

ॐ

११

श्री परमात्मने नमः
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीमद्वेदव्याप्रणीतम् श्रीमन्महाभारतम्

—★—
(दूरजङ्गमयन्त्रसम्पादनम्)
(मूलमात्रम्)

BS 2076-02-11

सम्पादकः

चिरञ्जीवी खतिवडा

Email:- ckachal@gmail.com

देवघाट-५, तनहुँ

पर्वसूची

1. आदिपर्व	3
2. सभापर्व	523
3. आरण्यकपर्व	692
4. विराट्पर्व.....	1427
5. उद्योगपर्व.....	1558
6. भीष्मपर्व	1981
7. द्रोणपर्व.....	2353
8. कर्णपर्व.....	2907
9. शल्यपर्व.....	3173
10.सौप्तिकपर्व	3404
11.स्त्रीपर्व.....	3457
12.शान्तिपर्व	3507
13.अनुशासनपर्व.....	4412
14.आश्वमेधिकपर्व	4876
15.आश्रमवासिकपर्व	5070
16.मौसलपर्व	5143
17.महाप्रास्थानिकपर्व	5162
18.स्वर्गारोहणपर्व	5170
धन्यवादाः	5183

१. आदिपर्व

००१

- 01-001-000a नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
01-001-000c देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
- 01-001-001A लोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सूतः पौराणिको नैमिषारण्ये शौनकस्य
कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे ।
- 01-001-002a समासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान् ।
01-001-002c विनयावनतो भूत्वा कदाचित्सूतनन्दनः ॥
- 01-001-003a तमाश्रममनुप्राप्तं नैमिषारण्यवासिनः ।
01-001-003c चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः ॥
- 01-001-004a अभिवाद्य मुनींस्तांस्तु सर्वानेव कृताञ्जलिः ।
01-001-004c अपृच्छत्स तपोवृद्धिं सद्भिश्चैवाभिनन्दितः ॥
- 01-001-005a अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव तपस्विषु ।
01-001-005c निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाल्लोमहर्षणिः ॥
- 01-001-006a सुखासीनं ततस्तं तु विश्रान्तमुपलक्ष्य च ।
01-001-006c अथापृच्छदृषिस्तत्र कश्चित्प्रस्तावयन्कथाः ॥
- 01-001-007a कुत आगम्यते सौते क्व चायं विहृतस्त्वया ।
01-001-007c कालः कमलपत्राक्ष शंसैतत्पृच्छतो मम ॥
- 01-001-008 सूत उवाच
- 01-001-008a जनमेजयस्य राजर्षेः सर्पसत्रे महात्मनः ।
01-001-008c समीपे पार्थिवेन्द्रस्य सम्यक्पारिक्षितस्य च ॥
- 01-001-009a कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताः सुपुण्या विविधाः कथाः ।
01-001-009c कथिताश्चापि विधिवद्वा वैशंपायनेन वै ॥
- 01-001-010a श्रुत्वाहं ता विचित्रार्था महाभारतसंश्रिताः ।
01-001-010c बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च ॥
- 01-001-011a समन्तपञ्चकं नाम पुण्यं द्विजनिषेवितम् ।
01-001-011c गतवानस्मि तं देशं युद्धं यत्राभवत्पुरा ॥
- 01-001-011e पाण्डवानां कुरूणां च सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥
- 01-001-012a दिदृक्षुरागतस्तस्मात्समीपं भवतामिह ।
01-001-012c आयुष्मन्तः सर्व एव ब्रह्मभूता हि मे मताः ॥

01-001-013a	अस्मिन्यज्ञे महाभागाः सूर्यपावकवर्चसः ।
01-001-013c	कृताभिषेकाः शुचयः कृतजप्या हुताग्नयः ॥
01-001-013e	भवन्त आसते स्वस्था ब्रवीमि किमहं द्विजाः ॥
01-001-014a	पुराणसंश्रिताः पुण्याः कथा वा धर्मसंश्रिताः ।
01-001-014c	इतिवृत्तं नरेन्द्राणामृषीणां च महात्मनाम् ॥

01-001-015 ऋषय ऊचुः

01-001-015a	द्वैपायनेन यत्प्रोक्तं पुराणं परमर्षिणा ।
01-001-015c	सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव श्रुत्वा यदभिपूजितम् ॥
01-001-016a	तस्याख्यानवरिष्ठस्य विचित्रपदपर्वणः ।
01-001-016c	सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥
01-001-017a	भारतस्येतिहासस्य पुण्यां ग्रन्थार्थसंयुताम् ।
01-001-017c	संस्कारोपगतां ब्राह्मीं नानाशास्त्रोपबृंहिताम् ॥
01-001-018a	जनमेजयस्य यां राज्ञो वैशंपायन उक्तवान् ।
01-001-018c	यथावत्स ऋषिस्तुष्ट्या सत्रे द्वैपायनाज्ञया ॥
01-001-019a	वेदैश्चतुर्भिः समितां व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
01-001-019c	संहितां श्रोतुमिच्छामो धर्म्यां पापभयापहाम् ॥

01-001-020 सूत उवाच

01-001-020a	आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ।
01-001-020c	ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥
01-001-021a	असच्च सच्चैव च यद्विश्वं सदसतः परम् ।
01-001-021c	परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् ॥
01-001-022a	मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
01-001-022c	नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिम् ॥
01-001-023a	महर्षेः पूजितस्येह सर्वलोके महात्मनः ।
01-001-023c	प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥
01-001-024a	आचख्युः कवयः केचित्संप्रत्याचक्षते परे ।
01-001-024c	आख्यास्यन्ति तथैवान्ये इतिहासमिमं भुवि ॥
01-001-025a	इदं तु त्रिषु लोकेषु महज्ज्ञानं प्रतिष्ठितम् ।
01-001-025c	विस्तरैश्च समासैश्च धार्यते यद्विजातिभिः ॥
01-001-026a	अलंकृतं शुभैः शब्दैः समयैर्दिव्यमानुषैः ।

01-001-026c	छन्दोवृत्तैश्च विविधैरन्वितं विदुषां प्रियम् ॥
01-001-027a	निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसावृते ।
01-001-027c	बृहदण्डमभूदेकं प्रजानां बीजमक्षयम् ॥
01-001-028a	युगस्यादौ निमित्तं तन्महद्दिव्यं प्रचक्षते ।
01-001-028c	यस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्यं ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम् ॥
01-001-029a	अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च सर्वत्र समतां गतम् ।
01-001-029c	अव्यक्तं कारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम् ॥
01-001-030a	यस्मात्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ।
01-001-030c	ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेष्ठ्यथ ॥
01-001-031a	प्राचेतसस्तथा दक्षो दक्षपुत्राश्च सप्त ये ।
01-001-031c	ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ॥
01-001-032a	पुरुषश्चाप्रमेयात्मा यं सर्वमृषयो विदुः ।
01-001-032c	विश्वेदेवास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ॥
01-001-033a	यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितरस्तथा ।
01-001-033c	ततः प्रसूता विद्वांसः शिष्टा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥
01-001-034a	राजर्षयश्च बहवः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
01-001-034c	आपो द्यौः पृथिवी वायुरन्तरिक्षं दिशस्तथा ॥
01-001-035a	संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयः क्रमात् ।
01-001-035c	यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकम् ॥
01-001-036a	यदिदं दृश्यते किञ्चिद्भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
01-001-036c	पुनः संक्षिप्यते सर्वं जगत्प्राप्ते युगक्षये ॥
01-001-037a	यथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
01-001-037c	दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥
01-001-038a	एवमेतदनाद्यन्तं भूतसंहारकारकम् ।
01-001-038c	अनादिनिधनं लोके चक्रं संपरिवर्तते ॥
01-001-039a	त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ।
01-001-039c	त्रयस्त्रिंशच्च देवानां सृष्टिः संक्षेपलक्षणा ॥
01-001-040a	दिवस्पुत्रो बृहद्भानुश्चक्षुरात्मा विभावसुः ।
01-001-040c	सविता च ऋचीकोऽर्को भानुराशावहो रविः ॥
01-001-041a	पुत्रा विवस्वतः सर्वे मह्यस्तेषां तथावरः ।
01-001-041c	देवभ्राट्तनयस्तस्य तस्मात्सुभ्राडिति स्मृतः ॥

01-001-042a	सुभ्राजस्तु त्रयः पुत्राः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।
01-001-042c	दशज्योतिः शतज्योतिः सहस्रज्योतिरात्मवान् ॥
01-001-043a	दश पुत्रसहस्राणि दशज्योतेर्महात्मनः ।
01-001-043c	ततो दशगुणाश्चान्ये शतज्योतेरिहात्मजाः ॥
01-001-044a	भूयस्ततो दशगुणाः सहस्रज्योतिषः सुताः ।
01-001-044c	तेभ्योऽयं कुरुवंशश्च यदूनां भरतस्य च ॥
01-001-045a	ययातीक्ष्वाकुवंशश्च राजर्षीणां च सर्वशः ।
01-001-045c	संभूता बहवो वंशा भूतसर्गाः सविस्तराः ॥
01-001-046a	भूतस्थानानि सर्वाणि रहस्यं त्रिविधं च यत् ।
01-001-046c	वेदयोगं सविज्ञानं धर्मोऽर्थः काम एव च ॥
01-001-047a	धर्मकामार्थशास्त्राणि शास्त्राणि विविधानि च ।
01-001-047c	लोकयात्राविधानं च संभूतं दृष्टवानृषिः ॥
01-001-048a	इतिहासाः सवैयाख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च ।
01-001-048c	इह सर्वमनुक्रान्तमुक्तं ग्रन्थस्य लक्षणम् ॥
01-001-049a	विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिः संक्षेपमब्रवीत् ।
01-001-049c	इष्टं हि विदुषां लोके समासव्यासधारणम् ॥
01-001-050a	मन्वादि भारतं केचिदास्तीकादि तथापरे ।
01-001-050c	तथोपरिचराद्यन्ये विप्राः सम्यगधीयते ॥
01-001-051a	विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति मनीषिणः ।
01-001-051c	व्याख्यातुं कुशलाः केचिद्ग्रन्थं धारयितुं परे ॥
01-001-052a	तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम् ।
01-001-052c	इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ॥
01-001-053a	पराशरात्मजो विद्वान्ब्रह्मर्षिः संशितव्रतः ।
01-001-053c	मातुर्नियोगाद्धर्मात्मा गाङ्गेयस्य च धीमतः ॥
01-001-054a	क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य कृष्णद्वैपायनः पुरा ।
01-001-054c	त्रीनग्नीनिव कौरव्याञ्जनयामास वीर्यवान् ॥
01-001-055a	उत्पाद्य धृतराष्ट्रं च पाण्डुं विदुरमेव च ।
01-001-055c	जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ॥
01-001-056a	तेषु जातेषु वृद्धेषु गतेषु परमां गतिम् ।
01-001-056c	अब्रवीद्भारतं लोके मानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥
01-001-057a	जनमेजयेन पृष्ठः सन्ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।

01-001-057c	शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥
01-001-058a	स सदस्यैः सहासीनः श्रावयामास भारतम् ।
01-001-058c	कर्मान्तरेषु यज्ञस्य चोद्यमानः पुनः पुनः ॥
01-001-059a	विस्तरं कुरुवंशस्य गान्धार्या धर्मशीलताम् ।
01-001-059c	क्षत्तुः प्रज्ञां धृतिं कुन्त्याः सम्यग्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
01-001-060a	वासुदेवस्य माहात्म्यं पाण्डवानां च सत्यताम् ।
01-001-060c	दुर्वृत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥
01-001-061a	चतुर्विंशतिसाहस्रीं चक्रे भारतसंहिताम् ।
01-001-061c	उपाख्यानैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ॥
01-001-062a	ततोऽध्यर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवानृषिः ।
01-001-062c	अनुक्रमणिमध्यायं वृत्तान्तानां सपर्वणाम् ॥
01-001-063a	इदं द्वैपायनः पूर्वं पुत्रमध्यापयच्छुकम् ।
01-001-063c	ततोऽन्येभ्योऽनुरूपेभ्यः शिष्येभ्यः प्रददौ प्रभुः ॥
01-001-064a	नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पितृन् ।
01-001-064c	गन्धर्वयक्षरक्षांसि श्रावयामास वै शुकः ॥
01-001-065a	दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः; स्कन्धः कर्णः शकुनिस्तस्य शाखाः ।
01-001-065c	दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे; मूलं राजा धृतराष्ट्रोऽमनीषी ॥
01-001-066a	युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः; स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः ।
01-001-066c	माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे; मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥
01-001-067a	पाण्डुर्जित्वा बहून्देशान्युधा विक्रमणेन च ।
01-001-067c	अरण्ये मृगयाशीलो न्यवसत्सजनस्तदा ॥
01-001-068a	मृगव्यवायनिधने कृच्छ्रां प्राप स आपदम् ।
01-001-068c	जन्मप्रभृति पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ॥
01-001-069a	मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति ।
01-001-069c	धर्मस्य वायोः शक्रस्य देवयोश्च तथाश्विनोः ॥
01-001-070a	तापसैः सह संवृद्धा मातृभ्यां परिरक्षिताः ।
01-001-070c	मेध्यारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ॥
01-001-071a	ऋषिभिश्च तदानीता धार्तराष्ट्रान्प्रति स्वयम् ।
01-001-071c	शिशवश्चाभिरूपाश्च जटिला ब्रह्मचारिणः ॥
01-001-072a	पुत्राश्च भ्रातरश्चेमे शिष्याश्च सुहृदश्च वः ।
01-001-072c	पाण्डवा एत इत्युक्त्वा मुनयोऽन्तर्हितास्ततः ॥

01-001-073a	तांस्तैर्निवेदितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्कौरवास्तदा ।
01-001-073c	शिष्टाश्च वर्णाः पौरा ये ते हर्षाच्चक्रुशुर्भृशम् ॥
01-001-074a	आहुः केचिन्न तस्यैते तस्यैत इति चापरे ।
01-001-074c	यदा चिरमृतः पाण्डुः कथं तस्येति चापरे ॥
01-001-075a	स्वागतं सर्वथा दिष्ट्या पाण्डोः पश्याम संततिम् ।
01-001-075c	उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥
01-001-076a	तस्मिन्नुपरते शब्दे दिशः सर्वा विनादयन् ।
01-001-076c	अन्तर्हितानां भूतानां निस्वनस्तुमुलोऽभवत् ॥
01-001-077a	पुष्पवृष्टिः शुभा गन्धाः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाः ।
01-001-077c	आसन्प्रवेशे पार्थानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥
01-001-078a	तत्प्रीत्या चैव सर्वेषां पौराणां हर्षसंभवः ।
01-001-078c	शब्द आसीन्महांस्तत्र दिवस्पृक्कीर्तिवर्धनः ॥
01-001-079a	तेऽप्यधीत्याखिलान्वेदाञ्शास्त्राणि विविधानि च ।
01-001-079c	न्यवसन्पाण्डवास्तत्र पूजिता अकुतोभयाः ॥
01-001-080a	युधिष्ठिरस्य शौचेन प्रीताः प्रकृतयोऽभवन् ।
01-001-080c	धृत्या च भीमसेनस्य विक्रमेणार्जुनस्य च ॥
01-001-081a	गुरुशुश्रूषया कुन्त्या यमयोर्विनयेन च ।
01-001-081c	तुतोष लोकः सकलस्तेषां शौर्यगुणेन च ॥
01-001-082a	समवाये ततो राज्ञां कन्यां भर्तृस्वयंवराम् ।
01-001-082c	प्राप्तवानर्जुनः कृष्णां कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
01-001-083a	ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्पूज्यः सर्वधनुष्मताम् ।
01-001-083c	आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यः समरेष्वपि चाभवत् ॥
01-001-084a	स सर्वान्पार्थिवाञ्जित्वा सर्वांश्च महतो गणान् ।
01-001-084c	आजहारार्जुनो राज्ञे राजसूयं महाक्रतुम् ॥
01-001-085a	अन्नवान्दक्षिणावांश्च सर्वैः समुदितो गुणैः ।
01-001-085c	युधिष्ठिरेण संप्राप्तो राजसूयो महाक्रतुः ॥
01-001-086a	सुनयाद्वासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन च ।
01-001-086c	घातयित्वा जरासंधं चैद्यं च बलगर्वितम् ॥
01-001-087a	दुर्योधनमुपागच्छन्नर्हणानि ततस्ततः ।
01-001-087c	मणिकाञ्चनरत्नानि गोहस्त्यश्चधनानि च ॥
01-001-088a	समृद्धां तां तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां तदा श्रियम् ।

01-001-088c	ईर्ष्यासमुत्थः सुमहांस्तस्य मन्युरजायत ॥
01-001-089a	विमानप्रतिमां चापि मयेन सुकृतां सभाम् ।
01-001-089c	पाण्डवानामुपहृतां स दृष्ट्वा पर्यतप्यत ॥
01-001-090a	यत्रावहसितश्चासीत्प्रस्कन्दन्निव संभ्रमात् ।
01-001-090c	प्रत्यक्षं वासुदेवस्य भीमेनानभिजातवत् ॥
01-001-091a	स भोगान्विविधान्भुञ्जन्नत्नानि विविधानि च ।
01-001-091c	कथितो धृतराष्ट्रस्य विवर्णो हरिणः कृशः ॥
01-001-092a	अन्वजानात्ततो द्यूतं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ।
01-001-092c	तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः समभवन्महान् ॥
01-001-093a	नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ।
01-001-093c	द्यूतादीननयान्घोरान्प्रवृद्धांश्चाप्युपैक्षत ॥
01-001-094a	निरस्य विदुरं द्रोणं भीष्मं शारद्वतं कृपम् ।
01-001-094c	विग्रहे तुमुले तस्मिन्नहन्क्षत्रं परस्परम् ॥
01-001-095a	जयत्सु पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
01-001-095c	दुर्योधनमतं ज्ञात्वा कर्णस्य शकुनेस्तथा ॥
01-001-095e	धृतराष्ट्रश्चिरं ध्यात्वा संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
01-001-096a	शृणु संजय मे सर्वं न मेऽसूयितुमर्हसि ।
01-001-096c	श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥
01-001-097a	न विग्रहे मम मतिर्न च प्रीये कुरुक्षये ।
01-001-097c	न मे विशेषः पुत्रेषु स्वेषु पाण्डुसुतेषु च ॥
01-001-098a	वृद्धं मामभ्यसूयन्ति पुत्रा मन्युपरायणाः ।
01-001-098c	अहं त्वचक्षुः कार्पण्यात्पुत्रप्रीत्या सहामि तत् ॥
01-001-098e	मुह्यन्तं चानुमुह्यामि दुर्योधनमचेतनम् ॥
01-001-099a	राजसूये श्रियं दृष्ट्वा पाण्डवस्य महौजसः ।
01-001-099c	तच्चावहसनं प्राप्य सभारोहणदर्शने ॥
01-001-100a	अमर्षितः स्वयं जेतुमशक्तः पाण्डवान्रणे ।
01-001-100c	निरुत्साहश्च संप्राप्तुं श्रियमक्षत्रियो यथा ॥
01-001-100e	गान्धारराजसहितश्छद्मद्यूतममन्त्रयत् ॥
01-001-101a	तत्र यद्यद्यथा ज्ञातं मया संजय तच्छृणु ।
01-001-101c	श्रुत्वा हि मम वाक्यानि बुद्ध्या युक्तानि तत्त्वतः ॥
01-001-101e	ततो ज्ञास्यसि मां सौते प्रज्ञाचक्षुषमित्युत ॥

01-001-102a	यदाश्रौषं धनुरायम्य चित्रं; विद्धं लक्ष्यं पातितं वै पृथिव्याम् ।
01-001-102c	कृष्णां हतां पश्यतां सर्वराज्ञां; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-103a	यदाश्रौषं द्वारकायां सुभद्रां; प्रसह्योढां माधवीमर्जुनेन ।
01-001-103c	इन्द्रप्रस्थं वृष्णिवीरौ च यातौ; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-104a	यदाश्रौषं देवराजं प्रवृष्टं; शरैर्दिव्यैर्वारितं चार्जुनेन ।
01-001-104c	अग्निं तथा तर्पितं खाण्डवे च; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-105a	यदाश्रौषं हतराज्यं युधिष्ठिरं; पराजितं सौबलेनाक्षवत्याम् ।
01-001-105c	अन्वागतं भ्रातृभिरप्रमेयैःस्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-106a	यदाश्रौषं द्रौपदीमश्रुकण्ठीं; सभां नीतां दुःखितामेकवस्त्राम् ।
01-001-106c	रजस्वलां नाथवतीमनाथव; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-107a	यदाश्रौषं विविधास्तात चेष्टा; धर्मात्मनां प्रस्थितानां वनाय ।
01-001-107c	ज्येष्ठप्रीत्या क्लिश्यतां पाण्डवानां; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-108a	यदाश्रौषं स्नातकानां सहस्रैः; रन्वागतं धर्मराजं वनस्थम् ।
01-001-108c	भिक्षाभुजां ब्राह्मणानां महात्मनां; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-109a	यदाश्रौषमर्जुनो देवदेवं; किरातरूपं त्र्यम्बकं तोष्य युद्धे ।
01-001-109c	अवाप तत्पाशुपतं महास्त्रं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-110a	यदाश्रौषं त्रिदिवस्थं धनंजयं; शक्रात्साक्षाद्विव्यमस्त्रं यथावत् ।
01-001-110c	अधीयानं शंसितं सत्यसंधं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-111a	यदाश्रौषं वैश्रवणेन सार्धं; समागतं भीममन्यांश्च पार्थान् ।
01-001-111c	तस्मिन्देशे मानुषाणामगम्ये; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-112a	यदाश्रौषं घोषयात्रागतानां; बन्धं गन्धर्वैर्मोक्षणं चार्जुनेन ।
01-001-112c	स्वेषां सुतानां कर्णबुद्धौ रतानां; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-113a	यदाश्रौषं यक्षरूपेण धर्मं; समागतं धर्मराजेन सूत ।
01-001-113c	प्रश्नानुक्तान्विब्रुवन्तं च सम्य; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-114a	यदाश्रौषं मामकानां वरिष्ठा; न्धनंजयेनैकरथेन भग्नान् ।
01-001-114c	विराटराष्ट्रे वसता महात्मना; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-115a	यदाश्रौषं सत्कृतां मत्स्यराज्ञा; सुतां दत्तामुत्तरामर्जुनाय ।
01-001-115c	तां चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थे; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-116a	यदाश्रौषं निर्जितस्याधनस्य; प्रव्राजितस्य स्वजनात्प्रच्युतस्य ।
01-001-116c	अक्षौहिणीः सप्त युधिष्ठिरस्य; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-117a	यदाश्रौषं नरनारायणौ तौ; कृष्णार्जुनौ वदतो नारदस्य ।

01-001-117c	अहं द्रष्टा ब्रह्मलोके सदेति; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-118a	यदाश्रौषं माधवं वासुदेवं; सर्वात्मना पाण्डवार्थे निविष्टम् ।
01-001-118c	यस्येमां गां विक्रममेकमाहुःस्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-119a	यदाश्रौषं कर्णदुर्योधनाभ्यां; बुद्धिं कृतां निग्रहे केशवस्य ।
01-001-119c	तं चात्मानं बहुधा दर्शयानं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-120a	यदाश्रौषं वासुदेवे प्रयाते; रथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम् ।
01-001-120c	आर्तां पृथां सान्त्वितां केशवेन; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-121a	यदाश्रौषं मन्त्रिणं वासुदेवं; तथा भीष्मं शांतनवं च तेषाम् ।
01-001-121c	भारद्वाजं चाशिषोऽनुब्रुवाणं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-122a	यदाश्रौषं कर्ण उवाच भीष्मं; नाहं योत्स्ये युध्यमाने त्वयीति ।
01-001-122c	हित्वा सेनामपचक्राम चैव; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-123a	यदाश्रौषं वासुदेवार्जुनौ तौ; तथा धनुर्गाण्डिवमप्रमेयम् ।
01-001-123c	त्रीण्युग्रवीर्याणि समागतानि; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-124a	यदाश्रौषं कश्मलेनाभिपन्ने; रथोपस्थे सीदमानेऽर्जुने वै ।
01-001-124c	कृष्णं लोकान्दर्शयानं शरीरे; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-125a	यदाश्रौषं भीष्मममित्रकर्शनं; निघ्नन्तमाजावयुतं रथानाम् ।
01-001-125c	नैषां कश्चिद्वध्यते दृश्यरूपःस्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-126a	यदाश्रौषं भीष्ममत्यन्तशूरं; हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ।
01-001-126c	शिखण्डिनं पुरतः स्थापयित्वा; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-127a	यदाश्रौषं शरतल्पे शयानं; वृद्धं वीरं सादितं चित्रपुङ्खैः ।
01-001-127c	भीष्मं कृत्वा सोमकानल्पशेषां;स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-128a	यदाश्रौषं शांतनवे शयाने; पानीयार्थे चोदितेनार्जुनेन ।
01-001-128c	भूमिं भित्त्वा तर्पितं तत्र भीष्मं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-129a	यदाश्रौषं शुक्रसूर्यौ च युक्तौ; कौन्तेयानामनुलोमौ जयाय ।
01-001-129c	नित्यं चास्माञ्चापदा व्याभषन्तःस्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-130a	यदा द्रोणो विविधानस्त्रमार्गाःन्विदर्शयन्समरे चित्रयोधी ।
01-001-130c	न पाण्डवाञ्छ्रेष्ठतमान्निहन्ति; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-131a	यदाश्रौषं चास्मदीयान्महारथाःन्व्यवस्थितानर्जुनस्यान्तकाय ।
01-001-131c	संशप्तकान्निहतानर्जुनेन; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-132a	यदाश्रौषं व्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तम् ।
01-001-132c	भित्त्वा सौभद्रं वीरमेकं प्रविष्टं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥

01-001-133a	यदाभिमन्युं परिवार्य बालं; सर्वे हत्वा हृष्टरूपा बभूवुः ।
01-001-133c	महारथाः पार्थमशक्नुवन्त;स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-134a	यदाश्रौषमभिमन्युं निहत्य; हर्षान्मूढान्क्रोशतो धार्तराष्ट्रान् ।
01-001-134c	क्रोधं मुक्तं सैन्धवे चार्जुनेन; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-135a	यदाश्रौषं सैन्धवार्थे प्रतिज्ञां; प्रतिज्ञातां तद्वधायार्जुनेन ।
01-001-135c	सत्यां निस्तीर्णां शत्रुमध्ये च तेन; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-136a	यदाश्रौषं श्रान्तहये धनंजये; मुक्त्वा हयान्पाययित्वोपवृत्तान् ।
01-001-136c	पुनर्युक्त्वा वासुदेवं प्रयातं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-137a	यदाश्रौषं वाहनेष्वाश्वसत्सु; रथोपस्थे तिष्ठता गाण्डिवेन ।
01-001-137c	सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेन; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-138a	यदाश्रौषं नागबलैर्दुरुत्सहं; द्रोणानीकं युयुधानं प्रमथ्य ।
01-001-138c	यातं वाष्णेयं यत्र तौ कृष्णपार्थौ; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-139a	यदाश्रौषं कर्णमासाद्य मुक्तं; वधाद्धीमं कुत्सयित्वा वचोभिः ।
01-001-139c	धनुष्कोट्या तुद्य कर्णेन वीरं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-140a	यदा द्रोणः कृतवर्मा कृपश्च; कर्णो द्रौणिर्मद्राजश्च शूरः ।
01-001-140c	अमर्षयन्सैन्धवं वध्यमानं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-141a	यदाश्रौषं देवराजेन दत्तां; दिव्यां शक्तिं व्यसितां माधवेन ।
01-001-141c	घटोत्कचे राक्षसे घोररूपे; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-142a	यदाश्रौषं कर्णघटोत्कचाभ्यां; युद्धे मुक्तां सूतपुत्रेण शक्तिम् ।
01-001-142c	यया वध्यः समरे सव्यसाची; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-143a	यदाश्रौषं द्रोणमाचार्यमेकं; धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्य धर्मम् ।
01-001-143c	रथोपस्थे प्रायगतं विशस्तं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-144a	यदाश्रौषं द्रौणिना द्वैरथस्थं; माद्रीपुत्रं नकुलं लोकमध्ये ।
01-001-144c	समं युद्धे पाण्डवं युध्यमानं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-145a	यदा द्रोणे निहते द्रोणपुत्रो; नारायणं दिव्यमस्त्रं विकुर्वन् ।
01-001-145c	नैषामन्तं गतवान्पाण्डवानां; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-146a	यदाश्रौषं कर्णमत्यन्तशूरं; हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ।
01-001-146c	तस्मिन्भ्रातृणां विग्रहे देवगुह्ये; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-147a	यदाश्रौषं द्रोणपुत्रं कृपं च; दुःशासनं कृतवर्माणमुग्रम् ।
01-001-147c	युधिष्ठिरं शून्यमधर्षयन्तं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-148a	यदाश्रौषं निहतं मद्राजं; रणे शूरं धर्मराजेन सूत ।

01-001-148c	सदा संग्रामे स्पर्धते यः स कृष्णः; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-149a	यदाश्रौषं कलहद्यूतमूलं; मायाबलं सौबलं पाण्डवेन ।
01-001-149c	हतं संग्रामे सहदेवेन पापं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-150a	यदाश्रौषं श्रान्तमेकं शयानं; हृदं गत्वा स्तम्भयित्वा तदम्भः ।
01-001-150c	दुर्योधनं विरथं भग्नदर्पः; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-151a	यदाश्रौषं पाण्डवांस्तिष्ठमाना; नङ्गाहृदे वासुदेवेन सार्धम् ।
01-001-151c	अमर्षणं धर्षयतः सुतं मे; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-152a	यदाश्रौषं विविधांस्तात मार्गा; नादायुद्धे मण्डलं संचरन्तम् ।
01-001-152c	मिथ्या हतं वासुदेवस्य बुद्ध्या; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-153a	यदाश्रौषं द्रोणपुत्रादिभिस्तैः; हतान्पाञ्चालान्द्रौपदेयांश्च सुप्तान् ।
01-001-153c	कृतं बीभत्समयशस्यं च कर्म; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-154a	यदाश्रौषं भीमसेनानुयातेन; अश्वत्थाम्ना परमास्त्रं प्रयुक्तम् ।
01-001-154c	क्रुद्धेनैषीकमवधीद्येन गर्भः; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-155a	यदाश्रौषं ब्रह्मशिरोऽर्जुनेन; मुक्तं स्वस्तीत्यस्त्रमस्त्रेण शान्तम् ।
01-001-155c	अश्वत्थाम्ना मणिरत्नं च दत्तं; तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥
01-001-156a	यदाश्रौषं द्रोणपुत्रेण गर्भे; वैराट्या वै पात्यमाने महास्त्रे ।
01-001-156c	द्वैपायनः केशवो द्रोणपुत्रः; परस्परेणाभिशापैः शशाप ॥
01-001-157a	शोच्या गान्धारी पुत्रपौत्रैर्विहीना; तथा वध्वः पितृभिर्भ्रातृभिश्च ।
01-001-157c	कृतं कार्यं दुष्करं पाण्डवेयैः; प्राप्तं राज्यमसपत्नं पुनस्तैः ॥
01-001-158a	कष्टं युद्धे दश शेषाः श्रुता मे; त्रयोऽस्माकं पाण्डवानां च सप्त ।
01-001-158c	द्व्यूना विंशतिराहताक्षौहिणीनां; तस्मिन्संग्रामे विग्रहे क्षत्रियाणाम् ॥
01-001-159a	तमसा त्वभ्यवस्तीर्णो मोह आविशतीव माम् ।
01-001-159c	संज्ञां नोपलभे सूत मनो विह्वलतीव मे ॥
01-001-160a	इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहुदुःखितः ।
01-001-160c	मूर्च्छितः पुनराश्वस्तः संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
01-001-161a	संजयैवंगते प्राणांस्त्यक्तुमिच्छामि माचिरम् ।
01-001-161c	स्तोकं ह्यपि न पश्यामि फलं जीवितधारणे ॥
01-001-162a	तं तथावादिनं दीनं विलपन्तं महीपतिम् ।
01-001-162c	गावल्गणिरिदं धीमान्महार्थं वाक्यमब्रवीत् ॥
01-001-163a	श्रुतवानसि वै राज्ञो महोत्साहान्महाबलान् ।
01-001-163c	द्वैपायनस्य वदतो नारदस्य च धीमतः ॥

01-001-164a	महत्सु राजवंशेषु गुणैः समुदितेषु च ।
01-001-164c	जातान्दिव्यास्त्रविदुषः शक्रप्रतिमतेजसः ॥
01-001-165a	धर्मेण पृथिवीं जित्वा यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः ।
01-001-165c	अस्मिँल्लोके यशः प्राप्य ततः कालवशं गताः ॥
01-001-166a	वैन्यं महारथं वीरं सृज्जयं जयतां वरम् ।
01-001-166c	सुहोत्रं रन्तिदेवं च कक्षीवन्तं तथौशिजम् ॥
01-001-167a	बाह्लीकं दमनं शैब्यं शर्यातिमजितं जितम् ।
01-001-167c	विश्वामित्रममित्रघ्नमम्बरीषं महाबलम् ॥
01-001-168a	मरुत्तं मनुमिक्ष्वाकुं गयं भरतमेव च ।
01-001-168c	रामं दाशरथिं चैव शशबिन्दुं भगीरथम् ॥
01-001-169a	ययातिं शुभकर्माणं देवैर्यो याजितः स्वयम् ।
01-001-169c	चैत्ययूपाङ्किता भूमिर्यस्येयं सवनाकरा ॥
01-001-170a	इति राज्ञां चतुर्विंशन्नारदेन सुरर्षिणा ।
01-001-170c	पुत्रशोकाभितप्ताय पुरा शैब्याय कीर्तिताः ॥
01-001-171a	तेभ्यश्चान्ये गताः पूर्वं राजानो बलवत्तराः ।
01-001-171c	महारथा महात्मानः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥
01-001-172a	पूरुः कुरुर्यदुः शूरो विष्वगश्चो महाधृतिः ।
01-001-172c	अनेना युवनाश्वश्च ककुत्स्थो विक्रमी रघुः ॥
01-001-173a	विजिती वीतिहोत्रश्च भवः श्वेतो बृहद्गुरुः ।
01-001-173c	उशीनरः शतरथः कङ्को दुलिदुहो द्रुमः ॥
01-001-174a	दम्भोद्भवः परो वेनः सगरः संकृतिर्निमिः ।
01-001-174c	अजेयः परशुः पुण्ड्रः शम्भुर्देवावृधोऽनघः ॥
01-001-175a	देवाह्वयः सुप्रतिमः सुप्रतीको बृहद्रथः ।
01-001-175c	महोत्साहो विनीतात्मा सुक्रतुर्नैषधो नलः ॥
01-001-176a	सत्यव्रतः शान्तभयः सुमित्रः सुबलः प्रभुः ।
01-001-176c	जानुजङ्घोऽनरण्योऽर्कः प्रियभृत्यः शुभव्रतः ॥
01-001-177a	बलबन्धुर्निरामर्दः केतुशृङ्गो बृहद्वलः ।
01-001-177c	धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः ॥
01-001-178a	अविक्षिप्तप्रबलो धूर्तः कृतबन्धुर्दृढेषुधिः ।
01-001-178c	महापुराणः संभाव्यः प्रत्यङ्गः परहा श्रुतिः ॥
01-001-179a	एते चान्ये च बहवः शतशोऽथ सहस्रशः ।

01-001-179c	श्रूयन्तेऽयुतशश्चान्ये संख्याताश्चापि पद्मशः ॥
01-001-180a	हित्वा सुविपुलान्भोगान्बुद्धिमन्तो महाबलाः ।
01-001-180c	राजानो निधनं प्राप्तास्तव पुत्रैर्महत्तमाः ॥
01-001-181a	येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्त्याग एव च ।
01-001-181c	माहात्म्यमपि चास्तिक्यं सत्यता शौचमार्जवम् ॥
01-001-182a	विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणैः कविसत्तमैः ।
01-001-182c	सर्वर्द्धिगुणसंपन्नास्ते चापि निधनं गताः ॥
01-001-183a	तव पुत्रा दुरात्मानः प्रतप्ताश्चैव मन्युना ।
01-001-183c	लुब्धा दुर्वृत्तभूयिष्ठा न ताञ्शोचितुमर्हसि ॥
01-001-184a	श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ।
01-001-184c	येषां शास्त्रानुगा बुद्धिर्न ते मुह्यन्ति भारत ॥
01-001-185a	निग्रहानुग्रहौ चापि विदितौ ते नराधिप ।
01-001-185c	नात्यन्तमेवानुवृत्तिः श्रूयते पुत्ररक्षणे ॥
01-001-186a	भवितव्यं तथा तच्च नातः शोचितुमर्हसि ।
01-001-186c	दैवं प्रज्ञाविशेषेण को निवर्तितुमर्हति ॥
01-001-187a	विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ।
01-001-187c	कालमूलमिदं सर्वं भावाभावौ सुखासुखे ॥
01-001-188a	कालः पचति भूतानि कालः संहरति प्रजाः ।
01-001-188c	निर्दहन्तं प्रजाः कालं कालः शमयते पुनः ॥
01-001-189a	कालो विकुरुते भावान्सर्वाल्लोके शुभाशुभान् ।
01-001-189c	कालः संक्षिपते सर्वाः प्रजा विसृजते पुनः ॥
01-001-189e	कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः ॥
01-001-190a	अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति सांप्रतम् ।
01-001-190c	तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वा न संज्ञां हातुमर्हसि ॥

01-001-191 सूत उवाच

01-001-191a	अत्रोपनिषदं पुण्यां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
01-001-191c	भारताध्ययनात्पुण्यादपि पादमधीयतः ॥
01-001-191e	श्रद्धानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः ॥
01-001-192a	देवर्षयो ह्यत्र पुण्या ब्रह्मराजर्षयस्तथा ।
01-001-192c	कीर्त्यन्ते शुभकर्माणस्तथा यक्षमहोरगाः ॥
01-001-193a	भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः ।

01-001-193c	स हि सत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ॥
01-001-194a	शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनम् ।
01-001-194c	यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनीषिणः ॥
01-001-195a	असत्सत्सदसच्चैव यस्माद्देवात्प्रवर्तते ।
01-001-195c	संततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्म मृत्युः पुनर्भवः ॥
01-001-196a	अध्यात्मं श्रूयते यच्च पञ्चभूतगुणात्मकम् ।
01-001-196c	अव्यक्तादि परं यच्च स एव परिगीयते ॥
01-001-197a	यत्तद्यतिवरा युक्ता ध्यानयोगबलान्विताः ।
01-001-197c	प्रतिबिम्बमिवादर्थे पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ॥
01-001-198a	श्रद्धावानः सदोद्युक्तः सत्यधर्मपरायणः ।
01-001-198c	आसेवन्निममध्यायं नरः पापात्प्रमुच्यते ॥
01-001-199a	अनुक्रमणिमध्यायं भारतस्येममादितः ।
01-001-199c	आस्तिकः सततं शृण्वन्न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥
01-001-200a	उभे संध्ये जपन्किंचित्सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ।
01-001-200c	अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च संचितम् ॥
01-001-201a	भारतस्य वपुर्ह्येतत्सत्यं चामृतमेव च ।
01-001-201c	नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥
01-001-202a	हृदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ।
01-001-202c	यथैतानि वरिष्ठानि तथा भारतमुच्यते ॥
01-001-203a	यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः ।
01-001-203c	अक्षय्यमन्नपानं तत्पितृस्तस्योपतिष्ठति ॥
01-001-204a	इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।
01-001-204c	बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥
01-001-205a	कार्ष्णं वेदमिमं विद्वाञ्श्रावयित्वार्थमश्रुते ।
01-001-205c	भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यान्न संशयः ॥
01-001-206a	य इमं शुचिरध्यायं पठेत्पर्वणि पर्वणि ।
01-001-206c	अधीतं भारतं तेन कृत्स्नं स्यादिति मे मतिः ॥
01-001-207a	यश्चेमं शृणुयान्नित्यमार्षं श्रद्धासमन्वितः ।
01-001-207c	स दीर्घमायुः कीर्तिं च स्वर्गतिं चाप्नुयान्नरः ॥
01-001-208a	चत्वार एकतो वेदा भारतं चैकमेकतः ।
01-001-208c	समागतैः सुरर्षिभिस्तुलामारोपितं पुरा ॥

- 01-001-208e महत्त्वे च गुरुत्वे च ध्रियमाणं ततोऽधिकम् ॥
 01-001-209a महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते ।
 01-001-209c निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 01-001-210a तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः; स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः ।
 01-001-210c प्रसह्य वित्ताहरणं न कल्कः;स्तान्येव भावोपहतानि कल्कः ॥

००२

01-002-001 ऋषय ऊचुः

- 01-002-001a समन्तपञ्चकमिति यदुक्तं सूतनन्दन ।
 01-002-001c एतत्सर्वं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥

01-002-002 सूत उवाच

- 01-002-002a शुश्रूषा यदि वो विप्रा ब्रुवतश्च कथाः शुभाः ।
 01-002-002c समन्तपञ्चकाख्यं च श्रोतुमर्हथ सत्तमाः ॥
 01-002-003a त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः ।
 01-002-003c असकृत्पार्थिवं क्षत्रं जघानामर्षचोदितः ॥
 01-002-004a स सर्वं क्षत्रमुत्साद्य स्ववीर्येणानलद्युतिः ।
 01-002-004c समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरहृदान् ॥
 01-002-005a स तेषु रुधिराम्भस्सु हृदेषु क्रोधमूर्च्छितः ।
 01-002-005c पितृन्संतर्पयामास रुधिरेणेति नः श्रुतम् ॥
 01-002-006a अथर्चीकादयोऽभ्येत्य पितरो ब्राह्मणर्षभम् ।
 01-002-006c तं क्षमस्वेति सिषिधुस्ततः स विरराम ह ॥
 01-002-007a तेषां समीपे यो देशो हृदानां रुधिराम्भसाम् ।
 01-002-007c समन्तपञ्चकमिति पुण्यं तत्परिकीर्तितम् ॥
 01-002-008a येन लिङ्गेन यो देशो युक्तः समुपलक्ष्यते ।
 01-002-008c तेनैव नाम्ना तं देशं वाच्यमाहुर्मनीषिणः ॥
 01-002-009a अन्तरे चैव संप्राप्ते कलिद्वापरयोरभूत् ।
 01-002-009c समन्तपञ्चके युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥
 01-002-010a तस्मिन्परमधर्मिष्ठे देशे भूदोषवर्जिते ।
 01-002-010c अष्टादश समाजगुरुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ॥
 01-002-011a एवं नामाभिनिर्वृत्तं तस्य देशस्य वै द्विजाः ।
 01-002-011c पुण्यश्च रमणीयश्च स देशो वः प्रकीर्तितः ॥

01-002-012a	तदेतत्कथितं सर्वं मया वो मुनिसत्तमाः ।
01-002-012c	यथा देशः स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
01-002-013	ऋषय ऊचुः
01-002-013a	अक्षौहिण्य इति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन ।
01-002-013c	एतदिच्छामहे श्रोतुं सर्वमेव यथातथम् ॥
01-002-014a	अक्षौहिण्याः परीमाणं रथाश्चनरदन्तिनाम् ।
01-002-014c	यथावच्चैव नो ब्रूहि सर्वं हि विदितं तव ॥
01-002-015	सूत उवाच
01-002-015a	एको रथो गजश्रैको नराः पञ्च पदातयः ।
01-002-015c	त्रयश्च तुरगास्तज्जैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥
01-002-016a	पत्तिं तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः ।
01-002-016c	त्रीणि सेनामुखान्येको गुल्म इत्यभिधीयते ॥
01-002-017a	त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः ।
01-002-017c	स्मृतास्तिस्रस्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः ॥
01-002-018a	चमूस्तु पृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्बस्त्वनीकिनी ।
01-002-018c	अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ॥
01-002-019a	अक्षौहिण्याः प्रसंख्यानं रथानां द्विजसत्तमाः ।
01-002-019c	संख्यागणिततत्त्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः ॥
01-002-020a	शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः ।
01-002-020c	गजानां तु परीमाणमेतदेवात्र निर्दिशेत् ॥
01-002-021a	ज्ञेयं शतसहस्रं तु सहस्राणि तथा नव ।
01-002-021c	नराणामपि पञ्चाशच्छतानि त्रीणि चानघाः ॥
01-002-022a	पञ्चषष्टिसहस्राणि तथाश्चानां शतानि च ।
01-002-022c	दशोत्तराणि षट्प्राहुर्यथावदिह संख्यया ॥
01-002-023a	एतामक्षौहिणीं प्राहुः संख्यातत्त्वविदो जनाः ।
01-002-023c	यां वः कथितवानस्मि विस्तरेण द्विजोत्तमाः ॥
01-002-024a	एतया संख्यया ह्यासन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
01-002-024c	अक्षौहिण्यो द्विजश्रेष्ठाः पिण्डेनाष्टादशैव ताः ॥
01-002-025a	समेतास्तत्र वै देशे तत्रैव निधनं गताः ।
01-002-025c	कौरवान्कारणं कृत्वा कालेनाद्भुतकर्मणा ॥

01-002-026a	अहानि युयुधे भीष्मो दशैव परमास्त्रवित् ।
01-002-026c	अहानि पञ्च द्रोणस्तु ररक्ष कुरुवाहिनीम् ॥
01-002-027a	अहनी युयुधे द्वे तु कर्णः परबलार्दनः ।
01-002-027c	शल्योऽर्धदिवसं त्वासीद्गदायुद्धमतः परम् ॥
01-002-028a	तस्यैव तु दिनस्यान्ते हार्दिक्यद्रौणिगौतमाः ।
01-002-028c	प्रसुप्तं निशि विश्वस्तं जघ्नुर्यौधिष्ठिरं बलम् ॥
01-002-029a	यत्तु शौनकसत्रे ते भारताख्यानविस्तरम् ।
01-002-029c	आख्यास्ये तत्र पौलोममाख्यानं चादितः परम् ॥
01-002-030a	विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम् ।
01-002-030c	अभिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ॥
01-002-031a	आत्मेव वेदितव्येषु प्रियेष्विव च जीवितम् ।
01-002-031c	इतिहासः प्रधानार्थः श्रेष्ठः सर्वागमेष्वयम् ॥
01-002-032a	इतिहासोत्तमे ह्यस्मिन्नर्पिता बुद्धिरुत्तमा ।
01-002-032c	स्वरव्यञ्जनयोः कृत्स्ना लोकवेदाश्रयेव वाक् ॥
01-002-033a	अस्य प्रज्ञाभिपन्नस्य विचित्रपदपर्वणः ।
01-002-033c	भारतस्येतिहासस्य श्रूयतां पर्वसंग्रहः ॥
01-002-034a	पर्वानुक्रमणी पूर्वं द्वितीयं पर्वसंग्रहः ।
01-002-034c	पौष्यं पौलोममास्तीकमादिवंशावतारणम् ॥
01-002-035a	ततः संभवपर्वोक्तमद्भुतं देवनिर्मितम् ।
01-002-035c	दाहो जतुगृहस्यात्र हैडिम्बं पर्व चोच्यते ॥
01-002-036a	ततो बकवधः पर्व पर्व चैत्ररथं ततः ।
01-002-036c	ततः स्वयंवरं देव्याः पाञ्चाल्याः पर्व चोच्यते ॥
01-002-037a	क्षत्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् ।
01-002-037c	विदुरागमनं पर्व राज्यलम्भस्तथैव च ॥
01-002-038a	अर्जुनस्य वने वासः सुभद्राहरणं ततः ।
01-002-038c	सुभद्राहरणादूर्ध्वं ज्ञेयं हरणहारिकम् ॥
01-002-039a	ततः खाण्डवदाहाख्यं तत्रैव मयदर्शनम् ।
01-002-039c	सभापर्व ततः प्रोक्तं मन्त्रपर्व ततः परम् ॥
01-002-040a	जरासंधवधः पर्व पर्व दिग्विजयस्तथा ।
01-002-040c	पर्व दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूयिकमुच्यते ॥
01-002-041a	ततश्चार्घाभिहरणं शिशुपालवधस्ततः ।

01-002-041c	द्यूतपर्व ततः प्रोक्तमनुद्यूतमतः परम् ॥
01-002-042a	तत आरण्यकं पर्व किर्मीरवध एव च ।
01-002-042c	ईश्वरार्जुनयोर्युद्धं पर्व कैरातसंज्ञितम् ॥
01-002-043a	इन्द्रलोकाभिगमनं पर्व ज्ञेयमतः परम् ।
01-002-043c	तीर्थयात्रा ततः पर्व कुरुराजस्य धीमतः ॥
01-002-044a	जटासुरवधः पर्व यक्षयुद्धमतः परम् ।
01-002-044c	तथैवाजगरं पर्व विज्ञेयं तदनन्तरम् ॥
01-002-045a	मार्कण्डेयसमस्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
01-002-045c	संवादश्च ततः पर्व द्रौपदीसत्यभामयोः ॥
01-002-046a	घोषयात्रा ततः पर्व मृगस्वप्नभयं ततः ।
01-002-046c	ब्रीहिद्रौणिकमाख्यानं ततोऽनन्तरमुच्यते ॥
01-002-047a	द्रौपदीहरणं पर्व सैन्धवेन वनात्ततः ।
01-002-047c	कुण्डलाहरणं पर्व ततः परमिहोच्यते ॥
01-002-048a	आरण्यं ततः पर्व वैराटं तदनन्तरम् ।
01-002-048c	कीचकानां वधः पर्व पर्व गोग्रहणं ततः ॥
01-002-049a	अभिमन्युना च वैराट्याः पर्व वैवाहिकं स्मृतम् ।
01-002-049c	उद्योगपर्व विज्ञेयमत ऊर्ध्वं महाद्भुतम् ॥
01-002-050a	ततः संजययानाख्यं पर्व ज्ञेयमतः परम् ।
01-002-050c	प्रजागरं ततः पर्व धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ॥
01-002-051a	पर्व सानत्सुजातं च गुह्यमध्यात्मदर्शनम् ।
01-002-051c	यानसंधिस्ततः पर्व भगवद्दानमेव च ॥
01-002-052a	ज्ञेयं विवादपर्वात्र कर्णस्यापि महात्मनः ।
01-002-052c	निर्याणं पर्व च ततः कुरुपाण्डवसेनयोः ॥
01-002-053a	रथातिरथसंख्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
01-002-053c	उलूकदूतागमनं पर्वामर्षविवर्धनम् ॥
01-002-054a	अम्बोपाख्यानमपि च पर्व ज्ञेयमतः परम् ।
01-002-054c	भीष्माभिषेचनं पर्व ज्ञेयमद्भुतकारणम् ॥
01-002-055a	जम्बूखण्डविनिर्माणं पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
01-002-055c	भूमिपर्व ततो ज्ञेयं द्वीपविस्तरकीर्तनम् ॥
01-002-056a	पर्वोक्तं भगवद्गीता पर्व भीष्मवधस्ततः ।
01-002-056c	द्रोणाभिषेकः पर्वोक्तं संशप्तकवधस्ततः ॥

01-002-057a	अभिमन्युवधः पर्व प्रतिज्ञापर्व चोच्यते ।
01-002-057c	जयद्रथवधः पर्व घटोत्कचवधस्ततः ॥
01-002-058a	ततो द्रोणवधः पर्व विज्ञेयं लोमहर्षणम् ।
01-002-058c	मोक्षो नारायणास्त्रस्य पर्वानन्तरमुच्यते ॥
01-002-059a	कर्णपर्व ततो ज्ञेयं शल्यपर्व ततः परम् ।
01-002-059c	हृदप्रवेशनं पर्व गदायुद्धमतः परम् ॥
01-002-060a	सारस्वतं ततः पर्व तीर्थवंशगुणान्वितम् ।
01-002-060c	अत ऊर्ध्वं तु बीभत्सं पर्व सौप्तिकमुच्यते ॥
01-002-061a	ऐषीकं पर्व निर्दिष्टमत ऊर्ध्वं सुदारुणम् ।
01-002-061c	जलप्रदानिकं पर्व स्त्रीपर्व च ततः परम् ॥
01-002-062a	श्राद्धपर्व ततो ज्ञेयं कुरूणामौर्ध्वदेहिकम् ।
01-002-062c	आभिषेचनिकं पर्व धर्मराजस्य धीमतः ॥
01-002-063a	चार्वाकनिग्रहः पर्व रक्षसो ब्रह्मरूपिणः ।
01-002-063c	प्रविभागो गृहाणां च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ॥
01-002-064a	शान्तिपर्व ततो यत्र राजधर्मानुकीर्तनम् ।
01-002-064c	आपद्धर्मश्च पर्वोक्तं मोक्षधर्मस्ततः परम् ॥
01-002-065a	ततः पर्व परिज्ञेयमानुशासनिकं परम् ।
01-002-065c	स्वर्गारोहणिकं पर्व ततो भीष्मस्य धीमतः ॥
01-002-066a	ततोऽश्वमेधिकं पर्व सर्वपापप्रणाशनम् ।
01-002-066c	अनुगीता ततः पर्व ज्ञेयमध्यात्मवाचकम् ॥
01-002-067a	पर्व चाश्रमवासाख्यं पुत्रदर्शनमेव च ।
01-002-067c	नारदागमनं पर्व ततः परमिहोच्यते ॥
01-002-068a	मौसलं पर्व च ततो घोरं समनुवर्ण्यते ।
01-002-068c	महाप्रस्थानिकं पर्व स्वर्गारोहणिकं ततः ॥
01-002-069a	हरिवंशस्ततः पर्व पुराणं खिलसंज्ञितम् ।
01-002-069c	भविष्यत्पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ॥
01-002-070a	एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना ।
01-002-070c	यथावत्सूतपुत्रेण लोमहर्षणिना पुनः ॥
01-002-071a	कथितं नैमिषारण्ये पर्वाण्यष्टादशैव तु ।
01-002-071c	समासो भारतस्यायं तत्रोक्तः पर्वसंग्रहः ॥
01-002-072a	पौष्ये पर्वणि माहात्म्यमुत्तङ्कस्योपवर्णितम् ।

01-002-072c	पौलोमे भृगुवंशस्य विस्तारः परिकीर्तितः ॥
01-002-073a	आस्तीके सर्वनागानां गरुडस्य च संभवः ।
01-002-073c	क्षीरोदमथनं चैव जन्मोच्छैःश्रवसस्तथा ॥
01-002-074a	यजतः सर्पसत्रेण राज्ञः पारिक्षितस्य च ।
01-002-074c	कथेयमभिनिर्वृत्ता भारतानां महात्मनाम् ॥
01-002-075a	विविधाः संभवा राज्ञामुक्ताः संभवपर्वणि ।
01-002-075c	अन्येषां चैव विप्राणामृषेर्द्वैपायनस्य च ॥
01-002-076a	अंशावतरणं चात्र देवानां परिकीर्तितम् ।
01-002-076c	दैत्यानां दानवानां च यक्षाणां च महौजसाम् ॥
01-002-077a	नागानामथ सर्पाणां गन्धर्वाणां पतत्रिणाम् ।
01-002-077c	अन्येषां चैव भूतानां विविधानां समुद्भवः ॥
01-002-078a	वसूनां पुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यां महात्मनाम् ।
01-002-078c	शंतनोर्वेश्मनि पुनस्तेषां चारोहणं दिवि ॥
01-002-079a	तेजोंशानां च संघाताद्भीष्मस्याप्यत्र संभवः ।
01-002-079c	राज्यान्निवर्तनं चैव ब्रह्मचर्यव्रते स्थितिः ॥
01-002-080a	प्रतिज्ञापालनं चैव रक्षा चित्राङ्गदस्य च ।
01-002-080c	हते चित्राङ्गदे चैव रक्षा भ्रातुर्यवीयसः ॥
01-002-081a	विचित्रवीर्यस्य तथा राज्ये संप्रतिपादनम् ।
01-002-081c	धर्मस्य नृषु संभूतिरणीमाण्डव्यशापजा ॥
01-002-082a	कृष्णद्वैपायनाच्चैव प्रसूतिर्वरदानजा ।
01-002-082c	धृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च पाण्डवानां च संभवः ॥
01-002-083a	वारणावतयात्रा च मन्त्रो दुर्योधनस्य च ।
01-002-083c	विदुरस्य च वाक्येन सुरुङ्गोपक्रमक्रिया ॥
01-002-084a	पाण्डवानां वने घोरे हिडिम्बायाश्च दर्शनम् ।
01-002-084c	घटोत्कचस्य चोत्पत्तिरत्रैव परिकीर्तिता ॥
01-002-085a	अज्ञातचर्या पाण्डूनां वासो ब्राह्मणवेश्मनि ।
01-002-085c	बकस्य निधनं चैव नागराणां च विस्मयः ॥
01-002-086a	अङ्गारपर्णं निर्जित्य गङ्गाकूलेऽर्जुनस्तदा ।
01-002-086c	भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पाञ्चालानभितो ययौ ॥
01-002-087a	तापत्यमथ वासिष्ठमौर्वं चाख्यानमुत्तमम् ।
01-002-087c	पञ्चेन्द्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ॥

01-002-088a	पञ्चानामेकपत्नीत्वे विमर्शो द्रुपदस्य च ।
01-002-088c	द्रौपद्या देवविहितो विवाहश्चाप्यमानुषः ॥
01-002-089a	विदुरस्य च संप्राप्तिर्दर्शनं केशवस्य च ।
01-002-089c	खाण्डवप्रस्थवासश्च तथा राज्यार्धशासनम् ॥
01-002-090a	नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया ।
01-002-090c	सुन्दोपसुन्दयोस्तत्र उपाख्यानं प्रकीर्तितम् ॥
01-002-091a	पार्थस्य वनवासश्च उलूप्या पथि संगमः ।
01-002-091c	पुण्यतीर्थानुसंयानं बभ्रुवाहनजन्म च ॥
01-002-092a	द्वारकायां सुभद्रा च कामयानेन कामिनी ।
01-002-092c	वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ॥
01-002-093a	हरणं गृह्य संप्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
01-002-093c	संप्राप्तिश्चक्रधनुषोः खाण्डवस्य च दाहनम् ॥
01-002-094a	अभिमन्योः सुभद्रायां जन्म चोत्तमतेजसः ।
01-002-094c	मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजंगस्य च मोक्षणम् ॥
01-002-094e	महर्षेर्मन्दपालस्य शार्ङ्गं तनयसंभवः ॥
01-002-095a	इत्येतदाधिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविस्तरम् ।
01-002-095c	अध्यायानां शते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा ॥
01-002-095e	अष्टादशैव चाध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ॥
01-002-096a	सप्त श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च ।
01-002-096c	श्लोकाश्च चतुराशीतिर्दृष्टो ग्रन्थो महात्मना ॥
01-002-097a	द्वितीयं तु सभापर्व बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
01-002-097c	सभाक्रिया पाण्डवानां किंकराणां च दर्शनम् ॥
01-002-098a	लोकपालसभाख्यानं नारदाद्देवदर्शनात् ।
01-002-098c	राजसूयस्य चारम्भो जरासंधवधस्तथा ॥
01-002-099a	गिरिव्रजे निरुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणम् ।
01-002-099c	राजसूयेऽर्घसंवादे शिशुपालवधस्तथा ॥
01-002-100a	यज्ञे विभूतिं तां दृष्ट्वा दुःखामर्षान्वितस्य च ।
01-002-100c	दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च सभातले ॥
01-002-101a	यत्रास्य मन्युरुद्धूतो येन द्यूतमकारयत् ।
01-002-101c	यत्र धर्मसुतं द्यूते शकुनिः कितवोऽजयत् ॥
01-002-102a	यत्र द्यूतार्णवे मग्नान्द्रौपदी नौरिवार्णवात् ।

01-002-102c	तारयामास तांस्तीर्णाञ्ज्ञात्वा दुर्योधनो नृपः ॥
01-002-102e	पुनरेव ततो द्यूते समाह्वयत पाण्डवान् ॥
01-002-103a	एतत्सर्वं सभापर्व समाख्यातं महात्मना ।
01-002-103c	अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ॥
01-002-104a	श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ।
01-002-104c	श्लोकाश्चैकादश ज्ञेयाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥
01-002-105a	अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ।
01-002-105c	पौरानुगमनं चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥
01-002-106a	वृष्णीनामागमो यत्र पाञ्चालानां च सर्वशः ।
01-002-106c	यत्र सौभवधाख्यानं किर्मीरवध एव च ॥
01-002-106e	अस्त्रहेतोर्विवासश्च पार्थस्यामिततेजसः ॥
01-002-107a	महादेवेन युद्धं च किरातवपुषा सह ।
01-002-107c	दर्शनं लोकपालानां स्वर्गारोहणमेव च ॥
01-002-108a	दर्शनं बृहदश्वस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
01-002-108c	युधिष्ठिरस्य चार्तस्य व्यसने परिदेवनम् ॥
01-002-109a	नलोपाख्यानमत्रैव धर्मिष्ठं करुणोदयम् ।
01-002-109c	दमयन्त्याः स्थितिर्यत्र नलस्य व्यसनागमे ॥
01-002-110a	वनवासगतानां च पाण्डवानां महात्मनाम् ।
01-002-110c	स्वर्गे प्रवृत्तिराख्याता लोमशेनार्जुनस्य वै ॥
01-002-111a	तीर्थयात्रा तथैवात्र पाण्डवानां महात्मनाम् ।
01-002-111c	जटासुरस्य तत्रैव वधः समुपवर्ण्यते ॥
01-002-112a	नियुक्तो भीमसेनश्च द्रौपद्या गन्धमादने ।
01-002-112c	यत्र मन्दारपुष्पार्थं नलिनीं तामधर्षयत् ॥
01-002-113a	यत्रास्य सुमहद्युद्धमभवत्सह राक्षसैः ।
01-002-113c	यक्षैश्चापि महावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ॥
01-002-114a	आगस्त्यमपि चाख्यानं यत्र वातापिभक्षणम् ।
01-002-114c	लोपामुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेरपि ॥
01-002-115a	ततः श्येनकपोतीयमुपाख्यानमनन्तरम् ।
01-002-115c	इन्द्रोऽग्निर्यत्र धर्मश्च अजिज्ञासञ्शिबिं नृपम् ॥
01-002-116a	ऋश्यशृङ्गस्य चरितं कौमारब्रह्मचारिणः ।
01-002-116c	जामदग्न्यस्य रामस्य चरितं भूरितेजसः ॥

01-002-117a	कार्तवीर्यवधो यत्र हैहयानां च वर्ण्यते ।
01-002-117c	सौकन्यमपि चाख्यानं च्यवनो यत्र भार्गवः ॥
01-002-118a	शर्यातियज्ञे नासत्यौ कृतवान्सोमपीथिनौ ।
01-002-118c	ताभ्यां च यत्र स मुनिर्यौवनं प्रतिपादितः ॥
01-002-119a	जन्तूपाख्यानमत्रैव यत्र पुत्रेण सोमकः ।
01-002-119c	पुत्रार्थमयजद्राजा लेभे पुत्रशतं च सः ॥
01-002-120a	अष्टावक्रीयमत्रैव विवादे यत्र बन्दिनम् ।
01-002-120c	विजित्य सागरं प्राप्तं पितरं लब्धवानृषिः ॥
01-002-121a	अवाप्य दिव्यान्यस्त्राणि गुर्वर्थे सव्यसाचिना ।
01-002-121c	निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवासिभिः ॥
01-002-122a	समागमश्च पार्थस्य भ्रातृभिर्गन्धमादने ।
01-002-122c	घोषयात्रा च गन्धर्वैर्यत्र युद्धं किरीटिनः ॥
01-002-123a	पुनरागमनं चैव तेषां द्वैतवनं सरः ।
01-002-123c	जयद्रथेनापहारो द्रौपद्याश्चाश्रमान्तरात् ॥
01-002-124a	यत्रैनमन्वयाद्भीमो वायुवेगसमो जवे ।
01-002-124c	मार्कण्डेयसमस्यायामुपाख्यानानि भागशः ॥
01-002-125a	संदर्शनं च कृष्णस्य संवादश्चैव सत्यया ।
01-002-125c	ब्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैन्द्रद्युम्नं तथैव च ॥
01-002-126a	सावित्र्यौद्दालकीयं च वैन्योपाख्यानमेव च ।
01-002-126c	रामायणमुपाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् ॥
01-002-127a	कर्णस्य परिमोषोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरंदरात् ।
01-002-127c	आरणेयमुपाख्यानं यत्र धर्मोऽन्वशात्सुतम् ॥
01-002-127e	जग्मुर्लब्धवरा यत्र पाण्डवाः पश्चिमां दिशम् ॥
01-002-128a	एतदारण्यकं पर्व तृतीयं परिकीर्तितम् ।
01-002-128c	अत्राध्यायशते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा ॥
01-002-128e	एकोनसप्ततिश्चैव तथाध्यायाः प्रकीर्तिताः ॥
01-002-129a	एकादश सहस्राणि श्लोकानां षट्शतानि च ।
01-002-129c	चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वतत्परिकीर्तितम् ॥
01-002-130a	अतः परं निबोधेदं वैराटं पर्वविस्तरम् ।
01-002-130c	विराटनगरं गत्वा श्मशाने विपुलां शमीम् ॥
01-002-130e	दृष्ट्वा संनिदधुस्तत्र पाण्डवा आयुधान्युत ॥

01-002-131a	यत्र प्रविश्य नगरं छद्मभिर्न्यवसन्त ते ।
01-002-131c	दुरात्मनो वधो यत्र कीचकस्य वृकोदरात् ॥
01-002-132a	गोग्रहे यत्र पार्थेन निर्जिताः कुरवो युधि ।
01-002-132c	गोधनं च विराटस्य मोक्षितं यत्र पाण्डवैः ॥
01-002-133a	विराटेनोत्तरा दत्ता स्नुषा यत्र किरीटिनः ।
01-002-133c	अभिमन्युं समुद्दिश्य सौभद्रमरिघातिनम् ॥
01-002-134a	चतुर्थमेतद्विपुलं वैराटं पर्व वर्णितम् ।
01-002-134c	अत्रापि परिसंख्यातमध्यायानां महात्मना ॥
01-002-135a	सप्तषष्टिरथो पूर्णा श्लोकाग्रमपि मे शृणु ।
01-002-135c	श्लोकानां द्वे सहस्रे तु श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ॥
01-002-135e	पर्वण्यस्मिन्समाख्याताः संख्यया परमर्षिणा ॥
01-002-136a	उद्योगपर्व विज्ञेयं पञ्चमं शृण्वतः परम् ।
01-002-136c	उपप्लव्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु जिगीषया ॥
01-002-136e	दुर्योधनोऽर्जुनश्चैव वासुदेवमुपस्थितौ ॥
01-002-137a	साहाय्यमस्मिन्समरे भवान्नौ कर्तुमर्हति ।
01-002-137c	इत्युक्ते वचने कृष्णो यत्रोवाच महामतिः ॥
01-002-138a	अयुध्यमानमात्मानं मन्त्रिणं पुरुषर्षभौ ।
01-002-138c	अक्षौहिणीं वा सैन्यस्य कस्य वा किं ददाम्यहम् ॥
01-002-139a	वव्रे दुर्योधनः सैन्यं मन्दात्मा यत्र दुर्मतिः ।
01-002-139c	अयुध्यमानं सचिवं वव्रे कृष्णं धनंजयः ॥
01-002-140a	संजयं प्रेषयामास शमार्थं पाण्डवान्प्रति ।
01-002-140c	यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥
01-002-141a	श्रुत्वा च पाण्डवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान् ।
01-002-141c	प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ॥
01-002-142a	विदुरो यत्र वाक्यानि विचित्राणि हितानि च ।
01-002-142c	श्रावयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ॥
01-002-143a	तथा सनत्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमम् ।
01-002-143c	मनस्तापान्वितो राजा श्रावितः शोकलालसः ॥
01-002-144a	प्रभाते राजसमितौ संजयो यत्र चाभिभोः ।
01-002-144c	ऐकात्म्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवानर्जुनस्य च ॥
01-002-145a	यत्र कृष्णो दयापन्नः संधिमिच्छन्महायशाः ।

01-002-145c	स्वयमागाच्छमं कर्तुं नगरं नागसाह्वयम् ॥
01-002-146a	प्रत्याख्यानं च कृष्णस्य राज्ञा दुर्योधनेन वै ।
01-002-146c	शमार्थं याचमानस्य पक्षयोरुभयोर्हितम् ॥
01-002-147a	कर्णदुर्योधनादीनां दुष्टं विज्ञाय मन्त्रितम् ।
01-002-147c	योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राजसु दर्शितम् ॥
01-002-148a	रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः ।
01-002-148c	उपायपूर्वं शौण्डीर्यात्प्रत्याख्यातश्च तेन सः ॥
01-002-149a	ततश्चाप्यभिनिर्यात्रा रथाश्चनरदन्तिनाम् ।
01-002-149c	नगराद्धास्तिनपुराद्वलसंख्यानमेव च ॥
01-002-150a	यत्र राज्ञा उलूकस्य प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
01-002-150c	श्वोभाविनि महायुद्धे दूत्येन क्रूरवादिना ॥
01-002-150e	रथातिरथसंख्यानमम्बोपाख्यानमेव च ॥
01-002-151a	एतत्सुबहुवृत्तान्तं पञ्चमं पर्व भारते ।
01-002-151c	उद्योगपर्व निर्दिष्टं संधिविग्रहसंश्रितम् ॥
01-002-152a	अध्यायाः संख्यया त्वत्र षडशीतिशतं स्मृतम् ।
01-002-152c	श्लोकानां षट्सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ॥
01-002-153a	श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महात्मना ।
01-002-153c	व्यासेनोदारमतिना पर्वण्यस्मिंस्तपोधनाः ॥
01-002-154a	अत ऊर्ध्वं विचित्रार्थं भीष्मपर्व प्रचक्षते ।
01-002-154c	जम्बूखण्डविनिर्माणं यत्रोक्तं संजयेन ह ॥
01-002-155a	यत्र युद्धमभूद्धोरं दशाहान्यतिदारुणम् ।
01-002-155c	यत्र यौधिष्ठिरं सैन्यं विषादमगमत्परम् ॥
01-002-156a	कश्मलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः ।
01-002-156c	मोहजं नाशयामास हेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ॥
01-002-157a	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य यत्र पार्थो महाधनुः ।
01-002-157c	विनिघ्नन्निशितैर्बाणै रथाद्धीष्ममपातयत् ॥
01-002-158a	षष्ठमेतन्महापर्व भारते परिकीर्तितम् ।
01-002-158c	अध्यायानां शतं प्रोक्तं सप्तदश तथापरे ॥
01-002-159a	पञ्च श्लोकसहस्राणि संख्ययाष्टौ शतानि च ।
01-002-159c	श्लोकाश्च चतुराशीतिः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥
01-002-159e	व्यासेन वेदविदुषा संख्याता भीष्मपर्वणि ॥

01-002-160a	द्रोणपर्व ततश्चित्रं बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
01-002-160c	यत्र संशप्तकाः पार्थमपनिन्यू रणाजिरात् ॥
01-002-161a	भगदत्तो महाराजो यत्र शक्रसमो युधि ।
01-002-161c	सुप्रतीकेन नागेन सह शस्तः किरीटिना ॥
01-002-162a	यत्राभिमन्युं बहवो जघ्नुर्लोकमहारथाः ।
01-002-162c	जयद्रथमुखा बालं शूरमप्राप्तयौवनम् ॥
01-002-163a	हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन यत्र पार्थेन संयुगे ।
01-002-163c	अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥
01-002-163e	संशप्तकावशेषं च कृतं निःशेषमाहवे ॥
01-002-164a	अलम्बुसः श्रुतायुश्च जलसंधश्च वीर्यवान् ।
01-002-164c	सौमदत्तिर्विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥
01-002-164e	घटोत्कचादयश्चान्ये निहता द्रोणपर्वणि ॥
01-002-165a	अश्वत्थामापि चात्रैव द्रोणे युधि निपातिते ।
01-002-165c	अस्त्रं प्रादुश्चकारोग्रं नारायणममर्षितः ॥
01-002-166a	सप्तमं भारते पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
01-002-166c	अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ॥
01-002-166e	द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥
01-002-167a	अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ।
01-002-167c	अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च ॥
01-002-168a	श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
01-002-168c	पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
01-002-169a	अतः परं कर्णपर्व प्रोच्यते परमाद्भुतम् ।
01-002-169c	सारथ्ये विनियोगश्च मद्राजस्य धीमतः ॥
01-002-169e	आख्यातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनम् ॥
01-002-170a	प्रयाणे परुषश्चात्र संवादः कर्णशल्ययोः ।
01-002-170c	हंसकाकीयमाख्यानमत्रैवाक्षेपसंहितम् ॥
01-002-171a	अन्योन्यं प्रति च क्रोधो युधिष्ठिरकिरीटिनोः ।
01-002-171c	द्वैरथे यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः ॥
01-002-172a	अष्टमं पर्व निर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः ।
01-002-172c	एकोनसप्ततिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि ॥
01-002-172e	चत्वार्येव सहस्राणि नव श्लोकशतानि च ॥

01-002-173a	अतः परं विचित्रार्थं शल्यपर्व प्रकीर्तितम् ।
01-002-173c	हतप्रवीरे सैन्ये तु नेता मद्रेश्वरोऽभवत् ॥
01-002-174a	वृत्तानि रथयुद्धानि कीर्त्यन्ते यत्र भागशः ।
01-002-174c	विनाशः कुरुमुख्यानां शल्यपर्वणि कीर्त्यते ॥
01-002-175a	शल्यस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महारथात् ।
01-002-175c	गदायुद्धं तु तुमुलमत्रैव परिकीर्तितम् ॥
01-002-175e	सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता ॥
01-002-176a	नवमं पर्व निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ।
01-002-176c	एकोनषष्टिरध्यायास्तत्र संख्याविशारदैः ॥
01-002-177a	संख्याता बहुवृत्तान्ताः श्लोकाग्रं चात्र शस्यते ।
01-002-177c	त्रीणि श्लोकसहस्राणि द्वे शते विंशतिस्तथा ॥
01-002-177e	मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृताम् ॥
01-002-178a	अतः परं प्रवक्ष्यामि सौप्तिकं पर्व दारुणम् ।
01-002-178c	भग्नोरुं यत्र राजानं दुर्योधनममर्षणम् ॥
01-002-179a	व्यपयातेषु पार्थेषु त्रयस्तेऽभ्याययू रथाः ।
01-002-179c	कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥
01-002-180a	प्रतिजज्ञे दृढक्रोधो द्रौणिर्यत्र महारथः ।
01-002-180c	अहत्वा सर्वपाञ्चालान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥
01-002-180e	पाण्डवांश्च सहामात्यान् विमोक्ष्यामि दंशनम् ॥
01-002-181a	प्रसुप्तान्निशि विश्वस्तान्यत्र ते पुरुषर्षभाः ।
01-002-181c	पाञ्चालान्सपरीवाराञ्जघ्नुर्द्रौणिपुरोगमाः ॥
01-002-182a	यत्रामुच्यन्त पार्थास्ते पञ्च कृष्णबलाश्रयात् ।
01-002-182c	सात्यकिश्च महेष्वासः शेषाश्च निधनं गताः ॥
01-002-183a	द्रौपदी पुत्रशोकार्ता पितृभ्रातृवधार्दिता ।
01-002-183c	कृतानशनसंकल्पा यत्र भर्तृनुपाविशत् ॥
01-002-184a	द्रौपदीवचनाद्यत्र भीमो भीमपराक्रमः ।
01-002-184c	अन्वधावत संक्रुद्धो भारद्वाजं गुरोः सुतम् ॥
01-002-185a	भीमसेनभयाद्यत्र दैवेनाभिप्रचोदितः ।
01-002-185c	अपाण्डवायेति रुषा द्रौणिरस्त्रमवासृजत् ॥
01-002-186a	मैवमित्यब्रवीत्कृष्णः शमयंस्तस्य तद्वचः ।
01-002-186c	यत्रास्त्रमस्त्रेण च तच्छमयामास फाल्गुनः ॥

01-002-187a	द्रौणिद्वैपायनादीनां शापाश्चान्योन्यकारिताः ।
01-002-187c	तोयकर्मणि सर्वेषां राज्ञामुदकदानिके ॥
01-002-188a	गूढोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथयात्मनः ।
01-002-188c	सुतस्यैतदिह प्रोक्तं दशमं पर्व सौप्तिकम् ॥
01-002-189a	अष्टादशास्मिन्नध्यायाः पर्वण्युक्ता महात्मना ।
01-002-189c	श्लोकाग्रमत्र कथितं शतान्यष्टौ तथैव च ॥
01-002-190a	श्लोकाश्च सप्ततिः प्रोक्ता यथावदभिसंख्यया ।
01-002-190c	सौप्तिकैषीकसंबन्धे पर्वण्यमितबुद्धिना ॥
01-002-191a	अत ऊर्ध्वमिदं प्राहुः स्त्रीपर्व करुणोदयम् ।
01-002-191c	विलापो वीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः ॥
01-002-191e	क्रोधावेशः प्रसादश्च गान्धारीधृतराष्ट्रयोः ॥
01-002-192a	यत्र तान्क्षत्रियाञ्शूरान्दिष्टान्ताननिवर्तिनः ।
01-002-192c	पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्पुत्रैश्चैव ददृशुर्निहतात्रणे ॥
01-002-193a	यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मभृतां वरः ।
01-002-193c	राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास शास्त्रतः ॥
01-002-194a	एतदेकादशं प्रोक्तं पर्वातिकरुणं महत् ।
01-002-194c	सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वण्यस्मिन्नुदाहृताः ॥
01-002-195a	श्लोकाः सप्तशतं चात्र पञ्चसप्ततिरुच्यते ।
01-002-195c	संख्यया भारताख्यानं कर्त्रा ह्यत्र महात्मना ॥
01-002-195e	प्रणीतं सज्जनमनोवैक्लव्याश्रुप्रवर्तकम् ॥
01-002-196a	अतः परं शान्तिपर्व द्वादशं बुद्धिवर्धनम् ।
01-002-196c	यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
01-002-196e	घातयित्वा पितृन्भ्रातृन्पुत्रान्संबन्धिवान्धवान् ॥
01-002-197a	शान्तिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शरतल्पिकाः ।
01-002-197c	राजभिर्वेदितव्या ये सम्यङ्नयबुभुत्सुभिः ॥
01-002-198a	आपद्धर्माश्च तत्रैव कालहेतुप्रदर्शकाः ।
01-002-198c	यान्बुद्ध्वा पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ॥
01-002-198e	मोक्षधर्माश्च कथिता विचित्रा बहुविस्तराः ॥
01-002-199a	द्वादशं पर्व निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ।
01-002-199c	पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ॥
01-002-199e	त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव तपोधनाः ॥

01-002-200a	श्लोकानां तु सहस्राणि कीर्तितानि चतुर्दश ।
01-002-200c	पञ्च चैव शतान्याहुः पञ्चविंशतिसंख्यया ॥
01-002-201a	अत ऊर्ध्वं तु विज्ञेयमानुशासनमुत्तमम् ।
01-002-201c	यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयम् ॥
01-002-201e	भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥
01-002-202a	व्यवहारोऽत्र कात्स्न्येन धर्मार्थीयो निदर्शितः ।
01-002-202c	विविधानां च दानानां फलयोगाः पृथग्विधाः ॥
01-002-203a	तथा पात्रविशेषाश्च दानानां च परो विधिः ।
01-002-203c	आचारविधियोगश्च सत्यस्य च परा गतिः ॥
01-002-204a	एतत्सुबहुवृत्तान्तमुत्तमं चानुशासनम् ।
01-002-204c	भीष्मस्यात्रैव संप्राप्तिः स्वर्गस्य परिकीर्तिता ॥
01-002-205a	एतत्त्रयोदशं पर्व धर्मनिश्चयकारकम् ।
01-002-205c	अध्यायानां शतं चात्र षट्चत्वारिंशदेव च ॥
01-002-205e	श्लोकानां तु सहस्राणि षट्सप्तैव शतानि च ॥
01-002-206a	ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्व प्रोक्तं चतुर्दशम् ।
01-002-206c	तत्संवर्तमरुत्तीयं यत्राख्यानमनुत्तमम् ॥
01-002-207a	सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्म चोक्तं परिक्षितः ।
01-002-207c	दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णात्संजीवनं पुनः ॥
01-002-208a	चर्यायां हयमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छतः ।
01-002-208c	तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैर्मर्षणैः ॥
01-002-209a	चित्राङ्गदायाः पुत्रेण पुत्रिकाया धनंजयः ।
01-002-209c	संग्रामे बभ्रुवाहेन संशयं चात्र दर्शितः ॥
01-002-209e	अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च ॥
01-002-210a	इत्याश्वमेधिकं पर्व प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ।
01-002-210c	अत्राध्यायशतं त्रिंशत्त्रयोऽध्यायाश्च शब्दिताः ॥
01-002-211a	त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
01-002-211c	विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
01-002-212a	तत आश्रमवासाक्यं पर्व पञ्चदशं स्मृतम् ।
01-002-212c	यत्र राज्यं परित्यज्य गान्धारीसहितो नृपः ॥
01-002-212e	धृतराष्ट्राश्रमपदं विदुरश्च जगाम ह ॥
01-002-213a	यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाप्यनुययौ तदा ।

01-002-213c	पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता ॥
01-002-214a	यत्र राजा हतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्च पार्थिवान् ।
01-002-214c	लोकान्तरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ॥
01-002-215a	ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमम् ।
01-002-215c	त्यक्त्वा शोकं सदारश्च सिद्धिं परमिकां गतः ॥
01-002-216a	यत्र धर्मं समाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः ।
01-002-216c	संजयश्च महामात्रो विद्वान्गावल्गणिर्वशी ॥
01-002-217a	ददर्श नारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-002-217c	नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् ॥
01-002-218a	एतदाश्रमवासाख्यं पूर्वोक्तं सुमहाद्भुतम् ।
01-002-218c	द्विचत्वारिंशदध्यायाः पर्वतदभिसंख्यया ॥
01-002-219a	सहस्रमेकं श्लोकानां पञ्च श्लोकशतानि च ।
01-002-219c	षडेव च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
01-002-220a	अतः परं निबोधेदं मौसलं पर्व दारुणम् ।
01-002-220c	यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रस्पर्शसहा युधि ॥
01-002-220e	ब्रह्मदण्डविनिष्पिष्टाः समीपे लवणाम्भसः ॥
01-002-221a	आपाने पानगलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः ।
01-002-221c	एकरूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
01-002-222a	यत्र सर्वक्षयं कृत्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
01-002-222c	नातिचक्रमतुः कालं प्राप्तं सर्वहरं समम् ॥
01-002-223a	यत्रार्जुनो द्वारवतीमेत्य वृष्णिविनाकृताम् ।
01-002-223c	दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्तिं नरर्षभः ॥
01-002-224a	स सत्कृत्य यदुश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः ।
01-002-224c	ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् ॥
01-002-225a	शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः ।
01-002-225c	संस्कारं लम्भयामास वृष्णीनां च प्रधानतः ॥
01-002-226a	स वृद्धबालमादाय द्वारवत्यास्ततो जनम् ।
01-002-226c	ददर्शापदि कष्टायां गाण्डीवस्य पराभवम् ॥
01-002-227a	सर्वेषां चैव दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ।
01-002-227c	नाशं वृष्णिकलत्राणां प्रभावानामनित्यताम् ॥
01-002-228a	दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नो व्यासवाक्यप्रचोदितः ।

01-002-228c	धर्मराजं समासाद्य संन्यासं समरोचयेत् ॥
01-002-229a	इत्येतन्मौसलं पर्व षोडशं परिकीर्तितम् ।
01-002-229c	अध्यायाष्टौ समाख्याताः श्लोकानां च शतत्रयम् ॥
01-002-230a	महाप्रस्थानिकं तस्मादूर्ध्वं सप्तदशं स्मृतम् ।
01-002-230c	यत्र राज्यं परित्यज्य पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ॥
01-002-230e	द्रौपद्या सहिता देव्या सिद्धिं परमिकां गताः ॥
01-002-231a	अत्राध्यायास्त्रयः प्रोक्ताः श्लोकानां च शतं तथा ।
01-002-231c	विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
01-002-232a	स्वर्गपर्व ततो ज्ञेयं दिव्यं यत्तदमानुषम् ।
01-002-232c	अध्यायाः पञ्च संख्याताः पर्वैतदभिसंख्यया ॥
01-002-232e	श्लोकानां द्वे शते चैव प्रसंख्याते तपोधनाः ॥
01-002-233a	अष्टादशैवमेतानि पर्वाण्युक्तान्यशेषतः ।
01-002-233c	खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यच्च प्रकीर्तितम् ॥
01-002-234a	एतदखिलमाख्यातं भारतं पर्वसंग्रहात् ।
01-002-234c	अष्टादश समाजग्मुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ॥
01-002-234e	तन्महद्दारुणं युद्धमहान्यष्टादशाभवत् ॥
01-002-235a	यो विद्याच्चतुरो वेदान्साङ्गोपनिषदान्द्विजः ।
01-002-235c	न चाख्यानमिदं विद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः ॥
01-002-236a	श्रुत्वा त्विदमुपाख्यानं श्राव्यमन्यन्न रोचते ।
01-002-236c	पुंस्कोकिलरुतं श्रुत्वा रूक्षा ध्वाङ्क्षस्य वागिव ॥
01-002-237a	इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्ते कविबुद्धयः ।
01-002-237c	पञ्चभ्य इव भूतेभ्यो लोकसंविधयस्त्रयः ॥
01-002-238a	अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्तते द्विजाः ।
01-002-238c	अन्तरिक्षस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः ॥
01-002-239a	क्रियागुणानां सर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ।
01-002-239c	इन्द्रियाणां समस्तानां चित्रा इव मनःक्रियाः ॥
01-002-240a	अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथा भुवि न विद्यते ।
01-002-240c	आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् ॥
01-002-241a	इदं सर्वैः कविवरैराख्यानमुपजीव्यते ।
01-002-241c	उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥
01-002-242a	द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं; पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

01-002-242c	यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं; किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
01-002-243a	आख्यानं तदिदमनुत्तमं महार्थं; विन्यस्तं महदिह पर्वसंग्रहेण ।
01-002-243c	श्रुत्वादौ भवति नृणां सुखावगाहं; विस्तीर्णं लवणजलं यथा प्लवेन ॥

००३

01-003-001	सूत उवाच
01-003-001A	जनमेजयः पारिक्षितः सह भ्रातृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते ।
01-003-001B	तस्य भ्रातरस्त्रयः श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति ।
01-003-002A	तेषु तत्सत्रमुपासीनेषु तत्र श्वाभ्यागच्छत्सारमेयः ।
01-003-002B	स जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो रोरूयमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् ।
01-003-003A	तं माता रोरूयमाणमुवाच ।
01-003-003B	किं रोदिषि ।
01-003-003C	केनास्यभिहत इति ।
01-003-004A	स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच ।
01-003-004B	जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतोऽस्मीति ।
01-003-005A	तं माता प्रत्युवाच ।
01-003-005B	व्यक्तं त्वया तत्रापराद्धं येनास्यभिहत इति ।
01-003-006A	स तां पुनरुवाच ।
01-003-006B	नापराध्यामि किञ्चित् ।
01-003-006C	नावेक्षे हवींषि नावलिह इति ।
01-003-007A	तच्छ्रुत्वा तस्य माता सरमा पुत्रशोकार्ता तत्सत्रमुपागच्छद्यत्र स जनमेजयः सह भ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ।
01-003-008A	स तया क्रुद्धया तत्रोक्तः ।
01-003-008B	अयं मे पुत्रो न किञ्चिदपराध्यति ।
01-003-008C	किमर्थमभिहत इति ।
01-003-008D	यस्माच्चायमभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति ।
01-003-009A	स जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया दृढं संभ्रान्तो विषण्णश्चासीत् ।
01-003-010A	स तस्मिन्सत्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरोहितमनुरूपमन्विच्छमानः परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां शमयेदिति ।
01-003-011A	स कदाचिन्मृगयां यातः पारिक्षितो जनमेजयः कस्मिंश्चित्स्वविषयोद्देशे आश्रममपश्यत् ।
01-003-012A	तत्र कश्चिदृषिरासां चक्रे श्रुतश्रवा नाम ।

01-003-012B	तस्याभिमतः पुत्र आस्ते सोमश्रवा नाम ।
01-003-013A	तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारिक्षितः पौरोहित्याय वव्रे ।
01-003-014A	स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच ।
01-003-014B	भगवन्नयं तव पुत्रो मम पुरोहितोऽस्त्विति ।
01-003-015A	स एवमुक्तः प्रत्युवाच ।
01-003-015B	भो जनमेजय पुत्रोऽयं मम सप्यां जातः ।
01-003-015C	महातपस्वी स्वाध्यायसंपन्नो मत्तपोवीर्यसंभृतो मच्छुक्रं पीतवत्यास्तस्याः कुक्षौ संवृद्धः ।
01-003-015D	समर्थोऽयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितुमन्तरेण महादेवकृत्याम् ।
01-003-015E	अस्य त्वेकमुपांशुव्रतम् ।
01-003-015F	यदेनं कश्चिद्ब्राह्मणः कंचिदर्थमभियाचेत्तं तस्मै दद्यादयम् ।
01-003-015G	यद्येतदुत्सहसे ततो नयस्वैनमिति ।
01-003-016A	तेनैवमुत्को जनमेजयस्तं प्रत्युवाच ।
01-003-016B	भगवंस्तथा भविष्यतीति ।
01-003-017A	स तं पुरोहितमुपादायोपावृत्तो भ्रातृनुवाच ।
01-003-017B	मयायं वृत उपाध्यायः ।
01-003-017C	यदयं ब्रूयात्तत्कार्यमविचारयद्भिरिति ।
01-003-018A	तेनैवमुक्ता भ्रातरस्तस्य तथा चक्रुः ।
01-003-018B	स तथा भ्रातृन्संदिश्य तक्षशिलां प्रत्यभिप्रतस्थे ।
01-003-018C	तं च देशं वशे स्थापयामास ।
01-003-019A	एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदृषिर्धौम्यो नामायोदः ।
01-003-019B	तस्य शिष्यास्त्रयो बभूवुरुपमन्युरारुणिर्वेदश्चेति ।
01-003-020A	स एकं शिष्यमारुणिं पाञ्चाल्यं प्रेषयामास ।
01-003-020B	गच्छ केदारखण्डं बधानेति ।
01-003-021A	स उपाध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाञ्चाल्यस्तत्र गत्वा तत्केदारखण्डं बद्धुं नाशक्नोत् ।
01-003-022A	स क्लिश्यमानोऽपश्यदुपायम् ।
01-003-022B	भवत्वेवं करिष्यामीति ।
01-003-023A	स तत्र संविवेश केदारखण्डे ।
01-003-023B	शयाने तस्मिंस्तदुदकं तस्थौ ।
01-003-024A	ततः कदाचिदुपाध्याय आयोदो धौम्यः शिष्यानपृच्छत् ।
01-003-024B	क्व आरुणिः पाञ्चाल्यो गत इति ।

- 01-003-025A ते प्रत्यूचुः ।
01-003-025B भगवतैव प्रेषितो गच्छ केदारखण्डं बधानेति ।
01-003-026A स एवमुक्तस्ताञ्जिष्यान्प्रत्युवाच ।
01-003-026B तस्मात्सर्वे तत्र गच्छामो यत्र स इति ।
01-003-027A स तत्र गत्वा तस्याह्वानाय शब्दं चकार ।
01-003-027B भो आरुणे पाञ्चाल्य क्वासि ।
01-003-027C वत्सैहीति ।
01-003-028A स तच्छ्रुत्वा आरुणिरुपाध्यायवाक्यं तस्मात्केदारखण्डात्सहसोत्थाय
तमुपाध्यायमुपतस्थे ।
01-003-028B प्रोवाच चैनम् ।
01-003-028C अयमस्म्यत्र केदारखण्डे निःसरमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं संविष्टो
भगवच्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखण्डं भवन्तमुपस्थितः ।
01-003-028D तदभिवादये भगवन्तम् ।
01-003-028E आज्ञापयतु भवान् ।
01-003-028F किं करवाणीति ।
01-003-029A तमुपाध्यायोऽब्रवीत् ।
01-003-029B यस्माद्भवान्केदारखण्डमवदार्योत्थितस्तस्माद्भवानुद्दालक एव नाम्ना
भविष्यतीति ।
01-003-030A स उपाध्यायेनानुगृहीतः ।
01-003-030B यस्मात्त्वया मद्वचोऽनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसीति ।
01-003-030C सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च धर्मशास्त्राणीति ।
01-003-031A स एवमुक्त उपाध्यायेनेष्टं देशं जगाम ।
01-003-032A अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य धौम्यस्योपमन्युर्नाम ।
01-003-033A तमुपाध्यायः प्रेषयामास ।
01-003-033B वत्सोपमन्यो गा रक्षस्वेति ।
01-003-034A स उपाध्यायवचनादरक्षद्गाः ।
01-003-034B स चाहनि गा रक्षित्वा दिवसक्षयेऽभ्यागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा
नमश्चक्रे ।
01-003-035A तमुपाध्यायः पीवानमपश्यत् ।
01-003-035B उवाच चैनम् ।
01-003-035C वत्सोपमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि ।
01-003-035D पीवानसि दृढमिति ।

- 01-003-036A स उपाध्यायं प्रत्युवाच ।
01-003-036B भैक्षेण वृत्तिं कल्पयामीति ।
01-003-037A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-037B ममानिवेद्य भैक्षं नोपयोक्तव्यमिति ।
01-003-038A स तथेत्युक्त्वा पुनररक्षद्वाः ।
01-003-038B रक्षित्वा चागम्य तथैवोपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ।
01-003-039A तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वोवाच ।
01-003-039B वत्सोपमन्यो सर्वमशेषतस्ते भैक्षं गृह्णामि ।
01-003-039C केनेदानीं वृत्तिं कल्पयसीति ।
01-003-040A स एवमुक्त उपाध्यायेन प्रत्युवाच ।
01-003-040B भगवते निवेद्य पूर्वमपरं चरामि ।
01-003-040C तेन वृत्तिं कल्पयामीति ।
01-003-041A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-041B नैषा न्याय्या गुरुवृत्तिः ।
01-003-041C अन्येषामपि वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः ।
01-003-041D लुब्धोऽसीति ।
01-003-042A स तथेत्युक्त्वा गा अरक्षत् ।
01-003-042B रक्षित्वा च पुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ।
01-003-043A तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा पुनरुवाच ।
01-003-043B अहं ते सर्वं भैक्षं गृह्णामि न चान्यच्चरसि ।
01-003-043C पीवानसि ।
01-003-043D केन वृत्तिं कल्पयसीति ।
01-003-044A स उपाध्यायं प्रत्युवाच ।
01-003-044B भो एतासां गवां पयसा वृत्तिं कल्पयामीति ।
01-003-045A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-045B नैतन्न्याय्यं पय उपयोक्तुं भवतो मयाननुज्ञातमिति ।
01-003-046A स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षित्वा पुनरुपाध्यायगृहानेत्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ।
01-003-047A तमुपाध्यायः पीवानमेवापश्यत् ।
01-003-047B उवाच चैनम् ।
01-003-047C भैक्षं नाश्रासि न चान्यच्चरसि ।

- 01-003-047D पयो न पिबसि ।
01-003-047E पीवानसि ।
01-003-047F केन वृत्तिं कल्पयसीति ।
01-003-048A स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच ।
01-003-048B भोः फेनं पिबामि यमिमे वत्सा मातृणां स्तनं पिबन्त उद्गिरन्तीति ।
01-003-049A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-049B एते त्वदनुकम्पया गुणवन्तो वत्साः प्रभूततरं फेनमुद्गिरन्ति ।
01-003-049C तदेवमपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः ।
01-003-049D फेनमपि भवान्न पातुमर्हतीति ।
01-003-050A स तथेति प्रतिज्ञाय निराहारस्ता गा अरक्षत् ।
01-003-050B तथा प्रतिषिद्धो भैक्षं नाश्राति न चान्यच्चरति ।
01-003-050C पयो न पिबति ।
01-003-050D फेनं नोपयुङ्क्ते ।
01-003-051A स कदाचिदरण्ये क्षुधार्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ।
01-003-052A स तैरर्कपत्रैर्भक्षितैः क्षारकटूष्णविपाकिभिश्चक्षुष्युपहतोऽन्धोऽभवत् ।
01-003-052B सोऽन्धोऽपि चङ्क्रम्यमाणः कूपेऽपतत् ।
01-003-053A अथ तस्मिन्ननागच्छत्युपाध्यायः शिष्यानवोचत् ।
01-003-053B मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः ।
01-003-053C स नियतं कुपितः ।
01-003-053D ततो नागच्छति चिरगतश्चेति ।
01-003-054A स एवमुक्त्वा गत्वारण्यमुपमन्योराह्वानं चक्रे ।
01-003-054B भो उपमन्यो क्वासि ।
01-003-054C वत्सैहीति ।
01-003-055A स तदाह्वानमुपाध्यायाच्छ्रुत्वा प्रत्युवाचोच्चैः ।
01-003-055B अयमस्मि भो उपाध्याय कूपे पतित इति ।
01-003-056A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-056B कथमसि कूपे पतित इति ।
01-003-057A स तं प्रत्युवाच ।
01-003-057B अर्कपत्राणि भक्षयित्वान्धीभूतोऽस्मि ।
01-003-057C अतः कूपे पतित इति ।
01-003-058A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-058B अश्विनौ स्तुहि ।

- 01-003-058C तौ त्वां चक्षुष्मन्तं करिष्यतो देवभिषजाविति ।
- 01-003-059A स एवमुक्त उपाध्यायेन स्तोतुं प्रचक्रमे देवावश्विनौ वाग्भिरृग्भिः ।
- 01-003-060a प्र पूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू; गिरा वा शंसामि तपनावनन्तौ ।
- 01-003-060c दिव्यौ सुपर्णौ विरजौ विमाना;वधिक्षियन्तौ भुवनानि विश्वा ॥
- 01-003-061a हिरण्मयौ शकुनी सांपरायौ; नासत्यदस्रौ सुनसौ वैजयन्तौ ।
- 01-003-061c शुक्रं वयन्तौ तरसा सुवेमा;वभि व्ययन्तावसितं विवस्वत् ॥
- 01-003-062a ग्रस्तां सुपर्णस्य बलेन वर्तिका;ममुञ्चतामश्विनौ सौभगाय ।
- 01-003-062c तावत्सुवृत्तावनमन्त मायया; सत्तमा गा अरुणा उदावहन् ॥
- 01-003-063a षष्टिश्च गावस्त्रिशताश्च धेनव; एकं वत्सं सुवते तं दुहन्ति ।
- 01-003-063c नानागोष्ठा विहिता एकदोहना;स्तावश्विनौ दुहतो धर्ममुक्थ्यम् ॥
- 01-003-064a एकां नाभिं सप्तशता अराः श्रिताः; प्रधिष्वन्या विंशतिरर्पिता अराः ।
- 01-003-064c अनेमि चक्रं परिवर्ततेऽजरं; मायाश्विनौ समनक्ति चर्षणी ॥
- 01-003-065a एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं प्रधि;षण्णाभिमेकाक्षममृतस्य धारणम् ।
- 01-003-065c यस्मिन्देवा अधि विश्वे विषक्ता;स्तावश्विनौ मुञ्चतो मा विषीदतम् ॥
- 01-003-066a अश्विनाविन्द्रममृतं वृत्तभूयौ; तिरोधत्तामश्विनौ दासपत्नी ।
- 01-003-066c भित्त्वा गिरिमश्विनौ गामुदाचरन्तौ; तद्वृष्टमह्ना प्रथिता वलस्य ॥
- 01-003-067a युवां दिशो जनयथो दशाग्रे; समानं मूर्ध्नि रथया वियन्ति ।
- 01-003-067c तासां यातमृषयोऽनुप्रयान्ति; देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥
- 01-003-068a युवां वर्णान्विकुरुथो विश्वरूपां;स्तेऽधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ।
- 01-003-068c ते भानवोऽप्यनुसृताश्चरन्ति; देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥
- 01-003-069a तौ नासत्यावश्विनावामहे वां; स्रजं च यां बिभृथः पुष्करस्य ।
- 01-003-069c तौ नासत्यावमृतावृतावृधा;वृते देवास्तत्प्रपदेन सूते ॥
- 01-003-070a मुखेन गर्भं लभतां युवानौ; गतासुरेतत्प्रपदेन सूते ।
- 01-003-070c सद्यो जातो मातरमत्ति गर्भं;स्तावश्विनौ मुञ्चथो जीवसे गाः ॥
- 01-003-071A एवं तेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुः ।
- 01-003-071B आहतुश्चैनम् ।
- 01-003-071C प्रीतौ स्वः ।
- 01-003-071D एष तेऽपूपः ।
- 01-003-071E अशानैनमिति ।
- 01-003-072A स एवमुक्तः प्रत्युवाच ।
- 01-003-072B नानृतमूचतुर्भवन्तौ ।

- 01-003-072C न त्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहे अनिवेद्य गुरव इति ।
- 01-003-073A ततस्तमश्विनावूचतुः ।
- 01-003-073B आवाभ्यां पुरस्ताद्भवत उपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपः प्रीताभ्यां दत्तः ।
- 01-003-073C उपयुक्तश्च स तेनानिवेद्य गुरवे ।
- 01-003-073D त्वमपि तथैव कुरुष्व यथा कृतमुपाध्यायेनेति ।
- 01-003-074A स एवमुक्तः पुनरेव प्रत्युवाचैतौ ।
- 01-003-074B प्रत्यनुनये भवन्तावश्विनौ ।
- 01-003-074C नोत्सहेऽहमनिवेद्योपाध्यायायोपयोक्तुमिति ।
- 01-003-075A तमश्विनावाहतुः ।
- 01-003-075B प्रीतौ स्वस्तवानया गुरुवृत्त्या ।
- 01-003-075C उपाध्यायस्य ते कार्ष्णायसा दन्ताः ।
- 01-003-075D भवतो हिरण्मया भविष्यन्ति ।
- 01-003-075E चक्षुष्मांश्च भविष्यसि ।
- 01-003-075F श्रेयश्चावाप्स्यसीति ।
- 01-003-076A स एवमुक्तोऽश्विभ्यां
लब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्योपाध्यायमभिवाद्याचक्षे ।
- 01-003-076B स चास्य प्रीतिमानभूत् ।
- 01-003-077A आह चैनम् ।
- 01-003-077B यथाश्विनावाहतुस्तथा त्वं श्रेयोऽवाप्स्यसीति ।
- 01-003-077C सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्तीति ।
- 01-003-078A एषा तस्यापि परीक्षोपमन्योः ।
- 01-003-079A अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य धौम्यस्य वेदो नाम ।
- 01-003-080A तमुपाध्यायः संदिदेश ।
- 01-003-080B वत्स वेद इहास्यताम् ।
- 01-003-080C भवता मदृहे कंचित्कालं शुश्रूषमाणेन भवितव्यम् ।
- 01-003-080D श्रेयस्ते भविष्यतीति ।
- 01-003-081A स तथेत्युक्त्वा गुरुकुले दीर्घकालं गुरुशुश्रूषणपरोऽवसत् ।
- 01-003-081B गौरिव नित्यं गुरुषु धूर्षु नियुज्यमानः शीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहः सर्वत्राप्रतिकूलः ।
- 01-003-082A तस्य महता कालेन गुरुः परितोषं जगाम ।
- 01-003-082B तत्परितोषाच्च श्रेयः सर्वज्ञतां चावाप ।

- 01-003-082C एषा तस्यापि परीक्षा वेदस्य ।
- 01-003-083A स उपाध्यायेनानुज्ञातः समावृत्तस्तस्मादुरुकुलवासादृहाश्रमं प्रत्यपद्यत ।
- 01-003-083B तस्यापि स्वगृहे वसतस्त्रयः शिष्या बभूवुः ।
- 01-003-084A स शिष्यान् किञ्चिदुवाच ।
- 01-003-084B कर्म वा क्रियतां गुरुशुश्रूषा वेति ।
- 01-003-084C दुःखाभिज्ञो हि गुरुकुलवासस्य शिष्यान्परिक्लेशेन योजयितुं नेयेष ।
- 01-003-085A अथ कस्यचित्कालस्य वेदं ब्राह्मणं जनमेजयः पौष्यश्च क्षत्रियावुपेत्योपाध्यायं वरयां चक्रतुः ।
- 01-003-086A स कदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थित उत्तङ्कं नाम शिष्यं नियोजयामास ।
- 01-003-086B भो उत्तङ्क यत्किञ्चिदस्मद्गृहे परिहीयते तदिच्छाम्यहमपरिहीणं भवता क्रियमाणमिति ।
- 01-003-087A स एवं प्रतिसमादिश्योत्तङ्कं वेदः प्रवासं जगाम ।
- 01-003-088A अथोत्तङ्को गुरुशुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुतिष्ठमानस्तत्र गुरुकुले वसति स्म ।
- 01-003-089A स वसंस्तत्रोपाध्यायस्त्रीभिः सहिताभिराहूयोक्तः ।
- 01-003-089B उपाध्यायिनी ते ऋतुमती ।
- 01-003-089C उपाध्यायश्च प्रोषितः ।
- 01-003-089D अस्या यथायमृतुर्वन्ध्यो न भवति तथा क्रियताम् ।
- 01-003-089E एतद्विषीदतीति ।
- 01-003-090A स एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच ।
- 01-003-090B न मया स्त्रीणां वचनादिदमकार्यं कार्यम् ।
- 01-003-090C न ह्यहमुपाध्यायेन संदिष्टः ।
- 01-003-090D अकार्यमपि त्वया कार्यमिति ।
- 01-003-091A तस्य पुनरुपाध्यायः कालान्तरेण गृहानुपजगाम तस्मात्प्रवासात् ।
- 01-003-091B स तद्वृत्तं तस्याशेषमुपलभ्य प्रीतिमानभूत् ।
- 01-003-092A उवाच चैनम् ।
- 01-003-092B वत्सोत्तङ्क किं ते प्रियं करवाणीति ।
- 01-003-092C धर्मतो हि शुश्रूषितोऽस्मि भवता ।
- 01-003-092D तेन प्रीतिः परस्परेण नौ संवृद्धा ।
- 01-003-092E तदनुजाने भवन्तम् ।
- 01-003-092F सर्वामेव सिद्धिं प्राप्स्यसि ।

- 01-003-092G गम्यतामिति ।
- 01-003-093A स एवमुक्तः प्रत्युवाच ।
- 01-003-093B किं ते प्रियं करवाणीति ।
- 01-003-093C एवं ह्याहुः ।
- 01-003-094a यश्चाधर्मेण विब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
- 01-003-094c तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं चाधिगच्छति ॥
- 01-003-095A सोऽहमनुज्ञातो भवता इच्छामीष्टं ते गुर्वर्थमुपहर्तुमिति ।
- 01-003-096A तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच ।
- 01-003-096B वत्सोत्तङ्क उष्यतां तावदिति ।
- 01-003-097A स कदाचित्तमुपाध्यायमाहोत्तङ्कः ।
- 01-003-097B आज्ञापयतु भवान् ।
- 01-003-097C किं ते प्रियमुपहरामि गुर्वर्थमिति ।
- 01-003-098A तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
- 01-003-098B वत्सोत्तङ्क बहुशो मां चोदयसि गुर्वर्थमुपहरेयमिति ।
- 01-003-098C तद्गच्छ ।
- 01-003-098D एनां प्रविश्योपाध्यायिनीं पृच्छ किमुपहरामीति ।
- 01-003-098E एषा यद्ब्रवीति तदुपहरस्वेति ।
- 01-003-099A स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायिनीमपृच्छत् ।
- 01-003-099B भवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातो गृहं गन्तुम् ।
- 01-003-099C तदिच्छामीष्टं ते गुर्वर्थमुपहृत्यानृणो गन्तुम् ।
- 01-003-099D तदाज्ञापयतु भवती ।
- 01-003-099E किमुपहरामि गुर्वर्थमिति ।
- 01-003-100A सैवमुक्तोपाध्यायिन्युत्तङ्कं प्रत्युवाच ।
- 01-003-100B गच्छ पौष्यं राजानम् ।
- 01-003-100C भिक्षस्व तस्य क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ।
- 01-003-100D ते आनयस्व ।
- 01-003-100E इतश्चतुर्थेऽहनि पुण्यकं भविता ।
- 01-003-100F ताभ्यामाबद्धाभ्यां ब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि ।
- 01-003-100G शोभमाना यथा ताभ्यां कुण्डलाभ्यां तस्मिन्नहनि संपादयस्व ।
- 01-0031-00H श्रेयो हि ते स्यात्क्षणं कुर्वत इति
- 01-003-101A स एवमुक्त उपाध्यायिन्या प्रातिष्ठतोत्तङ्कः ।

01-003-101B	स पथि गच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणं तमधिरूढं च पुरुषमतिप्रमाणमेव ।
01-003-102A	स पुरुष उत्तङ्कमभ्यभाषत ।
01-003-102B	उत्तङ्कैतत्पुरीषमस्य ऋषभस्य भक्षयस्वेति ।
01-003-103A	स एवमुक्तो नैच्छत् ।
01-003-104A	तमाह पुरुषो भूयः ।
01-003-104B	भक्षयस्वोत्तङ्क ।
01-003-104C	मा विचारय ।
01-003-104D	उपाध्यायेनापि ते भक्षितं पूर्वमिति ।
01-003-105A	स एवमुक्तो बाढमित्युक्त्वा तदा तदृषभस्य पुरीषं मूत्रं च भक्षयित्वोत्तङ्कः प्रतस्थे यत्र स क्षत्रियः पौष्यः ।
01-003-106A	तमुपेत्यापश्यदुत्तङ्क आसीनम् ।
01-003-106B	स तमुपेत्याशीर्भिरभिनन्द्योवाच ।
01-003-106C	अर्थी भवन्तमुपगतोऽस्मीति ।
01-003-107A	स एनमभिवाद्योवाच ।
01-003-107B	भगवन्पौष्यः खल्वहम् ।
01-003-107C	किं करवाणीति ।
01-003-108A	तमुवाचोत्तङ्कः ।
01-003-108B	गुर्वर्थे कुण्डलाभ्यामथर्यागतोऽस्मीति ये ते क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ते भवान्दातुमर्हतीति ।
01-003-109A	तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
01-003-109B	प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रिया याच्यतामिति ।
01-003-110A	स तेनैवमुक्तः प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रियां नापश्यत् ।
01-003-111A	स पौष्यं पुनरुवाच ।
01-003-111B	न युक्तं भवता वयमनृतेनोपचरितुम् ।
01-003-111C	न हि ते क्षत्रियान्तःपुरे संनिहिता ।
01-003-111D	नैनां पश्यामीति ।
01-003-112A	स एवमुक्तः पौष्यस्तं प्रत्युवाच ।
01-003-112B	संप्रति भवानुच्छिष्टः ।
01-003-112C	स्मर तावत् ।
01-003-112D	न हि सा क्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना वा शक्या द्रष्टुम् ।
01-003-112E	पतिव्रतात्वादेशा नाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ।

- 01-003-113A अथैवमुक्त उत्तङ्कः स्मृत्वोवाच ।
01-003-113B अस्ति खलु मयोच्छिष्टेनोपस्पृष्टं शीघ्रं गच्छता चेति ।
01-003-114A तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
01-003-114B एतत्तदेवं हि ।
01-003-114C न गच्छतोपस्पृष्टं भवति न स्थितेनेति ।
01-003-115A अथोत्तङ्कस्तथेत्युक्त्वा प्राङ्मुख उपविश्य
सुप्रक्षालितपाणिपादवदनोऽशब्दाभिर्हृदयंगमाभिरद्भिरुपस्पृश्य त्रिः
पीत्वा द्विः परिमृज्य खान्यद्भिरुपस्पृश्यान्तःपुरं प्रविश्य तां
क्षत्रियामपश्यत् ।
01-003-116A सा च दृष्ट्वैवोत्तङ्कमभ्युत्थायाभिवाद्योवाच ।
01-003-116B स्वागतं ते भगवन् ।
01-003-116C आज्ञापय किं करवाणीति ।
01-003-117A स तामुवाच ।
01-003-117B एते कुण्डले गुर्वर्थं मे भिक्षिते दातुमर्हसीति ।
01-003-118A सा प्रीता तेन तस्य सद्भावेन पात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेति मत्वा ते
कुण्डले अवमुच्यास्मै प्रायच्छत् ।
01-003-119A आह चैनम् ।
01-003-119B एते कुण्डले तक्षको नागराजः प्रार्थयति ।
01-003-119C अप्रमत्तो नेतुमर्हसीति ।
01-003-120A स एवमुक्तस्तां क्षत्रियां प्रत्युवाच ।
01-003-120B भवति सुनिर्वृता भव ।
01-003-120C न मां शक्तस्तक्षको नागराजो धर्षयितुमिति ।
01-003-121A स एवमुक्त्वा तां क्षत्रियामामन्त्र्य पौष्यसकाशमागच्छत् ।
01-003-122A स तं दृष्ट्वोवाच ।
01-003-122B भोः पौष्य प्रीतोऽस्मीति ।
01-003-123A तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
01-003-123B भगवंश्चिरस्य पात्रमासाद्यते ।
01-003-123C भवांश्च गुणवानतिथिः ।
01-003-123D तत्करिष्ये श्राद्धम् ।
01-003-123E क्षणः क्रियतामिति ।
01-003-124A तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ।
01-003-124B कृतक्षण एवास्मि ।

01-003-124C	शीघ्रमिच्छामि यथोपपन्नमन्नमुपहतं भवतेति ।
01-003-125A	स तथेत्युक्त्वा यथोपपन्नेनान्नेनैनं भोजयामास ।
01-003-126A	अथोत्तङ्कः शीतमन्नं सकेशं दृष्ट्वा अशुच्येतदिति मत्वा पौष्यमुवाच ।
01-003-126B	यस्मान्मे अशुच्यन्नं ददासि तस्मदन्धो भविष्यसीति ।
01-003-127A	तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
01-003-127B	यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नं दूषयसि तस्मादनपत्यो भविष्यसीति ।
01-003-128A	सोऽथ पौष्यस्तस्याशुचिभावमन्नस्यागमयामास ।
01-003-129A	अथ तदन्नं मुक्तकेश्या स्त्रियोपहतं सकेशमशुचि मत्वोत्तङ्कं प्रसादयामास ।
01-003-129B	भगवन्नज्ञानादेतदन्नं सकेशमुपहतं शीतं च ।
01-003-129C	तत्क्षामये भवन्तम् ।
01-003-129D	न भवेयमन्ध इति ।
01-003-130A	तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ।
01-003-130B	न मृषा ब्रवीमि ।
01-003-130C	भूत्वा त्वमन्धो नचिरादनन्धो भविष्यसीति ।
01-003-130D	ममापि शापो न भवेद्भवता दत्त इति ।
01-003-131A	तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
01-003-131B	नाहं शक्तः शापं प्रत्यादातुम् ।
01-003-131C	न हि मे मन्युरद्याप्युपशमं गच्छति ।
01-003-131D	किं चैतद्भवता न ज्ञायते यथा ।
01-003-132a	नावनीतं हृदयं ब्राह्मणस्य; वाचि क्षुरो निहितस्तीक्ष्णधारः ।
01-003-132c	विपरीतमेतदुभयं क्षत्रियस्य; वाङ्नावनीती हृदयं तीक्ष्णधारम् ॥
01-003-133A	इति ।
01-003-133B	तदेवं गते न शक्तोऽहं तीक्ष्णहृदयत्वात्तं शापमन्यथा कर्तुम् ।
01-003-133C	गम्यतामिति ।
01-003-134A	तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ।
01-003-134B	भवताहमन्नस्याशुचिभावमागमय्य प्रत्यनुनीतः ।
01-003-134C	प्राक्च तेऽभिहितम् ।
01-003-134D	यस्माददुष्टमन्नं दूषयसि तस्मादनपत्यो भविष्यसीति ।
01-003-134E	दुष्टे चान्ने नैष मम शापो भविष्यतीति ।
01-003-135A	साधयामस्तावदित्युक्त्वा प्रातिष्ठतोत्तङ्कस्ते कुण्डले गृहीत्वा ।

- 01-003-136A सोऽपश्यत्पथि नग्नं श्रमणमागच्छन्तं मुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानं च ।
 01-003-136B अथोत्तङ्कस्ते कुण्डले भूमौ निक्षिप्योदकार्थं प्रचक्रमे ।
 01-003-137A एतस्मिन्नन्तरे स श्रमणस्त्वरमाण उपसृत्य ते कुण्डले गृहीत्वा प्राद्रवत् ।
 01-003-137B तमुत्तङ्कोऽभिसृत्य जग्राह ।
 01-003-137C स तद्रूपं विहाय तक्षकरूपं कृत्वा सहसा धरण्यां विवृतं महाबिलं
 विवेश ।
 01-003-138A प्रविश्य च नागलोकं स्वभवनमगच्छत् ।
 01-003-138B तमुत्तङ्कोऽन्वाविवेश तेनैव बिलेन ।
 01-003-138C प्रविश्य च नागानस्तुवदेभिः श्लोकैः ।
 01-003-139a य ऐरावतराजानः सर्पाः समितिशोभनाः ।
 01-003-139c वर्षन्त इव जीमूताः सविद्युत्पवनेरिताः ॥
 01-003-140a सुरूपाश्च विरूपाश्च तथा कल्माषकुण्डलाः ।
 01-003-140c आदित्यवन्नाकपृष्ठे रेजुरैरावतोद्भवाः ॥
 01-003-141a बहूनि नागवर्त्मानि गङ्गायास्तीर उत्तरे ।
 01-003-141c इच्छेत्कोऽर्कांशुसेनायां चर्तुमैरावतं विना ॥
 01-003-142a शतान्यशीतिरष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ।
 01-003-142c सर्पाणां प्रग्रहा यान्ति धृतराष्ट्रो यदेजति ॥
 01-003-143a ये चैनमुपसर्पन्ति ये च दूरं परं गताः ।
 01-003-143c अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः ॥
 01-003-144a यस्य वासः कुरुक्षेत्रे खाण्डवे चाभवत्सदा ।
 01-003-144c तं काद्रवेयमस्तौषं कुण्डलार्थाय तक्षकम् ॥
 01-003-145a तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचरावुभौ ।
 01-003-145c कुरुक्षेत्रे निवसतां नदीमिक्षुमतीमनु ॥
 01-003-146a जघन्यजस्तक्षकस्य श्रुतसेनेति यः श्रुतः ।
 01-003-146c अवसद्यो महद्द्युम्नि प्रार्थयन्नागमुख्यताम् ॥
 01-003-146e करवाणि सदा चाहं नमस्तस्मै महात्मने ॥
 01-003-147A एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले नालभदथापश्यत्स्त्रियौ तन्त्रे
 अधिरोप्य पटं वयन्त्यौ ।
 01-003-148A तस्मिंश्च तन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः ।
 01-003-148B चक्रं चापश्यत्षड्भिः कुमारैः परिवर्त्यमानम् ।
 01-003-148C पुरुषं चापश्यद्दर्शनीयम् ।

- 01-003-149A** स तान्सर्वास्तुष्टाव एभिर्मन्त्रवादश्लोकैः ।
- 01-003-150a** त्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये; षष्टिश्च नित्यं चरति ध्रुवेऽस्मिन् ।
- 01-003-150c** चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे; षड्यत्कुमाराः परिवर्तयन्ति ॥
- 01-003-151a** तन्त्रं चेदं विश्वरूपं युवत्यौ; वयतस्तन्तून्सततं वर्तयन्त्यौ ।
- 01-003-151c** कृष्णान्सितांश्चैव विवर्तयन्त्यौ; भूतान्यजस्रं भुवनानि चैव ॥
- 01-003-152a** वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता; वृत्रस्य हन्ता नमुचेर्निहन्ता ।
- 01-003-152c** कृष्णे वसानो वसने महात्मा; सत्यानृते यो विविनक्ति लोके ॥
- 01-003-153a** यो वाजिनं गर्भमपां पुराणं; वैश्वानरं वाहनमभ्युपेतः ।
- 01-003-153c** नमः सदास्मै जगदीश्वराय; लोकत्रयेशाय पुरंदराय ॥
- 01-003-154A** ततः स एनं पुरुषः प्राह ।
- 01-003-154B** प्रीतोऽस्मि तेऽहमनेन स्तोत्रेण ।
- 01-003-154C** किं ते प्रियं करवाणीति ।
- 01-003-155A** स तमुवाच ।
- 01-003-155B** नागा मे वशमीयुरिति ।
- 01-003-156A** स एनं पुरुषः पुनरुवाच ।
- 01-003-156B** एतमश्वमपाने धमस्वेति ।
- 01-003-157A** स तमश्वमपानेऽधमत् ।
- 01-003-157B** अथाश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यः सधूमा अर्चिषोऽग्नेर्निष्पेतुः ।
- 01-003-158A** ताभिर्नागलोको धूपितः ।
- 01-003-159A** अथ ससंभ्रमस्तक्षकोऽग्नितेजोभयविषण्णस्ते कुण्डले गृहीत्वा सहसा स्वभवनान्निष्क्रम्योत्तङ्कमुवाच ।
- 01-003-159B** एते कुण्डले प्रतिगृह्णातु भवानिति ।
- 01-003-160A** स ते प्रतिजग्राहोत्तङ्कः ।
- 01-003-160B** कुण्डले प्रतिगृह्याचिन्तयत् ।
- 01-003-160C** अद्य तत्पुण्यकमुपाध्यायिन्याः ।
- 01-003-160D** दूरं चाहमभ्यागतः ।
- 01-003-160E** कथं नु खलु संभावयेयमिति ।
- 01-003-161A** तत एनं चिन्तयानमेव स पुरुष उवाच ।
- 01-003-161B** उत्तङ्क एनमश्वमधिरोह ।
- 01-003-161C** एष त्वां क्षणादेवोपाध्यायकुलं प्रापयिष्यतीति ।
- 01-003-162A** स तथेत्युक्त्वा तमश्वमधिरुह्य प्रत्याजगामोपाध्यायकुलम् ।

01-003-162B	उपाध्यायिनी च स्नाता केशानावपयन्त्युपविष्टोत्तङ्को नागच्छतीति शापायास्य मनो दधे ।
01-003-163A	अथोत्तङ्कः प्रविश्य उपाध्यायिनीमभ्यवादयत् ।
01-003-163B	ते चास्यै कुण्डले प्रायच्छत् ।
01-003-164A	सा चैनं प्रत्युवाच ।
01-003-164B	उत्तङ्क देशे कालेऽभ्यागतः ।
01-003-164C	स्वागतं ते वत्स ।
01-003-164D	मनागसि मया न शप्तः ।
01-003-164E	श्रेयस्तवोपस्थितम् ।
01-003-164F	सिद्धिमाप्नुहीति ।
01-003-165A	अथोत्तङ्क उपाध्यायमभ्यवादयत् ।
01-003-165B	तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ।
01-003-165C	वत्सोत्तङ्क स्वागतं ते ।
01-003-165D	किं चिरं कृतमिति ।
01-003-166A	तमुत्तङ्क उपाध्यायं प्रत्युवाच ।
01-003-166B	भोस्तक्षकेण नागराजेन विघ्नः कृतोऽस्मिन्कर्मणि ।
01-003-166C	तेनास्मि नागलोकं नीतः ।
01-003-167A	तत्र च मया दृष्टे स्त्रियौ तन्त्रेऽधिरोप्य पटं वयन्त्यौ ।
01-003-167B	तस्मिंश्च तन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः ।
01-003-167C	किं तत् ।
01-003-168A	तत्र च मया चक्रं दृष्टं द्वादशारम् ।
01-003-168B	षट्चैनं कुमाराः परिवर्तयन्ति ।
01-003-168C	तदपि किम् ।
01-003-169A	पुरुषश्चापि मया दृष्टः ।
01-003-169B	स पुनः कः ।
01-003-170A	अश्वश्चातिप्रमाणयुक्तः ।
01-003-170B	स चापि कः ।
01-003-171A	पथि गच्छता मया ऋषभो दृष्टः ।
01-003-171B	तं च पुरुषोऽधिरूढः ।
01-003-171C	तेनास्मि सोपचारमुक्तः ।
01-003-171D	उत्तङ्कास्य ऋषभस्य पुरीषं भक्षय ।
01-003-171E	उपाध्यायेनापि ते भक्षितमिति ।

- 01-003-171F ततस्तद्वचनान्मया तदृषभस्य पुरीषमुपयुक्तम् ।
 01-003-171G तदिच्छामि भवतोपदिष्टं किं तदिति ।
 01-003-172A तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच ।
 01-003-172B ये ते स्त्रियौ धाता विधाता च ।
 01-003-172C ये च ते कृष्णाः सिताश्च तन्तवस्ते रात्र्यहनी ।
 01-003-173A यदपि तच्चक्रं द्वादशारं षट्कुमाराः परिवर्तयन्ति ते ऋतवः
 षट्संवत्सरश्चक्रम् ।
 01-003-173B यः पुरुषः स पर्जन्यः ।
 01-003-173C योऽश्वः सोऽग्निः ।
 01-003-174A य ऋषभस्त्वया पथि गच्छता दृष्टः स ऐरावतो नागराजः ।
 01-003-174B यश्चैनमधिरूढः स इन्द्रः ।
 01-003-174C यदपि ते पुरीषं भक्षितं तस्य ऋषभस्य तदमृतम् ।
 01-003-175A तेन खल्वसि न व्यापन्नस्तस्मिन्नागभवने ।
 01-003-175B स चापि मम सखा इन्द्रः ।
 01-003-176A तदनुग्रहात्कुण्डले गृहीत्वा पुनरभ्यागतोऽसि ।
 01-003-176B तत्सौम्य गम्यताम् ।
 01-003-176C अनुजाने भवन्तम् ।
 01-003-176D श्रेयोऽवाप्स्यसीति ।
 01-003-177A स उपाध्यायेनानुज्ञात उत्तङ्कः क्रुद्धस्तक्षकस्य प्रतिचिकीर्षमाणो
 हास्तिनपुरं प्रतस्थे ।
 01-003-178a स हास्तिनपुरं प्राप्य नचिराद्विजसत्तमः ।
 01-003-178c समागच्छत राजानमुत्तङ्को जनमेजयम् ॥
 01-003-179a पुरा तक्षशिलातस्तं निवृत्तमपराजितम् ।
 01-003-179c सम्यग्विजयिनं दृष्ट्वा समन्तान्मन्त्रिभिर्वृतम् ॥
 01-003-180a तस्मै जयाशिषः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः ।
 01-003-180c उवाचैनं वचः काले शब्दसंपन्नया गिरा ॥
 01-003-181a अन्यस्मिन्करणीये त्वं कार्ये पार्थिवसत्तम ।
 01-003-181c बाल्यादिवान्यदेव त्वं कुरुषे नृपसत्तम ॥
 01-003-182a एवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा प्रत्युवाच ह ।
 01-003-182c जनमेजयः प्रसन्नात्मा सम्यक्संपूज्य तं मुनिम् ॥
 01-003-183a आसां प्रजानां परिपालनेन; स्वं क्षत्रधर्मं परिपालयामि ।
 01-003-183c प्रब्रूहि वा किं क्रियतां द्विजेन्द्र; शुश्रूषुरस्म्यद्य वचस्त्वदीयम् ॥

01-003-184a	स एवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन; द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।
01-003-184c	उवाच राजानमदीनसत्त्वं; स्वमेव कार्यं नृपतेश्च यत्तत् ॥
01-003-185a	तक्षकेण नरेन्द्रेन्द्र येन ते हिंसितः पिता ।
01-003-185c	तस्मै प्रतिकुरुष्व त्वं पन्नगाय दुरात्मने ॥
01-003-186a	कार्यकालं च मन्येऽहं विधिदृष्टस्य कर्मणः ।
01-003-186c	तद्गच्छापचितिं राजन्पितुस्तस्य महात्मनः ॥
01-003-187a	तेन ह्यनपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना ।
01-003-187c	पञ्चत्वमगमद्राजा वज्राहत इव द्रुमः ॥
01-003-188a	बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकः पन्नगाधमः ।
01-003-188c	अकार्यं कृतवान्पापो योऽदशत्पितरं तव ॥
01-003-189a	राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमं नृपम् ।
01-003-189c	जघान काश्यपं चैव न्यवर्तयत पापकृत् ॥
01-003-190a	दग्धुमर्हसि तं पापं ज्वलिते हव्यवाहने ।
01-003-190c	सर्पसत्रे महाराज त्वयि तद्धि विधीयते ॥
01-003-191a	एवं पितुश्चापचितिं गतवांस्त्वं भविष्यसि ।
01-003-191c	मम प्रियं च सुमहत्कृतं राजन्भविष्यति ॥
01-003-192a	कर्मणः पृथिवीपाल मम येन दुरात्मना ।
01-003-192c	विघ्नः कृतो महाराज गुर्वर्थं चरतोऽनघ ॥
01-003-193a	एतच्छ्रुत्वा तु नृपतिस्तक्षकस्य चुकोप ह ।
01-003-193c	उत्तङ्कवाक्यहविषा दीप्तोऽग्निर्हविषा यथा ॥
01-003-194a	अपृच्छच्च तदा राजा मन्त्रिणः स्वान्सुदुःखितः ।
01-003-194c	उत्तङ्कस्यैव सांनिध्ये पितुः स्वर्गगतिं प्रति ॥
01-003-195a	तदैव हि स राजेन्द्रो दुःखशोकाप्लुतोऽभवत् ।
01-003-195c	यदैव पितरं वृत्तमुत्तङ्कादशृणोत्तदा ॥

००४

01-004-001A	लोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सूतः पौराणिको नैमिषारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे ऋषीनभ्यागतानुपतस्थे ।
01-004-002A	पौराणिकः पुराणे कृतश्रमः स तान्कृताञ्जलिरुवाच ।
01-004-002B	किं भवन्तः श्रोतुमिच्छन्ति ।
01-004-002C	किमहं ब्रुवाणीति ।
01-004-003A	तमृषय ऊचुः ।

- 01-004-003B परमं लोमहर्षणे प्रक्षयामस्त्वां वक्ष्यसि च नः शुश्रूषतां कथायोगम् ।
 01-004-003C तद्भगवांस्तु तावच्छौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ।
 01-004-004a योऽसौ दिव्याः कथा वेद देवतासुरसंकथाः ।
 01-004-004c मनुष्योरगगन्धर्वकथा वेद च सर्वशः ॥
 01-004-005a स चाप्यस्मिन्मखे सौते विद्वान्कुलपतिर्द्विजः ।
 01-004-005c दक्षो धृतव्रतो धीमाज्ज्ञास्त्रे चारण्यके गुरुः ॥
 01-004-006a सत्यवादी शमपरस्तपस्वी नियतव्रतः ।
 01-004-006c सर्वेषामेव नो मान्यः स तावत्प्रतिपाल्यताम् ॥
 01-004-007a तस्मिन्नध्यासति गुरावासनं परमार्चितम् ।
 01-004-007c ततो वक्ष्यसि यत्त्वां स प्रक्षयति द्विजसत्तमः ॥

01-004-008 सूत उवाच

- 01-004-008a एवमस्तु गुरौ तस्मिन्नुपविष्टे महात्मनि ।
 01-004-008c तेन पृष्टः कथाः पुण्या वक्ष्यामि विविधाश्रयाः ॥
 01-004-009a सोऽथ विप्रर्षभः कार्यं कृत्वा सर्वं यथाक्रमम् ।
 01-004-009c देवान्वाग्भिः पितृनद्भिस्तर्पयित्वाजगाम ह ॥
 01-004-010a यत्र ब्रह्मर्षयः सिद्धास्त आसीना यतव्रताः ।
 01-004-010c यज्ञायतनमाश्रित्य सूतपुत्रपुरःसराः ॥
 01-004-011a ऋत्विक्ष्वथ सदस्येषु स वै गृहपतिस्ततः ।
 01-004-011c उपविष्टेषूपविष्टः शौनकोऽथाब्रवीदिदम् ॥

००५

01-005-001 शौनक उवाच

- 01-005-001a पुराणमखिलं तात पिता तेऽधीतवान्पुरा ।
 01-005-001c कच्चित्त्वमपि तत्सर्वमधीषे लोमहर्षणे ॥
 01-005-002a पुराणे हि कथा दिव्या आदिवंशाश्च धीमताम् ।
 01-005-002c कथ्यन्ते ताः पुरास्माभिः श्रुताः पूर्वं पितुस्तव ॥
 01-005-003a तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भार्गवम् ।
 01-005-003c कथयस्व कथामेतां कल्याः स्म श्रवणे तव ॥

01-005-004 सूत उवाच

- 01-005-004a यदधीतं पुरा सम्यग्द्विजश्रेष्ठ महात्मभिः ।
 01-005-004c वैशंपायनविप्राद्यैस्तैश्चापि कथितं पुरा ॥

01-005-005a	यदधीतं च पित्रा मे सम्यक्चैव ततो मया ।
01-005-005c	तत्तावच्छृणु यो देवैः सेन्द्रैः साग्निमरुद्गणैः ॥
01-005-005e	पूजितः प्रवरो वंशो भृगूणां भृगुनन्दन ॥
01-005-006a	इमं वंशमहं ब्रह्मन्भार्गवं ते महामुने ।
01-005-006c	निगदामि कथायुक्तं पुराणाश्रयसंयुतम् ॥
01-005-007a	भृगोः सुदयितः पुत्रश्च्यवनो नाम भार्गवः ।
01-005-007c	च्यवनस्यापि दायादः प्रमतिर्नाम धार्मिकः ॥
01-005-007e	प्रमतेरप्यभूत्पुत्रो घृताच्यां रुरुरित्युत ॥
01-005-008a	रुरोरपि सुतो जज्ञे शुनको वेदपारगः ।
01-005-008c	प्रमद्वरायां धर्मात्मा तव पूर्वपितामहात् ॥
01-005-009a	तपस्वी च यशस्वी च श्रुतवान्ब्रह्मवित्तमः ।
01-005-009c	धर्मिष्ठः सत्यवादी च नियतो नियतेन्द्रियः ॥

01-005-010 शौनक उवाच

01-005-010a	सूतपुत्र यथा तस्य भार्गवस्य महात्मनः ।
01-005-010c	च्यवनत्वं परिख्यातं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

01-005-011 सूत उवाच

01-005-011a	भृगोः सुदयिता भार्या पुलोमेत्यभिविश्रुता ।
01-005-011c	तस्यां गर्भः समभवद्भृगोर्वीर्यसमुद्भवः ॥
01-005-012a	तस्मिन्गर्भे संभृतेऽथ पुलोमायां भृगूद्वह ।
01-005-012c	समये समशीलिन्यां धर्मपत्न्यां यशस्विनः ॥
01-005-013a	अभिषेकाय निष्क्रान्ते भृगौ धर्मभृतां वरे ।
01-005-013c	आश्रमं तस्य रक्षोऽथ पुलोमाभ्याजगाम ह ॥
01-005-014a	तं प्रविश्याश्रमं दृष्ट्वा भृगोर्भार्यामनिन्दिताम् ।
01-005-014c	हृच्छयेन समाविष्टो विचेताः समपद्यत ॥
01-005-015a	अभ्यागतं तु तद्रक्षः पुलोमा चारुदर्शना ।
01-005-015c	न्यमन्त्रयत वन्येन फलमूलादिना तदा ॥
01-005-016a	तां तु रक्षस्ततो ब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितम् ।
01-005-016c	दृष्ट्वा हृष्टमभूत्तत्र जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ॥
01-005-017a	अथाग्निशरणेऽपश्यज्ज्वलितं जातवेदसम् ।
01-005-017c	तमपृच्छत्ततो रक्षः पावकं ज्वलितं तदा ॥

- 01-005-018a शंस मे कस्य भार्येयमग्ने पृष्ठ ऋतेन वै ।
 01-005-018c सत्यस्त्वमसि सत्यं मे वद पावक पृच्छते ॥
 01-005-019a मया हीयं पूर्ववृता भार्यार्थे वरवर्णिनी ।
 01-005-019c पश्चात्त्विमां पिता प्रादाद्भृगवेऽनृतकारिणे ॥
 01-005-020a सेयं यदि वरारोहा भृगोभार्या रहोगता ।
 01-005-020c तथा सत्यं समाख्याहि जिहीर्षाम्याश्रमादिमाम् ॥
 01-005-021a मन्युर्हि हृदयं मेऽद्य प्रदहन्निव तिष्ठति ।
 01-005-021c मत्पूर्वभार्या यदिमां भृगुः प्राप सुमध्यमाम् ॥
 01-005-022a तद्रक्ष एवमामन्त्र्य ज्वलितं जातवेदसम् ।
 01-005-022c शङ्कमानो भृगोभार्या पुनः पुनरपृच्छत ॥
 01-005-023a त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यदा ।
 01-005-023c साक्षिवत्पुण्यपापेषु सत्यं ब्रूहि कवे वचः ॥
 01-005-024a मत्पूर्वभार्यापहता भृगुणानृतकारिणा ।
 01-005-024c सेयं यदि तथा मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि ॥
 01-005-025a श्रुत्वा त्वत्तो भृगोभार्या हरिष्याम्यहमाश्रमात् ।
 01-005-025c जातवेदः पश्यतस्ते वद सत्यां गिरं मम ॥
 01-005-026a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सप्तार्चिर्दुःखितो भृशम् ।
 01-005-026c भीतोऽनृताच्च शापाच्च भृगोरित्यब्रवीच्छनैः ॥

००६

01-006-001 सूत उवाच

- 01-006-001a अग्नेरथ वचः श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहार ताम् ।
 01-006-001c ब्रह्मन्वराहरूपेण मनोमारुतरंहसा ॥
 01-006-002a ततः स गर्भो निवसन्कुक्षौ भृगुकुलोद्वह ।
 01-006-002c रोषान्मातुश्च्युतः कुक्षेश्च्यवनस्तेन सोऽभवत् ॥
 01-006-003a तं दृष्ट्वा मातुरुदराच्च्युतमादित्यवर्चसम् ।
 01-006-003c तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य ताम् ॥
 01-006-004a सा तमादाय सुश्रोणी ससार भृगुनन्दनम् ।
 01-006-004c च्यवनं भार्गवं ब्रह्मन्पुलोमा दुःखमूर्च्छिता ॥
 01-006-005a तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
 01-006-005c रुदतीं बाष्पपूर्णाक्षीं भृगोभार्यामनिन्दिताम् ॥
 01-006-005e सान्त्वयामास भगवान्वधूं ब्रह्मा पितामहः ॥

- 01-006-006a अश्रुबिन्दूद्भवा तस्याः प्रावर्तत महानदी ।
 01-006-006c अनुवर्तती सृतिं तस्या भृगोः पत्न्या यशस्विनः ॥
 01-006-007a तस्या मार्गं सृतवतीं दृष्ट्वा तु सरितं तदा ।
 01-006-007c नाम तस्यास्तदा नद्याश्चक्रे लोकपितामहः ॥
 01-006-007e वधूसरेति भगवांश्च्यवनस्याश्रमं प्रति ॥
 01-006-008a स एवं च्यवनो जज्ञे भृगोः पुत्रः प्रतापवान् ।
 01-006-008c तं ददर्श पिता तत्र च्यवनं तां च भामिनीम् ॥
 01-006-009a स पुलोमां ततो भार्या पप्रच्छ कुपितो भृगुः ।
 01-006-009c केनासि रक्षसे तस्मै कथितेह जिहीर्षवे ॥
 01-006-009e न हि त्वां वेद तद्रक्षो मद्भार्या चारुहासिनीम् ॥
 01-006-010a तत्त्वमाख्याहि तं ह्यद्य शप्तुमिच्छाम्यहं रुषा ।
 01-006-010c बिभेति को न शापान्मे कस्य चायं व्यतिक्रमः ॥

01-006-011 पुलोमोवाच

- 01-006-011a अग्निना भगवंस्तस्मै रक्षसेऽहं निवेदिता ।
 01-006-011c ततो मामनयद्रक्षः क्रोशन्तीं कुररीमिव ॥
 01-006-012a साहं तव सुतस्यास्य तेजसा परिमोक्षिता ।
 01-006-012c भस्मीभूतं च तद्रक्षो मामुत्सृज्य पपात वै ॥

01-006-013 सूत उवाच

- 01-006-013a इति श्रुत्वा पुलोमाया भृगुः परममन्युमान् ।
 01-006-013c शशापाग्निमभिक्रुद्धः सर्वभक्षो भविष्यसि ॥

००७

01-007-001 सूत उवाच

- 01-007-001a शप्तस्तु भृगुणा वह्निः क्रुद्धो वाक्यमथाब्रवीत् ।
 01-007-001c किमिदं साहसं ब्रह्मन्कृतवानसि सांप्रतम् ॥
 01-007-002a धर्मे प्रयतमानस्य सत्यं च वदतः समम् ।
 01-007-002c पृष्टो यदब्रुवं सत्यं व्यभिचारोऽत्र को मम ॥
 01-007-003a पृष्टो हि साक्षी यः साक्ष्यं जानमानोऽन्यथा वदेत् ।
 01-007-003c स पूर्वानात्मनः सप्त कुले हन्यात्तथा परान् ॥
 01-007-004a यश्च कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानमानो न भाषते ।
 01-007-004c सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र संशयः ॥

01-007-005a	शक्तोऽहमपि शप्तुं त्वां मान्यास्तु ब्राह्मणा मम ।
01-007-005c	जानतोऽपि च ते व्यक्तं कथयिष्ये निबोध तत् ॥
01-007-006a	योगेन बहुधात्मानं कृत्वा तिष्ठामि मूर्तिषु ।
01-007-006c	अग्निहोत्रेषु सत्रेषु क्रियास्वथ मखेषु च ॥
01-007-007a	वेदोक्तेन विधानेन मयि यद्धूयते हविः ।
01-007-007c	देवताः पितरश्चैव तेन तृप्ता भवन्ति वै ॥
01-007-008a	आपो देवगणाः सर्वे आपः पितृगणास्तथा ।
01-007-008c	दर्शश्च पौर्णमासश्च देवानां पितृभिः सह ॥
01-007-009a	देवताः पितरस्तस्मात्पितरश्चापि देवताः ।
01-007-009c	एकीभूताश्च पूज्यन्ते पृथक्त्वेन च पर्वसु ॥
01-007-010a	देवताः पितरश्चैव जुह्वते मयि यत्सदा ।
01-007-010c	त्रिदशानां पितृणां च मुखमेवमहं स्मृतः ॥
01-007-011a	अमावास्यां च पितरः पौर्णमास्यां च देवताः ।
01-007-011c	मन्मुखेनैव हूयन्ते भुञ्जते च हुतं हविः ॥
01-007-011e	सर्वभक्षः कथं तेषां भविष्यामि मुखं त्वहम् ॥
01-007-012a	चिन्तयित्वा ततो वह्निश्चक्रे संहारमात्मनः ।
01-007-012c	द्विजानामग्निहोत्रेषु यज्ञसत्रक्रियासु च ॥
01-007-013a	निरोंकारवषट्काराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ।
01-007-013c	विनाग्निना प्रजाः सर्वास्तत आसन्सुदुःखिताः ॥
01-007-014a	अथर्षयः समुद्विग्ना देवान्नात्वाब्रुवन्वचः ।
01-007-014c	अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्भ्रान्ता लोकास्त्रयोऽनघाः ॥
01-007-014e	विधध्वमत्र यत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा ॥
01-007-015a	अथर्षयश्च देवाश्च ब्रह्माणमुपगम्य तु ।
01-007-015c	अग्नेरावेदयज्ज्ञापं क्रियासंहारमेव च ॥
01-007-016a	भृगुणा वै महाभाग शप्तोऽग्निः कारणान्तरे ।
01-007-016c	कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागाग्रभुक्तथा ॥
01-007-016e	हुतभुक्सर्वलोकेषु सर्वभक्षत्वमेष्यति ॥
01-007-017a	श्रुत्वा तु तद्वचस्तेषामग्निमाहूय लोककृत् ।
01-007-017c	उवाच वचनं श्लक्ष्णं भूतभावनमव्ययम् ॥
01-007-018a	लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्ता चान्त एव च ।
01-007-018c	त्वं धारयसि लोकांस्त्रीन्क्रियाणां च प्रवर्तकः ॥

- 01-007-018e स तथा कुरु लोकेश नोच्छिद्येरन्क्रिया यथा ॥
- 01-007-019a कस्मादेवं विमूढस्त्वमीश्वरः सन्हुताशनः ।
- 01-007-019c त्वं पवित्रं यदा लोके सर्वभूतगतश्च ह ॥
- 01-007-020a न त्वं सर्वशरीरेण सर्वभक्षत्वमेष्यसि ।
- 01-007-020c उपादानेऽर्चिषो यास्ते सर्वं धक्ष्यन्ति ताः शिखिन् ॥
- 01-007-021a यथा सूर्याशुभिः स्पृष्टं सर्वं शुचि विभाव्यते ।
- 01-007-021c तथा त्वदर्चिर्निर्दग्धं सर्वं शुचि भविष्यति ॥
- 01-007-022a तदग्ने त्वं महत्तेजः स्वप्रभावाद्विनिर्गतम् ।
- 01-007-022c स्वतेजसैव तं शापं कुरु सत्यमृषेर्विभो ॥
- 01-007-022e देवानां चात्मनो भागं गृहाण त्वं मुखे हुतम् ॥
- 01-007-023a एवमस्त्विति तं वह्निः प्रत्युवाच पितामहम् ।
- 01-007-023c जगाम शासनं कर्तुं देवस्य परमेष्ठिनः ॥
- 01-007-024a देवर्षयश्च मुदितास्ततो जग्मुर्यथागतम् ।
- 01-007-024c ऋषयश्च यथापूर्वं क्रियाः सर्वाः प्रचक्रिरे ॥
- 01-007-025a दिवि देवा मुमुदिरे भूतसंघाश्च लौकिकाः ।
- 01-007-025c अग्निश्च परमां प्रीतिमवाप हतकल्मषः ॥
- 01-007-026a एवमेष पुरावृत्त इतिहासोऽग्निशापजः ।
- 01-007-026c पुलोमस्य विनाशश्च च्यवनस्य च संभवः ॥

००८

01-008-001 सूत उवाच

- 01-008-001a स चापि च्यवनो ब्रह्मन्भार्गवोऽजनयत्सुतम् ।
- 01-008-001c सुकन्यायां महात्मानं प्रमतिं दीप्ततेजसम् ॥
- 01-008-002a प्रमतिस्तु रुरुं नाम घृताच्यां समजीजनत् ।
- 01-008-002c रुरुः प्रमद्वरायां तु शुनकं समजीजनत् ॥
- 01-008-003a तस्य ब्रह्मन्तुरोः सर्वं चरितं भूरितेजसः ।
- 01-008-003c विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वमशेषतः ॥
- 01-008-004a ऋषिरासीन्महान्पूर्वं तपोविद्यासमन्वितः ।
- 01-008-004c स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ॥
- 01-008-005a एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिवान् ।
- 01-008-005c गन्धर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति श्रुतः ॥

01-008-006a	अथाप्सरा मेनका सा तं गर्भं भृगुनन्दन ।
01-008-006c	उत्ससर्ज यथाकालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ॥
01-008-007a	उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यास्तीरे जगाम ह ।
01-008-007c	कन्याममरगर्भाभां ज्वलन्तीमिव च श्रिया ॥
01-008-008a	तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः ।
01-008-008c	स्थूलकेशः स तेजस्वी विजने बन्धुवर्जिताम् ॥
01-008-009a	स तां दृष्ट्वा तदा कन्यां स्थूलकेशो द्विजोत्तमः ।
01-008-009c	जग्राहाथ मुनिश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च ॥
01-008-009e	ववृधे सा वरारोहा तस्याश्रमपदे शुभा ॥
01-008-010a	प्रमदाभ्यो वरा सा तु सर्वरूपगुणान्विता ।
01-008-010c	ततः प्रमद्वरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः ॥
01-008-011a	तामाश्रमपदे तस्य रुरुर्दृष्ट्वा प्रमद्वराम् ।
01-008-011c	बभूव किल धर्मात्मा मदनानुगतात्मवान् ॥
01-008-012a	पितरं सखिभिः सोऽथ वाचयामास भार्गवः ।
01-008-012c	प्रमतिश्चाभ्ययाच्छ्रुत्वा स्थूलकेशं यशस्विनम् ॥
01-008-013a	ततः प्रादात्पिता कन्यां रुरवे तां प्रमद्वराम् ।
01-008-013c	विवाहं स्थापयित्वाग्रे नक्षत्रे भगदैवते ॥
01-008-014a	ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते ।
01-008-014c	सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी ॥
01-008-015a	नापश्यत प्रसुप्तं वै भुजगं तिर्यगायतम् ।
01-008-015c	पदा चैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता ॥
01-008-016a	स तस्याः संप्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मणा ।
01-008-016c	विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमङ्गे न्यपातयत् ॥
01-008-017a	सा दष्टा सहसा भूमौ पतिता गतचेतना ।
01-008-017c	व्यसुरप्रेक्षणीयापि प्रेक्षणीयतमाकृतिः ॥
01-008-018a	प्रसुप्तेवाभवच्चापि भुवि सर्पविषार्दिता ।
01-008-018c	भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमध्यमा ॥
01-008-019a	ददर्श तां पिता चैव ते चैवान्ये तपस्विनः ।
01-008-019c	विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसम् ॥
01-008-020a	ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः कृपान्विताः ।
01-008-020c	स्वस्त्यात्रेयो महाजानुः कुशिकः शङ्खमेखलः ॥

- 01-008-021a भारद्वाजः कौणकुत्स आर्ष्टिषेणोऽथ गौतमः ।
01-008-021c प्रमतिः सह पुत्रेण तथान्ये वनवासिनः ॥
01-008-022a तां ते कन्यां व्यसुं दृष्ट्वा भुजगस्य विषादिताम् ।
01-008-022c रुरुदुः कृपयाविष्टा रुरुस्त्वार्तो बहिर्ययौ ॥

००९

01-009-001 सूत उवाच

- 01-009-001a तेषु तत्रोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु समन्ततः ।
01-009-001c रुरुश्चक्रोश गहनं वनं गत्वा सुदुःखितः ॥
01-009-002a शोकेनाभिहतः सोऽथ विलपन्करुणं बहु ।
01-009-002c अब्रवीद्वचनं शोचन्प्रियां चिन्त्य प्रमद्वराम् ॥
01-009-003a शेते सा भुवि तन्वङ्गी मम शोकविवर्धिनी ।
01-009-003c बान्धवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतः परम् ॥
01-009-004a यदि दत्तं तपस्तप्तं गुरवो वा मया यदि ।
01-009-004c सम्यगाराधितास्तेन संजीवतु मम प्रिया ॥
01-009-005a यथा जन्मप्रभृति वै यतात्माहं धृतव्रतः ।
01-009-005c प्रमद्वरा तथाद्यैव समुत्तिष्ठतु भामिनी ॥

01-009-006 देवदूत उवाच

- 01-009-006a अभिधत्से ह यद्वाचा रुरो दुःखेन तन्मृषा ।
01-009-006c न तु मर्त्यस्य धर्मात्मन्नायुरस्ति गतायुषः ॥
01-009-007a गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाप्सरसोः सुता ।
01-009-007c तस्माच्छोके मनस्तात मा कृथास्त्वं कथंचन ॥
01-009-008a उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः ।
01-009-008c तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीमां प्रमद्वराम् ॥

01-009-009 रुरुवाच

- 01-009-009a क उपायः कृतो देवैर्ब्रूहि तत्त्वेन खेचर ।
01-009-009c करिष्ये तं तथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति मां भवान् ॥

01-009-010 देवदूत उवाच

- 01-009-010a आयुषोऽर्धं प्रयच्छस्व कन्यायै भृगुनन्दन ।
01-009-010c एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा ॥

01-009-011 रुरुवाच

01-009-011a आयुषोऽर्धं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ।
 01-009-011c शृङ्गाररूपाभरणा उत्तिष्ठतु मम प्रिया ॥

01-009-012 सूत उवाच

01-009-012a ततो गन्धर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमौ ।
 01-009-012c धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषताम् ॥
 01-009-013a धर्मराजायुषोऽर्धेन रुरोर्भार्या प्रमद्वरा ।
 01-009-013c समुत्तिष्ठतु कल्याणी मृतैव यदि मन्यसे ॥

01-009-014 धर्मराज उवाच

01-009-014a प्रमद्वरा रुरोर्भार्या देवदूत यदीच्छसि ।
 01-009-014c उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्धेन रुरोरेव समन्विता ॥

01-009-015 सूत उवाच

01-009-015a एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ।
 01-009-015c रुरोस्तस्यायुषोऽर्धेन सुप्तेव वरवर्णिनी ॥
 01-009-016a एतदृष्टं भविष्ये हि रुरोरुत्तमतेजसः ।
 01-009-016c आयुषोऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थेऽर्धं हसत्विति ॥
 01-009-017a तत इष्टेऽहनि तयोः पितरौ चक्रतुर्मुदा ।
 01-009-017c विवाहं तौ च रेमाते परस्परहितैषिणौ ॥
 01-009-018a स लब्ध्वा दुर्लभां भार्यां पद्मकिञ्जल्कसप्रभाम् ।
 01-009-018c व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतव्रतः ॥
 01-009-019a स दृष्ट्वा जिह्मगान्सर्वास्तीव्रकोपसमन्वितः ।
 01-009-019c अभिहन्ति यथासन्नं गृह्य प्रहरणं सदा ॥
 01-009-020a स कदाचिद्वनं विप्रो रुरुरभ्यागमन्महत् ।
 01-009-020c शयानं तत्र चापश्यद्दुण्डुभं वयसान्वितम् ॥
 01-009-021a तत उद्यम्य दण्डं स कालदण्डोपमं तदा ।
 01-009-021c अभ्यघ्नद्रुषितो विप्रस्तमुवाचाथ दुण्डुभः ॥
 01-009-022a नापराध्यामि ते किञ्चिदहमद्य तपोधन ।
 01-009-022c संरम्भात्तत्किमर्थं मामभिहंसि रुषान्वितः ॥

01-010-001 रुरुवाच
01-010-001a मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह ।
01-010-001c तत्र मे समयो घोर आत्मनोरग वै कृतः ॥
01-010-002a हन्यां सदैव भुजगं यं यं पश्येयमित्युत ।
01-010-002c ततोऽहं त्वां जिघांसामि जीवितेन विमोक्ष्यसे ॥

01-010-003 दुण्डुभ उवाच
01-010-003a अन्ये ते भुजगा विप्र ये दशन्तीह मानवान् ।
01-010-003c दुण्डुभानहिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥
01-010-004a एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान् ।
01-010-004c दुण्डुभान्धर्मविद्भूत्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥

01-010-005 सूत उवाच
01-010-005a इति श्रुत्वा वचस्तस्य भुजगस्य रुरुस्तदा ।
01-010-005c नावधीद्भयसंविग्न ऋषिं मत्वाथ दुण्डुभम् ॥
01-010-006a उवाच चैनं भगवान्रुरुः संशमयन्निव ।
01-010-006c कामया भुजग ब्रूहि कोऽसीमां विक्रियां गतः ॥

01-010-007 दुण्डुभ उवाच
01-010-007a अहं पुरा रुरो नाम्ना ऋषिरासं सहस्रपात् ।
01-010-007c सोऽहं शापेन विप्रस्य भुजगत्वमुपागतः ॥

01-010-008 रुरुवाच
01-010-008a किमर्थं शप्तवान्क्रुद्धो द्विजस्त्वां भुजगोत्तम ।
01-010-008c कियन्तं चैव कालं ते वपुरेतद्भविष्यति ॥

०११

01-011-001 दुण्डुभ उवाच
01-011-001a सखा बभूव मे पूर्वं खगमो नाम वै द्विजः ।
01-011-001c भृशं संशितवाक्तात तपोबलसमन्वितः ॥
01-011-002a स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णमथोरगम् ।
01-011-002c अग्निहोत्रे प्रसक्तः सन्भीषितः प्रमुमोह वै ॥
01-011-003a लब्ध्वा च स पुनः संज्ञां मामुवाच तपोधनः ।
01-011-003c निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक्संशितव्रतः ॥

01-011-004a	यथावीर्यस्त्वया सर्पः कृतोऽयं मद्विभीषया ।
01-011-004c	तथावीर्यो भुजंगस्त्वं मम कोपाद्भविष्यसि ॥
01-011-005a	तस्याहं तपसो वीर्यं जानमानस्तपोधन ।
01-011-005c	भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचं वनौकसम् ॥
01-011-006a	प्रयतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।
01-011-006c	सखेति हसतेदं ते नर्मार्थं वै कृतं मया ॥
01-011-007a	क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मज्ञापोऽयं विनिवर्त्यताम् ।
01-011-007c	सोऽथ मामब्रवीदृष्ट्वा भृशमुद्विग्नचेतसम् ॥
01-011-008a	मुहुरुष्णं विनिःश्वस्य सुसंभ्रान्तस्तपोधनः ।
01-011-008c	नानृतं वै मया प्रोक्तं भवितेदं कथंचन ॥
01-011-009a	यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं शृणु तन्मे धृतव्रत ।
01-011-009c	श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमस्तु तपोधन ॥
01-011-010a	उत्पत्स्यति रुरुर्नाम प्रमतेरात्मजः शुचिः ।
01-011-010c	तं दृष्ट्वा शापमोक्षस्ते भविता नचिरादिव ॥
01-011-011a	स त्वं रुरुरिति ख्यातः प्रमतेरात्मजः शुचिः ।
01-011-011c	स्वरूपं प्रतिलभ्याहमद्य वक्ष्यामि ते हितम् ॥
01-011-012a	अहिंसा परमो धर्मः सर्वप्राणभृतां स्मृतः ।
01-011-012c	तस्मात्प्राणभृतः सर्वान्न हिंस्याद्ब्राह्मणः क्वचित् ॥
01-011-013a	ब्राह्मणः सौम्य एवेह जायतेति परा श्रुतिः ।
01-011-013c	वेदवेदाङ्गवित्तात् सर्वभूताभयप्रदः ॥
01-011-014a	अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितम् ।
01-011-014c	ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धरणादपि ॥
01-011-015a	क्षत्रियस्य तु यो धर्मः स नेहेष्यति वै तव ।
01-011-015c	दण्डधारणमुग्रत्वं प्रजानां परिपालनम् ॥
01-011-016a	तदिदं क्षत्रियस्यासीत्कर्म वै शृणु मे रुरो ।
01-011-016c	जनमेजयस्य धर्मात्मन्सर्पाणां हिंसनं पुरा ॥
01-011-017a	परित्राणं च भीतानां सर्पाणां ब्राह्मणादपि ।
01-011-017c	तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदाङ्गपारगात् ॥
01-011-017e	आस्तीकाद्विजमुख्याद्वै सर्पसत्रे द्विजोत्तम ॥

01-012-001a	कथं हिंसितवान्सर्पान्क्षत्रियो जनमेजयः ।
01-012-001c	सर्पा वा हिंसितास्तात किमर्थं द्विजसत्तम ॥
01-012-002a	किमर्थं मोक्षिताश्चैव पन्नगास्तेन शंस मे ।
01-012-002c	आस्तीकेन तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥

01-012-003 ऋषिरुवाच

01-012-003a	श्रोष्यसि त्वं रुरो सर्वमास्तीकचरितं महत् ।
01-012-003c	ब्राह्मणानां कथयतामित्युक्त्वान्तरधीयत ॥

01-012-004 सूत उवाच

01-012-004a	रुरुश्चापि वनं सर्वं पर्यधावत्समन्ततः ।
01-012-004c	तमृषिं द्रष्टुमन्विच्छन्संश्रान्तो न्यपतद्भुवि ॥
01-012-005a	लब्धसंज्ञो रुरुश्चायात्तच्चाचख्यौ पितुस्तदा ।
01-012-005c	पिता चास्य तदाख्यानं पृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ॥

०१३

01-013-001 शौनक उवाच

01-013-001a	किमर्थं राजशार्दूलः स राजा जनमेजयः ।
01-013-001c	सर्पसत्रेण सर्पाणां गतोऽन्तं तद्वदस्व मे ॥
01-013-002a	आस्तीकश्च द्विजश्रेष्ठः किमर्थं जपतां वरः ।
01-013-002c	मोक्षयामास भुजगान्दीप्तात्तस्माद्भुताशनात् ॥
01-013-003a	कस्य पुत्रः स राजासीत्सर्पसत्रं य आहरत् ।
01-013-003c	स च द्विजातिप्रवरः कस्य पुत्रो वदस्व मे ॥

01-013-004 सूत उवाच

01-013-004a	महदाख्यानमास्तीकं यत्रैतत्प्रोच्यते द्विज ।
01-013-004c	सर्वमेतदशेषेण शृणु मे वदतां वर ॥

01-013-005 शौनक उवाच

01-013-005a	श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण कथामेतां मनोरमाम् ।
01-013-005c	आस्तीकस्य पुराणस्य ब्राह्मणस्य यशस्विनः ॥

01-013-006 सूत उवाच

01-013-006a	इतिहासमिमं वृद्धाः पुराणं परिचक्षते ।
01-013-006c	कृष्णद्वैपायनप्रोक्तं नैमिषारण्यवासिनः ॥

- 01-013-007aपूर्वं प्रचोदितः सूतः पिता मे लोमहर्षणः ।
- 01-013-007cशिष्यो व्यासस्य मेधावी ब्राह्मणैरिदमुक्तवान् ॥
- 01-013-008aतस्मादहमुपश्रुत्य प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
- 01-013-008cइदमास्तीकमाख्यानं तुभ्यं शौनक पृच्छते ॥
- 01-013-009aआस्तीकस्य पिता ह्यासीत्प्रजापतिसमः प्रभुः ।
- 01-013-009cब्रह्मचारी यताहारस्तपस्युग्रे रतः सदा ॥
- 01-013-010aजरत्कारुरिति ख्यात ऊर्ध्वीरता महानृषिः ।
- 01-013-010cयायावराणां धर्मज्ञः प्रवरः संशितव्रतः ॥
- 01-013-011aअटमानः कदाचित्स स्वान्ददर्श पितामहान् ।
- 01-013-011cलम्बमानान्महागते पादैरूध्वैरधोमुखान् ॥
- 01-013-012aतानब्रवीत्स दृष्ट्वैव जरत्कारुः पितामहान् ।
- 01-013-012cके भवन्तोऽवलम्बन्ते गतेऽस्मिन्वा अधोमुखाः ॥
- 01-013-013aवीरणस्तम्बके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते ।
- 01-013-013cमूषकेन निगूढेन गतेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥

01-013-014 पितर ऊचुः

- 01-013-014aयायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ।
- 01-013-014cसंतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधो गच्छाम मेदिनीम् ॥
- 01-013-015aअस्माकं संततिस्त्वेको जरत्कारुरिति श्रुतः ।
- 01-013-015cमन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एव समास्थितः ॥
- 01-013-016aन स पुत्राञ्जनयितुं दारान्मूढश्चिकीर्षति ।
- 01-013-016cतेन लम्बामहे गते संतानप्रक्षयादिह ॥
- 01-013-017aअनाथास्तेन नाथेन यथा दुष्कृतिनस्तथा ।
- 01-013-017cकस्त्वं बन्धुरिवास्माकमनुशोचसि सत्तम ॥
- 01-013-018aज्ञातुमिच्छामहे ब्रह्मन्को भवानिह धिष्ठितः ।
- 01-013-018cकिमर्थं चैव नः शोच्याननुकम्पितुमर्हसि ॥

01-013-019 जरत्कारुरुवाच

- 01-013-019aमम पूर्वे भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
- 01-013-019cब्रूत किं करवाण्यद्य जरत्कारुरहं स्वयम् ॥

01-013-020 पितर ऊचुः

- 01-013-020aयतस्व यत्नवांस्तात संतानाय कुलस्य नः ।

01-013-020c आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थे च धर्म इत्येव चाभिभो ॥
01-013-021a न हि धर्मफलैस्तात न तपोभिः सुसंचितैः ।
01-013-021c तां गतिं प्राप्नुवन्तीह पुत्रिणो यां व्रजन्ति ह ॥
01-013-022a तद्दारग्रहणे यत्नं संतत्यां च मनः कुरु ।
01-013-022c पुत्रकास्मन्नियोगात्त्वमेतन्नः परमं हितम् ॥

01-013-023 जरत्कारुरुवाच

01-013-023a न दारान्वै करिष्यामि सदा मे भावितं मनः ।
01-013-023c भवतां तु हितार्थाय करिष्ये दारसंग्रहम् ॥
01-013-024a समयेन च कर्ताहमनेन विधिपूर्वकम् ।
01-013-024c तथा यद्युपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथा त्वहम् ॥
01-013-025a सनाम्नी या भवित्री मे दित्सिता चैव बन्धुभिः ।
01-013-025c भैक्षवत्तामहं कन्यामुपयंस्ये विधानतः ॥
01-013-026a दरिद्राय हि मे भार्या को दास्यति विशेषतः ।
01-013-026c प्रतिग्रहीष्ये भिक्षां तु यदि कश्चित्प्रदास्यति ॥
01-013-027a एवं दारक्रियाहेतोः प्रयतिष्ये पितामहाः ।
01-013-027c अनेन विधिना शश्वन्न करिष्येऽहमन्यथा ॥
01-013-028a तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै ।
01-013-028c शाश्वतं स्थानमासाद्य मोदन्तां पितरो मम ॥

01-013-029 सूत उवाच

01-013-029a ततो निवेशाय तदा स विप्रः संशितव्रतः ।
01-013-029c महीं चचार दारार्थी न च दारानविन्दत ॥
01-013-030a स कदाचिद्वनं गत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन् ।
01-013-030c चुक्रोश कन्याभिक्षार्थी तिस्रो वाचः शनैरिव ॥
01-013-031a तं वासुकिः प्रत्यगृह्णादुद्यम्य भगिनीं तदा ।
01-013-031c न स तां प्रतिजग्राह न सनाम्नीति चिन्तयन् ॥
01-013-032a सनाम्नीमुद्यतां भार्यां गृह्णीयामिति तस्य हि ।
01-013-032c मनो निविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ॥
01-013-033a तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कारुर्महातपाः ।
01-013-033c किंनाम्नी भगिनीयं ते ब्रूहि सत्यं भुजंगम ॥

01-013-034 वासुकिरुवाच

- 01-013-034a जरत्कारो जरत्कारुः स्वसेयमनुजा मम ।
01-013-034c त्वदर्थं रक्षिता पूर्वं प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ॥
- 01-013-035 सूत उवाच**
- 01-013-035a मात्रा हि भुजगाः शप्ताः पूर्वं ब्रह्मविदां वर ।
01-013-035c जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥
- 01-013-036a तस्य शापस्य शान्त्यर्थं प्रददौ पन्नगोत्तमः ।
01-013-036c स्वसारमृषये तस्मै सुव्रताय तपस्विने ॥
- 01-013-037a स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ।
01-013-037c आस्तीको नाम पुत्रश्च तस्यां जज्ञे महात्मनः ॥
- 01-013-038a तपस्वी च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः ।
01-013-038c समः सर्वस्य लोकस्य पितृमातृभयापहः ॥
- 01-013-039a अथ कालस्य महतः पाण्डवेयो नराधिपः ।
01-013-039c आजहार महायज्ञं सर्पसत्रमिति श्रुतिः ॥
- 01-013-040a तस्मिन्प्रवृत्ते सत्रे तु सर्पाणामन्तकाय वै ।
01-013-040c मोचयामास तं शापमास्तीकः सुमहायशाः ॥
- 01-013-041a नागांश्च मातुलांश्चैव तथा चान्यान्स बान्धवान् ।
01-013-041c पितृंश्च तारयामास संतत्या तपसा तथा ॥
01-013-041e व्रतैश्च विविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ॥
- 01-013-042a देवांश्च तर्पयामास यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
01-013-042c ऋषींश्च ब्रह्मचर्येण संतत्या च पितामहान् ॥
- 01-013-043a अपहृत्य गुरुं भारं पितृणां संशितव्रतः ।
01-013-043c जरत्कारुर्गतः स्वर्गं सहितः स्वैः पितामहैः ॥
- 01-013-044a आस्तीकं च सुतं प्राप्य धर्मं चानुत्तमं मुनिः ।
01-013-044c जरत्कारुः सुमहता कालेन स्वर्गमीयिवान् ॥
- 01-013-045a एतदाख्यानमास्तीकं यथावत्कीर्तितं मया ।
01-013-045c प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किं भूयः कथ्यतामिति ॥

०१४

01-014-001 शौनक उवाच

- 01-014-001a सौते कथय तामेतां विस्तरेण कथां पुनः ।
01-014-001c आस्तीकस्य कवेः साधोः शुश्रूषा परमा हि नः ॥

- 01-014-002a मधुरं कथ्यते सौम्य श्लक्षणाक्षरपदं त्वया ।
01-014-002c प्रीयामहे भृशं तात पितेवेदं प्रभाषसे ॥
01-014-003a अस्मच्छुश्रूषणे नित्यं पिता हि निरतस्तव ।
01-014-003c आचष्टैतद्यथाख्यानं पिता ते त्वं तथा वद ॥
- 01-014-004 सूत उवाच**
- 01-014-004a आयुष्यमिदमाख्यानमास्तीकं कथयामि ते ।
01-014-004c यथा श्रुतं कथयतः सकाशाद्वै पितुर्मया ॥
01-014-005a पुरा देवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिसुते शुभे ।
01-014-005c आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघे ॥
01-014-006a ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता च ह ।
01-014-006c प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ॥
01-014-006e कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ॥
01-014-007a वरातिसर्गं श्रुत्वैव कश्यपादुत्तमं च ते ।
01-014-007c हर्षादप्रतिमां प्रीतिं प्रापतुः स्म वरस्त्रियौ ॥
01-014-008a वव्रे कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यतेजसः ।
01-014-008c द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले ॥
01-014-008e ओजसा तेजसा चैव विक्रमेणाधिकौ सुतौ ॥
01-014-009a तस्यै भर्ता वरं प्रादादध्यर्थं पुत्रमीप्सितम् ।
01-014-009c एवमस्त्विति तं चाह कश्यपं विनता तदा ॥
01-014-010a कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ।
01-014-010c कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यतेजसाम् ॥
01-014-011a धार्यो प्रयत्नतो गर्भावित्युक्त्वा स महातपाः ।
01-014-011c ते भार्ये वरसंहृष्टे कश्यपो वनमाविशत् ॥
01-014-012a कालेन महता कद्रूरण्डानां दशतीर्दश ।
01-014-012c जनयामास विप्रेन्द्र द्वे अण्डे विनता तदा ॥
01-014-013a तयोरण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ।
01-014-013c सोपस्वेदेषु भाण्डेषु पञ्च वर्षशतानि च ॥
01-014-014a ततः पञ्चशते काले कद्रूपुत्रा विनिःसृताः ।
01-014-014c अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ॥
01-014-015a ततः पुत्रार्थिणी देवी व्रीडिता सा तपस्विनी ।
01-014-015c अण्डं बिभेद विनता तत्र पुत्रमदृक्षत ॥

01-014-016a	पूर्वार्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता ।
01-014-016c	स पुत्रो रोषसंपन्नः शशापैनामिति श्रुतिः ॥
01-014-017a	योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ।
01-014-017c	शरीरेणासमग्रोऽद्य तस्माद्दासी भविष्यसि ॥
01-014-018a	पञ्च वर्षशतान्यस्या यया विस्पर्धसे सह ।
01-014-018c	एष च त्वां सुतो मातर्दास्यत्वान्मोक्षयिष्यति ॥
01-014-019a	यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात् ।
01-014-019c	न करिष्यस्यदेहं वा व्यङ्गं वापि तपस्विनम् ॥
01-014-020a	प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ।
01-014-020c	विशिष्टबलमीप्सन्त्या पञ्चवर्षशतात्परः ॥
01-014-021a	एवं शप्त्वा ततः पुत्रो विनतामन्तरिक्षगः ।
01-014-021c	अरुणो दृश्यते ब्रह्मन्प्रभातसमये सदा ॥
01-014-022a	गरुडोऽपि यथाकालं जज्ञे पन्नगसूदनः ।
01-014-022c	स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् ॥
01-014-023a	आदास्यन्नात्मनो भोज्यमन्नं विहितमस्य यत् ।
01-014-023c	विधात्रा भृगुशार्दूल क्षुधितस्य बुभुक्षतः ॥

०१५

01-015-001	सूत उवाच
01-015-001a	एतस्मिन्नेव काले तु भगिन्यौ ते तपोधन ।
01-015-001c	अपश्यतां समायान्तमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् ॥
01-015-002a	यं तं देवगणाः सर्वे हृष्टरूपा अपूजयन् ।
01-015-002c	मथ्यमानेऽमृते जातमश्वरत्नमनुत्तमम् ॥
01-015-003a	महौघबलमश्वानामुत्तमं जवतां वरम् ।
01-015-003c	श्रीमन्तमजरं दिव्यं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥

01-015-004	शौनक उवाच
01-015-004a	कथं तदमृतं देवैर्मथितं क्व च शंस मे ।
01-015-004c	यत्र जज्ञे महावीर्यः सोऽश्वराजो महाद्युतिः ॥

01-015-005	सूत उवाच
01-015-005a	ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमम् ।
01-015-005c	आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशृङ्गैः काञ्चनोज्ज्वलैः ॥

01-015-006a	काञ्चनाभरणं चित्रं देवगन्धर्वसेवितम् ।
01-015-006c	अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ॥
01-015-007a	व्यालैराचरितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ।
01-015-007c	नाकमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिम् ॥
01-015-008a	अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ।
01-015-008c	नानापतगसंघैश्च नादितं सुमनोहरैः ॥
01-015-009a	तस्य पृष्ठमुपारुह्य बहुरत्नाचितं शुभम् ।
01-015-009c	अनन्तकल्पमुद्विद्धं सुराः सर्वे महौजसः ॥
01-015-010a	ते मन्त्रयितुमारब्धास्तत्रासीना दिवौकसः ।
01-015-010c	अमृतार्थे समागम्य तपोनियमसंस्थिताः ॥
01-015-011a	तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ।
01-015-011c	चिन्तयत्सु सुरेष्वेवं मन्त्रयत्सु च सर्वशः ॥
01-015-012a	देवैरसुरसंघैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ।
01-015-012c	भविष्यत्यमृतं तत्र मथ्यमाने महोदधौ ॥
01-015-013a	सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव हि ।
01-015-013c	मन्थध्वमुदधिं देवा वेत्स्यध्वममृतं ततः ॥

०१६

01-016-001	सूत उवाच
01-016-001a	ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृङ्गैरलंकृतम् ।
01-016-001c	मन्दरं पर्वतवरं लताजालसमावृतम् ॥
01-016-002a	नानाविहगसंघुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलम् ।
01-016-002c	किंनरैरप्सरोभिश्च देवैरपि च सेवितम् ॥
01-016-003a	एकादश सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितम् ।
01-016-003c	अधो भूमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितम् ॥
01-016-004a	तमुद्धर्तुं न शक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा ।
01-016-004c	विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ॥
01-016-005a	भवन्तावत्र कुरुतां बुद्धिं नैःश्रेयसीं पराम् ।
01-016-005c	मन्दरोद्धरणे यत्नः क्रियतां च हिताय नः ॥
01-016-006a	तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव ।
01-016-006c	ततोऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः ॥
01-016-006e	नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणि वीर्यवान् ॥

01-016-007a	अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः ।
01-016-007c	उज्जहार बलाद्ब्रह्मन्सवनं सवनौकसम् ॥
01-016-008a	ततस्तेन सुराः सार्धं समुद्रमुपतस्थिरे ।
01-016-008c	तमूचुरमृतार्थाय निर्मथिष्यामहे जलम् ॥
01-016-009a	अपांपतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः ।
01-016-009c	सोढास्मि विपुलं मर्दं मन्दरभ्रमणादिति ॥
01-016-010a	ऊचुश्च कूर्मराजानमकूपारं सुरासुराः ।
01-016-010c	गिरेरधिष्ठानमस्य भवान्भवितुमर्हति ॥
01-016-011a	कूर्मेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितम् ।
01-016-011c	तस्य शैलस्य चाग्रं वै यन्त्रेणेन्द्रोऽभ्यपीडयत् ॥
01-016-012a	मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा नेत्रं च वासुकिम् ।
01-016-012c	देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमम्भसाम् ॥
01-016-012e	अमृतार्थिनस्ततो ब्रह्मन्सहिता दैत्यदानवाः ॥
01-016-013a	एकमन्तमुपाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः ।
01-016-013c	विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः ॥
01-016-014a	अनन्तो भगवान्देवो यतो नारायणस्ततः ।
01-016-014c	शिर उद्यम्य नागस्य पुनः पुनरवाक्षिपत् ॥
01-016-015a	वासुकेरथ नागस्य सहसाक्षिप्यतः सुरैः ।
01-016-015c	सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥
01-016-016a	ते धूमसंघाः संभूता मेघसंघाः सविद्युतः ।
01-016-016c	अभ्यवर्षन्सुरगणाञ्श्रमसंतापकर्षितान् ॥
01-016-017a	तस्माच्च गिरिकूटाग्रात्प्रच्युताः पुष्पवृष्टयः ।
01-016-017c	सुरासुरगणान्माल्यैः सर्वतः समवाकिरन् ॥
01-016-018a	बभूवात्र महाघोषो महामेघरवोपमः ।
01-016-018c	उदधेर्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥
01-016-019a	तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ।
01-016-019c	विलयं समुपाजग्मुः शतशो लवणाम्भसि ॥
01-016-020a	वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः ।
01-016-020c	पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥
01-016-021a	तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रौ संघृष्यन्तः परस्परम् ।
01-016-021c	न्यपतन्पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥

- 01-016-022a तेषां संघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः ।
 01-016-022c विद्युद्भिरिव नीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥
 01-016-023a ददाह कुञ्जरांश्चैव सिंहांश्चैव विनिःसृतान् ।
 01-016-023c विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥
 01-016-024a तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तं ततस्ततः ।
 01-016-024c वारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः ॥
 01-016-025a ततो नानाविधास्तत्र सुस्रुवुः सागराम्भसि ।
 01-016-025c महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥
 01-016-026a तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च ।
 01-016-026c अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनस्य च निःस्रवात् ॥
 01-016-027a अथ तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः ।
 01-016-027c रसोत्तमैर्विमिश्रं च ततः क्षीरादभूद्धृतम् ॥
 01-016-028a ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वरदमब्रुवन् ।
 01-016-028c श्रान्ताः स्म सुभृशं ब्रह्मन्नोद्धवत्यमृतं च तत् ॥
 01-016-029a ऋते नारायणं देवं दैत्या नागोत्तमास्तथा ।
 01-016-029c चिरारब्धमिदं चापि सागरस्यापि मन्थनम् ॥
 01-016-030a ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।
 01-016-030c विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानत्र परायणम् ॥

01-016-031 विष्णुरुवाच

- 01-016-031a बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः ।
 01-016-031c क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ॥

01-016-032 सूत उवाच

- 01-016-032a नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधेः ।
 01-016-032c तत्पयः सहिता भूयश्चक्रिरे भृशमाकुलम् ॥
 01-016-033a ततः शतसहस्रांशुः समान इव सागरात् ।
 01-016-033c प्रसन्नभाः समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥
 01-016-034a श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी ।
 01-016-034c सुरा देवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥
 01-016-035a कौस्तुभश्च मणिर्दिव्य उत्पन्नोऽमृतसंभवः ।
 01-016-035c मरीचिविकचः श्रीमान्नारायणउरोगतः ॥

01-016-036a	श्रीः सुरा चैव सोमश्च तुरगश्च मनोजवः ।
01-016-036c	यतो देवास्ततो जग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ॥
01-016-037a	धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ।
01-016-037c	श्वेतं कमण्डलुं बिभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति ॥
01-016-038a	एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ।
01-016-038c	अमृतार्थे महान्नादो ममेदमिति जल्पताम् ॥
01-016-039a	ततो नारायणो मायामास्थितो मोहिनीं प्रभुः ।
01-016-039c	स्त्रीरूपमद्भुतं कृत्वा दानवानभिसंश्रितः ॥
01-016-040a	ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतसः ।
01-016-040c	स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्रतमानसाः ॥

०१७

01-017-001	सूत उवाच
01-017-001a	अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च ।
01-017-001c	प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः ॥
01-017-002a	ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् ।
01-017-002c	जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥
01-017-003a	ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा ।
01-017-003c	विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रमे तुमुले सति ॥
01-017-004a	ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम् ।
01-017-004c	राहुर्विबुधरूपेण दानवः प्रापिबत्तदा ॥
01-017-005a	तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा ।
01-017-005c	आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ॥
01-017-006a	ततो भगवता तस्य शिरशिच्छन्नमलंकृतम् ।
01-017-006c	चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा ॥
01-017-007a	तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् ।
01-017-007c	चक्रेणोत्कृतमपतच्चालयद्वसुधातलम् ॥
01-017-008a	ततो वैरविनिर्बन्धः कृतो राहुमुखेन वै ।
01-017-008c	शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां ग्रसत्यद्यापि चैव तौ ॥
01-017-009a	विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः ।
01-017-009c	नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ॥

01-017-010a	ततः प्रवृत्तः संग्रामः समीपे लवणाम्भसः ।
01-017-010c	सुराणामसुराणां च सर्वघोरतरो महान् ॥
01-017-011a	प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णा न्यपतन्त सहस्रशः ।
01-017-011c	तोमराश्च सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च ॥
01-017-012a	ततोऽसुराश्चक्रभिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु ।
01-017-012c	असिशक्तिगदारुणा निपेतुर्धरणीतले ॥
01-017-013a	छिन्नानि पट्टिशैश्चापि शिरांसि युधि दारुणे ।
01-017-013c	तप्तकाञ्चनजालानि निपेतुरनिशं तदा ॥
01-017-014a	रुधिरेणावलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः ।
01-017-014c	अद्रीणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ॥
01-017-015a	हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सहस्रशः ।
01-017-015c	अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ॥
01-017-016a	परिघैश्चायसैः पीतैः संनिकर्षे च मुष्टिभिः ।
01-017-016c	निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥
01-017-017a	छिन्धि भिन्धि प्रधावध्वं पातयाभिसरेति च ।
01-017-017c	व्यश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥
01-017-018a	एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
01-017-018c	नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम् ॥
01-017-019a	तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
01-017-019c	चिन्तयामास वै चक्रं विष्णुर्दानवसूदनम् ॥
01-017-020a	ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं; महाप्रभं चक्रममित्रतापनम् ।
01-017-020c	विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं; सुदर्शनं भीममजय्यमुत्तमम् ॥
01-017-021a	तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं; भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः ।
01-017-021c	मुमोच वै चपलमुदग्रवेगव;न्महाप्रभं परनगरावदारणम् ॥
01-017-022a	तदन्तकज्वलनसमानवर्चसं; पुनः पुनर्न्यपतत वेगवत्तदा ।
01-017-022c	विदारयद्वितिदनुजान्सहस्रशः; करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥
01-017-023a	दहत्क्वचिज्ज्वलन इवावलेलिह;त्प्रसह्य तानसुरगणान्यकृन्तत ।
01-017-023c	प्रवेरितं वियति मुहुः क्षितौ तदा; पपौ रणे रुधिरमथो पिशाचवत् ॥
01-017-024a	अथासुरा गिरिभिरदीनचेतसो; मुहुर्मुहुः सुरगणमर्दयंस्तदा ।
01-017-024c	महाबला विगलितमेघवर्चसः; सहस्रशो गगनमभिप्रपद्य ह ॥
01-017-025a	अथाम्बराद्भयजननाः प्रपेदिरे; सपादपा बहुविधमेघरूपिणः ।

- 01-017-025c महाद्रयः प्रविगलिताग्रसानवः; परस्परं द्रुतमभिहत्य सस्वनाः ॥
- 01-017-026a ततो मही प्रविचलिता सकानना; महाद्रिपाताभिहता समन्ततः ।
- 01-017-026c परस्परं भृशमभिगर्जतां मुहू; रणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते ॥
- 01-017-027a नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणै;र्महेषुभिर्गगनपथं समावृणोत् ।
- 01-017-027c विदारयन्निरिशिखराणि पत्रिभि;र्महाभयेऽसुरगणविग्रहे तदा ॥
- 01-017-028a ततो महीं लवणजलं च सागरं; महासुराः प्रविविशुरदिताः सुरैः ।
- 01-017-028c वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं; सुदर्शनं परिकुपितं निशाम्य च ॥
- 01-017-029a ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः; स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ।
- 01-017-029c विनाद्य खं दिवमपि चैव सर्वशःस्ततो गताः सलिलधरा यथागतम् ॥
- 01-017-030a ततोऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे; सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलाम् ।
- 01-017-030c ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं; किरीटिने बलभिदथामरैः सह ॥

०१८

01-018-001 सूत उवाच

- 01-018-001a एतत्ते सर्वमाख्यातममृतं मथितं यथा ।
- 01-018-001c यत्र सोऽश्वः समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ॥
- 01-018-002a यं निशाम्य तदा कद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् ।
- 01-018-002c उच्चैःश्रवा नु किंवर्णो भद्रे जानीहि माचिरम् ॥

01-018-003 विनतोवाच

- 01-018-003a श्वेत एवाश्वराजोऽयं किं वा त्वं मन्यसे शुभे ।
- 01-018-003c ब्रूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततोऽत्र विपणावहे ॥

01-018-004 कद्रुरुवाच

- 01-018-004a कृष्णवालमहं मन्ये हयमेनं शुचिस्मिते ।
- 01-018-004c एहि सार्धं मया दीव्य दासीभावाय भामिनि ॥

01-018-005 सूत उवाच

- 01-018-005a एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः ।
- 01-018-005c जग्मतुः स्वगृहानेव श्वो द्रक्ष्याव इति स्म ह ॥
- 01-018-006a ततः पुत्रसहस्रं तु कद्रूर्जिह्वं चिकीर्षती ।
- 01-018-006c आज्ञापयामास तदा वाला भूत्वाञ्जनप्रभाः ॥
- 01-018-007a आविशध्वं हयं क्षिप्रं दासी न स्यामहं यथा ।

01-018-007c	तद्वाक्यं नान्वपद्यन्त ताञ्शशाप भुजंगमान् ॥
01-018-008a	सर्पसत्रे वर्तमाने पावको वः प्रधक्ष्यति ।
01-018-008c	जनमेजयस्य राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ॥
01-018-009a	शापमेनं तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः ।
01-018-009c	अतिक्रूरं समुद्दिष्टं कद्र्वा दैवादतीव हि ॥
01-018-010a	सार्धं देवगणैः सर्वैर्वाचं तामन्वमोदत ।
01-018-010c	बहुत्वं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यया ॥
01-018-011a	तिग्मवीर्यविषा ह्येते दन्दशूका महाबलाः ।
01-018-011c	तेषां तीक्ष्णविषत्वाद्धि प्रजानां च हिताय वै ॥
01-018-011e	प्रादाद्विषहणीं विद्यां काश्यपाय महात्मने ॥

०१९

01-019-001 सूत उवाच

01-019-001a	ततो रजन्यां व्युष्टायां प्रभात उदिते रवौ ।
01-019-001c	कद्रूश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन ॥
01-019-002a	अमर्षिते सुसंरब्धे दास्ये कृतपणे तदा ।
01-019-002c	जग्मतुस्तुरगं द्रष्टुमुच्चैः श्रवसमन्तिकात् ॥
01-019-003a	ददृशाते तदा तत्र समुद्रं निधिमम्भसाम् ।
01-019-003c	तिमिंगिलझषाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ॥
01-019-004a	सत्त्वैश्च बहुसाहस्रैर्नानारूपैः समावृतम् ।
01-019-004c	उग्रैर्नित्यमनाधृष्यं कूर्मग्राहसमाकुलम् ॥
01-019-005a	आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
01-019-005c	नागानामालयं रम्यमुत्तमं सरितां पतिम् ॥
01-019-006a	पातालज्वलनावसमसुराणां च बन्धनम् ।
01-019-006c	भयंकरं च सत्त्वानां पयसां निधिमर्णवम् ॥
01-019-007a	शुभं दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरं परम् ।
01-019-007c	अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलमद्भुतम् ॥
01-019-008a	घोरं जलचरारावरौद्रं भैरवनिस्वनम् ।
01-019-008c	गम्भीरावर्तकलिलं सर्वभूतभयंकरम् ॥
01-019-009a	वेलादोलानिलचलं क्षोभोद्वेगसमुत्थितम् ।
01-019-009c	वीचीहस्तैः प्रचलितैर्नृत्यन्तमिव सर्वशः ॥

01-019-010a	चन्द्रवृद्धिक्षयवशादुद्धृतोर्मिदुरासदम् ।
01-019-010c	पाञ्चजन्यस्य जननं रत्नाकरमनुत्तमम् ॥
01-019-011a	गां विन्दता भगवता गोविन्देनामितौजसा ।
01-019-011c	वराहरूपिणा चान्तर्विक्षोभितजलाविलम् ॥
01-019-012a	ब्रह्मर्षिणा च तपता वर्षाणां शतमत्रिणा ।
01-019-012c	अनासादितगाधं च पातालतलमव्ययम् ॥
01-019-013a	अध्यात्मयोगनिद्रां च पद्मनाभस्य सेवतः ।
01-019-013c	युगादिकालशयनं विष्णोरमिततेजसः ॥
01-019-014a	वडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदं शुभम् ।
01-019-014c	अगाधपारं विस्तीर्णमप्रमेयं सरित्पतिम् ॥
01-019-015a	महानदीभिर्बह्वीभिः स्पर्धयेव सहस्रशः ।
01-019-015c	अभिसार्यमाणमनिशं ददृशाते महार्णवम् ॥
01-019-016a	गम्भीरं तिमिमकरोग्रसंकुलं तं; गर्जन्तं जलचररावरौद्रनादैः ।
01-019-016c	विस्तीर्णं ददृशतुर्म्बरप्रकाशं; तेऽगाधं निधिमुरुमम्भसामनन्तम् ॥
01-019-017a	इत्येवं झषमकरोर्मिसंकुलं तं; गम्भीरं विकसितमम्बरप्रकाशम् ।
01-019-017c	पातालज्वलनशिखाविदीपितं तं; पश्यन्त्यौ द्रुतमभिपेततुस्तदानीम् ॥

०२०

01-020-001	सूत उवाच
01-020-001a	तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रूर्विनतया सह ।
01-020-001c	न्यपतत्तुरगाभ्याशे नचिरादिव शीघ्रगा ॥
01-020-002a	निशाम्य च बहून्वालान्कृष्णान्पुच्छं समाश्रितान् ।
01-020-002c	विनतां विषण्णवदनां कद्रूर्दास्ये न्ययोजयत् ॥
01-020-003a	ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।
01-020-003c	अभवद्दुःखसंतप्ता दासीभावं समास्थिता ॥
01-020-004a	एतस्मिन्नन्तरे चैव गरुडः काल आगते ।
01-020-004c	विना मात्रा महातेजा विदार्याण्डमजायत ॥
01-020-005a	अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ।
01-020-005c	प्रवृद्धः सहसा पक्षी महाकायो नभोगतः ॥
01-020-006a	तं दृष्ट्वा शरणं जग्मुः प्रजाः सर्वा विभावसुम् ।
01-020-006c	प्रणिपत्याब्रुवंश्चैनमासीनं विश्वरूपिणम् ॥

01-020-007a अग्ने मा त्वं प्रवर्धिष्ठाः कच्चिन्नो न दिधक्षसि ।
 01-020-007c असौ हि राशिः सुमहान्समिद्धस्तव सर्पति ॥

01-020-008 अग्निरुवाच

01-020-008a नैतदेवं यथा यूयं मन्यध्वमसुरार्दनाः ।
 01-020-008c गरुडो बलवानेष मम तुल्यः स्वतेजसा ॥

01-020-009 सूत उवाच

01-020-009a एवमुक्तास्ततो गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन् ।
 01-020-009c अदूरादभ्युपेत्यैनं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥
 01-020-010a त्वमृषिस्त्वं महाभागस्त्वं देवः पतगेश्वरः ।
 01-020-010c त्वं प्रभुस्तपनप्रख्यस्त्वं नस्त्राणमनुत्तमम् ॥
 01-020-011a बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः; समृद्धिमान्दुष्प्रसहस्त्वमेव ।
 01-020-011c तपः श्रुतं सर्वमहीनकीर्ते; अनागतं चोपगतं च सर्वम् ॥
 01-020-012a त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं; गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ।
 01-020-012c समाक्षिपन्भानुमतः प्रभां मुहुःस्त्वमन्तकः सर्वमिदं ध्रुवाध्रुवम् ॥
 01-020-013a दिवाकरः परिकुपितो यथा दहे; त्प्रजास्तथा दहसि हुताशनप्रभ ।
 01-020-013c भयंकरः प्रलय इवाग्निरुत्थितो; विनाशयन्युगपरिवर्तनान्तकृत् ॥
 01-020-014a खगेश्वरं शरणमुपस्थिता वयं; महौजसं वितिमिरमभ्रगोचरम् ।
 01-020-014c महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरं; परावरं वरदमजय्यविक्रमम् ॥
 01-020-015a एवं स्तुतः सुपर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्तदा ।
 01-020-015c तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह ॥

०२१

01-021-001 सूत उवाच

01-021-001a ततः कामगमः पक्षी महावीर्यो महाबलः ।
 01-021-001c मातुरन्तिकमागच्छत्परं तीरं महोदधेः ॥
 01-021-002a यत्र सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।
 01-021-002c अतीव दुःखसंतप्ता दासीभावमुपागता ॥
 01-021-003a ततः कदाचिद्विनतां प्रवणां पुत्रसंनिधौ ।
 01-021-003c काल आहूय वचनं कद्रूरिदमभाषत ॥
 01-021-004a नागानामालयं भद्रे सुरम्यं रमणीयकम् ।
 01-021-004c समुद्रकुक्षावेकान्ते तत्र मां विनते वह ॥

01-021-005a	ततः सुपर्णमाता तामवहत्सर्पमातरम् ।
01-021-005c	पन्नगान्गारुडश्चापि मातुर्वचनचोदितः ॥
01-021-006a	स सूर्यस्याभितो याति वैनतेयो विहंगमः ।
01-021-006c	सूर्यरश्मिपरीताश्च मूर्च्छिताः पन्नगाभवन् ॥
01-021-006e	तदवस्थान्सुतान्दृष्ट्वा कद्रूः शक्रमथास्तुवत् ॥
01-021-007a	नमस्ते देवदेवेश नमस्ते बलसूदन ।
01-021-007c	नमुचिघ्न नमस्तेऽस्तु सहस्राक्ष शचीपते ॥
01-021-008a	सर्पाणां सूर्यतप्तानां वारिणा त्वं प्लवो भव ।
01-021-008c	त्वमेव परमं त्राणमस्माकममरोत्तम ॥
01-021-009a	ईशो ह्यसि पयः स्रष्टुं त्वमनल्पं पुरंदर ।
01-021-009c	त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वमग्निर्वैद्युतोऽम्बरे ॥
01-021-010a	त्वमभ्रघनविक्षेप्ता त्वामेवाहुः पुनर्धनम् ।
01-021-010c	त्वं वज्रमतुलं घोरं घोषवांस्त्वं बलाहकः ॥
01-021-011a	स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्ता चापराजितः ।
01-021-011c	त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः ॥
01-021-012a	त्वं महद्भूतमाश्चर्यं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः ।
01-021-012c	त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं परायणम् ॥
01-021-013a	त्वं सर्वममृतं देव त्वं सोमः परमार्चितः ।
01-021-013c	त्वं मुहूर्तस्तिथिश्च त्वं लवस्त्वं वै पुनः क्षणः ॥
01-021-014a	शुक्लस्त्वं बहुलश्चैव कला काष्ठा त्रुटिस्तथा ।
01-021-014c	संवत्सरर्तवो मासा रजन्यश्च दिनानि च ॥
01-021-015a	त्वमुत्तमा सगिरिवना वसुंधरा; सभास्करं वितिमिरमम्बरं तथा ।
01-021-015c	महोदधिः सतिमितिमिंगिलस्तथा; महोर्मिमान्बहुमकरो झषालयः ॥
01-021-016a	महद्यशस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे; मनीषिभिर्मुदितमना महर्षिभिः ।
01-021-016c	अभिष्टुतः पिबसि च सोममध्वरे; वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥
01-021-017a	त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं; वेदाङ्गेष्वतुलबलौघ गीयसे च ।
01-021-017c	त्वद्धेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा; वेदाङ्गान्यभिगमयन्ति सर्ववेदैः ॥

०२२

01-022-001 सूत उवाच

01-022-001a	एवं स्तुतस्तदा कद्र्वा भगवान्हरिवाहनः ।
01-022-001c	नीलजीमूतसंघातैर्व्योम सर्वं समावृणोत् ॥

01-022-002a	ते मेघा मुमुचुस्तोयं प्रभूतं विद्युदुज्ज्वलाः ।
01-022-002c	परस्परमिवात्यर्थं गर्जन्तः सततं दिवि ॥
01-022-003a	संघातितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः ।
01-022-003c	सृजद्भिरतुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः ॥
01-022-004a	संप्रनृतमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकशः ।
01-022-004c	मेघस्तनितनिर्घोषमम्बरं समपद्यत ॥
01-022-005a	नागानामुत्तमो हर्शस्तदा वर्षति वासवे ।
01-022-005c	आपूर्यत मही चापि सलिलेन समन्ततः ॥

०२३

01-023-001	सूत उवाच
01-023-001a	सुपर्णेनोह्यमानास्ते जग्मुस्तं देशमाशु वै ।
01-023-001c	सागराम्बुपरिक्षिप्तं पक्षिसंघनिनादितम् ॥
01-023-002a	विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम् ।
01-023-002c	भवनैरावृतं रम्यैस्तथा पद्माकरैरपि ॥
01-023-003a	प्रसन्नसलिलैश्चापि हृदैश्चित्रैर्विभूषितम् ।
01-023-003c	दिव्यगन्धवहैः पुण्यैर्मारुतैरुपवीजितम् ॥
01-023-004a	उपजिघ्रद्भिराकाशं वृक्षैर्मलयजैरपि ।
01-023-004c	शोभितं पुष्पवर्षाणि मुञ्चद्भिर्मारुतोद्भुतैः ॥
01-023-005a	किरद्भिरिव तत्रस्थान्नागान्पुष्पाम्बुवृष्टिभिः ।
01-023-005c	मनःसंहर्षणं पुण्यं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् ॥
01-023-005e	नानापक्षिरुतं रम्यं कद्रूपुत्रप्रहर्षणम् ॥
01-023-006a	तत्ते वनं समासाद्य विजहुः पन्नगा मुदा ।
01-023-006c	अब्रुवंश्च महावीर्यं सुपर्णं पतगोत्तमम् ॥
01-023-007a	वहास्मानपरं द्वीपं सुरम्यं विपुलोदकम् ।
01-023-007c	त्वं हि देशान्बहून्नम्यान्पतन्पश्यसि खेचर ॥
01-023-008a	स विचिन्त्याब्रवीत्पक्षी मातरं विनतां तदा ।
01-023-008c	किं कारणं मया मातः कर्तव्यं सर्पभाषितम् ॥

01-023-009 विनतोवाच

01-023-009a	दासीभूतास्म्यनार्याया भगिन्याः पतगोत्तम ।
01-023-009c	पणं वितथमास्थाय सर्पैरुपधिना कृतम् ॥

01-023-010

सूत उवाच

01-023-010a

तस्मिंस्तु कथिते मात्रा कारणे गगनेचरः ।

01-023-010c

उवाच वचनं सर्पास्तेन दुःखेन दुःखितः ॥

01-023-011a

किमाहृत्य विदित्वा वा किं वा कृत्वेह पौरुषम् ।

01-023-011c

दास्याद्वो विप्रमुच्येयं सत्यं शंसत लेलिहाः ॥

01-023-012a

श्रुत्वा तमब्रुवन्सर्पा आहरामृतमोजसा ।

01-023-012c

ततो दास्याद्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर ॥

०२४

01-024-001

सूत उवाच

01-024-001a

इत्युक्तो गरुडः सर्पैस्ततो मातरमब्रवीत् ।

01-024-001c

गच्छाम्यमृतमाहर्तुं भक्ष्यमिच्छामि वेदितुम् ॥

01-024-002

विनतोवाच

01-024-002a

समुद्रकुक्षावेकान्ते निषादालयमुत्तमम् ।

01-024-002c

सहस्राणामनेकानां तान्भुक्त्वामृतमानय ॥

01-024-003a

न तु ते ब्राह्मणं हन्तुं कार्या बुद्धिः कथंचन ।

01-024-003c

अवध्यः सर्वभूतानां ब्राह्मणो ह्यनलोपमः ॥

01-024-004a

अग्निरर्को विषं शस्त्रं विप्रो भवति कोपितः ।

01-024-004c

भूतानामग्रभुग्विप्रो वर्णश्रेष्ठः पिता गुरुः ॥

01-024-005

गरुड उवाच

01-024-005a

यथाहमभिजानीयां ब्राह्मणं लक्षणैः शुभैः ।

01-024-005c

तन्मे कारणतो मातः पृच्छतो वक्तुमर्हसि ॥

01-024-006

विनतोवाच

01-024-006a

यस्ते कण्ठमनुप्राप्तो निगीर्णं बडिशं यथा ।

01-024-006c

दहेदङ्गारवत्पुत्रं तं विद्याद्ब्राह्मणर्षभम् ॥

01-024-007

सूत उवाच

01-024-007a

प्रोवाच चैनं विनता पुत्रहार्दादिदं वचः ।

01-024-007c

जानन्त्यप्यतुलं वीर्यमाशीर्वादसमन्वितम् ॥

01-024-008a

पक्षौ ते मारुतः पातु चन्द्रः पृष्ठं तु पुत्रक ।

01-024-008c

शिरस्तु पातु ते वह्निर्भास्करः सर्वमेव तु ॥

- 01-024-009a अहं च ते सदा पुत्र शान्तिस्वस्तिपरायणा ।
 01-024-009c अरिष्टं व्रज पन्थानं वत्स कार्यार्थसिद्धये ॥
 01-024-010a ततः स मातुर्वचनं निशम्य; वितत्य पक्षौ नभ उत्पपात ।
 01-024-010c ततो निषादान्बलवानुपागम; द्रुभुक्षितः काल इवान्तको महान् ॥
 01-024-011a स तान्निषादानुपसंहरंस्तदा; रजः समुद्धूय नभःस्पृशं महत् ।
 01-024-011c समुद्रकुक्षौ च विशोषयन्पयः; समीपगान्भूमिधरान्विचालयन् ॥
 01-024-012a ततः स चक्रे महदाननं तदा; निषादमार्गं प्रतिरुध्य पक्षिराट् ।
 01-024-012c ततो निषादास्त्वरिताः प्रवव्रजुःर्यतो मुखं तस्य भुजंगभोजिनः ॥
 01-024-013a तदाननं विवृतमतिप्रमाणव; त्समभ्ययुर्गगनमिवार्दिताः खगाः ।
 01-024-013c सहस्रशः पवनरजोभ्रमोहिता; महानिलप्रचलितपादपे वने ॥
 01-024-014a ततः खगो वदनममित्रतापनः; समाहरत्परिचपलो महाबलः ।
 01-024-014c निषूदयन्बहुविधमत्स्यभक्षिणो; बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा ॥

०२५

01-025-001 सूत उवाच

- 01-025-001a तस्य कण्ठमनुप्राप्तो ब्राह्मणः सह भार्यया ।
 01-025-001c दहन्दीप्त इवाङ्गारस्तमुवाचान्तरिक्षगः ॥
 01-025-002a द्विजोत्तम विनिर्गच्छ तूर्णमास्यादपावृतात् ।
 01-025-002c न हि मे ब्राह्मणो वध्यः पापेष्वपि रतः सदा ॥
 01-025-003a ब्रुवाणमेवं गरुडं ब्राह्मणः समभाषत ।
 01-025-003c निषादी मम भार्येयं निर्गच्छतु मया सह ॥

01-025-004 गरुड उवाच

- 01-025-004a एतामपि निषादीं त्वं परिगृह्याशु निष्पत ।
 01-025-004c तूर्णं संभावयात्मानमजीर्णं मम तेजसा ॥

01-025-005 सूत उवाच

- 01-025-005a ततः स विप्रो निष्क्रान्तो निषादीसहितस्तदा ।
 01-025-005c वर्धयित्वा च गरुडमिष्टं देशं जगाम ह ॥
 01-025-006a सहभार्ये विनिष्क्रान्ते तस्मिन्विप्रे स पक्षिराट् ।
 01-025-006c वितत्य पक्षावाकाशमुत्पपात मनोजवः ॥
 01-025-007a ततोऽपश्यत्स पितरं पृष्टश्चाख्यातवान्पितुः ।
 01-025-007c अहं हि सर्पैः प्रहितः सोममाहर्तुमुद्यतः ॥

- 01-025-007e मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्ये तमद्य वै ॥
- 01-025-008a मात्रा चास्मि समादिष्टो निषादान्भक्षयेति वै ।
- 01-025-008c न च मे तृप्तिरभवद्भक्षयित्वा सहस्रशः ॥
- 01-025-009a तस्माद्भोक्तव्यमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे ।
- 01-025-009c यद्भुक्त्वामृतमाहर्तुं समर्थः स्यामहं प्रभो ॥
- 01-025-010 कश्यप उवाच**
- 01-025-010a आसीद्विभावसुर्नाम महर्षिः कोपनो भृशम् ।
- 01-025-010c भ्राता तस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको महातपाः ॥
- 01-025-011a स नेच्छति धनं भ्रात्रा सहैकस्थं महामुनिः ।
- 01-025-011c विभागं कीर्तयत्येव सुप्रतीकोऽथ नित्यशः ॥
- 01-025-012a अथाब्रवीच्च तं भ्राता सुप्रतीकं विभावसुः ।
- 01-025-012c विभागं बहवो मोहात्कर्तुमिच्छन्ति नित्यदा ॥
- 01-025-012e ततो विभक्ता अन्योन्यं नाद्रियन्तेऽर्थमोहिताः ॥
- 01-025-013a ततः स्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः ।
- 01-025-013c विदित्वा भेदयन्त्येतानमित्रा मित्ररूपिणः ॥
- 01-025-014a विदित्वा चापरे भिन्नानन्तरेषु पतन्त्यथ ।
- 01-025-014c भिन्नानामतुलो नाशः क्षिप्रमेव प्रवर्तते ॥
- 01-025-015a तस्माच्चैव विभागार्थं न प्रशंसन्ति पण्डिताः ।
- 01-025-015c गुरुशास्त्रे निबद्धानामन्योन्यमभिषङ्किनाम् ॥
- 01-025-016a नियन्तुं न हि शक्यस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि ।
- 01-025-016c यस्मात्तस्मात्सुप्रतीक हस्तित्वं समवाप्स्यसि ॥
- 01-025-017a शप्तस्त्वेवं सुप्रतीको विभावसुमथाब्रवीत् ।
- 01-025-017c त्वमप्यन्तर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि ॥
- 01-025-018a एवमन्योन्यशापात्तौ सुप्रतीकविभावसू ।
- 01-025-018c गजकच्छपतां प्राप्तावर्थार्थं मूढचेतसौ ॥
- 01-025-019a रोषदोषानुषङ्गेण तिर्यग्योनिगतावपि ।
- 01-025-019c परस्परद्वेषरतौ प्रमाणबलदर्पितौ ॥
- 01-025-020a सरस्यस्मिन्महाकायौ पूर्ववैरानुसारिणौ ।
- 01-025-020c तयोरेकतरः श्रीमान्समुपैति महागजः ॥
- 01-025-021a तस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेशयः ।
- 01-025-021c उत्थितोऽसौ महाकायः कृत्स्नं संक्षोभयन्सरः ॥

- 01-025-022a तं दृष्ट्वावेष्टितकरः पतत्येष गजो जलम् ।
 01-025-022c दन्तहस्ताग्रलाङ्गूलपादवेगेन वीर्यवान् ॥
 01-025-023a तं विक्षोभयमाणं तु सरो बहुझषाकुलम् ।
 01-025-023c कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरा युद्धायाभ्येति वीर्यवान् ॥
 01-025-024a षडुच्छ्रितो योजनानि गजस्तद्विगुणायतः ।
 01-025-024c कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधो दशयोजनमण्डलः ॥
 01-025-025a तावेतौ युद्धसंमत्तौ परस्परजयैषिणौ ।
 01-025-025c उपयुज्याशु कर्मेदं साधयेप्सितमात्मनः ॥
- 01-025-026 सूत उवाच**
- 01-025-026a स तच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं भीमवेगोऽन्तरिक्षगः ।
 01-025-026c नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् ॥
 01-025-027a समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहंगमः ।
 01-025-027c सोऽलम्बतीर्थमासाद्य देववृक्षानुपागमत् ॥
 01-025-028a ते भीताः समकम्पन्त तस्य पक्षानिलाहताः ।
 01-025-028c न नो भञ्ज्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः ॥
 01-025-029a प्रचलाङ्गान्स तान्दृष्ट्वा मनोरथफलाङ्कुरान् ।
 01-025-029c अन्यानतुलरूपाङ्गानुपचक्राम खेचरः ॥
 01-025-030a काञ्चनै राजतैश्चैव फलैर्वैडूर्यशाखिनः ।
 01-025-030c सागराम्बुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ॥
 01-025-031a तमुवाच खगश्रेष्ठं तत्र रोहिणपादपः ।
 01-025-031c अतिप्रवृद्धः सुमहानापतन्तं मनोजवम् ॥
 01-025-032a यैषा मम महाशाखा शतयोजनमायता ।
 01-025-032c एतामास्थाय शाखां त्वं खादेमौ गजकच्छपौ ॥
 01-025-033a ततो द्रुमं पतगसहस्रसेवितं; महीधरप्रतिमवपुः प्रकम्पयन् ।
 01-025-033c खगोत्तमो द्रुतमभिपत्य वेगवा;न्बभञ्ज तामविरलपत्रसंवृताम् ॥

०२६

01-026-001 सूत उवाच

- 01-026-001a स्पृष्टमात्रा तु पद्भ्यां सा गरुडेन बलीयसा ।
 01-026-001c अभज्यत तरोः शाखा भग्नां चैनामधारयत् ॥
 01-026-002a तां भग्नां स महाशाखां स्मयन्समवलोकयन् ।

01-026-002c	अथात्र लम्बतोऽपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् ॥
01-026-003a	स तद्विनाशसंत्रासादनुपत्य खगाधिपः ।
01-026-003c	शाखामास्येन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया ॥
01-026-003e	शनैः पर्यपतत्पक्षी पर्वतान्प्रविशातयन् ॥
01-026-004a	एवं सोऽभ्यपतद्देशान्वहून्सगजकच्छपः ।
01-026-004c	दयार्थं वालखिल्यानां न च स्थानमविन्दत ॥
01-026-005a	स गत्वा पर्वतश्रेष्ठं गन्धमादनमव्ययम् ।
01-026-005c	ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तपसि स्थितम् ॥
01-026-006a	ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहंगमम् ।
01-026-006c	तेजोवीर्यबलोपेतं मनोमारुतरंहसम् ॥
01-026-007a	शैलशृङ्गप्रतीकाशं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ।
01-026-007c	अचिन्त्यमनभिज्ञेयं सर्वभूतभयंकरम् ॥
01-026-008a	मायावीर्यधरं साक्षादग्निमिद्धमिवोद्यतम् ।
01-026-008c	अप्रधृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ॥
01-026-009a	भेत्तारं गिरिशृङ्गाणां नदीजलविशोषणम् ।
01-026-009c	लोकसंलोडनं घोरं कृतान्तसमदर्शनम् ॥
01-026-010a	तमागतमभिप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा ।
01-026-010c	विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनमब्रवीत् ॥
01-026-011a	पुत्र मा साहसं कार्षीर्मा सद्यो लप्स्यसे व्यथाम् ।
01-026-011c	मा त्वा दहेयुः संक्रुद्धा वालखिल्या मरीचिपाः ॥
01-026-012a	प्रसादयामास स तान्कश्यपः पुत्रकारणात् ।
01-026-012c	वालखिल्यांस्तपःसिद्धानिदमुद्दिश्य कारणम् ॥
01-026-013a	प्रजाहितार्थमारम्भो गरुडस्य तपोधनाः ।
01-026-013c	चिकीर्षति महत्कर्म तदनुज्ञातुमर्हथ ॥
01-026-014a	एवमुक्ता भगवता मुनयस्ते समभ्ययुः ।
01-026-014c	मुक्त्वा शाखां गिरिं पुण्यं हिमवन्तं तपोर्थिनः ॥
01-026-015a	ततस्तेष्वपयातेषु पितरं विनतात्मजः ।
01-026-015c	शाखाव्याक्षिप्तवदनः पर्यपृच्छत कश्यपम् ॥
01-026-016a	भगवन्क्व विमुञ्चामि तरुशाखामिमामहम् ।
01-026-016c	वर्जितं ब्राह्मणैर्देशमाख्यातु भगवान्मम ॥
01-026-017a	ततो निष्पुरुषं शैलं हिमसंरुद्धकन्दरम् ।

01-026-017c	अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौ स कश्यपः ॥
01-026-018a	तं पर्वतमहाकुक्षिमाविश्य मनसा खगः ।
01-026-018c	जवेनाभ्यपतत्ताक्ष्यः सशाखागजकच्छपः ॥
01-026-019a	न तां वध्रः परिणहेच्छतचर्मा महानणुः ।
01-026-019c	शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य ययौ खगः ॥
01-026-020a	ततः स शतसाहस्रं योजनान्तरमागतः ।
01-026-020c	कालेन नातिमहता गरुडः पततां वरः ॥
01-026-021a	स तं गत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः ।
01-026-021c	अमुञ्चन्महतीं शाखां सस्वनां तत्र खेचरः ॥
01-026-022a	पक्षानिलहतश्चास्य प्राकम्पत स शैलराट् ।
01-026-022c	मुमोच पुष्पवर्षं च समागलितपादपः ॥
01-026-023a	शृङ्गाणि च व्यशीर्यन्त गिरेस्तस्य समन्ततः ।
01-026-023c	मणिकाञ्चनचित्राणि शोभयन्ति महागिरिम् ॥
01-026-024a	शाखिनो बहवश्चापि शाखयाभिहतास्तया ।
01-026-024c	काञ्चनैः कुसुमैर्भान्ति विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः ॥
01-026-025a	ते हेमविकचा भूयो युक्ताः पर्वतधातुभिः ।
01-026-025c	व्यराजञ्शाखिनस्तत्र सूर्याशुप्रतिरञ्जिताः ॥
01-026-026a	ततस्तस्य गिरेः शृङ्गमास्थाय स खगोत्तमः ।
01-026-026c	भक्षयामास गरुडस्तावुभौ गजकच्छपौ ॥
01-026-027a	ततः पर्वतकूटाग्रादुत्पपात मनोजवः ।
01-026-027c	प्रावर्तन्ताथ देवानामुत्पाता भयवेदिनः ॥
01-026-028a	इन्द्रस्य वज्रं दयितं प्रजज्वाल व्यथान्वितम् ।
01-026-028c	सधूमा चापतत्सार्चिर्दिवोल्का नभसश्च्युता ॥
01-026-029a	तथा वसूनां रुद्राणामादित्यानां च सर्वशः ।
01-026-029c	साध्यानां मरुतां चैव ये चान्ये देवतागणाः ॥
01-026-029e	स्वं स्वं प्रहरणं तेषां परस्परमुपाद्रवत् ॥
01-026-030a	अभूतपूर्वं संग्रामे तदा देवासुरेऽपि च ।
01-026-030c	ववुर्वाताः सनिर्घाताः पेतुरुल्काः समन्ततः ॥
01-026-031a	निरभ्रमपि चाकाशं प्रजगर्ज महास्वनम् ।
01-026-031c	देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षदसृक्तदा ॥
01-026-032a	मम्लुर्माल्यानि देवानां शेमुस्तेजांसि चैव हि ।

- 01-026-032c उत्पातमेघा रौद्राश्च ववर्षुः शोणितं बहु ॥
 01-026-032e रजांसि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् ॥
 01-026-033a ततस्त्राससमुद्विग्नः सह देवैः शतक्रतुः ।
 01-026-033c उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाच बृहस्पतिम् ॥
 01-026-034a किमर्थं भगवन्घोरा महोत्पाताः समुत्थिताः ।
 01-026-034c न च शत्रुं प्रपश्यामि युधि यो नः प्रधर्षयेत् ॥

01-026-035 बृहस्पतिरुवाच

- 01-026-035a तवापराधाद्देवेन्द्र प्रमादाच्च शतक्रतो ।
 01-026-035c तपसा वालखिल्यानां भूतमुत्पन्नमद्भुतम् ॥
 01-026-036a कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाश्च खेचरः ।
 01-026-036c हर्तुं सोममनुप्राप्तो बलवान्कामरूपवान् ॥
 01-026-037a समर्थो बलिनां श्रेष्ठो हर्तुं सोमं विहंगमः ।
 01-026-037c सर्वं संभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपि साधयेत् ॥

01-026-038 सूत उवाच

- 01-026-038a श्रुत्वैतद्वचनं शक्रः प्रोवाचामृतरक्षिणः ।
 01-026-038c महावीर्यबलः पक्षी हर्तुं सोममिहोद्यतः ॥
 01-026-039a युष्मान्संबोधयाम्येष यथा स न हरेद्वलात् ।
 01-026-039c अतुलं हि बलं तस्य बृहस्पतिरुवाच मे ॥
 01-026-040a तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं विस्मिता यत्नमास्थिताः ।
 01-026-040c परिवार्यामृतं तस्थुर्वज्री चेन्द्रः शतक्रतुः ॥
 01-026-041a धारयन्तो महार्हाणि कवचानि मनस्विनः ।
 01-026-041c काञ्चनानि विचित्राणि वैडूर्यविकृतानि च ॥
 01-026-042a विविधानि च शस्त्राणि घोररूपाण्यनेकशः ।
 01-026-042c शिततीक्ष्णाग्रधाराणि समुद्यम्य सहस्रशः ॥
 01-026-043a सविस्फुलिङ्गज्वालानि सधूमानि च सर्वशः ।
 01-026-043c चक्राणि परिघांश्चैव त्रिशूलानि परश्वधान् ॥
 01-026-044a शक्तीश्च विविधास्तीक्ष्णाः करवालांश्च निर्मलान् ।
 01-026-044c स्वदेहरूपाण्यादाय गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥
 01-026-045a तैः शस्त्रैर्भानुमद्भिस्ते दिव्याभरणभूषिताः ।
 01-026-045c भानुमन्तः सुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ॥

- 01-026-046a अनुपमबलवीर्यतेजसो; धृतमनसः परिरक्षणेऽमृतस्य ।
 01-026-046c असुरपुरविदारणाः सुरा; ज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ॥
 01-026-047a इति समरवरं सुरास्थितं; परिघसहस्रशतैः समाकुलम् ।
 01-026-047c विगलितमिव चाम्बरान्तरे; तपनमरीचिविभासितं बभौ ॥

०२७

01-027-001 शौनक उवाच

- 01-027-001a कोऽपराधो महेन्द्रस्य कः प्रमादश्च सूतज ।
 01-027-001c तपसा वालखिल्यानां संभूतो गरुडः कथम् ॥
 01-027-002a कश्यपस्य द्विजातेश्च कथं वै पक्षिराट्सुतः ।
 01-027-002c अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् ॥
 01-027-003a कथं च कामचारी स कामवीर्यश्च खेचरः ।
 01-027-003c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पुराणे यदि पठ्यते ॥

01-027-004 सूत उवाच

- 01-027-004a विषयोऽयं पुराणस्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 01-027-004c शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ॥
 01-027-005a यजतः पुत्रकामस्य कश्यपस्य प्रजापतेः ।
 01-027-005c साहाय्यमृषयो देवा गन्धर्वाश्च ददुः किल ॥
 01-027-006a तत्रेध्मानयने शक्रो नियुक्तः कश्यपेन ह ।
 01-027-006c मुनयो वालखिल्याश्च ये चान्ये देवतागणाः ॥
 01-027-007a शक्रस्तु वीर्यसदृशमिध्मभारं गिरिप्रभम् ।
 01-027-007c समुद्यम्यानयामास नातिकृच्छ्रादिव प्रभुः ॥
 01-027-008a अथापश्यदृषीन्ह्रस्वानङ्गुष्ठोदरपर्वणः ।
 01-027-008c पलाशवृन्तिकामेकां सहितान्वहतः पथि ॥
 01-027-009a प्रलीनान्स्वेष्टिवाङ्गेषु निराहारांस्तपोधनान् ।
 01-027-009c क्लिश्यमानान्मन्दबलानानोष्पदे संप्लुतोदके ॥
 01-027-010a तांश्च सर्वान्स्मयाविष्टो वीर्योन्मत्तः पुरंदरः ।
 01-027-010c अवहस्यात्यगाच्छीघ्रं लङ्घयित्वावमन्य च ॥
 01-027-011a तेऽथ रोषसमाविष्टाः सुभृशं जातमन्यवः ।
 01-027-011c आरेभिरे महत्कर्म तदा शक्रभयंकरम् ॥
 01-027-012a जुहुवुस्ते सुतपसो विधिवज्जातवेदसम् ।

01-027-012c	मन्त्रैरुच्चावचैर्विप्रा येन कामेन तच्छृणु ॥
01-027-013a	कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः ।
01-027-013c	इन्द्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः ॥
01-027-014a	इन्द्राच्छतगुणः शौर्ये वीर्ये चैव मनोजवः ।
01-027-014c	तपसो नः फलेनाद्य दारुणः संभवत्विति ॥
01-027-015a	तद्बुद्ध्वा भृशसंतप्तो देवराजः शतक्रतुः ।
01-027-015c	जगाम शरणं तत्र कश्यपं संशितव्रतम् ॥
01-027-016a	तच्छ्रुत्वा देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः ।
01-027-016c	वालखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपृच्छत ॥
01-027-017a	एवमस्त्विति तं चापि प्रत्यूचुः सत्यवादिनः ।
01-027-017c	तान्कश्यप उवाचेदं सान्त्वपूर्वं प्रजापतिः ॥
01-027-018a	अयमिन्द्रस्त्रिभुवने नियोगाद्ब्रह्मणः कृतः ।
01-027-018c	इन्द्रार्थं च भवन्तोऽपि यत्नवन्तस्तपोधनाः ॥
01-027-019a	न मिथ्या ब्रह्मणो वाक्यं कर्तुमर्हथ सत्तमाः ।
01-027-019c	भवतां च न मिथ्यायं संकल्पो मे चिकीर्षितः ॥
01-027-020a	भवत्वेष पतत्रीणामिन्द्रोऽतिबलसत्त्ववान् ।
01-027-020c	प्रसादः क्रियतां चैव देवराजस्य याचतः ॥
01-027-021a	एवमुक्ताः कश्यपेन वालखिल्यास्तपोधनाः ।
01-027-021c	प्रत्यूचुरभिसंपूज्य मुनिश्रेष्ठं प्रजापतिम् ॥
01-027-022a	इन्द्रार्थोऽयं समारम्भः सर्वेषां नः प्रजापते ।
01-027-022c	अपत्यार्थं समारम्भो भवतश्चायमीप्सितः ॥
01-027-023a	तदिदं सफलं कर्म त्वया वै प्रतिगृह्यताम् ।
01-027-023c	तथा चैव विधत्स्वात्र यथा श्रेयोऽनुपश्यसि ॥
01-027-024a	एतस्मिन्नेव काले तु देवी दाक्षायणी शुभा ।
01-027-024c	विनता नाम कल्याणी पुत्रकामा यशस्विनी ॥
01-027-025a	तपस्तप्त्वा व्रतपरा स्नाता पुंसवने शुचिः ।
01-027-025c	उपचक्राम भर्तारं तामुवाचाथ कश्यपः ॥
01-027-026a	आरम्भः सफलो देवि भवितायं तवेप्सितः ।
01-027-026c	जनयिष्यसि पुत्रौ द्वौ वीरौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥
01-027-027a	तपसा वालखिल्यानां मम संकल्पजौ तथा ।
01-027-027c	भविष्यतो महाभागौ पुत्रौ ते लोकपूजितौ ॥

- 01-027-028a उवाच चैनां भगवान्मारीचः पुनरेव ह ।
 01-027-028c धार्यतामप्रमादेन गर्भोऽयं सुमहोदयः ॥
 01-027-029a एकः सर्वपतत्रीणामिन्द्रत्वं कारयिष्यति ।
 01-027-029c लोकसंभावितो वीरः कामवीर्यो विहंगमः ॥
 01-027-030a शतक्रतुमथोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः ।
 01-027-030c त्वत्सहायौ खगावेतौ भ्रातरौ ते भविष्यतः ॥
 01-027-031a नैताभ्यां भविता दोषः सकाशात्ते पुरंदर ।
 01-027-031c व्येतु ते शक्र संतापस्त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥
 01-027-032a न चाप्येवं त्वया भूयः क्षेमव्या ब्रह्मवादिनः ।
 01-027-032c न चावमान्या दर्पात्ते वाग्विषा भृशकोपनाः ॥
 01-027-033a एवमुक्तो जगामेन्द्रो निर्विशङ्कस्त्रिविष्टपम् ।
 01-027-033c विनता चापि सिद्धार्था बभूव मुदिता तदा ॥
 01-027-034a जनयामास पुत्रौ द्वावरुणं गरुडं तथा ।
 01-027-034c अरुणस्तयोस्तु विकल आदित्यस्य पुरःसरः ॥
 01-027-035a पतत्रीणां तु गरुड इन्द्रत्वेनाभ्यषिच्यत ।
 01-027-035c तस्यैतत्कर्म सुमहच्छूयतां भृगुनन्दन ॥

०२८

- 01-028-001 सूत उवाच
 01-028-001a ततस्तस्मिन्द्विजश्रेष्ठ समुदीर्णे तथाविधे ।
 01-028-001c गरुत्मान्पक्षिराट्तूर्णं संप्राप्तो विबुधान्प्रति ॥
 01-028-002a तं दृष्ट्वातिबलं चैव प्राकम्पन्त समन्ततः ।
 01-028-002c परस्परं च प्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्यपि ॥
 01-028-003a तत्र चासीदमेयात्मा विद्युदग्निसमप्रभः ।
 01-028-003c भौवनः सुमहावीर्यः सोमस्य परिरक्षिता ॥
 01-028-004a स तेन पतगेन्द्रेण पक्षतुण्डनखैः क्षतः ।
 01-028-004c मुहूर्तमतुलं युद्धं कृत्वा विनिहतो युधि ॥
 01-028-005a रजश्चोद्धूय सुमहत्पक्षवातेन खेचरः ।
 01-028-005c कृत्वा लोकान्निरालोकांस्तेन देवानवाकिरत् ॥
 01-028-006a तेनावकीर्णा रजसा देवा मोहमुपागमन् ।
 01-028-006c न चैनं ददृशुश्छन्ना रजसामृतरक्षिणः ॥

01-028-007a	एवं संलोडयामास गरुडस्त्रिदिवालयम् ।
01-028-007c	पक्षतुण्डप्रहारैश्च देवान्स विददार ह ॥
01-028-008a	ततो देवः सहस्राक्षस्तूर्णं वायुमचोदयत् ।
01-028-008c	विक्षिपेमां रजोवृष्टिं तवैतत्कर्म मारुत ॥
01-028-009a	अथ वायुरपोवाह तद्रजस्तरसा बली ।
01-028-009c	ततो वितिमिरे जाते देवाः शकुनिमार्दयन् ॥
01-028-010a	ननाद चोच्चैर्बलवान्महामेघरवः खगः ।
01-028-010c	वध्यमानः सुरगणैः सर्वभूतानि भीषयन् ॥
01-028-010e	उत्पपात महावीर्यः पक्षिराट्परवीरहा ॥
01-028-011a	तमुत्पत्यान्तरिक्षस्थं देवानामुपरि स्थितम् ।
01-028-011c	वर्मिणो विबुधाः सर्वे नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥
01-028-012a	पट्टिशैः परिघैः शूलैर्गदाभिश्च सवासवाः ।
01-028-012c	क्षुरान्तैर्ज्वलितैश्चापि चक्रैरादित्यरूपिभिः ॥
01-028-013a	नानाशस्त्रविसर्गैश्च वध्यमानः समन्ततः ।
01-028-013c	कुर्वन्सुतुमुलं युद्धं पक्षिराण्य व्यकम्पत ॥
01-028-014a	विनर्दन्निव चाकाशे वैनतेयः प्रतापवान् ।
01-028-014c	पक्षाभ्यामुरसा चैव समन्ताद्व्याक्षिपत्सुरान् ॥
01-028-015a	ते विक्षिप्तास्ततो देवाः प्रजग्मुर्गरुडार्दिताः ।
01-028-015c	नखतुण्डक्षताश्चैव सुस्रुवुः शोणितं बहु ॥
01-028-016a	साध्याः प्राचीं सगन्धर्वा वसवो दक्षिणां दिशम् ।
01-028-016c	प्रजग्मुः सहिता रुद्रैः पतगेन्द्रप्रधर्षिताः ॥
01-028-017a	दिशं प्रतीचीमादित्या नासत्या उत्तरां दिशम् ।
01-028-017c	मुहुर्मुहुः प्रेक्षमाणा युध्यमाना महौजसम् ॥
01-028-018a	अश्वक्रन्देन वीरेण रेणुकेन च पक्षिणा ।
01-028-018c	क्रथनेन च शूरेण तपनेन च खेचरः ॥
01-028-019a	उलूकश्चसनाभ्यां च निमेषेण च पक्षिणा ।
01-028-019c	प्ररुजेन च संयुद्धं चकार प्रलिहेन च ॥
01-028-020a	तान्पक्षनखतुण्डाग्रैरभिनद्विनतासुतः ।
01-028-020c	युगान्तकाले संक्रुद्धः पिनाकीव महाबलः ॥
01-028-021a	महावीर्या महोत्साहास्तेन ते बहुधा क्षताः ।
01-028-021c	रेजुरभ्रघनप्रख्या रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥

- 01-028-022a तान्कृत्वा पतगश्रेष्ठः सर्वानुत्क्रान्तजीवितान् ।
 01-028-022c अतिक्रान्तोऽमृतस्यार्थे सर्वतोऽग्निमपश्यत ॥
 01-028-023a आवृण्वानं महाज्वालमर्चिर्भिः सर्वतोऽम्बरम् ।
 01-028-023c दहन्तमिव तीक्ष्णांशुं घोरं वायुसमीरितम् ॥
 01-028-024a ततो नवत्या नवतीर्मुखानां; कृत्वा तरस्वी गरुडो महात्मा ।
 01-028-024c नदीः समापीय मुखैस्ततस्तैः; सुशीघ्रमागम्य पुनर्जवेन ॥
 01-028-025a ज्वलन्तमग्निं तममित्रतापनः; समास्तरत्पत्ररथो नदीभिः ।
 01-028-025c ततः प्रचक्रे वपुरन्यदल्पं; प्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य ॥

०२९

01-029-001 सूत उवाच

- 01-029-001a जाम्बूनदमयो भूत्वा मरीचिविकचोज्ज्वलः ।
 01-029-001c प्रविवेश बलात्पक्षी वारिवेग इवार्णवम् ॥
 01-029-002a स चक्रं क्षुरपर्यन्तमपश्यदमृतान्तिके ।
 01-029-002c परिभ्रमन्तमनिशं तीक्ष्णधारमयस्मयम् ॥
 01-029-003a ज्वलनार्कप्रभं घोरं छेदनं सोमहारिणाम् ।
 01-029-003c घोररूपं तदत्यर्थं यन्त्रं देवैः सुनिर्मितम् ॥
 01-029-004a तस्यान्तरं स दृष्ट्वैव पर्यवर्तत खेचरः ।
 01-029-004c अरान्तरेणाभ्यपतत्संक्षिप्याङ्गं क्षणेन ह ॥
 01-029-005a अधश्चक्रस्य चैवात्र दीप्तानलसमद्युती ।
 01-029-005c विद्युज्जिह्वौ महाघोरौ दीप्तास्यौ दीप्तलोचनौ ॥
 01-029-006a चक्षुर्विषौ महावीर्यौ नित्यक्रुद्धौ तरस्विनौ ।
 01-029-006c रक्षार्थमेवामृतस्य ददर्श भुजगोत्तमौ ॥
 01-029-007a सदा संरब्धनयनौ सदा चानिमिषेक्षणौ ।
 01-029-007c तयोरेकोऽपि यं पश्येत्स तूर्णं भस्मसाद्भवेत् ॥
 01-029-008a तयोश्चक्षूषि रजसा सुपर्णस्तूर्णमावृणोत् ।
 01-029-008c अदृष्टरूपस्तौ चापि सर्वतः पर्यकालयत् ॥
 01-029-009a तयोरङ्गो समाक्रम्य वैनतेयोऽन्तरिक्षगः ।
 01-029-009c आच्छिनत्तरसा मध्ये सोममभ्यद्रवत्ततः ॥
 01-029-010a समुत्पाट्यामृतं तत्तु वैनतेयस्ततो बली ।
 01-029-010c उत्पपात जवेनैव यन्त्रमुन्मथ्य वीर्यवान् ॥

01-029-011a	अपीत्वैवामृतं पक्षी परिगृह्याशु वीर्यवान् ।
01-029-011c	अगच्छदपरिश्रान्त आवार्यार्कप्रभां खगः ॥
01-029-012a	विष्णुना तु तदाकाशे वैनतेयः समेयिवान् ।
01-029-012c	तस्य नारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येन कर्मणा ॥
01-029-013a	तमुवाचाव्ययो देवो वरदोऽस्मीति खेचरम् ।
01-029-013c	स वव्रे तव तिष्ठेयमुपरीत्यन्तरिक्षगः ॥
01-029-014a	उवाच चैनं भूयोऽपि नारायणमिदं वचः ।
01-029-014c	अजरश्चामरश्च स्याममृतेन विनाप्यहम् ॥
01-029-015a	प्रतिगृह्य वरौ तौ च गरुडो विष्णुमब्रवीत् ।
01-029-015c	भवतेऽपि वरं दद्वि वृणीतां भगवानपि ॥
01-029-016a	तं वव्रे वाहनं कृष्णो गरुत्मन्तं महाबलम् ।
01-029-016c	ध्वजं च चक्रे भगवानुपरि स्थास्यसीति तम् ॥
01-029-017a	अनुपत्य खगं त्विन्द्रो वज्रेणाङ्गोऽभ्यताडयत् ।
01-029-017c	विहंगमं सुरामित्रं हरन्तममृतं बलात् ॥
01-029-018a	तमुवाचेन्द्रमाक्रन्दे गरुडः पततां वरः ।
01-029-018c	प्रहसञ्छक्षणाया वाचा तथा वज्रसमाहतः ॥
01-029-019a	ऋषेर्मानं करिष्यामि वज्रं यस्यास्थिसंभवम् ।
01-029-019c	वज्रस्य च करिष्यामि तव चैव शतक्रतो ॥
01-029-020a	एष पत्रं त्यजाम्येकं यस्यान्तं नोपलप्स्यसे ।
01-029-020c	न हि वज्रनिपातेन रुजा मेऽस्ति कदाचन ॥
01-029-021a	तत्र तं सर्वभूतानि विस्मितान्यब्रुवंस्तदा ।
01-029-021c	सुरूपं पत्रमालक्ष्य सुपर्णोऽयं भवत्विति ॥
01-029-022a	दृष्ट्वा तदद्भुतं चापि सहस्राक्षः पुरंदरः ।
01-029-022c	खगो महदिदं भूतमिति मत्वाभ्यभाषत ॥
01-029-023a	बलं विज्ञातुमिच्छामि यत्ते परमनुत्तमम् ।
01-029-023c	सख्यं चानन्तमिच्छामि त्वया सह खगोत्तम ॥

०३०

01-030-001 गरुड उवाच

01-030-001a	सख्यं मेऽस्तु त्वया देव यथेच्छसि पुरंदर ।
01-030-001c	बलं तु मम जानीहि महच्चासह्यमेव च ॥

01-030-002a	कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तः स्वबलसंस्तवम् ।
01-030-002c	गुणसंकीर्तनं चापि स्वयमेव शतक्रतो ॥
01-030-003a	सखेति कृत्वा तु सखे पृष्टो वक्ष्याम्यहं त्वया ।
01-030-003c	न ह्यात्मस्तवसंयुक्तं वक्तव्यमनिमित्ततः ॥
01-030-004a	सपर्वतवनामुर्वी ससागरवनामिमाम् ।
01-030-004c	पक्षनाड्यैकया शक्र त्वां चैवात्रावलम्बिनम् ॥
01-030-005a	सर्वान्संपिण्डितान्वापि लोकान्सस्थाणुजङ्गमान् ।
01-030-005c	वहेयमपरिश्रान्तो विद्धीदं मे महद्वलम् ॥

01-030-006 सूत उवाच

01-030-006a	इत्युक्तवचनं वीरं किरीटी श्रीमतां वरः ।
01-030-006c	आह शौनक देवेन्द्रः सर्वभूतहितः प्रभुः ॥
01-030-007a	प्रतिगृह्यतामिदानीं मे सख्यमानन्त्यमुत्तमम् ।
01-030-007c	न कार्यं तव सोमेन मम सोमः प्रदीयताम् ॥
01-030-007e	अस्मांस्ते हि प्रबाधेयुर्येभ्यो दद्याद्भवानिमम् ॥

01-030-008 गरुड उवाच

01-030-008a	किञ्चित्कारणमुद्दिश्य सोमोऽयं नीयते मया ।
01-030-008c	न दास्यामि समादातुं सोमं कस्मैचिदप्यहम् ॥
01-030-009a	यत्रेमं तु सहस्राक्ष निक्षिपेयमहं स्वयम् ।
01-030-009c	त्वमादाय ततस्तूर्णं हरेथास्त्रिदशेश्वर ॥

01-030-010 शक्र उवाच

01-030-010a	वाक्येनानेन तुष्टोऽहं यत्त्वयोक्तमिहाण्डज ।
01-030-010c	यदिच्छसि वरं मत्तस्तद्रूहाण खगोत्तम ॥

01-030-011 सूत उवाच

01-030-011a	इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं कद्रूपुत्राननुस्मरन् ।
01-030-011c	स्मृत्वा चैवोपधिकृतं मातुर्दास्यनिमित्ततः ॥
01-030-012a	ईशोऽहमपि सर्वस्य करिष्यामि तु तेऽर्थिताम् ।
01-030-012c	भवेयुर्भुजगाः शक्र मम भक्ष्या महाबलाः ॥
01-030-013a	तथेत्युक्त्वान्वगच्छत्तं ततो दानवसूदनः ।
01-030-013c	हरिष्यामि विनिक्षिप्तं सोममित्यनुभाष्य तम् ॥
01-030-014a	आजगाम ततस्तूर्णं सुपर्णो मातुरन्तिकम् ।

01-030-014c	अथ सर्पानुवाचेदं सर्वान्परमहृष्टवत् ॥
01-030-015a	इदमानीतममृतं निक्षेप्स्यामि कुशेषु वः ।
01-030-015c	स्नाता मङ्गलसंयुक्तास्ततः प्राश्रीत पन्नगाः ॥
01-030-016a	अदासी चैव मातेयमद्यप्रभृति चास्तु मे ।
01-030-016c	यथोक्तं भवतामेतद्वचो मे प्रतिपादितम् ॥
01-030-017a	ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत ।
01-030-017c	शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
01-030-018a	अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा ।
01-030-018c	स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रहृष्टाः कृतमङ्गलाः ॥
01-030-019a	तद्विज्ञाय हृतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत् ।
01-030-019c	सोमस्थानमिदं चेति दर्भास्ते लिलिहुस्तदा ॥
01-030-020a	ततो द्वैधीकृता जिह्वा सर्पाणां तेन कर्मणा ।
01-030-020c	अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथ पवित्रिणः ॥
01-030-021a	ततः सुपर्णः परमप्रहृष्टवा;न्विहृत्य मात्रा सह तत्र कानने ।
01-030-021c	भुजंगभक्षः परमार्चितः खगै;रहीनकीर्तिर्विनतामनन्दयत् ॥
01-030-022a	इमां कथां यः शृणुयान्नरः सदा; पठेत वा द्विजजनमुख्यसंसदि ।
01-030-022c	असंशयं त्रिदिवमियात्स पुण्यभा;ङ्गहात्मनः पतगपतेः प्रकीर्तनात् ॥

०३१

01-031-001	शौनक उवाच
01-031-001a	भुजंगमानां शापस्य मात्रा चैव सुतेन च ।
01-031-001c	विनतायास्त्वया प्रोक्तं कारणं सूतनन्दन ॥
01-031-002a	वरप्रदानं भर्त्रा च कद्रूविनतयोस्तथा ।
01-031-002c	नामनी चैव ते प्रोक्ते पक्षिणोर्वैनतेययोः ॥
01-031-003a	पन्नगानां तु नामानि न कीर्तयसि सूतज ।
01-031-003c	प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥

01-031-004	सूत उवाच
01-031-004a	बहुत्वान्नामधेयानि भुजगानां तपोधन ।
01-031-004c	न कीर्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ॥
01-031-005a	शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम् ।
01-031-005c	ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनंजयौ ॥

01-031-006a	कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा ।
01-031-006c	नागस्तथा पिञ्जरक एलापत्रोऽथ वामनः ॥
01-031-007a	नीलानीलौ तथा नागौ कल्माषशबलौ तथा ।
01-031-007c	आर्यकश्चादिकश्चैव नागश्च शलपोतकः ॥
01-031-008a	सुमनोमुखो दधिमुखस्तथा विमलपिण्डकः ।
01-031-008c	आप्तः कोटनकश्चैव शङ्खो वालशिखस्तथा ॥
01-031-009a	निष्ठ्यूनको हेमगुहो नहुषः पिङ्गलस्तथा ।
01-031-009c	बाह्यकर्णो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिण्डकः ॥
01-031-010a	कम्बलाश्चतरौ चापि नागः कालीयकस्तथा ।
01-031-010c	वृत्तसंवर्तकौ नागौ द्वौ च पद्माविति श्रुतौ ॥
01-031-011a	नागः शङ्खनकश्चैव तथा च स्फण्डकोऽपरः ।
01-031-011c	क्षेमकश्च महानागो नागः पिण्डारकस्तथा ॥
01-031-012a	करवीरः पुष्पदंष्ट्र एळको बिल्वपाण्डुकः ।
01-031-012c	मूषकादः शङ्खशिराः पूर्णदंष्ट्रो हरिद्रकः ॥
01-031-013a	अपराजितो ज्योतिकश्च पन्नगः श्रीवहस्तथा ।
01-031-013c	कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च पुष्करः शल्यकस्तथा ॥
01-031-014a	विरजाश्च सुबाहुश्च शालिपिण्डश्च वीर्यवान् ।
01-031-014c	हस्तिभद्रः पिठरको मुखरः कोणवासनः ॥
01-031-015a	कुञ्जरः कुररश्चैव तथा नागः प्रभाकरः ।
01-031-015c	कुमुदः कुमुदाक्षश्च तित्तिरिर्हलिकस्तथा ॥
01-031-015e	कर्कराकर्करौ चोभौ कुण्डोदरमहोदरौ ॥
01-031-016a	एते प्राधान्यतो नागाः कीर्तिता द्विजसत्तम ।
01-031-016c	बहुत्वान्नामधेयानामितरे न प्रकीर्तिताः ॥
01-031-017a	एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च संततिः ।
01-031-017c	असंख्येयेति मत्वा तान्न ब्रवीमि द्विजोत्तम ॥
01-031-018a	बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
01-031-018c	अशक्यान्येव संख्यातुं भुजगानां तपोधन ॥

०३२

01-032-001 शौनक उवाच

01-032-001a	जाता वै भुजगास्तात वीर्यवन्तो दुरासदाः ।
01-032-001c	शापं तं त्वथ विज्ञाय कृतवन्तो नु किं परम् ॥

01-032-002 सूत उवाच

- 01-032-002a तेषां तु भगवाञ्शेषस्त्यक्त्वा कद्रूं महायशाः ।
- 01-032-002c तपो विपुलमातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः ॥
- 01-032-003a गन्धमादनमासाद्य बदर्यां च तपोरतः ।
- 01-032-003c गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतस्तटे ॥
- 01-032-004a तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च ।
- 01-032-004c एकान्तशीली नियतः सततं विजितेन्द्रियः ॥
- 01-032-005a तप्यमानं तपो घोरं तं ददर्श पितामहः ।
- 01-032-005c परिशुष्कमांसत्वक्स्नायुं जटाचीरधरं प्रभुम् ॥
- 01-032-006a तमब्रवीत्सत्यधृतिं तप्यमानं पितामहः ।
- 01-032-006c किमिदं कुरुषे शेष प्रजानां स्वस्ति वै कुरु ॥
- 01-032-007a त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसेऽनघ ।
- 01-032-007c ब्रूहि कामं च मे शेष यत्ते हृदि चिरं स्थितम् ॥

01-032-008 शेष उवाच

- 01-032-008a सोदर्या मम सर्वे हि भ्रातरो मन्दचेतसः ।
- 01-032-008c सह तैर्नोत्सहे वस्तुं तद्भवाननुमन्यताम् ॥
- 01-032-009a अभ्यसूयन्ति सततं परस्परममित्रवत् ।
- 01-032-009c ततोऽहं तप आतिष्ठे नैतान्पश्येयमित्युत ॥
- 01-032-010a न मर्षयन्ति सततं विनतां ससुतां च ते ।
- 01-032-010c अस्माकं चापरो भ्राता वैनतेयः पितामह ॥
- 01-032-011a तं च द्विषन्ति तेऽत्यर्थं स चापि सुमहाबलः ।
- 01-032-011c वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ॥
- 01-032-012a सोऽहं तपः समास्थाय मोक्षयामीदं कलेवरम् ।
- 01-032-012c कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सह संगमः ॥

01-032-013 ब्रह्मोवाच

- 01-032-013a जानामि शेष सर्वेषां भ्रातॄणां ते विचेष्टितम् ।
- 01-032-013c मातुश्चाप्यपराधाद्वै भ्रातॄणां ते महद्भयम् ॥
- 01-032-014a कृतोऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजंगम ।
- 01-032-014c भ्रातॄणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि ॥
- 01-032-015a वृणीष्व च वरं मत्तः शेष यत्तेऽभिकाङ्क्षितम् ।

- 01-032-015c दित्सामि हि वरं तेऽद्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥
- 01-032-016a दिष्ट्या च बुद्धिर्धर्मे ते निविष्टा पन्नगोत्तम ।
- 01-032-016c अतो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा ॥
- 01-032-017 शेष उवाच**
- 01-032-017a एष एव वरो मेऽद्य काङ्क्षितः प्रपितामह ।
- 01-032-017c धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमे तपसि चेश्वर ॥
- 01-032-018 ब्रह्मोवाच**
- 01-032-018a प्रीतोऽस्म्यनेन ते शेष दमेन प्रशमेन च ।
- 01-032-018c त्वया त्विदं वचः कार्यं मन्ययोगात्प्रजाहितम् ॥
- 01-032-019a इमां महीं शैलवनोपपन्नां; ससागरां साकरपत्तनां च ।
- 01-032-019c त्वं शेष सम्यक्चलितां यथाव;त्संगृह्य तिष्ठस्व यथाचला स्यात् ॥
- 01-032-020 शेष उवाच**
- 01-032-020a यथाह देवो वरदः प्रजापति;र्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ।
- 01-032-020c तथा महीं धारयितास्मि निश्चलां; प्रयच्छ तां मे शिरसि प्रजापते ॥
- 01-032-021 ब्रह्मोवाच**
- 01-032-021a अधो महीं गच्छ भुजंगमोत्तम; स्वयं तवैषा विवरं प्रदास्यति ।
- 01-032-021c इमां धरां धारयता त्वया हि मे; महत्प्रियं शेष कृतं भविष्यति ॥
- 01-032-022 सूत उवाच**
- 01-032-022a तथेति कृत्वा विवरं प्रविश्य स; प्रभुर्भुवो भुजगवराग्रजः स्थितः ।
- 01-032-022c विभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां; समुद्रनेमिं परिगृह्य सर्वतः ॥
- 01-032-023 ब्रह्मोवाच**
- 01-032-023a शेषोऽसि नागोत्तम धर्मदेवो; महीमिमां धारयसे यदेकः ।
- 01-032-023c अनन्तभोगः परिगृह्य सर्वा; यथाहमेवं बलभिद्यथा वा ॥
- 01-032-024 सूत उवाच**
- 01-032-024a अधो भूमेर्वसत्येवं नागोऽनन्तः प्रतापवान् ।
- 01-032-024c धारयन्वसुधामेकः शासनाद्ब्रह्मणो विभुः ॥
- 01-032-025a सुपर्णं च सखायं वै भगवानमरोत्तमः ।
- 01-032-025c प्रादादनन्ताय तदा वैनतेयं पितामहः ॥

०३३

01-033-001 सूत उवाच

- 01-033-001a मातुः सकाशात्तं शापं श्रुत्वा पन्नगसत्तमः ।
 01-033-001c वासुकिश्चिन्तयामास शापोऽयं न भवेत्कथम् ॥
 01-033-002a ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वशः ।
 01-033-002c ऐरावतप्रभृतिभिर्ये स्म धर्मपरायणाः ॥

01-033-003 वासुकिरुवाच

- 01-033-003a अयं शापो यथोद्दिष्टो विदितं वस्तथानघाः ।
 01-033-003c तस्य शापस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ॥
 01-033-004a सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।
 01-033-004c न तु मात्राभिशप्तानां मोक्षो विद्येत पन्नगाः ॥
 01-033-005a अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः ।
 01-033-005c शप्ता इत्येव मे श्रुत्वा जायते हृदि वेपथुः ॥
 01-033-006a नूनं सर्वविनाशोऽयमस्माकं समुदाहृतः ।
 01-033-006c न ह्येनां सोऽव्ययो देवः शपन्तीं प्रत्यषेधयत् ॥
 01-033-007a तस्मात्संमन्त्रयामोऽत्र भुजगानामनामयम् ।
 01-033-007c यथा भवेत सर्वेषां मा नः कालोऽत्यगादयम् ॥
 01-033-008a अपि मन्त्रयमाणा हि हेतुं पश्याम मोक्षणे ।
 01-033-008c यथा नष्टं पुरा देवा गूढमग्निं गुहागतम् ॥
 01-033-009a यथा स यज्ञो न भवेद्यथा वापि पराभवेत् ।
 01-033-009c जनमेजयस्य सर्पाणां विनाशकरणाय हि ॥

01-033-010 सूत उवाच

- 01-033-010a तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे काद्रवेयाः समागताः ।
 01-033-010c समयं चक्रिरे तत्र मन्त्रबुद्धिविशारदाः ॥
 01-033-011a एके तत्राब्रुवन्नागा वयं भूत्वा द्विजर्षभाः ।
 01-033-011c जनमेजयं तं भिक्षामो यज्ञस्ते न भवेदिति ॥
 01-033-012a अपरे त्वब्रुवन्नागास्तत्र पण्डितमानिनः ।
 01-033-012c मन्त्रिणोऽस्य वयं सर्वे भविष्यामः सुसंमताः ॥
 01-033-013a स नः प्रक्षयति सर्वेषु कार्येष्वर्थविनिश्चयम् ।
 01-033-013c तत्र बुद्धिं प्रवक्ष्यामो यथा यज्ञो निवर्तते ॥

01-033-014a	स नो बहुमतात्राजा बुद्ध्वा बुद्धिमतां वरः ।
01-033-014c	यज्ञार्थं प्रक्ष्यति व्यक्तं नेति वक्ष्यामहे वयम् ॥
01-033-015a	दर्शयन्तो बहून्दोषान्प्रेत्य चेह च दारुणान् ।
01-033-015c	हेतुभिः कारणैश्चैव यथा यज्ञो भवेन्न सः ॥
01-033-016a	अथ वा य उपाध्यायः क्रतौ तस्मिन्भविष्यति ।
01-033-016c	सर्पसत्रविधानज्ञो राजकार्यहिते रतः ॥
01-033-017a	तं गत्वा दशतां कश्चिद्भुजगः स मरिष्यति ।
01-033-017c	तस्मिन्हते यज्ञकरे क्रतुः स न भविष्यति ॥
01-033-018a	ये चान्ये सर्पसत्रज्ञा भविष्यन्त्यस्य ऋत्विजः ।
01-033-018c	तांश्च सर्वान्दशिष्यामः कृतमेवं भविष्यति ॥
01-033-019a	तत्रापरेऽमन्त्रयन्त धर्मात्मानो भुजंगमाः ।
01-033-019c	अबुद्धिरेषा युष्माकं ब्रह्महत्या न शोभना ॥
01-033-020a	सम्यक्सद्धर्ममूला हि व्यसने शान्तिरुत्तमा ।
01-033-020c	अधर्मोत्तरता नाम कृत्स्नं व्यापादयेज्जगत् ॥
01-033-021a	अपरे त्वब्रुवन्नागाः समिद्धं जातवेदसम् ।
01-033-021c	वर्षैर्निर्वापयिष्यामो मेघा भूत्वा सविद्युतः ॥
01-033-022a	स्रुग्भाण्डं निशि गत्वा वा अपरे भुजगोत्तमाः ।
01-033-022c	प्रमत्तानां हरन्त्वाशु विघ्न एवं भविष्यति ॥
01-033-023a	यज्ञे वा भुजगास्तस्मिञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
01-033-023c	जनं दशन्तु वै सर्वमेवं त्रासो भविष्यति ॥
01-033-024a	अथ वा संस्कृतं भोज्यं दूषयन्तु भुजंगमाः ।
01-033-024c	स्वेन मूत्रपुरीषेण सर्वभोज्यविनाशिना ॥
01-033-025a	अपरे त्वब्रुवंस्तत्र ऋत्विजोऽस्य भवामहे ।
01-033-025c	यज्ञविघ्नं करिष्यामो दीयतां दक्षिणा इति ॥
01-033-025e	वश्यतां च गतोऽसौ नः करिष्यति यथेष्वितम् ॥
01-033-026a	अपरे त्वब्रुवंस्तत्र जले प्रक्रीडितं नृपम् ।
01-033-026c	गृहमानीय बध्नीमः क्रतुरेवं भवेन्न सः ॥
01-033-027a	अपरे त्वब्रुवंस्तत्र नागाः सुकृतकारिणः ।
01-033-027c	दशामैनं प्रगृह्याशु कृतमेवं भविष्यति ॥
01-033-027e	छिन्नं मूलमनर्थानां मृते तस्मिन्भविष्यति ॥
01-033-028a	एषा वै नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामेव संमता ।

01-033-028c	यथा वा मन्यसे राजंस्तत्क्षिप्रं संविधीयताम् ॥
01-033-029a	इत्युक्त्वा समुदैक्षन्त वासुकिं पन्नगेश्वरम् ।
01-033-029c	वासुकिश्चापि संचिन्त्य तानुवाच भुजंगमान् ॥
01-033-030a	नैषा वो नैष्ठिकी बुद्धिर्मता कर्तुं भुजंगमाः ।
01-033-030c	सर्वेषामेव मे बुद्धिः पन्नगानां न रोचते ॥
01-033-031a	किं त्वत्र संविधातव्यं भवतां यद्भवेद्धितम् ।
01-033-031c	अनेनाहं भृशं तप्ये गुणदोषौ मदाश्रयौ ॥

०३४

01-034-001	सूत उवाच
01-034-001a	श्रुत्वा तु वचनं तेषां सर्वेषामिति चेति च ।
01-034-001c	वासुकेश्व वचः श्रुत्वा एलापत्रोऽब्रवीदिदम् ॥
01-034-002a	न स यज्ञो न भविता न स राजा तथाविधः ।
01-034-002c	जनमेजयः पाण्डवेयो यतोऽस्माकं महाभयम् ॥
01-034-003a	दैवेनोपहतो राजन्यो भवेदिह पूरुषः ।
01-034-003c	स दैवमेवाश्रयते नान्यत्तत्र परायणम् ॥
01-034-004a	तदिदं दैवमस्माकं भयं पन्नगसत्तमाः ।
01-034-004c	दैवमेवाश्रयामोऽत्र शृणुध्वं च वचो मम ॥
01-034-005a	अहं शापे समुत्सृष्टे समश्रौषं वचस्तदा ।
01-034-005c	मातुरुत्सङ्गमारूढो भयात्पन्नगसत्तमाः ॥
01-034-006a	देवानां पन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति प्रभो ।
01-034-006c	पितामहमुपागम्य दुःखार्तानां महाद्युते ॥

01-034-007	देवा ऊचुः
01-034-007a	का हि लब्ध्वा प्रियान्पुत्राञ्शपेदेवं पितामह ।
01-034-007c	ऋते कद्रूं तीक्ष्णरूपां देवदेव तवाग्रतः ॥
01-034-008a	तथेति च वचस्तस्यास्त्वयाप्युक्तं पितामह ।
01-034-008c	एतदिच्छाम विज्ञातुं कारणं यन्न वारिता ॥

01-034-009	ब्रह्मोवाच
01-034-009a	बहवः पन्नगास्तीक्ष्णा भीमवीर्या विषोल्लब्णाः ।
01-034-009c	प्रजानां हितकामोऽहं न निवारितवांस्तदा ॥
01-034-010a	ये दन्दशूकाः क्षुद्राश्च पापचारा विषोल्लब्णाः ।

- 01-034-010c तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः ॥
 01-034-011a यन्निमित्तं च भविता मोक्षस्तेषां महाभयात् ।
 01-034-011c पन्नगानां निबोधध्वं तस्मिन्काले तथागते ॥
 01-034-012a यायावरकुले धीमान्भविष्यति महानृषिः ।
 01-034-012c जरत्कारुरिति ख्यातस्तेजस्वी नियतेन्द्रियः ॥
 01-034-013a तस्य पुत्रो जरत्कारोरुत्पत्स्यति महातपाः ।
 01-034-013c आस्तीको नाम यज्ञं स प्रतिषेत्स्यति तं तदा ॥
 01-034-013e तत्र मोक्षयन्ति भुजगा ये भविष्यन्ति धार्मिकाः ॥

01-034-014 देवा ऊचुः

- 01-034-014a स मुनिप्रवरो देव जरत्कारुर्महातपाः ।
 01-034-014c कस्यां पुत्रं महात्मानं जनयिष्यति वीर्यवान् ॥

01-034-015 ब्रह्मोवाच

- 01-034-015a सनामायां सनामा स कन्यायां द्विजसत्तमः ।
 01-034-015c अपत्यं वीर्यवान्देवा वीर्यवज्जनयिष्यति ॥

01-034-016 एलापत्र उवाच

- 01-034-016a एवमस्त्विति तं देवाः पितामहमथाब्रुवन् ।
 01-034-016c उक्त्वा चैवं गता देवाः स च देवः पितामहः ॥
 01-034-017a सोऽहमेवं प्रपश्यामि वासुके भगिनीं तव ।
 01-034-017c जरत्कारुरिति ख्यातां तां तस्मै प्रतिपादय ॥
 01-034-018a भैक्षवद्विक्षमाणाय नागानां भयशान्तये ।
 01-034-018c ऋषये सुव्रताय त्वमेष मोक्षः श्रुतो मया ॥

०३५

01-035-001 सूत उवाच

- 01-035-001a एलापत्रस्य तु वचः श्रुत्वा नागा द्विजोत्तम ।
 01-035-001c सर्वे प्रहृष्टमनसः साधु साध्वित्यपूजयन् ॥
 01-035-002a ततः प्रभृति तां कन्यां वासुकिः पर्यरक्षत ।
 01-035-002c जरत्कारुं स्वसारं वै परं हर्षमवाप च ॥
 01-035-003a ततो नातिमहान्कालः समतीत इवाभवत् ।
 01-035-003c अथ देवासुराः सर्वे ममन्थुर्वरुणालयम् ॥

- 01-035-004a तत्र नेत्रमभून्नागो वासुकिर्बलिनां वरः ।
 01-035-004c समाप्यैव च तत्कर्म पितामहमुपागमन् ॥
 01-035-005a देवा वासुकिना सार्धं पितामहमथाब्रुवन् ।
 01-035-005c भगवज्शापभीतोऽयं वासुकिस्तप्यते भृशम् ॥
 01-035-006a तस्येदं मानसं शल्यं समुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।
 01-035-006c जनन्याः शापजं देव ज्ञातीनां हितकाङ्क्षिणः ॥
 01-035-007a हितो ह्ययं सदास्माकं प्रियकारी च नागराट् ।
 01-035-007c कुरु प्रसादं देवेश शमयास्य मनोज्वरम् ॥

01-035-008 ब्रह्मोवाच

- 01-035-008a मयैवैतद्वितीर्णं वै वचनं मनसामराः ।
 01-035-008c एलापत्रेण नागेन यदस्याभिहितं पुरा ॥
 01-035-009a तत्करोत्वेष नागेन्द्रः प्राप्तकालं वचस्तथा ।
 01-035-009c विनशिष्यन्ति ये पापा न तु ये धर्मचारिणः ॥
 01-035-010a उत्पन्नः स जरत्कारुस्तपस्युग्रे रतो द्विजः ।
 01-035-010c तस्यैष भगिनीं काले जरत्कारुं प्रयच्छतु ॥
 01-035-011a यदेलापत्रेण वचस्तदोक्तं भुजगेन ह ।
 01-035-011c पन्नगानां हितं देवास्तत्तथा न तदन्यथा ॥

01-035-012 सूत उवाच

- 01-035-012a एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रः पितामहवचस्तदा ।
 01-035-012c सर्पान्बहूञ्जरत्कारौ नित्ययुक्तान्समादधत् ॥
 01-035-013a जरत्कारुर्यदा भार्यामिच्छेद्वरयितुं प्रभुः ।
 01-035-013c शीघ्रमेत्य ममाख्येयं तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥

०३६

01-036-001 शौनक उवाच

- 01-036-001a जरत्कारुरिति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन ।
 01-036-001c इच्छाम्येतदहं तस्य ऋषेः श्रोतुं महात्मनः ॥
 01-036-002a किं कारणं जरत्कारोर्नामैतत्प्रथितं भुवि ।
 01-036-002c जरत्कारुनिरुक्तं त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥

01-036-003 सूत उवाच

- 01-036-003a जरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम् ।
 01-036-003c शरीरं कारु तस्यासीत्तत्स धीमाञ्शनैः शनैः ॥
- 01-036-004a क्षपयामास तीव्रेण तपसेत्यत उच्यते ।
 01-036-004c जरत्कारुरिति ब्रह्मन्वासुकेर्भगिनी तथा ॥
- 01-036-005a एवमुक्तस्तु धर्मात्मा शौनकः प्राहसत्तदा ।
 01-036-005c उग्रश्रवसमामन्त्र्य उपपन्नमिति ब्रुवन् ॥
- 01-036-006 सूत उवाच
- 01-036-006a अथ कालस्य महतः स मुनिः संशितव्रतः ।
 01-036-006c तपस्यभिरतो धीमान्न दारानभ्यकाङ्क्षत ॥
- 01-036-007a स ऊर्ध्वरेतास्तपसि प्रसक्तः; स्वाध्यायवान्वीतभयक्लमः सन् ।
 01-036-007c चचार सर्वा पृथिवीं महात्मा; न चापि दारान्मनसाप्यकाङ्क्षत् ॥
- 01-036-008a ततोऽपरस्मिन्संप्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु ।
 01-036-008c परिक्षिदिति विख्यातो राजा कौरववंशभृत् ॥
- 01-036-009a यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो भुवि ।
 01-036-009c बभूव मृगयाशीलः पुरास्य प्रपितामहः ॥
- 01-036-010a मृगान्विध्यन्वराहांश्च तरक्षून्महिषांस्तथा ।
 01-036-010c अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्चचार पृथिवीपतिः ॥
- 01-036-011a स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा बाणेन नतपर्वणा ।
 01-036-011c पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ॥
- 01-036-012a यथा हि भगवान्नुद्रो विद्ध्वा यज्ञमृगं दिवि ।
 01-036-012c अन्वगच्छद्भुष्पाणिः पर्यन्वेषंस्ततस्ततः ॥
- 01-036-013a न हि तेन मृगो विद्धो जीवन्गच्छति वै वनम् ।
 01-036-013c पूर्वरूपं तु तन्नूनमासीत्स्वर्गगतिं प्रति ॥
- 01-036-013e परिक्षितस्तस्य राज्ञो विद्धो यन्नष्टवान्मृगः ॥
- 01-036-014a दूरं चापहतस्तेन मृगेण स महीपतिः ।
 01-036-014c परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने ॥
- 01-036-015a गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतम् ।
 01-036-015c भूयिष्ठमुपयुञ्जानं फेनमापिबतां पयः ॥
- 01-036-016a तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा संशितव्रतम् ।
 01-036-016c अपृच्छद्भनुरुद्यम्य तं मुनिं क्षुच्छ्रमान्वितः ॥
- 01-036-017a भो भो ब्रह्मन्नहं राजा परिक्षिदभिमन्युजः ।

01-036-017c	मया विद्धो मृगो नष्टः कच्चित्त्वं दृष्टवानसि ॥
01-036-018a	स मुनिस्तस्य नोवाच किञ्चिन्मौनव्रते स्थितः ।
01-036-018c	तस्य स्कन्धे मृतं सर्पं क्रुद्धो राजा समासजत् ॥
01-036-019a	धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य स चैनं समुदैक्षत ।
01-036-019c	न च किञ्चिदुवाचैनं शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
01-036-020a	स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतम् ।
01-036-020c	दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वास्ते तथैव सः ॥
01-036-021a	तरुणस्तस्य पुत्रोऽभूत्तिग्मतेजा महातपाः ।
01-036-021c	शृङ्गी नाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः ॥
01-036-022a	स देवं परमीशानं सर्वभूतहिते रतम् ।
01-036-022c	ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले सुसंयतः ॥
01-036-022e	स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमेयिवान् ॥
01-036-023a	सख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल ।
01-036-023c	संरम्भी कोपनोऽतीव विषकल्प ऋषेः सुतः ॥
01-036-023e	ऋषिपुत्रेण नर्मार्थं कृशेन द्विजसत्तम ॥
01-036-024a	तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः ।
01-036-024c	शवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिनावितो भव ॥
01-036-025a	व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषु मा स्म किञ्चिद्वचो वदीः ।
01-036-025c	अस्मद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु ॥
01-036-026a	क्व ते पुरुषमानित्वं क्व ते वाचस्तथाविधाः ।
01-036-026c	दर्पजाः पितरं यस्त्वं द्रष्टा शवधरं तथा ॥

०३७

01-037-001 सूत उवाच

01-037-001a	एवमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः ।
01-037-001c	मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना ॥
01-037-002a	स तं कृशमभिप्रेष्य सूनृतां वाचमुत्सृजन् ।
01-037-002c	अपृच्छत कथं तातः स मेऽद्य मृतधारकः ॥

01-037-003 कृश उवाच

01-037-003a	राज्ञा परिक्षिता तात मृगयां परिधावता ।
01-037-003c	अवसक्तः पितुस्तेऽद्य मृतः स्कन्धे भुजंगमः ॥

01-037-004 शृङ्ग्युवाच

01-037-004a किं मे पित्रा कृतं तस्य राज्ञोऽनिष्टं दुरात्मनः ।
01-037-004c ब्रूहि त्वं कृश तत्त्वेन पश्य मे तपसो बलम् ॥

01-037-005 कृश उवाच

01-037-005a स राजा मृगयां यातः परिक्षिदभिमन्युजः ।
01-037-005c ससार मृगमेकाकी विद्ध्वा बाणेन पत्रिणा ॥
01-037-006a न चापश्यन्मृगं राजा चरंस्तस्मिन्महावने ।
01-037-006c पितरं ते स दृष्ट्वैव पप्रच्छानभिभाषिणम् ॥
01-037-007a तं स्थाणुभूतं तिष्ठन्तं क्षुत्पिपासाश्रमातुरः ।
01-037-007c पुनः पुनर्मृगं नष्टं पप्रच्छ पितरं तव ॥
01-037-008a स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत ।
01-037-008c तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पं स्कन्धे समासृजत् ॥
01-037-009a शृङ्गिंस्तव पिताद्यासौ तथैवास्ते यतव्रतः ।
01-037-009c सोऽपि राजा स्वनगरं प्रतियातो गजाह्वयम् ॥

01-037-010 सूत उवाच

01-037-010a श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तु दिवं स्तब्ध्वेव विष्ठितः ।
01-037-010c कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्युना ॥
01-037-011a आविष्टः स तु कोपेन शशाप नृपतिं तदा ।
01-037-011c वार्युपस्पृश्य तेजस्वी क्रोधवेगबलात्कृतः ॥

01-037-012 शृङ्ग्युवाच

01-037-012a योऽसौ वृद्धस्य तातस्य तथा कृच्छ्रगतस्य च ।
01-037-012c स्कन्धे मृतमवासाक्षीत्पन्नगं राजकिल्बिषी ॥
01-037-013a तं पापमतिसंकुद्धस्तक्षकः पन्नगोत्तमः ।
01-037-013c आशीविषस्तिग्मतेजा मद्वाक्यबलचोदितः ॥
01-037-014a सप्तरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति ।
01-037-014c द्विजानामवमन्तारं कुरूणामयशस्करम् ॥

01-037-015 सूत उवाच

01-037-015a इति शप्त्वा नृपं क्रुद्धः शृङ्गी पितरमभ्ययात् ।
01-037-015c आसीनं गोचरे तस्मिन्वहन्तं शवपन्नगम् ॥

- 01-037-016a स तमालक्ष्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतेन वै ।
 01-037-016c शवेन भुजगेनासीद्भूयः क्रोधसमन्वितः ॥
 01-037-017a दुःखाच्चाश्रूणि मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत् ।
 01-037-017c श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना ॥
 01-037-018a राज्ञा परिक्षिता कोपादशपं तमहं नृपम् ।
 01-037-018c यथार्हति स एवोग्रं शापं कुरुकुलाधमः ॥
 01-037-019a सप्तमेऽहनि तं पापं तक्षकः पन्नगोत्तमः ।
 01-037-019c वैवस्वतस्य भवनं नेता परमदारुणम् ॥
 01-037-020a तमब्रवीत्पिता ब्रह्मंस्तथा कोपसमन्वितम् ।
 01-037-020c न मे प्रियं कृतं तात नैष धर्मस्तपस्विनाम् ॥
 01-037-021a वयं तस्य नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे ।
 01-037-021c न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य पापं न रोचये ॥
 01-037-022a सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञो ह्यस्मद्विधैः सदा ।
 01-037-022c क्षन्तव्यं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः ॥
 01-037-023a यदि राजा न रक्षेत पीडा वै नः परा भवेत् ।
 01-037-023c न शक्नुयाम चरितुं धर्मं पुत्र यथासुखम् ॥
 01-037-024a रक्ष्यमाणा वयं तात राजभिः शास्त्रदृष्टिभिः ।
 01-037-024c चरामो विपुलं धर्मं तेषां चांशोऽस्ति धर्मतः ॥
 01-037-025a परिक्षित्तु विशेषेण यथास्य प्रपितामहः ।
 01-037-025c रक्षत्यस्मान्यथा राज्ञा रक्षितव्याः प्रजास्तथा ॥
 01-037-026a तेनेह क्षुधितेनाद्य श्रान्तेन च तपस्विना ।
 01-037-026c अजानता व्रतमिदं कृतमेतदसंशयम् ॥
 01-037-027a तस्मादिदं त्वया बाल्यात्सहसा दुष्कृतं कृतम् ।
 01-037-027c न ह्यर्हति नृपः शापमस्मत्तः पुत्र सर्वथा ॥

01-038-001 शृङ्ग्युवाच

- 01-038-001a यद्येतत्साहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतम् ।
 01-038-001c प्रियं वाप्यप्रियं वा ते वागुक्ता न मृषा मया ॥
 01-038-002a नैवान्यथेदं भविता पितरेष ब्रवीमि ते ।
 01-038-002c नाहं मृषा प्रब्रवीमि स्वैरेष्वपि कुतः शपन् ॥

01-038-003 शमीक उवाच

- 01-038-003a जानाम्युग्रप्रभावं त्वां पुत्र सत्यगिरं तथा ।
 01-038-003c नानृतं ह्युक्तपूर्वं ते नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥
 01-038-004a पित्रा पुत्रो वयःस्थोऽपि सततं वाच्य एव तु ।
 01-038-004c यथा स्यादुणसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥
 01-038-005a किं पुनर्बाल एव त्वं तपसा भावितः प्रभो ।
 01-038-005c वर्धते च प्रभवतां कोपोऽतीव महात्मनाम् ॥
 01-038-006a सोऽहं पश्यामि वक्तव्यं त्वयि धर्मभृतां वर ।
 01-038-006c पुत्रत्वं बालतां चैव तवावेक्ष्य च साहसम् ॥
 01-038-007a स त्वं शमयुतो भूत्वा वन्यमाहारमाहरन् ।
 01-038-007c चर क्रोधमिमं त्यक्त्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ॥
 01-038-008a क्रोधो हि धर्मं हरति यतीनां दुःखसंचितम् ।
 01-038-008c ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ॥
 01-038-009a शम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः ।
 01-038-009c क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ॥
 01-038-010a तस्माच्चरेथाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः ।
 01-038-010c क्षमया प्राप्स्यसे लोकान्ब्रह्मणः समनन्तरान् ॥
 01-038-011a मया तु शममास्थाय यच्छक्यं कर्तुमद्य वै ।
 01-038-011c तत्करिष्येऽद्य ताताहं प्रेषयिष्ये नृपाय वै ॥
 01-038-012a मम पुत्रेण शप्तोऽसि बालेनाकृतबुद्धिना ।
 01-038-012c ममेमां धर्षणां त्वत्तः प्रेक्ष्य राजन्नमर्षिणा ॥

01-038-013 सूत उवाच

- 01-038-013a एवमादिश्य शिष्यं स प्रेषयामास सुव्रतः ।
 01-038-013c परिक्षिते नृपतये दयापन्नो महातपाः ॥
 01-038-014a संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च ।
 01-038-014c शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं समाहितम् ॥
 01-038-015a सोऽभिगम्य ततः शीघ्रं नरेन्द्रं कुरुवर्धनम् ।
 01-038-015c विवेश भवनं राज्ञः पूर्वं द्वाःस्थैर्निवेदितः ॥
 01-038-016a पूजितश्च नरेन्द्रेण द्विजो गौरमुखस्ततः ।
 01-038-016c आचख्यौ परिविश्रान्तो राज्ञे सर्वमशेषतः ॥
 01-038-016e शमीकवचनं घोरं यथोक्तं मन्त्रिसंनिधौ ॥
 01-038-017a शमीको नाम राजेन्द्र विषये वर्तते तव ।

01-038-017c	ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः ॥
01-038-018a	तस्य त्वया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः ।
01-038-018c	अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे भरतसत्तम ॥
01-038-018e	क्षान्तवांस्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे ॥
01-038-019a	तेन शप्तोऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै ।
01-038-019c	तक्षकः सप्तरात्रेण मृत्युस्ते वै भविष्यति ॥
01-038-020a	तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ।
01-038-020c	तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ॥
01-038-021a	न हि शक्नोति संयन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम् ।
01-038-021c	ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना ॥
01-038-022a	इति श्रुत्वा वचो घोरं स राजा कुरुनन्दनः ।
01-038-022c	पर्यतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः ॥
01-038-023a	तं च मौनव्रतधरं श्रुत्वा मुनिवरं तदा ।
01-038-023c	भूय एवाभवद्राजा शोकसंतप्तमानसः ॥
01-038-024a	अनुक्रोशात्मतां तस्य शमीकस्यावधार्य तु ।
01-038-024c	पर्यतप्यत भूयोऽपि कृत्वा तत्किल्बिषं मुनेः ॥
01-038-025a	न हि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सोऽन्वतप्यत ।
01-038-025c	अशोचदमरप्रख्यो यथा कृत्वेह कर्म तत् ॥
01-038-026a	ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा ।
01-038-026c	भूयः प्रसादं भगवान्करोत्विति ममेति वै ॥
01-038-027a	तस्मिंश्च गतमात्रे वै राजा गौरमुखे तदा ।
01-038-027c	मन्त्रिभिर्मन्त्रयामास सह संविग्नमानसः ॥
01-038-028a	निश्चित्य मन्त्रिभिश्चैव सहितो मन्त्रतत्त्ववित् ।
01-038-028c	प्रासादं कारयामास एकस्तम्भं सुरक्षितम् ॥
01-038-029a	रक्षां च विदधे तत्र भिषजश्चौषधानि च ।
01-038-029c	ब्राह्मणान्सिद्धमन्त्रांश्च सर्वतो वै न्यवेशयत् ॥
01-038-030a	राजकार्याणि तत्रस्थः सर्वाण्येवाकरोच्च सः ।
01-038-030c	मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ॥
01-038-031a	प्राप्ते तु दिवसे तस्मिन्सप्तमे द्विजसत्तम ।
01-038-031c	काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तं राजानं चिकित्सितुम् ॥
01-038-032a	श्रुतं हि तेन तदभूदद्य तं राजसत्तमम् ।

01-038-032c	तक्षकः पन्नगश्रेष्ठो नेष्यते यमसादनम् ॥
01-038-033a	तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण करिष्येऽहमपज्वरम् ।
01-038-033c	तत्र मेऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ॥
01-038-034a	तं ददर्श स नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं पथि ।
01-038-034c	गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोतिगः ॥
01-038-035a	तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं मुनिपुंगवम् ।
01-038-035c	क्व भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति ॥

01-038-036 काश्यप उवाच

01-038-036a	नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परिक्षितमरिंदमम् ।
01-038-036c	तक्षकः पन्नगश्रेष्ठस्तेजसाद्य प्रधक्ष्यति ॥
01-038-037a	तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण तेनाग्निसमतेजसा ।
01-038-037c	पाण्डवानां कुलकरं राजानममितौजसम् ॥
01-038-037e	गच्छामि सौम्य त्वरितं सद्यः कर्तुमपज्वरम् ॥

01-038-038 तक्षक उवाच

01-038-038a	अहं स तक्षको ब्रह्मंस्तं धक्ष्यामि महीपतिम् ।
01-038-038c	निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुम् ॥

01-038-039 काश्यप उवाच

01-038-039a	अहं तं नृपतिं नाग त्वया दष्टमपज्वरम् ।
01-038-039c	करिष्य इति मे बुद्धिर्विद्याबलमुपाश्रितः ॥

01-039-001 तक्षक उवाच

01-039-001a	दष्टं यदि मयेह त्वं शक्तः किञ्चिच्चिकित्सितुम् ।
01-039-001c	ततो वृक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप ॥
01-039-002a	परं मन्त्रबलं यत्ते तद्दर्शय यतस्व च ।
01-039-002c	न्यग्रोधमेनं धक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम ॥

01-039-003 काश्यप उवाच

01-039-003a	दश नागेन्द्र वृक्षं त्वं यमेनमभिमन्यसे ।
01-039-003c	अहमेनं त्वया दष्टं जीवयिष्ये भुजंगम ॥

01-039-004 सूत उवाच

01-039-004a	एवमुक्तः स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना ।
-------------	---

- 01-039-004c अदशदृक्षमभ्येत्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ॥
- 01-039-005a स वृक्षस्तेन दष्टः सन्सद्य एव महाद्युते ।
- 01-039-005c आशीविषविषोपेतः प्रजज्वाल समन्ततः ॥
- 01-039-006a तं दग्ध्वा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् ।
- 01-039-006c कुरु यत्नं द्विजश्रेष्ठ जीवयैनं वनस्पतिम् ॥
- 01-039-007a भस्मीभूतं ततो वृक्षं पन्नगेन्द्रस्य तेजसा ।
- 01-039-007c भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥
- 01-039-008a विद्याबलं पन्नगेन्द्र पश्य मेऽस्मिन्वनस्पतौ ।
- 01-039-008c अहं संजीवयाम्येनं पश्यतस्ते भुजंगम ॥
- 01-039-009a ततः स भगवान्विद्वान्काश्यपो द्विजसत्तमः ।
- 01-039-009c भस्मराशीकृतं वृक्षं विद्यया समजीवयत् ॥
- 01-039-010a अङ्कुरं तं स कृतवांस्ततः पर्णद्वयान्वितम् ।
- 01-039-010c पलाशिनं शाखिनं च तथा विटपिनं पुनः ॥
- 01-039-011a तं दृष्ट्वा जीवितं वृक्षं काश्यपेन महात्मना ।
- 01-039-011c उवाच तक्षको ब्रह्मन्नेतदत्यद्भुतं त्वयि ॥
- 01-039-012a विप्रेन्द्र यद्विषं हन्या मम वा मद्विधस्य वा ।
- 01-039-012c कं त्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासि तत्र तपोधन ॥
- 01-039-013a यत्तेऽभिलषितं प्राप्तुं फलं तस्मान्नृपोत्तमात् ।
- 01-039-013c अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभम् ॥
- 01-039-014a विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुषि नराधिपे ।
- 01-039-014c घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संशयिता भवेत् ॥
- 01-039-015a ततो यशः प्रदीप्तं ते त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
- 01-039-015c विरश्मिरिव घर्माशुरन्तर्धानमितो ब्रजेत् ॥

01-039-016 काश्यप उवाच

- 01-039-016a धनार्थी याम्यहं तत्र तन्मे दित्स भुजंगम ।
- 01-039-016c ततोऽहं विनिवर्तिष्ये गृहायोरगसत्तम ॥

01-039-017 तक्षक उवाच

- 01-039-017a यावद्भुनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम् ।
- 01-039-017c अहं तेऽद्य प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम ॥

01-039-018 सूत उवाच

01-039-018a	तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः ।
01-039-018c	प्रदध्यौ सुमहातेजा राजानं प्रति बुद्धिमान् ॥
01-039-019a	दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा ।
01-039-019c	क्षीणायुषं पाण्डवेयमपावर्तत काश्यपः ॥
01-039-019e	लब्ध्वा वित्तं मुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् ॥
01-039-020a	निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि ।
01-039-020c	जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाह्वयम् ॥
01-039-021a	अथ शुश्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिम् ।
01-039-021c	मन्त्रागदैर्विषहरै रक्ष्यमाणं प्रयत्नतः ॥
01-039-022a	स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः ।
01-039-022c	मया वञ्चयितव्योऽसौ क उपायो भवेदिति ॥
01-039-023a	ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजंगमान् ।
01-039-023c	फलपत्रोदकं गृह्य राज्ञे नागोऽथ तक्षकः ॥

01-039-024 तक्षक उवाच

01-039-024a	गच्छध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया ।
01-039-024c	फलपत्रोदकं नाम प्रतिग्राहयितुं नृपम् ॥

01-039-025 सूत उवाच

01-039-025a	ते तक्षकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजंगमाः ।
01-039-025c	उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भानापः फलानि च ॥
01-039-026a	तच्च सर्वं स राजेन्द्रः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
01-039-026c	कृत्वा च तेषां कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् ॥
01-039-027a	गतेषु तेषु नागेषु तापसच्छद्गरूपिषु ।
01-039-027c	अमात्यान्सुहृदश्चैव प्रोवाच स नराधिपः ॥
01-039-028a	भक्षयन्तु भवन्तो वै स्वादूनीमानि सर्वशः ।
01-039-028c	तापसैरुपनीतानि फलानि सहिता मया ॥
01-039-029a	ततो राजा ससचिवः फलान्यादातुमैच्छत ।
01-039-029c	यद्रूहीतं फलं राज्ञा तत्र कृमिरभूदणुः ॥
01-039-029e	ह्रस्वकः कृष्णनयनस्ताम्रो वर्णेन शौनक ॥
01-039-030a	स तं गृह्य नृपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत् ।
01-039-030c	अस्तमभ्येति सविता विषादद्य न मे भयम् ॥

01-039-031a	सत्यवागस्तु स मुनिः कृमिको मां दशत्वयम् ।
01-039-031c	तक्षको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ॥
01-039-032a	ते चैनमन्ववर्तन्त मन्त्रिणः कालचोदिताः ।
01-039-032c	एवमुक्त्वा स राजेन्द्रो ग्रीवायां संनिवेश्य ह ॥
01-039-032e	कृमिकं प्राहसत्तूर्णं मुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥
01-039-033a	हसन्नेव च भोगेन तक्षकेणाभिवेष्टितः ।
01-039-033c	तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्य यत्तद्राज्ञे निवेदितम् ॥
01-040-001	सूत उवाच
01-040-001a	तं तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितम् ।
01-040-001c	विवर्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥
01-040-002a	तं तु नादं ततः श्रुत्वा मन्त्रिणस्ते प्रदुद्रुवुः ।
01-040-002c	अपश्यंश्चैव ते यान्तमाकाशे नागमद्भुतम् ॥
01-040-003a	सीमन्तमिव कुर्वाणं नभसः पद्मवर्चसम् ।
01-040-003c	तक्षकं पन्नगश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणाः ॥
01-040-004a	ततस्तु ते तद्गृहमग्निना वृतं; प्रदीप्यमानं विषजेन भोगिनः ।
01-040-004c	भयात्परित्यज्य दिशः प्रपेदिरे; पपात तच्चाशनिताडितं यथा ॥
01-040-005a	ततो नृपे तक्षकतेजसा हते; प्रयुज्य सर्वाः परलोकसत्क्रियाः ।
01-040-005c	शुचिर्द्विजो राजपुरोहितस्तदा; तथैव ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ॥
01-040-006a	नृपं शिशुं तस्य सुतं प्रचक्रिरे; समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः ।
01-040-006c	नृपं यमाहुस्तममित्रघातिनं; कुरुप्रवीरं जनमेजयं जनाः ॥
01-040-007a	स बाल एवार्यमतिर्नृपोत्तमः; सहैव तैर्मन्त्रिपुरोहितैस्तदा ।
01-040-007c	शशास राज्यं कुरुपुंगवाग्रजो; यथास्य वीरः प्रपितामहस्तथा ॥
01-040-008a	ततस्तु राजानममित्रतापनं; समीक्ष्य ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ।
01-040-008c	सुवर्णवर्माणमुपेत्य काशिपं; वपुष्टमार्थं वरयां प्रचक्रमुः ॥
01-040-009a	ततः स राजा प्रददौ वपुष्टमां; कुरुप्रवीराय परीक्ष्य धर्मतः ।
01-040-009c	स चापि तां प्राप्य मुदा युतोऽभव;न्न चान्यनारीषु मनो दधे क्वचित् ॥
01-040-010a	सरःसु फुल्लेषु वनेषु चैव ह; प्रसन्नचेता विजहार वीर्यवान् ।
01-040-010c	तथा स राजन्यवरो विजहिवा;न्यथोर्वशीं प्राप्य पुरा पुरुरवाः ॥
01-040-011a	वपुष्टमा चापि वरं पतिं तदा; प्रतीतरूपं समवाप्य भूमिपम् ।
01-040-011c	भावेन रामा रमयां बभूव वै; विहारकालेष्ववरोधसुन्दरी ॥

01-041-001 सूत उवाच

- 01-041-001a एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः ।
 01-041-001c चचार पृथिवीं कृत्स्नां यत्रसायंगृहो मुनिः ॥
 01-041-002a चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ।
 01-041-002c तीर्थेष्वाप्लवनं कुर्वन्पुण्येषु विचचार ह ॥
 01-041-003a वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः ।
 01-041-003c स ददर्श पितृनार्ते लम्बमानानधोमुखान् ॥
 01-041-004a एकतन्त्ववशिष्टं वै वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
 01-041-004c तं च तन्तुं शनैराखुमाददानं बिलाश्रयम् ॥
 01-041-005a निराहारान्कृशान्दीनान्गर्तेऽऽर्तास्त्राणमिच्छतः ।
 01-041-005c उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥
 01-041-006a के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरणस्तम्बमाश्रिताः ।
 01-041-006c दुर्बलं खादितैर्मूलैराखुना बिलवासिना ॥
 01-041-007a वीरणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितम् ।
 01-041-007c तदप्ययं शनैराखुरादत्ते दशनैः शितैः ॥
 01-041-008a छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ।
 01-041-008c ततः स्थ पतितारोऽत्र गर्ते अस्मिन्नधोमुखाः ॥
 01-041-009a ततो मे दुःखमुत्पन्नं दृष्ट्वा युष्मानधोमुखान् ।
 01-041-009c कृच्छ्रामापदमापन्नान्प्रियं किं करवाणि वः ॥
 01-041-010a तपसोऽस्य चतुर्थेन तृतीयेनापि वा पुनः ।
 01-041-010c अर्धेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूत माचिरम् ॥
 01-041-011a अथ वापि समग्रेण तरन्तु तपसा मम ।
 01-041-011c भवन्तः सर्व एवास्मात्काममेवं विधीयताम् ॥

01-041-012 पितर ऊचुः

- 01-041-012a ऋद्धो भवान्ब्रह्मचारी यो नस्त्रातुमिहेच्छति ।
 01-041-012c न तु विप्राग्र्य तपसा शक्यमेतद्व्यपोहितुम् ॥
 01-041-013a अस्ति नस्तात तपसः फलं प्रवदतां वर ।
 01-041-013c संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामो निरयेऽशुचौ ॥
 01-041-014a लम्बतामिह नस्तात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ।
 01-041-014c येन त्वां नाभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषम् ॥
 01-041-015a ऋद्धो भवान्महाभागो यो नः शोच्यान्सुदुःखितान् ।

01-041-015c	शोचस्युपेत्य कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज ॥
01-041-016a	यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ।
01-041-016c	लोकात्पुण्यादिह भ्रष्टाः संतानप्रक्षयाद्विभो ॥
01-041-017a	प्रनष्टं नस्तपः पुण्यं न हि नस्तन्तुरस्ति वै ।
01-041-017c	अस्ति त्वेकोऽद्य नस्तन्तुः सोऽपि नास्ति यथा तथा ॥
01-041-018a	मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां बन्धुः स किल नः कुले ।
01-041-018c	जरत्कारुरिति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ॥
01-041-018e	नियतात्मा महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः ॥
01-041-019a	तेन स्म तपसो लोभात्कृच्छ्रमापादिता वयम् ।
01-041-019c	न तस्य भार्या पुत्रो वा बान्धवो वास्ति कश्चन ॥
01-041-020a	तस्माल्लम्बामहे गर्ते नष्टसंज्ञा ह्यनाथवत् ।
01-041-020c	स वक्तव्यस्त्वया दृष्ट्वा अस्माकं नाथवत्तया ॥
01-041-021a	पितरस्तेऽवलम्बन्ते गर्ते दीना अधोमुखाः ।
01-041-021c	साधु दारान्कुरुष्वेति प्रजायस्वेति चाभिभो ॥
01-041-021e	कुलतन्तुर्हि नः शिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन ॥
01-041-022a	यं तु पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
01-041-022c	एषोऽस्माकं कुलस्तम्ब आसीत्स्वकुलवर्धनः ॥
01-041-023a	यानि पश्यसि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य वीरुधः ।
01-041-023c	एते नस्तन्तवस्तात कालेन परिभक्षिताः ॥
01-041-024a	यत्त्वेतत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम् ।
01-041-024c	तत्र लम्बामहे सर्वे सोऽप्येकस्तप आस्थितः ॥
01-041-025a	यमाखुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एष महाबलः ।
01-041-025c	स तं तपोरतं मन्दं शनैः क्षपयते तुदन् ॥
01-041-025e	जरत्कारुं तपोलुब्धं मन्दात्मानमचेतसम् ॥
01-041-026a	न हि नस्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम ।
01-041-026c	छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः ॥
01-041-026e	नरकप्रतिष्ठान्पश्यास्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा ॥
01-041-027a	अस्मासु पतितेष्वत्र सह पूर्वेः पितामहैः ।
01-041-027c	छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गन्ता वै नरकं ततः ॥
01-041-028a	तपो वाप्यथ वा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत् ।
01-041-028c	तत्सर्वं न समं तात संतत्येति सतां मतम् ॥

01-041-029a

स तात दृष्ट्वा ब्रूयास्त्वं जरत्कारुं तपस्विनम् ।

01-041-029c

यथादृष्टमिदं चास्मै त्वयाख्येयमशेषतः ॥

01-041-030a

यथा दारान्प्रकुर्यात्स पुत्रांश्चोत्पादयेद्यथा ।

01-041-030c

तथा ब्रह्मंस्त्वया वाच्यः सोऽस्माकं नाथवत्तया ॥

01-042-001

सूत उवाच

01-042-001a

एतच्छ्रुत्वा जरत्कारुर्दुःखशोकपरायणः ।

01-042-001c

उवाच स्वान्पितृन्दुःखाद्वाष्पसंदिग्धया गिरा ॥

01-042-002a

अहमेव जरत्कारुः किल्बिषी भवतां सुतः ।

01-042-002c

तद्वण्डं धारयत मे दुष्कृतेरकृतात्मनः ॥

01-042-003

पितर ऊचुः

01-042-003a

पुत्र दिष्ट्यासि संप्राप्त इमं देशं यदृच्छया ।

01-042-003c

किमर्थं च त्वया ब्रह्मन्न कृतो दारसंग्रहः ॥

01-042-004

जरत्कारुरुवाच

01-042-004a

ममायं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्तते ।

01-042-004c

ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ॥

01-042-005a

एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुन्तानिव लम्बतः ।

01-042-005c

मया निवर्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ॥

01-042-006a

करिष्ये वः प्रियं कामं निवेक्ष्ये नात्र संशयः ।

01-042-006c

सनाम्नीं यद्यहं कन्यामुपलप्स्ये कदाचन ॥

01-042-007a

भविष्यति च या काचिद्भैक्षवत्स्वयमुद्यता ।

01-042-007c

प्रतिग्रहीता तामस्मि न भरेयं च यामहम् ॥

01-042-008a

एवंविधमहं कुर्यां निवेशं प्राप्नुयां यदि ।

01-042-008c

अन्यथा न करिष्ये तु सत्यमेतत्पितामहाः ॥

01-042-009

सूत उवाच

01-042-009a

एवमुक्त्वा तु स पितृंश्चचार पृथिवीं मुनिः ।

01-042-009c

न च स्म लभते भार्या वृद्धोऽयमिति शौनक ॥

01-042-010a

यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा ।

01-042-010c

तदारण्यं स गत्वोच्चैश्चुक्रोश भृशदुःखितः ॥

01-042-011a

यानि भूतानि सन्तीह स्थावराणि चराणि च ।

01-042-011c

अन्तर्हितानि वा यानि तानि शृण्वन्तु मे वचः ॥

01-042-012a	उग्रे तपसि वर्तन्तं पितरश्चोदयन्ति माम् ।
01-042-012c	निविशस्वेति दुःखार्तास्तेषां प्रियचिकीर्षया ॥
01-042-013a	निवेशार्थ्यखिलां भूमिं कन्याभैक्षं चरामि भोः ।
01-042-013c	दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः संनियोजितः ॥
01-042-014a	यस्य कन्यास्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः ।
01-042-014c	ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतः सर्वतोदिशम् ॥
01-042-015a	मम कन्या सनाम्नी या भैक्षवच्चोद्यता भवेत् ।
01-042-015c	भरेयं चैव यां नाहं तां मे कन्यां प्रयच्छत ॥
01-042-016a	ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः ।
01-042-016c	तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकेः प्रत्यवेदयन् ॥
01-042-017a	तेषां श्रुत्वा स नागेन्द्रः कन्यां तां समलंकृताम् ।
01-042-017c	प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः ॥
01-042-018a	तत्र तां भैक्षवत्कन्यां प्रादात्तस्मै महात्मने ।
01-042-018c	नागेन्द्रो वासुकिर्ब्रह्मन् स तां प्रत्यगृह्णत ॥
01-042-019a	असनामेति वै मत्वा भरणे चाविचारिते ।
01-042-019c	मोक्षभावे स्थितश्चापि द्वन्द्वीभूतः परिग्रहे ॥
01-042-020a	ततो नाम स कन्यायाः पप्रच्छ भृगुनन्दन ।
01-042-020c	वासुके भरणं चास्या न कुर्यामित्युवाच ह ॥

01-043-001 सूत उवाच

01-043-001a	वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुमृषिं तदा ।
01-043-001c	सनामा तव कन्येयं स्वसा मे तपसान्विता ॥
01-043-002a	भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ।
01-043-002c	रक्षणं च करिष्येऽस्याः सर्वशक्त्या तपोधन ॥
01-043-003a	प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति ।
01-043-003c	जरत्कारुस्तदा वेश्म भुजगस्य जगाम ह ॥
01-043-004a	तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोवृद्धो महाव्रतः ।
01-043-004c	जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ॥
01-043-005a	ततो वासगृहं शुभ्रं पन्नगेन्द्रस्य संमतम् ।
01-043-005c	जगाम भार्यामादाय स्तूयमानो महर्षिभिः ॥
01-043-006a	शयनं तत्र वै क्लृप्तं स्पध्यास्तरणसंवृतम् ।
01-043-006c	तत्र भार्यासहायः स जरत्कारुरुवास ह ॥

01-043-007a	स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तमः ।
01-043-007c	विप्रियं मे न कर्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ॥
01-043-008a	त्यजेयमप्रिये हि त्वां कृते वासं च ते गृहे ।
01-043-008c	एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरितम् ॥
01-043-009a	ततः परमसंविग्ना स्वसा नागपतेस्तु सा ।
01-043-009c	अतिदुःखान्विता वाचं तमुवाचैवमस्त्विति ॥
01-043-010a	तथैव सा च भर्तारं दुःखशीलमुपाचरत् ।
01-043-010c	उपायैः श्वेतकाकीयैः प्रियकामा यशस्विनी ॥
01-043-011a	ऋतुकाले ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा ।
01-043-011c	भर्तारं तं यथान्यायमुपतस्थे महामुनिम् ॥
01-043-012a	तत्र तस्याः समभवद्गर्भो ज्वलनसंनिभः ।
01-043-012c	अतीव तपसा युक्तो वैश्वानरसमद्युतिः ॥
01-043-012e	शुक्लपक्षे यथा सोमो व्यवर्धत तथैव सः ॥
01-043-013a	ततः कतिपयाहस्य जरत्कारुर्महातपाः ।
01-043-013c	उत्सङ्गेऽस्याः शिरः कृत्वा सुष्वाप परिखिन्नवत् ॥
01-043-014a	तस्मिंश्च सुप्ते विप्रेन्द्रे सवितास्तमियाद्गिरिम् ।
01-043-014c	अह्नः परिक्षये ब्रह्मंस्ततः साचिन्तयत्तदा ॥
01-043-014e	वासुकेर्भगिनी भीता धर्मलोपान्मनस्विनी ॥
01-043-015a	किं नु मे सुकृतं भूयाद्भर्तुरुत्थापनं न वा ।
01-043-015c	दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराध्नुयाम् ॥
01-043-016a	कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपोऽथ वा पुनः ।
01-043-016c	धर्मलोपो गरीयान्वै स्यादत्रेत्यकरोन्मनः ॥
01-043-017a	उत्थापयिष्ये यद्येनं ध्रुवं कोपं करिष्यति ।
01-043-017c	धर्मलोपो भवेदस्य संध्यातिक्रमणे ध्रुवम् ॥
01-043-018a	इति निश्चित्य मनसा जरत्कारुर्भुजंगमा ।
01-043-018c	तमृषिं दीप्ततपसं शयानमनलोपमम् ॥
01-043-018e	उवाचेदं वचः श्लक्ष्णं ततो मधुरभाषिणी ॥
01-043-019a	उत्तिष्ठ त्वं महाभाग सूर्योऽस्तमुपगच्छति ।
01-043-019c	संध्यामुपास्व भगवन्नपः स्पृष्ट्वा यतव्रतः ॥
01-043-020a	प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयं मुहूर्तो रम्यदारुणः ।
01-043-020c	संध्या प्रवर्तते चेयं पश्चिमायां दिशि प्रभो ॥

01-043-021a	एवमुक्तः स भगवाञ्जरत्कारुर्महातपाः ।
01-043-021c	भार्या प्रस्फुरमाणोष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥
01-043-022a	अवमानः प्रयुक्तोऽयं त्वया मम भुजंगमे ।
01-043-022c	समीपे ते न वत्स्यामि गमिष्यामि यथागतम् ॥
01-043-023a	न हि तेजोऽस्ति वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः ।
01-043-023c	अस्तं गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते ॥
01-043-024a	न चाप्यवमतस्येह वस्तुं रोचेत कस्यचित् ।
01-043-024c	किं पुनर्धर्मशीलस्य मम वा मद्विधस्य वा ॥
01-043-025a	एवमुक्ता जरत्कारुर्भर्त्रा हृदयकम्पनम् ।
01-043-025c	अब्रवीद्भगिनी तत्र वासुकेः संनिवेशने ॥
01-043-026a	नावमानात्कृतवती तवाहं प्रतिबोधनम् ।
01-043-026c	धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतत्कृतं मया ॥
01-043-027a	उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कारुर्महातपाः ।
01-043-027c	ऋषिः कोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामो भुजंगमाम् ॥
01-043-028a	न मे वागनृतं प्राह गमिष्येऽहं भुजंगमे ।
01-043-028c	समयो ह्येष मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः ॥
01-043-029a	सुखमस्म्युषितो भद्रे ब्रूयास्त्वं भ्रातरं शुभे ।
01-043-029c	इतो मयि गते भीरु गतः स भगवानिति ॥
01-043-029e	त्वं चापि मयि निष्क्रान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥
01-043-030a	इत्युक्ता सानवद्याङ्गी प्रत्युवाच पतिं तदा ।
01-043-030c	जरत्कारुं जरत्कारुश्चिन्ताशोकपरायणा ॥
01-043-031a	बाष्पगद्गदया वाचा मुखेन परिशुष्यता ।
01-043-031c	कृताञ्जलिर्वरारोहा पर्यश्रुनयना ततः ॥
01-043-031e	धैर्यमालम्ब्य वामोरुर्हृदयेन प्रवेपता ॥
01-043-032a	न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागसम् ।
01-043-032c	धर्मे स्थितां स्थितो धर्मे सदा प्रियहिते रताम् ॥
01-043-033a	प्रदाने कारणं यच्च मम तुभ्यं द्विजोत्तम ।
01-043-033c	तदलब्धवतीं मन्दां किं मां वक्ष्यति वासुकिः ॥
01-043-034a	मातृशापाभिभूतानां ज्ञातीनां मम सत्तम ।
01-043-034c	अपत्यमीप्षितं त्वत्तस्तच्च तावन्न दृश्यते ॥
01-043-035a	त्वत्तो ह्यपत्यलाभेन ज्ञातीनां मे शिवं भवेत् ।

01-043-035c	संप्रयोगो भवेन्नायं मम मोघस्त्वया द्विज ॥
01-043-036a	ज्ञातीनां हितमिच्छन्ती भगवंस्त्वां प्रसादये ।
01-043-036c	इममव्यक्तरूपं मे गर्भमाधाय सत्तम ॥
01-043-036e	कथं त्यक्त्वा महात्मा सन्नान्तुमिच्छस्यनागसम् ॥
01-043-037a	एवमुक्तस्तु स मुनिर्भार्या वचनमब्रवीत् ।
01-043-037c	यद्युक्तमनुरूपं च जरत्कारुस्तपोधनः ॥
01-043-038a	अस्त्येष गर्भः सुभगे तव वैश्वानरोपमः ।
01-043-038c	ऋषिः परमधर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ॥
01-043-039a	एवमुक्त्वा स धर्मात्मा जरत्कारुर्महानृषिः ।
01-043-039c	उग्राय तपसे भूयो जगाम कृतनिश्चयः ॥

01-044-001

सूत उवाच

01-044-001a	गतमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुरवेदयत् ।
01-044-001c	भ्रातुस्त्वरितमागम्य यथातथ्यं तपोधन ॥
01-044-002a	ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
01-044-002c	उवाच भगिनीं दीनां तदा दीनतरः स्वयम् ॥
01-044-003a	जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत् ।
01-044-003c	पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ॥
01-044-004a	स सर्पसत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् ।
01-044-004c	एवं पितामहः पूर्वमुक्तवान्मां सुरैः सह ॥
01-044-005a	अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनिसत्तमात् ।
01-044-005c	न चेच्छाम्यफलं तस्य दारकर्म मनीषिणः ॥
01-044-006a	कामं च मम न न्याय्यं प्रष्टुं त्वां कार्यमीदृशम् ।
01-044-006c	किं तु कार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदम् ॥
01-044-007a	दुर्वासतां विदित्वा च भर्तुस्तेऽतितपस्विनः ।
01-044-007c	नैनमन्वागमिष्यामि कदाचिद्धि शपेत्स माम् ॥
01-044-008a	आचक्ष्व भद्रे भर्तुस्त्वं सर्वमेव विचेष्टितम् ।
01-044-008c	शल्यमुद्धर मे घोरं भद्रे हृदि चिरस्थितम् ॥
01-044-009a	जरत्कारुस्ततो वाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत ।
01-044-009c	आश्वासयन्ती संतप्तं वासुकिं पन्नगेश्वरम् ॥
01-044-010a	पृष्टो मयापत्यहेतोः स महात्मा महातपाः ।
01-044-010c	अस्तीत्युदरमुद्दिश्य ममेदं गतवांश्च सः ॥

01-044-011a स्वैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं क्वचित् ।
01-044-011c उक्तपूर्वं कुतो राजन्सांपराये स वक्ष्यति ॥
01-044-012a न संतापस्त्वया कार्यः कार्यं प्रति भुजंगमे ।
01-044-012c उत्पत्स्यति हि ते पुत्रो ज्वलनार्कसमद्युतिः ॥
01-044-013a इत्युक्त्वा हि स मां भ्रातर्गतो भर्ता तपोवनम् ।
01-044-013c तस्माद्व्येतु परं दुःखं तवेदं मनसि स्थितम् ॥
01-044-014a एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा ।
01-044-014c एवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगृह्णत ॥
01-044-015a सान्त्वमानार्थदानैश्च पूजया चानुरूपया ।
01-044-015c सोदर्यां पूजयामास स्वसारं पन्नगोत्तमः ॥
01-044-016a ततः स ववृधे गर्भो महातेजा रविप्रभः ।
01-044-016c यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुक्लपक्षोदितो दिवि ॥
01-044-017a यथाकालं तु सा ब्रह्मन्प्रजज्ञे भुजगस्वसा ।
01-044-017c कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभयापहम् ॥
01-044-018a ववृधे स च तत्रैव नागराजनिवेशने ।
01-044-018c वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्भार्गवाच्च्यवनात्मजात् ॥
01-044-019a चरितव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ।
01-044-019c नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत ॥
01-044-020a अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम् ।
01-044-020c वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतम् ॥
01-044-021a स बाल एव तत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ।
01-044-021c गृहे पन्नगराजस्य प्रयत्नात्पर्यरक्ष्यत ॥
01-044-022a भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्यदः ।
01-044-022c विवर्धमानः सर्वास्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् ॥

01-045-001 शौनक उवाच

01-045-001a यदपृच्छत्तदा राजा मन्त्रिणो जनमेजयः ।
01-045-001c पितुः स्वर्गगतिं तन्मे विस्तरेण पुनर्वद ॥

01-045-002 सूत उवाच

01-045-002a शृणु ब्रह्मन्यथा पृष्टा मन्त्रिणो नृपतेस्तदा ।
01-045-002c आख्यातवन्तस्ते सर्वे निधनं तत्परिक्षितः ॥

01-045-003 जनमेजय उवाच

- 01-045-003a जानन्ति तु भवन्तस्तद्यथावृत्तः पिता मम ।
 01-045-003c आसीद्यथा च निधनं गतः काले महायशाः ॥
 01-045-004a श्रुत्वा भवत्सकाशाद्धि पितुर्वृत्तमशेषतः ।
 01-045-004c कल्याणं प्रतिपत्स्यामि विपरीतं न जातु चित् ॥

01-045-005 सूत उवाच

- 01-045-005a मन्त्रिणोऽथाब्रुवन्वाक्यं पृष्टास्तेन महात्मना ।
 01-045-005c सर्वधर्मविदः प्राज्ञा राजानं जनमेजयम् ॥
 01-045-006a धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव ।
 01-045-006c आसीदिह यथावृत्तः स महात्मा शृणुष्व तत् ॥
 01-045-007a चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मस्थं स कृत्वा पर्यरक्षत ।
 01-045-007c धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विग्रहवानिव ॥
 01-045-008a ररक्ष पृथिवीं देवीं श्रीमानतुलविक्रमः ।
 01-045-008c द्वेष्टारस्तस्य नैवासन्स च न द्वेष्टि कंचन ॥
 01-045-008e समः सर्वेषु भूतेषु प्रजापतिरिवाभवत् ॥
 01-045-009a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव स्वकर्मसु ।
 01-045-009c स्थिताः सुमनसो राजंस्तेन राज्ञा स्वनुष्ठिताः ॥
 01-045-010a विधवानाथकृपणान्विकलांश्च बभार सः ।
 01-045-010c सुदर्शः सर्वभूतानामासीत्सोम इवापरः ॥
 01-045-011a तुष्टपुष्टजनः श्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः ।
 01-045-011c धनुर्वेदे च शिष्योऽभून्नृपः शारद्वतस्य सः ॥
 01-045-012a गोविन्दस्य प्रियश्चासीत्पिता ते जनमेजय ।
 01-045-012c लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीन्महायशाः ॥
 01-045-013a परिक्षीणेषु कुरुषु उत्तरायामजायत ।
 01-045-013c परिक्षिदभवत्तेन सौभद्रस्यात्मजो बली ॥
 01-045-014a राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्नृपः ।
 01-045-014c जितेन्द्रियश्चात्मवांश्च मेधावी वृद्धसेवितः ॥
 01-045-015a षड्वर्गविन्महाबुद्धिर्नीतिधर्मविदुत्तमः ।
 01-045-015c प्रजा इमास्तव पिता षष्टिं वर्षाण्यपालयत् ॥
 01-045-015e ततो दिष्टान्तमापन्नः सर्पेणानतिवर्तितम् ॥
 01-045-016a ततस्त्वं पुरुषश्रेष्ठ धर्मेण प्रतिपेदिवान् ।

01-045-016c इदं वर्षसहस्राय राज्यं कुरुकुलागतम् ॥
 01-045-016e बाल एवाभिजातोऽसि सर्वभूतानुपालकः ॥

01-045-017 जनमेजय उवाच

01-045-017a नास्मिन्कुले जातु बभूव राजा; यो न प्रजानां हितकृत्प्रियश्च ।
 01-045-017c विशेषतः प्रेक्ष्य पितामहानां; वृत्तं महद्वृत्तपरायणानाम् ॥
 01-045-018a कथं निधनमापन्नः पिता मम तथाविधः ।
 01-045-018c आचक्षध्वं यथावन्मे श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

01-045-019 सूत उवाच

01-045-019a एवं संचोदिता राज्ञा मन्त्रिणस्ते नराधिपम् ।
 01-045-019c ऊचुः सर्वे यथावृत्तं राज्ञः प्रियहिते रताः ॥
 01-045-020a बभूव मृगयाशीलस्तव राजन्पिता सदा ।
 01-045-020c यथा पाण्डुर्महाभागो धनुर्धरवरो युधि ॥
 01-045-020e अस्मास्वासज्य सर्वाणि राजकार्याण्यशेषतः ॥
 01-045-021a स कदाचिद्वनचरो मृगं विव्याध पत्रिणा ।
 01-045-021c विद्ध्वा चान्वसरत्तूर्णं तं मृगं गहने वने ॥
 01-045-022a पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान् ।
 01-045-022c न चाससाद गहने मृगं नष्टं पिता तव ॥
 01-045-023a परिश्रान्तो वयःस्थश्च षष्टिवर्षो जरान्वितः ।
 01-045-023c क्षुधितः स महारण्ये ददर्श मुनिमन्तिके ॥
 01-045-024a स तं पप्रच्छ राजेन्द्रो मुनिं मौनव्रतान्वितम् ।
 01-045-024c न च किञ्चिदुवाचैनं स मुनिः पृच्छतोऽपि सन् ॥
 01-045-025a ततो राजा क्षुच्छ्रमार्तस्तं मुनिं स्थाणुवत्स्थितम् ।
 01-045-025c मौनव्रतधरं शान्तं सद्यो मन्युवशं ययौ ॥
 01-045-026a न बुबोध हि तं राजा मौनव्रतधरं मुनिम् ।
 01-045-026c स तं मन्युसमाविष्टो धर्षयामास ते पिता ॥
 01-045-027a मृतं सर्पं धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य धरातलात् ।
 01-045-027c तस्य शुद्धात्मनः प्रादात्स्कन्धे भरतसत्तम ॥
 01-045-028a न चोवाच स मेधावी तमथो साध्वसाधु वा ।
 01-045-028c तस्थौ तथैव चाक्रुध्यन्सर्पं स्कन्धेन धारयन् ॥

01-046-001 मन्त्रिण ऊचुः

01-046-001a	ततः स राजा राजेन्द्र स्कन्धे तस्य भुजंगमम् ।
01-046-001c	मुनेः क्षुत्क्षाम आसज्य स्वपुरं पुनराययौ ॥
01-046-002a	ऋषेस्तस्य तु पुत्रोऽभूद्रवि जातो महायशाः ।
01-046-002c	शृङ्गी नाम महातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः ॥
01-046-003a	ब्रह्माणं सोऽभ्युपागम्य मुनिः पूजां चकार ह ।
01-046-003c	अनुज्ञातो गतस्तत्र शृङ्गी शुश्राव तं तदा ॥
01-046-003e	सख्युः सकाशात्पितरं पित्रा ते धर्षितं तथा ॥
01-046-004a	मृतं सर्पं समासक्तं पित्रा ते जनमेजय ।
01-046-004c	वहन्तं कुरुशार्दूल स्कन्धेनानपकारिणम् ॥
01-046-005a	तपस्विनमतीवाथ तं मुनिप्रवरं नृप ।
01-046-005c	जितेन्द्रियं विशुद्धं च स्थितं कर्मण्यथाद्भुते ॥
01-046-006a	तपसा द्योतितात्मानं स्वेष्वङ्गेषु यतं तथा ।
01-046-006c	शुभाचारं शुभकथं सुस्थिरं तमलोलुपम् ॥
01-046-007a	अक्षुद्रमनसूयं च वृद्धं मौनव्रते स्थितम् ।
01-046-007c	शरण्यं सर्वभूतानां पित्रा विप्रकृतं तव ॥
01-046-008a	शशापाथ स तच्छ्रुत्वा पितरं ते रुषान्वितः ।
01-046-008c	ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्थविरैर्वरः ॥
01-046-009a	स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच ह ।
01-046-009c	पितरं तेऽभिसंधाय तेजसा प्रज्वलन्निव ॥
01-046-010a	अनागसि गुरौ यो मे मृतं सर्पमवासृजत् ।
01-046-010c	तं नागस्तक्षकः क्रुद्धस्तेजसा सादयिष्यति ॥
01-046-010e	सप्तरात्रादितः पापं पश्य मे तपसो बलम् ॥
01-046-011a	इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र पिता यत्रास्य सोऽभवत् ।
01-046-011c	दृष्ट्वा च पितरं तस्मै शापं तं प्रत्यवेदयत् ॥
01-046-012a	स चापि मुनिशार्दूलः प्रेषयामास ते पितुः ।
01-046-012c	शप्तोऽसि मम पुत्रेण यत्तो भव महीपते ॥
01-046-012e	तक्षकस्त्वां महाराज तेजसा सादयिष्यति ॥
01-046-013a	श्रुत्वा तु तद्वचो घोरं पिता ते जनमेजय ।
01-046-013c	यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ॥
01-046-014a	ततस्तस्मिंस्तु दिवसे सप्तमे समुपस्थिते ।
01-046-014c	राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैच्छत ॥

- 01-046-015a तं ददर्शाथ नागेन्द्रः काश्यपं तक्षकस्तदा ।
 01-046-015c तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं त्वरितं व्रजन् ॥
 01-046-015e क्व भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति ॥

01-046-016 काश्यप उवाच

- 01-046-016a यत्र राजा कुरुश्रेष्ठः परिक्षिन्नाम वै द्विज ।
 01-046-016c तक्षकेण भुजंगेन धक्ष्यते किल तत्र वै ॥
 01-046-017a गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरम् ।
 01-046-017c मयाभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति ॥

01-046-018 तक्षक उवाच

- 01-046-018a किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि ।
 01-046-018c ब्रूहि काममहं तेऽद्य दद्वि स्वं वेश्म गम्यताम् ॥

01-046-019 मन्त्रिण ऊचुः

- 01-046-019a धनलिप्सुरहं तत्र यामीत्युक्तश्च तेन सः ।
 01-046-019c तमुवाच महात्मानं मानयञ्छृक्षण्या गिरा ॥
 01-046-020a यावद्धनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम् ।
 01-046-020c गृहाण मत्त एव त्वं संनिवर्तस्व चानघ ॥
 01-046-021a स एवमुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदां वरः ।
 01-046-021c लब्ध्वा वित्तं निववृते तक्षकाद्यावदीप्सितम् ॥
 01-046-022a तस्मिन्प्रतिगते विप्रे छद्मनोपेत्य तक्षकः ।
 01-046-022c तं नृपं नृपतिश्रेष्ठ पितरं धार्मिकं तव ॥
 01-046-023a प्रासादस्थं यत्तमपि दग्धवान्विषवह्निना ।
 01-046-023c ततस्त्वं पुरुषव्याघ्र विजयायाभिषेचितः ॥
 01-046-024a एतदृष्टं श्रुतं चापि यथावन्नृपसत्तम ।
 01-046-024c अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं ते सुदारुणम् ॥
 01-046-025a श्रुत्वा चैतं नृपश्रेष्ठ पार्थिवस्य पराभवम् ।
 01-046-025c अस्य चर्षेरुत्तङ्कस्य विधत्स्व यदनन्तरम् ॥

01-046-026 जनमेजय उवाच

- 01-046-026a एतत्तु श्रोतुमिच्छामि अटव्यां निर्जने वने ।
 01-046-026c संवादं पन्नगेन्द्रस्य काश्यपस्य च यत्तदा ॥
 01-046-027a केन दृष्टं श्रुतं चापि भवतां श्रोत्रमागतम् ।

01-046-027c श्रुत्वा चाथ विधास्यामि पन्नगान्तकरीं मतिम् ॥

01-046-028 मन्त्रिण ऊचुः

01-046-028a शृणु राजन्यथास्माकं येनैतत्कथितं पुरा ।

01-046-028c समागमं द्विजेन्द्रस्य पन्नगेन्द्रस्य चाध्वनि ॥

01-046-029a तस्मिन्वृक्षे नरः कश्चिदिन्धनार्थाय पार्थिव ।

01-046-029c विचिन्वन्पूर्वमारूढः शुष्कशाखं वनस्पतिम् ॥

01-046-029e अबुध्यमानौ तं तत्र वृक्षस्थं पन्नगद्विजौ ॥

01-046-030a स तु तेनैव वृक्षेण भस्मीभूतोऽभवत्तदा ।

01-046-030c द्विजप्रभावाद्राजेन्द्र जीवितः सवनस्पतिः ॥

01-046-031a तेन गत्वा नृपश्रेष्ठ नगरेऽस्मिन्निवेदितम् ।

01-046-031c यथावृत्तं तु तत्सर्वं तक्षकस्य द्विजस्य च ॥

01-046-032a एतत्ते कथितं राजन्यथावृत्तं यथाश्रुतम् ।

01-046-032c श्रुत्वा तु नृपशार्दूल प्रकुरुष्व यथेप्सितम् ॥

01-046-033 सूत उवाच

01-046-033a मन्त्रिणां तु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः ।

01-046-033c पर्यतप्यत दुःखार्तः प्रत्यपिषत्करे करम् ॥

01-046-034a निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घं राजीवलोचनः ।

01-046-034c मुमोचाश्रूणि च तदा नेत्राभ्यां प्रततं नृपः ॥

01-046-034e उवाच च महीपालो दुःखशोकसमन्वितः ॥

01-046-035a श्रुत्वैतद्भवतां वाक्यं पितुर्मे स्वर्गतिं प्रति ।

01-046-035c निश्चितेयं मम मतिर्या वै तां मे निबोधत ॥

01-046-036a अनन्तरमहं मन्ये तक्षकाय दुरात्मने ।

01-046-036c प्रतिकर्तव्यमित्येव येन मे हिंसितः पिता ॥

01-046-037a ऋषेर्हि शृङ्गेर्वचनं कृत्वा दग्ध्वा च पार्थिवम् ।

01-046-037c यदि गच्छेदसौ पापो ननु जीवेत्पिता मम ॥

01-046-038a परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः ।

01-046-038c काश्यपस्य प्रसादेन मन्त्रिणां सुनयेन च ॥

01-046-039a स तु वारितवान्मोहात्काश्यपं द्विजसत्तमम् ।

01-046-039c संजिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमपराजितम् ॥

01-046-040a महानतिक्रमो ह्येष तक्षकस्य दुरात्मनः ।

01-046-040c द्विजस्य योऽददद्द्रव्यं मा नृपं जीवयेदिति ॥
 01-046-041a उत्तङ्कस्य प्रियं कुर्वन्नात्मनश्च महत्प्रियम् ।
 01-046-041c भवतां चैव सर्वेषां यास्याम्यपचितिं पितुः ॥

01-047-001 सूत उवाच

01-047-001a एवमुक्त्वा ततः श्रीमान्मन्त्रिभिश्चानुमोदितः ।
 01-047-001c आरुरोह प्रतिज्ञां स सर्पसत्राय पार्थिवः ॥
 01-047-001e ब्रह्मन्भरतशार्दूलो राजा पारिक्षितस्तदा ॥
 01-047-002a पुरोहितमथाहूय ऋत्विजं वसुधाधिपः ।
 01-047-002c अब्रवीद्वाक्यसंपन्नः संपदर्थकरं वचः ॥
 01-047-003a यो मे हिंसितवांस्तातं तक्षकः स दुरात्मवान् ।
 01-047-003c प्रतिकुर्यां यथा तस्य तद्भवन्तो ब्रुवन्तु मे ॥
 01-047-004a अपि तत्कर्म विदितं भवतां येन पन्नगम् ।
 01-047-004c तक्षकं संप्रदीप्तेऽग्नौ प्राप्स्येऽहं सहबान्धवम् ॥
 01-047-005a यथा तेन पिता मह्यं पूर्वं दग्धो विषाग्निना ।
 01-047-005c तथाहमपि तं पापं दग्धुमिच्छामि पन्नगम् ॥

01-047-006 ऋत्विज ऊचुः

01-047-006a अस्ति राजन्महत्सत्रं त्वदर्थं देवनिर्मितम् ।
 01-047-006c सर्पसत्रमिति ख्यातं पुराणे कथ्यते नृप ॥
 01-047-007a आहर्ता तस्य सत्रस्य त्वन्नान्योऽस्ति नराधिप ।
 01-047-007c इति पौराणिकाः प्राहुरस्माकं चास्ति स क्रतुः ॥

01-047-008 सूत उवाच

01-047-008a एवमुक्तः स राजर्षिर्मेने सर्पं हि तक्षकम् ।
 01-047-008c हुताशनमुखं दीप्तं प्रविष्टमिति सत्तम ॥
 01-047-009a ततोऽब्रवीन्मन्त्रविदस्तात्राजा ब्राह्मणांस्तदा ।
 01-047-009c आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ॥
 01-047-010a ततस्ते ऋत्विजस्तस्य शास्त्रतो द्विजसत्तम ।
 01-047-010c देशं तं मापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥
 01-047-010e यथावज्ज्ञानविदुषः सर्वे बुद्ध्या परं गताः ॥
 01-047-011a ऋद्ध्या परमया युक्तमिष्टं द्विजगणायुतम् ।
 01-047-011c प्रभूतधनधान्याद्यमृत्विग्भिः सुनिवेशितम् ॥

- 01-047-012a निर्माय चापि विधिवद्यज्ञायतनमीप्सितम् ।
 01-047-012c राजानं दीक्षयामासुः सर्पसत्राप्तये तदा ॥
 01-047-013a इदं चासीत्तत्र पूर्वं सर्पसत्रे भविष्यति ।
 01-047-013c निमित्तं महदुत्पन्नं यज्ञविघ्नकरं तदा ॥
 01-047-014a यज्ञस्यायतने तस्मिन्क्रियमाणे वचोऽब्रवीत् ।
 01-047-014c स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः ॥
 01-047-015a इत्यब्रवीत्सूत्रधारः सूतः पौराणिकस्तदा ।
 01-047-015c यस्मिन्देशे च काले च मापनेयं प्रवर्तिता ॥
 01-047-015e ब्राह्मणं कारणं कृत्वा नायं संस्थास्यते क्रतुः ॥
 01-047-016a एतच्छ्रुत्वा तु राजा स प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ।
 01-047-016c क्षत्तारं नेह मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति ॥
 01-047-017a ततः कर्म प्रववृते सर्पसत्रे विधानतः ।
 01-047-017c पर्यक्रामंश्च विधिवत्स्वे स्वे कर्मणि याजकाः ॥
 01-047-018a परिधाय कृष्णवासांसि धूमसंरक्तलोचनाः ।
 01-047-018c जुहुवुर्मन्त्रवच्चैव समिद्धं जातवेदसम् ॥
 01-047-019a कम्पयन्तश्च सर्वेषामुरगाणां मनांसि ते ।
 01-047-019c सर्पानाजुहुवुस्तत्र सर्वानग्निमुखे तदा ॥
 01-047-020a ततः सर्पाः समापेतुः प्रदीप्ते हव्यवाहने ।
 01-047-020c विवेष्टमानाः कृपणा आह्वयन्तः परस्परम् ॥
 01-047-021a विस्फुरन्तः श्वसन्तश्च वेष्टयन्तस्तथा परे ।
 01-047-021c पुच्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभानुं प्रपेदिरे ॥
 01-047-022a श्वेताः कृष्णाश्च नीलाश्च स्थविराः शिशवस्तथा ।
 01-047-022c रुवन्तो भैरवान्नादान्पेतुर्दीप्ते विभावसौ ॥
 01-047-023a एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 01-047-023c अवशानि विनष्टानि पन्नगानां द्विजोत्तम ॥
 01-047-024a इन्दुरा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे ।
 01-047-024c मत्ता इव च मातङ्गा महाकाया महाबलाः ॥
 01-047-025a उच्चावचाश्च बहवो नानावर्णा विषोल्बणाः ।
 01-047-025c घोराश्च परिघप्रख्या दन्दशूका महाबलाः ॥
 01-047-025e प्रपेतुरगनावुरगा मातृवाग्दण्डपीडिताः ॥

01-048-001 शौनक उवाच

01-048-001a	सर्पसत्रे तदा राज्ञः पाण्डवेयस्य धीमतः ।
01-048-001c	जनमेजयस्य के त्वासन्नृत्विजः परमर्षयः ॥
01-048-002a	के सदस्या बभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे ।
01-048-002c	विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये ॥
01-048-003a	सर्वं विस्तरतस्तात भवाञ्शंसितुमर्हति ।
01-048-003c	सर्पसत्रविधानज्ञा विज्ञेयास्ते हि सूतज ॥
01-048-004	सूत उवाच
01-048-004a	हन्त ते कथयिष्यामि नामानीह मनीषिणाम् ।
01-048-004c	ये ऋत्विजः सदस्याश्च तस्यासन्नृपतेस्तदा ॥
01-048-005a	तत्र होता बभूवाथ ब्राह्मणश्चण्डभार्गवः ।
01-048-005c	च्यवनस्यान्वये जातः ख्यातो वेदविदां वरः ॥
01-048-006a	उद्गाता ब्राह्मणो वृद्धो विद्वान्कौत्सार्यजैमिनिः ।
01-048-006c	ब्रह्माभवच्छार्ङ्गारवो अध्वर्युर्बोधपिङ्गलः ॥
01-048-007a	सदस्यश्चाभवद्व्यासः पुत्रशिष्यसहायवान् ।
01-048-007c	उद्दालकः शमठकः श्वेतकेतुश्च पञ्चमः ॥
01-048-008a	असितो देवलश्चैव नारदः पर्वतस्तथा ।
01-048-008c	आत्रेयः कुण्डजठरो द्विजः कुटिघटस्तथा ॥
01-048-009a	वात्स्यः श्रुतश्रवा वृद्धस्तपःस्वाध्यायशीलवान् ।
01-048-009c	कहोडो देवशर्मा च मौद्गल्यः शमसौभरः ॥
01-048-010a	एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
01-048-010c	सदस्या अभवंस्तत्र सत्रे पारिक्षितस्य ह ॥
01-048-011a	जुह्वत्स्वृत्विक्ष्वथ तदा सर्पसत्रे महाक्रतौ ।
01-048-011c	अहयः प्रापतंस्तत्र घोराः प्राणिभयावहाः ॥
01-048-012a	वसामेदोवहाः कुल्या नागानां संप्रवर्तिताः ।
01-048-012c	ववौ गन्धश्च तुमुलो दह्यतामनिशं तदा ॥
01-048-013a	पततां चैव नागानां धिष्ठितानां तथाम्बरे ।
01-048-013c	अश्रूयतानिशं शब्दः पच्यतां चाग्निना भृशम् ॥
01-048-014a	तक्षकस्तु स नागेन्द्रः पुरंदरनिवेशनम् ।
01-048-014c	गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयम् ॥
01-048-015a	ततः सर्वं यथावृत्तमाख्याय भुजगोत्तमः ।
01-048-015c	अगच्छच्छरणं भीत आगस्कृत्वा पुरंदरम् ॥

01-048-016a	तमिन्द्रः प्राह सुप्रीतो न तवास्तीह तक्षक ।
01-048-016c	भयं नागेन्द्र तस्माद्वै सर्पसत्रात्कथंचन ॥
01-048-017a	प्रसादितो मया पूर्वं तवार्थाय पितामहः ।
01-048-017c	तस्मात्तव भयं नास्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
01-048-018a	एवमाश्वासितस्तेन ततः स भुजगोत्तमः ।
01-048-018c	उवास भवने तत्र शक्रस्य मुदितः सुखी ॥
01-048-019a	अजस्रं निपतत्स्वग्नौ नागेषु भृशदुःखितः ।
01-048-019c	अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्यतप्यत ॥
01-048-020a	कश्मलं चाविशद्वोरं वासुकिं पन्नगेश्वरम् ।
01-048-020c	स घूर्णमानहृदयो भगिनीमिदमब्रवीत् ॥
01-048-021a	दह्यन्तेऽङ्गानि मे भद्रे दिशो न प्रतिभान्ति च ।
01-048-021c	सीदामीव च संमोहाद्धूर्णतीव च मे मनः ॥
01-048-022a	दृष्टिर्भ्रमति मेऽतीव हृदयं दीर्यतीव च ।
01-048-022c	पतिष्याम्यवशोऽद्याहं तस्मिन्दीप्ते विभावसौ ॥
01-048-023a	पारिक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्ततेऽस्मज्जिघांसया ।
01-048-023c	व्यक्तं मयापि गन्तव्यं पितृराजनिवेशनम् ॥
01-048-024a	अयं स कालः संप्राप्तो यदर्थमसि मे स्वसः ।
01-048-024c	जरत्कारोः पुरा दत्ता सा त्राह्यस्मान्सबान्धवान् ॥
01-048-025a	आस्तीकः किल यज्ञं तं वर्तन्तं भुजगोत्तमे ।
01-048-025c	प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः ॥
01-048-026a	तद्वत्से ब्रूहि वत्सं स्वं कुमारं वृद्धसंमतम् ।
01-048-026c	ममाद्य त्वं सभृत्यस्य मोक्षार्थं वेदवित्तमम् ॥

01-049-001

सूत उवाच

01-049-001a	तत आहूय पुत्रं स्वं जरत्कारुर्भुजंगमा ।
01-049-001c	वासुकेर्नागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् ॥
01-049-002a	अहं तव पितुः पुत्र भ्रात्रा दत्ता निमित्ततः ।
01-049-002c	कालः स चायं संप्राप्तस्तत्कुरुष्व यथातथम् ॥

01-049-003

आस्तीक उवाच

01-049-003a	किंनिमित्तं मम पितुर्दत्ता त्वं मातुलेन मे ।
01-049-003c	तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन श्रुत्वा कर्तास्मि तत्तथा ॥

01-049-004सूत उवाच

01-049-004aतत आचष्ट सा तस्मै बान्धवानां हितैषिणी ।
01-049-004cभगिनी नागराजस्य जरत्कारुरविक्लवा ॥
01-049-005aभुजगानामशेषाणां माता कद्रूरिति श्रुतिः ।
01-049-005cतया शप्ता रुषितया सुता यस्मान्निबोध तत् ॥
01-049-006aउच्चैःश्रवाः सोऽश्वराजो यन्मिथ्या न कृतो मम ।
01-049-006cविनतानिमित्तं पणिते दासभावाय पुत्रकाः ॥
01-049-007aजनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ।
01-049-007ctत्र पञ्चत्वमापन्नाः प्रेतलोकं गमिष्यथ ॥
01-049-008aतां च शप्तवतीमेवं साक्षाल्लोकपितामहः ।
01-049-008cएवमस्त्विति तद्वाक्यं प्रोवाचानुमुमोद च ॥
01-049-009aवासुकिश्चापि तच्छ्रुत्वा पितामहवचस्तदा ।
01-049-009cअमृते मथिते तात देवाञ्शरणमीयिवान् ॥
01-049-010aसिद्धार्थाश्च सुराः सर्वे प्राप्यामृतमनुत्तमम् ।
01-049-010cभ्रातरं मे पुरस्कृत्य प्रजापतिमुपागमन् ॥
01-049-011aते तं प्रसादयामासुर्देवाः सर्वे पितामहम् ।
01-049-011cराज्ञा वासुकिना सार्धं स शापो न भवेदिति ॥
01-049-012aवासुकिर्नागराजोऽयं दुःखितो ज्ञातिकारणात् ।
01-049-012cअभिशापः स मात्रास्य भगवन्न भवेदिति ॥

01-049-013ब्रह्मोवाच

01-049-013aजरत्कारुर्जरत्कारुं यां भार्या समवाप्स्यति ।
01-049-013ctत्र जातो द्विजः शापाद्भुजगान्मोक्षयिष्यति ॥

01-049-014जरत्कारुरुवाच

01-049-014aएतच्छ्रुत्वा तु वचनं वासुकिः पन्नगेश्वरः ।
01-049-014cप्रादान्माममरप्रख्य तव पित्रे महात्मने ॥
01-049-014eप्रागेवानागते काले तत्र त्वं मय्यजायथाः ॥
01-049-015aअयं स कालः संप्राप्तो भयान्नस्त्रातुमर्हसि ।
01-049-015cभ्रातरं चैव मे तस्मात्त्रातुमर्हसि पावकात् ॥
01-049-016aअमोघं नः कृतं तत्स्याद्यदहं तव धीमते ।
01-049-016cpित्रे दत्ता विमोक्षार्थं कथं वा पुत्र मन्यसे ॥

01-049-017	सूत उवाच
01-049-017a	एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोऽस्तीको मातरं तदा ।
01-049-017c	अब्रवीद्दुःखसंतप्तं वासुकिं जीवयन्निव ॥
01-049-018a	अहं त्वां मोक्षयिष्यामि वासुके पन्नगोत्तम ।
01-049-018c	तस्माच्छापान्महासत्त्व सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
01-049-019a	भव स्वस्थमना नाग न हि ते विद्यते भयम् ।
01-049-019c	प्रयतिष्ये तथा सौम्य यथा श्रेयो भविष्यति ॥
01-049-019e	न मे वागनृतं प्राह स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥
01-049-020a	तं वै नृपवरं गत्वा दीक्षितं जनमेजयम् ।
01-049-020c	वाग्भिर्मङ्गलयुक्ताभिस्तोषयिष्येऽद्य मातुल ॥
01-049-020e	यथा स यज्ञो नृपतेर्निर्वर्तिष्यति सत्तम ॥
01-049-021a	स संभावय नागेन्द्र मयि सर्वं महामते ।
01-049-021c	न ते मयि मनो जातु मिथ्या भवितुमर्हति ॥

01-049-022	वासुकिरुवाच
01-049-022a	आस्तीक परिघूर्णामि हृदयं मे विदीर्यते ।
01-049-022c	दिशश्च न प्रजानामि ब्रह्मदण्डनिपीडितः ॥

01-049-023	आस्तीक उवाच
01-049-023a	न संतापस्त्वया कार्यः कथंचित्पन्नगोत्तम ।
01-049-023c	दीप्तादग्नेः समुत्पन्नं नाशयिष्यामि ते भयम् ॥
01-049-024a	ब्रह्मदण्डं महाघोरं कालाग्निसमतेजसम् ।
01-049-024c	नाशयिष्यामि मात्र त्वं भयं कार्षीः कथंचन ॥

01-049-025	सूत उवाच
01-049-025a	ततः स वासुकेर्घोरमपनीय मनोज्वरम् ।
01-049-025c	आधाय चात्मनोऽङ्गेषु जगाम त्वरितो भृशम् ॥
01-049-026a	जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्वैः समुदितं गुणैः ।
01-049-026c	मोक्षाय भुजगेन्द्राणामास्तीको द्विजसत्तमः ॥
01-049-027a	स गत्वापश्यदास्तीको यज्ञायतनमुत्तमम् ।
01-049-027c	वृतं सदस्यैर्बहुभिः सूर्यवह्निसमप्रभैः ॥
01-049-028a	स तत्र वारितो द्वाःस्थैः प्रविशन्द्विजसत्तमः ।
01-049-028c	अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेशार्थी द्विजोत्तमः ॥

01-050-001

आस्तीक उवाच

- 01-050-001a सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः; प्रजापतेर्यज्ञ आसीत्प्रयागे ।
 01-050-001c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-002a शक्रस्य यज्ञः शतसंख्य उक्त;स्तथापरस्तुल्यसंख्यः शतं वै ।
 01-050-002c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-003a यमस्य यज्ञो हरिमेधसश्च; यथा यज्ञो रन्तिदेवस्य राज्ञः ।
 01-050-003c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-004a गयस्य यज्ञः शशबिन्दोश्च राज्ञो; यज्ञस्तथा वैश्रवणस्य राज्ञः ।
 01-050-004c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-005a नृगस्य यज्ञस्त्वजमीढस्य चासी;द्यथा यज्ञो दाशरथेश्च राज्ञः ।
 01-050-005c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-006a यज्ञः श्रुतो नो दिवि देवसूनो;र्युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ।
 01-050-006c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-007a कृष्णस्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य; स्वयं च कर्म प्रचकार यत्र ।
 01-050-007c तथा यज्ञोऽयं तव भारताग्र्य; पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥
- 01-050-008a इमे हि ते सूर्यहुताशवर्चसः; समासते वृत्रहणः क्रतुं यथा ।
 01-050-008c नैषां ज्ञानं विद्यते ज्ञातुमद्य; दत्तं येभ्यो न प्रणश्येत्कथंचित् ॥
- 01-050-009a ऋत्विक्समो नास्ति लोकेषु चैव; द्वैपायनेनेति विनिश्चितं मे ।
 01-050-009c एतस्य शिष्या हि क्षितिं चरन्ति; सर्वर्त्विजः कर्मसु स्वेषु दक्षाः ॥
- 01-050-010a विभावसुश्चित्रभानुर्महात्मा; हिरण्यरेता विश्वभुक्कृष्णवर्त्मा ।
 01-050-010c प्रदक्षिणावर्तशिखः प्रदीप्तो; हव्यं तवेदं हुतभुग्वष्टि देवः ॥
- 01-050-011a नेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोके; समो नृपः पालयिता प्रजानाम् ।
 01-050-011c धृत्या च ते प्रीतमनाः सदाहं; त्वं वा राजा धर्मराजो यमो वा ॥
- 01-050-012a शक्रः साक्षाद्वज्रपाणिर्यथेह; त्राता लोकेऽस्मिंस्त्वं तथेह प्रजानाम् ।
 01-050-012c मतस्त्वं नः पुरुषेन्द्रेह लोके; न च त्वदन्यो गृहपतिरस्ति यज्ञे ॥
- 01-050-013a खट्वाङ्गनाभागदिलीपकल्पो; ययातिमान्धातृसमप्रभावः ।
 01-050-013c आदित्यतेजःप्रतिमानतेजा; भीष्मो यथा भ्राजसि सुव्रतस्त्वम् ॥
- 01-050-014a वाल्मीकिवत्ते निभृतं सुधैर्यं; वसिष्ठवत्ते नियतश्च कोपः ।
 01-050-014c प्रभुत्वमिन्द्रेण समं मतं मे; द्युतिश्च नारायणवद्विभाति ॥
- 01-050-015a यमो यथा धर्मविनिश्चयज्ञः; कृष्णो यथा सर्वगुणोपपन्नः ।
 01-050-015c श्रियां निवासोऽसि यथा वसूनां; निधानभूतोऽसि तथा क्रतूनाम् ॥

- 01-050-016a दम्भोद्भवेनासि समो बलेन; रामो यथा शस्त्रविदस्त्रविच्च ।
 01-050-016c और्वत्रिताभ्यामसि तुल्यतेजा; दुष्प्रेक्षणीयोऽसि भगीरथो वा ॥
- 01-050-017 सूत उवाच
 01-050-017a एवं स्तुताः सर्व एव प्रसन्ना; राजा सदस्या ऋत्विजो हव्यवाहः ।
 01-050-017c तेषां दृष्ट्वा भावितानीङ्गितानि; प्रोवाच राजा जनमेजयोऽथ ॥
- 01-051-001 जनमेजय उवाच
 01-051-001a बालो वाक्यं स्थविर इव प्रभाषते; नायं बालः स्थविरोऽयं मतो मे ।
 01-051-001c इच्छाम्यहं वरमस्मै प्रदातुं; तन्मे विप्रा वितरध्वं समेताः ॥
- 01-051-002 सदस्या ऊचुः
 01-051-002a बालोऽपि विप्रो मान्य एवेह राज्ञां; यश्चाविद्वान्यश्च विद्वान्यथावत् ।
 01-051-002c सर्वान्कामांस्त्वत्त एषोऽर्हतेऽद्य; यथा च नस्तक्षक एति शीघ्रम् ॥
- 01-051-003 सूत उवाच
 01-051-003a व्याहर्तुकामे वरदे नृपे द्विजं; वरं वृणीष्वेति ततोऽभ्युवाच ।
 01-051-003c होता वाक्यं नातिहृष्टान्तरात्मा; कर्मण्यस्मिंस्तक्षको नैति तावत् ॥
- 01-051-004 जनमेजय उवाच
 01-051-004a यथा चेदं कर्म समाप्यते मे; यथा च नस्तक्षक एति शीघ्रम् ।
 01-051-004c तथा भवन्तः प्रयतन्तु सर्वे; परं शक्त्या स हि मे विद्विषाणः ॥
- 01-051-005 ऋत्विज ऊचुः
 01-051-005a यथा शास्त्राणि नः प्राहुर्यथा शंसति पावकः ।
 01-051-005c इन्द्रस्य भवने राजंस्तक्षको भयपीडितः ॥
- 01-051-006 सूत उवाच
 01-051-006a यथा सूतो लोहिताक्षो महात्मा; पौराणिको वेदितवान्पुरस्तात् ।
 01-051-006c स राजानं प्राह पृष्टस्तदानीं; यथाहुर्विप्रास्तद्वदेतन्नृदेव ॥
 01-051-007a पुराणमागम्य ततो ब्रवीम्यहं; दत्तं तस्मै वरमिन्द्रेण राजन् ।
 01-051-007c वसेह त्वं मत्सकाशे सुगुप्तो; न पावकस्त्वां प्रदहिष्यतीति ॥
 01-051-008a एतच्छ्रुत्वा दीक्षितस्तप्यमान; आस्ते होतारं चोदयन्कर्मकाले ।
 01-051-008c होता च यत्तः स जुहाव मन्त्रैरथो इन्द्रः स्वयमेवाजगाम ॥
 01-051-009a विमानमारुह्य महानुभावः; सर्वैर्देवैः परिसंस्तूयमानः ।
 01-051-009c बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानो; विद्याधरैरप्सरसां गणैश्च ॥

01-051-010a	तस्योत्तरीये निहितः स नागो; भयोद्विग्नः शर्म नैवाभ्यगच्छत् ।
01-051-010c	ततो राजा मन्त्रविदोऽब्रवीत्पुनः; क्रुद्धो वाक्यं तक्षकस्यान्तमिच्छन् ॥
01-051-011a	इन्द्रस्य भवने विप्रा यदि नागः स तक्षकः ।
01-051-011c	तमिन्द्रेणैव सहितं पातयध्वं विभावसौ ॥
01-051-012	ऋत्विज ऊचुः
01-051-012a	अयमायाति वै तूर्णं तक्षकस्ते वशं नृप ।
01-051-012c	श्रूयतेऽस्य महान्नादो रुवतो भैरवं भयात् ॥
01-051-013a	नूनं मुक्तो वज्रभृता स नागो; भ्रष्टश्चाङ्कान्मन्त्रविस्रस्तकायः ।
01-051-013c	घूर्णन्नाकाशे नष्टसंज्ञोऽभ्युपैति; तीव्रान्निःश्वासान्निःश्वसन्पन्नगेन्द्रः ॥
01-051-014a	वर्तते तव राजेन्द्र कर्मैतद्विधिवत्प्रभो ।
01-051-014c	अस्मै तु द्विजमुख्याय वरं त्वं दातुमर्हसि ॥
01-051-015	जनमेजय उवाच
01-051-015a	बालाभिरूपस्य तवाप्रमेय; वरं प्रयच्छामि यथानुरूपम् ।
01-051-015c	वृणीष्व यत्तेऽभिमतं हृदि स्थितं; तत्ते प्रदास्याम्यपि चेददेयम् ॥
01-051-016	सूत उवाच
01-051-016a	पतिष्यमाणे नागेन्द्रे तक्षके जातवेदसि ।
01-051-016c	इदमन्तरमित्येवं तदास्तीकोऽभ्यचोदयत् ॥
01-051-017a	वरं ददासि चेन्मह्यं वृणोमि जनमेजय ।
01-051-017c	सत्रं ते विरमत्वेतन्न पतेयुरिहोरगाः ॥
01-051-018a	एवमुक्तस्ततो राजा ब्रह्मन्पारिक्षितस्तदा ।
01-051-018c	नातिहृष्टमना वाक्यमास्तीकमिदमब्रवीत् ॥
01-051-019a	सुवर्णं रजतं गाश्च यच्चान्यन्मन्यसे विभो ।
01-051-019c	तत्ते दद्यां वरं विप्र न निवर्तेत्क्रतुर्मम ॥
01-051-020	आस्तीक उवाच
01-051-020a	सुवर्णं रजतं गाश्च न त्वां राजन्वृणोम्यहम् ।
01-051-020c	सत्रं ते विरमत्वेतत्स्वस्ति मातृकुलस्य नः ॥
01-051-021	सूत उवाच
01-051-021a	आस्तीकेनैवमुक्तस्तु राजा पारिक्षितस्तदा ।
01-051-021c	पुनः पुनरुवाचेदमास्तीकं वदतां वरम् ॥

- 01-051-022a अन्यं वरय भद्रं ते वरं द्विजवरोत्तम ।
 01-051-022c अयाचत न चाप्यन्यं वरं स भृगुनन्दन ॥
 01-051-023a ततो वेदविदस्तत्र सदस्याः सर्व एव तम् ।
 01-051-023c राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणो वरम् ॥
- 01-052-001 शौनक उवाच**
 01-052-001a ये सर्पाः सर्पसत्रेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने ।
 01-052-001c तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज ॥
- 01-052-002 सूत उवाच**
 01-052-002a सहस्राणि बहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 01-052-002c न शक्यं परिसंख्यातुं बहुत्वाद्भेदवित्तम ॥
 01-052-003a यथास्मृति तु नामानि पन्नगानां निबोध मे ।
 01-052-003c उच्यमानानि मुख्यानां हुतानां जातवेदसि ॥
 01-052-004a वासुकेः कुलजांस्तावत्प्राधान्येन निबोध मे ।
 01-052-004c नीलरक्तान्सितान्धोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ॥
 01-052-005a कोटिको मानसः पूर्णः सहः पैलो हलीसकः ।
 01-052-005c पिच्छिलः कोणपश्चक्रः कोणवेगः प्रकालनः ॥
 01-052-006a हिरण्यवाहः शरणः कक्षकः कालदन्तकः ।
 01-052-006c एते वासुकिजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ॥
 01-052-007a तक्षकस्य कुले जातान्प्रवक्ष्यामि निबोध तान् ।
 01-052-007c पुच्छण्डको मण्डलकः पिण्डभेत्ता रभेणकः ॥
 01-052-008a उच्छिखः सुरसो द्रङ्गो बलहेडो विरोहणः ।
 01-052-008c शिलीशलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः ॥
 01-052-009a मुद्गरः शशरोमा च सुमना वेगवाहनः ।
 01-052-009c एते तक्षकजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ॥
 01-052-010a पारावतः पारियात्रः पाण्डरो हरिणः कृशः ।
 01-052-010c विहंगः शरभो मोदः प्रमोदः संहताङ्गदः ॥
 01-052-011a ऐरावतकुलादेते प्रैविष्टा हव्यवाहनम् ।
 01-052-011c कौरव्यकुलजान्नागाञ्शृणु मे द्विजसत्तम ॥
 01-052-012a ऐण्डिलः कुण्डलो मुण्डो वेणिस्कन्धः कुमारकः ।
 01-052-012c बाहुकः शृङ्गवेगश्च धूर्तकः पातपातरौ ॥

01-052-013a	धृतराष्ट्रकुले जाताञ्शृणु नागान्यथातथम् ।
01-052-013c	कीर्त्यमानान्मया ब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ॥
01-052-014a	शङ्कुकर्णः पिङ्गलकः कुठारमुखमेचकौ ।
01-052-014c	पूर्णाङ्गदः पूर्णमुखः प्रहसः शकुनिर्हरिः ॥
01-052-015a	आमाहठः कोमठकः श्वसनो मानवो वटः ।
01-052-015c	भैरवो मुण्डवेदाङ्गः पिशङ्गश्चोद्रपारगः ॥
01-052-016a	ऋषभो वेगवान्नाम पिण्डारकमहाहनू ।
01-052-016c	रक्ताङ्गः सर्वसारङ्गः समृद्धः पाटराक्षसौ ॥
01-052-017a	वराहको वारणकः सुमित्रश्चित्रवेदिकः ।
01-052-017c	पराशरस्तरुणको मणिस्कन्धस्तथारुणिः ॥
01-052-018a	इति नागा मया ब्रह्मन्कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ।
01-052-018c	प्राधान्येन बहुत्वात्तु न सर्वे परिकीर्तिताः ॥
01-052-019a	एतेषां पुत्रपौत्रास्तु प्रसवस्य च संततिः ।
01-052-019c	न शक्याः परिसंख्यातुं ये दीप्तं पावकं गताः ॥
01-052-020a	सप्तशीर्षा द्विशीर्षाश्च पञ्चशीर्षास्तथापरे ।
01-052-020c	कालानलविषा घोरा हुताः शतसहस्रशः ॥
01-052-021a	महाकाया महावीर्याः शैलशृङ्गसमुच्छ्रयाः ।
01-052-021c	योजनायामविस्तारा द्वियोजनसमायताः ॥
01-052-022a	कामरूपाः कामगमा दीप्तानलविषोल्बणाः ।
01-052-022c	दग्धास्तत्र महासत्रे ब्रह्मदण्डनिपीडिताः ॥

01-053-001

सूत उवाच

01-053-001a	इदमत्यद्भुतं चान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुमः ।
01-053-001c	तथा वरैश्छन्द्यमाने राज्ञा पारिक्षितेन ह ॥
01-053-002a	इन्द्रहस्ताच्च्युतो नागः ख एव यदतिष्ठत ।
01-053-002c	ततश्चिन्तापरो राजा बभूव जनमेजयः ॥
01-053-003a	हूयमाने भृशं दीप्ते विधिवत्पावके तदा ।
01-053-003c	न स्म स प्रापतद्वह्नौ तक्षको भयपीडितः ॥

01-053-004

शौनक उवाच

01-053-004a	किं सूत तेषां विप्राणां मन्त्रग्रामो मनीषिणाम् ।
01-053-004c	न प्रत्यभात्तदाग्नौ यन्न पपात स तक्षकः ॥

01-053-005 सूत उवाच

- 01-053-005a तमिन्द्रहस्ताद्विस्रस्तं विसंज्ञं पन्नगोत्तमम् ।
 01-053-005c आस्तीकस्तिष्ठ तिष्ठेति वाचस्तिस्त्रोऽभ्युदैरयत् ॥
 01-053-006a वितस्थे सोऽन्तरिक्षेऽथ हृदयेन विदूयता ।
 01-053-006c यथा तिष्ठेत वै कश्चिद्गोचक्रस्यान्तरा नरः ॥
 01-053-007a ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सदस्यैश्चोदितो भृशम् ।
 01-053-007c काममेतद्भवत्वेवं यथास्तीकस्य भाषितम् ॥
 01-053-008a समाप्यतामिदं कर्म पन्नगाः सन्त्वनामयाः ।
 01-053-008c प्रीयतामयमास्तीकः सत्यं सूतवचोऽस्तु तत् ॥
 01-053-009a ततो हलहलाशब्दः प्रीतिजः समवर्तत ।
 01-053-009c आस्तीकस्य वरे दत्ते तथैवोपरराम च ॥
 01-053-010a स यज्ञः पाण्डवेयस्य राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
 01-053-010c प्रीतिमांश्चाभवद्राजा भारतो जनमेजयः ॥
 01-053-011a ऋत्विग्भ्यः सदस्येभ्यो ये तत्रासन्समागताः ।
 01-053-011c तेभ्यश्च प्रददौ वित्तं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 01-053-012a लोहिताक्षाय सूताय तथा स्थपतये विभुः ।
 01-053-012c येनोक्तं तत्र सत्राग्रे यज्ञस्य विनिवर्तनम् ॥
 01-053-013a निमित्तं ब्राह्मण इति तस्मै वित्तं ददौ बहु ।
 01-053-013c ततश्चकारावभृथं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 01-053-014a आस्तीकं प्रेषयामास गृहानेव सुसत्कृतम् ।
 01-053-014c राजा प्रीतमनाः प्रीतं कृतकृत्यं मनीषिणम् ॥
 01-053-015a पुनरागमनं कार्यमिति चैनं वचोऽब्रवीत् ।
 01-053-015c भविष्यसि सदस्यो मे वाजिमेधे महाक्रतौ ॥
 01-053-016a तथेत्युक्त्वा प्रदुद्राव स चास्तीको मुदा युतः ।
 01-053-016c कृत्वा स्वकार्यमतुलं तोषयित्वा च पार्थिवम् ॥
 01-053-017a स गत्वा परमप्रीतो मातरं मातुलं च तम् ।
 01-053-017c अभिगम्योपसंगृह्य यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥
 01-053-018a एतच्छ्रुत्वा प्रीयमाणाः समेताः ये तत्रासन्पन्नगा वीतमोहाः ।
 01-053-018c तेऽऽस्तीके वै प्रीतिमन्तो बभूवुः रूचुश्चैनं वरमिष्टं वृणीष्व ॥
 01-053-019a भूयो भूयः सर्वशस्तेऽब्रुवन्तः किं ते प्रियं करवामोऽद्य विद्वन् ।
 01-053-019c प्रीता वयं मोक्षिताश्चैव सर्वेः कामं किं ते करवामोऽद्य वत्स ॥

01-053-020 आस्तीक उवाच

01-053-020a सायं प्रातः सुप्रसन्नात्मरूपा; लोके विप्रा मानवाश्चेतरेऽपि ।
 01-053-020c धर्माख्यानं ये वदेयुर्ममेदं; तेषां युष्मद्भ्यो नैव किञ्चिद्भयं स्यात् ॥

01-053-021 सूत उवाच

01-053-021a तैश्चाप्युक्तो भागिनेयः प्रसन्नैरेतत्सत्यं काममेवं चरन्तः ।
 01-053-021c प्रीत्या युक्ता ईप्सितं सर्वशस्ते; कर्तारः स्म प्रवणा भागिनेय ॥
 01-053-022a जरत्कारोर्जरत्कार्वां समुत्पन्नो महायशाः ।
 01-053-022c आस्तीकः सत्यसंधो मां पन्नगेभ्योऽभिरक्षतु ॥
 01-053-023a असितं चार्तिमन्तं च सुनीथं चापि यः स्मरेत् ।
 01-053-023c दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्य सर्पभयं भवेत् ॥

01-053-024 सूत उवाच

01-053-024a मोक्षयित्वा स भुजगान्सर्पसत्राद्विजोत्तमः ।
 01-053-024c जगाम काले धर्मात्मा दिष्टान्तं पुत्रपौत्रवान् ॥
 01-053-025a इत्याख्यानं मयास्तीकं यथावत्कीर्तितं तव ।
 01-053-025c यत्कीर्तयित्वा सर्पेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 01-053-026a श्रुत्वा धर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकं पुण्यवर्धनम् ।
 01-053-026c आस्तीकस्य कवेर्विप्र श्रीमच्चरितमादितः ॥

01-053-027 शौनक उवाच

01-053-027a भृगुवंशात्प्रभृत्येव त्वया मे कथितं महत् ।
 01-053-027c आख्यानमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मि तेन ते ॥
 01-053-028a प्रक्ष्यामि चैव भूयस्त्वां यथावत्सूतनन्दन ।
 01-053-028c यां कथां व्याससंपन्नां तां च भूयः प्रचक्ष्व मे ॥
 01-053-029a तस्मिन्परमदुष्प्रापे सर्पसत्रे महात्मनाम् ।
 01-053-029c कर्मान्तरेषु विधिवत्सदस्यानां महाकवे ॥
 01-053-030a या बभूवुः कथाश्चित्रा येष्वर्थेषु यथातथम् ।
 01-053-030c त्वत्त इच्छामहे श्रोतुं सौते त्वं वै विचक्षणः ॥

01-053-031 सूत उवाच

01-053-031a कर्मान्तरेष्वकथयन्दिवा वेदाश्रयाः कथाः ।
 01-053-031c व्यासस्त्वकथयन्नित्यमाख्यानं भारतं महत् ॥

01-053-032 शौनक उवाच

- 01-053-032a महाभारतमाख्यानं पाण्डवानां यशस्करम् ।
 01-053-032c जनमेजयेन यत्पृष्ठः कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥
 01-053-033a श्रावयामास विधिवत्तदा कर्मान्तरेषु सः ।
 01-053-033c तामहं विधिवत्पुण्यां श्रोतुमिच्छामि वै कथाम् ॥
 01-053-034a मनःसागरसंभूतां महर्षेः पुण्यकर्मणः ।
 01-053-034c कथयस्व सतां श्रेष्ठ न हि तृप्यामि सूतज ॥

01-053-035 सूत उवाच

- 01-053-035a हन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम् ।
 01-053-035c कृष्णद्वैपायनमतं महाभारतमादितः ॥
 01-053-036a तज्जुषस्वोत्तममते कथ्यमानं मया द्विज ।
 01-053-036c शंसितुं तन्मनोहर्षो ममापीह प्रवर्तते ॥

01-054-001 सूत उवाच

- 01-054-001a श्रुत्वा तु सर्पसत्राय दीक्षितं जनमेजयम् ।
 01-054-001c अभ्यागच्छदृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥
 01-054-002a जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात् ।
 01-054-002c कन्यैव यमुनाद्वीपे पाण्डवानां पितामहम् ॥
 01-054-003a जातमात्रश्च यः सद्य इष्ट्या देहमवीवृधत् ।
 01-054-003c वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्सेतिहासान्महायशाः ॥
 01-054-004a यं नातितपसा कश्चिन्न वेदाध्ययनेन च ।
 01-054-004c न व्रतैर्नोपवासैश्च न प्रसूत्या न मन्युना ॥
 01-054-005a विव्यासैकं चतुर्धा यो वेदं वेदविदां वरः ।
 01-054-005c परावरज्ञो ब्रह्मर्षिः कविः सत्यव्रतः शुचिः ॥
 01-054-006a यः पाण्डुं धृतराष्ट्रं च विदुरं चाप्यजीजनत् ।
 01-054-006c शंतनोः संततिं तन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ॥
 01-054-007a जनमेजयस्य राजर्षेः स तद्यज्ञसदस्तदा ।
 01-054-007c विवेश शिष्यैः सहितो वेदवेदाङ्गपारगैः ॥
 01-054-008a तत्र राजानमासीनं ददर्श जनमेजयम् ।
 01-054-008c वृतं सदस्यैर्बहुभिर्देवैरिव पुरंदरम् ॥
 01-054-009a तथा मूर्धावसिक्तैश्च नानाजनपदेश्वरैः ।

01-054-009c	ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च कुशलैर्यज्ञसंस्तरे ॥
01-054-010a	जनमेजयस्तु राजर्षिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम् ।
01-054-010c	सगणोऽभ्युद्ययौ तूर्णं प्रीत्या भरतसत्तमः ॥
01-054-011a	काञ्चनं विष्टरं तस्मै सदस्यानुमते प्रभुः ।
01-054-011c	आसनं कल्पयामास यथा शक्रो बृहस्पतेः ॥
01-054-012a	तत्रोपविष्टं वरदं देवर्षिगणपूजितम् ।
01-054-012c	पूजयामास राजेन्द्रः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
01-054-013a	पाद्यमाचमनीयं च अर्घ्यं गां च विधानतः ।
01-054-013c	पितामहाय कृष्णाय तदर्हाय न्यवेदयत् ॥
01-054-014a	प्रतिगृह्य च तां पूजां पाण्डवाज्जनमेजयात् ।
01-054-014c	गां चैव समनुज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा ॥
01-054-015a	तथा संपूजयित्वा तं यत्नेन प्रपितामहम् ।
01-054-015c	उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यपृच्छदनामयम् ॥
01-054-016a	भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिवेद्य च ।
01-054-016c	सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्यानभ्यपूजयत् ॥
01-054-017a	ततस्तं सत्कृतं सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः ।
01-054-017c	इदं पश्चाद्द्विजश्रेष्ठं पर्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥
01-054-018a	कुरूणां पाण्डवानां च भवान्प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
01-054-018c	तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ॥
01-054-019a	कथं समभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
01-054-019c	तच्च युद्धं कथं वृत्तं भूतान्तकरणं महत् ॥
01-054-020a	पितामहानां सर्वेषां दैवेनाविष्टचेतसाम् ।
01-054-020c	कात्स्न्येनैतत्समाचक्ष्व भगवन्कुशलो ह्यसि ॥
01-054-021a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
01-054-021c	शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥
01-054-022a	कुरूणां पाण्डवानां च यथा भेदोऽभवत्पुरा ।
01-054-022c	तदस्मै सर्वमाचक्ष्व यन्मत्तः श्रुतवानसि ॥
01-054-023a	गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभस्तदा ।
01-054-023c	आचक्ष्वे ततः सर्वमितिहासं पुरातनम् ॥
01-054-024a	तस्मै राज्ञे सदस्येभ्यः क्षत्रियेभ्यश्च सर्वशः ।
01-054-024c	भेदं राज्यविनाशं च कुरुपाण्डवयोस्तदा ॥

01-055-001 वैशंपायन उवाच

- 01-055-001a गुरवे प्राङ्मनस्कृत्य मनोबुद्धिसमाधिभिः ।
 01-055-001c संपूज्य च द्विजान्सर्वास्तथान्यान्विदुषो जनान् ॥
- 01-055-002a महर्षेः सर्वलोकेषु विश्रुतस्यास्य धीमतः ।
 01-055-002c प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥
- 01-055-003a श्रोतुं पात्रं च राजंस्त्वं प्राप्येमां भारतीं कथाम् ।
 01-055-003c गुरोर्वक्तुं परिस्पन्दो मुदा प्रोत्साहतीव माम् ॥
- 01-055-004a शृणु राजन्यथा भेदः कुरुपाण्डवयोरभूत् ।
 01-055-004c राज्यार्थे द्यूतसंभूतो वनवासस्तथैव च ॥
- 01-055-005a यथा च युद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम् ।
 01-055-005c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते भरतर्षभ ॥
- 01-055-006a मृते पितरि ते वीरा वनादेत्य स्वमन्दिरम् ।
 01-055-006c नचिरादिव विद्वांसो वेदे धनुषि चाभवन् ॥
- 01-055-007a तांस्तथा रूपवीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान् ।
 01-055-007c नामृष्यन्कुरवो दृष्ट्वा पाण्डवाञ्श्रीयशोभृतः ॥
- 01-055-008a ततो दुर्योधनः क्रूरः कर्णश्च सहसौबलः ।
 01-055-008c तेषां निग्रहनिर्वासान्विविधांस्ते समाचरन् ॥
- 01-055-009a ददावथ विषं पापो भीमाय धृतराष्ट्रजः ।
 01-055-009c जरयामास तद्वीरः सहान्नेन वृकोदरः ॥
- 01-055-010a प्रमाणकोट्यां संसुप्तं पुनर्बद्ध्वा वृकोदरम् ।
 01-055-010c तोयेषु भीमं गङ्गायाः प्रक्षिप्य पुरमाव्रजत् ॥
- 01-055-011a यदा प्रबुद्धः कौन्तेयस्तदा संछिद्य बन्धनम् ।
 01-055-011c उदतिष्ठन्महाराज भीमसेनो गतव्यथः ॥
- 01-055-012a आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत् ।
 01-055-012c सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रुहा ॥
- 01-055-013a तेषां तु विप्रकारेषु तेषु तेषु महामतिः ।
 01-055-013c मोक्षणे प्रतिघाते च विदुरोऽवहितोऽभवत् ॥
- 01-055-014a स्वर्गस्थो जीवलोकस्य यथा शक्रः सुखावहः ।
 01-055-014c पाण्डवानां तथा नित्यं विदुरोऽपि सुखावहः ॥
- 01-055-015a यदा तु विविधोपायैः संवृतैर्विवृतैरपि ।
 01-055-015c नाशक्नोद्विनिहन्तुं तान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् ॥

01-055-016a	ततः संमन्त्र्य सचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः ।
01-055-016c	धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्य जातुषं गृहमादिशत् ॥
01-055-017a	तत्र तान्वासयामास पाण्डवानमितौजसः ।
01-055-017c	अदाहयच्च विस्रब्धान्पावकेन पुनस्तदा ॥
01-055-018a	विदुरस्यैव वचनात्खनित्री विहिता ततः ।
01-055-018c	मोक्षयामास योगेन ते मुक्ताः प्राद्रवन्भयात् ॥
01-055-019a	ततो महावने घोरे हिडिम्बं नाम राक्षसम् ।
01-055-019c	भीमसेनोऽवधीत्क्रुद्धो भुवि भीमपराक्रमः ॥
01-055-020a	अथ संधाय ते वीरा एकचक्रां व्रजंस्तदा ।
01-055-020c	ब्रह्मरूपधरा भूत्वा मात्रा सह परंतपाः ॥
01-055-021a	तत्र ते ब्राह्मणार्थाय बकं हत्वा महाबलम् ।
01-055-021c	ब्राह्मणैः सहिता जग्मुः पाञ्चालानां पुरं ततः ॥
01-055-022a	ते तत्र द्रौपदीं लब्ध्वा परिसंवत्सरोषिताः ।
01-055-022c	विदिता हास्तिनपुरं प्रत्याजग्मुररिदमाः ॥
01-055-023a	त उक्ता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शांतनवेन च ।
01-055-023c	भ्रातृभिर्विग्रहस्तात कथं वो न भवेदिति ॥
01-055-023e	अस्माभिः खाण्डवप्रस्थे युष्मद्वासोऽनुचिन्तितः ॥
01-055-024a	तस्माज्जनपदोपेतं सुविभक्तमहापथम् ।
01-055-024c	वासाय खाण्डवप्रस्थं व्रजध्वं गतमन्यवः ॥
01-055-025a	तयोस्ते वचनाज्जग्मुः सह सर्वैः सुहज्जनैः ।
01-055-025c	नगरं खाण्डवप्रस्थं रत्नान्यादाय सर्वशः ॥
01-055-026a	तत्र ते न्यवसन्नाजन्संवत्सरगणान्बहून् ।
01-055-026c	वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ॥
01-055-027a	एवं धर्मप्रधानास्ते सत्यव्रतपरायणाः ।
01-055-027c	अप्रमत्तोत्थिताः क्षान्ताः प्रतपन्तोऽहितांस्तदा ॥
01-055-028a	अजयद्भीमसेनस्तु दिशं प्राचीं महाबलः ।
01-055-028c	उदीचीमर्जुनो वीरः प्रतीचीं नकुलस्तथा ॥
01-055-029a	दक्षिणां सहदेवस्तु विजिग्ये परवीरहा ।
01-055-029c	एवं चक्रुरिमां सर्वे वशे कृत्स्नां वसुंधराम् ॥
01-055-030a	पञ्चभिः सूर्यसंकाशैः सूर्येण च विराजता ।
01-055-030c	षट्सूर्येवाबभौ पृथ्वी पाण्डवैः सत्यविक्रमैः ॥

01-055-031a	ततो निमित्ते कस्मिंश्चिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-055-031c	वनं प्रस्थापयामास भ्रातरं वै धनंजयम् ॥
01-055-032a	स वै संवत्सरं पूर्णं मासं चैकं वनेऽवसत् ।
01-055-032c	ततोऽगच्छद्दृषीकेशं द्वारवत्यां कदाचन ॥
01-055-033a	लब्धवांस्तत्र बीभत्सुर्भार्या राजीवलोचनाम् ।
01-055-033c	अनुजां वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ॥
01-055-034a	सा शचीव महेन्द्रेण श्रीः कृष्णेनेव संगता ।
01-055-034c	सुभद्रा युयुजे प्रीता पाण्डवेनार्जुनेन ह ॥
01-055-035a	अतर्पयच्च कौन्तेयः खाण्डवे हव्यवाहनम् ।
01-055-035c	बीभत्सुर्वासुदेवेन सहितो नृपसत्तम ॥
01-055-036a	नातिभारो हि पार्थस्य केशवेनाभवत्सह ।
01-055-036c	व्यवसायसहायस्य विष्णोः शत्रुवधेष्विव ॥
01-055-037a	पार्थायाग्निर्ददौ चापि गाण्डीवं धनुरुत्तमम् ।
01-055-037c	इषुधी चाक्षयैर्बाणै रथं च कपिलक्षणम् ॥
01-055-038a	मोक्षयामास बीभत्सुर्मयं तत्र महासुरम् ।
01-055-038c	स चकार सभां दिव्यां सर्वरत्नसमाचिताम् ॥
01-055-039a	तस्यां दुर्योधनो मन्दो लोभं चक्रे सुदुर्मतिः ।
01-055-039c	ततोऽक्षैर्वज्रयित्वा च सौबलेन युधिष्ठिरम् ॥
01-055-040a	वनं प्रस्थापयामास सप्त वर्षाणि पञ्च च ।
01-055-040c	अज्ञातमेकं राष्ट्रे च तथा वर्षं त्रयोदशम् ॥
01-055-041a	ततश्चतुर्दशे वर्षे याचमानाः स्वकं वसु ।
01-055-041c	नालभन्त महाराज ततो युद्धमवर्तत ॥
01-055-042a	ततस्ते सर्वमुत्साद्य हत्वा दुर्योधनं नृपम् ।
01-055-042c	राज्यं विद्रुतभूयिष्ठं प्रत्यपद्यन्त पाण्डवाः ॥
01-055-043a	एवमेतत्पुरावृत्तं तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
01-055-043c	भेदो राज्यविनाशश्च जयश्च जयतां वर ॥

01-056-001 जनमेजय उवाच

01-056-001a	कथितं वै समासेन त्वया सर्वं द्विजोत्तम ।
01-056-001c	महाभारतमाख्यानं कुरूणां चरितं महत् ॥
01-056-002a	कथां त्वनघ चित्रार्थामिमां कथयति त्वयि ।
01-056-002c	विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ॥

- 01-056-003a स भवान्विस्तरेणेमां पुनराख्यातुमर्हति ।
 01-056-003c न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥
 01-056-004a न तत्कारणमल्पं हि धर्मज्ञा यत्र पाण्डवाः ।
 01-056-004c अवध्यान्सर्वशो जघ्नुः प्रशस्यन्ते च मानवैः ॥
 01-056-005a किमर्थं ते नरव्याघ्राः शक्ताः सन्तो ह्यनागसः ।
 01-056-005c प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षान्तवन्तो दुरात्मनाम् ॥
 01-056-006a कथं नागायुतप्राणो बाहुशाली वृकोदरः ।
 01-056-006c परिक्लिश्यन्नपि क्रोधं धृतवान्वै द्विजोत्तम ॥
 01-056-007a कथं सा द्रौपदी कृष्णा क्लिश्यमाना दुरात्मभिः ।
 01-056-007c शक्ता सती धार्तराष्ट्रान्नादहद्वोरचक्षुषा ॥
 01-056-008a कथं व्यतिक्रमन्द्यूते पार्थो माद्रीसुतौ तथा ।
 01-056-008c अनुव्रजन्नरव्याघ्रं वञ्च्यमानं दुरात्मभिः ॥
 01-056-009a कथं धर्मभृतां श्रेष्ठः सुतो धर्मस्य धर्मवित् ।
 01-056-009c अनर्हः परमं क्लेशं सोढवान्स युधिष्ठिरः ॥
 01-056-010a कथं च बहुलाः सेनाः पाण्डवः कृष्णसारथिः ।
 01-056-010c अस्यन्नेकोऽनयत्सर्वाः पितृलोकं धनंजयः ॥
 01-056-011a एतदाचक्ष्व मे सर्वं यथावृत्तं तपोधन ।
 01-056-011c यद्यच्च कृतवन्तस्ते तत्र तत्र महारथाः ॥

01-056-012 वैशंपायन उवाच

- 01-056-012a महर्षेः सर्वलोकेषु पूजितस्य महात्मनः ।
 01-056-012c प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥
 01-056-013a इदं शतसहस्रं हि श्लोकानां पुण्यकर्मणाम् ।
 01-056-013c सत्यवत्यात्मजेनेह व्याख्यातममितौजसा ॥
 01-056-014a य इदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चेदं शृणुयान्नरः ।
 01-056-014c ते ब्रह्मणः स्थानमेत्य प्राप्नुयुर्देवतुल्यताम् ॥
 01-056-015a इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 01-056-015c श्राव्याणामुत्तमं चेदं पुराणमृषिसंस्तुतम् ॥
 01-056-016a अस्मिन्नर्थश्च धर्मश्च निखिलेनोपदिश्यते ।
 01-056-016c इतिहासे महापुण्ये बुद्धिश्च परिनैष्ठिकी ॥
 01-056-017a अक्षुद्रान्दानशीलांश्च सत्यशीलाननास्तिकान् ।
 01-056-017c कार्ष्णं वेदमिमं विद्वाञ्श्रावयित्वार्थमश्रुते ॥

01-056-018a	भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम् ।
01-056-018c	इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि सुदारुणः ॥
01-056-019a	जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणा ।
01-056-019c	महीं विजयते सर्वां शत्रूंश्चापि पराजयेत् ॥
01-056-020a	इदं पुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्वस्त्ययनं महत् ।
01-056-020c	महिषीयुवराजाभ्यां श्रोतव्यं बहुशस्तथा ॥
01-056-021a	अर्थशास्त्रमिदं पुण्यं धर्मशास्त्रमिदं परम् ।
01-056-021c	मोक्षशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥
01-056-022a	संप्रत्याचक्षते चैव आख्यास्यन्ति तथापरे ।
01-056-022c	पुत्राः शुश्रूषवः सन्ति प्रेक्ष्याश्च प्रियकारिणः ॥
01-056-023a	शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च ।
01-056-023c	सर्वं तत्त्यजति क्षिप्रमिदं शृण्वन्नरः सदा ॥
01-056-024a	भारतानां महज्जन्म शृण्वतामनसूयताम् ।
01-056-024c	नास्ति व्याधिभयं तेषां परलोकभयं कुतः ॥
01-056-025a	धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पुण्यं तथैव च ।
01-056-025c	कृष्णद्वैपायनेनेदं कृतं पुण्यचिकीर्षुणा ॥
01-056-026a	कीर्तिं प्रथयता लोके पाण्डवानां महात्मनाम् ।
01-056-026c	अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसाम् ॥
01-056-027a	यथा समुद्रो भगवान्यथा च हिमवान्गिरिः ।
01-056-027c	ख्यातावुभौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते ॥
01-056-028a	य इदं श्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानिह पर्वसु ।
01-056-028c	धूतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥
01-056-029a	यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः ।
01-056-029c	अक्षय्यं तस्य तच्छ्राद्धमुपतिष्ठेत्पितृनपि ॥
01-056-030a	अह्ना यदेनश्चाज्ञानात्प्रकरोति नरश्चरन् ।
01-056-030c	तन्महाभारताख्यानं श्रुत्वैव प्रविलीयते ॥
01-056-031a	भारतानां महज्जन्म महाभारतमुच्यते ।
01-056-031c	निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
01-056-032a	त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
01-056-032c	महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमुत्तमम् ॥
01-056-033a	धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।

01-056-033c यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥

01-057-001 वैशंपायन उवाच

01-057-001a राजोपरिचरो नाम धर्मनित्यो महीपतिः ।

01-057-001c बभूव मृगयां गन्तुं स कदाचिद्धृतव्रतः ॥

01-057-002a स चेदिविषयं रम्यं वसुः पौरवनन्दनः ।

01-057-002c इन्द्रोपदेशाज्जग्राह ग्रहणीयं महीपतिः ॥

01-057-003a तमाश्रमे न्यस्तशस्त्रं निवसन्तं तपोरतिम् ।

01-057-003c देवः साक्षात्स्वयं वज्री समुपायान्महीपतिम् ॥

01-057-004a इन्द्रत्वमर्हो राजायं तपसेत्यनुचिन्त्य वै ।

01-057-004c तं सान्त्वेन नृपं साक्षात्तपसः संन्यवर्तयत् ॥

01-057-005 इन्द्र उवाच

01-057-005a न संकीर्येत धर्मोऽयं पृथिव्यां पृथिवीपते ।

01-057-005c तं पाहि धर्मो हि धृतः कृत्स्नं धारयते जगत् ॥

01-057-006a लोक्यं धर्मं पालय त्वं नित्ययुक्तः समाहितः ।

01-057-006c धर्मयुक्तस्ततो लोकान्पुण्यानाप्स्यसि शाश्वतान् ॥

01-057-007a दिविष्ठस्य भुविष्ठस्त्वं सखा भूत्वा मम प्रियः ।

01-057-007c ऊधः पृथिव्या यो देशस्तमावस नराधिप ॥

01-057-008a पशव्यश्चैव पुण्यश्च सुस्थिरो धनधान्यवान् ।

01-057-008c स्वारक्ष्यश्चैव सौम्यश्च भोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ॥

01-057-009a अत्यन्यानेष देशो हि धनरत्नादिभिर्युतः ।

01-057-009c वसुपूर्णा च वसुधा वस चेदिषु चेदिप ॥

01-057-010a धर्मशीला जनपदाः सुसंतोषाश्च साधवः ।

01-057-010c न च मिथ्याप्रलापोऽत्र स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥

01-057-011a न च पित्रा विभज्यन्ते नरा गुरुहिते रताः ।

01-057-011c युज्जते धुरि नो गाश्च कृशाः संधुक्षयन्ति च ॥

01-057-012a सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थाः सदा चेदिषु मानद ।

01-057-012c न तेऽस्त्यविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु यद्भवेत् ॥

01-057-013a देवोपभोग्यं दिव्यं च आकाशे स्फाटिकं महत् ।

01-057-013c आकाशगं त्वां महत्तं विमानमुपपत्स्यते ॥

01-057-014a त्वमेकः सर्वमर्त्येषु विमानवरमास्थितः ।

01-057-014c	चरिष्यस्युपरिस्थो वै देवो विग्रहवानिव ॥
01-057-015a	ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपङ्कजाम् ।
01-057-015c	धारयिष्यति संग्रामे या त्वां शस्त्रैरविक्षतम् ॥
01-057-016a	लक्षणं चैतदेवेह भविता ते नराधिप ।
01-057-016c	इन्द्रमालेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् ॥
01-057-017	वैशंपायन उवाच
01-057-017a	यष्टिं च वैणवीं तस्मै ददौ वृत्रनिषूदनः ।
01-057-017c	इष्टप्रदानमुद्दिश्य शिष्टानां परिपालिनीम् ॥
01-057-018a	तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिस्तदा ।
01-057-018c	प्रवेशं कारयामास गते संवत्सरे तदा ॥
01-057-019a	ततः प्रभृति चाद्यापि यष्ट्याः क्षितिपसत्तमैः ।
01-057-019c	प्रवेशः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्तितः ॥
01-057-020a	अपरेद्युस्तथा चास्याः क्रियते उच्छ्रयो नृपैः ।
01-057-020c	अलंकृतायाः पिटकैर्गन्धैर्माल्यैश्च भूषणैः ॥
01-057-020e	माल्यदामपरिक्षिप्ता विधिवत्क्रियतेऽपि च ॥
01-057-021a	भगवान्पूज्यते चात्र हास्यरूपेण शंकरः ।
01-057-021c	स्वयमेव गृहीतेन वसोः प्रीत्या महात्मनः ॥
01-057-022a	एतां पूजां महेन्द्रस्तु दृष्ट्वा देव कृतां शुभाम् ।
01-057-022c	वसुना राजमुख्येन प्रीतिमानब्रवीद्विभुः ॥
01-057-023a	ये पूजयिष्यन्ति नरा राजानश्च महं मम ।
01-057-023c	कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः ॥
01-057-024a	तेषां श्रीर्विजयश्चैव सराष्ट्राणां भविष्यति ।
01-057-024c	तथा स्फीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति ॥
01-057-025a	एवं महात्मना तेन महेन्द्रेण नराधिप ।
01-057-025c	वसुः प्रीत्या मघवता महाराजोऽभिसत्कृतः ॥
01-057-026a	उत्सवं कारयिष्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः ।
01-057-026c	भूमिदानादिभिर्दानैर्यथा पूता भवन्ति वै ॥
01-057-026e	वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन ते ॥
01-057-027a	संपूजितो मघवता वसुश्चेदिपतिस्तदा ।
01-057-027c	पालयामास धर्मेण चेदिस्थः पृथिवीमिमाम् ॥
01-057-027e	इन्द्रप्रीत्या भूमिपतिश्चकारेन्द्रमहं वसुः ॥

01-057-028a	पुत्राश्चास्य महावीर्याः पञ्चासन्नमितौजसः ।
01-057-028c	नानाराज्येषु च सुतान्स सम्राडभ्यषेचयत् ॥
01-057-029a	महारथो मगधराड्विश्रुतो यो बृहद्रथः ।
01-057-029c	प्रत्यग्रहः कुशाम्बश्च यमाहुर्मणिवाहनम् ॥
01-057-029e	मच्छिलश्च यदुश्चैव राजन्यश्चापराजितः ॥
01-057-030a	एते तस्य सुता राजत्राजर्षेर्भूरितेजसः ।
01-057-030c	न्यवेशयन्नामभिः स्वैस्ते देशांश्च पुराणि च ॥
01-057-030e	वासवाः पञ्च राजानः पृथग्वंशाश्च शाश्वताः ॥
01-057-031a	वसन्तमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तम् ।
01-057-031c	उपतस्थुर्महात्मानं गन्धर्वाप्सरसो नृपम् ॥
01-057-031e	राजोपरिचरेत्येवं नाम तस्याथ विश्रुतम् ॥
01-057-032a	पुरोपवाहिनीं तस्य नदीं शुक्तिमतीं गिरिः ।
01-057-032c	अरौत्सीच्चेतनायुक्तः कामात्कोलाहलः किल ॥
01-057-033a	गिरिं कोलाहलं तं तु पदा वसुरताडयत् ।
01-057-033c	निश्चक्राम नदी तेन प्रहारविवरेण सा ॥
01-057-034a	तस्यां नद्यामजनयन्मिथुनं पर्वतः स्वयम् ।
01-057-034c	तस्माद्विमोक्षणात्प्रीता नदी राज्ञे न्यवेदयत् ॥
01-057-035a	यः पुमानभवत्तत्र तं स राजर्षिसत्तमः ।
01-057-035c	वसुर्वसुप्रदश्चक्रे सेनापतिमरिंदमम् ॥
01-057-035e	चकार पत्नीं कन्यां तु दयितां गिरिकां नृपः ॥
01-057-036a	वसोः पत्नी तु गिरिका कामात्काले न्यवेदयत् ।
01-057-036c	ऋतुकालमनुप्राप्तं स्नाता पुंसवने शुचिः ॥
01-057-037a	तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति ।
01-057-037c	तं राजसत्तमं प्रीतास्तदा मतिमतां वरम् ॥
01-057-038a	स पितॄणां नियोगं तमव्यतिक्रम्य पार्थिवः ।
01-057-038c	चचार मृगयां कामी गिरिकामेव संस्मरन् ॥
01-057-038e	अतीव रूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥
01-057-039a	तस्य रेतः प्रचस्कन्द चरतो रुचिरे वने ।
01-057-039c	स्कन्नमात्रं च तद्रेतो वृक्षपत्रेण भूमिपः ॥
01-057-040a	प्रतिजग्राह मिथ्या मे न स्कन्देद्रेत इत्युत ।
01-057-040c	ऋतुश्च तस्याः पत्न्या मे न मोघः स्यादिति प्रभुः ॥

01-057-041a	संचिन्त्यैवं तदा राजा विचार्य च पुनः पुनः ।
01-057-041c	अमोघत्वं च विज्ञाय रेतसो राजसत्तमः ॥
01-057-042a	शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य सः ।
01-057-042c	अभिमन्त्र्याथ तच्छुक्रमारात्तिष्ठन्तमाशुगम् ॥
01-057-042e	सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञो ज्ञात्वा श्येनं ततोऽब्रवीत् ॥
01-057-043a	मत्प्रियार्थमिदं सौम्य शुक्रं मम गृहं नय ।
01-057-043c	गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या ह्यार्तवमद्य वै ॥
01-057-044a	गृहीत्वा तत्तदा श्येनस्तूर्णमुत्पत्य वेगवान् ।
01-057-044c	जवं परममास्थाय प्रदुद्राव विहंगमः ॥
01-057-045a	तमपश्यदथायान्तं श्येनं श्येनस्तथापरः ।
01-057-045c	अभ्यद्रवच्च तं सद्यो दृष्ट्वैवामिषशङ्कया ॥
01-057-046a	तुण्डयुद्धमथाकाशे तावुभौ संप्रचक्रतुः ।
01-057-046c	युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापि यमुनाम्भसि ॥
01-057-047a	तत्राद्रिकेति विख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सराः ।
01-057-047c	मीनभावमनुप्राप्ता बभूव यमुनाचरी ॥
01-057-048a	श्येनपादपरिभ्रष्टं तद्वीर्यमथ वासवम् ।
01-057-048c	जग्राह तरसोपेत्य साद्रिका मत्स्यरूपिणी ॥
01-057-049a	कदाचिदथ मत्सीं तां बबन्धुर्मत्स्यजीविनः ।
01-057-049c	मासे च दशमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम ॥
01-057-049e	उज्जहुरुदरात्तस्याः स्त्रीपुमांसं च मानुषम् ॥
01-057-050a	आश्चर्यभूतं मत्वा तद्राज्ञस्ते प्रत्यवेदयन् ।
01-057-050c	काये मत्स्या इमौ राजन्संभूतौ मानुषाविति ॥
01-057-051a	तयोः पुमांसं जग्राह राजोपरिचरस्तदा ।
01-057-051c	स मत्स्यो नाम राजासीद्भार्मिकः सत्यसंगरः ॥
01-057-052a	साप्सरा मुक्तशापा च क्षणेन समपद्यत ।
01-057-052c	पुरोक्ता या भगवता तिर्यग्योनिगता शुभे ॥
01-057-052e	मानुषौ जनयित्वा त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ॥
01-057-053a	ततः सा जनयित्वा तौ विशस्ता मत्स्यघातिना ।
01-057-053c	संत्यज्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाप्य च ॥
01-057-053e	सिद्धर्षिचारणपथं जगामाथ वराप्सराः ॥
01-057-054a	या कन्या दुहिता तस्या मत्स्या मत्स्यसगन्धिनी ।

01-057-054c	राज्ञा दत्ताथ दाशाय इयं तव भवत्विति ॥
01-057-054e	रूपसत्त्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ॥
01-057-055a	सा तु सत्यवती नाम मत्स्यघात्यभिसंश्रयात् ।
01-057-055c	आसीन्मत्स्यसगन्धैव कंचित्कालं शुचिस्मिता ॥
01-057-056a	शुश्रूषार्थं पितुर्नावं तां तु वाहयतीं जले ।
01-057-056c	तीर्थयात्रां परिक्रामन्नपश्यद्वै पराशरः ॥
01-057-057a	अतीव रूपसंपन्नां सिद्धानामपि काङ्क्षिताम् ।
01-057-057c	दृष्ट्वैव च स तां धीमांश्चकमे चारुदर्शनाम् ॥
01-057-057e	विद्वांस्तां वासवीं कन्यां कार्यवान्मुनिपुंगवः ॥
01-057-058a	साब्रवीत्पश्य भगवन्पारावारे ऋषीन्स्थितान् ।
01-057-058c	आवयोर्दृश्यतोरेभिः कथं नु स्यात्समागमः ॥
01-057-059a	एवं तयोक्तो भगवान्नीहारमसृजत्प्रभुः ।
01-057-059c	येन देशः स सर्वस्तु तमोभूत इवाभवत् ॥
01-057-060a	दृष्ट्वा सृष्टं तु नीहारं ततस्तं परमर्षिणा ।
01-057-060c	विस्मिता चाब्रवीत्कन्या व्रीडिता च मनस्विनी ॥
01-057-061a	विद्धि मां भगवन्कन्यां सदा पितृवशानुगाम् ।
01-057-061c	त्वत्संयोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममानघ ॥
01-057-062a	कन्यात्वे दूषिते चापि कथं शक्ष्ये द्विजोत्तम ।
01-057-062c	गन्तुं गृहं गृहे चाहं धीमन्न स्थातुमुत्सहे ॥
01-057-062e	एतत्संचिन्त्य भगवन्विधत्स्व यदनन्तरम् ॥
01-057-063a	एवमुक्तवतीं तां तु प्रीतिमानृषिसत्तमः ।
01-057-063c	उवाच मत्प्रियं कृत्वा कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥
01-057-064a	वृणीष्व च वरं भीरु यं त्वमिच्छसि भामिनि ।
01-057-064c	वृथा हि न प्रसादो मे भूतपूर्वः शुचिस्मिते ॥
01-057-065a	एवमुक्ता वरं वव्रे गात्रसौगन्ध्यमुत्तमम् ।
01-057-065c	स चास्यै भगवान्प्रादान्मनसः काङ्क्षितं प्रभुः ॥
01-057-066a	ततो लब्धवरा प्रीता स्त्रीभावगुणभूषिता ।
01-057-066c	जगाम सह संसर्गमृषिणाद्भुतकर्मणा ॥
01-057-067a	तेन गन्धवतीत्येव नामास्याः प्रथितं भुवि ।
01-057-067c	तस्यास्तु योजनाद्गन्धमाजिघ्रन्ति नरा भुवि ॥
01-057-068a	ततो योजनगन्धेति तस्या नाम परिश्रुतम् ।

01-057-068c	पराशरोऽपि भगवाञ्जगाम स्वं निवेशनम् ॥
01-057-069a	इति सत्यवती हृष्टा लब्ध्वा वरमनुत्तमम् ।
01-057-069c	पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा ॥
01-057-069e	जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्यः स वीर्यवान् ॥
01-057-070a	स मातरमुपस्थाय तपस्येव मनो दधे ।
01-057-070c	स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत् ॥
01-057-071a	एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् ।
01-057-071c	द्वीपे न्यस्तः स यद्वालस्तस्माद्वैपायनोऽभवत् ॥
01-057-072a	पादापसारिणं धर्मं विद्वान्स तु युगे युगे ।
01-057-072c	आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगानुगमवेक्ष्य च ॥
01-057-073a	ब्रह्मणो ब्राह्मणानां च तथानुग्रहकाम्यया ।
01-057-073c	विव्यास वेदान्यस्माच्च तस्माद्व्यास इति स्मृतः ॥
01-057-074a	वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
01-057-074c	सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुक्रं चैव स्वमात्मजम् ॥
01-057-075a	प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशंपायनमेव च ।
01-057-075c	संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः ॥
01-057-076a	तथा भीष्मः शांतनवो गङ्गायाममितद्युतिः ।
01-057-076c	वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्यो महायशाः ॥
01-057-077a	शूले प्रोतः पुराणर्षिरचोरश्चोरशङ्कया ।
01-057-077c	अणीमाण्डव्य इति वै विख्यातः सुमहायशाः ॥
01-057-078a	स धर्ममाहूय पुरा महर्षिरिदमुक्तवान् ।
01-057-078c	इषीकया मया बाल्यादेका विद्धा शकुन्तिका ॥
01-057-079a	तत्किल्बिषं स्मरे धर्मं नान्यत्पापमहं स्मरे ।
01-057-079c	तन्मे सहस्रसमितं कस्मान्नेहाजयत्तपः ॥
01-057-080a	गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधाद्यतः ।
01-057-080c	तस्मात्त्वं किल्बिषादस्माच्छूद्रयोनौ जनिष्यसि ॥
01-057-081a	तेन शापेन धर्मोऽपि शूद्रयोनावजायत ।
01-057-081c	विद्वान्विदुररूपेण धार्मीं तनुरकिल्बिषी ॥
01-057-082a	संजयो मुनिकल्पस्तु जज्ञे सूतो गवल्गणात् ।
01-057-082c	सूर्याच्च कुन्तिकन्यायां जज्ञे कर्णो महारथः ॥
01-057-082e	सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः ॥

01-057-083a	अनुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
01-057-083c	वसुदेवात्तु देवक्यां प्रादुर्भूतो महायशाः ॥
01-057-084a	अनादिनिधनो देवः स कर्ता जगतः प्रभुः ।
01-057-084c	अव्यक्तमक्षरं ब्रह्म प्रधानं निर्गुणात्मकम् ॥
01-057-085a	आत्मानमव्ययं चैव प्रकृतिं प्रभवं परम् ।
01-057-085c	पुरुषं विश्वकर्माणं सत्त्वयोगं ध्रुवाक्षरम् ॥
01-057-086a	अनन्तमचलं देवं हंसं नारायणं प्रभुम् ।
01-057-086c	धातारमजरं नित्यं तमाहुः परमव्ययम् ॥
01-057-087a	पुरुषः स विभुः कर्ता सर्वभूतपितामहः ।
01-057-087c	धर्मसंवर्धनार्थाय प्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिषु ॥
01-057-088a	अस्त्रज्ञौ तु महावीर्यौ सर्वशस्त्रविशारदौ ।
01-057-088c	सात्यकिः कृतवर्मा च नारायणमनुव्रतौ ॥
01-057-088e	सत्यकाद्धृदिकाच्चैव जज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ॥
01-057-089a	भरद्वाजस्य च स्कन्नं द्रोण्यां शुक्रमवर्धत ।
01-057-089c	महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणो व्यजायत ॥
01-057-090a	गौतमान्मिथुनं जज्ञे शरस्तम्बाच्छरद्वतः ।
01-057-090c	अश्वत्थाम्नश्च जननी कृपश्चैव महाबलः ॥
01-057-090e	अश्वत्थामा ततो जज्ञे द्रोणादस्त्रभृतां वरः ॥
01-057-091a	तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निसमद्युतिः ।
01-057-091c	वैताने कर्मणि तते पावकात्समजायत ॥
01-057-091e	वीरो द्रोणविनाशाय धनुषा सह वीर्यवान् ॥
01-057-092a	तथैव वेद्यां कृष्णापि जज्ञे तेजस्विनी शुभा ।
01-057-092c	विभ्राजमाना वपुषा बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥
01-057-093a	प्रहादशिष्यो नग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः ।
01-057-093c	तस्य प्रजा धर्महन्त्री जज्ञे देवप्रकोपनात् ॥
01-057-094a	गान्धारराजपुत्रोऽभूच्छकुनिः सौबलस्तथा ।
01-057-094c	दुर्योधनस्य माता च जज्ञातेऽर्थविदावुभौ ॥
01-057-095a	कृष्णद्वैपायनाज्जज्ञे धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
01-057-095c	क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य पाण्डुश्चैव महाबलः ॥
01-057-096a	पाण्डोस्तु जज्ञिरे पञ्च पुत्रा देवसमाः पृथक् ।
01-057-096c	द्वयोः स्त्रियोर्गुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ॥

01-057-097a	धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुतात्तु वृकोदरः ।
01-057-097c	इन्द्राद्धनंजयः श्रीमान्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
01-057-098a	जज्ञाते रूपसंपन्नावश्विभ्यां तु यमावुभौ ।
01-057-098c	नकुलः सहदेवश्च गुरुशुश्रूषणे रतौ ॥
01-057-099a	तथा पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
01-057-099c	दुर्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणस्तथा ॥
01-057-100a	अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ।
01-057-100c	स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य पौत्रः पाण्डोर्महात्मनः ॥
01-057-101a	पाण्डवेभ्योऽपि पञ्चभ्यः कृष्णायां पञ्च जज्ञिरे ।
01-057-101c	कुमारा रूपसंपन्नाः सर्वशस्त्रविशारदाः ॥
01-057-102a	प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात् ।
01-057-102c	अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः ॥
01-057-103a	तथैव सहदेवाच्च श्रुतसेनः प्रतापवान् ।
01-057-103c	हिडिम्बायां च भीमेन वने जज्ञे घटोत्कचः ॥
01-057-104a	शिखण्डी द्रुपदाज्जज्ञे कन्या पुत्रत्वमागता ।
01-057-104c	यां यक्षः पुरुषं चक्रे स्थूणः प्रियचिकीर्षया ॥
01-057-105a	कुरूणां विग्रहे तस्मिन्समागच्छन्बहून्यथ ।
01-057-105c	राज्ञां शतसहस्राणि योत्स्यमानानि संयुगे ॥
01-057-106a	तेषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः ।
01-057-106c	न शक्यं परिसंख्यातुं वर्षाणामयुतैरपि ॥
01-057-106e	एते तु कीर्तिता मुख्या यैराख्यानमिदं ततम् ॥

01-058-001 जनमेजय उवाच

01-058-001a	य एते कीर्तिता ब्रह्मन्ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
01-058-001c	सम्यक्ताञ्श्रोतुमिच्छामि राज्ञश्चान्यान्सुवर्चसः ॥
01-058-002a	यदर्थमिह संभूता देवकल्पा महारथाः ।
01-058-002c	भुवि तन्मे महाभाग सम्यगाख्यातुमर्हसि ॥

01-058-003 वैशंपायन उवाच

01-058-003a	रहस्यं खल्विदं राजन्देवानामिति नः श्रुतम् ।
01-058-003c	तत्तु ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ॥
01-058-004a	त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां पुरा ।

01-058-004c	जामदग्न्यस्तपस्तेपे महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥
01-058-005a	तदा निःक्षत्रिये लोके भार्गवेण कृते सति ।
01-058-005c	ब्राह्मणान्क्षत्रिया राजनार्भार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥
01-058-006a	ताभिः सह समापेतुर्ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
01-058-006c	ऋतावृतौ नरव्याघ्र न कामान्नानृतौ तथा ॥
01-058-007a	तेभ्यस्तु लेभिरे गर्भान्क्षत्रियास्ताः सहस्रशः ।
01-058-007c	ततः सुषुविरे राजन्क्षत्रियान्वीर्यसंमतान् ॥
01-058-007e	कुमारांश्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राभिवृद्धये ॥
01-058-008a	एवं तद्ब्राह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियासु तपस्विभिः ।
01-058-008c	जातमृध्यत धर्मेण सुदीर्घेणायुषान्वितम् ॥
01-058-008e	चत्वारोऽपि तदा वर्णा बभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥
01-058-009a	अभ्यगच्छन्तृतौ नारीं न कामान्नानृतौ तथा ।
01-058-009c	तथैवान्यानि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥
01-058-009e	ऋतौ दारांश्च गच्छन्ति तदा स्म भरतर्षभ ॥
01-058-010a	ततोऽवर्धन्त धर्मेण सहस्रशतजीविनः ।
01-058-010c	ताः प्रजाः पृथिवीपाल धर्मव्रतपरायणाः ॥
01-058-010e	आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वशो नराः ॥
01-058-011a	अथेमां सागरापाङ्गां गां गजेन्द्रगताखिलाम् ।
01-058-011c	अध्यतिष्ठत्पुनः क्षत्रं सशैलवनकाननाम् ॥
01-058-012a	प्रशासति पुनः क्षत्रे धर्मेणेमां वसुंधराम् ।
01-058-012c	ब्राह्मणाद्यास्तदा वर्णा लेभिरे मुदमुत्तमाम् ॥
01-058-013a	कामक्रोधोद्धवान्दोषान्निरस्य च नराधिपाः ।
01-058-013c	दण्डं दण्ड्येषु धर्मेण प्रणयन्तोऽन्वपालयन् ॥
01-058-014a	तथा धर्मपरे क्षत्रे सहस्राक्षः शतक्रतुः ।
01-058-014c	स्वादु देशे च काले च ववर्षाप्याययन्प्रजाः ॥
01-058-015a	न बाल एव म्रियते तदा कश्चिन्नराधिप ।
01-058-015c	न च स्त्रियं प्रजानाति कश्चिदप्राप्तयौवनः ॥
01-058-016a	एवमायुष्मतीभिस्तु प्रजाभिर्भरतर्षभ ।
01-058-016c	इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यत मेदिनी ॥
01-058-017a	ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया बहुदक्षिणैः ।
01-058-017c	साङ्गोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयते तदा ॥

01-058-018a	न च विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणाः स्म तदा नृप ।
01-058-018c	न च शूद्रसमाभ्याशे वेदानुच्चारयन्त्युत ॥
01-058-019a	कारयन्तः कृषिं गोभिस्तथा वैश्याः क्षिताविह ।
01-058-019c	न गामयुञ्जन्त धुरि कृशाङ्गाश्चाप्यजीवयन् ॥
01-058-020a	फेनपांश्च तथा वत्सान्न दुहन्ति स्म मानवाः ।
01-058-020c	न कूटमानैर्वणिजः पण्यं विक्रीणते तदा ॥
01-058-021a	कर्माणि च नरव्याघ्र धर्मोपेतानि मानवाः ।
01-058-021c	धर्ममेवानुपश्यन्तश्चक्रुर्धर्मपरायणाः ॥
01-058-022a	स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे वर्णा नराधिप ।
01-058-022c	एवं तदा नरव्याघ्र धर्मो न हसते क्वचित् ॥
01-058-023a	काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ ।
01-058-023c	फलन्त्यृतुषु वृक्षाश्च पुष्पाणि च फलानि च ॥
01-058-024a	एवं कृतयुगे सम्यग्वर्तमाने तदा नृप ।
01-058-024c	आपूर्यत मही कृत्स्ना प्राणिभिर्बहुभिर्भृशम् ॥
01-058-025a	ततः समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ ।
01-058-025c	असुरा जज्ञिरे क्षेत्रे राज्ञां मनुजपुंगव ॥
01-058-026a	आदित्यैर्हि तदा दैत्या बहुशो निर्जिता युधि ।
01-058-026c	ऐश्वर्याद्भ्रंशिताश्चापि संबभूवुः क्षिताविह ॥
01-058-027a	इह देवत्वमिच्छन्तो मानुषेषु मनस्विनः ।
01-058-027c	जज्ञिरे भुवि भूतेषु तेषु तेष्वसुरा विभो ॥
01-058-028a	गोष्वश्वेषु च राजेन्द्र खरोष्ट्रमहिषेषु च ।
01-058-028c	क्रव्यादेषु च भूतेषु गजेषु च मृगेषु च ॥
01-058-029a	जातैरिह महीपाल जायमानैश्च तैर्मही ।
01-058-029c	न शशाकात्मनात्मानमियं धारयितुं धरा ॥
01-058-030a	अथ जाता महीपालाः केचिद्वलसमन्विताः ।
01-058-030c	दितेः पुत्रा दनोश्चैव तस्माल्लोकादिह च्युताः ॥
01-058-031a	वीर्यवन्तोऽवलिप्तास्ते नानारूपधरा महीम् ।
01-058-031c	इमां सागरपर्यन्तां परीयुररिमर्दनाः ॥
01-058-032a	ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्रांश्चैवाप्यपीडयन् ।
01-058-032c	अन्यानि चैव भूतानि पीडयामासुरोजसा ॥
01-058-033a	त्रासयन्तो विनिघ्नन्तस्तांस्तान्भूतगणांश्च ते ।

01-058-033c	विचेरुः सर्वतो राजन्महीं शतसहस्रशः ॥
01-058-034a	आश्रमस्थान्महर्षींश्च धर्षयन्तस्ततस्ततः ।
01-058-034c	अब्रह्मण्या वीर्यमदा मत्ता मदबलेन च ॥
01-058-035a	एवं वीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियं तैर्महासुरैः ।
01-058-035c	पीड्यमाना महीपाल ब्रह्माणमुपचक्रमे ॥
01-058-036a	न हीमां पवनो राजन्न नागा न नगा महीम् ।
01-058-036c	तदा धारयितुं शेकुराक्रान्तां दानवैर्बलात् ॥
01-058-037a	ततो मही महीपाल भारार्ता भयपीडिता ।
01-058-037c	जगाम शरणं देवं सर्वभूतपितामहम् ॥
01-058-038a	सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
01-058-038c	ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककर्तारमव्ययम् ॥
01-058-039a	गन्धर्वैरप्सरोभिश्च बन्दिकर्मसु निष्ठितैः ।
01-058-039c	वन्द्यमानं मुदोपेतैर्वन्दे चैनमेत्य सा ॥
01-058-040a	अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी ।
01-058-040c	संनिधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ॥
01-058-041a	तत्प्रधानात्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयंभुवः ।
01-058-041c	पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्ठिनः ॥
01-058-042a	स्रष्टा हि जगतः कस्मान्न संबुध्येत भारत ।
01-058-042c	सुरासुराणां लोकानामशेषेण मनोगतम् ॥
01-058-043a	तामुवाच महाराज भूमिं भूमिपतिर्विभुः ।
01-058-043c	प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ॥
01-058-044a	यदर्थमसि संप्राप्ता मत्सकाशं वसुंधरे ।
01-058-044c	तदर्थं संनियोक्ष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥
01-058-045a	इत्युक्त्वा स महीं देवो ब्रह्मा राजन्विसृज्य च ।
01-058-045c	आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥
01-058-046a	अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक्पृथक् ।
01-058-046c	अस्यामेव प्रसूयध्वं विरोधायेति चाब्रवीत् ॥
01-058-047a	तथैव च समानीय गन्धर्वाप्सरसां गणान् ।
01-058-047c	उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमुत्तमम् ॥
01-058-047e	स्वैरंशैः संप्रसूयध्वं यथेष्टं मानुषेष्विति ॥
01-058-048a	अथ शक्रादयः सर्वे श्रुत्वा सुरगुरोर्वचः ।

- 01-058-048c तथ्यमथ्यं च पथ्यं च तस्य ते जगृहुस्तदा ॥
 01-058-049a अथ ते सर्वशोऽशैः स्वैर्गन्तुं भूमिं कृतक्षणाः ।
 01-058-049c नारायणममित्रघ्नं वैकुण्ठमुपचक्रमुः ॥
 01-058-050a यः स चक्रगदापाणिः पीतवासासितप्रभः ।
 01-058-050c पद्मनाभः सुरारिघ्नः पृथुचार्वञ्चितेक्षणः ॥
 01-058-051a तं भुवः शोधनायेन्द्र उवाच पुरुषोत्तमम् ।
 01-058-051c अंशेनावतरस्वेति तथेत्याह च तं हरिः ॥

01-059-001 वैशंपायन उवाच

- 01-059-001a अथ नारायणेनेन्द्रश्चकार सह संविदम् ।
 01-059-001c अवतर्तुं महीं स्वर्गादंशतः सहितः सुरैः ॥
 01-059-002a आदिश्य च स्वयं शक्रः सर्वानेव दिवौकसः ।
 01-059-002c निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्य ह ॥
 01-059-003a तेऽमरारिविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।
 01-059-003c अवतेरुः क्रमेणेमां महीं स्वर्गादिवौकसः ॥
 01-059-004a ततो ब्रह्मर्षिवंशेषु पार्थिवर्षिकुलेषु च ।
 01-059-004c जज्ञिरे राजशार्दूल यथाकामं दिवौकसः ॥
 01-059-005a दानवान्राक्षसांश्चैव गन्धर्वान्पन्नगांस्तथा ।
 01-059-005c पुरुषादानि चान्यानि जघ्नुः सत्त्वान्यनेकशः ॥
 01-059-006a दानवा राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पन्नगास्तथा ।
 01-059-006c न तान्बलस्थान्बाल्येऽपि जघ्नुर्भरतसत्तम ॥

01-059-007 जनमेजय उवाच

- 01-059-007a देवदानवसंघानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
 01-059-007c मानवानां च सर्वेषां तथा वै यक्षरक्षसाम् ॥
 01-059-008a श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन संभवं कृत्स्नमादितः ।
 01-059-008c प्राणिनां चैव सर्वेषां सर्वशः सर्वविद्ध्यसि ॥

01-059-009 वैशंपायन उवाच

- 01-059-009a हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ।
 01-059-009c सुरादीनामहं सम्यग्लोकानां प्रभवाप्ययम् ॥
 01-059-010a ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।
 01-059-010c मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥

01-059-011a	मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपात्तु इमाः प्रजाः ।
01-059-011c	प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश ॥
01-059-012a	अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः ।
01-059-012c	क्रोधा प्रावा अरिष्टा च विनता कपिला तथा ॥
01-059-013a	कद्रूश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत ।
01-059-013c	एतासां वीर्यसंपन्नं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥
01-059-014a	अदित्यां द्वादशादित्याः संभूता भुवनेश्वराः ।
01-059-014c	ये राजन्नामतस्तांस्ते कीर्तयिष्यामि भारत ॥
01-059-015a	धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणश्चांश एव च ।
01-059-015c	भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥
01-059-016a	एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ।
01-059-016c	जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥
01-059-017a	एक एव दितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुः स्मृतः ।
01-059-017c	नाम्ना ख्यातास्तु तस्येमे पुत्राः पञ्च महात्मनः ॥
01-059-018a	प्रह्लादः पूर्वजस्तेषां संह्लादस्तदनन्तरम् ।
01-059-018c	अनुह्लादस्तृतीयोऽभूत्तस्माच्च शिबिबाष्कलौ ॥
01-059-019a	प्रह्लादस्य त्रयः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत ।
01-059-019c	विरोचनश्च कुम्भश्च निकुम्भश्चेति विश्रुताः ॥
01-059-020a	विरोचनस्य पुत्रोऽभूद्बलिरेकः प्रतापवान् ।
01-059-020c	बलेश्च प्रथितः पुत्रो बाणो नाम महासुरः ॥
01-059-021a	चत्वारिंशद्दनोः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत ।
01-059-021c	तेषां प्रथमजो राजा विप्रचित्तिर्महायशाः ॥
01-059-022a	शम्बरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विश्रुतः ।
01-059-022c	असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः ॥
01-059-023a	अयःशिरा अश्वशिरा अयःशङ्कुश्च वीर्यवान् ।
01-059-023c	तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमांश्च यः ॥
01-059-024a	स्वर्भानुरश्चोऽश्वपतिर्वृषपर्वाजकस्तथा ।
01-059-024c	अश्वग्रीवश्च सूक्ष्मश्च तुहुण्डश्च महासुरः ॥
01-059-025a	इसृपा एकचक्रश्च विरूपाक्षो हराहरौ ।
01-059-025c	निचन्द्रश्च निकुम्भश्च कुपथः कापथस्तथा ॥
01-059-026a	शरभः शलभश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।

01-059-026c	इति ख्याता दनोर्वशे दानवाः परिकीर्तिताः ॥
01-059-026e	अन्यौ तु खलु देवानां सूर्याचन्द्रमसौ स्मृतौ ॥
01-059-027a	इमे च वंशे प्रथिताः सत्त्ववन्तो महाबलाः ।
01-059-027c	दनुपुत्रा महाराज दश दानवपुङ्गवाः ॥
01-059-028a	एकाक्षो मृतपा वीरः प्रलम्बनरकावपि ।
01-059-028c	वातापिः शत्रुतपनः शठश्चैव महासुरः ॥
01-059-029a	गविष्ठश्च दनायुश्च दीर्घजिह्वश्च दानवः ।
01-059-029c	असंख्येयाः स्मृतास्तेषां पुत्राः पौत्राश्च भारत ॥
01-059-030a	सिंहिका सुषुवे पुत्रं राहुं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
01-059-030c	सुचन्द्रं चन्द्रहन्तारं तथा चन्द्रविमर्दनम् ॥
01-059-031a	क्रूरस्वभावं क्रूरायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
01-059-031c	गणः क्रोधवशो नाम क्रूरकर्मारिमर्दनः ॥
01-059-032a	अनायुषः पुनः पुत्राश्चत्वारोऽसुरपुङ्गवाः ।
01-059-032c	विक्षरो बलवीरौ च वृत्रश्चैव महासुरः ॥
01-059-033a	कालायाः प्रथिताः पुत्राः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
01-059-033c	भुवि ख्याता महावीर्या दानवेषु परंतपाः ॥
01-059-034a	विनाशनश्च क्रोधश्च हन्ता क्रोधस्य चापरः ।
01-059-034c	क्रोधशत्रुस्तथैवान्यः कालेया इति विश्रुताः ॥
01-059-035a	असुराणामुपाध्यायः शुक्रस्त्वृषिसुतोऽभवत् ।
01-059-035c	ख्याताश्चोशनसः पुत्राश्चत्वारोऽसुरयाजकाः ॥
01-059-036a	त्वष्टावरस्तथात्रिश्च द्वावन्यौ मन्त्रकर्मिणौ ।
01-059-036c	तेजसा सूर्यसंकाशा ब्रह्मलोकप्रभावनाः ॥
01-059-037a	इत्येष वंशप्रभवः कथितस्ते तरस्विनाम् ।
01-059-037c	असुराणां सुराणां च पुराणे संश्रुतो मया ॥
01-059-038a	एतेषां यदपत्यं तु न शक्यं तदशेषतः ।
01-059-038c	प्रसंख्यातुं महीपाल गुणभूतमनन्तकम् ॥
01-059-039a	तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च तथैव गरुडारुणौ ।
01-059-039c	आरुणिर्वारुणिश्चैव वैनतेया इति स्मृताः ॥
01-059-040a	शेषोऽनन्तो वासुकिश्च तक्षकश्च भुजंगमः ।
01-059-040c	कूर्मश्च कुलिकश्चैव काद्रवेया महाबलाः ॥
01-059-041a	भीमसेनोग्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा ।

- 01-059-041c गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ॥
- 01-059-042a पत्रवानर्कपर्णश्च प्रयुतश्चैव विश्रुतः ।
- 01-059-042c भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वविद्वशी ॥
- 01-059-043a तथा शालिशिरा राजन्प्रद्युम्नश्च चतुर्दशः ।
- 01-059-043c कलिः पञ्चदशश्चैव नारदश्चैव षोडशः ॥
- 01-059-043e इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्तिताः ॥
- 01-059-044a अतस्तु भूतान्यन्यानि कीर्तयिष्यामि भारत ।
- 01-059-044c अनवद्यामनुवशामनूनामरुणां प्रियाम् ॥
- 01-059-044e अनूपां सुभगां भासीमिति प्रावा व्यजायत ॥
- 01-059-045a सिद्धः पूर्णश्च बर्ही च पूर्णाशश्च महायशाः ।
- 01-059-045c ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव सप्तमः ॥
- 01-059-046a विश्वावसुश्च भानुश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ।
- 01-059-046c इत्येते देवगन्धर्वाः प्रावेयाः परिकीर्तिताः ॥
- 01-059-047a इमं त्वप्सरसां वंशं विदितं पुण्यलक्षणम् ।
- 01-059-047c प्रावासूत महाभागा देवी देवर्षितः पुरा ॥
- 01-059-048a अलम्बुसा मिश्रकेषी विद्युत्पर्णा तुलानघा ।
- 01-059-048c अरुणा रक्षिता चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ॥
- 01-059-049a असिता च सुबाहुश्च सुव्रता सुभुजा तथा ।
- 01-059-049c सुप्रिया चातिबाहुश्च विख्यातौ च हहाहुहू ॥
- 01-059-049e तुम्बुरुश्चेति चत्वारः स्मृता गन्धर्वसत्तमाः ॥
- 01-059-050a अमृतं ब्राह्मणा गावो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
- 01-059-050c अपत्यं कपिलायास्तु पुराणे परिकीर्तितम् ॥
- 01-059-051a इति ते सर्वभूतानां संभवः कथितो मया ।
- 01-059-051c यथावत्परिसंख्यातो गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥
- 01-059-052a भुजगानां सुपर्णानां रुद्राणां मरुतां तथा ।
- 01-059-052c गवां च ब्राह्मणानां च श्रीमतां पुण्यकर्मणाम् ॥
- 01-059-053a आयुष्यश्चैव पुण्यश्च धन्यः श्रुतिसुखावहः ।
- 01-059-053c श्रोतव्यश्चैव सततं श्राव्यश्चैवानसूयता ॥
- 01-059-054a इमं तु वंशं नियमेन यः पठेन्महात्मनां ब्राह्मणदेवसंनिधौ ।
- 01-059-054c अपत्यलाभं लभते स पुष्कलं; श्रियं यशः प्रेत्य च शोभनां गतिम् ॥

01-060-001 वैशंपायन उवाच

01-060-001a	ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।
01-060-001c	एकादश सुताः स्थाणोः ख्याताः परममानसाः ॥
01-060-002a	मृगव्याधश्च शर्वश्च निरृतिश्च महायशाः ।
01-060-002c	अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परंतपः ॥
01-060-003a	दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च महाद्युतिः ।
01-060-003c	स्थाणुर्भवश्च भगवान्नुद्रा एकादश स्मृताः ॥
01-060-004a	मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
01-060-004c	षडेते ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवन्तो महर्षयः ॥
01-060-005a	त्रयस्त्वङ्गिरसः पुत्रा लोके सर्वत्र विश्रुताः ।
01-060-005c	बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्तश्च धृतव्रताः ॥
01-060-006a	अत्रेस्तु बहवः पुत्राः श्रूयन्ते मनुजाधिप ।
01-060-006c	सर्वे वेदविदः सिद्धाः शान्तात्मानो महर्षयः ॥
01-060-007a	राक्षसास्तु पुलस्त्यस्य वानराः किंनरास्तथा ।
01-060-007c	पुलहस्य मृगाः सिंहा व्याघ्राः किंपुरुषास्तथा ॥
01-060-008a	क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतंगसहचारिणः ।
01-060-008c	विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ॥
01-060-009a	दक्षस्त्वजायताङ्गुष्ठादक्षिणाद्भगवानृषिः ।
01-060-009c	ब्रह्मणः पृथिवीपाल पुत्रः पुत्रवतां वरः ॥
01-060-010a	वामादजायताङ्गुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः ।
01-060-010c	तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयन्मुनिः ॥
01-060-011a	ताः सर्वास्त्वनवद्याङ्ग्यः कन्याः कमललोचनाः ।
01-060-011c	पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥
01-060-012a	ददौ स दश धर्माय सप्तविंशतिमिन्दवे ।
01-060-012c	दिव्येन विधिना राजन्कश्यपाय त्रयोदश ॥
01-060-013a	नामतो धर्मपत्न्यस्ताः कीर्त्यमाना निबोध मे ।
01-060-013c	कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा ॥
01-060-014a	बुद्धिर्लज्जा मतिश्चैव पत्न्यो धर्मस्य ता दश ।
01-060-014c	द्वाराण्येतानि धर्मस्य विहितानि स्वयंभुवा ॥
01-060-015a	सप्तविंशति सोमस्य पत्न्यो लोके परिश्रुताः ।
01-060-015c	कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुभव्रताः ॥
01-060-015e	सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधौ स्थिताः ॥

01-060-016a	पितामहो मुनिर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः ।
01-060-016c	तस्याष्टौ वसवः पुत्रास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥
01-060-017a	धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः ।
01-060-017c	प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः ॥
01-060-018a	धूम्रायाश्च धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो ध्रुवस्तथा ।
01-060-018c	चन्द्रमास्तु मनस्विन्याः श्वसायाः श्वसनस्तथा ॥
01-060-019a	रतायाश्चाप्यहः पुत्रः शाण्डिल्याश्च हुताशनः ।
01-060-019c	प्रत्यूषश्च प्रभासश्च प्रभातायाः सुतौ स्मृतौ ॥
01-060-020a	धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
01-060-020c	ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः ॥
01-060-021a	सोमस्य तु सुतो वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
01-060-021c	मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥
01-060-022a	अह्नः सुतः स्मृतो ज्योतिः श्रमः शान्तस्तथा मुनिः ।
01-060-022c	अग्नेः पुत्रः कुमारस्तु श्रीमाञ्शरवणालयः ॥
01-060-023a	तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेशश्च पृष्ठजः ।
01-060-023c	कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्च कार्तिकेय इति स्मृतः ॥
01-060-024a	अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रः पुरोजवः ।
01-060-024c	अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥
01-060-025a	प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम् ।
01-060-025c	द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ॥
01-060-026a	बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ।
01-060-026c	योगसिद्धा जगत्सर्वमसक्तं विचरत्युत ॥
01-060-026e	प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य ह ॥
01-060-027a	विश्वकर्मा महाभागो जज्ञे शिल्पप्रजापतिः ।
01-060-027c	कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ॥
01-060-028a	भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ।
01-060-028c	यो दिव्यानि विमानानि देवतानां चकार ह ॥
01-060-029a	मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ।
01-060-029c	पूजयन्ति च यं नित्यं विश्वकर्माणमव्ययम् ॥
01-060-030a	स्तनं तु दक्षिणं भित्त्वा ब्रह्मणो नरविग्रहः ।
01-060-030c	निःसृतो भगवान्धर्मः सर्वलोकसुखावहः ॥

01-060-031a	त्रयस्तस्य वराः पुत्राः सर्वभूतमनोहराः ।
01-060-031c	शमः कामश्च हर्षश्च तेजसा लोकधारिणः ॥
01-060-032a	कामस्य तु रतिर्भार्या शमस्य प्राप्तिरङ्गना ।
01-060-032c	नन्दी तु भार्या हर्षस्य यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
01-060-033a	मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य सुरासुराः ।
01-060-033c	जज्ञिरे नृपशार्दूल लोकानां प्रभवस्तु सः ॥
01-060-034a	त्वाष्ट्री तु सवितुर्भार्या वडवारूपधारिणी ।
01-060-034c	असूयत महाभागा सान्तरिक्षेऽश्विनावुभौ ॥
01-060-035a	द्वादशैवादितेः पुत्राः शक्रमुख्या नराधिप ।
01-060-035c	तेषामवरजो विष्णुर्यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
01-060-036a	त्रयस्त्रिंशत इत्येते देवास्तेषामहं तव ।
01-060-036c	अन्वयं संप्रवक्ष्यामि पक्षैश्च कुलतो गणान् ॥
01-060-037a	रुद्राणामपरः पक्षः साध्यानां मरुतां तथा ।
01-060-037c	वसूनां भार्गवं विद्याद्विश्वेदेवांस्तथैव च ॥
01-060-038a	वैनतेयस्तु गरुडो बलवानरुणस्तथा ।
01-060-038c	बृहस्पतिश्च भगवानादित्येष्वेव गण्यते ॥
01-060-039a	अश्विभ्यां गुह्यकान्विद्धि सर्वौषध्यस्तथा पशून् ।
01-060-039c	एष देवगणो राजन्कीर्तितस्तेऽनुपूर्वशः ॥
01-060-039e	यं कीर्तयित्वा मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
01-060-040a	ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः ।
01-060-040c	भृगोः पुत्रः कविर्विद्वाञ्शुक्रः कविसुतो ग्रहः ॥
01-060-041a	त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थे वर्षावर्षे भयाभये ।
01-060-041c	स्वयंभुवा नियुक्तः सन्भुवनं परिधावति ॥
01-060-042a	योगाचार्यो महाबुद्धिर्देत्यानामभवद्गुरुः ।
01-060-042c	सुराणां चापि मेधावी ब्रह्मचारी यतव्रतः ॥
01-060-043a	तस्मिन्नियुक्ते विभुना योगक्षेमाय भार्गवे ।
01-060-043c	अन्यमुत्पादयामास पुत्रं भृगुरनिन्दितम् ॥
01-060-044a	च्यवनं दीप्ततपसं धर्मात्मानं मनीषिणम् ।
01-060-044c	यः स रोषाच्च्युतो गर्भान्मातुर्मोक्षाय भारत ॥
01-060-045a	आरुषी तु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः ।
01-060-045c	और्वस्तस्यां समभवदूरुं भित्त्वा महायशाः ॥

01-060-045e	महातपा महातेजा बाल एव गुणैर्युतः ॥
01-060-046a	ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत् ।
01-060-046c	जमदग्नेस्तु चत्वार आसन्पुत्रा महात्मनः ॥
01-060-047a	रामस्तेषां जघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः ।
01-060-047c	सर्वशस्त्रास्त्रकुशलः क्षत्रियान्तकरो वशी ॥
01-060-048a	और्वस्यासीत्पुत्रशतं जमदग्निपुरोगमम् ।
01-060-048c	तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भृगुविस्तरः ॥
01-060-049a	द्वौ पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वन्यौ ययोस्तिष्ठति लक्षणम् ।
01-060-049c	लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह ॥
01-060-050a	तयोरेव स्वसा देवी लक्ष्मीः पद्मगृहा शुभा ।
01-060-050c	तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगा व्योमचारिणः ॥
01-060-051a	वरुणस्य भार्या ज्येष्ठा तु शुक्रादेवी व्यजायत ।
01-060-051c	तस्याः पुत्रं बलं विद्धि सुरां च सुरनन्दिनीम् ॥
01-060-052a	प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ।
01-060-052c	अधर्मस्तत्र संजातः सर्वभूतविनाशनः ॥
01-060-053a	तस्यापि निरृतिर्भार्या नैरृता येन राक्षसाः ।
01-060-053c	घोरास्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा ॥
01-060-053e	भयो महाभयश्चैव मृत्युर्भूतान्तकस्तथा ॥
01-060-054a	काकीं श्येनीं च भासीं च धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम् ।
01-060-054c	ताम्रा तु सुषुवे देवी पञ्चैता लोकविश्रुताः ॥
01-060-055a	उलूकान्सुषुवे काकी श्येनी श्येनान्व्यजायत ।
01-060-055c	भासी भासानजनयदृध्रांश्चैव जनाधिप ॥
01-060-056a	धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ।
01-060-056c	चक्रवाकांश्च भद्रं ते प्रजज्ञे सा तु भामिनी ॥
01-060-057a	शुकी विजज्ञे धर्मज्ञं शुकानेव मनस्विनी ।
01-060-057c	कल्याणगुणसंपन्ना सर्वलक्षणपूजिता ॥
01-060-058a	नव क्रोधवशा नारीः प्रजज्ञेऽप्यात्मसंभवाः ।
01-060-058c	मृगीं च मृगमन्दां च हरिं भद्रमनामपि ॥
01-060-059a	मातङ्गीमथ शार्दूलीं श्वेतां सुरभिमेव च ।
01-060-059c	सर्वलक्षणसंपन्नां सुरसां च यशस्विनीम् ॥
01-060-060a	अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरात्मज ।

- 01-060-060c ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः सृमराश्चमरा अपि ॥
- 01-060-061a ततस्त्वैरावतं नागं जज्ञे भद्रमना सुतम् ।
- 01-060-061c ऐरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ॥
- 01-060-062a हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तरस्विनः ।
- 01-060-062c गोलाङ्गूलांश्च भद्रं ते हर्याः पुत्रान्प्रचक्षते ॥
- 01-060-063a प्रजज्ञे त्वथ शार्दूली सिंहान्व्याघ्रांश्च भारत ।
- 01-060-063c द्वीपिनश्च महाभाग सर्वानेव न संशयः ॥
- 01-060-064a मातङ्ग्यास्त्वथ मातङ्गा अपत्यानि नराधिप ।
- 01-060-064c दिशागजं तु श्वेताख्यं श्वेताजनयदाशुगम् ॥
- 01-060-065a तथा दुहितरौ राजन्सुरभिर्वै व्यजायत ।
- 01-060-065c रोहिणीं चैव भद्रं ते गन्धर्वीं च यशस्विनीम् ॥
- 01-060-065e रोहिण्यां जज्ञिरे गावो गन्धर्व्यां वाजिनः सुताः ॥
- 01-060-066a सुरसाजनयन्नागात्राजन्कद्रूश्च पन्नगान् ।
- 01-060-066c सप्त पिण्डफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत ॥
- 01-060-066e अनलायाः शुकी पुत्री कद्र्वास्तु सुरसा सुता ॥
- 01-060-067a अरुणस्य भार्या श्येनी तु वीर्यवन्तौ महाबलौ ।
- 01-060-067c संपातिं जनयामास तथैव च जटायुषम् ॥
- 01-060-067e द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु विख्यातौ गरुडारुणौ ॥
- 01-060-068a इत्येष सर्वभूतानां महतां मनुजाधिप ।
- 01-060-068c प्रभवः कीर्तितः सम्यङ्ग्या मतिमतां वर ॥
- 01-060-069a यं श्रुत्वा पुरुषः सम्यक्पूतो भवति पाप्मनः ।
- 01-060-069c सर्वज्ञतां च लभते गतिमग्र्यां च विन्दति ॥

01-061-001 जनमेजय उवाच

- 01-061-001a देवानां दानवानां च यक्षाणामथ रक्षसाम् ।
- 01-061-001c अन्येषां चैव भूतानां सर्वेषां भगवन्नहम् ॥
- 01-061-002a श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन मानुषेषु महात्मनाम् ।
- 01-061-002c जन्म कर्म च भूतानामेतेषामनुपूर्वशः ॥

01-061-003 वैशंपायन उवाच

- 01-061-003a मानुषेषु मनुष्येन्द्र संभूता ये दिवौकसः ।
- 01-061-003c प्रथमं दानवांश्चैव तांस्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥

01-061-004a	विप्रचित्तिरिति ख्यातो य आसीद्दानवर्षभः ।
01-061-004c	जरासंध इति ख्यातः स आसीन्मनुजर्षभः ॥
01-061-005a	दितेः पुत्रस्तु यो राजन्हिरण्यकशिपुः स्मृतः ।
01-061-005c	स जज्ञे मानुषे लोके शिशुपालो नरर्षभः ॥
01-061-006a	संहाद इति विख्यातः प्रह्लादस्यानुजस्तु यः ।
01-061-006c	स शल्य इति विख्यातो जज्ञे बाह्लीकपुंगवः ॥
01-061-007a	अनुह्लादस्तु तेजस्वी योऽभूत्ख्यातो जघन्यजः ।
01-061-007c	धृष्टकेतुरिति ख्यातः स आसीन्मनुजेश्वरः ॥
01-061-008a	यस्तु राजञ्शिबिर्नाम दैतेयः परिकीर्तितः ।
01-061-008c	द्रुम इत्यभिविख्यातः स आसीद्भुवि पार्थिवः ॥
01-061-009a	बाष्कलो नाम यस्तेषामासीदसुरसत्तमः ।
01-061-009c	भगदत्त इति ख्यातः स आसीन्मनुजेश्वरः ॥
01-061-010a	अयःशिरा अश्वशिरा अयःशङ्कुश्च वीर्यवान् ।
01-061-010c	तथा गगनमूर्धा च वेगवांश्चात्र पञ्चमः ॥
01-061-011a	पञ्चैते जज्ञिरे राजन्वीर्यवन्तो महासुराः ।
01-061-011c	केकयेषु महात्मानः पार्थिवर्षभसत्तमाः ॥
01-061-012a	केतुमानिति विख्यातो यस्ततोऽन्यः प्रतापवान् ।
01-061-012c	अमितौजा इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ॥
01-061-013a	स्वर्भानुरिति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ।
01-061-013c	उग्रसेन इति ख्यात उग्रकर्मा नराधिपः ॥
01-061-014a	यस्त्वश्च इति विख्यातः श्रीमानासीन्महासुरः ।
01-061-014c	अशोको नाम राजासीन्महावीर्यपराक्रमः ॥
01-061-015a	तस्मादवरजो यस्तु राजन्नश्चपतिः स्मृतः ।
01-061-015c	दैतेयः सोऽभवद्राजा हार्दिक्यो मनुजर्षभः ॥
01-061-016a	वृषपर्वेति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ।
01-061-016c	दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ॥
01-061-017a	अजकस्त्वनुजो राजन्य आसीद्वृषपर्वणः ।
01-061-017c	स मल्ल इति विख्यातः पृथिव्यामभवन्नृपः ॥
01-061-018a	अश्वग्रीव इति ख्यातः सत्त्ववान्यो महासुरः ।
01-061-018c	रोचमान इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ॥
01-061-019a	सूक्ष्मस्तु मतिमात्राजन्कीर्तिमान्यः प्रकीर्तितः ।

01-061-019c	बृहन्त इति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ॥
01-061-020a	तुहुण्ड इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ।
01-061-020c	सेनाबिन्दुरिति ख्यातः स बभूव नराधिपः ॥
01-061-021a	इसृपा नाम यस्तेषामसुराणां बलाधिकः ।
01-061-021c	पापजिन्नाम राजासीद्भुवि विख्यातविक्रमः ॥
01-061-022a	एकचक्र इति ख्यात आसीद्यस्तु महासुरः ।
01-061-022c	प्रतिविन्ध्य इति ख्यातो बभूव प्रथितः क्षितौ ॥
01-061-023a	विरूपाक्षस्तु दैतेयश्चित्रयोधी महासुरः ।
01-061-023c	चित्रवर्मेति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ॥
01-061-024a	हरस्त्वरिहरो वीर आसीद्यो दानवोत्तमः ।
01-061-024c	सुवास्तुरिति विख्यातः स जज्ञे मनुजर्षभः ॥
01-061-025a	अहरस्तु महातेजाः शत्रुपक्षक्षयंकरः ।
01-061-025c	बाह्लीको नाम राजा स बभूव प्रथितः क्षितौ ॥
01-061-026a	निचन्द्रश्चन्द्रवक्त्रश्च य आसीदसुरोत्तमः ।
01-061-026c	मुञ्जकेश इति ख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ॥
01-061-027a	निकुम्भस्त्वजितः संख्ये महामतिरजायत ।
01-061-027c	भूमौ भूमिपतिः श्रेष्ठो देवाधिप इति स्मृतः ॥
01-061-028a	शरभो नाम यस्तेषां दैतेयानां महासुरः ।
01-061-028c	पौरवो नाम राजर्षिः स बभूव नरेष्विह ॥
01-061-029a	द्वितीयः शलभस्तेषामसुराणां बभूव यः ।
01-061-029c	प्रहादो नाम बाह्लीकः स बभूव नराधिपः ॥
01-061-030a	चन्द्रस्तु दितिजश्रेष्ठो लोके ताराधिपोपमः ।
01-061-030c	ऋषिको नाम राजर्षिर्बभूव नृपसत्तमः ॥
01-061-031a	मृतपा इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ।
01-061-031c	पश्चिमानूपकं विद्धि तं नृपं नृपसत्तम ॥
01-061-032a	गविष्ठस्तु महातेजा यः प्रख्यातो महासुरः ।
01-061-032c	द्रुमसेन इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ॥
01-061-033a	मयूर इति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ।
01-061-033c	स विश्व इति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥
01-061-034a	सुपर्ण इति विख्यातस्तस्मादवरजस्तु यः ।
01-061-034c	कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ॥

01-061-035a	चन्द्रहन्तेति यस्तेषां कीर्तितः प्रवरोऽसुरः ।
01-061-035c	शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥
01-061-036a	विनाशनस्तु चन्द्रस्य य आख्यातो महासुरः ।
01-061-036c	जानकिर्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥
01-061-037a	दीर्घजिह्वस्तु कौरव्य य उक्तो दानवर्षभः ।
01-061-037c	काशिराज इति ख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपतिः ॥
01-061-038a	ग्रहं तु सुषुवे यं तं सिंही चन्द्रार्कमर्दनम् ।
01-061-038c	क्राथ इत्यभिविख्यातः सोऽभवन्मनुजाधिपः ॥
01-061-039a	अनायुषस्तु पुत्राणां चतुर्णां प्रवरोऽसुरः ।
01-061-039c	विक्षरो नाम तेजस्वी वसुमित्रोऽभवन्नृपः ॥
01-061-040a	द्वितीयो विक्षराद्यस्तु नराधिप महासुरः ।
01-061-040c	पांसुराष्ट्राधिप इति विश्रुतः सोऽभवन्नृपः ॥
01-061-041a	बलवीर इति ख्यातो यस्त्वासीदसुरोत्तमः ।
01-061-041c	पौण्ड्रमत्स्यक इत्येव स बभूव नराधिपः ॥
01-061-042a	वृत्र इत्यभिविख्यातो यस्तु राजन्महासुरः ।
01-061-042c	मणिमान्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥
01-061-043a	क्रोधहन्तेति यस्तस्य बभूवावरजोऽसुरः ।
01-061-043c	दण्ड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः क्षितौ ॥
01-061-044a	क्रोधवर्धन इत्येव यस्त्वन्यः परिकीर्तितः ।
01-061-044c	दण्डधार इति ख्यातः सोऽभवन्मनुजेश्वरः ॥
01-061-045a	कालकायास्तु ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः ।
01-061-045c	जज्ञिरे राजशार्दूल शार्दूलसमविक्रमाः ॥
01-061-046a	मगधेषु जयत्सेनः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ।
01-061-046c	अष्टानां प्रवरस्तेषां कालेयानां महासुरः ॥
01-061-047a	द्वितीयस्तु ततस्तेषां श्रीमान्हरिहयोपमः ।
01-061-047c	अपराजित इत्येव स बभूव नराधिपः ॥
01-061-048a	तृतीयस्तु महाराज महाबाहुर्महासुरः ।
01-061-048c	निषादाधिपतिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ॥
01-061-049a	तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः ।
01-061-049c	श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ॥
01-061-050a	पञ्चमस्तु बभूवैषां प्रवरो यो महासुरः ।

01-061-050c	महौजा इति विख्यातो बभूवेह परंतपः ॥
01-061-051a	षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीन्महासुरः ।
01-061-051c	अभीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ॥
01-061-052a	समुद्रसेनश्च नृपस्तेषामेवाभवद्गणात् ।
01-061-052c	विश्रुतः सागरान्तायां क्षितौ धर्मार्थतत्त्ववित् ॥
01-061-053a	बृहन्नामाष्टमस्तेषां कालेयानां परंतपः ।
01-061-053c	बभूव राजन्धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥
01-061-054a	गणः क्रोधवशो नाम यस्ते राजन्प्रकीर्तितः ।
01-061-054c	ततः संजज्ञिरे वीराः क्षिताविह नराधिपाः ॥
01-061-055a	नन्दिकः कर्णवेष्टश्च सिद्धार्थः कीटकस्तथा ।
01-061-055c	सुवीरश्च सुबाहुश्च महावीरोऽथ बाह्लिकः ॥
01-061-056a	क्रोधो विचित्यः सुरसः श्रीमान्नीलश्च भूमिपः ।
01-061-056c	वीरधामा च कौरव्य भूमिपालश्च नामतः ॥
01-061-057a	दन्तवक्त्रश्च नामासीद्दुर्जयश्चैव नामतः ।
01-061-057c	रुक्मी च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजयः ॥
01-061-058a	आषाढो वायुवेगश्च भूरितेजास्तथैव च ।
01-061-058c	एकलव्यः सुमित्रश्च वाटधानोऽथ गोमुखः ॥
01-061-059a	कारुषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिस्तथैव च ।
01-061-059c	श्रुतायुरुद्धवश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ॥
01-061-060a	क्षेमोग्रतीर्थः कुहरः कलिङ्गेषु नराधिपः ।
01-061-060c	मतिमांश्च मनुष्येन्द्र ईश्वरश्चेति विश्रुतः ॥
01-061-061a	गणात्क्रोधवशादेवं राजपूगोऽभवत्क्षितौ ।
01-061-061c	जातः पुरा महाराज महाकीर्तिर्महाबलः ॥
01-061-062a	यस्त्वासीद्देवको नाम देवराजसमद्युतिः ।
01-061-062c	स गन्धर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ॥
01-061-063a	बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धि भारत ।
01-061-063c	अंशाद्द्रोणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोनिजम् ॥
01-061-064a	धन्विनां नृपशार्दूल यः स सर्वास्त्रवित्तमः ।
01-061-064c	बृहत्कीर्तिर्महातेजाः संजज्ञे मनुजेष्विह ॥
01-061-065a	धनुर्वेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः ।
01-061-065c	वरिष्ठमिन्द्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ॥

01-061-066a	महादेवान्तकाभ्यां च कामात्क्रोधाच्च भारत ।
01-061-066c	एकत्वमुपपन्नानां जज्ञे शूरः परंतपः ॥
01-061-067a	अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षक्षयंकरः ।
01-061-067c	वीरः कमलपत्राक्षः क्षितावासीन्नराधिप ॥
01-061-068a	जज्ञिरे वसवस्त्वष्ट्रौ गङ्गायां शंतनोः सुताः ।
01-061-068c	वसिष्ठस्य च शापेन नियोगाद्वासवस्य च ॥
01-061-069a	तेषामवरजो भीष्मः कुरूणामभयंकरः ।
01-061-069c	मतिमान्वेदविद्वाग्मी शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥
01-061-070a	जामदग्न्येन रामेण यः स सर्वविदां वरः ।
01-061-070c	अयुध्यत महातेजा भार्गवेण महात्मना ॥
01-061-071a	यस्तु राजन्कृपो नाम ब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ ।
01-061-071c	रुद्राणां तं गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषम् ॥
01-061-072a	शकुनिर्नाम यस्त्वासीद्राजा लोके महारथः ।
01-061-072c	द्वापरं विद्धि तं राजन्संभूतमरिमर्दनम् ॥
01-061-073a	सात्यकिः सत्यसंधस्तु योऽसौ वृष्णिकुलोद्वहः ।
01-061-073c	पक्षात्स जज्ञे मरुतां देवानामरिमर्दनः ॥
01-061-074a	द्रुपदश्चापि राजर्षिस्तत एवाभवद्गुणात् ।
01-061-074c	मानुषे नृप लोकेऽस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
01-061-075a	ततश्च कृतवर्माणं विद्धि राजञ्जनाधिपम् ।
01-061-075c	जातमप्रतिकर्माणं क्षत्रियर्षभसत्तमम् ॥
01-061-076a	मरुतां तु गणाद्विद्धि संजातमरिमर्दनम् ।
01-061-076c	विराटं नाम राजर्षिं परराष्ट्रप्रतापनम् ॥
01-061-077a	अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविश्रुतः ।
01-061-077c	स गन्धर्वपतिर्जज्ञे कुरुवंशविवर्धनः ॥
01-061-078a	धृतराष्ट्र इति ख्यातः कृष्णद्वैपायनादपि ।
01-061-078c	दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥
01-061-078e	मातुर्दोषादृषेः कोपादन्ध एव व्यजायत ॥
01-061-079a	अत्रेस्तु सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ।
01-061-079c	विदुरं विद्धि लोकेऽस्मिञ्जातं बुद्धिमतां वरम् ॥
01-061-080a	कलेरंशात्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः ।
01-061-080c	दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरूणामयशस्करः ॥

01-061-081a	जगतो यः स सर्वस्य विद्विष्टः कलिपूरुषः ।
01-061-081c	यः सर्वा घातयामास पृथिवीं पुरुषाधमः ॥
01-061-081e	येन वैरं समुद्दीप्तं भूतान्तकरणं महत् ॥
01-061-082a	पौलस्त्या भ्रातरः सर्वे जज्ञिरे मनुजेष्विह ।
01-061-082c	शतं दुःशासनादीनां सर्वेषां क्रूरकर्मणाम् ॥
01-061-083a	दुर्मुखो दुःसहश्चैव ये चान्ये नानुशब्दिताः ।
01-061-083c	दुर्योधनसहायास्ते पौलस्त्या भरतर्षभ ॥
01-061-084a	धर्मस्यांशं तु राजानं विद्धि राजन्युधिष्ठिरम् ।
01-061-084c	भीमसेनं तु वातस्य देवराजस्य चार्जुनम् ॥
01-061-085a	अश्विनोस्तु तथैवांशौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि ।
01-061-085c	नकुलः सहदेवश्च सर्वलोकमनोहरौ ॥
01-061-086a	यः सुवर्चा इति ख्यातः सोमपुत्रः प्रतापवान् ।
01-061-086c	अभिमन्युर्बृहत्कीर्तिरर्जुनस्य सुतोऽभवत् ॥
01-061-087a	अग्नेरंशं तु विद्धि त्वं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
01-061-087c	शिखण्डिनमथो राजन्स्त्रीपुंसं विद्धि राक्षसम् ॥
01-061-088a	द्रौपदेयाश्च ये पञ्च बभूवुर्भरतर्षभ ।
01-061-088c	विश्वेदेवगणान्राजंस्तान्विद्धि भरतर्षभ ॥
01-061-089a	आमुक्तकवचः कर्णो यस्तु जज्ञे महारथः ।
01-061-089c	दिवाकरस्य तं विद्धि देवस्यांशमनुत्तमम् ॥
01-061-090a	यस्तु नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
01-061-090c	तस्यांशो मानुषेष्वामीदृशसुदेवः प्रतापवान् ॥
01-061-091a	शेषस्यांशस्तु नागस्य बलदेवो महाबलः ।
01-061-091c	सनत्कुमारं प्रद्युम्नं विद्धि राजन्महौजसम् ॥
01-061-092a	एवमन्ये मनुष्येन्द्र बहवोऽशा दिवौकसाम् ।
01-061-092c	जज्ञिरे वसुदेवस्य कुले कुलविवर्धनाः ॥
01-061-093a	गणस्त्वप्सरसां यो वै मया राजन्प्रकीर्तितः ।
01-061-093c	तस्य भागः क्षितौ जज्ञे नियोगाद्वासवस्य च ॥
01-061-094a	तानि षोडश देवीनां सहस्राणि नराधिप ।
01-061-094c	बभूवुर्मानुषे लोके नारायणपरिग्रहः ॥
01-061-095a	श्रियस्तु भागः संजज्ञे रत्यर्थं पृथिवीतले ।
01-061-095c	द्रुपदस्य कुले कन्या वेदिमध्यादनिन्दिता ॥

01-061-096a	नातिह्रस्वा न महती नीलोत्पलसुगन्धिनी ।
01-061-096c	पद्मायताक्षी सुश्रोणी असितायतमूर्धजा ॥
01-061-097a	सर्वलक्षणसंपन्ना वैडूर्यमणिसंनिभा ।
01-061-097c	पञ्चानां पुरुषेन्द्राणां चित्तप्रमथिनी रहः ॥
01-061-098a	सिद्धिर्धृतिश्च ये देव्यौ पञ्चानां मातरौ तु ते ।
01-061-098c	कुन्ती माद्री च जज्ञाते मतिस्तु सुबलात्मजा ॥
01-061-099a	इति देवासुराणां ते गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
01-061-099c	अंशावतरणं राजत्राक्षसानां च कीर्तितम् ॥
01-061-100a	ये पृथिव्यां समुद्भूता राजानो युद्धदुर्मदाः ।
01-061-100c	महात्मानो यदूनां च ये जाता विपुले कुले ॥
01-061-101a	धन्यं यशस्यं पुत्रीयमायुष्यं विजयावहम् ।
01-061-101c	इदमंशावतरणं श्रोतव्यमनसूयता ॥
01-061-102a	अंशावतरणं श्रुत्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
01-061-102c	प्रभवाप्ययवित्प्राज्ञो न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥

01-062-001 जनमेजय उवाच

01-062-001a	त्वत्तः श्रुतमिदं ब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम् ।
01-062-001c	अंशावतरणं सम्यग्गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥
01-062-002a	इमं तु भूय इच्छामि कुरूणां वंशमादितः ।
01-062-002c	कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ ॥

01-062-003 वैशंपायन उवाच

01-062-003a	पौरवाणां वंशकरो दुःषन्तो नाम वीर्यवान् ।
01-062-003c	पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता भरतसत्तम ॥
01-062-004a	चतुर्भागं भुवः कृत्स्नं स भुङ्क्ते मनुजेश्वरः ।
01-062-004c	समुद्रावरणांश्चापि देशान्स समितिजयः ॥
01-062-005a	आम्लेच्छाटविकान्सर्वान्स भुङ्क्ते रिपुमर्दनः ।
01-062-005c	रत्नाकरसमुद्रान्तांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ॥
01-062-006a	न वर्णसंकरकरो नाकृष्यकरकृज्जनः ।
01-062-006c	न पापकृत्कश्चिदासीत्तस्मिन्नाजनि शासति ॥
01-062-007a	धर्म्या रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे ।
01-062-007c	तदा नरा नरव्याघ्र तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥

01-062-008a	नासीच्चोरभयं तात न क्षुधाभयमण्वपि ।
01-062-008c	नासीद्व्याधिभयं चापि तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥
01-062-009a	स्वैर्धर्मैरेमिरे वर्णा दैवे कर्मणि निःस्पृहाः ।
01-062-009c	तमाश्रित्य महीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ॥
01-062-010a	कालवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि फलवन्ति च ।
01-062-010c	सर्वरत्नसमृद्धा च मही वसुमती तदा ॥
01-062-011a	स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ।
01-062-011c	उद्यम्य मन्दरं दोभ्यां हरेत्सवनकाननम् ॥
01-062-012a	धनुष्यथ गदायुद्धे त्सरुप्रहरणेषु च ।
01-062-012c	नागपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च बभूव परिनिष्ठितः ॥
01-062-013a	बले विष्णुसमश्चासीत्तेजसा भास्करोपमः ।
01-062-013c	अक्षुब्धत्वेऽर्णवसमः सहिष्णुत्वे धरासमः ॥
01-062-014a	संमतः स महीपालः प्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ।
01-062-014c	भूयो धर्मपरैर्भावैर्विदितं जनमावसत् ॥

01-063-001 वैशंपायन उवाच

01-063-001a	स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ।
01-063-001c	वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ॥
01-063-002a	खड्गशक्तिधरैर्वैरिर्गदामुसलपाणिभिः ।
01-063-002c	प्रासतोमरहस्तैश्च ययौ योधशतैर्वृतः ॥
01-063-003a	सिंहनादैश्च योधानां शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
01-063-003c	रथनेमिस्वनैश्चापि सनागवरबृंहितैः ॥
01-063-004a	हेषितस्वनमिश्रैश्च क्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः ।
01-063-004c	आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छति पार्थिवे ॥
01-063-005a	प्रासादवरशृङ्गस्थाः परया नृपशोभया ।
01-063-005c	ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयशस्करम् ॥
01-063-006a	शक्रोपमममित्रघ्नं परवारणवारणम् ।
01-063-006c	पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र शस्त्रपाणिं स्म मेनिरे ॥
01-063-007a	अयं स पुरुषव्याघ्रो रणेऽद्भुतपराक्रमः ।
01-063-007c	यस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ॥
01-063-008a	इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा नराधिपम् ।
01-063-008c	तुष्टुवुः पुष्पवृष्टीश्च ससृजुस्तस्य मूर्धनि ॥

01-063-009a	तत्र तत्र च विप्रेन्द्रैः स्तूयमानः समन्ततः ।
01-063-009c	निर्ययौ परया प्रीत्या वनं मृगजिघांसया ॥
01-063-010a	सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तदा ।
01-063-010c	न्यवर्तन्त ततः पश्चादनुज्ञाता नृपेण ह ॥
01-063-011a	सुपर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः ।
01-063-011c	महीमापूरयामास घोषेण त्रिदिवं तथा ॥
01-063-012a	स गच्छन्ददृशे धीमान्नन्दनप्रतिमं वनम् ।
01-063-012c	बिल्वार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥
01-063-013a	विषमं पर्वतप्रस्थैरश्मभिश्च समावृतम् ।
01-063-013c	निर्जलं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम् ॥
01-063-013e	मृगसंघैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ॥
01-063-014a	तद्वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः ।
01-063-014c	लोडयामास दुःषन्तः सूदयन्विविधान्मृगान् ॥
01-063-015a	बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान्बहून् ।
01-063-015c	पातयामास दुःषन्तो निर्बिभेद च सायकैः ॥
01-063-016a	दूरस्थान्सायकैः कांश्चिदभिनत्स नरर्षभः ।
01-063-016c	अभ्याशमागतांश्चान्यान्ब्रड्गेन निरकृन्तत ॥
01-063-017a	कांश्चिदेणान्स निर्जघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
01-063-017c	गदामण्डलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ॥
01-063-018a	तोमरैरसिभिश्चापि गदामुसलकर्पणैः ।
01-063-018c	चचार स विनिघ्नन्वै वन्यांस्तत्र मृगद्विजान् ॥
01-063-019a	राज्ञा चाद्भुतवीर्येण योधैश्च समरप्रियैः ।
01-063-019c	लोड्यमानं महारण्यं तत्यजुश्च महामृगाः ॥
01-063-020a	तत्र विद्रुतसंघानि हतयूथपतीनि च ।
01-063-020c	मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दं चक्रुस्ततस्ततः ॥
01-063-021a	शुष्कां चापि नदीं गत्वा जलनैराशयकर्षिताः ।
01-063-021c	व्यायामक्लान्तहृदयाः पतन्ति स्म विचेतसः ॥
01-063-022a	क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च पतिता भुवि ।
01-063-022c	केचित्तत्र नरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त बुभुक्षितैः ॥
01-063-023a	केचिदग्निमथोत्पाद्य समिध्य च वनेचराः ।
01-063-023c	भक्षयन्ति स्म मांसानि प्रकुट्य विधिवत्तदा ॥

01-063-024a	तत्र केचिद्रजा मत्ता बलिनः शस्त्रविक्षताः ।
01-063-024c	संकोच्याग्रकरान्भीताः प्रद्रवन्ति स्म वेगिताः ॥
01-063-025a	शकृन्मूत्रं सृजन्तश्च क्षरन्तः शोणितं बहु ।
01-063-025c	वन्या गजवरास्तत्र ममूदुर्मनुजान्बहून् ॥
01-063-026a	तद्वनं बलमेधेन शरधारेण संवृतम् ।
01-063-026c	व्यरोचन्महिषाकीर्णं राज्ञा हतमहामृगम् ॥
01-064-001	वैशंपायन उवाच
01-064-001a	ततो मृगसहस्राणि हत्वा विपुलवाहनः ।
01-064-001c	राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यद्विवेश ह ॥
01-064-002a	एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासासमन्वितः ।
01-064-002c	स वनस्यान्तमासाद्य महदीरिणमासदत् ॥
01-064-003a	तच्चाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम् ।
01-064-003c	मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकान्तमतीव च ॥
01-064-003e	शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनम् ॥
01-064-004a	पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ।
01-064-004c	विपुलं मधुरारावैर्नादितं विहगैस्तथा ॥
01-064-005a	प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ।
01-064-005c	षट्पदाघूर्णितलतं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥
01-064-006a	नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी ।
01-064-006c	षट्पदैर्वाप्यनाकीर्णस्तस्मिन्वै काननेऽभवत् ॥
01-064-007a	विहगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव च ।
01-064-007c	सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैरतीव सुखशाद्वलम् ॥
01-064-007e	मनोरमं महेष्वासो विवेश वनमुत्तमम् ॥
01-064-008a	मारुतागलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशालिनः ।
01-064-008c	पुष्पवृष्टिं विचित्रां स्म व्यसृजंस्ते पुनः पुनः ॥
01-064-009a	दिवस्पृशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वरैः ।
01-064-009c	विरेजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमाम्बराः ॥
01-064-010a	तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामिषु ।
01-064-010c	रुवन्ति रावं विहगाः षट्पदैः सहिता मृदु ॥
01-064-011a	तत्र प्रदेशांश्च बहून्कुसुमोत्करमण्डितान् ।
01-064-011c	लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसः प्रीतिवर्धनान् ॥

01-064-011e	संपश्यन्स महातेजा बभूव मुदितस्तदा ॥
01-064-012a	परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः कुसुमाचितैः ।
01-064-012c	अशोभत वनं तत्तैर्महेन्द्रध्वजसंनिभैः ॥
01-064-013a	सुखशीतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ।
01-064-013c	परिक्रामन्वने वृक्षानुपैतीव रिरंसया ॥
01-064-014a	एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः ।
01-064-014c	नदीकच्छोद्भवं कान्तमुच्छ्रितध्वजसंनिभम् ॥
01-064-015a	प्रेक्षमाणो वनं तत्तु सुप्रहृष्टविहंगमम् ।
01-064-015c	आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम् ॥
01-064-016a	नानावृक्षसमाकीर्णं संप्रज्वलितपावकम् ।
01-064-016c	यतिभिर्वालखिल्यैश्च वृतं मुनिगणान्वितम् ॥
01-064-017a	अग्न्यागारैश्च बहुभिः पुष्पसंस्तरसंस्तृतम् ।
01-064-017c	महाकच्छैर्बृहद्भिश्च विभ्राजितमतीव च ॥
01-064-018a	मालिनीमभितो राजन्नदीं पुण्यां सुखोदकाम् ।
01-064-018c	नैकपक्षिगणाकीर्णां तपोवनमनोरमाम् ॥
01-064-018e	तत्र व्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवाप सः ॥
01-064-019a	तं चाप्यतिरथः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत ।
01-064-019c	देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरम् ॥
01-064-020a	नदीमाश्रमसंश्लिष्टां पुण्यतोयां ददर्श सः ।
01-064-020c	सर्वप्राणभृतां तत्र जननीमिव विष्टिताम् ॥
01-064-021a	सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीम् ।
01-064-021c	सकिंनरगणावासां वानरर्क्षनिषेविताम् ॥
01-064-022a	पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टां पुलिनैरुपशोभिताम् ।
01-064-022c	मत्तवारणशार्दूलभुजगेन्द्रनिषेविताम् ॥
01-064-023a	नदीमाश्रमसंबद्धां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा ।
01-064-023c	चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा ॥
01-064-024a	अलंकृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया ।
01-064-024c	नरनारायणस्थानं गङ्गायेवोपशोभितम् ॥
01-064-024e	मत्तबर्हिणसंघुष्टं प्रविवेश महद्वनम् ॥
01-064-025a	तत्स चैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरेश्वरः ।
01-064-025c	अतीव गुणसंपन्नमनिर्देश्यं च वर्चसा ॥

01-064-025e	महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम् ॥
01-064-026a	रथिनीमश्वसंबाधां पदातिगणसंकुलाम् ।
01-064-026c	अवस्थाप्य वनद्वारि सेनामिदमुवाच सः ॥
01-064-027a	मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम् ।
01-064-027c	काश्यपं स्थीयतामत्र यावदागमनं मम ॥
01-064-028a	तद्वनं नन्दनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः ।
01-064-028c	क्षुत्पिपासे जहौ राजा हर्षं चावाप पुष्कलम् ॥
01-064-029a	सामात्यो राजलिङ्गानि सोऽपनीय नराधिपः ।
01-064-029c	पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम् ॥
01-064-029e	दिदृक्षुस्तत्र तमृषिं तपोराशिमथाव्ययम् ॥
01-064-030a	ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिवीक्ष्य च ।
01-064-030c	षट्पदोद्गीतसंघुष्टं नानाद्विजगणायुतम् ॥
01-064-031a	ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः ।
01-064-031c	शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ॥
01-064-032a	यज्ञविद्याङ्गविद्धिश्च क्रमद्धिश्च क्रमानपि ।
01-064-032c	अमितात्मभिः सुनियतैः शुशुभे स तदाश्रमः ॥
01-064-033a	अथर्ववेदप्रवराः पूगयाज्ञिक संमताः ।
01-064-033c	संहितामीरयन्ति स्म पदक्रमयुतां तु ते ॥
01-064-034a	शब्दसंस्कारसंयुक्तं ब्रुवद्धिश्चापरैर्द्विजैः ।
01-064-034c	नादितः स बभौ श्रीमान्ब्रह्मलोक इवाश्रमः ॥
01-064-035a	यज्ञसंस्कारविद्धिश्च क्रमशिक्षा विशारदैः ।
01-064-035c	न्यायतत्त्वार्थविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ॥
01-064-036a	नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ।
01-064-036c	विशेषकार्यविद्धिश्च मोक्षधर्मपरायणैः ॥
01-064-037a	स्थापनाक्षेपसिद्धान्तपरमार्थज्ञतां गतैः ।
01-064-037c	लोकायतिकमुख्यैश्च समन्तादनुनादितम् ॥
01-064-038a	तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ।
01-064-038c	जपहोमपरान्सिद्धान्ददर्श परवीरहा ॥
01-064-039a	आसनानि विचित्राणि पुष्पवन्ति महीपतिः ।
01-064-039c	प्रयत्नोपहितानि स्म दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ॥
01-064-040a	देवतायतनानां च पूजां प्रेक्ष्य कृतां द्विजैः ।

01-064-040c ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ॥
 01-064-041a स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभम् ।
 01-064-041c नातृप्यत्प्रेक्षमाणो वै तपोधनगणैर्युतम् ॥
 01-064-042a स काश्यपस्यायतनं महाव्रतैर्वृतं समन्तादृषिभिस्तपोधनैः ।
 01-064-042c विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा; विविक्तमत्यर्थमनोहरं शिवम् ॥

01-065-001 वैशंपायन उवाच

01-065-001a ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान् ।
 01-065-001c नापश्यदाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥
 01-065-002a सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तमाश्रमम् ।
 01-065-002c उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं संनादयन्निव ॥
 01-065-003a श्रुत्वाथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ।
 01-065-003c निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥
 01-065-004a सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुःषन्तमसितेक्षणा ।
 01-065-004c स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ॥
 01-065-005a आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि ।
 01-065-005c पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ॥
 01-065-006a यथावदर्चयित्वा सा पृष्ट्वा चानामयं तदा ।
 01-065-006c उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ॥
 01-065-007a तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ।
 01-065-007c दृष्ट्वा सर्वानवद्याङ्गीं यथावत्प्रतिपूजितः ॥
 01-065-008a आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम् ।
 01-065-008c क्व गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥

01-065-009 शकुन्तलोवाच

01-065-009a गतः पिता मे भगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ।
 01-065-009c मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रक्ष्यस्येनमिहागतम् ॥

01-065-010 वैशंपायन उवाच

01-065-010a अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तथा नृपः ।
 01-065-010c तां च दृष्ट्वा वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् ॥
 01-065-011a विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ।
 01-065-011c रूपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ॥

01-065-012a कासि कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम् ।
01-065-012c एवरूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥
01-065-013a दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहतं मनः ।
01-065-013c इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥
01-065-014a एवमुक्ता तदा कन्या तेन राज्ञा तदाश्रमे ।
01-065-014c उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥
01-065-015a कण्वष्याहं भगवतो दुःषन्त दुहिता मता ।
01-065-015c तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य यशस्विनः ॥

01-065-016 दुःषन्त उवाच

01-065-016a ऊर्ध्वरेता महाभागो भगवाँल्लोकपूजितः ।
01-065-016c चलेद्धि वृत्ताद्धर्मोऽपि न चलेत्संशितव्रतः ॥
01-065-017a कथं त्वं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी ।
01-065-017c संशयो मे महानत्र तं मे छेत्तुमिहार्हसि ॥

01-065-018 शकुन्तलोवाच

01-065-018a यथायमागमो मह्यं यथा चेदमभूत्पुरा ।
01-065-018c शृणु राजन्यथातत्त्वं यथास्मि दुहिता मुनेः ॥
01-065-019a ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् ।
01-065-019c तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव ॥
01-065-020a तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः ।
01-065-020c सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् ॥
01-065-021a तपसा दीप्तवीर्योऽयं स्थानान्मां च्यावयेदिति ।
01-065-021c भीतः पुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥
01-065-022a गुणैर्दिव्यैरप्सरसां मेनके त्वं विशिष्यसे ।
01-065-022c श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
01-065-023a असावादित्यसंकाशो विश्वामित्रो महातपाः ।
01-065-023c तप्यमानस्तपो घोरं मम कम्पयते मनः ॥
01-065-024a मेनके तव भारोऽयं विश्वामित्रः सुमध्यमे ।
01-065-024c संशितात्मा सुदुर्धर्ष उग्रे तपसि वर्तते ॥
01-065-025a स मां न च्यावयेत्स्थानात्तं वै गत्वा प्रलोभय ।
01-065-025c चर तस्य तपोविघ्नं कुरु मे प्रियमुत्तमम् ॥

01-065-026a	रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषितैः ।
01-065-026c	लोभयित्वा वरारोहे तपसः संनिवर्तय ॥
01-065-027	मेनकोवाच
01-065-027a	महातेजाः स भगवान्सदैव च महातपाः ।
01-065-027c	कोपनश्च तथा ह्येनं जानाति भगवानपि ॥
01-065-028a	तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः ।
01-065-028c	त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथम् ॥
01-065-029a	महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ।
01-065-029c	क्षत्रे जातश्च यः पूर्वमभवद्ब्राह्मणो बलात् ॥
01-065-030a	शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः ।
01-065-030c	यां तां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ॥
01-065-031a	बभार यत्रास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः ।
01-065-031c	दारान्मतङ्गो धर्मात्मा राजर्षिव्याधतां गतः ॥
01-065-032a	अतीतकाले दुर्भिक्षे यत्रैत्य पुनराश्रमम् ।
01-065-032c	मुनिः पारेति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ॥
01-065-033a	मतङ्गं याजयां चक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयम् ।
01-065-033c	त्वं च सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं शुresh्वर ॥
01-065-034a	अति नक्षत्रवंशांश्च क्रुद्धो नक्षत्रसंपदा ।
01-065-034c	प्रति श्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि ससर्ज यः ॥
01-065-035a	एतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भृशमुद्विजे ।
01-065-035c	यथा मां न दहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापय मां विभो ॥
01-065-036a	तेजसा निर्दहेल्लोकान्कम्पयेद्धरणीं पदा ।
01-065-036c	संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेत्तथा ॥
01-065-037a	तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकम् ।
01-065-037c	कथमस्मद्विधा बाला जितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ॥
01-065-038a	हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचन्द्राक्षितारकम् ।
01-065-038c	कालजिह्वं सुरश्रेष्ठ कथमस्मद्विधा स्पृशेत् ॥
01-065-039a	यमश्च सोमश्च महर्षयश्च; साध्या विश्वे वालखिल्याश्च सर्वे ।
01-065-039c	एतेऽपि यस्योद्विजन्ते प्रभावा;त्कस्मात्तस्मान्मादृशी नोद्विजेत ॥
01-065-040a	त्वयैवमुक्ता च कथं समीप;मृषेर्न गच्छेयमहं सुरेन्द्र ।
01-065-040c	रक्षां तु मे चिन्तय देवराज; यथा त्वदर्थं रक्षिताहं चरेयम् ॥

- 01-065-041a कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः; प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव ।
 01-065-041c भवेच्च मे मन्मथस्तत्र कार्ये; सहायभूतस्तव देवप्रसादात् ॥
 01-065-042a वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवाये; तस्मिन्काले तमृषिं लोभयन्त्याः ।
 01-065-042c तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मिन्; स्ततो ययौ साश्रमं कौशिकस्य ॥

01-066-001 शकुन्तलोवाच

- 01-066-001a एवमुक्तस्तया शक्रः संदिदेश सदागतिम् ।
 01-066-001c प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह ॥
 01-066-002a अथापश्यद्वारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
 01-066-002c विश्वामित्रं तपस्यन्तं मेनका भीरुराश्रमे ॥
 01-066-003a अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषिसंनिधौ ।
 01-066-003c अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम् ॥
 01-066-004a सागच्छत्त्वरिता भूमिं वासस्तदभिलिङ्गती ।
 01-066-004c उत्स्मयन्तीव सत्रीडं मारुतं वरवर्णिनी ॥
 01-066-005a गृद्धां वाससि संभ्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः ।
 01-066-005c अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतां तदा ॥
 01-066-006a तस्या रूपगुणं दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा ।
 01-066-006c चकार भावं संसर्गे तथा कामवशं गतः ॥
 01-066-007a न्यमन्त्रयत चाप्येनां सा चाप्यैच्छदनिन्दिता ।
 01-066-007c तौ तत्र सुचिरं कालं वने व्यहरतामुभौ ॥
 01-066-007e रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा ॥
 01-066-008a जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम् ।
 01-066-008c प्रस्थे हिमवतो रम्ये मालिनीमभितो नदीम् ॥
 01-066-009a जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु ।
 01-066-009c कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ॥
 01-066-010a तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघ्रसमाकुले ।
 01-066-010c दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
 01-066-011a नेमां हिंस्युर्वने बालां क्रव्यादा मांसगृद्धिनः ।
 01-066-011c पर्यरक्षन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम् ॥
 01-066-012a उपस्पृष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम् ।
 01-066-012c निर्जने विपिनेऽरण्ये शकुन्तैः परिवारिताम् ॥
 01-066-012e आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्ययोजयम् ॥

01-066-013a	शरीरकृत्प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते ।
01-066-013c	क्रमेण ते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मनिश्चये ॥
01-066-014a	निर्जने च वने यस्माच्छकुन्तैः परिरक्षिता ।
01-066-014c	शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया ॥
01-066-015a	एवं दुहितरं विद्धि मम सौम्य शकुन्तलाम् ।
01-066-015c	शकुन्तला च पितरं मन्यते मामनिन्दिता ॥
01-066-016a	एतदाचष्ट पृष्टः सन्मम जन्म महर्षये ।
01-066-016c	सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्वं मनुजाधिप ॥
01-066-017a	कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती ।
01-066-017c	इति ते कथितं राजन्यथावृत्तं श्रुतं मया ॥

01-067-001 दुःषन्त उवाच

01-067-001a	सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे ।
01-067-001c	भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
01-067-002a	सुवर्णमाला वासांसि कुण्डले परिहाटके ।
01-067-002c	नानापत्तनजे शुभ्रे मणिरत्ने च शोभने ॥
01-067-003a	आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च ।
01-067-003c	सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ॥
01-067-004a	गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुन्दरि ।
01-067-004c	विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥

01-067-005 शकुन्तलोवाच

01-067-005a	फलाहारो गतो राजन्पिता मे इत आश्रमात् ।
01-067-005c	तं मुहूर्तं प्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥

01-067-006 दुःषन्त उवाच

01-067-006a	इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानामनिन्दिते ।
01-067-006c	त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्गतं हि मनो मम ॥
01-067-007a	आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ।
01-067-007c	आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥
01-067-008a	अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः ।
01-067-008c	ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥
01-067-009a	गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः ।

- 01-067-009c तेषां धर्मान्यथापूर्वं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥
 01-067-010a प्रशस्तांश्चतुरः पूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय ।
 01-067-010c षडानुपूर्व्या क्षत्रस्य विद्धि धर्म्यानिनिन्दिते ॥
 01-067-011a राज्ञां तु राक्षसोऽप्युक्तो विट्शूद्रेष्वासुरः स्मृतः ।
 01-067-011c पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह ॥
 01-067-012a पैशाचश्चासुरश्चैव न कर्तव्यौ कथंचन ।
 01-067-012c अनेन विधिना कार्यो धर्मस्यैषा गतिः स्मृता ॥
 01-067-013a गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशङ्किथाः ।
 01-067-013c पृथग्वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः ॥
 01-067-014a सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवर्णिनि ।
 01-067-014c गान्धर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ॥

01-067-015 शकुन्तलोवाच

- 01-067-015a यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम ।
 01-067-015c प्रदाने पौरवश्रेष्ठ शृणु मे समयं प्रभो ॥
 01-067-016a सत्यं मे प्रतिजानीहि यत्त्वां वक्ष्याम्यहं रहः ।
 01-067-016c मम जायेत यः पुत्रः स भवेत्त्वदनन्तरम् ॥
 01-067-017a युवराजो महाराज सत्यमेतद्ब्रवीहि मे ।
 01-067-017c यद्येतदेवं दुःषन्त अस्तु मे संगमस्त्वया ॥

01-067-018 वैशंपायन उवाच

- 01-067-018a एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन् ।
 01-067-018c अपि च त्वां नयिष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते ॥
 01-067-018e यथा त्वमर्हा सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 01-067-019a एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ।
 01-067-019c जग्राह विधिवत्पाणावुवास च तया सह ॥
 01-067-020a विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनः पुनः ।
 01-067-020c प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम् ॥
 01-067-020e तया त्वामानयिष्यामि निवासं स्वं शुचिस्मिते ॥
 01-067-021a इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय ।
 01-067-021c मनसा चिन्तयन्प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिवः ॥
 01-067-022a भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति ।

- 01-067-022c एवं संचिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम् ॥
- 01-067-023a मुहूर्तयाते तस्मिंस्तु कण्वोऽप्याश्रममागमत् ।
- 01-067-023c शकुन्तला च पितरं हिया नोपजगाम तम् ॥
- 01-067-024a विज्ञायाथ च तां कण्वो दिव्यज्ञानो महातपाः ।
- 01-067-024c उवाच भगवान्प्रीतः पश्यन्दिव्येन चक्षुषा ॥
- 01-067-025a त्वयाद्य राजान्वयया मामनादृत्य यत्कृतः ।
- 01-067-025c पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपघातकः ॥
- 01-067-026a क्षत्रियस्य हि गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते ।
- 01-067-026c सकामायाः सकामेन निर्मन्त्रो रहसि स्मृतः ॥
- 01-067-027a धर्मात्मा च महात्मा च दुःषन्तः पुरुषोत्तमः ।
- 01-067-027c अभ्यगच्छः पतिं यं त्वं भजमानं शकुन्तले ॥
- 01-067-028a महात्मा जनिता लोके पुत्रस्तव महाबलः ।
- 01-067-028c य इमां सागरापाङ्गां कृत्स्नां भोक्ष्यति मेदिनीम् ॥
- 01-067-029a परं चाभिप्रयातस्य चक्रं तस्य महात्मनः ।
- 01-067-029c भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्तिनः ॥
- 01-067-030a ततः प्रक्षाल्य पादौ सा विश्रान्तं मुनिमब्रवीत् ।
- 01-067-030c विनिधाय ततो भारं संनिधाय फलानि च ॥
- 01-067-031a मया पतिर्वृतो योऽसौ दुःषन्तः पुरुषोत्तमः ।
- 01-067-031c तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

01-067-032 कण्व उवाच

- 01-067-032a प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि ।
- 01-067-032c गृहाण च वरं मत्तस्तत्कृते यदभीप्सितम् ॥

01-067-033 वैशंपायन उवाच

- 01-067-033a ततो धर्मिष्ठतां वव्रे राज्याच्चास्खलनं तथा ।
- 01-067-033c शकुन्तला पौरवाणां दुःषन्तहितकाम्यया ॥

01-068-001 वैशंपायन उवाच

- 01-068-001a प्रतिज्ञाय तु दुःषन्ते प्रतियाते शकुन्तला ।
- 01-068-001c गर्भं सुषाव वामोरुः कुमारममितौजसम् ॥
- 01-068-002a त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु दिप्तानलसमद्युतिम् ।
- 01-068-002c रूपौदार्यगुणोपेतं दौःषन्तिं जनमेजय ॥

01-068-003a	जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यकृतां वरः ।
01-068-003c	तस्याथ कारयामास वर्धमानस्य धीमतः ॥
01-068-004a	दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननो युवा ।
01-068-004c	चक्राङ्कितकरः श्रीमान्महामूर्धा महाबलः ॥
01-068-004e	कुमारो देवगर्भाभः स तत्राशु व्यवर्धत ॥
01-068-005a	षड्वर्ष एव बालः स कण्वाश्रमपदं प्रति ।
01-068-005c	व्याघ्रान्सिंहान्वराहांश्च गजांश्च महिषांस्तथा ॥
01-068-006a	बद्ध्वा वृक्षेषु बलवानाश्रमस्य समन्ततः ।
01-068-006c	आरोहन्दमयंश्चैव क्रीडंश्च परिधावति ॥
01-068-007a	ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः ।
01-068-007c	अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्ययम् ॥
01-068-008a	स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत ।
01-068-008c	विक्रमेणौजसा चैव बलेन च समन्वितः ॥
01-068-009a	तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषम् ।
01-068-009c	समयो यौवराज्यायेत्यब्रवीच्च शकुन्तलाम् ॥
01-068-010a	तस्य तद्वलमाज्ञाय कण्वः शिष्यानुवाच ह ।
01-068-010c	शकुन्तलामिमां शीघ्रं सहपुत्रामितोऽऽश्रमात् ॥
01-068-010e	भर्त्रे प्रापयताद्यैव सर्वलक्षणपूजिताम् ॥
01-068-011a	नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते ।
01-068-011c	कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत माचिरम् ॥
01-068-012a	तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रातिष्ठन्तामितौजसः ।
01-068-012c	शकुन्तलां पुरस्कृत्य सपुत्रां गजसाह्वयम् ॥
01-068-013a	गृहीत्वामरगर्भाभं पुत्रं कमललोचनम् ।
01-068-013c	आजगाम ततः शुभ्रा दुःषन्तविदिताद्वनात् ॥
01-068-014a	अभिसृत्य च राजानं विदिता सा प्रवेशिता ।
01-068-014c	सह तेनैव पुत्रेण तरुणादित्यवर्चसा ॥
01-068-015a	पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीत्तं शकुन्तला ।
01-068-015c	अयं पुत्रस्त्वया राजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥
01-068-016a	त्वया ह्ययं सुतो राजन्मय्युत्पन्नः सुरोपमः ।
01-068-016c	यथासमयमेतस्मिन्वर्तस्व पुरुषोत्तम ॥
01-068-017a	यथा समागमे पूर्वं कृतः स समयस्त्वया ।

01-068-017c	तं स्मरस्व महाभाग कण्वाश्रमपदं प्रति ॥
01-068-018a	सोऽथ श्रुत्वैव तद्वाक्यं तस्या राजा स्मरन्नपि ।
01-068-018c	अब्रवीन्न स्मरामीति कस्य त्वं दुष्टतापसि ॥
01-068-019a	धर्मकामार्थसंबन्धं न स्मरामि त्वया सह ।
01-068-019c	गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद्वापीच्छसि तत्कुरु ॥
01-068-020a	सैवमुक्ता वरारोहा ब्रीडितेव मनस्विनी ।
01-068-020c	विसंज्ञेव च दुःखेन तस्थौ स्थाणुरिवाचला ॥
01-068-021a	संरम्भामर्षताम्राक्षी स्फुरमाणोष्ठसंपुटा ।
01-068-021c	कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग्राजानमैक्षत ॥
01-068-022a	आकारं गूहमाना च मन्युनाभिसमीरिता ।
01-068-022c	तपसा संभृतं तेजो धारयामास वै तदा ॥
01-068-023a	सा मुहूर्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता ।
01-068-023c	भर्तारमभिसंप्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत् ॥
01-068-024a	जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे ।
01-068-024c	न जानामीति निःसङ्गं यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥
01-068-025a	अत्र ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च ।
01-068-025c	कल्याण बत साक्षी त्वं मात्मानमवमन्यथाः ॥
01-068-026a	योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।
01-068-026c	किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥
01-068-027a	एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं; न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम् ।
01-068-027c	यो वेदिता कर्मणः पापकस्य; तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥
01-068-028a	मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद्वेत्ति मामिति ।
01-068-028c	विदन्ति चैनं देवाश्च स्वश्चैवान्तरपूरुषः ॥
01-068-029a	आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च; द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
01-068-029c	अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये; धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥
01-068-030a	यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम् ।
01-068-030c	हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥
01-068-031a	न तु तुष्यति यस्यैष पुरुषस्य दुरात्मनः ।
01-068-031c	तं यमः पापकर्माणं निर्यातयति दुष्कृतम् ॥
01-068-032a	अवमन्यात्मनात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।
01-068-032c	देवा न तस्य श्रेयांसो यस्यात्मापि न कारणम् ॥

01-068-033a	स्वयं प्राप्तेति मामेवं मावमंस्थाः पतिव्रताम् ।
01-068-033c	अर्घ्यार्हां नार्चयसि मां स्वयं भार्यामुपस्थिताम् ॥
01-068-034a	किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि ।
01-068-034c	न खल्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ॥
01-068-035a	यदि मे याचमानाया वचनं न करिष्यसि ।
01-068-035c	दुःषन्त शतधा मूर्धा ततस्तेऽद्य फलिष्यति ॥
01-068-036a	भार्या पतिः संप्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः ।
01-068-036c	जायाया इति जायात्वं पुराणाः कवयो विदुः ॥
01-068-037a	यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते ।
01-068-037c	तत्तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥
01-068-038a	पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ।
01-068-038c	तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
01-068-039a	सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
01-068-039c	सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥
01-068-040a	अर्धं भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा ।
01-068-040c	भार्या मूलं त्रिवर्गस्य भार्या मित्रं मरिष्यतः ॥
01-068-041a	भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः ।
01-068-041c	भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः ॥
01-068-042a	सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियंवदाः ।
01-068-042c	पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यार्तस्य मातरः ॥
01-068-043a	कान्तारेष्वपि विश्रामो नरस्याध्वनिकस्य वै ।
01-068-043c	यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद्वाराः परा गतिः ॥
01-068-044a	संसरन्तमपि प्रेतं विषमेष्वेकपातिनम् ।
01-068-044c	भार्यैवान्वेति भर्तारं सततं या पतिव्रता ॥
01-068-045a	प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते ।
01-068-045c	पूर्वं मृतं च भर्तारं पश्चात्साध्व्यनुगच्छति ॥
01-068-046a	एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते ।
01-068-046c	यदाप्नोति पतिर्भार्यामिह लोके परत्र च ॥
01-068-047a	आत्मात्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ।
01-068-047c	तस्माद्भार्या नरः पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ॥
01-068-048a	भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शे स्वमिवाननम् ।

01-068-048c	ह्लादते जनिता प्रेष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥
01-068-049a	दह्यमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरा नराः ।
01-068-049c	ह्लादन्ते स्वेषु दारेषु घर्मार्ताः सलिलेष्विव ॥
01-068-050a	सुसंरब्धोऽपि रामाणां न ब्रूयादप्रियं बुधः ।
01-068-050c	रतिं प्रीतिं च धर्मं च तास्वायत्तमवेक्ष्य च ॥
01-068-051a	आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्यं रामाः सनातनम् ।
01-068-051c	ऋषीणामपि का शक्तिः स्रष्टुं रामामृते प्रजाः ॥
01-068-052a	परिपत्य यदा सूनूर्धरणीरेणुगुण्ठितः ।
01-068-052c	पितुराश्लिष्यतेऽङ्गानि किमिवास्त्यधिकं ततः ॥
01-068-053a	स त्वं स्वयमनुप्राप्तं साभिलाषमिमं सुतम् ।
01-068-053c	प्रेक्षमाणं च काक्षेण किमर्थमवमन्यसे ॥
01-068-054a	अण्डानि बिभ्रति स्वानि न भिन्दन्ति पिपीलिकाः ।
01-068-054c	न भरेथाः कथं नु त्वं धर्मज्ञः सन्स्वमात्मजम् ॥
01-068-055a	न वाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्तथा सुखः ।
01-068-055c	शिशोरालिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा सुखः ॥
01-068-056a	ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ।
01-068-056c	गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ॥
01-068-057a	स्पृशतु त्वां समाश्लिष्य पुत्रोऽयं प्रियदर्शनः ।
01-068-057c	पुत्रस्पर्शात्सुखतरः स्पर्शो लोके न विद्यते ॥
01-068-058a	त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजाताहमरिदम ।
01-068-058c	इमं कुमारं राजेन्द्र तव शोकप्रणाशनम् ॥
01-068-059a	आहर्ता वाजिमेधस्य शतसंख्यस्य पौरव ।
01-068-059c	इति वागन्तरिक्षे मां सूतकेऽभ्यवदत्पुरा ॥
01-068-060a	ननु नामाङ्कमारोप्य स्नेहाद्ग्रामान्तरं गताः ।
01-068-060c	मूर्ध्नि पुत्रानुपाध्याय प्रतिनन्दन्ति मानवाः ॥
01-068-061a	वेदेष्वपि वदन्तीमं मन्त्रवादं द्विजातयः ।
01-068-061c	जातकर्मणि पुत्राणां तवापि विदितं तथा ॥
01-068-062a	अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादभिजायसे ।
01-068-062c	आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥
01-068-063a	पोषो हि त्वदधीनो मे संतानमपि चाक्षयम् ।
01-068-063c	तस्मात्त्वं जीव मे वत्स सुसुखी शरदां शतम् ॥

01-068-064a	त्वदङ्गेभ्यः प्रसूतोऽयं पुरुषात्पुरुषोऽपरः ।
01-068-064c	सरसीवामलेऽऽत्मानं द्वितीयं पश्य मे सुतम् ॥
01-068-065a	यथा ह्याहवनीयोऽग्निगार्हपत्यात्प्रणीयते ।
01-068-065c	तथा त्वत्तः प्रसूतोऽयं त्वमेकः सन्निधा कृतः ॥
01-068-066a	मृगापकृष्टेन हि ते मृगयां परिधावता ।
01-068-066c	अहमासादिता राजन्कुमारी पितुराश्रमे ॥
01-068-067a	उर्वशी पूर्वचित्तिश्च सहजन्या च मेनका ।
01-068-067c	विश्वाची च घृताची च षडेवाप्सरसां वराः ॥
01-068-068a	तासां मां मेनका नाम ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ।
01-068-068c	दिवः संप्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ॥
01-068-069a	सा मां हिमवतः पृष्ठे सुषुवे मेनकाप्सराः ।
01-068-069c	अवकीर्य च मां याता परात्मजमिवासती ॥
01-068-070a	किं नु कर्माशुभं पूर्वं कृतवत्यस्मि जन्मनि ।
01-068-070c	यदहं बान्धवैस्त्यक्ता बाल्ये संप्रति च त्वया ॥
01-068-071a	कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्याम्यहमाश्रमम् ।
01-068-071c	इमं तु बालं संत्यक्तुं नार्हस्यात्मजमात्मना ॥

01-068-072 दुःषन्त उवाच

01-068-072a	न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले ।
01-068-072c	असत्यवचना नार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ॥
01-068-073a	मेनका निरनुक्रोशा बन्धकी जननी तव ।
01-068-073c	यया हिमवतः पृष्ठे निर्माल्येव प्रवेरिता ॥
01-068-074a	स चापि निरनुक्रोशः क्षत्रयोनिः पिता तव ।
01-068-074c	विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे लुब्धः कामपरायणः ॥
01-068-075a	मेनकाप्सरसां श्रेष्ठा महर्षीणां च ते पिता ।
01-068-075c	तयोरपत्यं कस्मात्त्वं पुंश्चलीवाभिधास्यसि ॥
01-068-076a	अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे ।
01-068-076c	विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम् ॥
01-068-077a	क्व महर्षिः सदैवोग्रः साप्सरा क्व च मेनका ।
01-068-077c	क्व च त्वमेवं कृपणा तापसीवेषधारिणी ॥
01-068-078a	अतिकायश्च पुत्रस्ते बालोऽपि बलवानयम् ।
01-068-078c	कथमल्पेन कालेन शालस्कन्ध इवोद्भूतः ॥

01-068-079a सुनिकृष्टा च योनिस्ते पुंश्चली प्रतिभासि मे ।
 01-068-079c यदृच्छया कामरागाज्जाता मेनकया ह्यसि ॥
 01-068-080a सर्वमेतत्परोक्षं मे यत्त्वं वदसि तापसि ।
 01-068-080c नाहं त्वामभिजानामि यथेष्टं गम्यतां त्वया ॥

01-069-001 शकुन्तलोवाच

01-069-001a राजन्सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि ।
 01-069-001c आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसि ॥
 01-069-002a मेनका त्रिदशेष्वेव त्रिदशाश्चानु मेनकाम् ।
 01-069-002c ममैवोद्विच्यते जन्म दुःषन्त तव जन्मतः ॥
 01-069-003a क्षितावटसि राजंस्त्वमन्तरिक्षे चराम्यहम् ।
 01-069-003c आवयोरन्तरं पश्य मेरुसर्षपयोरिव ॥
 01-069-004a महेन्द्रस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च ।
 01-069-004c भवनान्यनुसंयामि प्रभावं पश्य मे नृप ॥
 01-069-005a सत्यश्चापि प्रवादोऽयं यं प्रवक्ष्यामि तेऽनघ ।
 01-069-005c निदर्शनार्थं न द्वेषात्तच्छ्रुत्वा क्षन्तुमर्हसि ॥
 01-069-006a विरूपो यावदादर्शो नात्मनः पश्यते मुखम् ।
 01-069-006c मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ॥
 01-069-007a यदा तु मुखमादर्शो विकृतं सोऽभिवीक्षते ।
 01-069-007c तदेतरं विजानाति आत्मानं नेतरं जनम् ॥
 01-069-008a अतीव रूपसंपन्नो न किञ्चिदवमन्यते ।
 01-069-008c अतीव जल्पन्दुर्वाचो भवतीह विहेठकः ॥
 01-069-009a मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
 01-069-009c अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥
 01-069-010a प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
 01-069-010c गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥
 01-069-011a अन्यानपरिवदन्साधुर्यथा हि परितप्यते ।
 01-069-011c तथा परिवदन्नन्यांस्तुष्टो भवति दुर्जनः ॥
 01-069-012a अभिवाद्य यथा वृद्धान्सन्तो गच्छन्ति निर्वृतिम् ।
 01-069-012c एवं सज्जनमाक्रुश्य मूर्खो भवति निर्वृतः ॥
 01-069-013a सुखं जीवन्त्यदोषज्ञा मूर्खा दोषानुदर्शिनः ।
 01-069-013c यत्र वाच्याः परैः सन्तः परानाहुस्तथाविधान् ॥

- 01-069-014aअतो हास्यतरं लोके किञ्चिदन्यन्न विद्यते ।
- 01-069-014cयत्र दुर्जन इत्याह दुर्जनः सज्जनं स्वयम् ॥
- 01-069-015aसत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धादाशीविषादिव ।
- 01-069-015cअनास्तिकोऽप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥
- 01-069-016aस्वयमुत्पाद्य वै पुत्रं सदृशं योऽवमन्यते ।
- 01-069-016ctस्य देवाः श्रियं घ्नन्ति न च लोकानुपाश्रुते ॥
- 01-069-017aकुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमब्रुवन् ।
- 01-069-017cउत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात्पुत्रं न संत्यजेत् ॥
- 01-069-018aस्वपत्नीप्रभवान्पञ्च लब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् ।
- 01-069-018cकृतानन्यासु चोत्पन्नान्पुत्रान्वै मनुरब्रवीत् ॥
- 01-069-019aधर्मकीर्त्यावहा नृणां मनसः प्रीतिवर्धनाः ।
- 01-069-019cत्रायन्ते नरकाज्जाताः पुत्रा धर्मप्लवाः पितॄन् ॥
- 01-069-020aस त्वं नृपतिशार्दूल न पुत्रं त्यक्तुमर्हसि ।
- 01-069-020cआत्मानं सत्यधर्मो च पालयानो महीपते ॥
- 01-069-020enरेन्द्रसिंह कपटं न वोढुं त्वमिहार्हसि ॥
- 01-069-021aवरं कूपशताद्वापी वरं वापीशतात्क्रतुः ।
- 01-069-021cवरं क्रतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरम् ॥
- 01-069-022aअश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
- 01-069-022cअश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥
- 01-069-023aसर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
- 01-069-023csत्यं च वदतो राजन्समं वा स्यान्न वा समम् ॥
- 01-069-024aनास्ति सत्यात्परो धर्मो न सत्याद्विद्यते परम् ।
- 01-069-024cn हि तीव्रतरं किञ्चिदनृतादिह विद्यते ॥
- 01-069-025aराजन्सत्यं परं ब्रह्म सत्यं च समयः परः ।
- 01-069-025cमा त्याक्षीः समयं राजन्सत्यं संगतमस्तु ते ॥
- 01-069-026aअनृते चेत्प्रसङ्गस्ते श्रद्धासि न चेत्स्वयम् ।
- 01-069-026cआत्मनो हन्त गच्छामि त्वादृशे नास्ति संगतम् ॥
- 01-069-027aऋतेऽपि त्वयि दुःषन्त शैलराजावतंसकाम् ।
- 01-069-027cचतुरन्तामिमामुर्वीं पुत्रो मे पालयिष्यति ॥

01-069-028वैशंपायन उवाच

- 01-069-028aएतावदुक्त्वा वचनं प्रातिष्ठत शकुन्तला ।

01-069-028c	अथान्तरिक्षे दुःषन्तं वागुवाचाशरीरिणी ॥
01-069-028e	ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्चावृतं तदा ॥
01-069-029a	भस्त्रा माता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
01-069-029c	भरस्व पुत्रं दुःषन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥
01-069-030a	रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
01-069-030c	त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥
01-069-031a	जाया जनयते पुत्रमात्मनोऽङ्गं द्विधा कृतम् ।
01-069-031c	तस्माद्भरस्व दुःषन्त पुत्रं शाकुन्तलं नृप ॥
01-069-032a	अभूतिरेषा कस्त्यज्याज्जीवज्जीवन्तमात्मजम् ।
01-069-032c	शाकुन्तलं महात्मानं दौःषन्तिं भर पौरव ॥
01-069-033a	भर्तव्योऽयं त्वया यस्मादस्माकं वचनादपि ।
01-069-033c	तस्माद्भवत्वयं नाम्ना भरतो नाम ते सुतः ॥
01-069-034a	तच्छ्रुत्वा पौरवो राजा व्याहृतं वै दिवौकसाम् ।
01-069-034c	पुरोहितममात्यांश्च संप्रहृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥
01-069-035a	शृण्वन्त्वेतद्भवन्तोऽस्य देवदूतस्य भाषितम् ।
01-069-035c	अहमप्येवमेवैनं जानामि स्वयमात्मजम् ॥
01-069-036a	यद्यहं वचनादेव गृह्णीयामिममात्मजम् ।
01-069-036c	भवेद्धि शङ्का लोकस्य नैवं शुद्धो भवेदयम् ॥
01-069-037a	तं विशोध्य तदा राजा देवदूतेन भारत ।
01-069-037c	हृष्टः प्रमुदितश्चापि प्रतिजग्राह तं सुतम् ॥
01-069-038a	मूर्ध्नि चैनमुपाग्राय सस्नेहं परिष्वजे ।
01-069-038c	सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च बन्दिभिः ॥
01-069-038e	स मुदं परमां लेभे पुत्रसंस्पर्शजां नृपः ॥
01-069-039a	तां चैव भार्या धर्मज्ञः पूजयामास धर्मतः ।
01-069-039c	अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
01-069-040a	कृतो लोकपरोक्षोऽयं संबन्धो वै त्वया सह ।
01-069-040c	तस्मादेतन्मया देवि त्वच्छुद्ध्यर्थं विचारितम् ॥
01-069-041a	मन्यते चैव लोकस्ते स्त्रीभावान्मयि संगतम् ।
01-069-041c	पुत्रश्चायं वृतो राज्ये मया तस्माद्विचारितम् ॥
01-069-042a	यच्च कोपितयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यप्रियं प्रिये ।
01-069-042c	प्रणयिन्या विशालाक्षि तत्क्षान्तं ते मया शुभे ॥

01-069-043a	तामेवमुक्त्वा राजर्षिर्दुःषन्तो महिषीं प्रियाम् ।
01-069-043c	वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास भारत ॥
01-069-044a	दुःषन्तश्च ततो राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा ।
01-069-044c	भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥
01-069-045a	तस्य तत्प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः ।
01-069-045c	भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं महत् ॥
01-069-046a	स विजित्य महीपालांश्चकार वशवर्तिनः ।
01-069-046c	चचार च सतां धर्मं प्राप चानुत्तमं यशः ॥
01-069-047a	स राजा चक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ।
01-069-047c	ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥
01-069-048a	याजयामास तं कण्वो दक्षवद्भूरिदक्षिणम् ।
01-069-048c	श्रीमान्गोविततं नाम वाजिमेधमवाप सः ॥
01-069-048e	यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ॥
01-069-049a	भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ।
01-069-049c	अपरे ये च पूर्वे च भारता इति विश्रुताः ॥
01-069-050a	भरतस्यान्ववाये हि देवकल्पा महौजसः ।
01-069-050c	बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ॥
01-069-051a	येषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः ।
01-069-051c	तेषां तु ते यथामुख्यं कीर्तयिष्यामि भारत ॥
01-069-051e	महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् ॥

01-070-001 वैशंपायन उवाच

01-070-001a	प्रजापतेस्तु दक्षस्य मनोर्वैवस्वतस्य च ।
01-070-001c	भरतस्य कुरोः पूरोरजमीढस्य चान्वये ॥
01-070-002a	यादवानामिमं वंशं पौरवाणां च सर्वशः ।
01-070-002c	तथैव भारतानां च पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् ॥
01-070-002e	धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥
01-070-003a	तेजोभिरुदिताः सर्वे महर्षिसमतेजसः ।
01-070-003c	दश प्रचेतसः पुत्राः सन्तः पूर्वजनाः स्मृताः ॥
01-070-003e	मेघजेनाग्निना ये ते पूर्वं दग्धा महौजसः ॥
01-070-004a	तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षादिमाः प्रजाः ।
01-070-004c	संभूताः पुरुषव्याघ्र स हि लोकपितामहः ॥

01-070-005a	वीरिण्या सह संगम्य दक्षः प्राचेतसो मुनिः ।
01-070-005c	आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रं संशितव्रतान् ॥
01-070-006a	सहस्रसंख्यान्समितान्सुतान्दक्षस्य नारदः ।
01-070-006c	मोक्षमध्यापयामास सांख्यज्ञानमनुत्तमम् ॥
01-070-007a	ततः पञ्चाशतं कन्याः पुत्रिका अभिसंदधे ।
01-070-007c	प्रजापतिः प्रजा दक्षः सिसृक्षुर्जनमेजय ॥
01-070-008a	ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
01-070-008c	कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ॥
01-070-009a	त्रयोदशानां पत्नीनां या तु दाक्षायणी वरा ।
01-070-009c	मारीचः कश्यपस्तस्यामादित्यान्समजीजनत् ॥
01-070-009e	इन्द्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वन्तमथापि च ॥
01-070-010a	विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः ।
01-070-010c	मार्तण्डश्च यमस्यापि पुत्रो राजन्नजायत ॥
01-070-011a	मार्तण्डस्य मनुर्धीमानजायत सुतः प्रभुः ।
01-070-011c	मनोर्वशो मानवानां ततोऽयं प्रथितोऽभवत् ॥
01-070-011e	ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तु मानवाः ॥
01-070-012a	तत्राभवत्तदा राजन्ब्रह्म क्षत्रेण संगतम् ।
01-070-012c	ब्राह्मणा मानवास्तेषां साङ्गं वेदमदीधरन् ॥
01-070-013a	वेनं धृष्णुं नरिष्यन्तं नाभागेक्ष्वाकुमेव च ।
01-070-013c	करूषमथ शर्यातिं तथैवात्राष्टमीमिलाम् ॥
01-070-014a	पृषध्नवमानाहुः क्षत्रधर्मपरायणान् ।
01-070-014c	नाभागारिष्टदशमान्मनोः पुत्रान्महाबलान् ॥
01-070-015a	पञ्चाशतं मनोः पुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ।
01-070-015c	अन्योन्यभेदात्ते सर्वे विनेशुरिति नः श्रुतम् ॥
01-070-016a	पुरूरवास्ततो विद्वानिलायां समपद्यत ।
01-070-016c	सा वै तस्याभवन्माता पिता चेति हि नः श्रुतम् ॥
01-070-017a	त्रयोदश समुद्रस्य द्वीपानश्चन्पुरूरवाः ।
01-070-017c	अमानुषैर्वृतः सत्त्वैर्मानुषः सन्महायशाः ॥
01-070-018a	विप्रैः स विग्रहं चक्रे वीर्योन्मत्तः पुरूरवाः ।
01-070-018c	जहार च स विप्राणां रत्नान्युत्क्रोशतामपि ॥
01-070-019a	सनत्कुमारस्तं राजन्ब्रह्मलोकादुपेत्य ह ।

01-070-019c	अनुदर्शयां ततश्चक्रे प्रत्यगृह्णान्न चाप्यसौ ॥
01-070-020a	ततो महर्षिभिः क्रुद्धैः शप्तः सद्यो व्यनश्यत ।
01-070-020c	लोभान्वितो मदबलान्नष्टसंज्ञो नराधिपः ॥
01-070-021a	स हि गन्धर्वलोकस्थ उर्वश्या सहितो विराट् ।
01-070-021c	आनिनाय क्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ॥
01-070-022a	षट्पुत्रा जज्ञिरेऽथैलादायुर्धीमानमावसुः ।
01-070-022c	दृढायुश्च वनायुश्च श्रुतायुश्चोर्वशीसुताः ॥
01-070-023a	नहुषं वृद्धशर्माणं रजिं रम्भमनेनसम् ।
01-070-023c	स्वर्भानवीसुतानेतानायोः पुत्रान्प्रचक्षते ॥
01-070-024a	आयुषो नहुषः पुत्रो धीमान्सत्यपराक्रमः ।
01-070-024c	राज्यं शशास सुमहद्धर्मेण पृथिवीपतिः ॥
01-070-025a	पितृन्देवानृषीन्विप्रान्गन्धर्वोरगराक्षसान् ।
01-070-025c	नहुषः पालयामास ब्रह्मक्षत्रमथो विशः ॥
01-070-026a	स हत्वा दस्युसंघातानृषीन्करमदापयत् ।
01-070-026c	पशुवच्चैव तान्पृष्ठे वाहयामास वीर्यवान् ॥
01-070-027a	कारयामास चेन्द्रत्वमभिभूय दिवौकसः ।
01-070-027c	तेजसा तपसा चैव विक्रमेणौजसा तथा ॥
01-070-028a	यतिं ययातिं संयातिमायातिं पाञ्चमुद्धवम् ।
01-070-028c	नहुषो जनयामास षट्पुत्रान्प्रियवाससि ॥
01-070-029a	ययातिर्नाहुषः सम्राडासीत्सत्यपराक्रमः ।
01-070-029c	स पालयामास महीमीजे च विविधैः सवैः ॥
01-070-030a	अतिशक्त्या पितृनर्चन्देवांश्च प्रयतः सदा ।
01-070-030c	अन्वगृह्णात्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥
01-070-031a	तस्य पुत्रा महेष्वासाः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
01-070-031c	देवयान्यां महाराज शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥
01-070-032a	देवयान्यामजायेतां यदुस्तुर्वसुरेव च ।
01-070-032c	द्रुह्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठायां प्रजज्ञिरे ॥
01-070-033a	स शाश्वतीः समा राजन्प्रजा धर्मेण पालयन् ।
01-070-033c	जरामार्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ॥
01-070-034a	जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् ।
01-070-034c	यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च भारत ॥

- 01-070-035a यौवनेन चरन्कामान्युवा युवतिभिः सह ।
- 01-070-035c विहर्तुमहमिच्छामि साह्यं कुरुत पुत्रकाः ॥
- 01-070-036a तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत् ।
- 01-070-036c किं कार्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन च ॥
- 01-070-037a ययातिरब्रवीत्तं वै जरा मे प्रतिगृह्यताम् ।
- 01-070-037c यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥
- 01-070-038a यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः ।
- 01-070-038c कामार्थः परिहीणो मे तप्येऽहं तेन पुत्रकाः ॥
- 01-070-039a मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्तु वः ।
- 01-070-039c अहं तन्वाभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ॥
- 01-070-040a न ते तस्य प्रत्यगृह्णन्यदुप्रभृतयो जराम् ।
- 01-070-040c तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः ॥
- 01-070-041a राजंश्चराभिनवया तन्वा यौवनगोचरः ।
- 01-070-041c अहं जरां समास्थाय राज्ये स्थास्यामि तेऽऽज्ञया ॥
- 01-070-042a एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ।
- 01-070-042c संचारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥
- 01-070-043a पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ।
- 01-070-043c यायातेनापि वयसा राज्यं पूरुरकारयत् ॥
- 01-070-044a ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ।
- 01-070-044c अतृप्त एव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥
- 01-070-045a त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ।
- 01-070-045c पौरवो वंश इति ते ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥
- 01-070-046a ततः स नृपशार्दूलः पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ।
- 01-070-046c कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥

01-071-001

जनमेजय उवाच

- 01-071-001a ययातिः पूर्वकोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः ।
- 01-071-001c कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥
- 01-071-002a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
- 01-071-002c आनुपूर्व्या च मे शंस पूरोर्वशकरान्पृथक् ॥

01-071-003

वैशंपायन उवाच

01-071-003a	ययातिरासीद्राजर्षिर्देवराजसमद्युतिः ।
01-071-003c	तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ॥
01-071-004a	तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छतो जनमेजय ।
01-071-004c	देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥
01-071-005a	सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः ।
01-071-005c	ऐश्वर्यं प्रति संघर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥
01-071-006a	जिगीषया ततो देवा वव्रिरेऽऽङ्गिरसं मुनिम् ।
01-071-006c	पौरोहित्येन याज्यार्थे काव्यं तूशनसं परे ॥
01-071-006e	ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यस्पर्धिनी भृशम् ॥
01-071-007a	तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान् ।
01-071-007c	तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् ॥
01-071-007e	ततस्ते पुनरुत्थाय योधयां चक्रिरे सुरान् ॥
01-071-008a	असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ।
01-071-008c	न तान्संजीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥
01-071-009a	न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेद वीर्यवान् ।
01-071-009c	संजीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥
01-071-010a	ते तु देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा ।
01-071-010c	ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः ॥
01-071-011a	भजमानान्भजस्वास्मान्कुरु नः साह्यमुत्तमम् ।
01-071-011c	यासौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि ॥
01-071-011e	शुक्रे तामाहर क्षिप्रं भागभाङ्-नो भविष्यसि ॥
01-071-012a	वृषपर्वसमीपे स शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ।
01-071-012c	रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् ॥
01-071-013a	तमाराधयितुं शक्तो भवान्पूर्ववयाः कविम् ।
01-071-013c	देवयानीं च दयितां सुतां तस्य महात्मनः ॥
01-071-014a	त्वमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ।
01-071-014c	शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च ॥
01-071-014e	देवयान्यां हि तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥
01-071-015a	तथेत्युक्त्वा ततः प्रायाद्बृहस्पतिसुतः कचः ।
01-071-015c	तदाभिपूजितो देवैः समीपं वृषपर्वणः ॥
01-071-016a	स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः संप्रेषितः कचः ।

01-071-016c असुरेन्द्रपुरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह ॥
01-071-017a ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः ।
01-071-017c नाम्ना कच इति ख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥
01-071-018a ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरौ ।
01-071-018c अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रं परिवत्सरान् ॥

01-071-019 शुक्र उवाच

01-071-019a कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः ।
01-071-019c अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः ॥

01-071-020 वैशंपायन उवाच

01-071-020a कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्ब्रतम् ।
01-071-020c आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसा स्वयम् ॥
01-071-021a ब्रतस्य ब्रतकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्णत ।
01-071-021c आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥
01-071-022a नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगोऽऽमुखे ।
01-071-022c गायन्तृत्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् ॥
01-071-023a संशीलयन्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ।
01-071-023c पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ॥
01-071-024a देवयान्यपि तं विप्रं नियमब्रतचारिणम् ।
01-071-024c अनुगायमाना ललना रहः पर्यचरत्तदा ॥
01-071-025a पञ्च वर्षशतान्येवं कचस्य चरतो ब्रतम् ।
01-071-025c तत्रातीयुरथो बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥
01-071-026a गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहस्येकममर्षिताः ।
01-071-026c जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेव च ॥
01-071-026e हत्वा शालावृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्तिलशः कृतम् ॥
01-071-027a ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वं निवेशनम् ।
01-071-027c ता दृष्ट्वा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता वनात् ॥
01-071-027e उवाच वचनं काले देवयान्यथ भारत ॥
01-071-028a अहुतं चाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो ।
01-071-028c अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥
01-071-029a व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ।

01-071-029c तं विना न च जीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ते ॥

01-071-030 शुक्र उवाच

01-071-030a अयमेहीति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् ।

01-071-031 वैशंपायन उवाच

01-071-031a ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुज्य कचमाह्वयत् ।

01-071-031c आहूतः प्रादुरभवत्कचोऽरिष्टोऽथ विद्यया ॥

01-071-031e हतोऽहमिति चाचख्यौ पृष्ठो ब्राह्मणकन्यया ॥

01-071-032a स पुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाहारो यदृच्छया ।

01-071-032c वनं ययौ ततो विप्रो ददृशुर्दानवाश्च तम् ॥

01-071-033a ततो द्वितीयं हत्वा तं दग्ध्वा कृत्वा च चूर्णशः ।

01-071-033c प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ॥

01-071-034a देवयान्यथ भूयोऽपि वाक्यं पितरमब्रवीत् ।

01-071-034c पुष्पाहारः प्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ॥

01-071-035 शुक्र उवाच

01-071-035a बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः ।

01-071-035c विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ॥

01-071-036a मैवं शुचो मा रुद देवयानि; न त्वादृशी मर्त्यमनुप्रशोचेत् ।

01-071-036c सुराश्च विश्वे च जगच्च सर्व;मुपस्थितां वैकृतिमानमन्ति ॥

01-071-037 देवयान्युवाच

01-071-037a यस्याङ्गिरा वृद्धतमः पितामहो; बृहस्पतिश्चापि पिता तपोधनः ।

01-071-037c ऋषेः पुत्रं तमथो वापि पौत्रं; कथं न शोचेयमहं न रुद्याम् ॥

01-071-038a स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च; सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ।

01-071-038c कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये; प्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः ॥

01-071-039 शुक्र उवाच

01-071-039a असंशयं मामसुरा द्विषन्ति; ये मे शिष्यं नागसं सूदयन्ति ।

01-071-039c अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा;स्ते मां यथा प्रस्तुतं दानवैर्हि ॥

01-071-039e अप्यस्य पापस्य भवेदिहान्तः; कं ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥

01-071-040 वैशंपायन उवाच

01-071-040a संचोदितो देवयान्या महर्षिः पुनराह्वयत् ।

01-071-040c संरम्भेणैव काव्यो हि बृहस्पतिसुतं कचम् ॥
 01-071-041a गुरोर्भीतो विद्यया चोपहूतः; शनैर्वाचं जठरे व्याजहार ।
 01-071-041c तमब्रवीत्केन पथोपनीतो; ममोदरे तिष्ठसि ब्रूहि विप्र ॥

01-071-042 कच उवाच

01-071-042a भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः; स्मरे च सर्वं यच्च यथा च वृत्तम् ।
 01-071-042c न त्वेवं स्यात्तपसो व्ययो मे; ततः क्लेशं घोरमिमं सहामि ॥
 01-071-043a असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो; हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काव्य ।
 01-071-043c ब्राह्मीं मायामासुरी चैव माया; त्वयि स्थिते कथमेवातिवर्तेत् ॥

01-071-044 शुक्र उवाच

01-071-044a किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से; वधेन मे जीवितं स्यात्कचस्य ।
 01-071-044c नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनेन; दृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ॥

01-071-045 देवान्युवाच

01-071-045a द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां; कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ।
 01-071-045c कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म; तवोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता ॥

01-071-046 शुक्र उवाच

01-071-046a संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत; यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।
 01-071-046c विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं; न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥
 01-071-047a न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात् ।
 01-071-047c ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥
 01-071-048a पुत्रो भूत्वा भावय भावितो मा; मस्माद्देहादुपनिष्क्रम्य तात ।
 01-071-048c समीक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां; गुरोः सकाशात्प्राप्य विद्यां सविद्यः ॥

01-071-049 वैशंपायन उवाच

01-071-049a गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां; भित्त्वा कुक्षिं निर्विचक्राम विप्रः ।
 01-071-049c कचोऽभिरूपो दक्षिणं ब्राह्मणस्य; शुक्लात्यये पौर्णमास्यामिवेन्दुः ॥
 01-071-050a दृष्ट्वा च तं पतितं ब्रह्मराशि; मुत्थापयामास मृतं कचोऽपि ।
 01-071-050c विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य; ततः कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥
 01-071-051a ऋतस्य दातारमनुत्तमस्य; निधिं निधीनां चतुरन्वयानाम् ।
 01-071-051c ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं; पापाँल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठान् ॥

01-071-052 वैशंपायन उवाच

- 01-071-052a सुरापानाद्वञ्चनां प्रापयित्वा; संज्ञानाशं चैव तथातिघोरम् ।
 01-071-052c दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं; पीतं तदा सुरया मोहितेन ॥
 01-071-053a समन्युरुत्थाय महानुभाव;स्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ।
 01-071-053c काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद; सुरापानं प्रति वै जातशङ्कः ॥
 01-071-054a यो ब्राह्मणोऽद्य प्रभृतीह कश्चि;न्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ।
 01-071-054c अपेतधर्मो ब्रह्महा चैव स स्या;दस्मिँल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ॥
 01-071-055a मया चेमां विप्रधर्मोक्तिसीमां; मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ।
 01-071-055c सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरुणां; देवा लोकाश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥
 01-071-056a इतीदमुक्त्वा स महानुभाव;स्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ।
 01-071-056c तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धी;निदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥
 01-071-057a आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ; सिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे ।
 01-071-057c संजीवनीं प्राप्य विद्यां महार्थां; तुल्यप्रभावो ब्रह्मणा ब्रह्मभूतः ॥
 01-071-058a गुरोरुष्य सकाशे तु दश वर्षशतानि सः ।
 01-071-058c अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ॥

01-072-001 वैशंपायन उवाच

- 01-072-001a समावृत्तव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा तदा ।
 01-072-001c प्रस्थितं त्रिदशावासं देवान्यब्रवीदिदम् ॥
 01-072-002a ऋषेरङ्गिरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च ।
 01-072-002c भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥
 01-072-003a ऋषिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः ।
 01-072-003c तथा मान्यश्च पूज्यश्च भूयो मम बृहस्पतिः ॥
 01-072-004a एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन ।
 01-072-004c व्रतस्थे नियमोपेते यथा वर्ताम्यहं त्वयि ॥
 01-072-005a स समावृत्तविद्यो मां भक्तां भजितुमर्हसि ।
 01-072-005c गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥

01-072-006 कच उवाच

- 01-072-006a पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा तव पिता मम ।
 01-072-006c तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतरा मम ॥
 01-072-007a आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः ।
 01-072-007c त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥

01-072-008a यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव ।

01-072-008c देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥

01-072-009 देवयान्युवाच

01-072-009a गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न तु त्वमसि मे पितुः ।

01-072-009c तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥

01-072-010a असुरैर्हन्यमाने च कच त्वयि पुनः पुनः ।

01-072-010c तदा प्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमेव स्मरस्व मे ॥

01-072-011a सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम् ।

01-072-011c न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ॥

01-072-012 कच उवाच

01-072-012a अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्षि शुभव्रते ।

01-072-012c प्रसीद सुभ्रु त्वं मह्यं गुरोर्गुरुतरी शुभे ॥

01-072-013a यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने ।

01-072-013c तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि ॥

01-072-014a भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः शुभानने ।

01-072-014c सुखमस्म्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥

01-072-015a आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमाशंस मे पथि ।

01-072-015c अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ॥

01-072-015e अप्रमत्तोत्थिता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥

01-072-016 देवयान्युवाच

01-072-016a यदि मां धर्मकामार्थे प्रत्याख्यास्यसि चोदितः ।

01-072-016c ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेषा गमिष्यति ॥

01-072-017 कच उवाच

01-072-017a गुरुपुत्रीति कृत्वाहं प्रत्याचक्षे न दोषतः ।

01-072-017c गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् ॥

01-072-018a आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया ।

01-072-018c शप्तो नाहोऽस्मि शापस्य कामतोऽद्य न धर्मतः ॥

01-072-019a तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा स भविष्यति ।

01-072-019c ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥

01-072-020a फलिष्यति न ते विद्या यत्त्वं मामात्थ तत्तथा ।

01-072-020c अध्यापयिष्यामि तु यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥

01-072-021 वैशंपायन उवाच

01-072-021a एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा ।

01-072-021c त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः ॥

01-072-022a तमागतमभिप्रेक्ष्य देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

01-072-022c बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः ॥

01-072-023a यत्त्वमस्मद्धितं कर्म चकर्त्त परमाद्भुतम् ।

01-072-023c न ते यशः प्रणशिता भागभाङ्नो भविष्यसि ॥

01-073-001 वैशंपायन उवाच

01-073-001a कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः ।

01-073-001c कचादधीत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥

01-073-002a सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाब्रुवन् ।

01-073-002c कालस्ते विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरंदर ॥

01-073-003a एवमुक्तस्तु सहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ।

01-073-003c तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्यत वने स्त्रियः ॥

01-073-004a क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे ।

01-073-004c वायुभूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥

01-073-005a ततो जलात्समुत्तीर्य कन्यास्ताः सहितास्तदा ।

01-073-005c वस्त्राणि जगूहुस्तानि यथासन्नान्यनेकशः ॥

01-073-006a तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा ।

01-073-006c व्यतिमिश्रमजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ॥

01-073-007a ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत ।

01-073-007c देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥

01-073-008 देवयान्युवाच

01-073-008a कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममासुरि ।

01-073-008c समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ॥

01-073-009 शर्मिष्ठोवाच

01-073-009a आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम ।

01-073-009c स्तौति वन्दति चाभीक्ष्णं नीचैः स्थित्वा विनीतवत् ॥

01-073-010a याचतस्त्वं हि दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्णतः ।
 01-073-010c सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥
 01-073-011a अनायुधा सायुधाया रिक्ता क्षुभ्यसि भिक्षुकि ।
 01-073-011c लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न हि त्वां गणयाम्यहम् ॥

01-073-012 वैशंपायन उवाच

01-073-012a समुच्छ्रयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि ।
 01-073-012c शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमाव्रजत् ॥
 01-073-013a हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ।
 01-073-013c अनवेक्ष्य ययौ वेश्म क्रोधवेगपरायणा ॥
 01-073-014a अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ।
 01-073-014c श्रान्तयुग्यः श्रान्तहयो मृगलिप्सुः पिपासितः ॥
 01-073-015a स नाहुषः प्रेक्षमाण उदपानं गतोदकम् ।
 01-073-015c ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तामग्निशिखामिव ॥
 01-073-016a तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीम् ।
 01-073-016c सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना ॥
 01-073-017a का त्वं ताम्रनखी श्यामा सुमृष्टमणिकुण्डला ।
 01-073-017c दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छवसिषि चातुरा ॥
 01-073-018a कथं च पतितास्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते ।
 01-073-018c दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं सुमध्यमे ॥

01-073-019 देवयान्युवाच

01-073-019a योऽसौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विद्यया ।
 01-073-019c तस्य शुक्रस्य कन्याहं स मां नूनं न बुध्यते ॥
 01-073-020a एष मे दक्षिणो राजन्पाणिस्ताम्रनखाङ्गुलिः ।
 01-073-020c समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ॥
 01-073-021a जानामि हि त्वां संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् ।
 01-073-021c तस्मान्मां पतितामस्मात्कूपादुद्धर्तुमर्हसि ॥

01-073-022 वैशंपायन उवाच

01-073-022a तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः ।
 01-073-022c गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् ॥
 01-073-023a उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कूपान्नराधिपः ।

01-073-023c आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ॥

01-073-024 देवयान्युवाच

01-073-024a त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः ।

01-073-024c नेदानीं हि प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ॥

01-073-025 वैशंपायन उवाच

01-073-025a सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकासुरमन्दिरम् ।

01-073-025c दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं संभ्रमाविष्टचेतना ॥

01-073-026a आचक्षे ते महाप्राज्ञ देवयानी वने हता ।

01-073-026c शर्मिष्ठया महाभाग दुहित्रा वृषपर्वणः ॥

01-073-027a श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तत्र शर्मिष्ठया हताम् ।

01-073-027c त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने ॥

01-073-028a दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं ततो वने ।

01-073-028c बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥

01-073-029a आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः ।

01-073-029c मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति यस्येयं निष्कृतिः कृता ॥

01-073-030 देवयान्युवाच

01-073-030a निष्कृतिर्मेऽस्तु वा मास्तु शृणुष्ववावहितो मम ।

01-073-030c शर्मिष्ठया यदुक्तास्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥

01-073-030e सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामसि गायनः ॥

01-073-031a एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

01-073-031c वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् ॥

01-073-032a स्तुवतो दुहिता हि त्वं याचतः प्रतिगृह्णतः ।

01-073-032c सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥

01-073-033a इति मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ।

01-073-033c क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णा पुनः पुनः ॥

01-073-034a यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्णतः ।

01-073-034c प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता हि सखी मया ॥

01-073-035 शुक्र उवाच

01-073-035a स्तुवतो दुहिता न त्वं भद्रे न प्रतिगृह्णतः ।

01-073-035c अस्तोतुः स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥

01-073-036a वृषपर्वेव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः ।
01-073-036c अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ॥

01-074-001 शुक्र उवाच

01-074-001a यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति ।
01-074-001c देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥
01-074-002a यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा ।
01-074-002c स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लम्बते ॥
01-074-003a यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्यति ।
01-074-003c देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥
01-074-004a यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयेह निरस्यति ।
01-074-004c यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुरुष उच्यते ॥
01-074-005a यः संधारयते मन्युं योऽतिवादांस्तितिक्षति ।
01-074-005c यश्च तप्तो न तपति दृढं सोऽर्थस्य भाजनम् ॥
01-074-006a यो यजेदपरिश्रान्तो मासि मासि शतं समाः ।
01-074-006c न क्रुध्येद्यश्च सर्वस्य तयोरक्रोधनोऽधिकः ॥
01-074-007a यत्कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः ।
01-074-007c न तत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत विदुस्ते न बलाबलम् ॥

01-074-008 देवान्युवाच

01-074-008a वेदाहं तात बालापि धर्माणां यदिहान्तरम् ।
01-074-008c अक्रोधे चातिवादे च वेद चापि बलाबलम् ॥
01-074-009a शिष्यस्याशिष्यवृत्तेर्हि न क्षन्तव्यं बुभूषता ।
01-074-009c तस्मात्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ॥
01-074-010a पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ।
01-074-010c न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोर्थी पापबुद्धिषु ॥
01-074-011a ये त्वेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ।
01-074-011c तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥
01-074-012a वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ।
01-074-012c न ह्यतो दुष्करतरं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ॥
01-074-012e यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते ॥

01-075-001 वैशंपायन उवाच

01-075-001a	ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह ।
01-075-001c	वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥
01-075-002a	नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव ।
01-075-002c	पुत्रेषु वा नप्तृषु वा न चेदात्मनि पश्यति ॥
01-075-002e	फलत्येव ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे ॥
01-075-003a	यदघातयथा विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ।
01-075-003c	अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्रूहे रतम् ॥
01-075-004a	वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ।
01-075-004c	वृषपर्वन्निबोधेदं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम् ॥
01-075-004e	स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्ष्यामि त्वया सह ॥
01-075-005a	अहो मामभिजानासि दैत्य मिथ्याप्रलापिनम् ।
01-075-005c	यथेममात्मनो दोषं न नियच्छस्युपेक्षसे ॥

01-075-006 वृषपर्वावाच

01-075-006a	नाधर्मं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव ।
01-075-006c	त्वयि धर्मश्च सत्यं च तत्प्रसीदतु नो भवान् ॥
01-075-007a	यद्यस्मानपहाय त्वमितो गच्छसि भार्गव ।
01-075-007c	समुद्रं संप्रवेक्ष्यामो नान्यदस्ति परायणम् ॥

01-075-008 शुक्र उवाच

01-075-008a	समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा द्रवतासुराः ।
01-075-008c	दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता हि मे ॥
01-075-009a	प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं ह्यत्र मे स्थितम् ।
01-075-009c	योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥

01-075-010 वृषपर्वावाच

01-075-010a	यत्किञ्चिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव ।
01-075-010c	भुवि हस्तिगवाश्वं वा तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥

01-075-011 शुक्र उवाच

01-075-011a	यत्किञ्चिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर ।
01-075-011c	तस्येश्वरोऽस्मि यदि ते देवयानी प्रसाद्यताम् ॥

01-075-012 देवयान्युवाच

01-075-012a यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव ।
 01-075-012c नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा तु वदतु स्वयम् ॥

01-075-013 वृषपर्वोवाच

01-075-013a यं काममभिकामासि देवयानि शुचिस्मिते ।
 01-075-013c तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यदि चेदपि दुर्लभम् ॥

01-075-014 देवयान्युवाच

01-075-014a दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठामभिकामये ।
 01-075-014c अनु मां तत्र गच्छेत्सा यत्र दास्यति मे पिता ॥

01-075-015 वृषपर्वोवाच

01-075-015a उत्तिष्ठ हे संग्रहीत्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ।
 01-075-015c यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥

01-075-016 वैशंपायन उवाच

01-075-016a ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत् ।
 01-075-016c उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥
 01-075-017a त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः ।
 01-075-017c सा यं कामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयानघे ॥

01-075-018 शर्मिष्ठोवाच

01-075-018a सा यं कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम् ।
 01-075-018c मा त्वेवापगमच्छुक्रो देवयानी च मत्कृते ॥

01-075-019 वैशंपायन उवाच

01-075-019a ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा ।
 01-075-019c पितुर्नियोगात्त्वरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥

01-075-020 शर्मिष्ठोवाच

01-075-020a अहं कन्यासहस्रेण दासी ते परिचारिका ।
 01-075-020c अनु त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥

01-075-021 देवयान्युवाच

01-075-021a स्तुवतो दुहिता तेऽहं बन्दिनः प्रतिगृह्णतः ।
 01-075-021c स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥

01-075-022 शर्मिष्ठोवाच

01-075-022a येन केनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् ।
 01-075-022c अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥

01-075-023 वैशंपायन उवाच

01-075-023a प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ।
 01-075-023c देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥
 01-075-024a प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसत्तम ।
 01-075-024c अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥
 01-075-025a एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशाः ।
 01-075-025c प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥

01-076-001 वैशंपायन उवाच

01-076-001a अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम ।
 01-076-001c वनं तदेव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥
 01-076-002a तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा ।
 01-076-002c तमेव देशं संप्राप्ता यथाकामं चचार सा ॥
 01-076-002e ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता भृशम् ॥
 01-076-003a क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधुमाधवीम् ।
 01-076-003c खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्विदशन्त्यः फलानि च ॥
 01-076-004a पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया ।
 01-076-004c तमेव देशं संप्राप्तो जलार्थी श्रमकर्षितः ॥
 01-076-005a ददृशे देवयानीं च शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ।
 01-076-005c पिबन्तीर्ललमानाश्च दिव्याभरणभूषिताः ॥
 01-076-006a उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिस्मिताम् ।
 01-076-006c रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् ॥
 01-076-006e शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसंवाहनादिभिः ॥

01-076-007 ययातिरुवाच

01-076-007a द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते ।
 01-076-007c गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छामि वामहम् ॥

01-076-008 देवयान्युवाच

01-076-008a आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप ।

01-076-008c शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य माम् ॥

01-076-009a इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी ।

01-076-009c दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ॥

01-076-010 ययातिरुवाच

01-076-010a कथं नु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी ।

01-076-010c असुरेन्द्रसुता सुभ्रु परं कौतूहलं हि मे ॥

01-076-011 देवयान्युवाच

01-076-011a सर्व एव नरव्याघ्र विधानमनुवर्तते ।

01-076-011c विधानविहितं मत्वा मा विचित्राः कथाः कृथाः ॥

01-076-012a राजवद्रूपवेषौ ते ब्राह्मीं वाचं बिभर्षि च ।

01-076-012c किंनामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे ॥

01-076-013 ययातिरुवाच

01-076-013a ब्रह्मचर्येण कृत्स्नो मे वेदः श्रुतिपथं गतः ।

01-076-013c राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥

01-076-014 देवयान्युवाच

01-076-014a केनास्यर्थेन नृपते इमं देशमुपागतः ।

01-076-014c जिघृक्षुर्वारिजं किञ्चिदथ वा मृगलिप्सया ॥

01-076-015 ययातिरुवाच

01-076-015a मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमुपागतः ।

01-076-015c बहु चाप्यनुयुक्तोऽस्मि तन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥

01-076-016 देवयान्युवाच

01-076-016a द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह ।

01-076-016c त्वदधीनास्मि भद्रं ते सखा भर्ता च मे भव ॥

01-076-017 ययातिरुवाच

01-076-017a विद्ध्यौशनसि भद्रं ते न त्वामर्होऽस्मि भामिनि ।

01-076-017c अविवाह्या हि राजानो देवयानि पितुस्तव ॥

01-076-018 देवयान्युवाच

01-076-018a संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं च ब्रह्मसंहितम् ।

- 01-076-018c ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुषाङ्ग वहस्व माम् ॥
- 01-076-019 ययातिरुवाच**
- 01-076-019a एकदेहोद्भवा वर्णाश्चत्वारोऽपि वराङ्गने ।
- 01-076-019c पृथग्धर्माः पृथक्शौचास्तेषां तु ब्राह्मणो वरः ॥
- 01-076-020 देवयान्युवाच**
- 01-076-020a पाणिधर्मो नाहुषायं न पुम्भिः सेवितः पुरा ।
- 01-076-020c तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥
- 01-076-021a कथं नु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत् ।
- 01-076-021c गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाप्यृषिणा त्वया ॥
- 01-076-022 ययातिरुवाच**
- 01-076-022a क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ।
- 01-076-022c दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विजानता ॥
- 01-076-023 देवयान्युवाच**
- 01-076-023a कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ।
- 01-076-023c दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ ॥
- 01-076-024 ययातिरुवाच**
- 01-076-024a एकमाशीविषो हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते ।
- 01-076-024c हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि कोपितः ॥
- 01-076-025a दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम ।
- 01-076-025c अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् ॥
- 01-076-026 देवयान्युवाच**
- 01-076-026a दत्तां वहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृतो मया ।
- 01-076-026c अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः ॥
- 01-076-027 वैशंपायन उवाच**
- 01-076-027a त्वरितं देवयान्याथ प्रेषितं पितुरात्मनः ।
- 01-076-027c श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः ॥
- 01-076-028a दृष्ट्वैव चागतं शुक्रं ययातिः पृथिवीपतिः ।
- 01-076-028c ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥

01-076-029 देवयान्युवाच

01-076-029a राजायं नाहुषस्तात दुर्गे मे पाणिमग्रहीत् ।
 01-076-029c नमस्ते देहि मामस्मै नान्यं लोके पतिं वृणे ॥

01-076-030 शुक्र उवाच

01-076-030a वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया ।
 01-076-030c गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ॥

01-076-031 ययातिरुवाच

01-076-031a अधर्मो न स्पृशेदेवं महान्मामिह भार्गव ।
 01-076-031c वर्णसंकरजो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥

01-076-032 शुक्र उवाच

01-076-032a अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि वरयस्व यथेष्वितम् ।
 01-076-032c अस्मिन्निवाहे मा ग्लासीरहं पापं नुदामि ते ॥
 01-076-033a वहस्व भार्या धर्मेण देवयानीं सुमध्यमाम् ।
 01-076-033c अनया सह संप्रीतिमतुलां समवाप्स्यसि ॥
 01-076-034a इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
 01-076-034c संपूज्या सततं राजन्मा चैनां शयने ह्वयेः ॥

01-076-035 वैशंपायन उवाच

01-076-035a एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 01-076-035c जगाम स्वपुरं हृष्टो अनुज्ञातो महात्मना ॥

01-077-001 वैशंपायन उवाच

01-077-001a ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसंनिभम् ।
 01-077-001c प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् ॥
 01-077-002a देवयान्याश्चानुमते तां सुतां वृषपर्वणः ।
 01-077-002c अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥
 01-077-003a वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठामासुरायणीम् ।
 01-077-003c वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसत्कृताम् ॥
 01-077-004a देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः ।
 01-077-004c विजहार बहूनब्दान्देववन्मुदितो भृशम् ॥
 01-077-005a ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना ।

- 01-077-005c लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारं च व्यजायत ॥
- 01-077-006a गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
- 01-077-006c ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा चान्वचिन्तयत् ॥
- 01-077-007a ऋतुकालश्च संप्राप्तो न च मेऽस्ति पतिर्वृतः ।
- 01-077-007c किं प्राप्तं किं नु कर्तव्यं किं वा कृत्वा कृतं भवेत् ॥
- 01-077-008a देवयानी प्रजातासौ वृथाहं प्राप्तयौवना ।
- 01-077-008c यथा तया वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् ॥
- 01-077-009a राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ।
- 01-077-009c अपीदानीं स धर्मात्मा इयान्मे दर्शनं रहः ॥
- 01-077-010a अथ निष्क्रम्य राजासौ तस्मिन्काले यदृच्छया ।
- 01-077-010c अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप्य विष्टितः ॥
- 01-077-011a तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
- 01-077-011c प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 01-077-012a सोमस्येन्द्रस्य विष्णोर्वा यमस्य वरुणस्य वा ।
- 01-077-012c तव वा नाहुष कुले कः स्त्रियं स्पृष्टुमर्हति ॥
- 01-077-013a रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा ।
- 01-077-013c सा त्वां याचे प्रसाद्याहमृतुं देहि नराधिप ॥
- 01-077-014 ययातिरुवाच**
- 01-077-014a वेद्मि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् ।
- 01-077-014c रूपे च ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् ॥
- 01-077-015a अब्रवीदुशना काव्यो देवयानीं यदावहम् ।
- 01-077-015c नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥
- 01-077-016 शर्मिष्ठोवाच**
- 01-077-016a न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति; न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
- 01-077-016c प्राणात्यये सर्वधनापहारे; पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥
- 01-077-017a पृष्टं तु साक्ष्ये प्रवदन्तमन्यथा; वदन्ति मिथ्योपहितं नरेन्द्र ।
- 01-077-017c एकार्थतायां तु समाहितायां; मिथ्या वदन्तमनृतं हिनस्ति ॥
- 01-077-018 ययातिरुवाच**
- 01-077-018a राजा प्रमाणं भूतानां स नश्येत् मृषा वदन् ।
- 01-077-018c अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥

01-077-019 शर्मिष्ठोवाच

01-077-019a समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः ।
01-077-019c समं विवाहमित्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्वृतः ॥

01-077-020 ययातिरुवाच

01-077-020a दातव्यं याचमानेभ्य इति मे व्रतमाहितम् ।
01-077-020c त्वं च याचसि मां कामं ब्रूहि किं करवाणि ते ॥

01-077-021 शर्मिष्ठोवाच

01-077-021a अधर्मात्त्राहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय ।
01-077-021c त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥
01-077-022a त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः ।
01-077-022c यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥
01-077-023a देवयान्या भुजिष्यास्मि वश्या च तव भार्गवी ।
01-077-023c सा चाहं च त्वया राजन्भरणीये भजस्व माम् ॥

01-077-024 वैशंपायन उवाच

01-077-024a एवमुक्तस्तु राजा स तथ्यमित्येव जज्ञिवान् ।
01-077-024c पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रत्यपादयत् ॥
01-077-025a समागम्य च शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च ।
01-077-025c अन्योन्यमभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥
01-077-026a तस्मिन्समागमे सुभ्रूः शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
01-077-026c लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् ॥
01-077-027a प्रजज्ञे च ततः काले राजन्राजीवलोचना ।
01-077-027c कुमारं देवगर्भाभं राजीवनिभलोचनम् ॥

01-078-001 वैशंपायन उवाच

01-078-001a श्रुत्वा कुमारं जातं तु देवयानी शुचिस्मिता ।
01-078-001c चिन्तयामास दुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत ॥
01-078-002a अभिगम्य च शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम् ।
01-078-002c किमिदं वृजिनं सुभ्रु कृतं ते कामलुब्धया ॥

01-078-003 शर्मिष्ठोवाच

01-078-003a ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः ।

- 01-078-003c स मया वरदः कामं याचितो धर्मसंहितम् ॥
- 01-078-004a नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते ।
- 01-078-004c तस्मादृषेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥
- 01-078-005 देवयान्युवाच**
- 01-078-005a शोभनं भीरु सत्यं चेदथ स ज्ञायते द्विजः ।
- 01-078-005c गोत्रनामाभिजनतो वेत्तुमिच्छामि तं द्विजम् ॥
- 01-078-006 शर्मिष्ठोवाच**
- 01-078-006a ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा ।
- 01-078-006c तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ॥
- 01-078-007 देवयान्युवाच**
- 01-078-007a यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम ।
- 01-078-007c अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ॥
- 01-078-008 वैशंपायन उवाच**
- 01-078-008a अन्योन्यमेवमुक्त्वा च संप्रहस्य च ते मिथः ।
- 01-078-008c जगाम भार्गवी वेश्म तथ्यमित्येव जज्ञुषी ॥
- 01-078-009a ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः ।
- 01-078-009c यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ ॥
- 01-078-010a तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
- 01-078-010c द्रुह्युं चानुं च पूरुं च त्रीन्कुमारानजीजनत् ॥
- 01-078-011a ततः काले तु कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता ।
- 01-078-011c ययातिसहिता राजन्निर्जगाम महावनम् ॥
- 01-078-012a ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः ।
- 01-078-012c क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विस्मिता चेदमब्रवीत् ॥
- 01-078-013a कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः ।
- 01-078-013c वर्चसा रूपतश्चैव सदृशा मे मतास्तव ॥
- 01-078-014a एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत ।
- 01-078-014c किंनामधेयगोत्रो वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता ॥
- 01-078-014e विब्रूत मे यथातथ्यं श्रोतुमिच्छामि तं ह्यहम् ॥
- 01-078-015a तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् ।
- 01-078-015c शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्याचख्युश्च दारकाः ॥

01-078-016a इत्युक्त्वा सहितास्ते तु राजानमुपचक्रमुः ।
01-078-016c नाभ्यनन्दत तान्राजा देवयान्यास्तदान्तिके ॥
01-078-016e रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ॥
01-078-017a दृष्ट्वा तु तेषां बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति ।
01-078-017c बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥
01-078-018a मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम ।
01-078-018c तमेवासुरधर्मं त्वमास्थिता न बिभेषि किम् ॥

01-078-019 शर्मिष्ठोवाच

01-078-019a यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि ।
01-078-019c न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न बिभेमि ते ॥
01-078-020a यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा मया ।
01-078-020c सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥
01-078-021a पूज्यासि मम मान्या च ज्येष्ठा श्रेष्ठा च ब्राह्मणी ।
01-078-021c त्वत्तोऽपि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्थ तत् ॥

01-078-022 वैशंपायन उवाच

01-078-022a श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् ।
01-078-022c राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया ॥
01-078-023a सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम् ।
01-078-023c त्वरितं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ॥
01-078-024a अनुवव्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन्नृपः ।
01-078-024c न्यवर्तत न चैव स्म क्रोधसंरक्तलोचना ॥
01-078-025a अविब्रुवन्ती किञ्चित्तु राजानं चारुलोचना ।
01-078-025c अचिरादिव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् ॥
01-078-026a सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता ।
01-078-026c अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥

01-078-027 देवयान्युवाच

01-078-027a अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
01-078-027c शर्मिष्ठयातिवृत्तास्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥
01-078-028a त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञानेन ययातिना ।
01-078-028c दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥

01-078-029a धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह ।
01-078-029c अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥

01-078-030 शुक्र उवाच

01-078-030a धर्मज्ञः सन्महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम् ।
01-078-030c तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ॥

01-078-031 ययातिरुवाच

01-078-031a ऋतुं वै याचमानाया भगवन्नान्यचेतसा ।
01-078-031c दुहितुर्दानवेन्द्रस्य धर्म्यमेतत्कृतं मया ॥
01-078-032a ऋतुं वै याचमानाया न ददाति पुमान्वृतः ।
01-078-032c भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्स इह ब्रह्मवादिभिः ॥
01-078-033a अभिकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः ।
01-078-033c नोपैति स च धर्मेषु भ्रूणहेत्युच्यते बुधैः ॥
01-078-034a इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह ।
01-078-034c अधर्मभयसंविग्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥

01-078-035 शुक्र उवाच

01-078-035a नन्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव ।
01-078-035c मिथ्याचारस्य धर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ॥

01-078-036 वैशंपायन उवाच

01-078-036a क्रुद्धेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा ।
01-078-036c पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥

01-078-037 ययातिरुवाच

01-078-037a अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह ।
01-078-037c प्रसादं कुरु मे ब्रह्मञ्जरेयं मा विशेत माम् ॥

01-078-038 शुक्र उवाच

01-078-038a नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप ।
01-078-038c जरां त्वेतां त्वमन्यस्मै संक्रामय यदीच्छसि ॥

01-078-039 ययातिरुवाच

01-078-039a राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा ।
01-078-039c यो मे दद्याद्वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥

01-078-040 शुक्र उवाच

- 01-078-040a संक्रामयिष्यसि जरां यथेष्टं नहुषात्मज ।
 01-078-040c मामनुध्याय भावेन न च पापमवाप्स्यसि ॥
 01-078-041a वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति ।
 01-078-041c आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यस्तथैव च ॥

01-079-001 वैशंपायन उवाच

- 01-079-001a जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव ह ।
 01-079-001c पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्वचः ॥
 01-079-002a जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः ।
 01-079-002c काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥
 01-079-003a त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
 01-079-003c यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥
 01-079-004a पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनस्ते यौवनं त्वहम् ।
 01-079-004c दत्त्वा स्वं प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥

01-079-005 यदुरुवाच

- 01-079-005a सितश्मश्रुशिरा दीनो जरया शिथिलीकृतः ।
 01-079-005c वलीसंततगात्रश्च दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ॥
 01-079-006a अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवनैः ।
 01-079-006c सहोपजीविभिश्चैव तां जरां नाभिकामये ॥

01-079-007 ययातिरुवाच

- 01-079-007a यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
 01-079-007c तस्मादराज्यभाक्तात प्रजा ते वै भविष्यति ॥
 01-079-008a तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
 01-079-008c यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥
 01-079-009a पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।
 01-079-009c स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥

01-079-010 तुर्वसुरुवाच

- 01-079-010a न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम् ।
 01-079-010c बलरूपान्तकरणीं बुद्धिप्राणविनाशिनीम् ॥

01-079-011 ययातिरुवाच

- 01-079-011a यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
 01-079-011c तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ॥
 01-079-012a संकीर्णाचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च ।
 01-079-012c पिशिताशिषु चान्त्येषु मूढ राजा भविष्यसि ॥
 01-079-013a गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु च ।
 01-079-013c पशुधर्मिषु पापेषु म्लेच्छेषु प्रभविष्यसि ॥

01-079-014 वैशंपायन उवाच

- 01-079-014a एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः सुतमात्मनः ।
 01-079-014c शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुह्युमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-079-015a द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् ।
 01-079-015c जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च ॥
 01-079-016a पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ।
 01-079-016c स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥

01-079-017 द्रुह्युरुवाच

- 01-079-017a न गजं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम् ।
 01-079-017c वाग्भङ्गश्चास्य भवति तज्जरां नाभिकामये ॥

01-079-018 ययातिरुवाच

- 01-079-018a यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
 01-079-018c तस्माद्द्रुह्यो प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ॥
 01-079-019a उडुपप्लवसंतारो यत्र नित्यं भविष्यति ।
 01-079-019c अराजा भोजशब्दं त्वं तत्रावाप्स्यसि सान्वयः ॥
 01-079-020a अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
 01-079-020c एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ॥

01-079-021 अनुरुवाच

- 01-079-021a जीर्णः शिशुवदादत्तेऽकालेऽन्नमशुचिर्यथा ।
 01-079-021c न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥

01-079-022 ययातिरुवाच

- 01-079-022a यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

- 01-079-022c जरादोषस्त्वयोक्तोऽयं तस्मात्त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥
 01-079-023a प्रजाश्च यौवनप्राप्ता विनशिष्यन्त्यनो तव ।
 01-079-023c अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥
 01-079-024a पूरो त्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ।
 01-079-024c जरा वली च मे तात पलितानि च पर्यगुः ॥
 01-079-024e काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥
 01-079-025a पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
 01-079-025c कंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव ॥
 01-079-026a पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ।
 01-079-026c स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥

01-079-027 वैशंपायन उवाच

- 01-079-027a एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा ।
 01-079-027c यथात्थ मां महाराज तत्करिष्यामि ते वचः ॥
 01-079-028a प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह ।
 01-079-028c गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् ॥
 01-079-029a जरयाहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव ।
 01-079-029c यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथात्थ माम् ॥

01-079-030 ययातिरुवाच

- 01-079-030a पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स प्रीतश्चेदं ददामि ते ।
 01-079-030c सर्वकामसमृद्धा ते प्रजा राज्ये भविष्यति ॥

01-080-001 वैशंपायन उवाच

- 01-080-001a पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ।
 01-080-001c प्रीतियुक्तो नृपश्रेष्ठश्चचार विषयान्प्रियान् ॥
 01-080-002a यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् ।
 01-080-002c धर्माविरुद्धात्राजेन्द्रो यथार्हति स एव हि ॥
 01-080-003a देवानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैस्तद्वत्पितृनपि ।
 01-080-003c दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥
 01-080-004a अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च परिपालनैः ।
 01-080-004c आनृशंस्येन शूद्रांश्च दस्यून्संनिग्रहेण च ॥
 01-080-005a धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।

01-080-005c	ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥
01-080-006a	स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः ।
01-080-006c	अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥
01-080-007a	स संप्राप्य शुभान्कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः ।
01-080-007c	कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः ॥
01-080-008a	परिसंख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ।
01-080-008c	पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥
01-080-009a	यथाकामं यथोत्साहं यथाकालमरिंदम ।
01-080-009c	सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥
01-080-010a	पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् ।
01-080-010c	राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः ॥
01-080-011a	प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा ।
01-080-011c	यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥
01-080-012a	अभिषेक्तुकामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
01-080-012c	ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥
01-080-013a	कथं शुक्रस्य नप्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो ।
01-080-013c	ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रदास्यसि ॥
01-080-014a	यदुज्येष्ठस्तव सुतो जातस्तमनु तुर्वसुः ।
01-080-014c	शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्ततोऽनुः पूरेव च ॥
01-080-015a	कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयात्राज्यमर्हति ।
01-080-015c	एतत्संबोधयामस्त्वां धर्मं त्वमनुपालय ॥

01-080-016 ययातिरुवाच

01-080-016a	ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ।
01-080-016c	ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे कथंचन ॥
01-080-017a	मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ।
01-080-017c	प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः ॥
01-080-018a	मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतः ।
01-080-018c	स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु ॥
01-080-019a	यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च ।
01-080-019c	द्रुह्युना चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥
01-080-020a	पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितश्च विशेषतः ।

01-080-020c कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ॥
 01-080-020e मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा ॥
 01-080-021a शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ।
 01-080-021c पुत्रो यस्त्वानुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः ॥
 01-080-021e भवतोऽनुनयाम्येवं पूरू राज्येऽभिषिच्यताम् ॥

01-080-022 प्रकृतय ऊचुः

01-080-022a यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ।
 01-080-022c सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानपि स प्रभो ॥
 01-080-023a अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृत्तव ।
 01-080-023c वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥

01-080-024 वैशंपायन उवाच

01-080-024a पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा ।
 01-080-024c अभ्यषिञ्चत्ततः पूरुं राज्ये स्वे सुतमात्मजम् ॥
 01-080-025a दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः ।
 01-080-025c पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥
 01-080-026a यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः सुताः ।
 01-080-026c द्रुह्योरपि सुता भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः ॥
 01-080-027a पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
 01-080-027c इदं वर्षसहस्राय राज्यं कारयितुं वशी ॥

01-081-001 वैशंपायन उवाच

01-081-001a एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् ।
 01-081-001c राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥
 01-081-002a उषित्वा च वने वासं ब्राह्मणैः सह संश्रितः ।
 01-081-002c फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः ॥
 01-081-003a स गतः सुरवासं तं निवसन्मुदितः सुखम् ।
 01-081-003c कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ॥
 01-081-004a निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् ।
 01-081-004c स्थित आसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥
 01-081-005a तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः ।
 01-081-005c राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान् ॥

01-081-005e प्रतर्दनेन शिबिना समेत्य किल संसदि ॥

01-081-006 जनमेजय उवाच

01-081-006a कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः ।

01-081-006c सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

01-081-006e कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ ॥

01-081-007a देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः ।

01-081-007c वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥

01-081-008a तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तेर्महात्मनः ।

01-081-008c चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः ॥

01-081-009 वैशंपायन उवाच

01-081-009a हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तरां कथाम् ।

01-081-009c दिवि चेह च पुण्यार्थां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥

01-081-010a ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।

01-081-010c राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ॥

01-081-011a अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान् ।

01-081-011c फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसच्चिरम् ॥

01-081-012a संशितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ।

01-081-012c अग्नींश्च विधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः ॥

01-081-013a अतिथीन्पूजयामास वन्येन हविषा विभुः ।

01-081-013c शिलोज्छवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥

01-081-014a पूर्णं वर्षसहस्रं स एवंवृत्तिरभून्नृपः ।

01-081-014c अब्भक्षः शरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्मनाः ॥

01-081-015a ततश्च वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः ।

01-081-015c पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं नृपः ॥

01-081-016a एकपादस्थितश्चासीत्षण्मासाननिलाशनः ।

01-081-016c पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामावृत्य रोदसी ॥

01-082-001 वैशंपायन उवाच

01-082-001a स्वर्गतः स तु राजेन्द्रो निवसन्देवसद्गनि ।

01-082-001c पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥

01-082-002a देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्वशी ।

- 01-082-002c अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥
- 01-082-003a स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत् ।
- 01-082-003c कथान्ते तत्र शक्रेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ॥
- 01-082-004 शक्र उवाच**
- 01-082-004a यदा स पूरुस्तव रूपेण राजः;ञ्जरां गृहीत्वा प्रचचार भूमौ ।
- 01-082-004c तदा राज्यं संप्रदायैव तस्मै; त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥
- 01-082-005 ययातिरुवाच**
- 01-082-005a गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ।
- 01-082-005c मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्त्याधिपास्तव ॥
- 01-082-006a अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टः;स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
- 01-082-006c अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधानाः; विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥
- 01-082-007a आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।
- 01-082-007c आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥
- 01-082-008a नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी; न हीनतः परमभ्याददीत ।
- 01-082-008c ययास्य वाचा पर उद्विजेत; न तां वदेद्रुशतीं पापलोक्याम् ॥
- 01-082-009a अरुंतुदं पुरुषं रूक्षवाचं; वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।
- 01-082-009c विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां; मुखे निबद्धां निरृतिं वहन्तम् ॥
- 01-082-010a सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्या;त्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ।
- 01-082-010c सदासतामतिवादांस्तितिक्षे;त्सतां वृत्तं चाददीतार्यवृत्तः ॥
- 01-082-011a वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति; यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।
- 01-082-011c परस्य वा मर्मसु ये पतन्ति; तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥
- 01-082-012a न हीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
- 01-082-012c यथा मैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥
- 01-082-013a तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् ।
- 01-082-013c पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान् च याचेत्कदाचन ॥

01-083-001 इन्द्र उवाच

- 01-083-001a सर्वाणि कर्माणि समाप्य राजः;नृहान्परित्यज्य वनं गतोऽसि ।
- 01-083-001c तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्रः; केनासि तुल्यस्तपसा ययाते ॥

01-083-002 ययातिरुवाच

- 01-083-002a नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु ।
 01-083-002c आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव ॥
- 01-083-003 इन्द्र उवाच**
- 01-083-003a यदावमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च; पापीयसश्चाविदितप्रभावः ।
 01-083-003c तस्माल्लोका अन्तवन्तस्तवेमे; क्षीणे पुण्ये पतितास्यद्य राजन् ॥
- 01-083-004 ययातिरुवाच**
- 01-083-004a सुरर्षिगन्धर्वनरावमाना; तक्षयं गता मे यदि शक्र लोकाः ।
 01-083-004c इच्छेयं वै सुरलोकाद्विहीनः; सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥
- 01-083-005 इन्द्र उवाच**
- 01-083-005a सतां सकाशे पतितासि राजं; श्च्युतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः ।
 01-083-005c एवं विदित्वा तु पुनर्ययाते; न तेऽवमान्याः सदृशः श्रेयसश्च ॥
- 01-083-006 वैशंपायन उवाच**
- 01-083-006a ततः प्रहायामरराजजुष्टा; न्पुण्याँल्लोकान्पतमानं ययातिम् ।
 01-083-006c संप्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्त; मुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ॥
- 01-083-007a कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः; स्वतेजसा दीप्यमानो यथाग्निः ।
 01-083-007c पतस्युदीर्णाम्बुधरान्धकारा; त्वात्खेचराणां प्रवरो यथार्कः ॥
- 01-083-008a दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं; वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।
 01-083-008c किं नु स्विदेतत्पततीति सर्वे; वितर्कयन्तः परिमोहिताः स्मः ॥
- 01-083-009a दृष्ट्वा च त्वां विष्टितं देवमार्गे; शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।
 01-083-009c अभ्युद्गतास्त्वां वयमद्य सर्वे; तत्त्वं पाते तव जिज्ञासमानाः ॥
- 01-083-010a न चापि त्वां धृष्णुमः प्रष्टुमग्रे; न च त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं स्मः ।
 01-083-010c तत्त्वां पृच्छामः स्पृहणीयरूपं; कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥
- 01-083-011a भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ; त्यजाशु देवेन्द्रसमानरूप ।
 01-083-011c त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे; नालं प्रसोढुं बलहापि शक्रः ॥
- 01-083-012a सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां; सतां सदैवामरराजकल्प ।
 01-083-012c ते संगताः स्थावरजङ्गमेशाः; प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥
- 01-083-013a प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः ।
 01-083-013c प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥

01-084-001 ययातिरुवाच

- 01-084-001a अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः; पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
 01-084-001c प्रभ्रंशितः सुरसिद्धर्षिलोका;त्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥
- 01-084-002a अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्यःस्तेनाभिवादं भवतां न प्रयुञ्जे ।
 01-084-002c यो विद्यया तपसा जन्मना वा; वृद्धः स पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥
- 01-084-003 अष्टक उवाच**
- 01-084-003a अवादीश्वेद्वयसा यः स वृद्धः इति राजन्नाभ्यवदः कथंचित् ।
 01-084-003c यो वै विद्वान्वयसा सन्म वृद्धः; स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥
- 01-084-004 ययातिरुवाच**
- 01-084-004a प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुःस्तद्वर्ततेऽप्रवणे पापलोक्यम् ।
 01-084-004c सन्तोऽसतां नानुवर्तन्ति चैतः;द्यथा आत्मैषामनुकूलवादी ॥
- 01-084-005a अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै; विचेष्टमानो नाधिगन्ता तदस्मि ।
 01-084-005c एवं प्रधार्यात्महिते निविष्टो; यो वर्तते स विजानाति जीवन् ॥
- 01-084-006a नानाभावा बहवो जीवलोके; दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।
 01-084-006c तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो; दिष्टं बलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या ॥
- 01-084-007a सुखं हि जन्तुर्यदि वापि दुःखं; दैवाधीनं विन्दति नात्मशक्त्या ।
 01-084-007c तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो; न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥
- 01-084-008a दुःखे न तप्येन्न सुखेन हृष्ये; त्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।
 01-084-008c दिष्टं बलीय इति मन्यमानो; न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥
- 01-084-009a भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदा चिः; त्सन्तापो मे मानसो नास्ति कश्चित् ।
 01-084-009c धाता यथा मां विदधाति लोके; ध्रुवं तथाहं भवितेति मत्वा ॥
- 01-084-010a संस्वेदजा अण्डजा उद्भिदाश्च; सरीसृपाः कृमयोऽथाप्सु मत्स्याः ।
 01-084-010c तथाश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं; दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥
- 01-084-011a अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्वा; कस्मात्सन्तापमष्टकाहं भजेयम् ।
 01-084-011c किं कुर्यां वै किं च कृत्वा न तप्ये; तस्मात्सन्तापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥
- 01-084-012 अष्टक उवाच**
- 01-084-012a ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधाना;स्त्वया भुक्ता यं च कालं यथा च ।
 01-084-012c तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथाव; तक्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मान् ॥
- 01-084-013 ययातिरुवाच**
- 01-084-013a राजाहमासमिह सार्वभौम;स्ततो लोकान्महतो अजयं वै ।
 01-084-013c तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं; ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥

- 01-084-014a ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां; सहस्रद्वारां शतयोजनायताम् ।
 01-084-014c अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं; ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥
 01-084-015a ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं; प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।
 01-084-015c तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं; ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥
 01-084-016a देवस्य देवस्य निवेशने च; विजित्य लोकानवसं यथेष्टम् ।
 01-084-016c संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तैःस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥
 01-084-017a तथावसं नन्दने कामरूपी; संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 01-084-017c सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगन्धाः; न्यश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥
 01-084-018a तत्रस्थं मां देवसुखेषु सक्तं; कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।
 01-084-018c दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो; ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः प्लुतेन स्वरेण ॥
 01-084-019a एतावन्मे विदितं राजसिंह; ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
 01-084-019c वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणां; मनुक्रोशाच्छोचतां मानवेन्द्र ॥
 01-084-020a अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः; पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ।
 01-084-020c तानब्रुवं पतमानस्ततोऽहं; सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥
 01-084-021a तैराख्याता भवतां यज्ञभूमिः; समीक्ष्य चैनां त्वरितमुपागतोऽस्मि ।
 01-084-021c हविर्गन्धं देशिकं यज्ञभूमे; धूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः ॥

01-085-001 अष्टक उवाच

- 01-085-001a यदावसो नन्दने कामरूपी; संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 01-085-001c किं कारणं कार्तयुगप्रधान; हित्वा तत्त्वं वसुधामन्वपद्यः ॥

01-085-002 ययातिरुवाच

- 01-085-002a ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह; क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि ।
 01-085-002c तथा तत्र क्षीणपुण्यं मनुष्यं; त्यजन्ति सद्यः सेश्वरा देवसंघाः ॥

01-085-003 अष्टक उवाच

- 01-085-003a कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति; संमुह्यते मेऽत्र मनोऽतिमात्रम् ।
 01-085-003c किंविशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति; तद्वै ब्रूहि क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ॥

01-085-004 ययातिरुवाच

- 01-085-004a इमं भौमं नरकं ते पतन्ति; लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।
 01-085-004c ते कङ्कगोमायुबलाशनार्थं; क्षीणा विवृद्धिं बहुधा व्रजन्ति ॥
 01-085-005a तस्मादेतद्वर्जनीयं नरेण; दुष्टं लोके गर्हणीयं च कर्म ।
 01-085-005c आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेत; ब्रूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥

01-085-006 अष्टक उवाच

01-085-006a यदा तु तान्वितुदन्ते वयांसि; तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतंगाः ।
01-085-006c कथं भवन्ति कथमाभवन्ति; न भौममन्यं नरकं शृणोमि ॥

01-085-007 ययातिरुवाच

01-085-007a ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणा;द्व्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।
01-085-007c इमं भौमं नरकं ते पतन्ति; नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ॥
01-085-008a षष्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि; तथा अशीतिं परिवत्सराणि ।
01-085-008c तान्वै तुदन्ति प्रपततः प्रपातं; भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥

01-085-009 अष्टक उवाच

01-085-009a यदेनसस्ते पततस्तुदन्ति; भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ।
01-085-009c कथं भवन्ति कथमाभवन्ति; कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥

01-085-010 ययातिरुवाच

01-085-010a अस्रं रेतः पुष्पफलानुपृक्त;मन्वेति तद्वै पुरुषेण सृष्टम् ।
01-085-010c स वै तस्या रज आपद्यते वै; स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥
01-085-011a वनस्पतींश्चौषधीश्चाविशन्ति; अपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।
01-085-011c चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्व;मेवंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥

01-085-012 अष्टक उवाच

01-085-012a अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भ; उताहोस्वित्स्वेन कामेन याति ।
01-085-012c आपद्यमानो नरयोनिमेता;माचक्ष्व मे संशयात्प्रब्रवीमि ॥
01-085-013a शरीरदेहादिसमुच्छ्रयं च; चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम् ।
01-085-013c एतत्तत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः; क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वे ॥

01-085-014 ययातिरुवाच

01-085-014a वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनि;मृतौ रेतः पुष्परसानुपृक्तम् ।
01-085-014c स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः; क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥
01-085-015a स जायमानो विगृहीतगात्रः; षड्ज्ञाननिष्ठायतनो मनुष्यः ।
01-085-015c स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं; सर्वं रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥
01-085-016a घ्राणेन गन्धं जिह्वयाथो रसं च; त्वचा स्पर्शं मनसा वेद भावम् ।
01-085-016c इत्यष्टकेहोपचितिं च विद्धि; महात्मनः प्राणभूतः शरीरे ॥

01-085-017 अष्टक उवाच

01-085-017a यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा; निखन्यते वापि निघृष्यते वा ।
 01-085-017c अभावभूतः स विनाशमेत्य; केनात्मानं चेतयते पुरस्तात् ॥

01-085-018 ययातिरुवाच

01-085-018a हित्वा सोऽसूनुसुप्तवन्निष्टनित्वा; पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च ।
 01-085-018c अन्यां योनिं पवनाग्रानुसारी; हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥
 01-085-019a पुण्यां योनिं पुण्यकृतो ब्रजन्ति; पापां योनिं पापकृतो ब्रजन्ति ।
 01-085-019c कीटाः पतंगाश्च भवन्ति पापा; न मे विवक्षास्ति महानुभाव ॥
 01-085-020a चतुष्पदा द्विपदाः षट्पदाश्च; तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।
 01-085-020c आख्यातमेतन्निखिलेन सर्वं; भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥

01-085-021 अष्टक उवाच

01-085-021a किं स्वित्कृत्वा लभते तात लोका; न्मर्त्यः श्रेष्ठांस्तपसा विद्यया वा ।
 01-085-021c तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथाव; च्छुभाँल्लोकान्येन गच्छेत्क्रमेण ॥

01-085-022 ययातिरुवाच

01-085-022a तपश्च दानं च शमो दमश्च; ह्रीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
 01-085-022c नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः; पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥
 01-085-023a अधीयानः पण्डितं मन्यमानो; यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।
 01-085-023c तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका; न चास्य तद्ब्रह्म फलं ददाति ॥
 01-085-024a चत्वारि कर्माण्यभयंकराणि; भयं प्रयच्छन्त्यथाकृतानि ।
 01-085-024c मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं; मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥
 01-085-025a न मान्यमानो मुदमाददीत; न संतापं प्राप्नुयाच्चावमानात् ।
 01-085-025c सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके; नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥
 01-085-026a इति दद्यादिति यजेदित्यधीयीत मे व्रतम् ।
 01-085-026c इत्यस्मिन्नभयान्याहुस्तानि वर्ज्यानि नित्यशः ॥
 01-085-027a येनाश्रयं वेदयन्ते पुराणं; मनीषिणो मानसमानभक्तम् ।
 01-085-027c तन्निःश्रेयस्तैजसं रूपमेत्य; परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह ॥

01-086-001 अष्टक उवाच

01-086-001a चरन्गृहस्थः कथमेति देवा; न्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ।
 01-086-001c वानप्रस्थः सत्पथे संनिविष्टो; बहून्यस्मिन्संप्रति वेदयन्ति ॥

01-086-002 ययातिरुवाच

- 01-086-002a आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्यः; पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी ।
 01-086-002c मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः; स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥
 01-086-003a धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत; दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।
 01-086-003c अनाददानश्च परैरदत्तं; सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥
 01-086-004a स्ववीर्यजीवी वृजिनान्निवृत्तो; दाता परेभ्यो न परोपतापी ।
 01-086-004c तादृङ्गुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां; वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥
 01-086-005a अशिल्पजीवी नगृहश्च नित्यं; जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमुक्तः ।
 01-086-005c अनोकसारी लघुरल्पचारःश्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ॥
 01-086-006a रात्र्या यया चाभिजिताश्च लोका; भवन्ति कामा विजिताः सुखाश्च ।
 01-086-006c तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वा; नरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥
 01-086-007a दशैव पूर्वान्दश चापरांस्तु; ज्ञातीन्सहात्मानमथैकविंशम् ।
 01-086-007c अरण्यवासी सुकृते दधाति; विमुच्यारण्ये स्वशरीरधातून् ॥

01-086-008 अष्टक उवाच

- 01-086-008a कति स्विदेव मुनयो मौनानि कति चाप्युत ।
 01-086-008c भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥

01-086-009 ययातिरुवाच

- 01-086-009a अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ।
 01-086-009c ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ॥

01-086-010 अष्टक उवाच

- 01-086-010a कथं स्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ।
 01-086-010c ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥

01-086-011 ययातिरुवाच

- 01-086-011a न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ।
 01-086-011c तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥
 01-086-012a अनग्निरनिकेतश्च अगोत्रचरणो मुनिः ।
 01-086-012c कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ॥
 01-086-013a यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम् ।
 01-086-013c तथास्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥
 01-086-014a यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः ।
 01-086-014c आतिष्ठेत मुनिमौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥

- 01-086-015a धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलंकृतम् ।
 01-086-015c असितं सितकर्मस्थं कस्तं नार्चितुमर्हति ॥
 01-086-016a तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः ।
 01-086-016c यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मौनं समास्थितः ॥
 01-086-016e अथ लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् ॥
 01-086-017a आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः ।
 01-086-017c अथास्य लोकः पूर्वो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

01-087-001 अष्टक उवाच

- 01-087-001a कतरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम् ।
 01-087-001c उभयोर्धावतो राजन्सूर्याचन्द्रमसोरिव ॥

01-087-002 ययातिरुवाच

- 01-087-002a अनिकेतो गृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ।
 01-087-002c ग्राम एव वसन्भिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः ॥
 01-087-003a अप्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्तो विकृतिं चरेत् ।
 01-087-003c तप्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्सोऽन्यत्ततस्तपः ॥
 01-087-004a यद्वै नृशंसं तदपथ्यमाहुः;र्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।
 01-087-004c अस्वोऽप्यनीशश्च तथैव राजंस्तदार्जवं स समाधिस्तदार्यम् ॥

01-087-005 अष्टक उवाच

- 01-087-005a केनासि दूतः प्रहितोऽद्य राजःन्युवा स्रग्वी दर्शनीयः सुवर्चाः ।
 01-087-005c कुत आगतः कतरस्यां दिशि त्वः;मुताहोस्वित्पार्थिवं स्थानमस्ति ॥

01-087-006 ययातिरुवाच

- 01-087-006a इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः; प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रकीर्णः ।
 01-087-006c उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं; त्वरन्ति मां ब्राह्मणा लोकपालाः ॥
 01-087-007a सतां सकाशे तु वृतः प्रपातः;स्ते संगता गुणवन्तश्च सर्वे ।
 01-087-007c शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैष; पतिष्यता भूमितले नरेन्द्र ॥

01-087-008 अष्टक उवाच

- 01-087-008a पृच्छामि त्वां मा प्रपत प्रपातं; यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।
 01-087-008c यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः; क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥

01-087-009 ययातिरुवाच

01-087-009a यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं; सहारण्यैः पशुभिः पर्वतैश्च ।
01-087-009c तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै; तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥

01-087-010 अष्टक उवाच

01-087-010a तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं; ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ।
01-087-010c यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता;स्तानाक्रम क्षिप्रममित्रसाह ॥

01-087-011 ययातिरुवाच

01-087-011a नास्मद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च; प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य ।
01-087-011c यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यःस्तथाददं पूर्वमहं नरेन्द्र ॥
01-087-012a नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवे;द्या चापि स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ।
01-087-012c सोऽहं यदैवाकृतपूर्वं चरेयं; विवित्समानः किमु तत्र साधु ॥

01-087-013 प्रतर्दन उवाच

01-087-013a पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप; प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।
01-087-013c यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः; क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥

01-087-014 ययातिरुवाच

01-087-014a सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र; अप्येकैकः सप्त सप्ताप्यहानि ।
01-087-014c मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोका;स्ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥

01-087-015 प्रतर्दन उवाच

01-087-015a तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं; ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
01-087-015c यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता;स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥

01-087-016 ययातिरुवाच

01-087-016a न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत; योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् ।
01-087-016c दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरेन्नृशंसं न हि जातु राजा ॥
01-087-017a धर्म्यं मार्गं चेतयानो यशस्यं; कुर्यान्नृपो धर्ममवेक्षमाणः ।
01-087-017c न मद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजान्;नकुर्यादेवं कृपणं मां यथात्थ ॥
01-087-018a कुर्यामपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु तत्र साधु ।
01-087-018c ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं; नृपोत्तमो वसुमनाब्रवीत्तम् ॥

01-088-001 वसुमना उवाच

01-088-001a पृच्छामि त्वां वसुमना रौशदश्वि;र्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र ।
01-088-001c यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्म;न्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥

- 01-088-002 ययातिरुवाच**
 01-088-002a यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च; यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ।
 01-088-002c लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै; ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥
- 01-088-003 वसुमना उवाच**
 01-088-003a तांस्ते ददामि पत मा प्रपातं; ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
 01-088-003c क्रीणीष्वैनांस्तृणकेनापि राज;न्प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रदुष्टः ॥
- 01-088-004 ययातिरुवाच**
 01-088-004a न मिथ्याहं विक्रयं वै स्मरामि; वृथा गृहीतं शिशुकाच्छङ्कमानः ।
 01-088-004c कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यै;र्विवित्समानः किमु तत्र साधु ॥
- 01-088-005 वसुमना उवाच**
 01-088-005a तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज;न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
 01-088-005c अहं न तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र; सर्वे लोकास्तव ते वै भवन्तु ॥
- 01-088-006 शिबिरुवाच**
 01-088-006a पृच्छामि त्वां शिबिरौशीनरोऽहं; ममापि लोका यदि सन्तीह तात ।
 01-088-006c यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः; क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥
- 01-088-007 ययातिरुवाच**
 01-088-007a न त्वं वाचा हृदयेनापि विद्व;न्परीप्समानान्नावमंस्था नरेन्द्र ।
 01-088-007c तेनानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते; विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो महान्तः ॥
- 01-088-008 शिबिरुवाच**
 01-088-008a तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज;न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
 01-088-008c न चाहं तान्प्रतिपत्स्येह दत्त्वा; यत्र गत्वा त्वमुपास्से ह लोकान् ॥
- 01-088-009 ययातिरुवाच**
 01-088-009a यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभाव;स्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।
 01-088-009c तथाद्य लोके न रमेऽन्यदत्ते; तस्माच्छिबे नाभिनन्दामि दायम् ॥
- 01-088-010 अष्टक उवाच**
 01-088-010a न चेदेकैकशो राजँल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि ।
 01-088-010c सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयम् ॥
- 01-088-011 ययातिरुवाच**

- 01-088-011a यदर्हाय ददध्वं तत्सन्तः सत्यानृशंस्यतः ।
 01-088-011c अहं तु नाभिधृष्णोमि यत्कृतं न मया पुरा ॥
- 01-088-012 अष्टक उवाच
 01-088-012a कस्यैते प्रतितृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।
 01-088-012c उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥
- 01-088-013 ययातिरुवाच
 01-088-013a युष्मानेते हि वक्ष्यन्ति रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।
 01-088-013c उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥
- 01-088-014 अष्टक उवाच
 01-088-014a आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा ।
 01-088-014c वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥
- 01-088-015 ययातिरुवाच
 01-088-015a सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सहस्वर्गजितो वयम् ।
 01-088-015c एष नो विरजाः पन्था दृश्यते देवसद्मनः ॥
- 01-088-016 वैशंपायन उवाच
 01-088-016a तेऽधिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपसत्तमाः ।
 01-088-016c आक्रमन्तो दिवं भाभिर्धर्मेणावृत्य रोदसी ॥
- 01-088-017 अष्टक उवाच
 01-088-017a अहं मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता; सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।
 01-088-017c कस्मादेवं शिबिरौशीनरोऽय;मेकोऽत्यगात्सर्ववेगेन वाहान् ॥
- 01-088-018 ययातिरुवाच
 01-088-018a अददाद्देवयानाय यावद्वित्तमविन्दत ।
 01-088-018c उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि नः शिबिः ॥
 01-088-019a दानं तपः सत्यमथापि धर्मो; ह्रीः श्रीः क्षमा सौम्य तथा तितिक्षा ।
 01-088-019c राजन्नेतान्यप्रतिमस्य राज्ञः; शिबेः स्थितान्यनृशंसस्य बुद्ध्या ॥
 01-088-019e एवंवृत्तो ह्रीनिषेधश्च यस्मा;तस्माच्छिबिरत्यगाद्वै रथेन ॥
- 01-088-020 वैशंपायन उवाच
 01-088-020a अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छ;न्मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम् ।

01-088-020c पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं; कुतश्च कस्यासि सुतश्च कस्य ॥
 01-088-020e कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता; लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा ॥

01-088-021 ययातिरुवाच

01-088-021a ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रः; पूरोः पिता सार्वभौमस्त्वहासम् ।
 01-088-021c गुह्यमर्थं मामकेभ्यो ब्रवीमि; मातामहोऽहं भवतां प्रकाशः ॥
 01-088-022a सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगाय; प्रस्थे बद्ध्वा ह्यददं ब्राह्मणेभ्यः ।
 01-088-022c मेध्यानश्चानेकशफान्सुरूपां;स्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥
 01-088-023a अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः; पूर्णामिमामखिलां वाहनस्य ।
 01-088-023c गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुख्यैःस्तत्रासन्नाः शतमर्बुदानि ॥
 01-088-024a सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च; तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु ।
 01-088-024c न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं; सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥
 01-088-024e सर्वे च देवा मुनयश्च लोकाः; सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥
 01-088-025a यो नः स्वर्गजितः सर्वान्यथावृत्तं निवेदयेत् ।
 01-088-025c अनसूयुर्द्विजाग्रेभ्यः स लभेन्नः सलोकताम् ॥

01-088-026 वैशंपायन उवाच

01-088-026a एवं राजा स महात्मा ह्यतीव; स्वैर्दोहित्रैस्तारितोऽमित्रसाहः ।
 01-088-026c त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा; स्वर्गं गतः कर्मभिव्याप्य पृथ्वीम् ॥

01-089-001 जनमेजय उवाच

01-089-001a भगवञ्श्रोतुमिच्छामि पूरोर्वशकरान्नृपान् ।
 01-089-001c यद्वीर्या यादृशाश्चैव यावन्तो यत्पराक्रमाः ॥
 01-089-002a न ह्यस्मिञ्शीलहीनो वा निर्वीर्यो वा नराधिपः ।
 01-089-002c प्रजाविरहितो वापि भूतपूर्वः कदाचन ॥
 01-089-003a तेषां प्रथितवृत्तानां राज्ञां विज्ञानशालिनाम् ।
 01-089-003c चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥

01-089-004 वैशंपायन उवाच

01-089-004a हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 01-089-004c पूरोर्वशधरान्वीराञ्शक्रप्रतिमतेजसः ॥
 01-089-005a प्रवीरेश्वरौद्राश्चास्त्रयः पुत्रा महारथाः ।
 01-089-005c पूरोः पौष्ट्यामजायन्त प्रवीरस्तत्र वंशकृत् ॥
 01-089-006a मनस्युरभवत्तस्माच्छूरः श्येनीसुतः प्रभुः ।

01-089-006c	पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ॥
01-089-007a	सुभ्रूः संहननो वाग्मी सौवीरीतनयास्त्रयः ।
01-089-007c	मनस्योरभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥
01-089-008a	रौद्राश्चस्य महेष्वासा दशाप्सरसि सूनवः ।
01-089-008c	यज्वानो जज्ञिरे शूराः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ॥
01-089-008e	सर्वे सर्वास्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ॥
01-089-009a	ऋचेपुरथ कक्षेपुः कृकणेपुश्च वीर्यवान् ।
01-089-009c	स्थण्डिलेपुर्वनेपुश्च स्थलेपुश्च महारथः ॥
01-089-010a	तेजेपुर्बलवान्धीमान्सत्येपुश्चेन्द्रविक्रमः ।
01-089-010c	धर्मेपुः संनतेपुश्च दशमो देवविक्रमः ॥
01-089-010e	अनाधृष्टिसुतास्तात राजसूयाश्चमेधिनः ॥
01-089-011a	मतिनारस्ततो राजा विद्वांश्चर्चेपुतोऽभवत् ।
01-089-011c	मतिनारसुता राजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः ॥
01-089-011e	तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः ॥
01-089-012a	तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्वहन् ।
01-089-012c	आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुंधराम् ॥
01-089-013a	इलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान् ।
01-089-013c	सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः ॥
01-089-014a	रथंतर्यां सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमांस्ततः ।
01-089-014c	इलिनो जनयामास दुःषन्तप्रभृतीन्नृप ॥
01-089-015a	दुःषन्तं शूरभीमौ च प्रपूर्वं वसुमेव च ।
01-089-015c	तेषां ज्येष्ठोऽभवद्राजा दुःषन्तो जनमेजय ॥
01-089-016a	दुःषन्ताद्भरतो जज्ञे विद्वाञ्शाकुन्तलो नृपः ।
01-089-016c	तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्थे महद्यशः ॥
01-089-017a	भरतस्तिमूषु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् ।
01-089-017c	नाभ्यनन्दन्त तान्राजा नानुरूपा ममेत्युत ॥
01-089-018a	ततो महद्भिः क्रतुभिरीजानो भरतस्तदा ।
01-089-018c	लेभे पुत्रं भरद्वाजाद्भुमन्युं नाम भारत ॥
01-089-019a	ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवनन्दनः ।
01-089-019c	भुमन्युं भरतश्रेष्ठ यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥
01-089-020a	ततस्तस्य महीन्द्रस्य वितथः पुत्रकोऽभवत् ।

01-089-020c	ततः स वितथो नाम भुमन्योरभवत्सुतः ॥
01-089-021a	सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा ।
01-089-021c	पुष्करिण्यामृचीकस्य भुमन्योरभवन्सुताः ॥
01-089-022a	तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यमाप महीक्षिताम् ।
01-089-022c	राजसूयाश्वमेधाद्यैः सोऽयजद्वहुभिः सवैः ॥
01-089-023a	सुहोत्रः पृथिवीं सर्वां बुभुजे सागराम्बराम् ।
01-089-023c	पूर्णां हस्तिगवाश्वस्य बहुरत्नसमाकुलाम् ॥
01-089-024a	ममज्जेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता ।
01-089-024c	हस्त्यश्वरथसंपूर्णा मनुष्यकलिला भृशम् ॥
01-089-025a	सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः ।
01-089-025c	चैत्ययूपाङ्किता चासीद्भूमिः शतसहस्रशः ॥
01-089-025e	प्रवृद्धजनसस्या च सहदेवा व्यरोचत ॥
01-089-026a	ऐक्ष्वाकी जनयामास सुहोत्रात्पृथिवीपतेः ।
01-089-026c	अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत ॥
01-089-027a	अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्वंशः प्रतिष्ठितः ।
01-089-027c	षट्पुत्रान्सोऽप्यजनयत्तिसृषु स्त्रीषु भारत ॥
01-089-028a	ऋक्षं धूमिन्यथो नीली दुःषन्तपरमेष्ठिनौ ।
01-089-028c	केशिन्यजनयज्जह्नुमुभौ च जनरूपिणौ ॥
01-089-029a	तथेमे सर्वपाञ्चाला दुःषन्तपरमेष्ठिनोः ।
01-089-029c	अन्वयाः कुशिका राजञ्जह्नोरमिततेजसः ॥
01-089-030a	जनरूपिणयोज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ।
01-089-030c	ऋक्षात्संवरणो जज्ञे राजन्वंशकरस्तव ॥
01-089-031a	आर्क्षे संवरणे राजन्प्रशासति वसुंधराम् ।
01-089-031c	संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानामिति शुश्रुमः ॥
01-089-032a	व्यशीर्यत ततो राष्ट्रं क्षयैर्नानाविधैस्तथा ।
01-089-032c	क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्या व्याधिभिश्च समाहतम् ॥
01-089-032e	अभ्यघ्नन्भारतांश्चैव सपत्नानां बलानि च ॥
01-089-033a	चालयन्वसुधां चैव बलेन चतुरङ्गिणा ।
01-089-033c	अभ्ययात्तं च पाञ्चाल्यो विजित्य तरसा महीम् ॥
01-089-033e	अक्षौहिणीभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ॥
01-089-034a	ततः सदारः सामात्यः सपुत्रः ससुहज्जनः ।

01-089-034c	राजा संवरणस्तस्मात्पलायत महाभयात् ॥
01-089-035a	सिन्धोर्नदस्य महतो निकुञ्जे न्यवसत्तदा ।
01-089-035c	नदीविषयपर्यन्ते पर्वतस्य समीपतः ॥
01-089-035e	तत्रावसन्बहून्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः ॥
01-089-036a	तेषां निवसतां तत्र सहस्रं परिवत्सरान् ।
01-089-036c	अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठो भगवानृषिः ॥
01-089-037a	तमागतं प्रयत्नेन प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ।
01-089-037c	अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मै ते सर्वे भारतास्तदा ॥
01-089-037e	निवेद्य सर्वमृषये सत्कारेण सुवर्चसे ॥
01-089-038a	तं समामष्टमीमुष्टं राजा वव्रे स्वयं तदा ।
01-089-038c	पुरोहितो भवान्नोऽस्तु राज्याय प्रयतामहे ॥
01-089-038e	ओमित्येवं वसिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत ॥
01-089-039a	अथाभ्यषिञ्चत्साम्राज्ये सर्वक्षत्रस्य पौरवम् ।
01-089-039c	विषाणभूतं सर्वस्यां पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ॥
01-089-040a	भरताध्युषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम् ।
01-089-040c	पुनर्बलिभृतश्चैव चक्रे सर्वमहीक्षितः ॥
01-089-041a	ततः स पृथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः ।
01-089-041c	आजमीढो महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
01-089-042a	ततः संवरणात्सौरी सुषुवे तपती कुरुम् ।
01-089-042c	राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वव्रिरे ॥
01-089-043a	तस्य नाम्नाभिविख्यातं पृथिव्यां कुरुजाङ्गलम् ।
01-089-043c	कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ॥
01-089-044a	अश्ववन्तमभिष्वन्तं तथा चित्ररथं मुनिम् ।
01-089-044c	जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुमः ॥
01-089-044e	पञ्चैतान्वाहिनी पुत्रान्व्यजायत मनस्विनी ॥
01-089-045a	अभिष्वतः परिक्षित्तु शबलाश्च वीर्यवान् ।
01-089-045c	अभिराजो विराजश्च शल्मलश्च महाबलः ॥
01-089-046a	उच्चैःश्रवा भद्रकारो जितारिश्चाष्टमः स्मृतः ।
01-089-046c	एतेषामन्ववाये तु ख्यातास्ते कर्मजैर्गुणैः ॥
01-089-047a	जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महाबलाः ।
01-089-047c	परिक्षितोऽभवन्पुत्राः सर्वे धर्मार्थकोविदाः ॥

01-089-048a	कक्षसेनोग्रसेनौ च चित्रसेनश्च वीर्यवान् ।
01-089-048c	इन्द्रसेनः सुषेणश्च भीमसेनश्च नामतः ॥
01-089-049a	जनमेजयस्य तनया भुवि ख्याता महाबलाः ।
01-089-049c	धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुर्बाह्लीक एव च ॥
01-089-050a	निषधश्च महातेजास्तथा जाम्बूनदो बली ।
01-089-050c	कुण्डोदरः पदातिश्च वसातिश्चाष्टमः स्मृतः ॥
01-089-050e	सर्वे धर्मार्थकुशलाः सर्वे भूतहिते रताः ॥
01-089-051a	धृतराष्ट्रोऽथ राजासीत्तस्य पुत्रोऽथ कुण्डिकः ।
01-089-051c	हस्ती वितर्कः क्राथश्च कुण्डलश्चापि पञ्चमः ॥
01-089-051e	हविःश्रवास्तथेन्द्राभः सुमन्युश्चापराजितः ॥
01-089-052a	प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ ।
01-089-052c	देवापिः शंतनुश्चैव बाह्लीकश्च महारथः ॥
01-089-053a	देवापिस्तु प्रवव्राज तेषां धर्मपरीप्सया ।
01-089-053c	शंतनुश्च महीं लेभे बाह्लीकश्च महारथः ॥
01-089-054a	भरतस्यान्वये जाताः सत्त्ववन्तो महारथाः ।
01-089-054c	देवर्षिकल्पा नृपते बहवो राजसत्तमाः ॥
01-089-055a	एवंविधाश्चाप्यपरे देवकल्पा महारथाः ।
01-089-055c	जाता मनोरन्ववाये ऐलवंशविवर्धनाः ॥

01-090-001 जनमेजय उवाच

01-090-001a	श्रुतस्त्वत्तो मया विप्र पूर्वेषां संभवो महान् ।
01-090-001c	उदाराश्चापि वंशेऽस्मिन् राजानो मे परिश्रुताः ॥
01-090-002a	किं तु लघ्वर्थसंयुक्तं प्रियाख्यानं न मामति ।
01-090-002c	प्रीणात्यतो भवान्भूयो विस्तरेण ब्रवीतु मे ॥
01-090-003a	एतामेव कथां दिव्यामा प्रजापतितो मनोः ।
01-090-003c	तेषामाजननं पुण्यं कस्य न प्रीतिमावहेत् ॥
01-090-004a	सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमम् ।
01-090-004c	विष्टभ्य लोकांस्त्रीनेषां यशः स्फीतमवस्थितम् ॥
01-090-005a	गुणप्रभाववीर्यौजःसत्त्वोत्साहवतामहम् ।
01-090-005c	न तृप्यामि कथां शृण्वन्नमृतास्वादसंमिताम् ॥

01-090-006 वैशंपायन उवाच

01-090-006a	शृणु राजन्पुरा सम्यङ्गया द्वैपायनाच्छ्रुतम् ।
01-090-006c	प्रोच्यमानमिदं कृत्स्नं स्ववंशजननं शुभम् ॥
01-090-007A	दक्षस्यादितिः ।
01-090-007B	अदितेर्विवस्वान् ।
01-090-007C	विवस्वतो मनुः ।
01-090-007D	मनोरिला ।
01-090-007E	इलायाः पुरुरवाः ।
01-090-007F	पुरुरवस आयुः ।
01-090-007G	आयुषो नहुषः ।
01-0900-07H नहुषस्य ययातिः	
01-090-008A	ययातेर्द्वे भार्ये बभूवतुः ।
01-090-008B	उशनसो दुहिता देवयानी वृषपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम ।
01-090-008C	अत्रानुवंशो भवति ।
01-090-009a	यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
01-090-009c	द्रुह्यं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥
01-090-010A	तत्र यदोर्यादवाः ।
01-090-010B	पूरोः पौरवाः ।
01-090-011A	पूरोर्भार्या कौसल्या नाम ।
01-090-011B	तस्यामस्य जज्ञे जनमेजयो नाम ।
01-090-011C	यस्त्रीनश्चमेधानाजहार ।
01-090-011D	विश्वजिता चेष्ट्वा वनं प्रविवेश ।
01-090-012A	जनमेजयः खल्वनन्तां नामोपयेमे माधवीम् ।
01-090-012B	तस्यामस्य जज्ञे प्राचिन्वान् ।
01-090-012C	यः प्राचीं दिशं जिगाय यावत्सूर्योदयात् ।
01-090-012D	ततस्तस्य प्राचिन्वत्वम् ।
01-090-013A	प्राचिन्वान्खल्वश्मकीमुपयेमे ।
01-090-013B	तस्यामस्य जज्ञे संयातिः ।
01-090-014A	संयातिः खलु दृषद्वतो दुहितरं वराङ्गीं नामोपयेमे ।
01-090-014B	तस्यामस्य जज्ञे अहंपातिः ।
01-090-015A	अहंपातिस्तु खलु कृतवीर्यदुहितरमुपयेमे भानुमतीं नाम ।
01-090-015B	तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः ।
01-090-016A	सार्वभौमः खलु जित्वाजहार कैकेयीं सुनन्दां नाम ।

01-090-016B	तस्यामस्य जज्ञे जयत्सेनः ।
01-090-017A	जयत्सेनः खलु वैदर्भीमुपयेमे सुषुवां नाम ।
01-090-017B	तस्यामस्य जज्ञे अराचीनः ।
01-090-018A	अराचीनोऽपि वैदर्भीमेवापरामुपयेमे मर्यादां नाम ।
01-090-018B	तस्यामस्य जज्ञे महाभौमः ।
01-090-019A	महाभौमः खलु प्रासेनजितीमुपयेमे सुयज्ञां नाम ।
01-090-019B	तस्यामस्य जज्ञे अयुतनायी ।
01-090-019C	यः पुरुषमेधानामयुतमानयत् ।
01-090-019D	तदस्यायुतनायित्वम् ।
01-090-020A	अयुतनायी खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुपयेमे भासां नाम ।
01-090-020B	तस्यामस्य जज्ञे अक्रोधनः ।
01-090-021A	अक्रोधनः खलु कालिङ्गीं करण्डुं नामोपयेमे ।
01-090-021B	तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ।
01-090-022A	देवातिथिः खलु वैदेहीमुपयेमे मर्यादां नाम ।
01-090-022B	तस्यामस्य जज्ञे ऋचः ।
01-090-023A	ऋचः खल्वाङ्गेयीमुपयेमे सुदेवां नाम ।
01-090-023B	तस्यां पुत्रमजनयदृक्षम् ।
01-090-024A	ऋक्षः खलु तक्षकदुहितरमुपयेमे ज्वालां नाम ।
01-090-024B	तस्यां पुत्रं मतिनारं नामोत्पादयामास ।
01-090-025A	मतिनारः खलु सरस्वत्यां द्वादशवार्षिकं सत्रमाजहार ।
01-090-026A	निवृत्ते च सत्रे सरस्वत्यभिगम्य तं भर्तारं वरयामास ।
01-090-026B	तस्यां पुत्रमजनयत्तंसुं नाम ।
01-090-027A	अत्रानुवंशो भवति ।
01-090-028a	तंसुं सरस्वती पुत्रं मतिनारादजीजनत् ।
01-090-028c	इलिनं जनयामास कालिन्ध्यां तंसुरात्मजम् ॥
01-090-029A	इलिनस्तु रथंतर्यां दुःषन्ताद्यान्पञ्च पुत्रानजनयत् ।
01-090-030A	दुःषन्तः खलु विश्वामित्रदुहितरं शकुन्तलां नामोपयेमे ।
01-090-030B	तस्यामस्य जज्ञे भरतः ।
01-090-030C	तत्र श्लोकौ भवतः ।
01-090-031a	माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
01-090-031c	भरस्व पुत्रं दुःषन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥

01-090-032a	रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
01-090-032c	त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥
01-090-033A	ततोऽस्य भरतत्वम् ।
01-090-034A	भरतः खलु काशेयीमुपयेमे सार्वसेनीं सुनन्दां नाम ।
01-090-034B	तस्यामस्य जज्ञे भुमन्युः ।
01-090-035A	भुमन्युः खलु दाशार्हीमुपयेमे जयां नाम ।
01-090-035B	तस्यामस्य जज्ञे सुहोत्रः ।
01-090-036A	सुहोत्रः खल्विक्ष्वाकुकन्यामुपयेमे सुवर्णां नाम ।
01-090-036B	तस्यामस्य जज्ञे हस्ती ।
01-090-036C	य इदं हास्तिनपुरं मापयामास ।
01-090-036D	एतदस्य हास्तिनपुरत्वम् ।
01-090-037A	हस्ती खलु त्रैगर्तीमुपयेमे यशोधरां नाम ।
01-090-037B	तस्यामस्य जज्ञे विकुण्ठनः ।
01-090-038A	विकुण्ठनः खलु दाशार्हीमुपयेमे सुदेवां नाम ।
01-090-038B	तस्यामस्य जज्ञेऽजमीढः ।
01-090-039A	अजमीढस्य चतुर्विंशं पुत्रशतं बभूव कैकेय्यां नागायां गान्धार्यां विमलायामृक्षायां चेति ।
01-090-039B	पृथक्पृथग्वंशकरा नृपतयः ।
01-090-039C	तत्र वंशकरः संवरणः ।
01-090-040A	संवरणः खलु वैवस्वतीं तपतीं नामोपयेमे ।
01-090-040B	तस्यामस्य जज्ञे कुरुः ।
01-090-041A	कुरुः खलु दाशार्हीमुपयेमे शुभाङ्गीं नाम ।
01-090-041B	तस्यामस्य जज्ञे विडूरथः ।
01-090-042A	विडूरथस्तु मागधीमुपयेमे संप्रियां नाम ।
01-090-042B	तस्यामस्य जज्ञेऽरुग्वान्नाम ।
01-090-043A	अरुग्वान्खलु मागधीमुपयेमेऽमृतां नाम ।
01-090-043B	तस्यामस्य जज्ञे परिक्षित् ।
01-090-044A	परिक्षित्खलु बाहुदामुपयेमे सुयशां नाम ।
01-090-044B	तस्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ।
01-090-045A	भीमसेनः खलु कैकेयीमुपयेमे सुकुमारीं नाम ।
01-090-045B	तस्यामस्य जज्ञे पर्यश्रवाः ।

- 01-090-045C यमाहुः प्रतीपं नाम ।
- 01-090-046A प्रतीपः खलु शैब्यामुपयेमे सुनन्दां नाम ।
- 01-090-046B तस्यां पुत्रानुत्पादयामास देवापिं शंतनुं बाह्लीकं चेति ।
- 01-090-047A देवापिः खलु बाल एवारण्यं प्रविवेश ।
- 01-090-047B शंतनुस्तु महीपालोऽभवत् ।
- 01-090-047C अत्रानुवंशो भवति ।
- 01-090-048a यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं स सुखमश्रुते ।
- 01-090-048c पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शंतनुं विदुः ॥
- 01-090-049A तदस्य शंतनुत्वम् ।
- 01-090-050A शंतनुः खलु गङ्गां भागीरथीमुपयेमे ।
- 01-090-050B तस्यामस्य जज्ञे देवव्रतः ।
- 01-090-050C यमाहुर्भीष्म इति ।
- 01-090-051A भीष्मः खलु पितुः प्रियचिकीर्षया सत्यवतीमुदवहन्मातरम् ।
- 01-090-051B यामाहुर्गन्धकालीति ।
- 01-090-052A तस्यां कानीनो गर्भः पराशराद्वैपायनः ।
- 01-090-052B तस्यामेव शंतनोद्वौ पुत्रौ बभूवतुः ।
- 01-090-052C चित्राङ्गदो विचित्रवीर्यश्च ।
- 01-090-053A तयोरप्राप्तयौवन एव चित्राङ्गदो गन्धर्वेण हतः ।
- 01-090-053B विचित्रवीर्यस्तु राजा समभवत् ।
- 01-090-054A विचित्रवीर्यः खलु कौसल्यात्मजेऽम्बिकाम्बालिके
काशिराजदुहितरावुपयेमे ।
- 01-090-055A विचित्रवीर्यस्त्वनपत्य एव विदेहत्वं प्राप्तः ।
- 01-090-056A ततः सत्यवती चिन्तयामास ।
- 01-090-056B दौःषन्तो वंश उच्छिद्यते इति ।
- 01-090-057A सा द्वैपायनमृषिं चिन्तयामास ।
- 01-090-058A स तस्याः पुरतः स्थितः किं करवाणीति ।
- 01-090-059A सा तमुवाच ।
- 01-090-059B भ्राता तवानपत्य एव स्वर्यातो विचित्रवीर्यः ।
- 01-090-059C साध्वपत्यं तस्योत्पादयेति ।
- 01-090-060A स परमित्युक्त्वा त्रीन्पुत्रानुत्पादयामास धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरं चेति ।
- 01-090-061A तत्र धृतराष्ट्रस्य राज्ञः पुत्रशतं बभूव गान्धार्या वरदानाद्वैपायनस्य ।

- 01-090-062A तेषां धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां चत्वारः प्रधाना बभूवुर्दुर्योधनो दुःशासनो विकर्णश्चित्रसेन इति ।
- 01-090-063A पाण्डोस्तु द्वे भार्ये बभूवतुः कुन्ती माद्री चेत्युभे स्त्रीरत्ने ।
- 01-090-064A अथ पाण्डुर्मृगयां चरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यां वर्तमानम् ।
- 01-090-064B तथैवाप्लुतमनासादितकामरसमतृप्तं बाणेनाभिजघान ।
- 01-090-065A स बाणविद्ध उवाच पाण्डुम् ।
- 01-090-065B चरता धर्ममिमं येन त्वयाभिज्ञेन
कामरसस्याहमनवाप्तकामरसोऽभिहतस्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्या
नवाप्तकामरसः पञ्चत्वमाप्स्यसि क्षिप्रमेवेति ।
- 01-090-066A स विवर्णरूपः पाण्डुः शापं परिहरमाणो नोपासर्पत भार्ये ।
- 01-090-067A वाक्यं चोवाच ।
- 01-090-067B स्वचापल्यादिदं प्राप्तवानहम् ।
- 01-090-067C शृणोमि च नानपत्यस्य लोका सन्तीति ।
- 01-090-068A सा त्वं मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तीमुवाच ।
- 01-090-069A सा तत्र पुत्रानुत्पादयामास धर्माद्युधिष्ठिरं मारुताद्धीमसेनं
शक्रादर्जुनमिति ।
- 01-090-070A स तां हृष्टरूपः पाण्डुरुवाच ।
- 01-090-070B इयं ते सपत्न्यनपत्या ।
- 01-090-070C साध्वस्यामपत्यमुत्पाद्यतामिति ।
- 01-090-071A स एवमस्त्वित्युक्तः कुन्त्या ।
- 01-090-072A ततो माद्र्यामश्विभ्यां नकुलसहदेवावुत्पादितौ ।
- 01-090-073A माद्रीं खल्वलंकृतां दृष्ट्वा पाण्डुर्भावं चक्रे ।
- 01-090-074A स तां स्पृष्ट्वैव विदेहत्वं प्राप्तः ।
- 01-090-075A तत्रैनं चितास्थं माद्री समन्वारुरोह ।
- 01-090-076A उवाच कुन्तीम् ।
- 01-090-076B यमयोराययाप्रमत्तया भवितव्यमिति ।
- 01-090-077A ततस्ते पञ्च पाण्डवाः कुन्त्या सहिता हास्तिनपुरमानीय
तापसैर्भीष्मस्य विदुरस्य च निवेदिताः ।
- 01-090-078A तत्रापि जतुगृहे दग्धुं समारब्धा न शकिता विदुरमन्त्रितेन ।
- 01-090-079A ततश्च हिडिम्बमन्तरा हत्वा एकचक्रां गताः ।
- 01-090-080A तस्यामप्येकचक्रायां बकं नाम राक्षसं हत्वा पाञ्चालनगरमभिगताः ।

- 01-090-081A तस्माद्द्रौपदीं भार्यामविन्दन्स्वविषयं चाजग्मुः कुशालिनः ।
- 01-090-082A पुत्रांश्चोत्पादयामासुः ।
- 01-090-082B प्रतिविन्ध्यं युधिष्ठिरः ।
- 01-090-082C सुतसोमं वृकोदरः ।
- 01-090-082D श्रुतकीर्तिमर्जुनः ।
- 01-090-082E शतानीकं नकुलः ।
- 01-090-082F श्रुतकर्माणं सहदेव इति ।
- 01-090-083A युधिष्ठिरस्तु गोवासनस्य शैब्यस्य देविकां नाम कन्यां स्वयंवरे लेभे ।
- 01-090-083B तस्यां पुत्रं जनयामास यौधेयं नाम ।
- 01-090-084A भीमसेनोऽपि काश्यां बलधरां नामोपयेमे वीर्यशुल्काम् ।
- 01-090-084B तस्यां पुत्रं सर्वगं नामोत्पादयामास ।
- 01-090-085A अर्जुनः खलु द्वारवतीं गत्वा भगिनीं वासुदेवस्य सुभद्रां नाम भार्यामुदवहत् ।
- 01-090-085B तस्यां पुत्रमभिमन्युं नाम जनयामास ।
- 01-090-086A नकुलस्तु चैद्यां करेणुवतीं नाम भार्यामुदवहत् ।
- 01-090-086B तस्यां पुत्रं निरमित्रं नामाजनयत् ।
- 01-090-087A सहदेवोऽपि माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां नामोपयेमे ।
- 01-090-087B तस्यां पुत्रमजनयत्सुहोत्रं नाम ।
- 01-090-088A भीमसेनस्तु पूर्वमेव हिडिम्बायां राक्षस्यां घटोत्कचं नाम पुत्रं जनयामास ।
- 01-090-089A इत्येते एकादश पाण्डवानां पुत्राः ।
- 01-090-090A विराटस्य दुहितरमुत्तरां नामाभिमन्युरुपयेमे ।
- 01-090-090B तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽजायत ।
- 01-090-091A तमुत्सङ्गेन प्रतिजग्राह पृथा नियोगात्पुरुषोत्तमस्य वासुदेवस्य ।
- 01-090-091B षाण्मासिकं गर्भमहमेनं जीवयिष्यामीति ।
- 01-090-092A संजीवयित्वा चैनमुवाच ।
- 01-090-092B परिक्षीणे कुले जातो भवत्वयं परिक्षिन्नामेति ।
- 01-090-093A परिक्षित्तु खलु माद्रवतीं नामोपयेमे ।
- 01-090-093B तस्यामस्य जनमेजयः ।
- 01-090-094A जनमेजयात्तु वपुष्टमायां द्वौ पुत्रौ शतानीकः शङ्कुश्च ।
- 01-090-095A शतानीकस्तु खलु वैदेहीमुपयेमे ।

01-090-095B	तस्यामस्य जज्ञे पुत्रोऽश्वमेधदत्तः ।
01-090-096a	इत्येष पूरोर्वशस्तु पाण्डवानां च कीर्तितः ।
01-090-096c	पूरोर्वशमिमं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
01-091-001	वैशंपायन उवाच
01-091-001a	इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राजासीत्पृथिवीपतिः ।
01-091-001c	महाभिष इति ख्यातः सत्यवाक्सत्यविक्रमः ॥
01-091-002a	सोऽश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतेन च ।
01-091-002c	तोषयामास देवेन्द्रं स्वर्गं लेभे ततः प्रभुः ॥
01-091-003a	ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासां चक्रिरे सुराः ।
01-091-003c	तत्र राजर्षयो आसन्स च राजा महाभिषः ॥
01-091-004a	अथ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ।
01-091-004c	तस्या वासः समुद्धूतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥
01-091-005a	ततोऽभवन्सुरगणाः सहसावाङ्मुखास्तदा ।
01-091-005c	महाभिषस्तु राजर्षिरशङ्को दृष्टवान्नदीम् ॥
01-091-006a	अपध्यातो भगवता ब्रह्मणा स महाभिषः ।
01-091-006c	उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥
01-091-007a	स चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपान्सर्वास्तपोधनान् ।
01-091-007c	प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरिवर्चसम् ॥
01-091-008a	महाभिषं तु तं दृष्ट्वा नदी धैर्याच्च्युतं नृपम् ।
01-091-008c	तमेव मनसाध्यायमुपावर्तत्सरिद्वरा ॥
01-091-009a	सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहतौजसः ।
01-091-009c	ददर्श पथि गच्छन्ती वसून्देवान्दिवौकसः ॥
01-091-010a	तथारूपांश्च तान्दृष्ट्वा पप्रच्छ सरितां वरा ।
01-091-010c	किमिदं नष्टरूपाः स्थ कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् ॥
01-091-011a	तामूचुर्वसवो देवाः शप्ताः स्मो वै महानदि ।
01-091-011c	अल्पेऽपराधे संरम्भाद्वसिष्ठेन महात्मना ॥
01-091-012a	विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृषिसत्तमम् ।
01-091-012c	संध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिसृताः पुरा ॥
01-091-013a	तेन कोपाद्वयं शप्ता योनौ संभवतेति ह ।
01-091-013c	न शक्यमन्यथा कर्तुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ॥
01-091-014a	त्वं तस्मान्मानुषी भूत्वा सूष्व पुत्रान्वसून्भुवि ।

- 01-091-014c न मानुषीणां जठरं प्रविशेमाशुभं वयम् ॥
- 01-091-015a इत्युक्ता तान्वसूनाङ्गा तथेत्युक्त्वाब्रवीदिदम् ।
- 01-091-015c मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्ता भविष्यति ॥
- 01-091-016 वसव ऊचुः**
- 01-091-016a प्रतीपस्य सुतो राजा शंतनुर्नाम धार्मिकः ।
- 01-091-016c भविता मानुषे लोके स नः कर्ता भविष्यति ॥
- 01-091-017 गङ्गोवाच**
- 01-091-017a ममाप्येवं मतं देवा यथावदत मानघाः ।
- 01-091-017c प्रियं तस्य करिष्यामि युष्माकं चैतदीप्सितम् ॥
- 01-091-018 वसव ऊचुः**
- 01-091-018a जातान्कुमारान्स्वानप्सु प्रक्षेप्तुं वै त्वमर्हसि ।
- 01-091-018c यथा नचिरकालं नो निष्कृतिः स्यात्त्रिलोकगे ॥
- 01-091-019 गङ्गोवाच**
- 01-091-019a एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयताम् ।
- 01-091-019c नास्य मोघः संगमः स्यात्पुत्रहेतोर्मया सह ॥
- 01-091-020 वसव ऊचुः**
- 01-091-020a तुरीयार्धं प्रदास्यामो वीर्यस्यैकैकशो वयम् ।
- 01-091-020c तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः ॥
- 01-091-021a न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु संततिः ।
- 01-091-021c तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् ॥
- 01-091-022 वैशंपायन उवाच**
- 01-091-022a एवं ते समयं कृत्वा गङ्गया वसवः सह ।
- 01-091-022c जग्मुः प्रहृष्टमनसो यथासंकल्पमञ्जसा ॥
- 01-092-001 वैशंपायन उवाच**
- 01-092-001a ततः प्रतीपो राजा स सर्वभूतहिते रतः ।
- 01-092-001c निषसाद समा बह्वीर्गङ्गातीरगतो जपन् ॥
- 01-092-002a तस्य रूपगुणोपेता गङ्गा श्रीरिव रूपिणी ।
- 01-092-002c उत्तीर्य सलिलात्तस्माल्लोभनीयतमाकृतिः ॥

01-092-003a अधीयानस्य राजर्षेर्दिव्यरूपा मनस्विनी ।
01-092-003c दक्षिणं शालसंकाशमूरुं भेजे शुभानना ॥
01-092-004a प्रतीपस्तु महीपालस्तामुवाच मनस्विनीम् ।
01-092-004c करवाणि किं ते कल्याणि प्रियं यत्तेऽभिकाङ्क्षितम् ॥

01-092-005 स्त्र्युवाच

01-092-005a त्वामहं कामये राजन्कुरुश्रेष्ठ भजस्व माम् ।
01-092-005c त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ॥

01-092-006 प्रतीप उवाच

01-092-006a नाहं परस्त्रियं कामाद्गच्छेयं वरवर्णिनि ।
01-092-006c न चासवर्णां कल्याणि धर्म्यं तद्विद्धि मे व्रतम् ॥

01-092-007 स्त्र्युवाच

01-092-007a नाश्रेयस्यस्मि नागम्या न वक्तव्या च कर्हिचित् ।
01-092-007c भज मां भजमानां त्वं राजन्कन्यां वरस्त्रियम् ॥

01-092-008 प्रतीप उवाच

01-092-008a मयातिवृत्तमेतत्ते यन्मां चोदयसि प्रियम् ।
01-092-008c अन्यथा प्रतिपन्नं मां नाशयेद्धर्मविप्लवः ॥
01-092-009a प्राप्य दक्षिणमूरुं मे त्वमाश्लिष्टा वराङ्गने ।
01-092-009c अपत्यानां स्नुषाणां च भीरु विद्ध्येतदासनम् ॥
01-092-010a सव्यतः कामिनीभागस्त्वया स च विवर्जितः ।
01-092-010c तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराङ्गने ॥
01-092-011a स्नुषा मे भव कल्याणि पुत्रार्थे त्वां वृणोम्यहम् ।
01-092-011c स्नुषापक्षं हि वामोरु त्वमागम्य समाश्रिता ॥

01-092-012 स्त्र्युवाच

01-092-012a एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संयुज्येयं सुतेन ते ।
01-092-012c त्वद्भक्त्यैव भजिष्यामि प्रख्यातं भारतं कुलम् ॥
01-092-013a पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां यूयं परायणम् ।
01-092-013c गुणा न हि मया शक्या वक्तुं वर्षशतैरपि ॥
01-092-013e कुलस्य ये वः प्रस्थितास्तत्साधुत्वमनुत्तमम् ॥
01-092-014a स मे नाभिजनज्ञः स्यादाचरेयं च यद्विभो ।

01-092-014c तत्सर्वमेव पुत्रस्ते न मीमांसेत कर्हिचित् ॥
 01-092-015a एवं वसन्ती पुत्रे ते वर्धयिष्याम्यहं प्रियम् ।
 01-092-015c पुत्रैः पुण्यैः प्रियैश्चापि स्वर्गं प्राप्स्यति ते सुतः ॥

01-092-016 वैशंपायन उवाच

01-092-016a तथेत्युक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 01-092-016c पुत्रजन्म प्रतीक्षंस्तु स राजा तदधारयत् ॥
 01-092-017a एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियर्षभः ।
 01-092-017c तपस्तेपे सुतस्यार्थे सभार्यः कुरुनन्दन ॥
 01-092-018a तयोः समभवत्पुत्रो वृद्धयोः स महाभिषः ।
 01-092-018c शान्तस्य जज्ञे संतानस्तस्मादासीत्स शंतनुः ॥
 01-092-019a संस्मरंश्चाक्षयाँल्लोकान्विजितान्स्वेन कर्मणा ।
 01-092-019c पुण्यकर्मकृदेवासीच्छंतनुः कुरुसत्तम ॥
 01-092-020a प्रतीपः शंतनुं पुत्रं यौवनस्थं ततोऽन्वशात् ।
 01-092-020c पुरा मां स्त्री समभ्यागाच्छंतनो भूतये तव ॥
 01-092-021a त्वामाव्रजेद्यदि रहः सा पुत्र वरवर्णिनी ।
 01-092-021c कामयानाभिरूपाद्या दिव्या स्त्री पुत्रकाम्यया ॥
 01-092-021e सा त्वया नानुयोक्तव्या कासि कस्यासि वाङ्गने ॥
 01-092-022a यच्च कुर्यान्न तत्कार्यं प्रष्टव्या सा त्वयानघ ।
 01-092-022c मन्नियोगाद्भजन्तीं तां भजेथा इत्युवाच तम् ॥
 01-092-023a एवं संदिश्य तनयं प्रतीपः शंतनुं तदा ।
 01-092-023c स्वे च राज्येऽभिषिच्यैनं वनं राजा विवेश ह ॥
 01-092-024a स राजा शंतनुर्धीमान्ख्यातः पृथ्व्यां धनुर्धरः ।
 01-092-024c बभूव मृगयाशीलः सततं वनगोचरः ॥
 01-092-025a स मृगान्महिषांश्चैव विनिघ्नन् राजसत्तमः ।
 01-092-025c गङ्गामनुचचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ॥
 01-092-026a स कदाचिन्महाराज ददर्श परमस्त्रियम् ।
 01-092-026c जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षात्पद्मामिव श्रियम् ॥
 01-092-027a सर्वानवद्यां सुदतीं दिव्याभरणभूषिताम् ।
 01-092-027c सूक्ष्माम्बरधरामेकां पद्मोदरसमप्रभाम् ॥
 01-092-028a तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाभूद्विस्मितो रूपसंपदा ।
 01-092-028c पिबन्निव च नेत्राभ्यां नातृप्यत नराधिपः ॥

01-092-029a	सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाद्युतिम् ।
01-092-029c	स्नेहादागतसौहार्दा नातृप्यत विलासिनी ॥
01-092-030a	तामुवाच ततो राजा सान्त्वयञ्छृक्षण्या गिरा ।
01-092-030c	देवी वा दानवी वा त्वं गन्धर्वी यदि वाप्सराः ॥
01-092-031a	यक्षी वा पन्नगी वापि मानुषी वा सुमध्यमे ।
01-092-031c	या वा त्वं सुरगर्भाभे भार्या मे भव शोभने ॥
01-092-032a	एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः सस्मितं मृदु वल्गु च ।
01-092-032c	वसूनां समयं स्मृत्वा अभ्यगच्छदनिन्दिता ॥
01-092-033a	उवाच चैव राज्ञः सा ह्लादयन्ती मनो गिरा ।
01-092-033c	भविष्यामि महीपाल महिषी ते वशानुगा ॥
01-092-034a	यत्तु कुर्यामहं राजञ्शुभं वा यदि वाशुभम् ।
01-092-034c	न तद्वारयितव्यास्मि न वक्तव्या तथाप्रियम् ॥
01-092-035a	एवं हि वर्तमानेऽहं त्वयि वत्स्यामि पार्थिव ।
01-092-035c	वारिता विप्रियं चोक्ता त्यजेयं त्वामसंशयम् ॥
01-092-036a	तथेति राज्ञा सा तूक्ता तदा भरतसत्तम ।
01-092-036c	प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमम् ॥
01-092-037a	आसाद्य शंतनुस्तां च बुभुजे कामतो वशी ।
01-092-037c	न प्रष्टव्येति मन्वानो न स तां किञ्चिदूचिवान् ॥
01-092-038a	स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च ।
01-092-038c	उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ॥
01-092-039a	दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा त्रिपथगा नदी ।
01-092-039c	मानुषं विग्रहं श्रीमत्कृत्वा सा वरवर्णिनी ॥
01-092-040a	भाग्योपनतकामस्य भार्येवोपस्थिताभवत् ।
01-092-040c	शंतनो राजसिंहस्य देवराजसमद्युतेः ॥
01-092-041a	संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यैर्मनोहरैः ।
01-092-041c	राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव सः ॥
01-092-042a	स राजा रतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ।
01-092-042c	संवत्सरानृतून्मासान्न बुबोध बहूनातान् ॥
01-092-043a	रममाणस्तया सार्धं यथाकामं जनेश्वरः ।
01-092-043c	अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरवर्णिनः ॥
01-092-044a	जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यम्भसि भारत ।

- 01-092-044c प्रीणामि त्वाहमित्युक्त्वा गङ्गास्रोतस्यमज्जयत् ॥
 01-092-045a तस्य तन्न प्रियं राज्ञः शंतनोरभवत्तदा ।
 01-092-045c न च तां किञ्चनोवाच त्यागाद्धीतो महीपतिः ॥
 01-092-046a अथ तामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसितामिव ।
 01-092-046c उवाच राजा दुःखार्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥
 01-092-047a मा वधीः कासि कस्यासि किं हिंससि सुतानिति ।
 01-092-047c पुत्रघ्निं सुमहत्पापं मा प्रापस्तिष्ठ गर्हिते ॥

01-092-048 स्त्र्युवाच

- 01-092-048a पुत्रकाम न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतां वर ।
 01-092-048c जीर्णस्तु मम वासोऽयं यथा स समयः कृतः ॥
 01-092-049a अहं गङ्गा जह्नुसुता महर्षिगणसेविता ।
 01-092-049c देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषिटाहं त्वया सह ॥
 01-092-050a अष्टमे वसवो देवा महाभागा महौजसः ।
 01-092-050c वसिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥
 01-092-051a तेषां जनयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते ।
 01-092-051c मद्विधा मानुषी धात्री न चैवास्तीह काचन ॥
 01-092-052a तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ।
 01-092-052c जनयित्वा वसूनष्टौ जिता लोकास्त्वयाक्षयाः ॥
 01-092-053a देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया ।
 01-092-053c जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुषादिति ॥
 01-092-054a तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः ।
 01-092-054c स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रतम् ॥
 01-092-055a एष पर्यायवासो मे वसूनां संनिधौ कृतः ।
 01-092-055c मत्प्रसूतं विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतम् ॥

01-093-001 शंतनुरुवाच

- 01-093-001a आपवो नाम को न्वेष वसूनां किं च दुष्कृतम् ।
 01-093-001c यस्याभिशापात्ते सर्वे मानुषीं तनुमागताः ॥
 01-093-002a अनेन च कुमारेण गङ्गादत्तेन किं कृतम् ।
 01-093-002c यस्य चैव कृतेनायं मानुषेषु निवत्स्यति ॥
 01-093-003a ईशानाः सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथम् ।

01-093-003c	मानुषेषूदपद्यन्त तन्ममाचक्ष्व जाह्नवि ॥
01-093-004	वैशंपायन उवाच
01-093-004a	सैवमुक्ता ततो गङ्गा राजानमिदमब्रवीत् ।
01-093-004c	भर्तारं जाह्नवी देवी शंतनुं पुरुषर्षभम् ॥
01-093-005a	यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम ।
01-093-005c	वसिष्ठो नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥
01-093-006a	तस्याश्रमपदं पुण्यं मृगपक्षिगणान्वितम् ।
01-093-006c	मेरोः पार्श्वे नगेन्द्रस्य सर्वर्तुकुसुमावृतम् ॥
01-093-007a	स वारुणिस्तपस्तेपे तस्मिन्भरतसत्तम ।
01-093-007c	वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ॥
01-093-008a	दक्षस्य दुहिता या तु सुरभीत्यतिगर्विता ।
01-093-008c	गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ॥
01-093-009a	अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुग्धां वराम् ।
01-093-009c	तां लेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं स वारुणिः ॥
01-093-010a	सा तस्मिंस्तापसारण्ये वसन्ती मुनिसेविते ।
01-093-010c	चचार रम्ये धर्म्ये च गौरपेतभया तदा ॥
01-093-011a	अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ ।
01-093-011c	पृथ्वाद्या वसवः सर्वे देवदेवर्षिसेवितम् ॥
01-093-012a	ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समन्ततः ।
01-093-012c	रेमिरे रमणीयेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥
01-093-013a	तत्रैकस्य तु भार्या वै वसोर्वासवविक्रम ।
01-093-013c	सा चरन्ती वने तस्मिन्गां ददर्श सुमध्यमा ॥
01-093-013e	या सा वसिष्ठस्य मुनेः सर्वकामधुगुत्तमा ॥
01-093-014a	सा विस्मयसमाविष्टा शीलद्रविणसंपदा ।
01-093-014c	दिवे वै दर्शयामास तां गां गोवृषभेक्षण ॥
01-093-015a	स्वापीनां च सुदोग्ध्रीं च सुवालधिमुखां शुभाम् ।
01-093-015c	उपपन्नां गुणैः सर्वैः शीलेनानुत्तमेन च ॥
01-093-016a	एवंगुणसमायुक्तां वसवे वसुनन्दिनी ।
01-093-016c	दर्शयामास राजेन्द्र पुरा पौरवनन्दन ॥
01-093-017a	द्यौस्तदा तां तु दृष्ट्वैव गां गजेन्द्रेन्द्रविक्रम ।
01-093-017c	उवाच राजंस्तां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् ॥

01-093-018a	एषा गौरुत्तमा देवि वारुणेरसितेक्षणे ।
01-093-018c	ऋषेस्तस्य वरारोहे यस्येदं वनमुत्तमम् ॥
01-093-019a	अस्याः क्षीरं पिबेन्मर्त्यः स्वादु यो वै सुमध्यमे ।
01-093-019c	दश वर्षसहस्राणि स जीवेत्स्थिरयौवनः ॥
01-093-020a	एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोत्तम सुमध्यमा ।
01-093-020c	तमुवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीप्ततेजसम् ॥
01-093-021a	अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी ।
01-093-021c	नाम्ना जिनवती नाम रूपयौवनशालिनी ॥
01-093-022a	उशीनरस्य राजर्षेः सत्यसंधस्य धीमतः ।
01-093-022c	दुहिता प्रथिता लोके मानुषे रूपसंपदा ॥
01-093-023a	तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां ममेप्सिताम् ।
01-093-023c	आनयस्वामरश्रेष्ठ त्वरितं पुण्यवर्धन ॥
01-093-024a	यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मानद ।
01-093-024c	मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता ॥
01-093-025a	एतन्मम महाभाग कर्तुमर्हस्यनिन्दित ।
01-093-025c	प्रियं प्रियतरं ह्यस्मान्नास्ति मेऽन्यत्कथंचन ॥
01-093-026a	एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया ।
01-093-026c	पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिः सार्धं द्यौस्तदा तां जहार गाम् ॥
01-093-027a	तया कमलपत्राक्ष्या नियुक्तो द्यौस्तदा नृप ।
01-093-027c	ऋषेस्तस्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितुम् ॥
01-093-027e	हता गौः सा तदा तेन प्रपातस्तु न तर्कितः ॥
01-093-028a	अथाश्रमपदं प्राप्तः फलान्यादाय वारुणिः ।
01-093-028c	न चापश्यत गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे ॥
01-093-029a	ततः स मृगयामास वने तस्मिंस्तपोधनः ।
01-093-029c	नाध्यगच्छच्च मृगयंस्तां गां मुनिरुदारधीः ॥
01-093-030a	ज्ञात्वा तथापनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः ।
01-093-030c	ययौ क्रोधवशं सद्यः शशाप च वसूंस्तदा ॥
01-093-031a	यस्मान्मे वसवो जहुर्गां वै दोग्ध्रीं सुवालधिम् ।
01-093-031c	तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः ॥
01-093-032a	एवं शशाप भगवान्वसूंस्तान्मुनिसत्तमः ।
01-093-032c	वशं कोपस्य संप्राप्त आपवो भरतर्षभ ॥

- 01-093-033a शप्त्वा च तान्महाभागस्तपस्येव मनो दधे ।
 01-093-033c एवं स शप्तवान्राजन्वसूनष्टौ तपोधनः ॥
 01-093-033e महाप्रभावो ब्रह्मर्षिर्देवान्रोषसमन्वितः ॥
 01-093-034a अथाश्रमपदं प्राप्य तं स्म भूयो महात्मनः ।
 01-093-034c शप्ताः स्म इति जानन्त ऋषिं तमुपचक्रमुः ॥
 01-093-035a प्रसादयन्तस्तमृषिं वसवः पार्थिवर्षभ ।
 01-093-035c न लेभिरे च तस्मात्ते प्रसादमृषिसत्तमात् ॥
 01-093-035e आपवात्पुरुषव्याघ्र सर्वधर्मविशारदात् ॥
 01-093-036a उवाच च स धर्मात्मा सप्त यूयं धरादयः ।
 01-093-036c अनु संवत्सराच्छापमोक्षं वै समवाप्स्यथ ॥
 01-093-037a अयं तु यत्कृते यूयं मया शप्ताः स वत्स्यति ।
 01-093-037c द्यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्मणा ॥
 01-093-038a नानृतं तच्चिकीर्षामि युष्मान्क्रुद्धो यदब्रुवम् ।
 01-093-038c न प्रजास्यति चाप्येष मानुषेषु महामनाः ॥
 01-093-039a भविष्यति च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ।
 01-093-039c पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ॥
 01-093-039e एवमुक्त्वा वसून्सर्वाञ्जगाम भगवानृषिः ॥
 01-093-040a ततो मामुपजग्मुस्ते समस्ता वसवस्तदा ।
 01-093-040c अयाचन्त च मां राजन्वरं स च मया कृतः ॥
 01-093-040e जाताञ्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्वयं गङ्गे त्वमम्भसि ॥
 01-093-041a एवं तेषामहं सम्यक्शप्तानां राजसत्तम ।
 01-093-041c मोक्षार्थं मानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ॥
 01-093-042a अयं शापादृषेस्तस्य एक एव नृपोत्तम ।
 01-093-042c द्यौ राजन्मानुषे लोके चिरं वत्स्यति भारत ॥
 01-093-043a एतदाख्याय सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ।
 01-093-043c आदाय च कुमारं तं जगामाथ यथेप्सितम् ॥
 01-093-044a स तु देवव्रतो नाम गाङ्गेय इति चाभवत् ।
 01-093-044c द्विनामा शंतनोः पुत्रः शंतनोरधिको गुणैः ॥
 01-093-045a शंतनुश्चापि शोकार्तो जगाम स्वपुरं ततः ।
 01-093-045c तस्याहं कीर्तयिष्यामि शंतनोरमितान्गुणान् ॥
 01-093-046a महाभाग्यं च नृपतेर्भारतस्य यशस्विनः ।

01-093-046c यस्येतिहासो द्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥

01-094-001 वैशंपायन उवाच

01-094-001a स एवं शंतनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ।

01-094-001c धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विश्रुतः ॥

01-094-002a दमो दानं क्षमा बुद्धिर्हीर्धृतिस्तेज उत्तमम् ।

01-094-002c नित्यान्यासन्महासत्त्वे शंतनौ पुरुषर्षभे ॥

01-094-003a एवं स गुणसंपन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः ।

01-094-003c आसीद्भरतवंशस्य गोप्ता साधुजनस्य च ॥

01-094-004a कम्बुग्रीवः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः ।

01-094-004c धर्म एव परः कामादर्थाच्चेति व्यवस्थितः ॥

01-094-005a एतान्यासन्महासत्त्वे शंतनौ भरतर्षभ ।

01-094-005c न चास्य सदृशः कश्चित्क्षत्रियो धर्मतोऽभवत् ॥

01-094-006a वर्तमानं हि धर्मे स्वे सर्वधर्मविदां वरम् ।

01-094-006c तं महीपा महीपालं राजराज्येऽभ्यषेचयन् ॥

01-094-007a वीतशोकभयाबाधाः सुखस्वप्नविबोधनाः ।

01-094-007c प्रति भारतगोप्तारं समपद्यन्त भूमिपाः ॥

01-094-008a शंतनुप्रमुखैर्गुप्ते लोके नृपतिभिस्तदा ।

01-094-008c नियमात्सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ॥

01-094-009a ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।

01-094-009c ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ॥

01-094-010a स हास्तिनपुरे रम्ये कुरूणां पुटभेदने ।

01-094-010c वसन्सागरपर्यन्तामन्वशाद्वै वसुंधराम् ॥

01-094-011a स देवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवागृजुः ।

01-094-011c दानधर्मतपोयोगाच्छ्रिया परमया युतः ॥

01-094-012a अरागद्वेषसंयुक्तः सोमवत्प्रियदर्शनः ।

01-094-012c तेजसा सूर्यसंकाशो वायुवेगसमो जवे ॥

01-094-012e अन्तकप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥

01-094-013a वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।

01-094-013c शंतनौ पृथिवीपाले नावर्तत वृथा नृप ॥

01-094-014a धर्मब्रह्मोत्तरे राज्ये शंतनुर्विनयात्मवान् ।

01-094-014c समं शशास भूतानि कामरागविवर्जितः ॥

01-094-015a	देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन्त तदा क्रियाः ।
01-094-015c	न चाधर्मेण केषांचित्प्राणिनामभवद्वधः ॥
01-094-016a	असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ।
01-094-016c	स एव राजा भूतानां सर्वेषामभवत्पिता ॥
01-094-017a	तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति ।
01-094-017c	श्रिता वागभवत्सत्यं दानधर्माश्रितं मनः ॥
01-094-018a	स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽष्टौ तथापराः ।
01-094-018c	रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषु बभूव वनगोचरः ॥
01-094-019a	तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ।
01-094-019c	गाङ्गेयस्तस्य पुत्रोऽभून्नाम्ना देवव्रतो वसुः ॥
01-094-020a	सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्वितरेषु च ।
01-094-020c	महाबलो महासत्त्वो महावीर्यो महारथः ॥
01-094-021a	स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा गङ्गामनुसरन्नदीम् ।
01-094-021c	भागीरथीमल्पजलां शंतनुर्दृष्टवान्मृगः ॥
01-094-022a	तां दृष्ट्वा चिन्तयामास शंतनुः पुरुषर्षभः ।
01-094-022c	स्यन्दते किं न्वियं नाद्य सरिच्छ्रेष्ठा यथा पुरा ॥
01-094-023a	ततो निमित्तमन्विच्छन्ददर्शं स महामनाः ।
01-094-023c	कुमारं रूपसंपन्नं बृहन्तं चारुदर्शनम् ॥
01-094-024a	दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं यथा देवं पुरंदरम् ।
01-094-024c	कृत्स्नां गङ्गां समावृत्य शरैस्तीक्ष्णैरवस्थितम् ॥
01-094-025a	तां शरैरावृतां दृष्ट्वा नदीं गङ्गां तदन्तिके ।
01-094-025c	अभवद्विस्मितो राजा कर्म दृष्ट्वातिमानुषम् ॥
01-094-026a	जातमात्रं पुरा दृष्टं तं पुत्रं शंतनुस्तदा ।
01-094-026c	नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातुं तमात्मजम् ॥
01-094-027a	स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया ।
01-094-027c	संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवान्तरधीयत ॥
01-094-028a	तदद्भुतं तदा दृष्ट्वा तत्र राजा स शंतनुः ।
01-094-028c	शङ्कमानः सुतं गङ्गामब्रवीद्दर्शयेति ह ॥
01-094-029a	दर्शयामास तं गङ्गा बिभ्रती रूपमुत्तमम् ।
01-094-029c	गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ तं कुमारमलंकृतम् ॥
01-094-030a	अलंकृतामाभरणैररजोम्बरधारिणीम् ।

01-094-030c दृष्टपूर्वामपि सतीं नाभ्यजानात्स शंतनुः ॥

01-094-031 गङ्गोवाच

01-094-031a यं पुत्रमष्टमं राजंस्त्वं पुरा मय्यजायिथाः ।

01-094-031c स तेऽयं पुरुषव्याघ्र नयस्वैनं गृहान्तिकम् ॥

01-094-032a वेदानधिजगे साङ्गान्वसिष्ठादेव वीर्यवान् ।

01-094-032c कृतास्त्रः परमेष्वासो देवराजसमो युधि ॥

01-094-033a सुराणां संमतो नित्यमसुराणां च भारत ।

01-094-033c उशना वेद यच्छास्त्रमयं तद्वेद सर्वशः ॥

01-094-034a तथैवाङ्गिरसः पुत्रः सुरासुरनमस्कृतः ।

01-094-034c यद्वेद शास्त्रं तच्चापि कृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥

01-094-034e तव पुत्रे महाबाहौ साङ्गोपाङ्गं महात्मनि ॥

01-094-035a ऋषिः परैरनाधृष्यो जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

01-094-035c यदस्त्रं वेद रामश्च तदप्यस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥

01-094-036a महेष्वासमिमं राजत्राजधर्मार्थकोविदम् ।

01-094-036c मया दत्तं निजं पुत्रं वीरं वीर गृहान्नय ॥

01-094-037 वैशंपायन उवाच

01-094-037a तथैवं समनुज्ञातः पुत्रमादाय शंतनुः ।

01-094-037c भ्राजमानं यथादित्यमाययौ स्वपुरं प्रति ॥

01-094-038a पौरवः स्वपुरं गत्वा पुरंदरपुरोपमम् ।

01-094-038c सर्वकामसमृद्धार्थं मेने आत्मानमात्मना ॥

01-094-038e पौरवेषु ततः पुत्रं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥

01-094-039a पौरवाज्शंतनोः पुत्रः पितरं च महायशाः ।

01-094-039c राष्ट्रं च रञ्जयामास वृत्तेन भरतर्षभ ॥

01-094-040a स तथा सह पुत्रेण रममाणो महीपतिः ।

01-094-040c वर्तयामास वर्षाणि चत्वार्यमितविक्रमः ॥

01-094-041a स कदाचिद्वनं यातो यमुनामभितो नदीम् ।

01-094-041c महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रन्धमुत्तमम् ॥

01-094-042a तस्य प्रभवमन्विच्छन्विचचार समन्ततः ।

01-094-042c स ददर्श तदा कन्यां दाशानां देवरूपिणीम् ॥

01-094-043a तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्यामसितलोचनाम् ।

- 01-094-043c कस्य त्वमसि का चासि किं च भीरु चिकीर्षसि ॥
- 01-094-044a साब्रवीदाशकन्यास्मि धर्मार्थं वाहये तरीम् ।
- 01-094-044c पितुर्नियोगाद्भद्रं ते दाशराज्ञो महात्मनः ॥
- 01-094-045a रूपमाधुर्यगन्धैस्तां संयुक्तां देवरूपिणीम् ।
- 01-094-045c समीक्ष्य राजा दाशेयीं कामयामास शंतनुः ॥
- 01-094-046a स गत्वा पितरं तस्या वरयामास तां तदा ।
- 01-094-046c पर्यपृच्छत्ततस्तस्याः पितरं चात्मकारणात् ॥
- 01-094-047a स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराज्ञो महीपतिम् ।
- 01-094-047c जातमात्रैव मे देया वराय वरवर्णिनी ॥
- 01-094-047e हृदि कामस्तु मे कश्चित्तं निबोध जनेश्वर ॥
- 01-094-048a यदीमां धर्मपत्नीं त्वं मत्तः प्रार्थयसेऽनघ ।
- 01-094-048c सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ॥
- 01-094-049a समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप ।
- 01-094-049c न हि मे त्वत्समः कश्चिद्वरो जातु भविष्यति ॥

01-094-050 शंतनुरुवाच

- 01-094-050a श्रुत्वा तव वरं दाश व्यवस्येयमहं न वा ।
- 01-094-050c दातव्यं चेत्प्रदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ॥

01-094-051 दाश उवाच

- 01-094-051a अस्यां जायेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपतिः ।
- 01-094-051c त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ॥

01-094-052 वैशंपायन उवाच

- 01-094-052a नाकामयत तं दातुं वरं दाशाय शंतनुः ।
- 01-094-052c शरीरजेन तीव्रेण दह्यमानोऽपि भारत ॥
- 01-094-053a स चिन्तयन्नेव तदा दाशकन्यां महीपतिः ।
- 01-094-053c प्रत्ययाद्धास्तिनपुरं शोकोपहतचेतनः ॥
- 01-094-054a ततः कदाचिच्छोचन्तं शंतनुं ध्यानमास्थितम् ।
- 01-094-054c पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 01-094-055a सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः ।
- 01-094-055c तत्किमर्थमिहाभीक्षणं परिशोचसि दुःखितः ॥
- 01-094-055e ध्यायन्निव च किं राजन्नाभिभाषसि किंचन ॥

01-094-056a	एवमुक्तः स पुत्रेण शंतनुः प्रत्यभाषत ।
01-094-056c	असंशयं ध्यानपरं यथा मात्थ तथास्म्युत ॥
01-094-057a	अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत ।
01-094-057c	अनित्यता च मर्त्यानामतः शोचामि पुत्रक ॥
01-094-058a	कथंचित्तव गाङ्गेय विपत्तौ नास्ति नः कुलम् ।
01-094-058c	असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ॥
01-094-059a	न चाप्यहं वृथा भूयो दारान्कर्तुमिहोत्सहे ।
01-094-059c	संतानस्याविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते ॥
01-094-059e	अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ॥
01-094-060a	अग्निहोत्रं त्रयो वेदा यज्ञाश्च सहदक्षिणाः ।
01-094-060c	सर्वाण्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
01-094-061a	एवमेव मनुष्येषु स्याच्च सर्वप्रजास्वपि ।
01-094-061c	यदपत्यं महाप्राज्ञ तत्र मे नास्ति संशयः ॥
01-094-061e	एषा त्रयी पुराणानामुत्तमानां च शाश्वती ॥
01-094-062a	त्वं च शूरः सदामर्षी शस्त्रनित्यश्च भारत ।
01-094-062c	नान्यत्र शस्त्रात्तस्मात्ते निधनं विद्यतेऽनघ ॥
01-094-063a	सोऽस्मि संशयमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत् ।
01-094-063c	इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ॥
01-094-064a	ततस्तत्कारणं ज्ञात्वा कृत्स्नं चैवमशेषतः ।
01-094-064c	देवव्रतो महाबुद्धिः प्रययावनुचिन्तयन् ॥
01-094-065a	अभ्यगच्छत्तदैवाशु वृद्धामात्यं पितुर्हितम् ।
01-094-065c	तमपृच्छत्तदाभ्येत्य पितुस्तच्छोककारणम् ॥
01-094-066a	तस्मै स कुरुमुख्याय यथावत्परिपृच्छते ।
01-094-066c	वरं शशंस कन्यां तामुद्दिश्य भरतर्षभ ॥
01-094-067a	ततो देवव्रतो वृद्धैः क्षत्रियैः सहितस्तदा ।
01-094-067c	अभिगम्य दाशराजानं कन्यां वव्रे पितुः स्वयम् ॥
01-094-068a	तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च ।
01-094-068c	अब्रवीच्चैनमासीनं राजसंसदि भारत ॥
01-094-069a	त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनोः पुरुषर्षभ ।
01-094-069c	पुत्रः पुत्रवतां श्रेष्ठः किं नु वक्ष्यामि ते वचः ॥
01-094-070a	को हि संबन्धकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशम् ।

01-094-070c	अतिक्रामन्न तप्येत साक्षादपि शतक्रतुः ॥
01-094-071a	अपत्यं चैतदार्यस्य यो युष्माकं समो गुणैः ।
01-094-071c	यस्य शुक्रात्सत्यवती प्रादुर्भूता यशस्विनी ॥
01-094-072a	तेन मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः ।
01-094-072c	अर्हः सत्यवतीं वोढुं सर्वराजसु भारत ॥
01-094-073a	असितो ह्यपि देवर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया ।
01-094-073c	सत्यवत्या भृशं ह्यर्थी स आसीदृषिसत्तमः ॥
01-094-074a	कन्यापितृत्वात्किञ्चित्तु वक्ष्यामि भरतर्षभ ।
01-094-074c	बलवत्सपत्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलम् ॥
01-094-075a	यस्य हि त्वं सपत्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा ।
01-094-075c	न स जातु सुखं जीवेत्त्वयि क्रुद्धे परंतप ॥
01-094-076a	एतावानत्र दोषो हि नान्यः कश्चन पार्थिव ।
01-094-076c	एतज्जानीहि भद्रं ते दानादाने परंतप ॥
01-094-077a	एवमुक्तस्तु गाङ्गेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत ।
01-094-077c	शृण्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारत ॥
01-094-078a	इदं मे मतमादत्स्व सत्यं सत्यवतां वर ।
01-094-078c	नैव जातो न वाजात ईदृशं वक्तुमुत्सहेत् ॥
01-094-079a	एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वमनुभाषसे ।
01-094-079c	योऽस्यां जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ॥
01-094-080a	इत्युक्तः पुनरेवाथ तं दाशः प्रत्यभाषत ।
01-094-080c	चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थे भरतर्षभ ॥
01-094-081a	त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनोरमितद्युतेः ।
01-094-081c	कन्यायाश्चैव धर्मात्मन्प्रभुर्दानाय चेश्वरः ॥
01-094-082a	इदं तु वचनं सौम्य कार्यं चैव निबोध मे ।
01-094-082c	कौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिदम ॥
01-094-083a	यत्त्वया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण ।
01-094-083c	राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुरूपं तवैव तत् ॥
01-094-084a	नान्यथा तन्महाबाहो संशयोऽत्र न कश्चन ।
01-094-084c	तवापत्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ॥
01-094-085a	तस्य तन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः ।
01-094-085c	प्रत्यजानात्तदा राजन्पितुः प्रियचिकीर्षया ॥

01-094-086 देवव्रत उवाच

- 01-094-086a दाशराज निबोधेदं वचनं मे नृपोत्तम ।
 01-094-086c शृण्वतां भूमिपालानां यद्ब्रवीमि पितुः कृते ॥
 01-094-087a राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिप ।
 01-094-087c अपत्यहेतोरपि च करोम्येष विनिश्चयम् ॥
 01-094-088a अद्य प्रभृति मे दाश ब्रह्मचर्यं भविष्यति ।
 01-094-088c अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया दिवि ॥

01-094-089 वैशंपायन उवाच

- 01-094-089a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः ।
 01-094-089c ददानीत्येव तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ॥
 01-094-090a ततोऽन्तरिक्षेऽप्सरसो देवाः सर्षिगणास्तथा ।
 01-094-090c अभ्यवर्षन्त कुसुमैर्भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ॥
 01-094-091a ततः स पितुरर्थाय तामुवाच यशस्विनीम् ।
 01-094-091c अधिरोह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ॥
 01-094-092a एवमुक्त्वा तु भीष्मस्तां रथमारोप्य भामिनीम् ।
 01-094-092c आगम्य हास्तिनपुरं शंतनोः संन्यवेदयत् ॥
 01-094-093a तस्य तदुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः ।
 01-094-093c समेताश्च पृथक्चैव भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ॥
 01-094-094a तदृष्ट्वा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शंतनुः ।
 01-094-094c स्वच्छन्दमरणं तस्मै ददौ तुष्टः पिता स्वयम् ॥

01-095-001 वैशंपायन उवाच

- 01-095-001a ततो विवाहे निर्वृत्ते स राजा शंतनुर्नृपः ।
 01-095-001c तां कन्यां रूपसंपन्नां स्वगृहे संन्यवेशयत् ॥
 01-095-002a ततः शांतनवो धीमान्सत्यवत्यामजायत ।
 01-095-002c वीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्येण मनुजानति ॥
 01-095-003a अथापरं महेष्वासं सत्यवत्यां पुनः प्रभुः ।
 01-095-003c विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ॥
 01-095-004a अप्राप्तवति तस्मिंश्च यौवनं भरतर्षभ ।
 01-095-004c स राजा शंतनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ॥
 01-095-005a स्वर्गते शंतनौ भीष्मश्चित्राङ्गदमरिदमम् ।

01-095-005c	स्थापयामास वै राज्ये सत्यवत्या मते स्थितः ॥
01-095-006a	स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वांश्चिक्षेप पार्थिवान् ।
01-095-006c	मनुष्यं न हि मेने स कंचित्सदृशमात्मनः ॥
01-095-007a	तं क्षिपन्तं सुरांश्चैव मनुष्यान्सुरांस्तथा ।
01-095-007c	गन्धर्वराजो बलवांस्तुल्यनामाभ्ययात्तदा ॥
01-095-007e	तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ॥
01-095-008a	तयोर्बलवतोस्तत्र गन्धर्वकुरुमुख्ययोः ।
01-095-008c	नद्यास्तीरे हिरण्वत्याः समास्तिस्रोऽभवद्रणः ॥
01-095-009a	तस्मिन्विमर्दे तुमुले शस्त्रवृष्टिसमाकुले ।
01-095-009c	मायाधिकोऽवधीद्वीरं गन्धर्वः कुरुसत्तमम् ॥
01-095-010a	चित्राङ्गदं कुरुश्रेष्ठं विचित्रशरकार्मुकम् ।
01-095-010c	अन्ताय कृत्वा गन्धर्वो दिवमाचक्रमे ततः ॥
01-095-011a	तस्मिन्नृपतिशार्दूले निहते भूरिवर्चसि ।
01-095-011c	भीष्मः शांतनवो राजन्प्रेतकार्याण्यकारयत् ॥
01-095-012a	विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनम् ।
01-095-012c	कुरुराज्ये महाबाहुरभ्यषिञ्चदनन्तरम् ॥
01-095-013a	विचित्रवीर्यस्तु तदा भीष्मस्य वचने स्थितः ।
01-095-013c	अन्वशासन्महाराज पितृपैतामहं पदम् ॥
01-095-014a	स धर्मशास्त्रकुशलो भीष्मं शांतनवं नृपः ।
01-095-014c	पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् ॥

01-096-001 वैशंपायन उवाच

01-096-001a	हते चित्राङ्गदे भीष्मो बाले भ्रातरि चानघ ।
01-096-001c	पालयामास तद्राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः ॥
01-096-002a	संप्राप्तयौवनं पश्यन्भ्रातरं धीमतां वरम् ।
01-096-002c	भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्मतिम् ॥
01-096-003a	अथ काशिपतेर्भीष्मः कन्यास्तिस्रोऽप्सरःसमाः ।
01-096-003c	शुश्राव सहिता राजन्वृण्वतीर्वै स्वयं वरम् ॥
01-096-004a	ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथेनैकेन वर्मभृत् ।
01-096-004c	जगामानुमते मातुः पुरीं वाराणसीं प्रति ॥
01-096-005a	तत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः समुपागतान् ।
01-096-005c	ददर्श कन्यास्ताश्चैव भीष्मः शंतनुनन्दनः ॥

01-096-006a	कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु नामस्वथ सहस्रशः ।
01-096-006c	भीष्मः स्वयं तदा राजन्वरयामास ताः प्रभुः ॥
01-096-007a	उवाच च महीपालान्राजञ्जलदनिःस्वनः ।
01-096-007c	रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ॥
01-096-008a	आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः ।
01-096-008c	अलंकृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ॥
01-096-009a	प्रयच्छन्त्यपरे कन्यां मिथुनेन गवामपि ।
01-096-009c	वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ॥
01-096-010a	प्रमत्तामुपयान्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते ।
01-096-010c	अष्टमं तमथो वित्त विवाहं कविभिः स्मृतम् ॥
01-096-011a	स्वयंवरं तु राजन्याः प्रशंसन्त्युपयान्ति च ।
01-096-011c	प्रमथ्य तु हतामाहुर्ज्यायसीं धर्मवादिनः ॥
01-096-012a	ता इमाः पृथिवीपाला जिहीर्षामि बलादितः ।
01-096-012c	ते यतध्वं परं शक्त्या विजयायेतराय वा ॥
01-096-012e	स्थितोऽहं पृथिवीपाला युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
01-096-013a	एवमुक्त्वा महीपालान्काशिराजं च वीर्यवान् ।
01-096-013c	सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोपयत्स्वकम् ॥
01-096-013e	आमन्त्र्य च स तान्प्रायाच्छीघ्रं कन्याः प्रगृह्य ताः ॥
01-096-014a	ततस्ते पार्थिवाः सर्वे समुत्पेतुरमर्षिताः ।
01-096-014c	संस्पृशन्तः स्वकान्बाहून्दशन्तो दशनच्छदान् ॥
01-096-015a	तेषामाभरणान्याशु त्वरितानां विमुञ्चताम् ।
01-096-015c	आमुञ्चतां च वर्माणि संभ्रमः सुमहानभूत् ॥
01-096-016a	ताराणामिव संपातो बभूव जनमेजय ।
01-096-016c	भूषणानां च शुभ्राणां कवचानां च सर्वशः ॥
01-096-017a	सवर्मभिर्भूषणैस्ते द्राग्भ्राजद्भिरितस्ततः ।
01-096-017c	सक्रोधामर्षजिह्वाभ्रूसकषायदृशस्तथा ॥
01-096-018a	सूतोपक्लृप्तात्रुचिरान्सदश्चोद्यतधूर्गतान् ।
01-096-018c	रथानास्थाय ते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः ॥
01-096-018e	प्रयान्तमेकं कौरव्यमनुसस्रुरुदायुधाः ॥
01-096-019a	ततः समभवद्युद्धं तेषां तस्य च भारत ।
01-096-019c	एकस्य च बहूनां च तुमुलं लोमहर्षणम् ॥

01-096-020a	ते त्विषून् दशसाहस्रांस्तस्मै युगपदाक्षिपन् ।
01-096-020c	अप्राप्तांश्चैव तानाशु भीष्मः सर्वास्तदाच्छिनत् ॥
01-096-021a	ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवारयन् ।
01-096-021c	ववर्षुः शरवर्षेण वर्षेणेवाद्रिमम्बुदाः ॥
01-096-022a	स तद्वाणमयं वर्षं शरैरावार्य सर्वतः ।
01-096-022c	ततः सर्वान्महीपालान्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
01-096-023a	तस्याति पुरुषानन्याँल्लाघवं रथचारिणः ।
01-096-023c	रक्षणं चात्मनः संख्ये शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ॥
01-096-024a	तान्विनिर्जित्य तु रणे सर्वशस्त्रविशारदः ।
01-096-024c	कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति ॥
01-096-025a	ततस्तं पृष्ठतो राजञ्शाल्वराजो महारथः ।
01-096-025c	अभ्याहनदमेयात्मा भीष्मं शांतनवं रणे ॥
01-096-026a	वारणं जघने निघ्नन्दन्ताभ्यामपरो यथा ।
01-096-026c	वाशितामनुसंप्राप्तो यूथपो बलिनां वरः ॥
01-096-027a	स्त्रीकाम तिष्ठ तिष्ठेति भीष्ममाह स पार्थिवः ।
01-096-027c	शाल्वराजो महाबाहुरमर्षेणाभिचोदितः ॥
01-096-028a	ततः स पुरुषव्याघ्रो भीष्मः परबलार्दनः ।
01-096-028c	तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
01-096-029a	क्षत्रधर्मं समास्थाय व्यपेतभयसंभ्रमः ।
01-096-029c	निवर्तयामास रथं शाल्वं प्रति महारथः ॥
01-096-030a	निवर्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते ।
01-096-030c	प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मशाल्वसमागमे ॥
01-096-031a	तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
01-096-031c	अन्योन्यमभिवर्तेतां बलविक्रमशालिनौ ॥
01-096-032a	ततो भीष्मं शांतनवं शरैः शतसहस्रशः ।
01-096-032c	शाल्वराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुगैः ॥
01-096-033a	पूर्वमभ्यर्दितं दृष्ट्वा भीष्मं शाल्वेन ते नृपाः ।
01-096-033c	विस्मिताः समपद्यन्त साधु साधिवति चाब्रुवन् ॥
01-096-034a	लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा संयुगे सर्वपार्थिवाः ।
01-096-034c	अपूजयन्त संहृष्टा वाग्भिः शाल्वं नराधिपाः ॥
01-096-035a	क्षत्रियाणां तदा वाचः श्रुत्वा परपुरंजयः ।

01-096-035c	क्रुद्धः शांतनवो भीष्मस्तिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ॥
01-096-036a	सारथिं चाब्रवीत्क्रुद्धो याहि यत्रैष पार्थिवः ।
01-096-036c	यावदेनं निहन्यद्य भुजंगमिव पक्षिराट् ॥
01-096-037a	ततोऽस्त्रं वारुणं सम्यग्योजयामास कौरवः ।
01-096-037c	तेनाश्वांश्चतुरोऽमृद्राच्छाल्वराज्ञो नराधिप ॥
01-096-038a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य शाल्वराज्ञः स कौरवः ।
01-096-038c	भीष्मो नृपतिशार्दूल न्यवधीत्तस्य सारथिम् ॥
01-096-038e	अस्त्रेण चाप्यथैकेन न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥
01-096-039a	कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शांतनवस्तदा ।
01-096-039c	जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमम् ॥
01-096-039e	ततः शाल्वः स्वनगरं प्रययौ भरतर्षभ ॥
01-096-040a	राजानो ये च तत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः ।
01-096-040c	स्वान्येव तेऽपि राष्ट्राणि जग्मुः परपुरंजय ॥
01-096-041a	एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ।
01-096-041c	प्रययौ हास्तिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ॥
01-096-042a	सोऽचिरेणैव कालेन अत्यक्रामन्नराधिप ।
01-096-042c	वनानि सरितश्चैव शैलांश्च विविधद्रुमान् ॥
01-096-043a	अक्षतः क्षपयित्वारीन्संख्येऽसंख्येयविक्रमः ।
01-096-043c	आनयामास काश्यस्य सुताः सागरगासुतः ॥
01-096-044a	स्नुषा इव स धर्मात्मा भगिन्य इव चानुजाः ।
01-096-044c	यथा दुहितरश्चैव प्रतिगृह्य ययौ कुरून् ॥
01-096-045a	ताः सर्वा गुणसंपन्ना भ्राता भ्रात्रे यवीयसे ।
01-096-045c	भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमाहताः ॥
01-096-046a	सतां धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुषम् ।
01-096-046c	भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवाहायोपचक्रमे ॥
01-096-046e	सत्यवत्या सह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् ॥
01-096-047a	विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काशिपतेः सुता ।
01-096-047c	ज्येष्ठा तासामिदं वाक्यमब्रवीद्ध सती तदा ॥
01-096-048a	मया सौभपतिः पूर्वं मनसाभिवृतः पतिः ।
01-096-048c	तेन चास्मि वृता पूर्वमेष कामश्च मे पितुः ॥
01-096-049a	मया वरयितव्योऽभूच्छाल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ।

01-096-049c	एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ ततस्त्वं धर्ममाचर ॥
01-096-050a	एवमुक्तस्तया भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि ।
01-096-050c	चिन्तामभ्यगमद्वीरो युक्तां तस्यैव कर्मणः ॥
01-096-051a	स विनिश्चित्य धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
01-096-051c	अनुजज्ञे तदा ज्येष्ठामम्बां काशिपतेः सुताम् ॥
01-096-052a	अम्बिकाम्बालिके भार्ये प्रादाद्भ्रात्रे यवीयसे ।
01-096-052c	भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
01-096-053a	तयोः पाणिं गृहीत्वा स रूपयौवनदर्पितः ।
01-096-053c	विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ॥
01-096-054a	ते चापि बृहती श्यामे नीलकुञ्चितमूर्धजे ।
01-096-054c	रक्ततुङ्गनखोपेते पीनश्रोणिपयोधरे ॥
01-096-055a	आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते ।
01-096-055c	विचित्रवीर्यं कल्याणं पूजयामासतुस्तु ते ॥
01-096-056a	स चाश्विरूपसदृशो देवसत्त्वपराक्रमः ।
01-096-056c	सर्वासामेव नारीणां चित्तप्रमथनोऽभवत् ॥
01-096-057a	ताभ्यां सह समाः सप्त विहरन्पृथिवीपतिः ।
01-096-057c	विचित्रवीर्यस्तरुणो यक्षमाणं समपद्यत ॥
01-096-058a	सुहृदां यतमानानामाप्तैः सह चिकित्सकैः ।
01-096-058c	जगामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनम् ॥
01-096-059a	प्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्यगकारयत् ।
01-096-059c	राज्ञो विचित्रवीर्यस्य सत्यवत्या मते स्थितः ॥
01-096-059e	ऋत्विग्भिः सहितो भीष्मः सर्वैश्च कुरुपुंगवैः ॥

01-097-001 वैशंपायन उवाच

01-097-001a	ततः सत्यवती दीना कृपणा पुत्रगृद्धिनी ।
01-097-001c	पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि स्नुषाभ्यां सह भारत ॥
01-097-002a	धर्मं च पितृवंशं च मातृवंशं च मानिनी ।
01-097-002c	प्रसमीक्ष्य महाभागा गाङ्गेयं वाक्यमब्रवीत् ॥
01-097-003a	शंतनोर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः ।
01-097-003c	त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानं च प्रतिष्ठितम् ॥
01-097-004a	यथा कर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवम् ।
01-097-004c	यथा चायुर्ध्रुवं सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः ॥

01-097-005a	वेत्थ धर्माश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च ।
01-097-005c	विविधास्त्वं श्रुतीर्वेत्थ वेत्थ वेदांश्च सर्वशः ॥
01-097-006a	व्यवस्थानं च ते धर्मे कुलाचारं च लक्षये ।
01-097-006c	प्रतिपत्तिं च कृच्छ्रेषु शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥
01-097-007a	तस्मात्सुभृशमाश्वस्य त्वयि धर्मभृतां वर ।
01-097-007c	कार्ये त्वां विनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥
01-097-008a	मम पुत्रस्तव भ्राता वीर्यवान्सुप्रियश्च ते ।
01-097-008c	बाल एव गतः स्वर्गमपुत्रः पुरुषर्षभ ॥
01-097-009a	इमे महिष्यौ भ्रातुस्ते काशिराजसुते शुभे ।
01-097-009c	रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥
01-097-010a	तयोरुत्पादयापत्यं संतानाय कुलस्य नः ।
01-097-010c	मन्नियोगान्महाभाग धर्मं कर्तुमिहार्हसि ॥
01-097-011a	राज्ये चैवाभिषिच्यस्व भारताननुशाधि च ।
01-097-011c	दारांश्च कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ॥
01-097-012a	तथोच्यमानो मात्रा च सुहृद्भिश्च परंतपः ।
01-097-012c	प्रत्युवाच स धर्मात्मा धर्म्यमेवोत्तरं वचः ॥
01-097-013a	असंशयं परो धर्मस्त्वया मातरुदाहतः ।
01-097-013c	त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञां वेत्थ वै पराम् ॥
01-097-014a	जानासि च यथावृत्तं शुल्कहेतोस्त्वदन्तरे ।
01-097-014c	स सत्यवति सत्यं ते प्रतिजानाम्यहं पुनः ॥
01-097-015a	परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः ।
01-097-015c	यद्वाप्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं कथंचन ॥
01-097-016a	त्यजेच्च पृथिवी गन्धमापश्च रसमात्मनः ।
01-097-016c	ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्पर्शगुणं त्यजेत् ॥
01-097-017a	प्रभां समुत्सृजेदर्को धूमकेतुस्तथोष्णताम् ।
01-097-017c	त्यजेच्छब्दं तथाकाशः सोमः शीतांशुतां त्यजेत् ॥
01-097-018a	विक्रमं वृत्रहा जह्याद्धर्मं जह्याच्च धर्मराट् ।
01-097-018c	न त्वहं सत्यमुत्स्रष्टुं व्यवसेयं कथंचन ॥
01-097-019a	एवमुक्ता तु पुत्रेण भूरिद्रविणतेजसा ।
01-097-019c	माता सत्यवती भीष्ममुवाच तदनन्तरम् ॥
01-097-020a	जानामि ते स्थितिं सत्ये परां सत्यपराक्रम ।

01-097-020c	इच्छन्सृजेथास्त्रील्लोकानन्यांस्त्वं स्वेन तेजसा ॥
01-097-021a	जानामि चैव सत्यं तन्मदर्थं यदभाषथाः ।
01-097-021c	आपद्धर्ममवेक्षस्व वह पैतामहीं धुरम् ॥
01-097-022a	यथा ते कुलतन्तुश्च धर्मश्च न पराभवेत् ।
01-097-022c	सुहृदश्च प्रहृष्येरंस्तथा कुरु परंतप ॥
01-097-023a	लालप्यमानां तामेवं कृपणां पुत्रगृद्धिनीम् ।
01-097-023c	धर्मादपेतं ब्रुवतीं भीष्मो भूयोऽब्रवीदिदम् ॥
01-097-024a	राज्ञि धर्मानवेक्षस्व मा नः सर्वान्व्यनीनशः ।
01-097-024c	सत्याच्च्युतिः क्षत्रियस्य न धर्मेषु प्रशस्यते ॥
01-097-025a	शंतनोरपि संतानं यथा स्यादक्षयं भुवि ।
01-097-025c	तत्ते धर्मं प्रवक्ष्यामि क्षात्रं राज्ञि सनातनम् ॥
01-097-026a	श्रुत्वा तं प्रतिपद्येथाः प्राज्ञैः सह पुरोहितैः ।
01-097-026c	आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतन्त्रमवेक्ष्य च ॥

01-098-001 भीष्म उवाच

01-098-001a	जामदग्न्येन रामेण पितुर्वधममृष्यता ।
01-098-001c	क्रुद्धेन च महाभागे हैहयाधिपतिर्हतः ॥
01-098-001e	शतानि दश बाहूनां निकृत्तान्यर्जुनस्य वै ॥
01-098-002a	पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।
01-098-002c	निर्दग्धं क्षत्रमसकृद्रथेन जयता महीम् ॥
01-098-003a	एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेण महात्मना ।
01-098-003c	त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥
01-098-004a	ततः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समन्ततः ।
01-098-004c	उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्नियतात्मभिः ॥
01-098-005a	पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितम् ।
01-098-005c	धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणांस्ताः समभ्ययुः ॥
01-098-005e	लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः ॥
01-098-006a	अथोतथ्य इति ख्यात आसीद्धीमानृषिः पुरा ।
01-098-006c	ममता नाम तस्यासीद्भार्या परमसंमता ॥
01-098-007a	उतथ्यस्य यवीयांस्तु पुरोधस्त्रिदिवौकसाम् ।
01-098-007c	बृहस्पतिर्बृहत्तेजा ममतां सोऽन्वपद्यत ॥
01-098-008a	उवाच ममता तं तु देवरं वदतां वरम् ।

01-098-008c	अन्तर्वत्नी अहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥
01-098-009a	अयं च मे महाभाग कुक्षावेव बृहस्पते ।
01-098-009c	औतथ्यो वेदमत्रैव षडङ्गं प्रत्यधीयत ॥
01-098-010a	अमोघरेतास्त्वं चापि नूनं भवितुमर्हसि ।
01-098-010c	तस्मादेवंगतेऽद्य त्वमुपारमितुमर्हसि ॥
01-098-011a	एवमुक्तस्तया सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः ।
01-098-011c	कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छितुम् ॥
01-098-012a	संबभूव ततः कामी तया सार्धमकामया ।
01-098-012c	उत्सृजन्तं तु तं रेतः स गर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥
01-098-013a	भोस्तात कन्यस वदे द्वयोर्नास्त्यत्र संभवः ।
01-098-013c	अमोघशुक्रश्च भवान्पूर्वं चाहमिहागतः ॥
01-098-014a	शशाप तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः ।
01-098-014c	उतथ्यपुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः ॥
01-098-015a	यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ।
01-098-015c	एवमात्थ वचस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥
01-098-016a	स वै दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत ।
01-098-016c	बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥
01-098-017a	स पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायशाः ।
01-098-017c	ऋषेरुतथ्यस्य तदा संतानकुलवृद्धये ॥
01-098-018a	लोभमोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः ।
01-098-018c	काष्ठे समुद्रे प्रक्षिप्य गङ्गायां समवासृजन् ॥
01-098-019a	न स्यादन्धश्च वृद्धश्च भर्तव्योऽयमिति स्म ते ।
01-098-019c	चिन्तयित्वा ततः क्रूराः प्रतिजग्मुरथो गृहान् ॥
01-098-020a	सोऽनुस्रोतस्तदा राजन्प्लवमान ऋषिस्ततः ।
01-098-020c	जगाम सुबहून्देशानन्धस्तेनोडुपेन ह ॥
01-098-021a	तं तु राजा बलिर्नाम सर्वधर्मविशारदः ।
01-098-021c	अपश्यन्मज्जनगतः स्रोतसाभ्याशमागतम् ॥
01-098-022a	जग्राह चैनं धर्मात्मा बलिः सत्यपराक्रमः ।
01-098-022c	ज्ञात्वा चैनं स वव्रेऽथ पुत्रार्थं मनुजर्षभ ॥
01-098-023a	संतानार्थं महाभाग भार्यासु मम मानद ।
01-098-023c	पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥

01-098-024a	एवमुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्तवानृषिः ।
01-098-024c	तस्मै स राजा स्वां भार्या सुदेष्णां प्राहिणोत्तदा ॥
01-098-025a	अन्धं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह ।
01-098-025c	स्वां तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोत्तदा ॥
01-098-026a	तस्यां काक्षीवदादीन्स शूद्रयोनावृषिर्वशी ।
01-098-026c	जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव तु ॥
01-098-027a	काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः ।
01-098-027c	उवाच तमृषिं राजा ममैत इति वीर्यवान् ॥
01-098-028a	नेत्युवाच महर्षिस्तं ममैवैत इति ब्रुवन् ।
01-098-028c	शूद्रयोनौ मया हीमे जाताः काक्षीवदादयः ॥
01-098-029a	अन्धं वृद्धं च मां मत्वा सुदेष्णा महिषी तव ।
01-098-029c	अवमन्य ददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां हि मे ॥
01-098-030a	ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमम् ।
01-098-030c	बलिः सुदेष्णां भार्या च तस्मै तां प्राहिणोत्पुनः ॥
01-098-031a	तां स दीर्घतमाङ्गेषु स्पृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत् ।
01-098-031c	भविष्यति कुमारस्ते तेजस्वी सत्यवागिति ॥
01-098-032a	तत्राङ्गो नाम राजर्षिः सुदेष्णायामजायत ।
01-098-032c	एवमन्ये महेष्वासा ब्राह्मणैः क्षत्रिया भुवि ॥
01-098-033a	जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
01-098-033c	एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरु यथेप्सितम् ॥

01-099-001 भीष्म उवाच

01-099-001a	पुनर्भरतवंशस्य हेतुं संतानवृद्धये ।
01-099-001c	वक्ष्यामि नियतं मातस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
01-099-002a	ब्राह्मणो गुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमन्त्र्यताम् ।
01-099-002c	विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः ॥

01-099-003 वैशंपायन उवाच

01-099-003a	ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया ।
01-099-003c	विहसन्तीव सत्रीडमिदं वचनमब्रवीत् ॥
01-099-004a	सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
01-099-004c	विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि संतानाय कुलस्य च ॥

01-099-004e	न ते शक्यमनाख्यातुमापद्धीयं तथाविधा ॥
01-099-005a	त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परा गतिः ।
01-099-005c	तस्मान्निशम्य वाक्यं मे कुरुष्व यदनन्तरम् ॥
01-099-006a	धर्मयुक्तस्य धर्मात्मन्पितुरासीत्तरी मम ।
01-099-006c	सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयौवने ॥
01-099-007a	अथ धर्मभृतां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः ।
01-099-007c	आजगाम तरीं धीमांस्तरिष्यन्मुनां नदीम् ॥
01-099-008a	स तार्यमाणो यमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा ।
01-099-008c	सान्त्वपूर्वं मुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं बहु ॥
01-099-009a	तमहं शापभीता च पितुर्भीता च भारत ।
01-099-009c	वरैरसुलभैरुक्ता न प्रत्याख्यातुमुत्सहे ॥
01-099-010a	अभिभूय स मां बालां तेजसा वशमानयत् ।
01-099-010c	तमसा लोकमावृत्य नौगतामेव भारत ॥
01-099-011a	मत्स्यगन्धो महानासीत्पुरा मम जुगुप्सितः ।
01-099-011c	तमपास्य शुभं गन्धमिमं प्रादात्स मे मुनिः ॥
01-099-012a	ततो मामाह स मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकम् ।
01-099-012c	द्वीपेऽस्या एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥
01-099-013a	पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृषिः ।
01-099-013c	कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति स्मृतः ॥
01-099-014a	यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः ।
01-099-014c	लोके व्यासत्वमापेदे काष्ण्यात्कृष्णत्वमेव च ॥
01-099-015a	सत्यवादी शमपरस्तपस्वी दग्धकिल्बिषः ।
01-099-015c	स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया च अमितद्युते ॥
01-099-015e	भ्रातुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति ॥
01-099-016a	स हि मामुक्तवांस्तत्र स्मरेः कृत्येषु मामिति ।
01-099-016c	तं स्मरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि ॥
01-099-017a	तव ह्यनुमते भीष्म नियतं स महातपाः ।
01-099-017c	विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥
01-099-018a	महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
01-099-018c	धर्ममर्थं च कामं च त्रीनेतान्योऽनुपश्यति ॥
01-099-019a	अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मं धर्मानुबन्धनम् ।

01-099-019c	कामं कामानुबन्धं च विपरीतान्पृथक्पृथक् ॥
01-099-019e	यो विचिन्त्य धिया सम्यग्व्यवस्यति स बुद्धिमान् ॥
01-099-020a	तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः ।
01-099-020c	उक्तं भवत्या यच्छ्रेयः परमं रोचते मम ॥
01-099-021a	ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन ।
01-099-021c	कृष्णद्वैपायनं काली चिन्तयामास वै मुनिम् ॥
01-099-022a	स वेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञाय चिन्तितम् ।
01-099-022c	प्रादुर्बभूवाविदितः क्षणेन कुरुनन्दन ॥
01-099-023a	तस्मै पूजां तदा दत्त्वा सुताय विधिपूर्वकम् ।
01-099-023c	परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रस्नवैरभिषिच्य च ॥
01-099-023e	मुमोच बाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तम् ॥
01-099-024a	तामद्भिः परिषिच्यार्तां महर्षिरभिवाद्य च ।
01-099-024c	मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमब्रवीत् ॥
01-099-025a	भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः ।
01-099-025c	शाधि मां धर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ॥
01-099-026a	तस्मै पूजां ततोऽकार्षीत्पुरोधाः परमर्षये ।
01-099-026c	स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥
01-099-027a	तमासनगतं माता पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ।
01-099-027c	सत्यवत्यभिवीक्ष्यैनमुवाचेदमनन्तरम् ॥
01-099-028a	मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे ।
01-099-028c	तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः ॥
01-099-029a	विधातृविहितः स त्वं यथा मे प्रथमः सुतः ।
01-099-029c	विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मेऽवरजः सुतः ॥
01-099-030a	यथैव पितृतो भीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः ।
01-099-030c	भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे ॥
01-099-031a	अयं शांतनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः ।
01-099-031c	बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्यानुशासने ॥
01-099-032a	स त्वं व्यपेक्षया भ्रातुः संतानाय कुलस्य च ।
01-099-032c	भीष्मस्य चास्य वचनान्नियोगाच्च ममानघ ॥
01-099-033a	अनुक्रोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च ।
01-099-033c	आनृशंस्येन यद्ब्रूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥

01-099-034a यवीयसस्तव भ्रातुर्भार्ये सुरसुतोपमे ।
01-099-034c रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ॥
01-099-035a तयोरुत्पादयापत्यं समर्थो ह्यसि पुत्रक ।
01-099-035c अनुरूपं कुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ॥
01-099-036 व्यास उवाच
01-099-036a वेत्थ धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च ।
01-099-036c यथा च तव धर्मज्ञे धर्मे प्रणिहिता मतिः ॥
01-099-037a तस्मादहं त्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणम् ।
01-099-037c ईप्सितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्पुरातनम् ॥
01-099-038a भ्रातुः पुत्रान्प्रदास्यामि मित्रावरुणयोः समान् ।
01-099-038c व्रतं चरेतां ते देव्यौ निर्दिष्टमिह यन्मया ॥
01-099-039a संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः ।
01-099-039c न हि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ॥

01-099-040 सत्यवत्युवाच
01-099-040a यथा सद्यः प्रपद्येत देवी गर्भं तथा कुरु ।
01-099-040c अराजकेषु राष्ट्रेषु नास्ति वृष्टिर्न देवताः ॥
01-099-041a कथमराजकं राष्ट्रं शक्यं धारयितुं प्रभो ।
01-099-041c तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मस्तं वर्धयिष्यति ॥

01-099-042 व्यास उवाच
01-099-042a यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया क्षिप्रमकालिकम् ।
01-099-042c विरूपतां मे सहतामेतदस्याः परं व्रतम् ॥
01-099-043a यदि मे सहते गन्धं रूपं वेषं तथा वपुः ।
01-099-043c अद्यैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यताम् ॥

01-099-044 वैशंपायन उवाच
01-099-044a समागमनमाकाङ्क्षन्निति सोऽन्तर्हितो मुनिः ।
01-099-044c ततोऽभिगम्य सा देवी स्नुषां रहसि संगताम् ॥
01-099-044e धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाच वचनं हितम् ॥
01-099-045a कौसल्ये धर्मतन्त्रं यद्ब्रवीमि त्वां निबोध मे ।
01-099-045c भरतानां समुच्छेदो व्यक्तं मद्भाग्यसंक्षयात् ॥
01-099-046a व्यथितां मां च संप्रेक्ष्य पितृवंशं च पीडितम् ।

- 01-099-046c भीष्मो बुद्धिमदान्मेऽत्र धर्मस्य च विवृद्धये ॥
 01-099-047a सा च बुद्धिस्तवाधीना पुत्रि ज्ञातं मयेति ह ।
 01-099-047c नष्टं च भारतं वंशं पुनरेव समुद्धर ॥
 01-099-048a पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराजसमप्रभम् ।
 01-099-048c स हि राज्यधुरं गुर्वीमुद्वक्ष्यति कुलस्य नः ॥
 01-099-049a सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्धर्मचारिणीम् ।
 01-099-049c भोजयामास विप्रांश्च देवर्षीनतिथींस्तथा ॥

01-100-001 वैशंपायन उवाच

- 01-100-001a ततः सत्यवती काले वधूं स्नातामृतौ तदा ।
 01-100-001c संवेशयन्ती शयने शनकैर्वाक्यमब्रवीत् ॥
 01-100-002a कौसल्ये देवरस्तेऽस्ति सोऽद्य त्वानुप्रवेक्ष्यति ।
 01-100-002c अप्रमत्ता प्रतीक्षैनं निशीथे आगमिष्यति ॥
 01-100-003a श्वश्वास्तद्वचनं श्रुत्वा शयाना शयने शुभे ।
 01-100-003c साचिन्तयत्तदा भीष्ममन्यांश्च कुरुपुंगवान् ॥
 01-100-004a ततोऽम्बिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यवागृषिः ।
 01-100-004c दीप्यमानेषु दीपेषु शयनं प्रविवेश ह ॥
 01-100-005a तस्य कृष्णस्य कपिला जटा दीप्ते च लोचने ।
 01-100-005c बभ्रूणि चैव श्मश्रूणि दृष्ट्वा देवी न्यमीलयत् ॥
 01-100-006a संबभूव तया रात्रौ मातुः प्रियचिकीर्षया ।
 01-100-006c भयात्काशिसुता तं तु नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ॥
 01-100-007a ततो निष्क्रान्तमासाद्य माता पुत्रमथाब्रवीत् ।
 01-100-007c अप्यस्यां गुणवान्पुत्र राजपुत्रो भविष्यति ॥
 01-100-008a निशम्य तद्वचो मातुर्व्यासः परमबुद्धिमान् ।
 01-100-008c प्रोवाचातीन्द्रियज्ञानो विधिना संप्रचोदितः ॥
 01-100-009a नागायुतसमप्राणो विद्वान्राजर्षिसत्तमः ।
 01-100-009c महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ॥
 01-100-010a तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महाबलाः ।
 01-100-010c किं तु मातुः स वैगुण्यादन्ध एव भविष्यति ॥
 01-100-011a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमथाब्रवीत् ।
 01-100-011c नान्धः कुरूणां नृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥
 01-100-012a ज्ञातिवंशस्य गोप्तारं पितृणां वंशवर्धनम् ।

01-100-012c	द्वितीयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि ॥
01-100-013a	स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चक्राम महातपाः ।
01-100-013c	सापि कालेन कौसल्या सुषुवेऽन्धं तमात्मजम् ॥
01-100-014a	पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य स्नुषां ततः ।
01-100-014c	ऋषिमावाहयत्सत्या यथापूर्वमनिन्दिता ॥
01-100-015a	ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्तामपद्यत ।
01-100-015c	अम्बालिकामथाभ्यागादृषिं दृष्ट्वा च सापि तम् ॥
01-100-015e	विषण्णा पाण्डुसंकाशा समपद्यत भारत ॥
01-100-016a	तां भीतां पाण्डुसंकाशां विषण्णां प्रेक्ष्य पार्थिव ।
01-100-016c	व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ॥
01-100-017a	यस्मात्पाण्डुत्वमापन्ना विरूपं प्रेक्ष्य मामपि ।
01-100-017c	तस्मादेष सुतस्तुभ्यं पाण्डुरेव भविष्यति ॥
01-100-018a	नाम चास्य तदेवेह भविष्यति शुभानने ।
01-100-018c	इत्युक्त्वा स निराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः ॥
01-100-019a	ततो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमभाषत ।
01-100-019c	शशंस स पुनर्मात्रे तस्य बालस्य पाण्डुताम् ॥
01-100-020a	तं माता पुनरेवान्यमेकं पुत्रमयाचत ।
01-100-020c	तथेति च महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत ॥
01-100-021a	ततः कुमारं सा देवी प्राप्तकालमजीजनत् ।
01-100-021c	पाण्डुं लक्षणसंपन्नं दीप्यमानमिव श्रिया ॥
01-100-021e	तस्य पुत्रा महेष्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः ॥
01-100-022a	ऋतुकाले ततो ज्येष्ठां वधूं तस्मै न्ययोजयत् ।
01-100-022c	सा तु रूपं च गन्धं च महर्षेः प्रविचिन्त्य तम् ॥
01-100-022e	नाकरोद्वचनं देव्या भयात्सुरसुतोपमा ॥
01-100-023a	ततः स्वैर्भूषणैर्दासीं भूषयित्वाप्सरोपमाम् ।
01-100-023c	प्रेषयामास कृष्णाय ततः काशिपतेः सुता ॥
01-100-024a	दासी ऋषिमनुप्राप्तं प्रत्युद्रम्याभिवाद्य च ।
01-100-024c	संविवेशाभ्यनुज्ञाता सत्कृत्योपचचार ह ॥
01-100-025a	कामोपभोगेन तु स तस्यां तुष्टिमगादृषिः ।
01-100-025c	तया सहोषितो रात्रिं महर्षिः प्रीयमाणया ॥
01-100-026a	उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्या भविष्यसि ।

01-100-026c	अयं च ते शुभे गर्भः श्रीमानुदरमागतः ॥
01-100-026e	धर्मात्मा भविता लोके सर्वबुद्धिमतां वरः ॥
01-100-027a	स जज्ञे विदुरो नाम कृष्णद्वैपायनात्मजः ।
01-100-027c	धृतराष्ट्रस्य च भ्राता पाण्डोश्चामितबुद्धिमान् ॥
01-100-028a	धर्मो विदुररूपेण शापात्तस्य महात्मनः ।
01-100-028c	माण्डव्यस्यार्थतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ॥
01-100-029a	स धर्मस्यानृणो भूत्वा पुनर्मात्रा समेत्य च ।
01-100-029c	तस्यै गर्भं समावेद्य तत्रैवान्तरधीयत ॥
01-100-030a	एवं विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे द्वैपायनादपि ।
01-100-030c	जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविवर्धनाः ॥

01-101-001 जनमेजय उवाच

01-101-001a	किं कृतं कर्म धर्मेण येन शापमुपेयिवान् ।
01-101-001c	कस्य शापाच्च ब्रह्मर्षे शूद्रयोनावजायत ॥

01-101-002 वैशंपायन उवाच

01-101-002a	बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्माण्डव्य इति विश्रुतः ।
01-101-002c	धृतिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥
01-101-003a	स आश्रमपदद्वारि वृक्षमूले महातपाः ।
01-101-003c	ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी तस्थौ मौनव्रतान्वितः ॥
01-101-004a	तस्य कालेन महता तस्मिंस्तपसि तिष्ठतः ।
01-101-004c	तमाश्रमपदं प्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः ॥
01-101-004e	अनुसार्यमाणा बहुभी रक्षिभिर्भरतर्षभ ॥
01-101-005a	ते तस्यावसथे लोप्त्रं निदधुः कुरुसत्तम ।
01-101-005c	निधाय च भयाल्लीनास्तत्रैवान्वागते बले ॥
01-101-006a	तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम् ।
01-101-006c	आजगाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ॥
01-101-007a	तमपृच्छंस्ततो राजंस्तथावृत्तं तपोधनम् ।
01-101-007c	कतरेण पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ॥
01-101-007e	तेन गच्छामहे ब्रह्मन्पथा शीघ्रतरं वयम् ॥
01-101-008a	तथा तु रक्षिणां तेषां ब्रुवतां स तपोधनः ।
01-101-008c	न किञ्चिद्वचनं राजन्नवदत्साध्वसाधु वा ॥

01-101-009a	ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानास्तदाश्रमम् ।
01-101-009c	ददृशुस्तत्र संलीनांस्तांश्चोरान्द्रव्यमेव च ॥
01-101-010a	ततः शङ्का समभवद्रक्षिणां तं मुनिं प्रति ।
01-101-010c	संयम्यैनं ततो राज्ञे दस्यूंश्चैव न्यवेदयन् ॥
01-101-011a	तं राजा सह तैश्चोरैरन्वशाद्वध्यतामिति ।
01-101-011c	स वध्यघातैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ॥
01-101-012a	ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा ।
01-101-012c	प्रतिजग्मुर्महीपालं धनान्यादाय तान्यथ ॥
01-101-013a	शूलस्थः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः ।
01-101-013c	निराहारोऽपि विप्रर्षिर्मरणं नाभ्युपागमत् ॥
01-101-013e	धारयामास च प्राणानृषींश्च समुपानयत् ॥
01-101-014a	शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना ।
01-101-014c	संतापं परमं जग्मुर्मनयोऽथ परंतप ॥
01-101-015a	ते रात्रौ शकुना भूत्वा संन्यवर्तन्त सर्वतः ।
01-101-015c	दर्शयन्तो यथाशक्ति तमपृच्छन्दिजोत्तमम् ॥
01-101-015e	श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्किं पापं कृतवानसि ॥
01-101-016a	ततः स मुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान् ।
01-101-016c	दोषतः कं गमिष्यामि न हि मेऽन्योऽपराध्यति ॥
01-101-017a	राजा च तमृषिं श्रुत्वा निष्क्रम्य सह मन्त्रिभिः ।
01-101-017c	प्रसादयामास तदा शूलस्थमृषिसत्तमम् ॥
01-101-018a	यन्मयापकृतं मोहादज्ञानादृषिसत्तम ।
01-101-018c	प्रसादये त्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥
01-101-019a	एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ।
01-101-019c	कृतप्रसादो राजा तं ततः समवतारयत् ॥
01-101-020a	अवतार्य च शूलाग्रात्तच्छूलं निश्चकर्ष ह ।
01-101-020c	अशक्नुवंश्च निष्क्रष्टुं शूलं मूले स चिच्छिदे ॥
01-101-021a	स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन्मुनिः ।
01-101-021c	स तेन तपसा लोकान्विजिग्ये दुर्लभान्परैः ॥
01-101-021e	अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु कथ्यते ॥
01-101-022a	स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमार्थवित् ।
01-101-022c	आसनस्थं ततो धर्मं दृष्ट्वोपालभत प्रभुः ॥

01-101-023a

किं नु तद्दृष्टकृतं कर्म मया कृतमजानता ।

01-101-023c

यस्येयं फलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादिता मया ॥

01-101-023e

शीघ्रमाचक्ष्व मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलम् ॥

01-101-024

धर्म उवाच

01-101-024a

पतंगकानां पुच्छेषु त्वयेषीका प्रवेशिता ।

01-101-024c

कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपोधन ॥

01-101-025

अणीमाण्डव्य उवाच

01-101-025a

अल्पेऽपराधे विपुलो मम दण्डस्त्वया कृतः ।

01-101-025c

शूद्रयोनावतो धर्म मानुषः संभविष्यसि ॥

01-101-026a

मर्यादां स्थापयाम्यद्य लोके धर्मफलोदयाम् ।

01-101-026c

आ चतुर्दशमाद्वर्षान्न भविष्यति पातकम् ॥

01-101-026e

परेण कुर्वतामेवं दोष एव भविष्यति ॥

01-101-027

वैशंपायन उवाच

01-101-027a

एतेन त्वपराधेन शापात्तस्य महात्मनः ।

01-101-027c

धर्मो विदुररूपेण शूद्रयोनावजायत ॥

01-101-028a

धर्मे चार्थे च कुशलो लोभक्रोधविवर्जितः ।

01-101-028c

दीर्घदर्शी शमपरः कुरूणां च हिते रतः ॥

01-102-001

वैशंपायन उवाच

01-102-001a

तेषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलम् ।

01-102-001c

कुरवोऽथ कुरुक्षेत्रं त्रयमेतदवर्धत ॥

01-102-002a

ऊर्ध्वसस्याभवद्भूमिः सस्यानि फलवन्ति च ।

01-102-002c

यथर्तुवर्षी पर्जन्यो बहुपुष्पफला द्रुमाः ॥

01-102-003a

वाहनानि प्रहृष्टानि मुदिता मृगपक्षिणः ।

01-102-003c

गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च ॥

01-102-004a

वणिग्भिश्चावकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः ।

01-102-004c

शूराश्च कृतविद्याश्च सन्तश्च सुखिनोऽभवन् ॥

01-102-005a

नाभवन्दस्यवः केचिन्नाधर्मरुचयो जनाः ।

01-102-005c

प्रदेशेष्वपि राष्ट्राणां कृतं युगमवर्तत ॥

01-102-006a

दानक्रियाधर्मशीला यज्ञव्रतपरायणाः ।

01-102-006c

अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ता व्यवर्धन्त प्रजास्तदा ॥

01-102-007a	मानक्रोधविहीनाश्च जना लोभविवर्जिताः ।
01-102-007c	अन्योन्यमभ्यवर्धन्त धर्मोत्तरमवर्तत ॥
01-102-008a	तन्महोदधिवत्पूर्णं नगरं वै व्यरोचत ।
01-102-008c	द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ॥
01-102-008e	प्रासादशतसंबाधं महेन्द्रपुरसंनिभम् ॥
01-102-009a	नदीषु वनखण्डेषु वापीपल्वलसानुषु ।
01-102-009c	काननेषु च रम्येषु विजहुर्मुदिता जनाः ॥
01-102-010a	उत्तरैः कुरुभिः सार्धं दक्षिणाः कुरवस्तदा ।
01-102-010c	विस्पर्धमाना व्यचरंस्तथा सिद्धर्षिचारणैः ॥
01-102-010e	नाभवत्कृपणः कश्चिन्नाभवन्विधवाः स्त्रियः ॥
01-102-011a	तस्मिञ्जनपदे रम्ये बहवः कुरुभिः कृताः ।
01-102-011c	कूपारामसभावाप्यो ब्राह्मणावसथास्तथा ॥
01-102-011e	भीष्मेण शास्त्रतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते ॥
01-102-012a	बभूव रमणीयश्च चैत्ययूपशताङ्कितः ।
01-102-012c	स देशः परराष्ट्राणि प्रतिगृह्याभिवर्धितः ॥
01-102-012e	भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत ॥
01-102-013a	क्रियमाणेषु कृत्येषु कुमाराणां महात्मनाम् ।
01-102-013c	पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः सततोत्सवाः ॥
01-102-014a	गृहेषु कुरुमुख्यानां पौराणां च नराधिप ।
01-102-014c	दीयतां भुज्यतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥
01-102-015a	धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः ।
01-102-015c	जन्मप्रभृति भीष्मेण पुत्रवत्परिपालिताः ॥
01-102-016a	संस्कारैः संस्कृतास्ते तु व्रताध्ययनसंयुताः ।
01-102-016c	श्रमव्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवनम् ॥
01-102-017a	धनुर्वेदेऽश्वपृष्ठे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि ।
01-102-017c	तथैव गजशिक्षायां नीतिशास्त्रे च पारगाः ॥
01-102-018a	इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु चाभिभो ।
01-102-018c	वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्र कृतनिश्रमाः ॥
01-102-019a	पाण्डुर्धनुषि विक्रान्तो नरेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ।
01-102-019c	अत्यन्यान्बलवानासीद्धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥
01-102-020a	त्रिषु लोकेषु न त्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ।

- 01-102-020c धर्मनित्यस्ततो राजन्धर्मे च परमं गतः ॥
 01-102-021a प्रनष्टं शंतनोर्वंशं समीक्ष्य पुनरुद्धृतम् ।
 01-102-021c ततो निर्वचनं लोके सर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥
 01-102-022a वीरसूनां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलम् ।
 01-102-022c सर्वधर्मविदां भीष्मः पुराणां गजसाह्वयम् ॥
 01-102-023a धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्ट्वाद्राज्यं न प्रत्यपद्यत ।
 01-102-023c करणत्वाच्च विदुरः पाण्डुरासीन्महीपतिः ॥

01-103-001 भीष्म उवाच

- 01-103-001a गुणैः समुदितं सम्यगिदं नः प्रथितं कुलम् ।
 01-103-001c अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् ॥
 01-103-002a रक्षितं राजभिः पूर्वैर्धर्मविद्धिर्महात्मभिः ।
 01-103-002c नोत्सादमगमच्चेदं कदाचिदिह नः कुलम् ॥
 01-103-003a मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना ।
 01-103-003c समवस्थापितं भूयो युष्मासु कुलतन्तुषु ॥
 01-103-004a वर्धते तदिदं पुत्र कुलं सागरवद्यथा ।
 01-103-004c तथा मया विधातव्यं त्वया चैव विशेषतः ॥
 01-103-005a श्रूयते यादवी कन्या अनुरूपा कुलस्य नः ।
 01-103-005c सुबलस्यात्मजा चैव तथा मद्रेश्वरस्य च ॥
 01-103-006a कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च सर्वशः ।
 01-103-006c उचिताश्चैव संबन्धे तेऽस्माकं क्षत्रियर्षभाः ॥
 01-103-007a मन्ये वरयितव्यास्ता इत्यहं धीमतां वर ।
 01-103-007c संतानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुर मन्यसे ॥

01-103-008 विदुर उवाच

- 01-103-008a भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः ।
 01-103-008c तस्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्य कुरु यद्धितम् ॥

01-103-009 वैशंपायन उवाच

- 01-103-009a अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।
 01-103-009c आराध्य वरदं देवं भगनेत्रहरं हरम् ॥
 01-103-009e गान्धारी किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभा ॥
 01-103-010a इति श्रुत्वा च तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः ।

01-103-010c	ततो गान्धारराजस्य प्रेषयामास भारत ॥
01-103-011a	अचक्षुरिति तत्रासीत्सुबलस्य विचारणा ।
01-103-011c	कुलं ख्यातिं च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः ॥
01-103-011e	ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीम् ॥
01-103-012a	गान्धारी त्वपि शुश्राव धृतराष्ट्रमचक्षुषम् ।
01-103-012c	आत्मानं दित्सितं चास्मै पित्रा मात्रा च भारत ॥
01-103-013a	ततः सा पट्टमादाय कृत्वा बहुगुणं शुभा ।
01-103-013c	बबन्ध नेत्रे स्वे राजन्पतिव्रतपरायणा ॥
01-103-013e	नात्यश्रीयां पतिमहमित्येवं कृतनिश्चया ॥
01-103-014a	ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात् ।
01-103-014c	स्वसारं परया लक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् ॥
01-103-015a	दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथार्हं च परिच्छदम् ।
01-103-015c	पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः ॥
01-103-016a	गान्धार्यपि वरारोहा शीलाचारविचेष्टितैः ।
01-103-016c	तुष्टिं कुरूणां सर्वेषां जनयामास भारत ॥
01-103-017a	वृत्तेनाराध्य तान्सर्वान्पतिव्रतपरायणा ।
01-103-017c	वाचापि पुरुषानन्यान्सुव्रता नान्वकीर्तयत् ॥

01-104-001 वैशंपायन उवाच

01-104-001a	शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताभवत् ।
01-104-001c	तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदृशी भुवि ॥
01-104-002a	पैतृष्वसेयाय स तामनपत्याय वीर्यवान् ।
01-104-002c	अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वीर्यवान् ॥
01-104-003a	अग्रजातेति तां कन्यामग्र्यानुग्रहकाङ्क्षिणे ।
01-104-003c	प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥
01-104-004a	सा नियुक्ता पितुर्गेहे देवतातिथिपूजने ।
01-104-004c	उग्रं पर्यचरद्द्वोरं ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥
01-104-005a	निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।
01-104-005c	तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ॥
01-104-006a	तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्ववेक्षया ।
01-104-006c	अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ॥
01-104-007a	यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।

01-104-007c	तस्य तस्य प्रसादेन पुत्रस्तव भविष्यति ॥
01-104-008a	तथोक्ता सा तु विप्रेण तेन कौतूहलात्तदा ।
01-104-008c	कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ॥
01-104-009a	सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम् ।
01-104-009c	विस्मिता चानवद्याङ्गी दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥
01-104-010a	प्रकाशकर्मा तपनस्तस्यां गर्भं दधौ ततः ।
01-104-010c	अजीजनत्ततो वीरं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥
01-104-010e	आमुक्तकवचः श्रीमान्देवगर्भः श्रियावृतः ॥
01-104-011a	सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः ।
01-104-011c	अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विश्रुतः ॥
01-104-012a	प्रादाच्च तस्याः कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः ।
01-104-012c	दत्त्वा च ददतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः ॥
01-104-013a	गूहमानापचारं तं बन्धुपक्षभयात्तदा ।
01-104-013c	उत्ससर्ज जले कुन्ती तं कुमारं सलक्षणम् ॥
01-104-014a	तमुत्सृष्टं तदा गर्भं राधाभर्ता महायशाः ।
01-104-014c	पुत्रत्वे कल्पयामास सभार्यः सूतनन्दनः ॥
01-104-015a	नामधेयं च चक्राते तस्य बालस्य तावुभौ ।
01-104-015c	वसुना सह जातोऽयं वसुषेणो भवत्विति ॥
01-104-016a	स वर्धमानो बलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत् ।
01-104-016c	आ पृष्ठतापादादित्यमुपतस्थे स वीर्यवान् ॥
01-104-017a	यस्मिन्काले जपन्नास्ते स वीरः सत्यसंगरः ।
01-104-017c	नादेयं ब्राह्मणेष्वसीत्तस्मिन्काले महात्मनः ॥
01-104-018a	तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षार्थं भूतभावनः ।
01-104-018c	कुण्डले प्रार्थयामास कवचं च महाद्युतिः ॥
01-104-019a	उत्कृत्य विमनाः स्वाङ्गात्कवचं रुधिरस्रवम् ।
01-104-019c	कर्णस्तु कुण्डले छित्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलिः ॥
01-104-020a	शक्तिं तस्मै ददौ शक्रः विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ।
01-104-020c	देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥
01-104-020e	यस्मै क्षेप्स्यसि रुष्टः सन्सोऽनया न भविष्यति ॥
01-104-021a	पुरा नाम तु तस्यासीद्वसुषेण इति श्रुतम् ।
01-104-021c	ततो वैकर्तनः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥

01-105-001 वैशंपायन उवाच

- 01-105-001a रूपसत्त्वगुणोपेता धर्मारामा महाव्रता ।
 01-105-001c दुहिता कुन्तिभोजस्य कृते पित्रा स्वयंवरे ॥
 01-105-002a सिंहदंष्ट्रं गजस्कन्धमृषभाक्षं महाबलम् ।
 01-105-002c भूमिपालसहस्राणां मध्ये पाण्डुमविन्दत ॥
 01-105-003a स तथा कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरुनन्दनः ।
 01-105-003c युयुजेऽमितसौभाग्यः पौलोम्या मघवानिव ॥
 01-105-004a यात्वा देवव्रतेनापि मद्राणां पुटभेदनम् ।
 01-105-004c विश्रुता त्रिषु लोकेषु माद्री मद्रपतेः सुता ॥
 01-105-005a सर्वराजसु विख्याता रूपेणासदृशी भुवि ।
 01-105-005c पाण्डोरर्थे परिक्रीता धनेन महता तदा ॥
 01-105-005e विवाहं कारयामास भीष्मः पाण्डोर्महात्मनः ॥
 01-105-006a सिंहोरस्कं गजस्कन्धमृषभाक्षं मनस्विनम् ।
 01-105-006c पाण्डुं दृष्ट्वा नरव्याघ्रं व्यस्मयन्त नरा भुवि ॥
 01-105-007a कृतोद्वाहस्ततः पाण्डुर्बलोत्साहसमन्वितः ।
 01-105-007c जिगीषमाणो वसुधां ययौ शत्रूननेकशः ॥
 01-105-008a पूर्वमागस्कृतो गत्वा दशार्णाः समरे जिताः ।
 01-105-008c पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता ॥
 01-105-009a ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्नानाविधध्वजाम् ।
 01-105-009c प्रभूतहस्त्यश्वरथां पदातिगणसंकुलाम् ॥
 01-105-010a आगस्कृतसर्ववीराणां वैरी सर्वमहीभृताम् ।
 01-105-010c गोप्ता मगधराष्ट्रस्य दावो राजगृहे हतः ॥
 01-105-011a ततः कोशं समादाय वाहनानि बलानि च ।
 01-105-011c पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरे जिताः ॥
 01-105-012a तथा काशिषु सुहृषु पुण्ड्रेषु भरतर्षभ ।
 01-105-012c स्वबाहुबलवीर्येण कुरूणामकरोद्यशः ॥
 01-105-013a तं शरौघमहाज्वालमस्त्रार्चिषमरिदमम् ।
 01-105-013c पाण्डुपावकमासाद्य व्यदह्यन्त नराधिपाः ॥
 01-105-014a ते ससेनाः ससेनेन विध्वंसितबला नृपाः ।
 01-105-014c पाण्डुना वशगाः कृत्वा करकर्मसु योजिताः ॥
 01-105-015a तेन ते निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।

01-105-015c	तमेकं मेनिरे शूरं देवेष्विव पुरंदरम् ॥
01-105-016a	तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः ।
01-105-016c	उपाजग्मुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च ॥
01-105-017a	मणिमुक्ताप्रवालं च सुवर्णं रजतं तथा ।
01-105-017c	गोरत्नान्यश्चरत्नानि रथरत्नानि कुञ्जरान् ॥
01-105-018a	खरोष्ट्रमहिषांश्चैव यच्च किञ्चिदजाविकम् ।
01-105-018c	तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजा नागपुराधिपः ॥
01-105-019a	तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मुदितवाहनः ।
01-105-019c	हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणि पुरं च गजसाह्वयम् ॥
01-105-020a	शंतनो राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः ।
01-105-020c	प्रनष्टः कीर्तिजः शब्दः पाण्डुना पुनरुद्धृतः ॥
01-105-021a	ये पुरा कुरुराष्ट्राणि जहुः कुरुधनानि च ।
01-105-021c	ते नागपुरसिंहेन पाण्डुना करदाः कृताः ॥
01-105-022a	इत्यभाषन्त राजानो राजामात्याश्च संगताः ।
01-105-022c	प्रतीतमनसो हृष्टाः पौरजानपदैः सह ॥
01-105-023a	प्रत्युद्ययुस्तं संप्राप्तं सर्वे भीष्मपुरोगमाः ।
01-105-023c	ते नदूरमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालयाः ॥
01-105-023e	आवृतं ददृशुर्लोकं हृष्टा बहुविधैर्जनैः ॥
01-105-024a	नानायानसमानीतै रत्नैरुच्चावचैस्तथा ।
01-105-024c	हस्त्यश्चरथरत्नैश्च गोभिरुष्ट्रैरथाविकैः ॥
01-105-024e	नान्तं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः ॥
01-105-025a	सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौसल्यानन्दवर्धनः ।
01-105-025c	यथार्हं मानयामास पौरजानपदानपि ॥
01-105-026a	प्रमृद्य परराष्ट्राणि कृतार्थं पुनरागतम् ।
01-105-026c	पुत्रमासाद्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ॥
01-105-027a	स तूर्यशतसंघानां भेरीणां च महास्वनैः ।
01-105-027c	हर्षयन्सर्वशः पौरान्विवेश गजसाह्वयम् ॥

01-106-001 वैशंपायन उवाच

01-106-001a	धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वबाहुविजितं धनम् ।
01-106-001c	भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः ॥
01-106-002a	विदुराय च वै पाण्डुः प्रेषयामास तद्धनम् ।

- 01-106-002c सुहृदश्चापि धर्मात्मा धनेन समतर्पयत् ॥
- 01-106-003a ततः सत्यवतीं भीष्मः कौसल्यां च यशस्विनीम् ।
- 01-106-003c शुभैः पाण्डुजितै रत्नैस्तोषयामास भारत ॥
- 01-106-004a ननन्द माता कौसल्या तमप्रतिमतेजसम् ।
- 01-106-004c जयन्तमिव पौलोमी परिष्वज्य नरर्षभम् ॥
- 01-106-005a तस्य वीरस्य विक्रान्तैः सहस्रशतदक्षिणैः ।
- 01-106-005c अश्वमेधशतैरीजे धृतराष्ट्रो महामखैः ॥
- 01-106-006a संप्रयुक्तश्च कुन्त्या च माद्र्या च भरतर्षभ ।
- 01-106-006c जिततन्द्रीस्तदा पाण्डुर्बभूव वनगोचरः ॥
- 01-106-007a हित्वा प्रासादनिलयं शुभानि शयनानि च ।
- 01-106-007c अरण्यनित्यः सततं बभूव मृगयापरः ॥
- 01-106-008a स चरन्दक्षिणं पार्श्वं रम्यं हिमवतो गिरेः ।
- 01-106-008c उवास गिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ॥
- 01-106-009a रराज कुन्त्या माद्र्या च पाण्डुः सह वने वसन् ।
- 01-106-009c करेण्वोरिव मध्यस्थः श्रीमान्पौरंदरो गजः ॥
- 01-106-010a भारतं सह भार्याभ्यां बाणखड्गधनुर्धरम् ।
- 01-106-010c विचित्रकवचं वीरं परमास्त्रविदं नृपम् ॥
- 01-106-010e देवोऽयमित्यमन्यन्त चरन्तं वनवासिनः ॥
- 01-106-011a तस्य कामांश्च भोगांश्च नरा नित्यमतन्द्रिताः ।
- 01-106-011c उपजहुर्वनान्तेषु धृतराष्ट्रेण चोदिताः ॥
- 01-106-012a अथ पारशवीं कन्यां देवकस्य महीपतेः ।
- 01-106-012c रूपयौवनसंपन्नां स शुश्रावापगासुतः ॥
- 01-106-013a ततस्तु वरयित्वा तामानाय्य पुरुषर्षभः ।
- 01-106-013c विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः ॥
- 01-106-014a तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुरुनन्दनः ।
- 01-106-014c पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सदृशान्गुणैः ॥
- 01-107-001 वैशंपायन उवाच**
- 01-107-001a ततः पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्या जनमेजय ।
- 01-107-001c धृतराष्ट्रस्य वैश्यायामेकश्चापि शतात्परः ॥
- 01-107-002a पाण्डोः कुन्त्यां च माद्र्यां च पञ्च पुत्रा महारथाः ।
- 01-107-002c देवेभ्यः समपद्यन्त संतानाय कुलस्य वै ॥

01-107-003जनमेजय उवाच

01-107-003a कथं पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्या द्विजसत्तम ।
01-107-003c कियता चैव कालेन तेषामायुश्च किं परम् ॥
01-107-004a कथं चैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ।
01-107-004c कथं च सदृशीं भार्या गान्धारीं धर्मचारिणीम् ॥
01-107-004e आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोऽत्यवर्तत ॥
01-107-005a कथं च शप्तस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना ।
01-107-005c समुत्पन्ना दैवतेभ्यः पञ्च पुत्रा महारथाः ॥
01-107-006a एतद्विद्वन्यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन ।
01-107-006c कथयस्व न मे तृप्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ॥

01-107-007वैशंपायन उवाच

01-107-007a क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानं द्वैपायनमुपस्थितम् ।
01-107-007c तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ ॥
01-107-008a सा वव्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः ।
01-107-008c ततः कालेन सा गर्भं धृतराष्ट्रादथाग्रहीत् ॥
01-107-009a संवत्सरद्वयं तं तु गान्धारी गर्भमाहितम् ।
01-107-009c अप्रजा धारयामास ततस्तां दुःखमाविशत् ॥
01-107-010a श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्कसमतेजसम् ।
01-107-010c उदरस्यात्मनः स्थैर्यमुपलभ्यान्वचिन्तयत् ॥
01-107-011a अज्ञातं धृतराष्ट्रस्य यत्नेन महता ततः ।
01-107-011c सोदरं पातयामास गान्धारी दुःखमूर्च्छिता ॥
01-107-012a ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्ठीलेव संहता ।
01-107-012c द्विवर्षसंभृतां कुक्षौ तामुत्स्रष्टुं प्रचक्रमे ॥
01-107-013a अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत् ।
01-107-013c तां स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः ॥
01-107-014a ततोऽब्रवीत्सौबलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम् ।
01-107-014c सा चात्मनो मतं सत्यं शशंस परमर्षये ॥
01-107-015a ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभम् ।
01-107-015c दुःखेन परमेणेदमुदरं पातितं मया ॥
01-107-016a शतं च किल पुत्राणां वितीर्णं मे त्वया पुरा ।
01-107-016c इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै ॥

01-107-017 व्यास उवाच

01-107-017a एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
 01-107-017c वितथं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥
 01-107-018a घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम् ।
 01-107-018c शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमां च परिषिञ्चत ॥

01-107-019 वैशंपायन उवाच

01-107-019a सा सिच्यमाना अष्ठीला अभवच्छतधा तदा ।
 01-107-019c अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु ॥
 01-107-020a एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विशां पते ।
 01-107-020c मांसपेश्यास्तदा राजन्क्रमशः कालपर्ययात् ॥
 01-107-021a ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा ।
 01-107-021c स्वनुगुप्तेषु देशेषु रक्षां च व्यदधात्ततः ॥
 01-107-022a शशास चैव भगवान्कालेनैतावता पुनः ।
 01-107-022c विघट्टनीयान्येतानि कुण्डानीति स्म सौबलीम् ॥
 01-107-023a इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिविधाय च ।
 01-107-023c जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥
 01-107-024a जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्योधनो नृपः ।
 01-107-024c जन्मतस्तु प्रमाणेन ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः ॥
 01-107-025a जातमात्रे सुते तस्मिन्धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ।
 01-107-025c समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च ॥
 01-107-026a युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः ।
 01-107-026c प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥
 01-107-027a अयं त्वनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति ।
 01-107-027c एतद्धि ब्रूत मे सत्यं यदत्र भविता ध्रुवम् ॥
 01-107-028a वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत ।
 01-107-028c क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाशिवशंसिनः ॥
 01-107-029a लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ।
 01-107-029c तेऽब्रुवन्ब्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः ॥
 01-107-030a व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव ।
 01-107-030c तस्य शान्तिः परित्यागे पुष्ट्या त्वपनयो महान् ॥
 01-107-031a शतमेकोनमप्यस्तु पुत्राणां ते महीपते ।

- 01-107-031c एकेन कुरु वै क्षेमं लोकस्य च कुलस्य च ॥
 01-107-032a त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
 01-107-032c ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥
 01-107-033a स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः ।
 01-107-033c न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः ॥
 01-107-034a ततः पुत्रशतं सर्वं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ।
 01-107-034c मासमात्रेण संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ॥
 01-107-035a गान्धार्यां क्लिश्यमानायामुदरेण विवर्धता ।
 01-107-035c धृतराष्ट्रं महाबाहुं वैश्या पर्यचरत्क्लिल ॥
 01-107-036a तस्मिन्संवत्सरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ।
 01-107-036c जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ॥
 01-107-037a एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
 01-107-037c महारथानां वीराणां कन्या चैकाथ दुःशला ॥

01-108-001 जनमेजय उवाच

- 01-108-001a ज्येष्ठानुज्येष्ठतां तेषां नामधेयानि चाभिभो ।
 01-108-001c धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्तय ॥

01-108-002 वैशंपायन उवाच

- 01-108-002a दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 01-108-002c दुःसहो दुःशलश्चैव जलसंधः समः सहः ॥
 01-108-003a विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ।
 01-108-003c दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥
 01-108-004a विविंशतिर्विकर्णश्च जलसंधः सुलोचनः ।
 01-108-004c चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ॥
 01-108-005a दुर्मदो दुष्प्रगाहश्च विवित्सुर्विकटः समः ।
 01-108-005c ऊर्णनाभः सुनाभश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ॥
 01-108-006a सेनापतिः सुषेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ ।
 01-108-006c चित्रबाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥
 01-108-007a अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः ।
 01-108-007c भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्धनः ॥
 01-108-008a उग्रायुधो भीमकर्मा कनकायुर्दृढायुधः ।

01-108-008c	दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥
01-108-009a	दृढसंधो जरासंधः सत्यसंधः सदःसुवाक् ।
01-108-009c	उग्रश्रवा अश्वसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः ॥
01-108-010a	अपराजितः पण्डितको विशालाक्षो दुरावरः ।
01-108-010c	दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥
01-108-011a	आदित्यकेतुर्बह्वाशी नागदन्तोग्रयायिनौ ।
01-108-011c	कवची निषङ्गी पाशी च दण्डधारो धनुर्ग्रहः ॥
01-108-012a	उग्रो भीमरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः ।
01-108-012c	अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथस्त्रयः ॥
01-108-013a	अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी दीर्घलोचनः ।
01-108-013c	दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुः कनकध्वजः ॥
01-108-014a	कुण्डाशी विरजाश्चैव दुःशला च शताधिका ।
01-108-014c	एतदेकशतं राजन्कन्या चैका प्रकीर्तिता ॥
01-108-015a	नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मक्रमं नृप ।
01-108-015c	सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥
01-108-016a	सर्वे वेदविदश्चैव राजशास्त्रेषु कोविदाः ।
01-108-016c	सर्वे संसर्गविद्यासु विद्याभिजनशोभिनः ॥
01-108-017a	सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।
01-108-017c	धृतराष्ट्रेण समये समीक्ष्य विधिवत्तदा ॥
01-108-018a	दुःशलां समये राजा सिन्धुराजाय भारत ।
01-108-018c	जयद्रथाय प्रददौ सौबलानुमते तदा ॥

01-109-001	जनमेजय उवाच
01-109-001a	कथितो धार्तराष्ट्राणामार्षः संभव उत्तमः ।
01-109-001c	अमानुषो मानुषाणां भवता ब्रह्मवित्तम ॥
01-109-002a	नामधेयानि चाप्येषां कथ्यमानानि भागशः ।
01-109-002c	त्वत्तः श्रुतानि मे ब्रह्मन्पाण्डवानां तु कीर्तय ॥
01-109-003a	ते हि सर्वे महात्मानो देवराजपराक्रमाः ।
01-109-003c	त्वयैवांशावतरणे देवभागाः प्रकीर्तिताः ॥
01-109-004a	तस्मादिच्छाम्यहं श्रोतुमतिमानुषकर्मणाम् ।
01-109-004c	तेषामाजननं सर्वं वैशंपायन कीर्तय ॥

01-109-005 वैशंपायन उवाच

- 01-109-005a राजा पाण्डुर्महारण्ये मृगव्यालनिषेविते ।
 01-109-005c वने मैथुनकालस्थं ददर्श मृगयूथपम् ॥
 01-109-006a ततस्तां च मृगीं तं च रुक्मपुङ्खैः सुपत्निभिः ।
 01-109-006c निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुगैः ॥
 01-109-007a स च राजन्महातेजा ऋषिपुत्रस्तपोधनः ।
 01-109-007c भार्यया सह तेजस्वी मृगरूपेण संगतः ॥
 01-109-008a संसक्तस्तु तया मृग्या मानुषीमीरयन्निरम् ।
 01-109-008c क्षणेन पतितो भूमौ विललापाकुलेन्द्रियः ॥

01-109-009 मृग उवाच

- 01-109-009a काममन्युपरीतापि बुद्ध्यङ्गरहितापि च ।
 01-109-009c वर्जयन्ति नृशंसानि पापेष्वभिरता नराः ॥
 01-109-010a न विधिं ग्रसते प्रज्ञा प्रज्ञां तु ग्रसते विधिः ।
 01-109-010c विधिपर्यागतानर्थान्प्रज्ञा न प्रतिपद्यते ॥
 01-109-011a शश्वद्धर्मात्मनां मुख्ये कुले जातस्य भारत ।
 01-109-011c कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ॥

01-109-012 पाण्डुरुवाच

- 01-109-012a शत्रूणां या वधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
 01-109-012c राज्ञां मृग न मां मोहात्त्वं गर्हयितुमर्हसि ॥
 01-109-013a अच्छद्मनामायया च मृगाणां वध इष्यते ।
 01-109-013c स एव धर्मो राज्ञां तु तद्विद्वान्किं नु गर्हसे ॥
 01-109-014a अगस्त्यः सत्रमासीनश्चचार मृगयामृषिः ।
 01-109-014c आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने ॥
 01-109-015a प्रमाणदृष्टधर्मेण कथमस्मान्विगर्हसे ।
 01-109-015c अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकं वै वपा हुता ॥

01-109-016 मृग उवाच

- 01-109-016a न रिपून्वै समुद्दिश्य विमुञ्चन्ति पुरा शरान् ।
 01-109-016c रन्ध्र एषां विशेषेण वधकालः प्रशस्यते ॥

01-109-017 पाण्डुरुवाच

- 01-109-017a प्रमत्तमप्रमत्तं वा विवृतं घ्नन्ति चौजसा ।
 01-109-017c उपायैरिषुभिस्तीक्ष्णैः कस्मान्मृग विगर्हसे ॥
- 01-109-018 मृग उवाच**
- 01-109-018a नाहं घ्नन्तं मृगात्राजन्विगर्हे आत्मकारणात् ।
 01-109-018c मैथुनं तु प्रतीक्ष्यं मे स्यात्त्वयेहानृशंसतः ॥
- 01-109-019a सर्वभूतहिते काले सर्वभूतेप्सिते तथा ।
 01-109-019c को हि विद्वान्मृगं हन्याच्चरन्तं मैथुनं वने ॥
 01-109-019e पुरुषार्थफलं कान्तं यत्त्वया वितथं कृतम् ॥
- 01-109-020a पौरवाणामृषीणां च तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
 01-109-020c वंशे जातस्य कौरव्य नानुरूपमिदं तव ॥
- 01-109-021a नृशंसं कर्म सुमहत्सर्वलोकविगर्हितम् ।
 01-109-021c अस्वर्ग्यमयशस्यं च अधर्मिष्ठं च भारत ॥
- 01-109-022a स्त्रीभोगानां विशेषज्ञः शास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ।
 01-109-022c नार्हस्त्वं सुरसंकाश कर्तुमस्वर्ग्यमीदृशम् ॥
- 01-109-023a त्वया नृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः ।
 01-109-023c निग्राह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥
- 01-109-024a किं कृतं ते नरश्रेष्ठ निघ्नतो मामनागसम् ।
 01-109-024c मुनिं मूलफलाहारं मृगवेषधरं नृप ॥
 01-109-024e वसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणम् ॥
- 01-109-025a त्वयाहं हिंसितो यस्मात्तस्मात्त्वामप्यसंशयम् ।
 01-109-025c द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशं काममोहितम् ॥
 01-109-025e जीवितान्तकरो भाव एवमेवागमिष्यति ॥
- 01-109-026a अहं हि किंदमो नाम तपसाप्रतिमो मुनिः ।
 01-109-026c व्यपत्रपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरम् ॥
- 01-109-027a मृगो भूत्वा मृगैः सार्धं चरामि गहने वने ।
 01-109-027c न तु ते ब्रह्महत्येयं भविष्यत्यविजानतः ॥
 01-109-027e मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितम् ॥
- 01-109-028a अस्य तु त्वं फलं मूढ प्राप्स्यसीदृशमेव हि ।
 01-109-028c प्रियया सह संवासं प्राप्य कामविमोहितः ॥
 01-109-028e त्वमप्यस्यामवस्थायां प्रेतलोकं गमिष्यसि ॥
- 01-109-029a अन्तकाले च संवासं यथा गन्तासि कान्तया ।

01-109-029c प्रेतराजवशं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययम् ॥
 01-109-029e भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ सैव त्वामनुयास्यति ॥
 01-109-030a वर्तमानः सुखे दुःखं यथाहं प्रापितस्त्वया ।
 01-109-030c तथा सुखं त्वां संप्राप्तं दुःखमभ्यागमिष्यति ॥

01-109-031 वैशंपायन उवाच

01-109-031a एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो जीवितात्स व्ययुज्यत ।
 01-109-031c मृगः पाण्डुश्च शोकार्तः क्षणेन समपद्यत ॥

01-110-001 वैशंपायन उवाच

01-110-001a तं व्यतीतमतिक्रम्य राजा स्वमिव बान्धवम् ।
 01-110-001c सभार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः ॥

01-110-002 पाण्डुरुवाच

01-110-002a सतामपि कुले जाताः कर्मणा बत दुर्गतिम् ।
 01-110-002c प्राप्नुवन्त्यकृतात्मानः कामजालविमोहिताः ॥
 01-110-003a शश्वद्धर्मात्मना जातो बाल एव पिता मम ।
 01-110-003c जीवितान्तमनुप्राप्तः कामात्मैवेति नः श्रुतम् ॥
 01-110-004a तस्य कामात्मनः क्षेत्रे राज्ञः संयतवागृषिः ।
 01-110-004c कृष्णद्वैपायनः साक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ॥
 01-110-005a तस्याद्य व्यसने बुद्धिः संजातेयं ममाधमा ।
 01-110-005c त्यक्तस्य देवैरनयान्मृगयायां दुरात्मनः ॥
 01-110-006a मोक्षमेव व्यवस्यामि बन्धो हि व्यसनं महत् ।
 01-110-006c सुवृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥
 01-110-006e अतीव तपसात्मानं योजयिष्याम्यसंशयम् ॥
 01-110-007a तस्मादेकोऽहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ ।
 01-110-007c चरन्भैक्षं मुनिर्मुण्डश्चरिष्यामि महीमिमाम् ॥
 01-110-008a पांसुना समवच्छन्नः शून्यागारप्रतिश्रयः ।
 01-110-008c वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ॥
 01-110-009a न शोचन्न प्रहृष्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ।
 01-110-009c निराशीर्निर्ममस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥
 01-110-010a न चाप्यवहसन्कंचिन्न कुर्वन्भ्रुकुटीं क्वचित् ।
 01-110-010c प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ॥

01-110-011a	जङ्गमाजङ्गमं सर्वमविहिंसंश्चतुर्विधम् ।
01-110-011c	स्वासु प्रजास्विव सदा समः प्राणभृतां प्रति ॥
01-110-012a	एककालं चरन्भैक्षं कुलानि द्वे च पञ्च च ।
01-110-012c	असंभवे वा भैक्षस्य चरन्ननशनान्यपि ॥
01-110-013a	अल्पमल्पं यथाभोज्यं पूर्वलाभेन जातु चित् ।
01-110-013c	नित्यं नातिचरँल्लाभे अलाभे सप्त पूरयन् ॥
01-110-014a	वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
01-110-014c	नाकल्याणं न कल्याणं प्रध्यायन्नुभयोस्तयोः ॥
01-110-015a	न जिजीविषुवत्किञ्चिन्न मुमूर्षुवदाचरन् ।
01-110-015c	मरणं जीवितं चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् ॥
01-110-016a	याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ।
01-110-016c	ताः सर्वाः समतिक्रम्य निमेषादिष्ववस्थितः ॥
01-110-017a	तासु सर्वास्ववस्थासु त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियः ।
01-110-017c	संपरित्यक्तधर्मात्मा सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥
01-110-018a	निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्ववागुराः ।
01-110-018c	न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्चनः ॥
01-110-019a	एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया ।
01-110-019c	देहं संधारयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥
01-110-020a	नाहं श्वाचरिते मार्गे अवीर्यकृपणोचिते ।
01-110-020c	स्वधर्मात्सततापेते रमेयं वीर्यवर्जितः ॥
01-110-021a	सत्कृतोऽसत्कृतो वापि योऽन्यां कृपणचक्षुषा ।
01-110-021c	उपैति वृत्तिं कामात्मा स शुनां वर्तते पथि ॥

01-110-022

वैशंपायन उवाच

01-110-022a	एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निःश्वासपरमो नृपः ।
01-110-022c	अवेक्षमाणः कुन्तीं च माद्रीं च समभाषत ॥
01-110-023a	कौसल्या विदुरः क्षत्ता राजा च सह बन्धुभिः ।
01-110-023c	आर्या सत्यवती भीष्मस्ते च राजपुरोहिताः ॥
01-110-024a	ब्राह्मणाश्च महात्मानः सोमपाः संशितव्रताः ।
01-110-024c	पौरवृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यस्मदाश्रयाः ॥
01-110-024e	प्रसाद्य सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् ॥
01-110-025a	निशम्य वचनं भर्तुर्वनवासे धृतात्मनः ।

- 01-110-025c तत्समं वचनं कुन्ती माद्री च समभाषताम् ॥
 01-110-026a अन्येऽपि ह्याश्रमाः सन्ति ये शक्या भरतर्षभ ।
 01-110-026c आवाभ्यां धर्मपत्नीभ्यां सह तप्त्वा तपो महत् ॥
 01-110-026e त्वमेव भविता सार्थः स्वर्गस्यापि न संशयः ॥
 01-110-027a प्रणिधायेन्द्रियग्रामं भर्तृलोकपरायणे ।
 01-110-027c त्यक्तकामसुखे ह्यावां तप्स्यावो विपुलं तपः ॥
 01-110-028a यदि आवां महाप्राज्ञ त्यक्ष्यसि त्वं विशां पते ।
 01-110-028c अद्यैवावां प्रहास्यावो जीतिवं नात्र संशयः ॥

01-110-029 पाण्डुरुवाच

- 01-110-029a यदि व्यवसितं ह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितम् ।
 01-110-029c स्ववृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥
 01-110-030a त्यक्तग्राम्यसुखाचारस्तप्यमानो महत्तपः ।
 01-110-030c वल्कली फलमूलाशी चरिष्यामि महावने ॥
 01-110-031a अग्निं जुह्वन्नुभौ कालावुभौ कालावुपस्पृशन् ।
 01-110-031c कृशः परिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ॥
 01-110-032a शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 01-110-032c तपसा दुश्चरेणेदं शरीरमुपशोषयन् ॥
 01-110-033a एकान्तशीली विमृशन्पक्वापक्वेन वर्तयन् ।
 01-110-033c पितृन्देवांश्च वन्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ॥
 01-110-034a वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनाम् ।
 01-110-034c नाप्रियाण्याचरञ्जातु किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ॥
 01-110-035a एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिम् ।
 01-110-035c काङ्क्षमाणोऽहमासिष्ये देहस्यास्य समापनात् ॥

01-110-036 वैशंपायन उवाच

- 01-110-036a इत्येवमुक्त्वा भार्ये ते राजा कौरववंशजः ।
 01-110-036c ततश्चूडामणिं निष्कमङ्गदे कुण्डलानि च ॥
 01-110-036e वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च ॥
 01-110-037a प्रदाय सर्वं विप्रेभ्यः पाण्डुः पुनरभाषत ।
 01-110-037c गत्वा नागपुरं वाच्यं पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् ॥
 01-110-038a अर्थं कामं सुखं चैव रतिं च परमात्मिकाम् ।

01-110-038c	प्रतस्थे सर्वमुत्सृज्य सभार्यः कुरुपुंगवः ॥
01-110-039a	ततस्तस्यानुयात्राणि ते चैव परिचारकाः ।
01-110-039c	श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः करुणा गिरः ॥
01-110-039e	भीममार्तस्वरं कृत्वा हाहेति परिचुक्रुशुः ॥
01-110-040a	उष्णमश्रु विमुञ्चन्तस्तं विहाय महीपतिम् ।
01-110-040c	ययुर्नागपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्वचः ॥
01-110-041a	श्रुत्वा च तेभ्यस्तत्सर्वं यथावृत्तं महावने ।
01-110-041c	धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमेवान्वशोचत ॥
01-110-042a	राजपुत्रस्तु कौरव्यः पाण्डुर्मूलफलाशनः ।
01-110-042c	जगाम सह भार्याभ्यां ततो नागसभं गिरिम् ॥
01-110-043a	स चैत्ररथमासाद्य वारिषेणमतीत्य च ।
01-110-043c	हिमवन्तमतिक्रम्य प्रययौ गन्धमादनम् ॥
01-110-044a	रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ।
01-110-044c	उवास स तदा राजा समेषु विषमेषु च ॥
01-110-045a	इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च ।
01-110-045c	शतशृङ्गे महाराज तापसः समपद्यत ॥

01-111-001 वैशंपायन उवाच

01-111-001a	तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्तमानः स वीर्यवान् ।
01-111-001c	सिद्धचारणसंघानां बभूव प्रियदर्शनः ॥
01-111-002a	शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
01-111-002c	स्वर्गं गन्तुं पराक्रान्तः स्वेन वीर्येण भारत ॥
01-111-003a	केषांचिदभवद्भ्राता केषांचिदभवत्सखा ।
01-111-003c	ऋषयस्त्वपरे चैनं पुत्रवत्पर्यपालयन् ॥
01-111-004a	स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्मषं तपः ।
01-111-004c	ब्रह्मर्षिसदृशः पाण्डुर्बभूव भरतर्षभ ॥
01-111-005a	स्वर्गपारं तितीर्षन्स शतशृङ्गादुदङ्मुखः ।
01-111-005c	प्रतस्थे सह पत्नीभ्यामब्रुवंस्तत्र तापसाः ॥
01-111-005e	उपर्युपरि गच्छन्तः शैलराजमुदङ्मुखाः ॥
01-111-006a	दृष्टवन्तो गिरेरस्य दुर्गान्देशान्वहून्वयम् ।
01-111-006c	आक्रीडभूतान्देवानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥
01-111-007a	उद्यानानि कुबेरस्य समानि विषमाणि च ।

01-111-007c महानदीनितम्बांश्च दुर्गांश्च गिरिगह्वरान् ॥
01-111-008a सन्ति नित्यहिमा देशा निर्वृक्षमृगपक्षिणः ।
01-111-008c सन्ति केचिन्महावर्षा दुर्गाः केचिद्दुरासदाः ॥
01-111-009a अतिक्रामेन्न पक्षी यान्कुत एवेतरे मृगाः ।
01-111-009c वायुरेकोऽतिगाद्यत्र सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
01-111-010a गच्छन्त्यौ शैलराजेऽस्मिन् राजपुत्र्यौ कथं त्विमे ।
01-111-010c न सीदेतामदुःखार्हे मा गमो भरतर्षभ ॥

01-111-011 पाण्डुरुवाच

01-111-011a अप्रजस्य महाभागा न द्वारं परिचक्षते ।
01-111-011c स्वर्गे तेनाभितप्तोऽहमप्रजस्तद्ब्रवीमि वः ॥
01-111-012a ऋणैश्चतुर्भिः संयुक्ता जायन्ते मनुजा भुवि ।
01-111-012c पितृदेवर्षिमनुजदेयैः शतसहस्रशः ॥
01-111-013a एतानि तु यथाकालं यो न बुध्यति मानवः ।
01-111-013c न तस्य लोकाः सन्तीति धर्मविद्धिः प्रतिष्ठितम् ॥
01-111-014a यज्ञैश्च देवान्प्रीणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन् ।
01-111-014c पुत्रैः श्राद्धैः पितृंश्चापि आनृशंस्येन मानवान् ॥
01-111-015a ऋषिदेवमनुष्याणां परिमुक्तोऽस्मि धर्मतः ।
01-111-015c पित्र्यादृणादनिर्मुक्तस्तेन तप्ये तपोधनाः ॥
01-111-016a देहनाशे ध्रुवो नाशः पितृणामेष निश्चयः ।
01-111-016c इह तस्मात्प्रजाहेतोः प्रजायन्ते नरोत्तमाः ॥
01-111-017a यथैवाहं पितुः क्षेत्रे सृष्टस्तेन महात्मना ।
01-111-017c तथैवास्मिन्मम क्षेत्रे कथं वै संभवेत्प्रजा ॥

01-111-018 तापसा ऊचुः

01-111-018a अस्ति वै तव धर्मात्मन्विद्य देवोपमं शुभम् ।
01-111-018c अपत्यमनघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा ॥
01-111-019a दैवदिष्टं नरव्याघ्र कर्मणेहोपपादय ।
01-111-019c अक्लिष्टं फलमव्यग्रो विन्दते बुद्धिमान्नरः ॥
01-111-020a तस्मिन्दृष्टे फले तात प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ।
01-111-020c अपत्यं गुणसंपन्नं लब्ध्वा प्रीतिमवाप्स्यसि ॥

01-111-021 वैशंपायन उवाच

01-111-021a	तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ।
01-111-021c	आत्मनो मृगशापेन जानन्नपहतां क्रियाम् ॥
01-111-022a	सोऽब्रवीद्विजने कुन्तीं धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ।
01-111-022c	अपत्योत्पादने योगमापदि प्रसमर्थयन् ॥
01-111-023a	अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता ।
01-111-023c	इति कुन्ति विदुर्धीराः शाश्वतं धर्ममादितः ॥
01-111-024a	इष्टं दत्तं तपस्तप्तं नियमश्च स्वनुष्ठितः ।
01-111-024c	सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते ॥
01-111-025a	सोऽहमेवं विदित्वैतत्प्रपश्यामि शुचिस्मिते ।
01-111-025c	अनपत्यः शुभाँल्लोकान्नावाप्स्यामीति चिन्तयन् ॥
01-111-026a	मृगाभिशापान्नष्टं मे प्रजनं ह्यकृतात्मनः ।
01-111-026c	नृशंसकारिणो भीरु यथैवोपहतं तथा ॥
01-111-027a	इमे वै बन्धुदायादाः षट्पुत्रा धर्मदर्शने ।
01-111-027c	षडेवाबन्धुदायादाः पुत्रास्ताञ्शृणु मे पृथे ॥
01-111-028a	स्वयंजातः प्रणीतश्च परिक्रीतश्च यः सुतः ।
01-111-028c	पौनर्भवश्च कानीनः स्वैरिण्यां यश्च जायते ॥
01-111-029a	दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वयं च यः ।
01-111-029c	सहोढो जातरेताश्च हीनयोनिधृतश्च यः ॥
01-111-030a	पूर्वपूर्वतमाभावे मत्वा लिप्सेत वै सुतम् ।
01-111-030c	उत्तमादवराः पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ॥
01-111-031a	अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति साधवः ।
01-111-031c	आत्मशुक्रादपि पृथे मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥
01-111-032a	तस्मात्प्रहेष्याम्यद्य त्वां हीनः प्रजननात्स्वयम् ।
01-111-032c	सदृशाच्छ्रेयसो वा त्वं विद्ध्यपत्यं यशस्विनि ॥
01-111-033a	शृणु कुन्ति कथां चेमां शारदण्डायनीं प्रति ।
01-111-033c	या वीरपत्नी गुरुभिर्नियुक्तापत्यजन्मनि ॥
01-111-034a	पुष्पेण प्रयता स्नाता निशि कुन्ति चतुष्पथे ।
01-111-034c	वरयित्वा द्विजं सिद्धं हुत्वा पुंसवनेऽनलम् ॥
01-111-035a	कर्मण्यवसिते तस्मिन्सा तेनैव सहावसत् ।
01-111-035c	तत्र त्रीञ्जनयामास दुर्जयादीन्महारथान् ॥
01-111-036a	तथा त्वमपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसाधिकात् ।

01-111-036c मन्नियोगाद्यत क्षिप्रमपत्योत्पादनं प्रति ॥

01-112-001 वैशंपायन उवाच

01-112-001a एवमुक्ता महाराज कुन्ती पाण्डुमभाषत ।

01-112-001c कुरूणामृषभं वीरं तदा भूमिपतिं पतिम् ॥

01-112-002a न मामर्हसि धर्मज्ञ वक्तुमेवं कथंचन ।

01-112-002c धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलोचन ॥

01-112-003a त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत ।

01-112-003c वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ॥

01-112-004a स्वर्गं मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया ।

01-112-004c अपत्याय च मां गच्छ त्वमेव कुरुनन्दन ॥

01-112-005a न ह्यहं मनसाप्यन्यं गच्छेयं त्वदृते नरम् ।

01-112-005c त्वत्तः प्रतिविशिष्टश्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः ॥

01-112-006a इमां च तावद्धर्म्यां त्वं पौराणीं शृणु मे कथाम् ।

01-112-006c परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहम् ॥

01-112-007a व्युषिताश्च इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः ।

01-112-007c पुरा परमधर्मिष्ठः पूरोर्वशविवर्धनः ॥

01-112-008a तस्मिंश्च यजमाने वै धर्मात्मनि महात्मनि ।

01-112-008c उपागमंस्ततो देवाः सेन्द्राः सह महर्षिभिः ॥

01-112-009a अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।

01-112-009c व्युषिताश्चस्य राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः ॥

01-112-010a व्युषिताश्चस्ततो राजन्नति मर्त्यान्व्यरोचत ।

01-112-010c सर्वभूतान्यति यथा तपनः शिशिरात्यये ॥

01-112-011a स विजित्य गृहीत्वा च नृपतीत्राजसत्तमः ।

01-112-011c प्राच्यानुदीच्यान्मध्यांश्च दक्षिणात्यानकालयत् ॥

01-112-012a अश्वमेधे महायज्ञे व्युषिताश्चः प्रतापवान् ।

01-112-012c बभूव स हि राजेन्द्रो दशनागबलान्वितः ॥

01-112-013a अप्यत्र गाथां गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

01-112-013c व्युषिताश्चः समुद्रान्तां विजित्येमां वसुंधराम् ॥

01-112-013e अपालयत्सर्ववर्णान्पिता पुत्रानिवौरसान् ॥

01-112-014a यजमानो महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम् ।

01-112-014c अनन्तरत्नान्यादाय आजहार महाक्रतून् ॥

01-112-014e	सुषाव च बहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततान च ॥
01-112-015a	आसीत्काक्षीवती चास्य भार्या परमसंमता ।
01-112-015c	भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणासदृशी भुवि ॥
01-112-016a	कामयामासतुस्तौ तु परस्परमिति श्रुतिः ।
01-112-016c	स तस्यां कामसंमतो यक्षमाणं समपद्यत ॥
01-112-017a	तेनाचिरेण कालेन जगामास्तमिवांशुमान् ।
01-112-017c	तस्मिन्प्रेते मनुष्येन्द्रे भार्यास्य भृशदुःखिता ॥
01-112-018a	अपुत्रा पुरुषव्याघ्र विललापेति नः श्रुतम् ।
01-112-018c	भद्रा परमदुःखार्ता तन्निबोध नराधिप ॥
01-112-019a	नारी परमधर्मज्ञ सर्वा पुत्रविनाकृता ।
01-112-019c	पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता ॥
01-112-020a	पतिं विना मृतं श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुंगव ।
01-112-020c	त्वद्गतिं गन्तुमिच्छामि प्रसीदस्व नयस्व माम् ॥
01-112-021a	त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे ।
01-112-021c	प्रसादं कुरु मे राजन्नितस्तूर्णं नयस्व माम् ॥
01-112-022a	पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि समेषु विषमेषु च ।
01-112-022c	त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥
01-112-023a	छायेवानपगा राजन्सततं वशवर्तिनी ।
01-112-023c	भविष्यामि नरव्याघ्र नित्यं प्रियहिते रता ॥
01-112-024a	अद्य प्रभृति मां राजन्कष्टा हृदयशोषणाः ।
01-112-024c	आधयोऽभिभविष्यन्ति त्वदृते पुष्करेक्षण ॥
01-112-025a	अभाग्यया मया नूनं वियुक्ताः सहचारिणः ।
01-112-025c	संयोगा विप्रयुक्ता वा पूर्वदेहेषु पार्थिव ॥
01-112-026a	तदिदं कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु संचितम् ।
01-112-026c	दुःखं मामनुसंप्राप्तं राजंस्त्वद्विप्रयोगजम् ॥
01-112-027a	अद्य प्रभृत्यहं राजन्कुशप्रस्तरशायिनी ।
01-112-027c	भविष्याम्यसुखाविष्टा त्वद्दर्शनपरायणा ॥
01-112-028a	दर्शयस्व नरव्याघ्र साधु मामसुखान्विताम् ।
01-112-028c	दीनामनाथां कृपणां विलपन्तीं नरेश्वर ॥
01-112-029a	एवं बहुविधं तस्यां विलपन्त्यां पुनः पुनः ।
01-112-029c	तं शवं संपरिष्वज्य वाक्किलान्तर्हिताब्रवीत् ॥

01-112-030a	उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव ।
01-112-030c	जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं चारुहासिनि ॥
01-112-031a	आत्मीये च वरारोहे शयनीये चतुर्दशीम् ।
01-112-031c	अष्टमीं वा ऋतुस्नाता संविशेथा मया सह ॥
01-112-032a	एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता ।
01-112-032c	यथोक्तमेव तद्वाक्यं भद्रा पुत्रार्थिनी तदा ॥
01-112-033a	सा तेन सुषुवे देवी शवेन मनुजाधिप ।
01-112-033c	त्रीञ्शाल्वांश्चतुरो मद्रान्सुतान्भरतसत्तम ॥
01-112-034a	तथा त्वमपि मय्येव मनसा भरतर्षभ ।
01-112-034c	शक्तो जनयितुं पुत्रांस्तपोयोगबलान्वयात् ॥

01-113-001 वैशंपायन उवाच

01-113-001a	एवमुक्तस्तथा राजा तां देवीं पुनरब्रवीत् ।
01-113-001c	धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमम् ॥
01-113-002a	एवमेतत्पुरा कुन्ति व्युषिताश्चश्चकार ह ।
01-113-002c	यथा त्वयोक्तं कल्याणि स ह्यासीदमरोपमः ॥
01-113-003a	अथ त्विमं प्रवक्ष्यामि धर्मं त्वेतं निबोध मे ।
01-113-003c	पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥
01-113-004a	अनावृताः किल पुरा स्त्रिय आसन्वरानने ।
01-113-004c	कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चारुलोचने ॥
01-113-005a	तासां व्युच्चरमाणानां कौमारात्सुभगे पतीन् ।
01-113-005c	नाधर्मोऽभूद्वरारोहे स हि धर्मः पुराभवत् ॥
01-113-006a	तं चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः ।
01-113-006c	अद्याप्यनुविधीयन्ते कामद्वेषविवर्जिताः ॥
01-113-006e	पुराणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ॥
01-113-007a	उत्तरेषु च रम्भोरु कुरुष्वद्यापि वर्तते ।
01-113-007c	स्त्रीणामनुग्रहकरः स हि धर्मः सनातनः ॥
01-113-008a	अस्मिंस्तु लोके नचिरान्मर्यादेयं शुचिस्मिते ।
01-113-008c	स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः शृणु ॥
01-113-009a	बभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतम् ।
01-113-009c	श्वेतकेतुरिति ख्यातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ॥
01-113-010a	मर्यादेयं कृता तेन मानुषेष्विति नः श्रुतम् ।

01-113-010c	कोपात्कमलपत्राक्षि यदर्थं तन्निबोध मे ॥
01-113-011a	श्वेतकेतोः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः ।
01-113-011c	जग्राह ब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चाब्रवीत् ॥
01-113-012a	ऋषिपुत्रस्ततः कोपं चकारामर्षितस्तदा ।
01-113-012c	मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ॥
01-113-013a	क्रुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह ।
01-113-013c	मा तात कोपं कार्षीस्त्वमेष धर्मः सनातनः ॥
01-113-014a	अनावृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना भुवि ।
01-113-014c	यथा गावः स्थितास्तात स्वे स्वे वर्णे तथा प्रजाः ॥
01-113-015a	ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे ।
01-113-015c	चकार चैव मर्यादामिमां स्त्रीपुंसयोर्भुवि ॥
01-113-016a	मानुषेषु महाभागे न त्वेवान्येषु जन्तुषु ।
01-113-016c	तदा प्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतम् ॥
01-113-017a	व्युच्चरन्त्याः पतिं नार्या अद्य प्रभृति पातकम् ।
01-113-017c	भ्रूणहत्याकृतं पापं भविष्यत्यसुखावहम् ॥
01-113-018a	भार्या तथा व्युच्चरतः कौमारीं ब्रह्मचारिणीम् ।
01-113-018c	पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि ॥
01-113-019a	पत्या नियुक्ता या चैव पत्न्यपत्यार्थमेव च ।
01-113-019c	न करिष्यति तस्याश्च भविष्यत्येतदेव हि ॥
01-113-020a	इति तेन पुरा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात् ।
01-113-020c	उद्दालकस्य पुत्रेण धर्म्या वै श्वेतकेतुना ॥
01-113-021a	सौदासेन च रम्भोरु नियुक्तापत्यजन्मनि ।
01-113-021c	मदयन्ती जगामर्षिं वसिष्ठमिति नः श्रुतम् ॥
01-113-022a	तस्माल्लेभे च सा पुत्रमश्मकं नाम भामिनी ।
01-113-022c	भार्या कल्माषपादस्य भर्तुः प्रियचिकीर्षया ॥
01-113-023a	अस्माकमपि ते जन्म विदितं कमलेक्षणे ।
01-113-023c	कृष्णद्वैपायनाद्भीरु कुरूणां वंशवृद्धये ॥
01-113-024a	अत एतानि सर्वाणि कारणानि समीक्ष्य वै ।
01-113-024c	ममैतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते ॥
01-113-025a	ऋतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता यतव्रते ।
01-113-025c	नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः ॥

01-113-026a	शेषेष्वन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री किलार्हति ।
01-113-026c	धर्ममेतं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते ॥
01-113-027a	भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाधर्म्यमेव वा ।
01-113-027c	यद्ब्रूयात्तत्तथा कार्यमिति धर्मविदो विदुः ॥
01-113-028a	विशेषतः पुत्रगृद्धी हीनः प्रजननात्स्वयम् ।
01-113-028c	यथाहमनवद्याङ्गि पुत्रदर्शनलालसः ॥
01-113-029a	तथा रक्ताङ्गुलितलः पद्मपत्रनिभः शुभे ।
01-113-029c	प्रसादार्थं मया तेऽयं शिरस्यभ्युद्यतोऽञ्जलिः ॥
01-113-030a	मन्नियोगात्सुकेशान्ते द्विजातेस्तपसाधिकात् ।
01-113-030c	पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि ॥
01-113-030e	त्वत्कृतेऽहं पृथुश्रोणि गच्छेयं पुत्रिणां गतिम् ॥
01-113-031a	एवमुक्ता ततः कुन्ती पाण्डुं परपुरंजयम् ।
01-113-031c	प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ॥
01-113-032a	पितृवेश्मन्यहं बाला नियुक्तातिथिपूजने ।
01-113-032c	उग्रं पर्यचरं तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥
01-113-033a	निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।
01-113-033c	तमहं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयम् ॥
01-113-034a	स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्वरम् ।
01-113-034c	मन्त्रग्रामं च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदम् ॥
01-113-035a	यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
01-113-035c	अकामो वा सकामो वा स ते वशमुपैष्यति ॥
01-113-036a	इत्युक्ताहं तदा तेन पितृवेश्मनि भारत ।
01-113-036c	ब्राह्मणेन वचस्तथ्यं तस्य कालोऽयमागतः ॥
01-113-037a	अनुज्ञाता त्वया देवमाह्वयेयमहं नृप ।
01-113-037c	तेन मन्त्रेण राजर्षे यथा स्यान्नौ प्रजा विभो ॥
01-113-038a	आवाहयामि कं देवं ब्रूहि तत्त्वविदां वर ।
01-113-038c	त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षां मां विद्ध्यस्मिन्कर्मणि स्थिताम् ॥

01-113-039 पाण्डुरुवाच

01-113-039a	अद्यैव त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि ।
01-113-039c	धर्ममावाहय शुभे स हि देवेषु पुण्यभाक् ॥
01-113-040a	अधर्मेण न नो धर्मः संयुज्येत कथंचन ।

- 01-113-040c लोकश्चायं वरारोहे धर्मोऽयमिति मंस्यते ॥
- 01-113-041a धार्मिकश्च कुरूणां स भविष्यति न संशयः ।
- 01-113-041c दत्तस्यापि च धर्मेण नाधर्मे रंस्यते मनः ॥
- 01-113-042a तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य नियता त्वं शुचिस्मिते ।
- 01-113-042c उपचाराभिचाराभ्यां धर्ममाराधयस्व वै ॥
- 01-113-043 वैशंपायन उवाच**
- 01-113-043a सा तथोक्ता तथेत्युक्त्वा तेन भर्त्रा वराङ्गना ।
- 01-113-043c अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमवर्तत ॥
- 01-114-001 वैशंपायन उवाच**
- 01-114-001a संवत्सराहिते गर्भे गान्धार्या जनमेजय ।
- 01-114-001c आह्वयामास वै कुन्ती गर्भार्थं धर्ममच्युतम् ॥
- 01-114-002a सा बलिं त्वरिता देवी धर्मायोपजहार ह ।
- 01-114-002c जजाप जप्यं विधिवद्दत्तं दुर्वाससा पुरा ॥
- 01-114-003a संगम्य सा तु धर्मेण योगमूर्तिधरेण वै ।
- 01-114-003c लेभे पुत्रं वरारोहा सर्वप्राणभृतां वरम् ॥
- 01-114-004a ऐन्द्रे चन्द्रसमायुक्ते मुहूर्तेऽभिजितेऽष्टमे ।
- 01-114-004c दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पुण्येऽभिपूजिते ॥
- 01-114-005a समृद्धयशसं कुन्ती सुषाव समये सुतम् ।
- 01-114-005c जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥
- 01-114-006a एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति न संशयः ।
- 01-114-006c युधिष्ठिर इति ख्यातः पाण्डोः प्रथमजः सुतः ॥
- 01-114-007a भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
- 01-114-007c यशसा तेजसा चैव वृत्तेन च समन्वितः ॥
- 01-114-008a धार्मिकं तं सुतं लब्ध्वा पाण्डुस्तां पुनरब्रवीत् ।
- 01-114-008c प्राहुः क्षत्रं बलज्येष्ठं बलज्येष्ठं सुतं वृणु ॥
- 01-114-009a ततस्तथोक्ता पत्या तु वायुमेवाजुहाव सा ।
- 01-114-009c तस्माज्जज्ञे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥
- 01-114-010a तमप्यतिबलं जातं वागभ्यवददच्युतम् ।
- 01-114-010c सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति भारत ॥
- 01-114-011a इदमत्यद्भुतं चासीज्जातमात्रे वृकोदरे ।

01-114-011c	यदङ्कात्पतितो मातुः शिलां गात्रैरचूर्णयत् ॥
01-114-012a	कुन्ती व्याघ्रभयोद्विग्ना सहसोत्पतिता किल ।
01-114-012c	नान्वबुध्यत संसुप्तमुत्सङ्गे स्वे वृकोदरम् ॥
01-114-013a	ततः स वज्रसंघातः कुमारोऽभ्यपतद्भिरौ ।
01-114-013c	पतता तेन शतधा शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥
01-114-013e	तां शिलां चूर्णितां दृष्ट्वा पाण्डुर्विस्मयमागमत् ॥
01-114-014a	यस्मिन्नहनि भीमस्तु जज्ञे भरतसत्तम ।
01-114-014c	दुर्योधनोऽपि तत्रैव प्रजज्ञे वसुधाधिप ॥
01-114-015a	जाते वृकोदरे पाण्डुरिदं भूयोऽन्वचिन्तयत् ।
01-114-015c	कथं नु मे वरः पुत्रो लोकश्रेष्ठो भवेदिति ॥
01-114-016a	दैवे पुरुषकारे च लोकोऽयं हि प्रतिष्ठितः ।
01-114-016c	तत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तेन लभ्यते ॥
01-114-017a	इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतम् ।
01-114-017c	अप्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमितद्युतिः ॥
01-114-018a	तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्स्ये महाबलम् ।
01-114-018c	यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीयान्भविष्यति ॥
01-114-018e	कर्मणा मनसा वाचा तस्मात्तप्स्ये महत्तपः ॥
01-114-019a	ततः पाण्डुर्महातेजा मन्त्रयित्वा महर्षिभिः ।
01-114-019c	दिदेश कुन्त्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभम् ॥
01-114-020a	आत्मना च महाबाहुरेकपादस्थितोऽभवत् ।
01-114-020c	उग्रं स तप आतस्थे परमेण समाधिना ॥
01-114-021a	आरिराधयिषुर्देवं त्रिदशानां तमीश्वरम् ।
01-114-021c	सूर्येण सह धर्मात्मा पर्यवर्तत भारत ॥
01-114-022a	तं तु कालेन महता वासवः प्रत्यभाषत ।
01-114-022c	पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
01-114-023a	देवानां ब्राह्मणानां च सुहृदां चार्थसाधकम् ।
01-114-023c	सुतं तेऽग्र्यं प्रदास्यामि सर्वामित्रविनाशनम् ॥
01-114-024a	इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना ।
01-114-024c	उवाच कुन्तीं धर्मात्मा देवराजवचः स्मरन् ॥
01-114-025a	नीतिमन्तं महात्मानमादित्यसमतेजसम् ।
01-114-025c	दुराधर्षं क्रियावन्तमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥

01-114-026a	पुत्रं जनय सुश्रोणि धाम क्षत्रियतेजसाम् ।
01-114-026c	लब्धः प्रसादो देवेन्द्रात्तमाह्वय शुचिस्मिते ॥
01-114-027a	एवमुक्ता ततः शक्रमाजुहाव यशस्विनी ।
01-114-027c	अथाजगाम देवेन्द्रो जनयामास चार्जुनम् ॥
01-114-028a	जातमात्रे कुमारे तु वागुवाचाशरीरिणी ।
01-114-028c	महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा ॥
01-114-029a	कार्तवीर्यसमः कुन्ति शिबितुल्यपराक्रमः ।
01-114-029c	एष शक्र इवाजेयो यशस्ते प्रथयिष्यति ॥
01-114-030a	अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाभूदभिवर्धिता ।
01-114-030c	तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽर्जुनः ॥
01-114-031a	एष मद्रान्वशे कृत्वा कुरुंश्च सह केकयैः ।
01-114-031c	चेदिकाशिकरूपांश्च कुरुलक्ष्म सुधास्यति ॥
01-114-032a	एतस्य भुजवीर्येण खाण्डवे हव्यवाहनः ।
01-114-032c	मेदसा सर्वभूतानां तृप्तिं यास्यति वै पराम् ॥
01-114-033a	ग्रामणीश्च महीपालानेष जित्वा महाबलः ।
01-114-033c	भ्रातृभिः सहितो वीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥
01-114-034a	जामदग्न्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
01-114-034c	एष वीर्यवतां श्रेष्ठो भविष्यत्यपराजितः ॥
01-114-035a	तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलान्याहरिष्यति ।
01-114-035c	विप्रनष्टां श्रियं चायमाहर्ता पुरुषर्षभः ॥
01-114-036a	एतामत्यद्भुतां वाचं कुन्तीपुत्रस्य सूतके ।
01-114-036c	उक्तवान्वायुराकाशे कुन्ती शुश्राव चास्य ताम् ॥
01-114-037a	वाचमुच्चारितामुच्चैस्तां निशम्य तपस्विनाम् ।
01-114-037c	बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ॥
01-114-038a	तथा देवऋषीणां च सेन्द्राणां च दिवौकसाम् ।
01-114-038c	आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः स्वनः ॥
01-114-039a	उदतिष्ठन्महाघोषः पुष्पवृष्टिभिरावृतः ।
01-114-039c	समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ॥
01-114-040a	काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
01-114-040c	प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ॥
01-114-041a	भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च; विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।

01-114-041c	यश्चोदितो भास्करेऽभूत्प्रनष्टे; सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥
01-114-042a	मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
01-114-042c	दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥
01-114-043a	दिव्यमाल्याम्बरधराः सर्वालंकारभूषिताः ।
01-114-043c	उपगायन्ति बीभत्सुमुपनृत्यन्ति चाप्सराः ॥
01-114-043e	गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरुः ॥
01-114-044a	भीमसेनोग्रसेनौ च ऊर्णायुरनघस्तथा ।
01-114-044c	गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ॥
01-114-045a	युगपस्तृणपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
01-114-045c	त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥
01-114-046a	कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
01-114-046c	सद्वा बृहद्वा बृहकः करालश्च महायशाः ॥
01-114-047a	ब्रह्मचारी बहुगुणः सुपर्णश्चेति विश्रुतः ।
01-114-047c	विश्वावसुर्भुमन्युश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ॥
01-114-048a	गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहुहू ।
01-114-048c	इत्येते देवगन्धर्वा जगुस्तत्र नरर्षभम् ॥
01-114-049a	तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ।
01-114-049c	ननृतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥
01-114-050a	अनूना चानवद्या च प्रियमुख्या गुणावरा ।
01-114-050c	अद्रिका च तथा साची मिश्रकेशी अलम्बुसा ॥
01-114-051a	मरीचिः शिचुका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
01-114-051c	अग्निका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ॥
01-114-052a	असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया सुवपुस्तथा ।
01-114-052c	पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ॥
01-114-053a	काम्या शारद्वती चैव ननृतुस्तत्र संघशः ।
01-114-053c	मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ॥
01-114-054a	क्रतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्यपि ।
01-114-054c	उम्लोचेत्यभिविख्याता प्रम्लोचेति च ता दश ॥
01-114-054e	उर्वश्येकादशीत्येता जगुरायतलोचनाः ॥
01-114-055a	धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽशो भगस्तथा ।
01-114-055c	इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ॥

01-114-056a	पर्जन्यश्चैव विष्णुश्च आदित्याः पावकार्चिषः ।
01-114-056c	महिमानं पाण्डवस्य वर्धयन्तोऽम्बरे स्थिताः ॥
01-114-057a	मृगव्याधश्च शर्वश्च निरृतिश्च महायशाः ।
01-114-057c	अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परंतपः ॥
01-114-058a	दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते ।
01-114-058c	स्थाणुर्भवश्च भगवान्द्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥
01-114-059a	अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
01-114-059c	विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तत्रासन्परिसंस्थिताः ॥
01-114-060a	कर्कोटकोऽथ शेषश्च वासुकिश्च भुजंगमः ।
01-114-060c	कच्छपश्चापकुण्डश्च तक्षकश्च महोरगः ॥
01-114-061a	आययुस्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
01-114-061c	एते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ॥
01-114-062a	तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्चासितध्वजः ।
01-114-062c	अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया व्यवस्थिताः ॥
01-114-063a	तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता मुनिसत्तमाः ।
01-114-063c	अधिकां स्म ततो वृत्तिमवर्तन्पाण्डवान्प्रति ॥
01-114-064a	पाण्डुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायशाः ।
01-114-064c	प्राहिणोर्दर्शनीयाङ्गीं कुन्ती त्वेनमथाब्रवीत् ॥
01-114-065a	नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि वदन्त्युत ।
01-114-065c	अतः परं चारिणी स्यात्पञ्चमे बन्धकी भवेत् ॥
01-114-066a	स त्वं विद्वन्धर्ममिमं बुद्धिगम्यं कथं नु माम् ।
01-114-066c	अपत्यार्थं समुत्क्रम्य प्रमादादिव भाषसे ॥

01-115-001 वैशंपायन उवाच

01-115-001a	कुन्तीपुत्रेषु जातेषु धृतराष्ट्रात्मजेषु च ।
01-115-001c	मद्रराजसुता पाण्डुं रहो वचनमब्रवीत् ॥
01-115-002a	न मेऽस्ति त्वयि संतापो विगुणेऽपि परंतप ।
01-115-002c	नावरत्वे वरार्हायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा ॥
01-115-003a	गान्धार्याश्चैव नृपते जातं पुत्रशतं तथा ।
01-115-003c	श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनन्दन ॥
01-115-004a	इदं तु मे महद्दुःखं तुल्यतायामपुत्रता ।
01-115-004c	दिष्ट्या त्विदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामप्यस्ति संततिः ॥

- 01-115-005a यदि त्वपत्यसंतानं कुन्तिराजसुता मयि ।
 01-115-005c कुर्यादनुग्रहो मे स्यात्तव चापि हितं भवेत् ॥
 01-115-006a स्तम्भो हि मे सपत्नीत्वाद्वक्तुं कुन्तिसुतां प्रति ।
 01-115-006c यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयमेनां प्रचोदय ॥

01-115-007 पाण्डुरुवाच

- 01-115-007a ममाप्येष सदा माद्रि हृद्यर्थः परिवर्तते ।
 01-115-007c न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥
 01-115-008a तव त्विदं मतं ज्ञात्वा प्रयतिष्याम्यतः परम् ।
 01-115-008c मन्ये ध्रुवं मयोक्ता सा वचो मे प्रतिपत्स्यते ॥

01-115-009 वैशंपायन उवाच

- 01-115-009a ततः कुन्तीं पुनः पाण्डुर्विविक्त इदमब्रवीत् ।
 01-115-009c कुलस्य मम संतानं लोकस्य च कुरु प्रियम् ॥
 01-115-010a मम चापिण्डनाशाय पूर्वेषामपि चात्मनः ।
 01-115-010c मत्प्रियार्थं च कल्याणि कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥
 01-115-011a यशसोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्म सुदुष्करम् ।
 01-115-011c प्राप्याधिपत्यमिन्द्रेण यज्ञैरिष्टं यशोर्थिना ॥
 01-115-012a तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ।
 01-115-012c गुरूनभ्युपगच्छन्ति यशसोऽर्थाय भामिनि ॥
 01-115-013a तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ।
 01-115-013c चक्रुरुच्चावचं कर्म यशसोऽर्थाय दुष्करम् ॥
 01-115-014a सा त्वं माद्रीं प्लवेनेव तारयेमामनिन्दिते ।
 01-115-014c अपत्यसंविभागेन परां कीर्तिमवाप्नुहि ॥
 01-115-015a एवमुक्ताब्रवीन्माद्रीं सकृच्चिन्तय दैवतम् ।
 01-115-015c तस्मात्ते भवितापत्यमनुरूपमसंशयम् ॥
 01-115-016a ततो माद्री विचार्यैव जगाम मनसाश्विनौ ।
 01-115-016c तावागम्य सुतौ तस्यां जनयामासतुर्यमौ ॥
 01-115-017a नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमौ भुवि ।
 01-115-017c तथैव तावपि यमौ वागुवाचाशरीरिणी ॥
 01-115-018a रूपसत्त्वगुणोपेतावेतावन्याञ्जनानति ।
 01-115-018c भासतस्तेजसात्यर्थं रूपद्रविणसंपदा ॥

01-115-019a	नामानि चक्रिरे तेषां शतशृङ्गनिवासिनः ।
01-115-019c	भक्त्या च कर्मणा चैव तथाशीर्भिर्विशां पते ॥
01-115-020a	ज्येष्ठं युधिष्ठिरेत्याहुर्भीमसेनेति मध्यमम् ।
01-115-020c	अर्जुनेति तृतीयं च कुन्तीपुत्रानकल्पयन् ॥
01-115-021a	पूर्वजं नकुलेत्येवं सहदेवेति चापरम् ।
01-115-021c	माद्रीपुत्रावकथयंस्ते विप्राः प्रीतमानसाः ॥
01-115-021e	अनुसंवत्सरं जाता अपि ते कुरुसत्तमाः ॥
01-115-022a	कुन्तीमथ पुनः पाण्डुर्माद्र्यर्थे समचोदयत् ।
01-115-022c	तमुवाच पृथा राजब्रह्मस्युक्ता सती सदा ॥
01-115-023a	उक्ता सकृद्द्वन्द्वमेषा लेभे तेनास्मि वञ्चिता ।
01-115-023c	बिभेम्यस्याः परिभवान्नारीणां गतिरीदृशी ॥
01-115-024a	नाज्ञासिषमहं मूढा द्वन्द्वह्वाने फलद्वयम् ।
01-115-024c	तस्मान्नाहं नियोक्तव्या त्वयैषोऽस्तु वरो मम ॥
01-115-025a	एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाबलाः ।
01-115-025c	संभूताः कीर्तिमन्तस्ते कुरुवंशविवर्धनाः ॥
01-115-026a	शुभलक्षणसंपन्नाः सोमवत्प्रियदर्शनाः ।
01-115-026c	सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंहविक्रान्तगामिनः ॥
01-115-026e	सिंहग्रीवा मनुष्येन्द्रा ववृधुर्देवविक्रमाः ॥
01-115-027a	विवर्धमानास्ते तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ ।
01-115-027c	विस्मयं जनयामासुर्महर्षीणां समेयुषाम् ॥
01-115-028a	ते च पञ्च शतं चैव कुरुवंशविवर्धनाः ।
01-115-028c	सर्वे ववृधुरल्पेन कालेनाप्स्विव नीरजाः ॥

01-116-001 वैशंपायन उवाच

01-116-001a	दर्शनीयांस्ततः पुत्रान्पाण्डुः पञ्च महावने ।
01-116-001c	तान्पश्यन्पर्वते रेमे स्वबाहुबलपालितान् ॥
01-116-002a	सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे ।
01-116-002c	भूतसंमोहने राजा सभार्यो व्यचरद्वनम् ॥
01-116-003a	पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः ।
01-116-003c	अन्यैश्च बहुभिर्वृक्षैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ॥
01-116-004a	जलस्थानैश्च विविधैः पद्मिनीभिश्च शोभितम् ।
01-116-004c	पाण्डोर्वनं तु संप्रेक्ष्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ॥

01-116-005a	प्रहृष्टमनसं तत्र विहरन्तं यथामरम् ।
01-116-005c	तं माद्र्यनुजगामैका वसनं बिभ्रती शुभम् ॥
01-116-006a	समीक्षमाणः स तु तां वयःस्थां तनुवाससम् ।
01-116-006c	तस्य कामः प्रववृधे गहनेऽग्निरिवोत्थितः ॥
01-116-007a	रहस्यात्मसमां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनाम् ।
01-116-007c	न शशाक नियन्तुं तं कामं कामबलात्कृतः ॥
01-116-008a	तत एनां बलाद्राजा निजग्राह रहोगताम् ।
01-116-008c	वार्यमाणस्तया देव्या विस्फुरन्त्या यथाबलम् ॥
01-116-009a	स तु कामपरीतात्मा तं शापं नान्वबुध्यत ।
01-116-009c	माद्रीं मैथुनधर्मेण गच्छमानो बलादिव ॥
01-116-010a	जीवितान्ताय कौरव्यो मन्मथस्य वशं गतः ।
01-116-010c	शापजं भयमुत्सृज्य जगामैव बलात्प्रियाम् ॥
01-116-011a	तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता ।
01-116-011c	संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रनष्टा सह चेतसा ॥
01-116-012a	स तया सह संगम्य भार्यया कुरुनन्दन ।
01-116-012c	पाण्डुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा ॥
01-116-013a	ततो माद्री समालिङ्ग्य राजानं गतचेतसम् ।
01-116-013c	मुमोच दुःखजं शब्दं पुनः पुनरतीव ह ॥
01-116-014a	सह पुत्रैस्ततः कुन्ती माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
01-116-014c	आजग्मुः सहितास्तत्र यत्र राजा तथागतः ॥
01-116-015a	ततो माद्र्यब्रवीद्राजन्नार्ता कुन्तीमिदं वचः ।
01-116-015c	एकैव त्वमिहागच्छ तिष्ठन्त्वत्रैव दारकाः ॥
01-116-016a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यास्तत्रैवावार्य दारकान् ।
01-116-016c	हताहमिति विक्रुश्य सहसोपजगाम ह ॥
01-116-017a	दृष्ट्वा पाण्डुं च माद्रीं च शयानौ धरणीतले ।
01-116-017c	कुन्ती शोकपरीताङ्गी विललाप सुदुःखिता ॥
01-116-018a	रक्ष्यमाणो मया नित्यं वीरः सततमात्मवान् ।
01-116-018c	कथं त्वमभ्यतिक्रान्तः शापं जानन्वनौकसः ॥
01-116-019a	ननु नाम त्वया माद्रि रक्षितव्यो जनाधिपः ।
01-116-019c	सा कथं लोभितवती विजने त्वं नराधिपम् ॥
01-116-020a	कथं दीनस्य सततं त्वामासाद्य रहोगताम् ।

01-116-020c तं विचिन्तयतः शापं प्रहर्षः समजायत ॥
01-116-021a धन्या त्वमसि बाह्लीकि मत्तो भाग्यतरा तथा ।
01-116-021c दृष्टवत्यसि यद्वक्त्रं प्रहृष्टस्य महीपतेः ॥

01-116-022 माद्र्युवाच

01-116-022a विलोभ्यमानेन मया वार्यमाणेन चासकृत् ।
01-116-022c आत्मा न वारितोऽनेन सत्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ॥

01-116-023 कुन्त्युवाच

01-116-023a अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठं धर्मफलं मम ।
01-116-023c अवश्यं भाविनो भावान्मा मां माद्रि निवर्तय ॥
01-116-024a अन्वेष्यामीह भर्तारमहं प्रेतवशं गतम् ।
01-116-024c उत्तिष्ठ त्वं विसृज्यैनमिमात्रक्षस्व दारकान् ॥

01-116-025 माद्र्युवाच

01-116-025a अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलायिनम् ।
01-116-025c न हि तृप्तास्मि कामानां तज्ज्येष्ठा अनुमन्यताम् ॥
01-116-026a मां चाभिगम्य क्षीणोऽयं कामाद्भरतसत्तमः ।
01-116-026c तमुच्छिन्द्यामस्य कामं कथं नु यमसादने ॥
01-116-027a न चाप्यहं वर्तयन्ती निर्विशेषं सुतेषु ते ।
01-116-027c वृत्तिमार्ये चरिष्यामि स्पृशेदेनस्तथा हि माम् ॥
01-116-028a तस्मान्मे सुतयोः कुन्ति वर्तितव्यं स्वपुत्रवत् ।
01-116-028c मां हि कामयमानोऽयं राजा प्रेतवशं गतः ॥
01-116-029a राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरम् ।
01-116-029c दग्धव्यं सुप्रतिच्छन्नमेतदार्ये प्रियं कुरु ॥
01-116-030a दारकेष्वप्रमत्ता च भवेथाश्च हिता मम ।
01-116-030c अतोऽन्यन्न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हि किञ्चन ॥

01-116-031 वैशंपायन उवाच

01-116-031a इत्युक्त्वा तं चिताग्निस्थं धर्मपत्नी नरर्षभम् ।
01-116-031c मद्रराजात्मजा तूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ॥

01-117-001 वैशंपायन उवाच

01-117-001a पाण्डोरवभृथं कृत्वा देवकल्पा महर्षयः ।

01-117-001c	ततो मन्त्रमकुर्वन्त ते समेत्य तपस्विनः ॥
01-117-002a	हित्वा राज्यं च राष्ट्रं च स महात्मा महातपाः ।
01-117-002c	अस्मिन्स्थाने तपस्तप्तुं तापसाञ्छरणं गतः ॥
01-117-003a	स जातमात्रान्पुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह ।
01-117-003c	प्रदायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः ॥
01-117-004a	ते परस्परमामन्त्र्य सर्वभूतहिते रताः ।
01-117-004c	पाण्डोः पुत्रान्पुरस्कृत्य नगरं नागसाह्वयम् ॥
01-117-005a	उदारमनसः सिद्धा गमने चक्रिरे मनः ।
01-117-005c	भीष्माय पाण्डवान्दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ॥
01-117-006a	तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे ।
01-117-006c	पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरं चैव तापसाः ॥
01-117-007a	सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला ।
01-117-007c	प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तदमन्यत ॥
01-117-008a	सा नदीर्घेण कालेन संप्राप्ता कुरुजाङ्गलम् ।
01-117-008c	वर्धमानपुरद्वारमाससाद यशस्विनी ॥
01-117-009a	तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा ।
01-117-009c	श्रुत्वा नागपुरे नृणां विस्मयः समजायत ॥
01-117-010a	मुहूर्तोदित आदित्ये सर्वे धर्मपुरस्कृताः ।
01-117-010c	सदारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः ॥
01-117-011a	स्त्रीसंघाः क्षत्रसंघाश्च यानसंघान्समास्थिताः ।
01-117-011c	ब्राह्मणैः सह निर्जग्मुर्ब्राह्मणानां च योषितः ॥
01-117-012a	तथा विट्शूद्रसंघानां महान्व्यतिकरोऽभवत् ।
01-117-012c	न कश्चिदकरोदीर्घ्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥
01-117-013a	तथा भीष्मः शांतनवः सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ।
01-117-013c	प्रज्ञाचक्षुश्च राजर्षिः क्षत्ता च विदुरः स्वयम् ॥
01-117-014a	सा च सत्यवती देवी कौसल्या च यशस्विनी ।
01-117-014c	राजदारैः परिवृता गान्धारी च विनिर्ययौ ॥
01-117-015a	धृतराष्ट्रस्य दायादा दुर्योधनपुरोगमाः ।
01-117-015c	भूषिता भूषणैश्चित्रैः शतसंख्या विनिर्ययुः ॥
01-117-016a	तान्महर्षिगणान्सर्वाञ्जिरोभिरभिवाद्य च ।
01-117-016c	उपोपविविशुः सर्वे कौरव्याः सपुरोहिताः ॥

01-117-017a	तथैव शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च ।
01-117-017c	उपोपविविशुः सर्वे पौरजानपदा अपि ॥
01-117-018a	तमकूजमिवाज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा ।
01-117-018c	भीष्मो राज्यं च राष्ट्रं च महर्षिभ्यो न्यवेदयत् ॥
01-117-019a	तेषामथो वृद्धतमः प्रत्युत्थाय जटाजिनी ।
01-117-019c	महर्षिमतमाज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् ॥
01-117-020a	यः स कौरव्यदायादः पाण्डुर्नाम नराधिपः ।
01-117-020c	कामभोगान्परित्यज्य शतशृङ्गमितो गतः ॥
01-117-021a	ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्य तस्य दिव्येन हेतुना ।
01-117-021c	साक्षाद्धर्मादयं पुत्रस्तस्य जातो युधिष्ठिरः ॥
01-117-022a	तथेमं बलिनां श्रेष्ठं तस्य राज्ञो महात्मनः ।
01-117-022c	मातरिश्वा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलम् ॥
01-117-023a	पुरुहूतादयं जज्ञे कुन्त्यां सत्यपराक्रमः ।
01-117-023c	यस्य कीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति ॥
01-117-024a	यौ तु माद्री महेष्वासावसूत कुरुसत्तमौ ।
01-117-024c	अश्विभ्यां मनुजव्याघ्राविमौ तावपि तिष्ठतः ॥
01-117-025a	चरता धर्मनित्येन वनवासं यशस्विना ।
01-117-025c	एष पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनरुद्धृतः ॥
01-117-026a	पुत्राणां जन्म वृद्धिं च वैदिकाध्ययनानि च ।
01-117-026c	पश्यतः सततं पाण्डोः शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥
01-117-027a	वर्तमानः सतां वृत्ते पुत्रलाभमवाप्य च ।
01-117-027c	पितृलोकं गतः पाण्डुरितः सप्तदशेऽहनि ॥
01-117-028a	तं चितागतमाज्ञाय वैश्वानरमुखे हुतम् ।
01-117-028c	प्रविष्टा पावकं माद्री हित्वा जीवितमात्मनः ॥
01-117-029a	सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुव्रता ।
01-117-029c	तस्यास्तस्य च यत्कार्यं क्रियतां तदनन्तरम् ॥
01-117-030a	इमे तयोः शरीरे द्वे सुताश्चेमे तयोर्वराः ।
01-117-030c	क्रियाभिरनुगृह्यन्तां सह मात्रा परंतपाः ॥
01-117-031a	प्रेतकार्ये च निर्वृत्ते पितृमेधं महायशाः ।
01-117-031c	लभतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुरुकुलोद्वहः ॥
01-117-032a	एवमुक्त्वा कुरुन्सर्वान्कुरुणामेव पश्यताम् ।

- 01-117-032c क्षणेनान्तर्हिताः सर्वे चारणा गुह्यकैः सह ॥
- 01-117-033a गन्धर्वनगराकारं तत्रैवान्तर्हितं पुनः ।
- 01-117-033c ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विस्मयं ते परं ययुः ॥
- 01-118-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 01-118-001a पाण्डोर्विदुर सर्वाणि प्रेतकार्याणि कारय ।
- 01-118-001c राजवद्राजसिंहस्य माद्र्याश्चैव विशेषतः ॥
- 01-118-002a पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च ।
- 01-118-002c पाण्डोः प्रयच्छ माद्र्याश्च येभ्यो यावच्च वाञ्छितम् ॥
- 01-118-003a यथा च कुन्ती सत्कारं कुर्यान्माद्र्यास्तथा कुरु ।
- 01-118-003c यथा न वायुर्नादित्यः पश्येतां तां सुसंवृताम् ॥
- 01-118-004a न शोच्यः पाण्डुरनघः प्रशस्यः स नराधिपः ।
- 01-118-004c यस्य पञ्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ॥
- 01-118-005 वैशंपायन उवाच**
- 01-118-005a विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत ।
- 01-118-005c पाण्डुं संस्कारयामास देशे परमसंवृते ॥
- 01-118-006a ततस्तु नगरात्तूर्णमाज्यहोमपुरस्कृताः ।
- 01-118-006c निर्हताः पावका दीप्ताः पाण्डो राजपुरोहितैः ॥
- 01-118-007a अथैनमार्तवैर्गन्धैर्माल्यैश्च विविधैर्वैरैः ।
- 01-118-007c शिबिकां समलंचक्रुर्वाससाच्छाद्य सर्वशः ॥
- 01-118-008a तां तथा शोभितां माल्यैर्वासोभिश्च महाधनैः ।
- 01-118-008c अमात्या ज्ञातयश्चैव सुहृदश्चोपतस्थिरे ॥
- 01-118-009a नृसिंहं नरयुक्तेन परमालंकृतेन तम् ।
- 01-118-009c अवहन्यानमुख्येन सह माद्र्या सुसंवृतम् ॥
- 01-118-010a पाण्डुरेणातपत्रेण चामरव्यजनेन च ।
- 01-118-010c सर्ववादित्रनादैश्च समलंचक्रिरे ततः ॥
- 01-118-011a रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः ।
- 01-118-011c प्रददुः काङ्क्षमाणेभ्यः पाण्डोस्तत्रौर्ध्वदेहिकम् ॥
- 01-118-012a अथ छत्राणि शुभ्राणि पाण्डुराणि बृहन्ति च ।
- 01-118-012c आजहुः कौरवस्यार्थे वासांसि रुचिराणि च ॥
- 01-118-013a याजकैः शुक्लवासोभिर्हूयमाना हुताशनाः ।

01-118-013c	अगच्छन्नग्रतस्तस्य दीप्यमानाः स्वलंकृताः ॥
01-118-014a	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः ।
01-118-014c	रुदन्तः शोकसंतप्ता अनुजग्मुर्नराधिपम् ॥
01-118-015a	अयमस्मानपाहाय दुःखे चाधाय शाश्वते ।
01-118-015c	कृत्वानाथान्परो नाथः क्व यास्यति नराधिपः ॥
01-118-016a	क्रोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीष्मो विदुर एव च ।
01-118-016c	रमणीये वनोद्देशे गङ्गातीरे समे शुभे ॥
01-118-017a	न्यासयामासुरथ तां शिबिकां सत्यवादिनः ।
01-118-017c	सभार्यस्य नृसिंहस्य पाण्डोरक्लिष्टकर्मणः ॥
01-118-018a	ततस्तस्य शरीरं तत्सर्वगन्धनिषेवितम् ।
01-118-018c	शुचिकालीयकादिग्धं मुख्यस्नानाधिवासितम् ॥
01-118-018e	पर्यषिञ्चज्जलेनाशु शातकुम्भमयैर्घटैः ॥
01-118-019a	चन्दनेन च मुख्येन शुक्लेन समलेपयन् ।
01-118-019c	कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च ॥
01-118-020a	अथैनं देशजैः शुक्लैर्वासोभिः समयोजयन् ।
01-118-020c	आच्छन्नः स तु वासोभिर्जीवन्निव नरर्षभः ॥
01-118-020e	शुशुभे पुरुषव्याघ्रो महार्हशयनोचितः ॥
01-118-021a	याजकैरभ्यनुज्ञातं प्रेतकर्मणि निष्ठितैः ।
01-118-021c	घृतावसिक्तं राजानं सह माद्र्या स्वलंकृतम् ॥
01-118-022a	तुङ्गपद्मकमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ।
01-118-022c	अन्यैश्च विविधैर्गन्धैरनल्पैः समदाहयन् ॥
01-118-023a	ततस्तयोः शरीरे ते दृष्ट्वा मोहवशं गता ।
01-118-023c	हाहा पुत्रेति कौसल्या पपात सहसा भुवि ॥
01-118-024a	तां प्रेक्ष्य पतितामार्तां पौरजानपदो जनः ।
01-118-024c	रुरोद सस्वनं सर्वो राजभक्त्या कृपान्वितः ॥
01-118-025a	क्लान्तानीवार्तनादेन सर्वाणि च विचुक्रुशुः ।
01-118-025c	मानुषैः सह भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥
01-118-026a	तथा भीष्मः शांतनवो विदुरश्च महामतिः ।
01-118-026c	सर्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन्भृशदुःखिताः ॥
01-118-027a	ततो भीष्मोऽथ विदुरो राजा च सह बन्धुभिः ।
01-118-027c	उदकं चक्रिरे तस्य सर्वाश्च कुरुयोषितः ॥

01-118-028a	कृतोदकांस्तानादाय पाण्डवाञ्शोककर्षितान् ।
01-118-028c	सर्वाः प्रकृतयो राजञ्शोचन्त्यः पर्यवारयन् ॥
01-118-029a	यथैव पाण्डवा भूमौ सुषुपुः सह बान्धवैः ।
01-118-029c	तथैव नागरा राजञ्शिश्यिरे ब्राह्मणादयः ॥
01-118-030a	तदनानन्दमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत् ।
01-118-030c	बभूव पाण्डवैः सार्धं नगरं द्वादश क्षपाः ॥
01-119-001	वैशंपायन उवाच
01-119-001a	ततः क्षत्ता च राजा च भीष्मश्च सह बन्धुभिः ।
01-119-001c	ददुः श्राद्धं तदा पाण्डोः स्वधामृतमयं तदा ॥
01-119-002a	कुरूश्च विप्रमुख्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः ।
01-119-002c	रत्नौघान्द्विजमुख्येभ्यो दत्त्वा ग्रामवरानपि ॥
01-119-003a	कृतशौचांस्ततस्तांस्तु पाण्डवान्भरतर्षभान् ।
01-119-003c	आदाय विविशुः पौराः पुरं वारणसाह्वयम् ॥
01-119-004a	सततं स्मान्वतप्यन्त तमेव भरतर्षभम् ।
01-119-004c	पौरजानपदाः सर्वे मृतं स्वमिव बान्धवम् ॥
01-119-005a	श्राद्धावसाने तु तदा दृष्ट्वा तं दुःखितं जनम् ।
01-119-005c	संमूढां दुःखशोकार्तां व्यासो मातरमब्रवीत् ॥
01-119-006a	अतिक्रान्तसुखाः कालाः प्रत्युपस्थितदारुणाः ।
01-119-006c	श्वः श्वः पापीयदिवसाः पृथिवी गतयौवना ॥
01-119-007a	बहुमायासमाकीर्णो नानादोषसमाकुलः ।
01-119-007c	लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ॥
01-119-008a	गच्छ त्वं त्यागमास्थाय युक्ता वस तपोवने ।
01-119-008c	मा द्रक्ष्यसि कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ॥
01-119-009a	तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्याब्रवीत्स्नुषाम् ।
01-119-009c	अम्बिके तव पुत्रस्य दुर्नयात्किल भारताः ॥
01-119-009e	सानुबन्धा विनङ्क्ष्यन्ति पौत्राश्चैवेति नः श्रुतम् ॥
01-119-010a	तत्कौसल्यामिमामार्तां पुत्रशोकाभिपीडिताम् ।
01-119-010c	वनमादाय भद्रं ते गच्छावो यदि मन्यसे ॥
01-119-011a	तथेत्युक्ते अम्बिकया भीष्ममामन्त्र्य सुव्रता ।
01-119-011c	वनं ययौ सत्यवती स्नुषाभ्यां सह भारत ॥
01-119-012a	ताः सुघोरं तपः कृत्वा देव्यो भरतसत्तम ।

01-119-012c	देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ॥
01-119-013a	अवाप्नुवन्त वेदोक्तान्संस्कारान्पाण्डवास्तदा ।
01-119-013c	अवर्धन्त च भोगांस्ते भुञ्जानाः पितृवेश्मनि ॥
01-119-014a	धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः क्रीडन्तः पितृवेश्मनि ।
01-119-014c	बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टाः पाण्डवाभवन् ॥
01-119-015a	जवे लक्ष्याभिहरणे भोज्ये पांसुविकर्षणे ।
01-119-015c	धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्स परिमर्दति ॥
01-119-016a	हर्षादेतान्क्रीडमानान्गृह्य काकनिलीयने ।
01-119-016c	शिरःसु च निगृह्यैनान्योधयामास पाण्डवः ॥
01-119-017a	शतमेकोत्तरं तेषां कुमाराणां महौजसाम् ।
01-119-017c	एक एव विमृद्राति नातिकृच्छ्राद्वृकोदरः ॥
01-119-018a	पादेषु च निगृह्यैनान्विनिहत्य बलाद्वली ।
01-119-018c	चकर्ष क्रोशतो भूमौ घृष्टजानुशिरोक्षिकान् ॥
01-119-019a	दश बालाञ्जले क्रीडन्भुजाभ्यां परिगृह्य सः ।
01-119-019c	आस्ते स्म सलिले मग्नः प्रमृतांश्च विमुञ्चति ॥
01-119-020a	फलानि वृक्षमारुह्य प्रचिन्वन्ति च ते यदा ।
01-119-020c	तदा पादप्रहारेण भीमः कम्पयते द्रुमम् ॥
01-119-021a	प्रहारवेगाभिहताद्द्रुमाद्व्याघूर्णितास्ततः ।
01-119-021c	सफलाः प्रपतन्ति स्म द्रुतं स्रस्ताः कुमारकाः ॥
01-119-022a	न ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन ।
01-119-022c	कुमारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरम् ॥
01-119-023a	एवं स धार्तराष्ट्राणां स्पर्धमानो वृकोदरः ।
01-119-023c	अप्रियेऽतिष्ठदत्यन्तं बाल्यान् द्रोहचेतसा ॥
01-119-024a	ततो बलमतिख्यातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
01-119-024c	भीमसेनस्य तज्ज्ञात्वा दुष्टभावमदर्शयत् ॥
01-119-025a	तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः ।
01-119-025c	मोहादैश्वर्यलोभाच्च पापा मतिरजायत ॥
01-119-026a	अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
01-119-026c	मध्यमः पाण्डुपुत्राणां निकृत्या संनिहन्यताम् ॥
01-119-027a	अथ तस्मादवरजं ज्येष्ठं चैव युधिष्ठिरम् ।
01-119-027c	प्रसह्य बन्धने बद्ध्वा प्रशासिष्ये वसुंधराम् ॥

01-119-028a	एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ।
01-119-028c	नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः ॥
01-119-029a	ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
01-119-029c	चेलकम्बलवेशमानि विचित्राणि महान्ति च ॥
01-119-030a	प्रमाणकोट्यामुद्देशं स्थलं किञ्चिदुपेत्य च ।
01-119-030c	क्रीडावसाने सर्वे ते शुचिवस्त्राः स्वलंकृताः ॥
01-119-030e	सर्वकामसमृद्धं तदन्नं बुभुजिरे शनैः ॥
01-119-031a	दिवसान्ते परिश्रान्ता विहृत्य च कुरूद्वहाः ।
01-119-031c	विहारावसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ॥
01-119-032a	खिन्नस्तु बलवान्भीमो व्यायामाभ्यधिकस्तदा ।
01-119-032c	वाहयित्वा कुमारांस्ताञ्जलक्रीडागतान्विभुः ॥
01-119-032e	प्रमाणकोट्यां वासार्थं सुष्वापारुह्य तत्स्थलम् ॥
01-119-033a	शीतं वासं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः ।
01-119-033c	निश्चेष्टः पाण्डवो राजन्सुष्वाप मृतकल्पवत् ॥
01-119-034a	ततो बद्ध्वा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः ।
01-119-034c	गम्भीरं भीमवेगं च स्थलाञ्जलमपातयत् ॥
01-119-035a	ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वं संछिद्य बन्धनम् ।
01-119-035c	उदतिष्ठज्जलाद्भूयो भीमः प्रहरतां वरः ॥
01-119-036a	सुप्तं चापि पुनः सर्पैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ।
01-119-036c	कुपितैर्दशयामास सर्वेष्वेवाङ्गमर्मसु ॥
01-119-037a	दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्वपि निपातिताः ।
01-119-037c	त्वचं नैवास्य बिभिदुः सारत्वात्पृथुवक्षसः ॥
01-119-038a	प्रतिबुद्धस्तु भीमस्तान्सर्वान्सर्पानपोथयत् ।
01-119-038c	सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ॥
01-119-039a	भोजने भीमसेनस्य पुनः प्राक्षेपयद्विषम् ।
01-119-039c	कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ॥
01-119-040a	वैश्यापुत्रस्तदाचष्ट पार्थानां हितकाम्यया ।
01-119-040c	तच्चापि भुक्त्वाजरयदविकारो वृकोदरः ॥
01-119-041a	विकारं न ह्यजनयत्सुतीक्ष्णमपि तद्विषम् ।
01-119-041c	भीमसंहननो भीमस्तदप्यजरयत्ततः ॥
01-119-042a	एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।

- 01-119-042c अनेकैरभ्युपायैस्ताज्जिघांसन्ति स्म पाण्डवान् ॥
 01-119-043a पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिंदमाः ।
 01-119-043c उद्धावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥

01-120-001 जनमेजय उवाच

- 01-120-001a कृपस्यापि महाब्रह्मन्संभवं वक्तुमर्हसि ।
 01-120-001c शरस्तम्भात्कथं जज्ञे कथं चास्त्राण्यवाप्तवान् ॥

01-120-002 वैशंपायन उवाच

- 01-120-002a महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नाम नामतः ।
 01-120-002c पुत्रः किल महाराज जातः सह शरैर्विभो ॥
 01-120-003a न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत ।
 01-120-003c यथास्य बुद्धिरभवद्धनुर्वेदे परंतप ॥
 01-120-004a अधिजग्मुर्यथा वेदांस्तपसा ब्रह्मवादिनः ।
 01-120-004c तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राण्यवाप ह ॥
 01-120-005a धनुर्वेदपरत्वाच्च तपसा विपुलेन च ।
 01-120-005c भृशं संतापयामास देवराजं स गौतमः ॥
 01-120-006a ततो जालपदीं नाम देवकन्यां सुरेश्वरः ।
 01-120-006c प्राहिणोत्तपसो विध्नं कुरु तस्येति कौरव ॥
 01-120-007a साभिगम्याश्रमपदं रमणीयं शरद्वतः ।
 01-120-007c धनुर्बाणधरं बाला लोभयामास गौतमम् ॥
 01-120-008a तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्सरसं वने ।
 01-120-008c लोकेऽप्रतिमसंस्थानामुत्फुल्लनयनोऽभवत् ॥
 01-120-009a धनुश्च हि शराश्चास्य कराभ्यां प्रापतन्भुवि ।
 01-120-009c वेपथुश्चास्य तां दृष्ट्वा शरीरे समजायत ॥
 01-120-010a स तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समन्वयात् ।
 01-120-010c अवतस्थे महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह ॥
 01-120-011a यस्त्वस्य सहसा राजन्विकारः समपद्यत ।
 01-120-011c तेन सुस्त्राव रेतोऽस्य स च तन्नावबुध्यत ॥
 01-120-012a स विहायाश्रमं तं च तां चैवाप्सरसं मुनिः ।
 01-120-012c जगाम रेतस्तत्तस्य शरस्तम्बे पपात ह ॥
 01-120-013a शरस्तम्बे च पतितं द्विधा तदभवन्नृप ।

01-120-013c	तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरद्वतः ॥
01-120-014a	मृगयां चरतो राज्ञः शंतनोस्तु यदृच्छया ।
01-120-014c	कश्चित्सेनाचरोऽरण्ये मिथुनं तदपश्यत ॥
01-120-015a	धनुश्च सशरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च ।
01-120-015c	व्यवस्य ब्राह्मणापत्यं धनुर्वेदान्तगस्य तत् ॥
01-120-015e	स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं तदा ॥
01-120-016a	स तदादाय मिथुनं राजाथ कृपयान्वितः ।
01-120-016c	आजगाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवन् ॥
01-120-017a	ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत् ।
01-120-017c	गौतमोऽपि तदापेत्य धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥
01-120-018a	कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति ।
01-120-018c	तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स महीपतिः ॥
01-120-019a	निहितौ गौतमस्तत्र तपसा तावविन्दत ।
01-120-019c	आगम्य चास्मै गोत्रादि सर्वमाख्यातवांस्तदा ॥
01-120-020a	चतुर्विधं धनुर्वेदमस्त्राणि विविधानि च ।
01-120-020c	निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवांस्तदा ॥
01-120-020e	सोऽचिरेणैव कालेन परमाचार्यतां गतः ॥
01-120-021a	ततोऽधिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महारथाः ।
01-120-021c	धृतराष्ट्रात्मजाश्चैव पाण्डवाश्च महाबलाः ॥
01-120-021e	वृष्णयश्च नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः ॥

01-121-001 वैशंपायन उवाच

01-121-001a	विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां विनयेप्सया ।
01-121-001c	इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ॥
01-121-002a	नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानास्त्रकोविदः ।
01-121-002c	नादेवसत्त्वो विनयेत्कुरूनस्त्रे महाबलान् ॥
01-121-003a	महर्षिस्तु भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा ।
01-121-003c	ददर्शाप्सरसं साक्षाद्धृताचीमाप्लुतामृषिः ॥
01-121-004a	तस्या वायुः समुद्धूतो वसनं व्यपकर्षत ।
01-121-004c	ततोऽस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिद्रोण आदधे ॥
01-121-005a	तस्मिन्समभवद्द्रोणः कलशे तस्य धीमतः ।
01-121-005c	अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥

01-121-006a	अग्निवेश्यं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान् ।
01-121-006c	प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रं धर्मभृतां वरः ॥
01-121-007a	अग्निष्टुज्जातः स मुनिस्ततो भरतसत्तम ।
01-121-007c	भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत् ॥
01-121-008a	भरद्वाजसखा चासीत्पृषतो नाम पार्थिवः ।
01-121-008c	तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥
01-121-009a	स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।
01-121-009c	चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥
01-121-010a	ततो व्यतीते पृषते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।
01-121-010c	पाञ्चालेषु महाबाहुरुत्तरेषु नरेश्वरः ॥
01-121-011a	भरद्वाजोऽपि भगवानारुरोह दिवं तदा ।
01-121-011c	ततः पितृनियुक्तात्मा पुत्रलोभान्महायशाः ॥
01-121-011e	शारद्वतीं ततो द्रोणः कृपीं भार्यामविन्दत ॥
01-121-012a	अग्निहोत्रे च धर्मे च दमे च सततं रता ।
01-121-012c	अलभद्रौतमी पुत्रमश्वत्थामानमेव च ॥
01-121-013a	स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवा हयः ।
01-121-013c	तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतमन्तरिक्षस्थमब्रवीत् ॥
01-121-014a	अश्वस्येवास्य यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम् ।
01-121-014c	अश्वत्थामैव बालोऽयं तस्मान्नाम्ना भविष्यति ॥
01-121-015a	सुतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत् ।
01-121-015c	तत्रैव च वसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥
01-121-016a	स शुश्राव महात्मानं जामदग्न्यं परंतपम् ।
01-121-016c	ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥
01-121-017a	वनं तु प्रस्थितं रामं भारद्वाजस्तदाब्रवीत् ।
01-121-017c	आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभम् ॥

01-121-018 राम उवाच

01-121-018a	हिरण्यं मम यच्चान्यद्वसु किंचन विद्यते ।
01-121-018c	ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्वमेव तपोधन ॥
01-121-019a	तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्तना ।
01-121-019c	कश्यपाय मया दत्ता कृत्स्ना नगरमालिनी ॥
01-121-020a	शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम् ।

01-121-020c अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ॥

01-121-020e वृणीष्व किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोण वदाशु तत् ॥

01-121-021 द्रोण उवाच

01-121-021a अस्त्राणि मे समग्राणि ससंहाराणि भार्गव ।

01-121-021c सप्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्यशेषतः ॥

01-121-022 वैशंपायन उवाच

01-121-022a तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गवः ।

01-121-022c सरहस्यव्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः ॥

01-121-023a प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं कृतास्त्रो द्विजसत्तमः ।

01-121-023c प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति ॥

01-122-001 वैशंपायन उवाच

01-122-001a ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।

01-122-001c अब्रवीत्पार्षतं राजन्सखायं विद्धि मामिति ॥

01-122-002 द्रुपद उवाच

01-122-002a अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी ।

01-122-002c यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ॥

01-122-003a न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित् ।

01-122-003c सख्यं भवति मन्दात्मज्जिज्ञया हीनैर्धनच्युतैः ॥

01-122-004a सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यताम् ।

01-122-004c सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ॥

01-122-005a न सख्यमजरं लोके जातु दृश्येत कर्हिचित् ।

01-122-005c कामो वैनं विहरति क्रोधश्चैनं प्रवृश्चति ॥

01-122-006a मैवं जीर्णमुपासिष्ठाः सख्यं नवमुपाकुरु ।

01-122-006c आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनम् ॥

01-122-007a न दरिद्रो वसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा ।

01-122-007c शूरस्य न सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥

01-122-008a ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् ।

01-122-008c तयोः सख्यं विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥

01-122-009a नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।

01-122-009c नाराज्ञा संगतं राज्ञः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥

01-122-010 वैशंपायन उवाच

- 01-122-010a द्रुपदेनैवमुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 01-122-010c मुहूर्तं चिन्तयामास मन्युनाभिपरिप्लुतः ॥
 01-122-011a स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चालं प्रति बुद्धिमान् ।
 01-122-011c जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् ॥
 01-122-012a कुमारस्त्वथ निष्क्रम्य समेता गजसाह्वयात् ।
 01-122-012c क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा ॥
 01-122-013a पपात कूपे सा वीटा तेषां वै क्रीडतां तदा ।
 01-122-013c न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटोपलब्धये ॥
 01-122-014a अथ द्रोणः कुमारांस्तान्दृष्ट्वा कृत्यवतस्तदा ।
 01-122-014c प्रहस्य मन्दं पैशल्यादभ्यभाषत वीर्यवान् ॥
 01-122-015a अहो नु धिग्बलं क्षात्रं धिगेतां वः कृतास्त्रताम् ।
 01-122-015c भरतस्यान्वये जाता ये वीटां नाधिगच्छत ॥
 01-122-016a एष मुष्टिरिषीकाणां मयास्त्रेणाभिमन्त्रितः ।
 01-122-016c अस्य वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्यस्य न विद्यते ॥
 01-122-017a वेत्स्यामीषीकया वीटां तामिषीकामथान्यया ।
 01-122-017c तामन्यया समायोगो वीटाया ग्रहणे मम ॥
 01-122-018a तदपश्यन्कुमारास्ते विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
 01-122-018c अवेष्क्य चोद्धृतां वीटां वीटावेद्धारमब्रुवन् ॥
 01-122-019a अभिवादयामहे ब्रह्मन्नैतदन्येषु विद्यते ।
 01-122-019c कोऽसि कं त्वाभिजानीमो वयं किं करवामहे ॥

01-122-020 द्रोण उवाच

- 01-122-020a आचक्षध्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च माम् ।
 01-122-020c स एव सुमहाबुद्धिः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते ॥

01-122-021 वैशंपायन उवाच

- 01-122-021a तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे भीष्ममूचुः पितामहम् ।
 01-122-021c ब्राह्मणस्य वचस्तथ्यं तच्च कर्मविशेषवत् ॥
 01-122-022a भीष्मः श्रुत्वा कुमाराणां द्रोणं तं प्रत्यजानत ।
 01-122-022c युक्तरूपः स हि गुरुरित्येवमनुचिन्त्य च ॥
 01-122-023a अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतम् ।

01-122-023c	परिपप्रच्छ निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः ॥
01-122-023e	हेतुमागमने तस्य द्रोणः सर्वं न्यवेदयत् ॥
01-122-024a	महर्षेरग्निवेश्यस्य सकाशमहमच्युत ।
01-122-024c	अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदजिघृक्षया ॥
01-122-025a	ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बहुलाः समाः ।
01-122-025c	अवसं तत्र सुचिरं धनुर्वेदचिकीर्षया ॥
01-122-026a	पाञ्चालराजपुत्रस्तु यज्ञसेनो महाबलः ।
01-122-026c	मया सहाकरोद्विद्यां गुरोः श्राम्यन्समाहितः ॥
01-122-027a	स मे तत्र सखा चासीदुपकारी प्रियश्च मे ।
01-122-027c	तेनाहं सह संगम्य रतवान्सुचिरं बत ॥
01-122-027e	बाल्यात्प्रभृति कौरव्य सहाध्ययनमेव च ॥
01-122-028a	स समासाद्य मां तत्र प्रियकारी प्रियंवदः ।
01-122-028c	अब्रवीदिति मां भीष्म वचनं प्रीतिवर्धनम् ॥
01-122-029a	अहं प्रियतमः पुत्रः पितुर्द्रोण महात्मनः ।
01-122-029c	अभिषेक्ष्यति मां राज्ये स पाञ्चाल्यो यदा तदा ॥
01-122-030a	त्वद्भोज्यं भविता राज्यं सखे सत्येन ते शपे ।
01-122-030c	मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुखानि च ॥
01-122-031a	एवमुक्तः प्रवव्राज कृतास्त्रोऽहं धनेप्सया ।
01-122-031c	अभिषिक्तं च श्रुत्वैनं कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन् ॥
01-122-032a	प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्थं पुनराव्रजम् ।
01-122-032c	संस्मरन्संगमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ॥
01-122-033a	ततो द्रुपदमागम्य सखिपूर्वमहं प्रभो ।
01-122-033c	अब्रुवं पुरुषव्याघ्र सखायं विद्धि मामिति ॥
01-122-034a	उपस्थितं तु द्रुपदः सखिवच्चाभिसंगतम् ।
01-122-034c	स मां निराकारमिव प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥
01-122-035a	अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी ।
01-122-035c	यदात्थ मां त्वं प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ॥
01-122-036a	न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित् ।
01-122-036c	सख्यं भवति मन्दात्मञ्श्रिया हीनैर्धनच्युतैः ॥
01-122-037a	नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
01-122-037c	नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥

- 01-122-038a द्रुपदेनैवमुक्तोऽहं मन्युनाभिपरिप्लुतः ।
 01-122-038c अभ्यागच्छं कुरून्भीष्म शिष्यैरर्थी गुणान्वितैः ॥
 01-122-039a प्रतिजग्राह तं भीष्मो गुरुं पाण्डुसुतैः सह ।
 01-122-039c पौत्रानादाय तान्सर्वान्वसूनि विविधानि च ॥
 01-122-040a शिष्या इति ददौ राजन्द्रोणाय विधिपूर्वकम् ।
 01-122-040c स च शिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ॥
 01-122-041a प्रतिगृह्य च तान्सर्वान्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 01-122-041c रहस्येकः प्रतीतात्मा कृतोपसदनांस्तदा ॥
 01-122-042a कार्यं मे काङ्क्षितं किञ्चिद्धृदि संपरिवर्तते ।
 01-122-042c कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं मे तदृतं वदतानघाः ॥
 01-122-043a तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विशां पते ।
 01-122-043c अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परंतपः ॥
 01-122-044a ततोऽर्जुनं मूर्ध्नि तदा समाघ्राय पुनः पुनः ।
 01-122-044c प्रीतिपूर्वं परिष्वज्य प्ररुरोद मुदा तदा ॥
 01-122-045a ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च ।
 01-122-045c ग्राहयामास दिव्यानि मानुषाणि च वीर्यवान् ॥
 01-122-046a राजपुत्रास्तथैवान्ये समेत्य भरतर्षभ ।
 01-122-046c अभिजग्मुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थे द्विजसत्तमम् ॥
 01-122-046e वृष्णयश्चान्धकाश्चैव नानादेश्याश्च पार्थिवाः ॥
 01-122-047a सूतपुत्रश्च राधेयो गुरुं द्रोणमियात्तदा ।
 01-122-047c स्पर्धमानस्तु पार्थेन सूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ॥
 01-122-047e दुर्योधनमुपाश्रित्य पाण्डवानत्यमन्यत ॥

01-123-001 वैशंपायन उवाच

- 01-123-001a अर्जुनस्तु परं यत्नमातस्थे गुरुपूजने ।
 01-123-001c अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चाभवत् ॥
 01-123-002a द्रोणेन तु तदाहूय रहस्युक्तोऽन्नसाधकः ।
 01-123-002c अन्धकारेऽर्जुनायान्नं न देयं ते कथंचन ॥
 01-123-003a ततः कदाचिद्भुञ्जाने प्रववौ वायुरर्जुने ।
 01-123-003c तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो निवापितः ॥
 01-123-004a भुङ्क्त एवार्जुनो भक्तं न चास्यास्याद्व्यमुह्यत ।
 01-123-004c हस्तस्तेजस्विनो नित्यमन्नग्रहणकारणात् ॥

01-123-004e	तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावभ्यस्त पाण्डवः ॥
01-123-005a	तस्य ज्यातलनिर्घोषं द्रोणः शुश्राव भारत ।
01-123-005c	उपेत्य चैनमुत्थाय परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥
01-123-006a	प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः ।
01-123-006c	त्वत्समो भविता लोके सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
01-123-007a	ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो रथेषु च गजेषु च ।
01-123-007c	अश्वेषु भूमावपि च रणशिक्षामशिक्षयत् ॥
01-123-008a	गदायुद्धेऽसिचर्यायां तोमरप्रासशक्तिषु ।
01-123-008c	द्रोणः संकीर्णयुद्धेषु शिक्षयामास पाण्डवम् ॥
01-123-009a	तस्य तत्कौशलं दृष्ट्वा धनुर्वेदजिघृक्षवः ।
01-123-009c	राजानो राजपुत्राश्च समाजग्मुः सहस्रशः ॥
01-123-010a	ततो निषादराजस्य हिरण्यधनुषः सुतः ।
01-123-010c	एकलव्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम ह ॥
01-123-011a	न स तं प्रतिजग्राह नैषादिरिति चिन्तयन् ।
01-123-011c	शिष्यं धनुषि धर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ॥
01-123-012a	स तु द्रोणस्य शिरसा पादौ गृह्य परंतपः ।
01-123-012c	अरण्यमनुसंप्राप्तः कृत्वा द्रोणं महीमयम् ॥
01-123-013a	तस्मिन्नाचार्यवृत्तिं च परमामास्थितस्तदा ।
01-123-013c	इष्वस्त्रे योगमातस्थे परं नियममास्थितः ॥
01-123-014a	परया श्रद्धया युक्तो योगेन परमेण च ।
01-123-014c	विमोक्षादानसंधाने लघुत्वं परमाप सः ॥
01-123-015a	अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचित्कुरुपाण्डवाः ।
01-123-015c	रथैर्विनिर्ययुः सर्वे मृगयामरिमर्दनाः ॥
01-123-016a	तत्रोपकरणं गृह्य नरः कश्चिद्यदृच्छया ।
01-123-016c	राजन्ननुजगामैकः श्वानमादाय पाण्डवान् ॥
01-123-017a	तेषां विचरतां तत्र तत्तत्कर्म चिकीर्षताम् ।
01-123-017c	श्वा चरन्स वने मूढो नैषादिं प्रति जग्मिवान् ॥
01-123-018a	स कृष्णं मलदिग्धाङ्गं कृष्णाजिनधरं वने ।
01-123-018c	नैषादिं श्वा समालक्ष्य भषंस्तस्थौ तदन्तिके ॥
01-123-019a	तदा तस्याथ भषतः शुनः सप्त शरान्मुखे ।
01-123-019c	लाघवं दर्शयन्नस्त्रे मुमोच युगपद्यथा ॥

- 01-123-020a स तु श्वा शरपूर्णास्यः पाण्डवानाजगाम ह ।
 01-123-020c तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीरा विस्मयं परमं ययुः ॥
- 01-123-021a लाघवं शब्दवेधित्वं दृष्ट्वा तत्परमं तदा ।
 01-123-021c प्रेक्ष्य तं व्रीडिताश्चासन्प्रशशंसुश्च सर्वशः ॥
- 01-123-022a तं ततोऽन्वेषमाणास्ते वने वननिवासिनम् ।
 01-123-022c ददृशुः पाण्डवा राजन्नस्यन्तमनिशं शरान् ॥
- 01-123-023a न चैनमभ्यजानंस्ते तदा विकृतदर्शनम् ।
 01-123-023c अथैनं परिप्रच्छुः को भवान्कस्य वेत्युत ॥
- 01-123-024 एकलव्य उवाच**
- 01-123-024a निषादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतम् ।
 01-123-024c द्रोणशिष्यं च मां वित्त धनुर्वेदकृतश्रमम् ॥
- 01-123-025 वैशंपायन उवाच**
- 01-123-025a ते तमाज्ञाय तत्त्वेन पुनरागम्य पाण्डवाः ।
 01-123-025c यथावृत्तं च ते सर्वं द्रोणायाचख्युरद्भुतम् ॥
- 01-123-026a कौन्तेयस्त्वर्जुनो राजन्नेकलव्यमनुस्मरन् ।
 01-123-026c रहो द्रोणं समागम्य प्रणयादिदमब्रवीत् ॥
- 01-123-027a नन्वहं परिरभ्यैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।
 01-123-027c भवतोक्तो न मे शिष्यस्त्वद्विशिष्टो भविष्यति ॥
- 01-123-028a अथ कस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपि च वीर्यवान् ।
 01-123-028c अस्त्यन्यो भवतः शिष्यो निषादाधिपतेः सुतः ॥
- 01-123-029a मुहूर्तमिव तं द्रोणश्चिन्तयित्वा विनिश्चयम् ।
 01-123-029c सव्यसाचिनमादाय नैषादिं प्रति जग्मिवान् ॥
- 01-123-030a ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं चीरवाससम् ।
 01-123-030c एकलव्यं धनुष्पाणिमस्यन्तमनिशं शरान् ॥
- 01-123-031a एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमायान्तमन्तिकात् ।
 01-123-031c अभिगम्योपसंगृह्य जगाम शिरसा महीम् ॥
- 01-123-032a पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निषादजः ।
 01-123-032c निवेद्य शिष्यमात्मानं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥
- 01-123-033a ततो द्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदं वचः ।
 01-123-033c यदि शिष्योऽसि मे तूर्णं वेतनं संप्रदीयताम् ॥

01-123-034a	एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीयमाणोऽब्रवीदिदम् ।
01-123-034c	किं प्रयच्छामि भगवन्नाज्ञापयतु मां गुरुः ॥
01-123-035a	न हि किञ्चिददेयं मे गुरवे ब्रह्मवित्तम् ।
01-123-035c	तमब्रवीत्त्वयाङ्गुष्ठो दक्षिणो दीयतां मम ॥
01-123-036a	एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणम् ।
01-123-036c	प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्ये च निरतः सदा ॥
01-123-037a	तथैव हृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ।
01-123-037c	छित्त्वाविचार्य तं प्रादाद्द्रोणायाङ्गुष्ठमात्मनः ॥
01-123-038a	ततः परं तु नैषादिरङ्गुलीभिर्यकषत ।
01-123-038c	न तथा स तु शीघ्रोऽभूद्यथा पूर्वं नराधिप ॥
01-123-039a	ततोऽर्जुनः प्रीतमना बभूव विगतज्वरः ।
01-123-039c	द्रोणश्च सत्यवागासीन्नान्योऽभ्यभवदर्जुनम् ॥
01-123-040a	द्रोणस्य तु तदा शिष्यौ गदायोग्यां विशेषतः ।
01-123-040c	दुर्योधनश्च भीमश्च कुरूणामभ्यगच्छताम् ॥
01-123-041a	अश्वत्थामा रहस्येषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।
01-123-041c	तथाति पुरुषानन्यान्तसारुकौ यमजावुभौ ॥
01-123-041e	युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनंजयः ॥
01-123-042a	प्रथितः सागरान्तायां रथयूथपयूथपः ।
01-123-042c	बुद्धियोगबलोत्साहैः सर्वास्त्रेषु च पाण्डवः ॥
01-123-043a	अस्त्रे गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।
01-123-043c	तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषु सौष्ठवेन च वीर्यवान् ॥
01-123-043e	एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽर्जुनः ॥
01-123-044a	प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनंजयम् ।
01-123-044c	धार्तराष्ट्रा दुरात्मानो नामृष्यन्त नराधिप ॥
01-123-045a	तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
01-123-045c	द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः पुरुषर्षभ ॥
01-123-046a	कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम् ।
01-123-046c	अविज्ञातं कुमाराणां लक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥

01-123-047 द्रोण उवाच

01-123-047a	शीघ्रं भवन्तः सर्वे वै धनूंष्यादाय सत्वराः ।
01-123-047c	भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठन्तां संहितेषवः ॥

01-123-048a	मद्वाक्यसमकालं च शिरोऽस्य विनिपात्यताम् ।
01-123-048c	एकैकशो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ॥
01-123-049	वैशंपायन उवाच
01-123-049a	ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः ।
01-123-049c	संधत्स्व बाणं दुर्धर्ष मद्वाक्यान्ते विमुञ्च च ॥
01-123-050a	ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य महारवम् ।
01-123-050c	तस्थौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥
01-123-051a	ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनम् ।
01-123-051c	स मुहूर्तादुवाचेदं वचनं भरतर्षभ ॥
01-123-052a	पश्यस्येनं द्रुमाग्रस्थं भासं नरवरात्मज ।
01-123-052c	पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥
01-123-053a	स मुहूर्तादिव पुनर्द्रोणस्तं प्रत्यभाषत ।
01-123-053c	अथ वृक्षमिमं मां वा भ्रातृन्वापि प्रपश्यसि ॥
01-123-054a	तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिम् ।
01-123-054c	भवन्तं च तथा भ्रातृन्भासं चेति पुनः पुनः ॥
01-123-055a	तमुवाचापसर्पेति द्रोणोऽप्रीतमना इव ।
01-123-055c	नैतच्छक्यं त्वया वेद्नुं लक्ष्यमित्येव कुत्सयन् ॥
01-123-056a	ततो दुर्योधनादींस्तान्धार्तराष्ट्रान्महायशाः ।
01-123-056c	तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत ॥
01-123-057a	अन्यांश्च शिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान् ।
01-123-057c	तथा च सर्वे सर्वं तत्पश्याम इति कुत्सिताः ॥
01-123-058a	ततो धनंजयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत ।
01-123-058c	त्वयेदानीं प्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यं निशम्यताम् ॥
01-123-059a	मद्वाक्यसमकालं ते मोक्तव्योऽत्र भवेच्छरः ।
01-123-059c	वितत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तकम् ॥
01-123-060a	एवमुक्तः सव्यसाची मण्डलीकृतकार्मुकः ।
01-123-060c	तस्थौ लक्ष्यं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥
01-123-061a	मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत ।
01-123-061c	पश्यस्येनं स्थितं भासं द्रुमं मामपि वेत्युत ॥
01-123-062a	पश्याम्येनं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत ।
01-123-062c	न तु वृक्षं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ॥

01-123-063a	ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः ।
01-123-063c	प्रत्यभाषत दुर्धर्षः पाण्डवानां रथर्षभम् ॥
01-123-064a	भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः ।
01-123-064c	शिरः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽब्रवीत् ॥
01-123-065a	अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टतनूरुहः ।
01-123-065c	मुञ्चस्वेत्यब्रवीत्पार्थं स मुमोचाविचारयन् ॥
01-123-066a	ततस्तस्य नगस्थस्य क्षुरेण निशितेन ह ।
01-123-066c	शिर उत्कृत्य तरसा पातयामास पाण्डवः ॥
01-123-067a	तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे पर्यश्वजत फल्गुनम् ।
01-123-067c	मेने च द्रुपदं संख्ये सानुबन्धं पराजितम् ॥
01-123-068a	कस्यचित्त्वथ कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः ।
01-123-068c	जगाम गङ्गामभितो मज्जितुं भरतर्षभ ॥
01-123-069a	अवगाढमथो द्रोणं सलिले सलिलेचरः ।
01-123-069c	ग्राहो जग्राह बलवाञ्जङ्घान्ते कालचोदितः ॥
01-123-070a	स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत् ।
01-123-070c	ग्राहं हत्वा मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव ॥
01-123-071a	तद्वाक्यसमकालं तु बीभत्सुर्निशितैः शरैः ।
01-123-071c	आवापैः पञ्चभिर्ग्राहं मग्नमम्भस्यताडयत् ॥
01-123-071e	इतरे तु विसंमूढास्तत्र तत्र प्रपेदिरे ॥
01-123-072a	तं च दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् ।
01-123-072c	विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥
01-123-073a	स पार्थबाणैर्बहुधा खण्डशः परिकल्पितः ।
01-123-073c	ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जङ्घां त्यक्त्वा महात्मनः ॥
01-123-074a	अथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम् ।
01-123-074c	गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरम् ॥
01-123-074e	अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिवर्तनम् ॥
01-123-075a	न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
01-123-075c	जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसि पातितम् ॥
01-123-076a	असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते ।
01-123-076c	तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥
01-123-077a	बाधेतामानुषः शत्रुर्यदा त्वां वीर कश्चन ।

- 01-123-077c तद्वधाय प्रयुञ्जीथास्तदास्त्रमिदमाहवे ॥
 01-123-078a तथेति तत्प्रतिश्रुत्य बीभत्सुः स कृताञ्जलिः ।
 01-123-078c जग्राह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्गुरुः ॥
 01-123-078e भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँल्लोके धनुर्धरः ॥

01-124-001 वैशंपायन उवाच

- 01-124-001a कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रांश्च पाण्डुपुत्रांश्च भारत ।
 01-124-001c दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्राजन्धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥
 01-124-002a कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च धीमतः ।
 01-124-002c गाङ्गेयस्य च सांनिध्ये व्यासस्य विदुरस्य च ॥
 01-124-003a राजन्संप्राप्तविद्यास्ते कुमराः कुरुसत्तम ।
 01-124-003c ते दर्शयेयुः स्वां शिक्षां राजन्ननुमते तव ॥
 01-124-004a ततोऽब्रवीन्महाराजः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 01-124-004c भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसत्तम ॥
 01-124-005a यदा तु मन्यसे कालं यस्मिन्देशे यथा यथा ।
 01-124-005c तथा तथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व माम् ॥
 01-124-006a स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषाम् ।
 01-124-006c अस्त्रहेतोः पराक्रान्तान्ये मे द्रक्ष्यन्ति पुत्रकान् ॥
 01-124-007a क्षत्तर्यदुरुराचार्यो ब्रवीति कुरु तत्तथा ।
 01-124-007c न हीदृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ॥
 01-124-008a ततो राजानमामन्त्र्य विदुरानुगतो बहिः ।
 01-124-008c भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मेदिनीम् ॥
 01-124-008e समामवृक्षां निर्गुल्मामुदक्प्रवणसंस्थिताम् ॥
 01-124-009a तस्यां भूमौ बलिं चक्रे तिथौ नक्षत्रपूजिते ।
 01-124-009c अवघुष्टं पुरे चापि तदर्थं वदतां वर ॥
 01-124-010a रङ्गभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृष्टं यथाविधि ।
 01-124-010c प्रेक्षागारं सुविहितं चक्रुस्तत्र च शिल्पिनः ॥
 01-124-010e राज्ञः सर्वायुधोपेतं स्त्रीणां चैव नरर्षभ ॥
 01-124-011a मञ्चांश्च कारयामासुस्तत्र जानपदा जनाः ।
 01-124-011c विपुलानुच्छ्रयोपेताञ्जिबिकाश्च महाधनाः ॥
 01-124-012a तस्मिंस्ततोऽहनि प्राप्ते राजा ससचिवस्तदा ।
 01-124-012c भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा कृपं चाचार्यसत्तमम् ॥

01-124-013a	मुक्ताजालपरिक्षिप्तं वैडूर्यमणिभूषितम् ।
01-124-013c	शातकुम्भमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् ॥
01-124-014a	गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतां वर ।
01-124-014c	स्त्रियश्च सर्वा या राज्ञः सप्रेष्याः सपरिच्छदाः ॥
01-124-014e	हर्षादारुरुर्मुञ्चान्मेरुं देवस्त्रियो यथा ॥
01-124-015a	ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं पुराद्द्रुतम् ।
01-124-015c	दर्शनेप्सु समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्त्रताम् ॥
01-124-016a	प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च ।
01-124-016c	महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सोऽभवत्तदा ॥
01-124-017a	ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लयज्ञोपवीतवान् ।
01-124-017c	शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥
01-124-018a	रङ्गमध्यं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविवेश ह ।
01-124-018c	नभो जलधरैर्हीनं साङ्गारक इवांशुमान् ॥
01-124-019a	स यथासमयं चक्रे बलिं बलवतां वरः ।
01-124-019c	ब्राह्मणांश्चात्र मन्त्रज्ञान्वाचयामास मङ्गलम् ॥
01-124-020a	अथ पुण्याहघोषस्य पुण्यस्य तदनन्तरम् ।
01-124-020c	विविशुर्विविधं गृह्य शस्त्रोपकरणं नराः ॥
01-124-021a	ततो बद्धतनुत्राणा बद्धकक्ष्या महाबलाः ।
01-124-021c	बद्धतूणाः सधनुषो विविशुर्भरतर्षभाः ॥
01-124-022a	अनुज्येष्ठं च ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
01-124-022c	चक्रुरस्त्रं महावीर्याः कुमाराः परमाद्भुतम् ॥
01-124-023a	केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ।
01-124-023c	मनुजा धृष्टमपरे वीक्षां चक्रुः सविस्मयाः ॥
01-124-024a	ते स्म लक्ष्याणि विविधुर्बाणैर्नामाङ्कशोभितैः ।
01-124-024c	विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यन्तो वाजिभिर्द्रुतम् ॥
01-124-025a	तत्कुमारबलं तत्र गृहीतशरकार्मुकम् ।
01-124-025c	गन्धर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मिताभवन् ॥
01-124-026a	सहसा चुक्रुशुस्तत्र नराः शतसहस्रशः ।
01-124-026c	विस्मयोत्फुल्लनयनाः साधु साध्विति भारत ॥
01-124-027a	कृत्वा धनुषि ते मार्गात्रथचर्यासु चासकृत् ।
01-124-027c	गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च नियुद्धे च महाबलाः ॥

01-124-028a	गृहीतखड्गचर्मणस्ततो भूयः प्रहारिणः ।
01-124-028c	त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चेरुः सर्वासु भूमिषु ॥
01-124-029a	लाघवं सौष्टवं शोभां स्थिरत्वं दृढमुष्टिताम् ।
01-124-029c	ददृशुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगे खड्गचर्मणाम् ॥
01-124-030a	अथ तौ नित्यसंहृष्टौ सुयोधनवृकोदरौ ।
01-124-030c	अवतीर्णौ गदाहस्तावेकशृङ्गाविवाचलौ ॥
01-124-031a	बद्धकक्ष्यौ महाबाहू पौरुषे पर्यवस्थितौ ।
01-124-031c	बृंहन्तौ वाशिताहेतोः समदाविव कुञ्जरौ ॥
01-124-032a	तौ प्रदक्षिणसव्यानि मण्डलानि महाबलौ ।
01-124-032c	चेरतुर्निर्मलगदौ समदाविव गोवृषौ ॥
01-124-033a	विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्यै पाण्डवारणिः ।
01-124-033c	न्यवेदयेतां तत्सर्वं कुमाराणां विचेष्टितम् ॥

01-125-001 वैशंपायन उवाच

01-125-001a	कुरुराजे च रङ्गस्थे भीमे च बलिनां वरे ।
01-125-001c	पक्षपातकृतस्नेहः स द्विधेवाभवज्जनः ॥
01-125-002a	हा वीर कुरुराजेति हा भीमेति च नर्दताम् ।
01-125-002c	पुरुषाणां सुविपुलाः प्रणादाः सहसोत्थिताः ॥
01-125-003a	ततः क्षुब्धार्णवनिभं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान् ।
01-125-003c	भारद्वाजः प्रियं पुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥
01-125-004a	वारयैतौ महावीर्यौ कृतयोग्यावुभावपि ।
01-125-004c	मा भूद्रङ्गप्रकोपोऽयं भीमदुर्योधनोद्भवः ॥
01-125-005a	ततस्तावुद्यतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ ।
01-125-005c	युगान्तानिलसंक्षुब्धौ महावेगाविवार्णवौ ॥
01-125-006a	ततो रङ्गाङ्गणगतो द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
01-125-006c	निवार्य वादित्रगणं महामेघनिभस्वनम् ॥
01-125-007a	यो मे पुत्रात्प्रियतरः सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
01-125-007c	ऐन्द्रिरिन्द्रानुजसमः स पार्थो दृश्यतामिति ॥
01-125-008a	आचार्यवचनेनाथ कृतस्वस्त्ययनो युवा ।
01-125-008c	बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पूर्णतूणः सकार्मुकः ॥
01-125-009a	काञ्चनं कवचं बिभ्रत्प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ।
01-125-009c	सार्कः सेन्द्रायुधतडित्ससंध्य इव तोयदः ॥

01-125-010a	ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जोऽभवन्महान् ।
01-125-010c	प्रावाद्यन्त च वाद्यानि सशङ्खानि समन्ततः ॥
01-125-011a	एष कुन्तीसुतः श्रीमानेष पाण्डवमध्यमः ।
01-125-011c	एष पुत्रो महेन्द्रस्य कुरूणामेष रक्षिता ॥
01-125-012a	एषोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मभृतां वरः ।
01-125-012c	एष शीलवतां चापि शीलज्ञाननिधिः परः ॥
01-125-013a	इत्येवमतुला वाचः शृण्वन्त्याः प्रेक्षकेरिताः ।
01-125-013c	कुन्त्याः प्रस्नवसंमिश्रैरस्रैः क्लिन्नमुरोऽभवत् ॥
01-125-014a	तेन शब्देन महता पूर्णश्रुतिरथाब्रवीत् ।
01-125-014c	धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं हृष्टमानसः ॥
01-125-015a	क्षत्तः क्षुब्धार्णवनिभः किमेष सुमहास्वनः ।
01-125-015c	सहसैवोत्थितो रङ्गे भिन्दन्निव नभस्तलम् ॥

01-125-016 विदुर उवाच

01-125-016a	एष पार्थो महाराज फल्गुनः पाण्डुनन्दनः ।
01-125-016c	अवतीर्णः सकवचस्तत्रैष सुमहास्वनः ॥

01-125-017 धृतराष्ट्र उवाच

01-125-017a	धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि रक्षितोऽस्मि महामते ।
01-125-017c	पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिः पाण्डववह्निभिः ॥

01-125-018 वैशंपायन उवाच

01-125-018a	तस्मिन्समुदिते रङ्गे कथंचित्पर्यवस्थिते ।
01-125-018c	दर्शयामास बीभत्सुराचार्यादस्त्रलाघवम् ॥
01-125-019a	आग्नेयेनासृजद्वह्निं वारुणेनासृजत्पयः ।
01-125-019c	वायव्येनासृजद्वायुं पार्जन्येनासृजद्वनान् ॥
01-125-020a	भौमेन प्राविशद्भूमिं पार्वतेनासृजद्विरीन् ।
01-125-020c	अन्तर्धानेन चास्त्रेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥
01-125-021a	क्षणात्प्रांशुः क्षणाद्ध्रस्वः क्षणाच्च रथधूर्गतः ।
01-125-021c	क्षणेन रथमध्यस्थः क्षणेनावपतन्महीम् ॥
01-125-022a	सुकुमारं च सूक्ष्मं च गुरुं चापि गुरुप्रियः ।
01-125-022c	सौष्ठवेनाभिसंयुक्तः सोऽविध्यद्विविधैः शरैः ॥
01-125-023a	भ्रमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम् ।

01-125-023c	पञ्च बाणानसंसक्तान्स मुमोचैकबाणवत् ॥
01-125-024a	गव्ये विषाणकोशे च चले रज्ज्ववलम्बिते ।
01-125-024c	निचखान महावीर्यः सायकानेकविंशतिम् ॥
01-125-025a	इत्येवमादि सुमहत्खड्गे धनुषि चाभवत् ।
01-125-025c	गदायां शस्त्रकुशलो दर्शनानि व्यदर्शयत् ॥
01-125-026a	ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत ।
01-125-026c	मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निस्वने ॥
01-125-027a	द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्य बलसूचकः ।
01-125-027c	वज्रनिष्पेषसदृशः शुश्रुवे भुजनिस्वनः ॥
01-125-028a	दीर्यन्ते किं नु गिरयः किं स्विद्धूमिर्विदीर्यते ।
01-125-028c	किं स्विदापूर्यते व्योम जलभारघनैर्घनैः ॥
01-125-029a	रङ्गस्यैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप ।
01-125-029c	द्वारं चाभिमुखाः सर्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा ॥
01-125-030a	पञ्चभिर्भ्रातृभिः पार्थैर्द्रोणः परिवृतो बभौ ।
01-125-030c	पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणेव चन्द्रमाः ॥
01-125-031a	अश्वत्थाम्ना च सहितं भ्रातृणां शतमूर्जितम् ।
01-125-031c	दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितं पर्यवारयत् ॥
01-125-032a	स तैस्तदा भ्रातृभिरुद्यतायुधैर्वृतो गदापाणिरवस्थितैः स्थितः ।
01-125-032c	बभौ यथा दानवसंक्षये पुरा; पुरंदरो देवगणैः समावृतः ॥

01-126-001 वैशंपायन उवाच

01-126-001a	दत्तेऽवकाशे पुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ।
01-126-001c	विवेश रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरंजयः ॥
01-126-002a	सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्द्योतिताननः ।
01-126-002c	सधनुर्बद्धनिस्त्रिंशः पादचारीव पर्वतः ॥
01-126-003a	कन्यागर्भः पृथुयशाः पृथायाः पृथुलोचनः ।
01-126-003c	तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणसूदनः ॥
01-126-004a	सिंहर्षभगजेन्द्राणां तुल्यवीर्यपराक्रमः ।
01-126-004c	दीप्तिकान्तिद्युतिगुणैः सूर्येन्दुज्वलनोपमः ॥
01-126-005a	प्रांशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा ।
01-126-005c	असंख्येयगुणः श्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥
01-126-006a	स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम् ।

01-126-006c	प्रणामं द्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥
01-126-007a	स सामाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः ।
01-126-007c	कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ॥
01-126-008a	सोऽब्रवीन्मेघधीरेण स्वरेण वदतां वरः ।
01-126-008c	भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् ॥
01-126-009a	पार्थ यत्ते कृतं कर्म विशेषवदहं ततः ।
01-126-009c	करिष्ये पश्यतां नृणां मात्मना विस्मयं गमः ॥
01-126-010a	असमाप्ते ततस्तस्य वचने वदतां वर ।
01-126-010c	यन्त्रोत्क्षिप्त इव क्षिप्रमुत्तस्थौ सर्वतो जनः ॥
01-126-011a	प्रीतिश्च पुरुषव्याघ्र दुर्योधनमथास्पृशत् ।
01-126-011c	ह्रीश्च क्रोधश्च बीभत्सुं क्षणेनान्वविशच्च ह ॥
01-126-012a	ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा ।
01-126-012c	यत्कृतं तत्र पार्थेन तच्चकार महाबलः ॥
01-126-013a	अथ दुर्योधनस्तत्र भ्रातृभिः सह भारत ।
01-126-013c	कर्णं परिष्वज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् ॥
01-126-014a	स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद ।
01-126-014c	अहं च कुरुराज्यं च यथेष्टमुपभुज्यताम् ॥

01-126-015 कर्ण उवाच

01-126-015a	कृतं सर्वेण मेऽन्येन सखित्वं च त्वया वृणे ।
01-126-015c	द्वन्द्वयुद्धं च पार्थेन कर्तुमिच्छामि भारत ॥

01-126-016 दुर्योधन उवाच

01-126-016a	भुङ्क्ष्व भोगान्मया सार्धं बन्धूनां प्रियकृद्भव ।
01-126-016c	दुर्हदां कुरु सर्वेषां मूर्ध्नि पादमरिदम् ॥

01-126-017 वैशंपायन उवाच

01-126-017a	ततः क्षिप्तमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यभाषत ।
01-126-017c	कर्णं भ्रातृसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितम् ॥
01-126-018a	अनाहूतोपसृप्तानामनाहूतोपजल्पिनाम् ।
01-126-018c	ये लोकास्तान्हतः कर्ण मया त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥

01-126-019 कर्ण उवाच

- 01-126-019a रङ्गोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फल्गुन ।
 01-126-019c वीर्यश्रेष्ठाश्च राजन्या बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥
- 01-126-020a किं क्षेपैर्दुर्बलाश्वासैः शरैः कथय भारत ।
 01-126-020c गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः ॥
- 01-126-021 वैशंपायन उवाच**
- 01-126-021a ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरंजयः ।
 01-126-021c भ्रातृभिस्त्वरयाश्लिष्टो रणायोपजगाम तम् ॥
- 01-126-022a ततो दुर्योधनेनापि सभ्रात्रा समरोद्यतः ।
 01-126-022c परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥
- 01-126-023a ततः सविद्युत्स्तनितैः सेन्द्रायुधपुरोजवैः ।
 01-126-023c आवृतं गगनं मेघैर्बलाकापङ्क्तिहासिभिः ॥
- 01-126-024a ततः स्नेहाद्धरिहयं दृष्ट्वा रङ्गावलोकितम् ।
 01-126-024c भास्करोऽप्यनयन्नाशं समीपोपगतान्धनान् ॥
- 01-126-025a मेघच्छायोपगूढस्तु ततोऽदृश्यत पाण्डवः ।
 01-126-025c सूर्यातपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत ॥
- 01-126-026a धार्तराष्ट्रा यतः कर्णस्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ।
 01-126-026c भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् ॥
- 01-126-027a द्विधा रङ्गः समभवत्स्त्रीणां द्वैधमजायत ।
 01-126-027c कुन्तिभोजसुता मोहं विज्ञातार्था जगाम ह ॥
- 01-126-028a तां तथा मोहसंपन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 01-126-028c कुन्तीमाश्वासयामास प्रोक्ष्याद्भिश्चन्दनोक्षितैः ॥
- 01-126-029a ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभावपि दंशितौ ।
 01-126-029c पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंतप्ता नान्वपद्यत किञ्चन ॥
- 01-126-030a तावुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
 01-126-030c द्वन्द्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ॥
- 01-126-031a अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 01-126-031c कौरवो भवता सार्धं द्वन्द्वयुद्धं करिष्यति ॥
- 01-126-032a त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम् ।
 01-126-032c कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलवर्धनः ॥
- 01-126-032e ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्स्यति वा न वा ॥
- 01-126-033a एवमुक्तस्य कर्णस्य व्रीडावनतमाननम् ।

01-126-033c बभौ वर्षाम्बुभिः क्लिन्नं पद्ममागलितं यथा ॥

01-126-034 दुर्योधन उवाच

01-126-034a आचार्य त्रिविधा योनी राज्ञां शास्त्रविनिश्चये ।

01-126-034c तत्कुलीनश्च शूरश्च सेनां यश्च प्रकर्षति ॥

01-126-035a यद्ययं फल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति ।

01-126-035c तस्मादेषोऽङ्गविषये मया राज्येऽभिषिच्यते ॥

01-126-036 वैशंपायन उवाच

01-126-036a ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटैः ।

01-126-036c काञ्चनैः काञ्चने पीठे मन्त्रविद्धिर्महारथः ॥

01-126-036e अभिषिक्तोऽङ्गराज्ये स श्रिया युक्तो महाबलः ॥

01-126-037a सच्छत्रवालव्यजनो जयशब्दान्तरेण च ।

01-126-037c उवाच कौरवं राजा राजानं तं वृषस्तदा ॥

01-126-038a अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददानि ते ।

01-126-038c प्रब्रूहि राजशार्दूल कर्ता ह्यस्मि तथा नृप ॥

01-126-038e अत्यन्तं सख्यमिच्छामीत्याह तं स सुयोधनः ॥

01-126-039a एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्यभाषत ।

01-126-039c हर्षाच्चोभौ समाश्लिष्य परां मुदमवापतुः ॥

01-127-001 वैशंपायन उवाच

01-127-001a ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रस्वेदः सवेपथुः ।

01-127-001c विवेशाधिरथो रङ्गं यष्टिप्राणो ह्वयन्निव ॥

01-127-002a तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयन्त्रितः ।

01-127-002c कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः शिरसा समवन्दत ॥

01-127-003a ततः पादाववच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः ।

01-127-003c पुत्रेति परिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ॥

01-127-004a परिष्वज्य च तस्याथ मूर्धानं स्नेहविकलवः ।

01-127-004c अङ्गराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिः सिषिचे पुनः ॥

01-127-005a तं दृष्ट्वा सूतपुत्रोऽयमिति निश्चित्य पाण्डवः ।

01-127-005c भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥

01-127-006a न त्वमर्हसि पार्थेन सूतपुत्र रणे वधम् ।

01-127-006c कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ॥

01-127-007a	अङ्गराज्यं च नार्हस्त्वमुपभोक्तुं नराधम ।
01-127-007c	श्वा हुताशसमीपस्थं पुरोडाशमिवाध्वरे ॥
01-127-008a	एवमुक्तस्ततः कर्णः किञ्चित्प्रस्फुरिताधरः ।
01-127-008c	गगनस्थं विनिःश्वस्य दिवाकरमुदैक्षत ॥
01-127-009a	ततो दुर्योधनः कोपादुत्पपात महाबलः ।
01-127-009c	भ्रातृपद्मवनात्तस्मान्मदोत्कट इव द्विपः ॥
01-127-010a	सोऽब्रवीद्धीमकर्माणं भीमसेनमवस्थितम् ।
01-127-010c	वृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशम् ॥
01-127-011a	क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योद्धव्यं क्षत्रबन्धुना ।
01-127-011c	शूराणां च नदीनां च प्रभवा दुर्विदाः किल ॥
01-127-012a	सलिलादुत्थितो वह्निर्येन व्याप्तं चराचरम् ।
01-127-012c	दधीचस्यास्थितो वज्रं कृतं दानवसूदनम् ॥
01-127-013a	आग्नेयः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गाङ्गेय इत्यपि ।
01-127-013c	श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुह्यमयो गुहः ॥
01-127-014a	क्षत्रियाभ्यश्च ये जाता ब्राह्मणास्ते च विश्रुताः ।
01-127-014c	आचार्यः कलशाज्जातः शरस्तम्बादुरुः कृपः ॥
01-127-014e	भवतां च यथा जन्म तदप्यागमितं नृपैः ॥
01-127-015a	सकुण्डलं सकवचं दिव्यलक्षणलक्षितम् ।
01-127-015c	कथमादित्यसंकाशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ॥
01-127-016a	पृथिवीराज्यमर्होऽयं नाङ्गराज्यं नरेश्वरः ।
01-127-016c	अनेन बाहुवीर्येण मया चाज्ञानुवर्तिना ॥
01-127-017a	यस्य वा मनुजस्येदं न क्षान्तं मद्विचेष्टितम् ।
01-127-017c	रथमारुह्य पद्भ्यां वा विनामयतु कार्मुकम् ॥
01-127-018a	ततः सर्वस्य रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत् ।
01-127-018c	साधुवादानुसंबद्धः सूर्यश्चास्तमुपागमत् ॥
01-127-019a	ततो दुर्योधनः कर्णमालम्ब्याथ करे नृप ।
01-127-019c	दीपिकाग्निकृतालोकस्तस्माद्रङ्गाद्विनिर्ययौ ॥
01-127-020a	पाण्डवाश्च सहद्रोणाः सकृपाश्च विशां पते ।
01-127-020c	भीष्मेण सहिताः सर्वे ययुः स्वं स्वं निवेशनम् ॥
01-127-021a	अर्जुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत ।
01-127-021c	कश्चिदुर्योधनेत्येवं ब्रुवन्तः प्रस्थितास्तदा ॥

- 01-127-022a कुन्त्याश्च प्रत्यभिज्ञाय दिव्यलक्षणसूचितम् ।
 01-127-022c पुत्रमङ्गेश्वरं स्नेहाच्छन्ना प्रीतिरवर्धत ॥
- 01-127-023a दुर्योधनस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव ।
 01-127-023c भयमर्जुनसांजातं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥
- 01-127-024a स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः; परेण साम्नाभ्यवदत्सुयोधनम् ।
 01-127-024c युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदा मतिः; न कर्णतुल्योऽस्ति धनुर्धरः क्षितौ ॥
- 01-128-001 वैशंपायन उवाच**
- 01-128-001a ततः शिष्यान्समानीय आचार्यार्थमचोदयत् ।
 01-128-001c द्रोणः सर्वानशेषेण दक्षिणार्थं महीपते ॥
- 01-128-002a पाञ्चालराजं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 01-128-002c पर्यानयत भद्रं वः सा स्यात्परमदक्षिणा ॥
- 01-128-003a तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे रथैस्तूर्णं प्रहारिणः ।
 01-128-003c आचार्यधनदानार्थं द्रोणेन सहिता ययुः ॥
- 01-128-004a ततोऽभिजग्मुः पाञ्चालान्निघ्नन्तस्ते नरर्षभाः ।
 01-128-004c ममूदस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महौजसः ॥
- 01-128-005a ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 01-128-005c उपाजहुः सहामात्यं द्रोणाय भरतर्षभाः ॥
- 01-128-006a भग्नदर्पं हतधनं तथा च वशमागतम् ।
 01-128-006c स वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमब्रवीत् ॥
- 01-128-007a प्रमृद्य तरसा राष्ट्रं पुरं ते मृदितं मया ।
 01-128-007c प्राप्य जीवन्निपुवशं सखिपूर्वं किमिष्यते ॥
- 01-128-008a एवमुक्त्वा प्रहस्यैनं निश्चित्य पुनरब्रवीत् ।
 01-128-008c मा भैः प्राणभयाद्राजन्क्षमिणो ब्राह्मणा वयम् ॥
- 01-128-009a आश्रमे क्रीडितं यत्तु त्वया बाल्ये मया सह ।
 01-128-009c तेन संवर्धितः स्नेहस्त्वया मे क्षत्रियर्षभ ॥
- 01-128-010a प्रार्थयेयं त्वया सख्यं पुनरेव नरर्षभ ।
 01-128-010c वरं ददामि ते राजत्राज्यस्यार्धमवाप्नुहि ॥
- 01-128-011a अराजा किल नो राज्ञां सखा भवितुमर्हति ।
 01-128-011c अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ॥
- 01-128-012a राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ।
 01-128-012c सखायं मां विजानीहि पाञ्चाल यदि मन्यसे ॥

01-128-013 द्रुपद उवाच

01-128-013a अनाश्चर्यमिदं ब्रह्मन्विक्रान्तेषु महात्मसु ।
 01-128-013c प्रीये त्वयाहं त्वत्तश्च प्रीतिमिच्छामि शाश्वतीम् ॥

01-128-014 वैशंपायन उवाच

01-128-014a एवमुक्तस्तु तं द्रोणो मोक्षयामास भारत ।
 01-128-014c सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्यार्थं प्रत्यपादयत् ॥
 01-128-015a माकन्दीमथ गङ्गायास्तीरे जनपदायुताम् ।
 01-128-015c सोऽध्यावसद्दीनमनाः काम्पिल्यं च पुरोत्तमम् ॥
 01-128-015e दक्षिणांश्चैव पाञ्चालान्यावच्चर्मण्वती नदी ॥
 01-128-016a द्रोणेन वैरं द्रुपदः संस्मरन्न शशाम ह ।
 01-128-016c क्षात्रेण च बलेनास्य नापश्यत्स पराजयम् ॥
 01-128-017a हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मणेन बलेन च ।
 01-128-017c पुत्रजन्म परीप्सन्वै स राजा तदधारयत् ॥
 01-128-017e अहिच्छत्रं च विषयं द्रोणः समभिपद्यत ॥
 01-128-018a एवं राजन्नहिच्छत्रा पुरी जनपदायुता ।
 01-128-018c युधि निर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता ॥

01-129-001 वैशंपायन उवाच

01-129-001a प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनंजयम् ।
 01-129-001c दुर्योधनो लक्षयित्व पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥
 01-129-002a ततो वैकर्तनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
 01-129-002c अनेकैरभ्युपायैस्ताज्जिघांसन्ति स्म पाण्डवान् ॥
 01-129-003a पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिंदमाः ।
 01-129-003c उद्धावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥
 01-129-004a गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतांस्तदा ।
 01-129-004c कथयन्ति स्म संभूय चत्वरेषु सभासु च ॥
 01-129-005a प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 01-129-005c राज्यमप्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ॥
 01-129-006a तथा भीष्मः शांतनवः सत्यसंधो महाव्रतः ।
 01-129-006c प्रत्याख्याय पुरा राज्यं नाद्य जातु ग्रहीष्यति ॥
 01-129-007a ते वयं पाण्डवं ज्येष्ठं तरुणं वृद्धशीलिनम् ।

01-129-007c	अभिषिञ्चाम साध्वद्य सत्यं करुणवेदिनम् ॥
01-129-008a	स हि भीष्मं शांतनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित् ।
01-129-008c	सपुत्रं विविधैर्भोगैर्योजयिष्यति पूजयन् ॥
01-129-009a	तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि भाषताम् ।
01-129-009c	युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥
01-129-010a	स तप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे ।
01-129-010c	ईर्ष्याया चाभिसंतप्तो धृतराष्ट्रमुपागमत् ॥
01-129-011a	ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः ।
01-129-011c	पौरानुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ॥
01-129-012a	श्रुता मे जल्पतां तात पौराणामशिवा गिरः ।
01-129-012c	त्वामनादृत्य भीष्मं च पतिमिच्छन्ति पाण्डवम् ॥
01-129-013a	मतमेतच्च भीष्मस्य न स राज्यं बुभूषति ।
01-129-013c	अस्माकं तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः ॥
01-129-014a	पितृतः प्राप्तवान्राज्यं पाण्डुरात्मगुणैः पुरा ।
01-129-014c	त्वमप्यगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् ॥
01-129-015a	स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः ।
01-129-015c	तस्य पुत्रो ध्रुवं प्राप्तस्तस्य तस्येति चापरः ॥
01-129-016a	ते वयं राजवंशेन हीनाः सह सुतैरपि ।
01-129-016c	अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते ॥
01-129-017a	सततं निरयं प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः ।
01-129-017c	न भवेम यथा राजंस्तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥
01-129-018a	अभविष्यः स्थिरो राज्ये यदि हि त्वं पुरा नृप ।
01-129-018c	ध्रुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवशे जने ॥

01-130-001 वैशंपायन उवाच

01-130-001a	धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम् ।
01-130-001c	मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥
01-130-002a	धर्मनित्यः सदा पाण्डुर्ममासीत्प्रियकृद्धितः ।
01-130-002c	सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मयि त्वासीद्विशेषतः ॥
01-130-003a	नास्य किञ्चिन्न जानामि भोजनादि चिकीर्षितम् ।
01-130-003c	निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतव्रतः ॥
01-130-004a	तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।

- 01-130-004c गुणवाँल्लोकविख्यातः पौराणां च सुसंमतः ॥
 01-130-005a स कथं शक्यमस्माभिरपक्रुष्टं बलादितः ।
 01-130-005c पितृपैतामहाद्राज्यात्ससहायो विशेषतः ॥
 01-130-006a भृता हि पाण्डुनामात्या बलं च सततं भृतम् ।
 01-130-006c भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥
 01-130-007a ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना पौरवा जनाः ।
 01-130-007c कथं युधिष्ठिरस्यार्थे न नो हन्युः सबान्धवान् ॥

01-130-008 दुर्योधन उवाच

- 01-130-008a एवमेतन्मया तात भावितं दोषमात्मनि ।
 01-130-008c दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन योजिताः ॥
 01-130-009a ध्रुवमस्मत्सहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः ।
 01-130-009c अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्थोऽद्य महीपते ॥
 01-130-010a स भवान्पाण्डवानां विवासयितुमर्हति ।
 01-130-010c मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् ॥
 01-130-011a यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन्भविष्यति ।
 01-130-011c तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेष्यति भारत ॥

01-130-012 धृतराष्ट्र उवाच

- 01-130-012a दुर्योधन ममाप्येतद्बुद्धिं संपरिवर्तते ।
 01-130-012c अभिप्रायस्य पापत्वान्नैतत्तु विवृणोम्यहम् ॥
 01-130-013a न च भीष्मो न च द्रोणो न क्षत्ता न च गौतमः ।
 01-130-013c विवास्यमानान्कौन्तेयाननुमंस्यन्ति कर्हिचित् ॥
 01-130-014a समा हि कौरवेयाणां वयमेते च पुत्रक ।
 01-130-014c नैते विषममिच्छेयुर्धर्मयुक्ता मनस्विनः ॥
 01-130-015a ते वयं कौरवेयाणामेतेषां च महात्मनाम् ।
 01-130-015c कथं न वध्यतां तात गच्छेम जगतस्तथा ॥

01-130-016 दुर्योधन उवाच

- 01-130-016a मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थितः ।
 01-130-016c यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भविता नात्र सांशयः ॥
 01-130-017a कृपः शारद्वतश्चैव यत एते त्रयस्ततः ।
 01-130-017c द्रोणं च भागिनेयं च न स त्यक्ष्यति कर्हिचित् ॥

- 01-130-018a क्षत्तार्थबद्धस्त्वस्माकं प्रच्छन्नं तु यतः परे ।
 01-130-018c न चैकः स समर्थोऽस्मान्पाण्डवार्थे प्रबाधितुम् ॥
 01-130-019a स विश्रब्धः पाण्डुपुत्रान्सह मात्रा विवासय ।
 01-130-019c वारणावतमद्यैव नात्र दोषो भविष्यति ॥
 01-130-020a विनिद्रकरणं घोरं हृदि शल्यमिवार्पितम् ।
 01-130-020c शोकपावकमुद्धूतं कर्मणैतेन नाशय ॥

01-131-001 वैशंपायन उवाच

- 01-131-001a ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्ताः प्रकृतीः शनैः ।
 01-131-001c अर्थमानप्रदानाभ्यां संजहार सहानुजः ॥
 01-131-002a धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तु केचित्कुशलमन्त्रिणः ।
 01-131-002c कथयां चक्रिरे रम्यं नगरं वारणावतम् ॥
 01-131-003a अयं समाजः सुमहान्नमणीयतमो भुवि ।
 01-131-003c उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥
 01-131-004a सर्वरत्नसमाकीर्णे पुंसां देशे मनोरमे ।
 01-131-004c इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाच्चक्रिरे कथाः ॥
 01-131-005a कथ्यमाने तथा रम्ये नगरे वारणावते ।
 01-131-005c गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥
 01-131-006a यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति ।
 01-131-006c उवाचैनानथ तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ॥
 01-131-007a ममेमे पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः ।
 01-131-007c रमणीयतरं लोके नगरं वारणावतम् ॥
 01-131-008a ते तात यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।
 01-131-008c सगणाः सानुयात्राश्च विहरध्वं यथामराः ॥
 01-131-009a ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः ।
 01-131-009c प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ॥
 01-131-010a कंचित्कालं विहृत्यैवमनुभूय परां मुदम् ।
 01-131-010c इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥
 01-131-011a धृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुद्ध्वा युधिष्ठिरः ।
 01-131-011c आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तम् ॥
 01-131-012a ततो भीष्मं महाप्राज्ञं विदुरं च महामतिम् ।
 01-131-012c द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् ॥

01-131-013a	कृपमाचार्यपुत्रं च गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
01-131-013c	युधिष्ठिरः शनैर्दीनमुवाचेदं वचस्तदा ॥
01-131-014a	रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ।
01-131-014c	सगणास्तात वत्स्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥
01-131-015a	प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत ।
01-131-015c	आशीर्भिर्वर्धितानस्मान्न पापं प्रसहिष्यति ॥
01-131-016a	एवमुक्तास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।
01-131-016c	प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽभ्यवर्तन्त पाण्डवान् ॥
01-131-017a	स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्वशः ।
01-131-017c	मा च वोऽस्त्वशुभं किञ्चित्सर्वतः पाण्डुनन्दनाः ॥
01-131-018a	ततः कृतस्वस्त्ययना राज्यलाभाय पाण्डवाः ।
01-131-018c	कृत्वा सर्वाणि कार्याणि प्रययुर्वारणावतम् ॥

01-132-001 वैशंपायन उवाच

01-132-001a	एवमुक्तेषु राज्ञा तु पाण्डवेषु महात्मसु ।
01-132-001c	दुर्योधनः परं हर्षमाजगाम दुरात्मवान् ॥
01-132-002a	स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ ।
01-132-002c	गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ सचिवं वाक्यमब्रवीत् ॥
01-132-003a	ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वसुंधरा ।
01-132-003c	यथेयं मम तद्वत्ते स तां रक्षितुमर्हसि ॥
01-132-004a	न हि मे कश्चिदन्योऽस्ति वैश्वासिकतरस्त्वया ।
01-132-004c	सहायो येन संधाय मन्त्रयेयं यथा त्वया ॥
01-132-005a	संरक्ष तात मन्त्रं च सपत्नांश्च ममोद्धर ।
01-132-005c	निपुणेनाभ्युपायेन यद्ब्रवीमि तथा कुरु ॥
01-132-006a	पाण्डवा धृतराष्ट्रेण प्रेषिता वारणावतम् ।
01-132-006c	उत्सवे विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥
01-132-007a	स त्वं रासभयुक्तेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।
01-132-007c	वारणावतमद्यैव यथा यासि तथा कुरु ॥
01-132-008a	तत्र गत्वा चतुःशालं गृहं परमसंवृतम् ।
01-132-008c	आयुधागारमाश्रित्य कारयेथा महाधनम् ॥
01-132-009a	शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित् ।
01-132-009c	आग्नेयान्युत सन्तीह तानि सर्वाणि दापय ॥

01-132-010a	सर्पिषा च सतैलेन लाक्षया चाप्यनल्पया ।
01-132-010c	मृत्तिकां मिश्रयित्वा त्वं लेपं कुड्येषु दापयेः ॥
01-132-011a	शणान्वंशं घृतं दारु यन्त्राणि विविधानि च ।
01-132-011c	तस्मिन्वेश्मनि सर्वाणि निक्षिपेथाः समन्ततः ॥
01-132-012a	यथा च त्वां न शङ्केरन्परीक्षन्तोऽपि पाण्डवाः ।
01-132-012c	आग्नेयमिति तत्कार्यमिति चान्ये च मानवाः ॥
01-132-013a	वेश्मन्येवं कृते तत्र कृत्वा तान्परमार्चितान् ।
01-132-013c	वासयेः पाण्डवेयांश्च कुन्तीं च ससुहृज्जनाम् ॥
01-132-014a	तत्रासनानि मुख्यानि यानानि शयनानि च ।
01-132-014c	विधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुष्येत मे पिता ॥
01-132-015a	यथा रमेरन्विश्रब्धा नगरे वारणावते ।
01-132-015c	तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः ॥
01-132-016a	ज्ञात्वा तु तान्सुविश्वस्ताञ्शयानानकुतोभयान् ।
01-132-016c	अग्निस्ततस्त्वया देयो द्वारतस्तस्य वेश्मनः ॥
01-132-017a	दग्धानेवं स्वके गोहे दग्धा इति ततो जनाः ।
01-132-017c	ज्ञातयो वा वदिष्यन्ति पाण्डवार्थाय कर्हिचित् ॥
01-132-018a	तत्तथेति प्रतिज्ञाय कौरवाय पुरोचनः ।
01-132-018c	प्रायाद्रासभयुक्तेन नगरं वारणावतम् ॥
01-132-019a	स गत्वा त्वरितो राजन्दुर्योधनमते स्थितः ।
01-132-019c	यथोक्तं राजपुत्रेण सर्वं चक्रे पुरोचनः ॥

01-133-001

वैशंपायन उवाच

01-133-001a	पाण्डवास्तु रथान्युक्त्वा सदश्वैरनिलोपमैः ।
01-133-001c	आरोहमाणा भीष्मस्य पादौ जगृहुरार्तवत् ॥
01-133-002a	राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
01-133-002c	अन्येषां चैव वृद्धानां विदुरस्य कृपस्य च ॥
01-133-003a	एवं सर्वान्कुरुन्वृद्धानभिवाद्य यतव्रताः ।
01-133-003c	समालिङ्ग्य समानांश्च बालैश्चाप्यभिवादिताः ॥
01-133-004a	सर्वा मातृस्तथापृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
01-133-004c	सर्वाः प्रकृतयश्चैव प्रययुर्वारणावतम् ॥
01-133-005a	विदुरश्च महाप्राज्ञस्तथान्ये कुरुपुंगवाः ।
01-133-005c	पौराश्च पुरुषव्याघ्रानन्वयुः शोककर्षिताः ॥

01-133-006a	तत्र केचिद्ब्रुवन्ति स्म ब्राह्मणा निर्भयास्तदा ।
01-133-006c	शोचमानाः पाण्डुपुत्रानतीव भरतर्षभ ॥
01-133-007a	विषमं पश्यते राजा सर्वथा तमसावृतः ।
01-133-007c	धृतराष्ट्रः सुदुर्बुद्धिर्न च धर्मं प्रपश्यति ॥
01-133-008a	न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
01-133-008c	भीमो वा बलिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनंजयः ॥
01-133-008e	कुत एव महाप्राज्ञौ माद्रीपुत्रौ करिष्यतः ॥
01-133-009a	तद्राज्यं पितृतः प्राप्तं धृतराष्ट्रो न मृष्यते ।
01-133-009c	अधर्ममखिलं किं नु भीष्मोऽयमनुमन्यते ॥
01-133-009e	विवास्यमानानस्थाने कौन्तेयान्भरतर्षभान् ॥
01-133-010a	पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छांतनवः पुरा ।
01-133-010c	विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः ॥
01-133-011a	स तस्मिन्पुरुषव्याघ्रे दिष्टभावं गते सति ।
01-133-011c	राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रो न मृष्यते ॥
01-133-012a	वयमेतदमृष्यन्तः सर्व एव पुरोत्तमात् ।
01-133-012c	गृहान्विहाय गच्छामो यत्र याति युधिष्ठिरः ॥
01-133-013a	तांस्तथावादिनः पौरान्दुःखितान्दुःखकर्षितः ।
01-133-013c	उवाच परमप्रीतो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
01-133-014a	पिता मान्यो गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः ।
01-133-014c	अशङ्कमानैस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतम् ॥
01-133-015a	भवन्तः सुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
01-133-015c	आशीर्भिरभिनन्द्यास्मान्निवर्तध्वं यथागृहम् ॥
01-133-016a	यदा तु कार्यमस्माकं भवद्भिरुपपत्स्यते ।
01-133-016c	तदा करिष्यथ मम प्रियाणि च हितानि च ॥
01-133-017a	ते तथेति प्रतिज्ञाय कृत्वा चैतान्प्रदक्षिणम् ।
01-133-017c	आशीर्भिरभिनन्द्यैनाञ्जगुर्नगरमेव हि ॥
01-133-018a	पौरैषु तु निवृत्तेषु विदुरः सर्वधर्मवित् ।
01-133-018c	बोधयन्पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥
01-133-018e	प्राज्ञः प्राज्ञं प्रलापज्ञः सम्यग्धर्मार्थदर्शिवान् ॥
01-133-019a	विज्ञायेदं तथा कुर्यादापदं निस्तरेद्यथा ।
01-133-019c	अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनम् ॥

- 01-133-019e यो वेत्ति न तमाघ्नन्ति प्रतिघातविदं द्विषः ॥
 01-133-020a कक्षघ्नः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे बिलौकसः ।
 01-133-020c न दहेदिति चात्मानं यो रक्षति स जीवति ॥
 01-133-021a नाचक्षुर्वेत्ति पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः ।
 01-133-021c नाधृतिर्भूतिमाप्नोति बुध्यस्वैवं प्रबोधितः ॥
 01-133-022a अनाप्तैर्दत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजम् ।
 01-133-022c श्वाविच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् ॥
 01-133-023a चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विन्दते दिशः ।
 01-133-023c आत्मना चात्मनः पञ्च पीडयन्नानुपीड्यते ॥
 01-133-024a अनुशिष्ट्वानुगत्वा च कृत्वा चैनान्प्रदक्षिणम् ।
 01-133-024c पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ गृहान् ॥
 01-133-025a निवृत्ते विदुरे चैव भीष्मे पौरजने तथा ।
 01-133-025c अजातशत्रुमामन्त्र्य कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥
 01-133-026a क्षत्ता यदब्रवीद्वाक्यं जनमध्येऽब्रुवन्निव ।
 01-133-026c त्वया च तत्तथेत्युक्तो जानीमो न च तद्वयम् ॥
 01-133-027a यदि तच्छक्यमस्माभिः श्रोतुं न च सदोषवत् ।
 01-133-027c श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च ॥

01-133-028 युधिष्ठिर उवाच

- 01-133-028a विषादग्नेश्च बोद्धव्यमिति मां विदुरोऽब्रवीत् ।
 01-133-028c पन्थाश्च वो नाविदितः कश्चित्स्यादिति चाब्रवीत् ॥
 01-133-029a जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यसीति च माब्रवीत् ।
 01-133-029c विज्ञातमिति तत्सर्वमित्युक्तो विदुरो मया ॥

01-133-030 वैशंपायन उवाच

- 01-133-030a अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फल्गुनस्य ते ।
 01-133-030c वारणावतमासाद्य ददृशुर्नागरं जनम् ॥

01-134-001 वैशंपायन उवाच

- 01-134-001a ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात् ।
 01-134-001c सर्वमङ्गलसंयुक्ता यथाशास्त्रमतन्द्रिताः ॥
 01-134-002a श्रुत्वागतान्पाण्डुपुत्रान्नानायानैः सहस्रशः ।
 01-134-002c अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाञ्श्रुत्वैव परया मुदा ॥

01-134-003a	ते समासाद्य कौन्तेयान्वारणावतका जनाः ।
01-134-003c	कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्योपतस्थिरे ॥
01-134-004a	तैर्वृतः पुरुषव्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-134-004c	विबभौ देवसंकाशो वज्रपाणिरिवामरैः ॥
01-134-005a	सत्कृतास्ते तु पौरैश्च पौरान्सत्कृत्य चानघाः ।
01-134-005c	अलंकृतं जनाकीर्णं विविशुर्वारणावतम् ॥
01-134-006a	ते प्रविश्य पुरं वीरास्तूर्णं जग्मुरथो गृहान् ।
01-134-006c	ब्राह्मणानां महीपाल रतानां स्वेषु कर्मसु ॥
01-134-007a	नगराधिकृतानां च गृहाणि रथिनां तथा ।
01-134-007c	उपतस्थुर्नरश्रेष्ठा वैश्यशूद्रगृहानपि ॥
01-134-008a	अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभाः ।
01-134-008c	जग्मुरावसथं पश्चात्पुरोचनपुरस्कृताः ॥
01-134-009a	तेभ्यो भक्ष्यान्नपानानि शयनानि शुभानि च ।
01-134-009c	आसनानि च मुख्यानि प्रददौ स पुरोचनः ॥
01-134-010a	तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः ।
01-134-010c	उपास्यमानाः पुरुषैरूषुः पुरनिवासिभिः ॥
01-134-011a	दशरात्रोषितानां तु तत्र तेषां पुरोचनः ।
01-134-011c	निवेदयामास गृहं शिवाख्यमशिवं तदा ॥
01-134-012a	तत्र ते पुरुषव्याघ्रा विविशुः सपरिच्छदाः ।
01-134-012c	पुरोचनस्य वचनात्कैलासमिव गुह्यकाः ॥
01-134-013a	तत्त्वगारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मविशारदः ।
01-134-013c	उवाचाग्नेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः ॥
01-134-013e	जिघ्रन्सोम्य वसागन्धं सर्पिर्जतुविमिश्रितम् ॥
01-134-014a	कृतं हि व्यक्तमाग्नेयमिदं वेश्म परंतप ।
01-134-014c	शणसर्जरसं व्यक्तमानीतं गृहकर्मणि ॥
01-134-014e	मुञ्जबल्वजवंशादि द्रव्यं सर्वं घृतोक्षितम् ॥
01-134-015a	शिल्पिभिः सुकृतं ह्याप्तैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि ।
01-134-015c	विश्वस्तं मामयं पापो दग्धुकामः पुरोचनः ॥
01-134-016a	इमां तु तां महाबुद्धिर्विदुरो दृष्ट्वांस्तदा ।
01-134-016c	आपदं तेन मां पार्थ स संबोधितवान्पुरा ॥
01-134-017a	ते वयं बोधितास्तेन बुद्धवन्तोऽशिवं गृहम् ।

01-134-017c आचार्यैः सुकृतं गूढैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥

01-134-018 भीम उवाच

01-134-018a यदिदं गृहमाग्नेयं विहितं मन्यते भवान् ।

01-134-018c तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोषिता वयम् ॥

01-134-019 युधिष्ठिर उवाच

01-134-019a इह यत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमिति रोचये ।

01-134-019c नष्टैरिव विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टां ध्रुवामितः ॥

01-134-020a यदि विन्देत चाकारमस्माकं हि पुरोचनः ।

01-134-020c शीघ्रकारी ततो भूत्वा प्रसह्यापि दहेत नः ॥

01-134-021a नायं बिभेत्युपक्रोशादधर्माद्वा पुरोचनः ।

01-134-021c तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनमते स्थितः ॥

01-134-022a अपि चेह प्रदग्धेषु भीष्मोऽस्मासु पितामहः ।

01-134-022c कोपं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान्कोपयेत सः ॥

01-134-022e धर्म इत्येव कुप्येत तथान्ये कुरुपुंगवाः ॥

01-134-023a वयं तु यदि दाहस्य बिभ्यतः प्रद्रवेम हि ।

01-134-023c स्पशैर्नो घातयेत्सार्वत्राज्यलुब्धः सुयोधनः ॥

01-134-024a अपदस्थान्पदे तिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ।

01-134-024c हीनकोशान्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेद्ध्रुवम् ॥

01-134-025a तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनम् ।

01-134-025c वञ्चयद्भिर्निवस्तव्यं छन्नवासं क्वचित्क्वचित् ॥

01-134-026a ते वयं मृगयाशीलाश्चराम वसुधामिमाम् ।

01-134-026c तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायताम् ॥

01-134-027a भौमं च बिलमद्यैव करवाम सुसंवृतम् ।

01-134-027c गूढोच्छवसान्न नस्तत्र हुताशः संप्रधक्ष्यति ॥

01-134-028a वसतोऽत्र यथा चास्मान्न बुध्येत पुरोचनः ।

01-134-028c पौरो वापि जनः कश्चित्तथा कार्यमतन्द्रितैः ॥

01-135-001 वैशंपायन उवाच

01-135-001a विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनकः कुशलः क्वचित् ।

01-135-001c विविक्ते पाण्डवान्राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥

01-135-002a प्रहितो विदुरेणास्मि खनकः कुशलो भृशम् ।

01-135-002c	पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ॥
01-135-003a	प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तः श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान् ।
01-135-003c	प्रतिपादय विश्वासादिति किं करवाणि वः ॥
01-135-004a	कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रावस्य पुरोचनः ।
01-135-004c	भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ॥
01-135-005a	मात्रा सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
01-135-005c	इति व्यवसितं पार्थ धार्तराष्ट्रस्य मे श्रुतम् ॥
01-135-006a	किञ्चिच्च विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचासि पाण्डव ।
01-135-006c	त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥
01-135-007a	उवाच तं सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
01-135-007c	अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥
01-135-008a	शुचिमाप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।
01-135-008c	न विद्यते कवेः किञ्चिदभिज्ञानप्रयोजनम् ॥
01-135-009a	यथा नः स तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि ।
01-135-009c	भवतः स्म यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥
01-135-010a	इदं शरणमाग्नेयं मदर्थमिति मे मतिः ।
01-135-010c	पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥
01-135-011a	स पापः कोशवांश्चैव ससहायश्च दुर्मतिः ।
01-135-011c	अस्मानपि च दुष्टात्मा नित्यकालं प्रबाधते ॥
01-135-012a	स भवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्भुताशनात् ।
01-135-012c	अस्मास्विह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥
01-135-013a	समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः ।
01-135-013c	वप्रान्ते निष्प्रतीकारमाश्लिष्येदं कृतं महत् ॥
01-135-014a	इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम् ।
01-135-014c	प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानन्वबोधयत् ॥
01-135-015a	सेयमापदनुप्राप्ता क्षत्ता यां दृष्टवान्पुरा ।
01-135-015c	पुरोचनस्याविदितानस्मांस्त्वं विप्रमोचय ॥
01-135-016a	स तथेति प्रतिश्रुत्य खनको यत्नमास्थितः ।
01-135-016c	परिखामुत्किरन्नाम चकार सुमहद्विलम् ॥
01-135-017a	चक्रे च वेश्मनस्तस्य मध्ये नातिमहन्मुखम् ।
01-135-017c	कपाटयुक्तमज्ञातं समं भूम्या च भारत ॥

01-135-018a	पुरोचनभयाच्चैव व्यदधात्संवृतं मुखम् ।
01-135-018c	स तत्र च गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा ॥
01-135-019a	तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स्म क्षपां नृप ।
01-135-019c	दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्वनम् ॥
01-135-020a	विश्वस्तवदविश्वस्ता वञ्चयन्तः पुरोचनम् ।
01-135-020c	अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषुः परमदुःखिताः ॥
01-135-021a	न चैनानन्वबुध्यन्त नरा नगरवासिनः ।
01-135-021c	अन्यत्र विदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥

01-136-001 वैशंपायन उवाच

01-136-001a	तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोषितान् ।
01-136-001c	विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः ॥
01-136-002a	पुरोचने तथा हृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।
01-136-002c	भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ चोवाच धर्मवित् ॥
01-136-003a	अस्मानयं सुविश्वस्तान्वेत्ति पापः पुरोचनः ।
01-136-003c	वञ्चितोऽयं नृशंसात्मा कालं मन्ये पलायने ॥
01-136-004a	आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा चैव पुरोचनम् ।
01-136-004c	षट्प्राणिनो निधायेह द्रवामोऽनभिलक्षिताः ॥
01-136-005a	अथ दानापदेशेन कुन्ती ब्राह्मणभोजनम् ।
01-136-005c	चक्रे निशि महद्राजन्नाजग्मुस्तत्र योषितः ॥
01-136-006a	ता विहृत्य यथाकामं भुक्त्वा पीत्वा च भारत ।
01-136-006c	जग्मुर्निशि गृहानेव समनुज्ञाप्य माधवीम् ॥
01-136-007a	निषादी पञ्चपुत्रा तु तस्मिन्भोज्ये यदृच्छया ।
01-136-007c	अन्नार्थिनी समभ्यागात्सपुत्रा कालचोदिता ॥
01-136-008a	सा पीत्वा मदिरां मत्ता सपुत्रा मदविह्वला ।
01-136-008c	सह सर्वैः सुतै राजंस्तस्मिन्नेव निवेशने ॥
01-136-008e	सुष्वाप विगतज्ञाना मृतकल्पा नराधिप ॥
01-136-009a	अथ प्रवाते तुमुले निशि सुप्ते जने विभो ।
01-136-009c	तदुपादीपयद्भीमः शेते यत्र पुरोचनः ॥
01-136-010a	ततः प्रतापः सुमहाञ्शब्दश्चैव विभावसोः ।
01-136-010c	प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः ॥

01-136-011 पौरा ऊचुः

- 01-136-011a दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतबुद्धिना ।
 01-136-011c गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च यत् ॥
 01-136-012a अहो धिग्धृतराष्ट्रस्य बुद्धिर्नातिसमञ्जसी ।
 01-136-012c यः शुचीन्पाण्डवान्बालान्दाहयामास मन्त्रिणा ॥
 01-136-013a दिष्ट्या त्विदानीं पापात्मा दग्धोऽयमतिदुर्मतिः ।
 01-136-013c अनागसः सुविश्वस्तान्यो ददाह नरोत्तमान् ॥

01-136-014 वैशंपायन उवाच

- 01-136-014a एवं ते विलपन्ति स्म वारणावतका जनाः ।
 01-136-014c परिवार्य गृहं तच्च तस्थू रात्रौ समन्ततः ॥
 01-136-015a पाण्डवाश्चापि ते राजन्मात्रा सह सुदुःखिताः ।
 01-136-015c बिलेन तेन निर्गत्य जग्मुर्गूढमलक्षिताः ॥
 01-136-016a तेन निद्रोपरोधेन साध्वसेन च पाण्डवाः ।
 01-136-016c न शेकुः सहसा गन्तुं सह मात्रा परंतपाः ॥
 01-136-017a भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः ।
 01-136-017c जगाम भ्रातृनादाय सर्वान्मातरमेव च ॥
 01-136-018a स्कन्धमारोप्य जननीं यमावङ्केन वीर्यवान् ।
 01-136-018c पार्थो गृहीत्वा पाणिभ्यां भ्रातरौ सुमहाबलौ ॥
 01-136-019a तरसा पादपान्भञ्जन्महीं पद्भ्यां विदारयन् ।
 01-136-019c स जगामाशु तेजस्वी वातरंहा वृकोदरः ॥

01-137-001 वैशंपायन उवाच

- 01-137-001a अथ रात्र्यां व्यतीतायामशेषो नागरो जनः ।
 01-137-001c तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनान् ॥
 01-137-002a निर्वापयन्तो ज्वलनं ते जना ददृशुस्ततः ।
 01-137-002c जातुषं तद्गृहं दग्धममात्यं च पुरोचनम् ॥
 01-137-003a नूनं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा ।
 01-137-003c पाण्डवानां विनाशाय इत्येवं चुक्रुषुर्जनाः ॥
 01-137-004a विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संशयः ।
 01-137-004c दग्धवान्पाण्डुदायादान्न ह्येनं प्रतिषिद्धवान् ॥
 01-137-005a नूनं शांतनवो भीष्मो न धर्ममनुवर्तते ।

01-137-005c	द्रोणश्च विदुरश्चैव कृपश्चान्ये च कौरवाः ॥
01-137-006a	ते वयं धृतराष्ट्रस्य प्रेषयामो दुरात्मनः ।
01-137-006c	संवृत्तस्ते परः कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥
01-137-007a	ततो व्यपोहमानास्ते पाण्डवार्थे हुताशनम् ।
01-137-007c	निषादीं ददृशुर्दग्धां पञ्चपुत्रामनागसम् ॥
01-137-008a	खनकेन तु तेनैव वेश्म शोधयता बिलम् ।
01-137-008c	पांसुभिः प्रत्यपिहितं पुरुषैस्तैरलक्षितम् ॥
01-137-009a	ततस्ते प्रेषयामासुर्धृतराष्ट्रस्य नागराः ।
01-137-009c	पाण्डवानग्निना दग्धानमात्यं च पुरोचनम् ॥
01-137-010a	श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियम् ।
01-137-010c	विनाशं पाण्डुपुत्राणां विललाप सुदुःखितः ॥
01-137-011a	अद्य पाण्डुर्मृतो राजा भ्राता मम सुदुर्लभः ।
01-137-011c	तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रा सह विशेषतः ॥
01-137-012a	गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावतम् ।
01-137-012c	सत्कारयन्तु तान्वीरान्कुन्तिराजसुतां च ताम् ॥
01-137-013a	कारयन्तु च कुल्यानि शुभ्राणि च महान्ति च ।
01-137-013c	ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदोऽर्चन्तु तानपि ॥
01-137-014a	एवंगते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितम् ।
01-137-014c	पाण्डवानां च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः ॥
01-137-015a	एवमुक्त्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः ।
01-137-015c	उदकं पाण्डुपुत्राणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥
01-137-016a	चुक्रुशुः कौरवाः सर्वे भृशं शोकपरायणाः ।
01-137-016c	विदुरस्त्वल्पशश्चक्रे शोकं वेद परं हि सः ॥
01-137-017a	पाण्डवाश्चापि निर्गत्य नगराद्वारणावतात् ।
01-137-017c	जवेन प्रययू राजन्दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥
01-137-018a	विज्ञाय निशि पन्थानं नक्षत्रैर्दक्षिणामुखाः ।
01-137-018c	यतमाना वनं राजन्गहनं प्रतिपेदिरे ॥
01-137-019a	ततः श्रान्ताः पिपासार्ता निद्रान्धाः पाण्डुनन्दनाः ।
01-137-019c	पुनरूचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः ॥
01-137-020a	इतः कष्टतरं किं नु यद्वयं गहने वने ।
01-137-020c	दिशश्च न प्रजानीमो गन्तुं चैव न शक्नुमः ॥

- 01-137-021a तं च पापं न जानीमो यदि दग्धः पुरोचनः ।
 01-137-021c कथं नु विप्रमुच्येम भयादस्मादलक्षिताः ॥
 01-137-022a पुनरस्मानुपादाय तथैव ब्रज भारत ।
 01-137-022c त्वं हि नो बलवानेको यथा सततगस्तथा ॥
 01-137-023a इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः ।
 01-137-023c आदाय कुन्तीं भ्रातृंश्च जगामाशु महाबलः ॥

01-138-001 वैशंपायन उवाच

- 01-138-001a तेन विक्रमता तूर्णमूरुवेगसमीरितम् ।
 01-138-001c प्रववावनिलो राजञ्शुचिशुक्रागमे यथा ॥
 01-138-002a स मृद्रन्पुष्पितांश्चैव फलितांश्च वनस्पतीन् ।
 01-138-002c आरुजन्दारुगुल्मांश्च पथस्तस्य समीपजान् ॥
 01-138-003a तथा वृक्षान्भञ्जमानो जगामामितविक्रमः ।
 01-138-003c तस्य वेगेन पाण्डूनां मूर्च्छेव समजायत ॥
 01-138-004a असकृच्चापि संतीर्य दूरपारं भुजप्लवैः ।
 01-138-004c पथि प्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ॥
 01-138-005a कृच्छ्रेण मातरं त्वेकां सुकुमारीं यशस्विनीम् ।
 01-138-005c अवहत्तत्र पृष्ठेन रोधःसु विषमेषु च ॥
 01-138-006a आगमंस्ते वनोद्देशमल्पमूलफलोदकम् ।
 01-138-006c क्रूरपक्षिमृगं घोरं सायाह्ने भरतर्षभाः ॥
 01-138-007a घोरा समभवत्संध्या दारुणा मृगपक्षिणः ।
 01-138-007c अप्रकाशा दिशः सर्वा वातैरासन्ननार्तवैः ॥
 01-138-008a ते श्रमेण च कौरव्यास्तृष्णया च प्रपीडिताः ।
 01-138-008c नाशक्नुवंस्तदा गन्तुं निद्रया च प्रवृद्धया ॥
 01-138-009a ततो भीमो वनं घोरं प्रविश्य विजनं महत् ।
 01-138-009c न्यग्रोधं विपुलच्छायं रमणीयमुपाद्रवत् ॥
 01-138-010a तत्र निक्षिप्य तान्सर्वानुवाच भरतर्षभः ।
 01-138-010c पानीयं मृगयामीह विश्रमध्वमिति प्रभो ॥
 01-138-011a एते रुवन्ति मधुरं सारसा जलचारिणः ।
 01-138-011c ध्रुवमत्र जलस्थायो महानिति मतिर्मम ॥
 01-138-012a अनुज्ञातः स गच्छेति भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत ।
 01-138-012c जगाम तत्र यत्र स्म रुवन्ति जलचारिणः ॥

01-138-013a	स तत्र पीत्वा पानीयं स्नात्वा च भरतर्षभ ।
01-138-013c	उत्तरीयेण पानीयमाजहार तदा नृप ॥
01-138-014a	गव्यूतिमात्रादागत्य त्वरितो मातरं प्रति ।
01-138-014c	स सुप्तां मातरं दृष्ट्वा भ्रातृंश्च वसुधातले ॥
01-138-014e	भृशं दुःखपरीतात्मा विललाप वृकोदरः ॥
01-138-015a	शयनेषु पराध्येषु ये पुरा वारणावते ।
01-138-015c	नाधिजग्मुस्तदा निद्रां तेऽद्य सुप्ता महीतले ॥
01-138-016a	स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुसंघावमर्दिनः ।
01-138-016c	कुन्तिभोजसुतां कुन्तीं सर्वलक्षणपूजिताम् ॥
01-138-017a	स्नुषां विचित्रवीर्यस्य भार्या पाण्डोर्महात्मनः ।
01-138-017c	प्रासादशयनां नित्यं पुण्डरीकान्तरप्रभाम् ॥
01-138-018a	सुकुमारतरां स्त्रीणां महार्हशयनोचिताम् ।
01-138-018c	शयानां पश्यताद्येह पृथिव्यामतथोचिताम् ॥
01-138-019a	धर्मादिन्द्राच्च वायोश्च सुषुवे या सुतानिमान् ।
01-138-019c	सेयं भूमौ परिश्रान्ता शेते ह्यद्यातथोचिता ॥
01-138-020a	किं नु दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतः परम् ।
01-138-020c	योऽहमद्य नरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्यामि भूतले ॥
01-138-021a	त्रिषु लोकेषु यद्राज्यं धर्मविद्योऽर्हते नृपः ।
01-138-021c	सोऽयं भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथम् ॥
01-138-022a	अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेष्वप्रतिमो भुवि ।
01-138-022c	शेते प्राकृतवद्भूमावतो दुःखतरं नु किम् ॥
01-138-023a	अश्विनाविव देवानां याविमौ रूपसंपदा ।
01-138-023c	तौ प्राकृतवदद्येमौ प्रसुप्तौ धरणीतले ॥
01-138-024a	ज्ञातयो यस्य नैव स्युर्विषमाः कुलपांसनाः ।
01-138-024c	स जीवेत्सुसुखं लोके ग्रामे द्रुम इवैकजः ॥
01-138-025a	एको वृक्षो हि यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः ।
01-138-025c	चैत्यो भवति निर्जातिरर्चनीयः सुपूजितः ॥
01-138-026a	येषां च बहवः शूरा ज्ञातयो धर्मसंश्रिताः ।
01-138-026c	ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः ॥
01-138-027a	बलवन्तः समृद्धार्था मित्रबान्धवनन्दनाः ।
01-138-027c	जीवन्त्यन्योन्यमाश्रित्य द्रुमाः काननजा इव ॥

01-138-028a	वयं तु धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण दुरात्मना ।
01-138-028c	विवासिता न दग्धाश्च कथंचित्तस्य शासनात् ॥
01-138-029a	तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिमं वृक्षमुपाश्रिताः ।
01-138-029c	कां दिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुत्तमम् ॥
01-138-030a	नातिदूरे च नगरं वनादस्माद्धि लक्षये ।
01-138-030c	जागर्तव्ये स्वपन्तीमे हन्त जागर्म्यहं स्वयम् ॥
01-138-031a	पास्यन्तीमे जलं पश्चात्प्रतिबुद्धा जितक्लमाः ।
01-138-031c	इति भीमो व्यवस्यैव जजागार स्वयं तदा ॥

01-139-001

वैशंपायन उवाच

01-139-001a	तत्र तेषु शयानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः ।
01-139-001c	अविदूरे वनात्तस्माच्छालवृक्षमुपाश्रितः ॥
01-139-002a	क्रूरो मानुषमांसादो महावीर्यो महाबलः ।
01-139-002c	विरूपरूपः पिङ्गाक्षः करालो घोरदर्शनः ॥
01-139-002e	पिशितेप्सुः क्षुधार्तस्तानपश्यत यदृच्छया ॥
01-139-003a	ऊर्ध्वाङ्गुलिः स कण्डूयन्धुन्वन्नूक्षाञ्शिरोरुहान् ।
01-139-003c	जृम्भमाणो महावक्त्रः पुनः पुनरवेक्ष्य च ॥
01-139-004a	दुष्टो मानुषमांसादो महाकायो महाबलः ।
01-139-004c	आघ्राय मानुषं गन्धं भगिनीमिदमब्रवीत् ॥
01-139-005a	उपपन्नश्चिरस्याद्य भक्षो मम मनःप्रियः ।
01-139-005c	स्नेहस्रवान्प्रस्रवति जिह्वा पर्येति मे मुखम् ॥
01-139-006a	अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः ।
01-139-006c	देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पिशितेषु च ॥
01-139-007a	आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धमनीमपि ।
01-139-007c	उष्णं नवं प्रपास्यामि फेनिलं रुधिरं बहु ॥
01-139-008a	गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः ।
01-139-008c	मानुषो बलवान्गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ॥
01-139-009a	हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्व ममान्तिकम् ।
01-139-009c	अस्मद्विषयसुप्तेभ्यो नैतेभ्यो भयमस्ति ते ॥
01-139-010a	एषां मांसानि संस्कृत्य मानुषाणां यथेष्टतः ।
01-139-010c	भक्षयिष्याव सहितौ कुरु तूर्णं वचो मम ॥
01-139-011a	भ्रातुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणेव राक्षसी ।

01-139-011c	जगाम तत्र यत्र स्म पाण्डवा भरतर्षभ ॥
01-139-012a	ददर्श तत्र गत्वा सा पाण्डवान्पृथया सह ।
01-139-012c	शयानान्भीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितम् ॥
01-139-013a	दृष्ट्वैव भीमसेनं सा शालस्कन्धमिवोद्धतम् ।
01-139-013c	राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥
01-139-014a	अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ।
01-139-014c	कम्बुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम ॥
01-139-015a	नाहं भ्रातृवचो जातु कुर्यां क्रूरोपसंहितम् ।
01-139-015c	पतिस्नेहोऽतिबलवान्न तथा भ्रातृसौहृदम् ॥
01-139-016a	मुहूर्तमिव तृप्तिश्च भवेद्भ्रातुर्ममैव च ।
01-139-016c	हतैरेतैरहत्वा तु मोदिष्ये शाश्वतीः समाः ॥
01-139-017a	सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मानुषमुत्तमम् ।
01-139-017c	उपतस्थे महाबाहुं भीमसेनं शनैः शनैः ॥
01-139-018a	विलज्जमानेव लता दिव्याभरणभूषिता ।
01-139-018c	स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ॥
01-139-019a	कुतस्त्वमसि संप्राप्तः कश्चासि पुरुषर्षभ ।
01-139-019c	क इमे शेरते चेह पुरुषा देवरूपिणः ॥
01-139-020a	केयं च बृहती श्यामा सुकुमारी तवानघ ।
01-139-020c	शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता स्वगृहे यथा ॥
01-139-021a	नेदं जानाति गहनं वनं राक्षससेवितम् ।
01-139-021c	वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः ॥
01-139-022a	तेनाहं प्रेषिता भ्रात्रा दुष्टभावेन रक्षसा ।
01-139-022c	बिभक्षयिषता मांसं युष्माकममरोपम ॥
01-139-023a	साहं त्वामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभम् ।
01-139-023c	नान्यं भर्तारमिच्छामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
01-139-024a	एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ युक्तं मयि समाचर ।
01-139-024c	कामोपहतचित्ताङ्गीं भजमानां भजस्व माम् ॥
01-139-025a	त्रास्येऽहं त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात् ।
01-139-025c	वत्स्यावो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममानघ ॥
01-139-026a	अन्तरिक्षचरा ह्यस्मि कामतो विचरामि च ।
01-139-026c	अतुलामाप्नुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह ॥

01-139-027 भीम उवाच

01-139-027a मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं कनिष्ठानपरानिमान् ।
01-139-027c परित्यजेत को न्वद्य प्रभवन्निव राक्षसि ॥
01-139-028a को हि सुप्तानिमान्भ्रातृन्दत्त्वा राक्षसभोजनम् ।
01-139-028c मातरं च नरो गच्छेत्कामार्त इव मद्विधः ॥

01-139-029 राक्षस्युवाच

01-139-029a यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेतान्प्रबोधय ।
01-139-029c मोक्षयिष्यामि वः कामं राक्षसात्पुरुषादकात् ॥

01-139-030 भीम उवाच

01-139-030a सुखसुप्तान्वने भ्रातृन्मातरं चैव राक्षसि ।
01-139-030c न भयाद्बोधयिष्यामि भ्रातुस्तव दुरात्मनः ॥
01-139-031a न हि मे राक्षसा भीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमम् ।
01-139-031c न मनुष्या न गन्धर्वा न यक्षाश्चारुलोचने ॥
01-139-032a गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वापीच्छसि तत्कुरु ।
01-139-032c तं वा प्रेषय तन्वङ्गि भ्रातरं पुरुषादकम् ॥

01-140-001 वैशंपायन उवाच

01-140-001a तां विदित्वा चिरगतां हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
01-140-001c अवतीर्य द्रुमात्तस्मादाजगामाथ पाण्डवान् ॥
01-140-002a लोहिताक्षो महाबाहुरूर्ध्वकेशो महाबलः ।
01-140-002c मेघसंघातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रोज्ज्वलाननः ॥
01-140-003a तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विकृतदर्शनम् ।
01-140-003c हिडिम्बोवाच वित्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ॥
01-140-004a आपतत्येष दुष्टात्मा संक्रुद्धः पुरुषादकः ।
01-140-004c त्वामहं भ्रातृभिः सार्धं यद्ब्रवीमि तथा कुरु ॥
01-140-005a अहं कामगमा वीर रक्षोबलसमन्विता ।
01-140-005c आरुहेमां मम श्रोणीं नेष्यामि त्वां विहायसा ॥
01-140-006a प्रबोधयैनान्संसुप्तान्मातरं च परंतप ।
01-140-006c सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ॥

01-140-007 भीम उवाच

01-140-007a	मा भैस्त्वं विपुलश्रोणि नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
01-140-007c	अहमेनं हनिष्यामि प्रेक्षन्त्यास्ते सुमध्यमे ॥
01-140-008a	नायं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम ।
01-140-008c	सोढुं युधि परिस्पन्दमथ वा सर्वराक्षसाः ॥
01-140-009a	पश्य बाहू सुवृत्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमौ ।
01-140-009c	ऊरू परिघसंकाशौ संहतं चाप्युरो मम ॥
01-140-010a	विक्रमं मे यथेन्द्रस्य साद्य द्रक्ष्यसि शोभने ।
01-140-010c	मावमंस्थाः पृथुश्रोणि मत्वा मामिह मानुषम् ॥

01-140-011 हिडिम्बोवाच

01-140-011a	नावमन्ये नरव्याघ्र त्वामहं देवरूपिणम् ।
01-140-011c	दृष्टापदानस्तु मया मानुषेष्वेव राक्षसः ॥

01-140-012 वैशंपायन उवाच

01-140-012a	तथा संजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत ।
01-140-012c	वाचः शुश्राव ताः क्रुद्धो राक्षसः पुरुषादकः ॥
01-140-013a	अवेक्षमाणस्तस्याश्च हिडिम्बो मानुषं वपुः ।
01-140-013c	स्रग्दामपूरितशिखं समग्रेन्दुनिभाननम् ॥
01-140-014a	सुभ्रूनासाक्षिकेशान्तं सुकुमारनखत्वचम् ।
01-140-014c	सर्वाभरणसंयुक्तं सुसूक्ष्माम्बरवाससम् ॥
01-140-015a	तां तथा मानुषं रूपं बिभ्रतीं सुमनोहरम् ।
01-140-015c	पुंस्कामां शङ्कमानश्च चुक्रोध पुरुषादकः ॥
01-140-016a	संक्रुद्धो राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम ।
01-140-016c	उत्फाल्य विपुले नेत्रे ततस्तामिदमब्रवीत् ॥
01-140-017a	को हि मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ।
01-140-017c	न बिभेषि हिडिम्बे किं मत्कोपाद्विप्रमोहिता ॥
01-140-018a	धिक्त्वामसति पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि ।
01-140-018c	पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामयशस्करि ॥
01-140-019a	यानिमानाश्रिताकार्षीरप्रियं सुमहन्मम ।
01-140-019c	एष तानद्य वै सर्वान्हनिष्यामि त्वया सह ॥
01-140-020a	एवमुक्त्वा हिडिम्बां स हिडिम्बो लोहितेक्षणः ।
01-140-020c	वधायाभिपपातैनां दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥

01-140-021a तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतां वरः ।
01-140-021c भर्त्सयामास तेजस्वी तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥

01-141-001 वैशंपायन उवाच

01-141-001a भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव ।
01-141-001c भगिनीं प्रति संक्रुद्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥
01-141-002a किं ते हिडिम्ब एतैर्वा सुखसुप्तैः प्रबोधितैः ।
01-141-002c मामासादय दुर्बुद्धे तरसा त्वं नराशन ॥
01-141-003a मय्येव प्रहरैहि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
01-141-003c विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥
01-141-004a न हीयं स्ववशा बाला कामयत्यद्य मामिह ।
01-141-004c चोदितैषा ह्यनङ्गेन शरीरान्तरचारिणा ॥
01-141-004e भगिनी तव दुर्बुद्धे राक्षसानां यशोहर ॥
01-141-005a त्वन्नियोगेन चैवेयं रूपं मम समीक्ष्य च ।
01-141-005c कामयत्यद्य मां भीरुर्नैषा दूषयते कुलम् ॥
01-141-006a अनङ्गेन कृते दोषे नेमां त्वमिह राक्षस ।
01-141-006c मयि तिष्ठति दुष्टात्मन्न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ॥
01-141-007a समागच्छ मया सार्धमेकेनैको नराशन ।
01-141-007c अहमेव नयिष्यामि त्वामद्य यमसादनम् ॥
01-141-008a अद्य ते तलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यताम् ।
01-141-008c कुञ्जरस्येव पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः ॥
01-141-009a अद्य गात्राणि क्रव्यादाः श्येना गोमायवश्च ते ।
01-141-009c कर्षन्तु भुवि संहृष्टा निहतस्य मया मृधे ॥
01-141-010a क्षणेनाद्य करिष्येऽहमिदं वनमकण्टकम् ।
01-141-010c पुरस्ताद्दूषितं नित्यं त्वया भक्षयता नरान् ॥
01-141-011a अद्य त्वां भगिनी पाप कृष्यमाणं मया भुवि ।
01-141-011c द्रक्षत्यद्रिप्रतीकाशं सिंहेनेव महाद्विपम् ॥
01-141-012a निराबाधास्त्वयि हते मया राक्षसपांसन ।
01-141-012c वनमेतच्चरिष्यन्ति पुरुषा वनचारिणः ॥

01-141-013 हिडिम्ब उवाच

01-141-013a गर्जितेन वृथा किं ते कत्थितेन च मानुष ।

01-141-013c कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कथ्येथा मा चिरं कृथाः ॥
 01-141-014a बलिनं मन्यसे यच्च आत्मानमपराक्रमम् ।
 01-141-014c ज्ञास्यस्यद्य समागम्य मयात्मानं बलाधिकम् ॥
 01-141-015a न तावदेतान्हिसिष्ये स्वपन्त्वेते यथासुखम् ।
 01-141-015c एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्यद्याप्रियंवदम् ॥
 01-141-016a पीत्वा तवासृगात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि ।
 01-141-016c हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीम् ॥

01-141-017 वैशंपायन उवाच

01-141-017a एवमुक्त्वा ततो बाहुं प्रगृह्य पुरुषादकः ।
 01-141-017c अभ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिंदमम् ॥
 01-141-018a तस्याभिपततस्तूर्णं भीमो भीमपराक्रमः ।
 01-141-018c वेगेन प्रहतं बाहुं निजग्राह हसन्निव ॥
 01-141-019a निगृह्य तं बलाद्धीमो विस्फुरन्तं चकर्ष ह ।
 01-141-019c तस्माद्देशाद्धनूंष्यष्टौ सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
 01-141-020a ततः स राक्षसः क्रुद्धः पाण्डवेन बलाद्धृतः ।
 01-141-020c भीमसेनं समालिङ्ग्य व्यनदद्भैरवं रवम् ॥
 01-141-021a पुनर्भीमो बलादेनं विचकर्ष महाबलः ।
 01-141-021c मा शब्दः सुखसुप्तानां भ्रातृणां मे भवेदिति ॥
 01-141-022a अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकर्षतुरोजसा ।
 01-141-022c राक्षसो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परम् ॥
 01-141-023a बभञ्जतुर्महावृक्षाँल्लताश्चाकर्षतुस्ततः ।
 01-141-023c मत्ताविव सुसंरब्धौ वारणौ षष्टिहायनौ ॥
 01-141-024a तयोः शब्देन महता विबुद्धास्ते नरर्षभाः ।
 01-141-024c सह मात्रा तु ददृशुर्हिडिम्बामग्रतः स्थिताम् ॥

01-142-001 वैशंपायन उवाच

01-142-001a प्रबुद्धास्ते हिडिम्बाया रूपं दृष्ट्वातिमानुषम् ।
 01-142-001c विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह ॥
 01-142-002a ततः कुन्ती समीक्ष्यैनां विस्मिता रूपसंपदा ।
 01-142-002c उवाच मधुरं वाक्यं सान्त्वपूर्वमिदं शनैः ॥
 01-142-003a कस्य त्वं सुरगर्भाभे का चासि वरवर्णिनि ।

- 01-142-003c केन कार्येण सुश्रोणि कुतश्चागमनं तव ॥
- 01-142-004a यदि वास्य वनस्यासि देवता यदि वाप्सराः ।
- 01-142-004c आचक्ष्व मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ॥
- 01-142-005 हिडिम्बोवाच**
- 01-142-005a यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत् ।
- 01-142-005c निवासो राक्षसस्यैतद्धिडिम्बस्य ममैव च ॥
- 01-142-006a तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भामिनि ।
- 01-142-006c भ्रात्रा संप्रेषितामार्ये त्वां सपुत्रां जिघांसता ॥
- 01-142-007a क्रूरबुद्धेरहं तस्य वचनादागता इह ।
- 01-142-007c अद्राक्षं हेमवर्णाभं तव पुत्रं महौजसम् ॥
- 01-142-008a ततोऽहं सर्वभूतानां भावे विचरता शुभे ।
- 01-142-008c चोदिता तव पुत्रस्य मन्मथेन वशानुगा ॥
- 01-142-009a ततो वृतो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः ।
- 01-142-009c अपनेतुं च यतितो न चैव शक्तितो मया ॥
- 01-142-010a चिरायमाणां मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः ।
- 01-142-010c स्वयमेवागतो हन्तुमिमान्सर्वास्तवात्मजान् ॥
- 01-142-011a स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता ।
- 01-142-011c बलादितो विनिष्पिष्य व्यपकृष्टो महात्मना ॥
- 01-142-012a विकर्षन्तौ महावेगौ गर्जमानौ परस्परम् ।
- 01-142-012c पश्यध्वं युधि विक्रान्तावेतौ तौ नरराक्षसौ ॥
- 01-142-013 वैशंपायन उवाच**
- 01-142-013a तस्याः श्रुत्वैव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः ।
- 01-142-013c अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवश्च वीर्यवान् ॥
- 01-142-014a तौ ते ददृशुरासक्तौ विकर्षन्तौ परस्परम् ।
- 01-142-014c काङ्क्षमाणौ जयं चैव सिंहाविव रणोत्कटौ ॥
- 01-142-015a तावन्योन्यं समाश्लिष्य विकर्षन्तौ परस्परम् ।
- 01-142-015c दावाग्निधूमसदृशं चक्रतुः पार्थिवं रजः ॥
- 01-142-016a वसुधारेणुसंवीतौ वसुधाधरसंनिभौ ।
- 01-142-016c विभ्राजेतां यथा शैलौ नीहारेणाभिसंवृतौ ॥
- 01-142-017a राक्षसेन तथा भीमं क्लिश्यमानं निरीक्ष्य तु ।

- 01-142-017c उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसञ्शनकैरिव ॥
 01-142-018a भीम मा भैर्महाबाहो न त्वां बुध्यामहे वयम् ।
 01-142-018c समेतं भीमरूपेण प्रसुप्ताः श्रमकर्षिताः ॥
 01-142-019a साहाय्येऽस्मि स्थितः पार्थ योधयिष्यामि राक्षसम् ।
 01-142-019c नकुलः सहदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः ॥

01-142-020 भीम उवाच

- 01-142-020a उदासीनो निरीक्षस्व न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
 01-142-020c न जात्वयं पुनर्जीवेन्मद्बाह्वन्तरमागतः ॥

01-142-021 अर्जुन उवाच

- 01-142-021a किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा ।
 01-142-021c गन्तव्यं न चिरं स्थातुमिह शक्यमरिदम् ॥
 01-142-022a पुरा संरज्यते प्राची पुरा संध्या प्रवर्तते ।
 01-142-022c रौद्रे मुहूर्ते रक्षांसि प्रबलानि भवन्ति च ॥
 01-142-023a त्वरस्व भीम मा क्रीड जहि रक्षो विभीषणम् ।
 01-142-023c पुरा विकुरुते मायां भुजयोः सारमर्पय ॥

01-142-024 वैशंपायन उवाच

- 01-142-024a अर्जुनेनैवमुक्तस्तु भीमो भीमस्य रक्षसः ।
 01-142-024c उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहं तूर्णं गुणशताधिकम् ॥

01-142-025 भीम उवाच

- 01-142-025a वृथामांसैर्वृथा पुष्टो वृथा वृद्धो वृथामतिः ।
 01-142-025c वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि ॥

01-142-026 अर्जुन उवाच

- 01-142-026a अथ वा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि ।
 01-142-026c करोमि तव साहाय्यं शीघ्रमेव निहन्यताम् ॥
 01-142-027a अथ वाप्यहमेवैनं हनिष्यामि वृकोदर ।
 01-142-027c कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम् ॥

01-142-028 वैशंपायन उवाच

- 01-142-028a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
 01-142-028c निष्पिष्यैनं बलाद्भूमौ पशुमारममारयत् ॥

- 01-142-029a स मार्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं स्वनम् ।
 01-142-029c पूरयंस्तद्वनं सर्वं जलार्द्रं इव दुन्दुभिः ॥
 01-142-030a भुजाभ्यां योक्त्रयित्वा तं बलवान्पाण्डुनन्दनः ।
 01-142-030c मध्ये भङ्क्त्वा स बलवान्हर्षयामास पाण्डवान् ॥
 01-142-031a हिडिम्बं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टास्ते तरस्विनः ।
 01-142-031c अपूजयन्नरव्याघ्रं भीमसेनमरिंदमम् ॥
 01-142-032a अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमम् ।
 01-142-032c पुनरेवार्जुनो वाक्यमुवाचेदं वृकोदरम् ॥
 01-142-033a नदूरे नगरं मन्ये वनादस्मादहं प्रभो ।
 01-142-033c शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यात्सुयोधनः ॥
 01-142-034a ततः सर्वे तथेत्युक्त्वा सह मात्रा परंतपाः ।
 01-142-034c प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसी ॥

01-143-001 भीम उवाच

- 01-143-001a स्मरन्ति वैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीम् ।
 01-143-001c हिडिम्बे ब्रज पन्थानं त्वं वै भ्रातृनिषेवितम् ॥

01-143-002 युधिष्ठिर उवाच

- 01-143-002a क्रुद्धोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मा स्म स्त्रियं वधीः ।
 01-143-002c शरीरगुप्त्याभ्यधिकं धर्मं गोपय पाण्डव ॥
 01-143-003a वधाभिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलम् ।
 01-143-003c रक्षसस्तस्य भगिनी किं नः क्रुद्धा करिष्यति ॥

01-143-004 वैशंपायन उवाच

- 01-143-004a हिडिम्बा तु ततः कुन्तीमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 01-143-004c युधिष्ठिरं च कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-143-005a आर्ये जानासि यद्दुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजम् ।
 01-143-005c तदिदं मामनुप्राप्तं भीमसेनकृतं शुभे ॥
 01-143-006a सोढं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया ।
 01-143-006c सोऽयमभ्यागतः कालो भविता मे सुखाय वै ॥
 01-143-007a मया ह्युत्सृज्य सुहृदः स्वधर्मं स्वजनं तथा ।
 01-143-007c वृतोऽयं पुरुषव्याघ्रस्तव पुत्रः पतिः शुभे ॥
 01-143-008a वरेणापि तथानेन त्वया चापि यशस्विनि ।

01-143-008c	तथा ब्रुवन्ती हि तदा प्रत्याख्याता क्रियां प्रति ॥
01-143-009a	त्वं मां मूढेति वा मत्वा भक्ता वानुगतेति वा ।
01-143-009c	भर्त्रानेन महाभागे संयोजय सुतेन ते ॥
01-143-010a	तमुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवरूपिणम् ।
01-143-010c	पुनश्चैवागमिष्यामि विश्रम्भं कुरु मे शुभे ॥
01-143-011a	अहं हि मनसा ध्याता सर्वान्नेष्यामि वः सदा ।
01-143-011c	वृजिने तारयिष्यामि दुर्गेषु च नरर्षभान् ॥
01-143-012a	पृष्ठेन वो वहिष्यामि शीघ्रां गतिमभीप्सतः ।
01-143-012c	यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत माम् ॥
01-143-013a	आपदस्तरणे प्राणान्धारयेद्येन येन हि ।
01-143-013c	सर्वमादृत्य कर्तव्यं तद्धर्ममनुवर्तता ॥
01-143-014a	आपत्सु यो धारयति धर्मं धर्मविदुत्तमः ।
01-143-014c	व्यसनं ह्येव धर्मस्य धर्मिणामापदुच्यते ॥
01-143-015a	पुण्यं प्राणान्धारयति पुण्यं प्राणदमुच्यते ।
01-143-015c	येन येनाचरेद्धर्मं तस्मिन्नार्हा न विद्यते ॥

01-143-016 युधिष्ठिर उवाच

01-143-016a	एवमेतद्यथात्थ त्वं हिडिम्बे नात्र संशयः ।
01-143-016c	स्थातव्यं तु त्वया धर्मे यथा ब्रूयां सुमध्यमे ॥
01-143-017a	स्नातं कृताह्निकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलम् ।
01-143-017c	भीमसेनं भजेथास्त्वं प्रागस्तगमनाद्रवेः ॥
01-143-018a	अहःसु विहरानेन यथाकामं मनोजवा ।
01-143-018c	अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निशि ॥

01-143-019 वैशंपायन उवाच

01-143-019a	तथेति तत्प्रतिज्ञाय हिडिम्बा राक्षसी तदा ।
01-143-019c	भीमसेनमुपादाय ऊर्ध्वमाचक्रमे ततः ॥
01-143-020a	शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च ।
01-143-020c	मृगपक्षिविघुष्टेषु रमणीयेषु सर्वदा ॥
01-143-021a	कृत्वा च परमं रूपं सर्वाभरणभूषिता ।
01-143-021c	संजल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवम् ॥
01-143-022a	तथैव वनदुर्गेषु पुष्पितद्रुमसानुषु ।

01-143-022c	सरःसु रमणीयेषु पद्मोत्पलयुतेषु च ॥
01-143-023a	नदीद्वीपप्रदेशेषु वैदूर्यसिकतासु च ।
01-143-023c	सुतीर्थवनतोयासु तथा गिरिनदीषु च ॥
01-143-024a	सगरस्य प्रदेशेषु मणिहेमचितेषु च ।
01-143-024c	पत्तनेषु च रम्येषु महाशालवनेषु च ॥
01-143-025a	देवारण्येषु पुण्येषु तथा पर्वतसानुषु ।
01-143-025c	गुह्यकानां निवासेषु तापसायतनेषु च ॥
01-143-026a	सर्वर्तुफलपुष्पेषु मानसेषु सरःसु च ।
01-143-026c	बिभ्रती परमं रूपं रमयामास पाण्डवम् ॥
01-143-027a	रमयन्ती तथा भीमं तत्र तत्र मनोजवा ।
01-143-027c	प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलम् ॥
01-143-028a	विरूपाक्षं महावक्त्रं शङ्कुकर्णं विभीषणम् ।
01-143-028c	भीमरूपं सुताप्रोष्ठं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाबलम् ॥
01-143-029a	महेष्वासं महावीर्यं महासत्त्वं महाभुजम् ।
01-143-029c	महाजवं महाकायं महामायमरिदमम् ॥
01-143-030a	अमानुषं मानुषजं भीमवेगं महाबलम् ।
01-143-030c	यः पिशाचानतीवान्यान्बभूवाति स मानुषान् ॥
01-143-031a	बालोऽपि यौवनं प्राप्तो मानुषेषु विशां पते ।
01-143-031c	सर्वास्त्रेषु परं वीरः प्रकर्षमगमद्वली ॥
01-143-032a	सद्यो हि गर्भं राक्षस्यो लभन्ते प्रसवन्ति च ।
01-143-032c	कामरूपधराश्चैव भवन्ति बहुरूपिणः ॥
01-143-033a	प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्स पितुस्तदा ।
01-143-033c	मातुश्च परमेष्वासस्तौ च नामास्य चक्रतुः ॥
01-143-034a	घटभासोत्कच इति मातरं सोऽभ्यभाषत ।
01-143-034c	अभवत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स्म ह ॥
01-143-035a	अनुरक्तश्च तानासीत्पाण्डवान्स घटोत्कचः ।
01-143-035c	तेषां च दयितो नित्यमात्मभूतो बभूव सः ॥
01-143-036a	संवाससमयो जीर्ण इत्यभाषत तं ततः ।
01-143-036c	हिडिम्बा समयं कृत्वा स्वां गतिं प्रत्यपद्यत ॥
01-143-037a	कृत्यकाल उपस्थास्ये पितृनिति घटोत्कचः ।
01-143-037c	आमन्त्र्य राक्षसश्रेष्ठः प्रतस्थे चोत्तरां दिशम् ॥

01-143-038a स हि सृष्टो मघवता शक्तिहेतोर्महात्मना ।
 01-143-038c कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य विनाशाय महात्मनः ॥

01-144-001 वैशंपायन उवाच

01-144-001a ते वनेन वनं वीरा घनन्तो मृगगणान्बहून् ।
 01-144-001c अपक्रम्य ययू राजंस्त्वरमाणा महारथाः ॥

01-144-002a मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पाञ्चालान्कीचकानन्तरेण च ।
 01-144-002c रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाः सरांसि च ॥

01-144-003a जटाः कृत्वात्मनः सर्वे वल्कलाजिनवाससः ।
 01-144-003c सह कुन्त्या महात्मानो बिभ्रतस्तापसं वपुः ॥

01-144-004a क्वचिद्वहन्तो जननीं त्वरमाणा महारथाः ।
 01-144-004c क्वचिच्छन्देन गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ॥

01-144-005a ब्राह्मं वेदमधीयाना वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
 01-144-005c नीतिशास्त्रं च धर्मज्ञा ददृशुस्ते पितामहम् ॥

01-144-006a तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ।
 01-144-006c तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सह मात्रा परंतपाः ॥

01-144-007 व्यास उवाच

01-144-007a मयेदं मनसा पूर्वं विदितं भरतर्षभाः ।
 01-144-007c यथा स्थितैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥

01-144-008a तद्विदित्वास्मि संप्राप्तश्चिकीर्षुः परमं हितम् ।
 01-144-008c न विषादोऽत्र कर्तव्यः सर्वमेतत्सुखाय वः ॥

01-144-009a समास्ते चैव मे सर्वे यूयं चैव न संशयः ।
 01-144-009c दीनतो बालतश्चैव स्नेहं कुर्वन्ति बान्धवाः ॥

01-144-010a तस्मादभ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम सांप्रतम् ।
 01-144-010c स्नेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं वस्तन्निबोधत ॥

01-144-011a इदं नगरमभ्याशे रमणीयं निरामयम् ।
 01-144-011c वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ॥

01-144-012 वैशंपायन उवाच

01-144-012a एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिंदमान् ।
 01-144-012c एकचक्रामभिगतः कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः ॥

01-144-013a जीवपुत्रि सुतस्तेऽयं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

01-144-013c	पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वान्प्रशसिष्यति धर्मराट् ॥
01-144-014a	धर्मेण जित्वा पृथिवीमखिलां धर्मविद्वशी ।
01-144-014c	भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यत्ययमसंशयः ॥
01-144-015a	पुत्रास्तव च माद्र्याश्च सर्व एव महारथाः ।
01-144-015c	स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुखं सुमनसस्तदा ॥
01-144-016a	यक्ष्यन्ति च नरव्याघ्रा विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
01-144-016c	राजसूयाश्वमेधाद्यैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
01-144-017a	अनुगृह्य सुहृद्वर्गं धनेन च सुखेन च ।
01-144-017c	पितृपैतामहं राज्यमिह भोक्ष्यन्ति ते सुताः ॥
01-144-018a	एवमुक्त्वा निवेश्यैनान्ब्राह्मणस्य निवेशने ।
01-144-018c	अब्रवीत्पार्थिवश्रेष्ठमृषिर्द्वैपायनस्तदा ॥
01-144-019a	इह मां संप्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहं पुनः ।
01-144-019c	देशकालौ विदित्वैव वेत्स्यध्वं परमां मुदम् ॥
01-144-020a	स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो नराधिप ।
01-144-020c	जगाम भगवान्व्यासो यथाकाममृषिः प्रभुः ॥

01-145-001 जनमेजय उवाच

01-145-001a	एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
01-145-001c	अतः परं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पाण्डवाः ॥

01-145-002 वैशंपायन उवाच

01-145-002a	एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
01-145-002c	ऊषुर्नातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥
01-145-003a	रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च ।
01-145-003c	पार्थिवानपि चोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ॥
01-145-004a	चेरुर्भैक्षं तदा ते तु सर्व एव विशां पते ।
01-145-004c	बभूवुर्नागराणां च स्वैर्गुणैः प्रियदर्शनाः ॥
01-145-005a	निवेदयन्ति स्म च ते भैक्षं कुन्त्याः सदा निशि ।
01-145-005c	तया विभक्तान्भागांस्ते भुञ्जते स्म पृथक्पृथक् ॥
01-145-006a	अर्धं ते भुञ्जते वीराः सह मात्रा परंतपाः ।
01-145-006c	अर्धं भैक्षस्य सर्वस्य भीमो भुङ्क्ते महाबलः ॥
01-145-007a	तथा तु तेषां वसतां तत्र राजन्महात्मनाम् ।

01-145-007c	अतिचक्राम सुमहान्कालोऽथ भरतर्षभ ॥
01-145-008a	ततः कदाचिद्भैक्षाय गतास्ते भरतर्षभाः ।
01-145-008c	संगत्या भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ॥
01-145-009a	अथार्तिजं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने ।
01-145-009c	भृशमुत्पतितं घोरं कुन्ती शुश्राव भारत ॥
01-145-010a	रोरूयमाणांस्तान्सर्वान्परिदेवयतश्च सा ।
01-145-010c	कारुण्यात्साधुभावाच्च देवी राजन्न चक्षमे ॥
01-145-011a	मथ्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथा ततः ।
01-145-011c	उवाच भीमं कल्याणी कृपान्वितमिदं वचः ॥
01-145-012a	वसामः सुसुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने ।
01-145-012c	अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः ॥
01-145-013a	सा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किं न्वहम् ।
01-145-013c	प्रियं कुर्यामिति गृहे यत्कुर्युरुषिताः सुखम् ॥
01-145-014a	एतावान्पुरुषस्तात कृतं यस्मिन्न नश्यति ।
01-145-014c	यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः ॥
01-145-015a	तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवम् ।
01-145-015c	तत्रास्य यदि साहाय्यं कुर्याम सुकृतं भवेत् ॥

01-145-016 भीम उवाच

01-145-016a	ज्ञायतामस्य यदुःखं यतश्चैव समुत्थितम् ।
01-145-016c	विदिते व्यवसिष्यामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥

01-145-017 वैशंपायन उवाच

01-145-017a	तथा हि कथयन्तौ तौ भूयः शुश्रुवतुः स्वनम् ।
01-145-017c	आर्तिजं तस्य विप्रस्य सभार्यस्य विशां पते ॥
01-145-018a	अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
01-145-018c	विवेश कुन्ती त्वरिता बद्धवत्सेव सौरभी ॥
01-145-019a	ततस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतेन च ।
01-145-019c	दुहित्रा चैव सहितं ददर्श विकृताननम् ॥

01-145-020 ब्राह्मण उवाच

01-145-020a	धिगिदं जीवितं लोकेऽनलसारमनर्थकम् ।
01-145-020c	दुःखमूलं पराधीनं भृशमप्रियभाणि च ॥

01-145-021a	जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः ।
01-145-021c	जीविते वर्तमानस्य द्वन्द्वानामागमो ध्रुवः ॥
01-145-022a	एकात्मापि हि धर्मार्थौ कामं च न निषेवते ।
01-145-022c	एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परमकं मतम् ॥
01-145-023a	आहुः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथंचन ।
01-145-023c	अर्थप्राप्तौ च नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते ॥
01-145-024a	अर्थेप्सुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकम् ।
01-145-024c	जातस्नेहस्य चार्थेषु विप्रयोगे महत्तरम् ॥
01-145-025a	न हि योगं प्रपश्यामि येन मुच्येयमापदः ।
01-145-025c	पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रवेयामनामयम् ॥
01-145-026a	यतितं वै मया पूर्वं यथा त्वं वेत्थ ब्राह्मणि ।
01-145-026c	यतः क्षेमं ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतम् ॥
01-145-027a	इह जाता विवृद्धास्मि पिता चेह ममेति च ।
01-145-027c	उक्तवत्यसि दुर्मेधे याच्यमाना मयासकृत् ॥
01-145-028a	स्वर्गतो हि पिता वृद्धस्तथा माता चिरं तव ।
01-145-028c	बान्धवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासे तु का रतिः ॥
01-145-029a	सोऽयं ते बन्धुकामाया अशृण्वन्त्या वचो मम ।
01-145-029c	बन्धुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखकरो मम ॥
01-145-030a	अथ वा मद्विनाशोऽयं न हि शक्यामि कंचन ।
01-145-030c	परित्यक्तुमहं बन्धुं स्वयं जीवन्नृशंसवत् ॥
01-145-031a	सहधर्मचरीं दान्तां नित्यं मातृसमां मम ।
01-145-031c	सखायं विहितां देवैर्नित्यं परमिकां गतिम् ॥
01-145-032a	मात्रा पित्रा च विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीम् ।
01-145-032c	वरयित्वा यथान्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ॥
01-145-033a	कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीं मम ।
01-145-033c	त्वामहं जीवितस्यार्थे साध्वीमनपकारिणीम् ॥
01-145-033e	परित्यक्तुं न शक्यामि भार्या नित्यमनुव्रताम् ॥
01-145-034a	कुत एव परित्यक्तुं सुतां शक्याम्यहं स्वयम् ।
01-145-034c	बालामप्राप्तवयसमजातव्यञ्जनाकृतिम् ॥
01-145-035a	भर्तुरर्थाय निक्षिप्तां न्यासं धात्रा महात्मना ।
01-145-035c	यस्यां दौहित्रजाँल्लोकानाशंसे पितृभिः सह ॥

- 01-145-035e स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥
 01-145-036a मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः ।
 01-145-036c कन्यायां नैव तु पुनर्मम तुल्यावुभौ मतौ ॥
 01-145-037a यस्मिँल्लोकाः प्रसूतिश्च स्थिता नित्यमथो सुखम् ।
 01-145-037c अपापां तामहं बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥
 01-145-038a आत्मानमपि चोत्सृज्य तप्स्ये प्रेतवशं गतः ।
 01-145-038c त्यक्ता ह्येते मया व्यक्तं नेह शक्यन्ति जीवितुम् ॥
 01-145-039a एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गर्हितो बुधैः ।
 01-145-039c आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यन्ति मया विना ॥
 01-145-040a स कृच्छ्रामहमापन्नो न शक्तस्तर्तुमापदम् ।
 01-145-040c अहो धिक्कां गतिं त्वद्य गमिष्यामि सबान्धवः ॥
 01-145-040e सर्वैः सह मृतं श्रेयो न तु मे जीवितं क्षमम् ॥

01-146-001 ब्राह्मण्युवाच

- 01-146-001a न संतापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् ।
 01-146-001c न हि संतापकालोऽयं वैद्यस्य तव विद्यते ॥
 01-146-002a अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः ।
 01-146-002c अवश्यभाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥
 01-146-003a भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्थमिष्यते ।
 01-146-003c व्यथां जहि सुबुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र वै ॥
 01-146-004a एतद्धि परमं नार्याः कार्यं लोके सनातनम् ।
 01-146-004c प्राणानपि परित्यज्य यद्भर्तृहितमाचरेत् ॥
 01-146-005a तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीह सुखावहम् ।
 01-146-005c भवत्यमुत्र चाक्षय्यं लोकेऽस्मिंश्च यशस्करम् ॥
 01-146-006a एष चैव गुरुर्धर्मो यं प्रवक्षाम्यहं तव ।
 01-146-006c अर्थश्च तव धर्मश्च भूयानत्र प्रदृश्यते ॥
 01-146-007a यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वया मयि ।
 01-146-007c कन्या चैव कुमारश्च कृताहमनृणा त्वया ॥
 01-146-008a समर्थः पोषणे चासि सुतयो रक्षणे तथा ।
 01-146-008c न त्वहं सुतयोः शक्ता तथा रक्षणपोषणे ॥
 01-146-009a मम हि त्वद्विहीनायाः सर्वकामा न आपदः ।
 01-146-009c कथं स्यातां सुतौ बालौ भवेयं च कथं त्वहम् ॥

01-146-010a	कथं हि विधवानाथा बालपुत्रा विना त्वया ।
01-146-010c	मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता साधुगते पथि ॥
01-146-011a	अहंकृतावलिप्तैश्च प्रार्थ्यमानामिमां सुताम् ।
01-146-011c	अयुक्तैस्तव संबन्धे कथं शक्यामि रक्षितुम् ॥
01-146-012a	उत्सृष्टमामिषं भूमौ प्रार्थयन्ति यथा खगाः ।
01-146-012c	प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे वीरहीनां तथा स्त्रियम् ॥
01-146-013a	साहं विचाल्यमाना वै प्रार्थ्यमाना दुरात्मभिः ।
01-146-013c	स्थातुं पथि न शक्यामि सज्जनेष्टे द्विजोत्तम ॥
01-146-014a	कथं तव कुलस्यैकामिमां बालामसंस्कृताम् ।
01-146-014c	पितृपैतामहे मार्गे नियोक्तुमहमुत्सहे ॥
01-146-015a	कथं शक्यामि बालेऽस्मिन्गुणानाधातुमीप्षितान् ।
01-146-015c	अनाथे सर्वतो लुप्ते यथा त्वं धर्मदर्शिवान् ॥
01-146-016a	इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय माम् ।
01-146-016c	अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा ॥
01-146-017a	तां चेदहं न दित्सेयं त्वद्गुणैरुपबृंहिताम् ।
01-146-017c	प्रमथ्यैनां हरेयुस्ते हविधर्वाङ्क्षा इवाध्वरात् ॥
01-146-018a	संप्रेक्षमाणा पुत्रं ते नानुरूपमिवात्मनः ।
01-146-018c	अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव ॥
01-146-019a	अवज्ञाता च लोकस्य तथात्मानमजानती ।
01-146-019c	अवलिप्तैर्नैर्ब्रह्मन्मरिष्यामि न संशयः ॥
01-146-020a	तौ विहीनौ मया बालौ त्वया चैव ममात्मजौ ।
01-146-020c	विनश्येतां न संदेहो मत्स्याविव जलक्षये ॥
01-146-021a	त्रितयं सर्वथाप्येवं विनशिष्यत्यसंशयम् ।
01-146-021c	त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि ॥
01-146-022a	व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परा गतिः ।
01-146-022c	न तु ब्राह्मण पुत्राणां विषये परिवर्तितुम् ॥
01-146-023a	परित्यक्तः सुतश्चायं दुहितेयं तथा मया ।
01-146-023c	बान्धवाश्च परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितं च मे ॥
01-146-024a	यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्च विविधैस्तथा ।
01-146-024c	विशिष्यते स्त्रिया भर्तुर्नित्यं प्रियहिते स्थितिः ॥
01-146-025a	तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्म्यं परमसंमतम् ।

- 01-146-025c इष्टं चैव हितं चैव तव चैव कुलस्य च ॥
- 01-146-026a इष्टानि चाप्यपत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः ।
- 01-146-026c आपद्धर्मविमोक्षाय भार्या चापि सतां मतम् ॥
- 01-146-027a एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्धन ।
- 01-146-027c न समं सर्वमेवेति बुधानामेष निश्चयः ॥
- 01-146-028a स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मना ।
- 01-146-028c अनुजानीहि मामार्य सुतौ मे परिरक्ष च ॥
- 01-146-029a अवध्याः स्त्रिय इत्याहुर्धर्मज्ञा धर्मनिश्चये ।
- 01-146-029c धर्मज्ञात्राक्षसानाहुर्न हन्यात्स च मामपि ॥
- 01-146-030a निःसंशयो वधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो वधः ।
- 01-146-030c अतो मामेव धर्मज्ञ प्रस्थापयितुमर्हसि ॥
- 01-146-031a भुक्तं प्रियाण्यवाप्तानि धर्मश्च चरितो मया ।
- 01-146-031c त्वत्प्रसूतिः प्रिया प्राप्ता न मां तप्स्यत्यजीवितम् ॥
- 01-146-032a जातपुत्रा च वृद्धा च प्रियकामा च ते सदा ।
- 01-146-032c समीक्ष्यैतदहं सर्वं व्यवसायं करोम्यतः ॥
- 01-146-033a उत्सृज्यापि च मामार्य वेत्स्यस्यन्यामपि स्त्रियम् ।
- 01-146-033c ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्तव ॥
- 01-146-034a न चाप्यधर्मः कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।
- 01-146-034c स्त्रीणामधर्मः सुमहान्भर्तुः पूर्वस्य लङ्घने ॥
- 01-146-035a एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्मत्यागं च गर्हितम् ।
- 01-146-035c आत्मानं तारय मया कुलं चेमौ च दारकौ ॥

01-146-036 वैशंपायन उवाच

- 01-146-036a एवमुक्तस्तया भर्ता तां समालिङ्ग्य भारत ।
- 01-146-036c मुमोच बाष्पं शनकैः सभार्यो भृशदुःखितः ॥

01-147-001 वैशंपायन उवाच

- 01-147-001a तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रं निशम्य तत् ।
- 01-147-001c भृशं दुःखपरीताङ्गी कन्या तावभ्यभाषत ॥
- 01-147-002a किमिदं भृशदुःखार्तो रोरवीथो अनाथवत् ।
- 01-147-002c ममापि श्रूयतां किञ्चिच्छ्रुत्वा च क्रियतां क्षमम् ॥
- 01-147-003a धर्मतोऽहं परित्याज्या युवयोर्नात्र संशयः ।

01-147-003c	त्यक्तव्यां मां परित्यज्य त्रातं सर्वं मयैकया ॥
01-147-004a	इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति ।
01-147-004c	तस्मिन्नुपस्थिते काले तरतं प्लववन्मया ॥
01-147-005a	इह वा तारयेद्दुर्गादुत वा प्रेत्य तारयेत् ।
01-147-005c	सर्वथा तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ॥
01-147-006a	आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रानपि नित्यं पितामहाः ।
01-147-006c	तान्स्वयं वै परित्रास्ये रक्षन्ती जीवितं पितुः ॥
01-147-007a	भ्राता च मम बालोऽयं गते लोकममुं त्वयि ।
01-147-007c	अचिरेणैव कालेन विनश्येत् न संशयः ॥
01-147-008a	तातेऽपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममानुजे ।
01-147-008c	पिण्डः पितृणां व्युच्छिद्येत्तत्तेषामप्रियं भवेत् ॥
01-147-009a	पित्रा त्यक्ता तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंशयम् ।
01-147-009c	दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य प्रियेयमतथोचिता ॥
01-147-010a	त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते माता भ्राता च मे शिशुः ।
01-147-010c	संतानश्चैव पिण्डश्च प्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् ॥
01-147-011a	आत्मा पुत्रः सखा भार्या कृच्छ्रं तु दुहिता किल ।
01-147-011c	स कृच्छ्रान्मोचयात्मानं मां च धर्मेण योजय ॥
01-147-012a	अनाथा कृपणा बाला यत्रक्वचनगामिनी ।
01-147-012c	भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा बत ॥
01-147-013a	अथ वाहं करिष्यामि कुलस्यास्य विमोक्षणम् ।
01-147-013c	फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
01-147-014a	अथ वा यास्यसे तत्र त्यक्त्वा मां द्विजसत्तम ।
01-147-014c	पीडिताहं भविष्यामि तदवेक्षस्व मामपि ॥
01-147-015a	तदस्मदर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सत्तम ।
01-147-015c	आत्मानं परिरक्षस्व त्यक्तव्यां मां च संत्यज ॥
01-147-016a	अवश्यकरणीयेऽर्थे मा त्वां कालोऽत्यगादयम् ।
01-147-016c	त्वया दत्तेन तोयेन भविष्यति हितं च मे ॥
01-147-017a	किं न्वतः परमं दुःखं यद्वयं स्वर्गते त्वयि ।
01-147-017c	याचमानाः परादन्नं परिधावेमहि श्ववत् ॥
01-147-018a	त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते क्लेशादस्मात्सबान्धवे ।
01-147-018c	अमृते वसती लोके भविष्यामि सुखान्विता ॥

01-147-019a एवं बहुविधं तस्या निशम्य परिदेवितम् ।
01-147-019c पिता माता च सा चैव कन्या प्ररुरुदुस्त्रयः ॥
01-147-020a ततः प्ररुदितान्सर्वान्निशम्याथ सुतस्तयोः ।
01-147-020c उत्फुल्लनयनो बालः कलमव्यक्तमब्रवीत् ॥
01-147-021a मा रोदीस्तात मा मातर्मा स्वसस्त्वमिति ब्रुवन् ।
01-147-021c प्रहसन्निव सर्वास्तानेकैकं सोऽपसर्पति ॥
01-147-022a ततः स तृणमादाय प्रहृष्टः पुनरब्रवीत् ।
01-147-022c अनेन तं हनिष्यामि राक्षसं पुरुषादकम् ॥
01-147-023a तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निशम्य तत् ।
01-147-023c बालस्य वाक्यमव्यक्तं हर्षः समभवन्महान् ॥
01-147-024a अयं काल इति ज्ञात्वा कुन्ती समुपसृत्य तान् ।
01-147-024c गतासूनमृतेनेव जीवयन्तीदमब्रवीत् ॥

01-148-001 कुन्त्युवाच

01-148-001a कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ।
01-148-001c विदित्वा अपकर्षेयं शक्यं चेदपकर्षितुम् ॥

01-148-002 ब्राह्मण उवाच

01-148-002a उपपन्नं सतामेतद्यद्ब्रवीषि तपोधने ।
01-148-002c न तु दुःखमिदं शक्यं मानुषेण व्यपोहितुम् ॥
01-148-003a समीपे नगरस्यास्य बको वसति राक्षसः ।
01-148-003c ईशो जनपदस्यास्य पुरस्य च महाबलः ॥
01-148-004a पुष्टो मानुषमांसेन दुर्बुद्धिः पुरुषादकः ।
01-148-004c रक्षत्यसुरराणित्यमिमं जनपदं बली ॥
01-148-005a नगरं चैव देशं च रक्षोबलसमन्वितः ।
01-148-005c तत्कृते परचक्राच्च भूतेभ्यश्च न नो भयम् ॥
01-148-006a वेतनं तस्य विहितं शालिवाहस्य भोजनम् ।
01-148-006c महिषौ पुरुषश्चैको यस्तदादाय गच्छति ॥
01-148-007a एकैकश्चैव पुरुषस्तत्प्रयच्छति भोजनम् ।
01-148-007c स वारो बहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुतरो नरैः ॥
01-148-008a तद्विमोक्षाय ये चापि यतन्ते पुरुषाः क्वचित् ।
01-148-008c सपुत्रदारांस्तान्हत्वा तद्रक्षो भक्षयत्युत ॥

01-148-009a	वेत्रकीयगृहे राजा नायं नयमिहास्थितः ।
01-148-009c	अनामयं जनस्यास्य येन स्यादद्य शाश्वतम् ॥
01-148-010a	एतदर्हा वयं नूनं वसामो दुर्बलस्य ये ।
01-148-010c	विषये नित्यमुद्विग्नाः कुराजानमुपाश्रिताः ॥
01-148-011a	ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा छन्दचारिणः ।
01-148-011c	गुणैरेते हि वास्यन्ते कामगाः पक्षिणो यथा ॥
01-148-012a	राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।
01-148-012c	त्रयस्य संचये चास्य ज्ञातीन्पुत्रांश्च धारयेत् ॥
01-148-013a	विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपार्जितम् ।
01-148-013c	त इमामापदं प्राप्य भृशं तप्स्यामहे वयम् ॥
01-148-014a	सोऽयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः ।
01-148-014c	भोजनं पुरुषश्चैकः प्रदेयं वेतनं मया ॥
01-148-015a	न च मे विद्यते वित्तं संक्रेतुं पुरुषं क्वचित् ।
01-148-015c	सुहृज्जनं प्रदातुं च न शक्यामि कथंचन ॥
01-148-015e	गतिं चापि न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥
01-148-016a	सोऽहं दुःखार्णवे मग्नो महत्यसुतरे भृशम् ।
01-148-016c	सहैवैतैर्गमिष्यामि बान्धवैरद्य राक्षसम् ॥
01-148-016e	ततो नः सहितन्क्षुद्रः सर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥

01-149-001 कुन्त्युवाच

01-149-001a	न विषादस्त्वया कार्यो भयादस्मात्कथंचन ।
01-149-001c	उपायः परिदृष्टोऽत्र तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥
01-149-002a	एकस्तव सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी ।
01-149-002c	न ते तयोस्तथा पत्न्या गमनं तत्र रोचये ॥
01-149-003a	मम पञ्च सुता ब्रह्मंस्तेषामेको गमिष्यति ।
01-149-003c	त्वदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ॥

01-149-004 ब्राह्मण उवाच

01-149-004a	नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन ।
01-149-004c	ब्राह्मणस्यातिथेश्चैव स्वार्थे प्राणैर्वियोजनम् ॥
01-149-005a	न त्वेतदकुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते ।
01-149-005c	यद्ब्राह्मणार्थे विसृजेदात्मानमपि चात्मजम् ॥

- 01-149-006a आत्मनस्तु मया श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचये ।
 01-149-006c ब्रह्मवध्यात्मवध्या वा श्रेय आत्मवधो मम ॥
 01-149-007a ब्रह्मवध्या परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ।
 01-149-007c अबुद्धिपूर्वं कृत्वापि श्रेय आत्मवधो मम ॥
 01-149-008a न त्वहं वधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मनः शुभे ।
 01-149-008c परैः कृते वधे पापं न किञ्चिन्मयि विद्यते ॥
 01-149-009a अभिसंधिकृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया ।
 01-149-009c निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ॥
 01-149-010a आगतस्य गृहे त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ।
 01-149-010c याचमानस्य च वधो नृशंसं परमं मतम् ॥
 01-149-011a कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कदाचन ।
 01-149-011c इति पूर्वं महात्मान आपद्धर्मविदो विदुः ॥
 01-149-012a श्रेयांस्तु सहदारस्य विनाशोऽद्य मम स्वयम् ।
 01-149-012c ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंस्ये कथंचन ॥

01-149-013 कुन्त्युवाच

- 01-149-013a ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्विप्रा रक्षया इति स्थिरा ।
 01-149-013c न चाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रशतं भवेत् ॥
 01-149-014a न चासौ राक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने ।
 01-149-014c वीर्यवान्मन्त्रसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम ॥
 01-149-015a राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनम् ।
 01-149-015c मोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ॥
 01-149-016a समागताश्च वीरेण दृष्टपूर्वाश्च राक्षसाः ।
 01-149-016c बलवन्तो महाकाया निहताश्चाप्यनेकशः ॥
 01-149-017a न त्विदं केषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यं कथंचन ।
 01-149-017c विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्विप्रकुर्युः कुतूहलात् ॥
 01-149-018a गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यं सुतो मम ।
 01-149-018c न स कुर्यात्तया कार्यं विद्ययेति सतां मतम् ॥

01-149-019 वैशंपायन उवाच

- 01-149-019a एवमुक्तस्तु पृथया स विप्रो भार्यया सह ।
 01-149-019c हृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमम् ॥

01-149-020a

ततः कुन्ती च विप्रश्च सहितावनिलात्मजम् ।

01-149-020c

तमब्रूतां कुरुष्वेति स तथेत्यब्रवीच्च तौ ॥

01-150-001

वैशंपायन उवाच

01-150-001a

करिष्य इति भीमेन प्रतिज्ञाते तु भारत ।

01-150-001c

आजग्मुस्ते ततः सर्वे भैक्षमादाय पाण्डवाः ॥

01-150-002a

आकारेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

01-150-002c

रहः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरम् ॥

01-150-003a

किं चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः ।

01-150-003c

भवत्यनुमते कच्चिदयं कर्तुमिहेच्छति ॥

01-150-004

कुन्त्युवाच

01-150-004a

ममैव वचनादेष करिष्यति परंतपः ।

01-150-004c

ब्राह्मणार्थे महत्कृत्यं मोष्काय नगरस्य च ॥

01-150-005

युधिष्ठिर उवाच

01-150-005a

किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्कृतं कृतम् ।

01-150-005c

परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ॥

01-150-006a

कथं परसुतस्यार्थे स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि ।

01-150-006c

लोकवृत्तिविरुद्धं वै पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ॥

01-150-007a

यस्य बाहू समाश्रित्य सुखं सर्वे स्वपामहे ।

01-150-007c

राज्यं चापहतं क्षुद्रैराजिहीर्षामहे पुनः ॥

01-150-008a

यस्य दुर्योधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः ।

01-150-008c

न शेते वसतीः सर्वा दुःखाच्छकुनिना सह ॥

01-150-009a

यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुगृहाद्वयम् ।

01-150-009c

अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ॥

01-150-010a

यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णां वसुंधराम् ।

01-150-010c

इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ॥

01-150-011a

तस्य व्यवसितस्त्यागो बुद्धिमास्थाय कां त्वया ।

01-150-011c

कच्चिन्न दुःखैर्बुद्धिस्ते विप्लुता गतचेतसः ॥

01-150-012

कुन्त्युवाच

01-150-012a

युधिष्ठिर न संतापः कार्यः प्रति वृकोदरम् ।

01-150-012c

न चायं बुद्धिदौर्बल्याद्व्यवसायः कृतो मया ॥

01-150-013a	इह विप्रस्य भवने वयं पुत्र सुखोषिताः ।
01-150-013c	तस्य प्रतिक्रिया तात मयेयं प्रसमीक्षिता ॥
01-150-013e	एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति ॥
01-150-014a	दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत् ।
01-150-014c	हिडिम्बस्य वधाच्चैव विश्वासो मे वृकोदरे ॥
01-150-015a	बाह्वोर्बलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत् ।
01-150-015c	येन यूयं गजप्रख्या निर्व्यूढा वारणावतात् ॥
01-150-016a	वृकोदरबलो नान्यो न भूतो न भविष्यति ।
01-150-016c	योऽभ्युदीयाद्युधि श्रेष्ठमपि वज्रधरं स्वयम् ॥
01-150-017a	जातमात्रः पुरा चैष ममाङ्कात्पतितो गिरौ ।
01-150-017c	शरीरगौरवात्तस्य शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥
01-150-018a	तदहं प्रज्ञया स्मृत्वा बलं भीमस्य पाण्डव ।
01-150-018c	प्रतीकारं च विप्रस्य ततः कृतवती मतिम् ॥
01-150-019a	नेदं लोभान्न चाज्ञानान्न च मोहाद्विनिश्चितम् ।
01-150-019c	बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया ॥
01-150-020a	अर्थौ द्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः ।
01-150-020c	प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् ॥
01-150-021a	यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् ।
01-150-021c	क्षत्रियः स शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयादिति मे श्रुतम् ॥
01-150-022a	क्षत्रियः क्षत्रियस्यैव कुर्वाणो वधमोक्षणम् ।
01-150-022c	विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिंश्च परत्र च ॥
01-150-023a	वैश्यस्यैव तु साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो युधि ।
01-150-023c	स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रञ्जयते ध्रुवम् ॥
01-150-024a	शूद्रं तु मोक्षयन् राजा शरणार्थिनमागतम् ।
01-150-024c	प्राप्नोतीह कुले जन्म सद्रव्ये राजसत्कृते ॥
01-150-025a	एवं स भगवान्व्यासः पुरा कौरवनन्दन ।
01-150-025c	प्रोवाच सुतरां प्राज्ञस्तस्मादेतच्चिकीर्षितम् ॥

01-150-026 युधिष्ठिर उवाच

01-150-026a	उपपन्नमिदं मातस्त्वया यद्बुद्धिपूर्वकम् ।
01-150-026c	आर्तस्य ब्राह्मणस्यैवमनुक्रोशादिदं कृतम् ॥
01-150-026e	ध्रुवमेष्यति भीमोऽयं निहत्य पुरुषादकम् ॥

01-150-027a	यथा त्विदं न विन्देयुर्नरा नगरवासिनः ।
01-150-027c	तथायं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्राह्यश्च यत्नतः ॥
01-151-001	वैशंपायन उवाच
01-151-001a	ततो रात्र्यां व्यतीतायामन्नमादाय पाण्डवः ।
01-151-001c	भीमसेनो ययौ तत्र यत्रासौ पुरुषादकः ॥
01-151-002a	आसाद्य तु वनं तस्य रक्षसः पाण्डवो बली ।
01-151-002c	आजुहाव ततो नाम्ना तदन्नमुपयोजयन् ॥
01-151-003a	ततः स राक्षसः श्रुत्वा भीमसेनस्य तद्वचः ।
01-151-003c	आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥
01-151-004a	महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
01-151-004c	त्रिशिखां भृकुटिं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ॥
01-151-005a	भुञ्जानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं स राक्षसः ।
01-151-005c	विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥
01-151-006a	कोऽयमन्नमिदं भुङ्क्ते मदर्थमुपकल्पितम् ।
01-151-006c	पश्यतो मम दुर्बुद्धिरिय्यासुर्यमसादनम् ॥
01-151-007a	भीमसेनस्तु तच्छ्रुत्वा प्रहसन्निव भारत ।
01-151-007c	राक्षसं तमनादृत्य भुङ्क्त एव पराङ्मुखः ॥
01-151-008a	ततः स भैरवं कृत्वा समुद्यम्य करावुभौ ।
01-151-008c	अभ्यद्रवद्भीमसेनं जिघांसुः पुरुषादकः ॥
01-151-009a	तथापि परिभूयैनं नेक्षमाणो वृकोदरः ।
01-151-009c	राक्षसं भुङ्क्त एवान्नं पाण्डवः परवीरहा ॥
01-151-010a	अमर्षेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रस्य राक्षसः ।
01-151-010c	जघान पृष्ठं पाणिभ्यामुभाभ्यां पृष्ठतः स्थितः ॥
01-151-011a	तथा बलवता भीमः पाणिभ्यां भृशमाहतः ।
01-151-011c	नैवावलोकयामास राक्षसं भुङ्क्त एव सः ॥
01-151-012a	ततः स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ।
01-151-012c	ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्बली ॥
01-151-013a	ततो भीमः शनैर्भुक्त्वा तदन्नं पुरुषर्षभः ।
01-151-013c	वार्युपस्पृश्य संहृष्टस्तस्थौ युधि महाबलः ॥
01-151-014a	क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वृक्षं प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
01-151-014c	सव्येन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत ॥

01-151-015a	ततः स पुनरुद्यम्य वृक्षान्बहुविधान्बली ।
01-151-015c	प्राहिणोद्धीमसेनाय तस्मै भीमश्च पाण्डवः ॥
01-151-016a	तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ।
01-151-016c	घोररूपं महाराज बकपाण्डवयोर्महत् ॥
01-151-017a	नाम विश्राव्य तु बकः समभिद्रुत्य पाण्डवम् ।
01-151-017c	भुजाभ्यां परिजग्राह भीमसेनं महाबलम् ॥
01-151-018a	भीमसेनोऽपि तद्रक्षः परिरभ्य महाभुजः ।
01-151-018c	विस्फुरन्तं महावेगं विचकर्ष बलाद्वली ॥
01-151-019a	स कृष्यमाणो भीमेन कर्षमाणश्च पाण्डवम् ।
01-151-019c	समयुज्यत तीव्रेण श्रमेण पुरुषादकः ॥
01-151-020a	तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकम्पत ।
01-151-020c	पादपांश्च महाकायांश्चूर्णयामासतुस्तदा ॥
01-151-021a	हीयमानं तु तद्रक्षः समीक्ष्य भरतर्षभ ।
01-151-021c	निष्पिष्य भूमौ पाणिभ्यां समाजघ्ने वृकोदरः ॥
01-151-022a	ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव ।
01-151-022c	बाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधराम् ॥
01-151-023a	सव्येन च कटीदेशे गृह्य वाससि पाण्डवः ।
01-151-023c	तद्रक्षो द्विगुणं चक्रे नदन्तं भैरवान्नवान् ॥
01-151-024a	ततोऽस्य रुधिरं वक्त्रात्प्रादुरासीद्विशां पते ।
01-151-024c	भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ॥

01-152-001 वैशंपायन उवाच

01-152-001a	तेन शब्देन वित्रस्तो जनस्तस्याथ रक्षसः ।
01-152-001c	निष्पपात गृहाद्राजन्सहैव परिचारिभिः ॥
01-152-002a	तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमः प्रहरतां वरः ।
01-152-002c	सान्त्वयामास बलवान्समये च न्यवेशयत् ॥
01-152-003a	न हिंस्या मानुषा भूयो युष्माभिरिह कर्हिचित् ।
01-152-003c	हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ॥
01-152-004a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत ।
01-152-004c	एवमस्त्विति तं प्राहुर्जगूहुः समयं च तम् ॥
01-152-005a	ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत ।
01-152-005c	नगरे प्रत्यदृश्यन्त नरैर्नगरवासिभिः ॥

01-152-006a	ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकम् ।
01-152-006c	द्वारदेशे विनिक्षिप्य जगामानुपलक्षितः ॥
01-152-007a	ततः स भीमस्तं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत् ।
01-152-007c	आचक्षे यथावृत्तं राज्ञः सर्वमशेषतः ॥
01-152-008a	ततो नरा विनिष्क्रान्ता नगरात्काल्यमेव तु ।
01-152-008c	ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितम् ॥
01-152-009a	तमद्रिकूटसदृशं विनिकीर्णं भयावहम् ।
01-152-009c	एकचक्रां ततो गत्वा प्रवृत्तिं प्रददुः परे ॥
01-152-010a	ततः सहस्रशो राजन्नरा नगरवासिनः ।
01-152-010c	तत्राजग्मुर्बकं द्रष्टुं सस्त्रीवृद्धकुमारकाः ॥
01-152-011a	ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वातिमानुषम् ।
01-152-011c	दैवतान्यर्चयां चक्रुः सर्व एव विशां पते ॥
01-152-012a	ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽद्य भोजने ।
01-152-012c	ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रच्छुः सर्व एव तत् ॥
01-152-013a	एवं पृष्ठस्तु बहुशो रक्षमाणश्च पाण्डवान् ।
01-152-013c	उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रर्षभस्तदा ॥
01-152-014a	आज्ञापितं मामशने रुदन्तं सह बन्धुभिः ।
01-152-014c	ददर्श ब्राह्मणः कश्चिन्मन्त्रसिद्धो महाबलः ॥
01-152-015a	परिपृच्छय स मां पूर्वं परिक्लेशं पुरस्य च ।
01-152-015c	अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठ आश्वास्य प्रहसन्निव ॥
01-152-016a	प्रापयिष्याम्यहं तस्मै इदमन्नं दुरात्मने ।
01-152-016c	मन्निमित्तं भयं चापि न कार्यमिति वीर्यवान् ॥
01-152-017a	स तदन्नमुपादाय गतो बकवनं प्रति ।
01-152-017c	तेन नूनं भवेदेतत्कर्म लोकहितं कृतम् ॥
01-152-018a	ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः ।
01-152-018c	वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्चक्रुर्ब्रह्महं तदा ॥
01-152-019a	ततो जानपदाः सर्वे आजग्मुर्नगरं प्रति ।
01-152-019c	तदद्भुततमं द्रष्टुं पार्थास्तत्रैव चावसन् ॥

01-153-001

जनमेजय उवाच

01-153-001a	ते तथा पुरुषव्याघ्रा निहत्य बकराक्षसम् ।
01-153-001c	अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वत पाण्डवाः ॥

01-153-002 वैशंपायन उवाच

- 01-153-002a तत्रैव न्यवसत्राजन्निहत्य बकराक्षसम् ।
 01-153-002c अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ॥
 01-153-003a ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः ।
 01-153-003c प्रतिश्रयार्थं तद्वेश्म ब्राह्मणस्याजगाम ह ॥
 01-153-004a स सम्यक्पूजयित्वा तं विद्वान्विप्रर्षभस्तदा ।
 01-153-004c ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा सर्वातिथिव्रती ॥
 01-153-005a ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्षभाः ।
 01-153-005c उपासां चक्रिरे विप्रं कथयानं कथास्तदा ॥
 01-153-006a कथयामास देशान्स तीर्थानि विविधानि च ।
 01-153-006c राज्ञां च विविधाश्चर्याः पुराणि विविधानि च ॥
 01-153-007a स तत्राकथयद्विप्रः कथान्ते जनमेजय ।
 01-153-007c पाञ्चालेष्वद्भुताकारं याज्ञसेन्याः स्वयंवरम् ॥
 01-153-008a धृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिं च शिखण्डिनः ।
 01-153-008c अयोनिजत्वं कृष्णाया द्रुपदस्य महामखे ॥
 01-153-009a तदद्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः ।
 01-153-009c विस्तरेणैव पप्रच्छुः कथां तां पुरुषर्षभाः ॥
 01-153-010a कथं द्रुपदपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात् ।
 01-153-010c वेदिमध्याच्च कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः ॥
 01-153-011a कथं द्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ।
 01-153-011c कथं प्रियसखायौ तौ भिन्नौ कस्य कृतेन च ॥
 01-153-012a एवं तैश्चोदितो राजन्स विप्रः पुरुषर्षभैः ।
 01-153-012c कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा ॥

01-154-001 ब्राह्मण उवाच

- 01-154-001a गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूवर्षिर्महातपाः ।
 01-154-001c भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं संशितव्रतः ॥
 01-154-002a सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम् ।
 01-154-002c ददर्शाप्सरसं तत्र घृताचीमाप्लुतामृषिः ॥
 01-154-003a तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा ।
 01-154-003c अपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे ततः ॥
 01-154-004a तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः ।

- 01-154-004c हृष्टस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिद्रोण आदधे ॥
 01-154-005a ततः समभवद्द्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः ।
 01-154-005c अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥
 01-154-006a भरद्वाजस्य तु सखा पृषतो नाम पार्थिवः ।
 01-154-006c तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥
 01-154-007a स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।
 01-154-007c चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥
 01-154-008a ततस्तु पृषतेऽतीते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।
 01-154-008c द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥
 01-154-009a वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ।
 01-154-009c आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभ ॥

01-154-010 राम उवाच

- 01-154-010a शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम् ।
 01-154-010c अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मन्नन्यतरं वृणु ॥

01-154-011 द्रोण उवाच

- 01-154-011a अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च ।
 01-154-011c प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ॥

01-154-012 ब्राह्मण उवाच

- 01-154-012a तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनन्दनः ।
 01-154-012c प्रतिगृह्य ततो द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥
 01-154-013a संप्रहृष्टमनाश्चापि रामात्परमसंमतम् ।
 01-154-013c ब्रह्मास्त्रं समनुप्राप्य नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥
 01-154-014a ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 01-154-014c अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः सखायं विद्धि मामिति ॥

01-154-015 द्रुपद उवाच

- 01-154-015a नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 01-154-015c नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥

01-154-016 ब्राह्मण उवाच

- 01-154-016a स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रति बुद्धिमान् ।

01-154-016c	जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् ॥
01-154-017a	तस्मै पौत्रान्समादाय वसूनि विविधानि च ।
01-154-017c	प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते ॥
01-154-018a	द्रोणः शिष्यांस्ततः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ।
01-154-018c	समानीय तदा विद्वान्द्रुपदस्यासुखाय वै ॥
01-154-019a	आचार्यवेतनं किञ्चिद्भृदि संपरिवर्तते ।
01-154-019c	कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं स्यात्तदृतं वदतानघाः ॥
01-154-020a	यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्रमाः ।
01-154-020c	ततो द्रोणोऽब्रवीद्भूयो वेतनार्थमिदं वचः ॥
01-154-021a	पार्षतो द्रुपदो नाम छत्रवत्यां नरेश्वरः ।
01-154-021c	तस्यापकृष्य तद्राज्यं मम शीघ्रं प्रदीयताम् ॥
01-154-022a	ततः पाण्डुसुताः पञ्च निर्जित्य द्रुपदं युधि ।
01-154-022c	द्रोणाय दर्शयामासुर्बद्ध्वा ससचिवं तदा ॥

01-154-023 द्रोण उवाच

01-154-023a	प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप ।
01-154-023c	अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ॥
01-154-024a	अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ।
01-154-024c	राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ॥

01-154-025 ब्राह्मण उवाच

01-154-025a	असत्कारः स सुमहान्मुहूर्तमपि तस्य तु ।
01-154-025c	न व्येति हृदयाद्राज्ञो दुर्मनाः स कृशोऽभवत् ॥

01-155-001 ब्राह्मण उवाच

01-155-001a	अमर्षी द्रुपदो राजा कर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ।
01-155-001c	अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्बहून् ॥
01-155-002a	पुत्रजन्म परीप्सन्वै शोकोपहतचेतनः ।
01-155-002c	नास्ति श्रेष्ठं ममापत्यमिति नित्यमचिन्तयत् ॥
01-155-003a	जातान्पुत्रान्स निर्वेदाद्धिग्बन्धूनिति चाब्रवीत् ।
01-155-003c	निःश्वासपरमश्चासीद्द्रोणं प्रतिचिकीर्षया ॥
01-155-004a	प्रभावं विनयं शिक्षां द्रोणस्य चरितानि च ।
01-155-004c	क्षात्रेण च बलेनास्य चिन्तयन्नान्वपद्यत ॥

01-155-004e	प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत ॥
01-155-005a	अभितः सोऽथ कल्मषीं गङ्गाकूले परिभ्रमन् ।
01-155-005c	ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद महीपतिः ॥
01-155-006a	तत्र नास्नातकः कश्चिन्न चासीदव्रती द्विजः ।
01-155-006c	तथैव नामहाभागः सोऽपश्यत्संशितव्रतौ ॥
01-155-007a	याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ पृषतात्मजः ।
01-155-007c	संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ॥
01-155-008a	तारणे युक्तरूपौ तौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ ।
01-155-008c	स तावामन्त्रयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ॥
01-155-009a	बुध्वा तयोर्बलं बुद्धिं कनीयांसमुपह्वरे ।
01-155-009c	प्रपेदे छन्दयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतम् ॥
01-155-010a	पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः ।
01-155-010c	अर्हयित्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः ॥
01-155-011a	येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्द्रोणमृत्यवे ।
01-155-011c	उपयाज कृते तस्मिन्नावां दातास्मि तेऽर्बुदम् ॥
01-155-012a	यद्वा तेऽन्यद्द्विजश्रेष्ठ मनसः सुप्रियं भवेत् ।
01-155-012c	सर्वं तत्ते प्रदाताहं न हि मेऽस्त्यत्र संशयः ॥
01-155-013a	इत्युक्तो नाहमित्येवं तमृषिः प्रत्युवाच ह ।
01-155-013c	आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पर्यचरत्पुनः ॥
01-155-014a	ततः संवत्सरस्यान्ते द्रुपदं स द्विजोत्तमः ।
01-155-014c	उपयाजोऽब्रवीद्राजन्काले मधुरया गिरा ॥
01-155-015a	ज्येष्ठो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन्वननिर्झरे ।
01-155-015c	अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ॥
01-155-016a	तदपश्यमहं भ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ।
01-155-016c	विमर्शं संकरादाने नायं कुर्यात्कथंचन ॥
01-155-017a	दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्दोषा येऽस्यानुबन्धिकाः ।
01-155-017c	विविनक्ति न शौचं यः सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ॥
01-155-018a	संहिताध्ययनं कुर्वन्वसन्नुरुकुले च यः ।
01-155-018c	भैक्षमुच्छिष्टमन्येषां भुङ्क्ते चापि सदा सदा ॥
01-155-018e	कीर्तयन्गुणमन्नानामघृणी च पुनः पुनः ॥
01-155-019a	तमहं फलार्थिनं मन्ये भ्रातरं तर्कचक्षुषा ।

01-155-019c	तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति ॥
01-155-020a	जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदं विचिन्तयन् ।
01-155-020c	उपयाजवचः श्रुत्वा नृपतिः सर्वधर्मवित् ॥
01-155-020e	अभिसंपूज्य पूजार्हमृषिं याजमुवाच ह ॥
01-155-021a	अयुतानि ददान्यष्टौ गवां याजय मां विभो ।
01-155-021c	द्रोणवैराभिसंतप्तं त्वं ह्लादयितुमर्हसि ॥
01-155-022a	स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्रह्मास्त्रे चाप्यनुत्तमः ।
01-155-022c	तस्माद्द्रोणः पराजैषीन्मां वै स सखिविग्रहे ॥
01-155-023a	क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां कश्चिदग्रणीः ।
01-155-023c	कौरवाचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ॥
01-155-024a	द्रोणस्य शरजालानि प्राणिदेहहराणि च ।
01-155-024c	षडरत्नि धनुश्चास्य दृश्यतेऽप्रतिमं महत् ॥
01-155-025a	स हि ब्राह्मणवेगेन क्षात्रं वेगमसंशयम् ।
01-155-025c	प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ॥
01-155-026a	क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ।
01-155-026c	तस्य ह्यस्त्रबलं घोरमप्रसह्यं नरैर्भुवि ॥
01-155-027a	ब्राह्ममुच्चारयंस्तेजो हुताहुतिरिवानलः ।
01-155-027c	समेत्य स दहत्याजौ क्षत्रं ब्रह्मपुरःसरः ॥
01-155-027e	ब्रह्मक्षत्रे च विहिते ब्रह्मतेजो विशिष्यते ॥
01-155-028a	सोऽहं क्षत्रबलाद्धीनो ब्रह्मतेजः प्रपेदिवान् ।
01-155-028c	द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् ॥
01-155-029a	द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ।
01-155-029c	तत्कर्म कुरु मे याज निर्वपाम्यर्बुदं गवाम् ॥
01-155-030a	तथेत्युक्त्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् ।
01-155-030c	गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ॥
01-155-030e	याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजज्ञे तथा च सः ॥
01-155-031a	ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ।
01-155-031c	आचख्यौ कर्म वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ॥
01-155-032a	स च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
01-155-032c	इष्यते यद्विधो राजन्भविता ते तथाविधः ॥
01-155-033a	भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसंधाय भूमिपः ।

01-155-033c	आजहे तत्तथा सर्वं द्रुपदः कर्मसिद्धये ॥
01-155-034a	याजस्तु हवनस्यान्ते देवीमाह्वापयत्तदा ।
01-155-034c	प्रैहि मां राज्ञि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ॥
01-155-035	देव्युवाच
01-155-035a	अवलिप्तं मे मुखं ब्रह्मन्पुण्यानान्धान्बिभर्मि च ।
01-155-035c	सुतार्थेनोपरुद्धास्मि तिष्ठ याज मम प्रिये ॥
01-155-036	याज उवाच
01-155-036a	याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजेन मन्त्रितम् ।
01-155-036c	कथं कामं न संदध्यात्सा त्वं विप्रैहि तिष्ठ वा ॥
01-155-037	ब्राह्मण उवाच
01-155-037a	एवमुक्ते तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
01-155-037c	उत्तस्थौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसंनिभः ॥
01-155-038a	ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म चोत्तमम् ।
01-155-038c	बिभ्रत्सखङ्गः सशरो धनुष्मान्विनदन्मुहुः ॥
01-155-039a	सोऽध्यारोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा ।
01-155-039c	ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधु साध्विति ॥
01-155-040a	भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः ।
01-155-040c	राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय वै ॥
01-155-040e	इत्युवाच महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥
01-155-041a	कुमारी चापि पाञ्चाली वेदिमध्यात्समुत्थिता ।
01-155-041c	सुभगा दर्शनीयाङ्गी वेदिमध्या मनोरमा ॥
01-155-042a	श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
01-155-042c	मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षादमरवर्णिनी ॥
01-155-043a	नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवायति ।
01-155-043c	या बिभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ॥
01-155-044a	तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
01-155-044c	सर्वयोषिद्वरा कृष्णा क्षयं क्षत्रं निनीषति ॥
01-155-045a	सुरकार्यमियं काले करिष्यति सुमध्यमा ।
01-155-045c	अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥
01-155-046a	तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसंघवत् ।

- 01-155-046c न चैतान्हर्षसंपूर्णानियं सेहे वसुंधरा ॥
 01-155-047a तौ दृष्ट्वा पृषती याजं प्रपेदे वै सुतार्थिनी ।
 01-155-047c न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ॥
 01-155-048a तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ।
 01-155-048c तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः संपूर्णमानसाः ॥
 01-155-049a धृष्टत्वादतिधृष्णुत्वाद्धर्माद्द्युत्संभवादपि ।
 01-155-049c धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं द्रुपदस्य भवत्विति ॥
 01-155-050a कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णां कृष्णाभूत्सा हि वर्णतः ।
 01-155-050c तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ॥
 01-155-051a धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं विवेशनम् ।
 01-155-051c उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥
 01-155-052a अमोक्षणीयं दैवं हि भावि मत्वा महामतिः ।
 01-155-052c तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥

01-156-001 वैशंपायन उवाच

- 01-156-001a एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयाः शल्यविद्धा इवाभवन् ।
 01-156-001c सर्वे चास्वस्थमनसो बभूवुस्ते महारथाः ॥
 01-156-002a ततः कुन्ती सुतान्दृष्ट्वा विभ्रान्तान्गतचेतसः ।
 01-156-002c युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं सत्यवादिनी ॥
 01-156-003a चिररात्रोषिताः स्मेह ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 01-156-003c रममाणाः पुरे रम्ये लब्धभैक्षा युधिष्ठिर ॥
 01-156-004a यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च ।
 01-156-004c सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनररिंदम ॥
 01-156-005a पुनर्दृष्टानि तान्येव प्रीणयन्ति न नस्तथा ।
 01-156-005c भैक्षं च न तथा वीर लभ्यते कुरुनन्दन ॥
 01-156-006a ते वयं साधु पाञ्चालान्गच्छाम यदि मन्यसे ।
 01-156-006c अपूर्वदर्शनं तात रमणीयं भविष्यति ॥
 01-156-007a सुभिक्षाश्चैव पाञ्चालाः श्रूयन्ते शत्रुकर्शन ।
 01-156-007c यज्ञसेनश्च राजासौ ब्रह्मण्य इति शुश्रुमः ॥
 01-156-008a एकत्र चिरवासो हि क्षमो न च मतो मम ।
 01-156-008c ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ॥

01-156-009 युधिष्ठिर उवाच

01-156-009a भवत्या यन्मतं कार्यं तदस्माकं परं हितम् ।
 01-156-009c अनुजांस्तु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः ॥

01-156-010 वैशंपायन उवाच

01-156-010a ततः कुन्ती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा ।
 01-156-010c उवाच गमनं ते च तथेत्येवाब्रुवंस्तदा ॥
 01-156-011a तत आमन्त्र्य तं विप्रं कुन्ती राजन्सुतैः सह ।
 01-156-011c प्रतस्थे नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ॥

01-157-001 वैशंपायन उवाच

01-157-001a वसत्सु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु ।
 01-157-001c आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥
 01-157-002a तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्गम्य परंतपाः ।
 01-157-002c प्रणिपत्याभिवाद्यैनं तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥
 01-157-003a समनुज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ।
 01-157-003c प्रसन्नः पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥
 01-157-004a अपि धर्मेण वर्तध्वं शास्त्रेण च परंतपाः ।
 01-157-004c अपि विप्रेषु वः पूजा पूजार्हेषु न हीयते ॥
 01-157-005a अथ धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः ।
 01-157-005c विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥
 01-157-006a आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
 01-157-006c विलग्नमध्या सुश्रोणी सुभ्रूः सर्वगुणान्विता ॥
 01-157-007a कर्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत ।
 01-157-007c नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥
 01-157-008a तपस्तप्तुमथारेभे पत्यर्थमसुखा ततः ।
 01-157-008c तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शंकरम् ॥
 01-157-009a तस्याः स भगवांस्तुष्टस्तामुवाच तपस्विनीम् ।
 01-157-009c वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीति भामिनि ॥
 01-157-010a अथेश्वरमुवाचेदमात्मनः सा वचो हितम् ।
 01-157-010c पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥
 01-157-011a तामथ प्रत्युवाचेदमीशानो वदतां वरः ।

- 01-157-011c पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति शंकरः ॥
 01-157-012a प्रतिब्रुवन्तीमेकं मे पतिं देहीति शंकरम् ।
 01-157-012c पुनरेवाब्रवीद्देव इदं वचनमुत्तमम् ॥
 01-157-013a पञ्चकृत्वस्त्वया उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
 01-157-013c देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ॥
 01-157-014a द्रुपदस्य कुले जाता कन्या सा देवरूपिणी ।
 01-157-014c निर्दिष्टा भवतां पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ॥
 01-157-015a पाञ्चालनगरं तस्मात्प्रविशध्वं महाबलाः ।
 01-157-015c सुखिनस्तामनुप्राप्य भविष्यथ न संशयः ॥
 01-157-016a एवमुक्त्वा महाभागः पाण्डवानां पितामहः ।
 01-157-016c पार्थानामन्य कुन्तीं च प्रातिष्ठत महातपाः ॥

01-158-001 वैशंपायन उवाच

- 01-158-001a ते प्रतस्थुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुषर्षभाः ।
 01-158-001c समैरुदङ्मुखैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टं परंतपाः ॥
 01-158-002a ते गच्छन्तस्त्वहोरात्रं तीर्थं सोमश्रवायणम् ।
 01-158-002c आसेदुः पुरुषव्याघ्रा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः ॥
 01-158-003a उल्मुकं तु समुद्यम्य तेषामग्रे धनंजयः ।
 01-158-003c प्रकाशार्थं ययौ तत्र रक्षार्थं च महायशाः ॥
 01-158-004a तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते क्रीडयन्स्त्रियः ।
 01-158-004c ईर्ष्युर्गन्धर्वराजः स्म जलक्रीडामुपागतः ॥
 01-158-005a शब्दं तेषां स शुश्राव नदीं समुपसर्पताम् ।
 01-158-005c तेन शब्देन चाविष्टश्चक्रोध बलवद्वली ॥
 01-158-006a स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह मात्रा परंतपान् ।
 01-158-006c विस्फारयन्धनुर्घोरमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-158-007a संध्या संरज्यते घोरा पूर्वरात्रागमेषु या ।
 01-158-007c अशीतिभिस्त्रुटैर्हीनं तं मुहूर्तं प्रचक्षते ॥
 01-158-008a विहितं कामचाराणां यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ।
 01-158-008c शेषमन्यन्मनुष्याणां कामचारमिह स्मृतम् ॥
 01-158-009a लोभात्प्रचारं चरतस्तासु वेलासु वै नरान् ।
 01-158-009c उपक्रान्ता निगृह्णीमो राक्षसैः सह बालिशान् ॥
 01-158-010a ततो रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः ।

- 01-158-010c गर्हयन्ति नरान्सर्वान्बलस्थान्पृथीनपि ॥
 01-158-011a आरात्तिष्ठत मा मह्यं समीपमुपसर्पत ।
 01-158-011c कस्मान्मां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजलम् ॥
 01-158-012a अङ्गारपर्णं गन्धर्वं वित्त मां स्वबलाश्रयम् ।
 01-158-012c अहं हि मानी चेष्ट्युश्च कुबेरस्य प्रियः सखा ॥
 01-158-013a अङ्गारपर्णमिति च ख्यातं वनमिदं मम ।
 01-158-013c अनु गङ्गां च वाकां च चित्रं यत्र वसाम्यहम् ॥
 01-158-014a न कुणपाः शृङ्गिणो वा न देवा न च मानुषाः ।
 01-158-014c इदं समुपसर्पन्ति तत्किं समुपसर्पथ ॥

01-158-015 अर्जुन उवाच

- 01-158-015a समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते ।
 01-158-015c रात्रावहनि संधौ च कस्य क्लृप्तः परिग्रहः ॥
 01-158-016a वयं च शक्तिसंपन्ना अकाले त्वामधृष्णुमः ।
 01-158-016c अशक्ता हि क्षणे क्रूरे युष्मानर्चन्ति मानवाः ॥
 01-158-017a पुरा हिमवतश्चैषा हेमशृङ्गाद्विनिःसृता ।
 01-158-017c गङ्गा गत्वा समुद्राम्भः सप्तधा प्रतिपद्यते ॥
 01-158-018a इयं भूत्वा चैकवप्रा शुचिराकाशगा पुनः ।
 01-158-018c देवेषु गङ्गा गन्धर्वं प्राप्नोत्यलकनन्दताम् ॥
 01-158-019a तथा पितृन्वैतरणी दुस्तरा पापकर्मभिः ।
 01-158-019c गङ्गा भवति गन्धर्वं यथा द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
 01-158-020a असंबाधा देवनदी स्वर्गसंपादनी शुभा ।
 01-158-020c कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैष धर्मः सनातनः ॥
 01-158-021a अनिवार्यमसंबाधं तव वाचा कथं वयम् ।
 01-158-021c न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजलम् ॥

01-158-022 वैशंपायन उवाच

- 01-158-022a अङ्गारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनम्य कार्मुकम् ।
 01-158-022c मुमोच सायकान्दीप्तानहीनाशीविषानिव ॥
 01-158-023a उल्मुकं भ्रामयंस्तूर्णं पाण्डवश्चर्म चोत्तमम् ।
 01-158-023c व्यपोवाह शरांस्तस्य सर्वानेव धनंजयः ॥

01-158-024 अर्जुन उवाच

- 01-158-024a बिभीषिकैषा गन्धर्व नास्त्रज्ञेषु प्रयुज्यते ।
 01-158-024c अस्त्रज्ञेषु प्रयुक्तैषा फेनवत्प्रविलीयते ॥
 01-158-025a मानुषानति गन्धर्वान्सर्वान्गन्धर्व लक्षये ।
 01-158-025c तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्स्येऽहं न तु मायया ॥
 01-158-026a पुरास्त्रमिदमाग्नेयं प्रादात्किल बृहस्पतिः ।
 01-158-026c भरद्वाजस्य गन्धर्व गुरुपुत्रः शतक्रतोः ॥
 01-158-027a भरद्वाजादग्निवेश्यो अग्निवेश्यादुरुर्मम ।
 01-158-027c स त्विदं मह्यमददाद्द्रोणो ब्राह्मणसत्तमः ॥

01-158-028 वैशंपायन उवाच

- 01-158-028a इत्युक्त्वा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्वाय मुमोच ह ।
 01-158-028c प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयं ददाहास्य रथं तु तत् ॥
 01-158-029a विरथं विप्लुतं तं तु स गन्धर्व महाबलम् ।
 01-158-029c अस्त्रतेजःप्रमूढं च प्रपतन्तमवाङ्मुखम् ॥
 01-158-030a शिरोरुहेषु जग्राह माल्यवत्सु धनंजयः ।
 01-158-030c भ्रातृन्प्रति चकर्षाथ सोऽस्त्रपातादचेतसम् ॥
 01-158-031a युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदे शरणार्थिनी ।
 01-158-031c नाम्ना कुम्भीनसी नाम पतित्राणमभीप्सती ॥

01-158-032 गन्धर्व्युवाच

- 01-158-032a त्राहि त्वं मां महाराज पतिं चेमं विमुञ्च मे ।
 01-158-032c गन्धर्वीं शरणं प्राप्तां नाम्ना कुम्भीनसीं प्रभो ॥

01-158-033 युधिष्ठिर उवाच

- 01-158-033a युद्धे जितं यशोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमम् ।
 01-158-033c को नु हन्याद्रिपुं त्वादृङ्मुञ्चेमं रिपुसूदन ॥

01-158-034 अर्जुन उवाच

- 01-158-034a अङ्गेमं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्व मा शुचः ।
 01-158-034c प्रदिशत्यभयं तेऽद्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥

01-158-035 गन्धर्व उवाच

- 01-158-035a जितोऽहं पूर्वकं नाम मुञ्चाम्यङ्गारपर्णताम् ।
 01-158-035c न च श्लाघे बलेनाद्य न नाम्ना जनसंसदि ॥

01-158-036a	साधिवमं लब्धवाँल्लाभं योऽहं दिव्यास्त्रधारिणम् ।
01-158-036c	गान्धर्व्या मायया योद्धुमिच्छामि वयसा वरम् ॥
01-158-037a	अस्त्राग्निना विचित्रोऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः ।
01-158-037c	सोऽहं चित्ररथो भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभवम् ॥
01-158-038a	संभृता चैव विद्येयं तपसेह पुरा मया ।
01-158-038c	निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदाया महात्मने ॥
01-158-039a	संस्तम्भितं हि तरसा जितं शरणमागतम् ।
01-158-039c	योऽरिं संयोजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ॥
01-158-040a	चक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः ।
01-158-040c	ददौ स विश्वावसवे मह्यं विश्वावसुर्ददौ ॥
01-158-041a	सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति ।
01-158-041c	आगमोऽस्या मया प्रोक्तो वीर्यं प्रतिनिबोध मे ॥
01-158-042a	यच्चक्षुषा द्रष्टुमिच्छेत्रिषु लोकेषु किंचन ।
01-158-042c	तत्पश्येद्यादृशं चेच्छेत्तादृषं द्रष्टुमर्हति ॥
01-158-043a	समानपद्ये षणमासान्स्थितो विद्यां लभेदिमाम् ।
01-158-043c	अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रते कृते ॥
01-158-044a	विद्यया ह्यनया राजन्वयं नृभ्यो विशेषिताः ।
01-158-044c	अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रवर्तिताः ॥
01-158-045a	गन्धर्वजानामश्वानामहं पुरुषसत्तम ।
01-158-045c	भ्रातृभ्यस्तव पञ्चभ्यः पृथग्दाता शतं शतम् ॥
01-158-046a	देवगन्धर्ववाहास्ते दिव्यगन्धा मनोगमाः ।
01-158-046c	क्षीणाः क्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रंहसः ॥
01-158-047a	पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिबर्हणे ।
01-158-047c	दशधा शतधा चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्धनि ॥
01-158-048a	ततो भागीकृतो देवैर्वज्रभाग उपास्यते ।
01-158-048c	लोके यत्साधनं किञ्चित्सा वै वज्रतनुः स्मृता ॥
01-158-049a	वज्रपाणिर्ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रं वज्ररथं स्मृतम् ।
01-158-049c	वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ॥
01-158-050a	वज्रं क्षत्रस्य वाजिनो अवध्या वाजिनः स्मृताः ।
01-158-050c	रथाङ्गं वडवा सूते सूताश्चाश्वेषु ये मताः ॥
01-158-051a	कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः ।

01-158-051c इमे गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति ते हयाः ॥

01-158-052 अर्जुन उवाच

01-158-052a यदि प्रीतेन वा दत्तं संशये जीवितस्य वा ।

01-158-052c विद्या वित्तं श्रुतं वापि न तद्गन्धर्व कामये ॥

01-158-053 गन्धर्व उवाच

01-158-053a संयोगो वै प्रीतिकरः संसत्सु प्रतिदृश्यते ।

01-158-053c जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ॥

01-158-054a त्वत्तो ह्यहं ग्रहीष्यामि अस्त्रमाग्नेयमुत्तमम् ।

01-158-054c तथैव सख्यं बीभत्सो चिराय भरतर्षभ ॥

01-158-055 अर्जुन उवाच

01-158-055a त्वत्तोऽस्त्रेण वृणोम्यश्चान्संयोगः शाश्वतोऽस्तु नौ ।

01-158-055c सखे तद्ब्रूहि गन्धर्व युष्मभ्यो यद्भयं त्यजेत् ॥

01-159-001 अर्जुन उवाच

01-159-001a कारणं ब्रूहि गन्धर्व किं तद्येन स्म धर्षिताः ।

01-159-001c यान्तो ब्रह्मविदः सन्तः सर्वे रात्रावरिदम् ॥

01-159-002 गन्धर्व उवाच

01-159-002a अनग्नयोऽनाहुतयो न च विप्रपुरस्कृताः ।

01-159-002c यूयं ततो धर्षिताः स्थ मया पाण्डवनन्दन ॥

01-159-003a यक्षराक्षसगन्धर्वाः पिशाचोरगमानवाः ।

01-159-003c विस्तरं कुरुवंशस्य श्रीमतः कथयन्ति ते ॥

01-159-004a नारदप्रभृतीनां च देवर्षीणां मया श्रुतम् ।

01-159-004c गुणान्कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमताम् ॥

01-159-005a स्वयं चापि मया दृष्टश्चरता सागराम्बराम् ।

01-159-005c इमां वसुमतीं कृत्स्नां प्रभावः स्वकुलस्य ते ॥

01-159-006a वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामि तेऽर्जुन ।

01-159-006c विश्रुतं त्रिषु लोकेषु भारद्वाजं यशस्विनम् ॥

01-159-007a धर्मं वायुं च शक्रं च विजानाम्यश्विनौ तथा ।

01-159-007c पाण्डुं च कुरुशार्दूल षडेतान्कुलवर्धनान् ॥

01-159-007e पितृनेतानहं पार्थ देवमानुषसत्तमान् ॥

01-159-008a	दिव्यात्मानो महात्मानः सर्वशस्त्रभृतां वराः ।
01-159-008c	भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ॥
01-159-009a	उत्तमां तु मनोबुद्धिं भवतां भावितात्मनाम् ।
01-159-009c	जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणाम् ॥
01-159-010a	स्त्रीसकाशे च कौरव्य न पुमानक्षन्तुमर्हति ।
01-159-010c	धर्षणामात्मनः पश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः ॥
01-159-011a	नक्तं च बलमस्माकं भूय एवाभिवर्धते ।
01-159-011c	यतस्ततो मां कौन्तेय सदारं मन्युराविशत् ॥
01-159-012a	सोऽहं त्वयेह विजितः संख्ये तापत्यवर्धन ।
01-159-012c	येन तेनेह विधिना कीर्त्यमानं निबोध मे ॥
01-159-013a	ब्रह्मचर्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वयि ।
01-159-013c	यस्मात्तस्मादहं पार्थ रणेऽस्मिन्विजितस्त्वया ॥
01-159-014a	यस्तु स्यात्क्षत्रियः कश्चित्कामवृत्तः परंतप ।
01-159-014c	नक्तं च युधि युध्येत न स जीवेत्कथंचन ॥
01-159-015a	यस्तु स्यात्कामवृत्तोऽपि राजा तापत्य संगरे ।
01-159-015c	जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्स पुरोहितधूर्गतः ॥
01-159-016a	तस्मात्तापत्य यत्किंचिन्नृणां श्रेय इहेप्सितम् ।
01-159-016c	तस्मिन्कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः ॥
01-159-017a	वेदे षडङ्गे निरताः शुचयः सत्यवादिनः ।
01-159-017c	धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः ॥
01-159-018a	जयश्च नियतो राज्ञः स्वर्गश्च स्यादनन्तरम् ।
01-159-018c	यस्य स्याद्धर्मविद्वाग्मी पुरोधाः शीलवाञ्छुचिः ॥
01-159-019a	लाभं लब्धुमलब्धं हि लब्धं च परिरक्षितुम् ।
01-159-019c	पुरोहितं प्रकुर्वीत राजा गुणसमन्वितम् ॥
01-159-020a	पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेत्पृथिवीं नृपः ।
01-159-020c	प्राप्तुं मेरुवरोत्तंसां सर्वशः सागराम्बराम् ॥
01-159-021a	न हि केवलशौर्येण तापत्याभिजनेन च ।
01-159-021c	जयेदब्राह्मणः कश्चिद्भूमिं भूमिपतिः क्वचित् ॥
01-159-022a	तस्मादेवं विजानीहि कुरूणां वंशवर्धन ।
01-159-022c	ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरम् ॥

01-160-001 अर्जुन उवाच

01-160-001a तापत्य इति यद्वाक्यमुक्तवानसि मामिह ।
01-160-001c तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापत्यार्थविनिश्चयम् ॥
01-160-002a तपती नाम का चैषा तापत्या यत्कृते वयम् ।
01-160-002c कौन्तेया हि वयं साधो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥

01-160-003 वैशंपायन उवाच

01-160-003a एवमुक्तः स गन्धर्वः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ।
01-160-003c विश्रुतां त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथाम् ॥

01-160-004 गन्धर्व उवाच

01-160-004a हन्त ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम् ।
01-160-004c यथावदखिलां पार्थ धर्म्यां धर्मभृतां वर ॥
01-160-005a उक्तवानस्मि येन त्वां तापत्य इति यद्वचः ।
01-160-005c तत्तेऽहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना मम ॥
01-160-006a य एष दिवि धिष्येन नाकं व्याप्नोति तेजसा ।
01-160-006c एतस्य तपती नाम बभूवासदृशी सुता ॥
01-160-007a विवस्वतो वै कौन्तेय सावित्र्यवरजा विभो ।
01-160-007c विश्रुता त्रिषु लोकेषु तपती तपसा युता ॥
01-160-008a न देवी नासुरी चैव न यक्षी न च राक्षसी ।
01-160-008c नाप्सरा न च गन्धर्वी तथारूपेण काचन ॥
01-160-009a सुविभक्तानवद्याङ्गी स्वसितायतलोचना ।
01-160-009c स्वाचारा चैव साध्वी च सुवेषा चैव भामिनी ॥
01-160-010a न तस्याः सदृशं कंचित्त्रिषु लोकेषु भारत ।
01-160-010c भर्तारं सविता मेने रूपशीलकुलश्रुतैः ॥
01-160-011a संप्राप्तयौवनां पश्यन्देयां दुहितरं तु ताम् ।
01-160-011c नोपलेभे ततः शान्तिं संप्रदानं विचिन्तयन् ॥
01-160-012a अर्थर्क्षपुत्रः कौन्तेय कुरूणामृषभो बली ।
01-160-012c सूर्यमाराधयामास नृपः संवरणः सदा ॥
01-160-013a अर्घ्यमाल्योपहारैश्च शश्वच्च नृपतिर्यतः ।
01-160-013c नियमैरुपवासैश्च तपोभिर्विविधैरपि ॥
01-160-014a शुश्रूषुरनहंवादी शुचिः पौरवनन्दनः ।
01-160-014c अंशुमन्तं समुद्यन्तं पूजयामास भक्तिमान् ॥

01-160-015a	ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणासदृशं भुवि ।
01-160-015c	तपत्याः सदृशं मेने सूर्यः संवरणं पतिम् ॥
01-160-016a	दातुमैच्छत्ततः कन्यां तस्मै संवरणाय ताम् ।
01-160-016c	नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय वै ॥
01-160-017a	यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा ।
01-160-017c	तथा भुवि महीपालो दीप्त्या संवरणोऽभवत् ॥
01-160-018a	यथार्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवादिनः ।
01-160-018c	तथा संवरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः ॥
01-160-019a	स सोममति कान्तत्वादादित्यमति तेजसा ।
01-160-019c	बभूव नृपतिः श्रीमान्सुहृदां दुर्हदामपि ॥
01-160-020a	एवंगुणस्य नृपतेस्तथावृत्तस्य कौरव ।
01-160-020c	तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयम् ॥
01-160-021a	स कदाचिदथो राजा श्रीमानुरुयशा भुवि ।
01-160-021c	चचार मृगयां पार्थ पर्वतोपवने किल ॥
01-160-022a	चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
01-160-022c	ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिमो हयः ॥
01-160-023a	स मृताश्चश्चरन्पार्थ पद्भ्यामेव गिरौ नृपः ।
01-160-023c	ददर्शासदृशीं लोके कन्यामायतलोचनाम् ॥
01-160-024a	स एक एकामासाद्य कन्यां तामरिमर्दनः ।
01-160-024c	तस्थौ नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः ॥
01-160-025a	स हि तां तर्कयामास रूपतो नृपतिः श्रियम् ।
01-160-025c	पुनः संतर्कयामास रवेर्भ्रष्टामिव प्रभाम् ॥
01-160-026a	गिरिप्रस्थे तु सा यस्मिन्स्थिता स्वसितलोचना ।
01-160-026c	स सवृक्षक्षुपलतो हिरण्मय इवाभवत् ॥
01-160-027a	अवमेने च तां दृष्ट्वा सर्वप्राणभृतां वपुः ।
01-160-027c	अवाप्तं चात्मनो मेने स राजा चक्षुषः फलम् ॥
01-160-028a	जन्मप्रभृति यत्किञ्चिद्दृष्टवान्स महीपतिः ।
01-160-028c	रूपं न सदृशं तस्यास्तर्कयामास किञ्चन ॥
01-160-029a	तया बद्धमनश्चक्षुः पाशैर्गुणमयैस्तदा ।
01-160-029c	न चचाल ततो देशाद्बुधे न च किञ्चन ॥
01-160-030a	अस्या नूनं विशालाक्ष्याः सदेवासुरमानुषम् ।

- 01-160-030c लोकं निर्मथ्य धात्रेदं रूपमाविष्कृतं कृतम् ॥
- 01-160-031a एवं स तर्कयामास रूपद्रविणसंपदा ।
- 01-160-031c कन्यामसदृशीं लोके नृपः संवरणस्तदा ॥
- 01-160-032a तां च दृष्ट्वैव कल्याणीं कल्याणाभिजनो नृपः ।
- 01-160-032c जगाम मनसा चिन्तां काममार्गणपीडितः ॥
- 01-160-033a दह्यमानः स तीव्रेण नृपतिर्मन्मथाग्निना ।
- 01-160-033c अप्रगल्भां प्रगल्भः स तामुवाच यशस्विनीम् ॥
- 01-160-034a कासि कस्यासि रम्भोरु किमर्थं चेह तिष्ठसि ।
- 01-160-034c कथं च निर्जनेऽरण्ये चरस्येका शुचिस्मिते ॥
- 01-160-035a त्वं हि सर्वानवद्याङ्गी सर्वाभरणभूषिता ।
- 01-160-035c विभूषणमिवैतेषां भूषणानामभीप्सितम् ॥
- 01-160-036a न देवीं नासुरीं चैव न यक्षीं न च राक्षसीम् ।
- 01-160-036c न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्वीं न मानुषीम् ॥
- 01-160-037a या हि दृष्टा मया काश्चिच्छ्रुता वापि वराङ्गनाः ।
- 01-160-037c न तासां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाशिनि ॥
- 01-160-038a एवं तां स महीपालो बभाषे न तु सा तदा ।
- 01-160-038c कामार्तं निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभाषत किञ्चन ॥
- 01-160-039a ततो लालप्यमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षणा ।
- 01-160-039c सौदामिनीव साश्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ॥
- 01-160-040a तामन्विच्छन्स नृपतिः परिचक्राम तत्तदा ।
- 01-160-040c वनं वनजपत्राक्षीं भ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ॥
- 01-160-041a अपश्यमानः स तु तां बहु तत्र विलप्य च ।
- 01-160-041c निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठो मुहूर्तं स व्यतिष्ठत ॥

01-161-001 गन्धर्व उवाच

- 01-161-001a अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः काममोहितः ।
- 01-161-001c पातनः शत्रुसंघानां पपात धरणीतले ॥
- 01-161-002a तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी ।
- 01-161-002c पुनः पीनायतश्रोणी दर्शयामास तं नृपम् ॥
- 01-161-003a अथाबभाषे कल्याणी वाचा मधुरया नृपम् ।
- 01-161-003c तं कुरूणां कुलकरं कामाभिहतचेतसम् ॥
- 01-161-004a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते न त्वमर्हस्यरिंदम ।

01-161-004c	मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ ॥
01-161-005a	एवमुक्तोऽथ नृपतिर्वाचा मधुरया तदा ।
01-161-005c	ददर्श विपुलश्रोणीं तामेवाभिमुखे स्थिताम् ॥
01-161-006a	अथ तामसितापाङ्गीमाबभाषे नराधिपः ।
01-161-006c	मन्मथाग्निपरीतात्मा संदिग्धाक्षरया गिरा ॥
01-161-007a	साधु मामसितापाङ्गे कामार्तं मत्तकाशिनि ।
01-161-007c	भजस्व भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति माम् ॥
01-161-008a	त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निशितैः शरैः ।
01-161-008c	कामः कमलगर्भाभे प्रतिविध्यन्न शाम्यति ॥
01-161-009a	ग्रस्तमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना ।
01-161-009c	सा त्वं पीनायतश्रोणि पर्याप्नुहि शुभानने ॥
01-161-010a	त्वय्यधीना हि मे प्राणाः किंनरोद्गीतभाषिणि ।
01-161-010c	चारुसर्वानवद्याङ्गि पद्मेन्दुसदृशानने ॥
01-161-011a	न ह्यहं त्वदृते भीरु शक्ष्ये जीवितुमात्मना ।
01-161-011c	तस्मात्कुरु विशालाक्षि मय्यनुक्रोशमङ्गने ॥
01-161-012a	भक्तं मामसितापाङ्गे न परित्यक्तुमर्हसि ।
01-161-012c	त्वं हि मां प्रीतियोगेन त्रातुमर्हसि भामिनि ॥
01-161-013a	गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुन्दरि ।
01-161-013c	विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥

01-161-014 तपत्युवाच

01-161-014a	नाहमीशात्मनो राजन्कन्या पितृमती ह्यहम् ।
01-161-014c	मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्याचस्व पितरं मम ॥
01-161-015a	यथा हि ते मया प्राणाः संगृहीता नरेश्वर ।
01-161-015c	दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणान्ममाहरः ॥
01-161-016a	न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिसत्तम ।
01-161-016c	समीपं नोपगच्छामि न स्वतन्त्रा हि योषितः ॥
01-161-017a	का हि सर्वेषु लोकेषु विश्रुताभिजनं नृपम् ।
01-161-017c	कन्या नाभिलषेन्नाथं भर्तारं भक्तवत्सलम् ॥
01-161-018a	तस्मादेवंगते काले याचस्व पितरं मम ।
01-161-018c	आदित्यं प्रणिपातेन तपसा नियमेन च ॥
01-161-019a	स चेत्कामयते दातुं तव मामरिमर्दन ।

01-161-019c	भविष्याम्यथ ते राजन्सततं वशवर्तिनी ॥
01-161-020a	अहं हि तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।
01-161-020c	अस्य लोकप्रदीपस्य सवितुः क्षत्रियर्षभ ॥
01-162-001	गन्धर्व उवाच
01-162-001a	एवमुक्त्वा ततस्तूर्णं जगामोर्ध्वमनिन्दिता ।
01-162-001c	स तु राजा पुनर्भूमौ तत्रैव निपपात ह ॥
01-162-002a	अमात्यः सानुयात्रस्तु तं ददर्श महावने ।
01-162-002c	क्षितौ निपतितं काले शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥
01-162-003a	तं हि दृष्ट्वा महेष्वासं निरश्वं पतितं क्षितौ ।
01-162-003c	बभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप्त इवाग्निना ॥
01-162-004a	त्वरया चोपसंगम्य स्नेहादागतसंभ्रमः ।
01-162-004c	तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितम् ॥
01-162-005a	भूतलाद्भूमिपालेशं पितेव पतितं सुतम् ।
01-162-005c	प्रज्ञया वयसा चैव वृद्धः कीर्त्या दमेन च ॥
01-162-006a	अमात्यस्तं समुत्थाप्य बभूव विगतज्वरः ।
01-162-006c	उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुरयोत्थितम् ॥
01-162-006e	मा भैर्मनुजशार्दूल भद्रं चास्तु तवानघ ॥
01-162-007a	क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कयामास तं नृपम् ।
01-162-007c	पतितं पातनं संख्ये शात्रवाणां महीतले ॥
01-162-008a	वारिणाथ सुशीतेन शिरस्तस्याभ्यषेचयत् ।
01-162-008c	अस्पृशन्मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकसुगन्धिना ॥
01-162-009a	ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्वलं बलवान्नृपः ।
01-162-009c	सर्वं विसर्जयामास तमेकं सचिवं विना ॥
01-162-010a	ततस्तस्याज्ञया राज्ञो विप्रतस्थे महद्वलम् ।
01-162-010c	स तु राजा गिरिप्रस्थे तस्मिन्पुनरुपाविशत् ॥
01-162-011a	ततस्तस्मिन्नारिवरे शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ।
01-162-011c	आरिराधयिषुः सूर्यं तस्थावूर्ध्वभुजः क्षितौ ॥
01-162-012a	जगाम मनसा चैव वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
01-162-012c	पुरोहितममित्रघ्नस्तदा संवरणो नृपः ॥
01-162-013a	नक्तंदिनमथैकस्थे स्थिते तस्मिञ्जनाधिपे ।
01-162-013c	अथाजगाम विप्रर्षिस्तदा द्वादशमेऽहनि ॥

- 01-162-014a स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हृतमानसम् ।
 01-162-014c दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृषिः ॥
 01-162-015a तथा तु नियतात्मानं स तं नृपतिसत्तमम् ।
 01-162-015c आबभाषे स धर्मात्मा तस्यैवार्थचिकीर्षया ॥
 01-162-016a स तस्य मनुजेन्द्रस्य पश्यतो भगवानृषिः ।
 01-162-016c ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करद्युतिः ॥
 01-162-017a सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः ।
 01-162-017c वसिष्ठोऽहमिति प्रीत्या स चात्मानं न्यवेदयत् ॥
 01-162-018a तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिसत्तमम् ।
 01-162-018c महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेच्छसि ॥

01-163-001 वसिष्ठ उवाच

- 01-163-001a यैषा ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।
 01-163-001c तां त्वां संवरणस्यार्थे वरयामि विभावसो ॥
 01-163-002a स हि राजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ।
 01-163-002c युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विहंगम ॥

01-163-003 गन्धर्व उवाच

- 01-163-003a इत्युक्तः सविता तेन ददानीत्येव निश्चितः ।
 01-163-003c प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ॥
 01-163-004a वरः संवरणो राज्ञां त्वमृषीणां वरो मुने ।
 01-163-004c तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यत्रापवर्जनात् ॥
 01-163-005a ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयम् ।
 01-163-005c ददौ संवरणस्यार्थे वसिष्ठाय महात्मने ॥
 01-163-005e प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्षिस्तपतीं तदा ॥
 01-163-006a वसिष्ठोऽथ विसृष्टश्च पुनरेवाजगाम ह ।
 01-163-006c यत्र विख्यातकीर्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् ॥
 01-163-007a स राजा मन्मथाविष्टस्तद्गतेनान्तरात्मना ।
 01-163-007c दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीम् ॥
 01-163-007e वसिष्ठेन सहायान्तीं संहृष्टोऽभ्यधिकं बभौ ॥
 01-163-008a कृच्छ्रे द्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समापिते ।
 01-163-008c आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥

01-163-009a	तपसाराध्य वरदं देवं गोपतिमीश्वरम् ।
01-163-009c	लेभे संवरणो भार्या वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥
01-163-010a	ततस्तस्मिन्निरिश्रेष्ठे देवगन्धर्वसेविते ।
01-163-010c	जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः स नरर्षभः ॥
01-163-011a	वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे ।
01-163-011c	सोऽकामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ॥
01-163-012a	ततः पुरे च राष्ट्रे च वाहनेषु बलेषु च ।
01-163-012c	आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा ॥
01-163-013a	नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाय वसिष्ठोऽथापचक्रमे ।
01-163-013c	सोऽपि राजा गिरौ तस्मिन्विजहारामरोपमः ॥
01-163-014a	ततो द्वादश वर्षाणि काननेषु जलेषु च ।
01-163-014c	रेमे तस्मिन्निरौ राजा तयैव सह भार्यया ॥
01-163-015a	तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश सर्वशः ।
01-163-015c	न ववर्ष सहस्राक्षो राष्ट्रे चैवास्य सर्वशः ॥
01-163-016a	तत्क्षुधार्तेर्निरानन्दैः शवभूतैस्तदा नरैः ।
01-163-016c	अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृतम् ॥
01-163-017a	ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः ।
01-163-017c	अभ्यपद्यत धर्मात्मा वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥
01-163-018a	तं च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरम् ।
01-163-018c	तपत्या सहितं राजन्नुषितं द्वादशीः समाः ॥
01-163-019a	ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा ।
01-163-019c	तस्मिन्नृपतिशार्दूले प्रविष्टे नगरं पुनः ॥
01-163-020a	ततः सराष्ट्रं मुमुदे तत्पुरं परया मुदा ।
01-163-020c	तेन पार्थिवमुख्येन भावितं भावितात्मना ॥
01-163-021a	ततो द्वादश वर्षाणि पुनरीजे नराधिपः ।
01-163-021c	पत्न्या तपत्या सहितो यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥
01-163-022a	एवमासीन्महाभागा तपती नाम पौर्विकी ।
01-163-022c	तव वैवस्वती पार्थ तापत्यस्त्वं यया मतः ॥
01-163-023a	तस्यां संजनयामास कुरुं संवरणो नृपः ।
01-163-023c	तपत्यां तपतां श्रेष्ठ तापत्यस्त्वं ततोऽर्जुन ॥

01-164-001 वैशंपायन उवाच

- 01-164-001a स गन्धर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ ।
 01-164-001c अर्जुनः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवाबभौ ॥
 01-164-002a उवाच च महेष्वासो गन्धर्वं कुरुसत्तमः ।
 01-164-002c जातकौतूहलोऽतीव वसिष्ठस्य तपोबलात् ॥
 01-164-003a वसिष्ठ इति यस्यैतदृषेर्नाम त्वयेरितम् ।
 01-164-003c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ॥
 01-164-004a य एष गन्धर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः ।
 01-164-004c आसीदेतन्ममाचक्ष्व क एष भगवानृषिः ॥

01-164-005 गन्धर्व उवाच

- 01-164-005a तपसा निर्जितौ शश्वदजेयावमरैरपि ।
 01-164-005c कामक्रोधावुभौ यस्य चरणौ संववाहतुः ॥
 01-164-006a यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः ।
 01-164-006c विश्वामित्रापराधेन धारयन्मन्युमुत्तमम् ॥
 01-164-007a पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानपि यः प्रभुः ।
 01-164-007c विश्वामित्रविनाशाय न मेने कर्म दारुणम् ॥
 01-164-008a मृतांश्च पुनराहर्तुं यः स पुत्रान्यमक्षयात् ।
 01-164-008c कृतान्तं नातिचक्राम वेलामिव महोदधिः ॥
 01-164-009a यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपाः ।
 01-164-009c इक्ष्वाकवो महीपाला लेभिरे पृथिवीमिमाम् ॥
 01-164-010a पुरोहितवरं प्राप्य वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
 01-164-010c ईजिरे क्रतुभिश्चापि नृपास्ते कुरुनन्दन ॥
 01-164-011a स हि तान्याजयामास सर्वान्नृपतिसत्तमान् ।
 01-164-011c ब्रह्मर्षिः पाण्डवश्रेष्ठ बृहस्पतिरिवामरान् ॥
 01-164-012a तस्माद्धर्मप्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ।
 01-164-012c ब्राह्मणो गुणवान्कश्चित्पुरोधाः प्रविमृश्यताम् ॥
 01-164-013a क्षत्रियेण हि जातेन पृथिवीं जेतुमिच्छता ।
 01-164-013c पूर्वं पुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिवृद्धये ॥
 01-164-014a महीं जिगीषता राज्ञा ब्रह्म कार्यं पुरःसरम् ।
 01-164-014c तस्मात्पुरोहितः कश्चिद्रुणवानस्तु वो द्विजः ॥

01-165-001 अर्जुन उवाच

01-165-001a	किंनिमित्तमभूद्वैरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
01-165-001c	वसतोराश्रमे पुण्ये शंस नः सर्वमेव तत् ॥
01-165-002	गन्धर्व उवाच
01-165-002a	इदं वासिष्ठमाख्यानं पुराणं परिचक्षते ।
01-165-002c	पार्थ सर्वेषु लोकेषु यथावत्तन्निबोध मे ॥
01-165-003a	कन्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।
01-165-003c	गाधीति विश्रुतो लोके सत्यधर्मपरायणः ॥
01-165-004a	तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः ।
01-165-004c	विश्वामित्र इति ख्यातो बभूव रिपुमर्दनः ॥
01-165-005a	स चचार सहामात्यो मृगयां गहने वने ।
01-165-005c	मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥
01-165-006a	व्यायामकर्षितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।
01-165-006c	आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥
01-165-007a	तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
01-165-007c	विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥
01-165-008a	पाद्यार्घ्याचमनीयेन स्वागतेन च भारत ।
01-165-008c	तथैव प्रतिजग्राह वन्येन हविषा तथा ॥
01-165-009a	तस्याथ कामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
01-165-009c	उक्ता कामान्प्रयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥
01-165-010a	ग्राम्यारण्या ओषधीश्च दुदुहे पय एव च ।
01-165-010c	षड्रसं चामृतरसं रसायनमनुत्तमम् ॥
01-165-011a	भोजनीयानि पेयानि भक्ष्याणि विविधानि च ।
01-165-011c	लेह्यान्यमृतकल्पानि चोष्याणि च तथार्जुन ॥
01-165-012a	तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितः स महीपतिः ।
01-165-012c	सामात्यः सबलश्चैव तुतोष स भृशं नृपः ॥
01-165-013a	षडायतां सुपाश्वोरुं त्रिपृथुं पञ्च संवृताम् ।
01-165-013c	मण्डूकनेत्रां स्वाकारां पीनोधसमनिन्दिताम् ॥
01-165-014a	सुवालधिं शङ्कुकर्णां चारुशृङ्गां मनोरमाम् ।
01-165-014c	पुष्टायतशिरोग्रीवां विस्मितः सोऽभिवीक्ष्य ताम् ॥
01-165-015a	अभिनन्दति तां नन्दीं वसिष्ठस्य पयस्विनीम् ।
01-165-015c	अब्रवीच्च भृशं तुष्टो विश्वामित्रो मुनिं तदा ॥

01-165-016a अर्बुदेन गवां ब्रह्मन्मम राज्येन वा पुनः ।
 01-165-016c नन्दिनीं संप्रयच्छस्व भुङ्क्ष्व राज्यं महामुने ॥

01-165-017 वसिष्ठ उवाच

01-165-017a देवतातिथिपित्रर्थमाज्यार्थं च पयस्विनी ।
 01-165-017c अदेया नन्दिनीयं मे राज्येनापि तवानघ ॥

01-165-018 विश्वामित्र उवाच

01-165-018a क्षत्रियोऽहं भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ।
 01-165-018c ब्राह्मणेषु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु धृतात्मसु ॥
 01-165-019a अर्बुदेन गवां यस्त्वं न ददासि ममेप्सिताम् ।
 01-165-019c स्वधर्मं न प्रहास्यामि नयिष्ये ते बलेन गाम् ॥

01-165-020 वसिष्ठ उवाच

01-165-020a बलस्थश्चासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः ।
 01-165-020c यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु त्वं मा विचारय ॥

01-165-021 गन्धर्व उवाच

01-165-021a एवमुक्तस्तदा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव ।
 01-165-021c हंसचन्द्रप्रतीकाशां नन्दिनीं तां जहार गाम् ॥
 01-165-022a कशादण्डप्रतिहता काल्यमाना ततस्ततः ।
 01-165-022c हम्भायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी ॥
 01-165-023a आगम्याभिमुखी पार्थ तस्थौ भगवदुन्मुखी ।
 01-165-023c भृशं च ताड्यमानापि न जगामाश्रमात्ततः ॥

01-165-024 वसिष्ठ उवाच

01-165-024a शृणोमि ते रवं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः ।
 01-165-024c बलाद्ध्रियसि मे नन्दि क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् ॥

01-165-025 गन्धर्व उवाच

01-165-025a सा तु तेषां बलान्नन्दी बलानां भरतर्षभ ।
 01-165-025c विश्वामित्रभयोद्विग्ना वसिष्ठं समुपागमत् ॥

01-165-026 गौरुवाच

01-165-026a पाषाणदण्डाभिहतां क्रन्दन्तीं मामनाथवत् ।
 01-165-026c विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे ॥

01-165-027 गन्धर्व उवाच

01-165-027a एवं तस्यां तदा पर्थ धर्षितायां महामुनिः ।
 01-165-027c न चुक्षुभे न धैर्याच्च विचचाल धृतव्रतः ॥

01-165-028 वसिष्ठ उवाच

01-165-028a क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा बलम् ।
 01-165-028c क्षमा मां भजते तस्माद्गम्यतां यदि रोचते ॥

01-165-029 गौरुवाच

01-165-029a किं नु त्यक्तास्मि भगवन्यदेवं मां प्रभाषसे ।
 01-165-029c अत्यक्ताहं त्वया ब्रह्मन्न शक्या नयितुं बलात् ॥

01-165-030 वसिष्ठ उवाच

01-165-030a न त्वां त्यजामि कल्याणि स्थीयतां यदि शक्यते ।
 01-165-030c दृढेन दाम्ना बद्ध्वैष वत्सस्ते हियते बलात् ॥

01-165-031 गन्धर्व उवाच

01-165-031a स्थीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी ।
 01-165-031c ऊर्ध्वाञ्चितशिरोग्रीवा प्रबभौ घोरदर्शना ॥
 01-165-032a क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हम्भारवघनस्वना ।
 01-165-032c विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ॥
 01-165-033a कशाग्रदण्डाभिहता काल्यमाना ततस्ततः ।
 01-165-033c क्रोधदीप्तेक्षणा क्रोधं भूय एव समादधे ॥
 01-165-034a आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधदीप्तवपुर्बभौ ।
 01-165-034c अङ्गारवर्षं मुञ्चन्ती मुहुर्वालधितो महत् ॥
 01-165-035a असृजत्पह्वान्पुच्छाच्छकृतः शबराञ्शकान् ।
 01-165-035c मूत्रतश्चासृजच्चापि यवनान्क्रोधमूर्च्छिता ॥
 01-165-036a पुण्ड्रान्किरातान्द्रमिडान्सिंहलान्बर्बरांस्तथा ।
 01-165-036c तथैव दरदान्म्लेच्छान्फेनतः सा ससर्ज ह ॥
 01-165-037a तैर्विसृष्टैर्महत्सैन्यं नानाम्लेच्छगणैस्तदा ।
 01-165-037c नानावरणसंछन्नैर्नानायुधधरैस्तथा ॥
 01-165-037e अवाकीर्यत संरब्धैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥
 01-165-038a एकैकश्च तदा योधः पञ्चभिः सप्तभिर्वृतः ।
 01-165-038c अस्त्रवर्षेण महता काल्यमानं बलं ततः ॥

- 01-165-038e प्रभग्नं सर्वतस्त्रस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥
- 01-165-039a न च प्राणैर्वियुज्यन्त केचित्ते सैनिकास्तदा ।
- 01-165-039c विश्वामित्रस्य संक्रुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ॥
- 01-165-040a विश्वामित्रस्य सैन्यं तु काल्यमानं त्रियोजनम् ।
- 01-165-040c क्रोशमानं भयोद्विग्नं त्रातारं नाध्यगच्छत ॥
- 01-165-041a दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मतेजोभवं तदा ।
- 01-165-041c विश्वामित्रः क्षत्रभावान्निर्विण्णो वाक्यमब्रवीत् ॥
- 01-165-042a धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
- 01-165-042c बलाबलं विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ॥
- 01-165-043a स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ।
- 01-165-043c भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ॥
- 01-165-044a स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विष्टभ्य तेजसा ।
- 01-165-044c तताप सर्वान्दीप्तौजा ब्राह्मणत्वमवाप च ॥
- 01-165-044e अपिबच्च सुतं सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥

01-166-001 गन्धर्व उवाच

- 01-166-001a कल्माषपाद इत्यस्मिँल्लोके राजा बभूव ह ।
- 01-166-001c इक्ष्वाकुवंशजः पार्थ तेजसासदृशो भुवि ॥
- 01-166-002a स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात् ।
- 01-166-002c मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ॥
- 01-166-003a स तु राजा महात्मानं वासिष्ठमृषिसत्तमम् ।
- 01-166-003c तृषार्तश्च क्षुधार्तश्च एकायनगतः पथि ॥
- 01-166-004a अपश्यदजितः संख्ये मुनिं प्रतिमुखागतम् ।
- 01-166-004c शक्तिं नाम महाभागं वसिष्ठकुलनन्दनम् ॥
- 01-166-004e ज्येष्ठं पुत्रशतात्पुत्रं वसिष्ठस्य महात्मनः ॥
- 01-166-005a अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽब्रवीत् ।
- 01-166-005c तथा ऋषिरुवाचैनं सान्त्वयञ्छृणया गिरा ॥
- 01-166-006a ऋषिस्तु नापचक्राम तस्मिन्धर्मपथे स्थितः ।
- 01-166-006c नापि राजा मुनेर्मानात्क्रोधाच्चापि जगाम ह ॥
- 01-166-007a अमुञ्चन्तं तु पन्थानं तमृषिं नृपसत्तमः ।
- 01-166-007c जघान कशया मोहात्तदा राक्षसवन्मुनिम् ॥
- 01-166-008a कशाप्रहाराभिहतस्ततः स मुनिसत्तमः ।

01-166-008c	तं शशाप नृपश्रेष्ठं वासिष्ठः क्रोधमूर्च्छितः ॥
01-166-009a	हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापसद तापसम् ।
01-166-009c	तस्मात्त्वमद्य प्रभृति पुरुषादो भविष्यसि ॥
01-166-010a	मनुष्यपिशिते सक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम् ।
01-166-010c	गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्यशक्तिना ॥
01-166-011a	ततो याज्यनिमित्तं तु विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
01-166-011c	वैरमासीत्तदा तं तु विश्वामित्रोऽन्वपद्यत ॥
01-166-012a	तयोर्विवदतोरेवं समीपमुपचक्रमे ।
01-166-012c	ऋषिरुग्रतपाः पार्थ विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥
01-166-013a	ततः स बुबुधे पश्चात्तमृषिं नृपसत्तमः ।
01-166-013c	ऋषेः पुत्रं वसिष्ठस्य वसिष्ठमिव तेजसा ॥
01-166-014a	अन्तर्धाय तदात्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत ।
01-166-014c	तावुभावुपचक्राम चिकीर्षन्नात्मनः प्रियम् ॥
01-166-015a	स तु शप्तस्तदा तेन शक्तिना वै नृपोत्तमः ।
01-166-015c	जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन् ॥
01-166-016a	तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुनन्दन ।
01-166-016c	विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति ॥
01-166-017a	स शापात्तस्य विप्रर्षेर्विश्वामित्रस्य चाज्ञया ।
01-166-017c	राक्षसः किंकरो नाम विवेश नृपतिं तदा ॥
01-166-018a	रक्षसा तु गृहीतं तं विदित्वा स मुनिस्तदा ।
01-166-018c	विश्वामित्रोऽप्यपक्रामत्तस्माद्देशादरिदम ॥
01-166-019a	ततः स नृपतिर्विद्वान्रक्षन्नात्मानमात्मना ।
01-166-019c	बलवत्पीड्यमानोऽपि रक्षसान्तर्गतेन ह ॥
01-166-020a	ददर्श तं द्विजः कश्चिद्राजानं प्रस्थितं पुनः ।
01-166-020c	ययाचे क्षुधितश्चैनं समांसं भोजनं तदा ॥
01-166-021a	तमुवाचाथ राजर्षिर्द्विजं मित्रसहस्तदा ।
01-166-021c	आस्व ब्रह्मंस्त्वमत्रैव मुहूर्तमिति सान्त्वयन् ॥
01-166-022a	निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेप्सितम् ।
01-166-022c	इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्थौ च द्विजसत्तमः ॥
01-166-023a	अन्तर्गतं तु तद्राज्ञस्तदा ब्राह्मणभाषितम् ।
01-166-023c	सोऽन्तःपुरं प्रविश्याथ संविवेश नराधिपः ॥

01-166-024a	ततोऽर्धरात्र उत्थाय सूदमानाय्य सत्वरम् ।
01-166-024c	उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुतम् ॥
01-166-025a	गच्छामुष्मिन्नसौ देशे ब्राह्मणो मां प्रतीक्षते ।
01-166-025c	अन्नार्थी त्वं तमन्नेन समांसेनोपपादय ॥
01-166-026a	एवमुक्तस्तदा सूदः सोऽनासाद्यामिषं क्वचित् ।
01-166-026c	निवेदयामास तदा तस्मै राज्ञे व्यथान्वितः ॥
01-166-027a	राजा तु रक्षसाविष्टः सूदमाह गतव्यथः ।
01-166-027c	अप्येनं नरमांसेन भोजयेति पुनः पुनः ॥
01-166-028a	तथेत्युक्त्वा ततः सूदः संस्थानं वध्यघातिनाम् ।
01-166-028c	गत्वा जहार त्वरितो नरमांसमपेतभीः ॥
01-166-029a	स तत्संस्कृत्य विधिवदन्नोपहितमाशु वै ।
01-166-029c	तस्मै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने ॥
01-166-030a	स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः ।
01-166-030c	अभोज्यमिदमित्याह क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥
01-166-031a	यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नराधिपः ।
01-166-031c	तस्मात्तस्यैव मूढस्य भविष्यत्यत्र लोलुपा ॥
01-166-032a	सक्तो मानुषमांसेषु यथोक्तः शक्तिना पुरा ।
01-166-032c	उद्वेजनीयो भूतानां चरिष्यति महीमिमाम् ॥
01-166-033a	द्विरनुव्याहृते राज्ञः स शापो बलवानभूत् ।
01-166-033c	रक्षोबलसमाविष्टो विसंज्ञश्चाभवत्तदा ॥
01-166-034a	ततः स नृपतिश्रेष्ठो राक्षसोपहतेन्द्रियः ।
01-166-034c	उवाच शक्तिं तं दृष्ट्वा नचिरादिव भारत ॥
01-166-035a	यस्मादसदृशः शापः प्रयुक्तोऽयं त्वया मयि ।
01-166-035c	तस्मात्त्वत्तः प्रवर्तिष्ये खादितुं मानुषानहम् ॥
01-166-036a	एवमुक्त्वा ततः सद्यस्तं प्राणैर्विप्रयुज्य सः ।
01-166-036c	शक्तिनं भक्षयामास व्याघ्रः पशुमिवेप्सितम् ॥
01-166-037a	शक्तिनं तु हतं दृष्ट्वा विश्वामित्रस्ततः पुनः ।
01-166-037c	वसिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रक्षः संदिदेश ह ॥
01-166-038a	स ताञ्शतावरान्पुत्रान्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
01-166-038c	भक्षयामास संक्रुद्धः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥
01-166-039a	वसिष्ठो घातिताञ्श्रुत्वा विश्वामित्रेण तान्सुतान् ।

01-166-039c	धारयामास तं शोकं महाद्रिरिव मेदिनीम् ॥
01-166-040a	चक्रे चात्मविनाशाय बुद्धिं स मुनिसत्तमः ।
01-166-040c	न त्वेव कुशिकोच्छेदं मेने मतिमतां वरः ॥
01-166-041a	स मेरुकूटादात्मानं मुमोच भगवानृषिः ।
01-166-041c	शिरस्तस्य शिलायां च तूलराशाविवापतत् ॥
01-166-042a	न ममार च पातेन स यदा तेन पाण्डव ।
01-166-042c	तदाग्निमिद्ध्वा भगवान्संविवेश महावने ॥
01-166-043a	तं तदा सुसमिद्धोऽपि न ददाह हुताशनः ।
01-166-043c	दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्न शीतोऽग्निरभवत्ततः ॥
01-166-044a	स समुद्रमभिप्रेत्य शोकाविष्टो महामुनिः ।
01-166-044c	बद्ध्वा कण्ठे शिलां गुर्वीं निपपात तदम्भसि ॥
01-166-045a	स समुद्रोर्मिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः ।
01-166-045c	जगाम स ततः खिन्नः पुनरेवाश्रमं प्रति ॥

01-167-001 गन्धर्व उवाच

01-167-001a	ततो दृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्मुनिः ।
01-167-001c	निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरेवाश्रमात्ततः ॥
01-167-002a	सोऽपश्यत्सरितं पूर्णं प्रावृट्काले नवाम्भसा ।
01-167-002c	वृक्षान्बहुविधान्पार्थ वहन्तीं तीरजान्बहून् ॥
01-167-003a	अथ चिन्तां समापेदे पुनः पौरवनन्दन ।
01-167-003c	अम्भस्यस्या निमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ॥
01-167-004a	ततः पाशैस्तदात्मानं गाढं बद्ध्वा महामुनिः ।
01-167-004c	तस्या जले महानद्या निममज्ज सुदुःखितः ॥
01-167-005a	अथ छित्त्वा नदी पाशांस्तस्यारिबलमर्दन ।
01-167-005c	समस्थं तमृषिं कृत्वा विपाशं समवासृजत् ॥
01-167-006a	उत्ततार ततः पाशैर्विमुक्तः स महानृषिः ।
01-167-006c	विपाशेति च नामास्या नद्याश्चक्रे महानृषिः ॥
01-167-007a	शोके बुद्धिं ततश्चक्रे न चैकत्र व्यतिष्ठत ।
01-167-007c	सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव सरितश्च सरांसि च ॥
01-167-008a	ततः स पुनरेवर्षिर्नदीं हैमवतीं तदा ।
01-167-008c	चण्डग्राहवतीं दृष्ट्वा तस्याः स्रोतस्यवापतत् ॥
01-167-009a	सा तमग्निसमं विप्रमनुचिन्त्य सरिद्वरा ।

- 01-167-009c शतधा विद्रुता यस्माच्छतद्रुरिति विश्रुता ॥
- 01-167-010a ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना ।
- 01-167-010c मर्तुं न शक्यमित्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ ॥
- 01-167-011a वध्वादृश्यन्त्यानुगत आश्रमाभिमुखो ब्रजन् ।
- 01-167-011c अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनम् ॥
- 01-167-011e पृष्ठतः परिपूर्णार्थैः षड्भिरङ्गैरलंकृतम् ॥
- 01-167-012a अनुब्रजति को न्वेष मामित्येव च सोऽब्रवीत् ।
- 01-167-012c अहं त्वदृश्यती नाम्ना तं स्नुषा प्रत्यभाषत ॥
- 01-167-012e शक्तेर्भार्या महाभाग तपोयुक्ता तपस्विनी ॥

01-167-013 वसिष्ठ उवाच

- 01-167-013a पुत्रि कस्यैष साङ्गस्य वेदस्याध्ययनस्वनः ।
- 01-167-013c पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः ॥

01-167-014 अदृश्यन्त्युवाच

- 01-167-014a अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते ।
- 01-167-014c समा द्वादश तस्येह वेदानभ्यसतो मुने ॥

01-167-015 गन्धर्व उवाच

- 01-167-015a एवमुक्तस्ततो हृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
- 01-167-015c अस्ति संतानमित्युक्त्वा मृत्योः पार्थ न्यवर्तत ॥
- 01-167-016a ततः प्रतिनिवृत्तः स तया वध्वा सहानघ ।
- 01-167-016c कल्माषपादमासीनं ददर्श विजने वने ॥
- 01-167-017a स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत ।
- 01-167-017c आविष्टो रक्षसोग्रेण इयेषात्तुं ततः स्म तम् ॥
- 01-167-018a अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ।
- 01-167-018c भयसंविग्नया वाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥
- 01-167-019a असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन भगवन्नितः ।
- 01-167-019c प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति भीषणः ॥
- 01-167-020a तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन ।
- 01-167-020c त्वदृतेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥
- 01-167-021a त्राहि मां भगवन्पापादस्माद्धारुणदर्शनात् ।
- 01-167-021c रक्षो अत्तुमिह ह्यावां नूनमेतच्चिकीर्षति ॥

01-168-001 वसिष्ठ उवाच

- 01-168-001a मा भैः पुत्रि न भेतव्यं रक्षसस्ते कथंचन ।
 01-168-001c नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥
 01-168-002a राजा कल्माषपादोऽयं वीर्यवान्प्रथितो भुवि ।
 01-168-002c स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे निवसत्यतिभीषणः ॥

01-168-003 गन्धर्व उवाच

- 01-168-003a तमापतन्तं संप्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः ।
 01-168-003c वारयामास तेजस्वी हुंकरेणैव भारत ॥
 01-168-004a मन्त्रपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा ।
 01-168-004c मोक्षयामास वै घोराद्राक्षसाद्राजसत्तमम् ॥
 01-168-005a स हि द्वादश वर्षाणि वसिष्ठस्यैव तेजसा ।
 01-168-005c ग्रस्त आसीद्गृहेणेव पर्वकाले दिवाकरः ॥
 01-168-006a रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत् ।
 01-168-006c तेजसा रञ्जयामास संध्याभ्रमिव भास्करः ॥
 01-168-007a प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 01-168-007c उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥
 01-168-008a सौदासोऽहं महाभाग याज्यस्ते द्विजसत्तम ।
 01-168-008c अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ॥

01-168-009 वसिष्ठ उवाच

- 01-168-009a वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रशाधि तत् ।
 01-168-009c ब्राह्मणांश्च मनुष्येन्द्र मावमंस्थाः कदाचन ॥

01-168-010 राजोवाच

- 01-168-010a नावमंस्याम्यहं ब्रह्मन्कदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ।
 01-168-010c त्वन्निदेशे स्थितः शश्वत्पुजयिष्याम्यहं द्विजान् ॥
 01-168-011a इक्ष्वाकूणां तु येनाहमनृणः स्यां द्विजोत्तम ।
 01-168-011c तत्त्वत्तः प्राप्तुमिच्छामि वरं वेदविदां वर ॥
 01-168-012a अपत्यायेप्सितां मह्यं महिषीं गन्तुमर्हसि ।
 01-168-012c शीलरूपगुणोपेतामिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ॥

01-168-013 गन्धर्व उवाच

01-168-013a	ददानीत्येव तं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह ।
01-168-013c	वसिष्ठः परमेष्वासं सत्यसंधो द्विजोत्तमः ॥
01-168-014a	ततः प्रतिययौ काले वसिष्ठसहितोऽनघ ।
01-168-014c	ख्यातं पुरवरं लोकेष्वयोध्यां मनुजेश्वरः ॥
01-168-015a	तं प्रजाः प्रतिमोदन्त्यः सर्वाः प्रत्युद्ययुस्तदा ।
01-168-015c	विपाप्मानं महात्मानं दिवौकस इवेश्वरम् ॥
01-168-016a	अचिरात्स मनुष्येन्द्रो नगरीं पुण्यकर्मणाम् ।
01-168-016c	विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महात्मना ॥
01-168-017a	ददृशुस्तं ततो राजन्नयोध्यावासिनो जनाः ।
01-168-017c	पुष्येण सहितं काले दिवाकरमिवोदितम् ॥
01-168-018a	स हि तां पूरयामास लक्ष्म्या लक्ष्मीवतां वरः ।
01-168-018c	अयोध्यां व्योम शीतांशुः शरत्काल इवोदितः ॥
01-168-019a	संसिक्तमृष्टपन्थानं पताकोच्छ्रयभूषितम् ।
01-168-019c	मनः प्रह्लादयामासा तस्य तत्पुरमुत्तमम् ॥
01-168-020a	तुष्टपुष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनन्दन ।
01-168-020c	अशोभत तदा तेन शक्रेणैवामरावती ॥
01-168-021a	ततः प्रविष्टे राजेन्द्रे तस्मिन् राजनि तां पुरीम् ।
01-168-021c	तस्य राज्ञोऽऽज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे ॥
01-168-022a	ऋतावथ महर्षिः स संबभूव तया सह ।
01-168-022c	देव्या दिव्येन विधिना वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ॥
01-168-023a	अथ तस्यां समुत्पन्ने गर्भे स मुनिसत्तमः ।
01-168-023c	राज्ञाभिवादितस्तेन जगाम पुनराश्रमम् ॥
01-168-024a	दीर्घकालधृतं गर्भं सुषाव न तु तं यदा ।
01-168-024c	साथ देव्यश्मना कुक्षिं निर्बिभेद तदा स्वकम् ॥
01-168-025a	द्वादशेऽथ ततो वर्षे स जज्ञे मनुजर्षभ ।
01-168-025c	अश्मको नाम राजर्षिः पोतनं यो न्यवेशयत् ॥

01-169-001 गन्धर्व उवाच

01-169-001a	आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत ।
01-169-001c	शक्तेः कुलकरं राजन्दितीयमिव शक्तिनम् ॥
01-169-002a	जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः स मुनिपुंगवः ।
01-169-002c	पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयम् ॥

01-169-003a	परासुश्च यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितस्तदा ।
01-169-003c	गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ॥
01-169-004a	अमन्यत स धर्मात्मा वसिष्ठं पितरं तदा ।
01-169-004c	जन्मप्रभृति तस्मिंश्च पितरीव व्यवर्तत ॥
01-169-005a	स तात इति विप्रर्षिं वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।
01-169-005c	मातुः समक्षं कौन्तेय अदृश्यन्त्याः परंतप ॥
01-169-006a	तातेति परिपूर्णार्थं तस्य तन्मधुरं वचः ।
01-169-006c	अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षी शृण्वन्ती तमुवाच ह ॥
01-169-007a	मा तात तात तातेति न ते तातो महामुनिः ।
01-169-007c	रक्षसा भक्षितस्तात तव तातो वनान्तरे ॥
01-169-008a	मन्यसे यं तु तातेति नैष तातस्तवानघ ।
01-169-008c	आर्यस्त्वेष पिता तस्य पितुस्तव महात्मनः ॥
01-169-009a	स एवमुक्तो दुःखार्तः सत्यवागृषिसत्तमः ।
01-169-009c	सर्वलोकविनाशाय मतिं चक्रे महामनाः ॥
01-169-010a	तं तथा निश्चितात्मानं महात्मानं महातपाः ।
01-169-010c	वसिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु ॥
01-169-011	वसिष्ठ उवाच
01-169-011a	कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव नृपतिः क्षितौ ।
01-169-011c	याज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिवर्षभः ॥
01-169-012a	स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च ।
01-169-012c	सोमान्ते तर्पयामास विपुलेन विशां पतिः ॥
01-169-013a	तस्मिन्नृपतिशार्दूले स्वर्यातेऽथ कदाचन ।
01-169-013c	बभूव तत्कुलेयानां द्रव्यकार्यमुपस्थितम् ॥
01-169-014a	ते भृगूणां धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ह ।
01-169-014c	याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्तात भार्गवसत्तमान् ॥
01-169-015a	भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनमक्षयम् ।
01-169-015c	ददुः केचिद्द्विजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयम् ॥
01-169-016a	भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेप्सितम् ।
01-169-016c	क्षत्रियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् ॥
01-169-017a	ततो महीतलं तात क्षत्रियेण यदृच्छया ।
01-169-017c	खनताधिगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेशमनि ॥

01-169-017e	तद्वित्तं ददृशुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः ॥
01-169-018a	अवमन्य ततः कोपाद्भृगूंस्ताञ्जशरणागतान् ।
01-169-018c	निजघ्नुस्ते महेष्वासाः सर्वास्तान्निशितैः शरैः ॥
01-169-018e	आ गर्भादनुकृन्तन्तश्चेरुश्चैव वसुंधराम् ॥
01-169-019a	तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा ।
01-169-019c	भृगुपत्न्यो गिरिं तात हिमवन्तं प्रपेदिरे ॥
01-169-020a	तासामन्यतमा गर्भं भयाद्वाधार तैजसम् ।
01-169-020c	ऊरुणैकेन वामोरूर्ध्वतुः कुलविवृद्धये ॥
01-169-020e	ददृशुर्ब्राह्मणीं तां ते दीप्यमानां स्वतेजसा ॥
01-169-021a	अथ गर्भः स भित्त्वरुं ब्राह्मण्या निर्जगाम ह ।
01-169-021c	मुष्णन्दृष्टीः क्षत्रियाणां मध्याह्न इव भास्करः ॥
01-169-021e	ततश्चक्षुर्वियुक्तास्ते गिरिदुर्गेषु बभ्रमुः ॥
01-169-022a	ततस्ते मोघसंकल्पा भयार्ताः क्षत्रियर्षभाः ।
01-169-022c	ब्रह्मणीं शरणं जग्मुर्दृष्ट्यर्थं तामनिन्दिताम् ॥
01-169-023a	ऊचुश्चैनां महाभागां क्षत्रियास्ते विचेतसः ।
01-169-023c	ज्योतिःप्रहीणा दुःखार्ताः शान्तार्चिष इवाग्नयः ॥
01-169-024a	भगवत्याः प्रसादेन गच्छेत्क्षत्रं सचक्षुषम् ।
01-169-024c	उपारम्य च गच्छेम सहिताः पापकर्मणः ॥
01-169-025a	सपुत्रा त्वं प्रसादं नः सर्वेषां कर्तुमर्हसि ।
01-169-025c	पुनर्दृष्टिप्रदानेन राज्ञः संत्रातुमर्हसि ॥

01-170-001 ब्राह्मण्युवाच

01-170-001a	नाहं गृह्णामि वस्तात दृष्टीर्नास्ति रुषान्विता ।
01-170-001c	अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः ॥
01-170-002a	तेन चक्षूंषि वस्तात नूनं कोपान्महात्मना ।
01-170-002c	स्मरता निहतान्बन्धूनादत्तानि न संशयः ॥
01-170-003a	गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां घ्नत पुत्रकाः ।
01-170-003c	तदायमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ॥
01-170-004a	षडङ्गश्चाखिलो वेद इमं गर्भस्थमेव हि ।
01-170-004c	विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ॥
01-170-005a	सोऽयं पितृवधान्नूनं क्रोधाद्बो हन्तुमिच्छति ।
01-170-005c	तेजसा यस्य दिव्येन चक्षूंषि मुषितानि वः ॥

01-170-006a	तमिमं तात याचध्वमौर्वं मम सुतोत्तमम् ।
01-170-006c	अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीर्विमोक्षयति ॥
01-170-007	गन्धर्व उवाच
01-170-007a	एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूरुजम् ।
01-170-007c	ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ॥
01-170-008a	अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोकेषु सत्तमः ।
01-170-008c	स और्व इति विप्रर्षिरूरुं भित्त्वा व्यजायत ॥
01-170-009a	चक्षूंषि प्रतिलभ्याथ प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः ।
01-170-009c	भार्गवस्तु मुनिर्मेने सर्वलोकपराभवम् ॥
01-170-010a	स चक्रे तात लोकानां विनाशाय महामनाः ।
01-170-010c	सर्वेषामेव कात्स्नर्येन मनः प्रवणमात्मनः ॥
01-170-011a	इच्छन्नपचितिं कर्तुं भृगूणां भृगुसत्तमः ।
01-170-011c	सर्वलोकविनाशाय तपसा महतैधितः ॥
01-170-012a	तापयामास लोकान्स सदेवासुरमानुषान् ।
01-170-012c	तपसोग्रेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् ॥
01-170-013a	ततस्तं पितरस्तात विज्ञाय भृगुसत्तमम् ।
01-170-013c	पितृलोकादुपागम्य सर्व ऊचुरिदं वचः ॥
01-170-014a	और्वं दृष्टः प्रभावस्ते तपसोग्रस्य पुत्रक ।
01-170-014c	प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः ॥
01-170-015a	नानीशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावितात्मभिः ।
01-170-015c	वधोऽभ्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विहिंसताम् ॥
01-170-016a	आयुषा हि प्रकृष्टेन यदा नः खेद आविशत् ।
01-170-016c	तदास्माभिर्वधस्तात क्षत्रियैरीप्सितः स्वयम् ॥
01-170-017a	निखातं तद्धि वै वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ।
01-170-017c	वैरायैव तदा न्यस्तं क्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः ॥
01-170-017e	किं हि वित्तेन नः कार्यं स्वर्गेप्सूनां द्विजर्षभ ॥
01-170-018a	यदा तु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः ।
01-170-018c	तदास्माभिरयं दृष्ट उपायस्तात संमतः ॥
01-170-019a	आत्महा च पुमांस्तात न लोकाँल्लभते शुभान् ।
01-170-019c	ततोऽस्माभिः समीक्ष्यैवं नात्मनात्मा विनाशितः ॥
01-170-020a	न चैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छसि ।

- 01-170-020c नियच्छेदं मनः पापात्सर्वलोकपराभवात् ॥
- 01-170-021a न हि नः क्षत्रियाः केचिन्न लोकाः सप्त पुत्रक ।
- 01-170-021c दूषयन्ति तपस्तेजः क्रोधमुत्पतितं जहि ॥
- 01-171-001 और्व उवाच**
- 01-171-001a उक्तवानस्मि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा ।
- 01-171-001c सर्वलोकविनाशाय न सा मे वितथा भवेत् ॥
- 01-171-002a वृथारोषप्रतिज्ञो हि नाहं जीवितुमुत्सहे ।
- 01-171-002c अनिस्तीर्णो हि मां रोषो दहेदग्निरिवारणिम् ॥
- 01-171-003a यो हि कारणतः क्रोधं संजातं क्षन्तुमर्हति ।
- 01-171-003c नालं स मनुजः सम्यक्त्रिवर्गं परिरक्षितुम् ॥
- 01-171-004a अशिष्टानां नियन्ता हि शिष्टानां परिरक्षता ।
- 01-171-004c स्थाने रोषः प्रयुक्तः स्यान्नृपैः स्वर्गजिगीषुभिः ॥
- 01-171-005a अश्रौषमहमूरुस्थो गर्भशय्यागतस्तदा ।
- 01-171-005c आरावं मातृवर्गस्य भृगूणां क्षत्रियैर्वधे ॥
- 01-171-006a सामरैर्हि यदा लोकैर्भृगूणां क्षत्रियाधमैः ।
- 01-171-006c आगर्भोत्सादनं क्षान्तं तदा मां मन्युराविषत् ॥
- 01-171-007a आपूर्णकोशाः किल मे मातरः पितरस्तथा ।
- 01-171-007c भयात्सर्वेषु लोकेषु नाधिजग्मुः परायणम् ॥
- 01-171-008a तान्भृगूणां तदा दारान्कश्चिन्नाभ्यवपद्यत ।
- 01-171-008c यदा तदा दधारेयमूरुणैकेन मां शुभा ॥
- 01-171-009a प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते ।
- 01-171-009c तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृन्नोपपद्यते ॥
- 01-171-010a यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते क्वचित् ।
- 01-171-010c तिष्ठन्ति बहवो लोके तदा पापेषु कर्मसु ॥
- 01-171-011a जानन्नपि च यः पापं शक्तिमान्न नियच्छति ।
- 01-171-011c ईशः सन्सोऽपि तेनैव कर्मणा संप्रयुज्यते ॥
- 01-171-012a राजभिश्चेश्वरैश्चैव यदि वै पितरो मम ।
- 01-171-012c शक्तैर्न शकिता त्रातुमिष्टं मत्वेह जीवितम् ॥
- 01-171-013a अत एषामहं क्रुद्धो लोकानामीश्वरोऽद्य सन् ।
- 01-171-013c भवतां तु वचो नाहमलं समतिवर्तितुम् ॥
- 01-171-014a मम चापि भवेदेतदीश्वरस्य सतो महत् ।

- 01-171-014c उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्भयम् ॥
 01-171-015a यश्चायं मन्युजो मेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ।
 01-171-015c दहेदेष च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा ॥
 01-171-016a भवतां च विजानामि सर्वलोकहितेप्सुताम् ।
 01-171-016c तस्माद्विदध्वं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः ॥

01-171-017 पितर ऊचुः

- 01-171-017a य एष मन्युजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ।
 01-171-017c अप्सु तं मुञ्च भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः ॥
 01-171-018a आपोमयाः सर्वरसाः सर्वमापोमयं जगत् ।
 01-171-018c तस्मादप्सु विमुञ्चेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ॥
 01-171-019a अयं तिष्ठतु ते विप्र यदीच्छसि महोदधौ ।
 01-171-019c मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोका ह्यापोमयाः स्मृताः ॥
 01-171-020a एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति ।
 01-171-020c न चैव सामरा लोका गमिष्यन्ति पराभवम् ॥

01-171-021 वसिष्ठ उवाच

- 01-171-021a ततस्तं क्रोधजं तात और्वोऽग्निं वरुणालये ।
 01-171-021c उत्ससर्ज स चैवाप उपयुङ्क्ते महोदधौ ॥
 01-171-022a महद्भयशिरो भूत्वा यत्तद्वेदविदो विदुः ।
 01-171-022c तमग्निमुद्गिरन्वक्त्रात्पिबत्यापो महोदधौ ॥
 01-171-023a तस्मात्त्वमपि भद्रं ते न लोकान्हन्तुमर्हसि ।
 01-171-023c पराशर परान्धर्माञ्जानञ्जानवतां वर ॥

01-172-001 गन्धर्व उवाच

- 01-172-001a एवमुक्तः स विप्रर्षिर्वसिष्ठेन महात्मना ।
 01-172-001c न्ययच्छदात्मनः कोपं सर्वलोकपराभवात् ॥
 01-172-002a ईजे च स महातेजाः सर्ववेदविदां वरः ।
 01-172-002c ऋषी राक्षससत्रेण शाक्तेयोऽथ पराशरः ॥
 01-172-003a ततो वृद्धांश्च बालांश्च राक्षसान्स महामुनिः ।
 01-172-003c ददाह वितते यज्ञे शक्तेर्वधमनुस्मरन् ॥
 01-172-004a न हि तं वारयामास वसिष्ठो रक्षसां वधात् ।
 01-172-004c द्वितीयामस्य मा भाङ्क्षं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ॥

01-172-005a	त्रयाणां पावकानां स सत्रे तस्मिन्महामुनिः ।
01-172-005c	आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानां चतुर्थ इव पावकः ॥
01-172-006a	तेन यज्ञेन शुभ्रेण हूयमानेन युक्तितः ।
01-172-006c	तद्विदीपितमाकाशं सूर्येणेव घनात्यये ॥
01-172-007a	तं वसिष्ठादयः सर्वे मुनयस्तत्र मेनिरे ।
01-172-007c	तेजसा दिवि दीप्यन्तं द्वितीयमिव भास्करम् ॥
01-172-008a	ततः परमदुष्प्रापमन्यैरृषिरुदारधीः ।
01-172-008c	समापिपयिषुः सत्रं तमत्रिः समुपागमत् ॥
01-172-009a	तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुश्चैव महाक्रतुम् ।
01-172-009c	उपाजग्मुरमित्रघ्न रक्षसां जीवितेप्सया ॥
01-172-010a	पुलस्त्यस्तु वधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ ।
01-172-010c	उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमरिंदमम् ॥
01-172-011a	कच्चित्तातापविघ्नं ते कच्चिन्नन्दसि पुत्रक ।
01-172-011c	अजानतामदोषाणां सर्वेषां रक्षसां वधात् ॥
01-172-012a	प्रजोच्छेदमिमं मह्यं सर्वं सोमपसत्तम ।
01-172-012c	अधर्मिष्ठं वरिष्ठः सन्कुरुषे त्वं पराशर ॥
01-172-012e	राजा कल्माषपादश्च दिवमारोढुमिच्छति ॥
01-172-013a	ये च शक्त्यवराः पुत्रा वसिष्ठस्य महामुनेः ।
01-172-013c	ते च सर्वे मुदा युक्ता मोदन्ते सहिताः सुरैः ॥
01-172-013e	सर्वमेतद्वसिष्ठस्य विदितं वै महामुने ॥
01-172-014a	रक्षसां च समुच्छेद एष तात तपस्विनाम् ।
01-172-014c	निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वासिष्ठनन्दन ॥
01-172-014e	स सत्रं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते ॥
01-172-015a	एवमुक्तः पुलस्त्येन वसिष्ठेन च धीमता ।
01-172-015c	तदा समापयामास सत्रं शक्तिः पराशरः ॥
01-172-016a	सर्वराक्षससत्राय संभृतं पावकं मुनिः ।
01-172-016c	उत्तरे हिमवत्पार्श्वे उत्ससर्ज महावने ॥
01-172-017a	स तत्राद्यापि रक्षांसि वृक्षानश्मान एव च ।
01-172-017c	भक्षयन्दृश्यते वह्निः सदा पर्वणि पर्वणि ॥

01-173-001 अर्जुन उवाच

01-173-001a राज्ञा कल्माषपादेन गुरौ ब्रह्मविदां वरे ।

- 01-173-001c कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै संनियोजिता ॥
 01-173-002a जानता च परं धर्मं लोक्यं तेन महात्मना ।
 01-173-002c अगम्यागमनं कस्माद्वसिष्ठेन महात्मना ॥
 01-173-002e कृतं तेन पुरा सर्वं वक्तुमर्हसि पृच्छतः ॥

01-173-003 गन्धर्व उवाच

- 01-173-003a धनंजय निबोधेदं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 01-173-003c वसिष्ठं प्रति दुर्धर्षं तथामित्रसहं नृपम् ॥
 01-173-004a कथितं ते मया पूर्वं यथा शप्तः स पार्थिवः ।
 01-173-004c शक्तिना भरतश्रेष्ठ वासिष्ठेन महात्मना ॥
 01-173-005a स तु शापवशं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
 01-173-005c निर्जगाम पुराद्राजा सहदारः परंतपः ॥
 01-173-006a अरण्यं निर्जनं गत्वा सदारः परिचक्रमे ।
 01-173-006c नानामृगगणाकीर्णं नानासत्त्वसमाकुलम् ॥
 01-173-007a नानागुल्मलताच्छन्नं नानाद्रुमसमावृतम् ।
 01-173-007c अरण्यं घोरसंनादं शापग्रस्तः परिभ्रमन् ॥
 01-173-008a स कदाचित्क्षुधाविष्टो मृगयन्भक्षमात्मनः ।
 01-173-008c ददर्श सुपरिक्लिष्टः कस्मिंश्चिद्वननिर्झरे ॥
 01-173-008e ब्राह्मणीं ब्राह्मणं चैव मैथुनायोपसंगतौ ॥
 01-173-009a तौ समीक्ष्य तु वित्रस्तावकृतार्थौ प्रधावितौ ।
 01-173-009c तयोश्च द्रवतोर्विप्रं जगृहे नृपतिर्बलात् ॥
 01-173-010a दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभाषत ।
 01-173-010c शृणु राजन्वचो मह्यं यत्त्वां वक्ष्यामि सुव्रत ॥
 01-173-011a आदित्यवंशप्रभवस्त्वं हि लोकपरिश्रुतः ।
 01-173-011c अप्रमत्तः स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतः ॥
 01-173-012a शापं प्राप्तोऽसि दुर्धर्षं न पापं कर्तुमर्हसि ।
 01-173-012c ऋतुकाले तु संप्राप्ते भर्त्रास्म्यद्य समागता ॥
 01-173-013a अकृतार्था ह्यहं भर्त्रा प्रसवार्थश्च मे महान् ।
 01-173-013c प्रसीद नृपतिश्रेष्ठ भर्ता मेऽयं विसृज्यताम् ॥
 01-173-014a एवं विक्रोशमानायास्तस्याः स सुनृशंसकृत् ।
 01-173-014c भर्तारं भक्षयामास व्याघ्रो मृगमिवेप्सितम् ॥
 01-173-015a तस्याः क्रोधाभिभूताया यदश्रु न्यपतद्भुवि ।

01-173-015c	सोऽग्निः समभवद्दीप्तस्तं च देशं व्यदीपयत् ॥
01-173-016a	ततः सा शोकसंतप्ता भर्तृव्यसनदुःखिता ।
01-173-016c	कल्माषपादं राजर्षिमशपद्ब्राह्मणी रुषा ॥
01-173-017a	यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वया क्षुद्र नृशंसवत् ।
01-173-017c	प्रेक्षन्त्या भक्षितो मेऽद्य प्रभुर्भर्ता महायशाः ॥
01-173-018a	तस्मात्त्वमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविक्षतः ।
01-173-018c	पत्नीमृतावनुप्राप्य सद्यस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ॥
01-173-019a	यस्य चर्षेर्वसिष्ठस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः ।
01-173-019c	तेन संगम्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति ॥
01-173-019e	स ते वंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम ॥
01-173-020a	एवं शप्त्वा तु राजानं सा तमाङ्गिरसी शुभा ।
01-173-020c	तस्यैव संनिधौ दीप्तं प्रविवेश हुताशनम् ॥
01-173-021a	वसिष्ठश्च महाभागः सर्वमेतदपश्यत ।
01-173-021c	ज्ञानयोगेन महता तपसा च परंतप ॥
01-173-022a	मुक्तशापश्च राजर्षिः कालेन महता ततः ।
01-173-022c	ऋतुकालेऽभिपतितो मदयन्त्या निवारितः ॥
01-173-023a	न हि सस्मार नृपतिस्तं शापं शापमोहितः ।
01-173-023c	देव्याः सोऽथ वचः श्रुत्वा स तस्या नृपसत्तमः ॥
01-173-023e	तं च शापमनुस्मृत्य पर्यतप्यद्भृशं तदा ॥
01-173-024a	एतस्मात्कारणाद्राजा वसिष्ठं संन्ययोजयत् ।
01-173-024c	स्वदारे भरतश्रेष्ठ शापदोषसमन्वितः ॥

01-174-001 अर्जुन उवाच

01-174-001a	अस्माकमनुरूपो वै यः स्याद्गन्धर्व वेदवित् ।
01-174-001c	पुरोहितस्तमाचक्ष्व सर्वं हि विदितं तव ॥

01-174-002 गन्धर्व उवाच

01-174-002a	यवीयान्देवलस्यैष वने भ्राता तपस्यति ।
01-174-002c	धौम्य उत्कोचके तीर्थे तं वृणुध्वं यदीच्छथ ॥

01-174-003 वैशंपायन उवाच

01-174-003a	ततोऽर्जुनोऽस्त्रमाग्नेयं प्रददौ तद्यथाविधि ।
01-174-003c	गन्धर्वाय तदा प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥

- 01-174-004a त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु हया गन्धर्वसत्तम ।
 01-174-004c कर्मकाले ग्रहीष्यामि स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥
 01-174-005a तेऽन्योन्यमभिसंपूज्य गन्धर्वः पाण्डवाश्च ह ।
 01-174-005c रम्याद्भागीरथीकच्छाद्यथाकामं प्रतस्थिरे ॥
 01-174-006a तत उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते ।
 01-174-006c तं वव्रुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ॥
 01-174-007a तान्धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः ।
 01-174-007c पाद्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ॥
 01-174-008a ते तदाशंसिरे लब्धां श्रियं राज्यं च पाण्डवाः ।
 01-174-008c तं ब्राह्मणं पुरस्कृत्य पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरम् ॥
 01-174-009a मातृषष्ठास्तु ते तेन गुरुणा संगतास्तदा ।
 01-174-009c नाथवन्तमिवात्मानं मेनिरे भरतर्षभाः ॥
 01-174-010a स हि वेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषां गुरुरुदारधीः ।
 01-174-010c तेन धर्मविदा पार्था याज्याः सर्वविदा कृताः ॥
 01-174-011a वीरांस्तु स हि तान्मेने प्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः ।
 01-174-011c बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवापरान् ॥
 01-174-012a कृतस्वस्त्ययनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः ।
 01-174-012c मेनिरे सहिता गन्तुं पाञ्चाल्यास्तं स्वयंवरम् ॥

01-175-001 वैशंपायन उवाच

- 01-175-001a ततस्ते नरशार्दूला भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
 01-175-001c प्रययुर्द्रौपदीं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् ॥
 01-175-002a ते प्रयाता नरव्याघ्रा मात्रा सह परंतपाः ।
 01-175-002c ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गे गच्छतः सगणान्बहून् ॥
 01-175-003a तानूचुर्ब्राह्मणा राजन्पाण्डवान्ब्रह्मचारिणः ।
 01-175-003c क्व भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वागच्छतेति ह ॥

01-175-004 युधिष्ठिर उवाच

- 01-175-004a आगतानेकचक्रायाः सोदर्यान्देवदर्शिनः ।
 01-175-004c भवन्तो हि विजानन्तु सहितान्मातृचारिणः ॥

01-175-005 ब्राह्मणा ऊचुः

- 01-175-005a गच्छताद्यैव पाञ्चालान्द्रुपदस्य निवेशनम् ।

- 01-175-005c स्वयंवरो महांस्तत्र भविता सुमहाधनः ॥
- 01-175-006a एकसार्थं प्रयाताः स्मो वयमप्यत्र गामिनः ।
- 01-175-006c तत्र ह्यद्भुतसंकाशो भविता सुमहोत्सवः ॥
- 01-175-007a यज्ञसेनस्य दुहिता द्रुपदस्य महात्मनः ।
- 01-175-007c वेदीमध्यात्समुत्पन्ना पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥
- 01-175-008a दर्शनीयानवद्याङ्गी सुकुमारी मनस्विनी ।
- 01-175-008c धृष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ॥
- 01-175-009a यो जातः कवची खड्गी सशरः सशरासनः ।
- 01-175-009c सुसमिद्धे महाबाहुः पावके पावकप्रभः ॥
- 01-175-010a स्वसा तस्यानवद्याङ्गी द्रौपदी तनुमध्यमा ।
- 01-175-010c नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवायति ॥
- 01-175-011a तां यज्ञसेनस्य सुतां स्वयंवरकृतक्षणाम् ।
- 01-175-011c गच्छामहे वयं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् ॥
- 01-175-012a राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।
- 01-175-012c स्वाध्यायवन्तः शुचयो महात्मानो यतव्रताः ॥
- 01-175-013a तरुणा दर्शनीयाश्च नानादेशसमागताः ।
- 01-175-013c महारथाः कृतास्त्राश्च समुपैष्यन्ति भूमिपाः ॥
- 01-175-014a ते तत्र विविधान्दायान्विजयार्थं नरेश्वराः ।
- 01-175-014c प्रदास्यन्ति धनं गाश्च भक्ष्यं भोज्यं च सर्वशः ॥
- 01-175-015a प्रतिगृह्य च तत्सर्वं दृष्ट्वा चैव स्वयंवरम् ।
- 01-175-015c अनुभूयोत्सवं चैव गमिष्यामो यथेप्सितम् ॥
- 01-175-016a नटा वैतालिकाश्चैव नर्तकाः सूतमागधाः ।
- 01-175-016c नियोधकाश्च देशेभ्यः समेप्यन्ति महाबलाः ॥
- 01-175-017a एवं कौतूहलं कृत्वा दृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च ।
- 01-175-017c सहास्माभिर्महात्मानः पुनः प्रतिनिवत्स्यथ ॥
- 01-175-018a दर्शनीयांश्च वः सर्वान्देवरूपानवस्थितान् ।
- 01-175-018c समीक्ष्य कृष्णा वरयेत्संगत्यान्यतमं वरम् ॥
- 01-175-019a अयं भ्राता तव श्रीमान्दर्शनीयो महाभुजः ।
- 01-175-019c नियुध्यमानो विजयेत्संगत्या द्रविणं बहु ॥

01-175-020 युधिष्ठिर उवाच

01-175-020a परमं भो गमिष्यामो द्रष्टुं देवमहोत्सवम् ।

01-175-020c भवद्भिः सहिताः सर्वे कन्यायास्तं स्वयंवरम् ॥

01-176-001 वैशंपायन उवाच

01-176-001a एवमुक्ताः प्रयातास्ते पाण्डवा जनमेजय ।
 01-176-001c राज्ञा दक्षिणपाञ्चालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् ॥
 01-176-002a ततस्ते तं महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषम् ।
 01-176-002c ददृशुः पाण्डवा राजन्पथि द्वैपायनं तदा ॥
 01-176-003a तस्मै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च सान्त्विताः ।
 01-176-003c कथान्ते चाभ्यनुज्ञाताः प्रययुर्द्रुपदक्षयम् ॥
 01-176-004a पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च सरांसि च ।
 01-176-004c तत्र तत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महारथाः ॥
 01-176-005a स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः ।
 01-176-005c आनुपूर्व्येण संप्राप्ताः पाञ्चालान्कुरुनन्दनाः ॥
 01-176-006a ते तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्कन्धावारं च पाण्डवाः ।
 01-176-006c कुम्भकारस्य शालायां निवेशं चक्रिरे तदा ॥
 01-176-007a तत्र भैक्षं समाजहुर्ब्राह्मीं वृत्तिं समाश्रिताः ।
 01-176-007c तांश्च प्राप्तांस्तदा वीराञ्जज्ञिरे न नराः क्वचित् ॥
 01-176-008a यज्ञसेनस्य कामस्तु पाण्डवाय किरीटिने ।
 01-176-008c कृष्णां दद्यामिति सदा न चैतद्विवृणोति सः ॥
 01-176-009a सोऽन्वेषमाणः कौन्तेयान्पाञ्चाल्यो जनमेजय ।
 01-176-009c दृढं धनुरनायम्यं कारयामास भारत ॥
 01-176-010a यन्त्रं वैहायसं चापि कारयामास कृत्रिमम् ।
 01-176-010c तेन यन्त्रेण सहितं राजा लक्ष्यं च काञ्चनम् ॥

01-176-011 द्रुपद उवाच

01-176-011a इदं सज्यं धनुः कृत्वा सज्येनानेन सायकैः ।
 01-176-011c अतीत्य लक्ष्यं यो वेद्धा स लब्धा मत्सुतामिति ॥

01-176-012 वैशंपायन उवाच

01-176-012a इति स द्रुपदो राजा सर्वतः समघोषयत् ।
 01-176-012c तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे समीयुस्तत्र भारत ॥
 01-176-013a ऋषयश्च महात्मानः स्वयंवरदिदृक्षया ।
 01-176-013c दुर्योधनपुरोगाश्च सकर्णाः कुरवो नृप ॥

01-176-014a	ब्राह्मणाश्च महाभागा देशेभ्यः समुपागमन् ।
01-176-014c	तेऽभ्यर्चिता राजगणा द्रुपदेन महात्मना ॥
01-176-015a	ततः पौरजनाः सर्वे सागरोद्धूतनिःस्वनाः ।
01-176-015c	शिशुमारपुरं प्राप्य न्यविशंस्ते च पार्थिवाः ॥
01-176-016a	प्रागुत्तरेण नगराद्भूमिभागे समे शुभे ।
01-176-016c	समाजवाटः शुशुभे भवनैः सर्वतो वृतः ॥
01-176-017a	प्राकारपरिखोपेतो द्वारतोरणमण्डितः ।
01-176-017c	वितानेन विचित्रेण सर्वतः समवस्तृतः ॥
01-176-018a	तूर्यौघशतसंकीर्णः पराधर्यागुरुधूपितः ।
01-176-018c	चन्दनोदकसिक्तश्च माल्यदामैश्च शोभितः ॥
01-176-019a	कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ।
01-176-019c	सर्वतः संवृतैर्नद्धः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रितैः ॥
01-176-020a	सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषितैः ।
01-176-020c	सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥
01-176-021a	अग्राम्यसमवच्छन्नैरगुरुत्तमवासितैः ।
01-176-021c	हंसाच्छवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगन्धिभिः ॥
01-176-022a	असंबाधशतद्वारैः शयनासनशोभितैः ।
01-176-022c	बहुधातुपिनद्धाङ्गैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥
01-176-023a	तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु स्वलंकृताः ।
01-176-023c	स्पर्धमानास्तदान्योन्यं निषेदुः सर्वपार्थिवाः ॥
01-176-024a	तत्रोपविष्टान्ददृशुर्महासत्त्वपराक्रमान् ।
01-176-024c	राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥
01-176-025a	महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ।
01-176-025c	प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ॥
01-176-026a	मञ्चेषु च पराधर्येषु पौरजानपदा जनाः ।
01-176-026c	कृष्णादर्शनतुष्ट्यर्थं सर्वतः समुपाविशन् ॥
01-176-027a	ब्राह्मणैस्ते च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
01-176-027c	ऋद्धिं पाञ्चालराजस्य पश्यन्तस्तामनुत्तमाम् ॥
01-176-028a	ततः समाजो ववृधे स राजन्दिवसान्बहून् ।
01-176-028c	रत्नप्रदानबहुलः शोभितो नटनर्तकैः ॥
01-176-029a	वर्तमाने समाजे तु रमणीयेऽह्नि षोडशे ।

- 01-176-029c आप्लुताङ्गी सुवसना सर्वाभरणभूषिता ॥
- 01-176-030a वीरकांस्यमुपादाय काञ्चनं समलंकृतम् ।
- 01-176-030c अवतीर्णा ततो रङ्गं द्रौपदी भरतर्षभ ॥
- 01-176-031a पुरोहितः सोमकानां मन्त्रविद्ब्राह्मणः शुचिः ।
- 01-176-031c परिस्तीर्य जुहावाग्निमाज्येन विधिना तदा ॥
- 01-176-032a स तर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
- 01-176-032c वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समन्ततः ॥
- 01-176-033a निःशब्दे तु कृते तस्मिन्धृष्टद्युम्नो विशां पते ।
- 01-176-033c रङ्गमध्यगतस्तत्र मेघगम्भीरया गिरा ॥
- 01-176-033e वाक्यमुच्चैर्जगादेदं श्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ॥
- 01-176-034a इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः; शृण्वन्तु मे पार्थिवाः सर्व एव ।
- 01-176-034c यन्त्रच्छिद्रेणाभ्यतिक्रम्य लक्ष्यं; समर्पयध्वं खगमैर्दशार्धैः ॥
- 01-176-035a एतत्कर्ता कर्म सुदुष्करं यः; कुलेन रूपेण बलेन युक्तः ।
- 01-176-035c तस्याद्य भार्या भगिनी ममेयं; कृष्णा भवित्री न मृषा ब्रवीमि ॥
- 01-176-036a तानेवमुक्त्वा द्रुपदस्य पुत्रः; पश्चादिदं द्रौपदीमभ्युवाच ।
- 01-176-036c नाम्ना च गोत्रेण च कर्मणा च; संकीर्तयंस्तान्पृपतीन्समेतान् ॥

01-177-001 धृष्टद्युम्न उवाच

- 01-177-001a दुर्योधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुष्प्रधर्षणः ।
- 01-177-001c विविंशतिर्विकर्णश्च सहो दुःशासनः समः ॥
- 01-177-002a युयुत्सुर्वातवेगश्च भीमवेगधरस्तथा ।
- 01-177-002c उग्रायुधो बलाकी च कनकायुर्विरोचनः ॥
- 01-177-003a सुकुण्डलश्चित्रसेनः सुवर्चाः कनकध्वजः ।
- 01-177-003c नन्दको बाहुशाली च कुण्डजो विकटस्तथा ॥
- 01-177-004a एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
- 01-177-004c कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थं समुपागताः ॥
- 01-177-004e शतसंख्या महात्मानः प्रथिताः क्षत्रियर्षभाः ॥
- 01-177-005a शकुनिश्च बलश्चैव वृषकोऽथ बृहद्वलः ।
- 01-177-005c एते गान्धारराजस्य सुताः सर्वे समागताः ॥
- 01-177-006a अश्वत्थामा च भोजश्च सर्वशस्त्रभृतां वरौ ।
- 01-177-006c समवेतौ महात्मानौ त्वदर्थं समलंकृतौ ॥
- 01-177-007a बृहन्तो मणिमांश्चैव दण्डधारश्च वीर्यवान् ।

01-177-007c	सहदेवो जयत्सेनो मेघसंधिश्च मागधः ॥
01-177-008a	विराटः सह पुत्राभ्यां शङ्खेनैवोत्तरेण च ।
01-177-008c	वार्धक्षेमिः सुवर्चाश्च सेनाबिन्दुश्च पार्थिवः ॥
01-177-009a	अभिभूः सह पुत्रेण सुदाम्ना च सुवर्चसा ।
01-177-009c	सुमित्रः सुकुमारश्च वृकः सत्यधृतिस्तथा ॥
01-177-010a	सूर्यध्वजो रोचमानो नीलश्चित्रायुधस्तथा ।
01-177-010c	अंशुमांश्वेकितानश्च श्रेणिमांश्च महाबलः ॥
01-177-011a	समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान् ।
01-177-011c	जलसंधः पितापुत्रौ सुदण्डो दण्ड एव च ॥
01-177-012a	पौण्ड्रको वासुदेवश्च भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
01-177-012c	कलिङ्गस्ताम्रलिप्तश्च पत्तनाधिपतिस्तथा ॥
01-177-013a	मद्रराजस्तथा शल्यः सहपुत्रो महारथः ।
01-177-013c	रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा रुक्मरथेन च ॥
01-177-014a	कौरव्यः सोमदत्तश्च पुत्राश्चास्य महारथाः ।
01-177-014c	समवेतास्त्रयः शूरा भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥
01-177-015a	सुदक्षिणश्च काम्बोजो दृढधन्वा च कौरवः ।
01-177-015c	बृहद्वलः सुषेणश्च शिबिरौशीनरस्तथा ॥
01-177-016a	संकर्षणो वासुदेवो रौक्मिणेयश्च वीर्यवान् ।
01-177-016c	साम्बश्च चारुदेष्णश्च सारणोऽथ गदस्तथा ॥
01-177-017a	अक्रूरः सात्यकिश्चैव उद्धवश्च महाबलः ।
01-177-017c	कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विपृथुरेव च ॥
01-177-018a	विडूरथश्च कङ्कश्च समीकः सारमेजयः ।
01-177-018c	वीरो वातपतिश्चैव झिल्ली पिण्डारकस्तथा ॥
01-177-018e	उशीनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः ॥
01-177-019a	भगीरथो बृहत्क्षत्रः सैन्धवश्च जयद्रथः ।
01-177-019c	बृहद्रथो बाह्लिकश्च श्रुतायुश्च महारथः ॥
01-177-020a	उलूकः कैतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ ।
01-177-020c	वत्सराजश्च धृतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा ॥
01-177-021a	एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
01-177-021c	त्वदर्थमागता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि ॥
01-177-022a	एते वेत्स्यन्ति विक्रान्तास्त्वदर्थं लक्ष्यमुत्तमम् ।

01-177-022c विध्येत य इमं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽद्य तम् ॥

01-178-001 वैशंपायन उवाच

01-178-001a तेऽलंकृताः कुण्डलिनो युवानः; परस्परं स्पर्धमानाः समेताः ।

01-178-001c अस्त्रं बलं चात्मनि मन्यमानाः; सर्वे समुत्पेतुरहंकृतेन ॥

01-178-002a रूपेण वीर्येण कुलेन चैव; धर्मेण चैवापि च यौवनेन ।

01-178-002c समृद्धदर्पा मदवेगभिन्ना; मत्ता यथा हैमवता गजेन्द्राः ॥

01-178-003a परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः; संकल्पजेनापि परिप्लुताङ्गाः ।

01-178-003c कृष्णा ममैषेत्यभिभाषमाणा; नृपासनेभ्यः सहसोपतस्थुः ॥

01-178-004a ते क्षत्रिया रङ्गगताः समेता; जिगीषमाणा द्रुपदात्मजां ताम् ।

01-178-004c चकाशिरे पर्वतराजकन्या; मुमां यथा देवगणाः समेताः ॥

01-178-005a कन्दर्पबाणाभिनिपीडिताङ्गाः; कृष्णागतैस्ते हृदयैर्नरेन्द्राः ।

01-178-005c रङ्गावतीर्णा द्रुपदात्मजार्थः; द्वेष्यान्हि चक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ॥

01-178-006a अथाययुर्देवगणा विमानैः; रुद्रादित्या वसवोऽथाश्विनौ च ।

01-178-006c साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव; यमं पुरस्कृत्य धनेश्वरं च ॥

01-178-007a दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च; देवर्षयो गुह्यकाश्चारणाश्च ।

01-178-007c विश्वावसुर्नारदपर्वतौ च; गन्धर्वमुख्याश्च सहाप्सरोभिः ॥

01-178-008a हलायुधस्तत्र च केशवश्च; वृष्ण्यन्धकाश्चैव यथा प्रधानाः ।

01-178-008c प्रेक्षां स्म चक्रुर्यदुपुंगवास्ते; स्थिताश्च कृष्णस्य मते बभूवुः ॥

01-178-009a दृष्ट्वा हि तान्मत्तगजेन्द्ररूपा; न्यञ्चाभिपद्मानिव वारणेन्द्रान् ।

01-178-009c भस्मावृताङ्गानिव हव्यवाहा; न्यार्थान्प्रदध्यौ स यदुप्रवीरः ॥

01-178-010a शशंस रामाय युधिष्ठिरं च; भीमं च जिष्णुं च यमौ च वीरौ ।

01-178-010c शनैः शनैस्तांश्च निरीक्ष्य रामो; जनार्दनं प्रीतमना ददर्श ॥

01-178-011a अन्ये तु नानानृपपुत्रपौत्राः; कृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावैः ।

01-178-011c व्यायच्छमाना ददृशुर्भ्रमन्तीं; संदष्टदन्तच्छदताम्रवक्त्राः ॥

01-178-012a तथैव पार्थाः पृथुबाहवस्ते; वीरौ यमौ चैव महानुभावौ ।

01-178-012c तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स्म सर्वे; कन्दर्पबाणाभिहता बभूवुः ॥

01-178-013a देवर्षिगन्धर्वसमाकुलं त; त्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम् ।

01-178-013c दिव्येन गन्धेन समाकुलं च; दिव्यैश्च माल्यैरवकीर्यमाणम् ॥

01-178-014a महास्वनैर्दुन्दुभिनादितैश्च; बभूव तत्संकुलमन्तरिक्षम् ।

01-178-014c विमानसंबाधमभूत्समन्ता; त्सवेणुवीणापणवानुनादम् ॥

01-178-015a ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण; कृष्णानिमित्तं नृप विक्रमन्तः ।

- 01-178-015c तत्कार्मुकं संहननोपपन्नं; सज्यं न शेकुस्तरसापि कर्तुम् ॥
 01-178-016a ते विक्रमन्तः स्फुरता दृढेन; निष्कृष्यमाणा धनुषा नरेन्द्राः ।
 01-178-016c विचेष्टमाना धरणीतलस्था; दीना अदृश्यन्त विभग्नचित्ताः ॥
 01-178-017a हाहाकृतं तद्धनुषा दृढेन; निष्पिष्टभग्नाङ्गदकुण्डलं च ।
 01-178-017c कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तभावं; राज्ञां तदा मण्डलमार्तमासीत् ॥
 01-178-018a तस्मिंस्तु संभ्रान्तजने समाजे; निक्षिप्तवादेषु नराधिपेषु ।
 01-178-018c कुन्तीसुतो जिष्णुरियेष कर्तुं; सज्यं धनुस्तत्सशरं स वीरः ॥

01-179-001 वैशंपायन उवाच

- 01-179-001a यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणि ।
 01-179-001c अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याज्जिष्णुरुदारधीः ॥
 01-179-002a उदक्रोशन्विप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिनानि च ।
 01-179-002c दृष्ट्वा संप्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमप्रभम् ॥
 01-179-003a केचिदासन्विमनसः केचिदासन्मुदा युताः ।
 01-179-003c आहुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ॥
 01-179-004a यत्कर्णशल्यप्रमुखैः पार्थिवैर्लोकविश्रुतैः ।
 01-179-004c नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥
 01-179-005a तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा ।
 01-179-005c बटुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ॥
 01-179-006a अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु ।
 01-179-006c कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ॥
 01-179-007a यद्येष दर्पाद्धर्षाद्वा यदि वा ब्रह्मचापलात् ।
 01-179-007c प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्यतां साधु मा गमत् ॥
 01-179-008a नावहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः ।
 01-179-008c न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ॥
 01-179-009a केचिदाहुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः ।
 01-179-009c पीनस्कन्धोरुबाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥
 01-179-010a संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते ।
 01-179-010c शक्तिरस्य महोत्साहा न ह्यशक्तः स्वयं व्रजेत् ॥
 01-179-011a न च तद्विद्यते किञ्चित्कर्म लोकेषु यद्भवेत् ।
 01-179-011c ब्राह्मणानामसाध्यं च त्रिषु संस्थानचारिषु ॥
 01-179-012a अब्भक्षा वायुभक्षाश्च फलाहारा दृढव्रताः ।

- 01-179-012c दुर्बला हि बलीयांसो विप्रा हि ब्रह्मतेजसा ॥
- 01-179-013a ब्राह्मणो नावमन्तव्यः सद्वासद्वा समाचरन् ।
- 01-179-013c सुखं दुःखं महद्भस्वं कर्म यत्समुपागतम् ॥
- 01-179-014a एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः ।
- 01-179-014c अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
- 01-179-015a स तद्धनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
- 01-179-015c प्रणम्य शिरसा हृष्टो जगृहे च परंतपः ॥
- 01-179-016a सज्यं च चक्रे निमिषान्तरेण; शरांश्च जग्राह दशार्धसंख्यान् ।
- 01-179-016c विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्च; छिद्रेण भूमौ सहसातिविद्धम् ॥
- 01-179-017a ततोऽन्तरिक्षे च बभूव नादः; समाजमध्ये च महान्निनादः ।
- 01-179-017c पुष्पाणि दिव्यानि ववर्ष देवः; पार्थस्य मूर्ध्नि द्विषतां निहन्तुः ॥
- 01-179-018a चेलावेधांस्ततश्चक्रुर्हाहाकारांश्च सर्वशः ।
- 01-179-018c न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः ॥
- 01-179-019a शताङ्गानि च तूर्याणि वादकाश्चाप्यवादयन् ।
- 01-179-019c सूतमागधसंघाश्च अस्तुवंस्तत्र सुस्वनाः ॥
- 01-179-020a तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूवारिनिषूदनः ।
- 01-179-020c सहसैन्यश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष सः ॥
- 01-179-021a तस्मिंस्तु शब्दे महति प्रवृत्ते; युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
- 01-179-021c आवासमेवोपजगाम शीघ्रं; सार्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्याम् ॥
- 01-179-022a विद्धं तु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा; पार्थं च शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य ।
- 01-179-022c आदाय शुक्लं वरमाल्यदाम; जगाम कुन्तीसुतमुत्स्मयन्ती ॥
- 01-179-023a स तामुपादाय विजित्य रङ्गे; द्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ।
- 01-179-023c रङ्गान्निरक्रामदचिन्त्यकर्मा; पत्न्या तया चाप्यनुगम्यमानः ॥

01-180-001 वैशंपायन उवाच

- 01-180-001a तस्मै दित्सति कन्यां तु ब्राह्मणाय महात्मने ।
- 01-180-001c कोप आसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमन्तिकात् ॥
- 01-180-002a अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान् ।
- 01-180-002c दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वराम् ॥
- 01-180-003a निहन्मैनं दुरात्मानं योऽयमस्मान्न मन्यते ।
- 01-180-003c न ह्यर्हत्येष सत्कारं नापि वृद्धक्रमं गुणैः ॥
- 01-180-004a हन्मैनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपद्विषम् ।

01-180-004c	अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान् ॥
01-180-004e	गुणवद्भोजयित्वा च ततः पश्चाद्विनिन्दति ॥
01-180-005a	अस्मिन् राजसमावाये देवानामिव संनये ।
01-180-005c	किमयं सदृशं कंचिन्नृपतिं नैव दृष्टवान् ॥
01-180-006a	न च विप्रेष्वधीकारो विद्यते वरणं प्रति ।
01-180-006c	स्वयंवरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ॥
01-180-007a	अथ वा यदि कन्येयं नेह कंचिद्बुभूषति ।
01-180-007c	अग्नावेनां परिक्षिप्य याम राष्ट्राणि पार्थिवाः ॥
01-180-008a	ब्राह्मणो यदि वा बाल्याल्लोभाद्वा कृतवानिदम् ।
01-180-008c	विप्रियं पार्थिवेन्द्राणां नैष वध्यः कथंचन ॥
01-180-009a	ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं च वसूनि च ।
01-180-009c	पुत्रपौत्रं च यच्चान्यदस्माकं विद्यते धनम् ॥
01-180-010a	अवमानभयादेतत्स्वधर्मस्य च रक्षणात् ।
01-180-010c	स्वयंवराणां चान्येषां मा भूदेवंविधा गतिः ॥
01-180-011a	इत्युक्त्वा राजशार्दूला हृष्टाः परिघबाहवः ।
01-180-011c	द्रुपदं संजिघृक्षन्तः सायुधाः समुपाद्रवन् ॥
01-180-012a	तान् नृहीतशरावापान् क्रुद्धानापततो नृपान् ।
01-180-012c	द्रुपदो वीक्ष्य संत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणं गतः ॥
01-180-013a	वेगेनापततस्तांस्तु प्रभिन्नानिव वारणान् ।
01-180-013c	पाण्डुपुत्रौ महावीर्यौ प्रतीयतुररिदमौ ॥
01-180-014a	ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते; महीक्षितो बद्धतलाङ्गुलित्राः ।
01-180-014c	जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रा; वमर्षयन्तोऽर्जुनभीमसेनौ ॥
01-180-015a	ततस्तु भीमोऽद्भुतवीर्यकर्मा; महाबलो वज्रसमानवीर्यः ।
01-180-015c	उत्पाट्य दोभ्यां द्रुममेकवीरो; निष्पत्रयामास यथा गजेन्द्रः ॥
01-180-016a	तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी; दण्डीव दण्डं पितृराज उग्रम् ।
01-180-016c	तस्थौ समीपे पुरुषर्षभस्य; पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ॥
01-180-017a	तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धे; र्जिष्णोः सहभ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
01-180-017c	दामोदरो भ्रातरमुग्रवीर्य; हलायुधं वाक्यमिदं बभाषे ॥
01-180-018a	य एष मत्तर्षभतुल्यगामी; महद्भुः कर्षति तालमात्रम् ।
01-180-018c	एषोऽर्जुनो नात्र विचार्यमस्ति; यद्यस्मि संकर्षण वासुदेवः ॥
01-180-019a	य एष वृक्षं तरसावरुज्य; राज्ञां विकारे सहसा निवृत्तः ।

- 01-180-019c वृकोदरो नान्य इहैतदद्य; कर्तुं समर्थो भुवि मर्त्यधर्मा ॥
 01-180-020a योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्ष;स्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ।
 01-180-020c गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणो; विनिःसृतः सोऽच्युत धर्मराजः ॥
 01-180-021a यौ तौ कुमाराविव कार्तिकेयौ; द्वावश्विनेयाविति मे प्रतर्कः ।
 01-180-021c मुक्ता हि तस्माज्जतुवेश्मदाहा;न्मया श्रुताः पाण्डुसुताः पृथा च ॥
 01-180-022a तमब्रवीन्निर्मलतोयदाभो; हलायुधोऽनन्तरजं प्रतीतः ।
 01-180-022c प्रीतोऽस्मि दिष्ट्या हि पितृष्वसा नः; पृथा विमुक्ता सह कौरवाग्र्यैः ॥

01-181-001 वैशंपायन उवाच

- 01-181-001a अजिनानि विधुन्वन्तः करकांश्च द्विजर्षभाः ।
 01-181-001c ऊचुस्तं भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् ॥
 01-181-002a तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निव ।
 01-181-002c उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठत पार्श्वतः ॥
 01-181-003a अहमेनानजिह्वाग्रैः शतशो विकिरञ्शरैः ।
 01-181-003c वारयिष्यामि संक्रुद्धान्मन्त्रैराशीविषानिव ॥
 01-181-004a इति तद्धनुरादाय शुल्कावाप्तं महारथः ।
 01-181-004c भ्रात्रा भीमेन सहितस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
 01-181-005a ततः कर्णमुखान्क्रुद्धान्क्षत्रियांस्तान्नुषोत्थितान् ।
 01-181-005c संपेततुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ॥
 01-181-006a ऊचुश्च वाचः परुषास्ते राजानो जिघांसवः ।
 01-181-006c आहवे हि द्विजस्यापि वधो दृष्टो युयुत्सतः ॥
 01-181-007a ततो वैकर्तनः कर्णो जगामार्जुनमोजसा ।
 01-181-007c युद्धार्थी वाशिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा ॥
 01-181-008a भीमसेनं ययौ शल्यो मद्राणामीश्वरो बली ।
 01-181-008c दुर्योधनादयस्त्वन्ये ब्राह्मणैः सह संगताः ॥
 01-181-008e मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदाहवे ॥
 01-181-009a ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्यदापतन्तं त्रिभिः शरैः ।
 01-181-009c कर्णं वैकर्तनं धीमान्विकृष्य बलवद्धनुः ॥
 01-181-010a तेषां शराणां वेगेन शितानां तिग्मतेजसाम् ।
 01-181-010c विमुह्यमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति ॥
 01-181-011a तावुभावप्यनिर्देश्यौ लाघवाज्जयतां वरौ ।
 01-181-011c अयुध्येतां सुसंरब्धावन्योन्यविजयैषिणौ ॥

- 01-181-012a कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलं च मे ।
 01-181-012c इति शूरार्थवचनैराभाषेतां परस्परम् ॥
 01-181-013a ततोऽर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि ।
 01-181-013c ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संरब्धः समयोधयत् ॥
 01-181-014a अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ।
 01-181-014c प्रतिहत्य ननादोच्चैः सैन्यास्तमभिपूजयन् ॥

01-181-015 कर्ण उवाच

- 01-181-015a तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे ।
 01-181-015c अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविनयस्य च ॥
 01-181-016a किं त्वं साक्षाद्धनुर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम ।
 01-181-016c अथ साक्षाद्धरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥
 01-181-017a आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
 01-181-017c विप्ररूपं विधायेदं ततो मां प्रतियुध्यसे ॥
 01-181-018a न हि मामाहवे क्रुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपतेः ।
 01-181-018c पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः ॥

01-181-019 वैशंपायन उवाच

- 01-181-019a तमेवंवादिनं तत्र फल्गुनः प्रत्यभाषत ।
 01-181-019c नास्मि कर्ण धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् ॥
 01-181-019e ब्राह्मणोऽस्मि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
 01-181-020a ब्राह्मे पौरंदरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ।
 01-181-020c स्थितोऽस्म्यद्य रणे जेतुं त्वां वीराविचलो भव ॥
 01-181-021a एवमुक्तस्तु राधेयो युद्धात्कर्णो न्यवर्तत ।
 01-181-021c ब्राह्मं तेजस्तदाजय्यं मन्यमानो महारथः ॥
 01-181-022a युद्धं तूपेयतुस्तत्र राजञ्शल्यवृकोदरौ ।
 01-181-022c बलिनौ युगपन्मतौ स्पर्धया च बलेन च ॥
 01-181-023a अन्योन्यमाह्वयन्तौ तौ मत्ताविव महागजौ ।
 01-181-023c मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निघ्नन्तावितरेतरम् ॥
 01-181-023e मुहूर्तं तौ तथान्योन्यं समरे पर्यकर्षताम् ॥
 01-181-024a ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शल्यमाहवे ।
 01-181-024c न्यवधीद्वलिनां श्रेष्ठो जहसुर्ब्राह्मणास्ततः ॥

01-181-025a	तत्राश्चर्यं भीमसेनश्चकार पुरुषर्षभः ।
01-181-025c	यच्छल्यं पतितं भूमौ नाहनद्वलिनं बली ॥
01-181-026a	पातिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च शङ्किते ।
01-181-026c	शङ्किताः सर्वराजानः परिव्रुर्वृकोदरम् ॥
01-181-027a	ऊचुश्च सहितास्तत्र साधिवमे ब्राह्मणर्षभाः ।
01-181-027c	विज्ञायन्तां क्वजन्मानः क्वनिवासास्तथैव च ॥
01-181-028a	को हि राधासुतं कर्णं शक्तो योधयितुं रणे ।
01-181-028c	अन्यत्र रामाद्द्रोणाद्वा कृपाद्वापि शरद्वतः ॥
01-181-029a	कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्फल्गुनाद्वा परंतपात् ।
01-181-029c	को वा दुर्योधनं शक्तः प्रतियोधयितुं रणे ॥
01-181-030a	तथैव मद्राजानं शल्यं बलवतां वरम् ।
01-181-030c	बलदेवादृते वीरात्पाण्डवाद्वा वृकोदरात् ॥
01-181-031a	क्रियतामवहारोऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंयुतात् ।
01-181-031c	अथैनानुपलभ्येह पुनर्योत्स्यामहे वयम् ॥
01-181-032a	तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः, कुन्तीसुतौ तौ परिशङ्कमानः ।
01-181-032c	निवारयामास महीपतींस्ता, न्धर्मेण लब्धेत्यनुनीय सर्वान् ॥
01-181-033a	त एवं संनिवृत्तास्तु युद्धाद्युद्धविशारदाः ।
01-181-033c	यथावासं ययुः सर्वे विस्मिता राजसत्तमाः ॥
01-181-034a	वृत्तो ब्रह्मोत्तरो रङ्गः पाञ्चाली ब्राह्मणैर्वृता ।
01-181-034c	इति ब्रुवन्तः प्रययुर्ये तत्रासन्समागताः ॥
01-181-035a	ब्राह्मणैस्तु प्रतिच्छन्नौ रौरवाजिनवासिभिः ।
01-181-035c	कृच्छ्रेण जग्मतुस्तत्र भीमसेनधनंजयौ ॥
01-181-036a	विमुक्तौ जनसंबाधाच्छत्रुभिः परिविक्षतौ ।
01-181-036c	कृष्णयानुगतौ तत्र नृवीरौ तौ विरेजतुः ॥
01-181-037a	तेषां माता बहुविधं विनाशं पर्यचिन्तयत् ।
01-181-037c	अनागच्छत्सु पुत्रेषु भैक्षकालेऽतिगच्छति ॥
01-181-038a	धार्तराष्ट्रैर्हता न स्युर्विज्ञाय कुरुपुंगवाः ।
01-181-038c	मायान्वितैर्वा रक्षोभिः सुघोरैर्दृढवैरिभिः ॥
01-181-039a	विपरीतं मतं जातं व्यासस्यापि महात्मनः ।
01-181-039c	इत्येवं चिन्तयामास सुतस्नेहान्विता पृथा ॥
01-181-040a	महत्यथापराह्णे तु घनैः सूर्य इवावृतः ।

01-181-040c ब्राह्मणैः प्राविशत्तत्र जिष्णुर्ब्रह्मपुरस्कृतः ॥

01-182-001 वैशंपायन उवाच

01-182-001a गत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां; पार्थौ पृथां प्राप्य महानुभावौ ।

01-182-001c तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतौ; भिक्षेत्यथावेदयतां नराग्र्यौ ॥

01-182-002a कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रा;नुवाच भुङ्क्तेति समेत्य सर्वे ।

01-182-002c पश्चात्तु कुन्ती प्रसमीक्ष्य कन्यां; कष्टं मया भाषितमित्युवाच ॥

01-182-003a साधर्मभीता हि विलज्जमाना; तां याज्ञसेनीं परमप्रतीताम् ।

01-182-003c पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुन्ती; युधिष्ठिरं वाक्यमुवाच चेदम् ॥

01-182-004a इयं हि कन्या द्रुपदस्य राज्ञःस्तवानुजाभ्यां मयि संनिसृष्टा ।

01-182-004c यथोचितं पुत्र मयापि चोक्तं; समेत्य भुङ्क्तेति नृप प्रमादात् ॥

01-182-005a कथं मया नानृतमुक्तमद्य; भवेत्कुरूणामृषभ ब्रवीहि ।

01-182-005c पाञ्चालराजस्य सुतामधर्मो; न चोपवर्तेत नभूतपूर्वः ॥

01-182-006a मुहूर्तमात्रं त्वनुचिन्त्य राजा; युधिष्ठिरो मातरमुत्तमौजाः ।

01-182-006c कुन्तीं समाश्वास्य कुरुप्रवीरो; धनंजयं वाक्यमिदं बभाषे ॥

01-182-007a त्वया जिता पाण्डव याज्ञसेनी; त्वया च तोषिष्यति राजपुत्री ।

01-182-007c प्रज्वालयतां हूयतां चापि वह्निर्गृहाण पाणिं विधिवत्त्वमस्याः ॥

01-182-008 अर्जुन उवाच

01-182-008a मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं; कृथा न धर्मो ह्ययमीप्सितोऽन्यैः ।

01-182-008c भवान्निवेश्यः प्रथमं ततोऽयं; भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्मा ॥

01-182-009a अहं ततो नकुलोऽनन्तरं मे; माद्रीसुतः सहदेवो जघन्यः ।

01-182-009c वृकोदरोऽहं च यमौ च राज;न्नियं च कन्या भवतः स्म सर्वे ॥

01-182-010a एवंगते यत्करणीयमत्र; धर्म्यं यशस्यं कुरु तत्प्रचिन्त्य ।

01-182-010c पाञ्चालराजस्य च यत्प्रियं स्या;त्तद्ब्रूहि सर्वे स्म वशे स्थितास्ते ॥

01-182-011 वैशंपायन उवाच

01-182-011a ते दृष्ट्वा तत्र तिष्ठन्तीं सर्वे कृष्णां यशस्विनीम् ।

01-182-011c संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ॥

01-182-012a तेषां हि द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषाममितौजसाम् ।

01-182-012c संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन्मनोभवः ॥

01-182-013a काम्यं रूपं हि पाञ्चाल्या विधात्रा विहितं स्वयम् ।

01-182-013c बभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वभूतमनोहरम् ॥

- 01-182-014a तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 01-182-014c द्वैपायनवचः कृत्स्नं संस्मरन्वै नरर्षभ ॥
 01-182-015a अब्रवीत्स हि तान्भ्रातृन्मिथोभेदभयान्नृपः ।
 01-182-015c सर्वेषां द्रौपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा ॥

01-183-001 वैशंपायन उवाच

- 01-183-001a भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्य सर्वे; ज्येष्ठस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीम् ।
 01-183-001c तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभिः; रासां चक्रुरथ तत्रामितौजाः ॥
 01-183-002a वृष्णिप्रवीरस्तु कुरुप्रवीरा; नाशङ्कमानः सहरौहिणेयः ।
 01-183-002c जगाम तां भार्गवकर्मशालां; यत्रासते ते पुरुषप्रवीराः ॥
 01-183-003a तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घबाहुं; ददर्श कृष्णः सहरौहिणेयः ।
 01-183-003c अजातशत्रुं परिवार्य तांश्च; उपोपविष्टाञ्ज्वलनप्रकाशान् ॥
 01-183-004a ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य; कुन्तीसुतं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 01-183-004c कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादौ; युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ॥
 01-183-005a तथैव तस्याप्यनु रौहिणेयः; स्तौ चापि हृष्टाः कुरवोऽभ्यनन्दन् ।
 01-183-005c पितृष्वसुश्चापि यदुप्रवीरा; वगृह्णतां भारतमुख्य पादौ ॥
 01-183-006a अजातशत्रुश्च कुरुप्रवीरः; पप्रच्छ कृष्णं कुशलं निवेद्य ।
 01-183-006c कथं वयं वासुदेव त्वयेह; गूढा वसन्तो विदिताः स्म सर्वे ॥
 01-183-007a तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य; गूढोऽप्यग्निर्जायत एव राजन् ।
 01-183-007c तं विक्रमं पाण्डवेयानतीत्य; कोऽन्यः कर्ता विद्यते मानुषेषु ॥
 01-183-008a दिष्ट्या तस्मात्पावकात्संप्रमुक्ता; यूयं सर्वे पाण्डवाः शत्रुसाहाः ।
 01-183-008c दिष्ट्या पापो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः; सहामात्यो न सकामोऽभविष्यत् ॥
 01-183-009a भद्रं वोऽस्तु निहितं यद्गुहायां; विवर्धध्वं ज्वलन इवेध्यमानः ।
 01-183-009c मा वो विद्युः पार्थिवाः केचनेह; यास्यावहे शिबिरायैव तावत् ॥
 01-183-009e सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनाव्ययश्रीः; प्रायाच्छीघ्रं बलदेवेन सार्धम् ॥

01-184-001 वैशंपायन उवाच

- 01-184-001a धृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाल्यः पृष्ठतः कुरुनन्दनौ ।
 01-184-001c अन्वगच्छत्तदा यान्तौ भार्गवस्य निवेशनम् ॥
 01-184-002a सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः ।
 01-184-002c स्वयमारान्निविष्टोऽभूद्भार्गवस्य निवेशने ॥
 01-184-003a सायेऽथ भीमस्तु रिपुप्रमाथी; जिष्णुर्यमौ चापि महानुभावौ ।

01-184-003c	भैक्षं चरित्वा तु युधिष्ठिराय; निवेदयां चक्रुरदीनसत्त्वाः ॥
01-184-004a	ततस्तु कुन्ती द्रुपदात्मजां ता;मुवाच काले वचनं वदान्या ।
01-184-004c	अतोऽग्रमादाय कुरुष्व भद्रे; बलिं च विप्राय च देहि भिक्षाम् ॥
01-184-005a	ये चान्नमिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः; परिश्रिता ये परितो मनुष्याः ।
01-184-005c	ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्र;मर्धं चतुर्णां मम चात्मनश्च ॥
01-184-006a	अर्धं च भीमाय ददाहि भद्रे; य एष मत्तर्षभतुल्यरूपः ।
01-184-006c	श्यामो युवा संहननोपपन्न; एषो हि वीरो बहुभुक्सदैव ॥
01-184-007a	सा हृष्टरूपैव तु राजपुत्री; तस्या वचः साध्वविशङ्कमाना ।
01-184-007c	यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी; ते चापि सर्वेऽभ्यवजहुरन्नम् ॥
01-184-008a	कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार; माद्रीसुतः सहदेवस्तरस्वी ।
01-184-008c	यथात्मीयान्यजिनानि सर्वे; संस्तीर्य वीराः सुषुपर्धरण्याम् ॥
01-184-009a	अगस्त्यशास्तामभितो दिशं तु; शिरांसि तेषां कुरुसत्तमानाम् ।
01-184-009c	कुन्ती पुरस्तात्तु बभूव तेषां; कृष्णा तिरश्चैव बभूव पत्तः ॥
01-184-010a	अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः; पादोपधानेव कृता कुशेषु ।
01-184-010c	न तत्र दुःखं च बभूव तस्या; न चावमेने कुरुपुंगवांस्तान् ॥
01-184-011a	ते तत्र शूराः कथयां बभूवुः; कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः ।
01-184-011c	अस्त्राणि दिव्यानि रथांश्च नागा;न्खड्गान्गदाश्चापि परश्वधांश्च ॥
01-184-012a	तेषां कथास्ताः परिकीर्त्यमानाः; पाञ्चालराजस्य सुतस्तदानीम् ।
01-184-012c	शुश्राव कृष्णां च तथा निषण्णां; ते चापि सर्वे ददृशुर्मनुष्याः ॥
01-184-013a	धृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्व; वृत्तं तेषां कथितं चैव रात्रौ ।
01-184-013c	सर्वं राज्ञे द्रुपदायाखिलेन; निवेदयिष्यंस्त्वरितो जगाम ॥
01-184-014a	पाञ्चालराजस्तु विषण्णरूप;स्तान्पाण्डवानप्रतिविन्दमानः ।
01-184-014c	धृष्टद्युम्नं पर्यपृच्छन्महात्मा; क्व सा गता केन नीता च कृष्णा ॥
01-184-015a	कच्चिन्न शूद्रेण न हीनजेन; वैश्येन वा करदेनोपपन्ना ।
01-184-015c	कच्चित्पदं मूर्ध्नि न मे निदिग्धं; कच्चिन्माला पतिता न श्मशाने ॥
01-184-016a	कच्चित्सवर्णप्रवरो मनुष्य; उद्रिक्तवर्णोऽप्युत वेह कच्चित् ।
01-184-016c	कच्चिन्न वामो मम मूर्ध्नि पादः; कृष्णाभिमर्शेन कृतोऽद्य पुत्र ॥
01-184-017a	कच्चिच्च यक्ष्ये परमप्रतीतः; संयुज्य पार्थेन नरर्षभेण ।
01-184-017c	ब्रवीहि तत्त्वेन महानुभावः; कोऽसौ विजेता दुहितुर्ममाद्य ॥
01-184-018a	विचित्रवीर्यस्य तु कच्चिदद्य; कुरुप्रवीरस्य धरन्ति पुत्राः ।
01-184-018c	कच्चित्तु पार्थेन यवीयसाद्य; धनुर्गृहीतं निहतं च लक्ष्यम् ॥

01-185-001

वैशंपायन उवाच

- 01-185-001a ततस्तथोक्तः परिहृष्टरूपः; पित्रे शशंसाथ स राजपुत्रः ।
 01-185-001c धृष्टद्युम्नः सोमकानां प्रबर्हो; वृत्तं यथा येन हता च कृष्णा ॥
 01-185-002a योऽसौ युवा स्वायतलोहिताक्षः; कृष्णाजिनी देवसमानरूपः ।
 01-185-002c यः कार्मुकाग्र्यं कृतवानधिज्यं; लक्ष्यं च तत्पातितवान्पृथिव्याम् ॥
 01-185-003a असज्जमानश्च गतस्तरस्वी; वृतो द्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ।
 01-185-003c चक्राम वज्रीव दितेः सुतेषु; सर्वैश्च देवैरृषिभिश्च जुष्टः ॥
 01-185-004a कृष्णा च गृह्याजिनमन्वयात्तं; नागं यथा नागवधूः प्रहृष्टा ।
 01-185-004c अमृष्यमाणेषु नराधिपेषु; क्रुद्धेषु तं तत्र समापतत्सु ॥
 01-185-005a ततोऽपरः पार्थिवराजमध्ये; प्रवृद्धमारुज्य महीप्ररोहम् ।
 01-185-005c प्रकालयन्नेव स पार्थिवौघा; न्क्रुद्धोऽन्तकः प्राणभृतो यथैव ॥
 01-185-006a तौ पार्थिवानां मिषतां नरेन्द्र; कृष्णामुपादाय गतौ नराग्र्यौ ।
 01-185-006c विभ्राजमानाविव चन्द्रसूर्यौ; बाह्यां पुराद्भार्गवकर्मशालाम् ॥
 01-185-007a तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्य; तेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः ।
 01-185-007c तथाविधैरेव नरप्रवीरै; रूपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥
 01-185-008a तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादा; वुक्त्वा च कृष्णामभिवादयेति ।
 01-185-008c स्थितौ च तत्रैव निवेद्य कृष्णां; भैक्षप्रचाराय गता नराग्र्याः ॥
 01-185-009a तेषां तु भैक्षं प्रतिगृह्य कृष्णा; कृत्वा बलिं ब्राह्मणसाच्च कृत्वा ।
 01-185-009c तां चैव वृद्धां परिविष्य तांश्च; नरप्रवीरान्स्वयमप्यभुङ्क्त ॥
 01-185-010a सुप्तास्तु ते पार्थिव सर्व एव; कृष्णा तु तेषां चरणोपधानम् ।
 01-185-010c आसीत्पृथिव्यां शयनं च तेषां; दर्भाजिनाग्र्यास्तरणोपपन्नम् ॥
 01-185-011a ते नर्दमाना इव कालमेघाः; कथा विचित्राः कथयां बभूवुः ।
 01-185-011c न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथास्ता; न च द्विजातेः कथयन्ति वीराः ॥
 01-185-012a निःसंशयं क्षत्रियपुंगवास्ते; यथा हि युद्धं कथयन्ति राजन् ।
 01-185-012c आशा हि नो व्यक्तमियं समृद्धा; मुक्तान्हि पार्थाञ्शृणुमोऽग्निदाहात् ॥
 01-185-013a यथा हि लक्ष्यं निहतं धनुश्च; सज्यं कृतं तेन तथा प्रसह्य ।
 01-185-013c यथा च भाषन्ति परस्परं ते; छन्ना ध्रुवं ते प्रचरन्ति पार्थाः ॥
 01-185-014a ततः स राजा द्रुपदः प्रहृष्टः; पुरोहितं प्रेषयां तत्र चक्रे ।
 01-185-014c विद्याम युष्मानिति भाषमाणो; महात्मनः पाण्डुसुताः स्थ कच्चित् ॥
 01-185-015a गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोधः; गत्वा प्रशंसामभिधाय तेषाम् ।
 01-185-015c वाक्यं यथावन्नृपतेः समग्रं; मुवाच तान्स क्रमवित्क्रमेण ॥

- 01-185-016a विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः; पाञ्चालराजो द्रुपदो वरार्हाः ।
 01-185-016c लक्ष्यस्य वेद्धारमिमं हि दृष्ट्वा; हर्षस्य नान्तं परिपश्यते सः ॥
 01-185-017a तदाचङ्द्वं ज्ञातिकुलानुपूर्वी; पदं शिरःसु द्विषतां कुरुध्वम् ।
 01-185-017c प्रह्लादयध्वं हृदयं ममेदं; पाञ्चालराजस्य सहानुगस्य ॥
 01-185-018a पाण्डुर्हि राजा द्रुपदस्य राज्ञः; प्रियः सखा चात्मसमो बभूव ।
 01-185-018c तस्यैष कामो दुहिता ममेयं; स्नुषा यदि स्यादिति कौरवस्य ॥
 01-185-019a अयं च कामो द्रुपदस्य राज्ञो; हृदि स्थितो नित्यमनिन्दिताङ्गाः ।
 01-185-019c यदर्जुनो वै पृथुदीर्घबाहु; धर्मेण विन्देत सुतां ममेति ॥
 01-185-020a तथोक्तवाक्यं तु पुरोहितं तं; स्थितं विनीतं समुदीक्ष्य राजा ।
 01-185-020c समीपस्थं भीममिदं शशास; प्रदीयतां पाद्यमर्घ्यं तथास्मै ॥
 01-185-021a मान्यः पुरोधो द्रुपदस्य राज्ञः; स्तस्मै प्रयोज्याभ्यधिकैव पूजा ।
 01-185-021c भीमस्तथा तत्कृतवान् नरेन्द्र; तां चैव पूजां प्रतिसंगृहीत्वा ॥
 01-185-022a सुखोपविष्टं तु पुरोहितं तं; युधिष्ठिरो ब्राह्मणमित्युवाच ।
 01-185-022c पाञ्चालराजेन सुता निसृष्टा; स्वधर्मदृष्टेन यथानुकामम् ॥
 01-185-023a प्रदिष्टशुल्का द्रुपदेन राज्ञा; सानेन वीरेण तथानुवृत्ता ।
 01-185-023c न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा; न जीवशिल्पे न कुले न गोत्रे ॥
 01-185-024a कृतेन सज्येन हि कार्मुकेण; विद्धेन लक्ष्येण च संनिसृष्टा ।
 01-185-024c सेयं तथानेन महात्मनेह; कृष्णा जिता पार्थिवसंघमध्ये ॥
 01-185-025a नैवंगते सौमकिरद्य राजा; संतापमर्हत्यसुखाय कर्तुम् ।
 01-185-025c कामश्च योऽसौ द्रुपदस्य राज्ञः; स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य ॥
 01-185-026a अप्राप्यरूपां हि नरेन्द्रकन्या; मिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये ।
 01-185-026c न तद्धनुर्मन्दबलेन शक्यं; मौर्व्यां समायोजयितुं तथा हि ॥
 01-185-026e न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन; लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यम् ॥
 01-185-027a तस्मान्न तापं दुहितुर्निमित्तं; पाञ्चालराजोऽर्हति कर्तुमद्य ।
 01-185-027c न चापि तत्पातनमन्यथेह; कर्तुं विषह्यं भुवि मानवेन ॥
 01-185-028a एवं ब्रुवत्येव युधिष्ठिरे तु; पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्यः ।
 01-185-028c तत्राजगामाशु नरो द्वितीयो; निवेदयिष्यन्निह सिद्धमन्नम् ॥

01-186-001 दूत उवाच

- 01-186-001a जन्यार्थमन्नं द्रुपदेन राज्ञा; विवाहहेतोरुपसंस्कृतं च ।
 01-186-001c तदाप्नुवध्वं कृतसर्वकार्याः; कृष्णा च तत्रैव चिरं न कार्यम् ॥
 01-186-002a इमे रथाः काञ्चनपद्मचित्राः; सदश्वयुक्ता वसुधाधिपार्हाः ।

01-186-002c एतान्समारुह्य परैत सर्वे; पाञ्चालराजस्य निवेशनं तत् ॥

01-186-003 वैशंपायन उवाच

01-186-003a ततः प्रयाताः कुरुपुंगवास्ते; पुरोहितं तं प्रथमं प्रयाप्य ।

01-186-003c आस्थाय यानानि महान्ति तानि; कुन्ती च कृष्णा च सहैव याते ॥

01-186-004a श्रुत्वा तु वाक्यानि पुरोहितस्य; यान्युक्तवान्भारत धर्मराजः ।

01-186-004c जिज्ञासयैवाथ कुरुत्तमानां; द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥

01-186-005a फलानि माल्यानि सुसंस्कृतानि; चर्माणि वर्माणि तथासनानि ।

01-186-005c गाश्चैव राजन्नथ चैव रज्जु;र्द्रव्याणि चान्यानि कृषीनिमित्तम् ॥

01-186-006a अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः; सर्वाणि क्लृप्तान्यखिलेन तत्र ।

01-186-006c क्रीडानिमित्तानि च यानि तानि; सर्वाणि तत्रोपजहार राजा ॥

01-186-007a रथाश्चवर्माणि च भानुमन्ति; खड्गा महान्तोऽश्वरथाश्च चित्राः ।

01-186-007c धनूंषि चाग्राणि शराश्च मुख्याः; शक्त्यृष्टयः काञ्चनभूषिताश्च ॥

01-186-008a प्रासा भुशुण्ड्यश्च परश्वधाश्च; सांग्रामिकं चैव तथैव सर्वम् ।

01-186-008c शय्यासनान्युत्तमसंस्कृतानि; तथैव चासन्विविधानि तत्र ॥

01-186-009a कुन्ती तु कृष्णां परिगृह्य साध्वी;मन्तःपुरं द्रुपदस्याविवेष ।

01-186-009c स्त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं; प्रत्यर्चयां चक्रुरदीनसत्त्वाः ॥

01-186-010a तान्सिंहविक्रान्तगतीनवेक्ष्य; महर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ।

01-186-010c गूढोत्तरांसान्भुजगेन्द्रभोग;प्रलम्बबाहून्पुरुषप्रवीरान् ॥

01-186-011a राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे; पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव ।

01-186-011c प्रेष्ठ्याश्च सर्वे निखिलेन राज;न्हर्षं समापेतुरतीव तत्र ॥

01-186-012a ते तत्र वीराः परमासनेषु; सपादपीठेष्वविशङ्कमानाः ।

01-186-012c यथानुपूर्व्यां विविशुर्नराग्रा;स्तदा महार्हेषु न विस्मयन्तः ॥

01-186-013a उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं; पात्रीषु जाम्बूनदराजतीषु ।

01-186-013c दासाश्च दास्यश्च सुमृष्टवेषाः; भोजापकाश्चाप्युपजहुरन्नम् ॥

01-186-014a ते तत्र भुक्त्वा पुरुषप्रवीरा; यथानुकामं सुभृशं प्रतीताः ।

01-186-014c उत्क्रम्य सर्वाणि वसूनि तत्र; सांग्रामिकान्याविविशुर्नृवीराः ॥

01-186-015a तल्लक्षयित्वा द्रुपदस्य पुत्रो; राजा च सर्वैः सह मन्त्रिमुख्यैः ।

01-186-015c समर्चयामासुरुपेत्य हृष्टाः; कुन्तीसुतान्पार्थिवपुत्रपौत्रान् ॥

01-187-001 वैशंपायन उवाच

01-187-001a तत आहूय पाञ्चाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

- 01-187-001c परिग्रहेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः ॥
- 01-187-002a पर्यपृच्छददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवर्चसम् ।
- 01-187-002c कथं जानीम भवतः क्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥
- 01-187-003a वैश्यान्वा गुणसंपन्नानुत वा शूद्रयोनिजान् ।
- 01-187-003c मायामास्थाय वा सिद्धांश्चरतः सर्वतोदिशम् ॥
- 01-187-004a कृष्णाहेतोरनुप्राप्तान्दिवः संदर्शनार्थिनः ।
- 01-187-004c ब्रवीतु नो भवान्सत्यं संदेहो ह्यत्र नो महान् ॥
- 01-187-005a अपि नः संशयस्यान्ते मनस्तुष्टिरिहाविशेत् ।
- 01-187-005c अपि नो भागधेयानि शुभानि स्युः परंतप ॥
- 01-187-006a कामया ब्रूहि सत्यं त्वं सत्यं राजसु शोभते ।
- 01-187-006c इष्टापूर्तेन च तथा वक्तव्यमनृतं न तु ॥
- 01-187-007a श्रुत्वा ह्यमरसंकाश तव वाक्यमरिंदम ।
- 01-187-007c ध्रुवं विवाहकरणमास्थास्यामि विधानतः ॥

01-187-008 युधिष्ठिर उवाच

- 01-187-008a मा राजन्विमना भूस्त्वं पाञ्चाल्य प्रीतिरस्तु ते ।
- 01-187-008c ईप्सितस्ते ध्रुवः कामः संवृत्तोऽयमसंशयम् ॥
- 01-187-009a वयं हि क्षत्रिया राजन्पाण्डोः पुत्रा महात्मनः ।
- 01-187-009c ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेयं भीमसेनार्जुनाविमौ ॥
- 01-187-009e याभ्यां तव सुता राजन्निर्जिता राजसंसदि ॥
- 01-187-010a यमौ तु तत्र राजेन्द्र यत्र कृष्णा प्रतिष्ठिता ।
- 01-187-010c व्येतु ते मानसं दुःखं क्षत्रियाः स्मो नरर्षभ ॥
- 01-187-010e पद्मिनीव सुतेयं ते हृदादन्यं हृदं गता ॥
- 01-187-011a इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्ब्रवीमि ते ।
- 01-187-011c भवान्हि गुरुरस्माकं परमं च परायणम् ॥

01-187-012 वैशंपायन उवाच

- 01-187-012a ततः स द्रुपदो राजा हर्षव्याकुललोचनः ।
- 01-187-012c प्रतिवक्तुं तदा युक्तं नाशकत्तं युधिष्ठिरम् ॥
- 01-187-013a यत्नेन तु स तं हर्षं संनिगृह्य परंतपः ।
- 01-187-013c अनुरूपं ततो राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥
- 01-187-014a पप्रच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रद्रुताः पुरा ।

- 01-187-014c स तस्मै सर्वमाचख्यावानुपूर्व्येण पाण्डवः ॥
- 01-187-015a तच्छ्रुत्वा द्रुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितम् ।
- 01-187-015c विगर्हयामास तदा धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥
- 01-187-016a आश्वासयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
- 01-187-016c प्रतिजज्ञे च राज्याय द्रुपदो वदतां वरः ॥
- 01-187-017a ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि ।
- 01-187-017c यमौ च राज्ञा संदिष्टौ विविशुर्भवनं महत् ॥
- 01-187-018a तत्र ते न्यवसन् राजन्यज्ञसेनेन पूजिताः ।
- 01-187-018c प्रत्याश्वस्तांस्ततो राजा सह पुत्रैरुवाच तान् ॥
- 01-187-019a गृह्णातु विधिवत्पाणिमद्यैव कुरुनन्दनः ।
- 01-187-019c पुण्येऽहनि महाबाहुरर्जुनः कुरुतां क्षणम् ॥
- 01-187-020a ततस्तमब्रवीद्राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
- 01-187-020c ममापि दारसंबन्धः कार्यस्तावद्विशां पते ॥

01-187-021 द्रुपद उवाच

- 01-187-021a भवान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्मम ।
- 01-187-021c यस्य वा मन्यसे वीर तस्य कृष्णामुपादिश ॥

01-187-022 युधिष्ठिर उवाच

- 01-187-022a सर्वेषां द्रौपदी राजन्महिषी नो भविष्यति ।
- 01-187-022c एवं हि व्याहृतं पूर्वं मम मात्रा विशां पते ॥
- 01-187-023a अहं चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः ।
- 01-187-023c पार्थेन विजिता चैषा रत्नभूता च ते सुता ॥
- 01-187-024a एष नः समयो राजत्रत्नस्य सहभोजनम् ।
- 01-187-024c न च तं हातुमिच्छामः समयं राजसत्तम ॥
- 01-187-025a सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषी नो भविष्यति ।
- 01-187-025c आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करम् ॥

01-187-026 द्रुपद उवाच

- 01-187-026a एकस्य बह्व्यो विहिता महिष्यः कुरुनन्दन ।
- 01-187-026c नैकस्या बहवः पुंसो विधीयन्ते कदाचन ॥
- 01-187-027a लोकवेदविरुद्धं त्वं नाधर्मं धार्मिकः शुचिः ।
- 01-187-027c कर्तुमर्हसि कौन्तेय कस्मात्ते बुद्धिरीदृशी ॥

01-187-028 युधिष्ठिर उवाच

- 01-187-028a सूक्ष्मो धर्मो महाराज नास्य विद्वो वयं गतिम् ।
 01-187-028c पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं वर्तमानुयामहे ॥
 01-187-029a न मे वागनृतं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः ।
 01-187-029c एवं चैव वदत्यम्बा मम चैव मनोगतम् ॥
 01-187-030a एष धर्मो ध्रुवो राजंश्चरैनमविचारयन् ।
 01-187-030c मा च तेऽत्र विशङ्का भूत्कथंचिदपि पार्थिव ॥

01-187-031 द्रुपद उवाच

- 01-187-031a त्वं च कुन्ती च कौन्तेय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः ।
 01-187-031c कथयन्त्वितिकर्तव्यं श्वः काले करवामहे ॥

01-187-032 वैशंपायन उवाच

- 01-187-032a ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत ।
 01-187-032c अथ द्वैपायनो राजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ॥

01-188-001 वैशंपायन उवाच

- 01-188-001a ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाञ्चाल्यश्च महायशाः ।
 01-188-001c प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं दृष्ट्वाभ्यपूजयन् ॥
 01-188-002a प्रतिनन्द्य स तान्सर्वान्पृष्ट्वा कुशलमन्ततः ।
 01-188-002c आसने काञ्चने शुभ्रे निषसाद महामनाः ॥
 01-188-003a अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा ।
 01-188-003c आसनेषु महार्हेषु निषेदुर्द्विपदां वराः ॥
 01-188-004a ततो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः ।
 01-188-004c पप्रच्छ तं महात्मानं द्रौपद्यर्थे विशां पतिः ॥
 01-188-005a कथमेका बहूनां स्यान्न च स्याद्धर्मसंकरः ।
 01-188-005c एतन्नो भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथातथम् ॥

01-188-006 व्यास उवाच

- 01-188-006a अस्मिन्धर्मे विप्रलम्भे लोकवेदविरोधके ।
 01-188-006c यस्य यस्य मतं यद्यच्छ्रोतुमिच्छामि तस्य तत् ॥

01-188-007 द्रुपद उवाच

- 01-188-007a अधर्मोऽयं मम मतो विरुद्धो लोकवेदयोः ।

- 01-188-007c न ह्येका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ॥
 01-188-008a न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः ।
 01-188-008c न च धर्मोऽप्यनेकस्थश्चरितव्यः सनातनः ॥
 01-188-009a अतो नाहं करोम्येवं व्यवसायं क्रियां प्रति ।
 01-188-009c धर्मसंदेहसंदिग्धं प्रतिभाति हि मामिदम् ॥

01-188-010 धृष्टद्युम्न उवाच

- 01-188-010a यवीयसः कथं भार्या ज्येष्ठो भ्राता द्विजर्षभ ।
 01-188-010c ब्रह्मन्समभिवर्तेत सद्वृत्तः संस्तपोधन ॥
 01-188-011a न तु धर्मस्य सूक्ष्मत्वाद्गतिं विद्मः कथंचन ।
 01-188-011c अधर्मो धर्म इति वा व्यवसायो न शक्यते ॥
 01-188-012a कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मंस्ततो न व्यवसाम्यहम् ।
 01-188-012c पञ्चानां महिषी कृष्णा भवत्विति कथंचन ॥

01-188-013 युधिष्ठिर उवाच

- 01-188-013a न मे वागनृतं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः ।
 01-188-013c वर्तते हि मनो मेऽत्र नैषोऽधर्मः कथंचन ॥
 01-188-014a श्रूयते हि पुराणेऽपि जटिला नाम गौतमी ।
 01-188-014c ऋषीनध्यासितवती सप्त धर्मभृतां वर ॥
 01-188-015a गुरोश्च वचनं प्राहुर्धर्मं धर्मज्ञसत्तम ।
 01-188-015c गुरूणां चैव सर्वेषां जनित्री परमो गुरुः ॥
 01-188-016a सा चाप्युक्तवती वाचं भैक्षवद्भुज्यतामिति ।
 01-188-016c तस्मादेतदहं मन्ये धर्मं द्विजवरोत्तम ॥

01-188-017 कुन्त्युवाच

- 01-188-017a एवमेतद्यथाहायं धर्मचारी युधिष्ठिरः ।
 01-188-017c अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येयमनृतात्कथम् ॥

01-188-018 व्यास उवाच

- 01-188-018a अनृतान्मोक्ष्यसे भद्रे धर्मश्रैष सनातनः ।
 01-188-018c न तु वक्ष्यामि सर्वेषां पाञ्चाल शृणु मे स्वयम् ॥
 01-188-019a यथायं विहितो धर्मो यतश्चायं सनातनः ।
 01-188-019c यथा च प्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः ॥

01-188-020 वैशंपायन उवाच

- 01-188-020a तत उत्थाय भगवान्व्यासो द्वैपायनः प्रभुः ।
 01-188-020c करे गृहीत्वा राजानं राजवेश्म समाविशत् ॥
 01-188-021a पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 01-188-021c विचेतसस्ते तत्रैव प्रतीक्षन्ते स्म तावुभौ ॥
 01-188-022a ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने ।
 01-188-022c आचख्यौ तद्यथा धर्मो बहूनामेकपत्निता ॥

01-189-001 व्यास उवाच

- 01-189-001a पुरा वै नैमिषारण्ये देवाः सत्रमुपासते ।
 01-189-001c तत्र वैवस्वतो राजञ्शामित्रमकरोत्तदा ॥
 01-189-002a ततो यमो दीक्षितस्तत्र राजन्नामारयत्किञ्चिदपि प्रजाभ्यः ।
 01-189-002c ततः प्रजास्ता बहुला बभूवुः; कालातिपातान्मरणात्प्रहीणाः ॥
 01-189-003a ततस्तु शक्रो वरुणः कुबेरः; साध्या रुद्रा वसवश्चाश्विनौ च ।
 01-189-003c प्रणेतारं भुवनस्य प्रजापतिं; समाजग्मुस्तत्र देवास्तथान्ये ॥
 01-189-004a ततोऽब्रुवँल्लोकगुरुं समेता; भयं नस्तीत्रं मानुषाणां विवृद्ध्या ।
 01-189-004c तस्माद्भयादुद्विजन्तः सुखेप्सवः; प्रयाम सर्वे शरणं भवन्तम् ॥

01-189-005 ब्रह्मोवाच

- 01-189-005a किं वो भयं मानुषेभ्यो यूयं सर्वे यदामराः ।
 01-189-005c मा वो मर्त्यसकाशाद्वै भयं भवतु कर्हिचित् ॥

01-189-006 देवा ऊचुः

- 01-189-006a मर्त्या ह्यमर्त्याः संवृत्ता न विशेषोऽस्ति कश्चन ।
 01-189-006c अविशेषादुद्विजन्तो विशेषार्थमिहागताः ॥

01-189-007 ब्रह्मोवाच

- 01-189-007a वैवस्वतो व्यापृतः सत्रहेतोःस्तेन त्विमे न म्रियन्ते मनुष्याः ।
 01-189-007c तस्मिन्नेकाग्रे कृतसर्वकार्ये; तत एषां भवितैवान्तकालः ॥
 01-189-008a वैवस्वतस्यापि तनुर्विभूता; वीर्येण युष्माकमुत प्रयुक्ता ।
 01-189-008c सैषामन्तो भविता ह्यन्तकाले; तनुर्हि वीर्यं भविता नरेषु ॥

01-189-009 व्यास उवाच

- 01-189-009a ततस्तु ते पूर्वजदेववाक्यं; श्रुत्वा देवा यत्र देवा यजन्ते ।

- 01-189-009c समासीनास्ते समेता महाबला; भागीरथ्यां ददृशुः पुण्डरीकम् ॥
- 01-189-010a दृष्ट्वा च तद्विस्मितास्ते बभूवुःस्तेषामिन्द्रस्तत्र शूरो जगाम ।
- 01-189-010c सोऽपश्यद्योषामथ पावकप्रभां; यत्र गङ्गा सततं संप्रसूता ॥
- 01-189-011a सा तत्र योषा रुदती जलार्थिनी; गङ्गां देवीं व्यवगाह्यावतिष्ठत् ।
- 01-189-011c तस्याश्रुबिन्दुः पतितो जले वै; तत्पद्ममासीदथ तत्र काञ्चनम् ॥
- 01-189-012a तदद्भुतं प्रेक्ष्य वज्री तदानी;मपृच्छतां योषितमन्तिकाद्वै ।
- 01-189-012c का त्वं कथं रोदिषि कस्य हेतो;र्वाक्यं तथ्यं कामयेह ब्रवीहि ॥
- 01-189-013 **स्युवाच**
- 01-189-013a त्वं वेत्स्यसे मामिह यास्मि शक्र; यदर्थं चाहं रोदिमि मन्दभाग्या ।
- 01-189-013c आगच्छ राजन्पुरतोऽहं गमिष्ये; द्रष्टासि तद्रोदिमि यत्कृतेऽहम् ॥
- 01-189-014 **व्यास उवाच**
- 01-189-014a तां गच्छन्तीमन्वगच्छत्तदानीं; सोऽपश्यदारात्तरुणं दर्शनीयम् ।
- 01-189-014c सिंहासनस्थं युवतीसहायं; क्रीडन्तमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि ॥
- 01-189-015a तमब्रवीद्देवराजो ममेदं; त्वं विद्धि विश्वं भुवनं वशे स्थितम् ।
- 01-189-015c ईशोऽहमस्मीति समन्युरब्रवी;दृष्ट्वा तमक्षैः सुभृशं प्रमत्तम् ॥
- 01-189-016a क्रुद्धं तु शक्रं प्रसमीक्ष्य देवो; जहास शक्रं च शनैरुदैक्षत ।
- 01-189-016c संस्तम्भितोऽभूदथ देवराज;स्तेनेक्षितः स्थाणुरिवावतस्थे ॥
- 01-189-017a यदा तु पर्याप्तमिहास्य क्रीडया; तदा देवीं रुदतीं तामुवाच ।
- 01-189-017c आनीयतामेष यतोऽहमारा;न्मैनं दर्पः पुनरप्याविशेत् ॥
- 01-189-018a ततः शक्रः स्पृष्टमात्रस्तया तु; स्रस्तैरङ्गैः पतितोऽभूद्भ्रूण्याम् ।
- 01-189-018c तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजा; मैवं पुनः शक्र कृथाः कथंचित् ॥
- 01-189-019a विवर्तयैनं च महाद्रिराजं; बलं च वीर्यं च तवाप्रमेयम् ।
- 01-189-019c विवृत्य चैवाविश मध्यमस्य; यत्रासते त्वद्विधाः सूर्यभासः ॥
- 01-189-020a स तद्विवृत्य शिखरं महागिरे;स्तुल्यद्युतींश्चतुरोऽन्यान्ददर्श ।
- 01-189-020c स तानभिप्रेक्ष्य बभूव दुःखितः; कच्चिन्नाहं भविता वै यथेमे ॥
- 01-189-021a ततो देवो गिरिशो वज्रपाणिं; विवृत्य नेत्रे कुपितोऽभ्युवाच ।
- 01-189-021c दरीमेतां प्रविश त्वं शतक्रतो; यन्मां बाल्यादवमंस्थाः पुरस्तात् ॥
- 01-189-022a उक्तस्त्वेवं विभुना देवराजः; प्रवेपमानो भृशमेवाभिषङ्गात् ।
- 01-189-022c स्रस्तैरङ्गैरनिलेनेव नुनः;मश्वत्थपत्रं गिरिराजमूर्ध्नि ॥
- 01-189-023a स प्राञ्जलिर्विनतेनाननेन; प्रवेपमानः सहसैवमुक्तः ।

- 01-189-023c उवाच चेदं बहुरूपमुग्रं; द्रष्टा शेषस्य भगवंस्त्वं भवाद्य ॥
 01-189-024a तमब्रवीदुग्रधन्वा प्रहस्य; नैवंशीलाः शेषमिहाप्नुवन्ति ।
 01-189-024c एतेऽप्येवं भवितारः पुरस्ताः; तस्मादेतां दरिमाविश्य शोध्वम् ॥
 01-189-025a शेषोऽप्येवं भविता वो न संशयो; योनिं सर्वे मानुषीमाविशध्वम् ।
 01-189-025c तत्र यूयं कर्म कृत्वाविषह्यं; बहूनन्यान्निधनं प्रापयित्वा ॥
 01-189-026a आगन्तारः पुनरेवेन्द्रलोकं; स्वकर्मणा पूर्वजितं महार्हम् ।
 01-189-026c सर्वं मया भाषितमेतदेवं; कर्तव्यमन्यद्विविधार्थवच्च ॥

01-189-027 पूर्वेंद्रा ऊचुः

- 01-189-027a गमिष्यामो मानुषं देवलोका; दुराधरो विहितो यत्र मोक्षः ।
 01-189-027c देवास्त्वस्मानादधीरञ्जनन्यां; धर्मो वायुर्मघवानश्विनौ च ॥

01-189-028 व्यास उवाच

- 01-189-028a एतच्छ्रुत्वा वज्रपाणिर्वचस्तु; देवश्रेष्ठं पुनरेवेदमाह ।
 01-189-028c वीर्येणाहं पुरुषं कार्यहेतोः; र्दद्यामेषां पञ्चमं मत्प्रसूतम् ॥
 01-189-029a तेषां कामं भगवानुग्रधन्वा; प्रादादिष्टं सन्निसर्गाद्यथोक्तम् ।
 01-189-029c तां चाप्येषां योषितं लोककान्तां; श्रियं भार्या व्यदधान्मानुषेषु ॥
 01-189-030a तैरेव सार्धं तु ततः स देवो; जगाम नारायणमप्रमेयम् ।
 01-189-030c स चापि तद्व्यदधात्सर्वमेव; ततः सर्वे संबभूवुर्धरण्याम् ॥
 01-189-031a स चापि केशौ हरिरुद्वर्हः; शुक्लमेकमपरं चापि कृष्णम् ।
 01-189-031c तौ चापि केशौ विशतां यदूनां; कुले स्त्रियौ रोहिणीं देवकीं च ॥
 01-189-031e तयोरेको बलदेवो बभूव; कृष्णो द्वितीयः केशवः संबभूव ॥
 01-189-032a ये ते पूर्व शक्ररूपा निरुद्धा; स्तस्यां दर्यां पर्वतस्योत्तरस्य ।
 01-189-032c इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः; शक्रस्यांशः पाण्डवः सव्यसाची ॥
 01-189-033a एवमेते पाण्डवाः संबभूवुः; ये ते राजन्पूर्वमिन्द्रा बभूवुः ।
 01-189-033c लक्ष्मीश्रैषां पूर्वमेवोपदिष्टा; भार्या यैषा द्रौपदी दिव्यरूपा ॥
 01-189-034a कथं हि स्त्री कर्मणोऽन्ते महीतला; त्समुत्तिष्ठेदन्यतो दैवयोगात् ।
 01-189-034c यस्या रूपं सोमसूर्यप्रकाशं; गन्धश्चाग्र्यः क्रोशमात्रात्प्रवाति ॥
 01-189-035a इदं चान्यत्प्रीतिपूर्वं नरेन्द्र; ददामि ते वरमत्यद्भुतं च ।
 01-189-035c दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्त्वं; पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहैरुपेतान् ॥

01-189-036 वैशंपायन उवाच

- 01-189-036a ततो व्यासः परमोदारकर्मा; शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य राज्ञः ।

01-189-036c	चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तान्स सर्वा;त्राजापश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ॥
01-189-037a	ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः; शक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ।
01-189-037c	बद्धापीडांश्चारुरूपांश्च यूनो; व्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥
01-189-038a	दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिः सुवर्णैः;माल्यैश्चाग्र्यैः शोभमानानतीव ।
01-189-038c	साक्षात्त्र्यक्षान्वसवो वाथ दिव्या;नादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान् ॥
01-189-038e	तान्पूर्वेन्द्रानेवमीक्ष्याभिरूपा;न्प्रीतो राजा द्रुपदो विस्मितश्च ॥
01-189-039a	दिव्यां मायां तामवाप्याप्रमेयां; तां चैवाग्र्यां श्रियमिव रूपिणीं च ।
01-189-039c	योग्यां तेषां रूपतेजोयशोभिः; पत्नीमृद्धां दृष्टवान्पार्थिवेन्द्रः ॥
01-189-040a	स तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यरूपं; जग्राह पादौ सत्यवत्याः सुतस्य ।
01-189-040c	नैतच्चित्रं परमर्षे त्वयीति; प्रसन्नचेताः स उवाच चैनम् ॥

01-189-041 व्यास उवाच

01-189-041a	आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
01-189-041c	नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥
01-189-042a	तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शंकरम् ।
01-189-042c	तामुवाचेश्वरः प्रीतो वृणु काममिति स्वयम् ॥
01-189-043a	सैवमुक्ताब्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम् ।
01-189-043c	पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥
01-189-044a	ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतिमांस्तदा ।
01-189-044c	पञ्च ते पतयः श्रेष्ठा भविष्यन्तीति शंकरः ॥
01-189-045a	सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।
01-189-045c	एकं पतिं गुणोपेतं त्वत्तोऽर्हामीति वै तदा ॥
01-189-045e	तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ॥
01-189-046a	पञ्चकृत्वस्त्वया उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
01-189-046c	तत्तथा भविता भद्रे तव तद्भद्रमस्तु ते ॥
01-189-046e	देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ॥
01-189-047a	द्रुपदैषा हि सा जज्ञे सुता ते देवरूपिणी ।
01-189-047c	पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ॥
01-189-048a	स्वर्गश्रीः पाण्डवार्थाय समुत्पन्ना महामखे ।
01-189-048c	सेह तप्त्वा तपो घोरं दुहितृत्वं तवागता ॥
01-189-049a	सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा; पञ्चानामेका स्वकृतेन कर्मणा ।
01-189-049c	सृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयम्भुवा; श्रुत्वा राजन्द्रुपदेष्टुं कुरुष्व ॥

01-190-001

द्रुपद उवाच

- 01-190-001a अश्रुत्वैवं वचनं ते महर्षे; मया पूर्वं यतितं कार्यमेतत् ।
 01-190-001c न वै शक्यं विहितस्यापयातुं; तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥
 01-190-002a दिष्टस्य ग्रन्थिरनिवर्तनीयः; स्वकर्मणा विहितं नेह किञ्चित् ।
 01-190-002c कृतं निमित्तं हि वरैकहेतोःस्तदेवेदमुपपन्नं बहूनाम् ॥
 01-190-003a यथैव कृष्णोक्तवती पुरस्ता; नैकान्पतीन्मे भगवान्ददातु ।
 01-190-003c स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां; देवो हि वेद परमं यदत्र ॥
 01-190-004a यदि वायं विहितः शंकरेण; धर्मोऽधर्मो वा नात्र ममापराधः ।
 01-190-004c गृह्णन्त्विमे विधिवत्पाणिमस्या; यथोपजोषं विहितैषां हि कृष्णा ॥

01-190-005

वैशंपायन उवाच

- 01-190-005a ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराज; मद्य पुण्याहमुत पाण्डवेय ।
 01-190-005c अद्य पौष्यं योगमुपैति चन्द्रमाः; पाणिं कृष्णायास्त्वं गृहाणाद्य पूर्वम् ॥
 01-190-006a ततो राजा यज्ञसेनः सपुत्रो; जन्यार्थं युक्तं बहु तत्तदग्र्यम् ।
 01-190-006c समानयामास सुतां च कृष्णा; माप्लाव्य रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥
 01-190-007a ततः सर्वे सुहृदस्तत्र तस्य; समाजग्मुः सचिवा मन्त्रिणश्च ।
 01-190-007c द्रष्टुं विवाहं परमप्रतीता; द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः ॥
 01-190-008a तत्तस्य वेश्मार्थिजनोपशोभितं; विकीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम् ।
 01-190-008c महार्हरत्नौघविचित्रमाबभौ; दिवं यथा निर्मलतारकाचितम् ॥
 01-190-009a ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा; विभूषिताः कुण्डलिनो युवानः ।
 01-190-009c महार्हवस्त्रा वरचन्दनोक्षिताः; कृताभिषेकाः कृतमङ्गलक्रियाः ॥
 01-190-010a पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसा; सहैव धौम्येन यथाविधि प्रभो ।
 01-190-010c क्रमेण सर्वे विविशुश्च तत्सदो; महर्षभा गोष्ठमिवाभिनन्दिनः ॥
 01-190-011a ततः समाधाय स वेदपारगो; जुहाव मन्त्रैर्ज्वलितं हुताशनम् ।
 01-190-011c युधिष्ठिरं चाप्युपनीय मन्त्रवि; न्नियोजयामास सहैव कृष्णया ॥
 01-190-012a प्रदक्षिणं तौ प्रगृहीतपाणी; समानयामास स वेदपारगः ।
 01-190-012c ततोऽभ्यनुज्ञाय तमाजिशोभिनं; पुरोहितो राजगृहाद्विनिर्ययौ ॥
 01-190-013a क्रमेण चानेन नराधिपात्मजा; वरस्त्रियास्ते जगृहुस्तदा करम् ।
 01-190-013c अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणो; महारथाः कौरववंशवर्धनाः ॥
 01-190-014a इदं च तत्राद्भुतरूपमुत्तमं; जगाद विप्रर्षिरतीतमानुषम् ।
 01-190-014c महानुभावा किल सा सुमध्यमा; बभूव कन्यैव गते गतेऽहनि ॥
 01-190-015a कृते विवाहे द्रुपदो धनं ददौ; महारथेभ्यो बहुरूपमुत्तमम् ।

- 01-190-015c शतं रथानां वरहेमभूषिणां; चतुर्युजां हेमखलीनमालिनाम् ॥
 01-190-016a शतं गजानामभिपद्भिनां तथा; शतं गिरीणामिव हेमशृङ्गिणाम् ।
 01-190-016c तथैव दासीशतमग्रययौवनं; महार्हवेषाभरणाम्बरस्रजम् ॥
 01-190-017a पृथक्पृथक्चैव दशायुतान्वितं; धनं ददौ सौमकिरग्निसाक्षिकम् ।
 01-190-017c तथैव वस्त्राणि च भूषणानि; प्रभावयुक्तानि महाधनानि ॥
 01-190-018a कृते विवाहे च ततः स्म पाण्डवाः; प्रभूतरत्नामुपलभ्य तां श्रियम् ।
 01-190-018c विजहुरिन्द्रप्रतिमा महाबलाः; पुरे तु पाञ्चालनृपस्य तस्य ह ॥

01-191-001 वैशंपायन उवाच

- 01-191-001a पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य तु ।
 01-191-001c न बभूव भयं किञ्चिद्देवेभ्योऽपि कथंचन ॥
 01-191-002a कुन्तीमासाद्य ता नार्यो द्रुपदस्य महात्मनः ।
 01-191-002c नाम संकीर्तयन्त्यस्ताः पादौ जग्मुः स्वमूर्धभिः ॥
 01-191-003a कृष्णा च क्षौमसंवीता कृतकौतुकमङ्गला ।
 01-191-003c कृताभिवादना श्वश्वास्तस्थौ प्रह्वा कृताञ्जलिः ॥
 01-191-004a रूपलक्षणसंपन्नां शीलाचारसमन्विताम् ।
 01-191-004c द्रौपदीमवदत्प्रेम्णा पृथाशीर्वचनं स्नुषाम् ॥
 01-191-005a यथेन्द्राणी हरिहये स्वाहा चैव विभावसौ ।
 01-191-005c रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ॥
 01-191-006a यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती ।
 01-191-006c यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृषु ॥
 01-191-007a जीवसूर्वीरसूर्भद्रे बहुसौख्यसमन्विता ।
 01-191-007c सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी स्वनुव्रता ॥
 01-191-008a अतिथीनागतान्साधून्बालान्वृद्धान्गुरुंस्तथा ।
 01-191-008c पूजयन्त्या यथान्यायं शश्वद्गच्छन्तु ते समाः ॥
 01-191-009a कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
 01-191-009c अनु त्वमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सलम् ॥
 01-191-010a पतिभिर्निर्जितामुर्वीं विक्रमेण महाबलैः ।
 01-191-010c कुरु ब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधे महाक्रतौ ॥
 01-191-011a पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुनान्विते ।
 01-191-011c तान्याप्नुहि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतम् ॥
 01-191-012a यथा च त्वाभिनन्दामि वध्वद्य क्षौमसंवृताम् ।

01-191-012c	तथा भूयोऽभिनन्दिष्ये सूतपुत्रां गुणान्विताम् ॥
01-191-013a	ततस्तु कृतदारेभ्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणोद्धरिः ।
01-191-013c	मुक्तावैडूर्यचित्राणि हैमान्याभरणानि च ॥
01-191-014a	वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः ।
01-191-014c	कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ॥
01-191-015a	शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च ।
01-191-015c	वैडूर्यवज्रचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥
01-191-016a	रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्च स्वलंकृताः ।
01-191-016c	प्रेष्याः संप्रददौ कृष्णो नानादेश्याः सहस्रशः ॥
01-191-017a	गजान्विनीतान्भद्रांश्च सदश्वांश्च स्वलंकृतान् ।
01-191-017c	रथांश्च दान्तान्सौवर्णैः शुभैः पट्टैरलंकृतान् ॥
01-191-018a	कोटिशश्च सुवर्णं स तेषामकृतकं तथा ।
01-191-018c	वीतीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुसूदनः ॥
01-191-019a	तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-191-019c	मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ॥

01-192-001 वैशंपायन उवाच

01-192-001a	ततो राज्ञां चरैराप्तैश्चारः समुपनीयत ।
01-192-001c	पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा ॥
01-192-002a	येन तद्धनुरायम्य लक्ष्यं विद्धं महात्मना ।
01-192-002c	सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्धरः ॥
01-192-003a	यः शल्यं मद्राजानमुत्क्षिप्याभ्रामयद्वली ।
01-192-003c	त्रासयंश्चापि संक्रुद्धो वृक्षेण पुरुषात्रणे ॥
01-192-004a	न चापि संभ्रमः कश्चिदासीत्तत्र महात्मनः ।
01-192-004c	स भीमो भीमसंस्पर्शः शत्रुसेनाङ्गपातनः ॥
01-192-005a	ब्रह्मरूपधराञ्श्रुत्वा पाण्डुराजसुतांस्तदा ।
01-192-005c	कौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विस्मयः समजायत ॥
01-192-006a	सपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता ।
01-192-006c	पुनर्जातानिति स्मैतान्मन्यन्ते सर्वपार्थिवाः ॥
01-192-007a	धिककुर्वन्तस्तदा भीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवम् ।
01-192-007c	कर्मणा सुनृशंसेन पुरोचनकृतेन वै ॥
01-192-008a	वृत्ते स्वयंवरे चैव राजानः सर्व एव ते ।

- 01-192-008c यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्वृतान् ॥
- 01-192-009a अथ दुर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह ।
- 01-192-009c अश्वत्थाम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥
- 01-192-010a विनिवृत्तो वृतं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतवाहनम् ।
- 01-192-010c तं तु दुःशासनो ब्रीडन्मन्दं मन्दमिवाब्रवीत् ॥
- 01-192-011a यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विन्देत द्रौपदीं न सः ।
- 01-192-011c न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्धनंजयम् ॥
- 01-192-012a दैवं तु परमं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
- 01-192-012c धिगस्मत्पौरुषं तात यद्धरन्तीह पाण्डवाः ॥
- 01-192-013a एवं संभाषमाणास्ते निन्दन्तश्च पुरोचनम् ।
- 01-192-013c विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥
- 01-192-014a त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः ।
- 01-192-014c मुक्तान्हव्यवहाच्चैनान्संयुक्तान्द्रुपदेन च ॥
- 01-192-015a धृष्टद्युम्नं च संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम् ।
- 01-192-015c द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥
- 01-192-016a विदुरस्त्वथ ताञ्श्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्वृतान् ।
- 01-192-016c ब्रीडितान्धार्तराष्ट्रांश्च भग्नदर्पानुपागतान् ॥
- 01-192-017a ततः प्रीतमनाः क्षत्ता धृतराष्ट्रं विशां पते ।
- 01-192-017c उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धन्त इति विस्मितः ॥
- 01-192-018a वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निशम्य विदुरस्य तत् ।
- 01-192-018c अब्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥
- 01-192-019a मन्यते हि वृतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया ।
- 01-192-019c दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥
- 01-192-020a अथ त्वाज्ञापयामास द्रौपद्या भूषणं बहु ।
- 01-192-020c आनीयतां वै कृष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥
- 01-192-021a अथास्य पश्चाद्विदुर आचख्यौ पाण्डवान्वृतान् ।
- 01-192-021c सर्वान्कुशलिनो वीरान्पूजितान्द्रुपदेन च ॥
- 01-192-021e तेषां संबन्धिनश्चान्यान्बहून्बलसमन्वितान् ॥
- 01-192-022 धृतराष्ट्र उवाच
- 01-192-022a यथैव पाण्डोः पुत्रास्ते तथैवाभ्यधिका मम ।
- 01-192-022c सेयमभ्यधिका प्रीतिर्वृद्धिर्विदुर मे मता ॥

01-192-022e यत्ते कुशलिनो वीरा मित्रवन्तश्च पाण्डवाः ॥

01-192-023a को हि द्रुपदमासाद्य मित्रं क्षत्तः सबान्धवम् ।

01-192-023c न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पार्थिवः ॥

01-192-024 वैशंपायन उवाच

01-192-024a तं तथा भाषमाणं तु विदुरः प्रत्यभाषत ।

01-192-024c नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजञ्शतं समाः ॥

01-192-025a ततो दुर्योधनश्चैव राधेयश्च विशां पते ।

01-192-025c धृतराष्ट्रमुपागम्य वचोऽब्रूतामिदं तदा ॥

01-192-026a संनिधौ विदुरस्य त्वां वक्तुं नृप न शक्नुवः ।

01-192-026c विविक्तमिति वक्ष्यावः किं तवेदं चिकीर्षितम् ॥

01-192-027a सपत्नवृद्धिं यत्तात मन्यसे वृद्धिमात्मनः ।

01-192-027c अभिष्टौषि च यत्क्षत्तुः समीपे द्विपदां वर ॥

01-192-028a अन्यस्मिन्नृप कर्तव्ये त्वमन्यत्कुरुषेऽनघ ।

01-192-028c तेषां बलविधातो हि कर्तव्यस्तात नित्यशः ॥

01-192-029a ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षां मन्त्रयामहे ।

01-192-029c यथा नो न ग्रसेयुस्ते सपुत्रबलबान्धवान् ॥

01-193-001 धृतराष्ट्र उवाच

01-193-001a अहमप्येवमेवैतच्चिन्तयामि यथा युवाम् ।

01-193-001c विवेक्तुं नाहमिच्छामि त्वाकारं विदुरं प्रति ॥

01-193-002a अतस्तेषां गुणानेव कीर्तयामि विशेषतः ।

01-193-002c नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिङ्गितैः ॥

01-193-003a यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्ब्रूहि त्वं सुयोधन ।

01-193-003c राधेय मन्यसे त्वं च यत्प्राप्तं तद्ब्रवीहि मे ॥

01-193-004 दुर्योधन उवाच

01-193-004a अद्य तान्कुशलैर्विप्रैः सुकृतैराप्तकारिभिः ।

01-193-004c कुन्तीपुत्रान्भेदयामो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥

01-193-005a अथ वा द्रुपदो राजा महद्भिर्वित्तसंचयैः ।

01-193-005c पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ॥

01-193-006a परित्यजध्वं राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

01-193-006c अथ तत्रैव वा तेषां निवासं रोचयन्तु ते ॥

01-193-007a	इहैषां दोषवद्वासं वर्णयन्तु पृथक्पृथक् ।
01-193-007c	ते भिद्यमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥
01-193-008a	अथ वा कुशलाः केचिदुपायनिपुणा नराः ।
01-193-008c	इतरेतरतः पार्थान्भेदयन्त्वनुरागतः ॥
01-193-009a	व्युत्थापयन्तु वा कृष्णां बहुत्वात्सुकरं हि तत् ।
01-193-009c	अथ वा पाण्डवांस्तस्यां भेदयन्तु ततश्च ताम् ॥
01-193-010a	भीमसेनस्य वा राजन्नुपायकुशलैर्नरैः ।
01-193-010c	मृत्युर्विधीयतां छन्नैः स हि तेषां बलाधिकः ॥
01-193-011a	तस्मिंस्तु निहते राजन्हतोत्साहा हतौजसः ।
01-193-011c	यतिष्यन्ते न राज्याय स हि तेषां व्यपाश्रयः ॥
01-193-012a	अजेयो ह्यर्जुनः संख्ये पृष्ठगोपे वृकोदरे ।
01-193-012c	तमृते फल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् ॥
01-193-013a	ते जानमाना दौर्बल्यं भीमसेनमृते महत् ।
01-193-013c	अस्मान्बलवतो ज्ञात्वा नशिष्यन्त्यबलीयसः ॥
01-193-014a	इहागतेषु पार्थेषु निदेशवशवर्तिषु ।
01-193-014c	प्रवर्तिष्यामहे राजन्यथाश्रद्धं निबर्हणे ॥
01-193-015a	अथ वा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ।
01-193-015c	एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्णा विरज्यताम् ॥
01-193-016a	प्रेष्यतां वापि राधेयस्तेषामागमनाय वै ।
01-193-016c	ते लोप्त्रहारैः संधाय वध्यन्तामाप्तकारिभिः ॥
01-193-017a	एतेषामभ्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः ।
01-193-017c	तस्य प्रयोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्तते ॥
01-193-018a	यावच्चाकृतविश्वासा द्रुपदे पार्थिवर्षभे ।
01-193-018c	तावदेवाद्य ते शक्या न शक्यास्तु ततः परम् ॥
01-193-019a	एषा मम मतिस्तात निग्रहाय प्रवर्तते ।
01-193-019c	साधु वा यदि वासाधु किं वा राधेय मन्यसे ॥

01-194-001 कर्ण उवाच

01-194-001a	दुर्योधन तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः ।
01-194-001c	न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुनन्दन ॥
01-194-002a	पूर्वमेव हि ते सूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ।
01-194-002c	निग्रहीतुं यदा वीर शकिता न तदा त्वया ॥

01-194-003a	इहैव वर्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव ।
01-194-003c	अजातपक्षाः शिशवः शकिता नैव बाधितुम् ॥
01-194-004a	जातपक्षा विदेशस्था विवृद्धाः सर्वशोऽद्य ते ।
01-194-004c	नोपायसाध्याः कौन्तेया ममैषा मतिरच्युत ॥
01-194-005a	न च ते व्यसनैर्योक्तुं शक्या दिष्टकृता हि ते ।
01-194-005c	शङ्किताश्चेप्सवश्चैव पितृपैतामहं पदम् ॥
01-194-006a	परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ।
01-194-006c	एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ॥
01-194-007a	न चापि कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः ।
01-194-007c	परिद्यूनान्वृतवती किमुताद्य मृजावतः ॥
01-194-008a	ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बहुभर्तृता ।
01-194-008c	तं च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं सुखम् ॥
01-194-009a	आर्यवृत्तश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनप्रियः ।
01-194-009c	न संत्यक्ष्यति कौन्तेयान्राज्यदानैरपि ध्रुवम् ॥
01-194-010a	तथास्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान् ।
01-194-010c	तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन ॥
01-194-011a	इदं त्वद्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ ।
01-194-011c	यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशां पते ॥
01-194-011e	तावत्प्रहरणीयास्ते रोचतां तव विक्रमः ॥
01-194-012a	अस्मत्पक्षो महान्यावद्यावत्पाञ्चालको लघुः ।
01-194-012c	तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विचारय ॥
01-194-013a	वाहनानि प्रभूतानि मित्राणि बहुलानि च ।
01-194-013c	यावन्न तेषां गान्धारे तावदेवाशु विक्रमः ॥
01-194-014a	यावच्च राजा पाञ्चाल्यो नोद्यमे कुरुते मनः ।
01-194-014c	सह पुत्रैर्महावीर्यैस्तावदेवाशु विक्रमः ॥
01-194-015a	यावन्नायाति वाष्ण्यैः कर्षन्यादववाहिनीम् ।
01-194-015c	राज्यार्थे पाण्डवेयानां तावदेवाशु विक्रमः ॥
01-194-016a	वसूनि विविधान्भोगान्राज्यमेव च केवलम् ।
01-194-016c	नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थे महीपते ॥
01-194-017a	विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना ।
01-194-017c	विक्रमेण च लोकांस्त्रीञ्जितवान्पाकशासनः ॥

01-194-018a	विक्रमं च प्रशंसन्ति क्षत्रियस्य विशां पते ।
01-194-018c	स्वको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ ॥
01-194-019a	ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा ।
01-194-019c	प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामेह पाण्डवान् ॥
01-194-020a	न हि साम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः ।
01-194-020c	शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव ताञ्जहि ॥
01-194-021a	तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां भुङ्क्ष्व मेदिनीम् ।
01-194-021c	नान्यमत्र प्रपश्यामि कार्योपायं जनाधिप ॥

01-194-022 वैशंपायन उवाच

01-194-022a	श्रुत्वा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
01-194-022c	अभिपूज्य ततः पश्चादिदं वचनमब्रवीत् ॥
01-194-023a	उपपन्नं महाप्राज्ञे कृतास्त्रे सूतनन्दने ।
01-194-023c	त्वयि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशम् ॥
01-194-024a	भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च ।
01-194-024c	युवां च कुरुतां बुद्धिं भवेद्या नः सुखोदया ॥
01-194-025a	तत आनाय्य तान्सर्वान्मन्त्रिणः सुमहायशाः ।
01-194-025c	धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रयामास वै तदा ॥

01-195-001 भीष्म उवाच

01-195-001a	न रोचते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथंचन ।
01-195-001c	यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयम् ॥
01-195-002a	गान्धार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुन्तीसुता मताः ।
01-195-002c	यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ॥
01-195-003a	यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते ।
01-195-003c	तथा कुरूणां सर्वेषामन्येषामपि भारत ॥
01-195-004a	एवं गते विग्रहं तैर्न रोचये; संधाय वीरैर्दीयतामद्य भूमिः ।
01-195-004c	तेषामपीदं प्रपितामहानां; राज्यं पितुश्चैव कुरूत्तमानाम् ॥
01-195-005a	दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि ।
01-195-005c	मम पैतृकमित्येवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ॥
01-195-006a	यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेयास्तपस्विनः ।
01-195-006c	कुत एव तवापीदं भारतस्य च कस्यचित् ॥

01-195-007a	अथ धर्मेण राज्यं त्वं प्राप्तवान्भरतर्षभ ।
01-195-007c	तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ॥
01-195-008a	मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्थं प्रदीयताम् ।
01-195-008c	एतद्धि पुरुषव्याघ्र हितं सर्वजनस्य च ॥
01-195-009a	अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति ।
01-195-009c	तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ॥
01-195-010a	कीर्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्तिर्हि परमं बलम् ।
01-195-010c	नष्टकीर्तेर्मनुष्यस्य जीवितं ह्यफलं स्मृतम् ॥
01-195-011a	यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव ।
01-195-011c	तावज्जीवति गान्धारे नष्टकीर्तिस्तु नश्यति ॥
01-195-012a	तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरुकुलोचितम् ।
01-195-012c	अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ॥
01-195-013a	दिष्ट्या धरन्ति ते वीरा दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
01-195-013c	दिष्ट्या पुरोचनः पापो नसकामोऽत्ययं गतः ॥
01-195-014a	तदा प्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवीक्षितुम् ।
01-195-014c	लोके प्राणभृतां कंचिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागताम् ॥
01-195-015a	न चापि दोषेण तथा लोको वैति पुरोचनम् ।
01-195-015c	यथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको दोषेण गच्छति ॥
01-195-016a	तदिदं जीवितं तेषां तव कल्मषनाशनम् ।
01-195-016c	संमन्तव्यं महाराज पाण्डवानां च दर्शनम् ॥
01-195-017a	न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन ।
01-195-017c	पित्र्योऽशः शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयम् ॥
01-195-018a	ते हि सर्वे स्थिता धर्मे सर्वे चैवैकचेतसः ।
01-195-018c	अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः ॥
01-195-019a	यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि कार्यं प्रियं च मे ।
01-195-019c	क्षेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्थं प्रदीयताम् ॥

01-196-001 द्रोण उवाच

01-196-001a	मन्त्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ।
01-196-001c	धर्म्यं पथ्यं यशस्यं च वाच्यमित्यनुशुश्रुमः ॥
01-196-002a	ममाप्येषा मतिस्तात या भीष्मस्य महात्मनः ।
01-196-002c	संविभज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः ॥

01-196-003a	प्रेष्यतां द्रुपदायाशु नरः कश्चित्प्रियंवदः ।
01-196-003c	बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ॥
01-196-004a	मिथः कृत्यं च तस्मै स आदाय बहु गच्छतु ।
01-196-004c	वृद्धिं च परमां ब्रूयात्तत्संयोगोद्धवां तथा ॥
01-196-005a	संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्राजन्दुर्योधनं तथा ।
01-196-005c	असकृद्द्रुपदे चैव धृष्टद्युम्ने च भारत ॥
01-196-006a	उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्यापि च वर्णयेत् ।
01-196-006c	पुनः पुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौ च सान्त्वयन् ॥
01-196-007a	हिरण्मयानि शुभ्राणि बहून्याभरणानि च ।
01-196-007c	वचनात्तव राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ॥
01-196-008a	तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ ।
01-196-008c	पाण्डवानां च सर्वेषां कुन्त्या युक्तानि यानि च ॥
01-196-009a	एवं सान्त्वसमायुक्तं द्रुपदं पाण्डवैः सह ।
01-196-009c	उक्त्वाथानन्तरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ॥
01-196-010a	अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनम् ।
01-196-010c	दुःशासनो विकर्णश्च पाण्डवानानयन्त्वह ॥
01-196-011a	ततस्ते पार्थिवश्रेष्ठ पूज्यमानाः सदा त्वया ।
01-196-011c	प्रकृतीनामनुमते पदे स्थास्यन्ति पैतृके ॥
01-196-012a	एवं तव महाराज तेषु पुत्रेषु चैव ह ।
01-196-012c	वृत्तमौपयिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत ॥

01-196-013 कर्ण उवाच

01-196-013a	योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ ।
01-196-013c	न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः ॥
01-196-014a	दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना ।
01-196-014c	ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् ॥
01-196-015a	न मित्राण्यर्थकृच्छ्रेषु श्रेयसे वेतराय वा ।
01-196-015c	विधिपूर्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदि वा सुखम् ॥
01-196-016a	कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः ।
01-196-016c	ससहायोऽसहायश्च सर्वं सर्वत्र विन्दति ॥
01-196-017a	श्रूयते हि पुरा कश्चिदम्बुवीच इति श्रुतः ।
01-196-017c	आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षिताम् ॥

- 01-196-018a स हीनः करणैः सर्वैरुच्छवासपरमो नृपः ।
 01-196-018c अमात्यसंस्थः कार्येषु सर्वेष्वेवाभवत्तदा ॥
 01-196-019a तस्यामात्यो महाकर्णिर्बभूवैकेश्वरः पुरा ।
 01-196-019c स लब्धबलमात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते ॥
 01-196-020a स राज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियो रत्नधनानि च ।
 01-196-020c आददे सर्वशो मूढ ऐश्वर्यं च स्वयं तदा ॥
 01-196-021a तदादाय च लुब्धस्य लाभाल्लोभो व्यवर्धत ।
 01-196-021c तथा हि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति ॥
 01-196-022a हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छवासपरमस्य च ।
 01-196-022c यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतम् ॥
 01-196-023a किमन्यद्विहितान्नूनं तस्य सा पुरुषेन्द्रता ।
 01-196-023c यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशां पते ॥
 01-196-024a मिषतः सर्वलोकस्य स्थास्यते त्वयि तद्ध्रुवम् ।
 01-196-024c अतोऽन्यथा चेद्विहितं यतमानो न लप्स्यसे ॥
 01-196-025a एवं विद्वन्नुपादत्स्व मन्त्रिणां साध्वसाधुताम् ।
 01-196-025c दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् ॥

01-196-026 द्रोण उवाच

- 01-196-026a विद्म ते भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।
 01-196-026c दुष्टः पाण्डवहेतोस्त्वं दोषं ख्यापयसे हि नः ॥
 01-196-027a हितं तु परमं कर्णं ब्रवीमि कुरुवर्धनम् ।
 01-196-027c अथ त्वं मन्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितम् ॥
 01-196-028a अतोऽन्यथा चेत्क्रियते यद्ब्रवीमि परं हितम् ।
 01-196-028c कुरवो विनशिष्यन्ति नचिरेणेति मे मतिः ॥

01-197-001 विदुर उवाच

- 01-197-001a राजन्निःसंशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमसि बान्धवैः ।
 01-197-001c न त्वशुश्रूषमाणेषु वाक्यं संप्रतितिष्ठति ॥
 01-197-002a हितं हि तव तद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ।
 01-197-002c भीष्मः शांतनवो राजन्प्रतिगृह्णासि तन्न च ॥
 01-197-003a तथा द्रोणेन बहुधा भाषितं हितमुत्तमम् ।
 01-197-003c तच्च राधासुतः कर्णो मन्यते न हितं तव ॥

01-197-004a	चिन्तयंश्च न पश्यामि राजंस्तव सुहृत्तमम् ।
01-197-004c	आभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां यो वा स्यात्प्रज्ञयाधिकः ॥
01-197-005a	इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रज्ञया च श्रुतेन च ।
01-197-005c	समौ च त्वयि राजेन्द्र तेषु पाण्डुसुतेषु च ॥
01-197-006a	धर्मे चानवमौ राजन्सत्यतायां च भारत ।
01-197-006c	रामाद्दाशरथेश्चैव गयाच्चैव न संशयः ॥
01-197-007a	न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किञ्चन ।
01-197-007c	न चाप्यपकृतं किञ्चिदनयोर्लक्ष्यते त्वयि ॥
01-197-008a	ताविमौ पुरुषव्याघ्रावनागसि नृप त्वयि ।
01-197-008c	न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ॥
01-197-009a	प्रज्ञावन्तौ नरश्रेष्ठावस्मिँल्लोके नराधिप ।
01-197-009c	त्वन्निमित्तमतो नेमौ किञ्चिज्जिह्वं वदिष्यतः ॥
01-197-009e	इति मे नैष्ठिकी बुद्धिर्वर्तते कुरुनन्दन ॥
01-197-010a	न चार्थहेतोर्धर्मज्ञौ वक्ष्यतः पक्षसंश्रितम् ।
01-197-010c	एतद्धि परमं श्रेयो मेनाते तव भारत ॥
01-197-011a	दुर्योधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्यथा तव ।
01-197-011c	तथैव पाण्डवेयास्ते पुत्रा राजन् संशयः ॥
01-197-012a	तेषु चेदहितं किञ्चिन्मन्त्रयेयुरबुद्धितः ।
01-197-012c	मन्त्रिणस्ते न ते श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः ॥
01-197-013a	अथ ते हृदये राजन्विशेषस्तेषु वर्तते ।
01-197-013c	अन्तरस्थं विवृण्वानाः श्रेयः कुर्युर्न ते ध्रुवम् ॥
01-197-014a	एतदर्थमिमौ राजन्महात्मानौ महाद्युती ।
01-197-014c	नोचतुर्विवृतं किञ्चिन्न ह्येष तव निश्चयः ॥
01-197-015a	यच्चाप्यशक्यतां तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ ।
01-197-015c	तत्तथा पुरुषव्याघ्र तव तद्भद्रमस्तु ते ॥
01-197-016a	कथं हि पाण्डवः श्रीमान्सव्यसाची परंतपः ।
01-197-016c	शक्यो विजेतुं संग्रामे राजन्मघवता अपि ॥
01-197-017a	भीमसेनो महाबाहुर्नागायुतबलो महान् ।
01-197-017c	कथं हि युधि शक्येत विजेतुममरैरपि ॥
01-197-018a	तथैव कृतिनौ युद्धे यमौ यमसुताविव ।
01-197-018c	कथं विषहितुं शक्यौ रणे जीवितुमिच्छता ॥

01-197-019a	यस्मिन्धृतिरनुक्रोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः ।
01-197-019c	नित्यानि पाण्डवश्रेष्ठे स जीयेत कथं रणे ॥
01-197-020a	येषां पक्षधरो रामो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
01-197-020c	किं नु तैरजितं संख्ये येषां पक्षे च सात्यकिः ॥
01-197-021a	द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां श्यालाश्च पार्षताः ।
01-197-021c	धृष्टद्युम्नमुखा वीरा भ्रातरो द्रुपदात्मजाः ॥
01-197-022a	सोऽशक्यतां च विज्ञाय तेषामग्रेण भारत ।
01-197-022c	दायादतां च धर्मेण सम्यक्तेषु समाचर ॥
01-197-023a	इदं निर्दिग्धमयशः पुरोचनकृतं महत् ।
01-197-023c	तेषामनुग्रहेणाद्य राजन्प्रक्षालयात्मनः ॥
01-197-024a	द्रुपदोऽपि महान्राजा कृतवैरश्च नः पुरा ।
01-197-024c	तस्य संग्रहणं राजन्स्वपक्षस्य विवर्धनम् ॥
01-197-025a	बलवन्तश्च दाशार्हा बहवश्च विशां पते ।
01-197-025c	यतः कृष्णस्ततस्ते स्युर्यतः कृष्णस्ततो जयः ॥
01-197-026a	यच्च साम्नैव शक्येत कार्यं साधयितुं नृप ।
01-197-026c	को दैवशप्तस्तत्कार्तुं विग्रहेण समाचरेत् ॥
01-197-027a	श्रुत्वा च जीवतः पार्थान्पौरजानपदो जनः ।
01-197-027c	बलवद्दर्शने गृध्नुस्तेषां राजन्कुरु प्रियम् ॥
01-197-028a	दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
01-197-028c	अधर्मयुक्ता दुष्प्रज्ञा बाला मैषां वचः कृथाः ॥
01-197-029a	उक्तमेतन्मया राजन्पुरा गुणवतस्तव ।
01-197-029c	दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति ॥

01-198-001 धृतराष्ट्र उवाच

01-198-001a	भीष्मः शांतनवो विद्वान्द्रोणश्च भगवानृषिः ।
01-198-001c	हितं परमकं वाक्यं त्वं च सत्यं ब्रवीषि माम् ॥
01-198-002a	यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
01-198-002c	तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न संशयः ॥
01-198-003a	यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते ।
01-198-003c	तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ॥
01-198-004a	क्षत्तरानय गच्छैतान्सह मात्रा सुसत्कृतान् ।
01-198-004c	तया च देवरूपिण्या कृष्णया सह भारत ॥

- 01-198-005a दिष्ट्या जीवन्ति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
 01-198-005c दिष्ट्या द्रुपदकन्यां च लब्धवन्तो महारथाः ॥
 01-198-006a दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्या शान्तः पुरोचनः ।
 01-198-006c दिष्ट्या मम परं दुःखमपनीतं महाद्युते ॥

01-198-007 वैशंपायन उवाच

- 01-198-007a ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ।
 01-198-007c सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानां च भारत ॥
 01-198-008a तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 01-198-008c द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥
 01-198-009a स चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः ।
 01-198-009c चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदम् ॥
 01-198-010a ददर्श पाण्डवांस्तत्र वासुदेवं च भारत ।
 01-198-010c स्नेहात्परिष्वज्य स तान्प्रच्छानामयं ततः ॥
 01-198-011a तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितोऽथ यथाक्रमम् ।
 01-198-011c वचनाद्धृतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनः पुनः ॥
 01-198-012a प्रप्रच्छानामयं राजंस्ततस्तान्पाण्डुनन्दनान् ।
 01-198-012c प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वसूनि च ॥
 01-198-013a पाण्डवानां च कुन्त्याश्च द्रौपद्याश्च विशां पते ।
 01-198-013c द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः ॥
 01-198-014a प्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः ।
 01-198-014c द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां संनिधौ केशवस्य च ॥
 01-198-015a राजञ्शृणु सहामात्यः सपुत्रश्च वचो मम ।
 01-198-015c धृतराष्ट्रः सपुत्रस्त्वां सहामात्यः सबान्धवः ॥
 01-198-016a अब्रवीत्कुशलं राजन्प्रीयमाणः पुनः पुनः ।
 01-198-016c प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबन्धेन नराधिप ॥
 01-198-017a तथा भीष्मः शांतनवः कौरवैः सह सर्वशः ।
 01-198-017c कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ॥
 01-198-018a भारद्वाजो महेष्वासो द्रोणः प्रियसखस्तव ।
 01-198-018c समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशलं परिपृच्छति ॥
 01-198-019a धृतराष्ट्रश्च पाञ्चाल्य त्वया संबन्धमीयिवान् ।
 01-198-019c कृतार्थं मन्यतेऽऽत्मानं तथा सर्वेऽपि कौरवाः ॥

01-198-020a	न तथा राज्यसंप्राप्तिस्तेषां प्रीतिकरी मता ।
01-198-020c	यथा संबन्धकं प्राप्य यज्ञसेन त्वया सह ॥
01-198-021a	एतद्विदित्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पाण्डवान् ।
01-198-021c	द्रष्टुं हि पाण्डुदायादांस्त्वरन्ते कुरवो भृशम् ॥
01-198-022a	विप्रोषिता दीर्घकालमिमे चापि नरर्षभाः ।
01-198-022c	उत्सुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति पृथा तथा ॥
01-198-023a	कृष्णामपि च पाञ्चालीं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः ।
01-198-023c	द्रष्टुकामाः प्रतीक्षन्ते पुरं च विषयं च नः ॥
01-198-024a	स भवान्पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु माचिरम् ।
01-198-024c	गमनं सहदाराणामेतदागमनं मम ॥
01-198-025a	विसृष्टेषु त्वया राजन्पाण्डवेषु महात्मसु ।
01-198-025c	ततोऽहं प्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान् ॥
01-198-025e	आगमिष्यन्ति कौन्तेयाः कुन्ती च सह कृष्णया ॥

01-199-001 द्रुपद उवाच

01-199-001a	एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्थ विदुराद्य माम् ।
01-199-001c	ममापि परमो हर्षः संबन्धेऽस्मिन्कृते विभो ॥
01-199-002a	गमनं चापि युक्तं स्याद्गृहमेषां महात्मनाम् ।
01-199-002c	न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयं गिरा ॥
01-199-003a	यदा तु मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
01-199-003c	भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभौ ॥
01-199-004a	रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः ।
01-199-004c	एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेषां प्रियहिते रतौ ॥

01-199-005 युधिष्ठिर उवाच

01-199-005a	परवन्तो वयं राजंस्त्वयि सर्वे सहानुगाः ।
01-199-005c	यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या करिष्यामस्तथा वयम् ॥

01-199-006 वैशंपायन उवाच

01-199-006a	ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं मम रोचते ।
01-199-006c	यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ॥

01-199-007 द्रुपद उवाच

01-199-007a	यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः ।
-------------	---

01-199-007c	प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ॥
01-199-008a	यथैव हि महाभागाः कौन्तेया मम सांप्रतम् ।
01-199-008c	तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ॥
01-199-009a	न तद्ध्यायति कौन्तेयो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
01-199-009c	यदेषां पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ॥
01-199-010	वैशंपायन उवाच
01-199-010a	ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना ।
01-199-010c	पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महामतिः ॥
01-199-011a	आदाय द्रौपदीं कृष्णां कुन्तीं चैव यशस्विनीम् ।
01-199-011c	सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसाह्वयम् ॥
01-199-012a	श्रुत्वा चोपस्थितान्वीरान्धृतराष्ट्रोऽपि कौरवः ।
01-199-012c	प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ॥
01-199-013a	विकर्णं च महेष्वासं चित्रसेनं च भारत ।
01-199-013c	द्रोणं च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च ॥
01-199-014a	तैस्ते परिवृता वीराः शोभमाना महारथाः ।
01-199-014c	नगरं हास्तिनपुरं शनैः प्रविविशुस्तदा ॥
01-199-015a	कौतूहलेन नगरं दीर्यमाणमिवाभवत् ।
01-199-015c	यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखविनाशनाः ॥
01-199-016a	तत उच्चावचा वाचः प्रियाः प्रियचिकीर्षुभिः ।
01-199-016c	उदीरिता अशृण्वंस्ते पाण्डवा हृदयंगमाः ॥
01-199-017a	अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनरायाति धर्मवित् ।
01-199-017c	यो नः स्वानिव दायान्धर्मेण परिरक्षति ॥
01-199-018a	अद्य पाण्डुर्महाराजो वनादिव वनप्रियः ।
01-199-018c	आगतः प्रियमस्माकं चिकीर्षुर्नात्र संशयः ॥
01-199-019a	किं नु नाद्य कृतं तावत्सर्वेषां नः परं प्रियम् ।
01-199-019c	यन्नः कुन्तीसुता वीरा भर्तारः पुनरागताः ॥
01-199-020a	यदि दत्तं यदि हुतं विद्यते यदि नस्तपः ।
01-199-020c	तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः शरदां शतम् ॥
01-199-021a	ततस्ते धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
01-199-021c	अन्येषां च तदर्हाणां चक्रुः पादाभिवन्दनम् ॥
01-199-022a	कृत्वा तु कुशलप्रश्नं सर्वेण नगरेण ते ।

- 01-199-022c समाविशन्त वेशमानि धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥
 01-199-023a विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं महाबलाः ।
 01-199-023c आहूता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शांतनवेन च ॥

01-199-024 धृतराष्ट्र उवाच

- 01-199-024a भ्रातृभिः सह कौन्तेय निबोधेदं वचो मम ।
 01-199-024c पुनर्वो विग्रहो मा भूत्खाण्डवप्रस्थमाविश ॥
 01-199-025a न च वो वसतस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रबाधितुम् ।
 01-199-025c संरक्ष्यमाणान्पार्थेन त्रिदशानिव वज्रिणा ॥
 01-199-025e अर्धं राज्यस्य संप्राप्य खाण्डवप्रस्थमाविश ॥

01-199-026 वैशंपायन उवाच

- 01-199-026a प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं नृपं सर्वे प्रणम्य च ।
 01-199-026c प्रतस्थिरे ततो घोरं वनं तन्मनुजर्षभाः ॥
 01-199-026e अर्धं राज्यस्य संप्राप्य खाण्डवप्रस्थमाविशन् ॥
 01-199-027a ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ।
 01-199-027c मण्डयां चक्रिरे तद्वै पुरं स्वर्गवदच्युताः ॥
 01-199-028a ततः पुण्ये शिवे देशे शान्तिं कृत्वा महारथाः ।
 01-199-028c नगरं मापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः ॥
 01-199-029a सागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलंकृतम् ।
 01-199-029c प्राकारेण च संपन्नं दिवमावृत्य तिष्ठता ॥
 01-199-030a पाण्डुराभ्रप्रकाशेन हिमराशिनिभेन च ।
 01-199-030c शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥
 01-199-031a द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वारैर्घोरप्रदर्शनैः ।
 01-199-031c गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ॥
 01-199-032a विविधैरतिनिर्विद्धैः शस्त्रोपेतैः सुसंवृतैः ।
 01-199-032c शक्तिभिश्चावृतं तद्धि द्विजिह्वैरिव पन्नगैः ॥
 01-199-032e तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् ॥
 01-199-033a तीक्ष्णाङ्कुशशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैश्च शोभितम् ।
 01-199-033c आयसैश्च महाचक्रैः शुशुभे तत्पुरोत्तमम् ॥
 01-199-034a सुविभक्तमहारथ्यं देवताबाधवर्जितम् ।
 01-199-034c विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवनोत्तमैः ॥

01-199-035a	तत्त्रिविष्टपसंकाशमिन्द्रप्रस्थं व्यरोचत ।
01-199-035c	मेघवृन्दमिवाकाशे वृद्धं विद्युत्समावृतम् ॥
01-199-036a	तत्र रम्ये शुभे देशे कौरव्यस्य निवेशनम् ।
01-199-036c	शुशुभे धनसंपूर्णं धनाध्यक्षक्षयोपमम् ॥
01-199-037a	तत्रागच्छन्दिवा राजन्सर्ववेदविदां वराः ।
01-199-037c	निवासं रोचयन्ति स्म सर्वभाषाविदस्तथा ॥
01-199-038a	वणिजश्चाभ्ययुस्तत्र देशे दिग्भ्यो धनार्थिनः ।
01-199-038c	सर्वशिल्पविदश्चैव वासायाभ्यागमंस्तदा ॥
01-199-039a	उद्यानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः ।
01-199-039c	आम्रैराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चम्पकैस्तथा ॥
01-199-040a	पुंनागैर्नागपुष्पैश्च लकुचैः पनसैस्तथा ।
01-199-040c	शालतालकदम्बैश्च बकुलैश्च सकेतकैः ॥
01-199-041a	मनोहरैः पुष्पितैश्च फलभारावनामितैः ।
01-199-041c	प्राचीनामलकैर्लोध्रैरङ्कोलैश्च सुपुष्पितैः ॥
01-199-042a	जम्बूभिः पाटलाभिश्च कुब्जकैरतिमुक्तकैः ।
01-199-042c	करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ॥
01-199-043a	नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतम् ।
01-199-043c	मत्तबर्हिणसंघुष्टं कोकिलैश्च सदामदैः ॥
01-199-044a	गृहैरादर्शविमलैर्विविधैश्च लतागृहैः ।
01-199-044c	मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथा जगतिपर्वतैः ॥
01-199-044e	वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परमाम्भसा ॥
01-199-045a	सरोभिरतिरम्यैश्च पद्मोत्पलसुगन्धिभिः ।
01-199-045c	हंसकारण्डवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥
01-199-046a	रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनावृताः ।
01-199-046c	तडागानि च रम्याणि बृहन्ति च महान्ति च ॥
01-199-047a	तेषां पुण्यजनोपेतं राष्ट्रमावसतां महत् ।
01-199-047c	पाण्डवानां महाराज शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥
01-199-048a	तत्र भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयने कृते ।
01-199-048c	पाण्डवाः समपद्यन्त खाण्डवप्रस्थवासिनः ॥
01-199-049a	पञ्चभिस्तैर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैः समन्वितम् ।
01-199-049c	शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥

- 01-199-050a तान्निवेश्य ततो वीरो रामेण सह केशवः ।
 01-199-050c ययौ द्वारवतीं राजन्पाण्डवानुमते तदा ॥
- 01-200-001 जनमेजय उवाच**
- 01-200-001a एवं संप्राप्य राज्यं तदिन्द्रप्रस्थे तपोधन ।
 01-200-001c अत ऊर्ध्वं महात्मानः किमकुर्वन्त पाण्डवाः ॥
- 01-200-002a सर्व एव महात्मानः पूर्वं मम पितामहाः ।
 01-200-002c द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्तत ॥
- 01-200-003a कथं वा पञ्च कृष्णायामेकस्यां ते नराधिपाः ।
 01-200-003c वर्तमाना महाभागा नाभिद्यन्त परस्परम् ॥
- 01-200-004a श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं विस्तरेण तपोधन ।
 01-200-004c तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया तया ॥
- 01-200-005 वैशंपायन उवाच**
- 01-200-005a धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताः कृष्णया सह पाण्डवाः ।
 01-200-005c रेमिरे पुरुषव्याघ्राः प्राप्तराज्याः परंतपाः ॥
- 01-200-006a प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसंधो युधिष्ठिरः ।
 01-200-006c पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥
- 01-200-007a जितारयो महाप्राज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 01-200-007c मुदं परमिकां प्राप्तास्तत्रोषुः पाण्डुनन्दनाः ॥
- 01-200-008a कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि पुरुषर्षभाः ।
 01-200-008c आसां चक्रुर्महार्हेषु पार्थिवेष्व्वासनेषु च ॥
- 01-200-009a अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव महात्मसु ।
 01-200-009c नारदस्त्वथ देवर्षिराजगाम यदृच्छया ॥
- 01-200-009e आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वं युधिष्ठिरः ॥
- 01-200-010a देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि ।
 01-200-010c प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमान्राज्यं चास्मै न्यवेदयत् ॥
- 01-200-011a प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिः प्रीतमनाभवत् ।
 01-200-011c आशीर्भिर्वर्धयित्वा तु तमुवाचास्यतामिति ॥
- 01-200-012a निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः ।
 01-200-012c प्रेषयामास कृष्णायै भगवन्तमुपस्थितम् ॥
- 01-200-013a श्रुत्वैव द्रौपदी चापि शुचिर्भूत्वा समाहिता ।

01-200-013c	जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह ॥
01-200-014a	तस्याभिवाद्य चरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी ।
01-200-014c	कृताञ्जलिः सुसंवीता स्थिताथ द्रुपदात्मजा ॥
01-200-015a	तस्याश्चापि स धर्मात्मा सत्यवागृषिसत्तमः ।
01-200-015c	आशिषो विविधाः प्रोच्य राजपुत्र्यास्तु नारदः ॥
01-200-015e	गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिन्दिताम् ॥
01-200-016a	गतायामथ कृष्णायां युधिष्ठिरपुरोगमान् ।
01-200-016c	विविक्ते पाण्डवान्सर्वानुवाच भगवानृषिः ॥
01-200-017a	पाञ्चाली भवतामेका धर्मपत्नी यशस्विनी ।
01-200-017c	यथा वो नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
01-200-018a	सुन्दोपसुन्दावसुरौ भ्रातरौ सहितावुभौ ।
01-200-018c	आस्तामवध्यावन्येषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥
01-200-019a	एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ।
01-200-019c	तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
01-200-020a	रक्ष्यतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रतिभाविकम् ।
01-200-020c	यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुरुष्व युधिष्ठिर ॥

01-200-021 युधिष्ठिर उवाच

01-200-021a	सुन्दोपसुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महामुने ।
01-200-021c	उत्पन्नश्च कथं भेदः कथं चान्योन्यमघ्नताम् ॥
01-200-022a	अप्सरा देवकन्या वा कस्य चैषा तिलोत्तमा ।
01-200-022c	यस्याः कामेन संमत्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥
01-200-023a	एतत्सर्वं यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन ।
01-200-023c	श्रोतुमिच्छामहे विप्र परं कौतूहलं हि नः ॥

01-201-001 नारद उवाच

01-201-001a	शृणु मे विस्तरेणेममितिहासं पुरातनम् ।
01-201-001c	भ्रातृभीः सहितः पार्थ यथावृत्तं युधिष्ठिर ॥
01-201-002a	महासुरस्यान्ववाये हिरण्यकशिपोः पुरा ।
01-201-002c	निकुम्भो नाम दैत्येन्द्रस्तेजस्वी बलवानभूत् ॥
01-201-003a	तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ ।
01-201-003c	सहान्योन्येन भुञ्जाते विनान्योन्यं न गच्छतः ॥

01-201-004a	अन्योन्यस्य प्रियकरावन्योन्यस्य प्रियंवदौ ।
01-201-004c	एकशीलसमाचारौ द्विधैवैकं यथा कृतौ ॥
01-201-005a	तौ विवृद्धौ महावीर्यौ कार्येष्वप्येकनिश्चयौ ।
01-201-005c	त्रैलोक्यविजयार्थाय समास्थायैकनिश्चयम् ॥
01-201-006a	कृत्वा दीक्षां गतौ विन्ध्यं तत्रोग्रं तेपतुस्तपः ।
01-201-006c	तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ॥
01-201-007a	क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावल्कलधारिणौ ।
01-201-007c	मलोपचितसर्वाङ्गौ वायुभक्षौ बभूवतुः ॥
01-201-008a	आत्ममांसानि जुह्वन्तौ पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठितौ ।
01-201-008c	ऊर्ध्वबाहू चानिमिषौ दीर्घकालं धृतव्रतौ ॥
01-201-009a	तयोस्तपःप्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः ।
01-201-009c	धूमं प्रमुमुचे विन्ध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
01-201-010a	ततो देवाभवन्भीता उग्रं दृष्ट्वा तयोस्तपः ।
01-201-010c	तपोविघातार्थमथो देवा विघ्नानि चक्रिरे ॥
01-201-011a	रत्नैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चोभौ पुनः पुनः ।
01-201-011c	न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥
01-201-012a	अथ मायां पुनर्देवास्तयोश्चक्रुर्महात्मनोः ।
01-201-012c	भगिन्यो मातरो भार्यास्तयोः परिजनस्तथा ॥
01-201-013a	परिपात्यमाना वित्रस्ताः शूलहस्तेन रक्षसा ।
01-201-013c	स्रस्ताभरणकेशान्ता एकान्तभ्रष्टवाससः ॥
01-201-014a	अभिधाव्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति विचुक्रुशुः ।
01-201-014c	न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥
01-201-015a	यदा क्षोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः ।
01-201-015c	ततः स्त्रियस्ता भूतं च सर्वमन्तरधीयत ॥
01-201-016a	ततः पितामहः साक्षादभिगम्य महासुरौ ।
01-201-016c	वरेण छन्दयामास सर्वलोकपितामहः ॥
01-201-017a	ततः सुन्दोपसुन्दौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ ।
01-201-017c	दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्राञ्जली तदा ॥
01-201-018a	ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा ।
01-201-018c	आवयोस्तपसानेन यदि प्रीतः पितामहः ॥
01-201-019a	मायाविदावस्त्रविदौ बलिनौ कामरूपिणौ ।

01-201-019c उभावप्यमरौ स्यावः प्रसन्नो यदि नौ प्रभुः ॥

01-201-020 पितामह उवाच

01-201-020a ऋतेऽमरत्वमन्यद्वां सर्वमुक्तं भविष्यति ।

01-201-020c अन्यद्वृणीतां मृत्योश्च विधानममरैः समम् ॥

01-201-021a करिष्यावेदमिति यन्महदभ्युत्थितं तपः ।

01-201-021c युवयोर्हेतुनानेन नामरत्वं विधीयते ॥

01-201-022a त्रैलोक्यविजयार्थाय भवद्भ्यामास्थितं तपः ।

01-201-022c हेतुनानेन दैत्येन्द्रौ न वां कामं करोम्यहम् ॥

01-201-023 सुन्दोपसुन्दावूचतुः

01-201-023a त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किञ्चित्स्थावरजङ्गमम् ।

01-201-023c सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह ॥

01-201-024 पितामह उवाच

01-201-024a यत्प्रार्थितं यथोक्तं च काममेतद्ददानी वाम् ।

01-201-024c मृत्योर्विधानमेतच्च यथावद्वां भविष्यति ॥

01-201-025 नारद उवाच

01-201-025a ततः पितामहो दत्त्वा वरमेतत्तदा तयोः ।

01-201-025c निवर्त्य तपसस्तौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥

01-201-026a लब्ध्वा वराणि सर्वाणि दैत्येन्द्रावपि तावुभौ ।

01-201-026c अवध्यौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ॥

01-201-027a तौ तु लब्धवरौ दृष्ट्वा कृतकामौ महासुरौ ।

01-201-027c सर्वः सुहज्जनस्ताभ्यां प्रमोदमुपजग्मिवान् ॥

01-201-028a ततस्तौ तु जटा हित्वा मौलिनौ संबभूवतुः ।

01-201-028c महार्हाभरणोपेतौ विरजोम्बरधारिणौ ॥

01-201-029a अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्वकामिकीम् ।

01-201-029c दैत्येन्द्रौ परमप्रीतौ तयोश्चैव सुहज्जनः ॥

01-201-030a भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं रम्यतां गीयतामिति ।

01-201-030c पीयतां दीयतां चेति वाच आसन्नगृहे गृहे ॥

01-201-031a तत्र तत्र महापानैरुत्कृष्टतलनादितैः ।

01-201-031c हृष्टं प्रमुदितं सर्वं दैत्यानामभवत्पुरम् ॥

01-201-032a	तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानां कामरूपिणाम् ।
01-201-032c	समाः संक्रीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ॥
01-202-001	नारद उवाच
01-202-001a	उत्सवे वृत्तमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणावुभौ ।
01-202-001c	मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावाज्ञापयतां तदा ॥
01-202-002a	सुहृद्भिरभ्यनुज्ञातौ दैत्यवृद्धैश्च मन्त्रिभिः ।
01-202-002c	कृत्वा प्रास्थानिकं रात्रौ मघासु ययतुस्तदा ॥
01-202-003a	गदापट्टिशधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया ।
01-202-003c	प्रस्थितौ सहधर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ॥
01-202-004a	मङ्गलैः स्तुतिभिश्चापि विजयप्रतिसंहितैः ।
01-202-004c	चारणैः स्तूयमानौ तु जग्मतुः परया मुदा ॥
01-202-005a	तावन्तरिक्षमुत्पत्य दैत्यौ कामगमावुभौ ।
01-202-005c	देवानामेव भवनं जग्मतुर्युद्धदुर्मदौ ॥
01-202-006a	तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः ।
01-202-006c	हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ॥
01-202-007a	ताविन्द्रलोकं निर्जित्य यक्षरक्षोगणांस्तथा ।
01-202-007c	खेचराण्यपि भूतानि जिग्यतुस्तीव्रविक्रमौ ॥
01-202-008a	अन्तर्भूमिगतान्नागाञ्जित्वा तौ च महासुरौ ।
01-202-008c	समुद्रवासिनः सर्वान्म्लेच्छजातीन्विजिग्यतुः ॥
01-202-009a	ततः सर्वा महीं जेतुमारब्धावुग्रशासनौ ।
01-202-009c	सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णां वाचमूचतुः ॥
01-202-010a	राजर्षयो महायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः ।
01-202-010c	तेजो बलं च देवानां वर्धयन्ति श्रियं तथा ॥
01-202-011a	तेषामेवं प्रवृद्धानां सर्वेषामसुरद्विषाम् ।
01-202-011c	संभूय सर्वैरस्माभिः कार्यः सर्वात्मना वधः ॥
01-202-012a	एवं सर्वान्समादिश्य पूर्वतीरे महोदधेः ।
01-202-012c	क्रूरां मतिं समास्थाय जग्मतुः सर्वतोमुखम् ॥
01-202-013a	यज्ञैर्यजन्ते ये केचिद्याजयन्ति च ये द्विजाः ।
01-202-013c	तान्सर्वान्प्रसभं दृष्ट्वा बलिनौ जघ्नतुस्तदा ॥
01-202-014a	आश्रमेष्वग्निहोत्राणि ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
01-202-014c	गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यप्सु विश्रब्धाः सैनिकास्तयोः ॥

01-202-015a	तपोधनैश्च ये शापाः क्रुद्धैरुक्ता महात्मभिः ।
01-202-015c	नाक्रामन्ति तयोस्तेऽपि वरदानेन जृम्भतोः ॥
01-202-016a	नाक्रामन्ति यदा शापा बाणा मुक्ताः शिलास्त्रिव ।
01-202-016c	नियमांस्तदा परित्यज्य व्यद्रवन्त द्विजातयः ॥
01-202-017a	पृथिव्यां ये तपःसिद्धा दान्ताः शमपरायणाः ।
01-202-017c	तयोर्भयाद्बुधुस्ते वैनतेयादिवोरगाः ॥
01-202-018a	मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रुवैः ।
01-202-018c	शून्यमासीज्जगत्सर्वं कालेनेव हतं यथा ॥
01-202-019a	राजर्षिभिरदृश्यद्विरृषिभिश्च महासुरौ ।
01-202-019c	उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वाते वधैषिणौ ॥
01-202-020a	प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ ।
01-202-020c	संलीनानपि दुर्गेषु निन्यतुर्यमसादनम् ॥
01-202-021a	सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्तर्हितावुभौ ।
01-202-021c	तैस्तैरुपायैस्तौ क्रूरावृषीन्दृष्ट्वा निजघ्नतुः ॥
01-202-022a	निवृत्तयज्ञस्वाध्याया प्रणष्टनृपतिद्विजा ।
01-202-022c	उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा ॥
01-202-023a	हाहाभूता भयार्ता च निवृत्तविपणापणा ।
01-202-023c	निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्वाहविवर्जिता ॥
01-202-024a	निवृत्तकृषिगोरक्षा विध्वस्तनगराश्रमा ।
01-202-024c	अस्थिकङ्कालसंकीर्णा भूर्बभूवोग्रदर्शना ॥
01-202-025a	निवृत्तपितृकार्यं च निर्वषट्कारमङ्गलम् ।
01-202-025c	जगत्प्रतिभयाकारं दुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥
01-202-026a	चन्द्रादित्यौ ग्रहास्तारा नक्षत्राणि दिवौकसः ।
01-202-026c	जग्मुर्विषादं तत्कर्म दृष्ट्वा सुन्दोपसुन्दयोः ॥
01-202-027a	एवं सर्वा दिशो दैत्यौ जित्वा क्रूरेण कर्मणा ।
01-202-027c	निःसपत्नौ कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः ॥

01-203-001 नारद उवाच

01-203-001a	ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
01-203-001c	जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् ॥
01-203-002a	तेऽभिजग्मुर्जितक्रोधा जितात्मानो जितेन्द्रियाः ।
01-203-002c	पितामहस्य भवनं जगतः कृपया तदा ॥

01-203-003a	ततो ददृशुरासीनं सह देवैः पितामहम् ।
01-203-003c	सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितम् ॥
01-203-004a	तत्र देवो महादेवस्तत्राग्निर्वायुना सह ।
01-203-004c	चन्द्रादित्यौ च धर्मश्च परमेष्ठी तथा बुधः ॥
01-203-005a	वैखानसा वालखिल्या वानप्रस्था मरीचिपाः ।
01-203-005c	अजाश्चैवाविमूढाश्च तेजोगर्भास्तपस्विनः ॥
01-203-005e	ऋषयः सर्व एवैते पितामहमुपासते ॥
01-203-006a	ततोऽभिगम्य सहिताः सर्व एव महर्षयः ।
01-203-006c	सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ॥
01-203-007a	यथाकृतं यथा चैव कृतं येन क्रमेण च ।
01-203-007c	न्यवेदयंस्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ॥
01-203-008a	ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ।
01-203-008c	तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचोदयन् ॥
01-203-009a	ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचस्तदा ।
01-203-009c	मुहूर्तमिव संचिन्त्य कर्तव्यस्य विनिश्चयम् ॥
01-203-010a	तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ।
01-203-010c	दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः ॥
01-203-010e	सृज्यतां प्रार्थनीयेह प्रमदेति महातपाः ॥
01-203-011a	पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिनन्द्य च ।
01-203-011c	निर्ममे योषितं दिव्यां चिन्तयित्वा प्रयत्नतः ॥
01-203-012a	त्रिषु लोकेषु यत्किञ्चिद्भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
01-203-012c	समानयद्दर्शनीयं तत्तद्यत्नात्ततस्ततः ॥
01-203-013a	कोटिशश्चापि रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत् ।
01-203-013c	तां रत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीम् ॥
01-203-014a	सा प्रयत्नेन महता निर्मिता विश्वकर्मणा ।
01-203-014c	त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमाभवत् ॥
01-203-015a	न तस्याः सूक्ष्ममप्यस्ति यद्गात्रे रूपसंपदा ।
01-203-015c	न युक्तं यत्र वा दृष्टिर्न सज्जति निरीक्षताम् ॥
01-203-016a	सा विग्रहवतीव श्रीः कान्तरूपा वपुष्मती ।
01-203-016c	जहार सर्वभूतानां चक्षूषि च मनांसि च ॥
01-203-017a	तिलं तिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता ।

01-203-017c तिलोत्तमेत्यतस्तस्या नाम चक्रे पितामहः ॥

01-203-018 पितामह उवाच

01-203-018a गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे ।

01-203-018c प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनम् ॥

01-203-019a त्वत्कृते दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै ।

01-203-019c विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु ॥

01-203-020 नारद उवाच

01-203-020a सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहम् ।

01-203-020c चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणम् ॥

01-203-021a प्राङ्मुखो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः ।

01-203-021c देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्त्वृषयोऽभवन् ॥

01-203-022a कुर्वन्त्या तु तया तत्र मण्डलं तत्प्रदक्षिणम् ।

01-203-022c इन्द्रः स्थाणुश्च भगवान्धैर्येण प्रत्यवस्थितौ ॥

01-203-023a द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतायाः पार्श्वतस्तदा ।

01-203-023c अन्यदञ्चितपक्ष्मान्तं दक्षिणं निःसृतं मुखम् ॥

01-203-024a पृष्ठतः परिवर्तन्त्याः पश्चिमं निःसृतं मुखम् ।

01-203-024c गतायाश्चोत्तरं पार्श्वमुत्तरं निःसृतं मुखम् ॥

01-203-025a महेन्द्रस्यापि नेत्राणां पार्श्वतः पृष्ठतोऽग्रतः ।

01-203-025c रक्तान्तानां विशालानां सहस्रं सर्वतोऽभवत् ॥

01-203-026a एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा ।

01-203-026c तथा सहस्रनेत्रश्च बभूव बलसूदनः ॥

01-203-027a तथा देवनिकायानामृषीणां चैव सर्वशः ।

01-203-027c मुखान्यभिप्रवर्तन्ते येन याति तिलोत्तमा ॥

01-203-028a तस्या गात्रे निपतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम् ।

01-203-028c सर्वेषामेव भूयिष्ठमृते देवं पितामहम् ॥

01-203-029a गच्छन्त्यास्तु तदा देवाः सर्वे च परमर्षयः ।

01-203-029c कृतमित्येव तत्कार्यं मेनिरे रूपसंपदा ॥

01-203-030a तिलोत्तमायां तु तदा गतायां लोकभावनः ।

01-203-030c सर्वान्विसर्जयामास देवानृषिगणांश्च तान् ॥

01-204-001 नारद उवाच

01-204-001a	जित्वा तु पृथिवीं दैत्यौ निःसपत्नौ गतव्यथौ ।
01-204-001c	कृत्वा त्रैलोक्यमव्यग्रं कृतकृत्यौ बभूवतुः ॥
01-204-002a	देवगन्धर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसाम् ।
01-204-002c	आदाय सर्वरत्नानि परां तुष्टिमुपागतौ ॥
01-204-003a	यदा न प्रतिषेद्धारस्तयोः सन्तीह केचन ।
01-204-003c	निरुद्योगौ तदा भूत्वा विजहातेऽमराविव ॥
01-204-004a	स्त्रीभिर्माल्यैश्च गन्धैश्च भक्षैर्भोज्यैश्च पुष्कलैः ।
01-204-004c	पानैश्च विविधैर्हृद्यैः परां प्रीतिमवापतुः ॥
01-204-005a	अन्तःपुरे वनोद्याने पर्वतोपवनेषु च ।
01-204-005c	यथेप्सितेषु देशेषु विजहातेऽमराविव ॥
01-204-006a	ततः कदाचिद्विन्ध्यस्य पृष्ठे समशिलातले ।
01-204-006c	पुष्पिताग्रेषु शालेषु विहारमभिजग्मतुः ॥
01-204-007a	दिव्येषु सर्वकामेषु समानीतेषु तत्र तौ ।
01-204-007c	वरासनेषु संहृष्टौ सह स्त्रीभिर्निषेदतुः ॥
01-204-008a	ततो वादित्रनृत्ताभ्यामुपातिष्ठन्त तौ स्त्रियः ।
01-204-008c	गीतैश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्यर्थमुपजग्मिरे ॥
01-204-009a	ततस्तिलोत्तमा तत्र वने पुष्पाणि चिन्वती ।
01-204-009c	वेषमाक्षिप्तमाधाय रक्तेनैकेन वाससा ॥
01-204-010a	नदीतीरेषु जातान्सा कर्णिकारान्विचिन्वती ।
01-204-010c	शनैर्जगाम तं देशं यत्रास्तां तौ महासुरौ ॥
01-204-011a	तौ तु पीत्वा वरं पानं मदरक्तान्तलोचनौ ।
01-204-011c	दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ संबभूवतुः ॥
01-204-012a	तावुत्पत्यासनं हित्वा जग्मतुर्यत्र सा स्थिता ।
01-204-012c	उभौ च कामसंमत्तावुभौ प्रार्थयतश्च ताम् ॥
01-204-013a	दक्षिणे तां करे सुभ्रूं सुन्दो जग्राह पाणिना ।
01-204-013c	उपसुन्दोऽपि जग्राह वामे पाणौ तिलोत्तमाम् ॥
01-204-014a	वरप्रदानमत्तौ तावौरसेन बलेन च ।
01-204-014c	धनरत्नमदाभ्यां च सुरापानमदेन च ॥
01-204-015a	सर्वैरैर्मदैर्मत्तावन्योन्यं भ्रुकुटीकृतौ ।
01-204-015c	मदकामसमाविष्टौ परस्परमथोचतुः ॥
01-204-016a	मम भार्या तव गुरुरिति सुन्दोऽभ्यभाषत ।

01-204-016c	मम भार्या तव वधूरूपसुन्दोऽभ्यभाषत ॥
01-204-017a	नैषा तव ममैषेति तत्र तौ मन्युराविशत् ।
01-204-017c	तस्या हेतोर्गदे भीमे तावुभावप्यगृह्णताम् ॥
01-204-018a	तौ प्रगृह्य गदे भीमे तस्याः कामेन मोहितौ ।
01-204-018c	अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यन्योन्यं निजघ्नतुः ॥
01-204-019a	तौ गदाभिहतौ भीमौ पेततुर्धरणीतले ।
01-204-019c	रुधिरेणावलिप्ताङ्गौ द्वाविवाकौ नभश्च्युतौ ॥
01-204-020a	ततस्ता विद्रुता नार्यः स च दैत्यगणस्तदा ।
01-204-020c	पातालमगमत्सर्वो विषादभयकम्पितः ॥
01-204-021a	ततः पितामहस्तत्र सह देवैर्महर्षिभिः ।
01-204-021c	आजगाम विशुद्धात्मा पूजयिष्यंस्तिलोत्तमाम् ॥
01-204-022a	वरेण छन्दिता सा तु ब्रह्मणा प्रीतिमेव ह ।
01-204-022c	वरयामास तत्रैनां प्रीतः प्राह पितामहः ॥
01-204-023a	आदित्यचरिताँल्लोकान्विचरिष्यसि भामिनि ।
01-204-023c	तेजसा च सुदृष्टां त्वां न करिष्यति कश्चन ॥
01-204-024a	एवं तस्यै वरं दत्त्वा सर्वलोकपितामहः ।
01-204-024c	इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥
01-204-025a	एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ।
01-204-025c	तिलोत्तमार्थे संक्रुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
01-204-026a	तस्माद्ब्रवीमि वः स्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमान् ।
01-204-026c	यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ॥
01-204-026e	तथा कुरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ॥

01-204-027 वैशंपायन उवाच

01-204-027a	एवमुक्ता महात्मानो नारदेन महर्षिणा ।
01-204-027c	समयं चक्रिरे राजंस्तेऽन्योन्येन समागताः ॥
01-204-027e	समक्षं तस्य देवर्षेर्नारदस्यामितौजसः ॥
01-204-028a	द्रौपद्या नः सहासीनमन्योऽन्यं योऽभिदर्शयेत् ।
01-204-028c	स नो द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचारी वने वसेत् ॥
01-204-029a	कृते तु समये तस्मिन्पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ।
01-204-029c	नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महामुनिः ॥
01-204-030a	एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितैः ।

01-204-030c न चाभिद्यन्त ते सार्वे तदान्योन्येन भारत ॥

01-205-001 वैशंपायन उवाच

- 01-205-001a एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंस्तत्र पाण्डवाः ।
 01-205-001c वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ॥
 01-205-002a तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानाममितौजसाम् ।
 01-205-002c बभूव कृष्णा सर्वेषां पार्थानां वशवर्तिनी ॥
 01-205-003a ते तया तैश्च सा वीरैः पतिभिः सह पञ्चभिः ।
 01-205-003c बभूव परमप्रीता नागैरिव सरस्वती ॥
 01-205-004a वर्तमानेषु धर्मेण पाण्डवेषु महात्मसु ।
 01-205-004c व्यवर्धन्कुरवः सर्वे हीनदोषाः सुखान्विताः ॥
 01-205-005a अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशां पते ।
 01-205-005c कस्यचित्तस्कराः केचिज्जहुर्गा नृपसत्तम ॥
 01-205-006a ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ।
 01-205-006c आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदक्रोशत पाण्डवान् ॥
 01-205-007a ह्रियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।
 01-205-007c प्रसह्य वोऽस्माद्विषयादभिधावत पाण्डवाः ॥
 01-205-008a ब्राह्मणस्य प्रमत्तस्य हविध्वाङ्क्षैर्विलुप्यते ।
 01-205-008c शार्दूलस्य गुहां शून्यां नीचः क्रोष्टाभिमर्शति ॥
 01-205-009a ब्राह्मणस्वे हृते चोरैर्धर्मार्थे च विलोपिते ।
 01-205-009c रोरूयमाणे च मयि क्रियतामस्त्रधारणम् ॥
 01-205-010a रोरूयमाणस्याभ्याशे तस्य विप्रस्य पाण्डवः ।
 01-205-010c तानि वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
 01-205-011a श्रुत्वा चैव महाबाहुर्मा भैरित्याह तं द्विजम् ।
 01-205-011c आयुधानि च यत्रासन्पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
 01-205-011e कृष्णया सह तत्रासीद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 01-205-012a स प्रवेशाय चाशक्तो गमनाय च पाण्डवः ।
 01-205-012c तस्य चार्तस्य तैर्वाक्यैश्चोद्यमानः पुनः पुनः ॥
 01-205-012e आक्रन्दे तत्र कौन्तेयश्चिन्तयामास दुःखितः ॥
 01-205-013a ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
 01-205-013c अश्रुप्रमार्जनं तस्य कर्तव्यमिति निश्चितः ॥
 01-205-014a उपप्रेक्षणजोऽधर्मः सुमहान्स्यान्महीपतेः ।

01-205-014c	यद्यस्य रुदतो द्वारि न करोम्यद्य रक्षणम् ॥
01-205-015a	अनास्तिक्व्यं च सर्वेषामस्माकमपि रक्षणे ।
01-205-015c	प्रतितिष्ठेत लोकेऽस्मिन्नधर्मश्चैव नो भवेत् ॥
01-205-016a	अनापृच्छय च राजानं गते मयि न संशयः ।
01-205-016c	अजातशत्रोर्नृपतेर्मम चैवाप्रियं भवेत् ॥
01-205-017a	अनुप्रवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्मम ।
01-205-017c	अधर्मो वा महानस्तु वने वा मरणं मम ॥
01-205-017e	शरीरस्यापि नाशेन धर्म एव विशिष्यते ॥
01-205-018a	एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
01-205-018c	अनुप्रविश्य राजानमापृच्छय च विशां पते ॥
01-205-019a	धनुरादाय संहृष्टो ब्राह्मणं प्रत्यभाषत ।
01-205-019c	ब्राह्मणागम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैषिणः ॥
01-205-020a	न दूरे ते गताः क्षुद्रास्तावद्गच्छामहे सह ।
01-205-020c	यावदावर्तयाम्यद्य चोरहस्ताद्धनं तव ॥
01-205-021a	सोऽनुसृत्य महाबाहुर्धन्वी वर्मी रथी ध्वजी ।
01-205-021c	शरैर्विध्वंसितांश्चोरानवजित्य च तद्धनम् ॥
01-205-022a	ब्राह्मणस्य उपाहत्य यशः पीत्वा च पाण्डवः ।
01-205-022c	आजगाम पुरं वीरः सव्यसाची परंतपः ॥
01-205-023a	सोऽभिवाद्य गुरून्सर्वास्तैश्चापि प्रतिनन्दितः ।
01-205-023c	धर्मराजमुवाचेदं व्रतमादिश्यतां मम ॥
01-205-024a	समयः समतिक्रान्तो भवत्संदर्शनान्मया ।
01-205-024c	वनवासं गमिष्यामि समयो ह्येष नः कृतः ॥
01-205-025a	इत्युक्तो धर्मराजस्तु सहसा वाक्यमप्रियम् ।
01-205-025c	कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकार्तः सज्जमानया ॥
01-205-025e	युधिष्ठिरो गुडाकेशं भ्राता भ्रातरमच्युतम् ॥
01-205-026a	प्रमाणमस्मि यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ ।
01-205-026c	अनुप्रवेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम् ॥
01-205-026e	सर्वं तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि ॥
01-205-027a	गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यवीयसः ।
01-205-027c	यवीयसोऽनुप्रवेशो ज्येष्ठस्य विधिलोपकः ॥
01-205-028a	निवर्तस्व महाबाहो कुरुष्व वचनं मम ।

01-205-028c न हि ते धर्मलोपोऽस्ति न च मे धर्षणा कृता ॥

01-205-029 अर्जुन उवाच

01-205-029a न व्याजेन चरेद्धर्ममिति मे भवतः श्रुतम् ।

01-205-029c न सत्याद्विचलिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥

01-205-030 वैशंपायन उवाच

01-205-030a सोऽभ्यनुज्ञाप्य राजानं ब्रह्मचर्याय दीक्षितः ।

01-205-030c वने द्वादश वर्षाणि वासायोपजगाम ह ॥

01-206-001 वैशंपायन उवाच

01-206-001a तं प्रयान्तं महाबाहुं कौरवाणां यशस्करम् ।

01-206-001c अनुजग्मुर्महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥

01-206-002a वेदवेदाङ्गविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः ।

01-206-002c चौक्षाश्च भगवद्भक्ताः सूताः पौराणिकाश्च ये ॥

01-206-003a कथकाश्चापरे राजञ्श्रमणाश्च वनौकसः ।

01-206-003c दिव्याख्यानानि ये चापि पठन्ति मधुरं द्विजाः ॥

01-206-004a एतैश्चान्यैश्च बहुभिः सहायैः पाण्डुनन्दनः ।

01-206-004c वृतः श्लक्ष्णकथैः प्रायान्मरुद्भिरिव वासवः ॥

01-206-005a रमणीयानि चित्राणि वनानि च सरांसि च ।

01-206-005c सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ॥

01-206-006a पुण्यानि चैव तीर्थानि ददर्श भरतर्षभ ।

01-206-006c स गङ्गाद्वारमासाद्य निवेशमकरोत्प्रभुः ॥

01-206-007a तत्र तस्याद्भुतं कर्म शृणु मे जनमेजय ।

01-206-007c कृतवान्यद्विशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो रथी ॥

01-206-008a निविष्टे तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत ।

01-206-008c अग्निहोत्राणि विप्रास्ते प्रादुश्चक्रुरनेकशः ॥

01-206-009a तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु हुतेषु च ।

01-206-009c कृतपुष्पोपहारेषु तीरान्तरगतेषु च ॥

01-206-010a कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैः सत्पथि स्थितैः ।

01-206-010c शुशुभेऽतीव तद्राजन्गङ्गाद्वारं महात्मभिः ॥

01-206-011a तथा पर्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डुनन्दनः ।

01-206-011c अभिषेकाय कौन्तेयो गङ्गामवततार ह ॥

- 01-206-012a तत्राभिषेकं कृत्वा स तर्पयित्वा पितामहान् ।
 01-206-012c उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया ॥
 01-206-013a अपकृष्टो महाबाहुर्नागराजस्य कन्यया ।
 01-206-013c अन्तर्जले महाराज उलूप्या कामयानया ॥
 01-206-014a ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितम् ।
 01-206-014c कौरव्यस्याथ नागस्य भवने परमार्चिते ॥
 01-206-015a तत्राग्निकार्यं कृतवान्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 01-206-015c अशङ्कमानेन हुतस्तेनातुष्यद्भुताशनः ॥
 01-206-016a अग्निकार्यं स कृत्वा तु नागराजसुतां तदा ।
 01-206-016c प्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-206-017a किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि भामिनि ।
 01-206-017c कश्चायं सुभगो देशः का च त्वं कस्य चात्मजा ॥

01-206-018 उलूप्युवाच

- 01-206-018a ऐरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पन्नगः ।
 01-206-018c तस्यास्मि दुहिता पार्थ उलूपी नाम पन्नगी ॥
 01-206-019a साहं त्वामभिषेकार्थमवतीर्णं समुद्रगाम् ।
 01-206-019c दृष्टवत्येव कौन्तेय कन्दर्पेणास्मि मूर्च्छिता ॥
 01-206-020a तां मामनङ्गमथितां त्वत्कृते कुरुनन्दन ।
 01-206-020c अनन्यां नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनो रहः ॥

01-206-021 अर्जुन उवाच

- 01-206-021a ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशवार्षिकम् ।
 01-206-021c धर्मराजेन चादिष्टं नाहमस्मि स्वयंवशः ॥
 01-206-022a तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि ।
 01-206-022c अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किञ्चन कर्हिचित् ॥
 01-206-023a कथं च नानृतं तत्स्यात्तव चापि प्रियं भवेत् ।
 01-206-023c न च पीड्येत मे धर्मस्तथा कुर्यां भुजंगमे ॥

01-206-024 उलूप्युवाच

- 01-206-024a जानाम्यहं पाण्डवेय यथा चरसि मेदिनीम् ।
 01-206-024c यथा च ते ब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गुरुः ॥
 01-206-025a परस्परं वर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजां प्रति ।

- 01-206-025c यो नोऽनुप्रविशेन्मोहात्स नो द्वादशवार्षिकम् ॥
 01-206-025e वने चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः ॥
 01-206-026a तदिदं द्रौपदीहेतोरन्योन्यस्य प्रवासनम् ।
 01-206-026c कृतं वस्तत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति ॥
 01-206-027a परित्राणं च कर्तव्यमार्तानां पृथुलोचन ।
 01-206-027c कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न लुप्यते ॥
 01-206-028a यदि वाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि स्याद्व्यतिक्रमः ।
 01-206-028c स च ते धर्म एव स्याद्वत्त्वा प्राणान्ममार्जुन ॥
 01-206-029a भक्तां भजस्व मां पार्थ सतामेतन्मतं प्रभो ।
 01-206-029c न करिष्यसि चेदेवं मृतां मामुपधारय ॥
 01-206-030a प्राणदानान्महाबाहो चर धर्ममनुत्तमम् ।
 01-206-030c शरणं च प्रपन्नास्मि त्वामद्य पुरुषोत्तम ॥
 01-206-031a दीनाननाथान्कौन्तेय परिरक्षसि नित्यशः ।
 01-206-031c साहं शरणमभ्येमि रोरवीमि च दुःखिता ॥
 01-206-032a याचे त्वामभिकामाहं तस्मात्कुरु मम प्रियम् ।
 01-206-032c स त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्तुमर्हसि ॥

01-206-033 वैशंपायन उवाच

- 01-206-033a एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पन्नगेश्वरकन्यया ।
 01-206-033c कृतवांस्तत्तथा सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥
 01-206-034a स नागभवने रात्रिं तामुषित्वा प्रतापवान् ।
 01-206-034c उदितेऽभ्युत्थितः सूर्ये कौरव्यस्य निवेशनात् ॥

01-207-001 वैशंपायन उवाच

- 01-207-001a कथयित्वा तु तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारत ।
 01-207-001c प्रययौ हिमवत्पार्श्वं ततो वज्रधरात्मजः ॥
 01-207-002a अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतम् ।
 01-207-002c भृगुतुङ्गे च कौन्तेयः कृतवाञ्छौचमात्मनः ॥
 01-207-003a प्रददौ गोसहस्राणि तीर्थेष्वायतनेषु च ।
 01-207-003c निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत्कुरुसत्तमः ॥
 01-207-004a हिरण्यबिन्दोस्तीर्थे च स्नात्वा पुरुषसत्तमः ।
 01-207-004c दृष्टवान्पर्वतश्रेष्ठं पुण्यान्यायतनानि च ॥

01-207-005a	अवतीर्य नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत ।
01-207-005c	प्राचीं दिशमभिप्रेप्सुर्जगाम भरतर्षभः ॥
01-207-006a	आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान्कुरुसत्तमः ।
01-207-006c	नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ॥
01-207-007a	नन्दामपरनन्दां च कौशिकीं च यशस्विनीम् ।
01-207-007c	महानदीं गयां चैव गङ्गामपि च भारत ॥
01-207-008a	एवं सर्वाणि तीर्थानि पश्यमानस्तथाश्रमान् ।
01-207-008c	आत्मनः पावनं कुर्वन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ वसु ॥
01-207-009a	अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु यानि पुण्यानि कानिचित् ।
01-207-009c	जगाम तानि सर्वाणि तीर्थान्यायतनानि च ॥
01-207-009e	दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनं चापि ददौ ततः ॥
01-207-010a	कलिङ्गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः ।
01-207-010c	अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्तन्त भारत ॥
01-207-011a	स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
01-207-011c	सहायैरल्पकैः शूरः प्रययौ येन सागरम् ॥
01-207-012a	स कलिङ्गानतिक्रम्य देशानायतनानि च ।
01-207-012c	धर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो ययौ प्रभुः ॥
01-207-013a	महेन्द्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितम् ।
01-207-013c	समुद्रतीरेण शनैर्मणलूरं जगाम ह ॥
01-207-014a	तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
01-207-014c	अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम् ॥
01-207-014e	मणलूरेश्वरं राजन्धर्मज्ञं चित्रवाहनम् ॥
01-207-015a	तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना ।
01-207-015c	तां ददर्श पुरे तस्मिन्विचरन्तीं यदृच्छया ॥
01-207-016a	दृष्ट्वा च तां वरारोहां चकमे चैत्रवाहिनीम् ।
01-207-016c	अभिगम्य च राजानं ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ॥
01-207-016e	तमुवाचाथ राजा स सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
01-207-017a	राजा प्रभंकरो नाम कुले अस्मिन्बभूव ह ।
01-207-017c	अपुत्रः प्रसवेनार्थी तपस्तेपे स उत्तमम् ॥
01-207-018a	उग्रेण तपसा तेन प्रणिपातेन शंकरः ।
01-207-018c	ईश्वरस्तोषितस्तेन महादेव उमापतिः ॥

- 01-207-019a स तस्मै भगवान्प्रादादेकैकं प्रसवं कुले ।
 01-207-019c एकैकः प्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुले सदा ॥
 01-207-020a तेषां कुमाराः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे ।
 01-207-020c कन्या तु मम जातेयं कुलस्योत्पादनी ध्रुवम् ॥
 01-207-021a पुत्रो ममेयमिति मे भावना पुरुषोत्तम ।
 01-207-021c पुत्रिका हेतुविधिना संज्ञिता भरतर्षभ ॥
 01-207-022a एतच्छुल्कं भवत्वस्याः कुलकृज्जायतामिह ।
 01-207-022c एतेन समयेनेमां प्रतिगृहीष्व पाण्डव ॥
 01-207-023a स तथेति प्रतिज्ञाय कन्यां तां प्रतिगृह्य च ।
 01-207-023c उवास नगरे तस्मिन्कौन्तेयस्त्रिहिमाः समाः ॥

01-208-001 वैशंपायन उवाच

- 01-208-001a ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतर्षभः ।
 01-208-001c अभ्यगच्छत्सुपुण्यानि शोभितानि तपस्विभिः ॥
 01-208-002a वर्जयन्ति स्म तीर्थानि पञ्च तत्र तु तापसाः ।
 01-208-002c आचीर्णानि तु यान्यासन्पुरस्तात्तु तपस्विभिः ॥
 01-208-003a अगस्त्यतीर्थं सौभद्रं पौलोमं च सुपावनम् ।
 01-208-003c कारंधमं प्रसन्नं च हयमेधफलं च यत् ॥
 01-208-003e भारद्वाजस्य तीर्थं च पापप्रशमनं महत् ॥
 01-208-004a विविक्तान्युपलक्ष्याथ तानि तीर्थानि पाण्डवः ।
 01-208-004c दृष्ट्वा च वर्ज्यमानानि मुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥
 01-208-005a तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्राज्ञलिः कुरुनन्दनः ।
 01-208-005c तीर्थानीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ॥

01-208-006 तापसा ऊचुः

- 01-208-006a ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान् ।
 01-208-006c अत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन ॥

01-208-007 वैशंपायन उवाच

- 01-208-007a तेषां श्रुत्वा महाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः ।
 01-208-007c जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुरुषसत्तमः ॥
 01-208-008a ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ।
 01-208-008c विगाह्य तरसा शूरः स्नानं चक्रे परंतपः ॥

- 01-208-009a अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् ।
 01-208-009c निजग्राह जले ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
 01-208-010a स तमादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् ।
 01-208-010c उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः ॥
 01-208-011a उत्कृष्ट एव तु ग्राहः सोऽर्जुनेन यशस्विना ।
 01-208-011c बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ॥
 01-208-011e दीप्यमाना श्रिया राजन्दिव्यरूपा मनोरमा ॥
 01-208-012a तदद्भुतं महदृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 01-208-012c तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-208-013a का वै त्वमसि कल्याणि कुतो वासि जलेचरी ।
 01-208-013c किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ॥

01-208-014 नार्युवाच

- 01-208-014a अप्सरास्मि महाबाहो देवारण्यविचारिणी ।
 01-208-014c इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा नाम महाबल ॥
 01-208-015a मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ।
 01-208-015c ताभिः सार्धं प्रयातास्मि लोकपालनिवेशनम् ॥
 01-208-016a ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।
 01-208-016c रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणम् ॥
 01-208-017a तस्य वै तपसा राजंस्तद्वनं तेजसावृतम् ।
 01-208-017c आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं स व्यवभासयत् ॥
 01-208-018a तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृग्रूपं चाद्भुतदर्शनम् ।
 01-208-018c अवतीर्णाः स्म तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ॥
 01-208-019a अहं च सौरभेयी च समीची बुद्बुदा लता ।
 01-208-019c यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ॥
 01-208-020a गायन्त्यो वै हसन्त्यश्च लोभयन्त्यश्च तं द्विजम् ।
 01-208-020c स च नास्मासु कृतवान्मनो वीर कथंचन ॥
 01-208-020e नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥
 01-208-021a सोऽशपत्कुपितोऽस्मांस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ।
 01-208-021c ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यध्वं शतं समाः ॥

01-209-001 वर्गोवाच

01-209-001a	ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम ।
01-209-001c	आयाम शरणं विप्रं तं तपोधनमच्युतम् ॥
01-209-002a	रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः ।
01-209-002c	अयुक्तं कृतवत्यः स्म क्षन्तुमर्हसि नो द्विज ॥
01-209-003a	एष एव वधोऽस्माकं सुपर्याप्तस्तपोधन ।
01-209-003c	यद्वयं संशितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामिहागताः ॥
01-209-004a	अवध्यास्तु स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचिन्तकाः ।
01-209-004c	तस्माद्धर्मेण धर्मज्ञ नास्मान्हंसितुमर्हसि ॥
01-209-005a	सर्वभूतेषु धर्मज्ञ मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
01-209-005c	सत्यो भवतु कल्याण एष वादो मनीषिणाम् ॥
01-209-006a	शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।
01-209-006c	शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म तस्मात्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

01-209-007 वैशंपायन उवाच

01-209-007a	एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ।
01-209-007c	प्रसादं कृतवान्वीर रविसोमसमप्रभः ॥

01-209-008 ब्राह्मण उवाच

01-209-008a	शतं सहस्रं विश्वं च सर्वमक्षयवाचकम् ।
01-209-008c	परिमाणं शतं त्वेतन्नैतदक्षयवाचकम् ॥
01-209-009a	यदा च वो ग्राहभूता गृह्णन्तीः पुरुषाञ्जले ।
01-209-009c	उत्कर्षति जलात्कश्चित्स्थलं पुरुषसत्तमः ॥
01-209-010a	तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वरूपं प्रतिपत्स्यथ ।
01-209-010c	अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥
01-209-011a	तानि सर्वाणि तीर्थानि इतः प्रभृति चैव ह ।
01-209-011c	नारीतीर्थानि नाम्नेह ख्यातिं यास्यन्ति सर्वशः ॥
01-209-011e	पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि मनीषिणाम् ॥

01-209-012 वर्गोवाच

01-209-012a	ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
01-209-012c	अचिन्तयामोपसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥
01-209-013a	क्व नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ।
01-209-013c	समागच्छेम यो नस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥

- 01-209-014a ता वयं चिन्तयित्वैवं मुहूर्तादिव भारत ।
 01-209-014c दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत नारदम् ॥
 01-209-015a सर्वा हृष्टाः स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितद्युतिम् ।
 01-209-015c अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्म व्यथिताननाः ॥
 01-209-016a स नोऽपृच्छद्दुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तत् ।
 01-209-016c श्रुत्वा तच्च यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 01-209-017a दक्षिणे सागरानूपे पञ्च तीर्थानि सन्ति वै ।
 01-209-017c पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत माचिरम् ॥
 01-209-018a तत्राशु पुरुषव्याघ्रः पाण्डवो वो धनंजयः ।
 01-209-018c मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ॥
 01-209-019a तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमिहागताः ।
 01-209-019c तदिदं सत्यमेवाद्य मोक्षिताहं त्वयानघ ॥
 01-209-020a एतास्तु मम वै सख्यश्चतस्रोऽन्या जले स्थिताः ।
 01-209-020c कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय ॥

01-209-021 वैशंपायन उवाच

- 01-209-021a ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्वा एव विशां पते ।
 01-209-021c तस्माच्छापाददीनात्मा मोक्षयामास वीर्यवान् ॥
 01-209-022a उत्थाय च जलात्तस्मात्प्रतिलभ्य वपुः स्वकम् ।
 01-209-022c तास्तदाप्सरसो राजन्नदृश्यन्त यथा पुरा ॥
 01-209-023a तीर्थानि शोधयित्वा तु तथानुज्ञाय ताः प्रभुः ।
 01-209-023c चित्राङ्गदां पुनर्द्रष्टुं मणलूरपुरं ययौ ॥
 01-209-024a तस्यामजनयत्पुत्रं राजानं बभ्रुवाहनम् ।
 01-209-024c तं दृष्ट्वा पाण्डवो राजन्नोर्कर्णमभितोऽगमत् ॥

01-210-001 वैशंपायन उवाच

- 01-210-001a सोऽपरान्तेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 01-210-001c सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितविक्रमः ॥
 01-210-002a समुद्रे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
 01-210-002c तानि सर्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् ॥
 01-210-003a प्रभासदेशं संप्राप्तं बीभत्सुमपराजितम् ।
 01-210-003c तीर्थान्यनुचरन्तं च शुश्राव मधुसूदनः ॥

01-210-004a	ततोऽभ्यगच्छत्कौन्तेयमज्ञातो नाम माधवः ।
01-210-004c	ददृशाते तदान्योन्यं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ॥
01-210-005a	तावन्योन्यं समाश्लिष्य पृष्ट्वा च कुशलं वने ।
01-210-005c	आस्तां प्रियसखायौ तौ नरनारायणावृषी ॥
01-210-006a	ततोऽर्जुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत ।
01-210-006c	किमर्थं पाण्डवेमानि तीर्थान्यनुचरस्युत ॥
01-210-007a	ततोऽर्जुनो यथावृत्तं सर्वमाख्यातवांस्तदा ।
01-210-007c	श्रुत्वोवाच च वाष्णोय एवमेतदिति प्रभुः ॥
01-210-008a	तौ विहृत्य यथाकामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ।
01-210-008c	महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ॥
01-210-009a	पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनात्तं महीधरम् ।
01-210-009c	पुरुषाः समलंचक्रुरुपजहुश्च भोजनम् ॥
01-210-010a	प्रतिगृह्यार्जुनः सर्वमुपभुज्य च पाण्डवः ।
01-210-010c	सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नटनर्तकान् ॥
01-210-011a	अभ्यनुज्ञाप्य तान्सर्वानर्चयित्वा च पाण्डवः ।
01-210-011c	सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महाद्युतिः ॥
01-210-012a	तीर्थानां दर्शनं चैव पर्वतानां च भारत ।
01-210-012c	आपगानां वनानां च कथयामास सात्वते ॥
01-210-013a	स कथाः कथयन्नेव निद्रया जनमेजय ।
01-210-013c	कौन्तेयोऽपहतस्तस्मिञ्शयने स्वर्गसंमिते ॥
01-210-014a	मधुरेण स गीतेन वीणाशब्देन चानघ ।
01-210-014c	प्रबोध्यमानो बुबुधे स्तुतिभिर्मङ्गलैस्तथा ॥
01-210-015a	स कृत्वावश्यकार्याणि वाष्णोयेनाभिनन्दितः ।
01-210-015c	रथेन काञ्चनाङ्गेन द्वारकामभिजग्मिवान् ॥
01-210-016a	अलंकृता द्वारका तु बभूव जनमेजय ।
01-210-016c	कुन्तीसुतस्य पूजार्थमपि निष्कुटकेष्वपि ॥
01-210-017a	दिदृक्षवश्च कौन्तेयं द्वारकावासिनो जनाः ।
01-210-017c	नरेन्द्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णं शतसहस्रशः ॥
01-210-018a	अवलोकेषु नारीणां सहस्राणि शतानि च ।
01-210-018c	भोजवृष्णयन्धकानां च समवायो महानभूत् ॥
01-210-019a	स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजवृष्णयन्धकात्मजैः ।

01-210-019c	अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वैश्च प्रतिनन्दितः ॥
01-210-020a	कुमारैः सर्वशो वीरः सत्कारेणाभिवादितः ।
01-210-020c	समानवयसः सर्वानाश्लिष्य स पुनः पुनः ॥
01-210-021a	कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते ।
01-210-021c	उवास सह कृष्णेन बहुलास्तत्र शर्वरीः ॥
01-211-001	वैशंपायन उवाच
01-211-001a	ततः कतिपयाहस्य तस्मिन्नैवतके गिरौ ।
01-211-001c	वृष्ण्यन्धकानामभवत्सुमहानुत्सवो नृप ॥
01-211-002a	तत्र दानं ददुर्वीरा ब्राह्मणानां सहस्रशः ।
01-211-002c	भोजवृष्ण्यन्धकाश्चैव महे तस्य गिरेस्तदा ॥
01-211-003a	प्रासादै रत्नचित्रैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः ।
01-211-003c	स देशः शोभितो राजन्दीपवृक्षैश्च सर्वशः ॥
01-211-004a	वादित्राणि च तत्र स्म वादकाः समवादयन् ।
01-211-004c	ननृतुर्नर्तकाश्चैव जगुर्गानानि गायनाः ॥
01-211-005a	अलंकृताः कुमाराश्च वृष्णीनां सुमहौजसः ।
01-211-005c	यानैर्हाटकचित्राङ्गैश्चञ्चूर्यन्ते स्म सर्वशः ॥
01-211-006a	पौराश्च पादचारेण यानैरुच्चावचैस्तथा ।
01-211-006c	सदाराः सानुयात्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥
01-211-007a	ततो हलधरः क्षीबो रेवतीसहितः प्रभुः ।
01-211-007c	अनुगम्यमानो गन्धर्वैरचरत्तत्र भारत ॥
01-211-008a	तथैव राजा वृष्णीनामुग्रसेनः प्रतापवान् ।
01-211-008c	उपगीयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ॥
01-211-009a	रौक्मिणेयश्च साम्बश्च क्षीबौ समरदुर्मदौ ।
01-211-009c	दिव्यमाल्याम्बरधरौ विजहातेऽमराविव ॥
01-211-010a	अक्रूरः सारणश्चैव गदो भानुर्विडूरथः ।
01-211-010c	निशठश्चारुदेष्णश्च पृथुर्विपृथुरेव च ॥
01-211-011a	सत्यकः सात्यकिश्चैव भङ्गकारसहाचरौ ।
01-211-011c	हार्दिक्यः कृतवर्मा च ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
01-211-012a	एते परिवृताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक् ।
01-211-012c	तमुत्सवं रैवतके शोभयां चक्रिरे तदा ॥
01-211-013a	तदा कोलाहले तस्मिन्वर्तमाने महाशुभे ।

- 01-211-013c वासुदेवश्च पार्थश्च सहितौ परिजग्मतुः ॥
- 01-211-014a तत्र चङ्क्रम्यमाणौ तौ वसुदेवसुतां शुभाम् ।
- 01-211-014c अलंकृतां सखीमध्ये भद्रां ददृशतुस्तदा ॥
- 01-211-015a दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य कन्दर्पः समजायत ।
- 01-211-015c तं तथैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमलक्षयत् ॥
- 01-211-016a अथाब्रवीत्पुष्कराक्षः प्रहसन्निव भारत ।
- 01-211-016c वनेचरस्य किमिदं कामेनालोड्यते मनः ॥
- 01-211-017a ममैषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरा ।
- 01-211-017c यदि ते वर्तते बुद्धिर्वक्ष्यामि पितरं स्वयम् ॥
- 01-211-018 अर्जुन उवाच
- 01-211-018a दुहिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा ।
- 01-211-018c रूपेण चैव संपन्ना कमिवैषा न मोहयेत् ॥
- 01-211-019a कृतमेव तु कल्याणं सर्वं मम भवेद्भ्रुवम् ।
- 01-211-019c यदि स्यान्मम वाष्ण्येयी महिषीयं स्वसा तव ॥
- 01-211-020a प्राप्तौ तु क उपायः स्यात्तद्ब्रवीहि जनार्दन ।
- 01-211-020c आस्थास्यामि तथा सर्वं यदि शक्यं नरेण तत् ॥

- 01-211-021 वासुदेव उवाच
- 01-211-021a स्वयंवरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ ।
- 01-211-021c स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः ॥
- 01-211-022a प्रसह्य हरणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते ।
- 01-211-022c विवाहहेतोः शूराणामिति धर्मविदो विदुः ॥
- 01-211-023a स त्वमर्जुन कल्याणीं प्रसह्य भगिनीं मम ।
- 01-211-023c हर स्वयंवरे ह्यस्याः को वै वेद चिकीर्षितम् ॥

- 01-211-024 वैशंपायन उवाच
- 01-211-024a ततोऽर्जुनश्च कृष्णश्च विनिश्चित्येतिकृत्यताम् ।
- 01-211-024c शीघ्रगान्पुरुषात्राजन्प्रेषयामासतुस्तदा ॥
- 01-211-025a धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रस्थगताय वै ।
- 01-211-025c श्रुत्वैव च महाबाहुरनुजज्ञे स पाण्डवः ॥

- 01-212-001 वैशंपायन उवाच

01-212-001a	ततः संवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धनंजयः ।
01-212-001c	गतां रैवतके कन्यां विदित्वा जनमेजय ॥
01-212-002a	वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेति कृत्यताम् ।
01-212-002c	कृष्णस्य मतमाज्ञाय प्रययौ भरतर्षभः ॥
01-212-003a	रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।
01-212-003c	सैन्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥
01-212-004a	सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।
01-212-004c	ज्वलिताग्निप्रकाशेन द्विषतां हर्षघातिना ॥
01-212-005a	संनद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
01-212-005c	मृगयाव्यपदेशेन यौगपद्येन भारत ॥
01-212-006a	सुभद्रा त्वथ शैलेन्द्रमभ्यर्च्य सह रैवतम् ।
01-212-006c	दैवतानि च सर्वाणि ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥
01-212-007a	प्रदक्षिणं गिरिं कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति ।
01-212-007c	तामभिद्रुत्य कौन्तेयः प्रसह्यारोपयद्रथम् ॥
01-212-008a	ततः स पुरुषव्याघ्रस्तामादाय शुचिस्मिताम् ।
01-212-008c	रथेनाकाशगेनैव प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥
01-212-009a	हियमाणां तु तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिको जनः ।
01-212-009c	विक्रोशन्प्राद्रवत्सर्वो द्वारकामभितः पुरीम् ॥
01-212-010a	ते समासाद्य सहिताः सुधर्माभितः सभाम् ।
01-212-010c	सभापालस्य तत्सर्वमाचख्युः पार्थविक्रमम् ॥
01-212-011a	तेषां श्रुत्वा सभापालो भेरीं सांनाहिकीं ततः ।
01-212-011c	समाजघ्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ॥
01-212-012a	क्षुब्धास्तेनाथ शब्देन भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ।
01-212-012c	अन्नपानमपास्याथ समापेतुः सभां ततः ॥
01-212-013a	ततो जाम्बूनदाङ्गानि स्पर्ध्यास्तरणवन्ति च ।
01-212-013c	मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताग्निप्रभाणि च ॥
01-212-014a	भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
01-212-014c	सिंहासनानि शतशो धिष्ण्यानीव हुताशनाः ॥
01-212-015a	तेषां समुपविष्टानां देवानामिव संनये ।
01-212-015c	आचख्यौ चेष्टितं जिष्णोः सभापालः सहानुगः ॥
01-212-016a	तच्छ्रुत्वा वृष्णिवीरास्ते मदरक्तान्तलोचनाः ।

01-212-016c	अमृष्यमाणाः पार्थस्य समुत्पेतुरहंकृताः ॥
01-212-017a	योजयध्वं रथानाशु प्रासानाहरतेति च ।
01-212-017c	धनूंषि च महार्हाणि कवचानि बृहन्ति च ॥
01-212-018a	सूतानुच्चुक्रुशुः केचिद्रथान्योजयतेति च ।
01-212-018c	स्वयं च तुरगान्केचिन्निन्युर्हेमविभूषितान् ॥
01-212-019a	रथेष्वानीयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च ।
01-212-019c	अभिक्रन्दे नृवीराणां तदासीत्संकुलं महत् ॥
01-212-020a	वनमाली ततः क्षीबः कैलासशिखरोपमः ।
01-212-020c	नीलवासा मदोत्सिक्त इदं वचनमब्रवीत् ॥
01-212-021a	किमिदं कुरुथाप्रज्ञास्तूष्णीं भूते जनार्दने ।
01-212-021c	अस्य भावमविज्ञाय संक्रुद्धा मोघगर्जिताः ॥
01-212-022a	एष तावदभिप्रायमाख्यातु स्वं महामतिः ।
01-212-022c	यदस्य रुचितं कर्तुं तत्कुरुध्वमतन्द्रिताः ॥
01-212-023a	ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा ग्राह्यरूपं हलायुधात् ।
01-212-023c	तूष्णीं भूतास्ततः सर्वे साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥
01-212-024a	समं वचो निशम्येति बलदेवस्य धीमतः ।
01-212-024c	पुनरेव सभामध्ये सर्वे तु समुपाविशन् ॥
01-212-025a	ततोऽब्रवीत्कामपालो वासुदेवं परंतपम् ।
01-212-025c	किमवागुपविष्टोऽसि प्रेक्षमाणो जनार्दन ॥
01-212-026a	सत्कृतस्त्वत्कृते पार्थः सर्वैरस्माभिरच्युत ।
01-212-026c	न च सोऽर्हति तां पूजां दुर्बुद्धिः कुलपांसनः ॥
01-212-027a	को हि तत्रैव भुक्त्वान्नं भाजनं भेतुमर्हति ।
01-212-027c	मन्यमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः क्वचित् ॥
01-212-028a	ईप्समानश्च संबन्धं कृतपूर्वं च मानयन् ।
01-212-028c	को हि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् ॥
01-212-029a	सोऽवमन्य च नामास्माननादृत्य च केशवम् ।
01-212-029c	प्रसह्य हृतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः ॥
01-212-030a	कथं हि शिरसो मध्ये पदं तेन कृतं मम ।
01-212-030c	मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ॥
01-212-031a	अद्य निष्कौरवामेकः करिष्यामि वसुंधराम् ।
01-212-031c	न हि मे मर्षणीयोऽयमर्जुनस्य व्यतिक्रमः ॥

01-212-032a	तं तथा गर्जमानं तु मेघदुन्दुभिनिःस्वनम् ।
01-212-032c	अन्वपद्यन्त ते सर्वे भोजवृष्णयन्धकास्तदा ॥
01-213-001	वैशंपायन उवाच
01-213-001a	उक्तवन्तो यदा वाक्यमसकृत्सर्ववृष्णयः ।
01-213-001c	ततोऽब्रवीद्वासुदेवो वाक्यं धर्मार्थसंहितम् ॥
01-213-002a	नावमानं कुलस्यास्य गुडाकेशः प्रयुक्तवान् ।
01-213-002c	संमानोऽभ्यधिकस्तेन प्रयुक्तोऽयमसंशयम् ॥
01-213-003a	अर्थलुब्धान्न वः पार्थो मन्यते सात्वतान्सदा ।
01-213-003c	स्वयंवरमनाधृष्यं मन्यते चापि पाण्डवः ॥
01-213-004a	प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्कोऽनुमंस्यते ।
01-213-004c	विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ॥
01-213-005a	एतान्दोषांश्च कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः ।
01-213-005c	अतः प्रसह्य हतवान्कन्यां धर्मेण पाण्डवः ॥
01-213-006a	उचितश्चैव संबन्धः सुभद्रा च यशस्विनी ।
01-213-006c	एष चापीदृशः पार्थः प्रसह्य हतवानिति ॥
01-213-007a	भरतस्यान्वये जातं शंतनोश्च महात्मनः ।
01-213-007c	कुन्तिभोजात्मजापुत्रं को बुभूषेत नार्जुनम् ॥
01-213-008a	न च पश्यामि यः पार्थं विक्रमेण पराजयेत् ।
01-213-008c	अपि सर्वेषु लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥
01-213-009a	स च नाम रथस्तादृङ्गदीयास्ते च वाजिनः ।
01-213-009c	योद्धा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः को नु तेन समो भवेत् ॥
01-213-010a	तमनुद्रुत्य सान्त्वेन परमेण धनंजयम् ।
01-213-010c	निवर्तयध्वं संहृष्टा ममैषा परमा मतिः ॥
01-213-011a	यदि निर्जित्य वः पार्थो बलाद्गच्छेत्स्वकं पुरम् ।
01-213-011c	प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सान्त्वे पराजयः ॥
01-213-012a	तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा चक्रुर्जनाधिप ।
01-213-012c	निवृत्तश्चार्जुनस्तत्र विवाहं कृतवांस्ततः ॥
01-213-013a	उषित्वा तत्र कौन्तेयः संवत्सरपराः क्षपाः ।
01-213-013c	पुष्करेषु ततः शिष्टं कालं वर्तितवान्प्रभुः ॥
01-213-013e	पूर्णे तु द्वादशे वर्षे खाण्डवप्रस्थमाविशत् ॥
01-213-014a	अभिगम्य स राजानं विनयेन समाहितः ।

01-213-014c	अभ्यर्च्य ब्राह्मणान्पार्थो द्रौपदीमभिजग्मिवान् ॥
01-213-015a	तं द्रौपदी प्रत्युवाच प्रणयात्कुरुनन्दनम् ।
01-213-015c	तत्रैव गच्छ कौन्तेय यत्र सा सात्वतात्मजा ॥
01-213-015e	सुबद्धस्यापि भारस्य पूर्वबन्धः श्लथायते ॥
01-213-016a	तथा बहुविधं कृष्णां विलपन्तीं धनंजयः ।
01-213-016c	सान्त्वयामास भूयश्च क्षमयामास चासकृत् ॥
01-213-017a	सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवाससम् ।
01-213-017c	पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः ॥
01-213-018a	साधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी ।
01-213-018c	भवनं श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना ॥
01-213-018e	ववन्दे पृथुताम्राक्षी पृथां भद्रा यशस्विनी ॥
01-213-019a	ततोऽभिगम्य त्वरिता पूर्णेन्दुसदृशानना ।
01-213-019c	ववन्दे द्रौपदीं भद्रा प्रेप्याहमिति चाब्रवीत् ॥
01-213-020a	प्रत्युत्थाय च तां कृष्णा स्वसारं माधवस्य ताम् ।
01-213-020c	सस्वजे चावदत्प्रीता निःसपत्नोऽस्तु ते पतिः ॥
01-213-020e	तथैव मुदिता भद्रा तामुवाचैवमस्त्विति ॥
01-213-021a	ततस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः ।
01-213-021c	कुन्ती च परमप्रीता बभूव जनमेजय ॥
01-213-022a	श्रुत्वा तु पुण्डरीकाक्षः संप्राप्तं स्वपुरोत्तमम् ।
01-213-022c	अर्जुनं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तदा ॥
01-213-023a	आजगाम विशुद्धात्मा सह रामेण केशवः ।
01-213-023c	वृष्ण्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्महारथैः ॥
01-213-024a	भ्रातृभिश्च कुमारैश्च योधैश्च शतशो वृतः ।
01-213-024c	सैन्येन महता शौरिरभिगुप्तः परंतपः ॥
01-213-025a	तत्र दानपतिर्धीमानाजगाम महायशाः ।
01-213-025c	अक्रूरो वृष्णिवीराणां सेनापतिररिंदमः ॥
01-213-026a	अनाधृष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशाः ।
01-213-026c	साक्षाद्बृहस्पतेः शिष्यो महाबुद्धिर्महायशाः ॥
01-213-027a	सत्यकः सात्यकिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
01-213-027c	प्रद्युम्नश्चैव साम्बश्च निशठः शङ्कुरेव च ॥
01-213-028a	चारुदेष्णश्च विक्रान्तो झिल्ली विपृथुरेव च ।

01-213-028c	सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः ॥
01-213-029a	एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा ।
01-213-029c	आजग्मुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु ॥
01-213-030a	ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतम् ।
01-213-030c	प्रतिग्रहार्थं कृष्णस्य यमौ प्रास्थापयत्तदा ॥
01-213-031a	ताभ्यां प्रतिगृहीतं तद्वृष्णिचक्रं समृद्धिमत् ।
01-213-031c	विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितम् ॥
01-213-032a	सिक्तसंमृष्टपन्थानं पुष्पप्रकरशोभितम् ।
01-213-032c	चन्दनस्य रसैः शीतैः पुण्यगन्धैर्निषेवितम् ॥
01-213-033a	दह्यतागुरुणा चैव देशे देशे सुगन्धिना ।
01-213-033c	सुसंमृष्टजनाकीर्णं वणिग्भिरुपशोभितम् ॥
01-213-034a	प्रतिपेदे महाबाहुः सह रामेण केशवः ।
01-213-034c	वृष्ण्यन्धकमहाभोजैः संवृतः पुरुषोत्तमः ॥
01-213-035a	संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
01-213-035c	विवेश भवनं राज्ञः पुरंदरगृहोपमम् ॥
01-213-036a	युधिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छद्यथाविधि ।
01-213-036c	मूर्ध्नि केशवमाघ्राय पर्यष्वजत बाहुना ॥
01-213-037a	तं प्रीयमाणं कृष्णस्तु विनयेनाभ्यपूजयत् ।
01-213-037c	भीमं च पुरुषव्याघ्रं विधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥
01-213-038a	तांश्च वृष्ण्यन्धकश्रेष्ठान्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-213-038c	प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधि यथोपगम् ॥
01-213-039a	गुरुवत्पूजयामास कांश्चित्कांश्चिद्वयस्यवत् ।
01-213-039c	कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदप्यभिवादितः ॥
01-213-040a	ततो ददौ वासुदेवो जन्यार्थं धनमुत्तमम् ।
01-213-040c	हरणं वै सुभद्राया ज्ञातिदेयं महायशाः ॥
01-213-041a	रथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनाम् ।
01-213-041c	चतुर्युजामुपेतानां सूतैः कुशलसंमतैः ॥
01-213-041e	सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च ॥
01-213-042a	श्रीमान्माथुरदेश्यानां दोग्ध्रीणां पुण्यवर्चसाम् ।
01-213-042c	वडवानां च शुभ्राणां चन्द्रांशुसमवर्चसाम् ॥
01-213-042e	ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषणम् ॥

01-213-043a	तथैवाश्वतरीणां च दान्तानां वातरंहसाम् ।
01-213-043c	शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पञ्च पञ्च च ॥
01-213-044a	स्नापनोत्सादने चैव सुयुक्तं वयसान्वितम् ।
01-213-044c	स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेषाणां सुवर्चसाम् ॥
01-213-045a	सुवर्णशतकण्ठीनामरोगाणां सुवाससाम् ।
01-213-045c	परिचर्यासु दक्षाणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ॥
01-213-046a	कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्याग्निवर्चसः ।
01-213-046c	मनुष्यभारान्दाशार्हो ददौ दश जनार्दनः ॥
01-213-047a	गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा प्रस्रवतां मदम् ।
01-213-047c	गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥
01-213-048a	क्लृप्तानां पटुघण्टानां वराणां हेममालिनाम् ।
01-213-048c	हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ॥
01-213-049a	रामः पादग्राहणिकं ददौ पार्थाय लाङ्गली ।
01-213-049c	प्रीयमाणो हलधरः संबन्धप्रीतिमावहन् ॥
01-213-050a	स महाधनरत्नौघो वस्त्रकम्बलफेनवान् ।
01-213-050c	महागजमहाग्राहः पताकाशैवलाकुलः ॥
01-213-051a	पाण्डुसागरमाविद्धः प्रविवेश महानदः ।
01-213-051c	पूर्णमापूरयंस्तेषां द्विषच्छोकावहोऽभवत् ॥
01-213-052a	प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
01-213-052c	पूजयामास तांश्चैव वृष्णयन्धकमहारथान् ॥
01-213-053a	ते समेता महात्मानः कुरुवृष्णयन्धकोत्तमाः ।
01-213-053c	विजहुरमरावासे नराः सुकृतिनो यथा ॥
01-213-054a	तत्र तत्र महापानैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
01-213-054c	यथायोगं यथाप्रीतिं विजहुः कुरुवृष्णयः ॥
01-213-055a	एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान्बहून् ।
01-213-055c	पूजिताः कुरुभिर्जग्मुः पुनर्द्वारवतीं पुरीम् ॥
01-213-056a	रामं पुरस्कृत्य ययुर्वृष्णयन्धकमहारथाः ।
01-213-056c	रत्नान्यादाय शुभ्राणि दत्तानि कुरुसत्तमैः ॥
01-213-057a	वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत ।
01-213-057c	उवास नगरे रम्ये शक्रप्रस्थे महामनाः ॥
01-213-057e	व्यचरद्यमुनाकूले पार्थेन सह भारत ॥

01-213-058a	ततः सुभद्रा सौभद्रं केशवस्य प्रिया स्वसा ।
01-213-058c	जयन्तमिव पौलोमी द्युतिमन्तमजीजनत् ॥
01-213-059a	दीर्घबाहुं महासत्त्वमृषभाक्षमरिंदमम् ।
01-213-059c	सुभद्रा सुषुवे वीरमभिमन्युं नरर्षभम् ॥
01-213-060a	अभीश्च मन्युमांश्चैव ततस्तमरिमर्दनम् ।
01-213-060c	अभिमन्युमिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् ॥
01-213-061a	स सात्वत्यामतिरथः संबभूव धनंजयात् ।
01-213-061c	मखे निर्मथ्यमानाद्वा शमीगर्भाद्भुताशनः ॥
01-213-062a	यस्मिञ्जाते महाबाहुः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
01-213-062c	अयुतं गा द्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांश्च तावतः ॥
01-213-063a	दयितो वासुदेवस्य बाल्यात्प्रभृति चाभवत् ।
01-213-063c	पितृणां चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः ॥
01-213-064a	जन्मप्रभृति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः ।
01-213-064c	स चापि ववृधे बालः शुक्लपक्षे यथा शशी ॥
01-213-065a	चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमरिंदमः ।
01-213-065c	अर्जुनाद्वेद वेदज्ञात्सकलं दिव्यमानुषम् ॥
01-213-066a	विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्ठवे च महाबलः ।
01-213-066c	क्रियास्वपि च सर्वासु विशेषानभ्यशिक्षयत् ॥
01-213-067a	आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मनः ।
01-213-067c	तुतोष पुत्रं सौभद्रं प्रेक्षमाणो धनंजयः ॥
01-213-068a	सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
01-213-068c	दुर्धर्षमृषभस्कन्धं व्यात्ताननमिवोरगम् ॥
01-213-069a	सिंहदर्पं महेष्वासं मत्तमातङ्गविक्रमम् ।
01-213-069c	मेघदुन्दुभिनिर्घोषं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ॥
01-213-070a	कृष्णस्य सदृशं शौर्यं वीर्यं रूपे तथाकृतौ ।
01-213-070c	ददर्श पुत्रं बीभत्सुर्मघवानिव तं यथा ॥
01-213-071a	पाञ्चाल्यपि च पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा ।
01-213-071c	लेभे पञ्च सुतान्वीराञ्शुभान्पञ्चाचलानिव ॥
01-213-072a	युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यं सुतसोमं वृकोदरात् ।
01-213-072c	अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिम् ॥
01-213-073a	सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पञ्च महारथान् ।

01-213-073c	पाञ्चाली सुषुवे वीरानादित्यानदितिर्यथा ॥
01-213-074a	शास्त्रतः प्रतिविन्ध्यं तमूचुर्विप्रा युधिष्ठिरम् ।
01-213-074c	परप्रहरणज्ञाने प्रतिविन्ध्यो भवत्वयम् ॥
01-213-075a	सुते सोमसहस्रे तु सोमार्कसमतेजसम् ।
01-213-075c	सुतसोमं महेष्वासं सुषुवे भीमसेनतः ॥
01-213-076a	श्रुतं कर्म महत्कृत्वा निवृत्तेन किरीटिना ।
01-213-076c	जातः पुत्रस्तवेत्येवं श्रुतकर्मा ततोऽभवत् ॥
01-213-077a	शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यः कुरुनन्दनः ।
01-213-077c	चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्तिवर्धनम् ॥
01-213-078a	ततस्त्वजीजनत्कृष्णा नक्षत्रे वह्निदैवते ।
01-213-078c	सहदेवात्सुतं तस्माच्छ्रुतसेनेति तं विदुः ॥
01-213-079a	एकवर्षान्तरास्त्वेव द्रौपदेया यशस्विनः ।
01-213-079c	अन्वजायन्त राजेन्द्र परस्परहिते रताः ॥
01-213-080a	जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानि च ।
01-213-080c	चकार विधिवद्धौम्यस्तेषां भरतसत्तम ॥
01-213-081a	कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सुचरितव्रताः ।
01-213-081c	जगृहुः सर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्विव्यमानुषम् ॥
01-213-082a	देवगर्भोपमैः पुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महाबलैः ।
01-213-082c	अन्विता राजशार्दूल पाण्डवा मुदमाप्नुवन् ॥

01-214-001 वैशंपायन उवाच

01-214-001a	इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्ते जघ्नुरन्यान्नराधिपान् ।
01-214-001c	शासनाद्धृतराष्ट्रस्य राज्ञः शांतनवस्य च ॥
01-214-002a	आश्रित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवसत्सुखम् ।
01-214-002c	पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः ॥
01-214-003a	स समं धर्मकामार्थान्सिषेवे भरतर्षभः ।
01-214-003c	त्रीनिवात्मसमान्बन्धून्बन्धुमानिव मानयन् ॥
01-214-004a	तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव ।
01-214-004c	बभौ धर्मार्थकामानां चतुर्थ इव पार्थिवः ॥
01-214-005a	अध्येतारं परं वेदाः प्रयोक्तारं महाध्वराः ।
01-214-005c	रक्षितारं शुभं वर्णा लेभिरे तं जनाधिपम् ॥
01-214-006a	अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः ।

01-214-006c	बन्धुमानखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षिता ॥
01-214-007a	भ्रातृभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं बभौ ।
01-214-007c	प्रयुज्यमानैर्विततो वेदैरिव महाध्वरः ॥
01-214-008a	तं तु धौम्यादयो विप्राः परिवार्योपतस्थिरे ।
01-214-008c	बृहस्पतिसमा मुख्याः प्रजापतिमिवामराः ॥
01-214-009a	धर्मराजे अतिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इवामले ।
01-214-009c	प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ॥
01-214-010a	न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन रेमिरे ।
01-214-010c	यद्वभूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥
01-214-011a	न ह्ययुक्तं न चासत्यं नानृतं न च विप्रियम् ।
01-214-011c	भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ॥
01-214-012a	स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च ।
01-214-012c	चिकीर्षुः सुमहातेजा रेमे भरतसत्तमः ॥
01-214-013a	तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः ।
01-214-013c	अवसन्पृथिवीपालांस्त्रासयन्तः स्वतेजसा ॥
01-214-014a	ततः कतिपयाहस्य बीभत्सुः कृष्णमब्रवीत् ।
01-214-014c	उष्णानि कृष्ण वर्तन्ते गच्छामो यमुनां प्रति ॥
01-214-015a	सुहृज्जनवृतास्तत्र विहत्य मधुसूदन ।
01-214-015c	सायाह्ने पुनरेष्यामो रोचतां ते जनार्दन ॥

01-214-016 वासुदेव उवाच

01-214-016a	कुन्तीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्वयं जले ।
01-214-016c	सुहृज्जनवृताः पार्थ विहरेम यथासुखम् ॥

01-214-017 वैशंपायन उवाच

01-214-017a	आमन्त्र्य धर्मराजानमनुज्ञाप्य च भारत ।
01-214-017c	जग्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृज्जनवृतौ ततः ॥
01-214-018a	विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुमवदुत्तमम् ।
01-214-018c	गृहैरुच्चावचैर्युक्तं पुरंदरगृहोपमम् ॥
01-214-019a	भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च रसवद्भिर्महाधनैः ।
01-214-019c	माल्यैश्च विविधैर्युक्तं युक्तं वाष्णोयपार्थयोः ॥
01-214-020a	आविवेशतुरापूर्णं रत्नैरुच्चावचैः शुभैः ।

01-214-020c	यथोपजोषं सर्वश्च जनश्चिक्रीड भारत ॥
01-214-021a	वने काश्चिज्जले काश्चित्काश्चिद्वेश्मसु चाङ्गनाः ।
01-214-021c	यथादेशं यथाप्रीति चिक्रीडुः कृष्णपार्थयोः ॥
01-214-022a	द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्याभरणानि च ।
01-214-022c	प्रयच्छेतां महार्हाणि स्त्रीणां ते स्म मदोत्कटे ॥
01-214-023a	काश्चित्प्रहृष्टा ननृतुश्चक्रुशुश्च तथापराः ।
01-214-023c	जहसुश्चापरा नार्यः पपुश्चान्या वरासवम् ॥
01-214-024a	रुरुदुश्चापरास्तत्र प्रजघ्नुश्च परस्परम् ।
01-214-024c	मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परम् ॥
01-214-025a	वेणुवीणामृदङ्गानां मनोज्ञानां च सर्वशः ।
01-214-025c	शब्देनापूर्यते ह स्म तद्वनं सुसमृद्धिमत् ॥
01-214-026a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने कुरुदाशार्हनन्दनौ ।
01-214-026c	समीपे जग्मतुः कंचिदुद्देशं सुमनोहरम् ॥
01-214-027a	तत्र गत्वा महात्मानौ कृष्णौ परपुरंजयौ ।
01-214-027c	महार्हासनयो राजंस्ततस्तौ संनिषीदतुः ॥
01-214-028a	तत्र पूर्वव्यतीतानि विक्रान्तानि रतानि च ।
01-214-028c	बहूनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाधवौ ॥
01-214-029a	तत्रोपविष्टौ मुदितौ नाकपृष्ठेऽश्विनाविव ।
01-214-029c	अभ्यगच्छत्तदा विप्रो वासुदेवधनंजयौ ॥
01-214-030a	बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्तकनकप्रभः ।
01-214-030c	हरिपिङ्गो हरिश्मश्रुः प्रमाणायामतः समः ॥
01-214-031a	तरुणादित्यसंकाशः कृष्णवासा जटाधरः ।
01-214-031c	पद्मपत्राननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥
01-214-032a	उपसृष्टं तु तं कृष्णौ भ्राजमानं द्विजोत्तमम् ।
01-214-032c	अर्जुनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तस्थतुः ॥

01-215-001 वैशंपायन उवाच

01-215-001a	सोऽब्रवीदर्जुनं चैव वासुदेवं च सात्वतम् ।
01-215-001c	लोकप्रवीरौ तिष्ठन्तौ खाण्डवस्य समीपतः ॥
01-215-002a	ब्राह्मणो बहुभोक्तास्मि भुञ्जेऽपरिमितं सदा ।
01-215-002c	भिक्षे वाष्ण्यपार्थो वामेकां तृप्तिं प्रयच्छताम् ॥
01-215-003a	एवमुक्तौ तमब्रूतां ततस्तौ कृष्णपाण्डवौ ।

01-215-003c	केनान्नेन भवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्य यतावहे ॥
01-215-004a	एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुभौ ततः ।
01-215-004c	भाषमाणौ तदा वीरौ किमन्नं क्रियतामिति ॥
01-215-005a	नाहमन्नं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतम् ।
01-215-005c	यदन्नमनुरूपं मे तद्युवां संप्रयच्छतम् ॥
01-215-006a	इदमिन्द्रः सदा दावं खाण्डवं परिरक्षति ।
01-215-006c	तं न शक्नोम्यहं दग्धुं रक्ष्यमाणं महात्मना ॥
01-215-007a	वसत्यत्र सखा तस्य तक्षकः पन्नगः सदा ।
01-215-007c	सगणस्तत्कृते दावं परिरक्षति वज्रभृत् ॥
01-215-008a	तत्र भूतान्यनेकानि रक्ष्यन्ते स्म प्रसङ्गतः ।
01-215-008c	तं दिधक्षुर्न शक्नोमि दग्धुं शक्रस्य तेजसा ॥
01-215-009a	स मां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेघाम्भोभिः प्रवर्षति ।
01-215-009c	ततो दग्धुं न शक्नोमि दिधक्षुर्दावमीप्सितम् ॥
01-215-010a	स युवाभ्यां सहायाभ्यामस्त्रविद्भ्यां समागतः ।
01-215-010c	दहेयं खाण्डवं दावमेतदन्नं वृतं मया ॥
01-215-011a	युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः ।
01-215-011c	उत्तमास्त्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः ॥
01-215-012a	एवमुक्ते प्रत्युवाच बीभत्सुर्जातवेदसम् ।
01-215-012c	दिधक्षुं खाण्डवं दावमकामस्य शतक्रतोः ॥
01-215-013a	उत्तमास्त्राणि मे सन्ति दिव्यानि च बहूनि च ।
01-215-013c	यैरहं शक्नुयां योद्धुमपि वज्रधरान्बहून् ॥
01-215-014a	धनुर्मे नास्ति भगवन्बाहुवीर्येण संमितम् ।
01-215-014c	कुर्वतः समरे यत्नं वेगं यद्विषहेत मे ॥
01-215-015a	शरैश्च मेऽर्थो बहुभिरक्षयैः क्षिप्रमस्यतः ।
01-215-015c	न हि वोढुं रथः शक्तः शरान्मम यथेप्सितान् ॥
01-215-016a	अश्वांश्च दिव्यानिच्छेयं पाण्डुरान्वातरंहसः ।
01-215-016c	रथं च मेघनिर्घोषं सूर्यप्रतिमतेजसम् ॥
01-215-017a	तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समम् ।
01-215-017c	येन नागान्पिशाचांश्च निहन्यान्माधवो रणे ॥
01-215-018a	उपायं कर्मणः सिद्धौ भगवन्वक्तुमर्हसि ।
01-215-018c	निवारयेयं येनेन्द्रं वर्षमाणं महावने ॥

- 01-215-019a पौरुषेण तु यत्कार्यं तत्कर्तारौ स्व पावक ।
 01-215-019c करणानि समर्थानि भगवन्दातुमर्हसि ॥
- 01-216-001 वैशंपायन उवाच**
- 01-216-001a एवमुक्तस्तु भगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ।
 01-216-001c चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदृक्षया ॥
 01-216-001e आदित्यमुदके देवं निवसन्तं जलेश्वरम् ॥
 01-216-002a स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास पावकम् ।
 01-216-002c तमब्रवीद्धूमकेतुः प्रतिपूज्य जलेश्वरम् ॥
 01-216-002e चतुर्थं लोकपालानां रक्षितारं महेश्वरम् ॥
 01-216-003a सोमेन राज्ञा यदत्तं धनुश्चैवेषुधी च ते ।
 01-216-003c तत्प्रयच्छोभयं शीघ्रं रथं च कपिलक्षणम् ॥
 01-216-004a कार्यं हि सुमहत्पार्थो गाण्डीवेन करिष्यति ।
 01-216-004c चक्रेण वासुदेवश्च तन्मदर्थे प्रदीयताम् ॥
 01-216-004e ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ॥
 01-216-005a ततोऽद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्तिविवर्धनम् ।
 01-216-005c सर्वशस्त्रैरनाधृष्यं सर्वशस्त्रप्रमाथि च ॥
 01-216-005e सर्वायुधमहामात्रं परसेनाप्रधर्षणम् ॥
 01-216-006a एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ।
 01-216-006c चित्रमुच्चावचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमव्रणम् ॥
 01-216-007a देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः ।
 01-216-007c प्रादाद्वै धनुरत्नं तदक्षय्यौ च महेषुधी ॥
 01-216-008a रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनम् ।
 01-216-008c उपेतं राजतैरश्वैर्गान्धर्वैर्हेममालिभिः ॥
 01-216-008e पाण्डुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥
 01-216-009a सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यं देवदानवैः ।
 01-216-009c भानुमन्तं महाघोषं सर्वभूतमनोहरम् ॥
 01-216-010a ससर्ज यत्स्वतपसा भौवनो भुवनप्रभुः ।
 01-216-010c प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव ॥
 01-216-011a यं स्म सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ।
 01-216-011c नगमेघप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव च श्रिया ॥
 01-216-012a आश्रिता तं रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमा शुभा ।

01-216-012c	तापनीया सुरुचिरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥
01-216-013a	तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूललक्षणः ।
01-216-013c	विनर्दन्निव तत्रस्थः संस्थितो मूर्ध्न्यशोभत ॥
01-216-014a	ध्वजे भूतानि तत्रासन्विविधानि महान्ति च ।
01-216-014c	नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति ॥
01-216-015a	स तं नानापताकाभिः शोभितं रथमुत्तमम् ।
01-216-015c	प्रदक्षिणमुपावृत्य दैवतेभ्यः प्रणम्य च ॥
01-216-016a	संनद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
01-216-016c	आरुरोह रथं पार्थो विमानं सुकृती यथा ॥
01-216-017a	तच्च दिव्यं धनुःश्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
01-216-017c	गाण्डीवमुपसंगृह्य बभूव मुदितोऽर्जुनः ॥
01-216-018a	हुताशनं नमस्कृत्य ततस्तदपि वीर्यवान् ।
01-216-018c	जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ॥
01-216-019a	मौर्व्यां तु युज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह ।
01-216-019c	येऽशृण्वन्कूजितं तत्र तेषां वै व्यथितं मनः ॥
01-216-020a	लब्ध्वा रथं धनुश्चैव तथाक्षय्यौ महेषुधी ।
01-216-020c	बभूव कल्यः कौन्तेयः प्रहृष्टः साह्यकर्मणि ॥
01-216-021a	वज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः ।
01-216-021c	आग्नेयमस्त्रं दयितं स च कल्योऽभवत्तदा ॥
01-216-022a	अब्रवीत्पावकश्चैनमेतेन मधुसूदन ।
01-216-022c	अमानुषानपि रणे विजेष्यसि न संशयः ॥
01-216-023a	अनेन त्वं मनुष्याणां देवानामपि चाहवे ।
01-216-023c	रक्षःपिशाचदैत्यानां नागानां चाधिकः सदा ॥
01-216-023e	भविष्यसि न संदेहः प्रवरारिनिबर्हणे ॥
01-216-024a	क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतत्त्वया माधव शत्रुषु ।
01-216-024c	हत्वाप्रतिहतं संख्ये पाणिमेष्यति ते पुनः ॥
01-216-025a	वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनाम् ।
01-216-025c	दैत्यान्तकरणीं घोरां नाम्ना कौमोदकीं हरेः ॥
01-216-026a	ततः पावकमब्रूतां प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
01-216-026c	कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि ॥
01-216-027a	कल्यौ स्वो भगवन्योद्धुमपि सर्वैः सुरासुरैः ।

01-216-027c किं पुनर्वज्रिणैकेन पन्नगार्थे युयुत्सुना ॥

01-216-028 अर्जुन उवाच

01-216-028a चक्रमस्त्रं च वाष्णोयो विसृजन्युधि वीर्यवान् ।
 01-216-028c त्रिषु लोकेषु तन्नास्ति यन्न जीयाज्जनार्दनः ॥
 01-216-029a गाण्डीवं धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी ।
 01-216-029c अहमप्युत्सहे लोकान्विजेतुं युधि पावक ॥
 01-216-030a सर्वतः परिवार्येनं दावेन महता प्रभो ।
 01-216-030c कामं संप्रज्वलाद्यैव कल्यौ स्वः साह्यकर्मणि ॥

01-216-031 वैशंपायन उवाच

01-216-031a एवमुक्तः स भगवान्दाशार्हेणार्जुनेन च ।
 01-216-031c तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ॥
 01-216-032a सर्वतः परिवार्याथ सप्तार्चिर्ज्वलनस्तदा ।
 01-216-032c ददाह खाण्डवं क्रुद्धो युगान्तमिव दर्शयन् ॥
 01-216-033a परिगृह्य समाविष्टस्तद्वनं भरतर्षभ ।
 01-216-033c मेघस्तनितनिर्घोषं सर्वभूतानि निर्दहन् ॥
 01-216-034a दह्यतस्तस्य विबभौ रूपं दावस्य भारत ।
 01-216-034c मेरोरिव नगेन्द्रस्य काञ्चनस्य महाद्युतेः ॥

01-217-001 वैशंपायन उवाच

01-217-001a तौ रथाभ्यां नरव्याघ्रौ दावस्योभयतः स्थितौ ।
 01-217-001c दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् ॥
 01-217-002a यत्र यत्र हि दृश्यन्ते प्राणिनः खाण्डवालयाः ।
 01-217-002c पलायन्तस्तत्र तत्र तौ वीरौ पर्यधावताम् ॥
 01-217-003a छिद्रं हि न प्रपश्यन्ति रथयोराशुविक्रमात् ।
 01-217-003c आविद्धाविव दृश्येते रथिनौ तौ रथोत्तमौ ॥
 01-217-004a खाण्डवे दह्यमाने तु भूतान्यथ सहस्रशः ।
 01-217-004c उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो दिशो दश ॥
 01-217-005a दग्धैकदेशा बहवो निष्टप्ताश्च तथापरे ।
 01-217-005c स्फुटिताक्षा विशीर्णाश्च विप्लुताश्च विचेतसः ॥
 01-217-006a समालिङ्ग्य सुतानन्ये पितृन्मातृन्तथापरे ।
 01-217-006c त्यक्तुं न शेकुः स्नेहेन तथैव निधनं गताः ॥

01-217-007a	विकृतैर्दर्शनैरन्ये समुत्पेतुः सहस्रशः ।
01-217-007c	तत्र तत्र विघूर्णन्तः पुनरग्नौ प्रपेदिरे ॥
01-217-008a	दग्धपक्षाक्षिचरणा विचेष्टन्तो महीतले ।
01-217-008c	तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ॥
01-217-009a	जलस्थानेषु सर्वेषु क्वाथ्यमानेषु भारत ।
01-217-009c	गतसत्त्वाः स्म दृश्यन्ते कूर्ममत्स्याः सहस्रशः ॥
01-217-010a	शरीरैः संप्रदीप्तैश्च देहवन्त इवाग्नयः ।
01-217-010c	अदृश्यन्त वने तस्मिन्प्राणिनः प्राणसंक्षये ॥
01-217-011a	तांस्तथोत्पततः पार्थः शरैः संछिद्य खण्डशः ।
01-217-011c	दीप्यमाने ततः प्रास्यत्प्रहसन्कृष्णवर्त्मनि ॥
01-217-012a	ते शराचितसर्वाङ्गा विनदन्तो महारवान् ।
01-217-012c	ऊर्ध्वमुत्पत्य वेगेन निपेतुः पावके पुनः ॥
01-217-013a	शरैरभ्याहतानां च दह्यतां च वनौकसाम् ।
01-217-013c	विरावः श्रूयते ह स्म समुद्रस्येव मथ्यतः ॥
01-217-014a	वह्नेश्चापि प्रहृष्टस्य खमुत्पेतुर्महार्चिषः ।
01-217-014c	जनयामासुरुद्वेगं सुमहान्तं दिवौकसाम् ॥
01-217-015a	ततो जग्मुर्महात्मानः सर्व एव दिवौकसः ।
01-217-015c	शरणं देवराजानं सहस्राक्षं पुरंदरम् ॥

01-217-016 देवा ऊचुः

01-217-016a	किं न्विमे मानवाः सर्वे दह्यन्ते कृष्णवर्त्मना ।
01-217-016c	कच्चिन्न संक्षयः प्राप्तो लोकानाममरेश्वर ॥

01-217-017 वैशंपायन उवाच

01-217-017a	तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवान्ववेक्ष्य च ।
01-217-017c	खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रययौ हरिवाहनः ॥
01-217-018a	महता मेघजालेन नानारूपेण वज्रभृत् ।
01-217-018c	आकाशं समवस्तीर्य प्रववर्ष सुरेश्वरः ॥
01-217-019a	ततोऽक्षमात्रा विसृजन्धाराः शतसहस्रशः ।
01-217-019c	अभ्यवर्षत्सहस्राक्षः पावकं खाण्डवं प्रति ॥
01-217-020a	असंप्राप्तास्तु ता धारास्तेजसा जातवेदसः ।
01-217-020c	ख एव समशुष्यन्त न काश्चित्पावकं गताः ॥

01-217-021a	ततो नमुचिहा क्रुद्धो भृशमर्चिष्मतस्तदा ।
01-217-021c	पुनरेवाभ्यवर्षत्तमम्भः प्रविसृजन्बहु ॥
01-217-022a	अर्चिर्धाराभिसंबद्धं धूमविद्युत्समाकुलम् ।
01-217-022c	बभूव तद्वनं घोरं स्तनयित्नुसघोषवत् ॥
01-218-001	वैशंपायन उवाच
01-218-001a	तस्याभिवर्षतो वारि पाण्डवः प्रत्यवारयत् ।
01-218-001c	शरवर्षेण बीभत्सुरुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥
01-218-002a	शरैः समन्ततः सर्वं खाण्डवं चापि पाण्डवः ।
01-218-002c	छादयामास तद्वर्षमपकृष्य ततो वनात् ॥
01-218-003a	न च स्म किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ।
01-218-003c	संछाद्यमाने खगमैरस्यता सव्यसाचिना ॥
01-218-004a	तक्षकस्तु न तत्रासीत्सर्पराजो महाबलः ।
01-218-004c	दह्यमाने वने तस्मिन्कुरुक्षेत्रेऽभवत्तदा ॥
01-218-005a	अश्वसेनस्तु तत्रासीत्तक्षकस्य सुतो बली ।
01-218-005c	स यत्नमकरोत्तीव्रं मोक्षार्थं हव्यवाहनात् ॥
01-218-006a	न शशाक विनिर्गन्तुं कौन्तेयशरपीडितः ।
01-218-006c	मोक्षयामास तं माता निगीर्य भुजगात्मजा ॥
01-218-007a	तस्य पूर्वं शिरो ग्रस्तं पुच्छमस्य निगीर्यते ।
01-218-007c	ऊर्ध्वमाचक्रमे सा तु पन्नगी पुत्रगृद्धिनी ॥
01-218-008a	तस्यास्तीक्ष्णेन भल्लेन पृथुधारेण पाण्डवः ।
01-218-008c	शिरश्चिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यत्सुरेश्वरः ॥
01-218-009a	तं मुमोचयिषुर्वज्री वातवर्षेण पाण्डवम् ।
01-218-009c	मोहयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ॥
01-218-010a	तां च मायां तदा दृष्ट्वा घोरां नागेन वञ्चितः ।
01-218-010c	द्विधा त्रिधा च चिच्छेद खगतानेव भारत ॥
01-218-011a	शशाप तं च संक्रुद्धो बीभत्सुर्जिह्वागामिनम् ।
01-218-011c	पावको वासुदेवश्च अप्रतिष्ठो भवेदिति ॥
01-218-012a	ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खं वितत्येषुभिः शितैः ।
01-218-012c	योधयामास संक्रुद्धो वञ्चनां तामनुस्मरन् ॥
01-218-013a	देवराडपि तं दृष्ट्वा संरब्धमिव फल्गुनम् ।
01-218-013c	स्वमस्त्रमसृजद्दीप्तं यत्ततानाखिलं नभः ॥

01-218-014a	ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन्सर्वसागरान् ।
01-218-014c	वियत्स्थोऽजनयन्मेघाञ्जलधारामुचोऽऽकुलान् ॥
01-218-015a	तद्विघातार्थमसृजदर्जुनोऽप्यस्त्रमुत्तमम् ।
01-218-015c	वायव्यमेवाभिमन्त्र्य प्रतिपत्तिविशारदः ॥
01-218-016a	तेनेन्द्राशनिमेघानां वीर्यौजस्तद्विनाशितम् ।
01-218-016c	जलधाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेशुश्च विद्युतः ॥
01-218-017a	क्षणेन चाभवद्व्योम संप्रशान्तरजस्तमः ।
01-218-017c	सुखशीतानिलगुणं प्रकृतिस्थार्कमण्डलम् ॥
01-218-018a	निष्प्रतीकारहृष्टश्च हुतभुग्विविधाकृतिः ।
01-218-018c	प्रजज्वालातुलार्चिष्मान्स्वनादैः पूरयञ्जगत् ॥
01-218-019a	कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहंकृताः ।
01-218-019c	समुत्पेतुरथाकाशं सुपर्णाद्याः पतत्रिणः ॥
01-218-020a	गरुडा वज्रसदृशैः पक्षतुण्डनखैस्तथा ।
01-218-020c	प्रहर्तुकामाः संपेतुराकाशात्कृष्णपाण्डवौ ॥
01-218-021a	तथैवोरगसंघाताः पाण्डवस्य समीपतः ।
01-218-021c	उत्सृजन्तो विषं घोरं निश्चेरुर्ज्वलिताननाः ॥
01-218-022a	तांश्चकर्त शरैः पार्थः सरोषान्दृश्य खेचरान् ।
01-218-022c	विवशाश्चापतन्दीप्तं देहाभावाय पावकम् ॥
01-218-023a	ततः सुराः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
01-218-023c	उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिणः ॥
01-218-024a	अयःकणपचक्राश्मभुशुण्ड्युद्यतबाहवः ।
01-218-024c	कृष्णपार्थो जिघांसन्तः क्रोधसंमूर्च्छितौजसः ॥
01-218-025a	तेषामभिव्याहरतां शस्त्रवर्षं च मुञ्चताम् ।
01-218-025c	प्रममाथोत्तमाङ्गानि बीभत्सुर्निशितैः शरैः ॥
01-218-026a	कृष्णश्च सुमहातेजाश्चक्रेणारिनिहा तदा ।
01-218-026c	दैत्यदानवसंघानां चकार कदनं महत् ॥
01-218-027a	अथापरे शरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तदा ।
01-218-027c	वेलामिव समासाद्य व्यातिष्ठन्त महौजसः ॥
01-218-028a	ततः शक्रोऽभिसंकुद्धस्त्रिदशानां महेश्वरः ।
01-218-028c	पाण्डुरं गजमास्थाय तावुभौ समभिद्रवत् ॥
01-218-029a	अशनिं गृह्य तरसा वज्रमस्त्रमवासृजत् ।

01-218-029c	हतावेताविति प्राह सुरानसुरसूदनः ॥
01-218-030a	ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेन्द्रेण महाशनिम् ।
01-218-030c	जगृहुः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तदा ॥
01-218-031a	कालदण्डं यमो राजा शिबिकां च धनेश्वरः ।
01-218-031c	पाशं च वरुणस्तत्र विचक्रं च तथा शिवः ॥
01-218-032a	ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहातेऽश्विनावपि ।
01-218-032c	जगृहे च धनुर्धाता मुसलं च जयस्तथा ॥
01-218-033a	पर्वतं चापि जग्राह क्रुद्धस्त्वष्टा महाबलः ।
01-218-033c	अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधम् ॥
01-218-034a	प्रगृह्य परिघं घोरं विचचारार्यमा अपि ।
01-218-034c	मित्रश्च क्षुरपर्यन्तं चक्रं गृह्य व्यतिष्ठत ॥
01-218-035a	पूषा भगश्च संक्रुद्धः सविता च विशां पते ।
01-218-035c	आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाः कृष्णपार्थावभिद्रुताः ॥
01-218-036a	रुद्राश्च वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः ।
01-218-036c	विश्वेदेवास्तथा साध्या दीप्यमानाः स्वतेजसा ॥
01-218-037a	एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ ।
01-218-037c	कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः प्रतीयुर्विविधायुधाः ॥
01-218-038a	तत्राद्भुतान्यदृश्यन्त निमित्तानि महाहवे ।
01-218-038c	युगान्तसमरूपाणि भूतोत्सादाय भारत ॥
01-218-039a	तथा तु दृष्ट्वा संरब्धं शक्रं देवैः सहाच्युतौ ।
01-218-039c	अभीतौ युधि दुर्धर्षौ तस्थतुः सज्जकार्मुकौ ॥
01-218-040a	आगतांश्चैव तान्दृष्ट्वा देवानेकैकशस्ततः ।
01-218-040c	न्यवारयेतां संक्रुद्धौ बाणैर्वज्रोपमैस्तदा ॥
01-218-041a	असकृद्भग्नसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः ।
01-218-041c	भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमेवाभिशिश्रियुः ॥
01-218-042a	दृष्ट्वा निवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेन च ।
01-218-042c	आश्चर्यमगमंस्तत्र मुनयो दिवि विष्ठिताः ॥
01-218-043a	शक्रश्चापि तयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ।
01-218-043c	बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावयोधयत् ॥
01-218-044a	ततोऽश्मवर्षं सुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः ।
01-218-044c	भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः ॥

01-218-044e	तच्छरैरर्जुनो वर्षं प्रतिजघ्नेऽत्यमर्षणः ॥
01-218-045a	विफलं क्रियमाणं तत्संप्रेक्ष्य च शतक्रतुः ।
01-218-045c	भूयः संवर्धयामास तद्वर्षं देवराडथ ॥
01-218-046a	सोऽश्मवर्षं महावेगैरिषुभिः पाकशासनिः ।
01-218-046c	विलयं गमयामास हर्षयन्पितरं तदा ॥
01-218-047a	समुत्पाट्य तु पाणिभ्यां मन्दराच्छिखरं महत् ।
01-218-047c	सद्रुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥
01-218-048a	ततोऽर्जुनो वेगवद्विज्वलिताग्रैरजिह्वगैः ।
01-218-048c	बाणैर्विध्वंसयामास गिरेः शृङ्गं सहस्रधा ॥
01-218-049a	गिरेर्विशीर्यमाणस्य तस्य रूपं तदा बभौ ।
01-218-049c	सार्कचन्द्रग्रहस्येव नभसः प्रविशीर्यतः ॥
01-218-050a	तेनावक्पतता दावे शैलेन महता भृशम् ।
01-218-050c	भूय एव हतास्तत्र प्राणिनः खाण्डवालयाः ॥

01-219-001 वैशंपायन उवाच

01-219-001a	तथा शैलनिपातेन भीषिताः खाण्डवालयाः ।
01-219-001c	दानवा राक्षसा नागास्तरक्ष्वृक्षवनौकसः ॥
01-219-001e	द्विपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा ॥
01-219-002a	मृगाश्च महिषाश्चैव शतशः पक्षिणस्तथा ।
01-219-002c	समुद्विग्ना विससृपुस्तथान्या भूतजातयः ॥
01-219-003a	तं दावं समुदीक्षन्तः कृष्णौ चाभ्युद्यतायुधौ ।
01-219-003c	उत्पातनादशब्देन संत्रासित इवाभवन् ॥
01-219-004a	स्वतेजोभास्वरं चक्रमुत्ससर्ज जनार्दनः ।
01-219-004c	तेन ता जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः ॥
01-219-004e	निकृत्ताः शतशः सर्वा निपेतुरनलं क्षणात् ॥
01-219-005a	अदृश्यत्राक्षसास्तत्र कृष्णचक्रविदारिताः ।
01-219-005c	वसारुधिरसंपृक्ताः संध्यायामिव तोयदाः ॥
01-219-006a	पिशाचान्पक्षिणो नागान्पशूंश्चापि सहस्रशः ।
01-219-006c	निघ्नंश्चरति वाष्णीयः कालवत्तत्र भारत ॥
01-219-007a	क्षिप्तं क्षिप्तं हि तच्चक्रं कृष्णस्यामित्रघातिनः ।
01-219-007c	हत्वानेकानि सत्त्वानि पाणिमेति पुनः पुनः ॥
01-219-008a	तथा तु निघ्नतस्तस्य सर्वसत्त्वानि भारत ।

01-219-008c	बभूव रूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ॥
01-219-009a	समेतानां च देवानां दानवानां च सर्वशः ।
01-219-009c	विजेता नाभवत्कश्चित्कृष्णपाण्डवयोर्मृधे ॥
01-219-010a	तयोर्बलात्परित्रातुं तं दावं तु यदा सुराः ।
01-219-010c	नाशक्नुवञ्शमयितुं तदाभूवन्पराङ्मुखाः ॥
01-219-011a	शतक्रतुश्च संप्रेक्ष्य विमुखान्देवतागणान् ।
01-219-011c	बभूवावस्थितः प्रीतः प्रशंसन्कृष्णपाण्डवौ ॥
01-219-012a	निवृत्तेषु तु देवेषु वागुवाचाशरीरिणी ।
01-219-012c	शतक्रतुमभिप्रेक्ष्य महागम्भीरनिःस्वना ॥
01-219-013a	न ते सखा संनिहितस्तक्षकः पन्नगोत्तमः ।
01-219-013c	दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो ह्यसौ ॥
01-219-014a	न च शक्यौ त्वया जेतुं युद्धेऽस्मिन्समवस्थितौ ।
01-219-014c	वासुदेवार्जुनौ शक्र निबोधेदं वचो मम ॥
01-219-015a	नरनारायणौ देवौ तावेतौ विश्रुतौ दिवि ।
01-219-015c	भवानप्यभिजानाति यद्वीर्यं यत्पराक्रमौ ॥
01-219-016a	नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि ।
01-219-016c	अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणावृषिसत्तमौ ॥
01-219-017a	पूजनीयतमावेतावपि सर्वैः सुरासुरैः ।
01-219-017c	सयक्षरक्षोगन्धर्वनरकिंनरपन्नगैः ॥
01-219-018a	तस्मादितः सुरैः सार्धं गन्तुमर्हसि वासव ।
01-219-018c	दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनम् ॥
01-219-019a	इति वाचमभिश्चुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः ।
01-219-019c	कोपामर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्थे दिवं तदा ॥
01-219-020a	तं प्रस्थितं महात्मानं समवेक्ष्य दिवौकसः ।
01-219-020c	त्वरिताः सहिता राजन्ननुजग्मुः शतक्रतुम् ॥
01-219-021a	देवराजं तदा यान्तं सह देवैरुदीक्ष्य तु ।
01-219-021c	वासुदेवार्जुनौ वीरौ सिंहनादं विनेदतुः ॥
01-219-022a	देवराजे गते राजन्प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
01-219-022c	निर्विशङ्कं पुनर्दावं दाहयामासतुस्तदा ॥
01-219-023a	स मारुत इवाभ्राणि नाशयित्वार्जुनः सुरान् ।
01-219-023c	व्यधमच्छरसंपातैः प्राणिनः खाण्डवालयान् ॥

01-219-024a	न च स्म किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ।
01-219-024c	संछिद्यमानमिषुभिरस्यता सव्यसाचिना ॥
01-219-025a	नाशकंस्तत्र भूतानि महान्त्यपि रणेऽर्जुनम् ।
01-219-025c	निरीक्षितुममोघेषुं करिष्यन्ति कुतो रणम् ॥
01-219-026a	शतेनैकं च विव्याध शतं चैकेन पत्रिणा ।
01-219-026c	व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौ साक्षात्कालहता इव ॥
01-219-027a	न चालभन्त ते शर्म रोधःसु विषमेषु च ।
01-219-027c	पितृदेवनिवासेषु संतापश्चाप्यजायत ॥
01-219-028a	भूतसंघसहस्राश्च दीनाश्चक्रुर्महास्वनम् ।
01-219-028c	रुरुवुर्वारणाश्चैव तथैव मृगपक्षिणः ॥
01-219-028e	तेन शब्देन वित्रेसुर्गङ्गोदधिचरा झषाः ॥
01-219-029a	न ह्यर्जुनं महाबाहुं नापि कृष्णं महाबलम् ।
01-219-029c	निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कुतः पुनः ॥
01-219-030a	एकायनगता येऽपि निष्पतन्त्यत्र केचन ।
01-219-030c	राक्षसान्दानवान्नागाञ्जघ्ने चक्रेण तान्हरिः ॥
01-219-031a	ते विभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः ।
01-219-031c	पेतुरास्ये महाकाया दीप्तस्य वसुरेतसः ॥
01-219-032a	स मांसरुधिरौघैश्च मेदौघैश्च समीरितः ।
01-219-032c	उपर्याकाशगो वह्निर्विधूमः समदृश्यत ॥
01-219-033a	दीप्ताक्षो दीप्तजिह्वश्च दीप्तव्यात्तमहाननः ।
01-219-033c	दीप्तोर्ध्वकेशः पिङ्गाक्षः पिबन्प्राणभृतां वसाम् ॥
01-219-034a	तां स कृष्णार्जुनकृतां सुधां प्राप्य हुताशनः ।
01-219-034c	बभूव मुदितस्तृप्तः परां निर्वृतिमागतः ॥
01-219-035a	अथासुरं मयं नाम तक्षकस्य निवेशनात् ।
01-219-035c	विप्रद्रवन्तं सहसा ददर्श मधुसूदनः ॥
01-219-036a	तमग्निः प्रार्थयामास दिधक्षुर्वातसारथिः ।
01-219-036c	देहवान्वै जटी भूत्वा नदंश्च जलदो यथा ॥
01-219-036e	जिघांसुर्वासुदेवश्च चक्रमुद्यम्य विष्ठितः ॥
01-219-037a	स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिधक्षुं च हुताशनम् ।
01-219-037c	अभिधावार्जुनेत्येवं मयश्चुक्रोश भारत ॥
01-219-038a	तस्य भीतस्वनं श्रुत्वा मा भैरिति धनंजयः ।

01-219-038c प्रत्युवाच मयं पार्थो जीवयन्निव भारत ॥
 01-219-039a तं पार्थेनाभये दत्ते नमुचेभ्रातरं मयम् ।
 01-219-039c न हन्तुमैच्छद्दशार्हः पावको न ददाह च ॥
 01-219-040a तस्मिन्वने दह्यमाने षडग्निर्न ददाह च ।
 01-219-040c अश्वसेनं मयं चापि चतुरः शार्ङ्गकानिति ॥

01-220-001 जनमेजय उवाच

01-220-001a किमर्थं शार्ङ्गकानग्निर्न ददाह तथागते ।
 01-220-001c तस्मिन्वने दह्यमाने ब्रह्मन्नेतद्वदाशु मे ॥
 01-220-002a अदाहे ह्यश्वसेनस्य दानवस्य मयस्य च ।
 01-220-002c कारणं कीर्तितं ब्रह्मञ्शार्ङ्गकानां न कीर्तितम् ॥
 01-220-003a तदेतदद्भुतं ब्रह्मञ्शार्ङ्गानामविनाशनम् ।
 01-220-003c कीर्तयस्वाग्निसंमर्दे कथं ते न विनाशिताः ॥

01-220-004 वैशंपायन उवाच

01-220-004a यदर्थं शार्ङ्गकानग्निर्न ददाह तथागते ।
 01-220-004c तत्ते सर्वं यथावृत्तं कथयिष्यामि भारत ॥
 01-220-005a धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः ।
 01-220-005c आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ॥
 01-220-006a स मार्गमास्थितो राजन्नृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 01-220-006c स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥
 01-220-007a स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत ।
 01-220-007c जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ॥
 01-220-008a स लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि ।
 01-220-008c पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ॥
 01-220-009a किमर्थमावृता लोका ममैते तपसार्जिताः ।
 01-220-009c किं मया न कृतं तत्र यस्येदं कर्मणः फलम् ॥
 01-220-010a तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम् ।
 01-220-010c फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ॥

01-220-011 देवा ऊचुः

01-220-011a ऋणिनो मानवा ब्रह्मञ्जायन्ते येन तच्छृणु ।
 01-220-011c क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ॥

- 01-220-012a तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा सुतैः ।
 01-220-012c तपस्वी यज्ञकृच्चासि न तु ते विद्यते प्रजा ॥
 01-220-013a त इमे प्रसवस्यार्थे तव लोकाः समावृताः ।
 01-220-013c प्रजायस्व ततो लोकानुपभोक्तासि शाश्वतान् ॥
 01-220-014a पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रस्त्रातीति पितरं मुने ।
 01-220-014c तस्मादपत्यसंताने यतस्व द्विजसत्तम ॥

01-220-015 वैशंपायन उवाच

- 01-220-015a तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु तेषां वाक्यं दिवौकसाम् ।
 01-220-015c क्व नु शीघ्रमपत्यं स्याद्बहुलं चेत्यचिन्तयत् ॥
 01-220-016a स चिन्तयन्नभ्यगच्छद्बहुलप्रसवान्खगान् ।
 01-220-016c शार्ङ्गिकां शार्ङ्गको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् ॥
 01-220-017a तस्यां पुत्रानजनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः ।
 01-220-017c तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति ॥
 01-220-017e बालान्सुतानण्डगतान्मात्रा सह मुनिर्वने ॥
 01-220-018a तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत ।
 01-220-018c अपत्यस्नेहसंविग्ना जरिता बह्वचिन्तयत् ॥
 01-220-019a तेन त्यक्तानसंत्याज्यानृषीनण्डगतान्वने ।
 01-220-019c नाजहत्पुत्रकानार्ता जरिता खाण्डवे नृप ॥
 01-220-019e बभार चैतान्संजातान्स्ववृत्त्या स्नेहविकलवा ॥
 01-220-020a ततोऽग्निं खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्ट्वानृषिः ।
 01-220-020c मन्दपालश्चरंस्तस्मिन्वने लपितया सह ॥
 01-220-021a तं संकल्पं विदित्वास्य ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ।
 01-220-021c सोऽभितुष्टाव विप्रर्षिर्ब्राह्मणो जातवेदसम् ॥
 01-220-021e पुत्रान्परिददद्भ्रीतो लोकपालं महौजसम् ॥

01-220-022 मन्दपाल उवाच

- 01-220-022a त्वमग्ने सर्वदेवानां मुखं त्वमसि हव्यवाट् ।
 01-220-022c त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक ॥
 01-220-023a त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ।
 01-220-023c त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ॥
 01-220-024a त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ।
 01-220-024c त्वदृते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो न स्याद्भुताशन ॥

01-220-025a	तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम् ।
01-220-025c	गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ॥
01-220-026a	त्वामग्ने जलदानाहुः खे विषक्तान्सविद्युतः ।
01-220-026c	दहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हायनाः ॥
01-220-027a	जातवेदस्तवैवेयं विश्वसृष्टिर्महाद्युते ।
01-220-027c	तवैव कर्म विहितं भूतं सर्वं चराचरम् ॥
01-220-028a	त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
01-220-028c	त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् ॥
01-220-029a	अग्ने त्वमेव ज्वलनस्त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ।
01-220-029c	त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ॥

01-220-030 वैशंपायन उवाच

01-220-030a	एवं स्तुतस्ततस्तेन मन्दपालेन पावकः ।
01-220-030c	तुतोष तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः ॥
01-220-030e	उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ॥
01-220-031a	तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम् ।
01-220-031c	प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ॥
01-220-032a	तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ।
01-220-032c	खाण्डवे तेन कालेन प्रजज्वाल दिधक्षया ॥

01-221-001 वैशंपायन उवाच

01-221-001a	ततः प्रज्वलिते शुक्रे शार्ङ्गकास्ते सुदुःखिताः ।
01-221-001c	व्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् ॥
01-221-002a	निशाम्य पुत्रकान्बालान्माता तेषां तपस्विनी ।
01-221-002c	जरिता दुःखसंतप्ता विललाप नरेश्वर ॥
01-221-003a	अयमग्निर्दहन्कक्षमित आयाति भीषणः ।
01-221-003c	जगत्संदीपयन्भीमो मम दुःखविवर्धनः ॥
01-221-004a	इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः ।
01-221-004c	अबर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणम् ॥
01-221-004e	त्रासयंश्चायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ॥
01-221-005a	अशक्तिमत्त्वाच्च सुता न शक्ताः सरणे मम ।
01-221-005c	आदाय च न शक्तास्मि पुत्रान्सरितुमन्यतः ॥

01-221-006a	न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे ।
01-221-006c	कं नु जह्यामहं पुत्रं कमादाय ब्रजाम्यहम् ॥
01-221-007a	किं नु मे स्यात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम् ।
01-221-007c	चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किञ्चन ॥
01-221-007e	छादयित्वा च वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥
01-221-008a	जरितारौ कुलं हीदं ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम् ।
01-221-008c	सारिसृक्वः प्रजायेत पितॄणां कुलवर्धनः ॥
01-221-009a	स्तम्बमित्रस्तपः कुर्याद्द्रोणो ब्रह्मविदुत्तमः ।
01-221-009c	इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्घृणः पुरा ॥
01-221-010a	कमुपादाय शक्येत गन्तुं कस्यापदुत्तमा ।
01-221-010c	किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला ॥
01-221-011a	नापश्यत्स्वधिया मोक्षं स्वसुतानां तदानलात् ।
01-221-011c	एवं ब्रुवन्तीं शार्ङ्गास्ते प्रत्यूचुरथ मातरम् ॥
01-221-012a	स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाट् ।
01-221-012c	अस्मासु हि विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव ॥
01-221-012e	त्वयि मातर्विनष्टायां न नः स्यात्कुलसंततिः ॥
01-221-013a	अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षमं स्याद्यत्कुलस्य नः ।
01-221-013c	तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेष भवेत्तव ॥
01-221-014a	मा वै कुलविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः ।
01-221-014c	न हीदं कर्म मोघं स्याल्लोककामस्य नः पितुः ॥

01-221-015 जरितोवाच

01-221-015a	इदमाखोर्बिलं भूमौ वृक्षस्यास्य समीपतः ।
01-221-015c	तदाविशध्वं त्वरिता वह्नेरत्र न वो भयम् ॥
01-221-016a	ततोऽहं पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः ।
01-221-016c	एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥
01-221-017a	तत एष्याम्यतीतेऽग्नौ विहर्तुं पांसुसंचयम् ।
01-221-017c	रोचतामेष वोपायो विमोक्षाय हुताशनात् ॥

01-221-018 शार्ङ्गका ऊचुः

01-221-018a	अबर्हान्मांसभूतान्नः क्रव्यादाखुर्विनाशयेत् ।
01-221-018c	पश्यमाना भयमिदं न शक्ष्यामो निषेवितुम् ॥

- 01-221-019a कथमग्निर्न नो दह्यात्कथमाखुर्न भक्षयेत् ।
 01-221-019c कथं न स्यात्पिता मोघः कथं माता ध्रियेत नः ॥
 01-221-020a बिल आखोर्विनाशः स्यादग्नेराकाशचारिणाम् ।
 01-221-020c अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान्दाहो न भक्षणम् ॥
 01-221-021a गर्हितं मरणं नः स्यादाखुना खादता बिले ।
 01-221-021c शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशनात् ॥

01-222-001 जरितोवाच

- 01-222-001a अस्माद्विलान्निष्पतितं श्येन आखुं जहार तम् ।
 01-222-001c क्षुद्रं गृहीत्वा पादाभ्यां भयं न भविता ततः ॥

01-222-002 शार्ङ्गका ऊचुः

- 01-222-002a न हतं तं वयं विद्मः श्येनेनाखुं कथंचन ।
 01-222-002c अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥
 01-222-003a संशयो ह्यग्निरागच्छेद्दृष्टं वायोर्निवर्तनम् ।
 01-222-003c मृत्युर्नो बिलवासिभ्यो भवेन्मातरसंशयम् ॥
 01-222-004a निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते ।
 01-222-004c चर खे त्वं यथान्यायं पुत्रान्वेत्स्यसि शोभनान् ॥

01-222-005 जरितोवाच

- 01-222-005a अहं वै श्येनमायान्तमद्राक्षं बिलमन्तिकात् ।
 01-222-005c संचरन्तं समादाय जहाराखुं बिलाद्वली ॥
 01-222-006a तं पतन्तमहं श्येनं त्वरिता पृष्ठतोऽन्वगाम् ।
 01-222-006c आशिषोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूषकं बिलात् ॥
 01-222-007a यो नो द्वेष्टारमादाय श्येनराज प्रधावसि ।
 01-222-007c भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिरण्मयः ॥
 01-222-008a यदा स भक्षितस्तेन क्षुधितेन पतत्रिणा ।
 01-222-008c तदाहं तमनुज्ञाप्य प्रत्युपायां गृहान्प्रति ॥
 01-222-009a प्रविशध्वं बिलं पुत्रा विश्रब्धा नास्ति वो भयम् ।
 01-222-009c श्येनेन मम पश्यन्त्या हत आखुर्न संशयः ॥

01-222-010 शार्ङ्गका ऊचुः

- 01-222-010a न विद्म वै वयं मातर्हतमाखुमितः पुरा ।
 01-222-010c अविज्ञाय न शक्ष्यामो बिलमाविशतुं वयम् ॥

01-222-011 जरितोवाच

01-222-011a अहं हि तं प्रजानामि हतं श्येनेन मूषकम् ।
 01-222-011c अत एव भयं नास्ति क्रियतां वचनं मम ॥

01-222-012 शार्ङ्गका ऊचुः

01-222-012a न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भयं महत् ।
 01-222-012c समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् ॥
 01-222-013a न चोपकृतमस्माभिर्न चास्मान्वेत्थ ये वयम् ।
 01-222-013c पीड्यमाना भरस्यस्मान्का सती के वयं तव ॥
 01-222-014a तरुणी दर्शनीयासि समर्था भर्तुरिषणे ।
 01-222-014c अनुगच्छ स्वभर्तारं पुत्रानाप्यसि शोभनान् ॥
 01-222-015a वयमप्यग्निमाविश्य लोकान्प्राप्स्यामहे शुभान् ।
 01-222-015c अथास्मान्न दहेदग्निरायास्त्वं पुनरेव नः ॥

01-222-016 वैशंपायन उवाच

01-222-016a एवमुक्ता ततः शार्ङ्गी पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे ।
 01-222-016c जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्नेरनाश्रयम् ॥
 01-222-017a ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागाज्ज्वलितो हव्यवाहनः ।
 01-222-017c यत्र शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ॥
 01-222-018a ते शार्ङ्गा ज्वलनं दृष्ट्वा ज्वलितं स्वेन तेजसा ।
 01-222-018c जरितारिस्ततो वाचं श्रावयामास पावकम् ॥

01-223-001 जरितारिरुवाच

01-223-001a पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाज्जागर्ति पूरुषः ।
 01-223-001c स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित् ॥
 01-223-002a यस्तु कृच्छ्रमसंप्राप्तं विचेता नावबुध्यते ।
 01-223-002c स कृच्छ्रकाले व्यथितो न प्रजानाति किञ्चन ॥

01-223-003 सारिसृक्व उवाच

01-223-003a धीरस्त्वमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः ।
 01-223-003c शूरः प्राज्ञो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥

01-223-004 स्तम्बमित्र उवाच

01-223-004a ज्येष्ठस्त्राता भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति कृच्छ्रतः ।

01-223-004c ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानाति कनीयान्किं करिष्यति ॥

01-223-005 द्रोण उवाच

01-223-005a हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम् ।

01-223-005c सप्तजिह्वोऽनलः क्षामो लेलिहानोपसर्पति ॥

01-223-006 वैशंपायन उवाच

01-223-006a एवमुक्तो भ्रातृभिस्तु जरितारिर्विभावसुम् ।

01-223-006c तुष्टाव प्राञ्जलिर्भूत्वा यथा तच्छृणु पार्थिव ॥

01-223-007 जरितारिरुवाच

01-223-007a आत्मासि वायोः पवनः शरीरमुत वीरुधाम् ।

01-223-007c योनिरापश्च ते शुक्र योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥

01-223-008a ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति विसर्पन्ति च पार्श्वतः ।

01-223-008c अर्चिषस्ते महावीर्य रश्मयः सवितुर्यथा ॥

01-223-009 सारिसृक्व उवाच

01-223-009a माता प्रपन्ना पितरं न विद्मः; पक्षाश्च नो न प्रजाताब्जकेतो ।

01-223-009c न नस्त्राता विद्यतेऽग्ने त्वदन्यः; स्तस्माद्धि नः परिरक्षैकवीर ॥

01-223-010a यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः ।

01-223-010c तेन नः परिरक्षाद्य ईडितः शरणैषिणः ॥

01-223-011a त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो; नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव ।

01-223-011c ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्व; परेणास्मान्प्रैहि वै हव्यवाह ॥

01-223-012 स्तम्बमित्र उवाच

01-223-012a सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् ।

01-223-012c त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥

01-223-013a त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः ।

01-223-013c मनीषिणस्त्वां यजन्ते बहुधा चैकधैव च ॥

01-223-014a सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह; प्राप्ते काले पचसि पुनः समिद्धः ।

01-223-014c सर्वस्यास्य भुवनस्य प्रसूतिः; स्त्वमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥

01-223-015a त्वमन्नं प्राणिनां भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते ।

01-223-015c नित्यं प्रवृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

01-223-016 द्रोण उवाच

- 01-223-016a सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो; भूमेरम्भो भूमिजातात्रसांश्च ।
 01-223-016c विश्वानादाय पुनरुत्सर्गकाले; सृष्ट्वा वृष्ट्या भावयसीह शुक्र ॥
 01-223-017a त्वत्त एताः पुनः शुक्र वीरुधो हरितच्छदाः ।
 01-223-017c जायन्ते पुष्करिण्यश्च समुद्रश्च महोदधिः ॥
 01-223-018a इदं वै सद्य तिग्मांशो वरुणस्य परायणम् ।
 01-223-018c शिवस्त्राता भवास्माकं मास्मानद्य विनाशय ॥
 01-223-019a पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ।
 01-223-019c परेण प्रैहि मुञ्चास्मान्सागरस्य गृहानिव ॥

01-223-020 वैशंपायन उवाच

- 01-223-020a एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेनाक्लिष्टकर्मणा ।
 01-223-020c द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ॥
 01-223-021a ऋषिद्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्व्याहृतं त्वया ।
 01-223-021c ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् ॥
 01-223-022a मन्दपालेन यूयं हि मम पूर्वं निवेदिताः ।
 01-223-022c वर्जयेः पुत्रकान्मह्यं दहन्दावमिति स्म ह ॥
 01-223-023a यच्च तद्वचनं तस्य त्वया यच्चेह भाषितम् ।
 01-223-023c उभयं मे गरीयस्तद्ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
 01-223-023e भृशं प्रीतोऽस्मि भद्रं ते ब्रह्मन्स्तोत्रेण ते विभो ॥

01-223-024 द्रोण उवाच

- 01-223-024a इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः ।
 01-223-024c एतान्कुरुष्व दंष्ट्रासु हव्यवाह सबान्धवान् ॥

01-223-025 वैशंपायन उवाच

- 01-223-025a तथा तत्कृतवान्वह्निरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् ।
 01-223-025c ददाह खाण्डवं चैव समिद्धो जनमेजय ॥

२२४

01-224-001 वैशंपायन उवाच

- 01-224-001a मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयानः सुतांस्तदा ।
 01-224-001c उक्तवानप्यशीतांशुं नैव स स्म न तप्यते ॥
 01-224-002a स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत् ।

01-224-002c	कथं न्वशक्ताः प्लवने लपिते मम पुत्रकाः ॥
01-224-003a	वर्धमाने हुतवहे वाते शीघ्रं प्रवायति ।
01-224-003c	असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ॥
01-224-004a	कथं न्वशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी ।
01-224-004c	भविष्यत्यसुखाविष्टा पुत्रत्राणमपश्यती ॥
01-224-005a	कथं नु सरणेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान् ।
01-224-005c	संतप्यमाना अभितो वाशमानाभिधावती ॥
01-224-006a	जरितारिः कथं पुत्रः सारिसृक्वः कथं च मे ।
01-224-006c	स्तम्बमित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ॥
01-224-007a	लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने ।
01-224-007c	लपिता प्रत्युवाचेदं सासूयमिव भारत ॥
01-224-008a	न ते सुतेष्ववेक्षास्ति तानृषीनुक्तवानसि ।
01-224-008c	तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ॥
01-224-009a	तथाग्नौ ते परीत्ताश्च त्वया हि मम संनिधौ ।
01-224-009c	प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वलनेन महात्मना ॥
01-224-010a	लोकपालोऽनृतां वाचं न तु वक्ता कथंचन ।
01-224-010c	समर्थास्ते च वक्तारो न ते तेष्वस्ति मानसम् ॥
01-224-011a	तामेव तु ममामित्रीं चिन्तयन्परितप्यसे ।
01-224-011c	ध्रुवं मयि न ते स्नेहो यथा तस्यां पुराभवत् ॥
01-224-012a	न हि पक्षवता न्याय्यं निःस्नेहेन सुहृज्जने ।
01-224-012c	पीड्यमान उपद्रष्टुं शक्तेनात्मा कथंचन ॥
01-224-013a	गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे ।
01-224-013c	चरिष्याम्यहमप्येका यथा कापुरुषे तथा ॥
01-224-014	मन्दपाल उवाच
01-224-014a	नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे ।
01-224-014c	अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम ॥
01-224-015a	भूतं हित्वा भविष्येऽर्थे योऽवलम्बेत मन्दधीः ।
01-224-015c	अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तथा कुरु ॥
01-224-016a	एष हि ज्वलमानोऽग्निर्लेलिहानो महीरुहान् ।
01-224-016c	द्वेष्यं हि हृदि संतापं जनयत्यशिवं मम ॥

01-224-017 वैशंपायन उवाच

- 01-224-017a तस्माद्देशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता ततः ।
 01-224-017c जगाम पुत्रकानेव त्वरिता पुत्रगृद्धिनी ॥
 01-224-018a सा तान्कुशलिनः सर्वान्निर्मुक्ताञ्जातवेदसः ।
 01-224-018c रोरूयमाणा कृपणा सुतान्दृष्टवती वने ॥
 01-224-019a अश्रद्धेयतमं तेषां दर्शनं सा पुनः पुनः ।
 01-224-019c एकैकशश्च तान्पुत्रान्क्रोशमानान्वपद्यत ॥
 01-224-020a ततोऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालोऽपि भारत ।
 01-224-020c अथ ते सर्व एवैनं नाभ्यनन्दन्त वै सुताः ॥
 01-224-021a लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनः पुनः ।
 01-224-021c नोचुस्ते वचनं किञ्चित्तमृषिं साध्वसाधु वा ॥

01-224-022 मन्दपाल उवाच

- 01-224-022a ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तदनन्तरः ।
 01-224-022c मध्यमः कतमः पुत्रः कनिष्ठः कतमश्च ते ॥
 01-224-023a एवं ब्रुवन्तं दुःखार्तं किं मां न प्रतिभाषसे ।
 01-224-023c कृतवानस्मि हव्याशे नैव शान्तिमितो लभे ॥

01-224-024 जरितोवाच

- 01-224-024a किं ते ज्येष्ठे सुते कार्यं किमनन्तरजेन वा ।
 01-224-024c किं च ते मध्यमे कार्यं किं कनिष्ठे तपस्विनि ॥
 01-224-025a यस्त्वं मां सर्वशो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा ।
 01-224-025c तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् ॥

01-224-026 मन्दपाल उवाच

- 01-224-026a न स्त्रीणां विद्यते किञ्चिदन्यत्र पुरुषान्तरात् ।
 01-224-026c सापत्नकमृते लोके भवितव्यं हि तत्तथा ॥
 01-224-027a सुव्रतापि हि कल्याणी सर्वलोकपरिश्रुता ।
 01-224-027c अरुन्धती पर्यशङ्कद्वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥
 01-224-028a विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम् ।
 01-224-028c सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् ॥
 01-224-029a अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा ।
 01-224-029c लक्ष्यालक्ष्या नाभिरूपा निमित्तमिव लक्ष्यते ॥

- 01-224-030a अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह ।
 01-224-030c इष्टमेवंगते हित्वा सा तथैव च वर्तसे ॥
 01-224-031a नैव भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसा कथंचन ।
 01-224-031c न हि कार्यमनुध्याति भार्या पुत्रवती सती ॥

01-224-032 वैशंपायन उवाच

- 01-224-032a ततस्ते सर्व एवैनं पुत्राः सम्यगुपासिरे ।
 01-224-032c स च तानात्मजात्राजन्नाश्वासयितुमारभत् ॥

२२५

01-225-001 मन्दपाल उवाच

- 01-225-001a युष्माकं परिरक्षार्थं विज्ञप्तो ज्वलनो मया ।
 01-225-001c अग्निना च तथेत्येवं पूर्वमेव प्रतिश्रुतम् ॥
 01-225-002a अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः ।
 01-225-002c युष्माकं च परं वीर्यं नाहं पूर्वमिहागतः ॥
 01-225-003a न संतापो हि वः कार्यः पुत्रका मरणं प्रति ।
 01-225-003c ऋषीन्वेद हुताशोऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ॥

01-225-004 वैशंपायन उवाच

- 01-225-004a एवमाश्वास्य पुत्रान्स भार्यां चादाय भारत ।
 01-225-004c मन्दपालस्ततो देशादन्यं देशं जगाम ह ॥
 01-225-005a भगवानपि तिग्मांशुः समिद्धं खाण्डवं वनम् ।
 01-225-005c ददाह सह कृष्णाभ्यां जनयञ्जगतोऽभयम् ॥
 01-225-006a वसामेदोवहाः कुल्यास्तत्र पीत्वा च पावकः ।
 01-225-006c अगच्छत्परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनम् ॥
 01-225-007a ततोऽन्तरिक्षाद्भगवानवतीर्य सुरेश्वरः ।
 01-225-007c मरुद्गणवृतः पार्थं माधवं चाब्रवीदिदम् ॥
 01-225-008a कृतं युवाभ्यां कर्मेदममरैरपि दुष्करम् ।
 01-225-008c वरान्वृणीतं तुष्टोऽस्मि दुर्लभानप्यमानुषान् ॥
 01-225-009a पार्थस्तु वरयामास शक्रादस्त्राणि सर्वशः ।
 01-225-009c ग्रहीतुं तच्च शक्रोऽस्य तदा कालं चकार ह ॥
 01-225-010a यदा प्रसन्नो भगवान्महादेवो भविष्यति ।
 01-225-010c तुभ्यं तदा प्रदास्यामि पाण्डवास्त्राणि सर्वशः ॥

01-225-011a	अहमेव च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन ।
01-225-011c	तपसा महता चापि दास्यामि तव तान्यहम् ॥
01-225-012a	आग्नेयानि च सर्वाणि वायव्यानि तथैव च ।
01-225-012c	मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्यसि धनंजय ॥
01-225-013a	वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शाश्वतीम् ।
01-225-013c	ददौ च तस्मै देवेन्द्रस्तं वरं प्रीतिमांस्तदा ॥
01-225-014a	दत्त्वा ताभ्यां वरं प्रीतः सह देवैर्मरुत्पतिः ।
01-225-014c	हुताशनमनुज्ञाप्य जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
01-225-015a	पावकश्चापि तं दावं दग्ध्वा समृगपक्षिणम् ।
01-225-015c	अहानि पञ्च चैकं च विरराम सुतर्पितः ॥
01-225-016a	जग्ध्वा मांसानि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च ।
01-225-016c	युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाच विशां पते ॥
01-225-017a	युवाभ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां तर्पितोऽस्मि यथासुखम् ।
01-225-017c	अनुजानामि वां वीरौ चरतं यत्र वाञ्छितम् ॥
01-225-018a	एवं तौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना ।
01-225-018c	अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा ॥
01-225-019a	परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ।
01-225-019c	रमणीये नदीकूले सहिताः समुपाविशन् ॥

२. सभापर्व

००१

02-001-001	वैशंपायन उवाच
02-001-001a	ततोऽब्रवीन्मयः पार्थ वासुदेवस्य संनिधौ ।
02-001-001c	प्राञ्जलिः श्लक्ष्णया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः ॥
02-001-002a	अस्माच्च कृष्णात्संक्रुद्धात्पावकाच्च दिधक्षतः ।
02-001-002c	त्वया त्रातोऽस्मि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
02-001-003	अर्जुन उवाच
02-001-003a	कृतमेव त्वया सर्वं स्वस्ति गच्छ महासुर ।
02-001-003c	प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयं च ते ॥
02-001-004	मय उवाच

- 02-001-004a युक्तमेतत्त्वयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ ।
 02-001-004c प्रीतिपूर्वमहं किञ्चित्कर्तुमिच्छामि भारत ॥
 02-001-005a अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः ।
 02-001-005c सोऽहं वै त्वत्कृते किञ्चित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ॥

02-001-006 अर्जुन उवाच

- 02-001-006a प्राणकृच्छ्राद्विमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया ।
 02-001-006c एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ॥
 02-001-007a न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव ।
 02-001-007c कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तथा प्रतिकृतं मयि ॥

02-001-008 वैशंपायन उवाच

- 02-001-008a चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ ।
 02-001-008c मुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ॥
 02-001-009a चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति ।
 02-001-009c धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ॥
 02-001-010a यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः ।
 02-001-010c मनुष्यलोके कृत्स्नेऽस्मिंस्तादृशीं कुरु वै सभाम् ॥
 02-001-011a यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया ।
 02-001-011c आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ॥
 02-001-012a प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संप्रहृष्टो मयस्तदा ।
 02-001-012c विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा ॥
 02-001-013a ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
 02-001-013c सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामासतुर्मयम् ॥
 02-001-014a तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा ।
 02-001-014c स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः ॥
 02-001-015a स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते ।
 02-001-015c कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत ॥
 02-001-016a स कालं कञ्चिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च ।
 02-001-016c सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
 02-001-017a अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः ।
 02-001-017c पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः ॥

02-001-018a	तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रशः ।
02-001-018c	धनं बहुविधं दत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् ॥
02-001-019a	सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम् ।
02-001-019c	दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः ॥
02-002-001	वैशंपायन उवाच
02-002-001a	उषित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः ।
02-002-001c	पार्थैः प्रीतिसमायुक्तैः पूजनार्होऽभिपूजितः ॥
02-002-002a	गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः ।
02-002-002c	धर्मराजमथामन्त्र्य पृथां च पृथुलोचनः ॥
02-002-003a	ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः ।
02-002-003c	स तया मूर्ध्न्युपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ॥
02-002-004a	ददर्शानन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः ।
02-002-004c	तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या बाष्पसमन्वितः ॥
02-002-005a	अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम् ।
02-002-005c	उवाच भगवान्भद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ॥
02-002-006a	तया स्वजनगामीनि श्रावितो वचनानि सः ।
02-002-006c	संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ॥
02-002-007a	तामनुज्ञाप्य वाष्णोयः प्रतिनन्द्य च भामिनीम् ।
02-002-007c	ददर्शानन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ॥
02-002-008a	ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः ।
02-002-008c	द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमन्त्र्य च जनार्दनः ॥
02-002-009a	भ्रातृनभ्यगमद्भीमान्पार्थेन सहितो बली ।
02-002-009c	भ्रातृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ॥
02-002-010a	अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः ।
02-002-010c	माल्यजप्यनमस्कारैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ॥
02-002-010e	स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः ॥
02-002-011a	स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः ।
02-002-011c	वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ॥
02-002-012a	काञ्चनं रथमास्थाय ताक्ष्यकेतनमाशुगम् ।
02-002-012c	गदाचक्रासिशार्ङ्गाद्यैरायुधैश्च समन्वितम् ॥
02-002-013a	तिथावथ च नक्षत्रे मुहूर्ते च गुणान्विते ।

02-002-013c	प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यसुग्रीववाहनः ॥
02-002-014a	अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा युधिष्ठिरः ।
02-002-014c	अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तृसत्तमम् ॥
02-002-014e	अभीषून्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा ॥
02-002-015a	उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम् ।
02-002-015c	रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् ॥
02-002-016a	तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी ।
02-002-016c	पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैर्वृतः ॥
02-002-017a	स तथा भ्रातृभिः सार्धं केशवः परवीरहा ।
02-002-017c	अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः ॥
02-002-018a	पार्थमामन्त्र्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम् ।
02-002-018c	युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा ॥
02-002-019a	परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः ।
02-002-019c	ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः ॥
02-002-020a	निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान् ।
02-002-020c	स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः ॥
02-002-021a	लोचनैरनुजग्मुस्ते तमा दृष्टिपथात्तदा ।
02-002-021c	मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् ॥
02-002-022a	अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने ।
02-002-022c	क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शनः ॥
02-002-023a	अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः ।
02-002-023c	निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः ॥
02-002-023e	स्यन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् ॥

02-003-001 वैशंपायन उवाच

02-003-001a	अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम् ।
02-003-001c	आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् ॥
02-003-002a	उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
02-003-002c	यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया ॥
02-003-002e	कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरः प्रति ॥
02-003-003a	सभायां सत्यसंधस्य यदासीद्वृषपर्वणः ।
02-003-003c	आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत ॥

02-003-004a	ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने ।
02-003-004c	मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ॥
02-003-005a	अस्ति बिन्दुसरस्येव गदा श्रेष्ठा कुरूद्वह ।
02-003-005c	निहिता यौवनाश्वेन राज्ञा हत्वा रणे रिपून् ॥
02-003-005e	सुवर्णबिन्दुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ॥
02-003-006a	सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वघातिनी ।
02-003-006c	अनुरूपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ॥
02-003-007a	वारुणश्च महाशङ्खो देवदत्तः सुघोषवान् ।
02-003-007c	सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः ॥
02-003-007e	इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थं प्रागुदीचीमगादिशम् ॥
02-003-008a	उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
02-003-008c	हिरण्यशृङ्गो भगवान्महामणिमयो गिरिः ॥
02-003-009a	रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ।
02-003-009c	दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥
02-003-010a	यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना ।
02-003-010c	आहताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम ॥
02-003-011a	यत्र यूपा मणिमयाश्चित्याश्चापि हिरण्मयाः ।
02-003-011c	शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ॥
02-003-012a	यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः ।
02-003-012c	यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः ॥
02-003-012e	उपास्यते तिग्मतेजा वृतो भूतैः सहस्रशः ॥
02-003-013a	नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः ।
02-003-013c	उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये ॥
02-003-014a	यत्रेष्टं वासुदेवेन सत्रैर्वर्षसहस्रकैः ।
02-003-014c	श्रद्धधानेन सततं शिष्टसंप्रतिपत्तये ॥
02-003-015a	सुवर्णमालिनो यूपाश्चित्याश्चाप्यतिभास्वराः ।
02-003-015c	ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च केशवः ॥
02-003-016a	तत्र गत्वा स जग्राह गदां शङ्खं च भारत ।
02-003-016c	स्फाटिकं च सभाद्रव्यं यदासीद्वृषपर्वणः ॥
02-003-016e	किंकरैः सह रक्षोभिरगृह्णात्सर्वमेव तत् ॥
02-003-017a	तदाहत्य तु तां चक्रे सोऽसुरोऽप्रतिमां सभाम् ।

02-003-017c	विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्यां मणिमयीं शुभाम् ॥
02-003-018a	गदां च भीमसेनाय प्रवरां प्रददौ तदा ।
02-003-018c	देवदत्तं च पार्थाय ददौ शङ्खमनुत्तमम् ॥
02-003-019a	सभा तु सा महाराज शातकुम्भमयद्रुमा ।
02-003-019c	दश किष्कुसहस्राणि समन्तादायताभवत् ॥
02-003-020a	यथा वह्नेर्यथार्कस्य सोमस्य च यथैव सा ।
02-003-020c	भ्राजमाना तथा दिव्या बभार परमं वपुः ॥
02-003-021a	प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वराम् ।
02-003-021c	प्रबभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वर्चसा ॥
02-003-022a	नगमेघप्रतीकाशा दिवमावृत्य विष्ठिता ।
02-003-022c	आयता विपुला श्लक्ष्णा विपाप्मा विगतक्लमा ॥
02-003-023a	उत्तमद्रव्यसंपन्ना मणिप्राकारमालिनी ।
02-003-023c	बहुरत्ना बहुधना सुकृता विश्वकर्मणा ॥
02-003-024a	न दाशार्ही सुधर्मा वा ब्रह्मणो वापि तादृशी ।
02-003-024c	आसीद्रूपेण संपन्ना यां चक्रेऽप्रतिमां मयः ॥
02-003-025a	तां स्म तत्र मयेनोक्ता रक्षन्ति च वहन्ति च ।
02-003-025c	सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः ॥
02-003-026a	अन्तरिक्षचरा घोरा महाकाया महाबलाः ।
02-003-026c	रक्ताक्षाः पिङ्गलाक्षाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः ॥
02-003-027a	तस्यां सभायां नलिनीं चकाराप्रतिमां मयः ।
02-003-027c	वैडूर्यपत्रविततां मणिनालमयाम्बुजाम् ॥
02-003-028a	पद्मसौगन्धिकवतीं नानाद्विजगणायुताम् ।
02-003-028c	पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्ममत्स्यैश्च शोभिताम् ॥
02-003-029a	सूपतीर्थामकलुषां सर्वर्तुसलिलां शुभाम् ।
02-003-029c	मारुतेनैव चोद्धूतैर्मुक्ताबिन्दुभिराचिताम् ॥
02-003-030a	मणिरत्नचितां तां तु केचिदभ्येत्य पार्थिवाः ।
02-003-030c	दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तेऽज्ञानात्प्रपतन्त्युत ॥
02-003-031a	तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाद्रुमाः ।
02-003-031c	आसन्नानाविधा नीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ॥
02-003-032a	काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः ।
02-003-032c	हंसकारण्डवयुताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥

02-003-033a	जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः ।
02-003-033c	मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्स्म निषेवते ॥
02-003-034a	ईदृशीं तां सभां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः ।
02-003-034c	निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवेदयत् ॥
02-004-001	वैशंपायन उवाच
02-004-001a	ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः ।
02-004-001c	अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः ॥
02-004-002a	घृतपायसेन मधुना भक्ष्यैर्मूलफलैस्तथा ।
02-004-002c	अहतैश्चैव वासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि ॥
02-004-003a	ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः ।
02-004-003c	पुण्याहघोषस्तत्रासीद्विवस्पृगिव भारत ॥
02-004-004a	वादित्रैर्विविधैर्गीतैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ।
02-004-004c	पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो दैवतानि निवेश्य च ॥
02-004-005a	तत्र मल्ला नटा झल्लाः सूता वैतालिकास्तथा ।
02-004-005c	उपतस्थुर्महात्मानं सप्तरात्रं युधिष्ठिरम् ॥
02-004-006a	तथा स कृत्वा पूजां तां भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
02-004-006c	तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शक्रो यथा दिवि ॥
02-004-007a	सभायामृषयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते ।
02-004-007c	आसां चक्रुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ॥
02-004-008a	असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः ।
02-004-008c	अर्वावसुः सुमित्रश्च मैत्रेयः शुनको बलिः ॥
02-004-009a	बको दाल्भ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुकः ।
02-004-009c	सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ॥
02-004-010a	तित्तिरियाज्ञवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः ।
02-004-010c	अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च आणीमाण्डव्यकौशिकौ ॥
02-004-011a	दामोष्णीषस्त्रैवणिश्च पर्णादो घटजानुकः ।
02-004-011c	मौञ्जायनो वायुभक्षः पाराशर्यश्च सारिकौ ॥
02-004-012a	बलवाकः शिनीवाकः सुत्यपालः कृतश्रमः ।
02-004-012c	जातूकर्णः शिखावांश्च सुबलः पारिजातकः ॥
02-004-013a	पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः ।
02-004-013c	पवित्रपाणिः सावर्णिर्भालुकिर्गालवस्तथा ॥

02-004-014a	जङ्घाबन्धुश्च रैभ्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः ।
02-004-014c	हरिबभ्रुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः ॥
02-004-015a	कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः ।
02-004-015c	पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः ॥
02-004-015e	कर्करो वेणुजङ्घश्च कलापः कठ एव च ॥
02-004-016a	मुनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः ।
02-004-016c	एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥
02-004-017a	उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः ।
02-004-017c	कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः ॥
02-004-018a	तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते ।
02-004-018c	श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः ॥
02-004-019a	संग्रामजिद्गुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान् ।
02-004-019c	कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकश्चापराजितः ॥
02-004-019e	काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः ॥
02-004-020a	सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः ।
02-004-020c	यथासुरान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा ॥
02-004-021a	जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा; कुन्तिः कुणिन्दश्च किरातराजः ।
02-004-021c	तथाङ्गवङ्गौ सह पुण्ड्रकेण; पाण्ड्योद्वराजौ सह चान्द्रकेण ॥
02-004-022a	किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा ।
02-004-022c	चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः ॥
02-004-023a	श्रुतायुधश्च कालिङ्गो जयत्सेनश्च मागधः ।
02-004-023c	सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः ॥
02-004-024a	केतुमान्वसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्षणः ।
02-004-024c	सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः ॥
02-004-025a	अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः ।
02-004-025c	शिशुपालः सहसुतः करूषाधिपतिस्तथा ॥
02-004-026a	वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारो देवरूपिणः ।
02-004-026c	आहुको विपृथुश्चैव गदः सारण एव च ॥
02-004-027a	अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः ।
02-004-027c	भीष्मकोऽथाहतिश्चैव द्युमत्सेनश्च वीर्यवान् ॥
02-004-027e	केकयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः ॥

02-004-028a	अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः ।
02-004-028c	अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः ॥
02-004-029a	तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः ।
02-004-029c	रौक्मिणेयश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः ॥
02-004-030a	एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते ।
02-004-030c	धनंजयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ॥
02-004-031a	चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
02-004-031c	गीतवादित्रकुशलाः शम्यातालविशारदाः ॥
02-004-032a	प्रमाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्रमाः ।
02-004-032c	संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ॥
02-004-033a	गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः ।
02-004-033c	पाण्डुपुत्रानृषींश्चैव रमयन्त उपासते ॥
02-004-034a	तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः ।
02-004-034c	दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ॥

02-005-001 वैशंपायन उवाच

02-005-001a	तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
02-005-001c	महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत ॥
02-005-002a	लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तां सभामृषिः ।
02-005-002c	नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा ॥
02-005-003a	पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता ।
02-005-003c	सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः ॥
02-005-003e	सभास्थान्पाण्डवान्द्रष्टुं प्रीयमाणो मनोजवः ॥
02-005-004a	तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् ।
02-005-004c	सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैः सह ॥
02-005-004e	अभ्यवादयत प्रीत्या विनयावनतस्तदा ॥
02-005-005a	तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि ।
02-005-005c	अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥
02-005-006a	सोऽर्चितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ।
02-005-006c	धर्मकामार्थसंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ॥

02-005-007 नारद उवाच

02-005-007a	कच्चिदर्थश्च कल्पन्ते धर्मे च रमते मनः ।
02-005-007c	सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ॥
02-005-008a	कच्चिदाचरितां पूर्वैर्नरदेव पितामहैः ।
02-005-008c	वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृषु ॥
02-005-009a	कच्चिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा ।
02-005-009c	उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रबाधसे ॥
02-005-010a	कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।
02-005-010c	विभज्य काले कालज्ञ सदा वरद सेवसे ॥
02-005-011a	कच्चिद्राजगुणैः षड्भिः सप्तोपायांस्तथानघ ।
02-005-011c	बलाबलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ॥
02-005-012a	कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर ।
02-005-012c	तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे ॥
02-005-013a	कच्चित्प्रकृतयः षट्ते न लुप्ता भरतर्षभ ।
02-005-013c	आद्यास्तथाव्यसनिनः स्वनुरक्ताश्च सर्वशः ॥
02-005-014a	कच्चिन्न तर्कैर्दूतैर्वा ये चाप्यपरिशङ्किताः ।
02-005-014c	त्वत्तो वा तव वामात्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम् ॥
02-005-015a	कच्चित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे ।
02-005-015c	कच्चिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमे चानुवर्तसे ॥
02-005-016a	कच्चिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः ।
02-005-016c	कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः ॥
02-005-017a	विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत ।
02-005-017c	सुसंवृतो मन्त्रधनैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥
02-005-018a	कच्चिन्निद्रावशं नैषि कच्चित्काले विबुध्यसे ।
02-005-018c	कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थमर्थवित् ॥
02-005-019a	कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह ।
02-005-019c	कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति ॥
02-005-020a	कच्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान् ।
02-005-020c	क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विघ्नयसि तादृशान् ॥
02-005-021a	कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः ।
02-005-021c	सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् ॥
02-005-022a	कच्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः ।

02-005-022c	विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् ॥
02-005-023a	कच्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः ।
02-005-023c	कारयन्ति कुमारांश्च योधमुख्यांश्च सर्वशः ॥
02-005-024a	कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् ।
02-005-024c	पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् ॥
02-005-025a	कच्चिद्गुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः ।
02-005-025c	यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ॥
02-005-026a	एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।
02-005-026c	राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥
02-005-027a	कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च ।
02-005-027c	त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सि तीर्थानि चारकैः ॥
02-005-028a	कच्चिद्द्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा ।
02-005-028c	नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुसूदन ॥
02-005-029a	कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः ।
02-005-029c	अनसूयुरनुप्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥
02-005-030a	कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।
02-005-030c	हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ॥
02-005-031a	कच्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः ।
02-005-031c	उत्पातेषु च सर्वेषु दैवज्ञः कुशलस्तव ॥
02-005-032a	कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
02-005-032c	जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥
02-005-033a	अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन् ।
02-005-033c	श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु ॥
02-005-034a	कच्चिन्नोग्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः ।
02-005-034c	राष्ट्रं तवानुशासन्ति मन्त्रिणो भरतर्षभ ॥
02-005-035a	कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।
02-005-035c	उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ॥
02-005-036a	कच्चिद्भृष्टश्च शूरश्च मतिमान्धृतिमाञ्शुचिः ।
02-005-036c	कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्तव ॥
02-005-037a	कच्चिद्वलस्य ते मुख्याः सर्वे युद्धविशारदाः ।
02-005-037c	दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ॥

02-005-038a	कच्चिद्वलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।
02-005-038c	संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ॥
02-005-039a	कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः ।
02-005-039c	भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ॥
02-005-040a	कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः ।
02-005-040c	कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ॥
02-005-041a	कच्चिनैको बहूनर्थान्सर्वशः सांपरायिकान् ।
02-005-041c	अनुशास्सि यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ॥
02-005-042a	कच्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन् ।
02-005-042c	लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवेतनम् ॥
02-005-043a	कच्चिद्विद्याविनीतांश्च नराञ्ज्ञानविशारदान् ।
02-005-043c	यथार्हं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ॥
02-005-044a	कच्चिद्द्वारान्मनुष्याणां तवार्थं मृत्युमेयुषाम् ।
02-005-044c	व्यसनं चाभ्युपेतानां बिभर्षि भरतर्षभ ॥
02-005-045a	कच्चिद्भयादुपनतं क्लीबं वा रिपुमागतम् ।
02-005-045c	युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ॥
02-005-046a	कच्चित्त्वमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते ।
02-005-046c	समश्च नाभिश्ङ्क्यश्च यथा माता यथा पिता ॥
02-005-047a	कच्चिद्व्यसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ ।
02-005-047c	अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ॥
02-005-048a	पार्ष्णिमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम् ।
02-005-048c	बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ॥
02-005-049a	कच्चिच्च बलमुख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप ।
02-005-049c	उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ॥
02-005-050a	कच्चिदात्मानमेवाग्रे विजित्य विजितेन्द्रियः ।
02-005-050c	पराञ्जिगीषसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ॥
02-005-051a	कच्चित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति स्वनुष्ठिताः ।
02-005-051c	साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ॥
02-005-052a	कच्चिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते ।
02-005-052c	तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ॥
02-005-053a	कच्चिदष्टाङ्गसंयुक्ता चतुर्विधबला चमूः ।

02-005-053c	बलमुख्यैः सुनीता ते द्विषतां प्रतिबाधनी ॥
02-005-054a	कच्चिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप ।
02-005-054c	अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ॥
02-005-055a	कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव ।
02-005-055c	अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ॥
02-005-056a	कच्चिदभ्यवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च ।
02-005-056c	घ्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ॥
02-005-057a	कच्चित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम् ।
02-005-057c	आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ॥
02-005-058a	कच्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशां पते ।
02-005-058c	रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च स्वेभ्यो मिथश्च तान् ॥
02-005-059a	कच्चिन्न पाने द्यूते वा क्रीडासु प्रमदासु च ।
02-005-059c	प्रतिजानन्ति पूर्वाह्णे व्ययं व्यसनजं तव ॥
02-005-060a	कच्चिदायस्य चार्धेन चतुर्भागेन वा पुनः ।
02-005-060c	पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ॥
02-005-061a	कच्चिज्ज्ञातीन्गुरुन्वृद्धान्वणिजः शिल्पिनः श्रितान् ।
02-005-061c	अभीक्ष्णमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ॥
02-005-062a	कच्चिदायव्यये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः ।
02-005-062c	अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्णे नित्यमायव्ययं तव ॥
02-005-063a	कच्चिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ।
02-005-063c	नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्बिषम् ॥
02-005-064a	कच्चिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ।
02-005-064c	त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयसि भारत ॥
02-005-065a	कच्चिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते ।
02-005-065c	अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ॥
02-005-066a	कच्चिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीबलेन वा ।
02-005-066c	त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कच्चित्पुष्टाः कृषीवलाः ॥
02-005-067a	कच्चिद्राष्ट्रे तडागानि पूर्णानि च महान्ति च ।
02-005-067c	भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ॥
02-005-068a	कच्चिद्वीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते ।
02-005-068c	प्रतिकं च शतं वृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ॥

02-005-069a	कच्चित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः ।
02-005-069c	वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽयं सुखमेधते ॥
02-005-070a	कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः ।
02-005-070c	क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ॥
02-005-071a	कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थं ग्रामा नगरवत्कृताः ।
02-005-071c	ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ॥
02-005-072a	कच्चिद्वलेनानुगताः समानि विषमाणि च ।
02-005-072c	पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विषये तव ॥
02-005-073a	कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः ।
02-005-073c	कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद्गुह्यं न भाषसे ॥
02-005-074a	कच्चिच्चारान्निशि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च ।
02-005-074c	प्रियाण्यनुभवञ्शेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ॥
02-005-075a	कच्चिद्द्वौ प्रथमौ यामौ रात्र्यां सुप्त्वा विशां पते ।
02-005-075c	संचिन्तयसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ॥
02-005-076a	कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान् ।
02-005-076c	उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ॥
02-005-077a	कच्चिद्रक्ताम्बरधराः खड्गहस्ताः स्वलंकृताः ।
02-005-077c	अभितस्त्वामुपासन्ते रक्षणार्थमरिदम ॥
02-005-078a	कच्चिद्दण्ड्येषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते ।
02-005-078c	परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ॥
02-005-079a	कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेन वा ।
02-005-079c	मानसं वृद्धसेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ॥
02-005-080a	कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टाङ्गायां विशारदाः ।
02-005-080c	सुहृदश्चानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ॥
02-005-081a	कच्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते ।
02-005-081c	अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपास्यसि कथंचन ॥
02-005-082a	कच्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा ।
02-005-082c	आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणात्सि च ॥
02-005-083a	कच्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः ।
02-005-083c	त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ॥
02-005-084a	कच्चित्ते दुर्बलः शत्रुर्बलेनोपनिपीडितः ।

02-005-084c	मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्यां वा युधिष्ठिर ॥
02-005-085a	कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां भूमिपालाः प्रधानतः ।
02-005-085c	कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वया हताः ॥
02-005-086a	कच्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽर्चा प्रवर्तते ।
02-005-086c	ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ॥
02-005-087a	कच्चिद्धर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरिते जनैः ।
02-005-087c	वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ॥
02-005-088a	कच्चित्तव गृहेऽन्नानि स्वादून्यश्नन्ति वै द्विजाः ।
02-005-088c	गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ॥
02-005-089a	कच्चित्क्रतूनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः ।
02-005-089c	पुण्डरीकांश्च कात्स्नर्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ॥
02-005-090a	कच्चिज्ज्ञातीन्गुरुन्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि ।
02-005-090c	चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥
02-005-091a	कच्चिदेषा च ते बुद्धिर्वृत्तिरेषा च तेऽनघ ।
02-005-091c	आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ॥
02-005-092a	एतया वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति ।
02-005-092c	विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ॥
02-005-093a	कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चौरकर्मणि ।
02-005-093c	अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्वध्यते शुचिः ॥
02-005-094a	पृष्ठो गृहीतस्तत्कारी तज्जैर्दृष्टः सकारणः ।
02-005-094c	कच्चिन्न मुच्यते स्तेनो द्रव्यलोभान्नरर्षभ ॥
02-005-095a	व्युत्पन्ने कच्चिदाढ्यस्य दरिद्रस्य च भारत ।
02-005-095c	अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हता धनैः ॥
02-005-096a	नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम् ।
02-005-096c	अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं क्षिप्तचित्तताम् ॥
02-005-097a	एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम् ।
02-005-097c	निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ॥
02-005-098a	मङ्गल्यस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विषयेषु च ।
02-005-098c	कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ॥
02-005-099a	कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलं धनम् ।
02-005-099c	कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम् ॥

02-005-100 युधिष्ठिर उवाच

02-005-100a कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम् ।
 02-005-100c कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् ॥

02-005-101 नारद उवाच

02-005-101a अग्निहोत्रफला वेदा दत्तभुक्तफलं धनम् ।
 02-005-101c रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ॥

02-005-102 वैशंपायन उवाच

02-005-102a एतदाख्याय स मुनिर्नारदः सुमहातपाः ।
 02-005-102c पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥

02-005-103 नारद उवाच

02-005-103a कच्चिदभ्यागता दूराद्वणिजो लाभकारणात् ।
 02-005-103c यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः ॥
 02-005-104a कच्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः ।
 02-005-104c उपानयन्ति पण्यानि उपधाभिरवज्जिताः ॥
 02-005-105a कच्चिच्छृणोषि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः ।
 02-005-105c नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिनाम् ॥
 02-005-106a कच्चित्ते कृषितन्त्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च ।
 02-005-106c धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिषी ॥
 02-005-107a द्रव्योपकरणं कच्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम् ।
 02-005-107c चातुर्मास्यावरं सम्यङ्नियतं संप्रयच्छसि ॥
 02-005-108a कच्चित्कृतं विजानीषे कर्तारं च प्रशंससि ।
 02-005-108c सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् ॥
 02-005-109a कच्चित्सूत्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ ।
 02-005-109c हस्तिसूत्राश्चसूत्राणि रथसूत्राणि चाभिभो ॥
 02-005-110a कच्चिदभ्यस्यते शश्वदृहे ते भरतर्षभ ।
 02-005-110c धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ॥
 02-005-111a कच्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ ।
 02-005-111c विषयोगाश्च ते सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः ॥
 02-005-112a कच्चिदग्निभयाच्चैव सर्पव्यालभयात्तथा ।
 02-005-112c रोगरक्षोभयाच्चैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ॥

02-005-113a कच्चिदन्धांश्च मूकांश्च पङ्गून्व्यङ्गानबान्धवान् ।

02-005-113c पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रव्रजितानपि ॥

02-005-114

वैशंपायन उवाच

02-005-114a एताः कुरूणामृषभो महात्मा; श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तमस्य ।

02-005-114c प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो; राजाब्रवीन्नारदं देवरूपम् ॥

02-005-115a एवं करिष्यामि यथा त्वयोक्तं; प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा ।

02-005-115c उक्त्वा तथा चैव चकार राजा; लेभे महीं सागरमेखलां च ॥

02-005-116

नारद उवाच

02-005-116a एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।

02-005-116c स विहृत्येह सुसुखी शक्रस्यैति सलोकताम् ॥

02-006-001

वैशंपायन उवाच

02-006-001a संपूज्याथाभ्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परम् ।

02-006-001c प्रत्युवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥

02-006-002a भगवन्न्याय्यमाहृतं यथावद्धर्मनिश्चयम् ।

02-006-002c यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्मया ॥

02-006-003a राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः ।

02-006-003c यथान्यायोपनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ॥

02-006-004a वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो ।

02-006-004c न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्नियतात्मभिः ॥

02-006-005a एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च ।

02-006-005c मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ॥

02-006-006a नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः ।

02-006-006c अपृच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ॥

02-006-007a भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्बहून् ।

02-006-007c ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥

02-006-008a ईदृशी भवता काचिदृष्टपूर्वा सभा क्वचित् ।

02-006-008c इतो वा श्रेयसी ब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

02-006-009a तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितम् ।

02-006-009c पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ॥

02-006-010a मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता ।

02-006-010c	सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत ॥
02-006-011a	सभां तु पितृराजस्य वरुणस्य च धीमतः ।
02-006-011c	कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ॥
02-006-012a	ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतक्लमाम् ।
02-006-012c	यदि ते श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भरतर्षभ ॥
02-006-013a	नारदेनैवमुक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-006-013c	प्राञ्जलिभ्रातृभिः सार्धं तैश्च सर्वैर्नृपैर्वृतः ॥
02-006-014a	नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः ।
02-006-014c	सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥
02-006-015a	किंद्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किंविस्ताराः किमायताः ।
02-006-015c	पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते ॥
02-006-016a	वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के ।
02-006-016c	वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते ॥
02-006-017a	एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्तव ।
02-006-017c	श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः ॥
02-006-018a	एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम् ।
02-006-018c	क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः ॥

02-007-001 नारद उवाच

02-007-001a	शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता ।
02-007-001c	स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा ॥
02-007-002a	विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता ।
02-007-002c	वैहायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता ॥
02-007-003a	जराशोकक्लमापेता निरातङ्का शिवा शुभा ।
02-007-003c	वेश्मासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ॥
02-007-004a	तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने ।
02-007-004c	आस्ते शच्या महेन्द्राण्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत ॥
02-007-005a	बिभ्रद्वपुरनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः ।
02-007-005c	विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ॥
02-007-006a	तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुम् ।
02-007-006c	मरुतः सर्वतो राजन्सर्वे च गृहमेधिनः ॥
02-007-006e	सिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा ॥

02-007-007a	एते सानुचराः सर्वे दिव्यरूपाः स्वलंकृताः ।
02-007-007c	उपासते महात्मानं देवराजमरिंदमम् ॥
02-007-008a	तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्रमुपासते ।
02-007-008c	अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाग्नयः ॥
02-007-008e	तेजस्विनः सोमयुजो विपापा विगतक्लमाः ॥
02-007-009a	पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ ।
02-007-009c	शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ॥
02-007-010a	दुर्वासाश्च दीर्घतपा याज्ञवल्क्योऽथ भालुकिः ।
02-007-010c	उद्दालकः श्वेतकेतुस्तथा शाट्यायनः प्रभुः ॥
02-007-011a	हविष्मांश्च गविष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ।
02-007-011c	हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृषीवलः ॥
02-007-012a	वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च ।
02-007-012c	अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः ॥
02-007-013a	अयोनिजा योनिजाश्च वायुभक्षा हुताशिनः ।
02-007-013c	ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते ॥
02-007-014a	सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः ।
02-007-014c	समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताः सत्यसंगरः ॥
02-007-015a	मेधातिथिर्वामदेवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
02-007-015c	मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः ॥
02-007-016a	कक्षीवान्गौतमस्ताक्षर्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः ।
02-007-016c	मुनिः कालकवृक्षीय आश्राव्योऽथ हिरण्यदः ॥
02-007-016e	संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् ॥
02-007-017a	दिव्या आपस्तथौषध्यः श्रद्धा मेधा सरस्वती ।
02-007-017c	अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चापि पाण्डव ॥
02-007-018a	जलवाहास्तथा मेघा वायवः स्तनयित्नवः ।
02-007-018c	प्राची दिग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सप्तविंशतिः ॥
02-007-019a	अग्नीषोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा ।
02-007-019c	भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत ॥
02-007-020a	यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः ।
02-007-020c	यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते ॥
02-007-021a	तथैवाप्सरसो राजनान्धर्वाश्च मनोरमाः ।

02-007-021c	नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि ॥
02-007-021e	रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् ॥
02-007-022a	स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा ।
02-007-022c	विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् ॥
02-007-023a	ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा ।
02-007-023c	विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥
02-007-024a	स्रग्विणो भूषिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे ।
02-007-024c	बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह ॥
02-007-025a	एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतव्रताः ।
02-007-025c	विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः ॥
02-007-025e	ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा ॥
02-007-026a	एषा सभा मया राजन्दृष्टा पुष्करमालिनी ।
02-007-026c	शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ ॥

02-008-001 नारद उवाच

02-008-001a	कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम् ।
02-008-001c	वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह ॥
02-008-002a	तैजसी सा सभा राजन्बभूव शतयोजना ।
02-008-002c	विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव ॥
02-008-003a	अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी ।
02-008-003c	नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ॥
02-008-004a	न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम् ।
02-008-004c	न च दैन्यं क्लमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ॥
02-008-005a	सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः ।
02-008-005c	रसवच्च प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमरिदम् ॥
02-008-006a	पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
02-008-006c	रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानि चैव ह ॥
02-008-007a	तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
02-008-007c	यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ॥
02-008-008a	ययातिर्नहुषः पूरुमान्धाता सोमको नृगः ।
02-008-008c	त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ॥
02-008-009a	अरिप्रणुत्सुसिंहश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः ।

02-008-009c	प्रतर्दनः शिबिर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ॥
02-008-010a	ऐडो मरुतः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्भवः ।
02-008-010c	चतुरश्वः सदश्वोर्मिः कार्तवीर्यश्च पार्थिवः ॥
02-008-011a	भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैषधो नलः ।
02-008-011c	दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीषो भगीरथः ॥
02-008-012a	व्यश्वः सदश्वो वध्यश्वः पञ्चहस्तः पृथुश्रवाः ।
02-008-012c	रुषदुर्वृषसेनश्च क्षुपश्च सुमहाबलः ॥
02-008-013a	रुषदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्सो ध्वजी रथी ।
02-008-013c	आर्षिषेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः ॥
02-008-014a	औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः ।
02-008-014c	अङ्गोऽरिष्टश्च वेनश्च दुःषन्तः संजयो जयः ॥
02-008-015a	भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निषधोऽथ त्विषीरथः ।
02-008-015c	करंधमो बाह्लिकश्च सुद्युम्नो बलवान्मधुः ॥
02-008-016a	कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनौ तथा ।
02-008-016c	रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः ॥
02-008-017a	अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्च एव च ।
02-008-017c	जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा ॥
02-008-018a	भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्वश्चो जनकस्तथा ।
02-008-018c	वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः ॥
02-008-019a	ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा ।
02-008-019c	इन्द्रद्युम्नो भीमजानुर्गयः पृष्ठो नयोऽनघः ॥
02-008-020a	पद्मोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित् ।
02-008-020c	अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथगश्वोऽजकस्तथा ॥
02-008-021a	शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं हयाः ।
02-008-021c	धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥
02-008-022a	शतं च ब्रह्मदत्तानामीरिणां वैरिणां शतम् ।
02-008-022c	शंतनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव ॥
02-008-023a	उशद्गवः शतरथो देवराजो जयद्रथः ।
02-008-023c	वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह समन्त्रिणा ॥
02-008-024a	अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः ।
02-008-024c	इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥

02-008-025a	एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः ।
02-008-025c	तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते ॥
02-008-026a	अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च ।
02-008-026c	यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः ॥
02-008-027a	अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाश्चोष्मपाश्च ये ।
02-008-027c	स्वधावन्तो बर्हिषदो मूर्तिमन्तस्तथापरे ॥
02-008-028a	कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः ।
02-008-028c	नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः ॥
02-008-029a	कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये ।
02-008-029c	तस्यां शिंशपपालाशास्तथा काशकुशादयः ॥
02-008-029e	उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः ॥
02-008-030a	एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः ।
02-008-030c	अशक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ॥
02-008-031a	असंबाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा ।
02-008-031c	दीर्घकालं तपस्तप्त्वा निर्मिता विश्वकर्मणा ॥
02-008-032a	प्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत ।
02-008-032c	तामुग्रतपसो यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ॥
02-008-033a	शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा ।
02-008-033c	सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ॥
02-008-034a	चित्राङ्गदाश्चित्रमाल्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।
02-008-034c	सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिबर्हिर्विभूषिताः ॥
02-008-035a	गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सरोगणाः ।
02-008-035c	वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च सर्वशः ॥
02-008-036a	पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः ।
02-008-036c	दिव्यानि माल्यानि च तामुपतिष्ठन्ति सर्वशः ॥
02-008-037a	शतं शतसहस्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम् ।
02-008-037c	उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ॥
02-008-038a	ईदृशी सा सभा राजन्पितृराज्ञो महात्मनः ।
02-008-038c	वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनीम् ॥

02-009-001 नारद उवाच

02-009-001a युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा ।

02-009-001c	प्रमाणेन यथा याम्या शुभप्राकारतोरणा ॥
02-009-002a	अन्तःसलिलमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा ।
02-009-002c	दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युता ॥
02-009-003a	नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
02-009-003c	अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ॥
02-009-004a	तथा शकुनयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः ।
02-009-004c	अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
02-009-005a	सा सभा सुखसंस्पर्शा न शीता न च घर्मदा ।
02-009-005c	वेश्मासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ॥
02-009-006a	यस्यामास्ते स वरुणो वारुण्या सह भारत ।
02-009-006c	दिव्यरत्नाम्बरधरो भूषणैरुपशोभितः ॥
02-009-007a	स्रग्विणो भूषिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः ।
02-009-007c	आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ॥
02-009-008a	वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैरावतस्तथा ।
02-009-008c	कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ॥
02-009-009a	कम्बलाश्चतरौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ ।
02-009-009c	मणिमान्कुण्डलधरः कर्कोटकधनंजयौ ॥
02-009-010a	प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः ।
02-009-010c	पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः ॥
02-009-011a	एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्यां युधिष्ठिर ।
02-009-011c	उपासते महात्मानं वरुणं विगतक्लमाः ॥
02-009-012a	बलिर्वैरोचनो राजा नरकः पृथिवींजयः ।
02-009-012c	प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च कालखञ्जाश्च सर्वशः ॥
02-009-013a	सुहनुर्दुर्मुखः शङ्खः सुमनाः सुमतिः स्वनः ।
02-009-013c	घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
02-009-014a	विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपोऽथ महाशिराः ।
02-009-014c	दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशावरः ॥
02-009-015a	कैटभो विटटूतश्च संह्लादश्चेन्द्रतापनः ।
02-009-015c	दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः ॥
02-009-016a	स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः ।
02-009-016c	सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥

02-009-017a	ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा ।
02-009-017c	उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः ॥
02-009-018a	तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या ।
02-009-018c	कालिन्दी विदिशा वेण्णा नर्मदा वेगवाहिनी ॥
02-009-019a	विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती ।
02-009-019c	इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा ॥
02-009-020a	गोदावरी कृष्णवेण्णा कावेरी च सरिद्वरा ।
02-009-020c	एताश्चान्याश्च सरितस्तीर्थानि च सरांसि च ॥
02-009-021a	कूपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर ।
02-009-021c	पल्वलानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत ॥
02-009-022a	दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः ।
02-009-022c	उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा ॥
02-009-023a	गीतवादित्रवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
02-009-023c	स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते ॥
02-009-024a	महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः ।
02-009-024c	सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरमुपासते ॥
02-009-025a	एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ ।
02-009-025c	दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुबेरस्य सभां शृणु ॥

02-010-001

नारद उवाच

02-010-001a	सभा वैश्रवणी राजञ्शतयोजनमायता ।
02-010-001c	विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा ॥
02-010-002a	तपसा निर्मिता राजन्स्वयं वैश्रवणेन सा ।
02-010-002c	शशिप्रभा खेचरीणां कैलासशिखरोपमा ॥
02-010-003a	गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विषक्तेव दृश्यते ।
02-010-003c	दिव्या हेममयैरुच्चैः पादपैरुपशोभिता ॥
02-010-004a	रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।
02-010-004c	सिताभ्रशिखराकारा प्लवमानेव दृश्यते ॥
02-010-005a	तस्यां वैश्रवणो राजा विचित्राभरणाम्बरः ।
02-010-005c	स्त्रीसहस्रावृतः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ॥
02-010-006a	दिवाकरनिभे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
02-010-006c	दिव्यपादोपधाने च निषण्णः परमासने ॥

02-010-007a	मन्दाराणामुदाराणां वनानि सुरभीणि च ।
02-010-007c	सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ॥
02-010-008a	नलिन्याश्चालकाख्यायाश्चन्दनानां वनस्य च ।
02-010-008c	मनोहृदयसंह्लादी वायुस्तमुपसेवते ॥
02-010-009a	तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
02-010-009c	दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ॥
02-010-010a	मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
02-010-010c	चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला ॥
02-010-011a	विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा ।
02-010-011c	वर्गा च सौरभेयी च समीची बुद्धुदा लता ॥
02-010-012a	एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः ।
02-010-012c	उपतिष्ठन्ति धनदं पाण्डवाप्सरसां गणाः ॥
02-010-013a	अनिशं दिव्यवादित्रैर्नृत्तैर्गीतैश्च सा सभा ।
02-010-013c	अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥
02-010-014a	किंनरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथापरे ।
02-010-014c	मणिभद्रोऽथ धनदः श्वेतभद्रश्च गुह्यकः ॥
02-010-015a	कशेरको गण्डकण्डुः प्रद्योतश्च महाबलः ।
02-010-015c	कुस्तुम्बुरुः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः ॥
02-010-016a	वराहकर्णः सान्द्रोष्ठः फलभक्षः फलोदकः ।
02-010-016c	अङ्गचूडः शिखावर्तो हेमनेत्रो विभीषणः ॥
02-010-017a	पुष्पाननः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः ।
02-010-017c	वृक्षवास्यनिकेतश्च चीरवासाश्च भारत ॥
02-010-018a	एते चान्ये च बहवो यक्षाः शतसहस्रशः ।
02-010-018c	सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूबरः ॥
02-010-019a	अहं च बहुशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मद्विधाः ।
02-010-019c	आचार्याश्चाभवन्स्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे ॥
02-010-020a	भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः ।
02-010-020c	उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्रहा ॥
02-010-021a	त्र्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्लमा ।
02-010-021c	वामनैर्विकटैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः ॥
02-010-022a	मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रवणदर्शनैः ।

02-010-022c	नानाप्रहरणैर्घोरैर्वार्तैरिव महाजवैः ॥
02-010-022e	वृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप ॥
02-010-023a	सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तरिक्षगा ।
02-010-023c	पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतक्लमाम् ॥
02-011-001	नारद उवाच
02-011-001a	पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः ।
02-011-001c	आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्लमः ॥
02-011-002a	चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः ।
02-011-002c	सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तत्त्वेन पाण्डव ॥
02-011-003a	अप्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ ।
02-011-003c	अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ॥
02-011-004a	श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाण्डुनन्दन ।
02-011-004c	दर्शनेप्सुस्तथा राजन्नादित्यमहमब्रुवम् ॥
02-011-005a	भगवन्द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभामहम् ।
02-011-005c	येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ॥
02-011-006a	औषधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया ।
02-011-006c	तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ॥
02-011-007a	ततः स भगवान्सूर्यो मामुपादाय वीर्यवान् ।
02-011-007c	अगच्छतां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतक्लमाम् ॥
02-011-008a	एवंरूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप ।
02-011-008c	क्षणेन हि बिभर्त्यन्यदनिर्देश्यं वपुस्तथा ॥
02-011-009a	न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत ।
02-011-009c	न च रूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन ॥
02-011-010a	सुसुखा सा सभा राजन्न शीता न च घर्मदा ।
02-011-010c	न क्षुत्पिपासे न ग्लानिं प्राप्य तां प्राप्नुवन्त्युत ॥
02-011-011a	नानारूपैरिव कृता सुविचित्रैः सुभास्वरैः ।
02-011-011c	स्तम्भैर्न च धृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ॥
02-011-012a	अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा ।
02-011-012c	दीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् ॥
02-011-013a	तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमायया ।
02-011-013c	स्वयमेकोऽनिशं राजँल्लोकाँल्लोकपितामहः ॥

02-011-014a	उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।
02-011-014c	दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपस्तथा ॥
02-011-015a	भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमश्च तथाङ्गिराः ।
02-011-015c	मनोऽन्तरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही ॥
02-011-016a	शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च भारत ।
02-011-016c	प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः ॥
02-011-017a	चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान् ।
02-011-017c	वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥
02-011-018a	एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
02-011-018c	अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तपो दमः ॥
02-011-019a	आयान्ति तस्यां सहिता गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
02-011-019c	विंशतिः सप्त चैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः ॥
02-011-020a	शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ।
02-011-020c	शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च ॥
02-011-021a	मन्त्रो रथन्तरश्चैव हरिमान्वसुमानपि ।
02-011-021c	आदित्याः साधिराजानो नानाद्वंद्वैरुदाहताः ॥
02-011-022a	मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत ।
02-011-022c	तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ॥
02-011-023a	ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव ।
02-011-023c	अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते ॥
02-011-024a	इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
02-011-024c	ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च दैवतानि च सर्वशः ॥
02-011-025a	सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ।
02-011-025c	मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा ॥
02-011-026a	सामानि स्तुतिशस्त्राणि गाथाश्च विविधास्तथा ।
02-011-026c	भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति विशां पते ॥
02-011-027a	क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च ।
02-011-027c	अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट्च भारत ॥
02-011-028a	संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः ।
02-011-028c	कालचक्रं च यद्विव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् ॥
02-011-029a	अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सुरसा विनता इरा ।

02-011-029c	कालका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी ॥
02-011-030a	आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि ।
02-011-030c	विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ॥
02-011-031a	राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा ।
02-011-031c	सुपर्णनागपशवः पितामहमुपासते ॥
02-011-032a	देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये ।
02-011-032c	ऋषयो वालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ॥
02-011-033a	यच्च किञ्चित्त्रिलोकेऽस्मिन्दृश्यते स्थाणुजङ्गमम् ।
02-011-033c	सर्वं तस्यां मया दृष्टं तद्विद्धि मनुजाधिप ॥
02-011-034a	अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
02-011-034c	प्रजावतां च पञ्चाशदृषीणामपि पाण्डव ॥
02-011-035a	ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः ।
02-011-035c	प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ॥
02-011-036a	अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागान्मुनींस्तथा ।
02-011-036c	यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥
02-011-037a	महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
02-011-037c	दयावान्सर्वभूतेषु यथार्हं प्रतिपद्यते ॥
02-011-038a	प्रतिगृह्य च विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः ।
02-011-038c	सान्त्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ॥
02-011-039a	तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत ।
02-011-039c	आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ॥
02-011-040a	सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ।
02-011-040c	ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतक्लमा ॥
02-011-041a	सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा ।
02-011-041c	सभेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ॥
02-011-042a	एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव ।
02-011-042c	तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ॥

02-011-043 युधिष्ठिर उवाच

02-011-043a	प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदतां वर ।
02-011-043c	वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ॥
02-011-044a	वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो ।

02-011-044c	दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरास्तथा ॥
02-011-045a	तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा ।
02-011-045c	गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ॥
02-011-046a	पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः ।
02-011-046c	सर्वदेवनिकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ॥
02-011-047a	शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने ।
02-011-047c	उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ॥
02-011-048a	एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महामुने ।
02-011-048c	कथितस्ते सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ॥
02-011-049a	किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतम् ।
02-011-049c	येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म महायशाः ॥
02-011-050a	पितृलोकगतश्चापि त्वया विप्र पिता मम ।
02-011-050c	दृष्टः पाण्डुर्महाभागः कथं चासि समागतः ॥
02-011-051a	किमुक्तवांश्च भगवन्नेतदिच्छामि वेदितुम् ।
02-011-051c	त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥

02-011-052 नारद उवाच

02-011-052a	यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो ।
02-011-052c	तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तस्य धीमतः ॥
02-011-053a	स राजा बलवानासीत्सम्राट्सर्वमहीक्षिताम् ।
02-011-053c	तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ॥
02-011-054a	तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम् ।
02-011-054c	शस्त्रप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ॥
02-011-055a	स विजित्य महीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
02-011-055c	आजहार महाराज राजसूयं महाक्रतुम् ॥
02-011-056a	तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजहुराज्ञया ।
02-011-056c	द्विजानां परिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञे च तेऽभवन् ॥
02-011-057a	प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानां नरेश्वरः ।
02-011-057c	यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिंस्ततः पञ्चगुणाधिकम् ॥
02-011-058a	अतर्पयच्च विविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तथा ।
02-011-058c	प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ॥
02-011-059a	भक्ष्यैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ।

02-011-059c	रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतम् ॥
02-011-059e	तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ॥
02-011-060a	एतस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते ।
02-011-060c	तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥
02-011-061a	समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान् ।
02-011-061c	अभिषिक्तः स शुशुभे साम्राज्येन नराधिप ॥
02-011-062a	ये चान्येऽपि महीपाला राजसूयं महाक्रतुम् ।
02-011-062c	यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ॥
02-011-063a	ये चापि निधनं प्राप्ताः संग्रामेष्वपलायिनः ।
02-011-063c	ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भरतर्षभ ॥
02-011-064a	तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्तीह कलेवरम् ।
02-011-064c	तेऽपि तत्स्थानमासाद्य श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ॥
02-011-065a	पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुः कौरवनन्दनः ।
02-011-065c	हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः ॥
02-011-066a	समर्थोऽसि महीं जेतुं भ्रातरस्ते वशे स्थिताः ।
02-011-066c	राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ॥
02-011-067a	तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव ।
02-011-067c	गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वेः सह सलोकताम् ॥
02-011-068a	बहुविघ्नश्च नृपते क्रतुरेष स्मृतो महान् ।
02-011-068c	छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ॥
02-011-069a	युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम् ।
02-011-069c	किञ्चिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ॥
02-011-070a	एतत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर ।
02-011-070c	अप्रमत्तोत्थितो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ॥
02-011-070e	भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ॥
02-011-071a	एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
02-011-071c	आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दाशार्हणगरीं प्रति ॥

02-011-072 वैशंपायन उवाच

02-011-072a	एवमाख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनमेजय ।
02-011-072c	जगाम तैर्वृतो राजन्नृषिभिर्यैः समागतः ॥
02-011-073a	गते तु नारदे पार्थो भ्रातृभिः सह कौरव ।

02-011-073c राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ॥

02-012-001 वैशंपायन उवाच

02-012-001a ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः ।

02-012-001c चिन्तयन् राजसूयाप्तिं न लेभे शर्म भारत ॥

02-012-002a राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाम् ।

02-012-002c यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च ॥

02-012-003a हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः ।

02-012-003c यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमियेष सः ॥

02-012-004a युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः ।

02-012-004c प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ॥

02-012-005a स राजसूयं राजेन्द्र कुरूणामृषभः क्रतुम् ।

02-012-005c आहर्तुं प्रवणं चक्रे मनः संचिन्त्य सोऽसकृत् ॥

02-012-006a भूयश्चाद्भुतवीर्यौजा धर्ममेवानुपालयन् ।

02-012-006c किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ॥

02-012-007a अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः ।

02-012-007c अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ॥

02-012-008a एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसञ्जनाः ।

02-012-008c न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ॥

02-012-009a स मन्त्रिणः समानाय्य भ्रातृंश्च वदतां वरः ।

02-012-009c राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरपृच्छत ॥

02-012-010a ते पृच्छयमानाः सहिता वचोऽर्थं मन्त्रिणस्तदा ।

02-012-010c युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं यियक्षुमिदमब्रुवन् ॥

02-012-011a येनाभिषिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणमृच्छति ।

02-012-011c तेन राजापि सन्कृत्स्नं सम्राड्गुणमभीप्सति ॥

02-012-012a तस्य सम्राड्गुणार्हस्य भवतः कुरुनन्दन ।

02-012-012c राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तव ॥

02-012-013a तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः क्षत्रसंपदा ।

02-012-013c साम्ना षडग्नयो यस्मिंश्चीयन्ते संशितव्रतैः ॥

02-012-014a दर्वीहोमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते क्रतून् ।

02-012-014c अभिषेकं च यज्ञान्ते सर्वजित्तेन चोच्यते ॥

02-012-015a समर्थोऽसि महाबाहो सर्वे ते वशगा वयम् ।

- 02-012-015c अविचार्य महाराज राजसूये मनः कुरु ॥
 02-012-016a इत्येवं सुहृदः सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।
 02-012-016c स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशां पते ॥
 02-012-016e धृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा ॥
 02-012-017a श्रुत्वा सुहृद्वचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम् ।
 02-012-017c पुनः पुनर्मनो दध्रे राजसूयाय भारत ॥
 02-012-018a स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः ।
 02-012-018c धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ॥

02-012-019 युधिष्ठिर उवाच

- 02-012-019a इयं या राजसूयस्य सम्प्राडर्हस्य सुक्रतोः ।
 02-012-019c श्रद्धानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् ॥

02-012-020 वैशंपायन उवाच

- 02-012-020a एवमुक्तास्तु ते तेन राज्ञा राजीवलोचन ।
 02-012-020c इदमूचुर्वचः काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥
 02-012-020e अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुम् ॥
 02-012-021a अथैवमुक्ते नृपतावृत्तिग्विभिरृषिभिस्तथा ।
 02-012-021c मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् ॥
 02-012-022a स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान् ।
 02-012-022c भूयो विमृशे पार्थो लोकानां हितकाम्यया ॥
 02-012-023a सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालौ व्ययागमौ ।
 02-012-023c विमृश्य सम्यक्च धिया कुर्वन्प्राज्ञो न सीदति ॥
 02-012-024a न हि यज्ञसमारम्भः केवलात्मविपत्तये ।
 02-012-024c भवतीति समाज्ञाय यत्नतः कार्यमुद्वहन् ॥
 02-012-025a स निश्चयार्थं कार्यस्य कृष्णमेव जनार्दनम् ।
 02-012-025c सर्वलोकात्परं मत्वा जगाम मनसा हरिम् ॥
 02-012-026a अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्जातमजं नृषु ।
 02-012-026c पाण्डवस्तर्कयामास कर्मभिर्देवसंमितैः ॥
 02-012-027a नास्य किञ्चिदविज्ञातं नास्य किञ्चिदकर्मजम् ।
 02-012-027c न स किञ्चिन्न विषहेदिति कृष्णममन्यत ॥
 02-012-028a स तु तां नैष्ठिकीं बुद्धिं कृत्वा पार्थो युधिष्ठिरः ।

- 02-012-028c गुरुवद्भूतगुरवे प्राहिणोद्भूतमञ्जसा ॥
- 02-012-029a शीघ्रगेन रथेनाशु स दूतः प्राप्य यादवान् ।
- 02-012-029c द्वारकावासिनं कृष्णं द्वारवत्यां समासदत् ॥
- 02-012-030a दर्शनाकाङ्क्षिणं पार्थं दर्शनाकाङ्क्षयाच्युतः ।
- 02-012-030c इन्द्रसेनेन सहित इन्द्रप्रस्थं ययौ तदा ॥
- 02-012-031a व्यतीत्य विविधान्देशांस्त्वरावानिक्षिप्रवाहनः ।
- 02-012-031c इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः ॥
- 02-012-032a स गृहे भ्रातृवद्भ्रात्रा धर्मराजेन पूजितः ।
- 02-012-032c भीमेन च ततोऽपश्यत्स्वसारं प्रीतिमान्पितुः ॥
- 02-012-033a प्रीतः प्रियेण सुहृदा रेमे स सहितस्तदा ।
- 02-012-033c अर्जुनेन यमाभ्यां च गुरुवत्पर्युपस्थितः ॥
- 02-012-034a तं विश्रान्तं शुभे देशे क्षणिनं कल्यमच्युतम् ।
- 02-012-034c धर्मराजः समागम्य ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ॥

02-012-035 युधिष्ठिर उवाच

- 02-012-035a प्रार्थितो राजसूयो मे न चासौ केवलेप्सया ।
- 02-012-035c प्राप्यते येन तत्ते ह विदितं कृष्ण सर्वशः ॥
- 02-012-036a यस्मिन्सर्वं संभवति यश्च सर्वत्र पूज्यते ।
- 02-012-036c यश्च सर्वेश्वरो राजा राजसूयं स विन्दति ॥
- 02-012-037a तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे ।
- 02-012-037c तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ॥
- 02-012-038a केचिद्धि सौहृदादेव दोषं न परिचक्षते ।
- 02-012-038c अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ॥
- 02-012-039a प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्धितम् ।
- 02-012-039c एवंप्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ॥
- 02-012-040a त्वं तु हेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौ व्यतीत्य च ।
- 02-012-040c परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ॥

02-013-001 श्रीकृष्ण उवाच

- 02-013-001a सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि ।
- 02-013-001c जानतस्त्वेव ते सर्वं किञ्चिद्वक्ष्यामि भारत ॥
- 02-013-002a जामदग्न्येन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम् ।

02-013-002c	तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् ॥
02-013-003a	कृतोऽयं कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप ।
02-013-003c	निदेशवाग्भिस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ॥
02-013-004a	ऐलस्येक्ष्वाकुवंशस्य प्रकृतिं परिचक्षते ।
02-013-004c	राजानः श्रेणिबद्धाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ॥
02-013-005a	ऐलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्ष्वाकवो नृपाः ।
02-013-005c	तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ॥
02-013-006a	ययातेस्त्वेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान् ।
02-013-006c	भजते च महाराज विस्तरः स चतुर्दिशम् ॥
02-013-007a	तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते ।
02-013-007c	सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोभेदेष्वमन्यत ॥
02-013-008a	चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभवत् ।
02-013-008c	स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्तो भवति योनितः ॥
02-013-009a	तं स राजा महाप्राज्ञं संश्रित्य किल सर्वशः ।
02-013-009c	राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ॥
02-013-010a	तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः ।
02-013-010c	वक्रः करूषाधिपतिर्मायायोधी महाबलः ॥
02-013-011a	अपरौ च महावीर्यौ महात्मानौ समाश्रितौ ।
02-013-011c	जरासंधं महावीर्यं तौ हंसडिभकावुभौ ॥
02-013-012a	दन्तवक्रः करूषश्च कलभो मेघवाहनः ।
02-013-012c	मूर्ध्ना दिव्यं मणिं बिभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः ॥
02-013-013a	मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ ।
02-013-013c	अपर्यन्तबलो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा ॥
02-013-014a	भगदत्तो महाराज वृद्धस्तव पितुः सखा ।
02-013-014c	स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत ॥
02-013-015a	स्नेहबद्धस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि ।
02-013-015c	प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः ॥
02-013-016a	मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः ।
02-013-016c	स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शत्रुतापनः ॥
02-013-017a	जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः ।
02-013-017c	पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्मतिः ॥

02-013-018a	आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् ।
02-013-018c	आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिह्नं च मामकम् ॥
02-013-019a	वङ्गपुण्ड्रकिरातेषु राजा बलसमन्वितः ।
02-013-019c	पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेषु विश्रुतः ॥
02-013-020a	चतुर्युः स महाराज भोज इन्द्रसखो बली ।
02-013-020c	विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यक्रथककैशिकान् ॥
02-013-021a	भ्राता यस्याहतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि ।
02-013-021c	स भक्तो मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा ॥
02-013-022a	प्रियाण्याचरतः प्रह्वान्सदा संबन्धिनः सतः ।
02-013-022c	भजतो न भजत्यस्मानप्रियेषु व्यवस्थितः ॥
02-013-023a	न कुलं न बलं राजन्नभिजानंस्तथात्मनः ।
02-013-023c	पश्यमानो यशो दीप्तं जरासंधमुपाश्रितः ॥
02-013-024a	उदीच्यभोजाश्च तथा कुलान्यष्टादशाभिभो ।
02-013-024c	जरासंधभयादेव प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ॥
02-013-025a	शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटच्चराः ।
02-013-025c	सुस्थराश्च सुकुट्टाश्च कुणिन्दाः कुन्तिभिः सह ॥
02-013-026a	शाल्वेयानां च राजानः सोदर्यानुचरैः सह ।
02-013-026c	दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाः कुन्तिषु कोशलाः ॥
02-013-027a	तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः ।
02-013-027c	मत्स्याः संन्यस्तपादाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥
02-013-028a	तथैव सर्वपाञ्चाला जरासंधभयार्दिताः ।
02-013-028c	स्वराष्ट्रं संपरित्यज्य विद्रुताः सर्वतोदिशम् ॥
02-013-029a	कस्यचित्त्वथ कालस्य कंसो निर्मथ्य बान्धवान् ।
02-013-029c	बार्हद्रथसुते देव्यावुपागच्छद्वृथामतिः ॥
02-013-030a	अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते सहदेवानुजेऽबले ।
02-013-030c	बलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय वृथामतिः ॥
02-013-031a	श्रैष्ठ्यं प्राप्तः स तस्यासीदतीवापनयो महान् ।
02-013-031c	भोजराजन्यवृद्धैस्तु पीड्यमानैर्दुरात्मना ॥
02-013-032a	ज्ञातित्राणमभीप्सद्विरस्मत्संभावना कृता ।
02-013-032c	दत्त्वाक्रूराय सुतनुं तामाहुकसुतां तदा ॥
02-013-033a	संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम् ।

02-013-033c	हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ॥
02-013-034a	भये तु समुपक्रान्ते जरासंधे समुद्यते ।
02-013-034c	मन्त्रोऽयं मन्त्रितो राजन्कुलैरष्टादशावरैः ॥
02-013-035a	अनारमन्तो निघ्नन्तो महास्त्रैः शतघातिभिः ।
02-013-035c	न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्बलम् ॥
02-013-036a	तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ ।
02-013-036c	नामभ्यां हंसडिभकावित्यास्तां योधसत्तमौ ॥
02-013-037a	तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान् ।
02-013-037c	त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥
02-013-038a	न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः ।
02-013-038c	तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥
02-013-039a	अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदासीन्महान्नृपः ।
02-013-039c	स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशावरैः ॥
02-013-040a	हतो हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत ।
02-013-040c	तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यमुनाम्भस्यमज्जत ॥
02-013-041a	विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे ।
02-013-041c	इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ॥
02-013-042a	तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः ।
02-013-042c	प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमज्जत ॥
02-013-043a	तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ ।
02-013-043c	स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ॥
02-013-044a	ततो वयममित्रघ्न तस्मिन्प्रतिगते नृपे ।
02-013-044c	पुनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ॥
02-013-045a	यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना ।
02-013-045c	कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ॥
02-013-046a	चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता ।
02-013-046c	पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनररिदम ॥
02-013-047a	ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमन्त्रितम् ।
02-013-047c	संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ॥
02-013-048a	पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम् ।
02-013-048c	प्रपतामो भयात्तस्य सधनज्ञातिबान्धवाः ॥

02-013-049a	इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ।
02-013-049c	कुशस्थलीं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ॥
02-013-050a	पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्तो वयं नृप ।
02-013-050c	तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ॥
02-013-051a	स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किं पुनर्वृष्णिपुंगवाः ।
02-013-051c	तस्यां वयममित्रघ्न निवसामोऽकुतोभयाः ॥
02-013-052a	आलोक्य गिरिमुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च ।
02-013-052c	माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवाप्नुवन् ॥
02-013-053a	एवं वयं जरासंधादादितः कृतकिल्बिषाः ।
02-013-053c	सामर्थ्यवन्तः संबन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ॥
02-013-054a	त्रियोजनायतं सद्य त्रिस्कन्धं योजनादधि ।
02-013-054c	योजनान्ते शतद्वारं विक्रमक्रमतोरणम् ॥
02-013-054e	अष्टादशावरैर्नद्धं क्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ॥
02-013-055a	अष्टादश सहस्राणि ब्रातानां सन्ति नः कुले ।
02-013-055c	आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ॥
02-013-056a	चारुदेष्णः सह भ्रात्रा चक्रदेवोऽथ सात्यकिः ।
02-013-056c	अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ॥
02-013-057a	एवमेते रथाः सप्त राजन्नन्यान्निबोध मे ।
02-013-057c	कृतवर्मा अनाधृष्टिः समीकः समितिंजयः ॥
02-013-058a	कह्लः शङ्कुर्निदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः ।
02-013-058c	पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ॥
02-013-059a	लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
02-013-059c	स्मरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ॥
02-013-060a	स त्वं सम्राड्गुणैर्युक्तः सदा भरतसत्तम ।
02-013-060c	क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ॥
02-013-061a	न तु शक्यं जरासंधे जीवमाने महाबले ।
02-013-061c	राजसूयस्त्वया प्राप्तुमेषा राजन्मतिर्मम ॥
02-013-062a	तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरिव्रजे ।
02-013-062c	कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ॥
02-013-063a	सोऽपि राजा जरासंधो यियक्षुर्वसुधाधिपैः ।
02-013-063c	आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ॥

- 02-013-064a स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृतनागतान् ।
 02-013-064c पुरमानीय बद्ध्वा च चकार पुरुषव्रजम् ॥
 02-013-065a वयं चैव महाराज जरासंधभयात्तदा ।
 02-013-065c मथुरां संपरित्यज्य गता द्वारवतीं पुरीम् ॥
 02-013-066a यदि त्वेनं महाराज यज्ञं प्राप्तुमिहेच्छसि ।
 02-013-066c यतस्व तेषां मोक्षाय जरासंधवधाय च ॥
 02-013-067a समारम्भो हि शक्योऽयं नान्यथा कुरुनन्दन ।
 02-013-067c राजसूयस्य कात्स्नर्येन कर्तुं मतिमतां वर ॥
 02-013-068a इत्येषा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ ।
 02-013-068c एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ॥

02-014-001 युधिष्ठिर उवाच

- 02-014-001a उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो वक्तुमर्हति ।
 02-014-001c संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि ॥
 02-014-002a गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः ।
 02-014-002c न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्राट्शब्दो हि कृत्स्नभाक् ॥
 02-014-003a कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति ।
 02-014-003c परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ॥
 02-014-004a विशाला बहुला भूमिर्बहुरत्नसमाचिता ।
 02-014-004c दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णिकुलोद्वह ॥
 02-014-005a शममेव परं मन्ये न तु मोक्षाद्भवेच्छमः ।
 02-014-005c आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ॥
 02-014-006a एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः ।
 02-014-006c कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ॥

02-014-007 भीम उवाच

- 02-014-007a अनारम्भपरो राजा वल्मीक इव सीदति ।
 02-014-007c दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योऽधितिष्ठति ॥
 02-014-008a अतन्द्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम् ।
 02-014-008c जयेत्सम्यङ्नयो राजन्नीत्यार्थानात्मनो हितान् ॥
 02-014-009a कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थे धनंजये ।
 02-014-009c मागधं साधयिष्यामो वयं त्रय इवाग्नयः ॥

02-014-010

कृष्ण उवाच

- 02-014-010a आदत्तेऽर्थपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते ।
 02-014-010c तस्मादरिं न मृष्यन्ति बालमर्थपरायणम् ॥
 02-014-011a हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाच्च भगीरथः ।
 02-014-011c कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्वलात्तु भरतो विभुः ॥
 02-014-011e ऋद्ध्या मरुत्तस्तान्पञ्च सम्राज इति शुश्रुमः ॥
 02-014-012a निग्राह्यलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनयलक्षणैः ।
 02-014-012c बार्हद्रथो जरासंधस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥
 02-014-013a न चैनमनुरुध्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः ।
 02-014-013c तस्मादेतद्वलादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः ॥
 02-014-014a रत्नभाजो हि राजानो जरासंधमुपासते ।
 02-014-014c न च तुष्यति तेनापि बाल्यादनयमास्थितः ॥
 02-014-015a मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात् ।
 02-014-015c आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् ॥
 02-014-016a एवं सर्वान्वशे चक्रे जरासंधः शतावरान् ।
 02-014-016c तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति ॥
 02-014-017a प्रोक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे ।
 02-014-017c पशूनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्षभ ॥
 02-014-018a क्षत्रियः शस्त्रमरणो यदा भवति सत्कृतः ।
 02-014-018c ननु स्म मागधं सर्वे प्रतिबाधेम यद्वयम् ॥
 02-014-019a षडशीतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश ।
 02-014-019c जरासंधेन राजानस्ततः क्रूरं प्रपत्स्यते ॥
 02-014-020a प्राप्नुयात्स यशो दीप्तं तत्र यो विघ्नमाचरेत् ।
 02-014-020c जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राणिनयतं भवेत् ॥

02-015-001

युधिष्ठिर उवाच

- 02-015-001a सम्राड्गुणमभीप्सन्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः ।
 02-015-001c कथं प्रहिणुयां भीमं बलात्केवलसाहसात् ॥
 02-015-002a भीमार्जुनावुभौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम् ।
 02-015-002c मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् ॥
 02-015-003a जरासंधबलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमम् ।
 02-015-003c श्रमो हि वः पराजय्यात्किमु तत्र विचेष्टितम् ॥

- 02-015-004a अस्मिन्नर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते ।
 02-015-004c यथाहं विमृशाम्येकस्तत्तावच्छूयतां मम ॥
 02-015-005a संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन ।
 02-015-005c प्रतिहन्ति मनो मेऽद्य राजसूयो दुरासदः ॥
- 02-015-006 वैशंपायन उवाच**
- 02-015-006a पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।
 02-015-006c रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत ॥
 02-015-007a धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
 02-015-007c प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ॥
 02-015-008a कुले जन्म प्रशंसन्ति वैद्याः साधु सुनिष्ठिताः ।
 02-015-008c बलेन सदृशं नास्ति वीर्यं तु मम रोचते ॥
 02-015-009a कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किं करिष्यति ।
 02-015-009c क्षत्रियः सर्वशो राजन्यस्य वृत्तिः पराजये ॥
 02-015-010a सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान्हि तरेद्रिपून् ।
 02-015-010c सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥
 02-015-011a द्रव्यभूता गुणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे ।
 02-015-011c जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म दैवं च संश्रितम् ॥
 02-015-012a संयुक्तो हि बलैः कश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते ।
 02-015-012c तेन द्वारेण शत्रुभ्यः क्षीयते सबलो रिपुः ॥
 02-015-013a दैन्यं यथाबलवति तथा मोहो बलान्विते ।
 02-015-013c तावुभौ नाशकौ हेतू राज्ञा त्याज्यौ जयार्थिना ॥
 02-015-014a जरासंधविनाशं च राज्ञां च परिमोक्षणम् ।
 02-015-014c यदि कुर्याम यज्ञार्थं किं ततः परमं भवेत् ॥
 02-015-015a अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणनिश्चयः ।
 02-015-015c गुणान्निःसंशयाद्राजनैर्गुण्यं मन्यसे कथम् ॥
 02-015-016a काषायं सुलभं पश्चान्मुनीनां शममिच्छताम् ।
 02-015-016c साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं योत्स्यामहे परैः ॥

02-016-001 वासुदेव उवाच

- 02-016-001a जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च ।
 02-016-001c या वै युक्ता मतिः सेयमर्जुनेन प्रदर्शिता ॥

- 02-016-002a न मृत्योः समयं विद्म रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
 02-016-002c न चापि कंचिदमरमयुद्धेनापि शुश्रुमः ॥
 02-016-003a एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतोषणम् ।
 02-016-003c नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ॥
 02-016-004a सुनयस्यानपायस्य संयुगे परमः क्रमः ।
 02-016-004c संशयो जायते साम्ये साम्यं च न भवेद्द्वयोः ॥
 02-016-005a ते वयं नयमास्थाय शत्रुदेहसमीपगाः ।
 02-016-005c कथमन्तं न गच्छेम वृक्षस्येव नदीरयाः ॥
 02-016-005e पररन्ध्रे पराक्रान्ताः स्वरन्ध्रावरणे स्थिताः ॥
 02-016-006a व्यूढानीकैरनुबलैर्नोपेयाद्वलवत्तरम् ।
 02-016-006c इति बुद्धिमतां नीतिस्तन्ममापीह रोचते ॥
 02-016-007a अनवद्या ह्यसंबुद्धाः प्रविष्टाः शत्रुसङ्घ तत् ।
 02-016-007c शत्रुदेहमुपाक्रम्य तं कामं प्राप्नुयामहे ॥
 02-016-008a एको ह्येव श्रियं नित्यं बिभर्ति पुरुषर्षभ ।
 02-016-008c अन्तरात्मेव भूतानां तत्क्षये वै बलक्षयः ॥
 02-016-009a अथ चेत्तं निहत्याजौ शेषेणाभिसमागताः ।
 02-016-009c प्राप्नुयाम ततः स्वर्गं ज्ञातित्राणपरायणाः ॥
 02-016-010 युधिष्ठिर उवाच
 02-016-010a कृष्ण कोऽयं जरासंधः किंवीर्यः किंपराक्रमः ।
 02-016-010c यस्त्वां स्पृष्ट्वाग्निसदृशं न दग्धः शलभो यथा ॥
 02-016-011 कृष्ण उवाच
 02-016-011a शृणु राजञ्जरासंधो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः ।
 02-016-011c यथा चोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशः कृतविप्रियः ॥
 02-016-012a अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः ।
 02-016-012c राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः ॥
 02-016-013a रूपवान्वीर्यसंपन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ।
 02-016-013c नित्यं दीक्षाकृशतनुः शतक्रतुरिवापरः ॥
 02-016-014a तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।
 02-016-014c यमान्तकसमः कोपे श्रिया वैश्रवणोपमः ॥
 02-016-015a तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ।

02-016-015c	व्याप्तेयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥
02-016-016a	स काशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ ।
02-016-016c	उपयेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते ॥
02-016-017a	तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुषर्षभः ।
02-016-017c	नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा ॥
02-016-018a	स ताभ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप ।
02-016-018c	प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः ॥
02-016-019a	तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः ।
02-016-019c	गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः ॥
02-016-020a	विषयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात् ।
02-016-020c	न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन ॥
02-016-021a	मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः ।
02-016-021c	नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् ॥
02-016-022a	अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः ।
02-016-022c	शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् ॥
02-016-023a	यदृच्छयागतं तं तु वृक्षमूलमुपाश्रितम् ।
02-016-023c	पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् ॥
02-016-024a	तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवागृषिसत्तमः ।
02-016-024c	परितुष्टोऽस्मि ते राजन्वरं वरय सुव्रत ॥
02-016-025a	ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः ।
02-016-025c	पुत्रदर्शननैराश्याद्वाष्पगद्गदया गिरा ॥
02-016-026	बृहद्रथ उवाच
02-016-026a	भगवन्राज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम् ।
02-016-026c	किं वरेणाल्पभाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे ॥
02-016-027	कृष्ण उवाच
02-016-027a	एतच्छ्रुत्वा मुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः ।
02-016-027c	तस्यैव चाप्रवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् ॥
02-016-028a	तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपपात ह ।
02-016-028c	अवातमशुकादष्टमेकमाप्रफलं किल ॥
02-016-029a	तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्त्र्य च ।

02-016-029c	राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारकम् ॥
02-016-030a	उवाच च महाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः ।
02-016-030c	गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ॥
02-016-031a	यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः ।
02-016-031c	द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्षभ ॥
02-016-032a	ते तदाम्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे ।
02-016-032c	भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यात्तथा मुनेः ॥
02-016-033a	तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः ।
02-016-033c	ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां मुदमवाप ह ॥
02-016-034a	अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते ।
02-016-034c	प्रजायेतामुभे राजञ्शरीरशकले तदा ॥
02-016-035a	एकाक्षिबाहुचरणे अर्धोदरमुखस्फिजे ।
02-016-035c	दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उभे भृशम् ॥
02-016-036a	उद्विग्ने सह संमन्त्र्य ते भगिन्यौ तदाबले ।
02-016-036c	सजीवे प्राणिशकले तत्यजाते सुदुःखिते ॥
02-016-037a	तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंप्लवे ।
02-016-037c	निर्गम्यान्तःपुरद्वारात्समुत्सृज्याशु जग्मतुः ॥
02-016-038a	ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी ।
02-016-038c	जग्राह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना ॥
02-016-039a	कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी ।
02-016-039c	संघट्टयामास तदा विधानबलचोदिता ॥
02-016-040a	ते समानीतमात्रे तु शकले पुरुषर्षभ ।
02-016-040c	एकमूर्तिकृते वीरः कुमारः समपद्यत ॥
02-016-041a	ततः सा राक्षसी राजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना ।
02-016-041c	न शशाक समुद्रोदुं वज्रसारमयं शिशुम् ॥
02-016-042a	बालस्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः ।
02-016-042c	प्राक्रोशदतिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ॥
02-016-043a	तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः ।
02-016-043c	निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ॥
02-016-044a	ते चाबले परिग्लाने पयःपूर्णपयोधरे ।
02-016-044c	निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ॥

- 02-016-045a अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेष्टसंततिम् ।
 02-016-045c तं च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ॥
 02-016-046a नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः ।
 02-016-046c बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ॥
 02-016-047a सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम् ।
 02-016-047c बृहद्रथ सुतस्तेऽयं मदत्तः प्रतिगृह्यताम् ॥
 02-016-048a तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात् ।
 02-016-048c धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ॥
 02-016-049a ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे ।
 02-016-049c तं बालमभिपत्याशु प्रस्नवैरभिषिञ्चताम् ॥
 02-016-050a ततः स राजा संहृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च ।
 02-016-050c अपृच्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ॥
 02-016-051a का त्वं कमलगर्भाभे मम पुत्रप्रदायिनी ।
 02-016-051c कामया ब्रूहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ॥

02-017-001 राक्षस्युवाच

- 02-017-001a जरा नामास्मि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी ।
 02-017-001c तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् ॥
 02-017-002a साहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयन्त्यनिशं नृप ।
 02-017-002c तवेमे पुत्रशकले दृष्टवत्यस्मि धार्मिक ॥
 02-017-003a संश्लेषिते मया दैवात्कुमारः समपद्यत ।
 02-017-003c तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ॥

02-017-004 कृष्ण उवाच

- 02-017-004a एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 02-017-004c स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ॥
 02-017-005a तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा ।
 02-017-005c आज्ञापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ॥
 02-017-006a तस्य नामाकरोत्तत्र प्रजापतिसमः पिता ।
 02-017-006c जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततोऽभवत् ॥
 02-017-007a सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः ।
 02-017-007c प्रमाणबलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ॥

02-017-008a	कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः ।
02-017-008c	मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ॥
02-017-009a	तस्यागमनसंहृष्टः सामात्यः सपुरःसरः ।
02-017-009c	सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम बृहद्रथः ॥
02-017-010a	पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामास भारत ।
02-017-010c	स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् ॥
02-017-011a	प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवाद्भगवानृषिः ।
02-017-011c	उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
02-017-012a	सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा ।
02-017-012c	पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽयं भविष्यति ॥
02-017-013a	अस्य वीर्यवतो वीर्यं नानुयास्यन्ति पार्थिवाः ।
02-017-013c	देवैरपि विसृष्टानि शस्त्राण्यस्य महीपते ॥
02-017-013e	न रुजं जनयिष्यन्ति गिरेरिव नदीरयाः ॥
02-017-014a	सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेष मूर्ध्नि ज्वलिष्यति ।
02-017-014c	सर्वेषां निष्प्रभकरो ज्योतिषामिव भास्करः ॥
02-017-015a	एनमासाद्य राजानः समृद्धबलवाहनाः ।
02-017-015c	विनाशमुपयास्यन्ति शलभा इव पावकम् ॥
02-017-016a	एष श्रियं समुदितां सर्वराज्ञां ग्रहीष्यति ।
02-017-016c	वर्षास्विवोद्धतजला नदीर्नदनदीपतिः ॥
02-017-017a	एष धारयिता सम्यक्चातुर्वर्ण्यं महाबलः ।
02-017-017c	शुभाशुभमिव स्फीता सर्वसस्यधरा धरा ॥
02-017-018a	अस्याज्ञावशगाः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः ।
02-017-018c	सर्वभूतात्मभूतस्य वायोरिव शरीरिणः ॥
02-017-019a	एष रुद्रं महादेवं त्रिपुरान्तकरं हरम् ।
02-017-019c	सर्वलोकेष्वतिबलः स्वयं द्रक्ष्यति मागधः ॥
02-017-020a	एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तयन् ।
02-017-020c	विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् ॥
02-017-021a	प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंबन्धिभिर्वृतः ।
02-017-021c	अभिषिच्य जरासंधं मगधाधिपतिस्तदा ॥
02-017-021e	बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ ॥
02-017-022a	अभिषिक्ते जरासंधे तदा राजा बृहद्रथः ।

02-017-022c	पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनरतोऽभवत् ॥
02-017-023a	तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत ।
02-017-023c	जरासंधः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोद्वशे ॥
02-017-024a	अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः ।
02-017-024c	सभार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः ॥
02-017-025a	तस्यास्तां हंसडिभकावशस्त्रनिधनावुभौ ।
02-017-025c	मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धशास्त्रविशारदौ ॥
02-017-026a	यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ ।
02-017-026c	त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥
02-017-027a	एवमेष तदा वीर बलिभिः कुकुरान्धकैः ।
02-017-027c	वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः ॥

02-018-001 वासुदेव उवाच

02-018-001a	पतितौ हंसडिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ ।
02-018-001c	जरासंधस्य निधने कालोऽयं समुपागतः ॥
02-018-002a	न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः ।
02-018-002c	प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे ॥
02-018-003a	मयि नीतिर्बलं भीमे रक्षिता चावयोर्जुनः ।
02-018-003c	साधयिष्याम तं राजन्वयं त्रय इवाग्नयः ॥
02-018-004a	त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः ।
02-018-004c	न संदेहो यथा युद्धमेकेनाभ्युपयास्यति ॥
02-018-005a	अवमानाच्च लोकस्य व्यायतत्वाच्च धर्षितः ।
02-018-005c	भीमसेनेन युद्धाय ध्रुवमभ्युपयास्यति ॥
02-018-006a	अलं तस्य महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ।
02-018-006c	लोकस्य समुदीर्णस्य निधनायान्तको यथा ॥
02-018-007a	यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि ।
02-018-007c	भीमसेनार्जुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ॥

02-018-008 वैशंपायन उवाच

02-018-008a	एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।
02-018-008c	भीमपार्थौ समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ॥
02-018-009a	अच्युताच्युत मा मैवं व्याहरामित्रकर्षण ।

02-018-009c	पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयम् ॥
02-018-010a	यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते ।
02-018-010c	न हि त्वमग्रतस्तेषां येषां लक्ष्मीः पराङ्मुखी ॥
02-018-011a	निहतश्च जरासंधो मोक्षिताश्च महीक्षितः ।
02-018-011c	राजसूयश्च मे लब्धो निदेशे तव तिष्ठतः ॥
02-018-012a	क्षिप्रकारिन्यथा त्वेतत्कार्यं समुपपद्यते ।
02-018-012c	मम कार्यं जगत्कार्यं तथा कुरु नरोत्तम ॥
02-018-013a	त्रिभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ।
02-018-013c	धर्मकामार्थरहितो रोगार्त इव दुर्गतः ॥
02-018-014a	न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना ।
02-018-014c	नाजेयोऽस्त्यनयोर्लोके कृष्णयोरिति मे मतिः ॥
02-018-015a	अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः ।
02-018-015c	युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः ॥
02-018-016a	सुप्रणीतो बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमम् ।
02-018-016c	अन्धं जडं बलं प्राहुः प्रणेतव्यं विचक्षणैः ॥
02-018-017a	यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम् ।
02-018-017c	यतश्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् ॥
02-018-018a	तस्मान्नयविधानज्ञं पुरुषं लोकविश्रुतम् ।
02-018-018c	वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यसिद्धये ॥
02-018-019a	एवं प्रज्ञानयबलं क्रियोपायसमन्वितम् ।
02-018-019c	पुरस्कुर्वीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये ॥
02-018-020a	एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये ।
02-018-020c	अर्जुनः कृष्णमन्वेतु भीमोऽन्वेतु धनंजयम् ॥
02-018-020e	नयो जयो बलं चैव विक्रमे सिद्धिमेष्यति ॥
02-018-021a	एवमुक्तास्ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः ।
02-018-021c	वाष्पेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मार्गधं प्रति ॥
02-018-022a	वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदान् ।
02-018-022c	आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोज्ञैरभिनन्दिताः ॥
02-018-023a	अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम् ।
02-018-023c	रविसोमाग्निवपुषां भीममासीत्तदा वपुः ॥
02-018-024a	हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा भीमपुरोगमौ ।

02-018-024c	एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ ॥
02-018-025a	ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने ।
02-018-025c	धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे ॥
02-018-026a	कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम् ।
02-018-026c	रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च ॥
02-018-027a	गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च ।
02-018-027c	एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य ब्रजन्ति ते ॥
02-018-028a	संतीर्य सरयूं रम्यां दृष्ट्वा पूर्वांश्च कोसलान् ।
02-018-028c	अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चर्मण्वतीं नदीम् ॥
02-018-029a	उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राङ्मुखास्त्रयः ।
02-018-029c	कुरवोरश्छदं जग्मुर्मागधं क्षेत्रमच्युताः ॥
02-018-030a	ते शश्वद्रोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम् ।
02-018-030c	गोरथं गिरिमासाद्य ददृशुर्मागधं पुरम् ॥

02-019-001 वासुदेव उवाच

02-019-001a	एष पार्थ महान्स्वादुः पशुमान्नित्यमम्बुमान् ।
02-019-001c	निरामयः सुवेश्माढ्यो निवेशो मागधः शुभः ॥
02-019-002a	वैहारो विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा ।
02-019-002c	तथैवर्षिगिरिस्तात शुभाश्चैत्यकपञ्चमाः ॥
02-019-003a	एते पञ्च महाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः ।
02-019-003c	रक्षन्तीवाभिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ॥
02-019-004a	पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः ।
02-019-004c	निगूढा इव लोध्राणां वनैः कामिजनप्रियैः ॥
02-019-005a	शूद्रायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः ।
02-019-005c	औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादीन्सुतानृषिः ॥
02-019-006a	गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेश्मनि ।
02-019-006c	भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ॥
02-019-007a	अङ्गवङ्गादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः ।
02-019-007c	गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ॥
02-019-008a	वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानां मनोरमाः ।
02-019-008c	लोध्राणां च शुभाः पार्थ गौतमौकःसमीपजाः ॥
02-019-009a	अर्बुदः शक्रवापी च पन्नगौ शत्रुतापनौ ।

02-019-009c स्वस्तिकस्यालयश्चात्र मणिनागस्य चोत्तमः ॥
 02-019-010a अपरिहार्या मेघानां मागधेयं मणेः कृते ।
 02-019-010c कौशिको मणिमांश्चैव ववृधाते ह्यनुग्रहम् ॥
 02-019-011a अर्थसिद्धिं त्वनपगां जरासंधोऽभिमन्यते ।
 02-019-011c वयमासादने तस्य दर्पमद्य निहन्म हि ॥

02-019-012 वैशंपायन उवाच

02-019-012a एवमुक्त्वा ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः ।
 02-019-012c वाष्ण्यैः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं पुरम् ॥
 02-019-013a तुष्टपुष्टजनोपेतं चातुर्वर्ण्यजनाकुलम् ।
 02-019-013c स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्च गिरिव्रजम् ॥
 02-019-014a तेऽथ द्वारमनासाद्य पुरस्य गिरिमुच्छ्रितम् ।
 02-019-014c बार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवासिभिः ॥
 02-019-015a यत्र माषादमृषभमाससाद बृहद्रथः ।
 02-019-015c तं हत्वा माषनालाश्च तिस्रो भेरीरकारयत् ॥
 02-019-016a आनह्य चर्मणा तेन स्थापयामास स्वे पुरे ।
 02-019-016c यत्र ताः प्राणदन्भेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः ॥
 02-019-017a मागधानां सुरुचिरं चैत्यकान्तं समाद्रवन् ।
 02-019-017c शिरसीव जिघांसन्तो जरासंधजिघांसवः ॥
 02-019-018a स्थिरं सुविपुलं शृङ्गं सुमहान्तं पुरातनम् ।
 02-019-018c अर्चितं माल्यदामैश्च सततं सुप्रतिष्ठितम् ॥
 02-019-019a विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभिहत्याभ्यपातयन् ।
 02-019-019c ततस्ते मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविविशुस्तदा ॥
 02-019-020a एतस्मिन्नेव काले तु जरासंधं समर्चयन् ।
 02-019-020c पर्यग्नि कुर्वन् नृपं द्विरदस्थं पुरोहिताः ॥
 02-019-021a स्नातकव्रतिनस्ते तु बाहुशस्त्रा निरायुधाः ।
 02-019-021c युयुत्सवः प्रविविशुर्जरासंधेन भारत ॥
 02-019-022a भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम् ।
 02-019-022c स्फीतां सर्वगुणोपेतां सर्वकामसमृद्धिनीम् ॥
 02-019-023a तां तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वीथ्यां तस्यां नरोत्तमाः ।
 02-019-023c राजमार्गेण गच्छन्तः कृष्णभीमधनंजयाः ॥
 02-019-024a बलाद्गृहीत्वा माल्यानि मालाकारान्महाबलाः ।

02-019-024c	विरागवसनाः सर्वे स्रग्विणो मृष्टकुण्डलाः ॥
02-019-025a	निवेशनमथाजग्मुर्जरासंधस्य धीमतः ।
02-019-025c	गोवासमिव वीक्षन्तः सिंहा हैमवता यथा ॥
02-019-026a	शैलस्तम्भनिभास्तेषां चन्दनागुरुभूषिताः ।
02-019-026c	अशोभन्त महाराज बाहवो बाहुशालिनाम् ॥
02-019-027a	तान्दृष्ट्वा द्विरदप्रख्याञ्जालस्कन्धानिवोद्धतान् ।
02-019-027c	व्यूढोरस्कान्मागधानां विस्मयः समजायत ॥
02-019-028a	ते त्वतीत्य जनाकीर्णास्तिस्रः कक्ष्या नरर्षभाः ।
02-019-028c	अहंकारेण राजानमुपतस्थुर्महाबलाः ॥
02-019-029a	तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्मानार्हान्सत्कृतिं गतान् ।
02-019-029c	प्रत्युत्थाय जरासंध उपतस्थे यथाविधि ॥
02-019-030a	उवाच चैतात्राजासौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः ।
02-019-030c	तस्य ह्येतद्ब्रतं राजन्बभूव भुवि विश्रुतम् ॥
02-019-031a	स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्ताञ्श्रुत्वा स समितिंजयः ।
02-019-031c	अप्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत ॥
02-019-032a	तांस्त्वपूर्वेण वेषेण दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः ।
02-019-032c	उपतस्थे जरासंधो विस्मितश्चाभवत्तदा ॥
02-019-033a	ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासंधं नरर्षभाः ।
02-019-033c	इदमूचुरमित्रघ्नाः सर्वे भरतसत्तम ॥
02-019-034a	स्वस्त्यस्तु कुशलं राजन्निति सर्वे व्यवस्थिताः ।
02-019-034c	तं नृपं नृपशार्दूल विप्रैर्क्षन्त परस्परम् ॥
02-019-035a	तानब्रवीज्जरासंधस्तदा यादवपाण्डवान् ।
02-019-035c	आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छद्मसंवृतान् ॥
02-019-036a	अथोपविविशुः सर्वे त्रयस्ते पुरुषर्षभाः ।
02-019-036c	संप्रदीप्तास्त्रयो लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्नयः ॥
02-019-037a	तानुवाच जरासंधः सत्यसंधो नराधिपः ।
02-019-037c	विगर्हमाणः कौरव्य वेषग्रहणकारणात् ॥
02-019-038a	न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्माल्यानुलेपनाः ।
02-019-038c	भवन्तीति नृलोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ॥
02-019-039a	ते यूयं पुष्पवन्तश्च भुजैर्ज्याघातलक्षणैः ।
02-019-039c	बिभ्रतः क्षात्रमोजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानथ ॥

02-019-040a	एवं विरागवसना बहिर्माल्यानुलेपनाः ।
02-019-040c	सत्यं वदत के यूयं सत्यं राजसु शोभते ॥
02-019-041a	चैत्यकं च गिरेः शृङ्गं भित्त्वा किमिव सद्य नः ।
02-019-041c	अद्वारेण प्रविष्टाः स्थ निर्भया राजकिल्बिषात् ॥
02-019-042a	कर्म चैतद्विलिङ्गस्य किं वाद्य प्रसमीक्षितम् ।
02-019-042c	वदध्वं वाचि वीर्यं च ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥
02-019-043a	एवं च मामुपस्थाय कस्माच्च विधिनार्हणाम् ।
02-019-043c	प्रणीतां नो न गृह्णीत कार्यं किं चास्मदागमे ॥
02-019-044a	एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच महामनाः ।
02-019-044c	स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ॥
02-019-045a	स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
02-019-045c	विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्च सन्त्युत ॥
02-019-046a	विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमर्हति ।
02-019-046c	पुष्पवत्सु ध्रुवा श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयम् ॥
02-019-047a	क्षत्रियो बाहुवीर्यस्तु न तथा वाक्यवीर्यवान् ।
02-019-047c	अप्रगल्भं वचस्तस्य तस्माद्वार्हद्रथे स्मृतम् ॥
02-019-048a	स्ववीर्यं क्षत्रियाणां च बाह्वोर्धाता न्यवेशयत् ।
02-019-048c	तद्दिदृक्षसि चेद्राजन्द्रष्टास्यद्य न संशयः ॥
02-019-049a	अद्वारेण रिपोर्गेहं द्वारेण सुहृदो गृहम् ।
02-019-049c	प्रविशन्ति सदा सन्तो द्वारं नो वर्जितं ततः ॥
02-019-050a	कार्यवन्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणां वयम् ।
02-019-050c	प्रतिगृह्णीम तद्विद्धि एतन्नः शाश्वतं व्रतम् ॥

02-020-001 जरासंध उवाच

02-020-001a	न स्मरेयं कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत ।
02-020-001c	चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतां प्रति वैकृतम् ॥
02-020-002a	वैकृते चासति कथं मन्यध्वं मामनागसम् ।
02-020-002c	अरिं विब्रूत तद्विप्राः सतां समय एष हि ॥
02-020-003a	अथ धर्मोपघाताद्धि मनः समुपतप्यते ।
02-020-003c	योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ॥
02-020-004a	अतोऽन्यथाचरंल्लोके धर्मज्ञः सन्महाव्रतः ।
02-020-004c	वृजिनां गतिमाप्नोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ॥

02-020-005a त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं साधुचारिणाम् ।
 02-020-005c अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ॥

02-020-006 वासुदेव उवाच

02-020-006a कुलकार्यं महाराज कश्चिदेकः कुलोद्वहः ।
 02-020-006c वहते तन्नियोगाद्वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ॥
 02-020-007a त्वया चोपहृता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः ।
 02-020-007c तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागसम् ॥
 02-020-008a राजा राज्ञः कथं साधून्निहंस्यान्नृपतिसत्तम ।
 02-020-008c तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ॥
 02-020-009a अस्मांस्तदेनो गच्छेत त्वया बार्हद्रथे कृतम् ।
 02-020-009c वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ॥
 02-020-010a मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन ।
 02-020-010c स कथं मानुषैर्देवं यष्टुमिच्छसि शंकरम् ॥
 02-020-011a सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति ।
 02-020-011c कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासंध वृथामतिः ॥
 02-020-012a ते त्वां ज्ञातिक्षयकरं वयमार्तानुसारिणः ।
 02-020-012c ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः ॥
 02-020-013a नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेष्विति चैव यत् ।
 02-020-013c मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥
 02-020-014a को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप ।
 02-020-014c नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमव्ययम् ॥
 02-020-015a स्वर्गं ह्येव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः ।
 02-020-015c यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप ॥
 02-020-016a स्वर्गयोनिर्जयो राजन्स्वर्गयोनिर्महद्यशः ।
 02-020-016c स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽव्यभिचारवान् ॥
 02-020-017a एष ह्यैन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः ।
 02-020-017c येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः ॥
 02-020-018a स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव ।
 02-020-018c मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः ॥
 02-020-019a मावमंस्थाः परात्राजन्नास्ति वीर्यं नरे नरे ।
 02-020-019c समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर ॥

- 02-020-020a यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव ।
 02-020-020c विषह्यमेतदस्माकमतो राजन्ब्रवीमि ते ॥
 02-020-021a जहि त्वं सदृशेष्वेव मानं दर्पं च मागध ।
 02-020-021c मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च यमक्षयम् ॥
 02-020-022a दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः ।
 02-020-022c श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सबला नृपाः ॥
 02-020-023a मुमुक्षमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणब्रुवाः ।
 02-020-023c शौरिरस्मि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ ॥
 02-020-024a त्वामाह्वयामहे राजन्स्थिरो युध्यस्व मागध ।
 02-020-024c मुञ्च वा नृपतीन्सर्वान्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥

02-020-025 जरासंध उवाच

- 02-020-025a नाजितान्वै नरपतीनहमादद्भि कांश्चन ।
 02-020-025c जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः ॥
 02-020-026a क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यं कृष्णोपजीवनम् ।
 02-020-026c विक्रम्य वशमानीय कामतो यत्समाचरेत् ॥
 02-020-027a देवतार्थमुपाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात् ।
 02-020-027c अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् ॥
 02-020-028a सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः ।
 02-020-028c द्वाभ्यां त्रिभिर्वा योत्स्येऽहं युगपत्पृथगेव वा ॥

02-020-029 वैशंपायन उवाच

- 02-020-029a एवमुक्त्वा जरासंधः सहदेवाभिषेचनम् ।
 02-020-029c आज्ञापयत्तदा राजा युयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥
 02-020-030a स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ ।
 02-020-030c कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ॥
 02-020-031a ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च ।
 02-020-031c पूर्वं संकथिते पुम्भिर्नृलोके लोकसत्कृते ॥
 02-020-032a तं तु राजन्विभुः शौरी राजानं बलिनां वरम् ।
 02-020-032c स्मृत्वा पुरुषशार्दूल शार्दूलसमविक्रमम् ॥
 02-020-033a सत्यसंधो जरासंधं भुवि भीमपराक्रमम् ।
 02-020-033c भागमन्यस्य निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ॥

02-020-034a	नात्मनात्मवतां मुख्य इयेष मधुसूदनः ।
02-020-034c	ब्रह्मणोऽऽज्ञां पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ॥
02-021-001	वैशंपायन उवाच
02-021-001a	ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः ।
02-021-001c	उवाच वाग्मी राजानं जरासंधमधोक्षजः ॥
02-021-002a	त्रयाणां केन ते राजन्योद्धुं वितरते मनः ।
02-021-002c	अस्मदन्यतमेनेह सज्जीभवतु को युधि ॥
02-021-003a	एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वव्रे महाद्युतिः ।
02-021-003c	जरासंधस्ततो राजन्भीमसेनेन मागधः ॥
02-021-004a	धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानि च ।
02-021-004c	उपतस्थे जरासंधं युयुत्सुं वै पुरोहितः ॥
02-021-005a	कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना ।
02-021-005c	समनह्यज्जरासंधः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥
02-021-006a	अवमुच्य किरीटं स केशान्समनुमृज्य च ।
02-021-006c	उदतिष्ठज्जरासंधो वेलातिग इवार्णवः ॥
02-021-007a	उवाच मतिमात्राजा भीमं भीमपराक्रमम् ।
02-021-007c	भीम योत्स्ये त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ॥
02-021-008a	एवमुक्त्वा जरासंधो भीमसेनमरिंदमः ।
02-021-008c	प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिरिवासुरः ॥
02-021-009a	ततः संमन्य कृष्णेन कृतस्वस्त्ययनो बली ।
02-021-009c	भीमसेनो जरासंधमाससाद युयुत्सया ॥
02-021-010a	ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः ।
02-021-010c	वीरौ परमसंहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ॥
02-021-011a	तयोरथ भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा ।
02-021-011c	आसीत्सुभीमसंह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥
02-021-012a	उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलावुभौ ।
02-021-012c	अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सू परस्परजयैषिणौ ॥
02-021-013a	तद्धीममुत्सार्य जनं युद्धमासीदुपह्वरे ।
02-021-013c	बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव ॥
02-021-014a	प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः ।
02-021-014c	आकर्षेतां तथान्योन्यं जानुभिश्चाभिजघ्नतुः ॥

02-021-015a	ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम् ।
02-021-015c	पाषाणसंघातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ॥
02-021-016a	व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
02-021-016c	बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥
02-021-017a	कार्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि ।
02-021-017c	अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत ॥
02-021-018a	तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः ।
02-021-018c	चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्लमात् ॥
02-021-019a	तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः ।
02-021-019c	उवाच भीमकर्माणं भीमं संबोधयन्निव ॥
02-021-020a	क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे ।
02-021-020c	पीड्यमानो हि कात्स्न्येन जह्याज्जीवितमात्मनः ॥
02-021-021a	तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः ।
02-021-021c	सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ ॥
02-021-022a	एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा ।
02-021-022c	जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे ॥
02-021-023a	ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः ।
02-021-023c	संरभ्य बलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः ॥

02-022-001 वैशंपायन उवाच

02-022-001a	भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ।
02-022-001c	बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंधजिघांसया ॥
02-022-002a	नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम् ।
02-022-002c	प्राणेन यदुशार्दूल बद्धवङ्क्षणवाससा ॥
02-022-003a	एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम् ।
02-022-003c	त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ॥
02-022-004a	यत्ते दैवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वनः ।
02-022-004c	बलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ॥
02-022-005a	एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिंदमः ।
02-022-005c	उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्बलवन्तं महाबलः ॥
02-022-006a	भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ ।
02-022-006c	बभञ्ज पृष्ठे संक्षिप्य निष्पिप्य विननाद च ॥

02-022-007a	तस्य निष्पिष्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः ।
02-022-007c	अभवत्तुमुलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ॥
02-022-008a	वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुस्रुवुः ।
02-022-008c	भीमसेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ॥
02-022-009a	किं नु स्विद्धिमवान्भिन्नः किं नु स्विद्दीर्यते मही ।
02-022-009c	इति स्म मागधा जज्ञुर्भीमसेनस्य निस्वनात् ॥
02-022-010a	ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम् ।
02-022-010c	रात्रौ परासुमुत्सृज्य निश्चक्रमुररिदमाः ॥
02-022-011a	जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम् ।
02-022-011c	आरोप्य भ्रातरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ॥
02-022-012a	ते वै रत्नभुजं कृष्णं रत्नार्हं पृथिवीश्वराः ।
02-022-012c	राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् ॥
02-022-013a	अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः ।
02-022-013c	रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् ॥
02-022-014a	यः स सोदर्यवान्नाम द्वियोधः कृष्णसारथिः ।
02-022-014c	अभ्यासघाती संदृश्यो दुर्जयः सर्वराजभिः ॥
02-022-015a	भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः ।
02-022-015c	शुशुभे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः ॥
02-022-016a	शक्रविष्णू हि संग्रामे चेरतुस्तारकामये ।
02-022-016c	रथेन तेन तं कृष्ण उपारुह्य ययौ तदा ॥
02-022-017a	तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना ।
02-022-017c	मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणामित्रघातिना ॥
02-022-018a	येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव ।
02-022-018c	तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः ॥
02-022-019a	ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा ।
02-022-019c	रथस्थं मागधा दृष्ट्वा समपद्यन्त विस्मिताः ॥
02-022-020a	हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे ।
02-022-020c	अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णेनातीव भारत ॥
02-022-021a	असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्नथवरे ध्वजः ।
02-022-021c	योजनाद्दृशे श्रीमानिन्द्रायुधसमप्रभः ॥
02-022-022a	चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात् ।

02-022-022c	क्षणे तस्मिन्स तेनासीच्चैत्ययूप इवोच्छ्रितः ॥
02-022-023a	व्यादितास्यैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः ।
02-022-023c	तस्थौ रथवरे तस्मिन्नारुत्मान्पन्नगाशनः ॥
02-022-024a	दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं बभौ ।
02-022-024c	आदित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणावृतः ॥
02-022-025a	न स सज्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिष्यते ।
02-022-025c	दिव्यो ध्वजवरो राजन्दृश्यते देवमानुषैः ॥
02-022-026a	तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिस्वनम् ।
02-022-026c	निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ॥
02-022-027a	यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहद्रथः ।
02-022-027c	बृहद्रथात्क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् ॥
02-022-028a	स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः ।
02-022-028c	गिरिव्रजाद्वहिस्तस्थौ समे देशे महायशाः ॥
02-022-029a	तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा ।
02-022-029c	ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
02-022-030a	बन्धनाद्विप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम् ।
02-022-030c	पूजयामासुरुचुश्च सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
02-022-031a	नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ।
02-022-031c	भीमार्जुनबलोपेते धर्मस्य परिपालनम् ॥
02-022-032a	जरासंधहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताम् ।
02-022-032c	राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ॥
02-022-033a	विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे ।
02-022-033c	दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमाप्तं ते पुरुषोत्तम ॥
02-022-034a	किं कुर्मः पुरुषव्याघ्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ ।
02-022-034c	कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ॥
02-022-035a	तानुवाच हृषीकेशः समाश्वास्य महामनाः ।
02-022-035c	युधिष्ठिरो राजसूयं क्रतुमाहर्तुमिच्छति ॥
02-022-036a	तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
02-022-036c	सर्वैर्भवद्विर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामिति ॥
02-022-037a	ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ ।
02-022-037c	तथेत्येवाब्रुवन्सर्वे प्रतिजज्ञुश्च तां गिरम् ॥

02-022-038a	रत्नभाजं च दाशार्हं चक्रुस्ते पृथिवीश्वराः ।
02-022-038c	कृच्छ्राज्जग्राह गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ॥
02-022-039a	जरासंधात्मजश्चैव सहदेवो महारथः ।
02-022-039c	निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ॥
02-022-040a	स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः ।
02-022-040c	सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ॥
02-022-041a	भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा ।
02-022-041c	अभ्यषिञ्चत तत्रैव जरासंधात्मजं तदा ॥
02-022-042a	गत्वैकत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः ।
02-022-042c	विवेश राजा मतिमान्पुनर्बार्हद्रथं पुरम् ॥
02-022-043a	कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन् ।
02-022-043c	रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ॥
02-022-044a	इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ।
02-022-044c	समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ॥
02-022-045a	दिष्ट्या भीमेन बलवाज्जरासंधो निपातितः ।
02-022-045c	राजानो मोक्षिताश्चेमे बन्धनान्नृपसत्तम ॥
02-022-046a	दिष्ट्या कुशलिनौ चेमौ भीमसेनधनंजयौ ।
02-022-046c	पुनः स्वनगरं प्राप्तावक्षताविति भारत ॥
02-022-047a	ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः ।
02-022-047c	भीमसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिष्वजे ॥
02-022-048a	ततः क्षीणे जरासंधे भ्रातृभ्यां विहितं जयम् ।
02-022-048c	अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥
02-022-049a	यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः ।
02-022-049c	सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ॥
02-022-050a	युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः ।
02-022-050c	जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ॥
02-022-051a	एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
02-022-051c	पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ॥
02-022-052a	घातयित्वा जरासंधं बुद्धिपूर्वमरिंदमः ।
02-022-052c	धर्मराजमनुज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ॥
02-022-053a	सुभद्रां भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा ।

02-022-053c	धौम्यमामन्त्रयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ॥
02-022-054a	तेनैव रथमुख्येन तरुणादित्यवर्चसा ।
02-022-054c	धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ॥
02-022-055a	ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ ।
02-022-055c	प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥
02-022-056a	ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने ।
02-022-056c	जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ॥
02-022-057a	संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत ।
02-022-057c	द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ॥
02-022-058a	तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
02-022-058c	तद्राजा धर्मतश्चक्रे राज्यपालनकीर्तिमान् ॥

02-023-001 वैशंपायन उवाच

02-023-001a	पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।
02-023-001c	रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत ॥
02-023-002a	धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
02-023-002c	प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ॥
02-023-003a	तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम् ।
02-023-003c	करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वान्नुपोत्तम ॥
02-023-004a	विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम् ।
02-023-004c	तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ॥
02-023-005a	धनंजयवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-023-005c	स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत ॥
02-023-006a	स्वस्ति वाच्याहृतो विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ ।
02-023-006c	दुर्हदामप्रहर्षाय सुहृदां नन्दनाय च ॥
02-023-006e	विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ॥
02-023-007a	इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः ।
02-023-007c	अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ॥
02-023-008a	तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुषर्षभौ ।
02-023-008c	ससैन्याः प्रययुः सर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ॥
02-023-009a	दिशं धनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः ।
02-023-009c	भीमसेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ॥

02-023-010a प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्त्रवित् ।
 02-023-010c खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥

02-023-011 जनमेजय उवाच

02-023-011a दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्तय ।
 02-023-011c न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥

02-023-012 वैशंपायन उवाच

02-023-012a धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते ।
 02-023-012c यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुंधरा ॥
 02-023-013a पूर्वं कुणिन्दविषये वशे चक्रे महीपतीन् ।
 02-023-013c धनंजयो महाबाहुर्नातितीव्रेण कर्मणा ॥
 02-023-014a आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः ।
 02-023-014c सुमण्डलं पापजितं कृतवाननुसैनिकम् ॥
 02-023-015a स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः ।
 02-023-015c विजिग्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् ॥
 02-023-016a सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः ।
 02-023-016c अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ॥
 02-023-017a स तानपि महेष्वासो विजित्य भरतर्षभ ।
 02-023-017c तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ॥
 02-023-018a तत्र राजा महानासीद्भगदत्तो विशां पते ।
 02-023-018c तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवस्य महात्मनः ॥
 02-023-019a स किरातैश्च चीनैश्च वृतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत् ।
 02-023-019c अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः ॥
 02-023-020a ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम् ।
 02-023-020c प्रहसन्नब्रवीद्राजा संग्रामे विगतक्लमः ॥
 02-023-021a उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन ।
 02-023-021c पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि ॥
 02-023-022a अहं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे ।
 02-023-022c न च शक्नोमि ते तात स्थातुं प्रमुखतो युधि ॥
 02-023-023a किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 02-023-023c यद्वक्ष्यसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक ॥

02-023-024	अर्जुन उवाच
02-023-024a	कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
02-023-024c	तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् ॥
02-023-025a	भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च ।
02-023-025c	ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् ॥
02-023-026	भगदत्त उवाच
02-023-026a	कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः ।
02-023-026c	सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते ॥
02-024-001	वैशंपायन उवाच
02-024-001a	तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
02-024-001c	प्रययावुत्तरां तस्माद्दिशं धनदपालिताम् ॥
02-024-002a	अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम् ।
02-024-002c	तथोपरिगिरिं चैव विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥
02-024-003a	विजित्य पर्वतान्सर्वान्ये च तत्र नराधिपाः ।
02-024-003c	तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ॥
02-024-004a	तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तान्नृपान् ।
02-024-004c	कुलूतवासिनं राजन्बृहन्तमुपजग्मिवान् ॥
02-024-005a	मृदङ्गवरनादेन रथनेमिस्वनेन च ।
02-024-005c	हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥
02-024-006a	ततो बृहन्तस्तरुणो बलेन चतुरङ्गिणा ।
02-024-006c	निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्योधयामास पाण्डवम् ॥
02-024-007a	सुमहान्संनिपातोऽभूद्धनंजयबृहन्तयोः ।
02-024-007c	न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ॥
02-024-008a	सोऽविषह्यतमं ज्ञात्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः ।
02-024-008c	उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ॥
02-024-009a	स तद्राज्यमवस्थाप्य कुलूतसहितो ययौ ।
02-024-009c	सेनाबिन्दुमथो राजत्राज्यादाशु समाक्षिपत् ॥
02-024-010a	मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम् ।
02-024-010c	कुलूतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् ॥
02-024-011a	तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात् ।

02-024-011c	व्यजयद्धनंजयो राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ॥
02-024-012a	स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाबिन्दोः पुरं महत् ।
02-024-012c	बलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः ॥
02-024-013a	स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगश्वं नराधिपम् ।
02-024-013c	अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभः ॥
02-024-014a	विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ।
02-024-014c	ध्वजिन्या व्यजयद्राजन्पुरं पौरवरक्षितम् ॥
02-024-015a	पौरवं तु विनिर्जित्य दस्यून्यर्वतवासिनः ।
02-024-015c	गणानुत्सवसंकेतानजयत्सप्त पाण्डवः ॥
02-024-016a	ततः काश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
02-024-016c	व्यजयल्लोहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह ॥
02-024-017a	ततस्त्रिगर्तान्कौन्तेयो दार्वान्कोकनदाश्च ये ।
02-024-017c	क्षत्रिया बहवो राजन्नुपावर्तन्त सर्वशः ॥
02-024-018a	अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः ।
02-024-018c	उरशावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् ॥
02-024-019a	ततः सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम् ।
02-024-019c	प्रामथद्वलमास्थाय पाकशासनिराहवे ॥
02-024-020a	ततः सुह्यांश्च चोलांश्च किरीटी पाण्डवर्षभः ।
02-024-020c	सहितः सर्वसैन्येन प्रामथत्कुरुनन्दनः ॥
02-024-021a	ततः परमविक्रान्तो बाह्लीकान्कुरुनन्दनः ।
02-024-021c	महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् ॥
02-024-022a	गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः ।
02-024-022c	दरदान्सह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः ॥
02-024-023a	प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्यवः ।
02-024-023c	निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः ॥
02-024-024a	लोहान्परमकाम्बोजानृषिकानुत्तरानपि ।
02-024-024c	सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः ॥
02-024-025a	ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः ।
02-024-025c	तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः ॥
02-024-026a	स विजित्य ततो राजन्नृषिकान्नणमूर्धनि ।
02-024-026c	शुकोदरसमप्रख्यान्हयानष्टौ समानयत् ॥

- 02-024-026e मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् ॥
- 02-024-027a स विनिर्जित्य संग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम् ।
- 02-024-027c श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवसत्पुरुषर्षभः ॥
- 02-025-001 वैशंपायन उवाच
- 02-025-001a स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत ।
- 02-025-001c देशं किंपुरुषावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् ॥
- 02-025-002a महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरेण ह ।
- 02-025-002c व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् ॥
- 02-025-003a तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम् ।
- 02-025-003c पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ॥
- 02-025-004a तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम् ।
- 02-025-004c ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ॥
- 02-025-005a सरो मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः ।
- 02-025-005c गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवस्ततः ॥
- 02-025-006a तत्र तित्तिरिकलमाषान्मण्डूकाक्षान्हयोत्तमान् ।
- 02-025-006c लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा ॥
- 02-025-007a उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः ।
- 02-025-007c इयेष जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ॥
- 02-025-008a तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः ।
- 02-025-008c द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ॥
- 02-025-009a पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन ।
- 02-025-009c उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ॥
- 02-025-010a इदं पुरं यः प्रविशेद्भ्रुवं स न भवेन्नरः ।
- 02-025-010c प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्तव ॥
- 02-025-011a न चापि किञ्चिज्जेतव्यमर्जुनात्र प्रदृश्यते ।
- 02-025-011c उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ॥
- 02-025-012a प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किंचन ।
- 02-025-012c न हि मानुषदेहेन शक्यमत्राभिवीक्षितुम् ॥
- 02-025-013a अथेह पुरुषव्याघ्र किञ्चिदन्यच्चिकीर्षसि ।
- 02-025-013c तद्ब्रवीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत ॥
- 02-025-014a ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनः पाकशासनिः ।

02-025-014c	पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः ॥
02-025-015a	न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः ।
02-025-015c	युधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करवन्नः प्रदीयताम् ॥
02-025-016a	ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
02-025-016c	मोकाजिनानि दिव्यानि तस्मै ते प्रददुः करम् ॥
02-025-017a	एवं स पुरुषव्याघ्रो विजिग्ये दिशमुत्तराम् ।
02-025-017c	संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा ॥
02-025-018a	स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह ।
02-025-018c	धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च ॥
02-025-019a	हयांस्तित्तिरिक्त्वा षाण्ड्युपत्रनिभानपि ।
02-025-019c	मयूरसदृशांश्चान्यान्सर्वाननिलरंहसः ॥
02-025-020a	वृतः सुमहता राजन्बलेन चतुरङ्गिणा ।
02-025-020c	आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥

02-026-001 वैशंपायन उवाच

02-026-001a	एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान् ।
02-026-001c	धर्मराजमनुज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति ॥
02-026-002a	महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना ।
02-026-002c	वृतो भरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्धनः ॥
02-026-003a	स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत् ।
02-026-003c	पाञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ॥
02-026-004a	ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः ।
02-026-004c	विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रभुः ॥
02-026-005a	तत्र दाशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणम् ।
02-026-005c	कृतवान्कर्म भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ॥
02-026-006a	भीमसेनस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः ।
02-026-006c	अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ॥
02-026-007a	ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः ।
02-026-007c	सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
02-026-008a	सोऽश्वमेधेश्वरं राजत्रोचमानं सहानुजम् ।
02-026-008c	जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ॥
02-026-009a	स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा ।

02-026-009c	पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः ॥
02-026-010a	ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत् ।
02-026-010c	सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ॥
02-026-011a	ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्भरतर्षभः ।
02-026-011c	शिशुपालं महावीर्यमभ्ययाज्जनमेजय ॥
02-026-012a	चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम् ।
02-026-012c	उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतपः ॥
02-026-013a	तौ समेत्य महाराज कुरुचेदिवृषौ तदा ।
02-026-013c	उभयोरात्मकुलयोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् ॥
02-026-014a	ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते ।
02-026-014c	उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुषेऽनघ ॥
02-026-015a	तस्य भीमस्तदाचख्यौ धर्मराजचिकीर्षितम् ।
02-026-015c	स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः ॥
02-026-016a	ततो भीमस्तत्र राजन्नुषित्वा त्रिदशाः क्षपाः ।
02-026-016c	सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सबलवाहनः ॥

02-027-001वैशंपायन उवाच

02-027-001a	ततः कुमारविषये श्रेणिमन्तमथाजयत् ।
02-027-001c	कोसलाधिपतिं चैव बृहद्वलमरिंदमः ॥
02-027-002a	अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम् ।
02-027-002c	अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ॥
02-027-003a	ततो गोपालकच्छं च सोत्तमानपि चोत्तरान् ।
02-027-003c	मल्लानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ॥
02-027-004a	ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्रवम् ।
02-027-004c	सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रे वशे बली ॥
02-027-005a	एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पुरुषर्षभः ।
02-027-005c	उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम् ॥
02-027-005e	पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ॥
02-027-006a	स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम् ।
02-027-006c	वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥
02-027-007a	ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम् ।
02-027-007c	युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ॥

02-027-008a	ततो मत्स्यान्महातेजा मलयांश्च महाबलान् ।
02-027-008c	अनवद्यान्गायांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ॥
02-027-009a	निवृत्य च महाबाहुर्मदर्वीकं महीधरम् ।
02-027-009c	सोपदेशं विनिर्जित्य प्रययावुत्तरामुखः ॥
02-027-009e	वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलात् ॥
02-027-010a	भर्गाणामधिपं चैव निषादाधिपतिं तथा ।
02-027-010c	विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् ॥
02-027-011a	ततो दक्षिणमल्लांश्च भोगवन्तं च पाण्डवः ।
02-027-011c	तरसैवाजयद्भीमो नातितीव्रेण कर्मणा ॥
02-027-012a	शर्मकान्वर्मकांश्चैव सान्त्वेनैवाजयत्प्रभुः ।
02-027-012c	वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम् ॥
02-027-012e	विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो नातितीव्रेण कर्मणा ॥
02-027-013a	वैदेहस्थस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकात् ।
02-027-013c	किरातानामधिपतीन्व्यजयत्सप्त पाण्डवः ॥
02-027-014a	ततः सुह्यान्प्राच्यसुह्यान्समक्षांश्चैव वीर्यवान् ।
02-027-014c	विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्वली ॥
02-027-015a	दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन् ।
02-027-015c	तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ॥
02-027-016a	जारासंधिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह ।
02-027-016c	तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्वली ॥
02-027-017a	स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा ।
02-027-017c	युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना ॥
02-027-018a	स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत ।
02-027-018c	ततो विजिग्ये बलवान्राज्ञः पर्वतवासिनः ॥
02-027-019a	अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम् ।
02-027-019c	पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघ्नान महामृधे ॥
02-027-020a	ततः पौण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम् ।
02-027-020c	कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् ॥
02-027-021a	उभौ बलवृतौ वीरावुभौ तीव्रपराक्रमौ ।
02-027-021c	निर्जित्याजौ महाराज वङ्गराजमुपाद्रवत् ॥
02-027-022a	समुद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम् ।

02-027-022c	ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वङ्गाधिपं तथा ॥
02-027-023a	सुह्यानामधिपं चैव ये च सागरवासिनः ।
02-027-023c	सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैव विजिग्ये भरतर्षभः ॥
02-027-024a	एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पवनात्मजः ।
02-027-024c	वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्वली ॥
02-027-025a	स सर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरद्वीपवासिनः ।
02-027-025c	करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च ॥
02-027-026a	चन्दनागुरुवस्त्राणि मणिमुक्तमनुत्तमम् ।
02-027-026c	काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् ॥
02-027-027a	स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा ।
02-027-027c	अभ्यवर्षदमेयात्मा धनवर्षेण पाण्डवम् ॥
02-027-028a	इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमो भीमपराक्रमः ।
02-027-028c	निवेदयामास तदा धर्मराजाय तद्धनम् ॥

02-028-001 वैशंपायन उवाच

02-028-001a	तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः ।
02-028-001c	महत्या सेनया सार्धं प्रययौ दक्षिणां दिशम् ॥
02-028-002a	स शूरसेनान्कात्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः ।
02-028-002c	मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्वली ॥
02-028-003a	अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे ।
02-028-003c	जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवेशयत् ॥
02-028-004a	सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ।
02-028-004c	तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटच्चरान् ॥
02-028-005a	निषादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा ।
02-028-005c	तरसा व्यजयद्धीमाञ्छ्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ॥
02-028-006a	नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत् ।
02-028-006c	प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ॥
02-028-007a	ततश्चर्मण्वतीकूले जम्भकस्यात्मजं नृपम् ।
02-028-007c	ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ॥
02-028-008a	चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत ।
02-028-008c	स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥
02-028-009a	करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च ।

- 02-028-009c ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ॥
- 02-028-010a विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्येन महता वृतौ ।
- 02-028-010c जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् ॥
- 02-028-011a ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ ।
- 02-028-011c तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ॥
- 02-028-012a पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान् ।
- 02-028-012c ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् ॥
- 02-028-013a सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च ।
- 02-028-013c चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः ॥
- 02-028-014a ततो हया रथा नागाः पुरुषाः कवचानि च ।
- 02-028-014c प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा ॥
- 02-028-015a ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः ।
- 02-028-015c नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय ॥

02-028-016 जनमेजय उवाच

- 02-028-016a किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यमित्रोऽभवद्युधि ।
- 02-028-016c सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानस्य वै द्विज ॥

02-028-017 वैशंपायन उवाच

- 02-028-017a तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः ।
- 02-028-017c श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः ॥
- 02-028-018a नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत् ।
- 02-028-018c तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया ॥
- 02-028-019a तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशाद्धार्मिकस्तदा ।
- 02-028-019c प्रज्ज्वाल ततः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥
- 02-028-020a तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम् ।
- 02-028-020c चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः ॥
- 02-028-021a वरेण छन्दयामास तं नृपं स्विष्टकृत्तमः ।
- 02-028-021c अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः ॥
- 02-028-022a ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः ।
- 02-028-022c जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दह्यन्तीह वह्निना ॥
- 02-028-023a तस्यां पुर्यां तदा चैव माहिष्मत्यां कुरूद्वह ।

02-028-023c	बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल ॥
02-028-024a	एवमग्निर्वरं प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे ।
02-028-024c	स्वैरिण्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टं प्रचरन्त्युत ॥
02-028-025a	वर्जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषोत्तम ।
02-028-025c	भयादग्नेर्महाराज तदा प्रभृति सर्वदा ॥
02-028-026a	सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयार्दितम् ।
02-028-026c	परीतमग्निना राजन्नाकम्पत यथा गिरिः ॥
02-028-027a	उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः ।
02-028-027c	त्वदर्थोऽयं समारम्भः कृष्णवर्त्मन्नमोऽस्तु ते ॥
02-028-028a	मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वमसि पावक ।
02-028-028c	पावनात्पावकश्चासि वहनाद्धव्यवाहनः ॥
02-028-029a	वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवेदास्ततो ह्यसि ।
02-028-029c	यज्ञविघ्नमिमं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन ॥
02-028-030a	एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरास्तीर्य मेदिनीम् ।
02-028-030c	विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ॥
02-028-031a	प्रमुखे सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत ।
02-028-031c	न चैनमत्यगाद्वह्निर्वेलामिव महोदधिः ॥
02-028-032a	तमभ्येत्य शनैर्वह्निरुवाच कुरुनन्दनम् ।
02-028-032c	सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
02-028-033a	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया ।
02-028-033c	वेद्मि सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ॥
02-028-034a	मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम ।
02-028-034c	यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति ॥
02-028-034e	ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ॥
02-028-035a	तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलिः शिरसानतः ।
02-028-035c	पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ॥
02-028-036a	पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा ।
02-028-036c	सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ॥
02-028-037a	प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम् ।
02-028-037c	माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम् ॥
02-028-038a	त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानममितौजसम् ।

02-028-038c	निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ॥
02-028-039a	आहृतिं कौशिकाचार्यं यत्नेन महता ततः ।
02-028-039c	वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ॥
02-028-040a	सुराष्ट्रविषयस्थश्च प्रेषयामास रुक्मिणे ।
02-028-040c	राज्ञे भोजकटस्थाय महामात्राय धीमते ॥
02-028-041a	भीष्मकाय स धर्मात्मा साक्षादिन्द्रसखाय वै ।
02-028-041c	स चास्य ससुतो राजन्प्रतिजग्राह शासनम् ॥
02-028-042a	प्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च ।
02-028-042c	ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ॥
02-028-043a	ततः शूर्पारकं चैव गणं चोपकृताह्वयम् ।
02-028-043c	वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ॥
02-028-044a	सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्म्लेच्छयोनिजान् ।
02-028-044c	निषादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणानपि ॥
02-028-045a	ये च कालमुखा नाम नरा राक्षसयोनयः ।
02-028-045c	कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव मुरचीपत्तनं तथा ॥
02-028-046a	द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा ।
02-028-046c	तिमिंगिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ॥
02-028-047a	एकपादांश्च पुरुषान्केवलान्वनवासिनः ।
02-028-047c	नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम् ॥
02-028-047e	दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥
02-028-048a	पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्चैव सहितांश्चोड्रकेरलैः ।
02-028-048c	अन्ध्रांस्तलवनांश्चैव कलिङ्गानोष्ट्रकर्णिकान् ॥
02-028-049a	अन्ताखीं चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा ।
02-028-049c	दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥
02-028-050a	भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ।
02-028-050c	प्रेषयामास राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने ॥
02-028-050e	विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिदमः ॥
02-028-051a	स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
02-028-051c	तच्च कालकृतं धीमानन्वमन्यत स प्रभुः ॥
02-028-052a	ततः संप्रेषयामास रत्नानि विविधानि च ।
02-028-052c	चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥

02-028-053a	वासांसि च महार्हाणि मणींश्चैव महाधनान् ।
02-028-053c	न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ॥
02-028-054a	एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च ।
02-028-054c	करदान्पार्थिवान्कृत्वा प्रत्यागच्छदरिदमः ॥
02-028-055a	धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ ।
02-028-055c	कृतकर्मा सुखं राजन्नुवास जनमेजय ॥
02-029-001	वैशंपायन उवाच
02-029-001a	नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा ।
02-029-001c	वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः ॥
02-029-002a	निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम् ।
02-029-002c	उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्महत्या सेनया सह ॥
02-029-003a	सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च ।
02-029-003c	रथनेमिनिनादैश्च कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥
02-029-004a	ततो बहुधनं रम्यं गवाश्चधनधान्यवत् ।
02-029-004c	कार्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ॥
02-029-005a	तत्र युद्धं महद्वृत्तं शूरैर्मत्तमयूरकैः ।
02-029-005c	मरुभूमिं च कात्स्न्येन तथैव बहुधान्यकम् ॥
02-029-006a	शैरीषकं महेच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः ।
02-029-006c	शिबींस्त्रिगर्तानम्बष्ठान्मालवान्पञ्चकर्पटान् ॥
02-029-007a	तथा मध्यमिकायांश्च वाटधानान्द्विजानथ ।
02-029-007c	पुनश्च परिवृत्याथ पुष्करारण्यवासिनः ॥
02-029-008a	गणानुत्सवसंकेतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः ।
02-029-008c	सिन्धुकूलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ॥
02-029-009a	शूद्राभीरगणाश्चैव ये चाश्रित्य सरस्वतीम् ।
02-029-009c	वर्तयन्ति च ये मत्स्यैर्ये च पर्वतवासिनः ॥
02-029-010a	कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटम् ।
02-029-010c	उत्तरज्योतिकं चैव तथा वृन्दाटकं पुरम् ॥
02-029-010e	द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः ॥
02-029-011a	रमठान्हारहूणांश्च प्रतीच्याश्चैव ये नृपाः ।
02-029-011c	तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ॥
02-029-012a	तत्रस्थः प्रेषयामास वासुदेवाय चाभिभुः ।

02-029-012c	स चास्य दशभी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् ॥
02-029-013a	ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनम् ।
02-029-013c	मातुलं प्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली ॥
02-029-014a	स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्कारार्हो विशां पते ।
02-029-014c	रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः ॥
02-029-015a	ततः सागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान् ।
02-029-015c	पह्लवान्बर्बरांश्चैव तान्सर्वाननयद्वशम् ॥
02-029-016a	ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान् ।
02-029-016c	न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥
02-029-017a	करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः ।
02-029-017c	ऊर्हुर्दश महाराज कृच्छ्रादिव महाधनम् ॥
02-029-018a	इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम् ।
02-029-018c	ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्मै न्यवेदयत् ॥
02-029-019a	एवं प्रतीचीं नकुलो दिशं वरुणपालिताम् ।
02-029-019c	विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः ॥

02-030-001 वैशंपायन उवाच

02-030-001a	रक्षणाद्धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात् ।
02-030-001c	शत्रूणां क्षपणाच्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः ॥
02-030-002a	बलीनां सम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ।
02-030-002c	निकामवर्षी पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् ॥
02-030-003a	सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्षणं वणिक् ।
02-030-003c	विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञे राजकर्मणः ॥
02-030-004a	दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन्प्रति परस्परम् ।
02-030-004c	राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ॥
02-030-005a	अवर्षं चातिवर्षं च व्याधिपावकमूर्छनम् ।
02-030-005c	सर्वमेतत्तदा नासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ॥
02-030-006a	प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम् ।
02-030-006c	अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ॥
02-030-007a	धर्म्यैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निचयो महान् ।
02-030-007c	कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ॥
02-030-008a	स्वकोशस्य परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः ।

02-030-008c	विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ॥
02-030-009a	सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।
02-030-009c	यज्ञकालस्तव विभो क्रियतामत्र सांप्रतम् ॥
02-030-010a	अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः ।
02-030-010c	ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् ॥
02-030-011a	जगतस्तस्थुषां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह ।
02-030-011c	भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसूदनः ॥
02-030-012a	प्राकारः सर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ।
02-030-012c	बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् ॥
02-030-013a	उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः ।
02-030-013c	धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता वृतः ॥
02-030-014a	तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम् ।
02-030-014c	नादयत्रथघोषेण प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥
02-030-015a	असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।
02-030-015c	कृष्णेन समुपेतेन जहृषे भारतं पुरम् ॥
02-030-016a	तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि ।
02-030-016c	संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः ॥
02-030-017a	धौम्यद्वैपायनमुखैरृत्विग्भिः पुरुषर्षभः ।
02-030-017c	भीमार्जुनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् ॥
02-030-018a	त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मद्वशे कृष्ण वर्तते ।
02-030-018c	धनं च बहु वाष्ण्येय त्वत्प्रसादादुपार्जितम् ॥
02-030-019a	सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवद्देवकीसुत ।
02-030-019c	उपयोक्तुं द्विजाग्र्येषु हव्यवाहे च माधव ॥
02-030-020a	तदहं यष्टुमिच्छामि दाशार्हं सहितस्त्वया ।
02-030-020c	अनुजैश्च महाबाहो तन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥
02-030-021a	स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज ।
02-030-021c	त्वयीष्टवति दाशार्हं विपाप्मा भविता ह्यहम् ॥
02-030-022a	मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो ।
02-030-022c	अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमम् ॥
02-030-023a	तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम् ।
02-030-023c	त्वमेव राजशार्दूल सम्राडर्हो महाक्रतुम् ॥

- 02-030-023e संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् ॥
- 02-030-024a यजस्वाभीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्यवस्थिते ।
- 02-030-024c नियुङ्क्ष्व चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः ॥
- 02-030-025 युधिष्ठिर उवाच**
- 02-030-025a सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम ।
- 02-030-025c यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः ॥
- 02-030-026 वैशंपायन उवाच**
- 02-030-026a अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भ्रातृभिः सह ।
- 02-030-026c ईहितुं राजसूयाय साधनान्युपचक्रमे ॥
- 02-030-027a तत आज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिबर्हणः ।
- 02-030-027c सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ॥
- 02-030-028a अस्मिन्क्रतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।
- 02-030-028c तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः ॥
- 02-030-029a अधियज्ञांश्च संभारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेव हि ।
- 02-030-029c समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् ॥
- 02-030-030a इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चार्जुनसारथिः ।
- 02-030-030c अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ॥
- 02-030-031a सर्वकामाश्च कार्यन्तां रसगन्धसमन्विताः ।
- 02-030-031c मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ॥
- 02-030-032a तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत् ।
- 02-030-032c सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ॥
- 02-030-033a ततो द्वैपायनो राजन्नृत्विजः समुपानयत् ।
- 02-030-033c वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ॥
- 02-030-034a स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः ।
- 02-030-034c धनंजयानामृषभः सुसामा सामगोऽभवत् ॥
- 02-030-035a याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः ।
- 02-030-035c पैलो होता वसोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ॥
- 02-030-036a एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ ।
- 02-030-036c बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ॥
- 02-030-037a ते वाचयित्वा पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम् ।

02-030-037c	शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तदेवयजनं महत् ॥
02-030-038a	तत्र चक्रुःनुज्ञाताः शरणान्युत शिल्पिनः ।
02-030-038c	रत्नवन्ति विशालानि वेशमानीव दिवौकसाम् ॥
02-030-039a	तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः ।
02-030-039c	सहदेवं तदा सद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ॥
02-030-040a	आमन्त्रणार्थं दूतांस्त्वं प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम् ।
02-030-040c	उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ॥
02-030-041a	आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान्भूमिपानपि ।
02-030-041c	विशश्च मान्याञ्शूद्रांश्च सर्वानानयतेति च ॥
02-030-042a	ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयस्य शासनात् ।
02-030-042c	आमन्त्रयां बभूवुश्च प्रेषयामास चापरान् ॥
02-030-043a	ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
02-030-043c	दीक्षयां चक्रिरे विप्रा राजसूयाय भारत ॥
02-030-044a	दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-030-044c	जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ॥
02-030-045a	भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैस्तथा ।
02-030-045c	क्षत्रियैश्च मनुष्येन्द्र नानादेशसमागतैः ॥
02-030-045e	अमात्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव ॥
02-030-046a	आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः ।
02-030-046c	सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥
02-030-047a	तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्य शासनात् ।
02-030-047c	बह्वन्नाञ्शयनैर्युक्तान्सगणानां पृथक्पृथक् ॥
02-030-047e	सर्वर्तुगुणसंपन्नाञ्शिल्पिनोऽथ सहस्रशः ॥
02-030-048a	तेषु ते न्यवसन्नाजन्ब्राह्मणा भृशसत्कृताः ।
02-030-048c	कथयन्तः कथा बह्वीः पश्यन्तो नटनर्तकान् ॥
02-030-049a	भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः ।
02-030-049c	अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ॥
02-030-050a	दीयतां दीयतामेषां भुज्यतां भुज्यतामिति ।
02-030-050c	एवंप्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ॥
02-030-051a	गवां शतसहस्राणि शयनानां च भारत ।
02-030-051c	रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ॥

02-030-052a	प्रावर्ततैवं यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः ।
02-030-052c	पृथिव्यामेकवीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ॥
02-030-053a	ततो युधिष्ठिरो राजा प्रेषयामास पाण्डवम् ।
02-030-053c	नकुलं हास्तिनपुरं भीष्माय भरतर्षभ ॥
02-030-054a	द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च ।
02-030-054c	भ्रातृणां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ॥
02-031-001	वैशंपायन उवाच
02-031-001a	स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिंजयः ।
02-031-001c	भीष्ममामन्त्रयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः ॥
02-031-002a	प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरःसराः ।
02-031-002c	संश्रुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा ॥
02-031-003a	अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ ।
02-031-003c	द्रष्टुकामाः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥
02-031-004a	दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत ।
02-031-004c	समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ॥
02-031-005a	धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः ।
02-031-005c	दुर्योधनपुरोगाश्च भ्रातरः सर्व एव ते ॥
02-031-006a	सत्कृत्यामन्त्रिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः ।
02-031-006c	गान्धारराजः सुबलः शकुनिश्च महाबलः ॥
02-031-007a	अचलो वृषकश्चैव कर्णश्च रथिनां वरः ।
02-031-007c	ऋतः शल्यो मद्रराजो बाह्लिकश्च महारथः ॥
02-031-008a	सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ।
02-031-008c	अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ॥
02-031-009a	यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः ।
02-031-009c	प्राग्ज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशाः ॥
02-031-010a	सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानूपवासिभिः ।
02-031-010c	पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्वलः ॥
02-031-011a	पौण्ड्रको वासुदेवश्च वङ्गः कालिङ्गकस्तथा ।
02-031-011c	आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ॥
02-031-012a	द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा ।
02-031-012c	कुन्तिभोजो महातेजाः सुह्यश्च सुमहाबलः ॥

02-031-013a	बाह्लिकाश्चापरे शूरा राजानः सर्व एव ते ।
02-031-013c	विराटः सह पुत्रैश्च माचेल्लश्च महारथः ॥
02-031-013e	राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः ॥
02-031-014a	शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत ।
02-031-014c	आगच्छत्पाण्डवेयस्य यज्ञं संग्रामदुर्मदः ॥
02-031-015a	रामश्चैवानिरुद्धश्च बभ्रुश्च सहसारणः ।
02-031-015c	गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान् ॥
02-031-016a	उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च ।
02-031-016c	वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजग्मुर्महारथाः ॥
02-031-017a	एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः ।
02-031-017c	आजग्मुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् ॥
02-031-018a	ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्य शासनात् ।
02-031-018c	बहुकक्ष्यान्वितात्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥
02-031-019a	तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम् ।
02-031-019c	सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाञ्जगमुरावसथान्नृपाः ॥
02-031-020a	कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान् ।
02-031-020c	सर्वतः संवृतानुच्चैः प्राकारैः सुकृतैः सितैः ॥
02-031-021a	सुवर्णजालसंवीतान्मणिकुट्टिमशोभितान् ।
02-031-021c	सुखारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदान् ॥
02-031-022a	स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगन्धिनः ।
02-031-022c	हंसांशुवर्णसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥
02-031-023a	असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः ।
02-031-023c	बहुधातुपिनद्धाङ्गान्हिमवच्छिखरानिव ॥
02-031-024a	विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिणम् ।
02-031-024c	वृतं सदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥
02-031-025a	तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ।
02-031-025c	भ्राजते स्म तदा राजन्नाकपृष्ठमिवामरैः ॥

02-032-001 वैशंपायन उवाच

02-032-001a	पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः ।
02-032-001c	अभिवाद्य ततो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
02-032-001e	भीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविविंशती ॥

02-032-002a	अस्मिन्यज्ञे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः ।
02-032-002c	इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम ॥
02-032-002e	प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमनियन्त्रिताः ॥
02-032-003a	एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः ।
02-032-003c	युयोज ह यथायोगमधिकारेष्वनन्तरम् ॥
02-032-004a	भक्ष्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत् ।
02-032-004c	परिग्रहे ब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ॥
02-032-005a	राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं संन्ययोजयत् ।
02-032-005c	कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मद्रोणौ महामती ॥
02-032-006a	हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणे ।
02-032-006c	दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत् ॥
02-032-006e	तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥
02-032-007a	बाह्लिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः ।
02-032-007c	नकुलेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ॥
02-032-008a	क्षत्ता व्ययकरस्त्वासीद्विदुरः सर्वधर्मवित् ।
02-032-008c	दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ॥
02-032-009a	सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमम् ।
02-032-009c	द्रष्टुकामः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥
02-032-010a	न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणम् ।
02-032-010c	रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् ॥
02-032-011a	कथं नु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाप्नुयात् ।
02-032-011c	यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ॥
02-032-012a	भवनैः सविमानाग्रैः सोदकैर्बलसंवृतैः ।
02-032-012c	लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह ॥
02-032-013a	कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा ।
02-032-013c	विचित्रै रत्नवद्भिश्च ऋद्ध्यु परमया युतैः ॥
02-032-014a	राजभिश्च समावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ।
02-032-014c	अशोभत सदो राजन्कौन्तेयस्य महात्मनः ॥
02-032-015a	ऋद्ध्यु च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः ।
02-032-015c	षडग्निनाथ यज्ञेन सोऽयजद्दक्षिणावता ॥
02-032-015e	सर्वाञ्जनान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् ॥

02-032-016a	अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च भुक्तवज्जनसंवृतः ।
02-032-016c	रत्नोपहारकर्मण्यो बभूव स समागमः ॥
02-032-017a	इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्रशिक्षासमन्वितैः ।
02-032-017c	तस्मिन्हि ततृपुर्देवास्तते यज्ञे महर्षिभिः ॥
02-032-018a	यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणान्नमहाधनैः ।
02-032-018c	ततृपुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे मुदान्विताः ॥
02-033-001	वैशंपायन उवाच
02-033-001a	ततोऽभिषेचनीयेऽह्नि ब्राह्मणा राजभिः सह ।
02-033-001c	अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः ॥
02-033-002a	नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः ।
02-033-002c	समासीनाः शुशुभिरे सह राजर्षिभिस्तदा ॥
02-033-003a	समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा ।
02-033-003c	कर्मान्तरमुपासन्तो जजल्पुरमितौजसः ॥
02-033-004a	इदमेवं न चाप्येवमेवमेतन्न चान्यथा ।
02-033-004c	इत्यूचुर्बहवस्तत्र वितण्डानाः परस्परम् ॥
02-033-005a	कृशानर्थास्तथा केचिदकृशांस्तत्र कुर्वते ।
02-033-005c	अकृशांश्च कृशांश्चक्रुर्हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ॥
02-033-006a	तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम् ।
02-033-006c	विचिक्षिपुर्यथा श्येना नभोगतमिवामिषम् ॥
02-033-007a	केचिद्धर्मार्थसंयुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः ।
02-033-007c	रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेदविदां वराः ॥
02-033-008a	सा वेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
02-033-008c	आबभासे समाकीर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ॥
02-033-009a	न तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाव्रतः ।
02-033-009c	अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥
02-033-010a	तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम् ।
02-033-010c	तुतोष नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः ॥
02-033-011a	अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्मनुजाधिप ।
02-033-011c	नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ॥
02-033-012a	सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ ।
02-033-012c	अंशावतरणे यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् ॥

- 02-033-013a देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन ।
 02-033-013c नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् ॥
 02-033-014a साक्षात्स विबुधारिघ्नः क्षत्रे नारायणो विभुः ।
 02-033-014c प्रतिज्ञां पालयन्धीमाञ्जातः परपुरंजयः ॥
 02-033-015a संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ।
 02-033-015c अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥
 02-033-016a इति नारायणः शंभुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः ।
 02-033-016c आदिश्य विबुधान्सर्वानजायत यदुक्षये ॥
 02-033-017a क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः ।
 02-033-017c परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोडुराट् ॥
 02-033-018a यस्य बाहुबलं सेन्द्राः सुराः सर्व उपासते ।
 02-033-018c सोऽयं मानुषवन्नाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः ॥
 02-033-019a अहो बत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम् ।
 02-033-019c आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितम् ॥
 02-033-020a इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित् ।
 02-033-020c हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् ॥
 02-033-021a तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः ।
 02-033-021c महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः ॥
 02-033-022a ततो भीष्मोऽब्रवीद्राजन्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 02-033-022c क्रियतामर्हणं राज्ञां यथार्हमिति भारत ॥
 02-033-023a आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर ।
 02-033-023c स्नातकं च प्रियं चाहुः षडर्घ्यार्हान्नृपं तथा ॥
 02-033-024a एतानर्हानभिगतानाहुः संवत्सरोषितान् ।
 02-033-024c त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मानुपागताः ॥
 02-033-025a एषामेकैकशो राजन्नर्घ्यमानीयतामिति ।
 02-033-025c अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थायोपनीयताम् ॥

02-033-026 युधिष्ठिर उवाच

- 02-033-026a कस्मै भवान्मन्यतेऽर्घ्यमेकस्मै कुरुनन्दन ।
 02-033-026c उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

02-033-027 वैशंपायन उवाच

02-033-027a	ततो भीष्मः शांतनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत ।
02-033-027c	वाष्णोयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि ॥
02-033-028a	एष ह्येषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः ।
02-033-028c	मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः ॥
02-033-029a	असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।
02-033-029c	भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सदो हि नः ॥
02-033-030a	तस्मै भीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान् ।
02-033-030c	उपजहेऽथ विधिवद्वाष्णोयायार्घ्यमुत्तमम् ॥
02-033-031a	प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
02-033-031c	शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ॥
02-033-032a	स उपालभ्य भीष्मं च धर्मराजं च संसदि ।
02-033-032c	अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ॥

02-034-001

शिशुपाल उवाच

02-034-001a	नायमर्हति वाष्णोयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु ।
02-034-001c	महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवार्हणम् ॥
02-034-002a	नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु ।
02-034-002c	यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डवार्चितवानसि ॥
02-034-003a	बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः ।
02-034-003c	अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ॥
02-034-004a	त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया ।
02-034-004c	भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ॥
02-034-005a	कथं ह्यराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ।
02-034-005c	अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरर्चितः ॥
02-034-006a	अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ ।
02-034-006c	वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ॥
02-034-007a	अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान् ।
02-034-007c	द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽर्हति पूजनम् ॥
02-034-008a	आचार्यं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुपुंगव ।
02-034-008c	द्रोणे तिष्ठति वाष्णोयं कस्मादर्चितवानसि ॥
02-034-009a	ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुनन्दन ।
02-034-009c	द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ॥

- 02-034-010a नैव ऋत्विङ् न चाचार्यो न राजा मधुसूदनः ।
 02-034-010c अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकाम्यया ॥
 02-034-011a अथ वाप्यर्चनीयोऽयं युष्माकं मधुसूदनः ।
 02-034-011c किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ॥
 02-034-012a वयं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
 02-034-012c प्रयच्छामः करान्सर्वे न लोभान्न च सान्त्वनात् ॥
 02-034-013a अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
 02-034-013c करानस्मै प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते ॥
 02-034-014a किमन्यदवमानाद्धि यदिमं राजसंसदि ।
 02-034-014c अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि ॥
 02-034-015a अकस्माद्धर्मपुत्रस्य धर्मात्मेति यशो गतम् ।
 02-034-015c को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयोजयेत् ॥
 02-034-015e योऽयं वृष्णिकुले जातो राजानं हतवान्पुरा ॥
 02-034-016a अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात् ।
 02-034-016c कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णेऽर्घ्यस्य निवेदनात् ॥
 02-034-017a यदि भीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः ।
 02-034-017c ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽर्हति ॥
 02-034-018a अथ वा कृपणैरेतामुपनीतां जनार्दन ।
 02-034-018c पूजामनर्हः कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि ॥
 02-034-019a अयुक्तामात्मनः पूजां त्वं पुनर्बहु मन्यसे ।
 02-034-019c हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने ॥
 02-034-020a न त्वयं पार्थिवेन्द्राणामवमानः प्रयुज्यते ।
 02-034-020c त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्भन्ते जनार्दन ॥
 02-034-021a क्लीबे दारक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शनम् ।
 02-034-021c अराज्ञो राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन ॥
 02-034-022a दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादृशः ।
 02-034-022c वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् ॥
 02-034-023a इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात् ।
 02-034-023c निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा ॥

02-035-001 वैशंपायन उवाच

02-035-001a ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत् ।

02-035-001c	उवाच चैनं मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
02-035-002a	नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान् ।
02-035-002c	अधर्मश्च परो राजन्पारुष्यं च निरर्थकम् ॥
02-035-003a	न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव ।
02-035-003c	भीष्मः शांतनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ॥
02-035-004a	पश्य चेमान्महीपालांस्त्वत्तो वृद्धतमान्बहून् ।
02-035-004c	मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वत्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥
02-035-005a	वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भृशम् ।
02-035-005c	न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ॥

02-035-006 भीष्म उवाच

02-035-006a	नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम् ।
02-035-006c	लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽर्हणां नानुमन्यते ॥
02-035-007a	क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः ।
02-035-007c	यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ॥
02-035-008a	अस्यां च समितौ राज्ञामेकमप्यजितं युधि ।
02-035-008c	न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ॥
02-035-009a	न हि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः ।
02-035-009c	त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो जनार्दनः ॥
02-035-010a	कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
02-035-010c	जगत्सर्वं च वाष्णोये निखिलेन प्रतिष्ठितम् ॥
02-035-011a	तस्मात्सत्स्वपि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान् ।
02-035-011c	एवं वक्तुं न चार्हस्त्वं मा भूते बुद्धिरीदृशी ॥
02-035-012a	ज्ञानवृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः ।
02-035-012c	तेषां कथयतां शौरैरहं गुणवतो गुणान् ॥
02-035-012e	समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् ॥
02-035-013a	कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः ।
02-035-013c	बहुशः कथ्यमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे ॥
02-035-014a	न केवलं वयं कामाच्चेदिराज जनार्दनम् ।
02-035-014c	न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन ॥
02-035-015a	अर्चामहेऽर्चितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम् ।
02-035-015c	यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चां प्रयुज्महे ॥

- 02-035-016a न हि कश्चिदिहास्माभिः सुबालोऽप्यपरीक्षितः ।
 02-035-016c गुणैर्वृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः ॥
 02-035-017a ज्ञानवृद्धो द्विजातीनां क्षत्रियाणां बलाधिकः ।
 02-035-017c पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ ॥
 02-035-018a वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा ।
 02-035-018c नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवादृते ॥
 02-035-019a दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं ह्रीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ।
 02-035-019c संनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते ॥
 02-035-020a तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् ।
 02-035-020c अर्च्यमर्चितमर्चाहं सर्वे संमन्तुमर्हथ ॥
 02-035-021a ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्च स्नातको नृपतिः प्रियः ।
 02-035-021c सर्वमेतद्धृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः ॥
 02-035-022a कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाप्ययः ।
 02-035-022c कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् ॥
 02-035-023a एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः ।
 02-035-023c परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्वृद्धतमोऽच्युतः ॥
 02-035-024a बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तेजोऽम्भः खं मही च या ।
 02-035-024c चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥
 02-035-025a आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये ।
 02-035-025c दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥
 02-035-026a अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते ।
 02-035-026c सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते ॥
 02-035-027a यो हि धर्मं विचिनुयादुत्कृष्टं मतिमान्नरः ।
 02-035-027c स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् ॥
 02-035-028a सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु ।
 02-035-028c को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् ॥
 02-035-029a अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्यति ।
 02-035-029c दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति ॥

02-036-001 वैशंपायन उवाच

- 02-036-001a एवमुक्त्वा ततो भीष्मो विरराम महायशाः ।
 02-036-001c व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽर्थवद्वचः ॥

02-036-002a	केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम् ।
02-036-002c	पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः ॥
02-036-003a	सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम् ।
02-036-003c	एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रब्रवीतु सः ॥
02-036-004a	मतिमन्तस्तु ये केचिदाचार्यं पितरं गुरुम् ।
02-036-004c	अर्च्यमर्चितमर्चाहमनुजानन्तु ते नृपाः ॥
02-036-005a	ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां सताम् ।
02-036-005c	मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ॥
02-036-006a	ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्धनि ।
02-036-006c	अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यब्रुवन्साधु साधिवति ॥
02-036-007a	आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः ।
02-036-007c	सर्वसंशयनिर्मोक्ता नारदः सर्वलोकवित् ॥
02-036-008a	तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः ।
02-036-008c	संप्रादृश्यन्त संक्रुद्धा विवर्णवदनास्तथा ॥
02-036-009a	युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम् ।
02-036-009c	अब्रुवंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ॥
02-036-010a	सुहृद्भिर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुराबभौ ।
02-036-010c	आमिषादपकृष्टानां सिंहानामिव गर्जताम् ॥
02-036-011a	तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम् ।
02-036-011c	कुर्वाणं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ॥
02-036-012a	पूजयित्वा तु पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः ।
02-036-012c	सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् ॥
02-036-013a	तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः ।
02-036-013c	अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् ॥
02-036-014a	स्थितः सेनापतिर्वोऽहं मन्यध्वं किं नु सांप्रतम् ।
02-036-014c	युधि तिष्ठाम संनह्य समेतान्वृष्णिपाण्डवान् ॥
02-036-015a	इति सर्वान्समुत्साह्य राजस्तांश्चेदिपुंगवः ।
02-036-015c	यज्ञोपघाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः ॥

02-037-001 वैशंपायन उवाच

02-037-001a	ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम् ।
02-037-001c	रोषात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः ॥

- 02-037-002a भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं वृद्धं कुरुपितामहम् ।
 02-037-002c बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा ॥
 02-037-003a असौ रोषात्प्रचलितो महान्नृपतिसागरः ।
 02-037-003c अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 02-037-004a यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत् ।
 02-037-004c यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ॥
 02-037-005a इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
 02-037-005c उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ॥
 02-037-006a मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति ।
 02-037-006c शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ॥
 02-037-007a प्रसुप्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः ।
 02-037-007c भषेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ॥
 02-037-008a वृष्णि सिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः ।
 02-037-008c भषन्ते तात संक्रुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ॥
 02-037-009a न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः ।
 02-037-009c तेन सिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुंगवः ॥
 02-037-010a पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः ।
 02-037-010c सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् ॥
 02-037-011a नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यधोक्षजः ।
 02-037-011c यदस्य शिशुपालस्थं तेजस्तिष्ठति भारत ॥
 02-037-012a विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
 02-037-012c चेदिराजस्य कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥
 02-037-013a आदातुं हि नरव्याघ्रो यं यमिच्छत्ययं यदा ।
 02-037-013c तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा ॥
 02-037-014a चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः ।
 02-037-014c प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर ॥
 02-037-015a इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः ।
 02-037-015c भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत ॥

02-038-001 शिशुपाल उवाच

- 02-038-001a विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान् ।
 02-038-001c न व्यपत्रपसे कस्माद्वृद्धः सन्कुलपांसनः ॥

02-038-002a	युक्तमेतत्तृतीयायां प्रकृतौ वर्तता त्वया ।
02-038-002c	वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकुरुत्तमः ॥
02-038-003a	नावि नौरिव संबद्धा यथान्धो वान्धमन्वियात् ।
02-038-003c	तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ॥
02-038-004a	पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः ।
02-038-004c	त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ॥
02-038-005a	अवलिप्तस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः ।
02-038-005c	कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ॥
02-038-006a	यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतरैर्नरैः ।
02-038-006c	तमिमं ज्ञानवृद्धः सन्नोपं संस्तोतुमिच्छसि ॥
02-038-007a	यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम् ।
02-038-007c	तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ॥
02-038-008a	चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम् ।
02-038-008c	पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ॥
02-038-009a	वल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः ।
02-038-009c	तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ॥
02-038-010a	भुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि ।
02-038-010c	इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः ॥
02-038-011a	यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमन्नं बलीयसः ।
02-038-011c	स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ॥
02-038-012a	न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम् ।
02-038-012c	यद्वक्ष्ये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम ॥
02-038-013a	स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्ब्राह्मणेषु च ।
02-038-013c	यस्य चान्नानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः ॥
02-038-014a	इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा ।
02-038-014c	भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते ॥
02-038-015a	ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम ।
02-038-015c	अजानत इवाख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम ॥
02-038-015e	गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति ॥
02-038-016a	असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः ।
02-038-016c	संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः ॥

02-038-016e	एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् ॥
02-038-017a	न गाथा गाथिनं शास्ति बहु चेदपि गायति ।
02-038-017c	प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥
02-038-018a	नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः ।
02-038-018c	अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीष्यते ॥
02-038-019a	येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः ।
02-038-019c	धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादवप्लुतः ॥
02-038-020a	को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्ज्ञानवतां वरः ।
02-038-020c	कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता ॥
02-038-021a	अन्यकामा हि धर्मज्ञ कन्यका प्राज्ञमानिना ।
02-038-021c	अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहृता त्वया ॥
02-038-022a	यां त्वयापहृतां भीष्म कन्यां नैषितवान्नृपः ।
02-038-022c	भ्राता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः ॥
02-038-023a	दारयोर्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः ।
02-038-023c	तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि ॥
02-038-024a	न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा ।
02-038-024c	यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीबत्वाद्वा न संशयः ॥
02-038-025a	न त्वहं तव धर्मज्ञ पश्याम्युपचयं क्वचित् ।
02-038-025c	न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममब्रुवन् ॥
02-038-026a	इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ।
02-038-026c	सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥
02-038-027a	व्रतोपवासैर्बहुभिः कृतं भवति भीष्म यत् ।
02-038-027c	सर्वं तदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् ॥
02-038-028a	सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात् ।
02-038-028c	हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् ॥
02-038-029a	एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा ।
02-038-029c	भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः ॥
02-038-030a	वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्धंसोऽभवत्पुरा ।
02-038-030c	धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणः सोऽनुशास्ति ह ॥
02-038-031a	धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल ।
02-038-031c	पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ॥

02-038-032a	अथास्य भक्ष्यमाजहुः समुद्रजलचारिणः ।
02-038-032c	अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ॥
02-038-033a	तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः ।
02-038-033c	समुद्राम्भस्यमोदन्त चरन्तो भीष्म पक्षिणः ॥
02-038-034a	तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत् ।
02-038-034c	स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ॥
02-038-035a	ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वण्डेष्वण्डजोऽपरः ।
02-038-035c	अशङ्कत महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दर्श ह ॥
02-038-036a	ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्बिषम् ।
02-038-036c	तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ॥
02-038-037a	ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः ।
02-038-037c	निजघ्नुस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरूद्वह ॥
02-038-038a	ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः ।
02-038-038c	निहन्युर्भीष्म संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमिवाण्डजम् ॥
02-038-039a	गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
02-038-039c	भीष्म यां तां च ते सम्यक्कथयिष्यामि भारत ॥
02-038-040a	अन्तरात्मनि विनिहिते; रौषि पत्ररथ वितथम् ।
02-038-040c	अण्डभक्षणमशुचि ते; कर्म वाचमतिशयते ॥

02-039-001 शिशुपाल उवाच

02-039-001a	स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः ।
02-039-001c	योऽनेन युद्धं नेयेष दासोऽयमिति संयुगे ॥
02-039-002a	केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा ।
02-039-002c	भीमसेनार्जुनाभ्यां च कस्तत्साधिवति मन्यते ॥
02-039-003a	अद्वारेण प्रविष्टेन छद्मना ब्रह्मवादिना ।
02-039-003c	दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ॥
02-039-004a	येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता ।
02-039-004c	नैषितं पाद्यमस्मै तद्दातुमग्रे दुरात्मने ॥
02-039-005a	भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः ।
02-039-005c	जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ॥
02-039-006a	यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्खं मन्यसे ।
02-039-006c	कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ॥

02-039-007a इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया ।
02-039-007c अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्विति ॥
02-039-008a अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत ।
02-039-008c स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ॥

02-039-009 वैशंपायन उवाच

02-039-009a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु ।
02-039-009c चुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ॥
02-039-010a तस्य पद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते ।
02-039-010c भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥
02-039-011a त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
02-039-011c ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥
02-039-012a दन्तान्संदशतस्तस्य कोपाद्ददृशुराननम् ।
02-039-012c युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥
02-039-013a उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम् ।
02-039-013c भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः ॥
02-039-014a तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत ।
02-039-014c गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः ॥
02-039-015a नातिचक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः ।
02-039-015c समुद्धूतो घनापाये वेलामिव महोदधिः ॥
02-039-016a शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने नराधिप ।
02-039-016c नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥
02-039-017a उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः ।
02-039-017c न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
02-039-018a प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यं चेदिराजः प्रतापवान् ।
02-039-018c भीमसेनमतिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् ॥
02-039-019a मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः ।
02-039-019c मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतंगमिव वह्निना ॥
02-039-020a ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः ।
02-039-020c भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः ॥

02-040-001 भीष्म उवाच

02-040-001a	चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः ।
02-040-001c	रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥
02-040-002a	तेनास्य मातापितरौ त्रेसतुस्तौ सबान्धवौ ।
02-040-002c	वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् ॥
02-040-003a	ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम् ।
02-040-003c	चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ॥
02-040-004a	एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः ।
02-040-004c	तस्मादस्मान्न भेतव्यमव्यग्रः पाहि वै शिशुम् ॥
02-040-005a	न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः ।
02-040-005c	मृत्युर्हन्तास्य शस्त्रेण स चोत्पन्नो नराधिप ॥
02-040-006a	संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः ।
02-040-006c	पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ॥
02-040-007a	येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति ।
02-040-007c	प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ॥
02-040-008a	श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ।
02-040-008c	अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ॥
02-040-009a	येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ ।
02-040-009c	पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥
02-040-010a	तृतीयमेतद्बालस्य ललाटस्थं च लोचनम् ।
02-040-010c	निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ॥
02-040-011a	त्र्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम् ।
02-040-011c	धरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यगच्छन्दिदृक्षवः ॥
02-040-012a	तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथार्हं स महीपतिः ।
02-040-012c	एकैकस्य नृपस्याङ्के पुत्रमारोपयत्तदा ॥
02-040-013a	एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम् ।
02-040-013c	शिशुरङ्के समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् ॥
02-040-014a	ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ ।
02-040-014c	यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा ॥
02-040-015a	अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान् ।
02-040-015c	कुशलानामयं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ ॥
02-040-016a	अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः ।

- 02-040-016c पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् ॥
 02-040-017a न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकावुभौ ।
 02-040-017c पेततुस्तच्च नयनं निममज्ज ललाटजम् ॥
 02-040-018a तद्दृष्ट्वा व्यथिता त्रस्ता वरं कृष्णमयाचत ।
 02-040-018c ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज ॥
 02-040-019a त्वं ह्यार्तानां समाश्वासो भीतानामभयंकरः ।
 02-040-019c पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः ॥
 02-040-020a ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः ।
 02-040-020c शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव ॥
 02-040-021a एवमुक्ता ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम् ।
 02-040-021c शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वं महाबल ॥

02-040-022 कृष्ण उवाच

- 02-040-022a अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः ।
 02-040-022c पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥

02-040-023 भीष्म उवाच

- 02-040-023a एवमेष नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः ।
 02-040-023c त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः ॥

02-041-001 भीष्म उवाच

- 02-041-001a नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम् ।
 02-041-001c नूनमेष जगद्धर्तुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः ॥
 02-041-002a को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः ।
 02-041-002c क्षेप्तुं दैवपरीतात्मा यथैष कुलपांसनः ॥
 02-041-003a एष ह्यस्य महाबाहो तेजोंशश्च हरेर्ध्रुवम् ।
 02-041-003c तमेव पुनरादातुमिच्छत्पृथुयशा हरिः ॥
 02-041-004a येनैष कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट् ।
 02-041-004c गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ॥

02-041-005 वैशंपायन उवाच

- 02-041-005a ततो न ममृषे चैद्यस्तद्धीष्मवचनं तदा ।
 02-041-005c उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ॥

02-041-006	शिशुपाल उवाच
02-041-006a	द्विषतां नोऽस्तु भीष्मैष प्रभावः केशवस्य यः ।
02-041-006c	यस्य संस्तववक्ता त्वं बन्दिवत्सततोत्थितः ॥
02-041-007a	संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा ।
02-041-007c	यदि संस्तौषि राजस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ॥
02-041-008a	दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम् ।
02-041-008c	जायमानेन येनेयमभवद्धारिता मही ॥
02-041-009a	वङ्गाङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले ।
02-041-009c	स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ॥
02-041-010a	द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ ।
02-041-010c	स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ ॥
02-041-011a	ययोरन्यतरो भीष्म संक्रुद्धः सचराचराम् ।
02-041-011c	इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ॥
02-041-012a	द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम् ।
02-041-012c	अश्वत्थाम्नस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि ॥
02-041-013a	शल्य्यादीनपि कस्मात्त्वं न स्तौषि वसुधाधिपान् ।
02-041-013c	स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा ॥
02-041-014a	किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्वृद्धानां त्वया नृप ।
02-041-014c	पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् ॥
02-041-015a	आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः ।
02-041-015c	अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥
02-041-016a	यदस्तव्यमिमं शश्वन्मोहात्संस्तौषि भक्तितः ।
02-041-016c	केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते ॥
02-041-017a	कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि ।
02-041-017c	समावेशयसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया ॥
02-041-018a	अथ वैषा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत ।
02-041-018c	मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥
02-041-019a	भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे ।
02-041-019c	भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ॥
02-041-020a	मा साहसमितीदं सा सततं वाशते किल ।
02-041-020c	साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते ॥

02-041-021a	सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखात्सिंहस्य खादतः ।
02-041-021c	दन्तान्तरविलग्नं यत्तदादत्तेऽल्पचेतना ॥
02-041-022a	इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
02-041-022c	तद्वत्त्वमप्यधर्मज्ञ सदा वाचः प्रभाषसे ॥
02-041-023a	इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवस्यसंशयम् ।
02-041-023c	लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ॥

02-041-024 वैशंपायन उवाच

02-041-024a	ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः ।
02-041-024c	उवाचेदं वचो राजंश्चेदिराजस्य शृण्वतः ॥
02-041-025a	इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम् ।
02-041-025c	योऽहं न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् ॥
02-041-026a	एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संचुक्रुधुर्नृपाः ।
02-041-026c	केचिज्जहृषिरे तत्र केचिद्धीष्मं जगर्हिरे ॥
02-041-027a	केचिदूचुर्महेष्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः ।
02-041-027c	पापोऽवलिप्तो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽर्हति क्षमाम् ॥
02-041-028a	हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः ।
02-041-028c	सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दह्यतां वा कटाग्निना ॥
02-041-029a	इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः ।
02-041-029c	उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् ॥
02-041-030a	उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं समुपलक्षये ।
02-041-030c	यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ॥
02-041-031a	पशुवद्धातनं वा मे दहनं वा कटाग्निना ।
02-041-031c	क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ॥
02-041-032a	एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः ।
02-041-032c	यस्य वस्त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ॥
02-041-033a	कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम् ।
02-041-033c	यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ॥

02-042-001 वैशंपायन उवाच

02-042-001a	ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः ।
02-042-001c	युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह ॥

02-042-002a	आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन ।
02-042-002c	यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः ॥
02-042-003a	सह त्वया हि मे वध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्वथा ।
02-042-003c	नृपतीन्समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः ॥
02-042-004a	ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम् ।
02-042-004c	अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः ॥
02-042-004e	इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्थौ गर्जन्नमर्षणः ॥
02-042-005a	एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः ।
02-042-005c	उवाच पार्थिवान्सर्वास्तत्समक्षं च पाण्डवान् ॥
02-042-006a	एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः ।
02-042-006c	सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम् ॥
02-042-007a	प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत् ।
02-042-007c	अदहद्द्वारकामेष स्वस्त्रीयः सन्नराधिपाः ॥
02-042-008a	क्रीडतो भोजराजन्यानेष रैवतके गिरौ ।
02-042-008c	हत्वा बद्ध्वा च तान्सर्वानुपायात्स्वपुरं पुरा ॥
02-042-009a	अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम् ।
02-042-009c	पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ॥
02-042-010a	सौवीरान्प्रतिपत्तौ च बभ्रोरेष यशस्विनः ।
02-042-010c	भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम् ॥
02-042-011a	एष मायाप्रतिच्छन्नः करूषार्थं तपस्विनीम् ।
02-042-011c	जहार भद्रां वैशालीं मातुलस्य नृशंसकृत् ॥
02-042-012a	पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम् ।
02-042-012c	दिष्ट्या त्विदं सर्वराज्ञां संनिधावद्य वर्तते ॥
02-042-013a	पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम् ।
02-042-013c	कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत ॥
02-042-014a	इमं त्वस्य न शक्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम् ।
02-042-014c	अवलेपाद्वधार्हस्य समग्रे राजमण्डले ॥
02-042-015a	रुक्मिण्यामस्य मूढस्य प्रार्थनासीन्मुमूर्षतः ।
02-042-015c	न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतिं यथा ॥
02-042-016a	एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः ।
02-042-016c	वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् ॥

02-042-017a	ततस्तद्वचनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान् ।
02-042-017c	जहास स्वनवद्भासं प्रहस्येदमुवाच ह ॥
02-042-018a	मत्पूर्वां रुक्मिणीं कृष्ण संसत्सु परिकीर्तयन् ।
02-042-018c	विशेषतः पार्थिवेषु ब्रीडां न कुरुषे कथम् ॥
02-042-019a	मन्यमानो हि कः सत्सु पुरुषः परिकीर्तयेत् ।
02-042-019c	अन्यपूर्वां स्त्रियं जातु त्वदन्यो मधुसूदन ॥
02-042-020a	क्षम वा यदि ते श्रद्धा मा वा कृष्ण मम क्षम ।
02-042-020c	क्रुद्धाद्वापि प्रसन्नाद्वा किं मे त्वत्तो भविष्यति ॥
02-042-021a	तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः ।
02-042-021c	व्यपाहरच्छिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः ॥
02-042-021e	स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः ॥
02-042-022a	ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्रं ददृशुर्नृपाः ।
02-042-022c	उत्पतन्तं महाराज गगनादिव भास्करम् ॥
02-042-023a	ततः कमलपत्राक्षं कृष्णं लोकनमस्कृतम् ।
02-042-023c	ववन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप ॥
02-042-024a	तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः ।
02-042-024c	यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम् ॥
02-042-025a	अनभ्रे प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताशनिः ।
02-042-025c	कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुंधरा ॥
02-042-026a	ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किंचन ।
02-042-026c	अतीतवाक्पथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम् ॥
02-042-027a	हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपीषन्नमर्षिताः ।
02-042-027c	अपरे दशनैरोष्ठानदशनक्रोधमूर्छिताः ॥
02-042-028a	रहस्तु केचिद्वाष्ण्यं प्रशशंसुर्नराधिपाः ।
02-042-028c	केचिदेव तु संरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् ॥
02-042-029a	प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः ।
02-042-029c	ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः ॥
02-042-030a	पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातृन्सत्कारेण महीपतिम् ।
02-042-030c	दमघोषात्मजं वीरं संसाधयत मा चिरम् ॥
02-042-030e	तथा च कृतवन्तस्ते भ्रातुर्वै शासनं तदा ॥
02-042-031a	चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतिम् ।

02-042-031c	अभ्यषिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः ॥
02-042-032a	ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान् ।
02-042-032c	यूनां प्रीतिकरो राजन्संबभौ विपुलौजसः ॥
02-042-033a	शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान् ।
02-042-033c	अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च केशवेन सुरक्षितः ॥
02-042-034a	समापयामास च तं राजसूयं महाक्रतुम् ।
02-042-034c	तं तु यज्ञं महाबाहुरा समाप्तेर्जनार्दनः ॥
02-042-034e	ररक्ष भगवाञ्शौरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥
02-042-035a	ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
02-042-035c	समस्तं पार्थिवं क्षत्रमभिगम्येदमब्रवीत् ॥
02-042-036a	दिष्ट्या वर्धसि धर्मज्ञ साम्राज्यं प्राप्तवान्विभो ।
02-042-036c	आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया ॥
02-042-036e	कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च सुमहान्कृतः ॥
02-042-037a	आपृच्छामो नरव्याघ्र सर्वकामैः सुपूजिताः ।
02-042-037c	स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
02-042-038a	श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-042-038c	यथार्हं पूज्य नृपतीन्भ्रातृन्सर्वानुवाच ह ॥
02-042-039a	राजानः सर्व एवैते प्रीत्यास्मान्समुपागताः ।
02-042-039c	प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छय परंतपाः ॥
02-042-039e	तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ॥
02-042-040a	भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः ।
02-042-040c	यथार्हं नृपमुख्यांस्तानेकैकं समनुव्रजन् ॥
02-042-041a	विराटमन्वयात्तूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
02-042-041c	धनंजयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः ॥
02-042-042a	भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः ।
02-042-042c	द्रोणं च ससुतं वीरं सहदेवो महारथः ॥
02-042-043a	नकुलः सुबलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात् ।
02-042-043c	द्रौपदेयाः ससौभद्राः पार्वतीयान्महीपतीन् ॥
02-042-044a	अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः ।
02-042-044c	एवं संपूजितास्ते वै जग्मुर्विप्राश्च सर्वशः ॥
02-042-045a	गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ ।

02-042-045c	युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् ॥
02-042-046a	आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन ।
02-042-046c	राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्या त्वं प्राप्तवानसि ॥
02-042-047a	तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराणमधुसूदनम् ।
02-042-047c	तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तवानस्मि वै क्रतुम् ॥
02-042-048a	समस्तं पार्थिवं क्षत्रं त्वत्प्रसादाद्वशानुगम् ।
02-042-048c	उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपस्थितम् ॥
02-042-049a	न वयं त्वामृते वीर रंस्यामेह कथंचन ।
02-042-049c	अवश्यं चापि गन्तव्या त्वया द्वारवती पुरी ॥
02-042-050a	एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान् ।
02-042-050c	अभिगम्याब्रवीत्प्रीतः पृथां पृथुयशा हरिः ॥
02-042-051a	साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य पितृष्वसः ।
02-042-051c	सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि ॥
02-042-052a	अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे ।
02-042-052c	सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः ॥
02-042-053a	निष्क्रम्यान्तःपुराच्चैव युधिष्ठिरसहायवान् ।
02-042-053c	स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥
02-042-054a	ततो मेघवरप्रख्यं स्यन्दनं वै सुकल्पितम् ।
02-042-054c	योजयित्वा महाराज दारुकः प्रत्युपस्थितः ॥
02-042-055a	उपस्थितं रथं दृष्ट्वा ताक्ष्यप्रवरकेतनम् ।
02-042-055c	प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह्य महामनाः ॥
02-042-055e	प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम् ॥
02-042-056a	तं पद्भ्यामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-042-056c	भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्वासुदेवं महाबलम् ॥
02-042-057a	ततो मुहूर्तं संगृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः ।
02-042-057c	अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
02-042-058a	अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशां पते ।
02-042-058c	पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाण्डजाः ॥
02-042-058e	बान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥
02-042-059a	कृत्वा परस्परेणैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ ।
02-042-059c	अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः स्वगृहान्प्रति ॥

02-042-060a	गते द्वारवतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप ।
02-042-060c	एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः ॥
02-042-060e	तस्यां सभायां दिव्यायामूषतुस्तौ नरर्षभौ ॥
02-043-001	वैशंपायन उवाच
02-043-001a	वसन्दुर्योधनस्तस्यां सभायां भरतर्षभ ।
02-043-001c	शनैर्ददर्श तां सर्वां सभां शकुनिना सह ॥
02-043-002a	तस्यां दिव्यानभिप्रायान्ददर्श कुरुनन्दनः ।
02-043-002c	न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागसाह्वये ॥
02-043-003a	स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः ।
02-043-003c	स्फाटिकं तलमासाद्य जलमित्यभिशङ्कया ॥
02-043-004a	स्ववस्त्रोत्कर्षणं राजा कृतवान्बुद्धिमोहितः ।
02-043-004c	दुर्मना विमुखश्चैव परिचक्राम तां सभाम् ॥
02-043-005a	ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभिताम् ।
02-043-005c	वापीं मत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापतज्जले ॥
02-043-006a	जले निपतितं दृष्ट्वा किंकरा जहसुर्भृशम् ।
02-043-006c	वासांसि च शुभान्यस्मै प्रददू राजशासनात् ॥
02-043-007a	तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।
02-043-007c	अर्जुनश्च यमौ चोभौ सर्वे ते प्राहसंस्तदा ॥
02-043-008a	नामर्षयत्ततस्तेषामवहासममर्षणः ।
02-043-008c	आकारं रक्षमाणस्तु न स तान्समुदैक्षत ॥
02-043-009a	पुनर्वसनमुत्क्षिप्य प्रतरिष्यन्निव स्थलम् ।
02-043-009c	आरुरोह ततः सर्वे जहसुस्ते पुनर्जनाः ॥
02-043-010a	द्वारं च विवृताकारं ललाटेन समाहनत् ।
02-043-010c	संवृतं चेति मन्वानो द्वारदेशादुपारमत् ॥
02-043-011a	एवं प्रलम्भान्विविधान्प्राप्य तत्र विशां पते ।
02-043-011c	पाण्डवेयाभ्यनुज्ञातस्ततो दुर्योधनो नृपः ॥
02-043-012a	अप्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रतौ ।
02-043-012c	प्रेक्ष्य तामद्भुतामृद्धिं जगाम गजसाह्वयम् ॥
02-043-013a	पाण्डवश्रीप्रतप्तस्य ध्यानग्लानस्य गच्छतः ।
02-043-013c	दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत ॥
02-043-014a	पार्थान्सुमनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान् ।

02-043-014c	कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरूद्वह ॥
02-043-015a	महिमानं परं चापि पाण्डवानां महात्मनाम् ।
02-043-015c	दुर्योधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत ॥
02-043-016a	स तु गच्छन्ननेकाग्रः सभामेवानुचिन्तयन् ।
02-043-016c	श्रियं च तामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः ॥
02-043-017a	प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनस्तदा ।
02-043-017c	नाभ्यभाषत्सुबलजं भाषमाणं पुनः पुनः ॥
02-043-018a	अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभाषत ।
02-043-018c	दुर्योधन कुतोमूलं निःश्वसन्निव गच्छसि ॥
02-043-019	दुर्योधन उवाच
02-043-019a	दृष्ट्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां युधिष्ठिरवशानुगाम् ।
02-043-019c	जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः ॥
02-043-020a	तं च यज्ञं तथाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल ।
02-043-020c	यथा शक्रस्य देवेषु तथाभूतं महाद्युते ॥
02-043-021a	अमर्षेण सुसंपूर्णो दह्यमानो दिवानिशम् ।
02-043-021c	शुचिशुक्रागमे काले शुष्ये तोयमिवाल्पकम् ॥
02-043-022a	पश्य सात्वतमुख्येन शिशुपालं निपातितम् ।
02-043-022c	न च तत्र पुमानासीत्कश्चित्तस्य पदानुगः ॥
02-043-023a	दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोत्थेन वह्निना ।
02-043-023c	क्षान्तवन्तोऽपराधं तं को हि तं क्षन्तुमर्हति ॥
02-043-024a	वासुदेवेन तत्कर्म तथायुक्तं महत्कृतम् ।
02-043-024c	सिद्धं च पाण्डवेयानां प्रतापेन महात्मनाम् ॥
02-043-025a	तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपा नृपम् ।
02-043-025c	उपतिष्ठन्ति कौन्तेयं वैश्या इव करप्रदाः ॥
02-043-026a	श्रियं तथाविधां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे ।
02-043-026c	अमर्षवशमापन्नो दह्येऽहमतथोचितः ॥
02-043-027a	वह्निमेव प्रवेक्ष्यामि भक्षयिष्यामि वा विषम् ।
02-043-027c	अपो वापि प्रवेक्ष्यामि न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ॥
02-043-028a	को हि नाम पुमाँल्लोके मर्षयिष्यति सत्त्ववान् ।
02-043-028c	सपत्नानृध्यतो दृष्ट्वा हानिमात्मन एव च ॥
02-043-029a	सोऽहं न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि ।

02-043-029c	योऽहं तां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमागताम् ॥
02-043-030a	ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमत्तां च तादृशीम् ।
02-043-030c	यज्ञं च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ॥
02-043-031a	अशक्तश्चैक एवाहं तामाहर्तुं नृपश्रियम् ।
02-043-031c	सहायांश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्तये ॥
02-043-032a	दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
02-043-032c	दृष्ट्वा कुन्तीसुते शुभ्रां श्रियं तामाहृतां तथा ॥
02-043-033a	कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौबल ।
02-043-033c	तच्च सर्वमतिक्रम्य स वृद्धोऽप्स्विव पङ्कजम् ॥
02-043-034a	तेन दैवं परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
02-043-034c	धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्धन्ति नित्यशः ॥
02-043-035a	सोऽहं श्रियं च तां दृष्ट्वा सभां तां च तथाविधाम् ।
02-043-035c	रक्षिभिश्चावहासं तं परितप्ये यथाग्निना ॥
02-043-036a	स मामभ्यनुजानीहि मातुलाद्य सुदुःखितम् ।
02-043-036c	अमर्षं च समाविष्टं धृतराष्ट्रे निवेदय ॥

02-044-001

शकुनिरुवाच

02-044-001a	दुर्योधन न तेऽमर्षः कार्यः प्रति युधिष्ठिरम् ।
02-044-001c	भागधेयानि हि स्वानि पाण्डवा भुञ्जते सदा ॥
02-044-002a	अनेकैरभ्युपायैश्च त्वयारब्धाः पुरासकृत् ।
02-044-002c	विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्कृताः ॥
02-044-003a	तैर्लब्धा द्रौपदी भार्या द्रुपदश्च सुतैः सह ।
02-044-003c	सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥
02-044-004a	लब्धश्च नाभिभूतोऽर्थः पित्र्योऽशः पृथिवीपते ।
02-044-004c	विवृद्धस्तेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ॥
02-044-005a	धनंजयेन गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।
02-044-005c	लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ॥
02-044-006a	तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण चात्मनः ।
02-044-006c	कृता वशे महीपालास्तत्र का परिदेवना ॥
02-044-007a	अग्निदाहान्मयं चापि मोक्षयित्वा स दानवम् ।
02-044-007c	सभां तां कारयामास सव्यसाची परंतपः ॥
02-044-008a	तेन चैव मयेनोक्ताः किंकरा नाम राक्षसाः ।

- 02-044-008c वहन्ति तां सभां भीमास्तत्र का परिदेवना ॥
 02-044-009a यच्चासहायतां राजन्नुक्तवानसि भारत ।
 02-044-009c तन्मिथ्या भ्रातरो हीमे सहायास्ते महारथाः ॥
 02-044-010a द्रोणस्तव महेष्वासः सह पुत्रेण धीमता ।
 02-044-010c सूतपुत्रश्च राधेयो गौतमश्च महारथः ॥
 02-044-011a अहं च सह सोदर्यैः सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।
 02-044-011c एतैस्त्वं सहितः सर्वैर्जय कृत्स्नां वसुंधराम् ॥

02-044-012 दुर्योधन उवाच

- 02-044-012a त्वया च सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ।
 02-044-012c एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे ॥
 02-044-013a एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति मही मम ।
 02-044-013c सर्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना ॥

02-044-014 शकुनिरुवाच

- 02-044-014a धनंजयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः ।
 02-044-014c नकुलः सहदेवश्च द्रुपदश्च सहात्मजैः ॥
 02-044-015a नैते युधि बलाज्जेतुं शक्याः सुरगणैरपि ।
 02-044-015c महारथा महेष्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
 02-044-016a अहं तु तद्विजानामि विजेतुं येन शक्यते ।
 02-044-016c युधिष्ठिरं स्वयं राजंस्तन्निबोध जुषस्व च ॥

02-044-017 दुर्योधन उवाच

- 02-044-017a अप्रमादेन सुहृदामन्येषां च महात्मनाम् ।
 02-044-017c यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाचक्ष्व मातुल ॥

02-044-018 शकुनिरुवाच

- 02-044-018a द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
 02-044-018c समाहूतश्च राजेन्द्रो न शक्यति निवर्तितुम् ॥
 02-044-019a देवने कुशलश्चाहं न मेऽस्ति सदृशो भुवि ।
 02-044-019c त्रिषु लोकेषु कौन्तेयं तं त्वं द्यूते समाह्वय ॥
 02-044-020a तस्याक्षकुशलो राजन्नादास्येऽहमसंशयम् ।
 02-044-020c राज्यं श्रियं च तां दीप्तां त्वदर्थं पुरुषर्षभ ॥

02-044-021a

इदं तु सर्वं त्वं राज्ञे दुर्योधन निवेदय ।

02-044-021c

अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तं न संशयः ॥

02-044-022

दुर्योधन उवाच

02-044-022a

त्वमेव कुरुमुख्याय धृतराष्ट्राय सौबल ।

02-044-022c

निवेदय यथान्यायं नाहं शक्ष्ये निशंसितुम् ॥

02-045-001

वैशंपायन उवाच

02-045-001a

अनुभूय तु राज्ञस्तं राजसूयं महाक्रतुम् ।

02-045-001c

युधिष्ठिरस्य नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः ॥

02-045-002a

प्रियकृन्मतमाज्ञाय पूर्वं दुर्योधनस्य तत् ।

02-045-002c

प्रज्ञाचक्षुषमासीनं शकुनिः सौबलस्तदा ॥

02-045-003a

दुर्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।

02-045-003c

उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

02-045-004a

दुर्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः ।

02-045-004c

दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्धि भरतर्षभ ॥

02-045-005a

न वै परीक्षसे सम्यगसह्यं शत्रुसंभवम् ।

02-045-005c

ज्येष्ठपुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ॥

02-045-006

धृतराष्ट्र उवाच

02-045-006a

दुर्योधन कुतोमूलं भृशमार्तोऽसि पुत्रक ।

02-045-006c

श्रोतव्यश्चेन्मया सोऽर्थो ब्रूहि मे कुरुनन्दन ॥

02-045-007a

अयं त्वां शकुनिः प्राह विवर्णं हरिणं कृशम् ।

02-045-007c

चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्य तव संभवम् ॥

02-045-008a

ऐश्वर्यं हि महत्पुत्र त्वयि सर्वं समर्पितम् ।

02-045-008c

भ्रातरः सुहृदश्चैव नाचरन्ति तवाप्रियम् ॥

02-045-009a

आच्छादयसि प्रावारानश्वासि पिशितौदनम् ।

02-045-009c

आजानेया वहन्ति त्वां केनासि हरिणः कृशः ॥

02-045-010a

शयनानि महार्हाणि योषितश्च मनोरमाः ।

02-045-010c

गुणवन्ति च वेश्मानि विहाराश्च यथासुखम् ॥

02-045-011a

देवानामिव ते सर्वं वाचि बद्धं न संशयः ।

02-045-011c

स दीन इव दुर्धर्षः कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥

02-045-012

दुर्योधन उवाच

02-045-012a	अश्राम्याच्छादये चाहं यथा कुपुरुषस्तथा ।
02-045-012c	अमर्षं धारये चोग्रं तितिक्षन्कालपर्ययम् ॥
02-045-013a	अमर्षणः स्वाः प्रकृतीरभिभूय परे स्थिताः ।
02-045-013c	क्लेशान्मुमुक्षुः परजान्स वै पुरुष उच्यते ॥
02-045-014a	संतोषो वै श्रियं हन्ति अभिमानश्च भारत ।
02-045-014c	अनुक्रोशभये चोभे यैर्वृतो नाश्रुते महत् ॥
02-045-015a	न मामवति तद्भुक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
02-045-015c	ज्वलन्तीमिव कौन्तेये विवर्णकरणीं मम ॥
02-045-016a	सपत्नानृध्यतोऽऽत्मानं हीयमानं निशाम्य च ।
02-045-016c	अदृश्यामपि कौन्तेये स्थितां पश्यन्निवोद्यताम् ॥
02-045-016e	तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हरिणः कृशः ॥
02-045-017a	अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः ।
02-045-017c	त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ॥
02-045-018a	दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्रान्नमुत्तमम् ।
02-045-018c	भुञ्जते रुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥
02-045-019a	कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामारुणानि च ।
02-045-019c	काम्बोजः प्राहिणोत्तस्मै परार्ध्यानपि कम्बलान् ॥
02-045-020a	रथयोषिद्रवाश्वस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
02-045-020c	त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां शतानि विचरन्त्युत ॥
02-045-021a	पृथग्विधानि रत्नानि पार्थिवाः पृथिवीपते ।
02-045-021c	आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्राय भूरिशः ॥
02-045-022a	न क्वचिद्धि मया दृष्टस्तादृशो नैव च श्रुतः ।
02-045-022c	यादृग्धनागमो यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ॥
02-045-023a	अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शत्रोरहं नृप ।
02-045-023c	शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानोऽनिशं विभो ॥
02-045-024a	ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः ।
02-045-024c	त्रैखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-045-025a	कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान् ।
02-045-025c	एवं बलिं समादाय प्रवेशं लेभिरे ततः ॥
02-045-026a	यन्नैव मधु शक्राय धारयन्त्यमरस्त्रियः ।
02-045-026c	तदस्मै कांस्यमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः ॥

02-045-027a	शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुरत्नविभूषितम् ।
02-045-027c	दृष्ट्वा च मम तत्सर्वं ज्वररूपमिवाभवत् ॥
02-045-028a	गृहीत्वा तत्तु गच्छन्ति समुद्रौ पूर्वदक्षिणौ ।
02-045-028c	तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ ॥
02-045-029a	उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ।
02-045-029c	इदं चाद्भुतमत्रासीत्तन्मे निगदतः शृणु ॥
02-045-030a	पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां परिविष्यताम् ।
02-045-030c	स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छङ्खो ध्मायति नित्यशः ॥
02-045-031a	मुहुर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत ।
02-045-031c	उत्तमं शब्दमश्रौषं ततो रोमाणि मेऽहृषन् ॥
02-045-032a	पार्थिवैर्बहुभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः ।
02-045-032c	सर्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ॥
02-045-033a	यज्ञे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ।
02-045-033c	वैश्या इव महीपाला द्विजातिपरिवेषकाः ॥
02-045-034a	न सा श्रीदेवराजस्य यमस्य वरुणस्य वा ।
02-045-034c	गुह्यकाधिपतेर्वापि या श्री राजन्युधिष्ठिरे ॥
02-045-035a	तां दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहम् ।
02-045-035c	शान्तिं न परिगच्छामि दह्यमानेन चेतसा ॥

02-045-036 शकुनिरुवाच

02-045-036a	यामेतामुत्तमां लक्ष्मीं दृष्ट्वानसि पाण्डवे ।
02-045-036c	तस्याः प्राप्तावुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ॥
02-045-037a	अहमक्षेष्वाभिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत ।
02-045-037c	हृदयज्ञः पणज्ञश्च विशेषज्ञश्च देवने ॥
02-045-038a	द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
02-045-038c	आहूतश्चैष्यति व्यक्तं दीव्यावेत्याह्वयस्व तम् ॥

02-045-039 वैशंपायन उवाच

02-045-039a	एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्योधनस्तदा ।
02-045-039c	धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥
02-045-040a	अयमुत्सहते राजञ्जि श्रयमाहर्तुमक्षवित् ।
02-045-040c	द्यूतेन पाण्डुपुत्रस्य तदनुज्ञातुमर्हसि ॥

02-045-041 धृतराष्ट्र उवाच

- 02-045-041a क्षत्ता मन्त्री महाप्राज्ञः स्थितो यस्यास्मि शासने ।
 02-045-041c तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥
 02-045-042a स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितम् ।
 02-045-042c उभयोः पक्षयोर्युक्तं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ॥

02-045-043 दुर्योधन उवाच

- 02-045-043a निवर्तयिष्यति त्वासौ यदि क्षत्ता समेष्यति ।
 02-045-043c निवृत्ते त्वयि राजेन्द्र मरिष्येऽहमसंशयम् ॥
 02-045-044a स मयि त्वं मृते राजन्विदुरेण सुखी भव ।
 02-045-044c भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ॥

02-045-045 वैशंपायन उवाच

- 02-045-045a आर्तवाक्यं तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निशम्य सः ।
 02-045-045c धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमते स्थितः ॥
 02-045-046a स्थूणासहस्रैर्बृहतीं शतद्वारां सभां मम ।
 02-045-046c मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ॥
 02-045-047a ततः संस्तीर्य रत्नैस्तामक्षानावाप्य सर्वशः ।
 02-045-047c सुकृतां सुप्रवेशां च निवेदयत मे शनैः ॥
 02-045-048a दुर्योधनस्य शान्त्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः ।
 02-045-048c धृतराष्ट्रो महाराज प्राहिणोद्विदुराय वै ॥
 02-045-049a अपृष्ट्वा विदुरं ह्यस्य नासीत्कश्चिद्विनिश्चयः ।
 02-045-049c द्यूतदोषांश्च जानन्स पुत्रस्नेहादकृष्यत ॥
 02-045-050a तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान्कलिद्वारमुपस्थितम् ।
 02-045-050c विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ॥
 02-045-051a सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
 02-045-051c मूर्ध्ना प्रणम्य चरणाविदं वचनमब्रवीत् ॥
 02-045-052a नाभिनन्दामि ते राजन्व्यवसायमिमं प्रभो ।
 02-045-052c पुत्रैर्भेदो यथा न स्याद्द्यूतहेतोस्तथा कुरु ॥

02-045-053 धृतराष्ट्र उवाच

- 02-045-053a क्षत्तः पुत्रेषु पुत्रैर्मे कलहो न भविष्यति ।
 02-045-053c दिवि देवाः प्रसादं नः करिष्यन्ति न संशयः ॥

- 02-045-054a अशुभं वा शुभं वापि हितं वा यदि वाहितम् ।
 02-045-054c प्रवर्ततां सुहृद्द्यूतं दिष्टमेतन्न संशयः ॥
 02-045-055a मयि संनिहिते चैव भीष्मे च भरतर्षभे ।
 02-045-055c अनयो दैवविहितो न कथंचिद्भविष्यति ॥
 02-045-056a गच्छ त्वं रथमास्थाय हयैर्वातसमैर्जवे ।
 02-045-056c खाण्डवप्रस्थमद्यैव समानय युधिष्ठिरम् ॥
 02-045-057a न वार्यो व्यवसायो मे विदुरैतद्ब्रवीमि ते ।
 02-045-057c दैवमेव परं मन्ये येनैतदुपपद्यते ॥
 02-045-058a इत्युक्तो विदुरो धीमान्नैतदस्तीति चिन्तयन् ।
 02-045-058c आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ॥

02-046-001 जनमेजय उवाच

- 02-046-001a कथं समभवद्द्यूतं भ्रातृणां तन्महात्ययम् ।
 02-046-001c यत्र तद्व्यसनं प्राप्तं पाण्डवैर्मे पितामहैः ॥
 02-046-002a के च तत्र सभास्तारा राजानो ब्रह्मवित्तम ।
 02-046-002c के चैनमन्वमोदन्त के चैनं प्रत्यषेधयन् ॥
 02-046-003a विस्तरेणैतदिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ।
 02-046-003c मूलं ह्येतद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ॥

02-046-004 सूत उवाच

- 02-046-004a एवमुक्तस्तदा राज्ञा व्यासशिष्यः प्रतापवान् ।
 02-046-004c आचक्षे यथावृत्तं तत्सर्वं सर्ववेदवित् ॥

02-046-005 वैशंपायन उवाच

- 02-046-005a शृणु मे विस्तरेणेमां कथां भरतसत्तम ।
 02-046-005c भूय एव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः ॥
 02-046-006a विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 02-046-006c दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः ॥
 02-046-007a अलं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति ।
 02-046-007c न ह्यसौ सुमहाबुद्धिरहितं नो वदिष्यति ॥
 02-046-008a हितं हि परमं मन्ये विदुरो यत्प्रभाषते ।
 02-046-008c क्रियतां पुत्र तत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव ॥
 02-046-009a देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते ।

- 02-046-009c यत्प्राह शास्त्रं भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ॥
- 02-046-010a तद्वेद विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः ।
- 02-046-010c स्थितश्च वचने तस्य सदाहमपि पुत्रक ॥
- 02-046-011a विदुरो वापि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः ।
- 02-046-011c उद्धवो वा महाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितो नृप ॥
- 02-046-012a द्यूतेन तदलं पुत्र द्यूते भेदो हि दृश्यते ।
- 02-046-012c भेदे विनाशो राज्यस्य तत्पुत्र परिवर्जय ॥
- 02-046-013a पित्रा मात्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम् ।
- 02-046-013c प्राप्तस्त्वमसि तत्तात पितृपैतामहं पदम् ॥
- 02-046-014a अधीतवान्कृती शास्त्रे लालितः सततं गृहे ।
- 02-046-014c भ्रातृज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभनम् ॥
- 02-046-015a पृथग्जनैरलभ्यं यद्भोजनाच्छादनं परम् ।
- 02-046-015c तत्प्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥
- 02-046-016a स्फीतं राष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत् ।
- 02-046-016c नित्यमाज्ञापयन्भासि दिवि देवेश्वरो यथा ॥
- 02-046-017a तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम् ।
- 02-046-017c समुत्थितं दुःखतरं तन्मे शंसितुमर्हसि ॥
- 02-046-018 दुर्योधन उवाच**
- 02-046-018a अश्राम्याच्छादयामीति प्रपश्यन्पापपूरुषः ।
- 02-046-018c नामर्षं कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्मृतः ॥
- 02-046-019a न मां प्रीणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणा विभो ।
- 02-046-019c ज्वलितामिव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च विव्यथे ॥
- 02-046-020a सर्वा हि पृथिवीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगाम् ।
- 02-046-020c स्थिरोऽस्मि योऽहं जीवामि दुःखादेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 02-046-021a आवर्जिता इवाभान्ति निघ्नाश्चैत्रकिकौकुराः ।
- 02-046-021c कारस्करा लोहजङ्घा युधिष्ठिरनिवेशने ॥
- 02-046-022a हिमवत्सागरानूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा ।
- 02-046-022c अन्त्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने ॥
- 02-046-023a ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशां पते ।
- 02-046-023c युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिग्रहे ॥
- 02-046-024a उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्घहारिणाम् ।

02-046-024c	नादृश्यत परः प्रान्तो नापरस्तत्र भारत ॥
02-046-025a	न मे हस्तः समभवद्वसु तत्प्रतिगृह्णतः ।
02-046-025c	प्रातिष्ठन्त मयि श्रान्ते गृह्य दूराहतं वसु ॥
02-046-026a	कृतां बिन्दुसरोरत्नैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम् ।
02-046-026c	अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत ॥
02-046-027a	वस्त्रमुत्कर्षति मयि प्राहसत्स वृकोदरः ।
02-046-027c	शत्रोरृद्धिविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितम् ॥
02-046-028a	तत्र स्म यदि शक्तः स्यां पातयेयं वृकोदरम् ।
02-046-028c	सपत्नेनावहासो हि स मां दहति भारत ॥
02-046-029a	पुनश्च तादृशीमेव वापीं जलजशालिनीम् ।
02-046-029c	मत्वा शिलासमां तोये पतितोऽस्मि नराधिप ॥
02-046-030a	तत्र मां प्राहसत्कृष्णः पार्थेन सह सस्वनम् ।
02-046-030c	द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्व्यथयन्ती मनो मम ॥
02-046-031a	क्लिन्नवस्त्रस्य च जले किंकरा राजचोदिताः ।
02-046-031c	ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ॥
02-046-032a	प्रलम्भं च शृणुष्वान्यं गदतो मे नराधिप ।
02-046-032c	अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा ॥
02-046-032e	अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ॥
02-046-033a	तत्र मां यमजौ दूरादालोक्य ललितौ किल ।
02-046-033c	बाहुभिः परिगृह्णीतां शोचन्तौ सहितावुभौ ॥
02-046-034a	उवाच सहदेवस्तु तत्र मां विस्मयन्निव ।
02-046-034c	इदं द्वारमितो गच्छ राजन्निति पुनः पुनः ॥
02-046-035a	नामधेयानि रत्नानां पुरस्तान्न श्रुतानि मे ।
02-046-035c	यानि दृष्टानि मे तस्यां मनस्तपति तच्च मे ॥

02-047-001 दुर्योधन उवाच

02-047-001a	यन्मया पाण्डवानां तु दृष्टं तच्छृणु भारत ।
02-047-001c	आहतं भूमिपालैर्हि वसु मुख्यं ततस्ततः ॥
02-047-002a	न विन्दे दृढमात्मानं दृष्ट्वाहं तदरेर्धनम् ।
02-047-002c	फलतो भूमितो वापि प्रतिपद्यस्व भारत ॥
02-047-003a	ऐडांश्चैलान्वार्षदंशाञ्जातरूपपरिष्कृतान् ।
02-047-003c	प्रावाराजिनमुख्यांश्च काम्बोजः प्रददौ वसु ॥

02-047-004a	अश्वांस्तित्तिरिकल्माषांस्त्रिशतं शुकनासिकान् ।
02-047-004c	उष्ट्रवामीस्त्रिशतं च पुष्टाः पीलुशमीङ्गुदैः ॥
02-047-005a	गोवासना ब्राह्मणाश्च दासमीयाश्च सर्वशः ।
02-047-005c	प्रीत्यर्थं ते महाभागा धर्मराज्ञो महात्मनः ॥
02-047-005e	त्रिखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-047-006a	कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान् ।
02-047-006c	एवं बलिं प्रदायाथ प्रवेशं लेभिरे ततः ॥
02-047-007a	शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनाम् ।
02-047-007c	श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः ॥
02-047-007e	शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि राङ्कवान्यजिनानि च ॥
02-047-008a	बलिं च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः ।
02-047-008c	उपनिन्युर्महाराज हयान्गान्धारदेशजान् ॥
02-047-009a	इन्द्रकृष्टैर्वर्तयन्ति धान्यैर्नदीमुखैश्च ये ।
02-047-009c	समुद्रनिष्कुटे जाताः परिसिन्धु च मानवाः ॥
02-047-010a	ते वैरामाः पारदाश्च वङ्गाश्च कितवैः सह ।
02-047-010c	विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च ॥
02-047-011a	अजाविकं गोहिरण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु ।
02-047-011c	कम्बलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-047-012a	प्राग्य्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली ।
02-047-012c	यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः ॥
02-047-013a	आजानेयान्हयाञ्शीघ्रानादायानिलरंहसः ।
02-047-013c	बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठति वारितः ॥
02-047-014a	अश्मसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तत्सरूनसीन् ।
02-047-014c	प्राग्य्योतिषोऽथ तद्वत्त्वा भगदत्तोऽव्रजत्तदा ॥
02-047-015a	द्व्यक्षांस्त्र्यक्षाँल्ललाटाक्षान्नानादिग्भ्यः समागतान् ।
02-047-015c	औष्णीषाननिवासांश्च बाहुकान्पुरुषादकान् ॥
02-047-016a	एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान् ।
02-047-016c	बल्यर्थं ददतस्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु ॥
02-047-017a	इन्द्रगोपकवर्णाभाञ्शुकवर्णान्मनोजवान् ।
02-047-017c	तथैवेन्द्रायुधनिभान्संध्याभ्रसदृशानपि ॥
02-047-018a	अनेकवर्णानारण्यान्गृहीत्वाश्चान्मनोजवान् ।

02-047-018c	जातरूपमनर्घ्यं च ददुस्तस्यैकपादकाः ॥
02-047-019a	चीनान्हूणाञ्शकानोड्रान्पर्वतान्तरवासिनः ।
02-047-019c	वाष्णोयान्हारहूणांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा ॥
02-047-020a	न पारयाम्यभिगतान्विविधान्द्वारि वारितान् ।
02-047-020c	बल्यर्थं ददतस्तस्य नानारूपाननेकशः ॥
02-047-021a	कृष्णग्रीवान्महाकायात्रासभाञ्शतपातिनः ।
02-047-021c	आहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ॥
02-047-022a	प्रमाणरागस्पर्शाढ्यं बाह्लीचीनसमुद्भवम् ।
02-047-022c	और्णं च राङ्कवं चैव कीटजं पट्टजं तथा ॥
02-047-023a	कुट्टीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः ।
02-047-023c	श्लक्ष्णं वस्त्रमकार्पासमाविकं मृदु चाजिनम् ॥
02-047-024a	निशितांश्चैव दीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्चधान् ।
02-047-024c	अपरान्तसमुद्भूतांस्तथैव परशूञ्जितान् ॥
02-047-025a	रसान्गन्धांश्च विविधात्रत्नानि च सहस्रशः ।
02-047-025c	बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-047-026a	शकास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशाः शृङ्गिणो नराः ।
02-047-026c	महागमान्दूरगमान्गणितानर्बुदं हयान् ॥
02-047-027a	कोटिशश्चैव बहुशः सुवर्णं पद्मसंमितम् ।
02-047-027c	बलिमादाय विविधं द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-047-028a	आसनानि महार्हाणि यानानि शयनानि च ।
02-047-028c	मणिकाञ्चनचित्राणि गजदन्तमयानि च ॥
02-047-029a	रथांश्च विविधाकाराञ्जातरूपपरिष्कृतान् ।
02-047-029c	हयैर्विनीतैः संपन्नान्वैयाघ्रपरिवारणान् ॥
02-047-030a	विचित्रांश्च परिस्तोमात्रत्नानि च सहस्रशः ।
02-047-030c	नाराचानर्धनाराचाञ्शस्त्राणि विविधानि च ॥
02-047-031a	एतदत्त्वा महद्द्रव्यं पूर्वदेशाधिपो नृपः ।
02-047-031c	प्रविष्टो यज्ञसदनं पाण्डवस्य महात्मनः ॥

02-048-001 दुर्योधन उवाच

02-048-001a	दायं तु तस्मै विविधं शृणु मे गदतोऽनघ ।
02-048-001c	यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसंचयम् ॥
02-048-002a	मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम् ।

02-048-002c	ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते ॥
02-048-003a	खशा एकाशनाज्योहाः प्रदरा दीर्घवेणवः ।
02-048-003c	पशुपाश्च कुणिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ॥
02-048-004a	ते वै पिपीलिकं नाम वरदत्तं पिपीलिकैः ।
02-048-004c	जातरूपं द्रोणमेयमहार्षुः पुञ्जशो नृपाः ॥
02-048-005a	कृष्णाँल्ललामांश्चमराञ्शुक्लांश्चान्याञ्शशिप्रभान् ।
02-048-005c	हिमवत्पुष्पजं चैव स्वादु क्षौद्रं तथा बहु ॥
02-048-006a	उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं माल्यमम्बुभिः ।
02-048-006c	उत्तरादपि कैलासादोषधीः सुमहाबलाः ॥
02-048-007a	पार्वतीया बलिं चान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः ।
02-048-007c	अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-048-008a	ये परार्धे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः ।
02-048-008c	वारिषेणसमुद्रान्ते लोहित्यमभितश्च ये ॥
02-048-008e	फलमूलाशना ये च किराताश्चर्मवाससः ॥
02-048-009a	चन्दनागुरुकाष्ठानां भारान्कालीयकस्य च ।
02-048-009c	चर्मरत्नसुवर्णानां गन्धानां चैव राशयः ॥
02-048-010a	कैरातिकानामयुतं दासीनां च विशां पते ।
02-048-010c	आहृत्य रमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः ॥
02-048-011a	निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्चसम् ।
02-048-011c	बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-048-012a	कायव्या दरदा दार्वः शूरा वैयमकास्तथा ।
02-048-012c	औदुम्बरा दुर्विभागाः पारदा बाह्लिकैः सह ॥
02-048-013a	काश्मीराः कुन्दमानाश्च पौरका हंसकायनाः ।
02-048-013c	शिबित्रिगर्तयौधेया राजन्या मद्रकेकयाः ॥
02-048-014a	अम्बष्ठाः कौकुरास्ताक्षर्या वस्त्रपाः पल्लवैः सह ।
02-048-014c	वसातयः समौलेयाः सह क्षुद्रकमालवैः ॥
02-048-015a	शौण्डिकाः कुक्कुराश्चैव शकाश्चैव विशां पते ।
02-048-015c	अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च शानवत्या गयास्तथा ॥
02-048-016a	सुजातयः श्रेणिमन्तः श्रेयांसः शस्त्रपाणयः ।
02-048-016c	आहार्षुः क्षत्रिया वित्तं शतशोऽजातशत्रवे ॥
02-048-017a	वङ्गाः कलिङ्गपतयस्ताम्रलिप्ताः सपुण्ड्रकाः ।

02-048-017c	दुकूलं कौशिकं चैव पत्रोर्णं प्रावरानपि ॥
02-048-018a	तत्र स्म द्वारपालैस्ते प्रोच्यन्ते राजशासनात् ।
02-048-018c	कृतकाराः सुबलयस्ततो द्वारमवाप्स्यथ ॥
02-048-019a	ईषादन्तान्हेमकक्षान्पद्मवर्णान्कुथावृतान् ।
02-048-019c	शैलाभान्नित्यमत्तांश्च अभितः काम्यकं सरः ॥
02-048-020a	दत्त्वैकैको दशशतान्कुञ्जरान्कवचावृतान् ।
02-048-020c	क्षमावतः कुलीनांश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः ॥
02-048-021a	एते चान्ये च बहवो गणा दिग्भ्यः समागताः ।
02-048-021c	अन्यैश्चोपाहतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः ॥
02-048-022a	राजा चित्ररथो नाम गन्धर्वो वासवानुगः ।
02-048-022c	शतानि चत्वार्यददद्धयानां वातरंहसाम् ॥
02-048-023a	तुम्बुरुस्तु प्रमुदितो गन्धर्वो वाजिनां शतम् ।
02-048-023c	आम्रपत्रसवर्णानामददद्धेममालिनाम् ॥
02-048-024a	कृती तु राजा कौरव्य शूकराणां विशां पते ।
02-048-024c	अददद्गजरत्नानां शतानि सुबहून्यपि ॥
02-048-025a	विराटेन तु मत्स्येन बल्यर्थं हेममालिनाम् ।
02-048-025c	कुञ्जराणां सहस्रे द्वे मत्तानां समुपाहृते ॥
02-048-026a	पांशुराष्ट्राद्वसुदानो राजा षड्विंशतिं गजान् ।
02-048-026c	अश्वानां च सहस्रे द्वे राजन्काञ्चनमालिनाम् ॥
02-048-027a	जवसत्त्वोपपन्नानां वयःस्थानां नराधिप ।
02-048-027c	बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवेभ्यो न्यवेदयत् ॥
02-048-028a	यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि चतुर्दश ।
02-048-028c	दासानामयुतं चैव सदाराणां विशां पते ॥
02-048-029a	गजयुक्ता महाराज रथाः षड्विंशतिस्तथा ।
02-048-029c	राज्यं च कृत्स्नं पार्थेभ्यो यज्ञार्थं वै निवेदितम् ॥
02-048-030a	समुद्रसारं वैडूर्यं मुक्ताः शङ्खांस्तथैव च ।
02-048-030c	शतशश्च कुथांस्तत्र सिंहलाः समुपाहरन् ॥
02-048-031a	संवृता मणिचीरैस्तु श्यामास्ताम्रान्तलोचनाः ।
02-048-031c	तान्गृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥
02-048-032a	प्रीत्यर्थं ब्राह्मणाश्चैव क्षत्रियाश्च विनिर्जिताः ।
02-048-032c	उपाजहुर्विशश्चैव शूद्राः शुश्रूषवोऽपि च ॥

02-048-032e	प्रीत्या च बहुमानाच्च अभ्यगच्छन्युधिष्ठिरम् ॥
02-048-033a	सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यान्तजास्तथा ।
02-048-033c	नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिभिरागतैः ॥
02-048-033e	पर्यस्त इव लोकोऽयं युधिष्ठिरनिवेशने ॥
02-048-034a	उच्चावचानुपग्राहान्राजभिः प्रहितान्बहून् ।
02-048-034c	शत्रूणां पश्यतो दुःखान्मुमूर्षा मेऽद्य जायते ॥
02-048-035a	भृत्यास्तु ये पाण्डवानां तांस्ते वक्ष्यामि भारत ।
02-048-035c	येषामामं च पक्वं च संविधत्ते युधिष्ठिरः ॥
02-048-036a	अयुतं त्रीणि पद्मानि गजारोहाः सप्तादिनः ।
02-048-036c	स्थानामर्बुदं चापि पादाता बहवस्तथा ॥
02-048-037a	प्रमीयमाणमारब्धं पच्यमानं तथैव च ।
02-048-037c	विसृज्यमानं चान्यत्र पुण्याहस्वन एव च ॥
02-048-038a	नाभुक्तवन्तं नाहृष्टं नासुभिक्षं कथंचन ।
02-048-038c	अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने ॥
02-048-039a	अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः ।
02-048-039c	त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ॥
02-048-039e	सुप्रीताः परितुष्टाश्च तेऽप्याशंसन्त्यरिक्षयम् ॥
02-048-040a	दशान्यानि सहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
02-048-040c	भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ॥
02-048-041a	भुक्ताभुक्तं कृताकृतं सर्वमाकुब्जवामनम् ।
02-048-041c	अभुञ्जाना याज्ञसेनी प्रत्यवैक्षद्विशां पते ॥
02-048-042a	द्वौ करं न प्रयच्छेतां कुन्तीपुत्राय भारत ।
02-048-042c	वैवाहिकेन पाञ्चालाः सख्येनान्धकवृष्णयः ॥

02-049-001

दुर्योधन उवाच

02-049-001a	आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसंधा महाव्रताः ।
02-049-001c	पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदान्तावभृथाप्लुताः ॥
02-049-002a	धृतिमन्तो ह्रीनिषेधा धर्मात्मानो यशस्विनः ।
02-049-002c	मूर्धाभिषिक्तास्ते चैनं राजानः पर्युपासते ॥
02-049-003a	दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः ।
02-049-003c	आरण्या बहुसाहस्रा अपश्यं तत्र तत्र गाः ॥
02-049-004a	आजहुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत ।

02-049-004c	अभिषेकार्थमव्यग्रा भाण्डमुच्चावचं नृपाः ॥
02-049-005a	बाह्लीको रथमाहार्षीज्जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
02-049-005c	सुदक्षिणस्तं युयुजे श्वेतैः काम्बोजजैर्हयैः ॥
02-049-006a	सुनीथोऽप्रतिमं तस्य अनुकर्षं महायशाः ।
02-049-006c	ध्वजं चेदिपतिः क्षिप्रमहार्षीत्स्वयमुद्यतम् ॥
02-049-007a	दाक्षिणात्यः संनहनं स्रगुष्णीषे च मागधः ।
02-049-007c	वसुदानो महेष्वासो गजेन्द्रं षष्टिहायनम् ॥
02-049-008a	मत्स्यस्त्वक्षानवाबध्नादेकलव्य उपानहौ ।
02-049-008c	आवन्त्यस्त्वभिषेकार्थमापो बहुविधास्तथा ॥
02-049-009a	चेकितान उपासङ्गं धनुः काश्य उपाहरत् ।
02-049-009c	असिं रुक्मत्सरुं शल्यः शैक्यं काञ्चनभूषणम् ॥
02-049-010a	अभ्यषिञ्चत्ततो धौम्यो व्यासश्च सुमहातपाः ।
02-049-010c	नारदं वै पुरस्कृत्य देवलं चासितं मुनिम् ॥
02-049-011a	प्रीतिमन्त उपातिष्ठन्नभिषेकं महर्षयः ।
02-049-011c	जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपारगाः ॥
02-049-012a	अभिजग्मुर्महात्मानं मन्त्रवद्भूरिदक्षिणम् ।
02-049-012c	महेन्द्रमिव देवेन्द्रं दिवि सप्तर्षयो यथा ॥
02-049-013a	अधारयच्छत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
02-049-013c	धनंजयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः ॥
02-049-014a	उपागृह्णाद्यमिन्द्राय पुराकल्पे प्रजापतिः ।
02-049-014c	तमस्मै शङ्खमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः ॥
02-049-015a	सिक्तं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा ।
02-049-015c	तेनाभिषिक्तः कृष्णेन तत्र मे कश्मलोऽभवत् ॥
02-049-016a	गच्छन्ति पूर्वादपरं समुद्रं चापि दक्षिणम् ।
02-049-016c	उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ॥
02-049-017a	तत्र स्म दध्मुः शतशः शङ्खान्मङ्गल्यकारणात् ।
02-049-017c	प्राणदंस्ते समाध्मातास्तत्र रोमाणि मेऽहृषन् ॥
02-049-018a	प्रणता भूमिपाश्चापि पेतुर्हीनाः स्वतेजसा ।
02-049-018c	धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः ॥
02-049-019a	सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः ।
02-049-019c	विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वा मां च ते प्राहसंस्तदा ॥

02-049-020a	ततः प्रहृष्टो बीभत्सुः प्रादाद्धेमविषाणिनाम् ।
02-049-020c	शतान्यनडुहां पञ्च द्विजमुख्येषु भारत ॥
02-049-021a	नैवं शम्बरहन्ताभूद्यौवनाश्वो मनुर्न च ।
02-049-021c	न च राजा पृथुर्वैन्यो न चाप्यासीद्धगीरथः ॥
02-049-022a	यथातिमात्रं कौन्तेयः श्रिया परमया युतः ।
02-049-022c	राजसूयमवाप्यैवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः ॥
02-049-023a	एतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थे हरिश्चन्द्रे यथा विभो ।
02-049-023c	कथं नु जीवितं श्रेयो मम पश्यसि भारत ॥
02-049-024a	अन्धेनेव युगं नद्धं विपर्यस्तं नराधिप ।
02-049-024c	कनीयांसो विवर्धन्ते ज्येष्ठा हीयन्ति भारत ॥
02-049-025a	एवं दृष्ट्वा नाभिविन्दामि शर्म; परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर ।
02-049-025c	तेनाहमेवं कृशतां गतश्च; विवर्णतां चैव सशोकतां च ॥

02-050-001 धृतराष्ट्र उवाच

02-050-001a	त्वं वै ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयः पुत्र मा पाण्डवान्द्विषः ।
02-050-001c	द्वेष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा ॥
02-050-002a	अव्युत्पन्नं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरम् ।
02-050-002c	अद्विषन्तं कथं द्विष्यात्त्वादृशो भरतर्षभ ॥
02-050-003a	तुल्याभिजनवीर्यश्च कथं भ्रातुः श्रियं नृप ।
02-050-003c	पुत्र कामयसे मोहान्मैवं भूः शाम्य साध्विह ॥
02-050-004a	अथ यज्ञविभूतिं तां काङ्क्षसे भरतर्षभ ।
02-050-004c	ऋत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरम् ॥
02-050-005a	आहरिष्यन्ति राजानस्तवापि विपुलं धनम् ।
02-050-005c	प्रीत्या च बहुमानाच्च रत्नान्याभरणानि च ॥
02-050-006a	अनर्थाचरितं तात परस्वस्पृहणं भृशम् ।
02-050-006c	स्वसंतुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ॥
02-050-007a	अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्मसु ।
02-050-007c	उद्यमो रक्षणे स्वेषामेतद्वैभवलक्षणम् ॥
02-050-008a	विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवान्नरः ।
02-050-008c	अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ॥
02-050-009a	अन्तर्वेद्यां ददद्वित्तं कामाननुभवन्प्रियान् ।
02-050-009c	क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातङ्कः प्रशाम्य भरतर्षभ ॥

02-050-010	दुर्योधन उवाच
02-050-010a	जानन्वै मोहयसि मां नावि नौरिव संयता ।
02-050-010c	स्वार्थे किं नावधानं ते उताहो द्वेष्टि मां भवान् ॥
02-050-011a	न सन्तीमे धार्तराष्ट्रा येषां त्वमनुशासिता ।
02-050-011c	भविष्यमर्थमाख्यासि सदा त्वं कृत्यमात्मनः ॥
02-050-012a	परप्रणेयोऽग्रणीर्हि यश्च मार्गात्प्रमुह्यति ।
02-050-012c	पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः ॥
02-050-013a	राजन्परिगतप्रज्ञो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ।
02-050-013c	प्रतिपन्नान्स्वकार्येषु संमोहयसि नो भृशम् ॥
02-050-014a	लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः ।
02-050-014c	तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव हि ॥
02-050-015a	क्षत्रियस्य महाराज जये वृत्तिः समाहिता ।
02-050-015c	स वै धर्मोऽस्त्वधर्मो वा स्ववृत्तौ भरतर्षभ ॥
02-050-016a	प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः ।
02-050-016c	प्रत्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभूषुर्भरतर्षभ ॥
02-050-017a	प्रच्छन्नो वा प्रकाशो वा यो योगो रिपुबाधनः ।
02-050-017c	तद्वै शस्त्रं शस्त्रविदां न शस्त्रं छेदनं स्मृतम् ॥
02-050-018a	असंतोषः श्रियो मूलं तस्मात्तं कामयाम्यहम् ।
02-050-018c	समुच्छ्रये यो यतते स राजन्परमो नयी ॥
02-050-019a	ममत्वं हि न कर्तव्यमैश्वर्ये वा धनेऽपि वा ।
02-050-019c	पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये राजधर्मं हि तं विदुः ॥
02-050-020a	अद्रोहे समयं कृत्वा चिच्छेद नमुचेः शिरः ।
02-050-020c	शक्रः सा हि मता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी ॥
02-050-021a	द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव ।
02-050-021c	राजानं चाविरोद्भारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
02-050-022a	नास्ति वै जातितः शत्रुः पुरुषस्य विशां पते ।
02-050-022c	येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥
02-050-023a	शत्रुपक्षं समृध्यन्तं यो मोहात्समुपेक्षते ।
02-050-023c	व्याधिराप्यायित इव तस्य मूलं छिनत्ति सः ॥
02-050-024a	अल्पोऽपि ह्यरित्यन्तं वर्धमानपराक्रमः ।
02-050-024c	वल्मीको मूलज इव ग्रसते वृक्षमन्तिकात् ॥

02-050-025a आजमीढ रिपोर्लक्ष्मीर्मा ते रोचिष्ट भारत ।
02-050-025c एष भारः सत्त्ववतां नयः शिरसि धिष्ठितः ॥
02-050-026a जन्मवृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्क्षते ।
02-050-026c एधते ज्ञातिषु स वै सद्योवृद्धिर्हि विक्रमः ॥
02-050-027a नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशयो मे भविष्यति ।
02-050-027c अवाप्स्ये वा श्रियं तां हि शेष्ये वा निहतो युधि ॥
02-050-028a अतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशां पते ।
02-050-028c वर्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयं तु स्थिरवृद्धयः ॥

02-051-001 शकुनिरुवाच

02-051-001a यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे युधिष्ठिरे ।
02-051-001c तप्यसे तां हरिष्यामि द्यूतेनाहूयतां परः ॥
02-051-002a अगत्वा संशयमहमयुद्ध्वा च चमूमुखे ।
02-051-002c अक्षान्क्षिपन्नक्षतः सन्विद्वानविदुषो जये ॥
02-051-003a ग्लहान्धनूषि मे विद्धि शरानक्षांश्च भारत ।
02-051-003c अक्षाणां हृदयं मे ज्यां रथं विद्धि ममास्तरम् ॥

02-051-004 दुर्योधन उवाच

02-051-004a अयमुत्सहते राजञ्जि श्रयमाहर्तुमक्षवित् ।
02-051-004c द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तत्तुभ्यं तात रोचताम् ॥

02-051-005 धृतराष्ट्र उवाच

02-051-005a स्थितोऽस्मि शासने भ्रातुर्विदुरस्य महात्मनः ।
02-051-005c तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥

02-051-006 दुर्योधन उवाच

02-051-006a विहनिष्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः ।
02-051-006c पाण्डवानां हिते युक्तो न तथा मम कौरव ॥
02-051-007a नारभेत्परसामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः ।
02-051-007c मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ॥
02-051-008a भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन् ।
02-051-008c वर्षासु क्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदति ॥
02-051-009a न व्याधयो नापि यमः श्रेयःप्राप्तिं प्रतीक्षते ।
02-051-009c यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥

02-051-010 धृतराष्ट्र उवाच

- 02-051-010a सर्वथा पुत्र बलिभिर्विग्रहं ते न रोचये ।
 02-051-010c वैरं विकारं सृजति तद्वै शस्त्रमनायसम् ॥
 02-051-011a अनर्थमर्थं मन्यसे राजपुत्र; संग्रन्थनं कलहस्यातिघोरम् ।
 02-051-011c तद्वै प्रवृत्तं तु यथा कथं चि;द्विमोक्षयेच्चाप्यसिसायकांश्च ॥

02-051-012 दुर्योधन उवाच

- 02-051-012a द्यूते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीतः;स्तत्रात्ययो नास्ति न संप्रहारः ।
 02-051-012c तद्रोचतां शकुनेर्वाक्यमद्य; सभां क्षिप्रं त्वमिहाज्ञापयस्व ॥
 02-051-013a स्वर्गद्वारं दीव्यतां नो विशिष्टं; तद्वर्तिनां चापि तथैव युक्तम् ।
 02-051-013c भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेव; दुरोदरं पाण्डवैस्त्वं कुरुष्व ॥

02-051-014 धृतराष्ट्र उवाच

- 02-051-014a वाक्यं न मे रोचते यत्त्वयोक्तं; यत्ते प्रियं तत्क्रियतां नरेन्द्र ।
 02-051-014c पश्चात्तप्स्यसे तदुपाक्रम्य वाक्यं; न हीदृशं भावि वचो हि धर्म्यम् ॥
 02-051-015a दृष्टं ह्येतद्विदुरेणैवमेव; सर्वं पूर्वं बुद्धिविद्यानुगेन ।
 02-051-015c तदेवैतदवशस्याभ्युपैति; महद्भयं क्षत्रियबीजघाति ॥

02-051-016 वैशंपायन उवाच

- 02-051-016a एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी; दैवं मत्वा परमं दुस्तरं च ।
 02-051-016c शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्ये; स्थितो राजा दैवसंमूढचेताः ॥
 02-051-017a सहस्रस्तम्भां हेमवैडूर्यचित्रां; शतद्वारां तोरणस्फाटिशृङ्गाम् ।
 02-051-017c सभामग्र्यां क्रोशमात्रायतां मे; तद्विस्तारामाशु कुर्वन्तु युक्ताः ॥
 02-051-018a श्रुत्वा तस्य त्वरिता निर्विशङ्काः; प्राज्ञा दक्षास्तां तथा चक्रुराशु ।
 02-051-018c सर्वद्रव्याण्युपजहुः सभायां; सहस्रशः शिल्पिनश्चापि युक्ताः ॥
 02-051-019a कालेनाल्पेनाथ निष्ठां गतां तां; सभां रम्यां बहुरत्नां विचित्राम् ।
 02-051-019c चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेता;माचख्युस्ते तस्य राज्ञः प्रतीताः ॥
 02-051-020a ततो विद्वान्विदुरं मन्त्रिमुख्य;मुवाचेदं धृतराष्ट्रो नरेन्द्रः ।
 02-051-020c युधिष्ठिरं राजपुत्रं हि गत्वा; मद्वाक्येन क्षिप्रमिहानयस्व ॥
 02-051-021a सभेयं मे बहुरत्ना विचित्रा; शय्यासनैरुपपन्ना महार्हैः ।
 02-051-021c सा दृश्यतां भ्रातृभिः सार्धमेत्य; सुहृद्द्यूतं वर्ततामत्र चेति ॥
 02-051-022a मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः ।
 02-051-022c मत्वा च दुस्तरं दैवमेतद्राजा चकार ह ॥

02-051-023a अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विदुषां वरः ।
 02-051-023c नाभ्यनन्दद्वचो भ्रातुर्वचनं चेदमब्रवीत् ॥
 02-051-024a नाभिनन्दामि नृपते प्रैषमेतं; मैवं कृथाः कुलनाशाद्विभेमि ।
 02-051-024c पुत्रैर्भिन्नैः कलहस्ते ध्रुवं स्या;देतच्छङ्के द्यूतकृते नरेन्द्र ॥

02-051-025 धृतराष्ट्र उवाच

02-051-025a नेह क्षत्तः कलहस्तप्स्यते मां; न चेद्वैवं प्रतिलोमं भविष्यत् ।
 02-051-025c धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं; सर्वं जगच्चेष्टति न स्वतन्त्रम् ॥
 02-051-026a तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात् ।
 02-051-026c क्षिप्रमानय दुर्धर्षं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥

02-052-001 वैशंपायन उवाच

02-052-001a ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वैरुदारै;र्महाजवैर्बलिभिः साधुदानैः ।
 02-052-001c बलान्नियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा; मनीषिणां पाण्डवानां सकाशम् ॥
 02-052-002a सोऽभिपत्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरम् ।
 02-052-002c प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥
 02-052-003a स राजगृहमासाद्य कुबेरभवनोपमम् ।
 02-052-003c अभ्यगच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
 02-052-004a तं वै राजा सत्यधृतिर्महात्मा; अजातशत्रुर्विदुरं यथावत् ।
 02-052-004c पूजापूर्वं प्रतिगृह्णाजमीढ;स्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रं सपुत्रम् ॥

02-052-005 युधिष्ठिर उवाच

02-052-005a विज्ञायते ते मनसो न प्रहर्षः; कच्चित्क्षत्तः कुशलेनागतोऽसि ।
 02-052-005c कच्चित्पुत्राः स्थविरस्यानुलोमा; वशानुगाश्चापि विशोऽपि कच्चित् ॥

02-052-006 विदुर उवाच

02-052-006a राजा महात्मा कुशली सपुत्र; आस्ते वृतो ज्ञातिभिरिन्द्रकल्पैः ।
 02-052-006c प्रीतो राजन्पुत्रगणैर्विनीतै;र्विशोक एवात्मरतिर्दृढात्मा ॥
 02-052-007a इदं तु त्वां कुरुराजोऽभ्युवाच; पूर्वं पृष्ट्वा कुशलं चाव्ययं च ।
 02-052-007c इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा; भ्रातृणां ते पश्य तामेत्य पुत्र ॥
 02-052-008a समागम्य भ्रातृभिः पार्थ तस्यां; सुहृद्द्यूतं क्रियतां रम्यतां च ।
 02-052-008c प्रीयामहे भवतः संगमेन; समागताः कुरवश्चैव सर्वे ॥
 02-052-009a दुरोदरा विहिता ये तु तत्र; महात्मना धृतराष्ट्रेण राज्ञा ।
 02-052-009c तान्द्रक्ष्यसे कितवान्संनिविष्टा; नित्यागतोऽहं नृपते तज्जुषस्व ॥

- 02-052-010 युधिष्ठिर उवाच
- 02-052-010a द्यूते क्षत्तः कलहो विद्यते नः; को वै द्यूतं रोचयेद्बुध्यमानः ।

02-052-010c किं वा भवान्मन्यते युक्तरूपं; भवद्वाक्ये सर्व एव स्थिताः स्म ॥
- 02-052-011 विदुर उवाच
- 02-052-011a जानाम्यहं द्यूतमनर्थमूलं; कृतश्च यत्नोऽस्य मया निवारणे ।

02-052-011c राजा तु मां प्राहिणोत्त्वत्सकाशं; श्रुत्वा विद्वञ्श्रेय इहाचरस्व ॥
- 02-052-012 युधिष्ठिर उवाच
- 02-052-012a के तत्रान्ये कितवा दीव्यमाना; विना राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः ।

02-052-012c पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नस्ता;न्यैर्दीव्यामः शतशः संनिपत्य ॥
- 02-052-013 विदुर उवाच
- 02-052-013a गान्धारराजः शकुनिर्विशां पते; राजातिदेवी कृतहस्तो मताक्षः ।

02-052-013c विविंशतिश्चित्रसेनश्च राजा; सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च ॥
- 02-052-014 युधिष्ठिर उवाच
- 02-052-014a महाभयाः कितवाः संनिविष्टा; मायोपधा देवितारोऽत्र सन्ति ।

02-052-014c धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं; नादेवनं कितवैरद्य तैर्मे ॥

02-052-015a नाहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासना;न्न गन्तुमिच्छामि कवे दुरोदरम् ।

02-052-015c इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव; तदस्मि कर्ता विदुरात्थ मां यथा ॥

02-052-016a न चाकामः शकुनिना देविताहं; न चेन्मां धृष्णुराह्वयिता सभायाम् ।

02-052-016c आहूतोऽहं न निवर्ते कदा चि;त्तदाहितं शाश्वतं वै व्रतं मे ॥
- 02-052-017 वैशंपायन उवाच
- 02-052-017a एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः; प्रायात्रिकं सर्वमाज्ञाप्य तूर्णम् ।

02-052-017c प्रायाच्छवोभूते सगणः सानुयात्रः; सह स्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा ॥

02-052-018a दैवं प्रज्ञां तु मुष्णाति तेजश्चक्षुरिवापतत् ।

02-052-018c धातुश्च वशमन्वेति पाशैरिव नरः सितः ॥

02-052-019a इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह क्षत्रा युधिष्ठिरः ।

02-052-019c अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानमरिंदमः ॥

02-052-020a बाह्लिकेन रथं दत्तमास्थाय परवीरहा ।

02-052-020c परिच्छन्नो ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः ॥

02-052-021a राजश्रिया दीप्यमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः ।
01-आदि	02-सभा	03-आरण्यक	04-विराट्	05-उद्योग	06-भीष्म	07-द्रोण	08-कर्ण	09-शल्य
10-सौप्तिक	11-स्त्री	12-शान्ति	13-अनुशासन	14-आश्वमेधिक	15-आश्रमवासिक	16-मौशल	17-महाप्रास्थानिक	18-स्वर्गरोहण

02-052-021c	धृतराष्ट्रेण चाहूतः कालस्य समयेन च ॥
02-052-022a	स हास्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रगृहं ययौ ।
02-052-022c	समियाय च धर्मात्मा धृतराष्ट्रेण पाण्डवः ॥
02-052-023a	तथा द्रोणेन भीष्मेण कर्णेन च कृपेण च ।
02-052-023c	समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह ॥
02-052-024a	समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह ।
02-052-024c	दुर्योधनेन शल्येन सौबलेन च वीर्यवान् ॥
02-052-025a	ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः ।
02-052-025c	जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वशः ॥
02-052-026a	ततः सर्वैर्महाबाहुभ्रातृभिः परिवारितः ।
02-052-026c	प्रविवेश गृहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥
02-052-027a	ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रताम् ।
02-052-027c	स्नुषाभिः संवृतां शश्वत्ताराभिरिव रोहिणीम् ॥
02-052-028a	अभिवाद्य स गान्धारीं तया च प्रतिनन्दितः ।
02-052-028c	ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥
02-052-029a	राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातास्ते च कौरवनन्दनाः ।
02-052-029c	चत्वारः पाण्डवा राजन्भीमसेनपुरोगमाः ॥
02-052-030a	ततो हर्षः समभवत्कौरवाणां विशां पते ।
02-052-030c	तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्पाण्डवान्प्रियदर्शनान् ॥
02-052-031a	विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहाण्यथ ।
02-052-031c	ददृशुश्चोपयातास्तान्द्रौपदीप्रमुखाः स्त्रियः ॥
02-052-032a	याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव ।
02-052-032c	स्नुषास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसोऽभवन् ॥
02-052-033a	ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदम् ।
02-052-033c	कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रतिकर्म च ॥
02-052-034a	ततः कृताह्निकाः सर्वे दिव्यचन्दनरूषिताः ।
02-052-034c	कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥
02-052-035a	मनोज्ञमशनं भुक्त्वा विविशुः शरणान्यथ ।
02-052-035c	उपगीयमाना नारीभिरस्वपन्कुरुनन्दनाः ॥
02-052-036a	जगाम तेषां सा रात्रिः पुण्या रतिविहारिणाम् ।
02-052-036c	स्तूयमानाश्च विश्रान्ताः काले निद्रामथात्यजन् ॥

02-052-037a सुखोषितास्तां रजनीं प्रातः सर्वे कृताह्निकाः ।
 02-052-037c सभां रम्यां प्रविविशुः कितवैरभिसंवृताम् ॥

02-053-001 शकुनिरुवाच

02-053-001a उपस्तीर्णा सभा राजव्रन्तुं चैते कृतक्षणाः ।
 02-053-001c अक्षानुप्त्वा देवनस्य समयोऽस्तु युधिष्ठिर ॥

02-053-002 युधिष्ठिर उवाच

02-053-002a निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोऽत्र पराक्रमः ।
 02-053-002c न च नीतिर्ध्रुवा राजन्किं त्वं द्यूतं प्रशंससि ॥
 02-053-003a न हि मानं प्रशंसन्ति निकृतौ कितवस्य ह ।
 02-053-003c शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशंसवत् ॥

02-053-004 शकुनिरुवाच

02-053-004a योऽन्वेति संख्यां निकृतौ विधिज्ञः श्रेष्ठास्वखिन्नः कितवोऽक्षजासु ।
 02-053-004c महामतिर्यश्च जानाति द्यूतं; स वै सर्वं सहते प्रक्रियासु ॥
 02-053-005a अक्षग्लहः सोऽभिभवेत्परं न; स्तेनैव कालो भवतीदमात्थ ।
 02-053-005c दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्कां; कुरुष्व पाणं च चिरं च मा कृथाः ॥

02-053-006 युधिष्ठिर उवाच

02-053-006a एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्तमः ।
 02-053-006c इमानि लोकद्वाराणि यो वै संचरते सदा ॥
 02-053-007a इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह ।
 02-053-007c धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं साधु देवनम् ॥
 02-053-008a नार्या म्लेच्छन्ति भाषाभिर्मायया न चरन्त्युत ।
 02-053-008c अजिह्ममशठं युद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥
 02-053-009a शक्तितो ब्राह्मणान्वन्द्याञ्छिक्षितुं प्रयतामहे ।
 02-053-009c तद्वै वित्तं मातिदेवीर्मा जैषीः शकुने परम् ॥
 02-053-010a नाहं निकृत्या कामये सुखान्युत धनानि वा ।
 02-053-010c कितवस्याप्यनिकृतेर्वृत्तमेतन्न पूज्यते ॥

02-053-011 शकुनिरुवाच

02-053-011a श्रोत्रियोऽश्रोत्रियमुत निकृत्यैव युधिष्ठिर ।
 02-053-011c विद्वानविदुषोऽभ्येति नाहुस्तां निकृतिं जनाः ॥

- 02-053-012a एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निकृतिं यदि मन्यसे ।
 02-053-012c देवनाद्विनिवर्तस्व यदि ते विद्यते भयम् ॥
- 02-053-013 युधिष्ठिर उवाच**
 02-053-013a आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
 02-053-013c विधिश्च बलवात्राजन्दिष्टस्यास्मि वशे स्थितः ॥
- 02-053-014a अस्मिन्समागमे केन देवनं मे भविष्यति ।
 02-053-014c प्रतिपाणश्च कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्तताम् ॥
- 02-053-015 दुर्योधन उवाच**
 02-053-015a अहं दातास्मि रत्नानां धनानां च विशां पते ।
 02-053-015c मदर्थे देविता चायं शकुनिर्मातुलो मम ॥
- 02-053-016 युधिष्ठिर उवाच**
 02-053-016a अन्येनान्यस्य विषमं देवनं प्रतिभाति मे ।
 02-053-016c एतद्विद्वन्नुपादत्स्व काममेवं प्रवर्तताम् ॥
- 02-053-017 वैशंपायन उवाच**
 02-053-017a उपोह्यमाने द्यूते तु राजानः सर्व एव ते ।
 02-053-017c धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विविशुस्तां सभां ततः ॥
- 02-053-018a भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विदुरश्च महामतिः ।
 02-053-018c नातीवप्रीतमनसस्तेऽन्ववर्तन्त भारत ॥
- 02-053-019a ते द्वंद्वशः पृथक्चैव सिंहग्रीवा महौजसः ।
 02-053-019c सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि च भेजिरे ॥
- 02-053-020a शुशुभे सा सभा राजत्राजभिस्तैः समागतैः ।
 02-053-020c देवैरिव महाभागैः समवेतैस्त्रिविष्टपम् ॥
- 02-053-021a सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्वरमूर्तयः ।
 02-053-021c प्रावर्तत महाराज सुहृद्द्यूतमनन्तरम् ॥
- 02-053-022 युधिष्ठिर उवाच**
 02-053-022a अयं बहुधनो राजन्सागरावर्तसंभवः ।
 02-053-022c मणिर्हारोत्तरः श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः ॥
- 02-053-023a एतद्राजन्धनं मह्यं प्रतिपाणस्तु कस्तव ।
 02-053-023c भवत्वेष क्रमस्तात जयाम्येनं दुरोदरम् ॥

- 02-053-024 दुर्योधन उवाच**
 02-053-024a सन्ति मे मणयश्चैव धनानि विविधानि च ।
 02-053-024c मत्सरश्च न मेऽर्थेषु जयाम्येनं दुरोदरम् ॥
- 02-053-025 वैशंपायन उवाच**
 02-053-025a ततो जग्राह शकुनिस्तानक्षानक्षतत्त्ववित् ।
 02-053-025c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-054-001 युधिष्ठिर उवाच**
 02-054-001a मत्तः कैतवकेनैव यज्जितोऽस्मि दुरोदरम् ।
 02-054-001c शकुने हन्त दीव्यामो ग्लहमानाः सहस्रशः ॥
 02-054-002a इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो भरिताः शतम् ।
 02-054-002c कोशो हिरण्यमक्षय्यं जातरूपमनेकशः ॥
 02-054-002e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥
- 02-054-003 वैशंपायन उवाच**
 02-054-003a इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपम् ।
- 02-054-004 युधिष्ठिर उवाच**
 02-054-004a अयं सहस्रसमितो वैयाघ्रः सुप्रवर्तितः ।
 02-054-004c सुचक्रोपस्करः श्रीमान्किङ्किणीजालमण्डितः ॥
 02-054-005a संह्लादनो राजरथो य इहास्मानुपावहत् ।
 02-054-005c जैत्रो रथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः ॥
 02-054-006a अष्टौ यं कुररच्छायाः सदश्चा राष्ट्रसंमताः ।
 02-054-006c वहन्ति नैषामुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ॥
 02-054-006e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥
- 02-054-007 वैशंपायन उवाच**
 02-054-007a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-054-007c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-054-008 युधिष्ठिर उवाच**
 02-054-008a सहस्रसंख्या नागा मे मत्तास्तिष्ठन्ति सौबल ।
 02-054-008c हेमकक्षाः कृतापीडाः पद्मिनो हेममालिनः ॥
 02-054-009a सुदान्ता राजवहनाः सर्वशब्दक्षमा युधि ।

- 02-054-009c ईषादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ॥
- 02-054-010a सर्वे च पुरभेत्तारो नगमेघनिभा गजाः ।
- 02-054-010c एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥
- 02-054-011 वैशंपायन उवाच
- 02-054-011a तमेवंवादिनं पार्थं प्रहसन्निव सौबलः ।
- 02-054-011c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-054-012 युधिष्ठिर उवाच
- 02-054-012a शतं दासीसहस्राणि तरुण्यो मे प्रभद्रिकाः ।
- 02-054-012c कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलंकृताः ॥
- 02-054-013a महार्हमाल्याभरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोक्षिताः ।
- 02-054-013c मणीन्हेम च बिभ्रत्यः सर्वा वै सूक्ष्मवाससः ॥
- 02-054-014a अनुसेवां चरन्तीमाः कुशला नृत्यसामसु ।
- 02-054-014c स्नातकानाममात्यानां राज्ञां च मम शासनात् ॥
- 02-054-014e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥
- 02-054-015 वैशंपायन उवाच
- 02-054-015a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
- 02-054-015c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-054-016 युधिष्ठिर उवाच
- 02-054-016a एतावन्त्येव दासानां सहस्राण्युत सन्ति मे ।
- 02-054-016c प्रदक्षिणानुलोमाश्च प्रावारवसनाः सदा ॥
- 02-054-017a प्राज्ञा मेधाविनो दक्षा युवानो मृष्टकुण्डलाः ।
- 02-054-017c पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ॥
- 02-054-017e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥
- 02-054-018 वैशंपायन उवाच
- 02-054-018a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
- 02-054-018c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-054-019 युधिष्ठिर उवाच
- 02-054-019a रथास्तावन्त एवेमे हेमभाण्डाः पताकिनः ।
- 02-054-019c हयैर्विनीतैः संपन्ना रथिभिश्चित्रयोधिभिः ॥

02-054-020a एकैको यत्र लभते सहस्रपरमां भृतिम् ।
02-054-020c युध्यतोऽयुध्यतो वापि वेतनं मासकालिकम् ॥
02-054-020e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-054-021 वैशंपायन उवाच

02-054-021a इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान् ।
02-054-021c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-054-022 युधिष्ठिर उवाच

02-054-022a अश्वांस्तित्तिरिकल्माषान्गान्धर्वान्हेममालिनः ।
02-054-022c ददौ चित्ररथस्तुष्टो यांस्तान्गण्डीवधन्वने ॥
02-054-022e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-054-023 वैशंपायन उवाच

02-054-023a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
02-054-023c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-054-024 युधिष्ठिर उवाच

02-054-024a रथानां शकटानां च हयानां चायुतानि मे ।
02-054-024c युक्तानामेव तिष्ठन्ति वाहैरुच्चावचैर्वृताः ॥
02-054-025a एवं वर्णस्य वर्णस्य समुच्चीय सहस्रशः ।
02-054-025c क्षीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितण्डुलान् ॥
02-054-026a षष्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे पृथुलवक्षसः ।
02-054-026c एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-054-027 वैशंपायन उवाच

02-054-027a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
02-054-027c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-054-028 युधिष्ठिर उवाच

02-054-028a ताम्रलोहैः परिवृता निधयो मे चतुःशताः ।
02-054-028c पञ्चद्रौणिक एकैकः सुवर्णस्याहतस्य वै ॥
02-054-028e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-054-029 वैशंपायन उवाच

02-054-029a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

02-054-029c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-055-001 विदुर उवाच

02-055-001a महाराज विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।

02-055-001c मुमूर्षोरौषधमिव न रोचेतापि ते श्रुतम् ॥

02-055-002a यद्वै पुरा जातमात्रो रुराव; गोमायुवद्विस्वरं पापचेताः ।

02-055-002c दुर्योधनो भारतानां कुलघ्नः; सोऽयं युक्तो भविता कालहेतुः ॥

02-055-003a गृहे वसन्तं गोमायुं त्वं वै मत्वा न बुध्यसे ।

02-055-003c दुर्योधनस्य रूपेण शृणु काव्यां गिरं मम ॥

02-055-004a मधु वै माध्विको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते ।

02-055-004c आरुह्य तं मज्जति वा पतनं वाधिगच्छति ॥

02-055-005a सोऽयं मत्तोऽक्षदेवेन मधुवन्न परीक्षते ।

02-055-005c प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ॥

02-055-006a विदितं ते महाराज राजस्वेवासमञ्जसम् ।

02-055-006c अन्धका यादवा भोजाः समेताः कंसमत्यजन् ॥

02-055-007a नियोगाच्च हते तस्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना ।

02-055-007c एवं ते ज्ञातयः सर्वे मोदमानाः शतं समाः ॥

02-055-008a त्वन्नियुक्तः सव्यसाची निगृह्णातु सुयोधनम् ।

02-055-008c निग्रहादस्य पापस्य मोदन्तां कुरवः सुखम् ॥

02-055-009a काकेनेमांश्चित्रबर्हाञ्शार्दूलान्क्रोष्टुकेन च ।

02-055-009c क्रीणीष्व पाण्डवात्राजन्मा मज्जीः शोकसागरे ॥

02-055-010a त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।

02-055-010c ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥

02-055-011a सर्वज्ञः सर्वभावज्ञः सर्वशत्रुभयंकरः ।

02-055-011c इति स्म भाषते काव्यो जम्भत्यागे महासुरान् ॥

02-055-012a हिरण्यष्ठीविनः कश्चित्पक्षिणो वनगोचरान् ।

02-055-012c गृहे किल कृतावासाँल्लोभाद्राजन्नपीडयत् ॥

02-055-013a सदोपभोज्याँल्लोभान्धो हिरण्यार्थं परंतप ।

02-055-013c आयतिं च तदात्वं च उभे सद्यो व्यनाशयत् ॥

02-055-014a तदात्वकामः पाण्डूस्त्वं मा द्रुहो भरतर्षभ ।

02-055-014c मोहात्मा तप्यसे पश्चात्पक्षिहा पुरुषो यथा ॥

02-055-015a जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्पमादत्स्व भारत ।

- 02-055-015c मालाकार इवारामे स्नेहं कुर्वन्पुनः पुनः ॥
 02-055-016a वृक्षानङ्गारकारीव मैनान्धाक्षीः समूलकान् ।
 02-055-016c मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च पराभवम् ॥
 02-055-017a समवेतान्हि कः पार्थान्प्रतियुध्येत भारत ।
 02-055-017c मरुद्भिः सहितो राजन्नपि साक्षान्मरुत्पतिः ॥

02-056-001 विदुर उवाच

- 02-056-001a द्यूतं मूलं कलहस्यानुपाति; मिथोभेदाय महते वा रणाय ।
 02-056-001c यदास्थितोऽयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रो; दुर्योधनः सृजते वैरमुग्रम् ॥
 02-056-002a प्रातिपीयाः शांतनवा भैमसेनाः सबाह्लिकाः ।
 02-056-002c दुर्योधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः ॥
 02-056-003a दुर्योधनो मदेनैव क्षेमं राष्ट्रादपोहति ।
 02-056-003c विषाणं गौरिव मदात्स्वयमारुजते बलात् ॥
 02-056-004a यश्चित्तमन्वेति परस्य राजः; न्वीरः कविः स्वामतिपत्य दृष्टिम् ।
 02-056-004c नावं समुद्र इव बालनेत्रा; मारुह्य घोरे व्यसने निमज्जेत् ॥
 02-056-005a दुर्योधनो ग्लहते पाण्डवेन; प्रियायसे त्वं जयतीति तच्च ।
 02-056-005c अतिनर्माज्जायते संप्रहारो; यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ॥
 02-056-006a आकर्षस्तेऽवाक्फलः कुप्रणीतो; हृदि प्रौढो मन्त्रपदः समाधिः ।
 02-056-006c युधिष्ठिरेण सफलः संस्तवोऽस्तु; साम्नः सुरिक्तोऽरिमतेः सुधन्वा ॥
 02-056-007a प्रातिपीयाः शांतनवाश्च राजः; न्काव्यां वाचं शृणुत मात्यगाद्वः ।
 02-056-007c वैश्वानरं प्रज्वलितं सुघोर; मयुद्धेन प्रशमयतोत्पतन्तम् ॥
 02-056-008a यदा मन्युं पाण्डवोऽजातशत्रुः; न संयच्छेदक्षमयाभिभूतः ।
 02-056-008c वृकोदरः सव्यसाची यमौ च; कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुले वस्तदानीम् ॥
 02-056-009a महाराज प्रभवस्त्वं धनानां; पुरा द्यूतान्मनसा यावदिच्छेः ।
 02-056-009c बहु वित्तं पाण्डवांश्चेज्जयेस्त्वं; किं तेन स्याद्वसु विन्देह पार्थान् ॥
 02-056-010a जानीमहे देवितं सौबलस्य; वेद द्यूते निकृतिं पार्वतीयः ।
 02-056-010c यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातु; मायायोधी भारत पार्वतीयः ॥

02-057-001 दुर्योधन उवाच

- 02-057-001a परेषामेव यशसा श्लाघसे त्वं; सदा छन्नः कुत्सयन्धार्तराष्ट्रान् ।
 02-057-001c जानीमस्त्वां विदुर यत्प्रियस्त्वं; बालानिवास्मानवमन्यसे त्वम् ॥
 02-057-002a सुविज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो; निन्दाप्रशंसे हि तथा युनक्ति ।

- 02-057-002c जिह्वा मनस्ते हृदयं निर्व्यनक्ति; ज्यायो निराह मनसः प्रातिकूल्यम् ॥
- 02-057-003a उत्सङ्गेन व्याल इवाहतोऽसि; मार्जारवत्पोषकं चोपहंसि ।
- 02-057-003c भर्तृघ्नत्वान्न हि पापीय आहुःस्तस्मात्क्षत्तः किं न बिभेषि पापात् ॥
- 02-057-004a जित्वा शत्रून्फलमाप्तं महन्नो; मास्मान्क्षत्तः परुषाणीह वोचः ।
- 02-057-004c द्विषद्भिस्त्वं संप्रयोगाभिनन्दी; मुहुर्द्वेषं यासि नः संप्रमोहात् ॥
- 02-057-005a अमित्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुव;न्निगूहते गुह्यममित्रसंस्तवे ।
- 02-057-005c तदाश्रितापत्रपा किं न बाधते; यदिच्छसि त्वं तदिहाद्य भाषसे ॥
- 02-057-006a मा नोऽवमंस्था विद्म मनस्तवेदं; शिक्षस्व बुद्धिं स्थविराणां सकाशात् ।
- 02-057-006c यशो रक्षस्व विदुर संप्रणीतं; मा व्यापृतः परकार्येषु भूस्त्वम् ॥
- 02-057-007a अहं कर्तेति विदुर मावमंस्था; मा नो नित्यं परुषाणीह वोचः ।
- 02-057-007c न त्वां पृच्छामि विदुर यद्धितं मे; स्वस्ति क्षत्तर्मा तितिक्षून्क्षिणु त्वम् ॥
- 02-057-008a एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता; गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता ।
- 02-057-008c तेनानुशिष्टः प्रवणादिवाग्भो; यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥
- 02-057-009a भिनत्ति शिरसा शैलमहिं भोजयते च यः ।
- 02-057-009c स एव तस्य कुरुते कार्याणामनुशासनम् ॥
- 02-057-010a यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन विन्दति ।
- 02-057-010c मित्रतामनुवृत्तं तु समुपेक्षेत पण्डितः ॥
- 02-057-011a प्रदीप्य यः प्रदीप्ताग्निं प्राक्त्वरन्नाभिधावति ।
- 02-057-011c भस्मापि न स विन्देत शिष्टं क्वचन भारत ॥
- 02-057-012a न वासयेत्पारवर्ग्यं द्विषन्तं; विशेषतः क्षत्तरहितं मनुष्यम् ।
- 02-057-012c स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ; सुसान्त्वितापि ह्यसती स्त्री जहाति ॥
- 02-057-013 विदुर उवाच**
- 02-057-013a एतावता ये पुरुषं त्यजन्ति; तेषां सख्यमन्तवद्ब्रूहि राजन् ।
- 02-057-013c राज्ञां हि चित्तानि परिप्लुतानि; सान्त्वं दत्त्वा मुसलैर्घातयन्ति ॥
- 02-057-014a अबालस्त्वं मन्यसे राजपुत्र; बालोऽहमित्येव सुमन्दबुद्धे ।
- 02-057-014c यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा; पश्चादेनं दूषयते स बालः ॥
- 02-057-015a न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः; स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा ।
- 02-057-015c ध्रुवं न रोचेद्भरतर्षभस्य; पतिः कुमार्या इव षष्टिवर्षः ॥
- 02-057-016a अनुप्रियं चेदनुकाङ्क्षसे त्वं; सर्वेषु कार्येषु हिताहितेषु ।
- 02-057-016c स्त्रियश्च राजञ्जडपङ्गुकांश्च; पृच्छ त्वं वै तादृशांश्चैव मूढान् ॥
- 02-057-017a लभ्यः खलु प्रातिपीय नरोऽनुप्रियवागिह ।

- 02-057-017c अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥
 02-057-018a यस्तु धर्मे पराश्वस्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।
 02-057-018c अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥
 02-057-019a अव्याधिजं कटुकं तीक्ष्णमुष्णं; यशोमुषं परुषं पूतिगन्धि ।
 02-057-019c सतां पेयं यन्न पिबन्त्यसन्तो; मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य ॥
 02-057-020a वैचित्रवीर्यस्य यशो धनं च; वाञ्छाम्यहं सहपुत्रस्य शश्वत् ।
 02-057-020c यथा तथा वोऽस्तु नमश्च वोऽस्तु; ममापि च स्वस्ति दिशन्तु विप्राः ॥
 02-057-021a आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्न तु पण्डितः ।
 02-057-021c एवं तेऽहं वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन ॥

02-058-001 शकुनिरुवाच

- 02-058-001a बहु वित्तं पराजैषीः पाण्डवानां युधिष्ठिर ।
 02-058-001c आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥

02-058-002 युधिष्ठिर उवाच

- 02-058-002a मम वित्तमसंख्येयं यदहं वेद सौबल ।
 02-058-002c अथ त्वं शकुने कस्माद्वित्तं समनुपृच्छसि ॥
 02-058-003a अयुतं प्रयुतं चैव खर्वं पद्मं तथार्बुदम् ।
 02-058-003c शङ्खं चैव निखर्वं च समुद्रं चात्र पण्यताम् ॥
 02-058-003e एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-058-004 वैशंपायन उवाच

- 02-058-004a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-004c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-005 युधिष्ठिर उवाच

- 02-058-005a गवाश्वं बहुधेनूकमसंख्येयमजाविकम् ।
 02-058-005c यत्किञ्चिदनुवर्णानां प्राक्सिन्धोरपि सौबल ॥
 02-058-005e एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-058-006 वैशंपायन उवाच

- 02-058-006a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-006c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-007 युधिष्ठिर उवाच

02-058-007a पुरं जनपदो भूमिरब्राह्मणधनैः सह ।
 02-058-007c अब्राह्मणाश्च पुरुषा राजञ्जिष्टं धनं मम ॥
 02-058-007e एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-058-008 वैशंपायन उवाच

02-058-008a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-008c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-009 युधिष्ठिर उवाच

02-058-009a राजपुत्रा इमे राजञ्जोभन्ते येन भूषिताः ।
 02-058-009c कुण्डलानि च निष्काश्च सर्वं चाङ्गविभूषणम् ॥
 02-058-009e एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥

02-058-010 वैशंपायन उवाच

02-058-010a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-010c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-011 युधिष्ठिर उवाच

02-058-011a श्यामो युवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
 02-058-011c नकुलो ग्लह एको मे यच्चैतत्स्वगतं धनम् ॥

02-058-012 शकुनिरुवाच

02-058-012a प्रियस्ते नकुलो राजत्राजपुत्रो युधिष्ठिर ।
 02-058-012c अस्माकं धनतां प्राप्तो भूयस्त्वं केन दीव्यसि ॥

02-058-013 वैशंपायन उवाच

02-058-013a एवमुक्त्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत ।
 02-058-013c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-014 युधिष्ठिर उवाच

02-058-014a अयं धर्मान्सहदेवोऽनुशास्ति; लोके ह्यस्मिन्पण्डिताख्यां गतश्च ।
 02-058-014c अनर्हता राजपुत्रेण तेन; त्वया दीव्याम्यप्रियवत्प्रियेण ॥

02-058-015 वैशंपायन उवाच

02-058-015a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-015c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-016 शकुनिरुवाच

02-058-016a माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजंस्तवेमौ विजितौ मया ।
02-058-016c गरीयांसौ तु ते मन्ये भीमसेनधनंजयौ ॥

02-058-017 युधिष्ठिर उवाच

02-058-017a अधर्मं चरसे नूनं यो नावेक्षसि वै नयम् ।
02-058-017c यो नः सुमनसां मूढ विभेदं कर्तुमिच्छसि ॥

02-058-018 शकुनिरुवाच

02-058-018a गर्ते मत्तः प्रपतति प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति ।
02-058-018c ज्येष्ठो राजन्वरिष्ठोऽसि नमस्ते भरतर्षभ ॥
02-058-019a स्वप्ने न तानि पश्यन्ति जाग्रतो वा युधिष्ठिर ।
02-058-019c कितवा यानि दीव्यन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव ॥

02-058-020 युधिष्ठिर उवाच

02-058-020a यो नः संख्ये नौरिव पारनेता; जेता रिपूणां राजपुत्रस्तरस्वी ।
02-058-020c अनर्हता लोकवीरेण तेन; दीव्याम्यहं शकुने फल्गुनेन ॥

02-058-021 वैशंपायन उवाच

02-058-021a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
02-058-021c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-058-022 शकुनिरुवाच

02-058-022a अयं मया पाण्डवानां धनुर्धरः; पराजितः पाण्डवः सव्यसाची ।
02-058-022c भीमेन राजन्दयितेन दीव्य; यत्कैतव्यं पाण्डव तेऽवशिष्टम् ॥

02-058-023 युधिष्ठिर उवाच

02-058-023a यो नो नेता यो युधां नः प्रणेता; यथा वज्री दानवशत्रुरेकः ।
02-058-023c तिर्यक्प्रेक्षी संहतभ्रूर्महात्मा; सिंहस्कन्धो यश्च सदात्यमर्षी ॥
02-058-024a बलेन तुल्यो यस्य पुमान्न विद्यते; गदाभृतामग्र्य इहारिमर्दनः ।
02-058-024c अनर्हता राजपुत्रेण तेन; दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् ॥

02-058-025 वैशंपायन उवाच

02-058-025a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
02-058-025c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

- 02-058-026 शकुनिरुवाच**
 02-058-026a बहु वित्तं पराजैषीभ्रातृंश्च सहयद्विपान् ।
 02-058-026c आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥
- 02-058-027 युधिष्ठिर उवाच**
 02-058-027a अहं विशिष्टः सर्वेषां भ्रातृणां दयितस्तथा ।
 02-058-027c कुर्यामस्ते जिताः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लवे ॥
- 02-058-028 वैशंपायन उवाच**
 02-058-028a एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 02-058-028c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
- 02-058-029 शकुनिरुवाच**
 02-058-029a एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजितः ।
 02-058-029c शिष्टे सति धने राजन्पाप आत्मपराजयः ॥
- 02-058-030 वैशंपायन उवाच**
 02-058-030a एवमुक्त्वा मताक्षस्तान्ग्लहे सर्वानवस्थितान् ।
 02-058-030c पराजयल्लोकवीरानाक्षेपेण पृथक्पृथक् ॥
- 02-058-031 शकुनिरुवाच**
 02-058-031a अस्ति वै ते प्रिया देवी ग्लह एकोऽपराजितः ।
 02-058-031c पणस्व कृष्णां पाञ्चालीं तयात्मानं पुनर्जय ॥
- 02-058-032 युधिष्ठिर उवाच**
 02-058-032a नैव ह्रस्वा न महती नातिकृष्णा न रोहिणी ।
 02-058-032c सरागरक्तनेत्रा च तया दीव्याम्यहं त्वया ॥
 02-058-033a शारदोत्पलपत्राक्ष्या शारदोत्पलगन्धया ।
 02-058-033c शारदोत्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया ॥
 02-058-034a तथैव स्यादानृशंस्यात्तथा स्याद्रूपसंपदा ।
 02-058-034c तथा स्याच्छीलसंपत्त्या यामिच्छेत्पुरुषः स्त्रियम् ॥
 02-058-035a चरमं संविशति या प्रथमं प्रतिबुध्यते ।
 02-058-035c आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ॥
 02-058-036a आभाति पद्मवद्वक्त्रं सस्वेदं मल्लिकेव च ।
 02-058-036c वेदीमध्या दीर्घकेशी ताम्राक्षी नातिरोमशा ॥

02-058-037a तथैवंविधया राजन्पाञ्चाल्याहं सुमध्यया ।
 02-058-037c ग्लहं दीव्यामि चार्वङ्ग्या द्रौपद्या हन्त सौबल ॥

02-058-038 वैशंपायन उवाच

02-058-038a एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन भारत ।
 02-058-038c धिग्धिगित्येव वृद्धानां सभ्यानां निःसृता गिरः ॥
 02-058-039a चुक्षुभे सा सभा राजत्राज्ञां संजज्ञिरे कथाः ।
 02-058-039c भीष्मद्रोणकृपादीनां स्वेदश्च समजायत ॥
 02-058-040a शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसत्त्व इवाभवत् ।
 02-058-040c आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥
 02-058-041a धृतराष्ट्रस्तु संहृष्टः पर्यपृच्छत्पुनः पुनः ।
 02-058-041c किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरक्षत ॥
 02-058-042a जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः ।
 02-058-042c इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥
 02-058-043a सौबलस्त्वविचार्यैव जितकाशी मदोत्कटः ।
 02-058-043c जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ॥

02-059-001 दुर्योधन उवाच

02-059-001a एहि क्षत्तद्रौपदीमानयस्व; प्रियां भार्यां संमतां पाण्डवानाम् ।
 02-059-001c संमार्जतां वेश्म परैतु शीघ्र;मानन्दो नः सह दासीभिरस्तु ॥

02-059-002 विदुर उवाच

02-059-002a दुर्विभाव्यं भवति त्वादृशेन; न मन्द संबुध्यसि पाशबद्धः ।
 02-059-002c प्रपाते त्वं लम्बमानो न वेत्सि; व्याघ्रान्मृगः कोपयसेऽतिबाल्यात् ॥
 02-059-003a आशीविषाः शिरसि ते पूर्णकोशा महाविषाः ।
 02-059-003c मा कोपिष्ठाः सुमन्दात्मन्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥
 02-059-004a न हि दासीत्वमापन्ना कृष्णा भवति भारत ।
 02-059-004c अनीशेन हि राज्ञैषा पणे न्यस्तेति मे मतिः ॥
 02-059-005a अयं धत्ते वेणुरिवात्मघाती; फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
 02-059-005c द्यूतं हि वैराय महाभयाय; पक्वो न बुध्यत्ययमन्तकाले ॥
 02-059-006a नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी; न हीनतः परमभ्याददीत ।
 02-059-006c ययास्य वाचा पर उद्विजेत; न तां वदेद्रुशतीं पापलोक्याम् ॥
 02-059-007a समुच्चरन्त्यतिवादा हि वक्त्रा;द्यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।

- 02-059-007c परस्य नामर्मसु ते पतन्ति; तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥
- 02-059-008a अजो हि शस्त्रमखनत्किलैकः; शस्त्रे विपन्ने पद्भिरपास्य भूमिम् ।
- 02-059-008c निकृन्तनं स्वस्य कण्ठस्य घोरं; तद्वद्वैरं मा खनीः पाण्डुपुत्रैः ॥
- 02-059-009a न किञ्चिदीड्यं प्रवदन्ति पापं; वनेचरं वा गृहमेधिनं वा ।
- 02-059-009c तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं; भषन्ति हैवं श्वनराः सदैव ॥
- 02-059-010a द्वारं सुघोरं नरकस्य जिह्वं; न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र ।
- 02-059-010c त्वामन्वेतारो बहवः कुरूणां; द्यूतोदये सह दुःशासनेन ॥
- 02-059-011a मज्जन्त्यलाबूनि शिलाः प्लवन्ते; मुह्यन्ति नावोऽम्भसि शश्वदेव ।
- 02-059-011c मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो; न मे वाचः पथ्यरूपाः शृणोति ॥
- 02-059-012a अन्तो नूनं भवितायं कुरूणां; सुदारुणः सर्वहरो विनाशः ।
- 02-059-012c वाचः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपाः न श्रूयन्ते वर्धते लोभ एव ॥

02-060-001 वैशंपायन उवाच

- 02-060-001a धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो; दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
- 02-060-001c अवैक्षत प्रातिकामीं सभायाःमुवाच चैनं परमार्यमध्ये ॥
- 02-060-002a त्वं प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्व; न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः ।
- 02-060-002c क्षत्ता ह्ययं विवदत्येव भीरुः; न चास्माकं वृद्धिकामः सदैव ॥
- 02-060-003a एवमुक्तः प्रातिकामी स सूतः; प्रायाच्छीघ्रं राजवचो निशम्य ।
- 02-060-003c प्रविश्य च श्वेव स सिंहगोष्ठं; समासदन्महिषीं पाण्डवानाम् ॥

02-060-004 प्रातिकाम्युवाच

- 02-060-004a युधिष्ठिरे द्यूतमदेन मत्ते; दुर्योधनो द्रौपदि त्वामजैषीत् ।
- 02-060-004c सा प्रपद्य त्वं धृतराष्ट्रस्य वेश्म; नयामि त्वां कर्मणे याज्ञसेनि ॥

02-060-005 द्रौपद्युवाच

- 02-060-005a कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामि; न्को वै दीव्येद्भार्यया राजपुत्रः ।
- 02-060-005c मूढो राजा द्यूतमदेन मत्त; आहो नान्यत्कैतवमस्य किञ्चित् ॥

02-060-006 प्रातिकाम्युवाच

- 02-060-006a यदा नाभूत्कैतवमन्यदस्य; तदादेवीत्पाण्डवोऽजातशत्रुः ।
- 02-060-006c न्यस्ताः पूर्वं भ्रातरस्तेन राज्ञा; स्वयं चात्मा त्वमथो राजपुत्रि ॥

02-060-007 द्रौपद्युवाच

- 02-060-007a गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां पृच्छ सूतज ।

02-060-007c किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानं मां नु भारत ॥
 02-060-007e एतज्ज्ञात्वा त्वमागच्छ ततो मां नय सूतज ॥

02-060-008 वैशंपायन उवाच

02-060-008a सभां गत्वा स चोवाच द्रौपद्यास्तद्वचस्तदा ।
 02-060-008c कस्येशो नः पराजैषीरिति त्वामाह द्रौपदी ॥
 02-060-008e किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानमथ वापि माम् ॥
 02-060-009a युधिष्ठिरस्तु निश्चेष्टो गतसत्त्व इवाभवत् ।
 02-060-009c न तं सूतं प्रत्युवाच वचनं साध्वसाधु वा ॥

02-060-010 दुर्योधन उवाच

02-060-010a इहैत्य कृष्णा पाञ्चाली प्रश्नमेतं प्रभाषताम् ।
 02-060-010c इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्या अस्य च यद्वचः ॥

02-060-011 वैशंपायन उवाच

02-060-011a स गत्वा राजभवनं दुर्योधनवशानुगः ।
 02-060-011c उवाच द्रौपदीं सूतः प्रातिकामी व्यथन्निव ॥
 02-060-012a सभ्यास्त्वमी राजपुत्र्याह्वयन्ति; मन्ये प्राप्तः संक्षयः कौरवाणाम् ।
 02-060-012c न वै समृद्धिं पालयते लघीया;न्यत्त्वं सभामेष्यसि राजपुत्रि ॥

02-060-013 द्रौपद्युवाच

02-060-013a एवं नूनं व्यदधात्संविधाता; स्पर्शाबुभौ स्पृशतो धीरबालौ ।
 02-060-013c धर्मं त्वेकं परमं प्राह लोके; स नः शमं धास्यति गोप्यमानः ॥

02-060-014 वैशंपायन उवाच

02-060-014a युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितम् ।
 02-060-014c द्रौपद्याः संमतं दूतं प्राहिणोद्धरतर्षभ ॥
 02-060-015a एकवस्त्रा अधोनीवी रोदमाना रजस्वला ।
 02-060-015c सभामागम्य पाञ्चाली श्वशुरस्याग्रतोऽभवत् ॥
 02-060-016a ततस्तेषां मुखमालोक्य राजा; दुर्योधनः सूतमुवाच हृष्टः ।
 02-060-016c इहैवैतामानय प्रातिकामि;न्प्रत्यक्षमस्याः कुरवो ब्रुवन्तु ॥
 02-060-017a ततः सूतस्तस्य वशानुगामी; भीतश्च कोपाद्द्रुपदात्मजायाः ।
 02-060-017c विहाय मानं पुनरेव सभ्या;नुवाच कृष्णां किमहं ब्रवीमि ॥

02-060-018 दुर्योधन उवाच

02-060-018a	दुःशासनैष मम सूतपुत्रो; वृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः ।
02-060-018c	स्वयं प्रगृह्णानय याज्ञसेनीं; किं ते करिष्यन्त्यवशाः सपत्नाः ॥
02-060-019a	ततः समुत्थाय स राजपुत्रः; श्रुत्वा भ्रातुः कोपविरक्तदृष्टिः ।
02-060-019c	प्रविश्य तद्वेश्म महारथाना;मित्यब्रवीद्द्रौपदीं राजपुत्रीम् ॥
02-060-020a	एह्येहि पाञ्चालि जितासि कृष्णे; दुर्योधनं पश्य विमुक्तलज्जा ।
02-060-020c	कुरुन्भजस्वायतपद्मनेत्रे; धर्मेण लब्धासि सभां परैहि ॥
02-060-021a	ततः समुत्थाय सुदुर्मनाः सा; विवर्णमामृज्य मुखं करेण ।
02-060-021c	आर्ता प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता; वृद्धस्य राज्ञः कुरुपुंगवस्य ॥
02-060-022a	ततो जवेनाभिससार रोषा;दुःशासनस्तामभिगर्जमानः ।
02-060-022c	दीर्घेषु नीलेष्वथ चोर्मिमत्सु; जग्राह केशेषु नरेन्द्रपत्नीम् ॥
02-060-023a	ये राजसूयावभृथे जलेन; महाक्रतौ मन्त्रपूतेन सिक्ताः ।
02-060-023c	ते पाण्डवानां परिभूय वीर्यं; बलात्प्रमृष्टा धृतराष्ट्रजेन ॥
02-060-024a	स तां परामृश्य सभासमीप;मानीय कृष्णामतिकृष्णकेशीम् ।
02-060-024c	दुःशासनो नाथवतीमनाथव;च्चकर्ष वायुः कदलीमिवार्ताम् ॥
02-060-025a	सा कृष्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः; शनैरुवाचाद्य रजस्वलास्मि ।
02-060-025c	एकं च वासो मम मन्दबुद्धे; सभां नेतुं नार्हसि मामनार्य ॥
02-060-026a	ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निगृह्य; केशेषु कृष्णेषु तदा स कृष्णाम् ।
02-060-026c	कृष्णं च जिष्णुं च हरिं नरं च; त्राणाय विक्रोश नयामि हि त्वाम् ॥
02-060-027a	रजस्वला वा भव याज्ञसेनि; एकाम्बरा वाप्यथ वा विवस्त्रा ।
02-060-027c	द्यूते जिता चासि कृतासि दासी; दासीषु कामश्च यथोपजोषम् ॥
02-060-028a	प्रकीर्णकेशी पतितार्धवस्त्रा; दुःशासनेन व्यवधूयमाना ।
02-060-028c	हीमत्यमर्षेण च दह्यमाना; शनैरिदं वाक्यमुवाच कृष्णा ॥
02-060-029a	इमे सभायामुपदिष्टशास्त्राः; क्रियावन्तः सर्व एवेन्द्रकल्पाः ।
02-060-029c	गुरुस्थाना गुरवश्चैव सर्वे; तेषामग्रे नोत्सहे स्थातुमेवम् ॥
02-060-030a	नृशंसकर्मस्त्वमनार्यवृत्त; मा मां विवस्त्रां कृधि मा विकार्षीः ।
02-060-030c	न मर्षयेयुस्तव राजपुत्राः; सेन्द्रापि देवा यदि ते सहायाः ॥
02-060-031a	धर्मे स्थितो धर्मसुतश्च राजा; धर्मश्च सूक्ष्मो निपुणोपलभ्यः ।
02-060-031c	वाचापि भर्तुः परमाणुमात्रं; नेच्छामि दोषं स्वगुणान्विसृज्य ॥
02-060-032a	इदं त्वनार्यं कुरुवीरमध्ये; रजस्वलां यत्परिकर्षसे माम् ।
02-060-032c	न चापि कश्चित्कुरुतेऽत्र पूजां; ध्रुवं तवेदं मतमन्वपद्यन् ॥
02-060-033a	धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां; धर्मस्तथा क्षत्रविदां च वृत्तम् ।

- 02-060-033c यत्राभ्यतीतां कुरुधर्मवेलां; प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायाम् ॥
- 02-060-034a द्रोणस्य भीष्मस्य च नास्ति सत्त्वं; ध्रुवं तथैवास्य महात्मनोऽपि ।
- 02-060-034c राज्ञस्तथा हीममधर्ममुग्रं; न लक्षयन्ते कुरुवृद्धमुख्याः ॥
- 02-060-035a तथा ब्रुवन्ती करुणं सुमध्यमा; काक्षेण भर्तृन्कुपितानपश्यत् ।
- 02-060-035c सा पाण्डवान्कोपपरीतदेहा; न्संदीपयामास कटाक्षपातैः ॥
- 02-060-036a हतेन राज्येन तथा धनेन; रत्नैश्च मुख्यैर्न तथा बभूव ।
- 02-060-036c यथार्तया कोपसमीरितेन; कृष्णाकटाक्षेण बभूव दुःखम् ॥
- 02-060-037a दुःशासनश्चापि समीक्ष्य कृष्णा; मवेक्षमाणां कृपणान्पतींस्तान् ।
- 02-060-037c आधूय वेगेन विसंज्ञकल्पा; मुवाच दासीति हसन्निवोग्रः ॥
- 02-060-038a कर्णस्तु तद्वाक्यमतीव हृष्टः; संपूजयामास हसन्सशब्दम् ।
- 02-060-038c गान्धारराजः सुबलस्य पुत्रः; स्तथैव दुःशासनमभ्यनन्दत् ॥
- 02-060-039a सभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये; ताभ्यामृते धार्तराष्ट्रेण चैव ।
- 02-060-039c तेषामभूद्दुःखमतीव कृष्णां; दृष्ट्वा सभायां परिकृष्यमाणाम् ॥

02-060-040 भीष्म उवाच

- 02-060-040a न धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगे विवक्तुं; शक्नोमि ते प्रश्नमिमं यथावत् ।
- 02-060-040c अस्वो ह्यशक्तः पणितुं परस्वं; स्त्रियश्च भर्तुर्वशतां समीक्ष्य ॥
- 02-060-041a त्यजेत सर्वा पृथिवीं समृद्धां; युधिष्ठिरः सत्यमथो न जह्यात् ।
- 02-060-041c उक्तं जितोऽस्मीति च पाण्डवेन; तस्मान्न शक्नोमि विवेक्तुमेतत् ॥
- 02-060-042a द्यूतेऽद्वितीयः शकुनिर्नरिषु; कुन्तीसुतस्तेन निसृष्टकामः ।
- 02-060-042c न मन्यते तां निकृतिं महात्मा; तस्मान्न ते प्रश्नमिमं ब्रवीमि ॥

02-060-043 द्रौपद्युवाच

- 02-060-043a आहूय राजा कुशलैः सभायां; दुष्टात्मभिर्नैकृति कैरनार्यैः ।
- 02-060-043c द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नः; कस्मादयं नाम निसृष्टकामः ॥
- 02-060-044a स शुद्धभावो निकृतिप्रवृत्तिः; मबुध्यमानः कुरुपाण्डवाग्र्यः ।
- 02-060-044c संभूय सर्वैश्च जितोऽपि यस्मा; त्पश्चाच्च यत्कैतवमभ्युपेतः ॥
- 02-060-045a तिष्ठन्ति चेमे कुरवः सभाया; मीशाः सुतानां च तथा स्नुषाणाम् ।
- 02-060-045c समीक्ष्य सर्वे मम चापि वाक्यं; विब्रूत मे प्रश्नमिमं यथावत् ॥

02-060-046 वैशंपायन उवाच

- 02-060-046a तथा ब्रुवन्तीं करुणं रुदन्ती; मवेक्षमाणामसकृत्पतींस्तान् ।
- 02-060-046c दुःशासनः परुषाण्यप्रियाणि; वाक्यान्युवाचामधुराणि चैव ॥

02-060-047a तां कृष्यमाणां च रजस्वलां च; स्रस्तोत्तरीयामतदर्हमाणाम् ।
 02-060-047c वृकोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरं च; चकार कोपं परमार्तरूपः ॥

02-061-001 भीम उवाच

02-061-001a भवन्ति देशे बन्धक्यः कितवानां युधिष्ठिर ।
 02-061-001c न ताभिरुत दीव्यन्ति दया चैवास्ति तास्वपि ॥
 02-061-002a काश्यो यद्वलिमाहार्षीद्द्रव्यं यच्चान्यदुत्तमम् ।
 02-061-002c तथान्ये पृथिवीपाला यानि रत्नान्युपाहरन् ॥
 02-061-003a वाहनानि धनं चैव कवचान्यायुधानि च ।
 02-061-003c राज्यमात्मा वयं चैव कैतवेन हृतं परैः ॥
 02-061-004a न च मे तत्र कोपोऽभूत्सर्वस्येशो हि नो भवान् ।
 02-061-004c इदं त्वतिकृतं मन्ये द्रौपदी यत्र पण्यते ॥
 02-061-005a एषा ह्यनर्हती बाला पाण्डवान्प्राप्य कौरवैः ।
 02-061-005c त्वत्कृते क्लिश्यते क्षुद्रैर्नृशंसैर्निकृतिप्रियैः ॥
 02-061-006a अस्याः कृते मन्युरयं त्वयि राजन्निपात्यते ।
 02-061-006c बाहू ते संप्रधक्ष्यामि सहदेवाग्निमानय ॥

02-061-007 अर्जुन उवाच

02-061-007a न पुरा भीमसेन त्वमीदृशीर्वदिता गिरः ।
 02-061-007c परैस्ते नाशितं नूनं नृशंसैर्धर्मगौरवम् ॥
 02-061-008a न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमम् ।
 02-061-008c भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रमितुमर्हति ॥
 02-061-009a आहूतो हि परै राजा क्षात्रधर्ममनुस्मरन् ।
 02-061-009c दीव्यते परकामेन तन्नः कीर्तिकरं महत् ॥

02-061-010 भीमसेन उवाच

02-061-010a एवमस्मिकृतं विद्यां यद्यस्याहं धनंजय ।
 02-061-010c दीप्तेऽग्नौ सहितौ बाहू निर्दहेयं बलादिव ॥

02-061-011 वैशंपायन उवाच

02-061-011a तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः ।
 02-061-011c क्लिश्यमानां च पाञ्चालीं विकर्ण इदमब्रवीत् ॥
 02-061-012a याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पार्थिवाः ।
 02-061-012c अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ॥

02-061-013a	भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ ।
02-061-013c	समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विदुरश्च महामतिः ॥
02-061-014a	भारद्वाजोऽपि सर्वेषामाचार्यः कृप एव च ।
02-061-014c	अत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥
02-061-015a	ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशः ।
02-061-015c	कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति ॥
02-061-016a	यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ।
02-061-016c	विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् ॥
02-061-017a	एवं स बहुशः सर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः ।
02-061-017c	न च ते पृथिवीपालास्तमूचुः साध्वसाधु वा ॥
02-061-018a	उक्त्वा तथासकृत्सर्वान्विकर्णः पृथिवीपतीन् ।
02-061-018c	पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य निःश्वसन्निदमब्रवीत् ॥
02-061-019a	विव्रूत पृथिवीपाला वाक्यं मा वा कथंचन ।
02-061-019c	मन्ये न्याय्यं यदत्राहं तद्धि वक्ष्यामि कौरवाः ॥
02-061-020a	चत्वार्याहर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम् ।
02-061-020c	मृगयां पानमक्षांश्च ग्राम्ये चैवातिसक्तताम् ॥
02-061-021a	एतेषु हि नरः सक्तो धर्ममुत्सृज्य वर्तते ।
02-061-021c	तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते ॥
02-061-022a	तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यसने वर्तता भृशम् ।
02-061-022c	समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रौपदीपणः ॥
02-061-023a	साधारणी च सर्वेषां पाण्डवानामनिन्दिता ।
02-061-023c	जितेन पूर्वं चानेन पाण्डवेन कृतः पणः ॥
02-061-024a	इयं च कीर्तिता कृष्णा सौबलेन पणार्थिना ।
02-061-024c	एतत्सर्वं विचार्याहं मन्ये न विजितामिमाम् ॥
02-061-025a	एतच्छ्रुत्वा महान्नादः सभ्यानामुदतिष्ठत ।
02-061-025c	विकर्णं शंसमानानां सौबलं च विनिन्दताम् ॥
02-061-026a	तस्मिन्नुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्छितः ।
02-061-026c	प्रगृह्य रुचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् ॥
02-061-027a	दृश्यन्ते वै विकर्णे हि वैकृतानि बहून्यपि ।
02-061-027c	तज्जस्तस्य विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः ॥
02-061-028a	एते न किञ्चिदप्याहुश्चोद्यमानापि कृष्णया ।

02-061-028c	धर्मेण विजितां मन्ये मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् ॥
02-061-029a	त्वं तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्रं विदीर्यसे ।
02-061-029c	यद्ब्रवीषि सभामध्ये बालः स्थविरभाषितम् ॥
02-061-030a	न च धर्मं यथातत्त्वं वेत्सि दुर्योधनावर ।
02-061-030c	यद्ब्रवीषि जितां कृष्णामजितेति सुमन्दधीः ॥
02-061-031a	कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्यसे धृतराष्ट्रज ।
02-061-031c	यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ॥
02-061-032a	अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ ।
02-061-032c	एवं धर्मजितां कृष्णां मन्यसे न जितां कथम् ॥
02-061-033a	कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः ।
02-061-033c	भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मता तव ॥
02-061-034a	मन्यसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम् ।
02-061-034c	अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तरम् ॥
02-061-035a	एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन ।
02-061-035c	इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ॥
02-061-036a	अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः ।
02-061-036c	एकाम्बरधरत्वं वाप्यथ वापि विवस्त्रता ॥
02-061-037a	यच्चैषां द्रविणं किञ्चिद्या चैषा ये च पाण्डवाः ।
02-061-037c	सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ॥
02-061-038a	दुःशासन सुबालोऽयं विकर्णः प्राज्ञवादिकः ।
02-061-038c	पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ॥
02-061-039a	तच्छ्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे स्वानि वासांसि भारत ।
02-061-039c	अवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ॥
02-061-040a	ततो दुःशासनो राजन्द्रौपद्या वसनं बलात् ।
02-061-040c	सभामध्ये समाक्षिप्य व्यपक्रष्टुं प्रचक्रमे ॥
02-061-041a	आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विशां पते ।
02-061-041c	तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ॥
02-061-042a	ततो हलहलाशब्दस्तत्रासीद्द्वोरनिस्वनः ।
02-061-042c	तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वमहीक्षिताम् ॥
02-061-043a	शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये महास्वनः ।
02-061-043c	क्रोधाद्विस्फुरमाणोऽष्टो विनिष्पिष्य करे करम् ॥

02-061-044a	इदं मे वाक्यमादद्ध्वं क्षत्रिया लोकवासिनः ।
02-061-044c	नोक्तपूर्वं नरैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ॥
02-061-045a	यद्येतदेवमुक्त्वा तु न कुर्यां पृथिवीश्वराः ।
02-061-045c	पितामहानां सर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ॥
02-061-046a	अस्य पापस्य दुर्जातेर्भारतापसदस्य च ।
02-061-046c	न पिबेयं बलाद्वक्षो भित्त्वा चेद्रुधिरं युधि ॥
02-061-047a	तस्य ते वचनं श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणम् ।
02-061-047c	प्रचक्रुर्बहुलां पूजां कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ॥
02-061-048a	यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः ।
02-061-048c	ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपाविशत् ॥
02-061-049a	धिकशब्दस्तु ततस्तत्र समभूल्लोमहर्षणः ।
02-061-049c	सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतांस्तदा ॥
02-061-050a	न विब्रुवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स्म ह ।
02-061-050c	स जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ॥
02-061-051a	ततो बाहू समुच्छ्रित्य निवार्य च सभासदः ।
02-061-051c	विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ॥

02-061-052 विदुर उवाच

02-061-052a	द्रौपदी प्रश्नमुक्तवैवं रोरवीति ह्यनाथवत् ।
02-061-052c	न च विब्रूत तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ॥
02-061-053a	सभां प्रपद्यते ह्यार्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाट् ।
02-061-053c	तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयन्त्युत ॥
02-061-054a	धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादार्तः सभ्येषु मानवः ।
02-061-054c	विब्रूयुस्तत्र ते प्रश्नं कामक्रोधवशातिगाः ॥
02-061-055a	विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः ।
02-061-055c	भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रुवन्तु यथामति ॥
02-061-056a	यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
02-061-056c	अनृते या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽर्थं समश्नुते ॥
02-061-057a	यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
02-061-057c	अनृतस्य फलं कृत्स्नं संप्राप्नोतीति निश्चयः ॥
02-061-058a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
02-061-058c	प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ॥

02-061-059a	प्रह्लादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विरोचनः ।
02-061-059c	कन्याहेतोराङ्गिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ॥
02-061-060a	अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येप्सया तदा ।
02-061-060c	तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरिति नः श्रुतम् ॥
02-061-061a	तयोः प्रश्नविवादोऽभूत्प्रह्लादं तावपृच्छताम् ।
02-061-061c	ज्यायान्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ॥
02-061-062a	स वै विवदनाद्धीतः सुधन्वानं व्यलोकयत् ।
02-061-062c	तं सुधन्वाब्रवीत्क्रुद्धो ब्रह्मदण्ड इव ज्वलन् ॥
02-061-063a	यदि वै वक्ष्यसि मृषा प्रह्लादाथ न वक्ष्यसि ।
02-061-063c	शतधा ते शिरो वज्री वज्रेण प्रहरिष्यति ॥
02-061-064a	सुधन्वना तथोक्तः सन्व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ।
02-061-064c	जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रष्टुं महौजसम् ॥

02-061-065 प्रह्लाद उवाच

02-061-065a	त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च ।
02-061-065c	ब्राह्मणस्य महाप्राज्ञ धर्मकृच्छ्रमिदं शृणु ॥
02-061-066a	यो वै प्रश्नं न विब्रूयाद्वितथं वापि निर्दिशेत् ।
02-061-066c	के वै तस्य परे लोकास्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

02-061-067 कश्यप उवाच

02-061-067a	जानन्न विब्रुवन्प्रश्नं कामात्क्रोधात्तथा भयात् ।
02-061-067c	सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ॥
02-061-068a	तस्य संवत्सरे पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते ।
02-061-068c	तस्मात्सत्यं तु वक्तव्यं जानता सत्यमञ्जसा ॥
02-061-069a	विद्धो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्र प्रपद्यते ।
02-061-069c	न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ॥
02-061-070a	अर्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु ।
02-061-070c	पादश्चैव सभासत्सु ये न निन्दन्ति निन्दितम् ॥
02-061-071a	अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च सभासदः ।
02-061-071c	एनो गच्छति कर्तारं निन्दाहो यत्र निन्द्यते ॥
02-061-072a	वितथं तु वदेयुर्ये धर्मं प्रह्लाद पृच्छते ।
02-061-072c	इष्टापूर्तं च ते घ्नन्ति सप्त चैव परावरान् ॥

- 02-061-073a हृतस्वस्य हि यदुःखं हतपुत्रस्य चापि यत् ।
 02-061-073c ऋणिनं प्रति यच्चैव राज्ञा ग्रस्तस्य चापि यत् ॥
 02-061-074a स्त्रियाः पत्या विहीनायाः सार्थाद्भ्रष्टस्य चैव यत् ।
 02-061-074c अध्यूढायाश्च यदुःखं साक्षिभिर्विहतस्य च ॥
 02-061-075a एतानि वै समान्याहुर्दुःखानि त्रिदशेश्वराः ।
 02-061-075c तानि सर्वाणि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् ॥
 02-061-076a समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चेति धारणात् ।
 02-061-076c तस्मात्सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥

02-061-077 विदुर उवाच

- 02-061-077a कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत् ।
 02-061-077c श्रेयान्सुधन्वा त्वत्तो वै मत्तः श्रेयांस्तथाङ्गिराः ॥
 02-061-078a माता सुधन्वनश्चापि श्रेयसी मातृतस्तव ।
 02-061-078c विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ॥

02-061-079 सुधन्वोवाच

- 02-061-079a पुत्रस्नेहं परित्यज्य यस्त्वं धर्मे प्रतिष्ठितः ।
 02-061-079c अनुजानामि ते पुत्रं जीवत्वेष शतं समाः ॥

02-061-080 विदुर उवाच

- 02-061-080a एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ।
 02-061-080c यथाप्रश्रं तु कृष्णाया मन्यध्वं तत्र किं परम् ॥

02-061-081 वैशंपायन उवाच

- 02-061-081a विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोचुः किञ्चन पार्थिवाः ।
 02-061-081c कर्णो दुःशासनं त्वाह कृष्णां दासीं गृहान्नय ॥
 02-061-082a तां वेपमानां सव्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान् ।
 02-061-082c दुःशासनः सभामध्ये विचकर्ष तपस्विनीम् ॥

02-062-001 द्रौपद्युवाच

- 02-062-001a पुरस्तात्करणीयं मे न कृतं कार्यमुत्तरम् ।
 02-062-001c विह्वलास्मि कृतानेन कर्षता बलिना बलात् ॥
 02-062-002a अभिवादं करोम्येषां गुरूणां कुरुसंसदि ।
 02-062-002c न मे स्यादपराधोऽयं यदिदं न कृतं मया ॥

02-062-003 वैशंपायन उवाच

02-062-003a सा तेन च समुद्धूता दुःखेन च तपस्विनी ।
 02-062-003c पतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ॥

02-062-004 द्रौपद्युवाच

02-062-004a स्वयंवरे यास्मि नृपैर्दृष्टा रङ्गे समागतैः ।
 02-062-004c न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साहमद्य सभां गता ॥
 02-062-005a यां न वायुर्न चादित्यो दृष्टवन्तौ पुरा गृहे ।
 02-062-005c साहमद्य सभामध्ये दृश्यामि कुरुसंसदि ॥
 02-062-006a यां न मृष्यन्ति वातेन स्पृश्यमानां पुरा गृहे ।
 02-062-006c स्पृश्यमानां सहन्तेऽद्य पाण्डवास्तां दुरात्मना ॥
 02-062-007a मृष्यन्ते कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययम् ।
 02-062-007c स्नुषां दुहितरं चैव क्लिश्यमानामनर्हतीम् ॥
 02-062-008a किं त्वतः कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा ।
 02-062-008c सभामध्यं विगाहेऽद्य क्व नु धर्मो महीक्षिताम् ॥
 02-062-009a धर्म्याः स्त्रियः सभां पूर्वं न नयन्तीति नः श्रुतम् ।
 02-062-009c स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः ॥
 02-062-010a कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती ।
 02-062-010c वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभामियाम् ॥
 02-062-011a तामिमां धर्मराजस्य भार्या सदृशवर्णजाम् ।
 02-062-011c ब्रूत दासीमदासीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः ॥
 02-062-012a अयं हि मां दृढं क्षुद्रः कौरवाणां यशोहरः ।
 02-062-012c क्लिश्नाति नाहं तत्सोढुं चिरं शक्यामि कौरवाः ॥
 02-062-013a जितां वाप्यजितां वापि मन्यध्वं वा यथा नृपाः ।
 02-062-013c तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत्करिष्यामि कौरवाः ॥

02-062-014 भीष्म उवाच

02-062-014a उक्तवानस्मि कल्याणि धर्मस्य तु परां गतिम् ।
 02-062-014c लोके न शक्यते गन्तुमपि विप्रैर्महात्मभिः ॥
 02-062-015a बलवांस्तु यथा धर्मं लोके पश्यति पूरुषः ।
 02-062-015c स धर्मो धर्मवेलायां भवत्यभिहितः परैः ॥
 02-062-016a न विवेक्तुं च ते प्रश्नमेतं शक्नोमि निश्चयात् ।

- 02-062-016c सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् ॥
 02-062-017a नूनमन्तः कुलस्यास्य भविता नचिरादिव ।
 02-062-017c तथा हि कुरवः सर्वे लोभमोहपरायणाः ॥
 02-062-018a कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनाभ्याहता भृशम् ।
 02-062-018c धर्म्यान्मार्गान्न च्यवन्ते यथा नस्त्वं वधूः स्थिता ॥
 02-062-019a उपपन्नं च पाञ्चालि तवेदं वृत्तमीदृशम् ।
 02-062-019c यत्कृच्छ्रमपि संप्राप्ता धर्ममेवान्ववेक्षसे ॥
 02-062-020a एते द्रोणादयश्चैव वृद्धा धर्मविदो जनाः ।
 02-062-020c शून्यैः शरीरैस्तिष्ठन्ति गतासव इवानताः ॥
 02-062-021a युधिष्ठिरस्तु प्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमिति मे मतिः ।
 02-062-021c अजितां वा जितां वापि स्वयं व्याहर्तुमर्हति ॥

02-062-022 वैशंपायन उवाच

- 02-062-022a तथा तु दृष्ट्वा बहु तत्तदेवं; रोरूयमाणां कुररीमिवार्ताम् ।
 02-062-022c नोचुर्वचः साध्वथ वाप्यसाधु; महीक्षितो धार्तराष्ट्रस्य भीताः ॥
 02-062-023a दृष्ट्वा तु तान्पार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
 02-062-023c स्मयन्निवेदं वचनं बभाषे; पाञ्चालराजस्य सुतां तदानीम् ॥
 02-062-024a तिष्ठत्वयं प्रश्न उदारसत्त्वे; भीमेऽर्जुने सहदेवे तथैव ।
 02-062-024c पत्यौ च ते नकुले याज्ञसेनि; वदन्त्वेते वचनं त्वत्प्रसूतम् ॥
 02-062-025a अनीश्वरं विब्रुवन्त्वार्यमध्ये; युधिष्ठिरं तव पाञ्चालि हेतोः ।
 02-062-025c कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं; पाञ्चालि त्वं मोक्ष्यसे दासभावात् ॥
 02-062-026a धर्मे स्थितो धर्मराजो महात्मा; स्वयं चेदं कथयत्विन्द्रकल्पः ।
 02-062-026c ईशो वा ते यद्यनीशोऽथ वैष; वाक्यादस्य क्षिप्रमेकं भजस्व ॥
 02-062-027a सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां; दुःखान्तरे वर्तमानास्तवैव ।
 02-062-027c न विब्रुवन्त्यार्यसत्त्वा यथाव; त्पतींश्च ते समवेक्ष्याल्पभाग्यान् ॥
 02-062-028a ततः सभ्याः कुरुराजस्य तत्र; वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदोच्चैः ।
 02-062-028c चेलावेधांश्चापि चक्रुर्नदन्तो; हा हेत्यासीदपि चैवात्र नादः ॥
 02-062-028e सर्वे चासन्पार्थिवाः प्रीतिमन्तः; कुरुश्रेष्ठं धार्मिकं पूजयन्तः ॥
 02-062-029a युधिष्ठिरं च ते सर्वे समुदैक्षन्त पार्थिवाः ।
 02-062-029c किं नु वक्ष्यति धर्मज्ञ इति साचीकृताननाः ॥
 02-062-030a किं नु वक्ष्यति बीभत्सुरजितो युधि पाण्डवः ।
 02-062-030c भीमसेनो यमौ चेति भृशं कौतूहलान्विताः ॥

- 02-062-031a तस्मिन्नुपरते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
 02-062-031c प्रगृह्य विपुलं वृत्तं भुजं चन्दनरूषितम् ॥
 02-062-032a यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 02-062-032c न प्रभुः स्यात्कुलस्यास्य न वयं मर्षयेमहि ॥
 02-062-033a ईशो नः पुण्यतपसां प्राणानामपि चेश्वरः ।
 02-062-033c मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयम् ॥
 02-062-034a न हि मुच्येत जीवन्मे पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
 02-062-034c मर्त्यधर्मा परामृश्य पाञ्चाल्या मूर्धजानिमान् ॥
 02-062-035a पश्यध्वमायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिधाविव ।
 02-062-035c नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ॥
 02-062-036a धर्मपाशसितस्त्वेवं नाधिगच्छामि संकटम् ।
 02-062-036c गौरवेण निरुद्धश्च निग्रहादर्जुनस्य च ॥
 02-062-037a धर्मराजनिसृष्टस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
 02-062-037c धार्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पिषेयं तलासिभिः ॥
 02-062-038a तमुवाच तदा भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।
 02-062-038c क्षम्यतामेवमित्येवं सर्वं संभवति त्वयि ॥

02-063-001 कर्ण उवाच

- 02-063-001a त्रयः किलेमे अधना भवन्ति; दासः शिष्यश्चास्वतन्त्रा च नारी ।
 02-063-001c दासस्य पत्नी त्वं धनमस्य भद्रे; हीनेश्वरा दासधनं च दासी ॥
 02-063-002a प्रविश्य सा नः परिचारैर्भजस्व; तत्ते कार्यं शिष्टमावेश्य वेश्म ।
 02-063-002c ईशाः स्म सर्वे तव राजपुत्रि; भवन्ति ते धार्तराष्ट्रा न पार्थाः ॥
 02-063-003a अन्यं वृणीष्व पतिमाशु भामिनि; यस्माद्दास्यं न लभसे देवनेन ।
 02-063-003c अनवद्या वै पतिषु कामवृत्तिर्नित्यं दास्ये विदितं वै तवास्तु ॥
 02-063-004a पराजितो नकुलो भीमसेनो; युधिष्ठिरः सहदेवोऽर्जुनश्च ।
 02-063-004c दासीभूता प्रविश याज्ञसेनि; पराजितास्ते पतयो न सन्ति ॥
 02-063-005a प्रयोजनं चात्मनि किं नु मन्यते; पराक्रमं पौरुषं चेह पार्थः ।
 02-063-005c पाञ्चाल्यस्य द्रुपदस्यात्मजामिमां; सभामध्ये योऽतिदेवीद्ग्लहेषु ॥

02-063-006 वैशंपायन उवाच

- 02-063-006a तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी; भृशं निशश्वास तदार्तरूपः ।
 02-063-006c राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो; दहन्निवैनं कोपविरक्तदृष्टिः ॥

02-063-007 भीम उवाच

02-063-007a नाहं कुप्ये सूतपुत्रस्य राजः; न्नेष सत्यं दासधर्मः प्रविष्टः ।
 02-063-007c किं विद्विषो वाद्य मां धारयेयुः; नर्देवीस्त्वं यद्यनया नरेन्द्र ॥

02-063-008 वैशंपायन उवाच

02-063-008a राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 02-063-008c युधिष्ठिरमुवाचेदं तूष्णींभूतमचेतसम् ॥
 02-063-009a भीमार्जुनौ यमौ चैव स्थितौ ते नृप शासने ।
 02-063-009c प्रश्रं प्रब्रूहि कृष्णां त्वमजितां यदि मन्यसे ॥
 02-063-010a एवमुक्त्वा स कौन्तेयमपोह्य वसनं स्वकम् ।
 02-063-010c स्मयन्निवैक्षत्पाञ्चालीमैश्वर्यमदमोहितः ॥
 02-063-011a कदलीदण्डसदृशं सर्वलक्षणपूजितम् ।
 02-063-011c गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवम् ॥
 02-063-012a अभ्युत्स्मयित्वा राधेयं भीममाधर्षयन्निव ।
 02-063-012c द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत् ॥
 02-063-013a वृकोदरस्तदालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते ।
 02-063-013c प्रोवाच राजमध्ये तं सभां विश्रावयन्निव ॥
 02-063-014a पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद्वृकोदरः ।
 02-063-014c यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे ॥
 02-063-015a क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः सर्वेभ्यः पावकार्चिषः ।
 02-063-015c वृक्षस्येव विनिश्चेरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः ॥

02-063-016 विदुर उवाच

02-063-016a परं भयं पश्यत भीमसेना; द्रुध्यध्वं राज्ञो वरुणस्येव पाशात् ।
 02-063-016c दैवेरितो नूनमयं पुरस्ता; त्परोऽनयो भरतेषूदपादि ॥
 02-063-017a अतिद्यूतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा; येऽस्यां स्त्रियं विवदध्वं सभायाम् ।
 02-063-017c योगक्षेमो दृश्यते वो महाभयः; पापान्मन्त्रान्कुरवो मन्त्रयन्ति ॥
 02-063-018a इमं धर्मं कुरवो जानताशु; दुर्दृष्टेऽस्मिन्परिषत्संप्रदुष्येत् ।
 02-063-018c इमां चेत्पूर्वं कितवोऽग्लहीष्य; दीशोऽभविष्यदपराजितात्मा ॥
 02-063-019a स्वप्ने यथैतद्धि धनं जितं स्या; तदेवं मन्ये यस्य दीव्यत्यनीशः ।
 02-063-019c गान्धारिपुत्रस्य वचो निशम्य; धर्मादस्मात्कुरवो मापयात ॥

02-063-020 दुर्योधन उवाच

02-063-020a भीमस्य वाक्ये तद्वदेवार्जुनस्य; स्थितोऽहं वै यमयोश्चैवमेव ।
 02-063-020c युधिष्ठिरं चेत्प्रवदन्त्यनीश;मथो दास्यान्मोक्ष्यसे याज्ञसेनि ॥

02-063-021 अर्जुन उवाच

02-063-021a ईशो राजा पूर्वमासीद्ग्लहे नः; कुन्तीपुत्रो धर्मराजो महात्मा ।
 02-063-021c ईशस्त्वयं कस्य पराजितात्मा; तज्जानीध्वं कुरवः सर्व एव ॥

02-063-022 वैशंपायन उवाच

02-063-022a ततो राज्ञो धृतराष्ट्रस्य गेहे; गोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे ।
 02-063-022c तं रासभाः प्रत्यभाषन्त राज;न्समन्ततः पक्षिणश्चैव रौद्राः ॥
 02-063-023a तं च शब्दं विदुरस्तत्त्ववेदी; शुश्राव घोरं सुबलात्मजा च ।
 02-063-023c भीष्मद्रोणौ गौतमश्चापि विद्वा;न्स्वस्ति स्वस्तीत्यपि चैवाहुरुच्चैः ॥
 02-063-024a ततो गान्धारी विदुरश्चैव विद्वां;स्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे ।
 02-063-024c निवेदयामासतुरार्तवत्तदा; ततो राजा वाक्यमिदं बभाषे ॥
 02-063-025a हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धे; यस्त्वं सभायां कुरुपुंगवानाम् ।
 02-063-025c स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत; विशेषतो द्रौपदीं धर्मपत्नीम् ॥
 02-063-026a एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी; हितान्वेषी बान्धवानामपायात् ।
 02-063-026c कृष्णां पाञ्चालीमब्रवीत्सान्त्वपूर्व; विमृश्यैतत्प्रज्ञया तत्त्वबुद्धिः ॥

02-063-027 धृतराष्ट्र उवाच

02-063-027a वरं वृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिकाङ्क्षसि ।
 02-063-027c वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती ॥

02-063-028 द्रौपद्युवाच

02-063-028a ददासि चेद्वरं मह्यं वृणोमि भरतर्षभ ।
 02-063-028c सर्वधर्मानुगः श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः ॥
 02-063-029a मनस्विनमजानन्तो मा वै ब्रूयुः कुमारकाः ।
 02-063-029c एष वै दासपुत्रेति प्रतिविन्ध्यं तमागतम् ॥
 02-063-030a राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान्क्वचित् ।
 02-063-030c लालितो दासपुत्रत्वं पश्यन्नश्येद्धि भारत ॥

02-063-031 धृतराष्ट्र उवाच

02-063-031a द्वितीयं ते वरं भद्रे ददामि वरयस्व माम् ।
 02-063-031c मनो हि मे वितरति नैकं त्वं वरमर्हसि ॥

02-063-032 द्रौपद्युवाच

02-063-032a सरथौ सधनुष्कौ च भीमसेनधनंजयौ ।
02-063-032c नकुलं सहदेवं च द्वितीयं वरये वरम् ॥

02-063-033 धृतराष्ट्र उवाच

02-063-033a तृतीयं वरयास्मत्तो नासि द्वाभ्यां सुसत्कृता ।
02-063-033c त्वं हि सर्वस्नुषाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ॥

02-063-034 द्रौपद्युवाच

02-063-034a लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे ।
02-063-034c अनर्हा वरमादातुं तृतीयं राजसत्तम ॥
02-063-035a एकमाहुर्वैश्यवरं द्वौ तु क्षत्रस्त्रिया वरौ ।
02-063-035c त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य शतं वराः ॥
02-063-036a पापीयांस इमे भूत्वा संतीर्णाः पतयो मम ।
02-063-036c वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजन्पुण्येन कर्मणा ॥

02-064-001 कर्ण उवाच

02-064-001a या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संमताः ।
02-064-001c तासामेतादृशं कर्म न कस्यांचन शुश्रुमः ॥
02-064-002a क्रोधाविष्टेषु पार्थेषु धार्तराष्ट्रेषु चाप्यति ।
02-064-002c द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् ॥
02-064-003a अप्लवेऽम्भसि मग्नानामप्रतिष्ठे निमज्जताम् ।
02-064-003c पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नौरैषा पारगाभवत् ॥

02-064-004 वैशंपायन उवाच

02-064-004a तद्वै श्रुत्वा भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः ।
02-064-004c स्त्री गतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ॥
02-064-005a त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत् ।
02-064-005c अपत्यं कर्म विद्या च यतः सृष्टाः प्रजास्ततः ॥
02-064-006a अमेध्ये वै गतप्राणे शून्ये ज्ञातिभिरुज्झिते ।
02-064-006c देहे त्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपजायते ॥
02-064-007a तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणामभिमर्शनात् ।
02-064-007c धनंजय कथं स्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ॥

02-064-008 अर्जुन उवाच

- 02-064-008a न चैवोक्ता न चानुक्ता हीनतः परुषा गिरः ।
 02-064-008c भारताः प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः ॥
 02-064-009a स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतानि च ।
 02-064-009c सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥

02-064-010 भीम उवाच

- 02-064-010a इहैवैतांस्तुरा सर्वान्हन्मि शत्रून्समागतान् ।
 02-064-010c अथ निष्क्रम्य राजेन्द्र समूलान्कृन्धि भारत ॥
 02-064-011a किं नो विवदितेनेह किं नः क्लेशेन भारत ।
 02-064-011c अद्यैवैतान्हन्मीह प्रशाधि वसुधामिमाम् ॥

02-064-012 वैशंपायन उवाच

- 02-064-012a इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिर्वृतः ।
 02-064-012c मृगमध्ये यथा सिंहो मुहुः परिघमैक्षत ॥
 02-064-013a सान्त्वयमानो वीज्यमानः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
 02-064-013c स्विद्यते च महाबाहुरन्तर्दाहेन वीर्यवान् ॥
 02-064-014a क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप ।
 02-064-014c सधूमः सस्फुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत ॥
 02-064-015a भ्रुकुटीपुटदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्य तन्मुखम् ।
 02-064-015c युगान्तकाले संप्राप्ते कृतान्तस्येव रूपिणः ॥
 02-064-016a युधिष्ठिरस्तमावार्य बाहुना बाहुशालिनम् ।
 02-064-016c मैवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्वेति भारत ॥
 02-064-017a निवार्य तं महाबाहुं कोपसंरक्तलोचनम् ।
 02-064-017c पितरं समुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रं कृताञ्जलिः ॥

02-065-001 युधिष्ठिर उवाच

- 02-065-001a राजन्किं करवामस्ते प्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ।
 02-065-001c नित्यं हि स्थातुमिच्छामस्तव भारत शासने ॥

02-065-002 धृतराष्ट्र उवाच

- 02-065-002a अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं स्वस्ति गच्छत ।
 02-065-002c अनुज्ञाताः सहधनाः स्वराज्यमनुशासत ॥

02-065-003a	इदं त्वेवावबोद्धव्यं वृद्धस्य मम शासनम् ।
02-065-003c	धिया निगदितं कृत्स्नं पथ्यं निःश्रेयसं परम् ॥
02-065-004a	वेत्थ त्वं तात धर्माणां गतिं सूक्ष्मां युधिष्ठिर ।
02-065-004c	विनीतोऽसि महाप्राज्ञ वृद्धानां पर्युपासिता ॥
02-065-005a	यतो बुद्धिस्ततः शान्तिः प्रशमं गच्छ भारत ।
02-065-005c	नादारौ क्रमते शस्त्रं दारौ शस्त्रं निपात्यते ॥
02-065-006a	न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान् ।
02-065-006c	विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपुरुषाः ॥
02-065-007a	संवादे परुषाण्याहुर्युधिष्ठिर नराधमाः ।
02-065-007c	प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतानुक्ताः परुषमुत्तरम् ॥
02-065-008a	नैवोक्ता नैव चानुक्ता अहिताः परुषा गिरः ।
02-065-008c	प्रतिजल्पन्ति वै धीराः सदा उत्तमपुरुषाः ॥
02-065-009a	स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि ।
02-065-009c	सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥
02-065-010a	तथाचरितमार्येण त्वयास्मिन्सत्समागमे ।
02-065-010c	दुर्योधनस्य पारुष्यं तत्तात हृदि मा कृथाः ॥
02-065-011a	मातरं चैव गान्धारीं मां च त्वदुणकाङ्क्षिणम् ।
02-065-011c	उपस्थितं वृद्धमन्धं पितरं पश्य भारत ॥
02-065-012a	प्रेक्षापूर्वं मया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितम् ।
02-065-012c	मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणां च बलाबलम् ॥
02-065-013a	अशोच्याः कुरवो राजन्येषां त्वमनुशासिता ।
02-065-013c	मन्त्री च विदुरो धीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥
02-065-014a	त्वयि धर्मोऽर्जुने वीर्यं भीमसेने पराक्रमः ।
02-065-014c	श्रद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाग्रयोः ॥
02-065-015a	अजातशत्रो भद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश ।
02-065-015c	भ्रातृभिस्तेऽस्तु सौभ्रात्रं धर्मे ते धीयतां मनः ॥

02-065-016 वैशंपायन उवाच

02-065-016a	इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-065-016c	कृत्वार्यसमयं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह ॥
02-065-017a	ते रथान्मेघसंकाशानास्थाय सह कृष्णया ।
02-065-017c	प्रययुर्हृष्टमनस इन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥

- 02-066-001 जनमेजय उवाच**
- 02-066-001a अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा सरत्नधनसंचयान् ।
 02-066-001c पाण्डवान्धारतराष्ट्राणां कथमासीन्मनस्तदा ॥
- 02-066-002 वैशंपायन उवाच**
- 02-066-002a अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता ।
 02-066-002c राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम भ्रातरं प्रति ॥
- 02-066-003a दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ ।
 02-066-003c दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥
- 02-066-004a दुःखेनैतत्समानीतं स्थविरो नाशयत्यसौ ।
 02-066-004c शत्रुसाद्गमयद्द्रव्यं तद्बुध्यध्वं महारथाः ॥
- 02-066-005a अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
 02-066-005c मिथः संगम्य सहिताः पाण्डवान्प्रति मानिनः ॥
- 02-066-006a वैचित्रवीर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
 02-066-006c अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ॥
- 02-066-007 दुर्योधन उवाच**
- 02-066-007a न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः ।
 02-066-007c शक्रस्य नीतिं प्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ॥
- 02-066-008a सर्वोपायैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुकर्षण ।
 02-066-008c पुरा युद्धाद्वलाद्वापि प्रकुर्वन्ति तवाहितम् ॥
- 02-066-009a ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान्संपूज्य पार्थिवान् ।
 02-066-009c यदि तान्योधयिष्यामः किं वा नः परिहास्यति ॥
- 02-066-010a अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्दंशाय समुपस्थितान् ।
 02-066-010c कृत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्सृष्टुमर्हति ॥
- 02-066-011a आत्तशस्त्रा रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः ।
 02-066-011c निःशेषं नः करिष्यन्ति क्रुद्धा ह्याशीविषा यथा ॥
- 02-066-012a संनद्धो ह्यर्जुनो याति विवृत्य परमेषुधी ।
 02-066-012c गाण्डीवं मुहुरादत्ते निःश्वसंश्च निरीक्षते ॥
- 02-066-013a गदां गुर्वीं समुद्यम्य त्वरितश्च वृकोदरः ।
 02-066-013c स्वरथं योजयित्वाशु निर्यात इति नः श्रुतम् ॥
- 02-066-014a नकुलः खड्गमादाय चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम् ।

02-066-014c	सहदेवश्च राजा च चक्रुराकारमिङ्गितैः ॥
02-066-015a	ते त्वास्थाय रथान्सर्वे बहुशस्त्रपरिच्छदान् ।
02-066-015c	अभिघ्नन्तो रथव्रातान्सेनायोगाय निर्ययुः ॥
02-066-016a	न क्षंस्यन्ते तथास्माभिर्जातु विप्रकृता हि ते ।
02-066-016c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं कस्तेषां क्षन्तुमर्हति ॥
02-066-017a	पुनर्दीव्याम भद्रं ते वनवासाय पाण्डवैः ।
02-066-017c	एवमेतान्वशे कर्तुं शक्यामो भरतर्षभ ॥
02-066-018a	ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः ।
02-066-018c	प्रविशेम महारण्यमजिनैः प्रतिवासिताः ॥
02-066-019a	त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
02-066-019c	ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥
02-066-020a	निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्तताम् ।
02-066-020c	अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमिदं दीव्यन्तु पाण्डवाः ॥
02-066-021a	एतत्कृत्यतमं राजन्नस्माकं भरतर्षभ ।
02-066-021c	अयं हि शकुनिर्वेद सविद्यामक्षसंपदम् ॥
02-066-022a	दृढमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च ।
02-066-022c	सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदम् ॥
02-066-023a	ते च त्रयोदशे वर्षे पारयिष्यन्ति चेद्ब्रतम् ।
02-066-023c	जेष्यामस्तान्वयं राजत्रोचतां ते परंतप ॥

02-066-024 धृतराष्ट्र उवाच

02-066-024a	तूर्णं प्रत्यानयस्वैतान्कामं व्यध्वगतानपि ।
02-066-024c	आगच्छन्तु पुनर्द्यूतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥

02-066-025 वैशंपायन उवाच

02-066-025a	ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः ।
02-066-025c	विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् ॥
02-066-026a	भूरिश्रवाः शांतनवो विकर्णश्च महारथः ।
02-066-026c	मा द्यूतमित्यभाषन्त शमोऽस्त्विति च सर्वशः ॥
02-066-027a	अकामानां च सर्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनाम् ।
02-066-027c	अकरोत्पाण्डवाह्वानं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ॥
02-066-028a	अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।

- 02-066-028c पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तं गान्धारी शोककर्षिता ॥
- 02-066-029a जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभाषत ।
- 02-066-029c नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः ॥
- 02-066-030a व्यनदज्जातमात्रो हि गोमायुरिव भारत ।
- 02-066-030c अन्तो नूनं कुलस्यास्य कुरवस्तन्निबोधत ॥
- 02-066-031a मा बालानामशिष्टानामभिमंस्था मतिं प्रभो ।
- 02-066-031c मा कुलस्य क्षये घोरे कारणं त्वं भविष्यसि ॥
- 02-066-032a बद्धं सेतुं को नु भिन्द्याद्धमेच्छान्तं च पावकम् ।
- 02-066-032c शमे धृतान्पुनः पार्थान्कोपयेत्को नु भारत ॥
- 02-066-033a स्मरन्तं त्वामाजमीढ स्मारयिष्याम्यहं पुनः ।
- 02-066-033c शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे वेतराय वा ॥
- 02-066-034a न वै वृद्धो बालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ।
- 02-066-034c त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीर्णाः प्रहासिषुः ॥
- 02-066-035a शमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या; जाता बुद्धिः सास्तु ते मा प्रतीपा ।
- 02-066-035c प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्री;र्मदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥
- 02-066-036a अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारीं धर्मदर्शिनीम् ।
- 02-066-036c अन्तः कामं कुलस्यास्तु न शक्यामि निवारितुम् ॥
- 02-066-037a यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः ।
- 02-066-037c पुनर्द्यूतं प्रकुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ॥

02-067-001 वैशंपायन उवाच

- 02-067-001a ततो व्यध्वगतं पार्थं प्रातिकामी युधिष्ठिरम् ।
- 02-067-001c उवाच वचनाद्राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥
- 02-067-002a उपस्तीर्णा सभा राजन्नक्षानुप्त्वा युधिष्ठिर ।
- 02-067-002c एहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वामाह भारत ॥

02-067-003 युधिष्ठिर उवाच

- 02-067-003a धातुर्नियोगाद्धूतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभम् ।
- 02-067-003c न निवृत्तिस्तयोरस्ति देवितव्यं पुनर्यदि ॥
- 02-067-004a अक्षद्यूते समाह्वानं नियोगात्स्थविरस्य च ।
- 02-067-004c जानन्नपि क्षयकरं नातिक्रमितुमुत्सहे ॥

02-067-005 वैशंपायन उवाच

- 02-067-005a इति ब्रुवन्निववृते भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
 02-067-005c जानंश्च शकुनेर्मायां पार्थो द्यूतमियात्पुनः ॥
 02-067-006a विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः ।
 02-067-006c व्यथयन्ति स्म चेतांसि सुहृदां भरतर्षभाः ॥
 02-067-007a यथोपजोषमासीनाः पुनर्द्यूतप्रवृत्तये ।
 02-067-007c सर्वलोकविनाशाय दैवेनोपनिपीडिताः ॥

02-067-008 शकुनिरुवाच

- 02-067-008a अमुञ्चत्स्थविरो यद्वो धनं पूजितमेव तत् ।
 02-067-008c महाधनं ग्लहं त्वेकं शृणु मे भरतर्षभ ॥
 02-067-009a वयं द्वादश वर्षाणि युष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः ।
 02-067-009c प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ॥
 02-067-010a त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
 02-067-010c ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥
 02-067-011a अस्माभिर्वा जिता यूयं वने वर्षाणि द्वादश ।
 02-067-011c वसध्वं कृष्णया सार्धमजिनैः प्रतिवासिताः ॥
 02-067-012a त्रयोदशे च निर्वृत्ते पुनरेव यथोचितम् ।
 02-067-012c स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथ वेतरैः ॥
 02-067-013a अनेन व्यवसायेन सहास्माभिर्युधिष्ठिर ।
 02-067-013c अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमेहि दीव्यस्व भारत ॥

02-067-014 सभासद ऊचुः

- 02-067-014a अहो धिग्बान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयम् ।
 02-067-014c बुद्ध्या बोध्यं न बुध्यन्ते स्वयं च भरतर्षभाः ॥

02-067-015 वैशंपायन उवाच

- 02-067-015a जनप्रवादान्सुबहूनि शृण्वन्नराधिपः ।
 02-067-015c ह्रिया च धर्मसङ्गाच्च पार्थो द्यूतमियात्पुनः ॥
 02-067-016a जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्द्यूतमवर्तयत् ।
 02-067-016c अप्ययं न विनाशः स्यात्कुरूणामिति चिन्तयन् ॥

02-067-017 युधिष्ठिर उवाच

- 02-067-017a कथं वै मद्विधो राजा स्वधर्ममनुपालयन् ।
 02-067-017c आहूतो विनिवर्तेत दीव्यामि शकुने त्वया ॥

02-067-018 शकुनिरुवाच

- 02-067-018a गवाश्वं बहुधेनूकमपर्यन्तमजाविकम् ।
 02-067-018c गजाः कोशो हिरण्यं च दासीदासं च सर्वशः ॥
 02-067-019a एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः ।
 02-067-019c यूयं वयं वा विजिता वसेम वनमाश्रिताः ॥
 02-067-020a अनेन व्यवसायेन दीव्याम भरतर्षभ ।
 02-067-020c समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत ॥

02-067-021 वैशंपायन उवाच

- 02-067-021a प्रतिजग्राह तं पार्थो ग्लहं जग्राह सौबलः ।
 02-067-021c जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥

02-068-001 वैशंपायन उवाच

- 02-068-001a वनवासाय चक्रुस्ते मतिं पार्थाः पराजिताः ।
 02-068-001c अजिनान्युत्तरीयाणि जगूहुश्च यथाक्रमम् ॥
 02-068-002a अजिनैः संवृतान्दृष्ट्वा हृतराज्यानरिदमान् ।
 02-068-002c प्रस्थितान्वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् ॥
 02-068-003a प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः ।
 02-068-003c पराभूताः पाण्डुपुत्रा विपत्तिं परमां गताः ॥
 02-068-004a अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः ।
 02-068-004c गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयांसो यद्वयं परैः ॥
 02-068-005a नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनन्तकम् ।
 02-068-005c सुखाच्च हीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥
 02-068-006a बलेन मत्ता ये ते स्म धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः ।
 02-068-006c ते निर्जिता हृतधना वनमेष्यन्ति पाण्डवाः ॥
 02-068-007a चित्रान्संनाहानवमुज्जन्तु चैषां; वासांसि दिव्यानि च भानुमन्ति ।
 02-068-007c निवास्यन्तां रुरुचर्माणि सर्वे; यथा ग्लहं सौबलस्याभ्युपेताः ॥
 02-068-008a न सन्ति लोकेषु पुमांस ईदृशा; इत्येव ये भावितबुद्धयः सदा ।
 02-068-008c ज्ञास्यन्ति तेऽऽत्मानमिमेऽद्य पाण्डवा; विपर्यये षण्ढतिला इवाफलाः ॥
 02-068-009a अयं हि वासोदय ईदृशानां; मनस्विनां कौरव मा भवेद्वः ।
 02-068-009c अदीक्षितानामजिनानि यद्व;द्वलीयसां पश्यत पाण्डवानाम् ॥

- 02-068-010a महाप्राज्ञः सोमको यज्ञसेनः; कन्यां पाञ्चालीं पाण्डवेभ्यः प्रदाय ।
 02-068-010c अकार्षीद्वै दुष्कृतं नेह सन्ति; क्लीबाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः ॥
 02-068-011a सूक्ष्मान्प्रावारानजिनानि चोदिता; न्दृष्ट्वारण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान् ।
 02-068-011c कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि; पतिं वृणीष्व यमिहान्यमिच्छसि ॥
 02-068-012a एते हि सर्वे कुरवः समेताः; क्षान्ता दान्ताः सुद्रविणोपपन्नाः ।
 02-068-012c एषां वृणीष्वैकतमं पतित्वे; न त्वां तपेत्कालविपर्ययोऽयम् ॥
 02-068-013a यथाफलाः षण्ढतिला यथा चर्ममया मृगाः ।
 02-068-013c तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा अपि ॥
 02-068-014a किं पाण्डवांस्त्वं पतितानुपास्से; मोघः श्रमः षण्ढतिलानुपास्य ।
 02-068-014c एवं नृशंसः परुषाणि पार्था; नश्रावयद्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ॥
 02-068-015a तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी; निर्भत्स्योच्चैस्तं निगृह्यैव रोषात् ।
 02-068-015c उवाचेदं सहसैवोपगम्य; सिंहो यथा हैमवतः शृगालम् ॥

02-068-016 भीमसेन उवाच

- 02-068-016a क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभाषसे ।
 02-068-016c गान्धारविद्यया हि त्वं राजमध्ये विकत्थसे ॥
 02-068-017a यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशम् ।
 02-068-017c तथा स्मारयिता तेऽहं कृन्तन्मर्माणि संयुगे ॥
 02-068-018a ये च त्वामनुवर्तन्ते कामलोभवशानुगाः ।
 02-068-018c गोप्तारः सानुबन्धांस्तान्नेष्यामि यमसादनम् ॥

02-068-019 वैशंपायन उवाच

- 02-068-019a एवं ब्रुवाणमजिनैर्विवासितं; दुःखाभिभूतं परिनृत्यति स्म ।
 02-068-019c मध्ये कुरूणां धर्मनिबद्धमार्गं; गौर्गौरिति स्माह्वयन्मुक्तलज्जः ॥

02-068-020 भीमसेन उवाच

- 02-068-020a नृशंसं परुषं क्रूरं शक्यं दुःशासन त्वया ।
 02-068-020c निकृत्या हि धनं लब्ध्वा को विकत्थितुमर्हति ॥
 02-068-021a मा ह स्म सुकृताँल्लोकान्गच्छेत्पार्थो वृकोदरः ।
 02-068-021c यदि वक्षसि भित्त्वा ते न पिबेच्छोणितं रणे ॥
 02-068-022a धार्तराष्ट्रात्रणे हत्वा मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
 02-068-022c शमं गन्तास्मि नचिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥

02-068-023 वैशंपायन उवाच

- 02-068-023a तस्य राजा सिंहगतेः सखेलं; दुर्योधनो भीमसेनस्य हर्षात् ।
 02-068-023c गतिं स्वगत्यानुचकार मन्दो; निर्गच्छतां पाण्डवानां सभायाः ॥
 02-068-024a नैतावता कृतमित्यब्रवीत्तं; वृकोदरः संनिवृत्तार्धकायः ।
 02-068-024c शीघ्रं हि त्वा निहतं सानुबन्धं; संस्मार्याहं प्रतिवक्ष्यामि मूढ ॥
 02-068-025a एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं; नियम्य मन्युं बलवान्स मानी ।
 02-068-025c राजानुगः संसदि कौरवाणां; विनिष्क्रमन्वाक्यमुवाच भीमः ॥
 02-068-026a अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनंजयः ।
 02-068-026c शकुनिं चाक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति ॥
 02-068-027a इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः ।
 02-068-027c सत्यं देवाः करिष्यन्ति यन्नो युद्धं भविष्यति ॥
 02-068-028a सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि ।
 02-068-028c शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले ॥
 02-068-029a वाक्यशूरस्य चैवास्य परुषस्य दुरात्मनः ।
 02-068-029c दुःशासनस्य रुधिरं पातास्मि मृगराडिव ॥

02-068-030 अर्जुन उवाच

- 02-068-030a नैव वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम् ।
 02-068-030c इतश्चतुर्दशे वर्षे द्रष्टारो यद्भविष्यति ॥
 02-068-031a दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।
 02-068-031c दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
 02-068-032a असूयितारं वक्तारं प्रस्रष्टारं दुरात्मनाम् ।
 02-068-032c भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ॥
 02-068-033a अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्यया ।
 02-068-033c कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तास्मि पत्रिभिः ॥
 02-068-034a ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।
 02-068-034c तांश्च सर्वाञ्चितैर्बाणैर्नेतास्मि यमसादनम् ॥
 02-068-035a चलेद्धि हिमवान्स्थानान्निष्प्रभः स्याद्विवाकरः ।
 02-068-035c शैत्यं सोमात्प्रणश्येत मत्सत्यं विचलेद्यदि ॥
 02-068-036a न प्रदास्यति चेद्राज्यमितो वर्षे चतुर्दशे ।
 02-068-036c दुर्योधनो हि सत्कृत्य सत्यमेतद्भविष्यति ॥

02-068-037 वैशंपायन उवाच

- 02-068-037a इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः ।
 02-068-037c प्रगृह्य विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ॥
 02-068-038a सौबलस्य वधं प्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 02-068-038c क्रोधसंरक्तनयनो निःश्वसन्निव पन्नगः ॥
 02-068-039a अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धाराणां यशोहर ।
 02-068-039c नैतेऽक्षा निशिता बाणास्त्वयैते समरे वृताः ॥
 02-068-040a यथा चैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्य सबान्धवम् ।
 02-068-040c कर्ताहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ॥
 02-068-041a हन्तास्मि तरसा युद्धे त्वां विक्रम्य सबान्धवम् ।
 02-068-041c यदि स्थास्यसि संग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबल ॥
 02-068-042a सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते ।
 02-068-042c दर्शनीयतमो नृणामिदं वचनमब्रवीत् ॥
 02-068-043a सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः ।
 02-068-043c यैर्वाचः श्राविता रूक्षाः स्थितैर्दुर्योधनप्रिये ॥
 02-068-044a तान्धारतराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्मुमूर्षून्कालचोदितान् ।
 02-068-044c दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ॥
 02-068-045a निदेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन् ।
 02-068-045c निर्धारतराष्ट्रां पृथिवीं कर्तास्मि नचिरादिव ॥
 02-068-046a एवं ते पुरुषव्याघ्राः सर्वे व्यायतबाहवः ।
 02-068-046c प्रतिज्ञा बहुलाः कृत्वा धृतराष्ट्रमुपागमन् ॥

02-069-001 युधिष्ठिर उवाच

- 02-069-001a आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहम् ।
 02-069-001c राजानं सोमदत्तं च महाराजं च बाह्लिकम् ॥
 02-069-002a द्रोणं कृपं नृपांश्चान्यानश्चत्थामानमेव च ।
 02-069-002c विदुरं धृतराष्ट्रं च धार्तराष्ट्रांश्च सर्वशः ॥
 02-069-003a युयुत्सुं संजयं चैव तथैवान्यान्सभासदः ।
 02-069-003c सर्वानामन्त्र्य गच्छामि द्रष्टास्मि पुनरेत्य वः ॥

02-069-004 वैशंपायन उवाच

- 02-069-004a न च किञ्चित्तदोचुस्ते हिया सन्तो युधिष्ठिरम् ।
 02-069-004c मनोभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ॥

02-069-005 विदुर उवाच

- 02-069-005a आर्या पृथा राजपुत्री नारण्यं गन्तुमर्हति ।
 02-069-005c सुकुमारी च वृद्धा च नित्यं चैव सुखोचिता ॥
 02-069-006a इह वत्स्यति कल्याणी सत्कृता मम वेश्मनि ।
 02-069-006c इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ॥
 02-069-007a युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ ।
 02-069-007c नाधर्मेण जितः कश्चिद्व्यथते वै पराजयात् ॥
 02-069-008a त्वं वै धर्मान्विजानीषे युधां वेत्ता धनंजयः ।
 02-069-008c हन्तारीणां भीमसेनो नकुलस्त्वर्थसंग्रही ॥
 02-069-009a संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः ।
 02-069-009c धर्मार्थकुशला चैव द्रौपदी धर्मचारिणी ॥
 02-069-010a अन्योन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियवादिनः ।
 02-069-010c परैरभेद्याः संतुष्टाः को वो न स्पृहयेदिह ॥
 02-069-011a एष वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत ।
 02-069-011c नैनं शत्रुर्विषहते शक्रेणापि समोऽच्युत ॥
 02-069-012a हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा ।
 02-069-012c द्वैपायनेन कृष्णेन नगरे वारणावते ॥
 02-069-013a भृगुतुङ्गे च रामेण दृषद्वत्यां च शंभुना ।
 02-069-013c अश्रौषीरसितस्यापि महर्षेरञ्जनं प्रति ॥
 02-069-014a द्रष्टा सदा नारदस्य धौम्यस्तेऽयं पुरोहितः ।
 02-069-014c मा हार्षीः सांपराये त्वं बुद्धिं तामृषिपूजिताम् ॥
 02-069-015a पुरुरवसमैलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव ।
 02-069-015c शक्त्या जयसि राज्ञोऽन्यान्वृषीन्धर्मोपसेवया ॥
 02-069-016a ऐन्द्रे जये धृतमना याम्ये कोपविधारणे ।
 02-069-016c विसर्गे चैव कौबेरे वारुणे चैव संयमे ॥
 02-069-017a आत्मप्रदानं सौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम् ।
 02-069-017c भूमेः क्षमा च तेजश्च समग्रं सूर्यमण्डलात् ॥
 02-069-018a वायोर्बलं विद्धि स त्वं भूतेभ्यश्चात्मसंभवम् ।
 02-069-018c अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रक्ष्यामि पुनरागतान् ॥
 02-069-019a आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः ।
 02-069-019c यथावत्प्रतिपद्येथाः काले काले युधिष्ठिर ॥

02-069-020a आपृष्टोऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत ।
02-069-020c कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामः पुनरागतम् ॥

02-069-021 वैशंपायन उवाच

02-069-021a एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पाण्डवः सत्यविक्रमः ।
02-069-021c भीष्मद्रोणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ॥

02-070-001 वैशंपायन उवाच

02-070-001a तस्मिन्संप्रस्थिते कृष्णा पृथां प्राप्य यशस्विनीम् ।
02-070-001c आपृच्छद्भृशदुःखार्ता याश्चान्यास्तत्र योषितः ॥
02-070-002a यथार्हं वन्दनाश्लेषान्कृत्वा गन्तुमियेष सा ।
02-070-002c ततो निनादः सुमहान्पाण्डवान्तःपुरेऽभवत् ॥
02-070-003a कुन्ती च भृशसंतप्ता द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतीम् ।
02-070-003c शोकविह्वलया वाचा कृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ॥
02-070-004a वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं महत् ।
02-070-004c स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवती तथा ॥
02-070-005a न त्वां संदेष्टुमर्हामि भर्तृन्प्रति शुचिस्मिते ।
02-070-005c साध्वीगुणसमाधानैर्भूषितं ते कुलद्वयम् ॥
02-070-006a सभाग्याः कुरवश्चेमे ये न दग्धास्त्वयानघे ।
02-070-006c अरिष्टं ब्रज पन्थानं मदनुध्यानबृंहिता ॥
02-070-007a भाविन्यर्थे हि सत्स्त्रीणां वैक्लव्यं नोपजायते ।
02-070-007c गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः क्षिप्रमवाप्स्यसि ॥
02-070-008a सहदेवश्च मे पुत्रः सदावेक्ष्यो वने वसन् ।
02-070-008c यथेदं व्यसनं प्राप्य नास्य सीदेन्महन्मनः ॥
02-070-009a तथेत्युक्त्वा तु सा देवी स्रवन्नेत्रजलाविला ।
02-070-009c शोणिताक्तैकवसना मुक्तकेश्यभिनिर्ययौ ॥
02-070-010a तां क्रोशन्तीं पृथा दुःखादनुवव्राज गच्छतीम् ।
02-070-010c अथापश्यत्सुतान्सर्वान्हृताभरणवाससः ॥
02-070-011a रुरुचर्मावृततनून्हिया किञ्चिदवाङ्मुखान् ।
02-070-011c परैः परीतान्संहृष्टैः सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ॥
02-070-012a तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला ।
02-070-012c सस्वजानावदच्छोकात्तत्तद्विलपती बहु ॥

02-070-013a	कथं सद्धर्मचारित्रवृत्तस्थितिविभूषितान् ।
02-070-013c	अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्च दैवतेज्यापरान्सदा ॥
02-070-014a	व्यसनं वः समभ्यागात्कोऽयं विधिविपर्ययः ।
02-070-014c	कस्यापध्यानजं चेदमागः पश्यामि वो धिया ॥
02-070-015a	स्यात्तु मद्भाग्यदोषोऽयं याहं युष्मानजीजनम् ।
02-070-015c	दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ॥
02-070-016a	कथं वत्स्यथ दुर्गेषु वनेष्वृद्धिविनाकृताः ।
02-070-016c	वीर्यसत्त्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः ॥
02-070-017a	यद्येतदहमज्ञास्यं वनवासो हि वो ध्रुवम् ।
02-070-017c	शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाह्वयम् ॥
02-070-018a	धन्यं वः पितरं मन्ये तपोमेधान्वितं तथा ।
02-070-018c	यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् ॥
02-070-019a	धन्यां चातीन्द्रियज्ञानामिमां प्राप्तां परां गतिम् ।
02-070-019c	मन्येऽद्य माद्रीं धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव हि ॥
02-070-020a	रत्या मत्या च गत्या च ययाहमभिसंधिता ।
02-070-020c	जीवितप्रियतां मह्यं धिगिमां क्लेशभागिनीम् ॥
02-070-021a	एवं विलपतीं कुन्तीमभिसान्त्व्य प्रणम्य च ।
02-070-021c	पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवव्रजुः ॥
02-070-022a	विदुरादयश्च तामार्तां कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः ।
02-070-022c	प्रावेशयन्गृहं क्षत्तुः स्वयमार्ततराः शनैः ॥
02-070-023a	राजा च धृतराष्ट्रः स शोकाकुलितचेतनः ।
02-070-023c	क्षत्तुः संप्रेषयामास शीघ्रमागम्यतामिति ॥
02-070-024a	ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।
02-070-024c	तं पर्यपृच्छत्संविग्नो धृतराष्ट्रो नराधिपः ॥

02-071-001 धृतराष्ट्र उवाच

02-071-001a	कथं गच्छति कौन्तेयो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
02-071-001c	भीमसेनः सव्यसाची माद्रीपुत्रौ च तावुभौ ॥
02-071-002a	धौम्यश्चैव कथं क्षत्तद्रौपदी वा तपस्विनी ।
02-071-002c	श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषामङ्गविचेष्टितम् ॥

02-071-003 विदुर उवाच

02-071-003a	वस्त्रेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
02-071-003c	बाहू विशालौ कृत्वा तु भीमो गच्छति पाण्डवः ॥
02-071-004a	सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ।
02-071-004c	माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिप्य गच्छति ॥
02-071-005a	पांसूपलिप्तसर्वाङ्गो नकुलश्चित्तविह्वलः ।
02-071-005c	दर्शनीयतमो लोके राजानमनुगच्छति ॥
02-071-006a	कृष्णा केशैः प्रतिच्छाद्य मुखमायतलोचना ।
02-071-006c	दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति ॥
02-071-007a	धौम्यो याम्यानि सामानि रौद्राणि च विशां पते ।
02-071-007c	गायन्गच्छति मार्गेषु कुशानादाय पाणिना ॥

02-071-008 धृतराष्ट्र उवाच

02-071-008a	विविधानीह रूपाणि कृत्वा गच्छन्ति पाण्डवाः ।
02-071-008c	तन्ममाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ॥

02-071-009 विदुर उवाच

02-071-009a	निकृतस्यापि ते पुत्रैर्हृते राज्ये धनेषु च ।
02-071-009c	न धर्माच्चलते बुद्धिर्धर्मराजस्य धीमतः ॥
02-071-010a	योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्तराष्ट्रेषु भारत ।
02-071-010c	निकृत्या क्रोधसंतप्तो नोन्मीलयति लोचने ॥
02-071-011a	नाहं जनं निर्दहेयं दृष्ट्वा घोरेण चक्षुषा ।
02-071-011c	स पिधाय मुखं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ॥
02-071-012a	यथा च भीमो व्रजति तन्मे निगदतः शृणु ।
02-071-012c	बाह्वोर्बले नास्ति समो ममेति भरतर्षभ ॥
02-071-013a	बाहू विशालौ कृत्वा तु तेन भीमोऽपि गच्छति ।
02-071-013c	बाहू दर्शयमानो हि बाहुद्रविणदर्पितः ॥
02-071-013e	चिकीर्षन्कर्म शत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः ॥
02-071-014a	प्रदिशञ्शरसंपातान्कुन्तीपुत्रोऽर्जुनस्तदा ।
02-071-014c	सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ॥
02-071-015a	असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत ।
02-071-015c	असक्तं शरवर्षाणि तथा मोक्षयति शत्रुषु ॥
02-071-016a	न मे कश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येति भारत ।

02-071-016c	मुखमालिष्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति ॥
02-071-017a	नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रीणामिति प्रभो ।
02-071-017c	पांसूपचितसर्वाङ्गो नकुलस्तेन गच्छति ॥
02-071-018a	एकवस्त्रा तु रुदती मुक्तकेशी रजस्वला ।
02-071-018c	शोणिताक्ताद्रवसना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् ॥
02-071-019a	यत्कृतेऽहमिमां प्राप्ता तेषां वर्षे चतुर्दशे ।
02-071-019c	हतपत्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः ॥
02-071-020a	बन्धुशोणितदिग्धाङ्ग्यो मुक्तकेश्यो रजस्वलाः ।
02-071-020c	एवं कृतोदका नार्यः प्रवेक्ष्यन्ति गजाह्वयम् ॥
02-071-021a	कृत्वा तु नैरृतान्दर्भान्धीरो धौम्यः पुरोहितः ।
02-071-021c	सामानि गायन्याम्यानि पुरतो याति भारत ॥
02-071-022a	हतेषु भारतेष्व्राजौ कुरूणां गुरवस्तदा ।
02-071-022c	एवं सामानि गास्यन्तीत्युक्त्वा धौम्योऽपि गच्छति ॥
02-071-023a	हा हा गच्छन्ति नो नाथाः समवेक्षध्वमीदृशम् ।
02-071-023c	इति पौराः सुदुःखार्ताः क्रोशन्ति स्म समन्ततः ॥
02-071-024a	एवमाकारलिङ्गैस्ते व्यवसायं मनोगतम् ।
02-071-024c	कथयन्तः स्म कौन्तेया वनं जग्मुर्मनस्विनः ॥
02-071-025a	एवं तेषु नराग्र्येषु निर्यत्सु गजसाह्वयात् ।
02-071-025c	अनभ्रे विद्युतश्चासन्भूमिश्च समकम्पत ॥
02-071-026a	राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
02-071-026c	उल्का चाप्यपसव्यं तु पुरं कृत्वा व्यशीर्यत ॥
02-071-027a	प्रव्याहरन्ति क्रव्यादा गृध्रगोमायुवायसाः ।
02-071-027c	देवायतनचैत्येषु प्राकाराट्टालकेषु च ॥
02-071-028a	एवमेते महोत्पाता वनं गच्छति पाण्डवे ।
02-071-028c	भारतानामभावाय राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
02-071-029a	नारदश्च सभामध्ये कुरूणामग्रतः स्थितः ।
02-071-029c	महर्षिभिः परिवृतो रौद्रं वाक्यमुवाच ह ॥
02-071-030a	इतश्चतुर्दशे वर्षे विनङ्क्ष्यन्तीह कौरवाः ।
02-071-030c	दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ॥
02-071-031a	इत्युक्त्वा दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत ।
02-071-031c	ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां बिभ्रद्देवर्षिसत्तमः ॥

02-071-032a	ततो दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
02-071-032c	द्रोणं द्वीपममन्यन्त राज्यं चास्मै न्यवेदयन् ॥
02-071-033a	अथाब्रवीत्ततो द्रोणो दुर्योधनममर्षणम् ।
02-071-033c	दुःशासनं च कर्णं च सर्वानेव च भारतान् ॥
02-071-034a	अवध्यान्पाण्डवानाहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः ।
02-071-034c	अहं तु शरणं प्राप्तान्वर्तमानो यथाबलम् ॥
02-071-035a	गतान्सर्वात्मना भक्त्या धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ।
02-071-035c	नोत्सहे समभित्यक्तुं दैवमूलमतः परम् ॥
02-071-036a	धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः ।
02-071-036c	ते च द्वादश वर्षाणि वने वत्स्यन्ति कौरवाः ॥
02-071-037a	चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधामर्षवशानुगाः ।
02-071-037c	वैरं प्रत्यानयिष्यन्ति मम दुःखाय पाण्डवाः ॥
02-071-038a	मया तु भ्रंशितो राज्याद्द्रुपदः सखिविग्रहे ।
02-071-038c	पुत्रार्थमयजत्क्रोधाद्वधाय मम भारत ॥
02-071-039a	याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात् ।
02-071-039c	धृष्टद्युम्नं द्रौपदीं च वेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ॥
02-071-040a	ज्वालावर्णो देवदत्तो धनुष्मान्कवची शरी ।
02-071-040c	मर्त्यधर्मतया तस्मादिति मां भयमाविशत् ॥
02-071-041a	गतो हि पक्षतां तेषां पार्षतः पुरुषर्षभः ।
02-071-041c	सृष्टप्राणो भृशतरं तस्माद्योत्स्ये तवारिभिः ॥
02-071-042a	मद्वधाय श्रुतो ह्येष लोके चाप्यतिविश्रुतः ।
02-071-042c	नूनं सोऽयमनुप्राप्तस्त्वत्कृते कालपर्ययः ॥
02-071-043a	त्वरिताः कुरुत श्रेयो नैतदेतावता कृतम् ।
02-071-043c	मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालच्छायेव हैमनी ॥
02-071-044a	यजध्वं च महायज्ञैर्भोगानश्रीत दत्त च ।
02-071-044c	इतश्चतुर्दशे वर्षे महत्प्राप्स्यथ वैशसम् ॥
02-071-045a	दुर्योधन निशम्यैतत्प्रतिपद्य यथेच्छसि ।
02-071-045c	साम वा पाण्डवेयेषु प्रयुङ्क्ष्व यदि मन्यसे ॥

02-071-046 वैशंपायन उवाच

02-071-046a	द्रोणस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ।
02-071-046c	सम्यगाह गुरुः क्षत्तरुपावर्तय पाण्डवान् ॥

02-071-047a यदि वा न निवर्तन्ते सत्कृता यान्तु पाण्डवाः ।
 02-071-047c सशस्त्ररथपादाता भोगवन्तश्च पुत्रकाः ॥

०७२

02-072-001 वैशंपायन उवाच

02-072-001a वनं गतेषु पार्थेषु निर्जितेषु दुरोदरे ।
 02-072-001c धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् ॥
 02-072-002a तं चिन्तयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
 02-072-002c निःश्वसन्तमनेकाग्रमिति होवाच संजयः ॥
 02-072-003a अवाप्य वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप ।
 02-072-003c प्रव्राज्य पाण्डवान्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ॥

02-072-004 धृतराष्ट्र उवाच

02-072-004a अशोच्यं तु कुतस्तेषां येषां वैरं भविष्यति ।
 02-072-004c पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्हि मित्रवद्भिर्महारथैः ॥

02-072-005 संजय उवाच

02-072-005a तवेदं सुकृतं राजन्महद्वैरं भविष्यति ।
 02-072-005c विनाशः सर्वलोकस्य सानुबन्धो भविष्यति ॥
 02-072-006a वार्यमाणोऽपि भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।
 02-072-006c पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मचारिणीम् ॥
 02-072-007a प्राहिणोदानयेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 02-072-007c सूतपुत्रं सुमन्दात्मा निर्लज्जः प्रातिकामिनम् ॥

02-072-008 धृतराष्ट्र उवाच

02-072-008a यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम् ।
 02-072-008c बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ॥
 02-072-009a बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
 02-072-009c अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥
 02-072-010a अनर्थाश्चार्थरूपेण अर्थाश्चानर्थरूपिणः ।
 02-072-010c उत्तिष्ठन्ति विनाशान्ते नरं तच्चास्य रोचते ॥
 02-072-011a न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् ।
 02-072-011c कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥

02-072-012a	आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
02-072-012c	पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीम् ॥
02-072-013a	अयोनिजां रूपवतीं कुले जातां विभावरीम् ।
02-072-013c	को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीम् ॥
02-072-014a	पर्यानयेत्सभामध्यमृते दुर्द्यूतदेविनम् ।
02-072-014c	स्त्रीधर्मिणीं वरारोहां शोणितेन समुक्षिताम् ॥
02-072-015a	एकवस्त्रां च पाञ्चालीं पाण्डवानभ्यवेक्षतीम् ।
02-072-015c	हृतस्वान्भ्रष्टचित्तांस्तान्हृतदारान्हृतश्रियः ॥
02-072-016a	विहीनान्सर्वकामेभ्यो दासभाववशं गतान् ।
02-072-016c	धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिव विक्रमे ॥
02-072-017a	क्रुद्धाममर्षितां कृष्णां दुःखितां कुरुसंसदि ।
02-072-017c	दुर्योधनश्च कर्णश्च कटुकान्यभ्यभाषताम् ॥
02-072-018a	तस्याः कृपणचक्षुर्भ्यां प्रदह्येतापि मेदिनी ।
02-072-018c	अपि शेषं भवेदद्य पुत्राणां मम संजय ॥
02-072-019a	भारतानां स्त्रियः सर्वा गान्धार्या सह संगताः ।
02-072-019c	प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णां सभागताम् ॥
02-072-020a	अग्निहोत्राणि सायाह्ने न चाहूयन्त सर्वशः ।
02-072-020c	ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन्द्रौपद्याः परिकर्षणे ॥
02-072-021a	आसीन्निष्ठानको घोरो निर्घातश्च महानभूत् ।
02-072-021c	दिवोल्काश्चापतन्धोरा राहुश्चार्कमुपाग्रसत् ॥
02-072-021e	अपर्वणि महाघोरं प्रजानां जनयन्भयम् ॥
02-072-022a	तथैव रथशालासु प्रादुरासीद्भुताशनः ।
02-072-022c	ध्वजाश्च व्यवशीर्यन्त भरतानामभूतये ॥
02-072-023a	दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन्भैरवं शिवाः ।
02-072-023c	तास्तदा प्रत्यभाषन्त रासभाः सर्वतोदिशम् ॥
02-072-024a	प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह संजय ।
02-072-024c	कृपश्च सोमदत्तश्च बाह्लीकश्च महारथः ॥
02-072-025a	ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः ।
02-072-025c	वरं ददानि कृष्णायै काङ्क्षितं यद्यदिच्छति ॥
02-072-026a	अवृणोत्तत्र पाञ्चाली पाण्डवानमितौजसः ।
02-072-026c	सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषमप्यहम् ॥

02-072-027a	अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्वधर्मवित् ।
02-072-027c	एतदन्ताः स्थ भरता यद्वः कृष्णा सभां गता ॥
02-072-028a	एषा पाञ्चालराजस्य सुतैषा श्रीरनुत्तमा ।
02-072-028c	पाञ्चाली पाण्डवानेतान्दैवसृष्टोपसर्पति ॥
02-072-029a	तस्याः पार्थाः परिक्लेशं न क्षंस्यन्तेऽत्यमर्षणाः ।
02-072-029c	वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महौजसः ॥
02-072-030a	तेन सत्याभिसंधेन वासुदेवेन रक्षिताः ।
02-072-030c	आगमिष्यति बीभत्सुः पाञ्चालैरभिरक्षितः ॥
02-072-031a	तेषां मध्ये महेष्वासो भीमसेनो महाबलः ।
02-072-031c	आगमिष्यति धुन्वानो गदां दण्डमिवान्तकः ॥
02-072-032a	ततो गाण्डीवनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः ।
02-072-032c	गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ॥
02-072-033a	तत्र मे रोचते नित्यं पार्थैः सार्धं न विग्रहः ।
02-072-033c	कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्शक्तिमत्तरान् ॥
02-072-034a	तथा हि बलवान्राजा जरासंधो महाद्युतिः ।
02-072-034c	बाहुप्रहरणेनैव भीमेन निहतो युधि ॥
02-072-035a	तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ ।
02-072-035c	उभयोः पक्षयोर्युक्तं क्रियतामविशङ्कया ॥
02-072-036a	एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः ।
02-072-036c	उक्तवान्न गृहीतं च मया पुत्रहितेप्सया ॥

३. आरण्यकपर्व

००१

03-001-001	जनमेजय उवाच
03-001-001a	एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः ।
03-001-001c	धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निकृत्या द्विजसत्तम ॥
03-001-002a	श्राविताः परुषा वाचः सृजद्भिर्वैरमुत्तमम् ।
03-001-002c	किमकुर्वन्त कौरव्या मम पूर्वपितामहाः ॥
03-001-003a	कथं चैश्वर्यविभ्रष्टाः सहसा दुःखमेयुषः ।
03-001-003c	वने विजहिरे पार्थाः शक्रप्रतिमतेजसः ॥
03-001-004a	के चैनानन्ववर्तन्त प्राप्तान्व्यसनमुत्तमम् ।

03-001-004c	किमाहाराः किमाचाराः क्व च वासो महात्मनाम् ॥
03-001-005a	कथं द्वादश वर्षाणि वने तेषां महात्मनाम् ।
03-001-005c	व्यतीयुर्ब्राह्मणश्रेष्ठ शूराणामरिघातिनाम् ॥
03-001-006a	कथं च राजपुत्री सा प्रवरा सर्वयोषिताम् ।
03-001-006c	पतिव्रता महाभागा सततं सत्यवादिनी ॥
03-001-006e	वनवासमदुःखार्हा दारुणं प्रत्यपद्यत ॥
03-001-007a	एतदाचक्ष्व मे सर्वं विस्तरेण तपोधन ।
03-001-007c	श्रोतुमिच्छामि चरितं भूरिद्रविणतेजसाम् ॥
03-001-007e	कथ्यमानं त्वया विप्र परं कौतूहलं हि मे ॥

03-001-008 वैशंपायन उवाच

03-001-008a	एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः ।
03-001-008c	धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात् ॥
03-001-009a	वर्धमानपुरद्वारेणाभिनिष्क्रम्य ते तदा ।
03-001-009c	उदङ्मुखाः शस्त्रभृतः प्रययुः सह कृष्णया ॥
03-001-010a	इन्द्रसेनादयश्चैनान्भृत्याः परिचतुर्दश ।
03-001-010c	रथैरनुययुः शीघ्रैः स्त्रिय आदाय सर्वशः ॥
03-001-011a	व्रजतस्तान्विदित्वा तु पौराः शोकाभिपीडिताः ।
03-001-011c	गर्हयन्तोऽसकृद्भीष्मविदुरद्रोणगौतमान् ॥
03-001-011e	ऊचुर्विगतसंत्रासाः समागम्य परस्परम् ॥
03-001-012a	नेदमस्ति कुलं सर्वं न वयं न च नो गृहाः ।
03-001-012c	यत्र दुर्योधनः पापः सौबलेयेन पालितः ॥
03-001-012e	कर्णदुःशासनाभ्यां च राज्यमेतच्चिकीर्षति ॥
03-001-013a	नो चेत्कुलं न चाचारो न धर्मोऽर्थः कुतः सुखम् ।
03-001-013c	यत्र पापसहायोऽयं पापो राज्यं बुभूषते ॥
03-001-014a	दुर्योधनो गुरुद्वेषी त्यक्ताचारसुहृज्जनः ।
03-001-014c	अर्थलुब्धोऽभिमानी च नीचः प्रकृतिनिर्घृणः ॥
03-001-015a	नेयमस्ति मही कृत्स्ना यत्र दुर्योधनो नृपः ।
03-001-015c	साधु गच्छामहे सर्वे यत्र गच्छन्ति पाण्डवाः ॥
03-001-016a	सानुक्रोशा महात्मानो विजितेन्द्रियशत्रवः ।
03-001-016c	हीमन्तः कीर्तिमन्तश्च धर्माचारपरायणाः ॥
03-001-017a	एवमुक्त्वानुजग्मुस्तान्पाण्डवांस्ते समेत्य च ।

03-001-017c	ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे तान्कुन्तीमाद्रिनन्दनान् ॥
03-001-018a	क्व गमिष्यथ भद्रं वस्त्यक्त्वास्मान्दुःखभागिनः ।
03-001-018c	वयमप्यनुयास्यामो यत्र यूयं गमिष्यथ ॥
03-001-019a	अधर्मेण जिताञ्श्रुत्वा युष्मांस्त्यक्तघृणैः परैः ।
03-001-019c	उद्विग्नाः स्म भृशं सर्वे नास्मान्हातुमिहार्हथ ॥
03-001-020a	भक्तानुरक्ताः सुहृदः सदा प्रियहिते रतान् ।
03-001-020c	कुराजाधिष्ठिते राज्ये न विनश्येम सर्वशः ॥
03-001-021a	श्रूयतां चाभिधास्यामो गुणदोषान्नरर्षभाः ।
03-001-021c	शुभाशुभाधिवासेन संसर्गं कुरुते यथा ॥
03-001-022a	वस्त्रमापस्तिलान्भूमिं गन्धो वासयते यथा ।
03-001-022c	पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥
03-001-023a	मोहजालस्य योनिर्हि मूढैरेव समागमः ।
03-001-023c	अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥
03-001-024a	तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च सुस्वभावैस्तपस्विभिः ।
03-001-024c	सद्भिश्च सह संसर्गः कार्यः शमपरायणैः ॥
03-001-025a	येषां त्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च ।
03-001-025c	तान्सेवेतैः समास्या हि शास्त्रेभ्योऽपि गरीयसी ॥
03-001-026a	निरारम्भा ह्यपि वयं पुण्यशीलेषु साधुषु ।
03-001-026c	पुण्यमेवाप्नुयामेह पापं पापोपसेवनात् ॥
03-001-027a	असतां दर्शनात्स्पर्शात्संजल्पनसहासनात् ।
03-001-027c	धर्माचाराः प्रहीयन्ते न च सिध्यन्ति मानवाः ॥
03-001-028a	बुद्धिश्च हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात् ।
03-001-028c	मध्यमैर्मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः ॥
03-001-029a	ये गुणाः कीर्तिता लोके धर्मकामार्थसंभवाः ।
03-001-029c	लोकाचारात्मसंभूता वेदोक्ताः शिष्टसंमताः ॥
03-001-030a	ते युष्मासु समस्ताश्च व्यस्ताश्चैवेह सद्गुणाः ।
03-001-030c	इच्छामो गुणवन्मध्ये वस्तुं श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥

03-001-031 युधिष्ठिर उवाच

03-001-031a	धन्या वयं यदस्माकं स्नेहकारुण्ययन्त्रिताः ।
03-001-031c	असतोऽपि गुणानाहुर्ब्राह्मणप्रमुखाः प्रजाः ॥
03-001-032a	तदहं भ्रातृसहितः सर्वान्विज्ञापयामि वः ।

03-001-032c	नान्यथा तद्धि कर्तव्यमस्मत्स्नेहानुकम्पया ॥
03-001-033a	भीष्मः पितामहो राजा विदुरो जननी च मे ।
03-001-033c	सुहृज्जनश्च प्रायो मे नगरे नागसाह्वये ॥
03-001-034a	ते त्वस्मद्धितकामार्थं पालनीयाः प्रयत्नतः ।
03-001-034c	युष्माभिः सहितैः सर्वैः शोकसंतापविह्वलाः ॥
03-001-035a	निवर्ततागता दूरं समागमनशापिताः ।
03-001-035c	स्वजने न्यासभूते मे कार्या स्नेहान्विता मतिः ॥
03-001-036a	एतद्धि मम कार्याणां परमं हृदि संस्थितम् ।
03-001-036c	सुकृतानेन मे तुष्टिः सत्कारश्च भविष्यति ॥

03-001-037 वैशंपायन उवाच

03-001-037a	तथानुमन्त्रितास्तेन धर्मराजेन ताः प्रजाः ।
03-001-037c	चक्रुरार्तस्वरं घोरं हा राजन्निति दुःखिताः ॥
03-001-038a	गुणान्पार्थस्य संस्मृत्य दुःखार्ताः परमातुराः ।
03-001-038c	अकामाः संन्यवर्तन्त समागम्याथ पाण्डवान् ॥
03-001-039a	निवृत्तेषु तु पौरैषु स्थानास्थाय पाण्डवाः ।
03-001-039c	प्रजग्मुर्जाह्नवीतीरे प्रमाणाख्यं महावटम् ॥
03-001-040a	तं ते दिवसशेषेण वटं गत्वा तु पाण्डवाः ।
03-001-040c	ऊषुस्तां रजनीं वीराः संस्पृश्य सलिलं शुचि ॥
03-001-040e	उदकेनैव तां रात्रिमूषुस्ते दुःखकर्षिताः ॥
03-001-041a	अनुजग्मुश्च तत्रैतान्स्नेहात्केचिद्विजातयः ।
03-001-041c	साग्नयोऽनग्नयश्चैव सशिष्यगणबान्धवाः ॥
03-001-041e	स तैः परिवृतो राजा शुशुभे ब्रह्मवादिभिः ॥
03-001-042a	तेषां प्रादुष्कृताग्नीनां मुहूर्ते रम्यदारुणे ।
03-001-042c	ब्रह्मघोषपुरस्कारः संजल्पः समजायत ॥
03-001-043a	राजानं तु कुरुश्रेष्ठं ते हंसमधुरस्वराः ।
03-001-043c	आश्वासयन्तो विप्राग्र्याः क्षपां सर्वा व्यनोदयन् ॥

03-002-001 वैशंपायन उवाच

03-002-001a	प्रभातायां तु शर्वर्यां तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
03-002-001c	वनं यियासतां विप्रास्तस्थुर्भिक्षाभुजोऽग्रतः ॥
03-002-001e	तानुवाच ततो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

- 03-002-002a वयं हि हतसर्वस्वा हतराज्या हतश्रियः ।
 03-002-002c फलमूलामिषाहारा वनं यास्याम दुःखिताः ॥
 03-002-003a वनं च दोषबहुलं बहुव्यालसरीसृपम् ।
 03-002-003c परिक्लेशश्च वो मन्ये ध्रुवं तत्र भविष्यति ॥
 03-002-004a ब्राह्मणानां परिक्लेशो दैवतान्यपि सादयेत् ।
 03-002-004c किं पुनर्मामितो विप्रा निवर्तध्वं यथेष्टतः ॥

03-002-005 ब्राह्मणा ऊचुः

- 03-002-005a गतिर्या भवतां राजंस्तां वयं गन्तुमुद्यताः ।
 03-002-005c नार्हथास्मान्परित्यक्तुं भक्तान्सद्धर्मदर्शिनः ॥
 03-002-006a अनुकम्पां हि भक्तेषु दैवतान्यपि कुर्वते ।
 03-002-006c विशेषतो ब्राह्मणेषु सदाचारावलम्बिषु ॥

03-002-007 युधिष्ठिर उवाच

- 03-002-007a ममापि परमा भक्तिर्ब्राह्मणेषु सदा द्विजाः ।
 03-002-007c सहायविपरिभ्रंशस्त्वयं सादयतीव माम् ॥
 03-002-008a आहरेयुर्हि मे येऽपि फलमूलमृगांस्तथा ।
 03-002-008c त इमे शोकजैर्दुःखैर्भ्रातरो मे विमोहिताः ॥
 03-002-009a द्रौपद्या विप्रकर्षेण राज्यापहरणेन च ।
 03-002-009c दुःखान्वितानिमान्क्लेशैर्नाहं योक्तुमिहोत्सहे ॥

03-002-010 ब्राह्मणा ऊचुः

- 03-002-010a अस्मत्पोषणजा चिन्ता मा भूते हृदि पार्थिव ।
 03-002-010c स्वयमाहृत्य वन्यानि अनुयास्यामहे वयम् ॥
 03-002-011a अनुध्यानेन जप्येन विधास्यामः शिवं तव ।
 03-002-011c कथाभिश्चानुकूलाभिः सह रंस्यामहे वने ॥

03-002-012 युधिष्ठिर उवाच

- 03-002-012a एवमेतन्न संदेहो रमेयं ब्राह्मणैः सह ।
 03-002-012c न्यूनभावात्तु पश्यामि प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥
 03-002-013a कथं द्रक्ष्यामि वः सर्वान्स्वयमाहृतभोजनान् ।
 03-002-013c मद्भक्त्या क्लिश्यतोऽनर्हान्धिक्षपापान्धृतराष्ट्रजान् ॥

03-002-014 वैशंपायन उवाच

03-002-014a	इत्युक्त्वा स नृपः शोचन्निषसाद महीतले ।
03-002-014c	तमध्यात्मरतिर्विद्वाञ्छौनको नाम वै द्विजः ॥
03-002-014e	योगे सांख्ये च कुशलो राजानमिदमब्रवीत् ॥
03-002-015a	शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
03-002-015c	दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
03-002-016a	न हि ज्ञानविरुद्धेषु बहुदोषेषु कर्मसु ।
03-002-016c	श्रेयोघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥
03-002-017a	अष्टाङ्गां बुद्धिमाहुर्यां सर्वाश्रेयोविघातिनीम् ।
03-002-017c	श्रुतिस्मृतिसमायुक्तां सा राजंस्त्वय्यवस्थिता ॥
03-002-018a	अर्थकृच्छ्रेषु दुर्गेषु व्यापत्सु स्वजनस्य च ।
03-002-018c	शारीरमानसैर्दुःखैर्न सीदन्ति भवद्विधाः ॥
03-002-019a	श्रूयतां चाभिधास्यामि जनकेन यथा पुरा ।
03-002-019c	आत्मव्यवस्थानकरा गीताः श्लोका महात्मना ॥
03-002-020a	मनोदेहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्यामर्दितं जगत् ।
03-002-020c	तयोर्व्याससमासाभ्यां शमोपायमिमं शृणु ॥
03-002-021a	व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात् ।
03-002-021c	दुःखं चतुर्भिः शारीरं कारणैः संप्रवर्तते ॥
03-002-022a	तदाशुप्रतिकाराच्च सततं चाविचिन्तनात् ।
03-002-022c	आधिव्याधिप्रशमनं क्रियायोगद्वयेन तु ॥
03-002-023a	मतिमन्तो ह्यतो वैद्याः शमं प्रागेव कुर्वते ।
03-002-023c	मानसस्य प्रियाख्यानैः संभोगोपनयैर्नृणाम् ॥
03-002-024a	मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते ।
03-002-024c	अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवोदकम् ॥
03-002-025a	मानसं शमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवाम्बुना ।
03-002-025c	प्रशान्ते मानसे दुःखे शारीरमुपशाम्यति ॥
03-002-026a	मनसो दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते ।
03-002-026c	स्नेहात्तु सज्जते जन्तुर्दुःखयोगमुपैति च ॥
03-002-027a	स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च ।
03-002-027c	शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ॥
03-002-028a	स्नेहात्करणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा ।
03-002-028c	अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः ॥

03-002-029a	कोटराग्निर्यथाशेषं समूलं पादपं दहेत् ।
03-002-029c	धर्मार्थिनं तथाल्पोऽपि रागदोषो विनाशयेत् ॥
03-002-030a	विप्रयोगे न तु त्यागी दोषदर्शी समागमात् ।
03-002-030c	विरागं भजते जन्तुर्निर्वैरो निष्परिग्रहः ॥
03-002-031a	तस्मात्स्नेहं स्वपक्षेभ्यो मित्रेभ्यो धनसंचयात् ।
03-002-031c	स्वशरीरसमुत्थं तु ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ॥
03-002-032a	ज्ञानान्वितेषु मुख्येषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु ।
03-002-032c	न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकम् ॥
03-002-033a	रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते ।
03-002-033c	इच्छा संजायते तस्य ततस्तृष्णा प्रवर्तते ॥
03-002-034a	तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी नृणाम् ।
03-002-034c	अधर्मबहुला चैव घोरा पापानुबन्धिनी ॥
03-002-035a	या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
03-002-035c	योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
03-002-036a	अनाद्यन्ता तु सा तृष्णा अन्तर्देहगता नृणाम् ।
03-002-036c	विनाशयति संभूता अयोनिज इवानलः ॥
03-002-037a	यथैधः स्वसमुत्थेन वह्निना नाशमृच्छति ।
03-002-037c	तथाकृतात्मा लोभेन सहजेन विनश्यति ॥
03-002-038a	राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि ।
03-002-038c	भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥
03-002-039a	यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।
03-002-039c	भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वेण वित्तवान् ॥
03-002-040a	अर्थ एव हि केषांचिदनर्थो भविता नृणाम् ।
03-002-040c	अर्थश्रेयसि चासक्तो न श्रेयो विन्दते नरः ॥
03-002-040e	तस्मादर्थागमाः सर्वे मनोमोहविवर्धनाः ॥
03-002-041a	कार्पण्यं दर्पमानौ च भयमुद्वेग एव च ।
03-002-041c	अर्थजानि विदुः प्राज्ञा दुःखान्येतानि देहिनाम् ॥
03-002-042a	अर्थस्योपार्जने दुःखं पालने च क्षये तथा ।
03-002-042c	नाशे दुःखं व्यये दुःखं घ्नन्ति चैवार्थकारणात् ॥
03-002-043a	अर्था दुःखं परित्यक्तुं पालिताश्चापि तेऽसुखाः ।
03-002-043c	दुःखेन चाधिगम्यन्ते तेषां नाशं न चिन्तयेत् ॥

- 03-002-044a असंतोषपरा मूढाः संतोषं यान्ति पण्डिताः ।
 03-002-044c अन्तो नास्ति पिपासायाः संतोषः परमं सुखम् ॥
 03-002-045a तस्मात्संतोषमेवेह धनं पश्यन्ति पण्डिताः ।
 03-002-045c अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ॥
 03-002-045e ऐश्वर्यं प्रियसंवासो गृध्येदेषु न पण्डितः ॥
 03-002-046a त्यजेत संचयांस्तस्मात्तज्जं क्लेशं सहेत कः ।
 03-002-046c न हि संचयवान्कश्चिद्दृश्यते निरुपद्रवः ॥
 03-002-047a अतश्च धर्मिभिः पुम्भिरनीहार्थः प्रशस्यते ।
 03-002-047c प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥
 03-002-048a युधिष्ठिरैवमर्थेषु न स्पृहां कर्तुमर्हसि ।
 03-002-048c धर्मेण यदि ते कार्यं विमुक्तेच्छो भवार्थतः ॥

03-002-049 युधिष्ठिर उवाच

- 03-002-049a नार्थोपभोगलिप्सार्थमियमर्थेप्सुता मम ।
 03-002-049c भरणार्थं तु विप्राणां ब्रह्मन्काङ्क्षे न लोभतः ॥
 03-002-050a कथं ह्यस्मद्विधो ब्रह्मन्वर्तमानो गृहाश्रमे ।
 03-002-050c भरणं पालनं चापि न कुर्यादनुयायिनाम् ॥
 03-002-051a संविभागो हि भूतानां सर्वेषामेव शिष्यते ।
 03-002-051c तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ॥
 03-002-052a तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता ।
 03-002-052c सतामेतानि गेहेषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥
 03-002-053a देयमार्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम् ।
 03-002-053c तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् ॥
 03-002-054a चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम् ।
 03-002-054c प्रत्युद्गम्याभिगमनं कुर्यान्न्यायेन चार्चनम् ॥
 03-002-055a अघिहोत्रमनङ्वांश्च ज्ञातयोऽतिथिबान्धवाः ।
 03-002-055c पुत्रदारभृताश्चैव निर्दहेयुरपूजिताः ॥
 03-002-056a नात्मार्यं पाचयेदन्नं न वृथा घातयेत्पशून् ।
 03-002-056c न च तत्स्वयमश्रीयाद्विधिवद्यन्नं निर्वपेत् ॥
 03-002-057a श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ।
 03-002-057c वैश्वदेवं हि नामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥
 03-002-058a विघसाशी भवेत्तस्मान्नित्यं चामृतभोजनः ।

- 03-002-058c विघसं भृत्यशेषं तु यज्ञशेषं तथामृतम् ॥
- 03-002-059a एतां यो वर्तते वृत्तिं वर्तमानो गृहाश्रमे ।
- 03-002-059c तस्य धर्मं परं प्राहुः कथं वा विप्र मन्यसे ॥
- 03-002-060 शौनक उवाच**
- 03-002-060a अहो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् ।
- 03-002-060c येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥
- 03-002-061a शिश्रोदरकृतेऽप्राज्ञः करोति विघसं बहु ।
- 03-002-061c मोहरागसमाक्रान्त इन्द्रियार्थवशानुगः ॥
- 03-002-062a ह्रियते बुध्यमानोऽपि नरो हारिभिरिन्द्रियैः ।
- 03-002-062c विमूढसंज्ञो दुष्टाश्चैरुद्भ्रान्तैरिव सारथिः ॥
- 03-002-063a षडिन्द्रियाणि विषयं समागच्छन्ति वै यदा ।
- 03-002-063c तदा प्रादुर्भवत्येषां पूर्वसंकल्पजं मनः ॥
- 03-002-064a मनो यस्येन्द्रियग्रामविषयं प्रति चोदितम् ।
- 03-002-064c तस्यौत्सुक्यं संभवति प्रवृत्तिश्चोपजायते ॥
- 03-002-065a ततः संकल्पवीर्येण कामेन विषयेषुभिः ।
- 03-002-065c विद्धः पतति लोभाग्नौ ज्योतिर्लोभात्पतंगवत् ॥
- 03-002-066a ततो विहारैराहारैर्मोहितश्च विशां पते ।
- 03-002-066c महामोहमुखे मग्नो नात्मानमवबुध्यते ॥
- 03-002-067a एवं पतति संसारे तासु तास्विह योनिषु ।
- 03-002-067c अविद्याकर्मतृष्णाभिर्भ्राम्यमाणोऽथ चक्रवत् ॥
- 03-002-068a ब्रह्मादिषु तृणान्तेषु हूतेषु परिवर्तते ।
- 03-002-068c जले भुवि तथाकाशे जायमानः पुनः पुनः ॥
- 03-002-069a अबुधानां गतिस्त्वेषा बुधानामपि मे शृणु ।
- 03-002-069c ये धर्मे श्रेयसि रता विमोक्षरतयो जनाः ॥
- 03-002-070a यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च ।
- 03-002-070c तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत् ॥
- 03-002-071a इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः ।
- 03-002-071c अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥
- 03-002-072a तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गः पितृयानपथे स्थितः ।
- 03-002-072c कर्तव्यमिति यत्कार्यं नाभिमानात्समाचरेत् ॥
- 03-002-073a उत्तरो देवयानस्तु सद्भिराचरितः सदा ।

- 03-002-073c अष्टाङ्गेनैव मार्गेण विशुद्धात्मा समाचरेत् ॥
 03-002-074a सम्यक्संकल्पसंबन्धात्सम्यक्चेन्द्रियनिग्रहात् ।
 03-002-074c सम्यग्रतविशेषाच्च सम्यक्च गुरुसेवनात् ॥
 03-002-075a सम्यगाहारयोगाच्च सम्यक्चाध्ययनागमात् ।
 03-002-075c सम्यक्कर्मोपसंन्यासात्सम्यक्चित्तनिरोधनात् ॥
 03-002-075e एवं कर्माणि कुर्वन्ति संसारविजिगीषवः ॥
 03-002-076a रागद्वेषविनिर्मुक्ता ऐश्वर्यं देवता गताः ।
 03-002-076c रुद्राः साध्यास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ॥
 03-002-076e योगैश्वर्येण संयुक्ता धारयन्ति प्रजा इमाः ॥
 03-002-077a तथा त्वमपि कौन्तेय शममास्थाय पुष्कलम् ।
 03-002-077c तपसा सिद्धिमन्विच्छ योगसिद्धिं च भारत ॥
 03-002-078a पितृमातृमयी सिद्धिः प्राप्ता कर्ममयी च ते ।
 03-002-078c तपसा सिद्धिमन्विच्छ द्विजानां भरणाय वै ॥
 03-002-079a सिद्धा हि यद्यदिच्छन्ति कुर्वते तदनुग्रहात् ।
 03-002-079c तस्मात्तपः समास्थाय कुरुष्व्वात्ममनोरथम् ॥

03-003-001 वैशंपायन उवाच

- 03-003-001a शौनकेनैवमुक्तस्तु कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 03-003-001c पुरोहितमुपागम्य भ्रातृमध्येऽब्रवीदिदम् ॥
 03-003-002a प्रस्थितं मानुयान्तीमे ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 03-003-002c न चास्मि पालने शक्तो बहुदुःखसमन्वितः ॥
 03-003-003a परित्यक्तुं न शक्नोमि दानशक्तिश्च नास्ति मे ।
 03-003-003c कथमत्र मया कार्यं भगवांस्तद्ब्रवीतु मे ॥
 03-003-004a मुहूर्तमिव स ध्यात्वा धर्मेणान्विष्य तां गतिम् ।
 03-003-004c युधिष्ठिरमुवाचेदं धौम्यो धर्मभृतां वरः ॥
 03-003-005a पुरा सृष्टानि भूतानि पीड्यन्ते क्षुधया भृशम् ।
 03-003-005c ततोऽनुकम्पया तेषां सविता स्वपिता इव ॥
 03-003-006a गत्वोत्तरायणं तेजोरसानुद्धृत्य रश्मिभिः ।
 03-003-006c दक्षिणायनमावृत्तो महीं निविशते रविः ॥
 03-003-007a क्षेत्रभूते ततस्तस्मिन्नोषधीरोषधीपतिः ।
 03-003-007c दिवस्तेजः समुद्धृत्य जनयामास वारिणा ॥
 03-003-008a निषिक्तश्चन्द्रतेजोभिः सूयते भूगतो रविः ।

- 03-003-008c ओषध्यः षड्रसा मेध्यास्तदन्नं प्राणिनां भुवि ॥
- 03-003-009a एवं भानुमयं ह्यन्नं भूतानां प्राणधारणम् ।
- 03-003-009c पितैष सर्वभूतानां तस्मात्तं शरणं ब्रज ॥
- 03-003-010a राजानो हि महात्मानो योनिकर्मविशोधिताः ।
- 03-003-010c उद्धरन्ति प्रजाः सर्वास्तप आस्थाय पुष्कलम् ॥
- 03-003-011a भीमेन कार्तवीर्येण वैन्येन नहुषेण च ।
- 03-003-011c तपोयोगसमाधिस्थैरुद्धृता ह्यापदः प्रजाः ॥
- 03-003-012a तथा त्वमपि धर्मात्मन्कर्मणा च विशोधितः ।
- 03-003-012c तप आस्थाय धर्मेण द्विजातीन्भर भारत ॥
- 03-003-013a एवमुक्तस्तु धौम्येन तत्कालसदृशं वचः ।
- 03-003-013c धर्मराजो विशुद्धात्मा तप आतिष्ठदुत्तमम् ॥
- 03-003-014a पुष्पोपहारैर्बलिभिरर्चयित्वा दिवाकरम् ।
- 03-003-014c योगमास्थाय धर्मात्मा वायुभक्षो जितेन्द्रियः ॥
- 03-003-014e गाङ्गेयं वार्युपस्पृष्य प्राणायामेन तस्थिवान् ॥

03-003-015 जनमेजय उवाच

- 03-003-015a कथं कुरूणामृषभः स तु राजा युधिष्ठिरः ।
- 03-003-015c विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भुतविक्रमम् ॥

03-003-016 वैशंपायन उवाच

- 03-003-016a शृणुष्वावहितो राजञ्शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
- 03-003-016c क्षणं च कुरु राजेन्द्र सर्वं वक्ष्याम्यशेषतः ॥
- 03-003-017a धौम्येन तु यथ प्रोक्तं पार्थाय सुमहात्मने ।
- 03-003-017c नाम्नामष्टशतं पुण्यं तच्छृणुष्व महामते ॥
- 03-003-018a सूर्योऽर्यमा भगस्त्वष्टा पूषार्कः सविता रविः ।
- 03-003-018c गभस्तिमानजः कालो मृत्युर्धाता प्रभाकरः ॥
- 03-003-019a पृथिव्यापश्च तेजश्च खं वायुश्च परायणम् ।
- 03-003-019c सोमो बृहस्पतिः शुक्रो बुधोऽङ्गारक एव च ॥
- 03-003-020a इन्द्रो विवस्वान्दीप्तांशुः शुचिः शौरिः शनैश्चरः ।
- 03-003-020c ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्दो वैश्रवणो यमः ॥
- 03-003-021a वैद्युतो जाठरश्चाग्निरैन्धनस्तेजसां पतिः ।
- 03-003-021c धर्मध्वजो वेदकर्ता वेदाङ्गो वेदवाहनः ॥

03-003-022a	कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिः सर्वामराश्रयः ।
03-003-022c	कला काष्ठा मुहूर्ताश्च पक्षा मासा ऋतुस्तथा ॥
03-003-023a	संवत्सरकरोऽश्वत्थः कालचक्रो विभावसुः ।
03-003-023c	पुरुषः शाश्वतो योगी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥
03-003-024a	लोकाध्यक्षः प्रजाध्यक्षो विश्वकर्मा तमोनुदः ।
03-003-024c	वरुणः सागरोंऽशुश्च जीमूतो जीवनोऽरिहा ॥
03-003-025a	भूताश्रयो भूतपतिः सर्वभूतनिषेवितः ।
03-003-025c	मणिः सुवर्णो भूतादिः कामदः सर्वतोमुखः ॥
03-003-026a	जयो विशालो वरदः शीघ्रगः प्राणधारणः ।
03-003-026c	धन्वन्तरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेः सुतः ॥
03-003-027a	द्वादशात्मारविन्दाक्षः पिता माता पितामहः ।
03-003-027c	स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टपम् ॥
03-003-028a	देहकर्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
03-003-028c	चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा मैत्रेण वपुषान्वितः ॥
03-003-029a	एतद्वै कीर्तनीयस्य सूर्यस्यैव महात्मनः ।
03-003-029c	नाम्नामष्टशतं पुण्यं शक्रेणोक्तं महात्मना ॥
03-003-030a	शक्राच्च नारदः प्राप्तो धौम्यश्च तदनन्तरम् ।
03-003-030c	धौम्याद्युधिष्ठिरः प्राप्य सर्वान्कामानवाप्तवान् ॥
03-003-031a	सुरपितृगणयक्षसेवितं; ह्यसुरनिशाचरसिद्धवन्दितम् ।
03-003-031c	वरकनकहुताशनप्रभं; त्वमपि मनस्यभिधेहि भास्करम् ॥
03-003-032a	सूर्योदये यस्तु समाहितः पठे;त्स पुत्रलाभं धनरत्नसंचयान् ।
03-003-032c	लभेत जातिस्मरतां सदा नरः; स्मृतिं च मेधां च स विन्दते पराम् ॥
03-003-033a	इमं स्तवं देववरस्य यो नरः; प्रकीर्तयेच्छुचिसुमनाः समाहितः ।
03-003-033c	स मुच्यते शोकदवाग्निसागरा;ल्लभेत कामान्मनसा यथेप्सितान् ॥

03-004-001 वैशंपायन उवाच

03-004-001a	ततो दिवाकरः प्रीतो दर्शयामास पाण्डवम् ।
03-004-001c	दीप्यमानः स्ववपुषा ज्वलन्निव हुताशनः ॥
03-004-002a	यत्तेऽभिलषितं राजन्सर्वमेतदवाप्स्यसि ।
03-004-002c	अहमन्नं प्रदास्यामि सप्त पञ्च च ते समाः ॥
03-004-003a	फलमूलामिषं शाकं संस्कृतं यन्महानसे ।
03-004-003c	चतुर्विधं तदन्नाद्यमक्षय्यं ते भविष्यति ॥

- 03-004-003e धनं च विविधं तुभ्यमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
 03-004-004a लब्ध्वा वरं तु कौन्तेयो जलादुत्तीर्य धर्मवित् ।
 03-004-004c जग्राह पादौ धौम्यस्य भ्रातृंश्चास्वजताच्युतः ॥
 03-004-005a द्रौपद्या सह संगम्य पश्यमानोऽभ्ययात्प्रभुः ।
 03-004-005c महानसे तदान्नं तु साधयामास पाण्डवः ॥
 03-004-006a संस्कृतं प्रसवं याति वन्यमन्नं चतुर्विधम् ।
 03-004-006c अक्षय्यं वर्धते चान्नं तेन भोजयते द्विजान् ॥
 03-004-007a भुक्तवत्सु च विप्रेषु भोजयित्वानुजानपि ।
 03-004-007c शेषं विघससंज्ञं तु पश्चाद्बुद्ध्वा युधिष्ठिरः ॥
 03-004-007e युधिष्ठिरं भोजयित्वा शेषमश्नाति पार्षती ॥
 03-004-008a एवं दिवाकरात्प्राप्य दिवाकरसमद्युतिः ।
 03-004-008c कामान्मनोऽभिलषितान्ब्राह्मणेभ्यो ददौ प्रभुः ॥
 03-004-009a पुरोहितपुरोगाश्च तिथिनक्षत्रपर्वसु ।
 03-004-009c यज्ञियार्थाः प्रवर्तन्ते विधिमन्त्रप्रमाणतः ॥
 03-004-010a ततः कृतस्वस्त्ययना धौम्येन सह पाण्डवाः ।
 03-004-010c द्विजसंघैः परिवृताः प्रययुः काम्यकं वनम् ॥

03-005-001 वैशंपायन उवाच

- 03-005-001a वनं प्रविष्टेष्वथ पाण्डवेषु; प्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोऽम्बिकेयः ।
 03-005-001c धर्मात्मानं विदुरमगाधबुद्धिं; सुखासीनो वाक्यमुवाच राजा ॥
 03-005-002a प्रज्ञा च ते भार्गवस्येव शुद्धा; धर्मं च त्वं परमं वेत्थ सूक्ष्मम् ।
 03-005-002c समश्च त्वं संमतः कौरवाणां; पथ्यं चैषां मम चैव ब्रवीहि ॥
 03-005-003a एवं गते विदुर यदद्य कार्यं; पौराश्रेमे कथमस्मान्भजेरन् ।
 03-005-003c ते चाप्यस्मान्नोद्धरेयुः समूला;न्न कामये तांश्च विनश्यमानान् ॥

03-005-004 विदुर उवाच

- 03-005-004a त्रिवर्गोऽयं धर्ममूलो नरेन्द्र; राज्यं चेदं धर्ममूलं वदन्ति ।
 03-005-004c धर्मे राजन्वर्तमानः स्वशक्त्या; पुत्रान्सर्वान्पाहि कुन्तीसुतांश्च ॥
 03-005-005a स वै धर्मो विप्रलुप्तः सभायां; पापात्मभिः सौबलेयप्रधानैः ।
 03-005-005c आहूय कुन्तीसुतमक्षवत्यां; पराजैषीत्सत्यसंधं सुतस्ते ॥
 03-005-006a एतस्य ते दुष्प्रणीतस्य राज;ऽशेषस्याहं परिपश्याम्युपायम् ।
 03-005-006c यथा पुत्रस्तव कौरव्य पापा;न्मुक्तो लोके प्रतितिष्ठेत् साधु ॥

03-005-007a	तद्वै सर्वं पाण्डुपुत्रा लभन्तां; यत्तद्राजन्नतिसृष्टं त्वयासीत् ।
03-005-007c	एष धर्मः परमो यत्स्वकेन; राजा तुष्येन्न परस्वेषु गृध्येत् ॥
03-005-008a	एतत्कार्यं तव सर्वप्रधानं; तेषां तुष्टिः शकुनेश्चावमानः ।
03-005-008c	एवं शेषं यदि पुत्रेषु ते स्या; देतद्राजंस्त्वरमाणः कुरुष्व ॥
03-005-009a	अथैतदेवं न करोषि राज; न्ध्रुवं कुरूणां भविता विनाशः ।
03-005-009c	न हि क्रुद्धो भीमसेनोऽर्जुनो वा; शेषं कुर्याच्छात्रवाणामनीके ॥
03-005-010a	येषां योद्धा सव्यसाची कृतास्त्रो; धनुर्येषां गाण्डिवं लोकसारम् ।
03-005-010c	येषां भीमो बाहुशाली च योद्धा; तेषां लोके किं नु न प्राप्यमस्ति ॥
03-005-011a	उक्तं पूर्वं जातमात्रे सुते ते; मया यत्ते हितमासीत्तदानीम् ।
03-005-011c	पुत्रं त्यजेममहितं कुलस्ये; त्येतद्राजन्न च तत्त्वं चकर्त्त ॥
03-005-011e	इदानीं ते हितमुक्तं न चेत्त्वं; कर्तासि राजन्परितप्तासि पश्चात् ॥
03-005-012a	यद्येतदेवमनुमन्ता सुतस्ते; संप्रीयमाणः पाण्डवैरेकराज्यम् ।
03-005-012c	तापो न ते वै भविता प्रीतियोगा; त्वं चेन्न गृह्णासि सुतं सहायैः ॥
03-005-012e	अथापरो भवति हि तं निगृह्य; पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुष्व्वाधिपत्ये ॥
03-005-013a	अजातशत्रुर्हि विमुक्तरागो; धर्मेणेमां पृथिवीं शास्तु राजन् ।
03-005-013c	ततो राजन्पार्थिवाः सर्व एव; वैश्या इवास्मानुपतिष्ठन्तु सद्यः ॥
03-005-014a	दुर्योधनः शकुनिः सूतपुत्रः; प्रीत्या राजन्पाण्डुपुत्रान्भजन्ताम् ।
03-005-014c	दुःशासनो याचतु भीमसेनं; सभामध्ये द्रुपदस्यात्मजां च ॥
03-005-015a	युधिष्ठिरं त्वं परिसान्त्वयस्व; राज्ये चैनं स्थापयस्वाभिपूज्य ।
03-005-015c	त्वया पृष्टः किमहमन्यद्वदेय; मेतत्कृत्वा कृतकृत्योऽसि राजन् ॥

03-005-016 धृतराष्ट्र उवाच

03-005-016a	एतद्वाक्यं विदुर यत्ते सभाया; मिह प्रोक्तं पाण्डवान्प्राप्य मां च ।
03-005-016c	हितं तेषामहितं मामकाना; मेतत्सर्वं मम नोपैति चेतः ॥
03-005-017a	इदं त्विदानीं कुत एव निश्चितं; तेषामर्थे पाण्डवानां यदात्थ ।
03-005-017c	तेनाद्य मन्ये नासि हितो ममेति; कथं हि पुत्रं पाण्डवार्थे त्यजेयम् ॥
03-005-018a	असंशयं तेऽपि ममैव पुत्रा; दुर्योधनस्तु मम देहात्प्रसूतः ।
03-005-018c	स्वं वै देहं परहेतोस्त्यजेति; को नु ब्रूयात्समतामन्ववेक्षन् ॥
03-005-019a	स मा जिह्वां विदुर सर्वं ब्रवीषि; मानं च तेऽहमधिकं धारयामि ।
03-005-019c	यथेच्छकं गच्छ वा तिष्ठ वा त्वं; सुसान्त्वयमानाप्यसती स्त्री जहाति ॥

03-005-020 वैशंपायन उवाच

03-005-020a एतावदुक्त्वा धृतराष्ट्रोऽन्वपद्य;दन्तर्वेश्म सहसोत्थाय राजन् ।
 03-005-020c नेदमस्तीत्यथ विदुरो भाषमाणः; संप्राद्रवद्यत्र पार्था बभूवुः ॥

03-006-001 वैशंपायन उवाच

03-006-001a पाण्डवास्तु वने वासमुद्दिश्य भरतर्षभाः ।
 03-006-001c प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रं सहानुगाः ॥
 03-006-002a सरस्वतीदृषद्वत्यौ यमुनां च निषेव्य ते ।
 03-006-002c ययुर्वनेनैव वनं सततं पश्चिमां दिशम् ॥
 03-006-003a ततः सरस्वतीकूले समेषु मरुधन्वसु ।
 03-006-003c काम्यकं नाम ददृशुर्वनं मुनिजनप्रियम् ॥
 03-006-004a तत्र ते न्यवसन्वीरा वने बहुमृगद्विजे ।
 03-006-004c अन्वास्यमाना मुनिभिः सान्त्वयमानाश्च भारत ॥
 03-006-005a विदुरस्त्वपि पाण्डूनां तदा दर्शनलालसः ।
 03-006-005c जगामैकरथेनैव काम्यकं वनमृद्धिमत् ॥
 03-006-006a ततो यात्वा विदुरः काननं त;च्छीघ्रैरश्वैर्वाहिना स्यन्दनेन ।
 03-006-006c ददर्शासीनं धर्मराजं विविक्ते; सार्धं द्रौपद्या भ्रातृभिर्ब्राह्मणैश्च ॥
 03-006-007a ततोऽपश्यद्विदुरं तूर्णमारा;दभ्यायान्तं सत्यसंधः स राजा ।
 03-006-007c अथाब्रवीद्भ्रातरं भीमसेनं; किं नु क्षत्ता वक्ष्यति नः समेत्य ॥
 03-006-008a कच्चिन्नायं वचनात्सौबलस्य; समाह्वाता देवनायोपयाति ।
 03-006-008c कच्चित्क्षुद्रः शकुनिर्नायुधानि; जेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्याम् ॥
 03-006-009a समाहूतः केनचिदाद्रवेति; नाहं शक्तो भीमसेनापयातुम् ।
 03-006-009c गाण्डीवे वा संशयिते कथं चि;द्राज्यप्राप्तिः संशयिता भवेन्नः ॥
 03-006-010a तत उत्थाय विदुरं पाण्डवेयाः; प्रत्यगृह्णन्पते सर्व एव ।
 03-006-010c तैः सत्कृतः स च तानाजमीढो; यथोचितं पाण्डुपुत्रान्समेयात् ॥
 03-006-011a समाश्वस्तं विदुरं ते नरर्षभा;स्ततोऽपृच्छन्नागमनाय हेतुम् ।
 03-006-011c स चापि तेभ्यो विस्तरतः शशंस; यथावृत्तो धृतराष्ट्रोऽऽम्बिकेयः ॥

03-006-012 विदुर उवाच

03-006-012a अवोचन्मां धृतराष्ट्रोऽनुगुप्त;मजातशत्रो परिगृह्याभिपूज्य ।
 03-006-012c एवं गते समतामभ्युपेत्य; पथ्यं तेषां मम चैव ब्रवीहि ॥
 03-006-013a मयाप्युक्तं यत्क्षमं कौरवाणां; हितं पथ्यं धृतराष्ट्रस्य चैव ।
 03-006-013c तद्वै पथ्यं तन्मनो नाभ्युपैति; ततश्चाहं क्षममन्यन्न मन्ये ॥

- 03-006-014a परं श्रेयः पाण्डवेया मयोक्तं; न मे तच्च श्रुतवानाम्बिकेयः ।
 03-006-014c यथातुरस्येव हि पथ्यमन्नं; न रोचते स्मास्य तदुच्यमानम् ॥
 03-006-015a न श्रेयसे नीयतेऽजातशत्रो; स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा ।
 03-006-015c ब्रुवन्न रुच्यै भरतर्षभस्य; पतिः कुमार्या इव षष्टिवर्षः ॥
 03-006-016a ध्रुवं विनाशो नृप कौरवाणां; न वै श्रेयो धृतराष्ट्रः परैति ।
 03-006-016c यथा पर्णे पुष्करस्येव सिक्तं; जलं न तिष्ठेत्पथ्यमुक्तं तथास्मिन् ॥
 03-006-017a ततः क्रुद्धो धृतराष्ट्रोऽब्रवीन्मां; यत्र श्रद्धा भारत तत्र याहि ।
 03-006-017c नाहं भूयः कामये त्वां सहायं; महीमिमां पालयितुं पुरं वा ॥
 03-006-018a सोऽहं त्यक्तो धृतराष्ट्रेण राजं;स्त्वां शासितुमुपयातस्त्वेरावान् ।
 03-006-018c तद्वै सर्वं यन्मयोक्तं सभायां; तद्धार्यतां यत्प्रवक्ष्यामि भूयः ॥
 03-006-019a क्लेशैस्तीव्रैर्युज्यमानः सपत्नैः; क्षमां कुर्वन्कालमुपासते यः ।
 03-006-019c सं वर्धयन्स्तोकमिवाग्निमात्मवा;न्स वै भुङ्क्ते पृथिवीमेक एव ॥
 03-006-020a यस्याविभक्तं वसु राजन्सहायै;स्तस्य दुःखेऽप्यंशभाजः सहायाः ।
 03-006-020c सहायानामेष संग्रहणेऽभ्युपायः; सहायाप्तौ पृथिवीप्राप्तिमाहुः ॥
 03-006-021a सत्यं श्रेष्ठं पाण्डव निष्प्रलापं; तुल्यं चान्नं सह भोज्यं सहायैः ।
 03-006-021c आत्मा चैषामग्रतो नातिवर्ते;देवंवृत्तिर्वर्धते भूमिपालः ॥

03-006-022 युधिष्ठिर उवाच

- 03-006-022a एवं करिष्यामि यथा ब्रवीषि; परां बुद्धिमुपगम्याप्रमत्तः ।
 03-006-022c यच्चाप्यन्यद्देशकालोपपन्नं; तद्वै वाच्यं तत्करिष्यामि कृत्स्नम् ॥

03-007-001 वैशंपायन उवाच

- 03-007-001a गते तु विदुरे राजन्नाश्रमं पाण्डवान्प्रति ।
 03-007-001c धृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः पर्यतप्यत भारत ॥
 03-007-002a स सभाद्वारमागम्य विदुरस्मारमोहितः ।
 03-007-002c समक्षं पार्थिवेन्द्राणां पपाताविष्टचेतनः ॥
 03-007-003a स तु लब्ध्वा पुनः संज्ञां समुत्थाय महीतलात् ।
 03-007-003c समीपोपस्थितं राजा संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-007-004a भ्राता मम सुहृच्चैव साक्षाद्धर्म इवापरः ।
 03-007-004c तस्य स्मृत्वाद्य सुभृशं हृदयं दीर्यतीव मे ॥
 03-007-005a तमानयस्व धर्मज्ञं मम भ्रातरमाशु वै ।
 03-007-005c इति ब्रुवन्स नृपतिः करुणं पर्यदेवयत् ॥

- 03-007-006a पश्चात्तापाभिसंतप्तो विदुरस्मारकर्षितः ।
 03-007-006c भ्रातृस्नेहादिदं राजन्संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-007-007a गच्छ संजय जानीहि भ्रातरं विदुरं मम ।
 03-007-007c यदि जीवति रोषेण मया पापेन निर्धुतः ॥
 03-007-008a न हि तेन मम भ्रात्रा सुसूक्ष्ममपि किञ्चन ।
 03-007-008c व्यलीकं कृतपूर्वं मे प्राज्ञेनामितबुद्धिना ॥
 03-007-009a स व्यलीकं कथं प्राप्तो मत्तः परमबुद्धिमान् ।
 03-007-009c न जह्याज्जीवितं प्राज्ञस्तं गच्छानय संजय ॥
 03-007-010a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञस्तमनुमान्य च ।
 03-007-010c संजयो बाढमित्युक्त्वा प्राद्रवत्काम्यकं वनम् ॥
 03-007-011a सोऽचिरेण समासाद्य तद्वनं यत्र पाण्डवाः ।
 03-007-011c रौरवाजिनसंवीतं ददर्शाथ युधिष्ठिरम् ॥
 03-007-012a विदुरेण सहासीनं ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
 03-007-012c भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तं देवैरिव शतक्रतुम् ॥
 03-007-013a युधिष्ठिरमथाभ्येत्य पूजयामास संजयः ।
 03-007-013c भीमार्जुनयमांश्चापि तदर्हं प्रत्यपद्यत ॥
 03-007-014a राज्ञा पृष्टः स कुशलं सुखासीनश्च संजयः ।
 03-007-014c शशंसागमने हेतुमिदं चैवाब्रवीद्वचः ॥
 03-007-015a राजा स्मरति ते क्षत्तर्धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 03-007-015c तं पश्य गत्वा त्वं क्षिप्रं संजीवय च पार्थिवम् ॥
 03-007-016a सोऽनुमान्य नरश्रेष्ठान्पाण्डवान्कुरुनन्दनान् ।
 03-007-016c नियोगाद्राजसिंहस्य गन्तुमर्हसि मानद ॥
 03-007-017a एवमुक्तस्तु विदुरो धीमान्स्वजनवत्सलः ।
 03-007-017c युधिष्ठिरस्यानुमते पुनरायाद्गजाह्वयम् ॥
 03-007-018a तमब्रवीन्महाप्राज्ञं धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 03-007-018c दिष्ट्या प्राप्तोऽसि धर्मज्ञ दिष्ट्या स्मरसि मेऽनघ ॥
 03-007-019a अद्य रात्रौ दिवा चाहं त्वत्कृते भरतर्षभ ।
 03-007-019c प्रजागरे प्रपश्यामि विचित्रं देहमात्मनः ॥
 03-007-020a सोऽङ्कमादाय विदुरं मूढर्न्युपाघ्राय चैव ह ।
 03-007-020c क्षम्यतामिति चोवाच यदुक्तोऽसि मया रुषा ॥

03-007-021 विदुर उवाच

- 03-007-021a क्षान्तमेव मया राजन्गुरुर्नः परमो भवान् ।
 03-007-021c तथा ह्यस्म्यागतः क्षिप्रं त्वद्दर्शनपरायणः ॥
 03-007-022a भवन्ति हि नरव्याघ्र पुरुषा धर्मचेतसः ।
 03-007-022c दीनाभिपातिनो राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥
 03-007-023a पाण्डोः सुता यादृशा मे तादृशा मे सुतास्तव ।
 03-007-023c दीना इति हि मे बुद्धिरभिपन्नाद्य तान्प्रति ॥

03-007-024 वैशंपायन उवाच

- 03-007-024a अन्योन्यमनुनीयैवं भ्रातरौ तौ महाद्युती ।
 03-007-024c विदुरो धृतराष्ट्रश्च लेभाते परमां मुदम् ॥

03-008-001 वैशंपायन उवाच

- 03-008-001a श्रुत्वा च विदुरं प्राप्तं राज्ञा च परिसान्त्वितम् ।
 03-008-001c धृतराष्ट्रात्मजो राजा पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥
 03-008-002a स सौबलं समानाय्य कर्णदुःशासनावपि ।
 03-008-002c अब्रवीद्वचनं राजा प्रविश्याबुद्धिजं तमः ॥
 03-008-003a एष प्रत्यागतो मन्त्री धृतराष्ट्रस्य संमतः ।
 03-008-003c विदुरः पाण्डुपुत्राणां सुहृद्विद्वान्हिते रतः ॥
 03-008-004a यावदस्य पुनर्बुद्धिं विदुरो नापकर्षति ।
 03-008-004c पाण्डवानयने तावन्मन्त्रयध्वं हितं मम ॥
 03-008-005a अथ पश्याम्यहं पार्थान्प्राप्तानिह कथंचन ।
 03-008-005c पुनः शोषं गमिष्यामि निरासुर्निरवग्रहः ॥
 03-008-006a विषमुद्वन्धनं वापि शस्त्रमग्निप्रवेशनम् ।
 03-008-006c करिष्ये न हि तानृद्धान्पुनर्द्रष्टुमिहोत्सहे ॥

03-008-007 शकुनिरुवाच

- 03-008-007a किं बालिषां मतिं राजन्नास्थितोऽसि विशां पते ।
 03-008-007c गतास्ते समयं कृत्वा नैतदेवं भविष्यति ॥
 03-008-008a सत्यवाक्ये स्थिताः सर्वे पाण्डवा भरतर्षभ ।
 03-008-008c पितुस्ते वचनं तात न ग्रहीष्यन्ति कर्हिचित् ॥
 03-008-009a अथ वा ते ग्रहीष्यन्ति पुनरेष्यन्ति वा पुरम् ।
 03-008-009c निरस्य समयं भूयः पणोऽस्माकं भविष्यति ॥
 03-008-010a सर्वे भवामो मध्यस्था राज्ञश्छन्दानुवर्तिनः ।

- 03-008-010c छिद्रं बहु प्रपश्यन्तः पाण्डवानां सुसंवृताः ॥
- 03-008-011 दुःशासन उवाच
- 03-008-011a एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि मातुल ।
- 03-008-011c नित्यं हि मे कथयतस्तव बुद्धिर्हि रोचते ॥
- 03-008-012 कर्ण उवाच
- 03-008-012a काममीक्षामहे सर्वे दुर्योधन तवेप्सितम् ।
- 03-008-012c ऐकमत्यं हि नो राजन्सर्वेषामेव लक्ष्यते ॥
- 03-008-013 वैशंपायन उवाच
- 03-008-013a एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा ।
- 03-008-013c नातिहृष्टमनाः क्षिप्रमभवत्स पराङ्मुखः ॥
- 03-008-014a उपलभ्य ततः कर्णो विवृत्य नयने शुभे ।
- 03-008-014c रोषाद्दुःशासनं चैव सौबलेयं च तावुभौ ॥
- 03-008-015a उवाच परमक्रुद्ध उद्यम्यात्मानमात्मना ।
- 03-008-015c अहो मम मतं यत्तन्निबोधत नराधिपाः ॥
- 03-008-016a प्रियं सर्वे चिकीर्षामो राज्ञः किंकरपाणयः ।
- 03-008-016c न चास्य शक्नुमः सर्वे प्रिये स्थातुमतन्द्रिताः ॥
- 03-008-017a वयं तु शस्त्राण्यादाय रथानास्थाय दंशिताः ।
- 03-008-017c गच्छामः सहिता हन्तुं पाण्डवान्वनगोचरान् ॥
- 03-008-018a तेषु सर्वेषु शान्तेषु गतेष्वविदितां गतिम् ।
- 03-008-018c निर्विवादा भविष्यन्ति धार्तराष्ट्रास्तथा वयम् ॥
- 03-008-019a यावदेव परिद्यूना यावच्छोकपरायणाः ।
- 03-008-019c यावन्मित्रविहीनाश्च तावच्छक्या मतं मम ॥
- 03-008-020a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पूजयन्तः पुनः पुनः ।
- 03-008-020c बाढमित्येव ते सर्वे प्रत्यूचुः सूतजं तदा ॥
- 03-008-021a एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धा रथैः सर्वे पृथक्पृथक् ।
- 03-008-021c निर्ययुः पाण्डवान्हन्तुं संघशः कृतनिश्चयाः ॥
- 03-008-022a तान्प्रस्थितान्परिज्ञाय कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
- 03-008-022c आजगाम विशुद्धात्मा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥
- 03-008-023a प्रतिषिध्याथ तान्सर्वान्भगवाँल्लोकपूजितः ।
- 03-008-023c प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्य सत्वरः ॥

03-009-001

व्यास उवाच

- 03-009-001a धृतराष्ट्र महाप्राज्ञ निबोध वचनं मम ।
 03-009-001c वक्ष्यामि त्वा कौरवाणां सर्वेषां हितमुत्तमम् ॥
 03-009-002a न मे प्रियं महाबाहो यद्गताः पाण्डवा वनम् ।
 03-009-002c निकृत्या निर्जिताश्चैव दुर्योधनवशानुगैः ॥
 03-009-003a ते स्मरन्तः परिक्लेशान्वर्षे पूर्णे त्रयोदशे ।
 03-009-003c विमोक्षयन्ति विषं क्रुद्धाः कौरवेयेषु भारत ॥
 03-009-004a तदयं किं नु पापात्मा तव पुत्रः सुमन्दधीः ।
 03-009-004c पाण्डवान्नित्यसंकुद्धो राज्यहेतोर्जिघांसति ॥
 03-009-005a वार्यतां साध्वयं मूढः शमं गच्छतु ते सुतः ।
 03-009-005c वनस्थांस्तानयं हन्तुमिच्छन्प्राणैर्विमोक्ष्यते ॥
 03-009-006a यथाह विदुरः प्राज्ञो यथा भीष्मो यथा वयम् ।
 03-009-006c यथा कृपश्च द्रोणश्च तथा साधु विधीयताम् ॥
 03-009-007a विग्रहो हि महाप्राज्ञ स्वजनेन विगर्हितः ।
 03-009-007c अधर्म्यमयशस्यं च मा राजन्प्रतिपद्यथाः ॥
 03-009-008a समीक्षा यादृशी ह्यस्य पाण्डवान्प्रति भारत ।
 03-009-008c उपेक्ष्यमाणा सा राजन्महान्तमनयं स्पृशेत् ॥
 03-009-009a अथ वायं सुमन्दात्मा वनं गच्छतु ते सुतः ।
 03-009-009c पाण्डवैः सहितो राजन्नेक एवासहायवान् ॥
 03-009-010a ततः संसर्गजः स्नेहः पुत्रस्य तव पाण्डवैः ।
 03-009-010c यदि स्यात्कृतकार्योऽद्य भवेस्त्वं मनुजेश्वर ॥
 03-009-011a अथ वा जायमानस्य यच्छीलमनुजायते ।
 03-009-011c श्रूयते तन्महाराज नामृतस्यापसर्पति ॥
 03-009-012a कथं वा मन्यते भीष्मो द्रोणो वा विदुरोऽपि वा ।
 03-009-012c भवान्वात्र क्षमं कार्यं पुरा चार्थोऽतिवर्तते ॥

03-010-001

धृतराष्ट्र उवाच

- 03-010-001a भगवन्नाहमप्येतद्रोचये द्यूतसंस्तवम् ।
 03-010-001c मन्ये तद्विधिनाक्रम्य कारितोऽस्मीति वै मुने ॥
 03-010-002a नैतद्रोचयते भीष्मो न द्रोणो विदुरो न च ।
 03-010-002c गान्धारी नेच्छति द्यूतं तच्च मोहात्प्रवर्तितम् ॥
 03-010-003a परित्यक्तुं न शक्नोमि दुर्योधनमचेतनम् ।

03-010-003c पुत्रस्नेहेन भगवज्जानन्नपि यतव्रत ॥

03-010-004 व्यास उवाच

03-010-004a वैचित्रवीर्यं नृपते सत्यमाह यथा भवान् ।

03-010-004c दृढं वेद्मि परं पुत्रं परं पुत्रान्न विद्यते ॥

03-010-005a इन्द्रोऽप्यश्रुनिपातेन सुरभ्या प्रतिबोधितः ।

03-010-005c अन्यैः समृद्धैरप्यर्थैर्न सुताद्विद्यते परम् ॥

03-010-006a अत्र ते वर्तयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम् ।

03-010-006c सुरभ्याश्चैव संवादमिन्द्रस्य च विशां पते ॥

03-010-007a त्रिविष्टपगता राजन्सुरभिः प्रारुदत्किल ।

03-010-007c गवां मात पुरा तात तामिन्द्रोऽन्वकृपायत ॥

03-010-008 इन्द्र उवाच

03-010-008a किमिदं रोदिषि शुभे कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् ।

03-010-008c मानुषेष्वथ वा गोषु नैतदल्पं भविष्यति ॥

03-010-009 सुरभिरुवाच

03-010-009a विनिपातो न वः कश्चिद्दृश्यते त्रिदशाधिप ।

03-010-009c अहं तु पुत्रं शोचामि तेन रोदिमि कौशिक ॥

03-010-010a पश्यैनं कर्षकं रौद्रं दुर्बलं मम पुत्रकम् ।

03-010-010c प्रतोदेनाभिनिघ्नन्तं लाङ्गलेन निपीडितम् ॥

03-010-011a एतं दृष्ट्वा भृशं श्रान्तं वध्यमानं सुराधिप ।

03-010-011c कृपाविष्टास्मि देवेन्द्र मनश्चोद्विजते मम ॥

03-010-012a एकस्तत्र बलोपेतो धुरमुद्वहतेऽधिकाम् ।

03-010-012c अपरोऽल्पबलप्राणः कृशो धमनिसंततः ॥

03-010-012e कृच्छ्रादुद्वहते भारं तं वै शोचामि वासव ॥

03-010-013a वध्यमानः प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः ।

03-010-013c नैव शक्नोति तं भारमुद्वोढुं पश्य वासव ॥

03-010-014a ततोऽहं तस्य दुःखार्ता विरौमि भृशदुःखिता ।

03-010-014c अश्रूण्यावर्तयन्ती च नेत्राभ्यां करुणायती ॥

03-010-015 इन्द्र उवाच

03-010-015a तव पुत्रसहस्रेषु पीड्यमानेषु शोभने ।

03-010-015c किं कृपायितमस्त्यत्र पुत्र एकोऽत्र पीड्यते ॥

03-010-016

सुरभिरुवाच

03-010-016a

यदि पुत्रसहस्रं मे सर्वत्र सममेव मे ।

03-010-016c

दीनस्य तु सतः शक्र पुत्रस्याभ्यधिका कृपा ॥

03-010-017

व्यास उवाच

03-010-017a

तदिन्द्रः सुरभीवाक्यं निशम्य भृशविस्मितः ।

03-010-017c

जीवितेनापि कौरव्य मेनेऽभ्यधिकमात्मजम् ॥

03-010-018a

प्रववर्ष च तत्रैव सहसा तोयमुल्बणम् ।

03-010-018c

कर्षकस्याचरन्विघ्नं भगवान्पाकशासनः ॥

03-010-019a

तद्यथा सुरभिः प्राह सममेवास्तु ते तथा ।

03-010-019c

सुतेषु राजन्सर्वेषु दीनेष्वभ्यधिका कृपा ॥

03-010-020a

यादृशो मे सुतः पण्डुस्तादृशो मेऽसि पुत्रक ।

03-010-020c

विदुरश्च महाप्राज्ञः स्नेहादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥

03-010-021a

चिराय तव पुत्राणां शतमेकश्च पार्थिव ।

03-010-021c

पाण्डोः पञ्चैव लक्ष्यन्ते तेऽपि मन्दाः सुदुःखिताः ॥

03-010-022a

कथं जीवेयुरत्यन्तं कथं वर्धेयुरित्यपि ।

03-010-022c

इति दीनेषु पार्थेषु मनो मे परितप्यते ॥

03-010-023a

यदि पार्थिव कौरव्याञ्जीवमानानिहेच्छसि ।

03-010-023c

दुर्योधनस्तव सुतः शमं गच्छतु पाण्डवैः ॥

03-011-001

धृतराष्ट्र उवाच

03-011-001a

एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि नो मुने ।

03-011-001c

अहं चैव विजानामि सर्वे चेमे नराधिपाः ॥

03-011-002a

भवांस्तु मन्यते साधु यत्कुरूणां सुखोदयम् ।

03-011-002c

तदेव विदुरोऽप्याह भीष्मो द्रोणश्च मां मुने ॥

03-011-003a

यदि त्वहमनुग्राह्यः कौरवेषु दया यदि ।

03-011-003c

अनुशाधि दुरात्मानं पुत्रं दुर्योधनं मम ॥

03-011-004

व्यास उवाच

03-011-004a

अयमायाति वै राजन्मैत्रेयो भगवानृषिः ।

03-011-004c

अन्वीय पाण्डवान्भ्रातृनिहैवास्मद्दिदृक्षया ॥

03-011-005a

एष दुर्योधनं पुत्रं तव राजन्महानृषिः ।

03-011-005c

अनुशास्ता यथान्यायं शमायास्य कुलस्य ते ॥

03-011-006a ब्रूयाद्यदेष राजेन्द्र तत्कार्यमविशङ्कया ।
 03-011-006c अक्रियायां हि कार्यस्य पुत्रं ते शप्स्यते रुषा ॥

03-011-007 वैशंपायन उवाच

03-011-007a एवमुक्त्वा ययौ व्यासो मैत्रेयः प्रत्यदृश्यत ।
 03-011-007c पूजया प्रतिजग्राह सपुत्रस्तं नराधिपः ॥
 03-011-008a दत्त्वाध्याद्याः क्रियाः सर्वा विश्रान्तं मुनिपुंगवम् ।
 03-011-008c प्रश्रयेणाब्रवीद्राजा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥
 03-011-009a सुखेनागमनं कच्चिद्भगवन्कुरुजाङ्गले ।
 03-011-009c कच्चित्कुशलिनो वीरा भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ॥
 03-011-010a समये स्थातुमिच्छन्ति कच्चिच्च पुरुषर्षभाः ।
 03-011-010c कच्चित्कुरूणां सौभ्रात्रमव्युच्छिन्नं भविष्यति ॥

03-011-011 मैत्रेय उवाच

03-011-011a तीर्थयात्रामनुक्रामन्प्राप्तोऽस्मि कुरुजाङ्गलम् ।
 03-011-011c यदृच्छया धर्मराजं दृष्टवान्काम्यके वने ॥
 03-011-012a तं जटाजिनसंवीतं तपोवननिवासिनम् ।
 03-011-012c समाजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुं मुनिगणाः प्रभो ॥
 03-011-013a तत्राश्रौषं महाराज पुत्राणां तव विभ्रमम् ।
 03-011-013c अनयं द्यूतरूपेण महापायमुपस्थितम् ॥
 03-011-014a ततोऽहं त्वामनुप्राप्तः कौरवाणामवेक्षया ।
 03-011-014c सदा ह्यभ्यधिकः स्नेहः प्रीतिश्च त्वयि मे प्रभो ॥
 03-011-015a नैतदौपयिकं राजंस्त्वयि भीष्मे च जीवति ।
 03-011-015c यदन्योन्येन ते पुत्रा विरुध्यन्ते नराधिप ॥
 03-011-016a मेढीभूतः स्वयं राजन्निग्रहे प्रग्रहे भवान् ।
 03-011-016c किमर्थमनयं घोरमुत्पतन्तमुपेक्षसे ॥
 03-011-017a दस्यूनामिव यद्वृत्तं सभायां कुरुनन्दन ।
 03-011-017c तेन न भ्राजसे राजंस्तापसानां समागमे ॥

03-011-018 वैशंपायन उवाच

03-011-018a ततो व्यावृत्य राजानं दुर्योधनममर्षणम् ।
 03-011-018c उवाच श्लक्ष्णया वाचा मैत्रेयो भगवानृषिः ॥
 03-011-019a दुर्योधन महाबाहो निबोध वदतां वर ।

03-011-019c	वचनं मे महाप्राज्ञ ब्रुवतो यद्धितं तव ॥
03-011-020a	मा द्रुहः पाण्डवात्राजन्कुरुष्व हितमात्मनः ।
03-011-020c	पाण्डवानां कुरूणां च लोकस्य च नरर्षभ ॥
03-011-021a	ते हि सर्वे नरव्याघ्राः शूरा विक्रान्तयोधिनः ।
03-011-021c	सर्वे नागायुतप्राणा वज्रसंहनना दृढाः ॥
03-011-022a	सत्यव्रतपराः सर्वे सर्वे पुरुषमानिनः ।
03-011-022c	हन्तारो देवशत्रूणां रक्षसां कामरूपिणाम् ॥
03-011-022e	हिडिम्बबकमुख्यानां किर्मीरस्य च रक्षसः ॥
03-011-023a	इतः प्रच्यवतां रात्रौ यः स तेषां महात्मनाम् ।
03-011-023c	आवृत्य मार्गं रौद्रात्मा तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
03-011-024a	तं भीमः समरश्लाघी बलेन बलिनां वरः ।
03-011-024c	जघान पशुमारेण व्याघ्रः क्षुद्रमृगं यथा ॥
03-011-025a	पश्य दिग्विजये राजन्यथा भीमेन पातितः ।
03-011-025c	जरासंधो महेष्वासो नागायुतबलो युधि ॥
03-011-026a	संबन्धी वासुदेवश्च येषां श्यालश्च पार्षतः ।
03-011-026c	कस्तान्युधि समासीत जरामरणवान्नरः ॥
03-011-027a	तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ ।
03-011-027c	कुरु मे वचनं राजन्मा मृत्युवशमन्वगाः ॥
03-011-028a	एवं तु ब्रुवतस्तस्य मैत्रेयस्य विशां पते ।
03-011-028c	ऊरुं गजकराकारं करेणाभिजघान सः ॥
03-011-029a	दुर्योधनः स्मितं कृत्वा चरणेनालिखन्महीम् ।
03-011-029c	न किञ्चिदुक्त्वा दुर्मेधास्तस्थौ किञ्चिदवाङ्मुखः ॥
03-011-030a	तमशुश्रूषमाणं तु विलिखन्तं वसुंधराम् ।
03-011-030c	दृष्ट्वा दुर्योधनं राजन्मैत्रेयं कोप आविशत् ॥
03-011-031a	स कोपवशमापन्नो मैत्रेयो मुनिसत्तमः ।
03-011-031c	विधिना संप्रयुक्तश्च शापायास्य मनो दधे ॥
03-011-032a	ततः स वार्युपस्पृश्य कोपसंरक्तलोचनः ।
03-011-032c	मैत्रेयो धार्तराष्ट्रं तमशपद्दुष्टचेतसम् ॥
03-011-033a	यस्मात्त्वं मामनादृत्य नेमां वाचं चिकीर्षसि ।
03-011-033c	तस्मादस्याभिमानस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥
03-011-034a	त्वदभिद्रोहसंयुक्तं युद्धमुत्पत्स्यते महत् ।

03-011-034c यत्र भीमो गदापातैस्तवोरुं भेत्स्यते बली ॥

03-011-035a इत्येवमुक्ते वचने धृतराष्ट्रो महीपतिः ।

03-011-035c प्रसादयामास मुनिं नैतदेवं भवेदिति ॥

03-011-036 मैत्रेय उवाच

03-011-036a शमं यास्यति चेत्पुत्रस्तव राजन्यथा तथा ।

03-011-036c शापो न भविता तात विपरीते भविष्यति ॥

03-011-037 वैशंपायन उवाच

03-011-037a स विलक्षस्तु राजेन्द्र दुर्योधनपिता तदा ।

03-011-037c मैत्रेयं प्राह किर्मीरः कथं भीमेन पातितः ॥

03-011-038 मैत्रेय उवाच

03-011-038a नाहं वक्ष्याम्यसूया ते न ते शुश्रूषते सुतः ।

03-011-038c एष ते विदुरः सर्वमाख्यास्यति गते मयि ॥

03-011-039 वैशंपायन उवाच

03-011-039a इत्येवमुक्त्वा मैत्रेयः प्रातिष्ठत यथागतम् ।

03-011-039c किर्मीरवधसंविग्नो बहिर्दुर्योधनोऽगमत् ॥

03-012-001 धृतराष्ट्र उवाच

03-012-001a किर्मीरस्य वधं क्षत्तः श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ।

03-012-001c रक्षसा भीमसेनस्य कथमासीत्समागमः ॥

03-012-002 विदुर उवाच

03-012-002a शृणु भीमस्य कर्मेदमतिमानुषकर्मणः ।

03-012-002c श्रुतपूर्वं मया तेषां कथान्तेषु पुनः पुनः ॥

03-012-003a इतः प्रयाता राजेन्द्र पाण्डवा द्यूतनिर्जिताः ।

03-012-003c जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैः काम्यकं नाम तद्वनम् ॥

03-012-004a रात्रौ निशीथे स्वाभीले गतेऽर्धसमये नृप ।

03-012-004c प्रचारे पुरुषादानां रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥

03-012-005a तद्वनं तापसा नित्यं शेषाश्च वनचारिणः ।

03-012-005c दूरात्परिहरन्ति स्म पुरुषादभयात्किल ॥

03-012-006a तेषां प्रविशतां तत्र मार्गमावृत्य भारत ।

03-012-006c दीप्ताक्षं भीषणं रक्षः सोल्मुकं प्रत्यदृश्यत ॥

03-012-007a	बाहू महान्तौ कृत्वा तु तथास्यं च भयानकम् ।
03-012-007c	स्थितमावृत्य पन्थानं येन यान्ति कुरूद्वहाः ॥
03-012-008a	दष्टोष्ठदंष्ट्रं ताम्राक्षं प्रदीप्तोर्ध्वशिरोरुहम् ।
03-012-008c	सार्करश्मितडिच्चक्रं सबलाकमिवाम्बुदम् ॥
03-012-009a	सृजन्तं राक्षसीं मायां महारावविराविणम् ।
03-012-009c	मुञ्चन्तं विपुलं नादं सतोयमिव तोयदम् ॥
03-012-010a	तस्य नादेन संत्रस्ताः पक्षिणः सर्वतोदिशम् ।
03-012-010c	विमुक्तनादाः संपेतुः स्थलजा जलजैः सह ॥
03-012-011a	संप्रद्रुतमृगद्वीपिमहिषर्क्षसमाकुलम् ।
03-012-011c	तद्वनं तस्य नादेन संप्रस्थितमिवाभवत् ॥
03-012-012a	तस्योरुवाताभिहता ताम्रपल्लवबाहवः ।
03-012-012c	विदूरजाताश्च लताः समाश्लिष्यन्त पादपान् ॥
03-012-013a	तस्मिन्क्षणेऽथ प्रववौ मारुतो भृशदारुणः ।
03-012-013c	रजसा संवृतं तेन नष्टर्क्षमभवन्नभः ॥
03-012-014a	पञ्चानां पाण्डुपुत्राणामविज्ञातो महारिपुः ।
03-012-014c	पञ्चानामिन्द्रियाणां तु शोकवेग इवातुलः ॥
03-012-015a	स दृष्ट्वा पाण्डवान्दूरात्कृष्णाजिनसमावृतान् ।
03-012-015c	आवृणोत्तद्वनद्वारं मैनाक इव पर्वतः ॥
03-012-016a	तं समासाद्य वित्रस्ता कृष्णा कमललोचना ।
03-012-016c	अदृष्टपूर्वं संत्रासान्यमीलयत लोचने ॥
03-012-017a	दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णशिरोरुहा ।
03-012-017c	पञ्चपर्वतमध्यस्था नदीवाकुलतां गता ॥
03-012-018a	मोमुह्यमानां तां तत्र जगूहुः पञ्च पाण्डवाः ।
03-012-018c	इन्द्रियाणि प्रसक्तानि विषयेषु यथा रतिम् ॥
03-012-019a	अथ तां राक्षसीं मायामुत्थितां घोरदर्शनाम् ।
03-012-019c	रक्षोघ्नैर्विविधैर्मन्त्रैर्धौम्यः सम्यक्प्रयोजितैः ॥
03-012-019e	पश्यतां पाण्डुपुत्राणां नाशयामास वीर्यवान् ॥
03-012-020a	स नष्टमायोऽतिबलः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
03-012-020c	काममूर्तिधरः क्षुद्रः कालकल्पो व्यदृश्यत ॥
03-012-021a	तमुवाच ततो राजा दीर्घप्रज्ञो युधिष्ठिरः ।
03-012-021c	को भवान्कस्य वा किं ते क्रियतां कार्यमुच्यताम् ॥

03-012-022a	प्रत्युवाचाथ तद्रक्षो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
03-012-022c	अहं बकस्य वै भ्राता किर्मीर इति विश्रुतः ॥
03-012-023a	वनेऽस्मिन्काम्यके शून्ये निवसामि गतज्वरः ।
03-012-023c	युधि निर्जित्य पुरुषानाहारं नित्यमाचरन् ॥
03-012-024a	के यूयमिह संप्राप्ता भक्ष्यभूता ममान्तिकम् ।
03-012-024c	युधि निर्जित्य वः सर्वान्भक्षयिष्ये गतज्वरः ॥
03-012-025a	युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दुरात्मनः ।
03-012-025c	आचक्षे ततः सर्वं गोत्रनामादि भारत ॥
03-012-026a	पाण्डवो धर्मराजोऽहं यदि ते श्रोत्रमागतः ।
03-012-026c	सहितो भ्रातृभिः सर्वैर्भीमसेनार्जुनादिभिः ॥
03-012-027a	हृतराज्यो वने वासं वस्तुं कृतमतिस्ततः ।
03-012-027c	वनमभ्यागतो घोरमिदं तव परिग्रहम् ॥
03-012-028a	किर्मीरस्त्वब्रवीदेनं दिष्ट्या देवैरिदं मम ।
03-012-028c	उपपादितमद्येह चिरकालान्मनोगतम् ॥
03-012-029a	भीमसेनवधार्थं हि नित्यमभ्युद्यतायुधः ।
03-012-029c	चरामि पृथिवीं कृत्स्नां नैनमासादयाम्यहम् ॥
03-012-030a	सोऽयमासादितो दिष्ट्या भ्रातृहा काङ्क्षितश्चिरम् ।
03-012-030c	अनेन हि मम भ्राता बको विनिहतः प्रियः ॥
03-012-031a	वेत्रकीयगृहे राजन्ब्राह्मणच्छद्मरूपिणा ।
03-012-031c	विद्याबलमुपाश्रित्य न ह्यस्त्यस्यौरसं बलम् ॥
03-012-032a	हिडिम्बश्च सखा मह्यं दयितो वनगोचरः ।
03-012-032c	हतो दुरात्मनानेन स्वसा चास्य हता पुरा ॥
03-012-033a	सोऽयमभ्यागतो मूढो ममेदं गहनं वनम् ।
03-012-033c	प्रचारसमयेऽस्माकमर्धरात्रे समास्थिते ॥
03-012-034a	अद्यास्य यातयिष्यामि तद्वैरं चिरसंभृतम् ।
03-012-034c	तर्पयिष्यामि च बकं रुधिरेणास्य भूरिणा ॥
03-012-035a	अद्याहमनृणो भूत्वा भ्रातुः सख्युस्तथैव च ।
03-012-035c	शान्तिं लब्धास्मि परमां हत्व राक्षसकण्टकम् ॥
03-012-036a	यदि तेन पुरा मुक्तो भीमसेनो बकेन वै ।
03-012-036c	अद्यैनं भक्षयिष्यामि पश्यतस्ते युधिष्ठिर ॥
03-012-037a	एनं हि विपुलप्राणमद्य हत्वा वृकोदरम् ।

03-012-037c	संभक्ष्य जरयिष्यामि यथागस्त्यो महासुरम् ॥
03-012-038a	एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सत्यसंधो युधिष्ठिरः ।
03-012-038c	नैतदस्तीति सक्रोधो भर्त्सयामास राक्षसम् ॥
03-012-039a	ततो भीमो महाबाहुरारुज्य तरसा द्रुम ।
03-012-039c	दशव्याममिवोद्विद्धं निष्पत्रमकरोत्तदा ॥
03-012-040a	चकार सज्यं गाण्डीवं वज्रनिष्पेषगौरवम् ।
03-012-040c	निमेषान्तरमात्रेण तथैव विजयोऽर्जुनः ॥
03-012-041a	निवार्य भीमो जिष्णुं तु तद्रक्षो घोरदर्शनम् ।
03-012-041c	अभिद्रुत्याब्रवीद्वाक्यं तिष्ठ तिष्ठेति भारत ॥
03-012-042a	इत्युक्तवैनमभिक्रुद्धः कक्ष्यामुत्पीड्य पाण्डवः ।
03-012-042c	निष्पिष्य पाणिना पाणिं संदष्टोष्ठपुटो बली ॥
03-012-042e	तमभ्यधावद्वेगेन भीमो वृक्षायुधस्तदा ॥
03-012-043a	यमदण्डप्रतीकाशं ततस्तं तस्य मूर्धनि ।
03-012-043c	पातयामास वेगेन कुलिशं मघवानिव ॥
03-012-044a	असंभ्रान्तं तु तद्रक्षः समरे प्रत्यदृश्यत ।
03-012-044c	चिक्षेप चोल्मुकं दीप्तमशनिं ज्वलितामिव ॥
03-012-045a	तदुदस्तमलातं तु भीमः प्रहरतां वरः ।
03-012-045c	पदा सव्येन चिक्षेप तद्रक्षः पुनराब्रजत् ॥
03-012-046a	किर्मीरश्चापि सहसा वृक्षमुत्पाट्य पाण्डवम् ।
03-012-046c	दण्डपाणिरिव क्रुद्धः समरे प्रत्ययुध्यत ॥
03-012-047a	तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ।
03-012-047c	वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोर्यथा श्रीकाङ्क्षिणोः पुरा ॥
03-012-048a	शीर्षयोः पतिता वृक्षा बिभिदुर्नैकधा तयोः ।
03-012-048c	यथैवोत्पलपद्मानि मत्तयोर्द्विपयोस्तथा ॥
03-012-049a	मुञ्जवज्जर्जरीभूता बहवस्तत्र पादपाः ।
03-012-049c	चीराणीव व्युदस्तानि रेजुस्तत्र महावने ॥
03-012-050a	तद्वृक्षयुद्धमभवत्सुमुहूर्तं विशां पते ।
03-012-050c	राक्षसानां च मुख्यस्य नराणामुत्तमस्य च ॥
03-012-051a	ततः शिलां समुत्क्षिप्य भीमस्य युधि तिष्ठतः ।
03-012-051c	प्राहिणोद्राक्षसः क्रुद्धो भीमसेनश्चाल ह ॥
03-012-052a	तं शिलाताडनजडं पर्यधावत्स राक्षसः ।

03-012-052c	बाहुविक्षिप्तकिरणः स्वभानुरिव भास्करम् ॥
03-012-053a	तावन्योन्यं समाश्लिष्य प्रकर्षन्तौ परस्परम् ।
03-012-053c	उभावपि चकाशेते प्रयुद्धौ वृषभाविव ॥
03-012-054a	तयोरासीत्सुतुमुलः संप्रहारः सुदारुणः ।
03-012-054c	नखदंष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिव दृप्तयोः ॥
03-012-055a	दुर्योधननिकाराच्च बाहुवीर्याच्च दर्पितः ।
03-012-055c	कृष्णानयनदृष्टश्च व्यवर्धत वृकोदरः ॥
03-012-056a	अभिपत्याथ बाहुभ्यां प्रत्यगृह्णादमर्षितः ।
03-012-056c	मातङ्ग इव मातङ्गं प्रभिन्नकरटामुखः ॥
03-012-057a	तं चाप्याथ ततो रक्षः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
03-012-057c	तमाक्षिपद्धीमसेनो बलेन बलिनां वरः ॥
03-012-058a	तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ।
03-012-058c	शब्दः समभवद्धोरो वेणुस्फोटसमो युधि ॥
03-012-059a	अथैनमाक्षिप्य बलाद्गृह्य मध्ये वृकोदरः ।
03-012-059c	धूनयामास वेगेन वायुश्चण्ड इव द्रुमम् ॥
03-012-060a	स भीमेन परामृष्टो दुर्बलो बलिना रणे ।
03-012-060c	व्यस्पन्दत यथाप्राणं विचकर्ष च पाण्डवम् ॥
03-012-061a	तत एनं परिश्रान्तमुपलभ्य वृकोदरः ।
03-012-061c	योक्त्रयामास बाहुभ्यां पशुं रशनया यथा ॥
03-012-062a	विनदन्तं महानादं भिन्नभेरीसमस्वनम् ।
03-012-062c	भ्रामयामास सुचिरं विस्फुरन्तमचेतसम् ॥
03-012-063a	तं विषीदन्तमाज्ञाय राक्षसं पाण्डुनन्दनः ।
03-012-063c	प्रगृह्य तरसा दोर्भ्यां पशुमारममारयत् ॥
03-012-064a	आक्रम्य स कटीदेशे जानुना राक्षसाधमम् ।
03-012-064c	अपीडयत बाहुभ्यां कण्ठं तस्य वृकोदरः ॥
03-012-065a	अथ तं जडसर्वाङ्गं व्यावृत्तनयनोल्बणम् ।
03-012-065c	भूतले पातयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
03-012-066a	हिडिम्बबकयोः पाप न त्वमश्रुप्रमार्जनम् ।
03-012-066c	करिष्यसि गतश्चासि यमस्य सदनं प्रति ॥
03-012-067a	इत्येवमुक्त्वा पुरुषप्रवीरः स्तं राक्षसं क्रोधविवृत्तनेत्रः ।
03-012-067c	प्रस्रस्तवस्त्राभरणं स्फुरन्तः मुद्भ्रान्तचित्तं व्यसुमुत्ससर्ज ॥

- 03-012-068a तस्मिन्हते तोयदतुल्यरूपे; कृष्णां पुरस्कृत्य नरेन्द्रपुत्राः ।
 03-012-068c भीमं प्रशस्याथ गुणैरनेकैर्हृष्टास्ततो द्वैतवनाय जग्मुः ॥
 03-012-069a एवं विनिहतः संख्ये किर्मीरो मनुजाधिप ।
 03-012-069c भीमेन वचनात्तस्य धर्मराजस्य कौरव ॥
 03-012-070a ततो निष्कण्टकं कृत्वा वनं तदपराजितः ।
 03-012-070c द्रौपद्या सह धर्मज्ञो वसतिं तामुवास ह ॥
 03-012-071a समाश्वास्य च ते सर्वे द्रौपदीं भरतर्षभाः ।
 03-012-071c प्रहृष्टमनसः प्रीत्या प्रशशंसुर्वृकोदरम् ॥
 03-012-072a भीमबाहुबलोत्पिष्टे विनष्टे राक्षसे ततः ।
 03-012-072c विविशुस्तद्वनं वीराः क्षेमं निहतकण्टकम् ॥
 03-012-073a स मया गच्छता मार्गे विनिकीर्णो भयावहः ।
 03-012-073c वने महति दुष्टात्मा दृष्टो भीमबलाद्धतः ॥
 03-012-074a तत्राश्रौषमहं चैतत्कर्म भीमस्य भारत ।
 03-012-074c ब्राह्मणानां कथयतां ये तत्रासन्समागताः ॥

03-012-075 वैशंपायन उवाच

- 03-012-075a एवं विनिहतं संख्ये किर्मीरं राक्षसोत्तमम् ।
 03-012-075c श्रुत्वा ध्यानपरो राजा निशश्वासार्वत्तदा ॥

03-013-001 वैशंपायन उवाच

- 03-013-001a भोजाः प्रव्रजिताञ्श्रुत्वा वृष्णयश्चान्धकैः सह ।
 03-013-001c पाण्डवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने ॥
 03-013-002a पाञ्चालस्य च दायादा धृष्टकेतुश्च चेदिपः ।
 03-013-002c केकयाश्च महावीर्या भ्रातरो लोकविश्रुताः ॥
 03-013-003a वने तेऽभिययुः पार्थान्क्रोधामर्शसमन्विताः ।
 03-013-003c गर्हयन्तो धार्तराष्ट्रान्किं कुर्म इति चाब्रुवन् ॥
 03-013-004a वासुदेवं पुरस्कृत्य सर्वे ते क्षत्रियर्षभाः ।
 03-013-004c परिवार्योपविविशुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥

03-013-005 वासुदेव उवाच

- 03-013-005a दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।
 03-013-005c दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
 03-013-006a ततः सर्वेऽभिषिञ्चामो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

03-013-006c निकृत्योपचरन्वध्य एष धर्मः सनातनः ॥

03-013-007 वैशंपायन उवाच

03-013-007a पार्थानामभिषङ्गेण तथा क्रुद्धं जनार्दनम् ।

03-013-007c अर्जुनः शमयामासा दिधक्षन्तमिव प्रजाः ॥

03-013-008a संक्रुद्धं केशवं दृष्ट्वा पूर्वदेहेषु फल्गुनः ।

03-013-008c कीर्तयामास कर्माणि सत्यकीर्तेर्महात्मनः ॥

03-013-009a पुरुषस्याप्रमेयस्य सत्यस्यामिततेजसः ।

03-013-009c प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्य धीमतः ॥

03-013-010 अर्जुन उवाच

03-013-010a दश वर्षसहस्राणि यत्रसायंगृहो मुनिः ।

03-013-010c व्यचरस्त्वं पुरा कृष्ण पर्वते गन्धमादने ॥

03-013-011a दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।

03-013-011c पुष्करेष्ववसः कृष्ण त्वमपो भक्षयन्पुरा ॥

03-013-012a ऊर्ध्वबाहुर्विशालायां बदर्या मधुसूदन ।

03-013-012c अतिष्ठ एकपादेन वायुभक्षः शतं समाः ॥

03-013-013a अपकृष्टोत्तरासङ्गः कृशो धमनिसंततः ।

03-013-013c आसीः कृष्ण सरस्वत्यां सत्रे द्वादशवार्षिके ॥

03-013-014a प्रभासं चाप्यथासाद्य तीर्थं पुण्यजनोचितम् ।

03-013-014c तथा कृष्ण महातेजा दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥

03-013-014e आतिष्ठस्तप एकेन पादेन नियमे स्थितः ॥

03-013-015a क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामादिरन्तश्च केशव ।

03-013-015c निधानं तपसां कृष्ण यज्ञस्त्वं च सनातनः ॥

03-013-016a निहत्य नरकं भौममाहत्य मणिकुण्डले ।

03-013-016c प्रथमोत्पादितं कृष्ण मेध्यमश्वमवासृजः ॥

03-013-017a कृत्वा तत्कर्म लोकानामृषभः सर्वलोकजित् ।

03-013-017c अवधीस्त्वं रणे सर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् ॥

03-013-018a ततः सर्वेश्वरत्वं च संप्रदाय शचीपतेः ।

03-013-018c मानुषेषु महाबाहो प्रादुर्भूतोऽसि केशव ॥

03-013-019a स त्वं नारायणो भूत्वा हरिरासीः परंतप ।

03-013-019c ब्रह्मा सोमश्च सूर्यश्च धर्मो धाता यमोऽनलः ॥

03-013-020a	वायुर्वैश्रवणो रुद्रः कालः खं पृथिवी दिशः ।
03-013-020c	अजश्चराचरगुरुः स्रष्टा त्वं पुरुषोत्तम ॥
03-013-021a	तुरायणादिभिर्देव क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
03-013-021c	अयजो भूरितेजा वै कृष्ण चैत्ररथे वने ॥
03-013-022a	शतं शतसहस्राणि सुवर्णस्य जनार्दन ।
03-013-022c	एकैकस्मिंस्तदा यज्ञे परिपूर्णानि भागशः ॥
03-013-023a	अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दन ।
03-013-023c	त्वं विष्णुरिति विख्यात इन्द्रादवरजो भुवि ॥
03-013-024a	शिशुर्भूत्वा दिवं खं च पृथिवीं च परंतप ।
03-013-024c	त्रिभिर्विक्रमणैः कृष्ण क्रान्तवानसि तेजसा ॥
03-013-025a	संप्राप्य दिवमाकाशमादित्यसदने स्थितः ।
03-013-025c	अत्यरोचश्च भूतात्मन्भास्करं स्वेन तेजसा ॥
03-013-026a	सादिता मौरवाः पाशा निसुन्दनरकौ हतौ ।
03-013-026c	कृतः क्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राग्योतिषं प्रति ॥
03-013-027a	जारूथ्यामाहुतिः क्राथः शिशुपालो जनैः सह ।
03-013-027c	भीमसेनश्च शैब्यश्च शतधन्वा च निर्जितः ॥
03-013-028a	तथा पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
03-013-028c	अवाक्षीर्महिषीं भोज्यां रणे निर्जित्य रुक्मिणम् ॥
03-013-029a	इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ।
03-013-029c	हतः सौभपतिः शाल्वस्त्वया सौभं च पातितम् ॥
03-013-030a	इरावत्यां तथा भोजः कार्तवीर्यसमो युधि ।
03-013-030c	गोपतिस्तालकेतुश्च त्वया विनिहतावुभौ ॥
03-013-031a	तां च भोगवतीं पुण्यामृषिकान्तां जनार्दन ।
03-013-031c	द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यसि ॥
03-013-032a	न क्रोधो न च मात्सर्यं नानृतं मधुसूदन ।
03-013-032c	त्वयि तिष्ठति दाशार्हं न नृशंस्यं कुतोऽनृजु ॥
03-013-033a	आसीनं चित्तमध्ये त्वां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
03-013-033c	आगम्य ऋषयः सर्वेऽयाचन्ताभयमच्युत ॥
03-013-034a	युगान्ते सर्वभूतानि संक्षिप्य मधुसूदन ।
03-013-034c	आत्मन्येवात्मसात्कृत्वा जगदास्से परंतप ॥
03-013-035a	नैवं पूर्वं नापरे वा करिष्यन्ति कृतानि ते ।

- 03-013-035c कर्माणि यानि देव त्वं बाल एव महाद्युते ॥
- 03-013-036a कृतवान्पुण्डरीकाक्ष बलदेवसहायवान् ।
- 03-013-036c वैराजभवने चापि ब्रह्मणा न्यवसः सह ॥
- 03-013-037 वैशंपायन उवाच**
- 03-013-037a एवमुक्त्वा तदात्मानमात्मा कृष्णस्य पाण्डवः ।
- 03-013-037c तूष्णीमासीत्ततः पार्थमित्युवाच जनार्दनः ॥
- 03-013-038a ममैव त्वं तवैवाहं ये मदीयास्तवैव ते ।
- 03-013-038c यस्त्वां द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्त्वामनु स मामनु ॥
- 03-013-039a नरस्त्वमसि दुर्धर्ष हरिर्नारायणो ह्यहम् ।
- 03-013-039c लोकाल्लोकमिमं प्राप्तौ नरनारायणावृषी ॥
- 03-013-040a अनन्यः पार्थ मत्तस्त्वमहं त्वत्तश्च भारत ।
- 03-013-040c नावयोरन्तरं शक्यं वेदितुं भरतर्षभ ॥
- 03-013-041a तस्मिन्वीरसमावाये संरब्धेष्वथ राजसु ।
- 03-013-041c धृष्टद्युम्नमुखैर्वीरैर्भ्रातृभिः परिवारिता ॥
- 03-013-042a पाञ्चाली पुण्डरीकाक्षमासीनं यादवैः सह ।
- 03-013-042c अभिगम्याब्रवीत्कृष्णा शरण्यं शरणैषिणी ॥
- 03-013-043a पूर्वे प्रजानिसर्गे त्वामाहुरेकं प्रजापतिम् ।
- 03-013-043c स्रष्टारं सर्वभूतानामसितो देवलोऽब्रवीत् ॥
- 03-013-044a विष्णुस्त्वमसि दुर्धर्ष त्वं यज्ञो मधुसूदन ।
- 03-013-044c यष्टा त्वमसि यष्टव्यो जामदग्न्यो यथाब्रवीत् ॥
- 03-013-045a ऋषयस्त्वां क्षमामाहुः सत्यं च पुरुषोत्तम ।
- 03-013-045c सत्याद्यज्ञोऽसि संभूतः कश्यपस्त्वां यथाब्रवीत् ॥
- 03-013-046a साध्यानामपि देवानां वसूनामीश्वरेश्वरः ।
- 03-013-046c लोकभावन लोकेश यथा त्वां नारदोऽब्रवीत् ॥
- 03-013-047a दिवं ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां च पृथिवी विभो ।
- 03-013-047c जठरं ते इमे लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः ॥
- 03-013-048a विद्यातपोऽभितप्तानां तपसा भावितात्मनाम् ।
- 03-013-048c आत्मदर्शनसिद्धानामृषीणामृषिसत्तम ॥
- 03-013-049a राजर्षीणां पुण्यकृतामाहवेष्वनिवर्तिनाम् ।
- 03-013-049c सर्वधर्मोपपन्नानां त्वं गतिः पुरुषोत्तम ॥
- 03-013-050a त्वं प्रभुस्त्वं विभुस्त्वं भूरात्मभूस्त्वं सनातनः ।

03-013-050c	लोकपालाश्च लोकाश्च नक्षत्राणि दिशो दश ॥
03-013-050e	नभश्चन्द्रश्च सूर्यश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
03-013-051a	मर्त्यता चैव भूतानाममरत्वं दिवौकसाम् ।
03-013-051c	त्वयि सर्वं महाबाहो लोककार्यं प्रतिष्ठितम् ॥
03-013-052a	सा तेऽहं दुःखमाख्यास्ये प्रणयान्मधुसूदन ।
03-013-052c	ईशस्त्वं सर्वभूतानां ये दिव्या ये च मानुषाः ॥
03-013-053a	कथं नु भार्या पार्थानां तव कृष्ण सखी विभो ।
03-013-053c	धृष्टद्युम्नस्य भगिनी सभां कृष्येत मादृशी ॥
03-013-054a	स्त्रीधर्मिणी वेपमाना रुधिरेण समुक्षिता ।
03-013-054c	एकवस्त्रा विकृष्टास्मि दुःखिता कुरुसंसदि ॥
03-013-055a	राजमध्ये सभायां तु रजसाभिसमीरिताम् ।
03-013-055c	दृष्ट्वा च मां धार्तराष्ट्राः प्राहसन्पापचेतसः ॥
03-013-056a	दासीभावेन भोक्तुं मामीषुस्ते मधुसूदन ।
03-013-056c	जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु पाञ्चालेष्वथ वृष्णिषु ॥
03-013-057a	नन्वहं कृष्ण भीष्मस्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः ।
03-013-057c	स्नुषा भवामि धर्मेण साहं दासीकृता बलात् ॥
03-013-058a	गर्हये पाण्डवांस्त्वेव युधि श्रेष्ठान्महाबलान् ।
03-013-058c	ये क्लिश्यमानां प्रेक्षन्ते धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ॥
03-013-059a	धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
03-013-059c	यौ मां विप्रकृतां क्षुद्रैर्मर्षयेतां जनार्दन ॥
03-013-060a	शाश्वतोऽयं धर्मपथः सद्भिराचरितः सदा ।
03-013-060c	यद्भार्यां परिरक्षन्ति भर्तारोऽल्पबला अपि ॥
03-013-061a	भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ।
03-013-061c	प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥
03-013-062a	आत्मा हि जायते तस्यां तस्माज्जाया भवत्युत ।
03-013-062c	भर्ता च भार्यया रक्ष्यः कथं जायान्ममोदरे ॥
03-013-063a	नन्विमे शरणं प्राप्तान् त्यजन्ति कदाचन ।
03-013-063c	ते मां शरणमापन्नां नान्वपद्यन्त पाण्डवाः ॥
03-013-064a	पञ्चमे पञ्चभिर्जाताः कुमाराश्चामितौजसः ।
03-013-064c	एतेषामप्यवेक्षार्थं त्रातव्यास्मि जनार्दन ॥
03-013-065a	प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात् ।

03-013-065c	अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः ॥
03-013-066a	कनिष्ठाच्छ्रुतकर्मा तु सर्वे सत्यपराक्रमाः ।
03-013-066c	प्रद्युम्नो यादृशः कृष्ण तादृशास्ते महारथाः ॥
03-013-067a	नन्विमे धनुषि श्रेष्ठा अजेया युधि शात्रवैः ।
03-013-067c	किमर्थं धार्तराष्ट्राणां सहन्ते दुर्बलीयसाम् ॥
03-013-068a	अधर्मेण हृतं राज्यं सर्वे दासाः कृतास्तथा ।
03-013-068c	सभायां परिकृष्टाहमेकवस्त्रा रजस्वला ॥
03-013-069a	नाधिज्यमपि यच्छक्यं कर्तुमन्येन गाण्डिवम् ।
03-013-069c	अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यां त्वया वा मधुसूदन ॥
03-013-070a	धिग्भीमसेनस्य बलं धिक्पार्थस्य च गाण्डिवम् ।
03-013-070c	यत्र दुर्योधनः कृष्ण मुहूर्तमपि जीवति ॥
03-013-071a	य एतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सह मात्राविहिंसकान् ।
03-013-071c	अधीयानान्पुरा बालान्ब्रतस्थान्मधुसूदन ॥
03-013-072a	भोजने भीमसेनस्य पापः प्राक्षेपयद्विषम् ।
03-013-072c	कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ॥
03-013-073a	तज्जीर्णमविकारेण सहान्नेन जनार्दन ।
03-013-073c	सशेषत्वान्महाबाहो भीमस्य पुरुषोत्तम ॥
03-013-074a	प्रमाणकोट्यां विश्वस्तं तथा सुप्तं वृकोदरम् ।
03-013-074c	बद्धवैनं कृष्ण गङ्गायां प्रक्षिप्य पुनराब्रजत् ॥
03-013-075a	यदा विबुद्धः कौन्तेयस्तदा संछिद्य बन्धनम् ।
03-013-075c	उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ॥
03-013-076a	आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत् ।
03-013-076c	सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रुहा ॥
03-013-077a	प्रतिबुद्धस्तु कौन्तेयः सर्वान्सर्पानपोथयत् ।
03-013-077c	सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ॥
03-013-078a	पुनः सुप्तानुपाधाक्षीद्वालकान्वारणावते ।
03-013-078c	शयानानार्यया सार्धं को नु तत्कर्तुमर्हति ॥
03-013-079a	यत्रार्या रुदती भीता पाण्डवानिदमब्रवीत् ।
03-013-079c	महद्व्यसनमापन्ना शिखिना परिवारिता ॥
03-013-080a	हा हतास्मि कुतो न्वद्य भवेच्छान्तिरिहानलात् ।
03-013-080c	अनाथा विनशिष्यामि बालकैः पुत्रकैः सह ॥

03-013-081a	तत्र भीमो महाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः ।
03-013-081c	आर्यामाश्वासयामास भ्रातृंश्चापि वृकोदरः ॥
03-013-082a	वैनतेयो यथा पक्षी गरुडः पततां वरः ।
03-013-082c	तथैवाभिपतिष्यामि भयं वो नेह विद्यते ॥
03-013-083a	आर्यामङ्केन वामेन राजानं दक्षिणेन च ।
03-013-083c	अंसयोश्च यमौ कृत्वा पृष्ठे बीभत्सुमेव च ॥
03-013-084a	सहसोत्पत्य वेगेन सर्वानादाय वीर्यवान् ।
03-013-084c	भ्रातृनार्यां च बलवान्मोक्षयामास पावकात् ॥
03-013-085a	ते रात्रौ प्रस्थिताः सर्वे मात्रा सह यशस्विनः ।
03-013-085c	अभ्यगच्छन्महारण्यं हिडिम्बवनमन्तिकात् ॥
03-013-086a	श्रान्ताः प्रसुप्तास्तत्रेमे मात्रा सह सुदुःखिताः ।
03-013-086c	सुप्तांश्चैनानभ्यगच्छद्विडिम्बा नाम राक्षसी ॥
03-013-087a	भीमस्य पादौ कृत्वा तु स्व उत्सङ्गे ततो बलात् ।
03-013-087c	पर्यमर्दत संहृष्टा कल्याणी मृदुपाणिना ॥
03-013-088a	तामबुध्यदमेयात्मा बलवान्सत्यविक्रमः ।
03-013-088c	पर्यपृच्छच्च तां भीमः किमिहेच्छस्यनिन्दिते ॥
03-013-089a	तयोः श्रुत्वा तु कथितमागच्छद्राक्षसाधमः ।
03-013-089c	भीमरूपो महानादान्विसृजन्भीमदर्शनः ॥
03-013-090a	केन सार्धं कथयसि आनयैनं ममान्तिकम् ।
03-013-090c	हिडिम्बे भक्षयिष्यावो न चिरं कर्तुमर्हसि ॥
03-013-091a	सा कृपासंगृहीतेन हृदयेन मनस्विनी ।
03-013-091c	नैनमैच्छत्तदाख्यातुमनुक्रोशादनिन्दिता ॥
03-013-092a	स नादान्विनदन्धोरात्राक्षसः पुरुषादकः ।
03-013-092c	अभ्यद्रवत वेगेन भीमसेनं तदा किल ॥
03-013-093a	तमभिद्रुत्य संक्रुद्धो वेगेन महता बली ।
03-013-093c	अगृह्णात्पाणिना पाणिं भीमसेनस्य राक्षसः ॥
03-013-094a	इन्द्राशनिसमस्पर्शं वज्रसंहननं दृढम् ।
03-013-094c	संहृत्य भीमसेनाय व्याक्षिपत्सहसा करम् ॥
03-013-095a	गृहीतं पाणिना पाणिं भीमसेनोऽथ रक्षसा ।
03-013-095c	नामृष्यत महाबाहुस्तत्राक्रुध्यद्वृकोदरः ॥
03-013-096a	तत्रासीत्तुमुलं युद्धं भीमसेनहिडिम्बयोः ।

03-013-096c	सर्वास्त्रविदुषोर्घोरं वृत्रवासवयोरिव ॥
03-013-097a	हत्वा हिडिम्बं भीमोऽथ प्रस्थितो भ्रातृभिः सह ।
03-013-097c	हिडिम्बामग्रतः कृत्वा यस्यां जातो घटोत्कचः ॥
03-013-098a	ततश्च प्राद्रवन्सर्वे सह मात्रा यशस्विनः ।
03-013-098c	एकचक्रामभिमुखाः संवृता ब्राह्मणव्रजैः ॥
03-013-099a	प्रस्थाने व्यास एषां च मन्त्री प्रियहितोऽभवत् ।
03-013-099c	ततोऽगच्छन्नेकचक्रां पाण्डवाः संशितव्रताः ॥
03-013-100a	तत्राप्यासादयामासुर्बकं नाम महाबलम् ।
03-013-100c	पुरुषादं प्रतिभयं हिडिम्बेनैव संमितम् ॥
03-013-101a	तं चापि विनिहत्योग्रं भीमः प्रहरतां वरः ।
03-013-101c	सहितो भ्रातृभिः सर्वैर्द्रुपदस्य पुरं ययौ ॥
03-013-102a	लब्धाहमपि तत्रैव वसता सव्यसाचिना ।
03-013-102c	यथा त्वया जिता कृष्ण रुक्मिणी भीष्मकात्मजा ॥
03-013-103a	एवं सुयुद्धे पार्थेन जिताहं मधुसूदन ।
03-013-103c	स्वयंवरे महत्कर्म कृत्वा नसुकरं परैः ॥
03-013-104a	एवं क्लेशैः सुबहुभिः क्लिश्यमानाः सुदुःखिताः ।
03-013-104c	निवसामार्यया हीनाः कृष्ण धौम्यपुरःसराः ॥
03-013-105a	त इमे सिंहविक्रान्ता वीर्येणाभ्यधिकाः परैः ।
03-013-105c	विहीनैः परिक्लिश्यन्तीं समुपेक्षन्त मां कथम् ॥
03-013-106a	एतादृशानि दुःखानि सहन्ते दुर्बलीयसाम् ।
03-013-106c	दीर्घकालं प्रदीप्तानि पापानां क्षुद्रकर्मणाम् ॥
03-013-107a	कुले महति जातास्मि दिव्येन विधिना किल ।
03-013-107c	पाण्डवानां प्रिया भार्या स्नुषा पाण्डोर्महात्मनः ॥
03-013-108a	कचग्रहमनुप्राप्ता सास्मि कृष्ण वरा सती ।
03-013-108c	पञ्चानामिन्द्रकल्पानां प्रेक्षतां मधुसूदन ॥
03-013-109a	इत्युक्त्वा प्रारुदत्कृष्णा मुखं प्रच्छाद्य पाणिना ।
03-013-109c	पद्मकोशप्रकाशेन मृदुना मृदुभाषिणी ॥
03-013-110a	स्तनावपतितौ पीनौ सुजातौ शुभलक्षणौ ।
03-013-110c	अभ्यवर्षत पाञ्चाली दुःखजैरश्रुबिन्दुभिः ॥
03-013-111a	चक्षुषी परिमार्जन्ती निःश्वसन्ती पुनः पुनः ।
03-013-111c	बाष्पपूर्णेन कण्ठेन क्रुद्धा वचनमब्रवीत् ॥

03-013-112a नैव मे पतयः सन्ति न पुत्रा मधुसूदन ।
 03-013-112c न भ्रातरो न च पिता नैव त्वं न च बान्धवाः ॥
 03-013-113a ये मां विप्रकृतां क्षुद्रैरुपेक्षध्वं विशोकवत् ।
 03-013-113c न हि मे शाम्यते दुःखं कर्णो यत्प्राहसत्तदा ॥
 03-013-114a अथैनामब्रवीत्कृष्णस्तस्मिन्वीरसमागमे ।
 03-013-114c रोदिष्यन्ति स्त्रियो ह्येवं येषां क्रुद्धासि भामिनि ॥
 03-013-115a बीभत्सुशरसंछन्नाञ्शोणितौघपरिप्लुतान् ।
 03-013-115c निहताञ्जीवितं त्यक्त्वा शयानान्वसुधातले ॥
 03-013-116a यत्समर्थं पाण्डवानां तत्करिष्यामि मा शुचः ।
 03-013-116c सत्यं ते प्रतिजानामि राज्ञां राज्ञी भविष्यसि ॥
 03-013-117a पतेद्द्यौर्हिमवाञ्शीर्येत्पृथिवी शकलीभवेत् ।
 03-013-117c शुष्येत्तोयनिधिः कृष्णे न मे मोघं वचो भवेत् ॥

03-013-118 धृष्टद्युम्न उवाच

03-013-118a अहं द्रोणं हनिष्यामि शिखण्डी तु पितामहम् ।
 03-013-118c दुर्योधनं भीमसेनः कर्णं हन्ता धनंजयः ॥
 03-013-119a रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य अजेयाः स्म शुचिस्मिते ।
 03-013-119c अपि वृत्रहणा युद्धे किं पुनर्धृतराष्ट्रजैः ॥

03-013-120 वैशंपायन उवाच

03-013-120a इत्युक्तेऽभिमुखा वीरा वासुदेवमुपस्थिता ।
 03-013-120c तेषां मध्ये महाबाहुः केशवो वाक्यमब्रवीत् ॥

03-014-001 वासुदेव उवाच

03-014-001a नेदं कृच्छ्रमनुप्राप्तो भवान्स्याद्वसुधाधिप ।
 03-014-001c यद्यहं द्वारकायां स्यां राजन्संनिहितः पुरा ॥
 03-014-002a आगच्छेयमहं द्यूतमनाहूतोऽपि कौरवैः ।
 03-014-002c आम्बिकेयेन दुर्धर्ष राज्ञा दुर्योधनेन च ॥
 03-014-003a वारयेयमहं द्यूतं बहून्दोषान्प्रदर्शयन् ।
 03-014-003c भीष्मद्रोणौ समानार्य कृपं बाह्लीकमेव च ॥
 03-014-004a वैचित्रवीर्यं राजानमलं द्यूतेन कौरव ।
 03-014-004c पुत्राणां तव राजेन्द्र त्वन्निमित्तमिति प्रभो ॥
 03-014-005a तत्र वक्ष्याम्यहं दोषान्यैर्भवानवरोपितः ।

- 03-014-005c वीरसेनसुतो यैश्च राज्यात्प्रभ्रंशितः पुरा ॥
 03-014-006a अभक्षितविनाशं च देवनेन विशां पते ।
 03-014-006c सातत्यं च प्रसङ्गस्य वर्णयेयं यथातथम् ॥
 03-014-007a स्त्रियोऽक्षा मृगया पानमेतत्कामसमुत्थितम् ।
 03-014-007c व्यसनं चतुष्टयं प्रोक्तं यै राजन्भ्रश्यते श्रियः ॥
 03-014-008a तत्र सर्वत्र वक्तव्यं मन्यन्ते शास्त्रकोविदाः ।
 03-014-008c विशेषतश्च वक्तव्यं द्यूते पश्यन्ति तद्विदः ॥
 03-014-009a एकाह्ना द्रव्यनाशोऽत्र ध्रुवं व्यसनमेव च ।
 03-014-009c अभुक्ताशश्चार्थानां वाक्पारुष्यं च केवलम् ॥
 03-014-010a एतच्चान्यच्च कौरव्य प्रसङ्गि कटुकोदयम् ।
 03-014-010c द्यूते ब्रूयां महाबाहो समासाद्याम्बिकासुतम् ॥
 03-014-011a एवमुक्तो यदि मया गृह्णीयाद्वचनं मम ।
 03-014-011c अनामयं स्याद्धर्मस्य कुरूणां कुरुनन्दन ॥
 03-014-012a न चेत्स मम राजेन्द्र गृह्णीयान्मधुरं वचः ।
 03-014-012c पथ्यं च भरतश्रेष्ठ निगृह्णीयां बलेन तम् ॥
 03-014-013a अथैनानभिनीयैवं सुहृदो नाम दुर्हृदः ।
 03-014-013c सभासदश्च तान्सर्वान्भेदयेयं दुरोदरान् ॥
 03-014-014a असांनिध्यं तु कौरव्य ममानर्तेष्वभूत्तदा ।
 03-014-014c येनेदं व्यसनं प्राप्ता भवन्तो द्यूतकारितम् ॥
 03-014-015a सोऽहमेत्य कुरुश्रेष्ठ द्वारकां पाण्डुनन्दन ।
 03-014-015c अश्रौषं त्वां व्यसनिनं युयुधानाद्यथातथम् ॥
 03-014-016a श्रुत्वैव चाहं राजेन्द्र परमोद्विग्नमानसः ।
 03-014-016c तूर्णमभ्यागतोऽस्मि त्वां द्रष्टुकामो विशां पते ॥
 03-014-017a अहो कृच्छ्रमनुप्राप्ताः सर्वे स्म भरतर्षभ ।
 03-014-017c ये वयं त्वां व्यसनिनं पश्यामः सह सोदैरैः ॥

03-015-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-015-001a असांनिध्यं कथं कृष्ण तवासीद्वृष्णिनन्दन ।
 03-015-001c क्व चासीद्विप्रवासस्ते किं वाकार्षीः प्रवासकः ॥

03-015-002 कृष्ण उवाच

- 03-015-002a शाल्वस्य नगरं सौभं गतोऽहं भरतर्षभ ।

03-015-002c	विनिहन्तुं नरश्रेष्ठ तत्र मे शृणु कारणम् ॥
03-015-003a	महातेजा महाबाहुर्यः स राजा महायशाः ।
03-015-003c	दमघोषात्मजो वीरः शिशुपालो मया हतः ॥
03-015-004a	यज्ञे ते भरतश्रेष्ठ राजसूयेऽर्हणां प्रति ।
03-015-004c	स रोषवशसंप्राप्तो नामृष्यत दुरात्मवान् ॥
03-015-005a	श्रुत्वा तं निहतं शाल्वस्तीव्ररोषसमन्वितः ।
03-015-005c	उपायाद्द्वारकां शून्यामिहस्थे मयि भारत ॥
03-015-006a	स तत्र योधितो राजन्बालकैर्वृष्णिपुंगवैः ।
03-015-006c	आगतः कामगं सौभमारुह्यैव नृशंसकृत् ॥
03-015-007a	ततो वृष्णिप्रवीरांस्तान्बालान्हत्वा बहूस्तदा ।
03-015-007c	पुरोद्यानानि सर्वाणि भेदयामास दुर्मतिः ॥
03-015-008a	उक्तवांश्च महाबाहो क्वासौ वृष्णिकुलाधमः ।
03-015-008c	वासुदेवः सुमन्दात्मा वसुदेवसुतो गतः ॥
03-015-009a	तस्य युद्धार्थिनो दर्पं युद्धे नाशयितास्म्यहम् ।
03-015-009c	आनर्ताः सत्यमाख्यात तत्र गन्तास्मि यत्र सः ॥
03-015-010a	तं हत्वा विनिवर्तिष्ये कंसकेशिनिषूदनम् ।
03-015-010c	अहत्वा न निवर्तिष्ये सत्येनायुधमालभे ॥
03-015-011a	क्वासौ क्वासाविति पुनस्तत्र तत्र विधावति ।
03-015-011c	मया किल रणे युद्धं काङ्क्षमाणः स सौभराट् ॥
03-015-012a	अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं विश्वासघातिनम् ।
03-015-012c	शिशुपालवधामर्षाद्रमयिष्ये यमक्षयम् ॥
03-015-013a	मम पापस्वभावेन भ्राता येन निपातितः ।
03-015-013c	शिशुपालो महीपालस्तं वधिष्ये महीतले ॥
03-015-014a	भ्राता बालश्च राजा च न च संग्राममूर्धनि ।
03-015-014c	प्रमत्तश्च हतो वीरस्तं हनिष्ये जनार्दनम् ॥
03-015-015a	एवमादि महाराज विलप्य दिवमास्थितः ।
03-015-015c	कामगेन स सौभेन क्षिप्त्वा मां कुरुनन्दन ॥
03-015-016a	तमश्रौषमहं गत्वा यथा वृत्तः सुदुर्मतिः ।
03-015-016c	मयि कौरव्य दुष्टात्मा मार्तिकावतको नृपः ॥
03-015-017a	ततोऽहमपि कौरव्य रोषव्याकुललोचनः ।
03-015-017c	निश्चित्य मनसा राजन्वधायास्य मनो दधे ॥

- 03-015-018a आनर्तेषु विमर्दं च क्षेपं चात्मनि कौरव ।
 03-015-018c प्रवृद्धमवलेपं च तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥
 03-015-019a ततः सौभवधायाहं प्रतस्थे पृथिवीपते ।
 03-015-019c स मया सागरावर्ते दृष्ट आसीत्परीप्सता ॥
 03-015-020a ततः प्रध्माप्य जलजं पाञ्चजन्यमहं नृप ।
 03-015-020c आहूय शाल्वं समरे युद्धाय समवस्थितः ॥
 03-015-021a सुमुहूर्तमभूद्युद्धं तत्र मे दानवैः सह ।
 03-015-021c वशीभूताश्च मे सर्वे भूतले च निपातिताः ॥
 03-015-022a एतत्कार्यं महाबाहो येनाहं नागमं तदा ।
 03-015-022c श्रुत्वैव हास्तिनपुरं द्यूतं चाविनयोत्थितम् ॥
- 03-016-001 युधिष्ठिर उवाच**
 03-016-001a वासुदेव महाबाहो विस्तरेण महामते ।
 03-016-001c सौभस्य वधमाचक्ष्व न हि तृप्यामि कथ्यतः ॥
- 03-016-002 वासुदेव उवाच**
 03-016-002a हतं श्रुत्वा महाबाहो मया श्रौतश्रवं नृपम् ।
 03-016-002c उपायाद्भरतश्रेष्ठ शाल्वो द्वारवतीं पुरीम् ॥
 03-016-003a अरुन्धत्तां सुदुष्टात्मा सर्वतः पाण्डुनन्दन ।
 03-016-003c शाल्वो वैहायसं चापि तत्पुरं व्यूह्य विष्ठितः ॥
 03-016-004a तत्रस्थोऽथ महीपालो योधयामास तां पुरीम् ।
 03-016-004c अभिसारेण सर्वेण तत्र युद्धमवर्तत ॥
 03-016-005a पुरी समन्ताद्विहिता सपताका सतोरणा ।
 03-016-005c सचक्रा सहुडा चैव सयन्त्रखनका तथा ॥
 03-016-006a सोपतल्पप्रतोलीका साट्टाट्टालकगोपुरा ।
 03-016-006c सकचग्रहणी चैव सोल्कालातावपोथिका ॥
 03-016-007a सोष्ट्रिका भरतश्रेष्ठ सभेरीपणवानका ।
 03-016-007c समित्तृणकुशा राजन्सशतघ्नीकलाङ्गला ॥
 03-016-008a सभुशुण्ड्यश्मलगुडा सायुधा सपरश्वधा ।
 03-016-008c लोहचर्मवती चापि साग्निः सहुडशृङ्गिका ॥
 03-016-009a शास्त्रदृष्टेन विधिना संयुक्ता भरतर्षभ ।
 03-016-009c द्रव्यैरनेकैर्विविधैर्गदसाम्बोद्धवादिभिः ॥

03-016-010a	पुरुषैः कुरुशार्दूल समर्थैः प्रतिबाधने ।
03-016-010c	अभिख्यातकुलैर्वीरैर्दृष्टवीर्यैश्च संयुगे ॥
03-016-011a	मध्यमेन च गुल्मेन रक्षिता सारसंज्ञिता ।
03-016-011c	उत्क्षिप्तगुल्मैश्च तथा हयैश्चैव पदातिभिः ॥
03-016-012a	आघोषितं च नगरे न पातव्या सुरेति ह ।
03-016-012c	प्रमादं परिरक्षद्भिरुग्रसेनोद्धवादिभिः ॥
03-016-013a	प्रमत्तेष्वभिघातं हि कुर्याच्छाल्वो नराधिपः ।
03-016-013c	इति कृत्वाप्रमत्तास्ते सर्वे वृष्ण्यन्धकाः स्थिताः ॥
03-016-014a	आनर्ताश्च तथा सर्वे नटनर्तकगायनाः ।
03-016-014c	बहिर्विवासिताः सर्वे रक्षद्भिर्वित्तसंचयान् ॥
03-016-015a	संक्रमा भेदिताः सर्वे नावश्च प्रतिषेधिताः ।
03-016-015c	परिखाश्चापि कौरव्य कीलैः सुनिचिताः कृताः ॥
03-016-016a	उदपानाः कुरुश्रेष्ठ तथैवाप्यम्बरीषकाः ।
03-016-016c	समन्तात्क्रोशमात्रं च कारिता विषमा च भूः ॥
03-016-017a	प्रकृत्या विषमं दुर्गं प्रकृत्या च सुरक्षितम् ।
03-016-017c	प्रकृत्या चायुधोपेतं विशेषेण तदानघ ॥
03-016-018a	सुरक्षितं सुगुप्तं च सर्वायुधसमन्वितम् ।
03-016-018c	तत्पुरं भरतश्रेष्ठ यथेन्द्रभवनं तथा ॥
03-016-019a	न चामुद्रोऽभिनिर्याति न चामुद्रः प्रवेश्यते ।
03-016-019c	वृष्ण्यन्धकपुरे राजंस्तदा सौभसमागमे ॥
03-016-020a	अनु रथ्यासु सर्वासु चत्वरेषु च कौरव ।
03-016-020c	बलं बभूव राजेन्द्र प्रभूतगजवाजिमत् ॥
03-016-021a	दत्तवेतनभक्तं च दत्तायुधपरिच्छदम् ।
03-016-021c	कृतापदानं च तदा बलमासीन्महाभुज ॥
03-016-022a	न कुप्यवेतनी कश्चिन्न चातिक्रान्तवेतनी ।
03-016-022c	नानुग्रहभृतः कश्चिन्न चादृष्टपराक्रमः ॥
03-016-023a	एवं सुविहिता राजन्द्वारका भूरिदक्षिणैः ।
03-016-023c	आहुकेन सुगुप्ता च राज्ञा राजीवलोचन ॥

03-017-001 वासुदेव उवाच

03-017-001a	तां तूपयात्वा राजेन्द्र शाल्वः सौभपतिस्तदा ।
03-017-001c	प्रभूतनरनागेन बलेनोपविवेश ह ॥

03-017-002a	समे निविष्टा सा सेना प्रभूतसलिलाशये ।
03-017-002c	चतुरङ्गबलोपेता शाल्वराजाभिपालिता ॥
03-017-003a	वर्जयित्वा श्मशानानि देवतायतनानि च ।
03-017-003c	वल्मीकांश्चैव चैत्यांश्च तन्निविष्टमभूद्वलम् ॥
03-017-004a	अनीकानां विभागेन पन्थानः षट्कृताभवन् ।
03-017-004c	प्रवणा नव चैवासञ्जाल्वस्य शिबिरे नृप ॥
03-017-005a	सर्वायुधसमोपेतं सर्वशस्त्रविशारदम् ।
03-017-005c	रथनागाश्चकलिलं पदातिध्वजसंकुलम् ॥
03-017-006a	तुष्टपुष्टजनोपेतं वीरलक्षणलक्षितम् ।
03-017-006c	विचित्रध्वजसंनाहं विचित्ररथकार्मुकम् ॥
03-017-007a	संनिवेश्य च कौरव्य द्वारकायां नरर्षभ ।
03-017-007c	अभिसारयामास तदा वेगेन पतगेन्द्रवत् ॥
03-017-008a	तदापतन्तं संदृश्य बलं शाल्वपतेस्तदा ।
03-017-008c	निर्याय योधयामासुः कुमारा वृष्णिनन्दनाः ॥
03-017-009a	असहन्तोऽभियानं तच्छाल्वराजस्य कौरव ।
03-017-009c	चारुदेष्णश्च साम्बश्च प्रद्युम्नश्च महारथः ॥
03-017-010a	ते रथैर्दंशिताः सर्वे विचित्राभरणध्वजाः ।
03-017-010c	संसक्ताः शाल्वराजस्य बहुभिर्योधपुंगवैः ॥
03-017-011a	गृहीत्वा तु धनुः साम्बः शाल्वस्य सचिवं रणे ।
03-017-011c	योधयामास संहृष्टः क्षेमवृद्धिं चमूपतिम् ॥
03-017-012a	तस्य बाणमयं वर्षं जाम्बवत्याः सुतो महत् ।
03-017-012c	मुमोच भरतश्रेष्ठ यथा वर्षं सहस्रदृक् ॥
03-017-013a	तद्बाणवर्षं तुमुलं विषेहे स चमूपतिः ।
03-017-013c	क्षेमवृद्धिर्महाराज हिमवानिव निश्चलः ॥
03-017-014a	ततः साम्बाय राजेन्द्र क्षेमवृद्धिरपि स्म ह ।
03-017-014c	मुमोच मायाविहितं शरजालं महत्तरम् ॥
03-017-015a	ततो मायामयं जालं माययैव विदार्य सः ।
03-017-015c	साम्बः शरसहस्रेण रथमस्याभ्यवर्षत ॥
03-017-016a	ततः स विद्धः साम्बेन क्षेमवृद्धिश्चमूपतिः ।
03-017-016c	अपायाज्जवनैरश्वैः साम्बबाणप्रपीडितः ॥
03-017-017a	तस्मिन्विप्रद्रुते क्रूरे शाल्वस्याथ चमूपतौ ।

03-017-017c	वेगवान्नाम दैतेयः सुतं मेऽभ्यद्रवद्वली ॥
03-017-018a	अभिपन्नस्तु राजेन्द्र साम्बो वृष्णिकुलोद्वहः ।
03-017-018c	वेगं वेगवतो राजंस्तस्थौ वीरो विधारयन् ॥
03-017-019a	स वेगवति कौन्तेय साम्बो वेगवतीं गदाम् ।
03-017-019c	चिक्षेप तरसा वीरो व्याविध्य सत्यविक्रमः ॥
03-017-020a	तया त्वभिहतो राजन्वेगवानपतद्भुवि ।
03-017-020c	वातरुण इव क्षुण्णो जीर्णमूलो वनस्पतिः ॥
03-017-021a	तस्मिन्निपतिते वीरे गदानुन्ने महासुरे ।
03-017-021c	प्रविश्य महतीं सेनां योधयामास मे सुतः ॥
03-017-022a	चारुदेष्णेन संसक्तो विविन्ध्यो नाम दानवः ।
03-017-022c	महारथः समाज्ञातो महाराज महाधनुः ॥
03-017-023a	ततः सुतुमुलं युद्धं चारुदेष्णविविन्ध्ययोः ।
03-017-023c	वृत्रवासवयो राजन्यथा पूर्वं तथाभवत् ॥
03-017-024a	अन्योन्यस्याभिसंक्रुद्धावन्योन्यं जघ्नतुः शरैः ।
03-017-024c	विनदन्तौ महाराज सिंहाविव महाबलौ ॥
03-017-025a	रौक्मिणेयस्ततो बाणमग्न्यर्कोपमवर्चसम् ।
03-017-025c	अभिमन्त्र्य महास्त्रेण संदधे शत्रुनाशनम् ॥
03-017-026a	स विविन्ध्याय सक्रोधः समाहूय महारथः ।
03-017-026c	चिक्षेप मे सुतो राजन्स गतासुरथापतत् ॥
03-017-027a	विविन्ध्यं निहतं दृष्ट्वा तां च विक्षोभितां चमूम् ।
03-017-027c	कामगेन स सौभेन शाल्वः पुनरुपागमत् ॥
03-017-028a	ततो व्याकुलितं सर्वं द्वारकावासि तद्वलम् ।
03-017-028c	दृष्ट्वा शाल्वं महाबाहो सौभस्थं पृथिवीगतम् ॥
03-017-029a	ततो निर्याय कौन्तेय व्यवस्थाप्य च तद्वलम् ।
03-017-029c	आनर्तानां महाराज प्रद्युम्नो वाक्यमब्रवीत् ॥
03-017-030a	सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु सर्वे पश्यन्तु मां युधि ।
03-017-030c	निवारयन्तं संग्रामे बलात्सौभं सराजकम् ॥
03-017-031a	अहं सौभपतेः सेनामायसैर्भुजगैरिव ।
03-017-031c	धनुर्भुजविनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्य यादवाः ॥
03-017-032a	आश्वसध्वं न भीः कार्या सौभराडद्य नश्यति ।
03-017-032c	मयाभिपन्नो दुष्टात्मा ससौभो विनशिष्यति ॥

- 03-017-033a एवं ब्रुवति संहृष्टे प्रद्युम्ने पाण्डुनन्दन ।
 03-017-033c विष्ठितं तद्वलं वीर युयुधे च यथासुखम् ॥
- 03-018-001 वासुदेव उवाच
 03-018-001a एवमुक्त्वा रौक्मिणेयो यादवान्भरतर्षभ ।
 03-018-001c दंशितैर्हरिभिर्युक्तं रथमास्थाय काञ्चनम् ॥
 03-018-002a उच्छ्रित्य मकरं केतुं व्यात्ताननमलंकृतम् ।
 03-018-002c उत्पतद्भिरिवाकाशं तैर्हयैरन्वयात्परान् ॥
 03-018-003a विक्षिपन्नादयंश्चापि धनुःश्रेष्ठं महाबलः ।
 03-018-003c तूणखड्गधरः शूरो बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ॥
 03-018-004a स विद्युच्चलितं चापं विहरन्वै तलात्तलम् ।
 03-018-004c मोहयामास दैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः ॥
 03-018-005a नास्य विक्षिपतश्चापं संदधानस्य चासकृत् ।
 03-018-005c अन्तरं ददृशे कश्चिन्निघ्नतः शात्रवान्रणे ॥
 03-018-006a मुखस्य वर्णो न विकल्पतेऽस्य; चेलुश्च गात्राणि न चापि तस्य ।
 03-018-006c सिंहोन्नतं चाप्यभिगर्जतोऽस्य; शुश्राव लोकोऽद्भुतरूपमग्र्यम् ॥
 03-018-007a जलेचरः काञ्चनयष्टिसंस्थो; व्यात्ताननः सर्वतिमिप्रमाथी ।
 03-018-007c वित्रासयत्राजति वाहमुख्ये; शाल्वस्य सेनाप्रमुखे ध्वजाग्र्यः ॥
 03-018-008a ततः स तूर्णं निष्पत्य प्रद्युम्नः शत्रुकर्शनः ।
 03-018-008c शाल्वमेवाभिदुद्राव विधास्यन्कलहं नृप ॥
 03-018-009a अभियानं तु वीरेण प्रद्युम्नेन महाहवे ।
 03-018-009c नामर्षयत संक्रुद्धः शाल्वः कुरुकुलोद्वह ॥
 03-018-010a स रोषमदमत्तो वै कामगादवरुह्य च ।
 03-018-010c प्रद्युम्नं योधयामास शाल्वः परपुरंजयः ॥
 03-018-011a तयोः सुतुमुलं युद्धं शाल्ववृष्णिप्रवीरयोः ।
 03-018-011c समेता ददृशुर्लोका बलिवासवयोरिव ॥
 03-018-012a तस्य मायामयो वीर रथो हेमपरिष्कृतः ।
 03-018-012c सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षः सतूणवान् ॥
 03-018-013a स तं रथवरं श्रीमान्समारुह्य किल प्रभो ।
 03-018-013c मुमोच बाणान्कौरव्य प्रद्युम्नाय महाबलः ॥
 03-018-014a ततो बाणमयं वर्षं व्यसृजत्तरसा रणे ।
 03-018-014c प्रद्युम्नो भुजवेगेन शाल्वं संमोहयन्निव ॥

03-018-015a	स तैरभिहतः संख्ये नामर्षयत सौभराट् ।
03-018-015c	शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोच तनये मम ॥
03-018-016a	स शाल्वबाणै राजेन्द्र विद्धो रुक्मिणिनन्दनः ।
03-018-016c	मुमोच बाणं त्वरितो मर्मभेदिनमाहवे ॥
03-018-017a	तस्य वर्म विभिद्याशु स बाणो मत्सुतेरितः ।
03-018-017c	बिभेद हृदयं पत्री स पपात मुमोह च ॥
03-018-018a	तस्मिन्निपतिते वीरे शाल्वराजे विचेतसि ।
03-018-018c	संप्राद्रवन्दानवेन्द्रा दारयन्तो वसुंधराम् ॥
03-018-019a	हाहाकृतमभूत्सैन्यं शाल्वस्य पृथिवीपते ।
03-018-019c	नष्टसंज्ञे निपतिते तदा सौभपतौ नृप ॥
03-018-020a	तत उत्थाय कौरव्य प्रतिलभ्य च चेतनाम् ।
03-018-020c	मुमोच बाणं तरसा प्रद्युम्नाय महाबलः ॥
03-018-021a	तेन विद्धो महाबाहुः प्रद्युम्नः समरे स्थितः ।
03-018-021c	जत्रुदेशे भृशं वीरो व्यवासीदद्रथे तदा ॥
03-018-022a	तं स विद्ध्वा महाराज शाल्वो रुक्मिणिनन्दनम् ।
03-018-022c	ननाद सिंहनादं वै नादेनापूरयन्महीम् ॥
03-018-023a	ततो मोहं समापन्ने तनये मम भारत ।
03-018-023c	मुमोच बाणांस्त्वरितः पुनरन्यान्दुरासदान् ॥
03-018-024a	स तैरभिहतो बाणैर्बहुभिस्तेन मोहितः ।
03-018-024c	निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठ प्रद्युम्नोऽभूद्रणाजिरे ॥

03-019-001

वासुदेव उवाच

03-019-001a	शाल्वबाणार्दिते तस्मिन्प्रद्युम्ने बलिनां वरे ।
03-019-001c	वृष्णयो भग्नसंकल्पा विव्यथुः पृतनागताः ॥
03-019-002a	हाहाकृतमभूत्सार्वं वृष्ण्यन्धकबलं तदा ।
03-019-002c	प्रद्युम्ने पतिते राजन्परे च मुदिताभवन् ॥
03-019-003a	तं तथा मोहितं दृष्ट्वा सारथिर्जवनैर्हयैः ।
03-019-003c	रणादपाहरत्तूर्णं शिक्षितो दारुकिस्ततः ॥
03-019-004a	नातिदूरापयाते तु रथे रथवरप्रणुत् ।
03-019-004c	धनुर्गृहीत्वा यन्तारं लब्धसंज्ञोऽब्रवीदिदम् ॥
03-019-005a	सौते किं ते व्यवसितं कस्माद्यासि पराङ्मुखः ।
03-019-005c	नैष वृष्णिप्रवीराणामाहवे धर्म उच्यते ॥

03-019-006a कच्चित्सौते न ते मोहः शाल्वं दृष्ट्वा महाहवे ।
 03-019-006c विषादो वा रणं दृष्ट्वा ब्रूहि मे त्वं यथातथम् ॥

03-019-007 सूत उवाच

03-019-007a जानार्दने न मे मोहो नापि मे भयमाविशत् ।
 03-019-007c अतिभारं तु ते मन्ये शाल्वं केशवनन्दन ॥
 03-019-008a सोऽपयामि शनैर्वीर बलवानेष पापकृत् ।
 03-019-008c मोहितश्च रणे शूरो रक्ष्यः सारथिना रथी ॥
 03-019-009a आयुष्मंस्त्वं मया नित्यं रक्षितव्यस्त्वयाप्यहम् ।
 03-019-009c रक्षितव्यो रथी नित्यमिति कृत्वापयाम्यहम् ॥
 03-019-010a एकश्चासि महाबाहो बहवश्चापि दानवाः ।
 03-019-010c नसमं रौक्मिणेयाहं रणं मत्वापयाम्यहम् ॥

03-019-011 वासुदेव उवाच

03-019-011a एवं ब्रुवति सूते तु तदा मकरकेतुमान् ।
 03-019-011c उवाच सूतं कौरव्य निवर्तय रथं पुनः ॥
 03-019-012a दारुकात्मज मैवं त्वं पुनः कार्षीः कथंचन ।
 03-019-012c व्यपयानं रणात्सौते जीवतो मम कर्हिचित् ॥
 03-019-013a न स वृष्णिकुले जातो यो वै त्यजति संगरम् ।
 03-019-013c यो वा निपतितं हन्ति तवास्मीति च वादिनम् ॥
 03-019-014a तथा स्त्रियं वै यो हन्ति वृद्धं बालं तथैव च ।
 03-019-014c विरथं विप्रकीर्णं च भग्नशस्त्रायुधं तथा ॥
 03-019-015a त्वं च सूतकुले जातो विनीतः सूतकर्मणि ।
 03-019-015c धर्मज्ञश्चासि वृष्णीनामाहवेष्वपि दारुके ॥
 03-019-016a स जानंश्चरितं कृत्स्नं वृष्णीनां पृतनामुखे ।
 03-019-016c अपयानं पुनः सौते मैवं कार्षीः कथंचन ॥
 03-019-017a अपयातं हतं पृष्ठे भीतं रणपलायिनम् ।
 03-019-017c गदाग्रजो दुराधर्षः किं मां वक्ष्यति माधवः ॥
 03-019-018a केशवस्याग्रजो वापि नीलवासा मदोत्कटः ।
 03-019-018c किं वक्ष्यति महाबाहुर्बलदेवः समागतः ॥
 03-019-019a किं वक्ष्यति शिनेर्नप्ता नरसिंहो महाधनुः ।
 03-019-019c अपयातं रणात्सौते साम्बश्च समितिजयः ॥

- 03-019-020a चारुदेष्णश्च दुर्धर्षस्तथैव गदसारणौ ।
 03-019-020c अक्रूरश्च महाबाहुः किं मां वक्ष्यति सारथे ॥
 03-019-021a शूरं संभावितं सन्तं नित्यं पुरुषमानिनम् ।
 03-019-021c स्त्रियश्च वृष्णीवीराणां किं मां वक्ष्यन्ति संगताः ॥
 03-019-022a प्रद्युम्नोऽयमुपायाति भीतस्त्यक्त्वा महाहवम् ।
 03-019-022c धिगेनमिति वक्ष्यन्ति न तु वक्ष्यन्ति साधिवति ॥
 03-019-023a धिग्वाचा परिहासोऽपि मम वा मद्विधस्य वा ।
 03-019-023c मृत्युनाभ्यधिकः सौते स त्वं मा व्यपयाः पुनः ॥
 03-019-024a भारं हि मयि संन्यस्य यातो मधुनिहा हरिः ।
 03-019-024c यज्ञं भरतसिंहस्य पार्थस्यामिततेजसः ॥
 03-019-025a कृतवर्मा मया वीरो निर्यास्यन्नेव वारितः ।
 03-019-025c शाल्वं निवारयिष्येऽहं तिष्ठ त्वमिति सूतज ॥
 03-019-026a स च संभावयन्मां वै निवृत्तो हृदिकात्मजः ।
 03-019-026c तं समेत्य रणं त्यक्त्वा किं वक्ष्यामि महारथम् ॥
 03-019-027a उपयातं दुराधर्षं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 03-019-027c पुरुषं पुण्डरीकाक्षं किं वक्ष्यामि महाभुजम् ॥
 03-019-028a सात्यकिं बलदेवं च ये चान्येऽन्धकवृष्णयः ।
 03-019-028c मया स्पर्धन्ति सततं किं नु वक्ष्यामि तानहम् ॥
 03-019-029a त्यक्त्वा रणमिमं सौते पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः ।
 03-019-029c त्वयापनीतो विवशो न जीवेयं कथंचन ॥
 03-019-030a स निवर्त रथेनाशु पुनर्दारुकनन्दन ।
 03-019-030c न चैतदेवं कर्तव्यमथापत्सु कथंचन ॥
 03-019-031a न जीवितमहं सौते बहु मन्ये कदाचन ।
 03-019-031c अपयातो रणाद्धीतः पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः ॥
 03-019-032a कदा वा सूतपुत्र त्वं जानीषे मां भयार्दितम् ।
 03-019-032c अपयातं रणं हित्वा यथा कापुरुषं तथा ॥
 03-019-033a न युक्तं भवता त्यक्तुं संग्रामं दारुकात्मज ।
 03-019-033c मयि युद्धार्थिनि भृशं स त्वं याहि यतो रणम् ॥

03-020-001 वासुदेव उवाच

- 03-020-001a एवमुक्तस्तु कौन्तेय सूतपुत्रस्तदा मृधे ।
 03-020-001c प्रद्युम्नमब्रवीच्छलक्षणं मधुरं वाक्यमञ्जसा ॥

03-020-002a	न मे भयं रौक्मिणेय संग्रामे यच्छतो हयान् ।
03-020-002c	युद्धज्ञश्चास्मि वृष्णीनां नात्र किञ्चिदतोऽन्यथा ॥
03-020-003a	आयुष्मन्नुपदेशस्तु सारथ्ये वर्ततां स्मृतः ।
03-020-003c	सर्वार्थेषु रथी रक्ष्यस्त्वं चापि भृशपीडितः ॥
03-020-004a	त्वं हि शाल्वप्रयुक्तेन पत्रिणाभिहतो भृशम् ।
03-020-004c	कश्मलाभिहतो वीर ततोऽहमपयातवान् ॥
03-020-005a	स त्वं सात्वतमुख्याद्य लब्धसंज्ञो यदृच्छया ।
03-020-005c	पश्य मे हयसंयाने शिक्षां केशवनन्दन ॥
03-020-006a	दारुकेणाहमुत्पन्नो यथावच्चैव शिक्षितः ।
03-020-006c	वीतभीः प्रविशाम्येतां शाल्वस्य महतीं चमूम् ॥
03-020-007a	एवमुक्त्वा ततो वीर हयान्संचोद्य संगरे ।
03-020-007c	रश्मिभिश्च समुद्यम्य जवेनाभ्यपतत्तदा ॥
03-020-008a	मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
03-020-008c	सव्यानि च विचित्राणि दक्षिणानि च सर्वशः ॥
03-020-009a	प्रतोदेनाहता राजत्रश्मिभिश्च समुद्यताः ।
03-020-009c	उत्पतन्त इवाकाशं विबभुस्ते हयोत्तमाः ॥
03-020-010a	ते हस्तलाघवोपेतं विज्ञाय नृप दारुकिम् ।
03-020-010c	दह्यमाना इव तदा पस्पृशुश्चरणैर्महीम् ॥
03-020-011a	सोऽपसव्यां चमूं तस्य शाल्वस्य भरतर्षभ ।
03-020-011c	चकार नातियत्नेन तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-020-012a	अमृष्यमाणोऽपसव्यं प्रद्युम्नेन स सौभराट् ।
03-020-012c	यन्तारमस्य सहसा त्रिभिर्बाणैः समर्पयत् ॥
03-020-013a	दारुकस्य सुतस्तं तु बाणवेगमचिन्तयन् ।
03-020-013c	भूय एव महाबाहो प्रययौ हयसंमतः ॥
03-020-014a	ततो बाणान्बहुविधान्पुनरेव स सौभराट् ।
03-020-014c	मुमोच तनये वीरे मम रुक्मिणिनन्दने ॥
03-020-015a	तानप्राप्ताञ्चितैर्बाणैश्चिच्छेद परवीरहा ।
03-020-015c	रौक्मिणेयः स्मितं कृत्वा दर्शयन्हस्तलाघवम् ॥
03-020-016a	छिन्नान्दृष्ट्वा तु तान्बाणान्प्रद्युम्नेन स सौभराट् ।
03-020-016c	आसुरीं दारुणीं मायामास्थाय व्यसृजच्छरान् ॥
03-020-017a	प्रयुज्यमानमाज्ञाय दैतेयास्त्रं महाबलः ।

03-020-017c	ब्रह्मास्त्रेणान्तरा छित्त्वा मुमोचान्यान्पतत्रिणः ॥
03-020-018a	ते तदस्त्रं विधूयाशु विव्यधू रुधिराशनाः ।
03-020-018c	शिरस्युरसि वक्त्रे च स मुमोह पपात च ॥
03-020-019a	तस्मिन्निपतिते क्षुद्रे शाल्वे बाणप्रपीडिते ।
03-020-019c	रौक्मिणेयोऽपरं बाणं संदधे शत्रुनाशनम् ॥
03-020-020a	तमर्चितं सर्वदाशार्हपूगैः राशीर्भिरर्कज्वलनप्रकाशम् ।
03-020-020c	दृष्ट्वा शरं ज्यामभिनीयमानं; बभूव हाहाकृतमन्तरिक्षम् ॥
03-020-021a	ततो देवगणाः सर्वे सेन्द्राः सह धनेश्वराः ।
03-020-021c	नारदं प्रेषयामासुः श्वसनं च महाबलम् ॥
03-020-022a	तौ रौक्मिणेयमागम्य वचोऽब्रूतां दिवौकसाम् ।
03-020-022c	नैष वध्यस्त्वया वीर शाल्वराजः कथंचन ॥
03-020-023a	संहरस्व पुनर्बाणमवध्योऽयं त्वया रणे ।
03-020-023c	एतस्य हि शरस्याजौ नावध्योऽस्ति पुमान्क्वचित् ॥
03-020-024a	मृत्युरस्य महाबाहो रणे देवकिनन्दनः ।
03-020-024c	कृष्णः संकल्पितो धात्रा तन्न मिथ्या भवेदिति ॥
03-020-025a	ततः परमसंहृष्टः प्रद्युम्नः शरमुत्तमम् ।
03-020-025c	संजहार धनुःश्रेष्ठात्तूणे चैव न्यवेशयत् ॥
03-020-026a	तत उत्थाय राजेन्द्र शाल्वः परमदुर्मनाः ।
03-020-026c	व्यपायात्सबलस्तूर्णं प्रद्युम्नशरपीडितः ॥
03-020-027a	स द्वारकां परित्यज्य क्रूरो वृष्णिभिरर्दितः ।
03-020-027c	सौभमास्थाय राजेन्द्र दिवमाचक्रमे तदा ॥

03-021-001 वासुदेव उवाच

03-021-001a	आनर्तनगरं मुक्तं ततोऽहमगमं तदा ।
03-021-001c	महाक्रतौ राजसूये निवृत्ते नृपते तव ॥
03-021-002a	अपश्यं द्वारकां चाहं महाराज हतत्विषम् ।
03-021-002c	निःस्वाध्यायवषट्कारां निर्भूषणवरस्त्रियम् ॥
03-021-003a	अनभिज्ञेयरूपाणि द्वारकोपवनानि च ।
03-021-003c	दृष्ट्वा शङ्कोपपन्नोऽहमपृच्छं हृदिकात्मजम् ॥
03-021-004a	अस्वस्थनरनारीकमिदं वृष्णिपुरं भृशम् ।
03-021-004c	किमिदं नरशार्दूल श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥
03-021-005a	एवमुक्तस्तु स मया विस्तरेणेदमब्रवीत् ।

03-021-005c	रोधं मोक्षं च शाल्वेन हार्दिक्यो राजसत्तम ॥
03-021-006a	ततोऽहं कौरवश्रेष्ठ श्रुत्वा सर्वमशेषतः ।
03-021-006c	विनाशे शाल्वराजस्य तदैवाकरवं मतिम् ॥
03-021-007a	ततोऽहं भरतश्रेष्ठ समाश्वास्य पुरे जनम् ।
03-021-007c	राजानमाहुकं चैव तथैवानकदुन्दुभिम् ॥
03-021-007e	सर्ववृष्णिप्रवीरांश्च हर्षयन्नब्रुवं तदा ॥
03-021-008a	अप्रमादः सदा कार्यो नगरे यादवर्षभाः ।
03-021-008c	शाल्वराजविनाशाय प्रयातं मां निबोधत ॥
03-021-009a	नाहत्वा तं निवर्तिष्ये पुरीं द्वारवतीं प्रति ।
03-021-009c	सशाल्वं सौभनगरं हत्वा द्रष्टास्मि वः पुनः ॥
03-021-009e	त्रिसामा हन्यतामेषा दुन्दुभिः शत्रुभीषणी ॥
03-021-010a	ते मयाश्वासिता वीरा यथावद्भरतर्षभ ।
03-021-010c	सर्वे मामब्रुवन्हृष्टाः प्रयाहि जहि शात्रवान् ॥
03-021-011a	तैः प्रहृष्टात्मभिर्वीराशीर्भिरभिनन्दितः ।
03-021-011c	वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठान्प्रणम्य शिरसाहुकम् ॥
03-021-012a	सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेनानादयन्दिशः ।
03-021-012c	प्रध्माप्य शङ्खप्रवरं पाञ्चजन्यमहं नृप ॥
03-021-013a	प्रयातोऽस्मि नरव्याघ्र बलेन महता वृतः ।
03-021-013c	कृप्तेन चतुरङ्गेण बलेन जितकाशिना ॥
03-021-014a	समतीत्य बहून्देशान्गिरींश्च बहुपादपान् ।
03-021-014c	सरांसि सरितश्चैव मार्त्तिकावतमासदम् ॥
03-021-015a	तत्राश्रौषं नरव्याघ्र शाल्वं नगरमन्तिकात् ।
03-021-015c	प्रयातं सौभमास्थाय तमहं पृष्ठतोऽन्वयाम् ॥
03-021-016a	ततः सागरमासाद्य कुक्षौ तस्य महोर्मिणः ।
03-021-016c	समुद्रनाभ्यां शाल्वोऽभूत्सौभमास्थाय शत्रुहन् ॥
03-021-017a	स समालोक्य दूरान्मां स्मयन्निव युधिष्ठिर ।
03-021-017c	आह्वयामास दुष्टात्मा युद्धायैव मुहुर्मुहुः ॥
03-021-018a	तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ।
03-021-018c	पुरं नासाद्यत शरैस्ततो मां रोष आविशत् ॥
03-021-019a	स चापि पापप्रकृतिर्दैतेयापसदो नृप ।
03-021-019c	मय्यवर्षत दुर्धर्षः शरधाराः सहस्रशः ॥

03-021-020a	सैनिकान्मम सूतं च हयांश्च समवाकिरत् ।
03-021-020c	अचिन्तयन्तस्तु शरान्वयं युध्याम भारत ॥
03-021-021a	ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
03-021-021c	चिक्षिपुः समरे वीरा मयि शाल्वपदानुगाः ॥
03-021-022a	ते हयान्मे रथं चैव तदा दारुकमेव च ।
03-021-022c	छादयामासुरसुरा बाणैर्मर्मविभेदिभिः ॥
03-021-023a	न हया न रथो वीर न यन्ता मम दारुकः ।
03-021-023c	अदृश्यन्त शरैश्छन्नास्तथाहं सैनिकाश्च मे ॥
03-021-024a	ततोऽहमपि कौरव्य शराणामयुतान्वहून् ।
03-021-024c	अभिमन्त्रितानां धनुषा दिव्येन विधिनाक्षिपम् ॥
03-021-025a	न तत्र विषयस्त्वासीन्मम सैन्यस्य भारत ।
03-021-025c	खे विषक्तं हि तत्सौभं क्रोशमात्र इवाभवत् ॥
03-021-026a	ततस्ते प्रेक्षकाः सर्वे रङ्गवाट इव स्थिताः ।
03-021-026c	हर्षयामासुरुच्चैर्मां सिंहनादतलस्वनैः ॥
03-021-027a	मत्कार्मुकविनिर्मुक्ता दानवानां महारणे ।
03-021-027c	अङ्गेषु रुधिराक्तास्ते विविशुः शलभा इव ॥
03-021-028a	ततो हलहलाशब्दः सौभमध्ये व्यवर्धत ।
03-021-028c	वध्यतां विशिख्रैस्तीक्ष्णैः पततां च महार्णवे ॥
03-021-029a	ते निकृत्तभुजस्कन्धाः कबन्धाकृतिदर्शनाः ।
03-021-029c	नदन्तो भैरवान्नादन्निपतन्ति स्म दानवाः ॥
03-021-030a	ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रभम् ।
03-021-030c	जलजं पाञ्चजन्यं वै प्राणेनाहमपूरयम् ॥
03-021-031a	तान्दृष्ट्वा पतितांस्तत्र शाल्वः सौभपतिस्तदा ।
03-021-031c	मायायुद्धेन महता योधयामास मां युधि ॥
03-021-032a	ततो हुडहुडाः प्रासाः शक्तिशूलपरश्वधाः ।
03-021-032c	पट्टिशाश्च भुशुण्ड्यश्च प्रापतन्ननिशं मयि ॥
03-021-033a	तानहं माययैवाशु प्रतिगृह्य व्यनाशयम् ।
03-021-033c	तस्यां हतायां मायायां गिरिशृङ्गैरयोधयत् ॥
03-021-034a	ततोऽभवत्तम इव प्रभातमिव चाभवत् ।
03-021-034c	दुर्दिनं सुदिनं चैव शीतमुष्णं च भारत ॥
03-021-035a	एवं मायां विकुर्वाणो योधयामास मां रिपुः ।

03-021-035c	विज्ञाय तदहं सर्वं माययैव व्यनाशयम् ॥
03-021-035e	यथाकालं तु युद्धेन व्यधमं सर्वतः शरैः ॥
03-021-036a	ततो व्योम महाराज शतसूर्यमिवाभवत् ।
03-021-036c	शतचन्द्रं च कौन्तेय सहस्रायुततारकम् ॥
03-021-037a	ततो नाज्ञायत तदा दिवारात्रं तथा दिशः ।
03-021-037c	ततोऽहं मोहमापन्नः प्रज्ञास्त्रं समयोजयम् ॥
03-021-037e	ततस्तदस्त्रमस्त्रेण विधूतं शरतूलवत् ॥
03-021-038a	तथा तदभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
03-021-038c	लब्धालोकश्च राजेन्द्र पुनः शत्रुमयोधयम् ॥
03-022-001	वासुदेव उवाच
03-022-001a	एवं स पुरुषव्याघ्र शाल्वो राज्ञां महारिपुः ।
03-022-001c	युध्यमानो मया संख्ये वियदभ्यागमत्पुनः ॥
03-022-002a	ततः शतघ्नीश्च महागदाश्च; दीप्तांश्च शूलान्मुसलानसींश्च ।
03-022-002c	चिक्षेप रोषान्मयि मन्दबुद्धिः; शाल्वो महाराज जयाभिकाङ्क्षी ॥
03-022-003a	तानाशुगैरापततोऽहमाशु; निवार्य तूर्णं खगमान्ख एव ।
03-022-003c	द्विधा त्रिधा चाच्छिनमाशु मुक्तैःस्ततोऽन्तरिक्षे निनदो बभूव ॥
03-022-004a	ततः शतसहस्रेण शराणां नतपर्वणाम् ।
03-022-004c	दारुकं वाजिनश्चैव रथं च समवाकिरत् ॥
03-022-005a	ततो मामब्रवीद्वीर दारुको विह्वलन्निव ।
03-022-005c	स्थातव्यमिति तिष्ठामि शाल्वबाणप्रपीडितः ॥
03-022-006a	इति तस्य निशम्याहं सारथेः करुणं वचः ।
03-022-006c	अवेक्षमाणो यन्तारमपश्यं शरपीडितम् ॥
03-022-007a	न तस्योरसि नो मूर्ध्नि न काये न भुजद्वये ।
03-022-007c	अन्तरं पाण्डवश्रेष्ठ पश्यामि नहतं शरैः ॥
03-022-008a	स तु बाणवरोत्पीडाद्विस्रवत्यसृगुल्बणम् ।
03-022-008c	अभिवृष्टो यथा मेघैर्गिरिर्गैरिकधातुमान् ॥
03-022-009a	अभीषुहस्तं तं दृष्ट्वा सीदन्तं सारथिं रणे ।
03-022-009c	अस्तम्भयं महाबाहो शाल्वबाणप्रपीडितम् ॥
03-022-010a	अथ मां पुरुषः कश्चिद्द्वारकानिलयोऽब्रवीत् ।
03-022-010c	त्वरितो रथमभ्येत्य सौहृदादिव भारत ॥
03-022-011a	आहुकस्य वचो वीर तस्यैव परिचारकः ।

03-022-011c	विषण्णः सन्नकण्ठो वै तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
03-022-012a	द्वारकाधिपतिर्वीर आह त्वामाहुको वचः ।
03-022-012c	केशवेह विजानीष्व यत्त्वां पितृसखोऽब्रवीत् ॥
03-022-013a	उपयात्वाद्य शाल्वेन द्वारकां वृष्णिनन्दन ।
03-022-013c	विषक्ते त्वयि दुर्धर्ष हतः शूरसुतो बलात् ॥
03-022-014a	तदलं साधु युद्धेन निवर्तस्व जनार्दन ।
03-022-014c	द्वारकामेव रक्षस्व कार्यमेतन्महत्तव ॥
03-022-015a	इत्यहं तस्य वचनं श्रुत्वा परमदुर्मनाः ।
03-022-015c	निश्चयं नाधिगच्छामि कर्तव्यस्येतरस्य वा ॥
03-022-016a	सात्यकिं बलदेवं च प्रद्युम्नं च महारथम् ।
03-022-016c	जगर्हे मनसा वीर तच्छ्रुत्वा विप्रियं वचः ॥
03-022-017a	अहं हि द्वारकायाश्च पितुश्च कुरुनन्दन ।
03-022-017c	तेषु रक्षां समाधाय प्रयातः सौभपातने ॥
03-022-018a	बलदेवो महाबाहुः कच्चिज्जीवति शत्रुहा ।
03-022-018c	सात्यकी रौक्मिणेश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान् ॥
03-022-018e	साम्बप्रभृतयश्चैवेत्यहमासं सुदुर्मनाः ॥
03-022-019a	एतेषु हि नरव्याघ्र जीवत्सु न कथंचन ।
03-022-019c	शक्यः शूरसुतो हन्तुमपि वज्रभृता स्वयम् ॥
03-022-020a	हतः शूरसुतो व्यक्तं व्यक्तं ते च परासवः ।
03-022-020c	बलदेवमुखाः सर्वे इति मे निश्चिता मतिः ॥
03-022-021a	सोऽहं सर्वविनाशं तं चिन्तयानो मुहुर्मुहुः ।
03-022-021c	सुविह्वलो महाराज पुनः शाल्वमयोधयम् ॥
03-022-022a	ततोऽपश्यं महाराज प्रपतन्तमहं तदा ।
03-022-022c	सौभाच्छूरसुतं वीर ततो मां मोह आविशत् ॥
03-022-023a	तस्य रूपं प्रपततः पितुर्मम नराधिप ।
03-022-023c	ययातेः क्षीणपुण्यस्य स्वर्गादिव महीतलम् ॥
03-022-024a	विशीर्णगलितोष्णीषः प्रकीर्णाम्बरमूर्धजः ।
03-022-024c	प्रपतन्दृश्यते ह स्म क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥
03-022-025a	ततः शार्ङ्गं धनुःश्रेष्ठं करात्प्रपतितं मम ।
03-022-025c	मोहात्सन्नश्च कौन्तेय रथोपस्थ उपाविशम् ॥
03-022-026a	ततो हाहाकृतं सर्वं सैन्यं मे गतचेतनम् ।

03-022-026c मां दृष्ट्वा रथनीडस्थं गतासुमिव भारत ॥
 03-022-027a प्रसार्य बाहू पततः प्रसार्य चरणावपि ।
 03-022-027c रूपं पितुरपश्यं तच्छकुनेः पततो यथा ॥
 03-022-028a तं पतन्तं महाबाहो शूलपट्टिशपाणयः ।
 03-022-028c अभिघ्नन्तो भृशं वीरा मम चेतो व्यकम्पयन् ॥
 03-022-029a ततो मुहूर्तात्प्रतिलभ्य संज्ञा;महं तदा वीर महाविमर्दे ।
 03-022-029c न तत्र सौभं न रिपुं न शाल्वं; पश्यामि वृद्धं पितरं न चापि ॥
 03-022-030a ततो ममासीन्मनसि मायेयमिति निश्चितम् ।
 03-022-030c प्रबुद्धोऽस्मि ततो भूयः शतशो विकिरञ्जरान् ॥

03-023-001 वासुदेव उवाच

03-023-001a ततोऽहं भरतश्रेष्ठ प्रगृह्य रुचिरं धनुः ।
 03-023-001c शरैरपातयं सौभाच्छिरांसि विबुधद्विषाम् ॥
 03-023-002a शरांश्चाशीविषाकारानूर्ध्वगांस्तिग्मतेजसः ।
 03-023-002c अप्रैषं शाल्वराजाय शार्ङ्गमुक्तान्सुवाससः ॥
 03-023-003a ततो नादृश्यत तदा सौभं कुरुकुलोद्वह ।
 03-023-003c अन्तर्हितं माययाभूत्ततोऽहं विस्मितोऽभवम् ॥
 03-023-004a अथ दानवसंघास्ते विकृताननमूर्धजाः ।
 03-023-004c उदक्रोशन्महाराज विष्ठिते मयि भारत ॥
 03-023-005a ततोऽस्त्रं शब्दसाहं वै त्वरमाणो महाहवे ।
 03-023-005c अयोजयं तद्वधाय ततः शब्द उपारमत् ॥
 03-023-006a हतास्ते दानवाः सर्वे यैः स शब्द उदीरितः ।
 03-023-006c शरैरादित्यसंकाशैर्ज्वलितैः शब्दसाधनैः ॥
 03-023-007a तस्मिन्नुपरते शब्दे पुनरेवान्यतोऽभवत् ।
 03-023-007c शब्दोऽपरो महाराज तत्रापि प्राहरं शरान् ॥
 03-023-008a एवं दश दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च भारत ।
 03-023-008c नादयामासुरसुरास्ते चापि निहता मया ॥
 03-023-009a ततः प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनरेव व्यदृश्यत ।
 03-023-009c सौभं कामगमं वीर मोहयन्मम चक्षुषी ॥
 03-023-010a ततो लोकान्तकरणो दानवो वानराकृतिः ।
 03-023-010c शिलावर्षेण सहसा महता मां समावृणोत् ॥
 03-023-011a सोऽहं पर्वतवर्षेण वध्यमानः समन्ततः ।

03-023-011c	वल्मीक इव राजेन्द्र पर्वतोपचितोऽभवम् ॥
03-023-012a	ततोऽहं पर्वतचितः सहयः सहसारथिः ।
03-023-012c	अप्रख्यातिमियां राजन्सध्वजः पर्वतैश्चितः ॥
03-023-013a	ततो वृष्णिप्रवीरा ये ममासन्सैनिकास्तदा ।
03-023-013c	ते भयार्ता दिशः सर्वाः सहसा विप्रदुद्रुवुः ॥
03-023-014a	ततो हाहाकृतं सर्वमभूत्किल विशां पते ।
03-023-014c	द्यौश्च भूमिश्च खं चैवादृश्यमाने तथा मयि ॥
03-023-015a	ततो विषण्णमनसो मम राजन्सुहृज्जनाः ।
03-023-015c	रुरुदुश्चक्रुशुश्चैव दुःखशोकसमन्विताः ॥
03-023-016a	द्विषतां च प्रहर्षोऽभूदार्तिश्चाद्विषतामपि ।
03-023-016c	एवं विजितवान्वीर पश्चादश्रौषमच्युत ॥
03-023-017a	ततोऽहमस्त्रं दयितं सर्वपाषाणभेदनम् ।
03-023-017c	वज्रमुद्यम्य तान्सर्वान्पर्वतान्समशातयम् ॥
03-023-018a	ततः पर्वतभारार्ता मन्दप्राणविचेष्टिताः ।
03-023-018c	हया मम महाराज वेपमाना इवाभवन् ॥
03-023-019a	मेघजालमिवाकाशे विदार्याभ्युदितं रविम् ।
03-023-019c	दृष्ट्वा मां बान्धवाः सर्वे हर्षमाहारयन्पुनः ॥
03-023-020a	ततो मामब्रवीत्सूतः प्राञ्जलिः प्रणतो नृप ।
03-023-020c	साधु संपश्य वाष्णोय शाल्वं सौभपतिं स्थितम् ॥
03-023-021a	अलं कृष्णावमन्यैनं साधु यत्नं समाचर ।
03-023-021c	मार्दवं सखितां चैव शाल्वादद्य व्यपाहर ॥
03-023-022a	जहि शाल्वं महाबाहो मैनं जीवय केशव ।
03-023-022c	सर्वैः पराक्रमैर्वीर वध्यः शत्रुरमित्रहन् ॥
03-023-023a	न शत्रुरवमन्तव्यो दुर्बलोऽपि बलीयसा ।
03-023-023c	योऽपि स्यात्पीठगः कश्चित्किं पुनः समरे स्थितः ॥
03-023-024a	स त्वं पुरुषशार्दूल सर्वयत्नैरिमं प्रभो ।
03-023-024c	जहि वृष्णिकुलश्रेष्ठ मा त्वां कालोऽत्यगात्पुनः ॥
03-023-025a	नैष मार्दवसाध्यो वै मतो नापि सखा तव ।
03-023-025c	येन त्वं योधितो वीर द्वारका चावमर्दिता ॥
03-023-026a	एवमादि तु कौन्तेय श्रुत्वाहं सारथेर्वचः ।
03-023-026c	तत्त्वमेतदिति ज्ञात्वा युद्धे मतिमधारयम् ॥

03-023-027a	वधाय शाल्वराजस्य सौभस्य च निपातने ।
03-023-027c	दारुकं चाब्रुवं वीर मुहूर्तं स्थीयतामिति ॥
03-023-028a	ततोऽप्रतिहतं दिव्यमभेद्यमतिवीर्यवत् ।
03-023-028c	आग्नेयमस्त्रं दयितं सर्वसाहं महाप्रभम् ॥
03-023-029a	यक्षाणां राक्षसानां च दानवानां च संयुगे ।
03-023-029c	राज्ञां च प्रतिलोमानां भस्मान्तकरणं महत् ॥
03-023-030a	क्षुरान्तममलं चक्रं कालान्तकयमोपमम् ।
03-023-030c	अभिमन्त्र्याहमतुलं द्विषतां च निबर्हणम् ॥
03-023-031a	जहि सौभं स्ववीर्येण ये चात्र रिपवो मम ।
03-023-031c	इत्युक्त्वा भुजवीर्येण तस्मै प्राहिणवं रुषा ॥
03-023-032a	रूपं सुदर्शनस्यासीदाकाशे पततस्तदा ।
03-023-032c	द्वितीयस्येव सूर्यस्य युगान्ते परिविष्यतः ॥
03-023-033a	तत्समासाद्य नगरं सौभं व्यपगतत्विषम् ।
03-023-033c	मध्येन पाटयामास क्रकचो दार्विवोच्छ्रितम् ॥
03-023-034a	द्विधा कृतं ततः सौभं सुदर्शनबलाद्धतम् ।
03-023-034c	महेश्वरशरोद्धूतं पपात त्रिपुरं यथा ॥
03-023-035a	तस्मिन्निपतिते सौभे चक्रमागात्करं मम ।
03-023-035c	पुनश्चोद्धूय वेगेन शाल्वायेत्यहमब्रुवम् ॥
03-023-036a	ततः शाल्वं गदां गुर्वीमाविध्यन्तं महाहवे ।
03-023-036c	द्विधा चकार सहसा प्रजज्वाल च तेजसा ॥
03-023-037a	तस्मिन्निपतिते वीरे दानवास्त्रस्तचेतसः ।
03-023-037c	हाहाभूता दिशो जग्मुरर्दिता मम सायकैः ॥
03-023-038a	ततोऽहं समवस्थाप्य रथं सौभसमीपतः ।
03-023-038c	शङ्खं प्रध्माप्य हर्षेण सुहृदः पर्यहर्षयम् ॥
03-023-039a	तन्मेरुशिखराकारं विध्वस्ताट्टालगोपुरम् ।
03-023-039c	दह्यमानमभिप्रेक्ष्य स्त्रियस्ताः संप्रदुद्रुवुः ॥
03-023-040a	एवं निहत्य समरे शाल्वं सौभं निपात्य च ।
03-023-040c	आनर्तान्पुनरागम्य सुहृदां प्रीतिमावहम् ॥
03-023-041a	एतस्मात्कारणाद्राजन्नागमं नागसाह्वयम् ।
03-023-041c	यद्यगां परवीरघ्न न हि जीवेत्सुयोधनः ॥

03-023-042

वैशंपायन उवाच

03-023-042a	एवमुक्त्वा महाबाहुः कौरवं पुरुषोत्तमः ।
03-023-042c	आमन्त्र्य प्रययौ धीमान्पाण्डवान्मधुसूदनः ॥
03-023-043a	अभिवाद्य महाबाहुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
03-023-043c	राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातो भीमेन च महाभुजः ॥
03-023-044a	सुभद्रामभिमन्युं च रथमारोप्य काञ्चनम् ।
03-023-044c	आरुरोह रथं कृष्णः पाण्डवैरभिपूजितः ॥
03-023-045a	सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा ।
03-023-045c	द्वारकां प्रययौ कृष्णः समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ॥
03-023-046a	ततः प्रयाते दाशार्हे धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ।
03-023-046c	द्रौपदेयानुपादाय प्रययौ स्वपुरं तदा ॥
03-023-047a	धृष्टकेतुः स्वसारं च समादायाथ चेदिराट् ।
03-023-047c	जगाम पाण्डवान्दृष्ट्वा रम्यां शुक्तिमतीं पुरीम् ॥
03-023-048a	केकयाश्चाप्यनुज्ञाताः कौन्तेयेनामितौजसा ।
03-023-048c	आमन्त्र्य पाण्डवान्सर्वान्प्रययुस्तेऽपि भारत ॥
03-023-049a	ब्राह्मणाश्च विशश्चैव तथा विषयवासिनः ।
03-023-049c	विसृज्यमानाः सुभृशं न त्यजन्ति स्म पाण्डवान् ॥
03-023-050a	समवायः स राजेन्द्र सुमहाद्भुतदर्शनः ।
03-023-050c	आसीन्महात्मनां तेषां काम्यके भरतर्षभ ॥
03-023-051a	युधिष्ठिरस्तु विप्रांस्ताननुमान्य महामनाः ।
03-023-051c	शशास पुरुषान्काले रथान्योजयतेति ह ॥
03-024-001	वैशंपायन उवाच
03-024-001a	तस्मिन्दशार्हाधिपतौ प्रयाते; युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ च ।
03-024-001c	यमौ च कृष्णा च पुरोहितश्च; रथान्महार्हान्परमाश्वयुक्तान् ॥
03-024-002a	आस्थाय वीराः सहिता वनाय; प्रतस्थिरे भूतपतिप्रकाशाः ।
03-024-002c	हिरण्यनिष्कान्वसनानि गाश्च; प्रदाय शिक्षाक्षरमन्त्रविद्भ्यः ॥
03-024-003a	प्रेष्याः पुरो विंशतिरात्तशस्त्रा; धनूषि वर्माणि शरांश्च पीतान् ।
03-024-003c	मौर्वीश्च यन्त्राणि च सायकांश्च; सर्वे समादाय जघन्यमीयुः ॥
03-024-004a	ततस्तु वासांसि च राजपुत्र्या; धात्र्यश्च दास्यश्च विभूषणं च ।
03-024-004c	तदिन्द्रसेनस्त्वरितं प्रगृह्य; जघन्यमेवोपययौ रथेन ॥
03-024-005a	ततः कुरुश्रेष्ठमुपेत्य पौराः; प्रदक्षिणं चक्रुरदीनसत्त्वाः ।
03-024-005c	तं ब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्ना; मुख्याश्च सर्वे कुरुजाङ्गलानाम् ॥

03-024-006a	स चापि तानभ्यवदत्प्रसन्नः; सहैव तैर्भ्रातृभिर्धर्मराजः ।
03-024-006c	तस्थौ च तत्राधिपतिर्महात्मा; दृष्ट्वा जनौघं कुरुजाङ्गलानाम् ॥
03-024-007a	पितेव पुत्रेषु स तेषु भावं; चक्रे कुरूणामृषभो महात्मा ।
03-024-007c	ते चापि तस्मिन्भरतप्रबर्हे; तदा बभूवुः पितरीव पुत्राः ॥
03-024-008a	ततः समासाद्य महाजनौघाः; कुरुप्रवीरं परिवार्य तस्थुः ।
03-024-008c	हा नाथ हा धर्म इति ब्रुवन्तो; हिया च सर्वेऽश्रुमुखा बभूवुः ॥
03-024-009a	वरः कुरूणामधिपः प्रजानां; पितेव पुत्रानपहाय चास्मान् ।
03-024-009c	पौरानिमाञ्जानपदांश्च सर्वा;न्हित्वा प्रयातः क्व नु धर्मराजः ॥
03-024-010a	धिग्धार्तराष्ट्रं सुनृशंसबुद्धिं; ससौबलं पापमतिं च कर्णम् ।
03-024-010c	अनर्थमिच्छन्ति नरेन्द्र पापा; ये धर्मनित्यस्य सतस्तवोग्राः ॥
03-024-011a	स्वयं निवेश्याप्रतिमं महात्मा; पुरं महद्देवपुरप्रकाशम् ।
03-024-011c	शतक्रतुप्रस्थममोघकर्मा; हित्वा प्रयातः क्व नु धर्मराजः ॥
03-024-012a	चकार यामप्रतिमां महात्मा; सभां मयो देवसभाप्रकाशाम् ।
03-024-012c	तां देवगुप्तामिव देवमायां; हित्वा प्रयातः क्व नु धर्मराजः ॥
03-024-013a	तान्धर्मकामार्थविदुत्तमौजा; बीभत्सुरुच्चैः सहितानुवाच ।
03-024-013c	आदास्यते वासमिमं निरुष्य; वनेषु राजा द्विषतां यशांसि ॥
03-024-014a	द्विजातिमुख्याः सहिताः पृथक्च; भवद्भिरासाद्य तपस्विनश्च ।
03-024-014c	प्रसाद्य धर्मार्थविदश्च वाच्या; यथार्थसिद्धिः परमा भवेन्नः ॥
03-024-015a	इत्येवमुक्ते वचनेऽर्जुनेन; ते ब्राह्मणाः सर्ववर्णाश्च राजन् ।
03-024-015c	मुदाभ्यनन्दन्सहिताश्च चक्रुः; प्रदक्षिणं धर्मभृतां वरिष्ठम् ॥
03-024-016a	आमन्त्र्य पार्थं च वृकोदरं च; धनंजयं याज्ञसेनीं यमौ च ।
03-024-016c	प्रतस्थिरे राष्ट्रमपेतहर्षा; युधिष्ठिरेणानुमता यथास्वम् ॥

03-025-001 वैशंपायन उवाच

03-025-001a	ततस्तेषु प्रयातेषु कौन्तेयः सत्यसंगरः ।
03-025-001c	अभ्यभाषत धर्मात्मा भ्रातृन्सर्वान्युधिष्ठिरः ॥
03-025-002a	द्वादशेमाः समास्माभिर्वस्तव्यं निर्जने वने ।
03-025-002c	समीक्षध्वं महारण्ये देशं बहुमृगद्विजम् ॥
03-025-003a	बहुपुष्पफलं रम्यं शिवं पुण्यजनोचितम् ।
03-025-003c	यत्रेमाः शरदः सर्वाः सुखं प्रतिवसेमहि ॥
03-025-004a	एवमुक्ते प्रत्युवाच धर्मराजं धनंजयः ।
03-025-004c	गुरुवन्मानवगुरुं मानयित्वा मनस्विनम् ॥

03-025-005 अर्जुन उवाच

- 03-025-005a भवानेव महर्षीणां वृद्धानां पर्युपासिता ।
 03-025-005c अज्ञातं मानुषे लोके भवतो नास्ति किञ्चन ॥
 03-025-006a त्वया ह्युपासिता नित्यं ब्राह्मणा भरतर्षभ ।
 03-025-006c द्वैपायनप्रभृतयो नारदश्च महातपाः ॥
 03-025-007a यः सर्वलोकद्वाराणि नित्यं संचरते वशी ।
 03-025-007c देवलोकाद्ब्रह्मलोकं गन्धर्वाप्सरसामपि ॥
 03-025-008a सर्वा गतीर्विजानासि ब्राह्मणानां न संशयः ।
 03-025-008c प्रभावांश्चैव वेत्थ त्वं सर्वेषामेव पार्थिव ॥
 03-025-009a त्वमेव राजञ्जानासि श्रेयःकारणमेव च ।
 03-025-009c यत्रेच्छसि महाराज निवासं तत्र कुर्महे ॥
 03-025-010a इदं द्वैतवनं नाम सरः पुण्यजनोचितम् ।
 03-025-010c बहुपुष्पफलं रम्यं नानाद्विजनिषेवितम् ॥
 03-025-011a अत्रेमा द्वादश समा विहरेमेति रोचये ।
 03-025-011c यदि तेऽनुमतं राजन्किं वान्यन्मन्यते भवान् ॥

03-025-012 युधिष्ठिर उवाच

- 03-025-012a ममाप्येतन्मतं पार्थ त्वया यत्समुदाहृतम् ।
 03-025-012c गच्छाम पुण्यं विख्यातं महद्द्वैतवनं सरः ॥

03-025-013 वैशंपायन उवाच

- 03-025-013a ततस्ते प्रययुः सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः ।
 03-025-013c ब्राह्मणैर्बहुभिः सार्धं पुण्यं द्वैतवनं सरः ॥
 03-025-014a ब्राह्मणाः साग्निहोत्राश्च तथैव च निरग्नयः ।
 03-025-014c स्वाध्यायिनो भिक्षवश्च सजपा वनवासिनः ॥
 03-025-015a बहवो ब्राह्मणास्तत्र परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
 03-025-015c तपस्विनः सत्यशीलाः शतशः संशितव्रताः ॥
 03-025-016a ते यात्वा पाण्डवास्तत्र बहुभिर्ब्राह्मणैः सह ।
 03-025-016c पुण्यं द्वैतवनं रम्यं विविशुर्भरतर्षभाः ॥
 03-025-017a तच्छालतालाग्रमधूकनीपः कदम्बसर्जार्जुनकर्णिकारैः ।
 03-025-017c तपात्यये पुष्पधरैरुपेतं महावनं राष्ट्रपतिर्ददर्श ॥
 03-025-018a महाद्रुमाणां शिखरेषु तस्थुर्मनोरमां वाचमुदीरयन्तः ।

03-025-018c	मयूरदात्यूहचकोरसंधा;स्तस्मिन्वने काननकोकिलाश्च ॥
03-025-019a	करेणुयूथैः सह यूथपानां; मदोत्कटानामचलप्रभागाम् ।
03-025-019c	महान्ति यूथानि महाद्विपानां; तस्मिन्वने राष्ट्रपतिर्ददर्श ॥
03-025-020a	मनोरमां भोगवतीमुपेत्य; धृतात्मनां चीरजटाधराणाम् ।
03-025-020c	तस्मिन्वने धर्मभृतां निवासे; ददर्श सिद्धर्षिगणाननेकान् ॥
03-025-021a	ततः स यानादवरुह्य राजा; सभ्रातृकः सजनः काननं तत् ।
03-025-021c	विवेश धर्मात्मवतां वरिष्ठ;स्त्रिविष्टपं शक्र इवामितौजाः ॥
03-025-022a	तं सत्यसंधं सहिताभिपेतु;र्दिदृक्षवश्चारणसिद्धसंधाः ।
03-025-022c	वनौकसश्चापि नरेन्द्रसिंहं; मनस्विनं संपरिवार्य तस्थुः ॥
03-025-023a	स तत्र सिद्धानभिवाद्य सर्वा;न्प्रत्यर्चितो राजवद्देववच्च ।
03-025-023c	विवेश सर्वैः सहितो द्विजाग्र्यैः; कृताञ्जलिर्धर्मभृतां वरिष्ठः ॥
03-025-024a	स पुण्यशीलः पितृवन्महात्मा; तपस्विभिर्धर्मपरैरुपेत्य ।
03-025-024c	प्रत्यर्चितः पुष्पधरस्य मूले; महाद्रुमस्योपविवेश राजा ॥
03-025-025a	भीमश्च कृष्णा च धनंजयश्च; यमौ च ते चानुचरा नरेन्द्रम् ।
03-025-025c	विमुच्य वाहानवरुह्य सर्वैः; तत्रोपतस्थुर्भरतप्रबर्हाः ॥
03-025-026a	लतावतानावनतः स पाण्डवै;र्महाद्रुमः पञ्चभिरुग्रधन्विभिः ।
03-025-026c	बभौ निवासोपगतैर्महात्मभि;र्महागिरिर्वारणयूथपैरिव ॥

03-026-001 वैशंपायन उवाच

03-026-001a	तत्काननं प्राप्य नरेन्द्रपुत्राः; सुखोचिता वासमुपेत्य कृच्छ्रम् ।
03-026-001c	विजहुरिन्द्रप्रतिमाः शिवेषु; सरस्वतीशालवनेषु तेषु ॥
03-026-002a	यतींश्च सर्वान्स मुनींश्च राजा; तस्मिन्वने मूलफलैरुदग्रैः ।
03-026-002c	द्विजातिमुख्यानृषभः कुरूणां; संतर्पयामास महानुभावः ॥
03-026-003a	इष्टीश्च पित्र्याणि तथाग्रियाणि; महावने वसतां पाण्डवानाम् ।
03-026-003c	पुरोहितः सर्वसमृद्धतेजा;श्चकार धौम्यः पितृवत्कुरूणाम् ॥
03-026-004a	अपेत्य राष्ट्राद्वसतां तु तेषा;मृषिः पुराणोऽतिथिराजगाम ।
03-026-004c	तमाश्रमं तीव्रसमृद्धतेजा; मार्कण्डेयः श्रीमतां पाण्डवानाम् ॥
03-026-005a	स सर्वविद्द्रौपदीं प्रेक्ष्य कृष्णां; युधिष्ठिरं भीमसेनार्जुनौ च ।
03-026-005c	संस्मृत्य रामं मनसा महात्मा; तपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः ॥
03-026-006a	तं धर्मराजो विमना इवाब्रवी;त्सर्वे हिया सन्ति तपस्विनोऽमी ।
03-026-006c	भवानिदं किं स्मयतीव हृष्ट;स्तपस्विनां पश्यतां मामुदीक्ष्य ॥

03-026-007 मार्कण्डेय उवाच

- 03-026-007a न तात हृष्यामि न च स्मयामि; प्रहर्षजो मां भजते न दर्पः ।
 03-026-007c तवापदं त्वद्य समीक्ष्य रामं; सत्यव्रतं दाशरथिं स्मरामि ॥
 03-026-008a स चापि राजा सह लक्ष्मणेन; वने निवासं पितुरेव शासनात् ।
 03-026-008c धन्वी चरन्पार्थ पुरा मयैव; दृष्टो गिरेरृष्यमूकस्य सानौ ॥
 03-026-009a सहस्रनेत्रप्रतिमो महात्मा; मयस्य जेत नमुचेश्च हन्ता ।
 03-026-009c पितुर्निदेशादनघः स्वधर्मं; वने वासं दाशरथिश्चकार ॥
 03-026-010a स चापि शक्रस्य समप्रभावो; महानुभावः समरेष्वजेयः ।
 03-026-010c विहाय भोगानचरद्वनेषु; नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-011a नृपाश्च नाभागभगीरथादयो; महीमिमां सागरान्तां विजित्य ।
 03-026-011c सत्येन तेऽप्यजयंस्तात लोका; न्नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-012a अलर्कमाहुर्नरवर्य सन्तं; सत्यव्रतं काशिकरूषराजम् ।
 03-026-012c विहाय राष्ट्राणि वसूनि चैव; नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-013a धात्रा विधिर्यो विहितः पुराण; स्तं पूजयन्तो नरवर्य सन्तः ।
 03-026-013c सप्तर्षयः पार्थ दिवि प्रभान्ति; नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-014a महाबलान्पर्वतकूटमात्रा; न्विषाणिनः पश्य गजान्नेन्द्र ।
 03-026-014c स्थितान्निदेशे नरवर्य धातु; न्नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-015a सर्वाणि भूतानि नरेन्द्र पश्य; यथा यथावद्विहितं विधात्रा ।
 03-026-015c स्वयोनिस्तत्कुरुते प्रभावा; न्नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥
 03-026-016a सत्येन धर्मेण यथार्हवृत्त्या; हिया तथा सर्वभूतान्यतीत्य ।
 03-026-016c यशश्च तेजश्च तवापि दीप्तं; विभावसोर्भास्करस्येव पार्थ ॥
 03-026-017a यथाप्रतिज्ञं च महानुभाव; कृच्छ्रं वने वासमिमं निरुष्य ।
 03-026-017c ततः श्रियं तेजसा स्वेन दीप्ता; मादास्यसे पार्थिव कौरवेभ्यः ॥

03-026-018 वैशंपायन उवाच

- 03-026-018a तमेवमुक्त्वा वचनं महर्षि; स्तपस्विमध्ये सहितं सुहृद्भिः ।
 03-026-018c आमन्त्र्य धौम्यं सहितांश्च पार्था; स्ततः प्रतस्थे दिशमुत्तरां सः ॥

03-027-001 वैशंपायन उवाच

- 03-027-001a वसत्स्वथ द्वैतवने पाण्डवेषु महात्मसु ।
 03-027-001c अनुकीर्णं महारण्यं ब्राह्मणैः समपद्यत ॥
 03-027-002a ईर्यमाणेन सततं ब्रह्मघोषेण सर्वतः ।

03-027-002c	ब्रह्मलोकसमं पुण्यमासीद्द्वैतवनं सरः ॥
03-027-003a	यजुषामृचां च साम्नां च गद्यानां चैव सर्वशः ।
03-027-003c	आसीदुच्चार्यमाणानां निस्वनो हृदयंगमः ॥
03-027-004a	ज्याघोषः पाण्डवेयानां ब्रह्मघोषश्च धीमताम् ।
03-027-004c	संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं भूय एव व्यरोचत ॥
03-027-005a	अथाब्रवीद्वको दाल्भ्यो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
03-027-005c	संध्यां कौन्तेयमासीनमृषिभिः परिवारितम् ॥
03-027-006a	पश्य द्वैतवने पार्थ ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ।
03-027-006c	होमवेलां कुरुश्रेष्ठ संप्रज्वलितपावकाम् ॥
03-027-007a	चरन्ति धर्मं पुण्येऽस्मिंस्त्वया गुप्ता धृतव्रताः ।
03-027-007c	भृगवोऽङ्गिरसश्चैव वासिष्ठाः काश्यपैः सह ॥
03-027-008a	आगस्त्याश्च महाभागा आत्रेयाश्चोत्तमव्रताः ।
03-027-008c	सर्वस्य जगतः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः संगतास्त्वया ॥
03-027-009a	इदं तु वचनं पार्थ शृण्वेकाग्रमना मम ।
03-027-009c	भ्रातृभिः सह कौन्तेय यत्त्वां वक्ष्यामि कौरव ॥
03-027-010a	ब्रह्म क्षत्रेण संसृष्टं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह ।
03-027-010c	उदीर्णो दहतः शत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ ॥
03-027-011a	नाब्राह्मणस्तात चिरं बुभूषे;दिच्छन्निमं लोकममुं च जेतुम् ।
03-027-011c	विनीतधर्मार्थमपेतमोहं; लब्ध्वा द्विजं नुदति नृपः सपत्नान् ॥
03-027-012a	चरन्नैःश्रेयसं धर्मं प्रजापालनकारितम् ।
03-027-012c	नाध्यगच्छद्वलिलोके तीर्थमन्यत्र वै द्विजात् ॥
03-027-013a	अनूनमासीदसुरस्य कामैर्वैरोचनेः श्रीरपि चाक्षयासीत् ।
03-027-013c	लब्ध्वा महीं ब्राह्मणसंप्रयोगा;तेष्वाचरन्दुष्टमतो व्यनश्यत् ॥
03-027-014a	नाब्राह्मणं भूमिरियं सभूतिर्वर्णं द्वितीयं भजते चिराय ।
03-027-014c	समुद्रनेर्मिर्नमते तु तस्मै; यं ब्राह्मणः शास्ति नयैर्विनीतः ॥
03-027-015a	कुञ्जरस्येव संग्रामेऽपरिगृह्याङ्कुशग्रहम् ।
03-027-015c	ब्राह्मणैर्विप्रहीणस्य क्षत्रस्य क्षीयते बलम् ॥
03-027-016a	ब्रह्मण्यनुपमा दृष्टिः क्षात्रमप्रतिमं बलम् ।
03-027-016c	तौ यदा चरतः सार्धमथ लोकः प्रसीदति ॥
03-027-017a	यथा हि सुमहानग्निः कक्षं दहति सानिलः ।
03-027-017c	तथा दहति राजन्यो ब्राह्मणेन समं रिपून् ॥

- 03-027-018a ब्राह्मणेभ्योऽथ मेधावी बुद्धिपर्येषणं चरेत् ।
 03-027-018c अलब्धस्य च लाभाय लब्धस्य च विवृद्धये ॥
 03-027-019a अलब्धलाभाय च लब्धवृद्धये; यथार्हतीर्थप्रतिपादनाय ।
 03-027-019c यशस्विनं वेदविदं विपश्चितं; बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव वासय ॥
 03-027-020a ब्राह्मणेषूत्तमा वृत्तिस्तव नित्यं युधिष्ठिर ।
 03-027-020c तेन ते सर्वलोकेषु दीप्यते प्रथितं यशः ॥
 03-027-021a ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे बकं दाल्भ्यमपूजयन् ।
 03-027-021c युधिष्ठिरे स्तूयमाने भूयः सुमनसोऽभवन् ॥
 03-027-022a द्वैपायनो नारदश्च जामदग्न्यः पृथुश्रवाः ।
 03-027-022c इन्द्रद्युम्नो भालुकिश्च कृतचेताः सहस्रपात् ॥
 03-027-023a कर्णश्रवाश्च मुञ्जश्च लवणाश्वश्च काश्यपः ।
 03-027-023c हारीतः स्थूणकर्णश्च अग्निवेश्योऽथ शौनकः ॥
 03-027-024a ऋतवाक्च सुवाक्चैव बृहदश्च ऋतावसुः ।
 03-027-024c ऊर्ध्वरीता वृषामित्रः सुहोत्रो होत्रवाहनः ॥
 03-027-025a एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
 03-027-025c अजातशत्रुमानर्चुः पुरंदरमिवर्षयः ॥

03-028-001 वैशंपायन उवाच

- 03-028-001a ततो वनगताः पार्थाः सायाह्ने सह कृष्णया ।
 03-028-001c उपविष्टाः कथाश्चक्रुर्दुःखशोकपरायणाः ॥
 03-028-002a प्रिया च दर्शनीया च पण्डिता च पतिव्रता ।
 03-028-002c ततः कृष्णा धर्मराजमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-028-003a न नूनं तस्य पापस्य दुःखमस्मासु किञ्चन ।
 03-028-003c विद्यते धार्तराष्ट्रस्य नृशंसस्य दुरात्मनः ॥
 03-028-004a यस्त्वां राजन्मया सार्धमजिनैः प्रतिवासितम् ।
 03-028-004c भ्रातृभिश्च तथा सर्वैर्नाभ्यभाषत किञ्चन ॥
 03-028-004e वनं प्रस्थाप्य दुष्टात्मा नान्वतप्यत दुर्मतिः ॥
 03-028-005a आयसं हृदयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्मणः ।
 03-028-005c यस्त्वां धर्मपरं श्रेष्ठं रूक्षाण्यश्रावयत्तदा ॥
 03-028-006a सुखोचितमदुःखार्हं दुरात्मा ससुहृद्गणः ।
 03-028-006c ईदृशं दुःखमानीय मोदते पापपूरुषः ॥
 03-028-007a चतुर्णामेव पापानामश्रु वै नापतत्तदा ।

03-028-007c	त्वयि भारत निष्क्रान्ते वनायाजिनवाससि ॥
03-028-008a	दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।
03-028-008c	दुर्भ्रातुस्तस्य चोग्रस्य तथा दुःशासनस्य च ॥
03-028-009a	इतरेषां तु सर्वेषां कुरूणां कुरुसत्तम ।
03-028-009c	दुःखेनाभिपरीतानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥
03-028-010a	इदं च शयनं दृष्ट्वा यच्चासीत्ते पुरातनम् ।
03-028-010c	शोचामि त्वां महाराज दुःखानर्हं सुखोचितम् ॥
03-028-011a	दान्तं यच्च सभामध्ये आसनं रत्नभूषितम् ।
03-028-011c	दृष्ट्वा कुशवृसीं चेमां शोको मां रुन्धयत्ययम् ॥
03-028-012a	यदपश्यं सभायां त्वां राजभिः परिवारितम् ।
03-028-012c	तच्च राजन्नपश्यन्त्याः का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
03-028-013a	या त्वाहं चन्दनादिग्धमपश्यं सूर्यवर्चसम् ।
03-028-013c	सा त्वा पङ्कमलादिग्धं दृष्ट्वा मुह्यामि भारत ॥
03-028-014a	या वै त्वा कौशिकैर्वस्त्रैः शुभ्रैर्बहुधनैः पुरा ।
03-028-014c	दृष्टवत्यस्मि राजेन्द्र सा त्वां पश्यामि चीरिणम् ॥
03-028-015a	यच्च तद्रुक्मपात्रीभिर्ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ।
03-028-015c	हियते ते गृहादन्नं संस्कृतं सार्वकामिकम् ॥
03-028-016a	यतीनामगृहाणां ते तथैव गृहमेधिनाम् ।
03-028-016c	दीयते भोजनं राजन्नतीव गुणवत्प्रभो ॥
03-028-016e	तच्च राजन्नपश्यन्त्याः का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
03-028-017a	यांस्ते भ्रातृन्महाराज युवानो मृष्टकुण्डलाः ।
03-028-017c	अभोजयन्त मृष्टान्नैः सूदाः परमसंस्कृतैः ॥
03-028-018a	सर्वास्तानद्य पश्यामि वने वन्येन जीवतः ।
03-028-018c	अदुःखार्हान्मनुष्येन्द्र नोपशाम्यति मे मनः ॥
03-028-019a	भीमसेनमिमं चापि दुःखितं वनवासिनम् ।
03-028-019c	ध्यायन्तं किं न मन्युस्ते प्राप्ते काले विवर्धते ॥
03-028-020a	भीमसेनं हि कर्माणि स्वयं कुर्वाणमच्युत ।
03-028-020c	सुखार्हं दुःखितं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-021a	सत्कृतं विविधैर्यानिर्वस्त्रैरुच्चावचैस्तथा ।
03-028-021c	तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-022a	कुरूनपि हि यः सर्वान्हन्तुमुत्सहते प्रभुः ।

03-028-022c	त्वत्प्रसादं प्रतीक्षंस्तु सहतेऽयं वृकोदरः ॥
03-028-023a	योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना ।
03-028-023c	शरातिसर्गे शीघ्रत्वात्कालान्तकयमोपमः ॥
03-028-024a	यस्य शस्त्रप्रतापेन प्रणताः सर्वपार्थिवाः ।
03-028-024c	यज्ञे तव महाराज ब्राह्मणानुपतस्थिरे ॥
03-028-025a	तमिमं पुरुषव्याघ्रं पूजितं देवदानवैः ।
03-028-025c	ध्यायन्तमर्जुनं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-026a	दृष्ट्वा वनगतं पार्थमदुःखार्हं सुखोचितम् ।
03-028-026c	न च ते वर्धते मन्युस्तेन मुह्यामि भारत ॥
03-028-027a	यो देवांश्च मनुष्यांश्च सर्पांश्चैकरथोऽजयत् ।
03-028-027c	तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-028a	यो यानैरद्भुताकारैर्हयैर्नागैश्च संवृतः ।
03-028-028c	प्रसह्य वित्तान्यादत्त पार्थिवेभ्यः परंतपः ॥
03-028-029a	क्षिपत्येकेन वेगेन पञ्च बाणशतानि यः ।
03-028-029c	तं ते वनगतं दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-030a	श्यामं बृहन्तं तरुणं चर्मिणामुत्तमं रणे ।
03-028-030c	नकुलं ते वने दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-031a	दर्शनीयं च शूरं च माद्रीपुत्रं युधिष्ठिर ।
03-028-031c	सहदेवं वने दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-032a	द्रुपदस्य कुले जातां स्नुषां पाण्डोर्महात्मनः ।
03-028-032c	मां ते वनगतां दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥
03-028-033a	नूनं च तव नैवास्ति मन्युर्भरतसत्तम ।
03-028-033c	यत्ते भ्रातृंश्च मां चैव दृष्ट्वा न व्यथते मनः ॥
03-028-034a	न निर्मन्युः क्षत्रियोऽस्ति लोके निर्वचनं स्मृतम् ।
03-028-034c	तदद्य त्वयि पश्यामि क्षत्रिये विपरीतवत् ॥
03-028-035a	यो न दर्शयते तेजः क्षत्रियः काल आगते ।
03-028-035c	सर्वभूतानि तं पार्थ सदा परिभवन्त्युत ॥
03-028-036a	तत्त्वया न क्षमा कार्या शत्रून्प्रति कथंचन ।
03-028-036c	तेजसैव हि ते शक्या निहन्तुं नात्र संशयः ॥
03-028-037a	तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्यति ।
03-028-037c	अप्रियः सर्वभूतानां सोऽमुत्रेह च नश्यति ॥

03-029-001 द्रौपद्युवाच

- 03-029-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 03-029-001c प्रह्लादस्य च संवादं बलेर्वैरोचनस्य च ॥
 03-029-002a असुरेन्द्रं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम् ।
 03-029-002c बलिः पप्रच्छ दैत्येन्द्रं प्रह्लादं पितरं पितुः ॥
 03-029-003a क्षमा स्विच्छ्रेयसी तात उताहो तेज इत्युत ।
 03-029-003c एतन्मे संशयं तात यथावद्ब्रूहि पृच्छते ॥
 03-029-004a श्रेयो यदत्र धर्मज्ञ ब्रूहि मे तदसंशयम् ।
 03-029-004c करिष्यामि हि तत्सर्वं यथावदनुशासनम् ॥
 03-029-005a तस्मै प्रोवाच तत्सर्वमेवं पृष्टः पितामहः ।
 03-029-005c सर्वनिश्चयवित्प्राज्ञः संशयं परिपृच्छते ॥

03-029-006 प्रह्लाद उवाच

- 03-029-006a न श्रेयः सततं तेजो न नित्यं श्रेयसी क्षमा ।
 03-029-006c इति तात विजानीहि द्वयमेतदसंशयम् ॥
 03-029-007a यो नित्यं क्षमते तात बहून्दोषान्स विन्दति ।
 03-029-007c भृत्याः परिभवन्त्येनमुदासीनास्तथैव च ॥
 03-029-008a सर्वभूतानि चाप्यस्य न नमन्ते कदाचन ।
 03-029-008c तस्मान्नित्यं क्षमा तात पण्डितैरपवादिता ॥
 03-029-009a अवज्ञाय हि तं भृत्या भजन्ते बहुदोषताम् ।
 03-029-009c आदातुं चास्य वित्तानि प्रार्थयन्तेऽल्पचेतसः ॥
 03-029-010a यानं वस्त्राण्यलंकाराञ्छयनान्यासनानि च ।
 03-029-010c भोजनान्यथ पानानि सर्वोपकरणानि च ॥
 03-029-011a आददीरन्नधिकृता यथाकाममचेतसः ।
 03-029-011c प्रदिष्टानि च देयानि न दद्युर्भर्तृशासनात् ॥
 03-029-012a न चैनं भर्तृपूजाभिः पूजयन्ति कदाचन ।
 03-029-012c अवज्ञानं हि लोकेऽस्मिन्मरणादपि गर्हितम् ॥
 03-029-013a क्षमिणं तादृशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि ।
 03-029-013c प्रेष्याः पुत्राश्च भृत्याश्च तथोदासीनवृत्तयः ॥
 03-029-014a अप्यस्य दारानिच्छन्ति परिभूय क्षमावतः ।
 03-029-014c दाराश्चास्य प्रवर्तन्ते यथाकाममचेतसः ॥
 03-029-015a तथा च नित्यमुदिता यदि स्वल्पमपीश्वरात् ।

03-029-015c	दण्डमर्हन्ति दुष्यन्ति दुष्टाश्चाप्यपकुर्वते ॥
03-029-016a	एते चान्ये च बहवो नित्यं दोषाः क्षमावताम् ।
03-029-016c	अथ वैरोचने दोषानिमान्विद्ध्यक्षमावताम् ॥
03-029-017a	अस्थाने यदि वा स्थाने सततं रजसावृतः ।
03-029-017c	क्रुद्धो दण्डान्प्रणयति विविधान्स्वेन तेजसा ॥
03-029-018a	मित्रैः सह विरोधं च प्राप्नुते तेजसावृतः ।
03-029-018c	प्राप्नोति द्वेष्यतां चैव लोकात्स्वजनतस्तथा ॥
03-029-019a	सोऽवमानादर्थहानिमुपालम्भमनादरम् ।
03-029-019c	सन्तापद्वेषलोभांश्च शत्रूंश्च लभते नरः ॥
03-029-020a	क्रोधादण्डान्मनुष्येषु विविधान्पुरुषो नयन् ।
03-029-020c	भ्रश्यते शीघ्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यः स्वजनादपि ॥
03-029-021a	योऽपकर्तृश्च कर्तृश्च तेजसैवोपगच्छति ।
03-029-021c	तस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्विशमगतादिव ॥
03-029-022a	यस्मादुद्विजते लोकः कथं तस्य भवो भवेत् ।
03-029-022c	अन्तरं ह्यस्य दृष्ट्वैव लोको विकुरुते ध्रुवम् ॥
03-029-022e	तस्मान्नात्युत्सृजेत्तेजो न च नित्यं मृदुर्भवेत् ॥
03-029-023a	काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः ।
03-029-023c	स वै सुखमवाप्नोति लोकेऽमुष्मिन्निहैव च ॥
03-029-024a	क्षमाकालांस्तु वक्ष्यामि शृणु मे विस्तरेण तान् ।
03-029-024c	ये ते नित्यमसंत्याज्या यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥
03-029-025a	पूर्वोपकारी यस्तु स्यादपराधेऽगरीयसि ।
03-029-025c	उपकारेण तत्तस्य क्षन्तव्यमपराधिनः ॥
03-029-026a	अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् ।
03-029-026c	न हि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषेण वै ॥
03-029-027a	अथ चेद्बुद्धिजं कृत्वा ब्रूयुस्ते तदबुद्धिजम् ।
03-029-027c	पापान्स्वलपेऽपि तान्हन्यादपराधे तथानृजून ॥
03-029-028a	सर्वस्यैकोऽपराधस्ते क्षन्तव्यः प्राणिनो भवेत् ।
03-029-028c	द्वितीये सति वध्यस्तु स्वल्पेऽप्यपकृते भवेत् ॥
03-029-029a	अजानता भवेत्कश्चिदपराधः कृतो यदि ।
03-029-029c	क्षन्तव्यमेव तस्याहुः सुपरीक्ष्य परीक्षया ॥
03-029-030a	मृदुना मार्दवं हन्ति मृदुना हन्ति दारुणम् ।

- 03-029-030c नासाध्यं मृदुना किञ्चित्स्मात्तीक्ष्णतरो मृदुः ॥
 03-029-031a देशकालौ तु संप्रेक्ष्य बलाबलमथात्मनः ।
 03-029-031c नादेशकाले किञ्चित्स्याद्देशः कालः प्रतीक्ष्यते ॥
 03-029-031e तथा लोकभयाच्चैव क्षन्तव्यमपराधिनः ॥
 03-029-032a एत एवंविधाः कालाः क्षमायाः परिकीर्तिताः ।
 03-029-032c अतोऽन्यथानुवर्तत्सु तेजसः काल उच्यते ॥

03-029-033 द्रौपद्युवाच

- 03-029-033a तदहं तेजसः कालं तव मन्ये नराधिप ।
 03-029-033c धार्तराष्ट्रेषु लुब्धेषु सततं चापकारिषु ॥
 03-029-034a न हि कश्चित्क्षमाकालो विद्यतेऽद्य कुरून्प्रति ।
 03-029-034c तेजसश्चागते काले तेज उत्स्रष्टुमर्हसि ॥
 03-029-035a मृदुर्भवत्यवज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजते जनः ।
 03-029-035c काले प्राप्ते द्वयं ह्येतद्यो वेद स महीपतिः ॥

03-030-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-030-001a क्रोधो हन्ता मनुष्याणां क्रोधो भावयिता पुनः ।
 03-030-001c इति विद्धि महाप्राज्ञे क्रोधमूलौ भवाभवौ ॥
 03-030-002a यो हि संहरते क्रोधं भावस्तस्य सुशोभने ।
 03-030-002c यः पुनः पुरुषः क्रोधं नित्यं न सहते शुभे ॥
 03-030-002e तस्याभावाय भवति क्रोधः परमदारुणः ॥
 03-030-003a क्रोधमूलो विनाशो हि प्रजानामिह दृश्यते ।
 03-030-003c तत्कथं मादृशः क्रोधमुत्सृजेल्लोकनाशनम् ॥
 03-030-004a क्रुद्धः पापं नरः कुर्यात्क्रुद्धो हन्यादुरूनपि ।
 03-030-004c क्रुद्धः परुषया वाचा श्रेयसोऽप्यवमन्यते ॥
 03-030-005a वाच्यावाच्ये हि कुपितो न प्रजानाति कर्हिचित् ।
 03-030-005c नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यते तथा ॥
 03-030-006a हिंस्यात्क्रोधादवध्यांश्च वध्यान्संपूजयेदपि ।
 03-030-006c आत्मानमपि च क्रुद्धः प्रेषयेद्यमसादनम् ॥
 03-030-007a एतान्दोषान्प्रपश्यद्भिर्जितः क्रोधो मनीषिभिः ।
 03-030-007c इच्छद्भिः परमं श्रेय इह चामुत्र चोत्तमम् ॥
 03-030-008a तं क्रोधं वर्जितं धीरैः कथमस्मद्विधश्चरेत् ।

03-030-008c	एतद्द्रौपदि संधाय न मे मन्युः प्रवर्धते ॥
03-030-009a	आत्मानं च परं चैव त्रायते महतो भयात् ।
03-030-009c	क्रुध्यन्तमप्रतिक्रुध्यन्द्वयोरेष चिकित्सकः ॥
03-030-010a	मूढो यदि क्लिश्यमानः क्रुध्यतेऽशक्तिमान्नरः ।
03-030-010c	बलीयसां मनुष्याणां त्यजत्यात्मानमन्ततः ॥
03-030-011a	तस्यात्मानं संत्यजतो लोका नश्यन्त्यनात्मनः ।
03-030-011c	तस्माद्द्रौपद्यशक्तस्य मन्योर्नियमनं स्मृतम् ॥
03-030-012a	विद्वांस्तथैव यः शक्तः क्लिश्यमानो न कुप्यति ।
03-030-012c	स नाशयित्वा क्लेशारं परलोके च नन्दति ॥
03-030-013a	तस्माद्वलवता चैव दुर्बलेन च नित्यदा ।
03-030-013c	क्षन्तव्यं पुरुषेणाहुरापत्स्वपि विजानता ॥
03-030-014a	मन्योर्हि विजयं कृष्णे प्रशंसन्तीह साधवः ।
03-030-014c	क्षमावतो जयो नित्यं साधोरिह सतां मतम् ॥
03-030-015a	सत्यं चानृततः श्रेयो नृशंसाच्चानृशंसता ।
03-030-015c	तमेवं बहुदोषं तु क्रोधं साधुविवर्जितम् ॥
03-030-015e	मादृशः प्रसृजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि ॥
03-030-016a	तेजस्वीति यमाहुर्वै पण्डिता दीर्घदर्शिनः ।
03-030-016c	न क्रोधोऽभ्यन्तरस्तस्य भवतीति विनिश्चितम् ॥
03-030-017a	यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं प्रज्ञया प्रतिबाधते ।
03-030-017c	तेजस्विनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तत्त्वदर्शिनः ॥
03-030-018a	क्रुद्धो हि कार्यं सुश्रोणि न यथावत्प्रपश्यति ।
03-030-018c	न कार्यं न च मर्यादां नरः क्रुद्धोऽनुपश्यति ॥
03-030-019a	हन्त्यवध्यानपि क्रुद्धो गुरुब्रूक्षैस्तुदत्यपि ।
03-030-019c	तस्मात्तेजसि कर्तव्ये क्रोधो दूरात्प्रतिष्ठितः ॥
03-030-020a	दाक्ष्यं ह्यमर्षः शौर्यं च शीघ्रत्वमिति तेजसः ।
03-030-020c	गुणाः क्रोधाभिभूतेन न शक्याः प्राप्तुमञ्जसा ॥
03-030-021a	क्रोधं त्यक्त्वा तु पुरुषः सम्यक्तेजोऽभिपद्यते ।
03-030-021c	कालयुक्तं महाप्राज्ञे क्रुद्धैस्तेजः सुदुःसहम् ॥
03-030-022a	क्रोधस्त्वपण्डितैः शश्वत्तेज इत्यभिधीयते ।
03-030-022c	रजस्तल्लोकनाशाय विहितं मानुषान्प्रति ॥
03-030-023a	तस्माच्छश्वत्त्यजेत्क्रोधं पुरुषः सम्यगाचरन् ।

03-030-023c	श्रेयान्स्वधर्मानपगो न क्रुद्ध इति निश्चितम् ॥
03-030-024a	यदि सर्वमबुद्धीनामतिक्रान्तममेधसाम् ।
03-030-024c	अतिक्रमो मद्विधस्य कथं स्वित्स्यादनिन्दिते ॥
03-030-025a	यदि न स्युर्मनुष्येषु क्षमिणः पृथिवीसमाः ।
03-030-025c	न स्यात्संधिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः ॥
03-030-026a	अभिषक्तो ह्यभिषजेदाहन्यादुरुणा हतः ।
03-030-026c	एवं विनाशो भूतानामधर्मः प्रथितो भवेत् ॥
03-030-027a	आक्रुष्टः पुरुषः सर्वः प्रत्याक्रोशेदनन्तरम् ।
03-030-027c	प्रतिहन्याद्धतश्चैव तथा हिंस्याच्च हिंसितः ॥
03-030-028a	हन्युर्हि पितरः पुत्रान्पुत्राश्चापि तथा पितॄन् ।
03-030-028c	हन्युश्च पतयो भार्याः पतीन्भार्यास्तथैव च ॥
03-030-029a	एवं संकुपिते लोके जन्म कृष्णे न विद्यते ।
03-030-029c	प्रजानां संधिमूलं हि जन्म विद्धि शुभानने ॥
03-030-030a	ताः क्षीयेरन्प्रजाः सर्वाः क्षिप्रं द्रौपदि तादृशे ।
03-030-030c	तस्मान्मन्युर्विनाशाय प्रजानामभवाय च ॥
03-030-031a	यस्मात्तु लोके दृश्यन्ते क्षमिणः पृथिवीसमाः ।
03-030-031c	तस्माज्जन्म च भूतानां भवश्च प्रतिपद्यते ॥
03-030-032a	क्षन्तव्यं पुरुषेणेह सर्वास्वापत्सु शोभने ।
03-030-032c	क्षमा भवो हि भूतानां जन्म चैव प्रकीर्तितम् ॥
03-030-033a	आक्रुष्टस्ताडितः क्रुद्धः क्षमते यो बलीयसा ।
03-030-033c	यश्च नित्यं जितक्रोधो विद्वानुत्तमपूरुषः ॥
03-030-034a	प्रभाववानपि नरस्तस्य लोकाः सनातनाः ।
03-030-034c	क्रोधनस्त्वल्पविज्ञानः प्रेत्य चेह च नश्यति ॥
03-030-035a	अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा नित्यं क्षमावताम् ।
03-030-035c	गीताः क्षमावता कृष्णे काश्यपेन महात्मना ॥
03-030-036a	क्षमा धर्मः क्षमा यज्ञः क्षमा वेदाः क्षमा श्रुतम् ।
03-030-036c	यस्तामेवं विजानाति स सर्वं क्षन्तुमर्हति ॥
03-030-037a	क्षमा ब्रह्म क्षमा सत्यं क्षमा भूतं च भावि च ।
03-030-037c	क्षमा तपः क्षमा शौचं क्षमया चोद्धृतं जगत् ॥
03-030-038a	अति ब्रह्मविदां लोकानति चापि तपस्विनाम् ।
03-030-038c	अति यज्ञविदां चैव क्षमिणः प्राप्नुवन्ति तान् ॥

03-030-039a	क्षमा तेजस्विनां तेजः क्षमा ब्रह्म तपस्विनाम् ।
03-030-039c	क्षमा सत्यं सत्यवतां क्षमा दानं क्षमा यशः ॥
03-030-040a	तां क्षमामीदृशीं कृष्णे कथमस्मद्विधस्त्यजेत् ।
03-030-040c	यस्यां ब्रह्म च सत्यं च यज्ञा लोकाश्च विष्टिताः ॥
03-030-040e	भुज्यन्ते यज्वनां लोकाः क्षमिणामपरे तथा ॥
03-030-041a	क्षन्तव्यमेव सततं पुरुषेण विजानता ।
03-030-041c	यदा हि क्षमते सर्वं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
03-030-042a	क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।
03-030-042c	इह संमानमृच्छन्ति परत्र च शुभां गतिम् ॥
03-030-043a	येषां मन्युर्मनुष्याणां क्षमया निहतः सदा ।
03-030-043c	तेषां परतरे लोकास्तस्मात्क्षान्तिः परा मता ॥
03-030-044a	इति गीताः काश्यपेन गाथा नित्यं क्षमावताम् ।
03-030-044c	श्रुत्वा गाथाः क्षमायास्त्वं तुष्य द्रौपदि मा क्रुधः ॥
03-030-045a	पितामहः शांतनवः शमं संपूजयिष्यति ।
03-030-045c	आचार्यो विदुरः क्षत्ता शममेव वदिष्यतः ॥
03-030-045e	कृपश्च संजयश्चैव शममेव वदिष्यतः ॥
03-030-046a	सोमदत्तो युयुत्सुश्च द्रोणपुत्रस्तथैव च ।
03-030-046c	पितामहश्च नो व्यासः शमं वदति नित्यशः ॥
03-030-047a	एतैर्हि राजा नियतं चोद्यमानः शमं प्रति ।
03-030-047c	राज्यं दातेति मे बुद्धिर्न चेल्लोभान्नशिष्यति ॥
03-030-048a	कालोऽयं दारुणः प्राप्तो भरतानामभूतये ।
03-030-048c	निश्चितं मे सदैवैतत्पुरस्तादपि भामिनि ॥
03-030-049a	सुयोधनो नार्हतीति क्षमामेवं न विन्दति ।
03-030-049c	अर्हस्तस्याहमित्येव तस्मान्मां विन्दते क्षमा ॥
03-030-050a	एतदात्मवतां वृत्तमेष धर्मः सनातनः ।
03-030-050c	क्षमा चैवानृशंस्यं च तत्कर्तास्म्यहमञ्जसा ॥

03-031-001 द्रौपद्युवाच

03-031-001a	नमो धात्रे विधात्रे च यौ मोहं चक्रतुस्तव ।
03-031-001c	पितृपैतामहे वृत्ते वोढव्ये तेऽन्यथा मतिः ॥
03-031-002a	नेह धर्मानृशंस्याभ्यां न क्षान्त्या नार्जवेन च ।
03-031-002c	पुरुषः श्रियमाप्नोति न घृणित्वेन कर्हिचित् ॥

03-031-003a	त्वां चेद्व्यसनमभ्यागादिदं भारत दुःसहम् ।
03-031-003c	यत्त्वं नार्हसि नापीमे भ्रातरस्ते महौजसः ॥
03-031-004a	न हि तेऽध्यगमञ्जातु तदानीं नाद्य भारत ।
03-031-004c	धर्मात्प्रियतरं किञ्चिदपि चेज्जीवितादिह ॥
03-031-005a	धर्मार्थमेव ते राज्यं धर्मार्थं जीवितं च ते ।
03-031-005c	ब्राह्मणा गुरवश्चैव जानन्त्यपि च देवताः ॥
03-031-006a	भीमसेनार्जुनौ चैव माद्रेयौ च मया सह ।
03-031-006c	त्यजेस्त्वमिति मे बुद्धिर्न तु धर्मं परित्यजेः ॥
03-031-007a	राजानं धर्मगोप्तारं धर्मो रक्षति रक्षितः ।
03-031-007c	इति मे श्रुतमार्याणां त्वां तु मन्ये न रक्षति ॥
03-031-008a	अनन्या हि नरव्याघ्र नित्यदा धर्ममेव ते ।
03-031-008c	बुद्धिः सततमन्वेति छायेव पुरुषं निजा ॥
03-031-009a	नावमंस्था हि सदृशान्नावराञ्जश्रेयसः कुतः ।
03-031-009c	अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां न ते शृङ्गमवर्धत ॥
03-031-010a	स्वाहाकारैः स्वधाभिश्च पूजाभिरपि च द्विजान् ।
03-031-010c	दैवतानि पितृंश्चैव सततं पार्थ सेवसे ॥
03-031-011a	ब्राह्मणाः सर्वकामैस्ते सततं पार्थ तर्पिताः ।
03-031-011c	यतयो मोक्षिणश्चैव गृहस्थाश्चैव भारत ॥
03-031-012a	आरण्यकेभ्यो लौहानि भाजनानि प्रयच्छसि ।
03-031-012c	नादेयं ब्राह्मणेभ्यस्ते गृहे किञ्चन विद्यते ॥
03-031-013a	यदिदं वैश्वदेवान्ते सायंप्रातः प्रदीयते ।
03-031-013c	तद्वत्त्वातिथिभृत्येभ्यो राजञ्शेषेण जीवसि ॥
03-031-014a	इष्टयः पशुबन्धाश्च काम्यनैमित्तिकाश्च ये ।
03-031-014c	वर्तन्ते पाकयज्ञाश्च यज्ञकर्म च नित्यदा ॥
03-031-015a	अस्मिन्नपि महारण्ये विजने दस्युसेविते ।
03-031-015c	राष्ट्रादपेत्य वसतो धार्मस्ते नावसीदति ॥
03-031-016a	अश्वमेधो राजसूयः पुण्डरीकोऽथ गोसवः ।
03-031-016c	एतैरपि महायज्ञैरिष्टं ते भूरिदक्षिणैः ॥
03-031-017a	राजन्परीतया बुद्ध्या विषमेऽक्षपराजये ।
03-031-017c	राज्यं वसून्यायुधानि भ्रातृन्मां चासि निर्जितः ॥
03-031-018a	ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्य ह्रीमतः सत्यवादिनः ।

03-031-018c	कथमक्षव्यसनजा बुद्धिरापतिता तव ॥
03-031-019a	अतीव मोहमायाति मनश्च परिदूयते ।
03-031-019c	निशाम्य ते दुःखमिदमिमां चापदमीदृशीम् ॥
03-031-020a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
03-031-020c	ईश्वरस्य वशे लोकस्तिष्ठते नात्मनो यथा ॥
03-031-021a	धातैव खलु भूतानां सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
03-031-021c	दधाति सर्वमीशानः पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥
03-031-022a	यथा दारुमयी योषा नरवीर समाहिता ।
03-031-022c	ईरयत्यङ्गमङ्गानि तथा राजन्निमाः प्रजाः ॥
03-031-023a	आकाश इव भूतानि व्याप्य सर्वाणि भारत ।
03-031-023c	ईश्वरो विदधातीह कल्याणं यच्च पापकम् ॥
03-031-024a	शकुनिस्तन्तुबद्धो वा नियतोऽयमनीश्वरः ।
03-031-024c	ईश्वरस्य वशे तिष्ठन्नान्येषां नात्मनः प्रभुः ॥
03-031-025a	मणिः सूत्र इव प्रोतो नस्योत इव गोवृषः ।
03-031-025c	धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पणः ॥
03-031-026a	नात्माधीनो मनुष्योऽयं कालं भवति कंचन ।
03-031-026c	स्रोतसो मध्यमापन्नः कूलाद्वृक्ष इव च्युतः ॥
03-031-027a	अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ।
03-031-027c	ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं नरकमेव च ॥
03-031-028a	यथा वायोस्तृणाग्राणि वशं यान्ति बलीयसः ।
03-031-028c	धातुरेवं वशं यान्ति सर्वभूतानि भारत ॥
03-031-029a	आर्यकर्मणि युञ्जानः पापे वा पुनरीश्वरः ।
03-031-029c	व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते ॥
03-031-030a	हेतुमात्रमिदं धातुः शरीरं क्षेत्रसंज्ञितम् ।
03-031-030c	येन कारयते कर्म शुभाशुभफलं विभुः ॥
03-031-031a	पश्य मायाप्रभावोऽयमीश्वरेण यथा कृतः ।
03-031-031c	यो हन्ति भूतैर्भूतानि मोहयित्वात्ममायया ॥
03-031-032a	अन्यथा परिदृष्टानि मुनिभिर्वेददर्शिभिः ।
03-031-032c	अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वतः ॥
03-031-033a	अन्यथैव हि मन्यन्ते पुरुषास्तानि तानि च ।
03-031-033c	अन्यथैव प्रभुस्तानि करोति विकरोति च ॥

03-031-034a	यथा काष्ठेन वा काष्ठमश्मानं चाश्मना पुनः ।
03-031-034c	अयसा चाप्ययश्छिन्द्यान्निर्विचेष्टमचेतनम् ॥
03-031-035a	एवं स भगवान्देवः स्वयम्भूः प्रपितामहः ।
03-031-035c	हिनस्ति भूतैर्भूतानि छद्म कृत्वा युधिष्ठिर ॥
03-031-036a	संप्रयोज्य वियोज्यायं कामकारकरः प्रभुः ।
03-031-036c	क्रीडते भगवान्भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥
03-031-037a	न मातृपितृवद्राजन्धाता भूतेषु वर्तते ।
03-031-037c	रोषादिव प्रवृत्तोऽयं यथायमितरो जनः ॥
03-031-038a	आर्याञ्शीलवतो दृष्ट्वा ह्रीमतो वृत्तिकर्षितान् ।
03-031-038c	अनार्यान्सुखिनश्चैव विह्वलामीव चिन्तया ॥
03-031-039a	तवेमामापदं दृष्ट्वा समृद्धिं च सुयोधने ।
03-031-039c	धातारं गर्हये पार्थ विषमं योऽनुपश्यति ॥
03-031-040a	आर्यशास्त्रातिगे क्रूरे लुब्धे धर्मापचायिनि ।
03-031-040c	धार्तराष्ट्रे श्रियं दत्त्वा धाता किं फलमश्नुते ॥
03-031-041a	कर्म चेत्कृतमन्वेति कर्तारं नान्यमृच्छति ।
03-031-041c	कर्मणा तेन पापेन लिप्यते नूनमीश्वरः ॥
03-031-042a	अथ कर्म कृतं पापं न चेत्कर्तारमृच्छति ।
03-031-042c	कारणं बलमेवेह जनाञ्शोचामि दुर्बलान् ॥

03-032-001 युधिष्ठिर उवाच

03-032-001a	वल्गु चित्रपदं श्लक्ष्णं याज्ञसेनि त्वया वचः ।
03-032-001c	उक्तं तच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यं तु प्रभाषसे ॥
03-032-002a	नाहं धर्मफलान्वेषी राजपुत्रि चराम्युत ।
03-032-002c	ददामि देयमित्येव यजे यष्टव्यमित्युत ॥
03-032-003a	अस्तु वात्र फलं मा वा कर्तव्यं पुरुषेण यत् ।
03-032-003c	गृहानावसता कृष्णे यथाशक्ति करोमि तत् ॥
03-032-004a	धर्मं चरामि सुश्रोणि न धर्मफलकारणात् ।
03-032-004c	आगमाननतिक्रम्य सतां वृत्तमवेक्ष्य च ॥
03-032-004e	धर्म एव मनः कृष्णे स्वभावाच्चैव मे धृतम् ॥
03-032-005a	न धर्मफलमाप्नोति यो धर्मं दोग्धुमिच्छति ।
03-032-005c	यश्चैनं शङ्कते कृत्वा नास्तिक्यात्पापचेतनः ॥
03-032-006a	अतिवादान्मदाच्चैव मा धर्ममतिशङ्किथाः ।

03-032-006c	धर्मातिशङ्की पुरुषस्तिर्यग्गतिपरायणः ॥
03-032-007a	धर्मो यस्यातिशङ्क्यः स्यादार्षं वा दुर्बलात्मनः ।
03-032-007c	वेदाच्छूद्र इवापेयात्स लोकादजरामरात् ॥
03-032-008a	वेदाध्यायी धर्मपरः कुले जातो यशस्विनि ।
03-032-008c	स्थविरेषु स योक्तव्यो राजभिर्धर्मचारिभिः ॥
03-032-009a	पापीयान्हि स शूद्रेभ्यस्तस्करेभ्यो विशेषतः ।
03-032-009c	शास्त्रातिगो मन्दबुद्धिर्यो धर्ममतिशङ्कते ॥
03-032-010a	प्रत्यक्षं हि त्वया दृष्ट ऋषिर्गच्छन्महातपाः ।
03-032-010c	मार्कण्डेयोऽप्रमेयात्मा धर्मेण चिरजीविताम् ॥
03-032-011a	व्यासो वसिष्ठो मैत्रेयो नारदो लोमशः शुकः ।
03-032-011c	अन्ये च ऋषयः सिद्धा धर्मेणैव सुचेतसः ॥
03-032-012a	प्रत्यक्षं पश्यसि ह्येतान्दिव्ययोगसमन्वितान् ।
03-032-012c	शापानुग्रहणे शक्तान्देवैरपि गरीयसः ॥
03-032-013a	एते हि धर्ममेवादौ वर्णयन्ति सदा मम ।
03-032-013c	कर्तव्यममरप्रख्याः प्रत्यक्षागमबुद्ध्यः ॥
03-032-014a	अतो नार्हसि कल्याणि धातारं धर्ममेव च ।
03-032-014c	रजोमूढेन मनसा क्षेप्तुं शङ्कितुमेव च ॥
03-032-015a	धर्मातिशङ्की नान्यस्मिन्प्रमाणमधिगच्छति ।
03-032-015c	आत्मप्रमाण उन्नद्धः श्रेयसो ह्यवमन्यकः ॥
03-032-016a	इन्द्रियप्रीतिसंबद्धं यदिदं लोकसाक्षिकम् ।
03-032-016c	एतावान्मन्यते बालो मोहमन्यत्र गच्छति ॥
03-032-017a	प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति यो धर्ममतिशङ्कते ।
03-032-017c	ध्यायन्स कृपणः पापो न लोकान्प्रतिपद्यते ॥
03-032-018a	प्रमाणान्यतिवृत्तो हि वेदशास्त्रार्थनिन्दकः ।
03-032-018c	कामलोभानुगो मूढो नरकं प्रतिपद्यते ॥
03-032-019a	यस्तु नित्यं कृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते ।
03-032-019c	अशङ्कमानः कल्याणि सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते ॥
03-032-020a	आर्षं प्रमाणमुत्क्रम्य धर्मानपरिपालयन् ।
03-032-020c	सर्वशास्त्रातिगो मूढः शं जन्मसु न विन्दति ॥
03-032-021a	शिष्टैराचरितं धर्मं कृष्णे मा स्मातिशङ्किथाः ।
03-032-021c	पुराणमृषिभिः प्रोक्तं सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः ॥

03-032-022a	धर्म एव प्लवो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छताम् ।
03-032-022c	सैव नौः सागरस्येव वणिजः पारमृच्छतः ॥
03-032-023a	अफालो यदि धर्मः स्याच्चरितो धर्मचारिभिः ।
03-032-023c	अप्रतिष्ठे तमस्येतज्जगन्मज्जेदनिन्दिते ॥
03-032-024a	निर्वाणं नाधिगच्छेयुर्जीवेयुः पशुजीविकाम् ।
03-032-024c	विधातेनैव युज्येयुर्न चार्थं किञ्चिदाप्नुयुः ॥
03-032-025a	तपश्च ब्रह्मचर्यं च यज्ञः स्वाध्याय एव च ।
03-032-025c	दानमार्जवमेतानि यदि स्युरफलानि वै ॥
03-032-026a	नाचरिष्यन्परे धर्मं परे परतरे च ये ।
03-032-026c	विप्रलम्भोऽयमत्यन्तं यदि स्युरफलाः क्रियाः ॥
03-032-027a	ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वासुरराक्षसाः ।
03-032-027c	ईश्वराः कस्य हेतोस्ते चरेयुर्धर्ममादृताः ॥
03-032-028a	फलदं त्विह विज्ञाय धातारं श्रेयसि ध्रुवे ।
03-032-028c	धर्मं ते ह्याचरन्कृष्णे तद्धि धर्मसनातनम् ॥
03-032-029a	स चायं सफलो धर्मो न धर्मोऽफल उच्यते ।
03-032-029c	दृश्यन्तेऽपि हि विद्यानां फलानि तपसां तथा ॥
03-032-030a	त्वय्येतद्वै विजानीहि जन्म कृष्णे यथा श्रुतम् ।
03-032-030c	वेत्थ चापि यथा जातो धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ॥
03-032-031a	एतावदेव पर्याप्तमुपमानं शुचिस्मिते ।
03-032-031c	कर्मणां फलमस्तीति धीरोऽल्पेनापि तुष्यति ॥
03-032-032a	बहुनापि ह्यविद्वांसो नैव तुष्यन्त्यबुद्धयः ।
03-032-032c	तेषां न धर्मजं किञ्चित्प्रेत्य शर्मास्ति कर्म वा ॥
03-032-033a	कर्मणामुत पुण्यानां पापानां च फलोदयः ।
03-032-033c	प्रभवश्चाप्ययश्चैव देवगुह्यानि भामिनि ॥
03-032-034a	नैतानि वेद यः कश्चिन्मुह्यन्त्यत्र प्रजा इमाः ।
03-032-034c	रक्ष्याण्येतानि देवानां गूढमाया हि देवताः ॥
03-032-035a	कृशाङ्गाः सुव्रताश्चैव तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
03-032-035c	प्रसन्नैर्मानसैर्युक्ताः पश्यन्त्येतानि वै द्विजाः ॥
03-032-036a	न फलादर्शनाद्धर्मः शङ्कितव्यो न देवताः ।
03-032-036c	यष्टव्यं चाप्रमत्तेन दातव्यं चानसूयता ॥
03-032-037a	कर्मणां फलमस्तीति तथैतद्धर्म शाश्वतम् ।

03-032-037c ब्रह्मा प्रोवाच पुत्राणां यदृषिर्वेद कश्यपः ॥
03-032-038a तस्मात्ते संशयः कृष्णे नीहार इव नश्यतु ।
03-032-038c व्यवस्य सर्वमस्तीति नास्तिक्यं भावमुत्सृज ॥
03-032-039a ईश्वरं चापि भूतानां धातारं मा विचिक्षिपः ।
03-032-039c शिक्षस्वैनं नमस्वैनं मा ते भूद्विद्विरीदृशी ॥
03-032-040a यस्य प्रसादात्तद्भक्तो मर्त्यो गच्छत्यमर्त्यताम् ।
03-032-040c उत्तमं दैवतं कृष्णे मातिवोचः कथंचन ॥

03-033-001 द्रौपद्युवाच

03-033-001a नावमन्ये न गर्हे च धर्मं पार्थ कथंचन ।
03-033-001c ईश्वरं कुत एवाहमवमंस्ये प्रजापतिम् ॥
03-033-002a आर्ताहं प्रलपामीदमिति मां विद्धि भारत ।
03-033-002c भूयश्च विलपिष्यामि सुमनास्तन्निबोध मे ॥
03-033-003a कर्म खल्विह कर्तव्यं जातेनामित्रकर्शन ।
03-033-003c अकर्माणो हि जीवन्ति स्थावरा नेतरे जनाः ॥
03-033-004a आ मातृस्तनपानाच्च यावच्छय्योपसर्पणम् ।
03-033-004c जङ्गमाः कर्मणा वृत्तिमाप्नुवन्ति युधिष्ठिर ॥
03-033-005a जङ्गमेषु विशेषेण मनुष्या भरतर्षभ ।
03-033-005c इच्छन्ति कर्मणा वृत्तिमवाप्तुं प्रेत्य चेह च ॥
03-033-006a उत्थानमभिजानन्ति सर्वभूतानि भारत ।
03-033-006c प्रत्यक्षं फलमश्नन्ति कर्मणां लोकसाक्षिकम् ॥
03-033-007a पश्यामि स्वं समुत्थानमुपजीवन्ति जन्तवः ।
03-033-007c अपि धाता विधाता च यथायमुदके बकः ॥
03-033-008a स्वकर्म कुरु मा ग्लासीः कर्मणा भव दंशितः ।
03-033-008c कृत्यं हि योऽभिजानाति सहस्रे नास्ति सोऽस्ति वा ॥
03-033-009a तस्य चापि भवेत्कार्यं विवृद्धौ रक्षणे तथा ।
03-033-009c भक्ष्यमाणो ह्यनावापः क्षीयते हिमवानपि ॥
03-033-010a उत्सीदेरन्प्रजाः सर्वा न कुर्युः कर्म चेद्यदि ।
03-033-010c अपि चाप्यफलं कर्म पश्यामः कुर्वतो जनान् ॥
03-033-010e नान्यथा ह्यभिजानन्ति वृत्तिं लोके कथंचन ॥
03-033-011a यश्च दिष्टपरो लोके यश्चायं हठवादकः ।
03-033-011c उभावपसदावेतौ कर्मबुद्धिः प्रशस्यते ॥

03-033-012a	यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं स्वपेत् ।
03-033-012c	अवसीदेत्सुदुर्बुद्धिरामो घट इवाम्भसि ॥
03-033-013a	तथैव हठबुद्धिर्यः शक्तः कर्मण्यकर्मकृत् ।
03-033-013c	आसीत न चिरं जीवेदनाथ इव दुर्बलः ॥
03-033-014a	अकस्मादपि यः कश्चिदर्थं प्राप्नोति पूरुषः ।
03-033-014c	तं हठेनेति मन्यन्ते स हि यत्नो न कस्यचित् ॥
03-033-015a	यच्चापि किञ्चित्पुरुषो दिष्टं नाम लभत्युत ।
03-033-015c	दैवेन विधिना पार्थ तद्वैवमिति निश्चितम् ॥
03-033-016a	यत्स्वयं कर्मणा किञ्चित्फलमाप्नोति पूरुषः ।
03-033-016c	प्रत्यक्षं चक्षुषा दृष्टं तत्पौरुषमिति स्मृतम् ॥
03-033-017a	स्वभावतः प्रवृत्तोऽन्यः प्राप्नोत्यर्थानकारणात् ।
03-033-017c	तत्स्वभावात्मकं विद्धि फलं पुरुषसत्तम ॥
03-033-018a	एवं हठाच्च दैवाच्च स्वभावात्कर्मणस्तथा ।
03-033-018c	यानि प्राप्नोति पुरुषस्तत्फलं पूर्वकर्मणः ॥
03-033-019a	धातापि हि स्वकर्मेव तैस्तैर्हेतुभिरीश्वरः ।
03-033-019c	विदधाति विभज्येह फलं पूर्वकृतं नृणाम् ॥
03-033-020a	यद्ध्ययं पुरुषः किञ्चित्कुरुते वै शुभाशुभम् ।
03-033-020c	तद्धातृविहितं विद्धि पूर्वकर्मफलोदयम् ॥
03-033-021a	कारणं तस्य देहोऽयं धातुः कर्मणि कर्मणि ।
03-033-021c	स यथा प्रेरयत्येनं तथायं कुरुतेऽवशः ॥
03-033-022a	तेषु तेषु हि कृत्येषु विनियोक्ता महेश्वरः ।
03-033-022c	सर्वभूतानि कौन्तेय कारयत्यवशान्यपि ॥
03-033-023a	मनसार्थान्विनिश्चित्य पश्चात्प्राप्नोति कर्मणा ।
03-033-023c	बुद्धिपूर्वं स्वयं धीरः पुरुषस्तत्र कारणम् ॥
03-033-024a	संख्यातुं नैव शक्यानि कर्माणि पुरुषर्षभ ।
03-033-024c	अगारनगराणां हि सिद्धिः पुरुषहेतुकी ॥
03-033-025a	तिले तैलं गवि क्षीरं काष्ठे पावकमन्ततः ।
03-033-025c	धिया धीरो विजानीयादुपायं चास्य सिद्धये ॥
03-033-026a	ततः प्रवर्तते पश्चात्करणेष्वस्य सिद्धये ।
03-033-026c	तां सिद्धिमुपजीवन्ति कर्मणामिह जन्तवः ॥
03-033-027a	कुशलेन कृतं कर्म कर्त्रा साधु विनिश्चितम् ।

03-033-027c	इदं त्वकुशलेनेति विशेषादुपलभ्यते ॥
03-033-028a	इष्टापूर्तफलं न स्यान्न शिष्यो न गुरुर्भवेत् ।
03-033-028c	पुरुषः कर्मसाध्येषु स्याच्चेदयमकारणम् ॥
03-033-029a	कर्तृत्वादेव पुरुषः कर्मसिद्धौ प्रशस्यते ।
03-033-029c	असिद्धौ निन्द्यते चापि कर्मनाशः कथं त्विह ॥
03-033-030a	सर्वमेव हठेनैके दिष्टेनैके वदन्त्युत ।
03-033-030c	पुरुषप्रयत्नजं केचित्त्रैधमेतन्निरुच्यते ॥
03-033-031a	न चैवैतावता कार्यं मन्यन्त इति चापरे ।
03-033-031c	अस्ति सर्वमदृश्यं तु दिष्टं चैव तथा हठः ॥
03-033-031e	दृश्यते हि हठाच्चैव दिष्टाच्चार्थस्य संततिः ॥
03-033-032a	किञ्चिद्देवाद्धठात्किञ्चित्किञ्चिदेव स्वकर्मतः ।
03-033-032c	पुरुषः फलमाप्नोति चतुर्थं नात्र कारणम् ॥
03-033-032e	कुशलाः प्रतिजानन्ति ये तत्त्वविदुषो जनाः ॥
03-033-033a	तथैव धाता भूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः ।
03-033-033c	यदि न स्यान्न भूतानां कृपणो नाम कश्चन ॥
03-033-034a	यं यमर्थमभिप्रेप्सुः कुरुते कर्म पूरुषः ।
03-033-034c	तत्तत्सफलमेव स्याद्यदि न स्यात्पुराकृतम् ॥
03-033-035a	त्रिद्वारामर्थसिद्धिं तु नानुपश्यन्ति ये नराः ।
03-033-035c	तथैवानर्थसिद्धिं च यथा लोकास्तथैव ते ॥
03-033-036a	कर्तव्यं त्वेव कर्मेति मनोरेष विनिश्चयः ।
03-033-036c	एकान्तेन ह्यनीहोऽयं पराभवति पूरुषः ॥
03-033-037a	कुर्वतो हि भवत्येव प्रायेणेह युधिष्ठिर ।
03-033-037c	एकान्तफलसिद्धिं तु न विन्दत्यलसः क्वचित् ॥
03-033-038a	असंभवे त्वस्य हेतुः प्रायश्चित्तं तु लक्ष्यते ।
03-033-038c	कृते कर्मणि राजेन्द्र तथानृण्यमवाप्यते ॥
03-033-039a	अलक्ष्मीराविशत्येनं शयानमलसं नरम् ।
03-033-039c	निःसंशयं फलं लब्ध्वा दक्षो भूतिमुपाश्रुते ॥
03-033-040a	अनर्थं संशयावस्थं वृण्वते मुक्तसंशयाः ।
03-033-040c	धीरा नराः कर्मरता न तु निःसंशयं क्वचित् ॥
03-033-041a	एकान्तेन ह्यनर्थोऽयं वर्ततेऽस्मासु सांप्रतम् ।
03-033-041c	न तु निःसंशयं न स्यात्त्वयि कर्मण्यवस्थिते ॥

03-033-042a	अथ वा सिद्धिरेव स्यान्महिमा तु तथैव ते ।
03-033-042c	वृकोदरस्य बीभत्सोभ्रात्रोश्च यमयोरपि ॥
03-033-043a	अन्येषां कर्म सफलमस्माकमपि वा पुनः ।
03-033-043c	विप्रकर्षेण बुध्येत कृतकर्मा यथा फलम् ॥
03-033-044a	पृथिवीं लाङ्गलेनैव भित्त्वा बीजं वपत्युत ।
03-033-044c	आस्तेऽथ कर्षकस्तूष्णीं पर्जन्यस्तत्र कारणम् ॥
03-033-045a	वृष्टिश्चेन्नानुगृहीयादनेनास्तत्र कर्षकः ।
03-033-045c	यदन्यः पुरुषः कुर्यात्कृतं तत्सकलं मया ॥
03-033-046a	तच्चेदफलमस्माकं नापराधोऽस्ति नः क्वचित् ।
03-033-046c	इति धीरोऽन्ववेक्ष्यैव नात्मानं तत्र गर्हयेत् ॥
03-033-047a	कुर्वतो नार्थसिद्धिर्मे भवतीति ह भारत ।
03-033-047c	निर्वेदो नात्र गन्तव्यो द्वावेतौ ह्यस्य कर्मणः ॥
03-033-047e	सिद्धिर्वाप्यथ वासिद्धिरप्रवृत्तिरतोऽन्यथा ॥
03-033-048a	बहूनां समवाये हि भावानां कर्म सिध्यति ।
03-033-048c	गुणाभावे फलं न्यूनं भवत्यफलमेव वा ॥
03-033-048e	अनारम्भे तु न फलं न गुणो दृश्यतेऽच्युत ॥
03-033-049a	देशकालावुपायांश्च मङ्गलं स्वस्ति वृद्धये ।
03-033-049c	युनक्ति मेधया धीरो यथाशक्ति यथाबलम् ॥
03-033-050a	अप्रमत्तेन तत्कार्यमुपदेष्टा पराक्रमः ।
03-033-050c	भूयिष्ठं कर्मयोगेषु सर्व एव पराक्रमः ॥
03-033-051a	यं तु धीरोऽन्ववेक्षेत श्रेयांसं बहुभिर्गुणैः ।
03-033-051c	साम्नैवार्थं ततो लिप्सेत्कर्म चास्मै प्रयोजयेत् ॥
03-033-052a	व्यसनं वास्य काङ्क्षेत विनाशं वा युधिष्ठिर ।
03-033-052c	अपि सिन्धोर्गिरिर्वापि किं पुनर्मर्त्यधर्मिणः ॥
03-033-053a	उत्थानयुक्तः सततं परेषामन्तरैषणे ।
03-033-053c	आनृण्यमाप्नोति नरः परस्यात्मन एव च ॥
03-033-054a	न चैवात्मावमन्तव्यः पुरुषेण कदाचन ।
03-033-054c	न ह्यात्मपरिभूतस्य भूतिर्भवति भारत ॥
03-033-055a	एवं संस्थितिका सिद्धिरियं लोकस्य भारत ।
03-033-055c	चित्रा सिद्धिगतिः प्रोक्ता कालावस्थाविभागतः ॥
03-033-056a	ब्राह्मणं मे पिता पूर्वं वासयामास पण्डितम् ।

- 03-033-056c सोऽस्मा अर्थमिमं प्राह पित्रे मे भरतर्षभ ॥
- 03-033-057a नीतिं बृहस्पतिप्रोक्तां भ्रातृन्मेऽग्राहयत्पुरा ।
- 03-033-057c तेषां सांकथ्यमश्रौषमहमेतत्तदा गृहे ॥
- 03-033-058a स मां राजन्कर्मवतीमागतामाह सान्त्वयन् ।
- 03-033-058c शुश्रूषमाणामासीनां पितुरङ्के युधिष्ठिर ॥
- 03-034-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-034-001a याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
- 03-034-001c निःश्वसन्नुपसंगम्य क्रुद्धो राजानमब्रवीत् ॥
- 03-034-002a राज्यस्य पदवीं धर्म्यां व्रज सत्पुरुषोचिताम् ।
- 03-034-002c धर्मकामार्थहीनानां किं नो वस्तुं तपोवने ॥
- 03-034-003a नैव धर्मेण तद्राज्यं नार्जवेन न चौजसा ।
- 03-034-003c अक्षकूटमधिष्ठाय हतं दुर्योधनेन नः ॥
- 03-034-004a गोमायुनेव सिंहानां दुर्बलेन बलीयसाम् ।
- 03-034-004c आमिषं विघसाशेन तद्वद्राज्यं हि नो हतम् ॥
- 03-034-005a धर्मलेशप्रतिच्छन्नः प्रभवं धर्मकामयोः ।
- 03-034-005c अर्थमुत्सृज्य किं राजन्दुर्गेषु परितप्यसे ॥
- 03-034-006a भवतोऽनुविधानेन राज्यं नः पश्यतां हतम् ।
- 03-034-006c अहार्यमपि शक्रेण गुप्तं गाण्डीवधन्वना ॥
- 03-034-007a कुणीनामिव बिल्वानि पङ्गूनामिव धेनवः ।
- 03-034-007c हतमैश्वर्यमस्माकं जीवतां भवतः कृते ॥
- 03-034-008a भवतः प्रियमित्येवं महद्व्यसनमीदृशम् ।
- 03-034-008c धर्मकामे प्रतीतस्य प्रतिपन्नाः स्म भारत ॥
- 03-034-009a कर्शयामः स्वमित्राणि नन्दयामश्च शात्रवान् ।
- 03-034-009c आत्मानं भवतः शास्त्रे नियम्य भरतर्षभ ॥
- 03-034-010a यद्वयं न तदैवैतान्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि ।
- 03-034-010c भवतः शास्त्रमादाय तन्नस्तपति दुष्कृतम् ॥
- 03-034-011a अथैनामन्ववेक्षस्व मृगचर्यामिवात्मनः ।
- 03-034-011c अवीराचरितां राजन्न बलस्थैर्निषेविताम् ॥
- 03-034-012a यां न कृष्णो न बीभत्सुर्नाभिमन्युर्न सृञ्जयः ।
- 03-034-012c न चाहमभिनन्दामि न च माद्रीसुतावुभौ ॥
- 03-034-013a भवान्धर्मो धर्म इति सततं व्रतकर्षितः ।

03-034-013c	कच्चिद्राजन्न निर्वेदादापन्नः क्लीबजीविकाम् ॥
03-034-014a	दुर्मनुष्या हि निर्वेदमफलं सर्वघातिनम् ।
03-034-014c	अशक्ताः श्रियमाहर्तुमात्मनः कुर्वते प्रियम् ॥
03-034-015a	स भवान्दृष्टिमाञ्शक्तः पश्यन्नात्मनि पौरुषम् ।
03-034-015c	आनृशंस्यपरो राजन्नानर्थमवबुध्यसे ॥
03-034-016a	अस्मानमी धार्तराष्ट्राः क्षममाणानलं सतः ।
03-034-016c	अशक्तानेव मन्यन्ते तद्दुःखं नाहवे वधः ॥
03-034-017a	तत्र चेद्युध्यमानानामजिह्वमनिवर्तिनाम् ।
03-034-017c	सर्वशो हि वधः श्रेयान्प्रेत्य लोकाँल्लभेमहि ॥
03-034-018a	अथ वा वयमेवैतान्निहत्य भरतर्षभ ।
03-034-018c	आददीमहि गां सर्वां तथापि श्रेय एव नः ॥
03-034-019a	सर्वथा कार्यमेतन्नः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
03-034-019c	काङ्क्षतां विपुलां कीर्तिं वैरं प्रतिचिकीर्षताम् ॥
03-034-020a	आत्मार्थं युध्यमानानां विदिते कृत्यलक्षणे ।
03-034-020c	अन्यैरपहृते राज्ये प्रशंसैव न गर्हणा ॥
03-034-021a	कर्शनार्थो हि यो धर्मो मित्राणामात्मनस्तथा ।
03-034-021c	व्यसनं नाम तद्राजन्न स धर्मः कुधर्म तत् ॥
03-034-022a	सर्वथा धर्मनित्यं तु पुरुषं धर्मदुर्बलम् ।
03-034-022c	जहतस्तात धर्मार्थो प्रेतं दुःखसुखे यथा ॥
03-034-023a	यस्य धर्मो हि धर्मार्थं क्लेशभाङ्गं स पण्डितः ।
03-034-023c	न स धर्मस्य वेदार्थं सूर्यस्यान्धः प्रभामिव ॥
03-034-024a	यस्य चार्थार्थमेवार्थः स च नार्थस्य कोविदः ।
03-034-024c	रक्षते भृतकोऽरण्यं यथा स्यात्तादृगेव सः ॥
03-034-025a	अतिवेलं हि योऽर्थार्थी नेतरावनुतिष्ठति ।
03-034-025c	स वध्यः सर्वभूतानां ब्रह्महेव जुगुप्सितः ॥
03-034-026a	सततं यश्च कामार्थी नेतरावनुतिष्ठति ।
03-034-026c	मित्राणि तस्य नश्यन्ति धर्मार्थाभ्यां च हीयते ॥
03-034-027a	तस्य धर्मार्थहीनस्य कामान्ते निधनं ध्रुवम् ।
03-034-027c	कामतो रममाणस्य मीनस्येवाम्भसः क्षये ॥
03-034-028a	तस्माद्धर्मार्थयोर्नित्यं न प्रमाद्यन्ति पण्डिताः ।
03-034-028c	प्रकृतिः सा हि कामस्य पावकस्यारणिर्यथा ॥

03-034-029a	सर्वथा धर्ममूलोऽर्थो धर्मश्चार्थपरिग्रहः ।
03-034-029c	इतरेतरयोनी तौ विद्धि मेघोदधी यथा ॥
03-034-030a	द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगे या प्रीतिरुपजायते ।
03-034-030c	स कामश्चित्तसंकल्पः शरीरं नास्य विद्यते ॥
03-034-031a	अर्थार्थी पुरुषो राजन्बृहन्तं धर्ममृच्छति ।
03-034-031c	अर्थमृच्छति कामार्थी न कामादन्यमृच्छती ॥
03-034-032a	न हि कामेन कामोऽन्यः साध्यते फलमेव तत् ।
03-034-032c	उपयोगात्फलस्येव काष्ठाद्धस्मेव पण्डितः ॥
03-034-033a	इमाञ्चाकुनिकात्राजन्हन्ति वैतंसिको यथा ।
03-034-033c	एतद्रूपमधर्मस्य भूतेषु च विहिंसताम् ॥
03-034-034a	कामाल्लोभाच्च धर्मस्य प्रवृत्तिं यो न पश्यति ।
03-034-034c	स वध्यः सर्वभूतानां प्रेत्य चेह च दुर्मतिः ॥
03-034-035a	व्यक्तं ते विदितो राजन्नर्थो द्रव्यपरिग्रहः ।
03-034-035c	प्रकृतिं चापि वेत्थास्य विकृतिं चापि भूयसीम् ॥
03-034-036a	तस्य नाशं विनाशं वा जरया मरणेन वा ।
03-034-036c	अनर्थमिति मन्यन्ते सोऽयमस्मासु वर्तते ॥
03-034-037a	इन्द्रियाणां च पञ्चानां मनसो हृदयस्य च ।
03-034-037c	विषये वर्तमानानां या प्रीतिरुपजायते ॥
03-034-037e	स काम इति मे बुद्धिः कर्मणां फलमुत्तमम् ॥
03-034-038a	एवमेव पृथग्दृष्ट्वा धर्मार्थौ काममेव च ।
03-034-038c	न धर्मपर एव स्यान्न चार्थपरमो नरः ॥
03-034-038e	न कामपरमो वा स्यात्सर्वान्सेवेत सर्वदा ॥
03-034-039a	धर्मं पूर्वं धनं मध्ये जघन्ये काममाचरेत् ।
03-034-039c	अहन्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः ॥
03-034-040a	कामं पूर्वं धनं मध्ये जघन्ये धर्ममाचरेत् ।
03-034-040c	वयस्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः ॥
03-034-041a	धर्मं चार्थं च कामं च यथावद्वदतां वर ।
03-034-041c	विभज्य काले कालज्ञः सर्वान्सेवेत पण्डितः ॥
03-034-042a	मोक्षो वा परमं श्रेय एष राजन्सुखार्थिनाम् ।
03-034-042c	प्राप्तिर्वा बुद्धिमास्थाय सोपायं कुरुनन्दन ॥
03-034-043a	तद्वाशु क्रियतां राजन्प्राप्तिर्वाप्यधिगम्यताम् ।

03-034-043c	जीवितं ह्यातुरस्येव दुःखमन्तरवर्तिनः ॥
03-034-044a	विदितश्चैव ते धर्मः सततं चरितश्च ते ।
03-034-044c	जानते त्वयि शंसन्ति सुहृदः कर्मचोदनाम् ॥
03-034-045a	दानं यज्ञः सतां पूजा वेदधारणमार्जवम् ।
03-034-045c	एष धर्मः परो राजन्फलवान्प्रेत्य चेह च ॥
03-034-046a	एष नार्थविहीनेन शक्यो राजन्निषेवितुम् ।
03-034-046c	अखिलाः पुरुषव्याघ्र गुणाः स्युर्यद्यपीतरे ॥
03-034-047a	धर्ममूलं जगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते ।
03-034-047c	धर्मश्चार्थेन महता शक्यो राजन्निषेवितुम् ॥
03-034-048a	न चार्थो भैक्षचर्येण नापि क्लैब्येन कर्हिचित् ।
03-034-048c	वेत्तुं शक्यः सदा राजन्केवलं धर्मबुद्धिना ॥
03-034-049a	प्रतिषिद्धा हि ते याच्ञा यया सिध्यति वै द्विजः ।
03-034-049c	तेजसैवार्थलिप्सायां यतस्व पुरुषर्षभ ॥
03-034-050a	भैक्षचर्या न विहिता न च विट्शूद्रजीविका ।
03-034-050c	क्षत्रियस्य विशेषेण धर्मस्तु बलमौरसम् ॥
03-034-051a	उदारमेव विद्वांसो धर्मं प्राहुर्मनीषिणः ।
03-034-051c	उदारं प्रतिपद्यस्व नावरे स्थातुमर्हसि ॥
03-034-052a	अनुबुध्यस्व राजेन्द्र वेत्थ धर्मान्सनातनान् ।
03-034-052c	क्रूरकर्माभिजातोऽसि यस्मादुद्विजते जनः ॥
03-034-053a	प्रजापालनसंभूतं फलं तव न गर्हितम् ।
03-034-053c	एष ते विहितो राजन्धात्रा धर्मः सनातनः ॥
03-034-054a	तस्माद्विचलितः पार्थ लोके हास्यं गमिष्यसि ।
03-034-054c	स्वधर्माद्धि मनुष्याणां चलनं न प्रशस्यते ॥
03-034-055a	स क्षात्रं हृदयं कृत्वा त्यक्त्वेदं शिथिलं मनः ।
03-034-055c	वीर्यमास्थाय कौन्तेय धुरमुद्वह धुर्यवत् ॥
03-034-056a	न हि केवलधर्मात्मा पृथिवीं जातु कश्चन ।
03-034-056c	पार्थिवो व्यजयद्राजन्न भूतिं न पुनः श्रियम् ॥
03-034-057a	जिह्वां दत्त्वा बहूनां हि क्षुद्राणां लुब्धचेतसाम् ।
03-034-057c	निकृत्या लभते राज्यमाहारमिव शल्यकः ॥
03-034-058a	भ्रातरः पूर्वजाताश्च सुसमृद्धाश्च सर्वशः ।
03-034-058c	निकृत्या निर्जिता देवैरसुराः पाण्डवर्षभ ॥

03-034-059a	एवं बलवतः सर्वमिति बुद्ध्वा महीपते ।
03-034-059c	जहि शत्रून्महाबाहो परां निकृतिमास्थितः ॥
03-034-060a	न ह्यर्जुनसमः कश्चिद्युधि योद्धा धनुर्धरः ।
03-034-060c	भविता वा पुमान्कश्चिन्मत्समो वा गदाधरः ॥
03-034-061a	सत्त्वेन कुरुते युद्धं राजन्सुबलवानपि ।
03-034-061c	न प्रमाणेन नोत्साहात्सत्त्वस्थो भव पाण्डव ॥
03-034-062a	सत्त्वं हि मूलमर्थस्य वितथं यदतोऽन्यथा ।
03-034-062c	न तु प्रसक्तं भवति वृक्षच्छायेव हैमनी ॥
03-034-063a	अर्थत्यागो हि कार्यः स्यादर्थं श्रेयांसमिच्छता ।
03-034-063c	बीजौपम्येन कौन्तेय मा ते भूदत्र संशयः ॥
03-034-064a	अर्थेन तु समोऽनर्थो यत्र लभ्येत नोदयः ।
03-034-064c	न तत्र विपणः कार्यः खरकण्डूयितं हि तत् ॥
03-034-065a	एवमेव मनुष्येन्द्र धर्मं त्यक्त्वाल्पकं नरः ।
03-034-065c	बृहन्तं धर्ममाप्नोति स बुद्ध इति निश्चितः ॥
03-034-066a	अमित्रं मित्रसंपन्नं मित्रैर्भिन्दन्ति पण्डिताः ।
03-034-066c	भिन्नैर्मित्रैः परित्यक्तं दुर्बलं कुरुते वशे ॥
03-034-067a	सत्त्वेन कुरुते युद्धं राजन्सुबलवानपि ।
03-034-067c	नोद्यमेन न होत्राभिः सर्वाः स्वीकुरुते प्रजाः ॥
03-034-068a	सर्वथा संहतैरेव दुर्बलैर्बलवानपि ।
03-034-068c	अमित्रः शक्यते हन्तुं मधुहा भ्रमरैरिव ॥
03-034-069a	यथा राजन्प्रजाः सर्वाः सूर्यः पाति गभस्तिभिः ।
03-034-069c	अत्ति चैव तथैव त्वं सवितुः सदृशो भव ॥
03-034-070a	एतद्ध्यपि तपो राजन्पुराणमिति नः श्रुतम् ।
03-034-070c	विधिना पालनं भूमेर्यत्कृतं नः पितामहैः ॥
03-034-071a	अपेयात्किल भाः सूर्याल्लक्ष्मीश्चन्द्रमसस्तथा ।
03-034-071c	इति लोको व्यवसितो दृष्ट्वेमां भवतो व्यथाम् ॥
03-034-072a	भवतश्च प्रशंसाभिर्निन्दाभिरितरस्य च ।
03-034-072c	कथायुक्ताः परिषदः पृथग्राजन्समागताः ॥
03-034-073a	इदमभ्यधिकं राजन्ब्राह्मणा गुरवश्च ते ।
03-034-073c	समेताः कथयन्तीह मुदिताः सत्यसंधताम् ॥
03-034-074a	यन्न मोहान्न कार्पण्यान्न लोभान्न भयादपि ।

03-034-074c	अनृतं किञ्चिदुक्तं ते न कामान्नार्थकारणात् ॥
03-034-075a	यदेनः कुरुते किञ्चिद्राजा भूमिमवाप्नुवन् ।
03-034-075c	सर्वं तन्नुदते पश्चाद्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ॥
03-034-076a	ब्राह्मणेभ्यो ददद्ग्रामान्नाश्च राजन्सहस्रशः ।
03-034-076c	मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तमोभ्य इव चन्द्रमाः ॥
03-034-077a	पौरजानपदाः सर्वे प्रायशः कुरुनन्दन ।
03-034-077c	सवृद्धबालाः सहिताः शंसन्ति त्वां युधिष्ठिर ॥
03-034-078a	श्वदृतौ क्षीरमासक्तं ब्रह्म वा वृषले यथा ।
03-034-078c	सत्यं स्तेने बलं नार्यां राज्यं दुर्योधने तथा ॥
03-034-079a	इति निर्वचनं लोके चिरं चरति भारत ।
03-034-079c	अपि चैतत्त्रियो बालाः स्वाध्यायमिव कुर्वते ॥
03-034-080a	स भवान्नथमास्थाय सर्वोपकरणान्वितम् ।
03-034-080c	त्वरमाणोऽभिनिर्यातु चिरमर्थोपपादकम् ॥
03-034-081a	वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठानद्यैव गजसाह्वयम् ।
03-034-081c	अस्त्रविद्धिः परिवृतो भ्रातृभिर्दृढधन्विभिः ॥
03-034-081e	आशीविषसमैर्वैर्मरुद्भिरिव वृत्रहा ॥
03-034-082a	अमित्रांस्तेजसा मृद्रन्नसुरेभ्य इवारिहा ।
03-034-082c	श्रियमादत्स्व कौन्तेय धार्तराष्ट्रान्महाबल ॥
03-034-083a	न हि गाण्डीवमुक्तानां शराणां गार्ध्रवाससाम् ।
03-034-083c	स्पर्शमाशीविषाभानां मर्त्यः कश्चन संसहेत् ॥
03-034-084a	न स वीरो न मातङ्गो न सदश्वोऽस्ति भारत ।
03-034-084c	यः सहेत गदावेगं मम क्रुद्धस्य संयुगे ॥
03-034-085a	सृञ्जयैः सह कैकेयैर्वृष्णीनामृषभेण च ।
03-034-085c	कथं स्विद्युधि कौन्तेय राज्यं न प्राप्नुयामहे ॥

03-035-001

युधिष्ठिर उवाच

03-035-001a	असंशयं भारत सत्यमेत;द्यन्मा तुदन्वाक्यशल्यैः क्षिणोषि ।
03-035-001c	न त्वा विगर्हे प्रतिकूलमेत;न्ममानयाद्धि व्यसनं व आगात् ॥
03-035-002a	अहं ह्यक्षानन्वपद्यं जिहीर्ष;त्राज्यं सराष्ट्रं धृतराष्ट्रस्य पुत्रात् ।
03-035-002c	तन्मा शठः कितवः प्रत्यदेवी;त्सुयोधनार्थं सुबलस्य पुत्रः ॥
03-035-003a	महामायः शकुनिः पार्वतीयः; सदा सभायां प्रवपन्नक्षपूगान् ।
03-035-003c	अमायिनं मायया प्रत्यदेवी;त्ततोऽपश्यं वृजिनं भीमसेन ॥

03-035-004a	अक्षान्हि दृष्ट्वा शकुनेर्यथाव; त्कामानुलोमानयुजो युजश्च ।
03-035-004c	शक्यं नियन्तुमभविष्यदात्मा; मन्युस्तु हन्ति पुरुषस्य धैर्यम् ॥
03-035-005a	यन्तुं नात्मा शक्यते पौरुषेण; मानेन वीर्येण च तात नद्धः ।
03-035-005c	न ते वाचं भीमसेनाभ्यसूये; मन्ये तथा तद्भवितव्यमासीत् ॥
03-035-006a	स नो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो; न्यपातयद्व्यसने राज्यमिच्छन् ।
03-035-006c	दास्यं च नोऽगमयद्भीमसेन; यत्राभवच्छरणं द्रौपदी नः ॥
03-035-007a	त्वं चापि तद्वेत्थ धनंजयश्च; पुनर्द्यूतायागतानां सभां नः ।
03-035-007c	यन्माब्रवीद्भूतराष्ट्रस्य पुत्र; एकग्लहार्थं भरतानां समक्षम् ॥
03-035-008a	वने समा द्वादश राजपुत्र; यथाकामं विदितमजातशत्रो ।
03-035-008c	अथापरं चाविदितं चरेथाः; सर्वैः सह भ्रातृभिश्छद्मगूढः ॥
03-035-009a	त्वां चेच्छ्रुत्वा तात तथा चरन्त; मवभोत्स्यन्ते भारतानां चराः स्म ।
03-035-009c	अन्यांश्चरेथास्तावतोऽब्दांस्ततस्त्वं; निश्चित्य तत्प्रतिजानीहि पार्थ ॥
03-035-010a	चरैश्चेन्नोऽविदितः कालमेतं; युक्तो राजन्मोहयित्वा मदीयान् ।
03-035-010c	ब्रवीमि सत्यं कुरुसंसदीह; तवैव ता भारत पञ्च नद्यः ॥
03-035-011a	वयं चैवं भ्रातरः सर्व एव; त्वया जिताः कालमपास्य भोगान् ।
03-035-011c	वसेम इत्याह पुरा स राजा; मध्ये कुरूणां स मयोक्तस्तथेति ॥
03-035-012a	तत्र द्यूतमभवन्नो जघन्यं; तस्मिञ्जिताः प्रव्रजिताश्च सर्वे ।
03-035-012c	इत्थं च देशाननुसंचरामो; वनानि कृच्छ्राणि च कृच्छ्ररूपाः ॥
03-035-013a	सुयोधनश्चापि न शान्तिमिच्छ; न्भूयः स मन्योर्वशमन्वगच्छत् ।
03-035-013c	उद्योजयामास कुरूश्च सर्वा; न्ये चास्य केचिद्वशमन्वगच्छन् ॥
03-035-014a	तं संधिमास्थाय सतां सकाशे; को नाम जह्यादिह राज्यहेतोः ।
03-035-014c	आर्यस्य मन्ये मरणाद्वीर्यो; यद्धर्ममुत्क्रम्य महीं प्रशिष्यात् ॥
03-035-015a	तदैव चेद्वीरकर्माकरिष्यो; यदा द्यूते परिघं पर्यमृक्षः ।
03-035-015c	बाहू दिधक्षन्वारितः फल्गुनेन; किं दुष्कृतं भीम तदाभविष्यत् ॥
03-035-016a	प्रागेव चैवं समयक्रियायाः; किं नाब्रवीः पौरुषमाविदानः ।
03-035-016c	प्राप्तं तु कालं त्वभिपद्य पश्चा; त्किं मामिदानीमतिवेलमात्थ ॥
03-035-017a	भूयोऽपि दुःखं मम भीमसेन; दूये विषस्येव रसं विदित्वा ।
03-035-017c	यद्याज्ञसेनीं परिकृष्यमाणां; संदृश्य तत्क्षान्तमिति स्म भीम ॥
03-035-018a	न त्वद्य शक्यं भरतप्रवीर; कृत्वा यदुक्तं कुरुवीरमध्ये ।
03-035-018c	कालं प्रतीक्षस्व सुखोदयस्य; पत्तिं फलानामिव बीजवापः ॥
03-035-019a	यदा हि पूर्वं निकृतो निकृत्या; वैरं सपुष्पं सफलं विदित्वा ।

- 03-035-019c महागुणं हरति हि पौरुषेण; तदा वीरो जीवति जीवलोके ॥
 03-035-020a श्रियं च लोके लभते समग्रां; मन्ये चास्मै शत्रवः संनमन्ते ।
 03-035-020c मित्राणि चैनमतिरागाद्भजन्ते; देवा इवेन्द्रमनुजीवन्ति चैनम् ॥
 03-035-021a मम प्रतिज्ञां च निबोध सत्यां; वृणे धर्मममृताज्जीविताच्च ।
 03-035-021c राज्यं च पुत्राश्च यशो धनं च; सर्वं न सत्यस्य कलामुपैति ॥

03-036-001 भीमसेन उवाच

- 03-036-001a संधिं कृतवैव कालेन अन्तकेन पतत्रिणा ।
 03-036-001c अनन्तेनाप्रमेयेन स्रोतसा सर्वहारिणा ॥
 03-036-002a प्रत्यक्षं मन्यसे कालं मर्त्यः सन्कालबन्धनः ।
 03-036-002c फेनधर्मा महाराज फलधर्मा तथैव च ॥
 03-036-003a निमेषादपि कौन्तेय यस्यायुरपचीयते ।
 03-036-003c सूच्येवाञ्जनचूर्णस्य किमिति प्रतिपालयेत् ॥
 03-036-004a यो नूनममितायुः स्यादथ वापि प्रमाणवित् ।
 03-036-004c स कालं वै प्रतीक्षेत सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥
 03-036-005a प्रतीक्षमाणान्कालो नः समा राजंस्त्रयोदश ।
 03-036-005c आयुषोऽपचयं कृत्वा मरणायोपनेष्यति ॥
 03-036-006a शरीरिणां हि मरणं शरीरे नित्यमाश्रितम् ।
 03-036-006c प्रागेव मरणात्तस्माद्राज्यायैव घटामहे ॥
 03-036-007a यो न याति प्रसंख्यानमस्पृष्टो भूमिवर्धनः ।
 03-036-007c अयातयित्वा वैराणि सोऽवसीदति गौरिव ॥
 03-036-008a यो न यातयते वैरमल्पसत्त्वोद्यमः पुमान् ।
 03-036-008c अफलं तस्य जन्माहं मन्ये दुर्जातजायिनः ॥
 03-036-009a हैरण्यौ भवतो बाहू श्रुतिर्भवति पार्थिव ।
 03-036-009c हत्वा द्विषन्तं संग्रामे भुक्त्वा बाह्वर्जितं वसु ॥
 03-036-010a हत्वा चेत्पुरुषो राजन्निकर्तारमरिंदम ।
 03-036-010c अह्नाय नरकं गच्छेत्स्वर्गेणास्य स संमितः ॥
 03-036-011a अमर्षजो हि संतापः पावकाद्दीप्तिमत्तरः ।
 03-036-011c येनाहमभिसंतप्तो न नक्तं न दिवा शये ॥
 03-036-012a अयं च पार्थो बीभत्सुर्वरिष्ठो ज्याविकर्षणे ।
 03-036-012c आस्ते परमसंतप्तो नूनं सिंह इवाशये ॥
 03-036-013a योऽयमेकोऽभिमनुते सर्वाल्लोके धनुर्भृतः ।

03-036-013c	सोऽयमात्मजमूष्माणं महाहस्तीव यच्छति ॥
03-036-014a	नकुलः सहदेवश्च वृद्धा माता च वीरसूः ।
03-036-014c	तवैव प्रियमिच्छन्त आसते जडमूकवत् ॥
03-036-015a	सर्वे ते प्रियमिच्छन्ति बान्धवाः सह सृज्जयैः ।
03-036-015c	अहमेकोऽभिसंतप्तो माता च प्रतिविन्ध्यतः ॥
03-036-016a	प्रियमेव तु सर्वेषां यद्ब्रवीम्युत किञ्चन ।
03-036-016c	सर्वे ही व्यसनं प्राप्ताः सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ॥
03-036-017a	नेतः पापीयसी काचिदापद्राजन्भविष्यति ।
03-036-017c	यन्नो नीचैरल्पबलैः राज्यमाच्छिद्य भुज्यते ॥
03-036-018a	शीलदोषाद्धृणाविष्ट आनृशंस्यात्परंतप ।
03-036-018c	क्लेशांस्तितिक्षसे राजन्नान्यः कश्चित्प्रशंसति ॥
03-036-019a	घृणी ब्राह्मणरूपोऽसि कथं क्षत्रे अजायथाः ।
03-036-019c	अस्यां हि योनौ जायन्ते प्रायशः क्रूरबुद्धयः ॥
03-036-020a	अश्रौषीस्त्वं राजधर्मान्यथा वै मनुरब्रवीत् ।
03-036-020c	क्रूरान्निकृतिसंयुक्तान्विहितानशमात्मकान् ॥
03-036-021a	कर्तव्ये पुरुषव्याघ्र किमास्से पीठसर्पवत् ।
03-036-021c	बुद्ध्या वीर्येण संयुक्तः श्रुतेनाभिजनेन च ॥
03-036-022a	तृणानां मुष्टिनैकेन हिमवन्तं तु पर्वतम् ।
03-036-022c	छन्नमिच्छसि कौन्तेय योऽस्मान्संवर्तुमिच्छसि ॥
03-036-023a	अज्ञातचर्या गूढेन पृथिव्यां विश्रुतेन च ।
03-036-023c	दिवीव पार्थ सूर्येण न शक्या चरितुं त्वया ॥
03-036-024a	बृहच्छाल इवानूपे शाखापुष्पपलाशवान् ।
03-036-024c	हस्ती श्वेत इवाज्ञातः कथं जिष्णुश्चरिष्यति ॥
03-036-025a	इमौ च सिंहसंकाशौ भ्रातरौ सहितौ शिशू ।
03-036-025c	नकुलः सहदेवश्च कथं पार्थ चरिष्यतः ॥
03-036-026a	पुण्यकीर्ती राजपुत्री द्रौपदी वीरसूरियम् ।
03-036-026c	विश्रुता कथमज्ञाता कृष्णा पार्थ चरिष्यति ॥
03-036-027a	मां चापि राजञ्जानन्ति आकुमारमिमाः प्रजाः ।
03-036-027c	अज्ञातचर्यां पश्यामि मेरोरिव निगूहनम् ॥
03-036-028a	तथैव बहवोऽस्माभी राष्ट्रेभ्यो विप्रवासिताः ।
03-036-028c	राजानो राजपुत्राश्च धृतराष्ट्रमनुव्रताः ॥

03-036-029a	न हि तेऽप्युपशाम्यन्ति निकृतानां निराकृताः ।
03-036-029c	अवश्यं तैर्निकर्तव्यमस्माकं तत्प्रियैषिभिः ॥
03-036-030a	तेऽप्यस्मासु प्रयुञ्जीरन्प्रच्छन्नान्सुबहूञ्जनान् ।
03-036-030c	आचक्षीरंश्च नो ज्ञात्वा तन्नः स्यात्सुमहद्भयम् ॥
03-036-031a	अस्माभिरुषिताः सम्यग्वने मासास्त्रयोदश ।
03-036-031c	परिमाणेन तान्पश्य तावतः परिवत्सरान् ॥
03-036-032a	अस्ति मासः प्रतिनिधिर्यथा प्राहुर्मनीषिणः ।
03-036-032c	पूतिकानिव सोमस्य तथेदं क्रियतामिति ॥
03-036-033a	अथ वानडुहे राजन्साधवे साधुवाहिने ।
03-036-033c	सौहित्यदानादेकस्मादेनसः प्रतिमुच्यते ॥
03-036-034a	तस्माच्छत्रुवधे राजन्क्रियतां निश्चयस्त्वया ।
03-036-034c	क्षत्रियस्य तु सर्वस्य नान्यो धर्मोऽस्ति संयुगात् ॥

03-037-001 वैशंपायन उवाच

03-037-001a	भीमसेनवचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-037-001c	निःश्वस्य पुरुषव्याघ्रः संप्रदध्यौ परंतपः ॥
03-037-002a	स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिश्चित्येतिकृत्यताम् ।
03-037-002c	भीमसेनमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥
03-037-003a	एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
03-037-003c	इदमन्यत्समाधत्स्व वाक्यं मे वाक्यकोविद ॥
03-037-004a	महापापानि कर्माणि यानि केवलसाहसात् ।
03-037-004c	आरभ्यन्ते भीमसेन व्यथन्ते तानि भारत ॥
03-037-005a	सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृते सुविचारिते ।
03-037-005c	सिध्यन्त्यर्था महाबाहो दैवं चात्र प्रदक्षिणम् ॥
03-037-006a	त्वं तु केवलचापल्याद्वलदर्पोच्छ्रितः स्वयम् ।
03-037-006c	आरब्धव्यमिदं कर्म मन्यसे शृणु तत्र मे ॥
03-037-007a	भूरिश्रवाः शलश्चैव जलसंधश्च वीर्यवान् ।
03-037-007c	भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ॥
03-037-008a	धार्तराष्ट्रा दुराधर्षा दुर्योधनपुरोगमाः ।
03-037-008c	सर्व एव कृतास्त्राश्च सततं चाततायिनः ॥
03-037-009a	राजानः पार्थिवाश्चैव येऽस्माभिरुपतापिताः ।
03-037-009c	संश्रिताः कौरवं पक्षं जातस्नेहाश्च सांप्रतम् ॥

03-037-010a	दुर्योधनहिते युक्ता न तथास्मासु भारत ।
03-037-010c	पूर्णकोशा बलोपेताः प्रयतिष्यन्ति रक्षणे ॥
03-037-011a	सर्वे कौरवसैन्यस्य सपुत्रामात्यसैनिकाः ।
03-037-011c	संविभक्ता हि मात्राभिर्भोगैरपि च सर्वशः ॥
03-037-012a	दुर्योधनेन ते वीरा मानिताश्च विशेषतः ।
03-037-012c	प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति संग्रामे इति मे निश्चिता मतिः ॥
03-037-013a	समा यद्यपि भीष्मस्य वृत्तिरस्मासु तेषु च ।
03-037-013c	द्रोणस्य च महाबाहो कृपस्य च महात्मनः ॥
03-037-014a	अवश्यं राजपिण्डस्तैर्निर्वेश्य इति मे मतिः ।
03-037-014c	तस्मात्त्यक्ष्यन्ति संग्रामे प्राणानपि सुदुस्त्यजान् ॥
03-037-015a	सर्वे दिव्यास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ।
03-037-015c	अजेयाश्चेति मे बुद्धिरपि देवैः सवासवैः ॥
03-037-016a	अमर्षी नित्यसंहृष्टस्तत्र कर्णो महारथः ।
03-037-016c	सर्वास्त्रविदनाधृष्य अभेद्यकवचावृतः ॥
03-037-017a	अनिर्जित्य रणे सर्वानेतान्पुरुषसत्तमान् ।
03-037-017c	अशक्यो ह्यसहायेन हन्तुं दुर्योधनस्त्वया ॥
03-037-018a	न निद्रामधिगच्छामि चिन्तयानो वृकोदर ।
03-037-018c	अति सर्वान्धनुर्ग्राहान्सूतपुत्रस्य लाघवम् ॥
03-037-019a	एतद्वचनमाज्ञाय भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
03-037-019c	बभूव विमनास्त्रस्तो न चैवोवाच किञ्चन ॥
03-037-020a	तयोः संवदतोरेवं तदा पाण्डवयोर्द्वयोः ।
03-037-020c	आजगाम महायोगी व्यासः सत्यवतीसुतः ॥
03-037-021a	सोऽभिगम्य यथान्यायं पाण्डवैः प्रतिपूजितः ।
03-037-021c	युधिष्ठिरमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥
03-037-022a	युधिष्ठिर महाबाहो वेद्मि ते हृदि मानसम् ।
03-037-022c	मनीषया ततः क्षिप्रमागतोऽस्मि नरर्षभ ॥
03-037-023a	भीष्माद्द्रोणात्कृपात्कर्णाद्द्रोणपुत्राच्च भारत ।
03-037-023c	यत्ते भयममित्रघ्न हृदि संपरिवर्तते ॥
03-037-024a	तत्तेऽहं नाशयिष्यामि विधिदृष्टेन हेतुना ।
03-037-024c	तच्छ्रुत्वा धृतिमास्थाय कर्मणा प्रतिपादय ॥
03-037-025a	तत एकान्तमुन्नीय पाराशर्यो युधिष्ठिरम् ।

03-037-025c	अब्रवीदुपपन्नार्थमिदं वाक्यविशारदः ॥
03-037-026a	श्रेयसस्ते परः कालः प्राप्तो भरतसत्तम ।
03-037-026c	येनाभिभविता शत्रून्त्रणे पार्थो धनंजयः ॥
03-037-027a	गृहाणेमां मया प्रोक्तां सिद्धिं मूर्तिमतीमिव ।
03-037-027c	विद्यां प्रतिस्मृतिं नाम प्रपन्नाय ब्रवीमि ते ॥
03-037-027e	यामवाप्य महाबाहुरर्जुनः साधयिष्यति ॥
03-037-028a	अस्त्रहेतोर्महेन्द्रं च रुद्रं चैवाभिगच्छतु ।
03-037-028c	वरुणं च धनेशं च धर्मराजं च पाण्डव ॥
03-037-028e	शक्तो ह्येष सुरान्द्रष्टुं तपसा विक्रमेण च ॥
03-037-029a	ऋषिरेष महातेजा नारायणसहायवान् ।
03-037-029c	पुराणः शाश्वतो देवो विष्णोरंशः सनातनः ॥
03-037-030a	अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च लोकपालेभ्य एव च ।
03-037-030c	समादाय महाबाहुर्महत्कर्म करिष्यति ॥
03-037-031a	वनादस्माच्च कौन्तेय वनमन्यद्विचिन्त्यताम् ।
03-037-031c	निवासार्थाय यद्युक्तं भवेद्भूः पृथिवीपते ॥
03-037-032a	एकत्र चिरवासो हि न प्रीतिजननो भवेत् ।
03-037-032c	तापसानां च शान्तानां भवेदुद्वेगकारकः ॥
03-037-033a	मृगाणामुपयोगश्च वीरुदोषधिसंक्षयः ।
03-037-033c	बिभर्षि हि बहून्विप्रान्वेदवेदाङ्गपारगान् ॥
03-037-034a	एवमुक्त्वा प्रपन्नाय शुचये भगवान्प्रभुः ।
03-037-034c	प्रोवाच योगतत्त्वज्ञो योगविद्यामनुत्तमाम् ॥
03-037-035a	धर्मराज्ञे तदा धीमान्व्यासः सत्यवतीसुतः ।
03-037-035c	अनुज्ञाय च कौन्तेयं तत्रैवान्तरधीयत ॥
03-037-036a	युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा तद्ब्रह्म मनसा यतः ।
03-037-036c	धारयामास मेधावी काले काले समभ्यसन् ॥
03-037-037a	स व्यासवाक्यमुदितो वनाद्द्वैतवनात्ततः ।
03-037-037c	ययौ सरस्वतीतीरे काम्यकं नाम काननम् ॥
03-037-038a	तमन्वयुर्महाराज शिक्षाक्षरविदस्तथा ।
03-037-038c	ब्राह्मणास्तपसा युक्ता देवेन्द्रमृषयो यथा ॥
03-037-039a	ततः काम्यकमासाद्य पुनस्ते भरतर्षभाः ।
03-037-039c	न्यविशन्त महात्मानः सामात्याः सपदानुगाः ॥

03-037-040a	तत्र ते न्यवसत्राजन्कंचित्कालं मनस्विनः ।
03-037-040c	धनुर्वेदपरा वीराः शृण्वाना वेदमुत्तमम् ॥
03-037-041a	चरन्तो मृगयां नित्यं शुद्धैर्बाणैर्मृगार्थिनः ।
03-037-041c	पितृदैवतविप्रेभ्यो निर्वपन्तो यथाविधि ॥
03-038-001	वैशंपायन उवाच
03-038-001a	कस्यचित्त्वथ कालस्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
03-038-001c	संस्मृत्य मुनिसंदेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥
03-038-002a	विविक्ते विदितप्रज्ञमर्जुनं भरतर्षभम् ।
03-038-002c	सान्त्वपूर्वं स्मितं कृत्वा पाणिना परिसंस्पृशन् ॥
03-038-003a	स मुहूर्तमिव ध्यात्वा वनवासमरिंदमः ।
03-038-003c	धनंजयं धर्मराजो रहसीदमुवाच ह ॥
03-038-004a	भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे द्रोणपुत्रे च भारत ।
03-038-004c	धनुर्वेदश्चतुष्पाद एतेष्वद्य प्रतिष्ठितः ॥
03-038-005a	ब्राह्मं दैवमासुरं च सप्रयोगचिकित्सितम् ।
03-038-005c	सर्वास्त्राणां प्रयोगं च तेऽभिजानन्ति कृत्स्नशः ॥
03-038-006a	ते सर्वे धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण परिसान्त्विताः ।
03-038-006c	संविभक्ताश्च तुष्टाश्च गुरुवत्तेषु वर्तते ॥
03-038-007a	सर्वयोधेषु चैवास्य सदा वृत्तिरनुत्तमा ।
03-038-007c	शक्तिं न हापयिष्यन्ति ते काले प्रतिपूजिताः ॥
03-038-008a	अद्य चेयं मही कृत्स्ना दुर्योधनवशानुगा ।
03-038-008c	त्वयि व्यपाश्रयोऽस्माकं त्वयि भारः समाहितः ॥
03-038-008e	तत्र कृत्यं प्रपश्यामि प्राप्तकालमरिंदम ॥
03-038-009a	कृष्णद्वैपायनात्तात गृहीतोपनिषन्मया ।
03-038-009c	तया प्रयुक्तया सम्यग्जगत्सर्वं प्रकाशते ॥
03-038-009e	तेन त्वं ब्रह्मणा तात संयुक्तः सुसमाहितः ॥
03-038-010a	देवतानां यथाकालं प्रसादं प्रतिपालय ।
03-038-010c	तपसा योजयात्मानमुग्रेण भरतर्षभ ॥
03-038-011a	धनुष्मान्कवची खड्गी मुनिः सारसमन्वितः ।
03-038-011c	न कस्यचिद्ददन्मार्गं गच्छ तातोत्तरां दिशम् ॥
03-038-011e	इन्द्रे ह्यस्त्राणि दिव्यानि समस्तानि धनंजय ॥
03-038-012a	वृत्राद्भीतैस्तदा देवैर्बलमिन्द्रे समर्पितम् ।

03-038-012c	तान्येकस्थानि सर्वाणि ततस्त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥
03-038-013a	शक्रमेव प्रपद्यस्व स तेऽस्त्राणि प्रदास्यति ।
03-038-013c	दीक्षितोऽद्यैव गच्छ त्वं द्रष्टुं देवं पुरंदरम् ॥
03-038-014a	एवमुक्त्वा धर्मराजस्तमध्यापयत प्रभुः ।
03-038-014c	दीक्षितं विधिना तेन यतवाक्कायमानसम् ॥
03-038-014e	अनुजज्ञे ततो वीरं भ्राता भ्रातरमग्रजः ॥
03-038-015a	निदेशाद्धर्मराजस्य द्रष्टुं देवं पुरंदरम् ।
03-038-015c	धनुर्गाण्डीवमादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी ॥
03-038-016a	कवची सतलत्राणो बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
03-038-016c	हुत्वाग्निं ब्राह्मणान्निष्कैः स्वस्ति वाच्य महाभुजः ॥
03-038-017a	प्रातिष्ठत महाबाहुः प्रगृहीतशरासनः ।
03-038-017c	वधाय धार्तराष्ट्राणां निःश्वस्योर्ध्वमुदीक्ष्य च ॥
03-038-018a	तं दृष्ट्वा तत्र कौन्तेयं प्रगृहीतशरासनम् ।
03-038-018c	अब्रुवन्ब्राह्मणाः सिद्धा भूतान्यन्तर्हितानि च ॥
03-038-018e	क्षिप्रं प्राप्नुहि कौन्तेय मनसा यद्यदिच्छसि ॥
03-038-019a	तं सिंहमिव गच्छन्तं शालस्कन्धोरुमर्जुनम् ।
03-038-019c	मनांस्यादाय सर्वेषां कृष्णा वचनमब्रवीत् ॥
03-038-020a	यत्ते कुन्ती महाबाहो जातस्यैच्छद्धनंजय ।
03-038-020c	तत्तेऽस्तु सर्वं कौन्तेय यथा च स्वयमिच्छसि ॥
03-038-021a	मास्माकं क्षत्रियकुले जन्म कश्चिदवाप्नुयात् ।
03-038-021c	ब्राह्मणेभ्यो नमो नित्यं येषां युद्धे न जीविका ॥
03-038-022a	नूनं ते भ्रातरः सर्वे त्वत्कथाभिः प्रजागरे ।
03-038-022c	रंस्यन्ते वीरकर्माणि कीर्तयन्तः पुनः पुनः ॥
03-038-023a	नैव नः पार्थ भोगेषु न धने नोत जीविते ।
03-038-023c	तुष्टिर्बुद्धिर्भवित्री वा त्वयि दीर्घप्रवासिनि ॥
03-038-024a	त्वयि नः पार्थ सर्वेषां सुखदुःखे समाहिते ।
03-038-024c	जीवितं मरणं चैव राज्यमैश्वर्यमेव च ॥
03-038-024e	आपृष्टो मेऽसि कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि पाण्डव ॥
03-038-025a	नमो धात्रे विधात्रे च स्वस्ति गच्छ ह्यनामयम् ।
03-038-025c	स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भारत ॥
03-038-025e	दिव्येभ्यश्चैव भूतेभ्यो ये चान्ये परिपन्थिनः ॥

03-038-026a	ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भ्रातृन्धौम्यं च पाण्डवः ।
03-038-026c	प्रातिष्ठत महाबाहुः प्रगृह्य रुचिरं धनुः ॥
03-038-027a	तस्य मार्गादपाक्रामन्सर्वभूतानि गच्छतः ।
03-038-027c	युक्तस्यैन्द्रेण योगेन पराक्रान्तस्य शुष्मिणः ॥
03-038-028a	सोऽगच्छत्पर्वतं पुण्यमेकाह्वैव महामनाः ।
03-038-028c	मनोजवगतिर्भूत्वा योगयुक्तो यथानिलः ॥
03-038-029a	हिमवन्तमतिक्रम्य गन्धमादनमेव च ।
03-038-029c	अत्यक्रामत्स दुर्गाणि दिवारात्रमतन्द्रितः ॥
03-038-030a	इन्द्रकीलं समासाद्य ततोऽतिष्ठद्धनंजयः ।
03-038-030c	अन्तरिक्षे हि शुश्राव तिष्ठेति स वचस्तदा ॥
03-038-031a	ततोऽपश्यत्सव्यसाची वृक्षमूले तपस्विनम् ।
03-038-031c	ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानं पिङ्गलं जटिलं कृशम् ॥
03-038-032a	सोऽब्रवीदर्जुनं तत्र स्थितं दृष्ट्वा महातपाः ।
03-038-032c	कस्त्वं तातेह संप्राप्तो धनुष्मान्कवची शरी ॥
03-038-032e	निबद्धासितलत्राणः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥
03-038-033a	नेह शस्त्रेण कर्तव्यं शान्तानामयमालयः ।
03-038-033c	विनीतक्रोधहर्षाणां ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ॥
03-038-034a	नेहास्ति धनुषा कार्यं न संग्रामेण कर्हिचित् ।
03-038-034c	निक्षिपैतद्धनुस्तात प्राप्तोऽसि परमां गतिम् ॥
03-038-035a	इत्यनन्तौजसं वीरं यथा चान्यं पृथग्जनम् ।
03-038-035c	तथा वाचमथाभीक्षणं ब्राह्मणोऽर्जुनमब्रवीत् ॥
03-038-035e	न चैनं चालयामास धैर्यात्सुदृढनिश्चयम् ॥
03-038-036a	तमुवाच ततः प्रीतः स द्विजः प्रहसन्निव ।
03-038-036c	वरं वृणीष्व भद्रं ते शक्रोऽहमरिसूदन ॥
03-038-037a	एवमुक्तः प्रत्युवाच सहस्राक्षं धनंजयः ।
03-038-037c	प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा शूरः कुरुकुलोद्वहः ॥
03-038-038a	ईप्सितो ह्येष मे कामो वरं चैनं प्रयच्छ मे ।
03-038-038c	त्वत्तोऽद्य भगवन्नस्त्रं कृत्स्नमिच्छामि वेदितुम् ॥
03-038-039a	प्रत्युवाच महेन्द्रस्तं प्रीतात्मा प्रहसन्निव ।
03-038-039c	इह प्राप्तस्य किं कार्यमस्त्रैस्तव धनंजय ॥
03-038-039e	कामान्वृणीष्व लोकांश्च प्राप्तोऽसि परमां गतिम् ॥

03-038-040a	एवमुक्तः प्रत्युवाच सहस्राक्षं धनंजयः ।
03-038-040c	न लोकान्न पुनः कामान्न देवत्वं कुतः सुखम् ॥
03-038-041a	न च सर्वामरैश्वर्यं कामये त्रिदशाधिप ।
03-038-041c	भ्रातृस्तान्विपिने त्यक्त्वा वैरमप्रतियात्य च ॥
03-038-041e	अकीर्तिं सर्वलोकेषु गच्छेयं शाश्वतीः समाः ॥
03-038-042a	एवमुक्तः प्रत्युवाच वृत्रहा पाण्डुनन्दनम् ।
03-038-042c	सान्त्वयञ्छ्रद्धाक्षया वाचा सर्वलोकनमस्कृतः ॥
03-038-043a	यदा द्रक्ष्यसि भूतेशं त्र्यक्षं शूलधरं शिवम् ।
03-038-043c	तदा दातास्मि ते तात दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ॥
03-038-044a	क्रियतां दर्शने यत्नो देवस्य परमेष्ठिनः ।
03-038-044c	दर्शनात्तस्य कौन्तेय संसिद्धः स्वर्गमेष्यसि ॥
03-038-045a	इत्युक्त्वा फल्गुनं शक्रो जगामादर्शनं ततः ।
03-038-045c	अर्जुनोऽप्यथ तत्रैव तस्थौ योगसमन्वितः ॥

03-039-001 जनमेजय उवाच

03-039-001a	भगवञ्श्रोतुमिच्छामि पार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ।
03-039-001c	विस्तरेण कथामेतां यथास्त्राण्युपलब्धवान् ॥
03-039-002a	कथं स पुरुषव्याघ्रो दीर्घबाहुर्धनंजयः ।
03-039-002c	वनं प्रविष्टस्तेजस्वी निर्मनुष्यमभीतवत् ॥
03-039-003a	किं च तेन कृतं तत्र वसता ब्रह्मवित्तम ।
03-039-003c	कथं च भगवान्स्थानुर्देवराजश्च तोषितः ॥
03-039-004a	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्प्रसादाद्विजोत्तम ।
03-039-004c	त्वं हि सर्वज्ञ दिव्यं च मानुषं चैव वेत्थ ह ॥
03-039-005a	अत्यद्भुतं महाप्राज्ञ रोमहर्षणमर्जुनः ।
03-039-005c	भवेन सह संग्रामं चकाराप्रतिमं किल ॥
03-039-005e	पुरा प्रहरतां श्रेष्ठः संग्रामेष्वपराजितः ॥
03-039-006a	यच्छ्रुत्वा नरसिंहानां दैन्यहर्षातिविस्मयात् ।
03-039-006c	शूराणामपि पार्थानां हृदयानि चकम्पिरे ॥
03-039-007a	यद्यच्च कृतवानन्यत्पार्थस्तदखिलं वद ।
03-039-007c	न ह्यस्य निन्दितं जिष्णोः सुसूक्ष्ममपि लक्षये ॥
03-039-007e	चरितं तस्य शूरस्य तन्मे सर्वं प्रकीर्तय ॥

03-039-008 वैशंपायन उवाच

01-आदि	02-सभा	03-आरण्यक	04-विराट्	05-उद्योग	06-भीष्म	07-द्रोण	08-कर्ण	09-शल्य
10-सौप्तिक	11-स्त्री	12-शान्ति	13-अनुशासन	14-आश्वमेधिक	15-आश्रमवासिक	16-मौशल	17-महाप्रास्थानिक	18-स्वर्गरोहण

03-039-008a	कथयिष्यामि ते तात कथामेतां महात्मनः ।
03-039-008c	दिव्यां कौरवशार्दूल महतीमद्भुतोपमाम् ॥
03-039-009a	गात्रसंस्पर्शसंबन्धं त्र्यम्बकेण सहानघ ।
03-039-009c	पार्थस्य देवदेवेन शृणु सम्यक्समागमम् ॥
03-039-010a	युधिष्ठिरनियोगात्स जगामामितविक्रमः ।
03-039-010c	शक्रं सुरेश्वरं द्रष्टुं देवदेवं च शंकरम् ॥
03-039-011a	दिव्यं तद्धनुरादाय खड्गं च पुरुषर्षभः ।
03-039-011c	महाबलो महाबाहुरर्जुनः कार्यसिद्धये ॥
03-039-011e	दिशं ह्युदीचीं कौरव्यो हिमवच्छिखरं प्रति ॥
03-039-012a	ऐन्द्रिः स्थिरमना राजन्सर्वलोकमहारथः ।
03-039-012c	त्वरया परया युक्तस्तपसे धृतनिश्चयः ॥
03-039-012e	वनं कण्टकितं घोरमेक एवान्वपद्यत ॥
03-039-013a	नानापुष्पफलोपेतं नानापक्षिनिषेवितम् ।
03-039-013c	नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥
03-039-014a	ततः प्रयाते कौन्तेये वनं मानुषवर्जितम् ।
03-039-014c	शङ्खानां पटहानां च शब्दः समभवद्विवि ॥
03-039-015a	पुष्पवर्षं च सुमहन्निपपात महीतले ।
03-039-015c	मेघजालं च विततं छादयामास सर्वतः ॥
03-039-016a	अतीत्य वनदुर्गाणि संनिकर्षे महागिरेः ।
03-039-016c	शुशुभे हिमवत्पृष्ठे वसमानोऽर्जुनस्तदा ॥
03-039-017a	तत्रापश्यद्द्रुमान्फुल्लान्विहगैर्वल्गु नादितान् ।
03-039-017c	नदीश्च बहुलावर्ता नीलवैडूर्यसंनिभाः ॥
03-039-018a	हंसकारण्डवोद्गीताः सारसाभिरुतास्तथा ।
03-039-018c	पुंस्कोकिलरुताश्चैव क्रौञ्चबर्हिणनादिताः ॥
03-039-019a	मनोहरवनोपेतास्तस्मिन्नतिरथोऽर्जुनः ।
03-039-019c	पुण्यशीतामलजलाः पश्यन्प्रीतमनाभवत् ॥
03-039-020a	रमणीये वनोद्देशे रममाणोऽर्जुनस्तदा ।
03-039-020c	तपस्युग्रे वर्तमान उग्रतेजा महामनाः ॥
03-039-021a	दर्भचीरं निवस्याथ दण्डाजिनविभूषितः ।
03-039-021c	पूर्णे पूर्णे त्रिरात्रे तु मासमेकं फलाशनः ॥
03-039-021e	द्विगुणेनैव कालेन द्वितीयं मासमत्यगात् ॥

- 03-039-022a तृतीयमपि मासं स पक्षेणाहारमाचरन् ।
 03-039-022c शीर्णं च पतितं भूमौ पर्णं समुपयुक्तवान् ॥
 03-039-023a चतुर्थे त्वथ संप्राप्ते मासि पूर्णे ततः परम् ।
 03-039-023c वायुभक्षो महाबाहुरभवत्पाण्डुनन्दनः ॥
 03-039-023e ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बः पादाङ्गुष्ठाग्रविष्ठितः ॥
 03-039-024a सदोपस्पर्शनाच्चास्य बभूवुरमितौजसः ।
 03-039-024c विद्युदम्भोरुहनिभा जटास्तस्य महात्मनः ॥
 03-039-025a ततो महर्षयः सर्वे जग्मुर्देवं पिनाकिनम् ।
 03-039-025c शितिकण्ठं महाभागं प्रणिपत्य प्रसाद्य च ॥
 03-039-025e सर्वे निवेदयामासुः कर्म तत्फलानुस्य ह ॥
 03-039-026a एष पार्थो महातेजा हिमवत्पृष्ठमाश्रितः ।
 03-039-026c उग्रे तपसि दुष्पारे स्थितो धूमाययन्दिशः ॥
 03-039-027a तस्य देवेश न वयं विद्मः सर्वे चिकीर्षितम् ।
 03-039-027c संतापयति नः सर्वानसौ साधु निवार्यताम् ॥

03-039-028 महेश्वर उवाच

- 03-039-028a शीघ्रं गच्छत संहृष्टा यथागतमतन्द्रिताः ।
 03-039-028c अहमस्य विजानामि संकल्पं मनसि स्थितम् ॥
 03-039-029a नास्य स्वर्गस्पृहा काचिनैश्वर्यस्य न चायुषः ।
 03-039-029c यत्त्वस्य काङ्क्षितं सर्वं तत्करिष्येऽहमद्य वै ॥

03-039-030 वैशंपायन उवाच

- 03-039-030a ते श्रुत्व शर्ववचनमृषयः सत्यवादिनः ।
 03-039-030c प्रहृष्टमनसो जग्मुर्यथास्वं पुनराश्रमान् ॥

03-040-001 वैशंपायन उवाच

- 03-040-001a गतेषु तेषु सर्वेषु तपस्विषु महात्मसु ।
 03-040-001c पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरो हरः ॥
 03-040-002a कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्रुमसंनिभम् ।
 03-040-002c विश्राजमानो वपुषा गिरिर्मेरुरिवापरः ॥
 03-040-003a श्रीमद्धनुरुपादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
 03-040-003c निष्पपात महार्चिष्मान्दहन्कक्षमिवानलः ॥
 03-040-004a देव्या सहोमया श्रीमान्समानव्रतवेषया ।

03-040-004c	नानावेषधरैर्हृष्टैर्भूतैरनुगतस्तदा ॥
03-040-005a	किरातवेषप्रच्छन्नः स्त्रीभिश्चानु सहस्रशः ।
03-040-005c	अशोभत तदा राजन्स देवोऽतीव भारत ॥
03-040-006a	क्षणेन तद्वनं सर्वं निःशब्दमभवत्तदा ।
03-040-006c	नादः प्रस्रवणानां च पक्षिणां चाप्युपारमत् ॥
03-040-007a	स संनिकर्षमागम्य पार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ।
03-040-007c	मूकं नाम दितेः पुत्रं ददर्शाद्भुतदर्शनम् ॥
03-040-008a	वाराहं रूपमास्थाय तर्कयन्तमिवार्जुनम् ।
03-040-008c	हन्तुं परमदुष्टात्मा तमुवाचाथ फल्गुनः ॥
03-040-009a	गाण्डीवं धनुरादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
03-040-009c	सज्यं धनुर्वरं कृत्वा ज्याघोषेण निनादयन् ॥
03-040-010a	यन्मां प्रार्थयसे हन्तुमनागसमिहागतम् ।
03-040-010c	तस्मात्त्वां पूर्वमेवाहं नेष्यामि यमसादनम् ॥
03-040-011a	तं दृष्ट्वा प्रहरिष्यन्तं फल्गुनं दृढधन्विनम् ।
03-040-011c	किरातरूपी सहसा वारयामास शंकरः ॥
03-040-012a	मयैष प्रार्थितः पूर्वं नीलमेघसमप्रभः ।
03-040-012c	अनादृत्यैव तद्वाक्यं प्रजहाराथ फल्गुनः ॥
03-040-013a	किरातश्च समं तस्मिन्नेकलक्ष्ये महाद्युतिः ।
03-040-013c	प्रमुमोचाशनिप्रख्यं शरमग्निशिखोपमम् ॥
03-040-014a	तौ मुक्तौ सायकौ ताभ्यां समं तत्र निपेततुः ।
03-040-014c	मूकस्य गात्रे विस्तीर्णे शैलसंहनने तदा ॥
03-040-015a	यथाशनिविनिष्पेषो वज्रस्येव च पर्वते ।
03-040-015c	तथा तयोः संनिपातः शरयोरभवत्तदा ॥
03-040-016a	स विद्धो बहुभिर्बाणैर्दीप्तास्यैः पन्नगैरिव ।
03-040-016c	ममार राक्षसं रूपं भूयः कृत्वा विभीषणम् ॥
03-040-017a	ददर्शाथ ततो जिष्णुः पुरुषं काञ्चनप्रभम् ।
03-040-017c	किरातवेषप्रच्छन्नं स्त्रीसहायममित्रहा ॥
03-040-017e	तमब्रवीत्प्रीतमनाः कौन्तेयः प्रहसन्निव ॥
03-040-018a	को भवानटते शून्ये वने स्त्रीगणसंवृतः ।
03-040-018c	न त्वमस्मिन्वने घोरे बिभेषि कनकप्रभ ॥
03-040-019a	किमर्थं च त्वया विद्धो मृगोऽयं मत्परिग्रहः ।

03-040-019c	मयाभिपन्नः पूर्वं हि राक्षसोऽयमिहागतः ॥
03-040-020a	कामात्परिभवाद्वापि न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
03-040-020c	न ह्येष मृगयाधर्मो यस्त्वयाद्य कृतो मयि ॥
03-040-020e	तेन त्वां भ्रंशयिष्यामि जीवितात्पर्वताश्रय ॥
03-040-021a	इत्युक्तः पाण्डवेयेन किरातः प्रहसन्निव ।
03-040-021c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा पाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥
03-040-022a	ममैवायं लक्ष्यभूतः पूर्वमेव परिग्रहः ।
03-040-022c	ममैव च प्रहारेण जीविताद्व्यवरोपितः ॥
03-040-023a	दोषान्स्वान्नार्हसेऽन्यस्मै वक्तुं स्वबलदर्पितः ।
03-040-023c	अभिषक्तोऽस्मि मन्दात्मन्न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥
03-040-024a	स्थिरो भवस्व मोक्ष्यामि सायकानशनीनिव ।
03-040-024c	घटस्व परया शक्त्या मुञ्च त्वमपि सायकान् ॥
03-040-025a	ततस्तौ तत्र संरब्धौ गर्जमानौ मुहुर्मुहुः ।
03-040-025c	शरैराशीविषाकारैस्ततक्षाते परस्परम् ॥
03-040-026a	ततोऽर्जुनः शरवर्षं किराते समवासृजत् ।
03-040-026c	तत्प्रसन्नेन मनसा प्रतिजग्राह शंकरः ॥
03-040-027a	मुहूर्तं शरवर्षं तत्प्रतिगृह्य पिनाकधृक् ।
03-040-027c	अक्षतेन शरीरेण तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
03-040-028a	स दृष्ट्वा बाणवर्षं तन्मोघीभूतं धनंजयः ।
03-040-028c	परमं विस्मयं चक्रे साधु साधिवति चाब्रवीत् ॥
03-040-029a	अहोऽयं सुकुमाराङ्गो हिमवच्छिखरालयः ।
03-040-029c	गाण्डीवमुक्तान्नाराचान्प्रतिगृह्णात्यविह्वलः ॥
03-040-030a	कोऽयं देवो भवेत्साक्षाद्रुद्रो यक्षः सुरेश्वरः ।
03-040-030c	विद्यते हि गिरिश्रेष्ठे त्रिदशानां समागमः ॥
03-040-031a	न हि मद्बाणजालानामुत्सृष्टानां सहस्रशः ।
03-040-031c	शक्तोऽन्यः सहितुं वेगमृते देवं पिनाकिनम् ॥
03-040-032a	देवो वा यदि वा यक्षो रुद्रादन्यो व्यवस्थितः ।
03-040-032c	अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ॥
03-040-033a	ततो हृष्टमना जिष्णुर्नाराचान्मर्मभेदिनः ।
03-040-033c	व्यसृजच्छतधा राजन्मयूखानिव भास्करः ॥
03-040-034a	तान्प्रसन्नेन मनसा भगवाँल्लोकभावनः ।

03-040-034c	शूलपाणिः प्रत्यगृह्णाच्छिलावर्षमिवाचलः ॥
03-040-035a	क्षणेन क्षीणबाणोऽथ संवृत्तः फल्गुनस्तदा ।
03-040-035c	वित्रासं च जगामाथ तं दृष्ट्वा शरसंक्षयम् ॥
03-040-036a	चिन्तयामास जिष्णुस्तु भगवन्तं हुताशनम् ।
03-040-036c	पुरस्तादक्षयौ दत्तौ तूणौ येनास्य खाण्डवे ॥
03-040-037a	किं नु मोक्षयामि धनुषा यन्मे बाणाः क्षयं गताः ।
03-040-037c	अयं च पुरुषः कोऽपि बाणान्ग्रसति सर्वशः ॥
03-040-038a	अहमेनं धनुष्कोट्या शूलाग्रेणेव कुञ्जरम् ।
03-040-038c	नयामि दण्डधारस्य यमस्य सदनं प्रति ॥
03-040-039a	संप्रायुध्यद्धनुष्कोट्या कौन्तेयः परवीरहा ।
03-040-039c	तदप्यस्य धनुर्दिव्यं जग्रास गिरिगोचरः ॥
03-040-040a	ततोऽर्जुनो ग्रस्तधनुः खड्गपाणिरतिष्ठत ।
03-040-040c	युद्धस्यान्तमभीप्सन्वै वेगेनाभिजगाम तम् ॥
03-040-041a	तस्य मूर्ध्नि शितं खड्गमसक्तं पर्वतेश्वपि ।
03-040-041c	मुमोच भुजवीर्येण विक्रम्य कुरुनन्दनः ॥
03-040-041e	तस्य मूर्धानमासाद्य पफालासिवरो हि सः ॥
03-040-042a	ततो वृक्षैः शिलाभिश्च योधयामास फल्गुनः ।
03-040-042c	यथा वृक्षान्महाकायः प्रत्यगृह्णादथो शिलाः ॥
03-040-043a	किरातरूपी भगवांस्ततः पार्थो महाबलः ।
03-040-043c	मुष्टिभिर्वज्रसंस्पर्शैर्धूममुत्पादयन्मुखे ॥
03-040-043e	प्रजहार दुराधर्षे किरातसमरूपिणि ॥
03-040-044a	ततः शक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदारुणैः ।
03-040-044c	किरातरूपी भगवानर्दयामास फल्गुनम् ॥
03-040-045a	ततश्चटचटाशब्दः सुघोरः समजायत ।
03-040-045c	पाण्डवस्य च मुष्टीनां किरातस्य च युध्यतः ॥
03-040-046a	सुमुहूर्तं महद्युद्धमासीत्तल्लोमहर्षणम् ।
03-040-046c	भुजप्रहारसंयुक्तं वृत्रवासवयोरिव ॥
03-040-047a	जहाराथ ततो जिष्णुः किरातमुरसा बली ।
03-040-047c	पाण्डवं च विचेष्टन्तं किरातोऽप्यहनद्वलात् ॥
03-040-048a	तयोर्भुजविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा ।
03-040-048c	समजायत गात्रेषु पावकोऽङ्गारधूमवान् ॥

03-040-049a तत एनं महादेवः पीड्य गात्रैः सुपीडितम् ।
 03-040-049c तेजसा व्याक्रमद्रोषाच्चेतस्तस्य विमोहयन् ॥
 03-040-050a ततो निपीडितैर्गात्रैः पिण्डीकृत इवाबभौ ।
 03-040-050c फल्गुनो गात्रसंरुद्धो देवदेवेन भारत ॥
 03-040-051a निरुच्छवासोऽभवच्चैव संनिरुद्धो महात्मना ।
 03-040-051c ततः पपात संमूढस्ततः प्रीतोऽभवद्भवः ॥

03-040-052 **भगवानुवाच**

03-040-052a भो भो फल्गुन तुष्टोऽस्मि कर्मणाप्रतिमेन ते ।
 03-040-052c शौर्येणानेन धृत्या च क्षत्रियो नास्ति ते समः ॥
 03-040-053a समं तेजश्च वीर्यं च ममाद्य तव चानघ ।
 03-040-053c प्रीतस्तेऽहं महाबाहो पश्य मां पुरुषर्षभ ॥
 03-040-054a ददानि ते विशालाक्ष चक्षुः पूर्वऋषिर्भवान् ।
 03-040-054c विजेष्यसि रणे शत्रूनपि सर्वान्दिवौकसः ॥

03-040-055 **वैशंपायन उवाच**

03-040-055a ततो देवं महादेवं गिरिशं शूलपाणिनम् ।
 03-040-055c ददर्श फल्गुनस्तत्र सह देव्या महाद्युतिम् ॥
 03-040-056a स जानुभ्यां महीं गत्वा शिरसा प्रणिपत्य च ।
 03-040-056c प्रसादयामास हरं पार्थः परपुरंजयः ॥

03-040-057 **अर्जुन उवाच**

03-040-057a कपर्दिन्सर्वभूतेश भगनेत्रनिपातन ।
 03-040-057c व्यतिक्रमं मे भगवन्क्षन्तुमर्हसि शंकर ॥
 03-040-058a भवगद्दर्शनाकाङ्क्षी प्राप्तोऽस्मीमं महागिरिम् ।
 03-040-058c दयितं तव देवेश तापसालयमुत्तमम् ॥
 03-040-059a प्रसादये त्वां भगवन्सर्वभूतनमस्कृत ।
 03-040-059c न मे स्यादपराधोऽयं महादेवातिसाहसात् ॥
 03-040-060a कृतो मया यदज्ञानाद्विमर्दोऽयं त्वया सह ।
 03-040-060c शरणं संप्रपन्नाय तत्क्षमस्वाद्य शंकर ॥

03-040-061 **वैशंपायन उवाच**

03-040-061a तमुवाच महातेजाः प्रहस्य वृषभध्वजः ।
 03-040-061c प्रगृह्य रुचिरं बाहुं क्षान्तमित्येव फल्गुनम् ॥

03-041-001 भगवानुवाच

- 03-041-001a नरस्त्वं पूर्वदेहे वै नारायणसहायवान् ।
 03-041-001c बदर्यां तप्तवानुग्रं तपो वर्षायुतान्बहून् ॥
 03-041-002a त्वयि वा परमं तेजो विष्णौ वा पुरुषोत्तमे ।
 03-041-002c युवाभ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां तेजसा धार्यते जगत् ॥
 03-041-003a शक्राभिषेके सुमहद्भुजलदनिस्वनम् ।
 03-041-003c प्रगृह्य दानवाः शस्तास्त्वया कृष्णेन च प्रभो ॥
 03-041-004a एतत्तदेव गाण्डीवं तव पार्थ करोचितम् ।
 03-041-004c मायामास्थाय यद्ग्रस्तं मया पुरुषसत्तम ॥
 03-041-004e तूणौ चाप्यक्षयौ भूयस्तव पार्थ यथोचितौ ॥
 03-041-005a प्रीतिमानस्मि वै पार्थ तव सत्यपराक्रम ।
 03-041-005c गृहाण वरमस्मत्तः काङ्क्षितं यन्नरर्षभ ॥
 03-041-006a न त्वया सदृशः कश्चित्पुमान्मर्त्येषु मानद ।
 03-041-006c दिवि वा विद्यते क्षत्रं त्वत्प्रधानमरिंदम ॥

03-041-007 अर्जुन उवाच

- 03-041-007a भगवन्ददासि चेन्मह्यं कामं प्रीत्या वृषध्वज ।
 03-041-007c कामये दिव्यमस्त्रं तद्धोरं पाशुपतं प्रभो ॥
 03-041-008a यत्तद्ब्रह्मशिरो नाम रौद्रं भीमपराक्रमम् ।
 03-041-008c युगान्ते दारुणे प्राप्ते कृत्स्नं संहरते जगत् ॥
 03-041-009a दहेयं येन संग्रामे दानवात्राक्षसांस्तथा ।
 03-041-009c भूतानि च पिशाचांश्च गन्धर्वानथ पन्नगान् ॥
 03-041-010a यतः शूलसहस्राणि गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ।
 03-041-010c शराश्चाशीविषाकाराः संभवन्त्यनुमन्त्रिताः ॥
 03-041-011a युध्येयं येन भीष्मेण द्रोणेन च कृपेण च ।
 03-041-011c सूतपुत्रेण च रणे नित्यं कटुकभाषिणा ॥
 03-041-012a एष मे प्रथमः कामो भगवन्भगनेत्रहन् ।
 03-041-012c त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तः समर्थः स्यामहं यथा ॥

03-041-013 भगवानुवाच

- 03-041-013a ददानि तेऽस्त्रं दयितमहं पाशुपतं महत् ।
 03-041-013c समर्थो धारणे मोक्षे संहारे चापि पाण्डव ॥

- 03-041-014a नैतद्वेद महेन्द्रोऽपि न यमो न च यक्षराट् ।
 03-041-014c वरुणो वाथ वा वायुः कुतो वेत्स्यन्ति मानवाः ॥
- 03-041-015a न त्वेतत्सहसा पार्थ मोक्तव्यं पुरुषे क्वचित् ।
 03-041-015c जगद्विनिर्दहेत्सर्वमल्पतेजसि पातितम् ॥
- 03-041-016a अवध्यो नाम नास्त्यस्य त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 03-041-016c मनसा चक्षुषा वाचा धनुषा च निपात्यते ॥
- 03-041-017 वैशंपायन उवाच**
- 03-041-017a तच्छ्रुत्वा त्वरितः पार्थः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 03-041-017c उपसंगृह्य विश्वेशमधीष्वेति च सोऽब्रवीत् ॥
- 03-041-018a ततस्त्वध्यापयामास सरहस्य निवर्तनम् ।
 03-041-018c तदस्त्रं पाण्डवश्रेष्ठं मूर्तिमन्तमिवान्तकम् ॥
- 03-041-019a उपतस्थे महात्मानं यथा त्र्यक्षमुमापतिम् ।
 03-041-019c प्रतिजग्राह तच्चापि प्रीतिमानर्जुनस्तदा ॥
- 03-041-020a ततश्चाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ।
 03-041-020c ससागरवनोद्देशा सग्रामनगराकरा ॥
- 03-041-021a शङ्खदुन्दुभिघोषाश्च भेरीणां च सहस्रशः ।
 03-041-021c तस्मिन्मुहूर्ते संप्राप्ते निर्घातश्च महानभूत् ॥
- 03-041-022a अथास्त्रं जाज्वलद्भोरं पाण्डवस्यामितौजसः ।
 03-041-022c मूर्तिमद्विष्ठितं पार्श्वे ददृशुर्देवदानवाः ॥
- 03-041-023a स्पृष्टस्य च त्र्यम्बकेन फल्गुनस्यामितौजसः ।
 03-041-023c यत्किञ्चिदशुभं देहे तत्सर्वं नाशमेयिवत् ॥
- 03-041-024a स्वर्गं गच्छेत्यनुज्ञातस्त्र्यम्बकेन तदार्जुनः ।
 03-041-024c प्रणम्य शिरसा पार्थः प्राञ्जलिर्देवमैक्षत ॥
- 03-041-025a ततः प्रभुस्त्रिदिवनिवासिनां वशी; महामतिर्गिरिश उमापतिः शिवः ।
 03-041-025c धनुर्महद्वितिजपिशाचसूदनं; ददौ भवः पुरुषवराय गाण्डिवम् ॥
- 03-041-026a ततः शुभं गिरिवरमीश्वरस्तदा; सहोमया सिततटसानुकन्दरम् ।
 03-041-026c विहाय तं पतगमहर्षिसेवितं; जगाम खं पुरुषवरस्य पश्यतः ॥
- 03-042-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-042-001a तस्य संपश्यतस्त्वेव पिनाकी वृषभध्वजः ।
 03-042-001c जगामादर्शनं भानुर्लोकस्येवास्तमेयिवान् ॥

03-042-002a	ततोऽर्जुनः परं चक्रे विस्मयं परवीरहा ।
03-042-002c	मया साक्षान्महादेवो दृष्ट इत्येव भारत ॥
03-042-003a	धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मया त्र्यम्बको हरः ।
03-042-003c	पिनाकी वरदो रूपी दृष्टः स्पृष्टश्च पाणिना ॥
03-042-004a	कृतार्थं चावगच्छामि परमात्मानमात्मना ।
03-042-004c	शत्रूंश्च विजितान्सर्वान्निर्वृत्तं च प्रयोजनम् ॥
03-042-005a	ततो वैडूर्यवर्णाभो भासयन्सर्वतो दिशः ।
03-042-005c	यादोगणवृतः श्रीमानाजगाम जलेश्वरः ॥
03-042-006a	नागैर्नदैर्नदीभिश्च दैत्यैः साध्यैश्च दैवतैः ।
03-042-006c	वरुणो यादसां भर्ता वशी तं देशमागमत् ॥
03-042-007a	अथ जाम्बूनदवपुर्विमानेन महार्चिषा ।
03-042-007c	कुबेरः समनुप्राप्तो यक्षैरनुगतः प्रभुः ॥
03-042-008a	विद्योतयन्निवाकाशमद्भुतोपमदर्शनः ।
03-042-008c	धनानामीश्वरः श्रीमानर्जुनं द्रष्टुमागतः ॥
03-042-009a	तथा लोकान्तकृच्छ्रीमान्यमः साक्षात्प्रतापवान् ।
03-042-009c	मूर्त्यमूर्तिधरैः सार्धं पितृभिर्लोकभावनैः ॥
03-042-010a	दण्डपाणिरचिन्त्यात्मा सर्वभूतविनाशकृत् ।
03-042-010c	वैवस्वतो धर्मराजो विमानेनावभासयन् ॥
03-042-011a	त्रीँल्लोकान्गुह्यकांश्चैव गन्धर्वांश्च सपन्नगान् ।
03-042-011c	द्वितीय इव मार्तण्डो युगान्ते समुपस्थिते ॥
03-042-012a	भानुमन्ति विचित्राणि शिखराणि महागिरेः ।
03-042-012c	समास्थायार्जुनं तत्र ददृशुस्तपसान्वितम् ॥
03-042-013a	ततो मुहूर्ताद्भगवानैरावतशिरोगतः ।
03-042-013c	आजगाम सहेन्द्राण्या शक्रः सुरगणैर्वृतः ॥
03-042-014a	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
03-042-014c	शुशुभे तारकाराजः सितमभ्रमिवास्थितः ॥
03-042-015a	संस्तूयमानो गन्धर्वैरृषिभिश्च तपोधनैः ।
03-042-015c	शृङ्गं गिरेः समासाद्य तस्थौ सूर्य इवोदितः ॥
03-042-016a	अथ मेघस्वनो धीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ।
03-042-016c	यमः परमधर्मज्ञो दक्षिणां दिशमास्थितः ॥
03-042-017a	अर्जुनार्जुन पश्यास्माँल्लोकपालान्समागतान् ।

03-042-017c	दृष्टिं ते वितरामोऽद्य भवानर्हो हि दर्शनम् ॥
03-042-018a	पूर्वर्षिरमितात्मा त्वं नरो नाम महाबलः ।
03-042-018c	नियोगाद्ब्रह्मणस्तात मर्त्यतां समुपागतः ॥
03-042-018e	त्वं वासवसमुद्भूतो महावीर्यपराक्रमः ॥
03-042-019a	क्षत्रं चाग्निसमस्पर्शं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
03-042-019c	दानवाश्च महावीर्या ये मनुष्यत्वमागताः ॥
03-042-019e	निवातकवचाश्चैव संसाध्याः कुरुनन्दन ॥
03-042-020a	पितुर्ममांशो देवस्य सर्वलोकप्रतापिनः ।
03-042-020c	कर्णः स सुमहावीर्यस्त्वया वध्यो धनंजय ॥
03-042-021a	अंशाश्च क्षितिसंप्राप्ता देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
03-042-021c	तया निपातिता युद्धे स्वकर्मफलनिर्जिताम् ॥
03-042-021e	गतिं प्राप्स्यन्ति कौन्तेय यथास्वमरिकर्शन ॥
03-042-022a	अक्षया तव कीर्तिश्च लोके स्थास्यति फल्गुन ।
03-042-022c	त्वया साक्षान्महादेवस्तोषितो हि महामृधे ॥
03-042-022e	लघ्वी वसुमती चापि कर्तव्या विष्णुना सह ॥
03-042-023a	गृहाणास्त्रं महाबाहो दण्डमप्रतिवारणम् ।
03-042-023c	अनेनास्त्रेण सुमहत्त्वं हि कर्म करिष्यसि ॥
03-042-024a	प्रतिजग्राह तत्पार्थो विधिवत्कुरुनन्दनः ।
03-042-024c	समन्त्रं सोपचारं च समोक्षं सनिवर्तनम् ॥
03-042-025a	ततो जलधरश्यामो वरुणो यादसां पतिः ।
03-042-025c	पश्चिमां दिशमास्थाय गिरमुच्चारयन्प्रभुः ॥
03-042-026a	पार्थ क्षत्रियमुख्यस्त्वं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
03-042-026c	पश्य मां पृथुताम्राक्ष वरुणोऽस्मि जलेश्वरः ॥
03-042-027a	मया समुद्यतान्पाशान्वारुणाननिवारणान् ।
03-042-027c	प्रतिगृह्णीष्व कौन्तेय सरहस्यनिवर्तनान् ॥
03-042-028a	एभिस्तदा मया वीर संग्रामे तारकामये ।
03-042-028c	दैतेयानां सहस्राणि संयतानि महात्मनाम् ॥
03-042-029a	तस्मादिमान्महासत्त्व मत्प्रसादात्समुत्थितान् ।
03-042-029c	गृहाण न हि ते मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ॥
03-042-030a	अनेन त्वं यदास्त्रेण संग्रामे विचरिष्यसि ।
03-042-030c	तदा निःक्षत्रिया भूमिर्भविष्यति न संशयः ॥

03-042-031a	ततः कैलासनिलयो धनाध्यक्षोऽभ्यभाषत ।
03-042-031c	दत्तेष्वस्त्रेषु दिव्येषु वरुणेन यमेन च ॥
03-042-032a	सव्यसाचिन्महाबाहो पूर्वदेव सनातन ।
03-042-032c	सहास्माभिर्भवाञ्श्रान्तः पुराकल्पेषु नित्यशः ॥
03-042-033a	मत्तोऽपि त्वं गृहाणास्त्रमन्तर्धानं प्रियं मम ।
03-042-033c	ओजस्तेजोद्युतिहरं प्रस्वापनमरातिहन् ॥
03-042-034a	ततोऽर्जुनो महाबाहुर्विधिवत्कुरुनन्दनः ।
03-042-034c	कौबेरमपि जग्राह दिव्यमस्त्रं महाबलः ॥
03-042-035a	ततोऽब्रवीद्देवराजः पार्थमक्लिष्टकारिणम् ।
03-042-035c	सान्त्वयञ्छृक्षण्या वाचा मेघदुन्दुभिनिस्वनः ॥
03-042-036a	कुन्तीमातर्महाबाहो त्वमीशानः पुरातनः ।
03-042-036c	परां सिद्धिमनुप्राप्तः साक्षाद्देवगतिं गतः ॥
03-042-037a	देवकार्यं हि सुमहत्त्वया कार्यमरिदम ।
03-042-037c	आरोढव्यस्त्वया स्वर्गः सज्जीभव महाद्युते ॥
03-042-038a	रथो मातलिसंयुक्त आगन्ता त्वत्कृते महीम् ।
03-042-038c	तत्र तेऽहं प्रदास्यामि दिव्यान्यस्त्राणि कौरव ॥
03-042-039a	तान्दृष्ट्वा लोकपालांस्तु समेतानिरिमूर्धनि ।
03-042-039c	जगाम विस्मयं धीमान्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
03-042-040a	ततोऽर्जुनो महातेजा लोकपालान्समागतान् ।
03-042-040c	पूजयामास विधिवद्वाग्भिरद्भिः फलैरपि ॥
03-042-041a	ततः प्रतिययुर्देवाः प्रतिपूज्य धनंजयम् ।
03-042-041c	यथागतेन विबुधाः सर्वे काममनोजवाः ॥
03-042-042a	ततोऽर्जुनो मुदं लेभे लब्धास्त्रः पुरुषर्षभः ।
03-042-042c	कृतार्थमिव चात्मानं स मेने पूर्णमानसः ॥

03-043-001 वैशंपायन उवाच

03-043-001a	गतेषु लोकपालेषु पार्थः शत्रुनिबर्हणः ।
03-043-001c	चिन्तयामास राजेन्द्र देवराजरथागमम् ॥
03-043-002a	ततश्चिन्तयमानस्य गुडाकेशस्य धीमतः ।
03-043-002c	रथो मातलिसंयुक्त आजगाम महाप्रभः ॥
03-043-003a	नभो वितिमिरं कुर्वञ्जलदान्पाटयन्निव ।
03-043-003c	दिशः संपूरयन्नादैर्महामेघरवोपमैः ॥

03-043-004a	असयः शक्तयो भीमा गदाश्लोघप्रदर्शनाः ।
03-043-004c	दिव्यप्रभावाः प्रासाश्च विद्युतश्च महाप्रभाः ॥
03-043-005a	तथैवाशनयस्तत्र चक्रयुक्ता हुडागुडाः ।
03-043-005c	वायुस्फोटाः सनिर्घाता बर्हिमेघनिभस्वनाः ॥
03-043-006a	तत्र नागा महाकाया ज्वलितास्याः सुदारुणाः ।
03-043-006c	सिताभ्रकूटप्रतिमाः संहताश्च यथोपलाः ॥
03-043-007a	दश वाजिसहस्राणि हरीणां वातरंहसाम् ।
03-043-007c	वहन्ति यं नेत्रमुषं दिव्यं मायामयं रथम् ॥
03-043-008a	तत्रापश्यन्महानीलं वैजयन्तं महाप्रभम् ।
03-043-008c	ध्वजमिन्दीवरश्यामं वंशं कनकभूषणम् ॥
03-043-009a	तस्मिन्नथे स्थितं सूतं तप्तहेमविभूषितम् ।
03-043-009c	दृष्ट्वा पार्थो महाबाहुर्देवमेवान्वतर्कयत् ॥
03-043-010a	तथा तर्कयतस्तस्य फल्गुनस्याथ मातलिः ।
03-043-010c	संनतः प्रश्रितो भूत्वा वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ॥
03-043-011a	भो भो शक्रात्मज श्रीमाञ्शक्रस्त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
03-043-011c	आरोहतु भवाञ्शीघ्रं रथमिन्द्रस्य संमतम् ॥
03-043-012a	आह माममरश्रेष्ठः पिता तव शतक्रतुः ।
03-043-012c	कुन्तीसुतमिह प्राप्तं पश्यन्तु त्रिदशालयाः ॥
03-043-013a	एष शक्रः परिवृतो देवैरृषिगणैस्तथा ।
03-043-013c	गन्धर्वैरप्सरोभिश्च त्वां दिदृक्षुः प्रतीक्षते ॥
03-043-014a	अस्माल्लोकादेवलोकं पाकशासनशासनात् ।
03-043-014c	आरोह त्वं मया सार्धं लब्धास्त्रः पुनरेष्यसि ॥

03-043-015 अर्जुन उवाच

03-043-015a	मातले गच्छ शीघ्रं त्वमारोहस्व रथोत्तमम् ।
03-043-015c	राजसूयाश्वमेधानां शतैरपि सुदुर्लभम् ॥
03-043-016a	पार्थिवैः सुमहाभागैर्यज्वभिर्भूरिदक्षिणैः ।
03-043-016c	दैवतैर्वा समारोढुं दानवैर्वा रथोत्तमम् ॥
03-043-017a	नातप्ततपसा शक्य एष दिव्यो महारथः ।
03-043-017c	द्रष्टुं वाप्यथ वा स्पृष्टुमारोढुं कुत एव तु ॥
03-043-018a	त्वयि प्रतिष्ठिते साधो रथस्थे स्थिरवाजिनि ।
03-043-018c	पश्चादहमथारोक्ष्ये सुकृती सत्पथं यथा ॥

03-043-019 वैशंपायन उवाच

- 03-043-019a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मातलिः शक्रसारथिः ।
 03-043-019c आरुरोह रथं शीघ्रं हयान्येमे च रश्मिभिः ॥
 03-043-020a ततोऽर्जुनो हृष्टमना गङ्गायामाप्लुतः शुचिः ।
 03-043-020c जजाप जप्यं कौन्तेयो विधिवत्कुरुनन्दनः ॥
 03-043-021a ततः पितृन्यथान्यायं तर्पयित्वा यथाविधि ।
 03-043-021c मन्दरं शैलराजं तमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥
 03-043-022a साधूनां धर्मशीलानां मुनीनां पुण्यकर्मणाम् ।
 03-043-022c त्वं सदा संश्रयः शैल स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणाम् ॥
 03-043-023a त्वत्प्रसादात्सदा शैल ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
 03-043-023c स्वर्गं प्राप्ताश्चरन्ति स्म देवैः सह गतव्यथाः ॥
 03-043-024a अद्रिराज महाशैल मुनिसंश्रय तीर्थवन् ।
 03-043-024c गच्छाम्यामन्त्रयामि त्वां सुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥
 03-043-025a तव सानूनि कुञ्जाश्च नद्यः प्रस्रवणानि च ।
 03-043-025c तीर्थानि च सुपुण्यानि मया दृष्टान्यनेकशः ॥
 03-043-026a एवमुक्त्वार्जुनः शैलमामन्त्र्य परवीरहा ।
 03-043-026c आरुरोह रथं दिव्यं द्योतयन्निव भास्करः ॥
 03-043-027a स तेनादित्यरूपेण दिव्येनाद्भुतकर्मणा ।
 03-043-027c ऊर्ध्वमाचक्रमे धीमान्प्रहृष्टः कुरुनन्दनः ॥
 03-043-028a सोऽदर्शनपथं यात्वा मर्त्यानां भूमिचारिणाम् ।
 03-043-028c ददर्शाद्भुतरूपाणि विमानानि सहस्रशः ॥
 03-043-029a न तत्र सूर्यः सोमो वा द्योतते न च पावकः ।
 03-043-029c स्वयैव प्रभया तत्र द्योतन्ते पुण्यलब्धया ॥
 03-043-030a तारारूपाणि यानीह दृश्यन्ते द्युतिमन्ति वै ।
 03-043-030c दीपवद्विप्रकृष्टत्वादणूनि सुमहान्त्यपि ॥
 03-043-031a तानि तत्र प्रभास्वन्ति रूपवन्ति च पाण्डवः ।
 03-043-031c ददर्श स्वेषु धिष्ण्येषु दीप्तिमन्ति स्वयार्चिषा ॥
 03-043-032a तत्र राजर्षयः सिद्धा वीराश्च निहता युधि ।
 03-043-032c तपसा च जितस्वर्गाः संपेतुः शतसंघशः ॥
 03-043-033a गन्धर्वाणां सहस्राणि सूर्यज्वलनतेजसाम् ।
 03-043-033c गुह्यकानामृषीणां च तथैवाप्सरसां गणाः ॥

- 03-043-034a लोकानात्मप्रभान्पश्यन्फल्गुनो विस्मयान्वितः ।
 03-043-034c पप्रच्छ मातलिं प्रीत्या स चाप्येनमुवाच ह ॥
 03-043-035a एते सुकृतिनः पार्थ स्वेषु धिष्येष्ववस्थिताः ।
 03-043-035c यान्दृष्टवानसि विभो तारारूपाणि भूतले ॥
 03-043-036a ततोऽपश्यत्स्थितं द्वारि सितं वैजयिनं गजम् ।
 03-043-036c ऐरावतं चतुर्दन्तं कैलासमिव शृङ्गिणम् ॥
 03-043-037a स सिद्धमार्गमाक्रम्य कुरुपाण्डवसत्तमः ।
 03-043-037c व्यरोचत यथा पूर्वं मान्धाता पार्थिवोत्तमः ॥
 03-043-038a अतिचक्राम लोकान्स राज्ञां राजीवलोचनः ।
 03-043-038c ततो ददर्श शक्रस्य पुरीं ताममरावतीम् ॥

03-044-001 वैशंपायन उवाच

- 03-044-001a स ददर्श पुरीं रम्यां सिद्धचारणसेविताम् ।
 03-044-001c सर्वर्तुकुसुमैः पुण्यैः पादपैरुपशोभिताम् ॥
 03-044-002a तत्र सौगन्धिकानां स द्रुमाणां पुण्यगन्धिनाम् ।
 03-044-002c उपवीज्यमानो मिश्रेण वायुना पुण्यगन्धिना ॥
 03-044-003a नन्दनं च वनं दिव्यमप्सरोगणसेवितम् ।
 03-044-003c ददर्श दिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिव द्रुमैः ॥
 03-044-004a नातप्ततपसा शक्यो द्रष्टुं नानाहिताग्निना ।
 03-044-004c स लोकः पुण्यकर्तृणां नापि युद्धपराङ्मुखैः ॥
 03-044-005a नायज्वभिर्नानृतकैर्न वेदश्रुतिवर्जितैः ।
 03-044-005c नानाप्लुताङ्गैस्तीर्थेषु यज्ञदानबहिष्कृतैः ॥
 03-044-006a नापि यज्ञहनैः क्षुद्रैर्द्रष्टुं शक्यः कथंचन ।
 03-044-006c पानपैर्गुरुतल्पैश्च मांसादैर्वा दुरात्मभिः ॥
 03-044-007a स तद्दिव्यं वनं पश्यन्दिव्यगीतनिनादितम् ।
 03-044-007c प्रविवेश महाबाहुः शक्रस्य दयितां पुरीम् ॥
 03-044-008a तत्र देवविमानानि कामगानि सहस्रशः ।
 03-044-008c संस्थितान्यभियातानि ददर्शायुतशस्तदा ॥
 03-044-009a संस्तूयमानो गन्धर्वैरप्सरोगेभिश्च पाण्डवः ।
 03-044-009c पुष्पगन्धवहैः पुण्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः ॥
 03-044-010a ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 03-044-010c हृष्टाः संपूजयामासुः पार्थमक्लिष्टकारिणम् ॥

03-044-011a	आशीर्वादैः स्तूयमानो दिव्यवादित्रनिस्वनैः ।
03-044-011c	प्रतिपेदे महाबाहुः शङ्खदुन्दुभिनादितम् ॥
03-044-012a	नक्षत्रमार्गं विपुलं सुरवीथीति विश्रुतम् ।
03-044-012c	इन्द्राज्ञया ययौ पार्थः स्तूयमानः समन्ततः ॥
03-044-013a	तत्र साध्यास्तथा विश्वे मरुतोऽथाश्विनावपि ।
03-044-013c	आदित्या वसवो रुद्रास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥
03-044-014a	राजर्षयश्च बहवो दिलीपप्रमुखा नृपाः ।
03-044-014c	तुम्बुरुर्नारदश्चैव गन्धर्वौ च हहाहुहू ॥
03-044-015a	तान्सर्वान्स समागम्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।
03-044-015c	ततोऽपश्यद्देवराजं शतक्रतुमरिंदमम् ॥
03-044-016a	ततः पार्थो महाबाहुरवतीर्य रथोत्तमात् ।
03-044-016c	ददर्श साक्षाद्देवेन्द्रं पितरं पाकशासनम् ॥
03-044-017a	पाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन चारुणा ।
03-044-017c	दिव्यगन्धाधिवासेन व्यजनेन विधूयता ॥
03-044-018a	विश्वावसुप्रभृतिभिर्गन्धर्वैः स्तुतिवन्दनैः ।
03-044-018c	स्तूयमानं द्विजाग्र्यैश्च ऋग्यजुःसामसंस्तवैः ॥
03-044-019a	ततोऽभिगम्य कौन्तेयः शिरसाभ्यनमद्वली ।
03-044-019c	स चैनमनुवृत्ताभ्यां भुजाभ्यां प्रत्यगृह्णत ॥
03-044-020a	ततः शक्रासने पुण्ये देवराजर्षिपूजिते ।
03-044-020c	शक्रः पाणौ गृहीत्वैनमुपावेशयदन्तिके ॥
03-044-021a	मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय देवेन्द्रः परवीरहा ।
03-044-021c	अङ्कमारोपयामास प्रश्रयावनतं तदा ॥
03-044-022a	सहस्राक्षनियोगात्स पार्थः शक्रासनं तदा ।
03-044-022c	अध्यक्रामदमेयात्मा द्वितीय इव वासवः ॥
03-044-023a	ततः प्रेम्णा वृत्रशत्रुरर्जुनस्य शुभं मुखम् ।
03-044-023c	पस्पर्श पुण्यगन्धेन करेण परिसान्त्वयन् ॥
03-044-024a	परिमार्जमानः शनकैर्बाहू चास्यायतौ शुभौ ।
03-044-024c	ज्याशरक्षेपकठिनौ स्तम्भाविव हिरण्मयौ ॥
03-044-025a	वज्रग्रहणचिह्नेन करेण बलसूदनः ।
03-044-025c	मुहुर्मुहुर्वज्रधरो बाहू संस्फालयञ्शनैः ॥
03-044-026a	स्मयन्निव गुडाकेशं प्रेक्षमाणः सहस्रदृक् ।

03-044-026c	हर्षेणोत्फुल्लनयनो न चातृप्यत वृत्रहा ॥
03-044-027a	एकासनोपविष्टौ तौ शोभयां चक्रतुः सभाम् ।
03-044-027c	सूर्याचन्द्रमसौ व्योम्नि चतुर्दश्यामिवोदितौ ॥
03-044-028a	तत्र स्म गाथा गायन्ति साम्ना परमवल्गुना ।
03-044-028c	गन्धर्वास्तुम्बुरुश्रेष्ठाः कुशला गीतसामसु ॥
03-044-029a	घृताची मेनका रम्भा पूर्वचित्तिः स्वयंप्रभा ।
03-044-029c	उर्वशी मिश्रकेशी च दुण्डुगौरी वरूथिनी ॥
03-044-030a	गोपाली सहजन्या च कुम्भयोनिः प्रजागरा ।
03-044-030c	चित्रसेना चित्रलेखा सहा च मधुरस्वरा ॥
03-044-031a	एताश्चान्याश्च ननृतुस्तत्र तत्र वराङ्गनाः ।
03-044-031c	चित्तप्रमथने युक्ताः सिद्धानां पद्मलोचनाः ॥
03-044-032a	महाकटितटश्रोण्यः कम्पमानैः पयोधरैः ।
03-044-032c	कटाक्षहावमाधुर्यैश्चेतोबुद्धिमनोहराः ॥

03-045-001 वैशंपायन उवाच

03-045-001a	ततो देवाः सगन्धर्वाः समादायार्घ्यमुत्तमम् ।
03-045-001c	शक्रस्य मतमाज्ञाय पार्थमानर्चुरञ्जसा ॥
03-045-002a	पाद्यमाचमनीयं च प्रतिग्राह्य नृपात्मजम् ।
03-045-002c	प्रवेशयामासुरथो पुरंदरनिवेशनम् ॥
03-045-003a	एवं संपूजितो जिष्णुरुवास भवने पितुः ।
03-045-003c	उपशिक्षन्महास्त्राणि ससंहाराणि पाण्डवः ॥
03-045-004a	शक्रस्य हस्तादयितं वज्रमस्त्रं दुरुत्सहम् ।
03-045-004c	अशनीश्च महानादा मेघबर्हिणलक्षणाः ॥
03-045-005a	गृहीतास्त्रस्तु कौन्तेयो भ्रातृन्सस्मार पाण्डवः ।
03-045-005c	पुरंदरनियोगाच्च पञ्चाब्दमवसत्सुखी ॥
03-045-006a	ततः शक्रोऽब्रवीत्पार्थं कृतास्त्रं काल आगते ।
03-045-006c	नृत्तं गीतं च कौन्तेय चित्रसेनादवाप्नुहि ॥
03-045-007a	वादित्रं देवविहितं नृलोके यन्न विद्यते ।
03-045-007c	तदर्जयस्व कौन्तेय श्रेयो वै ते भविष्यति ॥
03-045-008a	सखायं प्रददौ चास्य चित्रसेनं पुरंदरः ।
03-045-008c	स तेन सह संगम्य रेमे पार्थो निरामयः ॥
03-045-009a	कदाचिदटमानस्तु महर्षिरुत लोमशः ।

- 03-045-009c जगाम शक्रभवनं पुरंदरदिदृक्षया ॥
- 03-045-010a स समेत्य नमस्कृत्य देवराजं महामुनिः ।
- 03-045-010c ददर्शार्धासनगतं पाण्डवं वासवस्य ह ॥
- 03-045-011a ततः शक्राभ्यनुज्ञात आसने विष्टरोत्तरे ।
- 03-045-011c निषसाद द्विजश्रेष्ठः पूज्यमानो महर्षिभिः ॥
- 03-045-012a तस्य दृष्ट्वाभवद्बुद्धिः पार्थमिन्द्रासने स्थितम् ।
- 03-045-012c कथं नु क्षत्रियः पार्थः शक्रासनमवाप्तवान् ॥
- 03-045-013a किं त्वस्य सुकृतं कर्म लोका वा के विनिर्जिताः ।
- 03-045-013c य एवमुपसंप्राप्तः स्थानं देवनमस्कृतम् ॥
- 03-045-014a तस्य विज्ञाय संकल्पं शक्रो वृत्रनिषूदनः ।
- 03-045-014c लोमशं प्रहसन्वाक्यमिदमाह शचीपतिः ॥
- 03-045-015a ब्रह्मर्षे श्रूयतां यत्ते मनसैतद्विवक्षितम् ।
- 03-045-015c नायं केवलमर्त्यो वै क्षत्रियत्वमुपागतः ॥
- 03-045-016a महर्षे मम पुत्रोऽयं कुन्त्यां जातो महाभुजः ।
- 03-045-016c अस्त्रहेतोरिह प्राप्तः कस्माच्चित्कारणान्तरात् ॥
- 03-045-017a अहो नैनं भवान्वेत्ति पुराणमृषिसत्तमम् ।
- 03-045-017c शृणु मे वदतो ब्रह्मन्योऽयं यच्चास्य कारणम् ॥
- 03-045-018a नरनारायणौ यौ तौ पुराणावृषिसत्तमौ ।
- 03-045-018c ताविमावभिजानीहि हृषीकेशधनंजयौ ॥
- 03-045-019a यन्न शक्यं सुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वा महात्मभिः ।
- 03-045-019c तदाश्रमपदं पुण्यं बदरी नाम विश्रुतम् ॥
- 03-045-020a स निवासोऽभवद्विप्र विष्णोर्जिष्णोस्तथैव च ।
- 03-045-020c यतः प्रववृते गङ्गा सिद्धचारणसेविता ॥
- 03-045-021a तौ मनियोगाद्ब्रह्मर्षे क्षितौ जातौ महाद्युती ।
- 03-045-021c भूमेर्भारावतरणं महावीर्यौ करिष्यतः ॥
- 03-045-022a उद्धृत्ता ह्यसुराः केचिन्निवातकवचा इति ।
- 03-045-022c विप्रियेषु स्थितास्माकं वरदानेन मोहिताः ॥
- 03-045-023a तर्कयन्ते सुरान्हन्तुं बलदर्पसमन्विताः ।
- 03-045-023c देवान्न गणयन्ते च तथा दत्तवरा हि ते ॥
- 03-045-024a पातालवासिनो रौद्रा दनोः पुत्रा महाबलाः ।
- 03-045-024c सर्वे देवनिकाया हि नालं योधयितुं स्म तान् ॥

03-045-025a	योऽसौ भूमिगतः श्रीमान्विष्णुर्मधुनिषूदनः ।
03-045-025c	कपिलो नाम देवोऽसौ भगवानजितो हरिः ॥
03-045-026a	येन पूर्वं महात्मानः खनमाना रसातलम् ।
03-045-026c	दर्शनादेव निहताः सगरस्यात्मजा विभो ॥
03-045-027a	तेन कार्यं महत्कार्यमस्माकं द्विजसत्तम ।
03-045-027c	पार्थेन च महायुद्धे समेताभ्यामसंशयम् ॥
03-045-028a	अयं तेषां समस्तानां शक्तः प्रतिसमासने ।
03-045-028c	तान्निहत्य रणे शूरः पुनर्यास्यति मानुषान् ॥
03-045-029a	भवांश्चास्मन्नियोगेन यातु तावन्महीतलम् ।
03-045-029c	काम्यके द्रक्ष्यसे वीरं निवसन्तं युधिष्ठिरम् ॥
03-045-030a	स वाच्यो मम संदेशाद्धर्मात्मा सत्यसंगरः ।
03-045-030c	नोत्कण्ठा फल्गुने कार्या कृतास्त्रः शीघ्रमेष्यति ॥
03-045-031a	नाशुद्धबाहुवीर्येण नाकृतास्त्रेण वा रणे ।
03-045-031c	भीष्मद्रोणादयो युद्धे शक्याः प्रतिसमासितुम् ॥
03-045-032a	गृहीतास्त्रो गुडाकेशो महाबाहुर्महामनाः ।
03-045-032c	नृत्तवादित्रगीतानां दिव्यानां पारमेयिवान् ॥
03-045-033a	भवानपि विविक्तानि तीर्थानि मनुजेश्वर ।
03-045-033c	भ्रातृभिः सहितः सर्वैर्द्रष्टुमर्हत्यरिदम ॥
03-045-034a	तीर्थेष्वप्लुत्य पुण्येषु विपाप्मा विगतज्वरः ।
03-045-034c	राज्यं भोक्ष्यसि राजेन्द्र सुखी विगतकल्मषः ॥
03-045-035a	भवांश्चैनं द्विजश्रेष्ठ पर्यटन्तं महीतले ।
03-045-035c	त्रातुमर्हति विप्राग्र्य तपोबलसमन्वितः ॥
03-045-036a	गिरिदुर्गेषु हि सदा देशेषु विषमेषु च ।
03-045-036c	वसन्ति राक्षसा रौद्रास्तेभ्यो रक्षेत्सदा भवान् ॥
03-045-037a	स तथेति प्रतिज्ञाय लोमशः सुमहातपाः ।
03-045-037c	काम्यकं वनमुद्दिश्य समुपायान्महीतलम् ॥
03-045-038a	ददर्श तत्र कौन्तेयं धर्मराजमरिदमम् ।
03-045-038c	तापसैर्भ्रातृभिश्चैव सर्वतः परिवारितम् ॥

03-046-001 जनमेजय उवाच

03-046-001a	अत्यद्भुतमिदं कर्म पार्थस्यामिततेजसः ।
03-046-001c	धृतराष्ट्रो महातेजाः श्रुत्वा विप्र किमब्रवीत् ॥

03-046-002 वैशंपायन उवाच

- 03-046-002a शक्रलोकगतं पार्थं श्रुत्वा राजाम्बिकासुतः ।
 03-046-002c द्वैपायनादृषिश्रेष्ठात्संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 03-046-003a श्रुतं मे सूत कात्स्नर्येन कर्म पार्थस्य धीमतः ।
 03-046-003c कच्चित्तवापि विदितं यथातथ्येन सारथे ॥
- 03-046-004a प्रमत्तो ग्राम्यधर्मेषु मन्दात्मा पापनिश्चयः ।
 03-046-004c मम पुत्रः सुदुर्बुद्धिः पृथिवीं घातयिष्यति ॥
- 03-046-005a यस्य नित्यमृता वाचः स्वैरेष्वपि महात्मनः ।
 03-046-005c त्रैलोक्यमपि तस्य स्याद्योद्धा यस्य धनंजयः ॥
- 03-046-006a अस्यतः कर्णिनाराचांस्तीक्ष्णाग्रांश्च शिलाशितान् ।
 03-046-006c कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेदपि मृत्युर्जरातिगः ॥
- 03-046-007a मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वे मृत्युवशं गताः ।
 03-046-007c येषां युद्धं दुराधर्षैः पाण्डवैः प्रत्युपस्थितम् ॥
- 03-046-008a तस्यैव च न पश्यामि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
 03-046-008c अनिशं चिन्तयानोऽपि य एनमुदियाद्रथी ॥
- 03-046-009a द्रोणकर्णौ प्रतीयातां यदि भीष्मोऽपि वा रणे ।
 03-046-009c महान्स्यात्संशयो लोके न तु पश्यामि नो जयम् ॥
- 03-046-010a घृणी कर्णः प्रमादी च आचार्यः स्थविरो गुरुः ।
 03-046-010c अमर्षी बलवान्पार्थः संरम्भी दृढविक्रमः ॥
- 03-046-011a भवेत्सुतुमुलं युद्धं सर्वशोऽप्यपराजितम् ।
 03-046-011c सर्वे ह्यस्त्रविदः शूराः सर्वे प्राप्ता महद्यशः ॥
- 03-046-012a अपि सर्वेश्वरत्वं हि न वाञ्छेरन्पराजिताः ।
 03-046-012c वधे नूनं भवेच्छान्तिस्तेषां वा फल्गुनस्य वा ॥
- 03-046-013a न तु हन्तार्जुनस्यास्ति जेता वास्य न विद्यते ।
 03-046-013c मन्युस्तस्य कथं शाम्येन्मन्दान्प्रति समुत्थितः ॥
- 03-046-014a त्रिदशेशसमो वीरः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् ।
 03-046-014c जिगाय पार्थिवान्सर्वान्राजसूये महाक्रतौ ॥
- 03-046-015a शेषं कुर्याद्विरेर्वज्रं निपतन्मूर्ध्नि संजय ।
 03-046-015c न तु कुर्युः शराः शेषमस्तास्तात किरीटिना ॥
- 03-046-016a यथा हि किरणा भानोस्तपन्तीह चराचरम् ।
 03-046-016c तथा पार्थभुजोत्सृष्टाः शरास्तप्स्यन्ति मे सुतान् ॥

- 03-046-017a अपि वा रथघोषेण भयार्ता सव्यसाचिनः ।
 03-046-017c प्रतिभाति विदीर्णेव सर्वतो भारती चमूः ॥
 03-046-018a यदुद्वपन्प्रवपंश्चैव बाणा;न्स्थाताततायी समरे किरीटी ।
 03-046-018c सृष्टोऽन्तकः सर्वहरो विधात्रा; भवेद्यथा तद्वदपारणीयः ॥

03-046-019 संजय उवाच

- 03-046-019a यदेतत्कथितं राजंस्त्वया दुर्योधनं प्रति ।
 03-046-019c सर्वमेतद्यथात्थ त्वं नैतन्मिथ्या महीपते ॥
 03-046-020a मन्युना हि समाविष्टाः पाण्डवास्तेऽमितौजसः ।
 03-046-020c दृष्ट्वा कृष्णां सभां नीतां धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ॥
 03-046-021a दुःशासनस्य ता वाचः श्रुत्वा ते दारुणोदयाः ।
 03-046-021c कर्णस्य च महाराज न स्वप्स्यन्तीति मे मतिः ॥
 03-046-022a श्रुतं हि ते महाराज यथा पार्थेन संयुगे ।
 03-046-022c एकादशतनुः स्थाणुर्धनुषा परितोषितः ॥
 03-046-023a कैरातं वेषमास्थाय योधयामास फल्गुनम् ।
 03-046-023c जिज्ञासुः सर्वदेवेशः कपर्दी भगवान्स्वयम् ॥
 03-046-024a तत्रैनं लोकपालास्ते दर्शयामासुरर्जुनम् ।
 03-046-024c अस्त्रहेतोः पराक्रान्तं तपसा कौरवर्षभम् ॥
 03-046-025a नैतदुत्सहतेऽन्यो हि लब्धुमन्यत्र फल्गुनात् ।
 03-046-025c साक्षाद्दर्शनमेतेषामीश्वराणां नरो भुवि ॥
 03-046-026a महेश्वरेण यो राजन्न जीर्णो ग्रस्तमूर्तिमान् ।
 03-046-026c कस्तमुत्सहते वीरं युद्धे जरयितुं पुमान् ॥
 03-046-027a आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 03-046-027c द्रौपदीं परिकर्षद्भिः कोपयद्भिश्च पाण्डवान् ॥
 03-046-028a यत्र विस्फुरमाणोष्ठो भीमः प्राह वचो महत् ।
 03-046-028c दृष्ट्वा दुर्योधनेनोरू द्रौपद्या दर्शिताबुभौ ॥
 03-046-029a ऊरू भेत्स्यामि ते पाप गदया वज्रकल्पया ।
 03-046-029c त्रयोदशानां वर्षाणामन्ते दुर्द्युतदेविनः ॥
 03-046-030a सर्वे प्रहरतां श्रेष्ठाः सर्वे चामिततेजसः ।
 03-046-030c सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसो देवैरपि सुदुर्जयाः ॥
 03-046-031a मन्ये मन्युसमुद्धूताः पुत्राणां तव संयुगे ।
 03-046-031c अन्तं पार्थाः करिष्यन्ति वीर्यामर्षसमन्विताः ॥

03-046-032 धृतराष्ट्र उवाच

- 03-046-032a किं कृतं सूत कर्णेन वदता परुषं वचः ।
 03-046-032c पर्याप्तं वैरमेतावद्यत्कृष्णा सा सभां गता ॥
 03-046-033a अपीदानीं मम सुतास्तिष्ठेरन्मन्दचेतसः ।
 03-046-033c येषां भ्राता गुरुर्ज्येष्ठो विनये नावतिष्ठते ॥
 03-046-034a ममापि वचनं सूत न शुश्रूषति मन्दभाक् ।
 03-046-034c दृष्ट्वा मां चक्षुषा हीनं निर्विचेष्टमचेतनम् ॥
 03-046-035a ये चास्य सचिवा मन्दाः कर्णसौबलकादयः ।
 03-046-035c तेऽप्यस्य भूयसो दोषान्वर्धयन्ति विचेतसः ॥
 03-046-036a स्वैरमुक्ता अपि शराः पार्थेनामिततेजसा ।
 03-046-036c निर्दहेयुर्मम सुतान्किं पुनर्मन्युनेरिताः ॥
 03-046-037a पार्थबाहुबलोत्सृष्टा महाचापविनिःसृताः ।
 03-046-037c दिव्यास्त्रमन्त्रमुदिताः सादयेयुः सुरानपि ॥
 03-046-038a यस्य मन्त्री च गोप्ता च सुहृच्चैव जनार्दनः ।
 03-046-038c हरिस्त्रैलोक्यनाथः स किं नु तस्य न निर्जितम् ॥
 03-046-039a इदं च सुमहच्चित्रमर्जुनस्येह संजय ।
 03-046-039c महादेवेन बाहुभ्यां यत्समेत इति श्रुतिः ॥
 03-046-040a प्रत्यक्षं सर्वलोकस्य खाण्डवे यत्कृतं पुरा ।
 03-046-040c फल्गुनेन सहायार्थे वह्नेर्दामोदरेण च ॥
 03-046-041a सर्वथा नास्ति मे पुत्रः सामात्यः सहबान्धवः ।
 03-046-041c क्रुद्धे पार्थे च भीमे च वासुदेवे च सात्वते ॥

03-047-001 जनमेजय उवाच

- 03-047-001a यदिदं शोचितं राज्ञा धृतराष्ट्रेण वै मुने ।
 03-047-001c प्रव्राज्य पाण्डवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकम् ॥
 03-047-002a कथं हि राजा पुत्रं स्वमुपेक्षेताल्पचेतसम् ।
 03-047-002c दुर्योधनं पाण्डुपुत्रान्कोपयानं महारथान् ॥
 03-047-003a किमासीत्पाण्डुपुत्राणां वने भोजनमुच्यताम् ।
 03-047-003c वानेयमथ वा कृष्टमेतदाख्यातु मे भवान् ॥

03-047-004 वैशंपायन उवाच

- 03-047-004a वानेयं च मृगांश्चैव शुद्धैर्बाणैर्निपातितान् ।

- 03-047-004c ब्राह्मणानां निवेद्याग्रमभुञ्जन्पुरुषर्षभाः ॥
- 03-047-005a तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तदा निवसतो वने ।
- 03-047-005c अन्वयुर्ब्राह्मणा राजन्साग्नयोऽनग्नयस्तथा ॥
- 03-047-006a ब्राह्मणानां सहस्राणि स्नातकानां महात्मनाम् ।
- 03-047-006c दश मोक्षविदां तद्वद्यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ॥
- 03-047-007a रुरून्कृष्णमृगांश्चैव मेध्यांश्चान्यानवनेचरान् ।
- 03-047-007c बाणैरुन्मथ्य विधिवद्ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयत् ॥
- 03-047-008a न तत्र कश्चिद्दुर्वर्णो व्याधितो वाप्यदृश्यत ।
- 03-047-008c कृशो वा दुर्बलो वापि दीनो भीतोऽपि वा नरः ॥
- 03-047-009a पुत्रानिव प्रियाञ्जातीन्भ्रातृनिव सहोदरान् ।
- 03-047-009c पुपोष कौरवश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
- 03-047-010a पतींश्च द्रौपदी सर्वान्द्विजांश्चैव यशस्विनी ।
- 03-047-010c मातेव भोजयित्वाग्रे शिष्टमाहारयत्तदा ॥
- 03-047-011a प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो; यमौ प्रतीचीमथ वाप्युदीचीम् ।
- 03-047-011c धनुर्धरा मांसहेतोर्मृगाणां; क्षयं चक्रुर्नित्यमेवोपगम्य ॥
- 03-047-012a तथा तेषां वसतां काम्यके वै; विहीनानामर्जुनेनोत्सुकानाम् ।
- 03-047-012c पञ्चैव वर्षाणि तदा व्यतीयुः; रधीयतां जपतां जुह्वतां च ॥

03-048-001 वैशंपायन उवाच

- 03-048-001a सुदीर्घमुष्णं निःश्वस्य धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
- 03-048-001c अब्रवीत्संजयं सूतमामन्त्र्य भरतर्षभ ॥
- 03-048-002a देवपुत्रौ महाभागौ देवराजसमद्युती ।
- 03-048-002c नकुलः सहदेवश्च पाण्डवौ युद्धदुर्मदौ ॥
- 03-048-003a दृढायुधौ दूरपातौ युद्धे च कृतनिश्चयौ ।
- 03-048-003c शीघ्रहस्तौ दृढक्रोधौ नित्ययुक्तौ तरस्विनौ ॥
- 03-048-004a भीमार्जुनौ पुरोधाय यदा तौ रणमूर्धनि ।
- 03-048-004c स्थास्येते सिंहविक्रान्तावश्विनाविव दुःसहौ ॥
- 03-048-004e न शेषमिह पश्यामि तदा सैन्यस्य संजय ॥
- 03-048-005a तौ ह्यप्रतिरथौ युद्धे देवपुत्रौ महारथौ ।
- 03-048-005c द्रौपद्यास्तं परिक्लेशं न क्षंस्येते त्वमर्षिणौ ॥
- 03-048-006a वृष्णयो वा महेष्वासा पाञ्चाला वा महौजसः ।
- 03-048-006c युधि सत्याभिसंधेन वासुदेवेन रक्षिताः ॥

03-048-006e	प्रधक्ष्यन्ति रणे पार्थाः पुत्राणां मम वाहिनीम् ॥
03-048-007a	रामकृष्णप्रणीतानां वृष्णीनां सूतनन्दन ।
03-048-007c	न शक्यः सहितुं वेगः पर्वतैरपि संयुगे ॥
03-048-008a	तेषां मध्ये महेष्वासो भीमो भीमपराक्रमः ।
03-048-008c	शैक्यया वीरघातिन्या गदया विचरिष्यति ॥
03-048-009a	तथा गाण्डीवनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
03-048-009c	गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ॥
03-048-010a	ततोऽहं सुहृदां वाचो दुर्योधनवशानुगः ।
03-048-010c	स्मरणीयाः स्मरिष्यामि मया या न कृताः पुरा ॥

03-048-011 संजय उवाच

03-048-011a	व्यतिक्रमोऽयं सुमहांस्त्वया राजन्नुपेक्षितः ।
03-048-011c	समर्थेनापि यन्मोहात्पुत्रस्ते न निवारितः ॥
03-048-012a	श्रुत्वा हि निर्जितान्द्यूते पाण्डवान्मधुसूदनः ।
03-048-012c	त्वरितः काम्यके पार्थान्समभावयदच्युतः ॥
03-048-013a	द्रुपदस्य तथा पुत्रा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
03-048-013c	विराटो धृष्टकेतुश्च केकयाश्च महारथाः ॥
03-048-014a	तैश्च यत्कथितं तत्र दृष्ट्वा पार्थान्पराजितान् ।
03-048-014c	चारेण विदितं सर्वं तन्मया वेदितं च ते ॥
03-048-015a	समागम्य वृतस्तत्र पाण्डवैर्मधुसूदनः ।
03-048-015c	सारथ्ये फल्गुनस्याजौ तथेत्याह च तान्हरिः ॥
03-048-016a	अमर्षितो हि कृष्णोऽपि दृष्ट्वा पार्थांस्तथागतान् ।
03-048-016c	कृष्णाजिनोत्तरासङ्गानब्रवीच्च युधिष्ठिरम् ॥
03-048-017a	या सा समृद्धिः पार्थानामिन्द्रप्रस्थे बभूव ह ।
03-048-017c	राजसूये मया दृष्टा नृपैरन्यैः सुदुर्लभा ॥
03-048-018a	यत्र सर्वान्महीपालाञ्छस्त्रतेजोभयार्दितान् ।
03-048-018c	सवङ्गाङ्गान्सपौण्ड्रोद्गान्सचोलद्रविडान्धकान् ॥
03-048-019a	सागरानूपगांश्चैव ये च पत्तनवासिनः ।
03-048-019c	सिंहलान्बर्बरान्मलेच्छान्ये च जाङ्गलवासिनः ॥
03-048-020a	पश्चिमानि च राज्यानि शतशः सागरान्तिकान् ।
03-048-020c	पह्लवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनाञ्शकान् ॥
03-048-021a	हारहूणांश्च चीनांश्च तुखारान्सैन्धवांस्तथा ।

03-048-021c	जागुडात्रमठान्मुण्डान्स्त्रीराज्यानथ तङ्गणान् ॥
03-048-022a	एते चान्ये च बहवो ये च ते भरतर्षभ ।
03-048-022c	आगतानहमद्राक्षं यज्ञे ते परिवेषकान् ॥
03-048-023a	सा ते समृद्धिर्यैरात्ता चपला प्रतिसारिणी ।
03-048-023c	आदाय जीवितं तेषामाहरिष्यामि तामहम् ॥
03-048-024a	रामेण सह कौरव्य भीमार्जुनयमैस्तथा ।
03-048-024c	अक्रूरगदसाम्बैश्च प्रद्युम्नेनाहुकेन च ॥
03-048-024e	धृष्टद्युम्नेन वीरेण शिशुपालात्मजेन च ॥
03-048-025a	दुर्योधनं रणे हत्वा सद्यः कर्णं च भारत ।
03-048-025c	दुःशासनं सौबलेयं यश्चान्यः प्रतियोत्स्यते ॥
03-048-026a	ततस्त्वं हास्तिनपुरे भ्रातृभिः सहितो वसन् ।
03-048-026c	धार्तराष्ट्रीं श्रियं प्राप्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ॥
03-048-027a	अथैनमब्रवीद्राजा तस्मिन्वीरसमागमे ।
03-048-027c	शृण्वत्सु तेषु सर्वेषु धृष्टद्युम्नमुखेषु च ॥
03-048-028a	प्रतिगृह्णामि ते वाचं सत्यामेतां जनार्दन ।
03-048-028c	अमित्रान्मे महाबाहो सानुबन्धान्हनिष्यसि ॥
03-048-029a	वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं सत्यं मां कुरु केशव ।
03-048-029c	प्रतिज्ञातो वने वासो राजमध्ये मया ह्ययम् ॥
03-048-030a	तद्धर्मराजवचनं प्रतिश्रुत्य सभासदः ।
03-048-030c	धृष्टद्युम्नपुरोगास्ते शमयामासुरञ्जसा ॥
03-048-030e	केशवं मधुरैर्वाक्यैः कालयुक्तैरमर्षितम् ॥
03-048-031a	पाञ्चालीं चाहुरक्लिष्टां वासुदेवस्य शृण्वतः ।
03-048-031c	दुर्योधनस्तव क्रोधाद्देवि त्यक्ष्यति जीवितम् ॥
03-048-031e	प्रतिजानीम ते सत्यं मा शुचो वरवर्णिनि ॥
03-048-032a	ये स्म ते कुपितां कृष्णे दृष्ट्वा त्वां प्राहसंस्तदा ।
03-048-032c	मांसानि तेषां खादन्तो हसिष्यन्ति मृगद्विजाः ॥
03-048-033a	पास्यन्ति रुधिरं तेषां गृध्रा गोमायवस्तथा ।
03-048-033c	उत्तमाङ्गानि कर्षन्तो यैस्त्वं कृष्टा सभातले ॥
03-048-034a	तेषां द्रक्ष्यसि पाञ्चालि गात्राणि पृथिवीतले ।
03-048-034c	क्रव्यादैः कृष्यमाणानि भक्ष्यमाणानि चासकृत् ॥
03-048-035a	परिक्लिष्टासि यैस्तत्र यैश्चापि समुपेक्षिता ।

- 03-048-035c तेषामुत्कृत्तशिरसां भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
- 03-048-036a एवं बहुविधा वाचस्तदोचुः पुरुषर्षभाः ।
- 03-048-036c सर्वे तेजस्विनः शूराः सर्वे चाहतलक्षणाः ॥
- 03-048-037a ते धर्मराजेन वृता वर्षादूर्ध्वं त्रयोदशात् ।
- 03-048-037c पुरस्कृत्योपयास्यन्ति वासुदेवं महारथाः ॥
- 03-048-038a रामश्च कृष्णश्च धनंजयश्च; प्रद्युम्नसाम्बौ युयुधानभीमौ ।
- 03-048-038c माद्रीसुतौ केकयराजपुत्राः; पाञ्चालपुत्राः सह धर्मराज्ञा ॥
- 03-048-039a एतान्सर्वल्लोकवीरानजेया;न्महात्मनः सानुबन्धान्ससैन्यान् ।
- 03-048-039c को जीवितार्थी समरे प्रत्युदीया;त्क्रुद्धान्सिंहान्केसरिणो यथैव ॥
- 03-048-040 धृतराष्ट्र उवाच
- 03-048-040a यन्माब्रवीद्विदुरो द्यूतकाले; त्वं पाण्डवाञ्जेष्यसि चेन्नेन्द्र ।
- 03-048-040c ध्रुवं कुरूणामयमन्तकालो; महाभयो भविता शोणितौघः ॥
- 03-048-041a मन्ये तथा तद्भवितेति सूत; यथा क्षत्ता प्राह वचः पुरा माम् ।
- 03-048-041c असंशयं भविता युद्धमेत;द्गते काले पाण्डवानां यथोक्तम् ॥
- 03-049-001 जनमेजय उवाच
- 03-049-001a अस्त्रहेतोर्गते पार्थे शक्रलोकं महात्मनि ।
- 03-049-001c युधिष्ठिरप्रभृतयः किमकुर्वन्त पाण्डवाः ॥
- 03-049-002 वैशंपायन उवाच
- 03-049-002a अस्त्रहेतोर्गते पार्थे शक्रलोकं महात्मनि ।
- 03-049-002c न्यवसन्कृष्णया सार्धं काम्यके पुरुषर्षभाः ॥
- 03-049-003a ततः कदाचिदेकान्ते विविक्त इव शाद्वले ।
- 03-049-003c दुःखार्ता भरतश्रेष्ठा निषेदुः सह कृष्णया ॥
- 03-049-003e धनंजयं शोचमानाः साश्रुकण्ठाः सुदुःखिताः ॥
- 03-049-004a तद्वियोगाद्धि तान्सर्वाञ्शोकः समभिपुप्लुवे ।
- 03-049-004c धनंजयवियोगाच्च राज्यनाशाच्च दुःखिताः ॥
- 03-049-005a अथ भीमो महाबाहुर्युधिष्ठिरमभाषत ।
- 03-049-005c निदेशात्ते महाराज गतोऽसौ पुरुषर्षभः ॥
- 03-049-005e अर्जुनः पाण्डुपुत्राणां यस्मिन्प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥
- 03-049-006a यस्मिन्विनष्टे पाञ्चालाः सह पुत्रैस्तथा वयम् ।
- 03-049-006c सात्यकिर्वासुदेवश्च विनश्येयुरसंशयम् ॥

03-049-007a	योऽसौ गच्छति तेजस्वी बहून्क्लेशानचिन्तयन् ।
03-049-007c	भवन्नियोगाद्वीभत्सुस्ततो दुःखतरं नु किम् ॥
03-049-008a	यस्य बाहू समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः ।
03-049-008c	मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम् ॥
03-049-009a	यस्य प्रभावान्न मया सभामध्ये धनुष्मतः ।
03-049-009c	नीता लोकममुं सर्वे धार्तराष्ट्राः ससौबलाः ॥
03-049-010a	ते वयं बाहुबलिनः क्रोधमुत्थितमात्मनः ।
03-049-010c	सहामहे भवन्मूलं वासुदेवेन पालिताः ॥
03-049-011a	वयं हि सह कृष्णेन हत्वा कर्णमुखान्परान् ।
03-049-011c	स्वबाहुविजितां कृत्स्नां प्रशासेम वसुंधराम् ॥
03-049-012a	भवतो द्यूतदोषेण सर्वे वयमुपप्लुताः ।
03-049-012c	अहीनपौरुषा राजन्बलिभिर्बलवत्तमाः ॥
03-049-013a	क्षात्रं धर्मं महाराज समवेक्षितुमर्हसि ।
03-049-013c	न हि धर्मो महाराज क्षत्रियस्य वनाश्रयः ॥
03-049-013e	राज्यमेव परं धर्मं क्षत्रियस्य विदुर्बुधाः ॥
03-049-014a	स क्षत्रधर्मविद्राजन्मा धर्म्यान्नीनशः पथः ।
03-049-014c	प्राग्द्वादश समा राजन्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥
03-049-015a	निवर्त्य च वनात्पार्थमानाय्य च जनार्दनम् ।
03-049-015c	व्यूढानीकान्महाराज जवेनैव महाहवे ॥
03-049-015e	धार्तराष्ट्रानमुं लोकं गमयामि विशां पते ॥
03-049-016a	सर्वानहं हनिष्यामि धार्तराष्ट्रान्ससौबलान् ।
03-049-016c	दुर्योधनं च कर्णं च यो वान्यः प्रतियोत्स्यते ॥
03-049-017a	मया प्रशमिते पश्चात्त्वमेष्यसि वनात्पुनः ।
03-049-017c	एवं कृते न ते दोषो भविष्यति विशां पते ॥
03-049-018a	यज्ञैश्च विविधैस्तात कृतं पापमरिंदम ।
03-049-018c	अवधूय महाराज गच्छेम स्वर्गमुत्तमम् ॥
03-049-019a	एवमेतद्भवेद्राजन्यदि राजा न बालिशः ।
03-049-019c	अस्माकं दीर्घसूत्रः स्याद्भवान्धर्मपरायणः ॥
03-049-020a	निकृत्या निकृतिप्रज्ञा हन्तव्या इति निश्चयः ।
03-049-020c	न हि नैकृतिकं हत्वा निकृत्या पापमुच्यते ॥
03-049-021a	तथा भारत धर्मेषु धर्मज्ञैरिह दृश्यते ।

- 03-049-021c अहोरात्रं महाराज तुल्यं संवत्सरेण हि ॥
- 03-049-022a तथैव वेदवचनं श्रूयते नित्यदा विभो ।
- 03-049-022c संवत्सरो महाराज पूर्णो भवति कृच्छ्रतः ॥
- 03-049-023a यदि वेदाः प्रमाणं ते दिवसादूर्ध्वमच्युत ।
- 03-049-023c त्रयोदश समाः कालो ज्ञायतां परिनिष्ठितः ॥
- 03-049-024a कालो दुर्योधनं हन्तुं सानुबन्धमरिदम् ।
- 03-049-024c एकाग्रां पृथिवीं सर्वां पुरा राजन्करोति सः ॥
- 03-049-025a एवं ब्रुवाणं भीमं तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
- 03-049-025c उवाच सान्त्वयन् राजा मूर्धन्युपाघ्राय पाण्डवम् ॥
- 03-049-026a असंशयं महाबाहो हनिष्यसि सुयोधनम् ।
- 03-049-026c वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं सह गाण्डीवधन्वना ॥
- 03-049-027a यच्च मा भाषसे पार्थ प्राप्तः काल इति प्रभो ।
- 03-049-027c अनृतं नोत्सहे वक्तुं न ह्येतन्मयि विद्यते ॥
- 03-049-028a अन्तरेणापि कौन्तेय निकृतिं पापनिश्चयम् ।
- 03-049-028c हन्ता त्वमसि दुर्धर्ष सानुबन्धं सुयोधनम् ॥
- 03-049-029a एवं ब्रुवति भीमं तु धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
- 03-049-029c आजगाम महाभागो बृहदश्वो महानृषिः ॥
- 03-049-030a तमभिप्रेक्ष्य धर्मात्मा संप्राप्तं धर्मचारिणम् ।
- 03-049-030c शास्त्रवन्मधुपर्केण पूजयामास धर्मराट् ॥
- 03-049-031a आश्वस्तं चैनमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः ।
- 03-049-031c अभिप्रेक्ष्य महाबाहुः कृपणं बह्वभाषत ॥
- 03-049-032a अक्षद्यूतेन भगवन्धनं राज्यं च मे हृतम् ।
- 03-049-032c आहूय निकृतिप्रज्ञैः कितवैरक्षकोविदैः ॥
- 03-049-033a अनक्षज्ञस्य हि सतो निकृत्या पापनिश्चयैः ।
- 03-049-033c भार्या च मे सभां नीता प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥
- 03-049-034a अस्ति राजा मया कश्चिदल्पभाग्यतरो भुवि ।
- 03-049-034c भवता दृष्टपूर्वो वा श्रुतपूर्वोऽपि वा भवेत् ॥
- 03-049-034e न मत्तो दुःखिततरः पुमानस्तीति मे मतिः ॥

03-049-035 बृहदश्व उवाच

- 03-049-035a यद्ब्रवीषि महाराज न मत्तो विद्यते क्वचित् ।
- 03-049-035c अल्पभाग्यतरः कश्चित्पुमानस्तीति पाण्डव ॥

- 03-049-036a अत्र ते कथयिष्यामि यदि शुश्रूषसेऽनघ ।
 03-049-036c यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते ॥
- 03-049-037 वैशंपायन उवाच**
- 03-049-037a अथैनमब्रवीद्राजा ब्रवीतु भगवानिति ।
 03-049-037c इमामवस्थां संप्राप्तं श्रोतुमिच्छामि पार्थिवम् ॥
- 03-049-038 बृहदश्व उवाच**
- 03-049-038a शृणु राजन्नवहितः सह भ्रातृभिरच्युत ।
 03-049-038c यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते ॥
- 03-049-039a निषधेषु महीपालो वीरसेन इति स्म ह ।
 03-049-039c तस्य पुत्रोऽभवन्नाम्ना नलो धर्मार्थदर्शिवान् ॥
- 03-049-040a स निकृत्या जितो राजा पुष्करेणेति नः श्रुतम् ।
 03-049-040c वनवासमदुःखार्हो भार्यया न्यवसत्सह ॥
- 03-049-041a न तस्याश्वो न च रथो न भ्राता न च बान्धवाः ।
 03-049-041c वने निवसतो राजजिष्यन्ते स्म कदाचन ॥
- 03-049-042a भवान्हि संवृतो वीरैर्भ्रातृभिर्देवसंमितैः ।
 03-049-042c ब्रह्मकल्पैर्द्विजाग्र्यैश्च तस्मान्नार्हसि शोचितुम् ॥
- 03-049-043 युधिष्ठिर उवाच**
- 03-049-043a विस्तरेणाहमिच्छामि नलस्य सुमहात्मनः ।
 03-049-043c चरितं वदतां श्रेष्ठ तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥
- 03-050-001 बृहदश्व उवाच**
- 03-050-001a आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ।
 03-050-001c उपपन्नो गुणैरिष्टै रूपवानश्वकोविदः ॥
- 03-050-002a अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां मूर्ध्नि देवपतिर्यथा ।
 03-050-002c उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा ॥
- 03-050-003a ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः ।
 03-050-003c अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः ॥
- 03-050-004a ईप्सितो वरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः ।
 03-050-004c रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयम् ॥
- 03-050-005a तथैवासीद्विदर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
 03-050-005c शूरः सर्वगुणैर्युक्तः प्रजाकामः स चाप्रजः ॥

03-050-006a	स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्सुसमाहितः ।
03-050-006c	तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत ॥
03-050-007a	तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मवित् ।
03-050-007c	महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्चसम् ॥
03-050-008a	तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ ।
03-050-008c	कन्यारत्नं कुमारांश्च त्रीनुदारान्महायशाः ॥
03-050-009a	दमयन्तीं दमं दान्तं दमनं च सुवर्चसम् ।
03-050-009c	उपपन्नान्गुणैः सर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ॥
03-050-010a	दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया ।
03-050-010c	सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥
03-050-011a	अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतम् ।
03-050-011c	शतं सखीनां च तथा पर्युपास्ते शचीमिव ॥
03-050-012a	तत्र स्म भ्राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता ।
03-050-012c	सखीमध्येऽनवद्याङ्गी विद्युत्सौदामिनी यथा ॥
03-050-012e	अतीव रूपसंपन्ना श्रीरिवायतलोचना ॥
03-050-013a	न देवेषु न यक्षेषु तादृग्रूपवती क्वचित् ।
03-050-013c	मानुषेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वा न च श्रुता ॥
03-050-013e	चित्तप्रमाथिनी बाला देवानामपि सुन्दरी ॥
03-050-014a	नलश्च नरशार्दूलो रूपेणाप्रतिमो भुवि ।
03-050-014c	कन्दर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम् ॥
03-050-015a	तस्याः समीपे तु नलं प्रशशंसुः कुतूहलात् ।
03-050-015c	नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः ॥
03-050-016a	तयोरदृष्टकामोऽभूच्छृण्वतोः सततं गुणान् ।
03-050-016c	अन्योन्यं प्रति कौन्तेय स व्यवर्धत हृच्छयः ॥
03-050-017a	अशक्नुवन्नलः कामं तदा धारयितुं हृदा ।
03-050-017c	अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रहोगतः ॥
03-050-018a	स ददर्श तदा हंसाज्जातरूपपरिच्छदान् ।
03-050-018c	वने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम् ॥
03-050-019a	ततोऽन्तरिक्षगो वाचं व्याजहार तदा नलम् ।
03-050-019c	न हन्तव्योऽस्मि ते राजन्करिष्यामि हि ते प्रियम् ॥
03-050-020a	दमयन्तीसकाशे त्वां कथयिष्यामि नैषध ।

- 03-050-020c यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हिचित् ॥
- 03-050-021a एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज महीपतिः ।
- 03-050-021c ते तु हंसाः समुत्पत्य विदर्भानगमंस्ततः ॥
- 03-050-022a विदर्भनगरीं गत्वा दमयन्त्यास्तदान्तिके ।
- 03-050-022c निपेतुस्ते गरुत्मन्तः सा ददर्शाथ तान्खगान् ॥
- 03-050-023a सा तानद्भुतरूपान्वै दृष्ट्वा सखिगणावृता ।
- 03-050-023c हृष्टा ग्रहीतुं खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे ॥
- 03-050-024a अथ हंसा विससृपुः सर्वतः प्रमदावने ।
- 03-050-024c एकैकशस्ततः कन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन् ॥
- 03-050-025a दमयन्ती तु यं हंसं समुपाधावदन्तिके ।
- 03-050-025c स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमथाब्रवीत् ॥
- 03-050-026a दमयन्ति नलो नाम निषधेषु महीपतिः ।
- 03-050-026c अश्विनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः ॥
- 03-050-027a तस्य वै यदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि ।
- 03-050-027c सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे ॥
- 03-050-028a वयं हि देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान् ।
- 03-050-028c दृष्टवन्तो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ॥
- 03-050-029a त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः ।
- 03-050-029c विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् ॥
- 03-050-030a एवमुक्ता तु हंसेन दमयन्ती विशां पते ।
- 03-050-030c अब्रवीत्तत्र तं हंसं तमप्येवं नलं वद ॥
- 03-050-031a तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां वैदर्भस्य विशां पते ।
- 03-050-031c पुनरागम्य निषधान्नले सर्वं न्यवेदयत् ॥

03-051-001 बृहदश्व उवाच

- 03-051-001a दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा वचो हंसस्य भारत ।
- 03-051-001c तदा प्रभृति नस्वस्था नलं प्रति बभूव सा ॥
- 03-051-002a ततश्चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा ।
- 03-051-002c बभूव दमयन्ती तु निःश्वासपरमा तदा ॥
- 03-051-003a ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपरा बभूवोन्मत्तदर्शना ।
- 03-051-003c न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित् ॥
- 03-051-004a न नक्तं न दिवा शेते हा हेति वदती मुहुः ।

- 03-051-004c तामस्वस्थां तदाकारां सख्यस्ता जज्ञुरिङ्गितैः ॥
- 03-051-005a ततो विदर्भपतये दमयन्त्याः सखीगणः ।
- 03-051-005c न्यवेदयत नस्वस्थां दमयन्तीं नरेश्वर ॥
- 03-051-006a तच्छ्रुत्वा नृपतिर्भीमो दमयन्तीसखीगणात् ।
- 03-051-006c चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्स्वां सुतां प्रति ॥
- 03-051-007a स समीक्ष्य महीपालः स्वां सुतां प्राप्तयौवनाम् ।
- 03-051-007c अपश्यदात्मनः कार्यं दमयन्त्याः स्वयंवरम् ॥
- 03-051-008a स संनिपातयामास महीपालान्विशां पते ।
- 03-051-008c अनुभूयतामयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो ॥
- 03-051-009a श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्वे दमयन्त्याः स्वयंवरम् ।
- 03-051-009c अभिजग्मुस्तदा भीमं राजानो भीमशासनात् ॥
- 03-051-010a हस्त्यश्वरथघोषेण नादयन्तो वसुंधराम् ।
- 03-051-010c विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृश्यैः स्वलंकृतैः ॥
- 03-051-011a एतस्मिन्नेव काले तु पुराणावृषिसत्तमौ ।
- 03-051-011c अटमानौ महात्मानाविन्द्रलोकमितो गतौ ॥
- 03-051-012a नारदः पर्वतश्चैव महात्मानौ महाव्रतौ ।
- 03-051-012c देवराजस्य भवनं विविशाते सुपूजितौ ॥
- 03-051-013a तावर्चित्वा सहस्राक्षस्ततः कुशलमव्ययम् ।
- 03-051-013c पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्वगतं विभुः ॥
- 03-051-014 नारद उवाच
- 03-051-014a आवयोः कुशलं देव सर्वत्रगतमीश्वर ।
- 03-051-014c लोके च मघवन्कृत्स्ने नृपाः कुशलिनो विभो ॥
- 03-051-015 बृहदश्व उवाच
- 03-051-015a नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा ।
- 03-051-015c धर्मज्ञाः पृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः ॥
- 03-051-016a शस्त्रेण निधनं काले ये गच्छन्त्यपराङ्मुखाः ।
- 03-051-016c अयं लोकोऽक्षयस्तेषां यथैव मम कामधुक् ॥
- 03-051-017a क्व नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पश्यामि तानहम् ।
- 03-051-017c आगच्छतो महीपालानतिथीन्दयितान्मम ॥
- 03-051-018a एवमुक्तस्तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत ।

- 03-051-018c शृणु मे भगवन्त्येन न दृश्यन्ते महीक्षितः ॥
- 03-051-019a विदर्भराजदुहिता दमयन्तीति विश्रुता ।
- 03-051-019c रूपेण समतिक्रान्ता पृथिव्यां सर्वयोषितः ॥
- 03-051-020a तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता नचिरादिव ।
- 03-051-020c तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः ॥
- 03-051-021a तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयन्तो महीक्षितः ।
- 03-051-021c काङ्क्षन्ति स्म विशेषेण बलवृत्रनिषूदन ॥
- 03-051-022a एतस्मिन्कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साग्निकाः ।
- 03-051-022c आजग्मुर्देवराजस्य समीपममरोत्तमाः ॥
- 03-051-023a ततस्तच्छुश्रुवुः सर्वे नारदस्य वचो महत् ।
- 03-051-023c श्रुत्वा चैवाब्रुवन्हृष्टा गच्छामो वयमप्युत ॥
- 03-051-024a ततः सर्वे महाराज सगणाः सहवाहनाः ।
- 03-051-024c विदर्भानभितो जग्मुर्यत्र सर्वे महीक्षितः ॥
- 03-051-025a नलोऽपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमम् ।
- 03-051-025c अभ्यगच्छददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः ॥
- 03-051-026a अथ देवाः पथि नलं ददृशुर्भूतले स्थितम् ।
- 03-051-026c साक्षादिव स्थितं मूर्त्या मन्मथं रूपसंपदा ॥
- 03-051-027a तं दृष्ट्वा लोकपालास्ते भ्राजमानं यथा रविम् ।
- 03-051-027c तस्थुर्विगतसंकल्पा विस्मिता रूपसंपदा ॥
- 03-051-028a ततोऽन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः ।
- 03-051-028c अब्रुवन्नैषधं राजन्नवतीर्य नभस्तलात् ॥
- 03-051-029a भो भो नैषध राजेन्द्र नल सत्यव्रतो भवान् ।
- 03-051-029c अस्माकं कुरु साहाय्यं दूतो भव नरोत्तम ॥

03-052-001 बृहदश्व उवाच

- 03-052-001a तेभ्यः प्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत ।
- 03-052-001c अथैनान्परिपप्रच्छ कृताञ्जलिरवस्थितः ॥
- 03-052-002a के वै भवन्तः कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः ।
- 03-052-002c किं च तत्र मया कार्यं कथयध्वं यथातथम् ॥
- 03-052-003a एवमुक्ते नैषधेन मघवान्प्रत्यभाषत ।
- 03-052-003c अमरान्वै निबोधास्मान्दमयन्त्यर्थमागतान् ॥
- 03-052-004a अहमिन्द्रोऽयमग्निश्च तथैवायमपांपतिः ।

- 03-052-004c शरीरान्तकरो नृणां यमोऽयमपि पार्थिव ॥
- 03-052-005a स वै त्वमागतानस्मान्दमयन्त्यै निवेदय ।
- 03-052-005c लोकपालाः सहेन्द्रास्त्वां समायान्ति दिदृक्षवः ॥
- 03-052-006a प्राप्तुमिच्छन्ति देवास्त्वां शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ।
- 03-052-006c तेषामन्यतमं देवं पतित्वे वरयस्व ह ॥
- 03-052-007a एवमुक्तः स शक्रेण नलः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
- 03-052-007c एकार्थसमवेतं मां न प्रेषयितुमर्हथ ॥
- 03-052-008 देवा ऊचुः
- 03-052-008a करिष्य इति संश्रुत्य पूर्वमस्मासु नैषध ।
- 03-052-008c न करिष्यसि कस्मात्त्वं ब्रज नैषध माचिरम् ॥
- 03-052-009 बृहदश्व उवाच
- 03-052-009a एवमुक्तः स देवैस्तैर्नैषधः पुनरब्रवीत् ।
- 03-052-009c सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे ॥
- 03-052-010a प्रवेक्ष्यसीति तं शक्रः पुनरेवाभ्यभाषत ।
- 03-052-010c जगाम स तथेत्युक्त्वा दमयन्त्या निवेशनम् ॥
- 03-052-011a ददर्श तत्र वैदर्भीं सखीगणसमावृताम् ।
- 03-052-011c देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवर्णिनीम् ॥
- 03-052-012a अतीव सुकुमाराङ्गीं तनुमध्यां सुलोचनाम् ।
- 03-052-012c आक्षिपन्तीमिव च भाः शशिनः स्वेन तेजसा ॥
- 03-052-013a तस्य दृष्ट्वैव ववृधे कामस्तां चारुहासिनीम् ।
- 03-052-013c सत्यं चिकीर्षमाणस्तु धारयामास हृच्छयम् ॥
- 03-052-014a ततस्ता नैषधं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः परमाङ्गनाः ।
- 03-052-014c आसनेभ्यः समुत्पेतुस्तेजसा तस्य धर्षिताः ॥
- 03-052-015a प्रशशंसुश्च सुप्रीता नलं ता विस्मयान्विताः ।
- 03-052-015c न चैनमभ्यभाषन्त मनोभिस्त्वभ्यचिन्तयन् ॥
- 03-052-016a अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्यं महात्मनः ।
- 03-052-016c कोऽयं देवो नु यक्षो नु गन्धर्वो नु भविष्यति ॥
- 03-052-017a न त्वेनं शक्नुवन्ति स्म व्याहर्तुमपि किञ्चन ।
- 03-052-017c तेजसा धर्षिताः सर्वा लज्जावत्यो वराङ्गनाः ॥
- 03-052-018a अथैनं स्मयमानेव स्मितपूर्वाभिभाषिणी ।

- 03-052-018c दमयन्ती नलं वीरमभ्यभाषत विस्मिता ॥
- 03-052-019a कस्त्वं सर्वानवद्याङ्ग मम हृच्छयवर्धन ।
- 03-052-019c प्राप्तोऽस्यमरवद्वीर ज्ञातुमिच्छामि तेऽनघ ॥
- 03-052-020a कथमागमनं चेह कथं चासि न लक्षितः ।
- 03-052-020c सुरक्षितं हि मे वेश्म राजा चैवोग्रशासनः ॥
- 03-052-021a एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह ।
- 03-052-021c नलं मां विद्धि कल्याणि देवदूतमिहागतम् ॥
- 03-052-022a देवास्त्वां प्राप्तुमिच्छन्ति शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ।
- 03-052-022c तेषामन्यतमं देवं पतिं वरय शोभने ॥
- 03-052-023a तेषामेव प्रभावेन प्रविष्टोऽहमलक्षितः ।
- 03-052-023c प्रविशन्तं हि मां कश्चिन्नापश्यन्नाप्यवारयत् ॥
- 03-052-024a एतदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः ।
- 03-052-024c एतच्छ्रुत्वा शुभे बुद्धिं प्रकुरुष्व यथेच्छसि ॥

03-053-001 बृहदश्व उवाच

- 03-053-001a सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलमब्रवीत् ।
- 03-053-001c प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन्किं करवाणि ते ॥
- 03-053-002a अहं चैव हि यच्चान्यन्ममास्ति वसु किंचन ।
- 03-053-002c सर्वं तत्तव विश्रब्धं कुरु प्रणयमीश्वर ॥
- 03-053-003a हंसानां वचनं यत्तत्तन्मां दहति पार्थिव ।
- 03-053-003c त्वत्कृते हि मया वीर राजानः संनिपातिताः ॥
- 03-053-004a यदि चेद्भजमानां मां प्रत्याख्यास्यसि मानद ।
- 03-053-004c विषमग्निं जलं रज्जुमास्थाय्ये तव कारणात् ॥
- 03-053-005a एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह ।
- 03-053-005c तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथं मानुषमिच्छसि ॥
- 03-053-006a येषामहं लोककृतामीश्वराणां महात्मनाम् ।
- 03-053-006c न पादरजसा तुल्यो मनस्ते तेषु वर्तताम् ॥
- 03-053-007a विप्रियं ह्याचरन्मर्त्यो देवानां मृत्युमृच्छति ।
- 03-053-007c त्राहि मामनवद्याङ्गि वरयस्व सुरोत्तमान् ॥
- 03-053-008a ततो बाष्पकलां वाचं दमयन्ती शुचिस्मिता ।
- 03-053-008c प्रव्याहरन्ती शनकैर्नलं राजानमब्रवीत् ॥
- 03-053-009a अस्त्युपायो मया दृष्टो निरपायो नरेश्वर ।

- 03-053-009c येन दोषो न भविता तव राजन्कथंचन ॥
- 03-053-010a त्वं चैव हि नरश्रेष्ठ देवाश्चाग्निपुरोगमाः ।
- 03-053-010c आयान्तु सहिताः सर्वे मम यत्र स्वयंवरः ॥
- 03-053-011a ततोऽहं लोकपालानां संनिधौ त्वां नरेश्वर ।
- 03-053-011c वरयिष्ये नरव्याघ्र नैवं दोषो भविष्यति ॥
- 03-053-012a एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलो राजा विशां पते ।
- 03-053-012c आजगाम पुनस्तत्र यत्र देवाः समागताः ॥
- 03-053-013a तमपश्यंस्तथायान्तं लोकपालाः सहेश्वराः ।
- 03-053-013c दृष्ट्वा चैनं ततोऽपृच्छन्वृत्तान्तं सर्वमेव तत् ॥
- 03-053-014 देवा ऊचुः
- 03-053-014a कच्चिदृष्टा त्वया राजन्दमयन्ती शुचिस्मिता ।
- 03-053-014c किमब्रवीच्च नः सर्वान्वद भूमिपतेऽनघ ॥
- 03-053-015 नल उवाच
- 03-053-015a भवद्भिरहमादिष्टो दमयन्त्या निवेशनम् ।
- 03-053-015c प्रविष्टः सुमहाकक्ष्यं दण्डिभिः स्थविरैर्वृतम् ॥
- 03-053-016a प्रविशन्तं च मां तत्र न कश्चिदृष्टवान्नरः ।
- 03-053-016c ऋते तां पार्थिवसुतां भवतामेव तेजसा ॥
- 03-053-017a सख्यश्चास्या मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः ।
- 03-053-017c विस्मिताश्चाभवन्दृष्ट्वा सर्वा मां विबुधेश्वराः ॥
- 03-053-018a वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिरानना ।
- 03-053-018c मामेव गतसंकल्पा वृणीते सुरसत्तमाः ॥
- 03-053-019a अब्रवीच्चैव मां बाला आयान्तु सहिताः सुराः ।
- 03-053-019c त्वया सह नरश्रेष्ठ मम यत्र स्वयंवरः ॥
- 03-053-020a तेषामहं संनिधौ त्वां वरयिष्ये नरोत्तम ।
- 03-053-020c एवं तव महाबाहो दोषो न भवितेति ह ॥
- 03-053-021a एतावदेव विबुधा यथावृत्तमुदाहृतम् ।
- 03-053-021c मयाशेषं प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिदशेश्वराः ॥
- 03-054-001 बृहदश्व उवाच
- 03-054-001a अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।
- 03-054-001c आजुहाव महीपालान्भीमो राजा स्वयंवरे ॥

03-054-002a	तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छयपीडिताः ।
03-054-002c	त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीप्सवः ॥
03-054-003a	कनकस्तम्भरुचिरं तोरणेन विराजितम् ।
03-054-003c	विविशुस्ते महारङ्गं नृपाः सिंहा इवाचलम् ॥
03-054-004a	तत्रासनेषु विविधेष्वसीनाः पृथिवीक्षितः ।
03-054-004c	सुरभिस्रग्धराः सर्वे सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥
03-054-005a	तां राजसमितिं पूर्णां नागैर्भोगवतीमिव ।
03-054-005c	संपूर्णां पुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गिरिगुहामिव ॥
03-054-006a	तत्र स्म पीना दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः ।
03-054-006c	आकारवन्तः सुश्लक्षणाः पञ्चशीर्षा इवोरगाः ॥
03-054-007a	सुकेशान्तानि चारूणि सुनासानि शुभानि च ।
03-054-007c	मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥
03-054-008a	दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना ।
03-054-008c	मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षूंषि च मनांसि च ॥
03-054-009a	तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम् ।
03-054-009c	तत्र तत्रैव सक्ताभून् चचाल च पश्यताम् ॥
03-054-010a	ततः संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत ।
03-054-010c	ददर्श भैमी पुरुषान्पञ्च तुल्याकृतीनिव ॥
03-054-011a	तान्समीक्ष्य ततः सर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान् ।
03-054-011c	संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानान्नलं नृपम् ॥
03-054-011e	यं यं हि ददृशे तेषां तं तं मेने नलं नृपम् ॥
03-054-012a	सा चिन्तयन्ती बुद्ध्याथ तर्कयामास भामिनी ।
03-054-012c	कथं नु देवाज्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम् ॥
03-054-013a	एवं संचिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता ।
03-054-013c	श्रुतानि देवलिङ्गानि चिन्तयामास भारत ॥
03-054-014a	देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ।
03-054-014c	तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये ॥
03-054-015a	सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ।
03-054-015c	शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालममन्यत ॥
03-054-016a	वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुज्य सा ।
03-054-016c	देवेभ्यः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत् ॥

03-054-017a	हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः ।
03-054-017c	पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥
03-054-018a	वाचा च मनसा चैव यथा नाभिचराम्यहम् ।
03-054-018c	तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥
03-054-019a	यथा देवैः स मे भर्ता विहितो निषधाधिपः ।
03-054-019c	तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥
03-054-020a	स्वं चैव रूपं पुष्यन्तु लोकपालाः सहेश्वराः ।
03-054-020c	यथाहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपम् ॥
03-054-021a	निशम्य दमयन्त्यास्तत्करुणं परिदेवितम् ।
03-054-021c	निश्चयं परमं तथ्यमनुरागं च नैषधे ॥
03-054-022a	मनोविशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च भारत ।
03-054-022c	यथोक्तं चक्रिरे देवाः सामर्थ्यं लिङ्गधारणे ॥
03-054-023a	सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान् ।
03-054-023c	हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतः क्षितिम् ॥
03-054-024a	छायाद्वितीयो म्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः ।
03-054-024c	भूमिष्ठो नैषधश्चैव निमेषेण च सूचितः ॥
03-054-025a	सा समीक्ष्य ततो देवान्पुण्यश्लोकं च भारत ।
03-054-025c	नैषधं वरयामास भैमी धर्मेण भारत ॥
03-054-026a	विलज्जमाना वस्त्रान्ते जग्राहायतलोचना ।
03-054-026c	स्कन्धदेशेऽसृजच्चास्य स्रजं परमशोभनाम् ॥
03-054-026e	वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी ॥
03-054-027a	ततो हा हेति सहसा शब्दो मुक्तो नराधिपैः ।
03-054-027c	देवैर्महर्षिभिश्चैव साधु साध्विति भारत ॥
03-054-027e	विस्मितैरीरितः शब्दः प्रशंसद्भिर्नलं नृपम् ॥
03-054-028a	वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ।
03-054-028c	प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्टौ वरान्ददुः ॥
03-054-029a	प्रत्यक्षदर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभाम् ।
03-054-029c	नैषधाय ददौ शक्रः प्रीयमाणः शचीपतिः ॥
03-054-030a	अग्निरात्मभवं प्रादाद्यत्र वाञ्छति नैषधः ।
03-054-030c	लोकानात्मप्रभांश्चैव ददौ तस्मै हुताशनः ॥
03-054-031a	यमस्त्वन्नरसं प्रादाद्धर्मे च परमां स्थितिम् ।

03-054-031c	अपांपतिरपां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः ॥
03-054-032a	स्रजं चोत्तमगन्धाढ्यां सर्वे च मिथुनं ददुः ।
03-054-032c	वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिवं गताः ॥
03-054-033a	पार्थिवाश्चानुभूयास्या विवाहं विस्मयान्विताः ।
03-054-033c	दमयन्त्याः प्रमुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥
03-054-034a	अवाप्य नारीरत्नं तत्पुण्यश्लोकोऽपि पार्थिवः ।
03-054-034c	रेमे सह तया राजा शच्येव बलवृत्रहा ॥
03-054-035a	अतीव मुदितो राजा भ्राजमानोऽशुमानिव ।
03-054-035c	अरञ्जयत्प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ॥
03-054-036a	ईजे चाप्यश्वमेधेन ययातिरिव नाहुषः ।
03-054-036c	अन्यैश्च क्रतुभिर्धीमान्बहुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥
03-054-037a	पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च ।
03-054-037c	दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः ॥
03-054-038a	एवं स यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः ।
03-054-038c	ररक्ष वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ॥

03-055-001 बृहदश्व उवाच

03-055-001a	वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ।
03-055-001c	यान्तो ददृशुरायान्तं द्वापरं कलिना सह ॥
03-055-002a	अथाब्रवीत्कलिं शक्रः संप्रेक्ष्य बलवृत्रहा ।
03-055-002c	द्वापरेण सहायेन कले ब्रूहि क्व यास्यसि ॥
03-055-003a	ततोऽब्रवीत्कलिः शक्रं दमयन्त्याः स्वयंवरम् ।
03-055-003c	गत्वाहं वरयिष्ये तां मनो हि मम तद्गतम् ॥
03-055-004a	तमब्रवीत्प्रहस्येन्द्रो निर्वृत्तः स स्वयंवरः ।
03-055-004c	वृतस्तया नलो राजा पतिरस्मत्समीपतः ॥
03-055-005a	एवमुक्तस्तु शक्रेण कलिः कोपसमन्वितः ।
03-055-005c	देवानामन्त्र्य तान्सर्वानुवाचेदं वचस्तदा ॥
03-055-006a	देवानां मानुषं मध्ये यत्सा पतिमविन्दत ।
03-055-006c	ननु तस्या भवेन्न्याय्यं विपुलं दण्डधारणम् ॥
03-055-007a	एवमुक्ते तु कलिना प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः ।
03-055-007c	अस्माभिः समनुज्ञातो दमयन्त्या नलो वृतः ॥
03-055-008a	कश्च सर्वगुणोपेतं नाश्रयेत नलं नृपम् ।

03-055-008c	यो वेद धर्मानखिलान्यथावच्चरितव्रतः ॥
03-055-009a	यस्मिन्सत्यं धृतिर्दानं तपः शौचं दमः शमः ।
03-055-009c	ध्रुवाणि पुरुषव्याघ्रे लोकपालसमे नृपे ॥
03-055-010a	आत्मानं स शपेन्मूढो हन्याच्चात्मानमात्मना ।
03-055-010c	एवंगुणं नलं यो वै कामयेच्छपितुं कले ॥
03-055-011a	कृच्छ्रे स नरके मज्जेदगाधे विपुलेऽप्लवे ।
03-055-011c	एवमुक्त्वा कलिं देवा द्वापरं च दिवं ययुः ॥
03-055-012a	ततो गतेषु देवेषु कलिर्द्वापरमब्रवीत् ।
03-055-012c	संहर्तुं नोत्सहे कोपं नले वत्स्यामि द्वापर ॥
03-055-013a	भ्रंशयिष्यामि तं राज्यान्न भैम्या सह रंस्यते ।
03-055-013c	त्वमप्यक्षान्समाविश्य कर्तुं साहाय्यमर्हसि ॥

03-056-001 बृहदश्व उवाच

03-056-001a	एवं स समयं कृत्वा द्वापरेण कलिः सह ।
03-056-001c	आजगाम ततस्तत्र यत्र राजा स नैषधः ॥
03-056-002a	स नित्यमन्तरप्रेक्षी निषधेष्ववसच्चिरम् ।
03-056-002c	अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिरन्तरम् ॥
03-056-003a	कृत्वा मूत्रमुपस्पृश्य संध्यामास्ते स्म नैषधः ।
03-056-003c	अकृत्वा पादयोः शौचं तत्रैनं कलिराविशत् ॥
03-056-004a	स समाविश्य तु नलं समीपं पुष्करस्य ह ।
03-056-004c	गत्वा पुष्करमाहेदमेहि दीव्य नलेन वै ॥
03-056-005a	अक्षद्यूते नलं जेता भवान्हि सहितो मया ।
03-056-005c	निषधान्प्रतिपद्यस्व जित्वा राजन्नलं नृपम् ॥
03-056-006a	एवमुक्तस्तु कलिना पुष्करो नलमभ्ययात् ।
03-056-006c	कलिश्चैव वृषो भूत्वा गवां पुष्करमभ्ययात् ॥
03-056-007a	आसाद्य तु नलं वीरं पुष्करः परवीरहा ।
03-056-007c	दीव्यावेत्यब्रवीद्भ्राता वृषेणेति मुहुर्मुहुः ॥
03-056-008a	न चक्षमे ततो राजा समाह्वानं महामनाः ।
03-056-008c	वैदर्भ्याः प्रेक्षमाणायाः पणकालममन्यत ॥
03-056-009a	हिरण्यस्य सुवर्णस्य यानयुग्यस्य वाससाम् ।
03-056-009c	आविष्टः कलिना द्यूते जीयते स्म नलस्तदा ॥
03-056-010a	तमक्षमदसंमत्तं सुहृदां न तु कश्चन ।

- 03-056-010c निवारणेऽभवच्छक्तो दीव्यमानमचेतसम् ॥
- 03-056-011a ततः पौरजनः सर्वो मन्त्रिभिः सह भारत ।
- 03-056-011c राजानं द्रष्टुमागच्छन्निवारयितुमातुरम् ॥
- 03-056-012a ततः सूत उपागम्य दमयन्त्यै न्यवेदयत् ।
- 03-056-012c एष पौरजनः सर्वो द्वारि तिष्ठति कार्यवान् ॥
- 03-056-013a निवेद्यतां नैषधाय सर्वाः प्रकृतयः स्थिताः ।
- 03-056-013c अमृष्यमाणा व्यसनं राज्ञो धर्मार्थदर्शिनः ॥
- 03-056-014a ततः सा बाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
- 03-056-014c उवाच नैषधं भैमी शोकोपहतचेतना ॥
- 03-056-015a राजन्पौरजनो द्वारि त्वां दिदृक्षुरवस्थितः ।
- 03-056-015c मन्त्रिभिः सहितः सर्वे राजभक्तिपुरस्कृतः ॥
- 03-056-015e तं द्रष्टुमर्हसीत्येवं पुनः पुनरभाषत ॥
- 03-056-016a तां तथा रुचिरापाङ्गीं विलपन्तीं सुमध्यमाम् ।
- 03-056-016c आविष्टः कलिना राजा नाभ्यभाषत किञ्चन ॥
- 03-056-017a ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे ते चैव पुरवासिनः ।
- 03-056-017c नायमस्तीति दुःखार्ता व्रीडिता जग्मुरालयान् ॥
- 03-056-018a तथा तदभवद्द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च ।
- 03-056-018c युधिष्ठिर बहून्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजीयत ॥
- 03-057-001 बृहदश्व उवाच**
- 03-057-001a दमयन्ती ततो दृष्ट्वा पुण्यश्लोकं नराधिपम् ।
- 03-057-001c उन्मत्तवदनुन्मत्ता देवने गतचेतसम् ॥
- 03-057-002a भयशोकसमाविष्टा राजन्भीमसुता ततः ।
- 03-057-002c चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्पार्थिवं प्रति ॥
- 03-057-003a सा शङ्कमाना तत्पापं चिकीर्षन्ती च तत्प्रियम् ।
- 03-057-003c नलं च हतसर्वस्वमुपलभ्येदमब्रवीत् ॥
- 03-057-004a बृहत्सेने ब्रजामात्यानानाय्य नलशासनात् ।
- 03-057-004c आचक्ष्व यद्धृतं द्रव्यमवशिष्टं च यद्वसु ॥
- 03-057-005a ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे विज्ञाय नलशासनम् ।
- 03-057-005c अपि नो भागधेयं स्यादित्युक्त्वा पुनराब्रजन् ॥
- 03-057-006a तास्तु सर्वाः प्रकृतयो द्वितीयं समुपस्थिताः ।
- 03-057-006c न्यवेदयद्भीमसुता न च तत्प्रत्यनन्दत ॥

03-057-007a	वाक्यमप्रतिनन्दन्तं भर्तारमभिवीक्ष्य सा ।
03-057-007c	दमयन्ती पुनर्वेश्म व्रीडिता प्रविवेश ह ॥
03-057-008a	निशम्य सततं चाक्षान्पुण्यश्लोकपराङ्मुखान् ।
03-057-008c	नलं च हृतसर्वस्वं धात्रीं पुनरुवाच ह ॥
03-057-009a	बृहत्सेने पुनर्गच्छ वाष्ण्यं नलशासनात् ।
03-057-009c	सूतमानय कल्याणि महत्कार्यमुपस्थितम् ॥
03-057-010a	बृहत्सेना तु तच्छ्रुत्वा दमयन्त्याः प्रभाषितम् ।
03-057-010c	वाष्ण्यमानयामास पुरुषैराप्तकारिभिः ॥
03-057-011a	वाष्ण्यं तु ततो भैमी सान्त्वयञ्छृङ्खणया गिरा ।
03-057-011c	उवाच देशकालज्ञा प्राप्तकालमनिन्दिता ॥
03-057-012a	जानीषे त्वं यथा राजा सम्यग्वृत्तः सदा त्वयि ।
03-057-012c	तस्य त्वं विषमस्थस्य साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥
03-057-013a	यथा यथा हि नृपतिः पुष्करेणेह जीयते ।
03-057-013c	तथा तथास्य द्यूते वै रागो भूयोऽभिवर्धते ॥
03-057-014a	यथा च पुष्करस्याक्षा वर्तन्ते वशवर्तिनः ।
03-057-014c	तथा विपर्ययश्चापि नलस्याक्षेषु दृश्यते ॥
03-057-015a	सुहृत्स्वजनवाक्यानि यथावन्न शृणोति च ।
03-057-015c	नूनं मन्ये न शेषोऽस्ति नैषधस्य महात्मनः ॥
03-057-016a	यत्र मे वचनं राजा नाभिनन्दति मोहितः ।
03-057-016c	शरणं त्वां प्रपन्नास्मि सारथे कुरु मद्वचः ॥
03-057-016e	न हि मे शुध्यते भावः कदाचिद्विनशेदिति ॥
03-057-017a	नलस्य दयितानश्चान्योजयित्वा महाजवान् ।
03-057-017c	इदमारोप्य मिथुनं कुण्डिनं यातुमर्हसि ॥
03-057-018a	मम ज्ञातिषु निक्षिप्य दारकौ स्यन्दनं तथा ।
03-057-018c	अश्वांश्चैतान्यथाकामं वस वान्यत्र गच्छ वा ॥
03-057-019a	दमयन्त्यास्तु तद्वाक्यं वाष्ण्यो नलसारथिः ।
03-057-019c	न्यवेदयदशेषेण नलामात्येषु मुख्यशः ॥
03-057-020a	तैः समेत्य विनिश्चित्य सोऽनुज्ञातो महीपते ।
03-057-020c	ययौ मिथुनमारोप्य विदर्भास्तेन वाहिना ॥
03-057-021a	हयांस्तत्र विनिक्षिप्य सूतो रथवरं च तम् ।
03-057-021c	इन्द्रसेनां च तां कन्यामिन्द्रसेनं च बालकम् ॥

03-057-022a आमन्त्र्य भीमं राजानमार्तः शोचन्नलं नृपम् ।
 03-057-022c अटमानस्ततोऽयोध्यां जगाम नगरीं तदा ॥
 03-057-023a ऋतुपर्णं स राजानमुपतस्थे सुदुःखितः ।
 03-057-023c भृतिं चोपययौ तस्य सारथ्येन महीपते ॥

03-058-001 बृहदश्व उवाच

03-058-001a ततस्तु याते वाष्णेये पुण्यश्लोकस्य दीव्यतः ।
 03-058-001c पुष्करेण हृतं राज्यं यच्चान्यद्वसु किंचन ॥
 03-058-002a हृतराज्यं नलं राजन्प्रहसन्पुष्करोऽब्रवीत् ।
 03-058-002c द्यूतं प्रवर्ततां भूयः प्रतिपाणोऽस्ति कस्तव ॥
 03-058-003a शिष्टा ते दमयन्त्येका सर्वमन्यद्भृतं मया ।
 03-058-003c दमयन्त्याः पणः साधु वर्ततां यदि मन्यसे ॥
 03-058-004a पुष्करेणैवमुक्तस्य पुण्यश्लोकस्य मन्युना ।
 03-058-004c व्यदीर्यतेव हृदयं न चैनं किंचिदब्रवीत् ॥
 03-058-005a ततः पुष्करमालोक्य नलः परममन्युमान् ।
 03-058-005c उत्सृज्य सर्वगात्रेभ्यो भूषणानि महायशाः ॥
 03-058-006a एकवासा असंवीतः सुहृच्छोकविवर्धनः ।
 03-058-006c निश्चक्राम तदा राजा त्यक्त्वा सुविपुलां श्रियम् ॥
 03-058-007a दमयन्त्येकवस्त्रा तं गच्छन्तं पृष्ठतोऽन्वियात् ।
 03-058-007c स तथा बाह्यतः सार्धं त्रिरात्रं नैषधोऽवसत् ॥
 03-058-008a पुष्करस्तु महाराज घोषयामास वै पुरे ।
 03-058-008c नले यः सम्यगातिष्ठेत्स गच्छेद्वध्यतां मम ॥
 03-058-009a पुष्करस्य तु वाक्येन तस्य विद्वेषणेन च ।
 03-058-009c पौरा न तस्मिन्सत्कारं कृतवन्तो युधिष्ठिर ॥
 03-058-010a स तथा नगराभ्याशे सत्कारार्हो न सत्कृतः ।
 03-058-010c त्रिरात्रमुषितो राजा जलमात्रेण वर्तयन् ॥
 03-058-011a क्षुधा संपीड्यमानस्तु नलो बहुतिथेऽहनि ।
 03-058-011c अपश्यच्छकुनान्कांश्चिद्विरण्यसदृशच्छदान् ॥
 03-058-012a स चिन्तयामास तदा निषधाधिपतिर्बली ।
 03-058-012c अस्ति भक्षो ममाद्यायं वसु चेदं भविष्यति ॥
 03-058-013a ततस्तानन्तरीयेण वाससा समवास्तृणोत् ।
 03-058-013c तस्यान्तरीयमादाय जग्मुः सर्वे विहायसा ॥

03-058-014a	उत्पतन्तः खगास्ते तु वाक्यमाहुस्तदा नलम् ।
03-058-014c	दृष्ट्वा दिग्वाससं भूमौ स्थितं दीनमधोमुखम् ॥
03-058-015a	वयमक्षाः सुदुर्बुद्धे तव वासो जिहीर्षवः ।
03-058-015c	आगता न हि नः प्रीतिः सवाससि गते त्वयि ॥
03-058-016a	तान्समीक्ष्य गतानक्षानात्मानं च विवाससम् ।
03-058-016c	पुण्यश्लोकस्ततो राजा दमयन्तीमथाब्रवीत् ॥
03-058-017a	येषां प्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोऽहमनिन्दिते ।
03-058-017c	प्राणयात्रां न विन्दे च दुःखितः क्षुधयार्दितः ॥
03-058-018a	येषां कृते न सत्कारमकुर्वन्मयि नैषधाः ।
03-058-018c	त इमे शकुना भूत्वा वासोऽप्यपहरन्ति मे ॥
03-058-019a	वैषम्यं परमं प्राप्तो दुःखितो गतचेतनः ।
03-058-019c	भर्ता तेऽहं निबोधेदं वचनं हितमात्मनः ॥
03-058-020a	एते गच्छन्ति बहवः पन्थानो दक्षिणापथम् ।
03-058-020c	अवन्तीमृक्षवन्तं च समतिक्रम्य पर्वतम् ॥
03-058-021a	एष विन्ध्यो महाशैलः पयोष्णी च समुद्रगा ।
03-058-021c	आश्रमाश्च महर्षीणाममी पुष्पफलान्विताः ॥
03-058-022a	एष पन्था विदर्भाणामयं गच्छति कोसलान् ।
03-058-022c	अतः परं च देशोऽयं दक्षिणे दक्षिणापथः ॥
03-058-023a	ततः सा बाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
03-058-023c	उवाच दमयन्ती तं नैषधं करुणं वचः ॥
03-058-024a	उद्वेपते मे हृदयं सीदन्त्यङ्गानि सर्वशः ।
03-058-024c	तव पार्थिव संकल्पं चिन्तयन्त्याः पुनः पुनः ॥
03-058-025a	हतराज्यं हतधनं विवस्त्रं क्षुच्छ्रमान्वितम् ।
03-058-025c	कथमुत्सृज्य गच्छेयमहं त्वां विजने वने ॥
03-058-026a	श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य चिन्तयानस्य तत्सुखम् ।
03-058-026c	वने घोरे महाराज नाशयिष्यामि ते क्लमम् ॥
03-058-027a	न च भार्यासमं किञ्चिद्विद्यते भिषजां मतम् ।
03-058-027c	औषधं सर्वदुःखेषु सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

03-058-028 नल उवाच

03-058-028a	एवमेतद्यथात्थ त्वं दमयन्ति सुमध्यमे ।
03-058-028c	नास्ति भार्यासमं मित्रं नरस्यार्तस्य भेषजम् ॥

03-058-029a न चाहं त्यक्तुकामस्त्वां किमर्थं भीरु शङ्कसे ।
 03-058-029c त्यजेयमहमात्मानं न त्वेव त्वामनिन्दिते ॥

03-058-030 दमयन्त्युवाच

03-058-030a यदि मां त्वं महाराज न विहातुमिहेच्छसि ।
 03-058-030c तत्किमर्थं विदर्भाणां पन्थाः समुपदिश्यते ॥
 03-058-031a अवैमि चाहं नृपते न त्वं मां त्यक्तुमर्हसि ।
 03-058-031c चेतसा त्वपकृष्टेन मां त्यजेथा महापते ॥
 03-058-032a पन्थानं हि ममाभीक्ष्णमाख्यासि नरसत्तम ।
 03-058-032c अतोनिमित्तं शोकं मे वर्धयस्यमरप्रभ ॥
 03-058-033a यदि चायमभिप्रायस्तव राजन्ब्रजेदिति ।
 03-058-033c सहितावेव गच्छावो विदर्भान्यदि मन्यसे ॥
 03-058-034a विदर्भराजस्तत्र त्वां पूजयिष्यति मानद ।
 03-058-034c तेन त्वं पूजितो राजन्सुखं वत्स्यसि नो गृहे ॥

03-059-001 नल उवाच

03-059-001a यथा राज्यं पितुस्ते तत्तथा मम न संशयः ।
 03-059-001c न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्थः कथंचन ॥
 03-059-002a कथं समृद्धो गत्वाहं तव हर्षविवर्धनः ।
 03-059-002c परिद्यूनो गमिष्यामि तव शोकविवर्धनः ॥

03-059-003 बृहदश्व उवाच

03-059-003a इति ब्रुवन्नलो राजा दमयन्तीं पुनः पुनः ।
 03-059-003c सान्त्वयामास कल्याणीं वाससोऽर्थेन संवृताम् ॥
 03-059-004a तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः ।
 03-059-004c क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ सभां कांचिदुपेयतुः ॥
 03-059-005a तां सभामुपसंप्राप्य तदा स निषधाधिपः ।
 03-059-005c वैदर्भ्या सहितो राजा निषसाद महीतले ॥
 03-059-006a स वै विवस्त्रो मलिनो विकचः पांसुगुण्ठितः ।
 03-059-006c दमयन्त्या सह श्रान्तः सुष्वाप धरणीतले ॥
 03-059-007a दमयन्त्यपि कल्याणी निद्रयापहता ततः ।
 03-059-007c सहसा दुःखमासाद्य सुकुमारी तपस्विनी ॥
 03-059-008a सुप्तायां दमयन्त्यां तु नलो राजा विशां पते ।

03-059-008c	शोकोन्मथितचित्तात्मा न स्म शेते यथा पुरा ॥
03-059-009a	स तद्राज्यापहरणं सुहृत्त्यागं च सर्वशः ।
03-059-009c	वने च तं परिध्वंसं प्रेक्ष्य चिन्तामुपेयिवान् ॥
03-059-010a	किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः ।
03-059-010c	किं नु मे मरणं श्रेयः परित्यागो जनस्य वा ॥
03-059-011a	मामियं ह्यनुरक्तेदं दुःखमाप्नोति मत्कृते ।
03-059-011c	मद्विहीना त्वियं गच्छेत्कदाचित्स्वजनं प्रति ॥
03-059-012a	मया निःसंशयं दुःखमियं प्राप्स्यत्यनुत्तमा ।
03-059-012c	उत्सर्गे संशयः स्यात्तु विन्देतापि सुखं क्वचित् ॥
03-059-013a	स विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ।
03-059-013c	उत्सर्गेऽमन्यत श्रेयो दमयन्त्या नराधिपः ॥
03-059-014a	सोऽवस्त्रतामात्मनश्च तस्याश्चाप्येकवस्त्रताम् ।
03-059-014c	चिन्तयित्वाध्यगाद्राजा वस्त्रार्थस्यावकर्तनम् ॥
03-059-015a	कथं वासो विकर्तेयं न च बुध्येत मे प्रिया ।
03-059-015c	चिन्त्यैवं नैषधो राजा सभां पर्यचरत्तदा ॥
03-059-016a	परिधावन्नथ नल इतश्चेतश्च भारत ।
03-059-016c	आससाद सभोद्देशे विकोशं खड्गमुत्तमम् ॥
03-059-017a	तेनार्धं वाससश्छित्त्वा निवस्य च परंतपः ।
03-059-017c	सुप्तामुत्सृज्य वैदर्भीं प्राद्रवद्गतचेतनः ॥
03-059-018a	ततो निबद्धहृदयः पुनरागम्य तां सभाम् ।
03-059-018c	दमयन्तीं तथा दृष्ट्वा रुरोद निषधाधिपः ॥
03-059-019a	यां न वायुर्न चादित्यः पुरा पश्यति मे प्रियाम् ।
03-059-019c	सेयमद्य सभामध्ये शेते भूमावनाथवत् ॥
03-059-020a	इयं वस्त्रावकर्तेन संवीता चारुहासिनी ।
03-059-020c	उन्मत्तेव वरारोहा कथं बुद्ध्वा भविष्यति ॥
03-059-021a	कथमेका सती भैमी मया विरहिता शुभा ।
03-059-021c	चरिष्यति वने घोरे मृगव्यालनिषेविते ॥
03-059-022a	गत्वा गत्वा नलो राजा पुनरेति सभां मुहुः ।
03-059-022c	आकृष्यमाणः कलिना सौहृदेनापकृष्यते ॥
03-059-023a	द्विधेव हृदयं तस्य दुःखितस्याभवत्तदा ।
03-059-023c	दोलेव मुहुरायाति याति चैव सभां मुहुः ॥

- 03-059-024a सोऽपकृष्टस्तु कलिना मोहितः प्राद्रवन्नलः ।
 03-059-024c सुप्तामुत्सृज्य तां भार्या विलप्य करुणं बहु ॥
 03-059-025a नष्टात्मा कलिना स्पृष्टस्तत्तद्विगणयन्नृपः ।
 03-059-025c जगामैव वने शून्ये भार्यामुत्सृज्य दुःखितः ॥
- 03-060-001 बृहदश्व उवाच**
- 03-060-001a अपक्रान्ते नले राजन्दमयन्ती गतक्लमा ।
 03-060-001c अबुध्यत वरारोहा संत्रस्ता विजने वने ॥
 03-060-002a सापश्यमाना भर्तारं दुःखशोकसमन्विता ।
 03-060-002c प्राक्रोशदुच्चैः संत्रस्ता महाराजेति नैषधम् ॥
 03-060-003a हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन्किं जहासि माम् ।
 03-060-003c हा हतास्मि विनष्टास्मि भीतास्मि विजने वने ॥
 03-060-004a ननु नाम महाराज धर्मज्ञः सत्यवागसि ।
 03-060-004c कथमुक्त्वा तथासत्यं सुप्तामुत्सृज्य मां गतः ॥
 03-060-005a कथमुत्सृज्य गन्तासि वश्यां भार्यामनुव्रताम् ।
 03-060-005c विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥
 03-060-006a शक्ष्यसे ता गिरः सत्याः कर्तुं मयि नरेश्वर ।
 03-060-006c यास्त्वया लोकपालानां संनिधौ कथिताः पुरा ॥
 03-060-007a पर्याप्तः परिहासोऽयमेतावान्पुरुषर्षभ ।
 03-060-007c भीताहमस्मि दुर्धर्ष दर्शयात्मानमीश्वर ॥
 03-060-008a दृश्यसे दृश्यसे राजन्नेष तिष्ठसि नैषध ।
 03-060-008c आवार्य गुल्मैरात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥
 03-060-009a नृशंसं बत राजेन्द्र यन्मामेवंगतामिह ।
 03-060-009c विलपन्तीं समालिङ्ग्य नाश्वासयसि पार्थिव ॥
 03-060-010a न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यदपि किंचन ।
 03-060-010c कथं नु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिमि ॥
 03-060-011a कथं नु राजंस्तृषितः क्षुधितः श्रमकर्षितः ।
 03-060-011c सायाह्ने वृक्षमूलेषु मामपश्यन्भविष्यसि ॥
 03-060-012a ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्तेव च मन्युना ।
 03-060-012c इतश्चेतश्च रुदती पर्यधावत दुःखिता ॥
 03-060-013a मुहुरुत्पतते बाला मुहुः पतति विह्वला ।
 03-060-013c मुहुरालीयते भीता मुहुः क्रोशति रोदिति ॥

03-060-014a	सा तीव्रशोकसंतप्ता मुहुर्निःश्वस्य विह्वला ।
03-060-014c	उवाच भैमी निष्क्रम्य रोदमाना पतिव्रता ॥
03-060-015a	यस्याभिशपादुःखार्तो दुःखं विन्दति नैषधः ।
03-060-015c	तस्य भूतस्य तदुःखादुःखमभ्यधिकं भवेत् ॥
03-060-016a	अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान्नलम् ।
03-060-016c	तस्मादुःखतरं प्राप्य जीवत्वसुखजीविकाम् ॥
03-060-017a	एवं तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः ।
03-060-017c	अन्वेषति स्म भर्तारं वने श्वापदसेविते ॥
03-060-018a	उन्मत्तवद्भीमसुता विलपन्ती ततस्ततः ।
03-060-018c	हा हा राजन्निति मुहुरितश्चेतश्च धावति ॥
03-060-019a	तां शुष्यमाणामत्यर्थं कुररीमिव वाशतीम् ।
03-060-019c	करुणं बहु शोचन्तीं विलपन्तीं मुहुर्मुहुः ॥
03-060-020a	सहसाभ्यागतां भैमीमभ्याशपरिवर्तिनीम् ।
03-060-020c	जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः ॥
03-060-021a	सा ग्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च पराजिता ।
03-060-021c	नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधम् ॥
03-060-022a	हा नाथ मामिह वने ग्रस्यमानामनाथवत् ।
03-060-022c	ग्राहेणानेन विपिने किमर्थं नाभिधावसि ॥
03-060-023a	कथं भविष्यसि पुनर्मामनुस्मृत्य नैषध ।
03-060-023c	पापान्मुक्तः पुनर्लब्ध्वा बुद्धिं चेतो धनानि च ॥
03-060-024a	श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य परिग्लानस्य नैषध ।
03-060-024c	कः श्रमं राजशार्दूल नाशयिष्यति मानद ॥
03-060-025a	तामकस्मान्मृगव्याधो विचरन्नाहने वने ।
03-060-025c	आक्रन्दतीमुपश्रुत्य जवेनाभिससार ह ॥
03-060-026a	तां स दृष्ट्वा तथा ग्रस्तामुरगेणायतेक्षणाम् ।
03-060-026c	त्वरमाणो मृगव्याधः समभिक्रम्य वेगितः ॥
03-060-027a	मुखतः पातयामास शस्त्रेण निशितेन ह ।
03-060-027c	निर्विचेष्टं भुजंगं तं विशस्य मृगजीवनः ॥
03-060-028a	मोक्षयित्वा च तां व्याधः प्रक्षाल्य सलिलेन च ।
03-060-028c	समाश्वास्य कृताहारामथ पप्रच्छ भारत ॥
03-060-029a	कस्य त्वं मृगशावाक्षि कथं चाभ्यागता वनम् ।

- 03-060-029c कथं चेदं महत्कृच्छ्रं प्राप्तवत्यसि भामिनि ॥
- 03-060-030a दमयन्ती तथा तेन पृच्छयमाना विशां पते ।
- 03-060-030c सर्वमेतद्यथावृत्तमाचक्षेऽस्य भारत ॥
- 03-060-031a तामर्धवस्त्रसंवीतां पीनश्रोणिपयोधराम् ।
- 03-060-031c सुकुमारानवद्याङ्गीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥
- 03-060-032a अरालपक्ष्मनयनां तथा मधुरभाषिणीम् ।
- 03-060-032c लक्षयित्वा मृगव्याधः कामस्य वशमेयिवान् ॥
- 03-060-033a तामथ श्लक्ष्णया वाचा लुब्धको मूदुपूर्वया ।
- 03-060-033c सान्त्वयामास कामार्तस्तदबुध्यत भामिनी ॥
- 03-060-034a दमयन्ती तु तं दुष्टमुपलभ्य पतिव्रता ।
- 03-060-034c तीव्ररोषसमाविष्टा प्रजज्वालेव मन्युना ॥
- 03-060-035a स तु पापमतिः क्षुद्रः प्रधर्षयितुमातुरः ।
- 03-060-035c दुर्धर्षां तर्कयामास दीप्तामग्निशिखामिव ॥
- 03-060-036a दमयन्ती तु दुःखार्ता पतिराज्यविनाकृता ।
- 03-060-036c अतीतवाक्पथे काले शशापैनं रुषा किल ॥
- 03-060-037a यथाहं नैषधादन्यं मनसापि न चिन्तये ।
- 03-060-037c तथायं पततां क्षुद्रः परासुर्मृगजीवनः ॥
- 03-060-038a उक्तमात्रे तु वचने तया स मृगजीवनः ।
- 03-060-038c व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निदग्ध इव द्रुमः ॥

03-061-001 बृहदश्व उवाच

- 03-061-001a सा निहत्य मृगव्याधं प्रतस्थे कमलेक्षणा ।
- 03-061-001c वनं प्रतिभयं शून्यं झिल्लिकागणनादितम् ॥
- 03-061-002a सिंहव्याघ्रवराहर्क्षरुरुद्वीपिनिषेवितम् ।
- 03-061-002c नानापक्षिगणाकीर्णं म्लेच्छतस्करसेवितम् ॥
- 03-061-003a शालवेणुधवाश्वत्थतिन्दुकेङ्गुदकिंशुकैः ।
- 03-061-003c अर्जुनारिष्टसंछन्नं चन्दनैश्च सशाल्मलैः ॥
- 03-061-004a जम्ब्वाम्रलोध्रखदिरशाकवेत्रसमाकुलम् ।
- 03-061-004c काश्मर्यामलकप्लक्षकदम्बोदुम्बरावृतम् ॥
- 03-061-005a बदरीबिल्वसंछन्नं न्यग्रोधैश्च समाकुलम् ।
- 03-061-005c प्रियालतालखर्जूरहरीतकबिभीतकैः ॥
- 03-061-006a नानाधातुशतैर्नद्भान्विविधानपि चाचलान् ।

03-061-006c	निकुञ्जान्पक्षिसंघुष्टान्दरीश्चाद्भुतदर्शनाः ॥
03-061-006e	नदीः सरांसि वापीश्च विविधांश्च मृगद्विजान् ॥
03-061-007a	सा बहून्भीमरूपांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ।
03-061-007c	पल्वलानि तडागानि गिरिकूटानि सर्वशः ॥
03-061-007e	सरितः सागरांश्चैव ददर्शाद्भुतदर्शनान् ॥
03-061-008a	यूथशो ददृशे चात्र विदर्भाधिपनन्दिनी ।
03-061-008c	महिषान्वराहान्गोमायूनृक्षवानरपन्नगान् ॥
03-061-009a	तेजसा यशसा स्थित्या श्रिया च परया युता ।
03-061-009c	वैदर्भीं विचरत्येका नलमन्वेषती तदा ॥
03-061-010a	नाबिभ्यत्सा नृपसुता भैमी तत्राथ कस्यचित् ।
03-061-010c	दारुणामटवीं प्राप्य भर्तृव्यसनकर्षिता ॥
03-061-011a	विदर्भतनया राजन्विललाप सुदुःखिता ।
03-061-011c	भर्तृशोकपरीताङ्गी शिलातलसमाश्रिता ॥

03-061-012 दमयन्त्युवाच

03-061-012a	सिंहोरस्क महाबाहो निषधानां जनाधिप ।
03-061-012c	क्व नु राजन्गतोऽसीह त्यक्त्वा मां निर्जने वने ॥
03-061-013a	अश्वमेधादिभिर्वीर क्रतुभिः स्वाम्नदक्षिणैः ।
03-061-013c	कथमिष्ट्वा नरव्याघ्र मयि मिथ्या प्रवर्तसे ॥
03-061-014a	यत्त्वयोक्तं नरव्याघ्र मत्समक्षं महाद्युते ।
03-061-014c	कर्तुमर्हसि कल्याण तदृतं पार्थिवर्षभ ॥
03-061-015a	यथोक्तं विहगैर्हंसैः समीपे तव भूमिप ।
03-061-015c	मत्सकाशे च तैरुक्तं तदवेक्षितुमर्हसि ॥
03-061-016a	चत्वार एकतो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः ।
03-061-016c	स्वधीता मानवश्रेष्ठ सत्यमेकं किलैकतः ॥
03-061-017a	तस्मादर्हसि शत्रुघ्न सत्यं कर्तुं नरेश्वर ।
03-061-017c	उक्तवानसि यद्वीर मत्सकाशे पुरा वचः ॥
03-061-018a	हा वीर ननु नामाहमिष्टा किल तवानघ ।
03-061-018c	अस्यामटव्यां घोरायां किं मां न प्रतिभाषसे ॥
03-061-019a	भर्त्सयत्येष मां रौद्रो व्यात्तास्यो दारुणाकृतिः ।
03-061-019c	अरण्यराट्क्षुधाविष्टः किं मां न त्रातुमर्हसि ॥
03-061-020a	न मे त्वदन्या सुभगे प्रिया इत्यब्रवीस्तदा ।

03-061-020c	तामृतां कुरु कल्याण पुरोक्तां भारतीं नृप ॥
03-061-021a	उन्मत्तां विलपन्तीं मां भार्यामिष्टां नराधिप ।
03-061-021c	ईप्सितामीप्सितो नाथ किं मां न प्रतिभाषसे ॥
03-061-022a	कृशां दीनां विवर्णां च मलिनां वसुधाधिप ।
03-061-022c	वस्त्रार्थप्रावृतामेकां विलपन्तीमनाथवत् ॥
03-061-023a	यूथभ्रष्टामिवैकां मां हरिणीं पृथुलोचन ।
03-061-023c	न मानयसि मानार्हं रुदतीमरिकर्शन ॥
03-061-024a	महाराज महारण्ये मामिहैकाकिनीं सतीम् ।
03-061-024c	आभाषमाणां स्वां पत्नीं किं मां न प्रतिभाषसे ॥
03-061-025a	कुलशीलोपसंपन्नं चारुसर्वाङ्गशोभनम् ।
03-061-025c	नाद्य त्वामनुपश्यामि गिरावस्मिन्नरोत्तम ॥
03-061-025e	वने चास्मिन्महाघोरे सिंहव्याघ्रनिषेविते ॥
03-061-026a	शयानमुपविष्टं वा स्थितं वा निषधाधिप ।
03-061-026c	प्रस्थितं वा नरश्रेष्ठ मम शोकविवर्धन ॥
03-061-027a	कं नु पृच्छामि दुःखार्ता त्वदर्थे शोककर्षिता ।
03-061-027c	कच्चिदृष्टस्त्वयारण्ये संगत्येह नलो नृपः ॥
03-061-028a	को नु मे कथयेदद्य वनेऽस्मिन्विष्ठितं नलम् ।
03-061-028c	अभिरूपं महात्मानं परव्यूहविनाशनम् ॥
03-061-029a	यमन्वेषसि राजानं नलं पद्मनिभेक्षणम् ।
03-061-029c	अयं स इति कस्याद्य श्रोष्यामि मधुरां गिरम् ॥
03-061-030a	अरण्यराडयं श्रीमांश्चतुर्दंष्ट्रो महाहनुः ।
03-061-030c	शार्दूलोऽभिमुखः प्रैति पृच्छाम्येनमशङ्किता ॥
03-061-031a	भवान्मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन्कानने प्रभुः ।
03-061-031c	विदर्भराजतनयां दमयन्तीति विद्धि माम् ॥
03-061-032a	निषधाधिपतेर्भार्यां नलस्यामित्रघातिनः ।
03-061-032c	पतिमन्वेषतीमेकां कृपणां शोककर्षिताम् ॥
03-061-032e	आश्वासय मृगेन्द्रेह यदि दृष्टस्त्वया नलः ॥
03-061-033a	अथ वारण्यनृपते नलं यदि न शंससि ।
03-061-033c	मामदस्व मृगश्रेष्ठ विशोकां कुरु दुःखिताम् ॥
03-061-034a	श्रुत्वारण्ये विलपितं ममैष मृगराट्स्वयम् ।
03-061-034c	यात्येतां मृष्टसलिलामापगां सागरंगमाम् ॥

03-061-035a	इमं शिलोच्चयं पुण्यं शृङ्गैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ।
03-061-035c	विराजद्भिर्दिवस्पृग्भिर्नैकवर्णैर्मनोरमैः ॥
03-061-036a	नानाधातुसमाकीर्णं विविधोपलभूषितम् ।
03-061-036c	अस्यारण्यस्य महतः केतुभूतमिवोच्छ्रितम् ॥
03-061-037a	सिंहशार्दूलमातङ्गवराहर्क्षमृगायुतम् ।
03-061-037c	पतत्रिभिर्बहुविधैः समन्तादनुनादितम् ॥
03-061-038a	किंशुकाशोकबकुलपुंनागैरुपशोभितम् ।
03-061-038c	सरिद्धिः सविहंगाभिः शिखरैश्चोपशोभितम् ॥
03-061-038e	गिरिराजमिमं तावत्पृच्छामि नृपतिं प्रति ॥
03-061-039a	भगवन्नचलश्रेष्ठ दिव्यदर्शन विश्रुत ।
03-061-039c	शरण्य बहुकल्याण नमस्तेऽस्तु महीधर ॥
03-061-040a	प्रणमे त्वाभिगम्याहं राजपुत्रीं निबोध माम् ।
03-061-040c	राज्ञः स्नुषां राजभार्या दमयन्तीति विश्रुताम् ॥
03-061-041a	राजा विदर्भाधिपतिः पिता मम महारथः ।
03-061-041c	भीमो नाम क्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥
03-061-042a	राजसूयाश्वमेधानां क्रतूनां दक्षिणावताम् ।
03-061-042c	आहर्ता पार्थिवश्रेष्ठः पृथुचार्वञ्चितेक्षणः ॥
03-061-043a	ब्रह्मण्यः साधुवृत्तश्च सत्यवागनसूयकः ।
03-061-043c	शीलवान्सुसमाचारः पृथुश्रीर्धर्मविच्छुचिः ॥
03-061-044a	सम्यग्गोप्ता विदर्भाणां निर्जितारिगणः प्रभुः ।
03-061-044c	तस्य मां विद्धि तनयां भगवंस्त्वामुपस्थिताम् ॥
03-061-045a	निषधेषु महाशैल श्वशुरो मे नृपोत्तमः ।
03-061-045c	सुगृहीतनामा विख्यातो वीरसेन इति स्म ह ॥
03-061-046a	तस्य राज्ञः सुतो वीरः श्रीमान्सत्यपराक्रमः ।
03-061-046c	क्रमप्राप्तं पितुः स्वं यो राज्यं समनुशास्ति ह ॥
03-061-047a	नलो नामारिदमनः पुण्यश्लोक इति श्रुतः ।
03-061-047c	ब्रह्मण्यो वेदविद्वाग्मी पुण्यकृत्सोमपोऽग्निचित् ॥
03-061-048a	यष्टा दाता च योद्धा च सम्यक्चैव प्रशासिता ।
03-061-048c	तस्य मामचलश्रेष्ठ विद्धि भार्यामिहागताम् ॥
03-061-049a	त्यक्तश्रियं भर्तृहीनामनाथां व्यसनान्विताम् ।
03-061-049c	अन्वेषमाणां भर्तारं तं वै नरवरोत्तमम् ॥

03-061-050a	खमुल्लिखद्विरेतैर्हि त्वया शृङ्गशतैर्नृपः ।
03-061-050c	कच्चिदृष्टोऽचलश्रेष्ठ वनेऽस्मिन्दारुणे नलः ॥
03-061-051a	गजेन्द्रविक्रमो धीमान्दीर्घबाहुरमर्षणः ।
03-061-051c	विक्रान्तः सत्यवाग्धीरो भर्ता मम महायशाः ॥
03-061-051e	निषधानामधिपतिः कच्चिदृष्टस्त्वया नलः ॥
03-061-052a	किं मां विलपतीमेकां पर्वतश्रेष्ठ दुःखिताम् ।
03-061-052c	गिरा नाश्वासयस्यद्य स्वां सुतामिव दुःखिताम् ॥
03-061-053a	वीर विक्रान्त धर्मज्ञ सत्यसंध महीपते ।
03-061-053c	यद्यस्यस्मिन्वने राजन्दर्शयात्मानमात्मना ॥
03-061-054a	कदा नु स्निग्धगम्भीरां जीमूतस्वनसंनिभाम् ।
03-061-054c	श्रोष्यामि नैषधस्याहं वाचं ताममृतोपमाम् ॥
03-061-055a	वैदर्भीत्येव कथितां शुभां राज्ञो महात्मनः ।
03-061-055c	आम्नायसारिणीमृद्धां मम शोकनिबर्हिणीम् ॥
03-061-056a	इति सा तं गिरिश्रेष्ठमुक्त्वा पार्थिवनन्दिनी ।
03-061-056c	दमयन्ती ततो भूयो जगाम दिशमुत्तराम् ॥
03-061-057a	सा गत्वा त्रीनहोरात्रान्ददर्श परमाङ्गना ।
03-061-057c	तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननदर्शनम् ॥
03-061-058a	वसिष्ठभृग्वत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितम् ।
03-061-058c	नियतैः संयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ॥
03-061-059a	अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च पत्राहारैस्तथैव च ।
03-061-059c	जितेन्द्रियैर्महाभागैः स्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः ॥
03-061-060a	वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिः संयतेन्द्रियैः ।
03-061-060c	तापसाध्युषितं रम्यं ददर्शाश्रममण्डलम् ॥
03-061-061a	सा दृष्ट्वैवाश्रमपदं नानामृगनिषेवितम् ।
03-061-061c	शाखामृगगणैश्चैव तापसैश्च समन्वितम् ॥
03-061-062a	सुभ्रूः सुकेशी सुश्रोणी सुकुचा सुद्विजानना ।
03-061-062c	वर्चस्विनी सुप्रतिष्ठा स्वञ्चितोद्यतगामिनी ॥
03-061-063a	सा विवेशाश्रमपदं वीरसेनसुतप्रिया ।
03-061-063c	योषिद्रत्नं महाभागा दमयन्ती मनस्विनी ॥
03-061-064a	साभिवाद्य तपोवृद्धान्विनयावनता स्थिता ।
03-061-064c	स्वागतं त इति प्रोक्ता तैः सर्वैस्तापसैश्च सा ॥

03-061-065a	पूजां चास्या यथान्यायं कृत्वा तत्र तपोधनाः ।
03-061-065c	आस्यतामित्यथोचुस्ते ब्रूहि किं करवामहे ॥
03-061-066a	तानुवाच वरारोहा कच्चिद्भगवतामिह ।
03-061-066c	तपस्यग्निषु धर्मेषु मृगपक्षिषु चानघाः ॥
03-061-066e	कुशलं वो महाभागाः स्वधर्मचरणेषु च ॥
03-061-067a	तैरुक्ता कुशलं भद्रे सर्वत्रेति यशस्विनी ।
03-061-067c	ब्रूहि सर्वानवद्याङ्गि का त्वं किं च चिकीर्षसि ॥
03-061-068a	दृष्ट्वैव ते परं रूपं द्युतिं च परमामिह ।
03-061-068c	विस्मयो नः समुत्पन्नः समाश्वसिहि मा शुचः ॥
03-061-069a	अस्यारण्यस्य महती देवता वा महीभृतः ।
03-061-069c	अस्या नु नद्याः कल्याणि वद सत्यमनिन्दिते ॥
03-061-070a	साब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्य देवता ।
03-061-070c	न चाप्यस्य गिरेर्विप्रा न नद्या देवताप्यहम् ॥
03-061-071a	मानुषीं मां विजानीत यूयं सर्वे तपोधनाः ।
03-061-071c	विस्तरेणाभिधास्यामि तन्मे शृणुत सर्वशः ॥
03-061-072a	विदर्भेषु महीपालो भीमो नाम महाद्युतिः ।
03-061-072c	तस्य मां तनयां सर्वे जानीत द्विजसत्तमाः ॥
03-061-073a	निषधाधिपतिर्धीमान्नलो नाम महायशाः ।
03-061-073c	वीरः संग्रामजिद्विद्वान्मम भर्ता विशां पतिः ॥
03-061-074a	देवताभ्यर्चनपरो द्विजातिजनवत्सलः ।
03-061-074c	गोप्ता निषधवंशस्य महाभागो महाद्युतिः ॥
03-061-075a	सत्यवाग्धर्मवित्प्राज्ञः सत्यसंधोऽरिमर्दनः ।
03-061-075c	ब्रह्मण्यो दैवतपरः श्रीमान्परपुरंजयः ॥
03-061-076a	नलो नाम नृपश्रेष्ठो देवराजसमद्युतिः ।
03-061-076c	मम भर्ता विशालाक्षः पूर्णेन्दुवदनोऽरिहा ॥
03-061-077a	आहर्ता क्रतुमुख्यानां वेदवेदाङ्गपारगः ।
03-061-077c	सपत्नानां मृधे हन्ता रविसोमसमप्रभः ॥
03-061-078a	स कैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरकल्याणैर्नराधमैः ।
03-061-078c	आहूय पृथिवीपालः सत्यधर्मपरायणः ॥
03-061-078e	देवने कुशलैर्जिह्वैर्जितो राज्यं वसूनि च ॥
03-061-079a	तस्य मामवगच्छध्वं भार्या राजर्षभस्य वै ।

03-061-079c	दमयन्तीति विख्यातां भर्तृदर्शनलालसाम् ॥
03-061-080a	सा वनानि गिरींश्चैव सरांसि सरितस्तथा ।
03-061-080c	पल्वलानि च रम्याणि तथारण्यानि सर्वशः ॥
03-061-081a	अन्वेषमाणा भर्तारं नलं रणविशारदम् ।
03-061-081c	महात्मानं कृतास्त्रं च विचरामीह दुःखिता ॥
03-061-082a	कच्चिद्भगवतां पुण्यं तपोवनमिदं नृपः ।
03-061-082c	भवेत्प्राप्तो नलो नाम निषधानां जनाधिपः ॥
03-061-083a	यत्कृतेऽहमिदं विप्राः प्रपन्ना भृशदारुणम् ।
03-061-083c	वनं प्रतिभयं घोरं शार्दूलमृगसेवितम् ॥
03-061-084a	यदि कैश्चिदहोरात्रैर्न द्रक्ष्यामि नलं नृपम् ।
03-061-084c	आत्मानं श्रेयसा योक्ष्ये देहस्यास्य विमोचनात् ॥
03-061-085a	को नु मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभम् ।
03-061-085c	कथं भविष्याम्यद्याहं भर्तृशोकाभिपीडिता ॥
03-061-086a	एवं विलपतीमेकामरण्ये भीमनन्दिनीम् ।
03-061-086c	दमयन्तीमथोचुस्ते तापसाः सत्यवादिनः ॥
03-061-087a	उदर्कस्तव कल्याणि कल्याणो भविता शुभे ।
03-061-087c	वयं पश्याम तपसा क्षिप्रं द्रक्ष्यसि नैषधम् ॥
03-061-088a	निषधानामधिपतिं नलं रिपुनिघातिनम् ।
03-061-088c	भैमि धर्मभृतां श्रेष्ठं द्रक्ष्यसे विगतज्वरम् ॥
03-061-089a	विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नसमन्वितम् ।
03-061-089c	तदेव नगरश्रेष्ठं प्रशासन्तमरिदमम् ॥
03-061-090a	द्विषतां भयकर्तारं सुहृदां शोकनाशनम् ।
03-061-090c	पतिं द्रक्ष्यसि कल्याणि कल्याणाभिजनं नृपम् ॥
03-061-091a	एवमुक्त्वा नलस्येष्टां महिषीं पार्थिवात्मजाम् ।
03-061-091c	अन्तर्हितास्तापसास्ते साग्निहोत्राश्रमास्तदा ॥
03-061-092a	सा दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता अभवत्तदा ।
03-061-092c	दमयन्त्यनवद्याङ्गी वीरसेननृपस्नुषा ॥
03-061-093a	किं नु स्वप्नो मया दृष्टः कोऽयं विधिरिहाभवत् ।
03-061-093c	क्व नु ते तापसाः सर्वे क्व तदाश्रममण्डलम् ॥
03-061-094a	क्व सा पुण्यजला रम्या नानाद्विजनिषेविता ।
03-061-094c	नदी ते च नगा हृद्याः फलपुष्पोपशोभिताः ॥

03-061-095a	ध्यात्वा चिरं भीमसुता दमयन्ती शुचिस्मिता ।
03-061-095c	भर्तृशोकपरा दीना विवर्णवदनाभवत् ॥
03-061-096a	सा गत्वाथापरां भूमिं बाष्पसंदिग्धया गिरा ।
03-061-096c	विललापाश्रुपूर्णाक्षी दृष्ट्वाशोकतरुं ततः ॥
03-061-097a	उपगम्य तरुश्रेष्ठमशोकं पुष्पितं तदा ।
03-061-097c	पल्लवापीडितं हृद्यं विहंगैरनुनादितम् ॥
03-061-098a	अहो बतायमगमः श्रीमानस्मिन्वनान्तरे ।
03-061-098c	आपीडैर्बहुभिर्भाति श्रीमान्द्रमिडराडिव ॥
03-061-099a	विशोकां कुरु मां क्षिप्रमशोक प्रियदर्शन ।
03-061-099c	वीतशोकभयाबाधं कच्चित्त्वं दृष्टवान्नृपम् ॥
03-061-100a	नलं नामारिदमनं दमयन्त्याः प्रियं पतिम् ।
03-061-100c	निषधानामधिपतिं दृष्टवानसि मे प्रियम् ॥
03-061-101a	एकवस्त्रार्धसंवीतं सुकुमारतनुत्वचम् ।
03-061-101c	व्यसनेनार्दितं वीरमरण्यमिदमागतम् ॥
03-061-102a	यथा विशोका गच्छेयमशोकनग तत्कुरु ।
03-061-102c	सत्यनामा भवाशोक मम शोकविनाशनात् ॥
03-061-103a	एवं साशोकवृक्षं तमार्ता त्रिः परिगम्य ह ।
03-061-103c	जगाम दारुणतरं देशं भैमी वराङ्गना ॥
03-061-104a	सा ददर्श नगान्नैकान्नैकाश्च सरितस्तथा ।
03-061-104c	नैकांश्च पर्वतात्रम्यान्नैकांश्च मृगपक्षिणः ॥
03-061-105a	कन्दरांश्च नितम्बांश्च नदांश्चाद्भुतदर्शनान् ।
03-061-105c	ददर्श सा भीमसुता पतिमन्वेषती तदा ॥
03-061-106a	गत्वा प्रकृष्टमध्वानं दमयन्ती शुचिस्मिता ।
03-061-106c	ददर्शाथ महासार्थं हस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥
03-061-107a	उत्तरन्तं नदीं रम्यां प्रसन्नसलिलां शुभाम् ।
03-061-107c	सुशीततोयां विस्तीर्णां हृदिनीं वेतसैर्वृताम् ॥
03-061-108a	प्रोद्धुष्टां क्रौञ्चकुरैश्चक्रवाकोपकूजिताम् ।
03-061-108c	कूर्मग्राहझषाकीर्णां पुलिनद्वीपशोभिताम् ॥
03-061-109a	सा दृष्ट्वैव महासार्थं नलपत्नी यशस्विनी ।
03-061-109c	उपसर्प्य वरारोहा जनमध्यं विवेश ह ॥
03-061-110a	उन्मत्तरूपा शोकार्ता तथा वस्त्रार्धसंवृता ।

03-061-110c	कृशा विवर्णा मलिना पांसुध्वस्तशिरोरुहा ॥
03-061-111a	तां दृष्ट्वा तत्र मनुजाः केचिद्धीताः प्रदुद्रुवुः ।
03-061-111c	केचिच्चिन्तापरास्तस्थुः केचित्तत्र विचुक्रुशुः ॥
03-061-112a	प्रहसन्ति स्म तां केचिदभ्यसूयन्त चापरे ।
03-061-112c	चक्रुस्तस्यां दयां केचित्प्रच्छुश्चापि भारत ॥
03-061-113a	कासि कस्यासि कल्याणि किं वा मृगयसे वने ।
03-061-113c	त्वां दृष्ट्वा व्यथिताः स्मेह कच्चित्त्वमसि मानुषी ॥
03-061-114a	वद सत्यं वनस्यास्य पर्वतस्याथ वा दिशः ।
03-061-114c	देवता त्वं हि कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ॥
03-061-115a	यक्षी वा राक्षसी वा त्वमुताहोऽसि वराङ्गना ।
03-061-115c	सर्वथा कुरु नः स्वस्ति रक्षस्वास्माननिन्दिते ॥
03-061-116a	यथायं सर्वथा सार्थः क्षेमी शीघ्रमितो व्रजेत् ।
03-061-116c	तथा विधत्स्व कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ॥
03-061-117a	तथोक्ता तेन सार्थेन दमयन्ती नृपात्मजा ।
03-061-117c	प्रत्युवाच ततः साध्वी भर्तृव्यसनदुःखिता ॥
03-061-117e	सार्थवाहं च सार्थं च जना ये चात्र केचन ॥
03-061-118a	यूनः स्थविरबालाश्च सार्थस्य च पुरोगमाः ।
03-061-118c	मानुषीं मां विजानीत मनुजाधिपतेः सुताम् ॥
03-061-118e	नृपस्नुषां राजभार्या भर्तृदर्शनलालसाम् ॥
03-061-119a	विदर्भराणमपि पिता भर्ता राजा च नैषधः ।
03-061-119c	नलो नाम महाभागस्तं मार्गाम्यपराजितम् ॥
03-061-120a	यदि जानीत नृपतिं क्षिप्रं शंसत मे प्रियम् ।
03-061-120c	नलं पार्थिवशार्दूलममित्रगणसूदनम् ॥
03-061-121a	तामुवाचानवद्याङ्गीं सार्थस्य महतः प्रभुः ।
03-061-121c	सार्थवाहः शुचिर्नाम शृणु कल्याणि मद्रचः ॥
03-061-122a	अहं सार्थस्य नेता वै सार्थवाहः शुचिस्मिते ।
03-061-122c	मनुष्यं नलनामानं न पश्यामि यशस्विनि ॥
03-061-123a	कुञ्जरद्वीपिमहिषशार्दूलर्क्षमृगानपि ।
03-061-123c	पश्याम्यस्मिन्वने कष्टे अमनुष्यनिषेविते ॥
03-061-123e	तथा नो यक्षराड्य मणिभद्रः प्रसीदतु ॥
03-061-124a	साब्रवीद्वणिजः सर्वान्सार्थवाहं च तं ततः ।

03-061-124c क्व नु यास्यसि सार्थोऽयमेतदाख्यातुमर्हथ ॥

03-061-125 सार्थवाह उवाच

03-061-125a सार्थोऽयं चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यवादिनः ।

03-061-125c क्षिप्रं जनपदं गन्ता लाभाय मनुजात्मजे ॥

03-062-001 बृहदश्व उवाच

03-062-001a सा तच्छ्रुत्वानवद्याङ्गी सार्थवाहवचस्तदा ।

03-062-001c अगच्छत्तेन वै सार्धं भर्तृदर्शनलालसा ॥

03-062-002a अथ काले बहुतिथे वने महति दारुणे ।

03-062-002c तडागं सर्वतोभद्रं पद्मसौगन्धिकं महत् ॥

03-062-003a ददृशुर्वणिजो रम्यं प्रभूतयवसेन्धनम् ।

03-062-003c बहुमूलफलोपेतं नानापक्षिगणैर्वृतम् ॥

03-062-004a तं दृष्ट्वा मृष्टसलिलं मनोहरसुखावहम् ।

03-062-004c सुपरिश्रान्तवाहास्ते निवेशाय मनो दधुः ॥

03-062-005a संमते सार्थवाहस्य विविशुर्वनमुत्तमम् ।

03-062-005c उवास सार्थः सुमहान्वेलामासाद्य पश्चिमाम् ॥

03-062-006a अथार्धरात्रसमये निःशब्दस्तिमिते तदा ।

03-062-006c सुप्ते सार्थे परिश्रान्ते हस्तियूथमुपागमत् ॥

03-062-006e पानीयार्थं गिरिनदीं मदप्रस्रवणाविलाम् ॥

03-062-007a मार्गं संरुध्य संसुप्तं पद्मिन्याः सार्थमुत्तमम् ।

03-062-007c सुप्तं ममर्द सहसा चेष्टमानं महीतले ॥

03-062-008a हाहारवं प्रमुञ्चन्तः सार्थिकाः शरणार्थिनः ।

03-062-008c वनगुल्मांश्च धावन्तो निद्रान्धा महतो भयात् ॥

03-062-008e केचिदन्तैः करैः केचित्केचित्पद्भ्यां हता नराः ॥

03-062-009a गोखरोष्ट्राश्चबहुलं पदातिजनसंकुलम् ।

03-062-009c भयार्तं धावमानं तत्परस्परहतं तदा ॥

03-062-010a घोरान्नादान्विमुञ्चन्तो निपेतुर्धरणीतले ।

03-062-010c वृक्षेष्वासज्य संभग्नाः पतिता विषमेषु च ॥

03-062-010e तथा तन्निहतं सर्वं समृद्धं सार्थमण्डलम् ॥

03-062-011a अथापरेद्युः संप्राप्ते हतशिष्टा जनास्तदा ।

03-062-011c वनगुल्माद्विनिष्क्रम्य शोचन्तो वैशसं कृतम् ॥

03-062-011e भ्रातरं पितरं पुत्रं सखायं च जनाधिप ॥

03-062-012a	अशोचत्तत्र वैदर्भी किं नु मे दुष्कृतं कृतम् ।
03-062-012c	योऽपि मे निर्जनेऽरण्ये संप्राप्तोऽयं जनार्णवः ॥
03-062-012e	हतोऽयं हस्तियूथेन मन्दभाग्यान्ममैव तु ॥
03-062-013a	प्राप्तव्यं सुचिरं दुःखं मया नूनमसंशयम् ।
03-062-013c	नाप्राप्तकालो म्रियते श्रुतं वृद्धानुशासनम् ॥
03-062-014a	यन्नाहमद्य मृदिता हस्तियूथेन दुःखिता ।
03-062-014c	न ह्यदैवकृतं किञ्चिन्नराणामिह विद्यते ॥
03-062-015a	न च मे बालभावेऽपि किञ्चिद्व्यपकृतं कृतम् ।
03-062-015c	कर्मणा मनसा वाचा यदिदं दुःखमागतम् ॥
03-062-016a	मन्ये स्वयंवरकृते लोकपालाः समागताः ।
03-062-016c	प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः ॥
03-062-016e	नूनं तेषां प्रभावेन वियोगं प्राप्तवत्यहम् ॥
03-062-017a	एवमादीनि दुःखानि सा विलप्य वराङ्गना ।
03-062-017c	हतशिष्टैः सह तदा ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥
03-062-017e	अगच्छद्राजशार्दूल दुःखशोकपरायणा ॥
03-062-018a	गच्छन्ती सा चिरात्कालात्पुरमासादयन्महत् ।
03-062-018c	सायाह्ने चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यवादिनः ॥
03-062-018e	वस्त्रार्थकर्तसंवीता प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥
03-062-019a	तां विवर्णां कृशां दीनां मुक्तकेशीममार्जनाम् ।
03-062-019c	उन्मत्तामिव गच्छन्तीं ददृशुः पुरवासिनः ॥
03-062-020a	प्रविशन्तीं तु तां दृष्ट्वा चेदिराजपुरीं तदा ।
03-062-020c	अनुजग्मुस्ततो बाला ग्रामिपुत्राः कुतूहलात् ॥
03-062-021a	सा तैः परिवृतागच्छत्समीपं राजवेश्मनः ।
03-062-021c	तां प्रासादगतापश्यद्राजमाता जनैर्वृताम् ॥
03-062-022a	सा जनं वारयित्वा तं प्रासादतलमुत्तमम् ।
03-062-022c	आरोप्य विस्मिता राजन्दमयन्तीमपृच्छत ॥
03-062-023a	एवमप्यसुखाविष्टा बिभर्षि परमं वपुः ।
03-062-023c	भासि विद्युदिवाभ्रेषु शंस मे कासि कस्य वा ॥
03-062-024a	न हि ते मानुषं रूपं भूषणैरपि वर्जितम् ।
03-062-024c	असहाया नरेभ्यश्च नोद्विजस्यमरप्रभे ॥
03-062-025a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या भैमी वचनमब्रवीत् ।

03-062-025c	मानुषीं मां विजानीहि भर्तारं समनुव्रताम् ॥
03-062-026a	सैरन्ध्रीं जातिसंपन्नां भुजिष्यां कामवासिनीम् ।
03-062-026c	फलमूलाशनामेकां यत्रसायंप्रतिश्रयाम् ॥
03-062-027a	असंख्येयगुणो भर्ता मां च नित्यमनुव्रतः ।
03-062-027c	भर्तारमपि तं वीरं छायेवानपगा सदा ॥
03-062-028a	तस्य दैवात्प्रसङ्गोऽभूदतिमात्रं स्म देवने ।
03-062-028c	द्यूते स निर्जितश्चैव वनमेकोऽभ्युपेयिवान् ॥
03-062-029a	तमेकवसनं वीरमुन्मत्तमिव विह्वलम् ।
03-062-029c	आश्वासयन्ती भर्तारमहमन्वगमं वनम् ॥
03-062-030a	स कदाचिद्वने वीरः कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
03-062-030c	क्षुत्परीतः सुविमनास्तदप्येकं व्यसर्जयत् ॥
03-062-031a	तमेकवसनं नग्नमुन्मत्तं गतचेतसम् ।
03-062-031c	अनुव्रजन्ती बहुला न स्वपामि निशाः सदा ॥
03-062-032a	ततो बहुतिथे काले सुप्तामुत्सृज्य मां क्वचित् ।
03-062-032c	वाससोऽर्धं परिच्छिद्य त्यक्तवान्मामनागसम् ॥
03-062-033a	तं मार्गमाणा भर्तारं दह्यमाना दिनक्षपाः ।
03-062-033c	न विन्दाम्यमरप्रख्यं प्रियं प्राणधनेश्वरम् ॥
03-062-034a	तामश्रुपरिपूर्णाक्षीं विलपन्तीं तथा बहु ।
03-062-034c	राजमाताब्रवीदार्तां भैमीमार्ततरा स्वयम् ॥
03-062-035a	वसस्व मयि कल्याणि प्रीतिर्मे त्वयि वर्तते ।
03-062-035c	मृगयिष्यन्ति ते भद्रे भर्तारं पुरुषा मम ॥
03-062-036a	अथ वा स्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः ।
03-062-036c	इहैव वसती भद्रे भर्तारमुपलप्स्यसे ॥
03-062-037a	राजमातुर्वचः श्रुत्वा दमयन्ती वचोऽब्रवीत् ।
03-062-037c	समयेनोत्सहे वस्तुं त्वयि वीरप्रजायिनि ॥
03-062-038a	उच्छिष्टं नैव भुञ्जीयां न कुर्यां पादधावनम् ।
03-062-038c	न चाहं पुरुषानन्यान्संभाषेयं कथंचन ॥
03-062-039a	प्रार्थयेद्यदि मां कश्चिद्वण्ड्यस्ते स पुमान्भवेत् ।
03-062-039c	भर्तुरन्वेषणार्थं तु पश्येयं ब्राह्मणानहम् ॥
03-062-040a	यद्येवमिह कर्तव्यं वसाम्यहमसंशयम् ।
03-062-040c	अतोऽन्यथा न मे वासो वर्तते हृदये क्वचित् ॥

03-062-041a	तां प्रहृष्टेन मनसा राजमातेदमब्रवीत् ।
03-062-041c	सर्वमेतत्करिष्यामि दिष्ट्या ते व्रतमीदृशम् ॥
03-062-042a	एवमुक्त्वा ततो भैमीं राजमाता विशां पते ।
03-062-042c	उवाचेदं दुहितरं सुनन्दां नाम भारत ॥
03-062-043a	सैरन्ध्रीमभिजानीष्व सुनन्दे देवरूपिणीम् ।
03-062-043c	एतया सह मोदस्व निरुद्विग्नमनाः स्वयम् ॥
03-063-001	बृहदश्व उवाच
03-063-001a	उत्सृज्य दमयन्तीं तु नलो राजा विशां पते ।
03-063-001c	ददर्श दावं दह्यन्तं महान्तं गहने वने ॥
03-063-002a	तत्र शुश्राव मध्येऽग्नौ शब्दं भूतस्य कस्यचित् ।
03-063-002c	अभिधाव नलेत्युच्चैः पुण्यश्लोकेति चासकृत् ॥
03-063-003a	मा भैरिति नलश्चोक्त्वा मध्यमग्नेः प्रविश्य तम् ।
03-063-003c	ददर्श नागराजानं शयानं कुण्डलीकृतम् ॥
03-063-004a	स नागः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानो नलं तदा ।
03-063-004c	उवाच विद्धि मां राजन्नागं कर्कोटकं नृप ॥
03-063-005a	मया प्रलब्धो ब्रह्मर्षिरनागाः सुमहातपाः ।
03-063-005c	तेन मन्युपरीतेन शप्तोऽस्मि मनुजाधिप ॥
03-063-006a	तस्य शापान्न शक्नोमि पदाद्विचलितुं पदम् ।
03-063-006c	उपदेक्ष्यामि ते श्रेयस्त्रातुमर्हति मां भवान् ॥
03-063-007a	सखा च ते भविष्यामि मत्समो नास्ति पन्नगः ।
03-063-007c	लघुश्च ते भविष्यामि शीघ्रमादाय गच्छ माम् ॥
03-063-008a	एवमुक्त्वा स नागेन्द्रो बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ।
03-063-008c	तं गृहीत्वा नलः प्रायादुद्देशं दाववर्जितम् ॥
03-063-009a	आकाशदेशमासाद्य विमुक्तं कृष्णवर्त्मना ।
03-063-009c	उत्स्रष्टुकामं तं नागः पुनः कर्कोटकोऽब्रवीत् ॥
03-063-010a	पदानि गणयन्गच्छ स्वानि नैषध कानिचित् ।
03-063-010c	तत्र तेऽहं महाराज श्रेयो धास्यामि यत्परम् ॥
03-063-011a	ततः संख्यातुमारब्धमदशदशमे पदे ।
03-063-011c	तस्य दष्टस्य तद्रूपं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥
03-063-012a	स दृष्ट्वा विस्मितस्तस्थावात्मानं विकृतं नलः ।
03-063-012c	स्वरूपधारिणं नागं ददर्श च महीपतिः ॥

- 03-063-013a ततः कर्कोटको नागः सान्त्वयन्नलमब्रवीत् ।
 03-063-013c मया तेऽन्तर्हितं रूपं न त्वा विद्युर्जना इति ॥
 03-063-014a यत्कृते चासि विकृतो दुःखेन महता नल ।
 03-063-014c विषेण स मदीयेन त्वयि दुःखं निवत्स्यति ॥
 03-063-015a विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वां न विमोक्ष्यति ।
 03-063-015c तावत्त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥
 03-063-016a अनागा येन निकृतस्त्वमनर्हो जनाधिप ।
 03-063-016c क्रोधादसूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥
 03-063-017a न ते भयं नरव्याघ्र दंष्ट्रिभ्यः शत्रुतोऽपि वा ।
 03-063-017c ब्रह्मविद्भ्यश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप ॥
 03-063-018a राजन्विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति ।
 03-063-018c संग्रामेषु च राजेन्द्र शश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥
 03-063-019a गच्छ राजन्नितः सूतो बाहुकोऽहमिति ब्रुवन् ।
 03-063-019c समीपमृतुपर्णस्य स हि वेदाक्षनैपुणम् ॥
 03-063-019e अयोध्यां नगरीं रम्यामद्यैव निषधेश्वर ॥
 03-063-020a स तेऽक्षहृदयं दाता राजाश्चहृदयेन वै ।
 03-063-020c इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान्मित्रं चैव भविष्यति ॥
 03-063-021a भविष्यसि यदाक्षज्ञः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ।
 03-063-021c समेष्यसि च दारैस्त्वं मा स्म शोके मनः कृथाः ॥
 03-063-021e राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 03-063-022a स्वरूपं च यदा द्रष्टुमिच्छेथास्त्वं नराधिप ।
 03-063-022c संस्मर्तव्यस्तदा तेऽहं वासश्चेदं निवासयेः ॥
 03-063-023a अनेन वाससाच्छन्नः स्वरूपं प्रतिपत्स्यसे ।
 03-063-023c इत्युक्त्वा प्रददावस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा ॥
 03-063-024a एवं नलं समादिश्य वासो दत्त्वा च कौरव ।
 03-063-024c नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 03-064-001 बृहदश्व उवाच
 03-064-001a तस्मिन्नन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधो नलः ।
 03-064-001c ऋतुपर्णस्य नगरं प्राविशदशमेऽहनि ॥
 03-064-002a स राजानमुपातिष्ठद्बाहुकोऽहमिति ब्रुवन् ।
 03-064-002c अश्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यां नास्ति मत्समः ॥

- 03-064-003a अर्थकृच्छ्रेषु चैवाहं प्रष्टव्यो नैपुणेषु च ।
 03-064-003c अन्नसंस्कारमपि च जानाम्यन्यैर्विशेषतः ॥
 03-064-004a यानि शिल्पानि लोकेऽस्मिन्यच्चाप्यन्यत्सुदुष्करम् ।
 03-064-004c सर्वं यतिष्ये तत्कर्तुमृतुपर्णं भरस्व माम् ॥

03-064-005 ऋतुपर्ण उवाच

- 03-064-005a वस बाहुक भद्रं ते सर्वमेतत्करिष्यसि ।
 03-064-005c शीघ्रयाने सदा बुद्धिर्धीयते मे विशेषतः ॥
 03-064-006a स त्वमातिष्ठ योगं तं येन शीघ्रा हया मम ।
 03-064-006c भवेयुरश्वाध्यक्षोऽसि वेतनं ते शतं शताः ॥
 03-064-007a त्वामुपस्थास्यतश्चेमौ नित्यं वाष्ण्यजीवलौ ।
 03-064-007c एताभ्यां रंस्यसे सार्धं वस वै मयि बाहुक ॥

03-064-008 बृहदश्व उवाच

- 03-064-008a एवमुक्तो नलस्तेन न्यवसत्तत्र पूजितः ।
 03-064-008c ऋतुपर्णस्य नगरे सहवाष्ण्यजीवलः ॥
 03-064-009a स तत्र निवसन् राजा वैदर्भीमनुचिन्तयन् ।
 03-064-009c सायं सायं सदा चेमं श्लोकमेकं जगाद ह ॥
 03-064-010a क्व नु सा क्षुत्पिपासार्ता श्रान्ता शेते तपस्विनी ।
 03-064-010c स्मरन्ती तस्य मन्दस्य कं वा साद्योपतिष्ठति ॥
 03-064-011a एवं ब्रुवन्तं राजानं निशायां जीवलोऽब्रवीत् ।
 03-064-011c कामेनां शोचसे नित्यं श्रोतुमिच्छामि बाहुक ॥
 03-064-012a तमुवाच नलो राजा मन्दप्रज्ञस्य कस्यचित् ।
 03-064-012c आसीद्बहुमता नारी तस्या दृढतरं च सः ॥
 03-064-013a स वै केनचिदर्थेन तया मन्दो व्ययुज्यत ।
 03-064-013c विप्रयुक्तश्च मन्दात्मा भ्रमत्यसुखपीडितः ॥
 03-064-014a दह्यमानः स शोकेन दिवारात्रमतन्द्रितः ।
 03-064-014c निशाकाले स्मरंस्तस्याः श्लोकमेकं स्म गायति ॥
 03-064-015a स वै भ्रमन्महीं सर्वां क्वचिदासाद्य किञ्चन ।
 03-064-015c वसत्यनर्हस्तदुःखं भूय एवानुसंस्मरन् ॥
 03-064-016a सा तु तं पुरुषं नारी कृच्छ्रेऽप्यनुगता वने ।
 03-064-016c त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन दुष्करं यदि जीवति ॥

03-064-017a	एका बालानभिज्ञा च मार्गाणामतथोचिता ।
03-064-017c	क्षुत्पिपासापरीता च दुष्करं यदि जीवति ॥
03-064-018a	श्वापदाचरिते नित्यं वने महति दारुणे ।
03-064-018c	त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन मन्दप्रज्ञेन मारिष ॥
03-064-019a	इत्येवं नैषधो राजा दमयन्तीमनुस्मरन् ।
03-064-019c	अज्ञातवासमवसद्राज्ञस्तस्य निवेशने ॥
03-065-001	बृहदश्व उवाच
03-065-001a	हृतराज्ये नले भीमः सभार्ये प्रेष्यतां गते ।
03-065-001c	द्विजान्प्रस्थापयामास नलदर्शनकाङ्क्षया ॥
03-065-002a	संदिदेश च तान्भीमो वसु दत्त्वा च पुष्कलम् ।
03-065-002c	मृगयध्वं नलं चैव दमयन्तीं च मे सुताम् ॥
03-065-003a	अस्मिन्कर्मणि निष्पन्ने विज्ञाते निषधाधिपे ।
03-065-003c	गवां सहस्रं दास्यामि यो वस्तावानयिष्यति ॥
03-065-003e	अग्रहारं च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितम् ॥
03-065-004a	न चेच्छक्याविहानेतुं दमयन्ती नलोऽपि वा ।
03-065-004c	ज्ञातमात्रेऽपि दास्यामि गवां दशशतं धनम् ॥
03-065-005a	इत्युक्तास्ते ययुर्हृष्टा ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ।
03-065-005c	पुरराष्ट्राणि चिन्वन्तो नैषधं सह भार्यया ॥
03-065-006a	ततश्चेदिपुरीं रम्यां सुदेवो नाम वै द्विजः ।
03-065-006c	विचिन्वानोऽथ वैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि ॥
03-065-006e	पुण्याहवाचने राज्ञः सुनन्दासहितां स्थिताम् ॥
03-065-007a	मन्दप्रख्यायमानेन रूपेणाप्रतिमेन ताम् ।
03-065-007c	पिनद्धां धूमजालेन प्रभामिव विभावसोः ॥
03-065-008a	तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम् ।
03-065-008c	तर्कयामास भैमीति कारणैरुपपादयन् ॥

03-065-009 सुदेव उवाच

03-065-009a	यथेयं मे पुरा दृष्टा तथारूपेयमङ्गना ।
03-065-009c	कृतार्थोऽस्म्यद्य दृष्ट्वेमां लोककान्तामिव श्रियम् ॥
03-065-010a	पूर्णचन्द्राननां श्यामां चारुवृत्तपयोधराम् ।
03-065-010c	कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः ॥

03-065-011a	चारुपद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतीमिव ।
03-065-011c	इष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णचन्द्रप्रभामिव ॥
03-065-012a	विदर्भसरसस्तस्माद्द्वैवदोषादिवोद्धृताम् ।
03-065-012c	मलपङ्कानुलिप्ताङ्गीं मृणालीमिव तां भृशम् ॥
03-065-013a	पौर्णमासीमिव निशां राहुग्रस्तनिशाकराम् ।
03-065-013c	पतिशोकाकुलां दीनां शुष्कस्रोतां नदीमिव ॥
03-065-014a	विध्वस्तपर्णकमलां वित्रासितविहंगमाम् ।
03-065-014c	हस्तिहस्तपरिक्लिष्टां व्याकुलामिव पद्मिनीम् ॥
03-065-015a	सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम् ।
03-065-015c	दह्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् ॥
03-065-016a	रूपौदार्यगुणोपेतां मण्डनार्हाममण्डिताम् ।
03-065-016c	चन्द्रलेखामिव नवां व्योम्नि नीलाभ्रसंवृताम् ॥
03-065-017a	कामभोगैः प्रियैर्हीनां हीनां बन्धुजनेन च ।
03-065-017c	देहं धारयतीं दीनां भर्तृदर्शनकाङ्क्षया ॥
03-065-018a	भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणैर्विना ।
03-065-018c	एषा विरहिता तेन शोभनापि न शोभते ॥
03-065-019a	दुष्करं कुरुतेऽत्यर्थं हीनो यदनया नलः ।
03-065-019c	धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति ॥
03-065-020a	इमामसितकेशान्तां शतपत्रायतेक्षणाम् ।
03-065-020c	सुखार्हा दुःखितां दृष्ट्वा ममापि व्यथते मनः ॥
03-065-021a	कदा नु खलु दुःखस्य पारं यास्यति वै शुभा ।
03-065-021c	भर्तुः समागमात्साध्वी रोहिणी शशिनो यथा ॥
03-065-022a	अस्या नूनं पुनर्लाभान्नैषधः प्रीतिमेष्यति ।
03-065-022c	राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनर्लब्ध्वेव मेदिनीम् ॥
03-065-023a	तुल्यशीलवयोयुक्तां तुल्याभिजनसंयुताम् ।
03-065-023c	नैषधोऽर्हति वैदर्भीं तं चेयमसितेक्षणा ॥
03-065-024a	युक्तं तस्याप्रमेयस्य वीर्यसत्त्ववतो मया ।
03-065-024c	समाश्वासयितुं भार्या पतिदर्शनलालसाम् ॥
03-065-025a	अयमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
03-065-025c	अदृष्टपूर्वा दुःखस्य दुःखार्ता ध्यानतत्पराम् ॥

03-065-026 बृहदश्व उवाच

03-065-026a	एवं विमृश्य विविधैः कारणैर्लक्षणैश्च ताम् ।
03-065-026c	उपगम्य ततो भैमीं सुदेवो ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥
03-065-027a	अहं सुदेवो वैदर्भि भ्रातुस्ते दयितः सखा ।
03-065-027c	भीमस्य वचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः ॥
03-065-028a	कुशली ते पिता राज्ञि जनित्री भ्रातरश्च ते ।
03-065-028c	आयुष्मन्तौ कुशलिनौ तत्रस्थौ दारकौ च ते ॥
03-065-028e	त्वत्कृते बन्धुवर्गाश्च गतसत्त्वा इवासते ॥
03-065-029a	अभिज्ञाय सुदेवं तु दमयन्ती युधिष्ठिर ।
03-065-029c	पर्यपृच्छत्ततः सर्वान्क्रमेण सुहृदः स्वकान् ॥
03-065-030a	रुरोद च भृशं राजन्वैदर्भी शोककर्षिता ।
03-065-030c	दृष्ट्वा सुदेवं सहसा भ्रातुरिष्टं द्विजोत्तमम् ॥
03-065-031a	ततो रुदन्तीं तां दृष्ट्वा सुनन्दा शोककर्षिताम् ।
03-065-031c	सुदेवेन सहैकान्ते कथयन्तीं च भारत ॥
03-065-032a	जनित्र्यै प्रेषयामास सैरन्ध्री रुदते भृशम् ।
03-065-032c	ब्राह्मणेन समागम्य तां वेद यदि मन्यसे ॥
03-065-033a	अथ चेदिपतेर्माता राज्ञश्चान्तःपुरात्तदा ।
03-065-033c	जगाम यत्र सा बाला ब्राह्मणेन सहाभवत् ॥
03-065-034a	ततः सुदेवमानाय्य राजमाता विशां पते ।
03-065-034c	पप्रच्छ भार्या कस्येयं सुता वा कस्य भामिनी ॥
03-065-035a	कथं च नष्टा ज्ञातिभ्यो भर्तुर्वा वामलोचना ।
03-065-035c	त्वया च विदिता विप्र कथमेवंगता सती ॥
03-065-036a	एतदिच्छाम्यहं त्वत्तो ज्ञातुं सर्वमशेषतः ।
03-065-036c	तत्त्वेन हि ममाचक्ष्व पृच्छन्त्या देवरूपिणीम् ॥
03-065-037a	एवमुक्तस्तया राजन्सुदेवो द्विजसत्तमः ।
03-065-037c	सुखोपविष्ट आचष्ट दमयन्त्या यथातथम् ॥

03-066-001 सुदेव उवाच

03-066-001a	विदर्भराजो धर्मात्मा भीमो भीमपराक्रमः ।
03-066-001c	सुतेयं तस्य कल्याणी दमयन्तीति विश्रुता ॥
03-066-002a	राजा तु नैषधो नाम वीरसेनसुतो नलः ।
03-066-002c	भार्येयं तस्य कल्याणी पुण्यश्लोकस्य धीमतः ॥
03-066-003a	स वै द्यूते जितो भ्रात्रा हृतराज्यो महीपतिः ।

03-066-003c	दमयन्त्या गतः सार्धं न प्रज्ञायत कर्हिचित् ॥
03-066-004a	ते वयं दमयन्त्यर्थे चरामः पृथिवीमिमाम् ।
03-066-004c	सेयमासादिता बाला तव पुत्रनिवेशने ॥
03-066-005a	अस्या रूपेण सदृशी मानुषी नेह विद्यते ।
03-066-005c	अस्याश्चैव भ्रुवोर्मध्ये सहजः पिप्लुरुत्तमः ॥
03-066-005e	श्यामायाः पद्मसंकाशो लक्षितोऽन्तर्हितो मया ॥
03-066-006a	मलेन संवृतो ह्यस्यास्तन्वभ्रेणेव चन्द्रमाः ।
03-066-006c	चिह्नभूतो विभूत्यर्थमयं धात्रा विनिर्मितः ॥
03-066-007a	प्रतिपत्कलुषेवेन्दोर्लेखा नाति विराजते ।
03-066-007c	न चास्या नश्यते रूपं वपुर्मलसमाचितम् ॥
03-066-007e	असंस्कृतमपि व्यक्तं भाति काञ्चनसंनिभम् ॥
03-066-008a	अनेन वपुषा बाला पिप्लुनानेन चैव ह ।
03-066-008c	लक्षितेयं मया देवी पिहितोऽग्निरिवोष्मणा ॥

03-066-009 बृहदश्व उवाच

03-066-009a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सुदेवस्य विशां पते ।
03-066-009c	सुनन्दा शोधयामास पिप्लुप्रच्छादनं मलम् ॥
03-066-010a	स मलेनापकृष्टेन पिप्लुस्तस्या व्यरोचत ।
03-066-010c	दमयन्त्यास्तदा व्यभ्रे नभसीव निशाकरः ॥
03-066-011a	पिप्लुं दृष्ट्वा सुनन्दा च राजमाता च भारत ।
03-066-011c	रुदन्त्यौ तां परिष्वज्य मुहूर्तमिव तस्थतुः ॥
03-066-011e	उत्सृज्य बाष्पं शनकै राजमातेदमब्रवीत् ॥
03-066-012a	भगिन्या दुहिता मेऽसि पिप्लुनानेन सूचिता ।
03-066-012c	अहं च तव माता च राजन्यस्य महात्मनः ॥
03-066-012e	सुते दशार्णाधिपतेः सुदाम्नश्चारुदर्शने ॥
03-066-013a	भीमस्य राज्ञः सा दत्ता वीरबाहोरहं पुनः ।
03-066-013c	त्वं तु जाता मया दृष्टा दशार्णेषु पितुर्गृहे ॥
03-066-014a	यथैव ते पितुर्गेहं तथेदमपि भामिनि ।
03-066-014c	यथैव हि ममैश्वर्यं दमयन्ति तथा तव ॥
03-066-015a	तां प्रहृष्टेन मनसा दमयन्ती विशां पते ।
03-066-015c	अभिवाद्य मातुर्भगिनीमिदं वचनमब्रवीत् ॥
03-066-016a	अज्ञायमानापि सती सुखमस्म्युषितेह वै ।

- 03-066-016c सर्वकामैः सुविहिता रक्ष्यमाणा सदा त्वया ॥
- 03-066-017a सुखात्सुखतरो वासो भविष्यति न संशयः ।
- 03-066-017c चिरविप्रोषितां मातर्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥
- 03-066-018a दारकौ च हि मे नीतौ वसतस्तत्र बालकौ ।
- 03-066-018c पित्रा विहीनौ शोकार्तौ मया चैव कथं नु तौ ॥
- 03-066-019a यदि चापि प्रियं किञ्चिन्मयि कर्तुमिहेच्छसि ।
- 03-066-019c विदर्भान्यातुमिच्छामि शीघ्रं मे यानमादिश ॥
- 03-066-020a बाढमित्येव तामुक्त्वा हृष्टा मातृष्वसा नृप ।
- 03-066-020c गुप्तां बलेन महता पुत्रस्यानुमते ततः ॥
- 03-066-021a प्रस्थापयद्राजमाता श्रीमता नरवाहिना ।
- 03-066-021c यानेन भरतश्रेष्ठ स्वन्नपानपरिच्छदाम् ॥
- 03-066-022a ततः सा नचिरादेव विदर्भानगमच्छुभा ।
- 03-066-022c तां तु बन्धुजनः सर्वः प्रहृष्टः प्रत्यपूजयत् ॥
- 03-066-023a सर्वान्कुशालिनो दृष्ट्वा बान्धवान्दारकौ च तौ ।
- 03-066-023c मातरं पितरं चैव सर्वं चैव सखीजनम् ॥
- 03-066-024a देवताः पूजयामास ब्राह्मणांश्च यशस्विनी ।
- 03-066-024c विधिना परेण कल्याणी दमयन्ती विशां पते ॥
- 03-066-025a अतर्पयत्सुदेवं च गोसहस्रेण पार्थिवः ।
- 03-066-025c प्रीतो दृष्ट्वैव तनयां ग्रामेण द्रविणेन च ॥
- 03-066-026a सा व्युष्टा रजनीं तत्र पितुर्वेश्मनि भामिनी ।
- 03-066-026c विश्रान्ता मातरं राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥

03-067-001 दमयन्त्युवाच

- 03-067-001a मां चेदिच्छसि जीवन्तीं मातः सत्यं ब्रवीमि ते ।
- 03-067-001c नरवीरस्य वै तस्य नलस्यानयने यत ॥

03-067-002 बृहदश्व उवाच

- 03-067-002a दमयन्त्या तथोक्ता तु सा देवी भृशदुःखिता ।
- 03-067-002c बाष्पेण पिहिता राजन्नोत्तरं किञ्चिदब्रवीत् ॥
- 03-067-003a तदवस्थां तु तां दृष्ट्वा सर्वमन्तःपुरं तदा ।
- 03-067-003c हाहाभूतमतीवासीद्भृशं च प्ररुरोद ह ॥
- 03-067-004a ततो भीमं महाराज भार्या वचनमब्रवीत् ।

03-067-004c	दमयन्ती तव सुता भर्तारमनुशोचति ॥
03-067-005a	अपकृष्य च लज्जां मां स्वयमुक्तवती नृप ।
03-067-005c	प्रयतन्तु तव प्रेक्ष्याः पुण्यश्लोकस्य दर्शने ॥
03-067-006a	तया प्रचोदितो राजा ब्राह्मणान्वशवर्तिनः ।
03-067-006c	प्रास्थापयद्दिशः सर्वा यतध्वं नलदर्शने ॥
03-067-007a	ततो विदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणर्षभाः ।
03-067-007c	दमयन्तीमथो दृष्ट्वा प्रस्थिताः स्मेत्यथाब्रुवन् ॥
03-067-008a	अथ तानब्रवीद्भैमी सर्वराष्ट्रेष्विदं वचः ।
03-067-008c	ब्रुवध्वं जनसंसत्सु तत्र तत्र पुनः पुनः ॥
03-067-009a	क्व नु त्वं कितव छित्त्वा वस्त्रार्धं प्रस्थितो मम ।
03-067-009c	उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥
03-067-010a	सा वै यथा समादिष्टा तत्रास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी ।
03-067-010c	दह्यमाना भृशं बाला वस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥
03-067-011a	तस्या रुदन्त्याः सततं तेन शोकेन पार्थिव ।
03-067-011c	प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं ददस्व च ॥
03-067-012a	एतदन्यच्च वक्तव्यं कृपां कुर्याद्यथा मयि ।
03-067-012c	वायुना धूयमानो हि वनं दहति पावकः ॥
03-067-013a	भर्तव्या रक्षणीया च पत्नी हि पतिना सदा ।
03-067-013c	तन्नष्टमुभयं कस्माद्धर्मज्ञस्य सतस्तव ॥
03-067-014a	ख्यातः प्राज्ञः कुलीनश्च सानुक्रोशश्च त्वं सदा ।
03-067-014c	संवृत्तो निरनुक्रोशः शङ्के मद्भाग्यसंक्षयात् ॥
03-067-015a	स कुरुष्व महेष्वास दयां मयि नरर्षभ ।
03-067-015c	आनृशंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव हि मे श्रुतम् ॥
03-067-016a	एवं ब्रुवाणान्यदि वः प्रतिब्रूयाद्धि कश्चन ।
03-067-016c	स नरः सर्वथा ज्ञेयः कश्चासौ क्व च वर्तते ॥
03-067-017a	यच्च वो वचनं श्रुत्वा ब्रूयात्प्रतिवचो नरः ।
03-067-017c	तदादाय वचः क्षिप्रं ममावेद्यं द्विजोत्तमाः ॥
03-067-018a	यथा च वो न जानीयाच्चरतो भीमशासनात् ।
03-067-018c	पुनरागमनं चैव तथा कार्यमतन्द्रितैः ॥
03-067-019a	यदि वासौ समृद्धः स्याद्यदि वाप्यधनो भवेत् ।
03-067-019c	यदि वाप्यर्थकामः स्याज्ज्ञेयमस्य चिकीर्षितम् ॥

- 03-067-020a एवमुक्तास्त्वगच्छंस्ते ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ।
 03-067-020c नलं मृगयितुं राजंस्तथा व्यसनिनं तदा ॥
 03-067-021a ते पुराणि सराष्ट्राणि ग्रामान्घोषांस्तथाश्रमान् ।
 03-067-021c अन्वेषन्तो नलं राजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः ॥
 03-067-022a तच्च वाक्यं तथा सर्वे तत्र तत्र विशां पते ।
 03-067-022c श्रावयां चक्रिरे विप्रा दमयन्त्या यथेरितम् ॥

03-068-001 बृहदश्व उवाच

- 03-068-001a अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै द्विजः ।
 03-068-001c प्रत्येत्य नगरं भैमीमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-068-002a नैषधं मृगयानेन दमयन्ति दिवानिशम् ।
 03-068-002c अयोध्यां नगरीं गत्वा भाङ्गस्वरिरुपस्थितः ॥
 03-068-003a श्रावितश्च मया वाक्यं त्वदीयं स महाजने ।
 03-068-003c ऋतुपर्णो महाभागो यथोक्तं वरवर्णिनि ॥
 03-068-004a तच्छ्रुत्वा नाब्रवीत्किंचिदृतुपर्णो नराधिपः ।
 03-068-004c न च पारिषदः कश्चिद्भाष्यमाणो मयासकृत् ॥
 03-068-005a अनुज्ञातं तु मां राज्ञा विजने कश्चिदब्रवीत् ।
 03-068-005c ऋतुपर्णस्य पुरुषो बाहुको नाम नामतः ॥
 03-068-006a सूतस्तस्य नरेन्द्रस्य विरूपो ह्रस्वबाहुकः ।
 03-068-006c शीघ्रयाने सुकुशलो मृष्टकर्ता च भोजने ॥
 03-068-007a स विनिःश्वस्य बहुशो रुदित्वा च मुहुर्मुहुः ।
 03-068-007c कुशलं चैव मां पृष्ट्वा पश्चादिदमभाषत ॥
 03-068-008a वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः ।
 03-068-008c आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥
 03-068-008e रहिता भर्तृभिश्चैव न क्रुध्यन्ति कदाचन ॥
 03-068-009a विषमस्थेन मूढेन परिभ्रष्टसुखेन च ।
 03-068-009c यत्सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोद्धुमर्हति ॥
 03-068-010a प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हतवाससः ।
 03-068-010c आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति ॥
 03-068-011a सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतम् ।
 03-068-011c भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनं श्यामा न क्रोद्धुमर्हति ॥
 03-068-012a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा त्वरितोऽहमिहागतः ।

- 03-068-012c श्रुत्वा प्रमाणं भवती राज्ञश्चैव निवेदय ॥
- 03-068-013a एतच्छ्रुत्वाश्रुपूर्णाक्षी पर्णादस्य विशां पते ।
- 03-068-013c दमयन्ती रहोऽभ्येत्य मातरं प्रत्यभाषत ॥
- 03-068-014a अयमर्थो न संवेद्यो भीमे मातः कथंचन ।
- 03-068-014c त्वत्संनिधौ समादेक्ष्ये सुदेवं द्विजसत्तमम् ॥
- 03-068-015a यथा न नृपतिर्भीमः प्रतिपद्येत मे मतम् ।
- 03-068-015c तथा त्वया प्रयत्तव्यं मम चेत्प्रियमिच्छसि ॥
- 03-068-016a यथा चाहं समानीता सुदेवेनाशु बान्धवान् ।
- 03-068-016c तेनैव मङ्गलेनाशु सुदेवो यातु माचिरम् ॥
- 03-068-016e समानेतुं नलं मातरयोध्यां नगरीमितः ॥
- 03-068-017a विश्रान्तं च ततः पश्चात्पर्णादं द्विजसत्तमम् ।
- 03-068-017c अर्चयामास वैदर्भी धनेनातीव भामिनी ॥
- 03-068-018a नले चेहागते विप्र भूयो दास्यामि ते वसु ।
- 03-068-018c त्वया हि मे बहु कृतं यथा नान्यः करिष्यति ॥
- 03-068-018e यद्भर्त्राहं समेष्यामि शीघ्रमेव द्विजोत्तम ॥
- 03-068-019a एवमुक्तोऽर्चयित्वा तामाशीर्वादैः सुमङ्गलैः ।
- 03-068-019c गृहानुपययौ चापि कृतार्थः स महामनाः ॥
- 03-068-020a ततश्चानाय्य तं विप्रं दमयन्ती युधिष्ठिर ।
- 03-068-020c अब्रवीत्संनिधौ मातुर्दुःखशोकसमन्विता ॥
- 03-068-021a गत्वा सुदेव नगरीमयोध्यावासिनं नृपम् ।
- 03-068-021c ऋतुपर्णं वचो ब्रूहि पतिमन्यं चिकीर्षती ॥
- 03-068-021e आस्थास्यति पुनर्भैमी दमयन्ती स्वयंवरम् ॥
- 03-068-022a तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः ।
- 03-068-022c यथा च गणितः कालः श्वोभूते स भविष्यति ॥
- 03-068-023a यदि संभावनीयं ते गच्छ शीघ्रमरिंदम ।
- 03-068-023c सूर्योदये द्वितीयं सा भर्तारं वरयिष्यति ॥
- 03-068-023e न हि स ज्ञायते वीरो नलो जीवन्मृतोऽपि वा ॥
- 03-068-024a एवं तया यथोक्तं वै गत्वा राजानमब्रवीत् ।
- 03-068-024c ऋतुपर्णं महाराज सुदेवो ब्राह्मणस्तदा ॥

03-069-001 बृहदश्व उवाच

03-069-001a श्रुत्वा वचः सुदेवस्य ऋतुपर्णो नराधिपः ।

03-069-001c	सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा बाहुकं प्रत्यभाषत ॥
03-069-002a	विदर्भान्यातुमिच्छामि दमदन्त्याः स्वयंवरम् ।
03-069-002c	एकाह्वा हयतत्त्वज्ञ मन्यसे यदि बाहुक ॥
03-069-003a	एवमुक्तस्य कौन्तेय तेन राज्ञा नलस्य ह ।
03-069-003c	व्यदीर्यत मनो दुःखात्प्रदध्यौ च महामनाः ॥
03-069-004a	दमयन्ती भवेदेतत्कुर्याद्दुःखेन मोहिता ।
03-069-004c	अस्मदर्थे भवेद्वायमुपायश्चिन्तितो महान् ॥
03-069-005a	नृशंसं बत वैदर्भी कर्तुकामा तपस्विनी ।
03-069-005c	मया क्षुद्रेण निकृता पापेनाकृतबुद्धिना ॥
03-069-006a	स्त्रीस्वभावश्चलो लोके मम दोषश्च दारुणः ।
03-069-006c	स्यादेवमपि कुर्यात्सा विवशा गतसौहृदा ॥
03-069-006e	मम शोकेन संविग्ना नैराश्यात्तनुमध्यमा ॥
03-069-007a	न चैवं कर्हिचित्कुर्यात्सापत्या च विशेषतः ।
03-069-007c	यदत्र तथ्यं पथ्यं च गत्वा वेत्स्यामि निश्चयम् ॥
03-069-007e	ऋतुपर्णस्य वै काममात्मार्थं च करोम्यहम् ॥
03-069-008a	इति निश्चित्य मनसा बाहुको दीनमानसः ।
03-069-008c	कृताञ्जलिरुवाचेदमृतुपर्णं नराधिपम् ॥
03-069-009a	प्रतिजानामि ते सत्यं गमिष्यसि नराधिप ।
03-069-009c	एकाह्वा पुरुषव्याघ्र विदर्भनगरीं नृप ॥
03-069-010a	ततः परीक्षामश्वानां चक्रे राजन्स बाहुकः ।
03-069-010c	अश्वशालामुपागम्य भाङ्गस्वरिनृपाज्ञया ॥
03-069-011a	स त्वर्यमाणो बहुश ऋतुपर्णेन बाहुकः ।
03-069-011c	अध्यगच्छत्कृशानश्चान्समर्थानध्वनि क्षमान् ॥
03-069-012a	तेजोबलसमायुक्तान्कुलशीलसमन्वितान् ।
03-069-012c	वर्जिताँल्लक्षणैर्हीनैः पृथुप्रोथान्महाहनून् ॥
03-069-012e	शुद्धान्दशभिरावर्तैः सिन्धुजान्वातरंहसः ॥
03-069-013a	दृष्ट्वा तानब्रवीद्राजा किञ्चित्कोपसमन्वितः ।
03-069-013c	किमिदं प्रार्थितं कर्तुं प्रलब्धव्या हि ते वयम् ॥
03-069-014a	कथमल्पबलप्राणा वक्ष्यन्तीमे हया मम ।
03-069-014c	महानध्वा च तुरगैर्गन्तव्यः कथमीदृशैः ॥

03-069-015 बाहुक उवाच

03-069-015a एते हया गमिष्यन्ति विदर्भान्नात्र संशयः ।
 03-069-015c अथान्यान्मन्यसे राजन्ब्रूहि कान्योजयामि ते ॥

03-069-016 ऋतुपर्ण उवाच

03-069-016a त्वमेव हयतत्त्वज्ञः कुशलश्चासि बाहुक ।
 03-069-016c यान्मन्यसे समर्थास्त्वं क्षिप्रं तानेव योजय ॥

03-069-017 बृहदश्व उवाच

03-069-017a ततः सदश्वांश्चतुरः कुलशीलसमन्वितान् ।
 03-069-017c योजयामास कुशलो जवयुक्तात्रथे नरः ॥
 03-069-018a ततो युक्तं रथं राजा समारोहत्त्वरान्वितः ।
 03-069-018c अथ पर्यपतन्भूमौ जानुभिस्ते हयोत्तमाः ॥
 03-069-019a ततो नरवरः श्रीमान्नलो राजा विशां पते ।
 03-069-019c सान्त्वयामास तानश्वांस्तेजोबलसमन्वितान् ॥
 03-069-020a रश्मिभिश्च समुद्यम्य नलो यातुमियेष सः ।
 03-069-020c सूतमारोप्य वाष्ण्यं जवमास्थाय वै परम् ॥
 03-069-021a ते चोद्यमाना विधिना बाहुकेन हयोत्तमाः ।
 03-069-021c समुत्पेतुरिवाकाशं रथिनं मोहयन्निव ॥
 03-069-022a तथा तु दृष्ट्वा तानश्वान्वहतो वातरंहसः ।
 03-069-022c अयोध्याधिपतिर्धीमान्विस्मयं परमं ययौ ॥
 03-069-023a रथघोषं तु तं श्रुत्वा हयसंग्रहणं च तत् ।
 03-069-023c वाष्ण्यंश्चिन्तयामास बाहुकस्य हयज्ञताम् ॥
 03-069-024a किं नु स्यान्मातलिरयं देवराजस्य सारथिः ।
 03-069-024c तथा हि लक्षणं वीरे बाहुके दृश्यते महत् ॥
 03-069-025a शालिहोत्रोऽथ किं नु स्याद्भयानां कुलतत्त्ववित् ।
 03-069-025c मानुषं समनुप्राप्तो वपुः परमशोभनम् ॥
 03-069-026a उताहोस्विद्भवेद्राजा नलः परपुरंजयः ।
 03-069-026c सोऽयं नृपतिरायात इत्येवं समचिन्तयत् ॥
 03-069-027a अथ वा यां नलो वेद विद्यां तामेव बाहुकः ।
 03-069-027c तुल्यं हि लक्षये ज्ञानं बाहुकस्य नलस्य च ॥
 03-069-028a अपि चेदं वयस्तुल्यमस्य मन्ये नलस्य च ।
 03-069-028c नायं नलो महावीर्यस्तद्विद्यस्तु भविष्यति ॥

03-069-029a	प्रच्छन्ना हि महात्मानश्चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
03-069-029c	दैवेन विधिना युक्ताः शास्त्रोक्तैश्च विरूपणैः ॥
03-069-030a	भवेत्तु मतिभेदो मे गात्रवैरूप्यतां प्रति ।
03-069-030c	प्रमाणात्परिहीनस्तु भवेदिति हि मे मतिः ॥
03-069-031a	वयःप्रमाणं तत्तुल्यं रूपेण तु विपर्ययः ।
03-069-031c	नलं सर्वगुणैर्युक्तं मन्ये बाहुकमन्ततः ॥
03-069-032a	एवं विचार्य बहुशो वाष्ण्यः पर्यचिन्तयत् ।
03-069-032c	हृदयेन महाराज पुण्यश्लोकस्य सारथिः ॥
03-069-033a	ऋतुपर्णस्तु राजेन्द्र बाहुकस्य हयज्ञताम् ।
03-069-033c	चिन्तयन्मुमुदे राजा सहवाष्ण्यसारथिः ॥
03-069-034a	बलं वीर्यं तथोत्साहं हयसंग्रहणं च तत् ।
03-069-034c	परं यत्नं च संप्रेक्ष्य परां मुदमवाप ह ॥

03-070-001 बृहदश्व उवाच

03-070-001a	स नदीः पर्वतांश्चैव वनानि च सरांसि च ।
03-070-001c	अचिरेणातिचक्राम खेचरः खे चरन्निव ॥
03-070-002a	तथा प्रयाते तु रथे तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः ।
03-070-002c	उत्तरीयमथापश्यद्भ्रष्टं परपुरंजयः ॥
03-070-003a	ततः स त्वरमाणस्तु पटे निपतिते तदा ।
03-070-003c	ग्रहीष्यामीति तं राजा नलमाह महामनाः ॥
03-070-004a	निगृह्णीष्व महाबुद्धे हयानेतान्महाजवान् ।
03-070-004c	वाष्ण्यो यावदेतं मे पटमानयतामिति ॥
03-070-005a	नलस्तं प्रत्युवाचाथ दूरे भ्रष्टः पटस्तव ।
03-070-005c	योजनं समतिक्रान्तो न स शक्यस्त्वया पुनः ॥
03-070-006a	एवमुक्ते नलेनाथ तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः ।
03-070-006c	आससाद वने राजन्फलवन्तं बिभीतकम् ॥
03-070-007a	तं दृष्ट्वा बाहुकं राजा त्वरमाणोऽभ्यभाषत ।
03-070-007c	ममापि सूत पश्य त्वं संख्याने परमं बलम् ॥
03-070-008a	सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कश्चन ।
03-070-008c	नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे क्वचित् ॥
03-070-009a	वृक्षेऽस्मिन्यानि पर्णानि फलान्यपि च बाहुक ।
03-070-009c	पतितानि च यान्यत्र तत्रैकमधिकं शतम् ॥

03-070-009e	एकपत्राधिकं पत्रं फलमेकं च बाहुक ॥
03-070-010a	पञ्च कोट्योऽथ पत्राणां द्वयोरपि च शाखयोः ।
03-070-010c	प्रचिनुह्यस्य शाखे द्वे याश्चाप्यन्याः प्रशाखिकाः ॥
03-070-010e	आभ्यां फलसहस्रे द्वे पञ्चोनं शतमेव च ॥
03-070-011a	ततो रथादवप्लुत्य राजानं बाहुकोऽब्रवीत् ।
03-070-011c	परोक्षमिव मे राजन्कत्थसे शत्रुकर्शन ॥
03-070-012a	अथ ते गणिते राजन्विद्यते न परोक्षता ।
03-070-012c	प्रत्यक्षं ते महाराज गणयिष्ये बिभीतकम् ॥
03-070-013a	अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति च ।
03-070-013c	संख्यास्यामि फलान्यस्य पश्यतस्ते जनाधिप ॥
03-070-013e	मुहूर्तमिव वाष्णो यो रश्मीन्यच्छतु वाजिनाम् ॥
03-070-014a	तमब्रवीन्नृपः सूतं नायं कालो विलम्बितुम् ।
03-070-014c	बाहुकस्त्वब्रवीदेनं परं यत्नं समास्थितः ॥
03-070-015a	प्रतीक्षस्व मुहूर्तं त्वमथ वा त्वरते भवान् ।
03-070-015c	एष याति शिवः पन्था याहि वाष्णोयसारथिः ॥
03-070-016a	अब्रवीदृतुपर्णस्तं सान्त्वयन्कुरुनन्दन ।
03-070-016c	त्वमेव यन्ता नान्योऽस्ति पृथिव्यामपि बाहुक ॥
03-070-017a	त्वत्कृते यातुमिच्छामि विदर्भान्हयकोविद ।
03-070-017c	शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥
03-070-018a	कामं च ते करिष्यामि यन्मां वक्ष्यसि बाहुक ।
03-070-018c	विदर्भान्यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे ॥
03-070-019a	अथाब्रवीद्बाहुकस्तं संख्यायेमं बिभीतकम् ।
03-070-019c	ततो विदर्भान्यास्यामि कुरुष्वेदं वचो मम ॥
03-070-020a	अकाम इव तं राजा गणयस्वेत्युवाच ह ।
03-070-020c	सोऽवतीर्य रथात्तूर्णं शातयामास तं द्रुमम् ॥
03-070-021a	ततः स विस्मयाविष्टो राजानमिदमब्रवीत् ।
03-070-021c	गणयित्वा यथोक्तानि तावन्त्येव फलानि च ॥
03-070-022a	अत्यद्भुतमिदं राजन्दृष्टवानस्मि ते बलम् ।
03-070-022c	श्रोतुमिच्छामि तां विद्यां यथैतज्ज्ञायते नृप ॥
03-070-023a	तमुवाच ततो राजा त्वरितो गमने तदा ।
03-070-023c	विद्ध्यक्षहृदयज्ञं मां संख्याने च विशारदम् ॥

03-070-024a	बाहुकस्तमुवाचाथ देहि विद्यामिमां मम ।
03-070-024c	मत्तोऽपि चाश्वहृदयं गृहाण पुरुषर्षभ ॥
03-070-025a	ऋतुपर्णस्ततो राजा बाहुकं कार्यगौरवात् ।
03-070-025c	हयज्ञानस्य लोभाच्च तथेत्येवाब्रवीद्वचः ॥
03-070-026a	यथेष्टं त्वं गृहाणेदमक्षाणां हृदयं परम् ।
03-070-026c	निक्षेपो मेऽश्वहृदयं त्वयि तिष्ठतु बाहुक ॥
03-070-026e	एवमुक्त्वा ददौ विद्यामृतुपर्णो नलाय वै ॥
03-070-027a	तस्याक्षहृदयज्ञस्य शरीरान्निःसृतः कलिः ।
03-070-027c	कर्कोटकविषं तीक्ष्णं मुखात्सततमुद्रमन् ॥
03-070-028a	कलेस्तस्य तदार्तस्य शापाग्निः स विनिःसृतः ।
03-070-028c	स तेन कर्षितो राजा दीर्घकालमनात्मवान् ॥
03-070-029a	ततो विषविमुक्तात्मा स्वरूपमकरोत्कलिः ।
03-070-029c	तं शप्तुमैच्छत्कुपितो निषधाधिपतिर्नलः ॥
03-070-030a	तमुवाच कलिर्भीतो वेपमानः कृताञ्जलिः ।
03-070-030c	कोपं संयच्छ नृपते कीर्तिं दास्यामि ते पराम् ॥
03-070-031a	इन्द्रसेनस्य जननी कुपिता माशपत्पुरा ।
03-070-031c	यदा त्वया परित्यक्ता ततोऽहं भृशपीडितः ॥
03-070-032a	अवसं त्वयि राजेन्द्र सुदुःखमपराजित ।
03-070-032c	विषेण नागराजस्य दह्यमानो दिवानिशम् ॥
03-070-033a	ये च त्वां मनुजा लोके कीर्तयिष्यन्त्यतन्द्रिताः ।
03-070-033c	मत्प्रसूतं भयं तेषां न कदाचिद्भविष्यति ॥
03-070-034a	एवमुक्तो नलो राजा न्ययच्छत्कोपमात्मनः ।
03-070-034c	ततो भीतः कलिः क्षिप्रं प्रविवेश बिभीतकम् ॥
03-070-034e	कलिस्त्वन्येन नादृश्यत्कथयन्नैषधेन वै ॥
03-070-035a	ततो गतज्वरो राजा नैषधः परवीरहा ।
03-070-035c	संप्रनष्टे कलौ राजन्संख्यायाथ फलान्युत ॥
03-070-036a	मुदा परमया युक्तस्तेजसा च परेण ह ।
03-070-036c	रथमारुह्य तेजस्वी प्रययौ जवनैर्हयैः ॥
03-070-036e	बिभीतकश्चाप्रशस्तः संवृत्तः कलिसंश्रयात् ॥
03-070-037a	हयोत्तमानुत्पततो द्विजानिव पुनः पुनः ।
03-070-037c	नलः संचोदयामास प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

03-070-038a विदर्भाभिमुखो राजा प्रययौ स महामनाः ।
 03-070-038c नले तु समतिक्रान्ते कलिरप्यगमद्गृहान् ॥
 03-070-039a ततो गतज्वरो राजा नलोऽभूत्पृथिवीपते ।
 03-070-039c विमुक्तः कलिना राजन्रूपमात्रवियोजितः ॥

03-071-001 बृहदश्व उवाच

03-071-001a ततो विदर्भान्संप्राप्तं सायाह्ने सत्यविक्रमम् ।
 03-071-001c ऋतुपर्णं जना राज्ञे भीमाय प्रत्यवेदयन् ॥
 03-071-002a स भीमवचनाद्राजा कुण्डिनं प्राविशत्पुरम् ।
 03-071-002c नादयत्रथघोषेण सर्वाः सोपदिशो दश ॥
 03-071-003a ततस्तं रथनिर्घोषं नलाश्वास्तत्र शुश्रुवुः ।
 03-071-003c श्रुत्वा च समहृष्यन्त पुरेव नलसंनिधौ ॥
 03-071-004a दमयन्ती च शुश्राव रथघोषं नलस्य तम् ।
 03-071-004c यथा मेघस्य नदतो गम्भीरं जलदागमे ॥
 03-071-005a नलेन संगृहीतेषु पुरेव नलवाजिषु ।
 03-071-005c सदृशं रथनिर्घोषं मेने भैमी तथा हयाः ॥
 03-071-006a प्रासादस्थाश्च शिखिनः शालास्थाश्चैव वारणाः ।
 03-071-006c हयाश्च शुश्रुवुस्तत्र रथघोषं महीपतेः ॥
 03-071-007a ते श्रुत्वा रथनिर्घोषं वारणाः शिखिनस्तथा ।
 03-071-007c प्रणेदुरुन्मुखा राजन्मेघोदयमिवेक्ष्य ह ॥

03-071-008 दमयन्त्युवाच

03-071-008a यथासौ रथनिर्घोषः पूरयन्निव मेदिनीम् ।
 03-071-008c मम ह्लादयते चेतो नल एष महीपतिः ॥
 03-071-009a अद्य चन्द्राभवक्त्रं तं न पश्यामि नलं यदि ।
 03-071-009c असंख्येयगुणं वीरं विनशिष्याम्यसंशयम् ॥
 03-071-010a यदि वै तस्य वीरस्य बाह्वोर्नाद्याहमन्तरम् ।
 03-071-010c प्रविशामि सुखस्पर्शं विनशिष्याम्यसंशयम् ॥
 03-071-011a यदि मां मेघनिर्घोषो नोपगच्छति नैषधः ।
 03-071-011c अद्य चामीकरप्रख्यो विनशिष्याम्यसंशयम् ॥
 03-071-012a यदि मां सिंहविक्रान्तो मत्तवारणवारणः ।
 03-071-012c नाभिगच्छति राजेन्द्रो विनशिष्याम्यसंशयम् ॥

- 03-071-013a न स्मराम्यनृतं किञ्चिन्न स्मराम्यनुपाकृतम् ।
 03-071-013c न च पर्युषितं वाक्यं स्वैरेष्वपि महात्मनः ॥
- 03-071-014a प्रभुः क्षमावान्वीरश्च मृदुर्दान्तो जितेन्द्रियः ।
 03-071-014c रहोऽनीचानुवर्ती च क्लीबवन्मम नैषधः ॥
- 03-071-015a गुणांस्तस्य स्मरन्त्या मे तत्पराया दिवानिशम् ।
 03-071-015c हृदयं दीर्यत इदं शोकात्प्रियविनाकृतम् ॥
- 03-071-016 बृहदश्च उवाच
- 03-071-016a एवं विलपमाना सा नष्टसंज्ञेव भारत ।
 03-071-016c आरुरोह महद्वेश्म पुण्यश्लोकदिदृक्षया ॥
- 03-071-017a ततो मध्यमकक्षायां ददर्श रथमास्थितम् ।
 03-071-017c ऋतुपर्णं महीपालं सहवाष्ण्यबाहुकम् ॥
- 03-071-018a ततोऽवतीर्य वाष्ण्यो बाहुकश्च रथोत्तमात् ।
 03-071-018c हयांस्तानवमुच्याथ स्थापयामासतू रथम् ॥
- 03-071-019a सोऽवतीर्य रथोपस्थादृतुपर्णो नराधिपः ।
 03-071-019c उपतस्थे महाराज भीमं भीमपराक्रमम् ॥
- 03-071-020a तं भीमः प्रतिजग्राह पूजया परया ततः ।
 03-071-020c अकस्मात्सहसा प्राप्तं स्त्रीमन्त्रं न स्म विन्दति ॥
- 03-071-021a किं कार्यं स्वागतं तेऽस्तु राज्ञा पृष्ठश्च भारत ।
 03-071-021c नाभिजज्ञे स नृपतिर्दुहित्रर्थे समागतम् ॥
- 03-071-022a ऋतुपर्णोऽपि राजा स धीमान्सत्यपराक्रमः ।
 03-071-022c राजानं राजपुत्रं वा न स्म पश्यति कंचन ॥
- 03-071-022e नैव स्वयंवरकथां न च विप्रसमागमम् ॥
- 03-071-023a ततो विगणयन् राजा मनसा कोसलाधिपः ।
 03-071-023c आगतोऽस्मीत्युवाचैनं भवन्तमभिवादकः ॥
- 03-071-024a राजापि च स्मयन्भीमो मनसाभिविचिन्तयत् ।
 03-071-024c अधिकं योजनशतं तस्यागमनकारणम् ॥
- 03-071-025a ग्रामान्बहूनतिक्रम्य नाध्यगच्छद्यथातथम् ।
 03-071-025c अल्पकार्यं विनिर्दिष्टं तस्यागमनकारणम् ॥
- 03-071-026a नैतदेवं स नृपतिस्तं सत्कृत्य व्यसर्जयत् ।
 03-071-026c विश्राम्यतामिति वदन्कलान्तोऽसीति पुनः पुनः ॥
- 03-071-027a स सत्कृतः प्रहृष्टात्मा प्रीतः प्रीतेन पार्थिवः ।

- 03-071-027c राजप्रेष्यैरनुगतो दिष्टं वेश्म समाविशत् ॥
 03-071-028a ऋतुपर्णे गते राजन्वाष्ण्यसहिते नृपे ।
 03-071-028c बाहुको रथमास्थाय रथशालामुपागमत् ॥
 03-071-029a स मोचयित्वा तानश्चान्परिचार्य च शास्त्रतः ।
 03-071-029c स्वयं चैतान्समाश्वास्य रथोपस्थ उपाविशत् ॥
 03-071-030a दमयन्ती तु शोकार्ता दृष्ट्वा भाङ्गस्वरि नृपम् ।
 03-071-030c सूतपुत्रं च वाष्ण्यं बाहुकं च तथाविधम् ॥
 03-071-031a चिन्तयामास वैदर्भी कस्यैष रथनिस्वनः ।
 03-071-031c नलस्येव महानासीन्न च पश्यामि नैषधम् ॥
 03-071-032a वाष्ण्येन भवेन्नूनं विद्या सैवोपशिक्षिता ।
 03-071-032c तेनास्य रथनिर्घोषो नलस्येव महानभूत् ॥
 03-071-033a आहोस्विदृतुपर्णोऽपि यथा राजा नलस्तथा ।
 03-071-033c ततोऽयं रथनिर्घोषो नैषधस्येव लक्ष्यते ॥
 03-071-034a एवं वितर्कयित्वा तु दमयन्ती विशां पते ।
 03-071-034c दूतीं प्रस्थापयामास नैषधान्वेषणे नृप ॥

03-072-001 दमयन्त्युवाच

- 03-072-001a गच्छ केशिनि जानीहि क एष रथवाहकः ।
 03-072-001c उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो ह्रस्वबाहुकः ॥
 03-072-002a अभ्येत्य कुशलं भद्रे मृदुपूर्वं समाहिता ।
 03-072-002c पृच्छेथाः पुरुषं ह्येनं यथातत्त्वमनिन्दिते ॥
 03-072-003a अत्र मे महती शङ्का भवेदेष नलो नृपः ।
 03-072-003c तथा च मे मनस्तुष्टिर्हृदयस्य च निर्वृतिः ॥
 03-072-004a ब्रूयाश्चैनं कथान्ते त्वं पर्णादवचनं यथा ।
 03-072-004c प्रतिवाक्यं च सुश्रोणि बुध्येथास्त्वमनिन्दिते ॥

03-072-005 बृहदश्व उवाच

- 03-072-005a एवं समाहिता गत्वा दूती बाहुकमब्रवीत् ।
 03-072-005c दमयन्त्यपि कल्याणी प्रासादस्थान्ववैक्षत ॥

03-072-006 केशिन्युवाच

- 03-072-006a स्वागतं ते मनुष्येन्द्र कुशलं ते ब्रवीम्यहम् ।
 03-072-006c दमयन्त्या वचः साधु निबोध पुरुषर्षभ ॥

- 03-072-007a कदा वै प्रस्थिता यूयं किमर्थमिह चागताः ।
 03-072-007c तत्त्वं ब्रूहि यथान्यायं वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ॥
- 03-072-008 बाहुक उवाच**
- 03-072-008a श्रुतः स्वयंवरो राजा कौसल्येन यशस्विना ।
 03-072-008c द्वितीयो दमयन्त्या वै श्वोभूत इति भामिनि ॥
- 03-072-009a श्रुत्वा तं प्रस्थितो राजा शतयोजनयायिभिः ।
 03-072-009c हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमस्य च सारथिः ॥
- 03-072-010 केशिन्युवाच**
- 03-072-010a अथ योऽसौ तृतीयो वः स कुतः कस्य वा पुनः ।
 03-072-010c त्वं च कस्य कथं चेदं त्वयि कर्म समाहितम् ॥
- 03-072-011 बाहुक उवाच**
- 03-072-011a पुण्यश्लोकस्य वै सूतो वाष्णेय इति विश्रुतः ।
 03-072-011c स नले विद्रुते भद्रे भाङ्गस्वरिमुपस्थितः ॥
- 03-072-012a अहमप्यश्वकुशलः सूदत्वे च सुनिष्ठितः ।
 03-072-012c ऋतुपर्णेन सारथ्ये भोजने च वृतः स्वयम् ॥
- 03-072-013 केशिन्युवाच**
- 03-072-013a अथ जानाति वाष्णेयः क्व नु राजा नलो गतः ।
 03-072-013c कथंचित्त्वयि वृतेन कथितं स्यात्तु बाहुक ॥
- 03-072-014 बाहुक उवाच**
- 03-072-014a इहैव पुत्रौ निक्षिप्य नलस्याशुभकर्मणः ।
 03-072-014c गतस्ततो यथाकामं नैष जानाति नैषधम् ॥
- 03-072-015a न चान्यः पुरुषः कश्चिन्नलं वेत्ति यशस्विनि ।
 03-072-015c गूढश्चरति लोकेऽस्मिन्नष्टरूपो महीपतिः ॥
- 03-072-016a आत्मैव हि नलं वेत्ति या चास्य तदनन्तरा ।
 03-072-016c न हि वै तानि लिङ्गानि नलं शंसन्ति कर्हिचित् ॥
- 03-072-017 केशिन्युवाच**
- 03-072-017a योऽसावयोध्यां प्रथमं गतवान्ब्राह्मणस्तदा ।
 03-072-017c इमानि नारीवाक्यानि कथयानः पुनः पुनः ॥
- 03-072-018a क्व नु त्वं कितव छित्त्वा वस्त्रार्धं प्रस्थितो मम ।

- 03-072-018c उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥
 03-072-019a सा वै यथा समादिष्टा तत्रास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी ।
 03-072-019c दह्यमाना दिवारात्रं वस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥
 03-072-020a तस्या रुदन्त्याः सततं तेन दुःखेन पार्थिव ।
 03-072-020c प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं प्रयच्छ च ॥
 03-072-021a तस्यास्तत्प्रियमाख्यानं प्रब्रवीहि महामते ।
 03-072-021c तदेव वाक्यं वैदर्भी श्रोतुमिच्छत्यनिन्दिता ॥
 03-072-022a एतच्छ्रुत्वा प्रतिवचस्तस्य दत्तं त्वया किल ।
 03-072-022c यत्पुरा तत्पुनस्त्वत्तो वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ॥

03-072-023 बृहदश्व उवाच

- 03-072-023a एवमुक्तस्य केशिन्या नलस्य कुरुनन्दन ।
 03-072-023c हृदयं व्यथितं चासीदश्रुपूर्णे च लोचने ॥
 03-072-024a स निगृह्यात्मनो दुःखं दह्यमानो महीपतिः ।
 03-072-024c बाष्पसंदिग्धया वाचा पुनरेवेदमब्रवीत् ॥
 03-072-025a वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः ।
 03-072-025c आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥
 03-072-026a रहिता भर्तृभिश्चैव न क्रुध्यन्ति कदाचन ।
 03-072-026c प्राणांश्चारित्रकवचा धारयन्तीह सत्स्त्रियः ॥
 03-072-027a प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हतवाससः ।
 03-072-027c आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति ॥
 03-072-028a सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतम् ।
 03-072-028c भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनं क्षुधितं व्यसनाप्लुतम् ॥
 03-072-029a एवं ब्रुवाणस्तद्वाक्यं नलः परमदुःखितः ।
 03-072-029c न बाष्पमशकत्सोढुं प्ररुरोद च भारत ॥
 03-072-030a ततः सा केशिनी गत्वा दमयन्त्यै न्यवेदयत् ।
 03-072-030c तत्सर्वं कथितं चैव विकारं चैव तस्य तम् ॥

03-073-001 बृहदश्व उवाच

- 03-073-001a दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा भृशं शोकपरायणा ।
 03-073-001c शङ्कमाना नलं तं वै केशिनीमिदमब्रवीत् ॥
 03-073-002a गच्छ केशिनि भूयस्त्वं परीक्षां कुरु बाहुके ।

- 03-073-002c आब्रुवाणा समीपस्था चरितान्यस्य लक्ष्य ॥
 03-073-003a यदा च किञ्चित्कुर्यात्स कारणं तत्र भामिनि ।
 03-073-003c तत्र संचेष्टमानस्य संलक्ष्यं ते विचेष्टितम् ॥
 03-073-004a न चास्य प्रतिबन्धेन देयोऽग्निरपि भामिनि ।
 03-073-004c याचते न जलं देयं सम्यगत्वरमाणया ॥
 03-073-005a एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वं चरितं मे निवेदय ।
 03-073-005c यच्चान्यदपि पश्येथास्तच्चाख्येयं त्वया मम ॥
 03-073-006a दमयन्त्यैवमुक्ता सा जगामाथाशु केशिनी ।
 03-073-006c निशाम्य च हयज्ञस्य लिङ्गानि पुनरागमत् ॥
 03-073-007a सा तत्सर्वं यथावृत्तं दमयन्त्यै न्यवेदयत् ।
 03-073-007c निमित्तं यत्तदा दृष्टं बाहुके दिव्यमानुषम् ॥

03-073-008 केशिन्युवाच

- 03-073-008a दृढं शुच्युपचारोऽसौ न मया मानुषः क्वचित् ।
 03-073-008c दृष्टपूर्वः श्रुतो वापि दमयन्ति तथाविधः ॥
 03-073-009a ह्रस्वमासाद्य संचारं नासौ विनमते क्वचित् ।
 03-073-009c तं तु दृष्ट्वा यथासङ्गमुत्सर्पति यथासुखम् ॥
 03-073-009e संकटेऽप्यस्य सुमहद्विवरं जायतेऽधिकम् ॥
 03-073-010a ऋतुपर्णस्य चार्थाय भोजनीयमनेकशः ।
 03-073-010c प्रेषितं तत्र राज्ञा च मांसं सुबहु पाशवम् ॥
 03-073-011a तस्य प्रक्षालनार्थाय कुम्भस्तत्रोपकल्पितः ।
 03-073-011c स तेनावेक्षितः कुम्भः पूर्ण एवाभवत्तदा ॥
 03-073-012a ततः प्रक्षालनं कृत्वा समधिश्रित्य बाहुकः ।
 03-073-012c तृणमुष्टिं समादाय आविध्यैनं समादधत् ॥
 03-073-013a अथ प्रज्वलितस्तत्र सहसा हव्यवाहनः ।
 03-073-013c तदद्भुततमं दृष्ट्वा विस्मिताहमिहागता ॥
 03-073-014a अन्यच्च तस्मिन्सुमहदाश्चर्यं लक्षितं मया ।
 03-073-014c यदग्निमपि संस्पृश्य नैव दह्यत्यसौ शुभे ॥
 03-073-015a छन्देन चोदकं तस्य वहत्यावर्जितं द्रुतम् ।
 03-073-015c अतीव चान्यत्सुमहदाश्चर्यं दृष्टवत्यहम् ॥
 03-073-016a यत्स पुष्पाण्युपादाय हस्ताभ्यां ममृदे शनैः ।
 03-073-016c मृद्यमानानि पाणिभ्यां तेन पुष्पाणि तान्यथ ॥

- 03-073-017a भूय एव सुगन्धीनि हृषितानि भवन्ति च ।
 03-073-017c एतान्यद्भुतकल्पानि दृष्ट्वाहं द्रुतमागता ॥
- 03-073-018 बृहदश्व उवाच**
- 03-073-018a दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा पुण्यश्लोकस्य चेष्टितम् ।
 03-073-018c अमन्यत नलं प्राप्तं कर्मचेष्टाभिसूचितम् ॥
- 03-073-019a सा शङ्कमाना भर्तारं नलं बाहुकरूपिणम् ।
 03-073-019c केशिनीं श्लक्ष्णया वाचा रुदती पुनरब्रवीत् ॥
- 03-073-020a पुनर्गच्छ प्रमत्तस्य बाहुकस्योपसंस्कृतम् ।
 03-073-020c महानसाच्छृतं मांसं समादायैहि भामिनि ॥
- 03-073-021a सा गत्वा बाहुके व्यग्रे तन्मांसमपकृष्य च ।
 03-073-021c अत्युष्णमेव त्वरिता तत्क्षणं प्रियकारिणी ॥
 03-073-021e दमयन्त्यै ततः प्रादात्केशिनी कुरुनन्दन ॥
- 03-073-022a सोचिता नलसिद्धस्य मांसस्य बहुशः पुरा ।
 03-073-022c प्राश्य मत्वा नलं सूदं प्राक्रोशद्दृशदुःखिता ॥
- 03-073-023a वैक्लव्यं च परं गत्वा प्रक्षाल्य च मुखं ततः ।
 03-073-023c मिथुनं प्रेषयामास केशिन्या सह भारत ॥
- 03-073-024a इन्द्रसेनां सह भ्रात्रा समभिज्ञाय बाहुकः ।
 03-073-024c अभिद्रुत्य ततो राजा परिष्वज्याङ्कमानयत् ॥
- 03-073-025a बाहुकस्तु समासाद्य सुतौ सुरसुतोपमौ ।
 03-073-025c भृशं दुःखपरीतात्मा सस्वरं प्ररुरोद ह ॥
- 03-073-026a नैषधो दर्शयित्वा तु विकारमसकृत्तदा ।
 03-073-026c उत्सृज्य सहसा पुत्रौ केशिनीमिदमब्रवीत् ॥
- 03-073-027a इदं सुसदृशं भद्रे मिथुनं मम पुत्रयोः ।
 03-073-027c ततो दृष्ट्वैव सहसा बाष्पमुत्सृष्टवानहम् ॥
- 03-073-028a बहुशः संपतन्तीं त्वां जनः शङ्केत दोषतः ।
 03-073-028c वयं च देशातिथयो गच्छ भद्रे नमोऽस्तु ते ॥
- 03-074-001 बृहदश्व उवाच**
- 03-074-001a सर्वं विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः ।
 03-074-001c आगत्य केशिनी क्षिप्रं दमयन्त्यै न्यवेदयत् ॥
 03-074-002a दमयन्ती ततो भूयः प्रेषयामास केशिनीम् ।

03-074-002c	मातुः सकाशं दुःखार्ता नलशङ्कासमुत्सुका ॥
03-074-003a	परीक्षितो मे बहुशो बाहुको नलशङ्कया ।
03-074-003c	रूपे मे संशयस्त्वेकः स्वयमिच्छामि वेदितुम् ॥
03-074-004a	स वा प्रवेश्यतां मातर्मां वानुज्ञातुमर्हसि ।
03-074-004c	विदितं वाथ वाज्ञातं पितुर्मे संविधीयताम् ॥
03-074-005a	एवमुक्ता तु वैदर्भ्या सा देवी भीममब्रवीत् ।
03-074-005c	दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानाच्च पार्थिवः ॥
03-074-006a	सा वै पित्राभ्यनुज्ञाता मात्रा च भरतर्षभ ।
03-074-006c	नलं प्रवेशयामास यत्र तस्याः प्रतिश्रयः ॥
03-074-007a	तं तु दृष्ट्वा तथायुक्तं दमयन्ती नलं तदा ।
03-074-007c	तीव्रशोकसमाविष्टा बभूव वरवर्णिनी ॥
03-074-008a	ततः काषायवसना जटिला मलपङ्किनी ।
03-074-008c	दमयन्ती महाराज बाहुकं वाक्यमब्रवीत् ॥
03-074-009a	दृष्टपूर्वस्त्वया कश्चिद्धर्मज्ञो नाम बाहुक ।
03-074-009c	सुप्तामुत्सृज्य विपिने गतो यः पुरुषः स्त्रियम् ॥
03-074-010a	अनागसं प्रियां भार्यां विजने श्रममोहिताम् ।
03-074-010c	अपहाय तु को गच्छेत्पुण्यश्लोकमृते नलम् ॥
03-074-011a	किं नु तस्य मया कार्यमपराद्धं महीपतेः ।
03-074-011c	यो मामुत्सृज्य विपिने गतवान्निद्रया हताम् ॥
03-074-012a	साक्षाद्देवानपाहाय वृतो यः स मया पुरा ।
03-074-012c	अनुव्रतां साभिकामां पुत्रिणीं त्यक्तवान्कथम् ॥
03-074-013a	अग्नौ पाणिगृहीतां च हंसानां वचने स्थिताम् ।
03-074-013c	भरिष्यामीति सत्यं च प्रतिश्रुत्य क्व तद्रतम् ॥
03-074-014a	दमयन्त्या ब्रुवन्त्यास्तु सर्वमेतदरिंदम ।
03-074-014c	शोकजं वारि नेत्राभ्यामसुखं प्राप्तवद्बहु ॥
03-074-015a	अतीव कृष्णताराभ्यां रक्तान्ताभ्यां जलं तु तत् ।
03-074-015c	परिस्रवन्नलो दृष्ट्वा शोकार्त इदमब्रवीत् ॥
03-074-016a	मम राज्यं प्रनष्टं यन्नाहं तत्कृतवान्स्वयम् ।
03-074-016c	कलिना तत्कृतं भीरु यच्च त्वामहमत्यजम् ॥
03-074-017a	त्वया तु धर्मभृच्छ्रेष्ठे शापेनाभिहतः पुरा ।
03-074-017c	वनस्थया दुःखितया शोचन्त्या मां विवाससम् ॥

03-074-018a	स मच्छरीरे त्वच्छापादह्यमानोऽवसत्कलिः ।
03-074-018c	त्वच्छापदग्धः सततं सोऽग्नाविव समाहितः ॥
03-074-019a	मम च व्यवसायेन तपसा चैव निर्जितः ।
03-074-019c	दुःखस्यान्तेन चानेन भवितव्यं हि नौ शुभे ॥
03-074-020a	विमुच्य मां गतः पापः स ततोऽहमिहागतः ।
03-074-020c	त्वदर्थं विपुलश्रोणि न हि मेऽन्यत्प्रयोजनम् ॥
03-074-021a	कथं नु नारी भर्तारमनुरक्तमनुव्रतम् ।
03-074-021c	उत्सृज्य वरयेदन्यं यथा त्वं भीरु कर्हिचित् ॥
03-074-022a	दूताश्चरन्ति पृथिवीं कृत्स्नां नृपतिशासनात् ।
03-074-022c	भैमी किल स्म भर्तारं द्वितीयं वरयिष्यति ॥
03-074-023a	स्वैरवृत्ता यथाकाममनुरूपमिवात्मनः ।
03-074-023c	श्रुत्वैव चैवं त्वरितो भाङ्गस्वरिरुपस्थितः ॥
03-074-024a	दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा नलस्य परिदेवितम् ।
03-074-024c	प्राञ्जलिर्वेपमाना च भीता वचनमब्रवीत् ॥

03-075-001 दमयन्त्युवाच

03-075-001a	न मामर्हसि कल्याण पापेन परिशङ्कितुम् ।
03-075-001c	मया हि देवानुत्सृज्य वृतस्त्वं निषधाधिप ॥
03-075-002a	तवाभिगमनार्थं तु सर्वतो ब्राह्मणा गताः ।
03-075-002c	वाक्यानि मम गाथाभिर्गायमाना दिशो दश ॥
03-075-003a	ततस्त्वां ब्राह्मणो विद्वान्पर्णादो नाम पार्थिव ।
03-075-003c	अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णनिवेशने ॥
03-075-004a	तेन वाक्ये हृते सम्यक्प्रतिवाक्ये तथाहृते ।
03-075-004c	उपायोऽयं मया दृष्टो नैषधानयने तव ॥
03-075-005a	त्वामृते न हि लोकेऽन्य एकाह्वा पृथिवीपते ।
03-075-005c	समर्थो योजनशतं गन्तुमश्वैर्नराधिप ॥
03-075-006a	तथा चेमौ महीपाल भजेऽहं चरणौ तव ।
03-075-006c	यथा नासत्कृतं किञ्चिन्मनसापि चराम्यहम् ॥
03-075-007a	अयं चरति लोकेऽस्मिन्भूतसाक्षी सदागतिः ।
03-075-007c	एष मुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥
03-075-008a	तथा चरति तिग्मांशुः परेण भुवनं सदा ।
03-075-008c	स विमुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥

03-075-009a	चन्द्रमाः सर्वभूतानामन्तश्चरति साक्षिवत् ।
03-075-009c	स विमुञ्चतु मे प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥
03-075-010a	एते देवास्त्रयः कृत्स्नं त्रैलोक्यं धारयन्ति वै ।
03-075-010c	विब्रुवन्तु यथासत्यमेते वाद्य त्यजन्तु माम् ॥
03-075-011a	एवमुक्ते ततो वायुरन्तरिक्षादभाषत ।
03-075-011c	नैषा कृतवती पापं नल सत्यं ब्रवीमि ते ॥
03-075-012a	राजञ्शीलनिधिः स्फीतो दमयन्त्या सुरक्षितः ।
03-075-012c	साक्षिणो रक्षिणश्चास्या वयं त्रीन्परिवत्सरान् ॥
03-075-013a	उपायो विहितश्चायं त्वदर्थमतुलोऽनया ।
03-075-013c	न ह्येकाह्वा शतं गन्ता त्वदृतेऽन्यः पुमानिह ॥
03-075-014a	उपपन्ना त्वया भैमी त्वं च भैम्या महीपते ।
03-075-014c	नात्र शङ्का त्वया कार्या संगच्छ सह भार्यया ॥
03-075-015a	तथा ब्रुवति वायौ तु पुष्पवृष्टिः पपात ह ।
03-075-015c	देवदुन्दुभयो नेदुर्ववौ च पवनः शिवः ॥
03-075-016a	तदद्भुततमं दृष्ट्वा नलो राजाथ भारत ।
03-075-016c	दमयन्त्यां विशङ्कां तां व्यपाकर्षदरिदमः ॥
03-075-017a	ततस्तद्वस्त्रमरजः प्रावृणोद्वसुधाधिपः ।
03-075-017c	संस्मृत्य नागराजानं ततो लेभे वपुः स्वकम् ॥
03-075-018a	स्वरूपिणं तु भर्तारं दृष्ट्वा भीमसुता तदा ।
03-075-018c	प्राक्रोशदुच्चैरालिङ्ग्य पुण्यश्लोकमनिन्दिता ॥
03-075-019a	भैमीमपि नलो राजा भ्राजमानो यथा पुरा ।
03-075-019c	सस्वजे स्वसुतौ चापि यथावत्प्रत्यनन्दत ॥
03-075-020a	ततः स्वोरसि विन्यस्य वक्त्रं तस्य शुभानना ।
03-075-020c	परीता तेन दुःखेन निशश्वासायतेक्षणा ॥
03-075-021a	तथैव मलदिग्धाङ्गी परिष्वज्य शुचिस्मिता ।
03-075-021c	सुचिरं पुरुषव्याघ्रं तस्थौ साश्रुपरिप्लुता ॥
03-075-022a	ततः सर्वं यथावृत्तं दमयन्त्या नलस्य च ।
03-075-022c	भीमायाकथयत्प्रीत्या वैदर्भ्या जननी नृप ॥
03-075-023a	ततोऽब्रवीन्महाराजः कृतशौचमहं नलम् ।
03-075-023c	दमयन्त्या सहोपेतं काल्यं द्रष्टा सुखोषितम् ॥
03-075-024a	ततस्तौ सहितौ रात्रिं कथयन्तौ पुरातनम् ।

- 03-075-024c वने विचरितं सर्वमूषतुर्मुदितौ नृप ॥
 03-075-025a स चतुर्थे ततो वर्षे संगम्य सह भार्यया ।
 03-075-025c सर्वकामैः सुसिद्धार्थो लब्धवान्परमां मुदम् ॥
 03-075-026a दमयन्त्यपि भर्तारमवाप्याप्यायिता भृशम् ।
 03-075-026c अर्धसंजातसस्येव तोयं प्राप्य वसुंधरा ॥
 03-075-027a सैवं समेत्य व्यपनीततन्त्री; शान्तज्वरा हर्षविवृद्धसत्त्वा ।
 03-075-027c रराज भैमी समवाप्तकामा; शीतांशुना रात्रिरिवोदितेन ॥

03-076-001 बृहदश्व उवाच

- 03-076-001a अथ तां व्युषितो रात्रिं नलो राजा स्वलंकृतः ।
 03-076-001c वैदर्भ्या सहितः काल्यं ददर्श वसुधाधिपम् ॥
 03-076-002a ततोऽभिवादयामास प्रयतः श्वशुरं नलः ।
 03-076-002c तस्यानु दमयन्ती च ववन्दे पितरं शुभा ॥
 03-076-003a तं भीमः प्रतिजग्राह पुत्रवत्परया मुदा ।
 03-076-003c यथार्हं पूजयित्वा तु समाश्वासयत प्रभुः ॥
 03-076-003e नलेन सहितां तत्र दमयन्तीं पतिव्रताम् ॥
 03-076-004a तामर्हणां नलो राजा प्रतिगृह्य यथाविधि ।
 03-076-004c परिचर्यां स्वकां तस्मै यथावत्प्रत्यवेदयत् ॥
 03-076-005a ततो बभूव नगरे सुमहान्हर्षनिस्वनः ।
 03-076-005c जनस्य संप्रहृष्टस्य नलं दृष्ट्वा तथागतम् ॥
 03-076-006a अशोभयच्च नगरं पताकाध्वजमालिनम् ।
 03-076-006c सिक्तसंमृष्टपुष्पाद्या राजमार्गाः कृतास्तदा ॥
 03-076-007a द्वारि द्वारि च पौराणां पुष्पभङ्गः प्रकल्पितः ।
 03-076-007c अर्चितानि च सर्वाणि देवतायतनानि च ॥
 03-076-008a ऋतुपर्णोऽपि शुश्राव बाहुकच्छद्भिनं नलम् ।
 03-076-008c दमयन्त्या समायुक्तं जहृषे च नराधिपः ॥
 03-076-009a तमानाय्य नलो राजा क्षमयामास पार्थिवम् ।
 03-076-009c स च तं क्षमयामास हेतुभिर्बुद्धिसंमतः ॥
 03-076-010a स सत्कृतो महीपालो नैषधं विस्मयान्वितः ।
 03-076-010c दिष्ट्या समेतो दारैः स्वैर्भवानित्यभ्यनन्दत ॥
 03-076-011a कच्चित्तु नापराधं ते कृतवानस्मि नैषध ।
 03-076-011c अज्ञातवासं वसतो मद्रूहे निषधाधिप ॥

03-076-012a यदि वा बुद्धिपूर्वाणि यद्यबुद्धानि कानिचित् ।
 03-076-012c मया कृतान्यकार्याणि तानि मे क्षन्तुमर्हसि ॥

03-076-013 नल उवाच

03-076-013a न मेऽपराधं कृतवांस्त्वं स्वल्पमपि पार्थिव ।
 03-076-013c कृतेऽपि च न मे कोपः क्षन्तव्यं हि मया तव ॥
 03-076-014a पूर्वं ह्यसि सखा मेऽसि संबन्धी च नराधिप ।
 03-076-014c अत ऊर्ध्वं तु भूयस्त्वं प्रीतिमाहर्तुमर्हसि ॥
 03-076-015a सर्वकामैः सुविहितः सुखमस्म्युषितस्त्वयि ।
 03-076-015c न तथा स्वगृहे राजन्यथा तव गृहे सदा ॥
 03-076-016a इदं चैव हयज्ञानं त्वदीयं मयि तिष्ठति ।
 03-076-016c तदुपाकर्तुमिच्छामि मन्यसे यदि पार्थिव ॥

03-076-017 बृहदश्व उवाच

03-076-017a एवमुक्त्वा ददौ विद्यामृतुपर्णाय नैषधः ।
 03-076-017c स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 03-076-018a ततो गृह्याश्वहृदयं तदा भाङ्गस्वरिर्नृपः ।
 03-076-018c सूतमन्यमुपादाय ययौ स्वपुरमेव हि ॥
 03-076-019a ऋतुपर्णे प्रतिगते नलो राजा विशां पते ।
 03-076-019c नगरे कुण्डिने कालं नातिदीर्घमिवावसत् ॥

03-077-001 बृहदश्व उवाच

03-077-001a स मासमुष्य कौन्तेय भीममामन्त्र्य नैषधः ।
 03-077-001c पुरादल्पपरीवारो जगाम निषधान्प्रति ॥
 03-077-002a रथेनैकेन शुभ्रेण दन्तिभिः परिषोडशैः ।
 03-077-002c पञ्चाशद्भिर्हयैश्चैव षट्शतैश्च पदातिभिः ॥
 03-077-003a स कम्पयन्निव महीं त्वरमाणो महीपतिः ।
 03-077-003c प्रविवेशातिसंरब्धस्तरसैव महामनाः ॥
 03-077-004a ततः पुष्करमासाद्य वीरसेनसुतो नलः ।
 03-077-004c उवाच दीव्याव पुनर्बहु वित्तं मयार्जितम् ॥
 03-077-005a दमयन्ती च यच्चान्यन्मया वसु समर्जितम् ।
 03-077-005c एष वै मम संन्यासस्तव राज्यं तु पुष्कर ॥
 03-077-006a पुनः प्रवर्ततां द्यूतमिति मे निश्चिता मतिः ।

03-077-006c	एकपाणेन भद्रं ते प्राणयोश्च पणावहे ॥
03-077-007a	जित्वा परस्वमाहृत्य राज्यं वा यदि वा वसु ।
03-077-007c	प्रतिपाणः प्रदातव्यः परं हि धनमुच्यते ॥
03-077-008a	न चेद्वाञ्छसि तद्द्यूतं युद्धद्यूतं प्रवर्तताम् ।
03-077-008c	द्वैरथेनास्तु वै शान्तिस्तव वा मम वा नृप ॥
03-077-009a	वंशभोज्यमिदं राज्यं मार्गितव्यं यथा तथा ।
03-077-009c	येन तेनाप्युपायेन वृद्धानामिति शासनम् ॥
03-077-010a	द्वयोरेकतरे बुद्धिः क्रियतामद्य पुष्कर ।
03-077-010c	कैतवेनाक्षवत्यां वा युद्धे वा नम्यतां धनुः ॥
03-077-011a	नैषधेनैवमुक्तस्तु पुष्करः प्रहसन्निव ।
03-077-011c	ध्रुवमात्मजयं मत्वा प्रत्याह पृथिवीपतिम् ॥
03-077-012a	दिष्ट्या त्वयार्जितं वित्तं प्रतिपाणाय नैषध ।
03-077-012c	दिष्ट्या च दुष्कृतं कर्म दमयन्त्याः क्षयं गतम् ॥
03-077-012e	दिष्ट्या च ध्रियसे राजन्सदारोऽरिनिबर्हण ॥
03-077-013a	धनेनानेन वैदर्भी जितेन समलंकृता ।
03-077-013c	मामुपस्थास्यति व्यक्तं दिवि शक्रमिवाप्सराः ॥
03-077-014a	नित्यशो हि स्मरामि त्वां प्रतीक्षामि च नैषध ।
03-077-014c	देवने च मम प्रीतिर्न भवत्यसुहृद्गणैः ॥
03-077-015a	जित्वा त्वद्य वरारोहां दमयन्तीमनिन्दिताम् ।
03-077-015c	कृतकृत्यो भविष्यामि सा हि मे नित्यशो हृदि ॥
03-077-016a	श्रुत्वा तु तस्य ता वाचो बह्वबद्धप्रलापिनः ।
03-077-016c	इयेष स शिरश्छेत्तुं खड्गेन कुपितो नलः ॥
03-077-017a	स्मयंस्तु रोषताम्राक्षस्तमुवाच ततो नृपः ।
03-077-017c	पणावः किं व्याहरसे जित्वा वै व्याहरिष्यसि ॥
03-077-018a	ततः प्रावर्तत द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च ।
03-077-018c	एकपाणेन भद्रं ते नलेन स पराजितः ॥
03-077-018e	सरत्नकोशनिचयः प्राणेन पणितोऽपि च ॥
03-077-019a	जित्वा च पुष्करं राजा प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
03-077-019c	मम सर्वमिदं राज्यमव्यग्रं हतकण्टकम् ॥
03-077-020a	वैदर्भी न त्वया शक्या राजापसद वीक्षितुम् ।
03-077-020c	तस्यास्त्वं सपरीवारो मूढ दासत्वमागतः ॥

03-077-021a	न तत्त्वया कृतं कर्म येनाहं निर्जितः पुरा ।
03-077-021c	कलिना तत्कृतं कर्म त्वं तु मूढ न बुध्यसे ॥
03-077-021e	नाहं परकृतं दोषं त्वय्याधास्ये कथंचन ॥
03-077-022a	यथासुखं त्वं जीवस्व प्राणानभ्युत्सृजामि ते ।
03-077-022c	तथैव च मम प्रीतिस्त्वयि वीर न संशयः ॥
03-077-023a	सौभ्रात्रं चैव मे त्वत्तो न कदाचित्प्रहास्यति ।
03-077-023c	पुष्कर त्वं हि मे भ्राता संजीवस्व शतं समाः ॥
03-077-024a	एवं नलः सान्त्वयित्वा भ्रातरं सत्यविक्रमः ।
03-077-024c	स्वपुरं प्रेषयामास परिष्वज्य पुनः पुनः ॥
03-077-025a	सान्त्वितो नैषधेनैवं पुष्करः प्रत्युवाच तम् ।
03-077-025c	पुण्यश्लोकं तदा राजन्नभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥
03-077-026a	कीर्तिरस्तु तवाक्षय्या जीव वर्षायुतं सुखी ।
03-077-026c	यो मे वितरसि प्राणानधिष्ठानं च पार्थिव ॥
03-077-027a	स तथा सत्कृतो राज्ञा मासमुष्य तदा नृपः ।
03-077-027c	प्रययौ स्वपुरं हृष्टः पुष्करः स्वजनावृतः ॥
03-077-028a	महत्या सेनया राजन्विनीतैः परिचारकैः ।
03-077-028c	भ्राजमान इवादित्यो वपुषा पुरुषर्षभ ॥
03-077-029a	प्रस्थाप्य पुष्करं राजा वित्तवन्तमनामयम् ।
03-077-029c	प्रविवेश पुरं श्रीमानत्यर्थमुपशोभितम् ॥
03-077-029e	प्रविश्य सान्त्वयामास पौरांश्च निषधाधिपः ॥

03-078-001 बृहदश्व उवाच

03-078-001a	प्रशान्ते तु पुरे हृष्टे संप्रवृत्ते महोत्सवे ।
03-078-001c	महत्या सेनया राजा दमयन्तीमुपानयत् ॥
03-078-002a	दमयन्तीमपि पिता सत्कृत्य परवीरहा ।
03-078-002c	प्रस्थापयदमेयात्मा भीमो भीमपराक्रमः ॥
03-078-003a	आगतायां तु वैदर्भ्यां सपुत्रायां नलो नृपः ।
03-078-003c	वर्तयामास मुदितो देवराडिव नन्दने ॥
03-078-004a	तथा प्रकाशतां यातो जम्बूद्वीपेऽथ राजसु ।
03-078-004c	पुनः स्वे चावसद्राज्ये प्रत्याहृत्य महायशाः ॥
03-078-005a	ईजे च विविधैर्यज्ञैर्विधिवत्स्वाप्तदक्षिणैः ।
03-078-005c	तथा त्वमपि राजेन्द्र ससुहृद्वक्ष्यसेऽचिरात् ॥

- 03-078-006a दुःखमेतादृशं प्राप्तो नलः परपुरंजयः ।
 03-078-006c देवनेन नरश्रेष्ठ सभार्यो भरतर्षभ ॥
- 03-078-007a एकाकिनैव सुमहन्नलेन पृथिवीपते ।
 03-078-007c दुःखमासादितं घोरं प्राप्तश्चाभ्युदयः पुनः ॥
- 03-078-008a त्वं पुनर्भ्रातृसहितः कृष्णया चैव पाण्डव ।
 03-078-008c रमसेऽस्मिन्महारण्ये धर्ममेवानुचिन्तयन् ॥
- 03-078-009a ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
 03-078-009c नित्यमन्वास्यसे राजंस्तत्र का परिदेवना ॥
- 03-078-010a इतिहासमिमं चापि कलिनाशनमुच्यते ।
 03-078-010c शक्यमाश्वासितुं श्रुत्वा त्वद्विधेन विशां पते ॥
- 03-078-011a अस्थिरत्वं च संचिन्त्य पुरुषार्थस्य नित्यदा ।
 03-078-011c तस्याये च व्यये चैव समाश्वसिहि मा शुचः ॥
- 03-078-012a ये चेदं कथयिष्यन्ति नलस्य चरितं महत् ।
 03-078-012c श्रोष्यन्ति चाप्यभीक्ष्णं वै नालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति ॥
- 03-078-012e अर्थास्तस्योपपत्स्यन्ते धन्यतां च गमिष्यति ॥
- 03-078-013a इतिहासमिमं श्रुत्वा पुराणं शश्वदुत्तमम् ।
 03-078-013c पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चैव वेत्स्यते नृषु चाग्र्यताम् ॥
- 03-078-013e अरोगः प्रीतिमांश्चैव भविष्यति न संशयः ॥
- 03-078-014a भयं पश्यसि यच्च त्वमाह्वयिष्यति मां पुनः ।
 03-078-014c अक्षज्ञ इति तत्तेऽहं नाशयिष्यामि पार्थिव ॥
- 03-078-015a वेदाक्षहृदयं कृत्स्नमहं सत्यपराक्रम ।
 03-078-015c उपपद्यस्व कौन्तेय प्रसन्नोऽहं ब्रवीमि ते ॥

03-078-016 वैशंपायन उवाच

- 03-078-016a ततो हृष्टमना राजा बृहदश्वमुवाच ह ।
 03-078-016c भगवन्नक्षहृदयं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
- 03-078-017a ततोऽक्षहृदयं प्रादात्पाण्डवाय महात्मने ।
 03-078-017c दत्त्वा चाश्वशिरोऽगच्छदुपस्पृष्टुं महातपाः ॥
- 03-078-018a बृहदश्वे गते पार्थमश्रौषीत्सव्यसाचिनम् ।
 03-078-018c वर्तमानं तपस्युग्रे वायुभक्षं मनीषिणम् ॥
- 03-078-019a ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यः संपतद्भ्यस्ततस्ततः ।
 03-078-019c तीर्थशैलवरेभ्यश्च समेतेभ्यो दृढव्रतः ॥

- 03-078-020a इति पार्थो महाबाहुर्दुरापं तप आस्थितः ।
 03-078-020c न तथा दृष्टपूर्वोऽन्यः कश्चिदुग्रतपा इति ॥
 03-078-021a यथा धनंजयः पार्थस्तपस्वी नियतव्रतः ।
 03-078-021c मुनिरेकचरः श्रीमान्धर्मो विग्रहवानिव ॥
 03-078-022a तं श्रुत्वा पाण्डवो राजंस्तप्यमानं महावने ।
 03-078-022c अन्वशोचत कौन्तेयः प्रियं वै भ्रातरं जयम् ॥
 03-078-023a दह्यमानेन तु हृदा शरणार्थी महावने ।
 03-078-023c ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥

03-079-001 जनमेजय उवाच

- 03-079-001a भगवन्काम्यकात्पार्थे गते मे प्रपितामहे ।
 03-079-001c पाण्डवाः किमकुर्वन्त तमृते सव्यसाचिनम् ॥
 03-079-002a स हि तेषां महेष्वासो गतिरासीदनीकजित् ।
 03-079-002c आदित्यानां यथा विष्णुस्तथैव प्रतिभाति मे ॥
 03-079-003a तेनेन्द्रसमवीर्येण संग्रामेष्वनिवर्तिना ।
 03-079-003c विनाभूता वने वीराः कथमासन्पितामहाः ॥

03-079-004 वैशंपायन उवाच

- 03-079-004a गते तु काम्यकात्तात पाण्डवे सव्यसाचिनि ।
 03-079-004c बभूवुः कौरवेयास्ते दुःखशोकपरायणाः ॥
 03-079-005a आक्षिप्तसूत्रा मणयश्छिन्नपक्षा इव द्विजाः ।
 03-079-005c अप्रीतमनसः सर्वे बभूवुरथ पाण्डवाः ॥
 03-079-006a वनं च तदभूत्तेन हीनमक्लिष्टकर्मणा ।
 03-079-006c कुबेरेण यथा हीनं वनं चैत्ररथं तथा ॥
 03-079-007a तमृते पुरुषव्याघ्रं पाण्डवा जनमेजय ।
 03-079-007c मुदमप्राप्नुवन्तो वै काम्यके न्यवसंस्तदा ॥
 03-079-008a ब्राह्मणार्थे पराक्रान्ताः शुद्धैर्बाणैर्महारथाः ।
 03-079-008c निघ्नन्तो भरतश्रेष्ठ मेध्यान्बहुविधान्मृगान् ॥
 03-079-009a नित्यं हि पुरुषव्याघ्रा वन्याहारमरिंदमाः ।
 03-079-009c विप्रसृत्य समाहृत्य ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयन् ॥
 03-079-010a एवं ते न्यवसंस्तत्र सोत्कण्ठाः पुरुषर्षभाः ।
 03-079-010c अहृष्टमनसः सर्वे गते राजन्धनंजये ॥

03-079-011a	अथ विप्रोषितं वीरं पाञ्चाली मध्यमं पतिम् ।
03-079-011c	स्मरन्ती पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥
03-079-012a	योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना ।
03-079-012c	तमृते पाण्डवश्रेष्ठं वनं न प्रतिभाति मे ॥
03-079-012e	शून्यामिव च पश्यामि तत्र तत्र महीमिमाम् ॥
03-079-013a	बह्वाश्चर्यमिदं चापि वनं कुसुमितद्रुमम् ।
03-079-013c	न तथा रमणीयं मे तमृते सव्यसाचिनम् ॥
03-079-014a	नीलाम्बुदसमप्रख्यं मत्तमातङ्गविक्रमम् ।
03-079-014c	तमृते पुण्डरीकाक्षं काम्यकं नातिभाति मे ॥
03-079-015a	यस्य स्म धनुषो घोषः श्रूयतेऽशनिनिस्वनः ।
03-079-015c	न लभे शर्म तं राजन्स्मरन्ती सव्यसाचिनम् ॥
03-079-016a	तथा लालप्यमानां तां निशम्य परवीरहा ।
03-079-016c	भीमसेनो महाराज द्रौपदीमिदमब्रवीत् ॥
03-079-017a	मनःप्रीतिकरं भद्रे यद्ब्रवीषि सुमध्यमे ।
03-079-017c	तन्मे प्रीणाति हृदयममृतप्राशनोपमम् ॥
03-079-018a	यस्य दीर्घौ समौ पीनौ भुजौ परिघसंनिभौ ।
03-079-018c	मौर्वीकृतकिणौ वृत्तौ खड्गायुधगदाधरौ ॥
03-079-019a	निष्काङ्गदकृतापीडौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ।
03-079-019c	तमृते पुरुषव्याघ्रं नष्टसूर्यमिदं वनम् ॥
03-079-020a	यमाश्रित्य महाबाहुं पाञ्चालाः कुरवस्तथा ।
03-079-020c	सुराणामपि यत्तानां पृतनासु न बिभ्यति ॥
03-079-021a	यस्य बाहू समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः ।
03-079-021c	मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम् ॥
03-079-022a	तमृते फल्गुनं वीरं न लभे काम्यके धृतिम् ।
03-079-022c	शून्यामिव च पश्यामि तत्र तत्र महीमिमाम् ॥

03-079-023 नकुल उवाच

03-079-023a	य उदीचीं दिशं गत्वा जित्वा युधि महाबलान् ।
03-079-023c	गन्धर्वमुख्याञ्शतशो हयौल्लेभे स वासविः ॥
03-079-024a	राजंस्तित्तिरिक्त्वा षाञ्श्रीमाननिलरंहसः ।
03-079-024c	प्रादाद्भ्रात्रे प्रियः प्रेम्णा राजसूये महाक्रतौ ॥
03-079-025a	तमृते भीमधन्वानं भीमादवरजं वने ।

03-079-025c कामये काम्यके वासं नेदानीममरोपमम् ॥

03-079-026 सहदेव उवाच

03-079-026a यो धनानि च कन्याश्च युधि जित्वा महारथान् ।

03-079-026c आजहार पुरा राज्ञे राजसूये महाक्रतौ ॥

03-079-027a यः समेतान्मृधे जित्वा यादवानमितद्युतिः ।

03-079-027c सुभद्रामाजहारैको वासुदेवस्य संमते ॥

03-079-028a तस्य जिष्णोर्बृसीं दृष्ट्वा शून्यामुपनिवेशने ।

03-079-028c हृदयं मे महाराज न शाम्यति कदाचन ॥

03-079-029a वनादस्माद्विवासं तु रोचयेऽहमरिदम ।

03-079-029c न हि नस्तमृते वीरं रमणीयमिदं वनम् ॥

03-080-001 वैशंपायन उवाच

03-080-001a धनंजयोत्सुकास्ते तु वने तस्मिन्महारथाः ।

03-080-001c न्यवसन्त महाभागा द्रौपद्या सह पाण्डवाः ॥

03-080-002a अथापश्यन्महात्मानं देवर्षिं तत्र नारदम् ।

03-080-002c दीप्यमानं श्रिया ब्राह्म्या दीप्ताग्निसमतेजसम् ॥

03-080-003a स तैः परिवृतः श्रीमान्भ्रातृभिः कुरुसत्तमः ।

03-080-003c विबभावतिदीप्तौजा देवैरिव शतक्रतुः ॥

03-080-004a यथा च वेदान्सावित्री याज्ञसेनी तथा सती ।

03-080-004c न जहौ धर्मतः पार्थान्मेरुमर्कप्रभा यथा ॥

03-080-005a प्रतिगृह्य तु तां पूजां नारदो भगवानृषिः ।

03-080-005c आश्वासयद्धर्मसुतं युक्तरूपमिवानघ ॥

03-080-006a उवाच च महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

03-080-006c ब्रूहि धर्मभृतां श्रेष्ठ केनार्थः किं ददामि ते ॥

03-080-007a अथ धर्मसुतो राजा प्रणम्य भ्रातृभिः सह ।

03-080-007c उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं नारदं देवसंमितम् ॥

03-080-008a त्वयि तुष्टे महाभाग सर्वलोकाभिपूजिते ।

03-080-008c कृतमित्येव मन्येऽहं प्रसादात्तव सुव्रत ॥

03-080-009a यदि त्वहमनुग्राह्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ ।

03-080-009c संदेहं मे मुनिश्रेष्ठ हृदिस्थं छेत्तुमर्हसि ॥

03-080-010a प्रदक्षिणं यः कुरुते पृथिवीं तीर्थतत्परः ।

03-080-010c किं फलं तस्य कात्स्न्येन तद्ब्रह्मन्वक्तुमर्हसि ॥

03-080-011 नारद उवाच

03-080-011a शृणु राजन्नवहितो यथा भीष्मेण भारत ।

03-080-011c पुलस्त्यस्य सकाशाद्वै सर्वमेतदुपश्रुतम् ॥

03-080-012a पुरा भागीरथीतीरे भीष्मो धर्मभृतां वरः ।

03-080-012c पित्र्यं व्रतं समास्थाय न्यवसन्मुनिवत्तदा ॥

03-080-013a शुभे देशे महाराज पुण्ये देवर्षिसेविते ।

03-080-013c गङ्गाद्वारे महातेजा देवगन्धर्वसेविते ॥

03-080-014a स पितृस्तर्पयामास देवांश्च परमद्युतिः ।

03-080-014c ऋषींश्च तोषयामास विधिदृष्टेन कर्मणा ॥

03-080-015a कस्यचित्त्वथ कालस्य जपन्नेव महातपाः ।

03-080-015c ददर्शाद्भुतसंकाशं पुलस्त्यमृषिसत्तमम् ॥

03-080-016a स तं दृष्ट्वोग्रतपसं दीप्यमानमिव श्रिया ।

03-080-016c प्रहर्षमतुलं लेभे विस्मयं च परं ययौ ॥

03-080-017a उपस्थितं महाराज पूजयामास भारत ।

03-080-017c भीष्मो धर्मभृतां श्रेष्ठो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥

03-080-018a शिरसा चार्घ्यमादाय शुचिः प्रयतमानसः ।

03-080-018c नाम संकीर्तयामास तस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे ॥

03-080-019a भीष्मोऽहमस्मि भद्रं ते दासोऽस्मि तव सुव्रत ।

03-080-019c तव संदर्शनादेव मुक्तोऽहं सर्वकिल्बिषैः ॥

03-080-020a एवमुक्त्वा महाराज भीष्मो धर्मभृतां वरः ।

03-080-020c वाग्यतः प्राञ्जलिर्भूत्वा तूष्णीमासीद्युधिष्ठिर ॥

03-080-021a तं दृष्ट्वा नियमेनाथ स्वाध्यायाम्नायकर्षितम् ।

03-080-021c भीष्मं कुरुकुलश्रेष्ठं मुनिः प्रीतमनाभवत् ॥

03-080-022 पुलस्त्य उवाच

03-080-022a अनेन तव धर्मज्ञ प्रश्रयेण दमेन च ।

03-080-022c सत्येन च महाभाग तुष्टोऽस्मि तव सर्वशः ॥

03-080-023a यस्येदृशस्ते धर्मोऽयं पितृभक्त्याश्रितोऽनघ ।

03-080-023c तेन पश्यसि मां पुत्र प्रीतिश्चापि मम त्वयि ॥

03-080-024a अमोघदर्शी भीष्माहं ब्रूहि किं करवाणि ते ।

03-080-024c यद्वक्ष्यसि कुरुश्रेष्ठ तस्य दातास्मि तेऽनघ ॥

03-080-025 भीष्म उवाच

03-080-025a प्रीते त्वयि महाभाग सर्वलोकाभिपूजिते ।

03-080-025c कृतमित्येव मन्येऽहं यदहं दृष्टवान्प्रभुम् ॥

03-080-026a यदि त्वहमनुग्राह्यस्तव धर्मभृतां वर ।

03-080-026c वक्ष्यामि हृत्स्थं संदेहं तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥

03-080-027a अस्ति मे भगवन्कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मसंशयः ।

03-080-027c तमहं श्रोतुमिच्छामि पृथक्संकीर्तितं त्वया ॥

03-080-028a प्रदक्षिणं यः पृथिवीं करोत्यमितविक्रम ।

03-080-028c किं फलं तस्य विप्रर्षे तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

03-080-029 पुलस्त्य उवाच

03-080-029a हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि यदृषीणां परायणम् ।

03-080-029c तदेकाग्रमनास्तात शृणु तीर्थेषु यत्फलम् ॥

03-080-030a यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।

03-080-030c विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥

03-080-031a प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो नियतः शुचिः ।

03-080-031c अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥

03-080-032a अकल्कको निरारम्भो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।

03-080-032c विमुक्तः सर्वदोषैर्यः स तीर्थफलमश्नुते ॥

03-080-033a अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः ।

03-080-033c आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ॥

03-080-034a ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता वेदेष्विह यथाक्रमम् ।

03-080-034c फलं चैव यथातत्त्वं प्रेत्य चेह च सर्वशः ॥

03-080-035a न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीपते ।

03-080-035c बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥

03-080-036a प्राप्यन्ते पार्थिवैरेते समृद्धैर्वा नरैः क्वचित् ।

03-080-036c नार्थन्यूनोपकरणैरेकात्मभिरसंहतैः ॥

03-080-037a यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर ।

03-080-037c तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तं निबोध युधां वर ॥

03-080-038a ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ।

- 03-080-038c तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यते ॥
- 03-080-039a अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ।
- 03-080-039c अदत्त्वा काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते ॥
- 03-080-040a अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ।
- 03-080-040c न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमनेन यत् ॥
- 03-080-041a नृलोके देवदेवस्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
- 03-080-041c पुष्करं नाम विख्यातं महाभागः समाविशेत् ॥
- 03-080-042a दश कोटिसहस्राणि तीर्थानां वै महीपते ।
- 03-080-042c सांनिध्यं पुष्करे येषां त्रिसंध्यं कुरुनन्दन ॥
- 03-080-043a आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्रणाः ।
- 03-080-043c गन्धर्वाप्सरसश्चैव नित्यं संनिहिता विभो ॥
- 03-080-044a यत्र देवास्तपस्तप्त्वा दैत्या ब्रह्मर्षयस्तथा ।
- 03-080-044c दिव्ययोगा महाराज पुण्येन महतान्विताः ॥
- 03-080-045a मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः ।
- 03-080-045c पूयन्ते सर्वपापानि नाकपृष्ठे च पूज्यते ॥
- 03-080-046a तस्मिंस्तीर्थे महाभाग नित्यमेव पितामहः ।
- 03-080-046c उवास परमप्रीतो देवदानवसंमतः ॥
- 03-080-047a पुष्करेषु महाभाग देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
- 03-080-047c सिद्धिं समभिसंप्राप्ताः पुण्येन महतान्विताः ॥
- 03-080-048a तत्राभिषेकं यः कुर्यात्पितृदेवार्चने रतः ।
- 03-080-048c अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
- 03-080-049a अप्येकं भोजयेद्विप्रं पुष्करारण्यमाश्रितः ।
- 03-080-049c तेनासौ कर्मणा भीष्म प्रेत्य चेह च मोदते ॥
- 03-080-050a शाकमूलफलैर्वापि येन वर्तयते स्वयम् ।
- 03-080-050c तद्वै दद्याद्ब्राह्मणाय श्रद्धावाननसूयकः ॥
- 03-080-050e तेनैव प्राप्नुयात्प्राज्ञो हयमेधफलं नरः ॥
- 03-080-051a ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम ।
- 03-080-051c न वियोनिं व्रजन्त्येते स्नातास्तीर्थे महात्मनः ॥
- 03-080-052a कार्त्तिक्यां तु विशेषेण योऽभिगच्छेत् पुष्करम् ।
- 03-080-052c फलं तत्राक्षयं तस्य वर्धते भरतर्षभ ॥
- 03-080-053a सायं प्रातः स्मरेद्यस्तु पुष्कराणि कृताञ्जलिः ।

03-080-053c	उपस्पृष्टं भवेत्तेन सर्वतीर्थेषु भारत ॥
03-080-053e	प्राप्नुयाच्च नरो लोकान्ब्रह्मणः सद्नेऽक्षयान् ॥
03-080-054a	जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ।
03-080-054c	पुष्करे स्नातमात्रस्य सर्वमेव प्रणश्यति ॥
03-080-055a	यथा सुराणां सर्वेषामादिस्तु मधुसूदनः ।
03-080-055c	तथैव पुष्करं राजंस्तीर्थानामादिरुच्यते ॥
03-080-056a	उष्य द्वादश वर्षाणि पुष्करे नियतः शुचिः ।
03-080-056c	क्रतून्सर्वानवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
03-080-057a	यस्तु वर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते ।
03-080-057c	कार्तिकीं वा वसेदेकां पुष्करे सममेव तत् ॥
03-080-058a	दुष्करं पुष्करं गन्तुं दुष्करं पुष्करे तपः ।
03-080-058c	दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम् ॥
03-080-059a	उष्य द्वादशरात्रं तु नियतो नियताशनः ।
03-080-059c	प्रदक्षिणमुपावृत्तो जम्बूमार्गं समाविशेत् ॥
03-080-060a	जम्बूमार्गं समाविश्य देवर्षिपितृसेवितम् ।
03-080-060c	अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥
03-080-061a	तत्रोष्य रजनीः पञ्च षष्ठकालक्षमी नरः ।
03-080-061c	न दुर्गतिमवाप्नोति सिद्धिं प्राप्नोति चोत्तमाम् ॥
03-080-062a	जम्बूमार्गादुपावृत्तो गच्छेत्तण्डुलिकाश्रमम् ।
03-080-062c	न दुर्गतिमवाप्नोति स्वर्गलोके च पूज्यते ॥
03-080-063a	अगस्त्यसर आसाद्य पितृदेवार्चने रतः ।
03-080-063c	त्रिरात्रोपोषितो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-080-064a	शाकवृत्तिः फलैर्वापि कौमारं विन्दते पदम् ।
03-080-064c	कण्वाश्रमं समासाद्य श्रीजुष्टं लोकपूजितम् ॥
03-080-065a	धर्मारण्यं हि तत्पुण्यमाद्यं च भरतर्षभ ।
03-080-065c	यत्र प्रविष्टमात्रो वै पापेभ्यो विप्रमुच्यते ॥
03-080-066a	अर्चयित्वा पितृन्देवान्नियतो नियताशनः ।
03-080-066c	सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
03-080-067a	प्रदक्षिणं ततः कृत्वा ययातिपतनं व्रजेत् ।
03-080-067c	हयमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति तत्र वै ॥
03-080-068a	महाकालं ततो गच्छेन्नियतो नियताशनः ।

03-080-068c	कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लभेत् ॥
03-080-069a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ पुण्यस्थानमुमापतेः ।
03-080-069c	नाम्ना भद्रवटं नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
03-080-070a	तत्राभिगम्य चेशानं गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-080-070c	महादेवप्रसादाच्च गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥
03-080-071a	नर्मदामथ चासाद्य नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ।
03-080-071c	तर्पयित्वा पितृन्देवानग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-080-072a	दक्षिणं सिन्धुमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-080-072c	अग्निष्टोममवाप्नोति विमानं चाधिरोहति ॥
03-080-073a	चर्मण्वतीं समासाद्य नियतो नियताशनः ।
03-080-073c	रन्तिदेवाभ्यनुज्ञातो अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-080-074a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ हिमवत्सुतमर्बुदम् ।
03-080-074c	पृथिव्यां यत्र वै छिद्रं पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ॥
03-080-075a	तत्राश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
03-080-075c	तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-080-076a	पिङ्गातीर्थमुपस्पृश्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-080-076c	कपिलानां नरव्याघ्र शतस्य फलमश्नुते ॥
03-080-077a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ प्रभासं लोकविश्रुतम् ।
03-080-077c	यत्र संनिहितो नित्यं स्वयमेव हुताशनः ॥
03-080-077e	देवतानां मुखं वीर अनलोऽनिलसारथिः ॥
03-080-078a	तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः ।
03-080-078c	अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-080-079a	ततो गत्वा सरस्वत्याः सागरस्य च संगमे ।
03-080-079c	गोसहस्रफलं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥
03-080-079e	दीप्यमानोऽग्निवन्नित्यं प्रभया भरतर्षभ ॥
03-080-080a	त्रिरात्रमुषितस्तत्र तर्पयेत्पितृदेवताः ।
03-080-080c	प्रभासते यथा सोमो अश्वमेधं च विन्दति ॥
03-080-081a	वरदानं ततो गच्छेत्तीर्थं भरतसत्तम ।
03-080-081c	विष्णोर्दुर्वाससा यत्र वरो दत्तो युधिष्ठिर ॥
03-080-082a	वरदाने नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-080-082c	ततो द्वारवतीं गच्छेन्नियतो नियताशनः ॥

03-080-082e	पिण्डारके नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-080-083a	तस्मिंस्तीर्थे महाभाग पद्मलक्षणलक्षिताः ।
03-080-083c	अद्यापि मुद्रा दृश्यन्ते तदद्भुतमरिदम् ॥
03-080-084a	त्रिशूलाङ्कानि पद्मानि दृश्यन्ते कुरुनन्दन ।
03-080-084c	महादेवस्य सांनिध्यं तत्रैव भरतर्षभ ॥
03-080-085a	सागरस्य च सिन्धोश्च संगमं प्राप्य भारत ।
03-080-085c	तीर्थे सलिलराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः ॥
03-080-086a	तर्पयित्वा पितृन्देवानृषींश्च भरतर्षभ ।
03-080-086c	प्राप्नोति वारुणं लोकं दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
03-080-087a	शङ्कुकर्णेश्वरं देवमर्चयित्वा युधिष्ठिर ।
03-080-087c	अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
03-080-088a	प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ ।
03-080-088c	तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
03-080-088e	दृमीति नाम्ना विख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ॥
03-080-089a	यत्र ब्रह्मादयो देवा उपासन्ते महेश्वरम् ।
03-080-089c	तत्र स्नात्वार्चयित्वा च रुद्रं देवगणैर्वृतम् ॥
03-080-089e	जन्मप्रभृति पापानि कृतानि नुदते नरः ॥
03-080-090a	दृमी चात्र नरश्रेष्ठ सर्वदेवैरभिष्टुता ।
03-080-090c	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र हयमेधमवाप्नुयात् ॥
03-080-091a	जित्वा यत्र महाप्राज्ञ विष्णुना प्रभविष्णुना ।
03-080-091c	पुरा शौचं कृतं राजन्हत्वा दैवतकण्टकान् ॥
03-080-092a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ वसोर्धारामभिष्टुताम् ।
03-080-092c	गमनादेव तस्यां हि हयमेधमवाप्नुयात् ॥
03-080-093a	स्नात्वा कुरुवरश्रेष्ठ प्रयतात्मा तु मानवः ।
03-080-093c	तर्प्य देवान्पितृंश्चैव विष्णुलोके महीयते ॥
03-080-094a	तीर्थं चात्र परं पुण्यं वसूनां भरतर्षभ ।
03-080-094c	तत्र स्नात्वा च पीत्वा च वसूनां संमतो भवेत् ॥
03-080-095a	सिन्धूत्तममिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ।
03-080-095c	तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-080-096a	ब्रह्मतुङ्गं समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः ।
03-080-096c	ब्रह्मलोकमवाप्नोति सुकृती विरजा नरः ॥

- 03-080-097a कुमारिकाणां शक्रस्य तीर्थं सिद्धनिषेवितम् ।
03-080-097c तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं शक्रलोकमवाप्नुयात् ॥
- 03-080-098a रेणुकायाश्च तत्रैव तीर्थं देवनिषेवितम् ।
03-080-098c तत्र स्नात्वा भवेद्विप्रो विमलश्चन्द्रमा यथा ॥
- 03-080-099a अथ पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः ।
03-080-099c पञ्च यज्ञानवाप्नोति क्रमशो येऽनुकीर्तिताः ॥
- 03-080-100a ततो गच्छेत धर्मज्ञ भीमायाः स्थानमुत्तमम् ।
03-080-100c तत्र स्नात्वा तु योन्यां वै नरो भरतसत्तम ॥
- 03-080-101a देव्याः पुत्रो भवेद्राजंस्तप्तकुण्डलविग्रहः ।
03-080-101c गवां शतसहस्रस्य फलं चैवाप्नुयान्महत् ॥
- 03-080-102a गिरिमुज्जं समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-080-102c पितामहं नमस्कृत्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥
- 03-080-103a ततो गच्छेत धर्मज्ञ विमलं तीर्थमुत्तमम् ।
03-080-103c अद्यापि यत्र दृश्यन्ते मत्स्याः सौवर्णराजताः ॥
- 03-080-104a तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ वाजपेयमवाप्नुयात् ।
03-080-104c सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेच्च परमां गतिम् ॥
- 03-080-105a ततो गच्छेत मलदां त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ।
03-080-105c पश्चिमायां तु संध्यायामुपस्पृश्य यथाविधि ॥
- 03-080-106a चरुं नरेन्द्र सप्तार्च्यथाशक्ति निवेदयेत् ।
03-080-106c पितॄणामक्षयं दानं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
- 03-080-107a गवां शतसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
03-080-107c अश्वमेधसहस्रेण श्रेयान्सप्तार्चिषश्चरुः ॥
- 03-080-108a ततो निवृत्तो राजेन्द्र वस्त्रापदमथाविशेत् ।
03-080-108c अभिगम्य महादेवमश्वमेधफलं लभेत् ॥
- 03-080-109a मणिमन्तं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-080-109c एकरात्रोषितो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
- 03-080-110a अथ गच्छेत राजेन्द्र देविकां लोकविश्रुताम् ।
03-080-110c प्रसूतिर्यत्र विप्राणां श्रूयते भरतर्षभ ॥
- 03-080-111a त्रिशूलपाणेः स्थानं च त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-080-111c देविकायां नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥
- 03-080-112a यथाशक्ति चरुं तत्र निवेद्य भरतर्षभ ।

03-080-112c	सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥
03-080-113a	कामाख्यं तत्र रुद्रस्य तीर्थं देवर्षिसेवितम् ।
03-080-113c	तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं सिद्धिमाप्नोति भारत ॥
03-080-114a	यजनं याजनं गत्वा तथैव ब्रह्मवालुकाम् ।
03-080-114c	पुष्पन्यास उपस्पृश्य न शोचेन्मरणं ततः ॥
03-080-115a	अर्धयोजनविस्तारां पञ्चयोजनमायताम् ।
03-080-115c	एतावद्देविकामाहुः पुण्यां देवर्षिसेविताम् ॥
03-080-116a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ दीर्घसत्रं यथाक्रमम् ।
03-080-116c	यत्र ब्रह्मादयो देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
03-080-116e	दीर्घसत्रमुपासन्ते दक्षिणाभिर्यतव्रताः ॥
03-080-117a	गमनादेव राजेन्द्र दीर्घसत्रमरिंदम ।
03-080-117c	राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-080-118a	ततो विनशनं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
03-080-118c	गच्छत्यन्तर्हिता यत्र मरुपृष्ठे सरस्वती ॥
03-080-118e	चमसे च शिवोद्भेदे नागोद्भेदे च दृश्यते ॥
03-080-119a	स्नात्वा च चमसोद्भेदे अग्निष्टोमफलं लभेत् ।
03-080-119c	शिवोद्भेदे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-080-120a	नागोद्भेदे नरः स्नात्वा नागलोकमवाप्नुयात् ।
03-080-120c	शशयानं च राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम् ॥
03-080-120e	शशरूपप्रतिच्छन्नाः पुष्करा यत्र भारत ॥
03-080-121a	सरस्वत्यां महाराज अनु संवत्सरं हि ते ।
03-080-121c	स्नायन्ते भरतश्रेष्ठ वृत्तां वै कार्त्तिकीं सदा ॥
03-080-122a	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र द्योतते शशिवत्सदा ।
03-080-122c	गोसहस्रफलं चैव प्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥
03-080-123a	कुमारकोटिमासाद्य नियतः कुरुनन्दन ।
03-080-123c	तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥
03-080-123e	गवामयमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-080-124a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ रुद्रकोटिं समाहितः ।
03-080-124c	पुरा यत्र महाराज ऋषिकोटिः समाहिता ॥
03-080-124e	प्रहर्षेण च संविष्टा देवदर्शनकाङ्क्षया ॥
03-080-125a	अहं पूर्वमहं पूर्वं द्रक्ष्यामि वृषभध्वजम् ।

03-080-125c	एवं संप्रस्थिता राजन्नृषयः किल भारत ॥
03-080-126a	ततो योगेश्वरेणापि योगमास्थाय भूपते ।
03-080-126c	तेषां मन्युप्रणाशार्थमृषीणां भावितात्मनाम् ॥
03-080-127a	सृष्टा कोटिस्तु रुद्राणामृषीणामग्रतः स्थिता ।
03-080-127c	मया पूर्वतरं दृष्ट इति ते मेनिरे पृथक् ॥
03-080-128a	तेषां तुष्टो महादेव ऋषीणामुग्रतेजसाम् ।
03-080-128c	भक्त्या परमया राजन्वरं तेषां प्रदिष्टवान् ॥
03-080-128e	अद्य प्रभृति युष्माकं धर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥
03-080-129a	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र रुद्रकोट्यां नरः शुचिः ।
03-080-129c	अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-080-130a	ततो गच्छेत राजेन्द्र संगमं लोकविश्रुतम् ।
03-080-130c	सरस्वत्या महापुण्यमुपासन्ते जनार्दनम् ॥
03-080-131a	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
03-080-131c	अभिगच्छन्ति राजेन्द्र चैत्रशुक्लचतुर्दशीम् ॥
03-080-132a	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र विन्देद्बहु सुवर्णकम् ।
03-080-132c	सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
03-080-133a	ऋषीणां यत्र सत्राणि समाप्तानि नराधिप ।
03-080-133c	सत्रावसानमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥

03-081-001 पुलस्त्य उवाच

03-081-001a	ततो गच्छेत राजेन्द्र कुरुक्षेत्रमभिष्टुतम् ।
03-081-001c	पापेभ्यो विप्रमुच्यन्ते तद्गताः सर्वजन्तवः ॥
03-081-002a	कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् ।
03-081-002c	य एवं सततं ब्रूयात्सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥
03-081-003a	तत्र मासं वसेद्वीर सरस्वत्यां युधिष्ठिर ।
03-081-003c	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
03-081-004a	गन्धर्वाप्सरसो यक्षाः पन्नगाश्च महीपते ।
03-081-004c	ब्रह्मक्षेत्रं महापुण्यमभिगच्छन्ति भारत ॥
03-081-005a	मनसाप्यभिकामस्य कुरुक्षेत्रं युधिष्ठिर ।
03-081-005c	पापानि विप्रणश्यन्ति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
03-081-006a	गत्वा हि श्रद्धया युक्तः कुरुक्षेत्रं कुरुद्वह ।
03-081-006c	राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥

03-081-007a	ततो मचक्रुकं राजन्द्वारपालं महाबलम् ।
03-081-007c	यक्षं समभिवाद्यैव गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-008a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ।
03-081-008c	सततं नाम राजेन्द्र यत्र संनिहितो हरिः ॥
03-081-009a	तत्र स्नात्वार्चयित्वा च त्रिलोकप्रभवं हरिम् ।
03-081-009c	अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥
03-081-010a	ततः पारिप्लवं गच्छेत्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-081-010c	अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-081-011a	पृथिव्यास्तीर्थमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-081-011c	ततः शालूकिनीं गत्वा तीर्थसेवी नराधिप ॥
03-081-011e	दशाश्वमेधिके स्नात्वा तदेव लभते फलम् ॥
03-081-012a	सर्पदर्वीं समासाद्य नागानां तीर्थमुत्तमम् ।
03-081-012c	अग्निष्टोममवाप्नोति नागलोकं च विन्दति ॥
03-081-013a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ द्वारपालं तरन्तुकम् ।
03-081-013c	तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-014a	ततः पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः ।
03-081-014c	कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लभेत् ॥
03-081-014e	अश्विनोस्तीर्थमासाद्य रूपवानभिजायते ॥
03-081-015a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ वाराहं तीर्थमुत्तमम् ।
03-081-015c	विष्णुर्वाराहरूपेण पूर्वं यत्र स्थितोऽभवत् ॥
03-081-015e	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-016a	ततो जयन्त्या राजेन्द्र सोमतीर्थं समाविशेत् ।
03-081-016c	स्नात्वा फलमवाप्नोति राजसूयस्य मानवः ॥
03-081-017a	एकहंसे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-081-017c	कृतशौचं समासाद्य तीर्थसेवी कुरूद्वह ॥
03-081-017e	पुण्डरीकमवाप्नोति कृतशौचो भवेन्नरः ॥
03-081-018a	ततो मुञ्जवटं नाम महादेवस्य धीमतः ।
03-081-018c	तत्रोष्य रजनीमेकां गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥
03-081-019a	तत्रैव च महाराज यक्षी लोकपरिश्रुता ।
03-081-019c	तां चाभिगम्य राजेन्द्र पुण्याल्लोकानवाप्नुयात् ॥
03-081-020a	कुरुक्षेत्रस्य तद्द्वारं विश्रुतं भरतर्षभ ।

03-081-020c	प्रदक्षिणमुपावृत्य तीर्थसेवी समाहितः ॥
03-081-021a	संमिते पुष्कराणां च स्नात्वाचर्य पितृदेवताः ।
03-081-021c	जामदग्न्येन रामेण आहूते वै महात्मना ॥
03-081-021e	कृतकृत्यो भवेद्राजन्नश्चमेधं च विन्दति ॥
03-081-022a	ततो रामहृदानाच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-081-022c	यत्र रामेण राजेन्द्र तरसा दीप्ततेजसा ॥
03-081-022e	क्षत्रमुत्साद्य वीर्येण हृदाः पञ्च निवेशिताः ॥
03-081-023a	पूरयित्वा नरव्याघ्र रुधिरेणेति नः श्रुतम् ।
03-081-023c	पितरस्तर्पिताः सर्वे तथैव च पितामहाः ॥
03-081-023e	ततस्ते पितरः प्रीता राममूचुर्महीपते ॥
03-081-024a	राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भार्गव ।
03-081-024c	अनया पितृभक्त्या च विक्रमेण च ते विभो ॥
03-081-024e	वरं वृणीष्व भद्रं ते किमिच्छसि महाद्युते ॥
03-081-025a	एवमुक्तः स राजेन्द्र रामः प्रहरतां वरः ।
03-081-025c	अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं पितृन्स गगने स्थितान् ॥
03-081-026a	भवन्तो यदि मे प्रीता यद्यनुग्राह्यता मयि ।
03-081-026c	पितृप्रसादादिच्छेयं तपसाप्यायनं पुनः ॥
03-081-027a	यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया ।
03-081-027c	ततश्च पापान्मुच्येयं युष्माकं तेजसा ह्यहम् ॥
03-081-027e	हृदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुर्भुवि विश्रुताः ॥
03-081-028a	एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं रामस्य पितरस्तदा ।
03-081-028c	प्रत्यूचुः परमप्रीता रामं हर्षसमन्विताः ॥
03-081-029a	तपस्ते वर्धतां भूयः पितृभक्त्या विशेषतः ।
03-081-029c	यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं त्वया ॥
03-081-030a	ततश्च पापान्मुक्तस्त्वं कर्मभिस्ते च पातिताः ।
03-081-030c	हृदाश्च तव तीर्थत्वं गमिष्यन्ति न संशयः ॥
03-081-031a	हृदेष्वेतेषु यः स्नात्वा पितृन्संतर्पयिष्यति ।
03-081-031c	पितरस्तस्य वै प्रीता दास्यन्ति भुवि दुर्लभम् ॥
03-081-031e	ईप्सितं मनसः कामं स्वर्गलोकं च शाश्वतम् ॥
03-081-032a	एवं दत्त्वा वरान्राजन्नामस्य पितरस्तदा ।
03-081-032c	आमन्त्र्य भार्गवं प्रीतास्तत्रैवान्तर्दधुस्तदा ॥

03-081-033a	एवं रामहृदाः पुण्या भार्गवस्य महात्मनः ।
03-081-033c	स्नात्वा हृदेषु रामस्य ब्रह्मचारी शुभव्रतः ॥
03-081-033e	राममभ्यर्च्य राजेन्द्र लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-081-034a	वंशमूलकमासाद्य तीर्थसेवी कुरुद्वह ।
03-081-034c	स्ववंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वा वै वंशमूलके ॥
03-081-035a	कायशोधनमासाद्य तीर्थं भरतसत्तम ।
03-081-035c	शरीरशुद्धिः स्नातस्य तस्मिंस्तीर्थे न संशयः ॥
03-081-035e	शुद्धदेहश्च संयाति शुभाँल्लोकाननुत्तमान् ॥
03-081-036a	ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-081-036c	लोका यत्रोद्धृताः पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
03-081-037a	लोकोद्धारं समासाद्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-081-037c	स्नात्वा तीर्थवरे राजँल्लोकानुद्धरते स्वकान् ॥
03-081-037e	श्रीतीर्थं च समासाद्य विन्दते श्रियमुत्तमाम् ॥
03-081-038a	कपिलातीर्थमासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-081-038c	तत्र स्नात्वार्चयित्वा च दैवतानि पितृस्तथा ॥
03-081-038e	कपिलानां सहस्रस्य फलं विन्दति मानवः ॥
03-081-039a	सूर्यतीर्थं समासाद्य स्नात्वा नियतमानसः ।
03-081-039c	अर्चयित्वा पितृन्देवानुपवासपरायणः ॥
03-081-039e	अग्निष्टोममवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥
03-081-040a	गवांभवनमासाद्य तीर्थसेवी यथाक्रमम् ।
03-081-040c	तत्राभिषेकं कुर्वाणो गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-041a	शङ्खिनीं तत्र आसाद्य तीर्थसेवी कुरुद्वह ।
03-081-041c	देव्यास्तीर्थे नरः स्नात्वा लभते रूपमुत्तमम् ॥
03-081-042a	ततो गच्छेत राजेन्द्र द्वारपालमरन्तुकम् ।
03-081-042c	तस्य तीर्थं सरस्वत्यां यक्षेन्द्रस्य महात्मनः ॥
03-081-042e	तत्र स्नात्वा नरो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-043a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ ब्रह्मावर्तं नराधिप ।
03-081-043c	ब्रह्मावर्ते नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
03-081-044a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ सुतीर्थकमनुत्तमम् ।
03-081-044c	यत्र संनिहिता नित्यं पितरो दैवतैः सह ॥
03-081-045a	तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ।
03-081-045c	अश्वमेधमवाप्नोति पितृलोकं च गच्छति ॥

03-081-046a	ततोऽम्बुवश्यं धर्मज्ञ समासाद्य यथाक्रमम् ।
03-081-046c	कोशेश्वरस्य तीर्थेषु स्नात्वा भरतसत्तम ॥
03-081-046e	सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥
03-081-047a	मातृतीर्थं च तत्रैव यत्र स्नातस्य भारत ।
03-081-047c	प्रजा विवर्धते राजन्ननन्तां चाश्रुते श्रियम् ॥
03-081-048a	ततः शीतवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
03-081-048c	तीर्थं तत्र महाराज महदन्यत्र दुर्लभम् ॥
03-081-049a	पुनाति दर्शनादेव दण्डेनैकं नराधिप ।
03-081-049c	केशानभ्युक्ष्य वै तस्मिन्पूतो भवति भारत ॥
03-081-050a	तीर्थं तत्र महाराज श्वानलोमापहं स्मृतम् ।
03-081-050c	यत्र विप्रा नरव्याघ्र विद्वांसस्तीर्थतत्पराः ॥
03-081-051a	श्वानलोमापनयने तीर्थे भरतसत्तम ।
03-081-051c	प्राणायामैर्निर्हरन्ति श्वलोमानि द्विजोत्तमाः ॥
03-081-052a	पूतात्मानश्च राजेन्द्र प्रयान्ति परमां गतिम् ।
03-081-052c	दशाश्वमेधिकं चैव तस्मिंस्तीर्थे महीपते ॥
03-081-052e	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र गच्छेत परमां गतिम् ॥
03-081-053a	ततो गच्छेत राजेन्द्र मानुषं लोकविश्रुतम् ।
03-081-053c	यत्र कृष्णमृगा राजन्व्याधेन परिपीडिताः ॥
03-081-053e	अवगाह्य तस्मिन्सरसि मानुषत्वमुपागताः ॥
03-081-054a	तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-081-054c	सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥
03-081-055a	मानुषस्य तु पूर्वेण क्रोशमात्रे महीपते ।
03-081-055c	आपगा नाम विख्याता नदी सिद्धनिषेविता ॥
03-081-056a	श्यामाकभोजनं तत्र यः प्रयच्छति मानवः ।
03-081-056c	देवान्पितॄंश्च उद्दिश्य तस्य धर्मफलं महत् ॥
03-081-056e	एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ॥
03-081-057a	तत्र स्नात्वा र्चयित्वा च दैवतानि पितॄंस्तथा ।
03-081-057c	उषित्वा रजनीमेकामग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-058a	ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ।
03-081-058c	ब्रह्मोदुम्बरमित्येव प्रकाशं भुवि भारत ॥
03-081-059a	तत्र सप्तर्षिकुण्डेषु स्नातस्य कुरुपुंगव ।

03-081-059c	केदारे चैव राजेन्द्र कपिष्ठलमहात्मनः ॥
03-081-060a	ब्रह्माणमभिगम्याथ शुचिः प्रयतमानसः ।
03-081-060c	सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥
03-081-061a	कपिष्ठलस्य केदारं समासाद्य सुदुर्लभम् ।
03-081-061c	अन्तर्धानमवाप्नोति तपसा दग्धकिल्बिषः ॥
03-081-062a	ततो गच्छेत राजेन्द्र सरकं लोकविश्रुतम् ।
03-081-062c	कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामभिगम्य वृषध्वजम् ॥
03-081-062e	लभते सर्वकामान्हि स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-081-063a	तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां सरके कुरुनन्दन ।
03-081-063c	रुद्रकोटिस्तथा कूपे हृदेषु च महीपते ॥
03-081-063e	इलास्पदं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ॥
03-081-064a	तत्र स्नात्वार्चयित्वा च पितृन्देवांश्च भारत ।
03-081-064c	न दुर्गतिमवाप्नोति वाजपेयं च विन्दति ॥
03-081-065a	किंदाने च नरः स्नात्वा किंजप्ये च महीपते ।
03-081-065c	अप्रमेयमवाप्नोति दानं जप्यं च भारत ॥
03-081-066a	कलश्यां चाप्युपस्पृश्य श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ।
03-081-066c	अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-081-067a	सरकस्य तु पूर्वेण नारदस्य महात्मनः ।
03-081-067c	तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ अनाजन्मेति विश्रुतम् ॥
03-081-068a	तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा प्राणांश्चोत्सृज्य भारत ।
03-081-068c	नारदेनाभ्यनुज्ञातो लोकान्प्राप्नोति दुर्लभान् ॥
03-081-069a	शुक्लपक्षे दशम्यां तु पुण्डरीकं समाविशेत् ।
03-081-069c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्पुण्डरीकफलं लभेत् ॥
03-081-070a	ततस्त्रिविष्टपं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-081-070c	तत्र वैतरणी पुण्या नदी पापप्रमोचनी ॥
03-081-071a	तत्र स्नात्वार्चयित्वा च शूलपाणिं वृषध्वजम् ।
03-081-071c	सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम् ॥
03-081-072a	ततो गच्छेत राजेन्द्र फलकीवनमुत्तमम् ।
03-081-072c	यत्र देवाः सदा राजन्फलकीवनमाश्रिताः ॥
03-081-072e	तपश्चरन्ति विपुलं बहुवर्षसहस्रकम् ॥
03-081-073a	दृषद्वत्यां नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः ।

03-081-073c	अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति भारत ॥
03-081-074a	तीर्थे च सर्वदेवानां स्नात्वा भरतसत्तम ।
03-081-074c	गोसहस्रस्य राजेन्द्र फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-081-075a	पाणिखाते नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः ।
03-081-075c	राजसूयमवाप्नोति ऋषिलोकं च गच्छति ॥
03-081-076a	ततो गच्छेत राजेन्द्र मिश्रकं तीर्थमुत्तमम् ।
03-081-076c	तत्र तीर्थानि राजेन्द्र मिश्रितानि महात्मना ॥
03-081-077a	व्यासेन नृपशार्दूल द्विजार्थमिति नः श्रुतम् ।
03-081-077c	सर्वतीर्थेषु स स्नाति मिश्रके स्नाति यो नरः ॥
03-081-078a	ततो व्यासवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
03-081-078c	मनोजवे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-079a	गत्वा मधुवटीं चापि देव्यास्तीर्थं नरः शुचिः ।
03-081-079c	तत्र स्नात्वा र्चयेद्देवान्पितॄंश्च प्रयतः शुचिः ॥
03-081-079e	स देव्या समनुज्ञातो गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-080a	कौशिक्याः संगमे यस्तु दृषद्वत्याश्च भारत ।
03-081-080c	स्नाति वै नियताहारः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-081-081a	ततो व्यासस्थली नाम यत्र व्यासेन धीमता ।
03-081-081c	पुत्रशोकाभितप्तेन देहत्यागार्थनिश्चयः ॥
03-081-082a	कृतो देवैश्च राजेन्द्र पुनरुत्थापितस्तदा ।
03-081-082c	अभिगम्य स्थलीं तस्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-083a	किंदत्तं कूपमासाद्य तिलप्रस्थं प्रदाय च ।
03-081-083c	गच्छेत परमां सिद्धिमृणैर्मुक्तः कुरुद्वह ॥
03-081-084a	अहश्च सुदिनं चैव द्वे तीर्थे च सुदुर्लभे ।
03-081-084c	तयोः स्नात्वा नरव्याघ्र सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥
03-081-085a	मृगधूमं ततो गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-081-085c	तत्र गङ्गाहृदे स्नात्वा समभ्यर्च्य च मानवः ॥
03-081-085e	शूलपाणिं महादेवमश्वमेधफलं लभेत् ॥
03-081-086a	देवतीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-081-086c	अथ वामनकं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
03-081-087a	तत्र विष्णुपदे स्नात्वा अर्चयित्वा च वामनम् ।
03-081-087c	सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

03-081-088a	कुलंपुने नरः स्नात्वा पुनाति स्वकुलं नरः ।
03-081-088c	पवनस्य हृदं गत्वा मरुतां तीर्थमुत्तमम् ॥
03-081-088e	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र वायुलोके महीयते ॥
03-081-089a	अमराणां हृदे स्नात्वा अमरेषु नराधिप ।
03-081-089c	अमराणां प्रभावेन स्वर्गलोके महीयते ॥
03-081-090a	शालिहोत्रस्य राजेन्द्र शालिशूर्पे यथाविधि ।
03-081-090c	स्नात्वा नरवरश्रेष्ठ गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-091a	श्रीकुञ्जं च सरस्वत्यां तीर्थं भरतसत्तम ।
03-081-091c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-092a	ततो नैमिषकुञ्जं च समासाद्य कुरूद्वह ।
03-081-092c	ऋषयः किल राजेन्द्र नैमिषेयास्तपोधनाः ॥
03-081-092e	तीर्थयात्रां पुरस्कृत्य कुरुक्षेत्रं गताः पुरा ॥
03-081-093a	ततः कुञ्जः सरस्वत्यां कृतो भरतसत्तम ।
03-081-093c	ऋषीणामवकाशः स्याद्यथा तुष्टिकरो महान् ॥
03-081-094a	तस्मिन्कुञ्जे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-081-094c	कन्यातीर्थे नरः स्नात्वा अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-095a	ततो गच्छेन्नरव्याघ्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ।
03-081-095c	तत्र वर्णावरः स्नात्वा ब्राह्मण्यं लभते नरः ॥
03-081-095e	ब्राह्मणश्च विशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम् ॥
03-081-096a	ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठ सोमतीर्थमनुत्तमम् ।
03-081-096c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोमलोकमवाप्नुयात् ॥
03-081-097a	सप्तसारस्वतं तीर्थं ततो गच्छेन्नराधिप ।
03-081-097c	यत्र मङ्कणकः सिद्धो महर्षिलोकविश्रुतः ॥
03-081-098a	पुरा मङ्कणको राजन्कुशाग्रेणेति नः श्रुतम् ।
03-081-098c	क्षतः किल करे राजंस्तस्य शाकरसोऽस्रवत् ॥
03-081-099a	स वै शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टो महातपाः ।
03-081-099c	प्रनृत्तः किल विप्रर्षिर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥
03-081-100a	ततस्तस्मिन्प्रनृत्ते वै स्थावरं जङ्गमं च यत् ।
03-081-100c	प्रनृत्तमुभयं वीर तेजसा तस्य मोहितम् ॥
03-081-101a	ब्रह्मादिभिः सुरै राजन्नृषिभिश्च तपोधनैः ।
03-081-101c	विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरर्थे नराधिप ॥

03-081-101e नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥

03-081-102a ततः प्रनृत्तमासाद्य हर्षाविष्टेन चेतसा ।

03-081-102c सुराणां हितकामार्थमृषिं देवोऽभ्यभाषत ॥

03-081-103a अहो महर्षे धर्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान् ।

03-081-103c हर्षस्थानं किमर्थं वा तवाद्य मुनिपुंगव ॥

03-081-104 ऋषिरुवाच

03-081-104a किं न पश्यसि मे देव कराच्छाकरसं स्तुतम् ।

03-081-104c यं दृष्ट्वाहं प्रनृत्तो वै हर्षेण महतान्वितः ॥

03-081-105 पुलस्त्य उवाच

03-081-105a तं प्रहस्याब्रवीद्देवो मुनिं रागेण मोहितम् ।

03-081-105c अहं वै विस्मयं विप्र न गच्छामीति पश्य माम् ॥

03-081-106a एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठ महादेवेन धीमता ।

03-081-106c अङ्गुल्यग्रेण राजेन्द्र स्वाङ्गुष्ठस्ताडितोऽनघ ॥

03-081-107a ततो भस्म क्षताद्राजन्निर्गतं हिमसंनिभम् ।

03-081-107c तद्दृष्ट्वा व्रीडितो राजन्स मुनिः पादयोर्गतः ॥

03-081-108a नान्यं देवमहं मन्ये रुद्रात्परतरं महत् ।

03-081-108c सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् ॥

03-081-109a त्वया सृष्टमिदं विश्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

03-081-109c त्वामेव भगवन्सर्वे प्रविशन्ति युगक्षये ॥

03-081-110a देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ।

03-081-110c त्वयि सर्वे च दृश्यन्ते सुरा ब्रह्मादयोऽनघ ॥

03-081-111a सर्वस्त्वमसि लोकानां कर्ता कारयिता च ह ।

03-081-111c त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः ॥

03-081-111e एवं स्तुत्वा महादेवं स ऋषिः प्रणतोऽभवत् ॥

03-081-112 ऋषिरुवाच

03-081-112a त्वत्प्रसादान्महादेव तपो मे न क्षरेत वै ।

03-081-113 पुलस्त्य उवाच

03-081-113a ततो देवः प्रहृष्टात्मा ब्रह्मर्षिमिदमब्रवीत् ।

03-081-113c तपस्ते वर्धतां विप्र मत्प्रसादात्सहस्रधा ॥

03-081-114a	आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्धं महामुने ।
03-081-114c	सप्तसारस्वते स्नात्वा अर्चयिष्यन्ति ये तु माम् ॥
03-081-115a	न तेषां दुर्लभं किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
03-081-115c	सारस्वतं च ते लोकं गमिष्यन्ति न संशयः ॥
03-081-116a	ततस्त्वौशनसं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-081-116c	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥
03-081-117a	कार्तिकेयश्च भगवांस्त्रिसंध्यं किल भारत ।
03-081-117c	सांनिध्यमकरोत्तत्र भार्गवप्रियकाम्यया ॥
03-081-118a	कपालमोचनं तीर्थं सर्वपापप्रमोचनम् ।
03-081-118c	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-081-119a	अग्नितीर्थं ततो गच्छेत्तत्र स्नात्वा नरर्षभ ।
03-081-119c	अग्निलोकमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-081-120a	विश्वामित्रस्य तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ।
03-081-120c	तत्र स्नात्वा महाराज ब्राह्मण्यमभिजायते ॥
03-081-121a	ब्रह्मयोनिं समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः ।
03-081-121c	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥
03-081-121e	पुनात्यासप्तमं चैव कुलं नास्त्यत्र संशयः ॥
03-081-122a	ततो गच्छेत्त राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-081-122c	पृथूदकमिति ख्यातं कार्तिकेयस्य वै नृप ॥
03-081-122e	तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥
03-081-123a	अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि स्त्रिया वा पुरुषेण वा ।
03-081-123c	यत्किञ्चिदशुभं कर्म कृतं मानुषबुद्धिना ॥
03-081-124a	तत्सर्वं नश्यते तस्य स्नातमात्रस्य भारत ।
03-081-124c	अश्वमेधफलं चापि स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-081-125a	पुण्यमाहुः कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रात्सरस्वतीम् ।
03-081-125c	सरस्वत्याश्च तीर्थानि तीर्थेभ्यश्च पृथूदकम् ॥
03-081-126a	उत्तमे सर्वतीर्थानां यस्त्यजेदात्मनस्तनुम् ।
03-081-126c	पृथूदके जप्यपरो नैनं श्वोमरणं तपेत् ॥
03-081-127a	गीतं सनत्कुमारेण व्यासेन च महात्मना ।
03-081-127c	वेदे च नियतं राजनभिगच्छेत्पृथूदकम् ॥
03-081-128a	पृथूदकात्पुण्यतमं नान्यत्तीर्थं नरोत्तम ।

03-081-128c	एतन्मेध्यं पवित्रं च पावनं च न संशयः ॥
03-081-129a	तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति अपि पापकृतो जनाः ।
03-081-129c	पृथूदके नरश्रेष्ठ प्राहुरेवं मनीषिणः ॥
03-081-130a	मधुस्रवं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ।
03-081-130c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-081-131a	ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठ तीर्थं देव्या यथाक्रमम् ।
03-081-131c	सरस्वत्यारुणायाश्च संगमं लोकविश्रुतम् ॥
03-081-132a	त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ।
03-081-132c	अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति मानवः ॥
03-081-133a	आसप्तमं कुलं चैव पुनाति भरतर्षभ ।
03-081-133c	अवतीर्णं च तत्रैव तीर्थं कुरुकुलोद्वह ॥
03-081-133e	विप्राणामनुकम्पार्थं दर्भिणा निर्मितं पुरा ॥
03-081-134a	व्रतोपनयनाभ्यां वा उपवासेन वा द्विजः ।
03-081-134c	क्रियामन्त्रैश्च संयुक्तो ब्राह्मणः स्यान्न संशयः ॥
03-081-135a	क्रियामन्त्रविहीनोऽपि तत्र स्नात्वा नरर्षभ ।
03-081-135c	चीर्णव्रतो भवेद्विप्रो दृष्टमेतत्पुरातने ॥
03-081-136a	समुद्राश्चापि चत्वारः समानीताश्च दर्भिणा ।
03-081-136c	येषु स्नातो नरव्याघ्र न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-081-136e	फलानि गोसहस्राणां चतुर्णां विन्दते च सः ॥
03-081-137a	ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं शतसहस्रकम् ।
03-081-137c	साहस्रकं च तत्रैव द्वे तीर्थे लोकविश्रुते ॥
03-081-138a	उभयोर्हि नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-081-138c	दानं वाप्युपवासो वा सहस्रगुणितं भवेत् ॥
03-081-139a	ततो गच्छेत राजेन्द्र रेणुकातीर्थमुत्तमम् ।
03-081-139c	तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥
03-081-139e	स्रवपापविशुद्धात्मा अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-081-140a	विमोचनमुपस्पृश्य जितमन्युर्जितेन्द्रियः ।
03-081-140c	प्रतिग्रहकृतैर्दोषैः सर्वैः स परिमुच्यते ॥
03-081-141a	ततः पञ्चवटं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-081-141c	पुण्येन महता युक्तः सतां लोके महीयते ॥
03-081-142a	यत्र योगेश्वरः स्थाणुः स्वयमेव वृषध्वजः ।

03-081-142c	तमर्चयित्वा देवेशं गमनादेव सिध्यति ॥
03-081-143a	औजसं वरुणं तीर्थं दीप्यते स्वेन तेजसा ।
03-081-143c	यत्र ब्रह्मादिभिर्देवैरृषिभिश्च तपोधनैः ॥
03-081-143e	सेनापत्येन देवानामभिषिक्तो गुहस्तदा ॥
03-081-144a	औजसस्य तु पूर्वेण कुरुतीर्थं कुरुद्वह ।
03-081-144c	कुरुतीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
03-081-144e	सर्वपापविशुद्धात्मा कुरुलोकं प्रपद्यते ॥
03-081-145a	स्वर्गद्वारं ततो गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
03-081-145c	स्वर्गलोकमवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
03-081-146a	ततो गच्छेदनरकं तीर्थसेवी नराधिप ।
03-081-146c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-081-147a	तत्र ब्रह्मा स्वयं नित्यं देवैः सह महीपते ।
03-081-147c	अन्वास्यते नरश्रेष्ठ नारायणपुरोगमैः ॥
03-081-148a	सांनिध्यं चैव राजेन्द्र रुद्रपत्न्याः कुरुद्वह ।
03-081-148c	अभिगम्य च तां देवीं न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-081-149a	तत्रैव च महाराज विश्वेश्वरमुमापतिम् ।
03-081-149c	अभिगम्य महादेवं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
03-081-150a	नारायणं चाभिगम्य पद्मनाभमरिदमम् ।
03-081-150c	शोभमानो महाराज विष्णुलोकं प्रपद्यते ॥
03-081-151a	तीर्थे तु सर्वदेवानां स्नातः स पुरुषर्षभ ।
03-081-151c	सर्वदुःखैः परित्यक्तो द्योतते शशिवत्सदा ॥
03-081-152a	ततः स्वस्तिपुरं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-081-152c	पावनं तीर्थमासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
03-081-152e	अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-081-153a	गङ्गाहृदश्च तत्रैव कूपश्च भरतर्षभ ।
03-081-153c	तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां तस्मिन्कूपे महीपते ॥
03-081-153e	तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोकं प्रपद्यते ॥
03-081-154a	आपगायां नरः स्नात्वा अर्चयित्वा महेश्वरम् ।
03-081-154c	गाणपत्यमवाप्नोति कुलं चोद्धरते स्वकम् ॥
03-081-155a	ततः स्थाणुवटं गच्छेत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-081-155c	तत्र स्नात्वा स्थितो रात्रिं रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥

03-081-156a	बदरीपाचनं गच्छेद्वसिष्ठस्याश्रमं ततः ।
03-081-156c	बदरं भक्षयेत्तत्र त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥
03-081-157a	सम्यग्द्वादश वर्षाणि बदरान्भक्षयेत्तु यः ।
03-081-157c	त्रिरात्रोपोषितश्चैव भवेत्तुल्यो नराधिप ॥
03-081-158a	इन्द्रमार्गं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप ।
03-081-158c	अहोरात्रोपवासेन शक्रलोके महीयते ॥
03-081-159a	एकरात्रं समासाद्य एकरात्रोपोषितो नरः ।
03-081-159c	नियतः सत्यवादी च ब्रह्मलोके महीयते ॥
03-081-160a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-081-160c	आदित्यस्याश्रमो यत्र तेजोराशेर्महात्मनः ॥
03-081-161a	तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयित्वा विभावसुम् ।
03-081-161c	आदित्यलोकं व्रजति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-081-162a	सोमतीर्थे नरः स्नात्वा तीर्थसेवी कुरूद्वह ।
03-081-162c	सोमलोकमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
03-081-163a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ दधीचस्य महात्मनः ।
03-081-163c	तीर्थं पुण्यतमं राजन्पावनं लोकविश्रुतम् ॥
03-081-164a	यत्र सारस्वतो राजन्सोऽङ्गिरास्तपसो निधिः ।
03-081-164c	तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥
03-081-164e	सारस्वतीं गतिं चैव लभते नात्र संशयः ॥
03-081-165a	ततः कन्याश्रमं गच्छेन्नियतो ब्रह्मचर्यवान् ।
03-081-165c	त्रिरात्रोपोषितो राजन्नुपवासपरायणः ॥
03-081-165e	लभेत्कन्याशतं दिव्यं ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
03-081-166a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं संनिहितीमपि ।
03-081-166c	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥
03-081-166e	मासि मासि समायान्ति पुण्येन महतान्विताः ॥
03-081-167a	संनिहित्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
03-081-167c	अश्वमेधशतं तेन इष्टं भवति शाश्वतम् ॥
03-081-168a	पृथिव्यां यानि तीर्थानि अन्तरिक्षचराणि च ।
03-081-168c	नद्यो नदास्तडागाश्च सर्वप्रस्रवणानि च ॥
03-081-169a	उदपानाश्च वप्राश्च पुण्यान्यायतनानि च ।
03-081-169c	मासि मासि समायान्ति संनिहित्यां न संशयः ॥

03-081-170a	यत्किञ्चिदुष्कृतं कर्म स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
03-081-170c	स्नातमात्रस्य तत्सर्वं नश्यते नात्र संशयः ॥
03-081-170e	पद्मवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
03-081-171a	अभिवाद्य ततो यक्षं द्वारपालमरन्तुकम् ।
03-081-171c	कोटिरूपमुपस्पृश्य लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-081-172a	गङ्गाहृदश्च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ।
03-081-172c	तत्र स्नातस्तु धर्मज्ञ ब्रह्मचारी समाहितः ॥
03-081-172e	राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं विन्दति शाश्वतम् ॥
03-081-173a	पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् ।
03-081-173c	त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥
03-081-174a	पांसवोऽपि कुरुक्षेत्रे वायुना समुदीरिताः ।
03-081-174c	अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ॥
03-081-175a	दक्षिणेन सरस्वत्या उत्तरेण दृषद्वतीम् ।
03-081-175c	ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्टपे ॥
03-081-176a	कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् ।
03-081-176c	अप्येकां वाचमुत्सृज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-081-177a	ब्रह्मवेदी कुरुक्षेत्रं पुण्यं ब्रह्मर्षिसेवितम् ।
03-081-177c	तदावसन्ति ये राजन्न ते शोच्याः कथंचन ॥
03-081-178a	तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं; रामहृदानां च मचक्रुकस्य ।
03-081-178c	एतत्कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं; पितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते ॥

03-082-001 पुलस्त्य उवाच

03-082-001a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ धर्मतीर्थं पुरातनम् ।
03-082-001c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्धर्मशीलः समाहितः ॥
03-082-001e	आसप्तमं कुलं राजन्पुनीते नात्र संशयः ॥
03-082-002a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ कारापतनमुत्तमम् ।
03-082-002c	अग्निष्टोममवाप्नोति मुनिलोकं च गच्छति ॥
03-082-003a	सौगन्धिकं वनं राजंस्ततो गच्छेत मानवः ।
03-082-003c	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥
03-082-004a	सिद्धचारणगन्धर्वाः किंनराः समहोरगाः ।
03-082-004c	तद्वनं प्रविशन्नेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-005a	ततो हि सा सरिच्छ्रेष्ठा नदीनामुत्तमा नदी ।

03-082-005c	प्लक्षादेवी सुता राजन्महापुण्या सरस्वती ॥
03-082-006a	तत्राभिषेकं कुर्वीत वल्मीकान्निःसृते जले ।
03-082-006c	अर्चयित्वा पितृन्देवानश्वमेधफलं लभेत् ॥
03-082-007a	ईशानाध्युषितं नाम तत्र तीर्थं सुदुर्लभम् ।
03-082-007c	षट्सु शम्यानिपातेषु वल्मीकादिति निश्चयः ॥
03-082-008a	कपिलानां सहस्रं च वाजिमेधं च विन्दति ।
03-082-008c	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र दृष्टमेतत्पुरातने ॥
03-082-009a	सुगन्धां शतकुम्भां च पञ्चयज्ञां च भारत ।
03-082-009c	अभिगम्य नरश्रेष्ठ स्वर्गलोके महीयते ॥
03-082-010a	त्रिशूलखातं तत्रैव तीर्थमासाद्य भारत ।
03-082-010c	तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥
03-082-010e	गाणपत्यं स लभते देहं त्यक्त्वा न संशयः ॥
03-082-011a	ततो गच्छेत राजेन्द्र देव्याः स्थानं सुदुर्लभम् ।
03-082-011c	शाकंभरीति विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
03-082-012a	दिव्यं वर्षसहस्रं हि शाकेन किल सुव्रत ।
03-082-012c	आहारं सा कृतवती मासि मासि नराधिप ॥
03-082-013a	ऋषयोऽभ्यागतास्तत्र देव्या भक्त्या तपोधनाः ।
03-082-013c	आतिथ्यं च कृतं तेषां शाकेन किल भारत ॥
03-082-013e	ततः शाकम्भरीत्येव नाम तस्याः प्रतिष्ठितम् ॥
03-082-014a	शाकंभरीं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-082-014c	त्रिरात्रमुषितः शाकं भक्षयेन्नियतः शुचिः ॥
03-082-015a	शाकाहारस्य यत्सम्यग्वर्षैर्द्वादशभिः फलम् ।
03-082-015c	तत्फलं तस्य भवति देव्याश्छन्देन भारत ॥
03-082-016a	ततो गच्छेत्सुवर्णाक्षं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-082-016c	यत्र विष्णुः प्रसादार्थं रुद्रमाराधयत्पुरा ॥
03-082-017a	वरांश्च सुबहूँल्लेभे दैवतेषु सुदुर्लभान् ।
03-082-017c	उक्तश्च त्रिपुरघ्नेन परितुष्टेन भारत ॥
03-082-018a	अपि चास्मत्प्रियतरो लोके कृष्ण भविष्यसि ।
03-082-018c	त्वन्मुखं च जगत्कृत्स्नं भविष्यति न संशयः ॥
03-082-019a	तत्राभिगम्य राजेन्द्र पूजयित्वा वृषध्वजम् ।
03-082-019c	अश्वमेधमवाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति ॥

03-082-020a	धूमावतीं ततो गच्छेत्रिरत्रोपोषितो नरः ।
03-082-020c	मनसा प्रार्थितान्कामाँल्लभते नात्र संशयः ॥
03-082-021a	देव्यास्तु दक्षिणार्धेन रथावर्तो नराधिप ।
03-082-021c	तत्रारोहेत धर्मज्ञ श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ॥
03-082-021e	महादेवप्रसादाद्धि गच्छेत परमां गतिम् ॥
03-082-022a	प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ ।
03-082-022c	धारां नाम महाप्राज्ञ सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
03-082-022e	तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र न शोचति नराधिप ॥
03-082-023a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ नमस्कृत्य महागिरिम् ।
03-082-023c	स्वर्गद्वारेण यत्तुल्यं गङ्गाद्वारं न संशयः ॥
03-082-024a	तत्राभिषेकं कुर्वीत कोटितीर्थे समाहितः ।
03-082-024c	पुण्डरीकमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-025a	सप्तगङ्गे त्रिगङ्गे च शक्रावर्ते च तर्पयन् ।
03-082-025c	देवान्पितॄंश्च विधिवत्पुण्यलोके महीयते ॥
03-082-026a	ततः कनखले स्नात्वा त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
03-082-026c	अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-027a	कपिलावटं च गच्छेत तीर्थसेवी नराधिप ।
03-082-027c	उष्यैकां रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-082-028a	नागराजस्य राजेन्द्र कपिलस्य महात्मनाः ।
03-082-028c	तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥
03-082-029a	तत्राभिषेकं कुर्वीत नागतीर्थे नराधिप ।
03-082-029c	कपिलानां सहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-082-030a	ततो ललितिकां गच्छेच्छंतनोस्तीर्थमुत्तमम् ।
03-082-030c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-082-031a	गङ्गासंगमयोश्चैव स्नाति यः संगमे नरः ।
03-082-031c	दशाश्वमेधानाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-032a	ततो गच्छेत राजेन्द्र सुगन्धां लोकविश्रुताम् ।
03-082-032c	सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोके महीयते ॥
03-082-033a	रुद्रावर्तं ततो गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-082-033c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोके महीयते ॥
03-082-034a	गङ्गायाश्च नरश्रेष्ठ सरस्वत्याश्च संगमे ।

03-082-034c	स्नातोऽश्वमेधमाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-035a	भद्रकर्णेश्वरं गत्वा देवमर्च्य यथाविधि ।
03-082-035c	न दुर्गतिमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-036a	ततः कुब्जाम्रकं गच्छेत्तीर्थसेवी यथाक्रमम् ।
03-082-036c	गोसहस्रमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-037a	अरुन्धतीवटं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-082-037c	सामुद्रकमुपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥
03-082-037e	गोसहस्रफलं विन्देत्कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-038a	ब्रह्मावर्तं ततो गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-082-038c	अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-039a	यमुनाप्रभवं गत्वा उपस्पृश्य च यामुने ।
03-082-039c	अश्वमेधफलं लब्ध्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
03-082-040a	दर्वीसंक्रमणं प्राप्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-082-040c	अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-041a	सिन्धोश्च प्रभवं गत्वा सिद्धगन्धर्वसेवितम् ।
03-082-041c	तत्रोष्य रजनीः पञ्च विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-082-042a	अथ वेदीं समासाद्य नरः परमदुर्गमाम् ।
03-082-042c	अश्वमेधमवाप्नोति गच्छेच्चौशनसीं गतिम् ॥
03-082-043a	ऋषिकुल्यां समासाद्य वासिष्ठं चैव भारत ।
03-082-043c	वासिष्ठं समतिक्रम्य सर्वे वर्णा द्विजातयः ॥
03-082-044a	ऋषिकुल्यां नरः स्नात्वा ऋषिलोकं प्रपद्यते ।
03-082-044c	यदि तत्र वसेन्मासं शाकाहारो नराधिप ॥
03-082-045a	भृगुतुङ्गं समासाद्य वाजिमेधफलं लभेत् ।
03-082-045c	गत्वा वीरप्रमोक्षं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-046a	कृत्तिकामघयोश्चैव तीर्थमासाद्य भारत ।
03-082-046c	अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति पुण्यकृत् ॥
03-082-047a	ततः संध्यां समासाद्य विद्यातीर्थमनुत्तमम् ।
03-082-047c	उपस्पृश्य च विद्यानां सर्वासां पारगो भवेत् ॥
03-082-048a	महाश्रमे वसेद्रात्रिं सर्वपापप्रमोचने ।
03-082-048c	एककालं निराहारो लोकानावसते शुभान् ॥
03-082-049a	षष्ठकालोपवासेन मासमुष्य महालये ।

03-082-049c	सर्वपापविशुद्धात्मा विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-082-050a	अथ वेतसिकां गत्वा पितामहनिषेविताम् ।
03-082-050c	अश्वमेधमवाप्नोति गच्छेच्चौशनसीं गतिम् ॥
03-082-051a	अथ सुन्दरिकातीर्थं प्राप्य सिद्धनिषेवितम् ।
03-082-051c	रूपस्य भागी भवति दृष्टमेतत्पुरातने ॥
03-082-052a	ततो वै ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-082-052c	पद्मवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥
03-082-053a	ततश्च नैमिषं गच्छेत्पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ।
03-082-053c	तत्र नित्यं निवसति ब्रह्मा देवगणैर्वृतः ॥
03-082-054a	नैमिषं प्रार्थयानस्य पापस्यार्थं प्रणश्यति ।
03-082-054c	प्रविष्टमात्रस्तु नरः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-055a	तत्र मासं वसेद्धीरो नैमिषे तीर्थतत्परः ।
03-082-055c	पृथिव्यां यानि तीर्थानि नैमिषे तानि भारत ॥
03-082-056a	अभिषेककृतस्तत्र नियतो नियताशनः ।
03-082-056c	गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति भारत ॥
03-082-056e	पुनात्यासप्तमं चैव कुलं भरतसत्तम ॥
03-082-057a	यस्त्यजेन्नैमिषे प्राणानुपवासपरायणः ।
03-082-057c	स मोदेत्स्वर्गलोकस्थ एवमाहुर्मनीषिणः ॥
03-082-057e	नित्यं पुण्यं च मेध्यं च नैमिषं नृपसत्तम ॥
03-082-058a	गङ्गोद्भेदं समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
03-082-058c	वाजपेयमवाप्नोति ब्रह्मभूतश्च जायते ॥
03-082-059a	सरस्वतीं समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः ।
03-082-059c	सारस्वतेषु लोकेषु मोदते नात्र संशयः ॥
03-082-060a	ततश्च बाहुदां गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-082-060c	देवसत्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-082-061a	ततश्चीरवतीं गच्छेत्पुण्यां पुण्यतमैर्वृताम् ।
03-082-061c	पितृदेवार्चनरतो वाजपेयमवाप्नुयात् ॥
03-082-062a	विमलाशोकमासाद्य विराजति यथा शशी ।
03-082-062c	तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते ॥
03-082-063a	गोप्रतारं ततो गच्छेत्सरयवास्तीर्थमुत्तमम् ।
03-082-063c	यत्र रामो गतः स्वर्गं सभृत्यबलवाहनः ॥

03-082-064a	देहं त्यक्त्वा दिवं यातस्तस्य तीर्थस्य तेजसा ।
03-082-064c	रामस्य च प्रसादेन व्यवसायाच्च भारत ॥
03-082-065a	तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा गोप्रतारे नराधिप ।
03-082-065c	सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥
03-082-066a	रामतीर्थे नरः स्नात्वा गोमत्यां कुरुनन्दन ।
03-082-066c	अश्वमेधमवाप्नोति पुनाति च कुलं नरः ॥
03-082-067a	शतसाहस्रिकं तत्र तीर्थं भरतसत्तम ।
03-082-067c	तत्रोपस्पर्शनं कृत्वा नियतो नियताशनः ॥
03-082-067e	गोसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नोति भरतर्षभ ॥
03-082-068a	ततो गच्छेत राजेन्द्र भर्तृस्थानमनुत्तमम् ।
03-082-068c	कोटितीर्थे नरः स्नात्वा अर्चयित्वा गुहं नृप ॥
03-082-068e	गोसहस्रफलं विन्देत्तेजस्वी च भवेन्नरः ॥
03-082-069a	ततो वाराणसीं गत्वा अर्चयित्वा वृषध्वजम् ।
03-082-069c	कपिलाह्रदे नरः स्नात्वा राजसूयफलं लभेत् ॥
03-082-070a	मार्कण्डेयस्य राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम् ।
03-082-070c	गोमतीगङ्गयोश्चैव संगमे लोकविश्रुते ॥
03-082-070e	अग्निष्टोममवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-071a	ततो गयां समासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-082-071c	अश्वमेधमवाप्नोति गमनादेव भारत ॥
03-082-072a	तत्राक्षयवटो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
03-082-072c	पितॄणां तत्र वै दत्तमक्षयं भवति प्रभो ॥
03-082-073a	महानद्यामुपस्पृश्य तर्पयेत्पितृदेवताः ।
03-082-073c	अक्षयान्प्राप्नुयाल्लोकान्कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-074a	ततो ब्रह्मसरो गच्छेद्धर्मारण्योपशोभितम् ।
03-082-074c	पौण्डरीकमवाप्नोति प्रभातामेव शर्वरीम् ॥
03-082-075a	तस्मिन्सरसि राजेन्द्र ब्रह्मणो यूप उच्छ्रितः ।
03-082-075c	यूपं प्रदक्षिणं कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥
03-082-076a	ततो गच्छेत राजेन्द्र धेनुकां लोकविश्रुताम् ।
03-082-076c	एकरात्रोषितो राजन्प्रयच्छेत्तिलधेनुकाम् ॥
03-082-076e	सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
03-082-077a	तत्र चिह्नं महाराज अद्यापि हि न संशयः ।

03-082-077c	कपिला सह वत्सेन पर्वते विचरत्युत ॥
03-082-077e	सवत्सायाः पदानि स्म दृश्यन्तेऽद्यापि भारत ॥
03-082-078a	तेषूपस्पृश्य राजेन्द्र पदेषु नृपसत्तम ।
03-082-078c	यत्किञ्चिदशुभं कर्म तत्प्रणश्यति भारत ॥
03-082-079a	ततो गृध्रवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीमतः ।
03-082-079c	स्नायीत भस्मना तत्र अभिगम्य वृषध्वजम् ॥
03-082-080a	ब्राह्मणेन भवेच्छीर्णं व्रतं द्वादशवार्षिकम् ।
03-082-080c	इतरेषां तु वर्णानां सर्वपापं प्रणश्यति ॥
03-082-081a	गच्छेत तत उद्यन्तं पर्वतं गीतनादितम् ।
03-082-081c	सावित्रं तु पदं तत्र दृश्यते भरतर्षभ ॥
03-082-082a	तत्र संध्यामुपासीत ब्राह्मणः संशितव्रतः ।
03-082-082c	उपास्ता च भवेत्संध्या तेन द्वादशवार्षिकी ॥
03-082-083a	योनिद्वारं च तत्रैव विश्रुतं भरतर्षभ ।
03-082-083c	तत्राभिगम्य मुच्येत पुरुषो योनिसंकरात् ॥
03-082-084a	कृष्णशुक्लावुभौ पक्षौ गयायां यो वसेन्नरः ।
03-082-084c	पुनात्यासप्तमं राजन्कुलं नास्त्यत्र संशयः ॥
03-082-085a	एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
03-082-085c	यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
03-082-086a	ततः फल्गुं व्रजेद्राजंस्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-082-086c	अश्वमेधमवाप्नोति सिद्धिं च महतीं व्रजेत् ॥
03-082-087a	ततो गच्छेत राजेन्द्र धर्मपृष्ठं समाहितः ।
03-082-087c	यत्र धर्मो महाराज नित्यमास्ते युधिष्ठिर ॥
03-082-087e	अभिगम्य ततस्तत्र वाजिमेधफलं लभेत् ॥
03-082-088a	ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम् ।
03-082-088c	तत्रार्चयित्वा राजेन्द्र ब्रह्माणममितौजसम् ॥
03-082-088e	राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-082-089a	ततो राजगृहं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ।
03-082-089c	उपस्पृश्य तपोदेषु काक्षीवानिव मोदते ॥
03-082-090a	यक्षिण्या नैत्यकं तत्र प्राश्रीत पुरुषः शुचिः ।
03-082-090c	यक्षिण्यास्तु प्रसादेन मुच्यते भ्रूणहत्यया ॥
03-082-091a	मणिनागं ततो गत्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।

03-082-091c	नैत्यकं भुञ्जते यस्तु मणिनागस्य मानवः ॥
03-082-092a	दष्टस्याशीविषेणापि न तस्य क्रमते विषम् ।
03-082-092c	तत्रोष्य रजनीमेकां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-093a	ततो गच्छेत ब्रह्मर्षेर्गौतमस्य वनं नृप ।
03-082-093c	अहल्याया हृदे स्नात्वा व्रजेत परमां गतिम् ॥
03-082-093e	अभिगम्य श्रियं राजन्विन्दते श्रियमुत्तमाम् ॥
03-082-094a	तत्रोदपानो धर्मज्ञ त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
03-082-094c	तत्राभिषेकं कृत्वा तु वाजिमेधमवाप्नुयात् ॥
03-082-095a	जनकस्य तु राजर्षेः कूपस्त्रिदशपूजितः ।
03-082-095c	तत्राभिषेकं कृत्वा तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
03-082-096a	ततो विनशनं गच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् ।
03-082-096c	वाजपेयमवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति ॥
03-082-097a	गण्डकीं तु समासाद्य सर्वतीर्थजलोद्भवाम् ।
03-082-097c	वाजपेयमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥
03-082-098a	ततोऽधिवंश्यं धर्मज्ञ समाविश्य तपोवनम् ।
03-082-098c	गुह्यकेषु महाराज मोदते नात्र संशयः ॥
03-082-099a	कम्पनां तु समासाद्य नदीं सिद्धनिषेविताम् ।
03-082-099c	पुण्डरीकमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥
03-082-100a	ततो विशालामासाद्य नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम् ।
03-082-100c	अग्निष्टोममवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-082-101a	अथ माहेश्वरीं धारां समासाद्य नराधिप ।
03-082-101c	अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-102a	दिवौकसां पुष्करिणीं समासाद्य नरः शुचिः ।
03-082-102c	न दुर्गतिमवाप्नोति वाजपेयं च विन्दति ॥
03-082-103a	महेश्वरपदं गच्छेद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-082-103c	महेश्वरपदे स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत् ॥
03-082-104a	तत्र कोटिस्तु तीर्थानां विश्रुता भरतर्षभ ।
03-082-104c	कूर्मरूपेण राजेन्द्र असुरेण दुरात्मना ॥
03-082-104e	हियमाणाहता राजन्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
03-082-105a	तत्राभिषेकं कुर्वाणस्तीर्थकोट्यां युधिष्ठिर ।
03-082-105c	पुण्डरीकमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥

03-082-106a	ततो गच्छेत राजेन्द्र स्थानं नारायणस्य तु ।
03-082-106c	सदा संनिहितो यत्र हरिर्वसति भारत ॥
03-082-106e	शालग्राम इति ख्यातो विष्णोरद्भुतकर्मणः ॥
03-082-107a	अभिगम्य त्रिलोकेशं वरदं विष्णुमव्ययम् ।
03-082-107c	अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥
03-082-108a	तत्रोदपानो धर्मज्ञ सर्वपापप्रमोचनः ।
03-082-108c	समुद्रास्तत्र चत्वारः कूपे संनिहिताः सदा ॥
03-082-108e	तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-082-109a	अभिगम्य महादेवं वरदं विष्णुमव्ययम् ।
03-082-109c	विराजति यथा सोम ऋणैर्मुक्तो युधिष्ठिर ॥
03-082-110a	जातिस्मर उपस्पृश्य शुचिः प्रयतमानसः ।
03-082-110c	जातिस्मरत्वं प्राप्नोति स्नात्वा तत्र न संशयः ॥
03-082-111a	वटेश्वरपुरं गत्वा अर्चयित्वा तु केशवम् ।
03-082-111c	ईप्सिताल्लभते कामानुपवासान्न संशयः ॥
03-082-112a	ततस्तु वामनं गत्वा सर्वपापप्रमोचनम् ।
03-082-112c	अभिवाद्य हरिं देवं न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥
03-082-113a	भरतस्याश्रमं गत्वा सर्वपापप्रमोचनम् ।
03-082-113c	कौशिकीं तत्र सेवेत महापातकनाशिनीम् ॥
03-082-113e	राजसूयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
03-082-114a	ततो गच्छेत धर्मज्ञ चम्पकारण्यमुत्तमम् ।
03-082-114c	तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-082-115a	अथ ज्येष्ठिलमासाद्य तीर्थं परमसंमतम् ।
03-082-115c	उपोष्य रजनीमेकामग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-082-116a	तत्र विश्वेश्वरं दृष्ट्वा देव्या सह महाद्युतिम् ।
03-082-116c	मित्रावरुणयोर्लोकानाप्नोति पुरुषर्षभ ॥
03-082-117a	कन्यासंवेद्यमासाद्य नियतो नियताशनः ।
03-082-117c	मनोः प्रजापतेर्लोकानाप्नोति भरतर्षभ ॥
03-082-118a	कन्यायां ये प्रयच्छन्ति पानमन्नं च भारत ।
03-082-118c	तदक्षयमिति प्राहुरृषयः संशितव्रताः ॥
03-082-119a	निश्चिरां च समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ।
03-082-119c	अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥

03-082-120a	ये तु दानं प्रयच्छन्ति निश्च्रीरासंगमे नराः ।
03-082-120c	ते यान्ति नरशार्दूल ब्रह्मलोकं न संशयः ॥
03-082-121a	तत्राश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
03-082-121c	तत्राभिषेकं कुर्वाणो वाजपेयमवाप्नुयात् ॥
03-082-122a	देवकूटं समासाद्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
03-082-122c	अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-082-123a	ततो गच्छेत राजेन्द्र कौशिकस्य मुनेर्हृदम् ।
03-082-123c	यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥
03-082-124a	तत्र मासं वसेद्वीर कौशिक्यां भरतर्षभ ।
03-082-124c	अश्वमेधस्य यत्पुण्यं तन्मासेनाधिगच्छति ॥
03-082-125a	सर्वतीर्थवरे चैव यो वसेत महाहृदे ।
03-082-125c	न दुर्गतिमवाप्नोति विन्देद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-082-126a	कुमारमभिगत्वा च वीराश्रमनिवासिनम् ।
03-082-126c	अश्वमेधमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
03-082-127a	अग्निधारां समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ।
03-082-127c	अग्निष्टोममवाप्नोति न च स्वर्गान्निवर्तते ॥
03-082-128a	पितामहसरो गत्वा शैलराजप्रतिष्ठितम् ।
03-082-128c	तत्राभिषेकं कुर्वाणो अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-082-129a	पितामहस्य सरसः प्रस्रुता लोकपावनी ।
03-082-129c	कुमारधारा तत्रैव त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
03-082-130a	यत्र स्नात्वा कृतार्थोऽस्मीत्यात्मानमवगच्छति ।
03-082-130c	षष्ठकालोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
03-082-131a	शिखरं वै महादेव्या गौर्यास्त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-082-131c	समारुह्य नरः श्राद्धः स्तनकुण्डेषु संविशेत् ॥
03-082-132a	तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः ।
03-082-132c	हयमेधमवाप्नोति शक्रलोकं च गच्छति ॥
03-082-133a	ताम्रारुणं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-082-133c	अश्वमेधमवाप्नोति शक्रलोकं च गच्छति ॥
03-082-134a	नन्दिन्यां च समासाद्य कूपं त्रिदशसेवितम् ।
03-082-134c	नरमेधस्य यत्पुण्यं तत्प्राप्नोति कुरूद्वह ॥
03-082-135a	कालिकासंगमे स्नात्वा कौशिक्यारुणयोर्यतः ।

03-082-135c	त्रिरात्रोपोषितो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-136a	उर्वशीतीर्थमासाद्य ततः सोमाश्रमं बुधः ।
03-082-136c	कुम्भकर्णाश्रमे स्नात्वा पूज्यते भुवि मानवः ॥
03-082-137a	स्नात्वा कोकामुखे पुण्ये ब्रह्मचारी यतव्रतः ।
03-082-137c	जातिस्मरत्वं प्राप्नोति दृष्टमेतत्पुरातने ॥
03-082-138a	सकृन्नन्दां समासाद्य कृतात्मा भवति द्विजः ।
03-082-138c	सर्वपापविशुद्धात्मा शक्रलोकं च गच्छति ॥
03-082-139a	ऋषभद्वीपमासाद्य सेव्यं क्रौञ्चनिषूदनम् ।
03-082-139c	सरस्वत्यामुपस्पृश्य विमानस्थो विराजते ॥
03-082-140a	औदालकं महाराज तीर्थं मुनिनिषेवितम् ।
03-082-140c	तत्राभिषेकं कुर्वीत सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-082-141a	धर्मतीर्थं समासाद्य पुण्यं ब्रह्मर्षिसेवितम् ।
03-082-141c	वाजपेयमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
03-082-142a	तथा चम्पां समासाद्य भागीरथ्यां कृतोदकः ।
03-082-142c	दण्डार्कमभिगम्यैव गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-082-143a	लवेडिकां ततो गच्छेत्पुण्यां पुण्योपसेविताम् ।
03-082-143c	वाजपेयमवाप्नोति विमानस्थश्च पूज्यते ॥

03-083-001 पुलस्त्य उवाच

03-083-001a	अथ संध्यां समासाद्य संवेद्यं तीर्थमुत्तमम् ।
03-083-001c	उपस्पृश्य नरो विद्वान्भवेन्नास्त्यत्र संशयः ॥
03-083-002a	रामस्य च प्रसादेन तीर्थं राजन्कृतं पुरा ।
03-083-002c	तल्लोहित्यं समासाद्य विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-083-003a	करतोयां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
03-083-003c	अश्वमेधमवाप्नोति कृते पैतामहे विधौ ॥
03-083-004a	गङ्गायास्त्वथ राजेन्द्र सागरस्य च संगमे ।
03-083-004c	अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
03-083-005a	गङ्गायास्त्वपरं द्वीपं प्राप्य यः स्नाति भारत ।
03-083-005c	त्रिरात्रोपोषितो राजन्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥
03-083-006a	ततो वैतरणीं गत्वा नदीं पापप्रमोचनीम् ।
03-083-006c	विरजं तीर्थमासाद्य विराजति यथा शशी ॥
03-083-007a	प्रभवेच्च कुले पुण्ये सर्वपापं व्यपोहति ।

03-083-007c	गोसहस्रफलं लब्ध्वा पुनाति च कुलं नरः ॥
03-083-008a	शोणस्य ज्योतिरथ्याश्च संगमे निवसञ्शुचिः ।
03-083-008c	तर्पयित्वा पितृन्देवानग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
03-083-009a	शोणस्य नर्मदायाश्च प्रभवे कुरुनन्दन ।
03-083-009c	वंशगुल्म उपस्पृश्य वाजिमेधफलं लभेत् ॥
03-083-010a	ऋषभं तीर्थमासाद्य कोशलायां नराधिप ।
03-083-010c	वाजपेयमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥
03-083-011a	कोशलायां समासाद्य कालतीर्थ उपस्पृशेत् ।
03-083-011c	वृशभैकादशफलं लभते नात्र संशयः ॥
03-083-012a	पुष्पवत्यामुपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
03-083-012c	गोसहस्रफलं विन्द्यात्कुलं चैव समुद्धरेत् ॥
03-083-013a	ततो बदरिकातीर्थे स्नात्वा प्रयतमानसः ।
03-083-013c	दीर्घमायुरवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-083-014a	ततो महेन्द्रमासाद्य जामदग्न्यनिषेवितम् ।
03-083-014c	रामतीर्थे नरः स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत् ॥
03-083-015a	मतङ्गस्य तु केदारस्तत्रैव कुरुनन्दन ।
03-083-015c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-016a	श्रीपर्वतं समासाद्य नदीतीर उपस्पृशेत् ।
03-083-016c	अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-083-017a	श्रीपर्वते महादेवो देव्या सह महाद्युतिः ।
03-083-017c	न्यवसत्परमप्रीतो ब्रह्मा च त्रिदशैर्वृतः ॥
03-083-018a	तत्र देवहृदे स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः ।
03-083-018c	अश्वमेधमवाप्नोति परां सिद्धिं च गच्छति ॥
03-083-019a	ऋषभं पर्वतं गत्वा पाण्ड्येषु सुरपूजितम् ।
03-083-019c	वाजपेयमवाप्नोति नाकपृष्ठे च मोदते ॥
03-083-020a	ततो गच्छेत कावेरीं वृतामप्सरसां गणैः ।
03-083-020c	तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-021a	ततस्तीरे समुद्रस्य कन्यातीर्थ उपस्पृशेत् ।
03-083-021c	तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-083-022a	अथ गोकर्णमासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
03-083-022c	समुद्रमध्ये राजेन्द्र सर्वलोकनमस्कृतम् ॥

03-083-023a	यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
03-083-023c	भूतयक्षपिशाचाश्च किंनराः समहोरगाः ॥
03-083-024a	सिद्धचारणगन्धर्वा मानुषाः पन्नगास्तथा ।
03-083-024c	सरितः सागराः शैला उपासन्त उमापतिम् ॥
03-083-025a	तत्रेशानं समभ्यर्च्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
03-083-025c	दशाश्वमेधमाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति ॥
03-083-025e	उष्य द्वादशरात्रं तु कृतात्मा भवते नरः ॥
03-083-026a	तत एव तु गायत्र्याः स्थानं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-083-026c	त्रिरात्रमुषितस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-027a	निदर्शनं च प्रत्यक्षं ब्राह्मणानां नराधिप ।
03-083-027c	गायत्रीं पठते यस्तु योनिसंकरजस्तथा ॥
03-083-027e	गाथा वा गीतिका वापि तस्य संपद्यते नृप ॥
03-083-028a	संवर्तस्य तु विप्रर्षेर्वापीमासाद्य दुर्लभाम् ।
03-083-028c	रूपस्य भागी भवति सुभगश्चैव जायते ॥
03-083-029a	ततो वेष्णां समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः ।
03-083-029c	मयूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः ॥
03-083-030a	ततो गोदावरीं प्राप्य नित्यं सिद्धनिषेविताम् ।
03-083-030c	गवामयमवाप्नोति वासुकेर्लोकमाप्नुयात् ॥
03-083-031a	वेष्णायाः संगमे स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ।
03-083-031c	वरदासंगमे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-032a	ब्रह्मस्थानं समासाद्य त्रिरात्रमुषितो नरः ।
03-083-032c	गोसहस्रफलं विन्देत्स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
03-083-033a	कुशप्लवनमासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-083-033c	त्रिरात्रमुषितः स्नात्वा अश्वमेधफलं लभेत् ॥
03-083-034a	ततो देवहृदे रम्ये कृष्णवेष्णाजलोद्भवे ।
03-083-034c	जातिमात्रहृदे चैव तथा कन्याश्रमे नृप ॥
03-083-035a	यत्र क्रतुशतैरिष्ट्वा देवराजो दिवं गतः ।
03-083-035c	अग्निष्टोमशतं विन्देद्गमनादेव भारत ॥
03-083-036a	सर्वदेवहृदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ।
03-083-036c	जातिमात्रहृदे स्नात्वा भवेज्जातिस्मरो नरः ॥
03-083-037a	ततोऽवाप्य महापुण्यां पयोष्णीं सरितां वराम् ।

03-083-037c	पितृदेवार्चनरतो गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-038a	दण्डकारण्यमासाद्य महाराज उपस्पृशेत् ।
03-083-038c	गोसहस्रफलं तत्र स्नातमात्रस्य भारत ॥
03-083-039a	शरभङ्गाश्रमं गत्वा शुकस्य च महात्मनः ।
03-083-039c	न दुर्गतिमवाप्नोति पुनाति च कुलं नरः ॥
03-083-040a	ततः शूर्पारकं गच्छेज्जामदग्न्यनिषेवितम् ।
03-083-040c	रामतीर्थे नरः स्नात्वा विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् ॥
03-083-041a	सप्तगोदावरे स्नात्वा नियतो नियताशनः ।
03-083-041c	महत्पुण्यमवाप्नोति देवलोकं च गच्छति ॥
03-083-042a	ततो देवपथं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
03-083-042c	देवसत्रस्य यत्पुण्यं तदवाप्नोति मानवः ॥
03-083-043a	तुङ्गकारण्यमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
03-083-043c	वेदानध्यापयत्तत्र ऋषिः सारस्वतः पुरा ॥
03-083-044a	तत्र वेदान्प्रनष्टांस्तु मुनेरङ्गिरसः सुतः ।
03-083-044c	उपविष्टो महर्षीणामुत्तरीयेषु भारत ॥
03-083-045a	ओंकारेण यथान्यायं सम्यगुच्चारितेन च ।
03-083-045c	येन यत्पूर्वमभ्यस्तं तत्तस्य समुपस्थितम् ॥
03-083-046a	ऋषयस्तत्र देवाश्च वरुणोऽग्निः प्रजापतिः ।
03-083-046c	हरिर्नारायणो देवो महादेवस्तथैव च ॥
03-083-047a	पितामहश्च भगवान्देवैः सह महाद्युतिः ।
03-083-047c	भृगुं नियोजयामास याजनार्थं महाद्युतिम् ॥
03-083-048a	ततः स चक्रे भगवानृषीणां विधिवत्तदा ।
03-083-048c	सर्वेषां पुनराधानं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
03-083-049a	आज्यभागेन वै तत्र तर्पितास्तु यथाविधि ।
03-083-049c	देवास्त्रिभुवणं याता ऋषयश्च यथासुखम् ॥
03-083-050a	तदरण्यं प्रविष्टस्य तुङ्गकं राजसत्तम ।
03-083-050c	पापं प्रणश्यते सर्वं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥
03-083-051a	तत्र मासं वसेद्धीरो नियतो नियताशनः ।
03-083-051c	ब्रह्मलोकं व्रजेद्राजन्पुनीते च कुलं नरः ॥
03-083-052a	मेधाविकं समासाद्य पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ।
03-083-052c	अग्निष्टोममवाप्नोति स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥

03-083-053a	ततः कालंजरं गत्वा पर्वतं लोकविश्रुतम् ।
03-083-053c	तत्र देवहृदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-054a	आत्मानं साधयेत्तत्र गिरौ कालंजरे नृप ।
03-083-054c	स्वर्गलोके महीयेत नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
03-083-055a	ततो गिरिवरश्रेष्ठे चित्रकूटे विशां पते ।
03-083-055c	मन्दाकिनीं समासाद्य नदीं पापप्रमोचनीम् ॥
03-083-056a	तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः ।
03-083-056c	अश्वमेधमवाप्नोति गतिं च परमां व्रजेत् ॥
03-083-057a	ततो गच्छेत राजेन्द्र भर्तृस्थानमनुत्तमम् ।
03-083-057c	यत्र देवो महासेनो नित्यं संनिहितो नृपः ॥
03-083-058a	पुमांस्तत्र नरश्रेष्ठ गमनादेव सिध्यति ।
03-083-058c	कोटितीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥
03-083-059a	प्रदक्षिणमुपावृत्य ज्येष्ठस्थानं व्रजेन्नरः ।
03-083-059c	अभिगम्य महादेवं विराजति यथा शशी ॥
03-083-060a	तत्र कूपो महाराज विश्रुतो भरतर्षभ ।
03-083-060c	समुद्रास्तत्र चत्वारो निवसन्ति युधिष्ठिर ॥
03-083-061a	तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
03-083-061c	नियतात्मा नरः पूतो गच्छेत परमां गतिम् ॥
03-083-062a	ततो गच्छेत्कुरुश्रेष्ठ शृङ्गवेरपुरं महत् ।
03-083-062c	यत्र तीर्णो महाराज रामो दाशरथिः पुरा ॥
03-083-063a	गङ्गायां तु नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी समाहितः ।
03-083-063c	विधूतपाप्मा भवति वाजपेयं च विन्दति ॥
03-083-064a	अभिगम्य महादेवमभ्यर्च्य च नराधिप ।
03-083-064c	प्रदक्षिणमुपावृत्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥
03-083-065a	ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रयागमृषिसंस्तुतम् ।
03-083-065c	यत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीश्वराः ॥
03-083-066a	लोकपालाश्च साध्याश्च नैरृताः पितरस्तथा ।
03-083-066c	सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः ॥
03-083-067a	अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽपरे ।
03-083-067c	तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्चक्रचरास्तथा ॥
03-083-068a	सरितः सागराश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

03-083-068c	हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ॥
03-083-069a	तत्र त्रीण्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये च जाह्नवी ।
03-083-069c	प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ॥
03-083-070a	तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
03-083-070c	यमुना गङ्गाया सार्धं संगता लोकपावनी ॥
03-083-071a	गङ्गायमुनयोर्मध्यं पृथिव्या जघनं स्मृतम् ।
03-083-071c	प्रयागं जघनस्यान्तमुपस्थमृषयो विदुः ॥
03-083-072a	प्रयागं सप्रतिष्ठानं कम्बलाश्वतरौ तथा ।
03-083-072c	तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापतेः ॥
03-083-073a	तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर ।
03-083-073c	प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च महाव्रताः ॥
03-083-073e	यजन्ते क्रतुभिर्देवास्तथा चक्रचरा नृप ॥
03-083-074a	ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ।
03-083-074c	प्रयागः सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो ॥
03-083-075a	श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि ।
03-083-075c	मृत्तिकालम्भनाद्वापि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥
03-083-076a	तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे संशितव्रतः ।
03-083-076c	पुण्यं स फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥
03-083-077a	एषा यजनभूमिर्हि देवानामपि सत्कृता ।
03-083-077c	तत्र दत्तं सूक्ष्ममपि महद्भवति भारत ॥
03-083-078a	न वेदवचनात्तात न लोकवचनादपि ।
03-083-078c	मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ॥
03-083-079a	दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापराः ।
03-083-079c	येषां सांनिध्यमत्रैव कीर्तितं कुरुनन्दन ॥
03-083-080a	चातुर्वेदे च यत्पुण्यं सत्यवादिषु चैव यत् ।
03-083-080c	स्नात एव तदाप्नोति गङ्गायमुनसंगमे ॥
03-083-081a	तत्र भोगवती नाम वासुकेस्तीर्थमुत्तमम् ।
03-083-081c	तत्राभिषेकं यः कुर्यात्सोऽश्वमेधमवाप्नुयात् ॥
03-083-082a	तत्र हंसप्रपतनं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
03-083-082c	दशाश्वमेधिकं चैव गङ्गायां कुरुनन्दन ॥
03-083-083a	यत्र गङ्गा महाराज स देशस्तत्तपोवनम् ।

03-083-083c	सिद्धक्षेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ॥
03-083-084a	इदं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च ।
03-083-084c	सुहृदां च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥
03-083-085a	इदं धर्म्यमिदं पुण्यमिदं मेध्यमिदं सुखम् ।
03-083-085c	इदं स्वर्ग्यमिदं रम्यमिदं पावनमुत्तमम् ॥
03-083-086a	महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रमोचनम् ।
03-083-086c	अधीत्य द्विजमध्ये च निर्मलत्वमवाप्नुयात् ॥
03-083-087a	यश्चेदं शृणुयान्नित्यं तीर्थपुण्यं सदा शुचिः ।
03-083-087c	जातीः स स्मरते बह्वीर्नाकपृष्ठे च मोदते ॥
03-083-088a	गम्यान्पि च तीर्थानि कीर्तितान्यगमानि च ।
03-083-088c	मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीक्षया ॥
03-083-089a	एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः ।
03-083-089c	ऋषिभिर्देवकल्पैश्च श्रितानि सुकृतैषिभिः ॥
03-083-090a	एवं त्वमपि कौरव्य विधिनानेन सुव्रत ।
03-083-090c	व्रज तीर्थानि नियतः पुण्यं पुण्येन वर्धते ॥
03-083-091a	भावितैः कारणैः पूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात् ।
03-083-091c	प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः ॥
03-083-092a	नाब्रतो नाकृतात्मा च नाशुचिर्न च तस्करः ।
03-083-092c	स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ॥
03-083-093a	त्वया तु सम्यग्वृत्तेन नित्यं धर्मार्थदर्शिना ।
03-083-093c	पितरस्तारितास्तात सर्वे च प्रपितामहाः ॥
03-083-094a	पितामहपुरोगाश्च देवाः सर्षिगणा नृप ।
03-083-094c	तव धर्मेण धर्मज्ञ नित्यमेवाभितोषिताः ॥
03-083-095a	अवाप्स्यसि च लोकान्वै वसूनां वासवोपम ।
03-083-095c	कीर्तिं च महतीं भीष्म प्राप्स्यसे भुवि शाश्वतीम् ॥

03-083-096 नारद उवाच

03-083-096a	एवमुक्त्वाभ्यनुज्ञाप्य पुलस्त्यो भगवानृषिः ।
03-083-096c	प्रीतः प्रीतेन मनसा तत्रैवान्तरधीयत ॥
03-083-097a	भीष्मश्च कुरुशार्दूल शास्त्रतत्त्वार्थदर्शिवान् ।
03-083-097c	पुलस्त्यवचनाच्चैव पृथिवीमनुचक्रमे ॥
03-083-098a	अनेन विधिना यस्तु पृथिवीं संचरिष्यति ।

03-083-098c	अश्वमेधशतस्याग्र्यं फलं प्रेत्य स भोक्ष्यते ॥
03-083-099a	अतश्चाष्टगुणं पार्थ प्राप्स्यसे धर्ममुत्तमम् ।
03-083-099c	नेता च त्वमृषीन्यस्मात्तेन तेऽष्टगुणं फलम् ॥
03-083-100a	रक्षोगणावकीर्णानि तीर्थान्येतानि भारत ।
03-083-100c	न गतिर्विद्यतेऽन्यस्य त्वामृते कुरुनन्दन ॥
03-083-101a	इदं देवर्षिचरितं सर्वतीर्थार्थसंश्रितम् ।
03-083-101c	यः पठेत्कल्यमुत्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-083-102a	ऋषिमुख्याः सदा यत्र वाल्मीकिस्त्वथ काश्यपः ।
03-083-102c	आत्रेयस्त्वथ कौण्डिन्यो विश्वामित्रोऽथ गौतमः ॥
03-083-103a	असितो देवलश्चैव मार्कण्डेयोऽथ गालवः ।
03-083-103c	भरद्वाजो वसिष्ठश्च मुनिरुद्दालकस्तथा ॥
03-083-104a	शौनकः सह पुत्रेण व्यासश्च जपतां वरः ।
03-083-104c	दुर्वासाश्च मुनिश्रेष्ठो गालवश्च महातपाः ॥
03-083-105a	एते ऋषिवराः सर्वे त्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः ।
03-083-105c	एभिः सह महाराज तीर्थान्येतान्यनुव्रज ॥
03-083-106a	एष वै लोमशो नाम देवर्षिरमितद्युतिः ।
03-083-106c	समेष्यति त्वया चैव तेन सार्धमनुव्रज ॥
03-083-107a	मया च सह धर्मज्ञ तीर्थान्येतान्यनुव्रज ।
03-083-107c	प्राप्स्यसे महतीं कीर्तिं यथा राजा महाभिषः ॥
03-083-108a	यथा ययातिर्धर्मात्मा यथा राजा पुरुरवाः ।
03-083-108c	तथा त्वं कुरुशार्दूल स्वेन धर्मेण शोभसे ॥
03-083-109a	यथा भगीरथो राजा यथा रामश्च विश्रुतः ।
03-083-109c	तथा त्वं सर्वराजभ्यो भ्राजसे रश्मिवानिव ॥
03-083-110a	यथा मनुर्यथेक्ष्वाकुर्यथा पूरुर्महायशाः ।
03-083-110c	यथा वैन्यो महातेजास्तथा त्वमपि विश्रुतः ॥
03-083-111a	यथा च वृत्रहा सर्वान्सपत्नान्निर्दहत्पुरा ।
03-083-111c	तथा शत्रुक्षयं कृत्वा प्रजास्त्वं पालयिष्यसि ॥
03-083-112a	स्वधर्मविजितामुर्वीं प्राप्य राजीवलोचन ।
03-083-112c	ख्यातिं यास्यसि धर्मेण कार्तवीर्यार्जुनो यथा ॥

03-083-113 वैशंपायन उवाच

03-083-113a एवमाश्वास्य राजानं नारदो भगवानृषिः ।

- 03-083-113c अनुज्ञाप्य महात्मानं तत्रैवान्तरधीयत ॥
- 03-083-114a युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
- 03-083-114c तीर्थयात्राश्रयं पुण्यमृषीणां प्रत्यवेदयत् ॥
- 03-084-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-084-001a भ्रातृणां मतमाज्ञाय नारदस्य च धीमतः ।
- 03-084-001c पितामहसमं धौम्यं प्राह राजा युधिष्ठिरः ॥
- 03-084-002a मया स पुरुषव्याघ्रो जिष्णुः सत्यपराक्रमः ।
- 03-084-002c अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्मा विवासितः ॥
- 03-084-003a स हि वीरोऽनुरक्तश्च समर्थश्च तपोधन ।
- 03-084-003c कृती च भृशमप्यस्त्रे वासुदेव इव प्रभुः ॥
- 03-084-004a अहं ह्येतावुभौ ब्रह्मन्कृष्णावरिनिघातिनौ ।
- 03-084-004c अभिजानामि विक्रान्तौ तथा व्यासः प्रतापवान् ॥
- 03-084-004e त्रियुगौ पुण्डरीकाक्षौ वासुदेवधनंजयौ ॥
- 03-084-005a नारदोऽपि तथा वेद सोऽप्यशंसत्सदा मम ।
- 03-084-005c तथाहमपि जानामि नरनारायणावृषी ॥
- 03-084-006a शक्तोऽयमित्यतो मत्वा मया संप्रेषितोऽर्जुनः ।
- 03-084-006c इन्द्रादनवरः शक्तः सुरसूनुः सुराधिपम् ॥
- 03-084-006e द्रष्टुमस्त्राणि चादातुमिन्द्रादिति विवासितः ॥
- 03-084-007a भीष्मद्रोणावतिरथौ कृपो द्रौणिश्च दुर्जयः ।
- 03-084-007c धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण वृता युधि महाबलाः ॥
- 03-084-007e सर्वे वेदविदः शूराः सर्वेऽस्त्रकुशलास्तथा ॥
- 03-084-008a योद्धुकामश्च पार्थेन सततं यो महाबलः ।
- 03-084-008c स च दिव्यास्त्रवित्कर्णः सूतपुत्रो महारथः ॥
- 03-084-009a सोऽश्ववेगानिलबलः शरार्चिस्तलनिस्वनः ।
- 03-084-009c रजोधूमोऽस्त्रसंतापो धार्तराष्ट्रानिलोद्धतः ॥
- 03-084-010a निसृष्ट इव कालेन युगान्तज्वलनो यथा ।
- 03-084-010c मम सैन्यमयं कक्षं प्रधक्ष्यति न संशयः ॥
- 03-084-011a तं स कृष्णानिलोद्धूतो दिव्यास्त्रजलदो महान् ।
- 03-084-011c श्वेतवाजिबलाकाभृद्गाण्डीवेन्द्रायुधोज्ज्वलः ॥
- 03-084-012a सततं शरधाराभिः प्रदीप्तं कर्णपावकम् ।
- 03-084-012c उदीर्णोऽर्जुनमेघोऽयं शमयिष्यति संयुगे ॥

03-084-013a	स साक्षादेव सर्वाणि शक्रात्परपुरंजयः ।
03-084-013c	दिव्यान्यस्त्राणि बीभत्सुस्तत्त्वतः प्रतिपत्स्यते ॥
03-084-014a	अलं स तेषां सर्वेषामिति मे धीयते मतिः ।
03-084-014c	नास्ति त्वतिक्रिया तस्य रणेऽरीणां प्रतिक्रिया ॥
03-084-015a	तं वयं पाण्डवं सर्वे गृहीतास्त्रं धनंजयम् ।
03-084-015c	द्रष्टारो न हि बीभत्सुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥
03-084-016a	वयं तु तमृते वीरं वनेऽस्मिन्द्विपदां वर ।
03-084-016c	अवधानं न गच्छामः काम्यके सह कृष्णया ॥
03-084-017a	भवानन्यद्वनं साधु बह्वन्नं फलवच्छुचि ।
03-084-017c	आख्यातु रमणीयं च सेवितं पुण्यकर्मभिः ॥
03-084-018a	यत्र कंचिद्वयं कालं वसन्तः सत्यविक्रमम् ।
03-084-018c	प्रतीक्षामोऽर्जुनं वीरं वर्षकामा इवाम्बुदम् ॥
03-084-019a	विविधानाश्रमान्कांश्चिद्द्विजातिभ्यः परिश्रुतान् ।
03-084-019c	सरांसि सरितश्चैव रमणीयांश्च पर्वतान् ॥
03-084-020a	आचक्ष्व न हि नो ब्रह्मत्रोचते तमृतेऽर्जुनम् ।
03-084-020c	वनेऽस्मिन्काम्यके वासो गच्छामोऽन्यां दिशं प्रति ॥

03-085-001 वैशंपायन उवाच

03-085-001a	तान्सर्वानुत्सुकान्दृष्ट्वा पाण्डवान्दीनचेतसः ।
03-085-001c	आश्वासयंस्तदा धौम्यो बृहस्पतिसमोऽब्रवीत् ॥
03-085-002a	ब्राह्मणानुमतान्पुण्यानाश्रमान्भरतर्षभ ।
03-085-002c	दिशस्तीर्थानि शैलांश्च शृणु मे गदतो नृप ॥
03-085-003a	पूर्वं प्राचीं दिशं राजब्राजर्षिगणसेविताम् ।
03-085-003c	रम्यां ते कीर्तयिष्यामि युधिष्ठिर यथास्मृति ॥
03-085-004a	तस्यां देवर्षिजुष्टायां नैमिषं नाम भारत ।
03-085-004c	यत्र तीर्थानि देवानां सुपुण्यानि पृथक्पृथक् ॥
03-085-005a	यत्र सा गोमती पुण्या रम्या देवर्षिसेविता ।
03-085-005c	यज्ञभूमिश्च देवानां शामित्रं च विवस्वतः ॥
03-085-006a	तस्यां गिरिवरः पुण्यो गयो राजर्षिसत्कृतः ।
03-085-006c	शिवं ब्रह्मसरो यत्र सेवितं त्रिदशर्षिभिः ॥
03-085-007a	यदर्थं पुरुषव्याघ्र कीर्तयन्ति पुरातनाः ।
03-085-007c	एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥

03-085-008a	महानदी च तत्रैव तथा गयशिरोऽनघ ।
03-085-008c	यत्रासौ कीर्त्यते विप्रैरक्षय्यकरणो वटः ॥
03-085-008e	यत्र दत्तं पितृभ्योऽन्नमक्षय्यं भवति प्रभो ॥
03-085-009a	सा च पुण्यजला यत्र फल्गुनामा महानदी ।
03-085-009c	बहुमूलफला चापि कौशिकी भरतर्षभ ॥
03-085-009e	विश्वामित्रोऽभ्यगाद्यत्र ब्राह्मणत्वं तपोधनः ॥
03-085-010a	गङ्गा यत्र नदी पुण्या यस्यास्तीरे भगीरथः ।
03-085-010c	अयजत्तात बहुभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
03-085-011a	पाञ्चालेषु च कौरव्य कथयन्त्युत्पलावतम् ।
03-085-011c	विश्वामित्रोऽयजद्यत्र शक्रेण सह कौशिकः ॥
03-085-011e	यत्रानुवंशं भगवाञ्जामदग्न्यस्तथा जगौ ॥
03-085-012a	विश्वामित्रस्य तां दृष्ट्वा विभूतिमतिमानुषीम् ।
03-085-012c	कन्यकुब्जेऽपिबत्सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥
03-085-012e	ततः क्षत्रादपाक्रामद्ब्राह्मणोऽस्मीति चाब्रवीत् ॥
03-085-013a	पवित्रमृषिभिर्जुष्टं पुण्यं पावनमुत्तमम् ।
03-085-013c	गङ्गायमुनयोर्वीर संगमं लोकविश्रुतम् ॥
03-085-014a	यत्रायजत भूतात्मा पूर्वमेव पितामहः ।
03-085-014c	प्रयागमिति विख्यातं तस्माद्भरतसत्तम ॥
03-085-015a	अगस्त्यस्य च राजेन्द्र तत्राश्रमवरो महान् ।
03-085-015c	हिरण्यबिन्दुः कथितो गिरौ कालंजरे नृप ॥
03-085-016a	अत्यन्यान्पर्वतान्राजन्पुण्यो गिरिवरः शिवः ।
03-085-016c	महेन्द्रो नाम कौरव्य भार्गवस्य महात्मनः ॥
03-085-017a	अयजद्यत्र कौन्तेय पूर्वमेव पितामहः ।
03-085-017c	यत्र भागीरथी पुण्या सदस्यासीद्युधिष्ठिर ॥
03-085-018a	यत्रासौ ब्रह्मशालेति पुण्या ख्याता विशां पते ।
03-085-018c	धूतपाप्मभिराकीर्णा पुण्यं तस्याश्च दर्शनम् ॥
03-085-019a	पवित्रो मङ्गलीयश्च ख्यातो लोके सनातनः ।
03-085-019c	केदारश्च मतङ्गस्य महानाश्रम उत्तमः ॥
03-085-020a	कुण्डोदः पर्वतो रम्यो बहुमूलफलोदकः ।
03-085-020c	नैषधस्तृषितो यत्र जलं शर्म च लब्धवान् ॥
03-085-021a	यत्र देववनं रम्यं तापसैरुपशोभितम् ।

- 03-085-021c बाहुदा च नदी यत्र नन्दा च गिरिमूर्धनि ॥
 03-085-022a तीर्थानि सरितः शैलाः पुण्यान्यायतनानि च ।
 03-085-022c प्राच्यां दिशि महाराज कीर्तितानि मया तव ॥
 03-085-023a तिसृष्वन्यासु पुण्यानि दिक्षु तीर्थानि मे शृणु ।
 03-085-023c सरितः पर्वतांश्चैव पुण्यान्यायतनानि च ॥

03-086-001 धौम्य उवाच

- 03-086-001a दक्षिणस्यां तु पुण्यानि शृणु तीर्थानि भारत ।
 03-086-001c विस्तरेण यथाबुद्धि कीर्त्यमानानि भारत ॥
 03-086-002a यस्यामाख्यायते पुण्या दिशि गोदावरी नदी ।
 03-086-002c बह्वारामा बहुजला तापसाचरिता शुभा ॥
 03-086-003a वेण्णा भीमरथी चोभे नद्यौ पापभयापहे ।
 03-086-003c मृगद्विजसमाकीर्णे तापसालयभूषिते ॥
 03-086-004a राजर्षेस्तत्र च सरिन्नृगस्य भरतर्षभ ।
 03-086-004c रम्यतीर्था बहुजला पयोष्णी द्विजसेविता ॥
 03-086-005a अपि चात्र महायोगी मार्कण्डेयो महातपाः ।
 03-086-005c अनुवन्ध्यां जगौ गाथां नृगस्य धरणीपतेः ॥
 03-086-006a नृगस्य यजमानस्य प्रत्यक्षमिति नः श्रुतम् ।
 03-086-006c अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥
 03-086-007a माठरस्य वनं पुण्यं बहुमूलफलं शिवम् ।
 03-086-007c यूपश्च भरतश्रेष्ठ वरुणस्रोतसे गिरौ ॥
 03-086-008a प्रवेण्युत्तरपार्श्वे तु पुण्ये कण्वाश्रमे तथा ।
 03-086-008c तापसानामरण्यानि कीर्तितानि यथाश्रुति ॥
 03-086-009a वेदी शूर्पारके तात जमदग्नेर्महात्मनः ।
 03-086-009c रम्या पाषाणतीर्था च पुरश्चन्द्रा च भारत ॥
 03-086-010a अशोकतीर्थं मर्त्येषु कौन्तेय बहुलाश्रमम् ।
 03-086-010c अगस्त्यतीर्थं पाण्ड्येषु वारुणं च युधिष्ठिर ॥
 03-086-011a कुमार्यः कथिताः पुण्याः पाण्ड्येष्वेव नरर्षभ ।
 03-086-011c ताम्रपर्णीं तु कौन्तेय कीर्तयिष्यामि तां शृणु ॥
 03-086-012a यत्र देवैस्तपस्तप्तं महदिच्छद्भिराश्रमे ।
 03-086-012c गोकर्णमिति विख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥
 03-086-013a शीततोयो बहुजलः पुण्यस्तात शिवश्च सः ।

03-086-013c	हृदः परमदुष्प्रापो मानुषैरकृतात्मभिः ॥
03-086-014a	तत्रैव तृणसोमग्नेः संपन्नफलमूलवान् ।
03-086-014c	आश्रमोऽगस्त्यशिष्यस्य पुण्यो देवसभे गिरौ ॥
03-086-015a	वैडूर्यपर्वतस्तत्र श्रीमान्मणिमयः शिवः ।
03-086-015c	अगस्त्यस्याश्रमश्चैव बहुमूलफलोदकः ॥
03-086-016a	सुराष्ट्रेष्वपि वक्ष्यामि पुण्यान्यायतनानि च ।
03-086-016c	आश्रमान्सरितः शैलान्सरांसि च नराधिप ॥
03-086-017a	चमसोन्मज्जनं विप्रास्तत्रापि कथयन्त्युत ।
03-086-017c	प्रभासं चोदधौ तीर्थं त्रिदशानां युधिष्ठिर ॥
03-086-018a	तत्र पिण्डारकं नाम तापसाचरितं शुभम् ।
03-086-018c	उज्जयन्तश्च शिखरी क्षिप्रं सिद्धिकरो महान् ॥
03-086-019a	तत्र देवर्षिवर्येण नारदेनानुकीर्तितः ।
03-086-019c	पुराणः श्रूयते श्लोकस्तं निबोध युधिष्ठिर ॥
03-086-020a	पुण्ये गिरौ सुराष्ट्रेषु मृगपक्षिनिषेविते ।
03-086-020c	उज्जयन्ते स्म तप्ताङ्गो नाकपृष्ठे महीयते ॥
03-086-021a	पुण्या द्वारवती तत्र यत्रास्ते मधुसूदनः ।
03-086-021c	साक्षाद्देवः पुराणोऽसौ स हि धर्मः सनातनः ॥
03-086-022a	ये च वेदविदो विप्रा ये चाध्यात्मविदो जनाः ।
03-086-022c	ते वदन्ति महात्मानं कृष्णं धर्मं सनातनम् ॥
03-086-023a	पवित्राणां हि गोविन्दः पवित्रं परमुच्यते ।
03-086-023c	पुण्यानामपि पुण्योऽसौ मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥
03-086-024a	त्रैलोक्यं पुण्डरीकाक्षो देवदेवः सनातनः ।
03-086-024c	आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा तत्रैव मधुसूदनः ॥

03-087-001 धौम्य उवाच

03-087-001a	अवन्तिषु प्रतीच्यां वै कीर्तयिष्यामि ते दिशि ।
03-087-001c	यानि तत्र पवित्राणि पुण्यान्यायतनानि च ॥
03-087-002a	प्रियङ्ग्वाम्रवनोपेता वानीरवनमालिनी ।
03-087-002c	प्रत्यक्स्रोता नदी पुण्या नर्मदा तत्र भारत ॥
03-087-003a	निकेतः ख्यायते पुण्यो यत्र विश्रवसो मुनेः ।
03-087-003c	जज्ञे धनपतिर्यत्र कुबेरो नरवाहनः ॥
03-087-004a	वैडूर्यशिखरो नाम पुण्यो गिरिवरः शुभः ।

03-087-004c	दिव्यपुष्पफलास्तत्र पादपा हरितच्छदाः ॥
03-087-005a	तस्य शैलस्य शिखरे सरस्तत्र च धीमतः ।
03-087-005c	प्रफुल्लनलिनं राजन्देवगन्धर्वसेवितम् ॥
03-087-006a	बह्वाश्चर्यं महाराज दृश्यते तत्र पर्वते ।
03-087-006c	पुण्ये स्वर्गोपमे दिव्ये नित्यं देवर्षिसेविते ॥
03-087-007a	हृदिनी पुण्यतीर्था च राजर्षेस्तत्र वै सरित् ।
03-087-007c	विश्वामित्रनदी पारा पुण्या परपुरंजय ॥
03-087-008a	यस्यास्तीरे सतां मध्ये ययातिर्नहुषात्मजः ।
03-087-008c	पपात स पुनर्लोकाँल्लेभे धर्मान्सनातनान् ॥
03-087-009a	तत्र पुण्यहृदस्तात मैनाकश्चैव पर्वतः ।
03-087-009c	बहुमूलफलो वीर असितो नाम पर्वतः ॥
03-087-010a	आश्रमः कक्षसेनस्य पुण्यस्तत्र युधिष्ठिर ।
03-087-010c	च्यवनस्याश्रमश्चैव ख्यातः सर्वत्र पाण्डव ॥
03-087-010e	तत्राल्पेनैव सिध्यन्ति मानवास्तपसा विभो ॥
03-087-011a	जम्बूमार्गो महाराज ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
03-087-011c	आश्रमः शाम्यतां श्रेष्ठ मृगद्विजगणायुतः ॥
03-087-012a	ततः पुण्यतमा राजन्सततं तापसायुता ।
03-087-012c	केतुमाला च मेध्या च गङ्गारण्यं च भूमिप ॥
03-087-012e	ख्यातं च सैन्धवारण्यं पुण्यं द्विजनिषेवितम् ॥
03-087-013a	पितामहसरः पुण्यं पुष्करं नाम भारत ।
03-087-013c	वैखानसानां सिद्धानामृषीणामाश्रमः प्रियः ॥
03-087-014a	अप्यत्र संस्तवार्थाय प्रजापतिरथो जगौ ।
03-087-014c	पुष्करेषु कुरुश्रेष्ठ गाथां सुकृतिनां वर ॥
03-087-015a	मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः ।
03-087-015c	पापाणि विप्रणश्यन्ति नाकपृष्ठे च मोदते ॥

03-088-001 धौम्य उवाच

03-088-001a	उदीच्यां राजशार्दूल दिशि पुण्यानि यानि वै ।
03-088-001c	तानि ते कीर्तयिष्यामि पुण्यान्यायतनानि च ॥
03-088-002a	सरस्वती पुण्यवहा हृदिनी वनमालिनी ।
03-088-002c	समुद्रगा महावेगा यमुना यत्र पाण्डव ॥
03-088-003a	तत्र पुण्यतमं तीर्थं प्लक्षावतरणं शिवम् ।

03-088-003c	यत्र सारस्वतैरिष्ट्वा गच्छन्त्यवभृथं द्विजाः ॥
03-088-004a	पुण्यं चाख्यायते दिव्यं शिवमग्निशिरोऽनघ ।
03-088-004c	सहदेवोऽयजद्यत्र शम्याक्षेपेण भारत ॥
03-088-005a	एतस्मिन्नेव चार्थेयमिन्द्रगीता युधिष्ठिर ।
03-088-005c	गाथा चरति लोकेऽस्मिन्नीयमाना द्विजातिभिः ॥
03-088-006a	अग्नयः सहदेवेन ये चिता यमुनामनु ।
03-088-006c	शतं शतसहस्राणि सहस्रशतदक्षिणाः ॥
03-088-007a	तत्रैव भरतो राजा चक्रवर्ती महायशाः ।
03-088-007c	विंशतिं सप्त चाष्टौ च हयमेधानुपाहरत् ॥
03-088-008a	कामकृद्यो द्विजातीनां श्रुतस्तात मया पुरा ।
03-088-008c	अत्यन्तमाश्रमः पुण्यः सरकस्तस्य विश्रुतः ॥
03-088-009a	सरस्वती नदी सद्भिः सततं पार्थ पूजिता ।
03-088-009c	वालखिल्यैर्महाराज यत्रेष्टमृषिभिः पुरा ॥
03-088-010a	दृषद्वती पुण्यतमा तत्र ख्याता युधिष्ठिर ।
03-088-010c	तत्र वैवर्ण्यवर्णौ च सुपुण्यौ मनुजाधिप ॥
03-088-011a	वेदज्ञौ वेदविदितौ विद्यावेदविदावुभौ ।
03-088-011c	यजन्तौ क्रतुभिर्नित्यं पुण्यैर्भरतसत्तम ॥
03-088-012a	समेत्य बहुशो देवाः सेन्द्राः सवरुणाः पुरा ।
03-088-012c	विशाखयूपेऽतप्यन्त तस्मात्पुण्यतमः स वै ॥
03-088-013a	ऋषिर्महान्महाभागो जमदग्निर्महायशाः ।
03-088-013c	पलाशकेषु पुण्येषु रम्येष्वयजताभिभूः ॥
03-088-014a	यत्र सर्वाः सरिच्छ्रेष्ठाः साक्षात्तमृषिसत्तमम् ।
03-088-014c	स्वं स्वं तोयमुपादाय परिवार्योपतस्थिरे ॥
03-088-015a	अपि चात्र महाराज स्वयं विश्वावसुर्जगौ ।
03-088-015c	इमं श्लोकं तदा वीर प्रेक्ष्य वीर्यं महात्मनः ॥
03-088-016a	यजमानस्य वै देवाञ्जमदग्नेर्महात्मनः ।
03-088-016c	आगम्य सरितः सर्वा मधुना समतर्पयन् ॥
03-088-017a	गन्धर्वयक्षरक्षोभिरप्सरोभिश्च शोभितम् ।
03-088-017c	किरातकिंनरावासं शैलं शिखरिणां वरम् ॥
03-088-018a	बिभेद तरसा गङ्गा गङ्गाद्वारे युधिष्ठिर ।
03-088-018c	पुण्यं तत्ख्यायते राजन्ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥

03-088-019a	सनत्कुमारः कौरव्य पुण्यं कनखलं तथा ।
03-088-019c	पर्वतश्च पुरुर्नाम यत्र जातः पुरुरवाः ॥
03-088-020a	भृगुर्यत्र तपस्तेपे महर्षिगणसेवितः ।
03-088-020c	स राजन्नाश्रमः ख्यातो भृगुतुङ्गो महागिरिः ॥
03-088-021a	यच्च भूतं भविष्यच्च भवच्च पुरुषर्षभ ।
03-088-021c	नारायणः प्रभुर्विष्णुः शाश्वतः पुरुषोत्तमः ॥
03-088-022a	तस्यातियशसः पुण्यां विशालां बदरीमनु ।
03-088-022c	आश्रमः ख्यायते पुण्यस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
03-088-023a	उष्णतोयवहा गङ्गा शीततोयवहापरा ।
03-088-023c	सुवर्णसिकता राजन्विशालां बदरीमनु ॥
03-088-024a	ऋषयो यत्र देवाश्च महाभागा महौजसः ।
03-088-024c	प्राप्य नित्यं नमस्यन्ति देवं नारायणं विभुम् ॥
03-088-025a	यत्र नारायणो देवः परमात्मा सनातनः ।
03-088-025c	तत्र कृत्स्नं जगत्पार्थ तीर्थान्यायतनानि च ॥
03-088-026a	तत्पुण्यं तत्परं ब्रह्म तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
03-088-026c	तत्र देवर्षयः सिद्धाः सर्वे चैव तपोधनाः ॥
03-088-027a	आदिदेवो महायोगी यत्रास्ते मधुसूदनः ।
03-088-027c	पुण्यानामपि तत्पुण्यं तत्र ते संशयोऽस्तु मा ॥
03-088-028a	एतानि राजन्पुण्यानि पृथिव्यां पृथिवीपते ।
03-088-028c	कीर्तितानि नरश्रेष्ठ तीर्थान्यायतनानि च ॥
03-088-029a	एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः ।
03-088-029c	ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्च सेवितानि महात्मभिः ॥
03-088-030a	चरनेतानि कौन्तेय सहितो ब्राह्मणर्षभैः ।
03-088-030c	भ्रातृभिश्च महाभागैरुत्कण्ठां विजहिष्यसि ॥

03-089-001

वैशंपायन उवाच

03-089-001a	एवं संभाषमाणे तु धौम्ये कौरवनन्दन ।
03-089-001c	लोमशः सुमहातेजा ऋषिस्तत्राजगाम ह ॥
03-089-002a	तं पाण्डवाग्रजो राजा सगणो ब्राह्मणाश्च ते ।
03-089-002c	उदतिष्ठन्महाभागं दिवि शक्रमिवामराः ॥
03-089-003a	तमभ्यर्च्य यथान्यायं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
03-089-003c	पप्रच्छागमने हेतुमटने च प्रयोजनम् ॥

03-089-004a	स पृष्ठः पाण्डुपुत्रेण प्रीयमाणो महामनाः ।
03-089-004c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा हर्षयन्निव पाण्डवान् ॥
03-089-005a	संचरन्नस्मि कौन्तेय सर्वलोकान्यदृच्छया ।
03-089-005c	गतः शक्रस्य सदनं तत्रापश्यं सुरेश्वरम् ॥
03-089-006a	तव च भ्रातरं वीरमपश्यं सव्यसाचिनम् ।
03-089-006c	शक्रस्यार्धासनगतं तत्र मे विस्मयो महान् ॥
03-089-006e	आसीत्पुरुषशार्दूल दृष्ट्वा पार्थं तथागतम् ॥
03-089-007a	आह मां तत्र देवेशो गच्छ पाण्डुसुतानिति ।
03-089-007c	सोऽहमभ्यागतः क्षिप्रं दिदृक्षुस्त्वां सहानुजम् ॥
03-089-008a	वचनात्पुरुहूतस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
03-089-008c	आख्यास्ये ते प्रियं तात महत्पाण्डवनन्दन ॥
03-089-009a	भ्रातृभिः सहितो राजन्कृष्णया चैव तच्छृणु ।
03-089-009c	यत्त्वयोक्तो महाबाहुरस्त्रार्थं पाण्डवर्षभ ॥
03-089-010a	तदस्त्रमाप्तं पार्थेन रुद्रादप्रतिमं महत् ।
03-089-010c	यत्तद्ब्रह्मशिरो नाम तपसा रुद्रमागतम् ॥
03-089-011a	अमृतादुत्थितं रौद्रं तल्लब्धं सव्यसाचिना ।
03-089-011c	तत्समन्त्रं ससंहारं सप्रायश्चित्तमङ्गलम् ॥
03-089-012a	वज्रं चान्यानि चास्त्राणि दण्डादीनि युधिष्ठिर ।
03-089-012c	यमात्कुबेराद्वरुणादिन्द्राच्च कुरुनन्दन ॥
03-089-012e	अस्त्राण्यधीतवान्पार्थो दिव्यान्यमितविक्रमः ॥
03-089-013a	विश्वावसोश्च तनयाद्रीतं नृत्तं च साम च ।
03-089-013c	वादित्रं च यथान्यायं प्रत्यविन्दद्यथाविधि ॥
03-089-014a	एवं कृतास्त्रः कौन्तेयो गान्धर्वं वेदमाप्तवान् ।
03-089-014c	सुखं वसति बीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव ॥
03-089-015a	यदर्थं मां सुरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ।
03-089-015c	तच्च ते कथयिष्यामि युधिष्ठिर निबोध मे ॥
03-089-016a	भवान्मनुष्यलोकाय गमिष्यति न संशयः ।
03-089-016c	ब्रूयाद्युधिष्ठिरं तत्र वचनान्मे द्विजोत्तम ॥
03-089-017a	आगमिष्यति ते भ्राता कृतास्त्रः क्षिप्रमर्जुनः ।
03-089-017c	सुरकार्यं महत्कृत्वा यदाशक्यं दिवौकसैः ॥
03-089-018a	तपसा तु त्वमात्मानं भ्रातृभिः सह योजय ।

03-089-018c	तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत् ॥
03-089-019a	अहं च कर्णं जानामि यथावद्भरतर्षभ ।
03-089-019c	न स पार्थस्य संग्रामे कलामर्हति षोडशीम् ॥
03-089-020a	यच्चापि ते भयं तस्मान्मनसिस्थमरिंदम ।
03-089-020c	तच्चाप्यपहरिष्यामि सव्यसाचाविहागते ॥
03-089-021a	यच्च ते मानसं वीर तीर्थयात्रामिमां प्रति ।
03-089-021c	तच्च ते लोमशः सर्वं कथयिष्यत्यसंशयम् ॥
03-089-022a	यच्च किञ्चित्तपोयुक्तं फलं तीर्थेषु भारत ।
03-089-022c	महर्षिरेष यद्ब्रूयात्तच्छ्रद्धेयमनन्यथा ॥
03-090-001	लोमश उवाच
03-090-001a	धनंजयेन चाप्युक्तं यत्तच्छृणु युधिष्ठिर ।
03-090-001c	युधिष्ठिरं भ्रातरं मे योजयेधर्म्यया श्रिया ॥
03-090-002a	त्वं हि धर्मान्परान्वेत्थ तपांसि च तपोधन ।
03-090-002c	श्रीमतां चापि जानासि राज्ञां धर्मं सनातनम् ॥
03-090-003a	स भवान्यत्परं वेद पावनं पुरुषान्प्रति ।
03-090-003c	तेन संयोजयेथास्त्वं तीर्थपुण्येन पाण्डवम् ॥
03-090-004a	यथा तीर्थानि गच्छेत गाश्च दद्यात्स पार्थिवः ।
03-090-004c	तथा सर्वात्मना कार्यमिति मां विजयोऽब्रवीत् ॥
03-090-005a	भवता चानुगुप्तोऽसौ चरेत्तीर्थानि सर्वशः ।
03-090-005c	रक्षोभ्यो रक्षितव्यश्च दुर्गेषु विषमेषु च ॥
03-090-006a	दधीच इव देवेन्द्रं यथा चाप्यङ्गिरा रविम् ।
03-090-006c	तथा रक्षस्व कौन्तेयं राक्षसेभ्यो द्विजोत्तम ॥
03-090-007a	यातुधाना हि बहवो राक्षसाः पर्वतोपमाः ।
03-090-007c	त्वयाभिगुप्तान्कौन्तेयान्नातिवर्तेयुरन्तिकात् ॥
03-090-008a	सोऽहमिन्द्रस्य वचनान्नियोगादर्जुनस्य च ।
03-090-008c	रक्षमाणो भयेभ्यस्त्वां चरिष्यामि त्वया सह ॥
03-090-009a	द्विस्तीर्थानि मया पूर्वं दृष्टानि कुरुनन्दन ।
03-090-009c	इदं तृतीयं द्रक्ष्यामि तान्येव भवता सह ॥
03-090-010a	इयं राजर्षिभिर्याता पुण्यकृद्भिर्युधिष्ठिर ।
03-090-010c	मन्वादिभिर्महाराज तीर्थयात्रा भयापहा ॥
03-090-011a	नानृजुर्नाकृतात्मा च नावैद्यो न च पापकृत् ।

- 03-090-011c स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ॥
 03-090-012a त्वं तु धर्ममतिर्नित्यं धर्मज्ञः सत्यसंगरः ।
 03-090-012c विमुक्तः सर्वपापेभ्यो भूय एव भविष्यसि ॥
 03-090-013a यथा भगीरथो राजा राजानश्च गयादयः ।
 03-090-013c यथा ययातिः कौन्तेय तथा त्वमपि पाण्डव ॥

03-090-014 युधिष्ठिर उवाच

- 03-090-014a न हर्षात्संप्रपश्यामि वाक्यस्यास्योत्तरं क्वचित् ।
 03-090-014c स्मरेद्धि देवराजो यं किं नामाभ्यधिकं ततः ॥
 03-090-015a भवता संगमो यस्य भ्राता यस्य धनंजयः ।
 03-090-015c वासवः स्मरते यस्य को नामाभ्यधिकस्ततः ॥
 03-090-016a यच्च मां भगवानाह तीर्थानां दर्शनं प्रति ।
 03-090-016c धौम्यस्य वचनादेषा बुद्धिः पूर्वं कृतैव मे ॥
 03-090-017a तद्यदा मन्यसे ब्रह्मन्नामनं तीर्थदर्शने ।
 03-090-017c तदैव गन्तास्मि दृढमेष मे निश्चयः परः ॥

03-090-018 वैशंपायन उवाच

- 03-090-018a गमने कृतबुद्धिं तं पाण्डवं लोमशोऽब्रवीत् ।
 03-090-018c लघुर्भव महाराज लघुः स्वैरं गमिष्यसि ॥

03-090-019 युधिष्ठिर उवाच

- 03-090-019a बिक्षाभुजो निवर्तन्तां ब्राह्मणा यतयश्च ये ।
 03-090-019c ये चाप्यनुगताः पौरा राजभक्तिपुरस्कृताः ॥
 03-090-020a धृतराष्ट्रं महाराजमभिगच्छन्तु चैव ते ।
 03-090-020c स दास्यति यथाकालमुचिता यस्य या भृतिः ॥
 03-090-021a स चेद्यथोचितां वृत्तिं न दद्यान्मनुजेश्वरः ।
 03-090-021c अस्मत्प्रियहितार्थाय पाञ्चाल्यो वः प्रदास्यति ॥

03-090-022 वैशंपायन उवाच

- 03-090-022a ततो भूयिष्ठशः पौरा गुरुभारसमाहिताः ।
 03-090-022c विप्राश्च यतयो युक्ता जग्मुर्नागपुरं प्रति ॥
 03-090-023a तान्सर्वान्धर्मराजस्य प्रेम्णा राजाम्बिकासुतः ।
 03-090-023c प्रतिजग्राह विधिवद्धनैश्च समतर्पयत् ॥

03-090-024a	ततः कुन्तीसुतो राजा लघुभिर्ब्राह्मणैः सह ।
03-090-024c	लोमशेन च सुप्रीतस्त्रिरात्रं काम्यकेऽवसत् ॥
03-091-001	वैशंपायन उवाच
03-091-001a	ततः प्रयान्तं कौन्तेयं ब्राह्मणा वनवासिनः ।
03-091-001c	अभिगम्य तदा राजन्निदं वचनमब्रुवन् ॥
03-091-002a	राजंस्तीर्थानि गन्तासि पुण्यानि भ्रातृभिः सह ।
03-091-002c	देवर्षिणा च सहितो लोमशेन महात्मना ॥
03-091-003a	अस्मानपि महाराज नेतुमर्हसि पाण्डव ।
03-091-003c	अस्माभिर्हि न शक्यानि त्वदृते तानि कौरव ॥
03-091-004a	श्वापदैरुपसृष्टानि दुर्गाणि विषमाणि च ।
03-091-004c	अगम्यानि नरैरल्पैस्तीर्थानि मनुजेश्वर ॥
03-091-005a	भवन्तो भ्रातरः शूरा धनुर्धरवराः सदा ।
03-091-005c	भवद्भिः पालिताः शूरैर्गच्छेम वयमप्युत ॥
03-091-006a	भवत्प्रसादाद्धि वयं प्राप्नुयाम फलं शुभम् ।
03-091-006c	तीर्थानां पृथिवीपाल व्रतानां च विशां पते ॥
03-091-007a	तव वीर्यपरित्राताः शुद्धास्तीर्थपरिप्लुताः ।
03-091-007c	भवेम धूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शनान्नुप ॥
03-091-008a	भवानपि नरेन्द्रस्य कार्तवीर्यस्य भारत ।
03-091-008c	अष्टकस्य च राजर्षेर्लोमपादस्य चैव ह ॥
03-091-009a	भरतस्य च वीरस्य सार्वभौमस्य पार्थिव ।
03-091-009c	ध्रुवं प्राप्स्यसि दुष्प्रापाँल्लोकांस्तीर्थपरिप्लुतः ॥
03-091-010a	प्रभासादीनि तीर्थानि महेन्द्रादींश्च पर्वतान् ।
03-091-010c	गङ्गाद्याः सरितश्चैव प्लक्षादींश्च वनस्पतीन् ॥
03-091-010e	त्वया सह महीपाल द्रष्टुमिच्छामहे वयम् ॥
03-091-011a	यदि ते ब्राह्मणेष्वस्ति काचित्प्रीतिर्जनाधिप ।
03-091-011c	कुरु क्षिप्रं वचोऽस्माकं ततः श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥
03-091-012a	तीर्थानि हि महाबाहो तपोविघ्नकरैः सदा ।
03-091-012c	अनुकीर्णानि रक्षोभिस्तेभ्यो नस्त्रातुमर्हसि ॥
03-091-013a	तीर्थान्युक्तानि धौम्येन नारदेन च धीमता ।
03-091-013c	यान्युवाच च देवर्षिर्लोमशः सुमहातपाः ॥
03-091-014a	विधिवत्तानि सर्वाणि पर्यटस्व नराधिप ।

03-091-014c	धूतपाप्मा सहास्माभिलोमशेन च पालितः ॥
03-091-015a	स तथा पूज्यमानस्तैर्हर्षादश्रुपरिप्लुतः ।
03-091-015c	भीमसेनादिभिर्वीरैर्भ्रातृभिः परिवारितः ॥
03-091-015e	बाढमित्यब्रवीत्सर्वास्तानृषीन्पाण्डवर्षभः ॥
03-091-016a	लोमशं समनुज्ञाप्य धौम्यं चैव पुरोहितम् ।
03-091-016c	ततः स पाण्डवश्रेष्ठो भ्रातृभिः सहितो वशी ॥
03-091-016e	द्रौपद्या चानवद्याङ्ग्या गमनाय मनो दधे ॥
03-091-017a	अथ व्यासो महाभागस्तथा नारदपर्वतौ ।
03-091-017c	काम्यके पाण्डवं द्रष्टुं समाजग्मुर्मनीषिणः ॥
03-091-018a	तेषां युधिष्ठिरो राजा पूजां चक्रे यथाविधि ।
03-091-018c	सत्कृतास्ते महाभागा युधिष्ठिरमथाब्रुवन् ॥
03-091-019a	युधिष्ठिर यमौ भीम मनसा कुरुतार्जवम् ।
03-091-019c	मनसा कृतशौचा वै शुद्धास्तीर्थानि गच्छत ॥
03-091-020a	शरीरनियमं ह्याहुर्ब्राह्मणा मानुषं व्रतम् ।
03-091-020c	मनोविशुद्धां बुद्धिं च दैवमाहुर्व्रतं द्विजाः ॥
03-091-021a	मनो ह्यदुष्टं शूराणां पर्याप्तं वै नराधिप ।
03-091-021c	मैत्रीं बुद्धिं समास्थाय शुद्धास्तीर्थानि गच्छत ॥
03-091-022a	ते यूयं मानसैः शुद्धाः शरीरनियमव्रतैः ।
03-091-022c	दैवं व्रतं समास्थाय यथोक्तं फलमाप्स्यथ ॥
03-091-023a	ते तथेति प्रतिज्ञाय कृष्णया सह पाण्डवाः ।
03-091-023c	कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे मुनिभिर्दिव्यमानुषैः ॥
03-091-024a	लोमशस्योपसंगृह्य पादौ द्वैपायनस्य च ।
03-091-024c	नारदस्य च राजेन्द्र देवर्षेः पर्वतस्य च ॥
03-091-025a	धौम्येन सहिता वीरास्तथान्यैर्वनवासिभिः ।
03-091-025c	मार्गशीर्ष्यामतीतायां पुष्येण प्रययुस्ततः ॥
03-091-026a	कठिनानि समादाय चीराजिनजटाधराः ।
03-091-026c	अभेद्यैः कवचैर्युक्तास्तीर्थान्यन्वचरंस्तदा ॥
03-091-027a	इन्द्रसेनादिभिर्भृत्यै रथैः परिचतुर्दशैः ।
03-091-027c	महानसव्यापृतैश्च तथान्यैः परिचारकैः ॥
03-091-028a	सायुधा बद्धनिष्ट्रिंशास्तूणवन्तः समार्गणाः ।
03-091-028c	प्राङ्मुखाः प्रययुर्वीराः पाण्डवा जनमेजय ॥

03-092-001 युधिष्ठिर उवाच

03-092-001a न वै निर्गुणमात्मानं मन्ये देवर्षिसत्तम ।
 03-092-001c तथास्मि दुःखसंतप्तो यथा नान्यो महीपतिः ॥
 03-092-002a परांश्च निर्गुणान्मन्ये न च धर्मरतानपि ।
 03-092-002c ते च लोमश लोकेऽस्मिन्नृध्यन्ते केन केतुना ॥

03-092-003 लोमश उवाच

03-092-003a नात्र दुःखं त्वया राजन्कार्यं पार्थ कथंचन ।
 03-092-003c यदधर्मेण वर्धेरन्नधर्मरुचयो जनाः ॥
 03-092-004a वर्धत्यधर्मेण नरस्ततो भद्राणि पश्यति ।
 03-092-004c ततः सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ॥
 03-092-005a मया हि दृष्टा दैतेया दानवाश्च महीपते ।
 03-092-005c वर्धमाना ह्यधर्मेण क्षयं चोपगताः पुनः ॥
 03-092-006a पुरा देवयुगे चैव दृष्टं सर्वं मया विभो ।
 03-092-006c अरोचयन्सुरा धर्मं धर्मं तत्त्यजिरेऽसुराः ॥
 03-092-007a तीर्थानि देवा विविशुर्नाविशन्भारतासुराः ।
 03-092-007c तानधर्मकृतो दर्पः पूर्वमेव समाविशत् ॥
 03-092-008a दर्पान्मानः समभवन्मानात्क्रोधो व्यजायत ।
 03-092-008c क्रोधादहीस्ततोऽलज्जा वृत्तं तेषां ततोऽनशत् ॥
 03-092-009a तानलज्जान्गतहीकान्हीनवृत्तान्वृथाव्रतान् ।
 03-092-009c क्षमा लक्ष्मीश्च धर्मश्च नचिरात्प्रजहुस्ततः ॥
 03-092-009e लक्ष्मीस्तु देवानगमदलक्ष्मीरसुरान्नृप ॥
 03-092-010a तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः ।
 03-092-010c दैतेयान्दानवांश्चैव कलिरप्याविशत्ततः ॥
 03-092-011a तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दानवान्कलिना तथा ।
 03-092-011c दर्पाभिभूतान्कौन्तेय क्रियाहीनानचेतसः ॥
 03-092-012a मानाभिभूतानचिराद्विनाशः प्रत्यपद्यत ।
 03-092-012c निर्यशस्यास्ततो दैत्याः कृत्स्नशो विलयं गताः ॥
 03-092-013a देवास्तु सागरांश्चैव सरितश्च सरांसि च ।
 03-092-013c अभ्यगच्छन्धर्मशीलाः पुण्यान्यायतनानि च ॥
 03-092-014a तपोभिः क्रतुभिर्दानैराशीर्वादैश्च पाण्डव ।
 03-092-014c प्रजहुः सर्वपापानि श्रेयश्च प्रतिपेदिरे ॥

03-092-015a	एवं हि दानवन्तश्च क्रियावन्तश्च सर्वशः ।
03-092-015c	तीर्थान्यगच्छन्विबुधास्तेनापुर्भूतिमुत्तमाम् ॥
03-092-016a	तथा त्वमपि राजेन्द्र स्नात्वा तीर्थेषु सानुजः ।
03-092-016c	पुनर्वेत्स्यसि तां लक्ष्मीमेष पन्थाः सनातनः ॥
03-092-017a	यथैव हि नृगो राजा शिबिरौशीनरो यथा ।
03-092-017c	भगीरथो वसुमना गयः पूरुः पुरुरवाः ॥
03-092-018a	चरमाणास्तपो नित्यं स्पर्शनादम्भसश्च ते ।
03-092-018c	तीर्थाभिगमनात्पूता दर्शनाच्च महात्मनाम् ॥
03-092-019a	अलभन्त यशः पुण्यं धनानि च विशां पते ।
03-092-019c	तथा त्वमपि राजेन्द्र लब्धासि विपुलां श्रियम् ॥
03-092-020a	यथा चेक्ष्वाकुरचरत्सपुत्रजनबान्धवः ।
03-092-020c	मुचुकुन्दोऽथ मान्धाता मरुत्तश्च महीपतिः ॥
03-092-021a	कीर्तिं पुण्यामविन्दन्त यथा देवास्तपोबलात् ।
03-092-021c	देवर्षयश्च कात्स्न्येन तथा त्वमपि वेत्स्यसे ॥
03-092-022a	धार्तराष्ट्रास्तु दर्पेण मोहेन च वशीकृताः ।
03-092-022c	नचिराद्विनशिष्यन्ति दैत्या इव न संशयः ॥

03-093-001 वैशंपायन उवाच

03-093-001a	ते तथा सहिता वीरा वसन्तस्तत्र तत्र ह ।
03-093-001c	क्रमेण पृथिवीपाल नैमिषारण्यमागताः ॥
03-093-002a	ततस्तीर्थेषु पुण्येषु गोमत्याः पाण्डवा नृप ।
03-093-002c	कृताभिषेकाः प्रददुर्गाश्च वित्तं च भारत ॥
03-093-003a	तत्र देवान्पितृन्विप्रांस्तर्पयित्वा पुनः पुनः ।
03-093-003c	कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थे च गवां तीर्थे च कौरवाः ॥
03-093-004a	वालकोट्यां वृषप्रस्थे गिरावुष्य च पाण्डवाः ।
03-093-004c	बाहुदायां महीपाल चक्रुः सर्वेऽभिषेचनम् ॥
03-093-005a	प्रयागे देवयजने देवानां पृथिवीपते ।
03-093-005c	ऊषुराप्लुत्य गात्राणि तपश्चातस्थुरुत्तमम् ॥
03-093-006a	गङ्गायमुनयोश्चैव संगमे सत्यसंगराः ।
03-093-006c	विपाप्मानो महात्मानो विप्रेभ्यः प्रददुर्वसु ॥
03-093-007a	तपस्विजनजुष्टां च ततो वेदीं प्रजापतेः ।
03-093-007c	जग्मुः पाण्डुसुता राजन्ब्राह्मणैः सह भारत ॥

03-093-008a	तत्र ते न्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमम् ।
03-093-008c	संतर्पयन्तः सततं वन्येन हविषा द्विजान् ॥
03-093-009a	ततो महीधरं जग्मुर्धर्मज्ञेनाभिसत्कृतम् ।
03-093-009c	राजर्षिणा पुण्यकृता गयेनानुपमद्युते ॥
03-093-010a	सरो गयशिरो यत्र पुण्या चैव महानदी ।
03-093-010c	ऋषिजुष्टं सुपुण्यं तत्तीर्थं ब्रह्मसरोत्तमम् ॥
03-093-011a	अगस्त्यो भगवान्यत्र गतो वैवस्वतं प्रति ।
03-093-011c	उवास च स्वयं यत्र धर्मो राजन्सनातनः ॥
03-093-012a	सर्वासां सरितां चैव समुद्भेदो विशां पते ।
03-093-012c	यत्र संनिहितो नित्यं महादेवः पिनाकधृक् ॥
03-093-013a	तत्र ते पाण्डवा वीराश्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे ।
03-093-013c	ऋषियज्ञेन महता यत्राक्षयवटो महान् ॥
03-093-014a	ब्राह्मणास्तत्र शतशः समाजग्मुस्तपोधनाः ।
03-093-014c	चातुर्मास्येनायजन्त आर्षेण विधिना तदा ॥
03-093-015a	तत्र विद्यातपोनित्या ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
03-093-015c	कथाः प्रचक्रिरे पुण्याः सदसिस्था महात्मनाम् ॥
03-093-016a	तत्र विद्याव्रतस्नातः कौमारं व्रतमास्थितः ।
03-093-016c	शमठोऽकथयद्राजन्नामूर्तरयसं गयम् ॥
03-093-017a	अमूर्तरयसः पुत्रो गयो राजर्षिसत्तमः ।
03-093-017c	पुण्यानि यस्य कर्माणि तानि मे शृणु भारत ॥
03-093-018a	यस्य यज्ञो बभूवेह बह्वन्नो बहुदक्षिणः ।
03-093-018c	यत्रान्नपर्वता राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-093-019a	घृतकुल्याश्च दध्नश्च नद्यो बहुशतास्तथा ।
03-093-019c	व्यञ्जनानां प्रवाहाश्च महार्हाणां सहस्रशः ॥
03-093-020a	अहन्यहनि चाप्येतद्याचतां संप्रदीयते ।
03-093-020c	अन्यत्तु ब्राह्मणा राजन्भुञ्जतेऽन्नं सुसंस्कृतम् ॥
03-093-021a	तत्र वै दक्षिणाकाले ब्रह्मघोषो दिवं गतः ।
03-093-021c	न स्म प्रज्ञायते किञ्चिद्ब्रह्मशब्देन भारत ॥
03-093-022a	पुण्येन चरता राजन्भूर्दिशः खं नभस्तथा ।
03-093-022c	आपूर्णमासीच्छब्देन तदप्यासीन्महाद्भुतम् ॥
03-093-023a	तत्र स्म गाथा गायन्ति मनुष्या भरतर्षभ ।

03-093-023c अन्नपानैः शुभैस्तृप्ता देशे देशे सुवर्चसः ॥
 03-093-024a गयस्य यज्ञे के त्वद्य प्राणिनो भोक्तुमीप्सवः ।
 03-093-024c यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः ॥
 03-093-025a न स्म पूर्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ।
 03-093-025c गयो यदकरोद्यज्ञे राजर्षिरमितद्युतिः ॥
 03-093-026a कथं नु देवा हविषा गयेन परितर्पिताः ।
 03-093-026c पुनः शक्ष्यन्त्युपादातुमन्यैर्दत्तानि कानिचित् ॥
 03-093-027a एवंविधाः सुबहवस्तस्य यज्ञे महात्मनः ।
 03-093-027c बभूवुरस्य सरसः समीपे कुरुनन्दन ॥

03-094-001 वैशंपायन उवाच

03-094-001a ततः संप्रस्थितो राजा कौन्तेयो भूरिदक्षिणः ।
 03-094-001c अगस्त्याश्रममासाद्य दुर्जयायामुवास ह ॥
 03-094-002a तत्र वै लोमशं राजा पप्रच्छ वदतां वरः ।
 03-094-002c अगस्त्येनेह वातापिः किमर्थमुपशामितः ॥
 03-094-003a आसीद्वा किंप्रभावश्च स दैत्यो मानवान्तकः ।
 03-094-003c किमर्थं चोद्गतो मन्युरगस्त्यस्य महात्मनः ॥

03-094-004 लोमश उवाच

03-094-004a इल्वलो नाम दैतेय आसीत्कौरवनन्दन ।
 03-094-004c मणिमत्यां पुरि पुरा वातापिस्तस्य चानुजः ॥
 03-094-005a स ब्राह्मणं तपोयुक्तमुवाच दितिनन्दनः ।
 03-094-005c पुत्रं मे भगवानेकमिन्द्रतुल्यं प्रयच्छतु ॥
 03-094-006a तस्मै स ब्राह्मणो नादात्पुत्रं वासवसंमितम् ।
 03-094-006c चुक्रोध सोऽसुरस्तस्य ब्राह्मणस्य ततो भृशम् ॥
 03-094-007a समाह्वयति यं वाचा गतं वैवस्वतक्षयम् ।
 03-094-007c स पुनर्देहमास्थाय जीवन्स्म प्रतिदृश्यते ॥
 03-094-008a ततो वातापिमसुरं छागं कृत्वा सुसंस्कृतम् ।
 03-094-008c तं ब्राह्मणं भोजयित्वा पुनरेव समाह्वयत् ॥
 03-094-009a तस्य पार्श्वं विनिर्भिद्य ब्राह्मणस्य महासुरः ।
 03-094-009c वातापिः प्रहसन् राजन्निश्चक्राम विशां पते ॥
 03-094-010a एवं स ब्राह्मणात्राजन्भोजयित्वा पुनः पुनः ।

03-094-010c	हिंसयामास दैतेय इल्वलो दुष्टचेतनः ॥
03-094-011a	अगस्त्यश्चापि भगवानेतस्मिन्काल एव तु ।
03-094-011c	पितृन्ददर्शं गर्ते वै लम्बमानानधोमुखान् ॥
03-094-012a	सोऽपृच्छल्लम्बमानांस्तान्भवन्त इह किंपराः ।
03-094-012c	संतानहेतोरिति ते तमूचुर्ब्रह्मवादिनः ॥
03-094-013a	ते तस्मै कथयामासुर्वयं ते पितरः स्वकाः ।
03-094-013c	गर्तमेतमनुप्राप्ता लम्बामः प्रसवार्थिनः ॥
03-094-014a	यदि नो जनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमम् ।
03-094-014c	स्यान्नोऽस्मान्निरयान्मोक्षस्त्वं च पुत्राप्नुया गतिम् ॥
03-094-015a	स तानुवाच तेजस्वी सत्यधर्मपरायणः ।
03-094-015c	करिष्ये पितरः कामं व्येतु वो मानसो ज्वरः ॥
03-094-016a	ततः प्रसवसंतानं चिन्तयन्भगवानृषिः ।
03-094-016c	आत्मनः प्रसवस्यार्थं नापश्यत्सदृशीं स्त्रियम् ॥
03-094-017a	स तस्य तस्य सत्त्वस्य तत्तदङ्गमनुत्तमम् ।
03-094-017c	संभृत्य तत्समैरङ्गैर्निर्ममे स्त्रियमुत्तमाम् ॥
03-094-018a	स तां विदर्भराजाय पुत्रकामाय ताम्यते ।
03-094-018c	निर्मितामात्मनोऽर्थाय मुनिः प्रादान्महातपाः ॥
03-094-019a	सा तत्र जज्ञे सुभगा विद्युत्सौदामिनी यथा ।
03-094-019c	विभ्राजमाना वपुसा व्यवर्धत शुभानना ॥
03-094-020a	जातमात्रां च तां दृष्ट्वा वैदर्भः पृथिवीपतिः ।
03-094-020c	प्रहर्षेण द्विजातिभ्यो न्यवेदयत भारत ॥
03-094-021a	अभ्यनन्दन्त तां सर्वे ब्राह्मणा वसुधाधिप ।
03-094-021c	लोपामुद्रेति तस्याश्च चक्रिरे नाम ते द्विजाः ॥
03-094-022a	ववृधे सा महाराज बिभ्रती रूपमुत्तमम् ।
03-094-022c	अप्स्विवोत्पलिनी शीघ्रमग्नेरिव शिखा शुभा ॥
03-094-023a	तां यौवनस्थां राजेन्द्र शतं कन्याः स्वलंकृताः ।
03-094-023c	दाशीशतं च कल्याणीमुपतस्थुर्वशानुगाः ॥
03-094-024a	सा स्म दासीशतवृता मध्ये कन्याशतस्य च ।
03-094-024c	आस्ते तेजस्विनी कन्या रोहिणीव दिवि प्रभो ॥
03-094-025a	यौवनस्थामपि च तां शीलाचारसमन्विताम् ।
03-094-025c	न वव्रे पुरुषः कश्चिद्भयात्तस्य महात्मनः ॥

03-094-026a सा तु सत्यवती कन्या रूपेणाप्सरसोऽप्यति ।
 03-094-026c तोषयामास पितरं शीलेन स्वजनं तथा ॥
 03-094-027a वैदर्भी तु तथायुक्तां युवतीं प्रेक्ष्य वै पिता ।
 03-094-027c मनसा चिन्तयामास कस्मै दद्यां सुतामिति ॥

03-095-001 लोमश उवाच

03-095-001a यदा त्वमन्यतागस्त्यो गार्हस्थ्ये तां क्षमामिति ।
 03-095-001c तदाभिगम्य प्रोवाच वैदर्भं पृथिवीपतिम् ॥
 03-095-002a राजन्निवेशे बुद्धिर्मे वर्तते पुत्रकारणात् ।
 03-095-002c वरये त्वां महीपाल लोपामुद्रां प्रयच्छ मे ॥
 03-095-003a एवमुक्तः स मुनिना महीपालो विचेतनः ।
 03-095-003c प्रत्याख्यानाय चाशक्तः प्रदातुमपि नैच्छत ॥
 03-095-004a ततः स भार्यामभ्येत्य प्रोवाच पृथिवीपतिः ।
 03-095-004c महर्षिर्वीर्यवानेष क्रुद्धः शापाग्निना दहेत् ॥
 03-095-005a तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा सभार्यं पृथिवीपतिम् ।
 03-095-005c लोपामुद्राभिगम्येदं काले वचनमब्रवीत् ॥
 03-095-006a न मत्कृते महीपाल पीडामभ्येतुमर्हसि ।
 03-095-006c प्रयच्छ मामगस्त्याय त्राह्यात्मानं मया पितः ॥
 03-095-007a दुहितुर्वचनाद्राजा सोऽगस्त्याय महात्मने ।
 03-095-007c लोपामुद्रां ततः प्रादाद्विधिपूर्वं विशां पते ॥
 03-095-008a प्राप्य भार्यामगस्त्यस्तु लोपामुद्रामभाषत ।
 03-095-008c महार्हाण्युत्सृजैतानि वासांस्याभरणानि च ॥
 03-095-009a ततः सा दर्शनीयानि महार्हाणि तनूनि च ।
 03-095-009c समुत्ससर्ज रम्भोरूर्वसनान्यायतेक्षणा ॥
 03-095-010a ततश्च्रीराणि जग्राह वल्कलान्यजिनानि च ।
 03-095-010c समानव्रतचर्या च बभूवायतलोचना ॥
 03-095-011a गङ्गाद्वारमथागम्य भगवानृषिसत्तमः ।
 03-095-011c उग्रमातिष्ठत तपः सह पत्न्यानुकूलया ॥
 03-095-012a सा प्रीत्या बहुमानाच्च पतिं पर्यचरत्तदा ।
 03-095-012c अगस्त्यश्च परां प्रीतिं भार्यायामकरोत्प्रभुः ॥
 03-095-013a ततो बहुतिथे काले लोपामुद्रां विशां पते ।
 03-095-013c तपसा द्योतितां स्नातां ददर्श भगवानृषिः ॥

03-095-014a स तस्याः परिचारेण शौचेन च दमेन च ।
03-095-014c श्रिया रूपेण च प्रीतो मैथुनायाजुहाव ताम् ॥
03-095-015a ततः सा प्राञ्जलिर्भूत्वा लज्जमानेव भामिनी ।
03-095-015c तदा सप्रणयं वाक्यं भगवन्तमथाब्रवीत् ॥
03-095-016a असंशयं प्रजाहेतोर्भार्या पतिरविन्दत ।
03-095-016c या तु त्वयि मम प्रीतिस्तामृषे कर्तुमर्हसि ॥
03-095-017a यथा पितुर्गृहे विप्र प्रासादे शयनं मम ।
03-095-017c तथाविधे त्वं शयने मामुपैतुमिहार्हसि ॥
03-095-018a इच्छामि त्वां स्रग्विणं च भूषणैश्च विभूषितम् ।
03-095-018c उपसर्तुं यथाकामं दिव्याभरणभूषिता ॥

03-095-019 अगस्त्य उवाच

03-095-019a न वै धनानि विद्यन्ते लोपामुद्रे तथा मम ।
03-095-019c यथाविधानि कल्याणि पितुस्तव सुमध्यमे ॥

03-095-020 लोपामुद्रोवाच

03-095-020a ईशोऽसि तपसा सर्वं समाहर्तुमिहेश्वर ।
03-095-020c क्षणेन जीवलोके यद्वसु किञ्चन विद्यते ॥

03-095-021 अगस्त्य उवाच

03-095-021a एवमेतद्यथात्थ त्वं तपोव्ययकरं तु मे ।
03-095-021c यथा तु मे न नश्येत तपस्तन्मां प्रचोदय ॥

03-095-022 लोपामुद्रोवाच

03-095-022a अल्पावशिष्टः कालोऽयमृतौ मम तपोधन ।
03-095-022c न चान्यथाहमिच्छामि त्वामुपैतुं कथञ्चन ॥
03-095-023a न चापि धर्ममिच्छामि विलोप्तुं ते तपोधन ।
03-095-023c एतत्तु मे यथाकामं संपादयितुमर्हसि ॥

03-095-024 अगस्त्य उवाच

03-095-024a यद्येष कामः सुभगे तव बुद्ध्या विनिश्चितः ।
03-095-024c हन्त गच्छाम्यहं भद्रे चर काममिह स्थिता ॥

03-096-001 लोमश उवाच

03-096-001a ततो जगाम कौरव्य सोऽगस्त्यो भिक्षितुं वसु ।

- 03-096-001c श्रुतर्वाणं महीपालं यं वेदाभ्यधिकं नृपैः ॥
 03-096-002a स विदित्वा तु नृपतिः कुम्भयोनिमुपागमत् ।
 03-096-002c विषयान्ते सहामात्यः प्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतम् ॥
 03-096-003a तस्मै चार्घ्यं यथान्यायमानीय पृथिवीपतिः ।
 03-096-003c प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा पप्रच्छागमनेऽर्थिताम् ॥

03-096-004 अगस्त्य उवाच

- 03-096-004a वित्तार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां पृथिवीपते ।
 03-096-004c यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ मे ॥

03-096-005 लोमश उवाच

- 03-096-005a तत आयव्ययौ पूर्णौ तस्मै राजा न्यवेदयत् ।
 03-096-005c अतो विद्वन्नुपादत्स्व यदत्र वसु मन्यसे ॥
 03-096-006a तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः ।
 03-096-006c सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ॥
 03-096-007a स श्रुतर्वाणमादाय वध्यश्चमगमत्ततः ।
 03-096-007c स च तौ विषयस्यान्ते प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
 03-096-008a तयोरर्घ्यं च पाद्यं च वध्यश्चः प्रत्यवेदयत् ।
 03-096-008c अनुज्ञाप्य च पप्रच्छ प्रयोजनमुपक्रमे ॥

03-096-009 अगस्त्य उवाच

- 03-096-009a वित्तकामाविह प्राप्तौ विद्ध्यावां पृथिवीपते ।
 03-096-009c यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नौ ॥

03-096-010 लोमश उवाच

- 03-096-010a तत आयव्ययौ पूर्णौ ताभ्यां राजा न्यवेदयत् ।
 03-096-010c ततो ज्ञात्वा समादत्तां यदत्र व्यतिरिच्यते ॥
 03-096-011a तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः ।
 03-096-011c सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ॥
 03-096-012a पौरुकुत्सं ततो जग्मुस्त्रसदस्युं महाधनम् ।
 03-096-012c अगस्त्यश्च श्रुतर्वा च वध्यश्चश्च महीपतिः ॥
 03-096-013a त्रसदस्युश्च तान्सर्वान्प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ।
 03-096-013c अभिगम्य महाराज विषयान्ते सवाहनः ॥

- 03-096-014a अर्चयित्वा यथान्यायमिक्ष्वाकू राजसत्तमः ।
- 03-096-014c समाश्वस्तांस्ततोऽपृच्छत्प्रयोजनमुपक्रमे ॥
- 03-096-015 अगस्त्य उवाच
- 03-096-015a वित्तकामानिह प्राप्तान्विद्धि नः पृथिवीपते ।
- 03-096-015c यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः ॥
- 03-096-016 लोमश उवाच
- 03-096-016a तत आयव्ययौ पूर्णौ तेषां राजा न्यवेदयत् ।
- 03-096-016c अतो ज्ञात्वा समादद्ध्वं यदत्र व्यतिरिच्यते ॥
- 03-096-017a तत आयव्ययौ दृष्ट्वा समौ सममतिर्द्विजः ।
- 03-096-017c सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ॥
- 03-096-018a ततः सर्वे समेत्याथ ते नृपास्तं महामुनिम् ।
- 03-096-018c इदमूचुर्महाराज समवेक्ष्य परस्परम् ॥
- 03-096-019a अयं वै दानवो ब्रह्मन्निल्वलो वसुमान्भुवि ।
- 03-096-019c तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं याचामहे वसु ॥
- 03-096-020a तेषां तदासीद्रुचितमिल्वलस्योपभिक्षणम् ।
- 03-096-020c ततस्ते सहिता राजन्निल्वलं समुपाद्रवन् ॥
- 03-097-001 लोमश उवाच
- 03-097-001a इल्वलस्तान्विदित्वा तु महर्षिसहितान्नृपान् ।
- 03-097-001c उपस्थितान्सहामात्यो विषयान्तेऽभ्यपूजयत् ॥
- 03-097-002a तेषां ततोऽसुरश्रेष्ठ आतिथ्यमकरोत्तदा ।
- 03-097-002c स संस्कृतेन कौरव्य भ्रात्रा वातापिना किल ॥
- 03-097-003a ततो राजर्षयः सर्वे विषण्णा गतचेतसः ।
- 03-097-003c वातापिं संस्कृतं दृष्ट्वा मेषभूतं महासुरम् ॥
- 03-097-004a अथाब्रवीदगस्त्यस्तान्राजर्षीनृषिसत्तमः ।
- 03-097-004c विषादो वो न कर्तव्यो अहं भोक्ष्ये महासुरम् ॥
- 03-097-005a धुर्यासनमथासाद्य निषसाद महामुनिः ।
- 03-097-005c तं पर्यवेषदैत्येन्द्र इल्वलः प्रहसन्निव ॥
- 03-097-006a अगस्त्य एव कृत्स्नं तु वातापिं बुभुजे ततः ।
- 03-097-006c भुक्तवत्यसुरोऽऽह्वानमकरोत्तस्य इल्वलः ॥
- 03-097-007a ततो वायुः प्रादुरभूदगस्त्यस्य महात्मनः ।

- 03-097-007c इल्वलश्च विषण्णोऽभूद्दृष्ट्वा जीर्णं महासुरम् ॥
 03-097-008a प्राञ्जलिश्च सहामात्यैरिदं वचनमब्रवीत् ।
 03-097-008c किमर्थमुपयाताः स्थ ब्रूत किं करवाणि वः ॥
 03-097-009a प्रत्युवाच ततोऽगस्त्यः प्रहसन्निल्वलं तदा ।
 03-097-009c ईशं ह्यसुर विद्वस्त्वां वयं सर्वे धनेश्वरम् ॥
 03-097-010a इमे च नातिधनिनो धनार्थश्च महान्मम ।
 03-097-010c यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः ॥
 03-097-011a ततोऽभिवाद्य तमृषिमिल्वलो वाक्यमब्रवीत् ।
 03-097-011c दित्सितं यदि वेत्सि त्वं ततो दास्यामि ते वसु ॥

03-097-012 अगस्त्य उवाच

- 03-097-012a गवां दश सहस्राणि राज्ञामेकैकशोऽसुर ।
 03-097-012c तावदेव सुवर्णस्य दित्सितं ते महासुर ॥
 03-097-013a मह्यं ततो वै द्विगुणं रथश्चैव हिरण्मयः ।
 03-097-013c मनोजवौ वाजिनौ च दित्सितं ते महासुर ॥
 03-097-013e जिज्ञास्यतां रथः सद्यो व्यक्तमेष हिरण्मयः ॥

03-097-014 लोमश उवाच

- 03-097-014a जिज्ञास्यमानः स रथः कौन्तेयासीद्धिरण्मयः ।
 03-097-014c ततः प्रव्यथितो दैत्यो ददावभ्यधिकं वसु ॥
 03-097-015a विवाजश्च सुवाजश्च तस्मिन्युक्तौ रथे हयौ ।
 03-097-015c ऊहतुस्तौ वसून्याशु तान्यगस्त्याश्रमं प्रति ॥
 03-097-015e सर्वात्राज्ञः सहागस्त्यान्निमेषादिव भारत ॥
 03-097-016a अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाता जग्मू राजर्षयस्तदा ।
 03-097-016c कृतवांश्च मुनिः सर्वं लोपामुद्राचिकीर्षितम् ॥

03-097-017 लोपामुद्रोवाच

- 03-097-017a कृतवानसि तत्सर्वं भगवन्मम काङ्क्षितम् ।
 03-097-017c उत्पादय सकृन्मह्यमपत्यं वीर्यवत्तरम् ॥

03-097-018 अगस्त्य उवाच

- 03-097-018a तुष्टोऽहमस्मि कल्याणि तव वृत्तेन शोभने ।
 03-097-018c विचारणामपत्ये तु तव वक्ष्यामि तां शृणु ॥
 03-097-019a सहस्रं तेऽस्तु पुत्राणां शतं वा दशसंमितम् ।

03-097-019c दश वा शततुल्याः स्युरेको वापि सहस्रवत् ॥

03-097-020 लोपामुद्रोवाच

03-097-020a सहस्रसंमितः पुत्र एको मेऽस्तु तपोधन ।

03-097-020c एको हि बहुभिः श्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिः ॥

03-097-021 लोमश उवाच

03-097-021a स तथेति प्रतिज्ञाय तया समभवन्मुनिः ।

03-097-021c समये समशीलिन्या श्रद्धावाञ्छ्रद्धानया ॥

03-097-022a तत आधाय गर्भं तमगमद्वनमेव सः ।

03-097-022c तस्मिन्वनगते गर्भो ववृधे सप्त शारदान् ॥

03-097-023a सप्तमेऽब्दे गते चापि प्राच्यवत्स महाकविः ।

03-097-023c ज्वलन्निव प्रभावेन दृढस्युर्नाम भारत ॥

03-097-023e साङ्गोपनिषदान्वेदाञ्जपन्नेव महायशाः ॥

03-097-024a तस्य पुत्रोऽभवदृषेः स तेजस्वी महानृषिः ।

03-097-024c स बाल एव तेजस्वी पितुस्तस्य निवेशने ॥

03-097-024e इध्मानां भारमाजहे इध्मवाहस्ततोऽभवत् ॥

03-097-025a तथायुक्तं च तं दृष्ट्वा मुमुदे स मुनिस्तदा ।

03-097-025c लेभिरे पितरश्चास्य लोकान्राजन्यथेप्सितान् ॥

03-097-026a अगस्त्यस्याश्रमः ख्यातः सर्वर्तुकुसुमान्वितः ।

03-097-026c प्राहादिरेवं वातापिरगस्त्येन विनाशितः ॥

03-097-027a तस्यायमाश्रमो राजन्नमणीयो गुणैर्युतः ।

03-097-027c एषा भागीरथी पुण्या यथेष्टमवगाह्यताम् ॥

03-098-001 युधिष्ठिर उवाच

03-098-001a भूय एवाहमिच्छामि महर्षेस्तस्य धीमतः ।

03-098-001c कर्मणां विस्तरं श्रोतुमगस्त्यस्य द्विजोत्तम ॥

03-098-002 लोमश उवाच

03-098-002a शृणु राजन्कथां दिव्यामद्भुतामतिमानुषीम् ।

03-098-002c अगस्त्यस्य महाराज प्रभावममितात्मनः ॥

03-098-003a आसन्कृतयुगे घोरा दानवा युद्धदुर्मदाः ।

03-098-003c कालेया इति विख्याता गणाः परमदारुणाः ॥

03-098-004a ते तु वृत्रं समाश्रित्य नानाप्रहरणोद्यताः ।

03-098-004c	समन्तात्पर्यधावन्त महेन्द्रप्रमुखान्सुरान् ॥
03-098-005a	ततो वृत्रवधे यत्नमकुर्वस्त्रिदशाः पुरा ।
03-098-005c	पुरंदरं पुरस्कृत्य ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥
03-098-006a	कृताञ्जलींस्तु तान्सर्वान्परमेष्ठी उवाच ह ।
03-098-006c	विदितं मे सुराः सर्वं यद्वः कार्यं चिकीर्षितम् ॥
03-098-007a	तमुपायं प्रवक्ष्यामि यथा वृत्रं वधिष्यथ ।
03-098-007c	दधीच इति विख्यातो महानृषिरुदारधीः ॥
03-098-008a	तं गत्वा सहिताः सर्वे वरं वै संप्रयाचत ।
03-098-008c	स वो दास्यति धर्मात्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥
03-098-009a	स वाच्यः सहितैः सर्वैर्भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
03-098-009c	स्वान्यस्थीनि प्रयच्छेति त्रैलोक्यस्य हिताय वै ॥
03-098-009e	स शरीरं समुत्सृज्य स्वान्यस्थीनि प्रदास्यति ॥
03-098-010a	तस्यास्थिभिर्महाघोरं वज्रं संश्रियतां दृढम् ।
03-098-010c	महच्छत्रुहणं तीक्ष्णं षडश्रं भीमनिस्वनम् ॥
03-098-011a	तेन वज्रेण वै वृत्रं वधिष्यति शतक्रतुः ।
03-098-011c	एतद्वः सर्वमाख्यातं तस्माच्छीघ्रं विधीयताम् ॥
03-098-012a	एवमुक्तास्ततो देवा अनुज्ञाप्य पितामहम् ।
03-098-012c	नारायणं पुरस्कृत्य दधीचस्याश्रमं ययुः ॥
03-098-013a	सरस्वत्याः परे पारे नानाद्रुमलतावृतम् ।
03-098-013c	षट्पदोद्गीतनिनदैर्विधुष्टं सामगैरिव ॥
03-098-013e	पुंस्कोकिलरवोन्मिश्रं जीवंजीवकनादितम् ॥
03-098-014a	महिषैश्च वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि ।
03-098-014c	तत्र तत्रानुचरितं शार्दूलभयवर्जितैः ॥
03-098-015a	करेणुभिर्वारणैश्च प्रभिन्नकरटामुखैः ।
03-098-015c	सरोऽवगाढैः क्रीडद्भिः समन्तादनुनादितम् ॥
03-098-016a	सिंहव्याघ्रैर्महानादान्नदद्भिरनुनादितम् ।
03-098-016c	अपरैश्चापि संलीनैर्गुहाकन्दरवासिभिः ॥
03-098-017a	तेषु तेष्ववकाशेषु शोभितं सुमनोरमम् ।
03-098-017c	त्रिविष्टपसमप्रख्यं दधीचाश्रममागमन् ॥
03-098-018a	तत्रापश्यन्दधीचं ते दिवाकरसमद्युतिम् ।
03-098-018c	जाज्वल्यमानं वपुषा यथा लक्ष्म्या पितामहम् ॥

03-098-019a	तस्य पादौ सुरा राजन्नभिवाद्य प्रणम्य च ।
03-098-019c	अयाचन्त वरं सर्वे यथोक्तं परमेष्ठिना ॥
03-098-020a	ततो दधीचः परमप्रतीतः; सुरोत्तमांस्तानिदमभ्युवाच ।
03-098-020c	करोमि यद्वो हितमद्य देवाः; स्वं चापि देहं त्वहमुत्सृजामि ॥
03-098-021a	स एवमुक्त्वा द्विपदां वरिष्ठः; प्राणान्वशी स्वान्सहसोत्ससर्ज ।
03-098-021c	ततः सुरास्ते जगूहुः परासो;रस्थीनि तस्याथ यथोपदेशम् ॥
03-098-022a	प्रहृष्टरूपाश्च जयाय देवा;स्त्वष्टारमागम्य तमर्थमूचुः ।
03-098-022c	त्वष्टा तु तेषां वचनं निशम्य; प्रहृष्टरूपः प्रयतः प्रयत्नात् ॥
03-098-023a	चकार वज्रं भृशमुग्ररूपं; कृत्वा च शक्रं स उवाच हृष्टः ।
03-098-023c	अनेन वज्रप्रवरेण देव; भस्मीकुरुष्वाद्य सुरारिमुग्रम् ॥
03-098-024a	ततो हतारिः सगणः सुखं वै; प्रशाधि कृत्स्नं त्रिदिवं दिविष्ठः ।
03-098-024c	त्वष्ट्रा तथोक्तः स पुरंदरस्तु; वज्रं प्रहृष्टः प्रयतोऽभ्यगृह्णात् ॥

03-099-001 लोमश उवाच

03-099-001a	ततः स वज्री बलिभिर्देवतैरभिरक्षितः ।
03-099-001c	आससाद ततो वृत्रं स्थितमावृत्य रोदसी ॥
03-099-002a	कालकेयैर्महाकायैः समन्तादभिरक्षितम् ।
03-099-002c	समुद्यतप्रहरणैः सशृङ्गैरिव पर्वतैः ॥
03-099-003a	ततो युद्धं समभवद्देवानां सह दानवैः ।
03-099-003c	मुहूर्तं भरतश्रेष्ठ लोकत्रासकरं महत् ॥
03-099-004a	उद्यतप्रतिपिष्टानां खड्गानां वीरबाहुभिः ।
03-099-004c	आसीत्सुतुमुलः शब्दः शरीरेष्वभिपात्यताम् ॥
03-099-005a	शिरोभिः प्रपतद्भिश्च अन्तरिक्षान्महीतलम् ।
03-099-005c	तालैरिव महीपाल वृन्ताद्भ्रष्टैरदृश्यत ॥
03-099-006a	ते हेमकवचा भूत्वा कालेयाः परिघायुधाः ।
03-099-006c	त्रिदशानभ्यवर्तन्त दावदग्धा इवाद्रयः ॥
03-099-007a	तेषां वेगवतां वेगं सहितानां प्रधावताम् ।
03-099-007c	न शेकुस्त्रिदशाः सोढुं ते भग्नाः प्राद्रवन्भयात् ॥
03-099-008a	तान्दृष्ट्वा द्रवतो भीतान्सहस्राक्षः पुरंदरः ।
03-099-008c	वृत्रे विवर्धमाने च कश्मलं महदाविशत् ॥
03-099-009a	तं शक्रं कश्मलाविष्टं दृष्ट्वा विष्णुः सनातनः ।
03-099-009c	स्वतेजो व्यदधाच्छक्रे बलमस्य विवर्धयन् ॥

- 03-099-010a विष्णुनाप्यायितं शक्रं दृष्ट्वा देवगणास्ततः ।
 03-099-010c स्वं स्वं तेजः समादध्युस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥
 03-099-011a स समाप्यायितः शक्रो विष्णुना दैवतैः सह ।
 03-099-011c ऋषिभिश्च महाभागैर्बलवान्समपद्यत ॥
 03-099-012a ज्ञात्वा बलस्थं त्रिदशाधिपं तु; ननाद वृत्रो महतो निनादान् ।
 03-099-012c तस्य प्रणादेन धरा दिशश्च; खं द्यौर्नगाश्चापि चचाल सर्वम् ॥
 03-099-013a ततो महेन्द्रः परमाभितप्तः; श्रुत्वा खं घोररूपं महान्तम् ।
 03-099-013c भये निमग्नस्त्वरितं मुमोच; वज्रं महत्तस्य वधाय राजन् ॥
 03-099-014a स शक्रवज्राभिहतः पपात; महासुरः काञ्चनमाल्यधारी ।
 03-099-014c यथा महाञ्जैलवरः पुरस्ता;त्स मन्दरो विष्णुकरात्प्रमुक्तः ॥
 03-099-015a तस्मिन्हते दैत्यवरे भयार्तः; शक्रः प्रदुद्राव सरः प्रवेष्टुम् ।
 03-099-015c वज्रं न मेने स्वकरात्प्रमुक्तं; वृत्रं हतं चापि भयान्न मेने ॥
 03-099-016a सर्वे च देवा मुदिताः प्रहृष्टा; महर्षयश्चेन्द्रमभिष्टुवन्तः ।
 03-099-016c सर्वाश्च दैत्यांस्त्वरिताः समेत्य; जघ्नुः सुरा वृत्रवधाभितप्तान् ॥
 03-099-017a ते वध्यमानास्त्रिदशैस्तदानीं; समुद्रमेवाविविशुर्भयार्ताः ।
 03-099-017c प्रविश्य चैवोदधिमप्रमेयं; झषाकुलं रत्नसमाकुलं च ॥
 03-099-018a तदा स्म मन्त्रं सहिताः प्रचक्रुः; त्रैलोक्यनाशार्थमभिस्मयन्तः ।
 03-099-018c तत्र स्म केचिन्मतिनिश्चयज्ञा;स्तांस्तानुपायाननुवर्णयन्ति ॥
 03-099-019a तेषां तु तत्र क्रमकालयोगा;द्धोरा मतिश्चिन्तयतां बभूव ।
 03-099-019c ये सन्ति विद्यातपसोपपन्ना;स्तेषां विनाशः प्रथमं तु कार्यः ॥
 03-099-020a लोका हि सर्वे तपसा ध्रियन्ते; तस्मात्त्वरध्वं तपसः क्षयाय ।
 03-099-020c ये सन्ति केचिद्धि वसुंधरायां; तपस्विनो धर्मविदश्च तज्ज्ञाः ॥
 03-099-020e तेषां वधः क्रियतां क्षिप्रमेव; तेषु प्रनष्टेषु जगत्प्रनष्टम् ॥
 03-099-021a एवं हि सर्वे गतबुद्धिभावा; जगद्विनाशे परमप्रहृष्टाः ।
 03-099-021c दुर्गं समाश्रित्य महोर्मिमन्तं; रत्नाकरं वरुणस्यालयं स्म ॥

03-100-001 लोमश उवाच

- 03-100-001a समुद्रं ते समाश्रित्य वारुणं निधिमम्भसाम् ।
 03-100-001c कालेयाः संप्रवर्तन्त त्रैलोक्यस्य विनाशने ॥
 03-100-002a ते रात्रौ समभिक्रुद्धा भक्षयन्ति सदा मुनीन् ।
 03-100-002c आश्रमेषु च ये सन्ति पुन्येष्वायतनेषु च ॥
 03-100-003a वसिष्ठस्याश्रमे विप्रा भक्षितास्तैर्दुरात्मभिः ।

03-100-003c	अशीतिशतमष्टौ च नव चान्ये तपस्विनः ॥
03-100-004a	च्यवनस्याश्रमं गत्वा पुण्यं द्विजनिषेवितम् ।
03-100-004c	फलमूलाशनानां हि मुनीनां भक्षितं शतम् ॥
03-100-005a	एवं रात्रौ स्म कुर्वन्ति विविशुश्चार्णवं दिवा ।
03-100-005c	भरद्वाजाश्रमे चैव नियता ब्रह्मचारिणः ॥
03-100-005e	वाय्वाहाराम्बुभक्षाश्च विंशतिः संनिपातिताः ॥
03-100-006a	एवं क्रमेण सर्वास्तानाश्रमान्दानवास्तदा ।
03-100-006c	निशायां परिधावन्ति मत्ता भुजबलाश्रयात् ॥
03-100-006e	कालोपसृष्टाः कालेया घ्नन्तो द्विजगणान्बहून् ॥
03-100-007a	न चैनानन्वबुध्यन्त मनुजा मनुजोत्तम ।
03-100-007c	एवं प्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषु तपस्विषु ॥
03-100-008a	प्रभाते समदृश्यन्त नियताहारकर्षिताः ।
03-100-008c	महीतलस्था मुनयः शरीरैर्गतजीवितैः ॥
03-100-009a	क्षीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जान्त्रैर्विसंधिभिः ।
03-100-009c	आकीर्णैराचिता भूमिः शङ्खानामिव राशिभिः ॥
03-100-010a	कलशैर्विप्रविद्धैश्च स्रुवैर्भग्नैस्तथैव च ।
03-100-010c	विकीर्णैरग्निहोत्रैश्च भूर्बभूव समावृता ॥
03-100-011a	निःस्वाध्यायवषट्कारं नष्टयज्ञोत्सवक्रियम् ।
03-100-011c	जगदासीन्निरुत्साहं कालेयभयपीडितम् ॥
03-100-012a	एवं प्रक्षीयमाणाश्च मानवा मनुजेश्वर ।
03-100-012c	आत्मत्राणपरा भीताः प्राद्रवन्त दिशो भयात् ॥
03-100-013a	केचिद्गुहाः प्रविविशुर्निर्झरांश्चापरे श्रिताः ।
03-100-013c	अपरे मरणोद्विग्ना भयात्प्रानान्समुत्सृजन् ॥
03-100-014a	केचिदत्र महेष्वासाः शूराः परमदर्पिताः ।
03-100-014c	मार्गमाणाः परं यत्नं दानवानां प्रचक्रिरे ॥
03-100-015a	न चैतानधिजग्मुस्ते समुद्रं समुपाश्रितान् ।
03-100-015c	श्रमं जग्मुश्च परममाजग्मुः क्षयमेव च ॥
03-100-016a	जगत्युपशमं याते नष्टयज्ञोत्सवक्रिये ।
03-100-016c	आजग्मुः परमामार्तिं त्रिदशा मनुजेश्वर ॥
03-100-017a	समेत्य समहेन्द्राश्च भयान्मन्त्रं प्रचक्रिरे ।
03-100-017c	नारायणं पुरस्कृत्य वैकुण्ठमपराजितम् ॥

03-100-018a	ततो देवाः समेतास्ते तदोचुर्मधुसूदनम् ।
03-100-018c	त्वं नः स्रष्टा च पाता च भर्ता च जगतः प्रभो ॥
03-100-018e	त्वया सृष्टमिदं सर्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति ॥
03-100-019a	त्वया भूमिः पुरा नष्टा समुद्रात्पुष्करेक्षण ।
03-100-019c	वाराहं रूपमास्थाय जगदर्थे समुद्धृता ॥
03-100-020a	आदिदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुस्त्वया ।
03-100-020c	नारसिंहं वपुः कृत्वा सूदितः पुरुषोत्तम ॥
03-100-021a	अवध्यः सर्वभूतानां बलिश्चापि महासुरः ।
03-100-021c	वामनं वपुराश्रित्य त्रैलोक्याद्भ्रंशितस्त्वया ॥
03-100-022a	असुरश्च महेष्वासो जम्भ इत्यभिविश्रुतः ।
03-100-022c	यज्ञक्षोभकरः क्रूरस्त्वयैव विनिपातितः ॥
03-100-023a	एवमादीनि कर्माणि येषां संख्या न विद्यते ।
03-100-023c	अस्माकं भयभीतानां त्वं गतिर्मधुसूदन ॥
03-100-024a	तस्मात्त्वां देव देवेश लोकार्थं ज्ञापयामहे ।
03-100-024c	रक्ष लोकांश्च देवांश्च शक्रं च महतो भयात् ॥

03-101-001 देवा ऊचुः

03-101-001a	इतः प्रदानाद्वर्तन्ते प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ।
03-101-001c	ता भाविता भावयन्ति हव्यकव्यैर्दिवौकसः ॥
03-101-002a	लोका ह्येवं वर्तयन्ति अन्योन्यं समुपाश्रिताः ।
03-101-002c	त्वत्प्रसादान्निरुद्विग्नास्त्वयैव परिरक्षिताः ॥
03-101-003a	इदं च समनुप्राप्तं लोकानां भयमुत्तमम् ।
03-101-003c	न च जानीम केनेमे रात्रौ वध्यन्ति ब्राह्मणाः ॥
03-101-004a	क्षीणेषु च ब्राह्मणेषु पृथिवी क्षयमेष्यति ।
03-101-004c	ततः पृथिव्यां क्षीणायां त्रिदिवं क्षयमेष्यति ॥
03-101-005a	त्वत्प्रसादान्महाबाहो लोकाः सर्वे जगत्पते ।
03-101-005c	विनाशं नाधिगच्छेयुस्त्वया वै परिरक्षिताः ॥

03-101-006 विष्णुरुवाच

03-101-006a	विदितं मे सुराः सर्वं प्रजानां क्षयकारणम् ।
03-101-006c	भवतां चापि वक्ष्यामि शृणुध्वं विगतज्वराः ॥
03-101-007a	कालेय इति विख्यातो गणः परमदारुणः ।

03-101-007c	तैश्च वृत्रं समाश्रित्य जगत्सर्वं प्रबाधितम् ॥
03-101-008a	ते वृत्रं निहतं दृष्ट्वा सहस्राक्षेण धीमता ।
03-101-008c	जीवितं परिरक्षन्तः प्रविष्टा वरुणालयम् ॥
03-101-009a	ते प्रविश्योदधिं घोरं नक्रग्राहसमाकुलम् ।
03-101-009c	उत्सादनार्थं लोकानां रात्रौ घ्नन्ति मुनीनिह ॥
03-101-010a	न तु शक्याः क्षयं नेतुं समुद्राश्रयगा हि ते ।
03-101-010c	समुद्रस्य क्षये बुद्धिर्भवद्भिः संप्रधार्यताम् ॥
03-101-010e	अगस्त्येन विना को हि शक्तोऽन्योऽर्णवशोषणे ॥
03-101-011a	एतच्छ्रुत्वा वचो देवा विष्णुना समुदाहृतम् ।
03-101-011c	परमेष्ठिनमाज्ञाप्य अगस्त्यस्याश्रमं ययुः ॥
03-101-012a	तत्रापश्यन्महात्मानं वारुणिं दीप्ततेजसम् ।
03-101-012c	उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिव पितामहम् ॥
03-101-013a	तेऽभिगम्य महात्मानं मैत्रावरुणिमच्युतम् ।
03-101-013c	आश्रमस्थं तपोराशिं कर्मभिः स्वैरभिष्टुवन् ॥

03-101-014 देवा ऊचुः

03-101-014a	नहुषेणाभितप्तानां त्वं लोकानां गतिः पुरा ।
03-101-014c	भ्रंशितश्च सुरैश्वर्याल्लोकार्थं लोककण्टकः ॥
03-101-015a	क्रोधात्प्रवृद्धः सहसा भास्करस्य नगोत्तमः ।
03-101-015c	वचस्तवानतिक्रामन्विन्ध्यः शैलो न वर्धते ॥
03-101-016a	तमसा चावृते लोके मृत्युनाभ्यर्दिताः प्रजाः ।
03-101-016c	त्वामेव नाथमासाद्य निर्वृतिं परमां गताः ॥
03-101-017a	अस्माकं भयभीतानां नित्यशो भगवान्गतिः ।
03-101-017c	ततस्त्वार्ताः प्रयाचामस्त्वां वरं वरदो ह्यसि ॥

03-102-001 युधिष्ठिर उवाच

03-102-001a	किमर्थं सहसा विन्ध्यः प्रवृद्धः क्रोधमूर्छितः ।
03-102-001c	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महामुने ॥

03-102-002 लोमश उवाच

03-102-002a	अद्रिराजं महाशैलं मरुं कनकपर्वतम् ।
03-102-002c	उदयास्तमये भानुः प्रदक्षिणमवर्तत ॥
03-102-003a	तं तु दृष्ट्वा तथा विन्ध्यः शैलः सूर्यमथाब्रवीत् ।

- 03-102-003c यथा हि मेरुर्भवता नित्यशः परिगम्यते ॥
 03-102-003e प्रदक्षिणं च क्रियते मामेवं कुरु भास्कर ॥
 03-102-004a एवमुक्तस्ततः सूर्यः शैलेन्द्रं प्रत्यभाषत ।
 03-102-004c नाहमात्मेच्छया शैल करोम्येनं प्रदक्षिणम् ॥
 03-102-004e एष मार्गः प्रदिष्टो मे येनेदं निर्मितं जगत् ॥
 03-102-005a एवमुक्तस्ततः क्रोधात्प्रवृद्धः सहसाचलः ।
 03-102-005c सूर्याचन्द्रमसोर्मार्गं रोद्धुमिच्छन्परंतप ॥
 03-102-006a ततो देवाः सहिताः सर्व एव; सेन्द्राः समागम्य महाद्रिराजम् ।
 03-102-006c निवारयामासुरुपायतस्तं; न च स्म तेषां वचनं चकार ॥
 03-102-007a अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थं; तपस्विनं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 03-102-007c अगस्त्यमत्यद्भुतवीर्यदीप्तं; तं चार्थमूचुः सहिताः सुरास्ते ॥

03-102-008 देवा ऊचुः

- 03-102-008a सूर्याचन्द्रमसोर्मार्गं नक्षत्राणां गतिं तथा ।
 03-102-008c शैलराजो वृणोत्येष विन्ध्यः क्रोधवशानुगः ॥
 03-102-009a तं निवारयितुं शक्तो नान्यः कश्चिद्विजोत्तम ।
 03-102-009c ऋते त्वां हि महाभाग तस्मादेनं निवारय ॥

03-102-010 लोमश उवाच

- 03-102-010a तच्छ्रुत्वा वचनं विप्रः सुराणां शैलमभ्यगात् ।
 03-102-010c सोऽभिगम्याब्रवीद्विन्ध्यं सदारः समुपस्थितः ॥
 03-102-011a मार्गमिच्छाम्यहं दत्तं भवता पर्वतोत्तम ।
 03-102-011c दक्षिणामभिगन्तास्मि दिशं कार्येण केनचित् ॥
 03-102-012a यावदागमनं मह्यं तावत्त्वं प्रतिपालय ।
 03-102-012c निवृत्ते मयि शैलेन्द्र ततो वर्धस्व कामतः ॥
 03-102-013a एवं स समयं कृत्वा विन्ध्येनामित्रकर्शन ।
 03-102-013c अद्यापि दक्षिणादेशाद्वारुणिर्न निवर्तते ॥
 03-102-014a एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा विन्ध्यो न वर्धते ।
 03-102-014c अगस्त्यस्य प्रभावेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
 03-102-015a कालेयास्तु यथा राजन्सुरैः सर्वैर्निषूदिताः ।
 03-102-015c अगस्त्याद्वरमासाद्य तन्मे निगदतः शृणु ॥
 03-102-016a त्रिदशानां वचः श्रुत्वा मैत्रावरुणिरब्रवीत् ।

03-102-016c	किमर्थमभियाताः स्थ वरं मत्तः किमिच्छथ ॥
03-102-016e	एवमुक्तास्ततस्तेन देवास्तं मुनिमब्रुवन् ॥
03-102-017a	एवं त्वयेच्छाम कृतं महर्षे; महार्णवं पीयमानं महात्मन् ।
03-102-017c	ततो वधिष्याम सहानुबन्धाः; न्कालेयसंज्ञान्सुरविद्विषस्तान् ॥
03-102-018a	त्रिदशानां वचः श्रुत्वा तथेति मुनिरब्रवीत् ।
03-102-018c	करिष्ये भवतां कामं लोकानां च महत्सुखम् ॥
03-102-019a	एवमुक्त्वा ततोऽगच्छत्समुद्रं सरितां पतिम् ।
03-102-019c	ऋषिभिश्च तपःसिद्धैः सार्धं देवैश्च सुव्रतः ॥
03-102-020a	मनुष्योरगगन्धर्वयक्षकिंपुरुषास्तथा ।
03-102-020c	अनुजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ॥
03-102-021a	ततोऽभ्यगच्छन्सहिताः समुद्रं भीमनिस्वनम् ।
03-102-021c	नृत्यन्तमिव चोर्मीभिर्वल्गन्तमिव वायुना ॥
03-102-022a	हसन्तमिव फेनौघैः स्खलन्तं कन्दरेषु च ।
03-102-022c	नानाग्राहसमाकीर्णं नानाद्विजगणायुतम् ॥
03-102-023a	अगस्त्यसहिता देवाः सगन्धर्वमहोरगाः ।
03-102-023c	ऋषयश्च महाभागाः समासेदुर्महोदधिम् ॥

03-103-001 लोमश उवाच

03-103-001a	समुद्रं स समासाद्य वारुणिर्भगवानृषिः ।
03-103-001c	उवाच सहितान्देवानृषींश्चैव समागतान् ॥
03-103-002a	एष लोकहितार्थं वै पिबामि वरुणालयम् ।
03-103-002c	भवद्भिर्यदनुष्ठेयं तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥
03-103-003a	एतावदुक्त्वा वचनं मैत्रावरुणिरच्युतः ।
03-103-003c	समुद्रमपिबत्क्रुद्धः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
03-103-004a	पीयमानं समुद्रं तु दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।
03-103-004c	विस्मयं परमं जग्मुः स्तुतिभिश्चाप्यपूजयन् ॥
03-103-005a	त्वं नस्त्राता विधाता च लोकानां लोकभावनः ।
03-103-005c	त्वत्प्रसादात्समुच्छेदं न गच्छेत्सामरं जगत् ॥
03-103-006a	संपूज्यमानस्त्रिदशैर्महात्मा; गन्धर्वतूर्येषु नदत्सु सर्वशः ।
03-103-006c	दिव्यैश्च पुष्पैरवकीर्यमाणो; महार्णवं निःसलिलं चकार ॥
03-103-007a	दृष्ट्वा कृतं निःसलिलं महार्णवं; सुराः समस्ताः परमप्रहृष्टाः ।
03-103-007c	प्रगृह्य दिव्यानि वरायुधानि; तान्दानवाञ्जघ्नुरदीनसत्त्वाः ॥

03-103-008a	ते वध्यमानास्त्रिदशैर्महात्मभिः महाबलैर्वेगिभिरुन्नदद्भिः ।
03-103-008c	न सेहिरे वेगवतां महात्मनां; वेगं तदा धारयितुं दिवौकसाम् ॥
03-103-009a	ते वध्यमानास्त्रिदशैर्दानवा भीमनिस्वनाः ।
03-103-009c	चक्रुः सुतुमुलं युद्धं मुहूर्तमिव भारत ॥
03-103-010a	ते पूर्वं तपसा दग्धा मुनिभिर्भावितात्मभिः ।
03-103-010c	यतमानाः परं शक्त्या त्रिदशैर्विनिषूदिताः ॥
03-103-011a	ते हेमनिष्काभरणाः कुण्डलाङ्गदधारिणः ।
03-103-011c	निहत्य बह्वशोभन्त पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
03-103-012a	हतशेषास्ततः केचित्कालेया मनुजोत्तम ।
03-103-012c	विदार्य वसुधां देवीं पातालतलमाश्रिताः ॥
03-103-013a	निहतान्दानवान्दृष्ट्वा त्रिदशा मुनिपुंगवम् ।
03-103-013c	तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरिदं चैवाब्रुवन्वचः ॥
03-103-014a	त्वत्प्रसादान्महाभाग लोकैः प्राप्तं महत्सुखम् ।
03-103-014c	त्वत्तेजसा च निहताः कालेयाः क्रूरविक्रमाः ॥
03-103-015a	पूरयस्व महाबाहो समुद्रं लोकभावन ।
03-103-015c	यत्त्वया सलिलं पीतं तदस्मिन्पुनरुत्सृज ॥
03-103-016a	एवमुक्तः प्रत्युवाच भगवान्मुनिपुंगवः ।
03-103-016c	जीर्णं तद्धि मया तोयमुपायोऽन्यः प्रचिन्त्यताम् ॥
03-103-016e	पूरणार्थं समुद्रस्य भवद्भिर्यत्नमास्थितैः ॥
03-103-017a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महर्षेर्भावितात्मनः ।
03-103-017c	विस्मिताश्च विषण्णाश्च बभूवुः सहिताः सुराः ॥
03-103-018a	परस्परमनुज्ञाप्य प्रणम्य मुनिपुंगवम् ।
03-103-018c	प्रजाः सर्वा महाराज विप्रजगुर्यथागतम् ॥
03-103-019a	त्रिदशा विष्णुना सार्धमुपजग्मुः पितामहम् ।
03-103-019c	पूरणार्थं समुद्रस्य मन्त्रयित्वा पुनः पुनः ॥
03-103-019e	ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे सागरस्याभिपूरणम् ॥

03-104-001 लोमश उवाच

03-104-001a	तानुवाच समेतांस्तु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
03-104-001c	गच्छध्वं विबुधाः सर्वे यथाकामं यथेप्सितम् ॥
03-104-002a	महता कालयोगेन प्रकृतिं यास्यतेऽर्णवः ।
03-104-002c	ज्ञातीन्वै कारणं कृत्वा महाराज्ञो भगीरथात् ॥

03-104-003 युधिष्ठिर उवाच

03-104-003a कथं वै ज्ञातयो ब्रह्मन्कारणं चात्र किं मुने ।
 03-104-003c कथं समुद्रः पूर्णश्च भगीरथपरिश्रमात् ॥
 03-104-004a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
 03-104-004c कथ्यमानं त्वया विप्र राज्ञां चरितमुत्तमम् ॥

03-104-005 वैशंपायन उवाच

03-104-005a एवमुक्तस्तु विप्रेन्द्रो धर्मराज्ञा महात्मना ।
 03-104-005c कथयामास माहात्म्यं सगरस्य महात्मनः ॥

03-104-006 लोमश उवाच

03-104-006a इक्ष्वाकूणां कुले जातः सगरो नाम पार्थिवः ।
 03-104-006c रूपसत्त्वबलोपेतः स चापुत्रः प्रतापवान् ॥
 03-104-007a स हैहयान्समुत्साद्य तालजङ्घांश्च भारत ।
 03-104-007c वशे च कृत्वा राज्ञोऽन्यान्स्वराज्यमन्वशासत ॥
 03-104-008a तस्य भार्ये त्वभवतां रूपयौवनदर्पिते ।
 03-104-008c वैदर्भी भरतश्रेष्ठ शैब्या च भरतर्षभ ॥
 03-104-009a स पुत्रकामो नृपतिस्तताप सुमहत्तपः ।
 03-104-009c पत्नीभ्यां सह राजेन्द्र कैलासं गिरिमाश्रितः ॥
 03-104-010a स तप्यमानः सुमहत्तपो योगसमन्वितः ।
 03-104-010c आससाद महात्मानं त्र्यक्षं त्रिपुरमर्दनम् ॥
 03-104-011a शंकरं भवमीशानं शूलपानिं पिनाकिनम् ।
 03-104-011c त्र्यम्बकं शिवमुग्रेण बहुरूपमुमापतिम् ॥
 03-104-012a स तं दृष्ट्वैव वरदं पत्नीभ्यां सहितो नृपः ।
 03-104-012c प्रणिपत्य महाबाहुः पुत्रार्थं समयाचत ॥
 03-104-013a तं प्रीतिमान्हरः प्राह सभार्यं नृपसत्तमम् ।
 03-104-013c यस्मिन्वृतो मुहूर्तेऽहं त्वयेह नृपते वरम् ॥
 03-104-014a षष्टिः पुत्रसहस्राणि शूराः समरदर्पिताः ।
 03-104-014c एकस्यां संभविष्यन्ति पत्न्यां तव नरोत्तम ॥
 03-104-015a ते चैव सर्वे सहिताः क्षयं यास्यन्ति पार्थिव ।
 03-104-015c एको वंशधरः शूर एकस्यां संभविष्यति ॥
 03-104-015e एवमुक्त्वा तु तं रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

03-104-016a	स चापि सगरो राजा जगाम स्वं निवेशनम् ।
03-104-016c	पत्नीभ्यां सहितस्तात सोऽतिहृष्टमनास्तदा ॥
03-104-017a	तस्याथ मनुजश्रेष्ठ ते भार्ये कमलेक्षणे ।
03-104-017c	वैदर्भी चैव शैब्या च गर्भिण्यौ संबभूवतुः ॥
03-104-018a	ततः कालेन वैदर्भी गर्भालाबुं व्यजायत ।
03-104-018c	शैब्या च सुषुवे पुत्रं कुमारं देवरूपिणम् ॥
03-104-019a	तदालाबुं समुत्स्रष्टुं मनश्चक्रे स पार्थिवः ।
03-104-019c	अथान्तरिक्षाच्छुश्राव वाचं गम्भीरनिस्वनाम् ॥
03-104-020a	राजन्मा साहसं कार्षीः पुत्रान्न त्यक्तुमर्हसि ।
03-104-020c	अलाबुमध्यान्निष्कृष्य बीजं यत्नेन गोप्यताम् ॥
03-104-021a	सोपस्वेदेषु पात्रेषु घृतपूर्णेणु भागशः ।
03-104-021c	ततः पुत्रसहस्राणि षष्टिं प्राप्स्यसि पार्थिव ॥
03-104-022a	महादेवेन दिष्टं ते पुत्रजन्म नराधिप ।
03-104-022c	अनेन क्रमयोगेन मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा ॥

03-105-001 लोमश उवाच

03-105-001a	एतच्छ्रुत्वान्तरिक्षाच्च स राजा राजसत्तम ।
03-105-001c	यथोक्तं तच्चकाराथ श्रद्धधृद्भरतर्षभ ॥
03-105-002a	षष्टिः पुत्रसहस्राणि तस्याप्रतिमतेजसः ।
03-105-002c	रुद्रप्रसादाद्राजर्षेः समजायन्त पार्थिव ॥
03-105-003a	ते घोराः क्रूरकर्माण आकाशपरिसर्पिणः ।
03-105-003c	बहुत्वाच्चावजानन्तः सर्वल्लोकान्सहामरान् ॥
03-105-004a	त्रिदशांश्चाप्यबाधन्त तथा गन्धर्वराक्षसान् ।
03-105-004c	सर्वाणि चैव भूतानि शूराः समरशालिनः ॥
03-105-005a	वध्यमानास्ततो लोकाः सागरैर्मन्दबुद्धिभिः ।
03-105-005c	ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सहिताः सर्वदैवतैः ॥
03-105-006a	तानुवाच महाभागः सर्वलोकपितामहः ।
03-105-006c	गच्छध्वं त्रिदशाः सर्वे लोकैः सार्धं यथागतम् ॥
03-105-007a	नातिदीर्घेण कालेन सागराणां क्षयो महान् ।
03-105-007c	भविष्यति महाघोरः स्वकृतैः कर्मभिः सुराः ॥
03-105-008a	एवमुक्तास्ततो देवा लोकाश्च मनुजेश्वर ।
03-105-008c	पितामहमनुज्ञाप्य विप्रजग्मुर्यथागतम् ॥

03-105-009a	ततः काले बहुतिथे व्यतीते भरतर्षभ ।
03-105-009c	दीक्षितः सगरो राजा हयमेधेन वीर्यवान् ॥
03-105-009e	तस्याश्चो व्यचरद्भूमिं पुत्रैः सुपरिरक्षितः ॥
03-105-010a	समुद्रं स समासाद्य निस्तोयं भीमदर्शनम् ।
03-105-010c	रक्ष्यमाणः प्रयत्नेन तत्रैवान्तरधीयत ॥
03-105-011a	ततस्ते सागरास्तात हतं मत्वा हयोत्तमम् ।
03-105-011c	आगम्य पितुराचख्युरदृश्यं तुरगं हतम् ॥
03-105-011e	तेनोक्ता दिक्षु सर्वासु सर्वे मार्गत वाजिनम् ॥
03-105-012a	ततस्ते पितुराज्ञाय दिक्षु सर्वासु तं हयम् ।
03-105-012c	अमार्गन्त महाराज सर्वं च पृथिवीतलम् ॥
03-105-013a	ततस्ते सागराः सर्वे समुपेत्य परस्परम् ।
03-105-013c	नाध्यगच्छन्त तुरगमश्वहर्तारमेव च ॥
03-105-014a	आगम्य पितरं चोचुस्ततः प्राञ्जलयोऽग्रतः ।
03-105-014c	ससमुद्रवनद्वीपा सनदीनदकन्दरा ॥
03-105-014e	सपर्वतवनोद्देशा निखिलेन मही नृप ॥
03-105-015a	अस्माभिर्विचिता राजञ्शासनात्तव पार्थिव ।
03-105-015c	न चाश्वमधिगच्छामो नाश्वहर्तारमेव च ॥
03-105-016a	श्रुत्वा तु वचनं तेषां स राजा क्रोधमूर्छितः ।
03-105-016c	उवाच वचनं सर्वास्तदा दैववशान्नृप ॥
03-105-017a	अनागमाय गच्छध्वं भूयो मार्गत वाजिनम् ।
03-105-017c	यज्ञियं तं विना ह्यश्वं नागन्तव्यं हि पुत्रकाः ॥
03-105-018a	प्रतिगृह्य तु संदेशं ततस्ते सगरात्मजाः ।
03-105-018c	भूय एव महीं कृत्स्नां विचेतुमुपचक्रमुः ॥
03-105-019a	अथापश्यन्त ते वीराः पृथिवीमवदारिताम् ।
03-105-019c	समासाद्य बिलं तच्च खनन्तः सगरात्मजाः ॥
03-105-019e	कुदालैर्ह्येषुकैश्चैव समुद्रमखनन्तदा ॥
03-105-020a	स खन्यमानः सहितैः सागरैर्वरुणालयः ।
03-105-020c	अगच्छत्परमामार्तिं दार्यमाणः समन्ततः ॥
03-105-021a	असुरोरगरक्षांसि सत्त्वानि विविधानि च ।
03-105-021c	आर्तनादमकुर्वन्त वध्यमानानि सागरैः ॥
03-105-022a	छिन्नशीर्षा विदेहाश्च भिन्नजान्वस्थिमस्तकाः ।

- 03-105-022c प्राणिनः समदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 03-105-023a एवं हि खनतां तेषां समुद्रं मकरालयम् ।
 03-105-023c व्यतीतः सुमहान्कालो न चाश्वः समदृश्यत ॥
 03-105-024a ततः पूर्वोत्तरे देशे समुद्रस्य महीपते ।
 03-105-024c विदार्य पातालमथ संक्रुद्धाः सगरात्मजाः ॥
 03-105-024e अपश्यन्त हयं तत्र विचरन्तं महीतले ॥
 03-105-025a कपिलं च महात्मानं तेजोराशिमनुत्तमम् ।
 03-105-025c तपसा दीप्यमानं तं ज्वालाभिरिव पावकम् ॥

03-106-001 लोमश उवाच

- 03-106-001a ते तं दृष्ट्वा हयं राजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः ।
 03-106-001c अनादृत्य महात्मानं कपिलं कालचोदिताः ॥
 03-106-001e संक्रुद्धाः समधावन्त अश्वग्रहणकाङ्क्षिणः ॥
 03-106-002a ततः क्रुद्धो महाराज कपिलो मुनिसत्तमः ।
 03-106-002c वासुदेवेति यं प्राहुः कपिलं मुनिसत्तमम् ॥
 03-106-003a स चक्षुर्विवृतं कृत्वा तेजस्तेषु समुत्सृजन् ।
 03-106-003c ददाह सुमहातेजा मन्दबुद्धीन्स सागरान् ॥
 03-106-004a तान्दृष्ट्वा भस्मसाद्भूतान्नारदः सुमहातपाः ।
 03-106-004c सगरान्तिकमागच्छत्तच्च तस्मै न्यवेदयत् ॥
 03-106-005a स तच्छ्रुत्वा वचो घोरं राजा मुनिमुखोद्गतम् ।
 03-106-005c मुहूर्तं विमना भूत्वा स्थाणोर्वाक्यमचिन्तयत् ॥
 03-106-005e आत्मानमात्मनाश्वास्य हयमेवान्वचिन्तयत् ॥
 03-106-006a अंशुमन्तं समाहूय असमज्ञःसुतं तदा ।
 03-106-006c पौत्रं भरतशार्दूल इदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-106-007a षष्टिस्तानि सहस्राणि पुत्राणाममितौजसाम् ।
 03-106-007c कापिलं तेज आसाद्य मत्कृते निधनं गताः ॥
 03-106-008a तव चापि पिता तात परित्यक्तो मयानघ ।
 03-106-008c धर्मं संरक्षमाणेन पौराणां हितमिच्छता ॥

03-106-009 युधिष्ठिर उवाच

- 03-106-009a किमर्थं राजशार्दूलः सगरः पुत्रमात्मजम् ।
 03-106-009c त्यक्तवान्दुस्त्यजं वीरं तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

03-106-010 लोमश उवाच

- 03-106-010a असमञ्जा इति ख्यातः सगरस्य सुतो ह्यभूत् ।
 03-106-010c यं शैब्या जनयामास पौराणां स हि दारकान् ॥
 03-106-010e खुरेषु क्रोशतो गृह्य नद्यां चिक्षेप दुर्बलान् ॥
 03-106-011a ततः पौराः समाजग्मुर्भयशोकपरिप्लुताः ।
 03-106-011c सगरं चाभ्ययाचन्त सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ॥
 03-106-012a त्वं नस्त्राता महाराज परचक्रादिभिर्भयैः ।
 03-106-012c असमञ्जोभयाद्धोरात्ततो नस्त्रातुमर्हसि ॥
 03-106-013a पौराणां वचनं श्रुत्वा घोरं नृपतिसत्तमः ।
 03-106-013c मुहूर्तं विमना भूत्वा सचिवानिदमब्रवीत् ॥
 03-106-014a असमञ्जाः पुरादद्य सुतो मे विप्रवास्यताम् ।
 03-106-014c यदि वो मत्प्रियं कार्यमेतच्छीघ्रं विधीयताम् ॥
 03-106-015a एवमुक्ता नरेन्द्रेण सचिवास्ते नराधिप ।
 03-106-015c यथोक्तं त्वरिताश्चक्रुर्यथाज्ञापितवान्नृपः ॥
 03-106-016a एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा पुत्रो महात्मना ।
 03-106-016c पौराणां हितकामेन सगरेण विवासितः ॥
 03-106-017a अंशुमांस्तु महेष्वासो यदुक्तः सगरेण ह ।
 03-106-017c तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि कीर्त्यमानं निबोध मे ॥

03-106-018 सगर उवाच

- 03-106-018a पितुश्च तेऽहं त्यागेन पुत्राणां निधनेन च ।
 03-106-018c अलाभेन तथाश्चस्य परितप्यामि पुत्रक ॥
 03-106-019a तस्माद्दुःखाभिसंतप्तं यज्ञविघ्नाच्च मोहितम् ।
 03-106-019c हयस्यानयनात्पौत्र नरकान्मां समुद्धर ॥

03-106-020 लोमश उवाच

- 03-106-020a अंशुमानेवमुक्तस्तु सगरेण महात्मना ।
 03-106-020c जगाम दुःखात्तं देशं यत्र वै दारिता मही ॥
 03-106-021a स तु तेनैव मार्गेण समुद्रं प्रविवेश ह ।
 03-106-021c अपश्यच्च महात्मानं कपिलं तुरगं च तम् ॥
 03-106-022a स दृष्ट्वा तेजसो राशिं पुराणमृषिसत्तमम् ।
 03-106-022c प्रणम्य शिरसा भूमौ कार्यमस्मै न्यवेदयत् ॥

03-106-023a	ततः प्रीतो महातेजाः कलिपोंऽशुमतोऽभवत् ।
03-106-023c	उवाच चैनं धर्मात्मा वरदोऽस्मीति भारत ॥
03-106-024a	स वब्रे तुरगं तत्र प्रथमं यज्ञकारणात् ।
03-106-024c	द्वितीयमुदकं वब्रे पितृणां पावनेप्सया ॥
03-106-025a	तमुवाच महातेजाः कपिलो मुनिपुंगवः ।
03-106-025c	ददानि तव भद्रं ते यद्यत्प्रार्थयसेऽनघ ॥
03-106-026a	त्वयि क्षमा च धर्मश्च सत्यं चापि प्रतिष्ठितम् ।
03-106-026c	त्वया कृतार्थः सगरः पुत्रवांश्च त्वया पिता ॥
03-106-027a	तव चैव प्रभावेन स्वर्गं यास्यन्ति सागराः ।
03-106-027c	पौत्रश्च ते त्रिपथगां त्रिदिवादानयिष्यति ॥
03-106-027e	पावनार्थं सागराणां तोषयित्वा महेश्वरम् ॥
03-106-028a	हयं नयस्व भद्रं ते यज्ञियं नरपुंगव ।
03-106-028c	यज्ञः समाप्यतां तात सगरस्य महात्मनः ॥
03-106-029a	अंशुमानेवमुक्तस्तु कपिलेन महात्मना ।
03-106-029c	आजगाम हयं गृह्य यज्ञवाटं महात्मनः ॥
03-106-030a	सोऽभिवाद्य ततः पादौ सगरस्य महात्मनः ।
03-106-030c	मूर्ध्नि तेनाप्युपाघ्रातस्तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥
03-106-031a	यथा दृष्टं श्रुतं चापि सागराणां क्षयं तथा ।
03-106-031c	तं चास्मै हयमाचष्ट यज्ञवाटमुपागतम् ॥
03-106-032a	तच्छ्रुत्वा सगरो राजा पुत्रजं दुःखमत्यजत् ।
03-106-032c	अंशुमन्तं च संपूज्य समापयत तं क्रतुम् ॥
03-106-033a	समाप्तयज्ञः सगरो देवैः सर्वैः सभाजितः ।
03-106-033c	पुत्रत्वे कल्पयामास समुद्रं वरुणालयम् ॥
03-106-034a	प्रशास्य सुचिरं कालं राज्यं राजीवलोचनः ।
03-106-034c	पौत्रे भारं समावेश्य जगाम त्रिदिवं तदा ॥
03-106-035a	अंशुमानपि धर्मात्मा महीं सागरमेखलाम् ।
03-106-035c	प्रशशास महाराज यथैवास्य पितामहः ॥
03-106-036a	तस्य पुत्रः समभवद्विलीपो नाम धर्मवित् ।
03-106-036c	तस्मै राज्यं समाधाय अंशुमानपि संस्थितः ॥
03-106-037a	दिलीपस्तु ततः श्रुत्वा पितृणां निधनं महत् ।
03-106-037c	पर्यतप्यत दुःखेन तेषां गतिमचिन्तयत् ॥

03-106-038a	गङ्गावतरणे यत्नं सुमहच्चाकरोन्नृपः ।
03-106-038c	न चावतारयामास चेष्टमानो यथाबलम् ॥
03-106-039a	तस्य पुत्रः समभवच्छ्रीमान्धर्मपरायणः ।
03-106-039c	भगीरथ इति ख्यातः सत्यवागनसूयकः ॥
03-106-040a	अभिषिच्य तु तं राज्ये दिलीपो वनमाश्रितः ।
03-106-040c	तपःसिद्धिसमायोगात्स राजा भरतर्षभ ॥
03-106-040e	वनाज्जगाम त्रिदिवं कालयोगेन भारत ॥

03-107-001 लोमश उवाच

03-107-001a	स तु राजा महेष्वासश्चक्रवर्ती महारथः ।
03-107-001c	बभूव सर्वलोकस्य मनोनयननन्दनः ॥
03-107-002a	स शुश्राव महाबाहुः कपिलेन महात्मना ।
03-107-002c	पितृणां निधनं घोरमप्राप्तिं त्रिदिवस्य च ॥
03-107-003a	स राज्यं सचिवे न्यस्य हृदयेन विदूयता ।
03-107-003c	जगाम हिमवत्पार्श्वं तपस्तप्तुं नरेश्वरः ॥
03-107-004a	आरिराधयिषुर्गङ्गां तपसा दग्धकिल्बिषः ।
03-107-004c	सोऽपश्यत नरश्रेष्ठ हिमवन्तं नगोत्तमम् ॥
03-107-005a	शृङ्गैर्बहुविधाकारैर्धातुमद्भिरलंकृतम् ।
03-107-005c	पवनालम्बिभिर्मैघैः परिष्वक्तं समन्ततः ॥
03-107-006a	नदीकुञ्जनितम्बैश्च सोदकैरुपशोभितम् ।
03-107-006c	गुहाकन्दरसंलीनैः सिंहव्याघ्रैर्निषेवितम् ॥
03-107-007a	शकुनैश्च विचित्राङ्गैः कूजद्भिर्विविधा गिरः ।
03-107-007c	भृङ्गराजैस्तथा हंसैर्दात्यूहैर्जलकुक्कुटैः ॥
03-107-008a	मयूरैः शतपत्रैश्च कोकिलैर्जीवजीवकैः ।
03-107-008c	चकोरैरसितापाङ्गैस्तथा पुत्रप्रियैरपि ॥
03-107-009a	जलस्थानेषु रम्येषु पद्मिनीभिश्च संकुलम् ।
03-107-009c	सारसानां च मधुरैर्व्याहृतैः समलंकृतम् ॥
03-107-010a	किंनरैरप्सरोभिश्च निषेवितशिलातलम् ।
03-107-010c	दिशागजविषाणाग्रैः समन्ताद्दृष्टपादपम् ॥
03-107-011a	विद्याधरानुचरितं नानारत्नसमाकुलम् ।
03-107-011c	विषोल्बणैर्भुजङ्गैश्च दीप्तजिह्वैर्निषेवितम् ॥
03-107-012a	क्वचित्कनकसंकाशं क्वचिद्रजतसंनिभम् ।

- 03-107-012c क्वचिदञ्जनपुञ्जाभं हिमवन्तमुपागमत् ॥
 03-107-013a स तु तत्र नरश्रेष्ठस्तपो घोरं समाश्रितः ।
 03-107-013c फलमूलाम्बुभक्षोऽभूत्सहस्रं परिवत्सरान् ॥
 03-107-014a संवत्सरसहस्रे तु गते दिव्ये महानदी ।
 03-107-014c दर्शयामास तं गङ्गा तदा मूर्तिमती स्वयम् ॥

03-107-015 गङ्गोवाच

- 03-107-015a किमिच्छसि महाराज मत्तः किं च ददानि ते ।
 03-107-015c तद्ब्रवीहि नरश्रेष्ठ करिष्यामि वचस्तव ॥

03-107-016 लोमश उवाच

- 03-107-016a एवमुक्तः प्रत्युवाच राजा हैमवतीं तदा ।
 03-107-016c पितामहा मे वरदे कपिलेन महानदि ॥
 03-107-016e अन्वेषमाणास्तुरगं नीता वैवस्वतक्षयम् ॥
 03-107-017a षष्टिस्तानि सहस्राणि सागराणां महात्मनाम् ।
 03-107-017c कापिलं तेज आसाद्य क्षणेन निधनं गताः ॥
 03-107-018a तेषामेवं विनष्टानां स्वर्गे वासो न विद्यते ।
 03-107-018c यावत्तानि शरीराणि त्वं जलैर्नाभिषिञ्चसि ॥
 03-107-019a स्वर्गं नय महाभागे मत्पितृन्सगरात्मजान् ।
 03-107-019c तेषामर्थेऽभियाचामि त्वामहं वै महानदि ॥
 03-107-020a एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो गङ्गा लोकनमस्कृता ।
 03-107-020c भगीरथमिदं वाक्यं सुप्रीता समभाषत ॥
 03-107-021a करिष्यामि महाराज वचस्ते नात्र संशयः ।
 03-107-021c वेगं तु मम दुर्धार्यं पतन्त्या गगनाच्च्युतम् ॥
 03-107-022a न शक्तस्त्रिषु लोकेषु कश्चिद्धारयितुं नृप ।
 03-107-022c अन्यत्र विबुधश्रेष्ठान्नीलकण्ठान्महेश्वरात् ॥
 03-107-023a तं तोषय महाबाहो तपसा वरदं हरम् ।
 03-107-023c स तु मां प्रच्युतां देवः शिरसा धारयिष्यति ॥
 03-107-023e करिष्यति च ते कामं पितॄणां हितकाम्यया ॥
 03-107-024a एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्महाराजो भगीरथः ।
 03-107-024c कैलासं पर्वतं गत्वा तोषयामास शंकरम् ॥
 03-107-025a ततस्तेन समागम्य कालयोगेन केनचित् ।

03-107-025c	अगृह्णाच्च वरं तस्माद्गङ्गाया धारणं नृप ॥
03-107-025e	स्वर्गवासं समुद्दिश्य पितृणां स नरोत्तमः ॥
03-108-001	लोमश उवाच
03-108-001a	भगीरथवचः श्रुत्वा प्रियार्थं च दिवौकसाम् ।
03-108-001c	एवमस्त्विति राजानं भगवान्प्रत्यभाषत ॥
03-108-002a	धारयिष्ये महाबाहो गगनात्प्रच्युतां शिवाम् ।
03-108-002c	दिव्यां देवनदीं पुण्यां त्वत्कृते नृपसत्तम ॥
03-108-003a	एवमुक्त्वा महाबाहो हिमवन्तमुपागमत् ।
03-108-003c	संवृतः पार्षदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥
03-108-004a	ततः स्थित्वा नरश्रेष्ठं भगीरथमुवाच ह ।
03-108-004c	प्रयाचस्व महाबाहो शैलराजसुतां नदीम् ॥
03-108-004e	पतमानां सरिच्छ्रेष्ठां धारयिष्ये त्रिविष्टपात् ॥
03-108-005a	एतच्छ्रुत्वा वचो राजा शर्वेण समुदाहृतम् ।
03-108-005c	प्रयतः प्रणतो भूत्वा गङ्गां समनुचिन्तयत् ॥
03-108-006a	ततः पुण्यजला रम्या राज्ञा समनुचिन्तिता ।
03-108-006c	ईशानं च स्थितं दृष्ट्वा गगनात्सहसा च्युता ॥
03-108-007a	तां प्रच्युतां ततो दृष्ट्वा देवाः सार्धं महर्षिभिः ।
03-108-007c	गन्धर्वोरगरक्षांसि समाजग्मुर्दिदृक्षया ॥
03-108-008a	ततः पपात गगनाद्गङ्गा हिमवतः सुता ।
03-108-008c	समुद्भ्रान्तमहावर्ता मीनग्राहसमाकुला ॥
03-108-009a	तां दधार हरो राजन्गङ्गां गगनमेखलाम् ।
03-108-009c	ललाटदेशे पतितां मालां मुक्तामयीमिव ॥
03-108-010a	सा बभूव विसर्पन्ती त्रिधा राजन्समुद्रगा ।
03-108-010c	फेनपुञ्जाकुलजला हंसानामिव पङ्क्तयः ॥
03-108-011a	क्वचिदाभोगकुटिला प्रस्खलन्ती क्वचित्क्वचित् ।
03-108-011c	स्वफेनपटसंवीता मत्तेव प्रमदाव्रजत् ॥
03-108-011e	क्वचित्सा तोयनिनदैर्नदन्ती नादमुत्तमम् ॥
03-108-012a	एवं प्रकारान्सुबहून्कुर्वन्ती गगनाच्च्युता ।
03-108-012c	पृथिवीतलमासाद्य भगीरथमथाब्रवीत् ॥
03-108-013a	दर्शयस्व महाराज मार्गं केन व्रजाम्यहम् ।
03-108-013c	त्वदर्थमवतीर्णास्मि पृथिवीं पृथिवीपते ॥

03-108-014a	एतच्छ्रुत्वा वचो राजा प्रातिष्ठत भगीरथः ।
03-108-014c	यत्र तानि शरीराणि सागराणां महात्मनाम् ॥
03-108-014e	पावनार्थं नरश्रेष्ठ पुण्येन सलिलेन ह ॥
03-108-015a	गङ्गाया धारणं कृत्वा हरो लोकनमस्कृतः ।
03-108-015c	कैलासं पर्वतश्रेष्ठं जगाम त्रिदशैः सह ॥
03-108-016a	समुद्रं च समासाद्य गङ्गया सहितो नृपः ।
03-108-016c	पूरयामास वेगेन समुद्रं वरुणालयम् ॥
03-108-017a	दुहितृत्वे च नृपतिर्गङ्गां समनुकल्पयत् ।
03-108-017c	पितृणां चोदकं तत्र ददौ पूर्णमनोरथः ॥
03-108-018a	एतत्ते सर्वमाख्यातं गङ्गा त्रिपथगा यथा ।
03-108-018c	पूरणार्थं समुद्रस्य पृथिवीमवतारिता ॥
03-108-019a	समुद्रश्च यथा पीतः कारणार्थं महात्मना ।
03-108-019c	वातापिश्च यथा नीतः क्षयं स ब्रह्महा प्रभो ॥
03-108-019e	अगस्त्येन महाराज यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

03-109-001 वैशंपायन उवाच

03-109-001a	ततः प्रयातः कौन्तेयः क्रमेण भरतर्षभ ।
03-109-001c	नन्दामपरनन्दां च नद्यौ पापभयापहे ॥
03-109-002a	स पर्वतं समासाद्य हेमकूटमनामयम् ।
03-109-002c	अचिन्त्यानद्भुतान्भावान्ददर्श सुबहून्नृपः ॥
03-109-003a	वाचो यत्राभवन्मेघा उपलाश्च सहस्रशः ।
03-109-003c	नाशक्नुवंस्तमारोढुं विषण्णमनसो जनाः ॥
03-109-004a	वायुर्नित्यं ववौ यत्र नित्यं देवश्च वर्षति ।
03-109-004c	सायं प्रातश्च भगवान्दृश्यते हव्यवाहनः ॥
03-109-005a	एवं बहुविधान्भावान्द्भुतान्वीक्ष्य पाण्डवः ।
03-109-005c	लोमशं पुनरेव स्म पर्यपृच्छत्तदद्भुतम् ॥

03-109-006 लोमश उवाच

03-109-006a	यथाश्रुतमिदं पूर्वमस्माभिररिकर्शन ।
03-109-006c	तदेकाग्रमना राजन्निबोध गदतो मम ॥
03-109-007a	अस्मिन्नृषभकूटेऽभूदृषभो नाम तापसः ।
03-109-007c	अनेकशतवर्षायुस्तपस्वी कोपनो भृशम् ॥

03-109-008a	स वै संभाष्यमाणोऽन्यैः कोपाद्गिरिमुवाच ह ।
03-109-008c	य इह व्याहरेत्कश्चिदुपलानुत्सृजेस्तदा ॥
03-109-009a	वातं चाहूय मा शब्दमित्युवाच स तापसः ।
03-109-009c	व्याहरंश्चैव पुरुषो मेघेन विनिवार्यते ॥
03-109-010a	एवमेतानि कर्माणि राजंस्तेन महर्षिणा ।
03-109-010c	कृतानि कानिचित्कोपात्प्रतिषिद्धानि कानिचित् ॥
03-109-011a	नन्दामभिगतान्देवान्पुरा राजन्निति श्रुतिः ।
03-109-011c	अन्वपद्यन्त सहसा पुरुषा देवदर्शिनः ॥
03-109-012a	ते दर्शनमनिच्छन्तो देवाः शक्रपुरोगमाः ।
03-109-012c	दुर्गं चक्रुरिमं देशं गिरिप्रत्यूहरूपकम् ॥
03-109-013a	तदा प्रभृति कौन्तेय नरा गिरिमिमं सदा ।
03-109-013c	नाशक्नुवनभिद्रष्टुं कुत एवाधिरोहितुम् ॥
03-109-014a	नातप्ततपसा शक्यो द्रष्टुमेष महागिरिः ।
03-109-014c	आरोढुं वापि कौन्तेय तस्मान्नियतवाग्भव ॥
03-109-015a	इह देवाः सदा सर्वे यज्ञानाजहुरुत्तमान् ।
03-109-015c	तेषामेतानि लिङ्गानि दृश्यन्तेऽद्यापि भारत ॥
03-109-016a	कुशाकारेव दूर्वेयं संस्तीर्णेव च भूरियम् ।
03-109-016c	यूपप्रकारा बहवो वृक्षाश्चेमे विशां पते ॥
03-109-017a	देवाश्च ऋषयश्चैव वसन्त्यद्यापि भारत ।
03-109-017c	तेषां सायं तथा प्रातर्दृश्यते हव्यवाहनः ॥
03-109-018a	इहाप्लुतानां कौन्तेय सद्यः पाप्मा विहन्यते ।
03-109-018c	कुरुश्रेष्ठाभिषेकं वै तस्मात्कुरु सहानुजः ॥
03-109-019a	ततो नन्दाप्लुताङ्गस्त्वं कौशिकीमभियास्यसि ।
03-109-019c	विश्वामित्रेण यत्रोग्रं तपस्तप्तमनुत्तमम् ॥

03-109-020 वैशंपायन उवाच

03-109-020a	ततस्तत्र समाप्लुत्य गात्राणि सगणो नृपः ।
03-109-020c	जगाम कौशिकीं पुण्यां रम्यां शिवजलां नदीम् ॥

03-110-001 लोमश उवाच

03-110-001a	एषा देवनदी पुण्या कौशिकी भरतर्षभ ।
03-110-001c	विश्वामित्राश्रमो रम्य एष चात्र प्रकाशते ॥

- 03-110-002a आश्रमश्चैव पुण्याख्यः काश्यपस्य महात्मनः ।
 03-110-002c ऋश्यशृङ्गः सुतो यस्य तपस्वी संयतेन्द्रियः ॥
 03-110-003a तपसो यः प्रभावेन वर्षयामास वासवम् ।
 03-110-003c अनावृष्ट्यां भयाद्यस्य ववर्ष बलवृत्रहा ॥
 03-110-004a मृग्यां जातः स तेजस्वी काश्यपस्य सुतः प्रभुः ।
 03-110-004c विषये लोमपादस्य यश्चकाराद्भुतं महत् ॥
 03-110-005a निवर्तितेषु सस्येषु यस्मै शान्तां ददौ नृपः ।
 03-110-005c लोमपादो दुहितरं सावित्रीं सविता यथा ॥

03-110-006 युधिष्ठिर उवाच

- 03-110-006a ऋश्यशृङ्गः कथं मृग्यामुत्पन्नः काश्यपात्मजः ।
 03-110-006c विरुद्धे योनिसंसर्गे कथं च तपसा युतः ॥
 03-110-007a किमर्थं च भयाच्छक्रस्तस्य बालस्य धीमतः ।
 03-110-007c अनावृष्ट्यां प्रवृत्तायां ववर्ष बलवृत्रहा ॥
 03-110-008a कथंरूपा च शान्ताभूद्राजपुत्री यतव्रता ।
 03-110-008c लोभयामास या चेतो मृगभूतस्य तस्य वै ॥
 03-110-009a लोमपादश्च राजर्षिर्यदाश्रूयत धार्मिकः ।
 03-110-009c कथं वै विषये तस्य नावर्षत्पाकशासनः ॥
 03-110-010a एतन्मे भगवन्सर्वं विस्तरेण यथातथम् ।
 03-110-010c वक्तुमर्हसि शुश्रूषोरृश्यशृङ्गस्य चेष्टितम् ॥

03-110-011 लोमश उवाच

- 03-110-011a विभाण्डकस्य ब्रह्मर्षेस्तपसा भावितात्मनः ।
 03-110-011c अमोघवीर्यस्य सतः प्रजापतिसमद्युतेः ॥
 03-110-012a शृणु पुत्रो यथा जात ऋश्यशृङ्गः प्रतापवान् ।
 03-110-012c महाहृदे महातेजा बालः स्थविरसंमतः ॥
 03-110-013a महाहृदं समासाद्य काश्यपस्तपसि स्थितः ।
 03-110-013c दीर्घकालं परिश्रान्त ऋषिर्देवर्षिसंमतः ॥
 03-110-014a तस्य रेतः प्रचस्कन्द दृष्ट्वाप्सरसमुर्वशीम् ।
 03-110-014c अप्सूपस्पृशतो राजन्मृगी तच्चापिबत्तदा ॥
 03-110-015a सह तोयेन तृषिता सा गर्भिण्यभवन्नृप ।
 03-110-015c अमोघत्वाद्विधेश्चैव भावित्वाद्वैवनिर्मितात् ॥

03-110-016a	तस्यां मृग्यां समभवत्तस्य पुत्रो महानृषिः ।
03-110-016c	ऋश्यशृङ्गस्तपोनित्यो वन एव व्यवर्धत ॥
03-110-017a	तस्यर्श्यशृङ्गं शिरसि राजन्नासीन्महात्मनः ।
03-110-017c	तेनर्श्यशृङ्ग इत्येवं तदा स प्रथितोऽभवत् ॥
03-110-018a	न तेन दृष्टपूर्वोऽन्यः पितुरन्यत्र मानुषः ।
03-110-018c	तस्मात्तस्य मनो नित्यं ब्रह्मचर्येऽभवन्नृप ॥
03-110-019a	एतस्मिन्नेव काले तु सखा दशरथस्य वै ।
03-110-019c	लोमपाद इति ख्यातो अङ्गानामीश्वरोऽभवत् ॥
03-110-020a	तेन कामः कृतो मिथ्या ब्राह्मणेभ्य इति श्रुतिः ।
03-110-020c	स ब्राह्मणैः परित्यक्तस्तदा वै जगतीपतिः ॥
03-110-021a	पुरोहितापचाराच्च तस्य राज्ञो यदृच्छया ।
03-110-021c	न ववर्ष सहस्राक्षस्ततोऽपीड्यन्त वै प्रजाः ॥
03-110-022a	स ब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः ।
03-110-022c	प्रवर्षणे सुरेन्द्रस्य समर्थान्पृथिवीपतिः ॥
03-110-023a	कथं प्रवर्षेत्पर्जन्य उपायः परितृश्यताम् ।
03-110-023c	तमूचुश्चोदितास्तेन स्वमतानि मनीषिणः ॥
03-110-024a	तत्र त्वेको मुनिवरस्तं राजानमुवाच ह ।
03-110-024c	कुपितास्तव राजेन्द्र ब्राह्मणा निष्कृतिं चर ॥
03-110-025a	ऋश्यशृङ्गं मुनिसुतमानयस्व च पार्थिव ।
03-110-025c	वानेयमनभिज्ञं च नारीणामार्जवे रतम् ॥
03-110-026a	स चेदवतरेद्राजन्विषयं ते महातपाः ।
03-110-026c	सद्यः प्रवर्षेत्पर्जन्य इति मे नात्र संशयः ॥
03-110-027a	एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्कृत्वा निष्कृतिमात्मनः ।
03-110-027c	स गत्वा पुनरागच्छत्प्रसन्नेषु द्विजातिषु ॥
03-110-027e	राजानमागतं दृष्ट्वा प्रतिसंजगूहुः प्रजाः ॥
03-110-028a	ततोऽङ्गपतिराहूय सचिवान्मन्त्रकोविदान् ।
03-110-028c	ऋश्यशृङ्गागमे यत्नमकरोन्मन्त्रनिश्चये ॥
03-110-029a	सोऽध्यगच्छदुपायं तु तैरमात्यैः सहाच्युतः ।
03-110-029c	शास्त्रज्ञैरलमर्थज्ञैर्नीत्यां च परिनिष्ठितैः ॥
03-110-030a	तत आनाययामास वारमुख्या महीपतिः ।
03-110-030c	वेश्याः सर्वत्र निष्णातास्ता उवाच स पार्थिवः ॥

- 03-110-031a ऋश्यशृङ्गमृषेः पुत्रमानयध्वमुपायतः ।
 03-110-031c लोभयित्वाभिविश्वास्य विषयं मम शोभनाः ॥
 03-110-032a ता राजभयभीताश्च शापभीताश्च योषितः ।
 03-110-032c अशक्यमूचुस्तत्कार्यं विवर्णा गतचेतसः ॥
 03-110-033a तत्र त्वेका जरद्योषा राजानमिदमब्रवीत् ।
 03-110-033c प्रयतिष्ये महाराज तमानेतुं तपोधनम् ॥
 03-110-034a अभिप्रेतांस्तु मे कामान्समनुज्ञातुमर्हसि ।
 03-110-034c ततः शक्ये लोभयितुमृश्यशृङ्गमृषेः सुतम् ॥
 03-110-035a तस्याः सर्वमभिप्रायमन्वजानात्स पार्थिवः ।
 03-110-035c धनं च प्रददौ भूरि रत्नानि विविधानि च ॥
 03-110-036a ततो रूपेण संपन्ना वयसा च महीपते ।
 03-110-036c स्त्रिय आदाय काश्चित्सा जगाम वनमञ्जसा ॥

03-111-001 लोमश उवाच

- 03-111-001a सा तु नाव्याश्रमं चक्रे राजकार्यार्थसिद्धये ।
 03-111-001c संदेशाच्चैव नृपतेः स्वबुद्ध्या चैव भारत ॥
 03-111-002a नानापुष्पफलैर्वृक्षैः कृत्रिमैरुपशोभितम् ।
 03-111-002c नानागुल्मलतोपेतैः स्वादुकामफलप्रदैः ॥
 03-111-003a अतीव रमणीयं तदतीव च मनोहरम् ।
 03-111-003c चक्रे नाव्याश्रमं रम्यमद्भुतोपमदर्शनम् ॥
 03-111-004a ततो निबध्य तां नावमदूरे काश्यपाश्रमात् ।
 03-111-004c चारयामास पुरुषैर्विहारं तस्य वै मुनेः ॥
 03-111-005a ततो दुहितरं वेश्या समाधायेतिकृत्यताम् ।
 03-111-005c दृष्ट्वान्तरं काश्यपस्य प्राहिणोद्बुद्धिसंमताम् ॥
 03-111-006a सा तत्र गत्वा कुशला तपोनित्यस्य संनिधौ ।
 03-111-006c आश्रमं तं समासाद्य ददर्श तमृषेः सुतम् ॥

03-111-007 वेश्योवाच

- 03-111-007a कच्चिन्मुने कुशलं तापसानां; कच्चिच्च वो मूलफलं प्रभूतम् ।
 03-111-007c कच्चिद्भवान्रमते चाश्रमेऽस्मिं;स्त्वां वै द्रष्टुं सांप्रतमागतोऽस्मि ॥
 03-111-008a कच्चित्तपो वर्धते तापसानां; पिता च ते कच्चिदहीनतेजाः ।
 03-111-008c कच्चित्त्वया प्रीयते चैव विप्र; कच्चित्स्वाध्यायः क्रियते ऋश्यशृङ्ग ॥

- 03-111-009 ऋश्यशृङ्ग उवाच**
- 03-111-009a ऋद्धो भवाञ्ज्योतिरिव प्रकाशते; मन्ये चाहं त्वामभिवादनीयम् ।
 03-111-009c पाद्यं वै ते संप्रदास्यामि कामा;द्यथाधर्मं फलमूलानि चैव ॥
- 03-111-010a कौश्यां बृस्यामास्व यथोपजोषं; कृष्णाजिनेनावृतायां सुखायाम् ।
 03-111-010c क्व चाश्रमस्तव किं नाम चेदं; व्रतं ब्रह्मंश्चरसि हि देववत्त्वम् ॥
- 03-111-011 वेश्योवाच**
- 03-111-011a ममाश्रमः काश्यपपुत्र रम्य;स्त्रियोजनं शैलमिमं परेण ।
 03-111-011c तत्र स्वधर्मोऽनभिवादनं नो; न चोदकं पाद्यमुपस्पृशामः ॥
- 03-111-012 ऋश्यशृङ्ग उवाच**
- 03-111-012a फलानि पक्वानि ददानि तेऽहं; भल्लातकान्यामलकानि चैव ।
 03-111-012c परूषकानीङ्गुदधन्वनानि; प्रियालानां कामकारं कुरुष्व ॥
- 03-111-013 लोमश उवाच**
- 03-111-013a सा तानि सर्वाणि विसर्जयित्वा; भक्षान्महार्हान्प्रददौ ततोऽस्मै ।
 03-111-013c तान्यृश्यशृङ्गस्य महारसानि; भृशं सुरूपाणि रुचिं ददुर्हि ॥
- 03-111-014a ददौ च माल्यानि सुगन्धवन्ति; चित्राणि वासांसि च भानुमन्ति ।
 03-111-014c पानानि चाग्राणि ततो मुमोद; चिक्रीड चैव प्रजहास चैव ॥
- 03-111-015a सा कन्दुकेनारमतास्य मूले; विभज्यमाना फलिता लतेव ।
 03-111-015c गात्रैश्च गात्राणि निषेवमाणा; समाश्लिषच्चासकृदृश्यशृङ्गम् ॥
- 03-111-016a सर्जानशोकांस्तिलकांश्च वृक्षा;न्प्रपुष्पितानवनाम्यावभज्य ।
 03-111-016c विलज्जमानेव मदाभिभूता; प्रलोभयामास सुतं महर्षेः ॥
- 03-111-017a अथर्श्यशृङ्गं विकृतं समीक्ष्य; पुनः पुनः पीड्य च कायमस्य ।
 03-111-017c अवेक्षमाणा शनकैर्जगाम; कृत्वाग्निहोत्रस्य तदापदेशम् ॥
- 03-111-018a तस्यां गतायां मदनेन मत्तो; विचेतनश्चाभवदृश्यशृङ्गः ।
 03-111-018c तामेव भावेन गतेन शून्यो; विनिःश्वसन्नार्तरूपो बभूव ॥
- 03-111-019a ततो मुहूर्ताद्धरिपिङ्गलाक्षः; प्रवेष्टितो रोमभिरा नखाग्रात् ।
 03-111-019c स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तो; विभाण्डकः काश्यपः प्रादुरासीत् ॥
- 03-111-020a सोऽपश्यदासीनमुपेत्य पुत्रं; ध्यायन्तमेकं विपरीतचित्तम् ।
 03-111-020c विनिःश्वसन्तं मुहुरूर्ध्वदृष्टिं; विभाण्डकः पुत्रमुवाच दीनम् ॥
- 03-111-021a न कल्प्यन्ते समिधः किं नु तात; कच्चिद्धुतं चाग्निहोत्रं त्वयाद्य ।
 03-111-021c सुनिर्णिक्तं सुक्लृप्तं होमधेनुः; कच्चित्सवत्सा च कृता त्वयाद्य ॥

03-111-022a	न वै यथापूर्वमिवासि पुत्रः; चिन्तापरश्चासि विचेतनश्च ।
03-111-022c	दीनोऽतिमात्रं त्वमिहाद्य किं नु; पृच्छामि त्वां क इहाद्यागतोऽभूत् ॥
03-112-001	ऋश्यशृङ्ग उवाच
03-112-001a	इहागतो जटिलो ब्रह्मचारी; न वै ह्रस्वो नातिदीर्घो मनस्वी ।
03-112-001c	सुवर्णवर्णः कमलायताक्षः; सुतः सुराणामिव शोभमानः ॥
03-112-002a	समृद्धरूपः सवितेव दीप्तः; सुशुक्लकृष्णाक्षतरश्चकोरैः ।
03-112-002c	नीलाः प्रसन्नाश्च जटाः सुगन्धाः; हिरण्यरज्जुग्रथिताः सुदीर्घाः ॥
03-112-003a	आधाररूपा पुनरस्य कण्ठे; विभ्राजते विद्युदिवान्तरिक्षे ।
03-112-003c	द्वौ चास्य पिण्डावधरेण कण्ठः; मजातरोमौ सुमनोहरौ च ॥
03-112-004a	विलग्नमध्यश्च स नाभिदेशे; कटिश्च तस्यातिकृतप्रमाणा ।
03-112-004c	तथास्य चीरान्तरिता प्रभाति; हिरण्यमी मेखला मे यथेयम् ॥
03-112-005a	अन्यच्च तस्याद्भुतदर्शनीयं; विकूजितं पादयोः संप्रभाति ।
03-112-005c	पाण्योश्च तद्वत्स्वनवन्निबद्धौ; कलापकावक्षमाला यथेयम् ॥
03-112-006a	विचेष्टमानस्य च तस्य तानि; कूजन्ति हंसा सरसीव मत्ताः ।
03-112-006c	चीराणि तस्याद्भुतदर्शनानि; नेमानि तद्वन्मम रूपवन्ति ॥
03-112-007a	वक्त्रं च तस्याद्भुतदर्शनीयं; प्रव्याहतं ह्लादयतीव चेतः ।
03-112-007c	पुंस्कोकिलस्येव च तस्य वाणी; तां शृण्वतो मे व्यथितोऽन्तरात्मा ॥
03-112-008a	यथा वनं माधवमासि मध्ये; समीरितं श्वसनेनाभिवाति ।
03-112-008c	तथा स वात्युत्तमपुण्यगन्धी; निषेव्यमाणः पवनेन तात ॥
03-112-009a	सुसंयताश्चापि जटा विभक्ता; द्वैधीकृता भान्ति समा ललाटे ।
03-112-009c	कर्णौ च चित्रैरिव चक्रवालैः; समावृतौ तस्य सुरूपवद्भिः ॥
03-112-010a	तथा फलं वृत्तमथो विचित्रं; समाहनत्पाणिना दक्षिणेन ।
03-112-010c	तद्भूमिमासाद्य पुनः पुनश्च; समुत्पतत्यद्भुतरूपमुच्चैः ॥
03-112-011a	तच्चापि हत्वा परिवर्ततेऽसौ; वातेरितो वृक्ष इवावधूर्णः ।
03-112-011c	तं प्रेक्ष्य मे पुत्रमिवामराणां; प्रीतिः परा तात रतिश्च जाता ॥
03-112-012a	स मे समाश्लिष्य पुनः शरीरं; जटासु गृह्याभ्यवनाम्य वक्त्रम् ।
03-112-012c	वक्त्रेण वक्त्रं प्रणिधाय शब्दं; चकार तन्मेऽजनयत्प्रहर्षम् ॥
03-112-013a	न चापि पाद्यं बहु मन्यतेऽसौ; फलानि चेमानि मयाहतानि ।
03-112-013c	एवंब्रतोऽस्मीति च मामवोच; त्फलानि चान्यानि नवान्यदान्मे ॥
03-112-014a	मयोपयुक्तानि फलानि तानि; नेमानि तुल्यानि रसेन तेषाम् ।
03-112-014c	न चापि तेषां त्वगियं यथैषां; साराणि नैषामिव सन्ति तेषाम् ॥

03-112-015a तोयानि चैवातिरसानि मह्यं; प्रादात्स वै पातुमुदाररूपः ।
 03-112-015c पीत्वैव यान्यभ्यधिकः प्रहर्षो; ममाभवद्भूश्चलितेव चासीत् ॥
 03-112-016a इमानि चित्राणि च गन्धवन्ति; माल्यानि तस्योद्ग्रथितानि पट्टैः ।
 03-112-016c यानि प्रकीर्येह गतः स्वमेव; स आश्रमं तपसा द्योतमानः ॥
 03-112-017a गतेन तेनास्मि कृतो विचेता; गात्रं च मे संपरितप्यतीव ।
 03-112-017c इच्छामि तस्यान्तिकमाशु गन्तुं; तं चेह नित्यं परिवर्तमानम् ॥
 03-112-018a गच्छामि तस्यान्तिकमेव तात; का नाम सा व्रतचर्या च तस्य ।
 03-112-018c इच्छाम्यहं चरितुं तेन सार्धं; यथा तपः स चरत्युग्रकर्मा ॥

03-113-001 **विभाण्डक उवाच**

03-113-001a रक्षांसि चैतानि चरन्ति पुत्र; रूपेण तेनाद्भुतदर्शनेन ।
 03-113-001c अतुल्यरूपाण्यतिघोरवन्ति; विघ्नं सदा तपसश्चिन्तयन्ति ॥
 03-113-002a सुरूपरूपाणि च तानि तात; प्रलोभयन्ते विविधैरुपायैः ।
 03-113-002c सुखाच्च लोकाच्च निपातयन्ति; तान्युग्रकर्माणि मुनीन्वनेषु ॥
 03-113-003a न तानि सेवेत मुनिर्यतात्मा; सतां लोकान्प्रार्थयानः कथंचित् ।
 03-113-003c कृत्वा विघ्नं तापसानां रमन्ते; पापाचारास्तपसस्तान्यपाप ॥
 03-113-004a असज्जनेनाचरितानि पुत्र; पापान्यपेयानि मधूनि तानि ।
 03-113-004c माल्यानि चैतानि न वै मुनीनां; स्मृतानि चित्रोज्ज्वलगन्धवन्ति ॥

03-113-005 **लोमश उवाच**

03-113-005a रक्षांसि तानीति निवार्य पुत्रं; विभाण्डकस्तां मृगयां बभूव ।
 03-113-005c नासादयामास यदा त्र्यहेण; तदा स पर्याववृतेऽऽश्रमाय ॥
 03-113-006a यदा पुनः काश्यपो वै जगाम; फलान्याहर्तुं विधिना श्रामणेन ।
 03-113-006c तदा पुनर्लोभयितुं जगाम; सा वेशयोषा मुनिमृश्यशृङ्गम् ॥
 03-113-007a दृष्ट्वैव तामृश्यशृङ्गः प्रहृष्टः; संभ्रान्तरूपोऽभ्यपतत्तदानीम् ।
 03-113-007c प्रोवाच चैनां भवतोऽऽश्रमाय; गच्छाव यावन्न पिता ममैति ॥
 03-113-008a ततो राजन्काश्यपस्यैकपुत्रं; प्रवेश्य योगेन विमुच्य नावम् ।
 03-113-008c प्रलोभयन्त्यो विविधैरुपायैः राजग्मुरङ्गाधिपतेः समीपम् ॥
 03-113-009a संस्थाप्य तामाश्रमदर्शने तु; संतारितां नावमतीव शुभ्राम् ।
 03-113-009c तीरादुपादाय तथैव चक्रे; राजाश्रमं नाम वनं विचित्रम् ॥
 03-113-010a अन्तःपुरे तं तु निवेश्य राजा; विभाण्डकस्यात्मजमेकपुत्रम् ।
 03-113-010c ददर्श देवं सहसा प्रवृष्टः; मापूर्यमाणं च जगज्जलेन ॥

03-113-011a	स लोमपादः परिपूर्णकामः; सुतां ददावृश्यशृङ्गाय शान्ताम् ।
03-113-011c	क्रोधप्रतीकारकरं च चक्रे; गोभिश्च मार्गेष्वभिकर्षणं च ॥
03-113-012a	विभाण्डकस्याव्रजतः स राजा; पशून्प्रभूतान्पशुपांश्च वीरान् ।
03-113-012c	समादिशत्पुत्रगृद्धी महर्षिः; विभाण्डकः परिपृच्छेद्यदा वः ॥
03-113-013a	स वक्तव्यः प्राञ्जलिभिर्भवद्भिः; पुत्रस्य ते पशवः कर्षणं च ।
03-113-013c	किं ते प्रियं वै क्रियतां महर्षे; दासाः स्म सर्वे तव वाचि बद्धाः ॥
03-113-014a	अथोपायात्स मुनिश्चण्डकोपः; स्वमाश्रमं मूलफलानि गृह्य ।
03-113-014c	अन्वेषमाणश्च न तत्र पुत्रं; ददर्श चुक्रोध ततो भृशं सः ॥
03-113-015a	ततः स कोपेन विदीर्यमाणः; आशङ्कमानो नृपतेर्विधानम् ।
03-113-015c	जगाम चम्पां प्रदिधक्षमाणः; स्तमङ्गराजं विषयं च तस्य ॥
03-113-016a	स वै श्रान्तः क्षुधितः काश्यपस्ता; न्योषान्समासादितवान्समृद्धान् ।
03-113-016c	गोपैश्च तैर्विधिवत्पूज्यमानो; राजेव तां रात्रिमुवास तत्र ॥
03-113-017a	संप्राप्य सत्कारमतीव तेभ्यः; प्रोवाच कस्य प्रथिताः स्थ सौम्याः ।
03-113-017c	ऊचुस्ततस्तेऽभ्युपगम्य सर्वे; धनं तवेदं विहितं सुतस्य ॥
03-113-018a	देशे तु देशे तु स पूज्यमानः; स्तांश्चैव शृण्वन्मधुरान्प्रलापान् ।
03-113-018c	प्रशान्तभूयिष्ठरजाः प्रहृष्टः; समाससादाङ्गपतिं पुरस्थम् ॥
03-113-019a	संपूजितस्तेन नरर्षभेण; ददर्श पुत्रं दिवि देवं यथेन्द्रम् ।
03-113-019c	शान्तां स्नुषां चैव ददर्श तत्र; सौदामिनीमुच्चरन्तीं यथैव ॥
03-113-020a	ग्रामांश्च घोषांश्च सुतं च दृष्ट्वा; शान्तां च शान्तोऽस्य परः स कोपः ।
03-113-020c	चकार तस्मै परमं प्रसादं; विभाण्डको भूमिपतेर्नरेन्द्र ॥
03-113-021a	स तत्र निक्षिप्य सुतं महर्षिः; रुवाच सूर्याग्निसमप्रभावम् ।
03-113-021c	जाते पुत्रे वनमेवाव्रजेथा; राज्ञः प्रियाण्यस्य सर्वाणि कृत्वा ॥
03-113-022a	स तद्वचः कृतवानृश्यशृङ्गो; ययौ च यत्रास्य पिता बभूव ।
03-113-022c	शान्ता चैनं पर्यचरद्यथाव; त्वे रोहिणी सोममिवानुकूला ॥
03-113-023a	अरुन्धती वा सुभगा वसिष्ठं; लोपामुद्रा वापि यथा ह्यगस्त्यम् ।
03-113-023c	नलस्य वा दमयन्ती यथाभू; द्यथा शची वज्रधरस्य चैव ॥
03-113-024a	नाडायनी चेन्द्रसेना यथैव; वश्या नित्यं मुद्गलस्याजमीढ ।
03-113-024c	तथा शान्ता ऋश्यशृङ्गं वनस्थं; प्रीत्या युक्ता पर्यचरन्नरेन्द्र ॥
03-113-025a	तस्याश्रमः पुण्य एषो विभाति; महाहृदं शोभयन्पुण्यकीर्तेः ।
03-113-025c	अत्र स्नातः कृतकृत्यो विशुद्धः; स्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहि राजन् ॥

03-114-001 वैशंपायन उवाच

03-114-001a ततः प्रयातः कौशिक्याः पाण्डवो जनमेजय ।
 03-114-001c आनुपूर्व्येण सर्वाणि जगामायतनान्युत ॥
 03-114-002a स सागरं समासाद्य गङ्गायाः संगमे नृप ।
 03-114-002c नदीशतानां पञ्चानां मध्ये चक्रे समाप्लवम् ॥
 03-114-003a ततः समुद्रतीरेण जगाम वसुधाधिपः ।
 03-114-003c भ्रातृभिः सहितो वीरः कलिङ्गान्प्रति भारत ॥

03-114-004 लोमश उवाच

03-114-004a एते कलिङ्गाः कौन्तेय यत्र वैतरणी नदी ।
 03-114-004c यत्रायजत धर्मोऽपि देवाञ्छरणमेत्य वै ॥
 03-114-005a ऋषिभिः समुपायुक्तं यज्ञियं गिरिशोभितम् ।
 03-114-005c उत्तरं तीरमेतद्धि सततं द्विजसेवितम् ॥
 03-114-006a समेन देवयानेन पथा स्वर्गमुपेयुषः ।
 03-114-006c अत्र वै ऋषयोऽन्येऽपि पुरा क्रतुभिरीजिरे ॥
 03-114-007a अत्रैव रुद्रो राजेन्द्र पशुमादत्तवान्मखे ।
 03-114-007c रुद्रः पशुं मानवेन्द्र भागोऽयमिति चाब्रवीत् ॥
 03-114-008a हृते पशौ तदा देवास्तमूचुर्भरतर्षभ ।
 03-114-008c मा परस्वमभिद्रोग्धा मा धर्मान्सकलान्मनीषीः ॥
 03-114-009a ततः कल्याणरूपाभिर्वाग्भिस्ते रुद्रमस्तुवन् ।
 03-114-009c इष्ट्या चैनं तर्पयित्वा मानयां चक्रिरे तदा ॥
 03-114-010a ततः स पशुमुत्सृज्य देवयानेन जग्मिवान् ।
 03-114-010c अत्रानुवंशो रुद्रस्य तं निबोध युधिष्ठिर ॥
 03-114-011a अयातयामं सर्वेभ्यो भागेभ्यो भागमुत्तमम् ।
 03-114-011c देवाः संकल्पयामासुर्भयाद्रुद्रस्य शाश्वतम् ॥
 03-114-012a इमां गाथामत्र गायन्नपः स्पृशति यो नरः ।
 03-114-012c देवयानस्तस्य पन्थाश्चक्षुश्चैव प्रकाशते ॥

03-114-013 वैशंपायन उवाच

03-114-013a ततो वैतरणीं सर्वे पाण्डवा द्रौपदी तथा ।
 03-114-013c अवतीर्य महाभागा तर्पयां चक्रिरे पितृन् ॥

03-114-014 युधिष्ठिर उवाच

03-114-014a उपस्पृश्यैव भगवन्नस्यां नद्यां तपोधन ।

- 03-114-014c मानुषादस्मि विषयादपेतः पश्य लोमश ॥
- 03-114-015a सर्वाल्लोकान्प्रपश्यामि प्रसादात्तव सुव्रत ।
- 03-114-015c वैखानसानां जपतामेष शब्दो महात्मनाम् ॥
- 03-114-016 लोमश उवाच**
- 03-114-016a त्रिशतं वै सहस्राणि योजनानां युधिष्ठिर ।
- 03-114-016c यत्र ध्वनिं शृणोष्येनं तूष्णीमास्स्व विशां पते ॥
- 03-114-017a एतत्स्वयंभुवो राजन्वनं रम्यं प्रकाशते ।
- 03-114-017c यत्रायजत कौन्तेय विश्वकर्मा प्रतापवान् ॥
- 03-114-018a यस्मिन्यज्ञे हि भूर्दत्ता कश्यपाय महात्मने ।
- 03-114-018c सपर्वतवनोद्देशा दक्षिणा वै स्वयंभुवा ॥
- 03-114-019a अवासीदच्च कौन्तेय दत्तमात्रा मही तदा ।
- 03-114-019c उवाच चापि कुपिता लोकेश्वरमिदं प्रभुम् ॥
- 03-114-020a न मां मर्त्याय भगवन्कस्मैचिदातुमर्हसि ।
- 03-114-020c प्रदानं मोघमेतत्ते यास्याम्येषा रसातलम् ॥
- 03-114-021a विषीदन्तीं तु तां दृष्ट्वा कश्यपो भगवानृषिः ।
- 03-114-021c प्रसादयां बभूवाथ ततो भूमिं विशां पते ॥
- 03-114-022a ततः प्रसन्ना पृथिवी तपसा तस्य पाण्डव ।
- 03-114-022c पुनरुन्मज्ज्य सलिलाद्वेदीरूपा स्थिता बभौ ॥
- 03-114-023a सैषा प्रकाशते राजन्वेदी संस्थानलक्षणा ।
- 03-114-023c आरुह्यात्र महाराज वीर्यवान्वै भविष्यसि ॥
- 03-114-024a अहं च ते स्वस्त्ययनं प्रयोक्ष्ये; यथा त्वमेनामधिरोक्ष्यसेऽद्य ।
- 03-114-024c स्पृष्टा हि मर्त्येन ततः समुद्र;मेषा वेदी प्रविशत्याजमीढ ॥
- 03-114-025a अग्निर्मित्रो योनिरापोऽथ देव्यो; विष्णो रेतस्त्वममृतस्य नाभिः ।
- 03-114-025c एवं ब्रुवन्पाण्डव सत्यवाक्यं; वेदीमिमां त्वं तरसाधिरोह ॥
- 03-114-026 वैशंपायन उवाच**
- 03-114-026a ततः कृतस्वस्त्ययनो महात्मा; युधिष्ठिरः सागरगामगच्छत् ।
- 03-114-026c कृत्वा च तच्छासनमस्य सर्वं; महेन्द्रमासाद्य निशामुवास ॥
- 03-115-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-115-001a स तत्र तामुषित्वैकां रजनीं पृथिवीपतिः ।
- 03-115-001c तापसानां परं चक्रे सत्कारं भ्रातृभिः सह ॥

- 03-115-002a लोमशश्चास्य तान्सर्वानाचख्यौ तत्र तापसान् ।
 03-115-002c भृगूनङ्गिरसश्चैव वासिष्ठानथ काश्यपान् ॥
 03-115-003a तान्समेत्य स राजर्षिरभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 03-115-003c रामस्यानुचरं वीरमपृच्छदकृतव्रणम् ॥
 03-115-004a कदा नु रामो भगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति ।
 03-115-004c तेनैवाहं प्रसङ्गेन द्रष्टुमिच्छामि भार्गवम् ॥

03-115-005 अकृतव्रण उवाच

- 03-115-005a आयानेवासि विदितो रामस्य विदितात्मनः ।
 03-115-005c प्रीतिस्त्वयि च रामस्य क्षिप्रं त्वां दर्शयिष्यति ॥
 03-115-006a चतुर्दशीमष्टमीं च रामं पश्यन्ति तापसाः ।
 03-115-006c अस्यां रात्र्यां व्यतीतायां भवित्री च चतुर्दशी ॥

03-115-007 युधिष्ठिर उवाच

- 03-115-007a भवाननुगतो वीरं जामदग्न्यं महाबलम् ।
 03-115-007c प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पूर्ववृत्तस्य कर्मणः ॥
 03-115-008a स भवान्कथयत्वेतद्यथा रामेण निर्जिताः ।
 03-115-008c आहवे क्षत्रियाः सर्वे कथं केन च हेतुना ॥

03-115-009 अकृतव्रण उवाच

- 03-115-009a कन्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवः सुमहाबलः ।
 03-115-009c गाधीति विश्रुतो लोके वनवासं जगाम सः ॥
 03-115-010a वने तु तस्य वसतः कन्या जज्ञेऽप्सरःसमा ।
 03-115-010c ऋचीको भार्गवस्तां च वरयामास भारत ॥
 03-115-011a तमुवाच ततो राजा ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।
 03-115-011c उचितं नः कुले किञ्चित्पूर्वर्यत्संप्रवर्तितम् ॥
 03-115-012a एकतःश्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम् ।
 03-115-012c सहस्रं वाजिनां शुल्कमिति विद्धि द्विजोत्तम ॥
 03-115-013a न चापि भगवान्वाच्यो दीयतामिति भार्गव ।
 03-115-013c देया मे दुहिता चेयं त्वद्विधाय महात्मने ॥

03-115-014 ऋचीक उवाच

- 03-115-014a एकतःश्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम् ।
 03-115-014c दास्याम्यश्वसहस्रं ते मम भार्या सुतास्तु ते ॥

03-115-015

अकृतव्रण उवाच

- 03-115-015a
- स तथेति प्रतिज्ञाय राजन्वरुणमब्रवीत् ।
- 03-115-015c
- एकतःश्यामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम् ॥
- 03-115-015e
- सहस्रं वाजिनामेकं शुल्कार्थं मे प्रदीयताम् ॥
- 03-115-016a
- तस्मै प्रादात्सहस्रं वै वाजिनां वरुणस्तदा ।
- 03-115-016c
- तदश्वतीर्थं विख्यातमुत्थिता यत्र ते हयाः ॥
- 03-115-017a
- गङ्गायां कन्यकुब्जे वै ददौ सत्यवतीं तदा ।
- 03-115-017c
- ततो गाधिः सुतां तस्मै जन्याश्चासन्सुरास्तदा ॥
- 03-115-017e
- लब्ध्वा हयसहस्रं तु तांश्च दृष्ट्वा दिवौकसः ॥
- 03-115-018a
- धर्मेण लब्ध्वा तां भार्यामृचीको द्विजसत्तमः ।
- 03-115-018c
- यथाकामं यथाजोषं तया रेमे सुमध्यया ॥
- 03-115-019a
- तं विवाहे कृते राजन्सभार्यमवलोककः ।
- 03-115-019c
- आजगाम भृगुश्रेष्ठः पुत्रं दृष्ट्वा ननन्द च ॥
- 03-115-020a
- भार्यापती तमासीनं गुरुं सुरगणार्चितम् ।
- 03-115-020c
- अर्चित्वा पर्युपासीनौ प्राञ्जली तस्थतुस्तदा ॥
- 03-115-021a
- ततः स्नुषां स भगवान्प्रहृष्टो भृगुरब्रवीत् ।
- 03-115-021c
- वरं वृणीष्व सुभगे दाता ह्यस्मि तवेप्सितम् ॥
- 03-115-022a
- सा वै प्रसादयामास तं गुरुं पुत्रकारणात् ।
- 03-115-022c
- आत्मनश्चैव मातुश्च प्रसादं च चकार सः ॥

03-115-023

भृगुरुवाच

- 03-115-023a
- ऋतौ त्वं चैव माता च स्नाते पुंसवनाय वै ।
- 03-115-023c
- आलिङ्गोतां पृथग्वृक्षौ साश्वत्थं त्वमुदुम्बरम् ॥
- 03-115-024a
- आलिङ्गने तु ते राजंश्चक्रतुः स्म विपर्ययम् ।
- 03-115-024c
- कदाचिद्भृगुरागच्छत्तं च वेद विपर्ययम् ॥
- 03-115-025a
- अथोवाच महातेजा भृगुः सत्यवतीं स्नुषाम् ।
- 03-115-025c
- ब्राह्मणः क्षत्रवृत्तिर्वै तव पुत्रो भविष्यति ॥
- 03-115-026a
- क्षत्रियो ब्राह्मणाचारो मातुस्तव सुतो महान् ।
- 03-115-026c
- भविष्यति महावीर्यः साधूनां मार्गमास्थितः ॥
- 03-115-027a
- ततः प्रसादयामास श्वशुरं सा पुनः पुनः ।
- 03-115-027c
- न मे पुत्रो भवेदीदृक्कामं पौत्रो भवेदिति ॥
- 03-115-028a
- एवमस्त्विति सा तेन पाण्डव प्रतिनन्दिता ।

03-115-028c	जमदग्निं ततः पुत्रं सा जज्ञे काल आगते ॥
03-115-028e	तेजसा वर्चसा चैव युक्तं भार्गवनन्दनम् ॥
03-115-029a	स वर्धमानस्तेजस्वी वेदस्याध्ययनेन वै ।
03-115-029c	बहूनृषीन्महातेजाः पाण्डवेयात्यवर्तत ॥
03-115-030a	तं तु कृत्स्नो धनुर्वेदः प्रत्यभाद्भरतर्षभ ।
03-115-030c	चतुर्विधानि चास्त्राणि भास्करोपमवर्चसम् ॥
03-116-001	अकृतव्रण उवाच
03-116-001a	स वेदाध्ययने युक्तो जमदग्निर्महातपाः ।
03-116-001c	तपस्तेपे ततो देवान्नियमाद्वशमानयत् ॥
03-116-002a	स प्रसेनजितं राजन्नधिगम्य नराधिपम् ।
03-116-002c	रेणुकां वरयामास स च तस्मै ददौ नृपः ॥
03-116-003a	रेणुकां त्वथ संप्राप्य भार्या भार्गवनन्दनः ।
03-116-003c	आश्रमस्थस्तया सार्धं तपस्तेपेऽनुकूलया ॥
03-116-004a	तस्याः कुमारश्चत्वारो जज्ञिरे रामपञ्चमाः ।
03-116-004c	सर्वेषामजघन्यस्तु राम आसीज्जघन्यजः ॥
03-116-005a	फलाहारेषु सर्वेषु गतेष्वथ सुतेषु वै ।
03-116-005c	रेणुका स्नातुमगमत्कदाचिन्नियतव्रता ॥
03-116-006a	सा तु चित्ररथं नाम मार्त्तिकावतकं नृपम् ।
03-116-006c	ददर्श रेणुका राजन्नागच्छन्ती यदृच्छया ॥
03-116-007a	क्रीडन्तं सलिले दृष्ट्वा सभार्यं पद्ममालिनम् ।
03-116-007c	ऋद्धिमन्तं ततस्तस्य स्पृहयामास रेणुका ॥
03-116-008a	व्यभिचारात्तु सा तस्मात्क्लिलन्नाम्भसि विचेतना ।
03-116-008c	प्रविवेशाश्रमं त्रस्ता तां वै भर्तान्वबुध्यत ॥
03-116-009a	स तां दृष्ट्वा च्युतां धैर्याद्ब्राह्म्या लक्ष्म्या विवर्जिताम् ।
03-116-009c	धिकशब्देन महातेजा गर्हयामास वीर्यवान् ॥
03-116-010a	ततो ज्येष्ठो जामदग्न्यो रुमण्वान्नाम नामतः ।
03-116-010c	आजगाम सुषेणश्च वसुर्विश्वावसुस्तथा ॥
03-116-011a	तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधे मातुरचोदयत् ।
03-116-011c	न च ते जातसंमोहाः किञ्चिदूचुर्विचेतसः ॥
03-116-012a	ततः शशाप तान्कोपात्ते शप्ताश्चेतनां जहुः ।
03-116-012c	मृगपक्षिसधर्माणः क्षिप्रमासञ्जडोपमाः ॥

03-116-013a	ततो रामोऽभ्यगात्पश्चादाश्रमं परवीरहा ।
03-116-013c	तमुवाच महामन्युर्जमदग्निर्महातपाः ॥
03-116-014a	जहीमां मातरं पापां मा च पुत्र व्यथां कृथाः ।
03-116-014c	तत आदाय परशुं रामो मातुः शिरोऽहरत् ॥
03-116-015a	ततस्तस्य महाराज जमदग्नेर्महात्मनः ।
03-116-015c	कोपो अगच्छत्सहसा प्रसन्नश्चाब्रवीदिदम् ॥
03-116-016a	ममेदं वचनात्तात कृतं ते कर्म दुष्करम् ।
03-116-016c	वृणीष्व कामान्धर्मज्ञ यावतो वाञ्छसे हृदा ॥
03-116-017a	स वव्रे मातुरुत्थानमस्मृतिं च वधस्य वै ।
03-116-017c	पापेन तेन चास्पर्शं भ्रातृणां प्रकृतिं तथा ॥
03-116-018a	अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे दीर्घमायुश्च भारत ।
03-116-018c	ददौ च सर्वान्कामांस्ताञ्जमदग्निर्महातपाः ॥
03-116-019a	कदाचित्तु तथैवास्य विनिष्क्रान्ताः सुताः प्रभो ।
03-116-019c	अथानूपपतिर्वीरः कार्तवीर्योऽभ्यवर्तत ॥
03-116-020a	तमाश्रमपदं प्राप्तमृषेर्भार्या समर्चयत् ।
03-116-020c	स युद्धमदसंमत्तो नाभ्यनन्दत्तथार्चनम् ॥
03-116-021a	प्रमथ्य चाश्रमात्तस्माद्धोमधेन्वास्तदा बलात् ।
03-116-021c	जहार वत्सं क्रोशन्त्या बभञ्ज च महाद्रुमान् ॥
03-116-022a	आगताय च रामाय तदाचष्ट पिता स्वयम् ।
03-116-022c	गां च रोरूयतीं दृष्ट्वा कोपो रामं समाविशत् ॥
03-116-023a	स मन्युवशमापन्नः कार्तवीर्यमुपाद्रवत् ।
03-116-023c	तस्याथ युधि विक्रम्य भार्गवः परवीरहा ॥
03-116-024a	चिच्छेद निशितैर्भल्लैर्बाहून्परिघसंनिभान् ।
03-116-024c	सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृह्य रुचिरं धनुः ॥
03-116-025a	अर्जुनस्याथ दायादा रामेण कृतमन्यवः ।
03-116-025c	आश्रमस्थं विना रामं जमदग्निमुपाद्रवन् ॥
03-116-026a	ते तं जघ्नुर्महावीर्यमयुध्यन्तं तपस्विनम् ।
03-116-026c	असकृद्राम रामेति विक्रोशन्तमनाथवत् ॥
03-116-027a	कार्तवीर्यस्य पुत्रास्तु जमदग्निं युधिष्ठिर ।
03-116-027c	घातयित्वा शरैर्जग्मुर्यथागतमरिंदमाः ॥
03-116-028a	अपक्रान्तेषु चैतेषु जमदग्नौ तथागते ।

03-116-028c

समित्पाणिरुपागच्छदाश्रमं भृगुनन्दनः ॥

03-116-029a

स दृष्ट्वा पितरं वीरस्तथा मृत्युवशं गतम् ।

03-116-029c

अनर्हन्तं तथाभूतं विललाप सुदुःखितः ॥

03-117-001

राम उवाच

03-117-001a

ममापराधात्तैः क्षुद्रैर्हतस्त्वं तात बालिशैः ।

03-117-001c

कार्तवीर्यस्य दायादैर्वने मृग इवेषुभिः ॥

03-117-002a

धर्मज्ञस्य कथं तात वर्तमानस्य सत्पथे ।

03-117-002c

मृत्युरेवंविधो युक्तः सर्वभूतेष्वनागसः ॥

03-117-003a

किं नु तैर्न कृतं पापं यैर्भवांस्तपसि स्थितः ।

03-117-003c

अयुध्यमानो वृद्धः सन्हतः शरशतैः शितैः ॥

03-117-004a

किं नु ते तत्र वक्ष्यन्ति सचिवेषु सुहृत्सु च ।

03-117-004c

अयुध्यमानं धर्मज्ञमेकं हत्वानपत्रपाः ॥

03-117-005

अकृतव्रण उवाच

03-117-005a

विलप्यैवं स करुणं बहु नानाविधं नृप ।

03-117-005c

प्रेतकार्याणि सर्वाणि पितुश्चक्रे महातपाः ॥

03-117-006a

ददाह पितरं चाग्नौ रामः परपुरंजयः ।

03-117-006c

प्रतिजज्ञे वधं चापि सर्वक्षत्रस्य भारत ॥

03-117-007a

संकुद्धोऽतिबलः शूरः शस्त्रमादाय वीर्यवान् ।

03-117-007c

जघ्निवान्कार्तवीर्यस्य सुतानेकोऽन्तकोपमः ॥

03-117-008a

तेषां चानुगता ये च क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ।

03-117-008c

तांश्च सर्वानवामृद्राद्रामः प्रहरतां वरः ॥

03-117-009a

त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।

03-117-009c

समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरहृदान् ॥

03-117-010a

स तेषु तर्पयामास पितृन्भृगुकुलोद्बहः ।

03-117-010c

साक्षाद्दर्शं चर्चीकं स च रामं न्यवारयत् ॥

03-117-011a

ततो यज्ञेन महता जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

03-117-011c

तर्पयामास देवेन्द्रमृत्विग्भ्यश्च महीं ददौ ॥

03-117-012a

वेदीं चाप्यददद्वैमीं कश्यपाय महात्मने ।

03-117-012c

दशव्यामायतां कृत्वा नवोत्सेधां विशां पते ॥

03-117-013a

तां कश्यपस्यानुमते ब्राह्मणाः खण्डशस्तदा ।

03-117-013c व्यभजंस्तेन ते राजन्प्रख्याताः खाण्डवायनाः ॥

03-117-014a स प्रदाय महीं तस्मै कश्यपाय महात्मने ।

03-117-014c अस्मिन्महेन्द्रे शैलेन्द्रे वसत्यमितविक्रमः ॥

03-117-015a एवं वैरमभूत्तस्य क्षत्रियैर्लोकवासिभिः ।

03-117-015c पृथिवी चापि विजिता रामेणामिततेजसा ॥

03-117-016 वैशंपायन उवाच

03-117-016a ततश्चतुर्दशीं रामः समयेन महामनाः ।

03-117-016c दर्शयामास तान्विप्रान्धर्मराजं च सानुजम् ॥

03-117-017a स तमानर्च राजेन्द्रो भ्रातृभिः सहितः प्रभुः ।

03-117-017c द्विजानां च परां पूजां चक्रे नृपतिसत्तमः ॥

03-117-018a अर्चयित्वा जामदग्न्यं पूजितस्तेन चाभिभूः ।

03-117-018c महेन्द्र उष्य तां रात्रिं प्रययौ दक्षिणामुखः ॥

03-118-001 वैशंपायन उवाच

03-118-001a गच्छन्स तीर्थानि महानुभावः, पुण्यानि रम्याणि ददर्श राजा ।

03-118-001c सर्वाणि विप्रैरुपशोभितानि; क्वचित्क्वचिद्भारत सागरस्य ॥

03-118-002a स वृत्तवांस्तेषु कृताभिषेकः; सहानुजः पार्थिवपुत्रपौत्रः ।

03-118-002c समुद्रगां पुण्यतमां प्रशस्तां; जगाम पारिक्षित पाण्डुपुत्रः ॥

03-118-003a तत्रापि चाप्लुत्य महानुभावः; संतर्पयामास पितृन्सुरांश्च ।

03-118-003c द्विजातिमुख्येषु धनं विसृज्य; गोदावरि सागरगामगच्छत् ॥

03-118-004a ततो विपाप्मा द्रविडेषु राजन्समुद्रमासाद्य च लोकपुण्यम् ।

03-118-004c अगस्त्यतीर्थं च पवित्रपुण्यं; नारीतीर्थान्यथ वीरो ददर्श ॥

03-118-005a तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्य; निशम्य तत्कर्म परैरसह्यम् ।

03-118-005c संपूज्यमानः परमर्षिसंघैः; परां मुदं पाण्डुसुतः स लेभे ॥

03-118-006a स तेषु तीर्थेष्वभिषिक्तगात्रः; कृष्णासहायः सहितोऽनुजैश्च ।

03-118-006c संपूजयन्विक्रममर्जुनस्य; रेमे महीपालपतिः पृथिव्याम् ॥

03-118-007a ततः सहस्राणि गवां प्रदाय; तीर्थेषु तेष्वम्बुधरोत्तमस्य ।

03-118-007c हृष्टः सह भ्रातृभिरर्जुनस्य; संकीर्तयामास गवां प्रदानम् ॥

03-118-008a स तानि तीर्थानि च सागरस्य; पुण्यानि चान्यानि बहूनि राजन् ।

03-118-008c क्रमेण गच्छन्परिपूर्णकामः; शूर्पारकं पुण्यतमं ददर्श ॥

03-118-009a तत्रोदधेः कंचिदतीत्य देशं; ख्यातं पृथिव्यां वनमाससाद ।

03-118-009c	तप्तं सुरैर्यत्र तपः पुरस्ताःदिष्टं तथा पुण्यतमैर्नरेन्द्रैः ॥
03-118-010a	स तत्र तामग्र्यधनुर्धरस्य; वेदीं ददर्शायतपीनबाहुः ।
03-118-010c	ऋचीकपुत्रस्य तपस्विसंघैः; समावृतां पुण्यकृदर्चनीयाम् ॥
03-118-011a	ततो वसूनां वसुधाधिपः स; मरुद्गणानां च तथाश्विनोश्च ।
03-118-011c	वैवस्वतादित्यधनेश्वराणा;मिन्द्रस्य विष्णोः सवितुर्विभोश्च ॥
03-118-012a	भगस्य चन्द्रस्य दिवाकरस्य; पतेरपां साध्यगणस्य चैव ।
03-118-012c	धातुः पितॄणां च तथा महात्मा; रुद्रस्य राजन्सगणस्य चैव ॥
03-118-013a	सरस्वत्याः सिद्धगणस्य चैव; पूष्णश्च ये चाप्यमरास्तथान्ये ।
03-118-013c	पुण्यानि चाप्यायतनानि तेषां; ददर्श राजा सुमनोहराणि ॥
03-118-014a	तेषूपवासान्विविधानुपोष्य; दत्त्वा च रत्नानि महाधनानि ।
03-118-014c	तीर्थेषु सर्वेषु परिप्लुताङ्गः; पुनः स शूर्पारकमाजगाम ॥
03-118-015a	स तेन तीर्थेन तु सागरस्य; पुनः प्रयातः सह सोदरीयैः ।
03-118-015c	द्विजैः पृथिव्यां प्रथितं महद्भिःस्तीर्थं प्रभासं समुपाजगाम ॥
03-118-016a	तत्राभिषिक्तः पृथुलोहिताक्षः; सहानुजैर्देवगणान्पितॄंश्च ।
03-118-016c	संतर्पयामास तथैव कृष्णा; ते चापि विप्राः सह लोमशेन ॥
03-118-017a	स द्वादशाहं जलवायुभक्षः; कुर्वन्क्षपाहःसु तदाभिषेकम् ।
03-118-017c	समन्ततोऽग्नीनुपदीपयित्वा; तेपे तपो धर्मभृतां वरिष्ठः ॥
03-118-018a	तमुग्रमास्थाय तपश्चरन्तं; शुश्राव रामश्च जनार्दनश्च ।
03-118-018c	तौ सर्ववृष्णिप्रवरौ ससैन्यौ; युधिष्ठिरं जग्मतुराजमीढम् ॥
03-118-019a	ते वृष्णयः पाण्डुसुतान्समीक्ष्य; भूमौ शयानान्मलदिग्धगात्रान् ।
03-118-019c	अनर्हतीं द्रौपदीं चापि दृष्ट्वा; सुदुःखिताश्चक्रुशुरार्तनादम् ॥
03-118-020a	ततः स रामं च जनार्दनं च; कार्ष्णिं च साम्बं च शिनेश्च पौत्रम् ।
03-118-020c	अन्यांश्च वृष्णीनुपगम्य पूजां; चक्रे यथाधर्ममदीनसत्त्वः ॥
03-118-021a	ते चापि सर्वान्प्रतिपूज्य पार्था;स्तैः सत्कृताः पाण्डुसुतैस्तथैव ।
03-118-021c	युधिष्ठिरं संपरिवार्य राज;न्नुपाविशन्देवगणा यथेन्द्रम् ॥
03-118-022a	तेषां स सर्वं चरितं परेषां; वने च वासं परमप्रतीतः ।
03-118-022c	अस्त्रार्थमिन्द्रस्य गतं च पार्थ; कृष्णे शशंसामरराजपुत्रम् ॥
03-118-023a	श्रुत्वा तु ते तस्य वचः प्रतीता;स्तांश्चापि दृष्ट्वा सुकृशानतीव ।
03-118-023c	नेत्रोद्धवं संमुमुचुर्दशार्हा; दुःखार्तिजं वारि महानुभावाः ॥

03-119-001 जनमेजय उवाच

03-119-001a प्रभासतीर्थं संप्राप्य वृष्णयः पाण्डवास्तथा ।

03-119-001c	किमकुर्वन्कथाश्रैषां कास्तत्रासंस्तपोधन ॥
03-119-002a	ते हि सर्वे महात्मानः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
03-119-002c	वृष्णयः पाण्डवाश्चैव सुहृदश्च परस्परम् ॥
03-119-003	वैशंपायन उवाच
03-119-003a	प्रभासतीर्थं संप्राप्य पुण्यं तीर्थं महोदधेः ।
03-119-003c	वृष्णयः पाण्डवान्वीरान्परिवार्योपतस्थिरे ॥
03-119-004a	ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रभः ।
03-119-004c	वनमाली हली रामो बभाषे पुष्करेक्षणम् ॥
03-119-005a	न कृष्ण धर्मश्चरितो भवाय; जन्तोरधर्मश्च पराभवाय ।
03-119-005c	युधिष्ठिरो यत्र जटी महात्मा; वनाश्रयः क्लिश्यति चीरवासाः ॥
03-119-006a	दुर्योधनश्चापि महीं प्रशास्ति; न चास्य भूमिर्विवरं ददाति ।
03-119-006c	धर्मादधर्मश्चरितो गरीया; नितीव मन्येत नरोऽल्पबुद्धिः ॥
03-119-007a	दुर्योधने चापि विवर्धमाने; युधिष्ठिरे चासुख आत्तराज्ये ।
03-119-007c	किं न्वद्य कर्तव्यमिति प्रजाभिः; शङ्का मिथः संजनिता नराणाम् ॥
03-119-008a	अयं हि धर्मप्रभवो नरेन्द्रो; धर्मे रतः सत्यधृतिः प्रदाता ।
03-119-008c	चलेद्धि राज्याच्च सुखाच्च पार्थो; धर्मादपेतश्च कथं विवर्धेत् ॥
03-119-009a	कथं नु भीष्मश्च कृपश्च विप्रो; द्रोणश्च राजा च कुलस्य वृद्धः ।
03-119-009c	प्रव्राज्य पार्थान्सुखमाप्नुवन्ति; धिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान् ॥
03-119-010a	किं नाम वक्ष्यत्यवनिप्रधानः; पितृन्समागम्य परत्र पापः ।
03-119-010c	पुत्रेषु सम्यक्चरितं मयेति; पुत्रानपापानवरोप्य राज्यात् ॥
03-119-011a	नासौ धिया संप्रतिपश्यति स्म; किं नाम कृत्वाहमचक्षुरेवम् ।
03-119-011c	जातः पृथिव्यामिति पार्थिवेषु; प्रव्राज्य कौन्तेयमथापि राज्यात् ॥
03-119-012a	नूनं समृद्धान्पितृलोकभूमौ; चामीकराभान्क्षितिजान्प्रफुल्लान् ।
03-119-012c	विचित्रवीर्यस्य सुतः सपुत्रः; कृत्वा नृशंसं बत पश्यति स्म ॥
03-119-013a	व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षा; न्नेमान्स्म पृच्छन्स शृणोति नूनम् ।
03-119-013c	प्रस्थापयद्यत्स वनं ह्यशङ्को; युधिष्ठिरं सानुजमात्तशस्त्रम् ॥
03-119-014a	योऽयं परेषां पृतनां समृद्धां; निरायुधो दीर्घभुजो निहन्यात् ।
03-119-014c	श्रुत्वैव शब्दं हि वृकोदरस्य; मुञ्चन्ति सैन्यानि शकृत्समूत्रम् ॥
03-119-015a	स क्षुत्पिपासाध्वकृशस्तरस्वी; समेत्य नानायुधबाणपाणिः ।
03-119-015c	वने स्मरन्वासमिमं सुघोरं; शेषं न कुर्यादिति निश्चितं मे ॥
03-119-016a	न ह्यस्य वीर्येण बलेन कश्चि; त्समः पृथिव्यां भविता नरेषु ।

- 03-119-016c शीतोष्णवातातपकर्षिताङ्गो; न शेषमाजावसुहृत्सु कुर्यात् ॥
- 03-119-017a प्राच्यां नृपानेकरथेन जित्वा; वृकोदरः सानुचरात्रणेषु ।
- 03-119-017c स्वस्त्यागमद्योऽतिरथस्तरस्वी; सोऽयं वने क्लिश्यति चीरवासाः ॥
- 03-119-018a यो दन्तकूरे व्यजयन्नृदेवा; न्समागतान्दाक्षिणात्यान्महीपान् ।
- 03-119-018c तं पश्यतेमं सहदेवमद्य; तपस्विनं तापसवेषरूपम् ॥
- 03-119-019a यः पार्थिवानेकरथेन वीरो; दिशं प्रतीचीं प्रति युद्धशौण्डः ।
- 03-119-019c सोऽयं वने मूलफलेन जीव;ञ्जटी चरत्यद्य मलाचिताङ्गः ॥
- 03-119-020a सत्रे समृद्धेऽति रथस्य राज्ञो; वेदीतलादुत्पतिता सुता या ।
- 03-119-020c सेयं वने वासमिमं सुदुःखं; कथं सहत्यद्य सती सुखार्हा ॥
- 03-119-021a त्रिवर्गमुख्यस्य समीरणस्य; देवेश्वरस्याप्यथ वाश्विनोश्च ।
- 03-119-021c एषां सुराणां तनयाः कथं नु; वने चरन्त्यल्पसुखाः सुखार्हाः ॥
- 03-119-022a जिते हि धर्मस्य सुते सभार्ये; सभ्रातृके सानुचरे निरस्ते ।
- 03-119-022c दुर्योधने चापि विवर्धमाने; कथं न सीदत्यवनिः सशैला ॥

03-120-001 सात्यकिरुवाच

- 03-120-001a न राम कालः परिदेवनाय; यदुत्तरं तत्र तदेव सर्वे ।
- 03-120-001c समाचरामो ह्यनतीतकालं; युधिष्ठिरो यद्यपि नाह किञ्चित् ॥
- 03-120-002a ये नाथवन्तो हि भवन्ति लोके; ते नात्मना कर्म समारभन्ते ।
- 03-120-002c तेषां तु कार्येषु भवन्ति नाथाः; शैब्यादयो राम यथा ययातेः ॥
- 03-120-003a येषां तथा राम समारभन्ते; कार्याणि नाथाः स्वमतेन लोके ।
- 03-120-003c ते नाथवन्तः पुरुषप्रवीरा; नानाथवत्कृच्छ्रमवाप्नुवन्ति ॥
- 03-120-004a कस्मादयं रामजनार्दनौ च; प्रद्युम्नसाम्बौ च मया समेतौ ।
- 03-120-004c वसत्यरण्ये सह सोदरीयै;स्त्रैलोक्यनाथानधिगम्य नाथान् ॥
- 03-120-005a निर्यातु साध्वद्य दशार्हसेना; प्रभूतनानायुधचित्रवर्मा ।
- 03-120-005c यमक्षयं गच्छतु धार्तराष्ट्रः; सबान्धवो वृष्णिबलाभिभूतः ॥
- 03-120-006a त्वं ह्येव कोपात्पृथिवीमपीमां; संवेष्टयेस्तिष्ठतु शार्ङ्गधन्वा ।
- 03-120-006c स धार्तराष्ट्रं जहि सानुबन्धं; वृत्रं यथा देवपतिर्महेन्द्रः ॥
- 03-120-007a भ्राता च मे यश्च सखा गुरुश्च; जनार्दनस्यात्मसमश्च पार्थः ।
- 03-120-007c यदर्थमभ्युद्यतमुत्तमं त;त्करोति कर्माग्र्यमपारणीयम् ॥
- 03-120-008a तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रै;र्विहत्य सर्वाणि रणेऽभिभूय ।
- 03-120-008c कायाच्छिरः सर्पविषाग्निकल्पैः; शरोत्तमैरुन्मथितास्मि राम ॥
- 03-120-009a खड्गेन चाहं निशितेन संख्ये; कायाच्छिरस्तस्य बलात्प्रमथ्य ।

03-120-009c	ततोऽस्य सर्वाननुगान्हनिष्ये; दुर्योधनं चापि कुरुंश्च सर्वान् ॥
03-120-010a	आत्तायुधं मामिह रौहिणेय; पश्यन्तु भौमा युधि जातहर्षाः ।
03-120-010c	निघ्नन्तमेकं कुरुयोधमुख्या; न्काले महाकक्षमिवान्तकाग्निः ॥
03-120-011a	प्रद्युम्नमुक्तान्निशितान्न शक्ताः; सोढुं कृपद्रोणविकर्णकर्णाः ।
03-120-011c	जानामि वीर्यं च तवात्मजस्य; कार्ष्णिर्भवत्येष यथा रणस्थः ॥
03-120-012a	साम्बः ससूतं सरथं भुजाभ्यां; दुःशासनं शास्तु बलात्प्रमथ्य ।
03-120-012c	न विद्यते जाम्बवतीसुतस्य; रणेऽविषह्यं हि रणोत्कटस्य ॥
03-120-013a	एतेन बालेन हि शम्बरस्य; दैत्यस्य सैन्यं सहसा प्रणुन्नम् ।
03-120-013c	वृत्तोरुरत्यायतपीनबाहु;रेतेन संख्ये निहतोऽश्वचक्रः ॥
03-120-013e	को नाम साम्बस्य रणे मनुष्यो; गत्वान्तरं वै भुजयोर्धरित ॥
03-120-014a	यथा प्रविश्यान्तरमन्तकस्य; काले मनुष्यो न विनिष्क्रमेत ।
03-120-014c	तथा प्रविश्यान्तरमस्य संख्ये; को नाम जीवन्पुनराव्रजेत ॥
03-120-015a	द्रोणं च भीष्मं च महारथौ तौ; सुतैर्वृतं चाप्यथ सोमदत्तम् ।
03-120-015c	सर्वाणि सैन्यानि च वासुदेवः; प्रधक्ष्यते सायकवह्निजालैः ॥
03-120-016a	किं नाम लोकेष्वविषह्यमस्ति; कृष्णस्य सर्वेषु सदैवतेषु ।
03-120-016c	आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणे;श्चक्रायुधस्याप्रतिमस्य युद्धे ॥
03-120-017a	ततोऽनिरुद्धोऽप्यसिचर्मपाणि;र्महीमिमां धार्तराष्ट्रैर्विसंज्ञैः ।
03-120-017c	हतोत्तमाङ्गैर्निहतैः करोतु; कीर्णां कुशैर्वेदिमिवाध्वरेषु ॥
03-120-018a	गदोल्मुकौ बाहुकभानुनीथाः; शूरश्च संख्ये निशठः कुमारः ।
03-120-018c	रणोत्कटौ सारणचारुदेष्णौ; कुलोचितं विप्रथयन्तु कर्म ॥
03-120-019a	सवृष्णिभोजान्धकयोधमुख्या; समागता क्षत्रियशूरसेना ।
03-120-019c	हत्वा रणे तान्धृतराष्ट्रपुत्राँ;ल्लोके यशः स्फीतमुपाकरोतु ॥
03-120-020a	ततोऽभिमन्युः पृथिवीं प्रशास्तु; यावद्ब्रतं धर्मभृतां वरिष्ठः ।
03-120-020c	युधिष्ठिरः पारयते महात्मा; द्यूते यथोक्तं कुरुसत्तमेन ॥
03-120-021a	अस्मत्प्रमुक्तैर्विशिखैर्जितारि;स्ततो महीं भोक्ष्यति धर्मराजः ।
03-120-021c	निर्धार्तराष्ट्रां हतसूतपुत्रा;मेतद्धि नः कृत्यतमं यशश्यम् ॥

03-120-022 वासुदेव उवाच

03-120-022a	असंशयं माधव सत्यमेत;दृह्नीम ते वाक्यमदीनसत्त्व ।
03-120-022c	स्वाभ्यां भुजाभ्यामजितां तु भूमिं; नेच्छेत्कुरूणामृषभः कथंचित् ॥
03-120-023a	न ह्येष कामान्न भयान्न लोभा;द्युधिष्ठिरो जातु जह्यात्स्वधर्मम् ।
03-120-023c	भीमार्जुनौ चातिरथौ यमौ वा; तथैव कृष्णा द्रुपदात्मजेयम् ॥

03-120-024a उभौ हि युद्धेऽप्रतिमौ पृथिव्यां; वृकोदरश्चैव धनंजयश्च ।

03-120-024c कस्मान्न कृत्स्नां पृथिवीं प्रशासे;न्माद्रीसुताभ्यां च पुरस्कृतोऽयम् ॥

03-120-025a यदा तु पाञ्चालपतिर्महात्मा; सकेकयश्चेदिपतिर्वयं च ।

03-120-025c योत्स्याम विक्रम्य परांस्तदा वै; सुयोधनस्त्यक्ष्यति जीवलोकम् ॥

03-120-026 युधिष्ठिर उवाच

03-120-026a नैतच्चित्रं माधव यद्ब्रवीषि; सत्यं तु मे रक्ष्यतमं न राज्यम् ।

03-120-026c कृष्णस्तु मां वेद यथावदेकः; कृष्णं च वेदाहमथो यथावत् ॥

03-120-027a यदैव कालं पुरुषप्रवीरो; वेत्स्यत्ययं माधव विक्रमस्य ।

03-120-027c तदा रणे त्वं च शिनिप्रवीर; सुयोधनं जेष्यसि केशवश्च ॥

03-120-028a प्रतिप्रयान्त्वद्य दशार्हवीरा; दृढोऽस्मि नाथैर्नरलोकनाथैः ।

03-120-028c धर्मेऽप्रमादं कुरुताप्रमेया; द्रष्टास्मि भूयः सुखिनः समेतान् ॥

03-120-029 वैशंपायन उवाच

03-120-029a तेऽन्योन्यमामन्त्र्य तथाभिवाद्य; वृद्धान्परिस्वज्य शिशूंश्च सर्वान् ।

03-120-029c यदुप्रवीराः स्वगृहाणि जग्मू; राजापि तीर्थान्यनुसंचचार ॥

03-120-030a विसृज्य कृष्णं त्वथ धर्मराजो; विदर्भराजोपचितां सुतीर्थाम् ।

03-120-030c सुतेन सोमेन विमिश्रितोदां; ततः पयोष्णीं प्रति स ह्युवास ॥

03-121-001 लोमश उवाच

03-121-001a नृगेण यजमानेन सोमेनेह पुरंदरः ।

03-121-001c तर्पितः श्रूयते राजन्स तृप्तो मदमभ्यगात् ॥

03-121-002a इह देवैः सहेन्द्रैर्हि प्रजापतिभिरेव च ।

03-121-002c इष्टं बहुविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥

03-121-003a आमूर्तरयसश्चेह राजा वज्रधरं प्रभुम् ।

03-121-003c तर्पयामास सोमेन हयमेधेषु सप्तसु ॥

03-121-004a तस्य सप्तसु यज्ञेषु सर्वमासीद्धिरण्मयम् ।

03-121-004c वानस्पत्यं च भौमं च यद्द्रव्यं नियतं मखे ॥

03-121-005a तेष्वेव चास्य यज्ञेषु प्रयोगाः सप्त विश्रुताः ।

03-121-005c सप्तैकैकस्य यूपस्य चषालाश्चोपरि स्थिताः ॥

03-121-006a तस्य स्म यूपान्यज्ञेषु भ्राजमानान्हिरण्मयान् ।

03-121-006c स्वयमुत्थापयामासुर्देवाः सेन्द्रा युधिष्ठिर ॥

03-121-007a तेषु तस्य मखाग्र्येषु गयस्य पृथिवीपतेः ।

03-121-007c	अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥
03-121-008a	सिकता वा यथा लोके यथा वा दिवि तारकाः ।
03-121-008c	यथा वा वर्षतो धारा असंख्येयाश्च केनचित् ॥
03-121-009a	तथैव तदसंख्येयं धनं यत्प्रददौ गयः ।
03-121-009c	सदस्येभ्यो महाराज तेषु यज्ञेषु सप्तसु ॥
03-121-010a	भवेत्संख्येयमेतद्वै यदेतत्परिकीर्तितम् ।
03-121-010c	न सा शक्या तु संख्यातुं दक्षिणा दक्षिणावतः ॥
03-121-011a	हिरण्मयीभिर्गोभिश्च कृताभिर्विश्वकर्मणा ।
03-121-011c	ब्राह्मणांस्तर्पयामास नानादिग्भ्यः समागतान् ॥
03-121-012a	अल्पावशेषा पृथिवी चैत्यैरासीन्महात्मनः ।
03-121-012c	गयस्य यजमानस्य तत्र तत्र विशां पते ॥
03-121-013a	स लोकान्प्राप्तवानैन्द्रान्कर्मणा तेन भारत ।
03-121-013c	सलोकतां तस्य गच्छेत्पयोष्यां य उपस्पृशेत् ॥
03-121-014a	तस्मात्त्वमत्र राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितोऽनघ ।
03-121-014c	उपस्पृश्य महीपाल धूतपाप्मा भविष्यसि ॥

03-121-015 वैशंपायन उवाच

03-121-015a	स पयोष्यां नरश्रेष्ठः स्नात्वा वै भ्रातृभिः सह ।
03-121-015c	वैडूर्यपर्वतं चैव नर्मदां च महानदीम् ॥
03-121-015e	समाजगाम तेजस्वी भ्रातृभिः सहितोऽनघः ॥
03-121-016a	ततोऽस्य सर्वाण्याचख्यौ लोमशो भगवानृषिः ।
03-121-016c	तीर्थानि रमणीयानि तत्र तत्र विशां पते ॥
03-121-017a	यथायोगं यथाप्रीतिं प्रययौ भ्रातृभिः सह ।
03-121-017c	ददमानोऽसकृद्वित्तं ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ॥

03-121-018 लोमश उवाच

03-121-018a	देवानामेति कौन्तेय तथा राज्ञां सलोकताम् ।
03-121-018c	वैडूर्यपर्वतं दृष्ट्वा नर्मदामवतीर्य च ॥
03-121-019a	संधिरेष नरश्रेष्ठ त्रेताया द्वापरस्य च ।
03-121-019c	एतमासाद्य कौन्तेय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-121-020a	एष शर्यातियज्ञस्य देशस्तात प्रकाशते ।
03-121-020c	साक्षाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यां सह कौशिकः ॥

- 03-121-021a चुकोप भार्गवश्चापि महेन्द्रस्य महातपाः ।
 03-121-021c संस्तम्भयामास च तं वासवं च्यवनः प्रभुः ॥
 03-121-021e सुकन्यां चापि भार्या स राजपुत्रीमिवाप्तवान् ॥

03-121-022 युधिष्ठिर उवाच

- 03-121-022a कथं विष्टम्भितस्तेन भगवान्पाकशासनः ।
 03-121-022c किमर्थं भार्गवश्चापि कोपं चक्रे महातपाः ॥
 03-121-023a नासत्यौ च कथं ब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ ।
 03-121-023c एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यातु भगवान्मम ॥

03-122-001 लोमश उवाच

- 03-122-001a भृगोर्महर्षेः पुत्रोऽभूच्च्यवनो नाम भार्गवः ।
 03-122-001c समीपे सरसः सोऽस्य तपस्तेपे महाद्युतिः ॥
 03-122-002a स्थाणुभूतो महातेजा वीरस्थानेन पाण्डव ।
 03-122-002c अतिष्ठत्सुबहून्कालानेकदेशे विशां पते ॥
 03-122-003a स वल्मीकोऽभवदृषिर्लताभिरभिसंवृतः ।
 03-122-003c कालेन महता राजन्समाकीर्णः पिपीलिकैः ॥
 03-122-004a तथा स संवृतो धीमान्मृत्पिण्ड इव सर्वशः ।
 03-122-004c तप्यति स्म तपो राजन्वल्मीकेन समावृतः ॥
 03-122-005a अथ दीर्घस्य कालस्य शर्यातिर्नाम पार्थिवः ।
 03-122-005c आजगाम सरो रम्यं विहर्तुमिदमुत्तमम् ॥
 03-122-006a तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन्परिग्रहः ।
 03-122-006c एकैव च सुता शुभ्रा सुकन्या नाम भारत ॥
 03-122-007a सा सखीभिः परिवृता सर्वाभरणभूषिता ।
 03-122-007c चङ्क्रम्यमाणा वल्मीकं भार्गवस्य समासदत् ॥
 03-122-008a सा चैव सुदती तत्र पश्यमाना मनोरमान् ।
 03-122-008c वनस्पतीन्विचिन्वन्ती विजहार सखीवृता ॥
 03-122-009a रूपेण वयसा चैव मदनेन मदेन च ।
 03-122-009c बभञ्ज वनवृक्षाणां शाखाः परमपुष्पिताः ॥
 03-122-010a तां सखीरहितामेकामेकवस्त्रामलंकृताम् ।
 03-122-010c ददर्श भार्गवो धीमांश्चरन्तीमिव विद्युतम् ॥
 03-122-011a तां पश्यमानो विजने स रेमे परमद्युतिः ।

03-122-011c	क्षामकण्ठश्च ब्रह्मर्षिस्तपोबलसमन्वितः ॥
03-122-011e	तामाबभाषे कल्याणीं सा चास्य न शृणोति वै ॥
03-122-012a	ततः सुकन्या वल्मीके दृष्ट्वा भार्गवचक्षुषी ।
03-122-012c	कौतूहलात्कण्ठकेन बुद्धिमोहबलात्कृता ॥
03-122-013a	किं नु खल्विदमित्युक्त्वा निर्बिभेदास्य लोचने ।
03-122-013c	अक्रुध्यत्स तया विद्धे नेत्रे परममन्युमान् ॥
03-122-013e	ततः शर्यातिसैन्यस्य शकृन्मूत्रं समावृणोत् ॥
03-122-014a	ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे सैन्यमानाहदुःखितम् ।
03-122-014c	तथागतमभिप्रेक्ष्य पर्यपृच्छत्स पार्थिवः ॥
03-122-015a	तपोनित्यस्य वृद्धस्य रोषणस्य विशेषतः ।
03-122-015c	केनापकृतमद्येह भार्गवस्य महात्मनः ॥
03-122-015e	ज्ञातं वा यदि वाज्ञातं तदृतं ब्रूत माचिरम् ॥
03-122-016a	तमूचुः सैनिकाः सर्वे न विद्मोऽपकृतं वयम् ।
03-122-016c	सर्वोपायैर्यथाकामं भवांस्तदधिगच्छतु ॥
03-122-017a	ततः स पृथिवीपालः साम्ना चोग्रेण च स्वयम् ।
03-122-017c	पर्यपृच्छत्सुहृद्वर्गं प्रत्यजानन्न चैव ते ॥
03-122-018a	आनाहार्तं ततो दृष्ट्वा तत्सैन्यमसुखार्दितम् ।
03-122-018c	पितरं दुःखितं चापि सुकन्येदमथाब्रवीत् ॥
03-122-019a	मयाटन्त्येह वल्मीके दृष्टं सत्त्वमभिज्वलत् ।
03-122-019c	खद्योतवदभिज्ञातं तन्मया विद्धमन्तिकात् ॥
03-122-020a	एतच्छ्रुत्वा तु शर्यातिर्वल्मीकं तूर्णमाद्रवत् ।
03-122-020c	तत्रापश्यत्तपोवृद्धं वयोवृद्धं च भार्गवम् ॥
03-122-021a	अयाचदथ सैन्यार्थं प्राञ्जलिः पृथिवीपतिः ।
03-122-021c	अज्ञानाद्बालया यत्ते कृतं तत्क्षन्तुमर्हसि ॥
03-122-022a	ततोऽब्रवीन्महीपालं च्यवनो भार्गवस्तदा ।
03-122-022c	रूपौदार्यसमायुक्तां लोभमोहबलात्कृताम् ॥
03-122-023a	तामेव प्रतिगृह्याहं राजन्दुहितरं तव ।
03-122-023c	क्षमिष्यामि महीपाल सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
03-122-024a	ऋषेर्वचनमाज्ञाय शर्यातिरविचारयन् ।
03-122-024c	ददौ दुहितरं तस्मै च्यवनाय महात्मने ॥
03-122-025a	प्रतिगृह्य च तां कन्यां च्यवनः प्रससाद ह ।

03-122-025c प्राप्तप्रसादो राजा स ससैन्यः पुनराव्रजत् ॥
03-122-026a सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा तपस्विनमनिन्दिता ।
03-122-026c नित्यं पर्यचरत्प्रीत्या तपसा नियमेन च ॥
03-122-027a अग्नीनामतिथीनां च शुश्रूषुरनसूयिका ।
03-122-027c समाराधयत क्षिप्रं च्यवनं सा शुभानना ॥

03-123-001 लोमश उवाच

03-123-001a कस्यचित्त्वथ कालस्य सुराणामश्विनौ नृप ।
03-123-001c कृताभिषेकां विवृतां सुकन्यां तामपश्यताम् ॥
03-123-002a तां दृष्ट्वा दर्शनीयाङ्गीं देवराजसुतामिव ।
03-123-002c ऊचतुः समभिद्रुत्य नासत्यावश्विनाविदम् ॥
03-123-003a कस्य त्वमसि वामोरु किं वने वै करोषि च ।
03-123-003c इच्छाव भद्रे ज्ञातुं त्वां तत्त्वमाख्याहि शोभने ॥
03-123-004a ततः सुकन्या संवीता तावुवाच सुरोत्तमौ ।
03-123-004c शर्यातितनयां वित्तं भार्या च च्यवनस्य माम् ॥
03-123-005a अथाश्विनौ प्रहस्यैतामब्रूतां पुनरेव तु ।
03-123-005c कथं त्वमसि कल्याणि पित्रा दत्ता गताध्वने ॥
03-123-006a भ्राजसे वनमध्ये त्वं विद्युत्सौदामिनी यथा ।
03-123-006c न देवेष्वपि तुल्यां हि त्वया पश्याव भामिनि ॥
03-123-007a सर्वाभरणसंपन्ना परमाम्बरधारिणी ।
03-123-007c शोभेथास्त्वनवद्याङ्गी न त्वेवं मलपङ्किनी ॥
03-123-008a कस्मादेवंविधा भूत्वा जराजर्जरितं पतिम् ।
03-123-008c त्वमुपास्से ह कल्याणि कामभोगबहिष्कृतम् ॥
03-123-009a असमर्थं परित्राणे पोषणे च शुचिस्मिते ।
03-123-009c साधु च्यवनमुत्सृज्य वरयस्वैकमावयोः ॥
03-123-009e पत्यर्थं देवगर्भाभे मा वृथा यौवनं कृथाः ॥
03-123-010a एवमुक्ता सुकन्या तु सुरौ ताविदमब्रवीत् ।
03-123-010c रताहं च्यवने पत्यौ मैवं मा पर्यशङ्किथाः ॥
03-123-011a तावब्रूतां पुनस्त्वेनामावां देवभिषग्वरौ ।
03-123-011c युवानं रूपसंपन्नं करिष्यावः पतिं तव ॥
03-123-012a ततस्तस्यावयोश्चैव पतिमेकतमं वृणु ।
03-123-012c एतेन समयेनैनमामन्त्रय वरानने ॥

- 03-123-013a सा तयोर्वचनाद्राजन्नुपसंगम्य भार्गवम् ।
 03-123-013c उवाच वाक्यं यत्ताभ्यामुक्तं भृगुसुतं प्रति ॥
 03-123-014a तच्छ्रुत्वा च्यवनो भार्यामुवाच क्रियतामिति ।
 03-123-014c भर्त्रा सा समनुज्ञाता क्रियतामित्यथाब्रवीत् ॥
 03-123-015a श्रुत्वा तदश्विनौ वाक्यं तत्तस्याः क्रियतामिति ।
 03-123-015c ऊचतू राजपुत्रीं तां पतिस्तव विशत्वपः ॥
 03-123-016a ततोऽम्भश्च्यवनः शीघ्रं रूपार्थी प्रविवेश ह ।
 03-123-016c अश्विनावपि तद्राजन्सरः प्रविशतां प्रभो ॥
 03-123-017a ततो मुहूर्तादुत्तीर्णाः सर्वे ते सरसस्ततः ।
 03-123-017c दिव्यरूपधराः सर्वे युवानो मृष्टकुण्डलाः ॥
 03-123-017e तुल्यरूपधराश्चैव मनसः प्रीतिवर्धनाः ॥
 03-123-018a तेऽब्रुवन्सहिताः सर्वे वृणीष्वान्यतमं शुभे ।
 03-123-018c अस्माकमीप्सितं भद्रे पतित्वे वरवर्णिनि ॥
 03-123-018e यत्र वाप्यभिकामासि तं वृणीष्व सुशोभने ॥
 03-123-019a सा समीक्ष्य तु तान्सर्वास्तुल्यरूपधरान्स्थितान् ।
 03-123-019c निश्चित्य मनसा बुद्ध्या देवी वव्रे स्वकं पतिम् ॥
 03-123-020a लब्ध्वा तु च्यवनो भार्या वयोरूपं च वाञ्छितम् ।
 03-123-020c हृष्टोऽब्रवीन्महातेजास्तौ नासत्याविदं वचः ॥
 03-123-021a यथाहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः ।
 03-123-021c कृतो भवद्भ्यां वृद्धः सन्भार्या च प्राप्तवानिमाम् ॥
 03-123-022a तस्माद्युवां करिष्यामि प्रीत्याहं सोमपीथिनौ ।
 03-123-022c मिषतो देवराजस्य सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥
 03-123-023a तच्छ्रुत्वा हृष्टमनसौ दिवं तौ प्रतिजग्मतुः ।
 03-123-023c च्यवनोऽपि सुकन्या च सुराविव विजहतुः ॥

03-124-001 लोमश उवाच

- 03-124-001a ततः श्रुत्वा तु शर्यातिर्वयःस्थं च्यवनं कृतम् ।
 03-124-001c संहृष्टः सेनया सार्धमुपायाद्भार्गवाश्रमम् ॥
 03-124-002a च्यवनं च सुकन्यां च दृष्ट्वा देवसुताविव ।
 03-124-002c रेमे महीपः शर्यातिः कृत्स्नां प्राप्य महीमिव ॥
 03-124-003a ऋषिणा सत्कृतस्तेन सभार्यः पृथिवीपतिः ।
 03-124-003c उपोपविष्टः कल्याणीः कथाश्चक्रे महामनाः ॥

03-124-004a अथैनं भार्गवो राजन्नुवाच परिसान्त्वयन् ।
03-124-004c याजयिष्यामि राजंस्त्वां संभारानुपकल्पय ॥
03-124-005a ततः परमसंहृष्टः शर्यातिः पृथिवीपतिः ।
03-124-005c च्यवनस्य महाराज तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ॥
03-124-006a प्रशस्तेऽहनि यज्ञीये सर्वकामसमृद्धिमत् ।
03-124-006c कारयामास शर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमम् ॥
03-124-007a तत्रैनं च्यवनो राजन्याजयामास भार्गवः ।
03-124-007c अब्रुतानि च तत्रासन्यानि तानि निबोध मे ॥
03-124-008a अगृह्णाच्च्यवनः सोममश्विनोर्देवयोस्तदा ।
03-124-008c तमिन्द्रो वारयामास गृह्यमाणं तयोर्ग्रहम् ॥

03-124-009 इन्द्र उवाच

03-124-009a उभावेतौ न सोमाहौ नासत्याविति मे मतिः ।
03-124-009c भिषजौ देवपुत्राणां कर्मणा नैवमर्हतः ॥

03-124-010 च्यवन उवाच

03-124-010a मावमंस्था महात्मानौ रूपद्रविणवत्तरौ ।
03-124-010c यौ चक्रतुर्मा मघवन्वृन्दारकमिवाजरम् ॥
03-124-011a ऋते त्वां विबुधांश्चान्यान्कथं वै नार्हतः सवम् ।
03-124-011c अश्विनावपि देवेन्द्र देवौ विद्धि पुरंदर ॥

03-124-012 इन्द्र उवाच

03-124-012a चिकित्सकौ कर्मकरौ कामरूपसमन्वितौ ।
03-124-012c लोके चरन्तौ मर्त्यानां कथं सोममिहार्हतः ॥

03-124-013 लोमश उवाच

03-124-013a एतदेव यदा वाक्यमाप्रेडयति वासवः ।
03-124-013c अनादृत्य ततः शक्रं ग्रहं जग्राह भार्गवः ॥
03-124-014a ग्रहीष्यन्तं तु तं सोममश्विनोरुत्तमं तदा ।
03-124-014c समीक्ष्य बलभिदेव इदं वचनमब्रवीत् ॥
03-124-015a आभ्यामर्थाय सोमं त्वं ग्रहीष्यसि यदि स्वयम् ।
03-124-015c वज्रं ते प्रहरिष्यामि घोररूपमनुत्तमम् ॥
03-124-016a एवमुक्तः स्मयन्निन्द्रमभिवीक्ष्य स भार्गवः ।
03-124-016c जग्राह विधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमं ग्रहम् ॥

03-124-017a	ततोऽस्मै प्राहरद्वजं घोररूपं शचीपतिः ।
03-124-017c	तस्य प्रहरतो बाहुं स्तम्भयामास भार्गवः ॥
03-124-018a	संस्तम्भयित्वा च्यवनो जुहुवे मन्त्रतोऽनलम् ।
03-124-018c	कृत्यार्थी सुमहातेजा देवं हिंसितुमुद्यतः ॥
03-124-019a	ततः कृत्या समभवदृषेस्तस्य तपोबलात् ।
03-124-019c	मदो नाम महावीर्यो बृहत्कायो महासुरः ॥
03-124-019e	शरीरं यस्य निर्देष्टुमशक्यं तु सुरासुरैः ॥
03-124-020a	तस्यास्यमभवद्द्वोरं तीक्ष्णाग्रदशनं महत् ।
03-124-020c	हनुरेका स्थिता तस्य भूमावेका दिवं गता ॥
03-124-021a	चतस्र आयता दंष्ट्रा योजनानां शतं शतम् ।
03-124-021c	इतरे त्वस्य दशना बभूवुर्दशयोजनाः ॥
03-124-021e	प्राकारसदृशाकाराः शूलाग्रसमदर्शनाः ॥
03-124-022a	बाहू पर्वतसंकाशावायतावयुतं समौ ।
03-124-022c	नेत्रे रविशशिप्रख्ये वक्त्रमन्तकसंनिभम् ॥
03-124-023a	लेलिहज्जिह्वया वक्त्रं विद्युच्चपललोलया ।
03-124-023c	व्यात्ताननो घोरदृष्टिर्गसन्निव जगद्वलात् ॥
03-124-024a	स भक्षयिष्यन्संकुब्धः शतक्रतुमुपाद्रवत् ।
03-124-024c	महता घोररूपेण लोकाञ्शब्देन नादयन् ॥

03-125-001 लोमश उवाच

03-125-001a	तं दृष्ट्वा घोरवदनं मदं देवः शतक्रतुः ।
03-125-001c	आयान्तं भक्षयिष्यन्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥
03-125-002a	भयात्संस्तम्भितभुजः सृक्किणी लेलिहन्मुहुः ।
03-125-002c	ततोऽब्रवीद्देवराजश्च्यवनं भयपीडितः ॥
03-125-003a	सोमार्हावश्विनावेतावद्य प्रभृति भार्गव ।
03-125-003c	भविष्यतः सत्यमेतद्वचो ब्रह्मन्ब्रवीमि ते ॥
03-125-004a	न ते मिथ्या समारम्भो भवत्वेष परो विधिः ।
03-125-004c	जानामि चाहं विप्रर्षे न मिथ्या त्वं करिष्यसि ॥
03-125-005a	सोमार्हावश्विनावेतौ यथैवाद्य कृतौ त्वया ।
03-125-005c	भूय एव तु ते वीर्यं प्रकाशेदिति भार्गव ॥
03-125-006a	सुकन्यायाः पितुश्चास्य लोके कीर्तिः प्रथेदिति ।
03-125-006c	अतो मयैतद्विहितं तव वीर्यप्रकाशनम् ॥

03-125-006e	तस्मात्प्रसादं कुरु मे भवत्वेतद्यथेच्छसि ॥
03-125-007a	एवमुक्तस्य शक्रेण च्यवनस्य महात्मनः ।
03-125-007c	स मन्युर्व्यगमच्छीघ्रं मुमोच च पुरंदरम् ॥
03-125-008a	मदं च व्यभजद्राजन्पाने स्त्रीषु च वीर्यवान् ।
03-125-008c	अक्षेषु मृगयायां च पूर्वसृष्टं पुनः पुनः ॥
03-125-009a	तथा मदं विनिक्षिप्य शक्रं संतर्प्य चेन्दुना ।
03-125-009c	अश्विभ्यां सहितान्देवान्याजयित्वा च तं नृपम् ॥
03-125-010a	विख्याप्य वीर्यं सर्वेषु लोकेषु वदतां वरः ।
03-125-010c	सुकन्यया सहारण्ये विजहारानुरक्तया ॥
03-125-011a	तस्यैतद्विजसंघुष्टं सरो राजन्प्रकाशते ।
03-125-011c	अत्र त्वं सह सोदर्यैः पितृन्देवांश्च तर्पय ॥
03-125-012a	एतद्दृष्ट्वा महीपाल सिकताक्षं च भारत ।
03-125-012c	सैन्धवारण्यमासाद्य कुल्यानां कुरु दर्शनम् ॥
03-125-012e	पुष्करेषु महाराज सर्वेषु च जलं स्पृश ॥
03-125-013a	आर्चीकपर्वतश्चैव निवासो वै मनीषिणाम् ।
03-125-013c	सदाफलः सदास्रोतो मरुतां स्थानमुत्तमम् ॥
03-125-013e	चैत्याश्चैते बहुशतास्त्रिदशानां युधिष्ठिर ॥
03-125-014a	एतच्चन्द्रमसस्तीर्थमृषयः पर्युपासते ।
03-125-014c	वैखानसाश्च ऋषयो वालखिल्यास्तथैव च ॥
03-125-015a	शृङ्गाणि त्रीणि पुण्याणि त्रीणि प्रस्रवणानि च ।
03-125-015c	सर्वाण्यनुपरिक्रम्य यथाकाममुपस्पृश ॥
03-125-016a	शंतनुश्चात्र कौन्तेय शुनकश्च नराधिप ।
03-125-016c	नरनारायणौ चोभौ स्थानं प्राप्ताः सनातनम् ॥
03-125-017a	इह नित्यशया देवाः पितरश्च महर्षिभिः ।
03-125-017c	आर्चीकपर्वते तेपुस्तान्यजस्व युधिष्ठिर ॥
03-125-018a	इह ते वै चरुन्प्राश्रन्नृषयश्च विशां पते ।
03-125-018c	यमुना चाक्षयस्रोताः कृष्णश्चेह तपोरतः ॥
03-125-019a	यमौ च भीमसेनश्च कृष्णा चामित्रकर्शन ।
03-125-019c	सर्वे चात्र गमिष्यामः सुकृशाः सुतपस्विनः ॥
03-125-020a	एतत्प्रस्रवणं पुण्यमिन्द्रस्य मनुजाधिप ।
03-125-020c	यत्र धाता विधाता च वरुणश्चोर्ध्वमागताः ॥

- 03-125-021a इह ते न्यवसत्राजन्क्षान्ताः परमधर्मिणः ।
 03-125-021c मैत्राणामृजुबुद्धीनामयं गिरिवरः शुभः ॥
 03-125-022a एषा सा यमुना राजत्राजर्षिगणसेविता ।
 03-125-022c नानायज्ञचिता राजन्पुण्या पापभयापहा ॥
 03-125-023a अत्र राजा महेष्वासो मान्धातायजत स्वयम् ।
 03-125-023c सहदेवश्च कौन्तेय सोमको ददतां वरः ॥

03-126-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-126-001a मान्धाता राजशार्दूलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
 03-126-001c कथं जातो महाब्रह्मन्यौवनाश्चो नृपोत्तमः ॥
 03-126-001e कथं चैतां परां काष्ठां प्राप्तवानमितद्युतिः ॥
 03-126-002a यस्य लोकास्त्रयो वश्या विष्णोरिव महात्मनः ।
 03-126-002c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं चरितं तस्य धीमतः ॥
 03-126-003a यथा मान्धातृशब्दश्च तस्य शक्रसमद्युतेः ।
 03-126-003c जन्म चाप्रतिवीर्यस्य कुशलो ह्यसि भाषितुम् ॥

03-126-004 लोमश उवाच

- 03-126-004a शृणुष्वावहितो राजत्राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
 03-126-004c यथा मान्धातृशब्दो वै लोकेषु परिगीयते ॥
 03-126-005a इक्ष्वाकुवंशप्रभवो युवनाश्चो महीपतिः ।
 03-126-005c सोऽयजत्पृथिवीपाल क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 03-126-006a अश्वमेधसहस्रं च प्राप्य धर्मभृतां वरः ।
 03-126-006c अन्यैश्च क्रतुभिर्मुख्यैर्विविधैराप्तदक्षिणैः ॥
 03-126-007a अनपत्यस्तु राजर्षिः स महात्मा दृढव्रतः ।
 03-126-007c मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं वननित्यो बभूव ह ॥
 03-126-008a शास्त्रदृष्टेन विधिना संयोज्यात्मानमात्मना ।
 03-126-008c पिपासाशुष्कहृदयः प्रविवेशाश्रमं भृगोः ॥
 03-126-009a तामेव रात्रिं राजेन्द्र महात्मा भृगुनन्दनः ।
 03-126-009c इष्टिं चकार सौद्युम्नेर्महर्षिः पुत्रकारणात् ॥
 03-126-010a संभृतो मन्त्रपूतेन वारिणा कलशो महान् ।
 03-126-010c तत्रातिष्ठत राजेन्द्र पूर्वमेव समाहितः ॥
 03-126-010e यत्प्राश्य प्रसवेत्तस्य पत्नी शक्रसमं सुतम् ॥

03-126-011a	तं न्यस्य वेद्यां कलशं सुषुपुस्ते महर्षयः ।
03-126-011c	रात्रिजागरणश्रान्ताः सौद्युम्निः समतीत्य तान् ॥
03-126-012a	शुष्ककण्ठः पिपासार्तः पाणीयार्थी भृशं नृपः ।
03-126-012c	तं प्रविश्याश्रमं श्रान्तः पाणीयं सोऽभ्ययाचत ॥
03-126-013a	तस्य श्रान्तस्य शुष्केण कण्ठेन क्रोशतस्तदा ।
03-126-013c	नाश्रौषीत्कश्चन तदा शकुनेरिव वाशितम् ॥
03-126-014a	ततस्तं कलशं दृष्ट्वा जलपूर्णं स पार्थिवः ।
03-126-014c	अभ्यद्रवत वेगेन पीत्वा चाम्भो व्यवासृजत् ॥
03-126-015a	स पीत्वा शीतलं तोयं पिपासार्तो महीपतिः ।
03-126-015c	निर्वाणमगमद्धीमान्सुसुखी चाभवत्तदा ॥
03-126-016a	ततस्ते प्रत्यबुध्यन्त ऋषयः सनराधिपाः ।
03-126-016c	निस्तोयं तं च कलशं ददृशुः सर्व एव ते ॥
03-126-017a	कस्य कर्मेदमिति च पर्यपृच्छन्समागताः ।
03-126-017c	युवनाश्चो मयेत्येव सत्यं समभिपद्यत ॥
03-126-018a	न युक्तमिति तं प्राह भगवान्भार्गवस्तदा ।
03-126-018c	सुतार्थं स्थापिता ह्यापस्तपसा चैव संभृताः ॥
03-126-019a	मया ह्यत्राहितं ब्रह्म तप आस्थाय दारुणम् ।
03-126-019c	पुत्रार्थं तव राजर्षे महाबलपराक्रम ॥
03-126-020a	महाबलो महावीर्यस्तपोबलसमन्वितः ।
03-126-020c	यः शक्रमपि वीर्येण गमयेद्यमसादनम् ॥
03-126-021a	अनेन विधिना राजन्मयैतदुपपादितम् ।
03-126-021c	अब्भक्षणं त्वया राजन्नयुक्तं कृतमद्य वै ॥
03-126-022a	न त्वद्य शक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोऽन्यथा ।
03-126-022c	नूनं दैवकृतं ह्येतद्यदेवं कृतवानसि ॥
03-126-023a	पिपासितेन याः पीता विधिमन्त्रपुरस्कृताः ।
03-126-023c	आपस्त्वया महाराज मत्तपोवीर्यसंभृताः ॥
03-126-023e	ताभ्यस्त्वमात्मना पुत्रमेवंवीर्यं जनिष्यसि ॥
03-126-024a	विधास्यामो वयं तत्र तवेष्टिं परमाद्भुताम् ।
03-126-024c	यथा शक्रसमं पुत्रं जनयिष्यसि वीर्यवान् ॥
03-126-025a	ततो वर्षशते पूर्णे तस्य राज्ञो महात्मनः ।
03-126-025c	वामं पार्श्वं विनिर्भिद्य सुतः सूर्य इवापरः ॥

03-126-026a	निश्चक्राम महातेजा न च तं मृत्युराविशत् ।
03-126-026c	युवनाश्वं नरपतिं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-126-027a	ततः शक्रो महातेजास्तं दिदृक्षुरुपागमत् ।
03-126-027c	प्रदेशिनीं ततोऽस्यास्ये शक्रः समभिसंदधे ॥
03-126-028a	मामयं धास्यतीत्येवं परिभाष्टः स वज्रिणा ।
03-126-028c	मान्धातेति च नामास्य चक्रुः सेन्द्रा दिवौकसः ॥
03-126-029a	प्रदेशिनीं शक्रदत्तामास्वाद्य स शिशुस्तदा ।
03-126-029c	अवर्धत महीपाल किष्कूणां च त्रयोदश ॥
03-126-030a	वेदास्तं सधनुर्वेदा दिव्यान्यस्त्राणि चेश्वरम् ।
03-126-030c	उपतस्थुर्महाराज ध्यातमात्राणि सर्वशः ॥
03-126-031a	धनुराजगवं नाम शराः शृङ्गोद्भवाश्च ये ।
03-126-031c	अभेद्यं कवचं चैव सद्यस्तमुपसंश्रयन् ॥
03-126-032a	सोऽभिषिक्तो मघवता स्वयं शक्रेण भारत ।
03-126-032c	धर्मेण व्यजयल्लोकांस्त्रीन्विष्णुरिव विक्रमैः ॥
03-126-033a	तस्याप्रतिहतं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः ।
03-126-033c	रत्नानि चैव राजर्षिं स्वयमेवोपतस्थिरे ॥
03-126-034a	तस्येयं वसुसंपूर्णा वसुधा वसुधाधिप ।
03-126-034c	तेनेष्टं विविधैर्यज्ञैर्बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः ॥
03-126-035a	चितचैत्यो महातेजा धर्मं प्राप्य च पुष्कलम् ।
03-126-035c	शक्रस्यार्धासनं राजँल्लब्धवानमितद्युतिः ॥
03-126-036a	एकाह्वा पृथिवी तेन धर्मनित्येन धीमता ।
03-126-036c	निर्जिता शासनादेव सरत्नाकरपत्तना ॥
03-126-037a	तस्य चित्यैर्महाराज क्रतूनां दक्षिणावताम् ।
03-126-037c	चतुरन्ता मही व्याप्ता नासीत्किंचिदनावृतम् ॥
03-126-038a	तेन पद्मसहस्राणि गवां दश महात्मना ।
03-126-038c	ब्राह्मणेभ्यो महाराज दत्तानीति प्रचक्षते ॥
03-126-039a	तेन द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महात्मना ।
03-126-039c	वृष्टं सस्यविवृद्ध्यर्थं मिषतो वज्रपाणिनः ॥
03-126-040a	तेन सोमकुलोत्पन्नो गान्धाराधिपतिर्महान् ।
03-126-040c	गर्जन्निव महामेघः प्रमथ्य निहतः शरैः ॥
03-126-041a	प्रजाश्चतुर्विधास्तेन जिता राजन्महात्मना ।

- 03-126-041c तेनात्मतपसा लोकाः स्थापिताश्चापि तेजसा ॥
 03-126-042a तस्यैतद्देवयजनं स्थानमादित्यवर्चसः ।
 03-126-042c पश्य पुण्यतमे देशे कुरुक्षेत्रस्य मध्यतः ॥
 03-126-043a एतत्ते सर्वमाख्यातं मान्धातुश्चरितं महत् ।
 03-126-043c जन्म चाग्र्यं महीपाल यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

03-127-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-127-001a कथंवीर्यः स राजाभूत्सोमको वदतां वर ।
 03-127-001c कर्माण्यस्य प्रभावं च श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

03-127-002 लोमश उवाच

- 03-127-002a युधिष्ठिरासीन्नृपतिः सोमको नाम धार्मिकः ।
 03-127-002c तस्य भार्याशतं राजन्सदृशीनामभूत्तदा ॥
 03-127-003a स वै यत्नेन महता तासु पुत्रं महीपतिः ।
 03-127-003c कंचिन्नासादयामास कालेन महता अपि ॥
 03-127-004a कदाचित्तस्य वृद्धस्य यतमानस्य यत्नतः ।
 03-127-004c जन्तुर्नाम सुतस्तस्मिन्स्त्रीशते समजायत ॥
 03-127-005a तं जातं मातरः सर्वाः परिवार्य समासते ।
 03-127-005c सततं पृष्ठतः कृत्वा कामभोगान्विशां पते ॥
 03-127-006a ततः पिपीलिका जन्तुं कदाचिददशत्स्फिजि ।
 03-127-006c स दष्टो व्यनदद्राजंस्तेन दुःखेन बालकः ॥
 03-127-007a ततस्ता मातरः सर्वाः प्राक्रोशन्भृशदुःखिताः ।
 03-127-007c परिवार्य जन्तुं सहिताः स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥
 03-127-008a तमार्तनादं सहसा शुश्राव स महीपतिः ।
 03-127-008c अमात्यपरिषन्मध्ये उपविष्टः सहत्विजैः ॥
 03-127-009a ततः प्रस्थापयामास किमेतदिति पार्थिवः ।
 03-127-009c तस्मै क्षत्ता यथावृत्तमाचक्षे सुतं प्रति ॥
 03-127-010a त्वरमाणः स चोत्थाय सोमकः सह मन्त्रिभिः ।
 03-127-010c प्रविश्यान्तःपुरं पुत्रमाश्वासयदरिंदमः ॥
 03-127-011a सान्त्वयित्वा तु तं पुत्रं निष्क्रम्यान्तःपुरान्नृपः ।
 03-127-011c ऋत्विजैः सहितो राजन्सहामात्य उपाविशत् ॥

03-127-012 सोमक उवाच

03-127-012a धिगस्त्विहैकपुत्रत्वमपुत्रत्वं वरं भवेत् ।
 03-127-012c नित्यातुरत्वाद्भूतानां शोक एवैकपुत्रता ॥
 03-127-013a इदं भार्याशतं ब्रह्मन्परीक्ष्योपचितं प्रभो ।
 03-127-013c पुत्रार्थिना मया वोढं न चासां विद्यते प्रजा ॥
 03-127-014a एकः कथंचिदुत्पन्नः पुत्रो जन्तुरयं मम ।
 03-127-014c यतमानस्य सर्वासु किं नु दुःखमतः परम् ॥
 03-127-015a वयश्च समतीतं मे सभार्यस्य द्विजोत्तम ।
 03-127-015c आसां प्राणाः समायत्ता मम चात्रैकपुत्रके ॥
 03-127-016a स्यान्नु कर्म तथा युक्तं येन पुत्रशतं भवेत् ।
 03-127-016c महता लघुना वापि कर्मणा दुष्करेण वा ॥

03-127-017 ऋत्विगुवाच

03-127-017a अस्ति वै तादृशं कर्म येन पुत्रशतं भवेत् ।
 03-127-017c यदि शक्नोषि तत्कर्तुमथ वक्ष्यामि सोमक ॥

03-127-018 सोमक उवाच

03-127-018a कार्यं वा यदि वाकार्यं येन पुत्रशतं भवेत् ।
 03-127-018c कृतमेव हि तद्विद्धि भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥

03-127-019 ऋत्विगुवाच

03-127-019a यजस्व जन्तुना राजंस्त्वं मया वितते क्रतौ ।
 03-127-019c ततः पुत्रशतं श्रीमद्भविष्यत्यचिरेण ते ॥
 03-127-020a वपायां हूयमानायां धूममाघ्राय मातरः ।
 03-127-020c ततस्ताः सुमहावीर्याञ्जनयिष्यन्ति ते सुतान् ॥
 03-127-021a तस्यामेव तु ते जन्तुर्भविता पुनरात्मजः ।
 03-127-021c उत्तरे चास्य सौवर्णं लक्ष्म पार्श्वे भविष्यति ॥

03-128-001 सोमक उवाच

03-128-001a ब्रह्मन्यद्यद्यथा कार्यं तत्तत्कुरु तथा तथा ।
 03-128-001c पुत्रकामतया सर्वं करिष्यामि वचस्तव ॥

03-128-002 लोमश उवाच

03-128-002a ततः स याजयामास सोमकं तेन जन्तुना ।
 03-128-002c मातरस्तु बलात्पुत्रमपाकर्षुः कृपान्विताः ॥

03-128-003a	हा हताः स्मेति वाशन्त्यस्तीव्रशोकसमन्विताः ।
03-128-003c	तं मातरः प्रत्यकर्षन्गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥
03-128-003e	सव्ये पाणौ गृहीत्वा तु याजकोऽपि स्म कर्षति ॥
03-128-004a	कुररीणामिवार्तानामपाकृष्य तु तं सुतम् ।
03-128-004c	विशस्य चैनं विधिना वपामस्य जुहाव सः ॥
03-128-005a	वपायां हूयमानायां गन्धमाघ्राय मातरः ।
03-128-005c	आर्ता निपेतुः सहसा पृथिव्यां कुरुनन्दन ॥
03-128-005e	सर्वाश्च गर्भानलभंस्ततस्ताः पार्थिवाङ्गनाः ॥
03-128-006a	ततो दशसु मासेषु सोमकस्य विशां पते ।
03-128-006c	जज्ञे पुत्रशतं पूर्णं तासु सर्वासु भारत ॥
03-128-007a	जन्तुर्ज्येष्ठः समभवज्जनित्र्यामेव भारत ।
03-128-007c	स तासामिष्ट एवासीन्न तथान्ये निजाः सुताः ॥
03-128-008a	तच्च लक्षणमस्यासीत्सौवर्णं पार्श्व उत्तरे ।
03-128-008c	तस्मिन्पुत्रशते चाग्र्यः स बभूव गुणैर्युतः ॥
03-128-009a	ततः स लोकमगमत्सोमकस्य गुरुः परम् ।
03-128-009c	अथ काले व्यतीते तु सोमकोऽप्यगमत्परम् ॥
03-128-010a	अथ तं नरके घोरे पच्यमानं ददर्श सः ।
03-128-010c	तमपृच्छत्किमर्थं त्वं नरके पच्यसे द्विज ॥
03-128-011a	तमब्रवीद्गुरुः सोऽथ पच्यमानोऽग्निना भृशम् ।
03-128-011c	त्वं मया याजितो राजंस्तस्येदं कर्मणः फलम् ॥
03-128-012a	एतच्छ्रुत्वा स राजर्षिर्धर्मराजानमब्रवीत् ।
03-128-012c	अहमत्र प्रवेक्ष्यामि मुच्यतां मम याजकः ॥
03-128-012e	मत्कृते हि महाभागः पच्यते नरकाग्निना ॥

03-128-013

धर्म उवाच

03-128-013a	नान्यः कर्तुः फलं राजन्नुपभुङ्क्ते कदाचन ।
03-128-013c	इमानि तव दृश्यन्ते फलानि ददतां वर ॥

03-128-014

सोमक उवाच

03-128-014a	पुण्यान्न कामये लोकानृतेऽहं ब्रह्मवादिनम् ।
03-128-014c	इच्छाम्यहमनेनैव सह वस्तुं सुरालये ॥
03-128-015a	नरके वा धर्मराज कर्मणास्य समो ह्यहम् ।
03-128-015c	पुण्यापुण्यफलं देव सममस्त्वावयोरिदम् ॥

03-128-016 धर्म उवाच

03-128-016a यद्येवमीप्सितं राजन्भुङ्क्ष्वास्य सहितः फलम् ।
 03-128-016c तुल्यकालं सहानेन पश्चात्प्राप्स्यसि सद्गतिम् ॥

03-128-017 लोमश उवाच

03-128-017a स चकार तथा सर्वं राजा राजीवलोचनः ।
 03-128-017c पुनश्च लेभे लोकान्स्वान्कर्मणा निर्जिताञ्शुभान् ॥
 03-128-017e सह तेनैव विप्रेण गुरुणा स गुरुप्रियः ॥
 03-128-018a एष तस्याश्रमः पुण्यो य एषोऽग्रे विराजते ।
 03-128-018c क्षान्त उष्यात्र षड्रात्रं प्राप्नोति सुगतिं नरः ॥
 03-128-019a एतस्मिन्नपि राजेन्द्र वत्स्यामो विगतज्वराः ।
 03-128-019c षड्रात्रं नियतात्मानः सज्जीभव कुरूद्वह ॥

03-129-001 लोमश उवाच

03-129-001a अस्मिन्किल स्वयं राजन्निष्ठवान्वै प्रजापतिः ।
 03-129-001c सत्रमिष्टीकृतं नाम पुरा वर्षसहस्रिकम् ॥
 03-129-002a अम्बरीषश्च नाभाग इष्टवान्यमुनामनु ।
 03-129-002c यज्ञैश्च तपसा चैव परां सिद्धिमवाप सः ॥
 03-129-003a देशो नाहुषयज्ञानामयं पुण्यतमो नृप ।
 03-129-003c यत्रेष्ट्वा दश पद्मानि सदस्येभ्यो निसृष्टवान् ॥
 03-129-004a सार्वभौमस्य कौन्तेय ययातेरमितौजसः ।
 03-129-004c स्पर्धमानस्य शक्रेण पश्येदं यज्ञवास्त्वह ॥
 03-129-005a पश्य नानाविधाकारैरग्निभिर्निचितां महीम् ।
 03-129-005c मज्जन्तीमिव चाक्रान्तां ययातेर्यज्ञकर्मभिः ॥
 03-129-006a एषा शम्येकपत्रा सा शरकं चैतदुत्तमम् ।
 03-129-006c पश्य रामहृदानेतान्पश्य नारायणाश्रमम् ॥
 03-129-007a एतदार्चीकपुत्रस्य योगैर्विचरतो महीम् ।
 03-129-007c अपसर्पणं महीपाल रौप्यायाममितौजसः ॥
 03-129-008a अत्रानुवंशं पठतः शृणु मे कुरुनन्दन ।
 03-129-008c उलूखलैराभरणैः पिशाची यदभाषत ॥
 03-129-009a युगंधरे दधि प्राश्य उषित्वा चाच्युतस्थले ।
 03-129-009c तद्वद्भूतिलये स्नात्वा सपुत्रा वस्तुमिच्छसि ॥

- 03-129-010a एकरात्रमुषित्वेह द्वितीयं यदि वत्स्यसि ।
 03-129-010c एतद्वै ते दिवा वृत्तं रात्रौ वृत्तमतोऽन्यथा ॥
 03-129-011a अत्राद्याहो निवत्स्यामः क्षपां भरतसत्तम ।
 03-129-011c द्वारमेतद्धि कौन्तेय कुरुक्षेत्रस्य भारत ॥
 03-129-012a अत्रैव नाहुषो राजा राजन्क्रतुभिरिष्टवान् ।
 03-129-012c ययातिर्बहुरत्नाद्यैर्यत्रेन्द्रो मुदमभ्यगात् ॥
 03-129-013a एतत्प्लक्षावतरणं यमुनातीर्थमुच्यते ।
 03-129-013c एतद्वै नाकपृष्ठस्य द्वारमाहुर्मनीषिणः ॥
 03-129-014a अत्र सारस्वतैर्यज्ञैरीजानाः परमर्षयः ।
 03-129-014c यूपोलूखलिनस्तात गच्छन्त्यवभृथाप्लवम् ॥
 03-129-015a अत्रैव भरतो राजा मेध्यमश्वमवासृजत् ।
 03-129-015c असकृत्कृष्णसारङ्गं धर्मेणावाप्य मेदिनीम् ॥
 03-129-016a अत्रैव पुरुषव्याघ्र मरुतः सत्रमुत्तमम् ।
 03-129-016c आस्ते देवर्षिमुख्येन संवर्तेनाभिपालितः ॥
 03-129-017a अत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वाल्लोकान्प्रपश्यति ।
 03-129-017c पूयते दुष्कृताच्चैव समुपस्पृश्य भारत ॥

03-129-018 वैशंपायन उवाच

- 03-129-018a तत्र सभ्रातृकः स्नात्वा स्तूयमानो महर्षिभिः ।
 03-129-018c लोमशं पाण्डवश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-129-019a सर्वाल्लोकान्प्रपश्यामि तपसा सत्यविक्रम ।
 03-129-019c इहस्थः पाण्डवश्रेष्ठं पश्यामि श्वेतवाहनम् ॥

03-129-020 लोमश उवाच

- 03-129-020a एवमेतन्महाबाहो पश्यन्ति परमर्षयः ।
 03-129-020c सरस्वतीमिमां पुण्यां पश्यैकशरणावृताम् ॥
 03-129-021a यत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ धूतपाप्मा भविष्यति ।
 03-129-021c इह सारस्वतैर्यज्ञैरिष्टवन्तः सुरर्षयः ॥
 03-129-021e ऋषयश्चैव कौन्तेय तथा राजर्षयोऽपि च ॥
 03-129-022a वेदी प्रजापतेरेषा समन्तात्पञ्चयोजना ।
 03-129-022c कुरोर्वै यज्ञशीलस्य क्षेत्रमेतन्महात्मनः ॥

03-130-001 लोमश उवाच

03-130-001a	इह मर्त्यास्तपस्तप्त्वा स्वर्गं गच्छन्ति भारत ।
03-130-001c	मर्तुकामा नरा राजन्निहायान्ति सहस्रशः ॥
03-130-002a	एवमाशीः प्रयुक्ता हि दक्षेण यजता पुरा ।
03-130-002c	इह ये वै मरिष्यन्ति ते वै स्वर्गजितो नराः ॥
03-130-003a	एषा सरस्वती पुण्या दिव्या चोघवती नदी ।
03-130-003c	एतद्विनशनं नाम सरस्वत्या विशां पते ॥
03-130-004a	द्वारं निषादराष्ट्रस्य येषां द्वेषात्सरस्वती ।
03-130-004c	प्रविष्टा पृथिवीं वीर मा निषादा हि मां विदुः ॥
03-130-005a	एष वै चमसोद्धेदो यत्र दृश्या सरस्वती ।
03-130-005c	यत्रैनामभ्यवर्तन्त दिव्याः पुण्याः समुद्रगाः ॥
03-130-006a	एतत्सिन्धोर्महतीर्थं यत्रागस्त्यमरिंदम ।
03-130-006c	लोपामुद्रा समागम्य भर्तारमवृणीत वै ॥
03-130-007a	एतत्प्रभासते तीर्थं प्रभासं भास्करद्युते ।
03-130-007c	इन्द्रस्य दयितं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥
03-130-008a	एतद्विष्णुपदं नाम दृश्यते तीर्थमुत्तमम् ।
03-130-008c	एषा रम्या विपाशा च नदी परमपावनी ॥
03-130-009a	अत्रैव पुत्रशोकेन वसिष्ठो भगवानृषिः ।
03-130-009c	बद्ध्वात्मानं निपतितो विपाशः पुनरुत्थितः ॥
03-130-010a	काश्मीरमण्डलं चैतत्सर्वपुण्यमरिंदम ।
03-130-010c	महर्षिभिश्चाध्युषितं पश्येदं भ्रातृभिः सह ॥
03-130-011a	अत्रोत्तराणां सर्वेषामृषीणां नाहुषस्य च ।
03-130-011c	अग्नेश्चात्रैव संवादः काश्यपस्य च भारत ॥
03-130-012a	एतद्द्वारं महाराज मानसस्य प्रकाशते ।
03-130-012c	वर्षमस्य गिरेर्मध्ये रामेण श्रीमता कृतम् ॥
03-130-013a	एष वातिकषण्डो वै प्रख्यातः सत्यविक्रमः ।
03-130-013c	नाभ्यवर्तत यद्द्वारं विदेहानुत्तरं च यः ॥
03-130-014a	एष उज्जानको नाम यवक्रीर्यत्र शान्तवान् ।
03-130-014c	अरुन्धतीसहायश्च वसिष्ठो भगवानृषिः ॥
03-130-015a	हृदश्च कुशवानेष यत्र पद्मं कुशेशयम् ।
03-130-015c	आश्रमश्चैव रुक्मिण्या यत्राशाम्यदकोपना ॥
03-130-016a	समाधीनां समासस्तु पाण्डवेय श्रुतस्त्वया ।

- 03-130-016c तं द्रक्ष्यसि महाराज भृगुतुङ्गं महागिरिम् ॥
 03-130-017a जलां चोपजलां चैव यमुनामभितो नदीम् ।
 03-130-017c उशीनरो वै यत्रेष्ट्वा वासवादत्यरिच्यत ॥
 03-130-018a तां देवसमितिं तस्य वासवश्च विशां पते ।
 03-130-018c अभ्यगच्छत राजानं ज्ञातुमग्निश्च भारत ॥
 03-130-019a जिज्ञासमानौ वरदौ महात्मानमुशीनरम् ।
 03-130-019c इन्द्रः श्येनः कपोतोऽग्निर्भूत्वा यज्ञेऽभिजग्मतुः ॥
 03-130-020a ऊरुं राज्ञः समासाद्य कपोतः श्येनजाद्भयात् ।
 03-130-020c शरणार्थी तदा राजन्निलिल्ये भयपीडितः ॥

03-131-001 श्येन उवाच

- 03-131-001a धर्मात्मानं त्वाहुरेकं सर्वे राजन्महीक्षितः ।
 03-131-001c स वै धर्मविरुद्धं त्वं कस्मात्कर्म चिकीर्षसि ॥
 03-131-002a विहितं भक्षणं राजन्पीड्यमानस्य मे क्षुधा ।
 03-131-002c मा भाङ्क्षीर्धर्मलोभेन धर्ममुत्सृष्टवानसि ॥

03-131-003 राजोवाच

- 03-131-003a संत्रस्तरूपस्त्राणार्थी त्वत्तो भीतो महाद्विज ।
 03-131-003c मत्सकाशमनुप्राप्तः प्राणगृध्नुरयं द्विजः ॥
 03-131-004a एवमभ्यागतस्येह कपोतस्याभयार्थिनः ।
 03-131-004c अप्रदाने परोऽधर्मः किं त्वं श्येन प्रपश्यसि ॥
 03-131-005a प्रस्पन्दमानः संभ्रान्तः कपोतः श्येन लक्ष्यते ।
 03-131-005c मत्सकाशं जीवितार्थी तस्य त्यागो विगर्हितः ॥

03-131-006 श्येन उवाच

- 03-131-006a आहारात्सर्वभूतानि संभवन्ति महीपते ।
 03-131-006c आहारेण विवर्धन्ते तेन जीवन्ति जन्तवः ॥
 03-131-007a शक्यते दुस्त्यजेऽप्यर्थे चिररात्राय जीवितुम् ।
 03-131-007c न तु भोजनमुत्सृज्य शक्यं वर्तयितुं चिरम् ॥
 03-131-008a भक्ष्याद्विलोपितस्याद्य मम प्राणा विशां पते ।
 03-131-008c विसृज्य कायमेष्यन्ति पन्थानमपुनर्भवम् ॥
 03-131-009a प्रमृते मयि धर्मात्मन्पुत्रदारं नशिष्यति ।
 03-131-009c रक्षमाणः कपोतं त्वं बहून्प्राणान्नशिष्यसि ॥

- 03-131-010a धर्मं यो बाधते धर्मो न स धर्मः कुधर्म तत् ।
 03-131-010c अविरोधी तु यो धर्मः स धर्मः सत्यविक्रम ॥
 03-131-011a विरोधिषु महीपाल निश्चित्य गुरुलाघवम् ।
 03-131-011c न बाधा विद्यते यत्र तं धर्मं समुदाचरेत् ॥
 03-131-012a गुरुलाघवमाज्ञाय धर्माधर्मविनिश्चये ।
 03-131-012c यतो भूयांस्ततो राजन्कुरु धर्मविनिश्चयम् ॥

03-131-013 राजोवाच

- 03-131-013a बहुकल्याणसंयुक्तं भाषसे विहगोत्तम ।
 03-131-013c सुपर्णः पक्षिराट्किं त्वं धर्मज्ञश्चास्यसंशयम् ॥
 03-131-013e तथा हि धर्मसंयुक्तं बहु चित्रं प्रभाषसे ॥
 03-131-014a न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदिति त्वा लक्षयाम्यहम् ।
 03-131-014c शरणैषिणः परित्यागं कथं साध्विति मन्यसे ॥
 03-131-015a आहारार्थं समारम्भस्तव चायं विहंगम ।
 03-131-015c शक्यश्चाप्यन्यथा कर्तुमाहारोऽप्यधिकस्त्वया ॥
 03-131-016a गोवृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा ।
 03-131-016c त्वदर्थमद्य क्रियतां यद्वान्यदभिकाङ्क्षसे ॥

03-131-017 श्येन उवाच

- 03-131-017a न वराहं न चोक्षाणं न मृगान्विविधांस्तथा ।
 03-131-017c भक्षयामि महाराज किमन्नाद्येन तेन मे ॥
 03-131-018a यस्तु मे दैवविहितो भक्षः क्षत्रियपुंगव ।
 03-131-018c तमुत्सृज महीपाल कपोतमिममेव मे ॥
 03-131-019a श्येनाः कपोतान्खादन्ति स्थितिरेषा सनातनी ।
 03-131-019c मा राजन्मार्गमाज्ञाय कदलीस्कन्धमारुह ॥

03-131-020 राजोवाच

- 03-131-020a राज्यं शिबीनामृद्धं वै शाधि पक्षिगणार्चित ।
 03-131-020c यद्वा कामयसे किञ्चिच्छयेन सर्वं ददानि ते ॥
 03-131-020e विनेमं पक्षिणं श्येन शरणार्थिनमागतम् ॥
 03-131-021a येनेमं वर्जयेथास्त्वं कर्मणा पक्षिसत्तम ।
 03-131-021c तदाचक्ष्व करिष्यामि न हि दास्ये कपोतकम् ॥

03-131-022 श्येन उवाच

- 03-131-022a उशीनर कपोते ते यदि स्नेहो नराधिप ।
 03-131-022c आत्मनो मांसमुत्कृत्य कपोततुलया धृतम् ॥
 03-131-023a यदा समं कपोतेन तव मांसं भवेन्नृप ।
 03-131-023c तदा प्रदेयं तन्मह्यं सा मे तुष्टिर्भविष्यति ॥

03-131-024 राजोवाच

- 03-131-024a अनुग्रहमिमं मन्ये श्येन यन्माभियाचसे ।
 03-131-024c तस्मात्तेऽद्य प्रदास्यामि स्वमांसं तुलया धृतम् ॥

03-131-025 लोमश उवाच

- 03-131-025a अथोत्कृत्य स्वमांसं तु राजा परमधर्मवित् ।
 03-131-025c तुलयामास कौन्तेय कपोतेन सहाभिभो ॥
 03-131-026a ध्रियमाणस्तु तुलया कपोतो व्यतिरिच्यते ।
 03-131-026c पुनश्चोत्कृत्य मांसानि राजा प्रादादुशीनरः ॥
 03-131-027a न विद्यते यदा मांसं कपोतेन समं धृतम् ।
 03-131-027c तत उत्कृत्तमांसोऽसावारुरोह स्वयं तुलाम् ॥

03-131-028 श्येन उवाच

- 03-131-028a इन्द्रोऽहमस्मि धर्मज्ञ कपोतो हव्यवाडयम् ।
 03-131-028c जिज्ञासमानौ धर्मे त्वां यज्ञवाटमुपागतौ ॥
 03-131-029a यत्ते मांसानि गात्रेभ्य उत्कृत्तानि विशां पते ।
 03-131-029c एषा ते भास्वरी कीर्तिर्लोकानभिभविष्यति ॥
 03-131-030a यावल्लोके मनुष्यास्त्वां कथयिष्यन्ति पार्थिव ।
 03-131-030c तावत्कीर्तिश्च लोकाश्च स्थास्यन्ति तव शाश्वताः ॥

03-131-031 लोमश उवाच

- 03-131-031a तत्पाण्डवेय सदनं राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
 03-131-031c पश्यस्वैतन्मया सार्धं पुण्यं पापप्रमोचनम् ॥
 03-131-032a अत्र वै सततं देवा मुनयश्च सनातनाः ।
 03-131-032c दृश्यन्ते ब्राह्मणै राजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ॥

03-132-001 लोमश उवाच

- 03-132-001a यः कथ्यते मन्त्रविदग्र्यबुद्धिः;रौद्रालकिः श्वेतकेतुः पृथिव्याम् ।
 03-132-001c तस्याश्रमं पश्य नरेन्द्र पुण्यं; सदाफलैरुपपन्नं महीजैः ॥

- 03-132-002a साक्षादत्र श्वेतकेतुर्ददर्श; सरस्वतीं मानुषदेहरूपाम् ।
 03-132-002c वेत्स्यामि वाणीमिति संप्रवृत्तां; सरस्वतीं श्वेतकेतुर्बभाषे ॥
- 03-132-003a तस्मिन्काले ब्रह्मविदां वरिष्ठा;वास्तां तदा मातुलभागिनेयौ ।
 03-132-003c अष्टावक्रश्चैव कहोडसूनु;रौद्दालकिः श्वेतकेतुश्च राजन् ॥
- 03-132-004a विदेहराजस्य महीपतेस्तौ; विप्रावुभौ मातुलभागिनेयौ ।
 03-132-004c प्रविश्य यज्ञायतनं विवादे; बन्दिं निजग्राहतुरप्रमेयम् ॥
- 03-132-005 युधिष्ठिर उवाच
 03-132-005a कथंप्रभावः स बभूव विप्र;स्तथायुक्तं यो निजग्राह बन्दिम् ।
 03-132-005c अष्टावक्रः केन चासौ बभूव; तत्सर्वं मे लोमश शंस तत्त्वम् ॥
- 03-132-006 लोमश उवाच
 03-132-006a उद्दालकस्य नियतः शिष्य एको; नाम्ना कहोडेति बभूव राजन् ।
 03-132-006c शुश्रूषुराचार्यवशानुवर्ती; दीर्घं कालं सोऽध्ययनं चकार ॥
- 03-132-007a तं वै विप्राः पर्यभवंश्च शिष्या;स्तं च ज्ञात्वा विप्रकारं गुरुः सः ।
 03-132-007c तस्मै प्रादात्सद्य एव श्रुतं च; भार्या च वै दुहितरं स्वां सुजाताम् ॥
- 03-132-008a तस्या गर्भः समभवदग्निकल्पः; सोऽधीयानं पितरमथाभ्युवाच ।
 03-132-008c सर्वा रात्रिमध्ययनं करोषि; नेदं पितः सम्यगिवोपवर्तते ॥
- 03-132-009a उपालब्धः शिष्यमध्ये महर्षिः; स तं कोपादुदरस्थं शशाप ।
 03-132-009c यस्मात्कुक्षौ वर्तमानो ब्रवीषि; तस्माद्वक्रो भवितास्यष्टकृत्वः ॥
- 03-132-010a स वै तथा वक्र एवाभ्यजाय;दष्टावक्रः प्रथितो वै महर्षिः ।
 03-132-010c तस्यासीद्वै मातुलः श्वेतकेतुः; स तेन तुल्यो वयसा बभूव ॥
- 03-132-011a संपीड्यमाना तु तदा सुजाता; विवर्धमानेन सुतेन कुक्षौ ।
 03-132-011c उवाच भर्तारमिदं रहोगता; प्रसाद्य हीनं वसुना धनार्थिनी ॥
- 03-132-012a कथं करिष्याम्यधना महर्षे; मासश्चायं दशमो वर्तते मे ।
 03-132-012c न चास्ति ते वसु किञ्चित्प्रजाता; येनाहमेतामापदं निस्तरेयम् ॥
- 03-132-013a उक्तस्त्वेवं भार्यया वै कहोडो; वित्तस्यार्थं जनकमथाभ्यगच्छत् ।
 03-132-013c स वै तदा वादविदा निगृह्य; निमज्जितो बन्दिनेहाप्सु विप्रः ॥
- 03-132-014a उद्दालकस्तं तु तदा निशम्य; सूतेन वादेऽप्सु तथा निमज्जितम् ।
 03-132-014c उवाच तां तत्र ततः सुजाता;मष्टावक्रे गूहितव्योऽयमर्थः ॥
- 03-132-015a ररक्ष सा चाप्यति तं सुमन्त्रं; जातोऽप्येवं न स शुश्राव विप्रः ।
 03-132-015c उद्दालकं पितृवच्चापि मेने; अष्टावक्रो भ्रातृवच्छ्वेतकेतुम् ॥

- 03-132-016a ततो वर्षे द्वादशे श्वेतकेतुः; रष्टावक्रं पितुरङ्के निसन्नम् ।
 03-132-016c अपाकर्षद्गृह्य पाणौ रुदन्तं; नायं तवाङ्कः पितुरित्युक्तवांश्च ॥
 03-132-017a यत्तेनोक्तं दुरुक्तं तत्तदानीं; हृदि स्थितं तस्य सुदुःखमासीत् ।
 03-132-017c गृहं गत्वा मातरं रोदमानः; पप्रच्छेदं क्व नु तातो ममेति ॥
 03-132-018a ततः सुजाता परमार्तरूपा; शापाद्धीता सर्वमेवाचचक्षे ।
 03-132-018c तद्वै तत्त्वं सर्वमाज्ञाय मातुः; रित्यब्रवीच्छ्वेतकेतुं स विप्रः ॥
 03-132-019a गच्छाव यज्ञं जनकस्य राज्ञो; बह्वाश्चर्यः श्रूयते तस्य यज्ञः ।
 03-132-019c श्रोष्यावोऽत्र ब्राह्मणानां विवादः; मन्नं चाग्र्यं तत्र भोक्ष्यावहे च ॥
 03-132-019e विचक्षणत्वं च भविष्यते नौ; शिवश्च सौम्यश्च हि ब्रह्मघोषः ॥
 03-132-020a तौ जग्मतुर्मातुलभागिनेयौ; यज्ञं समृद्धं जनकस्य राज्ञः ।
 03-132-020c अष्टावक्रः पथि राज्ञा समेत्य; उत्सार्यमाणो वाक्यमिदं जगाद ॥
- 03-133-001 अष्टावक्र उवाच**
- 03-133-001a अन्धस्य पन्था बधिरस्य पन्थाः; स्त्रियः पन्था वैवधिकस्य पन्थाः ।
 03-133-001c राज्ञः पन्था ब्राह्मणेनासमेत्य; समेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पन्थाः ॥
- 03-133-002 राजोवाच**
- 03-133-002a पन्था अयं तेऽद्य मया निसृष्टो; येनेच्छसे तेन कामं व्रजस्व ।
 03-133-002c न पावको विद्यते वै लघीया; निन्द्रोऽपि नित्यं नमते ब्राह्मणानाम् ॥
- 03-133-003 अष्टावक्र उवाच**
- 03-133-003a यज्ञं द्रष्टुं प्राप्तवन्तौ स्व तात; कौतूहलं नौ बलवद्वै विवृद्धम् ।
 03-133-003c आवां प्राप्तावतिथी संप्रवेशं; काङ्क्षावहे द्वारपते तवाज्ञाम् ॥
 03-133-004a ऐन्द्रद्युम्नेर्यज्ञदृशाविहावां; विवक्षू वै जनकेन्द्रं दिदृक्षू ।
 03-133-004c न वै क्रोधाद्व्याधिनैवोत्तमेन; संयोजय द्वारपाल क्षणेन ॥
- 03-133-005 द्वारपाल उवाच**
- 03-133-005a बन्देः समादेशकरा वयं स्म; निबोध वाक्यं च मयेर्यमाणम् ।
 03-133-005c न वै बालाः प्रविशन्त्यत्र विप्रा; वृद्धा विद्वांसः प्रविशन्ति द्विजाग्न्याः ॥
- 03-133-006 अष्टावक्र उवाच**
- 03-133-006a यद्यत्र वृद्धेषु कृतः प्रवेशो; युक्तं मम द्वारपाल प्रवेष्टुम् ।
 03-133-006c वयं हि वृद्धाश्चरितव्रताश्च; वेदप्रभावेन प्रवेशनार्हाः ॥
 03-133-007a शुश्रूषवश्चापि जितेन्द्रियाश्च; ज्ञानागमे चापि गताः स्म निष्ठाम् ।

03-133-007c न बाल इत्यवमन्तव्यमाहुः; बालोऽप्यग्निर्दहति स्पृश्यमानः ॥

03-133-008 द्वारपाल उवाच

03-133-008a सरस्वतीमीरय वेदजुष्टा; मेकाक्षरां बहुरूपां विराजम् ।

03-133-008c अङ्गात्मानं समवेक्षस्व बालं; किं श्लाघसे दुर्लभा वादसिद्धिः ॥

03-133-009 अष्टावक्र उवाच

03-133-009a न ज्ञायते कायवृद्ध्या विवृद्धिः; र्यथाष्ठीला शाल्मलेः संप्रवृद्धा ।

03-133-009c ह्रस्वोऽल्पकायः फलितो विवृद्धो; यश्चाफलस्तस्य न वृद्धभावः ॥

03-133-010 द्वारपाल उवाच

03-133-010a वृद्धेभ्य एवेह मतिं स्म बाला; गृह्णन्ति कालेन भवन्ति वृद्धाः ।

03-133-010c न हि ज्ञानमल्पकालेन शक्यं; कस्माद्बालो वृद्ध इवावभाषसे ॥

03-133-011 अष्टावक्र उवाच

03-133-011a न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिरः ।

03-133-011c बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः स्थविरं विदुः ॥

03-133-012a न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।

03-133-012c ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥

03-133-013a दिदृक्षुरस्मि संप्राप्तो बन्दिनं राजसंसदि ।

03-133-013c निवेदयस्व मां द्वाःस्थ राज्ञे पुष्करमालिने ॥

03-133-014a द्रष्टास्यद्य वदतो द्वारपाल; मनीषिभिः सह वादे विवृद्धे ।

03-133-014c उताहो वाप्युच्चतां नीचतां वा; तूष्णीं भूतेष्वथ सर्वेषु चाद्य ॥

03-133-015 द्वारपाल उवाच

03-133-015a कथं यज्ञं दशवर्षो विशेषस्त्वं; विनीतानां विदुषां संप्रवेश्यम् ।

03-133-015c उपायतः प्रयतिष्ये तवाहं; प्रवेशने कुरु यत्नं यथावत् ॥

03-133-016 अष्टावक्र उवाच

03-133-016a भो भो राजञ्जनकानां वरिष्ठ; सभाज्यस्त्वं त्वयि सर्वं समृद्धम् ।

03-133-016c त्वं वा कर्ता कर्मणां यज्ञियानां; ययातिरेको नृपतिर्वा पुरस्तात् ॥

03-133-017a विद्वान्बन्दी वेदविदो निगृह्य; वादे भग्नानप्रतिशङ्कमानः ।

03-133-017c त्वया निसृष्टैः पुरुषैराप्तकृद्धिः; र्जले सर्वान्मज्जयतीति नः श्रुतम् ॥

03-133-018a स तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणानां सकाशा; द्ब्रह्मोद्यं वै कथयितुमागतोऽस्मि ।

03-133-018c क्वासौ बन्दी यावदेनं समेत्य; नक्षत्राणीव सविता नाशयामि ॥

03-133-019 राजोवाच

03-133-019a आशंससे बन्दिनं त्वं विजेतु; मविज्ञात्वा वाक्यबलं परस्य ।
 03-133-019c विज्ञातवीर्यैः शक्यमेवं प्रवक्तुं; दृष्टश्चासौ ब्राह्मणैर्वादशीलैः ॥

03-133-020 अष्टावक्र उवाच

03-133-020a विवादितोऽसौ न हि मादृशैर्हि; सिंहीकृतस्तेन वदत्यभीतः ।
 03-133-020c समेत्य मां निहतः शेष्यतेऽद्य; मार्गे भग्नं शकटमिवाबलाक्षम् ॥

03-133-021 राजोवाच

03-133-021a षण्णाभेर्द्वादशाक्षस्य चतुर्विंशतिपर्वणः ।
 03-133-021c यस्त्रिषष्टिशतारस्य वेदार्थं स परः कविः ॥

03-133-022 अष्टावक्र उवाच

03-133-022a चतुर्विंशतिपर्व त्वां षण्णाभि द्वादशप्रधि ।
 03-133-022c तत्त्रिषष्टिशतारं वै चक्रं पातु सदागति ॥

03-133-023 राजोवाच

03-133-023a वडवे इव संयुक्ते श्येनपाते दिवौकसाम् ।
 03-133-023c कस्तयोर्गर्भमाधत्ते गर्भं सुषुवतुश्च कम् ॥

03-133-024 अष्टावक्र उवाच

03-133-024a मा स्म ते ते गृहे राजञ्शात्रवाणामपि ध्रुवम् ।
 03-133-024c वातसारथिराधत्ते गर्भं सुषुवतुश्च तम् ॥

03-133-025 राजोवाच

03-133-025a किं स्वित्सुप्तं न निमिषति किं स्विज्जातं न चोपति ।
 03-133-025c कस्य स्विद्धृदयं नास्ति किं स्विद्वेगेन वर्धते ॥

03-133-026 अष्टावक्र उवाच

03-133-026a मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चोपति ।
 03-133-026c अश्मनो हृदयं नास्ति नदी वेगेन वर्धते ॥

03-133-027 राजोवाच

03-133-027a न त्वा मन्ये मानुषं देवसत्त्वं; न त्वं बालः स्थविरस्त्वं मतो मे ।
 03-133-027c न ते तुल्यो विद्यते वाक्प्रलापे; तस्माद्द्वारं वितराम्येष बन्दी ॥

03-134-001 अष्टावक्र उवाच

03-134-001a अत्रोग्रसेनसमितेषु राजः; न समागतेष्वप्रतिमेषु राजसु ।
 03-134-001c न वै विवित्सान्तरमस्ति वादिनां; महाजले हंसनिनादिनामिव ॥
 03-134-002a न मेऽद्य वक्ष्यस्यतिवादिमानि; नलहं प्रपन्नः सरितामिवागमः ।
 03-134-002c हुताशनस्येव समिद्धतेजसः; स्थिरो भवस्वेह ममाद्य बन्दिन् ॥

03-134-003 बन्धुवाच

03-134-003a व्याघ्रं शयानं प्रति मा प्रबोधय; आशीविषं सृक्किणी लेलिहानम् ।
 03-134-003c पदाहतस्येव शिरोऽभिहत्य; नादष्टो वै मोक्ष्यसे तन्निबोध ॥
 03-134-004a यो वै दर्पात्संहननोपपन्नः; सुदुर्बलः पर्वतमाविहन्ति ।
 03-134-004c तस्यैव पाणिः सनखो विशीर्यते; न चैव शैलस्य हि दृश्यते व्रणः ॥
 03-134-005a सर्वे राज्ञो मैथिलस्य मैनाकस्येव पर्वताः ।
 03-134-005c निकृष्टभूता राजानो वत्सा अनदुहो यथा ॥

03-134-006 लोमश उवाच

03-134-006a अष्टावक्रः समितौ गर्जमानो; जातक्रोधो बन्दिनमाह राजन् ।
 03-134-006c उक्ते वाक्ये चोत्तरं मे ब्रवीहि; वाक्यस्य चाप्युत्तरं ते ब्रवीमि ॥

03-134-007 बन्धुवाच

03-134-007a एक एवाग्निर्बहुधा समिध्यते; एकः सूर्यः सर्वमिदं प्रभासते ।
 03-134-007c एको वीरो देवराजो निहन्ता; यमः पितृणामीश्वरश्चैक एव ॥

03-134-008 अष्टावक्र उवाच

03-134-008a द्वाविन्द्राग्नी चरतो वै सखायौ; द्वौ देवर्षी नारदः पर्वतश्च ।
 03-134-008c द्वावश्विनौ द्वे च रथस्य चक्रे; भार्यापती द्वौ विहितौ विधात्रा ॥

03-134-009 बन्धुवाच

03-134-009a त्रिः सूयते कर्मणा वै प्रजेयं; त्रयो युक्ता वाजपेयं वहन्ति ।
 03-134-009c अध्वर्यवस्त्रिषवणानि तन्वते; त्रयो लोकास्त्रीणि ज्योतींषि चाहुः ॥

03-134-010 अष्टावक्र उवाच

03-134-010a चतुष्टयं ब्राह्मणानां निकेतं; चत्वारो युक्ता यज्ञमिमं वहन्ति ।
 03-134-010c दिशश्चतस्रश्चतुरश्रवर्णा;श्चतुष्पदा गौरपि शश्वदुक्ता ॥

03-134-011 बन्धुवाच

03-134-011a पञ्चाग्नयः पञ्चपदा च पङ्क्तिः; र्यज्ञाः पञ्चैवाप्यथ पञ्चेन्द्रियाणि ।
 03-134-011c दृष्टा वेदे पञ्चचूडाश्च पञ्च; लोके ख्यातं पञ्चनदं च पुण्यम् ॥

- 03-134-012 अष्टावक्र उवाच**
 03-134-012a षडाधाने दक्षिणामाहुरेके; षडेवेमे ऋतवः कालचक्रम् ।
 03-134-012c षडिन्द्रियाण्युत षट्कृतिकाश्च; षट्साद्यस्काः सर्ववेदेषु दृष्टाः ॥
- 03-134-013 बन्धुवाच**
 03-134-013a सप्त ग्राम्याः पशवः सप्त वन्याः; सप्त छन्दांसि क्रतुमेकं वहन्ति ।
 03-134-013c सप्तर्षयः सप्त चाप्यर्हणानि; सप्ततन्त्री प्रथिता चैव वीणा ॥
- 03-134-014 अष्टावक्र उवाच**
 03-134-014a अष्टौ शाणाः शतमानं वहन्ति; तथाष्टपादः शरभः सिंहघाती ।
 03-134-014c अष्टौ वसूज्जुश्रुम देवतासु; यूपश्चाष्टासिर्विहितः सर्वयज्ञः ॥
- 03-134-015 बन्धुवाच**
 03-134-015a नवैवोक्ताः सामिधेन्यः पितृणां; तथा प्राहुर्नवयोगं विषर्गम् ।
 03-134-015c नवाक्षरा बृहती संप्रदिष्टा; नवयोगो गणनामेति शश्वत् ॥
- 03-134-016 अष्टावक्र उवाच**
 03-134-016a दशा दशोक्ताः पुरुषस्य लोके; सहस्रमाहुर्दश पूर्णं शतानि ।
 03-134-016c दशैव मासान्विभ्रति गर्भवत्यो; दशेरका दश दाशा दशार्णाः ॥
- 03-134-017 बन्धुवाच**
 03-134-017a एकादशैकादशिनः पशूना;मेकादशैवात्र भवन्ति यूपाः ।
 03-134-017c एकादश प्राणभृतां विकारा; एकादशोक्ता दिवि देवेषु रुद्राः ॥
- 03-134-018 अष्टावक्र उवाच**
 03-134-018a संवत्सरं द्वादश मासमाहुः;र्जगत्याः पादो द्वादशैवाक्षराणि ।
 03-134-018c द्वादशाहः प्राकृतो यज्ञ उक्तो; द्वादशादित्यान्कथयन्तीह विप्राः ॥
- 03-134-019 बन्धुवाच**
 03-134-019a त्रयोदशी तिथिरुक्ता महोग्रा; त्रयोदशद्वीपवती मही च ।
- 03-134-020 लोमश उवाच**
 03-134-020a एतावदुक्त्वा विरराम बन्दी; श्लोकस्यार्थं व्याजहाराष्टवक्रः ।
 03-134-020c त्रयोदशाहानि ससार केशी; त्रयोदशादीन्यतिच्छन्दांसि चाहुः ॥
 03-134-021a ततो महानुदतिष्ठन्निनाद;स्तूष्णींभूतं सूतपुत्रं निशम्य ।
 03-134-021c अधोमुखं ध्यानपरं तदानी;मष्टावक्रं चाप्युदीर्यन्तमेव ॥

03-134-022a तस्मिंस्तथा संकुले वर्तमाने; स्फीते यज्ञे जनकस्याथ राज्ञः ।
 03-134-022c अष्टावक्रं पूजयन्तोऽभ्युपेयुः; विप्राः सर्वे प्राञ्जलयः प्रतीताः ॥

03-134-023 अष्टावक्र उवाच

03-134-023a अनेन वै ब्राह्मणाः शुश्रुवांसो; वादे जित्वा सलिले मज्जिताः किल ।
 03-134-023c तानेव धर्मानयमद्य बन्दी; प्राप्नोतु गृह्याप्सु निमज्जयैनम् ॥

03-134-024 बन्धुवाच

03-134-024a अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञः; स्तत्रास सत्रं द्वादशवार्षिकं वै ।
 03-134-024c सत्रेण ते जनक तुल्यकालं; तदर्थं ते प्रहिता मे द्विजाग्र्याः ॥
 03-134-025a एते सर्वे वरुणस्योत यज्ञं; द्रष्टुं गता इह आयान्ति भूयः ।
 03-134-025c अष्टावक्रं पूजये पूजनीयं; यस्य हेतोर्जनितारं समेष्ये ॥

03-134-026 अष्टावक्र उवाच

03-134-026a विप्राः समुद्राम्भसि मज्जितास्ते; वाचा जिता मेधया आविदानाः ।
 03-134-026c तां मेधया वाचमथोज्जहार; यथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः ॥
 03-134-027a अग्निर्दहज्जातवेदाः सतां गृहा; न्विसर्जयंस्तेजसा न स्म धाक्षीत् ।
 03-134-027c बालेषु पुत्रेषु कृपणं वदत्सु; तथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः ॥
 03-134-028a श्लेष्मातकी क्षीणवर्चाः शृणोषि; उताहो त्वां स्तुतयो मादयन्ति ।
 03-134-028c हस्तीव त्वं जनक वितुद्यमानो; न मामिकां वाचमिमां शृणोषि ॥

03-134-029 जनक उवाच

03-134-029a शृणोमि वाचं तव दिव्यरूपा; ममानुषीं दिव्यरूपोऽसि साक्षात् ।
 03-134-029c अजैषीर्यद्वन्दिनं त्वं विवादे; निसृष्ट एष तव कामोऽद्य बन्दी ॥

03-134-030 अष्टावक्र उवाच

03-134-030a नानेन जीवता कश्चिदर्थो मे बन्दिना नृप ।
 03-134-030c पिता यद्यस्य वरुणो मज्जयैनं जलाशये ॥

03-134-031 बन्धुवाच

03-134-031a अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञो; न मे भयं सलिले मज्जितस्य ।
 03-134-031c इमं मुहूर्तं पितरं द्रक्ष्यतेऽयः; मष्टावक्रश्चिरनष्टं कहोडम् ॥

03-134-032 लोमश उवाच

03-134-032a ततस्ते पूजिता विप्रा वरुणेन महात्मना ।
 03-134-032c उदतिष्ठन्त ते सर्वे जनकस्य समीपतः ॥

03-134-033 कहोड उवाच

03-134-033a इत्यर्थमिच्छन्ति सुताञ्जना जनक कर्मणा ।
 03-134-033c यदहं नाशकं कर्तुं तत्पुत्रः कृतवान्मम ॥
 03-134-034a उताबलस्य बलवानुत बालस्य पण्डितः ।
 03-134-034c उत वाविदुषो विद्वान्पुत्रो जनक जायते ॥

03-134-035 बन्धुवाच

03-134-035a शितेन ते परशुना स्वयमेवान्तको नृप ।
 03-134-035c शिरांस्यपाहरत्वाजौ रिपूणां भद्रमस्तु ते ॥
 03-134-036a महदुक्थ्यं गीयते साम चाग्र्यं; सम्यक्सोमः पीयते चात्र सत्रे ।
 03-134-036c शुचीन्भागान्प्रतिजगूहश्च हृष्टाः; साक्षादेवा जनकस्येह यज्ञे ॥

03-134-037 लोमश उवाच

03-134-037a समुत्थितेष्वथ सर्वेषु राज;न्विप्रेषु तेष्वधिकं सुप्रभेषु ।
 03-134-037c अनुज्ञातो जनकेनाथ राज्ञा; विवेश तोयं सागरस्योत बन्दी ॥
 03-134-038a अष्टावक्रः पितरं पूजयित्वा; संपूजितो ब्राह्मणैस्तैर्यथावत् ।
 03-134-038c प्रत्याजगामाश्रममेव चाग्र्यं; जित्वा बन्दिं सहितो मातुलेन ॥
 03-134-039a अत्र कौन्तेय सहितो भ्रातृभिस्त्वं; सुखोषितः सह विप्रैः प्रतीतः ।
 03-134-039c पुण्यान्यन्यानि शुचिकर्मैकभक्ति;र्मया सार्धं चरितास्याजमीढ ॥

03-135-001 लोमश उवाच

03-135-001a एषा मधुविला राजन्समङ्गा संप्रकाशते ।
 03-135-001c एतत्कर्दमिलं नाम भरतस्याभिषेचनम् ॥
 03-135-002a अलक्ष्म्या किल संयुक्तो वृत्रं हत्वा शचीपतिः ।
 03-135-002c आप्लुतः सर्वपापेभ्यः समङ्गायां व्यमुच्यत ॥
 03-135-003a एतद्विनशनं कुक्षौ मैनाकस्य नरर्षभ ।
 03-135-003c अदितिर्यत्र पुत्रार्थं तदन्नमपचत्पुरा ॥
 03-135-004a एनं पर्वतराजानमारुह्य पुरुषर्षभ ।
 03-135-004c अयशस्यामसंशब्द्यामलक्ष्मीं व्यपनोत्स्यथ ॥
 03-135-005a एते कनखला राजनृषीणां दयिता नगाः ।
 03-135-005c एषा प्रकाशते गङ्गा युधिष्ठिर महानदी ॥
 03-135-006a सनत्कुमारो भगवानत्र सिद्धिमगात्पराम् ।
 03-135-006c आजमीढावगाह्यैनां सर्वपापैः प्रमोक्ष्यसे ॥

- 03-135-007a अपां हृदं च पुण्याख्यं भृगुतुङ्गं च पर्वतम् ।
 03-135-007c तूष्णीं गङ्गां च कौन्तेय सामात्यः समुपस्पृश ॥
 03-135-008a आश्रमः स्थूलशिरसो रमणीयः प्रकाशते ।
 03-135-008c अत्र मानं च कौन्तेय क्रोधं चैव विवर्जय ॥
 03-135-009a एष रैभ्याश्रमः श्रीमान्पाण्डवेय प्रकाशते ।
 03-135-009c भारद्वाजो यत्र कविर्यवक्रीतो व्यनश्यत ॥

03-135-010 युधिष्ठिर उवाच

- 03-135-010a कथंयुक्तोऽभवदृषिर्भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 03-135-010c किमर्थं च यवक्रीत ऋषिपुत्रो व्यनश्यत ॥
 03-135-011a एतत्सर्वं यथावृत्तं श्रोतुमिच्छामि लोमश ।
 03-135-011c कर्मभिर्देवकल्पानां कीर्त्यमानैर्भृशं रमे ॥

03-135-012 लोमश उवाच

- 03-135-012a भरद्वाजश्च रैभ्यश्च सखायौ संबभूवतुः ।
 03-135-012c तावूषतुरिहात्यन्तं प्रीयमाणौ वनान्तरे ॥
 03-135-013a रैभ्यस्य तु सुतावास्तामर्वावसुपरावसू ।
 03-135-013c आसीद्यवक्रीः पुत्रस्तु भरद्वाजस्य भारत ॥
 03-135-014a रैभ्यो विद्वान्सहापत्यस्तपस्वी चेतरोऽभवत् ।
 03-135-014c तयोश्चाप्यतुला प्रीतिर्बाल्यात्प्रभृति भारत ॥
 03-135-015a यवक्रीः पितरं दृष्ट्वा तपस्विनमसत्कृतम् ।
 03-135-015c दृष्ट्वा च सत्कृतं विप्रै रैभ्यं पुत्रैः सहानघ ॥
 03-135-016a पर्यतप्यत तेजस्वी मन्युनाभिपरिप्लुतः ।
 03-135-016c तपस्तेपे ततो घोरं वेदज्ञानाय पाण्डव ॥
 03-135-017a सुसमिद्धे महत्यग्नौ शरीरमुपतापयन् ।
 03-135-017c जनयामास संतापमिन्द्रस्य सुमहातपाः ॥
 03-135-018a तत इन्द्रो यवक्रीतमुपगम्य युधिष्ठिर ।
 03-135-018c अब्रवीत्कस्य हेतोस्त्वमास्थितस्तप उत्तमम् ॥

03-135-019 यवक्रीरुवाच

- 03-135-019a द्विजानामनधीता वै वेदाः सुरगणार्चित ।
 03-135-019c प्रतिभान्त्विति तप्येऽहमिदं परमकं तपः ॥
 03-135-020a स्वाध्यायार्थे समारम्भो ममायं पाकशासन ।

03-135-020c तपसा ज्ञातुमिच्छामि सर्वज्ञानानि कौशिक ॥

03-135-021a कालेन महता वेदाः शक्या गुरुमुखाद्विभो ।

03-135-021c प्राप्तुं तस्मादयं यत्नः परमो मे समास्थितः ॥

03-135-022 इन्द्र उवाच

03-135-022a अमार्ग एष विप्रर्षे येन त्वं यातुमिच्छसि ।

03-135-022c किं विधातेन ते विप्र गच्छाधीहि गुरोर्मुखात् ॥

03-135-023 लोमश उवाच

03-135-023a एवमुक्त्वा गतः शक्रो यवक्रीरपि भारत ।

03-135-023c भूय एवाकरोद्यत्नं तपस्यमितविक्रम ॥

03-135-024a घोरेण तपसा राजंस्तप्यमानो महातपाः ।

03-135-024c संतापयामास भृशं देवेन्द्रमिति नः श्रुतम् ॥

03-135-025a तं तथा तप्यमानं तु तपस्तीव्रं महामुनिम् ।

03-135-025c उपेत्य बलभिद्देवो वारयामास वै पुनः ॥

03-135-026a अशक्योऽर्थः समारब्धो नैतद्बुद्धिकृतं तव ।

03-135-026c प्रतिभास्यन्ति वै वेदास्तव चैव पितुश्च ते ॥

03-135-027 यवक्रीरुवाच

03-135-027a न चैतदेवं क्रियते देवराज ममेप्सितम् ।

03-135-027c महता नियमेनाहं तप्स्ये घोरतरं तपः ॥

03-135-028a समिद्धेऽगनावुपकृत्याङ्गमङ्गं; होष्यामि वा मघवंस्तन्निबोध ।

03-135-028c यद्येतदेवं न करोषि कामं; ममेप्सितं देवराजेह सर्वम् ॥

03-135-029 लोमश उवाच

03-135-029a निश्चयं तमभिज्ञाय मुनेस्तस्य महात्मनः ।

03-135-029c प्रतिवारणहेत्वर्थं बुद्ध्या संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥

03-135-030a तत इन्द्रोऽकरोद्रूपं ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।

03-135-030c अनेकशतवर्षस्य दुर्बलस्य सयक्ष्मणः ॥

03-135-031a यवक्रीतस्य यत्तीर्थमुचितं शौचकर्मणि ।

03-135-031c भागीरथ्यां तत्र सेतुं वालुकाभिश्चकार सः ॥

03-135-032a यदास्य वदतो वाक्यं न स चक्रे द्विजोत्तमः ।

03-135-032c वालुकाभिस्ततः शक्रो गङ्गां समभिपूरयन् ॥

- 03-135-033a वालुकामुष्टिमनिशं भागीरथ्यां व्यसर्जयत् ।
 03-135-033c सेतुमभ्यारभच्छक्रो यवक्रीतं निदर्शयन् ॥
- 03-135-034a तं ददर्श यवक्रीस्तु यत्नवन्तं निबन्धने ।
 03-135-034c प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुंगवः ॥
- 03-135-035a किमिदं वर्तते ब्रह्मन्किं च ते ह चिकीर्षितम् ।
 03-135-035c अतीव हि महान्यत्नः क्रियतेऽयं निरर्थकः ॥
- 03-135-036 इन्द्र उवाच
 03-135-036a बन्धिष्ये सेतुना गङ्गां सुखः पन्था भविष्यति ।
 03-135-036c क्लिश्यते हि जनस्तात तरमाणः पुनः पुनः ॥
- 03-135-037 यवक्रीरुवाच
 03-135-037a नायं शक्यस्त्वया बद्धुं महानोघः कथंचन ।
 03-135-037c अशक्याद्विनिवर्तस्व शक्यमर्थं समारभ ॥
- 03-135-038 इन्द्र उवाच
 03-135-038a यथैव भवता चेदं तपो वेदार्थमुद्यतम् ।
 03-135-038c अशक्यं तद्वदस्माभिरयं भारः समुद्यतः ॥
- 03-135-039 यवक्रीरुवाच
 03-135-039a यथा तव निरर्थोऽयमारम्भस्त्रिदशेश्वर ।
 03-135-039c तथा यदि ममापीदं मन्यसे पाकशासन ॥
- 03-135-040a क्रियतां यद्भवेच्छक्यं मया सुरगणेश्वर ।
 03-135-040c वरांश्च मे प्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितास्म्यति ॥
- 03-135-041 लोमश उवाच
 03-135-041a तस्मै प्रादाद्वरानिन्द्र उक्तवान्यान्महातपाः ।
 03-135-041c प्रतिभास्यन्ति ते वेदाः पित्रा सह यथेप्सिताः ॥
- 03-135-042a यच्चान्यत्काङ्क्षसे कामं यवक्रीर्गम्यतामिति ।
 03-135-042c स लब्धकामः पितरमुपेत्याथ ततोऽब्रवीत् ॥
- 03-136-001 यवक्रीरुवाच
 03-136-001a प्रतिभास्यन्ति वै वेदा मम तातस्य चोभयोः ।
 03-136-001c अति चान्यान्भविष्यावो वरा लब्धास्तथा मया ॥
- 03-136-002 भरद्वाज उवाच

03-136-002a	दर्पस्ते भविता तात वराँल्लब्ध्वा यथेप्सितान् ।
03-136-002c	स दर्पपूर्णः कृपणः क्षिप्रमेव विनश्यसि ॥
03-136-003a	अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा देवैरुदाहृताः ।
03-136-003c	ऋषिरासीत्पुरा पुत्र बालधिर्नाम वीर्यवान् ॥
03-136-004a	स पुत्रशोकादुद्विग्नस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
03-136-004c	भवेन्मम सुतोऽमर्त्य इति तं लब्ध्वांश्च सः ॥
03-136-005a	तस्य प्रसादो देवैश्च कृतो न त्वमरैः समः ।
03-136-005c	नामर्त्यो विद्यते मर्त्यो निमित्तायुर्भविष्यति ॥

03-136-006 बालधिरुवाच

03-136-006a	यथेमे पर्वताः शश्वत्तिष्ठन्ति सुरसत्तमाः ।
03-136-006c	अक्षयास्तन्निमित्तं मे सुतस्यायुर्भवेदिति ॥

03-136-007 भरद्वाज उवाच

03-136-007a	तस्य पुत्रस्तदा जज्ञे मेधावी क्रोधनः सदा ।
03-136-007c	स तच्छ्रुत्वाकरोद्धर्पमृषींश्चैवावमन्यत ॥
03-136-008a	विकुर्वाणो मुनीनां तु चरमाणो महीमिमाम् ।
03-136-008c	आससाद महावीर्यं धनुषाक्षं मनीषिणम् ॥
03-136-009a	तस्यापचक्रे मेधावी तं शशाप स वीर्यवान् ।
03-136-009c	भव भस्मेति चोक्तः स न भस्म समपद्यत ॥
03-136-010a	धनुषाक्षस्तु तं दृष्ट्वा मेधाविनमनामयम् ।
03-136-010c	निमित्तमस्य महिषैर्भेदयामास वीर्यवान् ॥
03-136-011a	स निमित्ते विनष्टे तु ममार सहसा शिशुः ।
03-136-011c	तं मृतं पुत्रमादाय विललाप ततः पिता ॥
03-136-012a	लालप्यमानं तं दृष्ट्वा मुनयः पुनरार्तवत् ।
03-136-012c	ऊचुर्वेदोक्तया पूर्वं गाथया तन्निबोध मे ॥
03-136-013a	न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन ।
03-136-013c	महिषैर्भेदयामास धनुषाक्षो महीधरान् ॥
03-136-014a	एवं लब्ध्वा वरान्बाला दर्पपूर्णास्तरस्विनः ।
03-136-014c	क्षिप्रमेव विनश्यन्ति यथा न स्यात्तथा भवान् ॥
03-136-015a	एष रैभ्यो महावीर्यः पुत्रौ चास्य तथाविधौ ।
03-136-015c	तं यथा पुत्र नाभ्येषि तथा कुर्यास्त्वतन्द्रितः ॥

- 03-136-016a स हि क्रुद्धः समर्थस्त्वां पुत्र पीडयितुं रुषा ।
 03-136-016c वैद्यश्चापि तपस्वी च कोपनश्च महानृषिः ॥
- 03-136-017 यवक्रीरुवाच
 03-136-017a एवं करिष्ये मा तापं तात कार्षीः कथंचन ।
 03-136-017c यथा हि मे भवान्मान्यस्तथा रैभ्यः पिता मम ॥
- 03-136-018 लोमश उवाच
 03-136-018a उक्त्वा स पितरं श्लक्ष्णं यवक्रीरकुतोभयः ।
 03-136-018c विप्रकुर्वन्नृषीनन्यानतुष्यत्परया मुदा ॥
- 03-137-001 लोमश उवाच
 03-137-001a चङ्क्रम्यमाणः स तदा यवक्रीरकुतोभयः ।
 03-137-001c जगाम माधवे मासि रैभ्याश्रमपदं प्रति ॥
 03-137-002a स ददर्शाश्रमे पुण्ये पुष्पितद्रुमभूषिते ।
 03-137-002c विचरन्तीं स्नुषां तस्य किंनरीमिव भारत ॥
 03-137-003a यवक्रीस्तामुवाचेदमुपतिष्ठस्व मामिति ।
 03-137-003c निर्लज्जो लज्जया युक्तां कामेन हतचेतनः ॥
 03-137-004a सा तस्य शीलमाज्ञाय तस्माच्छापाच्च बिभ्यती ।
 03-137-004c तेजस्वितां च रैभ्यस्य तथेत्युक्त्वा जगाम सा ॥
 03-137-005a तत एकान्तमुन्नीय मज्जयामास भारत ।
 03-137-005c आजगाम तदा रैभ्यः स्वमाश्रममरिंदम ॥
 03-137-006a रुदन्तीं च स्नुषां दृष्ट्वा भार्यामार्तां परावसोः ।
 03-137-006c सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा पर्यपृच्छद्युधिष्ठिर ॥
 03-137-007a सा तस्मै सर्वमाचष्ट यवक्रीभाषितं शुभा ।
 03-137-007c प्रत्युक्तं च यवक्रीतं प्रेक्षापूर्वं तदात्मना ॥
 03-137-008a शृण्वानस्यैव रैभ्यस्य यवक्रीतविचेष्टितम् ।
 03-137-008c दहन्निव तदा चेतः क्रोधः समभवन्महान् ॥
 03-137-009a स तदा मन्युनाविष्टस्तपस्वी भृशकोपनः ।
 03-137-009c अवलुप्य जटामेकां जुहावाग्नौ सुसंस्कृते ॥
 03-137-010a ततः समभवन्नारी तस्या रूपेण संमिता ।
 03-137-010c अवलुप्यापरां चाथ जुहावाग्नौ जटां पुनः ॥
 03-137-011a ततः समभवद्रक्षो घोराक्षं भीमदर्शनम् ।

- 03-137-011c अब्रूतां तौ तदा रैभ्यं किं कार्यं करवामहे ॥
 03-137-012a तावब्रवीदृषिः क्रुद्धो यवक्रीर्वध्यतामिति ।
 03-137-012c जग्मतुस्तौ तथेत्युक्त्वा यवक्रीतजिघांसया ॥
 03-137-013a ततस्तं समुपास्थाय कृत्या सृष्टा महात्मना ।
 03-137-013c कमण्डलुं जहारास्य मोहयित्वा तु भारत ॥
 03-137-014a उच्छिष्टं तु यवक्रीतमपकृष्टकमण्डलुम् ।
 03-137-014c तत उद्यतशूलः स राक्षसः समुपाद्रवत् ॥
 03-137-015a तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शूलहस्तं जिघांसया ।
 03-137-015c यवक्रीः सहसोत्थाय प्राद्रवद्येन वै सरः ॥
 03-137-016a जलहीनं सरो दृष्ट्वा यवक्रीस्त्वरितः पुनः ।
 03-137-016c जगाम सरितः सर्वास्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः ॥
 03-137-017a स काल्यमानो घोरेण शूलहस्तेन रक्षसा ।
 03-137-017c अग्निहोत्रं पितुर्भीतः सहसा समुपाद्रवत् ॥
 03-137-018a स वै प्रविशमानस्तु शूद्रेणान्धेन रक्षिणा ।
 03-137-018c निगृहीतो बलाद्द्वारि सोऽवातिष्ठत पार्थिव ॥
 03-137-019a निगृहीतं तु शूद्रेण यवक्रीतं स राक्षसः ।
 03-137-019c ताडयामास शूलेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥
 03-137-020a यवक्रीतं स हत्वा तु राक्षसो रैभ्यमागमत् ।
 03-137-020c अनुज्ञातस्तु रैभ्येण तया नार्या सहाचरत् ॥

03-138-001 लोमश उवाच

- 03-138-001a भरद्वाजस्तु कौन्तेय कृत्वा स्वाध्यायमाह्निकम् ।
 03-138-001c समित्कलापमादाय प्रविवेश स्वमाश्रमम् ॥
 03-138-002a तं स्म दृष्ट्वा पुरा सर्वे प्रत्युत्तिष्ठन्ति पावकाः ।
 03-138-002c न त्वेनमुपतिष्ठन्ति हतपुत्रं तदाग्नयः ॥
 03-138-003a वैकृतं त्वग्निहोत्रे स लक्षयित्वा महातपाः ।
 03-138-003c तमन्धं शूद्रमासीनं गृहपालमथाब्रवीत् ॥
 03-138-004a किं नु मे नाग्नयः शूद्र प्रतिनन्दन्ति दर्शनम् ।
 03-138-004c त्वं चापि न यथापूर्वं कच्चित्क्षेममिहाश्रमे ॥
 03-138-005a कच्चिन्न रैभ्यं पुत्रो मे गतवानल्पचेतनः ।
 03-138-005c एतदाचक्ष्व मे शीघ्रं न हि मे शुध्यते मनः ॥

03-138-006 शूद्र उवाच

- 03-138-006a रैभ्यं गतो नूनमसौ सुतस्ते मन्दचेतनः ।
 03-138-006c तथा हि निहतः शेते राक्षसेन बलीयसा ॥
 03-138-007a प्रकाल्यमानस्तेनायं शूलहस्तेन रक्षसा ।
 03-138-007c अग्न्यागारं प्रति द्वारि मया दोभ्यां निवारितः ॥
 03-138-008a ततः स निहतो ह्यत्र जलकामोऽशुचिर्ध्रुवम् ।
 03-138-008c संभावितो हि तूर्णेन शूलहस्तेन रक्षसा ॥

03-138-009 लोमश उवाच

- 03-138-009a भरद्वाजस्तु शूद्रस्य तच्छ्रुत्वा विप्रियं वचः ।
 03-138-009c गतासुं पुत्रमादाय विललाप सुदुःखितः ॥
 03-138-010a ब्राह्मणानां किलार्थाय ननु त्वं तप्तवांस्तपः ।
 03-138-010c द्विजानामनधीता वै वेदाः संप्रतिभान्तिवति ॥
 03-138-011a तथा कल्याणशीलस्त्वं ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 03-138-011c अनागाः सर्वभूतेषु कर्कशत्वमुपेयिवान् ॥
 03-138-012a प्रतिषिद्धो मया तात रैभ्यावसथदर्शनात् ।
 03-138-012c गतवानेव तं क्षुद्रं कालान्तकयमोपमम् ॥
 03-138-013a यः स जानन्महातेजा वृद्धस्यैकं ममात्मजम् ।
 03-138-013c गतवानेव कोपस्य वशं परमदुर्मतिः ॥
 03-138-014a पुत्रशोकमनुप्राप्य एष रैभ्यस्य कर्मणा ।
 03-138-014c त्यक्ष्यामि त्वामृते पुत्र प्राणानिष्टतमान्भुवि ॥
 03-138-015a यथाहं पुत्रशोकेन देहं त्यक्ष्यामि किल्बिषी ।
 03-138-015c तथा ज्येष्ठः सुतो रैभ्यं हिंस्याच्छीघ्रमनागसम् ॥
 03-138-016a सुखिनो वै नरा येषां जात्या पुत्रो न विद्यते ।
 03-138-016c ते पुत्रशोकमप्राप्य विचरन्ति यथासुखम् ॥
 03-138-017a ये तु पुत्रकृताच्छोकाद्भृशं व्याकुलचेतसः ।
 03-138-017c शपन्तीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यः पापतरो नु कः ॥
 03-138-018a परासुश्च सुतो दृष्टः शप्तश्चेष्टः सखा मया ।
 03-138-018c ईदृशीमापदं को नु द्वितीयोऽनुभविष्यति ॥
 03-138-019a विलप्यैवं बहुविधं भरद्वाजोऽदहत्सुतम् ।
 03-138-019c सुसमिद्धं ततः पश्चात्प्रविवेश हुताशनम् ॥

03-139-001 लोमश उवाच

- 03-139-001a एतस्मिन्नेव काले तु बृहद्द्युम्नो महीपतिः ।
 03-139-001c सत्रमास्ते महाभागो रैभ्ययाज्यः प्रतापवान् ॥
 03-139-002a तेन रैभ्यस्य वै पुत्रावर्वावसुपरावसू ।
 03-139-002c वृतौ सहायौ सत्रार्थे बृहद्द्युम्नेन धीमता ॥
 03-139-003a तत्र तौ समनुज्ञातौ पित्रा कौन्तेय जग्मतुः ।
 03-139-003c आश्रमे त्वभवद्रैभ्यो भार्या चैव परावसोः ॥
 03-139-004a अथावलोककोऽगच्छद्गृहानेकः परावसुः ।
 03-139-004c कृष्णाजिनेन संवीतं ददर्श पितरं वने ॥
 03-139-005a जघन्यरात्रे निद्रान्धः सावशेषे तमस्यपि ।
 03-139-005c चरन्तं गहनेऽरण्ये मेने स पितरं मृगम् ॥
 03-139-006a मृगं तु मन्यमानेन पिता वै तेन हिंसितः ।
 03-139-006c अकामयानेन तदा शरीरत्राणमिच्छता ॥
 03-139-007a स तस्य प्रेतकार्याणि कृत्वा सर्वाणि भारत ।
 03-139-007c पुनरागम्य तत्सत्रमब्रवीद्भ्रातरं वचः ॥
 03-139-008a इदं कर्म न शक्तस्त्वं वोढुमेकः कथंचन ।
 03-139-008c मया तु हिंसितस्तातो मन्यमानेन तं मृगम् ॥
 03-139-009a सोऽस्मदर्थे व्रतं साधु चर त्वं ब्रह्महिंसनम् ।
 03-139-009c समर्थो ह्यहमेकाकी कर्म कर्तुमिदं मुने ॥

03-139-010 अर्वावसुरुवाच

- 03-139-010a करोतु वै भवान्सत्रं बृहद्द्युम्नस्य धीमतः ।
 03-139-010c ब्रह्महत्यां चरिष्येऽहं त्वदर्थं नियतेन्द्रियः ॥

03-139-011 लोमश उवाच

- 03-139-011a स तस्या ब्रह्महत्यायाः पारं गत्वा युधिष्ठिर ।
 03-139-011c अर्वावसुस्तदा सत्रमाजगाम पुनर्मुनिः ॥
 03-139-012a ततः परावसुर्दृष्ट्वा भ्रातरं समुपस्थितम् ।
 03-139-012c बृहद्द्युम्नमुवाचेदं वचनं परिषद्गतम् ॥
 03-139-013a एष ते ब्रह्महा यज्ञं मा द्रष्टुं प्रविशेदिति ।
 03-139-013c ब्रह्महा प्रेक्षितेनापि पीडयेत्त्वां न संशयः ॥
 03-139-014a प्रेष्यैरुत्सार्यमाणस्तु राजन्नर्वावसुस्तदा ।

- 03-139-014c न मया ब्रह्महत्येयं कृतेत्याह पुनः पुनः ॥
- 03-139-015a उच्यमानोऽसकृत्प्रेष्यैर्ब्रह्महन्निति भारत ।
- 03-139-015c नैव स प्रतिजानाति ब्रह्महत्यां स्वयं कृताम् ॥
- 03-139-015e मम भ्रात्रा कृतमिदं मया तु परिरक्षितम् ॥
- 03-139-016a प्रीतास्तस्याभवन्देवाः कर्मणार्वावसोर्नृप ।
- 03-139-016c तं ते प्रवरयामासुर्निरासुश्च परावसुम् ॥
- 03-139-017a ततो देवा वरं तस्मै ददुरग्निपुरोगमाः ।
- 03-139-017c स चापि वरयामास पितुरुत्थानमात्मनः ॥
- 03-139-018a अनागस्त्वं तथा भ्रातुः पितुश्चास्मरणं वधे ।
- 03-139-018c भरद्वाजस्य चोत्थानं यवक्रीतस्य चोभयोः ॥
- 03-139-019a ततः प्रादुर्बभूवुस्ते सर्व एव युधिष्ठिर ।
- 03-139-019c अथाब्रवीद्यवक्रीतो देवानग्निपुरोगमान् ॥
- 03-139-020a समधीतं मया ब्रह्म व्रतानि चरितानि च ।
- 03-139-020c कथं नु रैभ्यः शक्तो मामधीयानं तपस्विनम् ॥
- 03-139-020e तथायुक्तेन विधिना निहन्तुममरोत्तमाः ॥

03-139-021 देवा ऊचुः

- 03-139-021a मैवं कृथा यवक्रीत यथा वदसि वै मुने ।
- 03-139-021c ऋते गुरुमधीता हि सुखं वेदास्त्वया पुरा ॥
- 03-139-022a अनेन तु गुरून्दुःखात्तोषयित्वा स्वकर्मणा ।
- 03-139-022c कालेन महता क्लेशाद्ब्रह्माधिगतमुत्तमम् ॥

03-139-023 लोमश उवाच

- 03-139-023a यवक्रीतमथोक्तवैवं देवाः साग्निपुरोगमाः ।
- 03-139-023c संजीवयित्वा तान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपम् ॥
- 03-139-024a आश्रमस्तस्य पुण्योऽयं सदापुष्पफलद्रुमः ।
- 03-139-024c अत्रोष्य राजशार्दूल सर्वपापैः प्रमोक्ष्यसे ॥

03-140-001 लोमश उवाच

- 03-140-001a उशीरबीजं मैनाकं गिरिं श्वेतं च भारत ।
- 03-140-001c समतीतोऽसि कौन्तेय कालशैलं च पार्थिव ॥
- 03-140-002a एषा गङ्गा सप्तविधा राजते भरतर्षभ ।
- 03-140-002c स्थानं विरजसं रम्यं यत्राग्निर्नित्यमिध्यते ॥

- 03-140-003a एतद्वै मानुषेणाद्य न शक्यं द्रष्टुमप्युत ।
 03-140-003c समाधिं कुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानि द्रक्ष्यथ ॥
 03-140-004a श्वेतं गिरिं प्रवेक्ष्यामो मन्दरं चैव पर्वतम् ।
 03-140-004c यत्र माणिचरो यक्षः कुबेरश्चापि यक्षराट् ॥
 03-140-005a अष्टाशीतिसहस्राणि गन्धर्वाः शीघ्रचारिणः ।
 03-140-005c तथा किंपुरुषा राजन्यक्षाश्चैव चतुर्गुणाः ॥
 03-140-006a अनेकरूपसंस्थाना नानाप्रहरणाश्च ते ।
 03-140-006c यक्षेन्द्रं मनुजश्रेष्ठ माणिभद्रमुपासते ॥
 03-140-007a तेषामृद्धिरतीवाग्र्या गतौ वायुसमाश्च ते ।
 03-140-007c स्थानात्प्रच्यावयेयुर्ये देवराजमपि ध्रुवम् ॥
 03-140-008a तैस्तात बलिभिर्गुप्ता यातुधानैश्च रक्षिताः ।
 03-140-008c दुर्गमाः पर्वताः पार्थ समाधिं परमं कुरु ॥
 03-140-009a कुबेरसचिवाश्चान्ये रौद्रा मैत्राश्च राक्षसाः ।
 03-140-009c तैः समेष्याम कौन्तेय यत्तो विक्रमणे भव ॥
 03-140-010a कैलासः पर्वतो राजन्षड्योजनशतान्युत ।
 03-140-010c यत्र देवाः समायान्ति विशाला यत्र भारत ॥
 03-140-011a असंख्येयास्तु कौन्तेय यक्षराक्षसकिंनराः ।
 03-140-011c नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः कुबेरसदनं प्रति ॥
 03-140-012a तान्विगाहस्व पार्थाद्य तपसा च दमेन च ।
 03-140-012c रक्ष्यमाणो मया राजन्भीमसेनबलेन च ॥
 03-140-013a स्वस्ति ते वरुणो राजा यमश्च समितिंजयः ।
 03-140-013c गङ्गा च यमुना चैव पर्वतश्च दधातु ते ॥
 03-140-014a इन्द्रस्य जाम्बूनदपर्वताग्रे; शृणोमि घोषं तव देवि गङ्गे ।
 03-140-014c गोपाययेमं सुभगे गिरिभ्यः; सर्वाजमीढापचितं नरेन्द्रम् ॥
 03-140-014e भवस्व शर्म प्रविविक्षतोऽस्य; शैलानिमाञ्शलसुते नृपस्य ॥

03-140-015 युधिष्ठिर उवाच

- 03-140-015a अपूर्वोऽयं संभ्रमो लोमशस्य; कृष्णां सर्वे रक्षत मा प्रमादम् ।
 03-140-015c देशो ह्ययं दुर्गतमो मतोऽस्य; तस्मात्परं शौचमिहाचरध्वम् ॥

03-140-016 वैशंपायन उवाच

- 03-140-016a ततोऽब्रवीद्धीममुदारवीर्य; कृष्णां यत्तः पालय भीमसेन ।

03-140-016c शून्येऽर्जुनेऽसंनिहिते च तात; त्वमेव कृष्णां भजसेऽसुखेषु ॥
 03-140-017a ततो महात्मा यमजौ समेत्य; मूर्धन्युपाघ्राय विमृज्य गात्रे ।
 03-140-017c उवाच तौ बाष्पकलं स राजा; मा भैष्टमागच्छतमप्रमत्तौ ॥

03-141-001 युधिष्ठिर उवाच

03-141-001a अन्तर्हितानि भूतानि रक्षांसि बलवन्ति च ।
 03-141-001c अग्निना तपसा चैव शक्यं गन्तुं वृकोदर ॥
 03-141-002a संनिवर्तय कौन्तेय क्षुत्पिपासे बलान्वयात् ।
 03-141-002c ततो बलं च दाक्ष्यं च संश्रयस्व कुरूद्वह ॥
 03-141-003a ऋषेस्त्वया श्रुतं वाक्यं कैलासं पर्वतं प्रति ।
 03-141-003c बुद्ध्या प्रपश्य कौन्तेय कथं कृष्णा गमिष्यति ॥
 03-141-004a अथ वा सहदेवेन धौम्येन च सहाभिभो ।
 03-141-004c सूदैः पौरोगवैश्चैव सर्वैश्च परिचारकैः ॥
 03-141-005a रथैरश्चैश्च ये चान्ये विप्राः क्लेशासहाः पथि ।
 03-141-005c सर्वैस्त्वं सहितो भीम निवर्तस्वायतेक्षण ॥
 03-141-006a त्रयो वयं गमिष्यामो लघ्वाहारा यतव्रताः ।
 03-141-006c अहं च नकुलश्चैव लोमशश्च महातपाः ॥
 03-141-007a ममागमनमाकाङ्क्षन्गाङ्गाद्वारे समाहितः ।
 03-141-007c वसेह द्रौपदीं रक्षन्यावदागमनं मम ॥

03-141-008 भीम उवाच

03-141-008a राजपुत्री श्रमेणार्ता दुःखार्ता चैव भारत ।
 03-141-008c ब्रजत्येव हि कल्याणी श्वेतवाहदिदृक्षया ॥
 03-141-009a तव चाप्यरतिस्तीव्रा वर्धते तमपश्यतः ।
 03-141-009c किं पुनः सहदेवं च मां च कृष्णां च भारत ॥
 03-141-010a रथाः कामं निवर्तन्तां सर्वे च परिचारकाः ।
 03-141-010c सूदाः पौरोगवाश्चैव मन्यते यत्र नो भवान् ॥
 03-141-011a न ह्यहं हातुमिच्छामि भवन्तमिह कर्हिचित् ।
 03-141-011c शैलेऽस्मिन्नाक्षसाकीर्णे दुर्गेषु विषमेषु च ॥
 03-141-012a इयं चापि महाभागा राजपुत्री यतव्रता ।
 03-141-012c त्वामृते पुरुषव्याघ्र नोत्सहेद्विनिवर्तितुम् ॥
 03-141-013a तथैव सहदेवोऽयं सततं त्वामनुव्रतः ।

- 03-141-013c न जातु विनिवर्तेत मतज्ञो ह्यहमस्य वै ॥
 03-141-014a अपि चात्र महाराज सव्यसाचिदिदृक्षया ।
 03-141-014c सर्वे लालसभूताः स्म तस्माद्यास्यामहे सह ॥
 03-141-015a यद्यशक्यो रथैर्गन्तुं शैलोऽयं बहुकन्दरः ।
 03-141-015c पद्भिरेव गमिष्यामो मा राजन्विमना भव ॥
 03-141-016a अहं वहिष्ये पाञ्चालीं यत्र यत्र न शक्यति ।
 03-141-016c इति मे वर्तते बुद्धिर्मा राजन्विमना भव ॥
 03-141-017a सुकुमारौ तथा वीरौ माद्रीनन्दिकरावुभौ ।
 03-141-017c दुर्गे संतारयिष्यामि यद्यशक्तौ भविष्यतः ॥

03-141-018 युधिष्ठिर उवाच

- 03-141-018a एवं ते भाषमाणस्य बलं भीमाभिवर्धताम् ।
 03-141-018c यस्त्वमुत्सहसे वोढुं द्रौपदीं विपुलेऽध्वनि ॥
 03-141-019a यमजौ चापि भद्रं ते नैतदन्यत्र विद्यते ।
 03-141-019c बलं च ते यशश्चैव धर्मः कीर्तिश्च वर्धताम् ॥
 03-141-020a यस्त्वमुत्सहसे नेतुं भ्रातरौ सह कृष्णया ।
 03-141-020c मा ते ग्लानिर्महाबाहो मा च तेऽस्तु पराभवः ॥

03-141-021 वैशंपायन उवाच

- 03-141-021a ततः कृष्णाब्रवीद्वाक्यं प्रहसन्ती मनोरमा ।
 03-141-021c गमिष्यामि न संतापः कार्यो मां प्रति भारत ॥

03-141-022 लोमश उवाच

- 03-141-022a तपसा शक्यते गन्तुं पर्वतो गन्धमादनः ।
 03-141-022c तपसा चैव कौन्तेय सर्वे योक्ष्यामहे वयम् ॥
 03-141-023a नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पार्थिव ।
 03-141-023c अहं च त्वं च कौन्तेय द्रक्ष्यामः श्वेतवाहनम् ॥

03-141-024 वैशंपायन उवाच

- 03-141-024a एवं संभाषमाणास्ते सुबाहोर्विषयं महत् ।
 03-141-024c ददृशुर्मुदिता राजन्प्रभूतगजवाजिमत् ॥
 03-141-025a किराततङ्गणाकीर्णं कुणिन्दशतसंकुलम् ।
 03-141-025c हिमवत्यमरैर्जुष्टं बह्वाश्चर्यसमाकुलम् ॥

03-141-026a	सुबाहुश्चापि तान्दृष्ट्वा पूजया प्रत्यगृह्णत ।
03-141-026c	विषयान्ते कुणिन्दानामीश्वरः प्रीतिपूर्वकम् ॥
03-141-027a	तत्र ते पूजितास्तेन सर्व एव सुखोषिताः ।
03-141-027c	प्रतस्थुर्विमले सूर्ये हिमवन्तं गिरिं प्रति ॥
03-141-028a	इन्द्रसेनमुखांश्चैव भृत्यान्पौरोगवांस्तथा ।
03-141-028c	सूदांश्च परिबर्हं च द्रौपद्याः सर्वशो नृप ॥
03-141-029a	राज्ञः कुणिन्दाधिपतेः परिदाय महारथाः ।
03-141-029c	पद्मिरेव महावीर्या ययुः कौरवनन्दनाः ॥
03-141-030a	ते शनैः प्राद्रवन्सर्वे कृष्णया सह पाण्डवाः ।
03-141-030c	तस्माद्देशात्सुसंहृष्टा द्रष्टुकामा धनंजयम् ॥

03-142-001 युधिष्ठिर उवाच

03-142-001a	भीमसेन यमौ चोभौ पाञ्चालि च निबोधत ।
03-142-001c	नास्ति भूतस्य नाशो वै पश्यतास्मान्वनेचरान् ॥
03-142-002a	दुर्बलाः क्लेशिताः स्मेति यद्ब्रवीथेतरेतरम् ।
03-142-002c	अशक्येऽपि ब्रजामेति धनंजयदिदृक्षया ॥
03-142-003a	तन्मे दहति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ।
03-142-003c	यच्च वीरं न पश्यामि धनंजयमुपान्तिके ॥
03-142-004a	तस्य दर्शनतृष्णं मां सानुजं वनमास्थितम् ।
03-142-004c	याज्ञसेन्याः परामर्शः स च वीर दहत्युत ॥
03-142-005a	नकुलात्पूर्वजं पार्थं न पश्याम्यमितौजसम् ।
03-142-005c	अजेयमुग्रधन्वानं तेन तप्ये वृकोदर ॥
03-142-006a	तीर्थानि चैव रम्याणि वनानि च सरांसि च ।
03-142-006c	चरामि सह युष्माभिस्तस्य दर्शनकाङ्क्षया ॥
03-142-007a	पञ्च वर्षाण्यहं वीरं सत्यसंधं धनंजयम् ।
03-142-007c	यन्न पश्यामि बीभत्सुं तेन तप्ये वृकोदर ॥
03-142-008a	तं वै श्यामं गुडाकेशं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
03-142-008c	न पश्यामि महाबाहुं तेन तप्ये वृकोदर ॥
03-142-009a	कृतास्त्रं निपुणं युद्धे प्रतिमानं धनुष्मताम् ।
03-142-009c	न पश्यामि नरश्रेष्ठं तेन तप्ये वृकोदर ॥
03-142-010a	चरन्तमरिसंघेषु कालं क्रुद्धमिवान्तकम् ।
03-142-010c	प्रभिन्नमिव मातङ्गं सिंहस्कन्धं धनंजयम् ॥

03-142-011a	यः स शक्रादनवरो वीर्येण द्रविणेन च ।
03-142-011c	यमयोः पूर्वजः पार्थः श्वेताश्वोऽमितविक्रमः ॥
03-142-012a	दुःखेन महताविष्टः स्वकृतेनानिवर्तिना ।
03-142-012c	अजेयमुग्रधन्वानं तं न पश्यामि फल्गुनम् ॥
03-142-013a	सततं यः क्षमाशीलः क्षिप्यमाणोऽप्यणीयसा ।
03-142-013c	ऋजुमार्गप्रपन्नस्य शर्मदाताभयस्य च ॥
03-142-014a	स तु जिह्वाप्रवृत्तस्य माययाभिजिघांसतः ।
03-142-014c	अपि वज्रधरस्यापि भवेत्कालविषोपमः ॥
03-142-015a	शत्रोरपि प्रपन्नस्य सोऽनृशंसः प्रतापवान् ।
03-142-015c	दाताभयस्य बीभत्सुरमितात्मा महाबलः ॥
03-142-016a	सर्वेषामाश्रयोऽस्माकं रणेऽरीणां प्रमर्दिता ।
03-142-016c	आहर्ता सर्वरत्नानां सर्वेषां नः सुखावहः ॥
03-142-017a	रत्नानि यस्य वीर्येण दिव्यान्यासन्पुरा मम ।
03-142-017c	बहूनि बहुजातानि यानि प्राप्तः सुयोधनः ॥
03-142-018a	यस्य बाहुबलाद्वीर सभा चासीत्पुरा मम ।
03-142-018c	सर्वरत्नमयी ख्याता त्रिषु लोकेषु पाण्डव ॥
03-142-019a	वासुदेवसमं वीर्यं कार्तवीर्यसमं युधि ।
03-142-019c	अजेयमजितं युद्धे तं न पश्यामि फल्गुनम् ॥
03-142-020a	संकर्षणं महावीर्यं त्वां च भीमापराजितम् ।
03-142-020c	अनुजातः स वीर्येण वासुदेवं च शत्रुहा ॥
03-142-021a	यस्य बाहुबले तुल्यः प्रभावे च पुरंदरः ।
03-142-021c	जवे वायुर्मुखे सोमः क्रोधे मृत्युः सनातनः ॥
03-142-022a	ते वयं तं नरव्याघ्रं सर्वे वीर दिदृक्षवः ।
03-142-022c	प्रवेक्ष्यामो महाबाहो पर्वतं गन्धमादनम् ॥
03-142-023a	विशाला बदरी यत्र नरनारायणाश्रमः ।
03-142-023c	तं सदाध्युषितं यक्षैर्द्रक्ष्यामो गिरिमुत्तमम् ॥
03-142-024a	कुबेरनलिनीं रम्यां राक्षसैरभिरक्षिताम् ।
03-142-024c	पद्मिरेव गमिष्यामस्तप्यमाना महत्तपः ॥
03-142-025a	नातप्ततपसा शक्यो देशो गन्तुं वृकोदर ।
03-142-025c	न नृशंसेन लुब्धेन नाप्रशान्तेन भारत ॥
03-142-026a	तत्र सर्वे गमिष्यामो भीमार्जुनपदैषिणः ।

- 03-142-026c सायुधा बद्धनिस्त्रिंशाः सह विप्रैर्महाव्रतैः ॥
- 03-142-027a मक्षिकान्मशकान्दंशान्व्याघ्रान्सिंहान्सरीसृपान् ।
- 03-142-027c प्राप्नोत्यनियतः पार्थ नियतस्तान्न पश्यति ॥
- 03-142-028a ते वयं नियतात्मानः पर्वतं गन्धमादनम् ।
- 03-142-028c प्रवेक्ष्यामो मिताहारा धनंजयदिदृक्षवः ॥
- 03-143-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-143-001a ते शूरास्ततधन्वानस्तूणवन्तः समार्गणाः ।
- 03-143-001c बद्धगोधाङ्गुलित्राणाः खट्वन्तोऽमितौजसः ॥
- 03-143-002a परिगृह्य द्विजश्रेष्ठाञ्ज्रेष्ठाः सर्वधनुष्मताम् ।
- 03-143-002c पाञ्चालीसहिता राजन्प्रययुर्गन्धमादनम् ॥
- 03-143-003a सरांसि सरितश्चैव पर्वतांश्च वनानि च ।
- 03-143-003c वृक्षांश्च बहुलच्छायान्ददृशुर्गिरिमूर्धनि ॥
- 03-143-003e नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान् ॥
- 03-143-004a आत्मन्यात्मानमाधाय वीरा मूलफलाशनाः ।
- 03-143-004c चेरुरुच्चावचाकारान्देशान्विषमसंकटान् ॥
- 03-143-004e पश्यन्तो मृगजातानि बहूनि विविधानि च ॥
- 03-143-005a ऋषिसिद्धामरयुतं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् ।
- 03-143-005c विविशुस्ते महात्मानः किंनराचरितं गिरिम् ॥
- 03-143-006a प्रविशत्स्वथ वीरेषु पर्वतं गन्धमादनम् ।
- 03-143-006c चण्डवातं महद्वर्षं प्रादुरासीद्विशां पते ॥
- 03-143-007a ततो रेणुः समुद्भूतः सपत्रबहुलो महान् ।
- 03-143-007c पृथिवीं चान्तरिक्षं च द्यां चैव तमसावृणोत् ॥
- 03-143-008a न स्म प्रज्ञायते किञ्चिदावृते व्योम्नि रेणुना ।
- 03-143-008c न चापि शेकुस्ते कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणम् ॥
- 03-143-009a न चापश्यन्त तेऽन्योन्यं तमसा हतचक्षुषः ।
- 03-143-009c आकृष्यमाणा वातेन साश्मचूर्णेन भारत ॥
- 03-143-010a द्रुमाणां वातभग्नानां पततां भूतले भृशम् ।
- 03-143-010c अन्येषां च महीजानां शब्दः समभवन्महान् ॥
- 03-143-011a द्यौः स्वित्पतति किं भूमौ दीर्यन्ते पर्वता नु किम् ।
- 03-143-011c इति ते मेनिरे सर्वे पवनेन विमोहिताः ॥
- 03-143-012a ते यथानन्तरान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणि च ।

03-143-012c	पाणिभिः परिमार्गन्तो भीता वायोर्निलिल्यिरे ॥
03-143-013a	ततः कार्मुकमुद्यम्य भीमसेनो महाबलः ।
03-143-013c	कृष्णामादाय संगत्या तस्थावाश्रित्य पादपम् ॥
03-143-014a	धर्मराजश्च धौम्यश्च निलिल्याते महावने ।
03-143-014c	अग्निहोत्राण्युपादाय सहदेवस्तु पर्वते ॥
03-143-015a	नकुलो ब्राह्मणाश्चान्ये लोमशश्च महातपाः ।
03-143-015c	वृक्षानासाद्य संत्रस्तास्तत्र तत्र निलिल्यिरे ॥
03-143-016a	मन्दीभूते च पवने तस्मिन्नजसि शाम्यति ।
03-143-016c	महद्भिः पृषतैस्तूर्णं वर्षमभ्याजगाम ह ॥
03-143-017a	ततोऽश्मसहिता धाराः संवृण्वन्त्यः समन्ततः ।
03-143-017c	प्रपेतुरनिशं तत्र शीघ्रवातसमीरिताः ॥
03-143-018a	ततः सागरगा आपः कीर्यमाणाः समन्ततः ।
03-143-018c	प्रादुरासन्सकलुसाः फेनवत्यो विशां पते ॥
03-143-019a	वहन्त्यो वारि बहुलं फेनोदुपपरिप्लुतम् ।
03-143-019c	परिसस्रुर्महाशब्दाः प्रकर्षन्त्यो महीरुहान् ॥
03-143-020a	तस्मिन्नुपरते वर्षे वाते च समतां गते ।
03-143-020c	गते ह्यम्भसि निम्नानि प्रादुर्भूते दिवाकरे ॥
03-143-021a	निर्जग्मुस्ते शनैः सर्वे समाजग्मुश्च भारत ।
03-143-021c	प्रतस्थुश्च पुनर्वीराः पर्वतं गन्धमादनम् ॥

03-144-001 वैशंपायन उवाच

03-144-001a	ततः प्रयातमात्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
03-144-001c	पद्भ्यामनुचिता गन्तुं द्रौपदी समुपाविशत् ॥
03-144-002a	श्रान्ता दुःखपरीता च वातवर्षेण तेन च ।
03-144-002c	सौकुमार्याच्च पाञ्चाली संमुमोह यशस्विनी ॥
03-144-003a	सा पात्यमाना मोहेन बाहुभ्यामसितेक्षणा ।
03-144-003c	वृत्ताभ्यामनुरूपाभ्यामूरु समवलम्बत ॥
03-144-004a	आलम्बमाना सहितावूरु गजकरोपमौ ।
03-144-004c	पपात सहसा भूमौ वेपन्ती कदली यथा ॥
03-144-005a	तां पतन्तीं वरारोहां सज्जमानां लतामिव ।
03-144-005c	नकुलः समभिद्रुत्य परिजग्राह वीर्यवान् ॥

03-144-006 नकुल उवाच

- 03-144-006a राजन्पाञ्चालराजस्य सुतेयमसितेक्षणा ।
 03-144-006c श्रान्ता निपतिता भूमौ तामवेक्षस्व भारत ॥
 03-144-007a अदुःखार्हा परं दुःखं प्राप्तेयं मृदुगामिनी ।
 03-144-007c आश्वासय महाराज तामिमां श्रमकर्षिताम् ॥

03-144-008 वैशंपायन उवाच

- 03-144-008a राजा तु वचनात्तस्य भृशं दुःखसमन्वितः ।
 03-144-008c भीमश्च सहदेवश्च सहसा समुपाद्रवन् ॥
 03-144-009a तामवेक्ष्य तु कौन्तेयो विवर्णवदनां कृशाम् ।
 03-144-009c अङ्कमानीय धर्मात्मा पर्यदेवयदातुरः ॥
 03-144-010a कथं वेश्मसु गुप्तेषु स्वास्तीर्णशयनोचिता ।
 03-144-010c शेते निपतिता भूमौ सुखार्हा वरवर्णिनी ॥
 03-144-011a सुकुमारौ कथं पादौ मुखं च कमलप्रभम् ।
 03-144-011c मत्कृतेऽद्य वरार्हायाः श्यामतां समुपागतम् ॥
 03-144-012a किमिदं द्यूतकामेन मया कृतमबुद्धिना ।
 03-144-012c आदाय कृष्णां चरता वने मृगगणायुते ॥
 03-144-013a सुखं प्राप्स्यति पाञ्चाली पाण्डवान्प्राप्य वै पतीन् ।
 03-144-013c इति द्रुपदराजेन पित्रा दत्तायतेक्षणा ॥
 03-144-014a तत्सर्वमनवाप्यैव श्रमशोकाद्धि कर्षिता ।
 03-144-014c शेते निपतिता भूमौ पापस्य मम कर्मभिः ॥
 03-144-015a तथा लालप्यमाने तु धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
 03-144-015c धौम्यप्रभृतयः सर्वे तत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः ॥
 03-144-016a ते समाश्वासयामासुराशीर्भिश्चाप्यपूजयन् ।
 03-144-016c रक्षोघ्नांश्च तथा मन्त्राञ्जेपुश्चक्रुश्च ते क्रियाः ॥
 03-144-017a पठ्यमानेषु मन्त्रेषु शान्त्यर्थं परमर्षिभिः ।
 03-144-017c स्पृश्यमाना करैः शीतैः पाण्डवैश्च मुहुर्मुहुः ॥
 03-144-018a सेव्यमाना च शीतेन जलमिश्रेण वायुना ।
 03-144-018c पाञ्चाली सुखमासाद्य लेभे चेतः शनैः शनैः ॥
 03-144-019a परिगृह्य च तां दीनां कृष्णामजिनसंस्तरे ।
 03-144-019c तदा विश्रामयामासुर्लब्धसंज्ञां तपस्विनीम् ॥
 03-144-020a तस्या यमौ रक्ततलौ पादौ पूजितलक्षणौ ।

- 03-144-020c कराभ्यां किणजाताभ्यां शनकैः संववाहतुः ॥
 03-144-021a पर्याश्वासयदप्येनां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 03-144-021c उवाच च कुरुश्रेष्ठो भीमसेनमिदं वचः ॥
 03-144-022a बहवः पर्वता भीम विषमा हिमदुर्गमाः ।
 03-144-022c तेषु कृष्णा महाबाहो कथं नु विचरिष्यति ॥

03-144-023 भीमसेन उवाच

- 03-144-023a त्वां राजन् राजपुत्रीं च यमौ च पुरुषर्षभौ ।
 03-144-023c स्वयं नेष्यामि राजेन्द्र मा विषादे मनः कृथाः ॥
 03-144-024a अथ वासौ मया जातो विहगो मद्बलोपमः ।
 03-144-024c वहेदनघ सर्वान्नो वचनात्ते घटोत्कचः ॥

03-144-025 वैशंपायन उवाच

- 03-144-025a अनुज्ञातो धर्मराज्ञा पुत्रं सस्मार राक्षसम् ।
 03-144-025c घटोत्कचश्च धर्मात्मा स्मृतमात्रः पितुस्तदा ॥
 03-144-025e कृताञ्जलिरुपातिष्ठदभिवाद्याथ पाण्डवान् ॥
 03-144-026a ब्राह्मणांश्च महाबाहुः स च तैरभिनन्दितः ।
 03-144-026c उवाच भीमसेनं स पितरं सत्यविक्रमः ॥
 03-144-027a स्मृतोऽस्मि भवता शीघ्रं शुश्रूषुरहमागतः ।
 03-144-027c आज्ञापय महाबाहो सर्वं कर्तास्म्यसंशयम् ॥
 03-144-027e तच्छ्रुत्वा भीमसेनस्तु राक्षसं परिष्वजे ॥

03-145-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-145-001a धर्मज्ञो बलवाञ्शूरः सद्यो राक्षसपुंगवः ।
 03-145-001c भक्तोऽस्मान्नौरसः पुत्रो भीम गृह्णातु मातरम् ॥
 03-145-002a तव भीम बलेनाहमतिभीमपराक्रम ।
 03-145-002c अक्षतः सह पाञ्चाल्या गच्छेयं गन्धमादनम् ॥

03-145-003 वैशंपायन उवाच

- 03-145-003a भ्रातुर्वचनमाज्ञाय भीमसेनो घटोत्कचम् ।
 03-145-003c आदिदेश नरव्याघ्रस्तनयं शत्रुकर्शनम् ॥
 03-145-004a हैडिम्बेय परिश्रान्ता तव मातापराजिता ।
 03-145-004c त्वं च कामगमस्तात बलवान्वह तां खग ॥
 03-145-005a स्कन्धमारोप्य भद्रं ते मध्येऽस्माकं विहायसा ।

03-145-005c गच्छ नीचिकया गत्या यथा चैनां न पीडयेः ॥

03-145-006 घटोत्कच उवाच

03-145-006a धर्मराजं च धौम्यं च राजपुत्रीं यमौ तथा ।

03-145-006c एकोऽप्यहमलं वोढुं किमुताद्य सहायवान् ॥

03-145-007 वैशंपायन उवाच

03-145-007a एवमुक्त्वा ततः कृष्णामुवाह स घटोत्कचः ।

03-145-007c पाण्डूनां मध्यगो वीरः पाण्डवानपि चापरे ॥

03-145-008a लोमशः सिद्धमार्गेण जगामानुपमद्युतिः ।

03-145-008c स्वेनैवात्मप्रभावेन द्वितीय इव भास्करः ॥

03-145-009a ब्राह्मणांश्चापि तान्सर्वान्समुपादाय राक्षसाः ।

03-145-009c नियोगाद्राक्षसेन्द्रस्य जग्मुर्भीमपराक्रमाः ॥

03-145-010a एवं सुरमणीयानि वनान्युपवनानि च ।

03-145-010c आलोकयन्तस्ते जग्मुर्विशालां बदरीं प्रति ॥

03-145-011a ते त्वाशुगतिभिर्वीरा राक्षसैस्तैर्महाबलैः ।

03-145-011c उह्यमाना ययुः शीघ्रं महदध्वानमल्पवत् ॥

03-145-012a देशान्त्लेच्छगणाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान् ।

03-145-012c ददृशुर्गिरिपादांश्च नानाधातुसमाचितान् ॥

03-145-013a विद्याधरगणाकीर्णान्युतान्वानरकिनरैः ।

03-145-013c तथा किंपुरुषैश्चैव गन्धर्वैश्च समन्ततः ॥

03-145-014a नदीजालसमाकीर्णान्नानापक्षिरुताकुलान् ।

03-145-014c नानाविधैर्मृगैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोभितान् ॥

03-145-015a ते व्यतीत्य बहून्देशानुत्तरांश्च कुरुनपि ।

03-145-015c ददृशुर्विविधाश्चर्यं कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥

03-145-016a तस्याभ्याशे तु ददृशुर्नरनारायणाश्रमम् ।

03-145-016c उपेतं पादपैर्दिव्यैः सदापुष्पफलोपगैः ॥

03-145-017a ददृशुस्तां च बदरीं वृत्तस्कन्धां मनोरमाम् ।

03-145-017c स्निग्धामविरलच्छायां श्रिया परमया युताम् ॥

03-145-018a पत्रैः स्निग्धैरविरलैरुपेतां मृदुभिः शुभाम् ।

03-145-018c विशालशाखां विस्तीर्णामतिद्युतिसमन्विताम् ॥

03-145-019a फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितां स्वादुभिर्भृशम् ।

03-145-019c	मधुस्रवैः सदा दिव्यां महर्षिगणसेविताम् ॥
03-145-019e	मदप्रमुदितैर्नित्यं नानाद्विजगणैर्युताम् ॥
03-145-020a	अदंशमशके देशे बहुमूलफलोदके ।
03-145-020c	नीलशाद्वलसंछन्ने देवगन्धर्वसेविते ॥
03-145-021a	सुसमीकृतभूभागे स्वभावविहिते शुभे ।
03-145-021c	जातां हिममृदुस्पर्शे देशेऽपहतकण्टके ॥
03-145-022a	तामुपेत्य महात्मानः सह तैर्ब्राह्मणर्षभैः ।
03-145-022c	अवतेरुस्ततः सर्वे राक्षसस्कन्धतः शनैः ॥
03-145-023a	ततस्तमाश्रमं पुण्यं नरनारायणाश्रितम् ।
03-145-023c	ददृशुः पाण्डवा राजन्सहिता द्विजपुंगवैः ॥
03-145-024a	तमसा रहितं पुण्यमनामृष्टं रवेः करैः ।
03-145-024c	क्षुत्तृट्शीतोष्णदोषैश्च वर्जितं शोकनाशनम् ॥
03-145-025a	महर्षिगणसंबाधं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समन्वितम् ।
03-145-025c	दुष्प्रवेशं महाराज नरैर्धर्मबहिष्कृतैः ॥
03-145-026a	बलिहोमार्चितं दिव्यं सुसंमृष्टानुलेपनम् ।
03-145-026c	दिव्यपुष्पोपहारैश्च सर्वतोऽभिविराजितम् ॥
03-145-027a	विशालैरग्निशरणैः स्रग्भाण्डैराचितं शुभैः ।
03-145-027c	महद्भिस्तोयकलशैः कठिनैश्चोपशोभितम् ॥
03-145-027e	शरण्यं सर्वभूतानां ब्रह्मघोषनिनादितम् ॥
03-145-028a	दिव्यमाश्रयणीयं तमाश्रमं श्रमनाशनम् ।
03-145-028c	श्रिया युतमनिर्देश्यं देवचर्योपशोभितम् ॥
03-145-029a	फलमूलाशनैर्दान्तैश्चरकृष्णाजिनाम्बरैः ।
03-145-029c	सूर्यवैश्वानरसमैस्तपसा भावितात्मभिः ॥
03-145-030a	महर्षिभिर्मोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेन्द्रियैः ।
03-145-030c	ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतं ब्रह्मवादिभिः ॥
03-145-031a	सोऽभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्नियतः शुचिः ।
03-145-031c	भ्रातृभिः सहितो धीमान्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
03-145-032a	दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते दृष्ट्वा प्राप्तं युधिष्ठिरम् ।
03-145-032c	अभ्यगच्छन्त सुप्रीताः सर्व एव महर्षयः ॥
03-145-032e	आशीर्वादान्प्रयुञ्जानाः स्वाध्यायनिरता भृशम् ॥
03-145-033a	प्रीतास्ते तस्य सत्कारं विधिना पावकोपमाः ।

03-145-033c	उपाजहुश्च सलिलं पुष्पमूलफलं शुचि ॥
03-145-034a	स तैः प्रीत्याथ सत्कारमुपनीतं महर्षिभिः ।
03-145-034c	प्रयतः प्रतिगृह्णाथ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
03-145-035a	तं शक्रसदनप्रख्यं दिव्यगन्धं मनोरमम् ।
03-145-035c	प्रीतः स्वर्गोपमं पुण्यं पाण्डवः सह कृष्णया ॥
03-145-036a	विवेश शोभया युक्तं भ्रातृभिश्च सहानघ ।
03-145-036c	ब्राह्मणैर्वेदवेदाङ्गपारगैश्च सहाच्युतः ॥
03-145-037a	तत्रापश्यत्स धर्मात्मा देवदेवर्षिपूजितम् ।
03-145-037c	नरनारायणस्थानं भागीरथ्योपशोभितम् ॥
03-145-038a	मधुस्रवफलां दिव्यां महर्षिगणसेविताम् ।
03-145-038c	तामुपेत्य महात्मानस्तेऽवसन्ब्राह्मणैः सह ॥
03-145-039a	आलोकयन्तो मैनाकं नानाद्विजगणायुतम् ।
03-145-039c	हिरण्यशिखरं चैव तच्च बिन्दुसरः शिवम् ॥
03-145-040a	भागीरथीं सुतीर्थां च शीतामलजलां शिवाम् ।
03-145-040c	मणिप्रवालप्रस्तारां पादपैरुपशोभिताम् ॥
03-145-041a	दिव्यपुष्पसमाकीर्णां मनसः प्रीतिवर्धनीम् ।
03-145-041c	वीक्षमाणा महात्मानो विजहुस्तत्र पाण्डवाः ॥
03-145-042a	तत्र देवान्पितृंश्चैव तर्पयन्तः पुनः पुनः ।
03-145-042c	ब्राह्मणैः सहिता वीरा न्यवसन्पुरुषर्षभाः ॥
03-145-043a	कृष्णायास्तत्र पश्यन्तः क्रीडितान्यमरप्रभाः ।
03-145-043c	विचित्राणि नरव्याघ्रा रेमिरे तत्र पाण्डवाः ॥

03-146-001 वैशंपायन उवाच

03-146-001a	तत्र ते पुरुषव्याघ्राः परमं शौचमास्थिताः ।
03-146-001c	षड्रात्रमवसन्वीरा धनंजयदिदृक्षया ॥
03-146-001e	तस्मिन्विहरमाणाश्च रममाणाश्च पाण्डवाः ॥
03-146-002a	मनोज्ञे काननवरे सर्वभूतमनोरमे ।
03-146-002c	पादपैः पुष्पविकचैः फलभारावनामितैः ॥
03-146-003a	शोभितं सर्वतोरम्यैः पुंस्कोकिलकुलाकुलैः ।
03-146-003c	स्निग्धपत्रैरविरलैः शीतच्छायैर्मनोरमैः ॥
03-146-004a	सरांसि च विचित्राणि प्रसन्नसलिलानि च ।
03-146-004c	कमलैः सोत्पलैस्तत्र भ्राजमानानि सर्वशः ॥

03-146-004e	पश्यन्तश्चारुरूपाणि रेमिरे तत्र पाण्डवाः ॥
03-146-005a	पुण्यगन्धः सुखस्पर्शो ववौ तत्र समीरणः ।
03-146-005c	ह्लादयन्पाण्डवान्सर्वान्सकृष्णान्सद्विजर्षभान् ॥
03-146-006a	ततः पूर्वोत्तरो वायुः पवमानो यदृच्छया ।
03-146-006c	सहस्रपत्रमर्काभं दिव्यं पद्ममुदावहत् ॥
03-146-007a	तदपश्यत पाञ्चाली दिव्यगन्धं मनोरमम् ।
03-146-007c	अनिलेनाहतं भूमौ पतितं जलजं शुचि ॥
03-146-008a	तच्छुभा शुभमासाद्य सौगन्धिकमनुत्तमम् ।
03-146-008c	अतीव मुदिता राजन्भीमसेनमथाब्रवीत् ॥
03-146-009a	पश्य दिव्यं सुरुचिरं भीम पुष्पमनुत्तमम् ।
03-146-009c	गन्धसंस्थानसंपन्नं मनसो मम नन्दनम् ॥
03-146-010a	एतत्तु धर्मराजाय प्रदास्यामि परंतप ।
03-146-010c	हरेरिदं मे कामाय काम्यके पुनराश्रमे ॥
03-146-011a	यदि तेऽहं प्रिया पार्थ बहूनीमान्युपाहर ।
03-146-011c	तान्यहं नेतुमिच्छामि काम्यकं पुनराश्रमम् ॥
03-146-012a	एवमुक्त्वा तु पाञ्चाली भीमसेनमनिन्दिता ।
03-146-012c	जगाम धर्मराजाय पुष्पमादाय तत्तदा ॥
03-146-013a	अभिप्रायं तु विज्ञाय महिष्याः पुरुषर्षभः ।
03-146-013c	प्रियायाः प्रियकामः स भीमो भीमपराक्रमः ॥
03-146-014a	वातं तमेवाभिमुखो यतस्तत्पुष्पमागतम् ।
03-146-014c	आजिहीर्षुर्जगामाशु स पुष्पाण्यपराण्यपि ॥
03-146-015a	रुक्मपृष्ठं धनुर्गृह्य शरांश्चाशीविषोपमान् ।
03-146-015c	मृगराडिव संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥
03-146-016a	द्रौपद्याः प्रियमन्विच्छन्स्वबाहुबलमाश्रितः ।
03-146-016c	व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्वली ॥
03-146-017a	स तं द्रुमलतागुल्मच्छन्नं नीलशिलातलम् ।
03-146-017c	गिरिं चचारारिहरः किंनराचरितं शुभम् ॥
03-146-018a	नानावर्णधरैश्चित्रं धातुद्रुममृगाण्डजैः ।
03-146-018c	सर्वभूषणसंपूर्णं भूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥
03-146-019a	सर्वर्तुरमणीयेषु गन्धमादनसानुषु ।
03-146-019c	सक्तचक्षुरभिप्रायं हृदयेनानुचिन्तयन् ॥

03-146-020a	पुंस्कोकिलनिनादेषु षट्पदाभिरुतेषु च ।
03-146-020c	बद्धश्रोत्रमनश्चक्षुर्जगामामितविक्रमः ॥
03-146-021a	जिघ्रमाणो महातेजाः सर्वर्तुकुसुमोद्भवम् ।
03-146-021c	गन्धमुद्दाममुद्दामो वने मत्त इव द्विपः ॥
03-146-022a	हियमाणश्रमः पित्रा संप्रहृष्टतनूरुहः ।
03-146-022c	पितुः संस्पर्शशीतेन गन्धमादनवायुना ॥
03-146-023a	स यक्षगन्धर्वसुरब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
03-146-023c	विलोडयामास तदा पुष्पहेतोररिदमः ॥
03-146-024a	विषमच्छेदरचितैरनुलिप्तमिवाङ्गुलैः ।
03-146-024c	विमलैर्धातुविच्छेदैः काञ्चनाञ्जनराजतैः ॥
03-146-025a	सपक्षमिव नृत्यन्तं पार्श्वलग्नैः पयोधरैः ।
03-146-025c	मुक्ताहारैरिव चितं च्युतैः प्रस्रवणोदकैः ॥
03-146-026a	अभिरामनदीकुञ्जनिर्झरोदरकन्दरम् ।
03-146-026c	अप्सरोनूपुररवैः प्रनृत्तबहुबर्हिणम् ॥
03-146-027a	दिग्वारणविषाणाग्रैर्घृष्टोपलशिलातलम् ।
03-146-027c	स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैर्निम्नगानिःसृतैर्जलैः ॥
03-146-028a	सशष्पकवलैः स्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः ।
03-146-028c	भयस्याज्ञैश्च हरिणैः कौतूहलनिरीक्षितः ॥
03-146-029a	चालयन्नूरुवेगेन लताजालान्यनेकशः ।
03-146-029c	आक्रीडमानः कौन्तेयः श्रीमान्वायुसुतो ययौ ॥
03-146-030a	प्रियामनोरथं कर्तुमुद्यतश्चारुलोचनः ।
03-146-030c	प्रांशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा ॥
03-146-031a	मत्तवारणविक्रान्तो मत्तवारणवेगवान् ।
03-146-031c	मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवारणः ॥
03-146-032a	प्रियपार्श्वोपविष्टाभिव्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः ।
03-146-032c	यक्षगन्धर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ॥
03-146-033a	नवावतारं रूपस्य विक्रीणन्निव पाण्डवः ।
03-146-033c	चचार रमणीयेषु गन्धमादनसानुषु ॥
03-146-034a	संस्मरन्विविधान्क्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् ।
03-146-034c	द्रौपद्या वनवासिन्याः प्रियं कर्तुं समुद्यतः ॥
03-146-035a	सोऽचिन्तयद्गते स्वर्गमर्जुने मयि चागते ।

03-146-035c	पुष्पहेतोः कथं न्वार्यः करिष्यति युधिष्ठिरः ॥
03-146-036a	स्नेहान्नरवरो नूनमविश्वासाद्वनस्य च ।
03-146-036c	नकुलं सहदेवं च न मोक्षयति युधिष्ठिरः ॥
03-146-037a	कथं नु कुसुमावाप्तिः स्याच्छीघ्रमिति चिन्तयन् ।
03-146-037c	प्रतस्थे नरशार्दूलः पक्षिराडिव वेगितः ॥
03-146-038a	कम्पयन्मेदिनीं पद्भ्यां निर्घात इव पर्वसु ।
03-146-038c	त्रासयन्गजयूथानि वातरंहा वृकोदरः ॥
03-146-039a	सिंहव्याघ्रगणांश्चैव मर्दमानो महाबलः ।
03-146-039c	उन्मूलयन्महावृक्षान्पोथयंश्चोरसा बली ॥
03-146-040a	लतावल्लीश्च वेगेन विकर्षन्पाण्डुनन्दनः ।
03-146-040c	उपर्युपरि शैलाग्रमारुरुक्षुरिव द्विपः ॥
03-146-040e	विनर्दमानोऽतिभृशं सविद्युदिव तोयदः ॥
03-146-041a	तस्य शब्देन घोरेण धनुर्घोषेण चाभिभो ।
03-146-041c	त्रस्तानि मृगयूथानि समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ॥
03-146-042a	अथापश्यन्महाबाहुर्गन्धमादनसानुषु ।
03-146-042c	सुरम्यं कदलीषण्डं बहुयोजनविस्तृतम् ॥
03-146-043a	तमभ्यगच्छद्वेगेन क्षोभयिष्यन्महाबलः ।
03-146-043c	महागज इवास्त्रावी प्रभञ्जन्विविधान्द्रुमान् ॥
03-146-044a	उत्पाट्य कदलीस्कन्धान्बहुतालसमुच्छ्रयान् ।
03-146-044c	चिक्षेप तरसा भीमः समन्ताद्वलिनां वरः ॥
03-146-045a	ततः सत्त्वान्युपाक्रामन्बहूनि च महान्ति च ।
03-146-045c	रुरुवारणसंघाश्च महिषाश्च जलाश्रयाः ॥
03-146-046a	सिंहव्याघ्राश्च संक्रुद्धा भीमसेनमभिद्रवन् ।
03-146-046c	व्यादितास्या महारौद्रा विनदन्तोऽतिभीषणाः ॥
03-146-047a	ततो वायुसुतः क्रोधात्स्वबाहुबलमाश्रितः ।
03-146-047c	गजेनाघ्नन्गजं भीमः सिंहं सिंहेन चाभिभूः ॥
03-146-047e	तलप्रहारैरन्यांश्च व्यहनत्पाण्डवो बली ॥
03-146-048a	ते हन्यमाना भीमेन सिंहव्याघ्रतरक्षवः ।
03-146-048c	भयाद्विसृपुः सर्वे शकृन्मूत्रं च सुस्रुवुः ॥
03-146-049a	प्रविवेश ततः क्षिप्रं तानपास्य महाबलः ।
03-146-049c	वनं पाण्डुसुतः श्रीमाञ्शब्देनापूरयन्दिशः ॥

03-146-050a	तेन शब्देन चोग्रेण भीमसेनरवेण च ।
03-146-050c	वनान्तरगताः सर्वे वित्रेसुर्मृगपक्षिणः ॥
03-146-051a	तं शब्दं सहसा श्रुत्वा मृगपक्षिसमीरितम् ।
03-146-051c	जलार्द्रपक्षा विहगाः समुत्पेतुः सहस्रशः ॥
03-146-052a	तानौदकान्पक्षिगणान्निरीक्ष्य भरतर्षभः ।
03-146-052c	तानेवानुसरन्नम्यं ददर्श सुमहत्सरः ॥
03-146-053a	काञ्चनैः कदलीषण्डैर्मन्दमारुतकम्पितैः ।
03-146-053c	वीज्यमानमिवाक्षोभ्यं तीरान्तरविसर्पिभिः ॥
03-146-054a	तत्सरोऽथावतीर्याशु प्रभूतकमलोत्पलम् ।
03-146-054c	महागज इवोद्दामश्चिक्रीड बलवद्वली ॥
03-146-054e	विक्रीड्य तस्मिन्सुचिरमुत्ततारामितद्युतिः ॥
03-146-055a	ततोऽवगाह्य वेगेन तद्वनं बहुपादपम् ।
03-146-055c	दध्मौ च शङ्खं स्वनवत्सर्वप्राणेन पाण्डवः ॥
03-146-056a	तस्य शङ्खस्य शब्देन भीमसेनरवेण च ।
03-146-056c	बाहुशब्देन चोग्रेण नर्दन्तीव गिरेर्गुहाः ॥
03-146-057a	तं वज्रनिष्पेषसममास्फोटितरवं भृशम् ।
03-146-057c	श्रुत्वा शैलगुहासुप्तैः सिंहैर्मुक्तो महास्वनः ॥
03-146-058a	सिंहनादभयत्रस्तैः कुञ्जरैरपि भारत ।
03-146-058c	मुक्तो विरावः सुमहान्पर्वतो येन पूरितः ॥
03-146-059a	तं तु नादं ततः श्रुत्वा सुप्तो वानरपुंगवः ।
03-146-059c	प्राजृम्भत महाकायो हनूमान्नाम वानरः ॥
03-146-060a	कदलीषण्डमध्यस्थो निद्रावशगतस्तदा ।
03-146-060c	जृम्भमाणः सुविपुलं शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥
03-146-060e	आस्फोटयत लाङ्गूलमिन्द्राशनिसमस्वनम् ॥
03-146-061a	तस्य लाङ्गूलनिनदं पर्वतः स गुहामुखैः ।
03-146-061c	उद्गारमिव गौर्नर्दमुत्ससर्ज समन्ततः ॥
03-146-062a	स लाङ्गूलरवस्तस्य मत्तवारणनिस्वनम् ।
03-146-062c	अन्तर्धाय विचित्रेषु चचार गिरिसानुषु ॥
03-146-063a	स भीमसेनस्तं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः ।
03-146-063c	शब्दप्रभवमन्विच्छंश्चचार कदलीवनम् ॥
03-146-064a	कदलीवनमध्यस्थमथ पीने शिलातले ।

03-146-064c	स ददर्श महाबाहुर्वानराधिपतिं स्थितम् ॥
03-146-065a	विद्युत्संघातदुष्प्रेक्ष्यं विद्युत्संघातपिङ्गलम् ।
03-146-065c	विद्युत्संघातसदृशं विद्युत्संघातचञ्चलम् ॥
03-146-066a	बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरम् ।
03-146-066c	स्कन्धभूयिष्ठकायत्वात्तनुमध्यकटीतटम् ॥
03-146-067a	किञ्चिच्चाभुग्नशीर्षेण दीर्घरोमाञ्चितेन च ।
03-146-067c	लाङ्गूलेनोर्ध्वगतिना ध्वजेनेव विराजितम् ॥
03-146-068a	रक्तोष्ठं ताम्रजिह्वास्यं रक्तकर्णं चलद्भ्रुवम् ।
03-146-068c	वदनं वृत्तदंष्ट्राग्रं रश्मिवन्तमिवोडुपम् ॥
03-146-069a	वदनाभ्यन्तरगतैः शुक्लभासैरलंकृतम् ।
03-146-069c	केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवोत्करम् ॥
03-146-070a	हिरण्मयीनां मध्यस्थं कदलीनां महाद्युतिम् ।
03-146-070c	दीप्यमानं स्ववपुषा अर्चिष्मन्तमिवानलम् ॥
03-146-071a	निरीक्षन्तमवित्रस्तं लोचनैर्मधुपिङ्गलैः ।
03-146-071c	तं वानरवरं वीरमतिकायं महाबलम् ॥
03-146-072a	अथोपसृत्य तरसा भीमो भीमपराक्रमः ।
03-146-072c	सिंहनादं समकरोद्धोधयिष्यन्कपिं तदा ॥
03-146-073a	तेन शब्देन भीमस्य वित्रेसुर्मृगपक्षिणः ।
03-146-073c	हनूमांश्च महासत्त्व ईषदुन्मील्य लोचने ॥
03-146-073e	अवैक्षदथ सावज्ञं लोचनैर्मधुपिङ्गलैः ॥
03-146-074a	स्मितेनाभाष्य कौन्तेयं वानरो नरमब्रवीत् ।
03-146-074c	किमर्थं सरुजस्तेऽहं सुखसुप्तः प्रबोधितः ॥
03-146-075a	ननु नाम त्वया कार्या दया भूतेषु जानता ।
03-146-075c	वयं धर्मं न जानीमस्तिर्यग्योनिं समाश्रिताः ॥
03-146-076a	मनुष्या बुद्धिसंपन्ना दयां कुर्वन्ति जन्तुषु ।
03-146-076c	क्रूरेषु कर्मसु कथं देहवाक्चित्तदूषिषु ॥
03-146-076e	धर्मघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥
03-146-077a	न त्वं धर्मं विजानासि वृद्धा नोपासितास्त्वया ।
03-146-077c	अल्पबुद्धितया वन्यानुत्सादयसि यन्मृगान् ॥
03-146-078a	ब्रूहि कस्त्वं किमर्थं वा वनं त्वमिदमागतः ।
03-146-078c	वर्जितं मानुषैर्भावैस्तथैव पुरुषैरपि ॥

- 03-146-079a अतः परमगम्योऽयं पर्वतः सुदुरारुहः ।
 03-146-079c विना सिद्धगतिं वीर गतिरत्र न विद्यते ॥
- 03-146-080a कारुण्यात्सौहृदाच्चैव वारये त्वां महाबल ।
 03-146-080c नातः परं त्वया शक्यं गन्तुमाश्चसिहि प्रभो ॥
- 03-146-081a इमान्यमृतकल्पानि मूलानि च फलानि च ।
 03-146-081c भक्षयित्वा निवर्तस्व ग्राह्यं यदि वचो मम ॥
- 03-147-001 **वैशंपायन उवाच**
- 03-147-001a एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य वानरेन्द्रस्य धीमतः ।
 03-147-001c भीमसेनस्तदा वीरः प्रोवाचामित्रकर्शनः ॥
- 03-147-002a को भवान्किंनिमित्तं वा वानरं वपुराश्रितः ।
 03-147-002c ब्राह्मणानन्तरो वर्णः क्षत्रियस्त्वानुपृच्छति ॥
- 03-147-003a कौरवः सोमवंशीयः कुन्त्या गर्भेण धारितः ।
 03-147-003c पाण्डवो वायुतनयो भीमसेन इति श्रुतः ॥
- 03-147-004a स वाक्यं भीमसेनस्य स्मितेन प्रतिगृह्य तत् ।
 03-147-004c हनूमान्वायुतनयो वायुपुत्रमभाषत ॥
- 03-147-005a वानरोऽहं न ते मार्गं प्रदास्यामि यथेप्सितम् ।
 03-147-005c साधु गच्छ निवर्तस्व मा त्वं प्राप्स्यसि वैशसम् ॥
- 03-147-006 **भीम उवाच**
- 03-147-006a वैशसं वास्तु यद्वान्यन्न त्वा पृच्छामि वानर ।
 03-147-006c प्रयच्छोत्तिष्ठ मार्गं मे मा त्वं प्राप्स्यसि वैशसम् ॥
- 03-147-007 **हनूमानुवाच**
- 03-147-007a नास्ति शक्तिर्ममोत्थातुं व्याधिना क्लेशितो ह्यहम् ।
 03-147-007c यद्यवश्यं प्रयातव्यं लङ्घयित्वा प्रयाहि माम् ॥
- 03-147-008 **भीम उवाच**
- 03-147-008a निर्गुणः परमात्मेति देहं ते व्याप्य तिष्ठति ।
 03-147-008c तमहं ज्ञानविज्ञेयं नावमन्ये न लङ्घये ॥
- 03-147-009a यद्यागमैर्न विन्देयं तमहं भूतभावनम् ।
 03-147-009c क्रमेयं त्वां गिरिं चेमं हनूमानिव सागरम् ॥
- 03-147-010 **हनूमानुवाच**

03-147-010a क एष हनुमान्नाम सागरो येन लङ्घितः ।
 03-147-010c पृच्छामि त्वा कुरुश्रेष्ठ कथ्यतां यदि शक्यते ॥

03-147-011 भीम उवाच

03-147-011a भ्राता मम गुणश्लाघ्यो बुद्धिसत्त्वबलान्वितः ।
 03-147-011c रामायणेऽतिविख्यातः शूरो वानरपुंगवः ॥
 03-147-012a रामपत्नीकृते येन शतयोजनमायतः ।
 03-147-012c सागरः प्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्घितः ॥
 03-147-013a स मे भ्राता महावीर्यस्तुल्योऽहं तस्य तेजसा ।
 03-147-013c बले पराक्रमे युद्धे शक्तोऽहं तव निग्रहे ॥
 03-147-014a उत्तिष्ठ देहि मे मार्गं पश्य वा मेऽद्य पौरुषम् ।
 03-147-014c मच्छासनमकुर्वाणं मा त्वा नेष्ये यमक्षयम् ॥

03-147-015 वैशंपायन उवाच

03-147-015a विज्ञाय तं बलोन्मत्तं बाहुवीर्येण गर्वितम् ।
 03-147-015c हृदयेनावहस्यैनं हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-147-016a प्रसीद नास्ति मे शक्तिरुत्थातुं जरयानघ ।
 03-147-016c ममानुकम्पया त्वेतत्पुच्छमुत्सार्य गम्यताम् ॥
 03-147-017a सावज्ञमथ वामेन स्मयञ्जग्राह पाणिना ।
 03-147-017c न चाशकच्चालयितुं भीमः पुच्छं महाकपेः ॥
 03-147-018a उच्चिक्षेप पुनर्दोर्भ्यामिन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् ।
 03-147-018c नोद्धर्तुमशकद्भीमो दोर्भ्यामपि महाबलः ॥
 03-147-019a उत्क्षिप्तभ्रूर्विवृत्ताक्षः संहतभ्रुकुटीमुखः ।
 03-147-019c स्विन्नगात्रोऽभवद्भीमो न चोद्धर्तुं शशाक ह ॥
 03-147-020a यत्नवानपि तु श्रीमाँल्लाङ्गूलोद्धरणोद्धुतः ।
 03-147-020c कपेः पार्श्वगतो भीमस्तस्थौ व्रीडादधोमुखः ॥
 03-147-021a प्रणिपत्य च कौन्तेयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 03-147-021c प्रसीद कपिशार्दूल दुरुक्तं क्षम्यतां मम ॥
 03-147-022a सिद्धो वा यदि वा देवो गन्धर्वो वाथ गुह्यकः ।
 03-147-022c पृष्टः सन्कामया ब्रूहि कस्त्वं वानररूपधृक् ॥

03-147-023 हनूमानुवाच

03-147-023a यत्ते मम परिज्ञाने कौतूहलमरिंदम ।

03-147-023c	तत्सर्वमखिलेन त्वं शृणु पाण्डवनन्दन ॥
03-147-024a	अहं केसरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुषा ।
03-147-024c	जातः कमलपत्राक्ष हनूमान्नाम वानरः ॥
03-147-025a	सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ।
03-147-025c	सर्ववानरराजानौ सर्ववानरयूथपाः ॥
03-147-026a	उपतस्थुर्महावीर्या मम चामित्रकर्शन ।
03-147-026c	सुग्रीवेणाभवत्प्रीतिरनिलस्याग्निना यथा ॥
03-147-027a	निकृतः स ततो भ्रात्रा कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
03-147-027c	ऋश्यमूके मया सार्धं सुग्रीवो न्यवसच्चिरम् ॥
03-147-028a	अथ दाशरथिर्वीरो रामो नाम महाबलः ।
03-147-028c	विष्णुर्मानुषरूपेण चचार वसुधामिमाम् ॥
03-147-029a	स पितुः प्रियमन्विच्छन्सहभार्यः सहानुजः ।
03-147-029c	सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो दण्डकारण्यमाश्रितः ॥
03-147-030a	तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हता बलात् ।
03-147-030c	वञ्चयित्वा महाबुद्धिं मृगरूपेण राघवम् ॥
03-147-031a	हतदारः सह भ्रात्रा पत्नीं मार्गन्स राघवः ।
03-147-031c	दृष्ट्वाञ्जलशिखरे सुग्रीवं वानरर्षभम् ॥
03-147-032a	तेन तस्याभवत्सख्यं राघवस्य महात्मनः ।
03-147-032c	स हत्वा वालिनं राज्ये सुग्रीवं प्रत्यपादयत् ॥
03-147-032e	स हरीन्प्रेषयामास सीतायाः परिमार्गणे ॥
03-147-033a	ततो वानरकोटीभिर्या वयं प्रस्थिता दिशम् ।
03-147-033c	तत्र प्रवृत्तिः सीताया गृध्रेण प्रतिपादिता ॥
03-147-034a	ततोऽहं कार्यसिद्ध्यर्थं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
03-147-034c	शतयोजनविस्तीर्णमर्णवं सहसाप्लुतः ॥
03-147-035a	दृष्ट्वा सा च मया देवी रावणस्य निवेशने ।
03-147-035c	प्रत्यागतश्चापि पुनर्नाम तत्र प्रकाश्य वै ॥
03-147-036a	ततो रामेण वीरेण हत्वा तान्सर्वराक्षसान् ।
03-147-036c	पुनः प्रत्याहता भार्या नष्टा वेदश्रुतिर्यथा ॥
03-147-037a	ततः प्रतिष्ठिते रामे वीरोऽयं याचितो मया ।
03-147-037c	यावद्रामकथा वीर भवेल्लोकेषु शत्रुहन् ॥
03-147-037e	तावज्जीवेयमित्येवं तथास्त्विति च सोऽब्रवीत् ॥

- 03-147-038a दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
 03-147-038c राज्यं कारितवान्नामस्ततस्तु त्रिदिवं गतः ॥
 03-147-039a तदिहाप्सरसस्तात गन्धर्वाश्च सदानघ ।
 03-147-039c तस्य वीरस्य चरितं गायन्त्यो रमयन्ति माम् ॥
 03-147-040a अयं च मार्गो मर्त्यानामगम्यः कुरुनन्दन ।
 03-147-040c ततोऽहं रुद्धवान्मार्गं तवेमं देवसेवितम् ॥
 03-147-040e धर्षयेद्वा शपेद्वापि मा कश्चिदिति भारत ॥
 03-147-041a दिव्यो देवपथो ह्येष नात्र गच्छन्ति मानुषाः ।
 03-147-041c यदर्थमागतश्चासि तत्सरोऽभ्यर्ण एव हि ॥

03-148-001 वैशंपायन उवाच

- 03-148-001a एवमुक्तो महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान् ।
 03-148-001c प्रणिपत्य ततः प्रीत्या भ्रातरं हृष्टमानसः ॥
 03-148-001e उवाच श्लक्ष्णया वाचा हनूमन्तं कपीश्वरम् ॥
 03-148-002a मया धन्यतरो नास्ति यदार्यं दृष्टवानहम् ।
 03-148-002c अनुग्रहो मे सुमहांस्तृप्तिश्च तव दर्शनात् ॥
 03-148-003a एवं तु कृतमिच्छामि त्वयार्याद्य प्रियं मम ।
 03-148-003c यत्ते तदासीत्प्लवतः सागरं मकरालयम् ॥
 03-148-003e रूपमप्रतिमं वीर तदिच्छामि निरीक्षितुम् ॥
 03-148-004a एवं तुष्टो भविष्यामि श्रद्धास्यामि च ते वचः ।
 03-148-004c एवमुक्तः स तेजस्वी प्रहस्य हरिरब्रवीत् ॥
 03-148-005a न तच्छक्यं त्वया द्रष्टुं रूपं नान्येन केनचित् ।
 03-148-005c कालावस्था तदा ह्यन्या वर्तते सा न सांप्रतम् ॥
 03-148-006a अन्यः कृतयुगे कालस्त्रेतायां द्वापरेऽपरः ।
 03-148-006c अयं प्रध्वंसनः कालो नाद्य तद्रूपमस्ति मे ॥
 03-148-007a भूमिर्नद्यो नगाः शैलाः सिद्धा देवा महर्षयः ।
 03-148-007c कालं समनुवर्तन्ते यथा भावा युगे युगे ॥
 03-148-007e बलवर्ष्मप्रभावा हि प्रहीयन्त्युद्भवन्ति च ॥
 03-148-008a तदलं तव तद्रूपं द्रष्टुं कुरुकुलोद्वह ।
 03-148-008c युगं समनुवर्तामि कालो हि दुरतिक्रमः ॥

03-148-009 भीम उवाच

- 03-148-009a युगसंख्यां समाचक्ष्व आचारं च युगे युगे ।

03-148-009c	धर्मकामार्थभावांश्च वर्ष्म वीर्यं भवाभवौ ॥
03-148-010	हनूमानुवाच
03-148-010a	कृतं नाम युगं तात यत्र धर्मः सनातनः ।
03-148-010c	कृतमेव न कर्तव्यं तस्मिन्काले युगोत्तमे ॥
03-148-011a	न तत्र धर्माः सीदन्ति न क्षीयन्ते च वै प्रजाः ।
03-148-011c	ततः कृतयुगं नाम कालेन गुणतां गतम् ॥
03-148-012a	देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ।
03-148-012c	नासन्कृतयुगे तात तदा न क्रयविक्रयाः ॥
03-148-013a	न सामयजुऋग्वर्णाः क्रिया नासीच्च मानवी ।
03-148-013c	अभिध्याय फलं तत्र धर्मः संन्यास एव च ॥
03-148-014a	न तस्मिन्युगसंसर्गे व्याधयो नेन्द्रियक्षयः ।
03-148-014c	नासूया नापि रुदितं न दर्पो नापि पैशुनम् ॥
03-148-015a	न विग्रहः कुतस्तन्द्री न द्वेषो नापि वैकृतम् ।
03-148-015c	न भयं न च संतापो न चेष्ट्या न च मत्सरः ॥
03-148-016a	ततः परमकं ब्रह्म या गतिर्योगिनां परा ।
03-148-016c	आत्मा च सर्वभूतानां शुक्लो नारायणस्तदा ॥
03-148-017a	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ।
03-148-017c	कृते युगे समभवन्स्वकर्मनिरताः प्रजाः ॥
03-148-018a	समाश्रमं समाचारं समज्ञानमतीबलम् ।
03-148-018c	तदा हि समकर्माणो वर्णा धर्मानवाप्नुवन् ॥
03-148-019a	एकवेदसमायुक्ता एकमन्त्रविधिक्रियाः ।
03-148-019c	पृथग्धर्मास्त्वेकवेदा धर्ममेकमनुव्रताः ॥
03-148-020a	चातुराश्रम्ययुक्तेन कर्मणा कालयोगिना ।
03-148-020c	अकामफलसंयोगात्प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ॥
03-148-021a	आत्मयोगसमायुक्तो धर्मोऽयं कृतलक्षणः ।
03-148-021c	कृते युगे चतुष्पादश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतः ॥
03-148-022a	एतत्कृतयुगं नाम त्रैगुण्यपरिवर्जितम् ।
03-148-022c	त्रेतामपि निबोध त्वं यस्मिन्सत्रं प्रवर्तते ॥
03-148-023a	पादेन हसते धर्मो रक्ततां याति चाच्युतः ।
03-148-023c	सत्यप्रवृत्ताश्च नराः क्रियाधर्मपरायणाः ॥
03-148-024a	ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते धर्माश्च विविधाः क्रियाः ।

03-148-024c	त्रेतायां भावसंकल्पाः क्रियादानफलोदयाः ॥
03-148-025a	प्रचलन्ति न वै धर्मात्तपोदानपरायणाः ।
03-148-025c	स्वधर्मस्थाः क्रियावन्तो जनास्त्रेतायुगेऽभवन् ॥
03-148-026a	द्वापरेऽपि युगे धर्मो द्विभागोनः प्रवर्तते ।
03-148-026c	विष्णुर्वै पीततां याति चतुर्धा वेद एव च ॥
03-148-027a	ततोऽन्ये च चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च तथापरे ।
03-148-027c	द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे ॥
03-148-028a	एवं शास्त्रेषु भिन्नेषु बहुधा नीयते क्रिया ।
03-148-028c	तपोदानप्रवृत्ता च राजसी भवति प्रजा ॥
03-148-029a	एकवेदस्य चाज्ञानाद्वेदास्ते बहवः कृताः ।
03-148-029c	सत्यस्य चेह विभ्रंशात्सत्ये कश्चिदवस्थितः ॥
03-148-030a	सत्यात्प्रच्यवमानानां व्याधयो बहवोऽभवन् ।
03-148-030c	कामाश्चोपद्रवाश्चैव तदा दैवतकारिताः ॥
03-148-031a	यैरर्द्यमानाः सुभृशं तपस्तप्यन्ति मानवाः ।
03-148-031c	कामकामाः स्वर्गकामा यज्ञास्तन्वन्ति चापरे ॥
03-148-032a	एवं द्वापरमासाद्य प्रजाः क्षीयन्त्यधर्मतः ।
03-148-032c	पादेनैकेन कौन्तेय धर्मः कलियुगे स्थितः ॥
03-148-033a	तामसं युगमासाद्य कृष्णो भवति केशवः ।
03-148-033c	वेदाचाराः प्रशाम्यन्ति धर्मयज्ञक्रियास्तथा ॥
03-148-034a	ईतयो व्याधयस्तन्द्नी दोषाः क्रोधादयस्तथा ।
03-148-034c	उपद्रवाश्च वर्तन्ते आधयो व्याधयस्तथा ॥
03-148-035a	युगेष्ववर्तमानेषु धर्मो व्यावर्तते पुनः ।
03-148-035c	धर्मे व्यावर्तमाने तु लोको व्यावर्तते पुनः ॥
03-148-036a	लोके क्षीणे क्षयं यान्ति भावा लोकप्रवर्तकाः ।
03-148-036c	युगक्षयकृता धर्माः प्रार्थनानि विकुर्वते ॥
03-148-037a	एतत्कलियुगं नाम अचिराद्यत्प्रवर्तते ।
03-148-037c	युगानुवर्तनं त्वेतत्कुर्वन्ति चिरजीविनः ॥
03-148-038a	यच्च ते मत्परिज्ञाने कौतूहलमरिदम ।
03-148-038c	अनर्थकेषु को भावः पुरुषस्य विजानतः ॥
03-148-039a	एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
03-148-039c	युगसंख्यां महाबाहो स्वस्ति प्राप्नुहि गम्यताम् ॥

03-149-001 भीम उवाच

03-149-001a पूर्वरूपमदृष्ट्वा ते न यास्यामि कथंचन ।
 03-149-001c यदि तेऽहमनुग्राह्यो दर्शयात्मानमात्मना ॥

03-149-002 वैशंपायन उवाच

03-149-002a एवमुक्तस्तु भीमेन स्मितं कृत्वा प्लवंगमः ।
 03-149-002c तद्रूपं दर्शयामास यद्वै सागरलङ्घने ॥
 03-149-003a भ्रातुः प्रियमभीप्सन्वै चकार सुमहद्वपुः ।
 03-149-003c देहस्तस्य ततोऽतीव वर्धत्यायामविस्तरैः ॥
 03-149-004a तद्रूपं कदलीषण्डं छादयन्नमितद्युतिः ।
 03-149-004c गिरेश्चोच्छ्रयमागम्य तस्थौ तत्र स वानरः ॥
 03-149-005a समुच्छ्रितमहाकायो द्वितीय इव पर्वतः ।
 03-149-005c ताम्रेक्षणस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भृकुटीकृतलोचनः ॥
 03-149-005e दीर्घलाङ्गूलमाविध्य दिशो व्याप्य स्थितः कपिः ॥
 03-149-006a तद्रूपं महदालक्ष्य भ्रातुः कौरवनन्दनः ।
 03-149-006c विसिस्मिये तदा भीमो जहृषे च पुनः पुनः ॥
 03-149-007a तमर्कमिव तेजोभिः सौवर्णमिव पर्वतम् ।
 03-149-007c प्रदीप्तमिव चाकाशं दृष्ट्वा भीमो न्यमीलयत् ॥
 03-149-008a आबभाषे च हनुमान्भीमसेनं स्मयन्निव ।
 03-149-008c एतावदिह शक्तस्त्वं रूपं द्रष्टुं ममानघ ॥
 03-149-009a वर्धेऽहं चाप्यतो भूयो यावन्मे मनसेप्सितम् ।
 03-149-009c भीम शत्रुषु चात्यर्थं वर्धते मूर्तिरोजसा ॥
 03-149-010a तदद्भुतं महारौद्रं विन्ध्यमन्दरसंनिभम् ।
 03-149-010c दृष्ट्वा हनूमतो वर्ष्म संभ्रान्तः पवनात्मजः ॥
 03-149-011a प्रत्युवाच ततो भीमः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
 03-149-011c कृताञ्जलिरदीनात्मा हनूमन्तमवस्थितम् ॥
 03-149-012a दृष्टं प्रमाणं विपुलं शरीरस्यास्य ते विभो ।
 03-149-012c संहरस्व महावीर्यं स्वयमात्मानमात्मना ॥
 03-149-013a न हि शक्नोमि त्वां द्रष्टुं दिवाकरमिवोदितम् ।
 03-149-013c अप्रमेयमनाधृष्यं मैनाकमिव पर्वतम् ॥
 03-149-014a विस्मयश्चैव मे वीर सुमहान्मनसोऽद्य वै ।
 03-149-014c यद्रामस्त्वयि पार्श्वस्थे स्वयं रावणमभ्यगात् ॥

03-149-015a	त्वमेव शक्तस्तां लङ्कां सयोधां सहवाहनाम् ।
03-149-015c	स्वबाहुबलमाश्रित्य विनाशयितुमोजसा ॥
03-149-016a	न हि ते किञ्चिदप्राप्यं मारुतात्मज विद्यते ।
03-149-016c	तव नैकस्य पर्याप्तो रावणः सगणो युधि ॥
03-149-017a	एवमुक्तस्तु भीमेन हनूमान्प्लवगर्षभः ।
03-149-017c	प्रत्युवाच ततो वाक्यं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥
03-149-018a	एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
03-149-018c	भीमसेन न पर्याप्तो ममासौ राक्षसाधमः ॥
03-149-019a	मया तु तस्मिन्निहते रावणे लोककण्टके ।
03-149-019c	कीर्तिर्नश्येद्राघवस्य तत एतदुपेक्षितम् ॥
03-149-020a	तेन वीरेण हत्वा तु सगणं राक्षसाधिपम् ।
03-149-020c	आनीता स्वपुरं सीता लोके कीर्तिश्च स्थापिता ॥
03-149-021a	तद्गच्छ विपुलप्रज्ञ भ्रातुः प्रियहिते रतः ।
03-149-021c	अरिष्टं क्षेममध्वानं वायुना परिरक्षितः ॥
03-149-022a	एष पन्थाः कुरुश्रेष्ठ सौगन्धिकवनाय ते ।
03-149-022c	द्रक्ष्यसे धनदोद्यानं रक्षितं यक्षराक्षसैः ॥
03-149-023a	न च ते तरसा कार्यः कुसुमावचयः स्वयम् ।
03-149-023c	दैवतानि हि मान्यानि पुरुषेण विशेषतः ॥
03-149-024a	बलिहोमनमस्कारैर्मन्त्रैश्च भरतर्षभ ।
03-149-024c	दैवतानि प्रसादं हि भक्त्या कुर्वन्ति भारत ॥
03-149-025a	मा तात साहसं कार्षीः स्वधर्ममनुपालय ।
03-149-025c	स्वधर्मस्थः परं धर्मं बुध्यस्वागमयस्व च ॥
03-149-026a	न हि धर्ममविज्ञाय वृद्धाननुपसेव्य च ।
03-149-026c	धर्मो वै वेदितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ॥
03-149-027a	अधर्मो यत्र धर्माख्यो धर्मश्चाधर्मसंज्ञितः ।
03-149-027c	विज्ञातव्यो विभागेन यत्र मुह्यन्त्यबुद्धयः ॥
03-149-028a	आचारसंभवो धर्मो धर्माद्वेदाः समुत्थिताः ।
03-149-028c	वेदैर्यज्ञाः समुत्पन्ना यज्ञैर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
03-149-029a	वेदाचारविधानोक्तैर्यज्ञैर्धार्यन्ति देवताः ।
03-149-029c	बृहस्पत्युशनोक्तैश्च नयैर्धार्यन्ति मानवाः ॥
03-149-030a	पण्याकरवणिज्याभिः कृष्याथो योनिपोषणैः ।

03-149-030c	वार्तया धार्यते सर्वं धर्मैरैतैर्द्विजातिभिः ॥
03-149-031a	त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्रिस्तो विद्या विजानताम् ।
03-149-031c	ताभिः सम्यक्प्रयुक्ताभिलोकयात्रा विधीयते ॥
03-149-032a	सा चेद्धर्मक्रिया न स्यात्त्रयीधर्ममृते भुवि ।
03-149-032c	दण्डनीतिमृते चापि निर्मर्यादमिदं भवेत् ॥
03-149-033a	वार्ताधर्मे ह्यवर्तन्त्यो विनश्येयुरिमाः प्रजाः ।
03-149-033c	सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मैः सूयन्ति वै प्रजाः ॥
03-149-034a	द्विजानाममृतं धर्मो ह्येकश्चैवैकवर्णिकः ।
03-149-034c	यज्ञाध्ययनदानानि त्रयः साधारणाः स्मृताः ॥
03-149-035a	याजनाध्यापने चोभे ब्राह्मणानां प्रतिग्रहः ।
03-149-035c	पालनं क्षत्रियाणां वै वैश्यधर्मश्च पोषणम् ॥
03-149-036a	शुश्रूषा तु द्विजातीनां शूद्राणां धर्म उच्यते ।
03-149-036c	भैक्षहोमव्रतैर्हीनास्तथैव गुरुवासिनाम् ॥
03-149-037a	क्षत्रधर्मोऽत्र कौन्तेय तव धर्माभिरक्षणम् ।
03-149-037c	स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व विनीतो नियतेन्द्रियः ॥
03-149-038a	वृद्धैः संमन्त्र्य सद्भिश्च बुद्धिमद्भिः श्रुतान्वितैः ।
03-149-038c	सुस्थितः शास्ति दण्डेन व्यसनी परिभूयते ॥
03-149-039a	निग्रहानुग्रहैः सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते ।
03-149-039c	तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ॥
03-149-040a	तस्माद्देशे च दुर्गे च शत्रुमित्रबलेषु च ।
03-149-040c	नित्यं चारेण बोद्धव्यं स्थानं वृद्धिः क्षयस्तथा ॥
03-149-041a	राज्ञामुपायाश्चत्वारो बुद्धिमन्त्रः पराक्रमः ।
03-149-041c	निग्रहानुग्रहौ चैव दाक्ष्यं तत्कार्यसाधनम् ॥
03-149-042a	साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनोपेक्षणेन च ।
03-149-042c	साधनीयानि कार्याणि समासव्यासयोगतः ॥
03-149-043a	मन्त्रमूला नयाः सर्वे चाराश्च भरतर्षभ ।
03-149-043c	सुमन्त्रितैर्नयैः सिद्धिस्तद्विदैः सह मन्त्रयेत् ॥
03-149-044a	स्त्रिया मूढेन लुब्धेन बालेन लघुना तथा ।
03-149-044c	न मन्त्रयेत् गुह्यानि येषु चोन्मादलक्षणम् ॥
03-149-045a	मन्त्रयेत्सह विद्वद्भिः शक्तैः कर्माणि कारयेत् ।
03-149-045c	स्निग्धैश्च नीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्र वर्जयेत् ॥

03-149-046a	धार्मिकान्धर्मकार्येषु अर्थकार्येषु पण्डितान् ।
03-149-046c	स्त्रीषु क्लीबान्नियुञ्जीत क्रूरान्क्रूरेषु कर्मसु ॥
03-149-047a	स्वेभ्यश्चैव परेभ्यश्च कार्याकार्यसमुद्भवा ।
03-149-047c	बुद्धिः कर्मसु विज्ञेया रिपूणां च बलाबलम् ॥
03-149-048a	बुद्ध्या सुप्रतिपन्नेषु कुर्यात्साधुपरिग्रहम् ।
03-149-048c	निग्रहं चाप्यशिष्टेषु निर्मर्यादेषु कारयेत् ॥
03-149-049a	निग्रहे प्रग्रहे सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते ।
03-149-049c	तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ॥
03-149-050a	एष ते विहितः पार्थ घोरो धर्मो दुरन्वयः ।
03-149-050c	तं स्वधर्मविभागेन विनयस्थोऽनुपालय ॥
03-149-051a	तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रा यान्ति यथा दिवम् ।
03-149-051c	दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यान्ति वैश्याश्च सद्गतिम् ॥
03-149-052a	क्षत्रं याति तथा स्वर्गं भुवि निग्रहपालनैः ।
03-149-052c	सम्यक्प्रणीय दण्डं हि कामद्वेषविवर्जिताः ॥
03-149-052e	अलुब्धा विगतक्रोधाः सतां यान्ति सलोकताम् ॥

03-150-001 वैशंपायन उवाच

03-150-001a	ततः संहृत्य विपुलं तद्वपुः कामवर्धितम् ।
03-150-001c	भीमसेनं पुनर्दोभ्यां पर्यष्वजत वानरः ॥
03-150-002a	परिष्वक्तस्य तस्याशु भ्रात्रा भीमस्य भारत ।
03-150-002c	श्रमो नाशमुपागच्छत्सर्वं चासीत्प्रदक्षिणम् ॥
03-150-003a	ततः पुनरथोवाच पर्यश्रुनयनो हरिः ।
03-150-003c	भीममाभाष्य सौहार्दाद्वाष्पगद्गदया गिरा ॥
03-150-004a	गच्छ वीर स्वमावासं स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ।
03-150-004c	इहस्थश्च कुरुश्रेष्ठ न निवेद्योऽस्मि कस्यचित् ॥
03-150-005a	धनदस्यालयाच्चापि विसृष्टानां महाबल ।
03-150-005c	देशकाल इहायातुं देवगन्धर्वयोषिताम् ॥
03-150-006a	ममापि सफलं चक्षुः स्मारितश्चास्मि राघवम् ।
03-150-006c	मानुषं गात्रसंस्पर्शं गत्वा भीम त्वया सह ॥
03-150-007a	तदस्मद्दर्शनं वीर कौन्तेयामोघमस्तु ते ।
03-150-007c	भ्रातृत्वं त्वं पुरस्कृत्य वरं वरय भारत ॥
03-150-008a	यदि तावन्मया क्षुद्रा गत्वा वारणसाह्वयम् ।

03-150-008c	धार्तराष्ट्रा निहन्तव्या यावदेतत्करोम्यहम् ॥
03-150-009a	शिलया नगरं वा तन्मर्दितव्यं मया यदि ।
03-150-009c	यावदद्य करोम्येतत्कामं तव महाबल ॥
03-150-010a	भीमसेनस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तस्य महात्मनः ।
03-150-010c	प्रत्युवाच हनूमन्तं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
03-150-011a	कृतमेव त्वया सर्वं मम वानरपुंगव ।
03-150-011c	स्वस्ति तेऽस्तु महाबाहो क्षामये त्वां प्रसीद मे ॥
03-150-012a	सनाथाः पाण्डवाः सर्वे त्वया नाथेन वीर्यवन् ।
03-150-012c	तवैव तेजसा सर्वान्विजेष्यामो वयं रिपून् ॥
03-150-013a	एवमुक्तस्तु हनुमान्भीमसेनमभाषत ।
03-150-013c	भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चापि करिष्यामि तव प्रियम् ॥
03-150-014a	चमूं विगाह्य शत्रूणां शरशक्तिसमाकुलाम् ।
03-150-014c	यदा सिंहखं वीर करिष्यसि महाबल ॥
03-150-014e	तदाहं बृंहयिष्यामि स्वरवेण खं तव ॥
03-150-015a	विजयस्य ध्वजस्थश्च नादान्मोक्ष्यामि दारुणान् ।
03-150-015c	शत्रूणां ते प्राणहरानित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
03-150-016a	गते तस्मिन्हरिवरे भीमोऽपि बलिनां वरः ।
03-150-016c	तेन मार्गेण विपुलं व्यचरद्गन्धमादनम् ॥
03-150-017a	अनुस्मरन्वपुस्तस्य श्रियं चाप्रतिमां भुवि ।
03-150-017c	माहात्म्यमनुभावं च स्मरन्दाशरथेर्ययौ ॥
03-150-018a	स तानि रमणीयानि वनान्युपवनानि च ।
03-150-018c	विलोडयामास तदा सौगन्धिकवनेप्सया ॥
03-150-019a	फुल्लपद्मविचित्राणि पुष्पितानि वनानि च ।
03-150-019c	मत्तवारणयूथानि पङ्कक्विलन्नानि भारत ॥
03-150-019e	वर्षतामिव मेघानां वृन्दानि ददृशे तदा ॥
03-150-020a	हरिणैश्चञ्चलापाङ्गैर्हरिणीसहितैर्वने ।
03-150-020c	सशष्पकवलैः श्रीमान्पथि दृष्टो द्रुतं ययौ ॥
03-150-021a	महिषैश्च वराहैश्च शार्दूलैश्च निषेवितम् ।
03-150-021c	व्यपेतभीर्गिरिं शौर्याद्धीमसेनो व्यगाहत ॥
03-150-022a	कुसुमानतशाखैश्च ताम्रपल्लवकोमलैः ।
03-150-022c	याच्यमान इवारण्ये द्रुमैर्मारुतकम्पितैः ॥

03-150-023a	कृतपद्माञ्जलिपुटा मत्तषट्पदसेविताः ।
03-150-023c	प्रियतीर्थवना मार्गे पद्मिनीः समतिक्रमन् ॥
03-150-024a	सज्जमानमनोदृष्टिः फुल्लेषु गिरिसानुषु ।
03-150-024c	द्रौपदीवाक्यपाथेयो भीमः शीघ्रतरं ययौ ॥
03-150-025a	परिवृत्तेऽहनि ततः प्रकीर्णहरिणे वने ।
03-150-025c	काञ्चनैर्विमलैः पद्मैर्ददर्श विपुलां नदीम् ॥
03-150-026a	मत्तकारण्डवयुतां चक्रवाकोपशोभिताम् ।
03-150-026c	रचितामिव तस्याद्रेर्मालां विमलपङ्कजाम् ॥
03-150-027a	तस्यां नद्यां महासत्त्वः सौगन्धिकवनं महत् ।
03-150-027c	अपश्यत्प्रीतिजननं बालार्कसदृशद्युति ॥
03-150-028a	तदृष्ट्वा लब्धकामः स मनसा पाण्डुनन्दनः ।
03-150-028c	वनवासपरिक्लिष्टां जगाम मनसा प्रियाम् ॥

03-151-001 वैशंपायन उवाच

03-151-001a	स गत्वा नलिनीं रम्यां राक्षसैरभिरक्षिताम् ।
03-151-001c	कैलासशिखरे रम्ये ददर्श शुभकानने ॥
03-151-002a	कुबेरभवनाभ्याशे जातां पर्वतनिङ्गरी ।
03-151-002c	सुरम्यां विपुलच्छायां नानाद्रुमलतावृताम् ॥
03-151-003a	हरिताम्बुजसंछन्नां दिव्यां कनकपुष्कराम् ।
03-151-003c	पवित्रभूतां लोकस्य शुभामद्भुतदर्शनाम् ॥
03-151-004a	तत्रामृतरसं शीतं लघु कुन्तीसुतः शुभम् ।
03-151-004c	ददर्श विमलं तोयं शिवं बहु च पाण्डवः ॥
03-151-005a	तां तु पुष्करिणीं रम्यां पद्मसौगन्धिकायुताम् ।
03-151-005c	जातरूपमयैः पद्मैश्छन्नां परमगन्धिभिः ॥
03-151-006a	वैडूर्यवरनालैश्च बहुचित्रैर्मनोहरैः ।
03-151-006c	हंसकारण्डवोद्भूतैः सृजद्भिरमलं रजः ॥
03-151-007a	आक्रीडं यक्षराजस्य कुबेरस्य महात्मनः ।
03-151-007c	गन्धर्वैरप्सरोभिश्च देवैश्च परमार्चिताम् ॥
03-151-008a	सेवितामृषिभिर्दिव्यां यक्षैः किंपुरुषैस्तथा ।
03-151-008c	राक्षसैः किनरैश्चैव गुप्तां वैश्रवणेन च ॥
03-151-009a	तां च दृष्ट्वैव कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ।
03-151-009c	बभूव परमप्रीतो दिव्यं संप्रेक्ष्य तत्सरः ॥

03-151-010a	तच्च क्रोधवशा नाम राक्षसा राजशासनात् ।
03-151-010c	रक्षन्ति शतसाहस्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः ॥
03-151-011a	ते तु दृष्ट्वैव कौन्तेयमजिनैः परिवारितम् ।
03-151-011c	रुक्माङ्गदधरं वीरं भीमं भीमपराक्रमम् ॥
03-151-012a	सायुधं बद्धनिस्त्रिशमशङ्कितमरिंदमम् ।
03-151-012c	पुष्करेप्सुमुपायान्तमन्योन्यमभियुक्नुः ॥
03-151-013a	अयं पुरुषशार्दूलः सायुधोऽजिनसंवृतः ।
03-151-013c	यच्चिकीर्षुरिह प्राप्तस्तत्संप्रष्टुमिहार्हथ ॥
03-151-014a	ततः सर्वे महाबाहुं समासाद्य वृकोदरम् ।
03-151-014c	तेजोयुक्तमपृच्छन्त कस्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥
03-151-015a	मुनिवेषधरश्चासि चीरवासाश्च लक्ष्यसे ।
03-151-015c	यदर्थमसि संप्राप्तस्तदाचक्ष्व महाद्युते ॥

03-152-001 भीम उवाच

03-152-001a	पाण्डवो भीमसेनोऽहं धर्मपुत्रादनन्तरः ।
03-152-001c	विशालां बदरीं प्राप्तो भ्रातृभिः सह राक्षसाः ॥
03-152-002a	अपश्यत्तत्र पञ्चाली सौगन्धिकमनुत्तमम् ।
03-152-002c	अनिलोढमितो नूनं सा बहूनि परीप्सति ॥
03-152-003a	तस्या मामनवद्याङ्ग्या धर्मपत्न्याः प्रिये स्थितम् ।
03-152-003c	पुष्पाहारमिह प्राप्तं निबोधत निशाचराः ॥

03-152-004 राक्षसा ऊचुः

03-152-004a	आक्रीडोऽयं कुबेरस्य दयितः पुरुषर्षभ ।
03-152-004c	नेह शक्यं मनुष्येण विहर्तुं मर्त्यधर्मिणा ॥
03-152-005a	देवर्षयस्तथा यक्षा देवाश्चात्र वृकोदर ।
03-152-005c	आमन्त्र्य यक्षप्रवरं पिबन्ति विहरन्ति च ॥
03-152-005e	गन्धर्वाप्सरसश्चैव विहरन्त्यत्र पाण्डव ॥
03-152-006a	अन्यायेनेह यः कश्चिदवमन्य धनेश्वरम् ।
03-152-006c	विहर्तुमिच्छेद्दुर्वृतः स विनश्येदसंशयम् ॥
03-152-007a	तमनादृत्य पद्मानि जिहीर्षसि बलादितः ।
03-152-007c	धर्मराजस्य चात्मानं ब्रवीषि भ्रातरं कथम् ॥

03-152-008 भीम उवाच

03-152-008a	राक्षसास्तं न पश्यामि धनेश्वरमिहान्तिके ।
03-152-008c	दृष्ट्वापि च महाराजं नाहं याचितुमुत्सहे ॥
03-152-009a	न हि याचन्ति राजान एष धर्मः सनातनः ।
03-152-009c	न चाहं हातुमिच्छामि क्षात्रधर्मं कथंचन ॥
03-152-010a	इयं च नलिनी रम्या जाता पर्वतनिर्झरी ।
03-152-010c	नेयं भवनमासाद्य कुबेरस्य महात्मनः ॥
03-152-011a	तुल्या हि सर्वभूतानामियं वैश्रवणस्य च ।
03-152-011c	एवंगतेषु द्रव्येषु कः कं याचितुमर्हति ॥
03-152-012	वैशंपायन उवाच
03-152-012a	इत्युक्त्वा राक्षसान्सर्वान्भीमसेनो व्यगाहत ।
03-152-012c	ततः स राक्षसैर्वाचा प्रतिषिद्धः प्रतापवान् ॥
03-152-012e	मा मैवमिति सक्रोधैर्भर्त्सयद्भिः समन्ततः ॥
03-152-013a	कदर्थीकृत्य तु स तत्राक्षसान्भीमविक्रमः ।
03-152-013c	व्यगाहत महातेजास्ते तं सर्वे न्यवारयन् ॥
03-152-014a	गृहीत बध्नीत निकृन्ततेमं; पचाम खादाम च भीमसेनम् ।
03-152-014c	क्रुद्धा ब्रुवन्तोऽनुययुर्द्रुतं ते; शस्त्राणि चोद्यम्य विवृत्तनेत्राः ॥
03-152-015a	ततः स गुर्वी यमदण्डकल्पां; महागदां काञ्चनपट्टनद्धाम् ।
03-152-015c	प्रगृह्य तानभ्यपतत्तरस्वी; ततोऽब्रवीत्तिष्ठत तिष्ठतेति ॥
03-152-016a	ते तं तदा तोमरपट्टिशाद्यैर्व्याविध्य शस्त्रैः सहसाभिपेतुः ।
03-152-016c	जिघांसवः क्रोधवशाः सुभीमा; भीमं समन्तात्परिवव्रुरुग्राः ॥
03-152-017a	वातेन कुन्त्यां बलवान्स जातः; शूरस्तरस्वी द्विषतां निहन्ता ।
03-152-017c	सत्ये च धर्मे च रतः सदैव; पराक्रमे शत्रुभिरप्रधृष्यः ॥
03-152-018a	तेषां स मार्गान्विविधान्महात्मा; निहत्य शस्त्राणि च शात्रवाणाम् ।
03-152-018c	यथाप्रवीरान्निजघान वीरः; परःशतान्पुष्करिणीसमीपे ॥
03-152-019a	ते तस्य वीर्यं च बलं च दृष्ट्वा; विद्याबलं बाहुबलं तथैव ।
03-152-019c	अशक्नुवन्तः सहिताः समन्ता;द्धतप्रवीराः सहसा निवृत्ताः ॥
03-152-020a	विदीर्यमाणास्तत एव तूर्ण;माकाशमास्थाय विमूढसंज्ञाः ।
03-152-020c	कैलासशृङ्गाण्यभिदुद्रुवुस्ते; भीमार्दिताः क्रोधवशाः प्रभग्नाः ॥
03-152-021a	स शक्रवद्दानवदैत्यसंघा;न्विक्रम्य जित्वा च रणेऽरिसंघान् ।
03-152-021c	विगाह्य तां पुष्करिणीं जितारिः; कामाय जग्राह ततोऽम्बुजानि ॥
03-152-022a	ततः स पीत्वामृतकल्पमम्भो; भूयो बभूवोत्तमवीर्यतेजाः ।

- 03-152-022c उत्पाट्य जग्राह ततोऽम्बुजानि; सौगन्धिकान्युत्तमगन्धवन्ति ॥
 03-152-023a ततस्तु ते क्रोधवशाः समेत्य; धनेश्वरं भीमबलप्रणुन्नाः ।
 03-152-023c भीमस्य वीर्यं च बलं च संख्ये; यथावदाचख्युरतीव दीनाः ॥
 03-152-024a तेषां वचस्तत्तु निशम्य देवः; प्रहस्य रक्षांशि ततोऽभ्युवाच ।
 03-152-024c गृह्णातु भीमो जलजानि कामं; कृष्णानिमित्तं विदितं ममैतत् ॥
 03-152-025a ततोऽभ्यनुज्ञाय धनेश्वरं ते; जग्मुः कुरूणां प्रवरं विरोषाः ।
 03-152-025c भीमं च तस्यां ददृशुर्नलिन्यां; यथोपजोषं विहरन्तमेकम् ॥

03-153-001 वैशंपायन उवाच

- 03-153-001a ततस्तानि महार्हाणि दिव्यानि भरतर्षभ ।
 03-153-001c बहूनि बहुरूपाणि विरजांसि समाददे ॥
 03-153-002a ततो वायुर्महाज्शीघ्रो नीचैः शर्करकर्षणः ।
 03-153-002c प्रादुरासीत्खरस्पर्शः संग्राममभिचोदयन् ॥
 03-153-003a पपात महती चोल्का सनिर्घाता महाप्रभा ।
 03-153-003c निष्प्रभश्चाभवत्सूर्यश्छन्नरश्मिस्तमोवृतः ॥
 03-153-004a निर्घातश्चाभवद्भीमो भीमे विक्रममास्थिते ।
 03-153-004c चचाल पृथिवी चापि पांसुवर्षं पपात च ॥
 03-153-005a सलोहिता दिशश्चासन्खरवाचो मृगद्विजाः ।
 03-153-005c तमोवृतमभूत्सर्वं न प्रज्ञायत किञ्चन ॥
 03-153-006a तदद्भुतमभिप्रेक्ष्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 03-153-006c उवाच वदतां श्रेष्ठः कोऽस्मानभिभविष्यति ॥
 03-153-007a सज्जीभवत भद्रं वः पाण्डवा युद्धदुर्मदाः ।
 03-153-007c यथारूपाणि पश्यामि स्वभ्यग्नो नः पराक्रमः ॥
 03-153-008a एवमुक्त्वा ततो राजा वीक्षां चक्रे समन्ततः ।
 03-153-008c अपश्यमानो भीमं च धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 03-153-009a तत्र कृष्णां यमौ चैव समीपस्थानरिदमः ।
 03-153-009c पप्रच्छ भ्रातरं भीमं भीमकर्माणमाहवे ॥
 03-153-010a कच्चिन्न भीमः पाञ्चालि किञ्चित्कृत्यं चिकीर्षति ।
 03-153-010c कृतवानपि वा वीरः साहसं साहसप्रियः ॥
 03-153-011a इमे ह्यकस्मादुत्पाता महासमरदर्शिनः ।
 03-153-011c दर्शयन्तो भयं तीव्रं प्रादुर्भूताः समन्ततः ॥
 03-153-012a तं तथा वादिनं कृष्णा प्रत्युवाच मनस्विनी ।

03-153-012c	प्रिया प्रियं चिकीर्षन्ती महिषी चारुहासिनी ॥
03-153-013a	यत्तत्सौगन्धिकं राजन्नाहतं मातरिश्वना ।
03-153-013c	तन्मया भीमसेनस्य प्रीतयाद्योपपादितम् ॥
03-153-014a	अपि चोक्तो मया वीरो यदि पश्येद्बहून्यपि ।
03-153-014c	तानि सर्वाण्युपादाय शीघ्रमागम्यतामिति ॥
03-153-015a	स तु नूनं महाबाहुः प्रियार्थं मम पाण्डवः ।
03-153-015c	प्रागुदीचीं दिशं राजंस्तान्याहर्तुमितो गतः ॥
03-153-016a	उक्तस्त्वेवं तया राजा यमाविदमथाब्रवीत् ।
03-153-016c	गच्छाम सहितास्तूर्णं येन यातो वृकोदरः ॥
03-153-017a	वहन्तु राक्षसा विप्रान्यथाश्रान्तान्यथाकृशान् ।
03-153-017c	त्वमप्यमरसंकाश वह कृष्णां घटोत्कच ॥
03-153-018a	व्यक्तं दूरमितो भीमः प्रविष्ट इति मे मतिः ।
03-153-018c	चिरं च तस्य कालोऽयं स च वायुसमो जवे ॥
03-153-019a	तरस्वी वैनतेयस्य सदृशो भुवि लङ्घने ।
03-153-019c	उत्पतेदपि चाकाशं निपतेच्च यथेच्छकम् ॥
03-153-020a	तमन्वियाम भवतां प्रभावाद्रजनीचराः ।
03-153-020c	पुरा स नापराध्नोति सिद्धानां ब्रह्मवादिनाम् ॥
03-153-021a	तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे हैडिम्बप्रमुखास्तदा ।
03-153-021c	उद्देशज्ञाः कुबेरस्य नलिन्या भरतर्षभ ॥
03-153-022a	आदाय पाण्डवांश्चैव तांश्च विप्राननेकशः ।
03-153-022c	लोमशेनैव सहिताः प्रययुः प्रीतमानसाः ॥
03-153-023a	ते गत्वा सहिताः सर्वे ददृशुस्तत्र कानने ।
03-153-023c	प्रफुल्लपङ्कजवतीं नलिनीं सुमनोहराम् ॥
03-153-024a	तं च भीमं महात्मानं तस्यास्तीरे व्यवस्थितम् ।
03-153-024c	ददृशुर्निहतांश्चैव यक्षान्सुविपुलेक्षणान् ॥
03-153-025a	उद्यम्य च गदां दोभ्यां नदीतीरे व्यवस्थितम् ।
03-153-025c	प्रजासंक्षेपसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥
03-153-026a	तं दृष्ट्वा धर्मराजस्तु परिष्वज्य पुनः पुनः ।
03-153-026c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा कौन्तेय किमिदं कृतम् ॥
03-153-027a	साहसं बत भद्रं ते देवानामपि चाप्रियम् ।
03-153-027c	पुनरेवं न कर्तव्यं मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥

03-153-028a	अनुशास्य च कौन्तेयं पद्मानि प्रतिगृह्य च ।
03-153-028c	तस्यामेव नलिन्यां ते विजहुरमरोपमाः ॥
03-153-029a	एतस्मिन्नेव काले तु प्रगृहीतशिलायुधाः ।
03-153-029c	प्रादुरासन्महाकायास्तस्योद्यानस्य रक्षिणः ॥
03-153-030a	ते दृष्ट्वा धर्मराजानं देवर्षिं चापि लोमशम् ।
03-153-030c	नकुलं सहदेवं च तथान्यान्ब्राह्मणर्षभान् ॥
03-153-030e	विनयेनानताः सर्वे प्रणिपेतुश्च भारत ॥
03-153-031a	सान्त्विता धर्मराजेन प्रसेदुः क्षणदाचराः ।
03-153-031c	विदिताश्च कुबेरस्य ततस्ते नरपुंगवाः ॥
03-153-031e	ऊषुर्नातिचिरं कालं रममाणाः कुरूद्वहाः ॥
03-154-001	वैशंपायन उवाच
03-154-001a	ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतस्तत्र पाण्डवान् ।
03-154-001c	गतेषु तेषु रक्षःसु भीमसेनात्मजेऽपि च ॥
03-154-002a	रहितान्भीमसेनेन कदाचित्तान्यदृच्छया ।
03-154-002c	जहार धर्मराजानं यमौ कृष्णां च राक्षसः ॥
03-154-003a	ब्राह्मणो मन्त्रकुशलः सर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः ।
03-154-003c	इति ब्रुवन्पाण्डवेयान्पर्युपास्ते स्म नित्यदा ॥
03-154-004a	परीक्षमाणः पार्थानां कलापानि धनूंषि च ।
03-154-004c	अन्तरं समभिप्रेप्सुर्नाम्ना ख्यातो जटासुरः ॥
03-154-005a	स भीमसेने निष्क्रान्ते मृगयार्थमरिंदमे ।
03-154-005c	अन्यद्रूपं समास्थाय विकृतं भैरवं महत् ॥
03-154-006a	गृहीत्वा सर्वशस्त्राणि द्रौपदीं परिगृह्य च ।
03-154-006c	प्रातिष्ठत स दुष्टात्मा त्रीन्गृहीत्वा च पाण्डवान् ॥
03-154-007a	सहदेवस्तु यत्नेन ततोऽपक्रम्य पाण्डवः ।
03-154-007c	आक्रन्दद्भीमसेनं वै येन यातो महाबलः ॥
03-154-008a	तमब्रवीद्धर्मराजो ह्रियमाणो युधिष्ठिरः ।
03-154-008c	धर्मस्ते हीयते मूढ न चैनं समवेक्षसे ॥
03-154-009a	येऽन्ये केचिन्मनुष्येषु तिर्यग्योनिगता अपि ।
03-154-009c	गन्धर्वयक्षरक्षांसि वयांसि पशवस्तथा ॥
03-154-009e	मनुष्यानुपजीवन्ति ततस्त्वमुपजीवसि ॥
03-154-010a	समृद्ध्या ह्यस्य लोकस्य लोको युष्माकमृध्यते ।

03-154-010c	इमं च लोकं शोचन्तमनुशोचन्ति देवताः ॥
03-154-010e	पूज्यमानाश्च वर्धन्ते हव्यकव्यैर्यथाविधि ॥
03-154-011a	वयं राष्ट्रस्य गोप्तारो रक्षितारश्च राक्षस ।
03-154-011c	राष्ट्रस्यारक्ष्यमाणस्य कुतो भूतिः कुतः सुखम् ॥
03-154-012a	न च राजावमन्तव्यो रक्षसा जात्वनागसि ।
03-154-012c	अणुरप्यपचारश्च नास्त्यस्माकं नराशन ॥
03-154-013a	द्रोघव्यं न च मित्रेषु न विश्वस्तेषु कर्हिचित् ।
03-154-013c	येषां चान्नानि भुञ्जीत यत्र च स्यात्प्रतिश्रयः ॥
03-154-014a	स त्वं प्रतिश्रयेऽस्माकं पूज्यमानः सुखोषितः ।
03-154-014c	भुक्त्वा चान्नानि दुष्प्रज्ञ कथमस्माञ्जिहीर्षसि ॥
03-154-015a	एवमेव वृथाचारो वृथावृद्धो वृथामतिः ।
03-154-015c	वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि ॥
03-154-016a	अथ चेद्दुष्टबुद्धिस्त्वं सर्वैर्धर्मैर्विवर्जितः ।
03-154-016c	प्रदाय शस्त्राण्यस्माकं युद्धेन द्रौपदीं हर ॥
03-154-017a	अथ चेत्त्वमविज्ञाय इदं कर्म करिष्यसि ।
03-154-017c	अधर्मं चाप्यकीर्तिं च लोके प्राप्स्यसि केवलम् ॥
03-154-018a	एतामद्य परामृश्य स्त्रियं राक्षस मानुषीम् ।
03-154-018c	विषमेतत्समालोड्य कुम्भेन प्राशितं त्वया ॥
03-154-019a	ततो युधिष्ठिरस्तस्य भारिकः समपद्यत ।
03-154-019c	स तु भाराभिभूतात्मा न तथा शीघ्रगोऽभवत् ॥
03-154-020a	अथाब्रवीद्द्रौपदीं च नकुलं च युधिष्ठिरः ।
03-154-020c	मा भैष्ट राक्षसान्मूढाद्रतिरस्य मया हता ॥
03-154-021a	नातिदूरे महाबाहुर्भविता पवनात्मजः ।
03-154-021c	अस्मिन्मुहूर्ते संप्राप्ते न भविष्यति राक्षसः ॥
03-154-022a	सहदेवस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं मूढचेतसम् ।
03-154-022c	उवाच वचनं राजन्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
03-154-023a	राजन्किं नाम तत्कृत्यं क्षत्रियस्यास्त्यतोऽधिकम् ।
03-154-023c	यद्युद्धेऽभिमुखः प्राणांस्त्यजेच्छत्रूञ्जयेत वा ॥
03-154-024a	एष चास्मान्वयं चैनं युध्यमानाः परंतप ।
03-154-024c	सूदयेम महाबाहो देशकालो ह्ययं नृप ॥
03-154-025a	क्षत्रधर्मस्य संप्राप्तः कालः सत्यपराक्रम ।

03-154-025c	जयन्तः पात्यमाना वा प्राप्तुमर्हाम सद्गतिम् ॥
03-154-026a	राक्षसे जीवमानेऽद्य रविरस्तमियाद्यदि ।
03-154-026c	नाहं ब्रूयां पुनर्जातु क्षत्रियोऽस्मीति भारत ॥
03-154-027a	भो भो राक्षस तिष्ठस्व सहदेवोऽस्मि पाण्डवः ।
03-154-027c	हत्वा वा मां नयस्वैनान्हतो वाद्येह स्वप्स्यसि ॥
03-154-028a	तथैव तस्मिन्ब्रुवति भीमसेनो यदृच्छया ।
03-154-028c	प्रादृश्यत महाबाहुः सवज्र इव वासवः ॥
03-154-029a	सोऽपश्यद्भ्रातरौ तत्र द्रौपदीं च यशस्विनीम् ।
03-154-029c	क्षितिस्थं सहदेवं च क्षिपन्तं राक्षसं तदा ॥
03-154-030a	मार्गाच्च राक्षसं मूढं कालोपहतचेतसम् ।
03-154-030c	भ्रमन्तं तत्र तत्रैव दैवेन विनिवारितम् ॥
03-154-031a	भ्रातृस्तान्हियतो दृष्ट्वा द्रौपदीं च महाबलः ।
03-154-031c	क्रोधमाहारयद्भीमो राक्षसं चेदमब्रवीत् ॥
03-154-032a	विज्ञातोऽसि मया पूर्वं चेष्टञ्चास्त्रपरीक्षणे ।
03-154-032c	आस्था तु त्वयि मे नास्ति यतोऽसि न हतस्तदा ॥
03-154-032e	ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नो न नो वदसि चाप्रियम् ॥
03-154-033a	प्रियेषु चरमाणं त्वां न चैवाप्रियकारिणम् ।
03-154-033c	अतिथिं ब्रह्मरूपं च कथं हन्यामनागसम् ॥
03-154-033e	राक्षसं मन्यमानोऽपि यो हन्यान्नरकं व्रजेत् ॥
03-154-034a	अपक्वस्य च कालेन वधस्तव न विद्यते ।
03-154-034c	नूनमद्यासि संपक्वो यथा ते मतिरीदृशी ॥
03-154-034e	दत्ता कृष्णापहरणे कालेनाद्भुतकर्मणा ॥
03-154-035a	बडिशोऽयं त्वया ग्रस्तः कालसूत्रेण लम्बितः ।
03-154-035c	मत्स्योऽम्भसीव स्यूतास्यः कथं मेऽद्य गमिष्यसि ॥
03-154-036a	यं चासि प्रस्थितो देशं मनः पूर्वं गतं च ते ।
03-154-036c	न तं गन्तासि गन्तासि मार्गं बकहिडिम्बयोः ॥
03-154-037a	एवमुक्तस्तु भीमेन राक्षसः कालचोदितः ।
03-154-037c	भीत उत्सृज्य तान्सर्वान्युद्धाय समुपस्थितः ॥
03-154-038a	अब्रवीच्च पुनर्भीमं रोषात्प्रस्फुरिताधरः ।
03-154-038c	न मे मूढा दिशः पाप त्वदर्थं मे विलम्बनम् ॥
03-154-039a	श्रुता मे राक्षसा ये ये त्वया विनिहता रणे ।

03-154-039c	तेषामद्य करिष्यामि तवास्त्रेणोदकक्रियाम् ॥
03-154-040a	एवमुक्तस्ततो भीमः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
03-154-040c	स्मयमान इव क्रोधात्साक्षात्कालान्तकोपमः ॥
03-154-040e	बाहुसंरम्भमेवेच्छन्नभिदुद्राव राक्षसम् ॥
03-154-041a	राक्षसोऽपि तदा भीमं युद्धार्थिनमवस्थितम् ।
03-154-041c	अभिदुद्राव संरब्धो बलो वज्रधरं यथा ॥
03-154-042a	वर्तमाने तदा ताभ्यां बाहुयुद्धे सुदारुणे ।
03-154-042c	माद्रीपुत्रावभिक्रुद्धावुभावप्यभ्यधावताम् ॥
03-154-043a	न्यवारयत्तौ प्रहसन्कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
03-154-043c	शक्तोऽहं राक्षसस्येति प्रेक्षध्वमिति चाब्रवीत् ॥
03-154-044a	आत्मना भ्रातृभिश्चाहं धर्मेण सुकृतेन च ।
03-154-044c	इष्टेन च शपे राजन्सूदयिष्यामि राक्षसम् ॥
03-154-045a	इत्येवमुक्त्वा तौ वीरौ स्पर्धमानौ परस्परम् ।
03-154-045c	बाहुभिः समसज्जेतामुभौ रक्षोवृकोदरौ ॥
03-154-046a	तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्भीमरक्षसोः ।
03-154-046c	अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ॥
03-154-047a	आरुज्यारुज्य तौ वृक्षानन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
03-154-047c	जीमूताविव घर्मान्ते विनदन्तौ महाबलौ ॥
03-154-048a	बभञ्जतुर्महावृक्षानूरुभिर्बलिनां वरौ ।
03-154-048c	अन्योन्येनाभिसंरब्धौ परस्परजयैषिणौ ॥
03-154-049a	तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ।
03-154-049c	वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोः पुरेव कपिसिंहयोः ॥
03-154-050a	आविध्याविध्य तौ वृक्षान्मुहूर्तमितरेतरम् ।
03-154-050c	ताडयामासतुरुभौ विनदन्तौ मुहुर्मुहुः ॥
03-154-051a	तस्मिन्देशे यदा वृक्षाः सर्व एव निपातिताः ।
03-154-051c	पुञ्जीकृताश्च शतशः परस्परवधेप्सया ॥
03-154-052a	तदा शिलाः समादाय मुहूर्तमिव भारत ।
03-154-052c	महाभ्रैरिव शैलेन्द्रौ युयुधाते महाबलौ ॥
03-154-053a	उग्राभिरुग्ररूपाभिर्बृहतीभिः परस्परम् ।
03-154-053c	वज्रैरिव महावेगैराजघ्नतुरमर्षणौ ॥
03-154-054a	अभिहत्य च भूयस्तावन्योन्यं बलदर्पितौ ।

03-154-054c	भुजाभ्यां परिगृह्याथ चकर्षाते गजाविव ॥
03-154-055a	मुष्टिभिश्च महाघोरैरन्योन्यमभिपेततुः ।
03-154-055c	तयोश्चटचटाशब्दो बभूव सुमहात्मनोः ॥
03-154-056a	ततः संहृत्य मुष्टिं तु पञ्चशीर्षमिवोरगम् ।
03-154-056c	वेगेनाभ्यहनद्भीमो राक्षसस्य शिरोधराम् ॥
03-154-057a	ततः श्रान्तं तु तद्रक्षो भीमसेनभुजाहतम् ।
03-154-057c	सुपरिश्रान्तमालक्ष्य भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥
03-154-058a	तत एनं महाबाहुर्बाहुभ्याममरोपमः ।
03-154-058c	समुत्क्षिप्य बलाद्भीमो निष्पिपेष महीतले ॥
03-154-059a	तस्य गात्राणि सर्वाणि चूर्णयामास पाण्डवः ।
03-154-059c	अरत्निना चाभिहत्य शिरः कायादपाहरत् ॥
03-154-060a	संदष्टोष्ठं विवृत्ताक्षं फलं वृन्तादिव च्युतम् ।
03-154-060c	जटासुरस्य तु शिरो भीमसेनबलाद्धृतम् ॥
03-154-060e	पपात रुधिरादिग्धं संदष्टदशनच्छदम् ॥
03-154-061a	तं निहत्य महेष्वासो युधिष्ठिरमुपागमत् ।
03-154-061c	स्तूयमानो द्विजाग्र्यैस्तैर्मरुद्भिरिव वासवः ॥

03-155-001 वैशंपायन उवाच

03-155-001a	निहते राक्षसे तस्मिन्पुनर्नारायणाश्रमम् ।
03-155-001c	अभ्येत्य राजा कौन्तेयो निवासमकरोत्प्रभुः ॥
03-155-002a	स समानीय तान्सर्वान्भ्रातृनित्यब्रवीद्वचः ।
03-155-002c	द्रौपद्या सहितान्काले संस्मरन्भ्रातरं जयम् ॥
03-155-003a	समाश्रितस्रोऽभिगताः शिवेन चरतां वने ।
03-155-003c	कृतोद्देशश्च बीभत्सुः पञ्चमीमभितः समाम् ॥
03-155-004a	प्राप्य पर्वतराजानं श्वेतं शिखरिणां वरम् ।
03-155-004c	तत्रापि च कृतोद्देशः समागमदिदृक्षुभिः ॥
03-155-005a	कृतश्च समयस्तेन पार्थेनामिततेजसा ।
03-155-005c	पञ्च वर्षाणि वत्स्यामि विद्यार्थीति पुरा मयि ॥
03-155-006a	तत्र गाण्डीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिंदमम् ।
03-155-006c	देवल्लोकादिमं लोकं द्रक्ष्यामः पुनरागतम् ॥
03-155-007a	इत्युक्त्वा ब्राह्मणान्सर्वानामन्त्रयत पाण्डवः ।
03-155-007c	कारणं चैव तत्तेषामाचक्षे तपस्विनाम् ॥

03-155-008a	तमुग्रतपसः प्रीताः कृत्वा पार्थं प्रदक्षिणम् ।
03-155-008c	ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदन्त शिवेन कुशलेन च ॥
03-155-009a	सुखोदर्कमिमं क्लेशमचिराद्भरतर्षभ ।
03-155-009c	क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञ तीर्त्वा गां पालयिष्यसि ॥
03-155-010a	तत्तु राजा वचस्तेषां प्रतिगृह्य तपस्विनाम् ।
03-155-010c	प्रतस्थे सह विप्रैस्तैर्भ्रातृभिश्च परंतपः ॥
03-155-011a	द्रौपद्या सहितः श्रीमान्हैडिम्बेयादिभिस्तथा ।
03-155-011c	राक्षसैरनुयातश्च लोमशेनाभिरक्षितः ॥
03-155-012a	क्वचिज्जगाम पद्भ्यां तु राक्षसैरुह्यते क्वचित् ।
03-155-012c	तत्र तत्र महातेजा भ्रातृभिः सह सुव्रतः ॥
03-155-013a	ततो युधिष्ठिरो राजा बहून्क्लेशान्विचिन्तयन् ।
03-155-013c	सिंहव्याघ्रगजाकीर्णामुदीचीं प्रययौ दिशम् ॥
03-155-014a	अवेक्षमाणः कैलासं मैनाकं चैव पर्वतम् ।
03-155-014c	गन्धमादनपादांश्च मेरुं चापि शिलोच्चयम् ॥
03-155-015a	उपर्युपरि शैलस्य बह्वीश्च सरितः शिवाः ।
03-155-015c	प्रस्थं हिमवतः पुण्यं ययौ सप्तदशेऽहनि ॥
03-155-016a	ददृशुः पाण्डवा राजन्नान्धमादनमन्तिकात् ।
03-155-016c	पृष्ठे हिमवतः पुण्ये नानाद्रुमलतायुते ॥
03-155-017a	सलिलावर्तसंजातैः पुष्पितैश्च महीरुहैः ।
03-155-017c	समावृतं पुण्यतममाश्रमं वृषपर्वणः ॥
03-155-018a	तमुपक्रम्य राजर्षिं धर्मात्मानमरिंदमाः ।
03-155-018c	पाण्डवा वृषपर्वाणमवन्दन्त गतक्लमाः ॥
03-155-019a	अभ्यनन्दत्स राजर्षिः पुत्रवद्भरतर्षभान् ।
03-155-019c	पूजिताश्चावसंस्तत्र सप्तरात्रमरिंदमाः ॥
03-155-020a	अष्टमेऽहनि संप्राप्ते तमृषिं लोकविश्रुतम् ।
03-155-020c	आमन्त्र्य वृषपर्वाणं प्रस्थानं समरोचयन् ॥
03-155-021a	एकैकशश्च तान्विप्रान्निवेद्य वृषपर्वणे ।
03-155-021c	न्यासभूतान्यथाकालं बन्धूनिव सुसत्कृतान् ॥
03-155-022a	ततस्ते वरवस्त्राणि शुभान्याभरणानि च ।
03-155-022c	न्यदधुः पाण्डवास्तस्मिन्नाश्रमे वृषपर्वणः ॥
03-155-023a	अतीतानागते विद्वान्कुशलः सर्वधर्मवित् ।

03-155-023c	अन्वशासत्स धर्मज्ञः पुत्रवद्भरतर्षभान् ॥
03-155-024a	तेऽनुज्ञाता महात्मानः प्रययुर्दिशमुत्तराम् ।
03-155-024c	कृष्णया सहिता वीरा ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ॥
03-155-024e	तान्प्रस्थितानन्वगच्छद्वृषपर्वा महीपतिः ॥
03-155-025a	उपन्यस्य महातेजा विप्रेभ्यः पाण्डवांस्तदा ।
03-155-025c	अनुसंसाध्य कौन्तेयानाशीर्भिरभिनन्द्य च ॥
03-155-025e	वृषपर्वा निववृते पन्थानमुपदिश्य च ॥
03-155-026a	नानामृगगणैर्जुष्टं कौन्तेयः सत्यविक्रमः ।
03-155-026c	पदातिभ्रातृभिः सार्धं प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ॥
03-155-027a	नानाद्रुमनिरोधेषु वसन्तः शैलसानुषु ।
03-155-027c	पर्वतं विविशुः श्वेतं चतुर्थेऽहनि पाण्डवाः ॥
03-155-028a	महाभ्रघनसंकाशं सलिलोपहितं शुभम् ।
03-155-028c	मणिकाञ्चनरम्यं च शैलं नानासमुच्छ्रयम् ॥
03-155-029a	ते समासाद्य पन्थानं यथोक्तं वृषपर्वणा ।
03-155-029c	अनुससुर्यथोद्देशं पश्यन्तो विविधान्नगान् ॥
03-155-030a	उपर्युपरि शैलस्य गुहाः परमदुर्गमाः ।
03-155-030c	सुदुर्गमांस्ते सुबहून्सुखेनैवाभिचक्रमुः ॥
03-155-031a	धौम्यः कृष्णा च पार्थाश्च लोमशश्च महानृषिः ।
03-155-031c	अगमन्सहितास्तत्र न कश्चिदवहीयते ॥
03-155-032a	ते मृगद्विजसंघुष्टं नानाद्विजसमाकुलम् ।
03-155-032c	शाखामृगगणैश्चैव सेवितं सुमनोहरम् ॥
03-155-033a	पुण्यं पद्मसरोपेतं सपल्वलमहावनम् ।
03-155-033c	उपतस्थुर्महावीर्या माल्यवन्तं महागिरिम् ॥
03-155-034a	ततः किंपुरुषावासं सिद्धचारणसेवितम् ।
03-155-034c	ददृशुर्हृष्टरोमाणः पर्वतं गन्धमादनम् ॥
03-155-035a	विद्याधरानुचरितं किंनरीभिस्तथैव च ।
03-155-035c	गजसिंहसमाकीर्णमुदीर्णशरभायुतम् ॥
03-155-036a	उपेतमन्यैश्च तदा मृगैर्मृदुनिनादिभिः ।
03-155-036c	ते गन्धमादनवनं तन्नन्दनवनोपमम् ॥
03-155-037a	मुदिताः पाण्डुतनया मनोहृदयनन्दनम् ।
03-155-037c	विविशुः क्रमशो वीरा अरण्यं शुभकाननम् ॥

03-155-038a	द्रौपदीसहिता वीरास्तैश्च विप्रैर्महात्मभिः ।
03-155-038c	शृण्वन्तः प्रीतिजननान्वल्गून्मदकलाञ्शुभान् ॥
03-155-038e	श्रोत्ररम्यान्सुमधुराञ्शब्दान्खगमुखेरितान् ॥
03-155-039a	सर्वर्तुफलभाराद्यान्सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलान् ।
03-155-039c	पश्यन्तः पादपांश्चापि फलभारावनामितान् ॥
03-155-040a	आम्नानाम्रातकान्फुल्लान्नारिकेलान्सतिन्दुकान् ।
03-155-040c	अजातकांस्तथा जीरान्दाडिमान्बीजपूरकान् ॥
03-155-041a	पनसाँल्लिकुचान्मोचान्खर्जूरानाम्रवेतसान् ।
03-155-041c	पारावतांस्तथा क्षौद्रान्नीपांश्चापि मनोरमान् ॥
03-155-042a	बिल्वान्कपित्थाञ्जम्बूश्च काश्मरीर्बदरीस्तथा ।
03-155-042c	प्लक्षानुदुम्बरवटानश्चत्थान्क्षीरिणस्तथा ॥
03-155-042e	भल्लातकानामलकान्हरीतकबिभीतकान् ॥
03-155-043a	इङ्गुदान्करवीरांश्च तिन्दुकांश्च महाफलान् ।
03-155-043c	एतानन्यांश्च विविधान्गन्धमादनसानुषु ॥
03-155-044a	फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान्स्वादुभिस्तरून् ।
03-155-044c	तथैव चम्पकाशोकान्केतकान्बकुलांस्तथा ॥
03-155-045a	पुंनागान्सप्तपर्णांश्च कर्णिकारान्सकेतकान् ।
03-155-045c	पाटलान्कुटजात्रम्यान्मन्दारेन्दीवरांस्तथा ॥
03-155-046a	पारिजातान्कोविदारान्देवदारुतरून्स्तथा ।
03-155-046c	शालांस्तालांस्तमालांश्च प्रियालान्बकुलांस्तथा ॥
03-155-046e	शाल्मलीः किंशुकाशोकाञ्शिंशपांस्तरलांस्तथा ॥
03-155-047a	चकोरैः शतपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।
03-155-047c	कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥
03-155-048a	प्रियव्रतैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
03-155-048c	श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्विश्चाप्यधिष्ठितान् ॥
03-155-049a	सरांसि च विचित्राणि प्रसन्नसलिलानि च ।
03-155-049c	कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा कोकनदोत्पलैः ॥
03-155-049e	कह्लारैः कमलैश्चैव आचितानि समन्ततः ॥
03-155-050a	कदम्बैश्चक्रवाकैश्च कुररैर्जलकुक्कुटैः ।
03-155-050c	कारण्डवैः प्लवैर्हंसैर्बकैर्मदुभिरेव च ॥
03-155-050e	एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभिः ॥

03-155-051a	हृष्टैस्तथा तामरसरसासवमदालसैः ।
03-155-051c	पद्मोदरच्युतरजःकिञ्जल्कारुणरञ्जितैः ॥
03-155-052a	मधुरस्वरैर्मधुकरैर्विरुतान्कमलाकरान् ।
03-155-052c	पश्यन्तस्ते मनोरम्यान्गन्धमादनसानुषु ॥
03-155-053a	तथैव पद्मषण्डैश्च मण्डितेषु समन्ततः ।
03-155-053c	शिखण्डिनीभिः सहिताँल्लतामण्डपकेषु च ॥
03-155-053e	मेघतूर्यरवोद्दाममदनाकुलितान्भृशम् ॥
03-155-054a	कृत्वैव केकामधुरं संगीतमधुरस्वरम् ।
03-155-054c	चित्रान्कलापान्विस्तीर्य सविलासान्मदालसान् ॥
03-155-054e	मयूरान्ददृशुश्चित्रान्नृत्यतो वनलासकान् ॥
03-155-055a	कान्ताभिः सहितानन्यानपश्यन्नमतः सुखम् ।
03-155-055c	वल्लीलतासंकटेषु कटकेषु स्थितांस्तथा ॥
03-155-056a	कांश्चिच्छकुनजातांश्च विटपेषूत्कटानपि ।
03-155-056c	कलापरचिताटोपान्विचित्रमुकुटानिव ॥
03-155-056e	विवरेषु तरूणां च मुदितान्ददृशुश्च ते ॥
03-155-057a	सिन्धुवारानथोद्दामान्मन्मथस्येव तोमरान् ।
03-155-057c	सुवर्णकुसुमाकीर्णान्निरीणां शिखरेषु च ॥
03-155-058a	कर्णिकारान्विरचितान्कर्णपूरानिवोत्तमान् ।
03-155-058c	अथापश्यन्कुरबकान्वनराजिषु पुष्पितान् ॥
03-155-058e	कामवश्योत्सुककरान्कामस्येव शरोत्करान् ॥
03-155-059a	तथैव वनराजीनामुदारान्नचितानिव ।
03-155-059c	विराजमानांस्तेऽपश्यंस्तिलकांस्तिलकानिव ॥
03-155-060a	तथानङ्गशराकारान्सहकारान्मनोरमान् ।
03-155-060c	अपश्यन्भ्रमरारावान्मञ्जरीभिर्विराजितान् ॥
03-155-061a	हिरण्यसदृशैः पुष्पैर्दावाग्निसदृशैरपि ।
03-155-061c	लोहितैरञ्जनाभैश्च वैडूर्यसदृशैरपि ॥
03-155-062a	तथा शालांस्तमालांश्च पाटल्यो बकुलानि च ।
03-155-062c	माला इव समासक्ताः शैलानां शिखरेषु च ॥
03-155-063a	एवं क्रमेण ते वीरा वीक्षमाणाः समन्ततः ।
03-155-063c	गजसंघसमाबाधं सिंहव्याघ्रसमायुतम् ॥
03-155-064a	शरभोन्नादसंघुष्टं नानारावनिनादितम् ।

03-155-064c	सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं गन्धमादनसानुषु ॥
03-155-065a	पीता भास्वरवर्णाभा बभूवुर्वनराजयः ।
03-155-065c	नात्र कण्टकिनः केचिन्नात्र केचिदपुष्पिताः ॥
03-155-065e	स्निग्धपत्रफला वृक्षा गन्धमादनसानुषु ॥
03-155-066a	विमलस्फटिकाभानि पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः ।
03-155-066c	राजहंसैरुपेतानि सारसाभिरुतानि च ॥
03-155-066e	सरांसि सरितः पार्थाः पश्यन्तः शैलसानुषु ॥
03-155-067a	पद्मोत्पलविचित्राणि सुखस्पर्शजलानि च ।
03-155-067c	गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च ॥
03-155-067e	अतीव वृक्षा राजन्ते पुष्पिताः शैलसानुषु ॥
03-155-068a	एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ।
03-155-068c	लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोच्चयाः ॥
03-155-069a	युधिष्ठिरस्तु तान्वृक्षान्पश्यमानो नगोत्तमे ।
03-155-069c	भीमसेनमिदं वाक्यमब्रवीन्मधुराक्षरम् ॥
03-155-070a	पश्य भीम शुभान्देशान्देवाक्रीडान्समन्ततः ।
03-155-070c	अमानुषगतिं प्राप्ताः संसिद्धाः स्म वृकोदर ॥
03-155-071a	लताभिश्चैव बह्वीभिः पुष्पिताः पादपोत्तमाः ।
03-155-071c	संश्लिष्टाः पार्थ शोभन्ते गन्धमादनसानुषु ॥
03-155-072a	शिखण्डिनीभिश्चरतां सहितानां शिखण्डिनाम् ।
03-155-072c	नर्दतां शृणु निर्घोषं भीम पर्वतसानुषु ॥
03-155-073a	चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलशारिकाः ।
03-155-073c	पत्रिणः पुष्पितानेतान्संश्लिष्यन्ति महाद्रुमान् ॥
03-155-074a	रक्तपीतारुणाः पार्थ पादपाग्रगता द्विजाः ।
03-155-074c	परस्परमुदीक्षन्ते बहवो जीवजीवकाः ॥
03-155-075a	हरितारुणवर्णानां शाद्वलानां समन्ततः ।
03-155-075c	सारसाः प्रतिदृश्यन्ते शैलप्रस्रवणेष्वपि ॥
03-155-076a	वदन्ति मधुरा वाचः सर्वभूतमनोनुगाः ।
03-155-076c	भृङ्गराजोपचक्राश्च लोहपृष्ठाश्च पत्रिणः ॥
03-155-077a	चतुर्विषाणाः पद्माभाः कुञ्जराः सकरेणवः ।
03-155-077c	एते वैडूर्यवर्णाभं क्षोभयन्ति महत्सरः ॥
03-155-078a	बहुतालसमुत्सेधाः शैलशृङ्गात्परिच्युताः ।

03-155-078c	नानाप्रस्रवणेभ्यश्च वारिधाराः पतन्त्यमूः ॥
03-155-079a	भास्कराभप्रभा भीम शारदाभ्रघनोपमाः ।
03-155-079c	शोभयन्ति महाशैलं नानारजतधातवः ॥
03-155-080a	क्वचिदञ्जनवर्णाभाः क्वचित्काञ्चनसंनिभाः ।
03-155-080c	धातवो हरितालस्य क्वचिद्धिङ्गुलकस्य च ॥
03-155-081a	मनःशिलागुहाश्चैव संध्याभ्रनिकरोपमाः ।
03-155-081c	शशलोहितवर्णाभाः क्वचिद्वैरिकधातवः ॥
03-155-082a	सितासिताभ्रप्रतिमा बालसूर्यसमप्रभाः ।
03-155-082c	एते बहुविधाः शैलं शोभयन्ति महाप्रभाः ॥
03-155-083a	गन्धर्वाः सह कान्ताभिर्यथोक्तं वृषपर्वणा ।
03-155-083c	दृश्यन्ते शैलशृङ्गेषु पार्थ किंपुरुषैः सह ॥
03-155-084a	गीतानां तलतालानां यथा साम्नां च निस्वनः ।
03-155-084c	श्रूयते बहुधा भीम सर्वभूतमनोहरः ॥
03-155-085a	महागङ्गामुदीक्षस्व पुण्यां देवनदीं शुभाम् ।
03-155-085c	कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिंनरसेविताम् ॥
03-155-086a	धातुभिश्च सरिद्धिश्च किंनरैर्मृगपक्षिभिः ।
03-155-086c	गन्धर्वैरप्सरोग्भिश्च काननैश्च मनोरमैः ॥
03-155-087a	व्यालैश्च विविधाकारैः शतशीर्षैः समन्ततः ।
03-155-087c	उपेतं पश्य कौन्तेय शैलराजमरिंदम ॥
03-155-088a	ते प्रीतमनसः शूराः प्राप्ता गतिमनुत्तमाम् ।
03-155-088c	नातृप्यन्पर्वतेन्द्रस्य दर्शनेन परंतपाः ॥
03-155-089a	उपेतमथ माल्यैश्च फलवद्धिश्च पादपैः ।
03-155-089c	आर्ष्टिषेणस्य राजर्षेराश्रमं ददृशुस्तदा ॥
03-155-090a	ततस्तं तीव्रतपसं कृशं धमनिसंततम् ।
03-155-090c	पारगं सर्वधर्माणामार्ष्टिषेणमुपागमन् ॥

03-156-001 वैशंपायन उवाच

03-156-001a	युधिष्ठिरस्तमासाद्य तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
03-156-001c	अभ्यवादयत प्रीतः शिरसा नाम कीर्तयन् ॥
03-156-002a	ततः कृष्णा च भीमश्च यमौ चापि यशस्विनौ ।
03-156-002c	शिरोभिः प्राप्य राजर्षिं परिवार्योपतस्थिरे ॥
03-156-003a	तथैव धौम्यो धर्मज्ञः पाण्डवानां पुरोहितः ।

03-156-003c	यथान्यायमुपाक्रान्तस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥
03-156-004a	अन्वजानात्स धर्मज्ञो मुनिर्दिव्येन चक्षुषा ।
03-156-004c	पाण्डोः पुत्रान्कुरुश्रेष्ठानास्यतामिति चाब्रवीत् ॥
03-156-005a	कुरूणामृषभं प्राज्ञं पूजयित्वा महातपाः ।
03-156-005c	सह भ्रातृभिरासीनं पर्यपृच्छदनामयम् ॥
03-156-006a	नानृते कुरुषे भावं कच्चिद्धर्मे च वर्तसे ।
03-156-006c	मतापित्रोश्च ते वृत्तिः कच्चित्पार्थ न सीदति ॥
03-156-007a	कच्चित्ते गुरवः सर्वे वृद्धा वैद्याश्च पूजिताः ।
03-156-007c	कच्चिन्न कुरुषे भावं पार्थ पापेषु कर्मसु ॥
03-156-008a	सुकृतं प्रतिकर्तुं च कच्चिद्धातुं च दुष्कृतम् ।
03-156-008c	यथान्यायं कुरुश्रेष्ठ जानासि न च कत्थसे ॥
03-156-009a	यथार्हं मानिताः कच्चित्त्वया नन्दन्ति साधवः ।
03-156-009c	वनेष्वपि वसन्कच्चिद्धर्ममेवानुवर्तसे ॥
03-156-010a	कच्चिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्न पार्थ परितप्यते ।
03-156-010c	दानधर्मतपःशौचैरार्जवेन तितिक्षया ॥
03-156-011a	पितृपैतामहं वृत्तं कच्चित्पार्थानुवर्तसे ।
03-156-011c	कच्चिद्राजर्षियातेन पथा गच्छसि पाण्डव ॥
03-156-012a	स्वे स्वे किल कुले जाते पुत्रे नम्ररि वा पुनः ।
03-156-012c	पितरः पितृलोकस्थाः शोचन्ति च हसन्ति च ॥
03-156-013a	किं न्वस्य दुष्कृतेऽस्माभिः संप्राप्तव्यं भविष्यति ।
03-156-013c	किं चास्य सुकृतेऽस्माभिः प्राप्तव्यमिति शोभनम् ॥
03-156-014a	पिता माता तथैवाग्निर्गुरुरात्मा च पञ्चमः ।
03-156-014c	यस्यैते पूजिताः पार्थ तस्य लोकावुभौ जितौ ॥
03-156-015a	अब्भक्षा वायुभक्षाश्च प्लवमाना विहायसा ।
03-156-015c	जुषन्ते पर्वतश्रेष्ठमृषयः पर्वसंधिषु ॥
03-156-016a	कामिनः सह कान्ताभिः परस्परमनुव्रताः ।
03-156-016c	दृश्यन्ते शैलशृङ्गस्थास्तथा किंपुरुषा नृप ॥
03-156-017a	अरजांसि च वासांसि वसानाः कौशिकानि च ।
03-156-017c	दृश्यन्ते बहवः पार्थ गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥
03-156-018a	विद्याधरगणाश्चैव स्रग्विणः प्रियदर्शनाः ।
03-156-018c	महोरगगणाश्चैव सुपर्णाश्चोरगादयः ॥

03-156-019a	अस्य चोपरि शैलस्य श्रूयते पर्वसंधिषु ।
03-156-019c	भेरीपणवशङ्खानां मृदङ्गानां च निस्वनः ॥
03-156-020a	इहस्थैरेव तत्सर्वं श्रोतव्यं भरतर्षभाः ।
03-156-020c	न कार्या वः कथंचित्स्यात्तत्राभिसरणे मतिः ॥
03-156-021a	न चाप्यतः परं शक्यं गन्तुं भरतसत्तमाः ।
03-156-021c	विहारो ह्यत्र देवानाममानुषगतिस्तु सा ॥
03-156-022a	ईषच्चपलकर्माणं मनुष्यमिह भारत ।
03-156-022c	द्विषन्ति सर्वभूतानि ताडयन्ति च राक्षसाः ॥
03-156-023a	अभ्यतिक्रम्य शिखरं शैलस्यास्य युधिष्ठिर ।
03-156-023c	गतिः परमसिद्धानां देवर्षीणां प्रकाशते ॥
03-156-024a	चापलादिह गच्छन्तं पार्थ यानमतः परम् ।
03-156-024c	अयःशूलादिभिर्घ्नन्ति राक्षसाः शत्रुसूदन ॥
03-156-025a	अप्सरोभिः परिवृतः समृद्ध्या नरवाहनः ।
03-156-025c	इह वैश्रवणस्तात पर्वसंधिषु दृश्यते ॥
03-156-026a	शिखरे तं समासीनमधिपं सर्वरक्षसाम् ।
03-156-026c	प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि भानुमन्तमिवोदितम् ॥
03-156-027a	देवदानवसिद्धानां तथा वैश्रवणस्य च ।
03-156-027c	गिरेः शिखरमुद्यानमिदं भरतसत्तम ॥
03-156-028a	उपासीनस्य धनदं तुम्बुरोः पर्वसंधिषु ।
03-156-028c	गीतसामस्वनस्तात श्रूयते गन्धमादने ॥
03-156-029a	एतदेवंविधं चित्रमिह तात युधिष्ठिर ।
03-156-029c	प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि बहुशः पर्वसंधिषु ॥
03-156-030a	भुञ्जानाः सर्वभोज्यानि रसवन्ति फलानि च ।
03-156-030c	वसध्वं पाण्डवश्रेष्ठा यावदर्जुनदर्शनम् ॥
03-156-031a	न तात चपलैर्भाव्यमिह प्राप्तैः कथंचन ।
03-156-031c	उषित्वेह यथाकामं यथाश्रद्धं विहत्य च ॥
03-156-031e	ततः शस्त्रभृतां श्रेष्ठ पृथिवीं पालयिष्यसि ॥

03-157-001 जनमेजय उवाच

03-157-001a	पाण्डोः पुत्रा महात्मानः सर्वे दिव्यपराक्रमाः ।
03-157-001c	कियन्तं कालमवसन्पर्वते गन्धमादने ॥
03-157-002a	कानि चाभ्यवहार्याणि तत्र तेषां महात्मनाम् ।

- 03-157-002c वसतां लोकवीराणामासंस्तद्ब्रूहि सत्तम ॥
- 03-157-003a विस्तरेण च मे शंस भीमसेनपराक्रमम् ।
- 03-157-003c यद्यच्चक्रे महाबाहुस्तस्मिन्हैमवते गिरौ ॥
- 03-157-003e न खल्वासीत्पुनर्युद्धं तस्य यक्षैर्द्विजोत्तम ॥
- 03-157-004a कच्चित्समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणेन च ।
- 03-157-004c तत्र ह्यायाति धनद आर्षिषेणो यथाब्रवीत् ॥
- 03-157-005a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
- 03-157-005c न हि मे शृण्वतस्तृप्तिरस्ति तेषां विचेष्टितम् ॥
- 03-157-006 वैशंपायन उवाच**
- 03-157-006a एतदात्महितं श्रुत्वा तस्याप्रतिमतेजसः ।
- 03-157-006c शासनं सततं चक्रुस्तथैव भरतर्षभाः ॥
- 03-157-007a भुञ्जाना मुनिभोज्यानि रसवन्ति फलानि च ।
- 03-157-007c शुद्धबाणहतानां च मृगाणां पिशितान्यपि ॥
- 03-157-008a मेध्यानि हिमवत्पृष्ठे मधूनि विविधानि च ।
- 03-157-008c एवं ते न्यवसंस्तत्र पाण्डवा भरतर्षभाः ॥
- 03-157-009a तथा निवसतां तेषां पञ्चमं वर्षमभ्यगात् ।
- 03-157-009c शृण्वतां लोमशोक्तानि वाक्यानि विविधानि च ॥
- 03-157-010a कृत्यकाल उपस्थास्य इति चोक्त्वा घटोत्कचः ।
- 03-157-010c राक्षसैः सहितः सर्वैः पूर्वमेव गतः प्रभो ॥
- 03-157-011a आर्षिषेणाश्रमे तेषां वसतां वै महात्मनाम् ।
- 03-157-011c अगच्छन्बहवो मासाः पश्यतां महदद्भुतम् ॥
- 03-157-012a तैस्तत्र रममाणैश्च विहरद्भिश्च पाण्डवैः ।
- 03-157-012c प्रीतिमन्तो महाभागा मुनयश्चारणास्तथा ॥
- 03-157-013a आजग्मुः पाण्डवान्द्रष्टुं सिद्धात्मानो यतव्रताः ।
- 03-157-013c तैस्तैः सह कथाश्चक्रुर्दिव्या भरतसत्तमाः ॥
- 03-157-014a ततः कतिपयाहस्य महाहृदनिवासिनम् ।
- 03-157-014c ऋद्धिमन्तं महानागं सुपर्णः सहसाहरत् ॥
- 03-157-015a प्राकम्पत महाशैलः प्रामृद्यन्त महाद्रुमाः ।
- 03-157-015c ददृशुः सर्वभूतानि पाण्डवाश्च तदद्भुतम् ॥
- 03-157-016a ततः शैलोत्तमस्याग्रात्पाण्डवान्प्रति मारुतः ।
- 03-157-016c अवहत्सर्वमाल्यानि गन्धवन्ति शुभानि च ॥

03-157-017a	तत्र पुष्पाणि दिव्यानि सुहृद्भिः सह पाण्डवाः ।
03-157-017c	ददृशुः पञ्च वर्णानि द्रौपदी च यशस्विनी ॥
03-157-018a	भीमसेनं ततः कृष्णा काले वचनमब्रवीत् ।
03-157-018c	विविक्ते पर्वतोद्देशे सुखासीनं महाभुजम् ॥
03-157-019a	सुपर्णानिलवेगेन श्वसनेन महाबलात् ।
03-157-019c	पञ्चवर्णानि पात्यन्ते पुष्पाणि भरतर्षभ ॥
03-157-019e	प्रत्यक्षं सर्वभूतानां नदीमश्वरथां प्रति ॥
03-157-020a	खाण्डवे सत्यसंधेन भ्रात्रा तव नरेश्वर ।
03-157-020c	गन्धर्वोरगरक्षांसि वासवश्च निवारितः ॥
03-157-020e	हता मायाविनश्चोग्रा धनुः प्राप्तं च गाण्डिवम् ॥
03-157-021a	तवापि सुमहत्तेजो महद्बाहुबलं च ते ।
03-157-021c	अविषह्यमनाधृष्यं शतक्रतुबलोपमम् ॥
03-157-022a	त्वद्बाहुबलवेगेन त्रासिताः सर्वराक्षसाः ।
03-157-022c	हित्वा शैलं प्रपद्यन्तां भीमसेन दिशो दश ॥
03-157-023a	ततः शैलोत्तमस्याग्रं चित्रमाल्यधरं शिवम् ।
03-157-023c	व्यपेतभयसंमोहाः पश्यन्तु सुहृदस्तव ॥
03-157-024a	एवं प्रणिहितं भीम चिरात्प्रभृति मे मनः ।
03-157-024c	द्रष्टुमिच्छामि शैलाग्रं त्वद्बाहुबलमाश्रिता ॥
03-157-025a	ततः क्षिप्तमिवात्मानं द्रौपद्या स परंतपः ।
03-157-025c	नामृष्यत महाबाहुः प्रहारमिव सद्गवः ॥
03-157-026a	सिंहर्षभगतिः श्रीमानुदारः कनकप्रभः ।
03-157-026c	मनस्वी बलवान्दृप्तो मानी शूरश्च पाण्डवः ॥
03-157-027a	लोहिताक्षः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः ।
03-157-027c	सिंहदंष्ट्रो बृहत्स्कन्धः शालपोत इवोद्गतः ॥
03-157-028a	महात्मा चारुसर्वाङ्गः कम्बुग्रीवो महाभुजः ।
03-157-028c	रुक्मपृष्ठं धनुः खड्गं तूणांश्चापि परामृशत् ॥
03-157-029a	केसरीव यथोत्सिक्तः प्रभिन्न इव वारणः ।
03-157-029c	व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्वली ॥
03-157-030a	तं मृगेन्द्रमिवायान्तं प्रभिन्नमिव वारणम् ।
03-157-030c	ददृशुः सर्वभूतानि बाणखड्गधनुर्धरम् ॥
03-157-031a	द्रौपद्या वर्धयन्हर्षं गदामादाय पाण्डवः ।

03-157-031c	व्यपेतभयसंमोहः शैलराजं समाविशत् ॥
03-157-032a	न ग्लानिर्न च कातर्यं न वैक्लव्यं न मत्सरः ।
03-157-032c	कदाचिज्जुषते पार्थमात्मजं मातरिश्चनः ॥
03-157-033a	तदेकायनमासाद्य विषमं भीमदर्शनम् ।
03-157-033c	बहुतालोच्छ्रयं शृङ्गमारुरोह महाबलः ॥
03-157-034a	स किंनरमहानागमुनिगन्धर्वराक्षसान् ।
03-157-034c	हर्षयन्पर्वतस्याग्रमाससाद महाबलः ॥
03-157-035a	तत्र वैश्रवणावासं ददर्श भरतर्षभः ।
03-157-035c	काञ्चनैः स्फाटिकाकारैर्वेश्मभिः समलंकृतम् ॥
03-157-036a	मोदयन्सर्वभूतानि गन्धमादनसंभवः ।
03-157-036c	सर्वगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥
03-157-037a	चित्रा विविधवर्णाभाश्चित्रमञ्जरिधारिणः ।
03-157-037c	अचिन्त्या विविधास्तत्र द्रुमाः परमशोभनाः ॥
03-157-038a	रत्नजालपरिक्षिप्तं चित्रमाल्यधरं शिवम् ।
03-157-038c	राक्षसाधिपतेः स्थानं ददर्श भरतर्षभः ॥
03-157-039a	गदाखड्गधनुष्पाणिः समभित्यक्तजीवितः ।
03-157-039c	भीमसेनो महाबाहुस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
03-157-040a	ततः शङ्खमुपाध्मासीद्द्विषतां लोमहर्षणम् ।
03-157-040c	ज्याघोषतलघोषं च कृत्वा भूतान्यमोहयत् ॥
03-157-041a	ततः संहृष्टरोमाणः शब्दं तमभिदुद्रुवुः ।
03-157-041c	यक्षराक्षसगन्धर्वाः पाण्डवस्य समीपतः ॥
03-157-042a	गदापरिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
03-157-042c	प्रगृहीता व्यरोचन्त यक्षराक्षसबाहुभिः ॥
03-157-043a	ततः प्रववृते युद्धं तेषां तस्य च भारत ।
03-157-043c	तैः प्रयुक्तान्महाकायैः शक्तिशूलपरश्वधान् ॥
03-157-043e	भल्लैर्भीमः प्रचिच्छेद भीमवेगतैस्ततः ॥
03-157-044a	अन्तरिक्षचराणां च भूमिष्ठानां च गर्जताम् ।
03-157-044c	शरैर्विव्याध गात्राणि राक्षसानां महाबलः ॥
03-157-045a	सा लोहितमहावृष्टिरभ्यवर्षन्महाबलम् ।
03-157-045c	कायेभ्यः प्रच्युता धारा राक्षसानां समन्ततः ॥
03-157-046a	भीमबाहुबलोत्सृष्टैर्बहुधा यक्षरक्षसाम् ।

03-157-046c	विनिकृत्तान्यदृश्यन्त शरीराणि शिरांसि च ॥
03-157-047a	प्रच्छाद्यमानं रक्षोभिः पाण्डवं प्रियदर्शनम् ।
03-157-047c	ददृशुः सर्वभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव ॥
03-157-048a	स रश्मिभिरिवादित्यः शरैररिनिघातिभिः ।
03-157-048c	सर्वानार्छन्महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः ॥
03-157-049a	अभितर्जयमानाश्च रुवन्तश्च महारवान् ।
03-157-049c	न मोहं भीमसेनस्य ददृशुः सर्वराक्षसाः ॥
03-157-050a	ते शरैः क्षतसर्वाङ्गा भीमसेनभयार्दिताः ।
03-157-050c	भीममार्तस्वरं चक्रुर्विप्रकीर्णमहायुधाः ॥
03-157-051a	उत्सृज्य ते गदाशूलानसिशक्तिपरश्वधान् ।
03-157-051c	दक्षिणां दिशमाजग्मुस्त्रासिता दृढधन्वना ॥
03-157-052a	तत्र शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः ।
03-157-052c	सखा वैश्रवणस्यासीन्मणिमान्नाम राक्षसः ॥
03-157-053a	अदर्शयदधीकारं पौरुषं च महाबलः ।
03-157-053c	स तान्दृष्ट्वा परावृत्तान्स्मयमान इवाब्रवीत् ॥
03-157-054a	एकेन बहवः संख्ये मानुषेण पराजिताः ।
03-157-054c	प्राप्य वैश्रवणावासं किं वक्ष्यथ धनेश्वरम् ॥
03-157-055a	एवमाभाष्य तान्सर्वानन्यवर्तत स राक्षसः ।
03-157-055c	शक्तिशूलगदापाणिरभ्यधावच्च पाण्डवम् ॥
03-157-056a	तमापतन्तं वेगेन प्रभिन्नमिव वारणम् ।
03-157-056c	वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे भीमसेनः समर्पयत् ॥
03-157-057a	मणिमानपि संक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
03-157-057c	प्राहिणोद्धीमसेनाय परिक्षिप्य महाबलः ॥
03-157-058a	विद्युद्रूपां महाघोरामाकाशे महतीं गदाम् ।
03-157-058c	शरैर्बहुभिरभ्यर्छद्धीमसेनः शिलाशितैः ॥
03-157-059a	प्रत्यहन्यन्त ते सर्वे गदामासाद्य सायकाः ।
03-157-059c	न वेगं धारयामासुर्गदावेगस्य वेगिताः ॥
03-157-060a	गदायुद्धसमाचारं बुध्यमानः स वीर्यवान् ।
03-157-060c	व्यंसयामास तं तस्य प्रहारं भीमविक्रमः ॥
03-157-061a	ततः शक्तिं महाघोरां रुक्मदण्डामयस्मयीम् ।
03-157-061c	तस्मिन्नेवान्तरे धीमान्प्रजहाराथ राक्षसः ॥

03-157-062a	सा भुजं भीमनिर्हादा भित्त्वा भीमस्य दक्षिणम् ।
03-157-062c	साग्निज्वाला महारौद्रा पपात सहसा भुवि ॥
03-157-063a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः शक्त्यामितपराक्रमः ।
03-157-063c	गदां जग्राह कौरव्यो गदायुद्धविशारदः ॥
03-157-064a	तां प्रगृह्योन्नदन्भीमः सर्वशैक्यायसीं गदाम् ।
03-157-064c	तरसा सोऽभिदुद्राव मणिमन्तं महाबलम् ॥
03-157-065a	दीप्यमानं महाशूलं प्रगृह्य मणिमानपि ।
03-157-065c	प्राहिणोद्धीमसेनाय वेगेन महता नदन् ॥
03-157-066a	भङ्क्त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः ।
03-157-066c	अभिदुद्राव तं तूर्णं गरुत्मानिव पन्नगम् ॥
03-157-067a	सोऽन्तरिक्षमभिप्लुत्य विधूय सहसा गदाम् ।
03-157-067c	प्रचिक्षेप महाबाहुर्विनद्य रणमूर्धनि ॥
03-157-068a	सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण विसृष्टा वातरंहसा ।
03-157-068c	हत्वा रक्षः क्षितिं प्राप्य कृत्येव निपपात ह ॥
03-157-069a	तं राक्षसं भीमबलं भीमसेनेन पातितम् ।
03-157-069c	ददृशुः सर्वभूतानि सिंहेनेव गवां पतिम् ॥
03-157-070a	तं प्रेक्ष्य निहतं भूमौ हतशेषा निशाचराः ।
03-157-070c	भीममार्तस्वरं कृत्वा जग्मुः प्राचीं दिशं प्रति ॥

03-158-001 वैशंपायन उवाच

03-158-001a	श्रुत्वा बहुविधैः शब्दैर्नाद्यमाना गिरेर्गुहाः ।
03-158-001c	अजातशत्रुः कौन्तेयो माद्रीपुत्रावुभावपि ॥
03-158-002a	धौम्यः कृष्णा च विप्राश्च सर्वे च सुहृदस्तथा ।
03-158-002c	भीमसेनमपश्यन्तः सर्वे विमनसोऽभवन् ॥
03-158-003a	द्रौपदीमार्ष्टिषेणाय प्रदाय तु महारथाः ।
03-158-003c	सहिताः सायुधाः शूराः शैलमारुरुहुस्तदा ॥
03-158-004a	ततः संप्राप्य शैलाग्रं वीक्षमाणा महारथाः ।
03-158-004c	ददृशुस्ते महेष्वासा भीमसेनमरिदमम् ॥
03-158-005a	स्फुरतश्च महाकायान्गतसत्त्वांश्च राक्षसान् ।
03-158-005c	महाबलान्महाघोरान्भीमसेनेन पातितान् ॥
03-158-006a	शुशुभे स महाबाहुर्गदाखड्गधनुर्धरः ।
03-158-006c	निहत्य समरे सर्वान्दानवान्मघवानिव ॥

03-158-007a	ततस्ते समतिक्रम्य परिष्वज्य वृकोदरम् ।
03-158-007c	तत्रोपविविशुः पार्थाः प्राप्ता गतिमनुत्तमाम् ॥
03-158-008a	तैश्चतुर्भिर्महेष्वासैर्गिरिशृङ्गमशोभत ।
03-158-008c	लोकपालैर्महाभागैर्दिवं देववरैरिव ॥
03-158-009a	कुबेरसदनं दृष्ट्वा राक्षसांश्च निपातितान् ।
03-158-009c	भ्राता भ्रातरमासीनमभ्यभाषत पाण्डवम् ॥
03-158-010a	साहसाद्यदि वा मोहाद्धीम पापमिदं कृतम् ।
03-158-010c	नैतत्ते सदृशं वीर मुनेरिव मृषावचः ॥
03-158-011a	राजद्विष्टं न कर्तव्यमिति धर्मविदो विदुः ।
03-158-011c	त्रिदशानामिदं द्विष्टं भीमसेन त्वया कृतम् ॥
03-158-012a	अर्थधर्मावनादृत्य यः पापे कुरुते मनः ।
03-158-012c	कर्मणां पार्थ पापानां स फलं विन्दते ध्रुवम् ॥
03-158-012e	पुनरेवं न कर्तव्यं मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥
03-158-013a	एवमुक्त्वा स धर्मात्मा भ्राता भ्रातरमच्युतम् ।
03-158-013c	अर्थतत्त्वविभागज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
03-158-013e	विरराम महातेजास्तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥
03-158-014a	ततस्तु हतशिष्टा ये भीमसेनेन राक्षसाः ।
03-158-014c	सहिताः प्रत्यपद्यन्त कुबेरसदनं प्रति ॥
03-158-015a	ते जवेन महावेगाः प्राप्य वैश्रवणालयम् ।
03-158-015c	भीममार्तस्वरं चक्रुर्भीमसेनभयार्दिताः ॥
03-158-016a	न्यस्तशस्त्रायुधाः श्रान्ताः शोणिताक्तपरिच्छदाः ।
03-158-016c	प्रकीर्णमूर्धजा राजन्यक्षाधिपतिमब्रुवन् ॥
03-158-017a	गदापरिघनिस्त्रिंशतोमरप्रासयोधिनः ।
03-158-017c	राक्षसा निहताः सर्वे तव देव पुरःसराः ॥
03-158-018a	प्रमृद्य तरसा शैलं मानुषेण धनेश्वर ।
03-158-018c	एकेन सहिताः संख्ये हताः क्रोधवशा गणाः ॥
03-158-019a	प्रवरा रक्षसेन्द्राणां यक्षाणां च धनाधिप ।
03-158-019c	शेरते निहता देव गतसत्त्वाः परासवः ॥
03-158-020a	लब्धः शैलो वयं मुक्ता मणिमांस्ते सखा हतः ।
03-158-020c	मानुषेण कृतं कर्म विधत्स्व यदनन्तरम् ॥
03-158-021a	स तच्छ्रुत्वा तु संक्रुद्धः सर्वयक्षगणाधिपः ।

03-158-021c	कोपसंरक्तनयनः कथमित्यब्रवीद्वचः ॥
03-158-022a	द्वितीयमपराध्यन्तं भीमं श्रुत्वा धनेश्वरः ।
03-158-022c	चुक्रोध यक्षाधिपतिर्युज्यतामिति चाब्रवीत् ॥
03-158-023a	अथाभ्रघनसंकाशं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ।
03-158-023c	हयैः संयोजयामासुर्गान्धर्वैरुत्तमं रथम् ॥
03-158-024a	तस्य सर्वगुणोपेता विमलाक्षा हयोत्तमाः ।
03-158-024c	तेजोबलजवोपेता नानारत्नविभूषिताः ॥
03-158-025a	शोभमाना रथे युक्तास्तरिष्यन्त इवाशुगाः ।
03-158-025c	हर्षयामासुरन्योन्यमिङ्गितैर्विजयावहैः ॥
03-158-026a	स तमास्थाय भगवान्राजराजो महारथम् ।
03-158-026c	प्रययौ देवगन्धर्वैः स्तूयमानो महाद्युतिः ॥
03-158-027a	तं प्रयान्तं महात्मानं सर्वयक्षधनाधिपम् ।
03-158-027c	रक्ताक्षा हेमसंकाशा महाकाया महाबलाः ॥
03-158-028a	सायुधा बद्धनिस्त्रिंशा यक्षा दशशतायुताः ।
03-158-028c	जवेन महता वीराः परिवार्योपतस्थिरे ॥
03-158-029a	तं महान्तमुपायान्तं धनेश्वरमुपान्तिके ।
03-158-029c	ददृशुर्हृष्टरोमाणः पाण्डवाः प्रियदर्शनम् ॥
03-158-030a	कुबेरस्तु महासत्त्वान्पाण्डोः पुत्रान्महारथान् ।
03-158-030c	आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशान्दृष्ट्वा प्रीतोऽभवत्तदा ॥
03-158-031a	ते पक्षिण इवोत्पत्य गिरेः शृङ्गं महाजवाः ।
03-158-031c	तस्थुस्तेषां समभ्याशे धनेश्वरपुरःसराः ॥
03-158-032a	ततस्तं हृष्टमनसं पाण्डवान्प्रति भारत ।
03-158-032c	समीक्ष्य यक्षगन्धर्वा निर्विकारा व्यवस्थिताः ॥
03-158-033a	पाण्डवाश्च महात्मानः प्रणम्य धनदं प्रभुम् ।
03-158-033c	नकुलः सहदेवश्च धर्मपुत्रश्च धर्मवित् ॥
03-158-034a	अपराद्धमिवात्मानं मन्यमाना महारथाः ।
03-158-034c	तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे परिवार्य धनेश्वरम् ॥
03-158-035a	शय्यासनवरं श्रीमत्पुष्पकं विश्वकर्मणा ।
03-158-035c	विहितं चित्रपर्यन्तमातिष्ठत धनाधिपः ॥
03-158-036a	तमासीनं महाकायाः शङ्कुकर्णा महाजवाः ।
03-158-036c	उपोपविविशुर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रशः ॥

- 03-158-037a शतशश्चापि गन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ।
 03-158-037c परिवार्योपतिष्ठन्त यथा देवाः शतक्रतुम् ॥
- 03-158-038a काञ्चनीं शिरसा बिभ्रद्धीमसेनः स्रजं शुभाम् ।
 03-158-038c बाणखड्गधनुष्पाणिरुदैक्षत धनाधिपम् ॥
- 03-158-039a न भीर्भीमस्य न ग्लानिर्विक्षतस्यापि राक्षसैः ।
 03-158-039c आसीत्तस्यामवस्थायां कुबेरमपि पश्यतः ॥
- 03-158-040a आददानं शितान्बाणान्योद्धुकाममवस्थितम् ।
 03-158-040c दृष्ट्वा भीमं धर्मसुतमब्रवीन्नरवाहनः ॥
- 03-158-041a विदुस्त्वां सर्वभूतानि पार्थ भूतहिते रतम् ।
 03-158-041c निर्भयश्चापि शैलाग्रे वस त्वं सह बन्धुभिः ॥
- 03-158-042a न च मन्युस्त्वया कार्यो भीमसेनस्य पाण्डव ।
 03-158-042c कालेनैते हताः पूर्वं निमित्तमनुजस्तव ॥
- 03-158-043a ब्रीडा चात्र न कर्तव्या साहसं यदिदं कृतम् ।
 03-158-043c दृष्टश्चापि सुरैः पूर्वं विनाशो यक्षरक्षसाम् ॥
- 03-158-044a न भीमसेने कोपो मे प्रीतोऽस्मि भरतर्षभ ।
 03-158-044c कर्मणानेन भीमस्य मम तुष्टिरभूत्पुरा ॥
- 03-158-045a एवमुक्त्वा तु राजानं भीमसेनमभाषत ।
 03-158-045c नैतन्मनसि मे तात वर्तते कुरुसत्तम ॥
- 03-158-045e यदिदं साहसं भीम कृष्णार्थे कृतवानसि ॥
- 03-158-046a मामनादृत्य देवांश्च विनाशं यक्षरक्षसाम् ।
 03-158-046c स्वबाहुबलमाश्रित्य तेनाहं प्रीतिमांस्त्वयि ॥
- 03-158-046e शापादस्मि विनिर्मुक्तो घोरादद्य वृकोदर ॥
- 03-158-047a अहं पूर्वमगस्त्येन क्रुद्धेन परमर्षिणा ।
 03-158-047c शप्तोऽपराधे कस्मिंश्चित्तस्यैषा निष्कृतिः कृता ॥
- 03-158-048a दृष्टो हि मम संक्लेशः पुरा पाण्डवनन्दन ।
 03-158-048c न तवात्रापराधोऽस्ति कथंचिदपि शत्रुहन् ॥
- 03-158-049 युधिष्ठिर उवाच
- 03-158-049a कथं शप्तोऽसि भगवन्नगस्त्येन महात्मना ।
 03-158-049c श्रोतुमिच्छाम्यहं देव तवैतच्छापकारणम् ॥
- 03-158-050a इदं चाश्चर्यभूतं मे यत्क्रोधात्तस्य धीमतः ।
 03-158-050c तदैव त्वं न निर्दग्धः सबलः सपदानुगः ॥

03-158-051 वैश्रवण उवाच

- 03-158-051a देवतानामभून्मन्त्रः कुशवत्यां नरेश्वर ।
 03-158-051c वृतस्तत्राहमगमं महापद्मशतैस्त्रिभिः ॥
 03-158-051e यक्षाणां घोररूपाणां विविधायुधधारिणाम् ॥
 03-158-052a अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
 03-158-052c उग्रं तपस्तपस्यन्तं यमुनातीरमाश्रितम् ॥
 03-158-052e नानापक्षिगणाकीर्णं पुष्पितद्रुमशोभितम् ॥
 03-158-053a तमूर्ध्वबाहुं दृष्ट्वा तु सूर्यस्याभिमुखं स्थितम् ।
 03-158-053c तेजोराशिं दीप्यमानं हुताशनमिवैधितम् ॥
 03-158-054a राक्षसाधिपतिः श्रीमान्मणिमान्नाम मे सखा ।
 03-158-054c मौख्यादज्ञानभावाच्च दर्पान्मोहाच्च भारत ॥
 03-158-054e न्यष्ठीवदाकाशगतो महर्षेस्तस्य मूर्धनि ॥
 03-158-055a स कोपान्मामुवाचेदं दिशः सर्वा दहन्निव ।
 03-158-055c मामवज्ञाय दुष्टात्मा यस्मादेष सखा तव ॥
 03-158-056a धर्षणां कृतवानेतां पश्यतस्ते धनेश्वर ।
 03-158-056c तस्मात्सहैभिः सैन्यैस्ते वधं प्राप्स्यति मानुषात् ॥
 03-158-057a त्वं चाप्येभिर्हतैः सैन्यैः क्लेशं प्राप्स्यसि दुर्मते ।
 03-158-057c तमेव मानुषं दृष्ट्वा किल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसे ॥
 03-158-058a सैन्यानां तु तवैतेषां पुत्रपौत्रबलान्वितम् ।
 03-158-058c न शापं प्राप्स्यते घोरं गच्छ तेऽऽज्ञां करिष्यति ॥
 03-158-059a एष शापो मया प्राप्तः प्राक्तस्मादृषिसत्तमात् ।
 03-158-059c स भीमेन महाराज भ्रात्रा तव विमोक्षितः ॥

03-159-001 वैश्रवण उवाच

- 03-159-001a युधिष्ठिर धृतिर्दाक्ष्यं देशकालौ पराक्रमः ।
 03-159-001c लोकतन्त्रविधानानामेष पञ्चविधो विधिः ॥
 03-159-002a धृतिमन्तश्च दक्षाश्च स्वे स्वे कर्मणि भारत ।
 03-159-002c पराक्रमविधानज्ञा नराः कृतयुगेऽभवन् ॥
 03-159-003a धृतिमान्देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित् ।
 03-159-003c क्षत्रियः क्षत्रियश्रेष्ठ पृथिवीमनुशास्ति वै ॥
 03-159-004a य एवं वर्तते पार्थ पुरुषः सर्वकर्मसु ।
 03-159-004c स लोके लभते वीर यशः प्रेत्य च सद्गतिम् ॥

03-159-005a	देशकालान्तरप्रेप्सुः कृत्वा शक्रः पराक्रमम् ।
03-159-005c	संप्राप्तस्त्रिदिवे राज्यं वृत्रहा वसुभिः सह ॥
03-159-006a	पापात्मा पापबुद्धिर्यः पापमेवानुवर्तते ।
03-159-006c	कर्मणामविभागज्ञः प्रेत्य चेह च नश्यति ॥
03-159-007a	अकालज्ञः सुदुर्मेधाः कार्याणामविशेषवित् ।
03-159-007c	वृथाचारसमारम्भः प्रेत्य चेह च नश्यति ॥
03-159-008a	साहसे वर्तमानानां निकृतीनां दुरात्मनाम् ।
03-159-008c	सर्वसामर्थ्यलिप्सूनां पापो भवति निश्चयः ॥
03-159-009a	अधर्मज्ञोऽवलितश्च बालबुद्धिरमर्षणः ।
03-159-009c	निर्भयो भीमसेनोऽयं तं शाधि पुरुषर्षभ ॥
03-159-010a	आर्षिषेणस्य राजर्षेः प्राप्य भूयस्त्वमाश्रमम् ।
03-159-010c	तामिस्रं प्रथमं पक्षं वीतशोकभयो वस ॥
03-159-011a	अलकाः सह गन्धर्वैर्यक्षैश्च सह राक्षसैः ।
03-159-011c	मन्नियुक्ता मनुष्येन्द्र सर्वे च गिरिवासिनः ॥
03-159-011e	रक्षन्तु त्वा महाबाहो सहितं द्विजसत्तमैः ॥
03-159-012a	साहसेषु च संतिष्ठन्निह शैले वृकोदरः ।
03-159-012c	वार्यतां साध्वयं राजंस्त्वया धर्मभृतां वर ॥
03-159-013a	इतः परं च राजेन्द्र द्रक्ष्यन्ति वनगोचराः ।
03-159-013c	उपस्थास्यन्ति च सदा रक्षिष्यन्ति च सर्वशः ॥
03-159-014a	तथैव चान्नपानानि स्वादूनि च बहूनि च ।
03-159-014c	उपस्थास्यन्ति वो गृह्य मत्प्रेष्याः पुरुषर्षभ ॥
03-159-015a	यथा जिष्णुर्महेन्द्रस्य यथा वायोर्वृकोदरः ।
03-159-015c	धर्मस्य त्वं यथा तात योगोत्पन्नो निजः सुतः ॥
03-159-016a	आत्मजावात्मसंपन्नौ यमौ चोभौ यथाश्विनोः ।
03-159-016c	रक्ष्यास्तद्वन्ममापीह यूयं सर्वे युधिष्ठिर ॥
03-159-017a	अर्थतत्त्वविभागज्ञः सर्वधर्मविशेषवित् ।
03-159-017c	भीमसेनादवरजः फल्गुनः कुशली दिवि ॥
03-159-018a	याः काश्चन मता लोकेष्वग्न्याः परमसंपदः ।
03-159-018c	जन्मप्रभृति ताः सर्वाः स्थितास्तात धनंजये ॥
03-159-019a	दमो दानं बलं बुद्धिर्हीर्धृतिस्तेज उत्तमम् ।
03-159-019c	एतान्यपि महासत्त्वे स्थितान्यमिततेजसि ॥

03-159-020a	न मोहात्कुरुते जिष्णुः कर्म पाण्डव गर्हितम् ।
03-159-020c	न पार्थस्य मृषोक्तानि कथयन्ति नरा नृषु ॥
03-159-021a	स देवपितृगन्धर्वैः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
03-159-021c	मानितः कुरुतेऽस्त्राणि शक्रसद्गनि भारत ॥
03-159-022a	योऽसौ सर्वान्महीपालान्धर्मेण वशमानयत् ।
03-159-022c	स शंतनुर्महातेजाः पितुस्तव पितामहः ॥
03-159-022e	प्रीयते पार्थ पार्थेन दिवि गाण्डीवधन्वना ॥
03-159-023a	सम्यक्चासौ महावीर्यः कुलधुर्य इव स्थितः ।
03-159-023c	पितृन्देवांस्तथा विप्रान्पूजयित्वा महायशाः ॥
03-159-023e	सप्त मुख्यान्महामेधानाहरद्यमुनां प्रति ॥
03-159-024a	अधिराजः स राजंस्त्वां शंतनुः प्रपितामहः ।
03-159-024c	स्वर्गजिच्छक्रलोकस्थः कुशलं परिपृच्छति ॥

03-159-025 वैशंपायन उवाच

03-159-025a	ततः शक्तिं गदां खड्गं धनुश्च भरतर्षभ ।
03-159-025c	प्राध्वं कृत्वा नमश्चक्रे कुबेराय वृकोदरः ॥
03-159-026a	ततोऽब्रवीद्धनाध्यक्षः शरण्यः शरणागतम् ।
03-159-026c	मानहा भव शत्रूणां सुहृदां नन्दिवर्धनः ॥
03-159-027a	स्वेषु वेश्मसु रम्येषु वसतामित्रतापनाः ।
03-159-027c	कामानुपहरिष्यन्ति यक्षा वो भरतर्षभाः ॥
03-159-028a	शीघ्रमेव गुडाकेशः कृतास्त्रः पुरुषर्षभः ।
03-159-028c	साक्षान्मघवता सृष्टः संप्राप्स्यति धनंजयः ॥
03-159-029a	एवमुत्तमकर्माणमनुशिष्य युधिष्ठिरम् ।
03-159-029c	अस्तं गिरिवरश्रेष्ठं प्रययौ गुह्यकाधिपः ॥
03-159-030a	तं परिस्तोमसंकीर्णैर्नानारत्नविभूषितैः ।
03-159-030c	यानैरनुययुर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रशः ॥
03-159-031a	पक्षिणामिव निर्घोषः कुबेरसदनं प्रति ।
03-159-031c	बभूव परमाश्वानामैरावतपथे यताम् ॥
03-159-032a	ते जग्मुस्तूर्णमाकाशं धनाधिपतिवाजिनः ।
03-159-032c	प्रकर्षन्त इवाभ्राणि पिबन्त इव मारुतम् ॥
03-159-033a	ततस्तानि शरीराणि गतसत्त्वानि रक्षसाम् ।
03-159-033c	अपाकृष्यन्त शैलाग्राद्धनाधिपतिशासनात् ॥

03-159-034a तेषां हि शापकालोऽसौ कृतोऽगस्त्येन धीमता ।
 03-159-034c समरे निहतास्तस्मात्सर्वे मणिमता सह ॥
 03-159-035a पाण्डवास्तु महात्मानस्तेषु वेश्मसु तां क्षपाम् ।
 03-159-035c सुखमूषुर्गतोद्वेगाः पूजिताः सर्वराक्षसैः ॥

03-160-001 वैशंपायन उवाच

03-160-001a ततः सूर्योदये धौम्यः कृत्वाह्निकमरिदम ।
 03-160-001c आर्ष्टिषेणेन सहितः पाण्डवानभ्यवर्तत ॥
 03-160-002a तेऽभिवाद्यार्ष्टिषेणस्य पादौ धौम्यस्य चैव ह ।
 03-160-002c ततः प्राञ्जलयः सर्वे ब्राह्मणांस्तानपूजयन् ॥
 03-160-003a ततो युधिष्ठिरं धौम्यो गृहीत्वा दक्षिणे करे ।
 03-160-003c प्राचीं दिशमभिप्रेक्ष्य महर्षिरिदमब्रवीत् ॥
 03-160-004a असौ सागरपर्यन्तां भूमिमावृत्य तिष्ठति ।
 03-160-004c शैलराजो महाराज मन्दरोऽभिविराजते ॥
 03-160-005a इन्द्रवैश्रवणावेतां दिशं पाण्डव रक्षतः ।
 03-160-005c पर्वतैश्च वनान्तैश्च काननैश्चोपशोभिताम् ॥
 03-160-006a एतदाहुर्महेन्द्रस्य राज्ञो वैश्रवणस्य च ।
 03-160-006c ऋषयः सर्वधर्मज्ञाः सद्य तात मनीषिणः ॥
 03-160-007a अतश्चोद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठन्ति वै प्रजाः ।
 03-160-007c ऋषयश्चापि धर्मज्ञाः सिद्धाः साध्याश्च देवताः ॥
 03-160-008a यमस्तु राजा धर्मात्मा सर्वप्राणभृतां प्रभुः ।
 03-160-008c प्रेतसत्त्वगतीमेतां दक्षिणामाश्रितो दिशम् ॥
 03-160-009a एतत्संयमनं पुण्यमतीवाद्भुतदर्शनम् ।
 03-160-009c प्रेतराजस्य भवनमृद्ध्या परमया युतम् ॥
 03-160-010a यं प्राप्य सविता राजन्सत्येन प्रतितिष्ठति ।
 03-160-010c अस्तं पर्वतराजानमेतमाहुर्मनीषिणः ॥
 03-160-011a एतं पर्वतराजानं समुद्रं च महोदधिम् ।
 03-160-011c आवसन्वरुणो राजा भूतानि परिरक्षति ॥
 03-160-012a उदीचीं दीपयन्नेष दिशं तिष्ठति कीर्तिमान् ।
 03-160-012c महामेरुर्महाभाग शिवो ब्रह्मविदां गतिः ॥
 03-160-013a यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैव तिष्ठते च प्रजापतिः ।
 03-160-013c भूतात्मा विसृजन्सर्वं यत्किञ्चिज्जङ्गमागमम् ॥

03-160-014a	यानाहुर्ब्रह्मणः पुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ।
03-160-014c	तेषामपि महामेरुः स्थानं शिवमनामयम् ॥
03-160-015a	अत्रैव प्रतितिष्ठन्ति पुनरत्रोदयन्ति च ।
03-160-015c	सप्त देवर्षयस्तात वसिष्ठप्रमुखाः सदा ॥
03-160-016a	देशं विरजसं पश्य मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
03-160-016c	यत्रात्मतृप्तेरध्यास्ते देवैः सह पितामहः ॥
03-160-017a	यमाहुः सर्वभूतानां प्रकृतेः प्रकृतिं ध्रुवम् ।
03-160-017c	अनादिनिधनं देवं प्रभुं नारायणं परम् ॥
03-160-018a	ब्रह्मणः सदनात्तस्य परं स्थानं प्रकाशते ।
03-160-018c	देवाश्च यत्नात्पश्यन्ति दिव्यं तेजोमयं शिवम् ॥
03-160-019a	अत्यर्कानलदीप्तं तत्स्थानं विष्णोर्महात्मनः ।
03-160-019c	स्वयैव प्रभया राजन्दुष्प्रेक्ष्यं देवदानवैः ॥
03-160-020a	तद्वै ज्योतींषि सर्वाणि प्राप्य भासन्ति नोऽपि च ।
03-160-020c	स्वयं विभुरदीनात्मा तत्र ह्यभिविराजते ॥
03-160-021a	यतयस्तत्र गच्छन्ति भक्त्या नारायणं हरिम् ।
03-160-021c	परेण तपसा युक्ता भाविताः कर्मभिः शुभैः ॥
03-160-022a	योगसिद्धा महात्मानस्तमोमोहविवर्जिताः ।
03-160-022c	तत्र गत्वा पुनर्नेमं लोकमायान्ति भारत ॥
03-160-023a	स्थानमेतन्महाभाग ध्रुवमक्षयमव्ययम् ।
03-160-023c	ईश्वरस्य सदा ह्येतत्प्रणमात्र युधिष्ठिर ॥
03-160-024a	एतं ज्योतींषि सर्वाणि प्रकर्षन्भगवानपि ।
03-160-024c	कुरुते वितमस्कर्मा आदित्योऽभिप्रदक्षिणम् ॥
03-160-025a	अस्तं प्राप्य ततः संध्यामतिक्रम्य दिवाकरः ।
03-160-025c	उदीचीं भजते काष्ठां दिशमेष विभावसुः ॥
03-160-026a	स मेरुमनुवृत्तः सन्पुनर्गच्छति पाण्डव ।
03-160-026c	प्राङ्मुखः सविता देवः सर्वभूतहिते रतः ॥
03-160-027a	स मासं विभजन्कालं बहुधा पर्वसंधिषु ।
03-160-027c	तथैव भगवान्सोमो नक्षत्रैः सह गच्छति ॥
03-160-028a	एवमेष परिक्रम्य महामेरुमतन्द्रितः ।
03-160-028c	भावयन्सर्वभूतानि पुनर्गच्छति मन्दरम् ॥
03-160-029a	तथा तमिस्रहा देवो मयूखैर्भावयञ्जगत् ।

- 03-160-029c मार्गमेतदसंबाधमादित्यः परिवर्तते ॥
- 03-160-030a सिसृक्षुः शिशिराण्येष दक्षिणां भजते दिशम् ।
- 03-160-030c ततः सर्वाणि भूतानि कालः शिशिरमृच्छति ॥
- 03-160-031a स्थावराणां च भूतानां जङ्गमानां च तेजसा ।
- 03-160-031c तेजांसि समुपादत्ते निवृत्तः सन्विभावसुः ॥
- 03-160-032a ततः स्वेदः क्लमस्तन्द्री ग्लानिश्च भजते नरान् ।
- 03-160-032c प्राणिभिः सततं स्वप्नो ह्यभीक्षणं च निषेव्यते ॥
- 03-160-033a एवमेतदनिर्देश्यं मार्गमावृत्य भानुमान् ।
- 03-160-033c पुनः सृजति वर्षाणि भगवान्भावयन्प्रजाः ॥
- 03-160-034a वृष्टिमारुतसंतापैः सुखैः स्थावरजङ्गमान् ।
- 03-160-034c वर्धयन्सुमहातेजाः पुनः प्रतिनिवर्तते ॥
- 03-160-035a एवमेष चरन्पार्थ कालचक्रमतन्द्रितः ।
- 03-160-035c प्रकर्षन्सर्वभूतानि सविता परिवर्तते ॥
- 03-160-036a संतता गतिरेतस्य नैष तिष्ठति पाण्डव ।
- 03-160-036c आदायैव तु भूतानां तेजो विसृजते पुनः ॥
- 03-160-037a विभजन्सर्वभूतानामायुः कर्म च भारत ।
- 03-160-037c अहोरात्रान्कलाः काष्ठाः सृजत्येष सदा विभुः ॥

03-161-001 वैशंपायन उवाच

- 03-161-001a तस्मिन्नगेन्द्रे वसतां तु तेषां; महात्मनां सद्ब्रतमास्थितानाम् ।
- 03-161-001c रतिः प्रमोदश्च बभूव तेषां; माकाङ्क्षतां दर्शनमर्जुनस्य ॥
- 03-161-002a तान्वीर्ययुक्तान्सुविशुद्धसत्त्वांस्तेजस्विनः सत्यधृतिप्रधानान् ।
- 03-161-002c संप्रीयमाणा बहवोऽभिजग्मुर्गन्धर्वसंघाश्च महर्षयश्च ॥
- 03-161-003a तं पादपैः पुष्पधरैरुपेतं; नगोत्तमं प्राप्य महारथानाम् ।
- 03-161-003c मनःप्रसादः परमो बभूव; यथा दिवं प्राप्य मरुद्गणानाम् ॥
- 03-161-004a मयूरहंसस्वननादितानि; पुष्पोपकीर्णानि महाचलस्य ।
- 03-161-004c शृङ्गाणि सानूनि च पश्यमाना; गिरेः परं हर्षमवाप्य तस्थुः ॥
- 03-161-005a साक्षात्कुबेरेण कृताश्च तस्मिन्; नगोत्तमे संवृतकूलरोधसः ।
- 03-161-005c कादम्बकारण्डवहंसजुष्टाः; पद्माकुलाः पुष्करिणीरपश्यन् ॥
- 03-161-006a क्रीडाप्रदेशांश्च समृद्धरूपा; न्सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान् ।
- 03-161-006c मणिप्रवेकान्सुमनोहरांश्च; यथा भवेयुर्धनदस्य राज्ञः ॥
- 03-161-007a अनेकवर्णैश्च सुगन्धिभिश्च; महाद्रुमैः संततमभ्रमालिभिः ।

03-161-007c	तपःप्रधानाः सततं चरन्तः; शृङ्गं गिरेश्चिन्तयितुं न शेकुः ॥
03-161-008a	स्वतेजसा तस्य नगोत्तमस्य; महौषधीनां च तथा प्रभावात् ।
03-161-008c	विभक्तभावो न बभूव कश्चि;दहर्निशानां पुरुषप्रवीर ॥
03-161-009a	यमास्थितः स्थावरजङ्गमानि; विभावसुर्भावयतेऽमितौजाः ।
03-161-009c	तस्योदयं चास्तमयं च वीरा;स्तत्र स्थितास्ते ददृशुर्नृसिंहाः ॥
03-161-010a	खेस्तमिस्रागमनिर्गमांस्ते; तथोदयं चास्तमयं च वीराः ।
03-161-010c	समावृताः प्रेक्ष्य तमोनुदस्य; गभस्तिजालैः प्रदिशो दिशश्च ॥
03-161-011a	स्वाध्यायवन्तः सततक्रियाश्च; धर्मप्रधानाश्च शुचिव्रताश्च ।
03-161-011c	सत्ये स्थितास्तस्य महारथस्य; सत्यव्रतस्यागमनप्रतीक्षाः ॥
03-161-012a	इहैव हर्षोऽस्तु समागतानां; क्षिप्रं कृतास्त्रेण धनंजयेन ।
03-161-012c	इति ब्रुवन्तः परमाशिषस्ते; पार्थास्तपोयोगपरा बभूवुः ॥
03-161-013a	दृष्ट्वा विचित्राणि गिरौ वनानि; किरीटिनं चिन्तयतामभीक्षणम् ।
03-161-013c	बभूव रात्रिर्दिवसश्च तेषां; संवत्सरेणैव समानरूपः ॥
03-161-014a	यदैव धौम्यानुमते महात्मा; कृत्वा जटाः प्रव्रजितः स जिष्णुः ।
03-161-014c	तदैव तेषां न बभूव हर्षः; कुतो रतिस्तद्गतमानसानाम् ॥
03-161-015a	भ्रातुर्नियोगात्तु युधिष्ठिरस्य; वनादसौ वारणमत्तगामी ।
03-161-015c	यत्काम्यकात्प्रव्रजितः स जिष्णु;स्तदैव ते शोकहता बभूवुः ॥
03-161-016a	तथा तु तं चिन्तयतां सिताश्च;मस्त्रार्थिनं वासवमभ्युपेतम् ।
03-161-016c	मासोऽथ कृच्छ्रेण तदा व्यतीतः;स्तस्मिन्नगे भारत भारतानाम् ॥
03-161-017a	ततः कदाचिद्धरिसंप्रयुक्तं; महेन्द्रवाहं सहसोपयातम् ।
03-161-017c	विद्युत्प्रभं प्रेक्ष्य महारथानां; हर्षोऽर्जुनं चिन्तयतां बभूव ॥
03-161-018a	स दीप्यमानः सहसान्तरिक्षं; प्रकाशयन्मातलिसंगृहीतः ।
03-161-018c	बभौ महोल्केव घनान्तरस्था; शिखेव चाग्नेर्ज्वलिता विधूमा ॥
03-161-019a	तमास्थितः संददृशे किरीटी; स्रग्वी वराण्याभरणानि बिभ्रत् ।
03-161-019c	धनंजयो वज्रधरप्रभावः; श्रिया ज्वलन्पर्वतमाजगाम ॥
03-161-020a	स शैलमासाद्य किरीटमाली; महेन्द्रवाहादवरुह्य तस्मात् ।
03-161-020c	धौम्यस्य पादावभिवाद्य पूर्व;मजातशत्रोस्तदनन्तरं च ॥
03-161-021a	वृकोदरस्यापि ववन्द पादौ; माद्रीसुताभ्यामभिवादितश्च ।
03-161-021c	समेत्य कृष्णां परिसान्त्व्य चैनां; प्रह्वोऽभवद्भ्रातुरुपह्वरे सः ॥
03-161-022a	बभूव तेषां परमः प्रहर्षः;स्तेनाप्रमेयेण समागतानाम् ।
03-161-022c	स चापि तान्प्रेक्ष्य किरीटमाली; ननन्द राजानमभिप्रशंसन् ॥

- 03-161-023a यमास्थितः सप्त जघान पूगा;न्दितेः सुतानां नमुचेर्निहन्ता ।
 03-161-023c तमिन्द्रवाहं समुपेत्य पार्थाः; प्रदक्षिणं चक्रुरदीनसत्त्वाः ॥
 03-161-024a ते मातलेश्चक्रुरतीव हृष्टाः; सत्कारमग्र्यं सुरराजतुल्यम् ।
 03-161-024c सर्वं यथावच्च दिवौकसस्ता;न्प्रच्छुरेनं कुरुराजपुत्राः ॥
 03-161-025a तानप्यसौ मातलिरभ्यनन्द;त्पितेव पुत्राननुशिष्य चैनान् ।
 03-161-025c ययौ रथेनाप्रतिमप्रभेण; पुनः सकाशं त्रिदिवेश्वरस्य ॥
 03-161-026a गते तु तस्मिन्वरदेववाहे; शक्रात्मजः सर्वरिपुप्रमाथी ।
 03-161-026c शक्रेण दत्तानि ददौ महात्मा; महाधनान्युत्तमरूपवन्ति ॥
 03-161-026e दिवाकराभाणि विभूषणानि; प्रीतः प्रियायै सुतसोममात्रे ॥
 03-161-027a ततः स तेषां कुरुपुंगवानां; तेषां च सूर्याग्निसमप्रभाणाम् ।
 03-161-027c विप्रर्षभाणामुपविश्य मध्ये; सर्वं यथावत्कथयां बभूव ॥
 03-161-028a एवं मयास्त्राण्युपशिक्षितानि; शक्राच्च वाताच्च शिवाच्च साक्षात् ।
 03-161-028c तथैव शीलेन समाधिना च; प्रीताः सुरा मे सहिताः सहेन्द्राः ॥
 03-161-029a संक्षेपतो वै स विशुद्धकर्मा; तेभ्यः समाख्याय दिवि प्रवेशम् ।
 03-161-029c माद्रीसुताभ्यां सहितः किरीटी; सुष्वाप तामावसतिं प्रतीतः ॥

03-162-001 वैशंपायन उवाच

- 03-162-001a एतस्मिन्नेव काले तु सर्ववादित्रनिस्वनः ।
 03-162-001c बभूव तुमुलः शब्दस्त्वन्तरिक्षे दिवौकसाम् ॥
 03-162-002a रथनेमिस्वनश्चैव घण्टाशब्दश्च भारत ।
 03-162-002c पृथग्व्यालमृगाणां च पक्षिणां चैव सर्वशः ॥
 03-162-003a तं समन्तादनुययुर्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 03-162-003c विमानैः सूर्यसंकाशैर्देवराजमरिदमम् ॥
 03-162-004a ततः स हरिभिर्युक्तं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
 03-162-004c मेघनादिनमारुह्य श्रिया परमया ज्वलन् ॥
 03-162-005a पार्थानभ्याजगामाशु देवराजः पुरंदरः ।
 03-162-005c आगत्य च सहस्राक्षो रथादवरुरोह वै ॥
 03-162-006a तं दृष्ट्वैव महात्मानं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 03-162-006c भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्देवराजमुपागमत् ॥
 03-162-007a पूजयामास चैवाथ विधिवद्भूरिदक्षिणः ।
 03-162-007c यथार्हममितात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 03-162-008a धनंजयश्च तेजस्वी प्रणिपत्य पुरंदरम् ।

03-162-008c	भृत्यवत्प्रणतस्तस्थौ देवराजसमीपतः ॥
03-162-009a	आप्यायत महातेजाः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-162-009c	धनंजयमभिप्रेक्ष्य विनीतं स्थितमन्तिके ॥
03-162-010a	जटिलं देवराजस्य तपोयुक्तमकल्मषम् ।
03-162-010c	हर्षेण महताविष्टः फल्गुनस्याथ दर्शनात् ॥
03-162-011a	तं तथादीनमनसं राजानं हर्षसंप्लुतम् ।
03-162-011c	उवाच वचनं धीमान्देवराजः पुरंदरः ॥
03-162-012a	त्वमिमां पृथिवीं राजन्प्रशासिष्यसि पाण्डव ।
03-162-012c	स्वस्ति प्राप्नुहि कौन्तेय काम्यकं पुनराश्रमम् ॥
03-162-013a	अस्त्राणि लब्धानि च पाण्डवेन; सर्वाणि मत्तः प्रयतेन राजन् ।
03-162-013c	कृतप्रियश्चास्मि धनंजयेन; जेतुं न शक्यस्त्रिभिरेष लोकैः ॥
03-162-014a	एवमुक्त्वा सहस्राक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
03-162-014c	जगाम त्रिदिवं हृष्टः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥
03-162-015a	धनेश्वरगृहस्थानां पाण्डवानां समागमम् ।
03-162-015c	शक्रेण य इमं विद्वानधीयीत समाहितः ॥
03-162-016a	संवत्सरं ब्रह्मचारी नियतः संशितव्रतः ।
03-162-016c	स जीवेत निराबाधः सुसुखी शरदां शतम् ॥

03-163-001 वैशंपायन उवाच

03-163-001a	यथागतं गते शक्रे भ्रातृभिः सह संगतः ।
03-163-001c	कृष्णया चैव बीभत्सुर्धर्मपुत्रमपूजयत् ॥
03-163-002a	अभिवादयमानं तु मूर्ध्न्युपाघ्राय पाण्डवम् ।
03-163-002c	हर्षगद्गदया वाचा प्रहृष्टोऽर्जुनमब्रवीत् ॥
03-163-003a	कथमर्जुन कालोऽयं स्वर्गे व्यतिगतस्तव ।
03-163-003c	कथं चास्त्राण्यवाप्तानि देवराजश्च तोषितः ॥
03-163-004a	सम्यग्वा ते गृहीतानि कच्चिदस्त्राणि भारत ।
03-163-004c	कच्चित्सुराधिपः प्रीतो रुद्रश्चास्त्राण्यदात्तव ॥
03-163-005a	यथा दृष्टश्च ते शक्रो भगवान्वा पिनाकधृक् ।
03-163-005c	यथा चास्त्राण्यवाप्तानि यथा चाराधितश्च ते ॥
03-163-006a	यथोक्तवांस्त्वां भगवाञ्शतक्रतुररिंदम ।
03-163-006c	कृतप्रियस्त्वयास्मीति तच्च ते किं प्रियं कृतम् ॥
03-163-006e	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ॥

03-163-007a	यथा तुष्टो महादेवो देवराजश्च तेऽनघ ।
03-163-007c	यच्चापि वज्रपाणेस्ते प्रियं कृतमरिंदम ॥
03-163-007e	एतदाख्याहि मे सर्वमखिलेन धनंजय ॥
03-163-008	अर्जुन उवाच
03-163-008a	शृणु हन्त महाराज विधिना येन दृष्टवान् ।
03-163-008c	शतक्रतुमहं देवं भगवन्तं च शंकरम् ॥
03-163-009a	विद्यामधीत्य तां राजंस्त्वयोक्तामरिमर्दन ।
03-163-009c	भवता च समादिष्टस्तपसे प्रस्थितो वनम् ॥
03-163-010a	भृगुतुङ्गमथो गत्वा काम्यकादास्थितस्तपः ।
03-163-010c	एकरात्रोषितः कंचिदपश्यं ब्राह्मणं पथि ॥
03-163-011a	स मामपृच्छत्कौन्तेय क्वासि गन्ता ब्रवीहि मे ।
03-163-011c	तस्मा अवितथं सर्वमब्रुवं कुरुनन्दन ॥
03-163-012a	स तथ्यं मम तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो राजसत्तम ।
03-163-012c	अपूजयत मां राजन्प्रीतिमांश्चाभवन्मयि ॥
03-163-013a	ततो मामब्रवीत्प्रीतस्तप आतिष्ठ भारत ।
03-163-013c	तपस्वी नचिरेण त्वं द्रक्ष्यसे विबुधाधिपम् ॥
03-163-014a	ततोऽहं वचनात्तस्य गिरिमारुह्य शैशिरम् ।
03-163-014c	तपोऽतप्यं महाराज मासं मूलफलाशनः ॥
03-163-015a	द्वितीयश्चापि मे मासो जलं भक्षयतो गतः ।
03-163-015c	निराहारस्तृतीयेऽथ मासे पाण्डवनन्दन ॥
03-163-016a	ऊर्ध्वबाहुश्चतुर्थं तु मासमस्मि स्थितस्तदा ।
03-163-016c	न च मे हीयते प्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-163-017a	चतुर्थे समभिक्रान्ते प्रथमे दिवसे गते ।
03-163-017c	वराहसंस्थितं भूतं मत्समीपमुपागमत् ॥
03-163-018a	निघ्नन्प्रोथेन पृथिवीं विलिखंश्चरणैरपि ।
03-163-018c	संमार्जञ्जठरेणोर्वीं विवर्तंश्च मुहुर्मुहुः ॥
03-163-019a	अनु तस्यापरं भूतं महत्कैरातसंस्थितम् ।
03-163-019c	धनुर्बाणासिमत्प्राप्तं स्त्रीगणानुगतं तदा ॥
03-163-020a	ततोऽहं धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी ।
03-163-020c	अताडयं शरेणाथ तद्भूतं लोमहर्षणम् ॥
03-163-021a	युगपत्तत्किरातश्च विकृष्य बलवद्भुः ।

03-163-021c	अभ्याजघ्ने दृढतरं कम्पयन्निव मे मनः ॥
03-163-022a	स तु मामब्रवीद्राजन्मम पूर्वपरिग्रहः ।
03-163-022c	मृगयाधर्ममुत्सृज्य किमर्थं ताडितस्त्वया ॥
03-163-023a	एष ते निशितैर्बाणैर्दर्पं हन्मि स्थिरो भव ।
03-163-023c	स वर्ष्मवान्महाकायस्ततो मामभ्यधावत ॥
03-163-024a	ततो गिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मां महाशरैः ।
03-163-024c	तं चाहं शरवर्षेण महता समवाकिरम् ॥
03-163-025a	ततः शरैर्दीप्तमुखैः पत्रितैरनुमन्त्रितैः ।
03-163-025c	प्रत्यविध्यमहं तं तु वज्रैरिव शिलोच्चयम् ॥
03-163-026a	तस्य तच्छतधा रूपमभवच्च सहस्रधा ।
03-163-026c	तानि चास्य शरीराणि शरैरहमताडयम् ॥
03-163-027a	पुनस्तानि शरीराणि एकीभूतानि भारत ।
03-163-027c	अदृश्यन्त महाराज तान्यहं व्यधमं पुनः ॥
03-163-028a	अणुर्बृहच्छिरा भूत्वा बृहच्चाणुशिराः पुनः ।
03-163-028c	एकीभूतस्तदा राजन्सोऽभ्यवर्तत मां युधि ॥
03-163-029a	यदाभिभवितुं बाणैर्नैव शक्नोमि तं रणे ।
03-163-029c	ततोऽहमस्त्रमातिष्ठं वायव्यं भरतर्षभ ॥
03-163-030a	न चैनमशकं हन्तुं तदद्भुतमिवाभवत् ।
03-163-030c	तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे विस्मयो मे महानभूत् ॥
03-163-031a	भूयश्चैव महाराज सविशेषमहं ततः ।
03-163-031c	अस्त्रपूगेन महता रणे भूतमवाकिरम् ॥
03-163-032a	स्थूणाकर्णमयोजालं शरवर्षं शरोल्बणम् ।
03-163-032c	शैलास्त्रमश्मवर्षं च समास्थायाहमभ्ययाम् ॥
03-163-032e	जग्रास प्रहसंस्तानि सर्वाण्यस्त्राणि मेऽनघ ॥
03-163-033a	तेषु सर्वेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रमहमादिशम् ।
03-163-033c	ततः प्रज्वलितैर्बाणैः सर्वतः सोपचीयत ॥
03-163-033e	उपचीयमानश्च मया महास्त्रेण व्यवर्धत ॥
03-163-034a	ततः संतापितो लोको मत्प्रसूतेन तेजसा ।
03-163-034c	क्षणेन हि दिशः खं च सर्वतोऽभिविदीपितम् ॥
03-163-035a	तदप्यस्त्रं महातेजाः क्षणेनैव व्यशातयत् ।
03-163-035c	ब्रह्मास्त्रे तु हते राजन्भयं मां महदाविशत् ॥

03-163-036a	ततोऽहं धनुरादाय तथाक्षय्यौ महेषुधी ।
03-163-036c	सहसाभ्यहनं भूतं तान्यप्यस्त्राण्यभक्षयत् ॥
03-163-037a	हतेष्वस्त्रेषु सर्वेषु भक्षितेष्वायुधेषु च ।
03-163-037c	मम तस्य च भूतस्य बाहुयुद्धमवर्तत ॥
03-163-038a	व्यायामं मुष्टिभिः कृत्वा तलैरपि समाहतौ ।
03-163-038c	अपातयच्च तद्भूतं निश्चेष्टो ह्यगमं महीम् ॥
03-163-039a	ततः प्रहस्य तद्भूतं तत्रैवान्तरधीयत ।
03-163-039c	सह स्त्रीभिर्महाराज पश्यतो मेऽद्भुतोपमम् ॥
03-163-040a	एवं कृत्वा स भगवांस्ततोऽन्यद्रूपमात्मनः ।
03-163-040c	दिव्यमेव महाराज वसानोऽद्भुतमम्बरम् ॥
03-163-041a	हित्वा किरातरूपं च भगवांस्त्रिदशेश्वरः ।
03-163-041c	स्वरूपं दिव्यमास्थाय तस्थौ तत्र महेश्वरः ॥
03-163-042a	अदृश्यत ततः साक्षाद्भगवान्गोवृषध्वजः ।
03-163-042c	उमासहायो हरिदृग्बहुरूपः पिनाकधृक् ॥
03-163-043a	स मामभ्येत्य समरे तथैवाभिमुखं स्थितम् ।
03-163-043c	शूलपाणिरथोवाच तुष्टोऽस्मीति परंतप ॥
03-163-044a	ततस्तद्भनुरादाय तूणौ चाक्षय्यसायकौ ।
03-163-044c	प्रादान्ममैव भगवान्वरयस्वेति चाब्रवीत् ॥
03-163-045a	तुष्टोऽस्मि तव कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।
03-163-045c	यत्ते मनोगतं वीर तद्ब्रूहि वितराम्यहम् ॥
03-163-045e	अमरत्वमपाहाय ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ॥
03-163-046a	ततः प्राञ्जलिरेवाहमस्त्रेषु गतमानसः ।
03-163-046c	प्रणम्य शिरसा शर्वं ततो वचनमाददे ॥
03-163-047a	भगवान्मे प्रसन्नश्चेदीप्सितोऽयं वरो मम ।
03-163-047c	अस्त्राणीच्छाम्यहं ज्ञातुं यानि देवेषु कानिचित् ॥
03-163-047e	ददानीत्येव भगवानब्रवीत्त्र्यम्बकश्च माम् ॥
03-163-048a	रौद्रमस्त्रं मदीयं त्वामुपस्थास्यति पाण्डव ।
03-163-048c	प्रददौ च मम प्रीतः सोऽस्त्रं पाशुपतं प्रभुः ॥
03-163-049a	उवाच च महादेवो दत्त्वा मेऽस्त्रं सनातनम् ।
03-163-049c	न प्रयोज्यं भवेदेतन्मानुषेषु कथंचन ॥
03-163-050a	पीड्यमानेन बलवत्प्रयोज्यं ते धनंजय ।

- 03-163-050c अस्त्राणां प्रतिघाते च सर्वथैव प्रयोजयेः ॥
- 03-163-051a तदप्रतिहतं दिव्यं सर्वास्त्रप्रतिषेधनम् ।
- 03-163-051c मूर्तिमन्मे स्थितं पार्श्वे प्रसन्ने गोवृषध्वजे ॥
- 03-163-052a उत्सादनममित्राणां परसेनानिकर्तनम् ।
- 03-163-052c दुरासदं दुष्प्रहसं सुरदानवराक्षसैः ॥
- 03-163-053a अनुज्ञातस्त्वहं तेन तत्रैव समुपाविशम् ।
- 03-163-053c प्रेक्षतश्चैव मे देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
- 03-164-001 अर्जुन उवाच**
- 03-164-001a ततस्तामवसं प्रीतो रजनीं तत्र भारत ।
- 03-164-001c प्रसादाद्देवदेवस्य त्र्यम्बकस्य महात्मनः ॥
- 03-164-002a व्युषितो रजनीं चाहं कृत्वा पूर्वाह्निकक्रियाम् ।
- 03-164-002c अपश्यं तं द्विजश्रेष्ठं दृष्टवानस्मि यं पुरा ॥
- 03-164-003a तस्मै चाहं यथावृत्तं सर्वमेव न्यवेदयम् ।
- 03-164-003c भगवन्तं महादेवं समेतोऽस्मीति भारत ॥
- 03-164-004a स मामुवाच राजेन्द्र प्रीयमाणो द्विजोत्तमः ।
- 03-164-004c दृष्टस्त्वया महादेवो यथा नान्येन केनचित् ॥
- 03-164-005a समेत्य लोकपालैस्तु सर्वैर्वैवस्वतादिभिः ।
- 03-164-005c द्रष्टास्यनघ देवेन्द्रं स च तेऽस्त्राणि दास्यति ॥
- 03-164-006a एवमुक्त्वा स मां राजन्नाश्लिष्य च पुनः पुनः ।
- 03-164-006c अगच्छत्स यथाकामं ब्राह्मणः सूर्यसंनिभः ॥
- 03-164-007a अथापराह्णे तस्याह्नः प्रावात्पुण्यः समीरणः ।
- 03-164-007c पुनर्नवमिमं लोकं कुर्वन्निव सपत्नहन् ॥
- 03-164-008a दिव्यानि चैव माल्यानि सुगन्धीनि नवानि च ।
- 03-164-008c शैशिरस्य गिरेः पादे प्रादुरासन्समीपतः ॥
- 03-164-009a वादित्राणि च दिव्यानि सुघोषाणि समन्ततः ।
- 03-164-009c स्तुतयश्चेन्द्रसंयुक्ता अश्रूयन्त मनोहराः ॥
- 03-164-010a गणाश्चाप्सरसां तत्र गन्धर्वाणां तथैव च ।
- 03-164-010c पुरस्ताद्देवदेवस्य जगुर्गीतानि सर्वशः ॥
- 03-164-011a मरुतां च गणास्तत्र देवयानैरुपागमन् ।
- 03-164-011c महेन्द्रानुचरा ये च देवसद्गनिवासिनः ॥
- 03-164-012a ततो मरुत्वान्हरिभिर्युक्तैर्वाहैः स्वलंकृतैः ।

- 03-164-012c शचीसहायस्तत्रायात्सह सर्वैस्तदामरैः ॥
- 03-164-013a एतस्मिन्नेव काले तु कुबेरो नरवाहनः ।
- 03-164-013c दर्शयामास मां राजँल्लक्ष्म्या परमया युतः ॥
- 03-164-014a दक्षिणस्यां दिशि यमं प्रत्यपश्यं व्यवस्थितम् ।
- 03-164-014c वरुणं देवराजं च यथास्थानमवस्थितम् ॥
- 03-164-015a ते मामूचुर्महाराज सान्त्वयित्वा सुरर्षभाः ।
- 03-164-015c सव्यसाचिन्समीक्षस्व लोकपालानवस्थितान् ॥
- 03-164-016a सुरकार्यार्थसिद्ध्यर्थं दृष्टवानसि शंकरम् ।
- 03-164-016c अस्मत्तोऽपि गृहाण त्वमस्त्राणीति समन्ततः ॥
- 03-164-017a ततोऽहं प्रयतो भूत्वा प्रणिपत्य सुरर्षभान् ।
- 03-164-017c प्रत्यगृह्णं तदास्त्राणि महान्ति विधिवत्प्रभो ॥
- 03-164-018a गृहीतास्त्रस्ततो देवैरनुज्ञातोऽस्मि भारत ।
- 03-164-018c अथ देवा ययुः सर्वे यथागतमरिंदम ॥
- 03-164-019a मघवानपि देवेशो रथमारुह्य सुप्रभम् ।
- 03-164-019c उवाच भगवान्वाक्यं स्मयन्निव सुरारिहा ॥
- 03-164-020a पुरैवागमनादस्माद्वेदाहं त्वां धनंजय ।
- 03-164-020c अतः परं त्वहं वै त्वां दर्शये भरतर्षभ ॥
- 03-164-021a त्वया हि तीर्थेषु पुरा समाप्लावः कृतोऽसकृत् ।
- 03-164-021c तपश्चेदं पुरा तप्तं स्वर्गं गन्तासि पाण्डव ॥
- 03-164-022a भूयश्चैव तु तप्तव्यं तपः परमदारुणम् ।
- 03-164-022c उवाच भगवान्सर्वं तपसश्चोपपादनम् ॥
- 03-164-023a मातलिर्मन्नियोगात्त्वां त्रिदिवं प्रापयिष्यति ।
- 03-164-023c विदितस्त्वं हि देवानामृषीणां च महात्मनाम् ॥
- 03-164-024a ततोऽहमब्रुवं शक्रं प्रसीद भगवन्मम ।
- 03-164-024c आचार्यं वरये त्वाहमस्त्रार्थं त्रिदशेश्वर ॥

03-164-025 इन्द्र उवाच

- 03-164-025a क्रूरं कर्मास्त्रवित्तात करिष्यसि परंतप ।
- 03-164-025c यदर्थमस्त्राणीप्सुस्त्वं तं कामं पाण्डवाप्नुहि ॥

03-164-026 अर्जुन उवाच

- 03-164-026a ततोऽहमब्रुवं नाहं दिव्यान्यस्त्राणि शत्रुहन् ।

- 03-164-026c मानुषेषु प्रयोक्ष्यामि विनास्त्रप्रतिघातनम् ॥
 03-164-027a तानि दिव्यानि मेऽस्त्राणि प्रयच्छ विबुधाधिप ।
 03-164-027c लोकांश्चास्त्रजितान्पश्चाल्लभेयं सुरपुंगव ॥

03-164-028 इन्द्र उवाच

- 03-164-028a परीक्षार्थं मयैतत्ते वाक्यमुक्तं धनंजय ।
 03-164-028c ममात्मजस्य वचनं सूपपन्नमिदं तव ॥
 03-164-029a शिक्ष मे भवनं गत्वा सर्वाण्यस्त्राणि भारत ।
 03-164-029c वायोरग्नेर्वसुभ्योऽथ वरुणात्समरुद्रणात् ॥
 03-164-030a साध्यं पैतामहं चैव गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 03-164-030c वैष्णवानि च सर्वाणि नैरृतानि तथैव च ॥
 03-164-030e मद्रतानि च यानीह सर्वास्त्राणि कुरूद्वह ॥

03-164-031 अर्जुन उवाच

- 03-164-031a एवमुक्त्वा तु मां शक्रस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 03-164-031c अथापश्यं हरियुजं रथमैन्द्रमुपस्थितम् ॥
 03-164-031e दिव्यं मायामयं पुण्यं यत्तं मातलिना नृप ॥
 03-164-032a लोकपालेषु यातेषु मामुवाचाथ मातलिः ।
 03-164-032c द्रष्टुमिच्छति शक्रस्त्वां देवराजो महाद्युते ॥
 03-164-033a संसिद्धस्त्वं महाबाहो कुरु कार्यमनुत्तमम् ।
 03-164-033c पश्य पुण्यकृतां लोकान्सशरीरो दिवं ब्रज ॥
 03-164-034a इत्युक्तोऽहं मातलिना गिरिमामन्त्र्य शैशिरम् ।
 03-164-034c प्रदक्षिणमुपावृत्य समारोहं रथोत्तमम् ॥
 03-164-035a चोदयामास स हयान्मनोमारुतरंहसः ।
 03-164-035c मातलिर्हयशास्त्रज्ञो यथावद्भूरिदक्षिणः ॥
 03-164-036a अवैक्षत च मे वक्त्रं स्थितस्याथ स सारथिः ।
 03-164-036c तथा भ्रान्ते रथे राजन्विस्मितश्चेदमब्रवीत् ॥
 03-164-037a अत्यद्भुतमिदं मेऽद्य विचित्रं प्रतिभाति माम् ।
 03-164-037c यदास्थितो रथं दिव्यं पदा न चलितो भवान् ॥
 03-164-038a देवराजोऽपि हि मया नित्यमत्रोपलक्षितः ।
 03-164-038c विचलन्प्रथमोत्पाते हयानां भरतर्षभ ॥
 03-164-039a त्वं पुनः स्थित एवात्र रथे भ्रान्ते कुरूद्वह ।

03-164-039c	अतिशक्रमिदं सत्त्वं तवेति प्रतिभाति मे ॥
03-164-040a	इत्युक्त्वाकाशमाविश्य मातलिर्विबुधालयान् ।
03-164-040c	दर्शयामास मे राजन्विमानानि च भारत ॥
03-164-041a	नन्दनादीनि देवानां वनानि बहुलान्युत ।
03-164-041c	दर्शयामास मे प्रीत्या मातलिः शक्रसारथिः ॥
03-164-042a	ततः शक्रस्य भवनमपश्यममरावतीम् ।
03-164-042c	दिव्यैः कामफलैर्वृक्षै रत्नैश्च समलंकृताम् ॥
03-164-043a	न तां भासयते सूर्यो न शीतोष्णे न च क्लमः ।
03-164-043c	रजः पङ्क्तो न च तमस्तत्रास्ति न जरा नृप ॥
03-164-044a	न तत्र शोको दैन्यं वा वैवर्ण्यं चोपलक्ष्यते ।
03-164-044c	दिवौकसां महाराज न च ग्लानिररिदम ॥
03-164-045a	न क्रोधलोभौ तत्रास्तामशुभं च विशां पते ।
03-164-045c	नित्यतुष्टाश्च हृष्टाश्च प्राणिनः सुरवेशमनि ॥
03-164-046a	नित्यपुष्पफलास्तत्र पादपा हरितच्छदाः ।
03-164-046c	पुष्करिण्यश्च विविधाः पद्मसौगन्धिकायुताः ॥
03-164-047a	शीतस्तत्र ववौ वायुः सुगन्धो जीवनः शुचिः ।
03-164-047c	सर्वरत्नविचित्रा च भूमिः पुष्पविभूषिता ॥
03-164-048a	मृगद्विजाश्च बहवो रुचिरा मधुरस्वराः ।
03-164-048c	विमानयायिनश्चात्र दृश्यन्ते बहवोऽमराः ॥
03-164-049a	ततोऽपश्यं वसून्नुद्रान्साध्यांश्च समरुद्रणान् ।
03-164-049c	आदित्यानश्विनौ चैव तान्सर्वान्प्रत्यपूजयम् ॥
03-164-050a	ते मां वीर्येण यशसा तेजसा च बलेन च ।
03-164-050c	अस्त्रैश्चाप्यन्वजानन्त संग्रामविजयेन च ॥
03-164-051a	प्रविश्य तां पुरीं रम्यां देवगन्धर्वसेविताम् ।
03-164-051c	देवराजं सहस्राक्षमुपातिष्ठं कृताञ्जलिः ॥
03-164-052a	ददावर्धासनं प्रीतः शक्रो मे ददतां वरः ।
03-164-052c	बहुमानाच्च गात्राणि पस्पर्श मम वासवः ॥
03-164-053a	तत्राहं देवगन्धर्वैः सहितो भुरिदक्षिण ।
03-164-053c	अस्त्रार्थमवसं स्वर्गे कुर्वाणोऽस्त्राणि भारत ॥
03-164-054a	विश्वावसोश्च मे पुत्रश्चित्रसेनोऽभवत्सखा ।
03-164-054c	स च गान्धर्वमखिलं ग्राहयामास मां नृप ॥

03-164-055a	ततोऽहमवसं राजन्गृहीतास्त्रः सुपूजितः ।
03-164-055c	सुखं शक्रस्य भवने सर्वकामसमन्वितः ॥
03-164-056a	शृण्वन्वै गीतशब्दं च तूर्यशब्दं च पुष्कलम् ।
03-164-056c	पश्यंश्चाप्सरसः श्रेष्ठा नृत्यमानाः परंतप ॥
03-164-057a	तत्सर्वमनवज्ञाय तथ्यं विज्ञाय भारत ।
03-164-057c	अत्यर्थं प्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेव व्यवस्थितः ॥
03-164-058a	ततोऽतुष्यत्सहस्राक्षस्तेन कामेन मे विभुः ।
03-164-058c	एवं मे वसतो राजन्नेष कालोऽत्यगादिवि ॥
03-165-001	अर्जुन उवाच
03-165-001a	कृतास्त्रमभिविश्वस्तमथ मां हरिवाहनः ।
03-165-001c	संस्पृश्य मूर्ध्नि पाणिभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
03-165-002a	न त्वमद्य युधा जेतुं शक्यः सुरगणैरपि ।
03-165-002c	किं पुनर्मनुषे लोके मानुषैरकृतात्मभिः ॥
03-165-002e	अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्च युद्धेष्वप्रतिमस्तथा ॥
03-165-003a	अथाब्रवीत्पुनर्देवः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
03-165-003c	अस्त्रयुद्धे समो वीर न ते कश्चिद्भविष्यति ॥
03-165-004a	अप्रमत्तः सदा दक्षः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
03-165-004c	ब्रह्मण्यश्चास्त्रविच्चासि शूरश्चासि कुरूद्वह ॥
03-165-005a	अस्त्राणि समवाप्तानि त्वया दश च पञ्च च ।
03-165-005c	पञ्चभिर्विधिभिः पार्थ न त्वया विद्यते समः ॥
03-165-006a	प्रयोगमुपसंहारमावृत्तिं च धनंजय ।
03-165-006c	प्रायश्चित्तं च वेत्थ त्वं प्रतिघातं च सर्वशः ॥
03-165-007a	तव गुर्वर्थकालोऽयमुपपन्नः परंतप ।
03-165-007c	प्रतिजानीष्व तं कर्तुमतो वेत्स्याम्यहं परम् ॥
03-165-008a	ततोऽहमब्रुवं राजन्देवराजमिदं वचः ।
03-165-008c	विषह्यं चेन्मया कर्तुं कृतमेव निबोध तत् ॥
03-165-009a	ततो मामब्रवीद्राजन्प्रहस्य बलवृत्रहा ।
03-165-009c	नाविषह्यं तवाद्यास्ति त्रिषु लोकेषु किंचन ॥
03-165-010a	निवातकवचा नाम दानवा मम शत्रवः ।
03-165-010c	समुद्रकुक्षिमाश्रित्य दुर्गे प्रतिवसन्त्युत ॥
03-165-011a	तिस्रः कोट्यः समाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः ।

- 03-165-011c तांस्तत्र जहि कौन्तेय गुर्वर्थस्ते भविष्यति ॥
- 03-165-012a ततो मातलिसंयुक्तं मयूरसमरोमभिः ।
- 03-165-012c हयैरुपेतं प्रादान्मे रथं दिव्यं महाप्रभम् ॥
- 03-165-013a बबन्ध चैव मे मूर्ध्नि किरीटमिदमुत्तमम् ।
- 03-165-013c स्वरूपसदृशं चैव प्रादादङ्गविभूषणम् ॥
- 03-165-014a अभेद्यं कवचं चेदं स्पर्शरूपवदुत्तमम् ।
- 03-165-014c अजरां ज्यामिमां चापि गाण्डीवे समयोजयत् ॥
- 03-165-015a ततः प्रायामहं तेन स्यन्दनेन विराजता ।
- 03-165-015c येनाजयद्देवपतिर्बलिं वैरोचनिं पुरा ॥
- 03-165-016a ततो देवाः सर्व एव तेन घोषेण बोधितः ।
- 03-165-016c मन्वाना देवराजं मां समाजग्मुर्विशां पते ॥
- 03-165-016e दृष्ट्वा च मामपृच्छन्त किं करिष्यसि फल्गुन ॥
- 03-165-017a तानब्रुवं यथाभूतमिदं कर्तास्मि संयुगे ।
- 03-165-017c निवातकवचानां तु प्रस्थितं मां वधैषिणम् ॥
- 03-165-017e निबोधत महाभागाः शिवं चाशास्त मेऽनघाः ॥
- 03-165-018a तुष्टुवुर्मां प्रसन्नास्ते यथा देवं पुरंदरम् ।
- 03-165-018c रथेनानेन मघवा जितवाञ्छाम्बरं युधि ॥
- 03-165-018e नमुचिं बलवृत्रौ च प्रह्लादनरकावपि ॥
- 03-165-019a बहूनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
- 03-165-019c रथेनानेन दैत्यानां जितवान्मघवान्युधि ॥
- 03-165-020a त्वमप्येतेन कौन्तेय निवातकवचात्रणे ।
- 03-165-020c विजेता युधि विक्रम्य पुरेव मघवान्वशी ॥
- 03-165-021a अयं च शङ्खप्रवरो येन जेतासि दानवान् ।
- 03-165-021c अनेन विजिता लोकाः शक्रेणापि महात्मना ॥
- 03-165-022a प्रदीयमानं देवैस्तु देवदत्तं जलोद्भवम् ।
- 03-165-022c प्रत्यगृह्णं जयायैनं स्तूयमानस्तदामरैः ॥
- 03-165-023a स शङ्खी कवची बाणी प्रगृहीतशरासनः ।
- 03-165-023c दानवालयमत्युग्रं प्रयातोऽस्मि युयुत्सया ॥
- 03-166-001 अर्जुन उवाच
- 03-166-001a ततोऽहं स्तूयमानस्तु तत्र तत्र महर्षिभिः ।
- 03-166-001c अपश्यमुदधिं भीममपांपतिमथाव्ययम् ॥

03-166-002a	फेनवत्यः प्रकीर्णाश्च संहताश्च समुच्छ्रिताः ।
03-166-002c	ऊर्मयश्चात्र दृश्यन्ते चलन्त इव पर्वताः ॥
03-166-002e	नावः सहस्रशस्तत्र रत्नपूर्णाः समन्ततः ॥
03-166-003a	तिमिंगिलाः कच्छपाश्च तथा तिमितिमिंगिलाः ।
03-166-003c	मकराश्चात्र दृश्यन्ते जले मग्ना इवाद्रयः ॥
03-166-004a	शङ्खानां च सहस्राणि मग्नान्यप्सु समन्ततः ।
03-166-004c	दृश्यन्ते स्म यथा रात्रौ तारास्तन्वभ्रसंवृताः ॥
03-166-005a	तथा सहस्रशस्तत्र रत्नसंघाः प्लवन्त्युत ।
03-166-005c	वायुश्च घूर्णते भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-166-006a	तमतीत्य महावेगं सर्वाम्भोनिधिमुत्तमम् ।
03-166-006c	अपश्यं दानवाकीर्णं तद्वैत्यपुरमन्तिकात् ॥
03-166-007a	तत्रैव मातलिस्तूर्णं निपत्य पृथिवीतले ।
03-166-007c	नादयन्नथघोषेण तत्पुरं समुपाद्रवत् ॥
03-166-008a	रथघोषं तु तं श्रुत्वा स्तनयित्नोरिवाम्बरे ।
03-166-008c	मन्वाना देवराजं मां संविग्ना दानवाभवन् ॥
03-166-009a	सर्वे संभ्रान्तमनसः शरचापधराः स्थिताः ।
03-166-009c	तथा शूलासिपरशुगदामुसलपाणयः ॥
03-166-010a	ततो द्वाराणि पिदधुर्दानवास्त्रस्तचेतसः ।
03-166-010c	संविधाय पुरे रक्षां न स्म कश्चन दृश्यते ॥
03-166-011a	ततः शङ्खमुपादाय देवदत्तं महास्वनम् ।
03-166-011c	पुरमासुरमाश्लिष्य प्राधमं तं शनैरहम् ॥
03-166-012a	स तु शब्दो दिवं स्तब्ध्वा प्रतिशब्दमजीजनत् ।
03-166-012c	वित्रेसुश्च निलिल्युश्च भूतानि सुमहान्त्यपि ॥
03-166-013a	ततो निवातकवचाः सर्व एव समन्ततः ।
03-166-013c	दंशिता विविधैस्त्राणैर्विविधायुधपाणयः ॥
03-166-014a	आयसैश्च महाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि ।
03-166-014c	पट्टिशैः करवालैश्च रथचक्रैश्च भारत ॥
03-166-015a	शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैश्चित्रैः स्वलंकृतैः ।
03-166-015c	प्रगृहीतैर्दितेः पुत्राः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥
03-166-016a	ततो विचार्य बहुधा रथमार्गेषु तान्हयान् ।
03-166-016c	प्राचोदयत्समे देशे मातलिर्भरतर्षभ ॥

- 03-166-017a तेन तेषां प्रणुन्नानामाशुत्वाच्छीघ्रगामिनाम् ।
 03-166-017c नान्वपश्यं तदा किञ्चित्तन्मेऽद्भुतमिवाभवत् ॥
 03-166-018a ततस्ते दानवास्तत्र योधव्रातान्यनेकशः ।
 03-166-018c विकृतस्वररूपाणि भृशं सर्वाण्यचोदयन् ॥
 03-166-019a तेन शब्देन महता समुद्रे पर्वतोपमाः ।
 03-166-019c आप्लवन्त गतैः सत्त्वैर्मत्स्याः शतसहस्रशः ॥
 03-166-020a ततो वेगेन महता दानवा मामुपाद्रवन् ।
 03-166-020c विमुञ्चन्तः शितान्बाणाञ्छतशोऽथ सहस्रशः ॥
 03-166-021a स संप्रहारस्तुमुलस्तेषां मम च भारत ।
 03-166-021c अवर्तत महाघोरो निवातकवचान्तकः ॥
 03-166-022a ततो देवर्षयश्चैव दानवर्षिगणाश्च ये ।
 03-166-022c ब्रह्मर्षयश्च सिद्धाश्च समाजग्मुर्महामृधे ॥
 03-166-023a ते वै मामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयैषिणः ।
 03-166-023c अस्तुवन्मुनयो वाग्भिर्यथेन्द्रं तारकामये ॥

03-167-001 अर्जुन उवाच

- 03-167-001a ततो निवातकवचाः सर्वे वेगेन भारत ।
 03-167-001c अभ्यद्रवन्मां सहिताः प्रगृहीतायुधा रणे ॥
 03-167-002a आच्छिद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्तो महारथाः ।
 03-167-002c आवृत्य सर्वतस्ते मां शरवर्षैरवाकिरन् ॥
 03-167-003a ततोऽपरे महावीर्याः शूलपट्टिशपाणयः ।
 03-167-003c शूलानि च भुशुण्डीश्च मुमुचुर्दानवा मयि ॥
 03-167-004a तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम् ।
 03-167-004c अनिशं सृज्यमानं तैरपतन्मद्रथोपरि ॥
 03-167-005a अन्ये मामभ्यधावन्त निवातकवचा युधि ।
 03-167-005c शितशस्त्रायुधा रौद्राः कालरूपाः प्रहारिणः ॥
 03-167-006a तानहं विविधैर्बाणैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ।
 03-167-006c गाण्डीवमुक्तैरभ्यघ्नमेकैकं दशभिर्मृधे ॥
 03-167-006e ते कृता विमुखाः सर्वे मत्प्रयुक्तैः शिलाशितैः ॥
 03-167-007a ततो मातलिना तूर्णं हयास्ते संप्रचोदिताः ।
 03-167-007c रथमार्गाद्वहन्तस्त्र विचेरुर्वार्तरंहसः ॥
 03-167-007e सुसंयता मातलिना प्रामथ्यन्त दितेः सुतान् ॥

03-167-008a	शतं शतास्ते हरयस्तस्मिन्युक्ता महारथे ।
03-167-008c	तदा मातलिना यत्ता व्यचरन्नल्पका इव ॥
03-167-009a	तेषां चरणपातेन रथनेमिस्वनेन च ।
03-167-009c	मम बाणनिपातैश्च हतास्ते शतशोऽसुराः ॥
03-167-010a	गतासवस्तथा चान्ये प्रगृहीतशरासनाः ।
03-167-010c	हतसारथयस्तत्र व्यकृष्यन्त तुरंगमैः ॥
03-167-011a	ते दिशो विदिशः सर्वाः प्रतिरुध्य प्रहारिणः ।
03-167-011c	निघ्नन्ति विविधैः शस्त्रैस्ततो मे व्यथितं मनः ॥
03-167-012a	ततोऽहं मातलेर्वीर्यमपश्यं परमाद्भुतम् ।
03-167-012c	अश्वांस्तथा वेगवतो यदयत्नादधारयत् ॥
03-167-013a	ततोऽहं लघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरात्रणे ।
03-167-013c	सायुधानच्छिनं राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-167-014a	एवं मे चरतस्तत्र सर्वयत्नेन शत्रुहन् ।
03-167-014c	प्रीतिमानभवद्वीरो मातलिः शक्रसारथिः ॥
03-167-015a	वध्यमानास्ततस्ते तु हयैस्तेन रथेन च ।
03-167-015c	अगमन्प्रक्षयं केचिन्यवर्तन्त तथापरे ॥
03-167-016a	स्पर्धमाना इवास्माभिर्निवातकवचा रणे ।
03-167-016c	शरवर्षैर्महद्भिर्मां समन्तात्प्रत्यवारयन् ॥
03-167-017a	ततोऽहं लघुभिश्चित्रैर्ब्रह्मास्त्रपरिमन्त्रितैः ।
03-167-017c	व्यधमं सायकैराशु शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-167-018a	ततः संपीड्यमानास्ते क्रोधाविष्टा महासुराः ।
03-167-018c	अपीडयन्मां सहिताः शरशूलासिवृष्टिभिः ॥
03-167-019a	ततोऽहमस्त्रमातिष्ठं परमं तिग्मतेजसम् ।
03-167-019c	दयितं देवराजस्य माधवं नाम भारत ॥
03-167-020a	ततः खड्गांस्त्रिशूलांश्च तोमरांश्च सहस्रशः ।
03-167-020c	अस्त्रवीर्येण शतधा तैर्मुक्तानहमच्छिनम् ॥
03-167-021a	छित्त्वा प्रहरणान्येषां ततस्तानपि सर्वशः ।
03-167-021c	प्रत्यविध्यमहं रोषाद्दशभिर्दशभिः शरैः ॥
03-167-022a	गाण्डीवाद्धि तदा संख्ये यथा भ्रमरपङ्क्तयः ।
03-167-022c	निष्पतन्ति तथा बाणास्तन्मातलिरपूजयत् ॥
03-167-023a	तेषामपि तु बाणास्ते बहुत्वाच्छलभा इव ।

03-167-023c	अवाकिरन्मां बलवत्तानहं व्यधमं शरैः ॥
03-167-024a	वध्यमानास्ततस्ते तु निवातकवचाः पुनः ।
03-167-024c	शरवर्षैर्महद्भिर्मां समन्तात्पर्यवारयन् ॥
03-167-025a	शरवेगान्निहत्याहमस्त्रैः शरविघातिभिः ।
03-167-025c	ज्वलद्भिः परमैः शीघ्रैस्तानविध्यं सहस्रशः ॥
03-167-026a	तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजन्ति स्म शोणितम् ।
03-167-026c	प्रावृषीवातिवृष्टानि शृङ्गाणीव धराभृताम् ॥
03-167-027a	इन्द्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्वगैः ।
03-167-027c	मद्भाणैर्वध्यमानास्ते समुद्विग्नाः स्म दानवाः ॥
03-167-028a	शतधा भिन्नदेहान्त्राः क्षीणप्रहरणौजसः ।
03-167-028c	ततो निवातकवचा मामयुध्यन्त मायया ॥

03-168-001 अर्जुन उवाच

03-168-001a	ततोऽश्मवर्षं सुमहत्प्रादुरासीत्समन्ततः ।
03-168-001c	नगमात्रैर्महाघोरैस्तन्मां दृढमपीडयत् ॥
03-168-002a	तदहं वज्रसंकाशैः शरैरिन्द्रास्त्रचोदितैः ।
03-168-002c	अचूर्णयं वेगवद्भिः शतधैकैकमाहवे ॥
03-168-003a	चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षे तु पावकः समजायत ।
03-168-003c	तत्राश्मचूर्णमपतत्पावकप्रकरा इव ॥
03-168-004a	ततोऽश्मवर्षे निहते जलवर्षं महत्तरम् ।
03-168-004c	धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीन्ममान्तिके ॥
03-168-005a	नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवीर्याः सहस्रशः ।
03-168-005c	आवृण्वन्सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥
03-168-006a	धाराणां च निपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च ।
03-168-006c	गर्जितेन च दैत्यानां न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
03-168-007a	धारा दिवि च संबद्धा वसुधायां च सर्वशः ।
03-168-007c	व्यामोहयन्त मां तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ॥
03-168-008a	तत्रोपदिष्टमिन्द्रेण दिव्यमस्त्रं विशोषणम् ।
03-168-008c	दीप्तं प्राहिणवं घोरमशुष्यत्तेन तज्जलम् ॥
03-168-009a	हतेऽश्मवर्षे तु मया जलवर्षे च शोषिते ।
03-168-009c	मुमुचुर्दानवा मायामग्निं वायुं च मानद ॥
03-168-010a	ततोऽहमग्निं व्यधमं सलिलास्त्रेण सर्वशः ।

03-168-010c	शैलेन च महास्त्रेण वायोर्वेगमधारयम् ॥
03-168-011a	तस्यां प्रतिहतायां तु दानवा युद्धदुर्मदाः ।
03-168-011c	प्राकुर्वन्विविधा माया यौगपद्येन भारत ॥
03-168-012a	ततो वर्षं प्रादुरभूत्सुमहल्लोमहर्षणम् ।
03-168-012c	अस्त्राणां घोररूपाणामग्नेर्वायोस्तथाश्मनाम् ॥
03-168-013a	सा तु मायामयी वृष्टिः पीडयामास मां युधि ।
03-168-013c	अथ घोरं तमस्तीव्रं प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
03-168-014a	तमसा संवृते लोके घोरेण परुषेण च ।
03-168-014c	तुरगा विमुखाश्चासन्प्रास्त्रलच्चापि मातलिः ॥
03-168-015a	हस्ताद्धिरण्मयश्चास्य प्रतोदः प्रापतद्भुवि ।
03-168-015c	असकृच्चाह मां भीतः क्वासीति भरतर्षभ ॥
03-168-016a	मां च भीराविशक्तीव्रा तस्मिन्विगतचेतसि ।
03-168-016c	स च मां विगतज्ञानः संत्रस्त इदमब्रवीत् ॥
03-168-017a	सुराणामसुराणां च संग्रामः सुमहानभूत् ।
03-168-017c	अमृतार्थे पुरा पार्थ स च दृष्टो मयानघ ॥
03-168-018a	शम्बरस्य वधे चापि संग्रामः सुमहानभूत् ।
03-168-018c	सारथ्यं देवराजस्य तत्रापि कृतवानहम् ॥
03-168-019a	तथैव वृत्रस्य वधे संगृहीता हया मया ।
03-168-019c	वैरोचनेर्मया युद्धं दृष्टं चापि सुदारुणम् ॥
03-168-020a	एते मया महाघोराः संग्रामाः पर्युपासिताः ।
03-168-020c	न चापि विगतज्ञानो भूतपूर्वोऽस्मि पाण्डव ॥
03-168-021a	पितामहेन संहारः प्रजानां विहितो ध्रुवम् ।
03-168-021c	न हि युद्धमिदं युक्तमन्यत्र जगतः क्षयात् ॥
03-168-022a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
03-168-022c	मोहयिष्यन्दानवानामहं मायामयं बलम् ॥
03-168-023a	अब्रुवं मातलिं भीतं पश्य मे भुजयोर्बलम् ।
03-168-023c	अस्त्राणां च प्रभावं मे धनुषो गाण्डिवस्य च ॥
03-168-024a	अद्यास्त्रमाययैतेषां मायामेतां सुदारुणाम् ।
03-168-024c	विनिहन्मि तमश्चोग्रं मा भैः सूत स्थिरो भव ॥
03-168-025a	एवमुक्त्वाहमसृजमस्त्रमायां नराधिप ।
03-168-025c	मोहनीं सर्वशत्रूणां हिताय त्रिदिवौकसाम् ॥

- 03-168-026a पीड्यमानासु मायासु तासु तास्वसुरेश्वराः ।
 03-168-026c पुनर्बहुविधा मायाः प्राकुर्वन्नमितौजसः ॥
 03-168-027a पुनः प्रकाशमभवत्तमसा ग्रस्यते पुनः ।
 03-168-027c ब्रजत्यदर्शनं लोकः पुनरप्सु निमज्जति ॥
 03-168-028a सुसंगृहीतैर्हरिभिः प्रकाशे सति मातलिः ।
 03-168-028c व्यचरत्स्यन्दनाग्र्येण संग्रामे लोमहर्षणे ॥
 03-168-029a ततः पर्यपतन्नुग्रा निवातकवचा मयि ।
 03-168-029c तानहं विवरं दृष्ट्वा प्राहिण्वं यमसादनम् ॥
 03-168-030a वर्तमाने तथा युद्धे निवातकवचान्तके ।
 03-168-030c नापश्यं सहसा सर्वान्दानवान्माययावृतान् ॥
- 03-169-001 अर्जुन उवाच**
- 03-169-001a अदृश्यमानास्ते दैत्या योधयन्ति स्म मायया ।
 03-169-001c अदृश्यान्स्त्रवीर्येण तानप्यहमयोधयम् ॥
 03-169-002a गाण्डीवमुक्ता विशिखाः सम्यगस्त्रप्रचोदिताः ।
 03-169-002c अच्छिन्दन्नुत्तमाङ्गानि यत्र यत्र स्म तेऽभवन् ॥
 03-169-003a ततो निवातकवचा वध्यमाना मया युधि ।
 03-169-003c संहृत्य मायां सहसा प्राविशन्पुरमात्मनः ॥
 03-169-004a व्यपयातेषु दैत्येषु प्रादुर्भूते च दर्शने ।
 03-169-004c अपश्यं दानवांस्तत्र हताञ्शतसहस्रशः ॥
 03-169-005a विनिष्पिष्टानि तत्रैषां शस्त्राण्याभरणानि च ।
 03-169-005c कूटशः स्म प्रदृश्यन्ते गात्राणि कवचानि च ॥
 03-169-006a हयानां नान्तरं ह्यासीत्पदाद्विचलितुं पदम् ।
 03-169-006c उत्पत्य सहसा तस्थुरन्तरिक्षगमास्ततः ॥
 03-169-007a ततो निवातकवचा व्योम संछाद्य केवलम् ।
 03-169-007c अदृश्या ह्यभ्यवर्तन्त विसृजन्तः शिलोच्चयान् ॥
 03-169-008a अन्तर्भूमिगताश्चान्ये हयानां चरणान्यथ ।
 03-169-008c न्यगृह्णन्दानवा घोरा रथचक्रे च भारत ॥
 03-169-009a विनिगृह्य हरीनश्चात्रथं च मम युध्यतः ।
 03-169-009c सर्वतो मामचिन्वन्त सरथं धरणीधरैः ॥
 03-169-010a पर्वतैरुपचीयद्भिः पतमानैस्तथापरैः ।
 03-169-010c स देशो यत्र वर्ताम गुहेव समपद्यत ॥

03-169-011a	पर्वतैश्छाद्यमानोऽहं निगृहीतैश्च वाजिभिः ।
03-169-011c	अगच्छं परमामार्तिं मातलिस्तदलक्षयत् ॥
03-169-012a	लक्षयित्वा तु मां भीतमिदं वचनमब्रवीत् ।
03-169-012c	अर्जुनार्जुन मा भैस्त्वं वज्रमस्त्रमुदीरय ॥
03-169-013a	ततोऽहं तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा वज्रमुदीरयम् ।
03-169-013c	देवराजस्य दयितं वज्रमस्त्रं नराधिप ॥
03-169-014a	अचलं स्थानमासाद्य गाण्डीवमनुमन्त्र्य च ।
03-169-014c	अमुञ्चं वज्रसंस्पर्शानायसान्निशिताञ्जरान् ॥
03-169-015a	ततो मायाश्च ताः सर्वा निवातकवचांश्च तान् ।
03-169-015c	ते वज्रचोदिता बाणा वज्रभूताः समाविशन् ॥
03-169-016a	ते वज्रवेगाभिहता दानवाः पर्वतोपमाः ।
03-169-016c	इतरेतरमाश्लिष्य न्यपतन्पृथिवीतले ॥
03-169-017a	अन्तर्भूमौ तु येऽगृह्णन्दानवा रथवाजिनः ।
03-169-017c	अनुप्रविश्य तान्बाणाः प्राहिण्वन्यमसादनम् ॥
03-169-018a	हतैर्निवातकवचैर्निरस्तैः पर्वतोपमैः ।
03-169-018c	समाच्छाद्यत देशः स विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥
03-169-019a	न हयानां क्षतिः काचिन्न रथस्य न मातलेः ।
03-169-019c	मम चादृश्यत तदा तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-169-020a	ततो मां प्रहसन्नाजन्मातलिः प्रत्यभाषत ।
03-169-020c	नैतदर्जुन देवेषु त्वयि वीर्यं यदीक्ष्यते ॥
03-169-021a	हतेष्वसुरसंघेषु दारास्तेषां तु सर्वशः ।
03-169-021c	प्राक्रोशन्नगरे तस्मिन्यथा शरदि लक्ष्मणाः ॥
03-169-022a	ततो मातलिना सार्धमहं तत्पुरमभ्ययाम् ।
03-169-022c	त्रासयन्नथघोषेण निवातकवचस्त्रियः ॥
03-169-023a	तान्दृष्ट्वा दशसाहस्रान्मयूरसदृशान्हयान् ।
03-169-023c	रथं च रविसंकाशं प्राद्रवन्गणशः स्त्रियः ॥
03-169-024a	ताभिराभरणैः शब्दस्त्रासिताभिः समीरितः ।
03-169-024c	शिलानामिव शैलेषु पतन्तीनामभूत्तदा ॥
03-169-025a	वित्रस्ता दैत्यनार्यस्ताः स्वानि वेश्मान्यथाविशन् ।
03-169-025c	बहुरत्नविचित्राणि शातकुम्भमयानि च ॥
03-169-026a	तदद्भुताकारमहं दृष्ट्वा नगरमुत्तमम् ।

- 03-169-026c विशिष्टं देवनगरादपृच्छं मातलिं ततः ॥
- 03-169-027a इदमेवंविधं कस्माद्देवता नाविशन्त्युत ।
- 03-169-027c पुरंदरपुराद्धीदं विशिष्टमिति लक्ष्ये ॥
- 03-169-028 मातलिरुवाच**
- 03-169-028a आसीदिदं पुरा पार्थ देवराजस्य नः पुरम् ।
- 03-169-028c ततो निवातकवचैरितः प्रच्याविताः सुराः ॥
- 03-169-029a तपस्तप्त्वा महत्तीव्रं प्रसाद्य च पितामहम् ।
- 03-169-029c इदं वृतं निवासाय देवेभ्यश्चाभयं युधि ॥
- 03-169-030a ततः शक्रेण भगवान्स्वयम्भूरभिचोदितः ।
- 03-169-030c विधत्तां भगवानत्रेत्यात्मनो हितकाम्यया ॥
- 03-169-031a तत उक्तो भगवता दिष्टमत्रेति वासवः ।
- 03-169-031c भवितान्तस्त्वमेवैषां देहेनान्येन वृत्रहन् ॥
- 03-169-032a तत एषां वधार्थाय शक्रोऽस्त्राणि ददौ तव ।
- 03-169-032c न हि शक्याः सुरैर्हन्तुं य एते निहतास्त्वया ॥
- 03-169-033a कालस्य परिणामेन ततस्त्वमिह भारत ।
- 03-169-033c एषामन्तकरः प्राप्तस्तत्त्वया च कृतं तथा ॥
- 03-169-034a दानवानां विनाशार्थं महास्त्राणां महद्वलम् ।
- 03-169-034c ग्राहितस्त्वं महेन्द्रेण पुरुषेन्द्र तदुत्तमम् ॥

- 03-169-035 अर्जुन उवाच**
- 03-169-035a ततः प्रविश्य नगरं दानवांश्च निहत्य तान् ।
- 03-169-035c पुनर्मातलिना सार्धमगच्छं देवसद्य तत् ॥

- 03-170-001 अर्जुन उवाच**
- 03-170-001a निवर्तमानेन मया महद्दृष्टं ततोऽपरम् ।
- 03-170-001c पुरं कामचरं दिव्यं पावकार्कसमप्रभम् ॥
- 03-170-002a द्रुमै रत्नमयैश्चैत्रैर्भास्वरैश्च पतत्रिभिः ।
- 03-170-002c पौलोमैः कालकेयैश्च नित्यहृष्टैरधिष्ठितम् ॥
- 03-170-003a गोपुराट्टालकोपेतं चतुर्द्वारं दुरासदम् ।
- 03-170-003c सर्वरत्नमयं दिव्यमद्भुतोपमदर्शनम् ॥
- 03-170-003e द्रुमैः पुष्पफलोपेतैर्दिव्यरत्नमयैर्वृतम् ॥
- 03-170-004a तथा पतत्रिभिर्दिव्यैरुपेतं सुमनोहरैः ।

- 03-170-004c असुरैर्नित्यमुदितैः शूलर्षिमुसलायुधैः ॥
 03-170-004e चापमुद्गरहस्तैश्च स्रग्विभिः सर्वतो वृतम् ॥
 03-170-005a तदहं प्रेक्ष्य दैत्यानां पुरमद्भुतदर्शनम् ।
 03-170-005c अपृच्छं मातलिं राजन्किमिदं दृश्यतेति वै ॥

03-170-006 मातलिरुवाच

- 03-170-006a पुलोमा नाम दैतेयी कालका च महासुरी ।
 03-170-006c दिव्यं वर्षसहस्रं ते चेरतुः परमं तपः ॥
 03-170-006e तपसोऽन्ते ततस्ताभ्यां स्वयम्भूरददाद्वरम् ॥
 03-170-007a अगृह्णीतां वरं ते तु सुतानामल्पदुःखताम् ।
 03-170-007c अवध्यतां च राजेन्द्र सुरराक्षसपन्नगैः ॥
 03-170-008a रमणीयं पुरं चेदं खचरं सुकृतप्रभम् ।
 03-170-008c सर्वरत्नैः समुदितं दुर्धर्षममरैरपि ॥
 03-170-008e सयक्षगन्धर्वगणैः पन्नगासुरराक्षसैः ॥
 03-170-009a सर्वकामगुणोपेतं वीतशोकमनामयम् ।
 03-170-009c ब्रह्मणा भरतश्रेष्ठ कालकेयकृते कृतम् ॥
 03-170-010a तदेतत्खचरं दिव्यं चरत्यमरवर्जितम् ।
 03-170-010c पौलोमाध्युषितं वीर कालकेयैश्च दानवैः ॥
 03-170-011a हिरण्यपुरमित्येतत्ख्यायते नगरं महत् ।
 03-170-011c रक्षितं कालकेयैश्च पौलोमैश्च महासुरैः ॥
 03-170-012a त एते मुदिता नित्यमवध्याः सर्वदैवतैः ।
 03-170-012c निवसन्त्यत्र राजेन्द्र गतोद्वेगा निरुत्सुकाः ॥
 03-170-012e मानुषो मृत्युरेतेषां निर्दिष्टो ब्रह्मणा पुरा ॥

03-170-013 अर्जुन उवाच

- 03-170-013a सुरासुरैरवध्यांस्तानहं ज्ञात्वा ततः प्रभो ।
 03-170-013c अब्रुवं मातलिं हृष्टो याह्येतत्पुरमञ्जसा ॥
 03-170-014a त्रिदशेशद्विषो यावत्क्षयमस्त्रैर्नयाम्यहम् ।
 03-170-014c न कथंचिद्धि मे पापा न वध्या ये सुरद्विषः ॥
 03-170-015a उवाह मां ततः शीघ्रं हिरण्यपुरमन्तिकात् ।
 03-170-015c रथेन तेन दिव्येन हरियुक्तेन मातलिः ॥
 03-170-016a ते मामालक्ष्य दैतेया विचित्राभरणाम्बराः ।
 03-170-016c समुत्पेतुर्महावेगा रथानास्थाय दंशिताः ॥

03-170-017a	ततो नालीकनाराचैर्भल्लशक्त्यृष्टितोमरैः ।
03-170-017c	अभ्यघ्नन्दानवेन्द्रा मां क्रुद्धास्तीव्रपराक्रमाः ॥
03-170-018a	तदहं चास्त्रवर्षेण महता प्रत्यवारयम् ।
03-170-018c	शस्त्रवर्षं महद्राजन्विद्याबलमुपाश्रितः ॥
03-170-019a	व्यामोहयं च तान्सर्वात्रथमार्गैश्चरत्रणे ।
03-170-019c	तेऽन्योन्यमभिसंमूढाः पातयन्ति स्म दानवाः ॥
03-170-020a	तेषामहं विमूढानामन्योन्यमभिधावताम् ।
03-170-020c	शिंरांसि विशिखैर्दीप्तैर्व्यहरं शतसंघशः ॥
03-170-021a	ते वध्यमाना दैतेयाः पुरमास्थाय तत्पुनः ।
03-170-021c	खमुत्पेतुः सनगरा मायामास्थाय दानवीम् ॥
03-170-022a	ततोऽहं शरवर्षेण महता प्रत्यवारयम् ।
03-170-022c	मार्गमावृत्य दैत्यानां गतिं चैषामवारयम् ॥
03-170-023a	तत्पुरं खचरं दिव्यं कामगं दिव्यवर्चसम् ।
03-170-023c	दैतेयैर्वरदानेन धार्यते स्म यथासुखम् ॥
03-170-024a	अन्तर्भूमौ निपतितं पुनरूर्ध्वं प्रतिष्ठते ।
03-170-024c	पुनस्तिर्यक्प्रयात्याशु पुनरप्सु निमज्जति ॥
03-170-025a	अमरावतिसंकाशं पुरं कामगमं तु तत् ।
03-170-025c	अहमस्त्रैर्बहुविधैः प्रत्यगृह्णं नराधिप ॥
03-170-026a	ततोऽहं शरजालेन दिव्यास्त्रमुदितेन च ।
03-170-026c	न्यगृह्णं सह दैतेयैस्तत्पुरं भरतर्षभ ॥
03-170-027a	विक्षतं चायसैर्बाणैर्मत्प्रयुक्तैरजिह्मैः ।
03-170-027c	महीमभ्यपतद्राजन्प्रभग्नं पुरमासुरम् ॥
03-170-028a	ते वध्यमाना मद्बाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः ।
03-170-028c	पर्यभ्रमन्त वै राजन्नसुराः कालचोदिताः ॥
03-170-029a	ततो मातलिरप्याशु पुरस्तान्निपतन्निव ।
03-170-029c	महीमवातरत्क्षिप्रं रथेनादित्यवर्चसा ॥
03-170-030a	ततो रथसहस्राणि षष्टिस्तेषाममर्षिणाम् ।
03-170-030c	युयुत्सूनां मया सार्धं पर्यवर्तन्त भारत ॥
03-170-031a	तानहं निशितैर्बाणैर्व्यधमं गार्ध्रवाजितैः ।
03-170-031c	ते युद्धे संन्यवर्तन्त समुद्रस्य यथोर्मयः ॥
03-170-032a	नेमे शक्या मानुषेण युद्धेनेति प्रचिन्त्य वै ।

03-170-032c	ततोऽहमानुपूर्व्येण सर्वाण्यस्त्राण्ययोजयम् ॥
03-170-033a	ततस्तानि सहस्राणि रथानां चित्रयोधिनाम् ।
03-170-033c	अस्त्राणि मम दिव्यानि प्रत्यघ्नञ्शनकैरिव ॥
03-170-034a	रथमार्गान्विचित्रांस्ते विचरन्तो महारथाः ।
03-170-034c	प्रत्यदृश्यन्त संग्रामे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-170-035a	विचित्रमुकुटापीडा विचित्रकवचध्वजाः ।
03-170-035c	विचित्राभरणाश्चैव नन्दयन्तीव मे मनः ॥
03-170-036a	अहं तु शरवर्षैस्तानस्त्रप्रमुदितै रणे ।
03-170-036c	नाशक्नुवं पीडयितुं ते तु मां पर्यपीडयन् ॥
03-170-037a	तैः पीड्यमानो बहुभिः कृतास्त्रैः कुशलैर्युधि ।
03-170-037c	व्यथितोऽस्मि महायुद्धे भयं चागान्महन्मम ॥
03-170-038a	ततोऽहं देवदेवाय रुद्राय प्रणतो रणे ।
03-170-038c	स्वस्ति भूतेभ्य इत्युक्त्वा महास्त्रं समयोजयम् ॥
03-170-038e	यत्तद्रौद्रमिति ख्यातं सर्वामित्रविनाशनम् ॥
03-170-039a	ततोऽपश्यं त्रिशिरसं पुरुषं नवलोचनम् ।
03-170-039c	त्रिमुखं षड्भुजं दीप्तमर्कज्वलनमूर्धजम् ॥
03-170-039e	लेलिहानैर्महानागैः कृतशीर्षममित्रहन् ॥
03-170-040a	विभीस्ततस्तदस्त्रं तु घोरं रौद्रं सनातनम् ।
03-170-040c	दृष्ट्वा गाण्डीवसंयोगमानीय भरतर्षभ ॥
03-170-041a	नमस्कृत्वा त्रिनेत्राय शर्वायामिततेजसे ।
03-170-041c	मुक्तवान्दानवेन्द्राणां पराभावाय भारत ॥
03-170-042a	मुक्तमात्रे ततस्तस्मिन्नूपाण्यासन्सहस्रशः ।
03-170-042c	मृगाणामथ सिंहानां व्याघ्राणां च विशां पते ॥
03-170-042e	ऋक्षाणां महिषाणां च पन्नगानां तथा गवाम् ॥
03-170-043a	गजानां सूमराणां च शरभाणां च सर्वशः ।
03-170-043c	ऋषभाणां वराहाणां मार्जाराणां तथैव च ॥
03-170-043e	शालावृकाणां प्रेतानां भुरुण्डानां च सर्वशः ॥
03-170-044a	गृध्राणां गरुडानां च मकराणां तथैव च ।
03-170-044c	पिशाचानां सयक्षाणां तथैव च सुरद्विषाम् ॥
03-170-045a	गुह्यकानां च संग्रामे नैरृतानां तथैव च ।
03-170-045c	झषाणां गजवक्त्राणामुलूकानां तथैव च ॥

03-170-046a	मीनकूर्मसमूहानां नानाशस्त्रासिपाणिनाम् ।
03-170-046c	तथैव यातु धानानां गदामुद्गरधारिणाम् ॥
03-170-047a	एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्नानारूपधरैस्तथा ।
03-170-047c	सर्वमासीज्जगद्व्याप्तं तस्मिन्नस्त्रे विसर्जिते ॥
03-170-048a	त्रिशिरोभिश्चतुर्दंष्ट्रैश्चतुरास्यैश्चतुर्भुजैः ।
03-170-048c	अनेकरूपसंयुक्तैर्मांसमेदोवसाशिभिः ॥
03-170-048e	अभीक्षणं वध्यमानास्ते दानवा ये समागताः ॥
03-170-049a	अर्कज्वलनतेजोभिर्वज्राशनिसमप्रभैः ।
03-170-049c	अद्रिसारमयैश्चान्यैर्बाणैररिविदारणैः ॥
03-170-049e	न्यहनं दानवान्सर्वान्मुहूर्तेनैव भारत ॥
03-170-050a	गाण्डीवास्त्रप्रणुन्नांस्तान्गतासून्नभसश्च्युतान् ।
03-170-050c	दृष्ट्वाहं प्राणमं भूयस्त्रिपुरघ्नाय वेधसे ॥
03-170-051a	तथा रौद्रास्त्रनिष्पिष्टान्दिव्याभरणभूषितान् ।
03-170-051c	निशाम्य परमं हर्षमगमद्देवसारथिः ॥
03-170-052a	तदसह्यं कृतं कर्म देवैरपि दुरासदम् ।
03-170-052c	दृष्ट्वा मां पूजयामास मातलिः शक्रसारथिः ॥
03-170-053a	उवाच चेदं वचनं प्रीयमाणः कृताञ्जलिः ।
03-170-053c	सुरासुरैरसह्यं हि कर्म यत्साधितं त्वया ॥
03-170-053e	न ह्येतत्संयुगे कर्तुमपि शक्तः सुरेश्वरः ॥
03-170-054a	सुरासुरैरवध्यं हि पुरमेतत्खगं महत् ।
03-170-054c	त्वया विमथितं वीर स्ववीर्यास्त्रतपोबलात् ॥
03-170-055a	विध्वस्तेऽथ पुरे तस्मिन्दानवेषु हतेषु च ।
03-170-055c	विनदन्त्यः स्त्रियः सर्वा निष्पेतुर्नगराद्वहिः ॥
03-170-056a	प्रकीर्णकेश्यो व्यथिताः कुरर्य इव दुःखिताः ।
03-170-056c	पेतुः पुत्रान्पितृन्भ्रातृञ्शोचमाना महीतले ॥
03-170-057a	रुदन्त्यो दीनकण्ठ्यस्ता विनदन्त्यो हतेश्वराः ।
03-170-057c	उरांसि पाणिभिर्ध्नन्त्यः प्रस्रस्तस्रग्विभूषणाः ॥
03-170-058a	तच्छोकयुक्तमश्रीकं दुःखदैन्यसमाहतम् ।
03-170-058c	न बभौ दानवपुरं हतत्विट्कं हतेश्वरम् ॥
03-170-059a	गन्धर्वनगराकारं हतनागमिव हृदम् ।
03-170-059c	शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत्पुरम् ॥

03-170-060a	मां तु संहृष्टमनसं क्षिप्रं मातलिरानयत् ।
03-170-060c	देवराजस्य भवनं कृतकर्माणमाहवात् ॥
03-170-061a	हिरण्यपुरमारुज्य निहत्य च महासुरान् ।
03-170-061c	निवातकवचांश्चैव ततोऽहं शक्रमागमम् ॥
03-170-062a	मम कर्म च देवेन्द्रं मातलिर्विस्तरेण तत् ।
03-170-062c	सर्वं विश्रावयामास यथा भूतं महाद्युते ॥
03-170-063a	हिरण्यपुरघातं च मायानां च निवारणम् ।
03-170-063c	निवातकवचानां च वधं संख्ये महौजसाम् ॥
03-170-064a	तच्छ्रुत्वा भगवान्प्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः ।
03-170-064c	मरुद्भिः सहितः श्रीमान्साधु साधिवित्यथाब्रवीत् ॥
03-170-065a	ततो मां देवराजो वै समाश्वास्य पुनः पुनः ।
03-170-065c	अब्रवीद्विबुधैः सार्धमिदं सुमधुरं वचः ॥
03-170-066a	अतिदेवासुरं कर्म कृतमेतत्त्वया रणे ।
03-170-066c	गुर्वर्थश्च महान्पार्थ कृतः शत्रून्घ्नता मम ॥
03-170-067a	एवमेव सदा भाव्यं स्थिरेणाजौ धनंजय ।
03-170-067c	असंमूढेन चास्त्राणां कर्तव्यं प्रतिपादनम् ॥
03-170-068a	अविषह्यो रणे हि त्वं देवदानवराक्षसैः ।
03-170-068c	सयक्षासुरगन्धर्वैः सपक्षिगणपन्नगैः ॥
03-170-069a	वसुधां चापि कौन्तेय त्वद्बाहुबलनिर्जिताम् ।
03-170-069c	पालयिष्यति धर्मात्मा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

03-171-001 अर्जुन उवाच

03-171-001a	ततो मामभिविश्वस्तं संरूढशरविक्षतम् ।
03-171-001c	देवराजोऽनुगृह्येदं काले वचनमब्रवीत् ॥
03-171-002a	दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि त्वयि तिष्ठन्ति भारत ।
03-171-002c	न त्वाभिभवितुं शक्तो मानुषो भुवि कश्चन ॥
03-171-003a	भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णः शकुनिः सह राजभिः ।
03-171-003c	संग्रामस्थस्य ते पुत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
03-171-004a	इदं च मे तनुत्राणं प्रायच्छन्मघवान्प्रभुः ।
03-171-004c	अभेद्यं कवचं दिव्यं स्रजं चैव हिरण्ययीम् ॥
03-171-005a	देवदत्तं च मे शङ्खं देवः प्रादान्महारवम् ।
03-171-005c	दिव्यं चेदं किरीटं मे स्वयमिन्द्रो युयोज ह ॥

03-171-006a	ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
03-171-006c	प्रादाच्छक्रो ममैतानि रुचिराणि बृहन्ति च ॥
03-171-007a	एवं संपूजितस्तत्र सुखमस्म्युषितो नृप ।
03-171-007c	इन्द्रस्य भवने पुण्ये गन्धर्वशिशुभिः सह ॥
03-171-008a	ततो मामब्रवीच्छक्रः प्रीतिमानमरैः सह ।
03-171-008c	समयोऽर्जुन गन्तुं ते भ्रातरो हि स्मरन्ति ते ॥
03-171-009a	एवमिन्द्रस्य भवने पञ्च वर्षाणि भारत ।
03-171-009c	उषितानि मया राजन्स्मरता द्यूतजं कलिम् ॥
03-171-010a	ततो भवन्तमद्राक्षं भ्रातृभिः परिवारितम् ।
03-171-010c	गन्धमादनमासाद्य पर्वतस्यास्य मूर्धनि ॥

03-171-011 युधिष्ठिर उवाच

03-171-011a	दिष्ट्या धनंजयास्त्राणि त्वया प्राप्तानि भारत ।
03-171-011c	दिष्ट्या चाराधितो राजा देवानामीश्वरः प्रभुः ॥
03-171-012a	दिष्ट्या च भगवान्स्थाणुर्देव्या सह परंतप ।
03-171-012c	साक्षाद्दृष्टः सुयुद्धेन तोषितश्च त्वयानघ ॥
03-171-013a	दिष्ट्या च लोकपालैस्त्वं समेतो भरतर्षभ ।
03-171-013c	दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्यासि पुनरागतः ॥
03-171-014a	अद्य कृत्स्नामिमां देवीं विजितां पुरमालिनीम् ।
03-171-014c	मन्ये च धृतराष्ट्रस्य पुत्रानपि वशीकृतान् ॥
03-171-015a	तानि त्विच्छामि ते द्रष्टुं दिव्यान्यस्त्राणि भारत ।
03-171-015c	यैस्तथा वीर्यवन्तस्ते निवातकवचा हता ॥

03-171-016 अर्जुन उवाच

03-171-016a	श्वः प्रभाते भवान्द्रष्टा दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ।
03-171-016c	निवातकवचा घोरा यैर्मया विनिपातिताः ॥

03-171-017 वैशंपायन उवाच

03-171-017a	एवमागमनं तत्र कथयित्वा धनंजयः ।
03-171-017c	भ्रातृभिः सहितः सर्वे रजनीं तामुवास ह ॥

03-172-001 वैशंपायन उवाच

03-172-001a	तस्यां रजन्यां व्युष्टायां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
03-172-001c	उत्थायावश्यकार्याणि कृतवान्भ्रातृभिः सह ॥

03-172-002a	ततः संचोदयामास सोऽर्जुनं भ्रातृनन्दनम् ।
03-172-002c	दर्शयास्त्राणि कौन्तेय यैर्जिता दानवास्त्वया ॥
03-172-003a	ततो धनंजयो राजन्देवैर्दत्तानि पाण्डवः ।
03-172-003c	अस्त्राणि तानि दिव्यानि दर्शयामास भारत ॥
03-172-004a	यथान्यायं महातेजाः शौचं परममास्थितः ।
03-172-004c	गिरिकूबरं पादपाङ्गं शुभवेणु त्रिवेणुकम् ॥
03-172-004e	पार्थिवं रथमास्थाय शोभमानो धनंजयः ॥
03-172-005a	ततः सुदंशितस्तेन कवचेन सुवर्चसा ।
03-172-005c	धनुरादाय गाण्डीवं देवदत्तं च वारिजम् ॥
03-172-006a	शोशुभ्यमानः कौन्तेय आनुपूर्व्यान्महाभुजः ।
03-172-006c	अस्त्राणि तानि दिव्यानि दर्शनायोपचक्रमे ॥
03-172-007a	अथ प्रयोक्ष्यमाणेन दिव्यान्यस्त्राणि तेन वै ।
03-172-007c	समाक्रान्ता मही पद्भ्यां समकम्पत सद्रुमा ॥
03-172-008a	क्षुभिताः सरितश्चैव तथैव च महोदधिः ।
03-172-008c	शैलाश्चापि व्यशीर्यन्त न ववौ च समीरणः ॥
03-172-009a	न बभासे सहस्रांशुर्न जज्वाल च पावकः ।
03-172-009c	न वेदाः प्रतिभान्ति स्म द्विजातीनां कथंचन ॥
03-172-010a	अन्तर्भूमिगता ये च प्राणिनो जनमेजय ।
03-172-010c	पीड्यमानाः समुत्थाय पाण्डवं पर्यवारयन् ॥
03-172-011a	वेपमानाः प्राञ्जलयस्ते सर्वे पिहिताननाः ।
03-172-011c	दह्यमानास्तदास्त्रैस्तैर्याचन्ति स्म धनंजयम् ॥
03-172-012a	ततो ब्रह्मर्षयश्चैव सिद्धाश्चैव सुरर्षयः ।
03-172-012c	जङ्गमानि च भूतानि सर्वाण्येवावतस्थिरे ॥
03-172-013a	राजर्षयश्च प्रवरास्तथैव च दिवौकसः ।
03-172-013c	यक्षराक्षसगन्धर्वास्तथैव च पतत्रिणः ॥
03-172-014a	ततः पितामहश्चैव लोकपालाश्च सर्वशः ।
03-172-014c	भगवांश्च महादेवः सगणोऽभ्याययौ तदा ॥
03-172-015a	ततो वायुर्महाराज दिव्यैर्माल्यैः सुगन्धिभिः ।
03-172-015c	अभितः पाण्डवांश्चित्रैरवचक्रे समन्ततः ॥
03-172-016a	जगुश्च गाथा विविधा गन्धर्वाः सुरचोदिताः ।
03-172-016c	ननृतुः संघशश्चैव राजन्नप्सरसां गणाः ॥

- 03-172-017a तस्मिंस्तु तुमुले काले नारदः सुरचोदितः ।
 03-172-017c आगम्याह वचः पार्थ श्रवणीयमिदं नृप ॥
 03-172-018a अर्जुनार्जुन मा युङ्क्ष्व दिव्यान्यस्त्राणि भारत ।
 03-172-018c नैतानि निरधिष्ठाने प्रयुज्यन्ते कदाचन ॥
 03-172-019a अधिष्ठाने न वानार्तः प्रयुज्जीत कदाचन ।
 03-172-019c प्रयोगे सुमहान्दोषो ह्यस्त्राणां कुरुनन्दन ॥
 03-172-020a एतानि रक्ष्यमाणानि धनंजय यथागमम् ।
 03-172-020c बलवन्ति सुखार्हाणि भविष्यन्ति न संशयः ॥
 03-172-021a अरक्ष्यमाणान्येतानि त्रैलोक्यस्यापि पाण्डव ।
 03-172-021c भवन्ति स्म विनाशाय मैवं भूयः कृथाः क्वचित् ॥
 03-172-022a अजातशत्रो त्वं चैव द्रक्ष्यसे तानि संयुगे ।
 03-172-022c योज्यमानानि पार्थेन द्विषतामवमर्दने ॥
 03-172-023a निवार्याथ ततः पार्थ सर्वे देवा यथागतम् ।
 03-172-023c जग्मुरन्ये च ये तत्र समाजग्मुर्नरर्षभ ॥
 03-172-024a तेषु सर्वेषु कौरव्य प्रतियातेषु पाण्डवाः ।
 03-172-024c तस्मिन्नेव वने हृष्टास्त ऊषुः सह कृष्णया ॥

03-173-001 जनमेजय उवाच

- 03-173-001a तस्मिन्कृतास्त्रे रथिनां प्रधाने; प्रत्यागते भवनाद्वृत्रहन्तुः ।
 03-173-001c अतः परं किमकुर्वन्त पार्थाः; समेत्य शूरेण धनंजयेन ॥

03-173-002 वैशंपायन उवाच

- 03-173-002a वनेषु तेष्वेव तु ते नरेन्द्राः; सहार्जुनेनेन्द्रसमेन वीराः ।
 03-173-002c तस्मिंश्च शैलप्रवरे सुरम्ये; धनेश्वराक्रीडगता विजहुः ॥
 03-173-003a वेश्मानि तान्यप्रतिमानि पश्य; न्क्रीडाश्च नानाद्रुमसंनिकर्षाः ।
 03-173-003c चचार धन्वी बहुधा नरेन्द्रः; सोऽस्त्रेषु यत्तः सततं किरीटी ॥
 03-173-004a अवाप्य वासं नरदेवपुत्राः; प्रसादजं वैश्रवणस्य राज्ञः ।
 03-173-004c न प्राणिनां ते स्पृहयन्ति राज; जिह्वश्च कालः स बभूव तेषाम् ॥
 03-173-005a समेत्य पार्थेन यथैकरात्र; मूषुः समास्तत्र तदा चतस्रः ।
 03-173-005c पूर्वाश्च षट्ता दश पाण्डवानां; शिवा बभूवुर्वसतां वनेषु ॥
 03-173-006a ततोऽब्रवीद्वायुसुतस्तरस्वी; जिष्णुश्च राजानमुपोपविश्य ।
 03-173-006c यमौ च वीरौ सुरराजकल्पा; वेकान्तमास्थाय हितं प्रियं च ॥

03-173-007a	तव प्रतिज्ञां कुरुराज सत्यां; चिकीर्षमाणास्त्वदनु प्रियं च ।
03-173-007c	ततोऽनुगच्छाम वनान्यपास्य; सुयोधनं सानुचरं निहन्तुम् ॥
03-173-008a	एकादशं वर्षमिदं वसामः; सुयोधनेनात्तसुखाः सुखार्हाः ।
03-173-008c	तं वञ्चयित्वाधमबुद्धिशील; मज्ञातवासं सुखमाप्नुयामः ॥
03-173-009a	तवाज्ञया पार्थिव निर्विशङ्का; विहाय मानं विचरन्वनानि ।
03-173-009c	समीपवासेन विलोभितास्ते; ज्ञास्यन्ति नास्मानपकृष्टदेशान् ॥
03-173-010a	संवत्सरं तं तु विहृत्य गूढं; नराधमं तं सुखमुद्धरेम ।
03-173-010c	निर्यात्य वैरं सफलं सपुष्पं; तस्मै नरेन्द्राधमपूरुषाय ॥
03-173-011a	सुयोधनायानुचरैर्वृताय; ततो महीमाहर धर्मराज ।
03-173-011c	स्वर्गोपमं शैलमिमं चरद्भिः; शक्यो विहन्तुं नरदेव शोकः ॥
03-173-012a	कीर्तिश्च ते भारत पुण्यगन्धा; नश्येत लोकेषु चराचरेषु ।
03-173-012c	तत्प्राप्य राज्यं कुरुपुंगवानां; शक्यं महत्प्राप्तमथ क्रियाश्च ॥
03-173-013a	इदं तु शक्यं सततं नरेन्द्र; प्राप्तुं त्वया यल्लभसे कुबेरात् ।
03-173-013c	कुरुष्व बुद्धिं द्विषतां वधाय; कृतागसां भारत निग्रहे च ॥
03-173-014a	तेजस्तवोग्रं न सहेत राज; न्समेत्य साक्षादपि वज्रपाणिः ।
03-173-014c	न हि व्यथां जातु करिष्यतस्तौ; समेत्य देवैरपि धर्मराज ॥
03-173-015a	त्वदर्थसिद्ध्यर्थमभिप्रवृत्तौ; सुपर्णकेतुश्च शिनेश्च नप्ता ।
03-173-015c	यथैव कृष्णोऽप्रतिमो बलेन; तथैव राजन्स शिनिप्रवीरः ॥
03-173-016a	तवार्थसिद्ध्यर्थमभिप्रवृत्तौ; यथैव कृष्णः सह यादवैस्तैः ।
03-173-016c	तथैव चावां नरदेववर्य; यमौ च वीरौ कृतिनौ प्रयोगे ॥
03-173-016e	त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाः; समं करिष्याम परान्समेत्य ॥
03-173-017a	ततस्तदाज्ञाय मतं महात्मा; तेषां स धर्मस्य सुतो वरिष्ठः ।
03-173-017c	प्रदक्षिणं वैश्रवणाधिवासं; चकार धर्मार्थविदुत्तमौजः ॥
03-173-018a	आमन्त्र्य वेश्मानि नदीः सरांसि; सर्वाणि रक्षांसि च धर्मराजः ।
03-173-018c	यथागतं मार्गमवेक्षमाणः; पुनर्गिरिं चैव निरीक्षमाणः ॥
03-173-019a	समाप्तकर्मा सहितः सुहृद्भिः; र्जित्वा सपत्नान्प्रतिलभ्य राज्यम् ।
03-173-019c	शैलेन्द्र भूयस्तपसे धृतात्मा; द्रष्टा तवास्मीति मतिं चकार ॥
03-173-020a	वृतः स सर्वैरनुजैर्द्विजैश्च; तेनैव मार्गेण पतिः कुरूणाम् ।
03-173-020c	उवाह चैनान्सगणांस्तथैव; घटोत्कचः पर्वतनिर्झरेषु ॥
03-173-021a	तान्प्रस्थितान्प्रीतिमना महर्षिः; पितेव पुत्राननुशिष्य सर्वान् ।
03-173-021c	स लोमशः प्रीतमना जगाम; दिवौकसां पुण्यतमं निवासम् ॥

03-173-022a	तेनानुशिष्टार्ष्टिषेणेन चैव; तीर्थानि रम्याणि तपोवनानि ।
03-173-022c	महान्ति चान्यानि सरांसि पार्थाः; संपश्यमानाः प्रययुर्नराग्र्याः ॥
03-174-001	वैशंपायन उवाच
03-174-001a	नगोत्तमं प्रस्रवणैरुपेतं; दिशां गजैः किंनरपक्षिभिश्च ।
03-174-001c	सुखं निवासं जहतां हि तेषां; न प्रीतिरासीद्भरतर्षभाणाम् ॥
03-174-002a	ततस्तु तेषां पुनरेव हर्षः; कैलासमालोक्य महान्बभूव ।
03-174-002c	कुबेरकान्तं भरतर्षभाणां; महीधरं वारिधरप्रकाशम् ॥
03-174-003a	समुच्छ्रयान्पर्वतसंनिरोधा; नोष्ठान्गिरीणां गिरिसेतुमालाः ।
03-174-003c	बहून्प्रपातांश्च समीक्ष्य वीराः; स्थलानि निम्नानि च तत्र तत्र ॥
03-174-004a	तथैव चान्यानि महावनानि; मृगद्विजानेकपसेवितानि ।
03-174-004c	आलोकयन्तोऽभिययुः प्रतीता; स्ते धन्विनः खड्गधरा नराग्र्याः ॥
03-174-005a	वनानि रम्याणि सरांसि नद्यो; गुहा गिरीणां गिरिगह्वराणि ।
03-174-005c	एते निवासाः सततं बभूवुः; निशानिशं प्राप्य नरर्षभाणाम् ॥
03-174-006a	ते दुर्गवासं बहुधा निरुष्य; व्यतीत्य कैलासमचिन्त्यरूपम् ।
03-174-006c	आसेदुरत्यर्थमनोरमं वै; तमाश्रमाग्र्यं वृषपर्वणस्ते ॥
03-174-007a	समेत्य राज्ञा वृषपर्वणस्ते; प्रत्यर्चितास्तेन च वीतमोहाः ।
03-174-007c	शशंसिरे विस्तरशः प्रवासं; शिवं यथावद्वृषपर्वणस्ते ॥
03-174-008a	सुखोषितास्तत्र त एकरात्रं; पुण्याश्रमे देवमहर्षिजुष्टे ।
03-174-008c	अभ्याययुस्ते बदरीं विशालां; सुखेन वीराः पुनरेव वासम् ॥
03-174-009a	ऊषुस्ततस्तत्र महानुभावा; नारायणस्थानगता नराग्र्याः ।
03-174-009c	कुबेरकान्तां नलिनीं विशोकाः; संपश्यमानाः सुरसिद्धजुष्टाम् ॥
03-174-010a	तां चाथ दृष्ट्वा नलिनीं विशोकाः; पाण्डोः सुताः सर्वनरप्रवीराः ।
03-174-010c	ते रेमिरे नन्दनवासमेत्य; द्विजर्षयो वीतभया यथैव ॥
03-174-011a	ततः क्रमेणोपययुर्नृवीरा; यथागतेनैव पथा समग्राः ।
03-174-011c	विहृत्य मासं सुखिनो बदर्या; किरातराज्ञो विषयं सुबाहोः ॥
03-174-012a	चीनांस्तुखारान्दरदान्सदार्वा; न्देशान्कुणिन्दस्य च भूरिरत्नान् ।
03-174-012c	अतीत्य दुर्गं हिमवत्प्रदेशं; पुरं सुबाहोर्ददृशुर्नृवीराः ॥
03-174-013a	श्रुत्वा च तान्पार्थिवपुत्रपौत्रा; न्प्राप्तान्सुबाहुर्विषये समग्रान् ।
03-174-013c	प्रत्युद्ययौ प्रीतियुतः स राजा; तं चाभ्यनन्दन्वृषभाः कुरूणाम् ॥
03-174-014a	समेत्य राज्ञा तु सुबाहुना ते; सूतैर्विशोकप्रमुखैश्च सर्वैः ।
03-174-014c	सहेन्द्रसेनैः परिचारकैश्च; पौरोगवैर्ये च महानसस्थाः ॥

- 03-174-015a सुखोषितास्तत्र त एकरात्रं; सूतानुपादाय रथांश्च सर्वान् ।
 03-174-015c घटोत्कचं सानुचरं विसृज्य; ततोऽभ्ययुर्यामुनमद्रिराजम् ॥
 03-174-016a तस्मिन्निरौ प्रस्रवणोपपन्ने; हिमोत्तरीयारुणपाण्डुसानौ ।
 03-174-016c विशाखयूपं समुपेत्य चक्रुःस्तदा निवासं पुरुषप्रवीराः ॥
 03-174-017a वराहनानामृगपक्षिजुष्टं; महद्वनं चैत्ररथप्रकाशम् ।
 03-174-017c शिवेन यात्वा मृगयाप्रधानाः; संवत्सरं तत्र वने विजहुः ॥
 03-174-018a तत्राससादातिबलं भुजंगं; क्षुधार्दितं मृत्युमिवोग्ररूपम् ।
 03-174-018c वृकोदरः पर्वतकन्दरायां; विषादमोहव्यथितान्तरात्मा ॥
 03-174-019a द्वीपोऽभवद्यत्र वृकोदरस्य; युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
 03-174-019c अमोक्षयद्यस्तमनन्ततेजा; ग्राहेण संवेष्टितसर्वगात्रम् ॥
 03-174-020a ते द्वादशं वर्षमथोपयान्तं; वने विहर्तुं कुरवः प्रतीताः ।
 03-174-020c तस्माद्वनाच्चैत्ररथप्रकाशा;च्छ्रया ज्वलन्तस्तपसा च युक्ताः ॥
 03-174-021a ततश्च यात्वा मरुधन्वपार्श्वं; सदा धनुर्वेदरतिप्रधानाः ।
 03-174-021c सरस्वतीमेत्य निवासकामाः; सरस्ततो द्वैतवनं प्रतीयुः ॥
 03-174-022a समीक्ष्य तान्द्वैतवने निविष्टा;न्निवासिनस्तत्र ततोऽभिजग्मुः ।
 03-174-022c तपोदमाचारसमाधियुक्ता;स्तृणोदपात्राहरणाश्मकुट्टाः ॥
 03-174-023a प्लक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्च; स्नुहा बदर्यः खदिराः शिरीषाः ।
 03-174-023c बिल्वेङ्गुदाः पीलुशमीकरीराः; सरस्वतीतीररुहा बभूवुः ॥
 03-174-024a तां यक्षगन्धर्वमहर्षिकान्ता;मायागभूतामिव देवतानाम् ।
 03-174-024c सरस्वतीं प्रीतियुताश्चरन्तः; सुखं विजहुर्नरदेवपुत्राः ॥

03-175-001 जनमेजय उवाच

- 03-175-001a कथं नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः ।
 03-175-001c भयमाहारयत्तीव्रं तस्मादजगरान्मुने ॥
 03-175-002a पौलस्त्यं योऽऽह्वयद्युद्धे धनदं बलदर्पितः ।
 03-175-002c नलिन्यां कदनं कृत्वा वराणां यक्षरक्षसाम् ॥
 03-175-003a तं शंससि भयाविष्टमापन्नमरिकर्षणम् ।
 03-175-003c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ॥

03-175-004 वैशंपायन उवाच

- 03-175-004a बह्वाश्चर्ये वने तेषां वसतामुग्रधन्विनाम् ।
 03-175-004c प्राप्तानामाश्रमाद्राजन्नाजर्षेर्वृषपर्वणः ॥

03-175-005a	यदृच्छया धनुष्पाणिर्बद्धखड्गो वृकोदरः ।
03-175-005c	ददर्श तद्वनं रम्यं देवगन्धर्वसेवितम् ॥
03-175-006a	स ददर्श शुभान्देशान्निरेर्हिमवतस्तदा ।
03-175-006c	देवर्षिसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान् ॥
03-175-007a	चकोरैश्चक्रवाकैश्च पक्षिभिर्जीवजीवकैः ।
03-175-007c	कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च तत्र तत्र विनादितान् ॥
03-175-008a	नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्हिमसंस्पर्शकोमलैः ।
03-175-008c	उपेतान्बहुलच्छायैर्मनोनयननन्दनैः ॥
03-175-009a	स संपश्यन्गिरिनदीर्वैडूर्यमणिसंनिभैः ।
03-175-009c	सलिलैर्हिमसंस्पर्शैर्हसकारण्डवायुतैः ॥
03-175-010a	वनानि देवदारूणां मेघानामिव वागुराः ।
03-175-010c	हरिचन्दनमिश्राणि तुङ्गकालीयकान्यपि ॥
03-175-011a	मृगयां परिधावन्स समेषु मरुधन्वसु ।
03-175-011c	विध्यन्मृगाञ्जरैः शुद्धैश्चचार सुमहाबलः ॥
03-175-012a	स ददर्श महाकायं भुजङ्गं लोमहर्षणम् ।
03-175-012c	गिरिदुर्गे समापन्नं कायेनावृत्य कन्दरम् ॥
03-175-013a	पर्वताभोगवर्ष्माणं भोगैश्चन्द्रार्कमण्डलैः ।
03-175-013c	चित्राङ्गमजिनैश्चित्रैर्हरिद्रासदृशच्छविम् ॥
03-175-014a	गुहाकारेण वक्त्रेण चतुर्दष्ट्रेण राजता ।
03-175-014c	दीप्ताक्षेणातिताम्रेण लिहन्तं सृक्किणी मुहुः ॥
03-175-015a	त्रासनं सर्वभूतानां कालान्तकयमोपमम् ।
03-175-015c	निःश्वासक्ष्वेडनादेन भर्त्सयन्तमिव स्थितम् ॥
03-175-016a	स भीमं सहसाभ्येत्य पृदाकुः क्षुधितो भृशम् ।
03-175-016c	जग्राहाजगरो ग्राहो भुजयोरुभयोर्बलात् ॥
03-175-017a	तेन संस्पृष्टमात्रस्य भिमसेनस्य वै तदा ।
03-175-017c	संज्ञा मुमोह सहसा वरदानेन तस्य ह ॥
03-175-018a	दश नागसहस्राणि धारयन्ति हि यद्वलम् ।
03-175-018c	तद्वलं भीमसेनस्य भुजयोरसमं परैः ॥
03-175-019a	स तेजस्वी तथा तेन भुजगेन वशीकृतः ।
03-175-019c	विस्फुरञ्जानकैर्भीमो न शशाक विचेष्टितुम् ॥
03-175-020a	नागायुतसमप्राणः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।

- 03-175-020c गृहीतो व्यजहात्सत्त्वं वरदानेन मोहितः ॥
- 03-175-021a स हि प्रयत्नमकरोत्तीव्रमात्मविमोक्षणे ।
- 03-175-021c न चैनमशकद्वीरः कथंचित्प्रतिबाधितुम् ॥
- 03-176-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-176-001a स भीमसेनस्तेजस्वी तथा सर्पवशं गतः ।
- 03-176-001c चिन्तयामास सर्पस्य वीर्यमत्यद्भुतं महत् ॥
- 03-176-002a उवाच च महासर्पं कामया ब्रूहि पन्नग ।
- 03-176-002c कस्त्वं भो भुजगश्रेष्ठ किं मया च करिष्यसि ॥
- 03-176-003a पाण्डवो भिमसेनोऽहं धर्मराजादनन्तरः ।
- 03-176-003c नागायुतसमप्राणस्त्वया नीतः कथं वशम् ॥
- 03-176-004a सिंहाः केसरिणो व्याघ्रा महिषा वारणास्तथा ।
- 03-176-004c समागताश्च बहुशो निहताश्च मया मृधे ॥
- 03-176-005a दानवाश्च पिशाचाश्च राक्षसाश्च महाबलाः ।
- 03-176-005c भुजवेगमशक्ता मे सोढुं पन्नगसत्तम ॥
- 03-176-006a किं नु विद्याबलं किं वा वरदानमथो तव ।
- 03-176-006c उद्योगमपि कुर्वाणो वशगोऽस्मि कृतस्त्वया ॥
- 03-176-007a असत्यो विक्रमो नृणामिति मे निश्चिता मतिः ।
- 03-176-007c यथेदं मे त्वया नाग बलं प्रतिहतं महत् ॥
- 03-176-008a इत्येवंवादिनं वीरं भीममक्लिष्टकारिणम् ।
- 03-176-008c भोगेन महता सर्पः समन्तात्पर्यवेष्टयत् ॥
- 03-176-009a निगृह्य तं महाबाहुं ततः स भुजगस्तदा ।
- 03-176-009c विमुच्यास्य भुजौ पीनाविदं वचनमब्रवीत् ॥
- 03-176-010a दिष्ट्या त्वं क्षुधितस्याद्य देवैर्भक्षो महाभुज ।
- 03-176-010c दिष्ट्या कालस्य महतः प्रियाः प्राणा हि देहिनाम् ॥
- 03-176-011a यथा त्विदं मया प्राप्तं भुजंगत्वमरिदम ।
- 03-176-011c तदवश्यं मया ख्याप्यं तवाद्य शृणु सत्तम ॥
- 03-176-012a इमामवस्थां संप्राप्तो ह्यहं कोपान्मनीषिणाम् ।
- 03-176-012c शापस्यान्तं परिप्रेप्सुः सर्पस्य कथयामि तत् ॥
- 03-176-013a नहुषो नाम राजर्षिर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।
- 03-176-013c तवैव पूर्वः पूर्वेषामायोर्वशकरः सुतः ॥
- 03-176-014a सोऽहं शापादगस्त्यस्य ब्राह्मणानवमन्य च ।

03-176-014c	इमामवस्थामापन्नः पश्य दैवमिदं मम ॥
03-176-015a	त्वां चेदवध्यमायान्तमतीव प्रियदर्शनम् ।
03-176-015c	अहमद्योपयोक्ष्यामि विधानं पश्य यादृशम् ॥
03-176-016a	न हि मे मुच्यते कश्चित्कथंचिद्ग्रहणं गतः ।
03-176-016c	गजो वा महिषो वापि षष्ठे काले नरोत्तम ॥
03-176-017a	नासि केवलसर्पेण तिर्यग्योनिषु वर्तता ।
03-176-017c	गृहीतः कौरवश्रेष्ठ वरदानमिदं मम ॥
03-176-018a	पतता हि विमानाग्रान्मया शक्रासनाद्भुतम् ।
03-176-018c	कुरु शापान्तमित्युक्तो भगवान्मुनिसत्तमः ॥
03-176-019a	स मामुवाच तेजस्वी कृपयाभिपरिप्लुतः ।
03-176-019c	मोक्षस्ते भविता राजन्कस्माच्चित्कालपर्ययात् ॥
03-176-020a	ततोऽस्मि पतितो भूमौ न च मामजहात्स्मृतिः ।
03-176-020c	स्मार्तमस्ति पुराणं मे यथैवाधिगतं तथा ॥
03-176-021a	यस्तु ते व्याहतान्प्रश्नान्प्रतिब्रूयाद्विशेषवित् ।
03-176-021c	स त्वां मोक्षयिता शापादिति मामब्रवीदृषिः ॥
03-176-022a	गृहीतस्य त्वया राजन्प्राणिनोऽपि बलीयसः ।
03-176-022c	सत्त्वभ्रंशोऽधिकस्यापि सर्वस्याशु भविष्यति ॥
03-176-023a	इति चाप्यहमश्रौषं वचस्तेषां दयावताम् ।
03-176-023c	मयि संजातहार्दानामथ तेऽन्तर्हिता द्विजाः ॥
03-176-024a	सोऽहं परमदुष्कर्मा वसामि निरयेऽशुचौ ।
03-176-024c	सर्पयोनिमिमां प्राप्य कालाकाङ्क्षी महाद्युते ॥
03-176-025a	तमुवाच महाबाहुर्भीमसेनो भुजंगमम् ।
03-176-025c	न ते कुप्ये महासर्प न चात्मानं विगर्हये ॥
03-176-026a	यस्मादभावी भावी वा मनुष्यः सुखदुःखयोः ।
03-176-026c	आगमे यदि वापाये न तत्र ग्लपयेन्मनः ॥
03-176-027a	दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमर्हति ।
03-176-027c	दैवमेव परं मन्ये पुरुषार्थो निरर्थकः ॥
03-176-028a	पश्य दैवोपघाताद्धि भुजवीर्यव्यपाश्रयम् ।
03-176-028c	इमामवस्थां संप्राप्तमनिमित्तमिहाद्य माम् ॥
03-176-029a	किं तु नाद्यानुशोचामि तथात्मानं विनाशितम् ।
03-176-029c	यथा तु विपिने न्यस्तान्भ्रातृत्राज्यपरिच्युतान् ॥

03-176-030a	हिमवांश्च सुदुर्गोऽयं यक्षराक्षससंकुलः ।
03-176-030c	मां च ते समुदीक्षन्तः प्रपतिष्यन्ति विह्वलाः ॥
03-176-031a	विनष्टमथ वा श्रुत्वा भविष्यन्ति निरुद्यमाः ।
03-176-031c	धर्मशीला मया ते हि बाध्यन्ते राज्यगृद्धिना ॥
03-176-032a	अथ वा नार्जुनो धीमान्विषादमुपयास्यति ।
03-176-032c	सर्वास्त्रविदनाधृष्यो देवगन्धर्वराक्षसैः ॥
03-176-033a	समर्थः स महाबाहुरेकाह्वा सुमहाबलः ।
03-176-033c	देवराजमपि स्थानात्प्रच्यावयितुमोजसा ॥
03-176-034a	किं पुनर्धृतराष्ट्रस्य पुत्रं दुर्द्यूतदेविनम् ।
03-176-034c	विद्विष्टं सर्वलोकस्य दम्भलोभपरायणम् ॥
03-176-035a	मातरं चैव शोचामि कृपणां पुत्रगृद्धिनीम् ।
03-176-035c	यास्माकं नित्यमाशास्ते महत्त्वमधिकं परैः ॥
03-176-036a	कथं नु तस्यानाथाया मद्विनाशाद्भुजंगम् ।
03-176-036c	अफलास्ते भविष्यन्ति मयि सर्वे मनोरथाः ॥
03-176-037a	नकुलः सहदेवश्च यमजौ गुरुवर्तिनौ ।
03-176-037c	मद्बाहुबलसंस्तब्धौ नित्यं पुरुषमानिनौ ॥
03-176-038a	निरुत्साहौ भविष्येते भ्रष्टवीर्यपराक्रमौ ।
03-176-038c	मद्विनाशात्परिद्यूनाविति मे वर्तते मतिः ॥
03-176-039a	एवंविधं बहु तदा विललाप वृकोदरः ।
03-176-039c	भुजंगभोगसरुद्धो नाशकच्च विचेष्टितुम् ॥
03-176-040a	युधिष्ठिरस्तु कौन्तेय बभूवास्वस्थचेतनः ।
03-176-040c	अनिष्टदर्शनान्घोरानुत्पातान्परिचिन्तयन् ॥
03-176-041a	दारुणं ह्यशिवं नादं शिवा दक्षिणतः स्थिता ।
03-176-041c	दीप्तायां दिशि वित्रस्ता रौति तस्याश्रमस्य ह ॥
03-176-042a	एकपक्षाक्षिचरणा वर्तिका घोरदर्शना ।
03-176-042c	रुधिरं वमन्ती ददृशे प्रत्यादित्यमपस्वरा ॥
03-176-043a	प्रववावनिलो रूक्षश्चण्डः शर्करकर्षणः ।
03-176-043c	अपसव्यानि सर्वाणि मृगपक्षिरुतानि च ॥
03-176-044a	पृष्ठतो वायसः कृष्णो याहि याहीति वाशति ।
03-176-044c	मुहुर्मुहुः प्रस्फुरति दक्षिणोऽस्य भुजस्तथा ॥
03-176-045a	हृदयं चरणश्चापि वामोऽस्य परिवर्तते ।

- 03-176-045c सव्यस्याक्षणो विकारश्चाप्यनिष्टः समपद्यत ॥
- 03-176-046a स धर्मराजो मेधावी शङ्कमानो महद्भयम् ।
- 03-176-046c द्रौपदीं परिपप्रच्छ क्व भीम इति भारत ॥
- 03-176-047a शशंस तस्मै पाञ्चाली चिरयातं वृकोदरम् ।
- 03-176-047c स प्रतस्थे महाबाहुर्धौम्येन सहितो नृपः ॥
- 03-176-048a द्रौपद्या रक्षणं कार्यमित्युवाच धनंजयम् ।
- 03-176-048c नकुलं सहदेवं च व्यादिदेश द्विजान्प्रति ॥
- 03-176-049a स तस्य पदमुन्नीय तस्मादेवाश्रमात्प्रभुः ।
- 03-176-049c ददर्श पृथिवीं चिह्नैर्भीमस्य परिचिह्निताम् ॥
- 03-176-050a धावतस्तस्य वीरस्य मृगार्थे वातरंहसः ।
- 03-176-050c ऊरुवातविनिर्भग्नान्द्रुमान्व्यावर्जितान्पथि ॥
- 03-176-051a स गत्वा तैस्तदा चिह्नैर्ददर्श गिरिगह्वरे ।
- 03-176-051c गृहीतं भुजगेन्द्रेण निश्चेष्टमनुजं तथा ॥

03-177-001 वैशंपायन उवाच

- 03-177-001a युधिष्ठिरस्तमासाद्य सर्पभोगाभिवेष्टितम् ।
- 03-177-001c दयितं भ्रातरं वीरमिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 03-177-002a कुन्तीमातः कथमिमामापदं त्वमवाप्तवान् ।
- 03-177-002c कश्चायं पर्वताभोगप्रतिमः पन्नगोत्तमः ॥
- 03-177-003a स धर्मराजमालक्ष्य भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
- 03-177-003c कथयामास तत्सर्वं ग्रहणादि विचेष्टितम् ॥

03-177-004 युधिष्ठिर उवाच

- 03-177-004a देवो वा यदि वा दैत्य उरगो वा भवान्यदि ।
- 03-177-004c सत्यं सर्प वचो ब्रूहि पृच्छति त्वां युधिष्ठिरः ॥
- 03-177-005a किमाहुत्य विदित्वा वा प्रीतिस्ते स्याद्भुजंगम् ।
- 03-177-005c किमाहारं प्रयच्छामि कथं मुञ्चेद्भवानिमम् ॥

03-177-006 सर्प उवाच

- 03-177-006a नहुषो नाम राजाहमासं पूर्वस्तवानघ ।
- 03-177-006c प्रथितः पञ्चमः सोमादायोः पुत्रो नराधिप ॥
- 03-177-007a क्रतुभिस्तपसा चैव स्वाध्यायेन दमेन च ।
- 03-177-007c त्रैलोक्यैश्वर्यमव्यग्रं प्राप्तो विक्रमणेन च ॥

- 03-177-008a तदैश्वर्यं समासाद्य दर्पो मामगमत्तदा ।
 03-177-008c सहस्रं हि द्विजातीनामुवाह शिबिकां मम ॥
 03-177-009a ऐश्वर्यमदमत्तोऽहमवमन्य ततो द्विजान् ।
 03-177-009c इमामगस्त्येन दशामानीतः पृथिवीपते ॥
 03-177-010a न तु मामजहात्प्रज्ञा यावदद्येति पाण्डव ।
 03-177-010c तस्यैवानुग्रहाद्राजन्नगस्त्यस्य महात्मनः ॥
 03-177-011a षष्ठे काले ममाहारः प्राप्तोऽयमनुजस्तव ।
 03-177-011c नाहमेनं विमोक्षयामि न चान्यमभिकामये ॥
 03-177-012a प्रश्नानुच्चारितांस्तु त्वं व्याहरिष्यसि चेन्मम ।
 03-177-012c अथ पश्चाद्विमोक्षयामि भ्रातरं ते वृकोदरम् ॥

03-177-013 युधिष्ठिर उवाच

- 03-177-013a ब्रूहि सर्प यथाकामं प्रतिवक्ष्यामि ते वचः ।
 03-177-013c अपि चेच्छक्नुयां प्रीतिमाहर्तुं ते भुजंगम् ॥
 03-177-014a वेद्यं यद्ब्राह्मणेनेह तद्भवान्वेत्ति केवलम् ।
 03-177-014c सर्पराज ततः श्रुत्वा प्रतिवक्ष्यामि ते वचः ॥

03-177-015 सर्प उवाच

- 03-177-015a ब्राह्मणः को भवेद्राजन्वेद्यं किं च युधिष्ठिर ।
 03-177-015c ब्रवीह्यतिमतिं त्वां हि वाक्यैरनुमिमीमहे ॥

03-177-016 युधिष्ठिर उवाच

- 03-177-016a सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दमो घृणा ।
 03-177-016c दृश्यन्ते यत्र नागेन्द्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥
 03-177-017a वेद्यं सर्प परं ब्रह्म निर्दुःखमसुखं च यत् ।
 03-177-017c यत्र गत्वा न शोचन्ति भवतः किं विवक्षितम् ॥

03-177-018 सर्प उवाच

- 03-177-018a चातुर्वर्ण्यं प्रमाणं च सत्यं च ब्रह्म चैव ह ।
 03-177-018c शूद्रेष्वपि च सत्यं च दानमक्रोध एव च ॥
 03-177-018e आनृशंस्यमहिंसा च घृणा चैव युधिष्ठिर ॥
 03-177-019a वेद्यं यच्चात्थ निर्दुःखमसुखं च नराधिप ।
 03-177-019c ताभ्यां हीनं पदं चान्यन्न तदस्तीति लक्षये ॥

03-177-020 युधिष्ठिर उवाच

- 03-177-020a शूद्रे चैतद्भवेल्लक्ष्यं द्विजे तच्च न विद्यते ।
 03-177-020c न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः ॥
 03-177-021a यत्रैतल्लक्ष्यते सर्प वृत्तं स ब्राह्मणः स्मृतः ।
 03-177-021c यत्रैतन्न भवेत्सर्प तं शूद्रमिति निर्दिशेत् ॥
 03-177-022a यत्पुनर्भवता प्रोक्तं न वेद्यं विद्यतेति ह ।
 03-177-022c ताभ्यां हीनमतीत्यात्र पदं नास्तीति चेदपि ॥
 03-177-023a एवमेतन्मतं सर्प ताभ्यां हीनं न विद्यते ।
 03-177-023c यथा शीतोष्णयोर्मध्ये भवेन्नोष्णं न शीतता ॥
 03-177-024a एवं वै सुखदुःखाभ्यां हीनमस्ति पदं क्वचित् ।
 03-177-024c एषा मम मतिः सर्प यथा वा मन्यते भवान् ॥

03-177-025 सर्प उवाच

- 03-177-025a यदि ते वृत्ततो राजन्ब्राह्मणः प्रसमीक्षितः ।
 03-177-025c व्यर्था जातिस्तदायुष्मन्कृतिर्यावन्न दृश्यते ॥

03-177-026 युधिष्ठिर उवाच

- 03-177-026a जातिरत्र महासर्प मनुष्यत्वे महामते ।
 03-177-026c संकरात्सर्ववर्णानां दुष्परीक्ष्येति मे मतिः ॥
 03-177-027a सर्वे सर्वास्वपत्यानि जनयन्ति यदा नराः ।
 03-177-027c वाङ्मथुनमथो जन्म मरणं च समं नृणाम् ॥
 03-177-028a इदमार्थं प्रमाणं च ये यजामह इत्यपि ।
 03-177-028c तस्माच्छीलं प्रधानेष्टं विदुर्ये तत्त्वदर्शिनः ॥
 03-177-029a प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसो जातकर्म विधीयते ।
 03-177-029c तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ॥
 03-177-030a वृत्त्या शूद्रसमो ह्येष यावद्वेदे न जायते ।
 03-177-030c अस्मिन्नेवं मतिद्वैधे मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥
 03-177-031a कृतकृत्याः पुनर्वर्णा यदि वृत्तं न विद्यते ।
 03-177-031c संकरस्तत्र नागेन्द्र बलवान्प्रसमीक्षितः ॥
 03-177-032a यत्रेदानीं महासर्प संस्कृतं वृत्तमिष्यते ।
 03-177-032c तं ब्राह्मणमहं पूर्वमुक्तवान्भुजगोत्तम ॥

03-177-033 सर्प उवाच

03-177-033a श्रुतं विदितवेद्यस्य तव वाक्यं युधिष्ठिर ।
 03-177-033c भक्षयेयमहं कस्माद्भ्रातरं ते वृकोदरम् ॥

03-178-001 युधिष्ठिर उवाच

03-178-001a भवानेतादृशो लोके वेदवेदाङ्गपारगः ।
 03-178-001c ब्रूहि किं कुर्वतः कर्म भवेद्भूतिरनुत्तमा ॥

03-178-002 सर्प उवाच

03-178-002a पात्रे दत्त्वा प्रियाण्युक्त्वा सत्यमुक्त्वा च भारत ।
 03-178-002c अहिंसानिरतः स्वर्गं गच्छेदिति मतिर्मम ॥

03-178-003 युधिष्ठिर उवाच

03-178-003a दानाद्वा सर्प सत्याद्वा किमतो गुरु दृश्यते ।
 03-178-003c अहिंसाप्रिययोश्चैव गुरुलाघवमुच्यताम् ॥

03-178-004 सर्प उवाच

03-178-004a दाने रतत्वं सत्यं च अहिंसा प्रियमेव च ।
 03-178-004c एषां कार्यगरीयस्त्वादृश्यते गुरुलाघवम् ॥
 03-178-005a कस्माच्चिद्दानयोगाद्धि सत्यमेव विशिष्यते ।
 03-178-005c सत्यवाक्याच्च राजेन्द्र किञ्चिद्दानं विशिष्यते ॥
 03-178-006a एवमेव महेष्वास प्रियवाक्यान्महीपते ।
 03-178-006c अहिंसा दृश्यते गुर्वी ततश्च प्रियमिष्यते ॥
 03-178-007a एवमेतद्भवेद्राजन्कार्यापेक्षमनन्तरम् ।
 03-178-007c यदभिप्रेतमन्यत्ते ब्रूहि यावद्ब्रवीम्यहम् ॥

03-178-008 युधिष्ठिर उवाच

03-178-008a कथं स्वर्गे गतिः सर्प कर्मणां च फलं ध्रुवम् ।
 03-178-008c अशरीरस्य दृश्येत विषयांश्च ब्रवीहि मे ॥

03-178-009 सर्प उवाच

03-178-009a तिस्रो वै गतयो राजन्परिदृष्टाः स्वकर्मभिः ।
 03-178-009c मानुष्यं स्वर्गवासश्च तिर्यग्योनिश्च तत्त्रिधा ॥
 03-178-010a तत्र वै मानुषाल्लोकादानादिभिरतन्द्रितः ।
 03-178-010c अहिंसार्थसमायुक्तैः कारणैः स्वर्गमश्नुते ॥
 03-178-011a विपरीतैश्च राजेन्द्र कारणैर्मानुषो भवेत् ।

- 03-178-011c तिर्यग्योनिस्तथा तात विशेषश्चात्र वक्ष्यते ॥
 03-178-012a कामक्रोधसमायुक्तो हिंसालोभसमन्वितः ।
 03-178-012c मनुष्यत्वात्परिभ्रष्टस्तिर्यग्योनौ प्रसूयते ॥
 03-178-013a तिर्यग्योन्यां पृथग्भावो मनुष्यत्वे विधीयते ।
 03-178-013c गवादिभ्यस्तथाश्चेभ्यो देवत्वमपि दृश्यते ॥
 03-178-014a सोऽयमेता गतीः सर्वा जन्तुश्चरति कार्यवान् ।
 03-178-014c नित्ये महति चात्मानमवस्थापयते नृप ॥
 03-178-015a जातो जातश्च बलवान्भुङ्क्ते चात्मा स देहवान् ।
 03-178-015c फलार्थस्तात निष्पृक्तः प्रजालक्षणभावनः ॥

03-178-016 युधिष्ठिर उवाच

- 03-178-016a शब्दे स्पर्शे च रूपे च तथैव रसगन्धयोः ।
 03-178-016c तस्याधिष्ठानमव्यग्रं ब्रूहि सर्प यथातथम् ॥
 03-178-017a किं न गृह्णासि विषयान्युगपत्त्वं महामते ।
 03-178-017c एतावदुच्यतां चोक्तं सर्वं पन्नगसत्तम ॥

03-178-018 सर्प उवाच

- 03-178-018a यदात्मद्रव्यमायुष्मन्देहसंश्रयणान्वितम् ।
 03-178-018c करणाधिष्ठितं भोगानुपभुङ्क्ते यथाविधि ॥
 03-178-019a ज्ञानं चैवात्र बुद्धिश्च मनश्च भरतर्षभ ।
 03-178-019c तस्य भोगाधिकरणे करणानि निबोध मे ॥
 03-178-020a मनसा तात पर्येति क्रमशो विषयानिमान् ।
 03-178-020c विषयायतनस्थेन भूतात्मा क्षेत्रनिःसृतः ॥
 03-178-021a अत्र चापि नरव्याघ्र मनो जन्तोर्विधीयते ।
 03-178-021c तस्माद्युगपदस्यात्र ग्रहणं नोपपद्यते ॥
 03-178-022a स आत्मा पुरुषव्याघ्र भ्रुवोरन्तरमाश्रितः ।
 03-178-022c द्रव्येषु सृजते बुद्धिं विविधेषु परावराम् ॥
 03-178-023a बुद्धेरुत्तरकालं च वेदना दृश्यते बुधैः ।
 03-178-023c एष वै राजशार्दूल विधिः क्षेत्रज्ञभावनः ॥

03-178-024 युधिष्ठिर उवाच

- 03-178-024a मनसश्चापि बुद्धेश्च ब्रूहि मे लक्षणं परम् ।
 03-178-024c एतदध्यात्मविदुषां परं कार्यं विधीयते ॥

03-178-025 सर्प उवाच

- 03-178-025a बुद्धिरात्मानुगा तात उत्पातेन विधीयते ।
 03-178-025c तदाश्रिता हि संज्ञैषा विधिस्तस्यैषणे भवेत् ॥
 03-178-026a बुद्धेर्गुणविधिर्नास्ति मनस्तु गुणवद्भवेत् ।
 03-178-026c बुद्धिरुत्पद्यते कार्ये मनस्तूत्पन्नमेव हि ॥
 03-178-027a एतद्विशेषणं तात मनोबुद्ध्योर्मयेरितम् ।
 03-178-027c त्वमप्यत्राभिसंबुद्धः कथं वा मन्यते भवान् ॥

03-178-028 युधिष्ठिर उवाच

- 03-178-028a अहो बुद्धिमतां श्रेष्ठ शुभा बुद्धिरियं तव ।
 03-178-028c विदितं वेदितव्यं ते कस्मान्मामनुपृच्छसि ॥
 03-178-029a सर्वज्ञं त्वां कथं मोह आविशत्स्वर्गवासिनम् ।
 03-178-029c एवमद्भुतकर्माणमिति मे संशयो महान् ॥

03-178-030 सर्प उवाच

- 03-178-030a सुप्रज्ञमपि चेच्छूरमृद्धिर्मोहयते नरम् ।
 03-178-030c वर्तमानः सुखे सर्वो नावैतीति मतिर्मम ॥
 03-178-031a सोऽहमैश्वर्यमोहेन मदाविष्टो युधिष्ठिर ।
 03-178-031c पतितः प्रतिसंबुद्धस्त्वां तु संबोधयाम्यहम् ॥
 03-178-032a कृतं कार्यं महाराज त्वया मम परंतप ।
 03-178-032c क्षीणः शापः सुकृच्छ्रो मे त्वया संभाष्य साधुना ॥
 03-178-033a अहं हि दिवि दिव्येन विमानेन चरन्पुरा ।
 03-178-033c अभिमानेन मत्तः सन्कंचिन्नान्यमचिन्तयम् ॥
 03-178-034a ब्रह्मर्षिदेवगन्धर्वयक्षराक्षसकिंनराः ।
 03-178-034c करान्मम प्रयच्छन्ति सर्वे त्रैलोक्यवासिनः ॥
 03-178-035a चक्षुषा यं प्रपश्यामि प्राणिनं पृथिवीपते ।
 03-178-035c तस्य तेजो हराम्याशु तद्धि दृष्टिबलं मम ॥
 03-178-036a ब्रह्मर्षीणां सहस्रं हि उवाह शिबिकां मम ।
 03-178-036c स मामपनयो राजन्भ्रंशयामास वै श्रियः ॥
 03-178-037a तत्र ह्यगस्त्यः पादेन वहन्स्पृष्टो मया मुनिः ।
 03-178-037c अदृष्टेन ततोऽस्म्युक्तो ध्वंस सर्पेति वै रुषा ॥
 03-178-038a ततस्तस्माद्विमानाग्रात्प्रच्युतश्च्युतभूषणः ।

- 03-178-038c प्रपतन्बुबुधेऽऽत्मानं व्यालीभूतमधोमुखम् ॥
- 03-178-039a अयाचं तमहं विप्रं शापस्यान्तो भवेदिति ।
- 03-178-039c अज्ञानात्संप्रवृत्तस्य भगवन्क्षन्तुमर्हसि ॥
- 03-178-040a ततः स मामुवाचेदं प्रपतन्तं कृपान्वितः ।
- 03-178-040c युधिष्ठिरो धर्मराजः शापात्त्वां मोक्षयिष्यति ॥
- 03-178-041a अभिमानस्य घोरस्य बलस्य च नराधिप ।
- 03-178-041c फले क्षीणे महाराज फलं पुण्यमवाप्स्यसि ॥
- 03-178-042a ततो मे विस्मयो जातस्तद्दृष्ट्वा तपसो बलम् ।
- 03-178-042c ब्रह्म च ब्राह्मणत्वं च येन त्वाहमचूचुदम् ॥
- 03-178-043a सत्यं दमस्तपो योगमहिंसा दाननित्यता ।
- 03-178-043c साधकानि सदा पुंसां न जातिर्न कुलं नृप ॥
- 03-178-044a अरिष्ट एष ते भ्राता भीमो मुक्तो महाभुजः ।
- 03-178-044c स्वस्ति तेऽस्तु महाराज गमिष्यामि दिवं पुनः ॥

03-178-045 वैशंपायन उवाच

- 03-178-045a इत्युक्त्वाजगरं देहं त्यक्त्वा स नहुषो नृपः ।
- 03-178-045c दिव्यं वपुः समास्थाय गतस्त्रिदिवमेव ह ॥
- 03-178-046a युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रात्रा भीमेन संगतः ।
- 03-178-046c धौम्येन सहितः श्रीमानाश्रमं पुनरभ्यगात् ॥
- 03-178-047a ततो द्विजेभ्यः सर्वेभ्यः समेतेभ्यो यथातथम् ।
- 03-178-047c कथयामास तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
- 03-178-048a तच्छ्रुत्वा ते द्विजाः सर्वे भ्रातरश्चास्य ते त्रयः ।
- 03-178-048c आसन्सुव्रीडिता राजन्द्रौपदी च यशस्विनी ॥
- 03-178-049a ते तु सर्वे द्विजश्रेष्ठाः पाण्डवानां हितेप्सया ।
- 03-178-049c मैवमित्यब्रुवन्भीमं गर्हयन्तोऽस्य साहसम् ॥
- 03-178-050a पाण्डवास्तु भयान्मुक्तं प्रेक्ष्य भीमं महाबलम् ।
- 03-178-050c हर्षमाहारयां चक्रुर्विजहुश्च मुदा युताः ॥

03-179-001 वैशंपायन उवाच

- 03-179-001a निदाघान्तकरः कालः सर्वभूतसुखावहः ।
- 03-179-001c तत्रैव वसतां तेषां प्रावृट्समभिपद्यत ॥
- 03-179-002a छादयन्तो महाघोषाः खं दिशश्च बलाहकाः ।

03-179-002c	प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताः सततं तदा ॥
03-179-003a	तपात्ययनिकेताश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
03-179-003c	अपेतार्कप्रभाजालाः सविद्युद्विमलप्रभाः ॥
03-179-004a	विरूढशष्पा पृथिवी मत्तदंशसरीसृपा ।
03-179-004c	बभूव पयसा सिक्ता शान्तधूमरजोऽरुणा ॥
03-179-005a	न स्म प्रज्ञायते किञ्चिदम्भसा समवस्तृते ।
03-179-005c	समं वा विषमं वापि नद्यो वा स्थावराणि वा ॥
03-179-006a	क्षुब्धतोया महाघोषाः श्वसमाना इवाशुगाः ।
03-179-006c	सिन्धवः शोभयां चक्रुः काननानि तपात्यये ॥
03-179-007a	नदतां काननान्तेषु श्रूयन्ते विविधाः स्वनाः ।
03-179-007c	वृष्टिभिस्ताड्यमानानां वराहमृगपक्षिणाम् ॥
03-179-008a	स्तोककाः शिखिनश्चैव पुंस्कोकिलगणैः सह ।
03-179-008c	मत्ताः परिपतन्ति स्म दर्दुराश्चैव दर्पिताः ॥
03-179-009a	तथा बहुविधाकारा प्रावृण्मेघानुनादिता ।
03-179-009c	अभ्यतीता शिवा तेषां चरतां मरुधन्वसु ॥
03-179-010a	क्रौञ्चहंसगणाकीर्णा शरत्प्रणिहिताभवत् ।
03-179-010c	रूढकक्षवनप्रस्था प्रसन्नजलनिम्नगा ॥
03-179-011a	विमलाकाशनक्षत्रा शरत्तेषां शिवाभवत् ।
03-179-011c	मृगद्विजसमाकीर्णा पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
03-179-012a	पश्यन्तः शान्तरजसः क्षपा जलदशीतलाः ।
03-179-012c	ग्रहनक्षत्रसंघैश्च सोमेन च विराजिताः ॥
03-179-013a	कुमुदैः पुण्डरीकैश्च शीतवारिधराः शिवाः ।
03-179-013c	नदीः पुष्करिणीश्चैव ददृशुः समलंकृताः ॥
03-179-014a	आकाशनीकाशतटां नीपनीवारसंकुलाम् ।
03-179-014c	बभूव चरतां हर्षः पुण्यतीर्थां सरस्वतीम् ॥
03-179-015a	ते वै मुमुदिरे वीराः प्रसन्नसलिलां शिवाम् ।
03-179-015c	पश्यन्तो दृढधन्वानः परिपूर्णां सरस्वतीम् ॥
03-179-016a	तेषां पुण्यतमा रात्रिः पर्वसंधौ स्म शारदी ।
03-179-016c	तत्रैव वसतामासीत्कार्तिकी जनमेजय ॥
03-179-017a	पुण्यकृद्धिर्महासत्त्वैस्तापसैः सह पाण्डवाः ।
03-179-017c	तत्सर्वं भरतश्रेष्ठाः समूहुर्योगमुत्तमम् ॥

03-179-018a	तमिस्राभ्युदये तस्मिन्धौम्येन सह पाण्डवाः ।
03-179-018c	सूतैः पौरोगवैश्चैव काम्यकं प्रययुर्वनम् ॥
03-180-001	वैशंपायन उवाच
03-180-001a	काम्यकं प्राप्य कौन्तेया युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
03-180-001c	कृतातिथ्या मुनिगणैर्निषेदुः सह कृष्णया ॥
03-180-002a	ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतः पाण्डुनन्दनान् ।
03-180-002c	ब्राह्मणा बहवस्तत्र समन्तात्पर्यवारयन् ॥
03-180-003a	अथाब्रवीद्विजः कश्चिदर्जुनस्य प्रियः सखा ।
03-180-003c	एष्यतीह महाबाहुर्वशी शौरिरुदारधीः ॥
03-180-004a	विदिता हि हरेर्ययमिहायाताः कुरुद्वहाः ।
03-180-004c	सदा हि दर्शनाकाङ्क्षी श्रेयोऽन्वेषी च वो हरिः ॥
03-180-005a	बहुवत्सरजीवी च मार्कण्डेयो महातपाः ।
03-180-005c	स्वाध्यायतपसा युक्तः क्षिप्रं युष्मान्समेष्यति ॥
03-180-006a	तथैव तस्य ब्रुवतः प्रत्यदृश्यत केशवः ।
03-180-006c	सैन्यसुग्रीवयुक्तेन रथेन रथिनां वरः ॥
03-180-007a	मघवानिव पौलोम्या सहितः सत्यभामया ।
03-180-007c	उपायाद्देवकीपुत्रो दिदृक्षुः कुरुसत्तमान् ॥
03-180-008a	अवतीर्य रथात्कृष्णो धर्मराजं यथाविधि ।
03-180-008c	ववन्दे मुदितो धीमान्भीमं च बलिनां वरम् ॥
03-180-009a	पूजयामास धौम्यं च यमाभ्यामभिवादितः ।
03-180-009c	परिष्वज्य गुडाकेशं द्रौपदीं पर्यसान्त्वयत् ॥
03-180-010a	स दृष्ट्वा फल्गुनं वीरं चिरस्य प्रियमागतम् ।
03-180-010c	पर्यष्वजत दाशार्हः पुनः पुनररिदमम् ॥
03-180-011a	तथैव सत्यभामापि द्रौपदीं परिष्वजे ।
03-180-011c	पाण्डवानां प्रियां भार्यां कृष्णस्य महिषी प्रिया ॥
03-180-012a	ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सभार्याः सपुरोहिताः ।
03-180-012c	आनर्चुः पुण्डरीकाक्षं परिवव्रुश्च सर्वशः ॥
03-180-013a	कृष्णस्तु पार्थेन समेत्य विद्वान्धनंजयेनासुरतर्जनेन ।
03-180-013c	बभौ यथा भूतपतिर्महात्मा; समेत्य साक्षाद्भगवान्गुहेन ॥
03-180-014a	ततः समस्तानि किरीटमाली; वनेषु वृत्तानि गदाग्रजाय ।
03-180-014c	उक्त्वा यथावत्पुनरन्वपृच्छ;त्कथं सुभद्रा च तथाभिमन्युः ॥

03-180-015a	स पूजयित्वा मधुहा यथाव;त्पार्थाश्च कृष्णां च पुरोहितं च ।
03-180-015c	उवाच राजानमभिप्रशंस;न्युधिष्ठिरं तत्र सहोपविश्य ॥
03-180-016a	धर्मः परः पाण्डव राज्यलाभा;त्तस्यार्थमाहुस्तप एव राजन् ।
03-180-016c	सत्यार्जवाभ्यां चरता स्वधर्म; जितस्तवायं च परश्च लोकः ॥
03-180-017a	अधीतमग्रे चरता व्रतानि; सम्यग्धनुर्वेदमवाप्य कृत्स्नम् ।
03-180-017c	क्षात्रेण धर्मेण वसूनि लब्ध्वा; सर्वे ह्यवाप्ताः क्रतवः पुराणाः ॥
03-180-018a	न ग्राम्यधर्मेषु रतिस्तवास्ति; कामान्न किञ्चित्कुरुषे नरेन्द्र ।
03-180-018c	न चार्थलोभात्प्रजहासि धर्म; तस्मात्स्वभावादसि धर्मराजः ॥
03-180-019a	दानं च सत्यं च तपश्च राज;ञ्श्रद्धा च शान्तिश्च धृतिः क्षमा च ।
03-180-019c	अवाप्य राष्ट्राणि वसूनि भोगा;नेषा परा पार्थ सदा रतिस्ते ॥
03-180-020a	यदा जनौघः कुरुजाङ्गलानां; कृष्णां सभायामवशामपश्यत् ।
03-180-020c	अपेतधर्मव्यवहारवृत्तं; सहेत तत्पाण्डव कस्त्वदन्यः ॥
03-180-021a	असंशयं सर्वसमृद्धकामः; क्षिप्रं प्रजाः पालयितासि सम्यक् ।
03-180-021c	इमे वयं निग्रहणे कुरूणां; यदि प्रतिज्ञा भवतः समाप्ता ॥
03-180-022a	धौम्यं च कृष्णां च युधिष्ठिरं च; यमौ च भीमं च दशार्हसिंहः ।
03-180-022c	उवाच दिष्ट्या भवतां शिवेन; प्राप्तः किरीटी मुदितः कृतास्त्रः ॥
03-180-023a	प्रोवाच कृष्णामपि याज्ञसेनीं; दशार्हभर्ता सहितः सुहृद्भिः ।
03-180-023c	कृष्णे धनुर्वेदरतिप्रधानाः; सत्यव्रतास्ते शिशवः सुशीलाः ॥
03-180-023e	सद्भिः सदैवाचरितं समाधिं; चरन्ति पुत्रास्तव याज्ञसेनि ॥
03-180-024a	राज्येन राष्ट्रैश्च निमन्त्र्यमाणाः; पित्रा च कृष्णे तव सोदैरैश्च ।
03-180-024c	न यज्ञसेनस्य न मातुलानां; गृहेषु बाला रतिमाप्नुवन्ति ॥
03-180-025a	आनर्तमेवाभिमुखाः शिवेन; गत्वा धनुर्वेदरतिप्रधानाः ।
03-180-025c	तवात्मजा वृष्णिपुरं प्रविश्य; न दैवतेभ्यः स्पृहयन्ति कृष्णे ॥
03-180-026a	यथा त्वमेवार्हसि तेषु वृत्तिं; प्रयोक्तुमार्या च यथैव कुन्ती ।
03-180-026c	तेष्वप्रमादेन सदा करोति; तथा च भूयश्च तथा सुभद्रा ॥
03-180-027a	यथानिरुद्धस्य यथाभिमन्यो;र्यथा सुनीथस्य यथैव भानोः ।
03-180-027c	तथा विनेता च गतिश्च कृष्णे; तवात्मजानामपि रौक्मिणेयः ॥
03-180-028a	गदासिचर्मग्रहणेषु शूरा;नस्त्रेषु शिक्षासु रथाश्वयाने ।
03-180-028c	सम्यग्विनेता विनयत्यतन्द्री;स्तांश्चाभिमन्युः सततं कुमारः ॥
03-180-029a	स चापि सम्यक्प्रणिधाय शिक्षा;मस्त्राणि चैषां गुरुवत्प्रदाय ।
03-180-029c	तवात्मजानां च तथाभिमन्योः; पराक्रमैस्तुष्यति रौक्मिणेयः ॥

- 03-180-030a यदा विहारं प्रसमीक्षमाणाः; प्रयान्ति पुत्रास्तव याज्ञसेनि ।
 03-180-030c एकैकमेषामनुयान्ति तत्र; रथाश्च यानानि च दन्तिनश्च ॥
 03-180-031a अथाब्रवीद्धर्मराजं तु कृष्णो; दशार्हयोधाः कुकुरान्धकाश्च ।
 03-180-031c एते निदेशं तव पालयन्ति; तिष्ठन्ति यत्रेच्छसि तत्र राजन् ॥
 03-180-032a आवर्ततां कार्मुकवेगवाता; हलायुधप्रग्रहणा मधूनाम् ।
 03-180-032c सेना तवार्थेषु नरेन्द्र यत्ता; ससादिपत्यश्चरथा सनागा ॥
 03-180-033a प्रस्थाप्यतां पाण्डव धार्तराष्ट्रः; सुयोधनः पापकृतां वरिष्ठः ।
 03-180-033c स सानुबन्धः ससुहृद्गणश्च; सौभस्य सौभाधिपतेश्च मार्गम् ॥
 03-180-034a कामं तथा तिष्ठ नरेन्द्र तस्मिन्;न्यथा कृतस्ते समयः सभायाम् ।
 03-180-034c दाशार्हयोधैस्तु ससादियोधं; प्रतीक्षतां नागपुरं भवन्तम् ॥
 03-180-035a व्यपेतमन्युर्व्यपनीतपाप्मा; विहृत्य यत्रेच्छसि तत्र कामम् ।
 03-180-035c ततः समृद्धं प्रथमं विशोकः; प्रपत्स्यसे नागपुरं सराष्ट्रम् ॥
 03-180-036a ततस्तदाज्ञाय मतं महात्मा; यथावदुक्तं पुरुषोत्तमेन ।
 03-180-036c प्रशस्य विप्रेक्ष्य च धर्मराजः; कृताञ्जलिः केशवमित्युवाच ॥
 03-180-037a असंशयं केशव पाण्डवानां; भवान्नातिस्त्वच्छरणा हि पार्थाः ।
 03-180-037c कालोदये तच्च ततश्च भूयः; कर्ता भवान्कर्म न संशयोऽस्ति ॥
 03-180-038a यथाप्रतिज्ञं विहृतश्च कालः; सर्वाः समा द्वादश निर्जनेषु ।
 03-180-038c अज्ञातचर्यां विधिवत्समाप्य; भवद्गताः केशव पाण्डवेयाः ॥

03-180-039 वैशंपायन उवाच

- 03-180-039a तथा वदति वाष्णोये धर्मराजे च भारत ।
 03-180-039c अथ पश्चात्तपोवृद्धो बहुवर्षसहस्रधृक् ॥
 03-180-039e प्रत्यदृश्यत धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः ॥
 03-180-040a तमागतमृषिं वृद्धं बहुवर्षसहस्रिणम् ।
 03-180-040c आनर्चुर्ब्राह्मणाः सर्वे कृष्णश्च सह पाण्डवैः ॥
 03-180-041a तमर्चितं सुविष्वस्तमासीनमृषिसत्तमम् ।
 03-180-041c ब्राह्मणानां मतेनाह पाण्डवानां च केशवः ॥
 03-180-042a शुश्रूषवः पाण्डवास्ते ब्राह्मणाश्च समागताः ।
 03-180-042c द्रौपदी सत्यभामा च तथाहं परमं वचः ॥
 03-180-043a पुरावृत्ताः कथाः पुण्याः सदाचाराः सनातनाः ।
 03-180-043c राज्ञां स्त्रीणामृषीणां च मार्कण्डेय विचक्ष्व नः ॥
 03-180-044a तेषु तत्रोपविष्टेषु देवर्षिरपि नारदः ।

- 03-180-044c आजगाम विशुद्धात्मा पाण्डवानवलोककः ॥
- 03-180-045a तमप्यथ महात्मानं सर्वे तु पुरुषर्षभाः ।
- 03-180-045c पाद्याध्याभ्यां यथान्यायमुपतस्थुर्मनीषिणम् ॥
- 03-180-046a नारदस्त्वथ देवर्षिर्ज्ञात्वा तांस्तु कृतक्षणान् ।
- 03-180-046c मार्कण्डेयस्य वदतस्तां कथामन्वमोदत ॥
- 03-180-047a उवाच चैनं कालज्ञः स्मयन्निव स नारदः ।
- 03-180-047c ब्रह्मर्षे कथ्यतां यत्ते पाण्डवेषु विवक्षितम् ॥
- 03-180-048a एवमुक्तः प्रत्युवाच मार्कण्डेयो महातपाः ।
- 03-180-048c क्षणं कुरुध्वं विपुलमाख्यातव्यं भविष्यति ॥
- 03-180-049a एवमुक्ताः क्षणं चक्रुः पाण्डवाः सह तैर्द्विजैः ।
- 03-180-049c मध्यंदिने यथादित्यं प्रेक्षन्तस्तं महामुनिम् ॥

03-181-001 वैशंपायन उवाच

- 03-181-001a तं विवक्षन्तमालक्ष्य कुरुराजो महामुनिम् ।
- 03-181-001c कथासंजननार्थाय चोदयामास पाण्डवः ॥
- 03-181-002a भवान्दैवतदैत्यानामृषीणां च महात्मनाम् ।
- 03-181-002c राजर्षीणां च सर्वेषां चरितज्ञः सनातनः ॥
- 03-181-003a सेव्यश्चोपासितव्यश्च मतो नः काङ्क्षितश्चिरम् ।
- 03-181-003c अयं च देवकीपुत्रः प्राप्तोऽस्मानवलोककः ॥
- 03-181-004a भवत्येव हि मे बुद्धिर्दृष्ट्वात्मानं सुखाच्च्युतम् ।
- 03-181-004c धार्तराष्ट्रांश्च दुर्वृत्तानृध्यतः प्रेक्ष्य सर्वशः ॥
- 03-181-005a कर्मणः पुरुषः कर्ता शुभस्याप्यशुभस्य च ।
- 03-181-005c स्वफलं तदुपाश्रति कथं कर्ता स्वदीश्वरः ॥
- 03-181-006a अथ वा सुखदुःखेषु नृणां ब्रह्मविदां वर ।
- 03-181-006c इह वा कृतमन्वेति परदेहेऽथ वा पुनः ॥
- 03-181-007a देही च देहं संत्यज्य मृग्यमाणः शुभाशुभैः ।
- 03-181-007c कथं संयुज्यते प्रेत्य इह वा द्विजसत्तम ॥
- 03-181-008a ऐहलौकिकमेवैतदुताहो पारलौकिकम् ।
- 03-181-008c क्व च कर्माणि तिष्ठन्ति जन्तोः प्रेतस्य भार्गव ॥

03-181-009 मार्कण्डेय उवाच

- 03-181-009a त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो यथावद्वदतां वर ।

03-181-009c	विदितं वेदितव्यं ते स्थित्यर्थमनुपृच्छसि ॥
03-181-010a	अत्र ते वर्तयिष्यामि तदिहैकमनाः शृणु ।
03-181-010c	यथेहामुत्र च नरः सुखदुःखमुपाश्रुते ॥
03-181-011a	निर्मलानि शरीराणि विशुद्धानि शरीरिणाम् ।
03-181-011c	ससर्ज धर्मतन्त्राणि पूर्वोत्पन्नः प्रजापतिः ॥
03-181-012a	अमोघबलसंकल्पाः सुव्रताः सत्यवादिनः ।
03-181-012c	ब्रह्मभूता नराः पुण्याः पुराणाः कुरुनन्दन ॥
03-181-013a	सर्वे देवैः समायान्ति स्वच्छन्देन नभस्तलम् ।
03-181-013c	ततश्च पुनरायान्ति सर्वे स्वच्छन्दचारिणः ॥
03-181-014a	स्वच्छन्दमरणाश्चासन्नराः स्वच्छन्दजीविनः ।
03-181-014c	अल्पबाधा निरातङ्का सिद्धार्था निरुपद्रवाः ॥
03-181-015a	द्रष्टारो देवसंघानामृषीणां च महात्मनाम् ।
03-181-015c	प्रत्यक्षाः सर्वधर्माणां दान्ता विगतमत्सराः ॥
03-181-016a	आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
03-181-016c	ततः कालान्तरेऽन्यस्मिन्पृथिवीतलचारिणः ॥
03-181-017a	कामक्रोधाभिभूतास्ते मायाव्याजोपजीविनः ।
03-181-017c	लोभमोहाभिभूताश्च त्यक्ता देवैस्ततो नराः ॥
03-181-018a	अशुभैः कर्मभिः पापास्तिर्यङ्नरकगामिनः ।
03-181-018c	संसारेषु विचित्रेषु पच्यमानाः पुनः पुनः ॥
03-181-019a	मोघेष्टा मोघसंकल्पा मोघज्ञाना विचेतसः ।
03-181-019c	सर्वातिशङ्किनश्चैव संवृत्ताः क्लेशभागिनः ॥
03-181-019e	अशुभैः कर्मभिश्चापि प्रायशः परिचिह्निताः ॥
03-181-020a	दौष्कुल्या व्याधिबहुला दुरात्मानोऽप्रतापिनः ।
03-181-020c	भवन्त्यल्पायुषः पापा रौद्रकर्मफलोदयाः ॥
03-181-020e	नाथन्तः सर्वकामानां नास्तिका भिन्नसेतवः ॥
03-181-021a	जन्तोः प्रेतस्य कौन्तेय गतिः स्वैरिह कर्मभिः ।
03-181-021c	प्राज्ञस्य हीनबुद्धेश्च कर्मकोशः क्व तिष्ठति ॥
03-181-022a	क्वस्थस्तत्समुपाश्राति सुकृतं यदि वेतरत् ।
03-181-022c	इति ते दर्शनं यच्च तत्राप्यनुनयं शृणु ॥
03-181-023a	अयमादिशरीरेण देवसृष्टेन मानवः ।
03-181-023c	शुभानामशुभानां च कुरुते संचयं महत् ॥

03-181-024a	आयुषोऽन्ते प्रहायेदं क्षीणप्रायं कलेवरम् ।
03-181-024c	संभवत्येव युगपद्योनौ नास्त्यन्तराभवः ॥
03-181-025a	तत्रास्य स्वकृतं कर्म छायेवानुगतं सदा ।
03-181-025c	फलत्यथ सुखार्हो वा दुःखार्हो वापि जायते ॥
03-181-026a	कृतान्तविधिसंयुक्तः स जन्तुर्लक्षणैः शुभैः ।
03-181-026c	अशुभैर्वा निरादानो लक्ष्यते ज्ञानदृष्टिभिः ॥
03-181-027a	एषा तावदबुद्धीनां गतिरुक्ता युधिष्ठिर ।
03-181-027c	अतः परं ज्ञानवतां निबोध गतिमुत्तमाम् ॥
03-181-028a	मनुष्यास्तप्तपसः सर्वागमपरायणाः ।
03-181-028c	स्थिरव्रताः सत्यपरा गुरुशुश्रूषणे रताः ॥
03-181-029a	सुशीलाः शुक्लजातीयाः क्षान्ता दान्ताः सुतेजसः ।
03-181-029c	शुभयोन्यन्तरगताः प्रायशः शुभलक्षणाः ॥
03-181-030a	जितेन्द्रियत्वाद्दृशिनः शुक्लत्वान्मन्दरोगिणः ।
03-181-030c	अल्पबाधपरित्रासाद्भवन्ति निरुपद्रवाः ॥
03-181-031a	च्यवन्तं जायमानं च गर्भस्थं चैव सर्वशः ।
03-181-031c	स्वमात्मानं परं चैव बुध्यन्ते ज्ञानचक्षुषः ॥
03-181-031e	कर्मभूमिमिमां प्राप्य पुनर्यान्ति सुरालयम् ॥
03-181-032a	किञ्चिद्देवाद्ब्रूतात्किञ्चित्किञ्चिदेव स्वकर्मभिः ।
03-181-032c	प्राप्नुवन्ति नरा राजन्मा तेऽस्त्वन्या विचारणा ॥
03-181-033a	इमामत्रोपमां चापि निबोध वदतां वर ।
03-181-033c	मनुष्यलोके यच्छ्रेयः परं मन्ये युधिष्ठिर ॥
03-181-034a	इह वैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह ।
03-181-034c	इह चामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह ॥
03-181-035a	धनानि येषां विपुलानि सन्ति; नित्यं रमन्ते सुविभूषिताङ्गाः ।
03-181-035c	तेषामयं शत्रुवरघ्न लोको; नासौ सदा देहसुखे रतानाम् ॥
03-181-036a	ये योगयुक्तास्तपसि प्रसक्ताः; स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहान् ।
03-181-036c	जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टा;स्तेषामसौ नायमरिघ्न लोकः ॥
03-181-037a	ये धर्ममेव प्रथमं चरन्ति; धर्मेण लब्ध्वा च धनानि काले ।
03-181-037c	दारानवाप्य क्रतुभिर्यजन्ते; तेषामयं चैव परश्च लोकः ॥
03-181-038a	ये नैव विद्यां न तपो न दानं; न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते ।
03-181-038c	न चाधिगच्छन्ति सुखान्यभाग्या;स्तेषामयं चैव परश्च नास्ति ॥

- 03-181-039a सर्वे भवन्तस्त्वतिवीर्यसत्त्वा; दिव्यौजसः संहननोपपन्नाः ।
 03-181-039c लोकादमुष्मादवनिं प्रपन्नाः; स्वधीतविद्याः सुरकार्यहेतोः ॥
 03-181-040a कृत्वैव कर्माणि महान्ति शूरा;स्तपोदमाचारविहारशीलाः ।
 03-181-040c देवानृषीन्प्रेतगणांश्च सर्वा;न्संतर्पयित्वा विधिना परेण ॥
 03-181-041a स्वर्गं परं पुण्यकृतां निवासं; क्रमेण संप्राप्स्यथ कर्मभिः स्वैः ।
 03-181-041c मा भूद्विशङ्का तव कौरवेन्द्र; दृष्ट्वात्मनः क्लेशमिमं सुखार्हं ॥

03-182-001 वैशंपायन उवाच

- 03-182-001a मार्कण्डेयं महात्मानमूचुः पाण्डुसुतास्तदा ।
 03-182-001c माहात्म्यं द्विजमुख्यानां श्रोतुमिच्छाम कथ्यताम् ॥
 03-182-002a एवमुक्तः स भगवान्मार्कण्डेयो महातपाः ।
 03-182-002c उवाच सुमहातेजाः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 03-182-003a हैहयानां कुलकरो राजा परपुरंजयः ।
 03-182-003c कुमारो रूपसंपन्नो मृगयामचरद्वली ॥
 03-182-004a चरमाणस्तु सोऽरण्ये तृणवीरुत्समावृते ।
 03-182-004c कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं ददर्श मुनिमन्तिके ॥
 03-182-004e स तेन निहतोऽरण्ये मन्यमानेन वै मृगम् ॥
 03-182-005a व्यथितः कर्म तत्कृत्वा शोकोपहतचेतनः ।
 03-182-005c जगाम हैहयानां वै सकाशं प्रथितात्मनाम् ॥
 03-182-006a राज्ञां राजीवनेत्रोसौ कुमारः पृथिवीपते ।
 03-182-006c तेषां च तद्यथावृत्तं कथयामास वै तदा ॥
 03-182-007a तं चापि हिंसितं तात मुनिं मूलफलाशिनम् ।
 03-182-007c श्रुत्वा दृष्ट्वा च ते तत्र बभूवुर्दीनमानसाः ॥
 03-182-008a कस्यायमिति ते सर्वे मार्गमाणास्ततस्ततः ।
 03-182-008c जग्मुश्चारिष्टनेमेस्ते ताक्ष्यस्याश्रममञ्जसा ॥
 03-182-009a तेऽभिवाद्य महात्मानं तं मुनिं संशितव्रतम् ।
 03-182-009c तस्थुः सर्वे स तु मुनिस्तेषां पूजामथाहरत् ॥
 03-182-010a ते तमूचुर्महात्मानं न वयं सत्क्रियां मुने ।
 03-182-010c त्वत्तोऽर्हाः कर्मदोषेण ब्राह्मणो हिंसितो हि नः ॥
 03-182-011a तानब्रवीत्स विप्रर्षिः कथं वो ब्राह्मणो हतः ।
 03-182-011c क्व चासौ ब्रूत सहिताः पश्यध्वं मे तपोबलम् ॥
 03-182-012a ते तु तत्सर्वमखिलमाख्यायास्मै यथातथम् ।

03-182-012c	नापश्यंस्तमृषिं तत्र गतासुं ते समागताः ॥
03-182-012e	अन्वेषमाणाः सव्रीडाः स्वप्नवद्गतमानसाः ॥
03-182-013a	तानब्रवीत्तत्र मुनिस्ताक्षर्यः परपुरंजयः ।
03-182-013c	स्यादयं ब्राह्मणः सोऽथ यो युष्माभिर्विनाशितः ॥
03-182-013e	पुत्रो ह्ययं मम नृपास्तपोबलसमन्वितः ॥
03-182-014a	ते तु दृष्ट्वैव तमृषिं विस्मयं परमं गताः ।
03-182-014c	महदाश्चर्यमिति वै विब्रुवाणा महीपते ॥
03-182-015a	मृतो ह्ययमतो दृष्टः कथं जीवितमाप्तवान् ।
03-182-015c	किमेतत्तपसो वीर्यं येनायं जीवितः पुनः ॥
03-182-015e	श्रोतुमिच्छाम विप्रर्षे यदि श्रोतव्यमित्युत ॥
03-182-016a	स तानुवाच नास्माकं मृत्युः प्रभवते नृपाः ।
03-182-016c	कारणं वः प्रवक्ष्यामि हेतुयोगं समासतः ॥
03-182-017a	सत्यमेवाभिजानीमो नानृते कुर्महे मनः ।
03-182-017c	स्वधर्ममनुतिष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयं न नः ॥
03-182-018a	यद्ब्राह्मणानां कुशलं तदेषां कथयामहे ।
03-182-018c	नैषां दुश्चरितं ब्रूमस्तस्मान्मृत्युभयं न नः ॥
03-182-019a	अतिथीनन्नपानेन भृत्यानत्यशनेन च ।
03-182-019c	तेजस्विदेशवासाच्च तस्मान्मृत्युभयं न नः ॥
03-182-020a	एतद्वै लेशमात्रं वः समाख्यातं विमत्सराः ।
03-182-020c	गच्छध्वं सहिताः सर्वे न पापाद्भयमस्ति वः ॥
03-182-021a	एवमस्त्विति ते सर्वे प्रतिपूज्य महामुनिम् ।
03-182-021c	स्वदेशमगमन्हृष्टा राजानो भरतर्षभ ॥

03-183-001 मार्कण्डेय उवाच

03-183-001a	भूय एव तु माहात्म्यं ब्राह्मणानां निबोध मे ।
03-183-001c	वैन्यो नामेह राजर्षिरश्वमेधाय दीक्षितः ॥
03-183-001e	तमन्निर्गन्तुमारेभे वित्तार्थमिति नः श्रुतम् ॥
03-183-002a	भूयोऽथ नानुरुध्यत्स धर्मव्यक्तिनिदर्शनात् ।
03-183-002c	संचिन्त्य स महातेजा वनमेवान्वरोचयत् ॥
03-183-002e	धर्मपत्नीं समाहूय पुत्रांश्चेदमुवाच ह ॥
03-183-003a	प्राप्स्यामः फलमत्यन्तं बहुलं निरुपद्रवम् ।
03-183-003c	अरण्यगमनं क्षिप्रं रोचतां वो गुणाधिकम् ॥

- 03-183-004a तं भार्या प्रत्युवाचेदं धर्ममेवानुरुध्यती ।
 03-183-004c वैन्यं गत्वा महात्मानमर्थयस्व धनं बहु ॥
 03-183-004e स ते दास्यति राजर्षिर्यजमानोऽर्थिने धनम् ॥
 03-183-005a तत आदाय विप्रर्षे प्रतिगृह्य धनं बहु ।
 03-183-005c भृत्यान्सुतान्संविभज्य ततो ब्रज यथेप्सितम् ॥
 03-183-005e एष वै परमो धर्मो धर्मविद्धिरुदाहृतः ॥

03-183-006 अत्रिरुवाच

- 03-183-006a कथितो मे महाभागे गौतमेन महात्मना ।
 03-183-006c वैन्यो धर्मार्थसंयुक्तः सत्यव्रतसमन्वितः ॥
 03-183-007a किं त्वस्ति तत्र द्वेष्टारो निवसन्ति हि मे द्विजाः ।
 03-183-007c यथा मे गौतमः प्राह ततो न व्यवसाम्यहम् ॥
 03-183-008a तत्र स्म वाचं कल्याणीं धर्मकामार्थसंहिताम् ।
 03-183-008c मयोक्तामन्यथा ब्रूयुस्ततस्ते वै निरर्थकाम् ॥
 03-183-009a गमिष्यामि महाप्राज्ञे रोचते मे वचस्तव ।
 03-183-009c गाश्च मे दास्यते वैन्यः प्रभूतं चार्थसंचयम् ॥

03-183-010 मार्कण्डेय उवाच

- 03-183-010a एवमुक्त्वा जगामाशु वैन्ययज्ञं महातपाः ।
 03-183-010c गत्वा च यज्ञायतनमत्रिस्तुष्टाव तं नृपम् ॥
 03-183-011a राजन्वैन्य त्वमीशश्च भुवि त्वं प्रथमो नृपः ।
 03-183-011c स्तुवन्ति त्वां मुनिगणास्त्वदन्यो नास्ति धर्मवित् ॥
 03-183-012a तमब्रवीदृषिस्तत्र वचः क्रुद्धो महातपाः ।
 03-183-012c मैवमत्रे पुनर्ब्रूया न ते प्रज्ञा समाहिता ॥
 03-183-012e अत्र नः प्रथमं स्थाता महेन्द्रो वै प्रजापतिः ॥
 03-183-013a अथात्रिरपि राजेन्द्र गौतमं प्रत्यभाषत ।
 03-183-013c अयमेव विधाता च यथैवेन्द्रः प्रजापतिः ॥
 03-183-013e त्वमेव मुह्यसे मोहान्न प्रज्ञानं तवास्ति ह ॥

03-183-014 गौतम उवाच

- 03-183-014a जानामि नाहं मुह्यामि त्वं विवक्षुर्विमुह्यसे ।
 03-183-014c स्तोष्यसेऽभ्युदयप्रेप्सुस्तस्य दर्शनसंश्रयात् ॥
 03-183-015a न वेत्थ परमं धर्मं न चावैषि प्रयोजनम् ।

03-183-015c बालस्त्वमसि मूढश्च वृद्धः केनापि हेतुना ॥

03-183-016 मार्कण्डेय उवाच

03-183-016a विवदन्तौ तथा तौ तु मुनीनां दर्शने स्थितौ ।
 03-183-016c ये तस्य यज्ञे संवृत्तास्तेऽपृच्छन्त कथं त्विमौ ॥
 03-183-017a प्रवेशः केन दत्तोऽयमनयोर्वैन्यसंसदि ।
 03-183-017c उच्चैः समभिभाषन्तौ केन कार्येण विष्ठितौ ॥
 03-183-018a ततः परमधर्मात्मा काश्यपः सर्वधर्मवित् ।
 03-183-018c विवादिनावनुप्राप्तौ तावुभौ प्रत्यवेदयत् ॥
 03-183-019a अथाब्रवीत्सदस्यांस्तु गौतमो मुनिसत्तमान् ।
 03-183-019c आवयोर्व्याहतं प्रश्नं शृणुत द्विजपुंगवाः ॥
 03-183-019e वैन्यो विधातेत्याहात्रिरत्र नः संशयो महान् ॥
 03-183-020a श्रुत्वैव तु महात्मानो मुनयोऽभ्यद्रवन्द्रुतम् ।
 03-183-020c सनत्कुमारं धर्मज्ञं संशयच्छेदनाय वै ॥
 03-183-021a स च तेषां वचः श्रुत्वा यथातत्त्वं महातपाः ।
 03-183-021c प्रत्युवाचाथ तानेवं धर्मार्थसहितं वचः ॥

03-183-022 सनत्कुमार उवाच

03-183-022a ब्रह्म क्षेत्रेण सहितं क्षेत्रं च ब्रह्मणा सह ।
 03-183-022c राजा वै प्रथमो धर्मः प्रजानां पतिरेव च ॥
 03-183-022e स एव शक्रः शुक्रश्च स धाता स बृहस्पतिः ॥
 03-183-023a प्रजापतिर्विराट्सम्राट्क्षत्रियो भूपतिर्नृपः ।
 03-183-023c य एभिः स्तूयते शब्दैः कस्तं नार्चितुमर्हति ॥
 03-183-024a पुरायोनिर्युधाजिच्च अभिया मुदितो भवः ।
 03-183-024c स्वर्णेता सहजिद्वभ्रुरिति राजाभिधीयते ॥
 03-183-025a सत्यमन्युर्युधाजीवः सत्यधर्मप्रवर्तकः ।
 03-183-025c अधर्मादृषयो भीता बलं क्षेत्रे समादधन् ॥
 03-183-026a आदित्यो दिवि देवेषु तमो नुदति तेजसा ।
 03-183-026c तथैव नृपतिर्भूमावधर्मं नुदते भृशम् ॥
 03-183-027a अतो राज्ञः प्रधानत्वं शास्त्रप्रामाण्यदर्शनात् ।
 03-183-027c उत्तरः सिध्यते पक्षो येन राजेति भाषितम् ॥

03-183-028 मार्कण्डेय उवाच

- 03-183-028a ततः स राजा संहृष्टः सिद्धे पक्षे महामनाः ।
 03-183-028c तमत्रिमब्रवीत्प्रीतः पूर्वं येनाभिसंस्तुतः ॥
 03-183-029a यस्मात्सर्वमनुष्येषु ज्यायांसं मामिहाब्रवीः ।
 03-183-029c सर्वदेवैश्च विप्रर्षे संमितं श्रेष्ठमेव च ॥
 03-183-029e तस्मात्तेऽहं प्रदास्यामि विविधं वसु भूरि च ॥
 03-183-030a दासीसहस्रं श्यामानां सुवस्त्राणामलंकृतम् ।
 03-183-030c दश कोट्यो हिरण्यस्य रुक्मभारांस्तथा दश ॥
 03-183-030e एतद्ददानि ते विप्र सर्वज्ञस्त्वं हि मे मतः ॥
 03-183-031a तदत्रिन्यायतः सर्वं प्रतिगृह्य महामनाः ।
 03-183-031c प्रत्याजगाम तेजस्वी गृहानेव महातपाः ॥
 03-183-032a प्रदाय च धनं प्रीतः पुत्रेभ्यः प्रयतात्मवान् ।
 03-183-032c तपः समभिसंधाय वनमेवान्वपद्यत ॥

03-184-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-184-001a अत्रैव च सरस्वत्या गीतं परपुरंजय ।
 03-184-001c पृष्ठया मुनिना वीर शृणु ताक्ष्येण धीमता ॥

03-184-002 ताक्ष्यं उवाच

- 03-184-002a किं नु श्रेयः पुरुषस्येह भद्रे; कथं कुर्वन्न च्यवते स्वधर्मात् ।
 03-184-002c आचक्ष्व मे चारुसर्वाङ्गि सर्व; त्वयानुशिष्टो न च्यवेयं स्वधर्मात् ॥
 03-184-003a कथं चाग्निं जुहुयां पूजये वा; कस्मिन्काले केन धर्मो न नश्येत् ।
 03-184-003c एतत्सर्वं सुभगे प्रब्रवीहि; यथा लोकान्विरजाः संचरेयम् ॥

03-184-004 मार्कण्डेय उवाच

- 03-184-004a एवं पृष्ट्वा प्रीतियुक्तेन तेन; शुश्रूषुमीक्ष्योत्तमबुद्धियुक्तम् ।
 03-184-004c ताक्ष्यं विप्रं धर्मयुक्तं हितं च; सरस्वती वाक्यमिदं बभाषे ॥

03-184-005 सरस्वत्युवाच

- 03-184-005a यो ब्रह्म जानाति यथाप्रदेशं; स्वाध्यायनित्यः शुचिरप्रमत्तः ।
 03-184-005c स वै पुरो देवपुरस्य गन्ता; सहामरैः प्राप्नुयात्प्रीतियोगम् ॥
 03-184-006a तत्र स्म रम्या विपुला विशोकाः; सुपुष्पिताः पुष्करिण्यः सुपुण्याः ।
 03-184-006c अकर्दमा मीनवत्यः सुतीर्था; हिरण्मयैरावृताः पुण्डरीकैः ॥
 03-184-007a तासां तीरेष्वासते पुण्यकर्मा; महीयमानः पृथगप्सरोभिः ।
 03-184-007c सुपुण्यगन्धाभिरलंकृताभिः; हिरण्यवर्णाभिरतीव हृष्टः ॥

- 03-184-008a परं लोकं गोप्रदास्त्वाप्नुवन्ति; दत्त्वा नङ्वाहं सूर्यलोकं व्रजन्ति ।
 03-184-008c वासो दत्त्वा चन्द्रमसः स लोकं; दत्त्वा हिरण्यममृतत्वमेति ॥
 03-184-009a धेनुं दत्त्वा सुव्रतां साधुदोहां; कल्याणवत्सामपलायिनीं च ।
 03-184-009c यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्या;स्तावद्वर्षाण्यश्रुते स्वर्गलोकम् ॥
 03-184-010a अनङ्वाहं सुव्रतं यो ददाति; हलस्य वोढारमनन्तवीर्यम् ।
 03-184-010c धुरंधरं बलवन्तं युवानं; प्राप्नोति लोकान्दश धेनुदस्य ॥
 03-184-011a यः सप्त वर्षाणि जुहोति तार्क्ष्य; हव्यं त्वग्नौ सुव्रतः साधुशीलः ।
 03-184-011c सप्तावरान्सप्त पूर्वान्पुनाति; पितामहानात्मनः कर्मभिः स्वैः ॥

03-184-012 तार्क्ष्य उवाच

- 03-184-012a किमग्निहोत्रस्य व्रतं पुराण;माचक्ष्व मे पृच्छतश्चारुरूपे ।
 03-184-012c त्वयानुशिष्टोऽहमिहाद्य विद्यां; यदग्निहोत्रस्य व्रतं पुराणम् ॥

03-184-013 सरस्वत्युवाच

- 03-184-013a न चाशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणि;र्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित् ।
 03-184-013c बुभुक्षवः शुचिकामा हि देवा; नाश्रद्धधानाद्धि हविर्जुषन्ति ॥
 03-184-014a नाश्रोत्रियं देवहव्ये नियुञ्ज्या;न्मोघं परा सिञ्चति तादृशो हि ।
 03-184-014c अपूर्णमश्रोत्रियमाह तार्क्ष्य; न वै तादृग्जुहुयादग्निहोत्रम् ॥
 03-184-015a कृशानुं ये जुह्वति श्रद्धधानाः; सत्यव्रता हुतशिष्टाशिनश्च ।
 03-184-015c गवां लोकं प्राप्य ते पुण्यगन्धं; पश्यन्ति देवं परमं चापि सत्यम् ॥

03-184-016 तार्क्ष्य उवाच

- 03-184-016a क्षेत्रज्ञभूतां परलोकभावे; कर्मोदये बुद्धिमतिप्रविष्टाम् ।
 03-184-016c प्रज्ञां च देवीं सुभगे विमृश्य; पृच्छामि त्वां का ह्यसि चारुरूपे ॥

03-184-017 सरस्वत्युवाच

- 03-184-017a अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मि; विप्रर्षभाणां संशयच्छेदनाय ।
 03-184-017c त्वत्संयोगादहमेतदब्रुवं; भावे स्थिता तथ्यमर्थं यथावत् ॥

03-184-018 तार्क्ष्य उवाच

- 03-184-018a न हि त्वया सदृशी काचिदस्ति; विभ्राजसे ह्यतिमात्रं यथा श्रीः ।
 03-184-018c रूपं च ते दिव्यमत्यन्तकान्तं; प्रज्ञां च देवीं सुभगे विभर्षि ॥

03-184-019 सरस्वत्युवाच

- 03-184-019a श्रेष्ठानि यानि द्विपदां वरिष्ठ; यज्ञेषु विद्वन्नुपपादयन्ति ।

03-184-019c तैरेवाहं संप्रवृद्धा भवामि; आप्यायिता रूपवती च विप्र ॥
 03-184-020a यच्चापि द्रव्यमुपयुज्यते ह; वानस्पत्यमायसं पार्थिवं वा ।
 03-184-020c दिव्येन रूपेण च प्रज्ञया च; तेनैव सिद्धिरिति विद्धि विद्वन् ॥

03-184-021 ताक्ष्य उवाच

03-184-021a इदं श्रेयः परमं मन्यमाना; व्यायच्छन्ते मुनयः संप्रतीताः ।
 03-184-021c आचक्ष्व मे तं परमं विशोकं; मोक्षं परं यं प्रविशन्ति धीराः ॥

03-184-022 सरस्वत्युवाच

03-184-022a तं वै परं वेदविदः प्रपन्नाः; परं परेभ्यः प्रथितं पुराणम् ।
 03-184-022c स्वाध्यायदानव्रतपुण्ययोगैःस्तपोधना वीतशोका विमुक्ताः ॥
 03-184-023a तस्याथ मध्ये वेतसः पुण्यगन्धः; सहस्रशाखो विमलो विभाति ।
 03-184-023c तस्य मूलात्सरितः प्रस्रवन्ति; मधूदकप्रस्रवणा रमण्यः ॥
 03-184-024a शाखां शाखां महानद्यः संयान्ति सिकतासमाः ।
 03-184-024c धानापूपा मांसशाकाः सदा पायसकर्दमाः ॥
 03-184-025a यस्मिन्नग्निमुखा देवाः सेन्द्राः सह मरुद्गणैः ।
 03-184-025c ईजिरे क्रतुभिः श्रेष्ठैस्तत्पदं परमं मुने ॥

03-185-001 वैशंपायन उवाच

03-185-001a ततः स पाण्डवो भूयो मार्कण्डेयमुवाच ह ।
 03-185-001c कथयस्वेह चरितं मनोर्वैवस्वतस्य मे ॥

03-185-002 मार्कण्डेय उवाच

03-185-002a विवस्वतः सुतो राजन्परमर्षिः प्रतापवान् ।
 03-185-002c बभूव नरशार्दूल प्रजापतिसमद्युतिः ॥
 03-185-003a ओजसा तेजसा लक्ष्म्या तपसा च विशेषतः ।
 03-185-003c अतिचक्राम पितरं मनुः स्वं च पितामहम् ॥
 03-185-004a ऊर्ध्वबाहुर्विशालायां बदर्यां स नराधिपः ।
 03-185-004c एकपादस्थितस्तीव्रं चचार सुमहत्तपः ॥
 03-185-005a अवाकिशरास्तथा चापि नेत्रैरनिमिषैर्दृढम् ।
 03-185-005c सोऽतप्यत तपो घोरं वर्षाणामयुतं तदा ॥
 03-185-006a तं कदाचित्तपस्यन्तमार्द्रचीरजटाधरम् ।
 03-185-006c वीरिणीतीरमागम्य मत्स्यो वचनमब्रवीत् ॥

03-185-007a	भगवन्क्षुद्रमत्स्योऽस्मि बलवद्भ्यो भयं मम ।
03-185-007c	मत्स्येभ्यो हि ततो मां त्वं त्रातुमर्हसि सुव्रत ॥
03-185-008a	दुर्बलं बलवन्तो हि मत्स्यं मत्स्या विशेषतः ।
03-185-008c	भक्षयन्ति यथा वृत्तिर्विहिता नः सनातनी ॥
03-185-009a	तस्माद्भयौघान्महतो मज्जन्तं मां विशेषतः ।
03-185-009c	त्रातुमर्हसि कर्तास्मि कृते प्रतिकृतं तव ॥
03-185-010a	स मत्स्यवचनं श्रुत्वा कृपयाभिपरिप्लुतः ।
03-185-010c	मनुर्वैवस्वतोऽगृह्णात्तं मत्स्यं पाणिना स्वयम् ॥
03-185-011a	उदकान्तमुपानीय मत्स्यं वैवस्वतो मनुः ।
03-185-011c	अलिञ्जरे प्राक्षिपत्स चन्द्रांशुसदृशप्रभम् ॥
03-185-012a	स तत्र ववृधे राजन्मत्स्यः परमसत्कृतः ।
03-185-012c	पुत्रवच्चाकरोत्तस्मिन्मनुर्भावं विशेषतः ॥
03-185-013a	अथ कालेन महता स मत्स्यः सुमहानभूत् ।
03-185-013c	अलिञ्जरे जले चैव नासौ समभवत्किल ॥
03-185-014a	अथ मत्स्यो मनुं दृष्ट्वा पुनरेवाभ्यभाषत ।
03-185-014c	भगवन्साधु मेऽद्यान्यत्स्थानं संप्रतिपादय ॥
03-185-015a	उद्धृत्यालिञ्जरात्तस्मात्ततः स भगवान्मुनिः ।
03-185-015c	तं मत्स्यमनयद्वापीं महतीं स मनुस्तदा ॥
03-185-016a	तत्र तं प्राक्षिपच्चापि मनुः परपुरंजय ।
03-185-016c	अथावर्धत मत्स्यः स पुनर्वर्षगणान्बहून् ॥
03-185-017a	द्वियोजनायता वापी विस्तृता चापि योजनम् ।
03-185-017c	तस्यां नासौ समभवन्मत्स्यो राजीवलोचन ॥
03-185-017e	विचेष्टितुं वा कौन्तेय मत्स्यो वाप्यां विशां पते ॥
03-185-018a	मनुं मत्स्यस्ततो दृष्ट्वा पुनरेवाभ्यभाषत ।
03-185-018c	नय मां भगवन्साधो समुद्रमहिषीं प्रभो ॥
03-185-018e	गङ्गां तत्र निवत्स्यामि यथा वा तात मन्यसे ॥
03-185-019a	एवमुक्तो मनुर्मत्स्यमनयद्भगवान्वशी ।
03-185-019c	नदीं गङ्गां तत्र चैनं स्वयं प्राक्षिपदच्युतः ॥
03-185-020a	स तत्र ववृधे मत्स्यः किञ्चित्कालमरिंदम ।
03-185-020c	ततः पुनर्मनुं दृष्ट्वा मत्स्यो वचनमब्रवीत् ॥
03-185-021a	गङ्गायां हि न शक्नोमि बृहत्त्वाच्चेष्टितुं प्रभो ।

03-185-021c	समुद्रं नय मामाशु प्रसीद भगवन्निति ॥
03-185-022a	उद्धृत्य गङ्गासलिलात्ततो मत्स्यं मनुः स्वयम् ।
03-185-022c	समुद्रमनयत्पार्थ तत्र चैनमवासृजत् ॥
03-185-023a	सुमहानपि मत्स्यः सन्स मनोर्मनसस्तदा ।
03-185-023c	आसीद्यथेष्टहार्यश्च स्पर्शगन्धसुखश्च वै ॥
03-185-024a	यदा समुद्रे प्रक्षिप्तः स मत्स्यो मनुना तदा ।
03-185-024c	तत एनमिदं वाक्यं स्मयमान इवाब्रवीत् ॥
03-185-025a	भगवन्कृता हि मे रक्षा त्वया सर्वा विशेषतः ।
03-185-025c	प्राप्तकालं तु यत्कार्यं त्वया तच्छूयतां मम ॥
03-185-026a	अचिराद्भगवन्भौममिदं स्थावरजङ्गमम् ।
03-185-026c	सर्वमेव महाभाग प्रलयं वै गमिष्यति ॥
03-185-027a	संप्रक्षालनकालोऽयं लोकानां समुपस्थितः ।
03-185-027c	तस्मात्त्वां बोधयाम्यद्य यत्ते हितमनुत्तमम् ॥
03-185-028a	त्रसानां स्थावराणां च यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति ।
03-185-028c	तस्य सर्वस्य संप्राप्तः कालः परमदारुणः ॥
03-185-029a	नौश्च कारयितव्या ते दृढा युक्तवटाकरा ।
03-185-029c	तत्र सप्तर्षिभिः सार्धमारुहेथा महामुने ॥
03-185-030a	बीजानि चैव सर्वाणि यथोक्तानि मया पुरा ।
03-185-030c	तस्यामारोहयेर्नावि सुसंगुप्तानि भागशः ॥
03-185-031a	नौस्थश्च मां प्रतीक्षेथास्तदा मुनिजनप्रिय ।
03-185-031c	आगमिष्याम्यहं शृङ्गी विज्ञेयस्तेन तापस ॥
03-185-032a	एवमेतत्त्वया कार्यमापृष्टोऽसि व्रजाम्यहम् ।
03-185-032c	नातिशङ्क्यमिदं चापि वचनं ते ममाभिभो ॥
03-185-033a	एवं करिष्य इति तं स मत्स्यं प्रत्यभाषत ।
03-185-033c	जग्मतुश्च यथाकाममनुज्ञाप्य परस्परम् ॥
03-185-034a	ततो मनुर्महाराज यथोक्तं मत्स्यकेन ह ।
03-185-034c	बीजान्यादाय सर्वाणि सागरं पुप्लुवे तदा ॥
03-185-034e	नावा तु शुभया वीर महोर्मिणमरिदम ॥
03-185-035a	चिन्तयामास च मनुस्तं मत्स्यं पृथिवीपते ।
03-185-035c	स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा मत्स्यः परपुरंजय ॥
03-185-035e	शृङ्गी तत्राजगामाशु तदा भरतसत्तम ॥

03-185-036a	तं दृष्ट्वा मनुजेन्द्रेन्द्र मनुर्मत्स्यं जलार्णवे ।
03-185-036c	शृङ्गिणं तं यथोक्तेन रूपेणाद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥
03-185-037a	वटाकरमयं पाशमथ मत्स्यस्य मूर्धनि ।
03-185-037c	मनुर्मनुजशार्दूल तस्मिञ्शृङ्गे न्यवेशयत् ॥
03-185-038a	संयतस्तेन पाशेन मत्स्यः परपुरंजय ।
03-185-038c	वेगेन महता नावं प्राकर्षल्लवणाम्भसि ॥
03-185-039a	स ततार तया नावा समुद्रं मनुजेश्वर ।
03-185-039c	नृत्यमानमिवोर्मिभिर्गर्जमानमिवाम्भसा ॥
03-185-040a	क्षोभ्यमाणा महावातैः सा नौस्तस्मिन्महोदधौ ।
03-185-040c	घूर्णते चपलेव स्त्री मत्ता परपुरंजय ॥
03-185-041a	नैव भूमिर्न च दिशः प्रदिशो वा चकाशिरे ।
03-185-041c	सर्वमाम्भसमेवासीत्खं द्यौश्च नरपुंगव ॥
03-185-042a	एवंभूते तदा लोके संकुले भरतर्षभ ।
03-185-042c	अदृश्यन्त सप्तर्षयो मनुर्मत्स्यः सहैव ह ॥
03-185-043a	एवं बहून्वर्षगणांस्तां नावं सोऽथ मत्स्यकः ।
03-185-043c	चकर्षातन्द्रितो राजंस्तस्मिन्सलिलसंचये ॥
03-185-044a	ततो हिमवतः शृङ्गं यत्परं पुरुषर्षभ ।
03-185-044c	तत्राकर्षत्ततो नावं स मत्स्यः कुरुनन्दन ॥
03-185-045a	ततोऽब्रवीत्तदा मत्स्यस्तानृषीन्प्रहसञ्शनैः ।
03-185-045c	अस्मिन्हिमवतः शृङ्गे नावं बध्नीत माचिरम् ॥
03-185-046a	सा बद्धा तत्र तैस्तूर्णमृषिभिर्भरतर्षभ ।
03-185-046c	नौर्मत्स्यस्य वचः श्रुत्वा शृङ्गे हिमवतस्तदा ॥
03-185-047a	तच्च नौबन्धनं नाम शृङ्गं हिमवतः परम् ।
03-185-047c	ख्यातमद्यापि कौन्तेय तद्विद्धि भरतर्षभ ॥
03-185-048a	अथाब्रवीदनिमिषस्तानृषीन्सहितांस्तदा ।
03-185-048c	अहं प्रजापतिर्ब्रह्मा मत्परं नाधिगम्यते ॥
03-185-048e	मत्स्यरूपेण यूयं च मयास्मान्मोक्षिता भयात् ॥
03-185-049a	मनुना च प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवाः ।
03-185-049c	स्रष्टव्याः सर्वलोकाश्च यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति ॥
03-185-050a	तपसा चातितीव्रेण प्रतिभास्य भविष्यति ।
03-185-050c	मत्प्रसादात्प्रजासर्गे न च मोहं गमिष्यति ॥

03-185-051a	इत्युक्त्वा वचनं मत्स्यः क्षणेनादर्शनं गतः ।
03-185-051c	स्रष्टुकामः प्रजाश्चापि मनुर्वैवस्वतः स्वयम् ॥
03-185-051e	प्रमूढोऽभूत्प्रजासर्गे तपस्तेपे महत्ततः ॥
03-185-052a	तपसा महता युक्तः सोऽथ स्रष्टुं प्रचक्रमे ।
03-185-052c	सर्वाः प्रजा मनुः साक्षाद्यथावद्भरतर्षभ ॥
03-185-053a	इत्येतन्मात्स्यकं नाम पुराणं परिकीर्तितम् ।
03-185-053c	आख्यानमिदमाख्यातं सर्वपापहरं मया ॥
03-185-054a	य इदं शृणुयान्नित्यं मनोश्चरितमादितः ।
03-185-054c	स सुखी सर्वसिद्धार्थः स्वर्गलोकमियान्नरः ॥

03-186-001 वैशंपायन उवाच

03-186-001a	ततः स पुनरेवाथ मार्कण्डेयं यशस्विनम् ।
03-186-001c	पप्रच्छ विनयोपेतो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
03-186-002a	नैके युगसहस्रान्तास्त्वया दृष्टा महामुने ।
03-186-002c	न चापीह समः कश्चिदायुषा तव विद्यते ॥
03-186-002e	वर्जयित्वा महात्मानं ब्राह्मणं परमेष्ठिनम् ॥
03-186-003a	अनन्तरिक्षे लोकेऽस्मिन्देवदानववर्जिते ।
03-186-003c	त्वमेव प्रलये विप्र ब्रह्माणमुपतिष्ठसि ॥
03-186-004a	प्रलये चापि निर्वृत्ते प्रबुद्धे च पितामहे ।
03-186-004c	त्वमेव सृज्यमानानि भूतानीह प्रपश्यसि ॥
03-186-005a	चतुर्विधानि विप्रर्षे यथावत्परमेष्ठिना ।
03-186-005c	वायुभूता दिशः कृत्वा विक्षिप्यापस्ततस्ततः ॥
03-186-006a	त्वया लोकगुरुः साक्षात्सर्वलोकपितामहः ।
03-186-006c	आराधितो द्विजश्रेष्ठ तत्परेण समाधिना ॥
03-186-007a	तस्मात्सर्वान्तको मृत्युर्जरा वा देहनाशिनी ।
03-186-007c	न त्वा विशति विप्रर्षे प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥
03-186-008a	यदा नैव रविर्नाग्निर्न वायुर्न च चन्द्रमाः ।
03-186-008c	नैवान्तरिक्षं नैवोर्वी शेषं भवति किञ्चन ॥
03-186-009a	तस्मिन्नेकार्णवे लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
03-186-009c	नष्टे देवासुरगणे समुत्सन्नमहोरगे ॥
03-186-010a	शयानममितात्मानं पद्मे पद्मनिकेतनम् ।
03-186-010c	त्वमेकः सर्वभूतेशं ब्रह्माणमुपतिष्ठसि ॥

- 03-186-011a एतत्प्रत्यक्षतः सर्वं पूर्ववृत्तं द्विजोत्तम ।
 03-186-011c तस्मादिच्छामहे श्रोतुं सर्वहेत्वात्मिकां कथाम् ॥
 03-186-012a अनुभूतं हि बहुशस्त्वयैकेन द्विजोत्तम ।
 03-186-012c न तेऽस्त्यविदितं किञ्चित्सर्वलोकेषु नित्यदा ॥

03-186-013 मार्कण्डेय उवाच

- 03-186-013a हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयम्भुवे ।
 03-186-013c पुरुषाय पुराणाय शाश्वतायाव्ययाय च ॥
 03-186-014a य एष पृथुदीर्घाक्षः पीतवासा जनार्दनः ।
 03-186-014c एष कर्ता विकर्ता च सर्वभावनभूतकृत् ॥
 03-186-015a अचिन्त्यं महदाश्चर्यं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 03-186-015c अनादिनिधनं भूतं विश्वमक्षयमव्ययम् ॥
 03-186-016a एष कर्ता न क्रियते कारणं चापि पौरुषे ।
 03-186-016c यो ह्येनं पुरुषं वेत्ति देवा अपि न तं विदुः ॥
 03-186-017a सर्वमाश्चर्यमेवैतन्निर्वृत्तं राजसत्तम ।
 03-186-017c आदितो मनुजव्याघ्र कृत्स्नस्य जगतः क्षये ॥
 03-186-018a चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
 03-186-018c तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च ततः परम् ॥
 03-186-019a त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
 03-186-019c तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च ततः परम् ॥
 03-186-020a तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिमाणतः ।
 03-186-020c तस्यापि द्विशती संध्या संध्यांशश्च ततः परम् ॥
 03-186-021a सहस्रमेकं वर्षाणां ततः कलियुगं स्मृतम् ।
 03-186-021c तस्य वर्षशतं संध्या संध्यांशश्च ततः परम् ॥
 03-186-021e संध्यासंध्यांशयोस्तुल्यं प्रमाणमुपधारय ॥
 03-186-022a क्षीणे कलियुगे चैव प्रवर्तति कृतं युगम् ।
 03-186-022c एषा द्वादशसाहस्री युगाख्या परिकीर्तिता ॥
 03-186-023a एतत्सहस्रपर्यन्तमहो ब्राह्ममुदाहृतम् ।
 03-186-023c विश्वं हि ब्रह्मभवने सर्वशः परिवर्तते ॥
 03-186-023e लोकानां मनुजव्याघ्र प्रलयं तं विदुर्बुधाः ॥
 03-186-024a अल्पावशिष्टे तु तदा युगान्ते भरतर्षभ ।
 03-186-024c सहस्रान्ते नराः सर्वे प्रायशोऽनृतवादिनः ॥

03-186-025a	यज्ञप्रतिनिधिः पार्थ दानप्रतिनिधिस्तथा ।
03-186-025c	व्रतप्रतिनिधिश्चैव तस्मिन्काले प्रवर्तते ॥
03-186-026a	ब्राह्मणाः शूद्रकर्माणस्तथा शूद्रा धनार्जकाः ।
03-186-026c	क्षत्रधर्मेण वाप्यत्र वर्तयन्ति गते युगे ॥
03-186-027a	निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाः पिण्डोदकविवर्जिताः ।
03-186-027c	ब्राह्मणाः सर्वभक्षाश्च भविष्यन्ति कलौ युगे ॥
03-186-028a	अजपा ब्राह्मणास्तात शूद्रा जपपरायणाः ।
03-186-028c	विपरीते तदा लोके पूर्वरूपं क्षयस्य तत् ॥
03-186-029a	बहवो म्लेच्छराजानः पृथिव्यां मनुजाधिप ।
03-186-029c	मिथ्यानुशासिनः पापा मृषावादपरायणाः ॥
03-186-030a	आन्ध्राः शकाः पुलिन्दाश्च यवनाश्च नराधिपाः ।
03-186-030c	काम्बोजा और्णिकाः शूद्रास्तथाभीरा नरोत्तम ॥
03-186-031a	न तदा ब्राह्मणः कश्चित्स्वधर्ममुपजीवति ।
03-186-031c	क्षत्रिया अपि वैश्याश्च विकर्मस्था नराधिप ॥
03-186-032a	अल्पायुषः स्वल्पबला अल्पतेजःपराक्रमाः ।
03-186-032c	अल्पदेहाल्पसाराश्च तथा सत्याल्पभाषिणः ॥
03-186-033a	बहुशून्या जनपदा मृगव्यालावृता दिशः ।
03-186-033c	युगान्ते समनुप्राप्ते वृथा च ब्रह्मचारिणः ॥
03-186-033e	भोवादिनस्तथा शूद्रा ब्राह्मणाश्चार्यवादिनः ॥
03-186-034a	युगान्ते मनुजव्याघ्र भवन्ति बहुजन्तवः ।
03-186-034c	न तथा घ्राणयुक्ताश्च सर्वगन्धा विशां पते ॥
03-186-034e	रसाश्च मनुजव्याघ्र न तथा स्वादुयोगिनः ॥
03-186-035a	बहुप्रजा ह्रस्वदेहाः शीलाचारविवर्जिताः ।
03-186-035c	मुखेभगाः स्त्रियो राजन्भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-186-036a	अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
03-186-036c	केशशूलाः स्त्रियो राजन्भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-186-037a	अल्पक्षीरास्तथा गावो भविष्यन्ति जनाधिप ।
03-186-037c	अल्पपुष्पफलाश्चापि पादपा बहुवायसाः ॥
03-186-038a	ब्रह्मवध्यावलिप्तानां तथा मिथ्याभिशंसिनाम् ।
03-186-038c	नृपाणां पृथिवीपाल प्रतिगृह्णन्ति वै द्विजाः ॥
03-186-039a	लोभमोहपरीताश्च मिथ्याधर्मध्वजावृताः ।

03-186-039c	भिक्षार्थं पृथिवीपाल चञ्चूर्यन्ते द्विजैर्दिशः ॥
03-186-040a	करभारभयात्पुंसो गृहस्थाः परिमोषकाः ।
03-186-040c	मुनिच्छद्वाकृतिच्छन्ना वाणिज्यमुपजीवते ॥
03-186-041a	मिथ्या च नखरोमाणि धारयन्ति नरास्तदा ।
03-186-041c	अर्थलोभान्नरव्याघ्र वृथा च ब्रह्मचारिणः ॥
03-186-042a	आश्रमेषु वृथाचाराः पानपा गुरुतल्पगाः ।
03-186-042c	ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्धनम् ॥
03-186-043a	बहुपाषण्डसंकीर्णाः परान्नगुणवादिनः ।
03-186-043c	आश्रमा मनुजव्याघ्र न भवन्ति युगक्षये ॥
03-186-044a	यथर्तुवर्षी भगवान्न तथा पाकशासनः ।
03-186-044c	न तदा सर्वबीजानि सम्यग्रोहन्ति भारत ॥
03-186-044e	अधर्मफलमत्यर्थं तदा भवति चानघ ॥
03-186-045a	तथा च पृथिवीपाल यो भवेद्धर्मसंयुतः ।
03-186-045c	अल्पायुः स हि मन्तव्यो न हि धर्मोऽस्ति कश्चन ॥
03-186-046a	भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीणते जनाः ।
03-186-046c	वणिजश्च नरव्याघ्र बहुमाया भवन्त्युत ॥
03-186-047a	धर्मिष्ठाः परिहीयन्ते पापीयान्वर्धते जनः ।
03-186-047c	धर्मस्य बलहानिः स्यादधर्मश्च बली तथा ॥
03-186-048a	अल्पायुषो दरिद्राश्च धर्मिष्ठा मानवास्तदा ।
03-186-048c	दीर्घायुषः समृद्धाश्च विधर्माणो युगक्षये ॥
03-186-049a	अधर्मिष्ठैरुपायैश्च प्रजा व्यवहरन्त्युत ।
03-186-049c	संचयेनापि चाल्पेन भवन्त्याद्या मदान्विताः ॥
03-186-050a	धनं विश्वासतो न्यस्तं मिथो भूयिष्ठशो नराः ।
03-186-050c	हर्तुं व्यवसिता राजन्मायाचारसमन्विताः ॥
03-186-051a	पुरुषादानि सत्त्वानि पक्षिणोऽथ मृगास्तथा ।
03-186-051c	नगराणां विहारेषु चैत्येष्वपि च शेरते ॥
03-186-052a	सप्तवर्षाष्टवर्षाश्च स्त्रियो गर्भधरा नृप ।
03-186-052c	दशद्वादशवर्षाणां पुंसां पुत्रः प्रजायते ॥
03-186-053a	भवन्ति षोडशे वर्षे नराः पलितिनस्तथा ।
03-186-053c	आयुःक्षयो मनुष्याणां क्षिप्रमेव प्रपद्यते ॥
03-186-054a	क्षीणे युगे महाराज तरुणा वृद्धशीलिनः ।

03-186-054c	तरुणानां च यच्छीलं तद्वृद्धेषु प्रजायते ॥
03-186-055a	विपरीतास्तदा नार्यो वञ्चयित्वा रहः पतीन् ।
03-186-055c	व्युच्चरन्त्यपि दुःशीला दासैः पशुभिरेव च ॥
03-186-056a	तस्मिन्युगसहस्रान्ते संप्राप्ते चायुषः क्षये ।
03-186-056c	अनावृष्टिर्महाराज जायते बहुवार्षिकी ॥
03-186-057a	ततस्तान्यल्पसाराणि सत्त्वानि क्षुधितानि च ।
03-186-057c	प्रलयं यान्ति भूयिष्ठं पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
03-186-058a	ततो दिनकरैर्दीप्तैः सप्तभिर्मनुजाधिप ।
03-186-058c	पीयते सलिलं सर्वं समुद्रेषु सरित्सु च ॥
03-186-059a	यच्च काष्ठं तृणं चापि शुष्कं चार्द्रं च भारत ।
03-186-059c	सर्वं तद्भस्मसाद्भूतं दृश्यते भरतर्षभ ॥
03-186-060a	ततः संवर्तको वह्निर्वायुना सह भारत ।
03-186-060c	लोकमाविशते पूर्वमादित्यैरुपशोषितम् ॥
03-186-061a	ततः स पृथिवीं भित्त्वा समाविश्य रसातलम् ।
03-186-061c	देवदानवयक्षाणां भयं जनयते महत् ॥
03-186-062a	निर्दहन्नागलोकं च यच्च किञ्चित्क्षिताविह ।
03-186-062c	अधस्तात्पृथिवीपाल सर्वं नाशयते क्षणात् ॥
03-186-063a	ततो योजनविंशानां सहस्राणि शतानि च ।
03-186-063c	निर्दहत्यशिवो वायुः स च संवर्तकोऽनलः ॥
03-186-064a	सदेवासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ।
03-186-064c	ततो दहति दीप्तः स सर्वमेव जगद्विभुः ॥
03-186-065a	ततो गजकुलप्रख्यास्तडिन्मालाविभूषिताः ।
03-186-065c	उत्तिष्ठन्ति महामेघा नभस्यद्भुतदर्शनाः ॥
03-186-066a	केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुमुदसंनिभाः ।
03-186-066c	केचित्किञ्जल्कसंकाशाः केचित्पीताः पयोधराः ॥
03-186-067a	केचिद्धारिद्रसंकाशाः काकाण्डकनिभास्तथा ।
03-186-067c	केचित्कमलपत्राभाः केचिद्धिङ्गुलकप्रभाः ॥
03-186-068a	केचित्पुरवराकाराः केचिद्गजकुलोपमाः ।
03-186-068c	केचिदञ्जनसंकाशाः केचिन्मकरसंस्थिताः ॥
03-186-068e	विद्युन्मालापिनद्धाङ्गाः समुत्तिष्ठन्ति वै घनाः ॥
03-186-069a	घोररूपा महाराज घोरस्वननिनादिताः ।

03-186-069c	ततो जलधराः सर्वे व्याप्नुवन्ति नभस्तलम् ॥
03-186-070a	तैरियं पृथिवी सर्वा सपर्वतवनाकरा ।
03-186-070c	आपूर्यते महाराज सलिलौघपरिप्लुता ॥
03-186-071a	ततस्ते जलदा घोरा राविणः पुरुषर्षभ ।
03-186-071c	सर्वतः प्लावयन्त्याशु चोदिताः परमेष्ठिना ॥
03-186-072a	वर्षमाणा महत्तोयं पूरयन्तो वसुंधराम् ।
03-186-072c	सुघोरमशिवं रौद्रं नाशयन्ति च पावकम् ॥
03-186-073a	ततो द्वादश वर्षाणि पयोदास्त उपप्लवे ।
03-186-073c	धाराभिः पूरयन्तो वै चोद्यमाना महात्मना ॥
03-186-074a	ततः समुद्रः स्वां वेलामतिक्रामति भारत ।
03-186-074c	पर्वताश्च विशीर्यन्ते मही चापि विशीर्यते ॥
03-186-075a	सर्वतः सहसा भ्रान्तास्ते पयोदा नभस्तलम् ।
03-186-075c	संवेष्टयित्वा नश्यन्ति वायुवेगपराहताः ॥
03-186-076a	ततस्तं मारुतं घोरं स्वयम्भूर्मनुजाधिप ।
03-186-076c	आदिपद्मालयो देवः पीत्वा स्वपिति भारत ॥
03-186-077a	तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
03-186-077c	नष्टे देवासुरगणे यक्षराक्षसवर्जिते ॥
03-186-078a	निर्मनुष्ये महीपाल निःश्वापदमहीरुहे ।
03-186-078c	अनन्तरिक्षे लोकेऽस्मिन्भ्रमाम्येकोऽहमादृतः ॥
03-186-079a	एकार्णवे जले घोरे विचरन्पार्थिवोत्तम ।
03-186-079c	अपश्यन्सर्वभूतानि वैक्लव्यमगमं परम् ॥
03-186-080a	ततः सुदीर्घं गत्वा तु प्लवमानो नराधिप ।
03-186-080c	श्रान्तः क्वचिन्न शरणं लभाम्यहमतन्द्रितः ॥
03-186-081a	ततः कदाचित्पश्यामि तस्मिन्सलिलसंप्लवे ।
03-186-081c	न्यग्रोधं सुमहान्तं वै विशालं पृथिवीपते ॥
03-186-082a	शाखायां तस्य वृक्षस्य विस्तीर्णायां नराधिप ।
03-186-082c	पर्यङ्के पृथिवीपाल दिव्यास्तरणसंस्तृते ॥
03-186-083a	उपविष्टं महाराज पूर्णेन्दुसदृशाननम् ।
03-186-083c	फुल्लपद्मविशालाक्षं बालं पश्यामि भारत ॥
03-186-084a	ततो मे पृथिवीपाल विस्मयः सुमहानभूत् ।
03-186-084c	कथं त्वयं शिशुः शेते लोके नाशमुपागते ॥

03-186-085a	तपसा चिन्तयंश्चापि तं शिशुं नोपलक्षये ।
03-186-085c	भूतं भव्यं भविष्यच्च जानन्नपि नराधिप ॥
03-186-086a	अतसीपुष्पवर्णाभः श्रीवत्सकृतलक्षणः ।
03-186-086c	साक्षाल्लक्ष्म्या इवावासः स तदा प्रतिभाति मे ॥
03-186-087a	ततो मामब्रवीद्वालः स पद्मनिभलोचनः ।
03-186-087c	श्रीवत्सधारी द्युतिमान्वाक्यं श्रुतिसुखावहम् ॥
03-186-088a	जानामि त्वा परिश्रान्तं तात विश्रामकाङ्क्षिणम् ।
03-186-088c	मार्कण्डेय इहास्स्व त्वं यावदिच्छसि भार्गव ॥
03-186-089a	अभ्यन्तरं शरीरं मे प्रविश्य मुनिसत्तम ।
03-186-089c	आस्स्व भो विहितो वासः प्रसादस्ते कृतो मया ॥
03-186-090a	ततो बालेन तेनैवमुक्तस्यासीत्तदा मम ।
03-186-090c	निर्वेदो जीविते दीर्घे मनुष्यत्वे च भारत ॥
03-186-091a	ततो बालेन तेनास्यं सहसा विवृतं कृतम् ।
03-186-091c	तस्याहमवशो वक्त्रं दैवयोगात्प्रवेशितः ॥
03-186-092a	ततः प्रविष्टस्तत्कुक्षिं सहसा मनुजाधिप ।
03-186-092c	सराष्ट्रनगराकीर्णां कृत्स्नां पश्यामि मेदिनीम् ॥
03-186-093a	गङ्गां शतद्रुं सीतां च यमुनामथ कौशिकीम् ।
03-186-093c	चर्मण्वतीं वेत्रवतीं चन्द्रभागां सरस्वतीम् ॥
03-186-094a	सिन्धुं चैव विपाशां च नदीं गोदावरीमपि ।
03-186-094c	वस्वोकसारां नलिनीं नर्मदां चैव भारत ॥
03-186-095a	नदीं ताम्रां च वेण्णां च पुण्यतोयां शुभावहाम् ।
03-186-095c	सुवेणां कृष्णवेणां च इरामां च महानदीम् ॥
03-186-095e	शोणं च पुरुषव्याघ्र विशल्यां कम्पुनामपि ॥
03-186-096a	एताश्चान्याश्च नद्योऽहं पृथिव्यां या नरोत्तम ।
03-186-096c	परिक्रामन्प्रपश्यामि तस्य कुक्षौ महात्मनः ॥
03-186-097a	ततः समुद्रं पश्यामि यादोगणनिषेवितम् ।
03-186-097c	रत्नाकरममित्रघ्न निधानं पयसो महत् ॥
03-186-098a	ततः पश्यामि गगनं चन्द्रसूर्यविराजितम् ।
03-186-098c	जाज्वल्यमानं तेजोभिः पावकार्कसमप्रभैः ॥
03-186-098e	पश्यामि च महीं राजन्काननैरुपशोभिताम् ॥
03-186-099a	यजन्ते हि तदा राजन्ब्राह्मणा बहुभिः सवैः ।

03-186-099c	क्षत्रियाश्च प्रवर्तन्ते सर्ववर्णानुरञ्जने ॥
03-186-100a	वैश्याः कृषिं यथान्यायं कारयन्ति नराधिप ।
03-186-100c	शुश्रूषायां च निरता द्विजानां वृषलास्तथा ॥
03-186-101a	ततः परिपतत्राजंस्तस्य कुक्षौ महात्मनः ।
03-186-101c	हिमवन्तं च पश्यामि हेमकूटं च पर्वतम् ॥
03-186-102a	निषधं चापि पश्यामि श्वेतं च रजताचितम् ।
03-186-102c	पश्यामि च महीपाल पर्वतं गन्धमादनम् ॥
03-186-103a	मन्दरं मनुजव्याघ्र नीलं चापि महागिरिम् ।
03-186-103c	पश्यामि च महाराज मेरुं कनकपर्वतम् ॥
03-186-104a	महेन्द्रं चैव पश्यामि विन्ध्यं च गिरिमुत्तमम् ।
03-186-104c	मलयं चापि पश्यामि पारियात्रं च पर्वतम् ॥
03-186-105a	एते चान्ये च बहवो यावन्तः पृथिवीधराः ।
03-186-105c	तस्योदरे मया दृष्टाः सर्वरत्नविभूषिताः ॥
03-186-106a	सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च नागांश्च मनुजाधिप ।
03-186-106c	पृथिव्यां यानि चान्यानि सत्त्वानि जगतीपते ॥
03-186-106e	तानि सर्वाण्यहं तत्र पश्यन्पर्यचरं तदा ॥
03-186-107a	कुक्षौ तस्य नरव्याघ्र प्रविष्टः संचरन्दिशः ।
03-186-107c	शक्रादींश्चापि पश्यामि कृत्स्नान्देवगणांस्तथा ॥
03-186-108a	गन्धर्वाप्सरसो यक्षानृषींश्चैव महीपते ।
03-186-108c	दैत्यदानवसंघांश्च कालेयांश्च नराधिप ॥
03-186-108e	सिंहिकातनयांश्चापि ये चान्ये सुरशत्रवः ॥
03-186-109a	यच्च किञ्चिन्मया लोके दृष्टं स्थावरजङ्गमम् ।
03-186-109c	तदपश्यमहं सर्वं तस्य कुक्षौ महात्मनः ॥
03-186-109e	फलाहारः प्रविचरन्कृत्स्नं जगदिदं तदा ॥
03-186-110a	अन्तः शरीरे तस्याहं वर्षाणामधिकं शतम् ।
03-186-110c	न च पश्यामि तस्याहमन्तं देहस्य कुत्रचित् ॥
03-186-111a	सततं धावमानश्च चिन्तयानो विशां पते ।
03-186-111c	आसादयामि नैवान्तं तस्य राजन्महात्मनः ॥
03-186-112a	ततस्तमेव शरणं गतोऽस्मि विधिवत्तदा ।
03-186-112c	वरेण्यं वरदं देवं मनसा कर्मणैव च ॥
03-186-113a	ततोऽहं सहसा राजन्वायुवेगेन निःसृतः ।

03-186-113c	महात्मनो मुखात्तस्य विवृतात्पुरुषोत्तम ॥
03-186-114a	ततस्तस्यैव शाखायां न्यग्रोधस्य विशां पते ।
03-186-114c	आस्ते मनुजशार्दूल कृत्स्नमादाय वै जगत् ॥
03-186-115a	तेनैव बालवेषेण श्रीवत्सकृतलक्षणम् ।
03-186-115c	आसीनं तं नरव्याघ्र पश्याम्यमिततेजसम् ॥
03-186-116a	ततो मामब्रवीद्वीर स बालः प्रहसन्निव ।
03-186-116c	श्रीवत्सधारी द्युतिमान्पीतवासा महाद्युतिः ॥
03-186-117a	अपीदानीं शरीरेऽस्मिन्मामके मुनिसत्तम ।
03-186-117c	उषितस्त्वं सुविश्रान्तो मार्कण्डेय ब्रवीहि मे ॥
03-186-118a	मुहूर्तादथ मे दृष्टिः प्रादुर्भूता पुनर्नवा ।
03-186-118c	यथा निर्मुक्तमात्मानमपश्यं लब्धचेतसम् ॥
03-186-119a	तस्य ताम्रतलौ तात चरणौ सुप्रतिष्ठितौ ।
03-186-119c	सुजातौ मृदुरक्ताभिरङ्गुलीभिरलंकृतौ ॥
03-186-120a	प्रयतेन मया मूर्ध्ना गृहीत्वा ह्यभिवन्दितौ ।
03-186-120c	दृष्ट्वापरिमितं तस्य प्रभावममितौजसः ॥
03-186-121a	विनयेनाञ्जलिं कृत्वा प्रयत्नेनोपगम्य च ।
03-186-121c	दृष्टो मया स भूतात्मा देवः कमललोचनः ॥
03-186-122a	तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा नमस्कृत्येदमब्रुवम् ।
03-186-122c	ज्ञातुमिच्छामि देव त्वां मायां चेमां तवोत्तमाम् ॥
03-186-123a	आस्येनानुप्रविष्टोऽहं शरीरं भगवंस्तव ।
03-186-123c	दृष्टवानखिलाँल्लोकान्समस्ताञ्जठरे तव ॥
03-186-124a	तव देव शरीरस्था देवदानवराक्षसाः ।
03-186-124c	यक्षगन्धर्वनागाश्च जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
03-186-125a	त्वत्प्रसादाच्च मे देव स्मृतिर्न परिहीयते ।
03-186-125c	द्रुतमन्तः शरीरे ते सततं परिधावतः ॥
03-186-126a	इच्छामि पुण्डरीकाक्ष ज्ञातुं त्वाहमनिन्दित ।
03-186-126c	इह भूत्वा शिशुः साक्षात्किं भवानवतिष्ठते ॥
03-186-126e	पीत्वा जगदिदं विश्वमेतदाख्यातुमर्हसि ॥
03-186-127a	किमर्थं च जगत्सर्वं शरीरस्थं तवानघ ।
03-186-127c	कियन्तं च त्वया कालमिह स्थेयमरिदम ॥
03-186-128a	एतदिच्छामि देवेश श्रोतुं ब्राह्मणकाम्यया ।

03-186-128c	त्वत्तः कमलपत्राक्ष विस्तरेण यथातथम् ॥
03-186-128e	महद्ध्येतदचिन्त्यं च यदहं दृष्टवान्प्रभो ॥
03-186-129a	इत्युक्तः स मया श्रीमान्देवदेवो महाद्युतिः ।
03-186-129c	सान्त्वयन्मामिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥
03-187-001	देव उवाच
03-187-001a	कामं देवापि मां विप्र न विजानन्ति तत्त्वतः ।
03-187-001c	त्वत्प्रीत्या तु प्रवक्ष्यामि यथेदं विसृजाम्यहम् ॥
03-187-002a	पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे मां चैव शरणं गतः ।
03-187-002c	अतो दृष्टोऽस्मि ते साक्षाद्ब्रह्मचर्यं च ते महत् ॥
03-187-003a	आपो नारा इति प्रोक्ताः संज्ञानाम कृतं मया ।
03-187-003c	तेन नारायणोऽस्म्युक्तो मम तद्ध्ययनं सदा ॥
03-187-004a	अहं नारायणो नाम प्रभवः शाश्वतोऽव्ययः ।
03-187-004c	विधाता सर्वभूतानां संहर्ता च द्विजोत्तम ॥
03-187-005a	अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रश्चाहं सुराधिपः ।
03-187-005c	अहं वैश्रवणो राजा यमः प्रेताधिपस्तथा ॥
03-187-006a	अहं शिवश्च सोमश्च कश्यपश्च प्रजापतिः ।
03-187-006c	अहं धाता विधाता च यज्ञश्चाहं द्विजोत्तम ॥
03-187-007a	अग्निरास्यं क्षितिः पादौ चन्द्रादित्यौ च लोचने ।
03-187-007c	सदिशं च नभः कायो वायुर्मनसि मे स्थितः ॥
03-187-008a	मया क्रतुशतैरिष्टं बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः ।
03-187-008c	यजन्ते वेदविदुषो मां देवयजने स्थितम् ॥
03-187-009a	पृथिव्यां क्षत्रियेन्द्राश्च पार्थिवाः स्वर्गकाङ्क्षिणः ।
03-187-009c	यजन्ते मां तथा वैश्याः स्वर्गलोकजिगीषवः ॥
03-187-010a	चतुःसमुद्रपर्यन्तां मेरुमन्दरभूषणाम् ।
03-187-010c	शेषो भूत्वाहमेवैतां धारयामि वसुंधराम् ॥
03-187-011a	वाराहं रूपमास्थाय मयेयं जगती पुरा ।
03-187-011c	मज्जमाना जले विप्र वीर्येणासीत्समुद्धृता ॥
03-187-012a	अग्निश्च वडवावक्त्रो भूत्वाहं द्विजसत्तम ।
03-187-012c	पिबाम्यपः समाविद्धास्ताश्चैव विसृजाम्यहम् ॥
03-187-013a	ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रमूरू मे संश्रिता विशः ।
03-187-013c	पादौ शूद्रा भजन्ते मे विक्रमेण क्रमेण च ॥

03-187-014a	ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदोऽप्यथर्वणः ।
03-187-014c	मत्तः प्रादुर्भवन्त्येते मामेव प्रविशन्ति च ॥
03-187-015a	यतयः शान्तिपरमा यतात्मानो मुमुक्षवः ।
03-187-015c	कामक्रोधद्वेषमुक्ता निःसङ्गा वीतकल्मषाः ॥
03-187-016a	सत्त्वस्था निरहंकारा नित्यमध्यात्मकोविदाः ।
03-187-016c	मामेव सततं विप्राश्चिन्तयन्त उपासते ॥
03-187-017a	अहं संवर्तको ज्योतिरहं सर्वर्तको यमः ।
03-187-017c	अहं संवर्तकः सूर्यो अहं संवर्तकोऽनिलः ॥
03-187-018a	तारारूपाणि दृश्यन्ते यान्येतानि नभस्तले ।
03-187-018c	मम रूपाण्यथैतानि विद्धि त्वं द्विजसत्तम ॥
03-187-019a	रत्नाकराः समुद्राश्च सर्व एव चतुर्दिशम् ।
03-187-019c	वसनं शयनं चैव निलयं चैव विद्धि मे ॥
03-187-020a	कामं क्रोधं च हर्षं च भयं मोहं तथैव च ।
03-187-020c	ममैव विद्धि रूपाणि सर्वाण्येतानि सत्तम ॥
03-187-021a	प्राप्नुवन्ति नरा विप्र यत्कृत्वा कर्मशोभनम् ।
03-187-021c	सत्यं दानं तपश्चोग्रमहिंसा चैव जन्तुषु ॥
03-187-022a	मद्विधानेन विहिता मम देहविहारिणः ।
03-187-022c	मयाभिभूतविज्ञाना विचेष्टन्ते न कामतः ॥
03-187-023a	सम्यग्वेदमधीयाना यजन्तो विविधैर्मखैः ।
03-187-023c	शान्तात्मानो जितक्रोधाः प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
03-187-024a	प्राप्तुं न शक्यो यो विद्वन्नरैर्दुष्कृतकर्मभिः ।
03-187-024c	लोभाभिभूतैः कृपणैरनार्यैरकृतात्मभिः ॥
03-187-025a	तं मां महाफलं विद्धि पदं सुकृतकर्मणः ।
03-187-025c	दुष्प्रापं विप्रमूढानां मार्गं योगैर्निषेवितम् ॥
03-187-026a	यदा यदा च धर्मस्य ग्लानिर्भवति सत्तम ।
03-187-026c	अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥
03-187-027a	दैत्या हिंसानुरक्ताश्च अवध्याः सुरसत्तमैः ।
03-187-027c	राक्षसाश्चापि लोकेऽस्मिन्यदोत्पत्स्यन्ति दारुणाः ॥
03-187-028a	तदाहं संप्रसूयामि गृहेषु शुभकर्मणाम् ।
03-187-028c	प्रविष्टो मानुषं देहं सर्वं प्रशमयाम्यहम् ॥
03-187-029a	सृष्ट्वा देवमनुष्यांश्च गन्धर्वोरगराक्षसान् ।

03-187-029c	स्थावराणि च भूतानि संहराम्यात्ममायया ॥
03-187-030a	कर्मकाले पुनर्देहमनुचिन्त्य सृजाम्यहम् ।
03-187-030c	प्रविश्य मानुषं देहं मर्यादाबन्धकारणात् ॥
03-187-031a	श्वेतः कृतयुगे वर्णः पीतस्त्रेतायुगे मम ।
03-187-031c	रक्तो द्वापरमासाद्य कृष्णः कलियुगे तथा ॥
03-187-032a	त्रयो भागा ह्यधर्मस्य तस्मिन्काले भवन्त्युत ।
03-187-032c	अन्तकाले च संप्राप्ते कालो भूत्वातिदारुणः ॥
03-187-032e	त्रैलोक्यं नाशयाम्येकः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम् ॥
03-187-033a	अहं त्रिवर्त्मा सर्वात्मा सर्वलोकसुखावहः ।
03-187-033c	अभिभूः सर्वगोऽनन्तो हृषीकेश उरुक्रमः ॥
03-187-034a	कालचक्रं नयाम्येको ब्रह्मन्नहमरूपि वै ।
03-187-034c	शमनं सर्वभूतानां सर्वलोककृतोद्यमम् ॥
03-187-035a	एवं प्रणिहितः सम्यङ्मयात्मा मुनिसत्तम ।
03-187-035c	सर्वभूतेषु विप्रेन्द्र न च मां वेत्ति कश्चन ॥
03-187-036a	यच्च किञ्चित्त्वया प्राप्तं मयि क्लेषात्मकं द्विज ।
03-187-036c	सुखोदयाय तत्सर्वं श्रेयसे च तवानघ ॥
03-187-037a	यच्च किञ्चित्त्वया लोके दृष्टं स्थावरजङ्गमम् ।
03-187-037c	विहितः सर्वथैवासौ ममात्मा मुनिसत्तम ॥
03-187-038a	अर्धं मम शरीरस्य सर्वलोकपितामहः ।
03-187-038c	अहं नारायणो नाम शङ्खचक्रगदाधरः ॥
03-187-039a	यावद्युगानां विप्रर्षे सहस्रपरिवर्तनम् ।
03-187-039c	तावत्स्वपिमि विश्वात्मा सर्वलोकपितामहः ॥
03-187-040a	एवं सर्वमहं कालमिहासे मुनिसत्तम ।
03-187-040c	अशिशुः शिशुरूपेण यावद्ब्रह्मा न बुध्यते ॥
03-187-041a	मया च विप्र दत्तोऽयं वरस्ते ब्रह्मरूपिणा ।
03-187-041c	असकृत्परितुष्टेन विप्रर्षिगणपूजित ॥
03-187-042a	सर्वमेकार्णवं दृष्ट्वा नष्टं स्थावरजङ्गमम् ।
03-187-042c	विक्लवोऽसि मया ज्ञातस्ततस्ते दर्शितं जगत् ॥
03-187-043a	अभ्यन्तरं शरीरस्य प्रविष्टोऽसि यदा मम ।
03-187-043c	दृष्ट्वा लोकं समस्तं च विस्मितो नावबुध्यसे ॥
03-187-044a	ततोऽसि वक्त्राद्विप्रर्षे द्रुतं निःसारितो मया ।

- 03-187-044c आख्यातस्ते मया चात्मा दुर्ज्ञेयोऽपि सुरासुरैः ॥
 03-187-045a यावत्स भगवान्ब्रह्मा न बुध्यति महातपाः ।
 03-187-045c तावत्त्वमिह विप्रर्षे विश्रब्धश्चर वै सुखम् ॥
 03-187-046a ततो विबुद्धे तस्मिंस्तु सर्वलोकपितामहे ।
 03-187-046c एकीभूतो हि स्रक्ष्यामि शरीराद्विजसत्तम ॥
 03-187-047a आकाशं पृथिवीं ज्योतिर्वायुं सलिलमेव च ।
 03-187-047c लोके यच्च भवेच्छेषमिह स्थावरजङ्गमम् ॥

03-187-048 मार्कण्डेय उवाच

- 03-187-048a इत्युक्त्वान्तर्हितस्तात स देवः परमाद्भुतः ।
 03-187-048c प्रजाश्चेमाः प्रपश्यामि विचित्रा बहुधाकृताः ॥
 03-187-049a एतद्दृष्टं मया राजंस्तस्मिन्प्राप्ते युगक्षये ।
 03-187-049c आश्चर्यं भरतश्रेष्ठ सर्वधर्मभृतां वर ॥
 03-187-050a यः स देवो मया दृष्टः पुरा पद्मनिभेक्षणः ।
 03-187-050c स एष पुरुषव्याघ्र संबन्धी ते जनार्दनः ॥
 03-187-051a अस्यैव वरदानाद्धि स्मृतिर्न प्रजहाति माम् ।
 03-187-051c दीर्घमायुश्च कौन्तेय स्वच्छन्दमरणं तथा ॥
 03-187-052a स एष कृष्णो वाष्ण्यः पुराणपुरुषो विभुः ।
 03-187-052c आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा क्रीडन्निव महाभुजः ॥
 03-187-053a एष धाता विधाता च संहर्ता चैव सात्वतः ।
 03-187-053c श्रीवत्सवक्षा गोविन्दः प्रजापतिपतिः प्रभुः ॥
 03-187-054a दृष्ट्वेमं वृष्णिशार्दूलं स्मृतिर्मामियमागता ।
 03-187-054c आदिदेवमजं विष्णुं पुरुषं पीतवाससम् ॥
 03-187-055a सर्वेषामेव भूतानां पिता माता च माधवः ।
 03-187-055c गच्छध्वमेनं शरणं शरण्यं कौरवर्षभाः ॥

03-188-001 वैशंपायन उवाच

- 03-188-001a एवमुक्तास्तु ते पार्था यमौ च पुरुषर्षभौ ।
 03-188-001c द्रौपद्या कृष्णया सार्धं नमश्चक्रुर्जनार्दनम् ॥
 03-188-002a स चैतान्पुरुषव्याघ्र साम्ना परमवल्गुना ।
 03-188-002c सान्त्वयामास मानार्हान्मन्यमानो यथाविधि ॥
 03-188-003a युधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

- 03-188-003c पुनः पप्रच्छ साम्राज्ये भविष्यां जगतो गतिम् ॥
- 03-188-004a आश्चर्यभूतं भवतः श्रुतं नो वदतां वर ।
- 03-188-004c मुने भार्गव यद्वृत्तं युगादौ प्रभवाप्ययौ ॥
- 03-188-005a अस्मिन्कलियुगेऽप्यस्ति पुनः कौतूहलं मम ।
- 03-188-005c समाकुलेषु धर्मेषु किं नु शेषं भविष्यति ॥
- 03-188-006a किंवीर्या मानवास्तत्र किमाहारविहारिणः ।
- 03-188-006c किमायुषः किंवसना भविष्यन्ति युगक्षये ॥
- 03-188-007a कां च काष्ठां समासाद्य पुनः संपत्स्यते कृतम् ।
- 03-188-007c विस्तरेण मुने ब्रूहि विचित्राणीह भाषसे ॥
- 03-188-008a इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठः पुनरेवाभ्यभाषत ।
- 03-188-008c रमयन्वृष्णिशार्दूलं पाण्डवांश्च महामुनिः ॥

03-188-009 मार्कण्डेय उवाच

- 03-188-009a भविष्यं सर्वलोकस्य वृत्तान्तं भरतर्षभ ।
- 03-188-009c कलुषं कालमासाद्य कथ्यमानं निबोध मे ॥
- 03-188-010a कृते चतुष्पात्सकलो निर्व्याजोपाधिवर्जितः ।
- 03-188-010c वृषः प्रतिष्ठितो धर्मो मनुष्येष्वभवत्पुरा ॥
- 03-188-011a अधर्मपादविद्धस्तु त्रिभिरंशैः प्रतिष्ठितः ।
- 03-188-011c त्रेतायां द्वापरेऽर्धेन व्यामिश्रो धर्म उच्यते ॥
- 03-188-012a त्रिभिरंशैरधर्मस्तु लोकानाक्रम्य तिष्ठति ।
- 03-188-012c चतुर्थांशेन धर्मस्तु मनुष्यानुपतिष्ठति ॥
- 03-188-013a आयुर्वीर्यमथो बुद्धिर्बलं तेजश्च पाण्डव ।
- 03-188-013c मनुष्याणामनुयुगं हसतीति निबोध मे ॥
- 03-188-014a राजानो ब्राह्मणा वैश्याः शूद्राश्चैव युधिष्ठिर ।
- 03-188-014c व्याजैर्धर्मं चरिष्यन्ति धर्मवैतंसिका नराः ॥
- 03-188-015a सत्यं संक्षेप्स्यते लोके नरैः पण्डितमानिभिः ।
- 03-188-015c सत्यहान्या ततस्तेषामायुरल्पं भविष्यति ॥
- 03-188-016a आयुषः प्रक्षयाद्विद्यां न शक्यन्त्युपशिक्षितुम् ।
- 03-188-016c विद्याहीनानविज्ञानाल्लोभोऽप्यभिभविष्यति ॥
- 03-188-017a लोभक्रोधपरा मूढाः कामसक्ताश्च मानवाः ।
- 03-188-017c वैरबद्धा भविष्यन्ति परस्परवधेप्सवः ॥
- 03-188-018a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः संकीर्यन्तः परस्परम् ।

03-188-018c	शूद्रतुल्या भविष्यन्ति तपःसत्यविवर्जिताः ॥
03-188-019a	अन्त्या मध्या भविष्यन्ति मध्याश्चान्तावसायिनः ।
03-188-019c	ईदृशो भविता लोको युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-020a	वस्त्राणां प्रवरा शाणी धान्यानां कोरदूषकाः ।
03-188-020c	भार्यामित्राश्च पुरुषा भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-021a	मत्स्यामिषेण जीवन्तो दुहन्तश्चाप्यजैडकम् ।
03-188-021c	गोषु नष्टासु पुरुषा भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-022a	अन्योन्यं परिमुष्णन्तो हिंसयन्तश्च मानवाः ।
03-188-022c	अजपा नास्तिकाः स्तेना भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-023a	सरितीरेषु कुदालैर्वापयिष्यन्ति चौषधीः ।
03-188-023c	ताश्चाप्यल्पफलास्तेषां भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-024a	श्राद्धे दैवे च पुरुषा ये च नित्यं धृतव्रताः ।
03-188-024c	तेऽपि लोभसमायुक्ता भोक्ष्यन्तीह परस्परम् ॥
03-188-025a	पिता पुत्रस्य भोक्ता च पितुः पुत्रस्तथैव च ।
03-188-025c	अतिक्रान्तानि भोज्यानि भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-026a	न व्रतानि चरिष्यन्ति ब्राह्मणा वेदनिन्दकाः ।
03-188-026c	न यक्ष्यन्ति न होष्यन्ति हेतुवादविलोभिताः ॥
03-188-027a	निम्ने कृषिं करिष्यन्ति योक्ष्यन्ति धुरि धेनुकाः ।
03-188-027c	एकहायनवत्सांश्च वाहयिष्यन्ति मानवाः ॥
03-188-028a	पुत्रः पितृवधं कृत्वा पिता पुत्रवधं तथा ।
03-188-028c	निरुद्वेगो बृहद्वादी न निन्दामुपलप्स्यते ॥
03-188-029a	म्लेच्छभूतं जगत्सर्वं निष्क्रियं यज्ञवर्जितम् ।
03-188-029c	भविष्यति निरानन्दमनुत्सवमथो तथा ॥
03-188-030a	प्रायशः कृपणानां हि तथा बन्धुमतामपि ।
03-188-030c	विधवानां च वित्तानि हरिष्यन्तीह मानवाः ॥
03-188-031a	अल्पवीर्यबलाः स्तब्धा लोभमोहपरायणाः ।
03-188-031c	तत्कथादानसंतुष्टा दुष्टानामपि मानवाः ॥
03-188-031e	परिग्रहं करिष्यन्ति पापाचारपरिग्रहाः ॥
03-188-032a	संघातयन्तः कौन्तेय राजानः पापबुद्धयः ।
03-188-032c	परस्परवधोद्युक्ता मूर्खाः पण्डितमानिनः ॥
03-188-032e	भविष्यन्ति युगस्यान्ते क्षत्रिया लोककण्टकाः ॥

03-188-033a	अरक्षितारो लुब्धाश्च मानाहंकारदर्पिताः ।
03-188-033c	केवलं दण्डरुचयो भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-034a	आक्रम्याक्रम्य साधूनां दारांश्चैव धनानि च ।
03-188-034c	भोक्ष्यन्ते निरनुक्रोशा रुदतामपि भारत ॥
03-188-035a	न कन्यां याचते कश्चिन्नापि कन्या प्रदीयते ।
03-188-035c	स्वयंग्राहा भविष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-036a	राजानश्चाप्यसंतुष्टाः परार्थान्मूढचेतसः ।
03-188-036c	सर्वोपायैर्हरिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-037a	म्लेच्छीभूतं जगत्सर्वं भविष्यति च भारत ।
03-188-037c	हस्तो हस्तं परिमुषेद्युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-038a	सत्यं संक्षिप्यते लोके नरैः पण्डितमानिभिः ।
03-188-038c	स्थविरा बालमतयो बालाः स्थविरबुद्धयः ॥
03-188-039a	भीरवः शूरमानीनः शूरा भीरुविषादिनः ।
03-188-039c	न विश्वसन्ति चान्योन्यं युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-040a	एकाहार्यं जगत्सर्वं लोभमोहव्यवस्थितम् ।
03-188-040c	अधर्मो वर्धति महान्न च धर्मः प्रवर्तते ॥
03-188-041a	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या न शिष्यन्ति जनाधिप ।
03-188-041c	एकवर्णस्तदा लोको भविष्यति युगक्षये ॥
03-188-042a	न क्षंस्यति पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
03-188-042c	भार्या च पतिशुश्रूषां न करिष्यति काचन ॥
03-188-043a	ये यवान्ना जनपदा गोधूमान्नास्तथैव च ।
03-188-043c	तान्देशान्संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-044a	स्वैराहाराश्च पुरुषा योषितश्च विशां पते ।
03-188-044c	अन्योन्यं न सहिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-045a	म्लेच्छभूतं जगत्सर्वं भविष्यति युधिष्ठिर ।
03-188-045c	न श्राद्धैर्हि पितृंश्चापि तर्पयिष्यन्ति मानवाः ॥
03-188-046a	न कश्चित्कस्यचिच्छ्रोता न कश्चित्कस्यचिदुरुः ।
03-188-046c	तमोग्रस्तस्तदा लोको भविष्यति नराधिप ॥
03-188-047a	परमायुश्च भविता तदा वर्षाणि षोडश ।
03-188-047c	ततः प्राणान्विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-048a	पञ्चमे वाथ षष्ठे वा वर्षे कन्या प्रसूयते ।

03-188-048c	सप्तवर्षाष्टवर्षाश्च प्रजास्यन्ति नरास्तदा ॥
03-188-049a	पत्यौ स्त्री तु तदा राजन्पुरुषो वा स्त्रियं प्रति ।
03-188-049c	युगान्ते राजशार्दूल न तोषमुपयास्यति ॥
03-188-050a	अल्पद्रव्या वृथालिङ्गा हिंसा च प्रभविष्यति ।
03-188-050c	न कश्चित्कस्यचिद्दाता भविष्यति युगक्षये ॥
03-188-051a	अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
03-188-051c	केशशूलाः स्त्रियश्चापि भविष्यन्ति युगक्षये ॥
03-188-052a	म्लेच्छाः क्रूराः सर्वभक्षा दारुणाः सर्वकर्मसु ।
03-188-052c	भाविनः पश्चिमे काले मनुष्या नात्र संशयः ॥
03-188-053a	क्रयविक्रयकाले च सर्वः सर्वस्य वञ्चनम् ।
03-188-053c	युगान्ते भरतश्रेष्ठ वृत्तिलोभात्करिष्यति ॥
03-188-054a	ज्ञानानि चाप्यविज्ञाय करिष्यन्ति क्रियास्तथा ।
03-188-054c	आत्मच्छन्देन वर्तन्ते युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-055a	स्वभावात्क्रूरकर्माणश्चान्योन्यमभिषङ्किनः ।
03-188-055c	भवितारो जनाः सर्वे संप्राप्ते युगसंक्षये ॥
03-188-056a	आरामांश्चैव वृक्षांश्च नाशयिष्यन्ति निर्व्यथाः ।
03-188-056c	भविता संक्षयो लोके जीवितस्य च देहिनाम् ॥
03-188-057a	तथा लोभाभिभूताश्च चरिष्यन्ति महीमिमाम् ।
03-188-057c	ब्राह्मणाश्च भविष्यन्ति ब्रह्मस्वानि च भुञ्जते ॥
03-188-058a	हाहाकृता द्विजाश्चैव भयार्ता वृषलार्दिताः ।
03-188-058c	त्रातारमलभन्तो वै भ्रमिष्यन्ति महीमिमाम् ॥
03-188-059a	जीवितान्तकरा रौद्राः क्रूराः प्राणिविहिंसकाः ।
03-188-059c	यदा भविष्यन्ति नरास्तदा संक्षेप्स्यते युगम् ॥
03-188-060a	आश्रयिष्यन्ति च नदीः पर्वतान्विषमाणि च ।
03-188-060c	प्रधावमाना वित्रस्ता द्विजाः कुरुकुलोद्वह ॥
03-188-061a	दस्युप्रपीडिता राजन्काका इव द्विजोत्तमाः ।
03-188-061c	कुराजभिश्च सततं करभारप्रपीडिताः ॥
03-188-062a	धैर्यं त्यक्त्वा महीपाल दारुणे युगसंक्षये ।
03-188-062c	विकर्माणि करिष्यन्ति शूद्राणां परिचारकाः ॥
03-188-063a	शूद्रा धर्मं प्रवक्ष्यन्ति ब्राह्मणाः पर्युपासकाः ।
03-188-063c	श्रोतारश्च भविष्यन्ति प्रामाण्येन व्यवस्थिताः ॥

03-188-064a	विपरीतश्च लोकोऽयं भविष्यत्यधरोत्तरः ।
03-188-064c	एडूकान्पूजयिष्यन्ति वर्जयिष्यन्ति देवताः ॥
03-188-064e	शूद्राः परिचरिष्यन्ति न द्विजान्युगसंक्षये ॥
03-188-065a	आश्रमेषु महर्षीणां ब्राह्मणावसथेषु च ।
03-188-065c	देवस्थानेषु चैत्येषु नागानामालयेषु च ॥
03-188-066a	एडूकचिह्ना पृथिवी न देवगृहभूषिता ।
03-188-066c	भविष्यति युगे क्षीणे तद्युगान्तस्य लक्षणम् ॥
03-188-067a	यदा रौद्रा धर्महीना मांसादाः पानपास्तथा ।
03-188-067c	भविष्यन्ति नरा नित्यं तदा संक्षेप्स्यते युगम् ॥
03-188-068a	पुष्पे पुष्पं यदा राजन्फले फलमुपाश्रितम् ।
03-188-068c	प्रजास्यति महाराज तदा संक्षेप्स्यते युगम् ॥
03-188-069a	अकालवर्षी पर्जन्यो भविष्यति गते युगे ।
03-188-069c	अक्रमेण मनुष्याणां भविष्यति तदा क्रिया ॥
03-188-069e	विरोधमथ यास्यन्ति वृषला ब्राह्मणैः सह ॥
03-188-070a	मही म्लेच्छसमाकीर्णा भविष्यति ततोऽचिरात् ।
03-188-070c	करभारभयाद्विप्रा भजिष्यन्ति दिशो दश ॥
03-188-071a	निर्विशेषा जनपदा नरावृष्टिभिरर्दिताः ।
03-188-071c	आश्रमानभिपत्स्यन्ति फलमूलोपजीविनः ॥
03-188-072a	एवं पर्याकुले लोके मर्यादा न भविष्यति ।
03-188-072c	न स्थास्यन्त्युपदेशे च शिष्या विप्रियकारिणः ॥
03-188-073a	आचार्योपनिधिश्चैव वत्स्यते तदनन्तरम् ।
03-188-073c	अर्थयुक्त्या प्रवत्स्यन्ति मित्रसंबन्धिबान्धवाः ॥
03-188-073e	अभावः सर्वभूतानां युगान्ते च भविष्यति ॥
03-188-074a	दिशः प्रज्वलिताः सर्वा नक्षत्राणि चलानि च ।
03-188-074c	ज्योतींषि प्रतिकूलानि वाताः पर्याकुलास्तथा ॥
03-188-074e	उल्कापाताश्च बहवो महाभयनिदर्शकाः ॥
03-188-075a	षड्भिरन्यैश्च सहितो भास्करः प्रतपिष्यति ।
03-188-075c	तुमुलाश्चापि निर्हादा दिग्दाहाश्चापि सर्वशः ॥
03-188-075e	कबन्धान्तर्हितो भानुरुदयास्तमये तदा ॥
03-188-076a	अकालवर्षी च तदा भविष्यति सहस्रदृक् ।
03-188-076c	सस्यानि च न रोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥

03-188-077a	अभीक्षणं क्रूरवादिन्यः परुषा रुदितप्रियाः ।
03-188-077c	भर्तृणां वचने चैव न स्थास्यन्ति तदा स्त्रियः ॥
03-188-078a	पुत्राश्च मातापितरौ हनिष्यन्ति युगक्षये ।
03-188-078c	सूदयिष्यन्ति च पतीन्स्त्रियः पुत्रानपाश्रिताः ॥
03-188-079a	अपर्वणि महाराज सूर्य राहुरुपैष्यति ।
03-188-079c	युगान्ते हुतभुक्चापि सर्वतः प्रज्वलिष्यति ॥
03-188-080a	पानीयं भोजनं चैव याचमानास्तदाध्वगाः ।
03-188-080c	न लप्स्यन्ते निवासं च निरस्ताः पथि शेरते ॥
03-188-081a	निर्घातवायसा नागाः शकुनाः समृगद्विजाः ।
03-188-081c	रूक्षा वाचो विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-082a	मित्रसंबन्धिनश्चापि संत्यक्ष्यन्ति नरास्तदा ।
03-188-082c	जनं परिजनं चापि युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-083a	अथ देशान्दिशश्चापि पत्तनानि पुराणि च ।
03-188-083c	क्रमशः संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥
03-188-084a	हा तात हा सुतेत्येवं तदा वाचः सुदारुणाः ।
03-188-084c	विक्रोशमानश्चान्योन्यं जनो गां पर्यटिष्यति ॥
03-188-085a	ततस्तुमुलसंघाते वर्तमाने युगक्षये ।
03-188-085c	द्विजातिपूर्वको लोकः क्रमेण प्रभविष्यति ॥
03-188-086a	ततः कालान्तरेऽन्यस्मिन्पुनर्लोकविवृद्धये ।
03-188-086c	भविष्यति पुनर्दैवमनुकूलं यदृच्छया ॥
03-188-087a	यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यबृहस्पती ।
03-188-087c	एकराशौ समेष्यन्ति प्रपत्स्यति तदा कृतम् ॥
03-188-088a	कालवर्षी च पर्जन्यो नक्षत्राणि शुभानि च ।
03-188-088c	प्रदक्षिणा ग्रहाश्चापि भविष्यन्त्यनुलोमगाः ॥
03-188-088e	क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं भविष्यति निरामयम् ॥
03-188-089a	कल्किर्विष्णुयशा नाम द्विजः कालप्रचोदितः ।
03-188-089c	उत्पत्स्यते महावीर्यो महाबुद्धिपराक्रमः ॥
03-188-090a	संभूतः संभलग्रामे ब्राह्मणावसथे शुभे ।
03-188-090c	मनसा तस्य सर्वाणि वाहनान्यायुधानि च ॥
03-188-090e	उपस्थास्यन्ति योधाश्च शस्त्राणि कवचानि च ॥
03-188-091a	स धर्मविजयी राजा चक्रवर्ती भविष्यति ।

- 03-188-091c स चेमं संकुलं लोकं प्रसादमुपनेष्यति ॥
 03-188-092a उत्थितो ब्राह्मणो दीप्तः क्षयान्तकृदुदारधीः ।
 03-188-092c स संक्षेपो हि सर्वस्य युगस्य परिवर्तकः ॥
 03-188-093a स सर्वत्र गतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैः परिवारितः ।
 03-188-093c उत्सादयिष्यति तदा सर्वान्मलेच्छगणान्द्विजः ॥

03-189-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-189-001a ततश्चोरक्षयं कृत्वा द्विजेभ्यः पृथिवीमिमाम् ।
 03-189-001c वाजिमेधे महायज्ञे विधिवत्कल्पयिष्यति ॥
 03-189-002a स्थापयित्वा स मर्यादाः स्वयम्भुविहिताः शुभाः ।
 03-189-002c वनं पुण्ययशःकर्मा जरावान्संश्रयिष्यति ॥
 03-189-003a तच्छीलमनुवत्स्यन्ते मनुष्या लोकवासिनः ।
 03-189-003c विप्रैश्चोरक्षये चैव कृते क्षेमं भविष्यति ॥
 03-189-004a कृष्णाजिनानि शक्तीश्च त्रिशूलान्यायुधानि च ।
 03-189-004c स्थापयन्विप्रशार्दूलो देशेषु विजितेषु च ॥
 03-189-005a संस्तूयमानो विप्रेन्द्रैर्मानयानो द्विजोत्तमान् ।
 03-189-005c कल्किश्चरिष्यति महीं सदा दस्युवधे रतः ॥
 03-189-006a हा तात हा सुतेत्येवं तास्ता वाचः सुदारुणाः ।
 03-189-006c विक्रोशमानान्सुभृशं दस्यून्नेष्यति संक्षयम् ॥
 03-189-007a ततोऽधर्मविनाशो वै धर्मवृद्धिश्च भारत ।
 03-189-007c भविष्यति कृते प्राप्ते क्रियावांश्च जनस्तथा ॥
 03-189-008a आरामाश्चैव चैत्याश्च तटाकान्यवटास्तथा ।
 03-189-008c यज्ञक्रियाश्च विविधा भविष्यन्ति कृते युगे ॥
 03-189-009a ब्राह्मणाः साधवश्चैव मुनयश्च तपस्विनः ।
 03-189-009c आश्रमाः सहपाषण्डाः स्थिताः सत्ये जनाः प्रजाः ॥
 03-189-010a जास्यन्ति सर्वबीजानि उप्यमानानि चैव ह ।
 03-189-010c सर्वेष्वृतुषु राजेन्द्र सर्वं सस्यं भविष्यति ॥
 03-189-011a नरा दानेषु निरता व्रतेषु नियमेषु च ।
 03-189-011c जपयज्ञपरा विप्रा धर्मकामा मुदा युताः ॥
 03-189-011e पालयिष्यन्ति राजानो धर्मेणेमां वसुंधराम् ॥
 03-189-012a व्यवहाररता वैश्या भविष्यन्ति कृते युगे ।
 03-189-012c षट्कर्मनिरता विप्राः क्षत्रिया रक्षणे रताः ॥

03-189-013a	शुश्रूषायां रताः शूद्रास्तथा वर्णत्रयस्य च ।
03-189-013c	एष धर्मः कृतयुगे त्रेतायां द्वापरे तथा ॥
03-189-013e	पश्चिमे युगकाले च यः स ते संप्रकीर्तितः ॥
03-189-014a	सर्वलोकस्य विदिता युगसंख्या च पाण्डव ।
03-189-014c	एतत्ते सर्वमाख्यातमतीतानागतं मया ॥
03-189-014e	वायुप्रोक्तमनुस्मृत्य पुराणमृषिसंस्तुतम् ॥
03-189-015a	एवं संसारमार्गा मे बहुशश्चिरजीविना ।
03-189-015c	दृष्टाश्चैवानुभूताश्च तांस्ते कथितवानहम् ॥
03-189-016a	इदं चैवापरं भूयः सह भ्रातृभिरच्युत ।
03-189-016c	धर्मसंशयमोक्षार्थं निबोध वचनं मम ॥
03-189-017a	धर्मे त्वयात्मा संयोज्यो नित्यं धर्मभृतां वर ।
03-189-017c	धर्मात्मा हि सुखं राजा प्रेत्य चेह च नन्दति ॥
03-189-018a	निबोध च शुभां वाणीं यां प्रवक्ष्यामि तेऽनघ ।
03-189-018c	न ब्राह्मणे परिभवः कर्तव्यस्ते कदाचन ॥
03-189-018e	ब्राह्मणो रुषितो हन्यादपि लोकान्प्रतिज्ञया ॥

03-189-019 वैशंपायन उवाच

03-189-019a	मार्कण्डेयवचः श्रुत्वा कुरूणां प्रवरो नृपः ।
03-189-019c	उवाच वचनं धीमान्परमं परमद्युतिः ॥
03-189-020a	कस्मिन्धर्मे मया स्थेयं प्रजाः संरक्षता मुने ।
03-189-020c	कथं च वर्तमानो वै न च्यवेयं स्वधर्मतः ॥

03-189-021 मार्कण्डेय उवाच

03-189-021a	दयावान्सर्वभूतेषु हितो रक्तोऽनसूयकः ।
03-189-021c	अपत्यानामिव स्वेषां प्रजानां रक्षणे रतः ॥
03-189-021e	चर धर्मं त्यजाधर्मं पितृन्देवांश्च पूजय ॥
03-189-022a	प्रमादाद्यत्कृतं तेऽभूत्संयग्दानेन तज्जय ।
03-189-022c	अलं ते मानमाश्रित्य सततं परवान्भव ॥
03-189-023a	विजित्य पृथिवीं सर्वां मोदमानः सुखी भव ।
03-189-023c	एष भूतो भविष्यश्च धर्मस्ते समुदीरितः ॥
03-189-024a	न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदतीतानागतं भुवि ।
03-189-024c	तस्मादिमं परिक्लेशं त्वं तात हृदि मा कृथाः ॥
03-189-025a	एष कालो महाबाहो अपि सर्वदिवौकसाम् ।

- 03-189-025c मुह्यन्ति हि प्रजास्तात कालेनाभिप्रचोदिताः ॥
 03-189-026a मा च तेऽत्र विचारो भूद्यन्मयोक्तं तवानघ ।
 03-189-026c अतिशङ्क्य वचो ह्येतद्धर्मलोपो भवेत्तव ॥
 03-189-027a जातोऽसि प्रथिते वंशे कुरूणां भरतर्षभ ।
 03-189-027c कर्मणा मनसा वाचा सर्वमेतत्समाचर ॥

03-189-028 युधिष्ठिर उवाच

- 03-189-028a यत्त्वयोक्तं द्विजश्रेष्ठ वाक्यं श्रुतिमनोहरम् ।
 03-189-028c तथा करिष्ये यत्नेन भवतः शासनं विभो ॥
 03-189-029a न मे लोभोऽस्ति विप्रेन्द्र न भयं न च मत्सरः ।
 03-189-029c करिष्यामि हि तत्सर्वमुक्तं यत्ते मयि प्रभो ॥

03-189-030 वैशंपायन उवाच

- 03-189-030a श्रुत्वा तु वचनं तस्य पाण्डवस्य महात्मनः ।
 03-189-030c प्रहृष्टाः पाण्डवा राजन्सहिताः शार्ङ्गधन्वना ॥
 03-189-031a तथा कथां शुभां श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
 03-189-031c विस्मिताः समपद्यन्त पुराणस्य निवेदनात् ॥

03-190-001 वैशंपायन उवाच

- 03-190-001A भूय एव ब्राह्मणमहाभाग्यं वक्तुमर्हसीत्यब्रवीत्पाण्डवेयो मार्कण्डेयम् ।
 03-190-002A अथाचष्ट मार्कण्डेयः ।
 03-190-003A अयोध्यायामिक्ष्वाकुकुलोत्पन्नः पार्थिवः परिक्षिन्नाम मृगयामगमत् ।
 03-190-004A तमेकाश्चेन मृगमनुसरन्तं मृगो दूरमपाहरत् ।
 03-190-005A अथाध्वनि जातश्रमः क्षुत्तृष्णाभिभूतश्च कस्मिंश्चिदुद्देशे नीलं
 वनषण्डमपश्यत् ।
 03-190-005B तच्च विवेश ।
 03-190-006A ततस्तस्य वनषण्डस्य मध्येऽतीव रमणीयं सरो दृष्ट्वा साश्च एव
 व्यगाहत ।
 03-190-007A अथाश्वस्तः स बिसमृणालमश्वस्याग्रे निक्षिप्य पुष्करिणीतीरे
 समाविशत् ।
 03-190-008A ततः शयानो मधुरं गीतशब्दमशृणोत् ।
 03-190-009A स श्रुत्वाचिन्तयत् ।
 03-190-009B नेह मनुष्यगतिं पश्यामि ।

03-190-009C	कस्य खल्वयं गीतशब्द इति ।
03-190-010A	अथापश्यत्कन्यां परमरूपदर्शनीयां पुष्पाण्यवचिन्वतीं गायन्तीं च ।
03-190-011A	अथ सा राज्ञः समीपे पर्यक्रामत् ।
03-190-012A	तामब्रवीद्राजा ।
03-190-012B	कस्यासि सुभगे त्वमिति ।
03-190-013A	सा प्रत्युवाच ।
03-190-013B	कन्यास्मीति ।
03-190-014A	तां राजोवाच ।
03-190-014B	अर्थी त्वयाहमिति ।
03-190-015A	अथोवाच कन्या ।
03-190-015B	समयेनाहं शक्या त्वया लब्धुम् ।
03-190-015C	नान्यथेति ।
03-190-016A	तां राजा समयमपृच्छत् ।
03-190-017A	ततः कन्येदमुवाच ।
03-190-017B	उदकं मे न दर्शयितव्यमिति ।
03-190-018A	स राजा बाढमित्युक्त्वा तां समागम्य तया सहास्ते ।
03-190-019A	तत्रैवासीने राजनि सेनान्वगच्छत् ।
03-190-019B	पदेनानुपदं दृष्ट्वा राजानं परिवार्यातिष्ठत् ।
03-190-020A	पर्याश्वस्तश्च राजा तयैव सह शिबिकया प्रायादविधाटितया ।
03-190-020B	स्वनगरमनुप्राप्य रहसि तया सह रमन्नास्ते ।
03-190-020C	नान्यत्किंचनापश्यत् ।
03-190-021A	अथ प्रधानामात्यस्तस्याभ्याशचराः स्त्रियोऽपृच्छत् ।
03-190-021B	किमत्र प्रयोजनं वर्तत इति ।
03-190-022A	अथाब्रुवंस्ताः स्त्रियः ।
03-190-022B	अपूर्वमिव पश्याम उदकं नात्र नीयतेति ।
03-190-023A	अथामात्योऽनुदकं वनं कारयित्वोदारवृक्षं बहुमूलपुष्पफलं रहस्युपगम्य राजानमब्रवीत् ।
03-190-023B	वनमिदमुदारमनुदकम् ।
03-190-023C	साध्वत्र रम्यतामिति ।
03-190-024A	स तस्य वचनात्तयैव सह देव्या तद्वनं प्राविशत् ।
03-190-024B	स कदाचित्स्मिन्वने रम्ये तयैव सह व्यवहरत् ।

- 03-190-024C अथ क्षुत्तृष्णार्दितः श्रान्तोऽतिमात्रमतिमुक्तागारमपश्यत् ।
- 03-190-025A तत्प्रविश्य राजा सह प्रियया सुधातलसुकृतां विमलसलिलपूर्णां वापीमपश्यत् ।
- 03-190-026A दृष्ट्वैव च तां तस्या एव तीरे सहैव तया देव्या व्यतिष्ठत् ।
- 03-190-027A अथ तां देवीं स राजाब्रवीत् ।
- 03-190-027B साध्ववतर वापीसलिलमिति ।
- 03-190-028A सा तद्वचः श्रुत्वावतीर्य वापीं न्यमज्जत् ।
- 03-190-028B न पुनरुदमज्जत् ।
- 03-190-029A तां मृगयमाणो राजा नापश्यत् ।
- 03-190-030A वापीमपि निःस्नाव्य मण्डूकं श्वभ्रमुखे दृष्ट्वा क्रुद्ध आज्ञापयामास ।
- 03-190-030B सर्वमण्डूकवधः क्रियतामिति ।
- 03-190-030C यो मयार्थी स मृतकैर्मण्डूकैरुपायनैर्मा मुपतिष्ठेदिति ।
- 03-190-031A अथ मण्डूकवधे घोरे क्रियमाणे दिक्षु सर्वासु मण्डूकान्भयमाविशत् ।
- 03-190-031B ते भीता मण्डूकराज्ञे यथावृत्तं न्यवेदयन् ।
- 03-190-032A ततो मण्डूकराट्तापसवेषधारी राजानमभ्यगच्छत् ।
- 03-190-033A उपेत्य चैनमुवाच ।
- 03-190-033B मा राजन्क्रोधवशं गमः ।
- 03-190-033C प्रसादं कुरु ।
- 03-190-033D नार्हसि मण्डूकानामनपराधिनां वधं कर्तुमिति ।
- 03-190-034A श्लोकौ चात्र भवतः ।
- 03-190-034a मा मण्डूकाज्जिघांस त्वं कोपं संधारयाच्युत ।
- 03-190-034c प्रक्षीयते धनोद्रेको जनानामविजानताम् ॥
- 03-190-035a प्रतिजानीहि नैतांस्त्वं प्राप्य क्रोधं विमोक्ष्यसे ।
- 03-190-035c अलं कृत्वा तवाधर्मं मण्डूकैः किं हतैर्हि ते ॥
- 03-190-036A तमेवंवादिनमिष्टजनशोकपरीतात्मा राजा प्रोवाच ।
- 03-190-036B न हि क्षम्यते तन्मया ।
- 03-190-036C हनिष्याम्येतान् ।
- 03-190-036D एतैर्दुरात्मभिः प्रिया मे भक्षिता ।
- 03-190-036E सर्वथैव मे वध्या मण्डूकाः ।
- 03-190-036F नार्हसि विद्वन्मामुपरोद्धुमिति ।
- 03-190-037A स तद्वाक्यमुपलभ्य व्यथितेन्द्रियमनाः प्रोवाच ।

03-190-037B	प्रसीद राजन् ।
03-190-037C	अहमायुर्नाम मण्डूकराजः ।
03-190-037D	मम सा दुहिता सुशोभना नाम ।
03-190-037E	तस्या दौःशील्यमेतत् ।
03-190-037F	बहवो हि राजानस्तया विप्रलब्धपूर्वा इति ।
03-190-038A	तमब्रवीद्राजा ।
03-190-038B	तयास्म्यर्थी ।
03-190-038C	सा मे दीयतामिति ।
03-190-039A	अथैनां राज्ञे पितादात् ।
03-190-039B	अब्रवीच्चैनाम् ।
03-190-039C	एनं राजानं शुश्रूषस्वेति ।
03-190-040A	स उवाच दुहितरम् ।
03-190-040B	यस्मात्त्वया राजानो विप्रलब्धास्तस्मादब्रह्मण्यानि तवापत्यानि भविष्यन्त्यनृतकत्वात्तवेति ।
03-190-041A	स च राजा तामुपलभ्य तस्यां सुरतगुणनिबद्धहृदयो लोकत्रयैश्वर्यमिवोपलभ्य हर्षबाष्पकलया वाचा प्रणिपत्याभिपूज्य मण्डूकराजानमब्रवीत् ।
03-190-041B	अनुगृहीतोऽस्मीति ।
03-190-042A	स च मण्डूकराजो जामातरमनुज्ञाप्य यथागतमगच्छत् ।
03-190-043A	अथ कस्यचित्कालस्य तस्यां कुमारस्त्रयस्तस्य राज्ञः संबभूवुः शलो दलो बलश्चेति ।
03-190-043B	ततस्तेषां ज्येष्ठं शलं समये पिता राज्येऽभिषिच्य तपसि धृतात्मा वनं जगाम ।
03-190-044A	अथ कदाचिच्छलो मृगयामचरत् ।
03-190-044B	मृगं चासाद्य रथेनान्वधावत् ।
03-190-045A	सूतं चोवाच ।
03-190-045B	शीघ्रं मां वहस्वेति ।
03-190-046A	स तथोक्तः सूतो राजानमब्रवीत् ।
03-190-046B	मा क्रियतामनुबन्धः ।
03-190-046C	नैष शक्यस्त्वया मृगो ग्रहीतुं यद्यपि ते रथे युक्तौ वाम्यौ स्यातामिति ।
03-190-047A	ततोऽब्रवीद्राजा सूतम् ।
03-190-047B	आचक्ष्व मे वाम्यौ ।

- 03-190-047C हन्मि वा त्वामिति ।
- 03-190-048A स एवमुक्तो राजभयभीतो वामदेवशापभीतश्च सन्नाचख्यौ राज्ञे ।
- 03-190-048B वामदेवस्याश्वौ वाम्यौ मनोजवाविति ।
- 03-190-049A अथैनमेवं ब्रुवाणमब्रवीद्राजा ।
- 03-190-049B वामदेवाश्रमं याहीति ।
- 03-190-050A स गत्वा वामदेवाश्रमं तमृषिमब्रवीत् ।
- 03-190-050B भगवन्मृगो मया विद्धः पलायते ।
- 03-190-050C तं संभावयेयम् ।
- 03-190-050D अर्हसि मे वाम्यौ दातुमिति ।
- 03-190-051A तमब्रवीदृषिः ।
- 03-190-051B ददानि ते वाम्यौ ।
- 03-190-051C कृतकार्येण भवता ममैव निर्यात्यौ क्षिप्रमिति ।
- 03-190-052A स च तावश्वौ प्रतिगृह्यानुज्ञाप्य चर्षिं प्रायाद्वाम्यसंयुक्तेन रथेन मृगं प्रति ।
- 03-190-052C गच्छंश्चाब्रवीत्सूतम् ।
- 03-190-052D अश्वरत्नाविमावयोग्यौ ब्राह्मणानाम् ।
- 03-190-052E नैतौ प्रतिदेयौ वामदेवायेति ।
- 03-190-053A एवमुक्त्वा मृगमवाप्य स्वनगरमेत्याश्वावन्तःपुरेऽस्थापयत् ।
- 03-190-054A अथर्षिश्चिन्तयामास ।
- 03-190-054B तरुणो राजपुत्रः कल्याणं पत्रमासाद्य रमते ।
- 03-190-054C न मे प्रतिनिर्यातयति ।
- 03-190-054D अहो कष्टमिति ।
- 03-190-055A मनसा निश्चित्य मासि पूर्णे शिष्यमब्रवीत् ।
- 03-190-055B गच्छात्रेय ।
- 03-190-055C राजानं ब्रूहि ।
- 03-190-055D यदि पर्याप्तं निर्यातयोपाध्यायवाम्याविति ।
- 03-190-056A स गत्वैवं तं राजानमब्रवीत् ।
- 03-190-057A तं राजा प्रत्युवाच ।
- 03-190-057B राज्ञामेतद्वाहनम् ।
- 03-190-057C अनर्हा ब्राह्मणा रत्नानामेवंविधानाम् ।
- 03-190-057D किं च ब्राह्मणानामश्वैः कार्यम् ।
- 03-190-057E साधु प्रतिगम्यतामिति ।
- 03-190-058A स गत्वैवमुपाध्यायायाचष्ट ।

03-190-059A तच्छ्रुत्वा वचनमप्रियं वामदेवः क्रोधपरीतात्मा स्वयमेव
राजानमभिगम्याश्चार्थमभ्यचोदयत् ।

03-190-059B न चादाद्राजा ।

03-190-060 वामदेव उवाच

03-190-060a प्रयच्छ वाम्यौ मम पार्थिव त्वं; कृतं हि ते कार्यमन्यैरशक्यम् ।
03-190-060c मा त्वा वधीद्वरुणो घोरपाशैर्ब्रह्मक्षत्रस्यान्तरे वर्तमानः ॥

03-190-061 राजोवाच

03-190-061a अनङ्वाहौ सुव्रतौ साधु दान्ता; वेतद्विप्राणां वाहनं वामदेव ।
03-190-061c ताभ्यां याहि त्वं यत्र कामो महर्षे; छन्दांसि वै त्वादृशं संवहन्ति ॥

03-190-062 वामदेव उवाच

03-190-062a छन्दांसि वै मादृशं संवहन्ति; लोकेऽमुष्मिन्पार्थिव यानि सन्ति ।
03-190-062c अस्मिंस्तु लोके मम यानमेत; दस्मद्विधानामपरेषां च राजन् ॥

03-190-063 राजोवाच

03-190-063a चत्वारो वा गर्दभास्त्वां वहन्तु; श्रेष्ठाश्चतुर्यो हरयो वा तुरंगाः ।
03-190-063c तैस्त्वं याहि क्षत्रियस्यैष वाहो; मम वाम्यौ न तवैतौ हि विद्धि ॥

03-190-064 वामदेव उवाच

03-190-064a घोरं व्रतं ब्राह्मणस्यैतदाहुः; रेतद्राजन्यदिहाजीवमानः ।
03-190-064c अयस्मया घोररूपा महान्तो; वहन्तु त्वां शितशूलाश्चतुर्धा ॥

03-190-065 राजोवाच

03-190-065a ये त्वा विदुर्ब्राह्मणं वामदेव; वाचा हन्तुं मनसा कर्मणा वा ।
03-190-065c ते त्वां सशिष्यमिह पातयन्तु; मद्वाक्यनुन्नाः शितशूलासिहस्ताः ॥

03-190-066 वामदेव उवाच

03-190-066a नानुयोगा ब्राह्मणानां भवन्ति; वाचा राजन्मनसा कर्मणा वा ।
03-190-066c यस्त्वेवं ब्रह्म तपसान्वेति विद्वांसि; स्तेन श्रेष्ठो भवति हि जीवमानः ॥

03-190-067 मार्कण्डेय उवाच

03-190-067a एवमुक्ते वामदेवेन राजन्समुत्तस्थू राक्षसा घोररूपाः ।
03-190-067c तैः शूलहस्तैर्वध्यमानः स राजा; प्रोवाचेदं वाक्यमुच्चैस्तदानीम् ॥
03-190-068a इक्ष्वाकवो यदि ब्रह्मन्दलो वा; विधेया मे यदि वान्ये विशोऽपि ।

- 03-190-068c नोत्सक्ष्येऽहं वामदेवस्य वाम्यौ; नैवंविधा धर्मशीला भवन्ति ॥
- 03-190-069a एवं ब्रुवन्नेव स यातुधानैः; हृतो जगामाशु महीं क्षितीशः ।
- 03-190-069c ततो विदित्वा नृपतिं निपातितः; मिक्ष्वाकवो वै दलमभ्यषिञ्चन् ॥
- 03-190-070a राज्ये तदा तत्र गत्वा स विप्रः; प्रोवाचेदं वचनं वामदेवः ।
- 03-190-070c दलं राजानं ब्राह्मणानां हि देयः; मेवं राजन्सर्वधर्मेषु दृष्टम् ॥
- 03-190-071a बिभेषि चेत्त्वमधर्मान्नरेन्द्र; प्रयच्छ मे शीघ्रमेवाद्य वाम्यौ ।
- 03-190-071c एतच्छ्रुत्वा वामदेवस्य वाक्यं; स पार्थिवः सूतमुवाच रोषात् ॥
- 03-190-072a एकं हि मे सायकं चित्ररूपं; दिग्धं विषेणाहर संगृहीतम् ।
- 03-190-072c येन विद्धो वामदेवः शयीत; संदश्यमानः श्वभिरार्तरूपः ॥
- 03-190-073 वामदेव उवाच
- 03-190-073a जानामि पुत्रं दशवर्षं तवाहं; जातं महिष्यां श्येनजितं नरेन्द्र ।
- 03-190-073c तं जहि त्वं मद्वचनात्प्रणुन्नः; स्तूर्णं प्रियं सायकैर्घोररूपैः ॥
- 03-190-074 मार्कण्डेय उवाच
- 03-190-074a एवमुक्तो वामदेवेन राजः; न्नन्तःपुरे राजपुत्रं जघान ।
- 03-190-074c स सायकस्तिग्मतेजा विसृष्टः; श्रुत्वा दलस्तच्च वाक्यं बभाषे ॥
- 03-190-075a इक्ष्वाकवो हन्त चरामि वः प्रियं; निहन्मीमं विप्रमद्य प्रमथ्य ।
- 03-190-075c आनीयतामपरस्तिग्मतेजाः; पश्यध्वं मे वीर्यमद्य क्षितीशाः ॥
- 03-190-076 वामदेव उवाच
- 03-190-076a यं त्वमेनं सायकं घोररूपं; विषेण दिग्धं मम संदधासि ।
- 03-190-076c न त्वमेनं शरवर्यं विमोक्तुं; संधातुं वा शक्यसि मानवेन्द्र ॥
- 03-190-077 राजोवाच
- 03-190-077a इक्ष्वाकवः पश्यत मां गृहीतं; न वै शक्नोम्येष शरं विमोक्तुम् ।
- 03-190-077c न चास्य कर्तुं नाशमभ्युत्सहामि; आयुष्मान्वै जीवतु वामदेवः ॥
- 03-190-078 वामदेव उवाच
- 03-190-078a संस्पृशैनां महिषीं सायकेन; ततस्तस्मादेनसो मोक्ष्यसे त्वम् ।
- 03-190-079 मार्कण्डेय उवाच
- 03-190-079a ततस्तथा कृतवान्पार्थिवस्तु; ततो मुनिं राजपुत्री बभाषे ।
- 03-190-079c यथा युक्तं वामदेवाहमेनं; दिने दिने संविशन्ती व्यशंसम् ॥
- 03-190-079e ब्राह्मणेभ्यो मृगयन्ती सूनृतानि; तथा ब्रह्मण्युण्यलोकं लभेयम् ॥

03-190-080 वामदेव उवाच

03-190-080a त्वया त्रातं राजकुलं शुभेक्षणे; वरं वृणीष्वप्रतिमं ददानि ते ।
 03-190-080c प्रशाधीमं स्वजनं राजपुत्रि; इक्ष्वाकुराज्यं सुमहच्चाप्यनिन्द्ये ॥

03-190-081 राजपुत्र्युवाच

03-190-081a वरं वृणे भगवन्नेकमेव; विमुच्यतां किल्बिषादद्य भर्ता ।
 03-190-081c शिवेन चाध्याहि सपुत्रबान्धवं; वरो वृतो ह्येष मया द्विजाग्र्य ॥

03-190-082 मार्कण्डेय उवाच

03-190-082a श्रुत्वा वचः स मुनी राजपुत्र्या;स्तथास्त्विति प्राह कुरुप्रवीर ।
 03-190-082c ततः स राजा मुदितो बभूव; वाम्यौ चास्मै संप्रददौ प्रणम्य ॥

03-191-001 वैशंपायन उवाच

03-191-001A मार्कण्डेयमृषयः पाण्डवाश्च पर्यपृच्छन् ।
 03-191-001B अस्ति कश्चिद्भवतश्चिरजाततर इति ।
 03-191-002A स तानुवाच ।
 03-191-002B अस्ति खलु राजर्षिरिन्द्रद्युम्नो नाम क्षीणपुण्यस्त्रिदिवात्प्रच्युतः ।
 03-191-002C कीर्तिस्ते व्युच्छिन्नेति ।
 03-191-002D स मामुपातिष्ठत् ।
 03-191-002E अथ प्रत्यभिजानाति मां भवानिति ।
 03-191-003A तमहमब्रुवम् ।
 03-191-003B न वयं रासायनिकाः शरीरोपतापेनात्मनः समारभामहेऽर्थानामनुष्ठानम् ।
 03-191-004A अस्ति खलु हिमवति प्राकारकर्णो नामोलूकः ।
 03-191-004B स भवन्तं यदि जानीयात् ।
 03-191-004C प्रकृष्टे चाध्वनि हिमवान् ।
 03-191-004D तत्रासौ प्रतिवसतीति ।
 03-191-005A स मामश्वो भूत्वा तत्रावहद्यत्र बभूवोलूकः ।
 03-191-006A अथैनं स राजर्षिः पर्यपृच्छत् ।
 03-191-006B प्रत्यभिजानाति मां भवानिति ।
 03-191-007A स मुहूर्तं ध्यात्वाब्रवीदेनम् ।
 03-191-007B नाभिजाने भवन्तमिति ।
 03-191-008A स एवमुक्तो राजर्षिरिन्द्रद्युम्नः पुनस्तमुलूकमब्रवीत् ।

- 03-191-008B अस्ति कश्चिद्भवतश्चिरजाततर इति ।
- 03-191-009A स एवमुक्तोऽब्रवीदेनम् ।
- 03-191-009B अस्ति खल्विन्द्रद्युम्नसरो नाम ।
- 03-191-009C तस्मिन्नाडीजङ्घो नाम बकः प्रतिवसति ।
- 03-191-009D सोऽस्मत्तश्चिरजाततरः ।
- 03-191-009E तं पृच्छेति ।
- 03-191-010A तत इन्द्रद्युम्नो मां चोलूकं चादाय तत्सरोऽगच्छद्यत्रासौ नाडीजङ्घो नाम बको बभूव ।
- 03-191-011A सोऽस्माभिः पृष्टः ।
- 03-191-011B भवानिन्द्रद्युम्नं राजानं प्रत्यभिजानातीति ।
- 03-191-012A स एवमुक्तोऽब्रवीन्मुहूर्तं ध्यात्वा ।
- 03-191-012B नाभिजानाम्यहमिन्द्रद्युम्नं राजानमिति ।
- 03-191-013A ततः सोऽस्माभिः पृष्टः ।
- 03-191-013B अस्ति कश्चिदन्यो भवतश्चिरजाततर इति ।
- 03-191-014A स नोऽब्रवीदस्ति खल्विहैव सरस्यकूपारो नाम कच्छपः प्रतिवसति ।
- 03-191-014B स मत्तश्चिरजाततर इति ।
- 03-191-014C स यदि कथंचिदभिजानीयादिमं राजानं तमकूपारं पृच्छाम इति ।
- 03-191-015A ततः स बकस्तमकूपारं कच्छपं विज्ञापयामास ।
- 03-191-015B अस्त्यस्माकमभिप्रेतं भवन्तं कंचिदर्थमभिप्रष्टुम् ।
- 03-191-015C साध्वागम्यतां तावदिति ।
- 03-191-016A एतच्छ्रुत्वा स कच्छपस्तस्मात्सरस उत्थायाभ्यगच्छद्यत्र तिष्ठामो वयं तस्य सरसस्तीरे ।
- 03-191-017A आगतं चैनं वयमपृच्छाम ।
- 03-191-017B भवानिन्द्रद्युम्नं राजानमभिजानातीति ।
- 03-191-018A स मुहूर्तं ध्यात्वा बाष्पपूर्णनयन उद्विग्नहृदयो वेपमानो विसंज्ञकल्पः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
- 03-191-018B किमहमेनं न प्रत्यभिजानामि ।
- 03-191-018C अहं ह्यनेन सहस्रकृत्वः पूर्वमग्निचितिषूपहितपूर्वः ।
- 03-191-018D सरश्चेदमस्य दक्षिणादत्ताभिर्गोभिरतिक्रममाणाभिः कृतम् ।
- 03-191-018E अत्र चाहं प्रतिवसामीति ।
- 03-191-019A अथैतत्कच्छपेनोदाहृतं श्रुत्वा समनन्तरं देवल्लोकाद्देवरथः प्रादुरासीत् ।
- 03-191-020A वाचश्चाश्रूयन्तेन्द्रद्युम्नं प्रति ।

03-191-020B	प्रस्तुतस्ते स्वर्गः ।
03-191-020C	यथोचितं स्थानमभिपद्यस्व ।
03-191-020D	कीर्तिमानसि ।
03-191-020E	अव्यग्रो याहीति ।
03-191-021a	दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः ।
03-191-021c	यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ॥
03-191-022a	अकीर्तिः कीर्त्यते यस्य लोके भूतस्य कस्यचित् ।
03-191-022c	पतत्येवाधमाल्लोकान्यावच्छब्दः स कीर्त्यते ॥
03-191-023a	तस्मात्कल्याणवृत्तः स्यादत्यन्ताय नरो भुवि ।
03-191-023c	विहाय वृत्तं पापिष्ठं धर्ममेवाभिसंश्रयेत् ॥
03-191-024A	इत्येतच्छ्रुत्वा स राजाब्रवीत् ।
03-191-024B	तिष्ठ तावद्यावदिदानीमिमौ वृद्धौ यथास्थानं प्रतिपादयामीति ।
03-191-025A	स मां प्राकारकर्णं चोलूकं यथोचिते स्थाने प्रतिपाद्य तेनैव यानेन संसिद्धो यथोचितं स्थानं प्रतिपन्नः ।
03-191-026A	एतन्मयानुभूतं चिरजीविना दृष्टमिति पाण्डवानुवाच मार्कण्डेयः ।
03-191-027A	पाण्डवाश्चोचुः प्रीताः ।
03-191-027B	साधु ।
03-191-027C	शोभनं कृतं भवता राजानमिन्द्रद्युम्नं स्वर्गलोकाच्च्युतं स्वे स्थाने स्वर्गे पुनः प्रतिपादयतेति ।
03-191-028A	अथैनानब्रवीदसौ ।
03-191-028B	ननु देवकीपुत्रेणापि कृष्णेन नरके मज्जमानो राजर्षिर्नृगस्तस्मात्कृच्छ्रात्समुद्धृत्य पुनः स्वर्गं प्रतिपादित इति ।
03-192-001	वैशंपायन उवाच
03-192-001a	युधिष्ठिरो धर्मराजः पप्रच्छ भरतर्षभ ।
03-192-001c	मार्कण्डेयं तपोवृद्धं दीर्घायुषमकल्मषम् ॥
03-192-002a	विदितास्तव धर्मज्ञ देवदानवराक्षसाः ।
03-192-002c	राजवंशाश्च विविधा ऋषिवंशाश्च शाश्वताः ॥
03-192-002e	न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदस्मिल्लोके द्विजोत्तम ॥
03-192-003a	कथां वेत्सि मुने दिव्यां मनुष्योरगरक्षसाम् ।
03-192-003c	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन कथितं द्विज ॥
03-192-004a	कुवलाश्च इति ख्यात इक्ष्वाकुरपराजितः ।

03-192-004c	कथं नाम विपर्यासाद्बुन्धुमारत्वमागतः ॥
03-192-005a	एतदिच्छामि तत्त्वेन ज्ञातुं भार्गवसत्तम ।
03-192-005c	विपर्यस्तं यथा नाम कुवलाश्वस्य धीमतः ॥
03-192-006	मार्कण्डेय उवाच
03-192-006a	हन्त ते कथयिष्यामि शृणु राजन्युधिष्ठिर ।
03-192-006c	धर्मिष्ठमिदमाख्यानं धुन्धुमारस्य तच्छृणु ॥
03-192-007a	यथा स राजा इक्ष्वाकुः कुवलाश्वो महीपतिः ।
03-192-007c	धुन्धुमारत्वमगमत्तच्छृणुष्व महीपते ॥
03-192-008a	महर्षिर्विश्रुतस्तात उत्तङ्क इति भारत ।
03-192-008c	मरुधन्वसु रम्येषु आश्रमस्तस्य कौरव ॥
03-192-009a	उत्तङ्कस्तु महाराज तपोऽतप्यत्सुदुश्चरम् ।
03-192-009c	आरिराधयिषुर्विष्णुं बहून्वर्षगणान्विभो ॥
03-192-010a	तस्य प्रीतः स भगवान्साक्षाद्दर्शनमेयिवान् ।
03-192-010c	दृष्ट्वैव चर्षिः प्रह्वस्तं तुष्टाव विविधैः स्तवैः ॥
03-192-011a	त्वया देव प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवाः ।
03-192-011c	स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ॥
03-192-011e	ब्रह्म वेदाश्च वेद्यं च त्वया सृष्टं महाद्युते ॥
03-192-012a	शिरस्ते गगनं देव नेत्रे शशिदिवाकरौ ।
03-192-012c	निःश्वासः पवनश्चापि तेजोऽग्निश्च तवाच्युत ॥
03-192-012e	बाहवस्ते दिशः सर्वाः कुक्षिश्चापि महार्णवः ॥
03-192-013a	ऊरू ते पर्वता देव खं नाभिर्मधुसूदन ।
03-192-013c	पादौ ते पृथिवी देवी रोमाण्योषधयस्तथा ॥
03-192-014a	इन्द्रसोमाम्निवरुणा देवासुरमहोरगाः ।
03-192-014c	प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठन्ति स्तुवन्तो विविधैः स्तवैः ॥
03-192-015a	त्वया व्याप्तानि सर्वाणि भूतानि भुवनेश्वर ।
03-192-015c	योगिनः सुमहावीर्याः स्तुवन्ति त्वां महर्षयः ॥
03-192-016a	त्वयि तुष्टे जगत्स्वस्थं त्वयि क्रुद्धे महद्भयम् ।
03-192-016c	भयानामपनेतासि त्वमेकः पुरुषोत्तम ॥
03-192-017a	देवानां मानुषाणां च सर्वभूतसुखावहः ।
03-192-017c	त्रिभिर्विक्रमणैर्देव त्रयो लोकास्त्वयाहताः ॥
03-192-017e	असुराणां समृद्धानां विनाशश्च त्वया कृतः ॥

- 03-192-018a तव विक्रमणैर्देवा निर्वाणमगमन्परम् ।
 03-192-018c पराभवं च दैत्येन्द्रास्त्वयि क्रुद्धे महाद्युते ॥
 03-192-019a त्वं हि कर्ता विकर्ता च भूतानामिह सर्वशः ।
 03-192-019c आराधयित्वा त्वां देवाः सुखमेधन्ति सर्वशः ॥
 03-192-020a एवं स्तुतो हृषीकेश उत्तङ्केन महात्मना ।
 03-192-020c उत्तङ्कमब्रवीद्विष्णुः प्रीतस्तेऽहं वरं वृणु ॥

03-192-021 उत्तङ्क उवाच

- 03-192-021a पर्याप्तो मे वरो ह्येष यदहं दृष्टवान्हरिम् ।
 03-192-021c पुरुषं शाश्वतं दिव्यं स्रष्टारं जगतः प्रभुम् ॥

03-192-022 विष्णुरुवाच

- 03-192-022a प्रीतस्तेऽहमलौल्येन भक्त्या च द्विजसत्तम ।
 03-192-022c अवश्यं हि त्वया ब्रह्मन्मत्तो ग्राह्यो वरो द्विज ॥
 03-192-023a एवं संछन्द्यमानस्तु वरेण हरिणा तदा ।
 03-192-023c उत्तङ्कः प्राञ्जलिर्वित्रे वरं भरतसत्तम ॥
 03-192-024a यदि मे भगवान्प्रीतः पुण्डरीकनिभेक्षणः ।
 03-192-024c धर्मे सत्ये दमे चैव बुद्धिर्भवतु मे सदा ॥
 03-192-024e अभ्यासश्च भवेद्भक्त्या त्वयि नित्यं महेश्वर ॥

03-192-025 विष्णुरुवाच

- 03-192-025a सर्वमेतद्धि भविता मत्प्रसादात्तव द्विज ।
 03-192-025c प्रतिभास्यति योगश्च येन युक्तो दिवौकसाम् ॥
 03-192-025e त्रयाणामपि लोकानां महत्कार्यं करिष्यसि ॥
 03-192-026a उत्सादनार्थं लोकानां धुन्धुर्नाम महासुरः ।
 03-192-026c तपस्यति तपो घोरं शृणु यस्तं हनिष्यति ॥
 03-192-027a बृहदश्च इति ख्यातो भविष्यति महीपतिः ।
 03-192-027c तस्य पुत्रः शुचिर्दान्तः कुवलाश्च इति श्रुतः ॥
 03-192-028a स योगबलमास्थाय मामकं पार्थिवोत्तमः ।
 03-192-028c शासनात्तव विप्रर्षे धुन्धुमारो भविष्यति ॥

03-192-029 मार्कण्डेय उवाच

- 03-192-029a उत्तङ्कमेवमुक्त्वा तु विष्णुरन्तरधीयत ।

03-193-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-193-001a इक्ष्वाकौ संस्थिते राजञ्जशादः पृथिवीमिमाम् ।
 03-193-001c प्राप्तः परमधर्मात्मा सोऽयोध्यायां नृपोऽभवत् ॥
 03-193-002a शशादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।
 03-193-002c अनेनाश्चापि काकुत्स्थः पृथुश्चानेनसः सुतः ॥
 03-193-003a विष्वगश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्तु जज्ञिवान् ।
 03-193-003c आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ॥
 03-193-004a जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता ।
 03-193-004c श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महाबलः ॥
 03-193-004e बृहदश्वसुतश्चापि कुवलाश्व इति स्मृतः ॥
 03-193-005a कुवलाश्वस्य पुत्राणां सहस्राण्येकविंशतिः ।
 03-193-005c सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः ॥
 03-193-006a कुवलाश्वस्तु पितृतो गुणैरभ्यधिकोऽभवत् ।
 03-193-006c समये तं ततो राज्ये बृहदश्वोऽभ्यषेचयत् ॥
 03-193-006e कुवलाश्वं महाराज शूरमुत्तमधार्मिकम् ॥
 03-193-007a पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु बृहदश्वो महीपतिः ।
 03-193-007c जगाम तपसे धीमांस्तपोवनममित्रहा ॥
 03-193-008a अथ शुश्राव राजर्षिं तमुत्तङ्को युधिष्ठिर ।
 03-193-008c वनं संप्रस्थितं राजन्बृहदश्वं द्विजोत्तमः ॥
 03-193-009a तमुत्तङ्को महातेजाः सर्वास्त्रविदुषां वरम् ।
 03-193-009c न्यवारयदमेयात्मा समासाद्य नरोत्तमम् ॥

03-193-010 उत्तङ्क उवाच

- 03-193-010a भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि ।
 03-193-010c निरुद्विग्ना वयं राजंस्त्वत्प्रसादाद्वसेमहि ॥
 03-193-011a त्वया हि पृथिवी राजन्नक्ष्यमाणा महात्मना ।
 03-193-011c भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं गन्तुमर्हसि ॥
 03-193-012a पालने हि महान्धर्मः प्रजानामिह दृश्यते ।
 03-193-012c न तथा दृश्यतेऽरण्ये मा ते भूद्विद्विरीदृशी ॥
 03-193-013a ईदृशो न हि राजेन्द्र धर्मः क्वचन दृश्यते ।
 03-193-013c प्रजानां पालने यो वै पुरा राजर्षिभिः कृतः ॥
 03-193-013e रक्षितव्याः प्रजा राजा तास्त्वं रक्षितुमर्हसि ॥

03-193-014a	निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव ।
03-193-014c	ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु ॥
03-193-015a	समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः ।
03-193-015c	बहुयोजनविस्तीर्णो बहुयोजनमायतः ॥
03-193-016a	तत्र रौद्रो दानवेन्द्रो महावीर्यपराक्रमः ।
03-193-016c	मधुकैटभयोः पुत्रो धुन्धुर्नाम सुदारुणः ॥
03-193-017a	अन्तर्भूमिगतो राजन्वसत्यमितविक्रमः ।
03-193-017c	तं निहत्य महाराज वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥
03-193-018a	शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम् ।
03-193-018c	त्रिदशानां विनाशाय लोकानां चापि पार्थिव ॥
03-193-019a	अवध्यो देवतानां स दैत्यानामथ रक्षसाम् ।
03-193-019c	नागानामथ यक्षाणां गन्धर्वाणां च सर्वशः ॥
03-193-019e	अवाप्य स वरं राजन्सर्वलोकपितामहात् ॥
03-193-020a	तं विनाशय भद्रं ते मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा ।
03-193-020c	प्राप्स्यसे महतीं कीर्तिं शाश्वतीमव्ययां ध्रुवाम् ॥
03-193-021a	क्रूरस्य स्वपतस्तस्य वालुकान्तर्हितस्य वै ।
03-193-021c	संवत्सरस्य पर्यन्ते निःश्वासः संप्रवर्तते ॥
03-193-021e	यदा तदा भूश्चलति सशैलवनकानना ॥
03-193-022a	तस्य निःश्वासवातेन रज उद्धूयते महत् ।
03-193-022c	आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनम् ॥
03-193-022e	सविस्फुलिङ्गं सज्वालं सधूमं ह्यतिदारुणम् ॥
03-193-023a	तेन राजन्न शक्नोमि तस्मिन्स्थातुं स्व आश्रमे ।
03-193-023c	तं विनाशय राजेन्द्र लोकानां हितकाम्यया ॥
03-193-023e	लोकाः स्वस्था भवन्त्वद्य तस्मिन्विनिहतेऽसुरे ॥
03-193-024a	त्वं हि तस्य विनाशाय पर्याप्त इति मे मतिः ।
03-193-024c	तेजसा तव तेजश्च विष्णुराप्याययिष्यति ॥
03-193-025a	विष्णुना च वरो दत्तो मम पूर्वं ततो वधे ।
03-193-025c	यस्तं महासुरं रौद्रं वधिष्यति महीपतिः ॥
03-193-025e	तेजस्तं वैष्णवमिति प्रवेक्ष्यति दुरासदम् ॥
03-193-026a	तत्तेजस्त्वं समाधाय राजेन्द्र भुवि दुःसहम् ।
03-193-026c	तं निषूदय संदुष्टं दैत्यं रौद्रपराक्रमम् ॥

- 03-193-027a न हि धुन्धुर्महातेजास्तेजसाल्पेन शक्यते ।
 03-193-027c निर्दग्धं पृथिवीपाल स हि वर्षशतैरपि ॥
- 03-194-001 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-194-001a स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तङ्केनापराजितः ।
 03-194-001c उत्तङ्कं कौरवश्रेष्ठ कृताञ्जलिरथाब्रवीत् ॥
- 03-194-002a न तेऽभिगमनं ब्रह्मन्मोघमेतद्भविष्यति ।
 03-194-002c पुत्रो ममायं भगवन्कुवलाश्व इति स्मृतः ॥
- 03-194-003a धृतिमान्क्षिप्रकारी च वीर्येणाप्रतिमो भुवि ।
 03-194-003c प्रियं वै सर्वमेतत्ते करिष्यति न संशयः ॥
- 03-194-004a पुत्रैः परिवृतः सर्वैः शूरैः परिघबाहुभिः ।
 03-194-004c विसर्जयस्व मां ब्रह्मन्त्यस्तशस्त्रोऽस्मि सांप्रतम् ॥
- 03-194-005a तथास्त्विति च तेनोक्तो मुनिनामिततेजसा ।
 03-194-005c स तमादिश्य तनयमुत्तङ्काय महात्मने ॥
 03-194-005e क्रियतामिति राजर्षिर्जगाम वनमुत्तमम् ॥
- 03-194-006 युधिष्ठिर उवाच**
- 03-194-006a क एष भगवन्दैत्यो महावीर्यस्तपोधन ।
 03-194-006c कस्य पुत्रोऽथ नप्ता वा एतदिच्छामि वेदितुम् ॥
- 03-194-007a एवं महाबलो दैत्यो न श्रुतो मे तपोधन ।
 03-194-007c एतदिच्छामि भगवन्याथातथ्येन वेदितुम् ॥
 03-194-007e सर्वमेव महाप्राज्ञ विस्तरेण तपोधन ॥
- 03-194-008 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-194-008a शृणु राजन्निदं सर्वं यथावृत्तं नराधिप ।
 03-194-008c एकार्णवे तदा घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ॥
 03-194-008e प्रनष्टेषु च भूतेषु सर्वेषु भरतर्षभ ॥
- 03-194-009a प्रभवः सर्वभूतानां शाश्वतः पुरुषोऽव्ययः ।
 03-194-009c सुष्वाप भगवान्विष्णुरण्शय्यामेक एव ह ॥
 03-194-009e नागस्य भोगे महति शेषस्यामिततेजसः ॥
- 03-194-010a लोककर्ता महाभाग भगवानच्युतो हरिः ।
 03-194-010c नागभोगेन महता परिरभ्य महीमिमाम् ॥
- 03-194-011a स्वपतस्तस्य देवस्य पद्मं सूर्यसमप्रभम् ।

03-194-011c	नाभ्यां विनिःसृतं तत्र यत्रोत्पन्नः पितामहः ॥
03-194-011e	साक्षाल्लोकगुरुर्ब्रह्मा पद्मे सूर्येन्दुसप्रभे ॥
03-194-012a	चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्तथैव च चतुर्मुखः ।
03-194-012c	स्वप्रभावाद्गुराधर्षो महाबलपराक्रमः ॥
03-194-013a	कस्यचित्त्वथ कालस्य दानवौ वीर्यवत्तरौ ।
03-194-013c	मधुश्च कैटभश्चैव दृष्टवन्तौ हरिं प्रभुम् ॥
03-194-014a	शयानं शयने दिव्ये नागभोगे महाद्युतिम् ।
03-194-014c	बहुयोजनविस्तीर्णे बहुयोजनमायते ॥
03-194-015a	किरीटकौस्तुभधरं पीतकौशेयवाससम् ।
03-194-015c	दीप्यमानं श्रिया राजंस्तेजसा वपुषा तथा ॥
03-194-015e	सहस्रसूर्यप्रतिममद्भुतोपमदर्शनम् ॥
03-194-016a	विस्मयः सुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तदा ।
03-194-016c	दृष्ट्वा पितामहं चैव पद्मे पद्मनिभेक्षणम् ॥
03-194-017a	वित्रासयेतामथ तौ ब्रह्माणममितौजसम् ।
03-194-017c	वित्रास्यमानो बहुशो ब्रह्मा ताभ्यां महायशाः ॥
03-194-017e	अकम्पयत्पद्मनालं ततोऽबुध्यत केशवः ॥
03-194-018a	अथापश्यत गोविन्दो दानवौ वीर्यवत्तरौ ।
03-194-018c	दृष्ट्वा तावब्रवीद्देवः स्वागतं वां महाबलौ ॥
03-194-018e	ददानि वां वरं श्रेष्ठं प्रीतिर्हि मम जायते ॥
03-194-019a	तौ प्रहस्य हृषीकेशं महावीर्यौ महासुरौ ।
03-194-019c	प्रत्यब्रूतां महाराज सहितौ मधुसूदनम् ॥
03-194-020a	आवां वरय देव त्वं वरदौ स्वः सुरोत्तम ।
03-194-020c	दातारौ स्वो वरं तुभ्यं तद्ब्रवीह्यविचारयन् ॥

03-194-021 भगवानुवाच

03-194-021a	प्रतिगृह्णे वरं वीरावीप्सितश्च वरो मम ।
03-194-021c	युवां हि वीर्यसंपन्नौ न वामस्ति समः पुमान् ॥
03-194-022a	वध्यत्वमुपगच्छेतां मम सत्यपराक्रमौ ।
03-194-022c	एतदिच्छाम्यहं कामं प्राप्तुं लोकहिताय वै ॥

03-194-023 मधुकैटभावूचतुः

03-194-023a	अनृतं नोक्तपूर्वं नौ स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ।
03-194-023c	सत्ये धर्मे च निरतौ विद्ध्यावां पुरुषोत्तम ॥

03-194-024a	बले रूपे च वीर्ये च शमे च न समोऽस्ति नौ ।
03-194-024c	धर्मे तपसि दाने च शीलसत्त्वदमेषु च ॥
03-194-025a	उपप्लवो महानस्मानुपावर्तत केशव ।
03-194-025c	उक्तं प्रतिकुरुष्व त्वं कालो हि दुरतिक्रमः ॥
03-194-026a	आवामिच्छावहे देव कृतमेकं त्वया विभो ।
03-194-026c	अनावृतेऽस्मिन्नाकाशे वधं सुरवरोत्तम ॥
03-194-027a	पुत्रत्वमभिगच्छाव तव चैव सुलोचन ।
03-194-027c	वर एष वृतो देव तद्विद्धि सुरसत्तम ॥

03-194-028 भगवानुवाच

03-194-028a	बाढमेवं करिष्यामि सर्वमेतद्भविष्यति ।
-------------	---------------------------------------

03-194-029 मार्कण्डेय उवाच

03-194-029a	विचिन्त्य त्वथ गोविन्दो नापश्यद्यदनावृतम् ।
03-194-029c	अवकाशं पृथिव्यां वा दिवि वा मधुसूदनः ॥
03-194-030a	स्वकावनावृतावूरु दृष्ट्वा देववरस्तदा ।
03-194-030c	मधुकैटभयो राजज्जिरसी मधुसूदनः ॥
03-194-030e	चक्रेण शितधारेण न्यकृन्तत महायशाः ॥

03-195-001 मार्कण्डेय उवाच

03-195-001a	धुन्धुर्नाम महातेजास्तयोः पुत्रो महाद्युतिः ।
03-195-001c	स तपोऽतप्यत महन्महावीर्यपराक्रमः ॥
03-195-002a	अतिष्ठदेकपादेन कृशो धमनिसंततः ।
03-195-002c	तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो वरं वव्रे स च प्रभो ॥
03-195-003a	देवदानवयक्षाणां सर्पगन्धर्वरक्षसाम् ।
03-195-003c	अवध्योऽहं भवेयं वै वर एष वृतो मया ॥
03-195-004a	एवं भवतु गच्छेति तमुवाच पितामहः ।
03-195-004c	स एवमुक्तस्तत्पादौ मूर्ध्ना स्पृश्य जगाम ह ॥
03-195-005a	स तु धुन्धुर्वरं लब्ध्वा महावीर्यपराक्रमः ।
03-195-005c	अनुस्मरन्पितृवधं ततो विष्णुमुपाद्रवत् ॥
03-195-006a	स तु देवान्सगन्धर्वाञ्जित्वा धुन्धुरमर्षणः ।
03-195-006c	बबाध सर्वानसकृद्देवान्विष्णुं च वै भृशम् ॥
03-195-007a	समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः ।

03-195-007c	आगम्य च स दुष्टात्मा तं देशं भरतर्षभ ॥
03-195-007e	बाधते स्म परं शक्त्या तमुत्तङ्काश्रमं प्रभो ॥
03-195-008a	अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितस्तदा ।
03-195-008c	मधुकैटभयोः पुत्रो धुन्धुर्भीमपराक्रमः ॥
03-195-009a	शेते लोकविनाशाय तपोबलसमाश्रितः ।
03-195-009c	उत्तङ्कस्याश्रमाभ्याशे निःश्वसन्पावकार्चिषः ॥
03-195-010a	एतस्मिन्नेव काले तु सभृत्यबलवाहनः ।
03-195-010c	कुवलाश्वो नरपतिरन्वितो बलशालिनाम् ॥
03-195-011a	सहस्रैरेकविंशत्या पुत्राणामरिमर्दनः ।
03-195-011c	प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निवेशनम् ॥
03-195-012a	तमाविशत्ततो विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभुः ।
03-195-012c	उत्तङ्कस्य नियोगेन लोकानां हितकाम्यया ॥
03-195-013a	तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ।
03-195-013c	एष श्रीमान्नृपसुतो धुन्धुमारो भविष्यति ॥
03-195-014a	दिव्यैश्च पुष्पैस्तं देवाः समन्तात्पर्यवाकिरन् ।
03-195-014c	देवदुन्दुभयश्चैव नेदुः स्वयमुदीरिताः ॥
03-195-015a	शीतश्च वायुः प्रववौ प्रयाणे तस्य धीमतः ।
03-195-015c	विपांसुलां महीं कुर्वन्ववर्ष च सुरेश्वरः ॥
03-195-016a	अन्तरिक्षे विमानानि देवतानां युधिष्ठिर ।
03-195-016c	तत्रैव समदृश्यन्त धुन्धुर्यत्र महासुरः ॥
03-195-017a	कुवलाश्वस्य धुन्धोश्च युद्धकौतूहलान्विताः ।
03-195-017c	देवगन्धर्वसहिताः समवैक्षन्महर्षयः ॥
03-195-018a	नारायणेन कौरव्य तेजसाप्यायितस्तदा ।
03-195-018c	स गतो नृपतिः क्षिप्रं पुत्रैस्तैः सर्वतोदिशम् ॥
03-195-019a	अर्णवं खानयामास कुवलाश्वो महीपतिः ।
03-195-019c	कुवलाश्वस्य पुत्रैस्तु तस्मिन्वै वालुकार्णवे ॥
03-195-020a	सप्तभिर्दिवसैः खात्वा दृष्टो धुन्धुर्महाबलः ।
03-195-020c	आसीद्धोरं वपुस्तस्य वालुकान्तर्हितं महत् ॥
03-195-020e	दीप्यमानं यथा सूर्यस्तेजसा भरतर्षभ ॥
03-195-021a	ततो धुन्धुर्महाराज दिशमाश्रित्य पश्चिमाम् ।
03-195-021c	सुप्तोऽभूद्राजशार्दूल कालानलसमद्युतिः ॥

03-195-022a	कुवलाश्वस्य पुत्रैस्तु सर्वतः परिवारितः ।
03-195-022c	अभिद्रुतः शरैस्तीक्ष्णैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥
03-195-022e	पट्टिशैः परिघैः प्रासैः खड्गैश्च विमलैः शितैः ॥
03-195-023a	स वध्यमानः संक्रुद्धः समुत्तस्थौ महाबलः ।
03-195-023c	क्रुद्धश्चाभक्षयत्तेषां शस्त्राणि विविधानि च ॥
03-195-024a	आस्याद्वमन्पावकं स संवर्तकसमं तदा ।
03-195-024c	तान्सर्वान्नृपतेः पुत्रानदहत्स्वेन तेजसा ॥
03-195-025a	मुखजेनाग्निना क्रुद्धो लोकानुद्वर्तयन्निव ।
03-195-025c	क्षणेन राजशार्दूल पुरेव कपिलः प्रभुः ॥
03-195-025e	सगरस्यात्मजान्क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
03-195-026a	तेषु क्रोधाग्निदग्धेषु तदा भरतसत्तम ।
03-195-026c	तं प्रबुद्धं महात्मानं कुम्भकर्णमिवापरम् ॥
03-195-026e	आससाद महातेजाः कुवलाश्वो महीपतिः ॥
03-195-027a	तस्य वारि महाराज सुस्राव बहु देहतः ।
03-195-027c	तदापीयत तत्तेजो राजा वारिमयं नृप ॥
03-195-027e	योगी योगेन वह्निं च शमयामास वारिणा ॥
03-195-028a	ब्रह्मास्त्रेण तदा राजा दैत्यं क्रूरपराक्रमम् ।
03-195-028c	ददाह भरतश्रेष्ठ सर्वलोकाभयाय वै ॥
03-195-029a	सोऽस्त्रेण दग्ध्वा राजर्षिः कुवलाश्वो महासुरम् ।
03-195-029c	सुरशत्रुममित्रघ्नस्त्रिलोकेश इवापरः ॥
03-195-029e	धुन्धुमार इति ख्यातो नाम्ना समभवत्ततः ॥
03-195-030a	प्रीतैश्च त्रिदशैः सर्वैर्महर्षिसहितैस्तदा ।
03-195-030c	वरं वृणीष्वेत्युक्तः स प्राञ्जलिः प्रणतस्तदा ॥
03-195-030e	अतीव मुदितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
03-195-031a	दद्यां वित्तं द्विजाग्रयेभ्यः शत्रूणां चापि दुर्जयः ।
03-195-031c	सख्यं च विष्णुना मे स्याद्भूतेष्वद्रोह एव च ॥
03-195-031e	धर्मे रतिश्च सततं स्वर्गे वासस्तथाक्षयः ॥
03-195-032a	तथास्त्विति ततो देवैः प्रीतैरुक्तः स पार्थिवः ।
03-195-032c	ऋषिभिश्च सगन्धर्वैरुत्तङ्केन च धीमता ॥
03-195-033a	सभाज्य चैनं विविधैराशीर्वादैस्ततो नृपम् ।
03-195-033c	देवा महर्षयश्चैव स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥
03-195-034a	तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा युधिष्ठिर तदाभवन् ।

03-195-034c	दृढाश्वः कपिलाश्वश्च चन्द्राश्वश्चैव भारत ॥
03-195-034e	तेभ्यः परम्परा राजन्निक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ॥
03-195-035a	एवं स निहतस्तेन कुवलाश्वेन सत्तम ।
03-195-035c	धुन्धुर्दैत्यो महावीर्यो मधुकैटभयोः सुतः ॥
03-195-036a	कुवलाश्वस्तु नृपतिर्धुन्धुमार इति स्मृतः ।
03-195-036c	नाम्ना च गुणसंयुक्तस्तदा प्रभृति सोऽभवत् ॥
03-195-037a	एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
03-195-037c	धौन्धुमारमुपाख्यानं प्रथितं यस्य कर्मणा ॥
03-195-038a	इदं तु पुण्यमाख्यानं विष्णोः समनुकीर्तनम् ।
03-195-038c	शृणुयाद्यः स धर्मात्मा पुत्रवांश्च भवेन्नरः ॥
03-195-039a	आयुष्मान्धृतिमांश्चैव श्रुत्वा भवति पर्वसु ।
03-195-039c	न च व्याधिभयं किञ्चित्प्राप्नोति विगतज्वरः ॥

03-196-001 वैशंपायन उवाच

03-196-001a	ततो युधिष्ठिरो राजा मार्कण्डेयं महाद्युतिम् ।
03-196-001c	पप्रच्छ भरतश्रेष्ठो धर्मप्रश्नं सुदुर्वचम् ॥
03-196-002a	श्रोतुमिच्छामि भगवन्स्त्रीणां माहात्म्यमुत्तमम् ।
03-196-002c	कथ्यमानं त्वया विप्र सूक्ष्मं धर्मं च तत्त्वतः ॥
03-196-003a	प्रत्यक्षेण हि विप्रर्षे देवा दृश्यन्ति सत्तम ।
03-196-003c	सूर्याचन्द्रमसौ वायुः पृथिवी वह्निरेव च ॥
03-196-004a	पिता माता च भगवन्गाव एव च सत्तम ।
03-196-004c	यच्चान्यदेव विहितं तच्चापि भृगुनन्दन ॥
03-196-005a	मन्येऽहं गुरुवत्सर्वमेकपत्न्यस्तथा स्त्रियः ।
03-196-005c	पतिव्रतानां शुश्रूषा दुष्करा प्रतिभाति मे ॥
03-196-006a	पतिव्रतानां माहात्म्यं वक्तुमर्हसि नः प्रभो ।
03-196-006c	निरुध्य चेन्द्रियग्रामं मनः संरुध्य चानघ ॥
03-196-006e	पतिं दैवतवच्चापि चिन्तयन्त्यः स्थिता हि याः ॥
03-196-007a	भगवन्दुष्करं ह्येतत्प्रतिभाति मम प्रभो ।
03-196-007c	मातापितृषु शुश्रूषा स्त्रीणां भर्तृषु च द्विज ॥
03-196-008a	स्त्रीणां धर्मात्सुघोराद्धि नान्यं पश्यामि दुष्करम् ।
03-196-008c	साध्वाचाराः स्त्रियो ब्रह्मन्यत्कुर्वन्ति सदादृताः ॥
03-196-008e	दुष्करं बत कुर्वन्ति पितरो मातरश्च वै ॥

03-196-009a	एकपत्न्यश्च या नार्यो याश्च सत्यं वदन्त्युत ।
03-196-009c	कुक्षिणा दश मासांश्च गर्भं संधारयन्ति याः ॥
03-196-009e	नार्यः कालेन संभूय किमद्भुततरं ततः ॥
03-196-010a	संशयं परमं प्राप्य वेदनामतुलामपि ।
03-196-010c	प्रजायन्ते सुतान्नार्यो दुःखेन महता विभो ॥
03-196-010e	पुष्णन्ति चापि महता स्नेहेन द्विजसत्तम ॥
03-196-011a	ये च क्रूरेषु सर्वेषु वर्तमाना जुगुप्सिताः ।
03-196-011c	स्वकर्म कुर्वन्ति सदा दुष्करं तच्च मे मतम् ॥
03-196-012a	क्षत्रधर्मसमाचारं तथ्यं चाख्याहि मे द्विज ।
03-196-012c	धर्मः सुदुर्लभो विप्र नृशंसेन दुरात्मना ॥
03-196-013a	एतदिच्छामि भगवन्प्रश्रं प्रश्रविदां वर ।
03-196-013c	श्रोतुं भृगुकुलश्रेष्ठ शुश्रूषे तव सुव्रत ॥

03-196-014 मार्कण्डेय उवाच

03-196-014a	हन्त ते सर्वमाख्यास्ये प्रश्रमेतं सुदुर्वचम् ।
03-196-014c	तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ गदतस्तन्निबोध मे ॥
03-196-015a	मातरं सदृशीं तात पितृनन्ये च मन्यते ।
03-196-015c	दुष्करं कुरुते माता विवर्धयति या प्रजाः ॥
03-196-016a	तपसा देवतेज्याभिर्वन्दनेन तितिक्षया ।
03-196-016c	अभिचारैरुपायैश्च ईहन्ते पितरः सुतान् ॥
03-196-017a	एवं कृच्छ्रेण महता पुत्रं प्राप्य सुदुर्लभम् ।
03-196-017c	चिन्तयन्ति सदा वीर कीदृशोऽयं भविष्यति ॥
03-196-018a	आशंसते च पुत्रेषु पिता माता च भारत ।
03-196-018c	यशः कीर्तिमथैश्वर्यं प्रजा धर्मं तथैव च ॥
03-196-019a	तयोराशां तु सफलां यः करोति स धर्मवित् ।
03-196-019c	पिता माता च राजेन्द्र तुष्यतो यस्य नित्यदा ॥
03-196-019e	इह प्रेत्य च तस्याथ कीर्तिर्धर्मश्च शाश्वतः ॥
03-196-020a	नैव यज्ञः स्त्रियः कश्चिन्न श्राद्धं नोपवासकम् ।
03-196-020c	या तु भर्तरि शुश्रूषा तया स्वर्गमुपाश्रुते ॥
03-196-021a	एतत्प्रकरणं राजन्नधिकृत्य युधिष्ठिर ।
03-196-021c	प्रतिव्रतानां नियतं धर्मं चावहितः शृणु ॥

03-197-001 मार्कण्डेय उवाच

01-आदि	02-सभा	03-आरण्यक	04-विराट्	05-उद्योग	06-भीष्म	07-द्रोण	08-कर्ण	09-शल्य
10-सौप्तिक	11-स्त्री	12-शान्ति	13-अनुशासन	14-आश्वमेधिक	15-आश्रमवासिक	16-मौशल	17-महाप्रास्थानिक	18-स्वर्गरोहण

03-197-001a	कश्चिद्द्विजातिप्रवरो वेदाध्यायी तपोधनः ।
03-197-001c	तपस्वी धर्मशीलश्च कौशिको नाम भारत ॥
03-197-002a	साङ्गोपनिषदान्वेदानधीते द्विजसत्तमः ।
03-197-002c	स वृक्षमूले कस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः ॥
03-197-003a	उपरिष्ठाच्च वृक्षस्य बलाका संन्यलीयत ।
03-197-003c	तया पुरीषमुत्सृष्टं ब्राह्मणस्य तदोपरि ॥
03-197-004a	तामवेक्ष्य ततः क्रुद्धः समपध्यायत द्विजः ।
03-197-004c	भृशं क्रोधाभिभूतेन बलाका सा निरीक्षिता ॥
03-197-005a	अपध्याता च विप्रेण न्यपतद्वसुधातले ।
03-197-005c	बलाकां पतितां दृष्ट्वा गतसत्त्वामचेतनाम् ॥
03-197-005e	कारुण्यादभिसंतप्तः पर्यशोचत तां द्विजः ॥
03-197-006a	अकार्यं कृतवानस्मि रागद्वेषबलात्कृतः ।
03-197-006c	इत्युक्त्वा बहुशो विद्वान्ग्रामं भैक्षाय संश्रितः ॥
03-197-007a	ग्रामे शुचीनि प्रचरन्कुलानि भरतर्षभ ।
03-197-007c	प्रविष्टस्तत्कुलं यत्र पूर्वं चरितवांस्तु सः ॥
03-197-008a	देहीति याचमानो वै तिष्ठेत्युक्तः स्त्रिया ततः ।
03-197-008c	शौचं तु यावत्कुरुते भाजनस्य कुटुम्बिनी ॥
03-197-009a	एतस्मिन्नन्तरे राजन्क्षुधासंपीडितो भृशम् ।
03-197-009c	भर्ता प्रविष्टः सहसा तस्या भरतसत्तम ॥
03-197-010a	सा तु दृष्ट्वा पतिं साध्वी ब्राह्मणं व्यपहाय तम् ।
03-197-010c	पाद्यमाचमनीयं च ददौ भर्त्रे तथासनम् ॥
03-197-011a	प्रह्वा पर्यचरच्चापि भर्तारमसितेक्षणा ।
03-197-011c	आहारेणाथ भक्ष्यैश्च वाक्यैः सुमधुरैस्तथा ॥
03-197-012a	उच्छिष्टं भुञ्जते भर्तुः सा तु नित्यं युधिष्ठिर ।
03-197-012c	दैवतं च पतिं मेने भर्तुश्चित्तानुसारिणी ॥
03-197-013a	न कर्मणा न मनसा नात्यश्रान्नापि चापिबत् ।
03-197-013c	तं सर्वभावोपगता पतिशुश्रूषणे रता ॥
03-197-014a	साध्वाचारा शुचिर्दक्षा कुटुम्बस्य हितैषिणी ।
03-197-014c	भर्तुश्चापि हितं यत्तत्सततं सानुवर्तते ॥
03-197-015a	देवतातिथिभृत्यानां श्वश्रूश्चशुरयोस्तथा ।
03-197-015c	शुश्रूषणपरा नित्यं सततं संयतेन्द्रिया ॥

03-197-016a सा ब्राह्मणं तदा दृष्ट्वा संस्थितं भैक्षकाङ्क्षिणम् ।
 03-197-016c कुर्वती पतिशुश्रूषां सस्माराथ शुभेक्षणा ॥
 03-197-017a ब्रीडिता साभवत्साध्वी तदा भरतसत्तम ।
 03-197-017c भिक्षामादाय विप्राय निर्जगाम यशस्विनी ॥

03-197-018 ब्राह्मण उवाच

03-197-018a किमिदं भवति त्वं मां तिष्ठेत्युक्त्वा वराङ्गने ।
 03-197-018c उपरोधं कृतवती न विसर्जितवत्यसि ॥

03-197-019 मार्कण्डेय उवाच

03-197-019a ब्राह्मणं क्रोधसंतप्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 03-197-019c दृष्ट्वा साध्वी मनुष्येन्द्र सान्त्वपूर्वं वचोऽब्रवीत् ॥
 03-197-020a क्षन्तुमर्हसि मे विप्र भर्ता मे दैवतं महत् ।
 03-197-020c स चापि क्षुधितः श्रान्तः प्राप्तः शुश्रूषितो मया ॥

03-197-021 ब्राह्मण उवाच

03-197-021a ब्राह्मणा न गरीयांसो गरीयांस्ते पतिः कृतः ।
 03-197-021c गृहस्थधर्मे वर्तन्ती ब्राह्मणानवमन्यसे ॥
 03-197-022a इन्द्रोऽप्येषां प्रणमते किं पुनर्मानुषा भुवि ।
 03-197-022c अवलिप्ते न जानीषे वृद्धानां न श्रुतं त्वया ॥
 03-197-022e ब्राह्मणा ह्यग्निसदृशा दहेयुः पृथिवीमपि ॥

03-197-023 स्र्युवाच

03-197-023a नावजानाम्यहं विप्रान्देवैस्तुल्यान्मनस्विनः ।
 03-197-023c अपराधमिमं विप्र क्षन्तुमर्हसि मेऽनघ ॥
 03-197-024a जानामि तेजो विप्राणां महाभाग्यं च धीमताम् ।
 03-197-024c अपेयः सागरः क्रोधात्कृतो हि लवणोदकः ॥
 03-197-025a तथैव दीप्ततपसां मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 03-197-025c येषां क्रोधाग्निरद्यापि दण्डके नोपशाम्यति ॥
 03-197-026a ब्राह्मणानां परिभवाद्वातापिश्च दुरात्मवान् ।
 03-197-026c अगस्त्यमृषिमासाद्य जीर्णः क्रूरो महासुरः ॥
 03-197-027a प्रभावा बहवश्चापि श्रूयन्ते ब्रह्मवादिनाम् ।
 03-197-027c क्रोधः सुविपुलो ब्रह्मन्प्रसादश्च महात्मनाम् ॥
 03-197-028a अस्मिंस्त्वतिक्रमे ब्रह्मन्क्षन्तुमर्हसि मेऽनघ ।

- 03-197-028c पतिशुश्रूषया धर्मो यः स मे रोचते द्विज ॥
- 03-197-029a दैवतेष्वपि सर्वेषु भर्ता मे दैवतं परम् ।
- 03-197-029c अविशेषेण तस्याहं कुर्यां धर्मं द्विजोत्तम ॥
- 03-197-030a शुश्रूषायाः फलं पश्य पत्युर्ब्राह्मण यादृशम् ।
- 03-197-030c बलाका हि त्वया दग्धा रोषात्तद्विदितं मम ॥
- 03-197-031a क्रोधः शत्रुः शरीरस्थो मनुष्याणां द्विजोत्तम ।
- 03-197-031c यः क्रोधमोहौ त्यजति तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-032a यो वदेदिह सत्यानि गुरुं संतोषयेत च ।
- 03-197-032c हिंसितश्च न हिंसेत तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-033a जितेन्द्रियो धर्मपरः स्वाध्यायनिरतः शुचिः ।
- 03-197-033c कामक्रोधौ वशे यस्य तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-034a यस्य चात्मसमो लोको धर्मज्ञस्य मनस्विनः ।
- 03-197-034c सर्वधर्मेषु च रतस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-035a योऽध्यापयेदधीयीत यजेद्वा याजयीत वा ।
- 03-197-035c दद्याद्वापि यथाशक्ति तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-036a ब्रह्मचारी च वेदान्यो अधीयीत द्विजोत्तमः ।
- 03-197-036c स्वाध्याये चाप्रमत्तो वै तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 03-197-037a यद्ब्राह्मणानां कुशलं तदेषां परिकीर्तयेत् ।
- 03-197-037c सत्यं तथा व्याहरतां नानृते रमते मनः ॥
- 03-197-038a धनं तु ब्राह्मणस्याहुः स्वाध्यायं दममार्जवम् ।
- 03-197-038c इन्द्रियाणां निग्रहं च शाश्वतं द्विजसत्तम ॥
- 03-197-038e सत्यार्जवे धर्ममाहुः परं धर्मविदो जनाः ॥
- 03-197-039a दुर्ज्ञेयः शाश्वतो धर्मः स तु सत्ये प्रतिष्ठितः ।
- 03-197-039c श्रुतिप्रमाणो धर्मः स्यादिति वृद्धानुशासनम् ॥
- 03-197-040a बहुधा दृश्यते धर्मः सूक्ष्म एव द्विजोत्तम ।
- 03-197-040c भवानपि च धर्मज्ञः स्वाध्यायनिरतः शुचिः ॥
- 03-197-040e न तु तत्त्वेन भगवन्धर्मान्वेत्सीति मे मतिः ॥
- 03-197-041a मातापितृभ्यां शुश्रूषुः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
- 03-197-041c मिथिलायां वसन्व्याधः स ते धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥
- 03-197-041e तत्र गच्छस्व भद्रं ते यथाकामं द्विजोत्तम ॥
- 03-197-042a अत्युक्तमपि मे सर्वं क्षन्तुमर्हस्यनिन्दित ।

03-197-042c स्त्रियो ह्यवध्याः सर्वेषां ये धर्मविदुषो जनाः ॥

03-197-043 ब्राह्मण उवाच

03-197-043a प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते गतः क्रोधश्च शोभने ।

03-197-043c उपालम्भस्त्वया ह्युक्तो मम निःश्रेयसं परम् ॥

03-197-043e स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साधयिष्यामि शोभने ॥

03-197-044 मार्कण्डेय उवाच

03-197-044a तया विसृष्टो निर्गम्य स्वमेव भवनं ययौ ।

03-197-044c विनिन्दन्स द्विजोऽऽत्मानं कौशिको नरसत्तम ॥

03-198-001 मार्कण्डेय उवाच

03-198-001a चिन्तयित्वा तदाश्चर्यं स्त्रिया प्रोक्तमशेषतः ।

03-198-001c विनिन्दन्स द्विजोऽऽत्मानमागस्कृत इवाबभौ ॥

03-198-002a चिन्तयानः स धर्मस्य सूक्ष्मां गतिमथाब्रवीत् ।

03-198-002c श्रद्धानेन भाव्यं वै गच्छामि मिथिलामहम् ॥

03-198-003a कृतात्मा धर्मवित्तस्यां व्याधो निवसते किल ।

03-198-003c तं गच्छाम्यहमद्यैव धर्मं प्रष्टुं तपोधनम् ॥

03-198-004a इति संचिन्त्य मनसा श्रद्धानः स्त्रिया वचः ।

03-198-004c बलाकाप्रत्ययेनासौ धर्म्यैश्च वचनैः शुभैः ॥

03-198-004e संप्रतस्थे स मिथिलां कौतूहलसमन्वितः ॥

03-198-005a अतिक्रामन्नरण्यानि ग्रामांश्च नगराणि च ।

03-198-005c ततो जगाम मिथिलां जनकेन सुरक्षिताम् ॥

03-198-006a धर्मसेतुसमाकीर्णां यज्ञोत्सववतीं शुभाम् ।

03-198-006c गोपुराट्टालकवतीं गृहप्राकारशोभिताम् ॥

03-198-007a प्रविश्य स पुरीं रम्यां विमानैर्बहुभिर्वृताम् ।

03-198-007c पण्यैश्च बहुभिर्युक्तां सुविभक्तमहापथाम् ॥

03-198-008a अश्वै रथैस्तथा नागर्यानिश्च बहुभिर्वृताम् ।

03-198-008c हृष्टपुष्टजनाकीर्णां नित्योत्सवसमाकुलाम् ॥

03-198-009a सोऽपश्यद्बहुवृत्तान्तां ब्राह्मणः समतिक्रमन् ।

03-198-009c धर्मव्याधमपृच्छच्च स चास्य कथितो द्विजैः ॥

03-198-010a अपश्यत्तत्र गत्वा तं सूनामध्ये व्यवस्थितम् ।

03-198-010c मार्गमाहिषमांसानि विक्रीणन्तं तपस्विनम् ॥

03-198-010e आकुलत्वात्तु क्रेतृणामेकान्ते संस्थितो द्विजः ॥
 03-198-011a स तु ज्ञात्वा द्विजं प्राप्तं सहसा संभ्रमोत्थितः ।
 03-198-011c आजगाम यतो विप्रः स्थित एकान्त आसने ॥

03-198-012 व्याध उवाच

03-198-012a अभिवादये त्वा भगवन्स्वागतं ते द्विजोत्तम ।
 03-198-012c अहं व्याधस्तु भद्रं ते किं करोमि प्रशाधि माम् ॥
 03-198-013a एकपत्न्या यदुक्तोऽसि गच्छ त्वं मिथिलामिति ।
 03-198-013c जानाम्येतदहं सर्वं यदर्थं त्वमिहागतः ॥

03-198-014 मार्कण्डेय उवाच

03-198-014a श्रुत्वा तु तस्य तद्वाक्यं स विप्रो भृशहर्षितः ।
 03-198-014c द्वितीयमिदमाश्चर्यमित्यचिन्तयत द्विजः ॥
 03-198-015a अदेशस्थं हि ते स्थानमिति व्याधोऽब्रवीद्द्विजम् ।
 03-198-015c गृहं गच्छाव भगवन् यदि रोचयसेऽनघ ॥
 03-198-016a बाढमित्येव संहृष्टो विप्रो वचनमब्रवीत् ।
 03-198-016c अग्रतस्तु द्विजं कृत्वा स जगाम गृहान्प्रति ॥
 03-198-017a प्रविश्य च गृहं रम्यमासनेनाभिपूजितः ।
 03-198-017c पाद्यमाचमनीयं च प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः ॥
 03-198-018a ततः सुखोपविष्टस्तं व्याधं वचनमब्रवीत् ।
 03-198-018c कर्मैतद्वै न सदृशं भवतः प्रतिभाति मे ॥
 03-198-018e अनुत्पये भृशं तात तव घोरेण कर्मणा ॥

03-198-019 व्याध उवाच

03-198-019a कुलोचितमिदं कर्म पितृपैतामहं मम ।
 03-198-019c वर्तमानस्य मे धर्मे स्वे मन्युं मा कृथा द्विज ॥
 03-198-020a धात्रा तु विहितं पूर्वं कर्म स्वं पालयाम्यहम् ।
 03-198-020c प्रयत्नाच्च गुरू वृद्धौ शुश्रूषेऽहं द्विजोत्तम ॥
 03-198-021a सत्यं वदे नाभ्यसूये यथाशक्ति ददामि च ।
 03-198-021c देवतातिथिभृत्यानामवशिष्टेन वर्तये ॥
 03-198-022a न कुत्सयाम्यहं किञ्चिन्न गर्हे बलवत्तरम् ।
 03-198-022c कृतमन्वेति कर्तारं पुरा कर्म द्विजोत्तम ॥
 03-198-023a कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिह लोकस्य जीवनम् ।

03-198-023c	दण्डनीतिस्त्रयी विद्या तेन लोका भवन्त्युत ॥
03-198-024a	कर्म शूद्रे कृषिवैश्ये संग्रामः क्षत्रिये स्मृतः ।
03-198-024c	ब्रह्मचर्यं तपो मन्त्राः सत्यं च ब्राह्मणे सदा ॥
03-198-025a	राजा प्रशास्ति धर्मेण स्वकर्मनिरताः प्रजाः ।
03-198-025c	विकर्माणश्च ये केचित्तान्युनक्ति स्वकर्मसु ॥
03-198-026a	भेतव्यं हि सदा राज्ञां प्रजानामधिपा हि ते ।
03-198-026c	मारयन्ति विकर्मस्थं लुब्धा मृगमिवेषुभिः ॥
03-198-027a	जनकस्येह विप्रर्षे विकर्मस्थो न विद्यते ।
03-198-027c	स्वकर्मनिरता वर्णाश्चत्वारोऽपि द्विजोत्तम ॥
03-198-028a	स एष जनको राजा दुर्वृत्तमपि चेत्सुतम् ।
03-198-028c	दण्ड्यं दण्डे निक्षिपति तथा न ग्लाति धार्मिकम् ॥
03-198-029a	सुयुक्तचारो नृपतिः सर्वं धर्मेण पश्यति ।
03-198-029c	श्रीश्च राज्यं च दण्डश्च क्षत्रियाणां द्विजोत्तम ॥
03-198-030a	राजानो हि स्वधर्मेण श्रियमिच्छन्ति भूयसीम् ।
03-198-030c	सर्वेषामेव वर्णानां त्राता राजा भवत्युत ॥
03-198-031a	परेण हि हतान्ब्रह्मन्वराहमहिषानहम् ।
03-198-031c	न स्वयं हन्मि विप्रर्षे विक्रीणामि सदा त्वहम् ॥
03-198-032a	न भक्षयामि मांसानि ऋतुगामी तथा ह्यहम् ।
03-198-032c	सदोपवासी च तथा नक्तभोजी तथा द्विज ॥
03-198-033a	अशीलश्चापि पुरुषो भूत्वा भवति शीलवान् ।
03-198-033c	प्राणिहिंसारतश्चापि भवते धार्मिकः पुनः ॥
03-198-034a	व्यभिचारान्नेन्द्राणां धर्मः संकीर्यते महान् ।
03-198-034c	अधर्मो वर्धते चापि संकीर्यन्ते तथा प्रजाः ॥
03-198-035a	उरुण्डा वामनाः कुब्जाः स्थूलशीर्षास्तथैव च ।
03-198-035c	क्लीबाश्चान्धाश्च जायन्ते बधिरा लम्बचूचुकाः ॥
03-198-035e	पार्थिवानामधर्मत्वात्प्रजानामभवः सदा ॥
03-198-036a	स एष राजा जनकः सर्वं धर्मेण पश्यति ।
03-198-036c	अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः स्वधर्मनिरताः सदा ॥
03-198-037a	ये चैव मां प्रशंसन्ति ये च निन्दन्ति मानवाः ।
03-198-037c	सर्वान्सुपरिणीतेन कर्मणा तोषयाम्यहम् ॥
03-198-038a	ये जीवन्ति स्वधर्मेण संभुञ्जन्ते च पार्थिवाः ।

03-198-038c	न किञ्चिदुपजीवन्ति दक्षा उत्थानशीलिनः ॥
03-198-039a	शक्त्यान्नदानं सततं तितिक्षा धर्मनित्यता ।
03-198-039c	यथार्हं प्रतिपूजा च सर्वभूतेषु वै दया ॥
03-198-039e	त्यागान्नान्यत्र मर्त्यानां गुणास्तिष्ठन्ति पूरुषे ॥
03-198-040a	मृषावादं परिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः ।
03-198-040c	न च कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ॥
03-198-041a	प्रिये नातिभृशं हृष्येदप्रिये न च संज्वरेत् ।
03-198-041c	न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु न च धर्मं परित्यजेत् ॥
03-198-042a	कर्म चेत्किञ्चिदन्यत्स्यादितरन्न समाचरेत् ।
03-198-042c	यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानं नियोजयेत् ॥
03-198-043a	न पापं प्रति पापः स्यात्साधुरेव सदा भवेत् ।
03-198-043c	आत्मनैव हतः पापो यः पापं कर्तुमिच्छति ॥
03-198-044a	कर्म चैतदसाधूनां वृजिनानामसाधुवत् ।
03-198-044c	न धर्मोऽस्तीति मन्वानाः शुचीनवहसन्ति ये ॥
03-198-044e	अश्रद्धधाना धर्मस्य ते नश्यन्ति न संशयः ॥
03-198-045a	महादृतिरिवाध्मातः पापो भवति नित्यदा ।
03-198-045c	मूढानामवलिप्तानामसारं भाषितं भवेत् ॥
03-198-045e	दर्शयत्यन्तरात्मानं दिवा रूपमिवांशुमान् ॥
03-198-046a	न लोके राजते मूर्खः केवलात्मप्रशंसया ।
03-198-046c	अपि चेह मृजा हीनः कृतविद्यः प्रकाशते ॥
03-198-047a	अब्रुवन्कस्यचिन्निन्दामात्मपूजामवर्णयन् ।
03-198-047c	न कश्चिद्गुणसंपन्नः प्रकाशो भुवि दृश्यते ॥
03-198-048a	विकर्मणा तप्यमानः पापाद्विपरिमुच्यते ।
03-198-048c	नैतत्कुर्यां पुनरिति द्वितीयात्परिमुच्यते ॥
03-198-049a	कर्मणा येन तेनेह पापाद्विजवरोत्तम ।
03-198-049c	एवं श्रुतिरियं ब्रह्मन्धर्मेषु परिदृश्यते ॥
03-198-050a	पापान्यबुद्ध्वेह पुरा कृतानि; प्राग्धर्मशीलो विनिहन्ति पश्चात् ।
03-198-050c	धर्मो ब्रह्मन्नुदते पूरुषाणां; यत्कुर्वते पापमिह प्रमादात् ॥
03-198-051a	पापं कृत्वा हि मन्येत नाहमस्मीति पूरुषः ।
03-198-051c	चिकीर्षेदेव कल्याणं श्रद्धधानोऽनसूयकः ॥
03-198-052a	वसनस्येव छिद्राणि साधूनां विवृणोति यः ।

03-198-052c	पापं चेत्पुरुषः कृत्वा कल्याणमभिपद्यते ॥
03-198-052e	मुच्यते सर्वपापेभ्यो महाभ्रैरिव चन्द्रमाः ॥
03-198-053a	यथादित्यः समुद्यन्वै तमः सर्वं व्यपोहति ।
03-198-053c	एवं कल्याणमातिष्ठन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
03-198-054a	पापानां विद्ध्यधिष्ठानं लोभमेव द्विजोत्तम ।
03-198-054c	लुब्धाः पापं व्यवस्यन्ति नरा नातिबहुश्रुताः ॥
03-198-054e	अधर्मा धर्मरूपेण तृणैः कूपा इवावृताः ॥
03-198-055a	तेषां दमः पवित्राणि प्रलापा धर्मसंश्रिताः ।
03-198-055c	सर्वं हि विद्यते तेषु शिष्टाचारः सुदुर्लभः ॥

03-198-056 मार्कण्डेय उवाच

03-198-056a	स तु विप्रो महाप्राज्ञो धर्मव्याधमपृच्छत ।
03-198-056c	शिष्टाचारं कथमहं विद्यामिति नरोत्तम ॥
03-198-056e	एतन्महामते व्याध प्रब्रवीहि यथातथम् ॥

03-198-057 व्याध उवाच

03-198-057a	यज्ञो दानं तपो वेदाः सत्यं च द्विजसत्तम ।
03-198-057c	पञ्चैतानि पवित्राणि शिष्टाचारेषु नित्यदा ॥
03-198-058a	कामक्रोधौ वशे कृत्वा दम्भं लोभमनार्जवम् ।
03-198-058c	धर्म इत्येव संतुष्टास्ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ॥
03-198-059a	न तेषां विद्यतेऽवृत्तं यज्ञस्वाध्यायशीलिनाम् ।
03-198-059c	आचारपालनं चैव द्वितीयं शिष्टलक्षणम् ॥
03-198-060a	गुरुशुश्रूषणं सत्यमक्रोधो दानमेव च ।
03-198-060c	एतच्चतुष्टयं ब्रह्मज्शिष्टाचारेषु नित्यदा ॥
03-198-061a	शिष्टाचारे मनः कृत्वा प्रतिष्ठाप्य च सर्वशः ।
03-198-061c	यामयं लभते तुष्टिं सा न शक्या ह्यतोऽन्यथा ॥
03-198-062a	वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषद्दमः ।
03-198-062c	दमस्योपनिषत्त्यागः शिष्टाचारेषु नित्यदा ॥
03-198-063a	ये तु धर्ममसूयन्ते बुद्धिमोहान्विता नराः ।
03-198-063c	अपथा गच्छतां तेषामनुयातापि पीड्यते ॥
03-198-064a	ये तु शिष्टाः सुनियताः श्रुतित्यागपरायणाः ।
03-198-064c	धर्म्यं पन्थानमारूढाः सत्यधर्मपरायणाः ॥

03-198-065a	नियच्छन्ति परां बुद्धिं शिष्टाचारान्विता नराः ।
03-198-065c	उपाध्यायमते युक्ताः स्थित्या धर्मार्थदर्शिनः ॥
03-198-066a	नास्तिकान्भिन्नमर्यादान्क्रूरान्पापमतौ स्थितान् ।
03-198-066c	त्यज ताज्ज्ञानमाश्रित्य धार्मिकानुपसेव्य च ॥
03-198-067a	कामलोभग्रहाकीर्णां पञ्चेन्द्रियजलां नदीम् ।
03-198-067c	नावं धृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि संतर ॥
03-198-068a	क्रमेण संचितो धर्मो बुद्धियोगमयो महान् ।
03-198-068c	शिष्टाचारे भवेत्साधू रागः शुक्लेव वाससि ॥
03-198-069a	अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतहितं परम् ।
03-198-069c	अहिंसा परमो धर्मः स च सत्ये प्रतिष्ठितः ॥
03-198-069e	सत्ये कृत्वा प्रतिष्ठां तु प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥
03-198-070a	सत्यमेव गरीयस्तु शिष्टाचारनिषेवितम् ।
03-198-070c	आचारश्च सतां धर्मः सन्तश्चाचारलक्षणाः ॥
03-198-071a	यो यथाप्रकृतिर्जन्तुः स्वां स्वां प्रकृतिमश्रुते ।
03-198-071c	पापात्मा क्रोधकामादीन्दोषानाप्नोत्यनात्मवान् ॥
03-198-072a	आरम्भो न्याययुक्तो यः स हि धर्म इति स्मृतः ।
03-198-072c	अनाचारस्त्वधर्मेति एतच्छिष्टानुशासनम् ॥
03-198-073a	अक्रुध्यन्तोऽनसूयन्तो निरहंकारमत्सराः ।
03-198-073c	ऋजवः शमसंपन्नाः शिष्टाचारा भवन्ति ते ॥
03-198-074a	त्रैविद्यवृद्धाः शुचयो वृत्तवन्तो मनस्विनः ।
03-198-074c	गुरुशुश्रूषवो दान्ताः शिष्टाचारा भवन्त्युत ॥
03-198-075a	तेषामदीनसत्त्वानां दुष्कराचारकर्मणाम् ।
03-198-075c	स्वैः कर्मभिः सत्कृतानां घोरत्वं संप्रणश्यति ॥
03-198-076a	तं सदाचारमाश्चर्यं पुराणं शाश्वतं ध्रुवम् ।
03-198-076c	धर्मं धर्मेण पश्यन्तः स्वर्गं यान्ति मनीषिणः ॥
03-198-077a	आस्तिका मानहीनाश्च द्विजातिजनपूजकाः ।
03-198-077c	श्रुतवृत्तोपसंपन्नाः ते सन्तः स्वर्गगामिनः ॥
03-198-078a	वेदोक्तः परमो धर्मो धर्मशास्त्रेषु चापरः ।
03-198-078c	शिष्टाचीर्णश्च शिष्टानां त्रिविधं धर्मलक्षणम् ॥
03-198-079a	पारणं चापि विद्यानां तीर्थानामवगाहनम् ।
03-198-079c	क्षमा सत्यार्जवं शौचं शिष्टाचारनिदर्शनम् ॥

03-198-080a	सर्वभूतदयावन्तो अहिंसानिरताः सदा ।
03-198-080c	परुषं न प्रभाषन्ते सदा सन्तो द्विजप्रियाः ॥
03-198-081a	शुभानामशुभानां च कर्मणां फलसंचये ।
03-198-081c	विपाकमभिजानन्ति ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ॥
03-198-082a	न्यायोपेता गुणोपेताः सर्वलोकहितैषिणः ।
03-198-082c	सन्तः स्वर्गजितः शुक्लाः संनिविष्टाश्च सत्पथे ॥
03-198-083a	दातारः संविभक्तारो दीनानुग्रहकारिणः ।
03-198-083c	सर्वभूतदयावन्तस्ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ॥
03-198-084a	सर्वपूज्याः श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः ।
03-198-084c	दाननित्याः सुखाँल्लोकानाप्नुवन्तीह च श्रियम् ॥
03-198-085a	पीडया च कलत्रस्य भृत्यानां च समाहिताः ।
03-198-085c	अतिशक्त्या प्रयच्छन्ति सन्तः सद्भिः समागताः ॥
03-198-086a	लोकयात्रां च पश्यन्तो धर्ममात्महितानि च ।
03-198-086c	एवं सन्तो वर्तमाना एधन्ते शाश्वतीः समाः ॥
03-198-087a	अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यमथार्जवम् ।
03-198-087c	अद्रोहो नातिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा दमः शमः ॥
03-198-088a	धीमन्तो धृतिमन्तश्च भूतानामनुकम्पकाः ।
03-198-088c	अकामद्वेषसंयुक्तास्ते सन्तो लोकसत्कृताः ॥
03-198-089a	त्रीण्येव तु पदान्याहुः सतां वृत्तमनुत्तमम् ।
03-198-089c	न द्रुह्येच्चैव दद्याच्च सत्यं चैव सदा वदेत् ॥
03-198-090a	सर्वत्र च दयावन्तः सन्तः करुणवेदिनः ।
03-198-090c	गच्छन्तीह सुसंतुष्टा धर्म्यं पन्थानमुत्तमम् ॥
03-198-090e	शिष्टाचारा महात्मानो येषां धर्मः सुनिश्चितः ॥
03-198-091a	अनसूया क्षमा शान्तिः संतोषः प्रियवादिता ।
03-198-091c	कामक्रोधपरित्यागः शिष्टाचारनिषेवणम् ॥
03-198-092a	कर्मणा श्रुतसंपन्नं सतां मार्गमनुत्तमम् ।
03-198-092c	शिष्टाचारं निषेवन्ते नित्यं धर्मेष्वतन्द्रिताः ॥
03-198-093a	प्रज्ञाप्रासादमारुह्य मुह्यतो महतो जनान् ।
03-198-093c	प्रेक्षन्तो लोकवृत्तानि विविधानि द्विजोत्तम ॥
03-198-093e	अतिपुण्यानि पापानि तानि द्विजवरोत्तम ॥
03-198-094a	एतत्ते सर्वमाख्यातं यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ।

03-198-094c	शिष्टाचारगुणान्ब्रह्मपुरस्कृत्य द्विजर्षभ ॥
03-199-001	मार्कण्डेय उवाच
03-199-001a	स तु विप्रमथोवाच धर्मव्याधो युधिष्ठिर ।
03-199-001c	यदहं ह्याचरे कर्म घोरमेतदसंशयम् ॥
03-199-002a	विधिस्तु बलवान्ब्रह्मन्दुस्तरं हि पुराकृतम् ।
03-199-002c	पुराकृतस्य पापस्य कर्मदोषो भवत्ययम् ॥
03-199-002e	दोषस्यैतस्य वै ब्रह्मन्विघाते यत्नवानहम् ॥
03-199-003a	विधिना विहिते पूर्वं निमित्तं घातको भवेत् ।
03-199-003c	निमित्तभूता हि वयं कर्मणोऽस्य द्विजोत्तम ॥
03-199-004a	येषां हतानां मांसानि विक्रीणामो वयं द्विज ।
03-199-004c	तेषामपि भवेद्धर्म उपभोगेन भक्षणात् ॥
03-199-004e	देवतातिथिभृत्यानां पितॄणां प्रतिपूजनात् ॥
03-199-005a	ओषध्यो वीरुधश्चापि पशवो मृगपक्षिणः ।
03-199-005c	अन्नाद्यभूता लोकस्य इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ॥
03-199-006a	आत्ममांसप्रदानेन शिबिरौशीनरो नृपः ।
03-199-006c	स्वर्गं सुदुर्लभं प्राप्तः क्षमावान्द्विजसत्तम ॥
03-199-007a	राज्ञो महानसे पूर्वं रन्तिदेवस्य वै द्विज ।
03-199-007c	द्वे सहस्रे तु वध्येते पशूनामन्वहं तदा ॥
03-199-008a	समांसं ददतो ह्यन्नं रन्तिदेवस्य नित्यशः ।
03-199-008c	अतुला कीर्तिरभवन्नृपस्य द्विजसत्तम ॥
03-199-008e	चातुर्मास्येषु पशवो वध्यन्त इति नित्यशः ॥
03-199-009a	अग्नयो मांसकामाश्च इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।
03-199-009c	यज्ञेषु पशवो ब्रह्मन्वध्यन्ते सततं द्विजैः ॥
03-199-009e	संस्कृताः किल मन्त्रैश्च तेऽपि स्वर्गमवाप्नुवन् ॥
03-199-010a	यदि नैवाग्नयो ब्रह्मन्मांसकामाभवन्पुरा ।
03-199-010c	भक्ष्यं नैव भवेन्मांसं कस्यचिद्द्विजसत्तम ॥
03-199-011a	अत्रापि विधिरुक्तश्च मुनिभिर्मांसभक्षणे ।
03-199-011c	देवतानां पितॄणां च भुङ्क्ते दत्त्वा तु यः सदा ॥
03-199-011e	यथाविधि यथाश्रद्धं न स दुष्यति भक्षणात् ॥
03-199-012a	अमांसाशी भवत्येवमित्यपि श्रूयते श्रुतिः ।
03-199-012c	भार्या गच्छन्ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मणः ॥

03-199-013a	सत्यानृते विनिश्चित्य अत्रापि विधिरुच्यते ।
03-199-013c	सौदासेन पुरा राज्ञा मानुषा भक्षिता द्विज ॥
03-199-013e	शापाभिभूतेन भृशमत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-014a	स्वधर्म इति कृत्वा तु न त्यजामि द्विजोत्तम ।
03-199-014c	पुराकृतमिति ज्ञात्वा जीवाम्येतेन कर्मणा ॥
03-199-015a	स्वकर्म त्यजतो ब्रह्मन्नधर्म इह दृश्यते ।
03-199-015c	स्वकर्मनिरतो यस्तु स धर्म इति निश्चयः ॥
03-199-016a	पूर्वं हि विहितं कर्म देहिनं न विमुञ्चति ।
03-199-016c	धात्रा विधिरयं दृष्टो बहुधा कर्मनिर्णये ॥
03-199-017a	द्रष्टव्यं तु भवेत्प्राज्ञ क्रूरे कर्मणि वर्तता ।
03-199-017c	कथं कर्म शुभं कुर्यां कथं मुच्ये पराभवात् ॥
03-199-017e	कर्मणस्तस्य घोरस्य बहुधा निर्णयो भवेत् ॥
03-199-018a	दाने च सत्यवाक्ये च गुरुशुश्रूषणे तथा ।
03-199-018c	द्विजातिपूजने चाहं धर्मे च निरतः सदा ॥
03-199-018e	अतिवादातिमानाभ्यां निवृत्तोऽस्मि द्विजोत्तम ॥
03-199-019a	कृषिं साध्विति मन्यन्ते तत्र हिंसा परा स्मृता ।
03-199-019c	कर्षन्तो लाङ्गलैः पुंसो घ्नन्ति भूमिशयान्बहून् ॥
03-199-019e	जीवानन्यांश्च बहुशस्तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-020a	धान्यबीजानि यान्याहुर्व्रीह्यादीनि द्विजोत्तम ।
03-199-020c	सर्वाण्येतानि जीवानि तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-021a	अध्याक्रम्य पशूंश्चापि घ्नन्ति वै भक्षयन्ति च ।
03-199-021c	वृक्षानथौषधीश्चैव छिन्दन्ति पुरुषा द्विज ॥
03-199-022a	जीवा हि बहवो ब्रह्मन्वृक्षेषु च फलेषु च ।
03-199-022c	उदके बहवश्चापि तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-023a	सर्वं व्याप्तमिदं ब्रह्मन्प्राणिभिः प्राणिजीवनैः ।
03-199-023c	मत्स्या ग्रसन्ते मत्स्यांश्च तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-024a	सत्त्वैः सत्त्वानि जीवन्ति बहुधा द्विजसत्तम ।
03-199-024c	प्राणिनोऽन्योन्यभक्षाश्च तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-025a	चङ्क्रम्यमाणा जीवांश्च धरणीसंश्रितान्बहून् ।
03-199-025c	पद्भ्यां घ्नन्ति नरा विप्र तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-026a	उपविष्टाः शयानाश्च घ्नन्ति जीवानेकशः ।

03-199-026c	ज्ञानविज्ञानवन्तश्च तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-027a	जीवैर्ग्रस्तमिदं सर्वमाकाशं पृथिवी तथा ।
03-199-027c	अविज्ञानाच्च हिंसन्ति तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-028a	अहिंसेति यदुक्तं हि पुरुषैर्विस्मितैः पुरा ।
03-199-028c	के न हिंसन्ति जीवान्वै लोकेऽस्मिन्द्विजसत्तम ॥
03-199-028e	बहु संचिन्त्य इह वै नास्ति कश्चिदहिंसकः ॥
03-199-029a	अहिंसायां तु निरता यतयो द्विजसत्तम ।
03-199-029c	कुर्वन्त्येव हि हिंसां ते यत्नादल्पतरा भवेत् ॥
03-199-030a	आलक्ष्याश्चैव पुरुषाः कुले जाता महागुणाः ।
03-199-030c	महाघोराणि कर्माणि कृत्वा लज्जन्ति वै न च ॥
03-199-031a	सुहृदः सुहृदोऽन्यांश्च दुर्हृदश्चापि दुर्हृदः ।
03-199-031c	सम्यक्प्रवृत्तान्पुरुषान्न सम्यगनुपश्यतः ॥
03-199-032a	समृद्धैश्च न नन्दन्ति बान्धवा बान्धवैरपि ।
03-199-032c	गुरूश्चैव विनिन्दन्ति मूढाः पण्डितमानिनः ॥
03-199-033a	बहु लोके विपर्यस्तं दृश्यते द्विजसत्तम ।
03-199-033c	धर्मयुक्तमधर्मं च तत्र किं प्रतिभाति ते ॥
03-199-034a	वक्तुं बहुविधं शक्यं धर्माधर्मेषु कर्मसु ।
03-199-034c	स्वकर्मनिरतो यो हि स यशः प्राप्नुयान्महत् ॥

03-200-001 मार्कण्डेय उवाच

03-200-001a	धर्मव्याधस्तु निपुणं पुनरेव युधिष्ठिर ।
03-200-001c	विप्रर्षभमुवाचेदं सर्वधर्मभृतां वरः ॥
03-200-002a	श्रुतिप्रमाणो धर्मो हि वृद्धानामिति भाषितम् ।
03-200-002c	सूक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य बहुशाखा ह्यनन्तिका ॥
03-200-003a	प्राणात्यये विवाहे च वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
03-200-003c	अनृतं च भवेत्सत्यं सत्यं चैवानृतं भवेत् ॥
03-200-004a	यद्भूतहितमत्यन्तं तत्सत्यमिति धारणा ।
03-200-004c	विपर्ययकृतोऽधर्मः पश्य धर्मस्य सूक्ष्मताम् ॥
03-200-005a	यत्करोत्यशुभं कर्म शुभं वा द्विजसत्तम ।
03-200-005c	अवश्यं तत्समाप्नोति पुरुषो नात्र संशयः ॥
03-200-006a	विषमां च दशां प्राप्य देवानार्हति वै भृशम् ।
03-200-006c	आत्मनः कर्मदोषाणि न विजानात्यपण्डितः ॥

03-200-007a	मूढो नैकृतिकश्चापि चपलश्च द्विजोत्तम ।
03-200-007c	सुखदुःखविपर्यासो यदा समुपपद्यते ॥
03-200-007e	नैनं प्रज्ञा सुनीतं वा त्रायते नैव पौरुषम् ॥
03-200-008a	यो यमिच्छेद्यथा कामं तं तं कामं समश्रुयात् ।
03-200-008c	यदि स्यादपराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥
03-200-009a	संयताश्चापि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः ।
03-200-009c	दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाः सर्वकर्मभिः ॥
03-200-010a	भूतानामपरः कश्चिद्धिंसायां सततोत्थितः ।
03-200-010c	वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेनेह जीवति ॥
03-200-011a	अचेष्टमानमासीनं श्रीः कंचिदुपतिष्ठति ।
03-200-011c	कश्चित्कर्माणि कुर्वन्हि न प्राप्यमधिगच्छति ॥
03-200-012a	देवानिष्ट्वा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः ।
03-200-012c	दशमासधृता गर्भे जायन्ते कुलपांसनाः ॥
03-200-013a	अपरे धनधान्यैश्च भोगैश्च पितृसंचितैः ।
03-200-013c	विपुलैरभिजायन्ते लब्धास्तैरेव मङ्गलैः ॥
03-200-014a	कर्मजा हि मनुष्याणां रोगा नास्त्यत्र संशयः ।
03-200-014c	आधिभिश्चैव बाध्यन्ते व्याधैः क्षुद्रमृगा इव ॥
03-200-015a	ते चापि कुशलैर्वैद्यैर्निपुणैः संभृतौषधैः ।
03-200-015c	व्याधयो विनिवार्यन्ते मृगा व्याधैरिव द्विज ॥
03-200-016a	येषामस्ति च भोक्तव्यं ग्रहणीदोषपीडिताः ।
03-200-016c	न शक्नुवन्ति ते भोक्तुं पश्य धर्मभृतां वर ॥
03-200-017a	अपरे बाहुबलिनः क्लिश्यन्ते बहवो जनाः ।
03-200-017c	दुःखेन चाधिगच्छन्ति भोजनं द्विजसत्तम ॥
03-200-018a	इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् ।
03-200-018c	स्रोतसासकृदाक्षिप्तं ह्रियमाणं बलीयसा ॥
03-200-019a	न म्रियेयुर्न जीर्येयुः सर्वे स्युः सार्वकामिकाः ।
03-200-019c	नाप्रियं प्रतिपश्येयुर्वशित्वं यदि वै भवेत् ॥
03-200-020a	उपर्युपरि लोकस्य सर्वो गन्तुं समीहते ।
03-200-020c	यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा ॥
03-200-021a	बहवः संप्रदृश्यन्ते तुल्यनक्षत्रमङ्गलाः ।
03-200-021c	महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसंधिषु ॥

- 03-200-022a न कश्चिदीशते ब्रह्मन्स्वयंग्राहस्य सत्तम ।
 03-200-022c कर्मणां प्राकृतानां वै इह सिद्धिः प्रदृश्यते ॥
- 03-200-023a यथा श्रुतिरियं ब्रह्मञ्जीवः किल सनातनः ।
 03-200-023c शरीरमध्रुवं लोके सर्वेषां प्राणिनामिह ॥
- 03-200-024a वध्यमाने शरीरे तु देहनाशो भवत्युत ।
 03-200-024c जीवः संक्रमतेऽन्यत्र कर्मबन्धनिबन्धनः ॥
- 03-200-025 **ब्राह्मण उवाच**
 03-200-025a कथं धर्मभृतां श्रेष्ठ जीवो भवति शाश्वतः ।
 03-200-025c एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं तत्त्वेन वदतां वर ॥
- 03-200-026 **व्याध उवाच**
 03-200-026a न जीवनाशोऽस्ति हि देहभेदे; मिथ्यैतदाहुर्म्रियतेति मूढाः ।
 03-200-026c जीवस्तु देहान्तरितः प्रयाति; दशार्धतैवास्य शरीरभेदः ॥
- 03-200-027a अन्यो हि नाश्राति कृतं हि कर्म; स एव कर्ता सुखदुःखभागी ।
 03-200-027c यत्तेन किञ्चिद्धि कृतं हि कर्म; तदश्रुते नास्ति कृतस्य नाशः ॥
- 03-200-028a अपुण्यशीलाश्च भवन्ति पुण्या; नरोत्तमाः पापकृतो भवन्ति ।
 03-200-028c नरोऽनुयातस्त्वह कर्मभिः स्वैःस्ततः समुत्पद्यति भावितस्तैः ॥
- 03-200-029 **ब्राह्मण उवाच**
 03-200-029a कथं संभवते योनौ कथं वा पुण्यपापयोः ।
 03-200-029c जातीः पुण्या ह्यपुण्याश्च कथं गच्छति सत्तम ॥
- 03-200-030 **व्याध उवाच**
 03-200-030a गर्भाधानसमायुक्तं कर्मेदं संप्रदृश्यते ।
 03-200-030c समासेन तु ते क्षिप्रं प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ॥
- 03-200-031a यथा संभृतसंभारः पुनरेव प्रजायते ।
 03-200-031c शुभकृच्छुभयोनीषु पापकृत्पापयोनिषु ॥
- 03-200-032a शुभैः प्रयोगैर्देवत्वं व्यामिश्रैर्मानुषो भवेत् ।
 03-200-032c मोहनीयैर्वियोनीषु त्वधोगामी च किल्बिषैः ॥
- 03-200-033a जातिमृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रुतः ।
 03-200-033c संसारे पच्यमानश्च दोषैरात्मकृतैर्नरः ॥
- 03-200-034a तिर्यग्योनिसहस्राणि गत्वा नरकमेव च ।
 03-200-034c जीवाः संपरिवर्तन्ते कर्मबन्धनिबन्धनाः ॥

03-200-035a	जन्तुस्तु कर्मभिस्तैस्तैः स्वकृतैः प्रेत्य दुःखितः ।
03-200-035c	तद्दुःखप्रतिघातार्थमपुण्यां योनिमश्रुते ॥
03-200-036a	ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यन्नवं बहु ।
03-200-036c	पच्यते तु पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः ॥
03-200-037a	अजस्रमेव दुःखार्तोऽदुःखितः सुखसंज्ञितः ।
03-200-037c	ततोऽनिवृत्तबन्धत्वात्कर्मणामुदयादपि ॥
03-200-037e	परिक्रामति संसारे चक्रवद्बहुवेदनः ॥
03-200-038a	स चेन्निवृत्तबन्धस्तु विशुद्धश्चापि कर्मभिः ।
03-200-038c	प्राप्नोति सुकृताँल्लोकान्यत्र गत्वा न शोचति ॥
03-200-039a	पापं कुर्वन्पापवृत्तः पापस्यान्तं न गच्छति ।
03-200-039c	तस्मात्पुण्यं यतेत्कर्तुं वर्जयेत च पातकम् ॥
03-200-040a	अनसूयुः कृतज्ञश्च कल्याणान्येव सेवते ।
03-200-040c	सुखानि धर्ममर्थं च स्वर्गं च लभते नरः ॥
03-200-041a	संस्कृतस्य हि दान्तस्य नियतस्य यतात्मनः ।
03-200-041c	प्राज्ञस्यानन्तरा वृत्तिरिह लोके परत्र च ॥
03-200-042a	सतां धर्मेण वर्तेत क्रियां शिष्टवदाचरेत् ।
03-200-042c	असंक्लेशेन लोकस्य वृत्तिं लिप्सेत वै द्विज ॥
03-200-043a	सन्ति ह्यागतविज्ञानाः शिष्टाः शास्त्रविचक्षणाः ।
03-200-043c	स्वधर्मेण क्रिया लोके कर्मणः सोऽप्यसंकरः ॥
03-200-044a	प्राज्ञो धर्मेण रमते धर्मं चैवोपजीवति ।
03-200-044c	तस्य धर्मादवाप्तेषु धनेषु द्विजसत्तम ॥
03-200-044e	तस्यैव सिञ्चते मूलं गुणान्पश्यति यत्र वै ॥
03-200-045a	धर्मात्मा भवति ह्येवं चित्तं चास्य प्रसीदति ।
03-200-045c	स मैत्रजनसंतुष्ट इह प्रेत्य च नन्दति ॥
03-200-046a	शब्दं स्पर्शं तथा रूपं गन्धानिष्टांश्च सत्तम ।
03-200-046c	प्रभुत्वं लभते चापि धर्मस्यैतत्फलं विदुः ॥
03-200-047a	धर्मस्य च फलं लब्ध्वा न तृप्यति महाद्विज ।
03-200-047c	अतृप्यमाणो निर्वेदमादत्ते ज्ञानचक्षुषा ॥
03-200-048a	प्रज्ञाचक्षुर्नर इह दोषं नैवानुरुध्यते ।
03-200-048c	विरज्यति यथाकामं न च धर्मं विमुञ्चति ॥
03-200-049a	सर्वत्यागे च यतते दृष्ट्वा लोकं क्षयात्मकम् ।

- 03-200-049c ततो मोक्षे प्रयतते नानुपायादुपायतः ॥
 03-200-050a एवं निर्वेदमादत्ते पापं कर्म जहाति च ।
 03-200-050c धार्मिकश्चापि भवति मोक्षं च लभते परम् ॥
 03-200-051a तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूलं शमो दमः ।
 03-200-051c तेन सर्वानवाप्नोति कामान्यान्मनसेच्छति ॥
 03-200-052a इन्द्रियाणां निरोधेन सत्येन च दमेन च ।
 03-200-052c ब्रह्मणः पदमाप्नोति यत्परं द्विजसत्तम ॥

03-200-053 ब्राह्मण उवाच

- 03-200-053a इन्द्रियाणि तु यान्याहुः कानि तानि यतव्रत ।
 03-200-053c निग्रहश्च कथं कार्यो निग्रहस्य च किं फलम् ॥
 03-200-054a कथं च फलमाप्नोति तेषां धर्मभृतां वर ।
 03-200-054c एतदिच्छामि तत्त्वेन धर्मं ज्ञातुं सुधार्मिक ॥

03-201-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-201-001a एवमुक्तस्तु विप्रेण धर्मव्याधो युधिष्ठिर ।
 03-201-001c प्रत्युवाच यथा विप्रं तच्छृणुष्व नराधिप ॥

03-201-002 व्याध उवाच

- 03-201-002a विज्ञानार्थं मनुष्याणां मनः पूर्वं प्रवर्तते ।
 03-201-002c तत्प्राप्य कामं भजते क्रोधं च द्विजसत्तम ॥
 03-201-003a ततस्तदर्थं यतते कर्म चारभते महत् ।
 03-201-003c इष्टानां रूपगन्धानामभ्यासं च निषेवते ॥
 03-201-004a ततो रागः प्रभवति द्वेषश्च तदनन्तरम् ।
 03-201-004c ततो लोभः प्रभवति मोहश्च तदनन्तरम् ॥
 03-201-005a तस्य लोभाभिभूतस्य रागद्वेषहतस्य च ।
 03-201-005c न धर्मे जायते बुद्धिर्व्याजाद्धर्मं करोति च ॥
 03-201-006a व्याजेन चरते धर्ममर्थं व्याजेन रोचते ।
 03-201-006c व्याजेन सिध्यमानेषु धनेषु द्विजसत्तम ॥
 03-201-006e तत्रैव रमते बुद्धिस्ततः पापं चिकीर्षति ॥
 03-201-007a सुहृद्भिर्वार्यमाणश्च पण्डितैश्च द्विजोत्तम ।
 03-201-007c उत्तरं श्रुतिसंबद्धं ब्रवीति श्रुतियोजितम् ॥
 03-201-008a अधर्मस्त्रिविधस्तस्य वर्धते रागदोषतः ।

- 03-201-008c पापं चिन्तयते चापि ब्रवीति च करोति च ॥
- 03-201-009a तस्याधर्मप्रवृत्तस्य गुणा नश्यन्ति साधवः ।
- 03-201-009c एकशीलाश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्मिणः ॥
- 03-201-010a स तेनासुखमाप्नोति परत्र च विहन्यते ।
- 03-201-010c पापात्मा भवति ह्येवं धर्मलाभं तु मे शृणु ॥
- 03-201-011a यस्त्वेतान्प्रज्ञया दोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ।
- 03-201-011c कुशलः सुखदुःखेषु साधूंश्चाप्युपसेवते ॥
- 03-201-011e तस्य साधुसमारम्भाद्बुद्धिर्धर्मेषु जायते ॥

03-201-012 ब्राह्मण उवाच

- 03-201-012a ब्रवीषि सूनृतं धर्मं यस्य वक्ता न विद्यते ।
- 03-201-012c दिव्यप्रभावः सुमहानृषिरेव मतोऽसि मे ॥

03-201-013 व्याध उवाच

- 03-201-013a ब्राह्मणा वै महाभागाः पितरोऽग्रभुजः सदा ।
- 03-201-013c तेषां सर्वात्मना कार्यं प्रियं लोके मनीषिणा ॥
- 03-201-014a यत्तेषां च प्रियं तत्ते वक्ष्यामि द्विजसत्तम ।
- 03-201-014c नमस्कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मीं विद्यां निबोध मे ॥
- 03-201-015a इदं विश्वं जगत्सर्वमजय्यं चापि सर्वशः ।
- 03-201-015c महाभूतात्मकं ब्रह्मन्नातः परतरं भवेत् ॥
- 03-201-016a महाभूतानि खं वायुरग्निरापस्तथा च भूः ।
- 03-201-016c शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ॥
- 03-201-017a तेषामपि गुणाः सर्वे गुणवृत्तिः परस्परम् ।
- 03-201-017c पूर्वपूर्वगुणाः सर्वे क्रमशो गुणिषु त्रिषु ॥
- 03-201-018a षष्ठस्तु चेतना नाम मन इत्यभिधीयते ।
- 03-201-018c सप्तमी तु भवेद्बुद्धिरहंकारस्ततः परम् ॥
- 03-201-019a इन्द्रियाणि च पञ्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
- 03-201-019c इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥
- 03-201-020a सर्वैरिहेन्द्रियार्थैस्तु व्यक्ताव्यक्तैः सुसंवृतः ।
- 03-201-020c चतुर्विंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः ॥
- 03-201-020e एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयो श्रोतुमिच्छसि ॥

03-202-001 मार्कण्डेय उवाच

03-202-001a	एवमुक्तः स विप्रस्तु धर्मव्याधेन भारत ।
03-202-001c	कथामकथयद्भूयो मनसः प्रीतिवर्धनीम् ॥
03-202-002	ब्राह्मण
03-202-002a	महाभूतानि यान्याहुः पञ्च धर्मविदां वर ।
03-202-002c	एकैकस्य गुणान्सम्यक्पञ्चानामपि मे वद ॥
03-202-003	व्याध उवाच
03-202-003a	भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ।
03-202-003c	गुणोत्तराणि सर्वाणि तेषां वक्ष्यामि ते गुणान् ॥
03-202-004a	भूमिः पञ्चगुणा ब्रह्मन्नुदकं च चतुर्गुणम् ।
03-202-004c	गुणास्त्रयस्तेजसि च त्रयश्चाकाशवातयोः ॥
03-202-005a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
03-202-005c	एते गुणाः पञ्च भूमेः सर्वेभ्यो गुणवत्तराः ॥
03-202-006a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसश्चापि द्विजोत्तम ।
03-202-006c	अपामेते गुणा ब्रह्मन्कीर्तितास्तव सुव्रत ॥
03-202-007a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः ।
03-202-007c	शब्दः स्पर्शश्च वायौ तु शब्द आकाश एव च ॥
03-202-008a	एते पञ्चदश ब्रह्मन्गुणा भूतेषु पञ्चसु ।
03-202-008c	वर्तन्ते सर्वभूतेषु येषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
03-202-008e	अन्योन्यं नातिवर्तन्ते संपञ्च भवति द्विज ॥
03-202-009a	यदा तु विषमीभावमाचरन्ति चराचराः ।
03-202-009c	तदा देही देहमन्यं व्यतिरोहति कालतः ॥
03-202-010a	आनुपूर्व्या विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्वशः ।
03-202-010c	तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः ॥
03-202-010e	यैरावृतमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
03-202-011a	इन्द्रियैः सृज्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्मृतम् ।
03-202-011c	अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥
03-202-012a	यथास्वं ग्राहकान्येषां शब्दादीनामिमानी तु ।
03-202-012c	इन्द्रियाणि यदा देही धारयन्निह तप्यते ॥
03-202-013a	लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यति ।
03-202-013c	परावरजः सक्तः सन्सर्वभूतानि पश्यति ॥

- 03-202-014a पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 03-202-014c ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपद्यते ॥
- 03-202-015a ज्ञानमूलात्मकं क्लेशमतिवृत्तस्य मोहजम् ।
 03-202-015c लोको बुद्धिप्रकाशेन ज्ञेयमार्गेण दृश्यते ॥
- 03-202-016a अनादिनिधनं जन्तुमात्मयोनिं सदाव्ययम् ।
 03-202-016c अनौपम्यममूर्तं च भगवानाह बुद्धिमान् ॥
 03-202-016e तपोमूलमिदं सर्वं यन्मां विप्रानुपृच्छसि ॥
- 03-202-017a इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ ।
 03-202-017c निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥
- 03-202-018a एष योगविधिः कृत्स्नो यावदिन्द्रियधारणम् ।
 03-202-018c एतन्मूलं हि तपसः कृत्स्नस्य नरकस्य च ॥
- 03-202-019a इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
 03-202-019c संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिमवाप्नुते ॥
- 03-202-020a षण्णामात्मनि नित्यानामैश्वर्यं योऽधिगच्छति ।
 03-202-020c न स पापैः कुतोऽनर्थैर्युज्यते विजितेन्द्रियः ॥
- 03-202-021a रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्टः;मात्मा नियन्तेन्द्रियाण्याहुरश्वान् ।
 03-202-021c तैरप्रमत्तः कुशली सदश्वैः;र्दान्तैः सुखं याति रथीव धीरः ॥
- 03-202-022a षण्णामात्मनि नित्यानामिन्द्रियाणां प्रमाथिनाम् ।
 03-202-022c यो धीरो धारयेद्रश्मीन्स स्यात्परमसारथिः ॥
- 03-202-023a इन्द्रियाणां प्रसृष्टानां हयानामिव वर्त्मसु ।
 03-202-023c धृतिं कुर्वीत सारथ्ये धृत्या तानि जयेद्ध्रुवम् ॥
- 03-202-024a इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
 03-202-024c तदस्य हरते बुद्धिं नावं वायुरिवाम्भसि ॥
- 03-202-025a येषु विप्रतिपद्यन्ते षट्सु मोहात्फलागमे ।
 03-202-025c तेष्वध्यवसिताध्यायी विन्दते ध्यानजं फलम् ॥

03-203-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-203-001a एवं तु सूक्ष्मे कथिते धर्मव्याधेन भारत ।
 03-203-001c ब्राह्मणः स पुनः सूक्ष्मं पप्रच्छ सुसमाहितः ॥

03-203-002 ब्राह्मण उवाच

- 03-203-002a सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च यथातथम् ।

- 03-203-002c गुणांस्तत्त्वेन मे ब्रूहि यथावदिह पृच्छतः ॥
- 03-203-003 व्याध उवाच**
- 03-203-003a हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
- 03-203-003c एषां गुणान्पृथक्त्वेन निबोध गदतो मम ॥
- 03-203-004a मोहात्मकं तमस्तेषां रज एषां प्रवर्तकम् ।
- 03-203-004c प्रकाशबहुलत्वाच्च सत्त्वं ज्याय इहोच्यते ॥
- 03-203-005a अविद्याबहुलो मूढः स्वप्नशीलो विचेतनः ।
- 03-203-005c दुर्दृशीकस्तमोऽध्वस्तः सक्रोधस्तामसोऽलसः ॥
- 03-203-006a प्रवृत्तवाक्यो मन्त्री च योऽनुराग्यभ्यसूयकः ।
- 03-203-006c विवित्समानो विप्रर्षे स्तब्धो मानी स राजसः ॥
- 03-203-007a प्रकाशबहुलो धीरो निर्विवित्सोऽनसूयकः ।
- 03-203-007c अक्रोधनो नरो धीमान्दान्तश्चैव स सात्त्विकः ॥
- 03-203-008a सात्त्विकस्त्वथ संबुद्धो लोकवृत्तेन क्लिश्यते ।
- 03-203-008c यदा बुध्यति बोद्धव्यं लोकवृत्तं जुगुप्सते ॥
- 03-203-009a वैराग्यस्य हि रूपं तु पूर्वमेव प्रवर्तते ।
- 03-203-009c मृदुर्भवत्यहंकारः प्रसीदत्यार्जवं च यत् ॥
- 03-203-010a ततोऽस्य सर्वद्वंद्वानि प्रशाम्यन्ति परस्परम् ।
- 03-203-010c न चास्य संयमो नाम क्वचिद्भवति कश्चन ॥
- 03-203-011a शूद्रयो नौ हि जातस्य सद्गुणानुपतिष्ठतः ।
- 03-203-011c वैश्यत्वं भवति ब्रह्मन्क्षत्रियत्वं तथैव च ॥
- 03-203-012a आर्जवे वर्तमानस्य ब्राह्मण्यमभिजायते ।
- 03-203-012c गुणास्ते कीर्तिताः सर्वे किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

03-203-013 ब्राह्मण उवाच

- 03-203-013a पार्थिवं धातुमासाद्य शारीरोऽग्निः कथं भवेत् ।
- 03-203-013c अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽनिलः ॥

03-203-014 मार्कण्डेय उवाच

- 03-203-014a प्रश्नमेतं समुद्दिष्टं ब्राह्मणेन युधिष्ठिर ।
- 03-203-014c व्याधः स कथयामास ब्राह्मणाय महात्मने ॥

03-203-015 व्याध उवाच

03-203-015a	मूर्धानमाश्रितो वह्निः शरीरं परिपालयन् ।
03-203-015c	प्राणो मूर्धनि चाग्नौ च वर्तमानो विचेष्टते ॥
03-203-015e	भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं प्राणे प्रतिष्ठितम् ॥
03-203-016a	श्रेष्ठं तदेव भूतानां ब्रह्मज्योतिरुपास्महे ।
03-203-016c	स जन्तुः सर्वभूतात्मा पुरुषः स सनातनः ॥
03-203-016e	मनो बुद्धिरहंकारो भूतानां विषयश्च सः ॥
03-203-017a	एवं त्विह स सर्वत्र प्राणेन परिपाल्यते ।
03-203-017c	पृष्ठतस्तु समानेन स्वां स्वां गतिमुपाश्रितः ॥
03-203-018a	बस्तिमूले गुदे चैव पावकः समुपाश्रितः ।
03-203-018c	वहन्मूत्रं पुरीषं चाप्यपानः परिवर्तते ॥
03-203-019a	प्रयत्ने कर्मणि बले य एकस्त्रिषु वर्तते ।
03-203-019c	उदान इति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः ॥
03-203-020a	संधौ संधौ संनिविष्टः सर्वेष्वपि तथानिलः ।
03-203-020c	शरीरेषु मनुष्याणां व्यान इत्युपदिष्यते ॥
03-203-021a	धातुष्वग्निस्तु विततः स तु वायुसमीरितः ।
03-203-021c	रसान्धातूंश्च दोषांश्च वर्तयन्परिधावति ॥
03-203-022a	प्राणानां संनिपातात्तु संनिपातः प्रजायते ।
03-203-022c	ऊष्मा चाग्निरिति ज्ञेयो योऽन्नं पचति देहिनाम् ॥
03-203-023a	अपानोदानयोर्मध्ये प्राणव्यानौ समाहितौ ।
03-203-023c	समन्वितस्त्वधिष्ठानं सम्यक्पचति पावकः ॥
03-203-024a	तस्यापि पायुपर्यन्तस्तथा स्याद्गुदसंज्ञितः ।
03-203-024c	स्रोतांसि तस्माज्जायन्ते सर्वप्राणेषु देहिनाम् ॥
03-203-025a	अग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते ।
03-203-025c	स ऊर्ध्वमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकम् ॥
03-203-026a	पक्वाशयस्त्वधो नाभ्या ऊर्ध्वमामाशयः स्थितः ।
03-203-026c	नाभिमध्ये शरीरस्य प्राणाः सर्वे प्रतिष्ठिताः ॥
03-203-027a	प्रवृत्ता हृदयात्सर्वास्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।
03-203-027c	वहन्त्यन्नरसान्नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः ॥
03-203-028a	योगिनामेष मार्गस्तु येन गच्छन्ति तत्परम् ।
03-203-028c	जितक्लमासना धीरा मूर्धन्यात्मानमादधुः ॥
03-203-028e	एवं सर्वेषु विततौ प्राणापानौ हि देहिषु ॥

03-203-029a	एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः ।
03-203-029c	मूर्तिमन्तं हि तं विद्धि नित्यं कर्मजितात्मकम् ॥
03-203-030a	तस्मिन्यः संस्थितो ह्यग्निर्नित्यं स्थाल्यामिवाहितः ।
03-203-030c	आत्मानं तं विजानीहि नित्यं योगजितात्मकम् ॥
03-203-031a	देवो यः संस्थितस्तस्मिन्नब्बिन्दुरिव पुष्करे ।
03-203-031c	क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं त्यागजितात्मकम् ॥
03-203-032a	जीवात्मकानि जानीहि रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
03-203-032c	जीवमात्मगुणं विद्धि तथात्मानं परात्मकम् ॥
03-203-033a	सचेतनं जीवगुणं वदन्ति; स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम् ।
03-203-033c	ततः परं क्षेत्रविदो वदन्ति; प्राकल्पयद्यो भुवनानि सप्त ॥
03-203-034a	एवं सर्वेषु भूतेषु भूतात्मा न प्रकाशते ।
03-203-034c	दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया ज्ञानवेदिभिः ॥
03-203-035a	चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ।
03-203-035c	प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमानन्त्यमश्रुते ॥
03-203-036a	लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तृप्तः सुखं स्वपेत् ।
03-203-036c	निवाते वा यथा दीपो दीप्येत्कुशलदीपितः ॥
03-203-037a	पूर्वरात्रे परे चैव युञ्जानः सततं मनः ।
03-203-037c	लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यन्नात्मानमात्मनि ॥
03-203-038a	प्रदीप्तेनेव दीपेन मनोदीपेन पश्यति ।
03-203-038c	दृष्ट्वात्मानं निरात्मानं तदा स तु विमुच्यते ॥
03-203-039a	सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।
03-203-039c	एतत्पवित्रं यज्ञानां तपो वै संक्रमो मतः ॥
03-203-040a	नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।
03-203-040c	विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥
03-203-041a	आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम् ।
03-203-041c	आत्मज्ञानं परं ज्ञानं परं सत्यव्रतं व्रतम् ॥
03-203-042a	सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यं ज्ञानं हितं भवेत् ।
03-203-042c	यद्भूतहितमत्यन्तं तद्वै सत्यं परं मतम् ॥
03-203-043a	यस्य सर्वे समारम्भाः निराशीर्बन्धनाः सदा ।
03-203-043c	त्यागे यस्य हुतं सर्वं स त्यागी स च बुद्धिमान् ॥
03-203-044a	यतो न गुरुरप्येनं च्यावयेदुपपादयन् ।

03-203-044c	तं विद्याद्ब्रह्मणो योगं वियोगं योगसंज्ञितम् ॥
03-203-045a	न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतश्चरेत् ।
03-203-045c	नेदं जीवितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥
03-203-046a	आकिंचन्यं सुसंतोषो निराशित्वमचापलम् ।
03-203-046c	एतदेव परं ज्ञानं सदात्मज्ञानमुत्तमम् ॥
03-203-047a	परिग्रहं परित्यज्य भव बुद्ध्या यतव्रतः ।
03-203-047c	अशोकं स्थानमातिष्ठेन्निश्चलं प्रेत्य चेह च ॥
03-203-048a	तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
03-203-048c	अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥
03-203-049a	गुणागुणमनासङ्गमेककार्यमनन्तरम् ।
03-203-049c	एतद्ब्राह्मण ते वृत्तमाहुरेकपदं सुखम् ॥
03-203-050a	परित्यजति यो दुःखं सुखं चाप्युभयं नरः ।
03-203-050c	ब्रह्म प्राप्नोति सोऽत्यन्तमसङ्गेन च गच्छति ॥
03-203-051a	यथाश्रुतमिदं सर्वं समासेन द्विजोत्तम ।
03-203-051c	एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

03-204-001 मार्कण्डेय उवाच

03-204-001a	एवं संकथिते कृत्स्ने मोक्षधर्मे युधिष्ठिर ।
03-204-001c	दृढं प्रीतमना विप्रो धर्मव्याधमुवाच ह ॥
03-204-002a	न्याययुक्तमिदं सर्वं भवता परिकीर्तितम् ।
03-204-002c	न तेऽस्त्यविदितं किंचिद्धर्मेष्विह हि दृश्यते ॥

03-204-003 व्याध उवाच

03-204-003a	प्रत्यक्षं मम यो धर्मस्तं पश्य द्विजसत्तम ।
03-204-003c	येन सिद्धिरियं प्राप्ता मया ब्राह्मणपुंगव ॥
03-204-004a	उत्तिष्ठ भगवन्क्षिप्रं प्रविश्याभ्यन्तरं गृहम् ।
03-204-004c	द्रष्टुमर्हसि धर्मज्ञ मातरं पितरं च मे ॥

03-204-005 मार्कण्डेय उवाच

03-204-005a	इत्युक्तः स प्रविश्याथ ददर्श परमार्चितम् ।
03-204-005c	सौधं हृद्यं चतुःशालमतीव च मनोहरम् ॥
03-204-006a	देवतागृहसंकाशं दैवतैश्च सुपूजितम् ।
03-204-006c	शयनासनसंवाधं गन्धैश्च परमैर्युतम् ॥

03-204-007a तत्र शुक्लाम्बरधरौ पितरावस्य पूजितौ ।
 03-204-007c कृताहारौ सुतुष्टौ तावुपविष्टौ वरासने ॥
 03-204-007e धर्मव्याधस्तु तौ दृष्ट्वा पादेषु शिरसापतत् ॥

03-204-008 वृद्धावूचतुः

03-204-008a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ धर्मज्ञ धर्मस्त्वामभिरक्षतु ।
 03-204-008c प्रीतौ स्वस्तव शौचेन दीर्घमायुरवाप्नुहि ॥
 03-204-008e सत्पुत्रेण त्वया पुत्र नित्यकालं सुपूजितौ ॥
 03-204-009a न तेऽन्यदैवतं किञ्चिदैवतेष्वपि वर्तते ।
 03-204-009c प्रयतत्वाद्द्विजातीनां दमेनासि समन्वितः ॥
 03-204-010a पितुः पितामहा ये च तथैव प्रपितामहाः ।
 03-204-010c प्रीतास्ते सततं पुत्र दमेनावां च पूजया ॥
 03-204-011a मनसा कर्मणा वाचा शुश्रूषा नैव हीयते ।
 03-204-011c न चान्या वितथा बुद्धिर्दृश्यते सांप्रतं तव ॥
 03-204-012a जामदग्न्येन रामेण यथा वृद्धौ सुपूजितौ ।
 03-204-012c तथा त्वया कृतं सर्वं तद्विशिष्टं च पुत्रक ॥

03-204-013 मार्कण्डेय उवाच

03-204-013a ततस्तं ब्राह्मणं ताभ्यां धर्मव्याधो न्यवेदयत् ।
 03-204-013c तौ स्वागतेन तं विप्रमर्चयामासतुस्तदा ॥
 03-204-014a प्रतिगृह्य च तां पूजां द्विजः पप्रच्छ तावुभौ ।
 03-204-014c सपुत्राभ्यां सभृत्याभ्यां कच्चिद्वां कुशलं गृहे ॥
 03-204-014e अनामयं च वां कच्चित्सदैवेह शरीरयोः ॥

03-204-015 वृद्धावूचतुः

03-204-015a कुशलं नो गृहे विप्र भृत्यवर्गे च सर्वशः ।
 03-204-015c कच्चित्त्वमप्यविघ्नेन संप्राप्तो भगवन्निह ॥

03-204-016 मार्कण्डेय उवाच

03-204-016a बाढमित्येव तौ विप्रः प्रत्युवाच मुदान्वितः ।
 03-204-016c धर्मव्याधस्तु तं विप्रमर्थवद्वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-204-017a पिता माता च भगवन्नेतौ मे दैवतं परम् ।
 03-204-017c यदैवतेभ्यः कर्तव्यं तदेताभ्यां करोम्यहम् ॥
 03-204-018a त्रयस्त्रिंशद्यथा देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।

03-204-018c	संपूज्याः सर्वलोकस्य तथा वृद्धाविमौ मम ॥
03-204-019a	उपहारानाहरन्तो देवतानां यथा द्विजाः ।
03-204-019c	कुर्वते तद्वदेताभ्यां करोम्यहमतन्द्रितः ॥
03-204-020a	एतौ मे परमं ब्रह्मन्पिता माता च दैवतम् ।
03-204-020c	एतौ पुष्पैः फलै रत्नैस्तोषयामि सदा द्विज ॥
03-204-021a	एतावेवाग्नयो मह्यं यान्वदन्ति मनीषिणः ।
03-204-021c	यज्ञा वेदाश्च चत्वारः सर्वमेतौ मम द्विज ॥
03-204-022a	एतदर्थं मम प्राणा भार्या पुत्राः सुहृज्जनाः ।
03-204-022c	सपुत्रदारः शुश्रूषां नित्यमेव करोम्यहम् ॥
03-204-023a	स्वयं च स्नापयाम्येतौ तथा पादौ प्रधावये ।
03-204-023c	आहारं संप्रयच्छामि स्वयं च द्विजसत्तम ॥
03-204-024a	अनुकूलाः कथा वच्मि विप्रियं परिवर्जयन् ।
03-204-024c	अधर्मेणापि संयुक्तं प्रियमाभ्यां करोम्यहम् ॥
03-204-025a	धर्ममेव गुरुं ज्ञात्वा करोमि द्विजसत्तम ।
03-204-025c	अतन्द्रितः सदा विप्र शुश्रूषां वै करोम्यहम् ॥
03-204-026a	पञ्चैव गुरवो ब्रह्मन्पुरुषस्य बुभूषतः ।
03-204-026c	पिता माताग्निरात्मा च गुरुश्च द्विजसत्तम ॥
03-204-027a	एतेषु यस्तु वर्तेत सम्यगेव द्विजोत्तम ।
03-204-027c	भवेयुर्ग्नयस्तस्य परिचीर्णास्तु नित्यशः ॥
03-204-027e	गार्हस्थ्ये वर्तमानस्य धर्म एष सनातनः ॥

03-205-001 मार्कण्डेय उवाच

03-205-001a	गुरू निवेद्य विप्राय तौ मातापितराबुभौ ।
03-205-001c	पुनरेव स धर्मात्मा व्याधो ब्राह्मणमब्रवीत् ॥
03-205-002a	प्रवृत्तचक्षुर्जातोऽस्मि संपश्य तपसो बलम् ।
03-205-002c	यदर्थमुक्तोऽसि तया गच्छस्व मिथिलामिति ॥
03-205-003a	पतिशुश्रूषपरया दान्तया सत्यशीलया ।
03-205-003c	मिथिलायां वसन्व्याधः स ते धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥

03-205-004 ब्राह्मण उवाच

03-205-004a	पतिव्रतायाः सत्यायाः शीलाद्याया यतव्रत ।
03-205-004c	संस्मृत्य वाक्यं धर्मज्ञ गुणवानसि मे मतः ॥

03-205-005 व्याध उवाच

- 03-205-005a यत्तदा त्वं द्विजश्रेष्ठ तयोक्तो मां प्रति प्रभो ।
 03-205-005c दृष्टमेतत्तया सम्यगेकपत्न्या न संशयः ॥
 03-205-006a त्वदनुग्रहबुद्ध्या तु विप्रैतदर्शितं मया ।
 03-205-006c वाक्यं च शृणु मे तात यत्ते वक्ष्ये हितं द्विज ॥
 03-205-007a त्वया विनिकृता माता पिता च द्विजसत्तम ।
 03-205-007c अनिसृष्टोऽसि निष्क्रान्तो गृहात्ताभ्यामनिन्दित ॥
 03-205-007e वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तं तत्त्वया कृतम् ॥
 03-205-008a तव शोकेन वृद्धौ तावन्धौ जातौ तपस्विनौ ।
 03-205-008c तौ प्रसादयितुं गच्छ मा त्वा धर्मोऽत्यगान्महान् ॥
 03-205-009a तपस्वी त्वं महात्मा च धर्मे च निरतः सदा ।
 03-205-009c सर्वमेतदपार्थ ते क्षिप्रं तौ संप्रसादय ॥
 03-205-010a श्रद्धधस्व मम ब्रह्मन्नान्यथा कर्तुमर्हसि ।
 03-205-010c गम्यतामद्य विप्रर्षे श्रेयस्ते कथयाम्यहम् ॥

03-205-011 ब्राह्मण उवाच

- 03-205-011a यदेतदुक्तं भवता सर्वं सत्यमसंशयम् ।
 03-205-011c प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ साध्वाचार गुणान्वित ॥

03-205-012 व्याध उवाच

- 03-205-012a दैवतप्रतिमो हि त्वं यस्त्वं धर्ममनुव्रतः ।
 03-205-012c पुराणं शाश्वतं दिव्यं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥
 03-205-013a अतन्द्रितः कुरु क्षिप्रं मातापित्रोर्हि पूजनम् ।
 03-205-013c अतः परमहं धर्मं नान्यं पश्यामि कंचन ॥

03-205-014 ब्राह्मण उवाच

- 03-205-014a इहाहमागतो दिष्ट्या दिष्ट्या मे संगतं त्वया ।
 03-205-014c ईदृशा दुर्लभा लोके नरा धर्मप्रदर्शकाः ॥
 03-205-015a एको नरसहस्रेषु धर्मविद्विद्यते न वा ।
 03-205-015c प्रीतोऽस्मि तव सत्येन भद्रं ते पुरुषोत्तम ॥
 03-205-016a पतमानो हि नरके भवतास्मि समुद्धृतः ।
 03-205-016c भवितव्यमथैवं च यद्दृष्टोऽसि मयानघ ॥
 03-205-017a राजा ययातिर्दौहित्रैः पतितस्तारितो यथा ।

- 03-205-017c सद्भिः पुरुषशार्दूल तथाहं भवता त्विह ॥
 03-205-018a मातापितृभ्यां शुश्रूषां करिष्ये वचनात्तव ।
 03-205-018c नाकृतात्मा वेदयति धर्माधर्मविनिश्चयम् ॥
 03-205-019a दुर्ज्ञेयः शाश्वतो धर्मः शूद्रयो नौ हि वर्तता ।
 03-205-019c न त्वां शूद्रमहं मन्ये भवितव्यं हि कारणम् ॥
 03-205-019e येन कर्मविपाकेन प्राप्तेयं शूद्रता त्वया ॥
 03-205-020a एतदिच्छामि विज्ञातुं तत्त्वेन हि महामते ।
 03-205-020c कामया ब्रूहि मे तथ्यं सर्वं त्वं प्रयतात्मवान् ॥

03-205-021 व्याध उवाच

- 03-205-021a अनतिक्रमणीया हि ब्राह्मणा वै द्विजोत्तम ।
 03-205-021c शृणु सर्वमिदं वृत्तं पूर्वदेहे ममानघ ॥
 03-205-022a अहं हि ब्राह्मणः पूर्वमासं द्विजवरात्मज ।
 03-205-022c वेदाध्यायी सुकुशलो वेदाङ्गानां च पारगः ॥
 03-205-022e आत्मदोषकृतैर्ब्रह्मन्नवस्थां प्राप्तवानिमाम् ॥
 03-205-023a कश्चिद्राजा मम सखा धनुर्वेदपरायणः ।
 03-205-023c संसर्गाद्धनुषि श्रेष्ठस्ततोऽहमभवं द्विज ॥
 03-205-024a एतस्मिन्नेव काले तु मृगयां निर्गतो नृपः ।
 03-205-024c सहितो योधमुख्यैश्च मन्त्रिभिश्च सुसंवृतः ॥
 03-205-024e ततोऽभ्यहन्मृगांस्तत्र सुबहूनाश्रमं प्रति ॥
 03-205-025a अथ क्षिप्तः शरो घोरो मयापि द्विजसत्तम ।
 03-205-025c ताडितश्च मुनिस्तेन शरेणानतपर्वणा ॥
 03-205-026a भूमौ निपतितो ब्रह्मन्नुवाच प्रतिनादयन् ।
 03-205-026c नापराध्याम्यहं किञ्चित्केन पापमिदं कृतम् ॥
 03-205-027a मन्वानस्तं मृगं चाहं संप्राप्तः सहसा मुनिम् ।
 03-205-027c अपश्यं तमृषिं विद्धं शरेणानतपर्वणा ॥
 03-205-027e तमुग्रतपसं विप्रं निष्टनन्तं महीतले ॥
 03-205-028a अकार्यकरणाच्चापि भृशं मे व्यथितं मनः ।
 03-205-028c अजानता कृतमिदं मयेत्यथ तमब्रुवम् ॥
 03-205-028e क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मन्निति चोक्तो मया मुनिः ॥
 03-205-029a ततः प्रत्यब्रवीद्वाक्यमृषिर्मां क्रोधमूर्छितः ।
 03-205-029c व्याधस्त्वं भविता क्रूर शूद्रयोनाविति द्विज ॥

03-206-001 व्याध उवाच

- 03-206-001a एवं शप्तोऽहमृषिणा तदा द्विजवरोत्तम ।
 03-206-001c अभिप्रसादयमृषिं गिरा वाक्यविशारदम् ॥
 03-206-002a अजानता मयाकार्यमिदमद्य कृतं मुने ।
 03-206-002c क्षन्तुमर्हसि तत्सर्वं प्रसीद भगवन्निति ॥

03-206-003 ऋषिरुवाच

- 03-206-003a नान्यथा भविता शाप एवमेतदसंशयम् ।
 03-206-003c आनृशंस्यादहं किञ्चित्कर्तानुग्रहमद्य ते ॥
 03-206-004a शूद्रयो नौ वर्तमानो धर्मज्ञो भविता ह्यसि ।
 03-206-004c मातापित्रोश्च शुश्रूषां करिष्यसि न संशयः ॥
 03-206-005a तथा शुश्रूषया सिद्धिं महतीं समवाप्स्यसि ।
 03-206-005c जातिस्मरश्च भविता स्वर्गं चैव गमिष्यसि ॥
 03-206-005e शापक्षयान्ते निर्वृत्ते भवितासि पुनर्द्विजः ॥

03-206-006 व्याध उवाच

- 03-206-006a एवं शप्तः पुरा तेन ऋषिणास्म्युग्रतेजसा ।
 03-206-006c प्रसादश्च कृतस्तेन ममैवं द्विपदां वर ॥
 03-206-007a शरं चोद्धृतवानस्मि तस्य वै द्विजसत्तम ।
 03-206-007c आश्रमं च मया नीतो न च प्राणैर्व्ययुज्यत ॥
 03-206-008a एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा मम पुराभवत् ।
 03-206-008c अभितश्चापि गन्तव्यं मया स्वर्गं द्विजोत्तम ॥

03-206-009 ब्राह्मण उवाच

- 03-206-009a एवमेतानि पुरुषा दुःखानि च सुखानि च ।
 03-206-009c प्राप्नुवन्ति महाबुद्धे नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि ॥
 03-206-009e दुष्करं हि कृतं तात जानता जातिमात्मनः ॥
 03-206-010a कर्मदोषश्च वै विद्वन्नात्मजातिकृतेन वै ।
 03-206-010c कञ्चित्कालं मृष्यतां वै ततोऽसि भविता द्विजः ॥
 03-206-010e सांप्रतं च मतो मेऽसि ब्राह्मणो नात्र संशयः ॥
 03-206-011a ब्राह्मणः पतनीयेषु वर्तमानो विकर्मसु ।
 03-206-011c दाम्भिको दुष्कृतप्रायः शूद्रेण सदृशो भवेत् ॥
 03-206-012a यस्तु शूद्रो दमे सत्ये धर्मे च सततोत्थितः ।

03-206-012c	तं ब्राह्मणमहं मन्ये वृत्तेन हि भवेद्विजः ॥
03-206-013a	कर्मदोषेण विषमां गतिमाप्नोति दारुणाम् ।
03-206-013c	क्षीणदोषमहं मन्ये चाभितस्त्वां नरोत्तम ॥
03-206-014a	कर्तुमर्हसि नोत्कण्ठां त्वद्विधा ह्यविषादिनः ।
03-206-014c	लोकवृत्तान्तवृत्तज्ञा नित्यं धर्मपरायणाः ॥
03-206-015	व्याध उवाच
03-206-015a	प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
03-206-015c	एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतां व्रजेत् ॥
03-206-016a	अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च ।
03-206-016c	मानुषा मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते अल्पबुद्धयः ॥
03-206-017a	गुणैर्भूतानि युज्यन्ते वियुज्यन्ते तथैव च ।
03-206-017c	सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते ॥
03-206-018a	अनिष्टेनान्वितं पश्यंस्तथा क्षिप्रं विरज्यते ।
03-206-018c	ततश्च प्रतिकुर्वन्ति यदि पश्यन्त्युपक्रमम् ॥
03-206-018e	शोचतो न भवेत्किञ्चित्केवलं परितप्यते ॥
03-206-019a	परित्यजन्ति ये दुःखं सुखं वाप्युभयं नराः ।
03-206-019c	त एव सुखमेधन्ते ज्ञानतृप्ता मनीषिणः ॥
03-206-020a	असंतोषपरा मूढाः संतोषं यान्ति पण्डिताः ।
03-206-020c	असंतोषस्य नास्त्यन्तस्तुष्टिस्तु परमं सुखम् ॥
03-206-020e	न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम् ॥
03-206-021a	न विषादे मनः कार्यं विषादो विषमुत्तमम् ।
03-206-021c	मारयत्यकृतप्रज्ञं बालं क्रुद्ध इवोरगः ॥
03-206-022a	यं विषादोऽभिभवति विषमे समुपस्थिते ।
03-206-022c	तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न विद्यते ॥
03-206-023a	अवश्यं क्रियमाणस्य कर्मणो दृश्यते फलम् ।
03-206-023c	न हि निर्वेदमागम्य किञ्चित्प्राप्नोति शोभनम् ॥
03-206-024a	अथाप्युपायं पश्येत दुःखस्य परिमोक्षणे ।
03-206-024c	अशोचन्नारभेतैव युक्तश्चाव्यसनी भवेत् ॥
03-206-025a	भूतेष्वभावं संचिन्त्य ये तु बुद्धेः परं गताः ।
03-206-025c	न शोचन्ति कृतप्रज्ञाः पश्यन्तः परमां गतिम् ॥
03-206-026a	न शोचामि च वै विद्वन्कालाकाङ्क्षी स्थितोऽस्म्यहम् ।

03-206-026c एतैर्निदर्शनैर्ब्रह्मन्नावसीदामि सत्तम ॥

03-206-027 ब्राह्मण उवाच

03-206-027a कृतप्रज्ञोऽसि मेधावी बुद्धिश्च विपुला तव ।

03-206-027c नाहं भवन्तं शोचामि ज्ञानतृप्तोऽसि धर्मवित् ॥

03-206-028a आपृच्छे त्वां स्वस्ति तेऽस्तु धर्मस्त्वा परिरक्षतु ।

03-206-028c अप्रमादस्तु कर्तव्यो धर्मे धर्मभृतां वर ॥

03-206-029 मार्कण्डेय उवाच

03-206-029a बाढमित्येव तं व्याधः कृताञ्जलिरुवाच ह ।

03-206-029c प्रदक्षिणमथो कृत्वा प्रस्थितो द्विजसत्तमः ॥

03-206-030a स तु गत्वा द्विजः सर्वां शुश्रूषां कृतवांस्तदा ।

03-206-030c मातापितृभ्यां वृद्धाभ्यां यथान्यायं सुसंशितः ॥

03-206-031a एतत्ते सर्वमाख्यातं निखिलेन युधिष्ठिर ।

03-206-031c पृष्टवानसि यं तात धर्मं धर्मभृतां वर ॥

03-206-032a पतिव्रताया माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च सत्तम ।

03-206-032c मातापित्रोश्च शुश्रूषा व्याधे धर्मश्च कीर्तितः ॥

03-206-033 युधिष्ठिर उवाच

03-206-033a अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्धर्माख्यानमनुत्तमम् ।

03-206-033c सर्वधर्मभृतां श्रेष्ठ कथितं द्विजसत्तम ॥

03-206-034a सुखश्रव्यतया विद्वन्मुहूर्तमिव मे गतम् ।

03-206-034c न हि तृप्तोऽस्मि भगवञ्शृण्वानो धर्ममुत्तमम् ॥

03-207-001 वैशंपायन उवाच

03-207-001a श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तां धर्मराजः कथां शुभाम् ।

03-207-001c पुनः पप्रच्छ तमृषिं मार्कण्डेयं तपस्विनम् ॥

03-207-002 युधिष्ठिर उवाच

03-207-002a कथमग्निर्वनं यातः कथं चाप्यङ्गिराः पुरा ।

03-207-002c नष्टेऽग्नौ हव्यमवहदग्निर्भूत्वा महानृषिः ॥

03-207-003a अग्निर्यदा त्वेक एव बहुत्वं चास्य कर्मसु ।

03-207-003c दृश्यते भगवन्सर्वमेतदिच्छामि वेदितुम् ॥

03-207-004a कुमारश्च यथोत्पन्नो यथा चाग्नेः सुतोऽभवत् ।

- 03-207-004c यथा रुद्राच्च संभूतो गङ्गायां कृत्तिकासु च ॥
- 03-207-005a एतदिच्छाम्यहं त्वत्तः श्रोतुं भार्गवनन्दन ।
- 03-207-005c कौतूहलसमाविष्टो यथातथ्यं महामुने ॥
- 03-207-006 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-207-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 03-207-006c यथा क्रुद्धो हुतवहस्तपस्तप्तुं वनं गतः ॥
- 03-207-007a यथा च भगवानग्निः स्वयमेवाङ्गिराभवत् ।
- 03-207-007c संतापयन्स्वप्नभया नाशयंस्तिमिराणि च ॥
- 03-207-008a आश्रमस्थो महाभागो हव्यवाहं विशेषयन् ।
- 03-207-008c तथा स भूत्वा तु तदा जगत्सर्वं प्रकाशयन् ॥
- 03-207-009a तपश्चरंश्च हुतभुक्संतप्तस्तस्य तेजसा ।
- 03-207-009c भृशं ग्लानश्च तेजस्वी न स किञ्चित्प्रजज्ञिवान् ॥
- 03-207-010a अथ संचिन्तयामास भगवान्हव्यवाहनः ।
- 03-207-010c अन्योऽग्निरिह लोकानां ब्रह्मणा संप्रवर्तितः ॥
- 03-207-010e अग्नित्वं विप्रनष्टं हि तप्यमानस्य मे तपः ॥
- 03-207-011a कथमग्निः पुनरहं भवेयमिति चिन्त्य सः ।
- 03-207-011c अपश्यदग्निवल्लोकांस्तापयन्तं महामुनिम् ॥
- 03-207-012a सोपासर्पच्छनैर्भीतस्तमुवाच तदाङ्गिराः ।
- 03-207-012c शीघ्रमेव भवस्वाग्निस्त्वं पुनर्लोकभावनः ॥
- 03-207-012e विज्ञातश्चासि लोकेषु त्रिषु संस्थानचारिषु ॥
- 03-207-013a त्वमग्ने प्रथमः सृष्टो ब्रह्मणा तिमिरापहः ।
- 03-207-013c स्वस्थानं प्रतिपद्यस्व शीघ्रमेव तमोनुद ॥

03-207-014 अग्निरुवाच

- 03-207-014a नष्टकीर्तिरहं लोके भवाञ्जातो हुताशनः ।
- 03-207-014c भवन्तमेव ज्ञास्यन्ति पावकं न तु मां जनाः ॥
- 03-207-015a निक्षिपाम्यहमग्नित्वं त्वमग्निः प्रथमो भव ।
- 03-207-015c भविष्यामि द्वितीयोऽहं प्राजापत्यक एव च ॥

03-207-016 अङ्गिरा उवाच

- 03-207-016a कुरु पुण्यं प्रजास्वर्ग्यं भवाग्निस्तिमिरापहः ।
- 03-207-016c मां च देव कुरुष्वग्ने प्रथमं पुत्रमञ्जसा ॥

03-207-017 मार्कण्डेय उवाच

- 03-207-017a तच्छ्रुत्वाङ्गिरसो वाक्यं जातवेदास्तथाकरोत् ।
 03-207-017c राजन्बृहस्पतिर्नाम तस्याप्यङ्गिरसः सुतः ॥
 03-207-018a ज्ञात्वा प्रथमजं तं तु वह्नेराङ्गिरसं सुतम् ।
 03-207-018c उपेत्य देवाः पप्रच्छुः कारणं तत्र भारत ॥
 03-207-019a स तु पृष्टस्तदा देवैस्ततः कारणमब्रवीत् ।
 03-207-019c प्रत्यगृह्णंस्तु देवाश्च तद्वचोऽङ्गिरसस्तदा ॥
 03-207-020a अत्र नानाविधानग्नीन्प्रवक्ष्यामि महाप्रभान् ।
 03-207-020c कर्मभिर्बहुभिः ख्यातान्नानात्वं ब्राह्मणेष्विह ॥

03-208-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-208-001a ब्रह्मणो यस्तृतीयस्तु पुत्रः कुरुकुलोद्वह ।
 03-208-001c तस्यापवसुता भार्या प्रजास्तस्यापि मे शृणु ॥
 03-208-002a बृहज्ज्योतिर्बृहत्कीर्तिर्बृहद्ब्रह्मा बृहन्मनाः ।
 03-208-002c बृहन्मन्त्रो बृहद्भासस्तथा राजन्बृहस्पतिः ॥
 03-208-003a प्रजासु तासु सर्वासु रूपेणाप्रतिमाभवत् ।
 03-208-003c देवी भानुमती नाम प्रथमाङ्गिरसः सुता ॥
 03-208-004a भूतानामेव सर्वेषां यस्यां रागस्तदाभवत् ।
 03-208-004c रागाद्रागेति यामाहुर्द्वितीयाङ्गिरसः सुता ॥
 03-208-005a यां कपर्दिसुतामाहुर्दृश्यादृश्येति देहिनः ।
 03-208-005c तनुत्वात्सा सिनीवाली तृतीयाङ्गिरसः सुता ॥
 03-208-006a पश्यत्यर्चिष्मती भाभिर्हविर्भिश्च हविष्मती ।
 03-208-006c षष्ठीमङ्गिरसः कन्यां पुण्यामाहुर्हविष्मतीम् ॥
 03-208-007a महामखेष्वाङ्गिरसी दीप्तिमत्सु महामती ।
 03-208-007c महामतीति विख्याता सप्तमी कथ्यते सुता ॥
 03-208-008a यां तु दृष्ट्वा भगवतीं जनः कुहुकुहायते ।
 03-208-008c एकानंशेति यामाहुः कुहूमङ्गिरसः सुताम् ॥

03-209-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-209-001a बृहस्पतेश्चान्द्रमसी भार्याभूद्या यशस्विनी ।
 03-209-001c अग्नीन्साजनयत्पुण्यान्षडेकां चापि पुत्रिकाम् ॥
 03-209-002a आहुतिष्वेव यस्याग्नेर्हविषाज्यं विधीयते ।

03-209-002c	सोऽग्निर्बृहस्पतेः पुत्रः शंयुर्नाम महाप्रभः ॥
03-209-003a	चातुर्मास्येषु यस्येष्ट्यामश्वमेधेऽग्रजः पशुः ।
03-209-003c	दीप्तो ज्वालैरनेकाभैरग्निरेकोऽथ वीर्यवान् ॥
03-209-004a	शंयोरप्रतिमा भार्या सत्या सत्या च धर्मजा ।
03-209-004c	अग्निस्तस्य सुतो दीप्तस्त्रिः कन्याश्च सुव्रताः ॥
03-209-005a	प्रथमेनाज्यभागेन पूज्यते योऽग्निरध्वरे ।
03-209-005c	अग्निस्तस्य भरद्वाजः प्रथमः पुत्र उच्यते ॥
03-209-006a	पौर्णमास्येषु सर्वेषु हविषाज्यं स्रुवोद्यतम् ।
03-209-006c	भरतो नामतः सोऽग्निर्द्वितीयः शंयुतः सुतः ॥
03-209-007a	त्रिः कन्या भवन्त्यन्या यासां स भरतः पतिः ।
03-209-007c	भरतस्तु सुतस्तस्य भरत्येका च पुत्रिका ॥
03-209-008a	भरतो भरतस्याग्नेः पावकस्तु प्रजापतेः ।
03-209-008c	महानत्यर्थमहितस्तथा भरतसत्तम ॥
03-209-009a	भरद्वाजस्य भार्या तु वीरा वीरश्च पिण्डदः ।
03-209-009c	प्राहुराज्येन तस्येज्यां सोमस्येव द्विजाः शनैः ॥
03-209-010a	हविषा यो द्वितीयेन सोमेन सह युज्यते ।
03-209-010c	रथप्रभू रथध्वानः कुम्भरेताः स उच्यते ॥
03-209-011a	सरय्वां जनयत्सिद्धिं भानुं भाभिः समावृणोत् ।
03-209-011c	आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वानेष्वेष कथ्यते ॥
03-209-012a	यस्तु न च्यवते नित्यं यशसा वर्चसा श्रिया ।
03-209-012c	अग्निर्निश्च्यवनो नाम पृथिवीं स्तौति केवलम् ॥
03-209-013a	विपाप्मा कलुषैर्मुक्तो विशुद्धश्चार्चिषा ज्वलन् ।
03-209-013c	विपापोऽग्निः सुतस्तस्य सत्यः समयकर्मसु ॥
03-209-014a	आक्रोशतां हि भूतानां यः करोति हि निष्कृतिम् ।
03-209-014c	अग्निः स निष्कृतिर्नाम शोभयत्यभिसेवितः ॥
03-209-015a	अनुकूजन्ति येनेह वेदनार्ताः स्वयं जनाः ।
03-209-015c	तस्य पुत्रः स्वनो नाम पावकः स रुजस्करः ॥
03-209-016a	यस्तु विश्वस्य जगतो बुद्धिमाक्रम्य तिष्ठति ।
03-209-016c	तं प्राहुरध्यात्मविदो विश्वजिन्नाम पावकम् ॥
03-209-017a	अन्तराग्निः श्रितो यो हि भुक्तं पचति देहिनाम् ।
03-209-017c	स यज्ञे विश्वभुङ्क्ताम सर्वलोकेषु भारत ॥

03-209-018a	ब्रह्मचारी यतात्मा च सततं विपुलव्रतः ।
03-209-018c	ब्राह्मणाः पूजयन्त्येनं पाकयज्ञेषु पावकम् ॥
03-209-019a	प्रथितो गोपतिर्नाम नदी यस्याभवत्प्रिया ।
03-209-019c	तस्मिन्सर्वाणि कर्माणि क्रियन्ते कर्मकर्तृभिः ॥
03-209-020a	वडवामुखः पिबत्यम्भो योऽसौ परमदारुणः ।
03-209-020c	ऊर्ध्वभागूर्ध्वभाङ्नाम कविः प्राणाश्रितस्तु सः ॥
03-209-021a	उदग्द्वारं हविर्यस्य गृहे नित्यं प्रदीयते ।
03-209-021c	ततः स्विष्टं भवेदाज्यं स्विष्टकृत्परमः स्मृतः ॥
03-209-022a	यः प्रशान्तेषु भूतेषु मन्युर्भवति पावकः ।
03-209-022c	क्रोधस्य तु रसो जज्ञे मन्यती चाथ पुत्रिका ॥
03-209-022e	स्वाहेति दारुणा क्रूरा सर्वभूतेषु तिष्ठति ॥
03-209-023a	त्रिदिवे यस्य सदृशो नास्ति रूपेण कश्चन ।
03-209-023c	अतुल्यत्वात्कृतो देवैर्नाम्ना कामस्तु पावकः ॥
03-209-024a	संहर्षाद्धारयन्क्रोधं धन्वी स्रग्वी रथे स्थितः ।
03-209-024c	समरे नाशयेच्छत्रूनमोघो नाम पावकः ॥
03-209-025a	उक्थो नाम महाभाग त्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः ।
03-209-025c	महावाचं त्वजनयत्सकामाश्वं हि यं विदुः ॥

03-210-001 मार्कण्डेय उवाच

03-210-001a	काश्यपो ह्यथ वासिष्ठः प्राणश्च प्राणपुत्रकः ।
03-210-001c	अग्निराङ्गिरसश्चैव च्यवनस्त्रिषुवर्चकः ॥
03-210-002a	अचरन्त तपस्तीव्रं पुत्रार्थे बहुवार्षिकम् ।
03-210-002c	पुत्रं लभेम धर्मिष्ठं यशसा ब्रह्मणा समम् ॥
03-210-003a	महाव्याहृतिभिर्ध्यातः पञ्चभिस्तैस्तदा त्वथ ।
03-210-003c	जज्ञे तेजोमयोऽर्चिष्मान्पञ्चवर्णः प्रभावनः ॥
03-210-004a	समिद्धोऽग्निः शिरस्तस्य बाहू सूर्यनिभौ तथा ।
03-210-004c	त्वङ्नेत्रे च सुवर्णाभे कृष्णे जङ्घे च भारत ॥
03-210-005a	पञ्चवर्णः स तपसा कृतस्तैः पञ्चभिर्जनैः ।
03-210-005c	पाञ्चजन्यः श्रुतो वेदे पञ्चवंशकरस्तु सः ॥
03-210-006a	दश वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महातपाः ।
03-210-006c	जनयत्पावकं घोरं पितॄणां स प्रजाः सृजन् ॥
03-210-007a	बृहद्रथन्तरं मूर्ध्नो वक्त्राच्च तरसाहरौ ।

- 03-210-007c शिवं नाभ्यां बलादिन्द्रं वायवग्नी प्राणतोऽसृजत् ॥
- 03-210-008a बाहुभ्यामनुदात्तौ च विश्वे भूतानि चैव ह ।
- 03-210-008c एतान्सृष्ट्वा ततः पञ्च पितॄणामसृजत्सुतान् ॥
- 03-210-009a बृहदूर्जस्य प्रणिधिः काश्यपस्य बृहत्तरः ।
- 03-210-009c भानुरङ्गिरसो वीरः पुत्रो वर्चस्य सौभरः ॥
- 03-210-010a प्राणस्य चानुदात्तश्च व्याख्याताः पञ्च वंशजाः ।
- 03-210-010c देवान्यज्ञमुषश्चान्यान्सृजन्पञ्चदशोत्तरान् ॥
- 03-210-011a अभीममतिभीमं च भीमं भीमबलाबलम् ।
- 03-210-011c एतान्यज्ञमुषः पञ्च देवानभ्यसृजत्तपः ॥
- 03-210-012a सुमित्रं मित्रवन्तं च मित्रज्ञं मित्रवर्धनम् ।
- 03-210-012c मित्रधर्माणमित्येतान्देवानभ्यसृजत्तपः ॥
- 03-210-013a सुरप्रवीरं वीरं च सुकेशं च सुवर्चसम् ।
- 03-210-013c सुराणामपि हन्तारं पञ्चैतान्सृजत्तपः ॥
- 03-210-014a त्रिविधं संस्थिता ह्येते पञ्च पञ्च पृथक्पृथक् ।
- 03-210-014c मुष्णन्त्यत्र स्थिता ह्येते स्वर्गतो यज्ञयाजिनः ॥
- 03-210-015a तेषामिष्टं हरन्त्येते निघ्नन्ति च महद्भुवि ।
- 03-210-015c स्पर्धया हव्यवाहानां निघ्नन्त्येते हरन्ति च ॥
- 03-210-016a हविर्वेद्यां तदादानं कुशलैः संप्रवर्तितम् ।
- 03-210-016c तदेते नोपसर्पन्ति यत्र चाग्निः स्थितो भवेत् ॥
- 03-210-017a चितोऽग्निरुद्वहन्यज्ञं पक्षाभ्यां तान्प्रबाधते ।
- 03-210-017c मन्त्रैः प्रशमिता ह्येते नेष्टुं मुष्णन्ति यज्ञियम् ॥
- 03-210-018a बृहदुक्थतपस्यैव पुत्रो भूमिमुपाश्रितः ।
- 03-210-018c अग्निहोत्रे हूयमाने पृथिव्यां सद्भिरिज्यते ॥
- 03-210-019a रथन्तरश्च तपसः पुत्रोऽग्निः परिपठ्यते ।
- 03-210-019c मित्रविन्दाय वै तस्य हविरध्वर्यवो विदुः ॥
- 03-210-019e मुमुदे परमप्रीतः सह पुत्रैर्महायशाः ॥

03-211-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-211-001a गुरुभिर्नियमैर्युक्तो भरतो नाम पावकः ।
- 03-211-001c अग्निः पुष्टिमतिर्नाम तुष्टः पुष्टिं प्रयच्छति ॥
- 03-211-001e भरत्येष प्रजाः सर्वास्ततो भरत उच्यते ॥
- 03-211-002a अग्निर्यस्तु शिवो नाम शक्तिपूजापरश्च सः ।

03-211-002c	दुःखार्तानां स सर्वेषां शिवकृत्सततं शिवः ॥
03-211-003a	तपसस्तु फलं दृष्ट्वा संप्रवृद्धं तपो महत् ।
03-211-003c	उद्धर्तुकामो मतिमान्पुत्रो जज्ञे पुरंदरः ॥
03-211-004a	ऊष्मा चैवोष्मणो जज्ञे सोऽग्निर्भूतेषु लक्ष्यते ।
03-211-004c	अग्निश्चापि मनुर्नाम प्राजापत्यमकारयत् ॥
03-211-005a	शंभुमग्निमथ प्राहुर्ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
03-211-005c	आवसथ्यं द्विजाः प्राहुर्दीप्तमग्निं महाप्रभम् ॥
03-211-006a	ऊर्जस्करान्हव्यवाहान्सुवर्णसदृशप्रभान् ।
03-211-006c	अग्निस्तपो ह्यजनयत्पञ्च यज्ञसुतानिह ॥
03-211-007a	प्रशान्तेऽग्निर्महाभाग परिश्रान्तो गवांपतिः ।
03-211-007c	असुराञ्जनयन्धोरांश्मर्त्याश्चैव पृथग्विधान् ॥
03-211-008a	तपसश्च मनुं पुत्रं भानुं चाप्यङ्गिरासृजत् ।
03-211-008c	बृहद्भानुं तु तं प्राहुर्ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
03-211-009a	भानोर्भार्या सुप्रजा तु बृहद्भासा तु सोमजा ।
03-211-009c	असृजेतां तु षट्पुत्राञ्शृणु तासां प्रजाविधिम् ॥
03-211-010a	दुर्बलानां तु भूतानां तनुं यः संप्रयच्छति ।
03-211-010c	तमग्निं बलदं प्राहुः प्रथमं भानुतः सुतम् ॥
03-211-011a	यः प्रशान्तेषु भूतेषु मन्युर्भवति दारुणः ।
03-211-011c	अग्निः स मन्युमान्नाम द्वितीयो भानुतः सुतः ॥
03-211-012a	दर्शे च पौर्णमासे च यस्येह हविरुच्यते ।
03-211-012c	विष्णुर्नामेह योऽग्निस्तु धृतिमान्नाम सोऽङ्गिराः ॥
03-211-013a	इन्द्रेण सहितं यस्य हविराग्रयणं स्मृतम् ।
03-211-013c	अग्निराग्रयणो नाम भानोरेवान्वयस्तु सः ॥
03-211-014a	चातुर्मास्येषु नित्यानां हविषां यो निरग्रहः ।
03-211-014c	चतुर्भिः सहितः पुत्रैर्भानोरेवान्वयस्तु सः ॥
03-211-015a	निशां त्वजनयत्कन्यामग्नीषोमावुभौ तथा ।
03-211-015c	मनोरेवाभवद्भार्या सुषुवे पञ्च पावकान् ॥
03-211-016a	पूज्यते हविषाग्रेण चातुर्मास्येषु पावकः ।
03-211-016c	पर्जन्यसहितः श्रीमानग्निर्वैश्वानरस्तु सः ॥
03-211-017a	अस्य लोकस्य सर्वस्य यः पतिः परिपठ्यते ।
03-211-017c	सोऽग्निर्विश्वपतिर्नाम द्वितीयो वै मनोः सुतः ॥

03-211-017e	ततः स्विष्टं भवेदाज्यं स्विष्टकृत्परमः स्मृतः ॥
03-211-018a	कन्या सा रोहिणी नाम हिरण्यकशिपोः सुता ।
03-211-018c	कर्मणासौ बभौ भार्या स वह्निः स प्रजापतिः ॥
03-211-019a	प्राणमाश्रित्य यो देहं प्रवर्तयति देहिनाम् ।
03-211-019c	तस्य संनिहितो नाम शब्दरूपस्य साधनः ॥
03-211-020a	शुक्लकृष्णगतिर्देवो यो बिभर्ति हुताशनम् ।
03-211-020c	अकल्मषः कल्मषाणां कर्ता क्रोधाश्रितस्तु सः ॥
03-211-021a	कपिलं परमर्षिं च यं प्राहुर्यतयः सदा ।
03-211-021c	अग्निः स कपिलो नाम सांख्ययोगप्रवर्तकः ॥
03-211-022a	अग्निर्यच्छति भूतानि येन भूतानि नित्यदा ।
03-211-022c	कर्मस्विह विचित्रेषु सोऽग्रणीर्वह्निरुच्यते ॥
03-211-023a	इमानन्यान्समसृजत्पावकान्प्रथितान्भुवि ।
03-211-023c	अग्निहोत्रस्य दुष्टस्य प्रायश्चित्तार्थमुल्बणान् ॥
03-211-024a	संस्पृशेयुर्यदान्योन्यं कथंचिद्वायुनाग्नयः ।
03-211-024c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वै शुचयेऽग्नये ॥
03-211-025a	दक्षिणाग्निर्यदा द्वाभ्यां संसृजेत तदा किल ।
03-211-025c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वै वीतयेऽग्नये ॥
03-211-026a	यद्यग्नयो हि स्पृश्येयुर्निवेशस्था दवाग्निना ।
03-211-026c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या तु शुचयेऽग्नये ॥
03-211-027a	अग्निं रजस्वला चेत्स्त्री संस्पृशेदग्निहोत्रिकम् ।
03-211-027c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या दस्युमतेऽग्नये ॥
03-211-028a	मृतः श्रूयेत यो जीवन्परेयुः पशवो यथा ।
03-211-028c	इष्टिरष्टाकपालेन कर्तव्याभिमतोऽग्नये ॥
03-211-029a	आर्तो न जुहुयादग्निं त्रिरात्रं यस्तु ब्राह्मणः ।
03-211-029c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या स्यादुत्तराग्नये ॥
03-211-030a	दर्शं च पौर्णमासं च यस्य तिष्ठेत्प्रतिष्ठितम् ।
03-211-030c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या पथिकृतेऽग्नये ॥
03-211-031a	सूतिकाग्निर्यदा चाग्निं संस्पृशेदग्निहोत्रिकम् ।
03-211-031c	इष्टिरष्टाकपालेन कार्या चाग्निमतेऽग्नये ॥

03-212-001 मार्कण्डेय उवाच

03-212-001a आपस्य मुदिता भार्या सहस्य परमा प्रिया ।

03-212-001c	भूपतिर्भुवभर्ता च जनयत्पावकं परम् ॥
03-212-002a	भूतानां चापि सर्वेषां यं प्राहुः पावकं पतिम् ।
03-212-002c	आत्मा भुवनभर्तेति सान्वयेषु द्विजातिषु ॥
03-212-003a	महतां चैव भूतानां सर्वेषामिह यः पतिः ।
03-212-003c	भगवान्स महातेजा नित्यं चरति पावकः ॥
03-212-004a	अग्निर्गृहपतिर्नाम नित्यं यज्ञेषु पूज्यते ।
03-212-004c	हुतं वहति यो हव्यमस्य लोकस्य पावकः ॥
03-212-005a	अपां गर्भो महाभागः सहपुत्रो महाद्भुतः ।
03-212-005c	भूपतिर्भुवभर्ता च महतः पतिरुच्यते ॥
03-212-006a	दहन्मृतानि भूतानि तस्याग्निर्भरतोऽभवत् ।
03-212-006c	अग्निष्टोमे च नियतः क्रतुश्रेष्ठो भरस्य तु ॥
03-212-007a	आयान्तं नियतं दृष्ट्वा प्रविवेशार्णवं भयात् ।
03-212-007c	देवास्तं नाधिगच्छन्ति मार्गमाणा यथादिशम् ॥
03-212-008a	दृष्ट्वा त्वग्निरथर्वाणं ततो वचनमब्रवीत् ।
03-212-008c	देवानां वह हव्यं त्वमहं वीर सुदुर्बलः ॥
03-212-008e	अथर्वनाच्छ मध्वक्षं प्रियमेतत्कुरुष्व मे ॥
03-212-009a	प्रेष्य चाग्निरथर्वाणमन्यं देशं ततोऽगमत् ।
03-212-009c	मत्स्यास्तस्य समाचख्युः क्रुद्धस्तानग्निरब्रवीत् ॥
03-212-010a	भक्ष्या वै विविधैर्भावैर्भविष्यथ शरीरिणाम् ।
03-212-010c	अथर्वाणं तथा चापि हव्यवाहोऽब्रवीद्वचः ॥
03-212-011a	अनुनीयमानोऽपि भृशं देववाक्याद्धि तेन सः ।
03-212-011c	नैच्छद्वोढुं हविः सर्वं शरीरं च समत्यजत् ॥
03-212-012a	स तच्छरीरं संत्यज्य प्रविवेश धरां तदा ।
03-212-012c	भूमिं स्पृष्ट्वासृजद्धातूनृथक्पृथगतीव हि ॥
03-212-013a	आस्यात्सुगन्धि तेजश्च अस्थिभ्यो देवदारु च ।
03-212-013c	श्लेष्मणः स्फटिकं तस्य पित्तान्मरकतं तथा ॥
03-212-014a	यकृत्कृष्णायसं तस्य त्रिभिरेव बभुः प्रजाः ।
03-212-014c	नखास्तस्याभ्रपटलं शिराजालानि विद्रुमम् ॥
03-212-014e	शरीराद्विविधाश्चान्ये धातवोऽस्याभवन्नृप ॥
03-212-015a	एवं त्यक्त्वा शरीरं तु परमे तपसि स्थितः ।
03-212-015c	भृग्वङ्गिरादिभिर्भूयस्तपसोत्थापितस्तदा ॥

- 03-212-016a भृशं जज्वाल तेजस्वी तपसाप्यायितः शिखी ।
 03-212-016c दृष्ट्वा ऋषीन्भयाच्चापि प्रविवेश महार्णवम् ॥
 03-212-017a तस्मिन्नष्टे जगद्धीतमथर्वाणमथाश्रितम् ।
 03-212-017c अर्चयामासुरेवैनमथर्वाणं सुरर्षयः ॥
 03-212-018a अथर्वा त्वसृजल्लोकानात्मनालोक्य पावकम् ।
 03-212-018c मिषतां सर्वभूतानामुन्ममाथ महार्णवम् ॥
 03-212-019a एवमग्निर्भगवता नष्टः पूर्वमथर्वणा ।
 03-212-019c आहूतः सर्वभूतानां हव्यं वहति सर्वदा ॥
 03-212-020a एवं त्वजनयद्विष्ण्यान्वेदोक्तान्विबुधान्बहून् ।
 03-212-020c विचरन्विविधान्देशान्भ्रममाणस्तु तत्र वै ॥
 03-212-021a सिन्धुवर्जं पञ्च नद्यो देविकाथ सरस्वती ।
 03-212-021c गङ्गा च शतकुम्भा च शरयूर्गण्डसाह्वया ॥
 03-212-022a चर्मण्वती मही चैव मेध्या मेधातिथिस्तथा ।
 03-212-022c ताम्रावती वेत्रवती नद्यस्तिस्त्रोऽथ कौशिकी ॥
 03-212-023a तमसा नर्मदा चैव नदी गोदावरी तथा ।
 03-212-023c वेण्णा प्रवेणी भीमा च मेद्रथा चैव भारत ॥
 03-212-024a भारती सुप्रयोगा च कावेरी मुर्मुरा तथा ।
 03-212-024c कृष्णा च कृष्णवेण्णा च कपिला शोण एव च ॥
 03-212-024e एता नद्यस्तु धिष्ण्यानां मातरो याः प्रकीर्तिताः ॥
 03-212-025a अद्भुतस्य प्रिया भार्या तस्याः पुत्रो विदूरथः ।
 03-212-025c यावन्तः पावकाः प्रोक्ताः सोमास्तावन्त एव च ॥
 03-212-026a अत्रेश्राप्यन्वये जाता ब्रह्मणो मानसाः प्रजाः ।
 03-212-026c अत्रिः पुत्रान्स्त्रष्टुकामस्तानेवात्मन्यधारयत् ॥
 03-212-026e तस्य तद्ब्रह्मणः कायान्निर्हरन्ति हुताशनाः ॥
 03-212-027a एवमेते महात्मानः कीर्तितास्तेऽग्नयो मया ।
 03-212-027c अप्रमेया यथोत्पन्नाः श्रीमन्तस्तिमिरापहाः ॥
 03-212-028a अद्भुतस्य तु माहात्म्यं यथा वेदेषु कीर्तितम् ।
 03-212-028c तादृशं विद्धि सर्वेषामेको ह्येष हुताशनः ॥
 03-212-029a एक एवैष भगवान्विज्ञेयः प्रथमोऽङ्गिराः ।
 03-212-029c बहुधा निःसृतः कायाज्ज्योतिष्टोमः क्रतुर्यथा ॥
 03-212-030a इत्येष वंशः सुमहानग्नीनां कीर्तितो मया ।

03-212-030c पावितो विविधैर्मन्त्रैर्हव्यं वहति देहिनाम् ॥

03-213-001 मार्कण्डेय उवाच

03-213-001a अग्नीनां विविधो वंशः कीर्तितस्ते मयानघ ।

03-213-001c शृणु जन्म तु कौरव्य कार्तिकेयस्य धीमतः ॥

03-213-002a अब्धुतस्याब्धुतं पुत्रं प्रवक्ष्याम्यमितौजसम् ।

03-213-002c जातं सप्तर्षिभार्याभिर्ब्रह्मण्यं कीर्तिवर्धनम् ॥

03-213-003a देवासुराः पुरा यत्ता विनिघ्नन्तः परस्परम् ।

03-213-003c तत्राजयन्सदा देवान्दानवा घोररूपिणः ॥

03-213-004a वध्यमानं बलं दृष्ट्वा बहुशस्तैः पुरंदरः ।

03-213-004c स्वसैन्यनायकार्थाय चिन्तामाप भृशं तदा ॥

03-213-005a देवसेनां दानवैर्यो भग्नां दृष्ट्वा महाबलः ।

03-213-005c पालयेद्वीर्यमाश्रित्य स ज्ञेयः पुरुषो मया ॥

03-213-006a स शैलं मानसं गत्वा ध्यायन्नर्थमिमं भृशम् ।

03-213-006c शुश्रावार्तस्वरं घोरमथ मुक्तं स्त्रिया तदा ॥

03-213-007a अभिधावतु मा कश्चित्पुरुषस्त्रातु चैव ह ।

03-213-007c पतिं च मे प्रदिशतु स्वयं वा पतिरस्तु मे ॥

03-213-008a पुरंदरस्तु तामाह मा भैर्नास्ति भयं तव ।

03-213-008c एवमुक्त्वा ततोऽपश्यत्केशिनं स्थितमग्रतः ॥

03-213-009a किरीटिनं गदापाणिं धातुमन्तमिवाचलम् ।

03-213-009c हस्ते गृहीत्वा तां कन्यामथैनं वासवोऽब्रवीत् ॥

03-213-010a अनार्यकर्मन्कस्मात्त्वमिमां कन्यां जिहीर्षसि ।

03-213-010c वज्रिणं मां विजानीहि विरमास्याः प्रबाधनात् ॥

03-213-011 केश्युवाच

03-213-011a विसृजस्व त्वमेवैनां शक्रैषा प्रार्थिता मया ।

03-213-011c क्षमं ते जीवतो गन्तुं स्वपुरं पाकशासन ॥

03-213-012 मार्कण्डेय उवाच

03-213-012a एवमुक्त्वा गदां केशी चिक्षेपेन्द्रवधाय वै ।

03-213-012c तामापतन्तीं चिच्छेद मध्ये वज्रेण वासवः ॥

03-213-013a अथास्य शैलशिखरं केशी क्रुद्धो व्यवसृजत् ।

03-213-013c तदापतन्तं संप्रेक्ष्य शैलशृङ्गं शतक्रतुः ॥

- 03-213-013e बिभेद राजन्वज्रेण भुवि तन्निपपात ह ॥
 03-213-014a पतता तु तदा केशी तेन शृङ्गेण ताडितः ।
 03-213-014c हित्वा कन्यां महाभागां प्राद्रवद्भृशपीडितः ॥
 03-213-015a अपयातेऽसुरे तस्मिंस्तां कन्यां वासवोऽब्रवीत् ।
 03-213-015c कासि कस्यासि किं चेह कुरुषे त्वं शुभानने ॥

03-213-016 कन्योवाच

- 03-213-016a अहं प्रजापतेः कन्या देवसेनेति विश्रुता ।
 03-213-016c भगिनी दैत्यसेना मे सा पूर्वं केशिना हृता ॥
 03-213-017a सहैवावां भगिन्यौ तु सखीभिः सह मानसम् ।
 03-213-017c आगच्छावेह रत्यर्थमनुज्ञाप्य प्रजापतिम् ॥
 03-213-018a नित्यं चावां प्रार्थयते हर्तुं केशी महासुरः ।
 03-213-018c इच्छत्येनं दैत्यसेना न त्वहं पाकशासन ॥
 03-213-019a सा हृता तेन भगवन्मुक्ताहं त्वद्वलेन तु ।
 03-213-019c त्वया देवेन्द्र निर्दिष्टं पतिमिच्छामि दुर्जयम् ॥

03-213-020 इन्द्र उवाच

- 03-213-020a मम मातृष्वसेया त्वं माता दाक्षायणी मम ।
 03-213-020c आख्यातं त्वहमिच्छामि स्वयमात्मबलं त्वया ॥

03-213-021 कन्योवाच

- 03-213-021a अबलाहं महाबाहो पतिस्तु बलवान्मम ।
 03-213-021c वरदानात्पितुर्भावी सुरासुरनमस्कृतः ॥

03-213-022 इन्द्र उवाच

- 03-213-022a कीदृशं वै बलं देवि पत्युस्तव भविष्यति ।
 03-213-022c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तव वाक्यमनिन्दिते ॥

03-213-023 कन्योवाच

- 03-213-023a देवदानवयक्षाणां किंनरोरगरक्षसाम् ।
 03-213-023c जेता स दृष्टो दुष्टानां महावीर्यो महाबलः ॥
 03-213-024a यस्तु सर्वाणि भूतानि त्वया सह विजेष्यति ।
 03-213-024c स हि मे भविता भर्ता ब्रह्मण्यः कीर्तिवर्धनः ॥

03-213-025 मार्कण्डेय उवाच

03-213-025a	इन्द्रस्तस्या वचः श्रुत्वा दुःखितोऽचिन्तयद्भृशम् ।
03-213-025c	अस्या देव्याः पतिर्नास्ति यादृशं संप्रभाषते ॥
03-213-026a	अथापश्यत्स उदये भास्करं भास्करद्युतिः ।
03-213-026c	सोमं चैव महाभागं विशमानं दिवाकरम् ॥
03-213-027a	अमावास्यां संप्रवृत्तं मुहूर्तं रौद्रमेव च ।
03-213-027c	देवासुरं च संग्रामं सोऽपश्यदुदये गिरौ ॥
03-213-028a	लोहितैश्च घनैर्युक्तां पूर्वां संध्यां शतक्रतुः ।
03-213-028c	अपश्यल्लोहितोदं च भगवान्वरुणालयम् ॥
03-213-029a	भृगुभिश्चाङ्गिरोभिश्च हुतं मन्त्रैः पृथग्विधैः ।
03-213-029c	हव्यं गृहीत्वा वह्निं च प्रविशन्तं दिवाकरम् ॥
03-213-030a	पर्व चैव चतुर्विंशं तदा सूर्यमुपस्थितम् ।
03-213-030c	तथा धर्मगतं रौद्रं सोमं सूर्यगतं च तम् ॥
03-213-031a	समालोक्यैकतामेव शशिनो भास्करस्य च ।
03-213-031c	समवायं तु तं रौद्रं दृष्ट्वा शक्रो व्यचिन्तयत् ॥
03-213-032a	एष रौद्रश्च संघातो महान्युक्तश्च तेजसा ।
03-213-032c	सोमस्य वह्निसूर्याभ्यामद्भुतोऽयं समागमः ॥
03-213-032e	जनयेद्यं सुतं सोमः सोऽस्या देव्याः पतिर्भवेत् ॥
03-213-033a	अग्निश्चैतैर्गुणैर्युक्तः सर्वैरग्निश्च देवता ।
03-213-033c	एष चेज्जनयेद्गर्भं सोऽस्या देव्याः पतिर्भवेत् ॥
03-213-034a	एवं संचिन्त्य भगवान्ब्रह्मलोकं तदा गतः ।
03-213-034c	गृहीत्वा देवसेनां तामवन्दत्स पितामहम् ॥
03-213-034e	उवाच चास्या देव्यास्त्वं साधु शूरं पतिं दिश ॥

03-213-035 ब्रह्मोवाच

03-213-035a	यथैतच्चिन्तितं कार्यं त्वया दानवसूदन ।
03-213-035c	तथा स भविता गर्भो बलवानुरुविक्रमः ॥
03-213-036a	स भविष्यति सेनानीस्त्वया सह शतक्रतो ।
03-213-036c	अस्या देव्याः पतिश्चैव स भविष्यति वीर्यवान् ॥

03-213-037 मार्कण्डेय उवाच

03-213-037a	एतच्छ्रुत्वा नमस्तस्मै कृत्वासौ सह कन्यया ।
03-213-037c	तत्राभ्यगच्छद्देवेन्द्रो यत्र देवर्षयोऽभवन् ॥
03-213-037e	वसिष्ठप्रमुखा मुख्या विप्रेन्द्राः सुमहाव्रताः ॥

- 03-213-038a भागार्थं तपसोपात्तं तेषां सोमं तथाध्वरे ।
 03-213-038c पिपासवो ययुर्देवाः शतक्रतुपुरोगमाः ॥
 03-213-039a इष्टिं कृत्वा यथान्यायं सुसमिद्धे हुताशने ।
 03-213-039c जुहुवुस्ते महात्मानो हव्यं सर्वदिवौकसाम् ॥
 03-213-040a समाहूतो हुतवहः सोऽद्भुतः सूर्यमण्डलात् ।
 03-213-040c विनिःसृत्याययौ वह्निर्वाग्यतो विधिवत्प्रभुः ॥
 03-213-040e आगम्याहवनीयं वै तैर्द्विजैर्मन्त्रतो हुतम् ॥
 03-213-041a स तत्र विविधं हव्यं प्रतिगृह्य हुताशनः ।
 03-213-041c ऋषिभ्यो भरतश्रेष्ठ प्रायच्छत दिवौकसाम् ॥
 03-213-042a निष्क्रामंश्चाप्यपश्यत्स पत्नीस्तेषां महात्मनाम् ।
 03-213-042c स्वेष्वाश्रमेषूपविष्टाः स्नायन्तीश्च यथासुखम् ॥
 03-213-043a रुक्मवेदिनिभास्तास्तु चन्द्रलेखा इवामलाः ।
 03-213-043c हुताशनार्चिप्रतिमाः सर्वास्तारा इवाद्भुताः ॥
 03-213-044a स तद्गतेन मनसा बभूव क्षुभितेन्द्रियः ।
 03-213-044c पत्नीर्दृष्ट्वा द्विजेन्द्राणां वह्निः कामवशं ययौ ॥
 03-213-045a स भूयश्चिन्तयामास न न्याय्यं क्षुभितोऽस्मि यत् ।
 03-213-045c साध्वीः पत्नीर्द्विजेन्द्राणामकामाः कामयाम्यहम् ॥
 03-213-046a नैताः शक्या मया द्रष्टुं स्पृष्टुं वाप्यनिमित्ततः ।
 03-213-046c गार्हपत्यं समाविश्य तस्मात्पश्याम्यभीक्षणशः ॥
 03-213-047a संस्पृशन्निव सर्वास्ताः शिखाभिः काञ्चनप्रभाः ।
 03-213-047c पश्यमानश्च मुमुदे गार्हपत्यं समाश्रितः ॥
 03-213-048a निरुष्य तत्र सुचिरमेवं वह्निर्वशं गतः ।
 03-213-048c मनस्तासु विनिक्षिप्य कामयानो वराङ्गनाः ॥
 03-213-049a कामसंतप्तहृदयो देहत्यागे सुनिश्चितः ।
 03-213-049c अलाभे ब्राह्मणस्त्रीणामग्निर्वनमुपागतः ॥
 03-213-050a स्वाहा तं दक्षदुहिता प्रथमं कामयत्तदा ।
 03-213-050c सा तस्य छिद्रमन्वैच्छच्चिरात्प्रभृति भामिनी ॥
 03-213-050e अप्रमत्तस्य देवस्य न चापश्यदनिन्दिता ॥
 03-213-051a सा तं ज्ञात्वा यथावत्तु वह्निं वनमुपागतम् ।
 03-213-051c तत्त्वतः कामसंतप्तं चिन्तयामास भामिनी ॥
 03-213-052a अहं सप्तर्षिपत्नीनां कृत्वा रूपाणि पावकम् ।

03-213-052c कामयिष्यामि कामार्तं तासां रूपेण मोहितम् ॥

03-213-052e एवं कृते प्रीतिरस्य कामावाप्तिश्च मे भवेत् ॥

03-214-001 मार्कण्डेय उवाच

03-214-001a शिवा भार्या त्वङ्गिरसः शीलरूपगुणान्विता ।

03-214-001c तस्याः सा प्रथमं रूपं कृत्वा देवी जनाधिप ॥

03-214-001e जगाम पावकाभ्याशं तं चोवाच वराङ्गना ॥

03-214-002a मामग्ने कामसंतप्तां त्वं कामयितुमर्हसि ।

03-214-002c करिष्यसि न चेदेवं मृतां मामुपधारय ॥

03-214-003a अहमङ्गिरसो भार्या शिवा नाम हुताशन ।

03-214-003c सखीभिः सहिता प्राप्ता मन्त्रयित्वा विनिश्चयम् ॥

03-214-004 अग्निरुवाच

03-214-004a कथं मां त्वं विजानीषे कामार्तमितराः कथम् ।

03-214-004c यास्त्वया कीर्तिताः सर्वाः सप्तर्षीणां प्रियाः स्त्रियः ॥

03-214-005 शिवोवाच

03-214-005a अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं बिभीमस्तु वयं तव ।

03-214-005c त्वच्चित्तमिङ्गितैर्ज्ञात्वा प्रेषितास्मि तवान्तिकम् ॥

03-214-006a मैथुनायेह संप्राप्ता कामं प्राप्तं द्रुतं चर ।

03-214-006c मातरो मां प्रतीक्षन्ते गमिष्यामि हुताशन ॥

03-214-007 मार्कण्डेय उवाच

03-214-007a ततोऽग्निरुपयेमे तां शिवां प्रीतिमुदायुतः ।

03-214-007c प्रीत्या देवी च संयुक्ता शुक्रं जग्राह पाणिना ॥

03-214-008a अचिन्तयन्ममेदं ये रूपं द्रक्ष्यन्ति कानने ।

03-214-008c ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यन्ति पावके ॥

03-214-009a तस्मादेतद्रक्ष्यमाणा गरुडी संभवाम्यहम् ।

03-214-009c वनान्निर्गमनं चैव सुखं मम भविष्यति ॥

03-214-010a सुपर्णी सा तदा भूत्वा निर्जगाम महावनात् ।

03-214-010c अपश्यत्पर्वतं श्वेतं शरस्तम्बैः सुसंवृतम् ॥

03-214-011a दृष्टीविषैः सप्तशीर्षैर्गुप्तं भोगिभिरद्भुतैः ।

03-214-011c रक्षोभिश्च पिशाचैश्च रौद्रैर्भूतगणैस्तथा ॥

03-214-011e राक्षसीभिश्च संपूर्णमनेकैश्च मृगद्विजैः ॥

03-214-012a	सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् ।
03-214-012c	प्राक्षिपत्काञ्चने कुण्डे शुक्रं सा त्वरिता सती ॥
03-214-013a	शिष्टानामपि सा देवी सप्तर्षीणां महात्मनाम् ।
03-214-013c	पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् ॥
03-214-014a	दिव्यरूपमरुन्धत्याः कर्तुं न शकितं तया ।
03-214-014c	तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तृशुश्रूषणेन च ॥
03-214-015a	षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्ने रेतः कुरुत्तम ।
03-214-015c	तस्मिन्कुण्डे प्रतिपदि कामिन्या स्वाहया तदा ॥
03-214-016a	तत्स्कन्नं तेजसा तत्र संभृतं जनयत्सुतम् ।
03-214-016c	ऋषिभिः पूजितं स्कन्नमनयत्स्कन्दतां ततः ॥
03-214-017a	षट्शिरा द्विगुणश्रोत्रो द्वादशाक्षिभुजक्रमः ।
03-214-017c	एकग्रीवस्त्वेककायः कुमारः समपद्यत ॥
03-214-018a	द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुर्बभौ ।
03-214-018c	अङ्गप्रत्यङ्गसंभूतश्चतुर्थ्यामभवद्बुधः ॥
03-214-019a	लोहिताभ्रेण महता संवृतः सह विद्युता ।
03-214-019c	लोहिताभ्रे सुमहति भाति सूर्य इवोदितः ॥
03-214-020a	गृहीतं तु धनुस्तेन विपुलं लोमहर्षणम् ।
03-214-020c	न्यस्तं यत्त्रिपुरघ्नेन सुरारिविनिकृन्तनम् ॥
03-214-021a	तद्गृहीत्वा धनुःश्रेष्ठं ननाद बलवांस्तदा ।
03-214-021c	संमोहयन्निवेमान्स त्रीँल्लोकान्सचराचरान् ॥
03-214-022a	तस्य तं निनदं श्रुत्वा महामेघौघनिस्वनम् ।
03-214-022c	उत्पेततुर्महानागौ चित्रशैरावतश्च ह ॥
03-214-023a	तावापतन्तौ संप्रेक्ष्य स बालार्कसमद्युतिः ।
03-214-023c	द्वाभ्यां गृहीत्वा पाणिभ्यां शक्तिं चान्येन पाणिना ॥
03-214-023e	अपरेणाग्निदायादस्ताम्रचूडं भुजेन सः ॥
03-214-024a	महाकायमुपश्लिष्टं कुक्कुटं बलिनां वरम् ।
03-214-024c	गृहीत्वा व्यनदद्भीमं चिक्रीड च महाबलः ॥
03-214-025a	द्वाभ्यां भुजाभ्यां बलवान्गृहीत्वा शङ्खमुत्तमम् ।
03-214-025c	प्राध्मापयत भूतानां त्रासनं बलिनामपि ॥
03-214-026a	द्वाभ्यां भुजाभ्यामाकाशं बहुशो निजघान सः ।
03-214-026c	क्रीडन्भाति महासेनस्त्रीँल्लोकान्वदनैः पिबन् ॥

- 03-214-026e पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मा रश्मिमानुदये यथा ॥
- 03-214-027a स तस्य पर्वतस्याग्रे निषण्णोऽद्भुतविक्रमः ।
- 03-214-027c व्यलोकयदमेयात्मा मुखैर्नानाविधैर्दिशः ॥
- 03-214-027e स पश्यन्विविधान्भावांश्चकार निनदं पुनः ॥
- 03-214-028a तस्य तं निनदं श्रुत्वा न्यपतन्बहुधा जनाः ।
- 03-214-028c भीताश्चोद्विग्नमनसस्तमेव शरणं ययुः ॥
- 03-214-029a ये तु तं संश्रिता देवं नानावर्णास्तदा जनाः ।
- 03-214-029c तानप्याहुः पारिषदान्ब्राह्मणाः सुमहाबलान् ॥
- 03-214-030a स तूत्थाय महाबाहुरुपसान्तव्य च ताञ्जनान् ।
- 03-214-030c धनुर्विकृष्य व्यसृजद्वाणाञ्श्वेते महागिरौ ॥
- 03-214-031a बिभेद स शरैः शैलं क्रौञ्चं हिमवतः सुतम् ।
- 03-214-031c तेन हंसाश्च गृध्राश्च मेरुं गच्छन्ति पर्वतम् ॥
- 03-214-032a स विशीर्णोऽपतच्छैलो भृशमार्तस्वरान्नुवन् ।
- 03-214-032c तस्मिन्निपतिते त्वन्ये नेदुः शैला भृशं भयात् ॥
- 03-214-033a स तं नादं भृशार्तानां श्रुत्वापि बलिनां वरः ।
- 03-214-033c न प्राव्यथदमेयात्मा शक्तिमुद्यम्य चानदत् ॥
- 03-214-034a सा तदा विपुला शक्तिः क्षिप्ता तेन महात्मना ।
- 03-214-034c बिभेद शिखरं घोरं श्वेतस्य तरसा गिरेः ॥
- 03-214-035a स तेनाभिहतो दीनो गिरिः श्वेतोऽचलैः सह ।
- 03-214-035c उत्पपात महीं त्यक्त्वा भीतस्तस्मान्महात्मनः ॥
- 03-214-036a ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समन्ततः ।
- 03-214-036c आर्ता स्कन्दं समासाद्य पुनर्बलवती बभौ ॥
- 03-214-037a पर्वताश्च नमस्कृत्य तमेव पृथिवीं गताः ।
- 03-214-037c अथायमभजल्लोकः स्कन्दं शुक्लस्य पञ्चमीम् ॥

03-215-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-215-001a ऋषयस्तु महाघोरान्दृष्ट्वोत्पातान्पृथग्विधान् ।
- 03-215-001c अकुर्वञ्शान्तिमुद्विग्ना लोकानां लोकभावनाः ॥
- 03-215-002a निवसन्ति वने ये तु तस्मिंश्चैत्ररथे जनाः ।
- 03-215-002c तेऽब्रुवन्नेष नोऽनर्थः पावकेनाहतो महान् ॥
- 03-215-002e संगम्य षड्भिः पत्नीभिः सप्तर्षीणामिति स्म ह ॥
- 03-215-003a अपरे गरुडीमाहुस्त्वयानर्थोऽयमाहतः ।

03-215-003c	यैर्दृष्टा सा तदा देवी तस्या रूपेण गच्छती ॥
03-215-003e	न तु तत्स्वाहया कर्म कृतं जानाति वै जनः ॥
03-215-004a	सुपर्णी तु वचः श्रुत्वा ममायं तनयस्त्विति ।
03-215-004c	उपगम्य शनैः स्कन्दमाहाहं जननी तव ॥
03-215-005a	अथ सप्तर्षयः श्रुत्वा जातं पुत्रं महौजसम् ।
03-215-005c	तत्यजुः षट् तदा पत्नीर्विना देवीमरुन्धतीम् ॥
03-215-006a	षड्भिरेव तदा जातमाहुस्तद्वनवासिनः ।
03-215-006c	सप्तर्षीनाह च स्वाहा मम पुत्रोऽयमित्युत ॥
03-215-006e	अहं जाने नैतदेवमिति राजन्पुनः पुनः ॥
03-215-007a	विश्वामित्रस्तु कृत्वेष्टिं सप्तर्षीणां महामुनिः ।
03-215-007c	पावकं कामसंतप्तमदृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात् ॥
03-215-007e	तत्तेन निखिलं सर्वमवबुद्धं यथातथम् ॥
03-215-008a	विश्वामित्रस्तु प्रथमं कुमारं शरणं गतः ।
03-215-008c	स्तवं दिव्यं संप्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ॥
03-215-009a	मङ्गलानि च सर्वाणि कौमाराणि त्रयोदश ।
03-215-009c	जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाश्चक्रे महामुनिः ॥
03-215-010a	षड्वक्त्रस्य तु माहात्म्यं कुक्कुटस्य च साधनम् ।
03-215-010c	शक्त्या देव्याः साधनं च तथा पारिषदामपि ॥
03-215-011a	विश्वामित्रश्चकारैतत्कर्म लोकहिताय वै ।
03-215-011c	तस्मादृषिः कुमारस्य विश्वामित्रोऽभवत्प्रियः ॥
03-215-012a	अन्वजानाच्च स्वाहाया रूपान्यत्वं महामुनिः ।
03-215-012c	अब्रवीच्च मुनीन्सर्वान्नापराध्यन्ति वै स्त्रियः ॥
03-215-012e	श्रुत्वा तु तत्त्वतस्तस्मात्ते पत्नीः सर्वतोऽत्यजन् ॥
03-215-013a	स्कन्दं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सहिताब्रुवन् ।
03-215-013c	अविषह्यबलं स्कन्दं जहि शक्राशु माचिरम् ॥
03-215-014a	यदि वा न निहंस्येनमद्येन्द्रोऽयं भविष्यति ।
03-215-014c	त्रैलोक्यं संनिगृह्यास्मांस्त्वां च शक्र महाबलः ॥
03-215-015a	स तानुवाच व्यथितो बालोऽयं सुमहाबलः ।
03-215-015c	स्रष्टारमपि लोकानां युधि विक्रम्य नाशयेत् ॥
03-215-016a	सर्वास्त्वद्याभिगच्छन्तु स्कन्दं लोकस्य मातरः ।
03-215-016c	कामवीर्या घ्नन्तु चैनं तथेत्युक्त्वा च ता ययुः ॥

- 03-215-017a तमप्रतिबलं दृष्ट्वा विषण्णवदनास्तु ताः ।
 03-215-017c अशक्योऽयं विचिन्त्यैवं तमेव शरणं ययुः ॥
 03-215-018a ऊचुश्चापि त्वमस्माकं पुत्रोऽस्माभिर्धृतं जगत् ।
 03-215-018c अभिनन्दस्व नः सर्वाः प्रस्नुताः स्नेहविक्लवाः ॥
 03-215-019a ताः संपूज्य महासेनः कामांश्चासां प्रदाय सः ।
 03-215-019c अपश्यदग्निमायान्तं पितरं बलिनां बली ॥
 03-215-020a स तु संपूजितस्तेन सह मातृगणेन ह ।
 03-215-020c परिवार्य महासेनं रक्षमाणः स्थितः स्थिरम् ॥
 03-215-021a सर्वासां या तु मातृणां नारी क्रोधसमुद्भवा ।
 03-215-021c धात्री सा पुत्रवत्स्कन्दं शूलहस्ताभ्यरक्षत ॥
 03-215-022a लोहितस्योदधेः कन्या क्रूरा लोहितभोजना ।
 03-215-022c परिष्वज्य महासेनं पुत्रवत्पर्यरक्षत ॥
 03-215-023a अग्निर्भूत्वा नैगमेयश्छागवक्त्रो बहुप्रजः ।
 03-215-023c रमयामास शैलस्थं बालं क्रीडनकैरिव ॥

03-216-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-216-001a ग्रहाः सोपग्रहाश्चैव ऋषयो मातरस्तथा ।
 03-216-001c हुताशनमुखाश्चापि दीप्ताः पारिषदां गणाः ॥
 03-216-002a एते चान्ये च बहवो घोरास्त्रिदिववासिनः ।
 03-216-002c परिवार्य महासेनं स्थिता मातृगणैः सह ॥
 03-216-003a संदिग्धं विजयं दृष्ट्वा विजयेप्सुः सुरेश्वरः ।
 03-216-003c आरुह्यैरावतस्कन्धं प्रययौ दैवतैः सह ॥
 03-216-003e विजिघांसुर्महासेनमिन्द्रस्तूर्णतरं ययौ ॥
 03-216-004a उग्रं तच्च महावेगं देवानीकं महाप्रभम् ।
 03-216-004c विचित्रध्वजसंनाहं नानावाहनकार्मुकम् ॥
 03-216-004e प्रवराम्बरसंवीतं श्रिया जुष्टमलंकृतम् ॥
 03-216-005a विजिघांसुं तदायान्तं कुमारः शक्रमभ्ययात् ।
 03-216-005c विनदन्पथि शक्रस्तु द्रुतं याति महाबलः ॥
 03-216-005e संहर्षयन्देवसेनां जिघांसुः पावकात्मजम् ॥
 03-216-006a संपूज्यमानस्त्रिदशैस्तथैव परमर्षिभिः ।
 03-216-006c समीपमुपसंप्राप्तः कार्तिकेयस्य वासवः ॥
 03-216-007a सिंहनादं ततश्चक्रे देवेशः सहितः सुरैः ।

03-216-007c	गुहोऽपि शब्दं तं श्रुत्वा व्यनदत्सागरो यथा ॥
03-216-008a	तस्य शब्देन महता समुद्धूतोदधिप्रभम् ।
03-216-008c	बभ्राम तत्र तत्रैव देवसैन्यमचेतनम् ॥
03-216-009a	जिघांसूनूपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः ।
03-216-009c	विससर्ज मुखात्क्रुद्धः प्रवृद्धाः पावकार्चिषः ॥
03-216-009e	ता देवसैन्यान्यदहन्वेष्टमानानि भूतले ॥
03-216-010a	ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः ।
03-216-010c	प्रच्युताः सहसा भान्ति चित्रास्तारागणा इव ॥
03-216-011a	दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्मजम् ।
03-216-011c	देवा वज्रधरं त्यक्त्वा ततः शान्तिमुपागताः ॥
03-216-012a	त्यक्तो देवैस्ततः स्कन्दे वज्रं शक्रोऽभ्यवासृजत् ।
03-216-012c	तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कन्दस्य दक्षिणम् ॥
03-216-012e	बिभेद च महाराज पार्श्वं तस्य महात्मनः ॥
03-216-013a	वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य संजातः पुरुषोऽपरः ।
03-216-013c	युवा काञ्चनसंनाहः शक्तिधृग्दिव्यकुण्डलः ॥
03-216-013e	यद्वज्रविशनाज्जातो विशाखस्तेन सोऽभवत् ॥
03-216-014a	तं जातमपरं दृष्ट्वा कालानलसमद्युतिम् ।
03-216-014c	भयादिन्द्रस्ततः स्कन्दं प्राञ्जलिः शरणं गतः ॥
03-216-015a	तस्याभयं ददौ स्कन्दः सहसैन्यस्य सत्तम ।
03-216-015c	ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥

03-217-001 मार्कण्डेय उवाच

03-217-001a	स्कन्दस्य पार्षदान्घोराञ्शृणुष्वान्द्रुतदर्शनान् ।
03-217-001c	वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य जज्ञुस्तत्र कुमारकाः ॥
03-217-001e	ये हरन्ति शिशूञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ॥
03-217-002a	वज्रप्रहारात्कन्याश्च जज्ञिरेऽस्य महाबलाः ।
03-217-002c	कुमाराश्च विशाखं तं पितृत्वे समकल्पयन् ॥
03-217-003a	स भूत्वा भगवान्संख्ये रक्षंश्छागमुखस्तदा ।
03-217-003c	वृतः कन्यागणैः सर्वैरात्मनीनैश्च पुत्रकैः ॥
03-217-004a	मातृणां प्रेक्षतीनां च भद्रशाखश्च कौशलः ।
03-217-004c	ततः कुमारपितरं स्कन्दमाहुर्जना भुवि ॥
03-217-005a	रुद्रमग्निमुमां स्वाहां प्रदेशेषु महाबलाम् ।

- 03-217-005c यजन्ति पुत्रकामाश्च पुत्रिणश्च सदा जनाः ॥
 03-217-006a यास्तास्त्वजनयत्कन्यास्तपो नाम हुताशनः ।
 03-217-006c किं करोमीति ताः स्कन्दं संप्राप्ताः समभाषत ॥

03-217-007 मातर ऊचुः

- 03-217-007a भवेम सर्वलोकस्य वयं मातर उत्तमाः ।
 03-217-007c प्रसादात्तव पूज्याश्च प्रियमेतत्कुरुष्व नः ॥

03-217-008 मार्कण्डेय उवाच

- 03-217-008a सोऽब्रवीद्वाढमित्येवं भविष्यध्वं पृथग्विधाः ।
 03-217-008c अशिवाश्च शिवाश्चैव पुनः पुनरुदारधीः ॥
 03-217-009a ततः संकल्प्य पुत्रत्वे स्कन्दं मातृगणोऽगमत् ।
 03-217-009c काकी च हलिमा चैव रुद्राथ बृहली तथा ॥
 03-217-009e आर्या पलाला वै मित्रा सप्तैताः शिशुमातरः ॥
 03-217-010a एतासां वीर्यसंपन्नः शिशुर्नामातिदारुणः ।
 03-217-010c स्कन्दप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः ॥
 03-217-011a एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कन्दमातृगणोद्भवः ।
 03-217-011c छागवक्त्रेण सहितो नवकः परिकीर्त्यते ॥
 03-217-012a षष्ठं छागमयं वक्त्रं स्कन्दस्यैवेति विद्धि तत् ।
 03-217-012c षट्शिरोऽभ्यन्तरं राजन्नित्यं मातृगणार्चितम् ॥
 03-217-013a षण्णां तु प्रवरं तस्य शीर्षाणामिह शब्द्यते ।
 03-217-013c शक्तिं येनासृजदिव्यां भद्रशाख इति स्म ह ॥
 03-217-014a इत्येतद्विविधाकारं वृत्तं शुक्लस्य पञ्चमीम् ।
 03-217-014c तत्र युद्धं महाघोरं वृत्तं षष्ठ्यां जनाधिप ॥

03-218-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-218-001a उपविष्टं ततः स्कन्दं हिरण्यकवचस्रजम् ।
 03-218-001c हिरण्यचूडमुकुटं हिरण्याक्षं महाप्रभम् ॥
 03-218-002a लोहिताम्बरसंवीतं तीक्ष्णदंष्ट्रं मनोरमम् ।
 03-218-002c सर्वलक्षणसंपन्नं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रियम् ॥
 03-218-003a ततस्तं वरदं शूरं युवानं मृष्टकुण्डलम् ।
 03-218-003c अभजत्पद्मरूपा श्रीः स्वयमेव शरीरिणी ॥
 03-218-004a श्रिया जुष्टः पृथुयशाः स कुमारवरस्तदा ।

- 03-218-004c निषण्णो दृश्यते भूतैः पौर्णमास्यां यथा शशी ॥
 03-218-005a अपूजयन्महात्मानो ब्राह्मणास्तं महाबलम् ।
 03-218-005c इदमाहुस्तदा चैव स्कन्दं तत्र महर्षयः ॥
 03-218-006a हिरण्यवर्णं भद्रं ते लोकानां शंकरो भव ।
 03-218-006c त्वया षड्रात्रजातेन सर्वे लोका वशीकृताः ॥
 03-218-007a अभयं च पुनर्दत्तं त्वयैवैषां सुरोत्तम ।
 03-218-007c तस्मादिन्द्रो भवानस्तु त्रैलोक्यस्याभयंकरः ॥

03-218-008 स्कन्द उवाच

- 03-218-008a किमिन्द्रः सर्वलोकानां करोतीह तपोधनाः ।
 03-218-008c कथं देवगणांश्चैव पाति नित्यं सुरेश्वरः ॥

03-218-009 ऋषय ऊचुः

- 03-218-009a इन्द्रो दिशति भूतानां बलं तेजः प्रजाः सुखम् ।
 03-218-009c तुष्टः प्रयच्छति तथा सर्वान्दायान्सुरेश्वरः ॥
 03-218-010a दुर्वृत्तानां संहरति वृत्तस्थानां प्रयच्छति ।
 03-218-010c अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलसूदनः ॥
 03-218-011a असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाचन्द्रे च चन्द्रमाः ।
 03-218-011c भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथिव्यापश्च कारणैः ॥
 03-218-012a एतदिन्द्रेण कर्तव्यमिन्द्रे हि विपुलं बलम् ।
 03-218-012c त्वं च वीर बलश्रेष्ठस्तस्मादिन्द्रो भवस्व नः ॥

03-218-013 शक्र उवाच

- 03-218-013a भवस्वेन्द्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावहः ।
 03-218-013c अभिषिच्यस्व चैवाद्य प्राप्त रूपोऽसि सत्तम ॥

03-218-014 स्कन्द उवाच

- 03-218-014a शाधि त्वमेव त्रैलोक्यमव्यग्रो विजये रतः ।
 03-218-014c अहं ते किंकरः शक्र न ममेन्द्रत्वमीप्सितम् ॥

03-218-015 शक्र उवाच

- 03-218-015a बलं तवाद्भुतं वीर त्वं देवानामरीञ्जहि ।
 03-218-015c अवज्ञास्यन्ति मां लोका वीर्येण तव विस्मिताः ॥
 03-218-016a इन्द्रत्वेऽपि स्थितं वीर बलहीनं पराजितम् ।

- 03-218-016c आवयोश्च मिथो भेदे प्रयतिष्यन्त्यतन्द्रिताः ॥
 03-218-017a भेदिते च त्वयि विभो लोको द्वैधमुपेष्यति ।
 03-218-017c द्विधाभूतेषु लोकेषु निश्चितेष्वावयोस्तथा ॥
 03-218-017e विग्रहः संप्रवर्तेत भूतभेदान्महाबल ॥
 03-218-018a तत्र त्वं मां रणे तात यथाश्रद्धं विजेष्यसि ।
 03-218-018c तस्मादिन्द्रो भवानद्य भविता मा विचारय ॥

03-218-019 स्कन्द उवाच

- 03-218-019a त्वमेव राजा भद्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च ।
 03-218-019c करोमि किं च ते शक्र शासनं तद्ब्रवीहि मे ॥

03-218-020 शक्र उवाच

- 03-218-020a यदि सत्यमिदं वाक्यं निश्चयाद्भाषितं त्वया ।
 03-218-020c यदि वा शासनं स्कन्द कर्तुमिच्छसि मे शृणु ॥
 03-218-021a अभिषिच्यस्व देवानां सेनापत्ये महाबल ।
 03-218-021c अहमिन्द्रो भविष्यामि तव वाक्यान्महाबल ॥

03-218-022 स्कन्द उवाच

- 03-218-022a दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये ।
 03-218-022c गोब्राह्मणस्य त्राणार्थं सेनापत्येऽभिषिञ्च माम् ॥

03-218-023 मार्कण्डेय उवाच

- 03-218-023a सोऽभिषिक्तो मघवता सर्वैर्देवगणैः सह ।
 03-218-023c अतीव शुशुभे तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः ॥
 03-218-024a तस्य तत्काञ्चनं छत्रं ध्रियमाणं व्यरोचत ।
 03-218-024c यथैव सुसमिद्धस्य पावकस्यात्ममण्डलम् ॥
 03-218-025a विश्वकर्मकृता चास्य दिव्या माला हिरण्मयी ।
 03-218-025c आबद्धा त्रिपुरधनेन स्वयमेव यशस्विना ॥
 03-218-026a आगम्य मनुजव्याघ्र सह देव्या परंतप ।
 03-218-026c अर्चयामास सुप्रीतो भगवान्गोवृषध्वजः ॥
 03-218-027a रुद्रमग्निं द्विजाः प्राहू रुद्रसूनुस्ततस्तु सः ।
 03-218-027c रुद्रेण शुक्रमुत्सृष्टं तच्छ्वेतः पर्वतोऽभवत् ॥
 03-218-027e पावकस्येन्द्रियं श्वेते कृत्तिकाभिः कृतं नगे ॥
 03-218-028a पूज्यमानं तु रुद्रेण दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः ।

03-218-028c	रुद्रसूनुं ततः प्राहुर्गुहं गुणवतां वरम् ॥
03-218-029a	अनुप्रविश्य रुद्रेण वह्निं जातो ह्ययं शिशुः ।
03-218-029c	तत्र जातस्ततः स्कन्दो रुद्रसूनुस्ततोऽभवत् ॥
03-218-030a	रुद्रस्य वहेः स्वाहायाः षण्णां स्त्रीणां च तेजसा ।
03-218-030c	जातः स्कन्दः सुरश्रेष्ठो रुद्रसूनुस्ततोऽभवत् ॥
03-218-031a	अरजे वाससी रक्ते वसानः पावकात्मजः ।
03-218-031c	भाति दीप्तवपुः श्रीमात्रक्ताभ्राभ्यामिवांशुमान् ॥
03-218-032a	कुक्कुटश्चाग्निना दत्तस्तस्य केतुरलंकृतः ।
03-218-032c	रथे समुच्छ्रितो भाति कालाग्निरिव लोहितः ॥
03-218-033a	विवेश कवचं चास्य शरीरं सहजं ततः ।
03-218-033c	युध्यमानस्य देवस्य प्रादुर्भवति तत्सदा ॥
03-218-034a	शक्तिर्वर्म बलं तेजः कान्तत्वं सत्यमक्षतिः ।
03-218-034c	ब्रह्मण्यत्वमसंमोहो भक्तानां परिरक्षणम् ॥
03-218-035a	निकृन्तनं च शत्रूणां लोकानां चाभिरक्षणम् ।
03-218-035c	स्कन्देन सह जातानि सर्वाण्येव जनाधिप ॥
03-218-036a	एवं देवगणैः सर्वैः सोऽभिषिक्तः स्वलंकृतः ।
03-218-036c	बभौ प्रतीतः सुमनाः परिपूर्णेन्दुदर्शनः ॥
03-218-037a	इष्टैः स्वाध्यायघोषैश्च देवतूर्यरवैरपि ।
03-218-037c	देवगन्धर्वगीतैश्च सर्वैरप्सरसां गणैः ॥
03-218-038a	एतैश्चान्यैश्च विविधैर्हृष्टतुष्टैरलंकृतैः ।
03-218-038c	क्रीडन्निव तदा देवैरभिषिक्तः स पावकिः ॥
03-218-039a	अभिषिक्तं महासेनमपश्यन्त दिवौकसः ।
03-218-039c	विनिहत्य तमः सूर्यं यथेहाभ्युदितं तथा ॥
03-218-040a	अथैनमभ्ययुः सर्वा देवसेनाः सहस्रशः ।
03-218-040c	अस्माकं त्वं पतिरिति ब्रुवाणाः सर्वतोदिशम् ॥
03-218-041a	ताः समासाद्य भगवान्सर्वभूतगणैर्वृतः ।
03-218-041c	अर्चितश्च स्तुतश्चैव सान्त्वयामास ता अपि ॥
03-218-042a	शतक्रतुश्चाभिषिच्य स्कन्दं सेनापतिं तदा ।
03-218-042c	सस्मार तां देवसेनां या सा तेन विमोक्षिता ॥
03-218-043a	अयं तस्याः पतिर्नूनं विहितो ब्रह्मणा स्वयम् ।
03-218-043c	इति चिन्त्यानयामास देवसेनां स्वलंकृताम् ॥

- 03-218-044a स्कन्दं चोवाच बलभिदियं कन्या सुरोत्तम ।
 03-218-044c अजाते त्वयि निर्दिष्टा तव पत्नी स्वयंभुवा ॥
 03-218-045a तस्मात्त्वमस्या विधिवत्पाणिं मन्त्रपुरस्कृतम् ।
 03-218-045c गृहाण दक्षिणं देव्याः पाणिना पद्मवर्चसम् ॥
 03-218-046a एवमुक्तः स जग्राह तस्याः पाणिं यथाविधि ।
 03-218-046c बृहस्पतिर्मन्त्रविधिं जजाप च जुहाव च ॥
 03-218-047a एवं स्कन्दस्य महिषीं देवसेनां विदुर्बुधाः ।
 03-218-047c षष्ठीं यां ब्राह्मणाः प्राहुर्लक्ष्मीमाशां सुखप्रदाम् ॥
 03-218-047e सिनीवालीं कुहूँ चैव सदृत्तिमपराजिताम् ॥
 03-218-048a यदा स्कन्दः पतिर्लब्धः शाश्वतो देवसेनया ।
 03-218-048c तदा तमाश्रयल्लक्ष्मीः स्वयं देवी शरीरिणी ॥
 03-218-049a श्रीजुष्टः पञ्चमीं स्कन्दस्तस्माच्छ्रीपञ्चमी स्मृता ।
 03-218-049c षष्ठ्यां कृतार्थोऽभूद्यस्मात्तस्मात्षष्ठी महातिथिः ॥

03-219-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-219-001a श्रिया जुष्टं महासेनं देवसेनापतिं कृतम् ।
 03-219-001c सप्तर्षिपत्न्यः षड्देव्यस्तत्सकाशमथागमन् ॥
 03-219-002a ऋषिभिः संपरित्यक्ता धर्मयुक्ता महाव्रताः ।
 03-219-002c द्रुतमागम्य चोचुस्ता देवसेनापतिं प्रभुम् ॥
 03-219-003a वयं पुत्र परित्यक्ता भर्तृभिर्देवसंमितैः ।
 03-219-003c अकारणाद्रुषा तात पुण्यस्थानात्परिच्युताः ॥
 03-219-004a अस्माभिः किल जातस्त्वमिति केनाप्युदाहतम् ।
 03-219-004c असत्यमेतत्संश्रुत्य तस्मान्नस्त्रातुमर्हसि ॥
 03-219-005a अक्षयश्च भवेत्स्वर्गस्त्वत्प्रसादाद्धि नः प्रभो ।
 03-219-005c त्वां पुत्रं चाप्यभीप्सामः कृत्वैतदनृणो भव ॥

03-219-006 स्कन्द उवाच

- 03-219-006a मातरो हि भवत्यो मे सुतो वोऽहमनिन्दिताः ।
 03-219-006c यच्चाभीप्सथ तत्सर्वं संभविष्यति वस्तथा ॥

03-219-007 मार्कण्डेय उवाच

- 03-219-007a एवमुक्ते ततः शक्रं किं कार्यमिति सोऽब्रवीत् ।
 03-219-007c उक्तः स्कन्देन ब्रूहीति सोऽब्रवीद्वासवस्ततः ॥

03-219-008a	अभिजित्स्पर्धमाना तु रोहिण्या कन्यसी स्वसा ।
03-219-008c	इच्छन्ती ज्येष्ठतां देवी तपस्तप्तुं वनं गता ॥
03-219-009a	तत्र मूढोऽस्मि भद्रं ते नक्षत्रं गगनाच्च्युतम् ।
03-219-009c	कालं त्विमं परं स्कन्द ब्रह्मणा सह चिन्तय ॥
03-219-010a	धनिष्ठादिस्तदा कालो ब्रह्मणा परिनिर्मितः ।
03-219-010c	रोहिण्याद्योऽभवत्पूर्वमेवं संख्या समाभवत् ॥
03-219-011a	एवमुक्ते तु शक्रेण त्रिदिवं कृत्तिका गताः ।
03-219-011c	नक्षत्रं शकटाकारं भाति तद्वह्निदैवतम् ॥
03-219-012a	विनता चाब्रवीत्स्कन्दं मम त्वं पिण्डदः सुतः ।
03-219-012c	इच्छामि नित्यमेवाहं त्वया पुत्र सहासितुम् ॥

03-219-013 स्कन्द उवाच

03-219-013a	एवमस्तु नमस्तेऽस्तु पुत्रस्नेहात्प्रशाधि माम् ।
03-219-013c	स्नुषया पूज्यमाना वै देवि वत्स्यसि नित्यदा ॥

03-219-014 मार्कण्डेय उवाच

03-219-014a	अथ मातृगणः सर्वः स्कन्दं वचनमब्रवीत् ।
03-219-014c	वयं सर्वस्य लोकस्य मातरः कविभिः स्तुताः ॥
03-219-014e	इच्छामो मातरस्तुभ्यं भवितुं पूजयस्व नः ॥

03-219-015 स्कन्द उवाच

03-219-015a	मातरस्तु भवत्यो मे भवतीनामहं सुतः ।
03-219-015c	उच्यतां यन्मया कार्यं भवतीनामथेप्सितम् ॥

03-219-016 मातर ऊचुः

03-219-016a	यास्तु ता मातरः पूर्वं लोकस्यास्य प्रकल्पिताः ।
03-219-016c	अस्माकं तद्भवेत्स्थानं तासां चैव न तद्भवेत् ॥
03-219-017a	भवेम पूज्या लोकस्य न ताः पूज्याः सुरर्षभ ।
03-219-017c	प्रजास्माकं हतास्ताभिस्त्वत्कृते ताः प्रयच्छ नः ॥

03-219-018 स्कन्द उवाच

03-219-018a	दत्ताः प्रजा न ताः शक्या भवतीभिर्निषेवितुम् ।
03-219-018c	अन्यां वः कां प्रयच्छामि प्रजां यां मनसेच्छथ ॥

03-219-019 मातर ऊचुः

03-219-019a इच्छाम तासां मातृणां प्रजा भोक्तुं प्रयच्छ नः ।
 03-219-019c त्वया सह पृथग्भूता ये च तासामथेश्वराः ॥

03-219-020 स्कन्द उवाच

03-219-020a प्रजा वो दद्मि कष्टं तु भवतीभिरुदाहृतम् ।
 03-219-020c परिरक्षत भद्रं वः प्रजाः साधु नमस्कृताः ॥

03-219-021 मातर ऊचुः

03-219-021a परिरक्षाम भद्रं ते प्रजाः स्कन्द यथेच्छसि ।
 03-219-021c त्वया नो रोचते स्कन्द सहवासश्चिरं प्रभो ॥

03-219-022 स्कन्द उवाच

03-219-022a यावत्षोडश वर्षाणि भवन्ति तरुणाः प्रजाः ।
 03-219-022c प्रबाधत मनुष्याणां तावद्रूपैः पृथग्विधैः ॥
 03-219-023a अहं च वः प्रदास्यामि रौद्रमात्मानमव्ययम् ।
 03-219-023c परमं तेन सहिता सुखं वत्स्यथ पूजिताः ॥

03-219-024 मार्कण्डेय उवाच

03-219-024a ततः शरीरात्स्कन्दस्य पुरुषः काञ्चनप्रभः ।
 03-219-024c भोक्तुं प्रजाः स मर्त्यानां निष्पपात महाबलः ॥
 03-219-025a अपतत्स तदा भूमौ विसंज्ञोऽथ क्षुधान्वितः ।
 03-219-025c स्कन्देन सोऽभ्यनुज्ञातो रौद्ररूपोऽभवद्ग्रहः ॥
 03-219-025e स्कन्दापस्मारमित्याहुर्ग्रहं तं द्विजसत्तमाः ॥
 03-219-026a विनता तु महारौद्रा कथ्यते शकुनिग्रहः ।
 03-219-026c पूतनां राक्षसीं प्राहुस्तं विद्यात्पूतनाग्रहम् ॥
 03-219-027a कष्टा दारुणरूपेण घोररूपा निशाचरी ।
 03-219-027c पिशाची दारुणाकारा कथ्यते शीतपूतना ॥
 03-219-027e गर्भान्सा मानुषीणां तु हरते घोरदर्शना ॥
 03-219-028a अदितिं रेवतीं प्राहुर्ग्रहस्तस्यास्तु रैवतः ।
 03-219-028c सोऽपि बालाञ्जिशून्धोरो बाधते वै महाग्रहः ॥
 03-219-029a दैत्यानां या दितिर्माता तामाहुर्मुखमण्डिकाम् ।
 03-219-029c अत्यर्थं शिशुमांसेन संप्रहृष्टा दुरासदा ॥
 03-219-030a कुमाराश्च कुमार्यश्च ये प्रोक्ताः स्कन्दसंभवाः ।
 03-219-030c तेऽपि गर्भभुजः सर्वे कौरव्य सुमहाग्रहाः ॥

03-219-031a	तासामेव कुमारीणां पतयस्ते प्रकीर्तिताः ।
03-219-031c	अज्ञायमाना गृह्णन्ति बालकात्रौद्रकर्मिणः ॥
03-219-032a	गवां माता तु या प्राज्ञैः कथ्यते सुरभिर्नृप ।
03-219-032c	शकुनिस्तामथारुह्य सह भुङ्क्ते शिशून्भुवि ॥
03-219-033a	सरमा नाम या माता शुनां देवी जनाधिप ।
03-219-033c	सापि गर्भान्समादत्ते मानुषीणां सदैव हि ॥
03-219-034a	पादपानां च या माता करञ्जनिलया हि सा ।
03-219-034c	करञ्जे तां नमस्यन्ति तस्मात्पुत्रार्थिनो नराः ॥
03-219-035a	इमे त्वष्टादशान्ये वै ग्रहा मांसमधुप्रियाः ।
03-219-035c	द्विपञ्चरात्रं तिष्ठन्ति सततं सूतिकागृहे ॥
03-219-036a	कद्रूः सूक्ष्मवपुर्भूत्वा गर्भिणीं प्रविशेद्यदा ।
03-219-036c	भुङ्क्ते सा तत्र तं गर्भं सा तु नागं प्रसूयते ॥
03-219-037a	गन्धर्वाणां तु या माता सा गर्भं गृह्य गच्छति ।
03-219-037c	ततो विलीनगर्भा सा मानुषी भुवि दृश्यते ॥
03-219-038a	या जनित्री त्वप्सरसां गर्भमास्ते प्रगृह्य सा ।
03-219-038c	उपविष्टं ततो गर्भं कथयन्ति मनीषिणः ॥
03-219-039a	लोहितस्योदधेः कन्या धात्री स्कन्दस्य सा स्मृता ।
03-219-039c	लोहितायनिरित्येवं कदम्बे सा हि पूज्यते ॥
03-219-040a	पुरुषेषु यथा रुद्रस्तथार्या प्रमदास्वपि ।
03-219-040c	आर्या माता कुमारस्य पृथक्कामार्थमिज्यते ॥
03-219-041a	एवमेते कुमाराणां मया प्रोक्ता महाग्रहाः ।
03-219-041c	यावत्षोडश वर्षाणि अशिवास्ते शिवास्ततः ॥
03-219-042a	ये च मातृगणाः प्रोक्ताः पुरुषाश्चैव ये ग्रहाः ।
03-219-042c	सर्वे स्कन्दग्रहा नाम ज्ञेया नित्यं शरीरिभिः ॥
03-219-043a	तेषां प्रशमनं कार्यं स्नानं धूपमथाञ्जनम् ।
03-219-043c	बलिकर्मोपहारश्च स्कन्दस्येज्या विशेषतः ॥
03-219-044a	एवमेतेऽर्चिताः सर्वे प्रयच्छन्ति शुभं नृणाम् ।
03-219-044c	आयुर्वीर्यं च राजेन्द्र सम्यक्पूजानमस्कृताः ॥
03-219-045a	ऊर्ध्वं तु षोडशाद्वर्षाद्ये भवन्ति ग्रहा नृणाम् ।
03-219-045c	तानहं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥
03-219-046a	यः पश्यति नरो देवाञ्जाग्रद्वा शयितोऽपि वा ।

03-219-046c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं तं तु देवग्रहं विदुः ॥
03-219-047a	आसीनश्च शयानश्च यः पश्यति नरः पितृन् ।
03-219-047c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं स ज्ञेयस्तु पितृग्रहः ॥
03-219-048a	अवमन्यति यः सिद्धान्क्रुद्धाश्चापि शपन्ति यम् ।
03-219-048c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ज्ञेयः सिद्धग्रहस्तु सः ॥
03-219-049a	उपाघ्राति च यो गन्धान्रसांश्चापि पृथग्विधान् ।
03-219-049c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं स ज्ञेयो राक्षसो ग्रहः ॥
03-219-050a	गन्धर्वाश्चापि यं दिव्याः संस्पृशन्ति नरं भुवि ।
03-219-050c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ग्रहो गान्धर्व एव सः ॥
03-219-051a	आविशन्ति च यं यक्षाः पुरुषं कालपर्यये ।
03-219-051c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ज्ञेयो यक्षग्रहस्तु सः ॥
03-219-052a	अधिरोहन्ति यं नित्यं पिशाचाः पुरुषं क्वचित् ।
03-219-052c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं पैशाचं तं ग्रहं विदुः ॥
03-219-053a	यस्य दोषैः प्रकुपितं चित्तं मुह्यति देहिनः ।
03-219-053c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं साधनं तस्य शास्त्रतः ॥
03-219-054a	वैक्लव्याच्च भयाच्चैव घोराणां चापि दर्शनात् ।
03-219-054c	उन्माद्यति स तु क्षिप्रं सत्त्वं तस्य तु साधनम् ॥
03-219-055a	कश्चित्क्रीडितुकामो वै भोक्तुकामस्तथापरः ।
03-219-055c	अभिकामस्तथैवान्य इत्येष त्रिविधो ग्रहः ॥
03-219-056a	यावत्सप्ततिवर्षाणि भवन्त्येते ग्रहा नृणाम् ।
03-219-056c	अतः परं देहिनां तु ग्रहतुल्यो भवेज्ज्वरः ॥
03-219-057a	अप्रकीर्णेन्द्रियं दान्तं शुचिं नित्यमतन्द्रितम् ।
03-219-057c	आस्तिकं श्रद्धधानं च वर्जयन्ति सदा ग्रहाः ॥
03-219-058a	इत्येष ते ग्रहोद्देशो मानुषाणां प्रकीर्तितः ।
03-219-058c	न स्पृशन्ति ग्रहा भक्तान्नरान्देवं महेश्वरम् ॥

03-220-001 मार्कण्डेय उवाच

03-220-001a	यदा स्कन्देन मातृणामेवमेतत्प्रियं कृतम् ।
03-220-001c	अथैनमब्रवीत्स्वाहा मम पुत्रस्त्वमौरसः ॥
03-220-002a	इच्छाम्यहं त्वया दत्तां प्रीतिं परमदुर्लभाम् ।
03-220-002c	तामब्रवीत्ततः स्कन्दः प्रीतिमिच्छसि कीदृशीम् ॥

03-220-003 स्वाहोवाच

- 03-220-003a दक्षस्याहं प्रिया कन्या स्वाहा नाम महाभुज ।
 03-220-003c बाल्यात्प्रभृति नित्यं च जातकामा हुताशने ॥
 03-220-004a न च मां कामिनीं पुत्र सम्यग्जानाति पावकः ।
 03-220-004c इच्छामि शाश्वतं वासं वस्तुं पुत्र सहाग्निना ॥

03-220-005 स्कन्द उवाच

- 03-220-005a हव्यं कव्यं च यत्किञ्चिद्विजा मन्त्रपुरस्कृतम् ।
 03-220-005c होष्यन्त्यग्नौ सदा देवि स्वाहेत्युक्त्वा समुद्यतम् ॥
 03-220-006a अद्य प्रभृति दास्यन्ति सुवृत्ताः सत्पथे स्थिताः ।
 03-220-006c एवमग्निस्त्वया सार्धं सदा वत्स्यति शोभने ॥

03-220-007 मार्कण्डेय उवाच

- 03-220-007a एवमुक्ता ततः स्वाहा तुष्टा स्कन्देन पूजिता ।
 03-220-007c पावकेन समायुक्ता भर्त्रा स्कन्दमपूजयत् ॥
 03-220-008a ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाब्रवीत् ।
 03-220-008c अभिगच्छ महादेवं पितरं त्रिपुरार्दनम् ॥
 03-220-009a रुद्रेणाग्निं समाविश्य स्वाहामाविश्य चोमया ।
 03-220-009c हितार्थं सर्वलोकानां जातस्त्वमपराजितः ॥
 03-220-010a उमायोन्यां च रुद्रेण शुक्रं सिक्तं महात्मना ।
 03-220-010c आस्ते गिरौ निपतितं मिज्जिकामिज्जिकं यतः ॥
 03-220-011a संभूतं लोहितोदे तु शुक्रशेषमवापतत् ।
 03-220-011c सूर्यरश्मिषु चाप्यन्यदन्यच्चैवापतद्भुवि ॥
 03-220-011e आसक्तमन्यदृक्षेषु तदेवं पञ्चधापतत् ॥
 03-220-012a त एते विविधाकारा गणा ज्ञेया मनीषिभिः ।
 03-220-012c तव पारिषदा घोरा य एते पिशिताशनाः ॥
 03-220-013a एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा महासेनो महेश्वरम् ।
 03-220-013c अपूजयदमेयात्मा पितरं पितृवत्सलः ॥
 03-220-014a अर्कपुष्पैस्तु ते पञ्च गणाः पूज्या धनार्थिभिः ।
 03-220-014c व्याधिप्रशमनार्थं च तेषां पूजां समाचरेत् ॥
 03-220-015a मिज्जिकामिज्जिकं चैव मिथुनं रुद्रसंभवम् ।
 03-220-015c नमस्कार्यं सदैवेह बालानां हितमिच्छता ॥

03-220-016a	स्त्रियो मानुषमांसादा वृद्धिका नाम नामतः ।
03-220-016c	वृक्षेषु जातास्ता देव्यो नमस्कार्याः प्रजार्थिभिः ॥
03-220-017a	एवमेते पिशाचानामसंख्येया गणाः स्मृताः ।
03-220-017c	घण्टायाः सपताकायाः शृणु मे संभवं नृप ॥
03-220-018a	ऐरावतस्य घण्टे द्वे वैजयन्त्याविति श्रुते ।
03-220-018c	गुहस्य ते स्वयं दत्ते शक्रेणानाय्य धीमता ॥
03-220-019a	एका तत्र विशाखस्य घण्टा स्कन्दस्य चापरा ।
03-220-019c	पताका कार्तिकेयस्य विशाखस्य च लोहिता ॥
03-220-020a	यानि क्रीडनकान्यस्य देवैर्दत्तानि वै तदा ।
03-220-020c	तैरेव रमते देवो महासेनो महाबलः ॥
03-220-021a	स संवृतः पिशाचानां गणैर्देवगणैस्तथा ।
03-220-021c	शुशुभे काञ्चने शैले दीप्यमानः श्रिया वृतः ॥
03-220-022a	तेन वीरेण शुशुभे स शैलः शुभकाननः ।
03-220-022c	आदित्येनेवांशुमता मन्दरश्चारुकन्दरः ॥
03-220-023a	संतानकवनैः फुल्लैः करवीरवनैरपि ।
03-220-023c	पारिजातवनैश्चैव जपाशोकवनैस्तथा ॥
03-220-024a	कदम्बतरुषण्डैश्च दिव्यैर्मृगगणैरपि ।
03-220-024c	दिव्यैः पक्षिगणैश्चैव शुशुभे श्वेतपर्वतः ॥
03-220-025a	तत्र देवगणाः सर्वे सर्वे चैव महर्षयः ।
03-220-025c	मेघतूर्यरवाश्चैव क्षुब्धोदधिसमस्वनाः ॥
03-220-026a	तत्र दिव्याश्च गन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा ।
03-220-026c	हृष्टानां तत्र भूतानां श्रूयते निनदो महान् ॥
03-220-027a	एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम् ।
03-220-027c	प्रहृष्टं प्रेक्षते स्कन्दं न च ग्लायति दर्शनात् ॥

03-221-001 मार्कण्डेय उवाच

03-221-001a	यदाभिषिक्तो भगवान्सेनापत्येन पावकिः ।
03-221-001c	तदा संप्रस्थितः श्रीमान्हृष्टो भद्रवटं हरः ॥
03-221-001e	रथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः ॥
03-221-002a	सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तं रथोत्तमे ।
03-221-002c	उत्पपात दिवं शुभ्रं कालेनाभिप्रचोदितः ॥
03-221-003a	ते पिबन्त इवाकाशं त्रासयन्तश्चराचरान् ।

03-221-003c	सिंहा नभस्यगच्छन्त नदन्तश्चारुकेसराः ॥
03-221-004a	तस्मिन्नथे पशुपतिः स्थितो भात्युमया सह ।
03-221-004c	विद्युता सहितः सूर्यः सेन्द्रचापे घने यथा ॥
03-221-005a	अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह ।
03-221-005c	आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ॥
03-221-006a	ऐरावतं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैः सह ।
03-221-006c	पृष्ठतोऽनुययौ यान्तं वरदं वृषभध्वजम् ॥
03-221-007a	जम्भकैर्यक्षरक्षोभिः स्रग्विभिः समलंकृतः ।
03-221-007c	यात्यमोघो महायक्षो दक्षिणं पक्षमास्थितः ॥
03-221-008a	तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः ।
03-221-008c	गच्छन्ति वसुभिः सार्धं रुद्रैश्च सह संगताः ॥
03-221-009a	यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतः परिवारितः ।
03-221-009c	घोरैर्व्याधिशतैर्याति घोररूपवपुस्तथा ॥
03-221-010a	यमस्य पृष्ठतश्चैव घोरस्त्रिशिखरः शितः ।
03-221-010c	विजयो नाम रुद्रस्य याति शूलः स्वलंकृतः ॥
03-221-011a	तमुग्रपाशो वरुणो भगवान्सलिलेश्वरः ।
03-221-011c	परिवार्य शनैर्याति यादोभिर्विविधैर्वृतः ॥
03-221-012a	पृष्ठतो विजयस्यापि याति रुद्रस्य पट्टिशः ।
03-221-012c	गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतः प्रहरणोत्तमैः ॥
03-221-013a	पट्टिशं त्वन्वगाद्राजंश्छत्रं रौद्रं महाप्रभम् ।
03-221-013c	कमण्डलुश्चाप्यनु तं महर्षिगणसंवृतः ॥
03-221-014a	तस्य दक्षिणतो भाति दण्डो गच्छज्जिह्वा वृतः ।
03-221-014c	भृग्वङ्गिरोभिः सहितो देवैश्चाप्यभिपूजितः ॥
03-221-015a	एषां तु पृष्ठतो रुद्रो विमले स्यन्दने स्थितः ।
03-221-015c	याति संहर्षयन्सर्वास्तेजसा त्रिदिवौकसः ॥
03-221-016a	ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तथा ।
03-221-016c	नद्यो नदा द्रुमाश्चैव तथैवाप्सरसां गणाः ॥
03-221-017a	नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव देवानां शिशवश्च ये ।
03-221-017c	स्त्रियश्च विविधाकारा यान्ति रुद्रस्य पृष्ठतः ॥
03-221-017e	सृजन्त्यः पुष्पवर्षाणि चारुरूपा वराङ्गनाः ॥
03-221-018a	पर्जन्यश्चाप्यनुययौ नमस्कृत्य पिनाकिनम् ।

03-221-018c	छत्रं तु पाण्डुरं सोमस्तस्य मूर्धन्यधारयत् ॥
03-221-018e	चामरे चापि वायुश्च गृहीत्वाग्निश्च विष्ठितौ ॥
03-221-019a	शक्रश्च पृष्ठतस्तस्य याति राजञ्जि श्रया वृतः ।
03-221-019c	सह राजर्षिभिः सर्वैः स्तुवानो वृषकेतनम् ॥
03-221-020a	गौरी विद्याथ गान्धारी केशिनी मित्रसाह्वया ।
03-221-020c	सावित्र्या सह सर्वास्ताः पार्वत्या यान्ति पृष्ठतः ॥
03-221-021a	तत्र विद्यागणाः सर्वे ये केचित्कविभिः कृताः ।
03-221-021c	यस्य कुर्वन्ति वचनं सेन्द्रा देवाश्चमूमुखे ॥
03-221-022a	स गृहीत्वा पताकां तु यात्यग्रे राक्षसो ग्रहः ।
03-221-022c	व्यापृतस्तु श्मशाने यो नित्यं रुद्रस्य वै सखा ॥
03-221-022e	पिङ्गलो नाम यक्षेन्द्रो लोकस्यानन्ददायकः ॥
03-221-023a	एभिः स सहितस्तत्र ययौ देवो यथासुखम् ।
03-221-023c	अग्रतः पृष्ठतश्चैव न हि तस्य गतिर्ध्रुवा ॥
03-221-024a	रुद्रं सत्कर्मभिर्मर्त्याः पूजयन्तीह दैवतम् ।
03-221-024c	शिवमित्येव यं प्राहुरीशं रुद्रं पिनाकिनम् ॥
03-221-024e	भावैस्तु विविधाकारैः पूजयन्ति महेश्वरम् ॥
03-221-025a	देवसेनापतिस्त्वेवं देवसेनाभिरावृतः ।
03-221-025c	अनुगच्छति देवेशं ब्रह्मण्यः कृत्तिकासुतः ॥
03-221-026a	अथाब्रवीन्महासेनं महादेवो बृहद्वचः ।
03-221-026c	सप्तमं मारुतस्कन्धं रक्ष नित्यमतन्द्रितः ॥

03-221-027 स्कन्द उवाच

03-221-027a	सप्तमं मारुतस्कन्धं पालयिष्याम्यहं प्रभो ।
03-221-027c	यदन्यदपि मे कार्यं देव तद्वद माचिरम् ॥

03-221-028 रुद्र उवाच

03-221-028a	कार्येष्वहं त्वया पुत्र संद्रष्टव्यः सदैव हि ।
03-221-028c	दर्शनान्मम भक्त्या च श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥

03-221-029 मार्कण्डेय उवाच

03-221-029a	इत्युक्त्वा विससर्जनं परिष्वज्य महेश्वरः ।
03-221-029c	विसर्जिते ततः स्कन्दे बभूवौत्पातिकं महत् ॥
03-221-029e	सहस्रैव महाराज देवान्सर्वान्प्रमोहयत् ॥

03-221-030a	जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम् ।
03-221-030c	चचाल व्यनदच्चोर्वी तमोभूतं जगत्प्रभो ॥
03-221-031a	ततस्तदारुणं दृष्ट्वा क्षुभितः शंकरस्तदा ।
03-221-031c	उमा चैव महाभागा देवाश्च समहर्षयः ॥
03-221-032a	ततस्तेषु प्रमूढेषु पर्वताम्बुदसंनिभम् ।
03-221-032c	नानाप्रहरणं घोरमदृश्यत महद्वलम् ॥
03-221-033a	तद्धि घोरमसंख्येयं गर्जच्च विविधा गिरः ।
03-221-033c	अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवन्तं च शंकरम् ॥
03-221-034a	तैर्विसृष्टान्यनीकेषु बाणजालान्यनेकशः ।
03-221-034c	पर्वताश्च शतघ्न्यश्च प्रासाश्च परिघा गदाः ॥
03-221-035a	निपतद्भिश्च तैर्घोरैर्देवानीकं महायुधैः ।
03-221-035c	क्षणेन व्यद्रवत्सर्वं विमुखं चाप्यदृश्यत ॥
03-221-036a	निकृत्तयोधनागाश्च कृत्तायुधमहारथम् ।
03-221-036c	दानवैरर्दितं सैन्यं देवानां विमुखं बभौ ॥
03-221-037a	असुरैर्वध्यमानं तत्पावकैरिव काननम् ।
03-221-037c	अपतद्गन्धभूयिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ॥
03-221-038a	ते विभिन्नशिरोदेहाः प्रच्यवन्ते दिवौकसः ।
03-221-038c	न नाथमध्यगच्छन्त वध्यमाना महारणे ॥
03-221-039a	अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा देवः पुरंदरः ।
03-221-039c	आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितम् ॥
03-221-040a	भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्णत ।
03-221-040c	कुरुध्वं विक्रमे बुद्धिं मा वः काचिद्व्यथा भवेत् ॥
03-221-041a	जयतैनान्सुदुर्वृत्तान्दानवान्घोरदर्शनान् ।
03-221-041c	अभिद्रवत भद्रं वो मया सह महासुरान् ॥
03-221-042a	शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः ।
03-221-042c	दानवान्प्रत्ययुध्यन्त शक्रं कृत्वा व्यपाश्रयम् ॥
03-221-043a	ततस्ते त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः ।
03-221-043c	प्रत्युद्ययुर्महावेगाः साध्याश्च वसुभिः सह ॥
03-221-044a	तैर्विसृष्टान्यनीकेषु क्रुद्धैः शस्त्राणि संयुगे ।
03-221-044c	शराश्च दैत्यकायेषु पिबन्ति स्मासृगुल्बणम् ॥
03-221-045a	तेषां देहान्विनिर्भिद्य शरास्ते निशितास्तदा ।

03-221-045c	निष्पतन्तो अदृश्यन्त नगेभ्य इव पन्नगाः ॥
03-221-046a	तानि दैत्यशरीराणि निर्भिन्नानि स्म सायकैः ।
03-221-046c	अपतन्भूतले राजंश्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ॥
03-221-047a	ततस्तद्दानवं सैन्यं सर्वैर्देवगणैर्युधि ।
03-221-047c	त्रासितं विविधैर्बाणैः कृतं चैव पराङ्मुखम् ॥
03-221-048a	अथोत्क्रुष्टं तदा हृष्टैः सर्वैर्देवैरुदायुधैः ।
03-221-048c	संहतानि च तूर्याणि तदा सर्वाण्यनेकशः ॥
03-221-049a	एवमन्योन्यसंयुक्तं युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
03-221-049c	देवानां दानवानां च मांसशोणितकर्दमम् ॥
03-221-050a	अनयो देवलोकस्य सहसैव व्यदृश्यत ।
03-221-050c	तथा हि दानवा घोरा विनिघ्नन्ति दिवौकसः ॥
03-221-051a	ततस्तूर्यप्रणादाश्च भेरीणां च महास्वनाः ।
03-221-051c	बभूवुर्दानवेन्द्राणां सिंहनादाश्च दारुणाः ॥
03-221-052a	अथ दैत्यबलाद्घोरान्निष्पपात महाबलः ।
03-221-052c	दानवो महिषो नाम प्रगृह्य विपुलं गिरिम् ॥
03-221-053a	ते तं घनैरिवादित्यं दृष्ट्वा संपरिवारितम् ।
03-221-053c	समुद्यतगिरिं राजन्व्यद्रवन्त दिवौकसः ॥
03-221-054a	अथाभिद्रुत्य महिषो देवांश्चिक्षेप तं गिरिम् ।
03-221-054c	पतता तेन गिरिणा देवसैन्यस्य पार्थिव ॥
03-221-054e	भीमरूपेण निहतमयुतं प्रापतद्भुवि ॥
03-221-055a	अथ तैर्दानवैः सार्धं महिषस्त्रासयन्सुरान् ।
03-221-055c	अभ्यद्रवद्रणे तूर्णं सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥
03-221-056a	तमापतन्तं महिषं दृष्ट्वा सेन्द्रा दिवौकसः ।
03-221-056c	व्यद्रवन्त रणे भीता विशीर्णायुधकेतनाः ॥
03-221-057a	ततः स महिषः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ ।
03-221-057c	अभिद्रुत्य च जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम् ॥
03-221-058a	यदा रुद्ररथं क्रुद्धो महिषः सहसा गतः ।
03-221-058c	रेसतू रोदसी गाढं मुमुहुश्च महर्षयः ॥
03-221-059a	व्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः ।
03-221-059c	आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत ॥
03-221-060a	तथाभूते तु भगवान्नावधीन्महिषं रणे ।

03-221-060c	सस्मार च तदा स्कन्दं मृत्युं तस्य दुरात्मनः ॥
03-221-061a	महिषोऽपि रथं दृष्ट्वा रौद्रं रुद्रस्य नानदत् ।
03-221-061c	देवान्संत्रासयंश्चापि दैत्यांश्चापि प्रहर्षयन् ॥
03-221-062a	ततस्तस्मिन्भये घोरे देवानां समुपस्थिते ।
03-221-062c	आजगाम महासेनः क्रोधात्सूर्य इव ज्वलन् ॥
03-221-063a	लोहिताम्बरसंवीतो लोहितस्रग्विभूषणः ।
03-221-063c	लोहितास्यो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ॥
03-221-064a	रथमादित्यसंकाशमास्थितः कनकप्रभम् ।
03-221-064c	तं दृष्ट्वा दैत्यसेना सा व्यद्रवत्सहसा रणे ॥
03-221-065a	स चापि तां प्रज्वलितां महिषस्य विदारिणीम् ।
03-221-065c	मुमोच शक्तिं राजेन्द्र महासेनो महाबलः ॥
03-221-066a	सा मुक्ताभ्यहनच्छक्तिर्महिषस्य शिरो महत् ।
03-221-066c	पपात भिन्ने शिरसि महिषस्त्यक्तजीवितः ॥
03-221-067a	क्षिप्ताक्षिप्ता तु सा शक्तिर्हत्वा शत्रून्सहस्रशः ।
03-221-067c	स्कन्दहस्तमनुप्राप्ता दृश्यते देवदानवैः ॥
03-221-068a	प्रायः शरैर्विनिहता महासेनेन धीमता ।
03-221-068c	शेषा दैत्यगणा घोरा भीतास्त्रस्ता दुरासदैः ॥
03-221-068e	स्कन्दस्य पार्षदैर्हत्वा भक्षिताः शतसंघशः ॥
03-221-069a	दानवान्भक्षयन्तस्ते प्रपिबन्तश्च शोणितम् ।
03-221-069c	क्षणान्निर्दानवं सर्वमकार्षुर्भृशहर्षिताः ॥
03-221-070a	तमांसीव यथा सूर्यो वृक्षानग्निर्घनान्खगः ।
03-221-070c	तथा स्कन्दोऽजयच्छत्रून्स्वेन वीर्येण कीर्तिमान् ॥
03-221-071a	संपूज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्य महेश्वरम् ।
03-221-071c	शुशुभे कृत्तिकापुत्रः प्रकीर्णांशुरिवांशुमान् ॥
03-221-072a	नष्टशत्रुर्यदा स्कन्दः प्रयातश्च महेश्वरम् ।
03-221-072c	अथाब्रवीन्महासेनं परिष्वज्य पुरंदरः ॥
03-221-073a	ब्रह्मदत्तवरः स्कन्द त्वयायं महिषो हतः ।
03-221-073c	देवास्तृणमया यस्य बभूवुर्जयतां वर ॥
03-221-073e	सोऽयं त्वया महाबाहो शमितो देवकण्टकः ॥
03-221-074a	शतं महिषतुल्यानां दानवानां त्वया रणे ।
03-221-074c	निहतं देवशत्रूणां यैर्वयं पूर्वतापिताः ॥

03-221-075a	तावकैर्भक्षिताश्चान्ये दानवाः शतसंघशः ।
03-221-075c	अजेयस्त्वं रणेऽरीणामुमापतिरिव प्रभुः ॥
03-221-076a	एतत्ते प्रथमं देव ख्यातं कर्म भविष्यति ।
03-221-076c	त्रिषु लोकेषु कीर्तिश्च तवाक्षय्या भविष्यति ॥
03-221-076e	वशगाश्च भविष्यन्ति सुरास्तव सुरात्मज ॥
03-221-077a	महासेनेत्येवमुक्त्वा निवृत्तः सह दैवतैः ।
03-221-077c	अनुज्ञातो भगवता त्र्यम्बकेन शचीपतिः ॥
03-221-078a	गतो भद्रवटं रुद्रो निवृत्ताश्च दिवौकसः ।
03-221-078c	उक्ताश्च देवा रुद्रेण स्कन्दं पश्यत मामिव ॥
03-221-079a	स हत्वा दानवगणान्पूज्यमानो महर्षिभिः ।
03-221-079c	एकाहैवाजयत्सर्वं त्रैलोक्यं वह्निनन्दनः ॥
03-221-080a	स्कन्दस्य य इदं जन्म पठते सुसमाहितः ।
03-221-080c	स पुष्टिमिह संप्राप्य स्कन्दसालोक्यतामियात् ॥

03-222-001 वैशंपायन उवाच

03-222-001a	उपासीनेषु विप्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
03-222-001c	द्रौपदी सत्यभामा च विविशाते तदा समम् ॥
03-222-001e	जाहस्यमाने सुप्रीते सुखं तत्र निषीदतुः ॥
03-222-002a	चिरस्य दृष्ट्वा राजेन्द्र तेऽन्योन्यस्य प्रियंवदे ।
03-222-002c	कथयामासतुश्चित्राः कथाः कुरुयदुक्षिताम् ॥
03-222-003a	अथाब्रवीत्सत्यभामा कृष्णस्य महिषी प्रिया ।
03-222-003c	सात्राजिती याज्ञसेनीं रहसीदं सुमध्यमा ॥
03-222-004a	केन द्रौपदि वृत्तेन पाण्डवानुपतिष्ठसि ।
03-222-004c	लोकपालोपमान्वीरान्यूनः परमसंमतान् ॥
03-222-004e	कथं च वशगास्तुभ्यं न कुप्यन्ति च ते शुभे ॥
03-222-005a	तव वश्या हि सततं पाण्डवाः प्रियदर्शने ।
03-222-005c	मुखप्रेक्षाश्च ते सर्वे तत्त्वमेतद्ब्रवीहि मे ॥
03-222-006a	व्रतचर्या तपो वापि स्नानमन्त्रौषधानि वा ।
03-222-006c	विद्यावीर्यं मूलवीर्यं जपहोमस्तथागदाः ॥
03-222-007a	मम आचक्ष्व पाञ्चालि यशस्यं भगवेदनम् ।
03-222-007c	येन कृष्णे भवेन्नित्यं मम कृष्णो वशानुगः ॥
03-222-008a	एवमुक्त्वा सत्यभामा विरराम यशस्विनी ।

03-222-008c	पतिव्रता महाभागा द्रौपदी प्रत्युवाच ताम् ॥
03-222-009a	असत्स्त्रीणां समाचारं सत्ये मामनुपृच्छसि ।
03-222-009c	असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् ॥
03-222-010a	अनुप्रश्नः संशयो वा नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
03-222-010c	तथा ह्युपेता बुद्ध्या त्वं कृष्णस्य महिषी प्रिया ॥
03-222-011a	यदैव भर्ता जानीयान्मन्त्रमूलपरां स्त्रियम् ।
03-222-011c	उद्विजेत तदैवास्याः सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥
03-222-012a	उद्विग्नस्य कुतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ।
03-222-012c	न जातु वशगो भर्ता स्त्रियाः स्यान्मन्त्रकारणात् ॥
03-222-013a	अमित्रप्रहितांश्चापि गदान्परमदारुणान् ।
03-222-013c	मूलप्रवादैर्हि विषं प्रयच्छन्ति जिघांसवः ॥
03-222-014a	जिह्वया यानि पुरुषस्त्वचा वाप्युपसेवते ।
03-222-014c	तत्र चूर्णानि दत्तानि हन्युः क्षिप्रमसंशयम् ॥
03-222-015a	जलोदरसमायुक्ताः श्वित्रिणः पलितास्तथा ।
03-222-015c	अपुमांसः कृताः स्त्रीभिर्जडान्धबधिरास्तथा ॥
03-222-016a	पापानुगास्तु पापास्ताः पतीनुपसृजन्त्युत ।
03-222-016c	न जातु विप्रियं भर्तुः स्त्रिया कार्यं कथंचन ॥
03-222-017a	वर्ताम्यहं तु यां वृत्तिं पाण्डवेषु महात्मसु ।
03-222-017c	तां सर्वां शृणु मे सत्यां सत्यभामे यशस्विनि ॥
03-222-018a	अहंकारं विहायाहं कामक्रोधौ च सर्वदा ।
03-222-018c	सदारान्पाण्डवान्नित्यं प्रयतोपचराम्यहम् ॥
03-222-019a	प्रणयं प्रतिसंगृह्य निधायात्मानमात्मनि ।
03-222-019c	शुश्रूषुर्निरभीमाना पतीनां चित्तरक्षिणी ॥
03-222-020a	दुर्व्याहताच्छङ्कमाना दुःस्थितादुरवेक्षितात् ।
03-222-020c	दुरासितादुर्व्रजितादिङ्गिताध्यासितादपि ॥
03-222-021a	सूर्यवैश्वानरनिभान्सोमकल्पान्महारथान् ।
03-222-021c	सेवे चक्षुर्हणः पार्थानुग्रतेजःप्रतापिनः ॥
03-222-022a	देवो मनुष्यो गन्धर्वो युवा चापि स्वलंकृतः ।
03-222-022c	द्रव्यवानभिरूपो वा न मेऽन्यः पुरुषो मतः ॥
03-222-023a	नाभुक्तवति नास्नाते नासंविष्टे च भर्तरि ।
03-222-023c	न संविशामि नाश्रामि सदा कर्मकरेष्वपि ॥

03-222-024a	क्षेत्राद्वनाद्वा ग्रामाद्वा भर्तारं गृहमागतम् ।
03-222-024c	प्रत्युत्थायाभिनन्दामि आसनेनोदकेन च ॥
03-222-025a	प्रमृष्टभाण्डा मृष्टान्ना काले भोजनदायिनी ।
03-222-025c	संयता गुप्तधान्या च सुसंमृष्टनिवेशना ॥
03-222-026a	अतिरस्कृतसंभाषा दुःस्त्रियो नानुसेवती ।
03-222-026c	अनुकूलवती नित्यं भवाम्यनलसा सदा ॥
03-222-027a	अनर्मे चापि हसनं द्वारि स्थानमभीक्षणशः ।
03-222-027c	अवस्करे चिरस्थानं निष्कुटेषु च वर्जये ॥
03-222-028a	अतिहासातिरोषौ च क्रोधस्थानं च वर्जये ।
03-222-028c	निरताहं सदा सत्ये भर्तृणामुपसेवने ॥
03-222-028e	सर्वथा भर्तृरहितं न ममेष्टं कथंचन ॥
03-222-029a	यदा प्रवसते भर्ता कुटुम्बार्थेन केनचित् ।
03-222-029c	सुमनोवर्णकापेता भवामि व्रतचारिणी ॥
03-222-030a	यच्च भर्ता न पिबति यच्च भर्ता न खादति ।
03-222-030c	यच्च नाश्राति मे भर्ता सर्वं तद्वर्जयाम्यहम् ॥
03-222-031a	यथोपदेशं नियता वर्तमाना वराङ्गने ।
03-222-031c	स्वलंकृता सुप्रयता भर्तुः प्रियहिते रता ॥
03-222-032a	ये च धर्माः कुटुम्बेषु श्वश्रवा मे कथिताः पुरा ।
03-222-032c	भिक्षाबलिश्राद्धमिति स्थालीपाकाश्च पर्वसु ॥
03-222-032e	मान्यानां मानसत्कारा ये चान्ये विदिता मया ॥
03-222-033a	तान्सर्वाननुवर्तामि दिवारात्रमतन्द्रिता ।
03-222-033c	विनयान्नियमांश्चापि सदा सर्वात्मना श्रिता ॥
03-222-034a	मृदून्सतः सत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालिनः ।
03-222-034c	आशीविषानिव क्रुद्धान्पतीन्परिचराम्यहम् ॥
03-222-035a	पत्याश्रयो हि मे धर्मो मतः स्त्रीणां सनातनः ।
03-222-035c	स देवः सा गतिर्नान्या तस्य का विप्रियं चरेत् ॥
03-222-036a	अहं पतीन्नातिशये नात्यश्रे नातिभूषये ।
03-222-036c	नापि परिवदे श्वश्रूं सर्वदा परियन्त्रिता ॥
03-222-037a	अवधानेन सुभगे नित्योत्थानतयैव च ।
03-222-037c	भर्तारो वशगा मह्यं गुरुशुश्रूषणेन च ॥
03-222-038a	नित्यमार्यामहं कुन्तीं वीरसूं सत्यवादिनीम् ।

03-222-038c	स्वयं परिचराम्येका स्नानाच्छादनभोजनैः ॥
03-222-039a	नैतामतिशये जातु वस्त्रभूषणभोजनैः ।
03-222-039c	नापि परिवदे चाहं तां पृथां पृथिवीसमाम् ॥
03-222-040a	अष्टावग्रे ब्राह्मणानां सहस्राणि स्म नित्यदा ।
03-222-040c	भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ॥
03-222-041a	अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः ।
03-222-041c	त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः ॥
03-222-042a	दशान्यानि सहस्राणि येषामन्नं सुसंस्कृतम् ।
03-222-042c	हियते रुक्मपात्रीभिर्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥
03-222-043a	तान्सर्वानग्रहारेण ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ।
03-222-043c	यथार्हं पूजयामि स्म पानाच्छादनभोजनैः ॥
03-222-044a	शतं दासीसहस्राणि कौन्तेयस्य महात्मनः ।
03-222-044c	कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलंकृताः ॥
03-222-045a	महार्हमाल्याभरणाः सुवर्णाश्चन्दनोक्षिताः ।
03-222-045c	मणीन्हेम च बिभ्रत्यो नृत्यगीतविशारदाः ॥
03-222-046a	तासां नाम च रूपं च भोजनाच्छादनानि च ।
03-222-046c	सर्वासामेव वेदाहं कर्म चैव कृताकृतम् ॥
03-222-047a	शतं दासीसहस्राणि कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
03-222-047c	पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ॥
03-222-048a	शतमश्वसहस्राणि दश नागायुतानि च ।
03-222-048c	युधिष्ठिरस्यानुयात्रमिन्द्रप्रस्थनिवासिनः ॥
03-222-049a	एतदासीत्तदा राज्ञो यन्महीं पर्यपालयत् ।
03-222-049c	येषां संख्याविधिं चैव प्रदिशामि शृणोमि च ॥
03-222-050a	अन्तःपुराणां सर्वेषां भृत्यानां चैव सर्वशः ।
03-222-050c	आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ॥
03-222-051a	सर्वं राज्ञः समुदयमायं च व्ययमेव च ।
03-222-051c	एकाहं वेद्मि कल्याणि पाण्डवानां यशस्विनाम् ॥
03-222-052a	मयि सर्वं समासज्य कुटुम्बं भरतर्षभाः ।
03-222-052c	उपासनरताः सर्वे घटन्ते स्म शुभानने ॥
03-222-053a	तमहं भारमासक्तमनाधृष्यं दुरात्मभिः ।
03-222-053c	सुखं सर्वं परित्यज्य रात्र्यहानि घटामि वै ॥

03-222-054a	अधृष्यं वरुणस्येव निधिपूर्णमिवोदधिम् ।
03-222-054c	एकाहं वेद्मि कोशं वै पतीनां धर्मचारिणाम् ॥
03-222-055a	अनिशायां निशायां च सहायाः क्षुत्पिपासयोः ।
03-222-055c	आराधयन्त्याः कौरव्यांस्तुल्या रात्रिरहश्च मे ॥
03-222-056a	प्रथमं प्रतिबुध्यामि चरमं संविशामि च ।
03-222-056c	नित्यकालमहं सत्ये एतत्संवननं मम ॥
03-222-057a	एतज्जानाम्यहं कर्तुं भर्तृसंवननं महत् ।
03-222-057c	असत्स्त्रीणां समाचारं नाहं कुर्यां न कामये ॥
03-222-058a	तच्छ्रुत्वा धर्मसहितं व्याहतं कृष्णया तदा ।
03-222-058c	उवाच सत्या सत्कृत्य पाञ्चालीं धर्मचारिणीम् ॥
03-222-059a	अभिपन्नास्मि पाञ्चालि याज्ञसेनि क्षमस्व मे ।
03-222-059c	कामकारः सखीनां हि सोपहासं प्रभाषितुम् ॥

03-223-001 द्रौपद्युवाच

03-223-001a	इमं तु ते मार्गमपेतदोषं; वक्ष्यामि चित्तग्रहणाय भर्तुः ।
03-223-001c	यस्मिन्यथावत्सखि वर्तमाना; भर्तारमाच्छेत्स्यसि कामिनीभ्यः ॥
03-223-002a	नैतादृशं दैवतमस्ति सत्ये; सर्वेषु लोकेषु सदैवतेषु ।
03-223-002c	यथा पतिस्तस्य हि सर्वकामा; लभ्याः प्रसादे कुपितश्च हन्यात् ॥
03-223-003a	तस्मादपत्यं विविधाश्च भोगाः; शय्यासनान्यद्भुतदर्शनानि ।
03-223-003c	वस्त्राणि माल्यानि तथैव गन्धाः; स्वर्गश्च लोको विषमा च कीर्तिः ॥
03-223-004a	सुखं सुखेनेह न जातु लभ्यं; दुःखेन साध्वी लभते सुखानि ।
03-223-004c	सा कृष्णमाराधय सौहृदेन; प्रेम्णा च नित्यं प्रतिकर्मणा च ॥
03-223-005a	तथाशनैश्चारुभिरग्र्यमाल्यै;र्दाक्षिण्ययोगैर्विविधैश्च गन्धैः ।
03-223-005c	अस्याः प्रियोऽस्मीति यथा विदित्वा; त्वामेव संश्लिष्यति सर्वभावैः ॥
03-223-006a	श्रुत्वा स्वरं द्वारगतस्य भर्तुः; प्रत्युत्थिता तिष्ठ गृहस्य मध्ये ।
03-223-006c	दृष्ट्वा प्रविष्टं त्वरितासनेन; पाद्येन चैव प्रतिपूजय त्वम् ॥
03-223-007a	संप्रेषितायामथ चैव दास्या;मुत्थाय सर्वं स्वयमेव कुर्याः ।
03-223-007c	जानातु कृष्णस्तव भावमेतं; सर्वात्मना मां भजतीति सत्ये ॥
03-223-008a	त्वत्संनिधौ यत्कथयेत्पतिस्ते; यद्यप्यगुह्यं परिरक्षितव्यम् ।
03-223-008c	काचित्सपत्नी तव वासुदेवं; प्रत्यादिशेत्तेन भवेद्विरागः ॥
03-223-009a	प्रियांश्च रक्तांश्च हितांश्च भर्तुःस्तान्भोजयेथा विविधैरुपायैः ।
03-223-009c	द्वेष्यैरपक्षैरहितैश्च तस्य; भिद्यस्व नित्यं कुहकोद्धतैश्च ॥

- 03-223-010a मदं प्रमादं पुरुषेषु हित्वा; संयच्छ भावं प्रतिगृह्य मौनम् ।
 03-223-010c प्रद्युम्नसाम्बावपि ते कुमारौ; नोपासितव्यौ रहिते कदाचित् ॥
 03-223-011a महाकुलीनाभिरपापिकाभिः; स्त्रीभिः सतीभिस्तव सख्यमस्तु ।
 03-223-011c चण्डाश्च शौण्डाश्च महाशनाश्च; चौराश्च दुष्टाश्चपलाश्च वर्ज्याः ॥
 03-223-012a एतद्यशस्यं भगवेदनं च; स्वर्ग्यं तथा शत्रुनिबर्हणं च ।
 03-223-012c महार्हमाल्याभरणाङ्गरागा; भर्तारमाराधय पुण्यगन्धा ॥

03-224-001 वैशंपायन उवाच

- 03-224-001a मार्कण्डेयादिभिर्विप्रैः पाण्डवैश्च महात्मभिः ।
 03-224-001c कथाभिरनुकूलाभिः सहासित्वा जनार्दनः ॥
 03-224-002a ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः ।
 03-224-002c आरुरुक्षू रथं सत्यामाह्वयामास केशवः ॥
 03-224-003a सत्यभामा ततस्तत्र स्वजित्वा द्रुपदात्मजाम् ।
 03-224-003c उवाच वचनं हृद्यं यथाभावसमाहितम् ॥
 03-224-004a कृष्णे मा भूतवोत्कण्ठा मा व्यथा मा प्रजागरः ।
 03-224-004c भर्तृभिर्देवसंकाशैर्जितां प्राप्स्यसि मेदिनीम् ॥
 03-224-005a न ह्येवं शीलसंपन्ना नैवं पूजितलक्षणाः ।
 03-224-005c प्राप्नुवन्ति चिरं क्लेशं यथा त्वमसितेक्षणे ॥
 03-224-006a अवश्यं च त्वया भूमिरियं निहतकण्टका ।
 03-224-006c भर्तृभिः सह भोक्तव्या निर्द्वन्द्वेति श्रुतं मया ॥
 03-224-007a धार्तराष्ट्रवधं कृत्वा वैराणि प्रतियात्य च ।
 03-224-007c युधिष्ठिरस्थां पृथिवीं द्रष्टासि द्रुपदात्मजे ॥
 03-224-008a यास्ताः प्रब्राजमानां त्वां प्राहसन्दर्पमोहिताः ।
 03-224-008c ताः क्षिप्रं हतसंकल्पा द्रक्ष्यसि त्वं कुरुस्त्रियः ॥
 03-224-009a तव दुःखोपपन्नाया यैराचरितमप्रियम् ।
 03-224-009c विद्धि संप्रस्थितान्सर्वास्तान्कृष्णे यमसादनम् ॥
 03-224-010a पुत्रस्ते प्रतिविन्ध्यश्च सुतसोमस्तथा विभुः ।
 03-224-010c श्रुतकर्मारुजुनिश्चैव शतानीकश्च नाकुलिः ॥
 03-224-010e सहदेवाच्च यो जातः श्रुतसेनस्तवात्मजः ॥
 03-224-011a सर्वे कुशलिनो वीराः कृतास्त्राश्च सुतास्तव ।
 03-224-011c अभिमन्युरिव प्रीता द्वारवत्यां रता भृशम् ॥
 03-224-012a त्वमिवैषां सुभद्रा च प्रीत्या सर्वात्मना स्थिता ।

03-224-012c	प्रीयते भावनिर्द्वद्धा तेभ्यश्च विगतज्वरा ॥
03-224-013a	भेजे सर्वात्मना चैव प्रद्युम्नजननी तथा ।
03-224-013c	भानुप्रभृतिभिश्चैनान्विशिनष्टि च केशवः ॥
03-224-014a	भोजनाच्छादने चैषां नित्यं मे श्वशुरः स्थितः ।
03-224-014c	रामप्रभृतयः सर्वे भजन्त्यन्धकवृष्णयः ॥
03-224-014e	तुल्यो हि प्रणयस्तेषां प्रद्युम्नस्य च भामिनि ॥
03-224-015a	एवमादि प्रियं प्रीत्या हृद्यमुक्त्वा मनोनुगम् ।
03-224-015c	गमनाय मनश्चक्रे वासुदेवरथं प्रति ॥
03-224-016a	तां कृष्णां कृष्णमहिषी चकाराभिप्रदक्षिणम् ।
03-224-016c	आरुरोह रथं शौरैः सत्यभामा च भामिनी ॥
03-224-017a	स्मयित्वा तु यदुश्रेष्ठो द्रौपदीं परिसान्त्वय च ।
03-224-017c	उपावर्त्य ततः शीघ्रैर्हयैः प्रायात्परंतपः ॥

03-225-001 जनमेजय उवाच

03-225-001a	एवं वने वर्तमाना नराग्र्याः; शीतोष्णवातातपकर्षिताङ्गाः ।
03-225-001c	सरस्तदासाद्य वनं च पुण्यं; ततः परं किमकुर्वन्त पार्थाः ॥

03-225-002 वैशंपायन उवाच

03-225-002a	सरस्तदासाद्य तु पाण्डुपुत्रा; जनं समुत्सृज्य विधाय चैषाम् ।
03-225-002c	वनानि रम्याण्यथ पर्वतांश्च; नदीप्रदेशांश्च तदा विचेरुः ॥
03-225-003a	तथा वने तान्वसतः प्रवीरा;न्स्वाध्यायवन्तश्च तपोधनाश्च ।
03-225-003c	अभ्याययुर्वेदविदः पुराणा;स्तान्पूजयामासुरथो नराग्र्याः ॥
03-225-004a	ततः कदाचित्कुशलः कथासु; विप्रोऽभ्यगच्छद्भुवि कौरवेयान् ।
03-225-004c	स तैः समेत्याथ यदृच्छयैव; वैचित्रवीर्यं नृपमभ्यगच्छत् ॥
03-225-005a	अथोपविष्टः प्रतिसत्कृतश्च; वृद्धेन राज्ञा कुरुसत्तमेन ।
03-225-005c	प्रचोदितः सन्कथयां बभूव; धर्मानिलेन्द्रप्रभवान्यमौ च ॥
03-225-006a	कृशांश्च वातातपकर्षिताङ्गा;न्दुःखस्य चोग्रस्य मुखे प्रपन्नान् ।
03-225-006c	तां चाप्यनाथामिव वीरनाथां; कृष्णां परिक्लेशगुणेन युक्ताम् ॥
03-225-007a	ततः कथां तस्य निशम्य राजा; वैचित्रवीर्यः कृपयाभितप्तः ।
03-225-007c	वने स्थितान्पार्थिवपुत्रपौत्रा;ञ्श्रुत्वा तदा दुःखनदीं प्रपन्नान् ॥
03-225-008a	प्रोवाच दैन्याभिहतान्तरात्मा; निःश्वासबाष्पोपहतः स पार्थान् ।
03-225-008c	वाचं कथंचित्स्थिरतामुपेत्य; तत्सर्वमात्मप्रभवं विचिन्त्य ॥

03-225-009a	कथं नु सत्यः शुचिरार्यवृत्तो; ज्येष्ठः सुतानां मम धर्मराजः ।
03-225-009c	अजातशत्रुः पृथिवीतलस्थः; शेते पुरा राङ्कवकूटशायी ॥
03-225-010a	प्रबोध्यते मागधसूतपूगैः; नित्यं स्तुवद्भिः स्वयमिन्द्रकल्पः ।
03-225-010c	पतत्रिसंघैः स जघन्यरात्रे; प्रबोध्यते नूनमिडातलस्थः ॥
03-225-011a	कथं नु वातातपकर्षिताङ्गो; वृकोदरः कोपपरिप्लुताङ्गः ।
03-225-011c	शेते पृथिव्यामतथोचिताङ्गः; कृष्णासमक्षं वसुधातलस्थः ॥
03-225-012a	तथार्जुनः सुकुमारो मनस्वी; वशे स्थितो धर्मसुतस्य राज्ञः ।
03-225-012c	विदूयमानैरिव सर्वगात्रैः ध्रुवं न शेते वसतीरमर्षात् ॥
03-225-013a	यमौ च कृष्णां च युधिष्ठिरं च; भीमं च दृष्ट्वा सुखविप्रयुक्तान् ।
03-225-013c	विनिःश्वसन्सर्प इवोग्रतेजा; ध्रुवं न शेते वसतीरमर्षात् ॥
03-225-014a	तथा यमौ चाप्यसुखौ सुखाहौ; समृद्धरूपावमरौ दिवीव ।
03-225-014c	प्रजागरस्थौ ध्रुवमप्रशान्तौ; धर्मेण सत्येन च वार्यमाणौ ॥
03-225-015a	समीरणेनापि समो बलेन; समीरणस्यैव सुतो बलीयान् ।
03-225-015c	स धर्मपाशेन सितोग्रतेजा; ध्रुवं विनिःश्वस्य सहत्यमर्षम् ॥
03-225-016a	स चापि भूमौ परिवर्तमानो; वधं सुतानां मम काङ्क्षमाणः ।
03-225-016c	सत्येन धर्मेण च वार्यमाणः; कालं प्रतीक्षत्यधिको रणेऽन्यैः ॥
03-225-017a	अजातशत्रौ तु जिते निकृत्या; दुःशासनो यत्पुरुषाण्यवोचत् ।
03-225-017c	तानि प्रविष्टानि वृकोदराङ्गं; दहन्ति मर्माग्निरिवेन्धनानि ॥
03-225-018a	न पापकं ध्यास्यति धर्मपुत्रो; धनंजयश्चाप्यनुवर्तते तम् ।
03-225-018c	अरण्यवासेन विवर्धते तु; भीमस्य कोपोऽग्निरिवानिलेन ॥
03-225-019a	स तेन कोपेन विदीर्यमाणः; करं करेणाभिनिपीड्य वीरः ।
03-225-019c	विनिःश्वसत्युष्णमतीव घोरं; दहन्निवेमान्मम पुत्रपौत्रान् ॥
03-225-020a	गाण्डीवधन्वा च वृकोदरश्च; संरम्भिणावन्तककालकल्पौ ।
03-225-020c	न शेषयेतां युधि शत्रुसेनां; शरान्किरन्तावशनिप्रकाशान् ॥
03-225-021a	दुर्योधनः शकुनिः सूतपुत्रो; दुःशासनश्चापि सुमन्दचेताः ।
03-225-021c	मधु प्रपश्यन्ति न तु प्रपातं; वृकोदरं चैव धनंजयं च ॥
03-225-022a	शुभाशुभं पुरुषः कर्म कृत्वा; प्रतीक्षते तस्य फलं स्म कर्ता ।
03-225-022c	स तेन युज्यत्यवशः फलेन; मोक्षः कथं स्यात्पुरुषस्य तस्मात् ॥
03-225-023a	क्षेत्रे सुकृष्टे ह्युपिते च बीजे; देवे च वर्षत्यृतुकालयुक्तम् ।
03-225-023c	न स्यात्फलं तस्य कुतः प्रसिद्धिः; रन्यत्र दैवादिति चिन्तयामि ॥
03-225-024a	कृतं मताक्षेण यथा न साधु; साधुप्रवृत्तेन च पाण्डवेन ।

03-225-024c	मया च दुष्पुत्रवशानुगेन; यथा कुरूणामयमन्तकालः ॥
03-225-025a	ध्रुवं प्रवास्यत्यसमीरितोऽपि; ध्रुवं प्रजास्यत्युत गर्भिणी या ।
03-225-025c	ध्रुवं दिनादौ रजनीप्रणाशःस्तथा क्षपादौ च दिनप्रणाशः ॥
03-225-026a	क्रियेत कस्मान्न परे च कुर्युः;वित्तं न दद्युः पुरुषाः कथंचित् ।
03-225-026c	प्राप्यार्थकालं च भवेदनर्थः; कथं नु तत्स्यादिति तत्कुतः स्यात् ॥
03-225-027a	कथं न भिद्येत न च स्रवेत; न च प्रसिच्येदिति रक्षितव्यम् ।
03-225-027c	अरक्ष्यमाणः शतधा विशीर्ये;द्ध्रुवं न नाशोऽस्ति कृतस्य लोके ॥
03-225-028a	गतो ह्यरण्यादपि शक्रलोकं; धनंजयः पश्यत वीर्यमस्य ।
03-225-028c	अस्त्राणि दिव्यानि चतुर्विधानि; ज्ञात्वा पुनर्लोकमिमं प्रपन्नः ॥
03-225-029a	स्वर्गं हि गत्वा सशरीर एव; को मानुषः पुनरागन्तुमिच्छेत् ।
03-225-029c	अन्यत्र कालोपहताननेका;न्समीक्षमाणस्तु कुरून्मूर्षून् ॥
03-225-030a	धनुर्ग्राहश्चार्जुनः सव्यसाची; धनुश्च तद्गण्डिवं लोकसारम् ।
03-225-030c	अस्त्राणि दिव्यानि च तानि तस्य; त्रयस्य तेजः प्रसहेत को नु ॥
03-225-031a	निशम्य तद्वचनं पार्थिवस्य; दुर्योधनो रहिते सौबलश्च ।
03-225-031c	अबोधयत्कर्णमुपेत्य सर्वः; स चाप्यहृष्टोऽभवदल्पचेताः ॥

03-226-001 वैशंपायन उवाच

03-226-001a	धृतराष्ट्रस्य तद्वाक्यं निशम्य सहसौबलः ।
03-226-001c	दुर्योधनमिदं काले कर्णो वचनमब्रवीत् ॥
03-226-002a	प्रव्राज्य पाण्डवान्वीरान्स्वेन वीर्येण भारत ।
03-226-002c	भुङ्क्ष्वेमां पृथिवीमेको दिवं शम्बरहा यथा ॥
03-226-003a	प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च प्रतीच्योदीच्यवासिनः ।
03-226-003c	कृताः करप्रदाः सर्वे राजानस्ते नराधिप ॥
03-226-004a	या हि सा दीप्यमानेव पाण्डवान्भजते पुरा ।
03-226-004c	साद्य लक्ष्मीस्त्वया राजन्नवाप्ता भ्रातृभिः सह ॥
03-226-005a	इन्द्रप्रस्थगते यां तां दीप्यमानां युधिष्ठिरे ।
03-226-005c	अपश्याम श्रियं राजन्नचिरं शोककर्षिताः ॥
03-226-006a	सा तु बुद्धिबलेनेयं राजस्तस्माद्युधिष्ठिरात् ।
03-226-006c	त्वयाक्षिप्ता महाबाहो दीप्यमानेव दृश्यते ॥
03-226-007a	तथैव तव राजेन्द्र राजानः परवीरहन् ।
03-226-007c	शासनेऽधिष्ठिताः सर्वे किं कुर्म इति वादिनः ॥
03-226-008a	तवाद्य पृथिवी राजन्निखिला सागराम्बरा ।

03-226-008c	सपर्वतवना देवी सग्रामनगराकरा ॥
03-226-008e	नानावनोद्देशवती पत्तनैरुपशोभिता ॥
03-226-009a	वन्द्यमानो द्विजै राजन्पूज्यमानश्च राजभिः ।
03-226-009c	पौरुषाद्विवि देवेषु भ्राजसे रश्मिवानिव ॥
03-226-010a	रुद्रैरिव यमो राजा मरुद्भिरिव वासवः ।
03-226-010c	कुरुभिस्त्वं वृतो राजन्भासि नक्षत्रराडिव ॥
03-226-011a	ये स्म ते नाद्रियन्तेऽऽज्ञा नोद्विजन्ते कदा च न ।
03-226-011c	पश्यामस्ताञ्श्रिया हीनान्पाण्डवान्वनवासिनः ॥
03-226-012a	श्रूयन्ते हि महाराज सरो द्वैतवनं प्रति ।
03-226-012c	वसन्तः पाण्डवाः सार्धं ब्राह्मणैर्वनवासिभिः ॥
03-226-013a	स प्रयाहि महाराज श्रिया परमया युतः ।
03-226-013c	प्रतपन्पाण्डुपुत्रांस्त्वं रश्मिवानिव तेजसा ॥
03-226-014a	स्थितो राज्ये च्युतान्राज्याच्छ्रिया हीनाञ्श्रिया वृतः ।
03-226-014c	असमृद्धान्समृद्धानर्थः पश्य पाण्डुसुतान्नृप ॥
03-226-015a	महाभिजनसंपन्नं भद्रे महति संस्थितम् ।
03-226-015c	पाण्डवास्त्वाभिवीक्षन्तां ययातिमिव नाहुषम् ॥
03-226-016a	यां श्रियं सुहृदश्चैव दुर्हृदश्च विशां पते ।
03-226-016c	पश्यन्ति पुरुषे दीप्तां सा समर्था भवत्युत ॥
03-226-017a	समस्थो विषमस्थान्हि दुर्हृदो योऽभिवीक्षते ।
03-226-017c	जगतीस्थानिवाद्रिस्थः किं ततः परमं सुखम् ॥
03-226-018a	न पुत्रधनलाभेन न राज्येनापि विन्दति ।
03-226-018c	प्रीतिं नृपतिशार्दूल याममित्राघदर्शनात् ॥
03-226-019a	किं नु तस्य सुखं न स्यादाश्रमे यो धनंजयम् ।
03-226-019c	अभिवीक्षेत सिद्धार्थो वल्कलाजिनवाससम् ॥
03-226-020a	सुवाससो हि ते भार्या वल्कलाजिनवाससम् ।
03-226-020c	पश्यन्त्वसुखितां कृष्णां सा च निर्विद्यतां पुनः ॥
03-226-020e	विनिन्दतां तथात्मानं जीवितं च धनच्युता ॥
03-226-021a	न तथा हि सभामध्ये तस्या भवितुमर्हति ।
03-226-021c	वैमनस्यं यथा दृष्ट्वा तव भार्याः स्वलंकृताः ॥
03-226-022a	एवमुक्त्वा तु राजानं कर्णः शकुनिना सह ।
03-226-022c	तूष्णीं बभूवतुरुभौ वाक्यान्ते जनमेजय ॥

03-227-001 वैशंपायन उवाच

- 03-227-001a कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 03-227-001c हृष्टो भूत्वा पुनर्दीन इदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-227-002a ब्रवीषि यदिदं कर्ण सर्वं मे मनसि स्थितम् ।
 03-227-002c न त्वभ्यनुज्ञां लप्स्यामि गमने यत्र पाण्डवाः ॥
 03-227-003a परिदेवति तान्वीरान्धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 03-227-003c मन्यतेऽभ्यधिकांश्चापि तपोयोगेन पाण्डवान् ॥
 03-227-004a अथ वाप्यनुबुध्येत नृपोऽस्माकं चिकीर्षितम् ।
 03-227-004c एवमप्यायति रक्षन्नाभ्यनुज्ञातुमर्हति ॥
 03-227-005a न हि द्वैतवने किञ्चिद्विद्यतेऽन्यत्प्रयोजनम् ।
 03-227-005c उत्सादनमृते तेषां वनस्थानां मम द्विषाम् ॥
 03-227-006a जानासि हि यथा क्षत्ता द्यूतकाल उपस्थिते ।
 03-227-006c अब्रवीद्यच्च मां त्वां च सौबलं च वचस्तदा ॥
 03-227-007a तानि पूर्वाणि वाक्यानि यच्चान्यत्परिदेवितम् ।
 03-227-007c विचिन्त्य नाधिगच्छामि गमनायेतराय वा ॥
 03-227-008a ममापि हि महान्हर्षो यदहं भीमफल्गुनौ ।
 03-227-008c क्लिष्टावरण्ये पश्येयं कृष्णया सहिताविति ॥
 03-227-009a न तथा प्राप्नुयां प्रीतिमवाप्य वसुधामपि ।
 03-227-009c दृष्ट्वा यथा पाण्डुसुतान्वल्कलाजिनवाससः ॥
 03-227-010a किं नु स्यादधिकं तस्माद्यदहं द्रुपदात्मजाम् ।
 03-227-010c द्रौपदीं कर्ण पश्येयं काषायवसनां वने ॥
 03-227-011a यदि मां धर्मराजश्च भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 03-227-011c युक्तं परमया लक्ष्म्या पश्येतां जीवितं भवेत् ॥
 03-227-012a उपायं न तु पश्यामि येन गच्छेम तद्वनम् ।
 03-227-012c यथा चाभ्यनुजानीयाद्गच्छन्तं मां महीपतिः ॥
 03-227-013a स सौबलेन सहितस्तथा दुःशासनेन च ।
 03-227-013c उपायं पश्य निपुणं येन गच्छेम तद्वनम् ॥
 03-227-014a अहमप्यद्य निश्चित्य गमनायेतराय वा ।
 03-227-014c काल्यमेव गमिष्यामि समीपं पार्थिवस्य ह ॥
 03-227-015a मयि तत्रोपविष्टे तु भीष्मे च कुरुसत्तमे ।
 03-227-015c उपायो यो भवेद्दृष्टस्तं ब्रूयाः सहसौबलः ॥

- 03-227-016a ततो भीष्मस्य राज्ञश्च निशम्य गमनं प्रति ।
 03-227-016c व्यवसायं करिष्येऽहमनुनीय पितामहम् ॥
 03-227-017a तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे जग्मुरावसथान्प्रति ।
 03-227-017c व्युषितायां रजन्यां तु कर्णो राजानमभ्ययात् ॥
 03-227-018a ततो दुर्योधनं कर्णः प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
 03-227-018c उपायः परिदृष्टोऽयं तं निबोध जनेश्वर ॥
 03-227-019a घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिप ।
 03-227-019c घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः ॥
 03-227-020a उचितं हि सदा गन्तुं घोषयात्रां विशां पते ।
 03-227-020c एवं च त्वां पिता राजन्समनुज्ञातुमर्हति ॥
 03-227-021a तथा कथयमानौ तौ घोषयात्राविनिश्चयम् ।
 03-227-021c गान्धारराजः शकुनिः प्रत्युवाच हसन्निव ॥
 03-227-022a उपायोऽयं मया दृष्टो गमनाय निरामयः ।
 03-227-022c अनुज्ञास्यति नो राजा चोदयिष्यति चाप्युत ॥
 03-227-023a घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिप ।
 03-227-023c घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः ॥
 03-227-024a ततः प्रहसिताः सर्वे तेऽन्योन्यस्य तलान्ददुः ।
 03-227-024c तदेव च विनिश्चित्य ददृशुः कुरुसत्तमम् ॥

03-228-001 वैशंपायन उवाच

- 03-228-001a धृतराष्ट्रं ततः सर्वे ददृशुर्जनमेजय ।
 03-228-001c पृष्ट्वा सुखमथो राज्ञः पृष्ट्वा राज्ञा च भारत ॥
 03-228-002a ततस्तैर्विहितः पूर्वं समङ्गो नाम बल्लवः ।
 03-228-002c समीपस्थास्तदा गावो धृतराष्ट्रे न्यवेदयत् ॥
 03-228-003a अनन्तरं च राधेयः शकुनिश्च विशां पते ।
 03-228-003c आहतुः पार्थिवश्रेष्ठं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ॥
 03-228-004a रमणीयेषु देशेषु घोषाः संप्रति कौरव ।
 03-228-004c स्मारणासमयः प्राप्तो वत्सानामपि चाङ्कनम् ॥
 03-228-005a मृगया चोचिता राजन्नस्मिन्काले सुतस्य ते ।
 03-228-005c दुर्योधनस्य गमनं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥

03-228-006 धृतराष्ट्र उवाच

03-228-006a	मृगया शोभना तात गवां च समवेक्षणम् ।
03-228-006c	विश्रम्भस्तु न गन्तव्यो बल्लवानामिति स्मरे ॥
03-228-007a	ते तु तत्र नरव्याघ्राः समीप इति नः श्रुतम् ।
03-228-007c	अतो नाभ्यनुजानामि गमनं तत्र वः स्वयम् ॥
03-228-008a	छद्मना निर्जितास्ते हि कर्षिताश्च महावने ।
03-228-008c	तपोनित्याश्च राधेय समर्थाश्च महारथाः ॥
03-228-009a	धर्मराजो न संक्रुध्येद्भीमसेनस्त्वमर्षणः ।
03-228-009c	यज्ञसेनस्य दुहिता तेज एव तु केवलम् ॥
03-228-010a	यूयं चाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः ।
03-228-010c	ततो विनिर्दहेयुस्ते तपसा हि समन्विताः ॥
03-228-011a	अथ वा सायुधा वीरा मन्युनाभिपरिप्लुताः ।
03-228-011c	सहिता बद्धनिस्त्रिंशा दहेयुः शस्त्रतेजसा ॥
03-228-012a	अथ यूयं बहुत्वान्तानारभध्वं कथंचन ।
03-228-012c	अनार्यं परमं तत्स्यादशक्यं तच्च मे मतम् ॥
03-228-013a	उषितो हि महाबाहुरिन्द्रलोके धनंजयः ।
03-228-013c	दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथ ततः प्रत्यागतो वनम् ॥
03-228-014a	अकृतास्त्रेण पृथिवी जिता बीभत्सुना पुरा ।
03-228-014c	किं पुनः स कृतास्त्रोऽद्य न हन्याद्वो महारथः ॥
03-228-015a	अथ वा मद्वचः श्रुत्वा तत्र यत्ता भविष्यथ ।
03-228-015c	उद्विग्नवासो विश्रम्भाद्दुःखं तत्र भविष्यति ॥
03-228-016a	अथ वा सैनिकाः केचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरे ।
03-228-016c	तदबुद्धिकृतं कर्म दोषमुत्पादयेच्च वः ॥
03-228-017a	तस्माद्गच्छन्तु पुरुषाः स्मरणायाप्तकारिणः ।
03-228-017c	न स्वयं तत्र गमनं रोचये तव भारत ॥

03-228-018 शकुनिरुवाच

03-228-018a	धर्मज्ञः पाण्डवो ज्येष्ठः प्रतिज्ञातं च संसदि ।
03-228-018c	तेन द्वादश वर्षाणि वस्तव्यानीति भारत ॥
03-228-019a	अनुवृत्ताश्च ते सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः ।
03-228-019c	युधिष्ठिरश्च कौन्तेयो न नः कोपं करिष्यति ॥
03-228-020a	मृगयां चैव नो गन्तुमिच्छा संवर्धते भृशम् ।
03-228-020c	स्मारणं च चिकीर्षामो न तु पाण्डवदर्शनम् ॥

03-228-021a न चानार्यसमाचारः कश्चित्तत्र भविष्यति ।

03-228-021c न च तत्र गमिष्यामो यत्र तेषां प्रतिश्रयः ॥

03-228-022 वैशंपायन उवाच

03-228-022a एवमुक्तः शकुनिना धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।

03-228-022c दुर्योधनं सहामात्यमनुजज्ञे न कामतः ॥

03-228-023a अनुज्ञातस्तु गान्धारिः कर्णेन सहितस्तदा ।

03-228-023c निर्ययौ भरतश्रेष्ठो बलेन महता वृतः ॥

03-228-024a दुःशासनेन च तथा सौबलेन च देविना ।

03-228-024c संवृतो भ्रातृभिश्चान्यैः स्त्रीभिश्चापि सहस्रशः ॥

03-228-025a तं निर्यान्तं महाबाहुं द्रष्टुं द्वैतवनं सरः ।

03-228-025c पौराश्चानुययुः सर्वे सहदारा वनं च तत् ॥

03-228-026a अष्टौ रथसहस्राणि त्रीणि नागायुतानि च ।

03-228-026c पत्तयो बहुसाहस्रा हयाश्च नवतिः शताः ॥

03-228-027a शकटापणवेश्याश्च वणिजो बन्दिनस्तथा ।

03-228-027c नराश्च मृगयाशीलाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥

03-228-028a ततः प्रयाणे नृपतेः सुमहानभवत्स्वनः ।

03-228-028c प्रावृषीव महावायोरुद्धतस्य विशां पते ॥

03-228-029a गव्यूतिमात्रे न्यवसद्राजा दुर्योधनस्तदा ।

03-228-029c प्रयातो वाहनैः सर्वैस्ततो द्वैतवनं सरः ॥

03-229-001 वैशंपायन उवाच

03-229-001a अथ दुर्योधनो राजा तत्र तत्र वने वसन् ।

03-229-001c जगाम घोषानभितस्तत्र चक्रे निवेशनम् ॥

03-229-002a रमणीये समाज्ञाते सोदके समहीरुहे ।

03-229-002c देशे सर्वगुणोपेते चक्रुरावसथं नराः ॥

03-229-003a तथैव तत्समीपस्थान्पृथगावसथान्बहून् ।

03-229-003c कर्णस्य शकुनेश्चैव भ्रातृणां चैव सर्वशः ॥

03-229-004a ददर्श स तदा गावः शतशोऽथ सहस्रशः ।

03-229-004c अङ्कैर्लक्षैश्च ताः सर्वा लक्षयामास पार्थिवः ॥

03-229-005a अङ्कयामास वत्सांश्च जज्ञे चोपसृतास्त्वपि ।

03-229-005c बालवत्साश्च या गावः कालयामास ता अपि ॥

03-229-006a	अथ स स्मारणं कृत्वा लक्षयित्वा त्रिहायनान् ।
03-229-006c	वृतो गोपालकैः प्रीतो व्यहरत्कुरुनन्दनः ॥
03-229-007a	स च पौरजनः सर्वः सैनिकाश्च सहस्रशः ।
03-229-007c	यथोपजोषं चिक्रीडुर्वने तस्मिन्यथामराः ॥
03-229-008a	ततो गोपाः प्रगातारः कुशला नृत्तवादिते ।
03-229-008c	धार्तराष्ट्रमुपातिष्ठन्कन्याश्चैव स्वलंकृताः ॥
03-229-009a	स स्त्रीगणवृतो राजा प्रहृष्टः प्रददौ वसु ।
03-229-009c	तेभ्यो यथार्हमन्नानि पानानि विविधानि च ॥
03-229-010a	ततस्ते सहिताः सर्वे तरक्षून्महिषान्मृगान् ।
03-229-010c	गवयर्क्ष्वराहांश्च समन्तात्पर्यकालयन् ॥
03-229-011a	स ताञ्शरैर्विनिर्भिन्दन्गजान्बन्धनमहावने ।
03-229-011c	रमणीयेषु देशेषु ग्राहयामास वै मृगान् ॥
03-229-012a	गोरसानुपयुञ्जान उपभोगांश्च भारत ।
03-229-012c	पश्यन्सुरमणीयानि पुष्पितानि वनानि च ॥
03-229-013a	मत्तभ्रमरजुष्टानि बर्हिणाभिरुतानि च ।
03-229-013c	अगच्छदानुपूर्व्येण पुण्यं द्वैतवनं सरः ॥
03-229-013e	ऋद्ध्या परमया युक्तो महेन्द्र इव वज्रभृत् ॥
03-229-014a	यदृच्छया च तदहो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-229-014c	ईजे राजर्षियज्ञेन सद्यस्केन विशां पते ॥
03-229-014e	दिव्येन विधिना राजा वन्येन कुरुसत्तमः ॥
03-229-015a	कृत्वा निवेशमभितः सरसस्तस्य कौरवः ।
03-229-015c	द्रौपद्या सहितो धीमान्धर्मपत्न्या नराधिपः ॥
03-229-016a	ततो दुर्योधनः प्रेष्यानादिदेश सहानुजः ।
03-229-016c	आक्रीडावसथाः क्षिप्रं क्रियन्तामिति भारत ॥
03-229-017a	ते तथेत्येव कौरव्यमुक्त्वा वचनकारिणः ।
03-229-017c	चिकीर्षन्तस्तदाक्रीडाञ्जग्मुर्द्वैतवनं सरः ॥
03-229-018a	सेनाग्रं धार्तराष्ट्रस्य प्राप्तं द्वैतवनं सरः ।
03-229-018c	प्रविशन्तं वनद्वारि गन्धर्वाः समवारयन् ॥
03-229-019a	तत्र गन्धर्वराजो वै पूर्वमेव विशां पते ।
03-229-019c	कुबेरभवनाद्राजन्नाजगाम गणावृतः ॥
03-229-020a	गणैरप्सरसां चैव त्रिदशानां तथात्मजैः ।

- 03-229-020c विहारशीलः क्रीडार्थं तेन तत्संवृतं सरः ॥
 03-229-021a तेन तत्संवृतं दृष्ट्वा ते राजपरिचारकाः ।
 03-229-021c प्रतिजग्मुस्ततो राजन्यत्र दुर्योधनो नृपः ॥
 03-229-022a स तु तेषां वचः श्रुत्वा सैनिकान्युद्धदुर्मदान् ।
 03-229-022c प्रेषयामास कौरव्य उत्सारयत तानिति ॥
 03-229-023a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञः सेनाग्रयायिनः ।
 03-229-023c सरो द्वैतवनं गत्वा गन्धर्वानिदमब्रुवन् ॥
 03-229-024a राजा दुर्योधनो नाम धृतराष्ट्रसुतो बली ।
 03-229-024c विजिहीर्षुरिहायाति तदर्थमपसर्पत ॥
 03-229-025a एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः प्रहसन्तो विशां पते ।
 03-229-025c प्रत्यब्रुवंस्तान्पुरुषानिदं सुपुरुषं वचः ॥
 03-229-026a न चेतयति वो राजा मन्दबुद्धिः सुयोधनः ।
 03-229-026c योऽस्मानाज्ञापयत्येवं वश्यानिव दिवौकसः ॥
 03-229-027a यूयं मुमूर्षवश्चापि मन्दप्रज्ञा न संशयः ।
 03-229-027c ये तस्य वचनादेवमस्मान्ब्रूत विचेतसः ॥
 03-229-028a गच्छत त्वरिताः सर्वे यत्र राजा स कौरवः ।
 03-229-028c द्वेष्यं माद्यैव गच्छध्वं धर्मराजनिवेशनम् ॥
 03-229-029a एवमुक्तास्तु गन्धर्वे राज्ञः सेनाग्रयायिनः ।
 03-229-029c संप्राद्रवन्त्यतो राजा धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥

03-230-001 वैशंपायन उवाच

- 03-230-001a ततस्ते सहिताः सर्वे दुर्योधनमुपागमन् ।
 03-230-001c अब्रुवंश्च महाराज यदूचुः कौरवं प्रति ॥
 03-230-002a गन्धर्वैर्वारिते सैन्ये धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 03-230-002c अमर्षपूर्णः सैन्यानि प्रत्यभाषत भारत ॥
 03-230-003a शासतैनानधर्मज्ञान्मम विप्रियकारिणः ।
 03-230-003c यदि प्रक्रीडितो देवैः सर्वैः सह शतक्रतुः ॥
 03-230-004a दुर्योधनवचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
 03-230-004c सर्व एवाभिसंनद्धा योधाश्चापि सहस्रशः ॥
 03-230-005a ततः प्रमथ्य गन्धर्वास्तद्वनं विविशुर्बलात् ।
 03-230-005c सिंहनादेन महता पूरयन्तो दिशो दश ॥
 03-230-006a ततोऽपरैरवार्यन्त गन्धर्वैः कुरुसैनिकाः ।

03-230-006c	ते वार्यमाणा गन्धर्वैः साम्नैव वसुधाधिप ॥
03-230-006e	ताननादृत्य गन्धर्वास्तद्वनं विविशुर्महत् ॥
03-230-007a	यदा वाचा न तिष्ठन्ति धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।
03-230-007c	ततस्ते खेचराः सर्वे चित्रसेने न्यवेदयन् ॥
03-230-008a	गन्धर्वराजस्तान्सर्वानब्रवीत्कौरवान्प्रति ।
03-230-008c	अनार्याञ्शासतेत्येवं चित्रसेनोऽत्यमर्षणः ॥
03-230-009a	अनुज्ञातास्तु गन्धर्वाश्चित्रसेनेन भारत ।
03-230-009c	प्रगृहीतायुधाः सर्वे धार्तराष्ट्रानभिद्रवन् ॥
03-230-010a	तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रान्गन्धर्वानुद्यतायुधान् ।
03-230-010c	सर्वे ते प्राद्रवन्संख्ये धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥
03-230-011a	तान्दृष्ट्वा द्रवतः सर्वान्धारतराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ।
03-230-011c	वैकर्तनस्तदा वीरो नासीत्तत्र पराङ्मुखः ॥
03-230-012a	आपतन्तीं तु संप्रेक्ष्य गन्धर्वाणां महाचमूम् ।
03-230-012c	महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् ॥
03-230-013a	क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैस्तथायसैः ।
03-230-013c	गन्धर्वाञ्शतशोऽभ्यघ्नँल्लघुत्वात्सूतनन्दनः ॥
03-230-014a	पातयन्नुत्तमाङ्गानि गन्धर्वाणां महारथः ।
03-230-014c	क्षणेन व्यधमत्सर्वां चित्रसेनस्य वाहिनीम् ॥
03-230-015a	ते वध्यमाना गन्धर्वाः सूतपुत्रेण धीमता ।
03-230-015c	भूय एवाभ्यवर्तन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-230-016a	गन्धर्वभूता पृथिवी क्षणेन समपद्यत ।
03-230-016c	आपतद्भिर्महावेगैश्चित्रसेनस्य सैनिकैः ॥
03-230-017a	अथ दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः ।
03-230-017c	दुःशासनो विकर्णश्च ये चान्ये धृतराष्ट्रजाः ॥
03-230-017e	न्यहनंस्तत्तदा सैन्यं रथैर्गरुडनिस्वनैः ॥
03-230-018a	भूयश्च योधयामासुः कृत्वा कर्णमथाग्रतः ।
03-230-018c	महता रथघोषेण हयचारेण चाप्युत ॥
03-230-018e	वैकर्तनं परीप्सन्तो गन्धर्वान्समवारयन् ॥
03-230-019a	ततः संन्यपतन्सर्वे गन्धर्वाः कौरवैः सह ।
03-230-019c	तदा सुतुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥
03-230-020a	ततस्ते मृदवोऽभूवन्गन्धर्वाः शरपीडिताः ।

03-230-020c	उच्चुक्रुशुश्च कौरव्या गन्धर्वान्प्रेक्ष्य पीडितान् ॥
03-230-021a	गन्धर्वास्त्रासितान्दृष्ट्वा चित्रसेनोऽत्यमर्षणः ।
03-230-021c	उत्पपातासनात्क्रुद्धो वधे तेषां समाहितः ॥
03-230-022a	ततो मायास्त्रमास्थाय युयुधे चित्रमार्गवित् ।
03-230-022c	तयामुह्यन्त कौरव्याश्चित्रसेनस्य मायया ॥
03-230-023a	एकैको हि तदा योधो धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
03-230-023c	पर्यवर्तत गन्धर्वैर्दशभिर्दशभिः सह ॥
03-230-024a	ततः संपीड्यमानास्ते बलेन महता तदा ।
03-230-024c	प्राद्रवन्त रणे भीता यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
03-230-025a	भज्यमानेष्वनीकेषु धार्तराष्ट्रेषु सर्वशः ।
03-230-025c	कर्णो वैकर्तनो राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
03-230-026a	दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
03-230-026c	गन्धर्वान्योधयां चक्रुः समरे भृशविक्षताः ॥
03-230-027a	सर्व एव तु गन्धर्वाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
03-230-027c	जिघांसमानाः सहिताः कर्णमभ्यद्रवन्नरे ॥
03-230-028a	असिभिः पट्टिशैः शूलैर्गदाभिश्च महाबलाः ।
03-230-028c	सूतपुत्रं जिघांसन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
03-230-029a	अन्येऽस्य युगमच्छिन्दन्ध्वजमन्ये न्यपातयन् ।
03-230-029c	ईषामन्ये हयानन्ये सूतमन्ये न्यपातयन् ॥
03-230-030a	अन्ये छत्रं वरूथं च बन्धुरं च तथापरे ।
03-230-030c	गन्धर्वा बहुसाहस्राः खण्डशोऽभ्यहनन्नथम् ॥
03-230-031a	ततो रथादवप्लुत्य सूतपुत्रोऽसिचर्मभृत् ।
03-230-031c	विकर्णरथमास्थाय मोक्षायाश्चानचोदयत् ॥

03-231-001 वैशंपायन उवाच

03-231-001a	गन्धर्वैस्तु महाराज भग्ने कर्णे महारथे ।
03-231-001c	संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥
03-231-002a	तान्दृष्ट्वा द्रवतः सर्वान्धारतराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ।
03-231-002c	दुर्योधनो महाराज नासीत्तत्र पराङ्मुखः ॥
03-231-003a	तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य गन्धर्वाणां महाचमूम् ।
03-231-003c	महता शरवर्षेण सोऽभ्यवर्षदरिदमः ॥
03-231-004a	अचिन्त्य शरवर्षं तु गन्धर्वास्तस्य तं रथम् ।

03-231-004c	दुर्योधनं जिघांसन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
03-231-005a	युगमीषां वरूथं च तथैव ध्वजसारथी ।
03-231-005c	अश्वांस्त्रिवेणुं तल्पं च तिलशोऽभ्यहनत्रथम् ॥
03-231-006a	दुर्योधनं चित्रसेनो विरथं पतितं भुवि ।
03-231-006c	अभिद्रुत्य महाबाहुर्जीवग्राहमथाग्रहीत् ॥
03-231-007a	तस्मिन्गृहीते राजेन्द्र स्थितं दुःशासनं रथे ।
03-231-007c	पर्यगृह्णन्त गन्धर्वाः परिवार्य समन्ततः ॥
03-231-008a	विविंशतिं चित्रसेनमादायान्ये प्रदुद्रुवुः ।
03-231-008c	विन्दानुविन्दावपरे राजदारांश्च सर्वशः ॥
03-231-009a	सैन्यास्तु धार्तराष्ट्रस्य गन्धर्वैः समभिद्रुताः ।
03-231-009c	पूर्वं प्रभग्नैः सहिताः पाण्डवानभ्ययुस्तदा ॥
03-231-010a	शकटापणवेश्याश्च यानयुग्यं च सर्वशः ।
03-231-010c	शरणं पाण्डवाञ्जग्मुर्हियमाणे महीपतौ ॥
03-231-011a	प्रियदर्शनो महाबाहुर्धार्तराष्ट्रो महाबलः ।
03-231-011c	गन्धर्वैर्हियते राजा पार्थास्तमनुधावत ॥
03-231-012a	दुःशासनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुर्जयस्तथा ।
03-231-012c	बद्ध्वा ह्रियन्ते गन्धर्वै राजदाराश्च सर्वशः ॥
03-231-013a	इति दुर्योधनामात्याः क्रोशन्तो राजगृद्धिनः ।
03-231-013c	आर्ता दीनस्वराः सर्वे युधिष्ठिरमुपागमन् ॥
03-231-014a	तांस्तथा व्यथितान्दीनान्भिक्षमाणान्युधिष्ठिरम् ।
03-231-014c	वृद्धान्दुर्योधनामात्यान्भीमसेनोऽभ्यभाषत ॥
03-231-015a	अन्यथा वर्तमानानामर्थो जातोऽयमन्यथा ।
03-231-015c	अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम् ॥
03-231-016a	दुर्मन्त्रितमिदं तात राज्ञो दुर्द्यूतदेविनः ।
03-231-016c	द्वेष्टारमन्ये क्लीबस्य पातयन्तीति नः श्रुतम् ॥
03-231-017a	तदिदं कृतं नः प्रत्यक्षं गन्धर्वैरतिमानुषम् ।
03-231-017c	दिष्ट्या लोके पुमानस्ति कश्चिदस्मत्प्रिये स्थितः ॥
03-231-017e	येनास्माकं हृतो भार आसीनानां सुखावहः ॥
03-231-018a	शीतवातातपसहांस्तपसा चैव कर्षितान् ।
03-231-018c	समस्थो विषमस्थान्हि द्रष्टुमिच्छति दुर्मतिः ॥
03-231-019a	अधर्मचारिणस्तस्य कौरव्यस्य दुरात्मनः ।

- 03-231-019c ये शीलमनुवर्तन्ते ते पश्यन्ति पराभवम् ॥
 03-231-020a अधर्मो हि कृतस्तेन येनैतदुपशिक्षितम् ।
 03-231-020c अनृशंसास्तु कौन्तेयास्तस्याध्यक्षान्ब्रवीमि वः ॥
 03-231-021a एवं ब्रुवाणं कौन्तेयं भीमसेनममर्षणम् ।
 03-231-021c न कालः परुषस्यायमिति राजाभ्यभाषत ॥

03-232-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-232-001a अस्मानभिगतांस्तात भयार्ताञ्शरणैषिणः ।
 03-232-001c कौरवान्विषमप्राप्तान्कथं ब्रूयास्त्वमीदृशम् ॥
 03-232-002a भवन्ति भेदा ज्ञातीनां कलहाश्च वृकोदर ।
 03-232-002c प्रसक्तानि च वैराणि ज्ञातिधर्मो न नश्यति ॥
 03-232-003a यदा तु कश्चिज्ज्ञातीनां बाह्यः प्रार्थयते कुलम् ।
 03-232-003c न मर्षयन्ति तत्सन्तो बाह्येनाभिप्रमर्षणम् ॥
 03-232-004a जानाति ह्येष दुर्बुद्धिरस्मानिह चिरोषितान् ।
 03-232-004c स एष परिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियम् ॥
 03-232-005a दुर्योधनस्य ग्रहणाद्गन्धर्वेण बलाद्रणे ।
 03-232-005c स्त्रीणां बाह्याभिमर्शाच्च हतं भवति नः कुलम् ॥
 03-232-006a शरणं च प्रपन्नानां त्राणार्थं च कुलस्य नः ।
 03-232-006c उत्तिष्ठध्वं नरव्याघ्राः सज्जीभवत माचिरम् ॥
 03-232-007a अर्जुनश्च यमौ चैव त्वं च भीमापराजितः ।
 03-232-007c मोक्षयध्वं धार्तराष्ट्रं हियमाणं सुयोधनम् ॥
 03-232-008a एते रथा नरव्याघ्राः सर्वशस्त्रसमन्विताः ।
 03-232-008c इन्द्रसेनादिभिः सूतैः संयताः कनकध्वजाः ॥
 03-232-009a एतानास्थाय वै तात गन्धर्वान्योद्धुमाहवे ।
 03-232-009c सुयोधनस्य मोक्षाय प्रयतध्वमतन्द्रिताः ॥
 03-232-010a य एव कश्चिद्राजन्यः शरणार्थमिहागतम् ।
 03-232-010c परं शक्त्याभिरक्षेत किं पुनस्त्वं वृकोदर ॥
 03-232-011a क इहान्यो भवेत्त्राणमभिधावेति चोदितः ।
 03-232-011c प्राञ्जलिं शरणापन्नं दृष्ट्वा शत्रुमपि ध्रुवम् ॥
 03-232-012a वरप्रदानं राज्यं च पुत्रजन्म च पाण्डव ।
 03-232-012c शत्रोश्च मोक्षणं क्लेशात्त्रीणि चैकं च तत्समम् ॥
 03-232-013a किं ह्यभ्यधिकमेतस्माद्यदापन्नः सुयोधनः ।

- 03-232-013c त्वद्बाहुबलमाश्रित्य जीवितं परिमार्गति ॥
- 03-232-014a स्वयमेव प्रधावेयं यदि न स्याद्वृकोदर ।
- 03-232-014c विततोऽयं क्रतुर्वीर न हि मेऽत्र विचारणा ॥
- 03-232-015a साम्नैव तु यथा भीम मोक्षयेथाः सुयोधनम् ।
- 03-232-015c तथा सर्वैरुपायैस्त्वं यतेथाः कुरुनन्दन ॥
- 03-232-016a न साम्ना प्रतिपद्येत यदि गन्धर्वराडसौ ।
- 03-232-016c पराक्रमेण मूदुना मोक्षयेथाः सुयोधनम् ॥
- 03-232-017a अथासौ मूदुयुद्धेन न मुञ्चेद्धीम कौरवान् ।
- 03-232-017c सर्वोपायैर्विमोच्यास्ते निगृह्य परिपन्थिनः ॥
- 03-232-018a एतावद्धि मया शक्यं संदेष्टुं वै वृकोदर ।
- 03-232-018c वैताने कर्मणि तते वर्तमाने च भारत ॥

03-232-019 वैशंपायन उवाच

- 03-232-019a अजातशत्रोर्वचनं तच्छ्रुत्वा तु धनंजयः ।
- 03-232-019c प्रतिजज्ञे गुरोर्वाक्यं कौरवाणां विमोक्षणम् ॥

03-232-020 अर्जुन उवाच

- 03-232-020a यदि साम्ना न मोक्षयन्ति गन्धर्वा धृतराष्ट्रजान् ।
- 03-232-020c अद्य गन्धर्वराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥

03-232-021 वैशंपायन उवाच

- 03-232-021a अर्जुनस्य तु तां श्रुत्वा प्रतिज्ञां सत्यवादिनः ।
- 03-232-021c कौरवाणां तदा राजन्पुनः प्रत्यागतं मनः ॥

03-233-001 वैशंपायन उवाच

- 03-233-001a युधिष्ठिरवचः श्रुत्वा भीमसेनपुरोगमाः ।
- 03-233-001c प्रहृष्टवदनाः सर्वे समुत्तस्थुर्नरर्षभाः ॥
- 03-233-002a अभेद्यानि ततः सर्वे समनह्यन्त भारत ।
- 03-233-002c जाम्बूनदविचित्राणि कवचानि महारथाः ॥
- 03-233-003a ते दंशिता रथैः सर्वे ध्वजिनः सशरासनाः ।
- 03-233-003c पाण्डवाः प्रत्यदृश्यन्त ज्वलिता इव पावकाः ॥
- 03-233-004a तान्नथान्साधु संपन्नान्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ।
- 03-233-004c आस्थाय रथशार्दूलाः शीघ्रमेव ययुस्ततः ॥

03-233-005a	ततः कौरवसैन्यानां प्रादुरासीन्महास्वनः ।
03-233-005c	प्रयातान्सहितान्दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रान्महारथान् ॥
03-233-006a	जितकाशिनश्च खचरास्त्वरिताश्च महारथाः ।
03-233-006c	क्षणेनैव वने तस्मिन्समाजग्मुर्भीतवत् ॥
03-233-007a	न्यवर्तन्त ततः सर्वे गन्धर्वा जितकाशिनः ।
03-233-007c	दृष्ट्वा रथगतान्वीरान्पाण्डवांश्चतुरो रणे ॥
03-233-008a	तांस्तु विभ्राजतो दृष्ट्वा लोकपालानिवोद्यतान् ।
03-233-008c	व्यूढानीका व्यतिष्ठन्त गन्धमादनवासिनः ॥
03-233-009a	राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
03-233-009c	क्रमेण मृदुना युद्धमुपक्रामन्त भारत ॥
03-233-010a	न तु गन्धर्वराजस्य सैनिका मन्दचेतसः ।
03-233-010c	शक्यन्ते मृदुना श्रेयः प्रतिपादयितुं तदा ॥
03-233-011a	ततस्तान्युधि दुर्धर्षः सव्यसाची परंतपः ।
03-233-011c	सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमुवाच खचरान्रणे ॥
03-233-012a	नैतद्गन्धर्वराजस्य युक्तं कर्म जुगुप्सितम् ।
03-233-012c	परदाराभिमर्शश्च मानुषैश्च समागमः ॥
03-233-013a	उत्सृजध्वं महावीर्यान्धृतराष्ट्रसुतानिमान् ।
03-233-013c	दारांश्चैषां विमुञ्चध्वं धर्मराजस्य शासनात् ॥
03-233-014a	एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः पाण्डवेन यशस्विना ।
03-233-014c	उत्स्मयन्तस्तदा पार्थमिदं वचनमब्रुवन् ॥
03-233-015a	एकस्यैव वयं तात कुर्याम वचनं भुवि ।
03-233-015c	यस्य शासनमाज्ञाय चराम विगतज्वराः ॥
03-233-016a	तेनैकेन यथादिष्टं तथा वर्ताम भारत ।
03-233-016c	न शास्ता विद्यतेऽस्माकमन्यस्तस्मात्सुरेश्वरात् ॥
03-233-017a	एवमुक्तस्तु गन्धर्वैः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
03-233-017c	गन्धर्वान्पुनरेवेदं वचनं प्रत्यभाषत ॥
03-233-018a	यदि साम्ना न मोक्षध्वं गन्धर्वा धृतराष्ट्रजम् ।
03-233-018c	मोक्षयिष्यामि विक्रम्य स्वयमेव सुयोधनम् ॥
03-233-019a	एवमुक्त्वा ततः पार्थः सव्यसाची धनंजयः ।
03-233-019c	ससर्ज निशितान्बाणान्खचरान्खचरान्प्रति ॥
03-233-020a	तथैव शरवर्षेण गन्धर्वास्ते बलोत्कटाः ।

- 03-233-020c पाण्डवानभ्यवर्तन्त पाण्डवाश्च दिवौकसः ॥
- 03-233-021a ततः सुतुमुलं युद्धं गन्धर्वाणां तरस्विनाम् ।
- 03-233-021c बभूव भीमवेगानां पाण्डवानां च भारत ॥
- 03-234-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-234-001a ततो दिव्यास्त्रसंपन्ना गन्धर्वा हेममालिनः ।
- 03-234-001c विसृजन्तः शरान्दीप्तान्समन्तात्पर्यवारयन् ॥
- 03-234-002a चत्वारः पाण्डवा वीरा गन्धर्वाश्च सहस्रशः ।
- 03-234-002c रणे संन्यपतत्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
- 03-234-003a यथा कर्णस्य च रथो धार्तराष्ट्रस्य चोभयोः ।
- 03-234-003c गन्धर्वैः शतशश्छिन्नौ तथा तेषां प्रचक्रिरे ॥
- 03-234-004a तान्समापततो राजन्गन्धर्वाञ्शतशो रणे ।
- 03-234-004c प्रत्यगृह्णन्नरव्याघ्राः शरवर्षैरनेकशः ॥
- 03-234-005a अवकीर्यमाणाः खगमाः शरवर्षैः समन्ततः ।
- 03-234-005c न शेकुः पाण्डुपुत्राणां समीपे परिवर्तितुम् ॥
- 03-234-006a अभिक्रुद्धानभिप्रेक्ष्य गन्धर्वानर्जुनस्तदा ।
- 03-234-006c लक्षयित्वाथ दिव्यानि महास्त्राण्युपचक्रमे ॥
- 03-234-007a सहस्राणां सहस्रं स प्राहिणोद्यमसादनम् ।
- 03-234-007c आग्नेयेनार्जुनः संख्ये गन्धर्वाणां बलोत्कटः ॥
- 03-234-008a तथा भीमो महेष्वासः संयुगे बलिनां वरः ।
- 03-234-008c गन्धर्वाञ्शतशो राजञ्जघान निशितैः शरैः ॥
- 03-234-009a माद्रीपुत्रावपि तथा युध्यमानौ बलोत्कटौ ।
- 03-234-009c परिगृह्णाग्रतो राजञ्जघ्नतुः शतशः परान् ॥
- 03-234-010a ते वध्यमाना गन्धर्वा दिव्यैरस्त्रैर्महात्मभिः ।
- 03-234-010c उत्पेतुः खमुपादाय धृतराष्ट्रसुतांस्ततः ॥
- 03-234-011a तानुत्पतिष्णून्बुध्वा तु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
- 03-234-011c महता शरजालेन समन्तात्पर्यवारयत् ॥
- 03-234-012a ते बद्धाः शरजालेन शकुन्ता इव पञ्जरे ।
- 03-234-012c ववर्षुर्जुनं क्रोधाद्गदाशक्त्यृष्टिवृष्टिभिः ॥
- 03-234-013a गदाशक्त्यसिवृष्टीस्ता निहत्य स महास्त्रवित् ।
- 03-234-013c गात्राणि चाहनद्भल्लैर्गन्धर्वाणां धनंजयः ॥
- 03-234-014a शिरोभिः प्रपतद्भिश्च चरणैर्बाहुभिस्तथा ।

03-234-014c	अश्मवृष्टिरिवाभाति परेषामभवद्भयम् ॥
03-234-015a	ते वध्यमाना गन्धर्वाः पाण्डवेन महात्मना ।
03-234-015c	भूमिष्ठमन्तरिक्षस्थाः शरवर्षैरवाकिरन् ॥
03-234-016a	तेषां तु शरवर्षाणि सव्यसाची परंतपः ।
03-234-016c	अस्त्रैः संवार्य तेजस्वी गन्धर्वान्प्रत्यविध्यत ॥
03-234-017a	स्थूणाकर्णेन्द्रजालं च सौरं चापि तथार्जुनः ।
03-234-017c	आग्नेयं चापि सौम्यं च ससर्ज कुरुनन्दनः ॥
03-234-018a	ते दह्यमाना गन्धर्वाः कुन्तीपुत्रस्य सायकैः ।
03-234-018c	दैतेया इव शक्रेण विषादमगमन्परम् ॥
03-234-019a	ऊर्ध्वमाक्रममाणाश्च शरजालेन वारिताः ।
03-234-019c	विसर्पमाणा भल्लैश्च वार्यन्ते सव्यसाचिना ॥
03-234-020a	गन्धर्वास्त्रासितान्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रेण धीमता ।
03-234-020c	चित्रसेनो गदां गृह्य सव्यसाचिनमाद्रवत् ॥
03-234-021a	तस्याभिपततस्तूर्णं गदाहस्तस्य संयुगे ।
03-234-021c	गदां सर्वायसीं पार्थः शरैश्चिच्छेद सप्तधा ॥
03-234-022a	स गदां बहुधा दृष्ट्वा कृत्तां बाणैस्तरस्विना ।
03-234-022c	संवृत्य विद्ययात्मानं योधयामास पाण्डवम् ॥
03-234-022e	अस्त्राणि तस्य दिव्यानि योधयामास खे स्थितः ॥
03-234-023a	गन्धर्वराजो बलवान्माययान्तर्हितस्तदा ।
03-234-023c	अन्तर्हितं समालक्ष्य प्रहरन्तमथार्जुनः ॥
03-234-023e	ताडयामास खचरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ॥
03-234-024a	अन्तर्धानवधं चास्य चक्रे क्रुद्धोऽर्जुनस्तदा ।
03-234-024c	शब्दवेध्यमुपाश्रित्य बहुरूपो धनंजयः ॥
03-234-025a	स वध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जुनेन महात्मना ।
03-234-025c	अथास्य दर्शयामास तदात्मानं प्रियः सखा ॥
03-234-026a	चित्रसेनमथालक्ष्य सखायं युधि दुर्बलम् ।
03-234-026c	संजहारास्त्रमथ तत्प्रसृष्टं पाण्डवर्षभः ॥
03-234-027a	दृष्ट्वा तु पाण्डवाः सर्वे संहतास्त्रं धनंजयम् ।
03-234-027c	संजहुः प्रद्रुतानश्चाञ्शरवेगान्धनूषि च ॥
03-234-028a	चित्रसेनश्च भीमश्च सव्यसाची यमावपि ।
03-234-028c	पृष्ट्वा कौशलमन्योन्यं रथेष्वेवावतस्थिरे ॥

03-235-001 वैशंपायन उवाच

03-235-001a ततोऽर्जुनश्चित्रसेनं प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
 03-235-001c मध्ये गन्धर्वसैन्यानां महेष्वासो महाद्युतिः ॥
 03-235-002a किं ते व्यवसितं वीर कौरवाणां विनिग्रहे ।
 03-235-002c किमर्थं च सदारोऽयं निगृहीतः सुयोधनः ॥

03-235-003 चित्रसेन उवाच

03-235-003a विदितोऽयमभिप्रायस्तत्रस्थेन महात्मना ।
 03-235-003c दुर्योधनस्य पापस्य कर्णस्य च धनंजय ॥
 03-235-004a वनस्थान्भवतो ज्ञात्वा क्लिश्यमानाननर्हवत् ।
 03-235-004c इमेऽवहसितुं प्राप्ता द्रौपदीं च यशस्विनीम् ॥
 03-235-005a ज्ञात्वा चिकीर्षितं चैषां मामुवाच सुरेश्वरः ।
 03-235-005c गच्छ दुर्योधनं बद्ध्वा सामात्यं त्वमिहानय ॥
 03-235-006a धनंजयश्च ते रक्ष्यः सह भ्रातृभिराहवे ।
 03-235-006c स हि प्रियः सखा तुभ्यं शिष्यश्च तव पाण्डवः ॥
 03-235-007a वचनाद्देवराजस्य ततोऽस्मीहागतो द्रुतम् ।
 03-235-007c अयं दुरात्मा बद्धश्च गमिष्यामि सुरालयम् ॥

03-235-008 अर्जुन उवाच

03-235-008a उत्सृज्यतां चित्रसेन भ्रातास्माकं सुयोधनः ।
 03-235-008c धर्मराजस्य संदेशान्मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥

03-235-009 चित्रसेन उवाच

03-235-009a पापोऽयं नित्यसंदुष्टो न विमोक्षणमर्हति ।
 03-235-009c प्रलब्धा धर्मराजस्य कृष्णायाश्च धनंजय ॥
 03-235-010a नेदं चिकीर्षितं तस्य कुन्तीपुत्रो महाव्रतः ।
 03-235-010c जानाति धर्मराजो हि श्रुत्वा कुरु यथेच्छसि ॥

03-235-011 वैशंपायन उवाच

03-235-011a ते सर्व एव राजानमभिजग्मुर्युधिष्ठिरम् ।
 03-235-011c अभिगम्य च तत्सर्वं शशंसुस्तस्य दुष्कृतम् ॥
 03-235-012a अजातशत्रुस्तच्छ्रुत्वा गन्धर्वस्य वचस्तदा ।
 03-235-012c मोक्षयामास तान्सर्वान्गन्धर्वान्प्रशशंस च ॥

03-235-013a	दिष्ट्या भवद्भिर्बलिभिः शक्तैः सर्वैर्न हिंसितः ।
03-235-013c	दुर्वृत्तो धार्तराष्ट्रोऽयं सामात्यज्ञातिबान्धवः ॥
03-235-014a	उपकारो महांस्तात कृतोऽयं मम खेचराः ।
03-235-014c	कुलं न परिभूतं मे मोक्षेणास्य दुरात्मनः ॥
03-235-015a	आज्ञापयध्वमिष्टानि प्रीयामो दर्शनेन वः ।
03-235-015c	प्राप्य सर्वानभिप्रायांस्ततो ब्रजत माचिरम् ॥
03-235-016a	अनुज्ञातास्तु गन्धर्वाः पाण्डुपुत्रेण धीमता ।
03-235-016c	सहाप्सरोभिः संहृष्टाश्चित्रसेनमुखा ययुः ॥
03-235-017a	देवराडपि गन्धर्वान्मृतांस्तान्समजीवयत् ।
03-235-017c	दिव्येनामृतवर्षेण ये हताः कौरवैर्युधि ॥
03-235-018a	ज्ञातींस्तानवमुच्याथ राजदारांश्च सर्वशः ।
03-235-018c	कृत्वा च दुष्करं कर्म प्रीतियुक्ताश्च पाण्डवाः ॥
03-235-019a	सस्त्रीकुमारैः कुरुभिः पूज्यमाना महारथाः ।
03-235-019c	बभ्राजिरे महात्मानः कुरुमध्ये यथाग्नयः ॥
03-235-020a	ततो दुर्योधनं मुच्य भ्रातृभिः सहितं तदा ।
03-235-020c	युधिष्ठिरः सप्रणयमिदं वचनमब्रवीत् ॥
03-235-021a	मा स्म तात पुनः कार्षीरीदृशं साहसं क्वचित् ।
03-235-021c	न हि साहसकर्तारः सुखमेधन्ति भारत ॥
03-235-022a	स्वस्तिमान्सहितः सर्वैर्भ्रातृभिः कुरुनन्दन ।
03-235-022c	गृहान्ब्रज यथाकामं वैमनस्यं च मा कृथाः ॥
03-235-023a	पाण्डवेनाभ्यनुज्ञातो राजा दुर्योधनस्तदा ।
03-235-023c	विदीर्यमाणो ब्रीडेन जगाम नगरं प्रति ॥
03-235-024a	तस्मिन्नाते कौरवेये कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-235-024c	भ्रातृभिः सहितो वीरः पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥
03-235-025a	तपोधनैश्च तैः सर्वैर्वृतः शक्र इवामरैः ।
03-235-025c	वने द्वैतवने तस्मिन्विजहार मुदा युतः ॥

03-236-001 जनमेजय उवाच

03-236-001a	शत्रुभिर्जितबद्धस्य पाण्डवैश्च महात्मभिः ।
03-236-001c	मोक्षितस्य युधा पश्चान्मानस्थस्य दुरात्मनः ॥
03-236-002a	कत्थनस्यावलिप्तस्य गर्वितस्य च नित्यशः ।
03-236-002c	सदा च पौरुषौदार्यैः पाण्डवानवमन्यतः ॥

- 03-236-003a दुर्योधनस्य पापस्य नित्याहंकारवादिनः ।
 03-236-003c प्रवेशो हास्तिनपुरे दुष्करः प्रतिभाति मे ॥
- 03-236-004a तस्य लज्जान्वितस्यैव शोकव्याकुलचेतसः ।
 03-236-004c प्रवेशं विस्तरेण त्वं वैशंपायन कीर्तय ॥
- 03-236-005 वैशंपायन उवाच**
- 03-236-005a धर्मराजनिसृष्टस्तु धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।
 03-236-005c लज्जयाधोमुखः सीदन्नुपासर्पत्सुदुःखितः ॥
- 03-236-006a स्वपुरं प्रययौ राजा चतुरङ्गबलानुगः ।
 03-236-006c शोकोपहतया बुद्ध्या चिन्तयानः पराभवम् ॥
- 03-236-007a विमुच्य पथि यानानि देशे सुयवसोदके ।
 03-236-007c संनिविष्टः शुभे रम्ये भूमिभागे यथेप्सितम् ॥
- 03-236-007e हस्त्यश्वरथपादातं यथास्थानं न्यवेशयत् ॥
- 03-236-008a अथोपविष्टं राजानं पर्यङ्के ज्वलनप्रभे ।
 03-236-008c उपप्लुतं यथा सोमं राहुणा रात्रिसंक्षये ॥
- 03-236-008e उपगम्याब्रवीत्कर्णो दुर्योधनमिदं तदा ॥
- 03-236-009a दिष्ट्या जीवसि गान्धारे दिष्ट्या नः संगमः पुनः ।
 03-236-009c दिष्ट्या त्वया जिताश्चैव गन्धर्वाः कामरूपिणः ॥
- 03-236-010a दिष्ट्या समग्रान्पश्यामि भ्रातृस्ते कुरुनन्दन ।
 03-236-010c विजिगीषून्रणान्मुक्तान्निर्जितारीन्महारथान् ॥
- 03-236-011a अहं त्वभिद्रुतः सर्वैर्गन्धर्वैः पश्यतस्तव ।
 03-236-011c नाशक्नुवं स्थापयितुं दीर्यमाणां स्ववाहिनीम् ॥
- 03-236-012a शरक्षताङ्गश्च भृशं व्यपयातोऽभिपीडितः ।
 03-236-012c इदं त्वत्यद्भुतं मन्ये यद्युष्मानिह भारत ॥
- 03-236-013a अरिष्टानक्षतांश्चापि सदारधनवाहनान् ।
 03-236-013c विमुक्तान्संप्रपश्यामि तस्माद्युद्धादमानुषात् ॥
- 03-236-014a नैतस्य कर्ता लोकेऽस्मिन्पुमान्विद्येत भारत ।
 03-236-014c यत्कृतं ते महाराज सह भ्रातृभिराहवे ॥
- 03-236-015a एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा ।
 03-236-015c उवाचावाकिशरा राजन्बाष्पगद्गदया गिरा ॥

03-237-001 दुर्योधन उवाच

03-237-001a	अजानतस्ते राधेय नाभ्यसूयाम्यहं वचः ।
03-237-001c	जानासि त्वं जिताञ्शत्रून्गन्धर्वास्तेजसा मया ॥
03-237-002a	आयोधितास्तु गन्धर्वाः सुचिरं सोदरैर्मम ।
03-237-002c	मया सह महाबाहो कृतश्चोभयतः क्षयः ॥
03-237-003a	मायाधिकास्त्वयुध्यन्त यदा शूरा वियद्गताः ।
03-237-003c	तदा नो नसमं युद्धमभवत्सह खेचरैः ॥
03-237-004a	पराजयं च प्राप्ताः स्मरणे बन्धनमेव च ।
03-237-004c	सभृत्यामात्यपुत्राश्च सदारधनवाहनाः ॥
03-237-004e	उच्चैराकाशमार्गेण ह्रियामस्तैः सुदुःखिताः ॥
03-237-005a	अथ नः सैनिकाः केचिदमात्याश्च महारथान् ।
03-237-005c	उपगम्याब्रुवन्दीनाः पाण्डवाञ्शरणप्रदान् ॥
03-237-006a	एष दुर्योधनो राजा धार्तराष्ट्रः सहानुजः ।
03-237-006c	सामात्यदारो ह्रियते गन्धर्वैर्दिवमास्थितैः ॥
03-237-007a	तं मोक्षयत भद्रं वः सहदारं नराधिपम् ।
03-237-007c	परामर्शो मा भविष्यत्कुरुदारेषु सर्वशः ॥
03-237-008a	एवमुक्ते तु धर्मात्मा ज्येष्ठः पाण्डुसुतस्तदा ।
03-237-008c	प्रसाद्य सोदरान्सर्वानाज्ञापयत मोक्षणे ॥
03-237-009a	अथागम्य तमुद्देशं पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
03-237-009c	सान्त्वपूर्वमयाचन्त शक्ताः सन्तो महारथाः ॥
03-237-010a	यदा चास्मान्न मुमुचुर्गन्धर्वाः सान्त्विता अपि ।
03-237-010c	ततोऽर्जुनश्च भीमश्च यमजौ च बलोत्कटौ ॥
03-237-010e	मुमुचुः शरवर्षाणि गन्धर्वान्प्रत्यनेकशः ॥
03-237-011a	अथ सर्वे रणं मुक्त्वा प्रयाताः खचरा दिवम् ।
03-237-011c	अस्मानेवाभिकर्षन्तो दीनान्मुदितमानसाः ॥
03-237-012a	ततः समन्तात्पश्यामि शरजालेन वेष्टितम् ।
03-237-012c	अमानुषाणि चास्त्राणि प्रयुञ्जानं धनंजयम् ॥
03-237-013a	समावृता दिशो दृष्ट्वा पाण्डवेन शितैः शरैः ।
03-237-013c	धनंजयसखात्मानं दर्शयामास वै तदा ॥
03-237-014a	चित्रसेनः पाण्डवेन समाश्लिष्य परंतपः ।
03-237-014c	कुशलं परिप्रच्छ तैः पृष्टश्चाप्यनामयम् ॥
03-237-015a	ते समेत्य तथान्योन्यं संनाहान्विप्रमुच्य च ।

03-237-015c	एकीभूतास्ततो वीरा गन्धर्वाः सह पाण्डवैः ॥
03-237-015e	अपूजयेतामन्योन्यं चित्रसेनधनंजयौ ॥
03-238-001	दुर्योधन उवाच
03-238-001a	चित्रसेनं समागम्य प्रहसन्नर्जुनस्तदा ।
03-238-001c	इदं वचनमक्लीबमब्रवीत्परवीरहा ॥
03-238-002a	भ्रातृनर्हसि नो वीर मोक्तुं गन्धर्वसत्तम ।
03-238-002c	अनर्हा धर्षणं हीमे जीवमानेषु पाण्डुषु ॥
03-238-003a	एवमुक्तस्तु गन्धर्वः पाण्डवेन महात्मना ।
03-238-003c	उवाच यत्कर्णं वयं मन्त्रयन्तो विनिर्गताः ॥
03-238-003e	द्रष्टारः स्म सुखाद्धीनान्सदारान्पाण्डवानिति ॥
03-238-004a	तस्मिन्नुच्चार्यमाणे तु गन्धर्वेण वचस्यथ ।
03-238-004c	भूमेर्विवरमन्वैच्छं प्रवेष्टुं व्रीडयान्वितः ॥
03-238-005a	युधिष्ठिरमथागम्य गन्धर्वाः सह पाण्डवैः ।
03-238-005c	अस्मद्गुर्मन्त्रितं तस्मै बद्धांश्चास्मान्यवेदयन् ॥
03-238-006a	स्त्रीसमक्षमहं दीनो बद्धः शत्रुवशं गतः ।
03-238-006c	युधिष्ठिरस्योपहतः किं नु दुःखमतः परम् ॥
03-238-007a	ये मे निराकृता नित्यं रिपुर्येषामहं सदा ।
03-238-007c	तैर्मोक्षितोऽहं दुर्बुद्धिर्दत्तं तैर्जीवितं च मे ॥
03-238-008a	प्राप्तः स्यां यद्यहं वीर वधं तस्मिन्महारणे ।
03-238-008c	श्रेयस्तद्भविता मह्यमेवंभूतं न जीवितम् ॥
03-238-009a	भवेद्यशः पृथिव्यां मे ख्यातं गन्धर्वतो वधात् ।
03-238-009c	प्राप्ताश्च लोकाः पुण्याः स्युर्महेन्द्रसदनेऽक्षयाः ॥
03-238-010a	यत्त्वद्य मे व्यवसितं तच्छृणुध्वं नरर्षभाः ।
03-238-010c	इह प्रायमुपासिष्ये यूयं व्रजत वै गृहान् ॥
03-238-010e	भ्रातरश्चैव मे सर्वे प्रयान्त्वद्य पुरं प्रति ॥
03-238-011a	कर्णप्रभृतयश्चैव सुहृदो बान्धवाश्च ये ।
03-238-011c	दुःशासनं पुरस्कृत्य प्रयान्त्वद्य पुरं प्रति ॥
03-238-012a	न ह्यहं प्रतियास्यामि पुरं शत्रुनिराकृतः ।
03-238-012c	शत्रुमानापहो भूत्वा सुहृदां मानकृत्तथा ॥
03-238-013a	स सुहृच्छोकदो भूत्वा शत्रूणां हर्षवर्धनः ।
03-238-013c	वारणाह्वयमासाद्य किं वक्ष्यामि जनाधिपम् ॥

- 03-238-014a भीष्मो द्रोणः कृपो द्रौणिर्विदुरः संजयस्तथा ।
 03-238-014c बाह्लीकः सोमदत्तश्च ये चान्ये वृद्धसंमताः ॥
 03-238-015a ब्राह्मणाः श्रेणिमुख्याश्च तथोदासीनवृत्तयः ।
 03-238-015c किं मां वक्ष्यन्ति किं चापि प्रतिवक्ष्यामि तानहम् ॥
 03-238-016a रिपूणां शिरसि स्थित्वा तथा विक्रम्य चोरसि ।
 03-238-016c आत्मदोषात्परिभ्रष्टः कथं वक्ष्यामि तानहम् ॥
 03-238-017a दुर्विनीताः श्रियं प्राप्य विद्यामैश्वर्यमेव च ।
 03-238-017c तिष्ठन्ति न चिरं भद्रे यथाहं मदगर्वितः ॥
 03-238-018a अहो बत यथेदं मे कष्टं दुश्चरितं कृतम् ।
 03-238-018c स्वयं दुर्बुद्धिना मोहाद्येन प्राप्तोऽस्मि संशयम् ॥
 03-238-019a तस्मात्प्रायमुपासिष्ये न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ।
 03-238-019c चेतयानो हि को जीवेत्कृच्छ्राच्छत्रुभिरुद्धृतः ॥
 03-238-020a शत्रुभिश्चावहसितो मानी पौरुषवर्जितः ।
 03-238-020c पाण्डवैर्विक्रमाद्यैश्च सावमानमवेक्षितः ॥

03-238-021 वैशंपायन उवाच

- 03-238-021a एवं चिन्तापरिगतो दुःशासनमथाब्रवीत् ।
 03-238-021c दुःशासन निबोधेदं वचनं मम भारत ॥
 03-238-022a प्रतीच्छ त्वं मया दत्तमभिषेकं नृपो भव ।
 03-238-022c प्रशाधि पृथिवीं स्फीतां कर्णसौबलपालिताम् ॥
 03-238-023a भ्रातृन्पालय विस्रब्धं मरुतो वृत्रहा यथा ।
 03-238-023c बान्धवास्त्वोपजीवन्तु देवा इव शतक्रतुम् ॥
 03-238-024a ब्राह्मणेषु सदा वृत्तिं कुर्वीथाश्चाप्रमादतः ।
 03-238-024c बन्धूनां सुहृदां चैव भवेथास्त्वं गतिः सदा ॥
 03-238-025a ज्ञातींश्चाप्यनुपश्येथा विष्णुर्देवगणानिव ।
 03-238-025c गुरवः पालनीयास्ते गच्छ पालय मेदिनीम् ॥
 03-238-026a नन्दयन्सुहृदः सर्वाञ्शात्रवांश्चावभर्त्सयन् ।
 03-238-026c कण्ठे चैनं परिष्वज्य गम्यतामित्युवाच ह ॥
 03-238-027a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दीनो दुःशासनोऽब्रवीत् ।
 03-238-027c अश्रुकण्ठः सुदुःखार्तः प्राञ्जलिः प्रणिपत्य च ॥
 03-238-027e सगद्गदमिदं वाक्यं भ्रातरं ज्येष्ठमात्मनः ॥
 03-238-028a प्रसीदेत्यपतद्भूमौ दूयमानेन चेतसा ।

03-238-028c	दुःखितः पादयोस्तस्य नेत्रजं जलमुत्सृजन् ॥
03-238-029a	उक्तवांश्च नरव्याघ्रो नैतदेवं भविष्यति ।
03-238-029c	विदीर्येत्सनगा भूमिद्यौश्चापि शकलीभवेत् ॥
03-238-029e	रविरात्मप्रभां जह्यात्सोमः शीतांशुतां त्यजेत् ॥
03-238-030a	वायुः शैघ्र्यमथो जह्याद्धिमवांश्च परिव्रजेत् ।
03-238-030c	शुष्येत्तोयं समुद्रेषु वह्निरप्युष्णतां त्यजेत् ॥
03-238-031a	न चाहं त्वदृते राजन्प्रशासेयं वसुंधराम् ।
03-238-031c	पुनः पुनः प्रसीदेति वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
03-238-031e	त्वमेव नः कुले राजा भविष्यसि शतं समाः ॥
03-238-032a	एवमुक्त्वा स राजेन्द्र सस्वनं प्ररुरोद ह ।
03-238-032c	पादौ संगृह्य मानाहौ भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भारत ॥
03-238-033a	तथा तौ दुःखितौ दृष्ट्वा दुःशासनसुयोधनौ ।
03-238-033c	अभिगम्य व्यथाविष्टः कर्णस्तौ प्रत्यभाषत ॥
03-238-034a	विषीदथः किं कौरव्यौ बालिश्यात्प्राकृताविव ।
03-238-034c	न शोकः शोचमानस्य विनिवर्तेत कस्यचित् ॥
03-238-035a	यदा च शोचतः शोको व्यसनं नापकर्षति ।
03-238-035c	सामर्थ्यं किं त्वतः शोके शोचमानौ प्रपश्यथः ॥
03-238-035e	धृतिं गृह्णीत मा शत्रूञ्शोचन्तौ नन्दयिष्यथः ॥
03-238-036a	कर्तव्यं हि कृतं राजन्पाण्डवैस्तव मोक्षणम् ।
03-238-036c	नित्यमेव प्रियं कार्यं राज्ञो विषयवासिभिः ॥
03-238-036e	पाल्यमानास्त्वया ते हि निवसन्ति गतज्वराः ॥
03-238-037a	नार्हस्येवंगते मन्युं कर्तुं प्राकृतवद्यथा ।
03-238-037c	विषण्णास्तव सोदर्यास्त्वयि प्रायं समास्थिते ॥
03-238-037e	उत्तिष्ठ ब्रज भद्रं ते समाश्वासय सोदरान् ॥
03-238-038a	राजन्नद्यावगच्छामि तवेह लघुसत्त्वताम् ।
03-238-038c	किमत्र चित्रं यद्वीर मोक्षितः पाण्डवैरसि ॥
03-238-038e	सद्यो वशं समापन्नः शत्रूणां शत्रुकर्शन ॥
03-238-039a	सेनाजीवैश्च कौरव्य तथा विषयवासिभिः ।
03-238-039c	अज्ञातैर्यदि वा ज्ञातैः कर्तव्यं नृपतेः प्रियम् ॥
03-238-040a	प्रायः प्रधानाः पुरुषाः क्षोभयन्त्यरिवाहिनीम् ।
03-238-040c	निगृह्यन्ते च युद्धेषु मोक्ष्यन्ते च स्वसैनिकैः ॥

- 03-238-041a सेनाजीवाश्च ये राज्ञां विषये सन्ति मानवाः ।
 03-238-041c तैः संगम्य नृपार्थाय यतितव्यं यथातथम् ॥
 03-238-042a यद्येवं पाण्डवै राजन्भवद्विषयवासिभिः ।
 03-238-042c यदृच्छया मोक्षितोऽद्य तत्र का परिदेवना ॥
 03-238-043a न चैतत्साधु यद्राजन्पाण्डवास्त्वां नृपोत्तम ।
 03-238-043c स्वसेनया संप्रयान्तं नानुयान्ति स्म पृष्ठतः ॥
 03-238-044a शूराश्च बलवन्तश्च संयुगेष्वपलायिनः ।
 03-238-044c भवतस्ते सभायां वै प्रेष्यतां पूर्वमागताः ॥
 03-238-045a पाण्डवेयानि रत्नानि त्वमद्याप्युपभुञ्जसे ।
 03-238-045c सत्त्वस्थान्पाण्डवान्पश्य न ते प्रायमुपाविशन् ॥
 03-238-045e उत्तिष्ठ राजन्भद्रं ते न चिन्तां कर्तुमर्हसि ॥
 03-238-046a अवश्यमेव नृपते राज्ञो विषयवासिभिः ।
 03-238-046c प्रियाण्याचरितव्यानि तत्र का परिदेवना ॥
 03-238-047a मद्वाक्यमेतद्राजेन्द्र यद्येवं न करिष्यसि ।
 03-238-047c स्थास्यामीह भवत्पादौ शुश्रूषन्नरिमर्दन ॥
 03-238-048a नोत्सहे जीवितुमहं त्वद्विहीनो नरर्षभ ।
 03-238-048c प्रायोपविष्टस्तु नृप राज्ञां हास्यो भविष्यसि ॥

03-238-049 वैशंपायन उवाच

- 03-238-049a एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा ।
 03-238-049c नैवोत्थातुं मनश्चक्रे स्वर्गाय कृतनिश्चयः ॥

03-239-001 वैशंपायन उवाच

- 03-239-001a प्रायोपविष्टं राजानं दुर्योधनममर्षणम् ।
 03-239-001c उवाच सान्त्वयत्राजञ्शकुनिः सौबलस्तदा ॥
 03-239-002a सम्यगुक्तं हि कर्णेन तच्छ्रुतं कौरव त्वया ।
 03-239-002c मयाहतां श्रियं स्फीतां मोहात्समपहाय किम् ॥
 03-239-002e त्वमबुद्ध्या नृपवर प्राणानुत्सृष्टुमिच्छसि ॥
 03-239-003a अद्य चाप्यवगच्छामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ।
 03-239-003c यः समुत्पतितं हर्षं दैन्यं वा न नियच्छति ॥
 03-239-003e स नश्यति श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवाम्भसि ॥
 03-239-004a अतिभीरुमतिक्लीबं दीर्घसूत्रं प्रमादिनम् ।
 03-239-004c व्यसनाद्विषयाक्रान्तं न भजन्ति नृपं श्रियः ॥

03-239-005a	सत्कृतस्य हि ते शोको विपरीते कथं भवेत् ।
03-239-005c	मा कृतं शोभनं पार्थैः शोकमालम्ब्य नाशय ॥
03-239-006a	यत्र हर्षस्त्वया कार्यः सत्कर्तव्याश्च पाण्डवाः ।
03-239-006c	तत्र शोचसि राजेन्द्र विपरीतमिदं तव ॥
03-239-007a	प्रसीद मा त्यजात्मानं तुष्टश्च सुकृतं स्मर ।
03-239-007c	प्रयच्छ राज्यं पार्थानां यशो धर्ममवाप्नुहि ॥
03-239-008a	क्रियामेतां समाज्ञाय कृतघ्नो न भविष्यसि ।
03-239-008c	सौभ्रात्रं पाण्डवैः कृत्वा समवस्थाप्य चैव तान् ॥
03-239-008e	पित्र्यं राज्यं प्रयच्छैषां ततः सुखमवाप्नुहि ॥
03-239-009a	शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा दुःशासनमवेक्ष्य च ।
03-239-009c	पादयोः पतितं वीरं विक्लवं भ्रातृसौहृदात् ॥
03-239-010a	बाहुभ्यां साधुजाताभ्यां दुःशासनमरिदमम् ।
03-239-010c	उत्थाप्य संपरिष्वज्य प्रीत्याजिघ्रत मूर्धनि ॥
03-239-011a	कर्णसौबलयोश्चापि संस्मृत्य वचनान्यसौ ।
03-239-011c	निर्वेदं परमं गत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ॥
03-239-011e	व्रीडयाभिपरीतात्मा नैराश्यमगमत्परम् ॥
03-239-012a	सुहृदां चैव तच्छ्रुत्वा समन्युरिदमब्रवीत् ।
03-239-012c	न धर्मधनसौख्येन नैश्वर्येण न चाज्ञया ॥
03-239-012e	नैव भोगैश्च मे कार्यं मा विहन्यत गच्छत ॥
03-239-013a	निश्चितेयं मम मतिः स्थिता प्रायोपवेशने ।
03-239-013c	गच्छध्वं नगरं सर्वे पूज्याश्च गुरवो मम ॥
03-239-014a	त एवमुक्ताः प्रत्यूचू राजानमरिमर्दनम् ।
03-239-014c	या गतिस्तव राजेन्द्र सास्माकमपि भारत ॥
03-239-014e	कथं वा संप्रवेक्ष्यामस्त्वद्विहीनाः पुरं वयम् ॥
03-239-015a	स सुहृद्भिरमात्यैश्च भ्रातृभिः स्वजनेन च ।
03-239-015c	बहुप्रकारमप्युक्तो निश्चयान्न व्यचाल्यत ॥
03-239-016a	दर्भप्रस्तरमास्तीर्य निश्चयाद्धृतराष्ट्रजः ।
03-239-016c	संसृष्ट्यापः शुचिर्भूत्वा भूतलं समुपाश्रितः ॥
03-239-017a	कुशचीराम्बरधरः परं नियममास्थितः ।
03-239-017c	वाग्यतो राजशार्दूलः स स्वर्गगतिकाङ्क्षया ॥
03-239-017e	मनसोपचितिं कृत्वा निरस्य च बहिष्क्रियाः ॥

03-239-018a	अथ तं निश्चयं तस्य बुद्ध्वा दैतेयदानवाः ।
03-239-018c	पातालवासिनो रौद्राः पूर्वं देवैर्विनिर्जिताः ॥
03-239-019a	ते स्वपक्षक्षयं तं तु ज्ञात्वा दुर्योधनस्य वै ।
03-239-019c	आह्वानाय तदा चक्रुः कर्म वैतानसंभवम् ॥
03-239-020a	बृहस्पत्युशनोक्तैश्च मन्त्रैर्मन्त्रविशारदाः ।
03-239-020c	अथर्ववेदप्रोक्तैश्च याश्चोपनिषदि क्रियाः ॥
03-239-020e	मन्त्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदा समवर्तयन् ॥
03-239-021a	जुह्वत्यग्नौ हविः क्षीरं मन्त्रवत्सुसमाहिताः ।
03-239-021c	ब्राह्मणा वेदवेदाङ्गपारगाः सुदृढव्रताः ॥
03-239-022a	कर्मसिद्धौ तदा तत्र जृम्भमाणा महाद्भुता ।
03-239-022c	कृत्या समुत्थिता राजन्किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
03-239-023a	आहुदैत्याश्च तां तत्र सुप्रीतेनान्तरात्मना ।
03-239-023c	प्रायोपविष्टं राजानं धार्तराष्ट्रमिहानय ॥
03-239-024a	तथेति च प्रतिश्रुत्य सा कृत्या प्रययौ तदा ।
03-239-024c	निमेषादगमच्चापि यत्र राजा सुयोधनः ॥
03-239-025a	समादाय च राजानं प्रविवेश रसातलम् ।
03-239-025c	दानवानां मुहूर्ताच्च तमानीतं न्यवेदयत् ॥
03-239-026a	तमानीतं नृपं दृष्ट्वा रात्रौ संहत्य दानवाः ।
03-239-026c	प्रहृष्टमनसः सर्वे किञ्चिदुत्फुल्ललोचनाः ॥
03-239-026e	साभिमानमिदं वाक्यं दुर्योधनमथाब्रुवन् ॥

03-240-001 दानवा ऊचुः

03-240-001a	भोः सुयोधन राजेन्द्र भरतानां कुलोद्वह ।
03-240-001c	शूरैः परिवृतो नित्यं तथैव च महात्मभिः ॥
03-240-002a	अकार्षीः साहसमिदं कस्मात्प्रायोपवेशनम् ।
03-240-002c	आत्मत्यागी ह्यवाग्याति वाच्यतां चायशस्करीम् ॥
03-240-003a	न हि कार्यविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु ।
03-240-003c	मूलघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥
03-240-004a	नियच्छैतां मतिं राजन्धर्मार्थसुखनाशिनीम् ।
03-240-004c	यशःप्रतापधैर्यघ्नीं शत्रूणां हर्षवर्धनीम् ॥
03-240-005a	श्रूयतां च प्रभो तत्त्वं दिव्यतां चात्मनो नृप ।
03-240-005c	निर्माणं च शरीरस्य ततो धैर्यमवाप्नुहि ॥

03-240-006a	पुरा त्वं तपसास्माभिर्लब्धो देवान्महेश्वरात् ।
03-240-006c	पूर्वकायश्च सर्वस्ते निर्मितो वज्रसंचयैः ॥
03-240-007a	अस्त्रैरभेद्यः शस्त्रैश्चाप्यधःकायश्च तेऽनघ ।
03-240-007c	कृतः पुष्पमयो देव्या रूपतः स्त्रीमनोहरः ॥
03-240-008a	एवमीश्वरसंयुक्तस्तव देहो नृपोत्तम ।
03-240-008c	देव्या च राजशार्दूल दिव्यस्त्वं हि न मानुषः ॥
03-240-009a	क्षत्रियाश्च महावीर्या भगदत्तपुरोगमाः ।
03-240-009c	दिव्यास्त्रविदुषः शूराः क्षपयिष्यन्ति ते रिपून् ॥
03-240-010a	तदलं ते विषादेन भयं तव न विद्यते ।
03-240-010c	साह्यार्थं च हि ते वीराः संभूता भुवि दानवाः ॥
03-240-011a	भीष्मद्रोणकृपादींश्च प्रवेक्ष्यन्त्यपरेऽसुराः ।
03-240-011c	यैराविष्टा घृणां त्यक्त्वा योत्स्यन्ते तव वैरिभिः ॥
03-240-012a	नैव पुत्रान्न च भ्रातृन् पितृन् च बान्धवान् ।
03-240-012c	नैव शिष्यान् च ज्ञातीन् बालान्स्थविरान्न च ॥
03-240-013a	युधि संप्रहरिष्यन्तो मोक्षयन्ति कुरुसत्तम ।
03-240-013c	निःस्नेहा दानवाविष्टाः समाक्रान्तेऽन्तरात्मनि ॥
03-240-014a	प्रहरिष्यन्ति बन्धुभ्यः स्नेहमुत्सृज्य दूरतः ।
03-240-014c	हृष्टाः पुरुषशार्दूलाः कलुषीकृतमानसाः ॥
03-240-014e	अविज्ञानविमूढाश्च दैवाच्च विधिनिर्मितात् ॥
03-240-015a	व्याभाषमाणाश्चान्योन्यं न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
03-240-015c	सर्वशस्त्रास्त्रमोक्षेण पौरुषे समवस्थिताः ॥
03-240-015e	श्लाघमानाः कुरुश्रेष्ठ करिष्यन्ति जनक्षयम् ॥
03-240-016a	तेऽपि शक्त्या महात्मानः प्रतियोत्स्यन्ति पाण्डवाः ।
03-240-016c	वधं चैषां करिष्यन्ति दैवयुक्ता महाबलाः ॥
03-240-017a	दैत्यरक्षोगणाश्चापि संभूताः क्षत्रयोनिषु ।
03-240-017c	योत्स्यन्ति युधि विक्रम्य शत्रुभिस्तव पार्थिव ॥
03-240-017e	गदाभिर्मुसलैः खड्गैः शस्त्रैरुच्चावचैस्तथा ॥
03-240-018a	यच्च तेऽन्तर्गतं वीर भयमर्जुनसंभवम् ।
03-240-018c	तत्रापि विहितोऽस्माभिर्वधोपायोऽर्जुनस्य वै ॥
03-240-019a	हतस्य नरकस्यात्मा कर्णमूर्तिमुपाश्रितः ।
03-240-019c	तद्वैरं संस्मरन्वीर योत्स्यते केशवार्जुनौ ॥

03-240-020a	स ते विक्रमशौण्डीरो रणे पार्थं विजेष्यति ।
03-240-020c	कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः सर्वांश्चारीन्महारथः ॥
03-240-021a	ज्ञात्वैतच्छद्मना वज्री रक्षार्थं सव्यसाचिनः ।
03-240-021c	कुण्डले कवचं चैव कर्णस्यापहरिष्यति ॥
03-240-022a	तस्मादस्माभिरप्यत्र दैत्याः शतसहस्रशः ।
03-240-022c	नियुक्ता राक्षसाश्चैव ये ते संशप्तका इति ॥
03-240-022e	प्रख्यातास्तेऽर्जुनं वीरं निहनिष्यन्ति मा शुचः ॥
03-240-023a	असपत्ना त्वया हीयं भोक्तव्या वसुधा नृप ।
03-240-023c	मा विषादं नयस्वास्मान्नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥
03-240-023e	विनष्टे त्वयि चास्माकं पक्षो हीयेत कौरव ॥
03-240-024a	गच्छ वीर न ते बुद्धिरन्या कार्या कथंचन ।
03-240-024c	त्वमस्माकं गतिर्नित्यं देवतानां च पाण्डवाः ॥

03-240-025 वैशंपायन उवाच

03-240-025a	एवमुक्त्वा परिष्वज्य दैत्यास्तं राजकुञ्जरम् ।
03-240-025c	समाश्वास्य च दुर्धर्षं पुत्रवद्दानवर्षभाः ॥
03-240-026a	स्थिरां कृत्वा बुद्धिमस्य प्रियाण्युक्त्वा च भारत ।
03-240-026c	गम्यतामित्यनुज्ञाय जयमाप्नुहि चेत्यथ ॥
03-240-027a	तैर्विसृष्टं महाबाहुं कृत्वा सैवानयत्पुनः ।
03-240-027c	तमेव देशं यत्रासौ तदा प्रायमुपाविशत् ॥
03-240-028a	प्रतिनिक्षिप्य तं वीरं कृत्वा समभिपूज्य च ।
03-240-028c	अनुज्ञाता च राज्ञा सा तत्रैवान्तरधीयत ॥
03-240-029a	गतायामथ तस्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा ।
03-240-029c	स्वप्नभूतमिदं सर्वमचिन्तयत भारत ॥
03-240-029e	विजेष्यामि रणे पाण्डूनिति तस्याभवन्मतिः ॥
03-240-030a	कर्णं संशप्तकांश्चैव पार्थस्यामित्रघातिनः ।
03-240-030c	अमन्यत वधे युक्तान्समर्थाश्च सुयोधनः ॥
03-240-031a	एवमाशा दृढा तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
03-240-031c	विनिर्जये पाण्डवानामभवद्भरतर्षभ ॥
03-240-032a	कर्णोऽप्याविष्टचित्तात्मा नरकस्यान्तरात्मना ।
03-240-032c	अर्जुनस्य वधे क्रूरामकरोत्स मतिं तदा ॥
03-240-033a	संशप्तकाश्च ते वीरा राक्षसाविष्टचेतसः ।

03-240-033c	रजस्तमोभ्यामाक्रान्ताः फल्गुनस्य वधैषिणः ॥
03-240-034a	भीष्मद्रोणकृपाद्याश्च दानवाक्रान्तचेतसः ।
03-240-034c	न तथा पाण्डुपुत्राणां स्नेहवन्तो विशां पते ॥
03-240-034e	न चाचक्षे कस्मैचिदेतद्राजा सुयोधनः ॥
03-240-035a	दुर्योधनं निशान्ते च कर्णो वैकर्तनोऽब्रवीत् ।
03-240-035c	स्मयन्निवाञ्जलिं कृत्वा पार्थिवं हेतुमद्वचः ॥
03-240-036a	न मृतो जयते शत्रूञ्जीवन्भद्राणि पश्यति ।
03-240-036c	मृतस्य भद्राणि कुतः कौरवेय कुतो जयः ॥
03-240-036e	न कालोऽद्य विषादस्य भयस्य मरणस्य वा ॥
03-240-037a	परिष्वज्याब्रवीच्चैनं भुजाभ्यां स महाभुजः ।
03-240-037c	उत्तिष्ठ राजन्किं शेषे कस्माच्छोचसि शत्रुहन् ॥
03-240-037e	शत्रून्प्रताप्य वीर्येण स कथं मर्तुमिच्छसि ॥
03-240-038a	अथ वा ते भयं जातं दृष्ट्वार्जुनपराक्रमम् ।
03-240-038c	सत्यं ते प्रतिजानामि वधिष्यामि रणेऽर्जुनम् ॥
03-240-039a	गते त्रयोदशे वर्षे सत्येनायुधमालभे ।
03-240-039c	आनयिष्याम्यहं पार्थान्वशं तव जनाधिप ॥
03-240-040a	एवमुक्तस्तु कर्णेन दैत्यानां वचनात्तथा ।
03-240-040c	प्रणिपातेन चान्येषामुदतिष्ठत्सुयोधनः ॥
03-240-040e	दैत्यानां तद्वचः श्रुत्वा हृदि कृत्वा स्थिरां मतिम् ॥
03-240-041a	ततो मनुजशार्दूलो योजयामास वाहिनीम् ।
03-240-041c	रथनागाश्चकलिलां पदातिजनसंकुलाम् ॥
03-240-042a	गङ्गौघप्रतिमा राजन्प्रयाता सा महाचमूः ।
03-240-042c	श्वेतच्छत्रैः पताकाभिश्चामरैश्च सुपाण्डुरैः ॥
03-240-043a	रथैर्नागैः पदातैश्च शुशुभेऽतीव संकुला ।
03-240-043c	व्यपेताभ्रघने काले द्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥
03-240-044a	जयाशीर्भिर्द्विजेन्द्रैस्तु स्तूयमानोऽधिराजवत् ।
03-240-044c	गृह्णन्ञ्जलिमालाश्च धार्तराष्ट्रो जनाधिपः ॥
03-240-045a	सुयोधनो ययावग्रे श्रिया परमया ज्वलन् ।
03-240-045c	कर्णेन सार्धं राजेन्द्र सौबलेन च देविना ॥
03-240-046a	दुःशासनादयश्चास्य भ्रातरः सर्व एव ते ।
03-240-046c	भूरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजश्च बाह्लिकः ॥

- 03-240-047a रथैर्नानाविधाकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा ।
 03-240-047c प्रयान्तं नृपसिंहं तमनुजग्मुः कुरूद्वहाः ॥
 03-240-047e कालेनाल्पेन राजंस्ते विविशुः स्वपुरं तदा ॥
- 03-241-001 जनमेजय उवाच**
- 03-241-001a वसमानेषु पार्थेषु वने तस्मिन्महात्मसु ।
 03-241-001c धार्तराष्ट्रा महेष्वासाः किमकुर्वन्त सत्तम ॥
 03-241-002a कर्णो वैकर्तनश्चापि शकुनिश्च महाबलः ।
 03-241-002c भीष्मद्रोणकृपाश्चैव तन्मे शंसितुमर्हसि ॥
- 03-241-003 वैशंपायन उवाच**
- 03-241-003a एवं गतेषु पार्थेषु विसृष्टे च सुयोधने ।
 03-241-003c आगते हास्तिनपुरं मोक्षिते पाण्डुनन्दनैः ॥
 03-241-003e भीष्मोऽब्रवीन्महाराज धार्तराष्ट्रमिदं वचः ॥
 03-241-004a उक्तं तात मया पूर्वं गच्छतस्ते तपोवनम् ।
 03-241-004c गमनं मे न रुचितं तव तन्न कृतं च ते ॥
 03-241-005a ततः प्राप्तं त्वया वीर ग्रहणं शत्रुभिर्बलात् ।
 03-241-005c मोक्षितश्चासि धर्मज्ञैः पाण्डवैर्न च लज्जसे ॥
 03-241-006a प्रत्यक्षं तव गान्धारे ससैन्यस्य विशां पते ।
 03-241-006c सूतपुत्रोऽपयाद्धीतो गन्धर्वाणां तदा रणात् ॥
 03-241-006e क्रोशतस्तव राजेन्द्र ससैन्यस्य नृपात्मज ॥
 03-241-007a दृष्टस्ते विक्रमश्चैव पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 03-241-007c कर्णस्य च महाबाहो सूतपुत्रस्य दुर्मतेः ॥
 03-241-008a न चापि पादभाक्कर्णः पाण्डवानां नृपोत्तम ।
 03-241-008c धनुर्वेदे च शौर्ये च धर्मे वा धर्मवत्सल ॥
 03-241-009a तस्य तेऽहं क्षमं मन्ये पाण्डवैस्तैर्महात्मभिः ।
 03-241-009c संधिं संधिविदां श्रेष्ठ कुलस्यास्य विवृद्धये ॥
 03-241-010a एवमुक्तस्तु भीष्मेण धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 03-241-010c प्रहस्य सहसा राजन्विप्रतस्थे ससौबलः ॥
 03-241-011a तं तु प्रस्थितमाज्ञाय कर्णदुःशासनादयः ।
 03-241-011c अनुजग्मुर्महेष्वासा धार्तराष्ट्रं महाबलम् ॥
 03-241-012a तांस्तु संप्रस्थितान्दृष्ट्वा भीष्मः कुरुपितामहः ।
 03-241-012c लज्जया व्रीडितो राजञ्जगाम स्वं निवेशनम् ॥

- 03-241-013a गते भीष्मे महाराज धार्तराष्ट्रो जनाधिपः ।
 03-241-013c पुनरागम्य तं देशममन्त्रयत मन्त्रिभिः ॥
 03-241-014a किमस्माकं भवेच्छ्रेयः किं कार्यमवशिष्यते ।
 03-241-014c कथं नु सुकृतं च स्यान्मन्त्रयामास भारत ॥

03-241-015 कर्ण उवाच

- 03-241-015a दुर्योधन निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव ।
 03-241-015c श्रुत्वा च तत्तथा सर्वं कर्तुमर्हस्यरिदम ॥
 03-241-016a तवाद्य पृथिवी वीर निःसपत्ना नृपोत्तम ।
 03-241-016c तां पालय यथा शक्रो हतशत्रुर्महामनाः ॥

03-241-017 वैशंपायन उवाच

- 03-241-017a एवमुक्तस्तु कर्णेन कर्णं राजाब्रवीत्पुनः ।
 03-241-017c न किञ्चिद्दुर्लभं तस्य यस्य त्वं पुरुषर्षभ ॥
 03-241-018a सहायश्चानुरक्तश्च मदर्थं च समुद्यतः ।
 03-241-018c अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तं वै शृणु यथातथम् ॥
 03-241-019a राजसूयं पाण्डवस्य दृष्ट्वा क्रतुवरं तदा ।
 03-241-019c मम स्पृहा समुत्पन्ना तां संपादय सूतज ॥
 03-241-020a एवमुक्तस्ततः कर्णो राजानमिदमब्रवीत् ।
 03-241-020c तवाद्य पृथिवीपाला वश्याः सर्वे नृपोत्तम ॥
 03-241-021a आहूयन्तां द्विजवराः संभाराश्च यथाविधि ।
 03-241-021c संभ्रियन्तां कुरुश्रेष्ठ यज्ञोपकरणानि च ॥
 03-241-022a ऋत्विजश्च समाहूता यथोक्तं वेदपारगाः ।
 03-241-022c क्रियां कुर्वन्तु ते राजन्यथाशास्त्रमरिदम ॥
 03-241-023a बह्वन्नपानसंयुक्तः सुसमृद्धगुणान्वितः ।
 03-241-023c प्रवर्ततां महायज्ञस्तवापि भरतर्षभ ॥
 03-241-024a एवमुक्तस्तु कर्णेन धार्तराष्ट्रो विशां पते ।
 03-241-024c पुरोहितं समानाय्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-241-025a राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं समाप्तवरदक्षिणम् ।
 03-241-025c आहर त्वं मम कृते यथान्यायं यथाक्रमम् ॥
 03-241-026a स एवमुक्तो नृपतिमुवाच द्विजपुंगवः ।
 03-241-026c न स शक्यः क्रतुश्रेष्ठो जीवमाने युधिष्ठिरे ॥

03-241-026e	आहर्तुं कौरवश्रेष्ठ कुले तव नृपोत्तम ॥
03-241-027a	दीर्घायुर्जीवति च वै धृतराष्ट्रः पिता तव ।
03-241-027c	अतश्चापि विरुद्धस्ते क्रतुरेष नृपोत्तम ॥
03-241-028a	अस्ति त्वन्यन्महत्सन्नं राजसूयसमं प्रभो ।
03-241-028c	तेन त्वं यज राजेन्द्र शृणु चेदं वचो मम ॥
03-241-029a	य इमे पृथिवीपालाः करदास्तव पार्थिव ।
03-241-029c	ते करान्संप्रयच्छन्तु सुवर्णं च कृताकृतम् ॥
03-241-030a	तेन ते क्रियतामद्य लाङ्गलं नृपसत्तम ।
03-241-030c	यज्ञवाटस्य ते भूमिः कृष्यतां तेन भारत ॥
03-241-031a	तत्र यज्ञो नृपश्रेष्ठ प्रभूतान्नः सुसंस्कृतः ।
03-241-031c	प्रवर्ततां यथान्यायं सर्वतो ह्यनिवारितः ॥
03-241-032a	एष ते वैष्णवो नाम यज्ञः सत्पुरुषोचितः ।
03-241-032c	एतेन नेष्टवान्कश्चिदृते विष्णुं पुरातनम् ॥
03-241-033a	राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं स्पर्धत्येष महाक्रतुः ।
03-241-033c	अस्माकं रोचते चैव श्रेयश्च तव भारत ॥
03-241-033e	अविघ्नश्च भवेदेष सफला स्यात्स्पृहा तव ॥
03-241-034a	एवमुक्तस्तु तैर्विप्रैर्धार्तराष्ट्रो महीपतिः ।
03-241-034c	कर्णं च सौबलं चैव भ्रातृश्रैवेदमब्रवीत् ॥
03-241-035a	रोचते मे वचः कृत्स्नं ब्राह्मणानां न संशयः ।
03-241-035c	रोचते यदि युष्माकं तन्मा प्रब्रूत माचिरम् ॥
03-241-036a	एवमुक्तास्तु ते सर्वे तथेत्यूचुर्नराधिपम् ।
03-241-036c	संदिदेश ततो राजा व्यापारस्थान्यथाक्रमम् ॥
03-241-037a	हलस्य करणे चापि व्यादिष्टाः सर्वशिल्पिनः ।
03-241-037c	यथोक्तं च नृपश्रेष्ठ कृतं सर्वं यथाक्रमम् ॥

03-242-001 वैशंपायन उवाच

03-242-001a	ततस्तु शिल्पिनः सर्वे अमात्यप्रवराश्च ह ।
03-242-001c	विदुरश्च महाप्राज्ञो धार्तराष्ट्रे न्यवेदयत् ॥
03-242-002a	सज्जं क्रतुवरं राजन्कालप्राप्तं च भारत ।
03-242-002c	सौवर्णं च कृतं दिव्यं लाङ्गलं सुमहाधनम् ॥
03-242-003a	एतच्छ्रुत्वा नृपश्रेष्ठो धार्तराष्ट्रो विशां पते ।
03-242-003c	आज्ञापयामास नृपः क्रतुराजप्रवर्तनम् ॥

03-242-004a	ततः प्रववृते यज्ञः प्रभूतान्नः सुसंस्कृतः ।
03-242-004c	दीक्षितश्चापि गान्धारिर्यथाशास्त्रं यथाक्रमम् ॥
03-242-005a	प्रहृष्टो धृतराष्ट्रोऽभूद्विदुरश्च महायशाः ।
03-242-005c	भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो गान्धारी च यशस्विनी ॥
03-242-006a	निमन्त्रणार्थं दूतांश्च प्रेषयामास शीघ्रगान् ।
03-242-006c	पार्थिवानां च राजेन्द्र ब्राह्मणानां तथैव च ॥
03-242-006e	ते प्रयाता यथोद्दिष्टं दूतास्त्वरितवाहनाः ॥
03-242-007a	तत्र कंचित्प्रयातं तु दूतं दुःशासनोऽब्रवीत् ।
03-242-007c	गच्छ द्वैतवनं शीघ्रं पाण्डवान्पापपूरुषान् ॥
03-242-007e	निमन्त्रय यथान्यायं विप्रांस्तस्मिन्महावने ॥
03-242-008a	स गत्वा पाण्डवावासमुवाचाभिप्रणम्य तान् ।
03-242-008c	दुर्योधनो महाराज यजते नृपसत्तमः ॥
03-242-009a	स्ववीर्यार्जितमर्थोघमवाप्य कुरुनन्दनः ।
03-242-009c	तत्र गच्छन्ति राजानो ब्राह्मणाश्च ततस्ततः ॥
03-242-010a	अहं तु प्रेषितो राजन्कौरवेण महात्मना ।
03-242-010c	आमन्त्रयति वो राजा धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ॥
03-242-010e	मनोऽभिलषितं राज्ञस्तं क्रतुं द्रष्टुमर्हथ ॥
03-242-011a	ततो युधिष्ठिरो राजा तच्छ्रुत्वा दूतभाषितम् ।
03-242-011c	अब्रवीन्नृपशार्दूलो दिष्ट्या राजा सुयोधनः ॥
03-242-011e	यजते क्रतुमुख्येन पूर्वेषां कीर्तिवर्धनः ॥
03-242-012a	वयमप्युपयास्यामो न त्विदानीं कथंचन ।
03-242-012c	समयः परिपाल्यो नो यावद्वर्षं त्रयोदशम् ॥
03-242-013a	श्रुत्वैतद्धर्मराजस्य भीमो वचनमब्रवीत् ।
03-242-013c	तदा तु नृपतिर्गन्ता धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
03-242-014a	अस्त्रशस्त्रप्रदीप्तेऽग्नौ यदा तं पातयिष्यति ।
03-242-014c	वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं रणसत्रे नराधिपः ॥
03-242-015a	यदा क्रोधहविर्मोक्ता धार्तराष्ट्रेषु पाण्डवः ।
03-242-015c	आगन्तारस्तदा स्मेति वाच्यस्ते स सुयोधनः ॥
03-242-016a	शेषास्तु पाण्डवा राजन्नैवोचुः किंचिदप्रियम् ।
03-242-016c	दूतश्चापि यथावृत्तं धार्तराष्ट्रे न्यवेदयत् ॥
03-242-017a	अथाजग्मुर्नरश्रेष्ठा नानाजनपदेश्वराः ।

03-242-017c	ब्राह्मणाश्च महाभागा धार्तराष्ट्रपुरं प्रति ॥
03-242-018a	ते त्वर्चिता यथाशास्त्रं यथावर्णं यथाक्रमम् ।
03-242-018c	मुदा परमया युक्ताः प्रीत्या चापि नरेश्वर ॥
03-242-019a	धृतराष्ट्रोऽपि राजेन्द्र संवृतः सर्वकौरवैः ।
03-242-019c	हर्षेण महता युक्तो विदुरं प्रत्यभाषत ॥
03-242-020a	यथा सुखी जनः सर्वः क्षत्तः स्यादन्नसंयुतः ।
03-242-020c	तुष्येच्च यज्ञसदने तथा क्षिप्रं विधीयताम् ॥
03-242-021a	विदुरस्त्वेवमाज्ञप्तः सर्ववर्णानरिन्दम ।
03-242-021c	यथाप्रमाणतो विद्वान्पूजयामास धर्मवित् ॥
03-242-022a	भक्ष्यभोज्यान्नपानेन माल्यैश्चापि सुगन्धिभिः ।
03-242-022c	वासोभिर्विविधैश्चैव योजयामास हृष्टवत् ॥
03-242-023a	कृत्वा ह्यवभृथं वीरो यथाशास्त्रं यथाक्रमम् ।
03-242-023c	सान्त्वयित्वा च राजेन्द्रो दत्त्वा च विविधं वसु ॥
03-242-023e	विसर्जयामास नृपान्ब्राह्मणांश्च सहस्रशः ॥
03-242-024a	विसर्जयित्वा स नृपान्भ्रातृभिः परिवारितः ।
03-242-024c	विवेश हास्तिनपुरं सहितः कर्णसौबलैः ॥

03-243-001 वैशंपायन उवाच

03-243-001a	प्रविशन्तं महाराज सूतास्तुष्टुवुरच्युतम् ।
03-243-001c	जनाश्चापि महेष्वासं तुष्टुवू राजसत्तमम् ॥
03-243-002a	लाजैश्चन्दनचूर्णैश्चाप्यवकीर्य जनास्तदा ।
03-243-002c	ऊचुर्दिष्ट्या नृपाविघ्नात्समाप्तोऽयं क्रतुस्तव ॥
03-243-003a	अपरे त्वब्रुवंस्तत्र वातिकास्तं महीपतिम् ।
03-243-003c	युधिष्ठिरस्य यज्ञेन न समो ह्येष तु क्रतुः ॥
03-243-003e	नैव तस्य क्रतोरेष कलामर्हति षोडशीम् ॥
03-243-004a	एवं तत्राब्रुवन्केचिद्वातिकास्तं नरेश्वरम् ।
03-243-004c	सुहृदस्त्वब्रुवंस्तत्र अति सर्वानयं क्रतुः ॥
03-243-005a	ययातिर्नहुषश्चापि मान्धाता भरतस्तथा ।
03-243-005c	क्रतुमेनं समाहृत्य पूताः सर्वे दिवं गताः ॥
03-243-006a	एता वाचः शुभाः शृण्वन्सुहृदां भरतर्षभ ।
03-243-006c	प्रविवेश पुरं हृष्टः स्ववेश्म च नराधिपः ॥
03-243-007a	अभिवाद्य ततः पादौ मातापित्रोर्विशां पते ।

03-243-007c	भीष्मद्रोणकृपाणां च विदुरस्य च धीमतः ॥
03-243-008a	अभिवादितः कनीयोभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृवत्सलः ।
03-243-008c	निषसादासने मुख्ये भ्रातृभिः परिवारितः ॥
03-243-009a	तमुत्थाय महाराज सूतपुत्रोऽब्रवीद्वचः ।
03-243-009c	दिष्ट्या ते भरतश्रेष्ठ समाप्तोऽयं महाक्रतुः ॥
03-243-010a	हतेषु युधि पार्थेषु राजसूये तथा त्वया ।
03-243-010c	आहृतेऽहं नरश्रेष्ठ त्वां सभाजयिता पुनः ॥
03-243-011a	तमब्रवीन्महाराजो धार्तराष्ट्रो महायशाः ।
03-243-011c	सत्यमेतत्त्वया वीर पाण्डवेषु दुरात्मसु ॥
03-243-012a	निहतेषु नरश्रेष्ठ प्राप्ते चापि महाक्रतौ ।
03-243-012c	राजसूये पुनर्वीर त्वं मां संवर्धयिष्यसि ॥
03-243-013a	एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः कर्णमाश्लिष्य भारत ।
03-243-013c	राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास कौरवः ॥
03-243-014a	सोऽब्रवीत्सुहृदश्चापि पार्श्वस्थान्नृपसत्तमः ।
03-243-014c	कदा तु तं क्रतुवरं राजसूयं महाधनम् ॥
03-243-014e	निहत्य पाण्डवान्सर्वानाहरिष्यामि कौरवाः ॥
03-243-015a	तमब्रवीत्तदा कर्णः शृणु मे राजकुञ्जर ।
03-243-015c	पादौ न धावये तावद्यावन्न निहतोऽर्जुनः ॥
03-243-016a	अथोत्क्रुष्टं महेष्वासैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
03-243-016c	प्रतिज्ञाते फल्गुनस्य वधे कर्णेन संयुगे ॥
03-243-016e	विजितांश्चाप्यमन्यन्त पाण्डवान्धृतराष्ट्रजाः ॥
03-243-017a	दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र विसृज्य नरपुंगवान् ।
03-243-017c	प्रविवेश गृहं श्रीमान्यथा चैत्ररथं प्रभुः ॥
03-243-017e	तेऽपि सर्वे महेष्वासा जग्मुर्वेश्मानि भारत ॥
03-243-018a	पाण्डवाश्च महेष्वासा दूतवाक्यप्रचोदिताः ।
03-243-018c	चिन्तयन्तस्तमेवार्थं नालभन्त सुखं क्वचित् ॥
03-243-019a	भूयश्च चारै राजेन्द्र प्रवृत्तिरुपपादिता ।
03-243-019c	प्रतिज्ञा सूतपुत्रस्य विजयस्य वधं प्रति ॥
03-243-020a	एतच्छ्रुत्वा धर्मसुतः समुद्विग्नो नराधिप ।
03-243-020c	अभेद्यकवचं मत्वा कर्णमद्भुतविक्रमम् ॥
03-243-020e	अनुस्मरंश्च संक्लेशान्न शान्तिमुपयाति सः ॥

03-243-021a	तस्य चिन्तापरीतस्य बुद्धिर्जज्ञे महात्मनः ।
03-243-021c	बहुव्यालमृगाकीर्णं त्यक्तुं द्वैतवनं वनम् ॥
03-243-022a	धार्तराष्ट्रोऽपि नृपतिः प्रशशास वसुंधराम् ।
03-243-022c	भ्रातृभिः सहितो वीरैर्भीष्मद्रोणकृपैस्तथा ॥
03-243-023a	संगम्य सूतपुत्रेण कर्णेनाहवशोभिना ।
03-243-023c	दुर्योधनः प्रिये नित्यं वर्तमानो महीपतिः ॥
03-243-023e	पूजयामास विप्रेन्द्रान्क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
03-243-024a	भ्रातृणां च प्रियं राजन्स चकार परंतपः ।
03-243-024c	निश्चित्य मनसा वीरो दत्तभुक्तफलं धनम् ॥

03-244-001 जनमेजय उवाच

03-244-001a	दुर्योधनं मोचयित्वा पाण्डुपुत्रा महाबलाः ।
03-244-001c	किमकार्षुर्वने तस्मिंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥

03-244-002 वैशंपायन उवाच

03-244-002a	ततः शयानं कौन्तेयं रात्रौ द्वैतवने मृगाः ।
03-244-002c	स्वप्नान्ते दर्शयामासुर्बाष्पकण्ठा युधिष्ठिरम् ॥
03-244-003a	तानब्रवीत्स राजेन्द्रो वेपमानान्कृताञ्जलीन् ।
03-244-003c	ब्रूत यद्वक्तुकामाः स्थ के भवन्तः किमिष्यते ॥
03-244-004a	एवमुक्ताः पाण्डवेन कौन्तेयेन यशस्विना ।
03-244-004c	प्रत्यब्रुवन्मृगास्तत्र हतशेषा युधिष्ठिरम् ॥
03-244-005a	वयं मृगा द्वैतवने हतशिष्टाः स्म भारत ।
03-244-005c	नोत्सीदेम महाराज क्रियतां वासपर्ययः ॥
03-244-006a	भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्व एवास्त्रकोविदाः ।
03-244-006c	कुलान्यल्पावशिष्टानि कृतवन्तो वनौकसाम् ॥
03-244-007a	बीजभूता वयं केचिदवशिष्टा महामते ।
03-244-007c	विवर्धेमहि राजेन्द्र प्रसादात्ते युधिष्ठिर ॥
03-244-008a	तान्वेपमानान्वित्रस्तान्बीजमात्रावशेषितान् ।
03-244-008c	मृगान्दृष्ट्वा सुदुःखार्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
03-244-009a	तांस्तथेत्यब्रवीद्राजा सर्वभूतहिते रतः ।
03-244-009c	तथ्यं भवन्तो ब्रुवते करिष्यामि च तत्तथा ॥
03-244-010a	इत्येवं प्रतिबुद्धः स रात्र्यन्ते राजसत्तमः ।

03-244-010c	अब्रवीत्सहितान्भ्रातृन्दयापन्नो मृगान्प्रति ॥
03-244-011a	उक्तो रात्रौ मृगैरस्मि स्वप्नान्ते हतशेषितैः ।
03-244-011c	तनुभूताः स्म भद्रं ते दया नः क्रियतामिति ॥
03-244-012a	ते सत्यमाहुः कर्तव्या दयास्माभिर्वनौकसाम् ।
03-244-012c	साष्टमासं हि नो वर्षं यदेनानुपयुञ्ज्महे ॥
03-244-013a	पुनर्बहुमृगं रम्यं काम्यकं काननोत्तमम् ।
03-244-013c	मरुभूमेः शिरः ख्यातं तृणबिन्दुसरः प्रति ॥
03-244-013e	तत्रेमा वसतीः शिष्टा विहरन्तो रमेमहि ॥
03-244-014a	ततस्ते पाण्डवाः शीघ्रं प्रययुर्धर्मकोविदाः ।
03-244-014c	ब्राह्मणैः सहिता राजन्ये च तत्र सहोषिताः ॥
03-244-014e	इन्द्रसेनादिभिश्चैव प्रेष्यैरनुगतास्तदा ॥
03-244-015a	ते यात्वानुसृतैर्मार्गैः स्वनैः शुचिजलान्वितैः ।
03-244-015c	ददृशुः काम्यकं पुण्यमाश्रमं तापसायुतम् ॥
03-244-016a	विविशुस्ते स्म कौरव्या वृता विप्रर्षभैस्तदा ।
03-244-016c	तद्वनं भरतश्रेष्ठाः स्वर्गं सुकृतिनो यथा ॥

03-245-001 वैशंपायन उवाच

03-245-001a	वने निवसतां तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
03-245-001c	वर्षाण्येकादशातीयुः कृच्छ्रेण भरतर्षभ ॥
03-245-002a	फलमूलाशनास्ते हि सुखार्हा दुःखमुत्तमम् ।
03-245-002c	प्राप्तकालमनुध्यान्तः सेहुरुत्तमपूरुषाः ॥
03-245-003a	युधिष्ठिरस्तु राजर्षिरात्मकर्मापराधजम् ।
03-245-003c	चिन्तयन्स महाबाहुर्भ्रातृणां दुःखमुत्तमम् ॥
03-245-004a	न सुष्वाप सुखं राजा हृदि शल्यैरिवार्पितैः ।
03-245-004c	दौरात्म्यमनुपश्यंस्तत्काले द्यूतोद्धवस्य हि ॥
03-245-005a	संस्मरन्परुषा वाचः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ।
03-245-005c	निःश्वासपरमो दीनो बिभ्रत्कोपविषं महत् ॥
03-245-006a	अर्जुनो यमजौ चोभौ द्रौपदी च यशस्विनी ।
03-245-006c	स च भीमो महातेजाः सर्वेषामुत्तमो बली ॥
03-245-006e	युधिष्ठिरमुदीक्षन्तः सेहुरुदुःखमनुत्तमम् ॥
03-245-007a	अवशिष्टमल्पकालं मन्वानाः पुरुषर्षभाः ।
03-245-007c	वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्षचेष्टितैः ॥

03-245-008a	कस्यचित्त्वथ कालस्य व्यासः सत्यवतीसुतः ।
03-245-008c	आजगाम महायोगी पाण्डवानवलोककः ॥
03-245-009a	तमागतमभिप्रेक्ष्य कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-245-009c	प्रत्युद्गम्य महात्मानं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
03-245-010a	तमासीनमुपासीनः शुश्रूषुर्नियतेन्द्रियः ।
03-245-010c	तोषयन्प्रणिपातेन व्यासं पाण्डवनन्दनः ॥
03-245-011a	तानवेक्ष्य कृशान्पौत्रान्वने वन्येन जीवतः ।
03-245-011c	महर्षिरनुकम्पार्थमब्रवीद्वाष्पगद्गदम् ॥
03-245-012a	युधिष्ठिर महाबाहो शृणु धर्मभृतां वर ।
03-245-012c	नातप्ततपसः पुत्र प्राप्नुवन्ति महत्सुखम् ॥
03-245-013a	सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते ।
03-245-013c	नात्यन्तमसुखं कश्चित्प्राप्नोति पुरुषर्षभ ॥
03-245-014a	प्रज्ञावांस्त्वेव पुरुषः संयुक्तः परया धिया ।
03-245-014c	उदयास्तमयज्ञो हि न शोचति न हृष्यति ॥
03-245-015a	सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं सहेत् ।
03-245-015c	कालप्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षकः ॥
03-245-016a	तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत् ।
03-245-016c	नासाध्यं तपसः किञ्चिदिति बुध्यस्व भारत ॥
03-245-017a	सत्यमार्जवमक्रोधः संविभागो दमः शमः ।
03-245-017c	अनसूयाविहिंसा च शौचमिन्द्रियसंयमः ॥
03-245-017e	साधनानि महाराज नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥
03-245-018a	अधर्मरुचयो मूढास्तिर्यग्गतिपरायणाः ।
03-245-018c	कृच्छ्रां योनिमनुप्राप्य न सुखं विन्दते जनाः ॥
03-245-019a	इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते ।
03-245-019c	तस्माच्छरीरं युज्जीत तपसा नियमेन च ॥
03-245-020a	यथाशक्ति प्रयच्छेच्च संपूज्याभिप्रणम्य च ।
03-245-020c	काले पात्रे च हृष्टात्मा राजन्विगतमत्सरः ॥
03-245-021a	सत्यवादी लभेतायुरनायासमथार्जवी ।
03-245-021c	अक्रोधनोऽनसूयश्च निर्वृतिं लभते पराम् ॥
03-245-022a	दान्तः शमपरः शश्वत्परिक्लेशं न विन्दति ।
03-245-022c	न च तप्यति दान्तात्मा दृष्ट्वा परगतां श्रियम् ॥

- 03-245-023a संविभक्ता च दाता च भोगवान्सुखवान्नरः ।
 03-245-023c भवत्यहिसकश्चैव परमारोग्यमश्रुते ॥
 03-245-024a मान्यान्मानयिता जन्म कुले महति विन्दति ।
 03-245-024c व्यसनैर्न तु संयोगं प्राप्नोति विजितेन्द्रियः ॥
 03-245-025a शुभानुशयबुद्धिर्हि संयुक्तः कालधर्मणा ।
 03-245-025c प्रादुर्भवति तद्योगात्कल्याणमतिरेव सः ॥

03-245-026 युधिष्ठिर उवाच

- 03-245-026a भगवन्दानधर्माणां तपसो वा महामुने ।
 03-245-026c किं स्विद्बहुगुणं प्रेत्य किं वा दुष्करमुच्यते ॥

03-245-027 व्यास उवाच

- 03-245-027a दानान्न दुष्करतरं पृथिव्यामस्ति किञ्चन ।
 03-245-027c अर्थे हि महती तृष्णा स च दुःखेन लभ्यते ॥
 03-245-028a परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थं हि महाहवम् ।
 03-245-028c प्रविशन्ति नरा वीराः समुद्रमटवीं तथा ॥
 03-245-029a कृषिगोरक्ष्यमित्येके प्रतिपद्यन्ति मानवाः ।
 03-245-029c पुरुषाः प्रेष्यतामेके निर्गच्छन्ति धनार्थिनः ॥
 03-245-030a तस्य दुःखार्जितस्यैवं परित्यागः सुदुष्करः ।
 03-245-030c न दुष्करतरं दानात्तस्माद्दानं मतं मम ॥
 03-245-031a विशेषस्त्वत्र विज्ञेयो न्यायेनोपार्जितं धनम् ।
 03-245-031c पात्रे देशे च काले च साधुभ्यः प्रतिपादयेत् ॥
 03-245-032a अन्यायसमुपात्तेन दानधर्मो धनेन यः ।
 03-245-032c क्रियते न स कर्तारं त्रायते महतो भयात् ॥
 03-245-033a पात्रे दानं स्वल्पमपि काले दत्तं युधिष्ठिर ।
 03-245-033c मनसा सुविशुद्धेन प्रेत्यानन्तफलं स्मृतम् ॥
 03-245-034a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 03-245-034c ब्रीहिद्रोणपरित्यागाद्यत्फलं प्राप मुद्गलः ॥

03-246-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-246-001a ब्रीहिद्रोणः परित्यक्तः कथं तेन महात्मना ।
 03-246-001c कस्मै दत्तश्च भगवन्विधिना केन चात्थ मे ॥
 03-246-002a प्रत्यक्षधर्मा भगवान्यस्य तुष्टो हि कर्मभिः ।

- 03-246-002c सफलं तस्य जन्माहं मन्ये सद्धर्मचारिणः ॥
- 03-246-003 व्यास उवाच
- 03-246-003a शिलोञ्छवृत्तिर्धर्मात्मा मुद्गलः संशितव्रतः ।
- 03-246-003c आसीद्राजन्कुरुक्षेत्रे सत्यवागनसूयकः ॥
- 03-246-004a अतिथिव्रती क्रियावांश्च कापोतीं वृत्तिमास्थितः ।
- 03-246-004c सत्रमिष्टीकृतं नाम समुपास्ते महातपाः ॥
- 03-246-005a सपुत्रदारो हि मुनिः पक्षाहारो बभूव सः ।
- 03-246-005c कपोतवृत्त्या पक्षेण व्रीहिद्रोणमुपार्जयत् ॥
- 03-246-006a दर्शं च पौर्णमासं च कुर्वन्विगतमत्सरः ।
- 03-246-006c देवतातिथिशेषेण कुरुते देहयापनम् ॥
- 03-246-007a तस्येन्द्रः सहितो देवैः साक्षात्त्रिभुवनेश्वरः ।
- 03-246-007c प्रत्यगृह्णान्महाराज भागं पर्वणि पर्वणि ॥
- 03-246-008a स पर्वकालं कृत्वा तु मुनिवृत्त्या समन्वितः ।
- 03-246-008c अतिथिभ्यो ददावन्नं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
- 03-246-009a व्रीहिद्रोणस्य तदहो ददतोऽन्नं महात्मनः ।
- 03-246-009c शिष्टं मात्सर्यहीनस्य वर्धत्यतिथिदर्शनात् ॥
- 03-246-010a तच्छतान्यपि भुञ्जन्ति ब्राह्मणानां मनीषिणाम् ।
- 03-246-010c मुनेस्त्यागविशुद्ध्या तु तदन्नं वृद्धिमृच्छति ॥
- 03-246-011a तं तु शुश्राव धर्मिष्ठं मुद्गलं संशितव्रतम् ।
- 03-246-011c दुर्वासा नृप दिग्वासास्तमथाभ्याजगाम ह ॥
- 03-246-012a बिभ्रच्चानियतं वेषमुन्मत्त इव पाण्डव ।
- 03-246-012c विकचः परुषा वाचो व्याहरन्विविधा मुनिः ॥
- 03-246-013a अभिगम्याथ तं विप्रमुवाच मुनिसत्तमः ।
- 03-246-013c अन्नार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां मुनिसत्तम ॥
- 03-246-014a स्वागतं तेऽस्त्विति मुनिं मुद्गलः प्रत्यभाषत ।
- 03-246-014c पाद्यमाचमनीयं च प्रतिवेद्यान्नमुत्तमम् ॥
- 03-246-015a प्रादात्स तपसोपात्तं क्षुधितायातिथिव्रती ।
- 03-246-015c उन्मत्ताय परां श्रद्धामास्थाय स धृतव्रतः ॥
- 03-246-016a ततस्तदन्नं रसवत्स एव क्षुधयान्वितः ।
- 03-246-016c बुभुजे कृत्स्नमुन्मत्तः प्रादात्तस्मै च मुद्गलः ॥
- 03-246-017a भुक्त्वा चान्नं ततः सर्वमुच्छिष्टेनात्मनस्ततः ।

03-246-017c	अथानुलिलिपेऽङ्गानि जगाम च यथागतम् ॥
03-246-018a	एवं द्वितीये संप्राप्ते पर्वकाले मनीषिणः ।
03-246-018c	आगम्य बुभुजे सर्वमन्नमुञ्छोपजीविनः ॥
03-246-019a	निराहारस्तु स मुनिरुञ्छमार्जयते पुनः ।
03-246-019c	न चैनं विक्रियां नेतुमशकन्मुद्गलं क्षुधा ॥
03-246-020a	न क्रोधो न च मात्सर्यं नावमानो न संभ्रमः ।
03-246-020c	सपुत्रदारमुञ्छन्तमाविवेश द्विजोत्तमम् ॥
03-246-021a	तथा तमुञ्छधर्माणं दुर्वासा मुनिसत्तमम् ।
03-246-021c	उपतस्थे यथाकालं षट्कृत्वः कृतनिश्चयः ॥
03-246-022a	न चास्य मानसं किञ्चिद्विकारं ददृशे मुनिः ।
03-246-022c	शुद्धसत्त्वस्य शुद्धं स ददृशे निर्मलं मनः ॥
03-246-023a	तमुवाच ततः प्रीतः स मुनिर्मुद्गलं तदा ।
03-246-023c	त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्दाता मात्सर्यवर्जितः ॥
03-246-024a	क्षुद्धर्मसंज्ञां प्रणुदत्यादत्ते धैर्यमेव च ।
03-246-024c	विषयानुसारिणी जिह्वा कर्षत्येव रसान्प्रति ॥
03-246-025a	आहारप्रभवाः प्राणा मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
03-246-025c	मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं निश्चितं तपः ॥
03-246-026a	श्रमेणोपार्जितं त्यक्तुं दुःखं शुद्धेन चेतसा ।
03-246-026c	तत्सर्वं भवता साधो यथावदुपपादितम् ॥
03-246-027a	प्रीताः स्मोऽनुगृहीताश्च समेत्य भवता सह ।
03-246-027c	इन्द्रियाभिजयो धैर्यं संविभागो दमः शमः ॥
03-246-028a	दया सत्यं च धर्मश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
03-246-028c	जितास्ते कर्मभिलोकाः प्राप्तोऽसि परमां गतिम् ॥
03-246-029a	अहो दानं विघुष्टं ते सुमहत्स्वर्गवासिभिः ।
03-246-029c	सशरीरो भवान्गन्ता स्वर्गं सुचरितव्रत ॥
03-246-030a	इत्येवं वदतस्तस्य तदा दुर्वाससो मुनेः ।
03-246-030c	देवदूतो विमानेन मुद्गलं प्रत्युपस्थितः ॥
03-246-031a	हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ।
03-246-031c	कामगेन विचित्रेण दिव्यगन्धवता तथा ॥
03-246-032a	उवाच चैनं विप्रर्षिं विमानं कर्मभिर्जितम् ।
03-246-032c	समुपारोह संसिद्धिं प्राप्तोऽसि परमां मुने ॥

- 03-246-033a तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाच ह ।
 03-246-033c इच्छामि भवता प्रोक्तान्गुणान्स्वर्गनिवासिनाम् ॥
 03-246-034a के गुणास्तत्र वसतां किं तपः कश्च निश्चयः ।
 03-246-034c स्वर्गे स्वर्गसुखं किं च दोषो वा देवदूतक ॥
 03-246-035a सतां सप्तपदं मित्रमाहुः सन्तः कुलोचिताः ।
 03-246-035c मित्रतां च पुरस्कृत्य पृच्छामि त्वामहं विभो ॥
 03-246-036a यदत्र तथ्यं पथ्यं च तद्ब्रवीह्यविचारयन् ।
 03-246-036c श्रुत्वा तथा करिष्यामि व्यवसायं गिरा तव ॥
- 03-247-001 देवदूत उवाच**
- 03-247-001a महर्षेऽकार्यबुद्धिस्त्वं यः स्वर्गसुखमुत्तमम् ।
 03-247-001c संप्राप्तं बहु मन्तव्यं विमृशस्यबुधो यथा ॥
 03-247-002a उपरिष्ठादसौ लोको योऽयं स्वरिति संज्ञितः ।
 03-247-002c ऊर्ध्वगः सत्पथः शश्वद्देवयानचरो मुने ॥
 03-247-003a नातप्ततपसः पुंसो नामहायज्ञयाजिनः ।
 03-247-003c नानृता नास्तिकाश्चैव तत्र गच्छन्ति मुद्गल ॥
 03-247-004a धर्मात्मानो जितात्मानः शान्ता दान्ता विमत्सराः ।
 03-247-004c दानधर्मरताः पुंसः शूराश्चाहतलक्षणाः ॥
 03-247-005a तत्र गच्छन्ति कर्माग्र्यं कृत्वा शमदमात्मकम् ।
 03-247-005c लोकान्पुण्यकृतां ब्रह्मन्सद्भिरासेवितान्भूभिः ॥
 03-247-006a देवाः साध्यास्तथा विश्वे मरुतश्च महर्षिभिः ।
 03-247-006c यामा धामाश्च मौद्गल्य गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥
 03-247-007a एषां देवनिकायानां पृथक्पृथगनेकशः ।
 03-247-007c भास्वन्तः कामसंपन्ना लोकास्तेजोमयाः शुभाः ॥
 03-247-008a त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि योजनानां हिरण्मयः ।
 03-247-008c मेरुः पर्वतराड्यत्र देवोद्यानानि मुद्गल ॥
 03-247-009a नन्दनादीनि पुण्यानि विहाराः पुण्यकर्मणाम् ।
 03-247-009c न क्षुत्पिपासे न ग्लानिर्न शीतोष्णभयं तथा ॥
 03-247-010a बीभत्समशुभं वापि रोगा वा तत्र केचन ।
 03-247-010c मनोज्ञाः सर्वतो गन्धाः सुखस्पर्शाश्च सर्वशः ॥
 03-247-011a शब्दाः श्रुतिमनोग्राह्याः सर्वतस्तत्र वै मुने ।
 03-247-011c न शोको न जरा तत्र नायासपरिदेवने ॥

03-247-012a	ईदृशः स मुने लोकः स्वकर्मफलहेतुकः ।
03-247-012c	सुकृतैस्तत्र पुरुषाः संभवन्त्यात्मकर्मभिः ॥
03-247-013a	तैजसानि शरीराणि भवन्त्यत्रोपपद्यताम् ।
03-247-013c	कर्मजान्येव मौद्गल्य न मातृपितृजान्युत ॥
03-247-014a	न च स्वेदो न दौर्गन्ध्यं पुरीषं मूत्रमेव च ।
03-247-014c	तेषां न च रजो वस्त्रं बाधते तत्र वै मुने ॥
03-247-015a	न म्लायन्ति स्रजस्तेषां दिव्यगन्धा मनोरमाः ।
03-247-015c	पर्युह्यन्ते विमानैश्च ब्रह्मन्नेवंविधाश्च ते ॥
03-247-016a	ईर्ष्याशोकक्लमापेता मोहमात्सर्यवर्जिताः ।
03-247-016c	सुखं स्वर्गजितस्तत्र वर्तयन्ति महामुने ॥
03-247-017a	तेषां तथाविधानां तु लोकानां मुनिपुंगव ।
03-247-017c	उपर्युपरि शक्रस्य लोका दिव्यगुणान्विताः ॥
03-247-018a	पुरस्ताद्ब्रह्मणस्तत्र लोकास्तेजोमयाः शुभाः ।
03-247-018c	यत्र यान्त्यृषयो ब्रह्मन्पूताः स्वैः कर्मभिः शुभैः ॥
03-247-019a	ऋभवो नाम तत्रान्ये देवानामपि देवताः ।
03-247-019c	तेषां लोकाः परतरे तान्यजन्तीह देवताः ॥
03-247-020a	स्वयंप्रभास्ते भास्वन्तो लोकाः कामदुघाः परे ।
03-247-020c	न तेषां स्त्रीकृतस्तापो न लोकैश्चर्यमत्सरः ॥
03-247-021a	न वर्तयन्त्याहुतिभिस्ते नाप्यमृतभोजनाः ।
03-247-021c	तथा दिव्यशरीरास्ते न च विग्रहमूर्तयः ॥
03-247-022a	न सुखे सुखकामाश्च देवदेवाः सनातनाः ।
03-247-022c	न कल्पपरिवर्तेषु परिवर्तन्ति ते तथा ॥
03-247-023a	जरा मृत्युः कुतस्तेषां हर्षः प्रीतिः सुखं न च ।
03-247-023c	न दुःखं न सुखं चापि रागद्वेषौ कुतो मुने ॥
03-247-024a	देवानामपि मौद्गल्य काङ्क्षिता सा गतिः परा ।
03-247-024c	दुष्प्रापा परमा सिद्धिरगम्या कामगोचरैः ॥
03-247-025a	त्रयस्त्रिंशदिमे लोकाः शेषा लोका मनीषिभिः ।
03-247-025c	गम्यन्ते नियमैः श्रेष्ठैर्दानैर्वा विधिपूर्वकैः ॥
03-247-026a	सेयं दानकृता व्युष्टिरत्र प्राप्ता सुखावहा ।
03-247-026c	तां भुङ्क्व सुकृतैर्लब्धां तपसा द्योतितप्रभः ॥
03-247-027a	एतत्स्वर्गसुखं विप्र लोका नानाविधास्तथा ।

- 03-247-027c गुणाः स्वर्गस्य प्रोक्तास्ते दोषानपि निबोध मे ॥
- 03-247-028a कृतस्य कर्मणस्तत्र भुज्यते यत्फलं दिवि ।
- 03-247-028c न चान्यत्क्रियते कर्म मूलच्छेदेन भुज्यते ॥
- 03-247-029a सोऽत्र दोषो मम मतस्तस्यान्ते पतनं च यत् ।
- 03-247-029c सुखव्याप्तमनस्कानां पतनं यच्च मुद्गल ॥
- 03-247-030a असंतोषः परीतापो दृष्ट्वा दीप्ततराः श्रियः ।
- 03-247-030c यद्भवत्यवरे स्थाने स्थितानां तच्च दुष्करम् ॥
- 03-247-031a संज्ञामोहश्च पततां रजसा च प्रधर्षणम् ।
- 03-247-031c प्रम्लानेषु च माल्येषु ततः पिपतिषोर्भयम् ॥
- 03-247-032a आ ब्रह्मभवनादेते दोषा मौद्गल्य दारुणाः ।
- 03-247-032c नाकलोके सुकृतिनां गुणास्त्वयुतशो नृणाम् ॥
- 03-247-033a अयं त्वन्यो गुणः श्रेष्ठश्च्युतानां स्वर्गतो मुने ।
- 03-247-033c शुभानुशययोगेन मनुष्येषूपजायते ॥
- 03-247-034a तत्रापि सुमहाभागः सुखभागभिजायते ।
- 03-247-034c न चेत्संबुध्यते तत्र गच्छत्यधमतां ततः ॥
- 03-247-035a इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते ।
- 03-247-035c कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ मता ॥
- 03-247-036a एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां पृच्छसि मुद्गल ।
- 03-247-036c तवानुकम्पया साधो साधु गच्छाम माचिरम् ॥

03-247-037 व्यास उवाच

- 03-247-037a एतच्छ्रुत्वा तु मौद्गल्यो वाक्यं विममृशे धिया ।
- 03-247-037c विमृश्य च मुनिश्रेष्ठो देवदूतमुवाच ह ॥
- 03-247-038a देवदूत नमस्तेऽस्तु गच्छ तात यथासुखम् ।
- 03-247-038c महादोषेण मे कार्यं न स्वर्गेण सुखेन वा ॥
- 03-247-039a पतनं तन्महद्दुःखं परितापः सुदारुणः ।
- 03-247-039c स्वर्गभाजश्च्यवन्तीह तस्मात्स्वर्गं न कामये ॥
- 03-247-040a यत्र गत्वा न शोचन्ति न व्यथन्ति चलन्ति वा ।
- 03-247-040c तदहं स्थानमत्यन्तं मार्गयिष्यामि केवलम् ॥
- 03-247-041a इत्युक्त्वा स मुनिर्वाक्यं देवदूतं विसृज्य तम् ।
- 03-247-041c शिलोञ्छवृत्तिमुत्सृज्य शममातिष्ठदुत्तमम् ॥
- 03-247-042a तुल्यनिन्दास्तुतिर्भूत्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

- 03-247-042c ज्ञानयोगेन शुद्धेन ध्याननित्यो बभूव ह ॥
- 03-247-043a ध्यानयोगाद्वलं लब्ध्वा प्राप्य चर्द्धिमनुत्तमाम् ।
- 03-247-043c जगाम शाश्वतीं सिद्धिं परां निर्वाणलक्षणाम् ॥
- 03-247-044a तस्मात्त्वमपि कौन्तेय न शोकं कर्तुमर्हसि ।
- 03-247-044c राज्यात्स्फीतात्परिभ्रष्टस्तपसा तदवाप्स्यसि ॥
- 03-247-045a सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
- 03-247-045c पर्यायेणोपवर्तन्ते नरं नेमिमरा इव ॥
- 03-247-046a पितृपैतामहं राज्यं प्राप्स्यस्यमितविक्रम ।
- 03-247-046c वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
- 03-247-047 वैशंपायन उवाच
- 03-247-047a एवमुक्त्वा स भगवान्व्यासः पाण्डवनन्दनम् ।
- 03-247-047c जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ॥
- 03-248-001 वैशंपायन उवाच
- 03-248-001a तस्मिन्बहुमृगेऽरण्ये रममाणा महारथाः ।
- 03-248-001c काम्यके भरतश्रेष्ठा विजहुस्ते यथामराः ॥
- 03-248-002a प्रेक्षमाणा बहुविधान्वनोद्देशान्समन्ततः ।
- 03-248-002c यथर्तुकालरम्याश्च वनराजीः सुपुष्पिताः ॥
- 03-248-003a पाण्डवा मृगयाशीलाश्चरन्तस्तन्महावनम् ।
- 03-248-003c विजहुरिन्द्रप्रतिमाः कंचित्कालमरिदमाः ॥
- 03-248-004a ततस्ते यौगपद्येन ययुः सर्वे चतुर्दिशम् ।
- 03-248-004c मृगयां पुरुषव्याघ्रा ब्राह्मणार्थं परंतपाः ॥
- 03-248-005a द्रौपदीमाश्रमे न्यस्य तृणबिन्दोरनुज्ञया ।
- 03-248-005c महर्षेर्दीप्ततपसो धौम्यस्य च पुरोधसः ॥
- 03-248-006a ततस्तु राजा सिन्धूनां वार्द्धक्षत्रिर्महायशाः ।
- 03-248-006c विवाहकामः शाल्वेयान्प्रयातः सोऽभवत्तदा ॥
- 03-248-007a महता परिवर्हेण राजयोग्येन संवृतः ।
- 03-248-007c राजभिर्बहुभिः सार्धमुपायात्काम्यकं च सः ॥
- 03-248-008a तत्रापश्यत्प्रियां भार्यां पाण्डवानां यशस्विनीम् ।
- 03-248-008c तिष्ठन्तीमाश्रमद्वारि द्रौपदीं निर्जने वने ॥
- 03-248-009a विभ्राजमानां वपुषा बिभ्रतीं रूपमुत्तमम् ।

- 03-248-009c भ्राजयन्तीं वनोद्देशं नीलाभ्रमिव विद्युतम् ॥
 03-248-010a अप्सरा देवकन्या वा माया वा देवनिर्मिता ।
 03-248-010c इति कृत्वाञ्जलिं सर्वे ददृशुस्तामनिन्दिताम् ॥
 03-248-011a ततः स राजा सिन्धूनां वार्ष्णेक्षत्रिर्जयद्रथः ।
 03-248-011c विस्मितस्तामनिन्द्याङ्गीं दृष्ट्वासीद्धृष्टमानसः ॥
 03-248-012a स कोटिकाश्यं राजानमब्रवीत्काममोहितः ।
 03-248-012c कस्य त्वेषानवद्याङ्गी यदि वापि न मानुषी ॥
 03-248-013a विवाहार्थो न मे कश्चिदिमां दृष्ट्वातिसुन्दरीम् ।
 03-248-013c एतामेवाहमादाय गमिष्यामि स्वमालयम् ॥
 03-248-014a गच्छ जानीहि सौम्यैनां कस्य का च कुतोऽपि वा ।
 03-248-014c किमर्थमागता सुभूरिदं कण्टकितं वनम् ॥
 03-248-015a अपि नाम वरारोहा मामेषा लोकसुन्दरी ।
 03-248-015c भजेदद्यायतापाङ्गी सुदती तनुमध्यमा ॥
 03-248-016a अप्यहं कृतकामः स्यामिमां प्राप्य वरस्त्रियम् ।
 03-248-016c गच्छ जानीहि को न्वस्या नाथ इत्येव कोटिक ॥
 03-248-017a स कोटिकाश्यस्तच्छ्रुत्वा रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ।
 03-248-017c उपेत्य पप्रच्छ तदा क्रोष्टा व्याघ्रवधूमिव ॥

03-249-001 कोटिकाश्य उवाच

- 03-249-001a का त्वं कदम्बस्य विनम्य शाखा;मेकाश्रमे तिष्ठसि शोभमाना ।
 03-249-001c देदीप्यमानाग्निशिखेव नक्तं; दोधूयमाना पवनेन सुभ्रूः ॥
 03-249-002a अतीव रूपेण समन्विता त्वं; न चाप्यरण्येषु बिभेषि किं नु ।
 03-249-002c देवी नु यक्षी यदि दानवी वा; वराप्सरा दैत्यवराङ्गना वा ॥
 03-249-003a वपुष्मती वोरगराजकन्या; वनेचरी वा क्षणदाचरस्त्री ।
 03-249-003c यद्येव राज्ञो वरुणस्य पत्नी; यमस्य सोमस्य धनेश्वरस्य ॥
 03-249-004a धातुर्विधातुः सवितुर्विभोर्वा; शक्रस्य वा त्वं सदनात्प्रपन्ना ।
 03-249-004c न ह्येव नः पृच्छसि ये वयं स्म; न चापि जानीम तवेह नाथम् ॥
 03-249-005a वयं हि मानं तव वर्धयन्तः; पृच्छाम भद्रे प्रभवं प्रभुं च ।
 03-249-005c आचक्ष्व बन्धूंश्च पतिं कुलं च; तत्त्वेन यच्चेह करोषि कार्यम् ॥
 03-249-006a अहं तु राज्ञः सुरथस्य पुत्रो; यं कोटिकाश्येति विदुर्मनुष्याः ।
 03-249-006c असौ तु यस्तिष्ठति काञ्चनाङ्गो; रथे हुतोऽग्निश्चयने यथैव ॥
 03-249-006e त्रिगर्तराजः कमलायताक्षि; क्षेमंकरो नाम स एष वीरः ॥

03-249-007a	अस्मात्परस्त्वेष महाधनुष्मा; न्पुत्रः कुणिन्दाधिपतेर्वरिष्ठः ।
03-249-007c	निरीक्षते त्वां विपुलायतांसः; सुविस्मितः पर्वतवासनित्यः ॥
03-249-008a	असौ तु यः पुष्करिणीसमीपे; श्यामो युवा तिष्ठति दर्शनीयः ।
03-249-008c	इक्ष्वाकुराज्ञः सुबलस्य पुत्रः; स एष हन्ता द्विषतां सुगात्रि ॥
03-249-009a	यस्यानुयात्रं ध्वजिनः प्रयान्ति; सौवीरका द्वादश राजपुत्राः ।
03-249-009c	शोणाश्वयुक्तेषु रथेषु सर्वे; मखेषु दीप्ता इव हव्यवाहाः ॥
03-249-010a	अङ्गारकः कुञ्जरगुप्तकश्च; शत्रुंजयः संजयसुप्रवृद्धौ ।
03-249-010c	प्रभंकरोऽथ भ्रमरो रविश्च; शूरः प्रतापः कुहरश्च नाम ॥
03-249-011a	यं षट्सहस्रा रथिनोऽनुयान्ति; नागा हयाश्चैव पदातिनश्च ।
03-249-011c	जयद्रथो नाम यदि श्रुतस्ते; सौवीरराजः सुभगे स एषः ॥
03-249-012a	तस्यापरे भ्रातरोऽदीनसत्त्वा; बलाहकानीकविदारणाध्याः ।
03-249-012c	सौवीरवीराः प्रवरा युवानो; राजानमेते बलिनोऽनुयान्ति ॥
03-249-013a	एतैः सहायैरुपयाति राजा; मरुद्गणैरिन्द्र इवाभिगुप्तः ।
03-249-013c	अजानतां ख्यापय नः सुकेशि; कस्यासि भार्या दुहिता च कस्य ॥

03-250-001 वैशंपायन उवाच

03-250-001a	अथाब्रवीद्द्रौपदी राजपुत्री; पृष्टा शिबीनां प्रवरेण तेन ।
03-250-001c	अवेक्ष्य मन्दं प्रविमुच्य शाखां; संगृह्णती कौशिकमुत्तरीयम् ॥
03-250-002a	बुद्ध्याभिजानामि नरेन्द्रपुत्र; न मादृशी त्वामभिभाष्टुमर्हा ।
03-250-002c	न त्वेह वक्तास्ति त्वेह वाक्य; मन्यो नरो वाप्यथ वापि नारी ॥
03-250-003a	एका ह्यहं संप्रति तेन वाचं; ददानि वै भद्र निबोध चेदम् ।
03-250-003c	अहं ह्यरण्ये कथमेकमेका; त्वामालपेयं निरता स्वधर्मे ॥
03-250-004a	जानामि च त्वां सुरथस्य पुत्रं; यं कोटिकाश्येति विदुर्मनुष्याः ।
03-250-004c	तस्मादहं शैब्य तथैव तुभ्य; माख्यामि बन्धून्प्रति तन्निबोध ॥
03-250-005a	अपत्यमस्मि द्रुपदस्य राज्ञः; कृष्णेति मां शैब्य विदुर्मनुष्याः ।
03-250-005c	साहं वृणे पञ्च जनान्पतित्वे; ये खाण्डवप्रस्थगताः श्रुतास्ते ॥
03-250-006a	युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ च; माद्र्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ ।
03-250-006c	ते मां निवेश्येह दिशश्चतस्रो; विभज्य पार्था मृगयां प्रयाताः ॥
03-250-007a	प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो; जयः प्रतीचीं यमजावुदीचीम् ।
03-250-007c	मन्ये तु तेषां रथसत्तमानां; कालोऽभितः प्राप्त इहोपयातुम् ॥
03-250-008a	संमानिता यास्यथ तैर्यथेष्टं; विमुच्य वाहानवगाहयध्वम् ।
03-250-008c	प्रियातिथिर्धर्मसुतो महात्मा; प्रीतो भविष्यत्यभिवीक्ष्य युष्मान् ॥

03-250-009a एतावदुक्त्वा द्रुपदात्मजा सा; शैब्यात्मजं चन्द्रमुखी प्रतीता ।
 03-250-009c विवेश तां पर्णकुटीं प्रशस्तां; संचिन्त्य तेषामतिथिस्वधर्मम् ॥

03-251-001 वैशंपायन उवाच

03-251-001a अथासीनेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत ।
 03-251-001c कोटिकाश्यवचः श्रुत्वा शैब्यं सौवीरकोऽब्रवीत् ॥
 03-251-002a यदा वाचं व्याहरन्त्यामस्यां मे रमते मनः ।
 03-251-002c सीमन्तिनीनां मुख्यायां विनिवृत्तः कथं भवान् ॥
 03-251-003a एतां दृष्ट्वा स्त्रियो मेऽन्या यथा शाखामृगस्त्रियः ।
 03-251-003c प्रतिभान्ति महाबाहो सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 03-251-004a दर्शनादेव हि मनस्तया मेऽपहतं भृशम् ।
 03-251-004c तां समाचक्ष्व कल्याणीं यदि स्याच्छैब्य मानुषी ॥

03-251-005 कोटिकाश्य उवाच

03-251-005a एषा वै द्रौपदी कृष्णा राजपुत्री यशस्विनी ।
 03-251-005c पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां महिषी संमता भृशम् ॥
 03-251-006a सर्वेषां चैव पार्थानां प्रिया बहुमता सती ।
 03-251-006c तया समेत्य सौवीर सुवीरान्सुसुखी व्रज ॥

03-251-007 वैशंपायन उवाच

03-251-007a एवमुक्तः प्रत्युवाच पश्यामो द्रौपदीमिति ।
 03-251-007c पतिः सौवीरसिन्धूनां दुष्टभावो जयद्रथः ॥
 03-251-008a स प्रविश्याश्रमं शून्यं सिंहगोष्ठं वृको यथा ।
 03-251-008c आत्मना सप्तमः कृष्णामिदं वचनमब्रवीत् ॥
 03-251-009a कुशलं ते वरारोहे भर्तारस्तेऽप्यनामयाः ।
 03-251-009c येषां कुशलकामासि तेऽपि कच्चिदनामयाः ॥

03-251-010 द्रौपद्युवाच

03-251-010a कौरव्यः कुशली राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 03-251-010c अहं च भ्रातरश्चास्य यांश्चान्यान्परिपृच्छसि ॥
 03-251-011a पाद्यं प्रतिगृहाणेदमासनं च नृपात्मज ।
 03-251-011c मृगान्पञ्चाशतं चैव प्रातराशं ददानि ते ॥
 03-251-012a ऐणेयान्पृषतान्यङ्कून्हरिणाञ्जरभाञ्जशान् ।
 03-251-012c ऋश्यान्ऋक्षान्बरांश्च गवयांश्च मृगान्बहून् ॥

03-251-013a वराहान्महिषांश्चैव याश्चान्या मृगजातयः ।
 03-251-013c प्रदास्यति स्वयं तुभ्यं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

03-251-014 जयद्रथ उवाच

03-251-014a कुशलं प्रातराशस्य सर्वा मेऽपचितिः कृता ।
 03-251-014c एहि मे रथमारोह सुखमाप्नुहि केवलम् ॥
 03-251-015a गतश्रीकांश्च्युतात्राज्यात्कृपणानातचेतसः ।
 03-251-015c अरण्यवासिनः पार्थान्नानुरोद्धुं त्वमर्हसि ॥
 03-251-016a न वै प्राज्ञा गतश्रीकं भर्तारमुपयुञ्जते ।
 03-251-016c युञ्जानमनुयुञ्जीत न श्रियः संक्षये वसेत् ॥
 03-251-017a श्रिया विहीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ।
 03-251-017c अलं ते पाण्डुपुत्राणां भक्त्या क्लेशमुपासितुम् ॥
 03-251-018a भार्या मे भव सुश्रोणि त्यजैनान्सुखमाप्नुहि ।
 03-251-018c अखिलान्सिन्धुसौवीरानवाप्नुहि मया सह ॥

03-251-019 वैशंपायन उवाच

03-251-019a इत्युक्ता सिन्धुराजेन वाक्यं हृदयकम्पनम् ।
 03-251-019c कृष्णा तस्मादपाक्रामद्देशात्सभ्रुकुटीमुखी ॥
 03-251-020a अवमत्यास्य तद्वाक्यमाक्षिप्य च सुमध्यमा ।
 03-251-020c मैवमित्यब्रवीत्कृष्णा लज्जस्वेति च सैन्धवम् ॥
 03-251-021a सा काङ्क्षमाणा भर्तृणामुपयानमनिन्दिता ।
 03-251-021c विलोभयामास परं वाक्यैर्वाक्यानि युञ्जती ॥

03-252-001 वैशंपायन उवाच

03-252-001a सरोषरागोपहतेन वल्गुना; सरागनेत्रेण नतोन्नतभ्रुवा ।
 03-252-001c मुखेन विस्फूर्य सुवीरराष्ट्रपं; ततोऽब्रवीत्तं द्रुपदात्मजा पुनः ॥
 03-252-002a यशस्विनस्तीक्ष्णविषान्महारथा; न धिक्षिपन्मूढ न लज्जसे कथम् ।
 03-252-002c महेन्द्रकल्पान्निरतान्स्वकर्मसु; स्थितान्समूहेष्वपि यक्षरक्षसाम् ॥
 03-252-003a न किञ्चिदीड्यं प्रवदन्ति पापं; वनेचरं वा गृहमेधिनं वा ।
 03-252-003c तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं; भषन्ति हैवं श्वनराः सुवीर ॥
 03-252-004a अहं तु मन्ये तव नास्ति कश्चि; देतादृशे क्षत्रियसंनिवेशे ।
 03-252-004c यस्त्वाद्य पातालमुखे पतन्तं; पाणौ गृहीत्वा प्रतिसंहरेत् ॥
 03-252-005a नागं प्रभिन्नं गिरिकूटकल्प; मुपत्यकां हैमवतीं चरन्तम् ।

- 03-252-005c दण्डीव यूथादपसेधसे त्वं; यो जेतुमाशंससि धर्मराजम् ॥
 03-252-006a बाल्यात्प्रसुप्तस्य महाबलस्य; सिंहस्य पक्ष्माणि मुखाल्लुनासि ।
 03-252-006c पदा समाहृत्य पलायमानः; क्रुद्धं यदा द्रक्ष्यसि भीमसेनम् ॥
 03-252-007a महाबलं घोरतरं प्रवृद्धं; जातं हरिं पर्वतकन्दरेषु ।
 03-252-007c प्रसुप्तमुग्रं प्रपदेन हंसि; यः क्रुद्धमासेत्स्यसि जिष्णुमुग्रम् ॥
 03-252-008a कृष्णोरगौ तीक्ष्णविषौ द्विजिह्वौ; मत्तः पदाक्रामसि पुच्छदेशे ।
 03-252-008c यः पाण्डवाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्यां; जघन्यजाभ्यां प्रयुयुत्ससे त्वम् ॥
 03-252-009a यथा च वेणुः कदली नलो वा; फलन्त्यभावाय न भूतयेऽऽत्मनः ।
 03-252-009c तथैव मां तैः परिरक्ष्यमाणा; मादास्यसे कर्कटकीव गर्भम् ॥

03-252-010 जयद्रथ उवाच

- 03-252-010a जानामि कृष्णे विदितं ममैत; द्यथाविधास्ते नरदेवपुत्राः ।
 03-252-010c न त्वेवमेतेन विभीषणेन; शक्या वयं त्रासयितुं त्वयाद्य ॥
 03-252-011a वयं पुनः सप्तदशेषु कृष्णे; कुलेषु सर्वेऽनवमेषु जाताः ।
 03-252-011c षड्भ्यो गुणेभ्योऽभ्यधिका विहीना; न्मन्यामहे द्रौपदि पाण्डुपुत्रान् ॥
 03-252-012a सा क्षिप्रमातिष्ठ गजं रथं वा; न वाक्यमात्रेण वयं हि शक्याः ।
 03-252-012c आशंस वा त्वं कृपणं वदन्ती; सौवीरराजस्य पुनः प्रसादम् ॥

03-252-013 द्रौपद्युवाच

- 03-252-013a महाबला किं त्विह दुर्बलेव; सौवीरराजस्य मताहमस्मि ।
 03-252-013c याहं प्रमाथादिह संप्रतीता; सौवीरराजं कृपणं वदेयम् ॥
 03-252-014a यस्या हि कृष्णौ पदवीं चरेतां; समास्थितावेकरथे सहायौ ।
 03-252-014c इन्द्रोऽपि तां नापहरेत्कथं चि; न्मनुष्यमात्रः कृपणः कुतोऽन्यः ॥
 03-252-015a यदा किरीटी परवीरघाती; निघ्नत्रथस्थो द्विषतां मनांसि ।
 03-252-015c मदन्तरे त्वद्ध्वजिनीं प्रवेष्टा; कक्षं दहन्नग्निरिवोष्णगेषु ॥
 03-252-016a जनार्दनस्यानुगा वृष्णिवीरा; महेष्वासाः केकयाश्चापि सर्वे ।
 03-252-016c एते हि सर्वे मम राजपुत्राः; प्रहृष्टरूपाः पदवीं चरेयुः ॥
 03-252-017a मौर्वीविसृष्टाः स्तनयित्नुघोषा; गाण्डीवमुक्तास्त्वतिवेगवन्तः ।
 03-252-017c हस्तं समाहृत्य धनंजयस्य; भीमाः शब्दं घोरतरं नदन्ति ॥
 03-252-018a गाण्डीवमुक्तांश्च महाशरौघा; न्पतंगसंघानिव शीघ्रवेगान् ।
 03-252-018c सशङ्खघोषः सतलत्रघोषो; गाण्डीवधन्वा मुहुरुद्रमंश्च ॥
 03-252-018e यदा शरानर्पयिता तवोरसि; तदा मनस्ते किमिवाभविष्यत् ॥

03-252-019a गदाहस्तं भीममभिद्रवन्तं; माद्रीपुत्रौ संपतन्तौ दिशश्च ।
 03-252-019c अमर्षजं क्रोधविषं वमन्तौ; दृष्ट्वा चिरं तापमुपैष्यसेऽधम ॥
 03-252-020a यथा चाहं नातिचरे कथं चि;त्पतीन्महार्हान्मनसापि जातु ।
 03-252-020c तेनाद्य सत्येन वशीकृतं त्वां; द्रष्टास्मि पार्थैः परिकृष्यमाणम् ॥
 03-252-021a न संभ्रमं गन्तुमहं हि शक्ये; त्वया नृशंसेन विकृष्यमाणा ।
 03-252-021c समागताहं हि कुरुप्रवीरैः; पुनर्वनं काम्यकमागता च ॥

03-252-022 वैशंपायन उवाच

03-252-022a सा ताननुप्रेक्ष्य विशालनेत्रा; जिघृक्षमाणानवभर्त्सयन्ती ।
 03-252-022c प्रोवाच मा मा स्पृशतेति भीता; धौम्यं प्रचुक्रोश पुरोहितं सा ॥
 03-252-023a जग्राह तामुत्तरवस्त्रदेशे; जयद्रथस्तं समवाक्षिपत्सा ।
 03-252-023c तया समाक्षिप्ततनुः स पापः; पपात शाखीव निकृत्तमूलः ॥
 03-252-024a प्रगृह्यमाणा तु महाजवेन; मुहुर्विनिःश्वस्य च राजपुत्री ।
 03-252-024c सा कृष्यमाणा रथमारुरोह; धौम्यस्य पादावभिवाद्य कृष्णा ॥

03-252-025 धौम्य उवाच

03-252-025a नेयं शक्या त्वया नेतुमविजित्य महारथान् ।
 03-252-025c धर्मं क्षत्रस्य पौराणमवेक्षस्व जयद्रथ ॥
 03-252-026a क्षुद्रं कृत्वा फलं पापं प्राप्स्यसि त्वमसंशयम् ।
 03-252-026c आसाद्य पाण्डवान्वीरान्धर्मराजपुरोगमान् ॥

03-252-027 वैशंपायन उवाच

03-252-027a इत्युक्त्वा ह्रियमाणां तां राजपुत्रीं यशस्विनीम् ।
 03-252-027c अन्वगच्छत्तदा धौम्यः पदातिगणमध्यगः ॥

03-253-001 वैशंपायन उवाच

03-253-001a ततो दिशः संप्रविहृत्य पार्था; मृगान्वराहान्महिषांश्च हत्वा ।
 03-253-001c धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः पृथिव्यां; पृथक्चरन्तः सहिता बभूवुः ॥
 03-253-002a ततो मृगव्यालगणानुकीर्णं; महावनं तद्विहगोपघुष्टम् ।
 03-253-002c भ्रातृंश्च तानभ्यवदद्युधिष्ठिरः; श्रुत्वा गिरो व्याहरतां मृगाणाम् ॥
 03-253-003a आदित्यदीप्तां दिशमभ्युपेत्य; मृगद्विजाः क्रूरमिमे वदन्ति ।
 03-253-003c आयासमुग्रं प्रतिवेदयन्तो; महाहवं शत्रुभिर्वावमानम् ॥
 03-253-004a क्षिप्रं निवर्तध्वमलं मृगैर्नो; मनो हि मे दूयति दह्यते च ।
 03-253-004c बुद्धिं समाच्छाद्य च मे समन्यु;रुद्धूयते प्राणपतिः शरीरे ॥

03-253-005a	सरः सुपर्णेन हतोरगं यथा; राष्ट्रं यथाराजकमात्तलक्ष्मि ।
03-253-005c	एवंविधं मे प्रतिभाति काम्यकं; शौण्डैर्यथा पीतरसश्च कुम्भः ॥
03-253-006a	ते सैन्धवैरत्यनिलौघवेगैः; महाजवैर्वाजिभिरुह्यमानाः ।
03-253-006c	युक्तैर्बृहद्भिः सुरथैर्नृवीरा; स्तदाश्रमायाभिमुखा बभूवुः ॥
03-253-007a	तेषां तु गोमायुरनल्पघोषो; निवर्ततां वाममुपेत्य पार्श्वम् ।
03-253-007c	प्रव्याहरत्तं प्रविमृश्य राजा; प्रोवाच भीमं च धनंजयं च ॥
03-253-008a	यथा वदत्येष विहीनयोनिः; शालावृको वाममुपेत्य पार्श्वम् ।
03-253-008c	सुव्यक्तमस्मानवमन्य पापैः; कृतोऽभिमर्दः कुरुभिः प्रसह्य ॥
03-253-009a	इत्येव ते तद्वनमाविशन्तो; महत्यरण्ये मृगयां चरित्वा ।
03-253-009c	बालामपश्यन्त तदा रुदन्तीं; धात्रेयिकां प्रेष्यवधूं प्रियायाः ॥
03-253-010a	तामिन्द्रसेनस्त्वरितोऽभिसृत्य; रथादवप्लुत्य ततोऽभ्यधावत् ।
03-253-010c	प्रोवाच चैनां वचनं नरेन्द्र; धात्रेयिकामार्ततरस्तदानीम् ॥
03-253-011a	किं रोदिषि त्वं पतिता धरण्यां; किं ते मुखं शुष्यति दीनवर्णम् ।
03-253-011c	कच्चिन्न पापैः सुनृशंसकृद्भिः; प्रमाथिता द्रौपदी राजपुत्री ॥
03-253-011e	अनिन्द्यरूपा सुविशालनेत्रा; शरीरतुल्या कुरुपुंगवानाम् ॥
03-253-012a	यद्येव देवी पृथिवीं प्रविष्टा; दिवं प्रपन्नाप्यथ वा समुद्रम् ।
03-253-012c	तस्या गमिष्यन्ति पदं हि पार्था; स्तथा हि संतप्यति धर्मराजः ॥
03-253-013a	को हीदृशानामरिमर्दनानां; क्लेशक्षमाणामपराजितानाम् ।
03-253-013c	प्राणैः समामिष्टतमां जिहीर्षे; दनुत्तमं रत्नमिव प्रमूढः ॥
03-253-013e	न बुध्यते नाथवतीमिहाद्य; बहिश्चरं हृदयं पाण्डवानाम् ॥
03-253-014a	कस्याद्य कायं प्रतिभिद्य घोरा; महीं प्रवेक्ष्यन्ति शिताः शराग्र्याः ।
03-253-014c	मा त्वं शुचस्तां प्रति भीरु विद्धि; यथाद्य कृष्णा पुनरेष्यतीति ॥
03-253-014e	निहत्य सर्वान्द्विषतः समग्रा; न्यार्थाः समेष्यन्त्यथ याज्ञसेन्या ॥
03-253-015a	अथाब्रवीच्चारुमुखं प्रमृज्य; धात्रेयिका सारथिमिन्द्रसेनम् ।
03-253-015c	जयद्रथेनापहृता प्रमथ्य; पञ्चेन्द्रकल्पान्परिभूय कृष्णा ॥
03-253-016a	तिष्ठन्ति वर्त्मानि नवान्यमूनि; वृक्षाश्च न म्लान्ति तथैव भग्नाः ।
03-253-016c	आवर्तयध्वं ह्यनुयात शीघ्रं; न दूरयातैव हि राजपुत्री ॥
03-253-017a	संनह्यध्वं सर्व एवेन्द्रकल्पा; महान्ति चारूणि च दंशनानि ।
03-253-017c	गृह्णीत चापानि महाधनानि; शरांश्च शीघ्रं पदवीं व्रजध्वम् ॥
03-253-018a	पुरा हि निर्भर्त्सनदण्डमोहिता; प्रमूढचित्ता वदनेन शुष्यता ।
03-253-018c	ददाति कस्मैचिदनर्हते तनुं; वराज्यपूर्णामिव भस्मनि सुचम् ॥

- 03-253-019a पुरा तुषाग्नाविव हूयते हविः; पुरा श्मशाने स्रगिवापविध्यते ।
 03-253-019c पुरा च सोमोऽध्वरगोऽवलिह्यते; शुना यथा विप्रजने प्रमोहिते ॥
 03-253-019e महत्यरण्ये मृगयां चरित्वा; पुरा शृगालो नलिनीं विगाहते ॥
 03-253-020a मा वः प्रियायाः सुनसं सुलोचनं; चन्द्रप्रभाच्छं वदनं प्रसन्नम् ।
 03-253-020c स्पृश्याच्छुभं कश्चिदकृत्यकारी; श्वा वै पुरोडाशमिवोपयुङ्क्षीत् ॥
 03-253-020e एतानि वर्त्मान्यनुयात शीघ्रं; मा वः कालः क्षिप्रमिहात्यगाद्वै ॥

03-253-021 युधिष्ठिर उवाच

- 03-253-021a भद्रे तूष्णीमास्स्व नियच्छ वाचं; मास्मत्सकाशे परुषाण्यवोचः ।
 03-253-021c राजानो वा यदि वा राजपुत्रा; बलेन मत्ता वञ्चनां प्राप्नुवन्ति ॥

03-253-022 वैशंपायन उवाच

- 03-253-022a एतावदुक्त्वा प्रययुर्हि शीघ्रं; तान्येव वर्त्मान्यनुवर्तमानाः ।
 03-253-022c मुहुर्मुहुर्व्यालवदुच्छवसन्तो; ज्यां विक्षिपन्तश्च महाधनुर्भ्यः ॥
 03-253-023a ततोऽपश्यंस्तस्य सैन्यस्य रेणु; मुद्भूतं वै वाजिखुरप्रणुन्नम् ।
 03-253-023c पदातीनां मध्यगतं च धौम्यं; विक्रोशन्तं भीममभिद्रवेति ॥
 03-253-024a ते सान्त्व्य धौम्यं परिदीनसत्त्वाः; सुखं भवानेत्विति राजपुत्राः ।
 03-253-024c श्येना यथैवामिषसंप्रयुक्ता; जवेन तत्सैन्यमथाभ्यधावन् ॥
 03-253-025a तेषां महेन्द्रोपमविक्रमाणां; संरब्धानां धर्षणाद्याज्ञसेन्याः ।
 03-253-025c क्रोधः प्रजज्वाल जयद्रथं च; दृष्ट्वा प्रियां तस्य रथे स्थितां च ॥
 03-253-026a प्रचुक्रुशुश्चाप्यथ सिन्धुराजं; वृकोदरश्चैव धनंजयश्च ।
 03-253-026c यमौ च राजा च महाधनुर्धरा; स्ततो दिशः संमुमुहुः परेषाम् ॥

03-254-001 वैशंपायन उवाच

- 03-254-001a ततो घोरतरः शब्दो वने समभवत्तदा ।
 03-254-001c भीमसेनार्जुनौ दृष्ट्वा क्षत्रियाणाममर्षिणाम् ॥
 03-254-002a तेषां ध्वजाग्राण्यभिवीक्ष्य राजा; स्वयं दुरात्मा कुरुपुंगवानाम् ।
 03-254-002c जयद्रथो याज्ञसेनीमुवाच; रथे स्थितां भानुमतीं हतौजाः ॥
 03-254-003a आयान्तीमे पञ्च रथा महान्तो; मन्ये च कृष्णे पतयस्तवैते ।
 03-254-003c सा जानती ख्यापय नः सुकेशि; परं परं पाण्डवानां रथस्थम् ॥

03-254-004 द्रौपद्युवाच

- 03-254-004a किं ते ज्ञातैर्मूढ महाधनुर्धरैः; रनायुष्यं कर्म कृत्वातिघोरम् ।
 03-254-004c एते वीराः पतयो मे समेता; न वः शेषः कश्चिदिहास्ति युद्धे ॥

03-254-005a	आख्यातव्यं त्वेव सर्वं मुमूर्षोःर्मया तुभ्यं पृष्ठया धर्म एषः ।
03-254-005c	न मे व्यथा विद्यते त्वद्भयं वा; संपश्यन्त्याः सानुजं धर्मराजम् ॥
03-254-006a	यस्य ध्वजाग्रे नदतो मृदङ्गौ; नन्दोपनन्दौ मधुरौ युक्तरूपौ ।
03-254-006c	एतं स्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञं; सदा जनाः कृत्यवन्तोऽनुयान्ति ॥
03-254-007a	य एष जाम्बूनदशुद्धगौरः; प्रचण्डघोणस्तनुरायताक्षः ।
03-254-007c	एतं कुरुश्रेष्ठतमं वदन्ति; युधिष्ठिरं धर्मसुतं पतिं मे ॥
03-254-008a	अप्येष शत्रोः शरणागतस्य; दद्यात्प्राणान्धर्मचारी नृवीरः ।
03-254-008c	परैह्येनं मूढ जवेन भूतये; त्वमात्मनः प्राञ्जलिर्न्यस्तशस्त्रः ॥
03-254-009a	अथाप्येनं पश्यसि यं रथस्थं; महाभुजं शालमिव प्रवृद्धम् ।
03-254-009c	संदष्टोष्ठं भ्रुकुटीसंहतभ्रुवं; वृकोदरो नाम पतिर्ममैषः ॥
03-254-010a	आजानेया बलिनः साधु दान्ता; महाबलाः शूरमुदावहन्ति ।
03-254-010c	एतस्य कर्माण्यतिमानुषाणि; भीमेति शब्दोऽस्य गतः पृथिव्याम् ॥
03-254-011a	नास्यापराद्धाः शेषमिहाप्नुवन्ति; नाप्यस्य वैरं विस्मरते कदाचित् ।
03-254-011c	वैरस्यान्तं संविधायोपयाति; पश्चाच्छान्तिं न च गच्छत्यतीव ॥
03-254-012a	मृदुर्वदान्यो धृतिमान्यशस्वी; जितेन्द्रियो वृद्धसेवी नृवीरः ।
03-254-012c	भ्राता च शिष्यश्च युधिष्ठिरस्य; धनंजयो नाम पतिर्ममैषः ॥
03-254-013a	यो वै न कामान्न भयान्न लोभा; त्यजेद्धर्मं न नृशंसं च कुर्यात् ।
03-254-013c	स एष वैश्वानरतुल्यतेजाः; कुन्तीसुतः शत्रुसहः प्रमाथी ॥
03-254-014a	यः सर्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञो; भयार्तानां भयहर्ता मनीषी ।
03-254-014c	यस्योत्तमं रूपमाहुः पृथिव्यां; यं पाण्डवाः परिरक्षन्ति सर्वे ॥
03-254-015a	प्राणैर्गरीयांसमनुव्रतं वै; स एष वीरो नकुलः पतिर्मे ।
03-254-015c	यः खड्गयोधी लघुचित्रहस्तो; महान्श्च धीमान्सहदेवोऽद्वितीयः ॥
03-254-016a	यस्याद्य कर्म द्रक्ष्यसे मूढसत्त्वः; शतक्रतोर्वा दैत्यसेनासु संख्ये ।
03-254-016c	शूरः कृतास्त्रो मतिमान्मनीषी; प्रियंकरो धर्मसुतस्य राज्ञः ॥
03-254-017a	य एष चन्द्रार्कसमानतेजा; जघन्यजः पाण्डवानां प्रियश्च ।
03-254-017c	बुद्ध्या समो यस्य नरो न विद्यते; वक्ता तथा सत्सु विनिश्चयज्ञः ॥
03-254-018a	स एष शूरो नित्यममर्षणश्च; धीमान्प्राज्ञः सहदेवः पतिर्मे ।
03-254-018c	त्यजेत्प्राणान्प्रविशेद्धव्यवाहं; न त्वेवैष व्याहरेद्धर्मबाह्यम् ॥
03-254-018e	सदा मनस्वी क्षत्रधर्मे निविष्टः; कुन्त्याः प्राणैरिष्टतमो नृवीरः ॥
03-254-019a	विशीर्यन्तीं नावमिवार्णवान्ते; रत्नाभिपूर्णां मकरस्य पृष्ठे ।
03-254-019c	सेनां तवेमां हतसर्वयोधां; विक्षोभितां द्रक्ष्यसि पाण्डुपुत्रैः ॥

- 03-254-020a इत्येते वै कथिताः पाण्डुपुत्रा; यांस्त्वं मोहादवमन्य प्रवृत्तः ।
 03-254-020c यद्येतैस्त्वं मुच्यसेऽरिष्टदेहः; पुनर्जन्म प्राप्स्यसे जीव एव ॥
- 03-254-021 वैशंपायन उवाच**
- 03-254-021a ततः पार्थाः पञ्च पञ्चेन्द्रकल्पा;स्त्यक्त्वा
 त्रस्तान्प्राञ्जलींस्तान्पदातीन् ।
 03-254-021c रथानीकं शरवर्षान्धकारं; चक्रुः क्रुद्धाः सर्वतः संनिगृह्य ॥
- 03-255-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-255-001a संतिष्ठत प्रहरत तूर्णं विपरिधावत ।
 03-255-001c इति स्म सैन्धवो राजा चोदयामास तान्नृपान् ॥
 03-255-002a ततो घोरतरः शब्दो रणे समभवत्तदा ।
 03-255-002c भीमार्जुनयमान्दृष्ट्वा सैन्यानां सयुधिष्ठिरान् ॥
 03-255-003a शिबिसिन्धुत्रिगर्तानां विषादश्चाप्यजायत ।
 03-255-003c तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्व्याघ्रानिव बलोत्कटान् ॥
 03-255-004a हेमचित्रसमुत्सेधां सर्वशैक्यायसीं गदाम् ।
 03-255-004c प्रगृह्याभ्यद्रवद्भीमः सैन्धवं कालचोदितम् ॥
 03-255-005a तदन्तरमथावृत्य कोटिकाश्योऽभ्यहारयत् ।
 03-255-005c महता रथवंशेन परिवार्य वृकोदरम् ॥
 03-255-006a शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः ।
 03-255-006c कीर्यमाणोऽपि बहुभिर्न स्म भीमोऽभ्यकम्पत ॥
 03-255-007a गजं तु सगजारोहं पदातींश्च चतुर्दश ।
 03-255-007c जघान गदया भीमः सैन्धवध्वजिनीमुखे ॥
 03-255-008a पार्थः पञ्चशताञ्शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ।
 03-255-008c परीप्समानः सौवीरं जघान ध्वजिनीमुखे ॥
 03-255-009a राजा स्वयं सुवीराणां प्रवराणां प्रहारिणाम् ।
 03-255-009c निमेषमात्रेण शतं जघान समरे तदा ॥
 03-255-010a ददृशे नकुलस्तत्र रथात्प्रस्कन्द्य खड्गधृक् ।
 03-255-010c शिरांसि पादरक्षाणां बीजवत्प्रवपन्मुहुः ॥
 03-255-011a सहदेवस्तु संयाय रथेन गजयोधिनः ।
 03-255-011c पातयामास नाराचैर्द्रुमेभ्य इव बर्हिणः ॥
 03-255-012a ततस्त्रिगर्तः सधनुरवतीर्य महारथात् ।

03-255-012c	गदया चतुरो वाहात्राज्ञस्तस्य तदावधीत् ॥
03-255-013a	तमभ्याशगतं राजा पदातिं कुन्तिनन्दनः ।
03-255-013c	अर्धचन्द्रेण बाणेन विव्याधोरसि धर्मराट् ॥
03-255-014a	स भिन्नहृदयो वीरो वक्त्राच्छोणितमुद्रमन् ।
03-255-014c	पपाताभिमुखः पार्थं छिन्नमूल इव द्रुमः ॥
03-255-015a	इन्द्रसेनद्वितीयस्तु रथात्प्रस्कन्द्य धर्मराट् ।
03-255-015c	हताश्वः सहदेवस्य प्रतिपेदे महारथम् ॥
03-255-016a	नकुलं त्वभिसंधाय क्षेमंकरमहामुखौ ।
03-255-016c	उभावुभयतस्तीक्ष्णैः शरवर्षैरवर्षताम् ॥
03-255-017a	तौ शरैरभिवर्षन्तौ जीमूताविव वार्षिकौ ।
03-255-017c	एकैकेन विपाठेन जघ्ने माद्रवतीसुतः ॥
03-255-018a	त्रिगर्तराजः सुरथस्तस्याथ रथधूर्गतः ।
03-255-018c	रथमाक्षेपयामास गजेन गजयानवित् ॥
03-255-019a	नकुलस्त्वपभीस्तस्माद्रथाच्चर्मासिपाणिमान् ।
03-255-019c	उद्भ्रान्तं स्थानमास्थाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
03-255-020a	सुरथस्तं गजवरं वधाय नकुलस्य तु ।
03-255-020c	प्रेषयामास सक्रोधमभ्युच्छितकरं ततः ॥
03-255-021a	नकुलस्तस्य नागस्य समीपपरिवर्तिनः ।
03-255-021c	सविषाणं भुजं मूले खड्गेन निरकृन्तत ॥
03-255-022a	स विनद्य महानादं गजः कङ्कणभूषणः ।
03-255-022c	पतन्नवाक्षिरा भूमौ हस्त्यारोहानपोथयत् ॥
03-255-023a	स तत्कर्म महत्कृत्वा शूरो माद्रवतीसुतः ।
03-255-023c	भीमसेनरथं प्राप्य शर्म लेभे महारथः ॥
03-255-024a	भीमस्त्वापततो राज्ञः कोटिकाश्यस्य संगरे ।
03-255-024c	सूतस्य नुदतो वाहान्क्षुरेणापाहरच्छिरः ॥
03-255-025a	न बुबोध हतं सूतं स राजा बाहुशालिना ।
03-255-025c	तस्याश्वा व्यद्रवन्संख्ये हतसूतास्ततस्ततः ॥
03-255-026a	विमुखं हतसूतं तं भीमः प्रहरतां वरः ।
03-255-026c	जघान तलयुक्तेन प्रासेनाभ्येत्य पाण्डवः ॥
03-255-027a	द्वादशानां तु सर्वेषां सौवीराणां धनंजयः ।
03-255-027c	चकर्त निषितैर्भल्लैर्धनूंषि च शिरांसि च ॥

03-255-028a	शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्च त्रिगर्तान्सैन्धवानपि ।
03-255-028c	जघानातिरथः संख्ये बाणगोचरमागतान् ॥
03-255-029a	सादिताः प्रत्यदृश्यन्त बहवः सव्यसाचिना ।
03-255-029c	सपताकाश्च मातङ्गाः सध्वजाश्च महारथाः ॥
03-255-030a	प्रच्छाद्य पृथिवीं तस्थुः सर्वमायोधनं प्रति ।
03-255-030c	शरीराण्यशिरस्कानि विदेहानि शिरांसि च ॥
03-255-031a	श्वगृध्रकङ्ककाकोलभासगोमायुवायसाः ।
03-255-031c	अतृप्यंस्तत्र वीराणां हतानां मांसशोणितैः ॥
03-255-032a	हतेषु तेषु वीरेषु सिन्धुराजो जयद्रथः ।
03-255-032c	विमुच्य कृष्णां संत्रस्तः पलायनपरोऽभवत् ॥
03-255-033a	स तस्मिन्संकुले सैन्ये द्रौपदीमवतार्य वै ।
03-255-033c	प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनं येन नराधमः ॥
03-255-034a	द्रौपदीं धर्मराजस्तु दृष्ट्वा धौम्यपुरस्कृताम् ।
03-255-034c	माद्रीपुत्रेण वीरेण रथमारोपयत्तदा ॥
03-255-035a	ततस्तद्विद्रुतं सैन्यमपयाते जयद्रथे ।
03-255-035c	आदिश्यादिश्य नाराचैराजघान वृकोदरः ॥
03-255-036a	सव्यसाची तु तं दृष्ट्वा पलायन्तं जयद्रथम् ।
03-255-036c	वारयामास निघ्नन्तं भीमं सैन्धवसैनिकान् ॥

03-255-037 अर्जुन उवाच

03-255-037a	यस्यापचारात्प्राप्तोऽयमस्मान्क्लेशो दुरासदः ।
03-255-037c	तमस्मिन्समरोद्देशे न पश्यामि जयद्रथम् ॥
03-255-038a	तमेवान्विष भद्रं ते किं ते योधैर्निपातितैः ।
03-255-038c	अनामिषमिदं कर्म कथं वा मन्यते भवान् ॥

03-255-039 वैशंपायन उवाच

03-255-039a	इत्युक्तो भीमसेनस्तु गुडाकेशेन धीमता ।
03-255-039c	युधिष्ठिरमभिप्रेक्ष्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥
03-255-040a	हतप्रवीरा रिपवो भूयिष्ठं विद्रुता दिशः ।
03-255-040c	गृहीत्वा द्रौपदीं राजन्निवर्ततु भवानितः ॥
03-255-041a	यमाभ्यां सह राजेन्द्र धौम्येन च महात्मना ।
03-255-041c	प्राप्याश्रमपदं राजन्द्रौपदीं परिसान्त्वय ॥

- 03-255-042a न हि मे मोक्ष्यते जीवन्मूढः सैन्धवको नृपः ।
 03-255-042c पातालतलसंस्थोऽपि यदि शक्रोऽस्य सारथिः ॥
- 03-255-043 युधिष्ठिर उवाच**
- 03-255-043a न हन्तव्यो महाबाहो दुरात्मापि स सैन्धवः ।
 03-255-043c दुःशलामभिसंस्मृत्य गान्धारीं च यशस्विनीम् ॥
- 03-255-044 वैशंपायन उवाच**
- 03-255-044a तच्छ्रुत्वा द्रौपदी भीममुवाच व्याकुलेन्द्रिया ।
 03-255-044c कुपिता ह्रीमती प्राज्ञा पती भीमार्जुनावुभौ ॥
- 03-255-045a कर्तव्यं चेत्प्रियं मह्यं वध्यः स पुरुषाधमः ।
 03-255-045c सैन्धवापसदः पापो दुर्मतिः कुलपांसनः ॥
- 03-255-046a भार्याभिहर्ता निर्वैरो यश्च राज्यहरो रिपुः ।
 03-255-046c याचमानोऽपि संग्रामे न स जीवितुमर्हति ॥
- 03-255-047a इत्युक्तौ तौ नरव्याघ्रौ ययतुर्यत्र सैन्धवः ।
 03-255-047c राजा निववृते कृष्णामादाय सपुरोहितः ॥
- 03-255-048a स प्रविश्याश्रमपदं व्यपविद्धबृसीघटम् ।
 03-255-048c मार्कण्डेयादिभिर्विप्रैरनुकीर्णं ददर्श ह ॥
- 03-255-049a द्रौपदीमनुशोचद्भिर्ब्राह्मणैस्तैः समागतैः ।
 03-255-049c समियाय महाप्राज्ञः सभार्यो भ्रातृमध्यगः ॥
- 03-255-050a ते स्म तं मुदिता दृष्ट्वा पुनरभ्यागतं नृपम् ।
 03-255-050c जित्वा तान्सिन्धुसौवीरान्द्रौपदीं चाहतां पुनः ॥
- 03-255-051a स तैः परिवृतो राजा तत्रैवोपविवेश ह ।
 03-255-051c प्रविवेशाश्रमं कृष्णा यमाभ्यां सह भामिनी ॥
- 03-255-052a भीमार्जुनावपि श्रुत्वा क्रोशमात्रगतं रिपुम् ।
 03-255-052c स्वयमश्वांस्तुदन्तौ तौ जवेनैवाभ्यधावताम् ॥
- 03-255-053a इदमत्यद्भुतं चात्र चकार पुरुषोऽर्जुनः ।
 03-255-053c क्रोशमात्रगतानश्चान्सैन्धवस्य जघान यत् ॥
- 03-255-054a स हि दिव्यास्त्रसंपन्नः कृच्छ्रकालेऽप्यसंभ्रमः ।
 03-255-054c अकरोद्दुष्करं कर्म शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः ॥
- 03-255-055a ततोऽभ्यधावतां वीरावुभौ भीमधनंजयौ ।
 03-255-055c हताश्वं सैन्धवं भीतमेकं व्याकुलचेतसम् ॥

- 03-255-056a सैन्धवस्तु हतान्दृष्ट्वा तथाश्चान्स्वान्सुदुःखितः ।
 03-255-056c दृष्ट्वा विक्रमकर्माणि कुर्वाणं च धनंजयम् ॥
 03-255-056e पलायनकृतोत्साहः प्राद्रवद्येन वै वनम् ॥
 03-255-057a सैन्धवं त्वभिसंप्रेक्ष्य पराक्रान्तं पलायने ।
 03-255-057c अनुयाय महाबाहुः फल्गुनो वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-255-058a अनेन वीर्येण कथं स्त्रियं प्रार्थयसे बलात् ।
 03-255-058c राजपुत्र निवर्तस्व न ते युक्तं पलायनम् ॥
 03-255-058e कथं चानुचरान्हित्वा शत्रुमध्ये पलायसे ॥
 03-255-059a इत्युच्यमानः पार्थेन सैन्धवो न न्यवर्तत ।
 03-255-059c तिष्ठ तिष्ठेति तं भीमः सहसाभ्यद्रवद्वली ॥
 03-255-059e मा वधीरिति पार्थस्तं दयावानभ्यभाषत ॥

03-256-001 वैशंपायन उवाच

- 03-256-001a जयद्रथस्तु संप्रेक्ष्य भ्रातरावुद्यतायुधौ ।
 03-256-001c प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रो जीवितेप्सुः सुदुःखितः ॥
 03-256-002a तं भीमसेनो धावन्तमवतीर्य रथाद्वली ।
 03-256-002c अभिद्रुत्य निजग्राह केशपक्षेऽत्यमर्षणः ॥
 03-256-003a समुद्यम्य च तं रोषान्निष्पिपेष महीतले ।
 03-256-003c गले गृहीत्वा राजानं ताडयामास चैव ह ॥
 03-256-004a पुनः संजीवमानस्य तस्योत्पतितुमिच्छतः ।
 03-256-004c पदा मूर्ध्नि महाबाहुः प्राहरद्विलपिष्यतः ॥
 03-256-005a तस्य जानुं ददौ भीमो जघ्ने चैनमरत्निना ।
 03-256-005c स मोहमगमद्राजा प्रहारवरपीडितः ॥
 03-256-006a विरोषं भीमसेनं तु वारयामास फल्गुनः ।
 03-256-006c दुःशलायाः कृते राजा यत्तदाहेति कौरव ॥

03-256-007 भीमसेन उवाच

- 03-256-007a नायं पापसमाचारो मत्तो जीवितुमर्हति ।
 03-256-007c द्रौपद्यास्तदनर्हायाः परिक्लेशा नराधमः ॥
 03-256-008a किं नु शक्यं मया कर्तुं यद्राजा सततं घृणी ।
 03-256-008c त्वं च बालिशया बुद्ध्या सदैवास्मान्प्रबाधसे ॥
 03-256-009a एवमुक्त्वा सटास्तस्य पञ्च चक्रे वृकोदरः ।
 03-256-009c अर्धचन्द्रेण बाणेन किञ्चिदब्रुवतस्तदा ॥

03-256-010a	विकल्पयित्वा राजानं ततः प्राह वृकोदरः ।
03-256-010c	जीवितुं चेच्छसे मूढ हेतुं मे गदतः शृणु ॥
03-256-011a	दासोऽस्मीति त्वया वाच्यं संसत्सु च सभासु च ।
03-256-011c	एवं ते जीवितं दद्यामेष युद्धजितो विधिः ॥
03-256-012a	एवमस्त्विति तं राजा कृच्छ्रप्राणो जयद्रथः ।
03-256-012c	प्रोवाच पुरुषव्याघ्रं भीममाहवशोभिनम् ॥
03-256-013a	तत एनं विचेष्टन्तं बद्ध्वा पार्थो वृकोदरः ।
03-256-013c	रथमारोपयामास विसंज्ञं पांसुगुण्ठितम् ॥
03-256-014a	ततस्तं रथमास्थाय भीमः पार्थानुगस्तदा ।
03-256-014c	अभ्येत्याश्रममध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम् ॥
03-256-015a	दर्शयामास भीमस्तु तदवस्थं जयद्रथम् ।
03-256-015c	तं राजा प्राहसदृष्ट्वा मुच्यतामिति चाब्रवीत् ॥
03-256-016a	राजानं चाब्रवीद्भीमो द्रौपद्यै कथयेति वै ।
03-256-016c	दासभावं गतो ह्येष पाण्डूनां पापचेतनः ॥
03-256-017a	तमुवाच ततो ज्येष्ठो भ्राता सप्रणयं वचः ।
03-256-017c	मुञ्चैनमधमाचारं प्रमाणं यदि ते वयम् ॥
03-256-018a	द्रौपदी चाब्रवीद्भीममभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरम् ।
03-256-018c	दासोऽयं मुच्यतां राज्ञस्त्वया पञ्चसटः कृतः ॥
03-256-019a	स मुक्तोऽभ्येत्य राजानमभिवाद्य युधिष्ठिरम् ।
03-256-019c	ववन्दे विह्वलो राजा तांश्च सर्वान्मुनींस्तदा ॥
03-256-020a	तमुवाच घृणी राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-256-020c	तथा जयद्रथं दृष्ट्वा गृहीतं सव्यसाचिना ॥
03-256-021a	अदासो गच्छ मुक्तोऽसि मैवं कार्षीः पुनः क्वचित् ।
03-256-021c	स्त्रीकामुक धिगस्तु त्वां क्षुद्रः क्षुद्रसहायवान् ॥
03-256-021e	एवंविधं हि कः कुर्यात्त्वदन्यः पुरुषाधमः ॥
03-256-022a	गतसत्त्वमिव ज्ञात्वा कर्तारमशुभस्य तम् ।
03-256-022c	संप्रेक्ष्य भरतश्रेष्ठः कृपां चक्रे नराधिपः ॥
03-256-023a	धर्मे ते वर्धतां बुद्धिर्मा चाधर्मे मनः कृथाः ।
03-256-023c	साश्वः सरथपादातः स्वस्ति गच्छ जयद्रथ ॥
03-256-024a	एवमुक्तस्तु सव्रीडं तूष्णीं किञ्चिदवाङ्मुखः ।
03-256-024c	जगाम राजा दुःखार्तो गङ्गाद्वाराय भारत ॥

03-256-025a	स देवं शरणं गत्वा विरूपाक्षमुमापतिम् ।
03-256-025c	तपश्चचार विपुलं तस्य प्रीतो वृषध्वजः ॥
03-256-026a	बलिं स्वयं प्रत्यगृह्णात्प्रीयमाणस्त्रिलोचनः ।
03-256-026c	वरं चास्मै ददौ देवः स च जग्राह तच्छृणु ॥
03-256-027a	समस्तान्सरथान्पञ्च जयेयं युधि पाण्डवान् ।
03-256-027c	इति राजाब्रवीद्देवं नेति देवस्तमब्रवीत् ॥
03-256-028a	अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्च वारयिष्यसि तान्युधि ।
03-256-028c	ऋतेऽर्जुनं महाबाहुं देवैरपि दुरासदम् ॥
03-256-029a	यमाहुरजितं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
03-256-029c	प्रधानः सोऽस्त्रविदुषां तेन कृष्णेन रक्ष्यते ॥
03-256-030a	एवमुक्तस्तु नृपतिः स्वमेव भवनं ययौ ।
03-256-030c	पाण्डवाश्च वने तस्मिन्न्यवसन्काम्यके तदा ॥

03-257-001 जनमेजय उवाच

03-257-001a	एवं हृतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम् ।
03-257-001c	अत ऊर्ध्वं नरव्याघ्राः किमकुर्वत पाण्डवाः ॥

03-257-002 वैशंपायन उवाच

03-257-002a	एवं कृष्णां मोक्षयित्वा विनिर्जित्य जयद्रथम् ।
03-257-002c	आसां चक्रे मुनिगणैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
03-257-003a	तेषां मध्ये महर्षीणां शृण्वतामनुशोचताम् ।
03-257-003c	मार्कण्डेयमिदं वाक्यमब्रवीत्पाण्डुनन्दनः ॥
03-257-004a	मन्ये कालश्च बलवान्दैवं च विधिनिर्मितम् ।
03-257-004c	भवितव्यं च भूतानां यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
03-257-005a	कथं हि पत्नीमस्माकं धर्मज्ञां धर्मचारिणीम् ।
03-257-005c	संस्पृशेदीदृशो भावः शुचिं स्तैन्यमिवानृतम् ॥
03-257-006a	न हि पापं कृतं किञ्चित्कर्म वा निन्दितं क्वचित् ।
03-257-006c	द्रौपद्या ब्राह्मणेष्वेव धर्मः सुचरितो महान् ॥
03-257-007a	तां जहार बलाद्राजा मूढबुद्धिर्जयद्रथः ।
03-257-007c	तस्याः संहरणात्प्राप्तः शिरसः केशवापनम् ॥
03-257-007e	पराजयं च संग्रामे ससहायः समाप्तवान् ॥
03-257-008a	प्रत्याहता तथास्माभिर्हत्वा तत्सैन्धवं बलम् ।

- 03-257-008c तद्दारहरणं प्राप्तमस्माभिरवितर्कितम् ॥
- 03-257-009a दुःखश्चायं वने वासो मृगयायां च जीविका ।
- 03-257-009c हिंसा च मृगजातीनां वनौकोभिर्वनौकसाम् ॥
- 03-257-009e ज्ञातिभिर्विप्रवासश्च मिथ्या व्यवसितैरयम् ॥
- 03-257-010a अस्ति नूनं मया कश्चिदल्पभाग्यतरो नरः ।
- 03-257-010c भवता दृष्टपूर्वो वा श्रुतपूर्वोऽपि वा भवेत् ॥
- 03-258-001 **मार्कण्डेय उवाच**
- 03-258-001a प्राप्तमप्रतिमं दुःखं रामेण भरतर्षभ ।
- 03-258-001c रक्षसा जानकी तस्य हता भार्या बलीयसा ॥
- 03-258-002a आश्रमाद्राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ।
- 03-258-002c मायामास्थाय तरसा हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥
- 03-258-003a प्रत्याजहार तां रामः सुग्रीवबलमाश्रितः ।
- 03-258-003c बद्ध्वा सेतुं समुद्रस्य दग्ध्वा लङ्कां शितैः शरैः ॥
- 03-258-004 **युधिष्ठिर उवाच**
- 03-258-004a कस्मिन्नामः कुले जातः किंवीर्यः किंपराक्रमः ।
- 03-258-004c रावणः कस्य वा पुत्रः किं वैरं तस्य तेन ह ॥
- 03-258-005a एतन्मे भगवन्सर्वं सम्यगाख्यातुमर्हसि ।
- 03-258-005c श्रोतुमिच्छामि चरितं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥
- 03-258-006 **मार्कण्डेय उवाच**
- 03-258-006a अजो नामाभवद्राजा महानिक्ष्वाकुवंशजः ।
- 03-258-006c तस्य पुत्रो दशरथः शश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ॥
- 03-258-007a अभवंस्तस्य चत्वारः पुत्रा धर्मार्थकोविदाः ।
- 03-258-007c रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्च महाबलः ॥
- 03-258-008a रामस्य माता कौसल्या कैकेयी भरतस्य तु ।
- 03-258-008c सुतौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रायाः परंतपौ ॥
- 03-258-009a विदेहराजो जनकः सीता तस्यात्मजा विभो ।
- 03-258-009c यां चकार स्वयं त्वष्टा रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥
- 03-258-010a एतद्रामस्य ते जन्म सीतायाश्च प्रकीर्तितम् ।
- 03-258-010c रावणस्यापि ते जन्म व्याख्यास्यामि जनेश्वर ॥
- 03-258-011a पितामहो रावणस्य साक्षाद्देवः प्रजापतिः ।

03-258-011c	स्वयंभूः सर्वलोकानां प्रभुः स्रष्टा महातपाः ॥
03-258-012a	पुलस्त्यो नाम तस्यासीन्मानसो दयितः सुतः ।
03-258-012c	तस्य वैश्रवणो नाम गवि पुत्रोऽभवत्प्रभुः ॥
03-258-013a	पितरं स समुत्सृज्य पितामहमुपस्थितः ।
03-258-013c	तस्य कोपात्पिता राजन्ससर्जात्मानमात्मना ॥
03-258-014a	स जज्ञे विश्रवा नाम तस्यात्मार्धेन वै द्विजः ।
03-258-014c	प्रतीकाराय सक्रोधस्ततो वैश्रवणस्य वै ॥
03-258-015a	पितामहस्तु प्रीतात्मा ददौ वैश्रवणस्य ह ।
03-258-015c	अमरत्वं धनेशत्वं लोकपालत्वमेव च ॥
03-258-016a	ईशानेन तथा सख्यं पुत्रं च नलकूबरम् ।
03-258-016c	राजधानीनिवेशं च लङ्कां रक्षोगणान्विताम् ॥

03-259-001 मार्कण्डेय उवाच

03-259-001a	पुलस्त्यस्य तु यः क्रोधादर्थदेहोऽभवन्मुनिः ।
03-259-001c	विश्रवा नाम सक्रोधः स वैश्रवणमैक्षत ॥
03-259-002a	बुबुधे तं तु सक्रोधं पितरं राक्षसेश्वरः ।
03-259-002c	कुबेरस्तत्प्रसादार्थं यतते स्म सदा नृप ॥
03-259-003a	स राजराजो लङ्कायां निवसन्नरवाहनः ।
03-259-003c	राक्षसीः प्रददौ तिस्रः पितुर्वै परिचारिकाः ॥
03-259-004a	तास्तदा तं महात्मानं संतोषयितुमुद्यताः ।
03-259-004c	ऋषिं भरतशार्दूल नृत्तगीतविशारदाः ॥
03-259-005a	पुष्पोत्कटा च राका च मालिनी च विशां पते ।
03-259-005c	अन्योन्यस्पर्धया राजञ्श्रेयस्कामाः सुमध्यमाः ॥
03-259-006a	तासां स भगवांस्तुष्टो महात्मा प्रददौ वरान् ।
03-259-006c	लोकपालोपमान्पुत्रानेकैकस्या यथेप्सितान् ॥
03-259-007a	पुष्पोत्कटायां जज्ञाते द्वौ पुत्रौ राक्षसेश्वरौ ।
03-259-007c	कुम्भकर्णदशग्रीवौ बलेनाप्रतिमौ भुवि ॥
03-259-008a	मालिनी जनयामास पुत्रमेकं विभीषणम् ।
03-259-008c	राकायां मिथुनं जज्ञे खरः शूर्पणखा तथा ॥
03-259-009a	विभीषणस्तु रूपेण सर्वेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ।
03-259-009c	स बभूव महाभागो धर्मगोप्ता क्रियारतिः ॥
03-259-010a	दशग्रीवस्तु सर्वेषां ज्येष्ठो राक्षसपुंगवः ।

- 03-259-010c महोत्साहो महावीर्यो महासत्त्वपराक्रमः ॥
- 03-259-011a कुम्भकर्णो बलेनासीत्सर्वेभ्योऽभ्यधिकस्तदा ।
- 03-259-011c मायावी रणशौण्डश्च रौद्रश्च रजनीचरः ॥
- 03-259-012a खरो धनुषि विक्रान्तो ब्रह्मद्विट्पिशिताशनः ।
- 03-259-012c सिद्धविघ्नकरी चापि रौद्रा शूर्पणखा तथा ॥
- 03-259-013a सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ।
- 03-259-013c ऊषुः पित्रा सह रता गन्धमादनपर्वते ॥
- 03-259-014a ततो वैश्रवणं तत्र ददृशुर्नरवाहनम् ।
- 03-259-014c पित्रा सार्धं समासीनमृद्ध्या परमया युतम् ॥
- 03-259-015a जातस्पर्धास्ततस्ते तु तपसे धृतनिश्चयाः ।
- 03-259-015c ब्रह्माणं तोषयामासुर्घोरिण तपसा तदा ॥
- 03-259-016a अतिष्ठदेकपादेन सहस्रं परिवत्सरान् ।
- 03-259-016c वायुभक्षो दशग्रीवः पञ्चाग्निः सुसमाहितः ॥
- 03-259-017a अधःशायी कुम्भकर्णो यताहारो यतव्रतः ।
- 03-259-017c विभीषणः शीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयत् ॥
- 03-259-018a उपवासरतिर्धीमान्सदा जप्यपरायणः ।
- 03-259-018c तमेव कालमातिष्ठत्तीव्रं तप उदारधीः ॥
- 03-259-019a खरः शूर्पणखा चैव तेषां वै तप्यतां तपः ।
- 03-259-019c परिचर्यां च रक्षां च चक्रतुर्हृष्टमानसौ ॥
- 03-259-020a पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्छित्त्वा दशाननः ।
- 03-259-020c जुहोत्यग्नौ दुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्प्रभुः ॥
- 03-259-021a ततो ब्रह्मा स्वयं गत्वा तपसस्तान्यवारयत् ।
- 03-259-021c प्रलोभ्य वरदानेन सर्वानेव पृथक्पृथक् ॥
- 03-259-022 ब्रह्मोवाच
- 03-259-022a प्रीतोऽस्मि वो निवर्तध्वं वरान्वृणुत पुत्रकाः ।
- 03-259-022c यद्यदिष्टमृते त्वेकममरत्वं तथास्तु तत् ॥
- 03-259-023a यद्यदग्नौ हुतं सर्वं शिरस्ते महदीप्सया ।
- 03-259-023c तथैव तानि ते देहे भविष्यन्ति यथेप्सितम् ॥
- 03-259-024a वैरूप्यं च न ते देहे कामरूपधरस्तथा ।
- 03-259-024c भविष्यसि रणेऽरीणां विजेतासि न संशयः ॥

03-259-025 रावण उवाच

03-259-025a गन्धर्वदेवासुरतो यक्षराक्षसतस्तथा ।
 03-259-025c सर्पकिंनरभूतेभ्यो न मे भूयात्पराभवः ॥

03-259-026 ब्रह्मोवाच

03-259-026a य एते कीर्तिताः सर्वे न तेभ्योऽस्ति भयं तव ।
 03-259-026c ऋते मनुष्याद्भद्रं ते तथा तद्विहितं मया ॥

03-259-027 मार्कण्डेय उवाच

03-259-027a एवमुक्तो दशग्रीवस्तुष्टः समभवत्तदा ।
 03-259-027c अवमेने हि दुर्बुद्धिर्मनुष्यान्पुरुषादकः ॥
 03-259-028a कुम्भकर्णमथोवाच तथैव प्रपितामहः ।
 03-259-028c स वव्रे महतीं निद्रां तमसा ग्रस्तचेतनः ॥
 03-259-029a तथा भविष्यतीत्युक्त्वा विभीषणमुवाच ह ।
 03-259-029c वरं वृणीष्व पुत्र त्वं प्रीतोऽस्मीति पुनः पुनः ॥

03-259-030 विभीषण उवाच

03-259-030a परमापद्रुतस्यापि नाधर्मे मे मतिर्भवेत् ।
 03-259-030c अशिक्षितं च भगवन्ब्रह्मास्त्रं प्रतिभातु मे ॥

03-259-031 ब्रह्मोवाच

03-259-031a यस्माद्राक्षसयोनौ ते जातस्यामित्रकर्शन ।
 03-259-031c नाधर्मे रमते बुद्धिरमरत्वं ददामि ते ॥

03-259-032 मार्कण्डेय उवाच

03-259-032a राक्षसस्तु वरं लब्ध्वा दशग्रीवो विशां पते ।
 03-259-032c लङ्कायाश्च्यावयामास युधि जित्वा धनेश्वरम् ॥
 03-259-033a हित्वा स भगवाँल्लङ्कामाविशद्रन्धमादनम् ।
 03-259-033c गन्धर्वयक्षानुगतो रक्षःकिंपुरुषैः सह ॥
 03-259-034a विमानं पुष्पकं तस्य जहाराक्रम्य रावणः ।
 03-259-034c शशाप तं वैश्रवणो न त्वामेतद्विहिष्यति ॥
 03-259-035a यस्तु त्वां समरे हन्ता तमेवैतद्विहिष्यति ।
 03-259-035c अवमन्य गुरुं मां च क्षिप्रं त्वं न भविष्यसि ॥
 03-259-036a विभीषणस्तु धर्मात्मा सतां धर्ममनुस्मरन् ।

03-259-036c	अन्वगच्छन्महाराज श्रिया परमया युतः ॥
03-259-037a	तस्मै स भगवांस्तुष्टो भ्राता भ्रात्रे धनेश्वरः ।
03-259-037c	सेनापत्यं ददौ धीमान्यक्षराक्षससेनयोः ॥
03-259-038a	राक्षसाः पुरुषादाश्च पिशाचाश्च महाबलाः ।
03-259-038c	सर्वे समेत्य राजानमभ्यषिञ्चद्दशाननम् ॥
03-259-039a	दशग्रीवस्तु दैत्यानां देवानां च बलोत्कटः ।
03-259-039c	आक्रम्य रत्नान्यहरत्कामरूपी विहंगमः ॥
03-259-040a	रावयामास लोकान्यत्तस्माद्रावण उच्यते ।
03-259-040c	दशग्रीवः कामबलो देवानां भयमादधत् ॥

03-260-001 मार्कण्डेय उवाच

03-260-001a	ततो ब्रह्मर्षयः सिद्धा देवराजर्षयस्तथा ।
03-260-001c	हव्यवाहं पुरस्कृत्य ब्रह्माणं शरणं गताः ॥

03-260-002 अग्निरुवाच

03-260-002a	यः स विश्रवसः पुत्रो दशग्रीवो महाबलः ।
03-260-002c	अवध्यो वरदानेन कृतो भगवता पुरा ॥
03-260-003a	स बाधते प्रजाः सर्वा विप्रकारैर्महाबलः ।
03-260-003c	ततो नस्त्रातु भगवन्नान्यस्त्राता हि विद्यते ॥

03-260-004 ब्रह्मोवाच

03-260-004a	न स देवासुरैः शक्यो युद्धे जेतुं विभावसो ।
03-260-004c	विहितं तत्र यत्कार्यमभितस्तस्य निग्रहे ॥
03-260-005a	तदर्थमवतीर्णोऽसौ मन्नियोगाच्चतुर्भुजः ।
03-260-005c	विष्णुः प्रहरतां श्रेष्ठः स कर्मैतत्करिष्यति ॥

03-260-006 मार्कण्डेय उवाच

03-260-006a	पितामहस्ततस्तेषां संनिधौ वाक्यमब्रवीत् ।
03-260-006c	सर्वैर्देवगणैः सार्धं संभवध्वं महीतले ॥
03-260-007a	विष्णोः सहायानृक्षीषु वानरीषु च सर्वशः ।
03-260-007c	जनयध्वं सुतान्वीरान्कामरूपबलान्वितान् ॥
03-260-008a	ततो भागानुभागेन देवगन्धर्वदानवाः ।
03-260-008c	अवतर्तुं महीं सर्वे रज्जयामासुरज्जसा ॥

03-260-009a	तेषां समक्षं गन्धर्वीं दुन्दुभीं नाम नामतः ।
03-260-009c	शशास वरदो देवो देवकार्यार्थसिद्धये ॥
03-260-010a	पितामहवचः श्रुत्वा गन्धर्वीं दुन्दुभी ततः ।
03-260-010c	मन्थरा मानुषे लोके कुब्जा समभवत्तदा ॥
03-260-011a	शक्रप्रभृतयश्चैव सर्वे ते सुरसत्तमाः ।
03-260-011c	वानरर्क्षवरस्त्रीषु जनयामासुरात्मजान् ॥
03-260-011e	तेऽन्ववर्तन्पितृन्सर्वे यशसा च बलेन च ॥
03-260-012a	भेत्तारो गिरिशृङ्गाणां शालतालशिलायुधाः ।
03-260-012c	वज्रसंहननाः सर्वे सर्वे चौघबलास्तथा ॥
03-260-013a	कामवीर्यधराश्चैव सर्वे युद्धविशारदाः ।
03-260-013c	नागायुतसमप्राणा वायुवेगसमा जवे ॥
03-260-013e	यत्रेच्छकनिवासाश्च केचिदत्र वनौकसः ॥
03-260-014a	एवं विधाय तत्सर्वं भगवाँल्लोकभावनः ।
03-260-014c	मन्थरां बोधयामास यद्यत्कार्यं यथा यथा ॥
03-260-015a	सा तद्वचनमाज्ञाय तथा चक्रे मनोजवा ।
03-260-015c	इतश्चेतश्च गच्छन्ती वैरसंधुक्षणे रता ॥

03-261-001 युधिष्ठिर उवाच

03-261-001a	उक्तं भगवता जन्म रामादीनां पृथक्पृथक् ।
03-261-001c	प्रस्थानकारणं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥
03-261-002a	कथं दाशरथी वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
03-261-002c	प्रस्थापितौ वनं ब्रह्म मैथिली च यशस्विनी ॥

03-261-003 मार्कण्डेय उवाच

03-261-003a	जातपुत्रो दशरथः प्रीतिमानभवन्नृपः ।
03-261-003c	क्रियारतिर्धर्मपरः सततं वृद्धसेविता ॥
03-261-004a	क्रमेण चास्य ते पुत्रा व्यवर्धन्त महौजसः ।
03-261-004c	वेदेषु सरहस्येषु धनुर्वेदे च पारगाः ॥
03-261-005a	चरितब्रह्मचर्यास्ते कृतदाराश्च पार्थिव ।
03-261-005c	यदा तदा दशरथः प्रीतिमानभवत्सुखी ॥
03-261-006a	ज्येष्ठो रामोऽभवत्तेषां रमयामास हि प्रजाः ।
03-261-006c	मनोहरतया धीमान्पितुर्हृदयतोषणः ॥

03-261-007a	ततः स राजा मतिमान्मत्वात्मानं वयोऽधिकम् ।
03-261-007c	मन्त्रयामास सचिवैर्धर्मज्ञैश्च पुरोहितैः ॥
03-261-008a	अभिषेकाय रामस्य यौवराज्येन भारत ।
03-261-008c	प्राप्तकालं च ते सर्वे मेनिरे मन्त्रिसत्तमाः ॥
03-261-009a	लोहिताक्षं महाबाहुं मत्तमातङ्गगामिनम् ।
03-261-009c	दीर्घबाहुं महोरस्कं नीलकुञ्चितमूर्धजम् ॥
03-261-010a	दीप्यमानं श्रिया वीरं शक्रादनवमं बले ।
03-261-010c	पारगं सर्वधर्माणां बृहस्पतिसमं मतौ ॥
03-261-011a	सर्वानुरक्तप्रकृतिं सर्वविद्याविशारदम् ।
03-261-011c	जितेन्द्रियममित्राणामपि दृष्टिमनोहरम् ॥
03-261-012a	नियन्तारमसाधूनां गोप्तारं धर्मचारिणाम् ।
03-261-012c	धृतिमन्तमनाधृष्यं जेतारमपराजितम् ॥
03-261-013a	पुत्रं राजा दशरथः कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
03-261-013c	संदृश्य परमां प्रीतिमगच्छत्कुरुनन्दन ॥
03-261-014a	चिन्तयंश्च महातेजा गुणान्नामस्य वीर्यवान् ।
03-261-014c	अभ्यभाषत भद्रं ते प्रीयमाणः पुरोहितम् ॥
03-261-015a	अद्य पुष्यो निशि ब्रह्मन्पुण्यं योगमुपैष्यति ।
03-261-015c	संभाराः संश्रियन्तां मे रामश्चोपनिमन्त्र्यताम् ॥
03-261-016a	इति तद्राजवचनं प्रतिश्रुत्याथ मन्थरा ।
03-261-016c	कैकेयीमभिगम्येदं काले वचनमब्रवीत् ॥
03-261-017a	अद्य कैकेयि दौर्भाग्यं राज्ञा ते ख्यापितं महत् ।
03-261-017c	आशीविषस्त्वां संक्रुद्धश्चण्डो दशति दुर्भगे ॥
03-261-018a	सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते ।
03-261-018c	कुतो हि तव सौभाग्यं यस्याः पुत्रो न राज्यभाक् ॥
03-261-019a	सा तद्वचनमाज्ञाय सर्वाभरणभूषिता ।
03-261-019c	वेदीविलग्नमध्येव बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥
03-261-020a	विविक्ते पतिमासाद्य हसन्तीव शुचिस्मिता ।
03-261-020c	प्रणयं व्यञ्जयन्तीव मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥
03-261-021a	सत्यप्रतिज्ञं यन्मे त्वं काममेकं निसृष्टवान् ।
03-261-021c	उपाकुरुष्व तद्राजंस्तस्मान्मुच्यस्व संकटात् ॥

03-261-022 राजोवाच

- 03-261-022a वरं ददानि ते हन्त तद्रूहाण यदिच्छसि ।
 03-261-022c अवध्यो वध्यतां कोऽद्य वध्यः कोऽद्य विमुच्यताम् ॥
 03-261-023a धनं ददानि कस्याद्य ह्रियतां कस्य वा पुनः ।
 03-261-023c ब्राह्मणस्वादिहान्यत्र यत्किञ्चिद्विजितमस्ति मे ॥

03-261-024 मार्कण्डेय उवाच

- 03-261-024a सा तद्वचनमाज्ञाय परिगृह्य नराधिपम् ।
 03-261-024c आत्मनो बलमाज्ञाय तत एनमुवाच ह ॥
 03-261-025a आभिषेचनिकं यत्ते रामार्थमुपकल्पितम् ।
 03-261-025c भरतस्तदवाप्नोतु वनं गच्छतु राघवः ॥
 03-261-026a स तद्राजा वचः श्रुत्वा विप्रियं दारुणोदयम् ।
 03-261-026c दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ न किञ्चिद्व्याजहार ह ॥
 03-261-027a ततस्तथोक्तं पितरं रामो विज्ञाय वीर्यवान् ।
 03-261-027c वनं प्रतस्थे धर्मात्मा राजा सत्यो भवत्विति ॥
 03-261-028a तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान्धनुष्माँल्लक्ष्मणस्तदा ।
 03-261-028c सीता च भार्या भद्रं ते वैदेही जनकात्मजा ॥
 03-261-029a ततो वनं गते रामे राजा दशरथस्तदा ।
 03-261-029c समयुज्यत देहस्य कालपर्यायधर्मणा ॥
 03-261-030a रामं तु गतमाज्ञाय राजानं च तथागतम् ।
 03-261-030c आनाय्य भरतं देवी कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥
 03-261-031a गतो दशरथः स्वर्गं वनस्थौ रामलक्ष्मणौ ।
 03-261-031c गृहाण राज्यं विपुलं क्षेमं निहतकण्टकम् ॥
 03-261-032a तामुवाच स धर्मात्मा नृशंसं बत ते कृतम् ।
 03-261-032c पतिं हत्वा कुलं चेदमुत्साद्य धनलुब्धया ॥
 03-261-033a अयशः पातयित्वा मे मूर्ध्नि त्वं कुलपांसने ।
 03-261-033c सकामा भव मे मातरित्युक्त्वा प्ररुरोद ह ॥
 03-261-034a स चारित्रं विशोध्याथ सर्वप्रकृतिसंनिधौ ।
 03-261-034c अन्वयाद्भ्रातरं रामं विनिवर्तनलालसः ॥
 03-261-035a कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च सुदुःखितः ।
 03-261-035c अग्रे प्रस्थाप्य यानैः स शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥
 03-261-036a वसिष्ठवामदेवाभ्यां विप्रैश्चान्यैः सहस्रशः ।
 03-261-036c पौरजानपदैः सार्धं रामानयनकाङ्क्षया ॥

03-261-037a	ददर्श चित्रकूटस्थं स रामं सहलक्ष्मणम् ।
03-261-037c	तापसानामलंकारं धारयन्तं धनुर्धरम् ॥
03-261-038a	विसर्जितः स रामेण पितुर्वचनकारिणा ।
03-261-038c	नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं पुरस्कृत्यास्य पादुके ॥
03-261-039a	रामस्तु पुनराशङ्क्य पौरजानपदागमम् ।
03-261-039c	प्रविवेश महारण्यं शरभङ्गाश्रमं प्रति ॥
03-261-040a	सत्कृत्य शरभङ्गं स दण्डकारण्यमाश्रितः ।
03-261-040c	नदीं गोदावरीं रम्यामाश्रित्य न्यवसत्तदा ॥
03-261-041a	वसतस्तस्य रामस्य ततः शूर्पणखाकृतम् ।
03-261-041c	खरेणासीन्महद्वैरं जनस्थाननिवासिना ॥
03-261-042a	रक्षार्थं तापसानां च राघवो धर्मवत्सलः ।
03-261-042c	चतुर्दश सहस्राणि जघान भुवि रक्षसाम् ॥
03-261-043a	दूषणं च खरं चैव निहत्य सुमहाबलौ ।
03-261-043c	चक्रे क्षेमं पुनर्धीमान्धर्मारण्यं स राघवः ॥
03-261-044a	हतेषु तेषु रक्षःसु ततः शूर्पणखा पुनः ।
03-261-044c	ययौ निकृत्तनासोष्ठी लङ्कां भ्रातुर्निवेशनम् ॥
03-261-045a	ततो रावणमभ्येत्य राक्षसी दुःखमूर्छिता ।
03-261-045c	पपात पादयोर्भ्रातुः संशुष्करुधिरानना ॥
03-261-046a	तां तथा विकृतां दृष्ट्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ।
03-261-046c	उत्पपातासनात्क्रुद्धो दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥
03-261-047a	स्वानमात्यान्विसृज्याथ विविक्ते तामुवाच सः ।
03-261-047c	केनास्येवं कृता भद्रे मामचिन्त्यावमन्य च ॥
03-261-048a	कः शूलं तीक्ष्णमासाद्य सर्वगात्रैर्निषेवते ।
03-261-048c	कः शिरस्यग्निमादाय विश्वस्तः स्वपते सुखम् ॥
03-261-049a	आशीविषं घोरतरं पादेन स्पृशतीह कः ।
03-261-049c	सिंहं केसरिणं कश्च दंष्ट्रासु स्पृश्य तिष्ठति ॥
03-261-050a	इत्येवं ब्रुवतस्तस्य स्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्चिषः ।
03-261-050c	निश्चेरुर्दह्यतो रात्रौ वृक्षस्येव स्वरन्ध्रतः ॥
03-261-051a	तस्य तत्सर्वमाचख्यौ भगिनी रामविक्रमम् ।
03-261-051c	खरदूषणसंयुक्तं राक्षसानां पराभवम् ॥
03-261-052a	स निश्चित्य ततः कृत्यं स्वसारमुपसान्तव्य च ।

- 03-261-052c ऊर्ध्वमाचक्रमे राजा विधाय नगरे विधिम् ॥
- 03-261-053a त्रिकूटं समतिक्रम्य कालपर्वतमेव च ।
- 03-261-053c ददर्श मकरावासं गम्भीरोदं महोदधिम् ॥
- 03-261-054a तमतीत्याथ गोकर्णमभ्यगच्छद्दशाननः ।
- 03-261-054c दयितं स्थानमव्यग्रं शूलपाणेर्महात्मनः ॥
- 03-261-055a तत्राभ्यगच्छन्मारीचं पूर्वामात्यं दशाननः ।
- 03-261-055c पुरा रामभयादेव तापस्यं समुपाश्रितम् ॥
- 03-262-001 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-262-001a मारीचस्त्वथ संध्रान्तो दृष्ट्वा रावणमागतम् ।
- 03-262-001c पूजयामास सत्कारैः फलमूलादिभिस्तथा ॥
- 03-262-002a विश्रान्तं चैनमासीनमन्वासीनः स राक्षसः ।
- 03-262-002c उवाच प्रश्रितं वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥
- 03-262-003a न ते प्रकृतिमान्वर्णः कच्चित्क्षेमं पुरे तव ।
- 03-262-003c कच्चित्प्रकृतयः सर्वा भजन्ते त्वां यथा पुरा ॥
- 03-262-004a किमिहागमने चापि कार्यं ते राक्षसेश्वर ।
- 03-262-004c कृतमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥
- 03-262-005a शशंस रावणस्तस्मै तत्सर्वं रामचेष्टितम् ।
- 03-262-005c मारीचस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वा समासेनैव रावणम् ॥
- 03-262-006a अलं ते राममासाद्य वीर्यज्ञो ह्यस्मि तस्य वै ।
- 03-262-006c बाणवेगं हि कस्तस्य शक्तः सोढुं महात्मनः ॥
- 03-262-007a प्रव्रज्यायां हि मे हेतुः स एव पुरुषर्षभः ।
- 03-262-007c विनाशमुखमेतत्ते केनाख्यातं दुरात्मना ॥
- 03-262-008a तमुवाचाथ सक्रोधो रावणः परिभर्त्सयन् ।
- 03-262-008c अकुर्वतोऽस्मद्वचनं स्यान्मृत्युरपि ते ध्रुवम् ॥
- 03-262-009a मारीचश्चिन्तयामास विशिष्टान्मरणं वरम् ।
- 03-262-009c अवश्यं मरणे प्राप्ते करिष्याम्यस्य यन्मतम् ॥
- 03-262-010a ततस्तं प्रत्युवाचाथ मारीचो राक्षसेश्वरम् ।
- 03-262-010c किं ते साह्यं मया कार्यं करिष्याम्यवशोऽपि तत् ॥
- 03-262-011a तमब्रवीद्दशग्रीवो गच्छ सीतां प्रलोभय ।
- 03-262-011c रत्नशृङ्गो मृगो भूत्वा रत्नचित्रतनूरुहः ॥
- 03-262-012a ध्रुवं सीता समालक्ष्य त्वां रामं चोदयिष्यति ।

03-262-012c	अपक्रान्ते च काकुत्स्थे सीता वश्या भविष्यति ॥
03-262-013a	तामादायापनेष्यामि ततः स न भविष्यति ।
03-262-013c	भार्यावियोगाद्बुद्धिरेतत्साह्यं कुरुष्व मे ॥
03-262-014a	इत्येवमुक्तो मारीचः कृत्वोदकमथात्मनः ।
03-262-014c	रावणं पुरतो यान्तमन्वगच्छत्सुदुःखितः ॥
03-262-015a	ततस्तस्याश्रमं गत्वा रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
03-262-015c	चक्रतुस्तत्तथा सर्वमुभौ यत्पूर्वमन्त्रितम् ॥
03-262-016a	रावणस्तु यतिर्भूत्वा मुण्डः कुण्डी त्रिदण्डधृक् ।
03-262-016c	मृगश्च भूत्वा मारीचस्तं देशमुपजग्मतुः ॥
03-262-017a	दर्शयामास वैदेहीं मारीचो मृगरूपधृक् ।
03-262-017c	चोदयामास तस्यार्थे सा रामं विधिचोदिता ॥
03-262-018a	रामस्तस्याः प्रियं कुर्वन्धनुरादाय सत्वरः ।
03-262-018c	रक्षार्थे लक्ष्मणं न्यस्य प्रययौ मृगलिप्सया ॥
03-262-019a	स धन्वी बद्धतूणीरः खड्गगोधाङ्गुलित्रवान् ।
03-262-019c	अन्वधावन्मृगं रामो रुद्रस्तारामृगं यथा ॥
03-262-020a	सोऽन्तर्हितः पुनस्तस्य दर्शनं राक्षसो ब्रजन् ।
03-262-020c	चकर्ष महदध्वानं रामस्तं बुबुधे ततः ॥
03-262-021a	निशाचरं विदित्वा तं राघवः प्रतिभानवान् ।
03-262-021c	अमोघं शरमादाय जघान मृगरूपिणम् ॥
03-262-022a	स रामबाणाभिहतः कृत्वा रामस्वरं तदा ।
03-262-022c	हा सीते लक्ष्मणेत्येवं चुक्रोशार्तस्वरेण ह ॥
03-262-023a	शुश्राव तस्य वैदेही ततस्तां करुणां गिरम् ।
03-262-023c	सा प्राद्रवद्यतः शब्दस्तामुवाचाथ लक्ष्मणः ॥
03-262-024a	अलं ते शङ्कया भीरु को रामं विषहिष्यति ।
03-262-024c	मुहूर्ताद्द्रक्ष्यसे राममागतं तं शुचिस्मिते ॥
03-262-025a	इत्युक्त्वा सा प्ररुदती पर्यशङ्कत देवरम् ।
03-262-025c	हता वै स्त्रीस्वभावेन शुद्धचारित्रभूषणम् ॥
03-262-026a	सा तं परुषमारब्धा वक्तुं साध्वी पतिव्रता ।
03-262-026c	नैष कालो भवेन्मूढ यं त्वं प्रार्थयसे हृदा ॥
03-262-027a	अप्यहं शस्त्रमादाय हन्यामात्मानमात्मना ।
03-262-027c	पतेयं गिरिशृङ्गाद्वा विशेषं वा हुताशनम् ॥

03-262-028a	रामं भर्तारमुत्सृज्य न त्वहं त्वां कथंचन ।
03-262-028c	निहीनमुपतिष्ठेयं शार्दूली क्रोष्टुकं यथा ॥
03-262-029a	एतादृशं वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः प्रियराघवः ।
03-262-029c	पिधाय कर्णौ सद्वृत्तः प्रस्थितो येन राघवः ॥
03-262-029e	स रामस्य पदं गृह्य प्रससार धनुर्धरः ॥
03-262-030a	एतस्मिन्नन्तरे रक्षो रावणः प्रत्यदृश्यत ।
03-262-030c	अभव्यो भव्यरूपेण भस्मच्छन्न इवानलः ॥
03-262-030e	यतिवेषप्रतिच्छन्नो जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ॥
03-262-031a	सा तमालक्ष्य संप्राप्तं धर्मज्ञा जनकात्मजा ।
03-262-031c	निमन्त्रयामास तदा फलमूलाशनादिभिः ॥
03-262-032a	अवमन्य स तत्सर्वं स्वरूपं प्रतिपद्य च ।
03-262-032c	सान्त्वयामास वैदेहीमिति राक्षसपुंगवः ॥
03-262-033a	सीते राक्षसराजोऽहं रावणो नाम विश्रुतः ।
03-262-033c	मम लङ्का पुरी नाम्ना रम्या पारे महोदधेः ॥
03-262-034a	तत्र त्वं वरनारीषु शोभिष्यसि मया सह ।
03-262-034c	भार्या मे भव सुश्रोणि तापसं त्यज राघवम् ॥
03-262-035a	एवमादीनि वाक्यानि श्रुत्वा सीताथ जानकी ।
03-262-035c	पिधाय कर्णौ सुश्रोणी मैवमित्यब्रवीद्वचः ॥
03-262-036a	प्रपतेद्द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् ।
03-262-036c	शैत्यमग्निरियान्नाहं त्यजेयं रघुनन्दनम् ॥
03-262-037a	कथं हि भिन्नकरटं पद्मिनं वनगोचरम् ।
03-262-037c	उपस्थाय महानागं करेणुः सूकरं स्पृशेत् ॥
03-262-038a	कथं हि पीत्वा माध्वीकं पीत्वा च मधुमाधवीम् ।
03-262-038c	लोभं सौवीरके कुर्यान्नारी काचिदिति स्मरे ॥
03-262-039a	इति सा तं समाभाष्य प्रविवेशाश्रमं पुनः ।
03-262-039c	तामनुद्रुत्य सुश्रोणीं रावणः प्रत्यषेधयत् ॥
03-262-040a	भर्त्सयित्वा तु रूक्षेण स्वरेण गतचेतनाम् ।
03-262-040c	मूर्धजेषु निजग्राह खमुपाचक्रमे ततः ॥
03-262-041a	तां ददर्श तदा गृध्रो जटायुर्गिरिगोचरः ।
03-262-041c	रुदतीं राम रामेति ह्रियमाणां तपस्विनीम् ॥

03-263-001 मार्कण्डेय उवाच

03-263-001a	सखा दशरथस्यासीज्जटायुररुणात्मजः ।
03-263-001c	गृध्रराजो महावीर्यः संपातिर्यस्य सोदरः ॥
03-263-002a	स ददर्श तदा सीतां रावणाङ्कगतां स्नुषाम् ।
03-263-002c	क्रोधादभ्यद्रवत्पक्षी रावणं राक्षसेश्वरम् ॥
03-263-003a	अथैनमब्रवीद्गृध्रो मुञ्च मुञ्चेति मैथिलीम् ।
03-263-003c	ध्रियमाणे मयि कथं हरिष्यसि निशाचर ॥
03-263-003e	न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे वधूम् ॥
03-263-004a	उक्तवैवं राक्षसेन्द्रं तं चकर्त नखरैर्भृशम् ।
03-263-004c	पक्षतुण्डप्रहारैश्च बहुशो जर्जरीकृतः ॥
03-263-004e	चक्षार रुधिरं भूरि गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥
03-263-005a	स वध्यमानो गृध्रेण रामप्रियहितैषिणा ।
03-263-005c	खड्गमादाय चिच्छेद भुजौ तस्य पतत्रिणः ॥
03-263-006a	निहत्य गृध्रराजं स छिन्नाभ्रशिखरोपमम् ।
03-263-006c	ऊर्ध्वमाचक्रमे सीतां गृहीत्वाङ्केन राक्षसः ॥
03-263-007a	यत्र यत्र तु वैदेही पश्यत्याश्रममण्डलम् ।
03-263-007c	सरो वा सरितं वापि तत्र मुञ्चति भूषणम् ॥
03-263-008a	सा ददर्श गिरिप्रस्थे पञ्च वानरपुंगवान् ।
03-263-008c	तत्र वासो महद्विव्यमुत्ससर्ज मनस्विनी ॥
03-263-009a	तत्तेषां वानरेन्द्राणां पपात पवनोद्भुतम् ।
03-263-009c	मध्ये सुपीतं पञ्चानां विद्युन्मेघान्तरे यथा ॥
03-263-010a	एवं हतायां वैदेह्यां रामो हत्वा महामृगम् ।
03-263-010c	निवृत्तो ददृशे धीमान्भ्रातरं लक्ष्मणं तदा ॥
03-263-011a	कथमुत्सृज्य वैदेहीं वने राक्षससेविते ।
03-263-011c	इत्येवं भ्रातरं दृष्ट्वा प्राप्तोऽसीति व्यगर्हयत् ॥
03-263-012a	मृगरूपधरेणाथ रक्षसा सोऽपकर्षणम् ।
03-263-012c	भ्रातुरागमनं चैव चिन्तयन्पर्यतप्यत ॥
03-263-013a	गर्हयन्नेव रामस्तु त्वरितस्तं समासदत् ।
03-263-013c	अपि जीवति वैदेही नेति पश्यामि लक्ष्मण ॥
03-263-014a	तस्य तत्सर्वमाचख्यौ सीताया लक्ष्मणो वचः ।
03-263-014c	यदुक्तवत्यसदृशं वैदेही पश्चिमं वचः ॥
03-263-015a	दह्यमानेन तु हृदा रामोऽभ्यपतदाश्रमम् ।

03-263-015c	स ददर्श तदा गृध्रं निहतं पर्वतोपमम् ॥
03-263-016a	राक्षसं शङ्कमानस्तु विकृष्य बलवद्धनुः ।
03-263-016c	अभ्यधावत काकुत्स्थस्ततस्तं सहलक्ष्मणः ॥
03-263-017a	स तावुवाच तेजस्वी सहितौ रामलक्ष्मणौ ।
03-263-017c	गृध्रराजोऽस्मि भद्रं वां सखा दशरथस्य ह ॥
03-263-018a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संगृह्य धनुषी शुभे ।
03-263-018c	कोऽयं पितरमस्माकं नाम्नाहेत्यूचतुश्च तौ ॥
03-263-019a	ततो ददृशतुस्तौ तं छिन्नपक्षद्वयं तथा ।
03-263-019c	तयोः शशंस गृध्रस्तु सीतार्थे रावणाद्वधम् ॥
03-263-020a	अपृच्छद्राघवो गृध्रं रावणः कां दिशं गतः ।
03-263-020c	तस्य गृध्रः शिरःकम्पैराचचक्षे ममार च ॥
03-263-021a	दक्षिणामिति काकुत्स्थो विदित्वास्य तदिङ्गितम् ।
03-263-021c	संस्कारं लम्भयामास सखायं पूजयन्पितुः ॥
03-263-022a	ततो दृष्ट्वाश्रमपदं व्यपविद्धबृसीघटम् ।
03-263-022c	विध्वस्तकलशं शून्यं गोमायुबलसेवितम् ॥
03-263-023a	दुःखशोकसमाविष्टौ वैदेहीहरणार्दितौ ।
03-263-023c	जग्मतुर्दण्डकारण्यं दक्षिणेन परंतपौ ॥
03-263-024a	वने महति तस्मिंस्तु रामः सौमित्रिणा सह ।
03-263-024c	ददर्श मृगयूथानि द्रवमाणानि सर्वशः ॥
03-263-024e	शब्दं च घोरं सत्त्वानां दावाग्नेरिव वर्धतः ॥
03-263-025a	अपश्येतां मुहूर्ताच्च कबन्धं घोरदर्शनम् ।
03-263-025c	मेघपर्वतसंकाशं शालस्कन्धं महाभुजम् ॥
03-263-025e	उरोगतविशालाक्षं महोदरमहामुखम् ॥
03-263-026a	यदृच्छयाथ तद्रक्षः करे जग्राह लक्ष्मणम् ।
03-263-026c	विषादमगमत्सद्यः सौमित्रिरथ भारत ॥
03-263-027a	स राममभिसंप्रेक्ष्य कृष्यते येन तन्मुखम् ।
03-263-027c	विषण्णश्चाब्रवीद्रामं पश्यावस्थामिमां मम ॥
03-263-028a	हरणं चैव वैदेह्या मम चायमुपप्लवः ।
03-263-028c	राज्यभ्रंशश्च भवतस्तातस्य मरणं तथा ॥
03-263-029a	नाहं त्वां सह वैदेह्या समेतं कोसलागतम् ।
03-263-029c	द्रक्ष्यामि पृथिवीराज्ये पितृपैतामहे स्थितम् ॥

03-263-030a	द्रक्ष्यन्त्यार्यस्य धन्या ये कुशलाजशमीलवैः ।
03-263-030c	अभिषिक्तस्य वदनं सोमं साभ्रलवं यथा ॥
03-263-031a	एवं बहुविधं धीमान्विललाप स लक्ष्मणः ।
03-263-031c	तमुवाचाथ काकुत्स्थः संभ्रमेष्वप्यसंभ्रमः ॥
03-263-032a	मा विषीद नरव्याघ्र नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
03-263-032c	छिन्ध्यस्य दक्षिणं बाहुं छिन्नः सव्यो मया भुजः ॥
03-263-033a	इत्येवं वदता तस्य भुजो रामेण पातितः ।
03-263-033c	खड्गेन भृशतीक्ष्णेन निकृत्तस्तिलकाण्डवत् ॥
03-263-034a	ततोऽस्य दक्षिणं बाहुं खड्गेनाजघ्नवान्बली ।
03-263-034c	सौमित्रिरपि संप्रेक्ष्य भ्रातरं राघवं स्थितम् ॥
03-263-035a	पुनरभ्याहनत्पार्श्वं तद्रक्षो लक्ष्मणो भृशम् ।
03-263-035c	गतासुरपतद्भूमौ कबन्धः सुमहांस्ततः ॥
03-263-036a	तस्य देहाद्विनिःसृत्य पुरुषो दिव्यदर्शनः ।
03-263-036c	ददृशे दिवमास्थाय दिवि सूर्य इव ज्वलन् ॥
03-263-037a	पप्रच्छ रामस्तं वाग्मी कस्त्वं प्रब्रूहि पृच्छतः ।
03-263-037c	कामया किमिदं चित्रमाश्चर्यं प्रतिभाति मे ॥
03-263-038a	तस्याचक्षे गन्धर्वो विश्वावसुरहं नृप ।
03-263-038c	प्राप्तो ब्रह्मानुशापेन योनिं राक्षससेविताम् ॥
03-263-039a	रावणेन हृता सीता राज्ञा लङ्कानिवासिना ।
03-263-039c	सुग्रीवमभिगच्छस्व स ते साह्यं करिष्यति ॥
03-263-040a	एषा पम्पा शिवजला हंसकारण्डवायुता ।
03-263-040c	ऋश्यमूकस्य शैलस्य संनिकर्षे तटाकिनी ॥
03-263-041a	संवसत्यत्र सुग्रीवश्चतुर्भिः सचिवैः सह ।
03-263-041c	भ्राता वानरराजस्य वालिनो हेममालिनः ॥
03-263-042a	एतावच्छक्यमस्माभिर्वक्तुं द्रष्टासि जानकीम् ।
03-263-042c	ध्रुवं वानरराजस्य विदितो रावणालयः ॥
03-263-043a	इत्युक्त्वान्तर्हितो दिव्यः पुरुषः स महाप्रभः ।
03-263-043c	विस्मयं जग्मतुश्चोभौ तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ॥

03-264-001 मार्कण्डेय उवाच

03-264-001a	ततोऽविदूरे नलिनीं प्रभूतकमलोत्पलाम् ।
03-264-001c	सीताहरणदुःखार्तः पम्पां रामः समासदत् ॥

03-264-002a	मारुतेन सुशीतेन सुखेनामृतगन्धिना ।
03-264-002c	सेव्यमानो वने तस्मिञ्जगाम मनसा प्रियाम् ॥
03-264-003a	विललाप स राजेन्द्रस्तत्र कान्तामनुस्मरन् ।
03-264-003c	कामबाणाभिसंतप्तः सौमित्रिस्तमथाब्रवीत् ॥
03-264-004a	न त्वामेवंविधो भावः स्प्रष्टुमर्हति मानद ।
03-264-004c	आत्मवन्तमिव व्याधिः पुरुषं वृद्धशीलिनम् ॥
03-264-005a	प्रवृत्तिरुपलब्धा ते वैदेह्या रावणस्य च ।
03-264-005c	तां त्वं पुरुषकारेण बुद्ध्या चैवोपपादय ॥
03-264-006a	अभिगच्छाव सुग्रीवं शैलस्थं हरिपुंगवम् ।
03-264-006c	मयि शिष्ये च भृत्ये च सहाये च समाश्वस ॥
03-264-007a	एवं बहुविधैर्वाक्यैर्लक्ष्मणेन स राघवः ।
03-264-007c	उक्तः प्रकृतिमापेदे कार्ये चानन्तरोऽभवत् ॥
03-264-008a	निषेव्य वारि पम्पायास्तर्पयित्वा पितृनपि ।
03-264-008c	प्रतस्थतुरुभौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥
03-264-009a	तावृश्यमूकमभ्येत्य बहुमूलफलं गिरिम् ।
03-264-009c	गिर्यग्रे वानरान्पञ्च वीरौ ददृशतुस्तदा ॥
03-264-010a	सुग्रीवः प्रेषयामास सचिवं वानरं तयोः ।
03-264-010c	बुद्धिमन्तं हनूमन्तं हिमवन्तमिव स्थितम् ॥
03-264-011a	तेन संभाष्य पूर्वं तौ सुग्रीवमभिजग्मतुः ।
03-264-011c	सख्यं वानरराजेन चक्रे रामस्ततो नृप ॥
03-264-012a	तद्वासो दर्शयामासुस्तस्य कार्ये निवेदिते ।
03-264-012c	वानराणां तु यत्सीता ह्रियमाणाभ्यवासृजत् ॥
03-264-013a	तत्प्रत्ययकरं लब्ध्वा सुग्रीवं प्लवगाधिपम् ।
03-264-013c	पृथिव्यां वानरैश्चर्ये स्वयं रामोऽभ्यषेचयत् ॥
03-264-014a	प्रतिजज्ञे च काकुत्स्थः समरे वालिनो वधम् ।
03-264-014c	सुग्रीवश्चापि वैदेह्याः पुनरानयनं नृप ॥
03-264-015a	इत्युक्त्वा समयं कृत्वा विश्वास्य च परस्परम् ।
03-264-015c	अभ्येत्य सर्वे किष्किन्धां तस्थुर्युद्धाभिकाङ्क्षिणः ॥
03-264-016a	सुग्रीवः प्राप्य किष्किन्धां ननादौघनिभस्वनः ।
03-264-016c	नास्य तन्ममृषे वाली तं तारा प्रत्यषेधयत् ॥
03-264-017a	यथा नदति सुग्रीवो बलवानेष वानरः ।

03-264-017c	मन्ये चाश्रयवान्प्राप्तो न त्वं निर्गन्तुमर्हसि ॥
03-264-018a	हेममाली ततो वाली तारां ताराधिपाननाम् ।
03-264-018c	प्रोवाच वचनं वाग्मी तां वानरपतिः पतिः ॥
03-264-019a	सर्वभूतरुतज्ञा त्वं पश्य बुद्ध्या समन्विता ।
03-264-019c	केनापाश्रयवान्प्राप्तो ममैष भ्रातृगन्धिकः ॥
03-264-020a	चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु तारा ताराधिपप्रभा ।
03-264-020c	पतिमित्यब्रवीत्प्राज्ञा शृणु सर्वं कपीश्वर ॥
03-264-021a	हृतदारो महासत्त्वो रामो दशरथात्मजः ।
03-264-021c	तुल्यारिमित्रतां प्राप्तः सुग्रीवेण धनुर्धरः ॥
03-264-022a	भ्राता चास्य महाबाहुः सौमित्रिरपराजितः ।
03-264-022c	लक्ष्मणो नाम मेधावी स्थितः कार्यार्थसिद्धये ॥
03-264-023a	मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमांश्चानिलात्मजः ।
03-264-023c	जाम्बवानृक्षराजश्च सुग्रीवसचिवाः स्थिताः ॥
03-264-024a	सर्व एते महात्मानो बुद्धिमन्तो महाबलाः ।
03-264-024c	अलं तव विनाशाय रामवीर्यव्यपाश्रयात् ॥
03-264-025a	तस्यास्तदाक्षिप्य वचो हितमुक्तं कपीश्वरः ।
03-264-025c	पर्यशङ्कत तामीर्षुः सुग्रीवगतमानसाम् ॥
03-264-026a	तारां परुषमुक्त्वा स निर्जगाम गुहामुखात् ।
03-264-026c	स्थितं माल्यवतोऽभ्याशे सुग्रीवं सोऽभ्यभाषत ॥
03-264-027a	असकृत्त्वं मया मूढ निर्जितो जीवितप्रियः ।
03-264-027c	मुक्तो ज्ञातिरिति ज्ञात्वा का त्वरा मरणे पुनः ॥
03-264-028a	इत्युक्तः प्राह सुग्रीवो भ्रातरं हेतुमद्वचः ।
03-264-028c	प्राप्तकालममित्रघ्नो रामं संबोधयन्निव ॥
03-264-029a	हृतदारस्य मे राजन्हृतराज्यस्य च त्वया ।
03-264-029c	किं नु जीवितसामर्थ्यमिति विद्धि समागतम् ॥
03-264-030a	एवमुक्त्वा बहुविधं ततस्तौ संनिपेततुः ।
03-264-030c	समरे वालिसुग्रीवौ शालतालशिलायुधौ ॥
03-264-031a	उभौ जघनतुरन्योन्यमुभौ भूमौ निपेततुः ।
03-264-031c	उभौ ववल्गातुश्चित्रं मुष्टिभिश्च निजघ्नतुः ॥
03-264-032a	उभौ रुधिरसंसिक्तौ नखदन्तपरिक्षतौ ।
03-264-032c	शुशुभाते तदा वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥

03-264-033a	न विशेषस्तयोर्युद्धे तदा कश्चन दृश्यते ।
03-264-033c	सुग्रीवस्य तदा मालां हनूमान्कण्ठ आसजत् ॥
03-264-034a	स मालया तदा वीरः शुशुभे कण्ठसक्तया ।
03-264-034c	श्रीमानिव महाशैलो मलयो मेघमालया ॥
03-264-035a	कृतचिह्नं तु सुग्रीवं रामो दृष्ट्वा महाधनुः ।
03-264-035c	विचकर्ष धनुःश्रेष्ठं वालिमुद्दिश्य लक्ष्यवत् ॥
03-264-036a	विस्फारस्तस्य धनुषो यन्त्रस्येव तदा बभौ ।
03-264-036c	वितत्रास तदा वाली शरेणाभिहतो हृदि ॥
03-264-037a	स भिन्नमर्माभिहतो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ।
03-264-037c	ददर्शावस्थितं राममारात्सौमित्रिणा सह ॥
03-264-038a	गर्हयित्वा स काकुत्स्थं पपात भुवि मूर्छितः ।
03-264-038c	तारा ददर्श तं भूमौ तारापतिमिव च्युतम् ॥
03-264-039a	हते वालिनि सुग्रीवः किष्किन्धां प्रत्यपद्यत ।
03-264-039c	तां च तारापतिमुखीं तारां निपतितेश्वराम् ॥
03-264-040a	रामस्तु चतुरो मासान्पृष्ठे माल्यवतः शुभे ।
03-264-040c	निवासमकरोद्धीमान्सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः ॥
03-264-041a	रावणोऽपि पुरीं गत्वा लङ्कां कामबलात्कृतः ।
03-264-041c	सीतां निवेशयामास भवने नन्दनोपमे ॥
03-264-041e	अशोकवनिकाभ्याशे तापसाश्रमसंनिभे ॥
03-264-042a	भर्तृस्मरणतन्वङ्गी तापसीवेषधारिणी ।
03-264-042c	उपवासतपःशीला तत्र सा पृथुलेक्षणा ॥
03-264-042e	उवास दुःखवसतीः फलमूलकृताशना ॥
03-264-043a	दिदेश राक्षसीस्तत्र रक्षणे राक्षसाधिपः ।
03-264-043c	प्रासासिशूलपरशुमुद्रालातधारिणीः ॥
03-264-044a	द्व्यक्षीं त्र्यक्षीं ललाटाक्षीं दीर्घजिह्वामजिह्विकाम् ।
03-264-044c	त्रिस्तनीमेकपादां च त्रिजटामेकलोचनाम् ॥
03-264-045a	एताश्चान्याश्च दीप्ताक्ष्यः करभोत्कटमूर्धजाः ।
03-264-045c	परिवार्यासते सीतां दिवारात्रमतन्द्रिताः ॥
03-264-046a	तास्तु तामायतापाङ्गीं पिशाच्यो दारुणस्वनाः ।
03-264-046c	तर्जयन्ति सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनाक्षराः ॥
03-264-047a	खादाम पाटयामैनां तिलशः प्रविभज्य ताम् ।

03-264-047c	येयं भर्तारमस्माकमवमन्येह जीवति ॥
03-264-048a	इत्येवं परिभर्त्सन्तीस्त्रास्यमाना पुनः पुनः ।
03-264-048c	भर्तृशोकसमाविष्टा निःश्वस्येदमुवाच ताः ॥
03-264-049a	आर्याः खादत मां शीघ्रं न मे लोभोऽस्ति जीविते ।
03-264-049c	विना तं पुण्डरीकाक्षं नीलकुञ्चितमूर्धजम् ॥
03-264-050a	अप्येवाहं निराहारा जीवितप्रियवर्जिता ।
03-264-050c	शोषयिष्यामि गात्राणि व्याली तालगता यथा ॥
03-264-051a	न त्वन्यमभिगच्छेयं पुमांसं राघवादृते ।
03-264-051c	इति जानीत सत्यं मे क्रियतां यदनन्तरम् ॥
03-264-052a	तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा राक्षस्यस्ताः खरस्वनाः ।
03-264-052c	आख्यातुं राक्षसेन्द्राय जग्मुस्तत्सर्वमादितः ॥
03-264-053a	गतासु तासु सर्वासु त्रिजटा नाम राक्षसी ।
03-264-053c	सान्त्वयामास वैदेहीं धर्मज्ञा प्रियवादिनी ॥
03-264-054a	सीते वक्ष्यामि ते किञ्चिद्विश्वासं कुरु मे सखि ।
03-264-054c	भयं ते व्येतु वामोरु शृणु चेदं वचो मम ॥
03-264-055a	अविन्ध्यो नाम मेधावी वृद्धो राक्षसपुंगवः ।
03-264-055c	स रामस्य हितान्वेषी त्वदर्थे हि स मावदत् ॥
03-264-056a	सीता मद्वचनाद्वाच्या समाश्वास्य प्रसाद्य च ।
03-264-056c	भर्ता ते कुशली रामो लक्ष्मणानुगतो बली ॥
03-264-057a	सख्यं वानरराजेन शक्रप्रतिमतेजसा ।
03-264-057c	कृतवान्राघवः श्रीमांस्त्वदर्थे च समुद्यतः ॥
03-264-058a	मा च तेऽस्तु भयं भीरु रावणाल्लोकगर्हितात् ।
03-264-058c	नलकूबरशापेन रक्षिता ह्यस्यनिन्दिते ॥
03-264-059a	शप्तो ह्येष पुरा पापो वधूं रम्भां परामृशन् ।
03-264-059c	न शक्तो विवशां नारीमुपैतुमजितेन्द्रियः ॥
03-264-060a	क्षिप्रमेष्यति ते भर्ता सुग्रीवेणाभिरक्षितः ।
03-264-060c	सौमित्रिसहितो धीमांस्त्वां चेतो मोक्षयिष्यति ॥
03-264-061a	स्वप्ना हि सुमहाघोरा दृष्टा मेऽनिष्टदर्शनाः ।
03-264-061c	विनाशायस्य दुर्बुद्धेः पौलस्त्यकुलघातिनः ॥
03-264-062a	दारुणो ह्येष दुष्टात्मा क्षुद्रकर्मा निशाचरः ।
03-264-062c	स्वभावाच्छीलदोषेण सर्वेषां भयवर्धनः ॥

03-264-063a	स्पर्धते सर्वदेवैर्यः कालोपहतचेतनः ।
03-264-063c	मया विनाशलिङ्गानि स्वप्ने दृष्टानि तस्य वै ॥
03-264-064a	तैलाभिषिक्तो विकचो मज्जनपङ्के दशाननः ।
03-264-064c	असकृत्खरयुक्ते तु रथे नृत्यन्निव स्थितः ॥
03-264-065a	कुम्भकर्णादयश्चेमे नग्नाः पतितमूर्धजाः ।
03-264-065c	कृष्यन्ते दक्षिणामाशां रक्तमाल्यानुलेपनाः ॥
03-264-066a	श्वेतातपत्रः सोष्णीषः शुक्लमाल्यविभूषणः ।
03-264-066c	श्वेतपर्वतमारूढ एक एव विभीषणः ॥
03-264-067a	सचिवाश्चास्य चत्वारः शुक्लमाल्यानुलेपनाः ।
03-264-067c	श्वेतपर्वतमारूढा मोक्ष्यन्तेऽस्मान्महाभयात् ॥
03-264-068a	रामस्यास्त्रेण पृथिवी परिक्षिप्ता ससागरा ।
03-264-068c	यशसा पृथिवीं कृत्स्नां पूरयिष्यति ते पतिः ॥
03-264-069a	अस्थिसंचयमारूढो भुञ्जानो मधुपायसम् ।
03-264-069c	लक्ष्मणश्च मया दृष्टो निरीक्षन्सर्वतोदिशः ॥
03-264-070a	रुदती रुधिरार्द्राङ्गी व्याघ्रेण परिरक्षिता ।
03-264-070c	असकृत्त्वं मया दृष्टा गच्छन्ती दिशमुत्तराम् ॥
03-264-071a	हर्षमेष्यसि वैदेहि क्षिप्रं भर्तृसमन्विता ।
03-264-071c	राघवेण सह भ्रात्रा सीते त्वमचिरादिव ॥
03-264-072a	इति सा मृगशावाक्षी तच्छ्रुत्वा त्रिजटावचः ।
03-264-072c	बभूवाशावती बाला पुनर्भर्तृसमागमे ॥
03-264-073a	यावदभ्यागता रौद्राः पिशाच्यस्ताः सुदारुणाः ।
03-264-073c	ददृशुस्तां त्रिजटया सहासीनां यथा पुरा ॥

03-265-001 मार्कण्डेय उवाच

03-265-001a	ततस्तां भर्तृशोकार्तां दीनां मलिनवाससम् ।
03-265-001c	मणिशेषाभ्यलंकारां रुदतीं च पतिव्रताम् ॥
03-265-002a	राक्षसीभिरुपास्यन्तीं समासीनां शिलातले ।
03-265-002c	रावणः कामबाणार्तो ददर्शोपससर्प च ॥
03-265-003a	देवदानवगन्धर्वयक्षकिंपुरुषैर्युधि ।
03-265-003c	अजितोऽशोकवनिकां ययौ कन्दर्पमोहितः ॥
03-265-004a	दिव्याम्बरधरः श्रीमान्सुमृष्टमणिकुण्डलः ।
03-265-004c	विचित्रमाल्यमुकुटो वसन्त इव मूर्तिमान् ॥

03-265-005a	स कल्पवृक्षसदृशो यत्नादपि विभूषितः ।
03-265-005c	श्मशानचैत्यद्रुमवद्भूषितोऽपि भयंकरः ॥
03-265-006a	स तस्यास्तनुमध्यायाः समीपे रजनीचरः ।
03-265-006c	ददृशे रोहिणीमेत्य शनैश्चर इव ग्रहः ॥
03-265-007a	स तामामन्त्र्य सुश्रोणीं पुष्पकेतुशराहतः ।
03-265-007c	इदमित्यब्रवीद्बालां त्रस्तां रौहीमिवाबलाम् ॥
03-265-008a	सीते पर्याप्तमेतावत्कृतो भर्तुरनुग्रहः ।
03-265-008c	प्रसादं कुरु तन्वङ्गि क्रियतां परिकर्म ते ॥
03-265-009a	भजस्व मां वरारोहे महार्हाभरणाम्बरा ।
03-265-009c	भव मे सर्वनारीणामुत्तमा वरवर्णिनि ॥
03-265-010a	सन्ति मे देवकन्याश्च राजर्षीणां तथाङ्गनाः ।
03-265-010c	सन्ति दानवकन्याश्च दैत्यानां चापि योषितः ॥
03-265-011a	चतुर्दश पिशाचानां कोट्यो मे वचने स्थिताः ।
03-265-011c	द्विस्तावत्पुरुषादानां रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥
03-265-012a	ततो मे त्रिगुणा यक्षा ये मद्वचनकारिणः ।
03-265-012c	केचिदेव धनाध्यक्षं भ्रातरं मे समाश्रिताः ॥
03-265-013a	गन्धर्वाप्सरसो भद्रे मामापानगतं सदा ।
03-265-013c	उपतिष्ठन्ति वामोरु यथैव भ्रातरं मम ॥
03-265-014a	पुत्रोऽहमपि विप्रर्षेः साक्षाद्विश्रवसो मुनेः ।
03-265-014c	पञ्चमो लोकपालानामिति मे प्रथितं यशः ॥
03-265-015a	दिव्यानि भक्ष्यभोज्यानि पानानि विविधानि च ।
03-265-015c	यथैव त्रिदशेशस्य तथैव मम भामिनि ॥
03-265-016a	क्षीयतां दुष्कृतं कर्म वनवासकृतं तव ।
03-265-016c	भार्या मे भव सुश्रोणि यथा मन्दोदरी तथा ॥
03-265-017a	इत्युक्ता तेन वैदेही परिवृत्य शुभानना ।
03-265-017c	तृणमन्तरतः कृत्वा तमुवाच निशाचरम् ॥
03-265-018a	अशिवेनातिवामोरूरजस्रं नेत्रवारिणा ।
03-265-018c	स्तनावपतितौ बाला सहितावभिवर्षती ॥
03-265-018e	उवाच वाक्यं तं क्षुद्रं वैदेही पतिदेवता ॥
03-265-019a	असकृद्वदतो वाक्यमीदृशं राक्षसेश्वर ।
03-265-019c	विषादयुक्तमेतत्ते मया श्रुतमभाग्यया ॥

03-265-020a	तद्भद्रसुख भद्रं ते मानसं विनिवर्त्यताम् ।
03-265-020c	परदारास्म्यलभ्या च सततं च पतिव्रता ॥
03-265-021a	न चैवोपयिकी भार्या मानुषी कृपणा तव ।
03-265-021c	विवशां धर्षयित्वा च कां त्वं प्रीतिमवाप्स्यसि ॥
03-265-022a	प्रजापतिसमो विप्रो ब्रह्मयोनिः पिता तव ।
03-265-022c	न च पालयसे धर्मं लोकपालसमः कथम् ॥
03-265-023a	भ्रातरं राजराजानं महेश्वरसखं प्रभुम् ।
03-265-023c	धनेश्वरं व्यपदिशन्कथं त्विह न लज्जसे ॥
03-265-024a	इत्युक्त्वा प्रारुदत्सीता कम्पयन्ती पयोधरौ ।
03-265-024c	शिरोधरां च तन्वङ्गी मुखं प्रच्छाद्य वाससा ॥
03-265-025a	तस्या रुदत्या भामिन्या दीर्घा वेणी सुसंयता ।
03-265-025c	ददृशे स्वसिता स्निग्धा काली व्यालीव मूर्धनि ॥
03-265-026a	तच्छ्रुत्वा रावणो वाक्यं सीतयोक्तं सुनिष्ठुरम् ।
03-265-026c	प्रत्याख्यातोऽपि दुर्मेधाः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥
03-265-027a	काममङ्गानि मे सीते दुनोतु मकरध्वजः ।
03-265-027c	न त्वामकामां सुश्रोणीं समेष्ये चारुहासिनीम् ॥
03-265-028a	किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्त्वमद्यापि मानुषम् ।
03-265-028c	आहारभूतमस्माकं राममेवानुरुध्यसे ॥
03-265-029a	इत्युक्त्वा तामनिन्द्याङ्गीं स राक्षसगणेश्वरः ।
03-265-029c	तत्रैवान्तर्हितो भूत्वा जगामाभिमतां दिशम् ॥
03-265-030a	राक्षसीभिः परिवृता वैदेही शोककर्षिता ।
03-265-030c	सेव्यमाना त्रिजटया तत्रैव न्यवसत्तदा ॥

03-266-001 मार्कण्डेय उवाच

03-266-001a	राघवस्तु ससौमित्रिः सुग्रीवेणाभिपालितः ।
03-266-001c	वसन्माल्यवतः पृष्ठे ददर्श विमलं नभः ॥
03-266-002a	स दृष्ट्वा विमले व्योम्नि निर्मलं शशलक्षणम् ।
03-266-002c	ग्रहनक्षत्रताराभिरनुयातममित्रहा ॥
03-266-003a	कुमुदोत्पलपद्मानां गन्धमादाय वायुना ।
03-266-003c	महीधरस्थः शीतेन सहसा प्रतिबोधितः ॥
03-266-004a	प्रभाते लक्ष्मणं वीरमभ्यभाषत दुर्मनाः ।
03-266-004c	सीतां संस्मृत्य धर्मात्मा रुद्धां राक्षसवेशमनि ॥

03-266-005a	गच्छ लक्ष्मण जानीहि किष्किन्धायां कपीश्वरम् ।
03-266-005c	प्रमत्तं ग्राम्यधर्मेषु कृतघ्नं स्वार्थपण्डितम् ॥
03-266-006a	योऽसौ कुलाधमो मूढो मया राज्येऽभिषेचितः ।
03-266-006c	सर्ववानरगोपुच्छा यमृक्षाश्च भजन्ति वै ॥
03-266-007a	यदर्थं निहतो वाली मया रघुकुलोद्वह ।
03-266-007c	त्वया सह महाबाहो किष्किन्धोपवने तदा ॥
03-266-008a	कृतघ्नं तमहं मन्ये वानरापसदं भुवि ।
03-266-008c	यो मामेवंगतो मूढो न जानीतेऽद्य लक्ष्मण ॥
03-266-009a	असौ मन्ये न जानीते समयप्रतिपादनम् ।
03-266-009c	कृतोपकारं मां नूनमवमन्याल्पया धिया ॥
03-266-010a	यदि तावदनुद्युक्तः शेते कामसुखात्मकः ।
03-266-010c	नेतव्यो वालिमार्गेण सर्वभूतगतिं त्वया ॥
03-266-011a	अथापि घटतेऽस्माकमर्थे वानरपुंगवः ।
03-266-011c	तमादायैहि काकुत्स्थ त्वरावान्भव मा चिरम् ॥
03-266-012a	इत्युक्तो लक्ष्मणो भ्रात्रा गुरुवाक्यहिते रतः ।
03-266-012c	प्रतस्थे रुचिरं गृह्य समार्गणगुणं धनुः ॥
03-266-012e	किष्किन्धाद्वारमासाद्य प्रविवेशानिवारितः ॥
03-266-013a	सक्रोध इति तं मत्वा राजा प्रत्युद्ययौ हरिः ।
03-266-013c	तं सदारो विनीतात्मा सुग्रीवः प्लवगाधिपः ॥
03-266-013e	पूजया प्रतिजग्राह प्रीयमाणस्तदर्हया ॥
03-266-014a	तमब्रवीद्रामवचः सौमित्रिरकुतोभयः ।
03-266-014c	स तत्सर्वमशेषेण श्रुत्वा प्रह्वः कृताञ्जलिः ॥
03-266-015a	सभृत्यदारो राजेन्द्र सुग्रीवो वानराधिपः ।
03-266-015c	इदमाह वचः प्रीतो लक्ष्मणं नरकुञ्जरम् ॥
03-266-016a	नास्मि लक्ष्मण दुर्मेधा न कृतघ्नो न निर्घृणः ।
03-266-016c	श्रूयतां यः प्रयत्नो मे सीतापर्येषणे कृतः ॥
03-266-017a	दिशः प्रस्थापिताः सर्वे विनीता हरयो मया ।
03-266-017c	सर्वेषां च कृतः कालो मासेनागमनं पुनः ॥
03-266-018a	यैरियं सवना साद्रिः सपुरा सागराम्बरा ।
03-266-018c	विचेतव्या मही वीर सग्रामनगराकरा ॥
03-266-019a	स मासः पञ्चरात्रेण पूर्णो भवितुमर्हति ।

03-266-019c	ततः श्रोष्यसि रामेण सहितः सुमहत्प्रियम् ॥
03-266-020a	इत्युक्तो लक्ष्मणस्तेन वानरेन्द्रेण धीमता ।
03-266-020c	त्यक्त्वा रोषमदीनात्मा सुग्रीवं प्रत्यपूजयत् ॥
03-266-021a	स रामं सहसुग्रीवो माल्यवत्पृष्ठमास्थितम् ।
03-266-021c	अभिगम्योदयं तस्य कार्यस्य प्रत्यवेदयत् ॥
03-266-022a	इत्येवं वानरेन्द्रास्ते समाजग्मुः सहस्रशः ।
03-266-022c	दिशस्तिस्रो विचित्याथ न तु ये दक्षिणां गताः ॥
03-266-023a	आचख्युस्ते तु रामाय महीं सागरमेखलाम् ।
03-266-023c	विचितां न तु वैदेह्या दर्शनं रावणस्य वा ॥
03-266-024a	गतास्तु दक्षिणामाशां ये वै वानरपुंगवाः ।
03-266-024c	आशावांस्तेषु काकुत्स्थः प्राणानातोऽप्यधारयत् ॥
03-266-025a	द्विमासोपरमे काले व्यतीते प्लवगास्ततः ।
03-266-025c	सुग्रीवमभिगम्येदं त्वरिता वाक्यमब्रुवन् ॥
03-266-026a	रक्षितं वालिना यत्तत्स्फीतं मधुवनं महत् ।
03-266-026c	त्वया च प्लवगश्रेष्ठ तद्भुङ्क्ते पवनात्मजः ॥
03-266-027a	वालिपुत्रोऽङ्गदश्चैव ये चान्ये प्लवगर्षभाः ।
03-266-027c	विचेतुं दक्षिणामाशां राजन्प्रस्थापितास्त्वया ॥
03-266-028a	तेषां तं प्रणयं श्रुत्वा मेने स कृतकृत्यताम् ।
03-266-028c	कृतार्थानां हि भृत्यानामेतद्भवति चेष्टितम् ॥
03-266-029a	स तद्रामाय मेधावी शशंस प्लवगर्षभः ।
03-266-029c	रामश्चाप्यनुमानेन मेने दृष्टां तु मैथिलीम् ॥
03-266-030a	हनूमत्प्रमुखाश्चापि विश्रान्तास्ते प्लवंगमाः ।
03-266-030c	अभिजग्मुर्हरीन्द्रं तं रामलक्ष्मणसंनिधौ ॥
03-266-031a	गतिं च मुखवर्णं च दृष्ट्वा रामो हनूमतः ।
03-266-031c	अगमत्प्रत्ययं भूयो दृष्ट्वा सीतेति भारत ॥
03-266-032a	हनूमत्प्रमुखास्ते तु वानराः पूर्णमानसाः ।
03-266-032c	प्रणेमुर्विधिवद्रामं सुग्रीवं लक्ष्मणं तथा ॥
03-266-033a	तानुवाचागतात्रामः प्रगृह्य सशरं धनुः ।
03-266-033c	अपि मां जीवयिष्यध्वमपि वः कृतकृत्यता ॥
03-266-034a	अपि राज्यमयोध्यायां कारयिष्याम्यहं पुनः ।
03-266-034c	निहत्य समरे शत्रूनाहत्य जनकात्मजाम् ॥

03-266-035a	अमोक्षयित्वा वैदेहीमहत्वा च रिपूत्रणे ।
03-266-035c	हतदारोऽवधूतश्च नाहं जीवितुमुत्सहे ॥
03-266-036a	इत्युक्तवचनं रामं प्रत्युवाचानिलात्मजः ।
03-266-036c	प्रियमाख्यामि ते राम दृष्टा सा जानकी मया ॥
03-266-037a	विचित्य दक्षिणामाशां सपर्वतवनाकराम् ।
03-266-037c	श्रान्ताः काले व्यतीते स्म दृष्टवन्तो महागुहाम् ॥
03-266-038a	प्रविशामो वयं तां तु बहुयोजनमायताम् ।
03-266-038c	अन्धकारां सुविपिनां गहनां कीटसेविताम् ॥
03-266-039a	गत्वा सुमहदध्वानमादित्यस्य प्रभां ततः ।
03-266-039c	दृष्टवन्तः स्म तत्रैव भवनं दिव्यमन्तरा ॥
03-266-040a	मयस्य किल दैत्यस्य तदासीद्वेश्म राघव ।
03-266-040c	तत्र प्रभावती नाम तपोऽतप्यत तापसी ॥
03-266-041a	तया दत्तानि भोज्यानि पानानि विविधानि च ।
03-266-041c	भुक्त्वा लब्धबलाः सन्तस्तयोक्तेन पथा ततः ॥
03-266-042a	निर्याय तस्मादुद्देशात्पश्यामो लवणाम्भसः ।
03-266-042c	समीपे सह्यमलयौ दर्दुरं च महागिरिम् ॥
03-266-043a	ततो मलयमारुह्य पश्यन्तो वरुणालयम् ।
03-266-043c	विषण्णा व्यथिताः खिन्ना निराशा जीविते भृशम् ॥
03-266-044a	अनेकशतविस्तीर्णं योजनानां महोदधिम् ।
03-266-044c	तिमिनक्रझषावासं चिन्तयन्तः सुदुःखिताः ॥
03-266-045a	तत्रानशनसंकल्पं कृत्वासीना वयं तदा ।
03-266-045c	ततः कथान्ते गृध्रस्य जटायोरभवत्कथा ॥
03-266-046a	ततः पर्वतशृङ्गाभं घोररूपं भयावहम् ।
03-266-046c	पक्षिणं दृष्टवन्तः स्म वैनतेयमिवापरम् ॥
03-266-047a	सोऽस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ।
03-266-047c	भोः क एष मम भ्रातुर्जटायोः कुरुते कथाम् ॥
03-266-048a	संपातिर्नाम तस्याहं ज्येष्ठो भ्राता खगाधिपः ।
03-266-048c	अन्योन्यस्पर्धयारूढावावामादित्यसंसदम् ॥
03-266-049a	ततो दग्धाविमौ पक्षौ न दग्धौ तु जटायुषः ।
03-266-049c	तदा मे चिरदृष्टः स भ्राता गृध्रपतिः प्रियः ॥
03-266-049e	निर्दग्धपक्षः पतितो ह्यहमस्मिन्महागिरौ ॥

03-266-050a	तस्यैवं वदतोऽस्माभिर्हतो भ्राता निवेदितः ।
03-266-050c	व्यसनं भवतश्चेदं संक्षेपाद्वै निवेदितम् ॥
03-266-051a	स संपातिस्तदा राजञ्श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
03-266-051c	विषण्णचेताः पप्रच्छ पुनरस्मानरिंदम ॥
03-266-052a	कः स रामः कथं सीता जटायुश्च कथं हतः ।
03-266-052c	इच्छामि सर्वमेवैतच्छ्रोतुं प्लवगसत्तमाः ॥
03-266-053a	तस्याहं सर्वमेवैतं भवतो व्यसनागमम् ।
03-266-053c	प्रायोपवेशने चैव हेतुं विस्तरतोऽब्रुवम् ॥
03-266-054a	सोऽस्मानुत्थापयामास वाक्येनानेन पक्षिराट् ।
03-266-054c	रावणो विदितो मह्यं लङ्का चास्य महापुरी ॥
03-266-055a	दृष्ट्वा पारे समुद्रस्य त्रिकूटगिरिकन्दरे ।
03-266-055c	भवित्री तत्र वैदेही न मेऽस्त्यत्र विचारणा ॥
03-266-056a	इति तस्य वचः श्रुत्वा वयमुत्थाय सत्वराः ।
03-266-056c	सागरप्लवने मन्त्रं मन्त्रयामः परंतप ॥
03-266-057a	नाध्यवस्यद्यदा कश्चित्सागरस्य विलङ्घने ।
03-266-057c	ततः पितरमाविश्य पुप्लुवेऽहं महार्णवम् ॥
03-266-057e	शतयोजनविस्तीर्णं निहत्य जलराक्षसीम् ॥
03-266-058a	तत्र सीता मया दृष्ट्वा रावणान्तःपुरे सती ।
03-266-058c	उपवासतपःशीला भर्तृदर्शनलालसा ॥
03-266-058e	जटिला मलदिग्धाङ्गी कृशा दीना तपस्विनी ॥
03-266-059a	निमित्तैस्तामहं सीतामुपलभ्य पृथग्विधैः ।
03-266-059c	उपसृत्याब्रुवं चार्यामभिगम्य रहोगताम् ॥
03-266-060a	सीते रामस्य दूतोऽहं वानरो मारुतात्मजः ।
03-266-060c	त्वद्दर्शनमभिप्रेप्सुरिह प्राप्तो विहायसा ॥
03-266-061a	राजपुत्रौ कुशलिनौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
03-266-061c	सर्वशाखामृगेन्द्रेण सुग्रीवेणाभिपालितौ ॥
03-266-062a	कुशलं त्वाब्रवीद्रामः सीते सौमित्रिणा सह ।
03-266-062c	सखिभावाच्च सुग्रीवः कुशलं त्वानुपृच्छति ॥
03-266-063a	क्षिप्रमेष्यति ते भर्ता सर्वशाखामृगैः सह ।
03-266-063c	प्रत्ययं कुरु मे देवि वानरोऽस्मि न राक्षसः ॥
03-266-064a	मुहूर्तमिव च ध्यात्वा सीता मां प्रत्युवाच ह ।

03-266-064c	अवैमि त्वां हनूमन्तमविन्ध्यवचनादहम् ॥
03-266-065a	अविन्ध्यो हि महाबाहो राक्षसो वृद्धसंमतः ।
03-266-065c	कथितस्तेन सुग्रीवस्त्वद्विधैः सचिवैर्वृतः ॥
03-266-066a	गम्यतामिति चोक्त्वा मां सीता प्रादादिमं मणिम् ।
03-266-066c	धारिता येन वैदेही कालमेतमनिन्दिता ॥
03-266-067a	प्रत्ययार्थं कथां चेमां कथयामास जानकी ।
03-266-067c	क्षिप्तामिषीकां काकस्य चित्रकूटे महागिरौ ॥
03-266-067e	भवता पुरुषव्याघ्र प्रत्यभिज्ञानकारणात् ॥
03-266-068a	श्रावयित्वा तदात्मानं ततो दग्ध्वा च तां पुरीम् ।
03-266-068c	संप्राप्त इति तं रामः प्रियवादिनमर्चयत् ॥

03-267-001 मार्कण्डेय उवाच

03-267-001a	ततस्तत्रैव रामस्य समासीनस्य तैः सह ।
03-267-001c	समाजग्मुः कपिश्रेष्ठाः सुग्रीववचनान्तदा ॥
03-267-002a	वृतः कोटिसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ।
03-267-002c	श्वशुरो वालिनः श्रीमान्सुषेणो राममभ्ययात् ॥
03-267-003a	कोटीशतवृतौ चापि गजो गवय एव च ।
03-267-003c	वानरेन्द्रौ महावीर्यौ पृथक्पृथग्दृश्यताम् ॥
03-267-004a	षष्टिकोटिसहस्राणि प्रकर्षन्प्रत्यदृश्यत ।
03-267-004c	गोलाङ्गूलो महाराज गवाक्षो भीमदर्शनः ॥
03-267-005a	गन्धमादनवासी तु प्रथितो गन्धमादनः ।
03-267-005c	कोटीसहस्रमुग्राणां हरीणां समकर्षत ॥
03-267-006a	पनसो नाम मेधावी वानरः सुमहाबलः ।
03-267-006c	कोटीर्दश द्वादश च त्रिंशत्पञ्च प्रकर्षति ॥
03-267-007a	श्रीमान्दधिमुखो नाम हरिवृद्धोऽपि वीर्यवान् ।
03-267-007c	प्रचकर्ष महत्सैन्यं हरीणां भीमतेजसाम् ॥
03-267-008a	कृष्णानां मुखपुण्ड्राणामृक्षाणां भीमकर्मणाम् ।
03-267-008c	कोटीशतसहस्रेण जाम्बवान्प्रत्यदृश्यत ॥
03-267-009a	एते चान्ये च बहवो हरियूथपयूथपाः ।
03-267-009c	असंख्येया महाराज समीयू रामकारणात् ॥
03-267-010a	शिरीषकुसुमाभानां सिंहानामिव नर्दताम् ।
03-267-010c	श्रूयते तुमुलः शब्दस्तत्र तत्र प्रधावताम् ॥

03-267-011a	गिरिकूटनिभाः केचित्केचिन्महिषसंनिभाः ।
03-267-011c	शरदभ्रप्रतीकाशाः पिष्टहिङ्गुलकाननाः ॥
03-267-012a	उत्पतन्तः पतन्तश्च प्लवमानाश्च वानराः ।
03-267-012c	उद्धुन्वन्तोऽपरे रेणून्समाजग्मुः समन्ततः ॥
03-267-013a	स वानरमहालोकः पूर्णसागरसंनिभः ।
03-267-013c	निवेशमकरोत्तत्र सुग्रीवानुमते तदा ॥
03-267-014a	ततस्तेषु हरीन्द्रेषु समावृत्तेषु सर्वशः ।
03-267-014c	तिथौ प्रशस्ते नक्षत्रे मुहूर्ते चाभिपूजिते ॥
03-267-015a	तेन व्यूढेन सैन्येन लोकानुद्वर्तयन्निव ।
03-267-015c	प्रययौ राघवः श्रीमान्सुग्रीवसहितस्तदा ॥
03-267-016a	मुखमासीत्तु सैन्यस्य हनूमान्मारुतात्मजः ।
03-267-016c	जघनं पालयामास सौमित्रिरकुतोभयः ॥
03-267-017a	बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ राघवौ तत्र रेजतुः ।
03-267-017c	वृतौ हरिमहामात्रैश्चन्द्रसूर्यौ ग्रहैरिव ॥
03-267-018a	प्रबभौ हरिसैन्यं तच्छालतालशिलायुधम् ।
03-267-018c	सुमहच्छालिभवनं यथा सूर्योदयं प्रति ॥
03-267-019a	नलनीलाङ्गदक्राथमैन्दद्विविदपालिता ।
03-267-019c	ययौ सुमहती सेना राघवस्यार्थसिद्धये ॥
03-267-020a	विधिवत्सुप्रशस्तेषु बहुमूलफलेषु च ।
03-267-020c	प्रभूतमधुमांसेषु वारिमत्सु शिवेषु च ॥
03-267-021a	निवसन्ती निराबाधा तथैव गिरिसानुषु ।
03-267-021c	उपायाद्धरिसेना सा क्षारोदमथ सागरम् ॥
03-267-022a	द्वितीयसागरनिभं तद्वलं बहुलध्वजम् ।
03-267-022c	वेलावनं समासाद्य निवासमकरोत्तदा ॥
03-267-023a	ततो दाशरथिः श्रीमान्सुग्रीवं प्रत्यभाषत ।
03-267-023c	मध्ये वानरमुख्यानां प्राप्तकालमिदं वचः ॥
03-267-024a	उपायः को नु भवतां मतः सागरलङ्घने ।
03-267-024c	इयं च महती सेना सागरश्चापि दुस्तरः ॥
03-267-025a	तत्रान्ये व्याहरन्ति स्म वानराः पटुमानिनः ।
03-267-025c	समर्था लङ्घने सिन्धोर्न तु कृत्स्नस्य वानराः ॥
03-267-026a	केचिन्नौभिर्व्यवस्यन्ति केचिच्च विविधैः प्लवैः ।

03-267-026c	नेति रामश्च तान्सर्वान्सान्त्वयन्प्रत्यभाषत ॥
03-267-027a	शतयोजनविस्तारं न शक्ताः सर्ववानराः ।
03-267-027c	क्रान्तुं तोयनिधिं वीरा नैषा वो नैष्ठिकी मतिः ॥
03-267-028a	नावो न सन्ति सेनाया बह्व्यस्तारयितुं तथा ।
03-267-028c	वणिजामुपघातं च कथमस्मद्विधश्चरेत् ॥
03-267-029a	विस्तीर्णं चैव नः सैन्यं हन्याच्छिद्रेषु वै परः ।
03-267-029c	प्लवोडुपप्रतारश्च नैवात्र मम रोचते ॥
03-267-030a	अहं त्विमं जलनिधिं समारप्स्याम्युपायतः ।
03-267-030c	प्रतिशेष्याम्युपवसन्दर्शयिष्यति मां ततः ॥
03-267-031a	न चेद्दर्शयिता मार्गं धक्ष्याम्येनमहं ततः ।
03-267-031c	महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निपवनोज्ज्वलैः ॥
03-267-032a	इत्युक्त्वा सहसौमित्रिरुपस्पृश्याथ राघवः ।
03-267-032c	प्रतिशिश्ये जलनिधिं विधिवत्कुशसंस्तरे ॥
03-267-033a	सागरस्तु ततः स्वप्ने दर्शयामास राघवम् ।
03-267-033c	देवो नदनदीभर्ता श्रीमान्यादोगणैर्वृतः ॥
03-267-034a	कौसल्यामातरित्येवमाभाष्य मधुरं वचः ।
03-267-034c	इदमित्याह रत्नानामाकरैः शतशो वृतः ॥
03-267-035a	ब्रूहि किं ते करोम्यत्र साहाय्यं पुरुषर्षभ ।
03-267-035c	इक्ष्वाकुरस्मि ते ज्ञातिरिति रामस्तमब्रवीत् ॥
03-267-036a	मार्गमिच्छामि सैन्यस्य दत्तं नदनदीपते ।
03-267-036c	येन गत्वा दशग्रीवं हन्यां पौलस्त्यपांसनम् ॥
03-267-037a	यद्येवं याचतो मार्गं न प्रदास्यति मे भवान् ।
03-267-037c	शरैस्त्वां शोषयिष्यामि दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ॥
03-267-038a	इत्येवं ब्रुवतः श्रुत्वा रामस्य वरुणालयः ।
03-267-038c	उवाच व्यथितो वाक्यमिति बद्धाञ्जलिः स्थितः ॥
03-267-039a	नेच्छामि प्रतिघातं ते नास्मि विघ्नकरस्तव ।
03-267-039c	शृणु चेदं वचो राम श्रुत्वा कर्तव्यमाचर ॥
03-267-040a	यदि दास्यामि ते मार्गं सैन्यस्य व्रजतोऽऽज्ञया ।
03-267-040c	अन्येऽप्याज्ञापयिष्यन्ति मामेवं धनुषो बलात् ॥
03-267-041a	अस्ति त्वत्र नलो नाम वानरः शिल्पिसंमतः ।
03-267-041c	त्वष्टुर्देवस्य तनयो बलवान्विश्वकर्मणः ॥

03-267-042a	स यत्काष्ठं तृणं वापि शिलां वा क्षेप्स्यते मयि ।
03-267-042c	सर्वं तद्भारयिष्यामि स ते सेतुर्भविष्यति ॥
03-267-043a	इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्नामो नलमुवाच ह ।
03-267-043c	कुरु सेतुं समुद्रे त्वं शक्तो ह्यसि मतो मम ॥
03-267-044a	तेनोपायेन काकुत्स्थः सेतुबन्धमकारयत् ।
03-267-044c	दशयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ॥
03-267-045a	नलसेतुरिति ख्यातो योऽद्यापि प्रथितो भुवि ।
03-267-045c	रामस्याज्ञां पुरस्कृत्य धार्यते गिरिसंनिभः ॥
03-267-046a	तत्रस्थं स तु धर्मात्मा समागच्छद्विभीषणः ।
03-267-046c	भ्राता वै राक्षसेन्द्रस्य चतुर्भिः सचिवैः सह ॥
03-267-047a	प्रतिजग्राह रामस्तं स्वागतेन महामनाः ।
03-267-047c	सुग्रीवस्य तु शङ्काभूत्प्रणिधिः स्यादिति स्म ह ॥
03-267-048a	राघवस्तस्य चेष्टाभिः सम्यक्च चरितेङ्गितैः ।
03-267-048c	यदा तत्त्वेन तुष्टोऽभूत्तत एनमपूजयत् ॥
03-267-049a	सर्वराक्षसराज्ये चाप्यभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ।
03-267-049c	चक्रे च मन्त्रानुचरं सुहृदं लक्ष्मणस्य च ॥
03-267-050a	विभीषणमते चैव सोऽत्यक्रामन्महार्णवम् ।
03-267-050c	ससैन्यः सेतुना तेन मासेनैव नराधिप ॥
03-267-051a	ततो गत्वा समासाद्य लङ्कोद्यानान्यनेकशः ।
03-267-051c	भेदयामास कपिभिर्महान्ति च बहूनि च ॥
03-267-052a	तत्रास्तां रावणामात्यौ राक्षसौ शुकसारणौ ।
03-267-052c	चारौ वानररूपेण तौ जग्राह विभीषणः ॥
03-267-053a	प्रतिपन्नौ यदा रूपं राक्षसं तौ निशाचरौ ।
03-267-053c	दर्शयित्वा ततः सैन्यं रामः पश्चादवासृजत् ॥
03-267-054a	निवेश्योपवने सैन्यं तच्छूरः प्राज्ञवानरम् ।
03-267-054c	प्रेषयामास दौत्येन रावणस्य ततोऽङ्गदम् ॥

03-268-001 मार्कण्डेय उवाच

03-268-001a	प्रभूतान्नोदके तस्मिन्बहुमूलफले वने ।
03-268-001c	सेनां निवेश्य काकुत्स्थो विधिवत्पर्यरक्षत ॥
03-268-002a	रावणश्च विधिं चक्रे लङ्कायां शास्त्रनिर्मितम् ।
03-268-002c	प्रकृत्यैव दुराधर्षा दृढप्राकारतोरणा ॥

03-268-003a	अगाधतोयाः परिखा मीननक्रसमाकुलाः ।
03-268-003c	बभूवुः सप्त दुर्धर्षाः खादिरैः शङ्कुभिश्चिताः ॥
03-268-004a	कर्णाट्टयन्त्रदुर्धर्षा बभूवुः सहुडोपलाः ।
03-268-004c	साशीविषघटायोधाः ससर्जरसपांसवः ॥
03-268-005a	मुसलालातनाराचतोमरासिपरश्वधैः ।
03-268-005c	अन्विताश्च शतघ्नीभिः समधूच्छिष्टमुद्राः ॥
03-268-006a	पुरद्वारेषु सर्वेषु गुल्माः स्थावरजङ्गमाः ।
03-268-006c	बभूवुः पत्तिबहुलाः प्रभूतगजवाजिनः ॥
03-268-007a	अङ्गदस्त्वथ लङ्काया द्वारदेशमुपागतः ।
03-268-007c	विदितो राक्षसेन्द्रस्य प्रविवेश गतव्यथः ॥
03-268-008a	मध्ये राक्षसकोटीनां बह्वीनां सुमहाबलः ।
03-268-008c	शुशुभे मेघमालाभिरादित्य इव संवृतः ॥
03-268-009a	स समासाद्य पौलस्त्यममात्यैरभिसंवृतम् ।
03-268-009c	रामसंदेशमामन्त्र्य वाग्मी वक्तुं प्रचक्रमे ॥
03-268-010a	आह त्वां राघवो राजन्कोसलेन्द्रो महायशाः ।
03-268-010c	प्राप्तकालमिदं वाक्यं तदादत्स्व कुरुष्व च ॥
03-268-011a	अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम् ।
03-268-011c	विनश्यन्त्यनयाविष्टा देशाश्च नगराणि च ॥
03-268-012a	त्वयैकेनापराद्धं मे सीतामाहरता बलात् ।
03-268-012c	वधायानपराद्धानामन्येषां तद्भविष्यति ॥
03-268-013a	ये त्वया बलदर्पाभ्यामाविष्टेन वनेचराः ।
03-268-013c	ऋषयो हिंसिताः पूर्वं देवाश्चाप्यवमानिताः ॥
03-268-014a	राजर्षयश्च निहता रुदन्त्यश्चाहताः स्त्रियः ।
03-268-014c	तदिदं समनुप्राप्तं फलं तस्यानयस्य ते ॥
03-268-015a	हन्तास्मि त्वां सहामात्यं युध्यस्व पुरुषो भव ।
03-268-015c	पश्य मे धनुषो वीर्यं मानुषस्य निशाचर ॥
03-268-016a	मुच्यतां जानकी सीता न मे मोक्षयसि कर्हिचित् ।
03-268-016c	अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः ॥
03-268-017a	इति तस्य ब्रुवाणस्य दूतस्य परुषं वचः ।
03-268-017c	श्रुत्वा न ममृषे राजा रावणः क्रोधमूर्छितः ॥
03-268-018a	इङ्गितज्ञास्ततो भर्तुश्चत्वारो रजनीचराः ।

03-268-018c	चतुर्ष्वङ्गेषु जगूहुः शार्दूलमिव पक्षिणः ॥
03-268-019a	तांस्तथाङ्गेषु संसक्तानङ्गदो रजनीचरान् ।
03-268-019c	आदायैव खमुत्पत्य प्रासादतलमाविशत् ॥
03-268-020a	वेगेनोत्पततस्तस्य पेतुस्ते रजनीचराः ।
03-268-020c	भुवि संभिन्नहृदयाः प्रहारपरिपीडिताः ॥
03-268-021a	स मुक्तो हर्म्यशिखरात्तस्मात्पुनरवापतत् ।
03-268-021c	लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां स्वबलस्य समीपतः ॥
03-268-022a	कोसलेन्द्रमथाभ्येत्य सर्वमावेद्य चाङ्गदः ।
03-268-022c	विशश्राम स तेजस्वी राघवेणाभिनन्दितः ॥
03-268-023a	ततः सर्वाभिसारेण हरीणां वातरंहसाम् ।
03-268-023c	भेदयामास लङ्कायाः प्राकारं रघुनन्दनः ॥
03-268-024a	विभीषणर्क्षाधिपती पुरस्कृत्याथ लक्ष्मणः ।
03-268-024c	दक्षिणं नगरद्वारमवामृद्रादुरासदम् ॥
03-268-025a	करभारुणगात्राणां हरीणां युद्धशालिनाम् ।
03-268-025c	कोटीशतसहस्रेण लङ्कामभ्यपतत्तदा ॥
03-268-026a	उत्पतद्भिः पतद्भिश्च निपतद्भिश्च वानरैः ।
03-268-026c	नादृश्यत तदा सूर्यो रजसा नाशितप्रभः ॥
03-268-027a	शालिप्रसूनसदृशैः शिरीषकुसुमप्रभैः ।
03-268-027c	तरुणादित्यसदृशैः शरगौरैश्च वानरैः ॥
03-268-028a	प्राकारं ददृशुस्ते तु समन्तात्कपिलीकृतम् ।
03-268-028c	राक्षसा विस्मिता राजन्सस्त्रीवृद्धाः समन्ततः ॥
03-268-029a	बिभिदुस्ते मणिस्तम्भान्कर्णाट्टशिखराणि च ।
03-268-029c	भग्नोन्मथितवेगानि यन्त्राणि च विचिक्षिपुः ॥
03-268-030a	परिगृह्य शतघ्नीश्च सचक्राः सहुडोपलाः ।
03-268-030c	चिक्षिपुर्भुजवेगेन लङ्कामध्ये महाबलाः ॥
03-268-031a	प्राकारस्थाश्च ये केचिन्निशाचरगणास्तदा ।
03-268-031c	प्रदुद्रुवुस्ते शतशः कपिभिः समभिद्रुताः ॥
03-268-032a	ततस्तु राजवचनाद्राक्षसाः कामरूपिणः ।
03-268-032c	निर्ययुर्विकृताकाराः सहस्रशतसंघशः ॥
03-268-033a	शस्त्रवर्षाणि वर्षन्तो द्रावयन्तो वनौकसः ।
03-268-033c	प्राकारं शोधयन्तस्ते परं विक्रममास्थिताः ॥

03-268-034a	स माषराशिसदृशैर्बभूव क्षणदाचरैः ।
03-268-034c	कृतो निर्वानरो भूयः प्राकारो भीमदर्शनैः ॥
03-268-035a	पेतुः शूलविभिन्नाङ्गा बहवो वानरर्षभाः ।
03-268-035c	स्तम्भतोरणभग्नाश्च पेतुस्तत्र निशाचराः ॥
03-268-036a	केशाकेश्यभवद्युद्धं रक्षसां वानरैः सह ।
03-268-036c	नखैर्दन्तैश्च वीराणां खादतां वै परस्परम् ॥
03-268-037a	निष्टनन्तो ह्युभयतस्तत्र वानरराक्षसाः ।
03-268-037c	हता निपतिता भूमौ न मुञ्चन्ति परस्परम् ॥
03-268-038a	रामस्तु शरजालानि ववर्ष जलदो यथा ।
03-268-038c	तानि लङ्कां समासाद्य जघ्नुस्तात्रजनीचरान् ॥
03-268-039a	सौमित्रिरपि नाराचैर्दृढधन्वा जितक्लमः ।
03-268-039c	आदिश्यादिश्य दुर्गस्थान्पातयामास राक्षसान् ॥
03-268-040a	ततः प्रत्यवहारोऽभूत्सैन्यानां राघवाज्ञया ।
03-268-040c	कृते विमर्दे लङ्कायां लब्धलक्षो जयोत्तरः ॥

03-269-001 मार्कण्डेय उवाच

03-269-001a	ततो निविशमानांस्तान्सैनिकान्नावणानुगाः ।
03-269-001c	अभिजग्मुर्गणानेके पिशाचक्षुद्ररक्षसाम् ॥
03-269-002a	पर्वणः पूतनो जम्भः खरः क्रोधवशो हरिः ।
03-269-002c	प्ररुजश्चारुजश्चैव प्रघसश्चैवमादयः ॥
03-269-003a	ततोऽभिपततां तेषामदृश्यानां दुरात्मनाम् ।
03-269-003c	अन्तर्धानवधं तज्ज्ञश्चकार स विभीषणः ॥
03-269-004a	ते दृश्यमाना हरिभिर्बलिभिर्दूरपातिभिः ।
03-269-004c	निहताः सर्वशो राजन्महीं जग्मुर्गतासवः ॥
03-269-005a	अमृष्यमाणः सबलो रावणो निर्ययावथ ।
03-269-005c	व्यूह्य चौशनसं व्यूहं हरीन्सर्वानहारयत् ॥
03-269-006a	राघवस्त्वभिनिर्याय व्यूढानीकं दशाननम् ।
03-269-006c	बार्हस्पत्यं विधिं कृत्वा प्रत्यव्यूहन्निशाचरम् ॥
03-269-007a	समेत्य युयुधे तत्र ततो रामेण रावणः ।
03-269-007c	युयुधे लक्ष्मणश्चैव तथैवेन्द्रजिता सह ॥
03-269-008a	विरूपाक्षेण सुग्रीवस्तारेण च निखर्वटः ।
03-269-008c	तुण्डेन च नलस्तत्र पटुशः पनसेन च ॥

03-269-009a	विषह्यं यं हि यो मेने स स तेन समेयिवान् ।
03-269-009c	युयुधे युद्धवेलायां स्वबाहुबलमाश्रितः ॥
03-269-010a	स संप्रहारो ववृधे भीरूणां भयवर्धनः ।
03-269-010c	लोमसंहर्षणो घोरः पुरा देवासुरे यथा ॥
03-269-011a	रावणो राममानर्छच्छक्तिशूलासिवृष्टिभिः ।
03-269-011c	निशितैरायसैस्तीक्ष्णै रावणं चापि राघवः ॥
03-269-012a	तथैवेन्द्रजितं यत्तं लक्ष्मणो मर्मभेदिभिः ।
03-269-012c	इन्द्रजिच्चापि सौमित्रिं बिभेद बहुभिः शरैः ॥
03-269-013a	विभीषणः प्रहस्तं च प्रहस्तश्च विभीषणम् ।
03-269-013c	खगपत्रैः शरैस्तीक्ष्णैरभ्यवर्षद्गतव्यथः ॥
03-269-014a	तेषां बलवतामासीन्महास्त्राणां समागमः ।
03-269-014c	विव्यथुः सकला येन त्रयो लोकाश्चराचराः ॥

03-270-001 मार्कण्डेय उवाच

03-270-001a	ततः प्रहस्तः सहसा समभ्येत्य विभीषणम् ।
03-270-001c	गदया ताडयामास विनद्य रणकर्कशः ॥
03-270-002a	स तयाभिहतो धीमान्नादया भीमवेगया ।
03-270-002c	नाकम्पत महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थिरः ॥
03-270-003a	ततः प्रगृह्य विपुलां शतघण्टां विभीषणः ।
03-270-003c	अभिमन्त्र्य महाशक्तिं चिक्षेपास्य शिरः प्रति ॥
03-270-004a	पतन्त्या स तया वेगाद्राक्षसोऽशनिनादया ।
03-270-004c	हतोत्तमाङ्गो ददृशे वातरुग्ण इव द्रुमः ॥
03-270-005a	तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये प्रहस्तं क्षणदाचरम् ।
03-270-005c	अभिदुद्राव धूम्राक्षो वेगेन महता कपीन् ॥
03-270-006a	तस्य मेघोपमं सैन्यमापतद्भीमदर्शनम् ।
03-270-006c	दृष्ट्वैव सहसा दीर्णां रणे वानरपुंगवाः ॥
03-270-007a	ततस्तान्सहसा दीर्णान्दृष्ट्वा वानरपुंगवान् ।
03-270-007c	निर्याय कपिशार्दूलो हनूमान्पर्यवस्थितः ॥
03-270-008a	तं दृष्ट्वावस्थितं संख्ये हरयः पवनात्मजम् ।
03-270-008c	वेगेन महता राजन्संन्यवर्तन्त सर्वशः ॥
03-270-009a	ततः शब्दो महानासीत्तुमुलो लोमहर्षणः ।
03-270-009c	रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् ॥

03-270-010a	तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे घोरे रुधिरकर्दमे ।
03-270-010c	धूम्राक्षः कपिसैन्यं तद्द्रावयामास पत्रिभिः ॥
03-270-011a	तं राक्षसमहामात्रमापतन्तं सपत्नजित् ।
03-270-011c	तरसा प्रतिजग्राह हनूमान्पवनात्मजः ॥
03-270-012a	तयोर्युद्धमभूद्धोरं हरिराक्षसवीरयोः ।
03-270-012c	जिगीषतोर्युधान्योन्यमिन्द्रप्रह्लादयोरिव ॥
03-270-013a	गदाभिः परिघैश्चैव राक्षसो जघ्निवान्कपिम् ।
03-270-013c	कपिश्च जघ्निवान्नक्षः सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥
03-270-014a	ततस्तमतिकायेन साश्वं सरथसारथिम् ।
03-270-014c	धूम्राक्षमवधीद्धीमान्हनूमान्मारुतात्मजः ॥
03-270-015a	ततस्तं निहतं दृष्ट्वा धूम्राक्षं राक्षसोत्तमम् ।
03-270-015c	हरयो जातविस्रम्भा जघ्नुरभ्येत्य सैनिकान् ॥
03-270-016a	ते वध्यमाना बलिभिर्हरिभिर्जितकाशिभिः ।
03-270-016c	राक्षसा भग्नसंकल्पा लङ्कामभ्यपतन्भयात् ॥
03-270-017a	तेऽभिपत्य पुरं भग्ना हतशेषा निशाचराः ।
03-270-017c	सर्वं राज्ञे यथावृत्तं रावणाय न्यवेदयन् ॥
03-270-018a	श्रुत्वा तु रावणस्तेभ्यः प्रहस्तं निहतं युधि ।
03-270-018c	धूम्राक्षं च महेष्वासं ससैन्यं वानरर्षभैः ॥
03-270-019a	सुदीर्घमिव निःश्वस्य समुत्पत्य वरासनात् ।
03-270-019c	उवाच कुम्भकर्णस्य कर्मकालोऽयमागतः ॥
03-270-020a	इत्येवमुक्त्वा विविधैर्वादित्रैः सुमहास्वनैः ।
03-270-020c	शयानमतिनिद्रालुं कुम्भकर्णमबोधयत् ॥
03-270-021a	प्रबोध्य महता चैनं यत्नेनागतसाध्वसः ।
03-270-021c	स्वस्थमासीनमव्यग्रं विनिद्रं राक्षसाधिपः ॥
03-270-021e	ततोऽब्रवीद्दशग्रीवः कुम्भकर्णं महाबलम् ॥
03-270-022a	धन्योऽसि यस्य ते निद्रा कुम्भकर्णेयमीदृशी ।
03-270-022c	य इमं दारुणं कालं न जानीषे महाभयम् ॥
03-270-023a	एष तीर्त्वार्षणं रामः सेतुना हरिभिः सह ।
03-270-023c	अवमन्येह नः सर्वान्करोति कदनं महत् ॥
03-270-024a	मया ह्यपहृता भार्या सीता नामास्य जानकी ।
03-270-024c	तां मोक्षयिषुरायातो बद्ध्वा सेतुं महार्णवे ॥

- 03-270-025a तेन चैव प्रहस्तादिर्महान्नः स्वजनो हतः ।
 03-270-025c तस्य नान्यो निहन्तास्ति त्वदृते शत्रुकर्शन ॥
 03-270-026a स दंशितोऽभिनिर्याय त्वमद्य बलिनां वर ।
 03-270-026c रामादीन्समरे सर्वाञ्जहि शत्रूनरिदम ॥
 03-270-027a दूषणावरजौ चैव वज्रवेगप्रमाथिनौ ।
 03-270-027c तौ त्वां बलेन महता सहितावनुयास्यतः ॥
 03-270-028a इत्युक्त्वा राक्षसपतिः कुम्भकर्णं तरस्विनम् ।
 03-270-028c संदिदेशेतिकर्तव्ये वज्रवेगप्रमाथिनौ ॥
 03-270-029a तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ रावणं दूषणानुजौ ।
 03-270-029c कुम्भकर्णं पुरस्कृत्य तूर्णं निर्ययतुः पुरात् ॥

03-271-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-271-001a ततो विनिर्याय पुरात्कुम्भकर्णः सहानुगः ।
 03-271-001c अपश्यत्कपिसैन्यं तज्जितकाश्यग्रतः स्थितम् ॥
 03-271-002a तमभ्येत्याशु हरयः परिवार्य समन्ततः ।
 03-271-002c अभ्यघ्नंश्च महाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः ॥
 03-271-002e करजैरतुदंश्चान्ये विहाय भयमुत्तमम् ॥
 03-271-003a बहुधा युध्यमानास्ते युद्धमार्गैः प्लवंगमाः ।
 03-271-003c नानाप्रहरणैर्भीमं राक्षसेन्द्रमताडयन् ॥
 03-271-004a स ताड्यमानः प्रहसन्भक्षयामास वानरान् ।
 03-271-004c पनसं च गवाक्षं च वज्रबाहुं च वानरम् ॥
 03-271-005a तद्दृष्ट्वा व्यथनं कर्म कुम्भकर्णस्य रक्षसः ।
 03-271-005c उदक्रोशन्परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा ॥
 03-271-006a तं तारमुच्चैः क्रोशन्तमन्यांश्च हरियूथपान् ।
 03-271-006c अभिदुद्राव सुग्रीवः कुम्भकर्णमपेतभीः ॥
 03-271-007a ततोऽभिपत्य वेगेन कुम्भकर्णं महामनाः ।
 03-271-007c शालेन जघ्निवान्मूर्ध्नि बलेन कपिकुञ्जरः ॥
 03-271-008a स महात्मा महावेगः कुम्भकर्णस्य मूर्धनि ।
 03-271-008c बिभेद शालं सुग्रीवो न चैवाव्यथयत्कपिः ॥
 03-271-009a ततो विनद्य प्रहसञ्शालस्पर्शविबोधितः ।
 03-271-009c दोर्भ्यामादाय सुग्रीवं कुम्भकर्णोऽहरद्वलात् ॥
 03-271-010a ह्रियमाणं तु सुग्रीवं कुम्भकर्णेन रक्षसा ।

03-271-010c	अवेक्ष्याभ्यद्रवद्वीरः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ॥
03-271-011a	सोऽभिपत्य महावेगं रुक्मपुङ्खं महाशरम् ।
03-271-011c	प्राहिणोत्कुम्भकर्णाय लक्ष्मणः परवीरहा ॥
03-271-012a	स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
03-271-012c	जगाम दारयन्भूमिं रुधिरेण समुक्षितः ॥
03-271-013a	तथा स भिन्नहृदयः समुत्सृज्य कपीश्वरम् ।
03-271-013c	कुम्भकर्णो महेष्वासः प्रगृहीतशिलायुधः ॥
03-271-013e	अभिदुद्राव सौमित्रिमुद्यम्य महतीं शिलाम् ॥
03-271-014a	तस्याभिद्रवतस्तूर्णं क्षुराभ्यामुच्छ्रितौ करौ ।
03-271-014c	चिच्छेद निशिताग्राभ्यां स बभूव चतुर्भुजः ॥
03-271-015a	तानप्यस्य भुजान्सर्वान्प्रगृहीतशिलायुधान् ।
03-271-015c	क्षुरैश्चिच्छेद लघ्वस्त्रं सौमित्रिः प्रतिदर्शयन् ॥
03-271-016a	स बभूवातिकायश्च बहुपादशिरोभुजः ।
03-271-016c	तं ब्रह्मास्त्रेण सौमित्रिर्ददाहाद्रिचयोपमम् ॥
03-271-017a	स पपात महावीर्यो दिव्यास्त्राभिहतो रणे ।
03-271-017c	महाशनिविनिर्दग्धः पादपोऽङ्कुरवानिव ॥
03-271-018a	तं दृष्ट्वा वृत्रसंकाशं कुम्भकर्णं तरस्विनम् ।
03-271-018c	गतासुं पतितं भूमौ राक्षसाः प्राद्रवन्भयात् ॥
03-271-019a	तथा तान्द्रवतो योधान्दृष्ट्वा तौ दूषणानुजौ ।
03-271-019c	अवस्थाप्याथ सौमित्रिं संक्रुद्धावभ्यधावताम् ॥
03-271-020a	तावाद्रवन्तौ संक्रुद्धौ वज्रवेगप्रमाथिनौ ।
03-271-020c	प्रतिजग्राह सौमित्रिर्विनद्योभौ पतत्रिभिः ॥
03-271-021a	ततः सुतुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
03-271-021c	दूषणानुजयोः पार्थ लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥
03-271-022a	महता शरवर्षेण राक्षसौ सोऽभ्यवर्षत ।
03-271-022c	तौ चापि वीरौ संक्रुद्धावुभौ तौ समवर्षताम् ॥
03-271-023a	मुहूर्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमाथिनोः ।
03-271-023c	सौमित्रेश्च महाबाहोः संप्रहारः सुदारुणः ॥
03-271-024a	अथाद्रिशृङ्गमादाय हनूमान्मारुतात्मजः ।
03-271-024c	अभिद्रुत्याददे प्राणान्वज्रवेगस्य रक्षसः ॥
03-271-025a	नीलश्च महता ग्रावणा दूषणावरजं हरिः ।

- 03-271-025c प्रमाथिनमभिद्रुत्य प्रममाथ महाबलः ॥
- 03-271-026a ततः प्रावर्तत पुनः संग्रामः कटुकोदयः ।
- 03-271-026c रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् ॥
- 03-271-027a शतशो नैरृतान्वन्या जघ्नुर्वन्यांश्च नैरृताः ।
- 03-271-027c नैरृतास्तत्र वध्यन्ते प्रायशो न तु वानराः ॥
- 03-272-001 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-272-001a ततः श्रुत्वा हतं संख्ये कुम्भकर्णं सहानुगम् ।
- 03-272-001c प्रहस्तं च महेष्वासं धूम्राक्षं चातितेजसम् ॥
- 03-272-002a पुत्रमिन्द्रजितं शूरं रावणः प्रत्यभाषत ।
- 03-272-002c जहि रामममित्रघ्न सुग्रीवं च सलक्ष्मणम् ॥
- 03-272-003a त्वया हि मम सत्पुत्र यशो दीप्तमुपार्जितम् ।
- 03-272-003c जित्वा वज्रधरं संख्ये सहस्राक्षं शचीपतिम् ॥
- 03-272-004a अन्तर्हितः प्रकाशो वा दिव्यैर्दत्तवरैः शरैः ।
- 03-272-004c जहि शत्रूनमित्रघ्न मम शस्त्रभृतां वर ॥
- 03-272-005a रामलक्ष्मणसुग्रीवाः शरस्पर्शं न तेऽनघ ।
- 03-272-005c समर्थाः प्रतिसंसोढुं कुतस्तदनुयायिनः ॥
- 03-272-006a अकृता या प्रहस्तेन कुम्भकर्णेन चानघ ।
- 03-272-006c खरस्यापचितिः संख्ये तां गच्छस्व महाभुज ॥
- 03-272-007a त्वमद्य निशितैर्बाणैर्हत्वा शत्रून्सैनिकान् ।
- 03-272-007c प्रतिनन्दय मां पुत्र पुरा बद्ध्वेव वासवम् ॥
- 03-272-008a इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा रथमास्थाय दंशितः ।
- 03-272-008c प्रययाविन्द्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥
- 03-272-009a तत्र विश्राव्य विस्पष्टं नाम राक्षसपुंगवः ।
- 03-272-009c आह्वयामास समरे लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥
- 03-272-010a तं लक्ष्मणोऽप्यभ्यधावत्प्रगृह्य सशरं धनुः ।
- 03-272-010c त्रासयंस्तलघोषेण सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
- 03-272-011a तयोः समभवद्युद्धं सुमहज्जयगृद्धिनोः ।
- 03-272-011c दिव्यास्त्रविदुषोस्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा ॥
- 03-272-012a रावणिस्तु यदा नैनं विशेषयति सायकैः ।
- 03-272-012c ततो गुरुतरं यत्नमातिष्ठद्वलिनां वरः ॥
- 03-272-013a तत एनं महावेगैरर्दयामास तोमरैः ।

03-272-013c	तानागतान्स चिच्छेद सौमित्रिर्निशितैः शरैः ॥
03-272-013e	ते निकृत्ताः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन्वसुधातले ॥
03-272-014a	तमङ्गदो वालिसुतः श्रीमानुद्यम्य पादपम् ।
03-272-014c	अभिद्रुत्य महावेगस्ताडयामास मूर्धनि ॥
03-272-015a	तस्येन्द्रजिदसंभ्रान्तः प्राप्तेनोरसि वीर्यवान् ।
03-272-015c	प्रहर्तुमैच्छत्तं चास्य प्रासं चिच्छेद लक्ष्मणः ॥
03-272-016a	तमभ्याशगतं वीरमङ्गदं रावणात्मजः ।
03-272-016c	गदयाताडयत्सव्ये पार्श्वे वानरपुङ्गवम् ॥
03-272-017a	तमचिन्त्य प्रहारं स बलवान्वालिनः सुतः ।
03-272-017c	ससर्जेन्द्रजितः क्रोधाच्छालस्कन्धममित्रजित् ॥
03-272-018a	सोऽङ्गदेन रुषोत्सृष्टो वधायेन्द्रजितस्तरुः ।
03-272-018c	जघानेन्द्रजितः पार्थ रथं साश्वं ससारथिम् ॥
03-272-019a	ततो हताश्चात्प्रस्कन्द्य रथात्स हतसारथिः ।
03-272-019c	तत्रैवान्तर्दधे राजन्मायया रावणात्मजः ॥
03-272-020a	अन्तर्हितं विदित्वा तं बहुमायं च राक्षसम् ।
03-272-020c	रामस्तं देशमागम्य तत्सैन्यं पर्यरक्षत ॥
03-272-021a	स राममुद्दिश्य शरैस्ततो दत्तवरैस्तदा ।
03-272-021c	विव्याध सर्वगात्रेषु लक्ष्मणं च महारथम् ॥
03-272-022a	तमदृश्यं शरैः शूरौ माययान्तर्हितं तदा ।
03-272-022c	योधयामासतुरुभौ रावणिं रामलक्ष्मणौ ॥
03-272-023a	स रुषा सर्वगात्रेषु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
03-272-023c	व्यसृजत्सायकान्भूयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
03-272-024a	तमदृश्यं विचिन्वन्तः सृजन्तमनिशं शरान् ।
03-272-024c	हरयो विविशुर्व्योम प्रगृह्य महतीः शिलाः ॥
03-272-025a	तांश्च तौ चाप्यदृश्यः स शरैर्विव्याध राक्षसः ।
03-272-025c	स भृशं ताडयन्वीरो रावणिर्माययावृतः ॥
03-272-026a	तौ शरैराचितौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
03-272-026c	पेततुर्गगनाद्भूमिं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥

03-273-001 मार्कण्डेय उवाच

03-273-001a	तावुभौ पतितौ दृष्ट्वा भ्रातरावमितौजसौ ।
03-273-001c	बबन्ध रावणिर्भूयः शरैर्दत्तवरैस्तदा ॥

03-273-002a	तौ वीरौ शरजालेन बद्धाविन्द्रजिता रणे ।
03-273-002c	रेजतुः पुरुषव्याघ्रौ शकुन्ताविव पञ्जरे ॥
03-273-003a	तौ दृष्ट्वा पतितौ भूमौ शतशः सायकैश्चितौ ।
03-273-003c	सुग्रीवः कपिभिः सार्धं परिवार्य ततः स्थितः ॥
03-273-004a	सुषेणमैन्दद्विविदैः कुमुदेनाङ्गदेन च ।
03-273-004c	हनूमन्नीलतारैश्च नलेन च कपीश्वरः ॥
03-273-005a	ततस्तं देशमागम्य कृतकर्मा विभीषणः ।
03-273-005c	बोधयामास तौ वीरौ प्रज्ञास्त्रेण प्रबोधितौ ॥
03-273-006a	विशल्यौ चापि सुग्रीवः क्षणेनोभौ चकार तौ ।
03-273-006c	विशल्यया महौषध्या दिव्यमन्त्रप्रयुक्तया ॥
03-273-007a	तौ लब्धसंज्ञौ नृवरौ विशल्यावुदतिष्ठताम् ।
03-273-007c	गततन्द्रीक्लमौ चास्तां क्षणेनोभौ महारथौ ॥
03-273-008a	ततो विभीषणः पार्थ राममिक्ष्वाकुनन्दनम् ।
03-273-008c	उवाच विज्वरं दृष्ट्वा कृताञ्जलिरिदं वचः ॥
03-273-009a	अयमम्भो गृहीत्वा तु राजराजस्य शासनात् ।
03-273-009c	गुह्यकोऽभ्यागतः श्वेतात्त्वत्सकाशमरिदम् ॥
03-273-010a	इदमम्भः कुबेरस्ते महाराजः प्रयच्छति ।
03-273-010c	अन्तर्हितानां भूतानां दर्शनार्थं परंतप ॥
03-273-011a	अनेन स्पृष्टनयनो भूतान्यन्तर्हितान्युत ।
03-273-011c	भवान्द्रक्ष्यति यस्मै च भवानेतत्प्रदास्यति ॥
03-273-012a	तथेति रामस्तद्वारि प्रतिगृह्याथ सत्कृतम् ।
03-273-012c	चकार नेत्रयोः शौचं लक्ष्मणश्च महामनाः ॥
03-273-013a	सुग्रीवजाम्बवन्तौ च हनूमानङ्गदस्तथा ।
03-273-013c	मैन्दद्विविदनीलाश्च प्रायः प्लवगसत्तमाः ॥
03-273-014a	तथा समभवच्चापि यदुवाच विभीषणः ।
03-273-014c	क्षणेनातीन्द्रियाण्येषां चक्षूंष्यासन्युधिष्ठिर ॥
03-273-015a	इन्द्रजित्कृतकर्मा तु पित्रे कर्म तदात्मनः ।
03-273-015c	निवेद्य पुनरागच्छत्त्वरयाजिशिरः प्रति ॥
03-273-016a	तमापतन्तं संक्रुद्धं पुनरेव युयुत्सया ।
03-273-016c	अभिदुद्राव सौमित्रिर्विभीषणमते स्थितः ॥
03-273-017a	अकृताह्निकमेवैनं जिघांसुर्जितकाशिनम् ।

03-273-017c	शरैर्जघान संक्रुद्धः कृतसंज्ञोऽथ लक्ष्मणः ॥
03-273-018a	तयोः समभवद्युद्धं तदान्योन्यं जिगीषतोः ।
03-273-018c	अतीव चित्रमाश्चर्यं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥
03-273-019a	अविध्यदिन्द्रजित्तीक्ष्णैः सौमित्रिं मर्मभेदिभिः ।
03-273-019c	सौमित्रिश्चानलस्पर्शैरविध्यद्रावणिं शरैः ॥
03-273-020a	सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावणिः क्रोधमूर्च्छितः ।
03-273-020c	असृजल्लक्ष्मणायाष्टौ शरानाशीविषोपमान् ॥
03-273-021a	तस्यासून्पावकस्पर्शैः सौमित्रिः पत्रिभिस्त्रिभिः ।
03-273-021c	यथा निरहरद्वीरस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
03-273-022a	एकेनास्य धनुष्मन्तं बाहुं देहादपातयत् ।
03-273-022c	द्वितीयेन सनाराचं भुजं भूमौ न्यपातयत् ॥
03-273-023a	तृतीयेन तु बाणेन पृथुधारेण भास्वता ।
03-273-023c	जहार सुनसं चारु शिरो भ्राजिष्णुकुण्डलम् ॥
03-273-024a	विनिकृत्तभुजस्कन्धं कबन्धं भीमदर्शनम् ।
03-273-024c	तं हत्वा सूतमप्यस्त्रैर्जघान बलिनां वरः ॥
03-273-025a	लङ्कां प्रवेशयामासुर्वाजिनस्तं रथं तदा ।
03-273-025c	ददर्श रावणस्तं च रथं पुत्रविनाकृतम् ॥
03-273-026a	स पुत्रं निहतं दृष्ट्वा त्रासात्संभ्रान्तलोचनः ।
03-273-026c	रावणः शोकमोहार्तो वैदेहीं हन्तुमुद्यतः ॥
03-273-027a	अशोकवनिकास्थां तां रामदर्शनलालसाम् ।
03-273-027c	खड्गमादाय दुष्टात्मा जवेनाभिपपात ह ॥
03-273-028a	तं दृष्ट्वा तस्य दुर्बुद्धेरविन्ध्यः पापनिश्चयम् ।
03-273-028c	शमयामास संक्रुद्धं श्रूयतां येन हेतुना ॥
03-273-029a	महाराज्ये स्थितो दीप्ते न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
03-273-029c	हतैवैषा यदा स्त्री च बन्धनस्था च ते गृहे ॥
03-273-030a	न चैषा देहभेदेन हता स्यादिति मे मतिः ।
03-273-030c	जहि भर्तारमेवास्या हते तस्मिन्हता भवेत् ॥
03-273-031a	न हि ते विक्रमे तुल्यः साक्षादपि शतक्रतुः ।
03-273-031c	असकृद्धि त्वया सेन्द्रास्त्रासितास्त्रिदशा युधि ॥
03-273-032a	एवं बहुविधैर्वाक्यैरविन्ध्यो रावणं तदा ।
03-273-032c	क्रुद्धं संशमयामास जगृहे च स तद्वचः ॥

03-273-033a निर्याणे स मतिं कृत्वा निधायासिं क्षपाचरः ।
 03-273-033c आज्ञापयामास तदा रथो मे कल्प्यतामिति ॥

03-274-001 मार्कण्डेय उवाच

03-274-001a ततः क्रुद्धो दशग्रीवः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
 03-274-001c निर्ययौ रथमास्थाय हेमरत्नविभूषितम् ॥
 03-274-002a संवृतो राक्षसैर्घोरैर्विविधायुधपाणिभिः ।
 03-274-002c अभिदुद्राव रामं स पोथयन्हरियूथपान् ॥
 03-274-003a तमाद्रवन्तं संक्रुद्धं मैन्दनीलनलाङ्गदाः ।
 03-274-003c हनूमाञ्जाम्बवांश्चैव ससैन्याः पर्यवारयन् ॥
 03-274-004a ते दशग्रीवसैन्यं तदृक्षवानरयूथपाः ।
 03-274-004c द्रुमैर्विध्वंसयां चक्रुर्दशग्रीवस्य पश्यतः ॥
 03-274-005a ततः स्वसैन्यमालोक्य वध्यमानमरातिभिः ।
 03-274-005c मायावी व्यदधान्मायां रावणो राक्षसेश्वरः ॥
 03-274-006a तस्य देहाद्विनिष्क्रान्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 03-274-006c राक्षसाः प्रत्यदृश्यन्त शरशक्त्यृष्टिपाणयः ॥
 03-274-007a तान्नामो जघ्निवान्सर्वान्दिव्येनास्त्रेण राक्षसान् ।
 03-274-007c अथ भूयोऽपि मायां स व्यदधाद्राक्षसाधिपः ॥
 03-274-008a कृत्वा रामस्य रूपाणि लक्ष्मणस्य च भारत ।
 03-274-008c अभिदुद्राव रामं च लक्ष्मणं च दशाननः ॥
 03-274-009a ततस्ते राममर्छन्तो लक्ष्मणं च क्षपाचराः ।
 03-274-009c अभिपेतुस्तदा राजन्प्रगृहीतोच्चकार्मुकाः ॥
 03-274-010a तां दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य मायामिक्ष्वाकुनन्दनः ।
 03-274-010c उवाच रामं सौमित्रिरसंभ्रान्तो बृहद्वचः ॥
 03-274-011a जहीमान्नाक्षसान्पापानात्मनः प्रतिरूपकान् ।
 03-274-011c जघान रामस्तांश्चान्यानात्मनः प्रतिरूपकान् ॥
 03-274-012a ततो हर्यश्चयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा ।
 03-274-012c उपतस्थे रणे रामं मातलिः शक्रसारथिः ॥

03-274-013 मातलिरुवाच

03-274-013a अयं हर्यश्चयुग्जैत्रो मघोनः स्यन्दनोत्तमः ।
 03-274-013c अनेन शक्रः काकुत्स्थ समरे दैत्यदानवान् ॥

03-274-013e	शतशः पुरुषव्याघ्र रथोदारेण जघ्नवान् ॥
03-274-014a	तदनेन नरव्याघ्र मया यत्तेन संयुगे ।
03-274-014c	स्यन्दनेन जहि क्षिप्रं रावणं मा चिरं कृथाः ॥
03-274-015a	इत्युक्तो राघवस्तथ्यं वचोऽशङ्कत मातलेः ।
03-274-015c	मायेयं राक्षसस्येति तमुवाच विभीषणः ॥
03-274-016a	नेयं माया नरव्याघ्र रावणस्य दुरात्मनः ।
03-274-016c	तदातिष्ठ रथं शीघ्रमिममैन्द्रं महाद्युते ॥
03-274-017a	ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थस्तथेत्युक्त्वा विभीषणम् ।
03-274-017c	रथेनाभिपपाताशु दशग्रीवं रुषान्वितः ॥
03-274-018a	हाहाकृतानि भूतानि रावणे समभिद्रुते ।
03-274-018c	सिंहनादाः सपटहा दिवि दिव्याश्च नानदन् ॥
03-274-019a	स रामाय महाघोरं विससर्ज निशाचरः ।
03-274-019c	शूलमिन्द्राशनिप्रख्यं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥
03-274-020a	तच्छूलमन्तरा रामश्चिच्छेद निशितैः शरैः ।
03-274-020c	तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म रावणं भयमाविशत् ॥
03-274-021a	ततः क्रुद्धः ससर्जाशु दशग्रीवः शिताञ्जरान् ।
03-274-021c	सहस्रायुतशो रामे शस्त्राणि विविधानि च ॥
03-274-022a	ततो भुशुण्डीः शूलांश्च मुसलानि परश्वधान् ।
03-274-022c	शक्तीश्च विविधाकाराः शतघ्नीश्च शितक्षुराः ॥
03-274-023a	तां मायां विकृतां दृष्ट्वा दशग्रीवस्य रक्षसः ।
03-274-023c	भयात्प्रदुद्रुवुः सर्वे वानराः सर्वतोदिशम् ॥
03-274-024a	ततः सुपत्रं सुमुखं हेमपुङ्खं शरोत्तमम् ।
03-274-024c	तूणादादाय काकुत्स्थो ब्रह्मास्त्रेण युयोज ह ॥
03-274-025a	तं बाणवर्यं रामेण ब्रह्मास्त्रेणाभिमन्त्रितम् ।
03-274-025c	जहृषुर्देवगन्धर्वा दृष्ट्वा शक्रपुरोगमाः ॥
03-274-026a	अल्पावशेषमायुश्च ततोऽमन्यन्त रक्षसः ।
03-274-026c	ब्रह्मास्त्रोदीरणाच्छत्रोर्देवगन्धर्वकिंनराः ॥
03-274-027a	ततः ससर्ज तं रामः शरमप्रतिमौजसम् ।
03-274-027c	रावणान्तकरं घोरं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥
03-274-028a	स तेन राक्षसश्रेष्ठः सरथः साश्वसारथिः ।
03-274-028c	प्रजज्वाल महाज्वालेनाग्निनाभिपरिष्कृतः ॥

03-274-029a	ततः प्रहृष्टास्त्रिदशाः सगन्धर्वाः सचारणाः ।
03-274-029c	निहतं रावणं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥
03-274-030a	तत्यजुस्तं महाभागं पञ्च भूतानि रावणम् ।
03-274-030c	भ्रंशितः सर्वलोकेषु स हि ब्रह्मास्त्रतेजसा ॥
03-274-031a	शरीरधातवो ह्यस्य मांसं रुधिरमेव च ।
03-274-031c	नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धा न च भस्माप्यदृश्यत ॥
03-275-001	मार्कण्डेय उवाच
03-275-001a	स हत्वा रावणं क्षुद्रं राक्षसेन्द्रं सुरद्विषम् ।
03-275-001c	बभूव हृष्टः ससुहृद्रामः सौमित्रिणा सह ॥
03-275-002a	ततो हते दशग्रीवे देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
03-275-002c	आशीर्भिर्जययुक्ताभिरानर्चुस्तं महाभुजम् ॥
03-275-003a	रामं कमलपत्राक्षं तुष्टुवुः सर्वदेवताः ।
03-275-003c	गन्धर्वाः पुष्पवर्षैश्च वाग्भिश्च त्रिदशालयाः ॥
03-275-004a	पूजयित्वा यथा रामं प्रतिजग्मुर्यथागतम् ।
03-275-004c	तन्महोत्सवसंकाशमासीदाकाशमच्युत ॥
03-275-005a	ततो हत्वा दशग्रीवं लङ्कां रामो महायशाः ।
03-275-005c	विभीषणाय प्रददौ प्रभुः परपुरंजयः ॥
03-275-006a	ततः सीतां पुरस्कृत्य विभीषणपुरस्कृताम् ।
03-275-006c	अविन्ध्यो नाम सुप्रज्ञो वृद्धामात्यो विनिर्ययौ ॥
03-275-007a	उवाच च महात्मानं काकुत्स्थं दैन्यमास्थितम् ।
03-275-007c	प्रतीच्छ देवीं सदृत्तां महात्मञ्जानकीमिति ॥
03-275-008a	एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्मादवतीर्य रथोत्तमात् ।
03-275-008c	बाष्पेणापिहितां सीतां ददर्शेक्ष्वाकुनन्दनः ॥
03-275-009a	तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं यानस्थां शोककर्षिताम् ।
03-275-009c	मलोपचितसर्वाङ्गीं जटिलां कृष्णवाससम् ॥
03-275-010a	उवाच रामो वैदेहीं परामर्शविशङ्कितः ।
03-275-010c	गच्छ वैदेहि मुक्ता त्वं यत्कार्यं तन्मया कृतम् ॥
03-275-011a	मामासाद्य पतिं भद्रे न त्वं राक्षसवेश्मनि ।
03-275-011c	जरां व्रजेथा इति मे निहतोऽसौ निशाचरः ॥
03-275-012a	कथं ह्यस्मद्विधो जातु जानन्धर्मविनिश्चयम् ।
03-275-012c	परहस्तगतां नारीं मुहूर्तमपि धारयेत् ॥

- 03-275-013a सुवृत्तामसुवृत्तां वाप्यहं त्वामद्य मैथिलि ।
 03-275-013c नोत्सहे परिभोगाय श्वावलीढं हविर्यथा ॥
- 03-275-014a ततः सा सहसा बाला तच्छ्रुत्वा दारुणं वचः ।
 03-275-014c पपात देवी व्यथिता निकृत्ता कदली यथा ॥
- 03-275-015a यो ह्यस्या हर्षसंभूतो मुखरागस्तदाभवत् ।
 03-275-015c क्षणेन स पुनर्भ्रष्टो निःश्वासादिव दर्पणे ॥
- 03-275-016a ततस्ते हरयः सर्वे तच्छ्रुत्वा रामभाषितम् ।
 03-275-016c गतासुकल्पा निश्चेष्टा बभूवुः सहलक्ष्मणाः ॥
- 03-275-017a ततो देवो विशुद्धात्मा विमानेन चतुर्मुखः ।
 03-275-017c पितामहो जगत्स्रष्टा दर्शयामास राघवम् ॥
- 03-275-018a शक्रश्चाग्निश्च वायुश्च यमो वरुण एव च ।
 03-275-018c यक्षाधिपश्च भगवांस्तथा सप्तर्षयोऽमलाः ॥
- 03-275-019a राजा दशरथश्चैव दिव्यभास्वरमूर्तिमान् ।
 03-275-019c विमानेन महार्हेण हंसयुक्तेन भास्वता ॥
- 03-275-020a ततोऽन्तरिक्षं तत्सर्वं देवगन्धर्वसंकुलम् ।
 03-275-020c शुशुभे तारकाचित्रं शरदीव नभस्तलम् ॥
- 03-275-021a तत उत्थाय वैदेहि तेषां मध्ये यशस्विनी ।
 03-275-021c उवाच वाक्यं कल्याणी रामं पृथुलवक्षसम् ॥
- 03-275-022a राजपुत्र न ते कोपं करोमि विदिता हि मे ।
 03-275-022c गतिः स्त्रीणां नराणां च शृणु चेदं वचो मम ॥
- 03-275-023a अन्तश्चरति भूतानां मातरिश्वा सदागतिः ।
 03-275-023c स मे विमुञ्चतु प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥
- 03-275-024a अग्निरापस्तथाकाशं पृथिवी वायुरेव च ।
 03-275-024c विमुञ्चन्तु मम प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥
- 03-275-025a ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सर्वा विश्रावयन्दिशः ।
 03-275-025c पुण्या संहर्षणी तेषां वानराणां महात्मनाम् ॥

03-275-026 वायुरुवाच

- 03-275-026a भो भो राघव सत्यं वै वायुरस्मि सदागतिः ।
 03-275-026c अपापा मैथिली राजन्संगच्छ सह भार्यया ॥

03-275-027 अग्निरुवाच

03-275-027a अहमन्तःशरीरस्थो भूतानां रघुनन्दन ।
 03-275-027c सुसूक्ष्ममपि काकुत्स्थ मैथिली नापराध्यति ॥

03-275-028 वरुण उवाच

03-275-028a रसा वै मत्प्रसूता हि भूतदेहेषु राघव ।
 03-275-028c अहं वै त्वां प्रब्रवीमि मैथिली प्रतिगृह्यताम् ॥

03-275-029 ब्रह्मोवाच

03-275-029a पुत्र नैतदिहाश्चर्यं त्वयि राजर्षिधर्मिणि ।
 03-275-029c साधो सदृत्तमार्गस्थे शृणु चेदं वचो मम ॥
 03-275-030a शत्रूरेष त्वया वीर देवगन्धर्वभोगिनाम् ।
 03-275-030c यक्षाणां दानवानां च महर्षीणां च पातितः ॥
 03-275-031a अवध्यः सर्वभूतानां मत्प्रसादात्पुराभवत् ।
 03-275-031c कस्माच्चित्कारणात्पापः कंचित्कालमुपेक्षितः ॥
 03-275-032a वधार्थमात्मनस्तेन हता सीता दुरात्मना ।
 03-275-032c नलकूबरशापेन रक्षा चास्याः कृता मया ॥
 03-275-033a यदि ह्यकामामासेवेत्स्त्रियमन्यामपि श्रुवम् ।
 03-275-033c शतधास्य फलेद्देह इत्युक्तः सोऽभवत्पुरा ॥
 03-275-034a नात्र शङ्का त्वया कार्या प्रतीच्छेमां महाद्युते ।
 03-275-034c कृतं त्वया महत्कार्यं देवानाममरप्रभ ॥

03-275-035 दशरथ उवाच

03-275-035a प्रीतोऽस्मि वत्स भद्रं ते पिता दशरथोऽस्मि ते ।
 03-275-035c अनुजानामि राज्यं च प्रशाधि पुरुषोत्तम ॥

03-275-036 राम उवाच

03-275-036a अभिवादये त्वां राजेन्द्र यदि त्वं जनको मम ।
 03-275-036c गमिष्यामि पुरीं रम्यामयोध्यां शासनात्तव ॥

03-275-037 मार्कण्डेय उवाच

03-275-037a तमुवाच पिता भूयः प्रहृष्टो मनुजाधिप ।
 03-275-037c गच्छायोध्यां प्रशाधि त्वं राम रक्तान्तलोचन ॥
 03-275-038a ततो देवान्नमस्कृत्य सुहृद्भिरभिनन्दितः ।
 03-275-038c महेन्द्र इव पौलोम्या भार्यया स समेयिवान् ॥

03-275-039a	ततो वरं ददौ तस्मै अविन्ध्याय परंतपः ।
03-275-039c	त्रिजटां चार्थमानाभ्यां योजयामास राक्षसीम् ॥
03-275-040a	तमुवाच ततो ब्रह्मा देवैः शक्रमुखैर्वृतः ।
03-275-040c	कौसल्यामातरिष्ठांस्ते वरानद्य ददानि कान् ॥
03-275-041a	वव्रे रामः स्थितिं धर्मे शत्रुभिश्चापराजयम् ।
03-275-041c	राक्षसैर्निहतानां च वानराणां समुद्भवम् ॥
03-275-042a	ततस्ते ब्रह्मणा प्रोक्ते तथेति वचने तदा ।
03-275-042c	समुत्तस्थुर्महाराज वानरा लब्धचेतसः ॥
03-275-043a	सीता चापि महाभागा वरं हनुमते ददौ ।
03-275-043c	रामकीर्त्या समं पुत्र जीवितं ते भविष्यति ॥
03-275-044a	दिव्यास्त्वामुपभोगाश्च मत्प्रसादकृताः सदा ।
03-275-044c	उपस्थास्यन्ति हनुमन्निति स्म हरिलोचन ॥
03-275-045a	ततस्ते प्रेक्षमाणानां तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
03-275-045c	अन्तर्धानं ययुर्देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ॥
03-275-046a	दृष्ट्वा तु रामं जानक्या समेतं शक्रसारथिः ।
03-275-046c	उवाच परमप्रीतः सुहृन्मध्य इदं वचः ॥
03-275-047a	देवगन्धर्वयक्षाणां मानुषासुरभोगिनाम् ।
03-275-047c	अपनीतं त्वया दुःखमिदं सत्यपराक्रम ॥
03-275-048a	सदेवासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
03-275-048c	कथयिष्यन्ति लोकास्त्वां यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥
03-275-049a	इत्येवमुक्त्वानुज्ञाप्य रामं शस्त्रभृतां वरम् ।
03-275-049c	संपूज्यापाक्रमत्तेन रथेनादित्यवर्चसा ॥
03-275-050a	ततः सीतां पुरस्कृत्य रामः सौमित्रिणा सह ।
03-275-050c	सुग्रीवप्रमुखैश्चैव सहितः सर्ववानरैः ॥
03-275-051a	विधाय रक्षां लङ्कायां विभीषणपुरस्कृतः ।
03-275-051c	संततार पुनस्तेन सेतुना मकरालयम् ॥
03-275-052a	पुष्पकेण विमानेन खेचरेण विराजता ।
03-275-052c	कामगेन यथा मुख्यैरमात्यैः संवृतो वशी ॥
03-275-053a	ततस्तीरे समुद्रस्य यत्र शिश्ये स पार्थिवः ।
03-275-053c	तत्रैवोवास धर्मात्मा सहितः सर्ववानरैः ॥
03-275-054a	अथैनान्राघवः काले समानीयाभिपूज्य च ।

03-275-054c	विसर्जयामास तदा रत्नैः संतोष्य सर्वशः ॥
03-275-055a	गतेषु वानरेन्द्रेषु गोपुच्छर्क्षेषु तेषु च ।
03-275-055c	सुग्रीवसहितो रामः किष्किन्धां पुनरागमत् ॥
03-275-056a	विभीषणेनानुगतः सुग्रीवसहितस्तदा ।
03-275-056c	पुष्पकेण विमानेन वैदेह्या दर्शयन्वनम् ॥
03-275-057a	किष्किन्धां तु समासाद्य रामः प्रहरतां वरः ।
03-275-057c	अङ्गदं कृतकर्माणं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥
03-275-058a	ततस्तैरेव सहितो रामः सौमित्रिणा सह ।
03-275-058c	यथागतेन मार्गेण प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥
03-275-059a	अयोध्यां स समासाद्य पुरीं राष्ट्रपतिस्ततः ।
03-275-059c	भरताय हनूमन्तं दूतं प्रस्थापयत्तदा ॥
03-275-060a	लक्षयित्वेङ्गितं सर्वं प्रियं तस्मै निवेद्य च ।
03-275-060c	वायुपुत्रे पुनः प्राप्ते नन्दिग्राममुपागमत् ॥
03-275-061a	स तत्र मलदिग्धाङ्गं भरतं चीरवाससम् ।
03-275-061c	अग्रतः पादुके कृत्वा ददर्शासीनमासने ॥
03-275-062a	समेत्य भरतेनाथ शत्रुघ्नेन च वीर्यवान् ।
03-275-062c	राघवः सहसौमित्रिर्मुमुदे भरतर्षभ ॥
03-275-063a	तथा भरतशत्रुघ्नौ समेतौ गुरुणा तदा ।
03-275-063c	वैदेह्या दर्शनेनोभौ प्रहर्षं समवापतुः ॥
03-275-064a	तस्मै तद्भरतो राज्यमागतायाभिसत्कृतम् ।
03-275-064c	न्यासं निर्यातयामास युक्तः परमया मुदा ॥
03-275-065a	ततस्तं वैष्णवे शूरं नक्षत्रेऽभिमतेऽहनि ।
03-275-065c	वसिष्ठो वामदेवश्च सहितावभ्यषिञ्चताम् ॥
03-275-066a	सोऽभिषिक्तः कपिश्रेष्ठं सुग्रीवं ससुहृज्जनम् ।
03-275-066c	विभीषणं च पौलस्त्यमन्वजानाद्रुहान्प्रति ॥
03-275-067a	अभ्यर्च्य विविधै रत्नैः प्रीतियुक्तौ मुदा युतौ ।
03-275-067c	समाधायेतिकर्तव्यं दुःखेन विससर्ज ह ॥
03-275-068a	पुष्पकं च विमानं तत्पूजयित्वा स राघवः ।
03-275-068c	प्रादाद्वैश्रवणायैव प्रीत्या स रघुनन्दनः ॥
03-275-069a	ततो देवर्षिसहितः सरितं गोमतीमनु ।
03-275-069c	दशाश्वमेधानाजहे जारूथ्यान्स निर्गलान् ॥

03-276-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-276-001a एवमेतन्महाबाहो रामेणामिततेजसा ।
 03-276-001c प्राप्तं व्यसनमत्युग्रं वनवासकृतं पुरा ॥
 03-276-002a मा शुचः पुरुषव्याघ्र क्षत्रियोऽसि परंतप ।
 03-276-002c बाहुवीर्याश्रये मार्गे वर्तसे दीप्तनिर्णये ॥
 03-276-003a न हि ते वृजिनं किञ्चिद्दृश्यते परमण्वपि ।
 03-276-003c अस्मिन्मार्गे विषीदेयुः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥
 03-276-004a संहत्य निहतो वृत्रो मरुद्धिर्वज्रपाणिना ।
 03-276-004c नमुचिश्रैव दुर्धर्षो दीर्घजिह्वा च राक्षसी ॥
 03-276-005a सहायवति सर्वार्थाः संतिष्ठन्तीह सर्वशः ।
 03-276-005c किं नु तस्याजितं संख्ये भ्राता यस्य धनंजयः ॥
 03-276-006a अयं च बलिनां श्रेष्ठो भीमो भीमपराक्रमः ।
 03-276-006c युवानौ च महेष्वासौ यमौ माद्रवतीसुतौ ॥
 03-276-006e एभिः सहायैः कस्मात्त्वं विषीदसि परंतप ॥
 03-276-007a य इमे वज्रिणः सेनां जयेयुः समरुद्रणाम् ।
 03-276-007c त्वमप्येभिर्महेष्वासैः सहायैर्देवरूपिभिः ॥
 03-276-007e विजेष्यसि रणे सर्वानमित्रान्भरतर्षभ ॥
 03-276-008a इतश्च त्वमिमां पश्य सैन्धवेन दुरात्मना ।
 03-276-008c बलिना वीर्यमत्तेन हतामेभिर्महात्मभिः ॥
 03-276-009a आनीतां द्रौपदीं कृष्णां कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
 03-276-009c जयद्रथं च राजानं विजितं वशमागतम् ॥
 03-276-010a असहायेन रामेण वैदेही पुनराहता ।
 03-276-010c हत्वा संख्ये दशग्रीवं राक्षसं भीमविक्रमम् ॥
 03-276-011a यस्य शाखामृगा मित्रा ऋक्षाः कालमुखास्तथा ।
 03-276-011c जात्यन्तरगता राजन्नेतद्बुद्ध्यानुचिन्तय ॥
 03-276-012a तस्मात्त्वं कुरुशार्दूल मा शुचो भरतर्षभ ।
 03-276-012c त्वद्विधा हि महात्मानो न शोचन्ति परंतप ॥

03-276-013 वैशंपायन उवाच

- 03-276-013a एवमाश्वासितो राजा मार्कण्डेयेन धीमता ।
 03-276-013c त्यक्त्वा दुःखमदीनात्मा पुनरेवेदमब्रवीत् ॥

03-277-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-277-001a नात्मानमनुशोचामि नेमान्भ्रातृन्महामुने ।
 03-277-001c हरणं चापि राज्यस्य यथेमां द्रुपदात्मजाम् ॥
 03-277-002a द्यूते दुरात्मभिः क्लिष्टाः कृष्णया तारिता वयम् ।
 03-277-002c जयद्रथेन च पुनर्वनादपहता बलात् ॥
 03-277-003a अस्ति सीमन्तिनी काचिद्दृष्टपूर्वाथ वा श्रुता ।
 03-277-003c पतिव्रता महाभागा यथेयं द्रुपदात्मजा ॥

03-277-004 मार्कण्डेय उवाच

- 03-277-004a शृणु राजन्कुलस्त्रीणां महाभाग्यं युधिष्ठिर ।
 03-277-004c सर्वमेतद्यथा प्राप्तं सावित्र्या राजकन्यया ॥
 03-277-005a आसीन्मद्रेषु धर्मात्मा राजा परमधार्मिकः ।
 03-277-005c ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च सत्यसंधो जितेन्द्रियः ॥
 03-277-006a यज्वा दानपतिर्दक्षः पौरजानपदप्रियः ।
 03-277-006c पार्थिवोऽश्वपतिर्नाम सर्वभूतहिते रतः ॥
 03-277-007a क्षमावाननपत्यश्च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
 03-277-007c अतिक्रान्तेन वयसा संतापमुपजग्मिवान् ॥
 03-277-008a अपत्योत्पादनार्थं स तीव्रं नियममास्थितः ।
 03-277-008c काले परिमिताहारो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
 03-277-009a हुत्वा शतसहस्रं स सावित्र्या राजसत्तम ।
 03-277-009c षष्ठे षष्ठे तदा काले बभूव मितभोजनः ॥
 03-277-010a एतेन नियमेनासीद्वर्षाण्यष्टादशैव तु ।
 03-277-010c पूर्णे त्वष्टादशे वर्षे सावित्री तुष्टिमभ्यगात् ॥
 03-277-010e स्वरूपिणी तदा राजन्दर्शयामास तं नृपम् ॥
 03-277-011a अग्निहोत्रात्समुत्थाय हर्षेण महतान्विता ।
 03-277-011c उवाच चैनं वरदा वचनं पार्थिवं तदा ॥
 03-277-012a ब्रह्मचर्येण शुद्धेन दमेन नियमेन च ।
 03-277-012c सर्वात्मना च मद्भक्त्या तुष्टास्मि तव पार्थिव ॥
 03-277-013a वरं वृणीष्वश्वपते मद्राज यथेप्सितम् ।
 03-277-013c न प्रमादश्च धर्मेषु कर्तव्यस्ते कथंचन ॥

03-277-014 अश्वपतिरुवाच

03-277-014a अपत्यार्थः समारम्भः कृतो धर्मेप्सया मया ।
 03-277-014c पुत्रा मे बहवो देवि भवेयुः कुलभावनाः ॥
 03-277-015a तुष्टासि यदि मे देवि काममेतं वृणोम्यहम् ।
 03-277-015c संतानं हि परो धर्म इत्याहुर्मां द्विजातयः ॥

03-277-016 सावित्र्युवाच

03-277-016a पूर्वमेव मया राजन्नभिप्रायमिमं तव ।
 03-277-016c ज्ञात्वा पुत्रार्थमुक्तो वै तव हेतोः पितामहः ॥
 03-277-017a प्रसादाच्चैव तस्मात्ते स्वयंभुविहिताद्भुवि ।
 03-277-017c कन्या तेजस्विनी सौम्य क्षिप्रमेव भविष्यति ॥
 03-277-018a उत्तरं च न ते किञ्चिद्व्याहर्तव्यं कथंचन ।
 03-277-018c पितामहनिसर्गेण तुष्टा ह्येतद्ब्रवीमि ते ॥

03-277-019 मार्कण्डेय उवाच

03-277-019a स तथेति प्रतिज्ञाय सावित्र्या वचनं नृपः ।
 03-277-019c प्रसादयामास पुनः क्षिप्रमेवं भवेदिति ॥
 03-277-020a अन्तर्हितायां सावित्र्यां जगाम स्वगृहं नृपः ।
 03-277-020c स्वराज्ये चावसत्प्रीतः प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
 03-277-021a कस्मिंश्चित्तु गते काले स राजा नियतव्रतः ।
 03-277-021c ज्येष्ठायां धर्मचारिण्यां महिष्यां गर्भमादधे ॥
 03-277-022a राजपुत्र्यां तु गर्भः स मालव्यां भरतर्षभ ।
 03-277-022c व्यवर्धत यथा शुक्ले तारापतिरिवाम्बरे ॥
 03-277-023a प्राप्ते काले तु सुषुवे कन्यां राजीवलोचनाम् ।
 03-277-023c क्रियाश्च तस्या मुदितश्चक्रे स नृपतिस्तदा ॥
 03-277-024a सावित्र्या प्रीतया दत्ता सावित्र्या हुतया ह्यपि ।
 03-277-024c सावित्रीत्येव नामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथा पिता ॥
 03-277-025a सा विग्रहवतीव श्रीर्व्यवर्धत नृपात्मजा ।
 03-277-025c कालेन चापि सा कन्या यौवनस्था बभूव ह ॥
 03-277-026a तां सुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां काञ्चनीमिव ।
 03-277-026c प्राप्तेयं देवकन्येति दृष्ट्वा संमेनिरे जनाः ॥
 03-277-027a तां तु पद्मपलाशाक्षीं ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
 03-277-027c न कश्चिद्वरयामास तेजसा प्रतिवारितः ॥

- 03-277-028a अथोपोष्य शिरःस्नाता दैवतान्यभिगम्य सा ।
 03-277-028c हुत्वाग्निं विधिवद्विप्रान्वाचयामास पर्वणि ॥
 03-277-029a ततः सुमनसः शेषाः प्रतिगृह्य महात्मनः ।
 03-277-029c पितुः सकाशमगमद्देवी श्रीरिव रूपिणी ॥
 03-277-030a साभिवाद्य पितुः पादौ शेषाः पूर्वं निवेद्य च ।
 03-277-030c कृताञ्जलिर्वरारोहा नृपतेः पार्श्वतः स्थिता ॥
 03-277-031a यौवनस्थां तु तां दृष्ट्वा स्वां सुतां देवरूपिणीम् ।
 03-277-031c अयाच्यमानां च वरैर्नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥

03-277-032 राजोवाच

- 03-277-032a पुत्रि प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्वृणोति माम् ।
 03-277-032c स्वयमन्विच्छ भर्तारं गुणैः सदृशमात्मनः ॥
 03-277-033a प्रार्थितः पुरुषो यश्च स निवेद्यस्त्वया मम ।
 03-277-033c विमृश्याहं प्रदास्यामि वरय त्वं यथेप्सितम् ॥
 03-277-034a श्रुतं हि धर्मशास्त्रे मे पठ्यमानं द्विजातिभिः ।
 03-277-034c तथा त्वमपि कल्याणि गदतो मे वचः शृणु ॥
 03-277-035a अप्रदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः ।
 03-277-035c मृते भर्तरि पुत्रश्च वाच्यो मातुररक्षिता ॥
 03-277-036a इदं मे वचनं श्रुत्वा भर्तुरन्वेषणे त्वर ।
 03-277-036c देवतानां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥

03-277-037 मार्कण्डेय उवाच

- 03-277-037a एवमुक्त्वा दुहितरं तथा वृद्धांश्च मन्त्रिणः ।
 03-277-037c व्यादिदेशानुयात्रं च गम्यतामित्यचोदयत् ॥
 03-277-038a साभिवाद्य पितुः पादौ व्रीडितेव मनस्विनी ।
 03-277-038c पितुर्वचनमाज्ञाय निर्जगामाविचारितम् ॥
 03-277-039a सा हैमं रथमास्थाय स्थविरैः सचिवैर्वृता ।
 03-277-039c तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम ह ॥
 03-277-040a मान्यानां तत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।
 03-277-040c वनानि क्रमशस्तात सर्वाण्येवाभ्यगच्छत ॥
 03-277-041a एवं सर्वेषु तीर्थेषु धनोत्सर्गं नृपात्मजा ।
 03-277-041c कुर्वती द्विजमुख्यानां तं तं देशं जगाम ह ॥

03-278-001 मार्कण्डेय उवाच

- 03-278-001a अथ मद्राधिपो राजा नारदेन समागतः ।
 03-278-001c उपविष्टः सभामध्ये कथायोगेन भारत ॥
 03-278-002a ततोऽभिगम्य तीर्थानि सर्वाण्येवाश्रमांस्तथा ।
 03-278-002c आजगाम पितुर्वेश्म सावित्री सह मन्त्रिभिः ॥
 03-278-003a नारदेन सहासीनं दृष्ट्वा सा पितरं शुभा ।
 03-278-003c उभयोरेव शिरसा चक्रे पादाभिवन्दनम् ॥

03-278-004 नारद उवाच

- 03-278-004a क्व गताभूत्सुतेयं ते कुतश्चैवागता नृप ।
 03-278-004c किमर्थं युवतीं भर्त्रे न चैनां संप्रयच्छसि ॥

03-278-005 अश्वपतिरुवाच

- 03-278-005a कार्येण खल्वनेनैव प्रेषिताद्यैव चागता ।
 03-278-005c तदस्याः शृणु देवर्षे भर्तारं योऽनया वृतः ॥

03-278-006 मार्कण्डेय उवाच

- 03-278-006a सा ब्रूहि विस्तरेणेति पित्रा संचोदिता शुभा ।
 03-278-006c दैवतस्येव वचनं प्रतिगृह्येदमब्रवीत् ॥
 03-278-007a आसीच्छाल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।
 03-278-007c द्युमत्सेन इति ख्यातः पश्चादन्धो बभूव ह ॥
 03-278-008a विनष्टचक्षुषस्तस्य बालपुत्रस्य धीमतः ।
 03-278-008c सामीप्येन हतं राज्यं छिद्रेऽस्मिन्पूर्ववैरिणा ॥
 03-278-009a स बालवत्सया सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनम् ।
 03-278-009c महारण्यगतश्चापि तपस्तेपे महाव्रतः ॥
 03-278-010a तस्य पुत्रः पुरे जातः संवृद्धश्च तपोवने ।
 03-278-010c सत्यवाननुरूपो मे भर्तेति मनसा वृतः ॥

03-278-011 नारद उवाच

- 03-278-011a अहो बत महत्पापं सावित्र्या नृपते कृतम् ।
 03-278-011c अजानन्त्या यदनया गुणवान्सत्यवान्वृतः ॥
 03-278-012a सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रभाषते ।
 03-278-012c ततोऽस्य ब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति ॥

03-278-013a बालस्याश्वाः प्रियाश्वास्य करोत्यश्वांश्च मृन्मयान् ।
 03-278-013c चित्रेऽपि च लिखत्यश्वांश्चित्राश्च इति चोच्यते ॥

03-278-014 राजोवाच

03-278-014a अपीदानीं स तेजस्वी बुद्धिमान्वा नृपात्मजः ।
 03-278-014c क्षमावानपि वा शूरः सत्यवान्पितृनन्दनः ॥

03-278-015 नारद उवाच

03-278-015a विवस्वानिव तेजस्वी बृहस्पतिसमो मतौ ।
 03-278-015c महेन्द्र इव शूरश्च वसुधेव क्षमान्वितः ॥

03-278-016 अश्वपतिरुवाच

03-278-016a अपि राजात्मजो दाता ब्रह्मण्यो वापि सत्यवान् ।
 03-278-016c रूपवानप्युदारो वाप्यथ वा प्रियदर्शनः ॥

03-278-017 नारद उवाच

03-278-017a साङ्कृते रन्तिदेवस्य स शक्त्या दानतः समः ।
 03-278-017c ब्रह्मण्यः सत्यवादी च शिबिरौशीनरो यथा ॥
 03-278-018a ययातिरिव चोदारः सोमवत्प्रियदर्शनः ।
 03-278-018c रूपेणान्यतमोऽश्विभ्यां द्युमत्सेनसुतो बली ॥
 03-278-019a स दान्तः स मृदुः शूरः स सत्यः स जितेन्द्रियः ।
 03-278-019c स मैत्रः सोऽनसूयश्च स ह्रीमान्धृतिमांश्च सः ॥
 03-278-020a नित्यशश्चार्जवं तस्मिन्स्थितिस्तस्यैव च ध्रुवा ।
 03-278-020c संक्षेपतस्तपोवृद्धैः शीलवृद्धैश्च कथ्यते ॥

03-278-021 अश्वपतिरुवाच

03-278-021a गुणैरुपेतं सर्वैस्तं भगवन्प्रब्रवीषि मे ।
 03-278-021c दोषानप्यस्य मे ब्रूहि यदि सन्तीह केचन ॥

03-278-022 नारद उवाच

03-278-022a एको दोषोऽस्य नान्योऽस्ति सोऽद्य प्रभृति सत्यवान् ।
 03-278-022c संवत्सरेण क्षीणायुर्देहन्यासं करिष्यति ॥

03-278-023 राजोवाच

03-278-023a एहि सावित्रि गच्छ त्वमन्यं वरय शोभने ।
 03-278-023c तस्य दोषो महानेको गुणानाक्रम्य तिष्ठति ॥

03-278-024a यथा मे भगवानाह नारदो देवसत्कृतः ।
 03-278-024c संवत्सरेण सोऽल्पायुर्देहन्यासं करिष्यति ॥

03-278-025 सावित्र्युवाच

03-278-025a सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।
 03-278-025c सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥
 03-278-026a दीर्घायुरथ वाल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
 03-278-026c सकृद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥
 03-278-027a मनसा निश्चयं कृत्वा ततो वाचाभिधीयते ।
 03-278-027c क्रियते कर्मणा पश्चात्प्रमाणं मे मनस्ततः ॥

03-278-028 नारद उवाच

03-278-028a स्थिरा बुद्धिर्नरश्रेष्ठ सावित्र्या दुहितुस्तव ।
 03-278-028c नैषा चालयितुं शक्या धर्मादस्मात्कथंचन ॥
 03-278-029a नान्यस्मिन्पुरुषे सन्ति ये सत्यवति वै गुणाः ।
 03-278-029c प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्तव ॥

03-278-030 राजोवाच

03-278-030a अविचार्यमेतदुक्तं हि तथ्यं भगवता वचः ।
 03-278-030c करिष्याम्येतदेवं च गुरुर्हि भगवान्मम ॥

03-278-031 नारद उवाच

03-278-031a अविघ्नमस्तु सावित्र्याः प्रदाने दुहितुस्तव ।
 03-278-031c साधयिष्यामहे तावत्सर्वेषां भद्रमस्तु वः ॥

03-278-032 मार्कण्डेय उवाच

03-278-032a एवमुक्त्वा खमुत्पत्य नारदस्त्रिदिवं गतः ।
 03-278-032c राजापि दुहितुः सर्वं वैवाहिकमकारयत् ॥

03-279-001 मार्कण्डेय उवाच

03-279-001a अथ कन्याप्रदाने स तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
 03-279-001c समानिन्ये च तत्सर्वं भाण्डं वैवाहिकं नृपः ॥
 03-279-002a ततो वृद्धान्द्विजान्सर्वानृत्विजः सपुरोहितान् ।
 03-279-002c समाहूय तिथौ पुण्ये प्रययौ सह कन्यया ॥
 03-279-003a मेधधारण्यं स गत्वा च द्युमत्सेनाश्रमं नृपः ।

- 03-279-003c पद्भ्यामेव द्विजैः सार्धं राजर्षिं तमुपागमत् ॥
 03-279-004a तत्रापश्यन्महाभागं शालवृक्षमुपाश्रितम् ।
 03-279-004c कौश्यां बृस्यां समासीनं चक्षुर्हीनं नृपं तदा ॥
 03-279-005a स राजा तस्य राजर्षेः कृत्वा पूजां यथार्हतः ।
 03-279-005c वाचा सुनियतो भूत्वा चकारात्मनिवेदनम् ॥
 03-279-006a तस्यार्घ्यमासनं चैव गां चावेद्य स धर्मवित् ।
 03-279-006c किमागमनमित्येवं राजा राजानमब्रवीत् ॥
 03-279-007a तस्य सर्वमभिप्रायमतिकर्तव्यतां च ताम् ।
 03-279-007c सत्यवन्तं समुद्दिश्य सर्वमेव न्यवेदयत् ॥

03-279-008 अश्वपतिरुवाच

- 03-279-008a सावित्री नाम राजर्षे कन्येयं मम शोभना ।
 03-279-008c तां स्वधर्मेण धर्मज्ञ स्नुषार्थे त्वं गृहाण मे ॥

03-279-009 द्युमत्सेन उवाच

- 03-279-009a च्युताः स्म राज्याद्वनवासमाश्रिताः श्वराम धर्मं नियतास्तपस्विनः ।
 03-279-009c कथं त्वनर्हा वनवासमाश्रमेः सहिष्यते क्लेशमिमं सुता तव ॥

03-279-010 अश्वपतिरुवाच

- 03-279-010a सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकं; यदा विजानाति सुताहमेव च ।
 03-279-010c न मद्विधे युज्यति वाक्यमीदृशं; विनिश्चयेनाभिगतोऽस्मि ते नृप ॥
 03-279-011a आशां नार्हसि मे हन्तुं सौहृदात्प्रणयेन च ।
 03-279-011c अभितश्चागतं प्रेम्णा प्रत्याख्यातुं न मार्हसि ॥
 03-279-012a अनुरूपो हि संयोगे त्वं ममाहं तवापि च ।
 03-279-012c स्नुषां प्रतीच्छ मे कन्यां भार्या सत्यवतः सुताम् ॥

03-279-013 द्युमत्सेन उवाच

- 03-279-013a पूर्वमेवाभिलषितः संबन्धो मे त्वया सह ।
 03-279-013c भ्रष्टराज्यस्त्वहमिति तत एतद्विचारितम् ॥
 03-279-014a अभिप्रायस्त्वयं यो मे पूर्वमेवाभिकाङ्क्षितः ।
 03-279-014c स निर्वर्ततु मेऽद्यैव काङ्क्षितो ह्यसि मेऽतिथिः ॥

03-279-015 मार्कण्डेय उवाच

- 03-279-015a ततः सर्वान्समानीय द्विजानाश्रमवासिनः ।

03-279-015c	यथाविधि समुद्राहं कारयामासतुर्नृपौ ॥
03-279-016a	दत्त्वा त्वश्वपतिः कन्यां यथार्हं च परिच्छदम् ।
03-279-016c	ययौ स्वमेव भवनं युक्तः परमया मुदा ॥
03-279-017a	सत्यवानपि भार्यां तां लब्ध्वा सर्वगुणान्विताम् ।
03-279-017c	मुमुदे सा च तं लब्ध्वा भर्तारं मनसेप्सितम् ॥
03-279-018a	गते पितरि सर्वाणि संन्यस्याभरणानि सा ।
03-279-018c	जगृहे वल्कलान्येव वस्त्रं काषायमेव च ॥
03-279-019a	परिचारैर्गुणैश्चैव प्रश्रयेण दमेन च ।
03-279-019c	सर्वकामक्रियाभिश्च सर्वेषां तुष्टिमावहत् ॥
03-279-020a	श्वश्रूं शरीरसत्कारैः सर्वैराच्छादनादिभिः ।
03-279-020c	श्वशुरं देवकार्यैश्च वाचः संयमनेन च ॥
03-279-021a	तथैव प्रियवादेन नैपुणेन शमेन च ।
03-279-021c	रहश्चैवोपचारेण भर्तारं पर्यतोषयत् ॥
03-279-022a	एवं तत्राश्रमे तेषां तदा निवसतां सताम् ।
03-279-022c	कालस्तपस्यतां कश्चिदतिचक्राम भारत ॥
03-279-023a	सावित्र्यास्तु शयानायास्तिष्ठन्त्याश्च दिवानिशम् ।
03-279-023c	नारदेन यदुक्तं तद्वाक्यं मनसि वर्तते ॥

03-280-001 मार्कण्डेय उवाच

03-280-001a	ततः काले बहुतिथे व्यतिक्रान्ते कदाचन ।
03-280-001c	प्राप्तः स कालो मर्तव्यं यत्र सत्यवता नृप ॥
03-280-002a	गणयन्त्याश्च सावित्र्या दिवसे दिवसे गते ।
03-280-002c	तद्वाक्यं नारदेनोक्तं वर्तते हृदि नित्यशः ॥
03-280-003a	चतुर्थेऽहनि मर्तव्यमिति संचिन्त्य भामिनी ।
03-280-003c	व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य दिवारात्रं स्थिताभवत् ॥
03-280-004a	तं श्रुत्वा नियमं दुःखं वध्वा दुःखान्वितो नृपः ।
03-280-004c	उत्थाय वाक्यं सावित्रीमब्रवीत्परिसान्त्वयन् ॥
03-280-005a	अतितीव्रोऽयमारम्भस्त्वयारब्धो नृपात्मजे ।
03-280-005c	तिसृणां वसतीनां हि स्थानं परमदुष्करम् ॥

03-280-006 सावित्र्युवाच

03-280-006a	न कार्यस्तात संतापः पारयिष्याम्यहं व्रतम् ।
-------------	---

03-280-006c व्यवसायकृतं हीदं व्यवसायश्च कारणम् ॥

03-280-007 द्युमत्सेन उवाच

03-280-007a व्रतं भिन्धीति वक्तुं त्वां नास्मि शक्तः कथंचन ।

03-280-007c पारयस्वेति वचनं युक्तमस्मद्विधो वदेत् ॥

03-280-008 मार्कण्डेय उवाच

03-280-008a एवमुक्त्वा द्युमत्सेनो विरराम महामनाः ।

03-280-008c तिष्ठन्ती चापि सावित्री काष्ठभूतेव लक्ष्यते ॥

03-280-009a श्वोभूते भर्तृमरणे सावित्र्या भरतर्षभ ।

03-280-009c दुःखान्वितायास्तिष्ठन्त्याः सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत ॥

03-280-010a अद्य तद्विवसं चेति हुत्वा दीप्तं हुताशनम् ।

03-280-010c युगमात्रोदिते सूर्ये कृत्वा पौर्वाह्निकीः क्रियाः ॥

03-280-011a ततः सर्वान्द्विजान्वृद्धाञ्चश्रूंश्चशुरमेव च ।

03-280-011c अभिवाद्यानुपूर्व्येण प्राञ्जलिर्नियता स्थिता ॥

03-280-012a अवैधव्याशिषस्ते तु सावित्र्यर्थं हिताः शुभाः ।

03-280-012c ऊचुस्तपस्विनः सर्वे तपोवननिवासिनः ॥

03-280-013a एवमस्त्विति सावित्री ध्यानयोगपरायणा ।

03-280-013c मनसा ता गिरः सर्वाः प्रत्यगृह्णात्तपस्विनाम् ॥

03-280-014a तं कालं च मुहूर्तं च प्रतीक्षन्ती नृपात्मजा ।

03-280-014c यथोक्तं नारदवचश्चिन्तयन्ती सुदुःखिता ॥

03-280-015a ततस्तु श्वश्रूश्चशुरावूचतुस्तां नृपात्मजाम् ।

03-280-015c एकान्तस्थामिदं वाक्यं प्रीत्या भरतसत्तम ॥

03-280-016 श्वशुरावूचतुः

03-280-016a व्रतो यथोपदिष्टोऽयं यथावत्पारितस्त्वया ।

03-280-016c आहारकालः संप्राप्तः क्रियतां यदनन्तरम् ॥

03-280-017 सावित्र्युवाच

03-280-017a अस्तं गते मयादित्ये भोक्तव्यं कृतकामया ।

03-280-017c एष मे हृदि संकल्पः समयश्च कृतो मया ॥

03-280-018 मार्कण्डेय उवाच

03-280-018a एवं संभाषमाणायाः सावित्र्या भोजनं प्रति ।

03-280-018c स्कन्धे परशुमादाय सत्यवान्प्रस्थितो वनम् ॥

03-280-019a सावित्री त्वाह भर्तारं नैकस्त्वं गन्तुमर्हसि ।

03-280-019c सह त्वयागमिष्यामि न हि त्वां हातुमुत्सहे ॥

03-280-020 सत्यवानुवाच

03-280-020a वनं न गतपूर्वं ते दुःखः पन्थाश्च भामिनि ।

03-280-020c व्रतोपवासक्षामा च कथं पद्भ्यां गमिष्यसि ॥

03-280-021 सावित्र्युवाच

03-280-021a उपवासान्न मे ग्लानिर्नास्ति चापि परिश्रमः ।

03-280-021c गमने च कृतोत्साहां प्रतिषेद्धुं न मर्हसि ॥

03-280-022 सत्यवानुवाच

03-280-022a यदि ते गमनोत्साहः करिष्यामि तव प्रियम् ।

03-280-022c मम त्वामन्त्रय गुरुन्न मां दोषः स्पृशेदयम् ॥

03-280-023 मार्कण्डेय उवाच

03-280-023a साभिगम्याब्रवीच्छ्वश्रूंश्चशुरं च महाव्रता ।

03-280-023c अयं गच्छति मे भर्ता फलाहारो महावनम् ॥

03-280-024a इच्छेयमभ्यनुज्ञातुमार्यया श्वशुरेण च ।

03-280-024c अनेन सह निर्गन्तुं न हि मे विरहः क्षमः ॥

03-280-025a गुर्वग्निहोत्रार्थकृते प्रस्थितश्च सुतस्तव ।

03-280-025c न निवार्यो निवार्यः स्यादन्यथा प्रस्थितो वनम् ॥

03-280-026a संवत्सरः किञ्चिदूनो न निष्क्रान्ताहमाश्रमात् ।

03-280-026c वनं कुसुमितं द्रष्टुं परं कौतूहलं हि मे ॥

03-280-027 द्युमत्सेन उवाच

03-280-027a यतः प्रभृति सावित्री पित्रा दत्ता स्नुषा मम ।

03-280-027c नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वं स्मराम्यहम् ॥

03-280-028a तदेषा लभतां कामं यथाभिलषितं वधूः ।

03-280-028c अप्रमादश्च कर्तव्यः पुत्रि सत्यवतः पथि ॥

03-280-029 मार्कण्डेय उवाच

03-280-029a उभाभ्यामभ्यनुज्ञाता सा जगाम यशस्विनी ।

03-280-029c सह भर्त्रा हसन्तीव हृदयेन विदूयता ॥

03-280-030a	सा वनानि विचित्राणि रमणीयानि सर्वशः ।
03-280-030c	मयूररवघुष्टानि ददर्श विपुलेक्षणा ॥
03-280-031a	नदीः पुण्यवहाश्चैव पुष्पितांश्च नगोत्तमान् ।
03-280-031c	सत्यवानाह पश्येति सावित्रीं मधुराक्षरम् ॥
03-280-032a	निरीक्षमाणा भर्तारं सर्वावस्थमनिन्दिता ।
03-280-032c	मृतमेव हि तं मेने काले मुनिवचः स्मरन् ॥
03-280-033a	अनुवर्तती तु भर्तारं जगाम मृदुगामिनी ।
03-280-033c	द्विधेव हृदयं कृत्वा तं च कालमवेक्षती ॥

03-281-001 मार्कण्डेय उवाच

03-281-001a	अथ भार्यासहायः स फलान्यादाय वीर्यवान् ।
03-281-001c	कठिनं पूरयामास ततः काष्ठान्यपाटयत् ॥
03-281-002a	तस्य पाटयतः काष्ठं स्वेदो वै समजायत ।
03-281-002c	व्यायामेन च तेनास्य जज्ञे शिरसि वेदना ॥
03-281-003a	सोऽभिगम्य प्रियां भार्यामुवाच श्रमपीडितः ।
03-281-003c	व्यायामेन ममानेन जाता शिरसि वेदना ॥
03-281-004a	अङ्गानि चैव सावित्रि हृदयं दूयतीव च ।
03-281-004c	अस्वस्थमिव चात्मानं लक्षये मितभाषिणि ॥
03-281-005a	शूलैरिव शिरो विद्धमिदं संलक्षयाम्यहम् ।
03-281-005c	तत्स्वप्नुमिच्छे कल्याणि न स्थातुं शक्तिरस्ति मे ॥
03-281-006a	समासाद्याथ सावित्री भर्तारमुपगूह्य च ।
03-281-006c	उत्सङ्गेऽस्य शिरः कृत्वा निषसाद महीतले ॥
03-281-007a	ततः सा नारदवचो विमृशन्ती तपस्विनी ।
03-281-007c	तं मुहूर्तं क्षणं वेलां दिवसं च युयोज ह ॥
03-281-008a	मुहूर्तादिव चापश्यत्पुरुषं पीतवाससम् ।
03-281-008c	बद्धमौलिं वपुष्मन्तमादित्यसमतेजसम् ॥
03-281-009a	श्यामावदातं रक्ताक्षं पाशहस्तं भयावहम् ।
03-281-009c	स्थितं सत्यवतः पार्श्वे निरीक्षन्तं तमेव च ॥
03-281-010a	तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय भर्तुर्न्यस्य शनैः शिरः ।
03-281-010c	कृताञ्जलिरुवाचार्ता हृदयेन प्रवेपता ॥
03-281-011a	दैवतं त्वाभिजानामि वपुरेतद्ध्यमानुषम् ।
03-281-011c	कामया ब्रूहि मे देव कस्त्वं किं च चिकीर्षसि ॥

03-281-012 यम उवाच

- 03-281-012a पतिव्रतासि सावित्रि तथैव च तपोन्विता ।
 03-281-012c अतस्त्वामभिभाषामि विद्धि मां त्वं शुभे यमम् ॥
 03-281-013a अयं ते सत्यवान्भर्ता क्षीणायुः पार्थिवात्मजः ।
 03-281-013c नेष्याम्येनमहं बद्ध्वा विद्धयेतन्मे चिकीर्षितम् ॥

03-281-014 मार्कण्डेय उवाच

- 03-281-014a इत्युक्त्वा पितृराजस्तां भगवान्स्वं चिकीर्षितम् ।
 03-281-014c यथावत्सर्वमाख्यातुं तत्प्रियार्थं प्रचक्रमे ॥
 03-281-015a अयं हि धर्मसंयुक्तो रूपवान्गुणसागरः ।
 03-281-015c नार्हो मत्पुरुषैर्नेतुमतोऽस्मि स्वयमागतः ॥
 03-281-016a ततः सत्यवतः कायात्पाशबद्धं वशं गतम् ।
 03-281-016c अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् ॥
 03-281-017a ततः समुद्धृतप्राणं गतश्चासं हतप्रभम् ।
 03-281-017c निर्विचेष्टं शरीरं तद्वभूवाप्रियदर्शनम् ॥
 03-281-018a यमस्तु तं तथा बद्ध्वा प्रयातो दक्षिणामुखः ।
 03-281-018c सावित्री चापि दुःखार्ता यममेवान्वगच्छत ॥
 03-281-018e नियमव्रतसंसिद्धा महाभागा पतिव्रता ॥

03-281-019 यम उवाच

- 03-281-019a निवर्त गच्छ सावित्रि कुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकम् ।
 03-281-019c कृतं भर्तुस्त्वयानृण्यं यावद्गम्यं गतं त्वया ॥

03-281-020 सावित्र्युवाच

- 03-281-020a यत्र मे नीयते भर्ता स्वयं वा यत्र गच्छति ।
 03-281-020c मयापि तत्र गन्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥
 03-281-021a तपसा गुरुवृत्त्या च भर्तुः स्नेहाद्व्रतेन च ।
 03-281-021c तव चैव प्रसादेन न मे प्रतिहता गतिः ॥
 03-281-022a प्राहुः सप्तपदं मित्रं बुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः ।
 03-281-022c मित्रतां च पुरस्कृत्य किञ्चिद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
 03-281-023a नानात्मवन्तस्तु वने चरन्ति; धर्मं च वासं च परिश्रमं च ।
 03-281-023c विज्ञानतो धर्ममुदाहरन्ति; तस्मात्सन्तो धर्ममाहुः प्रधानम् ॥
 03-281-024a एकस्य धर्मेण सतां मतेन; सर्वे स्म तं मार्गमनुप्रपन्नाः ।

- 03-281-024c मा वै द्वितीयं मा तृतीयं च वाञ्छे; तस्मात्सन्तो धर्ममाहुः प्रधानम् ॥
- 03-281-025 यम उवाच
- 03-281-025a निवर्त तुष्टोऽस्मि तवानया गिरा; स्वराक्षरव्यञ्जनहेतुयुक्तया ।
- 03-281-025c वरं वृणीष्वेह विनास्य जीवितं; ददानि ते सर्वमनिन्दिते वरम् ॥
- 03-281-026 सावित्र्युवाच
- 03-281-026a च्युतः स्वराज्याद्वनवासमाश्रितो; विनष्टचक्षुः श्वशुरो ममाश्रमे ।
- 03-281-026c स लब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृप;स्तव प्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः ॥
- 03-281-027 यम उवाच
- 03-281-027a ददानि ते सर्वमनिन्दिते वरं; यथा त्वयोक्तं भविता च तत्तथा ।
- 03-281-027c तवाध्वना ग्लानिमिवोपलक्षये; निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् ॥
- 03-281-028 सावित्र्युवाच
- 03-281-028a कुतः श्रमो भर्तृसमीपतो हि मे; यतो हि भर्ता मम सा गतिर्ध्रुवा ।
- 03-281-028c यतः पतिं नेष्यसि तत्र मे गतिः; सुरेश भूयश्च वचो निबोध मे ॥
- 03-281-029a सतां सकृत्संगतमीप्सितं परं; ततः परं मित्रमिति प्रचक्षते ।
- 03-281-029c न चाफलं सत्पुरुषेण संगतं; ततः सतां संनिवसेत्समागमे ॥
- 03-281-030 यम उवाच
- 03-281-030a मनोनुकूलं बुधबुद्धिवर्धनं; त्वयाहमुक्तो वचनं हिताश्रयम् ।
- 03-281-030c विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं; वरं द्वितीयं वरयस्व भामिनि ॥
- 03-281-031 सावित्र्युवाच
- 03-281-031a हृतं पुरा मे श्वशुरस्य धीमतः; स्वमेव राज्यं स लभेत पार्थिवः ।
- 03-281-031c जह्यात्स्वधर्मं न च मे गुरुर्यथा; द्वितीयमेतं वरयामि ते वरम् ॥
- 03-281-032 यम उवाच
- 03-281-032a स्वमेव राज्यं प्रतिपत्स्यतेऽचिरा;न्न च स्वधर्मात्परिहास्यते नृपः ।
- 03-281-032c कृतेन कामेन मया नृपात्मजे; निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् ॥
- 03-281-033 सावित्र्युवाच
- 03-281-033a प्रजास्त्वयेमा नियमेन संयता; नियम्य चैता नयसे न कामया ।
- 03-281-033c अतो यमत्वं तव देव विश्रुतं; निबोध चेमां गिरमीरितां मया ॥
- 03-281-034a अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।

- 03-281-034c अनुग्रहश्च दानं च सतां धर्मः सनातनः ॥
- 03-281-035a एवंप्रायश्च लोकोऽयं मनुष्याः शक्तिपेशलाः ।
- 03-281-035c सन्तस्त्वेवाप्यमित्रेषु दयां प्राप्तेषु कुर्वते ॥
- 03-281-036 यम उवाच**
- 03-281-036a पिपासितस्येव यथा भवेत्पयःस्तथा त्वया वाक्यमिदं समीरितम् ।
- 03-281-036c विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं; वरं वृणीष्वेह शुभे यदिच्छसि ॥
- 03-281-037 सावित्र्युवाच**
- 03-281-037a ममानपत्यः पृथिवीपतिः पिता; भवेत्पितुः पुत्रशतं ममौरसम् ।
- 03-281-037c कुलस्य संतानकरं च यद्भवेत्तृतीयमेतं वरयामि ते वरम् ॥
- 03-281-038 यम उवाच**
- 03-281-038a कुलस्य संतानकरं सुवर्चसं; शतं सुतानां पितुरस्तु ते शुभे ।
- 03-281-038c कृतेन कामेन नराधिपात्मजे; निवर्त दूरं हि पथस्त्वमागता ॥
- 03-281-039 सावित्र्युवाच**
- 03-281-039a न दूरमेतन्मम भर्तृसंनिधौ; मनो हि मे दूरतरं प्रधावति ।
- 03-281-039c तथा ब्रजन्नेव गिरं समुद्यतां; मयोच्यमानां शृणु भूय एव च ॥
- 03-281-040a विवस्वतस्त्वं तनयः प्रतापवांस्ततो हि वैवस्वत उच्यसे बुधैः ।
- 03-281-040c शमेन धर्मेण च रज्जिताः प्रजास्ततस्तवेहेश्वर धर्मराजता ॥
- 03-281-041a आत्मन्यपि न विश्वासस्तावान्भवति सत्सु यः ।
- 03-281-041c तस्मात्सत्सु विशेषेण सर्वः प्रणयमिच्छति ॥
- 03-281-042a सौहृदात्सर्वभूतानां विश्वासो नाम जायते ।
- 03-281-042c तस्मात्सत्सु विशेषेण विश्वासं कुरुते जनः ॥
- 03-281-043 यम उवाच**
- 03-281-043a उदाहृतं ते वचनं यदङ्गने; शुभे न तादृक्त्वदृते मया श्रुतम् ।
- 03-281-043c अनेन तुष्टोऽस्मि विनास्य जीवितं; वरं चतुर्थं वरयस्व गच्छ च ॥
- 03-281-044 सावित्र्युवाच**
- 03-281-044a ममात्मजं सत्यवतस्तथौरसं; भवेदुभाभ्यामिह यत्कुलोद्वहम् ।
- 03-281-044c शतं सुतानां बलवीर्यशालिना;मिदं चतुर्थं वरयामि ते वरम् ॥
- 03-281-045 यम उवाच**

03-281-045a शतं सुतानां बलवीर्यशालिनां; भविष्यति प्रीतिकरं तवाबले ।
 03-281-045c परिश्रमस्ते न भवेन्नृपात्मजे; निवर्त दूरं हि पथस्त्वमागता ॥

03-281-046 सावित्र्युवाच

03-281-046a सतां सदा शाश्वती धर्मवृत्तिः; सन्तो न सीदन्ति न च व्यथन्ति ।
 03-281-046c सतां सद्भिर्नाफलः संगमोऽस्ति; सद्भ्यो भयं नानुवर्तन्ति सन्तः ॥
 03-281-047a सन्तो हि सत्येन नयन्ति सूर्यः; सन्तो भूमिं तपसा धारयन्ति ।
 03-281-047c सन्तो गतिर्भूतभव्यस्य राजः; सतां मध्ये नावसीदन्ति सन्तः ॥
 03-281-048a आर्यजुष्टमिदं वृत्तमिति विज्ञाय शाश्वतम् ।
 03-281-048c सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ॥
 03-281-049a न च प्रसादः सत्पुरुषेषु मोघो; न चाप्यर्थो नश्यति नापि मानः ।
 03-281-049c यस्मादेतन्नियतं सत्सु नित्यं; तस्मात्सन्तो रक्षितारो भवन्ति ॥

03-281-050 यम उवाच

03-281-050a यथा यथा भाषसि धर्मसंहितं; मनोनुकूलं सुपदं महार्थवत् ।
 03-281-050c तथा तथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा; वरं वृणीष्वप्रतिमं यतव्रते ॥

03-281-051 सावित्र्युवाच

03-281-051a न तेऽपवर्गः सुकृताद्विनाकृतः; स्तथा यथान्येषु वरेषु मानद ।
 03-281-051c वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं; यथा मृता ह्येवमहं विना पतिम् ॥
 03-281-052a न कामये भर्तृविनाकृता सुखं; न कामये भर्तृविनाकृता दिवम् ।
 03-281-052c न कामये भर्तृविनाकृता श्रियं; न भर्तृहीना व्यवसामि जीवितुम् ॥
 03-281-053a वरातिसर्गः शतपुत्रता मम; त्वयैव दत्तो हियते च मे पतिः ।
 03-281-053c वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं; तवैव सत्यं वचनं भविष्यति ॥

03-281-054 मार्कण्डेय उवाच

03-281-054a तथेत्युक्त्वा तु तान्पाशान्मुक्त्वा वैवस्वतो यमः ।
 03-281-054c धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिदमब्रवीत् ॥
 03-281-055a एष भद्रे मया मुक्तो भर्ता ते कुलनन्दिनि ।
 03-281-055c अरोगस्तव नेयश्च सिद्धार्थश्च भविष्यति ॥
 03-281-056a चतुर्वर्षशतं चायुस्त्वया सार्धमवाप्स्यति ।
 03-281-056c इष्ट्वा यज्ञैश्च धर्मेण ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥
 03-281-057a त्वयि पुत्रशतं चैव सत्यवाञ्जनयिष्यति ।
 03-281-057c ते चापि सर्वे राजानः क्षत्रियाः पुत्रपौत्रिणः ॥

- 03-281-057e ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्च भविष्यन्तीह शाश्वताः ॥
 03-281-058a पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि ।
 03-281-058c मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्रपौत्रिणः ॥
 03-281-058e भ्रातरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥
 03-281-059a एवं तस्यै वरं दत्त्वा धर्मराजः प्रतापवान् ।
 03-281-059c निवर्तयित्वा सावित्रीं स्वमेव भवनं ययौ ॥
 03-281-060a सावित्र्यपि यमे याते भर्तारं प्रतिलभ्य च ।
 03-281-060c जगाम तत्र यत्रास्या भर्तुः शावं कलेवरम् ॥
 03-281-061a सा भूमौ प्रेक्ष्य भर्तारमुपसृत्योपगूह्य च ।
 03-281-061c उत्सङ्गे शिर आरोप्य भूमावुपविवेश ह ॥
 03-281-062a संज्ञां च सत्यवाँल्लब्ध्वा सावित्रीमभ्यभाषत ।
 03-281-062c प्रोष्यागत इव प्रेम्णा पुनः पुनरुदीक्ष्य वै ॥

03-281-063 सत्यवानुवाच

- 03-281-063a सुचिरं बत सुप्तोऽस्मि किमर्थं नावबोधितः ।
 03-281-063c क्व चासौ पुरुषः श्यामो योऽसौ मां संचकर्ष ह ॥

03-281-064 सावित्र्युवाच

- 03-281-064a सुचिरं बत सुप्तोऽसि ममाङ्के पुरुषर्षभ ।
 03-281-064c गतः स भगवान्देवः प्रजासंयमनो यमः ॥
 03-281-065a विश्रान्तोऽसि महाभाग विनिद्रश्च नृपात्मज ।
 03-281-065c यदि शक्यं समुत्तिष्ठ विगाढां पश्य शर्वरीम् ॥

03-281-066 मार्कण्डेय उवाच

- 03-281-066a उपलभ्य ततः संज्ञां सुखसुप्त इवोत्थितः ।
 03-281-066c दिशः सर्वा वनान्तांश्च निरीक्ष्योवाच सत्यवान् ॥
 03-281-067a फलाहारोऽस्मि निष्क्रान्तस्त्वया सह सुमध्यमे ।
 03-281-067c ततः पाटयतः काष्ठं शिरसो मे रुजाभवत् ॥
 03-281-068a शिरोभितापसंतप्तः स्थातुं चिरमशक्नुवन् ।
 03-281-068c तवोत्सङ्गे प्रसुप्तोऽहमिति सर्वं स्मरे शुभे ॥
 03-281-069a त्वयोपगूढस्य च मे निद्रयापहतं मनः ।
 03-281-069c ततोऽपश्यं तमो घोरं पुरुषं च महौजसम् ॥
 03-281-070a तद्यदि त्वं विजानासि किं तद्ब्रूहि सुमध्यमे ।

03-281-070c	स्वप्नो मे यदि वा दृष्टो यदि वा सत्यमेव तत् ॥
03-281-071a	तमुवाचाथ सावित्री रजनी व्यवगाहते ।
03-281-071c	श्वस्ते सर्वं यथावृत्तमाख्यास्यामि नृपात्मज ॥
03-281-072a	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते पितरौ पश्य सुव्रत ।
03-281-072c	विगाढा रजनी चेयं निवृत्तश्च दिवाकरः ॥
03-281-073a	नक्तंचराश्चरन्त्येते हृष्टाः क्रूराभिभाषिणः ।
03-281-073c	श्रूयन्ते पर्णशब्दाश्च मृगाणां चरतां वने ॥
03-281-074a	एताः शिवा घोरनादा दिशं दक्षिणपश्चिमाम् ।
03-281-074c	आस्थाय विरुवन्त्युग्राः कम्पयन्त्यो मनो मम ॥

03-281-075 सत्यवानुवाच

03-281-075a	वनं प्रतिभयाकारं घनेन तमसा वृतम् ।
03-281-075c	न विज्ञास्यसि पन्थानं गन्तुं चैव न शक्यसि ॥

03-281-076 सावित्र्युवाच

03-281-076a	अस्मिन्नद्य वने दग्धे शुष्कवृक्षः स्थितो ज्वलन् ।
03-281-076c	वायुना धम्यमानोऽग्निर्दृश्यतेऽत्र क्वचित्क्वचित् ॥
03-281-077a	ततोऽग्निमानयित्वेह ज्वालयिष्यामि सर्वतः ।
03-281-077c	काष्ठानीमानि सन्तीह जहि संतापमात्मनः ॥
03-281-078a	यदि नोत्सहसे गन्तुं सरुजं त्वाभिलक्षये ।
03-281-078c	न च ज्ञास्यसि पन्थानं तमसा संवृते वने ॥
03-281-079a	श्वः प्रभाते वने दृश्ये यास्यावोऽनुमते तव ।
03-281-079c	वसावेह क्षपामेतां रुचितं यदि तेऽनघ ॥

03-281-080 सत्यवानुवाच

03-281-080a	शिरोरुजा निवृत्ता मे स्वस्थान्यङ्गानि लक्षये ।
03-281-080c	मातापितृभ्यामिच्छामि संगमं त्वत्प्रसादजम् ॥
03-281-081a	न कदाचिद्विकाले हि गतपूर्वो मयाश्रमः ।
03-281-081c	अनागतायां संध्यायां माता मे प्ररुणद्धि माम् ॥
03-281-082a	दिवापि मयि निष्क्रान्ते संतप्येते गुरू मम ।
03-281-082c	विचिनोति च मां तातः सहैवाश्रमवासिभिः ॥
03-281-083a	मात्रा पित्रा च सुभृशं दुःखिताभ्यामहं पुरा ।
03-281-083c	उपालब्धः सुबहुशश्चिरेणागच्छसीति ह ॥

03-281-084a	का त्ववस्था तयोरद्य मदर्थमिति चिन्तये ।
03-281-084c	तयोरदृश्ये मयि च महद्दुःखं भविष्यति ॥
03-281-085a	पुरा मामूचतुश्चैव रात्रावस्त्रायमाणकौ ।
03-281-085c	भृशं सुदुःखितौ वृद्धौ बहुशः प्रीतिसंयुतौ ॥
03-281-086a	त्वया हीनौ न जीवाव मुहूर्तमपि पुत्रक ।
03-281-086c	यावद्धरिष्यसे पुत्र तावन्नौ जीवितं ध्रुवम् ॥
03-281-087a	वृद्धयोरन्धयोर्यष्टिस्त्वयि वंशः प्रतिष्ठितः ।
03-281-087c	त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानं चावयोरिति ॥
03-281-088a	माता वृद्धा पिता वृद्धस्तयोर्यष्टिरहं किल ।
03-281-088c	तौ रात्रौ मामपश्यन्तौ कामवस्थां गमिष्यतः ॥
03-281-089a	निद्रायाश्चाभ्यसूयामि यस्या हेतोः पिता मम ।
03-281-089c	माता च संशयं प्राप्ता मत्कृतेऽनपकारिणी ॥
03-281-090a	अहं च संशयं प्राप्तः कृच्छ्रामापदमास्थितः ।
03-281-090c	मातापितृभ्यां हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ॥
03-281-091a	व्यक्तमाकुलया बुद्ध्या प्रज्ञाचक्षुः पिता मम ।
03-281-091c	एकैकमस्यां वेलायां पृच्छत्याश्रमवासिनम् ॥
03-281-092a	नात्मानमनुशोचामि यथाहं पितरं शुभे ।
03-281-092c	भर्तारं चाप्यनुगतां मातरं परिदुर्बलाम् ॥
03-281-093a	मत्कृतेन हि तावद्य संतापं परमेष्ठ्यतः ।
03-281-093c	जीवन्तावनुजीवामि भर्तव्यौ तौ मयेति ह ॥
03-281-093e	तयोः प्रियं मे कर्तव्यमिति जीवामि चाप्यहम् ॥

03-281-094 मार्कण्डेय उवाच

03-281-094a	एवमुक्त्वा स धर्मात्मा गुरुवर्ती गुरुप्रियः ।
03-281-094c	उच्छ्रित्य बाहू दुःखार्तः सस्वरं प्ररुरोद ह ॥
03-281-095a	ततोऽब्रवीत्तथा दृष्ट्वा भर्तारं शोककर्षितम् ।
03-281-095c	प्रमृज्याश्रूणि नेत्राभ्यां सावित्री धर्मचारिणी ॥
03-281-096a	यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं हुतं यदि ।
03-281-096c	श्वश्रूश्चशुरभर्तृणां मम पुण्यास्तु शर्वरी ॥
03-281-097a	न स्मराम्युक्तपूर्वा वै स्वैरेष्वप्यनृतां गिरम् ।
03-281-097c	तेन सत्येन तावद्य ध्रियेतां श्वशुरौ मम ॥

03-281-098

सत्यवानुवाच

03-281-098a

कामये दर्शनं पित्रोर्याहि सावित्री माचिरम् ।

03-281-098c

पुरा मातुः पितुर्वापि यदि पश्यामि विप्रियम् ॥

03-281-098e

न जीविष्ये वरारोहे सत्येनात्मानमालभे ॥

03-281-099a

यदि धर्मे च ते बुद्धिर्मां चेज्जीवन्तमिच्छसि ।

03-281-099c

मम प्रियं वा कर्तव्यं गच्छस्वाश्रममन्तिकात् ॥

03-281-100

मार्कण्डेय उवाच

03-281-100a

सावित्री तत उत्थाय केशान्संयम्य भामिनी ।

03-281-100c

पतिमुत्थापयामास बाहुभ्यां परिगृह्य वै ॥

03-281-101a

उत्थाय सत्यवांश्चापि प्रमृज्याङ्गानि पाणिना ।

03-281-101c

दिशः सर्वाः समालोक्य कठिने दृष्टिमादधे ॥

03-281-102a

तमुवाचाथ सावित्री श्वः फलानीह नेष्यसि ।

03-281-102c

योगक्षेमार्थमेतत्ते नेष्यामि परशुं त्वहम् ॥

03-281-103a

कृत्वा कठिनभारं सा वृक्षशाखावलम्बिनम् ।

03-281-103c

गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशं पुनरागमत् ॥

03-281-104a

वामे स्कन्धे तु वामोरूर्ध्वर्तुर्बाहुं निवेश्य सा ।

03-281-104c

दक्षिणेन परिष्वज्य जगाम मृदुगामिनी ॥

03-281-105

सत्यवानुवाच

03-281-105a

अभ्यासगमनाद्भीरु पन्थानो विदिता मम ।

03-281-105c

वृक्षान्तरालोक्तया ज्योत्स्नया चापि लक्षये ॥

03-281-106a

आगतौ स्वः पथा येन फलान्यवचितानि च ।

03-281-106c

यथागतं शुभे गच्छ पन्थानं मा विचारय ॥

03-281-107a

पलाशषण्डे चैतस्मिन्पन्था व्यावर्तते द्विधा ।

03-281-107c

तस्योत्तरेण यः पन्थास्तेन गच्छ त्वरस्व च ॥

03-281-107e

स्वस्थोऽस्मि बलवानस्मि दिदृक्षुः पितराबुभौ ॥

03-281-108

मार्कण्डेय उवाच

03-281-108a

ब्रुवन्नेवं त्वरायुक्तः स प्रायादाश्रमं प्रति ।

03-282-001

मार्कण्डेय उवाच

03-282-001a

एतस्मिन्नेव काले तु द्युमत्सेनो महावने ।

03-282-001c

लब्धचक्षुः प्रसन्नात्मा दृष्ट्या सर्वं ददर्श ह ॥

- 03-282-002a स सर्वानाश्रमान्गत्वा शैब्यया सह भार्यया ।
 03-282-002c पुत्रहेतोः परामार्तिं जगाम मनुजर्षभ ॥
 03-282-003a तावाश्रमान्दीश्रैव वनानि च सरांसि च ।
 03-282-003c तांस्तान्देशान्विचिन्वन्तौ दम्पती परिजग्मतुः ॥
 03-282-004a श्रुत्वा शब्दं तु यत्किञ्चिदुन्मुखौ सुतशङ्कया ।
 03-282-004c सावित्रीसहितोऽभ्येति सत्यवानित्यधावताम् ॥
 03-282-005a भिन्नैश्च परुषैः पादैः सव्रणैः शोणितोक्षितैः ।
 03-282-005c कुशकण्टकविद्धाङ्गावुन्मत्ताविव धावतः ॥
 03-282-006a ततोऽभिसृत्य तैर्विप्रैः सर्वैराश्रमवासिभिः ।
 03-282-006c परिवार्य समाश्वास्य समानीतौ स्वमाश्रमम् ॥
 03-282-007a तत्र भार्यासहायः स वृतो वृद्धैस्तपोधनैः ।
 03-282-007c आश्वासितो विचित्रार्थैः पूर्वराज्ञां कथाश्रयैः ॥
 03-282-008a ततस्तौ पुनराश्वस्तौ वृद्धौ पुत्रदिदृक्षया ।
 03-282-008c बाल्ये वृत्तानि पुत्रस्य स्मरन्तौ भृशदुःखितौ ॥
 03-282-009a पुनरुक्त्वा च करुणां वाचं तौ शोककर्षितौ ।
 03-282-009c हा पुत्र हा साध्वि वधूः क्वासि क्वासीत्यरोदताम् ॥

03-282-010 सुवर्चा उवाच

- 03-282-010a यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च ।
 03-282-010c आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥

03-282-011 गौतम उवाच

- 03-282-011a वेदाः साङ्गा मयाधीतास्तपो मे संचितं महत् ।
 03-282-011c कौमारं ब्रह्मचर्यं मे गुरवोऽग्निश्च तोषिताः ॥
 03-282-012a समाहितेन चीर्णानि सर्वाण्येव व्रतानि मे ।
 03-282-012c वायुभक्षोपवासश्च कुशलानि च यानि मे ॥
 03-282-013a अनेन तपसा वेद्मि सर्वं परिचिकीर्षितम् ।
 03-282-013c सत्यमेतन्निबोध त्वं ध्रियते सत्यवानिति ॥

03-282-014 शिष्य उवाच

- 03-282-014a उपाध्यायस्य मे वक्त्राद्यथा वाक्यं विनिःसृतम् ।
 03-282-014c नैतज्जातु भवेन्मिथ्या तथा जीवति सत्यवान् ॥

03-282-015 ऋषय ऊचुः

- 03-282-015a यथास्य भार्या सावित्री सर्वैरेव सुलक्षणैः ।
 03-282-015c अवैधव्यकरैर्युक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥
- 03-282-016 भारद्वाज उवाच**
- 03-282-016a यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च ।
 03-282-016c आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥
- 03-282-017 दाल्भ्य उवाच**
- 03-282-017a यथा दृष्टिः प्रवृत्ता ते सावित्र्याश्च यथा व्रतम् ।
 03-282-017c गताहारमकृत्वा च तथा जीवति सत्यवान् ॥
- 03-282-018 माण्डव्य उवाच**
- 03-282-018a यथा वदन्ति शान्तायां दिशि वै मृगपक्षिणः ।
 03-282-018c पार्थिवी च प्रवृत्तिस्ते तथा जीवति सत्यवान् ॥
- 03-282-019 धौम्य उवाच**
- 03-282-019a सर्वैर्गुणैरुपेतस्ते यथा पुत्रो जनप्रियः ।
 03-282-019c दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथा जीवति सत्यवान् ॥
- 03-282-020 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-282-020a एवमाश्वासितस्तैस्तु सत्यवाग्भिस्तपस्विभिः ।
 03-282-020c तांस्तान्विगणयन्नर्थानवस्थित इवाभवत् ॥
- 03-282-021a ततो मुहूर्तात्सावित्री भर्त्रा सत्यवता सह ।
 03-282-021c आजगामाश्रमं रात्रौ प्रहृष्टा प्रविवेश ह ॥
- 03-282-022 ब्राह्मणा ऊचुः**
- 03-282-022a पुत्रेण संगतं त्वाद्य चक्षुष्मन्तं निरीक्ष्य च ।
 03-282-022c सर्वे वयं वै पृच्छामो वृद्धिं ते पृथिवीपते ॥
- 03-282-023a समागमेन पुत्रस्य सावित्र्या दर्शनेन च ।
 03-282-023c चक्षुषश्चात्मनो लाभात्त्रिभिर्दिष्ट्या विवर्धसे ॥
- 03-282-024a सर्वैरस्माभिरुक्तं यत्तथा तन्नात्र संशयः ।
 03-282-024c भूयो भूयश्च वृद्धिस्ते क्षिप्रमेव भविष्यति ॥
- 03-282-025 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-282-025a ततोऽग्निं तत्र संज्वालय द्विजास्ते सर्व एव हि ।
 03-282-025c उपासां चक्रिरे पार्थ द्युमत्सेनं महीपतिम् ॥

- 03-282-026a शैब्या च सत्यवांश्चैव सावित्री चैकतः स्थिताः ।
 03-282-026c सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाता विशोकाः समुपाविशन् ॥
 03-282-027a ततो राज्ञा सहासीनाः सर्वे ते वनवासिनः ।
 03-282-027c जातकौतूहलाः पार्थ पप्रच्छुर्नृपतेः सुतम् ॥
 03-282-028a प्रागेव नागतं कस्मात्सभार्येण त्वया विभो ।
 03-282-028c विरात्रे चागतं कस्मात्कोऽनुबन्धश्च तेऽभवत् ॥
 03-282-029a संतापितः पिता माता वयं चैव नृपात्मज ।
 03-282-029c नाकस्मादिति जानीमस्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥

03-282-030 सत्यवानुवाच

- 03-282-030a पित्राहमभ्यनुज्ञातः सावित्रीसहितो गतः ।
 03-282-030c अथ मेऽभूच्छिरोदुःखं वने काष्ठानि भिन्दतः ॥
 03-282-031a सुप्तश्चाहं वेदनया चिरमित्युपलक्षये ।
 03-282-031c तावत्कालं च न मया सुप्तपूर्वं कदाचन ॥
 03-282-032a सर्वेषामेव भवतां संतापो मा भवेदिति ।
 03-282-032c अतो विरात्रागमनं नान्यदस्तीह कारणम् ॥

03-282-033 गौतम उवाच

- 03-282-033a अकस्माच्चक्षुषः प्राप्तिर्द्युमत्सेनस्य ते पितुः ।
 03-282-033c नास्य त्वं कारणं वेत्थ सावित्री वक्तुमर्हति ॥
 03-282-034a श्रोतुमिच्छामि सावित्रि त्वं हि वेत्थ परावरम् ।
 03-282-034c त्वां हि जानामि सावित्रि सावित्रीमिव तेजसा ॥
 03-282-035a त्वमत्र हेतुं जानीषे तस्मात्सत्यं निरुच्यताम् ।
 03-282-035c रहस्यं यदि ते नास्ति किञ्चिदत्र वदस्व नः ॥

03-282-036 सावित्र्युवाच

- 03-282-036a एवमेतद्यथा वेत्थ संकल्पो नान्यथा हि वः ।
 03-282-036c न च किञ्चिद्रहस्यं मे श्रूयतां तथ्यमत्र यत् ॥
 03-282-037a मृत्युर्मे भर्तुराख्यातो नारदेन महात्मना ।
 03-282-037c स चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ॥
 03-282-038a सुप्तं चैनं यमः साक्षादुपागच्छत्सकिंकरः ।
 03-282-038c स एनमनयद्वद्ध्वा दिशं पितृनिषेविताम् ॥
 03-282-039a अस्तौषं तमहं देवं सत्येन वचसा विभुम् ।

- 03-282-039c पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान्मम ॥
- 03-282-040a चक्षुषी च स्वराज्यं च द्वौ वरौ श्वशुरस्य मे ।
- 03-282-040c लब्धं पितुः पुत्रशतं पुत्राणामात्मनः शतम् ॥
- 03-282-041a चतुर्वर्षशतायुर्मे भर्ता लब्धश्च सत्यवान् ।
- 03-282-041c भर्तुर्हि जीवितार्थं तु मया चीर्णं स्थिरं व्रतम् ॥
- 03-282-042a एतत्सत्यं मयाख्यातं कारणं विस्तरेण वः ।
- 03-282-042c यथा वृत्तं सुखोदरकमिदं दुःखं महन्मम ॥
- 03-282-043 ऋषय ऊचुः**
- 03-282-043a निमज्जमानं व्यसनैरभिद्रुतं; कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये हृदे ।
- 03-282-043c त्वया सुशीले धृतधर्मपुण्यया; समुद्धृतं साधिव पुनः कुलीनया ॥
- 03-282-044 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-282-044a तथा प्रशस्य ह्यभिपूज्य चैव ते; वरस्त्रियं तामृषयः समागताः ।
- 03-282-044c नरेन्द्रमामन्त्र्य सपुत्रमञ्जसा; शिवेन जग्मुर्मुदिताः स्वमालयम् ॥
- 03-283-001 मार्कण्डेय उवाच**
- 03-283-001a तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते सूर्यमण्डले ।
- 03-283-001c कृतपूर्वाह्निकाः सर्वे समेयुस्ते तपोधनाः ॥
- 03-283-002a तदेव सर्वं सावित्र्या महाभाग्यं महर्षयः ।
- 03-283-002c द्युमत्सेनाय नातृप्यन्कथयन्तः पुनः पुनः ॥
- 03-283-003a ततः प्रकृतयः सर्वाः शाल्वेभ्योऽभ्यागता नृप ।
- 03-283-003c आचख्युर्निहतं चैव स्वेनामात्येन तं नृपम् ॥
- 03-283-004a तं मन्त्रिणा हतं श्रुत्वा ससहायं सबान्धवम् ।
- 03-283-004c न्यवेदयन्त्यथातत्त्वं विद्रुतं च द्विषद्वलम् ॥
- 03-283-005a ऐकमत्यं च सर्वस्य जनस्याथ नृपं प्रति ।
- 03-283-005c सचक्षुर्वाप्यचक्षुर्वा स नो राजा भवत्विति ॥
- 03-283-006a अनेन निश्चयेनेह वयं प्रस्थापिता नृप ।
- 03-283-006c प्राप्तानीमानि यानानि चतुरङ्गं च ते बलम् ॥
- 03-283-007a प्रयाहि राजन्भद्रं ते घुष्टस्ते नगरे जयः ।
- 03-283-007c अध्यास्व चिररात्राय पितृपैतामहं पदम् ॥
- 03-283-008a चक्षुष्मन्तं च तं दृष्ट्वा राजानं वपुषान्वितम् ।
- 03-283-008c मूर्धभिः पतिताः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥

03-283-009a	ततोऽभिवाद्य तान्वृद्धान्द्विजानाश्रमवासिनः ।
03-283-009c	तैश्चाभिपूजितः सर्वैः प्रययौ नगरं प्रति ॥
03-283-010a	शैब्या च सह सावित्र्या स्वास्तीर्णेन सुवर्चसा ।
03-283-010c	नरयुक्तेन यानेन प्रययौ सेनया वृता ॥
03-283-011a	ततोऽभिषिषिचुः प्रीत्या द्युमत्सेनं पुरोहिताः ।
03-283-011c	पुत्रं चास्य महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयन् ॥
03-283-012a	ततः कालेन महता सावित्र्याः कीर्तिवर्धनम् ।
03-283-012c	तद्वै पुत्रशतं जज्ञे शूराणामनिवर्तिनाम् ॥
03-283-013a	भ्रातृणां सोदराणां च तथैवास्याभवच्छतम् ।
03-283-013c	मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यां सुमहाबलम् ॥
03-283-014a	एवमात्मा पिता माता श्वश्रूः श्वशुर एव च ।
03-283-014c	भर्तुः कुलं च सावित्र्या सर्वं कृच्छ्रात्समुद्धृतम् ॥
03-283-015a	तथैवैषापि कल्याणी द्रौपदी शीलसंमता ।
03-283-015c	तारयिष्यति वः सर्वान्सावित्रीव कुलाङ्गना ॥

03-283-016 वैशंपायन उवाच

03-283-016a	एवं स पाण्डवस्तेन अनुनीतो महात्मना ।
03-283-016c	विशोको विज्वरो राजन्काम्यके न्यवसत्तदा ॥

03-284-001 जनमेजय उवाच

03-284-001a	यत्तत्तदा महाब्रह्मल्लोमशो वाक्यमब्रवीत् ।
03-284-001c	इन्द्रस्य वचनादेत्य पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
03-284-002a	यच्चापि ते भयं तीव्रं न च कीर्तयसे क्वचित् ।
03-284-002c	तच्चाप्यपहरिष्यामि सव्यसाचाविहागते ॥
03-284-003a	किं नु तद्विदुषां श्रेष्ठ कर्णं प्रति महद्भयम् ।
03-284-003c	आसीन्न च स धर्मात्मा कथयामास कस्यचित् ॥

03-284-004 वैशंपायन उवाच

03-284-004a	अहं ते राजशार्दूल कथयामि कथामिमाम् ।
03-284-004c	पृच्छते भरतश्रेष्ठ शुश्रूषस्व गिरं मम ॥
03-284-005a	द्वादशे समतिक्रान्ते वर्षे प्राप्ते त्रयोदशे ।
03-284-005c	पाण्डूनां हितकृच्छक्रः कर्णं भिक्षितुमुद्यतः ॥
03-284-006a	अभिप्रायमथो ज्ञात्वा महेन्द्रस्य विभावसुः ।

03-284-006c	कुण्डलार्थे महाराज सूर्यः कर्णमुपागमत् ॥
03-284-007a	महार्हे शयने वीरं स्पध्यास्तरणसंवृते ।
03-284-007c	शयानमभिविश्वस्तं ब्रह्मण्यं सत्यवादिनम् ॥
03-284-008a	स्वप्नान्ते निशि राजेन्द्र दर्शयामास रश्मिवान् ।
03-284-008c	कृपया परयाविष्टः पुत्रस्नेहाच्च भारत ॥
03-284-009a	ब्राह्मणो वेदविद्धूत्वा सूर्यो योगाद्धि रूपवान् ।
03-284-009c	हितार्थमब्रवीत्कर्णं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
03-284-010a	कर्णं मद्वचनं तात शृणु सत्यभृतां वर ।
03-284-010c	ब्रुवतोऽद्य महाबाहो सौहृदात्परमं हितम् ॥
03-284-011a	उपायास्यति शक्रस्त्वां पाण्डवानां हितेप्सया ।
03-284-011c	ब्राह्मणच्छद्मना कर्णं कुण्डलापजिहीर्षया ॥
03-284-012a	विदितं तेन शीलं ते सर्वस्य जगतस्तथा ।
03-284-012c	यथा त्वं भिक्षितः सद्भिर्ददास्येव न याचसे ॥
03-284-013a	त्वं हि तात ददास्येव ब्राह्मणेभ्यः प्रयाचितः ।
03-284-013c	वित्तं यच्चान्यदप्याहुर्न प्रत्याख्यासि कर्हिचित् ॥
03-284-014a	तं त्वामेवंविधं ज्ञात्वा स्वयं वै पाकशासनः ।
03-284-014c	आगन्ता कुण्डलार्थाय कवचं चैव भिक्षितुम् ॥
03-284-015a	तस्मै प्रयाचमानाय न देये कुण्डले त्वया ।
03-284-015c	अनुनेयः परं शक्त्या श्रेय एतद्धि ते परम् ॥
03-284-016a	कुण्डलार्थे ब्रुवंस्तात कारणैर्बहुभिस्त्वया ।
03-284-016c	अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैः स निवार्यः पुनः पुनः ॥
03-284-017a	रत्नैः स्त्रीभिस्तथा भोगैर्धनैर्बहुविधैरपि ।
03-284-017c	निदर्शनैश्च बहुभिः कुण्डलेप्सुः पुरंदरः ॥
03-284-018a	यदि दास्यसि कर्णं त्वं सहजे कुण्डले शुभे ।
03-284-018c	आयुषः प्रक्षयं गत्वा मृत्योर्वशमुपेक्ष्यसि ॥
03-284-019a	कवचेन च संयुक्तः कुण्डलाभ्यां च मानद ।
03-284-019c	अवध्यस्त्वं रणेऽरीणामिति विद्धि वचो मम ॥
03-284-020a	अमृतादुत्थितं ह्येतदुभयं रत्नसंभवम् ।
03-284-020c	तस्माद्रक्ष्यं त्वया कर्णं जीवितं चेत्प्रियं तव ॥

03-284-021 कर्ण उवाच

03-284-021a को मामेवं भवान्प्राह दर्शयन्सौहृदं परम् ।

- 03-284-021c कामया भगवन्ब्रूहि को भवान्द्विजवेषधृक् ॥
- 03-284-022 ब्राह्मण उवाच
- 03-284-022a अहं तात सहस्रांशुः सौहृदात्त्वां निदर्शये ।
- 03-284-022c कुरुष्वैतद्वचो मे त्वमेतच्छ्रेयः परं हि ते ॥
- 03-284-023 कर्ण उवाच
- 03-284-023a श्रेय एव ममात्यन्तं यस्य मे गोपतिः प्रभुः ।
- 03-284-023c प्रवक्ताद्य हितान्वेषी शृणु चेदं वचो मम ॥
- 03-284-024a प्रसादये त्वां वरदं प्रणयाच्च ब्रवीम्यहम् ।
- 03-284-024c न निवार्यो व्रतादस्मादहं यद्यस्मि ते प्रियः ॥
- 03-284-025a व्रतं वै मम लोकोऽयं वेत्ति कृत्स्नो विभावसो ।
- 03-284-025c यथाहं द्विजमुख्येभ्यो दद्यां प्राणानपि ध्रुवम् ॥
- 03-284-026a यद्यागच्छति शक्रो मां ब्राह्मणच्छद्मनावृतः ।
- 03-284-026c हितार्थं पाण्डुपुत्राणां खेचरोत्तम भिक्षितुम् ॥
- 03-284-027a दास्यामि विबुधश्रेष्ठ कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
- 03-284-027c न मे कीर्तिः प्रणश्येत त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
- 03-284-028a मद्विधस्यायशस्यं हि न युक्तं प्राणरक्षणम् ।
- 03-284-028c युक्तं हि यशसा युक्तं मरणं लोकसंमतम् ॥
- 03-284-029a सोऽहमिन्द्राय दास्यामि कुण्डले सह वर्मणा ।
- 03-284-029c यदि मां बलवृत्रघ्नो भिक्षार्थमुपयास्यति ॥
- 03-284-030a हितार्थं पाण्डुपुत्राणां कुण्डले मे प्रयाचितुम् ।
- 03-284-030c तन्मे कीर्तिकरं लोके तस्याकीर्तिर्भविष्यति ॥
- 03-284-031a वृणोमि कीर्तिं लोके हि जीवितेनापि भानुमन् ।
- 03-284-031c कीर्तिमानश्रुते स्वर्गं हीनकीर्तिस्तु नश्यति ॥
- 03-284-032a कीर्तिर्हि पुरुषं लोके संजीवयति मातृवत् ।
- 03-284-032c अकीर्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ॥
- 03-284-033a अयं पुराणः श्लोको हि स्वयं गीतो विभावसो ।
- 03-284-033c धात्रा लोकेश्वर यथा कीर्तिरायुर्नरस्य वै ॥
- 03-284-034a पुरुषस्य परे लोके कीर्तिरेव परायणम् ।
- 03-284-034c इह लोके विशुद्धा च कीर्तिरायुर्विवर्धनी ॥
- 03-284-035a सोऽहं शरीरजे दत्त्वा कीर्तिं प्राप्स्यामि शाश्वतीम् ।

- 03-284-035c दत्त्वा च विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥
 03-284-036a हुत्वा शरीरं संग्रामे कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
 03-284-036c विजित्य वा परानाजौ यशः प्राप्स्यामि केवलम् ॥
 03-284-037a भीतानामभयं दत्त्वा संग्रामे जीवितार्थिनाम् ।
 03-284-037c वृद्धान्बालान्द्विजातींश्च मोक्षयित्वा महाभयात् ॥
 03-284-038a प्राप्स्यामि परमं लोके यशः स्वर्भानुसूदन ।
 03-284-038c जीवितेनापि मे रक्षया कीर्तिस्तद्विद्धि मे व्रतम् ॥
 03-284-039a सोऽहं दत्त्वा मघवते भिक्षामेतामनुत्तमाम् ।
 03-284-039c ब्राह्मणच्छद्मिने देव लोके गन्ता परां गतिम् ॥

03-285-001 सूर्य उवाच

- 03-285-001a माहितं कर्ण कार्षीस्त्वमात्मनः सुहृदां तथा ।
 03-285-001c पुत्राणामथ भार्याणामथो मातुरथो पितुः ॥
 03-285-002a शरीरस्याविरोधेन प्राणिनां प्राणभृद्वर ।
 03-285-002c इष्यते यशसः प्राप्तिः कीर्तिश्च त्रिदिवे स्थिरा ॥
 03-285-003a यस्त्वं प्राणविरोधेन कीर्तिमिच्छसि शाश्वतीम् ।
 03-285-003c सा ते प्राणान्समादाय गमिष्यति न संशयः ॥
 03-285-004a जीवतां कुरुते कार्यं पिता माता सुतास्तथा ।
 03-285-004c ये चान्ये बान्धवाः केचिल्लोकेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥
 03-285-004e राजानश्च नरव्याघ्र पौरुषेण निबोध तत् ॥
 03-285-005a कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्य महाद्युते ।
 03-285-005c मृतस्य कीर्त्या किं कार्यं भस्मीभूतस्य देहिनः ॥
 03-285-005e मृतः कीर्तिं न जानाति जीवन्कीर्तिं समश्नुते ॥
 03-285-006a मृतस्य कीर्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः ।
 03-285-006c अहं तु त्वां ब्रवीम्येतद्भक्तोऽसीति हितेप्सया ॥
 03-285-007a भक्तिमन्तो हि मे रक्षया इत्येतेनापि हेतुना ।
 03-285-007c भक्तोऽयं परया भक्त्या मामित्येव महाभुज ॥
 03-285-007e ममापि भक्तिरुत्पन्ना स त्वं कुरु वचो मम ॥
 03-285-008a अस्ति चात्र परं किञ्चिदध्यात्मं देवनिर्मितम् ।
 03-285-008c अतश्च त्वां ब्रवीम्येतत्क्रियतामविशङ्कया ॥
 03-285-009a देवगुह्यं त्वया ज्ञातुं न शक्यं पुरुषर्षभ ।
 03-285-009c तस्मान्नाख्यामि ते गुह्यं काले वेत्स्यति तद्भवान् ॥

03-285-010a	पुनरुक्तं च वक्ष्यामि त्वं राधेय निबोध तत् ।
03-285-010c	मास्मै ते कुण्डले दद्या भिक्षवे वज्रपाणये ॥
03-285-011a	शोभसे कुण्डलाभ्यां हि रुचिराभ्यां महाद्युते ।
03-285-011c	विशाखयोर्मध्यगतः शशीव विमलो दिवि ॥
03-285-012a	कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्येति विद्धि तत् ।
03-285-012c	प्रत्याख्येयस्त्वया तात कुण्डलार्थे पुरंदरः ॥
03-285-013a	शक्या बहुविधैर्वाक्यैः कुण्डलेप्सा त्वयानघ ।
03-285-013c	विहन्तुं देवराजस्य हेतुयुक्तैः पुनः पुनः ॥
03-285-014a	उपपत्त्युपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः ।
03-285-014c	पुरंदरस्य कर्णं त्वं बुद्धिमेतामपानुद ॥
03-285-015a	त्वं हि नित्यं नरव्याघ्र स्पर्धसे सव्यसाचिना ।
03-285-015c	सव्यसाची त्वया चैव युधि शूरः समेष्यति ॥
03-285-016a	न तु त्वामर्जुनः शक्तः कुण्डलाभ्यां समन्वितम् ।
03-285-016c	विजेतुं युधि यद्यस्य स्वयमिन्द्रः शरो भवेत् ॥
03-285-017a	तस्मान्न देये शक्राय त्वयैते कुण्डले शुभे ।
03-285-017c	संग्रामे यदि निर्जेतुं कर्णं कामयसेऽर्जुनम् ॥

03-286-001 कर्ण उवाच

03-286-001a	भगवन्तमहं भक्तो यथा मां वेत्थ गोपते ।
03-286-001c	तथा परमतिग्मांशो नान्यं देवं कथंचन ॥
03-286-002a	न मे दारा न मे पुत्रा न चात्मा सुहृदो न च ।
03-286-002c	तथेष्टा वै सदा भक्त्या यथा त्वं गोपते मम ॥
03-286-003a	इष्टानां च महात्मानो भक्तानां च न संशयः ।
03-286-003c	कुर्वन्ति भक्तिमिष्टां च जानीषे त्वं च भास्कर ॥
03-286-004a	इष्टो भक्तश्च मे कर्णो न चान्यदैवतं दिवि ।
03-286-004c	जानीत इति वै कृत्वा भगवानाह मद्धितम् ॥
03-286-005a	भूयश्च शिरसा याचे प्रसाद्य च पुनः पुनः ।
03-286-005c	इति ब्रवीमि तिग्मांशो त्वं तु मे क्षन्तुमर्हसि ॥
03-286-006a	बिभेमि न तथा मृत्योर्यथा बिभ्येऽनृतादहम् ।
03-286-006c	विशेषेण द्विजातीनां सर्वेषां सर्वदा सताम् ॥
03-286-006e	प्रदाने जीवितस्यापि न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
03-286-007a	यच्च मामात्थ देव त्वं पाण्डवं फल्गुनं प्रति ।

03-286-007c	व्येतु संतापजं दुःखं तव भास्कर मानसम् ॥
03-286-007e	अर्जुनं प्रति मां चैव विजेष्यामि रणेऽर्जुनम् ॥
03-286-008a	तवापि विदितं देव ममाप्यस्त्रबलं महत् ।
03-286-008c	जामदग्न्यादुपात्तं यत्तथा द्रोणान्महात्मनः ॥
03-286-009a	इदं त्वमनुजानीहि सुरश्रेष्ठ व्रतं मम ।
03-286-009c	भिक्षते वज्रिणे दद्यामपि जीवितमात्मनः ॥
03-286-010	सूर्य उवाच
03-286-010a	यदि तात ददास्येते वज्रिणे कुण्डले शुभे ।
03-286-010c	त्वमप्येनमथो ब्रूया विजयार्थं महाबल ॥
03-286-011a	नियमेन प्रदद्यास्त्वं कुण्डले वै शतक्रतोः ।
03-286-011c	अवध्यो ह्यसि भूतानां कुण्डलाभ्यां समन्वितः ॥
03-286-012a	अर्जुनेन विनाशं हि तव दानवसूदनः ।
03-286-012c	प्रार्थयानो रणे वत्स कुण्डले ते जिहीर्षति ॥
03-286-013a	स त्वमप्येनमाराध्य सूनृताभिः पुनः पुनः ।
03-286-013c	अभ्यर्थयेथा देवेशममोघार्थं पुरंदरम् ॥
03-286-014a	अमोघां देहि मे शक्तिममित्रविनिबर्हिणीम् ।
03-286-014c	दास्यामि ते सहस्राक्ष कुण्डले वर्म चोत्तमम् ॥
03-286-015a	इत्येवं नियमेन त्वं दद्याः शक्राय कुण्डले ।
03-286-015c	तया त्वं कर्ण संग्रामे हनिष्यसि रणे रिपून् ॥
03-286-016a	नाहत्वा हि महाबाहो शत्रूनेति करं पुनः ।
03-286-016c	सा शक्तिर्देवराजस्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥

03-286-017 वैशंपायन उवाच

03-286-017a	एवमुक्त्वा सहस्रांशुः सहसान्तरधीयत ।
03-286-017c	ततः सूर्याय जप्यान्ते कर्णः स्वप्नं न्यवेदयत् ॥
03-286-018a	यथादृष्टं यथातत्त्वं यथोक्तमुभयोर्निशि ।
03-286-018c	तत्सर्वमानुपूर्व्येण शशंसास्मै वृषस्तदा ॥
03-286-019a	तच्छ्रुत्वा भगवान्देवो भानुः स्वर्भानुसूदनः ।
03-286-019c	उवाच तं तथेत्येव कर्णं सूर्यः स्मयन्निव ॥
03-286-020a	ततस्तत्त्वमिति ज्ञात्वा राधेयः परवीरहा ।
03-286-020c	शक्तिमेवाभिकाङ्क्षन्वै वासवं प्रत्यपालयत् ॥

03-287-001 जनमेजय उवाच

03-287-001a किं तद्गुह्यं न चाख्यातं कर्णायैहोष्णरश्मिना ।
 03-287-001c कीदृशे कुण्डले ते च कवचं चैव कीदृशम् ॥
 03-287-002a कुतश्च कवचं तस्य कुण्डले चैव सत्तम ।
 03-287-002c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

03-287-003 वैशंपायन उवाच

03-287-003a अयं राजन्ब्रवीम्येतद्यत्तद्गुह्यं विभावसोः ।
 03-287-003c यादृशे कुण्डले चैव कवचं चैव यादृशम् ॥
 03-287-004a कुन्तिभोजं पुरा राजन्ब्राह्मणः समुपस्थितः ।
 03-287-004c तिग्मतेजा महाप्रांशुः श्मश्रुदण्डजटाधरः ॥
 03-287-005a दर्शनीयोऽनवद्याङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 03-287-005c मधुपिङ्गो मधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः ॥
 03-287-006a स राजानं कुन्तिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः ।
 03-287-006c भिक्षामिच्छाम्यहं भोक्तुं तव गेहे विमत्सर ॥
 03-287-007a न मे व्यलीकं कर्तव्यं त्वया वा तव चानुगैः ।
 03-287-007c एवं वत्स्यामि ते गेहे यदि ते रोचतेऽनघ ॥
 03-287-008a यथाकामं च गच्छेयमागच्छेयं तथैव च ।
 03-287-008c शय्यासने च मे राजन्नापराध्येत कश्चन ॥
 03-287-009a तमब्रवीत्कुन्तिभोजः प्रीतियुक्तमिदं वचः ।
 03-287-009c एवमस्तु परं चेति पुनश्चैनमथाब्रवीत् ॥
 03-287-010a मम कन्या महाब्रह्मन्पृथा नाम यशस्विनी ।
 03-287-010c शीलवृत्तान्विता साध्वी नियता न च मानिनी ॥
 03-287-011a उपस्थास्यति सा त्वां वै पूजयानवमन्य च ।
 03-287-011c तस्याश्च शीलवृत्तेन तुष्टिं समुपयास्यसि ॥
 03-287-012a एवमुक्त्वा तु तं विप्रमभिपूज्य यथाविधि ।
 03-287-012c उवाच कन्यामभ्येत्य पृथां पृथुललोचनाम् ॥
 03-287-013a अयं वत्से महाभागो ब्राह्मणो वस्तुमिच्छति ।
 03-287-013c मम गेहे मया चास्य तथेत्येवं प्रतिश्रुतम् ॥
 03-287-014a त्वयि वत्से पराश्वस्य ब्राह्मणस्याभिराधनम् ।
 03-287-014c तन्मे वाक्यं न मिथ्या त्वं कर्तुमर्हसि कर्हिचित् ॥
 03-287-015a अयं तपस्वी भगवान्स्वाध्यायनियतो द्विजः ।

03-287-015c	यद्यद्ब्रूयान्महातेजास्तत्तदेयममत्सरात् ॥
03-287-016a	ब्राह्मणा हि परं तेजो ब्राह्मणा हि परं तपः ।
03-287-016c	ब्राह्मणानां नमस्कारैः सूर्यो दिवि विराजते ॥
03-287-017a	अमानयन्हि मानार्हान्वातापिश्च महासुरः ।
03-287-017c	निहतो ब्रह्मदण्डेन तालजङ्घस्तथैव च ॥
03-287-018a	सोऽयं वत्से महाभार आहितस्त्वयि सांप्रतम् ।
03-287-018c	त्वं सदा नियता कुर्या ब्राह्मणस्याभिराधनम् ॥
03-287-019a	जानामि प्रणिधानं ते बाल्यात्प्रभृति नन्दिनि ।
03-287-019c	ब्राह्मणेष्विह सर्वेषु गुरुबन्धुषु चैव ह ॥
03-287-020a	तथा प्रेष्येषु सर्वेषु मित्रसंबन्धिमातृषु ।
03-287-020c	मयि चैव यथावत्त्वं सर्वमादृत्य वर्तसे ॥
03-287-021a	न ह्यतुष्टो जनोऽस्तीह पुरे चान्तःपुरे च ते ।
03-287-021c	सम्यग्वृत्त्यानवद्याङ्गि तव भृत्यजनेष्वपि ॥
03-287-022a	संदेष्टव्यां तु मन्ये त्वां द्विजातिं कोपनं प्रति ।
03-287-022c	पृथे बालेति कृत्वा वै सुता चासि ममेति च ॥
03-287-023a	वृष्णीनां त्वं कुले जाता शूरस्य दयिता सुता ।
03-287-023c	दत्ता प्रीतिमता मह्यं पित्रा बाला पुरा स्वयम् ॥
03-287-024a	वसुदेवस्य भगिनी सुतानां प्रवरा मम ।
03-287-024c	अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय तेनासि दुहिता मम ॥
03-287-025a	तादृशे हि कुले जाता कुले चैव विवर्धिता ।
03-287-025c	सुखात्सुखमनुप्राप्ता हृदाद्ध्रदमिवागता ॥
03-287-026a	दौष्कुलेया विशेषेण कथंचित्प्रग्रहं गताः ।
03-287-026c	बालभावाद्विकुर्वन्ति प्रायशः प्रमदाः शुभे ॥
03-287-027a	पृथे राजकुले जन्म रूपं चाद्भुतदर्शनम् ।
03-287-027c	तेन तेनासि संपन्ना समुपेता च भामिनी ॥
03-287-028a	सा त्वं दर्पं परित्यज्य दम्भं मानं च भामिनि ।
03-287-028c	आराध्य वरदं विप्रं श्रेयसा योक्ष्यसे पृथे ॥
03-287-029a	एवं प्राप्स्यसि कल्याणि कल्याणमनघे ध्रुवम् ।
03-287-029c	कोपिते तु द्विजश्रेष्ठे कृत्स्नं दह्येत मे कुलम् ॥

03-288-001 कुन्त्युवाच

03-288-001a ब्राह्मणं यन्त्रिता राजनुपस्थास्यामि पूजया ।

- 03-288-001c यथाप्रतिज्ञं राजेन्द्र न च मिथ्या ब्रवीम्यहम् ॥
- 03-288-002a एष चैव स्वभावो मे पूजयेयं द्विजानिति ।
- 03-288-002c तव चैव प्रियं कार्यं श्रेयश्चैतत्परं मम ॥
- 03-288-003a यद्येवैष्यति सायाह्ने यदि प्रातरथो निशि ।
- 03-288-003c यद्यर्धरात्रे भगवान्न मे कोपं करिष्यति ॥
- 03-288-004a लाभो ममैष राजेन्द्र यद्वै पूजयती द्विजान् ।
- 03-288-004c आदेशो तव तिष्ठन्ती हितं कुर्यां नरोत्तम ॥
- 03-288-005a विस्रब्धो भव राजेन्द्र न व्यलीकं द्विजोत्तमः ।
- 03-288-005c वसन्प्राप्स्यति ते गेहे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 03-288-006a यत्प्रियं च द्विजस्यास्य हितं चैव तवानघ ।
- 03-288-006c यतिष्यामि तथा राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
- 03-288-007a ब्राह्मणा हि महाभागाः पूजिताः पृथिवीपते ।
- 03-288-007c तारणाय समर्थाः स्युर्विपरीते वधाय च ॥
- 03-288-008a साहमेतद्विजानन्ती तोषयिष्ये द्विजोत्तमम् ।
- 03-288-008c न मत्कृते व्यथां राजन्प्राप्स्यसि द्विजसत्तमात् ॥
- 03-288-009a अपराधे हि राजेन्द्र राज्ञामश्रेयसे द्विजाः ।
- 03-288-009c भवन्ति च्यवनो यद्वत्सुकन्यायाः कृते पुरा ॥
- 03-288-010a नियमेन परेणाहमुपस्थास्ये द्विजोत्तमम् ।
- 03-288-010c यथा त्वया नरेन्द्रेदं भाषितं ब्राह्मणं प्रति ॥

03-288-011 राजोवाच

- 03-288-011a एवमेतत्त्वया भद्रे कर्तव्यमविशङ्कया ।
- 03-288-011c मद्भित्तार्थं कुलार्थं च तथात्मार्थं च नन्दिनि ॥

03-288-012 वैशंपायन उवाच

- 03-288-012a एवमुक्त्वा तु तां कन्यां कुन्तिभोजो महायशाः ।
- 03-288-012c पृथां परिददौ तस्मै द्विजाय सुतवत्सलः ॥
- 03-288-013a इयं ब्रह्मन्मम सुता बाला सुखविवर्धिता ।
- 03-288-013c अपराध्येत यत्किञ्चिन्न तत्कार्यं हृदि त्वया ॥
- 03-288-014a द्विजातयो महाभागा वृद्धबालतपस्विषु ।
- 03-288-014c भवन्त्यक्रोधनाः प्रायो विरुद्धेष्वपि नित्यदा ॥
- 03-288-015a सुमहत्पराधेऽपि क्षान्तिः कार्या द्विजातिभिः ।

- 03-288-015c यथाशक्ति यथोत्साहं पूजा ग्राह्या द्विजोत्तम ॥
 03-288-016a तथेति ब्राह्मणेनोक्ते स राजा प्रीतमानसः ।
 03-288-016c हंसचन्द्रांशुसंकाशं गृहमस्य न्यवेदयत् ॥
 03-288-017a तत्राग्निशरणे कृत्तमासनं तस्य भानुमत् ।
 03-288-017c आहारादि च सर्वं तत्तथैव प्रत्यवेदयत् ॥
 03-288-018a निक्षिप्य राजपुत्री तु तन्द्रीं मानं तथैव च ।
 03-288-018c आतस्थे परमं यत्नं ब्राह्मणस्याभिराधने ॥
 03-288-019a तत्र सा ब्राह्मणं गत्वा पृथा शौचपरा सती ।
 03-288-019c विधिवत्परिचारार्हं देववत्पर्यतोषयत् ॥

03-289-001 वैशंपायन उवाच

- 03-289-001a सा तु कन्या महाराज ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।
 03-289-001c तोषयामास शुद्धेन मनसा संशितव्रता ॥
 03-289-002a प्रातरायास्य इत्युक्त्वा कदाचिद्विजसत्तमः ।
 03-289-002c तत आयाति राजेन्द्र साये रात्रावथो पुनः ॥
 03-289-003a तं च सर्वासु वेलासु भक्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः ।
 03-289-003c पूजयामास सा कन्या वर्धमानैस्तु सर्वदा ॥
 03-289-004a अन्नादिसमुदाचारः शय्यासनकृतस्तथा ।
 03-289-004c दिवसे दिवसे तस्य वर्धते न तु हीयते ॥
 03-289-005a निर्भर्त्सनापवादैश्च तथैवाप्रियया गिरा ।
 03-289-005c ब्राह्मणस्य पृथा राजन्न चकाराप्रियं तदा ॥
 03-289-006a व्यस्ते काले पुनश्चैति न चैति बहुशो द्विजः ।
 03-289-006c दुर्लभ्यमपि चैवान्नं दीयतामिति सोऽब्रवीत् ॥
 03-289-007a कृतमेव च तत्सर्वं पृथा तस्मै न्यवेदयत् ।
 03-289-007c शिष्यवत्पुत्रवच्चैव स्वसृवच्च सुसंयता ॥
 03-289-008a यथोपजोषं राजेन्द्र द्विजातिप्रवरस्य सा ।
 03-289-008c प्रीतिमुत्पादयामास कन्या यत्नैरनिन्दिता ॥
 03-289-009a तस्यास्तु शीलवृत्तेन तुतोष द्विजसत्तमः ।
 03-289-009c अवधानेन भूयोऽस्य परं यत्नमथाकरोत् ॥
 03-289-010a तां प्रभाते च साये च पिता पप्रच्छ भारत ।
 03-289-010c अपि तुष्यति ते पुत्रि ब्राह्मणः परिचर्यया ॥
 03-289-011a तं सा परममित्येव प्रत्युवाच यशस्विनी ।

- 03-289-011c ततः प्रीतिमवापाग्र्यां कुन्तिभोजो महामनाः ॥
 03-289-012a ततः संवत्सरे पूर्णे यदासौ जपतां वरः ।
 03-289-012c नापश्यद्दुष्कृतं किञ्चित्पृथायाः सौहृदे रतः ॥
 03-289-013a ततः प्रीतमना भूत्वा स एनां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
 03-289-013c प्रीतोऽस्मि परमं भद्रे परिचारेण ते शुभे ॥
 03-289-014a वरान्वृणीष्व कल्याणि दुरापान्मानुषैरिह ।
 03-289-014c यैस्त्वं सीमन्तिनीः सर्वा यशसाभिभविष्यसि ॥

03-289-015 कुन्त्युवाच

- 03-289-015a कृतानि मम सर्वाणि यस्या मे वेदवित्तम ।
 03-289-015c त्वं प्रसन्नः पिता चैव कृतं विप्र वरैर्मम ॥

03-289-016 ब्राह्मण उवाच

- 03-289-016a यदि नेच्छसि भद्रे त्वं वरं मत्तः शुचिस्मिते ।
 03-289-016c इमं मन्त्रं गृहाण त्वमाह्वानाय दिवौकसाम् ॥
 03-289-017a यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 03-289-017c तेन तेन वशे भद्रे स्थातव्यं ते भविष्यति ॥
 03-289-018a अकामो वा सकामो वा न स नैष्यति ते वशम् ।
 03-289-018c विबुधो मन्त्रसंशान्तो वाक्ये भृत्य इवानतः ॥

03-289-019 वैशंपायन उवाच

- 03-289-019a न शशाक द्वितीयं सा प्रत्याख्यातुमनिन्दिता ।
 03-289-019c तं वै द्विजातिप्रवरं तदा शापभयान्नृप ॥
 03-289-020a ततस्तामनवद्याङ्गीं ग्राहयामास वै द्विजः ।
 03-289-020c मन्त्रग्रामं तदा राजन्नथर्वशिरसि श्रुतम् ॥
 03-289-021a तं प्रदाय तु राजेन्द्र कुन्तिभोजमुवाच ह ।
 03-289-021c उषितोऽस्मि सुखं राजन्कन्यया परितोषितः ॥
 03-289-022a तव गेहे सुविहितः सदा सुप्रतिपूजितः ।
 03-289-022c साधयिष्यामहे तावदित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
 03-289-023a स तु राजा द्विजं दृष्ट्वा तत्रैवान्तर्हितं तदा ।
 03-289-023c बभूव विस्मयाविष्टः पृथां च समपूजयत् ॥

03-290-001 वैशंपायन उवाच

03-290-001a	गते तस्मिन्द्विजश्रेष्ठे कस्मिंश्चित्कालपर्यये ।
03-290-001c	चिन्तयामास सा कन्या मन्त्रग्रामबलाबलम् ॥
03-290-002a	अयं वै कीदृशस्तेन मम दत्तो महात्मना ।
03-290-002c	मन्त्रग्रामो बलं तस्य ज्ञास्ये नातिचिरादिव ॥
03-290-003a	एवं संचिन्तयन्ती सा ददर्शतुं यदृच्छया ।
03-290-003c	व्रीडिता साभवद्बाला कन्याभावे रजस्वला ॥
03-290-004a	अथोद्यन्तं सहस्रांशुं पृथा दीप्तं ददर्श ह ।
03-290-004c	न ततर्प च रूपेण भानोः संध्यागतस्य सा ॥
03-290-005a	तस्या दृष्टिरभूद्विव्या सापश्यद्विव्यदर्शनम् ।
03-290-005c	आमुक्तकवचं देवं कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ॥
03-290-006a	तस्याः कौतूहलं त्वासीन्मन्त्रं प्रति नराधिप ।
03-290-006c	आह्वानमकरोत्साथ तस्य देवस्य भामिनी ॥
03-290-007a	प्राणानुपस्पृश्य तदा आजुहाव दिवाकरम् ।
03-290-007c	आजगाम ततो राजंस्त्वरमाणो दिवाकरः ॥
03-290-008a	मधुपिङ्गो महाबाहुः कम्बुग्रीवो हसन्निव ।
03-290-008c	अङ्गदी बद्धमुकुटो दिशः प्रज्वालयन्निव ॥
03-290-009a	योगात्कृत्वा द्विधात्मानमाजगाम तताप च ।
03-290-009c	आबभाषे ततः कुन्तीं साम्ना परमवल्गुना ॥
03-290-010a	आगतोऽस्मि वशं भद्रे तव मन्त्रबलात्कृतः ।
03-290-010c	किं करोम्यवशो राज्ञि ब्रूहि कर्ता तदस्मि ते ॥

03-290-011 कुन्त्युवाच

03-290-011a	गम्यतां भगवंस्तत्र यतोऽसि समुपागतः ।
03-290-011c	कौतूहलात्समाहूतः प्रसीद भगवन्निति ॥

03-290-012 सूर्य उवाच

03-290-012a	गमिष्येऽहं यथा मां त्वं ब्रवीषि तनुमध्यमे ।
03-290-012c	न तु देवं समाहूय न्याय्यं प्रेषयितुं वृथा ॥
03-290-013a	तवाभिसंधिः सुभगे सूर्यात्पुत्रो भवेदिति ।
03-290-013c	वीर्येणाप्रतिमो लोके कवची कुण्डलीति च ॥
03-290-014a	सा त्वमात्मप्रदानं वै कुरुष्व गजगामिनि ।
03-290-014c	उत्पत्स्यति हि पुत्रस्ते यथासंकल्पमङ्गने ॥

- 03-290-015a अथ गच्छाम्यहं भद्रे त्वयासंगम्य सुस्मिते ।
 03-290-015c शप्स्यामि त्वामहं क्रुद्धो ब्राह्मणं पितरं च ते ॥
 03-290-016a त्वत्कृते तान्प्रधक्ष्यामि सर्वानपि न संशयः ।
 03-290-016c पितरं चैव ते मूढं यो न वेत्ति तवानयम् ॥
 03-290-017a तस्य च ब्राह्मणस्याद्य योऽसौ मन्त्रमदात्तव ।
 03-290-017c शीलवृत्तमविज्ञाय धास्यामि विनयं परम् ॥
 03-290-018a एते हि विबुधाः सर्वे पुरंदरमुखा दिवि ।
 03-290-018c त्वया प्रलब्धं पश्यन्ति स्मयन्त इव भामिनि ॥
 03-290-019a पश्य चैनान्सुरगणान्दिव्यं चक्षुरिदं हि ते ।
 03-290-019c पूर्वमेव मया दत्तं दृष्टवत्यसि येन माम् ॥

03-290-020 वैशंपायन उवाच

- 03-290-020a ततोऽपश्यत्त्रिदशान्राजपुत्री; सर्वानेव स्वेषु धिष्ण्येषु खस्थान् ।
 03-290-020c प्रभासन्तं भानुमन्तं महान्तं; यथादित्यं रोचमानं तथैव ॥
 03-290-021a सा तान्दृष्ट्वा व्रीडमानेव बाला; सूर्यं देवी वचनं प्राह भीता ।
 03-290-021c गच्छ त्वं वै गोपते स्वं विमानं; कन्याभावाद्दुःख एषोपचारः ॥
 03-290-022a पिता माता गुरवश्चैव येऽन्ये; देहस्यास्य प्रभवन्ति प्रदाने ।
 03-290-022c नाहं धर्मं लोपयिष्यामि लोके; स्त्रीणां वृत्तं पूज्यते देहरक्षा ॥
 03-290-023a मया मन्त्रबलं ज्ञातुमाहूतस्त्वं विभावसो ।
 03-290-023c बाल्याद्बालेति कृत्वा तत्क्षन्तुमर्हसि मे विभो ॥

03-290-024 सूर्य उवाच

- 03-290-024a बालेति कृत्वानुनयं तवाहं; ददानि नान्यानुनयं लभेत ।
 03-290-024c आत्मप्रदानं कुरु कुन्तिकन्ये; शान्तिस्तवैवं हि भवेच्च भीरु ॥
 03-290-025a न चापि युक्तं गन्तुं हि मया मिथ्याकृतेन वै ।
 03-290-025c गमिष्याम्यनवद्याङ्गि लोके समवहास्यताम् ॥
 03-290-025e सर्वेषां विबुधानां च वक्तव्यः स्यामहं शुभे ॥
 03-290-026a सा त्वं मया समागच्छ पुत्रं लप्स्यसि मादृशम् ।
 03-290-026c विशिष्टा सर्वलोकेषु भविष्यसि च भामिनि ॥

03-291-001 वैशंपायन उवाच

- 03-291-001a सा तु कन्या बहुविधं ब्रुवन्ती मधुरं वचः ।
 03-291-001c अनुनेतुं सहस्रांशुं न शशाक मनस्विनी ॥

03-291-002a	न शशाक यदा बाला प्रत्याख्यातुं तमोनुदम् ।
03-291-002c	भीता शापात्ततो राजन्दध्यौ दीर्घमथान्तरम् ॥
03-291-003a	अनागसः पितुः शापो ब्राह्मणस्य तथैव च ।
03-291-003c	मन्निमित्तः कथं न स्यात्क्रुद्धादस्माद्विभावसोः ॥
03-291-004a	बालेनापि सता मोहाद्भृशं सापह्ववान्यपि ।
03-291-004c	नात्यासादयितव्यानि तेजांसि च तपांसि च ॥
03-291-005a	साहमद्य भृशं भीता गृहीता च करे भृशम् ।
03-291-005c	कथं त्वकार्यं कुर्यां वै प्रदानं ह्यात्मनः स्वयम् ॥
03-291-006a	सैवं शापपरित्रस्ता बहु चिन्तयती तदा ।
03-291-006c	मोहेनाभिपरीताङ्गी स्मयमाना पुनः पुनः ॥
03-291-007a	तं देवमब्रवीद्धीता बन्धूनां राजसत्तम ।
03-291-007c	व्रीडाविह्वलया वाचा शापत्रस्ता विशां पते ॥

03-291-008 कुन्त्युवाच

03-291-008a	पिता मे ध्रियते देव माता चान्ये च बान्धवाः ।
03-291-008c	न तेषु ध्रियमाणेषु विधिलोपो भवेदयम् ॥
03-291-009a	त्वया मे संगमो देव यदि स्याद्विधिवर्जितः ।
03-291-009c	मन्निमित्तं कुलस्यास्य लोके कीर्तिर्नशेत्ततः ॥
03-291-010a	अथ वा धर्ममेतं त्वं मन्यसे तपतां वर ।
03-291-010c	ऋते प्रदानाद्वन्धुभ्यस्तव कामं करोम्यहम् ॥
03-291-011a	आत्मप्रदानं दुर्धर्षं तव कृत्वा सती त्वहम् ।
03-291-011c	त्वयि धर्मो यशश्चैव कीर्तिरायुश्च देहिनाम् ॥

03-291-012 सूर्य उवाच

03-291-012a	न ते पिता न ते माता गुरवो वा शुचिस्मिते ।
03-291-012c	प्रभवन्ति वरारोहे भद्रं ते शृणु मे वचः ॥
03-291-013a	सर्वान्कामयते यस्मात्कनेर्धातोश्च भामिनि ।
03-291-013c	तस्मात्कन्येह सुश्रोणि स्वतन्त्रा वरवर्णिनि ॥
03-291-014a	नाधर्मश्चरितः कश्चित्त्वया भवति भामिनि ।
03-291-014c	अधर्मं कुत एवाहं चरेयं लोककाम्यया ॥
03-291-015a	अनावृताः स्त्रियः सर्वा नराश्च वरवर्णिनि ।
03-291-015c	स्वभाव एष लोकानां विकारोऽन्य इति स्मृतः ॥

03-291-016a सा मया सह संगम्य पुनः कन्या भविष्यसि ।
 03-291-016c पुत्रश्च ते महाबाहुर्भविष्यति महायशाः ॥

03-291-017 कुन्त्युवाच

03-291-017a यदि पुत्रो मम भवेत्त्वत्तः सर्वतमोपह ।
 03-291-017c कुण्डली कवची शूरो महाबाहुर्महाबलः ॥

03-291-018 सूर्य उवाच

03-291-018a भविष्यति महाबाहुः कुण्डली दिव्यवर्मभृत् ।
 03-291-018c उभयं चामृतमयं तस्य भद्रे भविष्यति ॥

03-291-019 कुन्त्युवाच

03-291-019a यद्येतदमृतादस्ति कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
 03-291-019c मम पुत्रस्य यं वै त्वं मत्त उत्पादयिष्यसि ॥
 03-291-020a अस्तु मे संगमो देव यथोक्तं भगवंस्त्वया ।
 03-291-020c त्वद्वीर्यरूपसत्त्वौजा धर्मयुक्तो भवेत्स च ॥

03-291-021 सूर्य उवाच

03-291-021a अदित्या कुण्डले राज्ञि दत्ते मे मत्तकाशिनि ।
 03-291-021c तेऽस्य दास्यामि वै भीरु वर्म चैवेदमुत्तमम् ॥

03-291-022 पृथोवाच

03-291-022a परमं भगवन्देव संगमिष्ये त्वया सह ।
 03-291-022c यदि पुत्रो भवेदेवं यथा वदसि गोपते ॥

03-291-023 वैशंपायन उवाच

03-291-023a तथेत्युक्त्वा तु तां कुन्तीमाविवेश विहंगमः ।
 03-291-023c स्वर्भानुशत्रुर्योगात्मा नाभ्यां पस्पर्श चैव ताम् ॥
 03-291-024a ततः सा विह्वलेवासीत्कन्या सूर्यस्य तेजसा ।
 03-291-024c पपाताथ च सा देवी शयने मूढचेतना ॥

03-291-025 सूर्य उवाच

03-291-025a साधयिष्यामि सुश्रोणि पुत्रं वै जनयिष्यसि ।
 03-291-025c सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं कन्या चैव भविष्यसि ॥

03-291-026 वैशंपायन उवाच

03-291-026a	ततः सा व्रीडिता बाला तदा सूर्यमथाब्रवीत् ।
03-291-026c	एवमस्त्विति राजेन्द्र प्रस्थितं भूरिवर्चसम् ॥
03-291-027a	इति स्मोक्ता कुन्तिराजात्मजा सा; विवस्वन्तं याचमाना सलज्जा ।
03-291-027c	तस्मिन्पुण्ये शयनीये पपात; मोहाविष्टा भज्यमाना लतेव ॥
03-291-028a	तां तिग्मांशुस्तेजसा मोहयित्वा; योगेनाविश्यात्मसंस्थां चकार ।
03-291-028c	न चैवैनां दूषयामास भानुः; संज्ञां लेभे भूय एवाथ बाला ॥
03-292-001	वैशंपायन उवाच
03-292-001a	ततो गर्भः समभवत्पृथायाः पृथिवीपते ।
03-292-001c	शुक्ले दशोत्तरे पक्षे तारापतिरिवाम्बरे ॥
03-292-002a	सा बान्धवभयाद्बाला तं गर्भं विनिगूहती ।
03-292-002c	धारयामास सुश्रोणी न चैनां बुबुधे जनः ॥
03-292-003a	न हि तां वेद नार्यन्या काचिद्भात्रेयिकामृते ।
03-292-003c	कन्यापुरगतां बालां निपुणां परिरक्षणे ॥
03-292-004a	ततः कालेन सा गर्भं सुषुवे वरवर्णिनी ।
03-292-004c	कन्यैव तस्य देवस्य प्रसादादमरप्रभम् ॥
03-292-005a	तथैव बद्धकवचं कनकोज्ज्वलकुण्डलम् ।
03-292-005c	हर्यक्षं वृषभस्कन्धं यथास्य पितरं तथा ॥
03-292-006a	जातमात्रं च तं गर्भं धात्र्या संमन्त्र्य भामिनी ।
03-292-006c	मञ्जूषायामवदधे स्वास्तीर्णायां समन्ततः ॥
03-292-007a	मधूच्छिष्टस्थितायां सा सुखायां रुदती तथा ।
03-292-007c	श्लक्षणायां सुपिधानायामश्वनद्यामवासृजत् ॥
03-292-008a	जानती चाप्यकर्तव्यं कन्याया गर्भधारणम् ।
03-292-008c	पुत्रस्नेहेन राजेन्द्र करुणं पर्यदेवयत् ॥
03-292-009a	समुत्सृजन्ती मञ्जूषामश्वनद्यास्तदा जले ।
03-292-009c	उवाच रुदती कुन्ती यानि वाक्यानि तच्छृणु ॥
03-292-010a	स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च पुत्रक ।
03-292-010c	दिव्येभ्यश्चैव भूतेभ्यस्तथा तोयचराश्च ये ॥
03-292-011a	शिवास्ते सन्तु पन्थानो मा च ते परिपन्थिनः ।
03-292-011c	आगमाश्च तथा पुत्र भवन्त्वद्रोहचेतसः ॥
03-292-012a	पातु त्वां वरुणो राजा सलिले सलिलेश्वरः ।
03-292-012c	अन्तरिक्षेऽन्तरिक्षस्थः पवनः सर्वगस्तथा ॥

03-292-013a	पिता त्वां पातु सर्वत्र तपनस्तपतां वरः ।
03-292-013c	येन दत्तोऽसि मे पुत्र दिव्येन विधिना किल ॥
03-292-014a	आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे च देवताः ।
03-292-014c	मरुतश्च सहेन्द्रेण दिशश्च सदिगीश्वराः ॥
03-292-015a	रक्षन्तु त्वां सुराः सर्वे समेषु विषमेषु च ।
03-292-015c	वेत्स्यामि त्वां विदेशेऽपि कवचेनोपसूचितम् ॥
03-292-016a	धन्यस्ते पुत्र जनको देवो भानुर्विभावसुः ।
03-292-016c	यस्त्वां द्रक्ष्यति दिव्येन चक्षुषा वाहिनीगतम् ॥
03-292-017a	धन्या सा प्रमदा या त्वां पुत्रत्वे कल्पयिष्यति ।
03-292-017c	यस्यास्त्वं तृषितः पुत्र स्तनं पास्यसि देवज ॥
03-292-018a	को नु स्वप्नस्तया दृष्टो या त्वामादित्यवर्चसम् ।
03-292-018c	दिव्यवर्मसमायुक्तं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥
03-292-019a	पद्मायतविशालाक्षं पद्मताम्रतलोज्ज्वलम् ।
03-292-019c	सुललाटं सुकेशान्तं पुत्रत्वे कल्पयिष्यति ॥
03-292-020a	धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां भूमौ संसर्पमाणकम् ।
03-292-020c	अव्यक्तकलवाक्यानि वदन्तं रेणुगुण्ठितम् ॥
03-292-021a	धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां पुनर्यौवनगे मुखे ।
03-292-021c	हिमवद्वनसंभूतं सिंहं केसरिणं यथा ॥
03-292-022a	एवं बहुविधं राजन्विलप्य करुणं पृथा ।
03-292-022c	अवासृजत मञ्जूषामश्वनद्यास्तदा जले ॥
03-292-023a	रुदती पुत्रशोकार्ता निशीथे कमलेक्षणा ।
03-292-023c	धात्र्या सह पृथा राजन्पुत्रदर्शनलालसा ॥
03-292-024a	विसर्जयित्वा मञ्जूषां संबोधनभयात्पितुः ।
03-292-024c	विवेश राजभवनं पुनः शोकातुरा ततः ॥
03-292-025a	मञ्जूषा त्वश्वनद्याः सा ययौ चर्मण्वतीं नदीम् ।
03-292-025c	चर्मण्वत्याश्च यमुनां ततो गङ्गां जगाम ह ॥
03-292-026a	गङ्गायाः सूतविषयं चम्पामभ्याययौ पुरीम् ।
03-292-026c	स मञ्जूषागतो गर्भस्तरङ्गैरुह्यमानकः ॥
03-292-027a	अमृतादुत्थितं दिव्यं तत्तु वर्म सकुण्डलम् ।
03-292-027c	धारयामास तं गर्भं दैवं च विधिनिर्मितम् ॥

03-293-001 वैशंपायन उवाच

03-293-001a	एतस्मिन्नेव काले तु धृतराष्ट्रस्य वै सखा ।
03-293-001c	सूतोऽधिरथ इत्येव सदारो जाह्नवीं ययौ ॥
03-293-002a	तस्य भार्याभवद्राजत्रूपेणासदृशी भुवि ।
03-293-002c	राधा नाम महाभागा न सा पुत्रमविन्दत ॥
03-293-002e	अपत्यार्थे परं यत्नमकरोच्च विशेषतः ॥
03-293-003a	सा ददर्शाथ मञ्जूषामुह्यमानां यदृच्छया ।
03-293-003c	दत्तरक्षाप्रतिसरामन्वालभनशोभिताम् ॥
03-293-003e	ऊर्मीतरङ्गैर्जाह्नव्याः समानीतामुपह्वरम् ॥
03-293-004a	सा तां कौतूहलात्प्राप्तां ग्राहयामास भामिनी ।
03-293-004c	ततो निवेदयामास सूतस्याधिरथस्य वै ॥
03-293-005a	स तामुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्य जलमन्तिकात् ।
03-293-005c	यन्त्रैरुद्धाटयामास सोऽपश्यत्तत्र बालकम् ॥
03-293-006a	तरुणादित्यसंकाशं हेमवर्मधरं तथा ।
03-293-006c	मृष्टकुण्डलयुक्तेन वदनेन विराजता ॥
03-293-007a	स सूतो भार्यया सार्धं विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
03-293-007c	अङ्कमारोप्य तं बालं भार्या वचनमब्रवीत् ॥
03-293-008a	इदमत्यद्भुतं भीरु यतो जातोऽस्मि भामिनि ।
03-293-008c	दृष्टवान्देवगर्भोऽयं मन्येऽस्मान्समुपागतः ॥
03-293-009a	अनपत्यस्य पुत्रोऽयं देवैर्दत्तो ध्रुवं मम ।
03-293-009c	इत्युक्त्वा तं ददौ पुत्रं राधायै स महीपते ॥
03-293-010a	प्रतिजग्राह तं राधा विधिवद्विव्यरूपिणम् ।
03-293-010c	पुत्रं कमलगर्भाभं देवगर्भं श्रिया वृतम् ॥
03-293-011a	पुपोष चैनं विधिवद्विवृधे स च वीर्यवान् ।
03-293-011c	ततः प्रभृति चाप्यन्ये प्राभवन्नौरसाः सुताः ॥
03-293-012a	वसुवर्मधरं दृष्ट्वा तं बालं हेमकुण्डलम् ।
03-293-012c	नामास्य वसुषेणेति ततश्चक्रुर्द्विजातयः ॥
03-293-013a	एवं स सूतपुत्रत्वं जगामामितविक्रमः ।
03-293-013c	वसुषेण इति ख्यातो वृष इत्येव च प्रभुः ॥
03-293-014a	स ज्येष्ठपुत्रः सूतस्य ववृधेऽङ्गेषु वीर्यवान् ।
03-293-014c	चारेण विदितश्चासीत्पृथाया दिव्यवर्मभृत् ॥
03-293-015a	सूतस्त्वधिरथः पुत्रं विवृद्धं समये ततः ।

- 03-293-015c दृष्ट्वा प्रस्थापयामास पुरं वारणसाह्वयम् ॥
 03-293-016a तत्रोपसदनं चक्रे द्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि ।
 03-293-016c सख्यं दुर्योधनेनैवमगच्छत्स च वीर्यवान् ॥
 03-293-017a द्रोणात्कृपाच्च रामाच्च सोऽस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ।
 03-293-017c लब्ध्वा लोकेऽभवत्ख्यातः परमेष्वासतां गतः ॥
 03-293-018a संधाय धार्तराष्ट्रेण पार्थानां विप्रिये स्थितः ।
 03-293-018c योद्धुमाशंसते नित्यं फल्गुनेन महात्मना ॥
 03-293-019a सदा हि तस्य स्पर्धासीदर्जुनेन विशां पते ।
 03-293-019c अर्जुनस्य च कर्णेन यतो दृष्टो बभूव सः ॥
 03-293-020a तं तु कुण्डलिनं दृष्ट्वा वर्मणा च समन्वितम् ।
 03-293-020c अवध्यं समरे मत्वा पर्यतप्यद्युधिष्ठिरः ॥
 03-293-021a यदा तु कर्णो राजेन्द्र भानुमन्तं दिवाकरम् ।
 03-293-021c स्तौति मध्यंदिने प्राप्ते प्राञ्जलिः सलिले स्थितः ॥
 03-293-022a तत्रैनमुपतिष्ठन्ति ब्राह्मणा धनहेतवः ।
 03-293-022c नादेयं तस्य तत्काले किञ्चिदस्ति द्विजातिषु ॥
 03-293-023a तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षां देहीत्युपस्थितः ।
 03-293-023c स्वागतं चेति राधेयस्तमथ प्रत्यभाषत ॥

03-294-001 वैशंपायन उवाच

- 03-294-001a देवराजमनुप्राप्तं ब्राह्मणच्छद्मना वृषः ।
 03-294-001c दृष्ट्वा स्वागतमित्याह न बुबोधास्य मानसम् ॥
 03-294-002a हिरण्यकण्ठीः प्रमदा ग्रामान्वा बहुगोकुलान् ।
 03-294-002c किं ददानीति तं विप्रमुवाचाधिरथिस्ततः ॥

03-294-003 ब्राह्मण उवाच

- 03-294-003a हिरण्यकण्ठ्यः प्रमदा यच्चान्यत्प्रीतिवर्धनम् ।
 03-294-003c नाहं दत्तमिहेच्छामि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ॥
 03-294-004a यदेतत्सहजं वर्म कुण्डले च तवानघ ।
 03-294-004c एतदुत्कृत्य मे देहि यदि सत्यव्रतो भवान् ॥
 03-294-005a एतदिच्छाम्यहं क्षिप्रं त्वया दत्तं परंतप ।
 03-294-005c एष मे सर्वलाभानां लाभः परमको मतः ॥

03-294-006 कर्ण उवाच

- 03-294-006a अवनिं प्रमदा गाश्च निर्वापं बहुवार्षिकम् ।
 03-294-006c तत्ते विप्र प्रदास्यामि न तु वर्म न कुण्डले ॥
- 03-294-007 वैशंपायन उवाच**
- 03-294-007a एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानः स तु द्विजः ।
 03-294-007c कर्णेन भरतश्रेष्ठ नान्यं वरमयाचत ॥
- 03-294-008a सान्त्वितश्च यथाशक्ति पूजितश्च यथाविधि ।
 03-294-008c नैवान्यं स द्विजश्रेष्ठः कामयामास वै वरम् ॥
- 03-294-009a यदा नान्यं प्रवृणुते वरं वै द्विजसत्तमः ।
 03-294-009c तदैनमब्रवीद्भूयो राधेयः प्रहसन्निव ॥
- 03-294-010a सहजं वर्म मे विप्र कुण्डले चामृतोद्भवे ।
 03-294-010c तेनावध्योऽस्मि लोकेषु ततो नैतद्दाम्यहम् ॥
- 03-294-011a विशालं पृथिवीराज्यं क्षेमं निहतकण्टकम् ।
 03-294-011c प्रतिगृह्णीष्व मत्तस्त्वं साधु ब्राह्मणपुंगव ॥
- 03-294-012a कुण्डलाभ्यां विमुक्तोऽहं वर्मणा सहजेन च ।
 03-294-012c गमनीयो भविष्यामि शत्रूणां द्विजसत्तम ॥
- 03-294-013a यदा नान्यं वरं वव्रे भगवान्पाकशासनः ।
 03-294-013c ततः प्रहस्य कर्णस्तं पुनरित्यब्रवीद्वचः ॥
- 03-294-014a विदितो देवदेवेश प्रागेवासि मम प्रभो ।
 03-294-014c न तु न्याय्यं मया दातुं तव शक्र वृथा वरम् ॥
- 03-294-015a त्वं हि देवेश्वरः साक्षात्त्वया देयो वरो मम ।
 03-294-015c अन्येषां चैव भूतानामीश्वरो ह्यसि भूतकृत् ॥
- 03-294-016a यदि दास्यामि ते देव कुण्डले कवचं तथा ।
 03-294-016c वध्यतामुपयास्यामि त्वं च शक्रावहास्यताम् ॥
- 03-294-017a तस्माद्विनिमयं कृत्वा कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
 03-294-017c हरस्व शक्र कामं मे न दद्यामहमन्यथा ॥

03-294-018 शक्र उवाच

- 03-294-018a विदितोऽहं रवेः पूर्वमायन्नेव तवान्तिकम् ।
 03-294-018c तेन ते सर्वमाख्यातमेवमेतन्न संशयः ॥
- 03-294-019a काममस्तु तथा तात तव कर्णं यथेच्छसि ।
 03-294-019c वर्जयित्वा तु मे वज्रं प्रवृणीष्व यदिच्छसि ॥

03-294-020 वैशंपायन उवाच

03-294-020a ततः कर्णः प्रहृष्टस्तु उपसंगम्य वासवम् ।
 03-294-020c अमोघां शक्तिमभ्येत्य वव्रे संपूर्णमानसः ॥

03-294-021 कर्ण उवाच

03-294-021a वर्मणा कुण्डलाभ्यां च शक्तिं मे देहि वासव ।
 03-294-021c अमोघां शत्रुसंघानां घातनीं पृतनामुखे ॥

03-294-022 वैशंपायन उवाच

03-294-022a ततः संचिन्त्य मनसा मुहूर्तमिव वासवः ।
 03-294-022c शक्त्यर्थं पृथिवीपाल कर्णं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
 03-294-023a कुण्डले मे प्रयच्छस्व वर्म चैव शरीरजम् ।
 03-294-023c गृहाण कर्ण शक्तिं त्वमनेन समयेन मे ॥
 03-294-024a अमोघा हन्ति शतशः शत्रून्मम करच्युता ।
 03-294-024c पुनश्च पाणिमभ्येति मम दैत्यान्विनिघ्नतः ॥
 03-294-025a सेयं तव करं प्राप्य हत्वैकं रिपुमूर्जितम् ।
 03-294-025c गर्जन्तं प्रतपन्तं च मामेवैष्यति सूतज ॥

03-294-026 कर्ण उवाच

03-294-026a एकमेवाहमिच्छामि रिपुं हन्तुं महाहवे ।
 03-294-026c गर्जन्तं प्रतपन्तं च यतो मम भयं भवेत् ॥

03-294-027 इन्द्र उवाच

03-294-027a एकं हनिष्यसि रिपुं गर्जन्तं बलिनं रणे ।
 03-294-027c त्वं तु यं प्रार्थयस्येकं रक्ष्यते स महात्मना ॥
 03-294-028a यमाहुर्वेदविद्वांसो वराहमजितं हरिम् ।
 03-294-028c नारायणमचिन्त्यं च तेन कृष्णेन रक्ष्यते ॥

03-294-029 कर्ण उवाच

03-294-029a एवमप्यस्तु भगवन्नेकवीरवधे मम ।
 03-294-029c अमोघा प्रवरा शक्तिर्येन हन्यां प्रतापिनम् ॥
 03-294-030a उत्कृत्य तु प्रदास्यामि कुण्डले कवचं च ते ।
 03-294-030c निकृत्तेषु च गात्रेषु न मे बीभत्सता भवेत् ॥

03-294-031 इन्द्र उवाच

03-294-031a न ते बीभत्सता कर्ण भविष्यति कथंचन ।
 03-294-031c व्रणश्चापि न गात्रेषु यस्त्वं नानृतमिच्छसि ॥
 03-294-032a यादृशस्ते पितुर्वर्णस्तेजश्च वदतां वर ।
 03-294-032c तादृशेनैव वर्णेन त्वं कर्ण भविता पुनः ॥
 03-294-033a विद्यमानेषु शस्त्रेषु यद्यमोघामसंशये ।
 03-294-033c प्रमत्तो मोक्ष्यसे चापि त्वय्येवैषा पतिष्यति ॥

03-294-034 कर्ण उवाच

03-294-034a संशयं परमं प्राप्य विमोक्ष्ये वासवीमिमाम् ।
 03-294-034c यथा मामात्थ शक्र त्वं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

03-294-035 वैशंपायन उवाच

03-294-035a ततः शक्तिं प्रज्वलितां प्रतिगृह्य विशां पते ।
 03-294-035c शस्त्रं गृहीत्वा निशितं सर्वगात्राण्यकृन्तत ॥
 03-294-036a ततो देवा मानवा दानवाश्च; निकृन्तन्तं कर्णमात्मानमेवम् ।
 03-294-036c दृष्ट्वा सर्वे सिद्धसंघाश्च नेदुर्न ह्यस्यासीद्दुःखजो वै विकारः ॥
 03-294-037a ततो दिव्या दुन्दुभयः प्रणेदुः; पपातोच्चैः पुष्पवर्षं च दिव्यम् ।
 03-294-037c दृष्ट्वा कर्णं शस्त्रसंकृत्तगात्रं; मुहुश्चापि स्मयमानं नृवीरम् ॥
 03-294-038a ततश्छित्त्वा कवचं दिव्यमङ्गा; तथैवार्द्रं प्रददौ वासवाय ।
 03-294-038c तथोत्कृत्य प्रददौ कुण्डले ते; वैकर्तनः कर्मणा तेन कर्णः ॥
 03-294-039a ततः शक्रः प्रहसन्वञ्चयित्वा; कर्णं लोके यशसा योजयित्वा ।
 03-294-039c कृतं कार्यं पाण्डवानां हि मेने; ततः पश्चाद्विवमेवोत्पपात ॥
 03-294-040a श्रुत्वा कर्णं मुषितं धार्तराष्ट्रा; दीनाः सर्वे भग्नदर्पा इवासन् ।
 03-294-040c तां चावस्थां गमितं सूतपुत्रं; श्रुत्वा पार्था जहृषुः काननस्थाः ॥

03-294-041 जनमेजय उवाच

03-294-041a क्वस्था वीराः पाण्डवास्ते बभूवुः; कुतश्चैतच्छ्रुतवन्तः प्रियं ते ।
 03-294-041c किं वाकार्षुर्द्वादशेऽब्दे व्यतीते; तन्मे सर्वं भगवान्व्याकरोतु ॥

03-294-042 वैशंपायन उवाच

03-294-042a लब्ध्वा कृष्णां सैन्धवं द्रावयित्वा; विप्रैः सार्धं काम्यकादाश्रमात्ते ।
 03-294-042c मार्कण्डेयाच्छ्रुतवन्तः पुराणं; देवर्षीणां चरितं विस्तरेण ॥
 03-294-043a प्रत्याजग्मुः सरथाः सानुयात्राः; सर्वैः सार्धं सूदपौरोगवैश्च ।
 03-294-043c ततः पुण्यं द्वैतवनं नृवीरा; निस्तीर्योग्रं वनवासं समग्रम् ॥

03-295-001	जनमेजय उवाच
03-295-001a	एवं हतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम् ।
03-295-001c	प्रतिलभ्य ततः कृष्णां किमकुर्वत पाण्डवाः ॥
03-295-002	वैशंपायन उवाच
03-295-002a	एवं हतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम् ।
03-295-002c	विहाय काम्यकं राजा सह भ्रातृभिरच्युतः ॥
03-295-003a	पुनर्द्वैतवनं रम्यमाजगाम युधिष्ठिरः ।
03-295-003c	स्वादुमूलफलं रम्यं मार्कण्डेयाश्रमं प्रति ॥
03-295-004a	अनुगुप्तफलाहाराः सर्व एव मिताशनाः ।
03-295-004c	न्यवसन्पाण्डवास्तत्र कृष्णया सह भारत ॥
03-295-005a	वसन्द्वैतवने राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-295-005c	भीमसेनोऽर्जुनश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
03-295-006a	ब्राह्मणार्थं पराक्रान्ता धर्मात्मानो यतव्रताः ।
03-295-006c	क्लेशमार्छन्त विपुलं सुखोदकं परंतपाः ॥
03-295-007a	अजातशत्रुमासीनं भ्रातृभिः सहितं वने ।
03-295-007c	आगम्य ब्राह्मणस्तूर्णं संतप्त इदमब्रवीत् ॥
03-295-008a	अरणीसहितं मह्यं समासक्तं वनस्पतौ ।
03-295-008c	मृगस्य घर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ॥
03-295-009a	तदादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महामृगः ।
03-295-009c	आश्रमात्त्वरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः ॥
03-295-010a	तस्य गत्वा पदं शीघ्रमासाद्य च महामृगम् ।
03-295-010c	अग्निहोत्रं न लुप्येत तदानयत पाण्डवाः ॥
03-295-011a	ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा संतप्तोऽथ युधिष्ठिरः ।
03-295-011c	धनुरादाय कौन्तेयः प्राद्रवद्भ्रातृभिः सह ॥
03-295-012a	सन्नद्धा धन्विनः सर्वे प्राद्रवन्नरपुंगवाः ।
03-295-012c	ब्राह्मणार्थं यतन्तस्ते शीघ्रमन्वगमन्मृगम् ॥
03-295-013a	कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्तो महारथाः ।
03-295-013c	नाविध्यन्पाण्डवास्तत्र पश्यन्तो मृगमन्तिकात् ॥
03-295-014a	तेषां प्रयतमानानां नादृश्यत महामृगः ।
03-295-014c	अपश्यन्तो मृगं श्रान्ता दुःखं प्राप्ता मनस्विनः ॥
03-295-015a	शीतलच्छायमासाद्य न्यग्रोधं गहने वने ।

- 03-295-015c क्षुत्पिपासापरीताङ्गाः पाण्डवाः समुपाविशन् ॥
 03-295-016a तेषां समुपविष्टानां नकुलो दुःखितस्तदा ।
 03-295-016c अब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठममर्षात्कुरुसत्तम ॥
 03-295-017a नास्मिन्कुले जातु ममज्ज धर्मो; न चालस्यादर्थलोपो बभूव ।
 03-295-017c अनुत्तराः सर्वभूतेषु भूयः; संप्राप्ताः स्मः संशयं केन राजन् ॥

03-296-001 युधिष्ठिर उवाच

- 03-296-001a नापदामस्ति मर्यादा न निमित्तं न कारणम् ।
 03-296-001c धर्मस्तु विभजत्यत्र उभयोः पुण्यपापयोः ॥

03-296-002 भीम उवाच

- 03-296-002a प्रातिकाम्यनयत्कृष्णां सभायां प्रेष्यवत्तदा ।
 03-296-002c न मया निहतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥

03-296-003 अर्जुन उवाच

- 03-296-003a वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः सूतपुत्रेण भाषिताः ।
 03-296-003c अतितीक्ष्णा मया क्षान्तास्तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥

03-296-004 सहदेव उवाच

- 03-296-004a शकुनिस्त्वां यदाजैषीदक्षद्यूतेन भारत ।
 03-296-004c स मया न हतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥

03-296-005 वैशंपायन उवाच

- 03-296-005a ततो युधिष्ठिरो राजा नकुलं वाक्यमब्रवीत् ।
 03-296-005c आरुह्य वृक्षं माद्रेय निरीक्षस्व दिशो दश ॥
 03-296-006a पानीयमन्तिके पश्य वृक्षान्वाप्युदकाश्रयान् ।
 03-296-006c इमे हि भ्रातरः श्रान्तास्तव तात पिपासिताः ॥
 03-296-007a नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा शीघ्रमारुह्य पादपम् ।
 03-296-007c अब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठमभिवीक्ष्य समन्ततः ॥
 03-296-008a पश्यामि बहुलान्राजन्वृक्षानुदकसंश्रयान् ।
 03-296-008c सारसानां च निर्हादमत्रोदकमसंशयम् ॥
 03-296-009a ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 03-296-009c गच्छ सौम्य ततः शीघ्रं तूर्णं पानीयमानय ॥
 03-296-010a नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य शासनात् ।

03-296-010c	प्राद्रवद्यत्र पानीयं शीघ्रं चैवान्वपद्यत ॥
03-296-011a	स दृष्ट्वा विमलं तोयं सारसैः परिवारितम् ।
03-296-011c	पातुकामस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ॥
03-296-012a	मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
03-296-012c	प्रश्नानुक्त्वा तु माद्रेय ततः पिब हरस्व च ॥
03-296-013a	अनादृत्य तु तद्वाक्यं नकुलः सुपिपासितः ।
03-296-013c	अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥
03-296-014a	चिरायमाणे नकुले कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-296-014c	अब्रवीद्भ्रातरं वीरं सहदेवमरिंदमम् ॥
03-296-015a	भ्राता चिरायते तात सहदेव तवाग्रजः ।
03-296-015c	तं चैवानय सोदर्यं पानीयं च त्वमानय ॥
03-296-016a	सहदेवस्तथेत्युक्त्वा तां दिशं प्रत्यपद्यत ।
03-296-016c	ददर्श च हतं भूमौ भ्रातरं नकुलं तदा ॥
03-296-017a	भ्रातृशोकाभिसंतप्तस्तृषया च प्रपीडितः ।
03-296-017c	अभिदुद्राव पानीयं ततो वागभ्यभाषत ॥
03-296-018a	मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
03-296-018c	प्रश्नानुक्त्वा यथाकामं ततः पिब हरस्व च ॥
03-296-019a	अनादृत्य तु तद्वाक्यं सहदेवः पिपासितः ।
03-296-019c	अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥
03-296-020a	अथाब्रवीत्स विजयं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
03-296-020c	भ्रातरौ ते चिरगतौ बीभत्सो शत्रुकर्शन ॥
03-296-020e	तौ चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय ॥
03-296-021a	एवमुक्तो गुडाकेशः प्रगृह्य सशरं धनुः ।
03-296-021c	आमुक्तखड्गो मेधावी तत्सरः प्रत्यपद्यत ॥
03-296-022a	यतः पुरुषशार्दूलौ पानीयहरणे गतौ ।
03-296-022c	तौ ददर्श हतौ तत्र भ्रातरौ श्वेतवाहनः ॥
03-296-023a	प्रसुप्ताविव तौ दृष्ट्वा नरसिंहः सुदुःखितः ।
03-296-023c	धनुरुद्यम्य कौन्तेयो व्यलोकयत तद्वनम् ॥
03-296-024a	नापश्यत्तत्र किञ्चित्स भूतं तस्मिन्महावने ।
03-296-024c	सव्यसाची ततः श्रान्तः पानीयं सोऽभ्यधावत ॥
03-296-025a	अभिधावंस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ।

- 03-296-025c किमासीदसि पानीयं नैतच्छक्यं बलात्त्वया ॥
 03-296-026a कौन्तेय यदि वै प्रश्नान्मयोक्तान्प्रतिपत्स्यसे ।
 03-296-026c ततः पास्यसि पानीयं हरिष्यसि च भारत ॥
 03-296-027a वारितस्त्वब्रवीत्पार्थो दृश्यमानो निवारय ।
 03-296-027c यावद्वाणैर्विनिर्भिन्नः पुनर्नैवं वदिष्यसि ॥
 03-296-028a एवमुक्त्वा ततः पार्थः शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः ।
 03-296-028c ववर्ष तां दिशं कृत्स्नां शब्दवेधं च दर्शयन् ॥
 03-296-029a कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्भरतर्षभ ।
 03-296-029c अनेकैरिषुसंघातैरन्तरिक्षं ववर्ष ह ॥

03-296-030 यक्ष उवाच

- 03-296-030a किं विधातेन ते पार्थ प्रश्नानुक्त्वा ततः पिब ।
 03-296-030c अनुक्त्वा तु ततः प्रश्नान्पीत्वैव न भविष्यसि ॥

03-296-031 वैशंपायन उवाच

- 03-296-031a स त्वमोघानिषून्मुक्त्वा तृष्णयाभिप्रपीडितः ।
 03-296-031c अविज्ञायैव तान्प्रश्नान्पीत्वैव निपपात ह ॥
 03-296-032a अथाब्रवीद्धीमसेनं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 03-296-032c नकुलः सहदेवश्च बीभत्सुश्चापराजितः ॥
 03-296-033a चिरं गतास्तोयहेतोर्न चागच्छन्ति भारत ।
 03-296-033c तांश्चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय ॥
 03-296-034a भीमसेनस्तथेत्युक्त्वा तां दिशं प्रत्यपद्यत ।
 03-296-034c यत्र ते पुरुषव्याघ्रा भ्रातरोऽस्य निपातिताः ॥
 03-296-035a तान्दृष्ट्वा दुःखितो भीमस्तृषया च प्रपीडितः ।
 03-296-035c अमन्यत महाबाहुः कर्म तद्यक्षरक्षसाम् ॥
 03-296-035e स चिन्तयामास तदा योद्धव्यं ध्रुवमद्य मे ॥
 03-296-036a पास्यामि तावत्पानीयमिति पार्थो वृकोदरः ।
 03-296-036c ततोऽभ्यधावत्पानीयं पिपासुः पुरुषर्षभः ॥

03-296-037 यक्ष उवाच

- 03-296-037a मा तात साहसं कार्ष्णीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
 03-296-037c प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥

03-296-038 वैशंपायन उवाच

03-296-038a	एवमुक्तस्ततो भीमो यक्षेणामिततेजसा ।
03-296-038c	अविज्ञायैव तान्प्रश्नान्पीत्वैव निपपात ह ॥
03-296-039a	ततः कुन्तीसुतो राजा विचिन्त्य पुरुषर्षभः ।
03-296-039c	समुत्थाय महाबाहुर्दह्यमानेन चेतसा ॥
03-296-040a	अपेतजननिर्घोषं प्रविवेश महावनम् ।
03-296-040c	रुरुभिश्च वराहैश्च पक्षिभिश्च निषेवितम् ॥
03-296-041a	नीलभास्वरवर्णैश्च पादपैरुपशोभितम् ।
03-296-041c	भ्रमरैरुपगीतं च पक्षिभिश्च महायशाः ॥
03-296-042a	स गच्छन्कानने तस्मिन्हेमजालपरिष्कृतम् ।
03-296-042c	ददर्श तत्सरः श्रीमान्विश्वकर्मकृतं यथा ॥
03-296-043a	उपेतं नलिनीजालैः सिन्धुवारैश्च वेतसैः ।
03-296-043c	केतकैः करवीरैश्च पिप्पलैश्चैव संवृतम् ॥
03-296-043e	श्रमार्तस्तदुपागम्य सरो दृष्ट्वाथ विस्मितः ॥

03-297-001 वैशंपायन उवाच

03-297-001a	स ददर्श हतान्भ्रातृल्लोकपालानिव च्युतान् ।
03-297-001c	युगान्ते समनुप्राप्ते शक्रप्रतिमगौरवान् ॥
03-297-002a	विप्रकीर्णधनुर्बाणं दृष्ट्वा निहतमर्जुनम् ।
03-297-002c	भीमसेनं यमौ चोभौ निर्विचेष्टान्गतायुषः ॥
03-297-003a	स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य शोकबाष्पपरिप्लुतः ।
03-297-003c	बुद्ध्या विचिन्तयामास वीराः केन निपातिताः ॥
03-297-004a	नैषां शस्त्रप्रहारोऽस्ति पदं नेहास्ति कस्यचित् ।
03-297-004c	भूतं महदिदं मन्ये भ्रातरो येन मे हताः ॥
03-297-004e	एकाग्रं चिन्तयिष्यामि पीत्वा वेत्स्यामि वा जलम् ॥
03-297-005a	स्यात्तु दुर्योधनेनेदमुपांशुविहितं कृतम् ।
03-297-005c	गान्धारराजरचितं सततं जिह्मबुद्धिना ॥
03-297-006a	यस्य कार्यमकार्यं वा सममेव भवत्युत ।
03-297-006c	कस्तस्य विश्वसेद्वीरो दुर्मतेरकृतात्मनः ॥
03-297-007a	अथ वा पुरुषैर्गूढैः प्रयोगोऽयं दुरात्मनः ।
03-297-007c	भवेदिति महाबाहुर्बहुधा समचिन्तयत् ॥
03-297-008a	तस्यासीन्न विषेणेदमुदकं दूषितं यथा ।
03-297-008c	मुखवर्णाः प्रसन्ना मे भ्रातृणामित्यचिन्तयत् ॥

03-297-009a एकैकशश्रौघबलानिमान्पुरुषसत्तमान् ।
 03-297-009c कोऽन्यः प्रतिसमासेत कालान्तकयमादृते ॥
 03-297-010a एतेनाध्यवसायेन तत्तोयमवगाढवान् ।
 03-297-010c गाहमानश्च तत्तोयमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ॥

03-297-011 यक्ष उवाच

03-297-011a अहं बकः शैवलमत्स्यभक्षो; मया नीताः प्रेतवशं तवानुजाः ।
 03-297-011c त्वं पञ्चमो भविता राजपुत्र; न चेत्प्रश्नान्पृच्छतो व्याकरोषि ॥
 03-297-012a मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
 03-297-012c प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥

03-297-013 युधिष्ठिर उवाच

03-297-013a रुद्राणां वा वसूनां वा मरुतां वा प्रधानभाक् ।
 03-297-013c पृच्छामि को भवान्देवो नैतच्छकुनिना कृतम् ॥
 03-297-014a हिमवान्पारियात्रश्च विन्ध्यो मलय एव च ।
 03-297-014c चत्वारः पर्वताः केन पातिता भुवि तेजसा ॥
 03-297-015a अतीव ते महत्कर्म कृतं बलवतां वर ।
 03-297-015c यन्न देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ॥
 03-297-015e विषहेरन्महायुद्धे कृतं ते तन्महाद्भुतम् ॥
 03-297-016a न ते जानामि यत्कार्यं नाभिजानामि काङ्क्षितम् ।
 03-297-016c कौतूहलं महज्जातं साध्वसं चागतं मम ॥
 03-297-017a येनास्म्युद्विग्नहृदयः समुत्पन्नशिरोज्वरः ।
 03-297-017c पृच्छामि भगवंस्तस्मात्को भवानिह तिष्ठति ॥

03-297-018 यक्ष उवाच

03-297-018a यक्षोऽहमस्मि भद्रं ते नास्मि पक्षी जलेचरः ।
 03-297-018c मयैते निहताः सर्वे भ्रातरस्ते महौजसः ॥

03-297-019 वैशंपायन उवाच

03-297-019a ततस्तामशिवां श्रुत्वा वाचं स परुषाक्षराम् ।
 03-297-019c यक्षस्य ब्रुवतो राजन्नुपक्रम्य तदा स्थितः ॥
 03-297-020a विरूपाक्षं महाकायं यक्षं तालसमुच्छ्रयम् ।
 03-297-020c ज्वलनार्कप्रतीकाशमधृष्यं पर्वतोपमम् ॥
 03-297-021a सेतुमाश्रित्य तिष्ठन्तं ददर्श भरतर्षभः ।

03-297-021c मेघगम्भीरया वाचा तर्जयन्तं महाबलम् ॥

03-297-022 यक्ष उवाच

03-297-022a इमे ते भ्रातरो राजन्वार्यमाणा मयासकृत् ।

03-297-022c बलात्तोयं जिहीर्षन्तस्ततो वै सूदिता मया ॥

03-297-023a न पेयमुदकं राजन्प्राणानिह परीप्सता ।

03-297-023c पार्थ मा साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ॥

03-297-023e प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥

03-297-024 युधिष्ठिर उवाच

03-297-024a नैवाहं कामये यक्ष तव पूर्वपरिग्रहम् ।

03-297-024c कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तो हि पुरुषाः सदा ॥

03-297-025a यदात्मना स्वमात्मानं प्रशंसेत्पुरुषः प्रभो ।

03-297-025c यथाप्रज्ञं तु ते प्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि पृच्छ माम् ॥

03-297-026 यक्ष उवाच

03-297-026a किं स्विदादित्यमुन्नयति के च तस्याभितश्चराः ।

03-297-026c कश्चैनमस्तं नयति कस्मिंश्च प्रतितिष्ठति ॥

03-297-027 युधिष्ठिर उवाच

03-297-027a ब्रह्मादित्यमुन्नयति देवास्तस्याभितश्चराः ।

03-297-027c धर्मश्चास्तं नयति च सत्ये च प्रतितिष्ठति ॥

03-297-028 यक्ष उवाच

03-297-028a केन स्विच्छ्रोत्रियो भवति केन स्विद्विन्दते महत् ।

03-297-028c केन द्वितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान् ॥

03-297-029 युधिष्ठिर उवाच

03-297-029a श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् ।

03-297-029c धृत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्वृद्धसेवया ॥

03-297-030 यक्ष उवाच

03-297-030a किं ब्राह्मणानां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव ।

03-297-030c कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ॥

03-297-031 युधिष्ठिर उवाच

- 03-297-031a स्वाध्याय एषां देवत्वं तप एषां सतामिव ।
 03-297-031c मरणं मानुषो भावः परिवादोऽसतामिव ॥
- 03-297-032 यक्ष उवाच
 03-297-032a किं क्षत्रियाणां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव ।
 03-297-032c कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ॥
- 03-297-033 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-033a इष्वस्त्रमेषां देवत्वं यज्ञ एषां सतामिव ।
 03-297-033c भयं वै मानुषो भावः परित्यागोऽसतामिव ॥
- 03-297-034 यक्ष उवाच
 03-297-034a किमेकं यज्ञियं साम किमेकं यज्ञियं यजुः ।
 03-297-034c का चैका वृश्चते यज्ञं कां यज्ञो नातिवर्तते ॥
- 03-297-035 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-035a प्राणो वै यज्ञियं साम मनो वै यज्ञियं यजुः ।
 03-297-035c वागेका वृश्चते यज्ञं तां यज्ञो नातिवर्तते ॥
- 03-297-036 यक्ष उवाच
 03-297-036a किं स्विदापततां श्रेष्ठं किं स्विन्निपततां वरम् ।
 03-297-036c किं स्वित्प्रतिष्ठमानानां किं स्वित्प्रवदतां वरम् ॥
- 03-297-037 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-037a वर्षमापततां श्रेष्ठं बीजं निपततां वरम् ।
 03-297-037c गावः प्रतिष्ठमानानां पुत्रः प्रवदतां वरः ॥
- 03-297-038 यक्ष उवाच
 03-297-038a इन्द्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमाँल्लोकपूजितः ।
 03-297-038c संमतः सर्वभूतानामुच्छवसन्को न जीवति ॥
- 03-297-039 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-039a देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।
 03-297-039c न निर्वपति पञ्चानामुच्छवसन्न स जीवति ॥
- 03-297-040 यक्ष उवाच
 03-297-040a किं स्विद्रुरुतरं भूमेः किं स्विदुच्चतरं च खात् ।

03-297-040c किं स्विच्छीघ्रतरं वायोः किं स्विद्वहुतरं नृणाम् ॥

03-297-041 युधिष्ठिर उवाच

03-297-041a माता गुरुतरा भूमेः पिता उच्चतरश्च खात् ।

03-297-041c मनः शीघ्रतरं वायोश्चिन्ता बहुतरी नृणाम् ॥

03-297-042 यक्ष उवाच

03-297-042a किं स्वित्सुप्तं न निमिषति किं स्विज्जातं न चोपति ।

03-297-042c कस्य स्विद्धृदयं नास्ति किं स्विद्वेगेन वर्धते ॥

03-297-043 युधिष्ठिर उवाच

03-297-043a मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चोपति ।

03-297-043c अश्मनो हृदयं नास्ति नदी वेगेन वर्धते ॥

03-297-044 यक्ष उवाच

03-297-044a किं स्वित्प्रवसतो मित्रं किं स्विन्मित्रं गृहे सतः ।

03-297-044c आतुरस्य च किं मित्रं किं स्विन्मित्रं मरिष्यतः ॥

03-297-045 युधिष्ठिर उवाच

03-297-045a सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।

03-297-045c आतुरस्य भिषङ्मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥

03-297-046 यक्ष उवाच

03-297-046a किं स्विदेको विचरति जातः को जायते पुनः ।

03-297-046c किं स्विद्धिमस्य भैषज्यं किं स्विदावपनं महत् ॥

03-297-047 युधिष्ठिर उवाच

03-297-047a सूर्य एको विचरति चन्द्रमा जायते पुनः ।

03-297-047c अग्निर्हिमस्य भैषज्यं भूमिरावपनं महत् ॥

03-297-048 यक्ष उवाच

03-297-048a किं स्विदेकपदं धर्म्यं किं स्विदेकपदं यशः ।

03-297-048c किं स्विदेकपदं स्वर्ग्यं किं स्विदेकपदं सुखम् ॥

03-297-049 युधिष्ठिर उवाच

03-297-049a दाक्ष्यमेकपदं धर्म्यं दानमेकपदं यशः ।

03-297-049c सत्यमेकपदं स्वर्ग्यं शीलमेकपदं सुखम् ॥

03-297-050 यक्ष उवाच

03-297-050a किं स्विदात्मा मनुष्यस्य किं स्विदैवकृतः सखा ।

03-297-050c उपजीवनं किं स्विदस्य किं स्विदस्य परायणम् ॥

03-297-051 युधिष्ठिर उवाच

03-297-051a पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा ।

03-297-051c उपजीवनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ॥

03-297-052 यक्ष उवाच

03-297-052a धन्यानामुत्तमं किं स्विद्धनानां किं स्विदुत्तमम् ।

03-297-052c लाभानामुत्तमं किं स्विद्विदं सुखानां तथोत्तमम् ॥

03-297-053 युधिष्ठिर उवाच

03-297-053a धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम् ।

03-297-053c लाभानां श्रेष्ठमारोग्यं सुखानां तुष्टिरुत्तमा ॥

03-297-054 यक्ष उवाच

03-297-054a कश्च धर्मः परो लोके कश्च धर्मः सदाफलः ।

03-297-054c किं नियम्य न शोचन्ति कैश्च संधिर्न जीर्यते ॥

03-297-055 युधिष्ठिर उवाच

03-297-055a आनृशंस्यं परो धर्मस्त्रयीधर्मः सदाफलः ।

03-297-055c मनो यम्य न शोचन्ति सद्भिः संधिर्न जीर्यते ॥

03-297-056 यक्ष उवाच

03-297-056a किं नु हित्वा प्रियो भवति किं नु हित्वा न शोचति ।

03-297-056c किं नु हित्वार्थवान्भवति किं नु हित्वा सुखी भवेत् ॥

03-297-057 युधिष्ठिर उवाच

03-297-057a मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधं हित्वा न शोचति ।

03-297-057c कामं हित्वार्थवान्भवति लोभं हित्वा सुखी भवेत् ॥

03-297-058 यक्ष उवाच

03-297-058a मृतः कथं स्यात्पुरुषः कथं राष्ट्रं मृतं भवेत् ।

03-297-058c श्राद्धं मृतं कथं च स्यात्कथं यज्ञो मृतो भवेत् ॥

03-297-059 युधिष्ठिर उवाच

- 03-297-059a मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम् ।
 03-297-059c मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥
- 03-297-060 यक्ष उवाच
 03-297-060a का दिक्किमुदकं प्रोक्तं किमन्नं पार्थ किं विषम् ।
 03-297-060c श्राद्धस्य कालमाख्याहि ततः पिब हरस्व च ॥
- 03-297-061 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-061a सन्तो दिग्जलमाकाशं गौरन्नं प्रार्थना विषम् ।
 03-297-061c श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः कथं वा यक्ष मन्यसे ॥
- 03-297-062 यक्ष उवाच
 03-297-062a व्याख्याता मे त्वया प्रश्ना याथातथ्यं परंतप ।
 03-297-062c पुरुषं त्विदानीमाख्याहि यश्च सर्वधनी नरः ॥
- 03-297-063 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-063a दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः ।
 03-297-063c यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ॥
 03-297-064a तुल्ये प्रियाप्रिये यस्य सुखदुःखे तथैव च ।
 03-297-064c अतीतानागते चोभे स वै सर्वधनी नरः ॥
- 03-297-065 यक्ष उवाच
 03-297-065a व्याख्यातः पुरुषो राजन्यश्च सर्वधनी नरः ।
 03-297-065c तस्मात्तवैको भ्रातृणां यमिच्छसि स जीवतु ॥
- 03-297-066 युधिष्ठिर उवाच
 03-297-066a श्यामो य एष रक्ताक्षो बृहच्छाल इवोद्गतः ।
 03-297-066c व्यूढोरस्को महाबाहुर्नकुलो यक्ष जीवतु ॥
- 03-297-067 यक्ष उवाच
 03-297-067a प्रियस्ते भीमसेनोऽयमर्जुनो वः परायणम् ।
 03-297-067c स कस्मान्नकुलं राजन्सापत्नं जीवमिच्छसि ॥
 03-297-068a यस्य नागसहस्रेण दशसंख्येन वै बलम् ।
 03-297-068c तुल्यं तं भीममुत्सृज्य नकुलं जीवमिच्छसि ॥
 03-297-069a तथैनं मनुजाः प्राहुर्भीमसेनं प्रियं तव ।
 03-297-069c अथ केनानुभावेन सापत्नं जीवमिच्छसि ॥

- 03-297-070a यस्य बाहुबलं सर्वे पाण्डवाः समुपाश्रिताः ।
 03-297-070c अर्जुनं तमपाहाय नकुलं जीवमिच्छसि ॥
- 03-297-071 युधिष्ठिर उवाच**
- 03-297-071a आनृशंस्यं परो धर्मः परमार्थाच्च मे मतम् ।
 03-297-071c आनृशंस्यं चिकीर्षामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥
- 03-297-072a धर्मशीलः सदा राजा इति मां मानवा विदुः ।
 03-297-072c स्वधर्मान्न चलिष्यामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥
- 03-297-073a यथा कुन्ती तथा माद्री विशेषो नास्ति मे तयोः ।
 03-297-073c मातृभ्यां सममिच्छामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥
- 03-297-074 यक्ष उवाच**
- 03-297-074a यस्य तेऽर्थाच्च कामाच्च आनृशंस्यं परं मतम् ।
 03-297-074c तस्मात्ते भ्रातरः सर्वे जीवन्तु भरतर्षभ ॥
- 03-298-001 वैशंपायन उवाच**
- 03-298-001a ततस्ते यक्षवचनादुदतिष्ठन्त पाण्डवाः ।
 03-298-001c क्षुत्पिपासे च सर्वेषां क्षणे तस्मिन्व्यगच्छताम् ॥
- 03-298-002 युधिष्ठिर उवाच**
- 03-298-002a सरस्येकेन पादेन तिष्ठन्तमपराजितम् ।
 03-298-002c पृच्छामि को भवान्देवो न मे यक्षो मतो भवान् ॥
- 03-298-003a वसूनां वा भवानेको रुद्राणामथ वा भवान् ।
 03-298-003c अथ वा मरुतां श्रेष्ठो वज्री वा त्रिदशेश्वरः ॥
- 03-298-004a मम हि भ्रातर इमे सहस्रशतयोधिनः ।
 03-298-004c न तं योगं प्रपश्यामि येन स्युर्विनिपातिताः ॥
- 03-298-005a सुखं प्रतिविबुद्धानामिन्द्रियाण्युपलक्षये ।
 03-298-005c स भवान्सुहृदस्माकमथ वा नः पिता भवान् ॥
- 03-298-006 यक्ष उवाच**
- 03-298-006a अहं ते जनकस्तात धर्मो मृदुपराक्रम ।
 03-298-006c त्वां दिदृक्षुरनुप्राप्तो विद्धि मां भरतर्षभ ॥
- 03-298-007a यशः सत्यं दमः शौचमार्जवं हीरचापलम् ।
 03-298-007c दानं तपो ब्रह्मचर्यमित्येतास्तनवो मम ॥

- 03-298-008a अहिंसा समता शान्तिस्तपः शौचममत्सरः ।
 03-298-008c द्वाराण्येतानि मे विद्धि प्रियो ह्यसि सदा मम ॥
 03-298-009a दिष्ट्या पञ्चसु रक्तोऽसि दिष्ट्या ते षट्पदी जिता ।
 03-298-009c द्वे पूर्वे मध्यमे द्वे च द्वे चान्ते सांपरायिके ॥
 03-298-010a धर्मोऽहमस्मि भद्रं ते जिज्ञासुस्त्वामिहागतः ।
 03-298-010c आनृशंस्येन तुष्टोऽस्मि वरं दास्यामि तेऽनघ ॥
 03-298-011a वरं वृणीष्व राजेन्द्र दाता ह्यस्मि तवानघ ।
 03-298-011c ये हि मे पुरुषा भक्ता न तेषामस्ति दुर्गतिः ॥

03-298-012 युधिष्ठिर उवाच

- 03-298-012a अरणीसहितं यस्य मृग आदाय गच्छति ।
 03-298-012c तस्याग्नयो न लुप्येरन्प्रथमोऽस्तु वरो मम ॥

03-298-013 धर्म उवाच

- 03-298-013a अरणीसहितं तस्य ब्राह्मणस्य हृतं मया ।
 03-298-013c मृगवेषेण कौन्तेय जिज्ञासार्थं तव प्रभो ॥

03-298-014 वैशंपायन उवाच

- 03-298-014a ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत ।
 03-298-014c अन्यं वरय भद्रं ते वरं त्वममरोपम ॥

03-298-015 युधिष्ठिर उवाच

- 03-298-015a वर्षाणि द्वादशारण्ये त्रयोदशमुपस्थितम् ।
 03-298-015c तत्र नो नाभिजानीयुर्वसतो मनुजाः क्वचित् ॥

03-298-016 वैशंपायन उवाच

- 03-298-016a ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत ।
 03-298-016c भूयश्चाश्वासयामास कौन्तेयं सत्यविक्रमम् ॥
 03-298-017a यद्यपि स्वेन रूपेण चरिष्यथ महीमिमाम् ।
 03-298-017c न वो विज्ञास्यते कश्चित्त्रिषु लोकेषु भारत ॥
 03-298-018a वर्षं त्रयोदशं चेदं मत्प्रसादात्क्रूरुद्वहाः ।
 03-298-018c विराटनगरे गूढा अविज्ञाताश्चरिष्यथ ॥
 03-298-019a यद्वः संकल्पितं रूपं मनसा यस्य यादृशम् ।
 03-298-019c तादृशं तादृशं सर्वे छन्दतो धारयिष्यथ ॥

- 03-298-020a अरणीसहितं चेदं ब्राह्मणाय प्रयच्छत ।
 03-298-020c जिज्ञासार्थं मया ह्येतदाहृतं मृगरूपिणा ॥
 03-298-021a तृतीयं गृह्यतां पुत्र वरमप्रतिमं महत् ।
 03-298-021c त्वं हि मत्प्रभवो राजन्विदुरश्च ममांशभाक् ॥

03-298-022 युधिष्ठिर उवाच

- 03-298-022a देवदेवो मया दृष्टो भवान्साक्षात्सनातनः ।
 03-298-022c यं ददासि वरं तुष्टस्तं ग्रहीष्याम्यहं पितः ॥
 03-298-023a जयेयं लोभमोहौ च क्रोधं चाहं सदा विभो ।
 03-298-023c दाने तपसि सत्ये च मनो मे सततं भवेत् ॥

03-298-024 धर्म उवाच

- 03-298-024a उपपन्नो गुणैः सर्वैः स्वभावेनासि पाण्डव ।
 03-298-024c भवान्धर्मः पुनश्चैव यथोक्तं ते भविष्यति ॥

03-298-025 वैशंपायन उवाच

- 03-298-025a इत्युक्त्वान्तर्दधे धर्मो भगवाँल्लोकभावनः ।
 03-298-025c समेताः पाण्डवाश्चैव सुखसुप्ता मनस्विनः ॥
 03-298-026a अभ्येत्य चाश्रमं वीराः सर्व एव गतक्लमाः ।
 03-298-026c आरण्यं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाय तपस्विने ॥
 03-298-027a इदं समुत्थानसमागमं महःत्पितुश्च पुत्रस्य च कीर्तिवर्धनम् ।
 03-298-027c पठन्नरः स्याद्विजितेन्द्रियो वशी; सपुत्रपौत्रः शतवर्षभागभवेत् ॥
 03-298-028a न चाप्यधर्मे न सुहृद्विभेदने; परस्वहारे परदारमर्शने ।
 03-298-028c कदर्यभावे न रमेन्मनः सदा; नृणां सदाख्यानमिदं विजानताम् ॥

२९९

03-299-001 वैशंपायन उवाच

- 03-299-001a धर्मेण तेऽभ्यनुज्ञाताः पाण्डवाः सत्यविक्रमाः ।
 03-299-001c अज्ञातवासं वत्स्यन्तश्छन्ना वर्षं त्रयोदशम् ॥
 03-299-001e उपोपविश्य विद्वांसः सहिताः संशितव्रताः ॥
 03-299-002a ये तद्भक्ता वसन्ति स्म वनवासे तपस्विनः ।
 03-299-002c तानब्रुवन्महात्मानः शिष्टाः प्राञ्जलयस्तदा ॥
 03-299-002e अभ्यनुज्ञापयिष्यन्तस्तं निवासं धृतव्रताः ॥

03-299-003a	विदितं भवतां सर्वं धार्तराष्ट्रैर्यथा वयम् ।
03-299-003c	छद्मना हतराज्याश्च निःस्वाश्च बहुशः कृताः ॥
03-299-004a	उषिताश्च वने कृच्छ्रं यत्र द्वादश वत्सरान् ।
03-299-004c	अज्ञातवाससमयं शेषं वर्षं त्रयोदशम् ॥
03-299-004e	तद्वत्स्यामो वयं छन्नास्तदनुज्ञातुमर्हथ ॥
03-299-005a	सुयोधनश्च दुष्टात्मा कर्णश्च सहसौबलः ।
03-299-005c	जानन्तो विषमं कुर्युरस्मास्वत्यन्तवैरिणः ॥
03-299-005e	युक्ताचाराश्च युक्ताश्च पौरस्य स्वजनस्य च ॥
03-299-006a	अपि नस्तद्भवेद्भूयो यद्वयं ब्राह्मणैः सह ।
03-299-006c	समस्ताः स्वेषु राष्ट्रेषु स्वराज्यस्था भवेमहि ॥
03-299-007a	इत्युक्त्वा दुःखशोकार्तः शुचिर्धर्मसुतस्तदा ।
03-299-007c	संमूर्छितोऽभवद्राजा साश्रुकण्ठो युधिष्ठिरः ॥
03-299-008a	तमथाश्वासयन्सर्वे ब्राह्मणा भ्रातृभिः सह ।
03-299-008c	अथ धौम्योऽब्रवीद्वाक्यं महार्थं नृपतिं तदा ॥
03-299-009a	राजन्विद्वान्भवान्दान्तः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
03-299-009c	नैवंविधाः प्रमुह्यन्ति नराः कस्यांचिदापदि ॥
03-299-010a	देवैरप्यापदः प्राप्ताश्छन्नैश्च बहुशस्तथा ।
03-299-010c	तत्र तत्र सपत्नानां निग्रहार्थं महात्मभिः ॥
03-299-011a	इन्द्रेण निषधान्प्राप्य गिरिप्रस्थाश्रमे तदा ।
03-299-011c	छन्नेनोष्य कृतं कर्म द्विषतां बलनिग्रहे ॥
03-299-012a	विष्णुनाश्चशिरः प्राप्य तथादित्यां निवत्स्यता ।
03-299-012c	गर्भे वधार्थं दैत्यानामज्ञातेनोषितं चिरम् ॥
03-299-013a	प्राप्य वामनरूपेण प्रच्छन्नं ब्रह्मरूपिणा ।
03-299-013c	बलेर्यथा हतं राज्यं विक्रमैस्तच्च ते श्रुतम् ॥
03-299-014a	और्वेण वसता छन्नमूरौ ब्रह्मर्षिणा तदा ।
03-299-014c	यत्कृतं तात लोकेषु तच्च सर्वं श्रुतं त्वया ॥
03-299-015a	प्रच्छन्नं चापि धर्मज्ञ हरिणा वृत्रनिग्रहे ।
03-299-015c	वज्रं प्रविश्य शक्रस्य यत्कृतं तच्च ते श्रुतम् ॥
03-299-016a	हुताशनेन यच्चापः प्रविश्य छन्नमासता ।
03-299-016c	विबुधानां कृतं कर्म तच्च सर्वं श्रुतं त्वया ॥
03-299-017a	एवं विवस्वता तात छन्नेनोत्तमतेजसा ।

03-299-017c	निर्दग्धाः शत्रवः सर्वे वसता भुवि सर्वशः ॥
03-299-018a	विष्णुना वसता चापि गृहे दशरथस्य वै ।
03-299-018c	दशग्रीवो हतश्छन्नं संयुगे भीमकर्मणा ॥
03-299-019a	एवमेते महात्मानः प्रच्छन्नास्तत्र तत्र ह ।
03-299-019c	अजयज्ज्ञात्रवान्युद्धे तथा त्वमपि जेष्यसि ॥
03-299-020a	तथा धौम्येन धर्मज्ञो वाक्यैः संपरितोषितः ।
03-299-020c	शास्त्रबुद्ध्या स्वबुद्ध्या च न चचाल युधिष्ठिरः ॥
03-299-021a	अथाब्रवीन्महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ।
03-299-021c	राजानं बलिनां श्रेष्ठो गिरा संपरिहर्षयन् ॥
03-299-022a	अवेक्षया महाराज तव गाण्डीवधन्वना ।
03-299-022c	धर्मानुगतया बुद्ध्या न किञ्चित्साहसं कृतम् ॥
03-299-023a	सहदेवो मया नित्यं नकुलश्च निवारितौ ।
03-299-023c	शक्तौ विध्वंसने तेषां शत्रुघ्नौ भीमविक्रमौ ॥
03-299-024a	न वयं तत्प्रहास्यामो यस्मिन्योक्ष्यति नो भवान् ।
03-299-024c	भवान्विधत्तां तत्सर्वं क्षिप्रं जेष्यामहे परान् ॥
03-299-025a	इत्युक्ते भीमसेनेन ब्राह्मणाः परमाशिषः ।
03-299-025c	प्रयुज्यापृच्छय भरतान्यथास्वान्स्वान्ययुर्गृहान् ॥
03-299-026a	सर्वे वेदविदो मुख्या यतयो मुनयस्तथा ।
03-299-026c	आशीरुक्त्वा यथान्यायं पुनर्दर्शनकाङ्क्षिणः ॥
03-299-027a	सह धौम्येन विद्वांसस्तथा ते पञ्च पाण्डवाः ।
03-299-027c	उत्थाय प्रययुर्वीराः कृष्णामादाय भारत ॥
03-299-028a	क्रोशमात्रमतिक्रम्य तस्माद्देशान्निमित्ततः ।
03-299-028c	श्वोभूते मनुजव्याघ्राश्छन्नवासार्थमुद्यताः ॥
03-299-029a	पृथक्शास्त्रविदः सर्वे सर्वे मन्त्रविशारदाः ।
03-299-029c	संधिविग्रहकालज्ञा मन्त्राय समुपाविशन् ॥

४. विराट्पर्व

००१

04-001-001	जनमेजय उवाच
04-001-001a	कथं विराटनगरे मम पूर्वपितामहाः ।
04-001-001c	अज्ञातवासमुषिता दुर्योधनभयार्दिताः ॥

04-001-002 वैशंपायन उवाच

- 04-001-002a तथा तु स वरौल्लब्ध्वा धर्माद्धर्मभृतां वरः ।
 04-001-002c गत्वाश्रमं ब्राह्मणेभ्य आचख्यौ सर्वमेव तत् ॥
 04-001-003a कथयित्वा तु तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिरः ।
 04-001-003c अरणीसहितं तस्मै ब्राह्मणाय न्यवेदयत् ॥
 04-001-004a ततो युधिष्ठिरो राजा धर्मपुत्रो महामनाः ।
 04-001-004c संनिवर्त्यानुजान्सर्वानिति होवाच भारत ॥
 04-001-005a द्वादशेमानि वर्षाणि राष्ट्राद्विप्रोषिता वयम् ।
 04-001-005c त्रयोदशोऽयं संप्राप्तः कृच्छ्रः परमदुर्वसः ॥
 04-001-006a स साधु कौन्तेय इतो वासमर्जुन रोचय ।
 04-001-006c यत्रेमा वसतीः सर्वा वसेमाविदिताः परैः ॥

04-001-007 अर्जुन उवाच

- 04-001-007a तस्यैव वरदानेन धर्मस्य मनुजाधिप ।
 04-001-007c अज्ञाता विचरिष्यामो नराणां भरतर्षभ ॥
 04-001-008a किं तु वासाय राष्ट्राणि कीर्तयिष्यामि कानिचित् ।
 04-001-008c रमणीयानि गुप्तानि तेषां किञ्चित्स्म रोचय ॥
 04-001-009a सन्ति रम्या जनपदा बह्वन्नाः परितः कुरून् ।
 04-001-009c पाञ्चालाश्चेदिमत्स्याश्च शूरसेनाः पटच्चराः ॥
 04-001-009e दशार्णा नवराष्ट्रं च मल्लाः शाल्वा युगंधराः ॥
 04-001-010a एतेषां कतमो राजन्निवासस्तव रोचते ।
 04-001-010c वत्स्यामो यत्र राजेन्द्र संवत्सरमिमं वयम् ॥

04-001-011 युधिष्ठिर उवाच

- 04-001-011a एवमेतन्महाबाहो यथा स भगवान्प्रभुः ।
 04-001-011c अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथा न तदन्यथा ॥
 04-001-012a अवश्यं त्वेव वासार्थं रमणीयं शिवं सुखम् ।
 04-001-012c संमन्त्र्य सहितैः सर्वैर्द्रष्टव्यमकुतोभयम् ॥
 04-001-013a मत्स्यो विराटो बलवानभिरक्षेत्स पाण्डवान् ।
 04-001-013c धर्मशीलो वदान्यश्च वृद्धश्च सुमहाधनः ॥
 04-001-014a विराटनगरे तात संवत्सरमिमं वयम् ।
 04-001-014c कुर्वन्तस्तस्य कर्माणि विहरिष्याम भारत ॥

04-001-015a यानि यानि च कर्माणि तस्य शक्ष्यामहे वयम् ।
 04-001-015c कर्तुं यो यत्स तत्कर्म ब्रवीतु कुरुनन्दनाः ॥

04-001-016 अर्जुन उवाच

04-001-016a नरदेव कथं कर्म राष्ट्रे तस्य करिष्यसि ।
 04-001-016c विराटनृपतेः साधो रंस्यसे केन कर्मणा ॥
 04-001-017a मृदुर्वदान्यो ह्रीमांश्च धार्मिकः सत्यविक्रमः ।
 04-001-017c राजंस्त्वमापदा क्लिष्टः किं करिष्यसि पाण्डव ॥
 04-001-018a न दुःखमुचितं किंचिद्राजन्वेद यथा जनः ।
 04-001-018c स इमामापदं प्राप्य कथं घोरां तरिष्यसि ॥

04-001-019 युधिष्ठिर उवाच

04-001-019a शृणुध्वं यत्करिष्यामि कर्म वै कुरुनन्दनाः ।
 04-001-019c विराटमनुसंप्राप्य राजानं पुरुषर्षभम् ॥
 04-001-020a सभास्तारो भविष्यामि तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 04-001-020c कङ्को नाम द्विजो भूत्वा मताक्षः प्रियदेविता ॥
 04-001-021a वैडूर्यान्काञ्चनान्दान्तान्फलैर्ज्योतीरसैः सह ।
 04-001-021c कृष्णाक्षाल्लोहिताक्षांश्च निर्वत्स्यामि मनोरमान् ॥
 04-001-022a आसं युधिष्ठिरस्याहं पुरा प्राणसमः सखा ।
 04-001-022c इति वक्ष्यामि राजानं यदि मामनुयोक्ष्यते ॥
 04-001-023a इत्येतद्वो मयाख्यातं विहरिष्याम्यहं यथा ।
 04-001-023c वृकोदर विराटे त्वं रंस्यसे केन कर्मणा ॥

04-002-001 भीम उवाच

04-002-001a पौरोगवो ब्रुवाणोऽहं बल्लवो नाम नामतः ।
 04-002-001c उपस्थास्यामि राजानं विराटमिति मे मतिः ॥
 04-002-002a सूपानस्य करिष्यामि कुशलोऽस्मि महानसे ।
 04-002-002c कृतपूर्वाणि यैरस्य व्यञ्जनानि सुशिक्षितैः ॥
 04-002-002e तानप्यभिभविष्यामि प्रीतिं संजनयन्नहम् ॥
 04-002-003a आहरिष्यामि दारूणां निचयान्महतोऽपि च ।
 04-002-003c तत्प्रेक्ष्य विपुलं कर्म राजा प्रीतो भविष्यति ॥
 04-002-004a द्विपा वा बलिनो राजन्वृषभा वा महाबलाः ।
 04-002-004c विनिग्राह्या यदि मया निग्रहीष्यामि तानपि ॥

04-002-005a	ये च केचिन्नियोत्स्यन्ति समाजेषु नियोधकाः ।
04-002-005c	तानहं निहनिष्यामि प्रीतिं तस्य विवर्धयन् ॥
04-002-006a	न त्वेतान्युध्यमानान्वै हनिष्यामि कथंचन ।
04-002-006c	तथैतान्पातयिष्यामि यथा यास्यन्ति न क्षयम् ॥
04-002-007a	आरालिको गोविकर्ता सूपकर्ता नियोधकः ।
04-002-007c	आसं युधिष्ठिरस्याहमिति वक्ष्यामि पृच्छतः ॥
04-002-008a	आत्मानमात्मना रक्षंश्चरिष्यामि विशां पते ।
04-002-008c	इत्येतत्प्रतिजानामि विहरिष्याम्यहं यथा ॥
04-002-009	युधिष्ठिर उवाच
04-002-009a	यमग्निर्ब्राह्मणो भूत्वा समागच्छन्नृणां वरम् ।
04-002-009c	दिधक्षुः खाण्डवं दावं दाशार्हसहितं पुरा ॥
04-002-010a	महाबलं महाबाहुमजितं कुरुनन्दनम् ।
04-002-010c	सोऽयं किं कर्म कौन्तेयः करिष्यति धनंजयः ॥
04-002-011a	योऽयमासाद्य तं दावं तर्पयामास पावकम् ।
04-002-011c	विजित्यैकरथेनेन्द्रं हत्वा पन्नगराक्षसान् ॥
04-002-011e	श्रेष्ठः प्रतियुधां नाम सोऽर्जुनः किं करिष्यति ॥
04-002-012a	सूर्यः प्रतपतां श्रेष्ठो द्विपदां ब्राह्मणो वरः ।
04-002-012c	आशीविषश्च सर्पाणामग्निस्तेजस्विनां वरः ॥
04-002-013a	आयुधानां वरो वज्रः ककुद्भी च गवां वरः ।
04-002-013c	हृदानामुदधिः श्रेष्ठः पर्जन्यो वर्षतां वरः ॥
04-002-014a	धृतराष्ट्रश्च नागानां हस्तिष्वैरावतो वरः ।
04-002-014c	पुत्रः प्रियाणामधिको भार्या च सुहृदां वरा ॥
04-002-015a	यथैतानि विशिष्टानि जात्यां जात्यां वृकोदर ।
04-002-015c	एवं युवा गुडाकेशः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥
04-002-016a	सोऽयमिन्द्रादनवरो वासुदेवाच्च भारत ।
04-002-016c	गाण्डीवधन्वा श्वेताश्वो बीभत्सुः किं करिष्यति ॥
04-002-017a	उषित्वा पञ्च वर्षाणि सहस्राक्षस्य वेश्मनि ।
04-002-017c	दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्तानि देवरूपेण भास्वता ॥
04-002-018a	यं मन्ये द्वादशं रुद्रमादित्यानां त्रयोदशम् ।
04-002-018c	यस्य बाहू समौ दीर्घौ ज्याघातकठिनत्वचौ ॥
04-002-018e	दक्षिणे चैव सव्ये च गवामिव वहः कृतः ॥

- 04-002-019a हिमवानिव शैलानां समुद्रः सरितामिव ।
 04-002-019c त्रिदशानां यथा शक्रो वसूनामिव हव्यवाट् ॥
 04-002-020a मृगाणामिव शार्दूलो गरुडः पततामिव ।
 04-002-020c वरः संनह्यमानानामर्जुनः किं करिष्यति ॥

04-002-021 अर्जुन उवाच

- 04-002-021a प्रतिज्ञां षण्ढकोऽस्मीति करिष्यामि महीपते ।
 04-002-021c ज्याघातौ हि महान्तौ मे संवर्तुं नृप दुष्करौ ॥
 04-002-022a कर्णयोः प्रतिमुच्याहं कुण्डले ज्वलनोपमे ।
 04-002-022c वेणीकृतशिरा राजन्नाम्ना चैव बृहन्नडा ॥
 04-002-023a पठन्नाख्यायिकां नाम स्त्रीभावेन पुनः पुनः ।
 04-002-023c रमयिष्ये महीपालमन्यांश्चान्तःपुरे जनान् ॥
 04-002-024a गीतं नृत्तं विचित्रं च वादित्रं विविधं तथा ।
 04-002-024c शिक्षयिष्याम्यहं राजन्विराटभवने स्त्रियः ॥
 04-002-025a प्रजानां समुदाचारं बहु कर्मकृतं वदन् ।
 04-002-025c छादयिष्यामि कौन्तेय माययात्मानमात्मना ॥
 04-002-026a युधिष्ठिरस्य गेहेऽस्मि द्रौपद्याः परिचारिका ।
 04-002-026c उषितास्मीति वक्ष्यामि पृष्ठो राज्ञा च भारत ॥
 04-002-027a एतेन विधिना छन्नः कृतकेन यथा नलः ।
 04-002-027c विहरिष्यामि राजेन्द्र विराटभवने सुखम् ॥

04-003-001 युधिष्ठिर उवाच

- 04-003-001a किं त्वं नकुल कुर्वाणस्तत्र तात चरिष्यसि ।
 04-003-001c सुकुमारश्च शूरश्च दर्शनीयः सुखोचितः ॥

04-003-002 नकुल उवाच

- 04-003-002a अश्वबन्धो भविष्यामि विराटनृपतेरहम् ।
 04-003-002c ग्रन्थिको नाम नाम्नाहं कर्मैतत्सुप्रियं मम ॥
 04-003-003a कुशलोऽस्म्यश्वशिक्षायां तथैवाश्वचिकित्सिते ।
 04-003-003c प्रियाश्च सततं मेऽश्वाः कुरुराज यथा तव ॥
 04-003-004a ये मामामन्त्रयिष्यन्ति विराटनगरे जनाः ।
 04-003-004c तेभ्य एवं प्रवक्ष्यामि विहरिष्याम्यहं यथा ॥

04-003-005 युधिष्ठिर उवाच

04-003-005a सहदेव कथं तस्य समीपे विहरिष्यसि ।
 04-003-005c किं वा त्वं तात कुर्वाणः प्रच्छन्नो विचरिष्यसि ॥

04-003-006 सहदेव उवाच

04-003-006a गोसंख्याता भविष्यामि विराटस्य महीपतेः ।
 04-003-006c प्रतिषेद्धा च दोग्धा च संख्याने कुशलो गवाम् ॥
 04-003-007a तन्तिपाल इति ख्यातो नाम्ना विदितमस्तु ते ।
 04-003-007c निपुणं च चरिष्यामि व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
 04-003-008a अहं हि भवता गोषु सततं प्रकृतः पुरा ।
 04-003-008c तत्र मे कौशलं कर्म अवबुद्धं विशां पते ॥
 04-003-009a लक्षणं चरितं चापि गवां यच्चापि मङ्गलम् ।
 04-003-009c तत्सर्वं मे सुविदितमन्यच्चापि महीपते ॥
 04-003-010a वृषभानपि जानामि राजन्पूजितलक्षणान् ।
 04-003-010c येषां मूत्रमुपाघ्राय अपि बन्ध्या प्रसूयते ॥
 04-003-011a सोऽहमेवं चरिष्यामि प्रीतिरत्र हि मे सदा ।
 04-003-011c न च मां वेत्स्यति परस्तत्ते रोचतु पार्थिव ॥

04-003-012 युधिष्ठिर उवाच

04-003-012a इयं तु नः प्रिया भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।
 04-003-012c मातेव परिपाल्या च पूज्या ज्येष्ठेव च स्वसा ॥
 04-003-013a केन स्म कर्मणा कृष्णा द्रौपदी विचरिष्यति ।
 04-003-013c न हि किञ्चिद्विजानाति कर्म कर्तुं यथा स्त्रियः ॥
 04-003-014a सुकुमारी च बाला च राजपुत्री यशस्विनी ।
 04-003-014c पतिव्रता महाभागा कथं नु विचरिष्यति ॥
 04-003-015a माल्यगन्धानलंकारान्वस्त्राणि विविधानि च ।
 04-003-015c एतान्येवाभिजानाति यतो जाता हि भामिनी ॥

04-003-016 द्रौपद्युवाच

04-003-016a सैरन्ध्योऽरक्षिता लोके भुजिष्याः सन्ति भारत ।
 04-003-016c नैवमन्याः स्त्रियो यान्ति इति लोकस्य निश्चयः ॥
 04-003-017a साहं ब्रुवाणा सैरन्ध्री कुशला केशकर्मणि ।
 04-003-017c आत्मगुप्ता चरिष्यामि यन्मां त्वमनुपृच्छसि ॥
 04-003-018a सुदेष्णां प्रत्युपस्थास्ये राजभार्या यशस्विनीम् ।

04-003-018c सा रक्षिष्यति मां प्राप्तां मा ते भूहुःखमीदृशम् ॥

04-003-019 युधिष्ठिर उवाच

04-003-019a कल्याणं भाषसे कृष्णे कुले जाता यथा वदेत् ।

04-003-019c न पापमभिजानासि साधु साध्वीव्रते स्थिता ॥

04-004-001 युधिष्ठिर उवाच

04-004-001a कर्माण्युक्तानि युष्माभिर्यानि तानि करिष्यथ ।

04-004-001c मम चापि यथाबुद्धि रुचितानि विनिश्चयात् ॥

04-004-002a पुरोहितोऽयमस्माकमग्निहोत्राणि रक्षतु ।

04-004-002c सूदपौरोगवैः सार्धं द्रुपदस्य निवेशने ॥

04-004-003a इन्द्रसेनमुखाश्चेमे रथानादाय केवलान् ।

04-004-003c यान्तु द्वारवतीं शीघ्रमिति मे वर्तते मतिः ॥

04-004-004a इमाश्च नार्यो द्रौपद्याः सर्वशः परिचारिकाः ।

04-004-004c पाञ्चालानेव गच्छन्तु सूदपौरोगवैः सह ॥

04-004-005a सर्वैरपि च वक्तव्यं न प्रज्ञायन्त पाण्डवाः ।

04-004-005c गता ह्यस्मानपाकीर्य सर्वे द्वैतवनादिति ॥

04-004-006 धौम्य उवाच

04-004-006a विदिते चापि वक्तव्यं सुहृद्भिरनुरागतः ।

04-004-006c अतोऽहमपि वक्ष्यामि हेतुमात्रं निबोधत ॥

04-004-007a हन्तेमां राजवसतिं राजपुत्रा ब्रवीमि वः ।

04-004-007c यथा राजकुलं प्राप्य चरन्प्रेष्यो न रिष्यति ॥

04-004-008a दुर्वसं त्वेव कौरव्या जानता राजवेश्मनि ।

04-004-008c अमानितैः सुमानार्हा अज्ञातैः परिवत्सरम् ॥

04-004-009a दिष्टद्वारो लभेद्द्वारं न च राजसु विश्वसेत् ।

04-004-009c तदेवासनमन्विच्छेद्यत्र नाभिषजेत्परः ॥

04-004-010a नास्य यानं न पर्यङ्कं न पीठं न गजं रथम् ।

04-004-010c आरोहेत्संमतोऽस्मीति स राजवसतिं वसेत् ॥

04-004-011a अथ यत्रैनमासीनं शङ्केरन्दुष्टचारिणः ।

04-004-011c न तत्रोपविशेज्जातु स राजवसतिं वसेत् ॥

04-004-012a न चानुशिष्येद्राजानमपृच्छन्तं कदाचन ।

04-004-012c तूष्णीं त्वेनमुपासीत काले समभिपूजयन् ॥

04-004-013a	असूयन्ति हि राजानो जनाननृतवादिनः ।
04-004-013c	तथैव चावमन्यन्ते मन्त्रिणं वादिनं मृषा ॥
04-004-014a	नैषां दारेषु कुर्वीत मैत्रीं प्राज्ञः कथंचन ।
04-004-014c	अन्तःपुरचरा ये च द्वेष्टि यानहिताश्च ये ॥
04-004-015a	विदिते चास्य कुर्वीत कार्याणि सुलघून्यपि ।
04-004-015c	एवं विचरतो राज्ञो न क्षतिर्जायते क्वचित् ॥
04-004-016a	यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववच्च ह ।
04-004-016c	अनृतेनोपचीर्णो हि हिंस्यादेनमसंशयम् ॥
04-004-017a	यच्च भर्तानुयुञ्जीत तदेवाभ्यनुवर्तयेत् ।
04-004-017c	प्रमादमवहेलां च कोपं च परिवर्जयेत् ॥
04-004-018a	समर्थनासु सर्वासु हितं च प्रियमेव च ।
04-004-018c	संवर्णयेत्तदेवास्य प्रियादपि हितं वदेत् ॥
04-004-019a	अनुकूलो भवेच्चास्य सर्वार्थेषु कथासु च ।
04-004-019c	अप्रियं चाहितं यत्स्यात्तदस्मै नानुवर्णयेत् ॥
04-004-020a	नाहमस्य प्रियोऽस्मीति मत्वा सेवेत पण्डितः ।
04-004-020c	अप्रमत्तश्च यत्तश्च हितं कुर्यात्प्रियं च यत् ॥
04-004-021a	नास्यानिष्टानि सेवेत नाहितैः सह संवसेत् ।
04-004-021c	स्वस्थानान्न विकम्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-022a	दक्षिणं वाथ वामं वा पार्श्वमासीत पण्डितः ।
04-004-022c	रक्षिणां ह्यात्तशस्त्राणां स्थानं पश्चाद्विधीयते ॥
04-004-022e	नित्यं विप्रतिषिद्धं तु पुरस्तादासनं महत् ॥
04-004-023a	न च संदर्शने किञ्चित्प्रवृद्धमपि संजपेत् ।
04-004-023c	अपि ह्येतद्दरिद्राणां व्यलीकस्थानमुत्तमम् ॥
04-004-024a	न मृषाभिहितं राज्ञो मनुष्येषु प्रकाशयेत् ।
04-004-024c	यं चासूयन्ति राजानः पुरुषं न वदेच्च तम् ॥
04-004-025a	शूरोऽस्मीति न दृप्तः स्याद्बुद्धिमानिति वा पुनः ।
04-004-025c	प्रियमेवाचरत्राज्ञः प्रियो भवति भोगवान् ॥
04-004-026a	ऐश्वर्यं प्राप्य दुष्प्रापं प्रियं प्राप्य च राजतः ।
04-004-026c	अप्रमत्तो भवेद्राज्ञः प्रियेषु च हितेषु च ॥
04-004-027a	यस्य कोपो महाबाधः प्रसादश्च महाफलः ।
04-004-027c	कस्तस्य मनसापीच्छेदनर्थं प्राज्ञसंमतः ॥

04-004-028a	न चोष्ठौ निर्भुजेज्जातु न च वाक्यं समाक्षिपेत् ।
04-004-028c	सदा क्षुतं च वातं च ष्ठीवनं चाचरेच्छनैः ॥
04-004-029a	हास्यवस्तुषु चाप्यस्य वर्तमानेषु केषुचित् ।
04-004-029c	नातिगाढं प्रहृष्येत न चाप्युन्मत्तवद्धसेत् ॥
04-004-030a	न चातिधैर्येण चरेद्गुरुतां हि व्रजेत्तथा ।
04-004-030c	स्मितं तु मूदुपूर्वेण दर्शयेत् प्रसादजम् ॥
04-004-031a	लाभे न हर्षयेद्यस्तु न व्यथेद्योऽवमानितः ।
04-004-031c	असंमूढश्च यो नित्यं स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-032a	राजानं राजपुत्रं वा संवर्तयति यः सदा ।
04-004-032c	अमात्यः पण्डितो भूत्वा स चिरं तिष्ठति श्रियम् ॥
04-004-033a	प्रगृहीतश्च योऽमात्यो निगृहीतश्च कारणैः ।
04-004-033c	न निर्बध्नाति राजानं लभते प्रग्रहं पुनः ॥
04-004-034a	प्रत्यक्षं च परोक्षं च गुणवादी विचक्षणः ।
04-004-034c	उपजीवी भवेद्राज्ञो विषये चापि यो वसेत् ॥
04-004-035a	अमात्यो हि बलाद्धोक्तुं राजानं प्रार्थयेत्तु यः ।
04-004-035c	न स तिष्ठेच्चिरं स्थानं गच्छेच्च प्राणसंशयम् ॥
04-004-036a	श्रेयः सदात्मनो दृष्ट्वा परं राज्ञा न संवदेत् ।
04-004-036c	विशेषयेन्न राजानं योग्याभूमिषु सर्वदा ॥
04-004-037a	अम्लानो बलवाञ्छूरश्छायेवानपगः सदा ।
04-004-037c	सत्यवादी मूदुर्दान्तः स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-038a	अन्यस्मिन्प्रेष्यमाणे तु पुरस्ताद्यः समुत्पतेत् ।
04-004-038c	अहं किं करवाणीति स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-039a	उष्णे वा यदि वा शीते रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
04-004-039c	आदिष्टो न विकल्पेत् स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-040a	यो वै गृहेभ्यः प्रवसन्प्रियाणां नानुसंस्मरेत् ।
04-004-040c	दुःखेन सुखमन्विच्छेत्स राजवसतिं वसेत् ॥
04-004-041a	समवेषं न कुर्वीत नात्युच्चैः संनिधौ हसेत् ।
04-004-041c	मन्त्रं न बहुधा कुर्यादेवं राज्ञः प्रियो भवेत् ॥
04-004-042a	न कर्मणि नियुक्तः सन्धनं किञ्चिदुपस्पृशेत् ।
04-004-042c	प्राप्नोति हि हरन्द्रव्यं बन्धनं यदि वा वधम् ॥
04-004-043a	यानं वस्त्रमलंकारं यच्चान्यत्संप्रयच्छति ।

- 04-004-043c तदेव धारयेन्नित्यमेवं प्रियतरो भवेत् ॥
 04-004-044a संवत्सरमिमं तात तथाशीला बुभूषवः ।
 04-004-044c अथ स्वविषयं प्राप्य यथाकामं चरिष्यथ ॥
 04-004-045 युधिष्ठिर उवाच
 04-004-045a अनुशिष्टाः स्म भद्रं ते नैतद्वक्तास्ति कश्चन ।
 04-004-045c कुन्तीमृते मातरं नो विदुरं च महामतिम् ॥
 04-004-046a यदेवानन्तरं कार्यं तद्भवान्कर्तुमर्हति ।
 04-004-046c तारणायास्य दुःखस्य प्रस्थानाय जयाय च ॥

- 04-004-047 वैशंपायन उवाच
 04-004-047a एवमुक्तस्ततो राज्ञा धौम्योऽथ द्विजसत्तमः ।
 04-004-047c अकरोद्विधिवत्सर्वं प्रस्थाने यद्विधीयते ॥
 04-004-048a तेषां समिध्य तानग्नीन्मन्त्रवच्च जुहाव सः ।
 04-004-048c समृद्धिवृद्धिलाभाय पृथिवीविजयाय च ॥
 04-004-049a अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा ब्राह्मणांश्च तपोधनान् ।
 04-004-049c याज्ञसेनीं पुरस्कृत्य षडेवाथ प्रवव्रजुः ॥

- 04-005-001 वैशंपायन उवाच
 04-005-001a ते वीरा बद्धनिस्त्रिंशास्ततायुधकलापिनः ।
 04-005-001c बद्धगोधाङ्गुलित्राणाः कालिन्दीमभितो ययुः ॥
 04-005-002a ततस्ते दक्षिणं तीरमन्वगच्छन्पदातयः ।
 04-005-002c वसन्तो गिरिदुर्गेषु वनदुर्गेषु धन्विनः ॥
 04-005-003a विध्यन्तो मृगजातानि महेष्वासा महाबलाः ।
 04-005-003c उत्तरेण दशार्णास्ते पाञ्चालान्दक्षिणेन तु ॥
 04-005-004a अन्तरेण यकृल्लोमाञ्शूरसेनांश्च पाण्डवाः ।
 04-005-004c लुब्धा ब्रुवाणा मत्स्यस्य विषयं प्राविशन्वनात् ॥
 04-005-005a ततो जनपदं प्राप्य कृष्णा राजानमब्रवीत् ।
 04-005-005c पश्यैकपद्यो दृश्यन्ते क्षेत्राणि विविधानि च ॥
 04-005-006a व्यक्तं दूरे विराटस्य राजधानी भविष्यति ।
 04-005-006c वसामेह परां रात्रिं बलवान्मे परिश्रमः ॥

- 04-005-007 युधिष्ठिर उवाच

04-005-007a धनंजय समुद्यम्य पाञ्चालीं वह भारत ।
 04-005-007c राजधान्यां निवत्स्यामो विमुक्ताश्च वनादितः ॥

04-005-008 वैशंपायन उवाच

04-005-008a तामादायार्जुनस्तूर्णं द्रौपदीं गजराडिव ।
 04-005-008c संप्राप्य नगराभ्याशमवतारयदर्जुनः ॥
 04-005-009a स राजधानीं संप्राप्य कौन्तेयोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 04-005-009c क्वायुधानि समासज्य प्रवेक्ष्यामः पुरं वयम् ॥
 04-005-010a सायुधाश्च वयं तात प्रवेक्ष्यामः पुरं यदि ।
 04-005-010c समुद्वेगं जनस्यास्य करिष्यामो न संशयः ॥
 04-005-011a ततो द्वादश वर्षाणि प्रवेष्टव्यं वनं पुनः ।
 04-005-011c एकस्मिन्नपि विज्ञाते प्रतिज्ञातं हि नस्तथा ॥

04-005-012 अर्जुन उवाच

04-005-012a इयं कूटे मनुष्येन्द्र गहना महती शमी ।
 04-005-012c भीमशाखा दुरारोहा श्मशानस्य समीपतः ॥
 04-005-013a न चापि विद्यते कश्चिन्मनुष्य इह पार्थिव ।
 04-005-013c उत्पथे हि वने जाता मृगव्यालनिषेविते ॥
 04-005-014a समासज्यायुधान्यस्यां गच्छामो नगरं प्रति ।
 04-005-014c एवमत्र यथाजोषं विहरिष्याम भारत ॥

04-005-015 वैशंपायन उवाच

04-005-015a एवमुक्त्वा स राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 04-005-015c प्रचक्रमे निधानाय शस्त्राणां भरतर्षभ ॥
 04-005-016a येन देवान्मनुष्यांश्च सर्पांश्चैकरथोऽजयत् ।
 04-005-016c स्फीताञ्जनपदांश्चान्यानजयत्कुरुनन्दनः ॥
 04-005-017a तदुदारं महाघोषं सपत्नगणसूदनम् ।
 04-005-017c अपज्यमकरोत्पार्थो गाण्डीवमभयंकरम् ॥
 04-005-018a येन वीरः कुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः ।
 04-005-018c अमुञ्चद्धनुषस्तस्य ज्यामक्ष्यां युधिष्ठिरः ॥
 04-005-019a पाञ्चालान्येन संग्रामे भीमसेनोऽजयत्प्रभुः ।
 04-005-019c प्रत्यषेधद्वहूनेकः सपत्नांश्चैव दिग्जये ॥
 04-005-020a निशम्य यस्य विस्फारं व्यद्रवन्त रणे परे ।

04-005-020c	पर्वतस्येव दीर्णस्य विस्फोटमशनेरिव ॥
04-005-021a	सैन्धवं येन राजानं परामृषत चानघ ।
04-005-021c	ज्यापाशं धनुषस्तस्य भीमसेनोऽवतारयत् ॥
04-005-022a	अजयत्पश्चिमामाशां धनुषा येन पाण्डवः ।
04-005-022c	तस्य मौर्वीमपाकर्षच्छूरः संक्रन्दनो युधि ॥
04-005-023a	दक्षिणां दक्षिणाचारो दिशं येनाजयत्प्रभुः ।
04-005-023c	अपज्यमकरोद्वीरः सहदेवस्तदायुधम् ॥
04-005-024a	खड्गांश्च पीतान्दीर्घांश्च कलापांश्च महाधनान् ।
04-005-024c	विपाठान्क्षुरधारांश्च धनुर्भिर्निदधुः सह ॥
04-005-025a	तामुपारुह्य नकुलो धनूंषि निदधत्स्वयम् ।
04-005-025c	यानि तस्यावकाशानि दृढरूपाण्यमन्यत ॥
04-005-026a	यत्र चापश्यत स वै तिरो वर्षाणि वर्षति ।
04-005-026c	तत्र तानि दृढैः पाशैः सुगाढं पर्यबन्धत ॥
04-005-027a	शरीरं च मृतस्यैकं समबध्नन्त पाण्डवाः ।
04-005-027c	विवर्जयिष्यन्ति नरा दूरादेव शमीमिमाम् ॥
04-005-027e	आबद्धं शवमत्रेति गन्धमाघ्राय पूतिकम् ॥
04-005-028a	अशीतिशतवर्षेयं माता न इति वादिनः ।
04-005-028c	कुलधर्मोऽयमस्माकं पूर्वैराचरितोऽपि च ॥
04-005-028e	समासजाना वृक्षेऽस्मिन्निति वै व्याहरन्ति ते ॥
04-005-029a	आ गोपालाविपालेभ्य आचक्षाणाः परंतपाः ।
04-005-029c	आजगुर्नगराभ्याशं पार्थाः शत्रुनिबर्हणाः ॥
04-005-030a	जयो जयन्तो विजयो जयत्सेनो जयद्वलः ।
04-005-030c	इति गुह्यानि नामानि चक्रे तेषां युधिष्ठिरः ॥
04-005-031a	ततो यथाप्रतिज्ञाभिः प्राविशन्नगरं महत् ।
04-005-031c	अज्ञातचर्यां वत्स्यन्तो राष्ट्रे वर्षं त्रयोदशम् ॥

04-006-001 वैशंपायन उवाच

04-006-001a	ततो विराटं प्रथमं युधिष्ठिरो; राजा सभायामुपविष्टमाव्रजत् ।
04-006-001c	वैडूर्यरूपान्प्रतिमुच्य काञ्चना;नक्षान्स कक्षे परिगृह्य वाससा ॥
04-006-002a	नराधिपो राष्ट्रपतिं यशस्विनं; महायशाः कौरववंशवर्धनः ।
04-006-002c	महानुभावो नरराजसत्कृतो; दुरासदस्तीक्ष्णविषो यथोरगः ॥
04-006-003a	बलेन रूपेण नरर्षभो महा;नथार्चिरूपेण यथामरस्तथा ।

- 04-006-003c महाभ्रजालैरिव संवृतो रविः;र्यथानलो भस्मवृतश्च वीर्यवान् ॥
 04-006-004a तमापतन्तं प्रसमीक्ष्य पाण्डवं; विराटराडिन्दुमिवाभ्रसंवृतम् ।
 04-006-004c मन्त्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथा; ये चापि केचित्परिषत्समासते ॥
 04-006-004e पप्रच्छ कोऽयं प्रथमं समेयिवा;ननेन योऽयं प्रसमीक्षते सभाम् ॥
 04-006-005a न तु द्विजोऽयं भविता नरोत्तमः; पतिः पृथिव्या इति मे मनोगतम् ।
 04-006-005c न चास्य दासो न रथो न कुण्डले; समीपतो भ्राजति चायमिन्द्रवत् ॥
 04-006-006a शरीरलिङ्गैरुपसूचितो ह्ययं; मूर्धाभिषिक्तोऽयमितीव मानसम् ।
 04-006-006c समीपमायाति च मे गतव्यथो; यथा गजस्तामरसीं मदोत्कटः ॥
 04-006-007a वितर्कयन्तं तु नरर्षभस्तदा; युधिष्ठिरोऽभ्येत्य विराटमब्रवीत् ।
 04-006-007c सम्राड्विजानात्विह जीवितार्थिनं; विनष्टसर्वस्वमुपागतं द्विजम् ॥
 04-006-008a इहाहमिच्छामि तवानघान्तिके; वस्तुं यथा कामचरस्तथा विभो ।
 04-006-008c तमब्रवीत्स्वागतमित्यनन्तरं; राजा प्रहृष्टः प्रतिसंगृहाण च ॥
 04-006-009a कामेन ताताभिवदाम्यहं त्वां; कस्यासि राज्ञो विषयादिहागतः ।
 04-006-009c गोत्रं च नामापि च शंस तत्त्वतः; किं चापि शिल्पं तव विद्यते कृतम् ॥

04-006-010 युधिष्ठिर उवाच

- 04-006-010a युधिष्ठिरस्यासमहं पुरा सखा; वैयाघ्रपद्यः पुनरस्मि ब्राह्मणः ।
 04-006-010c अक्षान्प्रवृत्तं कुशलोऽस्मि देविता; कङ्केति नाम्नास्मि विराट विश्रुतः ॥

04-006-011 विराट उवाच

- 04-006-011a ददामि ते हन्त वरं यमिच्छसि; प्रशाधि मत्स्यान्वशगो ह्यहं तव ।
 04-006-011c प्रिया हि धूर्ता मम देविनः सदा; भवांश्च देवोपम राज्यमर्हति ॥

04-006-012 युधिष्ठिर उवाच

- 04-006-012a आप्तो विवादः परमो विशां पते; न विद्यते किञ्चन मत्स्य हीनतः ।
 04-006-012c न मे जितः कश्चन धारयेद्धनं; वरो ममैषोऽस्तु तव प्रसादतः ॥

04-006-013 विराट उवाच

- 04-006-013a हन्यामवध्यं यदि तेऽप्रियं चरे;त्प्रव्राजयेयं विषयाद्विजांस्तथा ।
 04-006-013c शृण्वन्तु मे जानपदाः समागताः; कङ्को यथाहं विषये प्रभुस्तथा ॥
 04-006-014a समानयानो भवितासि मे सखा; प्रभूतवस्त्रो बहुपानभोजनः ।
 04-006-014c पश्येस्त्वमन्तश्च बहिश्च सर्वदा; कृतं च ते द्वारमपावृतं मया ॥
 04-006-015a ये त्वानुवादेयुरवृत्तिकर्षिता; ब्रूयाश्च तेषां वचनेन मे सदा ।

- 04-006-015c दास्यामि सर्वं तदहं न संशयो; न ते भयं विद्यति संनिधौ मम ॥
- 04-006-016 वैशंपायन उवाच
- 04-006-016a एवं स लब्ध्वा तु वरं समागमं; विराटराजेन नरर्षभस्तदा ।
- 04-006-016c उवास वीरः परमार्चितः सुखी; न चापि कश्चिच्चरितं बुबोध तत् ॥
- 04-007-001 वैशंपायन उवाच
- 04-007-001a अथापरो भीमबलः श्रिया ज्वल;न्नुपाययौ सिंहविलासविक्रमः ।
- 04-007-001c खजं च दर्वीं च करेण धारय;न्नसिं च कालाङ्गमकोशमव्रणम् ॥
- 04-007-002a स सूदरूपः परमेण वर्चसा; रविर्यथा लोकमिमं प्रभासयन् ।
- 04-007-002c सुकृष्णवासा गिरिराजसारवा;न्स मत्स्यराजं समुपेत्य तस्थिवान् ॥
- 04-007-003a तं प्रेक्ष्य राजा वरयन्नुपागतं; ततोऽब्रवीज्जानपदान्समागतान् ।
- 04-007-003c सिंहोन्नतांसोऽयमतीव रूपवा;न्प्रदृश्यते को नु नरर्षभो युवा ॥
- 04-007-004a अदृष्टपूर्वः पुरुषो रविर्यथा; वितर्कयन्नास्य लभामि संपदम् ।
- 04-007-004c तथास्य चित्तं ह्यपि संवितर्कय;न्नरर्षभस्याद्य न यामि तत्त्वतः ॥
- 04-007-005a ततो विराटं समुपेत्य पाण्डवः; सुदीनरूपो वचनं महामनाः ।
- 04-007-005c उवाच सूदोऽस्मि नरेन्द्र बल्लवो; भजस्व मां व्यञ्जनकारमुत्तमम् ॥
- 04-007-006 विराट उवाच
- 04-007-006a न सूदतां मानद श्रद्दधामि ते; सहस्रनेत्रप्रतिमो हि दृश्यसे ।
- 04-007-006c श्रिया च रूपेण च विक्रमेण च; प्रभासि तातानवरो नरेष्विह ॥
- 04-007-007 भीम उवाच
- 04-007-007a नरेन्द्र सूदः परिचारकोऽस्मि ते; जानामि सूपान्प्रथमेन केवलान् ।
- 04-007-007c आस्वादिता ये नृपते पुराभव;न्युधिष्ठिरेणापि नृपेण सर्वशः ॥
- 04-007-008a बलेन तुल्यश्च न विद्यते मया; नियुद्धशीलश्च सदैव पार्थिव ।
- 04-007-008c गजैश्च सिंहैश्च समेयिवानहं; सदा करिष्यामि तवानघ प्रियम् ॥
- 04-007-009 विराट उवाच
- 04-007-009a ददामि ते हन्त वरं महानसे; तथा च कुर्याः कुशलं हि भाषसे ।
- 04-007-009c न चैव मन्ये तव कर्म तत्समं; समुद्रनेमिं पृथिवीं त्वमर्हसि ॥
- 04-007-010a यथा हि कामस्तव तत्तथा कृतं; महानसे त्वं भव मे पुरस्कृतः ।
- 04-007-010c नराश्च ये तत्र ममोचिताः पुरा; भवस्व तेषामधिपो मया कृतः ॥
- 04-007-011 वैशंपायन उवाच

04-007-011a तथा स भीमो विहितो महानसे; विराटराज्ञो दयितोऽभवदृढम् ।
 04-007-011c उवास राजन्न च तं पृथग्जनो; बुबोध तत्रानुचरश्च कश्चन ॥

04-008-001 वैशंपायन उवाच

04-008-001a ततः केशान्समुत्क्षिप्य वेल्लिताग्राननिन्दितान् ।
 04-008-001c जुगूह दक्षिणे पार्श्वे मृदूनसितलोचना ॥
 04-008-002a वासश्च परिधायैकं कृष्णं सुमलिनं महत् ।
 04-008-002c कृत्वा वेषं च सैरन्ध्याः कृष्णा व्यचरदार्तवत् ॥
 04-008-003a तां नराः परिधावन्तीं स्त्रियश्च समुपाद्रवन् ।
 04-008-003c अपृच्छंश्चैव तां दृष्ट्वा का त्वं किं च चिकीर्षसि ॥
 04-008-004a सा तानुवाच राजेन्द्र सैरन्ध्यहमुपागता ।
 04-008-004c कर्म चेच्छामि वै कर्तुं तस्य यो मां पुपुक्षति ॥
 04-008-005a तस्या रूपेण वेषेण श्लक्ष्णया च तथा गिरा ।
 04-008-005c नाश्रद्दधत तां दासीमन्नहेतोरुपस्थिताम् ॥
 04-008-006a विराटस्य तु कैकेयी भार्या परमसंमता ।
 04-008-006c अवलोकयन्ती ददृशे प्रासादाद्द्रुपदात्मजाम् ॥
 04-008-007a सा समीक्ष्य तथारूपामनाथामेकवाससम् ।
 04-008-007c समाहूयाब्रवीद्भद्रे का त्वं किं च चिकीर्षसि ॥
 04-008-008a सा तामुवाच राजेन्द्र सैरन्ध्यहमुपागता ।
 04-008-008c कर्म चेच्छाम्यहं कर्तुं तस्य यो मां पुपुक्षति ॥

04-008-009 सुदेष्णोवाच

04-008-009a नैवंरूपा भवन्त्येवं यथा वदसि भामिनि ।
 04-008-009c प्रेषयन्ति च वै दासीर्दासांश्चैवंविधान्बहून् ॥
 04-008-010a गूढगुल्फा संहतोरुस्त्रिगम्भीरा षडुन्नता ।
 04-008-010c रक्ता पञ्चसु रक्तेषु हंसगद्गदभाषिणी ॥
 04-008-011a सुकेशी सुस्तनी श्यामा पीनश्रोणिपयोधरा ।
 04-008-011c तेन तेनैव संपन्ना काश्मीरीव तुरंगमा ॥
 04-008-012a स्वरालपक्ष्मनयना बिम्बोष्ठी तनुमध्यमा ।
 04-008-012c कम्बुग्रीवा गूढसिरा पूर्णचन्द्रनिभानना ॥
 04-008-013a का त्वं ब्रूहि यथा भद्रे नासि दासी कथंचन ।
 04-008-013c यक्षी वा यदि वा देवी गन्धर्वी यदि वाप्सराः ॥

- 04-008-014a अलम्बुसा मिश्रकेशी पुण्डरीकाथ मालिनी ।
 04-008-014c इन्द्राणी वारुणी वा त्वं त्वष्टुर्धातुः प्रजापतेः ॥
 04-008-014e देव्यो देवेषु विख्यातास्तासां त्वं कतमा शुभे ॥

04-008-015 द्रौपद्युवाच

- 04-008-015a नास्मि देवी न गन्धर्वी नासुरी न च राक्षसी ।
 04-008-015c सैरन्ध्री तु भुजिष्यास्मि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 04-008-016a केशाञ्जानाम्यहं कर्तुं पिंषे साधु विलेपनम् ।
 04-008-016c ग्रथयिष्ये विचित्राश्च स्रजः परमशोभनाः ॥
 04-008-017a आराधयं सत्यभामां कृष्णस्य महिषीं प्रियाम् ।
 04-008-017c कृष्णां च भार्या पाण्डूनां कुरूणामेकसुन्दरीम् ॥
 04-008-018a तत्र तत्र चराम्येवं लभमाना सुशोभनम् ।
 04-008-018c वासांसि यावच्च लभे तावत्तावद्रमे तथा ॥
 04-008-019a मालिनीत्येव मे नाम स्वयं देवी चकार सा ।
 04-008-019c साहमभ्यागता देवि सुदेष्णे त्वन्निवेशनम् ॥

04-008-020 सुदेष्णोवाच

- 04-008-020a मूर्ध्नि त्वां वासयेयं वै संशयो मे न विद्यते ।
 04-008-020c नो चेदिह तु राजा त्वां गच्छेत्सर्वेण चेतसा ॥
 04-008-021a स्त्रियो राजकुले पश्य याश्चेमा मम वेश्मनि ।
 04-008-021c प्रसक्तास्त्वां निरीक्षन्ते पुमांसं कं न मोहयेः ॥
 04-008-022a वृक्षांश्चावस्थितान्पश्य य इमे मम वेश्मनि ।
 04-008-022c तेऽपि त्वां संनमन्तीव पुमांसं कं न मोहयेः ॥
 04-008-023a राजा विराटः सुश्रोणि दृष्ट्वा वपुरमानुषम् ।
 04-008-023c विहाय मां वरारोहे त्वां गच्छेत्सर्वचेतसा ॥
 04-008-024a यं हि त्वमनवद्याङ्गि नरमायतलोचने ।
 04-008-024c प्रसक्तमभिवीक्षेथाः स कामवशगो भवेत् ॥
 04-008-025a यश्च त्वां सततं पश्येत्पुरुषश्चारुहासिनि ।
 04-008-025c एवं सर्वानवद्याङ्गि स चानङ्गवशो भवेत् ॥
 04-008-026a यथा कर्कटकी गर्भमाधत्ते मृत्युमात्मनः ।
 04-008-026c तथाविधमहं मन्ये वासं तव शुचिस्मिते ॥

04-008-027 द्रौपद्युवाच

- 04-008-027a नास्मि लभ्या विराटेन न चान्येन कथंचन ।
 04-008-027c गन्धर्वाः पतयो मह्यं युवानः पञ्च भामिनि ॥
 04-008-028a पुत्रा गन्धर्वराजस्य महासत्त्वस्य कस्यचित् ।
 04-008-028c रक्षन्ति ते च मां नित्यं दुःखाचारा तथा न्वहम् ॥
 04-008-029a यो मे न दद्यादुच्छिष्टं न च पादौ प्रधावयेत् ।
 04-008-029c प्रीयेयुस्तेन वासेन गन्धर्वाः पतयो मम ॥
 04-008-030a यो हि मां पुरुषो गृध्येद्यथान्याः प्राकृतस्त्रियः ।
 04-008-030c तामेव स ततो रात्रिं प्रविशेदपरां तनुम् ॥
 04-008-031a न चाप्यहं चालयितुं शक्या केनचिदङ्गने ।
 04-008-031c दुःखशीला हि गन्धर्वास्ते च मे बलवत्तराः ॥

04-008-032 सुदेष्णोवाच

- 04-008-032a एवं त्वां वासयिष्यामि यथा त्वं नन्दिनीच्छसि ।
 04-008-032c न च पादौ न चोच्छिष्टं स्प्रक्ष्यसि त्वं कथंचन ॥

04-008-033 वैशंपायन उवाच

- 04-008-033a एवं कृष्णा विराटस्य भार्यया परिसान्त्विता ।
 04-008-033c न चैनां वेद तत्रान्यस्तत्त्वेन जनमेजय ॥

04-009-001 वैशंपायन उवाच

- 04-009-001a सहदेवोऽपि गोपानां कृत्वा वेषमनुत्तमम् ।
 04-009-001c भाषां चैषां समास्थाय विराटमुपयादथ ॥
 04-009-002a तमायान्तमभिप्रेक्ष्य भ्राजमानं नरर्षभम् ।
 04-009-002c समुपस्थाय वै राजा पप्रच्छ कुरुनन्दनम् ॥
 04-009-003a कस्य वा त्वं कुतो वा त्वं किं वा तात चिकीर्षसि ।
 04-009-003c न हि मे दृष्टपूर्वस्त्वं तत्त्वं ब्रूहि नरर्षभ ॥
 04-009-004a स प्राप्य राजानममित्रतापनःस्ततोऽब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः ।
 04-009-004c वैश्योऽस्मि नाम्नाहमरिष्टनेमिः; गौसंख्य आसं कुरुपुंगवानाम् ॥
 04-009-005a वस्तुं त्वयीच्छामि विशां वरिष्ठः; तान्राजसिंहान्न हि वेद्मि पार्थान् ।
 04-009-005c न शक्यते जीवितुमन्यकर्मणा; न च त्वदन्यो मम रोचते नृपः ॥

04-009-006 विराट उवाच

- 04-009-006a त्वं ब्राह्मणो यदि वा क्षत्रियोऽसि; समुद्रनेमीश्वररूपवानसि ।
 04-009-006c आचक्ष्व मे तत्त्वममित्रकर्शनः; न वैश्यकर्म त्वयि विद्यते समम् ॥

- 04-009-007a कस्यासि राज्ञो विषयादिहागतः; किं चापि शिल्पं तव विद्यते कृतम् ।
 04-009-007c कथं त्वमस्मासु निवत्स्यसे सदा; वदस्व किं चापि तवेह वेतनम् ॥
- 04-009-008 सहदेव उवाच**
- 04-009-008a पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः ।
 04-009-008c तस्याष्टशतसाहस्रा गवां वर्गाः शतं शताः ॥
- 04-009-009a अपरे दशसाहस्रा द्विस्तावन्तस्तथापरे ।
 04-009-009c तेषां गोसंख्य आसं वै तन्तिपालेति मां विदुः ॥
- 04-009-010a भूतं भव्यं भविष्यच्च यच्च संख्यागतं क्वचित् ।
 04-009-010c न मेऽस्त्यविदितं किञ्चित्समन्ताद्दशयोजनम् ॥
- 04-009-011a गुणाः सुविदिता ह्यासन्मम तस्य महात्मनः ।
 04-009-011c आसीच्च स मया तुष्टः कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥
- 04-009-012a क्षिप्रं हि गावो बहुला भवन्ति; न तासु रोगो भवतीह कश्चित् ।
 04-009-012c तैस्तैरुपायैर्विदितं मयैत;देतानि शिल्पानि मयि स्थितानि ॥
- 04-009-013a वृषभांश्चापि जानामि राजन्पूजितलक्षणान् ।
 04-009-013c येषां मूत्रमुपाघ्राय अपि बन्ध्या प्रसूयते ॥
- 04-009-014 विराट उवाच**
- 04-009-014a शतं सहस्राणि समाहितानि; वर्णस्य वर्णस्य विनिश्चिता गुणैः ।
 04-009-014c पशून्सपालान्भवते ददाम्यहं; त्वदाश्रया मे पशवो भवन्तिवह ॥
- 04-009-015 वैशंपायन उवाच**
- 04-009-015a तथा स राज्ञोऽविदितो विशां पते; उवास तत्रैव सुखं नरेश्वरः ।
 04-009-015c न चैनमन्येऽपि विदुः कथंचन; प्रादाच्च तस्मै भरणं यथेप्सितम् ॥
- 04-010-001 वैशंपायन उवाच**
- 04-010-001a अथापरोऽदृश्यत रूपसंपदा; स्त्रीणामलंकारधरो बृहत्पुमान् ।
 04-010-001c प्राकारवप्रे प्रतिमुच्य कुण्डले; दीर्घे च कम्बू परिहाटके शुभे ॥
- 04-010-002a बहूंश्च दीर्घांश्च विकीर्य मूर्धजा;न्महाभुजो वारणमत्तविक्रमः ।
 04-010-002c गतेन भूमिमभिकम्पयंस्तदा; विराटमासाद्य सभासमीपतः ॥
- 04-010-003a तं प्रेक्ष्य राजोपगतं सभातले; सत्रप्रतिच्छन्नमरिप्रमाथिनम् ।
 04-010-003c विराजमानं परमेण वर्चसा; सुतं महेन्द्रस्य गजेन्द्रविक्रमम् ॥
- 04-010-004a सर्वानपृच्छच्च समीपचारिणः; कुतोऽयमायाति न मे पुरा श्रुतः ।
 04-010-004c न चैनमूचुर्विदितं तदा नराः; सविस्मितं वाक्यमिदं नृपोऽब्रवीत् ॥

- 04-010-005a सर्वोपपन्नः पुरुषो मनोरमः; श्यामो युवा वारणयूथपोपमः ।
 04-010-005c विमुच्य कम्बू परिहाटके शुभे; विमुच्य वेणीमपिनह्य कुण्डले ॥
 04-010-006a शिखी सुकेशः परिधाय चान्यथा; भवस्व धन्वी कवची शरी तथा ।
 04-010-006c आरुह्य यानं परिधावतां भवा;न्सुतैः समो मे भव वा मया समः ॥
 04-010-007a वृद्धो ह्यहं वै परिहारकामः; सर्वान्मत्स्यांस्तरसा पालयस्व ।
 04-010-007c नैवंविधाः क्लीबरूपा भवन्ति; कथंचनेति प्रतिभाति मे मनः ॥

04-010-008 अर्जुन उवाच

- 04-010-008a गायामि नृत्याम्यथ वादयामि; भद्रोऽस्मि नृत्ते कुशलोऽस्मि गीते ।
 04-010-008c त्वमुत्तरायाः परिदत्स्व मां स्वयं; भवामि देव्या नरदेव नर्तकः ॥
 04-010-009a इदं तु रूपं मम येन किं नु त;त्प्रकीर्तयित्वा भृशशोकवर्धनम् ।
 04-010-009c बृहन्नडां वै नरदेव विद्धि मां; सुतं सुतां वा पितृमातृवर्जिताम् ॥

04-010-010 विराट उवाच

- 04-010-010a ददामि ते हन्त वरं बृहन्नडे; सुतां च मे नर्तय याश्च तादृशीः ।
 04-010-010c इदं तु ते कर्म समं न मे मतं; समुद्रनेमिं पृथिवीं त्वमर्हसि ॥

04-010-011 वैशंपायन उवाच

- 04-010-011a बृहन्नडां तामभिवीक्ष्य मत्स्यरा;ट्कलासु नृत्ते च तथैव वादिते ।
 04-010-011c अपुंस्त्वमप्यस्य निशम्य च स्थिरं; ततः कुमारीपुरमुत्ससर्ज तम् ॥
 04-010-012a स शिक्षयामास च गीतवादितं; सुतां विराटस्य धनंजयः प्रभुः ।
 04-010-012c सखीश्च तस्याः परिचारिकास्तथा; प्रियश्च तासां स बभूव पाण्डवः ॥
 04-010-013a तथा स सत्रेण धनंजयोऽवस;त्प्रियाणि कुर्वन्सह ताभिरात्मवान् ।
 04-010-013c तथागतं तत्र न जज्ञिरे जना; बहिश्चरा वाप्यथ वान्तरेचराः ॥

04-011-001 वैशंपायन उवाच

- 04-011-001a अथापरोऽदृश्यत पाण्डवः प्रभु;र्विराटराज्ञस्तुरगान्समीक्षतः ।
 04-011-001c तमापतन्तं ददृशे पृथग्जनो; विमुक्तमभ्रादिव सूर्यमण्डलम् ॥
 04-011-002a स वै हयानैक्षत तांस्ततस्ततः; समीक्षमाणं च ददर्श मत्स्यराट् ।
 04-011-002c ततोऽब्रवीत्ताननुगानमित्रहा; कुतोऽयमायाति नरोऽमरप्रभः ॥
 04-011-003a अयं हयान्वीक्षति मामकान्दृढं; श्रुवं हयज्ञो भविता विचक्षणः ।
 04-011-003c प्रवेश्यतामेष समीपमाशु मे; विभाति वीरो हि यथामरस्तथा ॥
 04-011-004a अभ्येत्य राजानममित्रहाब्रवी;ज्जयोऽस्तु ते पार्थिव भद्रमस्तु च ।
 04-011-004c हयेषु युक्तो नृप संमतः सदा; तवाश्वसूतो निपुणो भवाम्यहम् ॥

04-011-005 विराट उवाच

04-011-005a ददामि यानानि धनं निवेशनं; ममाश्वसूतो भवितुं त्वमर्हसि ।
 04-011-005c कुतोऽसि कस्यासि कथं त्वमागतः; प्रब्रूहि शिल्पं तव विद्यते च यत् ॥

04-011-006 नकुल उवाच

04-011-006a पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः ।
 04-011-006c तेनाहमश्वेषु पुरा प्रकृतः शत्रुकर्शन ॥
 04-011-007a अश्वानां प्रकृतिं वेद्मि विनयं चापि सर्वशः ।
 04-011-007c दुष्टानां प्रतिपत्तिं च कृत्स्नं चैव चिकित्सितम् ॥
 04-011-008a न कातरं स्यान्मम जातु वाहनं; न मेऽस्ति दुष्टा वडवा कुतो हयाः ।
 04-011-008c जनस्तु मामाह स चापि पाण्डवो; युधिष्ठिरो ग्रन्थिकमेव नामतः ॥

04-011-009 विराट उवाच

04-011-009a यदस्ति किञ्चिन्मम वाजिवाहनं; तदस्तु सर्वं त्वदधीनमद्य वै ।
 04-011-009c ये चापि केचिन्मम वाजियोजका;स्त्वदाश्रयाः सारथयश्च सन्तु मे ॥
 04-011-010a इदं तवेष्टं यदि वै सुरोपम; ब्रवीहि यत्ते प्रसमीक्षितं वसु ।
 04-011-010c न तेऽनुरूपं हयकर्म विद्यते; प्रभासि राजेव हि संमतो मम ॥
 04-011-011a युधिष्ठिरस्येव हि दर्शनेन मे; समं तवेदं प्रियदर्श दर्शनम् ।
 04-011-011c कथं तु भृत्यैः स विनाकृतो वने; वसत्यनिन्द्यो रमते च पाण्डवः ॥

04-011-012 वैशंपायन उवाच

04-011-012a तथा स गन्धर्ववरोपमो युवा; विराटराज्ञा मुदितेन पूजितः ।
 04-011-012c न चैनमन्येऽपि विदुः कथंचन; प्रियाभिरामं विचरन्तमन्तरा ॥
 04-011-013a एवं हि मत्स्ये न्यवसन्त पाण्डवा; यथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः ।
 04-011-013c अज्ञातचर्या व्यचरन्समाहिताः; समुद्रनेमीपतयोऽतिदुःखिताः ॥

04-012-001 जनमेजय उवाच

04-012-001a एवं मत्स्यस्य नगरे वसन्तस्तत्र पाण्डवाः ।
 04-012-001c अत ऊर्ध्वं महावीर्याः किमकुर्वन्त वै द्विज ॥

04-012-002 वैशंपायन उवाच

04-012-002a एवं ते न्यवसन्तत्र प्रच्छन्नाः कुरुनन्दनाः ।
 04-012-002c आराधयन्तो राजानं यदकुर्वन्त तच्छृणु ॥
 04-012-003a युधिष्ठिरः सभास्तारः सभ्यानामभवत्प्रियः ।

04-012-003c	तथैव च विराटस्य सपुत्रस्य विशां पते ॥
04-012-004a	स ह्यक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामास पाण्डवः ।
04-012-004c	अक्षवत्यां यथाकामं सूत्रबद्धानिव द्विजान् ॥
04-012-005a	अज्ञातं च विराटस्य विजित्य वसु धर्मराट् ।
04-012-005c	भ्रातृभ्यः पुरुषव्याघ्रो यथार्हं स्म प्रयच्छति ॥
04-012-006a	भीमसेनोऽपि मांसानि भक्ष्याणि विविधानि च ।
04-012-006c	अतिसृष्टानि मत्स्येन विक्रीणाति युधिष्ठिरे ॥
04-012-007a	वासांसि परिजीर्णानि लब्धान्यन्तःपुरेऽर्जुनः ।
04-012-007c	विक्रीणानश्च सर्वेभ्यः पाण्डवेभ्यः प्रयच्छति ॥
04-012-008a	सहदेवोऽपि गोपानां वेषमास्थाय पाण्डवः ।
04-012-008c	दधि क्षीरं घृतं चैव पाण्डवेभ्यः प्रयच्छति ॥
04-012-009a	नकुलोऽपि धनं लब्ध्वा कृते कर्मणि वाजिनाम् ।
04-012-009c	तुष्टे तस्मिन्नरपतौ पाण्डवेभ्यः प्रयच्छति ॥
04-012-010a	कृष्णापि सर्वान्भ्रातृस्तान्निरीक्षन्ती तपस्विनी ।
04-012-010c	यथा पुनरविज्ञाता तथा चरति भामिनी ॥
04-012-011a	एवं संपादयन्तस्ते तथान्योन्यं महारथाः ।
04-012-011c	प्रेक्षमाणास्तदा कृष्णामूषुश्छन्ना नराधिप ॥
04-012-012a	अथ मासे चतुर्थे तु ब्रह्मणः सुमहोत्सवः ।
04-012-012c	आसीत्समृद्धो मत्स्येषु पुरुषाणां सुसंमतः ॥
04-012-013a	तत्र मल्लाः समापेतुर्दिग्भ्यो राजन्सहस्रशः ।
04-012-013c	महाकाया महावीर्याः कालखञ्जा इवासुराः ॥
04-012-014a	वीर्योन्नद्धा बलोदग्रा राज्ञा समभिपूजिताः ।
04-012-014c	सिंहस्कन्धकटिग्रीवाः स्ववदाता मनस्विनः ॥
04-012-014e	असकृल्लब्धलक्षास्ते रङ्गे पार्थिवसंनिधौ ॥
04-012-015a	तेषामेको महानासीत्सर्वमल्लान्समाह्वयत् ।
04-012-015c	आवल्गमानं तं रङ्गे नोपतिष्ठति कश्चन ॥
04-012-016a	यदा सर्वे विमनसस्ते मल्ला हतचेतसः ।
04-012-016c	अथ सूदेन तं मल्लं योधयामास मत्स्यराट् ॥
04-012-017a	चोद्यमानस्ततो भीमो दुःखेनैवाकरोन्मतिम् ।
04-012-017c	न हि शक्नोति विवृते प्रत्याख्यातुं नराधिपम् ॥
04-012-018a	ततः स पुरुषव्याघ्रः शार्दूलशिथिलं चरन् ।

04-012-018c	प्रविवेश महारङ्गं विराटमभिर्हर्षयन् ॥
04-012-019a	बबन्ध कक्ष्यां कौन्तेयस्ततस्तं हर्षयञ्जनम् ।
04-012-019c	ततस्तं वृत्रसंकाशं भीमो मल्लं समाह्वयत् ॥
04-012-020a	तावुभौ सुमहोत्साहावुभौ तीव्रपराक्रमौ ।
04-012-020c	मत्ताविव महाकायौ वारणौ षष्टिहायनौ ॥
04-012-021a	चकर्ष दोर्भ्यामुत्पाट्य भीमो मल्लममित्रहा ।
04-012-021c	विनदन्तमभिक्रोशञ्शार्दूल इव वारणम् ॥
04-012-022a	तमुद्यम्य महाबाहुभ्रामयामास वीर्यवान् ।
04-012-022c	ततो मल्लाश्च मत्स्याश्च विस्मयं चक्रिरे परम् ॥
04-012-023a	भ्रामयित्वा शतगुणं गतसत्त्वमचेतनम् ।
04-012-023c	प्रत्यपिषन्महाबाहुर्मल्लं भुवि वृकोदरः ॥
04-012-024a	तस्मिन्विनिहते मल्ले जीमूते लोकविश्रुते ।
04-012-024c	विराटः परमं हर्षमगच्छद्वान्धवैः सह ॥
04-012-025a	संहर्षात्प्रददौ वित्तं बहु राजा महामनाः ।
04-012-025c	बल्लवाय महारङ्गे यथा वैश्रवणस्तथा ॥
04-012-026a	एवं स सुबहून्मल्लान्पुरुषांश्च महाबलान् ।
04-012-026c	विनिघ्नन्मत्स्यराजस्य प्रीतिमावहदुत्तमाम् ॥
04-012-027a	यदास्य तुल्यः पुरुषो न कश्चित्तत्र विद्यते ।
04-012-027c	ततो व्याघ्रैश्च सिंहैश्च द्विरदैश्चाप्ययोधयत् ॥
04-012-028a	पुनरन्तःपुरगतः स्त्रीणां मध्ये वृकोदरः ।
04-012-028c	योध्यते स्म विराटेन सिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ॥
04-012-029a	बीभत्सुरपि गीतेन सुनृत्तेन च पाण्डवः ।
04-012-029c	विराटं तोषयामास सर्वाश्चान्तःपुरस्त्रियः ॥
04-012-030a	अश्वैर्विनीतैर्जवनैस्तत्र तत्र समागतैः ।
04-012-030c	तोषयामास नकुलो राजानं राजसत्तम ॥
04-012-031a	तस्मै प्रदेयं प्रायच्छत्प्रीतो राजा धनं बहु ।
04-012-031c	विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वा सहदेवस्य चाभिभो ॥
04-012-032a	एवं ते न्यवसंस्तत्र प्रच्छन्नाः पुरुषर्षभाः ।
04-012-032c	कर्माणि तस्य कुर्वाणा विराटनृपतेस्तदा ॥

04-013-001 वैशंपायन उवाच

04-013-001a वसमानेषु पार्थेषु मत्स्यस्य नगरे तदा ।

04-013-001c	महारथेषु छन्नेषु मासा दश समत्ययुः ॥
04-013-002a	याज्ञसेनी सुदेष्णां तु शुश्रूषन्ती विशां पते ।
04-013-002c	अवसत्परिचारार्हा सुदुःखं जनमेजय ॥
04-013-003a	तथा चरन्तीं पाञ्चालीं सुदेष्णाया निवेशने ।
04-013-003c	सेनापतिर्विराटस्य ददर्श जलजाननाम् ॥
04-013-004a	तां दृष्ट्वा देवगर्भाभां चरन्तीं देवतामिव ।
04-013-004c	कीचकः कामयामास कामबाणप्रपीडितः ॥
04-013-005a	स तु कामाग्निसंतप्तः सुदेष्णामभिगम्य वै ।
04-013-005c	प्रहसन्निव सेनानीरिदं वचनमब्रवीत् ॥
04-013-006a	नेयं पुरा जातु मयेह दृष्टा; राज्ञो विराटस्य निवेशने शुभा ।
04-013-006c	रूपेण चोन्मादयतीव मां भृशं; गन्धेन जाता मदरेव भामिनी ॥
04-013-007a	का देवरूपा हृदयंगमा शुभे; आचक्ष्व मे का च कुतश्च शोभना ।
04-013-007c	चित्तं हि निर्मथ्य करोति मां वशे; न चान्यदत्रौषधमद्य मे मतम् ॥
04-013-008a	अहो तवेयं परिचारिका शुभा; प्रत्यग्ररूपा प्रतिभाति मामियम् ।
04-013-008c	अयुक्तरूपं हि करोति कर्म ते; प्रशास्तु मां यच्च ममास्ति किञ्चन ॥
04-013-009a	प्रभूतनागाश्चरथं महाधनं; समृद्धियुक्तं बहुपानभोजनम् ।
04-013-009c	मनोहरं काञ्चनचित्रभूषणं; गृहं महच्छोभयतामियं मम ॥
04-013-010a	ततः सुदेष्णामनुमन्त्र्य कीचक;स्ततः समभ्येत्य नराधिपात्मजाम् ।
04-013-010c	उवाच कृष्णामभिसान्त्वयंस्तदा; मृगेन्द्रकन्यामिव जम्बुको वने ॥
04-013-011a	इदं च रूपं प्रथमं च ते वयो; निरर्थकं केवलमद्य भामिनि ।
04-013-011c	अधार्यमाणा स्रगिवोत्तमा यथा; न शोभसे सुन्दरि शोभना सती ॥
04-013-012a	त्यजामि दारान्मम ये पुरातना; भवन्तु दास्यस्तव चारुहासिनि ।
04-013-012c	अहं च ते सुन्दरि दासवत्स्थितः; सदा भविष्ये वशगो वरानने ॥
04-013-013	द्रौपद्युवाच
04-013-013a	अप्रार्थनीयामिह मां सूतपुत्राभिमन्यसे ।
04-013-013c	विहीनवर्णां सैरन्ध्रीं बीभत्सां केशकारिकाम् ॥
04-013-014a	परदारास्मि भद्रं ते न युक्तं त्वयि सांप्रतम् ।
04-013-014c	दयिताः प्राणिनां दारा धर्मं समनुचिन्तय ॥
04-013-015a	परदारे न ते बुद्धिर्जातु कार्या कथञ्चन ।
04-013-015c	विवर्जनं ह्यकार्याणामेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥
04-013-016a	मिथ्याभिगृध्नो हि नरः पापात्मा मोहमास्थितः ।

04-013-016c	अयशः प्राप्नुयाद्धोरं सुमहत्प्राप्नुयाद्भयम् ॥
04-013-017a	मा सूतपुत्र हृष्यस्व माद्य त्यक्ष्यसि जीवितम् ।
04-013-017c	दुर्लभामभिमन्वानो मां वीरैरभिरक्षिताम् ॥
04-013-018a	न चाप्यहं त्वया शक्या गन्धर्वाः पतयो मम ।
04-013-018c	ते त्वां निहन्युः कुपिताः साध्वलं मा व्यनीनशः ॥
04-013-019a	अशक्यरूपैः पुरुषैरध्वानं गन्तुमिच्छसि ।
04-013-019c	यथा निश्चेतनो बालः कूलस्थः कूलमुत्तरम् ॥
04-013-019e	तर्तुमिच्छति मन्दात्मा तथा त्वं कर्तुमिच्छसि ॥
04-013-020a	अन्तर्महीं वा यदि वोर्ध्वमुत्पतेः; समुद्रपारं यदि वा प्रधावसि ।
04-013-020c	तथापि तेषां न विमोक्षमर्हसि; प्रमाथिनो देवसुता हि मे वराः ॥
04-013-021a	त्वं कालरात्रीमिव कश्चिदातुरः; किं मां दृढं प्रार्थयसेऽद्य कीचक ।
04-013-021c	किं मातुरङ्के शयितो यथा शिशुः;श्चन्द्रं जिघृक्षुरिव मन्यसे हि माम् ॥

04-014-001 वैशंपायन उवाच

04-014-001a	प्रत्याख्यातो राजपुत्र्या सुदेष्णां कीचकोऽब्रवीत् ।
04-014-001c	अमर्यादेन कामेन घोरेणाभिपरिप्लुतः ॥
04-014-002a	यथा कैकेयि सैरन्ध्या समेयां तद्विधीयताम् ।
04-014-002c	तां सुदेष्णे परीप्सस्व माहं प्राणान्प्रहासिषम् ॥
04-014-003a	तस्य तां बहुशः श्रुत्वा वाचं विलपतस्तदा ।
04-014-003c	विराटमहिषी देवी कृपां चक्रे मनस्विनी ॥
04-014-004a	स्वमर्थमभिसंधाय तस्यार्थमनुचिन्त्य च ।
04-014-004c	उद्वेगं चैव कृष्णायाः सुदेष्णा सूतमब्रवीत् ॥
04-014-005a	पर्विणीं त्वं समुद्दिश्य सुरामन्नं च कारय ।
04-014-005c	तत्रैनां प्रेषयिष्यामि सुराहारीं तवान्तिकम् ॥
04-014-006a	तत्र संप्रेषितामेनां विजने निरवग्रहाम् ।
04-014-006c	सान्त्वयेथा यथाकामं सान्त्वयमाना रमेद्यदि ॥
04-014-007a	कीचकस्तु गृहं गत्वा भगिन्या वचनात्तदा ।
04-014-007c	सुरामाहारयामास राजार्हा सुपरिस्रुताम् ॥
04-014-008a	आजौरभ्रं च सुभृशं बहूँश्चोच्चावचान्मृगान् ।
04-014-008c	कारयामास कुशलैरन्नपानं सुशोभनम् ॥
04-014-009a	तस्मिन्कृते तदा देवी कीचकेनोपमन्त्रिता ।
04-014-009c	सुदेष्णा प्रेषयामास सैरन्ध्रीं कीचकालयम् ॥

04-014-010 सुदेष्णोवाच

04-014-010a उत्तिष्ठ गच्छ सैरन्धि कीचकस्य निवेशनम् ।
 04-014-010c पानमानय कल्याणि पिपासा मां प्रबाधते ॥

04-014-011 द्रौपद्युवाच

04-014-011a न गच्छेयमहं तस्य राजपुत्रि निवेशनम् ।
 04-014-011c त्वमेव राज्ञि जानासि यथा स निरपत्रपः ॥
 04-014-012a न चाहमनवद्याङ्गि तव वेश्मनि भामिनि ।
 04-014-012c कामवृत्ता भविष्यामि पतीनां व्यभिचारिणी ॥
 04-014-013a त्वं चैव देवि जानासि यथा स समयः कृतः ।
 04-014-013c प्रविशन्त्या मया पूर्वं तव वेश्मनि भामिनि ॥
 04-014-014a कीचकश्च सुकेशान्ते मूढो मदनदर्पितः ।
 04-014-014c सोऽवमंस्यति मां दृष्ट्वा न यास्ये तत्र शोभने ॥
 04-014-015a सन्ति बह्व्यस्तव प्रेष्ठ्या राजपुत्रि वशानुगाः ।
 04-014-015c अन्यां प्रेषय भद्रं ते स हि मामवमंस्यते ॥

04-014-016 सुदेष्णोवाच

04-014-016a नैव त्वां जातु हिंस्यात्स इतः संप्रेषितां मया ।

04-014-017 वैशंपायन उवाच

04-014-017a इत्यस्याः प्रददौ कांस्यं सपिधानं हिरण्मयम् ।
 04-014-017c सा शङ्कमाना रुदती दैवं शरणमीयुषी ॥
 04-014-017e प्रातिष्ठत सुराहारी कीचकस्य निवेशनम् ॥

04-014-018 द्रौपद्युवाच

04-014-018a यथाहमन्यं पाण्डुभ्यो नाभिजानामि कंचन ।
 04-014-018c तेन सत्येन मां प्राप्तां कीचको मा वशे कृथाः ॥

04-014-019 वैशंपायन उवाच

04-014-019a उपातिष्ठत सा सूर्यं मुहूर्तमबला ततः ।
 04-014-019c स तस्यास्तनुमध्यायाः सर्वं सूर्योऽवबुद्धवान् ॥
 04-014-020a अन्तर्हितं ततस्तस्या रक्षो रक्षार्थमादिशत् ।
 04-014-020c तच्चैनां नाजहात्तत्र सर्वावस्थास्वनिन्दिताम् ॥
 04-014-021a तां मृगीमिव वित्रस्तां दृष्ट्वा कृष्णां समीपगाम् ।

04-014-021c उदतिष्ठन्मुदा सूतो नावं लब्ध्वेव पारगः ॥

04-015-001 कीचक उवाच

04-015-001a स्वागतं ते सुकेशान्ते सुव्युष्टा रजनी मम ।

04-015-001c स्वामिनी त्वमनुप्राप्ता प्रकुरुष्व मम प्रियम् ॥

04-015-002a सुवर्णमालाः कम्बूश्च कुण्डले परिहाटके ।

04-015-002c आहरन्तु च वस्त्राणि कौशिकान्यजिनानि च ॥

04-015-003a अस्ति मे शयनं शुभ्रं त्वदर्थमुपकल्पितम् ।

04-015-003c एहि तत्र मया सार्धं पिबस्व मधुमाधवीम् ॥

04-015-004 द्रौपद्युवाच

04-015-004a अप्रैषीद्राजपुत्री मां सुराहारीं तवान्तिकम् ।

04-015-004c पानमानय मे क्षिप्रं पिपासा मेति चाब्रवीत् ॥

04-015-005 कीचक उवाच

04-015-005a अन्या भद्रे नयिष्यन्ति राजपुत्र्याः परिस्रुतम् ।

04-015-006 वैशंपायन उवाच

04-015-006a इत्येनां दक्षिणे पाणौ सूतपुत्रः परामृशत् ।

04-015-006c सा गृहीता विधुन्वाना भूमावाक्षिप्य कीचकम् ॥

04-015-006e सभां शरणमाधावद्यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥

04-015-007a तां कीचकः प्रधावन्तीं केशपक्षे परामृशत् ।

04-015-007c अथैनां पश्यतो राज्ञः पातयित्वा पदावधीत् ॥

04-015-008a ततो योऽसौ तदार्केण राक्षसः संनियोजितः ।

04-015-008c स कीचकमपोवाह वातवेगेन भारत ॥

04-015-009a स पपात ततो भूमौ रक्षोबलसमाहतः ।

04-015-009c विघूर्णमानो निश्चेष्टश्छिन्नमूल इव द्रुमः ॥

04-015-010a तां चासीनौ ददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ ।

04-015-010c अमृष्यमाणौ कृष्णायाः कीचकेन पदा वधम् ॥

04-015-011a तस्य भीमो वधप्रेप्सुः कीचकस्य दुरात्मनः ।

04-015-011c दन्तैर्दन्तांस्तदा रोषान्निष्पिपेष महामनाः ॥

04-015-012a अथाङ्गुष्ठेनावमृद्रादङ्गुष्ठं तस्य धर्मराट् ।

04-015-012c प्रबोधनभयाद्राजन्भीमस्य प्रत्यषेधयत् ॥

04-015-013a	सा सभाद्वारमासाद्य रुदती मत्स्यमब्रवीत् ।
04-015-013c	अवेक्षमाणा सुश्रोणी पतींस्तान्दीनचेतसः ॥
04-015-014a	आकारमभिरक्षन्ती प्रतिज्ञां धर्मसंहिताम् ।
04-015-014c	दह्यमानेव रौद्रेण चक्षुषा द्रुपदात्मजा ॥
04-015-015	द्रौपद्युवाच
04-015-015a	येषां वैरी न स्वपिति पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
04-015-015c	तेषां मां मानिनीं भार्या सूतपुत्रः पदावधीत् ॥
04-015-016a	ये दद्युर्न च याचेयुर्ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
04-015-016c	तेषां मां मानिनीं भार्या सूतपुत्रः पदावधीत् ॥
04-015-017a	येषां दुन्दुभिनिर्घोषो ज्याघोषः श्रूयतेऽनिशम् ।
04-015-017c	तेषां मां मानिनीं भार्या सूतपुत्रः पदावधीत् ॥
04-015-018a	ये ते तेजस्विनो दान्ता बलवन्तोऽभिमानिनः ।
04-015-018c	तेषां मां मानिनीं भार्या सूतपुत्रः पदावधीत् ॥
04-015-019a	सर्वलोकमिमं हन्युर्धर्मपाशसितास्तु ये ।
04-015-019c	तेषां मां मानिनीं भार्या सूतपुत्रः पदावधीत् ॥
04-015-020a	शरणं ये प्रपन्नानां भवन्ति शरणार्थिनाम् ।
04-015-020c	चरन्ति लोके प्रच्छन्नाः क्व नु तेऽद्य महारथाः ॥
04-015-021a	कथं ते सूतपुत्रेण वध्यमानां प्रियां सतीम् ।
04-015-021c	मर्षयन्ति यथा क्लीबा बलवन्तोऽमितौजसः ॥
04-015-022a	क्व नु तेषाममर्षश्च वीर्यं तेजश्च वर्तते ।
04-015-022c	न परीप्सन्ति ये भार्या वध्यमानां दुरात्मना ॥
04-015-023a	मयात्र शक्यं किं कर्तुं विराटे धर्मदूषणम् ।
04-015-023c	यः पश्यन्मां मर्षयति वध्यमानामनागसम् ॥
04-015-024a	न राजन्नाजवत्किञ्चित्समाचरसि कीचके ।
04-015-024c	दस्यूनामिव धर्मस्ते न हि संसदि शोभते ॥
04-015-025a	न कीचकः स्वधर्मस्थो न च मत्स्यः कथंचन ।
04-015-025c	सभासदोऽप्यधर्मज्ञा य इमं पर्युपासते ॥
04-015-026a	नोपालभे त्वां नृपते विराट् जनसंसदि ।
04-015-026c	नाहमेतेन युक्ता वै हन्तुं मत्स्य तवान्तिके ॥
04-015-026e	सभासदस्तु पश्यन्तु कीचकस्य व्यतिक्रमम् ॥

04-015-027 विराट उवाच

04-015-027a परोक्षं नाभिजानामि विग्रहं युवयोरहम् ।
 04-015-027c अर्थतत्त्वमविज्ञाय किं नु स्यात्कुशलं मम ॥

04-015-028 वैशंपायन उवाच

04-015-028a ततस्तु सभ्या विज्ञाय कृष्णां भूयोऽभ्यपूजयन् ।
 04-015-028c साधु साध्विति चाप्याहुः कीचकं च व्यगर्हयन् ॥

04-015-029 सभ्या ऊचुः

04-015-029a यस्येयं चारुसर्वाङ्गी भार्या स्यादायतेक्षणा ।
 04-015-029c परो लाभश्च तस्य स्यान्न स शोचेत्कदाचन ॥

04-015-030 वैशंपायन उवाच

04-015-030a एवं संपूजयंस्तत्र कृष्णां प्रेक्ष्य सभासदः ।
 04-015-030c युधिष्ठिरस्य कोपात्तु ललाटे स्वेद आसजत् ॥
 04-015-031a अथाब्रवीद्राजपुत्रीं कौरव्यो महिषीं प्रियाम् ।
 04-015-031c गच्छ सैरन्धि मात्र स्थाः सुदेष्णाया निवेशनम् ॥
 04-015-032a भर्तारमनुरुध्यन्त्यः क्लिश्यन्ते वीरपत्नयः ।
 04-015-032c शुश्रूषया क्लिश्यमानाः पतिलोकं जयन्त्युत ॥
 04-015-033a मन्ये न कालं क्रोधस्य पश्यन्ति पतयस्तव ।
 04-015-033c तेन त्वां नाभिधावन्ति गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः ॥
 04-015-034a अकालज्ञासि सैरन्धि शैलूषीव विधावसि ।
 04-015-034c विघ्नं करोषि मत्स्यानां दीव्यतां राजसंसदि ॥
 04-015-034e गच्छ सैरन्धि गन्धर्वाः करिष्यन्ति तव प्रियम् ॥

04-015-035 द्रौपद्युवाच

04-015-035a अतीव तेषां घृणिनामर्थेऽहं धर्मचारिणी ।
 04-015-035c तस्य तस्येह ते वध्या येषां ज्येष्ठोऽक्षदेविता ॥

04-015-036 वैशंपायन उवाच

04-015-036a इत्युक्त्वा प्राद्रवत्कृष्णा सुदेष्णाया निवेशनम् ।
 04-015-036c केशान्मुक्त्वा तु सुश्रोणी संरम्भाल्लोहितेक्षणा ॥
 04-015-037a शुशुभे वदनं तस्या रुदन्त्या विरतं तदा ।
 04-015-037c मेघलेखाविनिर्मुक्तं दिवीव शशिमण्डलम् ॥

04-015-038 सुदेष्णोवाच

04-015-038a कस्त्वावधीद्वारोहे कस्माद्रोदिषि शोभने ।
 04-015-038c कस्याद्य न सुखं भद्रे केन ते विप्रियं कृतम् ॥

04-015-039 द्रौपद्युवाच

04-015-039a कीचको मावधीत्तत्र सुराहारीं गतां तव ।
 04-015-039c सभायां पश्यतो राज्ञो यथैव विजने तथा ॥

04-015-040 सुदेष्णोवाच

04-015-040a घातयामि सुकेशान्ते कीचकं यदि मन्यसे ।
 04-015-040c योऽसौ त्वां कामसंमत्तो दुर्लभामभिमन्यते ॥

04-015-041 द्रौपद्युवाच

04-015-041a अन्ये वै तं वधिष्यन्ति येषामागः करोति सः ।
 04-015-041c मन्ये चाद्यैव सुव्यक्तं परलोकं गमिष्यति ॥

04-016-001 वैशंपायन उवाच

04-016-001a सा हता सूतपुत्रेण राजपुत्री समज्ज्वलत् ।
 04-016-001c वधं कृष्णा परीप्सन्ती सेनावाहस्य भामिनी ॥
 04-016-001e जगामावासमेवाथ तदा सा द्रुपदात्मजा ॥
 04-016-002a कृत्वा शौचं यथान्यायं कृष्णा वै तनुमध्यमा ।
 04-016-002c गात्राणि वाससी चैव प्रक्षाल्य सलिलेन सा ॥
 04-016-003a चिन्तयामास रुदती तस्य दुःखस्य निर्णयम् ।
 04-016-003c किं करोमि क्व गच्छामि कथं कार्यं भवेन्मम ॥
 04-016-004a इत्येवं चिन्तयित्वा सा भीमं वै मनसागमत् ।
 04-016-004c नान्यः कर्ता ऋते भीमान्ममाद्य मनसः प्रियम् ॥
 04-016-005a तत उत्थाय रात्रौ सा विहाय शयनं स्वकम् ।
 04-016-005c प्राद्रवन्नाथमिच्छन्ती कृष्णा नाथवती सती ॥
 04-016-005e दुःखेन महता युक्ता मानसेन मनस्विनी ॥
 04-016-006a सा वै महानसे प्राप्य भीमसेनं शुचिस्मिता ।
 04-016-006c सर्वश्वेतेव माहेयी वने जाता त्रिहायनी ॥
 04-016-006e उपातिष्ठत पाञ्चाली वाशितेव महागजम् ॥
 04-016-007a सा लतेव महाशालं फुल्लं गोमतितीरजम् ।
 04-016-007c बाहुभ्यां परिरभ्यैनं प्राबोधयदनिन्दिता ॥

04-016-007e	सिंहं सुप्तं वने दुर्गे मृगराजवधूरिव ॥
04-016-008a	वीणेव मधुराभाषा गान्धारं साधु मूर्च्छिता ।
04-016-008c	अभ्यभाषत पाञ्चाली भीमसेनमनिन्दिता ॥
04-016-009a	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे भीमसेन यथा मृतः ।
04-016-009c	नामृतस्य हि पापीयान्भार्यामालभ्य जीवति ॥
04-016-010a	तस्मिञ्जीवति पापिष्ठे सेनावाहे मम द्विषि ।
04-016-010c	तत्कर्म कृतवत्यद्य कथं निद्रां निषेवसे ॥
04-016-011a	स संप्रहाय शयनं राजपुत्र्या प्रबोधितः ।
04-016-011c	उपातिष्ठत मेघाभः पर्यङ्के सोपसंग्रहे ॥
04-016-012a	अथाब्रवीद्राजपुत्रीं कौरव्यो महिषीं प्रियाम् ।
04-016-012c	केनास्यर्थेन संप्राप्ता त्वरितेव ममान्तिकम् ॥
04-016-013a	न ते प्रकृतिमान्वर्णः कृशा पाण्डुश्च लक्ष्यसे ।
04-016-013c	आचक्ष्व परिशेषेण सर्वं विद्यामहं यथा ॥
04-016-014a	सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
04-016-014c	यथावत्सर्वमाचक्ष्व श्रुत्वा ज्ञास्यामि यत्परम् ॥
04-016-015a	अहमेव हि ते कृष्णे विश्वास्यः सर्वकर्मसु ।
04-016-015c	अहमापत्सु चापि त्वां मोक्षयामि पुनः पुनः ॥
04-016-016a	शीघ्रमुक्त्वा यथाकामं यत्ते कार्यं विवक्षितम् ।
04-016-016c	गच्छ वै शयनायैव पुरा नान्योऽवबुध्यते ॥

04-017-001 द्रौपद्युवाच

04-017-001a	अशोच्यं नु कुतस्तस्या यस्या भर्ता युधिष्ठिरः ।
04-017-001c	जानन्सर्वाणि दुःखानि किं मां त्वं परिपृच्छसि ॥
04-017-002a	यन्मां दासीप्रवादेन प्रातिकामी तदानयत् ।
04-017-002c	सभायां पार्षदो मध्ये तन्मां दहति भारत ॥
04-017-003a	पार्थिवस्य सुता नाम का नु जीवेत मादृशी ।
04-017-003c	अनुभूय भृशं दुःखमन्यत्र द्रौपदीं प्रभो ॥
04-017-004a	वनवासगतायाश्च सैन्धवेन दुरात्मना ।
04-017-004c	परामर्शं द्वितीयं च सोढुमुत्सहते नु का ॥
04-017-005a	मत्स्यराजः समक्षं च तस्य धूर्तस्य पश्यतः ।
04-017-005c	कीचकेन पदा स्पृष्टा का नु जीवेत मादृशी ॥
04-017-006a	एवं बहुविधैः क्लेशैः क्लिश्यमानां च भारत ।

04-017-006c	न मां जानासि कौन्तेय किं फलं जीवितेन मे ॥
04-017-007a	योऽयं राज्ञो विराटस्य कीचको नाम भारत ।
04-017-007c	सेनानीः पुरुषव्याघ्र स्यालः परमदुर्मतिः ॥
04-017-008a	स मां सैरन्ध्रिवेषेण वसन्तीं राजवेश्मनि ।
04-017-008c	नित्यमेवाह दुष्टात्मा भार्या मम भवेति वै ॥
04-017-009a	तेनोपमन्त्र्यमाणाया वधार्हेण सपत्नहन् ।
04-017-009c	कालेनेव फलं पक्वं हृदयं मे विदीर्यते ॥
04-017-010a	भ्रातरं च विगर्हस्व ज्येष्ठं दुर्द्यूतदेविनम् ।
04-017-010c	यस्यास्मि कर्मणा प्राप्ता दुःखमेतदनन्तकम् ॥
04-017-011a	को हि राज्यं परित्यज्य सर्वस्वं चात्मना सह ।
04-017-011c	प्रव्रज्यायैव दीव्येत विना दुर्द्यूतदेविनम् ॥
04-017-012a	यदि निष्कसहस्रेण यच्चान्यत्सारवद्धनम् ।
04-017-012c	सायंप्रातरदेविष्यदपि संवत्सरान्बहून् ॥
04-017-013a	रुक्मं हिरण्यं वासांसि यानं युग्यमजाविकम् ।
04-017-013c	अश्वाश्चतरसंघांश्च न जातु क्षयमावहेत् ॥
04-017-014a	सोऽयं द्यूतप्रवादेन श्रिया प्रत्यवरोपितः ।
04-017-014c	तूष्णीमास्ते यथा मूढः स्वानि कर्माणि चिन्तयन् ॥
04-017-015a	दश नागसहस्राणि पद्मिनां हेममालिनाम् ।
04-017-015c	यं यान्तमनुयान्तीह सोऽयं द्यूतेन जीवति ॥
04-017-016a	तथा शतसहस्राणि नृणाममिततेजसाम् ।
04-017-016c	उपासते महाराजमिन्द्रप्रस्थे युधिष्ठिरम् ॥
04-017-017a	शतं दासीसहस्राणि यस्य नित्यं महानसे ।
04-017-017c	पात्रीहस्तं दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ॥
04-017-018a	एष निष्कसहस्राणि प्रदाय ददतां वरः ।
04-017-018c	द्यूतजेन ह्यनर्थेन महता समुपावृतः ॥
04-017-019a	एनं हि स्वरसंपन्ना बहवः सूतमागधाः ।
04-017-019c	सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥
04-017-020a	सहस्रमृषयो यस्य नित्यमासन्सभासदः ।
04-017-020c	तपःश्रुतोपसंपन्नाः सर्वकामैरुपस्थिताः ॥
04-017-021a	अन्धान्वृद्धांस्तथानाथान्सर्वान्राष्ट्रेषु दुर्गतान् ।
04-017-021c	बिभर्त्यविमना नित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः ॥

04-017-022a	स एष निरयं प्राप्तो मत्स्यस्य परिचारकः ।
04-017-022c	सभायां देविता राज्ञः कङ्को ब्रूते युधिष्ठिरः ॥
04-017-023a	इन्द्रप्रस्थे निवसतः समये यस्य पार्थिवाः ।
04-017-023c	आसन्बलिभृतः सर्वे सोऽद्यान्यैर्भृतिमिच्छति ॥
04-017-024a	पार्थिवाः पृथिवीपाला यस्यासन्वशवर्तिनः ।
04-017-024c	स वशे विवशो राजा परेषामद्य वर्तते ॥
04-017-025a	प्रताप्य पृथिवीं सर्वां रश्मिवानिव तेजसा ।
04-017-025c	सोऽयं राज्ञो विराटस्य सभास्तारो युधिष्ठिरः ॥
04-017-026a	यमुपासन्त राजानः सभायामृषिभिः सह ।
04-017-026c	तमुपासीनमद्यान्यं पश्य पाण्डव पाण्डवम् ॥
04-017-027a	अतदर्हं महाप्राज्ञं जीवितार्थेऽभिसंश्रितम् ।
04-017-027c	दृष्ट्वा कस्य न दुःखं स्याद्धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥
04-017-028a	उपास्ते स्म सभायां यं कृत्स्ना वीर वसुंधरा ।
04-017-028c	तमुपासीनमद्यान्यं पश्य भारत भारतम् ॥
04-017-029a	एवं बहुविधैर्दुःखैः पीड्यमानामनाथवत् ।
04-017-029c	शोकसागरमध्यस्थां किं मां भीम न पश्यसि ॥

04-018-001 द्रौपद्युवाच

04-018-001a	इदं तु मे महद्दुःखं यत्प्रवक्ष्यामि भारत ।
04-018-001c	न मेऽभ्यसूया कर्तव्या दुःखादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥
04-018-002a	शार्दूलैर्महिषैः सिंहैरागारे युध्यसे यदा ।
04-018-002c	कैकेय्याः प्रेक्षमाणायास्तदा मे कश्मलो भवेत् ॥
04-018-003a	प्रेक्षासमुत्थिता चापि कैकेयी ताः स्त्रियो वदेत् ।
04-018-003c	प्रेक्ष्य मामनवद्याङ्गी कश्मलोपहतामिव ॥
04-018-004a	स्नेहात्संवासजान्मन्ये सूदमेषा शुचिस्मिता ।
04-018-004c	योध्यमानं महावीर्यैरिमं समनुशोचति ॥
04-018-005a	कल्याणरूपा सैरन्ध्री बल्लवश्चातिसुन्दरः ।
04-018-005c	स्त्रीणां च चित्तं दुर्ज्ञेयं युक्तरूपौ च मे मतौ ॥
04-018-006a	सैरन्ध्री प्रियसंवासान्नित्यं करुणवेदिनी ।
04-018-006c	अस्मिन्नाजकुले चेमौ तुल्यकालनिवासिनौ ॥
04-018-007a	इति ब्रुवाणा वाक्यानि सा मां नित्यमवेदयत् ।
04-018-007c	क्रुध्यन्तीं मां च संप्रेक्ष्य समशङ्कत मां त्वयि ॥

04-018-008a	तस्यां तथा ब्रुवत्यां तु दुःखं मां महदाविशत् ।
04-018-008c	शोके यौधिष्ठिरे मग्ना नाहं जीवितुमुत्सहे ॥
04-018-009a	यः सदेवान्मनुष्यांश्च सर्पांश्चैकरथोऽजयत् ।
04-018-009c	सोऽयं राज्ञो विराटस्य कन्यानां नर्तको युवा ॥
04-018-010a	योऽतर्पयदमेयात्मा खाण्डवे जातवेदसम् ।
04-018-010c	सोऽन्तःपुरगतः पार्थः कूपेऽग्निरिव संवृतः ॥
04-018-011a	यस्माद्भयममित्राणां सदैव पुरुषर्षभात् ।
04-018-011c	स लोकपरिभूतेन वेषेणास्ते धनंजयः ॥
04-018-012a	यस्य ज्यातलनिर्घोषात्समकम्पन्त शत्रवः ।
04-018-012c	स्त्रियो गीतस्वनं तस्य मुदिताः पर्युपासते ॥
04-018-013a	किरीटं सूर्यसंकाशं यस्य मूर्धनि शोभते ।
04-018-013c	वेणीविकृतकेशान्तः सोऽयमद्य धनंजयः ॥
04-018-014a	यस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि समस्तानि महात्मनि ।
04-018-014c	आधारः सर्वविद्यानां स धारयति कुण्डले ॥
04-018-015a	यं स्म राजसहस्राणि तेजसाप्रतिमानि वै ।
04-018-015c	समरे नातिवर्तन्ते वेलामिव महार्णवः ॥
04-018-016a	सोऽयं राज्ञो विराटस्य कन्यानां नर्तको युवा ।
04-018-016c	आस्ते वेषप्रतिच्छन्नः कन्यानां परिचारकः ॥
04-018-017a	यस्य स्म रथघोषेण समकम्पत मेदिनी ।
04-018-017c	सपर्वतवना भीम सहस्थावरजङ्गमा ॥
04-018-018a	यस्मिञ्जाते महाभागे कुन्त्याः शोको व्यनश्यत ।
04-018-018c	स शोचयति मामद्य भीमसेन तवानुजः ॥
04-018-019a	भूषितं तमलंकारैः कुण्डलैः परिहाटकैः ।
04-018-019c	कम्बुपाणिनमायान्तं दृष्ट्वा सीदति मे मनः ॥
04-018-020a	तं वेणीकृतकेशान्तं भीमधन्वानमर्जुनम् ।
04-018-020c	कन्यापरिवृतं दृष्ट्वा भीम सीदति मे मनः ॥
04-018-021a	यदा ह्येनं परिवृतं कन्याभिर्देवरूपिणम् ।
04-018-021c	प्रभिन्नमिव मातङ्गं परिकीर्णं करेणुभिः ॥
04-018-022a	मत्स्यमर्थपतिं पार्थं विराटं समुपस्थितम् ।
04-018-022c	पश्यामि तूर्यमध्यस्थं दिशो नश्यन्ति मे तदा ॥
04-018-023a	नूनमार्या न जानाति कृच्छ्रं प्राप्तं धनंजयम् ।

04-018-023c	अजातशत्रुं कौरव्यं मग्नं दुर्द्यूतदेविनम् ॥
04-018-024a	तथा दृष्ट्वा यवीयांसं सहदेवं युधां पतिम् ।
04-018-024c	गोषु गोवेषमायान्तं पाण्डुभूतास्मि भारत ॥
04-018-025a	सहदेवस्य वृत्तानि चिन्तयन्ती पुनः पुनः ।
04-018-025c	न विन्दामि महाबाहो सहदेवस्य दुष्कृतम् ॥
04-018-025e	यस्मिन्नेवंविधं दुःखं प्राप्नुयात्सत्यविक्रमः ॥
04-018-026a	दूयामि भरतश्रेष्ठ दृष्ट्वा ते भ्रातरं प्रियम् ।
04-018-026c	गोषु गोवृषसंकाशं मत्स्येनाभिनिवेशितम् ॥
04-018-027a	संरब्धं रक्तनेपथ्यं गोपालानां पुरोगमम् ।
04-018-027c	विराटमभिनन्दन्तमथ मे भवति ज्वरः ॥
04-018-028a	सहदेवं हि मे वीरं नित्यमार्या प्रशंसति ।
04-018-028c	महाभिजनसंपन्नो वृत्तवाञ्शीलवानिति ॥
04-018-029a	हीनिषेधो मधुरवाग्धार्मिकश्च प्रियश्च मे ।
04-018-029c	स तेऽरण्येषु बोद्धव्यो याज्ञसेनि क्षपास्वपि ॥
04-018-030a	तं दृष्ट्वा व्यापृतं गोषु वत्सचर्मक्षपाशयम् ।
04-018-030c	सहदेवं युधां श्रेष्ठं किं नु जीवामि पाण्डव ॥
04-018-031a	यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नो रूपेणास्त्रेण मेधया ।
04-018-031c	सोऽश्वबन्धो विराटस्य पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
04-018-032a	अभ्यकीर्यन्त वृन्दानि दामग्रन्थिमुदीक्षताम् ।
04-018-032c	विनयन्तं जवेनाश्वान्महाराजस्य पश्यतः ॥
04-018-033a	अपश्यमेनं श्रीमन्तं मत्स्यं भ्राजिष्णुमुत्तमम् ।
04-018-033c	विराटमुपतिष्ठन्तं दर्शयन्तं च वाजिनः ॥
04-018-034a	किं नु मां मन्यसे पार्थ सुखितेति परंतप ।
04-018-034c	एवं दुःखशताविष्टा युधिष्ठिरनिमित्ततः ॥
04-018-035a	अतः प्रतिविशिष्टानि दुःखान्यन्यानि भारत ।
04-018-035c	वर्तन्ते मयि कौन्तेय वक्ष्यामि शृणु तान्यपि ॥
04-018-036a	युष्मासु ध्रियमाणेषु दुःखानि विविधान्युत ।
04-018-036c	शोषयन्ति शरीरं मे किं नु दुःखमतः परम् ॥

04-019-001 द्रौपद्युवाच

04-019-001a	अहं सैरन्ध्रिवेषेण चरन्ती राजवेश्मनि ।
04-019-001c	शौचदास्मि सुदेष्णाया अक्षधूर्तस्य कारणात् ॥

04-019-002a	विक्रियां पश्य मे तीव्रां राजपुत्र्याः परंतप ।
04-019-002c	आसे कालमुपासीना सर्वं दुःखं किलार्तवत् ॥
04-019-003a	अनित्या किल मर्त्यानामर्थसिद्धिर्जयाजयौ ।
04-019-003c	इति कृत्वा प्रतीक्षामि भर्तृणामुदयं पुनः ॥
04-019-004a	य एव हेतुर्भवति पुरुषस्य जयावहः ।
04-019-004c	पराजये च हेतुः स इति च प्रतिपालये ॥
04-019-005a	दत्त्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा वध्यन्ति चापरे ।
04-019-005c	पातयित्वा च पात्यन्ते परैरिति च मे श्रुतम् ॥
04-019-006a	न दैवस्यातिभारोऽस्ति न दैवस्यातिवर्तनम् ।
04-019-006c	इति चाप्यागमं भूयो दैवस्य प्रतिपालये ॥
04-019-007a	स्थितं पूर्वं जलं यत्र पुनस्तत्रैव तिष्ठति ।
04-019-007c	इति पर्यायमिच्छन्ती प्रतीक्षाम्युदयं पुनः ॥
04-019-008a	दैवेन किल यस्यार्थः सुनीतोऽपि विपद्यते ।
04-019-008c	दैवस्य चागमे यत्नस्तेन कार्यो विजानता ॥
04-019-009a	यत्तु मे वचनस्यास्य कथितस्य प्रयोजनम् ।
04-019-009c	पृच्छ मां दुःखितां तत्त्वमपृष्टा वा ब्रवीमि ते ॥
04-019-010a	महिषी पाण्डुपुत्राणां दुहिता द्रुपदस्य च ।
04-019-010c	इमामवस्थां संप्राप्ता का मदन्या जिजीविषेत् ॥
04-019-011a	कुरून्परिभवन्सर्वान्पाञ्चालानपि भारत ।
04-019-011c	पाण्डवेयांश्च संप्राप्तो मम क्लेशो ह्यरिंदम ॥
04-019-012a	भ्रातृभिः श्वशुरैः पुत्रैर्बहुभिः परवीरहन् ।
04-019-012c	एवं समुदिता नारी का न्वन्या दुःखिता भवेत् ॥
04-019-013a	नूनं हि बालया धातुर्मया वै विप्रियं कृतम् ।
04-019-013c	यस्य प्रसादादुनीतं प्राप्तास्मि भरतर्षभ ॥
04-019-014a	वर्णावकाशमपि मे पश्य पाण्डव यादृशम् ।
04-019-014c	यादृशो मे न तत्रासीद्दुःखे परमके तदा ॥
04-019-015a	त्वमेव भीम जानीषे यन्मे पार्थ सुखं पुरा ।
04-019-015c	साहं दासत्वमापन्ना न शान्तिमवशा लभे ॥
04-019-016a	नादैविकमिदं मन्ये यत्र पार्थो धनंजयः ।
04-019-016c	भीमधन्वा महाबाहुरास्ते शान्त इवानलः ॥
04-019-017a	अशक्या वेदितुं पार्थ प्राणिनां वै गतिर्नरैः ।

- 04-019-017c विनिपातमिमं मन्ये युष्माकमविचिन्तितम् ॥
- 04-019-018a यस्या मम मुखप्रेक्षा यूयमिन्द्रसमाः सदा ।
- 04-019-018c सा प्रेक्षे मुखमन्यासामवराणां वरा सती ॥
- 04-019-019a पश्य पाण्डव मेऽवस्थां यथा नार्हामि वै तथा ।
- 04-019-019c युष्मासु ध्रियमाणेषु पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
- 04-019-020a यस्याः सागरपर्यन्ता पृथिवी वशवर्तिनी ।
- 04-019-020c आसीत्साद्य सुदेष्णाया भीताहं वशवर्तिनी ॥
- 04-019-021a यस्याः पुरःसरा आसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः ।
- 04-019-021c साहमद्य सुदेष्णायाः पुरः पश्चाच्च गामिनी ॥
- 04-019-021e इदं तु दुःखं कौन्तेय ममासह्यं निबोध तत् ॥
- 04-019-022a या न जातु स्वयं पिंषे गात्रोद्वर्तनमात्मनः ।
- 04-019-022c अन्यत्र कुन्त्या भद्रं ते साद्य पिंषामि चन्दनम् ॥
- 04-019-022e पश्य कौन्तेय पाणी मे नैवं यौ भवतः पुरा ॥
- 04-019-023 वैशंपायन उवाच**
- 04-019-023a इत्यस्य दर्शयामास किणबद्धौ करावुभौ ।
- 04-019-024 द्रौपद्युवाच**
- 04-019-024a बिभेमि कुन्त्या या नाहं युष्माकं वा कदाचन ।
- 04-019-024c साद्याग्रतो विराटस्य भीता तिष्ठामि किंकरी ॥
- 04-019-025a किं नु वक्ष्यति सम्राण्मां वर्णकः सुकृतो न वा ।
- 04-019-025c नान्यपिष्टं हि मत्स्यस्य चन्दनं किल रोचते ॥
- 04-019-026 वैशंपायन उवाच**
- 04-019-026a सा कीर्तयन्ती दुःखानि भीमसेनस्य भामिनी ।
- 04-019-026c रुरोद शनकैः कृष्णा भीमसेनमुदीक्षती ॥
- 04-019-027a सा बाष्पकलया वाचा निःश्वसन्ती पुनः पुनः ।
- 04-019-027c हृदयं भीमसेनस्य घट्टयन्तीदमब्रवीत् ॥
- 04-019-028a नाल्पं कृतं मया भीम देवानां किल्बिषं पुरा ।
- 04-019-028c अभाग्या यत्तु जीवामि मर्तव्ये सति पाण्डव ॥
- 04-019-029a ततस्तस्याः करौ शूनौ किणबद्धौ वृकोदरः ।
- 04-019-029c मुखमानीय वेपन्त्या रुरोद परवीरहा ॥
- 04-019-030a तौ गृहीत्वा च कौन्तेयो बाष्पमुत्सृज्य वीर्यवान् ।

04-019-030c ततः परमदुःखार्त इदं वचनमब्रवीत् ॥

04-020-001 भीमसेन उवाच

04-020-001a धिगस्तु मे बाहुबलं गाण्डीवं फल्गुनस्य च ।

04-020-001c यत्ते रक्तौ पुरा भूत्वा पाणी कृतकिणावुभौ ॥

04-020-002a सभायां स्म विराटस्य करोमि कदनं महत् ।

04-020-002c तत्र मां धर्मराजस्तु कटाक्षेण न्यवारयत् ॥

04-020-002e तदहं तस्य विज्ञाय स्थित एवास्मि भामिनि ॥

04-020-003a यच्च राष्ट्रात्प्रच्यवनं कुरूणामवधश्च यः ।

04-020-003c सुयोधनस्य कर्णस्य शकुनेः सौबलस्य च ॥

04-020-004a दुःशासनस्य पापस्य यन्मया न हृतं शिरः ।

04-020-004c तन्मे दहति कल्याणि हृदि शल्यमिवार्पितम् ॥

04-020-004e मा धर्मं जहि सुश्रोणि क्रोधं जहि महामते ॥

04-020-005a इमं च समुपालम्भं त्वत्तो राजा युधिष्ठिरः ।

04-020-005c शृणुयाद्यदि कल्याणि कृत्स्नं जह्यात्स जीवितम् ॥

04-020-006a धनंजयो वा सुश्रोणि यमौ वा तनुमध्यमे ।

04-020-006c लोकान्तरगतेष्वेषु नाहं शक्ष्यामि जीवितुम् ॥

04-020-007a सुकन्या नाम शार्याती भार्गवं च्यवनं वने ।

04-020-007c वल्मीकभूतं शाम्यन्तमन्वपद्यत भामिनी ॥

04-020-008a नाडायनी चेन्द्रसेना रूपेण यदि ते श्रुता ।

04-020-008c पतिमन्वचरदृढं पुरा वर्षसहस्रिणम् ॥

04-020-009a दुहिता जनकस्यापि वैदेही यदि ते श्रुता ।

04-020-009c पतिमन्वचरत्सीता महारण्यनिवासिनम् ॥

04-020-010a रक्षसा निग्रहं प्राप्य रामस्य महिषी प्रिया ।

04-020-010c क्लिश्यमानापि सुश्रोणी राममेवान्वपद्यत ॥

04-020-011a लोपामुद्रा तथा भीरु वयोरूपसमन्विता ।

04-020-011c अगस्त्यमन्वयाद्धित्वा कामान्सर्वानमानुषान् ॥

04-020-012a यथैताः कीर्तिता नार्यो रूपवत्यः पतिव्रताः ।

04-020-012c तथा त्वमपि कल्याणि सर्वैः समुदिता गुणैः ॥

04-020-013a मादीर्घं क्षम कालं त्वं मासमध्यर्धसंमितम् ।

04-020-013c पूर्णे त्रयोदशे वर्षे राज्ञो राज्ञी भविष्यसि ॥

04-020-014 द्रौपद्युवाच

- 04-020-014a आर्तयैतन्मया भीम कृतं बाष्पविमोक्षणम् ।
 04-020-014c अपारयन्त्या दुःखानि न राजानमुपालभे ॥
 04-020-015a विमुक्तेन व्यतीतेन भीमसेन महाबल ।
 04-020-015c प्रत्युपस्थितकालस्य कार्यस्यानन्तरो भव ॥
 04-020-016a ममेह भीम कैकेयी रूपाभिभवशङ्कया ।
 04-020-016c नित्यमुद्विजते राजा कथं नेयादिमामिति ॥
 04-020-017a तस्या विदित्वा तं भावं स्वयं चानृतदर्शनः ।
 04-020-017c कीचकोऽयं सुदुष्टात्मा सदा प्रार्थयते हि माम् ॥
 04-020-018a तमहं कुपिता भीम पुनः कोपं नियम्य च ।
 04-020-018c अब्रुवं कामसंमूढमात्मानं रक्ष कीचक ॥
 04-020-019a गन्धर्वाणामहं भार्या पञ्चानां महिषी प्रिया ।
 04-020-019c ते त्वां निहन्युर्दुर्धर्षाः शूराः साहसकारिणः ॥
 04-020-020a एवमुक्तः स दुष्टात्मा कीचकः प्रत्युवाच ह ।
 04-020-020c नाहं बिभेमि सैरन्धि गन्धर्वाणां शुचिस्मिते ॥
 04-020-021a शतं सहस्रमपि वा गन्धर्वाणामहं रणे ।
 04-020-021c समागतं हनिष्यामि त्वं भीरु कुरु मे क्षणम् ॥
 04-020-022a इत्युक्ते चाब्रुवं सूतं कामातुरमहं पुनः ।
 04-020-022c न त्वं प्रतिबलस्तेषां गन्धर्वाणां यशस्विनाम् ॥
 04-020-023a धर्मे स्थितास्मि सततं कुलशीलसमन्विता ।
 04-020-023c नेच्छामि कंचिद्वध्यन्तं तेन जीवसि कीचक ॥
 04-020-024a एवमुक्तः स दुष्टात्मा प्रहस्य स्वनवत्तदा ।
 04-020-024c न तिष्ठति स्म सन्मार्गे न च धर्मं बुभूषति ॥
 04-020-025a पापात्मा पापभावश्च कामरागवशानुगः ।
 04-020-025c अविनीतश्च दुष्टात्मा प्रत्याख्यातः पुनः पुनः ॥
 04-020-025e दर्शने दर्शने हन्यात्तथा जह्यां च जीवितम् ॥
 04-020-026a तद्धर्मे यतमानानां महान्धर्मो नशिष्यति ।
 04-020-026c समयं रक्षमाणानां भार्या वो न भविष्यति ॥
 04-020-027a भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ।
 04-020-027c प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥
 04-020-028a वदतां वर्णधर्माश्च ब्राह्मणानां हि मे श्रुतम् ।

04-020-028c	क्षत्रियस्य सदा धर्मो नान्यः शत्रुनिबर्हणात् ॥
04-020-029a	पश्यतो धर्मराजस्य कीचको मां पदावधीत् ।
04-020-029c	तव चैव समक्षं वै भीमसेन महाबल ॥
04-020-030a	त्वया ह्यहं परित्राता तस्माद्धोराज्जटासुरात् ।
04-020-030c	जयद्रथं तथैव त्वमजैषीभ्रातृभिः सह ॥
04-020-031a	जहीममपि पापं त्वं योऽयं मामवमन्यते ।
04-020-031c	कीचको राजवाल्लभ्याच्छोककृन्मम भारत ॥
04-020-032a	तमेवं कामसंमत्तं भिन्धि कुम्भमिवाश्मनि ।
04-020-032c	यो निमित्तमनर्थानां बहूनां मम भारत ॥
04-020-033a	तं चेज्जीवन्तमादित्यः प्रातरभ्युदयिष्यति ।
04-020-033c	विषमालोड्य पास्यामि मा कीचकवशं गमम् ॥
04-020-033e	श्रेयो हि मरणं मह्यं भीमसेन तवाग्रतः ॥

04-020-034 वैशंपायन उवाच

04-020-034a	इत्युक्त्वा प्रारुदत्कृष्णा भीमस्योरः समाश्रिता ।
04-020-034c	भीमश्च तां परिष्वज्य महत्सान्त्वं प्रयुज्य च ॥
04-020-034e	कीचकं मनसागच्छत्सृक्किणी परिसंलिहन् ॥

04-021-001 भीमसेन उवाच

04-021-001a	तथा भद्रे करिष्यामि यथा त्वं भीरु भाषसे ।
04-021-001c	अद्य तं सूदयिष्यामि कीचकं सहबान्धवम् ॥
04-021-002a	अस्याः प्रदोषे शर्वर्याः कुरुष्वानेन संगमम् ।
04-021-002c	दुःखं शोकं च निर्धूय याज्ञसेनि शुचिस्मिते ॥
04-021-003a	यैषा नर्तनशाला वै मत्स्यराजेन कारिता ।
04-021-003c	दिवात्र कन्या नृत्यन्ति रात्रौ यान्ति यथागृहम् ॥
04-021-004a	तत्रास्ति शयनं भीरु दृढाङ्गं सुप्रतिष्ठितम् ।
04-021-004c	तत्रास्य दर्शयिष्यामि पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥
04-021-005a	यथा च त्वां न पश्येयुः कुर्वाणां तेन संविदम् ।
04-021-005c	कुर्यास्तथा त्वं कल्याणि यथा संनिहितो भवेत् ॥

04-021-006 वैशंपायन उवाच

04-021-006a	तथा तौ कथयित्वा तु बाष्पमुत्सृज्य दुःखितौ ।
04-021-006c	रात्रिशेषं तदत्युग्रं धारयामासतुर्हृदा ॥

04-021-007a	तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरुत्थाय कीचकः ।
04-021-007c	गत्वा राजकुलायैव द्रौपदीमिदमब्रवीत् ॥
04-021-008a	सभायां पश्यतो राज्ञः पातयित्वा पदाहनम् ।
04-021-008c	न चैवालभथास्त्राणमभिपन्ना बलीयसा ॥
04-021-009a	प्रवादेन हि मत्स्यानां राजा नाम्नायमुच्यते ।
04-021-009c	अहमेव हि मत्स्यानां राजा वै वाहिनीपतिः ॥
04-021-010a	सा सुखं प्रतिपद्यस्व दासो भीरु भवामि ते ।
04-021-010c	अह्नाय तव सुश्रोणि शतं निष्कान्ददाम्यहम् ॥
04-021-011a	दासीशतं च ते दद्यां दासानामपि चापरम् ।
04-021-011c	रथं चाश्वतरीयुक्तमस्तु नौ भीरु संगमः ॥

04-021-012 द्रौपद्युवाच

04-021-012a	एकं मे समयं त्वद्य प्रतिपद्यस्व कीचक ।
04-021-012c	न त्वां सखा वा भ्राता वा जानीयात्संगतं मया ॥
04-021-013a	अवबोधाद्धि भीतास्मि गन्धर्वाणां यशस्विनाम् ।
04-021-013c	एवं मे प्रतिजानीहि ततोऽहं वशगा तव ॥

04-021-014 कीचक उवाच

04-021-014a	एवमेतत्करिष्यामि यथा सुश्रोणि भाषसे ।
04-021-014c	एको भद्रे गमिष्यामि शून्यमावसथं तव ॥
04-021-015a	समागमार्थं रम्भोरु त्वया मदनमोहितः ।
04-021-015c	यथा त्वां नावभोत्स्यन्ति गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः ॥

04-021-016 द्रौपद्युवाच

04-021-016a	यदिदं नर्तनागारं मत्स्यराजेन कारितम् ।
04-021-016c	दिवात्र कन्या नृत्यन्ति रात्रौ यान्ति यथागृहम् ॥
04-021-017a	तमिस्त्रे तत्र गच्छेथा गन्धर्वास्तन्न जानते ।
04-021-017c	तत्र दोषः परिहृतो भविष्यति न संशयः ॥

04-021-018 वैशंपायन उवाच

04-021-018a	तमर्थं प्रतिजल्पन्त्याः कृष्णायाः कीचकेन ह ।
04-021-018c	दिवसार्थं समभवन्मासेनैव समं नृप ॥
04-021-019a	कीचकोऽथ गृहं गत्वा भृशं हर्षपरिप्लुतः ।
04-021-019c	सैरन्ध्रीरूपिणं मूढो मृत्युं तं नावबुद्धवान् ॥

04-021-020a	गन्धाभरणमाल्येषु व्यासक्तः स विशेषतः ।
04-021-020c	अलंचकार सोऽऽत्मानं सत्वरः काममोहितः ॥
04-021-021a	तस्य तत्कुर्वतः कर्म कालो दीर्घ इवाभवत् ।
04-021-021c	अनुचिन्तयतश्चापि तामेवायतलोचनाम् ॥
04-021-022a	आसीदभ्यधिका चास्य श्रीः श्रियं प्रमुमुक्षतः ।
04-021-022c	निर्वाणकाले दीपस्य वर्तीमिव दिधक्षतः ॥
04-021-023a	कृतसंप्रत्ययस्तत्र कीचकः काममोहितः ।
04-021-023c	नाजानाद्विवसं यान्तं चिन्तयानः समागमम् ॥
04-021-024a	ततस्तु द्रौपदी गत्वा तदा भीमं महानसे ।
04-021-024c	उपातिष्ठत कल्याणी कौरव्यं पतिमन्तिकात् ॥
04-021-025a	तमुवाच सुकेशान्ता कीचकस्य मया कृतः ।
04-021-025c	संगमो नर्तनागारे यथावोचः परंतप ॥
04-021-026a	शून्यं स नर्तनागारमागमिष्यति कीचकः ।
04-021-026c	एको निशि महाबाहो कीचकं तं निषूदय ॥
04-021-027a	तं सूतपुत्रं कौन्तेय कीचकं मददर्पितम् ।
04-021-027c	गत्वा त्वं नर्तनागारं निर्जीवं कुरु पाण्डव ॥
04-021-028a	दर्पाच्च सूतपुत्रोऽसौ गन्धर्वानवमन्यते ।
04-021-028c	तं त्वं प्रहरतां श्रेष्ठ नडं नाग इवोद्धर ॥
04-021-029a	अश्रु दुःखाभिभूताया मम मार्जस्व भारत ।
04-021-029c	आत्मनश्चैव भद्रं ते कुरु मानं कुलस्य च ॥

04-021-030 भीमसेन उवाच

04-021-030a	स्वागतं ते वरारोहे यन्मा वेदयसे प्रियम् ।
04-021-030c	न ह्यस्य कंचिदिच्छामि सहायं वरवर्णिनि ॥
04-021-031a	या मे प्रीतिस्त्वयाख्याता कीचकस्य समागमे ।
04-021-031c	हत्वा हिडिम्बं सा प्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि ॥
04-021-032a	सत्यं भ्रातृश्च धर्मं च पुरस्कृत्य ब्रवीमि ते ।
04-021-032c	कीचकं निहनिष्यामि वृत्रं देवपतिर्यथा ॥
04-021-033a	तं गह्वरे प्रकाशे वा पोथयिष्यामि कीचकम् ।
04-021-033c	अथ चेदवभोत्स्यन्ति हंस्ये मत्स्यानपि ध्रुवम् ॥
04-021-034a	ततो दुर्योधनं हत्वा प्रतिपत्स्ये वसुंधराम् ।
04-021-034c	कामं मत्स्यमुपास्तां हि कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

04-021-035 द्रौपद्युवाच

04-021-035a यथा न संत्यजेथास्त्वं सत्यं वै मत्कृते विभो ।
 04-021-035c निगूढस्त्वं तथा वीर कीचकं विनिपातय ॥

04-021-036 भीमसेन उवाच

04-021-036a एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वं भीरु भाषसे ।
 04-021-036c अदृश्यमानस्तस्याद्य तमस्विन्यामनिन्दिते ॥
 04-021-037a नागो बिल्वमिवाक्रम्य पोथयिष्याम्यहं शिरः ।
 04-021-037c अलभ्यामिच्छतस्तस्य कीचकस्य दुरात्मनः ॥

04-021-038 वैशंपायन उवाच

04-021-038a भीमोऽथ प्रथमं गत्वा रात्रौ छन्न उपाविशत् ।
 04-021-038c मृगं हरिरीवादृश्यः प्रत्याकाङ्क्षत्स कीचकम् ॥
 04-021-039a कीचकश्चाप्यलंकृत्य यथाकाममुपाव्रजत् ।
 04-021-039c तां वेलां नर्तनागारे पाञ्चालीसंगमाशया ॥
 04-021-040a मन्यमानः स संकेतमागारं प्राविशच्च तम् ।
 04-021-040c प्रविश्य च स तद्वेश्म तमसा संवृतं महत् ॥
 04-021-041a पूर्वागतं ततस्तत्र भीममप्रतिमौजसम् ।
 04-021-041c एकान्तमास्थितं चैनमाससाद सुदुर्मतिः ॥
 04-021-042a शयानं शयने तत्र मृत्युं सूतः परामृशत् ।
 04-021-042c जाज्वल्यमानं कोपेन कृष्णाधर्षणजेन ह ॥
 04-021-043a उपसंगम्य चैवैनं कीचकः काममोहितः ।
 04-021-043c हर्षोन्मथितचित्तात्मा स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
 04-021-044a प्रापितं ते मया वित्तं बहुरूपमनन्तकम् ।
 04-021-044c तत्सर्वं त्वां समुद्दिश्य सहसा समुपागतः ॥
 04-021-045a नाकस्मान्मां प्रशंसन्ति सदा गृहगताः स्त्रियः ।
 04-021-045c सुवासा दर्शनीयश्च नान्योऽस्ति त्वादृशः पुमान् ॥

04-021-046 भीमसेन उवाच

04-021-046a दिष्ट्या त्वं दर्शनीयोऽसि दिष्ट्यात्मानं प्रशंससि ।
 04-021-046c ईदृशस्तु त्वया स्पर्शः स्पृष्टपूर्वो न कर्हिचित् ॥

04-021-047 वैशंपायन उवाच

04-021-047a	इत्युक्त्वा तं महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ।
04-021-047c	समुत्पत्य च कौन्तेयः प्रहस्य च नराधमम् ॥
04-021-047e	भीमो जग्राह केशेषु माल्यवत्सु सुगन्धिषु ॥
04-021-048a	स केशेषु परामृष्टो बलेन बलिनां वरः ।
04-021-048c	आक्षिप्य केशान्वेगेन बाह्वोर्जग्राह पाण्डवम् ॥
04-021-049a	बाहुयुद्धं तयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
04-021-049c	वसन्ते वाशिताहेतोर्बलवद्गजयोरिव ॥
04-021-050a	ईषदागलितं चापि क्रोधाच्चलपदं स्थितम् ।
04-021-050c	कीचको बलवान्भीमं जानुभ्यामाक्षिपद्भुवि ॥
04-021-051a	पातितो भुवि भीमस्तु कीचकेन बलीयसा ।
04-021-051c	उत्पपाताथ वेगेन दण्डाहत इवोरगः ॥
04-021-052a	स्पर्धया च बलोन्मत्तौ तावुभौ सूतपाण्डवौ ।
04-021-052c	निशीथे पर्यकर्षेतां बलिनौ निशि निर्जने ॥
04-021-053a	ततस्तद्भवनश्रेष्ठं प्राकम्पत मुहुर्मुहुः ।
04-021-053c	बलवच्चापि संक्रुद्धावन्योन्यं तावगर्जताम् ॥
04-021-054a	तलाभ्यां तु स भीमेन वक्षस्यभिहतो बली ।
04-021-054c	कीचको रोषसंतप्तः पदान्न चलितः पदम् ॥
04-021-055a	मुहूर्तं तु स तं वेगं सहित्वा भुवि दुःसहम् ।
04-021-055c	बलादहीयत तदा सूतो भीमबलार्दितः ॥
04-021-056a	तं हीयमानं विज्ञाय भीमसेनो महाबलः ।
04-021-056c	वक्षस्यानीय वेगेन ममन्थैनं विचेतसम् ॥
04-021-057a	क्रोधाविष्टो विनिःश्वस्य पुनश्चैनं वृकोदरः ।
04-021-057c	जग्राह जयतां श्रेष्ठः केशेष्वेव तदा भृशम् ॥
04-021-058a	गृहीत्वा कीचकं भीमो विरुराव महाबलः ।
04-021-058c	शार्दूलः पिशिताकाङ्क्षी गृहीत्वेव महामृगम् ॥
04-021-059a	तस्य पादौ च पाणी च शिरो ग्रीवां च सर्वशः ।
04-021-059c	काये प्रवेशयामास पशोरिव पिनाकधृक् ॥
04-021-060a	तं संमथितसर्वाङ्गं मांसपिण्डोपमं कृतम् ।
04-021-060c	कृष्णायै दर्शयामास भीमसेनो महाबलः ॥
04-021-061a	उवाच च महातेजा द्रौपदीं पाण्डुनन्दनः ।
04-021-061c	पश्यैनमेहि पाञ्चालि कामुकोऽयं यथा कृतः ॥

04-021-062a	तथा स कीचकं हत्वा गत्वा रोषस्य वै शमम् ।
04-021-062c	आमन्त्र्य द्रौपदीं कृष्णां क्षिप्रमायान्महानसम् ॥
04-021-063a	कीचकं घातयित्वा तु द्रौपदी योषितां वरा ।
04-021-063c	प्रहृष्टा गतसंतापा सभापालानुवाच ह ॥
04-021-064a	कीचकोऽयं हतः शेते गन्धर्वैः पतिभिर्मम ।
04-021-064c	परस्त्रीकामसंमत्तः समागच्छत पश्यत ॥
04-021-065a	तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्या नर्तनागाररक्षिणः ।
04-021-065c	सहस्रैव समाजग्मुरादायोल्काः सहस्रशः ॥
04-021-066a	ततो गत्वाथ तद्वेश्म कीचकं विनिपातितम् ।
04-021-066c	गतासुं ददृशुर्भूमौ रुधिरेण समुक्षितम् ॥
04-021-067a	क्वास्य ग्रीवा क्व चरणौ क्व पाणी क्व शिरस्तथा ।
04-021-067c	इति स्म तं परीक्षन्ते गन्धर्वेण हतं तदा ॥

04-022-001 वैशंपायन उवाच

04-022-001a	तस्मिन्काले समागम्य सर्वे तत्रास्य बान्धवाः ।
04-022-001c	रुरुदुः कीचकं दृष्ट्वा परिवार्य समन्ततः ॥
04-022-002a	सर्वे संहृष्टरोमाणः संत्रस्ताः प्रेक्ष्य कीचकम् ।
04-022-002c	तथा सर्वाङ्गसंभुग्नं कूर्मं स्थल इवोद्धृतम् ॥
04-022-003a	पोथितं भीमसेनेन तमिन्द्रेणेव दानवम् ।
04-022-003c	संस्कारयितुमिच्छन्तो बहिर्नेतुं प्रचक्रमुः ॥
04-022-004a	ददृशुस्ते ततः कृष्णां सूतपुत्राः समागताः ।
04-022-004c	अदूरादनवद्याङ्गीं स्तम्भमालिङ्ग्य तिष्ठतीम् ॥
04-022-005a	समवेतेषु सूतेषु तानुवाचोपकीचकः ।
04-022-005c	हन्यतां शीघ्रमसती यत्कृते कीचको हतः ॥
04-022-006a	अथ वा नेह हन्तव्या दह्यतां कामिना सह ।
04-022-006c	मृतस्यापि प्रियं कार्यं सूतपुत्रस्य सर्वथा ॥
04-022-007a	ततो विराट्मूचुस्ते कीचकोऽस्याः कृते हतः ।
04-022-007c	सहाद्यानेन दह्येत तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
04-022-008a	पराक्रमं तु सूतानां मत्वा राजान्वमोदत ।
04-022-008c	सैरन्ध्याः सूतपुत्रेण सह दाहं विशां पते ॥
04-022-009a	तां समासाद्य वित्रस्तां कृष्णां कमललोचनाम् ।
04-022-009c	मोमुह्यमानां ते तत्र जगूहुः कीचका भृशम् ॥

04-022-010a ततस्तु तां समारोप्य निबध्य च सुमध्यमाम् ।
 04-022-010c जग्मुरुद्यम्य ते सर्वे श्मशानमभितस्तदा ॥
 04-022-011a हियमाणा तु सा राजन्सूतपुत्रैरनिन्दिता ।
 04-022-011c प्राक्रोशन्नाथमिच्छन्ती कृष्णा नाथवती सती ॥

04-022-012 द्रौपद्युवाच

04-022-012a जयो जयन्तो विजयो जयत्सेनो जयद्वलः ।
 04-022-012c ते मे वाचं विजानन्तु सूतपुत्रा नयन्ति माम् ॥
 04-022-013a येषां ज्यातलनिर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
 04-022-013c व्यश्रूयत महायुद्धे भीमघोषस्तरस्विनाम् ॥
 04-022-014a रथघोषश्च बलवान्गन्धर्वाणां यशस्विनाम् ।
 04-022-014c ते मे वाचं विजानन्तु सूतपुत्रा नयन्ति माम् ॥

04-022-015 वैशंपायन उवाच

04-022-015a तस्यास्ताः कृपणा वाचः कृष्णायाः परिदेविताः ।
 04-022-015c श्रुत्वैवाभ्यपतद्भीमः शयनादविचारयन् ॥

04-022-016 भीमसेन उवाच

04-022-016a अहं शृणोमि ते वाचं त्वया सैरन्धि भाषिताम् ।
 04-022-016c तस्मात्ते सूतपुत्रेभ्यो न भयं भीरु विद्यते ॥

04-022-017 वैशंपायन उवाच

04-022-017a इत्युक्त्वा स महाबाहुर्विजजृम्भे जिघांसया ।
 04-022-017c ततः स व्यायतं कृत्वा वेषं विपरिवर्त्य च ॥
 04-022-017e अद्वारेणाभ्यवस्कन्द्य निर्जगाम बहिस्तदा ॥
 04-022-018a स भीमसेनः प्राकारादारुज्य तरसा द्रुमम् ।
 04-022-018c श्मशानाभिमुखः प्रायाद्यत्र ते कीचका गताः ॥
 04-022-019a स तं वृक्षं दशव्यामं सस्कन्धविटपं बली ।
 04-022-019c प्रगृह्याभ्यद्रवत्सूतान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
 04-022-020a ऊरुवेगेन तस्याथ न्यग्रोधाश्चत्थकिंशुकाः ।
 04-022-020c भूमौ निपतिता वृक्षाः संघशस्तत्र शेरते ॥
 04-022-021a तं सिंहमिव संक्रुद्धं दृष्ट्वा गन्धर्वमागतम् ।
 04-022-021c वित्रेसुः सर्वतः सूता विषादभयकम्पिताः ॥
 04-022-022a तमन्तकमिवायान्तं गन्धर्वं प्रेक्ष्य ते तदा ।

04-022-022c	दिधक्षन्तस्तदा ज्येष्ठं भ्रातरं ह्युपकीचकाः ॥
04-022-022e	परस्परमथोचुस्ते विषादभयकम्पिताः ॥
04-022-023a	गन्धर्वो बलवानेति क्रुद्ध उद्यम्य पादपम् ।
04-022-023c	सैरन्ध्री मुच्यतां शीघ्रं महन्नो भयमागतम् ॥
04-022-024a	ते तु दृष्ट्वा तमाविद्धं भीमसेनेन पादपम् ।
04-022-024c	विमुच्य द्रौपदीं तत्र प्राद्रवन्नगरं प्रति ॥
04-022-025a	द्रवतस्तांस्तु संप्रेक्ष्य स वज्री दानवानिव ।
04-022-025c	शतं पञ्चाधिकं भीमः प्राहिणोद्यमसादनम् ॥
04-022-026a	तत आश्वासयत्कृष्णां प्रविमुच्य विशां पते ।
04-022-026c	उवाच च महाबाहुः पाञ्चालीं तत्र द्रौपदीम् ॥
04-022-026e	अश्रुपूर्णमुखीं दीनां दुर्धर्षः स वृकोदरः ॥
04-022-027a	एवं ते भीरु वध्यन्ते ये त्वां क्लिश्यन्त्यनागसम् ।
04-022-027c	प्रैहि त्वं नगरं कृष्णे न भयं विद्यते तव ॥
04-022-027e	अन्येनाहं गमिष्यामि विराटस्य महानसम् ॥
04-022-028a	पञ्चाधिकं शतं तच्च निहतं तत्र भारत ।
04-022-028c	महावनमिव छिन्नं शिश्ये विगलितद्रुमम् ॥
04-022-029a	एवं ते निहता राजञ्शतं पञ्च च कीचकाः ।
04-022-029c	स च सेनापतिः पूर्वमित्येतत्सूतषट्शतम् ॥
04-022-030a	तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं नरा नार्यश्च संगताः ।
04-022-030c	विस्मयं परमं गत्वा नोचुः किञ्चन भारत ॥

04-023-001 वैशंपायन उवाच

04-023-001a	ते दृष्ट्वा निहतान्सूतान्राज्ञे गत्वा न्यवेदयन् ।
04-023-001c	गन्धर्वैर्निहता राजन्सूतपुत्राः परःशताः ॥
04-023-002a	यथा वज्रेण वै दीर्णं पर्वतस्य महच्छिरः ।
04-023-002c	विनिकीर्णं प्रदृश्येत तथा सूता महीतले ॥
04-023-003a	सैरन्ध्री च विमुक्तासौ पुनरायाति ते गृहम् ।
04-023-003c	सर्वं संशयितं राजन्नगरं ते भविष्यति ॥
04-023-004a	तथारूपा हि सैरन्ध्री गन्धर्वाश्च महाबलाः ।
04-023-004c	पुंसामिष्टश्च विषयो मैथुनाय न संशयः ॥
04-023-005a	यथा सैरन्ध्रिवेषेण न ते राजन्निदं पुरम् ।
04-023-005c	विनाशमेति वै क्षिप्रं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥

04-023-006a	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विराटो वाहिनीपतिः ।
04-023-006c	अब्रवीत्क्रियतामेषां सूतानां परमक्रिया ॥
04-023-007a	एकस्मिन्नेव ते सर्वे सुसमिद्धे हुताशने ।
04-023-007c	दह्यन्तां कीचकाः शीघ्रं रत्नैर्गन्धैश्च सर्वशः ॥
04-023-008a	सुदेष्णां चाब्रवीद्राजा महिषीं जातसाध्वसः ।
04-023-008c	सैरन्ध्रीमागतां ब्रूया ममैव वचनादिदम् ॥
04-023-009a	गच्छ सैरन्धि भद्रं ते यथाकामं चराबले ।
04-023-009c	बिभेति राजा सुश्रोणि गन्धर्वेभ्यः पराभवात् ॥
04-023-010a	न हि तामुत्सहे वक्तुं स्वयं गन्धर्वरक्षिताम् ।
04-023-010c	स्त्रियस्त्वदोषास्तां वक्तुमतस्त्वां प्रब्रवीम्यहम् ॥
04-023-011a	अथ मुक्ता भयात्कृष्णा सूतपुत्रान्निरस्य च ।
04-023-011c	मोक्षिता भीमसेनेन जगाम नगरं प्रति ॥
04-023-012a	त्रासितेव मृगी बाला शार्दूलेन मनस्विनी ।
04-023-012c	गात्राणि वाससी चैव प्रक्षाल्य सलिलेन सा ॥
04-023-013a	तां दृष्ट्वा पुरुषा राजन्प्राद्रवन्त दिशो दश ।
04-023-013c	गन्धर्वाणां भयत्रस्ताः केचिद्दृष्टीर्न्यमीलयन् ॥
04-023-014a	ततो महानसद्वारि भीमसेनमवस्थितम् ।
04-023-014c	ददर्श राजन्पाञ्चाली यथा मत्तं महाद्विपम् ॥
04-023-015a	तं विस्मयन्ती शनकैः संज्ञाभिरिदमब्रवीत् ।
04-023-015c	गन्धर्वराजाय नमो येनास्मि परिमोचिता ॥

04-023-016 भीमसेन उवाच

04-023-016a	ये यस्या विचरन्तीह पुरुषा वशवर्तिनः ।
04-023-016c	तस्यास्ते वचनं श्रुत्वा अनृणा विचरन्त्युत ॥

04-023-017 वैशंपायन उवाच

04-023-017a	ततः सा नर्तनागारे धनंजयमपश्यत ।
04-023-017c	राज्ञः कन्या विराटस्य नर्तयानं महाभुजम् ॥
04-023-018a	ततस्ता नर्तनागाराद्विनिष्क्रम्य सहार्जुनाः ।
04-023-018c	कन्या ददृशुरायान्तीं कृष्णां क्लिष्टामनागसम् ॥

04-023-019 कन्या ऊचुः

04-023-019a	दिष्ट्या सैरन्धि मुक्तासि दिष्ट्यासि पुनरागता ।
-------------	---

04-023-019c	दिष्ट्या विनिहताः सूता ये त्वां क्लिश्यन्त्यनागसम् ॥
04-023-020	बृहन्नडोवाच
04-023-020a	कथं सैरन्ध्रि मुक्तासि कथं पापाश्च ते हताः ।
04-023-020c	इच्छामि वै तव श्रोतुं सर्वमेव यथातथम् ॥
04-023-021	सैरन्ध्र्युवाच
04-023-021a	बृहन्नडे किं नु तव सैरन्ध्र्या कार्यमद्य वै ।
04-023-021c	या त्वं वससि कल्याणि सदा कन्यापुरे सुखम् ॥
04-023-022a	न हि दुःखं समाप्नोषि सैरन्ध्री यदुपाश्रुते ।
04-023-022c	तेन मां दुःखितामेवं पृच्छसे प्रहसन्निव ॥
04-023-023	बृहन्नडोवाच
04-023-023a	बृहन्नडापि कल्याणि दुःखमाप्नोत्यनुत्तमम् ।
04-023-023c	तिर्यग्योनिगता बाले न चैनामवबुध्यसे ॥
04-023-024	वैशंपायन उवाच
04-023-024a	ततः सहैव कन्याभिद्रौपदी राजवेश्म तत् ।
04-023-024c	प्रविवेश सुदेष्णायाः समीपमपलायिनी ॥
04-023-025a	तामब्रवीद्राजपुत्री विराटवचनादिदम् ।
04-023-025c	सैरन्ध्रि गम्यतां शीघ्रं यत्र कामयसे गतिम् ॥
04-023-026a	राजा बिभेति भद्रं ते गन्धर्वेभ्यः पराभवात् ।
04-023-026c	त्वं चापि तरुणी सुभ्रु रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥
04-023-027	सैरन्ध्र्युवाच
04-023-027a	त्रयोदशाहमात्रं मे राजा क्षमतु भामिनि ।
04-023-027c	कृतकृत्या भविष्यन्ति गन्धर्वास्ते न संशयः ॥
04-023-028a	ततो मां तेऽपनेष्यन्ति करिष्यन्ति च ते प्रियम् ।
04-023-028c	ध्रुवं च श्रेयसा राजा योक्ष्यते सह बान्धवैः ॥
04-024-001	वैशंपायन उवाच
04-024-001a	कीचकस्य तु घातेन सानुजस्य विशां पते ।
04-024-001c	अत्याहितं चिन्तयित्वा व्यस्मयन्त पृथग्जनाः ॥
04-024-002a	तस्मिन्पुरे जनपदे संजल्पोऽभूच्च सर्वशः ।
04-024-002c	शौर्याद्धि वल्लभो राज्ञो महासत्त्वश्च कीचकः ॥

04-024-003a	आसीत्प्रहर्ता च नृणां दारामर्शी च दुर्मतिः ।
04-024-003c	स हतः खलु पापात्मा गन्धर्वैर्दुष्टपूरुषः ॥
04-024-004a	इत्यजल्पन्महाराज परानीकविशातनम् ।
04-024-004c	देशे देशे मनुष्याश्च कीचकं दुष्प्रधर्षणम् ॥
04-024-005a	अथ वै धार्तराष्ट्रेण प्रयुक्ता ये बहिश्चराः ।
04-024-005c	मृगयित्वा बहून्ग्रामात्राष्ट्राणि नगराणि च ॥
04-024-006a	संविधाय यथादिष्टं यथादेशप्रदर्शनम् ।
04-024-006c	कृतचिन्ता न्यवर्तन्त ते च नागपुरं प्रति ॥
04-024-007a	तत्र दृष्ट्वा तु राजानं कौरव्यं धृतराष्ट्रजम् ।
04-024-007c	द्रोणकर्णकृपैः सार्धं भीष्मेण च महात्मना ॥
04-024-008a	संगतं भ्रातृभिश्चापि त्रिगर्तेश्च महारथैः ।
04-024-008c	दुर्योधनं सभामध्ये आसीनमिदमब्रुवन् ॥
04-024-009a	कृतोऽस्माभिः परो यत्नस्तेषामन्वेषणे सदा ।
04-024-009c	पाण्डवानां मनुष्येन्द्र तस्मिन्महति कानने ॥
04-024-010a	निर्जने मृगसंकीर्णे नानाद्रुमलतावृते ।
04-024-010c	लताप्रतानबहुले नानागुल्मसमावृते ॥
04-024-011a	न च विद्मो गता येन पार्थाः स्युर्दृढविक्रमाः ।
04-024-011c	मार्गमाणाः पदन्यासं तेषु तेषु तथा तथा ॥
04-024-012a	गिरिकूटेषु तुङ्गेषु नानाजनपदेषु च ।
04-024-012c	जनाकीर्णेषु देशेषु खर्वटेषु पुरेषु च ॥
04-024-013a	नरेन्द्र बहुशोऽन्विष्टा नैव विद्मश्च पाण्डवान् ।
04-024-013c	अत्यन्तभावं नष्टास्ते भद्रं तुभ्यं नरर्षभ ॥
04-024-014a	वर्त्मान्यन्विष्यमाणास्तु रथानां रथसत्तम ।
04-024-014c	कंचित्कालं मनुष्येन्द्र सूतानामनुगा वयम् ॥
04-024-015a	मृगयित्वा यथान्यायं विदितार्थाः स्म तत्त्वतः ।
04-024-015c	प्राप्ता द्वारवतीं सूता ऋते पार्थैः परंतप ॥
04-024-016a	न तत्र पाण्डवा राजन्नापि कृष्णा पतिव्रता ।
04-024-016c	सर्वथा विप्रनष्टास्ते नमस्ते भरतर्षभ ॥
04-024-017a	न हि विद्मो गतिं तेषां वासं वापि महात्मनाम् ।
04-024-017c	पाण्डवानां प्रवृत्तिं वा विद्मः कर्मापि वा कृतम् ॥
04-024-017e	स नः शाधि मनुष्येन्द्र अत ऊर्ध्वं विशां पते ॥

04-024-018a	अन्वेषणे पाण्डवानां भूयः किं करवामहे ।
04-024-018c	इमां च नः प्रियामीक्ष वाचं भद्रवतीं शुभाम् ॥
04-024-019a	येन त्रिगर्ता निकृता बलेन महता नृप ।
04-024-019c	सूतेन राज्ञो मत्स्यस्य कीचकेन महात्मना ॥
04-024-020a	स हतः पतितः शेते गन्धर्वैर्निशि भारत ।
04-024-020c	अदृश्यमानैर्दुष्टात्मा सह भ्रातृभिरच्युत ॥
04-024-021a	प्रियमेतदुपश्रुत्य शत्रूणां तु पराभवम् ।
04-024-021c	कृतकृत्यश्च कौरव्य विधत्स्व यदनन्तरम् ॥
04-025-001	वैशंपायन उवाच
04-025-001a	ततो दुर्योधनो राजा श्रुत्वा तेषां वचस्तदा ।
04-025-001c	चिरमन्तर्मना भूत्वा प्रत्युवाच सभासदः ॥
04-025-002a	सुदुःखा खलु कार्याणां गतिर्विज्ञातुमन्ततः ।
04-025-002c	तस्मात्सर्वे उदीक्षध्वं क्व नु स्युः पाण्डवा गताः ॥
04-025-003a	अल्पावशिष्टं कालस्य गतभूयिष्ठमन्ततः ।
04-025-003c	तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षे त्रयोदशे ॥
04-025-004a	अस्य वर्षस्य शेषं चेद्व्यतीयुरिह पाण्डवाः ।
04-025-004c	निवृत्तसमयास्ते हि सत्यव्रतपरायणाः ॥
04-025-005a	क्षरन्त इव नागेन्द्राः सर्व आशीविषोपमाः ।
04-025-005c	दुःखा भवेयुः संरब्धाः कौरवान्प्रति ते ध्रुवम् ॥
04-025-006a	अर्वाक्कालस्य विज्ञाताः कृच्छ्ररूपधराः पुनः ।
04-025-006c	प्रविशेयुर्जितक्रोधास्तावदेव पुनर्वनम् ॥
04-025-007a	तस्मात्क्षिप्रं बुभुत्सध्वं यथा नोऽत्यन्तमव्ययम् ।
04-025-007c	राज्यं निर्द्वन्द्वमव्यग्रं निःसपत्नं चिरं भवेत् ॥
04-025-008a	अथाब्रवीत्ततः कर्णः क्षिप्रं गच्छन्तु भारत ।
04-025-008c	अन्ये धूर्ततरा दक्षा निभृताः साधुकारिणः ॥
04-025-009a	चरन्तु देशान्संवीताः स्फीताञ्जनपदाकुलान् ।
04-025-009c	तत्र गोष्ठीष्वथान्यासु सिद्धप्रव्रजितेषु च ॥
04-025-010a	परिचारेषु तीर्थेषु विविधेष्वाकरेषु च ।
04-025-010c	विज्ञातव्या मनुष्यैस्तैस्तर्कया सुविनीतया ॥
04-025-011a	विविधैस्तत्परैः सम्यक्तज्ज्ञैर्निपुणसंवृतैः ।
04-025-011c	अन्वेष्टव्याश्च निपुणं पाण्डवाश्छन्नवासिनः ॥

04-025-012a	नदीकुञ्जेषु तीर्थेषु ग्रामेषु नगरेषु च ।
04-025-012c	आश्रमेषु च रम्येषु पर्वतेषु गुहासु च ॥
04-025-013a	अथाग्रजानन्तरजः पापभावानुरागिणम् ।
04-025-013c	ज्येष्ठं दुःशासनस्तत्र भ्राता भ्रातरमब्रवीत् ॥
04-025-014a	एतच्च कर्णो यत्प्राह सर्वमीक्षामहे तथा ।
04-025-014c	यथोद्दिष्टं चराः सर्वे मृगयन्तु ततस्ततः ॥
04-025-014e	एते चान्ये च भूयांसो देशाद्देशं यथाविधि ॥
04-025-015a	न तु तेषां गतिर्वासः प्रवृत्तिश्चोपलभ्यते ।
04-025-015c	अत्याहितं वा गूढास्ते पारं वोर्मिमतो गताः ॥
04-025-016a	व्यालैर्वापि महारण्ये भक्षिताः शूरमानिनः ।
04-025-016c	अथ वा विषमं प्राप्य विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥
04-025-017a	तस्मान्मानसमव्यग्रं कृत्वा त्वं कुरुनन्दन ।
04-025-017c	कुरु कार्यं यथोत्साहं मन्यसे यन्नराधिप ॥

04-026-001 वैशंपायन उवाच

04-026-001a	अथाब्रवीन्महावीर्यो द्रोणस्तत्त्वार्थदर्शिवान् ।
04-026-001c	न तादृशा विनश्यन्ति नापि यान्ति पराभवम् ॥
04-026-002a	शूराश्च कृतविद्याश्च बुद्धिमन्तो जितेन्द्रियाः ।
04-026-002c	धर्मज्ञाश्च कृतज्ञाश्च धर्मराजमनुव्रताः ॥
04-026-003a	नीतिधर्मार्थतत्त्वज्ञं पितृवच्च समाहितम् ।
04-026-003c	धर्मे स्थितं सत्यधृतिं ज्येष्ठं ज्येष्ठापचायिनम् ॥
04-026-004a	अनुव्रता महात्मानं भ्रातरं भ्रातरो नृप ।
04-026-004c	अजातशत्रुं ह्रीमन्तं तं च भ्रातृननुव्रतम् ॥
04-026-005a	तेषां तथा विधेयानां निभृतानां महात्मनाम् ।
04-026-005c	किमर्थं नीतिमान्पार्थः श्रेयो नैषां करिष्यति ॥
04-026-006a	तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षन्ते कालस्योदयमागतम् ।
04-026-006c	न हि ते नाशमृच्छेयुरिति पश्याम्यहं धिया ॥
04-026-007a	सांप्रतं चैव यत्कार्यं तच्च क्षिप्रमकालिकम् ।
04-026-007c	क्रियतां साधु संचिन्त्य वासश्चैषां प्रचिन्त्यताम् ॥
04-026-008a	यथावत्पाण्डुपुत्राणां सर्वार्थेषु धृतात्मनाम् ।
04-026-008c	दुर्ज्ञेयाः खलु शूरास्ते अपापास्तपसा वृताः ॥
04-026-009a	शुद्धात्मा गुणवान्पार्थः सत्यवान्नीतिमाञ्शुचिः ।

04-026-009c	तेजोराशिरसंख्येयो गृह्णीयादपि चक्षुषी ॥
04-026-010a	विज्ञाय क्रियतां तस्माद्भूयश्च मृगयामहे ।
04-026-010c	ब्राह्मणैश्चारकैः सिद्धैर्ये चान्ये तद्विदो जनाः ॥
04-027-001	वैशंपायन उवाच
04-027-001a	ततः शांतनवो भीष्मो भरतानां पितामहः ।
04-027-001c	श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञः सर्वधर्मवित् ॥
04-027-002a	आचार्यवाक्योपरमे तद्वाक्यमभिसंदधत् ।
04-027-002c	हितार्थं स उवाचेमां भारतीं भारतान्प्रति ॥
04-027-003a	युधिष्ठिरे समासक्तां धर्मज्ञे धर्मसंश्रिताम् ।
04-027-003c	असत्सु दुर्लभां नित्यं सतां चाभिमतं सदा ॥
04-027-003e	भीष्मः समवदत्तत्र गिरं साधुभिरर्चिताम् ॥
04-027-004a	यथैष ब्राह्मणः प्राह द्रोणः सर्वार्थतत्त्ववित् ।
04-027-004c	सर्वलक्षणसंपन्ना नाशं नार्हन्ति पाण्डवाः ॥
04-027-005a	श्रुतवृत्तोपसंपन्नाः साधुव्रतसमन्विताः ।
04-027-005c	वृद्धानुशासने मग्नाः सत्यव्रतपरायणाः ॥
04-027-006a	समयं समयज्ञास्ते पालयन्तः शुचिव्रताः ।
04-027-006c	नावसीदितुमर्हन्ति उद्वहन्तः सतां धुरम् ॥
04-027-007a	धर्मतश्चैव गुप्तास्ते स्ववीर्येण च पाण्डवाः ।
04-027-007c	न नाशमधिगच्छेयुरिति मे धीयते मतिः ॥
04-027-008a	तत्र बुद्धिं प्रणेष्यामि पाण्डवान्प्रति भारत ।
04-027-008c	न तु नीतिः सुनीतस्य शक्यतेऽन्वेषितुं परैः ॥
04-027-009a	यत्तु शक्यमिहास्माभिस्तान्वै संचिन्त्य पाण्डवान् ।
04-027-009c	बुद्ध्या प्रवक्तुं न द्रोहात्प्रवक्ष्यामि निबोध तत् ॥
04-027-010a	सा त्वियं साधु वक्तव्या न त्वनीतिः कथंचन ।
04-027-010c	वृद्धानुशासने तात तिष्ठतः सत्यशीलिनः ॥
04-027-011a	अवश्यं त्विह धीरेण सतां मध्ये विवक्षता ।
04-027-011c	यथामति विवक्तव्यं सर्वशो धर्मलिप्सया ॥
04-027-012a	तत्र नाहं तथा मन्ये यथायमितरो जनः ।
04-027-012c	पुरे जनपदे वापि यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-013a	नासूयको न चापीर्षुर्नातिवादी न मत्सरी ।
04-027-013c	भविष्यति जनस्तत्र स्वं स्वं धर्ममनुव्रतः ॥

04-027-014a	ब्रह्मघोषाश्च भूयांसः पूर्णाहुत्यस्तथैव च ।
04-027-014c	क्रतवश्च भविष्यन्ति भूयांसो भूरिदक्षिणाः ॥
04-027-015a	सदा च तत्र पर्जन्यः सम्यग्वर्षी न संशयः ।
04-027-015c	संपन्नसस्या च मही निरीतीका भविष्यति ॥
04-027-016a	रसवन्ति च धान्यानि गुणवन्ति फलानि च ।
04-027-016c	गन्धवन्ति च माल्यानि शुभशब्दा च भारती ॥
04-027-017a	वायुश्च सुखसंस्पर्शो निष्प्रतीपं च दर्शनम् ।
04-027-017c	भयं नाभ्याविशेत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-018a	गावश्च बहुलास्तत्र न कृशा न च दुर्दुहाः ।
04-027-018c	पयांसि दधिसर्पीषि रसवन्ति हितानि च ॥
04-027-019a	गुणवन्ति च पानानि भोज्यानि रसवन्ति च ।
04-027-019c	तत्र देशे भविष्यन्ति यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-020a	रसाः स्पर्शाश्च गन्धाश्च शब्दाश्चापि गुणान्विताः ।
04-027-020c	दृश्यानि च प्रसन्नानि यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-021a	स्वैः स्वैर्गुणैः सुसंयुक्तास्तस्मिन्वर्षे त्रयोदशे ।
04-027-021c	देशे तस्मिन्भविष्यन्ति तात पाण्डवसंयुते ॥
04-027-022a	संप्रीतिमाञ्जनस्तत्र संतुष्टः शुचिरव्ययः ।
04-027-022c	देवतातिथिपूजासु सर्वभूतानुरागवान् ॥
04-027-023a	इष्टदानो महोत्साहः शश्वद्धर्मपरायणः ।
04-027-023c	अशुभद्विट्शुभप्रेप्सुर्नित्ययज्ञः शुभव्रतः ॥
04-027-023e	भविष्यति जनस्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-024a	त्यक्तवाक्यानृतस्तात शुभकल्याणमङ्गलः ।
04-027-024c	शुभार्थेप्सुः शुभमतिर्यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
04-027-024e	भविष्यति जनस्तत्र नित्यं चेष्टप्रियव्रतः ॥
04-027-025a	धर्मात्मा स तदादृश्यः सोऽपि तात द्विजातिभिः ।
04-027-025c	किं पुनः प्राकृतैः पार्थः शक्यो विज्ञातुमन्ततः ॥
04-027-026a	यस्मिन्सत्यं धृतिर्दानं परा शान्तिर्ध्रुवा क्षमा ।
04-027-026c	ह्रीः श्रीः कीर्तिः परं तेज आनृशंस्यमथार्जवम् ॥
04-027-027a	तस्मात्तत्र निवासं तु छन्नं सत्रेण धीमतः ।
04-027-027c	गतिं वा परमां तस्य नोत्सहे वक्तुमन्यथा ॥
04-027-028a	एवमेतत्तु संचिन्त्य यत्कृतं मन्यसे हितम् ।

04-027-028c	तत्क्षिप्रं कुरु कौरव्य यद्येवं श्रद्धासि मे ॥
04-028-001	वैशंपायन उवाच
04-028-001a	ततः शारद्वतो वाक्यमित्युवाच कृपस्तदा ।
04-028-001c	युक्तं प्राप्तं च वृद्धेन पाण्डवान्प्रति भाषितम् ॥
04-028-002a	धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं तत्त्वतश्च सहेतुमत् ।
04-028-002c	तत्रानुरूपं भीष्मेण ममाप्यत्र गिरं शृणु ॥
04-028-003a	तेषां चैव गतिस्तीर्थैर्वासश्चैषां प्रचिन्त्यताम् ।
04-028-003c	नीतिर्विधीयतां चापि सांप्रतं या हिता भवेत् ॥
04-028-004a	नावज्ञेयो रिपुस्तात प्राकृतोऽपि बुभूषता ।
04-028-004c	किं पुनः पाण्डवास्तात सर्वास्त्रकुशला रणे ॥
04-028-005a	तस्मात्सत्रं प्रविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
04-028-005c	गूढभावेषु छन्नेषु काले चोदयमागते ॥
04-028-006a	स्वराष्ट्रपरराष्ट्रेषु ज्ञातव्यं बलमात्मनः ।
04-028-006c	उदये पाण्डवानां च प्राप्ते काले न संशयः ॥
04-028-007a	निवृत्तसमयाः पार्था महात्मानो महाबलाः ।
04-028-007c	महोत्साहा भविष्यन्ति पाण्डवा ह्यतितेजसः ॥
04-028-008a	तस्माद्बलं च कोशं च नीतिश्चापि विधीयताम् ।
04-028-008c	यथा कालोदये प्राप्ते सम्यक्तैः संदधामहे ॥
04-028-009a	तात मन्यामि तत्सर्वं बुध्यस्व बलमात्मनः ।
04-028-009c	नियतं सर्वमित्रेषु बलवत्स्वबलेषु च ॥
04-028-010a	उच्चावचं बलं ज्ञात्वा मध्यस्थं चापि भारत ।
04-028-010c	प्रहृष्टमप्रहृष्टं च संदधाम तथा परैः ॥
04-028-011a	साम्ना भेदेन दानेन दण्डेन बलिकर्मणा ।
04-028-011c	न्यायेनानम्य च परान्बलाच्चानम्य दुर्बलान् ॥
04-028-012a	सान्त्वयित्वा च मित्राणि बलं चाभाष्यतां सुखम् ।
04-028-012c	सकोशबलसंवृद्धः सम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥
04-028-013a	योत्स्यसे चापि बलिभिररिभिः प्रत्युपस्थितैः ।
04-028-013c	अन्यैस्त्वं पाण्डवैर्वापि हीनस्वबलवाहनैः ॥
04-028-014a	एवं सर्वं विनिश्चित्य व्यवसायं स्वधर्मतः ।
04-028-014c	यथाकालं मनुष्येन्द्र चिरं सुखमवाप्स्यसि ॥

04-029-001	वैशंपायन उवाच
04-029-001a	अथ राजा त्रिगर्तानां सुशर्मा रथयूथपः ।
04-029-001c	प्राप्तकालमिदं वाक्यमुवाच त्वरितो भृशम् ॥
04-029-002a	असकृन्निकृतः पूर्वं मत्स्यैः साल्वेयकैः सह ।
04-029-002c	सूतेन चैव मत्स्यस्य कीचकेन पुनः पुनः ॥
04-029-003a	बाधितो बन्धुभिः सार्धं बलाद्वलवता विभो ।
04-029-003c	स कर्णमभ्युदीक्ष्याथ दुर्योधनमभाषत ॥
04-029-004a	असकृन्मत्स्यराज्ञा मे राष्ट्रं बाधितमोजसा ।
04-029-004c	प्रणेता कीचकश्चास्य बलवानभवत्पुरा ॥
04-029-005a	क्रूरोऽमर्षी स दुष्टात्मा भुवि प्रख्यातविक्रमः ।
04-029-005c	निहतस्तत्र गन्धर्वैः पापकर्मा नृशंसवान् ॥
04-029-006a	तस्मिंश्च निहते राजन्हीनदर्पो निराश्रयः ।
04-029-006c	भविष्यति निरुत्साहो विराट इति मे मतिः ॥
04-029-007a	तत्र यात्रा मम मता यदि ते रोचतेऽनघ ।
04-029-007c	कौरवाणां च सर्वेषां कर्णस्य च महात्मनः ॥
04-029-008a	एतत्प्राप्तमहं मन्ये कार्यमात्ययिकं हितम् ।
04-029-008c	राष्ट्रं तस्याभियात्वाशु बहुधान्यसमाकुलम् ॥
04-029-009a	आददामोऽस्य रत्नानि विविधानि वसूनि च ।
04-029-009c	ग्रामात्राष्ट्राणि वा तस्य हरिष्यामो विभागशः ॥
04-029-010a	अथ वा गोसहस्राणि बहूनि च शुभानि च ।
04-029-010c	विविधानि हरिष्यामः प्रतिपीड्य पुरं बलात् ॥
04-029-011a	कौरवैः सह संगम्य त्रिगर्तेश्च विशां पते ।
04-029-011c	गास्तस्यापहरामाशु सह सर्वैः सुसंहताः ॥
04-029-012a	संधिं वा तेन कृत्वा तु निबध्नीमोऽस्य पौरुषम् ।
04-029-012c	हत्वा चास्य चमूं कृत्स्नां वशमन्वानयामहे ॥
04-029-013a	तं वशे न्यायतः कृत्वा सुखं वत्स्यामहे वयम् ।
04-029-013c	भवतो बलवृद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥
04-029-014a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कर्णो राजानमब्रवीत् ।
04-029-014c	सूक्तं सुशर्मणा वाक्यं प्राप्तकालं हितं च नः ॥
04-029-015a	तस्मात्क्षिप्रं विनिर्यामो योजयित्वा वरूथिनीम् ।
04-029-015c	विभज्य चाप्यनीकानि यथा वा मन्यसेऽनघ ॥

04-029-016a	प्रज्ञावान्कुरुवृद्धोऽयं सर्वेषां नः पितामहः ।
04-029-016c	आचार्यश्च तथा द्रोणः कृपः शारद्वतस्तथा ॥
04-029-017a	मन्यन्ते ते यथा सर्वे तथा यात्रा विधीयताम् ।
04-029-017c	संमन्त्र्य चाशु गच्छामः साधनार्थं महीपतेः ॥
04-029-018a	किं च नः पाण्डवैः कार्यं हीनार्थबलपौरुषैः ।
04-029-018c	अत्यर्थं वा प्रनष्टास्ते प्राप्ता वापि यमक्षयम् ॥
04-029-019a	यामो राजन्ननुद्विग्ना विराटविषयं वयम् ।
04-029-019c	आदास्यामो हि गास्तस्य विविधानि वसूनि च ॥
04-029-020a	ततो दुर्योधनो राजा वाक्यमादाय तस्य तत् ।
04-029-020c	वैकर्तनस्य कर्णस्य क्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयम् ॥
04-029-021a	शासने नित्यसंयुक्तं दुःशासनमनन्तरम् ।
04-029-021c	सह वृद्धैस्तु संमन्त्र्य क्षिप्रं योजय वाहिनीम् ॥
04-029-022a	यथोद्देशं च गच्छामः सहिताः सर्वकौरवैः ।
04-029-022c	सुशर्मा तु यथोद्दिष्टं देशं यातु महारथः ॥
04-029-023a	त्रिगर्तैः सहितो राजा समग्रबलवाहनः ।
04-029-023c	प्रागेव हि सुसंवीतो मत्स्यस्य विषयं प्रति ॥
04-029-024a	जघन्यतो वयं तत्र यास्यामो दिवसान्तरम् ।
04-029-024c	विषयं मत्स्यराजस्य सुसमृद्धं सुसंहताः ॥
04-029-025a	ते यात्वा सहसा तत्र विराटनगरं प्रति ।
04-029-025c	क्षिप्रं गोपान्समासाद्य गृह्णन्तु विपुलं धनम् ॥
04-029-026a	गवां शतसहस्राणि श्रीमन्ति गुणवन्ति च ।
04-029-026c	वयमपि निगृह्णीमो द्विधा कृत्वा वरूथिनीम् ॥
04-029-027a	स स्म गत्वा यथोद्दिष्टां दिशं बह्वेर्महीपतिः ।
04-029-027c	आदत्त गाः सुशर्माथ घर्मपक्षस्य सप्तमीम् ॥
04-029-028a	अपरं दिवसं सर्वे राजन्संभूय कौरवाः ।
04-029-028c	अष्टम्यां तान्यगृह्णन्त गोकुलानि सहस्रशः ॥

04-030-001 वैशंपायन उवाच

04-030-001a	ततस्तेषां महाराज तत्रैवामिततेजसाम् ।
04-030-001c	छद्मलिङ्गप्रविष्टानां पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
04-030-002a	व्यतीतः समयः सम्यग्वसतां वै पुरोत्तमे ।
04-030-002c	कुर्वतां तस्य कर्माणि विराटस्य महीपतेः ॥

04-030-003a	ततस्त्रयोदशस्यान्ते तस्य वर्षस्य भारत ।
04-030-003c	सुशर्मणा गृहीतं तु गोधनं तरसा बहु ॥
04-030-004a	ततो जवेन महता गोपाः पुरमथाव्रजत् ।
04-030-004c	अपश्यन्मत्स्यराजं च रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ॥
04-030-005a	शूरैः परिवृतं योधैः कुण्डलाङ्गदधारिभिः ।
04-030-005c	सद्भिश्च मन्त्रिभिः सार्धं पाण्डवैश्च नरर्षभैः ॥
04-030-006a	तं सभायां महाराजमासीनं राष्ट्रवर्धनम् ।
04-030-006c	सोऽब्रवीदुपसंगम्य विराटं प्रणतस्तदा ॥
04-030-007a	अस्मान्युधि विनिर्जित्य परिभूय सबान्धवान् ।
04-030-007c	गवां शतसहस्राणि त्रिगर्ताः कालयन्ति ते ॥
04-030-007e	तान्परीप्स मनुष्येन्द्र मा नेशुः पशवस्तव ॥
04-030-008a	तच्छ्रुत्वा नृपतिः सेनां मत्स्यानां समयोजयत् ।
04-030-008c	रथनागाश्चकलिलां पत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥
04-030-009a	राजानो राजपुत्राश्च तनुत्राण्यत्र भेजिरे ।
04-030-009c	भानुमन्ति विचित्राणि सूपसेव्यानि भागशः ॥
04-030-010a	सवज्रायसगर्भं तु कवचं तप्तकाञ्चनम् ।
04-030-010c	विराटस्य प्रियो भ्राता शतानीकोऽभ्यहारयत् ॥
04-030-011a	सर्वपारसवं वर्म कल्याणपटलं दृढम् ।
04-030-011c	शतानीकादवरजो मदिराश्वोऽभ्यहारयत् ॥
04-030-012a	शतसूर्यं शतावर्तं शतबिन्दुं शताक्षिमत् ।
04-030-012c	अभेद्यकल्पं मत्स्यानां राजा कवचमाहरत् ॥
04-030-013a	उत्सेधे यस्य पद्मानि शतं सौगन्धिकानि च ।
04-030-013c	सुवर्णपृष्ठं सूर्याभं सूर्यदत्तोऽभ्यहारयत् ॥
04-030-014a	दृढमायसगर्भं तु श्वेतं वर्म शताक्षिमत् ।
04-030-014c	विराटस्य सुतो ज्येष्ठो वीरः शङ्खोऽभ्यहारयत् ॥
04-030-015a	शतशश्च तनुत्राणि यथास्वानि महारथाः ।
04-030-015c	योत्स्यमानाभ्यनहन्त देवरूपाः प्रहारिणः ॥
04-030-016a	सूपस्करेषु शुभ्रेषु महत्सु च महारथाः ।
04-030-016c	पृथक्काञ्चनसंनाहात्रथेष्वश्वानयोजयन् ॥
04-030-017a	सूर्यचन्द्रप्रतीकाशो रथे दिव्ये हिरण्मयः ।
04-030-017c	महानुभावो मत्स्यस्य ध्वज उच्छिश्रिये तदा ॥

04-030-018a	अथान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमविभूषितान् ।
04-030-018c	यथास्वं क्षत्रियाः शूरा रथेषु समयोजयन् ॥
04-030-019a	अथ मत्स्योऽब्रवीद्राजा शतानीकं जघन्यजम् ।
04-030-019c	कङ्कबल्लवगोपाला दामग्रन्थिश्च वीर्यवान् ॥
04-030-019e	युध्येयुरिति मे बुद्धिर्वर्तते नात्र संशयः ॥
04-030-020a	एतेषामपि दीयन्तां रथा ध्वजपताकिनः ।
04-030-020c	कवचानि विचित्राणि दृढानि च मृदूनि च ॥
04-030-020e	प्रतिमुञ्चन्तु गात्रेषु दीयन्तामायुधानि च ॥
04-030-021a	वीराङ्गरूपाः पुरुषा नागराजकरोपमाः ।
04-030-021c	नेमे जातु न युध्येरन्निति मे धीयते मतिः ॥
04-030-022a	एतच्छ्रुत्वा तु नृपतेर्वाक्यं त्वरितमानसः ।
04-030-022c	शतानीकस्तु पार्थेभ्यो रथात्राजन्समादिशत् ॥
04-030-022e	सहदेवाय राज्ञे च भीमाय नकुलाय च ॥
04-030-023a	तान्प्रहृष्टास्ततः सूता राजभक्तिपुरस्कृताः ।
04-030-023c	निर्दिष्टान्नरदेवेन रथाञ्जीघ्रमयोजयन् ॥
04-030-024a	कवचानि विचित्राणि दृढानि च मृदूनि च ।
04-030-024c	विराटः प्रादिशद्यानि तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥
04-030-024e	तान्यामुच्य शरीरेषु दंशितास्ते परंतपाः ॥
04-030-025a	तरस्विनश्छन्नरूपाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
04-030-025c	विराटमन्वयुः पश्चात्सहिताः कुरुपुंगवाः ॥
04-030-025e	चत्वारो भ्रातरः शूराः पाण्डवाः सत्यविक्रमाः ॥
04-030-026a	भीमाश्च मत्तमातङ्गाः प्रभिन्नकरटामुखाः ।
04-030-026c	क्षरन्त इव जीमूताः सुदन्ताः षष्टिहायनाः ॥
04-030-027a	स्वारूढा युद्धकुशलैः शिक्षितैर्हस्तिसादिभिः ।
04-030-027c	राजानमन्वयुः पश्चाच्चलन्त इव पर्वताः ॥
04-030-028a	विशारदानां वश्यानां हृष्टानां चानुयायिनाम् ।
04-030-028c	अष्टौ रथसहस्राणि दश नागशतानि च ॥
04-030-028e	षष्टिश्चाश्वसहस्राणि मत्स्यानामभिनिर्ययुः ॥
04-030-029a	तदनीकं विराटस्य शुशुभे भरतर्षभ ।
04-030-029c	संप्रयातं महाराज निनीषन्तं गवां पदम् ॥
04-030-030a	तद्वलाग्रं विराटस्य संप्रस्थितमशोभत ।
04-030-030c	दृढायुधजनाकीर्णं गजाश्वरथसंकुलम् ॥

04-031-001	वैशंपायन उवाच
04-031-001a	निर्याय नगराच्छूरा व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
04-031-001c	त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याः सूर्ये परिणते सति ॥
04-031-002a	ते त्रिगर्ताश्च मत्स्याश्च संरब्धा युद्धदुर्मदाः ।
04-031-002c	अन्योन्यमभिगर्जन्तो गोषु गृद्धा महाबलाः ॥
04-031-003a	भीमाश्च मत्तमातङ्गास्तोमराङ्कुशचोदिताः ।
04-031-003c	ग्रामणीयैः समारूढाः कुशलैर्हस्तिसादिभिः ॥
04-031-004a	तेषां समागमो घोरस्तुमुलो लोमहर्षणः ।
04-031-004c	देवासुरसमो राजन्नासीत्सूर्ये विलम्बति ॥
04-031-005a	उदतिष्ठद्रजो भौमं न प्रज्ञायत किञ्चन ।
04-031-005c	पक्षिणश्चापतन्भूमौ सैन्येन रजसावृताः ॥
04-031-006a	इषुभिर्व्यतिसंयद्भिरादित्योऽन्तरधीयत ।
04-031-006c	खद्योतैरिव संयुक्तमन्तरिक्षं व्यराजत ॥
04-031-007a	रुक्मपृष्ठानि चापानि व्यतिषक्तानि धन्विनाम् ।
04-031-007c	पततां लोकवीराणां सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥
04-031-008a	रथा रथैः समाजग्मुः पादातैश्च पदातयः ।
04-031-008c	सादिभिः सादिनश्चैव गजैश्चापि महागजाः ॥
04-031-009a	असिभिः पट्टिशैः प्रासैः शक्तिभिस्तोमरैरपि ।
04-031-009c	संरब्धाः समरे राजन्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
04-031-010a	निघ्नन्तः समरेऽन्योन्यं शूराः परिघबाहवः ।
04-031-010c	न शेकुरभिसंरब्धाः शूरान्कर्तुं पराङ्मुखान् ॥
04-031-011a	क्लृप्तोत्तरोष्ठं सुनसं क्लृप्तकेशमलंकृतम् ।
04-031-011c	अदृश्यत शिरश्छिन्नं रजोध्वस्तं सकुण्डलम् ॥
04-031-012a	अदृश्यंस्तत्र गात्राणि शरैश्छिन्नानि भागशः ।
04-031-012c	शालस्कन्धनिकाशानि क्षत्रियाणां महामृधे ॥
04-031-013a	नागभोगनिकाशैश्च बाहुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
04-031-013c	आकीर्णा वसुधा तत्र शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥
04-031-014a	उपशाम्यद्रजो भौमं रुधिरेण प्रसर्पता ।
04-031-014c	कश्मलं प्राविशद्द्वोरं निर्मर्यादमवर्तत ॥
04-031-015a	शतानीकः शतं हत्वा विशालाक्षश्चतुःशतम् ।
04-031-015c	प्रविष्टौ महतीं सेनां त्रिगर्तानां महारथौ ॥

04-031-015e	आच्छेतां बहुसंरब्धौ केशाकेशि नखानखि ॥
04-031-016a	लक्षयित्वा त्रिगर्तानां तौ प्रविष्टौ रथव्रजम् ।
04-031-016c	जग्मतुः सूर्यदत्तश्च मदिराश्वश्च पृष्ठतः ॥
04-031-017a	विराटस्तत्र संग्रामे हत्वा पञ्चशतान्नथान् ।
04-031-017c	हयानां च शतान्यत्र हत्वा पञ्च महारथान् ॥
04-031-018a	चरन्स विविधान्मार्गान्नथेषु रथयूथपः ।
04-031-018c	त्रिगर्तानां सुशर्माणमाच्छेद्रुक्मरथं रणे ॥
04-031-019a	तौ व्यावहरतां तत्र महात्मानौ महाबलौ ।
04-031-019c	अन्योन्यमभिगर्जन्तौ गोष्ठे गोवृषभाविव ॥
04-031-020a	ततो रथाभ्यां रथिनौ व्यतियाय समन्ततः ।
04-031-020c	शरान्व्यसृजतां शीघ्रं तोयधारा घनाविव ॥
04-031-021a	अन्योन्यं चातिसंरब्धौ विचेरतुरमर्षणौ ।
04-031-021c	कृतास्त्रौ निशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ ॥
04-031-022a	ततो राजा सुशर्माणं विव्याध दशभिः शरैः ।
04-031-022c	पञ्चभिः पञ्चभिश्चास्य विव्याध चतुरो हयान् ॥
04-031-023a	तथैव मत्स्यराजानं सुशर्मा युद्धदुर्मदः ।
04-031-023c	पञ्चाशता शितैर्बाणैर्विव्याध परमास्त्रवित् ॥
04-031-024a	ततः सैन्यं समावृत्य मत्स्यराजसुशर्मणोः ।
04-031-024c	नाभ्यजानंस्तदान्योन्यं प्रदोषे रजसावृते ॥
04-032-001	वैशंपायन उवाच
04-032-001a	तमसाभिप्लुते लोके रजसा चैव भारत ।
04-032-001c	व्यतिष्ठन्वै मुहूर्तं तु व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥
04-032-002a	ततोऽन्धकारं प्रणुदन्नुदतिष्ठत चन्द्रमाः ।
04-032-002c	कुर्वाणो विमलां रात्रिं नन्दयन्क्षत्रियान्युधि ॥
04-032-003a	ततः प्रकाशमासाद्य पुनर्युद्धमवर्तत ।
04-032-003c	घोररूपं ततस्ते स्म नावेक्षन्त परस्परम् ॥
04-032-004a	ततः सुशर्मा त्रैगर्तः सह भ्रात्रा यवीयसा ।
04-032-004c	अभ्यद्रवन्मत्स्यराजं रथव्रातेन सर्वशः ॥
04-032-005a	ततो रथाभ्यां प्रस्कन्द्य भ्रातरौ क्षत्रियर्षभौ ।
04-032-005c	गदापाणी सुसंरब्धौ समभ्यद्रवतां हयान् ॥
04-032-006a	तथैव तेषां तु बलानि तानि; क्रुद्धान्यथान्योन्यमभिद्रवन्ति ।

- 04-032-006c गदासिखङ्गैश्च परश्वधैश्च; प्रासैश्च तीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः ॥
- 04-032-007a बलं तु मत्स्यस्य बलेन राजा; सर्वं त्रिगर्ताधिपतिः सुशर्मा ।
- 04-032-007c प्रमथ्य जित्वा च प्रसह्य मत्स्यं; विराटमोजस्विनमभ्यधावत् ॥
- 04-032-008a तौ निहत्य पृथग्धुर्यावुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
- 04-032-008c विरथं मत्स्यराजानं जीवग्राहमगृह्णताम् ॥
- 04-032-009a तमुन्मथ्य सुशर्मा तु रुदतीं वधुकामिव ।
- 04-032-009c स्यन्दनं स्वं समारोप्य प्रययौ शीघ्रवाहनः ॥
- 04-032-010a तस्मिन्गृहीते विरथे विराटे बलवत्तरे ।
- 04-032-010c प्राद्रवन्त भयान्मत्स्यास्त्रिगर्तेरदिता भृशम् ॥
- 04-032-011a तेषु संत्रास्यमानेषु कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
- 04-032-011c अभ्यभाषन्महाबाहुं भीमसेनमरिंदमम् ॥
- 04-032-012a मत्स्यराजः परामृष्टस्त्रिगर्तेन सुशर्मणा ।
- 04-032-012c तं मोक्षय महाबाहो न गच्छेद्द्विषतां वशम् ॥
- 04-032-013a उषिताः स्मः सुखं सर्वे सर्वकामैः सुपूजिताः ।
- 04-032-013c भीमसेन त्वया कार्या तस्य वासस्य निष्कृतिः ॥

04-032-014 भीमसेन उवाच

- 04-032-014a अहमेनं परित्रास्ये शासनात्तव पार्थिव ।
- 04-032-014c पश्य मे सुमहत्कर्म युध्यतः सह शत्रुभिः ॥
- 04-032-015a स्वबाहुबलमाश्रित्य तिष्ठ त्वं भ्रातृभिः सह ।
- 04-032-015c एकान्तमाश्रितो राजन्पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥
- 04-032-016a सुस्कन्धोऽयं महावृक्षो गदारूप इव स्थितः ।
- 04-032-016c एनमेव समारुज्य द्रावयिष्यामि शात्रवान् ॥

04-032-017 वैशंपायन उवाच

- 04-032-017a तं मत्तमिव मातङ्गं वीक्षमाणं वनस्पतिम् ।
- 04-032-017c अब्रवीद्भ्रातरं वीरं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
- 04-032-018a मा भीम साहसं कार्ष्णींस्तिष्ठत्वेष वनस्पतिः ।
- 04-032-018c मा त्वा वृक्षेण कर्माणि कुर्वाणमतिमानुषम् ॥
- 04-032-018e जनाः समवबुध्येरन्भीमोऽयमिति भारत ॥
- 04-032-019a अन्यदेवायुधं किञ्चित्प्रतिपद्यस्व मानुषम् ।
- 04-032-019c चापं वा यदि वा शक्तिं निस्त्रिंशं वा परश्वधम् ॥

04-032-020a	यदेव मानुषं भीम भवेदन्यैरलक्षितम् ।
04-032-020c	तदेवायुधमादाय मोक्षयाशु महीपतिम् ॥
04-032-021a	यमौ च चक्ररक्षौ ते भवितारौ महाबलौ ।
04-032-021c	व्यूहतः समरे तात मत्स्यराजं परीप्सतः ॥
04-032-022a	ततः समस्तास्ते सर्वे तुरगानभ्यचोदयन् ।
04-032-022c	दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणास्त्रिगर्तान्प्रत्यमर्षणाः ॥
04-032-023a	तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वा पाण्डवान्सा महाचमूः ।
04-032-023c	वैराटी परमक्रुद्धा युयुधे परमाद्भुतम् ॥
04-032-024a	सहस्रं न्यवधीत्तत्र कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
04-032-024c	भीमः सप्तशतान्योधान्परलोकमदर्शयत् ॥
04-032-024e	नकुलश्चापि सप्तैव शतानि प्राहिणोच्छरैः ॥
04-032-025a	शतानि त्रीणि शूराणां सहदेवः प्रतापवान् ।
04-032-025c	युधिष्ठिरसमादिष्टो निजघ्ने पुरुषर्षभः ॥
04-032-025e	भित्त्वा तां महतीं सेनां त्रिगर्तानां नरर्षभ ॥
04-032-026a	ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरमाणो महारथः ।
04-032-026c	अभिद्रुत्य सुशर्माणं शरैरभ्यतुदद्भृशम् ॥
04-032-027a	सुशर्मापि सुसंकुद्धस्त्वरमाणो युधिष्ठिरम् ।
04-032-027c	अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
04-032-028a	ततो राजन्नाशुकारी कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
04-032-028c	समासाद्य सुशर्माणमश्वानस्य व्यपोथयत् ॥
04-032-029a	पृष्ठगोपौ च तस्याथ हत्वा परमसायकैः ।
04-032-029c	अथास्य सारथिं क्रुद्धो रथोपस्थादपाहरत् ॥
04-032-030a	चक्ररक्षश्च शूरश्च शोणाश्चो नाम विश्रुतः ।
04-032-030c	स भयाद्द्वैरथं दृष्ट्वा त्रैगर्तं प्राजहत्तदा ॥
04-032-031a	ततो विराटः प्रस्कन्द्य रथादथ सुशर्मणः ।
04-032-031c	गदामस्य परामृश्य तमेवाजघ्नवान्बली ॥
04-032-031e	स चचार गदापाणिर्वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥
04-032-032a	भीमस्तु भीमसंकाशो रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ।
04-032-032c	त्रिगर्तराजमादत्त सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
04-032-033a	तस्मिन्गृहीते विरथे त्रिगर्तानां महारथे ।
04-032-033c	अभज्यत बलं सर्वं त्रैगर्तं तद्भयातुरम् ॥

- 04-032-034a निवर्त्य गास्ततः सर्वाः पाण्डुपुत्रा महाबलाः ।
 04-032-034c अवजित्य सुशर्माणं धनं चादाय सर्वशः ॥
 04-032-035a स्वबाहुबलसंपन्ना ह्रीनिषेधा यतव्रताः ।
 04-032-035c संग्रामशिरसो मध्ये तां रात्रिं सुखिनोऽवसन् ॥
 04-032-036a ततो विराटः कौन्तेयानतिमानुषविक्रमान् ।
 04-032-036c अर्चयामास वित्तेन मानेन च महारथान् ॥

04-032-037 विराट उवाच

- 04-032-037a यथैव मम रत्नानि युष्माकं तानि वै तथा ।
 04-032-037c कार्यं कुरुत तैः सर्वे यथाकामं यथासुखम् ॥
 04-032-038a ददान्यलंकृताः कन्या वसूनि विविधानि च ।
 04-032-038c मनसश्चाप्यभिप्रेतं यद्वः शत्रुनिबर्हणाः ॥
 04-032-039a युष्माकं विक्रमादद्य मुक्तोऽहं स्वस्तिमानिह ।
 04-032-039c तस्माद्भवन्तो मत्स्यानामीश्वराः सर्व एव हि ॥

04-032-040 वैशंपायन उवाच

- 04-032-040a तथाभिवादिनं मत्स्यं कौरवेयाः पृथक्पृथक् ।
 04-032-040c ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
 04-032-041a प्रतिनन्दाम ते वाक्यं सर्वं चैव विशां पते ।
 04-032-041c एतेनैव प्रतीताः स्मो यत्त्वं मुक्तोऽद्य शत्रुभिः ॥
 04-032-042a अथाब्रवीत्प्रीतमना मत्स्यराजो युधिष्ठिरम् ।
 04-032-042c पुनरेव महाबाहुर्विराटो राजसत्तमः ॥
 04-032-042e एहि त्वामभिषेक्ष्यामि मत्स्यराजोऽस्तु नो भवान् ॥
 04-032-043a मनसश्चाप्यभिप्रेतं यत्ते शत्रुनिबर्हण ।
 04-032-043c तत्तेऽहं संप्रदास्यामि सर्वमर्हति नो भवान् ॥
 04-032-044a रत्नानि गाः सुवर्णं च मणिमुक्तमथापि वा ।
 04-032-044c वैयाघ्रपद्य विप्रेन्द्र सर्वथैव नमोऽस्तु ते ॥
 04-032-045a त्वत्कृते ह्यद्य पश्यामि राज्यमात्मानमेव च ।
 04-032-045c यतश्च जातः संरम्भः स च शत्रुर्वशं गतः ॥
 04-032-046a ततो युधिष्ठिरो मत्स्यं पुनरेवाभ्यभाषत ।
 04-032-046c प्रतिनन्दामि ते वाक्यं मनोज्ञं मत्स्य भाषसे ॥
 04-032-047a आनृशंस्यपरो नित्यं सुसुखः सततं भव ।

04-032-047c	गच्छन्तु दूतास्त्वरितं नगरं तव पार्थिव ॥
04-032-047e	सुहृदां प्रियमाख्यातुं घोषयन्तु च ते जयम् ॥
04-032-048a	ततस्तद्वचनान्मत्स्यो दूतान्राजा समादिशत् ।
04-032-048c	आचक्षध्वं पुरं गत्वा संग्रामे विजयं मम ॥
04-032-049a	कुमाराः समलंकृत्य पर्यागच्छन्तु मे पुरात् ।
04-032-049c	वादित्राणि च सर्वाणि गणिकाश्च स्वलंकृताः ॥
04-032-050a	ते गत्वा केवलां रात्रिमथ सूर्योदयं प्रति ।
04-032-050c	विराटस्य पुराभ्याशे दूता जयमघोषयन् ॥

04-033-001 वैशंपायन उवाच

04-033-001a	याते त्रिगर्तं मत्स्ये तु पशून्स्तान्स्वान्परीप्सति ।
04-033-001c	दुर्योधनः सहामात्यो विराटमुपयादथ ॥
04-033-002a	भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च कृपश्च परमास्त्रवित् ।
04-033-002c	द्रौणिश्च सौबलश्चैव तथा दुःशासनः प्रभुः ॥
04-033-003a	विविंशतिर्विकर्णश्च चित्रसेनश्च वीर्यवान् ।
04-033-003c	दुर्मुखो दुःसहश्चैव ये चैवान्ये महारथाः ॥
04-033-004a	एते मत्स्यानुपागम्य विराटस्य महीपतेः ।
04-033-004c	घोषान्विद्राव्य तरसा गोधनं जहुरोजसा ॥
04-033-005a	षष्टिं गवां सहस्राणि कुरवः कालयन्ति ते ।
04-033-005c	महता रथवंशेन परिवार्य समन्ततः ॥
04-033-006a	गोपालानां तु घोषेषु हन्यतां तैर्महारथैः ।
04-033-006c	आरावः सुमहानासीत्संप्रहारे भयंकरे ॥
04-033-007a	गवाध्यक्षस्तु संत्रस्तो रथमास्थाय सत्वरः ।
04-033-007c	जगाम नगरायैव परिक्रोशंस्तदार्तवत् ॥
04-033-008a	स प्रविश्य पुरं राज्ञो नृपवेशमाभ्ययात्ततः ।
04-033-008c	अवतीर्य रथात्तूर्णमाख्यातुं प्रविवेश ह ॥
04-033-009a	दृष्ट्वा भूमिंजयं नाम पुत्रं मत्स्यस्य मानिनम् ।
04-033-009c	तस्मै तत्सर्वमाचष्ट राष्ट्रस्य पशुकर्षणम् ॥
04-033-010a	षष्टिं गवां सहस्राणि कुरवः कालयन्ति ते ।
04-033-010c	तद्विजेतुं समुत्तिष्ठ गोधनं राष्ट्रवर्धनम् ॥
04-033-011a	राजपुत्र हितप्रेप्सुः क्षिप्रं निर्याहि वै स्वयम् ।
04-033-011c	त्वां हि मत्स्यो महीपालः शून्यपालमिहाकरोत् ॥

04-033-012a	त्वया परिषदो मध्ये श्लाघते स नराधिपः ।
04-033-012c	पुत्रो ममानुरूपश्च शूरश्चेति कुलोद्वहः ॥
04-033-013a	इष्वस्त्रे निपुणो योधः सदा वीरश्च मे सुतः ।
04-033-013c	तस्य तत्सत्यमेवास्तु मनुष्येन्द्रस्य भाषितम् ॥
04-033-014a	आवर्तय कुरूज्जित्वा पशून्पशुमतां वर ।
04-033-014c	निर्दहैषामनीकानि भीमेन शरतेजसा ॥
04-033-015a	धनुश्च्युतै रुक्मपुङ्खैः शरैः संनतपर्वभिः ।
04-033-015c	द्विषतां भिन्ध्यनीकानि गजानामिव यूथपः ॥
04-033-016a	पाशोपधानां ज्यातन्त्रीं चापदण्डां महास्वनाम् ।
04-033-016c	शरवर्णां धनुर्वीणां शत्रुमध्ये प्रवादय ॥
04-033-017a	श्वेता रजतसंकाशा रथे युज्यन्तु ते हयाः ।
04-033-017c	ध्वजं च सिंहं सौवर्णमुच्छ्रयन्तु तवाभिभोः ॥
04-033-018a	रुक्मपुङ्खाः प्रसन्नाग्रा मुक्ता हस्तवता त्वया ।
04-033-018c	छादयन्तु शराः सूर्यं राज्ञामायुर्निरोधिनः ॥
04-033-019a	रणे जित्वा कुरून्सर्वान्वज्रपाणिरिवासुरान् ।
04-033-019c	यशो महदवाप्य त्वं प्रविशेदं पुरं पुनः ॥
04-033-020a	त्वं हि राष्ट्रस्य परमा गतिर्मत्स्यपतेः सुतः ।
04-033-020c	गतिमन्तो भवन्त्वद्य सर्वे विषयवासिनः ॥
04-033-021a	स्त्रीमध्य उक्तस्तेनासौ तद्वाक्यमभयंकरम् ।
04-033-021c	अन्तःपुरे श्लाघमान इदं वचनमब्रवीत् ॥

04-034-001 उत्तर उवाच

04-034-001a	अद्याहमनुगच्छेयं दृढधन्वा गवां पदम् ।
04-034-001c	यदि मे सारथिः कश्चिद्भवेदश्वेषु कोविदः ॥
04-034-002a	तमेव नाधिगच्छामि यो मे यन्ता भवेन्नरः ।
04-034-002c	पश्यध्वं सारथिं क्षिप्रं मम युक्तं प्रयास्यतः ॥
04-034-003a	अष्टाविंशतिरात्रं वा मासं वा नूनमन्ततः ।
04-034-003c	यत्तदासीन्महद्युद्धं तत्र मे सारथिर्हतः ॥
04-034-004a	स लभेयं यदि त्वन्यं हययानविदं नरम् ।
04-034-004c	त्वरावानद्य यात्वाहं समुच्छ्रितमहाध्वजम् ॥
04-034-005a	विगाह्य तत्परानीकं गजवाजिरथाकुलम् ।
04-034-005c	शस्त्रप्रतापनिर्वीर्यान्कुरूज्जित्वानये पशून् ॥

04-034-006a	दुर्योधनं शांतनवं कर्णं वैकर्तनं कृपम् ।
04-034-006c	द्रोणं च सह पुत्रेण महेष्वासान्समागतान् ॥
04-034-007a	वित्रासयित्वा संग्रामे दानवानिव वज्रभृत् ।
04-034-007c	अनेनैव मुहूर्तेन पुनः प्रत्यानये पशून् ॥
04-034-008a	शून्यमासाद्य कुरवः प्रयान्त्यादाय गोधनम् ।
04-034-008c	किं नु शक्यं मया कर्तुं यदहं तत्र नाभवम् ॥
04-034-009a	पश्येयुरद्य मे वीर्यं कुरवस्ते समागताः ।
04-034-009c	किं नु पार्थोऽर्जुनः साक्षादयमस्मान्प्रबाधते ॥

04-034-010 वैशंपायन उवाच

04-034-010a	तस्य तद्वचनं स्त्रीषु भाषतः स्म पुनः पुनः ।
04-034-010c	नामर्षयत पाञ्चाली बीभत्सोः परिकीर्तनम् ॥
04-034-011a	अथैनमुपसंगम्य स्त्रीमध्यात्सा तपस्विनी ।
04-034-011c	व्रीडमानेव शनकैरिदं वचनमब्रवीत् ॥
04-034-012a	योऽसौ बृहद्वारणाभो युवा सुप्रियदर्शनः ।
04-034-012c	बृहन्नडेति विख्यातः पार्थस्यासीत्स सारथिः ॥
04-034-013a	धनुष्यनवरश्चासीत्तस्य शिष्यो महात्मनः ।
04-034-013c	दृष्टपूर्वो मया वीर चरन्त्या पाण्डवान्प्रति ॥
04-034-014a	यदा तत्पावको दावमदहत्खाण्डवं महत् ।
04-034-014c	अर्जुनस्य तदानेन संगृहीता हयोत्तमाः ॥
04-034-015a	तेन सारथिना पार्थः सर्वभूतानि सर्वशः ।
04-034-015c	अजयत्खाण्डवप्रस्थे न हि यन्तास्ति तादृशः ॥
04-034-016a	येयं कुमारी सुश्रोणी भगिनी ते यवीयसी ।
04-034-016c	अस्याः स वचनं वीर करिष्यति न संशयः ॥
04-034-017a	यदि वै सारथिः स स्यात्कुरून्सर्वानसंशयम् ।
04-034-017c	जित्वा गाश्च समादाय ध्रुवमागमनं भवेत् ॥
04-034-018a	एवमुक्तः स सैरन्ध्या भगिनीं प्रत्यभाषत ।
04-034-018c	गच्छ त्वमनवद्याङ्गि तामानय बृहन्नडाम् ॥
04-034-019a	सा भ्रात्रा प्रेषिता शीघ्रमगच्छन्नर्तनागृहम् ।
04-034-019c	यत्रास्ते स महाबाहुश्छन्नः सत्रेण पाण्डवः ॥

04-035-001 वैशंपायन उवाच

04-035-001a	स तां दृष्ट्वा विशालाक्षीं राजपुत्रीं सखीं सखा ।
04-035-001c	प्रहसन्नब्रवीद्राजन्कुत्रागमनमित्युत ॥
04-035-002a	तमब्रवीद्राजपुत्री समुपेत्य नरर्षभम् ।
04-035-002c	प्रणयं भावयन्ती स्म सखीमध्य इदं वचः ॥
04-035-003a	गावो राष्ट्रस्य कुरुभिः काल्यन्ते नो बृहन्नडे ।
04-035-003c	तान्विजेतुं मम भ्राता प्रयास्यति धनुर्धरः ॥
04-035-004a	नचिरं च हतस्तस्य संग्रामे रथसारथिः ।
04-035-004c	तेन नास्ति समः सूतो योऽस्य सारथ्यमाचरेत् ॥
04-035-005a	तस्मै प्रयतमानाय सारथ्यर्थं बृहन्नडे ।
04-035-005c	आचक्षे हयज्ञाने सैरन्ध्री कौशलं तव ॥
04-035-006a	सा सारथ्यं मम भ्रातुः कुरु साधु बृहन्नडे ।
04-035-006c	पुरा दूरतरं गावो ह्रियन्ते कुरुभिर्हि नः ॥
04-035-007a	अथैतद्वचनं मेऽद्य नियुक्ता न करिष्यसि ।
04-035-007c	प्रणयादुच्यमाना त्वं परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥
04-035-008a	एवमुक्तस्तु सुश्रोण्या तया सख्या परंतपः ।
04-035-008c	जगाम राजपुत्रस्य सकाशममितौजसः ॥
04-035-009a	तं सा व्रजन्तं त्वरितं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
04-035-009c	अन्वगच्छद्विशालाक्षी शिशुर्गजवधूरिव ॥
04-035-010a	दूरादेव तु तं प्रेक्ष्य राजपुत्रोऽभ्यभाषत ।
04-035-010c	त्वया सारथिना पार्थः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् ॥
04-035-011a	पृथिवीमजयत्कृत्स्नां कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
04-035-011c	सैरन्ध्री त्वां समाचष्ट सा हि जानाति पाण्डवान् ॥
04-035-012a	संयच्छ मामकानश्वांस्तथैव त्वं बृहन्नडे ।
04-035-012c	कुरुभिर्योत्स्यमानस्य गोधनानि परीप्सतः ॥
04-035-013a	अर्जुनस्य किलासीस्त्वं सारथिर्दयितः पुरा ।
04-035-013c	त्वयाजयत्सहायेन पृथिवीं पाण्डवर्षभः ॥
04-035-014a	एवमुक्ता प्रत्युवाच राजपुत्रं बृहन्नडा ।
04-035-014c	का शक्तिर्मम सारथ्यं कर्तुं संग्राममूर्धनि ॥
04-035-015a	गीतं वा यदि वा नृत्तं वादित्रं वा पृथग्विधम् ।
04-035-015c	तत्करिष्यामि भद्रं ते सारथ्यं तु कुतो मयि ॥

04-035-016 उत्तर उवाच

- 04-035-016a बृहन्नडे गायनो वा नर्तनो वा पुनर्भव ।
 04-035-016c क्षिप्रं मे रथमास्थाय निगृह्णीष्व हयोत्तमान् ॥
- 04-035-017 वैशंपायन उवाच**
- 04-035-017a स तत्र नर्मसंयुक्तमकरोत्पाण्डवो बहु ।
 04-035-017c उत्तरायाः प्रमुखतः सर्वं जानन्नरिन्दम ॥
- 04-035-018a ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य कवचं शरीरे प्रत्यमुञ्चत ।
 04-035-018c कुमार्यस्तत्र तं दृष्ट्वा प्राहसन्पृथुलोचनाः ॥
- 04-035-019a स तु दृष्ट्वा विमुह्यन्तं स्वयमेवोत्तरस्ततः ।
 04-035-019c कवचेन महार्हेण समनह्यद्वृहन्नडाम् ॥
- 04-035-020a स बिभ्रत्कवचं चाग्र्यं स्वयमप्यंशुमत्प्रभम् ।
 04-035-020c ध्वजं च सिंहमुच्छ्रित्य सारथ्ये समकल्पयत् ॥
- 04-035-021a धनूंषि च महार्हाणि बाणांश्च रुचिरान्वहून् ।
 04-035-021c आदाय प्रययौ वीरः स बृहन्नडसारथिः ॥
- 04-035-022a अथोत्तरा च कन्याश्च सख्यस्तामब्रुवंस्तदा ।
 04-035-022c बृहन्नडे आनयेथा वासांसि रुचिराणि नः ॥
- 04-035-023a पाञ्चालिकार्थं सूक्ष्माणि चित्राणि विविधानि च ।
 04-035-023c विजित्य संग्रामगतान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरुन् ॥
- 04-035-024a अथ ता ब्रुवतीः कन्याः सहिताः पाण्डुनन्दनः ।
 04-035-024c प्रत्युवाच हसन्पार्थो मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥
- 04-035-025a यद्युत्तरोऽयं संग्रामे विजेष्यति महारथान् ।
 04-035-025c अथाहरिष्ये वासांसि दिव्यानि रुचिराणि च ॥
- 04-035-026a एवमुक्त्वा तु बीभत्सुस्ततः प्राचोदयद्वयान् ।
 04-035-026c कुरूनभिमुखाञ्शूरो नानाध्वजपताकिनः ॥
- 04-036-001 वैशंपायन उवाच**
- 04-036-001a स राजधान्या निर्याय वैराटिः पृथिवींजयः ।
 04-036-001c प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतं यत्र ते कुरवो गताः ॥
- 04-036-002a समवेतान्कुरून्यावज्जिगीषूनवजित्य वै ।
 04-036-002c गाश्चैषां क्षिप्रमादाय पुनरायामि स्वं पुरम् ॥
- 04-036-003a ततस्तांश्चोदयामास सदश्चान्पाण्डुनन्दनः ।
 04-036-003c ते हया नरसिंहेन चोदिता वातरंहसः ॥

04-036-003e	आलिखन्त इवाकाशमूहुः काञ्चनमालिनः ॥
04-036-004a	नातिदूरमथो यात्वा मत्स्यपुत्रधनंजयौ ।
04-036-004c	अवेक्षेताममित्रघ्नौ कुरूणां बलिनां बलम् ॥
04-036-004e	श्मशानमभितो गत्वा आससाद कुरूनथ ॥
04-036-005a	तदनीकं महत्तेषां विबभौ सागरस्वनम् ।
04-036-005c	सर्पमाणमिवाकाशे वनं बहुलपादपम् ॥
04-036-006a	ददृशे पार्थिवो रेणुर्जनितस्तेन सर्पता ।
04-036-006c	दृष्टिप्रणाशो भूतानां दिवस्पृङ्गरसत्तम ॥
04-036-007a	तदनीकं महद्दृष्ट्वा गजाश्वरथसंकुलम् ।
04-036-007c	कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तं शांतनवेन च ॥
04-036-008a	द्रोणेन च सपुत्रेण महेष्वासेन धीमता ।
04-036-008c	हृष्टरोमा भयोद्विग्नः पार्थ वैराटिरब्रवीत् ॥
04-036-009a	नोत्सहे कुरुभिर्योद्धुं रोमहर्षं हि पश्य मे ।
04-036-009c	बहुप्रवीरमत्युग्रं देवैरपि दुरासदम् ॥
04-036-009e	प्रतियोद्धुं न शक्यामि कुरुसैन्यमनन्तकम् ॥
04-036-010a	नाशंसे भारतीं सेनां प्रवेष्टुं भीमकार्मुकाम् ।
04-036-010c	रथनागाश्वकलिलां पत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥
04-036-010e	दृष्ट्वैव हि परानाजावात्मा प्रव्यथतीव मे ॥
04-036-011a	यत्र द्रोणश्च भीष्मश्च कृपः कर्णो विविंशतिः ।
04-036-011c	अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ॥
04-036-012a	दुर्योधनस्तथा वीरो राजा च रथिनां वरः ।
04-036-012c	द्युतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥
04-036-013a	दृष्ट्वैव हि कुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ।
04-036-013c	हृषितानि च रोमाणि कश्मलं चागतं मम ॥

04-036-014 वैशंपायन उवाच

04-036-014a	अवियातो वियातस्य मौख्याद्धूर्तस्य पश्यतः ।
04-036-014c	परिदेवयते मन्दः सकाशे सव्यसाचिनः ॥
04-036-015a	त्रिगर्तान्मे पिता यातः शून्ये संप्रणिधाय माम् ।
04-036-015c	सर्वां सेनामुपादाय न मे सन्तीह सैनिकाः ॥
04-036-016a	सोऽहमेको बहून्बालः कृतास्त्रानकृतश्रमः ।
04-036-016c	प्रतियोद्धुं न शक्यामि निवर्तस्व बृहन्नडे ॥

04-036-017 अर्जुन उवाच

- 04-036-017a भयेन दीनरूपोऽसि द्विषतां हर्षवर्धनः ।
 04-036-017c न च तावत्कृतं किञ्चित्परैः कर्म रणाजिरे ॥
 04-036-018a स्वयमेव च मामात्थ वह मां कौरवान्प्रति ।
 04-036-018c सोऽहं त्वां तत्र नेष्यामि यत्रैते बहुला ध्वजाः ॥
 04-036-019a मध्यमामिषगृध्राणां कुरूणामाततायिनाम् ।
 04-036-019c नेष्यामि त्वां महाबाहो पृथिव्यामपि युध्यताम् ॥
 04-036-020a तथा स्त्रीषु प्रतिश्रुत्य पौरुषं पुरुषेषु च ।
 04-036-020c कत्थमानोऽभिनिर्याय किमर्थं न युयुत्ससे ॥
 04-036-021a न चेद्विजित्य गास्तास्त्वं गृहान्वै प्रतियास्यसि ।
 04-036-021c प्रहसिष्यन्ति वीर त्वां नरा नार्यश्च संगताः ॥
 04-036-022a अहमप्यत्र सैरन्ध्या स्तुतः सारथ्यकर्मणि ।
 04-036-022c न हि शक्ष्याम्यनिर्जित्य गाः प्रयातुं पुरं प्रति ॥
 04-036-023a स्तोत्रेण चैव सैरन्ध्यास्तव वाक्येन तेन च ।
 04-036-023c कथं न युध्येयमहं कुरून्सर्वान्स्थिरो भव ॥

04-036-024 उत्तर उवाच

- 04-036-024a कामं हरन्तु मत्स्यानां भूयांसं कुरवो धनम् ।
 04-036-024c प्रहसन्तु च मां नार्यो नरा वापि बृहन्नडे ॥

04-036-025 वैशंपायन उवाच

- 04-036-025a इत्युक्त्वा प्राद्रवद्भीतो रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ।
 04-036-025c त्यक्त्वा मानं स मन्दात्मा विसृज्य सशरं धनुः ॥

04-036-026 बृहन्नडोवाच

- 04-036-026a नैष पूर्वैः स्मृतो धर्मः क्षत्रियस्य पलायनम् ।
 04-036-026c श्रेयस्ते मरणं युद्धे न भीतस्य पलायनम् ॥

04-036-027 वैशंपायन उवाच

- 04-036-027a एवमुक्त्वा तु कौन्तेयः सोऽवप्लुत्य रथोत्तमात् ।
 04-036-027c तमन्वधावद्धावन्तं राजपुत्रं धनंजयः ॥
 04-036-027e दीर्घां वेणीं विधुन्वानः साधु रक्ते च वाससी ॥
 04-036-028a विधूय वेणीं धावन्तमजानन्तोऽर्जुनं तदा ।
 04-036-028c सैनिकाः प्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्य तम् ॥

04-036-029a	तं शीघ्रमभिधावन्तं संप्रेक्ष्य कुरवोऽब्रुवन् ।
04-036-029c	क एष वेषप्रच्छन्नो भस्मनेव हुताशनः ॥
04-036-030a	किञ्चिदस्य यथा पुंसः किञ्चिदस्य यथा स्त्रियः ।
04-036-030c	सारूप्यमर्जुनस्येव क्लीबरूपं बिभर्ति च ॥
04-036-031a	तदेवैतच्छिरोग्रीवं तौ बाहू परिघोपमौ ।
04-036-031c	तद्वदेवास्य विक्रान्तं नायमन्यो धनंजयात् ॥
04-036-032a	अमरेष्विव देवेन्द्रो मानुषेषु धनंजयः ।
04-036-032c	एकः कोऽस्मानुपायायादन्यो लोके धनंजयात् ॥
04-036-033a	एकः पुत्रो विराटस्य शून्ये संनिहितः पुरे ।
04-036-033c	स एष किल निर्यातो बालभावान्न पौरुषात् ॥
04-036-034a	सत्रेण नूनं छन्नं हि चरन्तं पार्थमर्जुनम् ।
04-036-034c	उत्तरः सारथिं कृत्वा निर्यातो नगराद्वहिः ॥
04-036-035a	स नो मन्ये ध्वजान्दृष्ट्वा भीत एष पलायति ।
04-036-035c	तं नूनमेष धावन्तं जिघृक्षति धनंजयः ॥
04-036-036a	इति स्म कुरवः सर्वे विमृशन्तः पृथक्पृथक् ।
04-036-036c	न च व्यवसितुं किञ्चिदुत्तरं शक्नुवन्ति ते ॥
04-036-036e	छन्नं तथा तं सत्रेण पाण्डवं प्रेक्ष्य भारत ॥
04-036-037a	उत्तरं तु प्रधावन्तमनुद्रुत्य धनंजयः ।
04-036-037c	गत्वा पदशतं तूर्णं केशपक्षे परामृशत् ॥
04-036-038a	सोऽर्जुनेन परामृष्टः पर्यदेवयदार्तवत् ।
04-036-038c	बहुलं कृपणं चैव विराटस्य सुतस्तदा ॥
04-036-039a	शातकुम्भस्य शुद्धस्य शतं निष्कान्ददामि ते ।
04-036-039c	मणीनष्टौ च वैडूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ॥
04-036-040a	हेमदण्डप्रतिच्छन्नं रथं युक्तं च सुव्रजैः ।
04-036-040c	मत्तांश्च दश मातङ्गान्मुञ्च मां त्वं बृहन्नडे ॥

04-036-041 वैशंपायन उवाच

04-036-041a	एवमादीनि वाक्यानि विलपन्तमचेतसम् ।
04-036-041c	प्रहस्य पुरुषव्याघ्रो रथस्यान्तिकमानयत् ॥
04-036-042a	अथैनमब्रवीत्पार्थो भयार्तं नष्टचेतसम् ।
04-036-042c	यदि नोत्सहसे योद्धुं शत्रुभिः शत्रुकर्शन ॥
04-036-042e	एहि मे त्वं हयान्यच्छ युध्यमानस्य शत्रुभिः ॥

04-036-043a	प्रयाह्येतद्रथानीकं मद्बाहुबलरक्षितः ।
04-036-043c	अप्रधृष्यतमं घोरं गुप्तं वीरैर्महारथैः ॥
04-036-044a	मा भैस्त्वं राजपुत्राग्र्य क्षत्रियोऽसि परंतप ।
04-036-044c	अहं वै कुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामि ते पशून् ॥
04-036-045a	प्रविश्यैतद्रथानीकमप्रधृष्यं दुरासदम् ।
04-036-045c	यन्ता भूस्त्वं नरश्रेष्ठ योत्स्येऽहं कुरुभिः सह ॥
04-036-046a	एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्वैराटिमपराजितः ।
04-036-046c	समाश्वास्य मुहूर्तं तमुत्तरं भरतर्षभ ॥
04-036-047a	तत एनं विचेष्टन्तमकामं भयपीडितम् ।
04-036-047c	रथमारोपयामास पार्थः प्रहरतां वरः ॥

04-037-001 वैशंपायन उवाच

04-037-001a	तं दृष्ट्वा क्लीबवेषेण रथस्थं नरपुंगवम् ।
04-037-001c	शमीमभिमुखं यान्तं रथमारोप्य चोत्तरम् ॥
04-037-002a	भीष्मद्रोणमुखास्तत्र कुरूणां रथसत्तमाः ।
04-037-002c	वित्रस्तमनसः सर्वे धनंजयकृताद्भयात् ॥
04-037-003a	तानवेक्ष्य हतोत्साहानुत्पातानपि चाद्भुतान् ।
04-037-003c	गुरुः शस्त्रभृतां श्रेष्ठो भारद्वाजोऽभ्यभाषत ॥
04-037-004a	चलाश्च वाताः संवान्ति रूक्षाः परुषनिःस्वनाः ।
04-037-004c	भस्मवर्णप्रकाशेन तमसा संवृतं नभः ॥
04-037-005a	रूक्षवर्णाश्च जलदा दृश्यन्तेऽद्भुतदर्शनाः ।
04-037-005c	निःसरन्ति च कोशेभ्यः शस्त्राणि विविधानि च ॥
04-037-006a	शिवाश्च विनदन्त्येता दीप्तायां दिशि दारुणाः ।
04-037-006c	हयाश्चाश्रूणि मुञ्चन्ति ध्वजाः कम्पन्त्यकम्पिताः ॥
04-037-007a	यादृशान्यत्र रूपाणि संदृश्यन्ते बहून्यपि ।
04-037-007c	यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु स्याद्युद्धं समुपस्थितम् ॥
04-037-008a	रक्षध्वमपि चात्मानं व्यूहध्वं वाहिनीमपि ।
04-037-008c	वैशसं च प्रतीक्षध्वं रक्षध्वं चापि गोधनम् ॥
04-037-009a	एष वीरो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
04-037-009c	आगतः क्लीबवेषेण पार्थो नास्त्यत्र संशयः ॥
04-037-010a	स एष पार्थो विक्रान्तः सव्यसाची परंतपः ।
04-037-010c	नायुद्धेन निवर्तेत सर्वैरपि मरुद्गणैः ॥

04-037-011a क्लेशितश्च वने शूरो वासवेन च शिक्षितः ।
 04-037-011c अमर्षवशमापन्नो योत्स्यते नात्र संशयः ॥
 04-037-012a नेहास्य प्रतियोद्धारमहं पश्यामि कौरवाः ।
 04-037-012c महादेवोऽपि पार्थेन श्रूयते युधि तोषितः ॥

04-037-013 कर्ण उवाच

04-037-013a सदा भवान्फल्गुनस्य गुणैरस्मान्विकत्थसे ।
 04-037-013c न चार्जुनः कला पूर्णा मम दुर्योधनस्य वा ॥

04-037-014 दुर्योधन उवाच

04-037-014a यद्येष पार्थो राधेय कृतं कार्यं भवेन्मम ।
 04-037-014c ज्ञाताः पुनश्चरिष्यन्ति द्वादशान्यान्हि वत्सरान् ॥
 04-037-015a अथैष कश्चिदेवान्यः क्लीबवेषेण मानवः ।
 04-037-015c शरैरेनं सुनिशितैः पातयिष्यामि भूतले ॥

04-037-016 वैशंपायन उवाच

04-037-016a तस्मिन्ब्रुवति तद्वाक्यं धार्तराष्ट्रे परंतपे ।
 04-037-016c भीष्मो द्रोणः कृपो द्रौणिः पौरुषं तदपूजयन् ॥

04-038-001 वैशंपायन उवाच

04-038-001a तां शमीमुपसंगम्य पार्थो वैराटिमब्रवीत् ।
 04-038-001c सुकुमारं समाज्ञातं संग्रामे नातिकोविदम् ॥
 04-038-002a समादिष्टो मया क्षिप्रं धनूंष्यवहरोत्तर ।
 04-038-002c नेमानि हि त्वदीयानि सोढुं शक्यन्ति मे बलम् ॥
 04-038-003a भारं वापि गुरुं हर्तुं कुञ्जरं वा प्रमर्दितुम् ।
 04-038-003c मम वा बाहुविक्षेपं शत्रूनिह विजेष्यतः ॥
 04-038-004a तस्माद्भूमिंजयारोह शमीमेतां पलाशिनीम् ।
 04-038-004c अस्यां हि पाण्डुपुत्राणां धनूंषि निहितान्युत ॥
 04-038-005a युधिष्ठिरस्य भीमस्य बीभत्सोर्यमयोस्तथा ।
 04-038-005c ध्वजाः शराश्च शूराणां दिव्यानि कवचानि च ॥
 04-038-006a अत्र चैतन्महावीर्यं धनुः पार्थस्य गाण्डिवम् ।
 04-038-006c एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ॥
 04-038-007a व्यायामसहमत्यर्थं तृणराजसमं महत् ।
 04-038-007c सर्वायुधमहामात्रं शत्रुसंबाधकारकम् ॥

04-038-008a सुवर्णविकृतं दिव्यं श्लक्ष्णमायतमव्रणम् ।
 04-038-008c अलं भारं गुरुं वोढुं दारुणं चारुदर्शनम् ॥
 04-038-008e तादृशान्येव सर्वाणि बलवन्ति दृढानि च ॥

04-038-009 उत्तर उवाच

04-038-009a अस्मिन्वृक्षे किलोद्बद्धं शरीरमिति नः श्रुतम् ।
 04-038-009c तदहं राजपुत्रः सन्स्पृशेयं पाणिना कथम् ॥
 04-038-010a नैवंविधं मया युक्तमालब्धुं क्षत्रयोनिना ।
 04-038-010c महता राजपुत्रेण मन्त्रयज्ञविदा सता ॥
 04-038-011a स्पृष्टवन्तं शरीरं मां शववाहमिवाशुचिम् ।
 04-038-011c कथं वा व्यवहार्यं वै कुर्वीथास्त्वं बृहन्नडे ॥

04-038-012 बृहन्नडोवाच

04-038-012a व्यवहार्यश्च राजेन्द्र शुचिश्चैव भविष्यसि ।
 04-038-012c धनूंष्येतानि मा भैस्त्वं शरीरं नात्र विद्यते ॥
 04-038-013a दायादं मत्स्यराजस्य कुले जातं मनस्विनम् ।
 04-038-013c कथं त्वा निन्दितं कर्म कारयेयं नृपात्मज ॥

04-038-014 वैशंपायन उवाच

04-038-014a एवमुक्तः स पार्थेन रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ।
 04-038-014c आरुरोह शमीवृक्षं वैराटिरवशस्तदा ॥
 04-038-015a तमन्वशासच्छत्रुघ्नो रथे तिष्ठन्धनंजयः ।
 04-038-015c परिवेष्टनमेतेषां क्षिप्रं चैव व्यपानुद ॥
 04-038-016a तथा संनहनान्येषां परिमुच्य समन्ततः ।
 04-038-016c अपश्यद्गाण्डिवं तत्र चतुर्भिरपरैः सह ॥
 04-038-017a तेषां विमुच्यमानानां धनुषामर्कवर्चसाम् ।
 04-038-017c विनिश्चेरुः प्रभा दिव्या ग्रहाणामुदयेष्विव ॥
 04-038-018a स तेषां रूपमालोक्य भोगिनामिव जृम्भताम् ।
 04-038-018c हृष्टरोमा भयोद्विग्नः क्षणेन समपद्यत ॥
 04-038-019a संस्पृश्य तानि चापानि भानुमन्ति बृहन्ति च ।
 04-038-019c वैराटिर्जुनं राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥

04-038-020 उत्तर उवाच

04-038-020a बिन्दवो जातरूपस्य शतं यस्मिन्निपातिताः ।

04-038-020c	सहस्रकोटि सौवर्णाः कस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥
04-038-021a	वारणा यस्य सौवर्णाः पृष्ठे भासन्ति दंशिताः ।
04-038-021c	सुपार्श्वं सुग्रहं चैव कस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥
04-038-022a	तपनीयस्य शुद्धस्य षष्टिर्यस्येन्द्रगोपकाः ।
04-038-022c	पृष्ठे विभक्ताः शोभन्ते कस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥
04-038-023a	सूर्या यत्र च सौवर्णास्त्रयो भासन्ति दंशिताः ।
04-038-023c	तेजसा प्रज्वलन्तो हि कस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥
04-038-024a	शालभा यत्र सौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ।
04-038-024c	सुवर्णमणिचित्रं च कस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥
04-038-025a	इमे च कस्य नाराचाः सहस्रा लोमवाहिनः ।
04-038-025c	समन्तात्कलधौताग्रा उपासङ्गे हिरण्मये ॥
04-038-026a	विपाठाः पृथवः कस्य गार्ध्रपत्राः शिलाशिताः ।
04-038-026c	हारिद्रवर्णाः सुनसाः पीताः सर्वायसाः शराः ॥
04-038-027a	कस्यायमसितावापः पञ्चशार्दूललक्षणः ।
04-038-027c	वराहकर्णव्यामिश्रः शरान्धारयते दश ॥
04-038-028a	कस्येमे पृथवो दीर्घाः सर्वपारशवाः शराः ।
04-038-028c	शतानि सप्त तिष्ठन्ति नाराचा रुधिराशनाः ॥
04-038-029a	कस्येमे शुकपत्राभैः पूर्वैरर्धैः सुवाससः ।
04-038-029c	उत्तरैरायसैः पीतैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
04-038-030a	कस्यायं सायको दीर्घः शिलीपृष्ठः शिलीमुखः ।
04-038-030c	वैयाघ्रकोशे निहितो हेमचित्रत्सरुर्महान् ॥
04-038-031a	सुफलश्चित्रकोशश्च किङ्किणीसायको महान् ।
04-038-031c	कस्य हेमत्सरुर्दिव्यः खड्गः परमनिर्व्रणः ॥
04-038-032a	कस्यायं विमलः खड्गो गव्ये कोशे समर्पितः ।
04-038-032c	हेमत्सररुनाधृष्यो नैषध्यो भारसाधनः ॥
04-038-033a	कस्य पाञ्चनखे कोशे सायको हेमविग्रहः ।
04-038-033c	प्रमाणरूपसंपन्नः पीत आकाशसंनिभः ॥
04-038-034a	कस्य हेममये कोशे सुतप्ते पावकप्रभे ।
04-038-034c	निस्त्रिंशोऽयं गुरुः पीतः सैक्यः परमनिर्व्रणः ॥
04-038-035a	निर्दिशस्व यथातत्त्वं मया पृष्टा बृहन्नडे ।
04-038-035c	विस्मयो मे परो जातो दृष्ट्वा सर्वमिदं महत् ॥

04-038-036	बृहन्नडोवाच
04-038-036a	यन्मां पूर्वमिहापृच्छः शत्रुसेनानिबर्हणम् ।
04-038-036c	गाण्डीवमेतत्पार्थस्य लोकेषु विदितं धनुः ॥
04-038-037a	सर्वायुधमहामात्रं शातकुम्भपरिष्कृतम् ।
04-038-037c	एतत्तदर्जुनस्यासीद्गाण्डीवं परमायुधम् ॥
04-038-038a	यत्तच्छतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ।
04-038-038c	येन देवान्मनुष्यांश्च पार्थो विषहते मृधे ॥
04-038-039a	देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः ।
04-038-039c	एतद्वर्षसहस्रं तु ब्रह्मा पूर्वमधारयत् ॥
04-038-040a	ततोऽनन्तरमेवाथ प्रजापतिरधारयत् ।
04-038-040c	त्रीणि पञ्चशतं चैव शक्रोऽशीति च पञ्च च ॥
04-038-041a	सोमः पञ्चशतं राजा तथैव वरुणः शतम् ।
04-038-041c	पार्थः पञ्च च षष्टिं च वर्षाणि श्वेतवाहनः ॥
04-038-042a	महावीर्यं महद्विव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमम् ।
04-038-042c	पूजितं सुरमर्त्येषु बिभर्ति परमं वपुः ॥
04-038-043a	सुपार्श्वं भीमसेनस्य जातरूपग्रहं धनुः ।
04-038-043c	येन पार्थोऽजयत्कृत्स्नां दिशं प्राचीं परंतपः ॥
04-038-044a	इन्द्रगोपकचित्रं च यदेतच्चारुविग्रहम् ।
04-038-044c	राज्ञो युधिष्ठिरस्यैतद्वैराटे धनुरुत्तमम् ॥
04-038-045a	सूर्या यस्मिंस्तु सौवर्णाः प्रभासन्ते प्रभासिनः ।
04-038-045c	तेजसा प्रज्वलन्तो वै नकुलस्यैतदायुधम् ॥
04-038-046a	शलभा यत्र सौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ।
04-038-046c	एतन्माद्रीसुतस्यापि सहदेवस्य कार्मुकम् ॥
04-038-047a	ये त्विमे क्षुरसंकाशाः सहस्रा लोमवाहिनः ।
04-038-047c	एतेऽर्जुनस्य वैराटे शराः सर्पविषोपमाः ॥
04-038-048a	एते ज्वलन्तः संग्रामे तेजसा शीघ्रगामिनः ।
04-038-048c	भवन्ति वीरस्याक्षय्या व्यूहतः समरे रिपून् ॥
04-038-049a	ये चेमे पृथवो दीर्घाश्चन्द्रबिम्बार्धदर्शनाः ।
04-038-049c	एते भीमस्य निशिता रिपुक्षयकराः शराः ॥
04-038-050a	हारिद्रवर्णा ये त्वेते हेमपुङ्खाः शिलाशिताः ।
04-038-050c	नकुलस्य कलापोऽयं पञ्चशार्दूललक्षणः ॥

04-038-051a	येनासौ व्यजयत्कृत्स्नां प्रतीचीं दिशमाहवे ।
04-038-051c	कलापो ह्येष तस्यासीन्माद्रीपुत्रस्य धीमतः ॥
04-038-052a	ये त्विमे भास्कराकाराः सर्वपारशवाः शराः ।
04-038-052c	एते चित्राः क्रियोपेताः सहदेवस्य धीमतः ॥
04-038-053a	ये त्विमे निशिताः पीताः पृथवो दीर्घवाससः ।
04-038-053c	हेमपुङ्खास्त्रिपर्वाणो राज्ञ एते महाशराः ॥
04-038-054a	यस्त्वयं सायको दीर्घः शिलीपृष्ठः शिलीमुखः ।
04-038-054c	अर्जुनस्यैष संग्रामे गुरुभारसहो दृढः ॥
04-038-055a	वैयाघ्रकोशस्तु महान्भीमसेनस्य सायकः ।
04-038-055c	गुरुभारसहो दिव्यः शात्रवाणां भयंकरः ॥
04-038-056a	सुफलश्चित्रकोशश्च हेमत्सरुरुत्तमः ।
04-038-056c	निस्त्रिंशः कौरवस्यैष धर्मराजस्य धीमतः ॥
04-038-057a	यस्तु पाञ्चनखे कोशे निहितश्चित्रसेवने ।
04-038-057c	नकुलस्यैष निस्त्रिंशो गुरुभारसहो दृढः ॥
04-038-058a	यस्त्वयं विमलः खड्गो गव्ये कोशे समर्पितः ।
04-038-058c	सहदेवस्य विद्ध्येनं सर्वभारसहं दृढम् ॥

04-039-001 उत्तर उवाच

04-039-001a	सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानि महात्मनाम् ।
04-039-001c	रुचिराणि प्रकाशन्ते पार्थानामाशुकारिणाम् ॥
04-039-002a	क्व नु स्विदर्जुनः पार्थः कौरव्यो वा युधिष्ठिरः ।
04-039-002c	नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पाण्डवः ॥
04-039-003a	सर्व एव महात्मानः सर्वामित्रविनाशनाः ।
04-039-003c	राज्यमक्षैः पराकीर्य न श्रूयन्ते कदाचन ॥
04-039-004a	द्रौपदी क्व च पाञ्चाली स्त्रीरत्नमिति विश्रुता ।
04-039-004c	जितानक्षैस्तदा कृष्णा तानेवान्वगमद्वनम् ॥

04-039-005 अर्जुन उवाच

04-039-005a	अहमस्म्यर्जुनः पार्थः सभास्तारो युधिष्ठिरः ।
04-039-005c	बल्लवो भीमसेनस्तु पितुस्ते रसपाचकः ॥
04-039-006a	अश्वबन्धोऽथ नकुलः सहदेवस्तु गोकुले ।
04-039-006c	सैरन्ध्रीं द्रौपदीं विद्धि यत्कृते कीचका हताः ॥

04-039-007 उत्तर उवाच

04-039-007a दश पार्थस्य नामानि यानि पूर्वं श्रुतानि मे ।
 04-039-007c प्रब्रूयास्तानि यदि मे श्रद्दध्यां सर्वमेव ते ॥

04-039-008 अर्जुन उवाच

04-039-008a हन्त तेऽहं समाचक्षे दश नामानि यानि मे ।
 04-039-008c अर्जुनः फल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ॥
 04-039-008e बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनंजयः ॥

04-039-009 उत्तर उवाच

04-039-009a केनासि विजयो नाम केनासि श्वेतवाहनः ।
 04-039-009c किरीटी नाम केनासि सव्यसाची कथं भवान् ॥
 04-039-010a अर्जुनः फल्गुनो जिष्णुः कृष्णो बीभत्सुरेव च ।
 04-039-010c धनंजयश्च केनासि प्रब्रूहि मम तत्त्वतः ॥
 04-039-010e श्रुता मे तस्य वीरस्य केवला नामहेतवः ॥

04-039-011 अर्जुन उवाच

04-039-011a सर्वाञ्जनपदाज्जित्वा वित्तमाच्छिद्य केवलम् ।
 04-039-011c मध्ये धनस्य तिष्ठामि तेनाहुर्मां धनंजयम् ॥
 04-039-012a अभिप्रयामि संग्रामे यदहं युद्धदुर्मदान् ।
 04-039-012c नाजित्वा विनिवर्तामि तेन मां विजयं विदुः ॥
 04-039-013a श्वेताः काञ्चनसंनाहा रथे युज्यन्ति मे हयाः ।
 04-039-013c संग्रामे युध्यमानस्य तेनाहं श्वेतवाहनः ॥
 04-039-014a उत्तराभ्यां च पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यामहं दिवा ।
 04-039-014c जातो हिमवतः पृष्ठे तेन मां फल्गुनं विदुः ॥
 04-039-015a पुरा शक्रेण मे दत्तं युध्यतो दानवर्षभैः ।
 04-039-015c किरीटं मूर्ध्नि सूर्याभं तेन माहुः किरीटिनम् ॥
 04-039-016a न कुर्यां कर्म बीभत्सं युध्यमानः कथंचन ।
 04-039-016c तेन देवमनुष्येषु बीभत्सुरिति मां विदुः ॥
 04-039-017a उभौ मे दक्षिणौ पाणी गाण्डीवस्य विकर्षणे ।
 04-039-017c तेन देवमनुष्येषु सव्यसाचीति मां विदुः ॥
 04-039-018a पृथिव्यां चतुरन्तायां वर्णो मे दुर्लभः समः ।
 04-039-018c करोमि कर्म शुक्लं च तेन मामर्जुनं विदुः ॥

04-039-019a अहं दुरापो दुर्धर्षो दमनः पाकशासनिः ।
 04-039-019c तेन देवमनुष्येषु जिष्णुनामास्मि विश्रुतः ॥
 04-039-020a कृष्ण इत्येव दशमं नाम चक्रे पिता मम ।
 04-039-020c कृष्णावदातस्य सतः प्रियत्वाद्बालकस्य वै ॥

04-039-021 वैशंपायन उवाच

04-039-021a ततः पार्थ स वैराटिरभ्यवादयदन्तिकात् ।
 04-039-021c अहं भूमिंजयो नाम नाम्नाहमपि चोत्तरः ॥
 04-039-022a दिष्ट्या त्वां पार्थ पश्यामि स्वागतं ते धनंजय ।
 04-039-022c लोहिताक्ष महाबाहो नागराजकरोपम ॥
 04-039-022e यदज्ञानादवोचं त्वां क्षन्तुमर्हसि तन्मम ॥
 04-039-023a यतस्त्वया कृतं पूर्वं विचित्रं कर्म दुष्करम् ।
 04-039-023c अतो भयं व्यतीतं मे प्रीतिश्च परमा त्वयि ॥

04-040-001 उत्तर उवाच

04-040-001a आस्थाय विपुलं वीर रथं सारथिना मया ।
 04-040-001c कतमं यास्यसेऽनीकमुक्तो यास्याम्यहं त्वया ॥

04-040-002 अर्जुन उवाच

04-040-002a प्रीतोऽस्मि पुरुषव्याघ्र न भयं विद्यते तव ।
 04-040-002c सर्वान्नुदामि ते शत्रून्रणे रणविशारद ॥
 04-040-003a स्वस्थो भव महाबुद्धे पश्य मां शत्रुभिः सह ।
 04-040-003c युध्यमानं विमर्देऽस्मिन्कुर्वाणं भैरवं महत् ॥
 04-040-004a एतान्सर्वानुपासङ्गान्क्षिप्रं बध्नीहि मे रथे ।
 04-040-004c एतं चाहर निस्त्रिंशं जातरूपपरिष्कृतम् ॥
 04-040-004e अहं वै कुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामि ते पशून् ॥
 04-040-005a संकल्पपक्षविक्षेपं बाहुप्राकारतोरणम् ।
 04-040-005c त्रिदण्डतूणसंबाधमनेकध्वजसंकुलम् ॥
 04-040-006a ज्याक्षेपणं क्रोधकृतं नेमीनिनददुन्दुभिः ।
 04-040-006c नगरं ते मया गुप्तं रथोपस्थं भविष्यति ॥
 04-040-007a अधिष्ठितो मया संख्ये रथो गाण्डीवधन्वना ।
 04-040-007c अजेयः शत्रुसैन्यानां वैराटे व्येतु ते भयम् ॥

04-040-008 उत्तर उवाच

04-040-008a	बिभेमि नाहमेतेषां जानामि त्वां स्थिरं युधि ।
04-040-008c	केशवेनापि संग्रामे साक्षादिन्द्रेण वा समम् ॥
04-040-009a	इदं तु चिन्तयन्नेव परिमुह्यामि केवलम् ।
04-040-009c	निश्चयं चापि दुर्मेधा न गच्छामि कथंचन ॥
04-040-010a	एवं वीराङ्गरूपस्य लक्षणैरुचितस्य च ।
04-040-010c	केन कर्मविपाकेन क्लीबत्वमिदमागतम् ॥
04-040-011a	मन्ये त्वां क्लीबवेषेण चरन्तं शूलपाणिनम् ।
04-040-011c	गन्धर्वराजप्रतिमं देवं वापि शतक्रतुम् ॥

04-040-012 अर्जुन उवाच

04-040-012a	भ्रातुर्नियोगाज्ज्येष्ठस्य संवत्सरमिदं व्रतम् ।
04-040-012c	चरामि ब्रह्मचर्यं वै सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
04-040-013a	नास्मि क्लीबो महाबाहो परवान्धर्मसंयुतः ।
04-040-013c	समाप्तव्रतमुत्तीर्णं विद्धि मां त्वं नृपात्मज ॥

04-040-014 उत्तर उवाच

04-040-014a	परमोऽनुग्रहो मेऽद्य यत्प्रतर्को न मे वृथा ।
04-040-014c	न हीदृशाः क्लीबरूपा भवन्तीह नरोत्तमाः ॥
04-040-015a	सहायवानस्मि रणे युध्येयममरैरपि ।
04-040-015c	साध्वसं तत्प्रनष्टं मे किं करोमि ब्रवीहि मे ॥
04-040-016a	अहं ते संग्रहीष्यामि हयाञ्शत्रुरथारुजः ।
04-040-016c	शिक्षितो ह्यस्मि सारथ्ये तीर्थतः पुरुषर्षभ ॥
04-040-017a	दारुको वासुदेवस्य यथा शक्रस्य मातलिः ।
04-040-017c	तथा मां विद्धि सारथ्ये शिक्षितं नरपुंगव ॥
04-040-018a	यस्य याते न पश्यन्ति भूमौ प्राप्तं पदं पदम् ।
04-040-018c	दक्षिणं यो धुरं युक्तः सुग्रीवसदृशो हयः ॥
04-040-019a	योऽयं धुरं धुर्यवरो वामं वहति शोभनः ।
04-040-019c	तं मन्ये मेघपुष्पस्य जवेन सदृशं हयम् ॥
04-040-020a	योऽयं काञ्चनसंनाहः पार्णिं वहति शोभनः ।
04-040-020c	वामं सैन्यस्य मन्ये तं जवेन बलवत्तरम् ॥
04-040-021a	योऽयं वहति ते पार्णिं दक्षिणामञ्चितोद्यतः ।
04-040-021c	बलाहकादपि मतः स जवे वीर्यवत्तरः ॥

04-040-022a	त्वामेवायं रथो वोढुं संग्रामेऽर्हति धन्विनम् ।
04-040-022c	त्वं चेमं रथमास्थाय योद्धुमर्हो मतो मम ॥
04-040-023	वैशंपायन उवाच
04-040-023a	ततो निर्मुच्य बाहुभ्यां वलयानि स वीर्यवान् ।
04-040-023c	चित्रे दुन्दुभिसंनादे प्रत्यमुञ्चत्तले शुभे ॥
04-040-024a	कृष्णान्भङ्गीमतः केशाञ्श्चेतेनोद्ग्रथ्य वाससा ।
04-040-024c	अधिज्यं तरसा कृत्वा गाण्डीवं व्याक्षिपद्धनुः ॥
04-040-025a	तस्य विक्षिप्यमाणस्य धनुषोऽभून्महास्वनः ।
04-040-025c	यथा शैलस्य महतः शैलेनैवाभिजघ्नुषः ॥
04-040-026a	सनिर्घाताभवद्भूमिर्दिक्षु वायुर्ववौ भृशम् ।
04-040-026c	भ्रान्तद्विजं खं तदासीत्प्रकम्पितमहाद्रुमम् ॥
04-040-027a	तं शब्दं कुरवोऽजानन्विस्फोटमशनेरिव ।
04-040-027c	यदर्जुनो धनुःश्रेष्ठं बाहुभ्यामाक्षिपद्रथे ॥

04-041-001 वैशंपायन उवाच

04-041-001a	उत्तरं सारथिं कृत्वा शमीं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
04-041-001c	आयुधं सर्वमादाय ततः प्रायाद्धनंजयः ॥
04-041-002a	ध्वजं सिंहं रथात्तस्मादपनीय महारथः ।
04-041-002c	प्रणिधाय शमीमूले प्रायादुत्तरसारथिः ॥
04-041-003a	दैवीं मायां रथे युक्त्वा विहितां विश्वकर्मणा ।
04-041-003c	काञ्चनं सिंहलाङ्गूलं ध्वजं वानरलक्षणम् ॥
04-041-004a	मनसा चिन्तयामास प्रसादं पावकस्य च ।
04-041-004c	स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा ध्वजे भूतान्यचोदयत् ॥
04-041-005a	सपताकं विचित्राङ्गं सोपासङ्गं महारथः ।
04-041-005c	रथमास्थाय बीभत्सुः कौन्तेयः श्वेतवाहनः ॥
04-041-006a	बद्धासिः सतनुत्राणः प्रगृहीतशरासनः ।
04-041-006c	ततः प्रायादुदीचीं स कपिप्रवरकेतनः ॥
04-041-007a	स्वनवन्तं महाशङ्खं बलवानरिमर्दनः ।
04-041-007c	प्राधमद्वलमास्थाय द्विषतां लोमहर्षणम् ॥
04-041-008a	ततस्ते जवना धुर्या जानुभ्यामगमन्महीम् ।
04-041-008c	उत्तरश्चापि संत्रस्तो रथोपस्थ उपाविशत् ॥

- 04-041-009a संस्थाप्य चाश्वान्कौन्तेयः समुद्यम्य च रश्मिभिः ।
 04-041-009c उत्तरं च परिष्वज्य समाश्वासयदर्जुनः ॥
 04-041-010a मा भैस्त्वं राजपुत्राग्र्य क्षत्रियोऽसि परंतप ।
 04-041-010c कथं पुरुषशार्दूल शत्रुमध्ये विषीदसि ॥
 04-041-011a श्रुतास्ते शङ्खशब्दाश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ।
 04-041-011c कुञ्जराणां च नदतां व्यूढानीकेषु तिष्ठताम् ॥
 04-041-012a स त्वं कथमिहानेन शङ्खशब्देन भीषितः ।
 04-041-012c विषण्णरूपो वित्रस्तः पुरुषः प्राकृतो यथा ॥

04-041-013 उत्तर उवाच

- 04-041-013a श्रुता मे शङ्खशब्दाश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ।
 04-041-013c कुञ्जराणां च निनदा व्यूढानीकेषु तिष्ठताम् ॥
 04-041-014a नैवंविधः शङ्खशब्दः पुरा जातु मया श्रुतः ।
 04-041-014c ध्वजस्य चापि रूपं मे दृष्टपूर्वं न हीदृशम् ॥
 04-041-014e धनुषश्चैव निर्घोषः श्रुतपूर्वो न मे क्वचित् ॥
 04-041-015a अस्य शङ्खस्य शब्देन धनुषो निस्वनेन च ।
 04-041-015c रथस्य च निनादेन मनो मुह्यति मे भृशम् ॥
 04-041-016a व्याकुलाश्च दिशः सर्वा हृदयं व्यथतीव मे ।
 04-041-016c ध्वजेन पिहिताः सर्वा दिशो न प्रतिभान्ति मे ॥
 04-041-016e गाण्डीवस्य च शब्देन कर्णौ मे बधिरीकृतौ ॥

04-041-017 अर्जुन उवाच

- 04-041-017a एकान्ते रथमास्थाय पद्भ्यां त्वमवपीडय ।
 04-041-017c दृढं च रश्मीन्संयच्छ शङ्खं ध्मास्याम्यहं पुनः ॥

04-041-018 वैशंपायन उवाच

- 04-041-018a तस्य शङ्खस्य शब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
 04-041-018c गाण्डीवस्य च घोषेण पृथिवी समकम्पत ॥

04-041-019 द्रोण उवाच

- 04-041-019a यथा रथस्य निर्घोषो यथा शङ्ख उदीर्यते ।
 04-041-019c कम्पते च यथा भूमिर्नैषोऽन्यः सव्यसाचिनः ॥
 04-041-020a शस्त्राणि न प्रकाशन्ते न प्रहृष्यन्ति वाजिनः ।
 04-041-020c अग्नयश्च न भासन्ते समिद्धास्तन्न शोभनम् ॥

04-041-021a	प्रत्यादित्यं च नः सर्वे मृगा घोरप्रवादिनः ।
04-041-021c	ध्वजेषु च निलीयन्ते वायसास्तन्न शोभनम् ॥
04-041-021e	शकुनाश्चापसव्या नो वेदयन्ति महद्भयम् ॥
04-041-022a	गोमायुरेष सेनाया रुवन्मध्येऽनुधावति ।
04-041-022c	अनाहतश्च निष्क्रान्तो महद्वेदयते भयम् ॥
04-041-022e	भवतां रोमकूपाणि प्रहृष्टान्युपलक्षये ॥
04-041-023a	पराभूता च वः सेना न कश्चिद्योद्धुमिच्छति ।
04-041-023c	विवर्णमुखभूयिष्ठाः सर्वे योधा विचेतसः ॥
04-041-023e	गाः संप्रस्थाप्य तिष्ठामो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥

04-042-001 वैशंपायन उवाच

04-042-001a	अथ दुर्योधनो राजा समरे भीष्ममब्रवीत् ।
04-042-001c	द्रोणं च रथशार्दूलं कृपं च सुमहारथम् ॥
04-042-002a	उक्तोऽयमर्थ आचार्यो मया कर्णेन चासकृत् ।
04-042-002c	पुनरेव च वक्ष्यामि न हि तृप्यामि तं ब्रुवन् ॥
04-042-003a	पराजितैर्हि वस्तव्यं तैश्च द्वादश वत्सरान् ।
04-042-003c	वने जनपदेऽज्ञातैरेष एव पणो हि नः ॥
04-042-004a	तेषां न तावन्निर्वृत्तं वर्तते तु त्रयोदशम् ।
04-042-004c	अज्ञातवासं बीभत्सुरथास्माभिः समागतः ॥
04-042-005a	अनिवृत्ते तु निर्वासे यदि बीभत्सुरागतः ।
04-042-005c	पुनर्द्वादश वर्षाणि वने वत्स्यन्ति पाण्डवाः ॥
04-042-006a	लोभाद्वा ते न जानीयुरस्मान्वा मोह आविशत् ।
04-042-006c	हीनातिरिक्तमेतेषां भीष्मो वेदितुमर्हति ॥
04-042-007a	अर्थानां तु पुनर्द्वैधे नित्यं भवति संशयः ।
04-042-007c	अन्यथा चिन्तितो ह्यर्थः पुनर्भवति चान्यथा ॥
04-042-008a	उत्तरं मार्गमाणानां मत्स्यसेनां युयुत्सताम् ।
04-042-008c	यदि बीभत्सुरायातस्तेषां कः स्यात्पराङ्मुखः ॥
04-042-009a	त्रिगर्तानां वयं हेतोर्मत्स्यान्योद्धुमिहागताः ।
04-042-009c	मत्स्यानां विप्रकारांस्ते बहूनस्मानकीर्तयन् ॥
04-042-010a	तेषां भयाभिपन्नानां तदस्माभिः प्रतिश्रुतम् ।
04-042-010c	प्रथमं तैर्ग्रहीतव्यं मत्स्यानां गोधनं महत् ॥
04-042-011a	सप्तमीमपराह्णे वै तथा नस्तैः समाहितम् ।

04-042-011c	अष्टम्यां पुनरस्माभिरादित्यस्योदयं प्रति ॥
04-042-012a	ते वा गावो न पश्यन्ति यदि व स्युः पराजिताः ।
04-042-012c	अस्मान्वाप्यतिसंधाय कुर्युर्मत्स्येन संगतम् ॥
04-042-013a	अथ वा तानुपायातो मत्स्यो जानपदैः सह ।
04-042-013c	सर्वया सेनया सार्धमस्मान्योद्धुमुपागतः ॥
04-042-014a	तेषामेव महावीर्यः कश्चिदेव पुरःसरः ।
04-042-014c	अस्माज्जेतुमिहायातो मत्स्यो वापि स्वयं भवेत् ॥
04-042-015a	यद्येष राजा मत्स्यानां यदि बीभत्सुरागतः ।
04-042-015c	सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरिति नः समयः कृतः ॥
04-042-016a	अथ कस्मात्स्थिता ह्येते रथेषु रथसत्तमाः ।
04-042-016c	भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विकर्णो द्रौणिरेव च ॥
04-042-017a	संभ्रान्तमनसः सर्वे काले ह्यस्मिन्महारथाः ।
04-042-017c	नान्यत्र युद्धाच्छ्रेयोऽस्ति तथात्मा प्रणिधीयताम् ॥
04-042-018a	आच्छिन्ने गोधनेऽस्माकमपि देवेन वज्रिणा ।
04-042-018c	यमेन वापि संग्रामे को हास्तिनपुरं व्रजेत् ॥
04-042-019a	शरैरभिप्रणुन्नानां भग्नानां गहने वने ।
04-042-019c	को हि जीवेत्पदातीनां भवेदश्वेषु संशयः ॥
04-042-019e	आचार्यं पृष्ठतः कृत्वा तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
04-042-020a	जानाति हि मतं तेषामतस्त्रासयतीव नः ।
04-042-020c	अर्जुनेनास्य संप्रीतिमधिकामुपलक्षये ॥
04-042-021a	तथा हि दृष्ट्वा बीभत्सुमुपायान्तं प्रशंसति ।
04-042-021c	यथा सेना न भज्येत तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
04-042-022a	अदेशिका महारण्ये ग्रीष्मे शत्रुवशं गता ।
04-042-022c	यथा न विभ्रमेत्सेना तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
04-042-023a	अश्वानां हेषितं श्रुत्वा का प्रशंसा भवेत्परे ।
04-042-023c	स्थाने वापि व्रजन्तो वा सदा हेषन्ति वाजिनः ॥
04-042-024a	सदा च वायवो वान्ति नित्यं वर्षति वासवः ।
04-042-024c	स्तनयित्नोश्च निर्घोषः श्रूयते बहुशस्तथा ॥
04-042-025a	किमत्र कार्यं पार्थस्य कथं वा स प्रशस्यते ।
04-042-025c	अन्यत्र कामाद्द्वेषाद्वा रोषाद्वास्मासु केवलात् ॥
04-042-026a	आचार्या वै कारुणिकाः प्राज्ञाश्चापायदर्शिनः ।

- 04-042-026c नैते महाभये प्राप्ते संप्रष्टव्याः कथंचन ॥
 04-042-027a प्रासादेषु विचित्रेषु गोष्ठीष्वावसथेषु च ।
 04-042-027c कथा विचित्राः कुर्वाणाः पण्डितास्तत्र शोभनाः ॥
 04-042-028a बहून्याश्चर्यरूपाणि कुर्वन्तो जनसंसदि ।
 04-042-028c इष्वस्त्रे चारुसंधाने पण्डितास्तत्र शोभनाः ॥
 04-042-029a परेषां विवरज्ञाने मनुष्याचरितेषु च ।
 04-042-029c अन्नसंस्कारदोषेषु पण्डितास्तत्र शोभनाः ॥
 04-042-030a पण्डितान्पृष्ठतः कृत्वा परेषां गुणवादिनः ।
 04-042-030c विधीयतां तथा नीतिर्यथा वध्येत वै परः ॥
 04-042-031a गावश्चैव प्रतिष्ठन्तां सेनां व्यूहन्तु माचिरम् ।
 04-042-031c आरक्षाश्च विधीयन्तां यत्र योत्स्यामहे परान् ॥

04-043-001 कर्ण उवाच

- 04-043-001a सर्वानायुष्मतो भीतान्संत्रस्तानिव लक्षये ।
 04-043-001c अयुद्धमनसश्चैव सर्वाश्चैवानवस्थितान् ॥
 04-043-002a यद्येष राजा मत्स्यानां यदि बीभत्सुरागतः ।
 04-043-002c अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥
 04-043-003a मम चापप्रमुक्तानां शराणां नतपर्वणाम् ।
 04-043-003c नावृत्तिर्गच्छतामस्ति सर्पाणामिव सर्पताम् ॥
 04-043-004a रुक्मपुङ्खाः सुतीक्ष्णाग्रा मुक्ता हस्तवता मया ।
 04-043-004c छादयन्तु शराः पार्थ शलभा इव पादपम् ॥
 04-043-005a शराणां पुङ्खसक्तानां मौर्व्याभिहतया दृढम् ।
 04-043-005c श्रूयतां तलयोः शब्दो भेर्योराहतयोरिव ॥
 04-043-006a समाहितो हि बीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौ च पञ्च च ।
 04-043-006c जातस्नेहश्च युद्धस्य मयि संप्रहरिष्यति ॥
 04-043-007a पात्रीभूतश्च कौन्तेयो ब्राह्मणो गुणवानिव ।
 04-043-007c शरौघान्प्रतिगृह्णातु मया मुक्तान्सहस्रशः ॥
 04-043-008a एष चैव महेष्वासस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
 04-043-008c अहं चापि कुरुश्रेष्ठा अर्जुनान्नावरः क्वचित् ॥
 04-043-009a इतश्चेतश्च निर्मुक्तैः काञ्चनैर्गार्ध्रवाजितैः ।
 04-043-009c दृश्यतामद्य वै व्योम खद्योतैरिव संवृतम् ॥
 04-043-010a अद्याहमृणमक्षय्यं पुरा वाचा प्रतिश्रुतम् ।

- 04-043-010c धार्तराष्ट्रस्य दास्यामि निहत्य समरेऽर्जुनम् ॥
- 04-043-011a अन्तरा छिद्यमानानां पुङ्खानां व्यतिशीर्यताम् ।
- 04-043-011c शलभानामिवाकाशे प्रचारः संप्रदृश्यताम् ॥
- 04-043-012a इन्द्राशनिसमस्पर्शं महेन्द्रसमतेजसम् ।
- 04-043-012c अर्दयिष्याम्यहं पार्थमुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥
- 04-043-013a तमग्निमिव दुर्धर्षमसिशक्तिशरेन्धनम् ।
- 04-043-013c पाण्डवाग्निमहं दीप्तं प्रदहन्तमिवाहितान् ॥
- 04-043-014a अश्ववेगपुरोवातो रथौघस्तनयित्नुमान् ।
- 04-043-014c शरधारो महामेघः शमयिष्यामि पाण्डवम् ॥
- 04-043-015a मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताः पार्थमाशीविषोपमाः ।
- 04-043-015c शराः समभिसर्पन्तु वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
- 04-043-016a जामदग्न्यान्मया ह्यस्त्रं यत्प्राप्तमृषिसत्तमात् ।
- 04-043-016c तदुपाश्रित्य वीर्यं च युध्येयमपि वासवम् ॥
- 04-043-017a ध्वजाग्रे वानरस्तिष्ठन्भल्लेन निहतो मया ।
- 04-043-017c अद्यैव पततां भूमौ विनदन्भैरवान्नवान् ॥
- 04-043-018a शत्रोर्मयाभिपन्नानां भूतानां ध्वजवासिनाम् ।
- 04-043-018c दिशः प्रतिष्ठमानानामस्तु शब्दो दिवं गतः ॥
- 04-043-019a अद्य दुर्योधनस्याहं शल्यं हृदि चिरस्थितम् ।
- 04-043-019c समूलमुद्धरिष्यामि बीभत्सुं पातयन्नथात् ॥
- 04-043-020a हताश्वं विरथं पार्थं पौरुषे पर्यवस्थितम् ।
- 04-043-020c निःश्वसन्तं यथा नागमद्य पश्यन्तु कौरवाः ॥
- 04-043-021a कामं गच्छन्तु कुरवो धनमादाय केवलम् ।
- 04-043-021c रथेषु वापि तिष्ठन्तो युद्धं पश्यन्तु मामकम् ॥
- 04-044-001 कृप उवाच**
- 04-044-001a सदैव तव राधेय युद्धे क्रूरतरा मतिः ।
- 04-044-001c नार्थानां प्रकृतिं वेत्थ नानुबन्धमवेक्षसे ॥
- 04-044-002a नया हि बहवः सन्ति शास्त्राण्याश्रित्य चिन्तिताः ।
- 04-044-002c तेषां युद्धं तु पापिष्ठं वेदयन्ति पुराविदः ॥
- 04-044-003a देशकालेन संयुक्तं युद्धं विजयदं भवेत् ।
- 04-044-003c हीनकालं तदेवेह फलवन्न भवत्युत ॥
- 04-044-003e देशे काले च विक्रान्तं कल्याणाय विधीयते ॥

04-044-004a	आनुकूल्येन कार्याणामन्तरं संविधीयताम् ।
04-044-004c	भारं हि रथकारस्य न व्यवस्यन्ति पण्डिताः ॥
04-044-005a	परिचिन्त्य तु पार्थेन संनिपातो न नः क्षमः ।
04-044-005c	एकः कुरूनभ्यरक्षदेकश्चाग्निमतर्पयत् ॥
04-044-006a	एकश्च पञ्च वर्षाणि ब्रह्मचर्यमधारयत् ।
04-044-006c	एकः सुभद्रामारोप्य द्वैरथे कृष्णमाह्वयत् ॥
04-044-006e	अस्मिन्नेव वने कृष्णो हृतां कृष्णामवाजयत् ॥
04-044-007a	एकश्च पञ्च वर्षाणि शक्रादस्त्राण्यशिक्षत ।
04-044-007c	एकः सांयमिनीं जित्वा कुरूणामकरोद्यशः ॥
04-044-008a	एको गन्धर्वराजानं चित्रसेनमरिंदमः ।
04-044-008c	विजिग्ये तरसा संख्ये सेनां चास्य सुदुर्जयाम् ॥
04-044-009a	तथा निवातकवचाः कालखञ्जाश्च दानवाः ।
04-044-009c	दैवतैरप्यवध्यास्ते एकेन युधि पातिताः ॥
04-044-010a	एकेन हि त्वया कर्ण किं नामेह कृतं पुरा ।
04-044-010c	एकैकेन यथा तेषां भूमिपाला वशीकृताः ॥
04-044-011a	इन्द्रोऽपि हि न पार्थेन संयुगे योद्धुमर्हति ।
04-044-011c	यस्तेनाशंसते योद्धुं कर्तव्यं तस्य भेषजम् ॥
04-044-012a	आशीविषस्य क्रुद्धस्य पाणिमुद्यम्य दक्षिणम् ।
04-044-012c	अविमृश्य प्रदेशिन्या दंष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥
04-044-013a	अथ वा कुञ्जरं मत्तमेक एव चरन्वने ।
04-044-013c	अनङ्कुशं समारुह्य नगरं गन्तुमिच्छसि ॥
04-044-014a	समिद्धं पावकं वापि घृतमेदोवसाहुतम् ।
04-044-014c	घृताक्तश्चीरवासास्त्वं मध्येनोत्तर्तुमिच्छसि ॥
04-044-015a	आत्मानं यः समुद्धूय कण्ठे बद्ध्वा महाशिलाम् ।
04-044-015c	समुद्रं प्रतरेद्दोभ्यां तत्र किं नाम पौरुषम् ॥
04-044-016a	अकृतास्त्रः कृतास्त्रं वै बलवन्तं सुदुर्बलः ।
04-044-016c	तादृशं कर्ण यः पार्थ योद्धुमिच्छेत्स दुर्मतिः ॥
04-044-017a	अस्माभिरेष निकृतो वर्षाणीह त्रयोदश ।
04-044-017c	सिंहः पाशविनिर्मुक्तो न नः शेषं करिष्यति ॥
04-044-018a	एकान्ते पार्थमासीनं कूपेऽग्निमिव संवृतम् ।
04-044-018c	अज्ञानादभ्यवस्कन्द्य प्राप्ताः स्मो भयमुत्तमम् ॥

04-044-019a	सह युध्यामहे पार्थमागतं युद्धदुर्मदम् ।
04-044-019c	सैन्यास्तिष्ठन्तु संनद्धा व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥
04-044-020a	द्रोणो दुर्योधनो भीष्मो भवान्द्रौणिस्तथा वयम् ।
04-044-020c	सर्वे युध्यामहे पार्थ कर्ण मा साहसं कृथाः ॥
04-044-021a	वयं व्यवसितं पार्थ वज्रपाणिमिवोद्यतम् ।
04-044-021c	षड्रथाः प्रतियुध्येम तिष्ठेम यदि संहताः ॥
04-044-022a	व्यूढानीकानि सैन्यानि यत्ताः परमधन्विनः ।
04-044-022c	युध्यामहेऽर्जुनं संख्ये दानवा वासवं यथा ॥

04-045-001 अश्वत्थामोवाच

04-045-001a	न च तावज्जिता गावो न च सीमान्तरं गताः ।
04-045-001c	न हास्तिनपुरं प्राप्तास्त्वं च कर्ण विकत्थसे ॥
04-045-002a	संग्रामान्सुबहूज्जित्वा लब्ध्वा च विपुलं धनम् ।
04-045-002c	विजित्य च परां भूमिं नाहुः किञ्चन पौरुषम् ॥
04-045-003a	पचत्यग्निरवाक्यस्तु तूष्णीं भाति दिवाकरः ।
04-045-003c	तूष्णीं धारयते लोकान्वसुधा सचराचरान् ॥
04-045-004a	चातुर्वर्ण्यस्य कर्माणि विहितानि मनीषिभिः ।
04-045-004c	धनं यैरधिगन्तव्यं यच्च कुर्वन्न दुष्यति ॥
04-045-005a	अधीत्य ब्राह्मणो वेदान्याजयेत यजेत च ।
04-045-005c	क्षत्रियो धनुराश्रित्य यजेतैव न याजयेत् ॥
04-045-005e	वैश्योऽधिगम्य द्रव्याणि ब्रह्मकर्माणि कारयेत् ॥
04-045-006a	वर्तमाना यथाशास्त्रं प्राप्य चापि महीमिमाम् ।
04-045-006c	सत्कुर्वन्ति महाभागा गुरून्सुविगुणानपि ॥
04-045-007a	प्राप्य द्यूतेन को राज्यं क्षत्रियस्तोष्टुमर्हति ।
04-045-007c	तथा नृशंसरूपेण यथान्यः प्राकृतो जनः ॥
04-045-008a	तथावाप्तेषु वित्तेषु को विकत्थेद्विचक्षणः ।
04-045-008c	निकृत्त्या वञ्चनायोगैश्चरन्वैतंसिको यथा ॥
04-045-009a	कतमद्द्वैरथं युद्धं यत्राजैषीर्धनंजयम् ।
04-045-009c	नकुलं सहदेवं च धनं येषां त्वया हृतम् ॥
04-045-010a	युधिष्ठिरो जितः कस्मिन्भीमश्च बलिनां वरः ।
04-045-010c	इन्द्रप्रस्थं त्वया कस्मिन्संग्रामे निर्जितं पुरा ॥
04-045-011a	तथैव कतमं युद्धं यस्मिन्कृष्णा जिता त्वया ।

04-045-011c	एकवस्त्रा सभां नीता दुष्टकर्मत्रजस्वला ॥
04-045-012a	मूलमेषां महत्कृत्तं सारार्थी चन्दनं यथा ।
04-045-012c	कर्म कारयिथाः शूर तत्र किं विदुरोऽब्रवीत् ॥
04-045-013a	यथाशक्ति मनुष्याणां शममालक्षयामहे ।
04-045-013c	अन्येषां चैव सत्त्वानामपि कीटपिपीलिके ॥
04-045-014a	द्रौपद्यास्तं परिक्लेशं न क्षन्तुं पाण्डवोऽर्हति ।
04-045-014c	दुःखाय धार्तराष्ट्राणां प्रादुर्भूतो धनंजयः ॥
04-045-015a	त्वं पुनः पण्डितो भूत्वा वाचं वक्तुमिहेच्छसि ।
04-045-015c	वैरान्तकरणो जिष्णुर्न नः शेषं करिष्यति ॥
04-045-016a	नैष देवान्न गन्धर्वान्नासुरान्न च राक्षसान् ।
04-045-016c	भयादिह न युध्येत कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
04-045-017a	यं यमेषोऽभिसंकुद्धः संग्रामेऽभिपतिष्यति ।
04-045-017c	वृक्षं गरुडवेगेन विनिहत्य तमेष्यति ॥
04-045-018a	त्वत्तो विशिष्टं वीर्येण धनुष्यमरराट्समम् ।
04-045-018c	वासुदेवसमं युद्धे तं पार्थ को न पूजयेत् ॥
04-045-019a	दैवं दैवेन युध्येत मानुषेण च मानुषम् ।
04-045-019c	अस्त्रेणास्त्रं समाहन्यात्कोऽर्जुनेन समः पुमान् ॥
04-045-020a	पुत्रादनन्तरः शिष्य इति धर्मविदो विदुः ।
04-045-020c	एतेनापि निमित्तेन प्रियो द्रोणस्य पाण्डवः ॥
04-045-021a	यथा त्वमकरोर्द्यूतमिन्द्रप्रस्थं यथाहरः ।
04-045-021c	यथानैषीः सभां कृष्णां तथा युध्यस्व पाण्डवम् ॥
04-045-022a	अयं ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्मस्य कोविदः ।
04-045-022c	दुर्द्यूतदेवी गान्धारः शकुनिर्युध्यतामिह ॥
04-045-023a	नाक्षान्क्षिपति गाण्डीवं न कृतं द्वापरं न च ।
04-045-023c	ज्वलतो निशितान्बाणांस्तीक्ष्णान्क्षिपति गाण्डिवम् ॥
04-045-024a	न हि गाण्डीवनिर्मुक्ता गार्ध्रपत्राः सुतेजनाः ।
04-045-024c	अन्तरेष्ववतिष्ठन्ति गिरीणामपि दारणाः ॥
04-045-025a	अन्तकः शमनो मृत्युस्तथाग्निर्वडवामुखः ।
04-045-025c	कुर्युरेते क्वचिच्छेषं न तु क्रुद्धो धनंजयः ॥
04-045-026a	युध्यतां काममाचार्यो नाहं योत्स्ये धनंजयम् ।
04-045-026c	मत्स्यो ह्यस्माभिरायोध्या यद्यागच्छेद्गवां पदम् ॥

04-046-001 भीष्म उवाच

- 04-046-001a साधु पश्यति वै द्रोणः कृपः साध्वनुपश्यति ।
 04-046-001c कर्णस्तु क्षत्रधर्मेण यथावद्योद्धुमिच्छति ॥
 04-046-002a आचार्यो नाभिषक्तव्यः पुरुषेण विजानता ।
 04-046-002c देशकालौ तु संप्रेक्ष्य योद्धव्यमिति मे मतिः ॥
 04-046-003a यस्य सूर्यसमाः पञ्च सपत्नाः स्युः प्रहारिणः ।
 04-046-003c कथमभ्युदये तेषां न प्रमुह्येत पण्डितः ॥
 04-046-004a स्वार्थे सर्वे विमुह्यन्ति येऽपि धर्मविदो जनाः ।
 04-046-004c तस्माद्राजन्ब्रवीम्येष वाक्यं ते यदि रोचते ॥
 04-046-005a कर्णो यदभ्यवोचन्नस्तेजःसंजननाय तत् ।
 04-046-005c आचार्यपुत्रः क्षमतां महत्कार्यमुपस्थितम् ॥
 04-046-006a नायं कालो विरोधस्य कौन्तेये समुपस्थिते ।
 04-046-006c क्षन्तव्यं भवता सर्वमाचार्येण कृपेण च ॥
 04-046-007a भवतां हि कृतास्त्रत्वं यथादित्ये प्रभा तथा ।
 04-046-007c यथा चन्द्रमसो लक्ष्म सर्वथा नापकृष्यते ॥
 04-046-007e एवं भवत्सु ब्राह्मण्यं ब्रह्मास्त्रं च प्रतिष्ठितम् ॥
 04-046-008a चत्वार एकतो वेदाः क्षात्रमेकत्र दृश्यते ।
 04-046-008c नैतत्समस्तमुभयं कस्मिंश्चिदनुशुश्रुमः ॥
 04-046-009a अन्यत्र भारताचार्यात्सपुत्रादिति मे मतिः ।
 04-046-009c ब्रह्मास्त्रं चैव वेदाश्च नैतदन्यत्र दृश्यते ॥
 04-046-010a आचार्यपुत्रः क्षमतां नायं कालः स्वभेदने ।
 04-046-010c सर्वे संहत्य युध्यामः पाकशासनिमागतम् ॥
 04-046-011a बलस्य व्यसनानीह यान्युक्तानि मनीषिभिः ।
 04-046-011c मुख्यो भेदो हि तेषां वै पापिष्ठो विदुषां मतः ॥

04-046-012 अश्वत्थामोवाच

- 04-046-012a आचार्य एव क्षमतां शान्तिरत्र विधीयताम् ।
 04-046-012c अभिषज्यमाने हि गुरौ तद्वृत्तं रोषकारितम् ॥

04-046-013 वैशंपायन उवाच

- 04-046-013a ततो दुर्योधनो द्रोणं क्षमयामास भारत ।
 04-046-013c सह कर्णेन भीष्मेण कृपेण च महात्मना ॥

04-046-014 द्रोण उवाच

- 04-046-014a यदेव प्रथमं वाक्यं भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ।
 04-046-014c तेनैवाहं प्रसन्नो वै परमत्र विधीयताम् ॥
 04-046-015a यथा दुर्योधनेऽयत्ते नागः स्पृशति सैनिकान् ।
 04-046-015c साहसाद्यदि वा मोहात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
 04-046-016a वनवासे ह्यनिर्वृत्ते दर्शयेन्न धनंजयः ।
 04-046-016c धनं वालभमानोऽत्र नाद्य नः क्षन्तुमर्हति ॥
 04-046-017a यथा नायं समायुज्याद्धार्तराष्ट्रान्कथंचन ।
 04-046-017c यथा च न पराजय्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
 04-046-018a उक्तं दुर्योधनेनापि पुरस्ताद्वाक्यमीदृशम् ।
 04-046-018c तदनुस्मृत्य गाङ्गेय यथावद्वक्तुमर्हसि ॥

04-047-001 भीष्म उवाच

- 04-047-001a कलांशास्तात युज्यन्ते मुहूर्ताश्च दिनानि च ।
 04-047-001c अर्धमासाश्च मासाश्च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ॥
 04-047-002a ऋतवश्चापि युज्यन्ते तथा संवत्सरा अपि ।
 04-047-002c एवं कालविभागेन कालचक्रं प्रवर्तते ॥
 04-047-003a तेषां कालातिरेकेण ज्योतिषां च व्यतिक्रमात् ।
 04-047-003c पञ्चमे पञ्चमे वर्षे द्वौ मासावुपजायतः ॥
 04-047-004a तेषामभ्यधिका मासाः पञ्च द्वादश च क्षपाः ।
 04-047-004c त्रयोदशानां वर्षाणामिति मे वर्तते मतिः ॥
 04-047-005a सर्वं यथावच्चरितं यद्यदेभिः परिश्रुतम् ।
 04-047-005c एवमेतद्भ्रुवं ज्ञात्वा ततो बीभत्सुरागतः ॥
 04-047-006a सर्वे चैव महात्मानः सर्वे धर्मार्थकोविदाः ।
 04-047-006c येषां युधिष्ठिरो राजा कस्माद्धर्मेऽपराधनुयुः ॥
 04-047-007a अलुब्धाश्चैव कौन्तेयाः कृतवन्तश्च दुष्करम् ।
 04-047-007c न चापि केवलं राज्यमिच्छेयुस्तेऽनुपायतः ॥
 04-047-008a तदैव ते हि विक्रान्तुमीषुः कौरवनन्दनाः ।
 04-047-008c धर्मपाशनिबद्धास्तु न चेलुः क्षत्रियव्रतात् ॥
 04-047-009a यच्चानृत इति ख्यायेद्यच्च गच्छेत्पराभवम् ।
 04-047-009c वृणुयुर्मरणं पार्था नानृतत्वं कथंचन ॥
 04-047-010a प्राप्ते तु काले प्राप्तव्यं नोत्सृजेयुर्नरर्षभाः ।

- 04-047-010c अपि वज्रभृता गुप्तं तथावीर्या हि पाण्डवाः ॥
 04-047-011a प्रतियुध्याम समरे सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 04-047-011c तस्माद्यदत्र कल्याणं लोके सद्भिरनुष्ठितम् ॥
 04-047-011e तत्संविधीयतां क्षिप्रं मा नो ह्यर्थोऽतिगात्परान् ॥
 04-047-012a न हि पश्यामि संग्रामे कदाचिदपि कौरव ।
 04-047-012c एकान्तसिद्धिं राजेन्द्र संप्राप्तश्च धनंजयः ॥
 04-047-013a संप्रवृत्ते तु संग्रामे भावाभावौ जयाजयौ ।
 04-047-013c अवश्यमेकं स्पृशतो दृष्टमेतदसंशयम् ॥
 04-047-014a तस्माद्युद्धावचारिकं कर्म वा धर्मसंहितम् ।
 04-047-014c क्रियतामाशु राजेन्द्र संप्राप्तो हि धनंजयः ॥

04-047-015 दुर्योधन उवाच

- 04-047-015a नाहं राज्यं प्रदास्यामि पाण्डवानां पितामह ।
 04-047-015c युद्धावचारिकं यत्तु तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥

04-047-016 भीष्म उवाच

- 04-047-016a अत्र या मामकी बुद्धिः श्रूयतां यदि रोचते ।
 04-047-016c क्षिप्रं बलचतुर्भागं गृह्य गच्छ पुरं प्रति ॥
 04-047-016e ततोऽपरश्चतुर्भागो गाः समादाय गच्छतु ॥
 04-047-017a वयं त्वर्धेन सैन्येन प्रतियोत्स्याम पाण्डवम् ।
 04-047-017c मत्स्यं वा पुनरायातमथ वापि शतक्रतुम् ॥
 04-047-018a आचार्यो मध्यतस्तिष्ठत्वश्चत्थामा तु सव्यतः ।
 04-047-018c कृपः शारद्वतो धीमान्पार्श्वं रक्षतु दक्षिणम् ॥
 04-047-019a अग्रतः सूतपुत्रस्तु कर्णस्तिष्ठतु दंशितः ।
 04-047-019c अहं सर्वस्य सैन्यस्य पश्चात्स्थास्यामि पालयन् ॥

04-048-001 वैशंपायन उवाच

- 04-048-001a तथा व्यूढेष्वनीकेषु कौरवेयैर्महारथैः ।
 04-048-001c उपायादर्जुनस्तूर्णं रथघोषेण नादयन् ॥
 04-048-002a ददृशुस्ते ध्वजाग्रं वै शुश्रुवुश्च रथस्वनम् ।
 04-048-002c दोधूयमानस्य भृशं गाण्डीवस्य च निस्वनम् ॥
 04-048-003a ततस्तत्सर्वमालोक्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 04-048-003c महारथमनुप्राप्तं दृष्ट्वा गाण्डीवधन्विनम् ॥

04-048-004a	एतद्ध्वजाग्रं पार्थस्य दूरतः संप्रकाशते ।
04-048-004c	एष घोषः सजलदो रोरवीति च वानरः ॥
04-048-005a	एष तिष्ठत्रथश्रेष्ठो रथे रथवरप्रणुत् ।
04-048-005c	उत्कर्षति धनुःश्रेष्ठं गाण्डीवमशनिस्वनम् ॥
04-048-006a	इमौ हि बाणौ सहितौ पादयोर्मे व्यवस्थितौ ।
04-048-006c	अपरौ चाप्यतिक्रान्तौ कर्णौ संस्पृश्य मे शरौ ॥
04-048-007a	निरुष्य हि वने वासं कृत्वा कर्मातिमानुषम् ।
04-048-007c	अभिवादयते पार्थः श्रोत्रे च परिपृच्छति ॥

04-048-008 अर्जुन उवाच

04-048-008a	इषुपाते च सेनाया हयान्संयच्छ सारथे ।
04-048-008c	यावत्समीक्षे सैन्येऽस्मिन्क्वासौ कुरुकुलाधमः ॥
04-048-009a	सर्वानन्याननादृत्य दृष्ट्वा तमतिमानिनम् ।
04-048-009c	तस्य मूर्ध्नि पतिष्यामि तत एते पराजिताः ॥
04-048-010a	एष व्यवस्थितो द्रोणो द्रौणिश्च तदनन्तरम् ।
04-048-010c	भीष्मः कृपश्च कर्णश्च महेष्वासा व्यवस्थिताः ॥
04-048-011a	राजानं नात्र पश्यामि गाः समादाय गच्छति ।
04-048-011c	दक्षिणं मार्गमास्थाय शङ्के जीवपरायणः ॥
04-048-012a	उत्सृज्यैतद्रथानीकं गच्छ यत्र सुयोधनः ।
04-048-012c	तत्रैव योत्स्ये वैराटे नास्ति युद्धं निरामिषम् ॥
04-048-012e	तं जित्वा विनिवर्तिष्ये गाः समादाय वै पुनः ॥

04-048-013 वैशंपायन उवाच

04-048-013a	एवमुक्तः स वैराटिर्हयान्संयम्य यत्नतः ।
04-048-013c	नियम्य च ततो रश्मीन्यत्र ते कुरुपुंगवाः ॥
04-048-013e	अचोदयत्ततो वाहान्यतो दुर्योधनस्ततः ॥
04-048-014a	उत्सृज्य रथवंशं तु प्रयाते श्वेतवाहने ।
04-048-014c	अभिप्रायं विदित्वास्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ॥
04-048-015a	नैषोऽन्तरेण राजानं बीभत्सुः स्थातुमिच्छति ।
04-048-015c	तस्य पाष्णिं ग्रहीष्यामो जवेनाभिप्रयास्यतः ॥
04-048-016a	न ह्येनमभिसंक्रुद्धमेको युध्येत संयुगे ।
04-048-016c	अन्यो देवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वा देवकीसुतात् ॥

04-048-017a	किं नो गावः करिष्यन्ति धनं वा विपुलं तथा ।
04-048-017c	दुर्योधनः पार्थजले पुरा नौरिव मज्जति ॥
04-048-018a	तथैव गत्वा बीभत्सुर्नाम विश्राव्य चात्मनः ।
04-048-018c	शलभैरिव तां सेनां शरैः शीघ्रमवाकिरत् ॥
04-048-019a	कीर्यमाणाः शरौघैस्तु योधास्ते पार्थचोदितैः ।
04-048-019c	नापश्यन्नावृतां भूमिमन्तरिक्षं च पत्रिभिः ॥
04-048-020a	तेषां नात्मनिनो युद्धे नापयानेऽभवन्मतिः ।
04-048-020c	शीघ्रत्वमेव पार्थस्य पूजयन्ति स्म चेतसा ॥
04-048-021a	ततः शङ्खं प्रदध्मौ स द्विषतां लोमहर्षणम् ।
04-048-021c	विस्फार्य च धनुःश्रेष्ठं ध्वजे भूतान्यचोदयत् ॥
04-048-022a	तस्य शङ्खस्य शब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
04-048-022c	अमानुषाणां तेषां च भूतानां ध्वजवासिनाम् ॥
04-048-023a	ऊर्ध्वं पुच्छान्विधुन्वाना रेभमाणाः समन्ततः ।
04-048-023c	गावः प्रतिन्यवर्तन्त दिशमास्थाय दक्षिणाम् ॥

04-049-001 वैशंपायन उवाच

04-049-001a	स शत्रुसेनां तरसा प्रणुद्य; गास्ता विजित्याथ धनुर्धराग्र्यः ।
04-049-001c	दुर्योधनायाभिमुखं प्रयातो; भूयोऽर्जुनः प्रियमाजौ चिकीर्षन् ॥
04-049-002a	गोषु प्रयातासु जवेन मत्स्या;न्किरीटिनं कृतकार्यं च मत्वा ।
04-049-002c	दुर्योधनायाभिमुखं प्रयान्तं; कुरुप्रवीराः सहसाभिपेतुः ॥
04-049-003a	तेषामनीकानि बहूनि गाढं; व्यूढानि दृष्ट्वा बहुलध्वजानि ।
04-049-003c	मत्स्यस्य पुत्रं द्विषतां निहन्ता; वैराटिमामन्त्र्य ततोऽभ्युवाच ॥
04-049-004a	एतेन तूर्णं प्रतिपादयेमा;श्चेतान्हयान्काञ्चनरश्मयोक्त्रान् ।
04-049-004c	जवेन सर्वेण कुरु प्रयत्न;मासादयैतद्रथसिंहवृन्दम् ॥
04-049-005a	गजो गजेनेव मया दुरात्मा; यो योद्धुमाकाङ्क्षति सूतपुत्रः ।
04-049-005c	तमेव मां प्रापय राजपुत्र; दुर्योधनापाश्रयजातदर्पम् ॥
04-049-006a	स तैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिः; पुत्रो विराटस्य सुवर्णकक्ष्यैः ।
04-049-006c	विध्वंसयंस्तद्रथिनामनीकं; ततोऽवहत्पाण्डवमाजिमध्ये ॥
04-049-007a	तं चित्रसेनो विशिखैर्विपाठैः; संग्रामजिच्छत्रुसहो जयश्च ।
04-049-007c	प्रत्युद्ययुर्भारतमापतन्तं; महारथाः कर्णमभीप्समानाः ॥
04-049-008a	ततः स तेषां पुरुषप्रवीरः; शरासनार्चिः शरवेगतापः ।
04-049-008c	व्रातान्नथानामदहत्स मन्यु;र्वनं यथाग्निः कुरुपुंगवानाम् ॥

04-049-009a	तस्मिंस्तु युद्धे तुमुले प्रवृत्ते; पार्थ विकर्णोऽतिरथं रथेन ।
04-049-009c	विपाठवर्षेण कुरुप्रवीरो; भीमेन भीमानुजमाससाद ॥
04-049-010a	ततो विकर्णस्य धनुर्विकृष्य; जाम्बूनदाग्रयोपचितं दृढज्यम् ।
04-049-010c	अपातयद्ध्वजमस्य प्रमथ्य; छिन्नध्वजः सोऽप्यपयाज्जवेन ॥
04-049-011a	तं शात्रवाणां गणबाधितारं; कर्माणि कुर्वाणममानुषाणि ।
04-049-011c	शत्रुंतपः कोपममृष्यमाणः; समर्पयत्कूर्मनखेन पार्थम् ॥
04-049-012a	स तेन राज्ञातिरथेन विद्धो; विगाहमानो ध्वजिनीं कुरूणाम् ।
04-049-012c	शत्रुंतपं पञ्चभिराशु विद्ध्वा; ततोऽस्य सूतं दशभिर्जघान ॥
04-049-013a	ततः स विद्धो भरतर्षभेण; बाणेन गात्रावरणातिगेन ।
04-049-013c	गतासुराजौ निपपात भूमौ; नगो नगाग्रादिव वातरुग्णः ॥
04-049-014a	रथर्षभास्ते तु रथर्षभेण; वीरा रणे वीरतरेण भग्नाः ।
04-049-014c	चकम्पिरे वातवशेन काले; प्रकम्पितानीव महावनानि ॥
04-049-015a	हतास्तु पार्थेन नरप्रवीरा; भूमौ युवानः सुषुपुः सुवेषाः ।
04-049-015c	वसुप्रदा वासवतुल्यवीर्याः; पराजिता वासवजेन संख्ये ॥
04-049-015e	सुवर्णकाष्णायसवर्मनद्धा; नागा यथा हैमवताः प्रवृद्धाः ॥
04-049-016a	तथा स शत्रून्समरे विनिघ्न; नाण्डीवधन्वा पुरुषप्रवीरः ।
04-049-016c	चचार संख्ये प्रदिशो दिशश्च; दहन्निवाग्निर्वनमातपान्ते ॥
04-049-017a	प्रकीर्णपर्णानि यथा वसन्ते; विशातयित्वात्यनिलो नुदन्खे ।
04-049-017c	तथा सपत्नान्विकिरन्किरीटी; चचार संख्येऽतिरथो रथेन ॥
04-049-018a	शोणाश्ववाहस्य हयान्निहत्य; वैकर्तनभ्रातुरदीनसत्त्वः ।
04-049-018c	एकेन संग्रामजितः शरेण; शिरो जहाराथ किरीटमाली ॥
04-049-019a	तस्मिन्हते भ्रातरि सूतपुत्रो; वैकर्तनो वीर्यमथाददानः ।
04-049-019c	प्रगृह्य दन्ताविव नागराजो; महर्षभं व्याघ्र इवाभ्यधावत् ॥
04-049-020a	स पाण्डवं द्वादशभिः पृषत्कै; वैकर्तनः शीघ्रमुपाजघान ।
04-049-020c	विव्याध गात्रेषु हयांश्च सर्वा; न्विराटपुत्रं च शरैर्निजघ्ने ॥
04-049-021a	स हस्तिनेवाभिहतो गजेन्द्रः; प्रगृह्य भल्लान्निशितान्निषङ्गात् ।
04-049-021c	आकर्णपूर्णं च धनुर्विकृष्य; विव्याध बाणैरथ सूतपुत्रम् ॥
04-049-022a	अथास्य बाहूरुशिरोललाटं; ग्रीवां रथाङ्गानि परावमर्दी ।
04-049-022c	स्थितस्य बाणैर्युधि निर्विभेद; गाण्डीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः ॥
04-049-023a	स पार्थमुक्तैर्विशिखैः प्रणुन्नो; गजो गजेनेव जितस्तरस्वी ।
04-049-023c	विहाय संग्रामशिरः प्रयातो; वैकर्तनः पाण्डवबाणतप्तः ॥

04-050-001	वैशंपायन उवाच
04-050-001a	अपयाते तु राधेये दुर्योधनपुरोगमाः ।
04-050-001c	अनीकेन यथास्वेन शरैराच्छन्त पाण्डवम् ॥
04-050-002a	बहुधा तस्य सैन्यस्य व्यूढस्यापततः शरैः ।
04-050-002c	अभियानीयमाज्ञाय वैराटिरिदमब्रवीत् ॥
04-050-003a	आस्थाय रुचिरं जिष्णो रथं सारथिना मया ।
04-050-003c	कतमद्यास्यसेऽनीकमुक्तो यास्याम्यहं त्वया ॥

04-050-004	अर्जुन उवाच
04-050-004a	लोहिताक्षमरिष्टं यं वैयाघ्रमनुपश्यसि ।
04-050-004c	नीलां पताकामाश्रित्य रथे तिष्ठन्तमुत्तर ॥
04-050-005a	कृपस्यैतद्रथानीकं प्रापयस्वैतदेव माम् ।
04-050-005c	एतस्य दर्शयिष्यामि शीघ्रास्त्रं दृढधन्विनः ॥
04-050-006a	कमण्डलुध्वजे यस्य शातकुम्भमयः शुभः ।
04-050-006c	आचार्य एष वै द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
04-050-007a	सुप्रसन्नमना वीर कुरुष्वैनं प्रदक्षिणम् ।
04-050-007c	अत्रैव चाविरोधेन एष धर्मः सनातनः ॥
04-050-008a	यदि मे प्रथमं द्रोणः शरीरे प्रहरिष्यति ।
04-050-008c	ततोऽस्य प्रहरिष्यामि नास्य कोपो भविष्यति ॥
04-050-009a	अस्याविदूरे तु धनुर्ध्वजाग्रे यस्य दृश्यते ।
04-050-009c	आचार्यस्यैष पुत्रो वै अश्वत्थामा महारथः ॥
04-050-010a	सदा ममैष मान्यश्च सर्वशस्त्रभृतामपि ।
04-050-010c	एतस्य त्वं रथं प्राप्य निवर्तेथाः पुनः पुनः ॥
04-050-011a	य एष तु रथानीके सुवर्णकवचावृतः ।
04-050-011c	सेनाग्र्येण तृतीयेन व्यवहार्येण तिष्ठति ॥
04-050-012a	यस्य नागो ध्वजाग्रे वै हेमकेतनसंश्रितः ।
04-050-012c	धृतराष्ट्रात्मजः श्रीमानेष राजा सुयोधनः ॥
04-050-013a	एतस्याभिमुखं वीर रथं पररथारुजः ।
04-050-013c	प्रापयस्वैष तेजोभिप्रमाथी युद्धदुर्मदः ॥
04-050-014a	एष द्रोणस्य शिष्याणां शीघ्रास्त्रः प्रथमो मतः ।
04-050-014c	एतस्य दर्शयिष्यामि शीघ्रास्त्रं विपुलं शरैः ॥
04-050-015a	नागकक्ष्या तु रुचिरा ध्वजाग्रे यस्य तिष्ठति ।

04-050-015c	एष वैकर्तनः कर्णो विदितः पूर्वमेव ते ॥
04-050-016a	एतस्य रथमास्थाय राधेयस्य दुरात्मनः ।
04-050-016c	यत्तो भवेथाः संग्रामे स्पर्धत्येष मया सदा ॥
04-050-017a	यस्तु नीलानुसारेण पञ्चतारेण केतुना ।
04-050-017c	हस्तावापी बृहद्धन्वा रथे तिष्ठति वीर्यवान् ॥
04-050-018a	यस्य तारार्कचित्रोऽसौ रथे ध्वजवरः स्थितः ।
04-050-018c	यस्यैतत्पाण्डुरं छत्रं विमलं मूर्ध्नि तिष्ठति ॥
04-050-019a	महतो रथवंशस्य नानाध्वजपताकिनः ।
04-050-019c	बलाहकाग्रे सूर्यो वा य एष प्रमुखे स्थितः ॥
04-050-020a	हैमं चन्द्रार्कसंकाशं कवचं यस्य दृश्यते ।
04-050-020c	जातरूपशिरस्त्राणस्त्रासयन्निव मे मनः ॥
04-050-021a	एष शांतनवो भीष्मः सर्वेषां नः पितामहः ।
04-050-021c	राजश्रियावबद्धस्तु दुर्योधनवशानुगः ॥
04-050-022a	पश्चादेष प्रयातव्यो न मे विघ्नकरो भवेत् ।
04-050-022c	एतेन युध्यमानस्य यत्तः संयच्छ मे हयान् ॥
04-050-023a	ततोऽभ्यवहदव्यग्रो वैराटिः सव्यसाचिनम् ।
04-050-023c	यत्रातिष्ठत्कृपो राजन्योत्स्यमानो धनंजयम् ॥

04-051-001 वैशंपायन उवाच

04-051-001a	तान्यनीकान्यदृश्यन्त कुरूणामुग्रधन्विनाम् ।
04-051-001c	संसर्पन्तो यथा मेघा घर्मान्ते मन्दमारुताः ॥
04-051-002a	अभ्याशे वाजिनस्तस्थुः समारूढाः प्रहारिभिः ।
04-051-002c	भीमरूपाश्च मातङ्गास्तोमराङ्कुशचोदिताः ॥
04-051-003a	ततः शक्रः सुरगणैः समारुह्य सुदर्शनम् ।
04-051-003c	सहोपायात्तदा राजन्विश्वाश्विमरुतां गणैः ॥
04-051-004a	तद्देवयक्षगन्धर्वमहोरगसमाकुलम् ।
04-051-004c	शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तं ग्रहैरिव नभस्तलम् ॥
04-051-005a	अस्त्राणां च बलं तेषां मानुषेषु प्रयुज्यताम् ।
04-051-005c	तच्च घोरं महद्युद्धं भीष्मार्जुनसमागमे ॥
04-051-006a	शतं शतसहस्राणां यत्र स्थूणा हिरण्मयाः ।
04-051-006c	मणिरत्नमयाश्चान्याः प्रासादमुपधारयन् ॥
04-051-007a	तत्र कामगमं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।

04-051-007c	विमानं देवराजस्य शुशुभे खेचरं तदा ॥
04-051-008a	तत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठन्ति सहवासवाः ।
04-051-008c	गन्धर्वा राक्षसाः सर्पाः पितरश्च महर्षिभिः ॥
04-051-009a	तथा राजा वसुमना बलाक्षः सुप्रतर्दनः ।
04-051-009c	अष्टकश्च शिबिश्चैव ययातिर्नहुषो गयः ॥
04-051-010a	मनुः क्षुपो रघुर्भानुः कृशाश्वः सगरः शलः ।
04-051-010c	विमाने देवराजस्य समदृश्यन्त सुप्रभाः ॥
04-051-011a	अग्नेरीशस्य सोमस्य वरुणस्य प्रजापतेः ।
04-051-011c	तथा धातुर्विधातुश्च कुबेरस्य यमस्य च ॥
04-051-012a	अलम्बुसोग्रसेनस्य गन्धर्वस्य च तुम्बुरोः ।
04-051-012c	यथाभागं यथोद्देशं विमानानि चकाशिरे ॥
04-051-013a	सर्वदेवनिकायाश्च सिद्धाश्च परमर्षयः ।
04-051-013c	अर्जुनस्य कुरूणां च द्रष्टुं युद्धमुपागताः ॥
04-051-014a	दिव्यानां तत्र माल्यानां गन्धः पुण्योऽथ सर्वशः ।
04-051-014c	प्रससार वसन्ताग्रे वनानामिव पुष्पताम् ॥
04-051-015a	रक्तारक्तानि देवानां समदृश्यन्त तिष्ठताम् ।
04-051-015c	आतपत्राणि वासांसि स्रजश्च व्यजनानि च ॥
04-051-016a	उपशाम्यद्रजो भौमं सर्वं व्याप्तं मरीचिभिः ।
04-051-016c	दिव्यान्गन्धानुपादाय वायुर्योधानसेवत ॥
04-051-017a	प्रभासितमिवाकाशं चित्ररूपमलंकृतम् ।
04-051-017c	संपतद्भिः स्थितैश्चैव नानारत्नावभासितैः ॥
04-051-017e	विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैः सुरोत्तमैः ॥

04-052-001 वैशंपायन उवाच

04-052-001a	एतस्मिन्नन्तरे तत्र महावीर्यपराक्रमः ।
04-052-001c	आजगाम महासत्त्वः कृपः शस्त्रभृतां वरः ॥
04-052-001e	अर्जुनं प्रति संयोद्धुं युद्धार्थी स महारथः ॥
04-052-002a	तौ रथौ सूर्यसंकाशौ योत्स्यमानौ महाबलौ ।
04-052-002c	शारदाविव जीमूतौ व्यरोचेतां व्यवस्थितौ ॥
04-052-003a	पार्थोऽपि विश्रुतं लोके गाण्डीवं परमायुधम् ।
04-052-003c	विकृष्य चिक्षेप बहून्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥
04-052-004a	तानप्राप्ताञ्जितैर्बाणैर्नाराचात्रक्तभोजनान् ।

04-052-004c	कृपश्चिच्छेद पार्थस्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥
04-052-005a	ततः पार्थश्च संक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शयन् ।
04-052-005c	दिशः संछादयन्बाणैः प्रदिशश्च महारथः ॥
04-052-006a	एकच्छायमिवाकाशं प्रकुर्वन्सर्वतः प्रभुः ।
04-052-006c	प्रच्छादयदमेयात्मा पार्थः शरशतैः कृपम् ॥
04-052-007a	स शरैरर्पितः क्रुद्धः शितैरग्निशिखोपमैः ।
04-052-007c	तूर्णं शरसहस्रेण पार्थमप्रतिमौजसम् ॥
04-052-007e	अर्पयित्वा महात्मानं ननाद समरे कृपः ॥
04-052-008a	ततः कनकपुङ्खाग्रैर्वीरः संनतपर्वभिः ।
04-052-008c	त्वरन्गाण्डीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्य वाजिनः ॥
04-052-008e	चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः ॥
04-052-009a	ते हया निशितैर्विद्धा ज्वलद्भिरिव पन्नगैः ।
04-052-009c	उत्पेतुः सहसा सर्वे कृपः स्थानादथाच्यवत् ॥
04-052-010a	च्युतं तु गौतमं स्थानात्समीक्ष्य कुरुनन्दनः ।
04-052-010c	नाविध्यत्परवीरघ्नो रक्षमाणोऽस्य गौरवम् ॥
04-052-011a	स तु लब्ध्वा पुनः स्थानं गौतमः सव्यसाचिनम् ।
04-052-011c	विव्याध दशभिर्बाणैस्त्वरितः कङ्कपत्रिभिः ॥
04-052-012a	ततः पार्थो धनुस्तस्य भल्लेन निशितेन च ।
04-052-012c	चिच्छेदैकेन भूयश्च हस्ताच्चापमथाहरत् ॥
04-052-013a	अथास्य कवचं बाणैर्निशितैर्मर्मभेदिभिः ।
04-052-013c	व्यधमन्न च पार्थोऽस्य शरीरमवपीडयत् ॥
04-052-014a	तस्य निर्मुच्यमानस्य कवचात्काय आबभौ ।
04-052-014c	समये मुच्यमानस्य सर्पस्येव तनुर्यथा ॥
04-052-015a	छिन्ने धनुषि पार्थेन सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
04-052-015c	चकार गौतमः सज्यं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
04-052-016a	स तदप्यस्य कौन्तेयश्चिच्छेद नतपर्वणा ।
04-052-016c	एवमन्यानि चापानि बहूनि कृतहस्तवत् ॥
04-052-016e	शारद्वतस्य चिच्छेद पाण्डवः परवीरहा ॥
04-052-017a	स छिन्नधनुरादाय अथ शक्तिं प्रतापवान् ।
04-052-017c	प्राहिणोत्पाण्डुपुत्राय प्रदीप्तामशनीमिव ॥
04-052-018a	तामर्जुनस्तदायान्तीं शक्तिं हेमविभूषिताम् ।

04-052-018c	वियद्गतां महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥
04-052-018e	सापतदशधा छिन्ना भूमौ पार्थेन धीमता ॥
04-052-019a	युगमध्ये तु भल्लैस्तु ततः स सधनुः कृपः ।
04-052-019c	तमाशु निशितैः पार्थ बिभेद दशभिः शरैः ॥
04-052-020a	ततः पार्थो महातेजा विशिखानग्नितेजसः ।
04-052-020c	चिक्षेप समरे क्रुद्धस्त्रयोदश शिलाशितान् ॥
04-052-021a	अथास्य युगमेकेन चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
04-052-021c	षष्ठेन च शिरः कायाच्छरेण रथसारथेः ॥
04-052-022a	त्रिभिस्त्रिवेणुं समरे द्वाभ्यामक्षौ महाबलः ।
04-052-022c	द्वादशेन तु भल्लेन चकर्तास्य ध्वजं तथा ॥
04-052-023a	ततो वज्रनिकाशेन फल्गुनः प्रहसन्निव ।
04-052-023c	त्रयोदशेनेन्द्रसमः कृपं वक्षस्यताडयत् ॥
04-052-024a	स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
04-052-024c	गदापाणिरवप्लुत्य तूर्णं चिक्षेप तां गदाम् ॥
04-052-025a	सा तु मुक्ता गदा गुर्वी कृपेण सुपरिष्कृता ।
04-052-025c	अर्जुनेन शरैर्नुन्ना प्रतिमार्गमथागमत् ॥
04-052-026a	ततो योधाः परीप्सन्तः शारद्वतममर्षणम् ।
04-052-026c	सर्वतः समरे पार्थ शरवर्षैरवाकिरन् ॥
04-052-027a	ततो विराटस्य सुतः सव्यमावृत्य वाजिनः ।
04-052-027c	यमकं मण्डलं कृत्वा तान्योधान्प्रत्यवारयत् ॥
04-052-028a	ततः कृपमुपादाय विरथं ते नरर्षभाः ।
04-052-028c	अपाजहुर्महावेगाः कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् ॥

04-053-001 अर्जुन उवाच

04-053-001a	यत्रैषा काञ्चनी वेदी प्रदीप्ताग्निशिखोपमा ।
04-053-001c	उच्छ्रिता काञ्चने दण्डे पताकाभिरलंकृता ॥
04-053-001e	तत्र मां वह भद्रं ते द्रोणानीकाय मारिष ॥
04-053-002a	अश्वाः शोणाः प्रकाशन्ते बृहन्तश्चारुवाहिनः ।
04-053-002c	स्निग्धविद्रुमसंकाशास्ताम्रास्याः प्रियदर्शनाः ॥
04-053-002e	युक्ता रथवरे यस्य सर्वशिक्षाविशारदाः ॥
04-053-003a	दीर्घबाहुर्महातेजा बलरूपसमन्वितः ।
04-053-003c	सर्वलोकेषु विख्यातो भारद्वाजः प्रतापवान् ॥

04-053-004a	बुद्ध्या तुल्यो ह्युशनसा बृहस्पतिसमो नये ।
04-053-004c	वेदास्तथैव चत्वारो ब्रह्मचर्यं तथैव च ॥
04-053-005a	ससंहाराणि दिव्यानि सर्वाण्यस्त्राणि मारिष ।
04-053-005c	धनुर्वेदश्च कात्स्न्येन यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितः ॥
04-053-006a	क्षमा दमश्च सत्यं च आनृशंस्यमथार्जवम् ।
04-053-006c	एते चान्ये च बहवो गुणा यस्मिन्द्विजोत्तमे ॥
04-053-007a	तेनाहं योद्धुमिच्छामि महाभागेन संयुगे ।
04-053-007c	तस्मात्त्वं प्रापयाचार्यं क्षिप्रमुत्तरं वाहय ॥
04-053-008	वैशंपायन उवाच
04-053-008a	अर्जुनेनैवमुक्तस्तु वैराटिर्हेमभूषितान् ।
04-053-008c	चोदयामास तानश्चान्भारद्वाजरथं प्रति ॥
04-053-009a	तमापतन्तं वेगेन पाण्डवं रथिनां वरम् ।
04-053-009c	द्रोणः प्रत्युद्ययौ पार्थं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
04-053-010a	ततः प्राध्मापयच्छङ्खं भेरीशतनिनादितम् ।
04-053-010c	प्रचुक्षुभे बलं सर्वमुद्धूत इव सागरः ॥
04-053-011a	अथ शोणान्सदश्चांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः ।
04-053-011c	मिश्रितान्समरे दृष्ट्वा व्यस्मयन्त रणे जनाः ॥
04-053-012a	तौ रथौ वीर्यसंपन्नौ दृष्ट्वा संग्राममूर्धनि ।
04-053-012c	आचार्यशिष्यावजितौ कृतविद्यौ मनस्विनौ ॥
04-053-013a	समाश्लिष्टौ तदान्योन्यं द्रोणपार्थौ महाबलौ ।
04-053-013c	दृष्ट्वा प्राकम्पत मुहुर्भरतानां महद्वलम् ॥
04-053-014a	हर्षयुक्तस्तथा पार्थः प्रहसन्निव वीर्यवान् ।
04-053-014c	रथं रथेन द्रोणस्य समासाद्य महारथः ॥
04-053-015a	अभिवाद्य महाबाहुः सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
04-053-015c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा कौन्तेयः परवीरहा ॥
04-053-016a	उषिताः स्म वने वासं प्रतिकर्म चिकीर्षवः ।
04-053-016c	कोपं नार्हसि नः कर्तुं सदा समरदुर्जय ॥
04-053-017a	अहं तु प्रहते पूर्वं प्रहरिष्यामि तेऽनघ ।
04-053-017c	इति मे वर्तते बुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥
04-053-018a	ततोऽस्मै प्राहिणोद्द्रोणः शरानधिकविंशतिम् ।
04-053-018c	अप्राप्तांश्चैव तान्पार्थश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥

04-053-019a	ततः शरसहस्रेण रथं पार्थस्य वीर्यवान् ।
04-053-019c	अवाकिरत्ततो द्रोणः शीघ्रमस्त्रं विदर्शयन् ॥
04-053-020a	एवं प्रववृते युद्धं भारद्वाजकिरीटिनोः ।
04-053-020c	समं विमुञ्चतोः संख्ये विशिखान्दीप्ततेजसः ॥
04-053-021a	तावुभौ ख्यातकर्माणावुभौ वायुसमौ जवे ।
04-053-021c	उभौ दिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ ॥
04-053-021e	क्षिपन्तौ शरजालानि मोहयामासतुर्नृपान् ॥
04-053-022a	व्यस्मयन्त ततो योधाः सर्वे तत्र समागताः ।
04-053-022c	शरान्विसृजतोस्तूर्णं साधु साध्विति पूजयन् ॥
04-053-023a	द्रोणं हि समरे कोऽन्यो योद्धुमर्हति फल्गुनात् ।
04-053-023c	रौद्रः क्षत्रियधर्मोऽयं गुरुणा यदयुध्यत ॥
04-053-023e	इत्यब्रुवञ्जनास्तत्र संग्रामशिरसि स्थिताः ॥
04-053-024a	वीरौ तावपि संरब्धौ संनिकृष्टौ महारथौ ।
04-053-024c	छादयेतां शरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ ॥
04-053-025a	विस्फार्य सुमहच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
04-053-025c	संरब्धोऽथ भरद्वाजः फल्गुनं प्रत्ययुध्यत ॥
04-053-026a	स सायकमयैर्जालैर्जुनस्य रथं प्रति ।
04-053-026c	भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥
04-053-027a	पार्थं च स महाबाहुर्महावेगैर्महारथः ।
04-053-027c	विव्याध निशितैर्बाणैर्मैघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥
04-053-028a	तथैव दिव्यं गाण्डीवं धनुरादाय पाण्डवः ।
04-053-028c	शत्रुघ्नं वेगवद्धृष्टो भारसाधनमुत्तमम् ॥
04-053-028e	विससर्ज शरांश्चित्रान्सुवर्णविकृतान्बहून् ॥
04-053-029a	नाशयञ्शरवर्षाणि भारद्वाजस्य वीर्यवान् ।
04-053-029c	तूर्णं चापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
04-053-030a	स रथेन चरन्पार्थः प्रेक्षणीयो धनंजयः ।
04-053-030c	युगपदिक्षु सर्वासु सर्वशस्त्राण्यदर्शयत् ॥
04-053-031a	एकच्छायमिवाकाशं बाणैश्चक्रे समन्ततः ।
04-053-031c	नादृश्यत तदा द्रोणो नीहारेणेव संवृतः ॥
04-053-032a	तस्याभवत्तदा रूपं संवृतस्य शरोत्तमैः ।
04-053-032c	जाज्वल्यमानस्य यथा पर्वतस्येव सर्वतः ॥

04-053-033a	दृष्ट्वा तु पार्थस्य रणे शरैः स्वरथमावृतम् ।
04-053-033c	स विस्फार्य धनुश्चित्रं मेघस्तनितनिस्वनम् ॥
04-053-034a	अग्निचक्रोपमं घोरं विकर्षन्परमायुधम् ।
04-053-034c	व्यशातयच्छरांस्तांस्तु द्रोणः समितिशोभनः ॥
04-053-034e	महानभूततः शब्दो वंशानामिव दह्यताम् ॥
04-053-035a	जाम्बूनदमयैः पुङ्खैश्चित्रचापवरातिगैः ।
04-053-035c	प्राच्छादयदमेयात्मा दिशः सूर्यस्य च प्रभाम् ॥
04-053-036a	ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
04-053-036c	वियच्चराणां वियति दृश्यन्ते बहुशः प्रजाः ॥
04-053-037a	द्रोणस्य पुङ्खसक्ताश्च प्रभवन्तः शरासनात् ।
04-053-037c	एको दीर्घ इवादृश्यदाकाशे संहतः शरः ॥
04-053-038a	एवं तौ स्वर्णविकृतान्विमुञ्चन्तौ महाशरान् ।
04-053-038c	आकाशं संवृतं वीराबुल्काभिरिव चक्रतुः ॥
04-053-039a	शरास्तयोश्च विबभुः कङ्कबर्हिणवाससः ।
04-053-039c	पङ्क्त्यः शरदि खस्थानां हंसानां चरतामिव ॥
04-053-040a	युद्धं समभवत्तत्र सुसंरब्धं महात्मनोः ।
04-053-040c	द्रोणपाण्डवयोर्घोरं वृत्रवासवयोरिव ॥
04-053-041a	तौ गजाविव चासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
04-053-041c	शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
04-053-042a	तौ व्यवाहरतां शूरौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
04-053-042c	उदीरयन्तौ समरे दिव्यान्यस्त्राणि भागशः ॥
04-053-043a	अथ त्वाचार्यमुख्येन शरान्सृष्टाञ्जिलाशितान् ।
04-053-043c	न्यवारयच्छित्तैर्बाणैर्जुनो जयतां वरः ॥
04-053-044a	दर्शयन्नैन्द्रिरात्मानमुग्रमुग्रपराक्रमः ।
04-053-044c	इषुभिस्तूर्णमाकाशं बहुभिश्च समावृणोत् ॥
04-053-045a	जिघांसन्तं नरव्याघ्रमर्जुनं तिग्मतेजसम् ।
04-053-045c	आचार्यमुख्यः समरे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥
04-053-045e	अर्जुनेन सहाक्रीडच्छरैः संनतपर्वभिः ॥
04-053-046a	दिव्यान्यस्त्राणि मुञ्चन्तं भारद्वाजं महारणे ।
04-053-046c	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य फल्गुनः समयोधयत् ॥
04-053-047a	तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।

04-053-047c	अमर्षिणोस्तदान्योन्यं देवदानवयोरिव ॥
04-053-048a	ऐन्द्रं वायव्यमाग्नेयमस्त्रमस्त्रेण पाण्डवः ।
04-053-048c	द्रोणेन मुक्तं मुक्तं तु ग्रसते स्म पुनः पुनः ॥
04-053-049a	एवं शूरौ महेष्वासौ विसृजन्तौ शिताञ्शरान् ।
04-053-049c	एकच्छायं चक्रतुस्तावाकाशं शरवृष्टिभिः ॥
04-053-050a	ततोऽर्जुनेन मुक्तानां पततां च शरीरिषु ।
04-053-050c	पर्वतेष्विव वज्राणां शराणां श्रूयते स्वनः ॥
04-053-051a	ततो नागा रथाश्चैव सादिनश्च विशां पते ।
04-053-051c	शोणिताक्ता व्यदृश्यन्त पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
04-053-052a	बाहुभिश्च सकेयूरैर्विचित्रैश्च महारथैः ।
04-053-052c	सुवर्णचित्रैः कवचैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥
04-053-053a	योधैश्च निहतैस्तत्र पार्थबाणप्रपीडितैः ।
04-053-053c	बलमासीत्समुद्भ्रान्तं द्रोणार्जुनसमागमे ॥
04-053-054a	विधुन्वानौ तु तौ वीरौ धनुषी भारसाधने ।
04-053-054c	आच्छादयेतामन्योन्यं तितक्षन्तौ रणेषुभिः ॥
04-053-055a	अथान्तरिक्षे नादोऽभूद्द्रोणं तत्र प्रशंसताम् ।
04-053-055c	दुष्करं कृतवान्द्रोणो यदर्जुनमयोधयत् ॥
04-053-056a	प्रमाथिनं महावीर्यं दृढमुष्टिं दुरासदम् ।
04-053-056c	जेतारं देवदैत्यानां सर्पाणां च महारथम् ॥
04-053-057a	अविश्रमं च शिक्षां च लाघवं दूरपातिताम् ।
04-053-057c	पार्थस्य समरे दृष्ट्वा द्रोणस्याभूच्च विस्मयः ॥
04-053-058a	अथ गाण्डीवमुद्यम्य दिव्यं धनुरमर्षणः ।
04-053-058c	विचकर्ष रणे पार्थो बाहुभ्यां भरतर्षभ ॥
04-053-059a	तस्य बाणमयं वर्षं शलभानामिवायतम् ।
04-053-059c	न च बाणान्तरे वायुरस्य शक्नोति सर्पितुम् ॥
04-053-060a	अनिशं संदधानस्य शरानुत्सृजतस्तदा ।
04-053-060c	ददृशे नान्तरं किञ्चित्पार्थस्याददतोऽपि च ॥
04-053-061a	तथा शीघ्रास्त्रयुद्धे तु वर्तमाने सुदारुणे ।
04-053-061c	शीघ्राच्छीघ्रतरं पार्थः शरानन्यानुदीरयत् ॥
04-053-062a	ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
04-053-062c	युगपत्प्रापतंस्तत्र द्रोणस्य रथमन्तिकात् ॥

04-053-063a	अवकीर्यमाणे द्रोणे तु शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
04-053-063c	हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ॥
04-053-064a	पाण्डवस्य तु शीघ्रास्त्रं मघवान्समपूजयत् ।
04-053-064c	गन्धर्वाप्सरसश्चैव ये च तत्र समागताः ॥
04-053-065a	ततो वृन्देन महता रथानां रथयूथपः ।
04-053-065c	आचार्यपुत्रः सहसा पाण्डवं प्रत्यवारयत् ॥
04-053-066a	अश्वत्थामा तु तत्कर्म हृदयेन महात्मनः ।
04-053-066c	पूजयामास पार्थस्य कोपं चास्याकरोद्धृशम् ॥
04-053-067a	स मन्युवशमापन्नः पार्थमभ्यद्रवद्रणे ।
04-053-067c	किरञ्जरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
04-053-068a	आवृत्य तु महाबाहुर्यतो द्रौणिस्ततो हयान् ।
04-053-068c	अन्तरं प्रददौ पार्थो द्रोणस्य व्यपसर्पितुम् ॥
04-053-069a	स तु लब्धवान्तरं तूर्णमपायाज्जवनैर्हयैः ।
04-053-069c	छिन्नवर्मध्वजः शूरो निकृत्तः परमेषुभिः ॥

04-054-001 वैशंपायन उवाच

04-054-001a	तं पार्थः प्रतिजग्राह वायुवेगमिवोद्धतम् ।
04-054-001c	शरजालेन महता वर्षमाणमिवाम्बुदम् ॥
04-054-002a	तयोर्देवासुरसमः संनिपातो महानभूत् ।
04-054-002c	किरतोः शरजालानि वृत्रवासवयोरिव ॥
04-054-003a	न स्म सूर्यस्तदा भाति न च वाति समीरणः ।
04-054-003c	शरगाढे कृते व्योम्नि छायाभूते समन्ततः ॥
04-054-004a	महांश्चटचटाशब्दो योधयोर्हन्यमानयोः ।
04-054-004c	दह्यतामिव वेणूनामासीत्परपुरंजय ॥
04-054-005a	हयानस्यार्जुनः सर्वान्कृतवानल्पजीवितान् ।
04-054-005c	स राजन्न प्रजानाति दिशं कांचन मोहितः ॥
04-054-006a	ततो द्रौणिर्महावीर्यः पार्थस्य विचरिष्यतः ।
04-054-006c	विवरं सूक्ष्ममालोक्य ज्यां चिच्छेद क्षुरेण ह ॥
04-054-006e	तदस्यापूजयन्देवाः कर्म दृष्ट्वातिमानुषम् ॥
04-054-007a	ततो द्रौणिर्धनूंष्यष्टौ व्यपक्रम्य नरर्षभम् ।
04-054-007c	पुनरभ्याहनत्पार्थं हृदये कङ्कपत्रिभिः ॥
04-054-008a	ततः पार्थो महाबाहुः प्रहस्य स्वनवत्तदा ।

04-054-008c	योजयामास नवया मौर्व्या गाण्डीवमोजसा ॥
04-054-009a	ततोऽर्धचन्द्रमावृत्य तेन पार्थः समागमत् ।
04-054-009c	वारणेनेव मत्तेन मत्तो वारणयूथपः ॥
04-054-010a	ततः प्रववृते युद्धं पृथिव्यामेकवीरयोः ।
04-054-010c	रणमध्ये द्वयोरेव सुमहल्लोमहर्षणम् ॥
04-054-011a	तौ वीरौ कुरवः सर्वे ददृशुर्विस्मयान्विताः ।
04-054-011c	युध्यमानौ महात्मानौ यूथपाविव संगतौ ॥
04-054-012a	तौ समाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यं पुरुषर्षभौ ।
04-054-012c	शरैराशीविषाकारैर्ज्वलद्भिरिव पन्नगैः ॥
04-054-013a	अक्षय्याविषुधी दिव्यौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
04-054-013c	तेन पार्थो रणे शूरस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
04-054-014a	अश्वत्थाम्नः पुनर्बाणाः क्षिप्रमभ्यस्यतो रणे ।
04-054-014c	जग्मुः परिक्षयं शीघ्रमभूत्तेनाधिकोऽर्जुनः ॥
04-054-015a	ततः कर्णो महच्चापं विकृष्याभ्यधिकं रुषा ।
04-054-015c	अवाक्षिपत्ततः शब्दो हाहाकारो महानभूत् ॥
04-054-016a	तत्र चक्षुर्दधे पार्थो यत्र विस्फार्यते धनुः ।
04-054-016c	ददर्श तत्र राधेयं तस्य कोपोऽत्यवीवृधत् ॥
04-054-017a	स रोषवशमापन्नः कर्णमेव जिघांसया ।
04-054-017c	अवैक्षत विवृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां कुरुपुंगवः ॥
04-054-018a	तथा तु विमुखे पार्थे द्रोणपुत्रस्य सायकान् ।
04-054-018c	त्वरिताः पुरुषा राजन्नुपाजहुः सहस्रशः ॥
04-054-019a	उत्सृज्य च महाबाहुर्द्रोणपुत्रं धनंजयः ।
04-054-019c	अभिदुद्राव सहसा कर्णमेव सपत्नजित् ॥
04-054-020a	तमभिद्रुत्य कौन्तेयः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
04-054-020c	कामयन्द्वैरथे युद्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥

04-055-001 अर्जुन उवाच

04-055-001a	कर्णं यत्ते सभामध्ये बहु वाचा विकत्थितम् ।
04-055-001c	न मे युधि समोऽस्तीति तदिदं प्रत्युपस्थितम् ॥
04-055-002a	अवोचः परुषा वाचो धर्ममुत्सृज्य केवलम् ।
04-055-002c	इदं तु दुष्करं मन्ये यदिदं ते चिकीर्षितम् ॥
04-055-003a	यत्त्वया कथितं पूर्वं मामनासाद्य किञ्चन ।

- 04-055-003c तदद्य कुरु राधेय कुरुमध्ये मया सह ॥
- 04-055-004a यत्सभायां स्म पाञ्चालीं क्लिश्यमानां दुरात्मभिः ।
- 04-055-004c दृष्टवानसि तस्याद्य फलमाप्नुहि केवलम् ॥
- 04-055-005a धर्मपाशनिबद्धेन यन्मया मर्षितं पुरा ।
- 04-055-005c तस्य राधेय कोपस्य विजयं पश्य मे मृधे ॥
- 04-055-006a एहि कर्ण मया सार्धं प्रतिपद्यस्व संगरम् ।
- 04-055-006c प्रेक्षकाः कुरवः सर्वे भवन्तु सहसैनिकाः ॥

04-055-007 कर्ण उवाच

- 04-055-007a ब्रवीषि वाचा यत्पार्थ कर्मणा तत्समाचर ।
- 04-055-007c अतिशेते हि वै वाचं कर्मेति प्रथितं भुवि ॥
- 04-055-008a यत्त्वया मर्षितं पूर्वं तदशक्तेन मर्षितम् ।
- 04-055-008c इति गृह्णामि तत्पार्थ तव दृष्ट्वापराक्रमम् ॥
- 04-055-009a धर्मपाशनिबद्धेन यदि ते मर्षितं पुरा ।
- 04-055-009c तथैव बद्धमात्मानमबद्धमिव मन्यसे ॥
- 04-055-010a यदि तावद्वने वासो यथोक्तश्चरितस्त्वया ।
- 04-055-010c तत्त्वं धर्मार्थवित्क्लिष्टः समयं भेतुमिच्छसि ॥
- 04-055-011a यदि शक्रः स्वयं पार्थ युध्यते तव कारणात् ।
- 04-055-011c तथापि न व्यथा काचिन्मम स्याद्विक्रमिष्यतः ॥
- 04-055-012a अयं कौन्तेय कामस्ते नचिरात्समुपस्थितः ।
- 04-055-012c योत्स्यसे त्वं मया सार्धमद्य द्रक्ष्यसि मे बलम् ॥

04-055-013 अर्जुन उवाच

- 04-055-013a इदानीमेव तावत्त्वमपयातो रणान्मम ।
- 04-055-013c तेन जीवसि राधेय निहतस्त्वनुजस्तव ॥
- 04-055-014a भ्रातरं घातयित्वा च त्यक्त्वा रणशिरश्च कः ।
- 04-055-014c त्वदन्यः पुरुषः सत्सु ब्रूयादेवं व्यवस्थितः ॥

04-055-015 वैशंपायन उवाच

- 04-055-015a इति कर्णं ब्रुवन्नेव बीभत्सुरपराजितः ।
- 04-055-015c अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः ॥
- 04-055-016a प्रतिजग्राह तान्कर्णः शरानग्निशिखोपमान् ।
- 04-055-016c शरवर्षेण महता वर्षमाण इवाम्बुदः ॥

04-055-017a	उत्पेतुः शरजालानि घोररूपाणि सर्वशः ।
04-055-017c	अविध्यदश्चान्बाह्वोश्च हस्तावापं पृथक्पृथक् ॥
04-055-018a	सोऽमृष्यमाणः कर्णस्य निषङ्गस्यावलम्बनम् ।
04-055-018c	चिच्छेद निशिताग्रेण शरेण नतपर्वणा ॥
04-055-019a	उपासङ्गादुपादाय कर्णो बाणानथापरान् ।
04-055-019c	विव्याध पाण्डवं हस्ते तस्य मुष्टिरशीर्यत ॥
04-055-020a	ततः पार्थो महाबाहुः कर्णस्य धनुरच्छिनत् ।
04-055-020c	स शक्तिं प्राहिणोत्तस्मै तां पार्थो व्यधमच्छरैः ॥
04-055-021a	ततोऽभिपेतुर्बहवो राधेयस्य पदानुगाः ।
04-055-021c	तांश्च गाण्डीवनिर्मुक्तैः प्राहिणोद्यमसादनम् ॥
04-055-022a	ततोऽस्याश्वाञ्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः ।
04-055-022c	आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्ते हताः प्रापतन्भुवि ॥
04-055-023a	अथापरेण बाणेन ज्वलितेन महाभुजः ।
04-055-023c	विव्याध कर्णं कौन्तेयस्तीक्ष्णेनोरसि वीर्यवान् ॥
04-055-024a	तस्य भित्त्वा तनुत्राणं कायमभ्यपतच्छरः ।
04-055-024c	ततः स तमसाविष्टो न स्म किञ्चित्प्रजज्ञिवान् ॥
04-055-025a	स गाढवेदनो हित्वा रणं प्रायादुदङ्मुखः ।
04-055-025c	ततोऽर्जुन उपाक्रोशदुत्तरश्च महारथः ॥

04-056-001 वैशंपायन उवाच

04-056-001a	ततो वैकर्तनं जित्वा पार्थो वैराटिब्रवीत् ।
04-056-001c	एतन्मां प्रापयानीकं यत्र तालो हिरण्मयः ॥
04-056-002a	अत्र शांतनवो भीष्मो रथेऽस्माकं पितामहः ।
04-056-002c	काङ्क्षमाणो मया युद्धं तिष्ठत्यमरदर्शनः ॥
04-056-002e	आदास्याम्यहमेतस्य धनुर्ज्यामपि चाहवे ॥
04-056-003a	अस्यन्तं दिव्यमस्त्रं मां चित्रमद्य निशामय ।
04-056-003c	शतहृदामिवायान्तीं स्तनयित्नोरिवाम्बरे ॥
04-056-004a	सुवर्णपृष्ठं गाण्डीवं द्रक्ष्यन्ति कुरवो मम ।
04-056-004c	दक्षिणेनाथ वामेन कतरेण स्विदस्यति ॥
04-056-004e	इति मां संगताः सर्वे तर्कयिष्यन्ति शत्रवः ॥
04-056-005a	शोणितोदां रथावर्ता नागनक्रां दुरत्ययाम् ।
04-056-005c	नदीं प्रस्यन्दयिष्यामि परलोकप्रवाहिनीम् ॥

04-056-006a	पाणिपादशिरःपृष्ठबाहुशाखानिरन्तरम् ।
04-056-006c	वनं कुरूणां छेत्स्यामि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
04-056-007a	जयतः कौरवीं सेनामेकस्य मम धन्विनः ।
04-056-007c	शतं मार्गा भविष्यन्ति पावकस्येव कानने ॥
04-056-007e	मया चक्रमिवाविद्धं सैन्यं द्रक्ष्यसि केवलम् ॥
04-056-008a	असंभ्रान्तो रथे तिष्ठ समेषु विषमेषु च ।
04-056-008c	दिवमावृत्य तिष्ठन्तं गिरिं भेत्स्यामि धारिभिः ॥
04-056-009a	अहमिन्द्रस्य वचनात्संग्रामेऽभ्यहनं पुरा ।
04-056-009c	पौलोमान्कालखञ्जांश्च सहस्राणि शतानि च ॥
04-056-010a	अहमिन्द्रादृढां मुष्टिं ब्रह्मणः कृतहस्तताम् ।
04-056-010c	प्रगाढं तुमुलं चित्रमतिविद्धं प्रजापतेः ॥
04-056-011a	अहं पारे समुद्रस्य हिरण्यपुरमारुजम् ।
04-056-011c	जित्वा षष्टिसहस्राणि रथिनामुग्रधन्विनाम् ॥
04-056-012a	ध्वजवृक्षं पत्तितृणं रथसिंहगणायुतम् ।
04-056-012c	वनमादीपयिष्यामि कुरूणामस्त्रतेजसा ॥
04-056-013a	तानहं रथनीडेभ्यः शरैः संनतपर्वभिः ।
04-056-013c	एकः संकालयिष्यामि वज्रपाणिरिवासुरान् ॥
04-056-014a	रौद्रं रुद्रादहं ह्यस्त्रं वारुणं वरुणादपि ।
04-056-014c	अस्त्रमाग्नेयमग्नेश्च वायव्यं मातरिश्वनः ॥
04-056-014e	वज्रादीनि तथास्त्राणि शक्रादहमवाप्तवान् ॥
04-056-015a	धार्तराष्ट्रवनं घोरं नरसिंहाभिरक्षितम् ।
04-056-015c	अहमुत्पाटयिष्यामि वैराटे व्येतु ते भयम् ॥
04-056-016a	एवमाश्वासितस्तेन वैराटिः सव्यसाचिना ।
04-056-016c	व्यगाहत रथानीकं भीमं भीष्मस्य धीमतः ॥
04-056-017a	तमायान्तं महाबाहुं जिगीषन्तं रणे परान् ।
04-056-017c	अभ्यवारयदव्यग्रः क्रूरकर्मा धनंजयम् ॥
04-056-018a	तं चित्रमाल्याभरणाः कृतविद्या मनस्विनः ।
04-056-018c	आगच्छन्भीमधन्वानं मौर्वीं पर्यस्य बाहुभिः ॥
04-056-019a	दुःशासनो विकर्णश्च दुःसहोऽथ विविंशतिः ।
04-056-019c	आगत्य भीमधन्वानं बीभत्सुं पर्यवारयन् ॥
04-056-020a	दुःशासनस्तु भल्लेन विद्ध्वा वैराटिमुत्तरम् ।

04-056-020c	द्वितीयेनार्जुनं वीरः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
04-056-021a	तस्य जिष्णुरुपावृत्य पृथुधारेण कार्मुकम् ।
04-056-021c	चकर्त गार्ध्रपत्रेण जातरूपपरिष्कृतम् ॥
04-056-022a	अथैनं पञ्चभिः पश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
04-056-022c	सोऽपयातो रणं हित्वा पार्थबाणप्रपीडितः ॥
04-056-023a	तं विकर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्वागैः ।
04-056-023c	विव्याध परवीरघ्नमर्जुनं धृतराष्ट्रजः ॥
04-056-024a	ततस्तमपि कौन्तेयः शरेणानतपर्वणा ।
04-056-024c	ललाटेऽभ्यहनत्तूर्णं स विद्धः प्रापतद्रथात् ॥
04-056-025a	ततः पार्थमभिद्रुत्य दुःसहः सविविंशतिः ।
04-056-025c	अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैः परीप्सन्भ्रातरं रणे ॥
04-056-026a	तावुभौ गार्ध्रपत्राभ्यां निशिताभ्यां धनंजयः ।
04-056-026c	विद्ध्वा युगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत् ॥
04-056-027a	तौ हताश्वौ विविद्धाङ्गौ धृतराष्ट्रात्मजावुभौ ।
04-056-027c	अभिपत्य रथैरन्यैरपनीतौ पदानुगैः ॥
04-056-028a	सर्वा दिशश्चाभ्यपतद्वीभत्सुरपराजितः ।
04-056-028c	किरीटमाली कौन्तेयो लब्धलक्षो महाबलः ॥

04-057-001 वैशंपायन उवाच

04-057-001a	अथ संगम्य सर्वे तु कौरवाणां महारथाः ।
04-057-001c	अर्जुनं सहिता यत्ताः प्रत्ययुध्यन्त भारत ॥
04-057-002a	स सायकमयैर्जालैः सर्वतस्तान्महारथान् ।
04-057-002c	प्राच्छादयदमेयात्मा नीहार इव पर्वतान् ॥
04-057-003a	नदद्भिश्च महानागैर्हृषमाणैश्च वाजिभिः ।
04-057-003c	भेरीशङ्खनिनादैश्च स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥
04-057-004a	नराश्चकायान्निर्भिद्य लोहानि कवचानि च ।
04-057-004c	पार्थस्य शरजालानि विनिष्पेतुः सहस्रशः ॥
04-057-005a	त्वरमाणः शरानस्यन्पाण्डवः स बभौ रणे ।
04-057-005c	मध्यंदिनगतोऽर्चिष्माञ्शरदीव दिवाकरः ॥
04-057-006a	उपप्लवन्त वित्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
04-057-006c	सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ॥
04-057-007a	शरैः संताड्यमानानां कवचानां महात्मनाम् ।

04-057-007c	ताम्रराजतलोहानां प्रादुरासीन्महास्वनः ॥
04-057-008a	छन्नमायोधनं सर्वं शरीरैर्गतचेतसाम् ।
04-057-008c	गजाश्वसादिभिस्तत्र शितबाणात्तजीवितैः ॥
04-057-009a	रथोपस्थाभिपतितैरास्तृता मानवैर्मही ।
04-057-009c	प्रनृत्यदिव संग्रामे चापहस्तो धनंजयः ॥
04-057-010a	श्रुत्वा गाण्डीवनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
04-057-010c	त्रस्तानि सर्वभूतानि व्यगच्छन्त महाहवात् ॥
04-057-011a	कुण्डलोष्णीषधारीणि जातरूपस्रजानि च ।
04-057-011c	पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि रणमूर्धनि ॥
04-057-012a	विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्मुकैः ।
04-057-012c	सहस्ताभरणैश्चान्यैः प्रच्छन्ना भाति मेदिनी ॥
04-057-013a	शिरसां पात्यमानानामन्तरा निशितैः शरैः ।
04-057-013c	अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ ॥
04-057-014a	दर्शयित्वा तथात्मानं रौद्रं रुद्रपराक्रमः ।
04-057-014c	अवरुद्धश्चरन्पार्थो दशवर्षाणि त्रीणि च ॥
04-057-014e	क्रोधाग्निमुत्सृजद्वोरं धार्तराष्ट्रेषु पाण्डवः ॥
04-057-015a	तस्य तद्दहतः सैन्यं दृष्ट्वा चैव पराक्रमम् ।
04-057-015c	सर्वे शान्तिपरा योधा धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥
04-057-016a	वित्रासयित्वा तत्सैन्यं द्रावयित्वा महारथान् ।
04-057-016c	अर्जुनो जयतां श्रेष्ठः पर्यवर्तत भारत ॥
04-057-017a	प्रावर्तयन्नदीं घोरां शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
04-057-017c	अस्थिशैवलसंबाधां युगान्ते कालनिर्मिताम् ॥
04-057-018a	शरचापप्लवां घोरां मांसशोणितकर्दमाम् ।
04-057-018c	महारथमहाद्वीपां शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाम् ॥
04-057-018e	चकार महतीं पार्थो नदीमुत्तरशोणिताम् ॥
04-057-019a	आददानस्य हि शरान्संधाय च विमुञ्चतः ।
04-057-019c	विकर्षतश्च गाण्डीवं न किञ्चिद्दृश्यतेऽन्तरम् ॥

04-058-001 वैशंपायन उवाच

04-058-001a	अथ दुर्योधनः कर्णो दुःशासनविविंशती ।
04-058-001c	द्रोणश्च सह पुत्रेण कृपश्चातिरथो रणे ॥
04-058-002a	पुनरीयुः सुसंरब्धा धनंजयजिघांसया ।

04-058-002c	विस्फारयन्तश्चापानि बलवन्ति दृढानि च ॥
04-058-003a	तान्प्रकीर्णपताकेन रथेनादित्यवर्चसा ।
04-058-003c	प्रत्युद्ययौ महाराज समस्तान्वानरध्वजः ॥
04-058-004a	ततः कृपश्च कर्णश्च द्रोणश्च रथिनां वरः ।
04-058-004c	तं महास्त्रैर्महावीर्यं परिवार्य धनंजयम् ॥
04-058-005a	शरौघान्सम्यगस्यन्तो जीमूता इव वार्षिकाः ।
04-058-005c	ववर्षुः शरवर्षाणि प्रपतन्तं किरीटिनम् ॥
04-058-006a	इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं समरे लोमवाहिभिः ।
04-058-006c	अदूरात्पर्यवस्थाय पूरयामासुरादृताः ॥
04-058-007a	तथावकीर्णस्य हि तैर्दिव्यैरस्त्रैः समन्ततः ।
04-058-007c	न तस्य द्रव्यङ्गुलमपि विवृतं समदृश्यत ॥
04-058-008a	ततः प्रहस्य बीभत्सुर्दिव्यमैन्द्रं महारथः ।
04-058-008c	अस्त्रमादित्यसंकाशं गाण्डीवे समयोजयत् ॥
04-058-009a	स रश्मिभिरिवादित्यः प्रतपन्समरे बली ।
04-058-009c	किरीटमाली कौन्तेयः सर्वान्प्राच्छादयत्कुरून् ॥
04-058-010a	यथा बलाहके विद्युत्पावको वा शिलोच्चये ।
04-058-010c	तथा गाण्डीवमभवदिन्द्रायुधमिवाततम् ॥
04-058-011a	यथा वर्षति पर्जन्ये विद्युद्विभ्राजते दिवि ।
04-058-011c	तथा दश दिशः सर्वाः पतद्गाण्डीवमावृणोत् ॥
04-058-012a	त्रस्ताश्च रथिनः सर्वे बभूवुस्तत्र सर्वशः ।
04-058-012c	सर्वे शान्तिपरा भूत्वा स्वचित्तानि न लेभिरे ॥
04-058-012e	संग्रामविमुखाः सर्वे योधास्ते हतचेतसः ॥
04-058-013a	एवं सर्वाणि सैन्यानि भग्नानि भरतर्षभ ।
04-058-013c	प्राद्रवन्त दिशः सर्वा निराशानि स्वजीविते ॥

04-059-001 वैशंपायन उवाच

04-059-001a	ततः शांतनवो भीष्मो दुराधर्षः प्रतापवान् ।
04-059-001c	वध्यमानेषु योधेषु धनंजयमुपाद्रवत् ॥
04-059-002a	प्रगृह्य कार्मुकश्रेष्ठं जातरूपपरिष्कृतम् ।
04-059-002c	शरानादाय तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदप्रमाथिनः ॥
04-059-003a	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
04-059-003c	शुशुभे स नरव्याघ्रो गिरिः सूर्योदये यथा ॥

04-059-004a	प्रध्माय शङ्खं गाङ्गेयो धार्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन् ।
04-059-004c	प्रदक्षिणमुपावृत्य बीभत्सुं समवारयत् ॥
04-059-005a	तमुद्रीक्ष्य तथायान्तं कौन्तेयः परवीरहा ।
04-059-005c	प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्मा धाराधरमिवाचलः ॥
04-059-006a	ततो भीष्मः शरानष्टौ ध्वजे पार्थस्य वीर्यवान् ।
04-059-006c	समपर्यन्महावेगाञ्चसमानानिवोरगान् ॥
04-059-007a	ते ध्वजं पाण्डुपुत्रस्य समासाद्य पतत्रिणः ।
04-059-007c	ज्वलन्तः कपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्च तान् ॥
04-059-008a	ततो भल्लेन महता पृथुधारेण पाण्डवः ।
04-059-008c	छत्रं चिच्छेद भीष्मस्य तूर्णं तदपतद्भुवि ॥
04-059-009a	ध्वजं चैवास्य कौन्तेयः शरैरभ्यहनदृढम् ।
04-059-009c	शीघ्रकृद्रथवाहांश्च तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
04-059-010a	तयोस्तदभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
04-059-010c	भीष्मस्य सह पार्थेन बलिवासवयोरिव ॥
04-059-011a	भल्लैर्भल्लाः समागम्य भीष्मपाण्डवयोर्युधि ।
04-059-011c	अन्तरिक्षे व्यराजन्त खद्योताः प्रावृषीव हि ॥
04-059-012a	अग्निचक्रमिवाविद्धं सव्यदक्षिणमस्यतः ।
04-059-012c	गाण्डीवमभवद्राजन्पार्थस्य सृजतः शरान् ॥
04-059-013a	स तैः संछादयामास भीष्मं शरशतैः शितैः ।
04-059-013c	पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ॥
04-059-014a	तां स वेलामिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
04-059-014c	व्यधमत्सायकैर्भीष्मो अर्जुनं संनिवारयत् ॥
04-059-015a	ततस्तानि निकृत्तानि शरजालानि भागशः ।
04-059-015c	समरेऽभिव्यशीर्यन्त फल्गुनस्य रथं प्रति ॥
04-059-016a	ततः कनकपुङ्खानां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
04-059-016c	पाण्डवस्य रथात्तूर्णं शलभानामिवायतिम् ॥
04-059-016e	व्यधमत्तां पुनस्तस्य भीष्मः शरशतैः शितैः ॥
04-059-017a	ततस्ते कुरवः सर्वे साधु साध्विति चाब्रुवन् ।
04-059-017c	दुष्करं कृतवान्भीष्मो यदर्जुनमयोधयत् ॥
04-059-018a	बलवांस्तरुणो दक्षः क्षिप्रकारी च पाण्डवः ।
04-059-018c	कोऽन्यः समर्थः पार्थस्य वेगं धारयितुं रणे ॥

04-059-019a	ऋते शांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वा देवकीसुतात् ।
04-059-019c	आचार्यप्रवराद्वापि भारद्वाजान्महाबलात् ॥
04-059-020a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य क्रीडतः पुरुषर्षभौ ।
04-059-020c	चक्षूंषि सर्वभूतानां मोहयन्तौ महाबलौ ॥
04-059-021a	प्राजापत्यं तथैवैन्द्रमाग्नेयं च सुदारुणम् ।
04-059-021c	कौबेरं वारुणं चैव याम्यं वायव्यमेव च ॥
04-059-021e	प्रयुञ्जानौ महात्मानौ समरे तौ विचेरतुः ॥
04-059-022a	विस्मितान्यथ भूतानि तौ दृष्ट्वा संयुगे तदा ।
04-059-022c	साधु पार्थ महाबाहो साधु भीष्मेति चाब्रुवन् ॥
04-059-023a	नेदं युक्तं मनुष्येषु योऽयं संदृश्यते महान् ।
04-059-023c	महास्त्राणां संप्रयोगः समरे भीष्मपार्थयोः ॥
04-059-024a	एवं सर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्तत ।
04-059-024c	अथ जिष्णुरुपावृत्य पृथुधारेण कार्मुकम् ॥
04-059-024e	चकर्त भीष्मस्य तदा जातरूपपरिष्कृतम् ॥
04-059-025a	निमेषान्तरमात्रेण भीष्मोऽन्यत्कार्मुकं रणे ।
04-059-025c	समादाय महाबाहुः सज्यं चक्रे महाबलः ॥
04-059-025e	शरांश्च सुबहून्क्रुद्धो मुमोचाशु धनंजये ॥
04-059-026a	अर्जुनोऽपि शरांश्चित्रान्भीष्माय निशितान्बहून् ।
04-059-026c	चिक्षेप सुमहातेजास्तथा भीष्मश्च पाण्डवे ॥
04-059-027a	तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोरनिशं शरान् ।
04-059-027c	न विशेषस्तदा राजँल्लक्ष्यते स्म महात्मनोः ॥
04-059-028a	अथावृणोद्दश दिशः शरैरतिरथस्तदा ।
04-059-028c	किरीटमाली कौन्तेयः शूरः शांतनवस्तथा ॥
04-059-029a	अतीव पाण्डवो भीष्मं भीष्मश्चातीव पाण्डवम् ।
04-059-029c	बभूव तस्मिन्संग्रामे राजँल्लोके तदद्भुतम् ॥
04-059-030a	पाण्डवेन हताः शूरा भीष्मस्य रथरक्षिणः ।
04-059-030c	शेरते स्म तदा राजन्कौन्तेयस्याभितो रथम् ॥
04-059-031a	ततो गाण्डीवनिर्मुक्ता निरमित्रं चिकीर्षवः ।
04-059-031c	आगच्छन्पुङ्खसंश्लिष्टाः श्वेतवाहनपत्रिणः ॥
04-059-032a	निष्पतन्तो रथात्तस्य धौता हैरण्यवाससः ।
04-059-032c	आकाशे समदृश्यन्त हंसानामिव पङ्क्तयः ॥

- 04-059-033a तस्य तद्विव्यमस्त्रं हि प्रगाढं चित्रमस्यतः ।
 04-059-033c प्रेक्षन्ते स्मान्तरिक्षस्थाः सर्वे देवाः सवासवाः ॥
 04-059-034a तद्दृष्ट्वा परमप्रीतो गन्धर्वश्चित्रमद्भुतम् ।
 04-059-034c शशंस देवराजाय चित्रसेनः प्रतापवान् ॥
 04-059-035a पश्येमानरिनिर्दारान्संसक्तानिव गच्छतः ।
 04-059-035c चित्ररूपमिदं जिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः ॥
 04-059-036a नेदं मनुष्याः श्रद्धयुर्न हीदं तेषु विद्यते ।
 04-059-036c पौराणानां महास्त्राणां विचित्रोऽयं समागमः ॥
 04-059-037a मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
 04-059-037c न शक्नुवन्ति सैन्यानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥
 04-059-038a उभौ विश्रुतकर्माणावुभौ युद्धविशारदौ ।
 04-059-038c उभौ सदृशकर्माणावुभौ युधि दुरासदौ ॥
 04-059-039a इत्युक्तो देवराजस्तु पार्थभीष्मसमागमम् ।
 04-059-039c पूजयामास दिव्येन पुष्पवर्षेण भारत ॥
 04-059-040a ततो भीष्मः शांतनवो वामे पार्श्वे समर्पयत् ।
 04-059-040c अस्यतः प्रतिसंधाय विवृतं सव्यसाचिनः ॥
 04-059-041a ततः प्रहस्य बीभत्सुः पृथुधारेण कार्मुकम् ।
 04-059-041c न्यकृन्तद्गार्ध्रपत्रेण भीष्मस्यामिततेजसः ॥
 04-059-042a अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
 04-059-042c यतमानं पराक्रान्तं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
 04-059-043a स पीडितो महाबाहुर्गृहीत्वा रथकूबरम् ।
 04-059-043c गाङ्गेयो युधि दुर्धर्षस्तस्थौ दीर्घमिवातुरः ॥
 04-059-044a तं विसंज्ञमपोवाह संयन्ता रथवाजिनाम् ।
 04-059-044c उपदेशमनुस्मृत्य रक्षमाणो महारथम् ॥

04-060-001 वैशंपायन उवाच

- 04-060-001a भीष्मे तु संग्रामशिरो विहाय; पलायमाने धृतराष्ट्रपुत्रः ।
 04-060-001c उच्छ्रित्य केतुं विनदन्महात्मा; स्वयं विगृह्यार्जुनमाससाद ॥
 04-060-002a स भीमधन्वानमुदग्रवीर्यं; धनंजयं शत्रुगणे चरन्तम् ।
 04-060-002c आकर्णपूर्णायतचोदितेन; भल्लेन विव्याध ललाटमध्ये ॥
 04-060-003a स तेन बाणेन समर्पितेन; जाम्बूनदाभेन सुसंशितेन ।
 04-060-003c रराज राजन्महनीयकर्मा; यथैकपर्वा रुचिरैकशृङ्गः ॥

04-060-004a	अथास्य बाणेन विदारितस्य; प्रादुर्बभूवासृगजस्रमुष्णम् ।
04-060-004c	सा तस्य जाम्बूनदपुष्पचित्रा; मालेव चित्राभिविराजते स्म ॥
04-060-005a	स तेन बाणाभिहतस्तरस्वी; दुर्योधनेनोद्धतमन्युवेगः ।
04-060-005c	शरानुपादाय विषाग्निकल्पा; न्विव्याध राजानमदीनसत्त्वः ॥
04-060-006a	दुर्योधनश्चापि तमुग्रतेजाः; पार्थश्च दुर्योधनमेकवीरः ।
04-060-006c	अन्योन्यमाजौ पुरुषप्रवीरौ; समं समाजघ्नतुराजमीढौ ॥
04-060-007a	ततः प्रभिन्नेन महागजेन; महीधराभेन पुनर्विकर्णः ।
04-060-007c	रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैः; कुन्तीसुतं जिष्णुमथाभ्यधावत् ॥
04-060-008a	तमापतन्तं त्वरितं गजेन्द्रं; धनंजयः कुम्भविभागमध्ये ।
04-060-008c	आकर्णपूर्णेन दृढायसेन; बाणेन विव्याध महाजवेन ॥
04-060-009a	पार्थेन सृष्टः स तु गार्ध्रपत्र; आ पुङ्ख्रदेशात्प्रविवेश नागम् ।
04-060-009c	विदार्य शैलप्रवरप्रकाशं; यथाशनिः पर्वतमिन्द्रसृष्टः ॥
04-060-010a	शरप्रतप्तः स तु नागराजः; प्रवेपिताङ्गो व्यथितान्तरात्मा ।
04-060-010c	संसीदमानो निपपात मह्यां; वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य ॥
04-060-011a	निपातिते दन्तिवरे पृथिव्यां; त्रासाद्विकर्णः सहसावतीर्य ।
04-060-011c	तूर्णं पदान्यष्टशतानि गत्वा; विविंशतेः स्यन्दनमारुरोह ॥
04-060-012a	निहत्य नागं तु शरेण तेन; वज्रोपमेनाद्रिवराम्बुदाभम् ।
04-060-012c	तथाविधेनैव शरेण पार्थो; दुर्योधनं वक्षसि निर्विभेद ॥
04-060-013a	ततो गजे राजनि चैव भिन्ने; भग्ने विकर्णे च सपादरक्षे ।
04-060-013c	गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैः प्रणुन्ना; स्ते योधमुख्याः सहसापजग्मुः ॥
04-060-014a	दृष्ट्वैव बाणेन हतं तु नागं; योधांश्च सर्वान्द्रवतो निशम्य ।
04-060-014c	रथं समावृत्य कुरुप्रवीरो; रणात्प्रदुद्राव यतो न पार्थः ॥
04-060-015a	तं भीमरूपं त्वरितं द्रवन्तं; दुर्योधनं शत्रुसहो निषङ्गी ।
04-060-015c	प्राक्ष्वेडयद्योद्धुमनाः किरीटी; बाणेन विद्धं रुधिरं वमन्तम् ॥

04-060-016 अर्जुन उवाच

04-060-016a	विहाय कीर्तिं विपुलं यशश्च; युद्धात्परावृत्य पलायसे किम् ।
04-060-016c	न तेऽद्य तूर्याणि समाहतानि; यथावदुद्यान्ति गतस्य युद्धे ॥
04-060-017a	युधिष्ठिरस्यास्मि निदेशकारी; पार्थस्तृतीयो युधि च स्थिरोऽस्मि ।
04-060-017c	तदर्थमावृत्य मुखं प्रयच्छ; नरेन्द्रवृत्तं स्मर धार्तराष्ट्र ॥
04-060-018a	मोघं तवेदं भुवि नामधेयं; दुर्योधनेतीह कृतं पुरस्तात् ।
04-060-018c	न हीह दुर्योधनता तवास्ति; पलायमानस्य रणं विहाय ॥

04-060-019a न ते पुरस्तादथ पृष्ठतो वा; पश्यामि दुर्योधन रक्षितारम् ।
 04-060-019c परैहि युद्धेन कुरुप्रवीर; प्राणान्प्रियान्पाण्डवतोऽद्य रक्ष ॥

04-061-001 वैशंपायन उवाच

04-061-001a आहूयमानस्तु स तेन संख्ये; महामना धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
 04-061-001c निवर्तितस्तस्य गिराङ्कुशेन; गजो यथा मत्त इवाङ्कुशेन ॥
 04-061-002a सोऽमृष्यमाणो वचसाभिमृष्टो; महारथेनातिरथस्तरस्वी ।
 04-061-002c पर्याववर्ताथ रथेन वीरो; भोगी यथा पादतलाभिमृष्टः ॥
 04-061-003a तं प्रेक्ष्य कर्णः परिवर्तमानं; निवर्त्य संस्तभ्य च विद्धगात्रः ।
 04-061-003c दुर्योधनं दक्षिणतोऽभ्यगच्छ; त्पार्थं नृवीरो युधि हेममाली ॥
 04-061-004a भीष्मस्ततः शांतनवो निवृत्य; हिरण्यकक्ष्यांस्त्वरयंस्तुरंगान् ।
 04-061-004c दुर्योधनं पश्चिमतोऽभ्यरक्ष; त्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा ॥
 04-061-005a द्रोणः कृपश्चैव विविंशतिश्च; दुःशासनश्चैव निवृत्य शीघ्रम् ।
 04-061-005c सर्वे पुरस्ताद्विततेषुचापा; दुर्योधनार्थं त्वरिताभ्युपेयुः ॥
 04-061-006a स तान्यनीकानि निवर्तमाना; न्यालोक्य पूर्णौघनिभानि पार्थः ।
 04-061-006c हंसो यथा मेघमिवापतन्तं; धनंजयः प्रत्यपतत्तरस्वी ॥
 04-061-007a ते सर्वतः संपरिवार्य पार्थ; मस्त्राणि दिव्यानि समाददानाः ।
 04-061-007c ववर्षुरभ्येत्य शरैः समन्ता; न्मेघा यथा भूधरमम्बुवेगैः ॥
 04-061-008a ततोऽस्त्रमस्त्रेण निवार्य तेषां; गाण्डीवधन्वा कुरुपुंगवानाम् ।
 04-061-008c संमोहनं शत्रुसहोऽन्यदस्त्रं; प्रादुश्चकारैन्द्रिरपारणीयम् ॥
 04-061-009a ततो दिशश्चानुदिशो विवृत्य; शरैः सुधारैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
 04-061-009c गाण्डीवघोषेण मनांसि तेषां; महाबलः प्रव्यथयां चकार ॥
 04-061-010a ततः पुनर्भीमरवं प्रगृह्य; दोभ्यां महाशङ्खमुदारघोषम् ।
 04-061-010c व्यनादयत्स प्रदिशो दिशः खं; भुवं च पार्थो द्विषतां निहन्ता ॥
 04-061-011a ते शङ्खनादेन कुरुप्रवीराः; संमोहिताः पार्थसमीरितेन ।
 04-061-011c उत्सृज्य चापानि दुरासदानि; सर्वे तदा शान्तिपरा बभूवुः ॥
 04-061-012a तथा विसंज्ञेषु परेषु पार्थः; स्मृत्वा तु वाक्यानि तथोत्तरायाः ।
 04-061-012c निर्याहि मध्यादिति मत्स्यपुत्र; मुवाच यावत्कुरवो विसंज्ञाः ॥
 04-061-013a आचार्य शारद्वतयोः सुशुक्ले; कर्णस्य पीतं रुचिरं च वस्त्रम् ।
 04-061-013c द्रौणेश्च राज्ञश्च तथैव नीले; वस्त्रे समादत्स्व नरप्रवीर ॥
 04-061-014a भीष्मस्य संज्ञां तु तथैव मन्ये; जानाति मेऽस्त्रप्रतिघातमेषः ।
 04-061-014c एतस्य वाहान्कुरु सव्यतस्त्व; मेवं हि यातव्यममूढसंज्ञैः ॥

04-061-015a	रश्मीन्समुत्सृज्य ततो महात्मा; रथादवप्लुत्य विराटपुत्रः ।
04-061-015c	वस्त्राण्युपादाय महारथानां; तूर्णं पुनः स्वं रथमारुरोह ॥
04-061-016a	ततोऽन्वशासच्चतुरः सदश्वा; न्पुत्रो विराटस्य हिरण्यकक्ष्यान् ।
04-061-016c	ते तद्व्यतीयुर्ध्वजिनामनीकं; श्वेता वहन्तोऽर्जुनमाजिमध्यात् ॥
04-061-017a	तथा तु यान्तं पुरुषप्रवीरं; भीष्मः शरैरभ्यहनत्तरस्वी ।
04-061-017c	स चापि भीष्मस्य हयान्निहत्य; विव्याध पार्श्वे दशभिः पृषत्कैः ॥
04-061-018a	ततोऽर्जुनो भीष्ममपास्य युद्धे; विद्ध्वास्य यन्तारमरिष्टधन्वा ।
04-061-018c	तस्थौ विमुक्तो रथवृन्दमध्या; द्राहुं विदार्येव सहस्ररश्मिः ॥
04-061-019a	लब्ध्वा तु संज्ञां च कुरुप्रवीरः; पार्थं समीक्ष्याथ महेन्द्रकल्पम् ।
04-061-019c	रणाद्विमुक्तं स्थितमेकमाजौ; स धार्तराष्ट्रस्त्वरितो बभाषे ॥
04-061-020a	अयं कथं स्विद्धवतां विमुक्त; स्तं वै प्रबध्नीत यथा न मुच्येत् ।
04-061-020c	तमब्रवीच्छांतनवः प्रहस्य; क्व ते गता बुद्धिरभूत्क्व वीर्यम् ॥
04-061-021a	शान्तिं पराश्वस्य यथा स्थितोऽभू; रुत्सृज्य बाणांश्च धनुश्च चित्रम् ।
04-061-021c	न त्वेव बीभत्सुरलं नृशंसं; कर्तुं न पापेऽस्य मनो निविष्टम् ॥
04-061-022a	त्रैलोक्यहेतोर्न जहेत्स्वधर्मं; तस्मान्न सर्वे निहता रणेऽस्मिन् ।
04-061-022c	क्षिप्रं कुरून्याहि कुरुप्रवीर; विजित्य गाश्च प्रतियातु पार्थः ॥
04-061-023a	दुर्योधनस्तस्य तु तन्निशम्य; पितामहस्यात्महितं वचोऽथ ।
04-061-023c	अतीतकामो युधि सोऽत्यमर्षी; राजा विनिःश्वस्य बभूव तूष्णीम् ॥
04-061-024a	तद्भीष्मवाक्यं हितमीक्ष्य सर्वे; धनंजयाग्निं च विवर्धमानम् ।
04-061-024c	निवर्तनायैव मनो निदध्यु; दुर्योधनं ते परिरक्षमाणाः ॥
04-061-025a	तान्प्रस्थितान्प्रीतमनाः स पार्थो; धनंजयः प्रेक्ष्य कुरुप्रवीरान् ।
04-061-025c	आभाषमाणोऽनुययौ मुहूर्तं; संपूजयंस्तत्र गुरून्महात्मा ॥
04-061-026a	पितामहं शांतनवं स वृद्धं; द्रोणं गुरुं च प्रतिपूज्य मूर्ध्ना ।
04-061-026c	द्रौणिं कृपं चैव गुरुंश्च सर्वा; ञ्शरैर्विचित्रैरभिवाद्य चैव ॥
04-061-027a	दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रं; चिच्छेद पार्थो मुकुटं शरेण ।
04-061-027c	आमन्त्र्य वीरांश्च तथैव मान्या; न्गाण्डीवघोषेण विनाद्य लोकान् ॥
04-061-028a	स देवदत्तं सहसा विनाद्य; विदार्य वीरो द्विषतां मनांसि ।
04-061-028c	ध्वजेन सर्वानभिभूय शत्रू; न्स हेमजालेन विराजमानः ॥
04-061-029a	दृष्ट्वा प्रयातांस्तु कुरून्किरीटी; हृष्टोऽब्रवीत्तत्र स मत्स्यपुत्रम् ।
04-061-029c	आवर्तयाश्चान्पशवो जितास्ते; याताः परे याहि पुरं प्रहृष्टः ॥

04-062-001 वैशंपायन उवाच

04-062-001a ततो विजित्य संग्रामे कुरून्गोवृषभेक्षणः ।
04-062-001c समानयामास तदा विराटस्य धनं महत् ॥
04-062-002a गतेषु च प्रभग्नेषु धार्तराष्ट्रेषु सर्वशः ।
04-062-002c वनान्निष्क्रम्य गहनाद्बहवः कुरुसैनिकाः ॥
04-062-003a भयात्संत्रस्तमनसः समाजग्मुस्ततस्ततः ।
04-062-003c मुक्तकेशा व्यदृश्यन्त स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा ॥
04-062-004a क्षुत्पिपासापरिश्रान्ता विदेशस्था विचेतसः ।
04-062-004c ऊचुः प्रणम्य संभ्रान्ताः पार्थ किं करवाम ते ॥

04-062-005 अर्जुन उवाच

04-062-005a स्वस्ति व्रजत भद्रं वो न भेतव्यं कथंचन ।
04-062-005c नाहमार्ताञ्जिघांसामि भृशमाश्वासयामि वः ॥

04-062-006 वैशंपायन उवाच

04-062-006a तस्य तामभयां वाचं श्रुत्वा योधाः समागताः ।
04-062-006c आयुःकीर्तियशोदाभिस्तमाशिर्भिरनन्दयन् ॥
04-062-007a ततो निवृत्ताः कुरवः प्रभग्ना वशमास्थिताः ।
04-062-007c पन्थानमुपसंगम्य फल्गुनो वाक्यमब्रवीत् ॥
04-062-008a राजपुत्र प्रत्यवेक्ष समानीतानि सर्वशः ।
04-062-008c गोकुलानि महाबाहो वीर गोपालकैः सह ॥
04-062-009a ततोऽपराङ्मे यास्यामो विराटनगरं प्रति ।
04-062-009c आश्वास्य पाययित्वा च परिप्लाव्य च वाजिनः ॥
04-062-010a गच्छन्तु त्वरिताश्चैव गोपालाः प्रेषितास्त्वया ।
04-062-010c नगरे प्रियमाख्यातुं घोषयन्तु च ते जयम् ॥

04-062-011 वैशंपायन उवाच

04-062-011a उत्तरस्त्वरमाणोऽथ दूतानाज्ञापयत्ततः ।
04-062-011c वचनादर्जुनस्यैव आचक्षध्वं जयं मम ॥

04-063-001 वैशंपायन उवाच

04-063-001a अवजित्य धनं चापि विराटो वाहिनीपतिः ।
04-063-001c प्राविशन्नगरं हृष्टश्चतुर्भिः सह पाण्डवैः ॥
04-063-002a जित्वा त्रिगर्तान्संग्रामे गाश्चैवादाय केवलाः ।
04-063-002c अशोभत महाराजः सह पार्थैः श्रिया वृतः ॥

04-063-003a	तमासनगतं वीरं सुहृदां प्रीतिवर्धनम् ।
04-063-003c	उपतस्थुः प्रकृतयः समस्ता ब्राह्मणैः सह ॥
04-063-004a	सभाजितः ससैन्यस्तु प्रतिनन्द्याथ मत्स्यराट् ।
04-063-004c	विसर्जयामास तदा द्विजांश्च प्रकृतीस्तथा ॥
04-063-005a	ततः स राजा मत्स्यानां विराटो वाहिनीपतिः ।
04-063-005c	उत्तरं परिपप्रच्छ क्व यात इति चाब्रवीत् ॥
04-063-006a	आचख्युस्तस्य संहृष्टाः स्त्रियः कन्याश्च वेश्मनि ।
04-063-006c	अन्तःपुरचराश्चैव कुरुभिर्गोधनं हृतम् ॥
04-063-007a	विजेतुमभिसंरब्ध एक एवातिसाहसात् ।
04-063-007c	बृहन्नडासहायश्च निर्यातः पृथिवींजयः ॥
04-063-008a	उपयातानतिरथान्द्रोणं शांतनवं कृपम् ।
04-063-008c	कर्णं दुर्योधनं चैव द्रोणपुत्रं च षड्रथान् ॥
04-063-009a	राजा विराटोऽथ भृशं प्रतप्तः; श्रुत्वा सुतं ह्येकरथेन यातम् ।
04-063-009c	बृहन्नडासारथिमाजिवर्धनं; प्रोवाच सर्वानथ मन्त्रिमुख्यान् ॥
04-063-010a	सर्वथा कुरवस्ते हि ये चान्ये वसुधाधिपाः ।
04-063-010c	त्रिगर्तान्निर्जिताञ्श्रुत्वा न स्थास्यन्ति कदाचन ॥
04-063-011a	तस्माद्गच्छन्तु मे योधा बलेन महता वृताः ।
04-063-011c	उत्तरस्य परीप्सार्थं ये त्रिगर्तैरविक्षताः ॥
04-063-012a	हयांश्च नागांश्च रथांश्च शीघ्रं; पदातिसंघांश्च ततः प्रवीरान् ।
04-063-012c	प्रस्थापयामास सुतस्य हेतोः;र्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् ॥
04-063-013a	एवं स राजा मत्स्यानां विराटोऽक्षौहिणीपतिः ।
04-063-013c	व्यादिदेशाथ तां क्षिप्रं वाहिनीं चतुरङ्गिणीम् ॥
04-063-014a	कुमारमाशु जानीत यदि जीवति वा न वा ।
04-063-014c	यस्य यन्ता गतः षण्ढो मन्येऽहं न स जीवति ॥
04-063-015a	तमब्रवीद्धर्मराजः प्रहस्य; विराटमार्तं कुरुभिः प्रतप्तम् ।
04-063-015c	बृहन्नडा सारथिश्चेन्नरेन्द्र; परे न नेष्यन्ति तवाद्य गास्ताः ॥
04-063-016a	सर्वान्महीपान्सहितान्कुरुंश्च; तथैव देवासुरयक्षनागान् ।
04-063-016c	अलं विजेतुं समरे सुतस्ते; स्वनुष्ठितः सारथिना हि तेन ॥
04-063-017a	अथोत्तरेण प्रहिता दूतास्ते शीघ्रगामिनः ।
04-063-017c	विराटनगरं प्राप्य जयमावेदयंस्तदा ॥
04-063-018a	राज्ञस्ततः समाचख्यौ मन्त्री विजयमुत्तमम् ।

- 04-063-018c पराजयं कुरूणां चाप्युपायान्तं तथोत्तरम् ॥
- 04-063-019a सर्वा विनिर्जिता गावः कुरवश्च पराजिताः ।
- 04-063-019c उत्तरः सह सूतेन कुशली च परंतप ॥
- 04-063-020 कङ्क उवाच**
- 04-063-020a दिष्ट्या ते निर्जिता गावः कुरवश्च पराजिताः ।
- 04-063-020c दिष्ट्या ते जीवितः पुत्रः श्रूयते पार्थिवर्षभ ॥
- 04-063-021a नाद्भुतं त्वेव मन्येऽहं यत्ते पुत्रोऽजयत्कुरून् ।
- 04-063-021c ध्रुव एव जयस्तस्य यस्य यन्ता बृहन्नडा ॥
- 04-063-022 वैशंपायन उवाच**
- 04-063-022a ततो विराटो नृपतिः संप्रहृष्टनूरुहः ।
- 04-063-022c श्रुत्वा तु विजयं तस्य कुमारस्यामितौजसः ॥
- 04-063-022e आच्छादयित्वा दूतांस्तान्मन्त्रिणः सोऽभ्यचोदयत् ॥
- 04-063-023a राजमार्गाः क्रियन्तां मे पताकाभिरलंकृताः ।
- 04-063-023c पुष्पोपहारैरर्च्यन्तां देवताश्चापि सर्वशः ॥
- 04-063-024a कुमारा योधमुख्याश्च गणिकाश्च स्वलंकृताः ।
- 04-063-024c वादित्राणि च सर्वाणि प्रत्युद्यान्तु सुतं मम ॥
- 04-063-025a घण्टापणवकः शीघ्रं मत्तमारुह्य वारणम् ।
- 04-063-025c शृङ्गाटकेषु सर्वेषु आख्यातु विजयं मम ॥
- 04-063-026a उत्तरा च कुमारीभिर्बह्वीभिरभिसंवृता ।
- 04-063-026c शृङ्गारवेषाभरणा प्रत्युद्यातु बृहन्नडाम् ॥
- 04-063-027a श्रुत्वा तु तद्वचनं पार्थिवस्य; सर्वे पुनः स्वस्तिकपाणयश्च ।
- 04-063-027c भेर्यश्च तूर्याणि च वारिजाश्च; वेषैः पराध्यैः प्रमदाः शुभाश्च ॥
- 04-063-028a तथैव सूताः सह मागधैश्च; नन्दीवाद्याः पणवास्तूर्यवाद्याः ।
- 04-063-028c पुराद्विराटस्य महाबलस्य; प्रत्युद्ययुः पुत्रमनन्तवीर्यम् ॥
- 04-063-029a प्रस्थाप्य सेनां कन्याश्च गणिकाश्च स्वलंकृताः ।
- 04-063-029c मत्स्यराजो महाप्राज्ञः प्रहृष्ट इदमब्रवीत् ॥
- 04-063-029e अक्षानाहर सैरन्धि कङ्क द्यूतं प्रवर्तताम् ॥
- 04-063-030a तं तथा वादिनं दृष्ट्वा पाण्डवः प्रत्यभाषत ।
- 04-063-030c न देवितव्यं हृष्टेन कितवेनेति नः श्रुतम् ॥
- 04-063-031a न त्वामद्य मुदा युक्तमहं देवितुमुत्सहे ।

04-063-031c प्रियं तु ते चिकीर्षामि वर्ततां यदि मन्यसे ॥

04-063-032 विराट उवाच

04-063-032a स्त्रियो गावो हिरण्यं च यच्चान्यद्वसु किंचन ।

04-063-032c न मे किंचित्त्वया रक्ष्यमन्तरेणापि देवितुम् ॥

04-063-033 कङ्क उवाच

04-063-033a किं ते द्यूतेन राजेन्द्र बहुदोषेण मानद ।

04-063-033c देवने बहवो दोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

04-063-034a श्रुतस्ते यदि वा दृष्टः पाण्डवो वै युधिष्ठिरः ।

04-063-034c स राज्यं सुमहत्स्फीतं भ्रातृंश्च त्रिदशोपमान् ॥

04-063-035a द्यूते हारितवान्सर्वं तस्माद्द्यूतं न रोचये ।

04-063-035c अथ वा मन्यसे राजन्दीव्याव यदि रोचते ॥

04-063-036 वैशंपायन उवाच

04-063-036a प्रवर्तमाने द्यूते तु मत्स्यः पाण्डवमब्रवीत् ।

04-063-036c पश्य पुत्रेण मे युद्धे तादृशाः कुरवो जिताः ॥

04-063-037a ततोऽब्रवीन्मत्स्यराजं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

04-063-037c बृहन्नडा यस्य यन्ता कथं स न विजेष्यति ॥

04-063-038a इत्युक्तः कुपितो राजा मत्स्यः पाण्डवमब्रवीत् ।

04-063-038c समं पुत्रेण मे षण्ढं ब्रह्मबन्धो प्रशंससि ॥

04-063-039a वाच्यावाच्यं न जानीषे नूनं मामवमन्यसे ।

04-063-039c भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्न स विजेष्यति ॥

04-063-040a वयस्यत्वात्तु ते ब्रह्मन्नपराधमिमं क्षमे ।

04-063-040c नेदृशं ते पुनर्वाच्यं यदि जीवितुमिच्छसि ॥

04-063-041 युधिष्ठिर उवाच

04-063-041a यत्र द्रोणस्तथा भीष्मो द्रौणिर्वैकर्तनः कृपः ।

04-063-041c दुर्योधनश्च राजेन्द्र तथान्ये च महारथाः ॥

04-063-042a मरुद्गणैः परिवृतः साक्षादपि शतक्रतुः ।

04-063-042c कोऽन्यो बृहन्नडायास्तान्प्रतियुध्येत संगतान् ॥

04-063-043 विराट उवाच

04-063-043a बहुशः प्रतिषिद्धोऽसि न च वाचं नियच्छसि ।

04-063-043c नियन्ता चेन्न विद्येत न कश्चिद्धर्ममाचरेत् ॥

04-063-044 वैशंपायन उवाच

04-063-044a ततः प्रकुपितो राजा तमक्षेणाहनद्धृशम् ।
 04-063-044c मुखे युधिष्ठिरं कोपान्नैवमित्येव भर्त्सयन् ॥
 04-063-045a बलवत्प्रतिविद्धस्य नस्तः शोणितमागमत् ।
 04-063-045c तदप्राप्तं महीं पार्थः पाणिभ्यां प्रत्यगृह्णत ॥
 04-063-046a अवैक्षत च धर्मात्मा द्रौपदीं पार्श्वतः स्थिताम् ।
 04-063-046c सा वेद तमभिप्रायं भर्तुश्चित्तवशानुगा ॥
 04-063-047a पूरयित्वा च सौवर्णं पात्रं कांस्यमनिन्दिता ।
 04-063-047c तच्छोणितं प्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुप्ताव पाण्डवात् ॥
 04-063-048a अथोत्तरः शुभैर्गन्धैर्माल्यैश्च विविधैस्तथा ।
 04-063-048c अवकीर्यमाणः संहृष्टो नगरं स्वैरमागमत् ॥
 04-063-049a सभाज्यमानः पौरैश्च स्त्रीभिर्जानपदैस्तथा ।
 04-063-049c आसाद्य भवनद्वारं पित्रे स प्रत्यहारयत् ॥
 04-063-050a ततो द्वाःस्थः प्रविश्यैव विराटमिदमब्रवीत् ।
 04-063-050c बृहन्नडासहायस्ते पुत्रो द्वार्युत्तरः स्थितः ॥
 04-063-051a ततो हृष्टो मत्स्यराजः क्षत्तारमिदमब्रवीत् ।
 04-063-051c प्रवेश्यतामुभौ तूर्णं दर्शनेप्सुरहं तयोः ॥
 04-063-052a क्षत्तारं कुरुराजस्तु शनैः कर्ण उपाजपत् ।
 04-063-052c उत्तरः प्रविशत्वेको न प्रवेश्या बृहन्नडा ॥
 04-063-053a एतस्य हि महाबाहो व्रतमेतत्समाहितम् ।
 04-063-053c यो ममाङ्गे व्रणं कुर्याच्छोणितं वापि दर्शयेत् ॥
 04-063-053e अन्यत्र संग्रामगतान्न स जीवेदसंशयम् ॥
 04-063-054a न मृष्याद्धृशसंकुद्धो मां दृष्ट्वैव सशोणितम् ।
 04-063-054c विराटमिह सामात्यं हन्यात्सबलवाहनम् ॥

04-064-001 वैशंपायन उवाच

04-064-001a ततो राज्ञः सुतो ज्येष्ठः प्राविशत्पृथिवींजयः ।
 04-064-001c सोऽभिवाद्य पितुः पादौ धर्मराजमपश्यत ॥
 04-064-002a स तं रुधिरसंसिक्तमनेकाग्रमनागसम् ।
 04-064-002c भूमावासीनमेकान्ते सैरन्ध्या समुपस्थितम् ॥

04-064-003a ततः पप्रच्छ पितरं त्वरमाण इवोत्तरः ।
 04-064-003c केनायं ताडितो राजन्केन पापमिदं कृतम् ॥

04-064-004 **विराट उवाच**

04-064-004a मयायं ताडितो जिह्वो न चाप्येतावदर्हति ।
 04-064-004c प्रशस्यमाने यः शूरे त्वयि षण्ढं प्रशंसति ॥

04-064-005 **उत्तर उवाच**

04-064-005a अकार्यं ते कृतं राजन्क्षिप्रमेव प्रसाद्यताम् ।
 04-064-005c मा त्वा ब्रह्मविषं घोरं समूलमपि निर्दहेत् ॥

04-064-006 **वैशंपायन उवाच**

04-064-006a स पुत्रस्य वचः श्रुत्वा विराटो राष्ट्रवर्धनः ।
 04-064-006c क्षमयामास कौन्तेयं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
 04-064-007a क्षमयन्तं तु राजानं पाण्डवः प्रत्यभाषत ।
 04-064-007c चिरं क्षान्तमिदं राजन्न मन्युर्विद्यते मम ॥
 04-064-008a यदि ह्येतत्पतेद्भूमौ रुधिरं मम नस्ततः ।
 04-064-008c सराष्ट्रस्त्वं महाराज विनश्येथा न संशयः ॥
 04-064-009a न दूषयामि ते राजन्यच्च हन्याददूषकम् ।
 04-064-009c बलवन्तं महाराज क्षिप्रं दारुणमाप्नुयात् ॥
 04-064-010a शोणिते तु व्यतिक्रान्ते प्रविवेश बृहन्नडा ।
 04-064-010c अभिवाद्य विराटं च कङ्कं चाप्युपतिष्ठत ॥
 04-064-011a क्षमयित्वा तु कौरव्यं रणादुत्तरमागतम् ।
 04-064-011c प्रशशंस ततो मत्स्यः शृण्वतः सव्यसाचिनः ॥
 04-064-012a त्वया दायादवानस्मि कैकेयीनन्दिवर्धन ।
 04-064-012c त्वया मे सदृशः पुत्रो न भूतो न भविष्यति ॥
 04-064-013a पदं पदसहस्रेण यश्चरन्नापराध्नुयात् ।
 04-064-013c तेन कर्णेन ते तात कथमासीत्समागमः ॥
 04-064-014a मनुष्यलोके सकले यस्य तुल्यो न विद्यते ।
 04-064-014c यः समुद्र इवाक्षोभ्यः कालाग्निरिव दुःसहः ॥
 04-064-014e तेन भीष्मेण ते तात कथमासीत्समागमः ॥
 04-064-015a आचार्यो वृष्णिवीराणां पाण्डवानां च यो द्विजः ।
 04-064-015c सर्वक्षत्रस्य चाचार्यः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥

04-064-015e	तेन द्रोणेन ते तात कथमासीत्समागमः ॥
04-064-016a	आचार्यपुत्रो यः शूरः सर्वशस्त्रभृतामपि ।
04-064-016c	अश्वत्थामेति विख्यातः कथं तेन समागमः ॥
04-064-017a	रणे यं प्रेक्ष्य सीदन्ति हृतस्वा वणिजो यथा ।
04-064-017c	कृपेण तेन ते तात कथमासीत्समागमः ॥
04-064-018a	पर्वतं योऽभिविध्येत राजपुत्रो महेषुभिः ।
04-064-018c	दुर्योधनेन ते तात कथमासीत्समागमः ॥
04-064-019	उत्तर उवाच
04-064-019a	न मया निर्जिता गावो न मया निर्जिताः परे ।
04-064-019c	कृतं तु कर्म तत्सर्वं देवपुत्रेण केनचित् ॥
04-064-020a	स हि भीतं द्रवन्तं मां देवपुत्रो न्यवारयत् ।
04-064-020c	स चातिष्ठद्रथोपस्थे वज्रहस्तनिभो युवा ॥
04-064-021a	तेन ता निर्जिता गावस्तेन ते कुरवो जिताः ।
04-064-021c	तस्य तत्कर्म वीरस्य न मया तात तत्कृतम् ॥
04-064-022a	स हि शारद्वतं द्रोणं द्रोणपुत्रं च वीर्यवान् ।
04-064-022c	सूतपुत्रं च भीष्मं च चकार विमुखाञ्जरैः ॥
04-064-023a	दुर्योधनं च समरे सनागमिव यूथपम् ।
04-064-023c	प्रभग्नमब्रवीद्धीतं राजपुत्रं महाबलम् ॥
04-064-024a	न हास्तिनपुरे त्राणं तव पश्यामि किञ्चन ।
04-064-024c	व्यायामेन परीप्सस्व जीवितं कौरवात्मज ॥
04-064-025a	न मोक्ष्यसे पलायंस्त्वं राजन्युद्धे मनः कुरु ।
04-064-025c	पृथिवीं भोक्ष्यसे जित्वा हतो वा स्वर्गमाप्स्यसि ॥
04-064-026a	स निवृत्तो नरव्याघ्रो मुञ्चन्वज्रनिभाञ्जरान् ।
04-064-026c	सचिवैः संवृतो राजा रथे नाग इव श्वसन् ॥
04-064-027a	तत्र मे रोमहर्षोऽभूदूरुस्तम्भश्च मारिष ।
04-064-027c	यदभ्रघनसंकाशमनीकं व्यधमच्छरैः ॥
04-064-028a	तत्प्रणुद्य रथानीकं सिंहसंहननो युवा ।
04-064-028c	कुरुंस्तान्प्रहसन्नाजन्वासांस्यपहरद्वली ॥
04-064-029a	एकेन तेन वीरेण षड्रथाः परिवारिताः ।
04-064-029c	शार्दूलेनेव मत्तेन मृगास्तृणचरा वने ॥

04-064-030 विराट उवाच

- 04-064-030a क्व स वीरो महाबाहुर्देवपुत्रो महायशः ।
 04-064-030c यो मे धनमवाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ॥
 04-064-031a इच्छामि तमहं द्रष्टुमर्चितुं च महाबलम् ।
 04-064-031c येन मे त्वं च गावश्च रक्षिता देवसूनुना ॥

04-064-032 उत्तर उवाच

- 04-064-032a अन्तर्धानं गतस्तात देवपुत्रः प्रतापवान् ।
 04-064-032c स तु श्वो वा परश्वो वा मन्ये प्रादुर्भविष्यति ॥

04-064-033 वैशंपायन उवाच

- 04-064-033a एवमाख्यायमानं तु छन्नं सत्रेण पाण्डवम् ।
 04-064-033c वसन्तं तत्र नाज्ञासीद्विराटः पार्थमर्जुनम् ॥
 04-064-034a ततः पार्थोऽभ्यनुज्ञातो विराटेन महात्मना ।
 04-064-034c प्रददौ तानि वासांसि विराटदुहितुः स्वयम् ॥
 04-064-035a उत्तरा तु महार्हाणि विविधानि तनूनि च ।
 04-064-035c प्रतिगृह्याभवत्प्रीता तानि वासांसि भामिनी ॥
 04-064-036a मन्त्रयित्वा तु कौन्तेय उत्तरेण रहस्तदा ।
 04-064-036c इतिकर्तव्यतां सर्वां राजन्यथ युधिष्ठिरे ॥
 04-064-037a ततस्तथा तद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ ।
 04-064-037c सह पुत्रेण मत्स्यस्य प्रहृष्टो भरतर्षभः ॥

04-065-001 वैशंपायन उवाच

- 04-065-001a ततस्तृतीये दिवसे भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
 04-065-001c स्नाताः शुक्लाम्बरधराः समये चरितव्रताः ॥
 04-065-002a युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य सर्वाभरणभूषिताः ।
 04-065-002c अभिपद्मा यथा नागा भ्राजमाना महारथाः ॥
 04-065-003a विराटस्य सभां गत्वा भूमिपालासनेष्वथ ।
 04-065-003c निषेदुः पावकप्रख्याः सर्वे धिष्येष्विवाग्नयः ॥
 04-065-004a तेषु तत्रोपविष्टेषु विराटः पृथिवीपतिः ।
 04-065-004c आजगाम सभां कर्तुं राजकार्याणि सर्वशः ॥
 04-065-005a श्रीमतः पाण्डवान्दृष्ट्वा ज्वलतः पावकानिव ।
 04-065-005c अथ मत्स्योऽब्रवीत्कङ्कं देवरूपमवस्थितम् ॥

04-065-005e	मरुद्गणैरुपासीनं त्रिदशानामिवेश्वरम् ॥
04-065-006a	स किलाक्षातिवापस्त्वं सभास्तारो मया कृतः ।
04-065-006c	अथ राजासने कस्मादुपविष्टोऽस्यलंकृतः ॥
04-065-007a	परिहासेप्सया वाक्यं विराटस्य निशम्य तत् ।
04-065-007c	स्मयमानोऽर्जुनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
04-065-008a	इन्द्रस्याप्यासनं राजन्नयमारोढुमर्हति ।
04-065-008c	ब्रह्मण्यः श्रुतवांस्त्यागी यज्ञशीलो दृढव्रतः ॥
04-065-009a	अयं कुरूणामृषभः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
04-065-009c	अस्य कीर्तिः स्थिता लोके सूर्यस्येवोद्यतः प्रभा ॥
04-065-010a	संसरन्ति दिशः सर्वा यशसोऽस्य गभस्तयः ।
04-065-010c	उदितस्येव सूर्यस्य तेजसोऽनु गभस्तयः ॥
04-065-011a	एनं दश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
04-065-011c	अन्वयुः पृष्ठतो राजन्यावदध्यावसत्कुरून् ॥
04-065-012a	त्रिंशदेनं सहस्राणि रथाः काञ्चनमालिनः ।
04-065-012c	सदश्चैरुपसंपन्नाः पृष्ठतोऽनुययुः सदा ॥
04-065-013a	एनमष्टशताः सूताः सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।
04-065-013c	अस्तुवन्मागधैः सार्धं पुरा शक्रमिवर्षयः ॥
04-065-014a	एनं नित्यमुपासन्त कुरवः किंकरा यथा ।
04-065-014c	सर्वे च राजत्राजानो धनेश्वरमिवामराः ॥
04-065-015a	एष सर्वान्महीपालान्करमाहारयत्तदा ।
04-065-015c	वैश्यानिव महाराज विवशान्स्ववशानपि ॥
04-065-016a	अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातकानां महात्मनाम् ।
04-065-016c	उपजीवन्ति राजानमेनं सुचरितव्रतम् ॥
04-065-017a	एष वृद्धाननाथांश्च व्यङ्गान्पङ्गूश्च मानवान् ।
04-065-017c	पुत्रवत्पालयामास प्रजा धर्मेण चाभिभो ॥
04-065-018a	एष धर्मे दमे चैव क्रोधे चापि यतव्रतः ।
04-065-018c	महाप्रसादो ब्रह्मण्यः सत्यवादी च पार्थिवः ॥
04-065-019a	श्रीप्रतापेन चैतस्य तप्यते स सुयोधनः ।
04-065-019c	सगणः सह कर्णेन सौबलेनापि वा विभुः ॥
04-065-020a	न शक्यन्ते ह्यस्य गुणाः प्रसंख्यातुं नरेश्वर ।
04-065-020c	एष धर्मपरो नित्यमानृशंस्यश्च पाण्डवः ॥

04-065-021a एवंयुक्तो महाराजः पाण्डवः पार्थिवर्षभः ।

04-065-021c कथं नार्हति राजार्हमासनं पृथिवीपतिः ॥

04-066-001 **विराट उवाच**

04-066-001a यद्येष राजा कौरव्यः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

04-066-001c कतमोऽस्यार्जुनो भ्राता भीमश्च कतमो बली ॥

04-066-002a नकुलः सहदेवो वा द्रौपदी वा यशस्विनी ।

04-066-002c यदा द्यूते जिताः पार्था न प्राज्ञायन्त ते क्वचित् ॥

04-066-003 **अर्जुन उवाच**

04-066-003a य एष बल्लवो ब्रूते सूदस्तव नराधिप ।

04-066-003c एष भीमो महाबाहुर्भीमवेगपराक्रमः ॥

04-066-004a एष क्रोधवशान्हत्वा पर्वते गन्धमादने ।

04-066-004c सौगन्धिकानि दिव्यानि कृष्णार्थे समुपाहरत् ॥

04-066-005a गन्धर्व एष वै हन्ता कीचकानां दुरात्मनाम् ।

04-066-005c व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्च हतवान्स्त्रीपुरे तव ॥

04-066-006a यश्चासीदश्वबन्धस्ते नकुलोऽयं परंतपः ।

04-066-006c गोसंख्यः सहदेवश्च माद्रीपुत्रौ महारथौ ॥

04-066-007a शृङ्गारवेषाभरणौ रूपवन्तौ यशस्विनौ ।

04-066-007c नानारथसहस्राणां समर्थौ पुरुषर्षभौ ॥

04-066-008a एषा पद्मपलाशाक्षी सुमध्या चारुहासिनी ।

04-066-008c सैरन्ध्री द्रौपदी राजन्यत्कृते कीचका हताः ॥

04-066-009a अर्जुनोऽहं महाराज व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।

04-066-009c भीमादवरजः पार्थो यमाभ्यां चापि पूर्वजः ॥

04-066-010a उषिताः स्म महाराज सुखं तव निवेशने ।

04-066-010c अज्ञातवासमुषिता गर्भवास इव प्रजाः ॥

04-066-011 **वैशंपायन उवाच**

04-066-011a यदार्जुनेन ते वीराः कथिताः पञ्च पाण्डवाः ।

04-066-011c तदार्जुनस्य वैराटिः कथयामास विक्रमम् ॥

04-066-012a अयं स द्विषतां मध्ये मृगाणामिव केसरी ।

04-066-012c अचरद्रथवृन्देषु निघ्नंस्तेषां वरान्वरान् ॥

04-066-013a अनेन विद्धो मातङ्गो महानेकेषुणा हतः ।

04-066-013c हिरण्यकक्ष्यः संग्रामे दन्ताभ्यामगमन्महीम् ॥

04-066-014a अनेन विजिता गावो जिताश्च कुरवो युधि ।

04-066-014c अस्य शङ्खप्रणादेन कर्णो मे बधिरीकृतौ ॥

04-066-015a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मत्स्यराजः प्रतापवान् ।

04-066-015c उत्तरं प्रत्युवाचेदमभिपन्नो युधिष्ठिरे ॥

04-066-016a प्रसादनं पाण्डवस्य प्राप्तकालं हि रोचये ।

04-066-016c उत्तरां च प्रयच्छामि पार्थाय यदि ते मतम् ॥

04-066-017 उत्तर उवाच

04-066-017a अर्च्याः पूज्याश्च मान्याश्च प्राप्तकालं च मे मतम् ।

04-066-017c पूज्यन्तां पूजनार्हाश्च महाभागाश्च पाण्डवाः ॥

04-066-018 विराट उवाच

04-066-018a अहं खल्वपि संग्रामे शत्रूणां वशमागतः ।

04-066-018c मोक्षितो भीमसेनेन गावश्च विजितास्तथा ॥

04-066-019a एतेषां बाहुवीर्येण यदस्माकं जयो मृधे ।

04-066-019c वयं सर्वे सहामात्याः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥

04-066-019e प्रसादयामो भद्रं ते सानुजं पाण्डवर्षभम् ॥

04-066-020a यदस्माभिरजानद्भिः किञ्चिदुक्तो नराधिपः ।

04-066-020c क्षन्तुमर्हति तत्सर्वं धर्मात्मा ह्येष पाण्डवः ॥

04-066-021 वैशंपायन उवाच

04-066-021a ततो विराटः परमाभितुष्टः, समेत्य राजा समयं चकार ।

04-066-021c राज्यं च सर्वं विससर्ज तस्मै; सदण्डकोशं सपुरं महात्मा ॥

04-066-022a पाण्डवांश्च ततः सर्वान्मत्स्यराजः प्रतापवान् ।

04-066-022c धनंजयं पुरस्कृत्य दिष्ट्या दिष्ट्येति चाब्रवीत् ॥

04-066-023a समुपाघ्राय मूर्धानं संश्लिष्य च पुनः पुनः ।

04-066-023c युधिष्ठिरं च भीमं च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥

04-066-024a नातृप्यदर्शने तेषां विराटो वाहिनीपतिः ।

04-066-024c संप्रीयमाणो राजानं युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ॥

04-066-025a दिष्ट्या भवन्तः संप्राप्ताः सर्वे कुशलिनो वनात् ।

04-066-025c दिष्ट्या च पारितं कृच्छ्रमज्ञातं वै दुरात्मभिः ॥

04-066-026a इदं च राज्यं नः पार्था यच्चान्यद्वसु किञ्चन ।

- 04-066-026c प्रतिगृह्णन्तु तत्सर्वं कौन्तेया अविशङ्कया ॥
 04-066-027a उत्तरां प्रतिगृह्णातु सव्यसाची धनंजयः ।
 04-066-027c अयं ह्यौपयिको भर्ता तस्याः पुरुषसत्तमः ॥
 04-066-028a एवमुक्तो धर्मराजः पार्थमैक्षद्धनंजयम् ।
 04-066-028c ईक्षितश्चार्जुनो भ्रात्रा मत्स्यं वचनमब्रवीत् ॥
 04-066-029a प्रतिगृह्णाम्यहं राजन्स्नुषां दुहितरं तव ।
 04-066-029c युक्तश्चावां हि संबन्धो मत्स्यभारतसत्तमौ ॥

०६७

04-067-001 विराट उवाच

- 04-067-001a किमर्थं पाण्डवश्रेष्ठ भार्यां दुहितरं मम ।
 04-067-001c प्रतिग्रहीतुं नेमां त्वं मया दत्तामिहेच्छसि ॥

04-067-002 अर्जुन उवाच

- 04-067-002a अन्तःपुरेऽहमुषितः सदा पश्यन्सुतां तव ।
 04-067-002c रहस्यं च प्रकाशं च विश्वस्ता पितृवन्मयि ॥
 04-067-003a प्रियो बहुमतश्चाहं नर्तको गीतकोविदः ।
 04-067-003c आचार्यवच्च मां नित्यं मन्यते दुहिता तव ॥
 04-067-004a वयःस्थया तया राजन्सह संवत्सरोषितः ।
 04-067-004c अतिशङ्का भवेत्स्थाने तव लोकस्य चाभिभो ॥
 04-067-005a तस्मान्निमन्त्रये त्वाहं दुहितुः पृथिवीपते ।
 04-067-005c शुद्धो जितेन्द्रियो दान्तस्तस्याः शुद्धिः कृता मया ॥
 04-067-006a स्नुषाया दुहितुर्वापि पुत्रे चात्मनि वा पुनः ।
 04-067-006c अत्र शङ्कां न पश्यामि तेन शुद्धिर्भविष्यति ॥
 04-067-007a अभिषङ्गादहं भीतो मिथ्याचारात्परंतप ।
 04-067-007c स्नुषार्थमुत्तरां राजन्प्रतिगृह्णामि ते सुताम् ॥
 04-067-008a स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य साक्षाद्देवशिशुर्यथा ।
 04-067-008c दयितश्चक्रहस्तस्य बाल एवास्रकोविदः ॥
 04-067-009a अभिमन्युर्महाबाहुः पुत्रो मम विशां पते ।
 04-067-009c जामाता तव युक्तो वै भर्ता च दुहितुस्तव ॥

04-067-010 विराट उवाच

- 04-067-010a उपपन्नं कुरुश्रेष्ठे कुन्तीपुत्रे धनंजये ।

- 04-067-010c य एवं धर्मनित्यश्च जातज्ञानश्च पाण्डवः ॥
- 04-067-011a यत्कृत्यं मन्यसे पार्थ क्रियतां तदनन्तरम् ।
- 04-067-011c सर्वे कामाः समृद्धा मे संबन्धी यस्य मेऽर्जुनः ॥
- 04-067-012 वैशंपायन उवाच**
- 04-067-012a एवं ब्रुवति राजेन्द्रे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
- 04-067-012c अन्वजानात्स संयोगं समये मत्स्यपार्थयोः ॥
- 04-067-013a ततो मित्रेषु सर्वेषु वासुदेवे च भारत ।
- 04-067-013c प्रेषयामास कौन्तेयो विराटश्च महीपतिः ॥
- 04-067-014a ततस्त्रयोदशे वर्षे निवृत्ते पञ्च पाण्डवाः ।
- 04-067-014c उपप्लव्ये विराटस्य समपद्यन्त सर्वशः ॥
- 04-067-015a तस्मिन्वसंश्च बीभत्सुरानिनाय जनार्दनम् ।
- 04-067-015c आनर्तेभ्योऽपि दाशार्हानभिमन्युं च पाण्डवः ॥
- 04-067-016a काशिराजश्च शैब्यश्च प्रीयमाणौ युधिष्ठिरे ।
- 04-067-016c अक्षौहिणीभ्यां सहितावागतौ पृथिवीपते ॥
- 04-067-017a अक्षौहिण्या च तेजस्वी यज्ञसेनो महाबलः ।
- 04-067-017c द्रौपद्याश्च सुता वीराः शिखण्डी चापराजितः ॥
- 04-067-018a धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
- 04-067-018c समस्ताक्षौहिणीपाला यज्वानो भूरिदक्षिणाः ॥
- 04-067-018e सर्वे शस्त्रास्त्रसंपन्नाः सर्वे शूरास्तनुत्यजः ॥
- 04-067-019a तानागतानभिप्रेक्ष्य मत्स्यो धर्मभृतां वरः ।
- 04-067-019c प्रीतोऽभवद्बुहितरं दत्त्वा तामभिमन्यवे ॥
- 04-067-020a ततः प्रत्युपयातेषु पार्थिवेषु ततस्ततः ।
- 04-067-020c तत्रागमद्वासुदेवो वनमाली हलायुधः ॥
- 04-067-020e कृतवर्मा च हार्दिक्यो युयुधानश्च सात्यकिः ॥
- 04-067-021a अनाधृष्टिस्तथाक्रूरः साम्बो निशठ एव च ।
- 04-067-021c अभिमन्युमुपादाय सह मात्रा परंतपाः ॥
- 04-067-022a इन्द्रसेनादयश्चैव रथैस्तैः सुसमाहितैः ।
- 04-067-022c आययुः सहिताः सर्वे परिसंवत्सरोषिताः ॥
- 04-067-023a दश नागसहस्राणि हयानां च शतायुतम् ।
- 04-067-023c रथानामर्बुदं पूर्णं निखर्वं च पदातिनाम् ॥
- 04-067-024a वृष्ण्यन्धकाश्च बहवो भोजाश्च परमौजसः ।

04-067-024c	अन्वयुर्वृष्णिशार्दूलं वासुदेवं महाद्युतिम् ॥
04-067-025a	पारिबर्हं ददौ कृष्णः पाण्डवानां महात्मनाम् ।
04-067-025c	स्त्रियो रत्नानि वासांसि पृथक्पृथगनेकशः ॥
04-067-025e	ततो विवाहो विधिवद्ववृते मत्स्यपार्थयोः ॥
04-067-026a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च गोमुखाडम्बरास्तथा ।
04-067-026c	पार्थैः संयुज्यमानस्य नेदुर्मत्स्यस्य वेश्मनि ॥
04-067-027a	उच्चावचान्मृगाञ्जघ्नुर्मध्यांश्च शतशः पशून् ।
04-067-027c	सुरामैरेयपानानि प्रभूतान्यभ्यहारयन् ॥
04-067-028a	गायनाख्यानशीलाश्च नटा वैतालिकास्तथा ।
04-067-028c	स्तुवन्तस्तानुपातिष्ठन्सूताश्च सह मागधैः ॥
04-067-029a	सुदेष्णां च पुरस्कृत्य मत्स्यानां च वरस्त्रियः ।
04-067-029c	आजग्मुश्चारुसर्वाङ्ग्यः सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥
04-067-030a	वर्णोपपन्नास्ता नार्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
04-067-030c	सर्वाश्चाभ्यभवत्कृष्णा रूपेण यशसा श्रिया ॥
04-067-031a	परिवार्योत्तरां तास्तु राजपुत्रीमलंकृताम् ।
04-067-031c	सुतामिव महेन्द्रस्य पुरस्कृत्योपतस्थिरे ॥
04-067-032a	तां प्रत्यगृह्णात्कौन्तेयः सुतस्यार्थे धनंजयः ।
04-067-032c	सौभद्रस्यानवद्याङ्गीं विराटतनयां तदा ॥
04-067-033a	तत्रातिष्ठन्महाराजो रूपमिन्द्रस्य धारयन् ।
04-067-033c	स्नुषां तां प्रतिजग्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
04-067-034a	प्रतिगृह्य च तां पार्थः पुरस्कृत्य जनार्दनम् ।
04-067-034c	विवाहं कारयामास सौभद्रस्य महात्मनः ॥
04-067-035a	तस्मै सप्त सहस्राणि हयानां वातरंहसाम् ।
04-067-035c	द्वे च नागशते मुख्ये प्रादाद्बहु धनं तदा ॥
04-067-036a	कृते विवाहे तु तदा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
04-067-036c	ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं यदुपाहरदच्युतः ॥
04-067-037a	गोसहस्राणि रत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
04-067-037c	भूषणानि च मुख्यानि यानानि शयनानि च ॥
04-067-038a	तन्महोत्सवसंकाशं हृष्टपुष्टजनावृतम् ।
04-067-038c	नगरं मत्स्यराजस्य शुशुभे भरतर्षभ ॥

५. उद्योगपर्व

01-आदि	02-सभा	03-आरण्यक	04-विराट्	05-उद्योग	06-भीष्म	07-द्रोण	08-कर्ण	09-शल्य
10-सौप्तिक	11-स्त्री	12-शान्ति	13-अनुशासन	14-आश्वमेधिक	15-आश्रमवासिक	16-मौशल	17-महाप्रास्थानिक	18-स्वर्गरोहण

05-001-001 वैशंपायन उवाच

- 05-001-001a कृत्वा विवाहं तु कुरुप्रवीरा;स्तदाभिमन्योर्मुदितस्वपक्षाः ।
 05-001-001c विश्रम्य चत्वार्युषसः प्रतीताः; सभां विराटस्य ततोऽभिजग्मुः ॥
 05-001-002a सभा तु सा मत्स्यपतेः समृद्धा; मणिप्रवेकोत्तमरत्नचित्रा ।
 05-001-002c न्यस्तासना माल्यवती सुगन्धा; तामभ्ययुस्ते नरराजवर्याः ॥
 05-001-003a अथासनान्याविशतां पुरस्ता;दुभौ विराटद्रुपदौ नरेन्द्रौ ।
 05-001-003c वृद्धश्च मान्यः पृथिवीपतीनां; पितामहो रामजनार्दनाभ्याम् ॥
 05-001-004a पाञ्चालराजस्य समीपतस्तु; शिनिप्रवीरः सहारौहिणेयः ।
 05-001-004c मत्स्यस्य राजस्तु सुसंनिकृष्टौ; जनार्दनश्चैव युधिष्ठिरश्च ॥
 05-001-005a सुताश्च सर्वे द्रुपदस्य राज्ञो; भीमार्जुनौ माद्रवतीसुतौ च ।
 05-001-005c प्रद्युम्नसाम्बौ च युधि प्रवीरौ; विराटपुत्रश्च सहाभिमन्युः ॥
 05-001-006a सर्वे च शूराः पितृभिः समाना; वीर्येण रूपेण बलेन चैव ।
 05-001-006c उपाविशन्द्रौपदेयाः कुमाराः; सुवर्णचित्रेषु वरासनेषु ॥
 05-001-007a तथोपविष्टेषु महारथेषु; विभ्राजमानाम्बरभूषणेषु ।
 05-001-007c रराज सा राजवती समृद्धा; ग्रहैरिव द्यौर्विमलैरुपेता ॥
 05-001-008a ततः कथास्ते समवाययुक्ताः; कृत्वा विचित्राः पुरुषप्रवीराः ।
 05-001-008c तस्थुर्मुहूर्तं परिचिन्तयन्तः; कृष्णं नृपास्ते समुदीक्षमाणाः ॥
 05-001-009a कथान्तमासाद्य च माधवेन; संघट्टिताः पाण्डवकार्यहेतोः ।
 05-001-009c ते राजसिंहाः सहिता ह्यशृण्वन्वाक्यं महार्थं च महोदयं च ॥

05-001-010 कृष्ण उवाच

- 05-001-010a सर्वैर्भवद्भिर्विदितं यथायं; युधिष्ठिरः सौबलेनाक्षवत्याम् ।
 05-001-010c जितो निकृत्यापहतं च राज्यं; पुनः प्रवासे समयः कृतश्च ॥
 05-001-011a शक्तैर्विजेतुं तरसा महीं च; सत्ये स्थितैस्तच्चरितं यथावत् ।
 05-001-011c पाण्डोः सुतैस्तद्ब्रतमुग्ररूपं; वर्षाणि षट्सप्त च भारताग्र्यैः ॥
 05-001-012a त्रयोदशश्चैव सुदुस्तरोऽयः; मज्ञायमानैर्भवतां समीपे ।
 05-001-012c क्लेशानसह्यांश्च तितिक्षमाणैः; यथोषितं तद्विदितं च सर्वम् ॥
 05-001-013a एवं गते धर्मसुतस्य राज्ञो; दुर्योधनस्यापि च यद्वितं स्यात् ।
 05-001-013c तच्चिन्तयध्वं कुरुपाण्डवानां; धर्म्यं च युक्तं च यशस्करं च ॥
 05-001-014a अधर्मयुक्तं च न कामयेत; राज्यं सुराणामपि धर्मराजः ।

05-001-014c	धर्मार्थयुक्तं च महीपतित्वं; ग्रामेऽपि कस्मिंश्चिदयं बुभूषेत् ॥
05-001-015a	पित्र्यं हि राज्यं विदितं नृपाणां; यथापकृष्टं धृतराष्ट्रपुत्रैः ।
05-001-015c	मिथ्योपचारेण तथाप्यनेन; कृच्छ्रं महत्प्राप्तमसह्यरूपम् ॥
05-001-016a	न चापि पार्थो विजितो रणे तैः; स्वतेजसा धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः ।
05-001-016c	तथापि राजा सहितः सुहृद्भिः रभीप्सतेऽनामयमेव तेषाम् ॥
05-001-017a	यत्तत्स्वयं पाण्डुसुतैर्विजित्य; समाहृतं भूमिपतीन्निपीड्य ।
05-001-017c	तत्प्रार्थयन्ते पुरुषप्रवीराः; कुन्तीसुता माद्रवतीसुतौ च ॥
05-001-018a	बालास्त्वमे तैर्विविधैरुपायैः; संप्रार्थिता हन्तुममित्रसाहाः ।
05-001-018c	राज्यं जिहीर्षद्भिरसद्भिरुग्रैः; सर्वं च तद्वो विदितं यथावत् ॥
05-001-019a	तेषां च लोभं प्रसमीक्ष्य वृद्धं; धर्मात्मतां चापि युधिष्ठिरस्य ।
05-001-019c	संबन्धितां चापि समीक्ष्य तेषां; मतिं कुरुध्वं सहिताः पृथक्च ॥
05-001-020a	इमे च सत्येऽभिरताः सदैव; तं पारयित्वा समयं यथावत् ।
05-001-020c	अतोऽन्यथा तैरुपचर्यमाणा; हन्युः समेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान् ॥
05-001-021a	तैर्विप्रकारं च निशम्य राज्ञः; सुहृज्जनास्तान्परिवारयेयुः ।
05-001-021c	युद्धेन बाधेयुरिमांस्तथैव; तैर्वध्यमाना युधि तांश्च हन्युः ॥
05-001-022a	तथापि नेमेऽल्पतया समर्था; स्तेषां जयायेति भवेन्मतं वः ।
05-001-022c	समेत्य सर्वे सहिताः सुहृद्भिः स्तेषां विनाशाय यतेयुरेव ॥
05-001-023a	दुर्योधनस्यापि मतं यथावन् न ज्ञायते किं नु करिष्यतीति ।
05-001-023c	अज्ञायमाने च मते परस्य; किं स्यात्समारभ्यतमं मतं वः ॥
05-001-024a	तस्मादितो गच्छतु धर्मशीलः; शुचिः कुलीनः पुरुषोऽप्रमत्तः ।
05-001-024c	दूतः समर्थः प्रशमाय तेषां; राज्यार्थदानाय युधिष्ठिरस्य ॥
05-001-025a	निशम्य वाक्यं तु जनार्दनस्य; धर्मार्थयुक्तं मधुरं समं च ।
05-001-025c	समाददे वाक्यमथाग्रजोऽस्य; संपूज्य वाक्यं तदतीव राजन् ॥

05-002-001 बलदेव उवाच

05-002-001a	श्रुतं भवद्भिर्गदपूर्वजस्य; वाक्यं यथा धर्मवदर्थवच्च ।
05-002-001c	अजातशत्रोश्च हितं हितं च; दुर्योधनस्यापि तथैव राज्ञः ॥
05-002-002a	अर्धं हि राज्यस्य विसृज्य वीराः; कुन्तीसुतास्तस्य कृते यतन्ते ।
05-002-002c	प्रदाय चार्धं धृतराष्ट्रपुत्रैः; सुखी सहास्माभिरतीव मोदेत् ॥
05-002-003a	लब्ध्वा हि राज्यं पुरुषप्रवीराः; सम्यक्प्रवृत्तेषु परेषु चैव ।
05-002-003c	ध्रुवं प्रशान्ताः सुखमाविशेयुः स्तेषां प्रशान्तिश्च हितं प्रजानाम् ॥
05-002-004a	दुर्योधनस्यापि मतं च वेत्तुं; वक्तुं च वाक्यानि युधिष्ठिरस्य ।

- 05-002-004c प्रियं मम स्याद्यदि तत्र कश्चिद्ब्रजेच्छमार्थं कुरुपाण्डवानाम् ॥
- 05-002-005a स भीष्ममामन्त्र्य कुरुप्रवीरं; वैचित्रवीर्यं च महानुभावम् ।
- 05-002-005c द्रोणं सपुत्रं विदुरं कृपं च; गान्धारराजं च ससूतपुत्रम् ॥
- 05-002-006a सर्वे च येऽन्ये धृतराष्ट्रपुत्रा; बलप्रधाना निगमप्रधानाः ।
- 05-002-006c स्थिताश्च धर्मेषु यथा स्वकेषु; लोकप्रवीराः श्रुतकालवृद्धाः ॥
- 05-002-007a एतेषु सर्वेषु समागतेषु; पौरैषु वृद्धेषु च संगतेषु ।
- 05-002-007c ब्रवीतु वाक्यं प्रणिपातयुक्तं; कुन्तीसुतस्यार्थकरं यथा स्यात् ॥
- 05-002-008a सर्वास्ववस्थासु च ते न कौट्या; द्ग्रस्तो हि सोऽर्थो बलमाश्रितैस्तैः ।
- 05-002-008c प्रियाभ्युपेतस्य युधिष्ठिरस्य; द्यूते प्रमत्तस्य हतं च राज्यम् ॥
- 05-002-009a निवार्यमाणश्च कुरुप्रवीरैः; सर्वैः सुहृद्भिर्ह्ययमप्यतज्ज्ञः ।
- 05-002-009c गान्धारराजस्य सुतं मताक्षं; समाह्वयेद्देवितुमाजमीढः ॥
- 05-002-010a दुरोदरास्तत्र सहस्रशोऽन्ये; युधिष्ठिरो यान्विषहेत जेतुम् ।
- 05-002-010c उत्सृज्य तान्सौबलमेव चायं; समाह्वयत्तेन जितोऽक्षवत्याम् ॥
- 05-002-011a स दीव्यमानः प्रतिदेवनेन; अक्षेषु नित्यं सुपराङ्मुखेषु ।
- 05-002-011c संरम्भमाणो विजितः प्रसह्य; तत्रापराधः शकुनेर्न कश्चित् ॥
- 05-002-012a तस्मात्प्रणम्यैव वचो ब्रवीतु; वैचित्रवीर्यं बहुसामयुक्तम् ।
- 05-002-012c तथा हि शक्यो धृतराष्ट्रपुत्रः; स्वार्थे नियोक्तुं पुरुषेण तेन ॥
- 05-002-013 वैशंपायन उवाच
- 05-002-013a एवं ब्रुवत्येव मधुप्रवीरे; शिनिप्रवीरः सहसोत्पपात ।
- 05-002-013c तच्चापि वाक्यं परिनिन्द्य तस्य; समाददे वाक्यमिदं समन्युः ॥
- 05-003-001 सात्यकिरुवाच
- 05-003-001a यादृशः पुरुषस्यात्मा तादृशं संप्रभाषते ।
- 05-003-001c यथारूपोऽन्तरात्मा ते तथारूपं प्रभाषसे ॥
- 05-003-002a सन्ति वै पुरुषाः शूराः सन्ति कापुरुषास्तथा ।
- 05-003-002c उभावेतौ दृढौ पक्षौ दृश्येते पुरुषान्प्रति ॥
- 05-003-003a एकस्मिन्नेव जायेते कुले क्लीबमहारथौ ।
- 05-003-003c फलाफलवती शाखे यथैकस्मिन्वनस्पतौ ॥
- 05-003-004a नाभ्यसूयामि ते वाक्यं ब्रुवतो लाङ्गलध्वज ।
- 05-003-004c ये तु शृण्वन्ति ते वाक्यं तानसूयामि माधव ॥
- 05-003-005a कथं हि धर्मराजस्य दोषमल्पमपि ब्रुवन् ।

05-003-005c	लभते परिषन्मध्ये व्याहर्तुमकुतोभयः ॥
05-003-006a	समाहूय महात्मानं जितवन्तोऽक्षकोविदाः ।
05-003-006c	अनक्षजं यथाश्रद्धं तेषु धर्मजयः कुतः ॥
05-003-007a	यदि कुन्तीसुतं गेहे क्रीडन्तं भ्रातृभिः सह ।
05-003-007c	अभिगम्य जयेयुस्ते तत्तेषां धर्मतो भवेत् ॥
05-003-008a	समाहूय तु राजानं क्षत्रधर्मरतं सदा ।
05-003-008c	निकृत्या जितवन्तस्ते किं नु तेषां परं शुभम् ॥
05-003-009a	कथं प्रणिपतेच्चायमिह कृत्वा पणं परम् ।
05-003-009c	वनवासाद्विमुक्तस्तु प्राप्तः पैतामहं पदम् ॥
05-003-010a	यद्ययं परवित्तानि कामयेत युधिष्ठिरः ।
05-003-010c	एवमप्ययमत्यन्तं परान्नार्हति याचितुम् ॥
05-003-011a	कथं च धर्मयुक्तास्ते न च राज्यं जिहीर्षवः ।
05-003-011c	निवृत्तवासान्कौन्तेयान्य आहुर्विदिता इति ॥
05-003-012a	अनुनीता हि भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना ।
05-003-012c	न व्यवस्यन्ति पाण्डूनां प्रदातुं पैतृकं वसु ॥
05-003-013a	अहं तु ताञ्जितैर्बाणैरनुनीय रणे बलात् ।
05-003-013c	पादयोः पातयिष्यामि कौन्तेयस्य महात्मनः ॥
05-003-014a	अथ ते न व्यवस्यन्ति प्रणिपाताय धीमतः ।
05-003-014c	गमिष्यन्ति सहामात्या यमस्य सदनं प्रति ॥
05-003-015a	न हि ते युयुधानस्य संरब्धस्य युयुत्सतः ।
05-003-015c	वेगं समर्थाः संसोढुं वज्रस्येव महीधराः ॥
05-003-016a	को हि गाण्डीवधन्वानं कश्च चक्रायुधं युधि ।
05-003-016c	मां चापि विषहेत्को नु कश्च भीमं दुरासदम् ॥
05-003-017a	यमौ च दृढधन्वानौ यमकल्पौ महाद्युती ।
05-003-017c	को जिजीविषुरासीदेद्दृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥
05-003-018a	पञ्चेमान्पाण्डवेयांश्च द्रौपद्याः कीर्तिवर्धनान् ।
05-003-018c	समप्रमाणान्पाण्डूनां समवीर्यान्मदोत्कटान् ॥
05-003-019a	सौभद्रं च महेष्वासममरैरपि दुःसहम् ।
05-003-019c	गदप्रद्युम्नसाम्बांश्च कालवज्रानलोपमान् ॥
05-003-020a	ते वयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रं शकुनिना सह ।
05-003-020c	कर्णेन च निहत्याजावभिषेक्ष्याम पाण्डवम् ॥

05-003-021a	नाधर्मो विद्यते कश्चिच्छत्रून्हत्वाततायिनः ।
05-003-021c	अधर्म्यमयशस्यं च शात्रवाणां प्रयाचनम् ॥
05-003-022a	हृद्गतस्तस्य यः कामस्तं कुरुध्वमतन्द्रिताः ।
05-003-022c	निसृष्टं धृतराष्ट्रेण राज्यं प्राप्नोतु पाण्डवः ॥
05-003-023a	अद्य पाण्डुसुतो राज्यं लभतां वा युधिष्ठिरः ।
05-003-023c	निहता वा रणे सर्वे स्वप्स्यन्ति वसुधातले ॥
05-004-001	द्रुपद उवाच
05-004-001a	एवमेतन्महाबाहो भविष्यति न संशयः ।
05-004-001c	न हि दुर्योधनो राज्यं मधुरेण प्रदास्यति ॥
05-004-002a	अनुवत्स्यति तं चापि धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ।
05-004-002c	भीष्मद्रोणौ च कार्पण्यान्मौख्याद्राधेयसौबलौ ॥
05-004-003a	बलदेवस्य वाक्यं तु मम ज्ञाने न युज्यते ।
05-004-003c	एतद्धि पुरुषेणाग्रे कार्यं सुनयमिच्छता ॥
05-004-004a	न तु वाच्यो मृदु वचो धार्तराष्ट्रः कथंचन ।
05-004-004c	न हि मार्दवसाध्योऽसौ पापबुद्धिर्मतो मम ॥
05-004-005a	गर्दभे मार्दवं कुर्याद्गोषु तीक्ष्णं समाचरेत् ।
05-004-005c	मृदु दुर्योधने वाक्यं यो ब्रूयात्पापचेतसि ॥
05-004-006a	मृदु वै मन्यते पापो भाष्यमाणमशक्तिजम् ।
05-004-006c	जितमर्थं विजानीयादबुधो मार्दवे सति ॥
05-004-007a	एतच्चैव करिष्यामो यत्नश्च क्रियतामिह ।
05-004-007c	प्रस्थापयाम मित्रेभ्यो बलान्युद्योजयन्तु नः ॥
05-004-008a	शल्यस्य धृष्टकेतोश्च जयत्सेनस्य चाभिभोः ।
05-004-008c	केकयानां च सर्वेषां दूता गच्छन्तु शीघ्रगाः ॥
05-004-009a	स तु दुर्योधनो नूनं प्रेषयिष्यति सर्वशः ।
05-004-009c	पूर्वाभिपन्नाः सन्तश्च भजन्ते पूर्वचोदकम् ॥
05-004-010a	तत्त्वरध्वं नरेन्द्राणां पूर्वमेव प्रचोदने ।
05-004-010c	महद्धि कार्यं वोढव्यमिति मे वर्तते मतिः ॥
05-004-011a	शल्यस्य प्रेष्यतां शीघ्रं ये च तस्यानुगा नृपाः ।
05-004-011c	भगदत्ताय राज्ञे च पूर्वसागरवासिने ॥
05-004-012a	अमितौजसे तथोग्राय हार्दिक्यायाहुकाय च ।
05-004-012c	दीर्घप्रज्ञाय मल्लाय रोचमानाय चाभिभो ॥

05-004-013a	आनीयतां बृहन्तश्च सेनाबिन्दुश्च पार्थिवः ।
05-004-013c	पापजित्प्रतिविन्ध्यश्च चित्रवर्मा सुवास्तुकः ॥
05-004-014a	बाह्लीको मुञ्जकेशश्च चैद्याधिपतिरेव च ।
05-004-014c	सुपार्श्वश्च सुबाहुश्च पौरवश्च महारथः ॥
05-004-015a	शकानां पल्लवानां च दरदानां च ये नृपाः ।
05-004-015c	काम्बोजा ऋषिका ये च पश्चिमानूपकाश्च ये ॥
05-004-016a	जयत्सेनश्च काश्यश्च तथा पञ्चनदा नृपाः ।
05-004-016c	क्राथपुत्रश्च दुर्धर्षः पार्वतीयाश्च ये नृपाः ॥
05-004-017a	जानकिश्च सुशर्मा च मणिमान्पौतिमत्स्यकः ।
05-004-017c	पांसुराष्ट्राधिपश्चैव धृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ॥
05-004-018a	औड्रश्च दण्डधारश्च बृहत्सेनश्च वीर्यवान् ।
05-004-018c	अपराजितो निषादश्च श्रेणिमान्वसुमानपि ॥
05-004-019a	बृहद्वलो महौजाश्च बाहुः परपुरंजयः ।
05-004-019c	समुद्रसेनो राजा च सह पुत्रेण वीर्यवान् ॥
05-004-020a	अदारिश्च नदीजश्च कर्णवेष्टश्च पार्थिवः ।
05-004-020c	समर्थश्च सुवीरश्च मार्जारः कन्यकस्तथा ॥
05-004-021a	महावीरश्च कद्रुश्च निकरस्तुमुलः क्रथः ।
05-004-021c	नीलश्च वीरधर्मा च भूमिपालश्च वीर्यवान् ॥
05-004-022a	दुर्जयो दन्तवक्त्रश्च रुक्मी च जनमेजयः ।
05-004-022c	आषाढो वायुवेगश्च पूर्वपाली च पार्थिवः ॥
05-004-023a	भूरितेजा देवकश्च एकलव्यस्य चात्मजः ।
05-004-023c	कारूषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ॥
05-004-024a	उद्धवः क्षेमकश्चैव वाटधानश्च पार्थिवः ।
05-004-024c	श्रुतायुश्च दृढायुश्च शाल्वपुत्रश्च वीर्यवान् ॥
05-004-025a	कुमारश्च कलिङ्गानामीश्वरो युद्धदुर्मदः ।
05-004-025c	एतेषां प्रेष्यतां शीघ्रमेतद्धि मम रोचते ॥
05-004-026a	अयं च ब्राह्मणः शीघ्रं मम राजन्पुरोहितः ।
05-004-026c	प्रेष्यतां धृतराष्ट्राय वाक्यमस्मिन्समर्प्यताम् ॥
05-004-027a	यथा दुर्योधनो वाच्यो यथा शांतनवो नृपः ।
05-004-027c	धृतराष्ट्रो यथा वाच्यो द्रोणश्च विदुषां वरः ॥

05-005-001 वासुदेव उवाच

05-005-001a	उपपन्नमिदं वाक्यं सोमकानां धुरंधरे ।
05-005-001c	अर्थसिद्धिकरं राज्ञः पाण्डवस्य महौजसः ॥
05-005-002a	एतच्च पूर्वकार्यं नः सुनीतमभिकाङ्क्षताम् ।
05-005-002c	अन्यथा ह्याचरन्कर्म पुरुषः स्यात्सुबालिशः ॥
05-005-003a	किं तु संबन्धकं तुल्यमस्माकं कुरुपाण्डुषु ।
05-005-003c	यथेष्टं वर्तमानेषु पाण्डवेषु च तेषु च ॥
05-005-004a	ते विवाहार्थमानीता वयं सर्वे यथा भवान् ।
05-005-004c	कृते विवाहे मुदिता गमिष्यामो गृहान्प्रति ॥
05-005-005a	भवान्वृद्धतमो राज्ञां वयसा च श्रुतेन च ।
05-005-005c	शिष्यवत्ते वयं सर्वे भवामेह न संशयः ॥
05-005-006a	भवन्तं धृतराष्ट्रश्च सततं बहु मन्यते ।
05-005-006c	आचार्ययोः सखा चासि द्रोणस्य च कृपस्य च ॥
05-005-007a	स भवान्प्रेषयत्वद्य पाण्डवार्थकरं वचः ।
05-005-007c	सर्वेषां निश्चितं तन्नः प्रेषयिष्यति यद्भवान् ॥
05-005-008a	यदि तावच्छमं कुर्यान्न्यायेन कुरुपुंगवः ।
05-005-008c	न भवेत्कुरुपाण्डूनां सौभ्रात्रेण महान्क्षयः ॥
05-005-009a	अथ दर्पान्वितो मोहान्न कुर्याद्धृतराष्ट्रजः ।
05-005-009c	अन्येषां प्रेषयित्वा च पश्चादस्मान्समाह्वयेः ॥
05-005-010a	ततो दुर्योधनो मन्दः सहामात्यः सबान्धवः ।
05-005-010c	निष्ठामापत्स्यते मूढः क्रुद्धे गाण्डीवधन्वनि ॥

05-005-011 वैशंपायन उवाच

05-005-011a	ततः सत्कृत्य वाष्ण्यं विराटः पृथिवीपतिः ।
05-005-011c	गृहान्प्रस्थापयामास सगणं सहबान्धवम् ॥
05-005-012a	द्वारकां तु गते कृष्णे युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
05-005-012c	चक्रुः सांग्रामिकं सर्वं विराटश्च महीपतिः ॥
05-005-013a	ततः संप्रेषयामास विराटः सह बान्धवैः ।
05-005-013c	सर्वेषां भूमिपालानां द्रुपदश्च महीपतिः ॥
05-005-014a	वचनात्कुरुसिंहानां मत्स्यपाञ्चालयोश्च ते ।
05-005-014c	समाजग्मुर्महीपालाः संप्रहृष्टा महाबलाः ॥
05-005-015a	तच्छ्रुत्वा पाण्डुपुत्राणां समागच्छन्महद्वलम् ।
05-005-015c	धृतराष्ट्रसुतश्चापि समानिन्ये महीपतीन् ॥

05-005-016a	समाकुला मही राजन्कुरुपाण्डवकारणात् ।
05-005-016c	तदा समभवत्कृत्स्ना संप्रयाणे महीक्षिताम् ॥
05-005-017a	बलानि तेषां वीराणामागच्छन्ति ततस्ततः ।
05-005-017c	चालयन्तीव गां देवीं सपर्वतवनामिमाम् ॥
05-005-018a	ततः प्रज्ञावयोवृद्धं पाञ्चाल्यः स्वपुरोहितम् ।
05-005-018c	कुरुभ्यः प्रेषयामास युधिष्ठिरमते तदा ॥
05-006-001	द्रुपद उवाच
05-006-001a	भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ।
05-006-001c	बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा नराणां तु द्विजातयः ॥
05-006-002a	द्विजेषु वैद्याः श्रेयांसो वैद्येषु कृतबुद्धयः ।
05-006-002c	स भवान्कृतबुद्धीनां प्रधान इति मे मतिः ॥
05-006-003a	कुलेन च विशिष्टोऽसि वयसा च श्रुतेन च ।
05-006-003c	प्रज्ञयानवमश्चासि शुक्रेणाङ्गिरसेन च ॥
05-006-004a	विदितं चापि ते सर्वं यथावृत्तः स कौरवः ।
05-006-004c	पाण्डवश्च यथावृत्तः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
05-006-005a	धृतराष्ट्रस्य विदिते वञ्चिताः पाण्डवाः परैः ।
05-006-005c	विदुरेणानुनीतोऽपि पुत्रमेवानुवर्तते ॥
05-006-006a	शकुनिर्बुद्धिपूर्वं हि कुन्तीपुत्रं समाह्वयत् ।
05-006-006c	अनक्षज्ञं मताक्षः सन्क्षत्रवृत्ते स्थितं शुचिम् ॥
05-006-007a	ते तथा वञ्चयित्वा तु धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
05-006-007c	न कस्यांचिदवस्थायां राज्यं दास्यन्ति वै स्वयम् ॥
05-006-008a	भवांस्तु धर्मसंयुक्तं धृतराष्ट्रं ब्रुवन्वचः ।
05-006-008c	मनांसि तस्य योधानां ध्रुवमावर्तयिष्यति ॥
05-006-009a	विदुरश्चापि तद्वाक्यं साधयिष्यति तावकम् ।
05-006-009c	भीष्मद्रोणकृपाणां च भेदं संजनयिष्यति ॥
05-006-010a	अमात्येषु च भिन्नेषु योधेषु विमुखेषु च ।
05-006-010c	पुनरेकाग्रकरणं तेषां कर्म भविष्यति ॥
05-006-011a	एतस्मिन्नन्तरे पार्थाः सुखमेकाग्रबुद्धयः ।
05-006-011c	सेनाकर्म करिष्यन्ति द्रव्याणां चैव संचयम् ॥
05-006-012a	भिद्यमानेषु च स्वेषु लम्बमाने च वै त्वयि ।
05-006-012c	न तथा ते करिष्यन्ति सेनाकर्म न संशयः ॥

- 05-006-013a एतत्प्रयोजनं चात्र प्राधान्येनोपलभ्यते ।
 05-006-013c संगत्या धृतराष्ट्रश्च कुर्याद्धर्म्यं वचस्तव ॥
 05-006-014a स भवान्धर्मयुक्तश्च धर्म्यं तेषु समाचरन् ।
 05-006-014c कृपालुषु परिक्लेशान्पाण्डवानां प्रकीर्तयन् ॥
 05-006-015a वृद्धेषु कुलधर्मं च ब्रुवन्पूर्वैरनुष्ठितम् ।
 05-006-015c विभेत्स्यति मनांस्येषामिति मे नात्र संशयः ॥
 05-006-016a न च तेभ्यो भयं तेऽस्ति ब्राह्मणो ह्यसि वेदवित् ।
 05-006-016c दूतकर्मणि युक्तश्च स्थविरश्च विशेषतः ॥
 05-006-017a स भवान्पुण्ययोगेन मुहूर्तेन जयेन च ।
 05-006-017c कौरवेयान्प्रयात्वाशु कौन्तेयस्यार्थसिद्धये ॥
- 05-006-018 वैशंपायन उवाच**
- 05-006-018a तथानुशिष्टः प्रययौ द्रुपदेन महात्मना ।
 05-006-018c पुरोधो वृत्तसंपन्नो नगरं नागसाह्वयम् ॥
- 05-007-001 वैशंपायन उवाच**
- 05-007-001a गते द्वारवतीं कृष्णे बलदेवे च माधवे ।
 05-007-001c सह वृष्ण्यन्धकैः सर्वैर्भोजैश्च शतशस्तथा ॥
 05-007-002a सर्वमागमयामास पाण्डवानां विचेष्टितम् ।
 05-007-002c धृतराष्ट्रात्मजो राजा दूतैः प्रणिहितैश्चरैः ॥
 05-007-003a स श्रुत्वा माधवं यातं सदश्वैरनिलोपमैः ।
 05-007-003c बलेन नातिमहता द्वारकामभ्ययात्पुरीम् ॥
 05-007-004a तमेव दिवसं चापि कौन्तेयः पाण्डुनन्दनः ।
 05-007-004c आनर्तनगरीं रम्यां जगामाशु धनंजयः ॥
 05-007-005a तौ यात्वा पुरुषव्याघ्रौ द्वारकां कुरुनन्दनौ ।
 05-007-005c सुप्तं ददृशतुः कृष्णं शयानं चोपजग्मतुः ॥
 05-007-006a ततः शयाने गोविन्दे प्रविवेश सुयोधनः ।
 05-007-006c उच्छीर्षतश्च कृष्णस्य निषसाद वरासने ॥
 05-007-007a ततः किरीटी तस्यानु प्रविवेश महामनाः ।
 05-007-007c पश्चार्धे च स कृष्णस्य प्रह्वोऽतिष्ठत्कृताञ्जलिः ॥
 05-007-008a प्रतिबुद्धः स वाष्ण्यो ददर्शाग्रे किरीटिनम् ।
 05-007-008c स तयोः स्वागतं कृत्वा यथार्हं प्रतिपूज्य च ॥

05-007-008e	तदागमनजं हेतुं पप्रच्छ मधुसूदनः ॥
05-007-009a	ततो दुर्योधनः कृष्णमुवाच प्रहसन्निव ।
05-007-009c	विग्रहेऽस्मिन्भवान्साह्यं मम दातुमिहार्हति ॥
05-007-010a	समं हि भवतः सख्यं मयि चैवार्जुनेऽपि च ।
05-007-010c	तथा संबन्धकं तुल्यमस्माकं त्वयि माधव ॥
05-007-011a	अहं चाभिगतः पूर्वं त्वामद्य मधुसूदन ।
05-007-011c	पूर्वं चाभिगतं सन्तो भजन्ते पूर्वसारिणः ॥
05-007-012a	त्वं च श्रेष्ठतमो लोके सतामद्य जनार्दन ।
05-007-012c	सततं संमतश्चैव सद्वृत्तमनुपालय ॥

05-007-013 कृष्ण उवाच

05-007-013a	भवानभिगतः पूर्वमत्र मे नास्ति संशयः ।
05-007-013c	दृष्टस्तु प्रथमं राजन्मया पार्थो धनंजयः ॥
05-007-014a	तव पूर्वाभिगमनात्पूर्वं चाप्यस्य दर्शनात् ।
05-007-014c	साहाय्यमुभयोरेव करिष्यामि सुयोधन ॥
05-007-015a	प्रवारणं तु बालानां पूर्वं कार्यमिति श्रुतिः ।
05-007-015c	तस्मात्प्रवारणं पूर्वमर्हः पार्थो धनंजयः ॥
05-007-016a	मत्संहननतुल्यानां गोपानामर्बुदं महत् ।
05-007-016c	नारायणा इति ख्याताः सर्वे संग्रामयोधिनः ॥
05-007-017a	ते वा युधि दुराधर्षा भवन्त्वेकस्य सैनिकाः ।
05-007-017c	अयुध्यमानः संग्रामे न्यस्तशस्त्रोऽहमेकतः ॥
05-007-018a	आभ्यामन्यतरं पार्थ यत्ते हृद्यतरं मतम् ।
05-007-018c	तद्वृणीतां भवानग्रे प्रवार्यस्त्वं हि धर्मतः ॥

05-007-019 वैशंपायन उवाच

05-007-019a	एवमुक्तस्तु कृष्णेन कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
05-007-019c	अयुध्यमानं संग्रामे वरयामास केशवम् ॥
05-007-020a	सहस्राणां सहस्रं तु योधानां प्राप्य भारत ।
05-007-020c	कृष्णं चापहतं ज्ञात्वा संप्राप परमां मुदम् ॥
05-007-021a	दुर्योधनस्तु तत्सैन्यं सर्वमादाय पार्थिवः ।
05-007-021c	ततोऽभ्ययाद्भीमबलो रौहिणेयं महाबलम् ॥
05-007-022a	सर्वं चागमने हेतुं स तस्मै संन्यवेदयत् ।

- 05-007-022c प्रत्युवाच ततः शौरिर्धार्तराष्ट्रमिदं वचः ॥
 05-007-023a विदितं ते नरव्याघ्र सर्वं भवितुमर्हति ।
 05-007-023c यन्मयोक्तं विराटस्य पुरा वैवाहिके तदा ॥
 05-007-024a निगृह्योक्तो हृषीकेशस्त्वदर्थं कुरुनन्दन ।
 05-007-024c मया संबन्धकं तुल्यमिति राजन्पुनः पुनः ॥
 05-007-025a न च तद्वाक्यमुक्तं वै केशवः प्रत्यपद्यत ।
 05-007-025c न चाहमुत्सहे कृष्णं विना स्थातुमपि क्षणम् ॥
 05-007-026a नाहं सहायः पार्थानां नापि दुर्योधनस्य वै ।
 05-007-026c इति मे निश्चिता बुद्धिर्वासुदेवमवेक्ष्य ह ॥
 05-007-027a जातोऽसि भारते वंशे सर्वपार्थिवपूजिते ।
 05-007-027c गच्छ युध्यस्व धर्मेण क्षात्रेण भरतर्षभ ॥
 05-007-028a इत्येवमुक्तः स तदा परिष्वज्य हलायुधम् ।
 05-007-028c कृष्णं चापहतं ज्ञात्वा युद्धान्मेने जितं जयम् ॥
 05-007-029a सोऽभ्ययात्कृतवर्माणं धृतराष्ट्रसुतो नृपः ।
 05-007-029c कृतवर्मा ददौ तस्य सेनामक्षौहिणीं तदा ॥
 05-007-030a स तेन सर्वसैन्येन भीमेन कुरुनन्दनः ।
 05-007-030c वृतः प्रतिययौ हृष्टः सुहृदः संप्रहर्षयन् ॥
 05-007-031a गते दुर्योधने कृष्णः किरीटिनमथाब्रवीत् ।
 05-007-031c अयुध्यमानः कां बुद्धिमास्थायाहं त्वया वृतः ॥

05-007-032 अर्जुन उवाच

- 05-007-032a भवान्समर्थस्तान्सर्वान्निहन्तुं नात्र संशयः ।
 05-007-032c निहन्तुमहमप्येकः समर्थः पुरुषोत्तम ॥
 05-007-033a भवांस्तु कीर्तिमाँल्लोके तद्यशस्त्वां गमिष्यति ।
 05-007-033c यशसा चाहमप्यर्थी तस्मादसि मया वृतः ॥
 05-007-034a सारथ्यं तु त्वया कार्यमिति मे मानसं सदा ।
 05-007-034c चिररात्रेप्सितं कामं तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥

05-007-035 वासुदेव उवाच

- 05-007-035a उपपन्नमिदं पार्थ यत्स्पर्धेथा मया सह ।
 05-007-035c सारथ्यं ते करिष्यामि कामः संपद्यतां तव ॥

05-007-036 वैशंपायन उवाच

- 05-007-036a एवं प्रमुदितः पार्थः कृष्णेन सहितस्तदा ।
 05-007-036c वृतो दाशार्हप्रवरैः पुनरायाद्युधिष्ठिरम् ॥
- 05-008-001 वैशंपायन उवाच**
- 05-008-001a शल्यः श्रुत्वा तु दूतानां सैन्येन महता वृतः ।
 05-008-001c अभ्ययात्पाण्डवात्राजन्सह पुत्रैर्महारथैः ॥
- 05-008-002a तस्य सेनानिवेशोऽभूदध्यर्धमिव योजनम् ।
 05-008-002c तथा हि बहुलां सेनां स बिभर्ति नरर्षभः ॥
- 05-008-003a विचित्रकवचाः शूरा विचित्रध्वजकार्मुकाः ।
 05-008-003c विचित्राभरणाः सर्वे विचित्ररथवाहनाः ॥
- 05-008-004a स्वदेशवेषाभरणा वीराः शतसहस्रशः ।
 05-008-004c तस्य सेनाप्रणेतारो बभूवुः क्षत्रियर्षभाः ॥
- 05-008-005a व्यथयन्निव भूतानि कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
 05-008-005c शनैर्विश्रामयन्सेनां स ययौ येन पाण्डवः ॥
- 05-008-006a ततो दुर्योधनः श्रुत्वा महासेनं महारथम् ।
 05-008-006c उपायान्तमभिद्रुत्य स्वयमानर्च भारत ॥
- 05-008-007a कारयामास पूजार्थं तस्य दुर्योधनः सभाः ।
 05-008-007c रमणीयेषु देशेषु रत्नचित्राः स्वलंकृताः ॥
- 05-008-008a स ताः सभाः समासाद्य पूज्यमानो यथामरः ।
 05-008-008c दुर्योधनस्य सचिवैर्देशे देशे यथार्हतः ॥
 05-008-008e आजगाम सभामन्यां देवावसथवर्चसम् ॥
- 05-008-009a स तत्र विषयैर्युक्तः कल्याणैरतिमानुषैः ।
 05-008-009c मेनेऽभ्यधिकमात्मानमवमेने पुरंदरम् ॥
- 05-008-010a पप्रच्छ स ततः प्रेष्यान्प्रहृष्टः क्षत्रियर्षभः ।
 05-008-010c युधिष्ठिरस्य पुरुषाः के नु चक्रुः सभा इमाः ॥
 05-008-010e आनीयन्तां सभाकाराः प्रदेयार्हा हि मे मताः ॥
- 05-008-011a गूढो दुर्योधनस्तत्र दर्शयामास मातुलम् ।
 05-008-011c तं दृष्ट्वा मद्राजस्तु ज्ञात्वा यत्नं च तस्य तम् ॥
 05-008-011e परिष्वज्याब्रवीत्प्रीत इष्टोऽर्थो गृह्यतामिति ॥
- 05-008-012 दुर्योधन उवाच**
- 05-008-012a सत्यवाग्भव कल्याण वरो वै मम दीयताम् ।
 05-008-012c सर्वसेनाप्रणेता मे भवान्भवितुमर्हति ॥

05-008-013 वैशंपायन उवाच

- 05-008-013a कृतमित्यब्रवीच्छल्यः किमन्यत्क्रियतामिति ।
 05-008-013c कृतमित्येव गान्धारिः प्रत्युवाच पुनः पुनः ॥
 05-008-014a स तथा शल्यमामन्त्र्य पुनरायात्स्वकं पुरम् ।
 05-008-014c शल्यो जगाम कौन्तेयानाख्यातुं कर्म तस्य तत् ॥
 05-008-015a उपप्लव्यं स गत्वा तु स्कन्धावारं प्रविश्य च ।
 05-008-015c पाण्डवानथ तान्सर्वाञ्शल्यस्तत्र ददर्श ह ॥
 05-008-016a समेत्य तु महाबाहुः शल्यः पाण्डुसुतैस्तदा ।
 05-008-016c पाद्यमर्घ्यं च गां चैव प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
 05-008-017a ततः कुशलपूर्वं स मदराजोऽरिसूदनः ।
 05-008-017c प्रीत्या परमया युक्तः समाश्लिष्य युधिष्ठिरम् ॥
 05-008-018a तथा भीमार्जुनौ हृष्टौ स्वस्त्रीयौ च यमावुभौ ।
 05-008-018c आसने चोपविष्टस्तु शल्यः पार्थमुवाच ह ॥
 05-008-019a कुशलं राजशार्दूल कच्चित्ते कुरुनन्दन ।
 05-008-019c अरण्यवासादिष्ट्यासि विमुक्तो जयतां वर ॥
 05-008-020a सुदुष्करं कृतं राजन्निर्जने वसता वने ।
 05-008-020c भ्रातृभिः सह राजेन्द्र कृष्णया चानया सह ॥
 05-008-021a अज्ञातवासं घोरं च वसता दुष्करं कृतम् ।
 05-008-021c दुःखमेव कुतः सौख्यं राज्यभ्रष्टस्य भारत ॥
 05-008-022a दुःखस्यैतस्य महतो धार्तराष्ट्रकृतस्य वै ।
 05-008-022c अवाप्स्यसि सुखं राजन्हत्वा शत्रून्परंतप ॥
 05-008-023a विदितं ते महाराज लोकतत्त्वं नराधिप ।
 05-008-023c तस्माल्लोभकृतं किञ्चित्तव तात न विद्यते ॥
 05-008-024a ततोऽस्याकथयद्राजा दुर्योधनसमागमम् ।
 05-008-024c तच्च शुश्रूषितं सर्वं वरदानं च भारत ॥

05-008-025 युधिष्ठिर उवाच

- 05-008-025a सुकृतं ते कृतं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 05-008-025c दुर्योधनस्य यद्वीर त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ॥
 05-008-025e एकं त्विच्छामि भद्रं ते क्रियमाणं महीपते ॥
 05-008-026a भवानिह महाराज वासुदेवसमो युधि ।
 05-008-026c कर्णार्जुनाभ्यां संप्राप्ते द्वैरथे राजसत्तम ॥

- 05-008-026e कर्णस्य भवता कार्यं सारथ्यं नात्र संशयः ॥
- 05-008-027a तत्र पाल्योऽर्जुनो राजन्यदि मत्प्रियमिच्छसि ।
- 05-008-027c तेजोवधश्च ते कार्यः सौतेरस्मज्जयावहः ॥
- 05-008-027e अकर्तव्यमपि ह्येतत्कर्तुमर्हसि मातुल ॥
- 05-008-028 शल्य उवाच**
- 05-008-028a शृणु पाण्डव भद्रं ते यद्ब्रवीषि दुरात्मनः ।
- 05-008-028c तेजोवधनिमित्तं मां सूतपुत्रस्य संयुगे ॥
- 05-008-029a अहं तस्य भविष्यामि संग्रामे सारथिर्ध्रुवम् ।
- 05-008-029c वासुदेवेन हि समं नित्यं मां स हि मन्यते ॥
- 05-008-030a तस्याहं कुरुशार्दूल प्रतीपमहितं वचः ।
- 05-008-030c ध्रुवं संकथयिष्यामि योद्धुकामस्य संयुगे ॥
- 05-008-031a यथा स हतदर्पश्च हततेजाश्च पाण्डव ।
- 05-008-031c भविष्यति सुखं हन्तुं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 05-008-032a एवमेतत्करिष्यामि यथा तात त्वमात्थ माम् ।
- 05-008-032c यच्चान्यदपि शक्यामि तत्करिष्यामि ते प्रियम् ॥
- 05-008-033a यच्च दुःखं त्वया प्राप्तं द्यूते वै कृष्णया सह ।
- 05-008-033c परुषाणि च वाक्यानि सूतपुत्रकृतानि वै ॥
- 05-008-034a जटासुरात्परिक्लेशः कीचकाच्च महाद्युते ।
- 05-008-034c द्रौपद्याधिगतं सर्वं दमयन्त्या यथाशुभम् ॥
- 05-008-035a सर्वं दुःखमिदं वीर सुखोदकं भविष्यति ।
- 05-008-035c नात्र मन्युस्त्वया कार्यो विधिर्हि बलवत्तरः ॥
- 05-008-036a दुःखानि हि महात्मानः प्राप्नुवन्ति युधिष्ठिर ।
- 05-008-036c देवैरपि हि दुःखानि प्राप्तानि जगतीपते ॥
- 05-008-037a इन्द्रेण श्रूयते राजन्सभार्येण महात्मना ।
- 05-008-037c अनुभूतं महद्दुःखं देवराजेन भारत ॥

05-009-001 युधिष्ठिर उवाच

- 05-009-001a कथमिन्द्रेण राजेन्द्र सभार्येण महात्मना ।
- 05-009-001c दुःखं प्राप्तं परं घोरमेतदिच्छामि वेदितुम् ॥

05-009-002 शल्य उवाच

- 05-009-002a शृणु राजन्पुरा वृत्तमितिहासं पुरातनम् ।

05-009-002c	सभार्येण यथा प्राप्तं दुःखमिन्द्रेण भारत ॥
05-009-003a	त्वष्टा प्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठो महातपाः ।
05-009-003c	स पुत्रं वै त्रिशिरसमिन्द्रद्रोहात्किलासृजत् ॥
05-009-004a	ऐन्द्रं स प्रार्थयत्स्थानं विश्वरूपो महाद्युतिः ।
05-009-004c	तैस्त्रिभिर्वदनैर्घोरैः सूर्येन्दुज्वलनोपमैः ॥
05-009-005a	वेदानेकेन सोऽधीते सुरामेकेन चापिबत् ।
05-009-005c	एकेन च दिशः सर्वाः पिबन्निव निरीक्षते ॥
05-009-006a	स तपस्वी मूदुर्दान्तो धर्मे तपसि चोद्यतः ।
05-009-006c	तपोऽतप्यन्महत्तीव्रं सुदुश्चरमरिदम ॥
05-009-007a	तस्य दृष्ट्वा तपोवीर्यं सत्त्वं चामिततेजसः ।
05-009-007c	विषादमगमच्छक्र इन्द्रोऽयं मा भवेदिति ॥
05-009-008a	कथं सज्जेत भोगेषु न च तप्येन्महत्तपः ।
05-009-008c	विवर्धमानस्त्रिशिराः सर्वं त्रिभुवनं ग्रसेत् ॥
05-009-009a	इति संचिन्त्य बहुधा बुद्धिमान्भरतर्षभ ।
05-009-009c	आज्ञापयत्सोऽप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभने ॥
05-009-010a	यथा स सज्जेत्त्रिशिराः कामभोगेषु वै भृशम् ।
05-009-010c	क्षिप्रं कुरुत गच्छध्वं प्रलोभयत माचिरम् ॥
05-009-011a	शृङ्गारवेषाः सुश्रोण्यो भावैर्युक्ता मनोहरैः ।
05-009-011c	प्रलोभयत भद्रं वः शमयध्वं भयं मम ॥
05-009-012a	अस्वस्थं ह्यात्मनात्मानं लक्षयामि वराङ्गनाः ।
05-009-012c	भयमेतन्महाघोरं क्षिप्रं नाशयताबलाः ॥

05-009-013 अप्सरस ऊचुः

05-009-013a	तथा यत्नं करिष्यामः शक्र तस्य प्रलोभने ।
05-009-013c	यथा नावाप्स्यसि भयं तस्माद्वलनिषूदन ॥
05-009-014a	निर्दहन्निव चक्षुर्भ्यां योऽसावास्ते तपोनिधिः ।
05-009-014c	तं प्रलोभयितुं देव गच्छामः सहिता वयम् ॥
05-009-014e	यतिष्यामो वशे कर्तुं व्यपनेतुं च ते भयम् ॥

05-009-015 शल्य उवाच

05-009-015a	इन्द्रेण तास्त्वनुज्ञाता जग्मुस्त्रिशिरसोऽन्तिकम् ।
05-009-015c	तत्र ता विविधैर्भावैर्लोभयन्त्यो वराङ्गनाः ॥

05-009-015e	नृत्यं संदर्शयन्त्यश्च तथैवाङ्गेषु सौष्ठवम् ॥
05-009-016a	विचेरुः संप्रहर्षं च नाभ्यगच्छन्महातपाः ।
05-009-016c	इन्द्रियाणि वशे कृत्वा पूर्णसागरसंनिभः ॥
05-009-017a	तास्तु यत्नं परं कृत्वा पुनः शक्रमुपस्थिताः ।
05-009-017c	कृताञ्जलिपुटाः सर्वा देवराजमथाब्रुवन् ॥
05-009-018a	न स शक्यः सुदुर्धर्षो धैर्याच्चालयितुं प्रभो ।
05-009-018c	यत्ते कार्यं महाभाग क्रियतां तदनन्तरम् ॥
05-009-019a	संपूज्याप्सरसः शक्रो विसृज्य च महामतिः ।
05-009-019c	चिन्तयामास तस्यैव वधोपायं महात्मनः ॥
05-009-020a	स तूष्णीं चिन्तयन्वीरो देवराजः प्रतापवान् ।
05-009-020c	विनिश्चितमतिर्धीमान्वधे त्रिशिरसोऽभवत् ॥
05-009-021a	वज्रमस्य क्षिपाम्यद्य स क्षिप्रं न भविष्यति ।
05-009-021c	शत्रुः प्रवृद्धो नोपेक्ष्यो दुर्बलोऽपि बलीयसा ॥
05-009-022a	शास्त्रबुद्ध्या विनिश्चित्य कृत्वा बुद्धिं वधे दृढाम् ।
05-009-022c	अथ वैश्वानरनिभं घोररूपं भयावहम् ॥
05-009-022e	मुमोच वज्रं संक्रुद्धः शक्रस्त्रिशिरसं प्रति ॥
05-009-023a	स पपात हतस्तेन वज्रेण दृढमाहतः ।
05-009-023c	पर्वतस्येव शिखरं प्रणुन्नं मेदिनीतले ॥
05-009-024a	तं तु वज्रहतं दृष्ट्वा शयानमचलोपमम् ।
05-009-024c	न शर्म लेभे देवेन्द्रो दीपितस्तस्य तेजसा ॥
05-009-024e	हतोऽपि दीप्ततेजाः स जीवन्निव च दृश्यते ॥
05-009-025a	अभितस्तत्र तक्षाणं घटमानं शचीपतिः ।
05-009-025c	अपश्यदब्रवीच्चैनं सत्वरं पाकशासनः ॥
05-009-025e	क्षिप्रं छिन्धि शिरांस्यस्य कुरुष्व वचनं मम ॥

05-009-026 तक्षोवाच

05-009-026a	महास्कन्धो भृशं ह्येष परशुर्न तरिष्यति ।
05-009-026c	कर्तुं चाहं न शक्यामि कर्म सद्भिर्विगर्हितम् ॥

05-009-027 इन्द्र उवाच

05-009-027a	मा भैस्त्वं क्षिप्रमेतद्वै कुरुष्व वचनं मम ।
05-009-027c	मत्प्रसादाद्धि ते शस्त्रं वज्रकल्पं भविष्यति ॥

05-009-028 तक्षोवाच

05-009-028a कं भवन्तमहं विद्यां घोरकर्माणमद्य वै ।
 05-009-028c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन कथयस्व मे ॥

05-009-029 इन्द्र उवाच

05-009-029a अहमिन्द्रो देवराजस्तक्षन्विदितमस्तु ते ।
 05-009-029c कुरुष्वैतद्यथोक्तं मे तक्षन्मा त्वं विचारय ॥

05-009-030 तक्षोवाच

05-009-030a क्रूरेण नापत्रपसे कथं शक्रेह कर्मणा ।
 05-009-030c ऋषिपुत्रमिमं हत्वा ब्रह्महत्याभयं न ते ॥

05-009-031 इन्द्र उवाच

05-009-031a पश्चाद्धर्मं चरिष्यामि पावनार्थं सुदुश्चरम् ।
 05-009-031c शत्रुरेष महावीर्यो वज्रेण निहतो मया ॥
 05-009-032a अद्यापि चाहमुद्विग्नस्तक्षन्नस्माद्विभेमि वै ।
 05-009-032c क्षिप्रं छिन्धि शिरांसि त्वं करिष्येऽनुग्रहं तव ॥
 05-009-033a शिरः पशोस्ते दास्यन्ति भागं यज्ञेषु मानवाः ।
 05-009-033c एष तेऽनुग्रहस्तक्षन्क्षिप्रं कुरु मम प्रियम् ॥

05-009-034 शल्य उवाच

05-009-034a एतच्छ्रुत्वा तु तक्षा स महेन्द्रवचनं तदा ।
 05-009-034c शिरांस्यथ त्रिशिरसः कुठारेणाच्छिनत्तदा ॥
 05-009-035a निकृत्तेषु ततस्तेषु निष्क्रामंस्त्रिशिरास्त्वथ ।
 05-009-035c कपिञ्जलास्तित्तिराश्च कलविङ्काश्च सर्वशः ॥
 05-009-036a येन वेदानधीते स्म पिबते सोममेव च ।
 05-009-036c तस्माद्वक्त्रान्विनिष्पेतुः क्षिप्रं तस्य कपिञ्जलाः ॥
 05-009-037a येन सर्वा दिशो राजन्पिबन्निव निरीक्षते ।
 05-009-037c तस्माद्वक्त्राद्विनिष्पेतुस्तित्तिरास्तस्य पाण्डव ॥
 05-009-038a यत्सुरापं तु तस्यासीद्वक्त्रं त्रिशिरसस्तदा ।
 05-009-038c कलविङ्का विनिष्पेतुस्तेनास्य भरतर्षभ ॥
 05-009-039a ततस्तेषु निकृत्तेषु विज्वरो मघवानभूत् ।
 05-009-039c जगाम त्रिदिवं हृष्टस्तक्षापि स्वगृहान्ययौ ॥

05-009-040a	त्वष्टा प्रजापतिः श्रुत्वा शक्रेणाथ हतं सुतम् ।
05-009-040c	क्रोधसंरक्तनयन इदं वचनमब्रवीत् ॥
05-009-041a	तप्यमानं तपो नित्यं क्षान्तं दान्तं जितेन्द्रियम् ।
05-009-041c	अनापराधिनं यस्मात्पुत्रं हिंसितवान्मम ॥
05-009-042a	तस्माच्छक्रवधार्थाय वृत्रमुत्पादयाम्यहम् ।
05-009-042c	लोकाः पश्यन्तु मे वीर्यं तपसश्च बलं महत् ॥
05-009-042e	स च पश्यतु देवेन्द्रो दुरात्मा पापचेतनः ॥
05-009-043a	उपस्पृश्य ततः क्रुद्धस्तपस्वी सुमहायशाः ।
05-009-043c	अग्निं हुत्वा समुत्पाद्य घोरं वृत्रमुवाच ह ॥
05-009-043e	इन्द्रशत्रो विवर्धस्व प्रभावात्तपसो मम ॥
05-009-044a	सोऽवर्धत दिवं स्तब्ध्वा सूर्यवैश्वानरोपमः ।
05-009-044c	किं करोमीति चोवाच कालसूर्य इवोदितः ॥
05-009-044e	शक्रं जहीति चाप्युक्तो जगाम त्रिदिवं ततः ॥
05-009-045a	ततो युद्धं समभवद्वृत्रवासवयोस्तदा ।
05-009-045c	संक्रुद्धयोर्महाघोरं प्रसक्तं कुरुसत्तम ॥
05-009-046a	ततो जग्राह देवेन्द्रं वृत्रो वीरः शतक्रतुम् ।
05-009-046c	अपावृत्य स जग्रास वृत्रः क्रोधसमन्वितः ॥
05-009-047a	ग्रस्ते वृत्रेण शक्रे तु संभ्रान्तास्त्रिदशास्तदा ।
05-009-047c	असृजंस्ते महासत्त्वा जृम्भिकां वृत्रनाशिनीम् ॥
05-009-048a	विजृम्भमाणस्य ततो वृत्रस्यास्यादपावृतात् ।
05-009-048c	स्वान्यङ्गान्यभिसंक्षिप्य निष्क्रान्तो बलसूदनः ॥
05-009-048e	ततः प्रभृति लोकेषु जृम्भिका प्राणिसंश्रिता ॥
05-009-049a	जहृषुश्च सुराः सर्वे दृष्ट्वा शक्रं विनिःसृतम् ।
05-009-049c	ततः प्रववृते युद्धं वृत्रवासवयोः पुनः ॥
05-009-049e	संरब्धयोस्तदा घोरं सुचिरं भरतर्षभ ॥
05-009-050a	यदा व्यवर्धत रणे वृत्रो बलसमन्वितः ।
05-009-050c	त्वष्टुस्तपोबलाद्विद्वांस्तदा शक्रो न्यवर्तत ॥
05-009-051a	निवृत्ते तु तदा देवा विषादमगमन्परम् ।
05-009-051c	समेत्य शक्रेण च ते त्वष्टुस्तेजोविमोहिताः ॥
05-009-051e	अमन्त्रयन्त ते सर्वे मुनिभिः सह भारत ॥
05-009-052a	किं कार्यमिति ते राजन्विचिन्त्य भयमोहिताः ।
05-009-052c	जग्मुः सर्वे महात्मानं मनोभिर्विष्णुमव्ययम् ॥

05-009-052e उपविष्टा मन्दराग्रे सर्वे वृत्रवधेप्सवः ॥

05-010-001 इन्द्र उवाच

05-010-001a सर्वं व्याप्तमिदं देवा वृत्रेण जगदव्ययम् ।

05-010-001c न ह्यस्य सदृशं किञ्चित्प्रतिघाताय यद्धवेत् ॥

05-010-002a समर्थो ह्यभवं पूर्वमसमर्थोऽस्मि सांप्रतम् ।

05-010-002c कथं कुर्यां नु भद्रं वो दुष्प्रधर्षः स मे मतः ॥

05-010-003a तेजस्वी च महात्मा च युद्धे चामितविक्रमः ।

05-010-003c ग्रसेत्त्रिभुवनं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥

05-010-004a तस्माद्विनिश्चयमिमं शृणुध्वं मे दिवौकसः ।

05-010-004c विष्णोः क्षयमुपागम्य समेत्य च महात्मना ॥

05-010-004e तेन संमन्य वेत्स्यामो वधोपायं दुरात्मनः ॥

05-010-005 शल्य उवाच

05-010-005a एवमुक्ते मघवता देवाः सर्षिगणास्तदा ।

05-010-005c शरण्यं शरणं देवं जग्मुर्विष्णुं महाबलम् ॥

05-010-006a ऊचुश्च सर्वे देवेशं विष्णुं वृत्रभयार्दिताः ।

05-010-006c त्वया लोकास्त्रयः क्रान्तास्त्रिभिर्विक्रमणैः प्रभो ॥

05-010-007a अमृतं चाहतं विष्णो दैत्याश्च निहता रणे ।

05-010-007c बलिं बद्ध्वा महादैत्यं शक्रो देवाधिपः कृतः ॥

05-010-008a त्वं प्रभुः सर्वलोकानां त्वया सर्वमिदं ततम् ।

05-010-008c त्वं हि देव महादेवः सर्वलोकनमस्कृतः ॥

05-010-009a गतिर्भव त्वं देवानां सेन्द्राणाममरोत्तम ।

05-010-009c जगद्व्याप्तमिदं सर्वं वृत्रेणासुरसूदन ॥

05-010-010 विष्णुरुवाच

05-010-010a अवश्यं करणीयं मे भवतां हितमुत्तमम् ।

05-010-010c तस्मादुपायं वक्ष्यामि यथासौ न भविष्यति ॥

05-010-011a गच्छध्वं सर्षिगन्धर्वा यत्रासौ विश्वरूपधृक् ।

05-010-011c साम तस्य प्रयुञ्जध्वं तत एनं विजेष्यथ ॥

05-010-012a भविष्यति गतिर्देवाः शक्रस्य मम तेजसा ।

05-010-012c अदृश्यश्च प्रवेक्ष्यामि वज्रमस्यायुधोत्तमम् ॥

05-010-013a गच्छध्वमृषिभिः सार्धं गन्धर्वैश्च सुरोत्तमाः ।

05-010-013c वृत्रस्य सह शक्रेण संधिं कुरुत माचिरम् ॥

05-010-014 शल्य उवाच

05-010-014a एवमुक्तास्तु देवेन ऋषयस्त्रिदशास्तथा ।

05-010-014c ययुः समेत्य सहिताः शक्रं कृत्वा पुरःसरम् ॥

05-010-015a समीपमेत्य च तदा सर्व एव महौजसः ।

05-010-015c तं तेजसा प्रज्वलितं प्रतपन्तं दिशो दश ॥

05-010-016a ग्रसन्तमिव लोकांस्त्रीन्सूर्याचन्द्रमसौ यथा ।

05-010-016c ददृशुस्तत्र ते वृत्रं शक्रेण सह देवताः ॥

05-010-017a ऋषयोऽथ ततोऽभ्येत्य वृत्रमूचुः प्रियं वचः ।

05-010-017c व्याप्तं जगदिदं सर्वं तेजसा तव दुर्जय ॥

05-010-018a न च शक्नोषि निर्जेतुं वासवं भूरिविक्रमम् ।

05-010-018c युध्यतोश्चापि वां कालो व्यतीतः सुमहानिह ॥

05-010-019a पीड्यन्ते च प्रजाः सर्वाः सदेवासुरमानवाः ।

05-010-019c सख्यं भवतु ते वृत्र शक्रेण सह नित्यदा ॥

05-010-019e अवाप्स्यसि सुखं त्वं च शक्रलोकांश्च शाश्वतान् ॥

05-010-020a ऋषिवाक्यं निशम्याथ स वृत्रः सुमहाबलः ।

05-010-020c उवाच तांस्तदा सर्वान्प्रणम्य शिरसासुरः ॥

05-010-021a सर्वे यूयं महाभागा गन्धर्वाश्चैव सर्वशः ।

05-010-021c यद्ब्रूत तच्छ्रुतं सर्वं ममापि शृणुतानघाः ॥

05-010-022a संधिः कथं वै भविता मम शक्रस्य चोभयोः ।

05-010-022c तेजसोर्हि द्वयोर्देवाः सख्यं वै भविता कथम् ॥

05-010-023 ऋषय ऊचुः

05-010-023a सकृत्सतां संगतं लिप्सितव्यं; ततः परं भविता भव्यमेव ।

05-010-023c नातिक्रमेत्सत्पुरुषेण संगतं; तस्मात्सतां संगतं लिप्सितव्यम् ॥

05-010-024a दृढं सतां संगतं चापि नित्यं; ब्रूयाच्चार्थं ह्यर्थकृच्छ्रेषु धीरः ।

05-010-024c महार्थवत्सत्पुरुषेण संगतं; तस्मात्सन्तं न जिघांसेत धीरः ॥

05-010-025a इन्द्रः सतां संमतश्च निवासश्च महात्मनाम् ।

05-010-025c सत्यवादी ह्यदीनश्च धर्मवित्सुविनिश्चितः ॥

05-010-026a तेन ते सह शक्रेण संधिर्भवतु शाश्वतः ।

05-010-026c एवं विश्वासमागच्छ मा ते भूद्विद्विरन्यथा ॥

05-010-027

शल्य उवाच

05-010-027a

महर्षिवचनं श्रुत्वा तानुवाच महाद्युतिः ।

05-010-027c

अवश्यं भगवन्तो मे माननीयास्तपस्विनः ॥

05-010-028a

ब्रवीमि यदहं देवास्तत्सर्वं क्रियतामिह ।

05-010-028c

ततः सर्वं करिष्यामि यदूचुर्मां द्विजर्षभाः ॥

05-010-029a

न शुष्केण न चार्द्रेण नाश्मना न च दारुणा ।

05-010-029c

न शस्त्रेण न वज्रेण न दिवा न तथा निशि ॥

05-010-030a

वध्यो भवेयं विप्रेन्द्राः शक्रस्य सह दैवतैः ।

05-010-030c

एवं मे रोचते संधिः शक्रेण सह नित्यदा ॥

05-010-031a

बाढमित्येव ऋषयस्तमूचुर्भरतर्षभ ।

05-010-031c

एवं कृते तु संधाने वृत्रः प्रमुदितोऽभवत् ॥

05-010-032a

यत्तः सदाभवच्चापि शक्रोऽमर्षसमन्वितः ।

05-010-032c

वृत्रस्य वधसंयुक्तानुपायाननुचिन्तयन् ॥

05-010-032e

रन्ध्रान्वेषी समुद्विग्नः सदाभूद्वलवृत्रहा ॥

05-010-033a

स कदाचित्समुद्रान्ते तमपश्यन्महासुरम् ।

05-010-033c

संध्याकाल उपावृत्ते मुहूर्ते रम्यदारुणे ॥

05-010-034a

ततः संचिन्त्य भगवान्वरदानं महात्मनः ।

05-010-034c

संध्येयं वर्तते रौद्रा न रात्रिर्दिवसं न च ॥

05-010-034e

वृत्रश्चावश्यवध्योऽयं मम सर्वहरो रिपुः ॥

05-010-035a

यदि वृत्रं न हन्यद्य वञ्चयित्वा महासुरम् ।

05-010-035c

महाबलं महाकायं न मे श्रेयो भविष्यति ॥

05-010-036a

एवं संचिन्तयन्नेव शक्रो विष्णुमनुस्मरन् ।

05-010-036c

अथ फेनं तदापश्यत्समुद्रे पर्वतोपमम् ॥

05-010-037a

नायं शुष्को न चार्द्रोऽयं न च शस्त्रमिदं तथा ।

05-010-037c

एनं क्षेप्स्यामि वृत्रस्य क्षणादेव नशिष्यति ॥

05-010-038a

सवज्रमथ फेनं तं क्षिप्रं वृत्रे निसृष्टवान् ।

05-010-038c

प्रविश्य फेनं तं विष्णुरथ वृत्रं व्यनाशयत् ॥

05-010-039a

निहते तु ततो वृत्रे दिशो वितिमिराभवन् ।

05-010-039c

प्रववौ च शिवो वायुः प्रजाश्च जहृषुस्तदा ॥

05-010-040a

ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।

05-010-040c

ऋषयश्च महेन्द्रं तमस्तुवन्विविधैः स्तवैः ॥

05-010-041a	नमस्कृतः सर्वभूतैः सर्वभूतानि सान्त्वयन् ।
05-010-041c	हतशत्रुः प्रहृष्टात्मा वासवः सह दैवतैः ॥
05-010-041e	विष्णुं त्रिभुवनश्रेष्ठं पूजयामास धर्मवित् ॥
05-010-042a	ततो हते महावीर्ये वृत्रे देवभयंकरे ।
05-010-042c	अनृतेनाभिभूतोऽभूच्छक्रः परमदुर्मनाः ॥
05-010-042e	त्रैशीर्षयाभिभूतश्च स पूर्वं ब्रह्महत्यया ॥
05-010-043a	सोऽन्तमाश्रित्य लोकानां नष्टसंज्ञो विचेतनः ।
05-010-043c	न प्राज्ञायत देवेन्द्रस्त्वभिभूतः स्वकल्मषैः ॥
05-010-043e	प्रतिच्छन्नो वसत्यप्सु चेष्टमान इवोरगः ॥
05-010-044a	ततः प्रनष्टे देवेन्द्रे ब्रह्महत्याभयार्दिते ।
05-010-044c	भूमिः प्रध्वस्तसंकाशा निर्वृक्षा शुष्ककानना ॥
05-010-044e	विच्छिन्नस्रोतसो नद्यः सरांस्यनुदकानि च ॥
05-010-045a	संक्षोभश्चापि सत्त्वानामनावृष्टिकृतोऽभवत् ।
05-010-045c	देवाश्चापि भृशं त्रस्तास्तथा सर्वे महर्षयः ॥
05-010-046a	अराजकं जगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ।
05-010-046c	ततो भीताभवन्देवाः को नो राजा भवेदिति ॥
05-010-047a	दिवि देवर्षयश्चापि देवराजविनाकृताः ।
05-010-047c	न च स्म कश्चिद्देवानां राज्याय कुरुते मनः ॥

05-011-001 शल्य उवाच

05-011-001a	ऋषयोऽथाब्रुवन्सर्वे देवाश्च त्रिदशेश्वराः ।
05-011-001c	अयं वै नहुषः श्रीमान्देवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥
05-011-001e	ते गत्वाथाब्रुवन्सर्वे राजा नो भव पार्थिव ॥
05-011-002a	स तानुवाच नहुषो देवानृषिगणांस्तथा ।
05-011-002c	पितृभिः सहितान्राजन्परीप्सन्हितमात्मनः ॥
05-011-003a	दुर्बलोऽहं न मे शक्तिर्भवतां परिपालने ।
05-011-003c	बलवाञ्जायते राजा बलं शक्रे हि नित्यदा ॥
05-011-004a	तमब्रुवन्पुनः सर्वे देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
05-011-004c	अस्माकं तपसा युक्तः पाहि राज्यं त्रिविष्टपे ॥
05-011-005a	परस्परभयं घोरमस्माकं हि न संशयः ।
05-011-005c	अभिषिच्यस्व राजेन्द्र भव राजा त्रिविष्टपे ॥
05-011-006a	देवदानवयक्षाणामृषीणां रक्षसां तथा ।

05-011-006c	पितृगन्धर्वभूतानां चक्षुर्विषयवर्तिनाम् ॥
05-011-006e	तेज आदास्यसे पश्यन्बलवांश्च भविष्यसि ॥
05-011-007a	धर्मं पुरस्कृत्य सदा सर्वलोकाधिपो भव ।
05-011-007c	ब्रह्मर्षींश्चापि देवांश्च गोपायस्व त्रिविष्टपे ॥
05-011-008a	सुदुर्लभं वरं लब्ध्वा प्राप्य राज्यं त्रिविष्टपे ।
05-011-008c	धर्मात्मा सततं भूत्वा कामात्मा समपद्यत ॥
05-011-009a	देवोद्यानेषु सर्वेषु नन्दनोपवनेषु च ।
05-011-009c	कैलासे हिमवत्पृष्ठे मन्दरे श्वेतपर्वते ॥
05-011-009e	सह्यो महेन्द्रे मलये समुद्रेषु सरित्सु च ॥
05-011-010a	अप्सरोभिः परिवृतो देवकन्यासमावृतः ।
05-011-010c	नहुषो देवराजः सन्क्रीडन्बहुविधं तदा ॥
05-011-011a	शृण्वन्दिव्या बहुविधाः कथाः श्रुतिमनोहराः ।
05-011-011c	वादित्राणि च सर्वाणि गीतं च मधुरस्वरम् ॥
05-011-012a	विश्वावसुर्नारदश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
05-011-012c	ऋतवः षट्च देवेन्द्रं मूर्तिमन्त उपस्थिताः ॥
05-011-012e	मारुतः सुरभिर्वाति मनोज्ञः सुखशीतलः ॥
05-011-013a	एवं हि क्रीडतस्तस्य नहुषस्य महात्मनः ।
05-011-013c	संप्राप्ता दर्शनं देवी शक्रस्य महिषी प्रिया ॥
05-011-014a	स तां संदृश्य दुष्टात्मा प्राह सर्वान्सभासदः ।
05-011-014c	इन्द्रस्य महिषी देवी कस्मान्मां नोपतिष्ठति ॥
05-011-015a	अहमिन्द्रोऽस्मि देवानां लोकानां च तथेश्वरः ।
05-011-015c	आगच्छतु शची मह्यं क्षिप्रमद्य निवेशनम् ॥
05-011-016a	तच्छ्रुत्वा दुर्मना देवी बृहस्पतिमुवाच ह ।
05-011-016c	रक्ष मां नहुषाद्ब्रह्मंस्तवास्मि शरणं गता ॥
05-011-017a	सर्वलक्षणसंपन्नां ब्रह्मंस्त्वं मां प्रभाषसे ।
05-011-017c	देवराजस्य दयितामत्यन्तसुखभागिनीम् ॥
05-011-018a	अवैधव्येन संयुक्तामेकपत्नीं पतिव्रताम् ।
05-011-018c	उक्तवानसि मां पूर्वमृतां तां कुरु वै गिरम् ॥
05-011-019a	नोक्तपूर्वं च भगवन्मृषा ते किञ्चिदीश्वर ।
05-011-019c	तस्मादेतद्भवेत्सत्यं त्वयोक्तं द्विजसत्तम ॥
05-011-020a	बृहस्पतिरथोवाच इन्द्राणीं भयमोहिताम् ।

- 05-011-020c यदुक्तासि मया देवि सत्यं तद्भविता ध्रुवम् ॥
- 05-011-021a द्रक्ष्यसे देवराजानमिन्द्रं शीघ्रमिहागतम् ।
- 05-011-021c न भेतव्यं च नहुषात्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 05-011-021e समानयिष्ये शक्रेण नचिराद्भवतीमहम् ॥
- 05-011-022a अथ शुश्राव नहुष इन्द्राणीं शरणं गताम् ।
- 05-011-022c बृहस्पतेरङ्गिरसश्चक्रोध स नृपस्तदा ॥
- 05-012-001 शल्य उवाच**
- 05-012-001a क्रुद्धं तु नहुषं ज्ञात्वा देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
- 05-012-001c अब्रुवन्देवराजानं नहुषं घोरदर्शनम् ॥
- 05-012-002a देवराज जहि क्रोधं त्वयि क्रुद्धे जगद्विभो ।
- 05-012-002c त्रस्तं सासुरगन्धर्वं सकिंनरमहोरगम् ॥
- 05-012-003a जहि क्रोधमिमं साधो न क्रुध्यन्ति भवद्विधाः ।
- 05-012-003c परस्य पत्नी सा देवी प्रसीदस्व सुरेश्वर ॥
- 05-012-004a निवर्तय मनः पापात्परदाराभिमर्शनात् ।
- 05-012-004c देवराजोऽसि भद्रं ते प्रजा धर्मेण पालय ॥
- 05-012-005a एवमुक्तो न जग्राह तद्वचः काममोहितः ।
- 05-012-005c अथ देवानुवाचेदमिन्द्रं प्रति सुराधिपः ॥
- 05-012-006a अहल्या धर्षिता पूर्वमृषिपत्नी यशस्विनी ।
- 05-012-006c जीवतो भर्तुरिन्द्रेण स वः किं न निवारितः ॥
- 05-012-007a बहूनि च नृशंसानि कृतानीन्द्रेण वै पुरा ।
- 05-012-007c वैधर्म्याण्युपधाश्चैव स वः किं न निवारितः ॥
- 05-012-008a उपतिष्ठतु मां देवी एतदस्या हितं परम् ।
- 05-012-008c युष्माकं च सदा देवाः शिवमेवं भविष्यति ॥
- 05-012-009 देवा ऊचुः**
- 05-012-009a इन्द्राणीमानयिष्यामो यथेच्छसि दिवस्पते ।
- 05-012-009c जहि क्रोधमिमं वीर प्रीतो भव सुरेश्वर ॥
- 05-012-010 शल्य उवाच**
- 05-012-010a इत्युक्त्वा ते तदा देवा ऋषिभिः सह भारत ।
- 05-012-010c जग्मुर्बृहस्पतिं वक्तुमिन्द्राणीं चाशुभं वचः ॥
- 05-012-011a जानीमः शरणं प्राप्तमिन्द्राणीं तव वेश्मनि ।

- 05-012-011c दत्ताभयां च विप्रेन्द्र त्वया देवर्षिसत्तम ॥
 05-012-012a ते त्वां देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च महाद्युते ।
 05-012-012c प्रसादयन्ति चेन्द्राणी नहुषाय प्रदीयताम् ॥
 05-012-013a इन्द्राद्विशिष्टो नहुषो देवराजो महाद्युतिः ।
 05-012-013c वृणोत्वियं वरारोहा भर्तृत्वे वरवर्णिनी ॥
 05-012-014a एवमुक्ते तु सा देवी बाष्पमुत्सृज्य सस्वरम् ।
 05-012-014c उवाच रुदती दीना बृहस्पतिमिदं वचः ॥
 05-012-015a नाहमिच्छामि नहुषं पतिमन्वास्य तं प्रभुम् ।
 05-012-015c शरणागतास्मि ते ब्रह्मंस्त्राहि मां महतो भयात् ॥

05-012-016 बृहस्पतिरुवाच

- 05-012-016a शरणागतां न त्यजेयमिन्द्राणि मम निश्चितम् ।
 05-012-016c धर्मज्ञां धर्मशीलां च न त्यजे त्वामनिन्दिते ॥
 05-012-017a नाकार्यं कर्तुमिच्छामि ब्राह्मणः सन्विशेषतः ।
 05-012-017c श्रुतधर्मा सत्यशीलो जानन्धर्मानुशासनम् ॥
 05-012-018a नाहमेतत्करिष्यामि गच्छध्वं वै सुरोत्तमाः ।
 05-012-018c अस्मिंश्चार्थे पुरा गीतं ब्रह्मणा श्रूयतामिदम् ॥
 05-012-019a न तस्य बीजं रोहति बीजकाले; न चास्य वर्षं वर्षति वर्षकाले ।
 05-012-019c भीतं प्रपन्नं प्रददाति शत्रवे; न सोऽन्तरं लभते त्राणमिच्छन् ॥
 05-012-020a मोघमन्नं विन्दति चाप्यचेताः; स्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यति नष्टचेष्टः ।
 05-012-020c भीतं प्रपन्नं प्रददाति यो वै; न तस्य हव्यं प्रतिगृह्णन्ति देवाः ॥
 05-012-021a प्रमीयते चास्य प्रजा ह्यकाले; सदा विवासं पितरोऽस्य कुर्वते ।
 05-012-021c भीतं प्रपन्नं प्रददाति शत्रवे; सेन्द्रा देवाः प्रहरन्त्यस्य वज्रम् ॥
 05-012-022a एतदेवं विजानन्वै न दास्यामि शचीमिमाम् ।
 05-012-022c इन्द्राणीं विश्रुतां लोके शक्रस्य महिषीं प्रियाम् ॥
 05-012-023a अस्या हितं भवेद्यच्च मम चापि हितं भवेत् ।
 05-012-023c क्रियतां तत्सुरश्रेष्ठा न हि दास्याम्यहं शचीम् ॥

05-012-024 शल्य उवाच

- 05-012-024a अथ देवास्तमेवाहुर्गुरुमङ्गिरसां वरम् ।
 05-012-024c कथं सुनीतं तु भवेन्मन्त्रयस्व बृहस्पते ॥

05-012-025 बृहस्पतिरुवाच

- 05-012-025a नहुषं याचतां देवी किञ्चित्कालान्तरं शुभा ।
 05-012-025c इन्द्राणीहितमेतद्धि तथास्माकं भविष्यति ॥
 05-012-026a बहुविघ्नकरः कालः कालः कालं नयिष्यति ।
 05-012-026c दर्पितो बलवांश्चापि नहुषो वरसंश्रयात् ॥

05-012-027 शल्य उवाच

- 05-012-027a ततस्तेन तथोक्ते तु प्रीता देवास्तमब्रुवन् ।
 05-012-027c ब्रह्मन्साधिवदमुक्तं ते हितं सर्वदिवौकसाम् ॥
 05-012-027e एवमेतद्विजश्रेष्ठ देवी चेयं प्रसाद्यताम् ॥
 05-012-028a ततः समस्ता इन्द्राणीं देवाः साग्निपुरोगमाः ।
 05-012-028c ऊचुर्वचनमव्यग्रा लोकानां हितकाम्यया ॥
 05-012-029a त्वया जगदिदं सर्वं धृतं स्थावरजङ्गमम् ।
 05-012-029c एकपत्न्यसि सत्या च गच्छस्व नहुषं प्रति ॥
 05-012-030a क्षिप्रं त्वामभिकामश्च विनशिष्यति पार्थिवः ।
 05-012-030c नहुषो देवि शक्रश्च सुरैश्चर्यमवाप्स्यति ॥
 05-012-031a एवं विनिश्चयं कृत्वा इन्द्राणी कार्यसिद्धये ।
 05-012-031c अभ्यगच्छत सव्रीडा नहुषं घोरदर्शनम् ॥
 05-012-032a दृष्ट्वा तां नहुषश्चापि वयोरूपसमन्विताम् ।
 05-012-032c समहृष्यत दुष्टात्मा कामोपहतचेतनः ॥

05-013-001 शल्य उवाच

- 05-013-001a अथ तामब्रवीद्दृष्ट्वा नहुषो देवराट् तदा ।
 05-013-001c त्रयाणामपि लोकानामहमिन्द्रः शुचिस्मिते ॥
 05-013-001e भजस्व मां वरारोहे पतित्वे वरवर्णिनि ॥
 05-013-002a एवमुक्ता तु सा देवी नहुषेण पतिव्रता ।
 05-013-002c प्रावेपत भयोद्विग्ना प्रवाते कदली यथा ॥
 05-013-003a नमस्य सा तु ब्रह्माणं कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।
 05-013-003c देवराजमथोवाच नहुषं घोरदर्शनम् ॥
 05-013-004a कालमिच्छाम्यहं लब्धुं किञ्चित्त्वत्तः सुरेश्वर ।
 05-013-004c न हि विज्ञायते शक्रः प्राप्तः किं वा क्व वा गतः ॥
 05-013-005a तत्त्वमेतत्तु विज्ञाय यदि न ज्ञायते प्रभो ।
 05-013-005c ततोऽहं त्वामुपस्थास्ये सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 05-013-005e एवमुक्तः स इन्द्राण्या नहुषः प्रीतिमानभूत् ॥

05-013-006 नहुष उवाच

05-013-006a एवं भवतु सुश्रोणि यथा मामभिभाषसे ।
 05-013-006c ज्ञात्वा चागमनं कार्यं सत्यमेतदनुस्मरेः ॥

05-013-007 शल्य उवाच

05-013-007a नहुषेण विसृष्टा च निश्चक्राम ततः शुभा ।
 05-013-007c बृहस्पतिनिकेतं सा जगाम च तपस्विनी ॥
 05-013-008a तस्याः संश्रुत्य च वचो देवाः साग्निपुरोगमाः ।
 05-013-008c मन्त्रयामासुरेकाग्राः शक्रार्थं राजसत्तम ॥
 05-013-009a देवदेवेन संगम्य विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 05-013-009c ऊचुश्चैनं समुद्विग्ना वाक्यं वाक्यविशारदाः ॥
 05-013-010a ब्रह्महत्याभिभूतो वै शक्रः सुरगणेश्वरः ।
 05-013-010c गतिश्च नस्त्वं देवेश पूर्वजो जगतः प्रभुः ॥
 05-013-010e रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥
 05-013-011a त्वद्वीर्यान्निहते वृत्रे वासवो ब्रह्महत्यया ।
 05-013-011c वृतः सुरगणश्रेष्ठ मोक्षं तस्य विनिर्दिश ॥
 05-013-012a तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां विष्णुरब्रवीत् ।
 05-013-012c मामेव यजतां शक्रः पावयिष्यामि वज्रिणम् ॥
 05-013-013a पुण्येन हयमेधेन मामिष्ट्वा पाकशासनः ।
 05-013-013c पुनरेष्यति देवानामिन्द्रत्वमकुतोभयः ॥
 05-013-014a स्वकर्मभिश्च नहुषो नाशं यास्यति दुर्मतिः ।
 05-013-014c कंचित्कालमिमं देवा मर्षयध्वमतन्द्रिताः ॥
 05-013-015a श्रुत्वा विष्णोः शुभां सत्यां तां वाणीममृतोपमाम् ।
 05-013-015c ततः सर्वे सुरगणाः सोपाध्यायाः सहर्षिभिः ॥
 05-013-015e यत्र शक्रो भयोद्विग्नस्तं देशमुपचक्रमुः ॥
 05-013-016a तत्राश्वमेधः सुमहान्महेन्द्रस्य महात्मनः ।
 05-013-016c ववृते पावनार्थं वै ब्रह्महत्यापहो नृप ॥
 05-013-017a विभज्य ब्रह्महत्यां तु वृक्षेषु च नदीषु च ।
 05-013-017c पर्वतेषु पृथिव्यां च स्त्रीषु चैव युधिष्ठिर ॥
 05-013-018a संविभज्य च भूतेषु विसृज्य च सुरेश्वरः ।
 05-013-018c विज्वरः पूतपाप्मा च वासवोऽभवदात्मवान् ॥
 05-013-019a अकम्प्यं नहुषं स्थानाद्दृष्ट्वा च बलसूदनः ।

- 05-013-019c तेजोध्नं सर्वभूतानां वरदानाच्च दुःसहम् ॥
 05-013-020a ततः शचीपतिर्वीरः पुनरेव व्यनश्यत ।
 05-013-020c अदृश्यः सर्वभूतानां कालाकाङ्क्षी चचार ह ॥
 05-013-021a प्रनष्टे तु ततः शक्रे शची शोकसमन्विता ।
 05-013-021c हा शक्रेति तदा देवी विललाप सुदुःखिता ॥
 05-013-022a यदि दत्तं यदि हुतं गुरवस्तोषिता यदि ।
 05-013-022c एकभर्तृत्वमेवास्तु सत्यं यद्यस्ति वा मयि ॥
 05-013-023a पुण्यां चेमामहं दिव्यां प्रवृत्तामुत्तरायणे ।
 05-013-023c देवीं रात्रिं नमस्यामि सिध्यतां मे मनोरथः ॥
 05-013-024a प्रयता च निशां देवीमुपातिष्ठत तत्र सा ।
 05-013-024c पतिव्रतात्वात्सत्येन सोपश्रुतिमथाकरोत् ॥
 05-013-025a यत्रास्ते देवराजोऽसौ तं देशं दर्शयस्व मे ।
 05-013-025c इत्याहोपश्रुतिं देवी सत्यं सत्येन दृश्यताम् ॥

05-014-001 शल्य उवाच

- 05-014-001a अथैनां रुपिणीं साध्वीमुपातिष्ठदुपश्रुतिः ।
 05-014-001c तां वयोरूपसंपन्नां दृष्ट्वा देवीमुपस्थिताम् ॥
 05-014-002a इन्द्राणी संप्रहृष्टा सा संपूज्यैनामपृच्छत ।
 05-014-002c इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं का त्वं ब्रूहि वरानने ॥

05-014-003 उपश्रुतिरुवाच

- 05-014-003a उपश्रुतिरहं देवि तवान्तिकमुपागता ।
 05-014-003c दर्शनं चैव संप्राप्ता तव सत्येन तोषिता ॥
 05-014-004a पतिव्रतासि युक्ता च यमेन नियमेन च ।
 05-014-004c दर्शयिष्यामि ते शक्रं देवं वृत्रनिषूदनम् ॥
 05-014-004e क्षिप्रमन्वेहि भद्रं ते द्रक्ष्यसे सुरसत्तमम् ॥

05-014-005 शल्य उवाच

- 05-014-005a ततस्तां प्रस्थितां देवीमिन्द्राणी सा समन्वगात् ।
 05-014-005c देवारण्यान्यतिक्रम्य पर्वतांश्च बहूंस्ततः ॥
 05-014-005e हिमवन्तमतिक्रम्य उत्तरं पार्श्वमागमत् ॥
 05-014-006a समुद्रं च समासाद्य बहुयोजनविस्तृतम् ।
 05-014-006c आससाद महाद्वीपं नानाद्रुमलतावृतम् ॥

05-014-007a	तत्रापश्यत्सरो दिव्यं नानाशकुनिभिर्वृतम् ।
05-014-007c	शतयोजनविस्तीर्णं तावदेवायतं शुभम् ॥
05-014-008a	तत्र दिव्यानि पद्मानि पञ्चवर्णानि भारत ।
05-014-008c	षट्पदैरुपगीतानि प्रफुल्लानि सहस्रशः ॥
05-014-009a	पद्मस्य भित्त्वा नालं च विवेश सहिता तया ।
05-014-009c	बिसतन्तुप्रविष्टं च तत्रापश्यच्छतक्रतुम् ॥
05-014-010a	तं दृष्ट्वा च सुसूक्ष्मेण रूपेणावस्थितं प्रभुम् ।
05-014-010c	सूक्ष्मरूपधरा देवी बभूवोपश्रुतिश्च सा ॥
05-014-011a	इन्द्रं तुष्टाव चेन्द्राणी विश्रुतैः पूर्वकर्मभिः ।
05-014-011c	स्तूयमानस्ततो देवः शचीमाह पुरंदरः ॥
05-014-012a	किमर्थमसि संप्राप्ता विज्ञातश्च कथं त्वहम् ।
05-014-012c	ततः सा कथयामास नहुषस्य विचेष्टितम् ॥
05-014-013a	इन्द्रत्वं त्रिषु लोकेषु प्राप्य वीर्यमदान्वितः ।
05-014-013c	दर्पाविष्टश्च दुष्टात्मा मामुवाच शतक्रतो ॥
05-014-013e	उपतिष्ठ मामिति क्रूरः कालं च कृतवान्मम ॥
05-014-014a	यदि न त्रास्यसि विभो करिष्यति स मां वशे ।
05-014-014c	एतेन चाहं संतप्ता प्राप्ता शक्र तवान्तिकम् ॥
05-014-014e	जहि रौद्रं महाबाहो नहुषं पापनिश्चयम् ॥
05-014-015a	प्रकाशयस्व चात्मानं दैत्यदानवसूदन ।
05-014-015c	तेजः समाप्नुहि विभो देवराज्यं प्रशाधि च ॥

05-015-001 शल्य उवाच

05-015-001a	एवमुक्तः स भगवाञ्शच्या पुनरथाब्रवीत् ।
05-015-001c	विक्रमस्य न कालोऽयं नहुषो बलवत्तरः ॥
05-015-002a	विवर्धितश्च ऋषिभिर्हव्यैः कव्यैश्च भामिनि ।
05-015-002c	नीतिमत्र विधास्यामि देवि तां कर्तुमर्हसि ॥
05-015-003a	गुह्यं चैतत्त्वया कार्यं नाख्यातव्यं शुभे क्वचित् ।
05-015-003c	गत्वा नहुषमेकान्ते ब्रवीहि तनुमध्यमे ॥
05-015-004a	ऋषियानेन दिव्येन मामुपैहि जगत्पते ।
05-015-004c	एवं तव वशे प्रीता भविष्यामीति तं वद ॥
05-015-005a	इत्युक्ता देवराजेन पत्नी सा कमलेक्षणा ।
05-015-005c	एवमस्त्वित्यथोक्त्वा तु जगाम नहुषं प्रति ॥

05-015-006a	नहुषस्तां ततो दृष्ट्वा विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ।
05-015-006c	स्वागतं ते वरारोहे किं करोमि शुचिस्मिते ॥
05-015-007a	भक्तं मां भज कल्याणि किमिच्छसि मनस्विनि ।
05-015-007c	तव कल्याणि यत्कार्यं तत्करिष्ये सुमध्यमे ॥
05-015-008a	न च व्रीडा त्वया कार्या सुश्रोणि मयि विश्वस ।
05-015-008c	सत्येन वै शपे देवि कर्तास्मि वचनं तव ॥

05-015-009 इन्द्राण्युवाच

05-015-009a	यो मे त्वया कृतः कालस्तमाकाङ्क्षे जगत्पते ।
05-015-009c	ततस्त्वमेव भर्ता मे भविष्यसि सुराधिप ॥
05-015-010a	कार्यं च हृदि मे यत्तद्देवराजावधारय ।
05-015-010c	वक्ष्यामि यदि मे राजन्प्रियमेतत्करिष्यसि ॥
05-015-010e	वाक्यं प्रणयसंयुक्तं ततः स्यां वशगा तव ॥
05-015-011a	इन्द्रस्य वाजिनो वाहा हस्तिनोऽथ रथास्तथा ।
05-015-011c	इच्छाम्यहमिहापूर्वं वाहनं ते सुराधिप ॥
05-015-011e	यन्न विष्णोर्न रुद्रस्य नासुराणां न रक्षसाम् ॥
05-015-012a	वहन्तु त्वां महाराज ऋषयः संगता विभो ।
05-015-012c	सर्वे शिबिकया राजन्नेतद्धि मम रोचते ॥
05-015-013a	नासुरेषु न देवेषु तुल्यो भवितुमर्हसि ।
05-015-013c	सर्वेषां तेज आदत्स्व स्वेन वीर्येण दर्शनात् ॥
05-015-013e	न ते प्रमुखतः स्थातुं कश्चिदिच्छति वीर्यवान् ॥

05-015-014 शल्य उवाच

05-015-014a	एवमुक्तस्तु नहुषः प्राहृष्यत तदा किल ।
05-015-014c	उवाच वचनं चापि सुरेन्द्रस्तामनिन्दिताम् ॥
05-015-015a	अपूर्वं वाहनमिदं त्वयोक्तं वरवर्णिनि ।
05-015-015c	दृढं मे रुचितं देवि त्वद्वशोऽस्मि वरानने ॥
05-015-016a	न ह्यल्पवीर्यो भवति यो वाहान्कुरुते मुनीन् ।
05-015-016c	अहं तपस्वी बलवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥
05-015-017a	मयि क्रुद्धे जगन्न स्यान्मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
05-015-017c	देवदानवगन्धर्वाः किंनरोगराक्षसाः ॥
05-015-018a	न मे क्रुद्धस्य पर्याप्ताः सर्वे लोकाः शुचिस्मिते ।
05-015-018c	चक्षुषा यं प्रपश्यामि तस्य तेजो हराम्यहम् ॥

05-015-019a	तस्मात्ते वचनं देवि करिष्यामि न संशयः ।
05-015-019c	सप्तर्षयो मां वक्ष्यन्ति सर्वे ब्रह्मर्षयस्तथा ॥
05-015-019e	पश्य माहात्म्यमस्माकमृद्धिं च वरवर्णिनि ॥
05-015-020a	एवमुक्त्वा तु तां देवीं विसृज्य च वराननाम् ।
05-015-020c	विमाने योजयित्वा स ऋषीन्नियममास्थितान् ॥
05-015-021a	अब्रह्मण्यो बलोपेतो मत्तो वरमदेन च ।
05-015-021c	कामवृत्तः स दुष्टात्मा वाहयामास तानृषीन् ॥
05-015-022a	नहुषेण विसृष्टा च बृहस्पतिमुवाच सा ।
05-015-022c	समयोऽल्पावशेषो मे नहुषेणेह यः कृतः ॥
05-015-022e	शक्रं मृगय शीघ्रं त्वं भक्तायाः कुरु मे दयाम् ॥
05-015-023a	बाढमित्येव भगवान्बृहस्पतिरुवाच ताम् ।
05-015-023c	न भेतव्यं त्वया देवि नहुषादुष्टचेतसः ॥
05-015-024a	न ह्येष स्थास्यति चिरं गत एष नराधमः ।
05-015-024c	अधर्मज्ञो महर्षीणां वाहनाच्च हतः शुभे ॥
05-015-025a	इष्टिं चाहं करिष्यामि विनाशायास्य दुर्मतेः ।
05-015-025c	शक्रं चाधिगमिष्यामि मा भैस्त्वं भद्रमस्तु ते ॥
05-015-026a	ततः प्रज्वालय विधिवज्जुहाव परमं हविः ।
05-015-026c	बृहस्पतिर्महातेजा देवराजोपलब्धये ॥
05-015-027a	तस्माच्च भगवान्देवः स्वयमेव हुताशनः ।
05-015-027c	स्त्रीवेषमद्भुतं कृत्वा सहसान्तरधीयत ॥
05-015-028a	स दिशः प्रदिशश्चैव पर्वतांश्च वनानि च ।
05-015-028c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च विचीयातिमनोगतिः ॥
05-015-028e	निमेषान्तरमात्रेण बृहस्पतिमुपागमत् ॥

05-015-029 अग्निरुवाच

05-015-029a	बृहस्पते न पश्यामि देवराजमहं क्वचित् ।
05-015-029c	आपः शेषाः सदा चापः प्रवेष्टुं नोत्सहाम्यहम् ॥
05-015-029e	न मे तत्र गतिर्ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणि ते ॥

05-015-030 शल्य उवाच

05-015-030a	तमब्रवीद्देवगुरुरपो विश महाद्युते ।
-------------	-------------------------------------

05-015-031 अग्निरुवाच

- 05-015-031a नापः प्रवेष्टुं शक्यामि क्षयो मेऽत्र भविष्यति ।
 05-015-031c शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि स्वस्ति तेऽस्तु महाद्युते ॥
 05-015-032a अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
 05-015-032c तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥

05-016-001 बृहस्पतिरुवाच

- 05-016-001a त्वमग्ने सर्वदेवानां मुखं त्वमसि हव्यवाट् ।
 05-016-001c त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि साक्षिवत् ॥
 05-016-002a त्वामाहुरेकं कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ।
 05-016-002c त्वया त्यक्तं जगच्चेदं सद्यो नश्येद्भुताशन ॥
 05-016-003a कृत्वा तुभ्यं नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम् ।
 05-016-003c गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ॥
 05-016-004a त्वमेवाग्ने हव्यवाहस्त्वमेव परमं हविः ।
 05-016-004c यजन्ति सत्रैस्त्वामेव यज्ञैश्च परमाध्वरे ॥
 05-016-005a सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहः प्राप्ते काले पचसि पुनः समिद्धः ।
 05-016-005c सर्वस्यास्य भुवनस्य प्रसूतिःस्त्वमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥
 05-016-006a त्वामग्ने जलदानाहुर्विद्युतश्च त्वमेव हि ।
 05-016-006c दहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हायनाः ॥
 05-016-007a त्वय्यापो निहिताः सर्वास्त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
 05-016-007c न तेऽस्त्यविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु पावक ॥
 05-016-008a स्वयोनिं भजते सर्वो विशस्वापोऽविशङ्कितः ।
 05-016-008c अहं त्वां वर्धयिष्यामि ब्राह्मैर्मन्त्रैः सनातनैः ॥

05-016-009 शल्य उवाच

- 05-016-009a एवं स्तुतो हव्यवाहो भगवान्कविरुत्तमः ।
 05-016-009c बृहस्पतिमथोवाच प्रीतिमान्वाक्यमुत्तमम् ॥
 05-016-009e दर्शयिष्यामि ते शक्रं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 05-016-010a प्रविश्यापस्ततो वह्निः ससमुद्राः सपल्वलाः ।
 05-016-010c आजगाम सरस्तच्च गूढो यत्र शतक्रतुः ॥
 05-016-011a अथ तत्रापि पद्मानि विचिन्वन्भरतर्षभ ।
 05-016-011c अन्वपश्यत्स देवेन्द्रं बिसमध्यगतं स्थितम् ॥
 05-016-012a आगत्य च ततस्तूर्णं तमाचष्ट बृहस्पतेः ।

- 05-016-012c अणुमात्रेण वपुषा पद्मतन्त्राश्रितं प्रभुम् ॥
- 05-016-013a गत्वा देवर्षिगन्धर्वैः सहितोऽथ बृहस्पतिः ।
- 05-016-013c पुराणैः कर्मभिर्देवं तुष्टाव बलसूदनम् ॥
- 05-016-014a महासुरो हतः शक्र नमुचिर्दारुणस्त्वया ।
- 05-016-014c शम्बरश्च बलश्चैव तथोभौ घोरविक्रमौ ॥
- 05-016-015a शतक्रतो विवर्धस्व सर्वाञ्छात्रून्निषूदय ।
- 05-016-015c उत्तिष्ठ वज्रिन्संपश्य देवर्षींश्च समागतान् ॥
- 05-016-016a महेन्द्र दानवान्हत्वा लोकास्त्रातास्त्वया विभो ।
- 05-016-016c अपां फेनं समासाद्य विष्णुतेजोपबृंहितम् ॥
- 05-016-016e त्वया वृत्रो हतः पूर्वं देवराज जगत्पते ॥
- 05-016-017a त्वं सर्वभूतेषु वरेण्य ईड्यःस्त्वया समं विद्यते नेह भूतम् ।
- 05-016-017c त्वया धार्यन्ते सर्वभूतानि शक्र; त्वं देवानां महिमानं चकर्थ ॥
- 05-016-018a पाहि देवान्सलोकांश्च महेन्द्र बलमाप्नुहि ।
- 05-016-018c एवं संस्तूयमानश्च सोऽवर्धत शनैः शनैः ॥
- 05-016-019a स्वं चैव वपुरास्थाय बभूव स बलान्वितः ।
- 05-016-019c अब्रवीच्च गुरुं देवो बृहस्पतिमुपस्थितम् ॥
- 05-016-020a किं कार्यमवशिष्टं वो हतस्त्वाष्ट्रो महासुरः ।
- 05-016-020c वृत्रश्च सुमहाकायो ग्रस्तुं लोकानियेष यः ॥

05-016-021 बृहस्पतिरुवाच

- 05-016-021a मानुषो नहुषो राजा देवर्षिगणतेजसा ।
- 05-016-021c देवराज्यमनुप्राप्तः सर्वान्नो बाधते भृशम् ॥

05-016-022 इन्द्र उवाच

- 05-016-022a कथं नु नहुषो राज्यं देवानां प्राप दुर्लभम् ।
- 05-016-022c तपसा केन वा युक्तः किंवीर्यो वा बृहस्पते ॥

05-016-023 बृहस्पतिरुवाच

- 05-016-023a देवा भीताः शक्रमकामयन्त; त्वया त्यक्तं महदैन्द्रं पदं तत् ।
- 05-016-023c तदा देवाः पितरोऽथर्षयश्च; गन्धर्वसंघाश्च समेत्य सर्वे ॥
- 05-016-024a गत्वाब्रुवन्नहुषं शक्र तत्र; त्वं नो राजा भव भुवनस्य गोप्ता ।
- 05-016-024c तानब्रवीन्नहुषो नास्मि शक्त; आप्यायध्वं तपसा तेजसा च ॥
- 05-016-025a एवमुक्तैर्वर्धितश्चापि देवै; राजाभवन्नहुषो घोरवीर्यः ।

- 05-016-025c त्रैलोक्ये च प्राप्य राज्यं तपस्विनः; कृत्वा वाहान्याति लोकान्दुरात्मा ॥
- 05-016-026a तेजोहरं दृष्टिविषं सुघोरं; मा त्वं पश्येर्नहुषं वै कदाचित् ।
- 05-016-026c देवाश्च सर्वे नहुषं भयार्ता; न पश्यन्तो गूढरूपाश्चरन्ति ॥
- 05-016-027 शल्य उवाच
- 05-016-027a एवं वदत्यङ्गिरसां वरिष्ठे; बृहस्पतौ लोकपालः कुबेरः ।
- 05-016-027c वैवस्वतश्चैव यमः पुराणो; देवश्च सोमो वरुणश्चाजगाम ॥
- 05-016-028a ते वै समागम्य महेन्द्रमूचुः; दिष्ट्या त्वाष्ट्रो निहतश्चैव वृत्रः ।
- 05-016-028c दिष्ट्या च त्वां कुशलिनमक्षतं च; पश्यामो वै निहतारिं च शक्र ॥
- 05-016-029a स तान्यथावत्प्रतिभाष्य शक्रः; संचोदयन्नहुषस्यान्तरेण ।
- 05-016-029c राजा देवानां नहुषो घोररूपः; स्तत्र साह्यं दीयतां मे भवद्भिः ॥
- 05-016-030a ते चाब्रुवन्नहुषो घोररूपो; दृष्टीविषस्तस्य बिभीम देव ।
- 05-016-030c त्वं चेद्राजन्नहुषं पराजये; स्तद्वै वयं भागमर्हाम शक्र ॥
- 05-016-031a इन्द्रोऽब्रवीद्भवतु भवानपां पतिर्यमः कुबेरश्च महाभिषेकम् ।
- 05-016-031c संप्राप्नुवन्त्वद्य सहैव तेन; रिपुं जयामो नहुषं घोरदृष्टिम् ॥
- 05-016-032a ततः शक्रं ज्वलनोऽप्याह भागं; प्रयच्छ मह्यं तव साह्यं करिष्ये ।
- 05-016-032c तमाह शक्रो भविताग्ने तवापि; ऐन्द्राग्नो वै भाग एको महाक्रतौ ॥
- 05-016-033a एवं संचिन्त्य भगवान्महेन्द्रः पाकशासनः ।
- 05-016-033c कुबेरं सर्वयक्षाणां धनानां च प्रभुं तथा ॥
- 05-016-034a वैवस्वतं पितॄणां च वरुणं चाप्यपां तथा ।
- 05-016-034c आधिपत्यं ददौ शक्रः सत्कृत्य वरदस्तदा ॥
- 05-017-001 शल्य उवाच
- 05-017-001a अथ संचिन्तयानस्य देवराजस्य धीमतः ।
- 05-017-001c नहुषस्य वधोपायं लोकपालैः सहैव तैः ॥
- 05-017-001e तपस्वी तत्र भगवानगस्त्यः प्रत्यदृश्यत ॥
- 05-017-002a सोऽब्रवीदर्च्य देवेन्द्रं दिष्ट्या वै वर्धते भवान् ।
- 05-017-002c विश्वरूपविनाशेन वृत्रासुरवधेन च ॥
- 05-017-003a दिष्ट्या च नहुषो भ्रष्टो देवराज्यात्पुरंदर ।
- 05-017-003c दिष्ट्या हतारिं पश्यामि भवन्तं बलसूदन ॥
- 05-017-004 इन्द्र उवाच

05-017-004a स्वागतं ते महर्षेऽस्तु प्रीतोऽहं दर्शनात्तव ।
 05-017-004c पाद्यमाचमनीयं च गामर्घ्यं च प्रतीच्छ मे ॥

05-017-005 शल्य उवाच

05-017-005a पूजितं चोपविष्टं तमासने मुनिसत्तमम् ।
 05-017-005c पर्यपृच्छत देवेशः प्रहृष्टो ब्राह्मणर्षभम् ॥
 05-017-006a एतदिच्छामि भगवन्कथ्यमानं द्विजोत्तम ।
 05-017-006c परिभ्रष्टः कथं स्वर्गान्नुषः पापनिश्चयः ॥

05-017-007 अगस्त्य उवाच

05-017-007a शृणु शक्र प्रियं वाक्यं यथा राजा दुरात्मवान् ।
 05-017-007c स्वर्गाद्भ्रष्टो दुराचारो नहुषो बलदर्पितः ॥
 05-017-008a श्रमार्तास्तु वहन्तस्तं नहुषं पापकारिणम् ।
 05-017-008c देवर्षयो महाभागास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥
 05-017-008e पप्रच्छुः संशयं देव नहुषं जयतां वर ॥
 05-017-009a य इमे ब्रह्मणा प्रोक्ता मन्त्रा वै प्रोक्षणे गवाम् ।
 05-017-009c एते प्रमाणं भवत उताहो नेति वासव ॥
 05-017-009e नहुषो नेति तानाह तमसा मूढचेतनः ॥

05-017-010 ऋषय ऊचुः

05-017-010a अधर्मे संप्रवृत्तस्त्वं धर्मं न प्रतिपद्यसे ।
 05-017-010c प्रमाणमेतदस्माकं पूर्वं प्रोक्तं महर्षिभिः ॥

05-017-011 अगस्त्य उवाच

05-017-011a ततो विवदमानः स मुनिभिः सह वासव ।
 05-017-011c अथ मामस्पृशन्मूर्ध्नि पादेनाधर्मपीडितः ॥
 05-017-012a तेनाभूद्धततेजाः स निःश्रीकश्च शचीपते ।
 05-017-012c ततस्तमहमाविग्नमवोचं भयपीडितम् ॥
 05-017-013a यस्मात्पूर्वैः कृतं ब्रह्म ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितम् ।
 05-017-013c अदुष्टं दूषयसि वै यच्च मूर्ध्न्यस्पृशः पदा ॥
 05-017-014a यच्चापि त्वमृषीन्मूढ ब्रह्मकल्पान्दुरासदान् ।
 05-017-014c वाहान्कृत्वा वाहयसि तेन स्वर्गाद्धतप्रभः ॥
 05-017-015a ध्वंस पाप परिभ्रष्टः क्षीणपुण्यो महीतलम् ।
 05-017-015c दश वर्षसहस्राणि सर्परूपधरो महान् ॥

- 05-017-015e विचरिष्यसि पूर्णेषु पुनः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥
 05-017-016a एवं भ्रष्टो दुरात्मा स देवराज्यादरिंदम ।
 05-017-016c दिष्ट्या वर्धामहे शक्र हतो ब्राह्मणकण्टकः ॥
 05-017-017a त्रिविष्टपं प्रपद्यस्व पाहि लोकाञ्शचीपते ।
 05-017-017c जितेन्द्रियो जितामित्रः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥

05-017-018 शल्य उवाच

- 05-017-018a ततो देवा भृशं तुष्टा महर्षिगणसंवृताः ।
 05-017-018c पितरश्चैव यक्षाश्च भुजगा राक्षसास्तथा ॥
 05-017-019a गन्धर्वा देवकन्याश्च सर्वे चाप्सरसां गणाः ।
 05-017-019c सरांसि सरितः शैलाः सागराश्च विशां पते ॥
 05-017-020a उपगम्याब्रुवन्सर्वे दिष्ट्या वर्धसि शत्रुहन् ।
 05-017-020c हतश्च नहुषः पापो दिष्ट्यागस्त्येन धीमता ॥
 05-017-020e दिष्ट्या पापसमाचारः कृतः सर्पो महीतले ॥

05-018-001 शल्य उवाच

- 05-018-001a ततः शक्रः स्तूयमानो गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
 05-018-001c ऐरावतं समारुह्य द्विपेन्द्रं लक्षणैर्युतम् ॥
 05-018-002a पावकश्च महातेजा महर्षिश्च बृहस्पतिः ।
 05-018-002c यमश्च वरुणश्चैव कुबेरश्च धनेश्वरः ॥
 05-018-003a सर्वैर्देवैः परिवृतः शक्रो वृत्रनिषूदनः ।
 05-018-003c गन्धर्वैरप्सरोभिश्च यातस्त्रिभुवनं प्रभुः ॥
 05-018-004a स समेत्य महेन्द्राण्या देवराजः शतक्रतुः ।
 05-018-004c मुदा परमया युक्तः पालयामास देवराट् ॥
 05-018-005a ततः स भगवांस्तत्र अङ्गिराः समदृश्यत ।
 05-018-005c अथर्ववेदमन्त्रैश्च देवेन्द्रं समपूजयत् ॥
 05-018-006a ततस्तु भगवानिन्द्रः प्रहृष्टः समपद्यत ।
 05-018-006c वरं च प्रददौ तस्मै अथर्वाङ्गिरसे तदा ॥
 05-018-007a अथर्वाङ्गिरसं नाम अस्मिन्वेदे भविष्यति ।
 05-018-007c उदाहरणमेतद्धि यज्ञभागं च लप्स्यसे ॥
 05-018-008a एवं संपूज्य भगवानथर्वाङ्गिरसं तदा ।
 05-018-008c व्यसर्जयन्महाराज देवराजः शतक्रतुः ॥

05-018-009a	संपूज्य सर्वास्त्रिदशानृषींश्चापि तपोधनान् ।
05-018-009c	इन्द्रः प्रमुदितो राजन्धर्मेणापालयत्प्रजाः ॥
05-018-010a	एवं दुःखमनुप्राप्तमिन्द्रेण सह भार्यया ।
05-018-010c	अज्ञातवासश्च कृतः शत्रूणां वधकाङ्क्षया ॥
05-018-011a	नात्र मन्युस्त्वया कार्यो यत्क्लिष्टोऽसि महावने ।
05-018-011c	द्रौपद्या सह राजेन्द्र भ्रातृभिश्च महात्मभिः ॥
05-018-012a	एवं त्वमपि राजेन्द्र राज्यं प्राप्स्यसि भारत ।
05-018-012c	वृत्रं हत्वा यथा प्राप्तः शक्रः कौरवनन्दन ॥
05-018-013a	दुराचारश्च नहुषो ब्रह्मद्विट्पापचेतनः ।
05-018-013c	अगस्त्यशापाभिहतो विनष्टः शाश्वतीः समाः ॥
05-018-014a	एवं तव दुरात्मानः शत्रवः शत्रुसूदन ।
05-018-014c	क्षिप्रं नाशं गमिष्यन्ति कर्णदुर्योधनादयः ॥
05-018-015a	ततः सागरपर्यन्तां भोक्ष्यसे मेदिनीमिमाम् ।
05-018-015c	भ्रातृभिः सहितो वीर द्रौपद्या च सहाभिभो ॥
05-018-016a	उपाख्यानमिदं शक्रविजयं वेदसंमितम् ।
05-018-016c	राज्ञा व्यूढेष्वनीकेषु श्रोतव्यं जयमिच्छता ॥
05-018-017a	तस्मात्संश्रावयामि त्वां विजयं जयतां वर ।
05-018-017c	संस्तूयमाना वर्धन्ते महात्मानो युधिष्ठिर ॥
05-018-018a	क्षत्रियाणामभावोऽयं युधिष्ठिर महात्मनाम् ।
05-018-018c	दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ॥
05-018-019a	आख्यानमिन्द्रविजयं य इदं नियतः पठेत् ।
05-018-019c	धूतपाप्मा जितस्वर्गः स प्रेत्येह च मोदते ॥
05-018-020a	न चारिजं भयं तस्य न चापुत्रो भवेन्नरः ।
05-018-020c	नापदं प्राप्नुयात्कांचिद्दीर्घमायुश्च विन्दति ॥
05-018-020e	सर्वत्र जयमाप्नोति न कदाचित्पराजयम् ॥

05-018-021 वैशंपायन उवाच

05-018-021a	एवमाश्वासितो राजा शल्येन भरतर्षभ ।
05-018-021c	पूजयामास विधिवच्छल्यं धर्मभृतां वरः ॥
05-018-022a	श्रुत्वा शल्यस्य वचनं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
05-018-022c	प्रत्युवाच महाबाहुर्मद्राजमिदं वचः ॥
05-018-023a	भवान्कर्णस्य सारथ्यं करिष्यति न संशयः ।

- 05-018-023c तत्र तेजोवधः कार्यः कर्णस्य मम संस्तवैः ॥
- 05-018-024 शल्य उवाच
- 05-018-024a एवमेतत्करिष्यामि यथा मां संप्रभाषसे ।
- 05-018-024c यच्चान्यदपि शक्यामि तत्करिष्याम्यहं तव ॥
- 05-018-025 वैशंपायन उवाच
- 05-018-025a तत आमन्त्र्य कौन्तेयाञ्शल्यो मद्राधिपस्तदा ।
- 05-018-025c जगाम सबलः श्रीमान्दुर्योधनमरिदमः ॥
- 05-019-001 वैशंपायन उवाच
- 05-019-001a युयुधानस्ततो वीरः सात्वतानां महारथः ।
- 05-019-001c महता चतुरङ्गेण बलेनागाद्युधिष्ठिरम् ॥
- 05-019-002a तस्य योधा महावीर्या नानादेशसमागताः ।
- 05-019-002c नानाप्रहरणा वीराः शोभयां चक्रिरे बलम् ॥
- 05-019-003a परश्वधैर्भिण्डिपालैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।
- 05-019-003c शक्त्यृष्टिपरशुप्रासैः करवालैश्च निर्मलैः ॥
- 05-019-004a खड्गकार्मुकनिर्यूहैः शरैश्च विविधैरपि ।
- 05-019-004c तैलधौतैः प्रकाशद्भिस्तदशोभत वै बलम् ॥
- 05-019-005a तस्य मेघप्रकाशस्य शस्त्रैस्तैः शोभितस्य च ।
- 05-019-005c बभूव रूपं सैन्यस्य मेघस्येव सविद्युतः ॥
- 05-019-006a अक्षौहिणी हि सेना सा तदा यौधिष्ठिरं बलम् ।
- 05-019-006c प्रविश्यान्तर्दधे राजन्सागरं कुनदी यथा ॥
- 05-019-007a तथैवाक्षौहिणीं गृह्य चेदीनामृषभो बली ।
- 05-019-007c धृष्टकेतुरुपागच्छत्पाण्डवानमितौजसः ॥
- 05-019-008a मागधश्च जयत्सेनो जारासंधिर्महाबलः ।
- 05-019-008c अक्षौहिण्यैव सैन्यस्य धर्मराजमुपागमत् ॥
- 05-019-009a तथैव पाण्ड्यो राजेन्द्र सागरानूपवासिभिः ।
- 05-019-009c वृतो बहुविधैर्योधैर्युधिष्ठिरमुपागमत् ॥
- 05-019-010a तस्य सैन्यमतीवासीत्तस्मिन्बलसमागमे ।
- 05-019-010c प्रेक्षणीयतरं राजन्सुवेषं बलवत्तदा ॥
- 05-019-011a द्रुपदस्याप्यभूत्सेना नानादेशसमागतैः ।
- 05-019-011c शोभिता पुरुषैः शूरैः पुत्रैश्चास्य महारथैः ॥

05-019-012a	तथैव राजा मत्स्यानां विराटो वाहिनीपतिः ।
05-019-012c	पार्वतीयैर्महीपालैः सहितः पाण्डवानियात् ॥
05-019-013a	इतश्चेतश्च पाण्डूनां समाजगुर्महात्मनाम् ।
05-019-013c	अक्षौहिण्यस्तु सप्तैव विविधध्वजसंकुलाः ॥
05-019-013e	युयुत्समानाः कुरुभिः पाण्डवान्समहर्षयन् ॥
05-019-014a	तथैव धार्तराष्ट्रस्य हर्षं समभिवर्धयन् ।
05-019-014c	भगदत्तो महीपालः सेनामक्षौहिणीं ददौ ॥
05-019-015a	तस्य चीनैः किरातैश्च काञ्चनैरिव संवृतम् ।
05-019-015c	बभौ बलमनाधृष्यं कर्णिकारवनं यथा ॥
05-019-016a	तथा भूरिश्रवाः शूरः शल्यश्च कुरुनन्दन ।
05-019-016c	दुर्योधनमुपायातावक्षौहिण्या पृथक्पृथक् ॥
05-019-017a	कृतवर्मा च हार्दिक्यो भोजान्धकबलैः सह ।
05-019-017c	अक्षौहिण्यैव सेनाया दुर्योधनमुपागमत् ॥
05-019-018a	तस्य तैः पुरुषव्याघ्रैर्वनमालाधरैर्बलम् ।
05-019-018c	अशोभत यथा मत्तैर्वनं प्रक्रीडितैर्गजैः ॥
05-019-019a	जयद्रथमुखाश्चान्ये सिन्धुसौवीरवासिनः ।
05-019-019c	आजगुः पृथिवीपालाः कम्पयन्त इवाचलान् ॥
05-019-020a	तेषामक्षौहिणी सेना बहुला विबभौ तदा ।
05-019-020c	विधूयमाना वातेन बहुरूपा इवाम्बुदाः ॥
05-019-021a	सुदक्षिणश्च काम्बोजो यवनैश्च शकैस्तथा ।
05-019-021c	उपाजगाम कौरव्यमक्षौहिण्या विशां पते ॥
05-019-022a	तस्य सेनासमावायः शलभानामिवाबभौ ।
05-019-022c	स च संप्राप्य कौरव्यं तत्रैवान्तर्दधे तदा ॥
05-019-023a	तथा माहिष्मतीवासी नीलो नीलायुधैः सह ।
05-019-023c	महीपालो महावीर्यैर्दक्षिणापथवासिभिः ॥
05-019-024a	आवन्त्यौ च महीपालौ महाबलसुसंवृतौ ।
05-019-024c	पृथगक्षौहिणीभ्यां तावभियातौ सुयोधनम् ॥
05-019-025a	केकयाश्च नरव्याघ्राः सोदर्याः पञ्च पार्थिवाः ।
05-019-025c	संहर्षयन्तः कौरव्यमक्षौहिण्या समाद्रवन् ॥
05-019-026a	इतश्चेतश्च सर्वेषां भूमिपानां महात्मनाम् ।
05-019-026c	तिस्रोऽन्याः समवर्तन्त वाहिन्यो भरतर्षभ ॥

05-019-027a	एवमेकादशावृत्ताः सेना दुर्योधनस्य ताः ।
05-019-027c	युयुत्समानाः कौन्तेयान्नानाध्वजसमाकुलाः ॥
05-019-028a	न हास्तिनपुरे राजन्नवकाशोऽभवत्तदा ।
05-019-028c	राज्ञां सबलमुख्यानां प्राधान्येनापि भारत ॥
05-019-029a	ततः पञ्चनदं चैव कृत्स्नं च कुरुजाङ्गलम् ।
05-019-029c	तथा रोहितकारण्यं मरुभूमिश्च केवला ॥
05-019-030a	अहिच्छत्रं कालकूटं गङ्गाकूलं च भारत ।
05-019-030c	वारणा वाटधानं च यामुनश्चैव पर्वतः ॥
05-019-031a	एष देशः सुविस्तीर्णः प्रभूतधनधान्यवान् ।
05-019-031c	बभूव कौरवेयाणां बलेन सुसमाकुलः ॥
05-019-032a	तत्र सैन्यं तथायुक्तं ददर्श स पुरोहितः ।
05-019-032c	यः स पाञ्चालराजेन प्रेषितः कौरवान्प्रति ॥

05-020-001 वैशंपायन उवाच

05-020-001a	स तु कौरव्यमासाद्य द्रुपदस्य पुरोहितः ।
05-020-001c	सत्कृतो धृतराष्ट्रेण भीष्मेण विदुरेण च ॥
05-020-002a	सर्वं कौशल्यमुक्त्वादौ पृष्ट्वा चैवमनामयम् ।
05-020-002c	सर्वसेनाप्रणेतृणां मध्ये वाक्यमुवाच ह ॥
05-020-003a	सर्वैर्भवद्भिर्विदितो राजधर्मः सनातनः ।
05-020-003c	वाक्योपादानहेतोस्तु वक्ष्यामि विदिते सति ॥
05-020-004a	धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च सुतावेकस्य विश्रुतौ ।
05-020-004c	तयोः समानं द्रविणं पैतृकं नात्र संशयः ॥
05-020-005a	धृतराष्ट्रस्य ये पुत्रास्ते प्राप्ताः पैतृकं वसु ।
05-020-005c	पाण्डुपुत्राः कथं नाम न प्राप्ताः पैतृकं वसु ॥
05-020-006a	एवं गते पाण्डवेयैर्विदितं वः पुरा यथा ।
05-020-006c	न प्राप्तं पैतृकं द्रव्यं धार्तराष्ट्रेण संवृतम् ॥
05-020-007a	प्राणान्तिकैरप्युपायैः प्रयतद्भिरनेकशः ।
05-020-007c	शेषवन्तो न शकिता नयितुं यमसादनम् ॥
05-020-008a	पुनश्च वर्धितं राज्यं स्वबलेन महात्मभिः ।
05-020-008c	छद्मनापहतं क्षुद्रैर्धार्तराष्ट्रैः ससौबलैः ॥
05-020-009a	तदप्यनुमतं कर्म तथायुक्तमनेन वै ।
05-020-009c	वासिताश्च महारण्ये वर्षाणीह त्रयोदश ॥

05-020-010a	सभायां क्लेशितैर्वीरैः सहभार्यैस्तथा भृशम् ।
05-020-010c	अरण्ये विविधाः क्लेशाः संप्राप्तास्तैः सुदारुणाः ॥
05-020-011a	तथा विराटनगरे योन्यन्तरगतैरिव ।
05-020-011c	प्राप्तः परमसंक्लेशो यथा पापैर्महात्मभिः ॥
05-020-012a	ते सर्वे पृष्ठतः कृत्वा तत्सर्वं पूर्वकिल्बिषम् ।
05-020-012c	सामैव कुरुभिः सार्धमिच्छन्ति कुरुपुंगवाः ॥
05-020-013a	तेषां च वृत्तमाज्ञाय वृत्तं दुर्योधनस्य च ।
05-020-013c	अनुनेतुमिहार्हन्ति धृतराष्ट्रं सुहृज्जनाः ॥
05-020-014a	न हि ते विग्रहं वीराः कुर्वन्ति कुरुभिः सह ।
05-020-014c	अविनाशेन लोकस्य काङ्क्षन्ते पाण्डवाः स्वकम् ॥
05-020-015a	यश्चापि धार्तराष्ट्रस्य हेतुः स्याद्विग्रहं प्रति ।
05-020-015c	स च हेतुर्न मन्तव्यो बलीयांसस्तथा हि ते ॥
05-020-016a	अक्षौहिण्यो हि सप्तैव धर्मपुत्रस्य संगताः ।
05-020-016c	युयुत्समानाः कुरुभिः प्रतीक्षन्तेऽस्य शासनम् ॥
05-020-017a	अपरे पुरुषव्याघ्राः सहस्राक्षौहिणीसमाः ।
05-020-017c	सात्यकिर्भीमसेनश्च यमौ च सुमहाबलौ ॥
05-020-018a	एकादशैताः पृतना एकतश्च समागताः ।
05-020-018c	एकतश्च महाबाहुर्बहुरूपो धनंजयः ॥
05-020-019a	यथा किरीटी सेनाभ्यः सर्वाभ्यो व्यतिरिच्यते ।
05-020-019c	एवमेव महाबाहुर्वासुदेवो महाद्युतिः ॥
05-020-020a	बहुलत्वं च सेनानां विक्रमं च किरीटिनः ।
05-020-020c	बुद्धिमत्तां च कृष्णस्य बुद्ध्वा युध्येत को नरः ॥
05-020-021a	ते भवन्तो यथाधर्मं यथासमयमेव च ।
05-020-021c	प्रयच्छन्तु प्रदातव्यं मा वः कालोऽत्यगादयम् ॥

05-021-001 वैशंपायन उवाच

05-021-001a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रज्ञावृद्धो महाद्युतिः ।
05-021-001c	संपूज्यैनं यथाकालं भीष्मो वचनमब्रवीत् ॥
05-021-002a	दिष्ट्या कुशलिनः सर्वे पाण्डवाः सह बान्धवैः ।
05-021-002c	दिष्ट्या सहायवन्तश्च दिष्ट्या धर्मे च ते रताः ॥
05-021-003a	दिष्ट्या च संधिकामास्ते भ्रातरः कुरुनन्दनाः ।
05-021-003c	दिष्ट्या न युद्धमनसः सह दामोदरेण ते ॥

- 05-021-004a भवता सत्यमुक्तं च सर्वमेतन्न संशयः ।
 05-021-004c अतितीक्ष्णं तु ते वाक्यं ब्राह्मण्यादिति मे मतिः ॥
 05-021-005a असंशयं क्लेशितास्ते वने चेह च पाण्डवाः ।
 05-021-005c प्राप्ताश्च धर्मतः सर्वं पितुर्धनमसंशयम् ॥
 05-021-006a किरीटी बलवान्पार्थः कृतास्त्रश्च महाबलः ।
 05-021-006c को हि पाण्डुसुतं युद्धे विषहेत धनंजयम् ॥
 05-021-007a अपि वज्रधरः साक्षात्किमुतान्ये धनुर्भृतः ।
 05-021-007c त्रयाणामपि लोकानां समर्थ इति मे मतिः ॥
 05-021-008a भीष्मे ब्रुवति तद्वाक्यं धृष्टमाक्षिप्य मन्युमान् ।
 05-021-008c दुर्योधनं समालोक्य कर्णो वचनमब्रवीत् ॥
 05-021-009a न तन्न विदितं ब्रह्मल्लोके भूतेन केनचित् ।
 05-021-009c पुनरुक्तेन किं तेन भाषितेन पुनः पुनः ॥
 05-021-010a दुर्योधनार्थे शकुनिर्द्यूते निर्जितवान्पुरा ।
 05-021-010c समयेन गतोऽरण्यं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
 05-021-011a न तं समयमादृत्य राज्यमिच्छति पैतृकम् ।
 05-021-011c बलमाश्रित्य मत्स्यानां पाञ्चालानां च पार्थिवः ॥
 05-021-012a दुर्योधनो भयाद्विद्वन्न दद्यात्पदमन्ततः ।
 05-021-012c धर्मतस्तु महीं कृत्स्नां प्रदद्याच्छत्रवेऽपि च ॥
 05-021-013a यदि काङ्क्षन्ति ते राज्यं पितृपैतामहं पुनः ।
 05-021-013c यथाप्रतिज्ञं कालं तं चरन्तु वनमाश्रिताः ॥
 05-021-014a ततो दुर्योधनस्याङ्के वर्तन्तामकुतोभयाः ।
 05-021-014c अधार्मिकामिमां बुद्धिं कुर्युर्मौख्याद्धि केवलम् ॥
 05-021-015a अथ ते धर्ममुत्सृज्य युद्धमिच्छन्ति पाण्डवाः ।
 05-021-015c आसाद्येमान्कुरुश्रेष्ठान्स्मरिष्यन्ति वचो मम ॥

05-021-016 भीष्म उवाच

- 05-021-016a किं नु राधेय वाचा ते कर्म तत्स्मर्तुमर्हसि ।
 05-021-016c एक एव यदा पार्थः षड्रथाज्जितवान्युधि ॥
 05-021-017a न चेदेवं करिष्यामो यदयं ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
 05-021-017c ध्रुवं युधि हतास्तेन भक्षयिष्याम पांसुकान् ॥

05-021-018 वैशंपायन उवाच

05-021-018a	धृतराष्ट्रस्ततो भीष्ममनुमान्य प्रसाद्य च ।
05-021-018c	अवभत्स्य च राधेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥
05-021-019a	अस्मद्धितमिदं वाक्यं भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ।
05-021-019c	पाण्डवानां हितं चैव सर्वस्य जगतस्तथा ॥
05-021-020a	चिन्तयित्वा तु पार्थेभ्यः प्रेषयिष्यामि संजयम् ।
05-021-020c	स भवान्प्रतियात्वद्य पाण्डवानेव माचिरम् ॥
05-021-021a	स तं सत्कृत्य कौरव्यः प्रेषयामास पाण्डवान् ।
05-021-021c	सभामध्ये समाहूय संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
05-022-001	धृतराष्ट्र उवाच
05-022-001a	प्राप्तानाहुः संजय पाण्डुपुत्रा; नुपप्लव्ये तान्विजानीहि गत्वा ।
05-022-001c	अजातशत्रुं च सभाजयेथा; दिष्ट्यानघ ग्राममुपस्थितस्त्वम् ॥
05-022-002a	सर्वान्वदेः संजय स्वस्तिमन्तः; कृच्छ्रं वासमतदर्हा निरुष्य ।
05-022-002c	तेषां शान्तिर्विद्यतेऽस्मासु शीघ्रं; मिथ्योपेतानामुपकारिणां सताम् ॥
05-022-003a	नाहं क्वचित्संजय पाण्डवानां; मिथ्यावृत्तिं कांचन जात्वपश्यम् ।
05-022-003c	सर्वां श्रियं ह्यात्मवीर्येण लब्ध्वा; पर्याकार्षुः पाण्डवा मह्यमेव ॥
05-022-004a	दोषं ह्येषां नाधिगच्छे परीक्ष; न्नित्यं कंचिद्येन गर्हेय पार्थान् ।
05-022-004c	धर्मार्थाभ्यां कर्म कुर्वन्ति नित्यं; सुखप्रिया नानुरुध्यन्ति कामान् ॥
05-022-005a	घर्मं शीतं क्षुत्पिपासे तथैव; निद्रां तन्द्रीं क्रोधहर्षौ प्रमादम् ।
05-022-005c	धृत्या चैव प्रज्ञया चाभिभूय; धर्मार्थयोगान्प्रयतन्ति पार्थाः ॥
05-022-006a	त्यजन्ति मित्रेषु धनानि काले; न संवासाज्जीर्यति मैत्रमेषाम् ।
05-022-006c	यथार्हमानार्थकरा हि पार्था; स्तेषां द्वेष्टा नास्त्याजमीढस्य पक्षे ॥
05-022-007a	अन्यत्र पापाद्विषमान्मन्दबुद्धे; दुर्योधनात्क्षुद्रतराच्च कर्णात् ।
05-022-007c	तेषां हीमे हीनसुखप्रियाणां; महात्मनां संजनयन्ति तेजः ॥
05-022-008a	उत्थानवीर्यः सुखमेधमानो; दुर्योधनः सुकृतं मन्यते तत् ।
05-022-008c	तेषां भागं यच्च मन्येत बालः; शक्यं हर्तुं जीवतां पाण्डवानाम् ॥
05-022-009a	यस्यार्जुनः पदवीं केशवश्च; वृकोदरः सात्यकोऽजातशत्रोः ।
05-022-009c	माद्रीपुत्रौ सृञ्जयाश्चापि सर्वे; पुरा युद्धात्साधु तस्य प्रदानम् ॥
05-022-010a	स ह्येवैकः पृथिवीं सव्यसाची; गाण्डीवधन्वा प्रणुदेद्रथस्थः ।
05-022-010c	तथा विष्णुः केशवोऽप्यप्रधृष्यो; लोकत्रयस्याधिपतिर्महात्मा ॥
05-022-011a	तिष्ठेत कस्तस्य मर्त्यः पुरस्ता; द्यः सर्वदेवेषु वरेण्य ईड्यः ।
05-022-011c	पर्जन्यघोषान्प्रवपञ्शरौघा; न्यतंगसंघानिव शीघ्रवेगान् ॥

05-022-012a	दिशं ह्युदीचीमपि चोत्तरान्कुरु; नाण्डीवधन्वैकरथो जिगाय ।
05-022-012c	धनं चैषामाहरत्सव्यसाची; सेनानुगान्बलिदांश्चैव चक्रे ॥
05-022-013a	यश्चैव देवान्प्राण्डवे सव्यसाची; गाण्डीवधन्वा प्रजिगाय सेन्द्रान् ।
05-022-013c	उपाहरत्फल्गुनो जातवेदसे; यशो मानं वर्धयन्प्राण्डवानाम् ॥
05-022-014a	गदाभृतां नाद्य समोऽस्ति भीमा; दहत्क्रुद्धस्तरसा धार्तराष्ट्रान् ।
05-022-014c	रथेऽर्जुनादाहुरहीनमेनं; बाह्वोर्बले चायुतनागवीर्यम् ॥
05-022-015a	सुशिक्षितः कृतवैरस्तरस्वी; दहेत्क्रुद्धस्तरसा धार्तराष्ट्रान् ।
05-022-015c	सदात्यमर्षी बलवान्न शक्यो; युद्धे जेतुं वासवेनापि साक्षात् ॥
05-022-016a	सुचेतसौ बलिनौ शीघ्रहस्तौ; सुशिक्षितौ भ्रातरौ फल्गुनेन ।
05-022-016c	श्येनौ यथा पक्षिपूगान्नुजन्तौ; माद्रीपुत्रौ नेह कुरुन्विशेताम् ॥
05-022-017a	तेषां मध्ये वर्तमानस्तरस्वी; धृष्टद्युम्नः पाण्डवानामिहैकः ।
05-022-017c	सहामात्यः सोमकानां प्रबर्हः; संत्यक्तात्मा पाण्डवानां जयाय ॥
05-022-018a	सहोषितश्चरितार्थो वयःस्थः; शाल्वेयानामधिपो वै विराटः ।
05-022-018c	सह पुत्रैः पाण्डवार्थे च शश्वः; युधिष्ठिरं भक्त इति श्रुतं मे ॥
05-022-019a	अवरुद्धा बलिनः केकयेभ्यो; महेष्वासा भ्रातरः पञ्च सन्ति ।
05-022-019c	केकयेभ्यो राज्यमाकाङ्क्षमाणा; युद्धार्थिनश्चानुवसन्ति पार्थान् ॥
05-022-020a	सर्वे च वीराः पृथिवीपतीनां; समानीताः पाण्डवार्थे निविष्टाः ।
05-022-020c	शूरानहं भक्तिमतः शृणोमि; प्रीत्या युक्तान्संश्रितान्धर्मराजम् ॥
05-022-021a	गिर्याश्रया दुर्गनिवासिनश्च; योधाः पृथिव्यां कुलजा विशुद्धाः ।
05-022-021c	म्लेच्छाश्च नानायुधवीर्यवन्तः; समागताः पाण्डवार्थे निविष्टाः ॥
05-022-022a	पाण्ड्यश्च राजामित इन्द्रकल्पो; युधि प्रवीरैर्बहुभिः समेतः ।
05-022-022c	समागतः पाण्डवार्थे महात्मा; लोकप्रवीरोऽप्रतिवीर्यतेजाः ॥
05-022-023a	अस्त्रं द्रोणादर्जुनाद्वासुदेवा; त्कृपाद्भीष्माद्येन कृतं शृणोमि ।
05-022-023c	यं तं कार्ष्णिप्रतिमं प्राहुरेकं; स सात्यकिः पाण्डवार्थे निविष्टः ॥
05-022-024a	अपाश्रिताश्चेदिकरूषकाश्च; सर्वोत्साहैर्भूमिपालैः समेताः ।
05-022-024c	तेषां मध्ये सूर्यमिवातपन्तं; श्रिया वृतं चेदिपतिं ज्वलन्तम् ॥
05-022-025a	अस्तम्भनीयं युधि मन्यमानं; ज्याकर्षतां श्रेष्ठतमं पृथिव्याम् ।
05-022-025c	सर्वोत्साहं क्षत्रियाणां निहत्य; प्रसह्य कृष्णस्तरसा ममर्द ॥
05-022-026a	यशोमानौ वर्धयन्त्यादवानां; पुराभिनच्छिशुपालं समीके ।
05-022-026c	यस्य सर्वे वर्धयन्ति स्म मानं; करूषराजप्रमुखा नरेन्द्राः ॥
05-022-027a	तमसह्यं केशवं तत्र मत्वा; सुग्रीवयुक्तेन रथेन कृष्णम् ।

05-022-027c	संप्राद्रवंश्चेदिपतिं विहाय; सिंहं दृष्ट्वा क्षुद्रमृगा इवान्ये ॥
05-022-028a	यस्तं प्रतीपस्तरसा प्रत्युदीया; दाशंसमानो द्वैरथे वासुदेवम् ।
05-022-028c	सोऽशेत कृष्णेन हतः परासु; वर्तनेनेवोन्मथितः कर्णिकारः ॥
05-022-029a	पराक्रमं मे यदवेदयन्त; तेषामर्थे संजय केशवस्य ।
05-022-029c	अनुस्मरन्तस्य कर्माणि विष्णो; गावल्गणे नाधिगच्छामि शान्तिम् ॥
05-022-030a	न जातु ताञ्शत्रुरन्यः सहेत; येषां स स्यादग्रणीर्वृष्णि सिंहः ।
05-022-030c	प्रवेपते मे हृदयं भयेन; श्रुत्वा कृष्णावेकरथे समेतौ ॥
05-022-031a	नो चेद्गच्छेत्संगरं मन्दबुद्धि; स्ताभ्यां सुतो मे विपरीतचेताः ।
05-022-031c	नो चेत्क्रूरुन्संजय निर्दहेता; मिन्द्राविष्णू दैत्यसेनां यथैव ॥
05-022-031e	मतो हि मे शक्रसमो धनंजयः; सनातनो वृष्णिवीरश्च विष्णुः ॥
05-022-032a	धर्मारामो ह्रीनिषेधस्तरस्वी; कुन्तीपुत्रः पाण्डवोऽजातशत्रुः ।
05-022-032c	दुर्योधनेन निकृतो मनस्वी; नो चेत्क्रुद्धः प्रदहेद्भार्तराष्ट्रान् ॥
05-022-033a	नाहं तथा ह्यर्जुनाद्वासुदेवा; द्धीमाद्वापि यमयोर्वा बिभेमि ।
05-022-033c	यथा राज्ञः क्रोधदीप्तस्य सूत; मन्योरहं भीततरः सदैव ॥
05-022-034a	अलं तपोब्रह्मचर्येण युक्तः; संकल्पोऽयं मानसस्तस्य सिध्येत् ।
05-022-034c	तस्य क्रोधं संजयाहं समीके; स्थाने जानन्भृशमस्म्यद्य भीतः ॥
05-022-035a	स गच्छ शीघ्रं प्रहितो रथेन; पाञ्चालराजस्य चमूं परेत्य ।
05-022-035c	अजातशत्रुं कुशलं स्म पृच्छे; पुनः पुनः प्रीतियुक्तं वदेस्त्वम् ॥
05-022-036a	जनार्दनं चापि समेत्य तात; महामात्रं वीर्यवतामुदारम् ।
05-022-036c	अनामयं मद्वचनेन पृच्छे; धृतराष्ट्रः पाण्डवैः शान्तिमीप्सुः ॥
05-022-037a	न तस्य किञ्चिद्वचनं न कुर्या; त्कुन्तीपुत्रो वासुदेवस्य सूत ।
05-022-037c	प्रियश्चैषामात्मसमश्च कृष्णो; विद्वांश्चैषां कर्मणि नित्ययुक्तः ॥
05-022-038a	समानीय पाण्डवान्सृज्यांश्च; जनार्दनं युयुधानं विराटम् ।
05-022-038c	अनामयं मद्वचनेन पृच्छे; सर्वास्तथा द्रौपदेयांश्च पञ्च ॥
05-022-039a	यद्यत्तत्र प्राप्तकालं परेभ्य; स्त्वं मन्येथा भारतानां हितं च ।
05-022-039c	तत्तद्भाषेथाः संजय राजमध्ये; न मूर्खयेद्यन्न भवेच्च युद्धम् ॥

05-023-001 वैशंपायन उवाच

05-023-001a	राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य संजयः ।
05-023-001c	उपप्लव्यं ययौ द्रष्टुं पाण्डवानमितौजसः ॥
05-023-002a	स तु राजानमासाद्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
05-023-002c	प्रणिपत्य ततः पूर्वं सूतपुत्रोऽभ्यभाषत ॥

05-023-003a	गावल्गणिः संजयः सूतसूनुः रजातशत्रुमवदत्प्रतीतः ।
05-023-003c	दिष्ट्या राजंस्त्वामरोगं प्रपश्ये; सहायवन्तं च महेन्द्रकल्पम् ॥
05-023-004a	अनामयं पृच्छति त्वाम्बिकेयो; वृद्धो राजा धृतराष्ट्रो मनीषी ।
05-023-004c	कच्चिद्धीमः कुशली पाण्डवाग्र्यो; धनंजयस्तौ च माद्रीतनूजौ ॥
05-023-005a	कच्चित्कृष्णा द्रौपदी राजपुत्री; सत्यव्रता वीरपत्नी सपुत्रा ।
05-023-005c	मनस्विनी यत्र च वाञ्छसि त्व; मिष्टान्कामान्भारत स्वस्तिकामः ॥
05-023-006	युधिष्ठिर उवाच
05-023-006a	गावल्गणे संजय स्वागतं ते; प्रीतात्माहं त्वाभिवदामि सूत ।
05-023-006c	अनामयं प्रतिजाने तवाहं; सहानुजैः कुशली चास्मि विद्वन् ॥
05-023-007a	चिरादिदं कुशलं भारतस्य; श्रुत्वा राज्ञः कुरुवृद्धस्य सूत ।
05-023-007c	मन्ये साक्षाद्दृष्टमहं नरेन्द्रं; दृष्ट्वैव त्वां संजय प्रीतियोगात् ॥
05-023-008a	पितामहो नः स्थविरो मनस्वी; महाप्राज्ञः सर्वधर्मोपपन्नः ।
05-023-008c	स कौरव्यः कुशली तात भीष्मो; यथापूर्वं वृत्तिरप्यस्य कच्चित् ॥
05-023-009a	कच्चिद्राजा धृतराष्ट्रः सपुत्रो; वैचित्रवीर्यः कुशली महात्मा ।
05-023-009c	महाराजो बाह्लिकः प्रातिपेयः; कच्चिद्विद्वान्कुशली सूतपुत्र ॥
05-023-010a	स सोमदत्तः कुशली तात कच्चि; द्रूरिश्रवाः सत्यसंधः शलश्च ।
05-023-010c	द्रोणः सपुत्रश्च कृपश्च विप्रो; महेष्वासाः कच्चिदेतेऽप्यरोगाः ॥
05-023-011a	महाप्राज्ञाः सर्वशास्त्रावदाता; धनुर्भृतां मुख्यतमाः पृथिव्याम् ।
05-023-011c	कच्चिन्मानं तात लभन्त एते; धनुर्भृतः कच्चिदेतेऽप्यरोगाः ॥
05-023-012a	सर्वे कुरुभ्यः स्पृहयन्ति संजय; धनुर्धरा ये पृथिव्यां युवानः ।
05-023-012c	येषां राष्ट्रे निवसति दर्शनीयो; महेष्वासः शीलवान्द्रोणपुत्रः ॥
05-023-013a	वैश्यापुत्रः कुशली तात कच्चि; न्महाप्राज्ञो राजपुत्रो युयुत्सुः ।
05-023-013c	कर्णोऽमात्यः कुशली तात कच्चि; त्सुयोधनो यस्य मन्दो विधेयः ॥
05-023-014a	स्त्रियो वृद्धा भारतानां जनन्यो; महानस्यो दासभार्याश्च सूत ।
05-023-014c	वध्वः पुत्रा भागिनेया भगिन्यो; दौहित्रा वा कच्चिदप्यव्यलीकाः ॥
05-023-015a	कच्चिद्राजा ब्राह्मणानां यथाव; त्प्रवर्तते पूर्ववत्तात वृत्तिम् ।
05-023-015c	कच्चिद्वायान्मामकान्धार्तराष्ट्रो; द्विजातीनां संजय नोपहन्ति ॥
05-023-016a	कच्चिद्राजा धृतराष्ट्रः सपुत्र; उपेक्षते ब्राह्मणातिक्रमान्वै ।
05-023-016c	कच्चिन्न हेतोरिव वर्त्मभूत; उपेक्षते तेषु स न्यूनवृत्तिम् ॥
05-023-017a	एतज्ज्योतिरुत्तमं जीवलोके; शुक्लं प्रजानां विहितं विधात्रा ।
05-023-017c	ते चेल्लोभं न नियच्छन्ति मन्दाः; कृत्स्नो नाशो भविता कौरवाणाम् ॥

05-023-018a	कच्चिद्राजा धृतराष्ट्रः सपुत्रो; बुभूषते वृत्तिममात्यवर्गे ।
05-023-018c	कच्चिन्न भेदेन जिजीविषन्ति; सुहृद्रूपा दुर्हृदश्चैकमित्राः ॥
05-023-019a	कच्चिन्न पापं कथयन्ति तात; ते पाण्डवानां कुरवः सर्व एव ।
05-023-019c	कच्चिद्दृष्ट्वा दस्युसंधान्समेता; स्मरन्ति पार्थस्य युधां प्रणेतुः ॥
05-023-020a	मौर्वीभुजाग्रप्रहितान्स्म तात; दोधूयमानेन धनुर्धरेण ।
05-023-020c	गाण्डीवमुक्तान्स्तनयित्नुघोषा; नजिह्मगान्कच्चिदनुस्मरन्ति ॥
05-023-021a	न ह्यपश्यं कंचिदहं पृथिव्यां; श्रुतं समं वाधिकमर्जुनेन ।
05-023-021c	यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराः; सुवाससः संमतो हस्तवापः ॥
05-023-022a	गदापाणिभीमसेनस्तरस्वी; प्रवेपयञ्छत्रुसंधाननीके ।
05-023-022c	नागः प्रभिन्न इव नड्वलासु; चङ्क्रम्यते कच्चिदेनं स्मरन्ति ॥
05-023-023a	माद्रीपुत्रः सहदेवः कलिङ्गा; न्समागतानजयदन्तकूरे ।
05-023-023c	वामेनास्यन्दक्षिणेनैव यो वै; महाबलं कच्चिदेनं स्मरन्ति ॥
05-023-024a	उद्यन्नयं नकुलः प्रेषितो वै; गावल्गणे संजय पश्यतस्ते ।
05-023-024c	दिशं प्रतीचीं वशमानयन्मे; माद्रीसुतं कच्चिदेनं स्मरन्ति ॥
05-023-025a	अभ्याभवो द्वैतवने य आसी; दुर्मन्त्रिते घोषयात्रागतानाम् ।
05-023-025c	यत्र मन्दाञ्छत्रुवशं प्रयाता; नमोचयद्धीमसेनो जयश्च ॥
05-023-026a	अहं पश्चादर्जुनमभ्यरक्षं; माद्रीपुत्रौ भीमसेनश्च चक्रे ।
05-023-026c	गाण्डीवभृच्छत्रुसंधानुदस्य; स्वस्त्यागमत्कच्चिदेनं स्मरन्ति ॥
05-023-027a	न कर्मणा साधुनैकेन नूनं; कर्तुं शक्यं भवतीह संजय ।
05-023-027c	सर्वात्मना परिजेतुं वयं चे; न्न शक्नुमो धृतराष्ट्रस्य पुत्रम् ॥
05-024-001	संजय उवाच
05-024-001a	यथार्हसे पाण्डव तत्तथैव; कुरून्कुरुश्रेष्ठ जनं च पृच्छसि ।
05-024-001c	अनामयास्तात मनस्विनस्ते; कुरुश्रेष्ठान्पृच्छसि पार्थ यांस्त्वम् ॥
05-024-002a	सन्त्येव वृद्धाः साधवो धार्तराष्ट्रे; सन्त्येव पापाः पाण्डव तस्य विद्धि ।
05-024-002c	दद्याद्रिपोश्चापि हि धार्तराष्ट्रः; कुतो दायाल्लोपयेद्ब्राह्मणानाम् ॥
05-024-003a	यद्युष्माकं वर्ततेऽसौ न धर्म्य; मद्गुग्धेषु द्रुग्धवत्तन्न साधु ।
05-024-003c	मित्रध्रुक्स्याद्धृतराष्ट्रः सपुत्रो; युष्मान्द्विषन्साधुवृत्तानसाधुः ॥
05-024-004a	न चानुजानाति भृशं च तप्यते; शोचत्यन्तः स्थविरोऽजातशत्रो ।
05-024-004c	शृणोति हि ब्राह्मणानां समेत्य; मित्रद्रोहः पातकेभ्यो गरीयान् ॥
05-024-005a	स्मरन्ति तुभ्यं नरदेव संगमे; युद्धे च जिष्णोश्च युधां प्रणेतुः ।
05-024-005c	समुत्कृष्टे दुन्दुभिश्चङ्खशब्दे; गदापाणिं भीमसेनं स्मरन्ति ॥

- 05-024-006a माद्रीसुतौ चापि रणाजिमध्ये; सर्वा दिशः संपतन्तौ स्मरन्ति ।
 05-024-006c सेनां वर्षन्तौ शरवर्षैरजस्रं; महारथौ समरे दुष्प्रकम्प्यौ ॥
 05-024-007a न त्वेव मन्ये पुरुषस्य राज;न्ननागतं ज्ञायते यद्भविष्यम् ।
 05-024-007c त्वं चेदिमं सर्वधर्मोपपन्नः; प्राप्तः क्लेशं पाण्डव कृच्छ्ररूपम् ॥
 05-024-008a त्वमेवैतत्सर्वमतश्च भूयः; समीकुर्याः प्रज्ञयाजातशत्रो ।
 05-024-008c न कामार्थं संत्यजेयुर्हि धर्मः; पाण्डोः सुताः सर्व एवेन्द्रकल्पाः ॥
 05-024-009a त्वमेवैतत्प्रज्ञयाजातशत्रो; शमं कुर्या येन शर्माप्नुयुस्ते ।
 05-024-009c धार्तराष्ट्राः पाण्डवाः सृञ्जयाश्च; ये चाप्यन्ये पार्थिवाः संनिविष्टाः ॥
 05-024-010a यन्माब्रवीद्धृतराष्ट्रो निशाया;मजातशत्रो वचनं पिता ते ।
 05-024-010c सहामात्यः सहपुत्रश्च राज;न्समेत्य तां वाचमिमां निबोध ॥
- 05-025-001 युधिष्ठिर उवाच
 05-025-001a समागताः पाण्डवाः सृञ्जयाश्च; जनार्दनो युयुधानो विराटः ।
 05-025-001c यत्ते वाक्यं धृतराष्ट्रानुशिष्टं; गावल्गणे ब्रूहि तत्सूतपुत्र ॥
- 05-025-002 संजय उवाच
 05-025-002a अजातशत्रुं च वृकोदरं च; धनंजयं माद्रवतीसुतौ च ।
 05-025-002c आमन्त्रये वासुदेवं च शौरिं; युयुधानं चेकितानं विराटम् ॥
 05-025-003a पाञ्चालानामधिपं चैव वृद्धं; धृष्टद्युम्नं पार्षतं याज्ञसेनिम् ।
 05-025-003c सर्वे वाचं शृणुतेमां मदीयां; वक्ष्यामि यां भूतिमिच्छन्कुरूणाम् ॥
 05-025-004a शमं राजा धृतराष्ट्रोऽभिनन्द;न्नयोजयत्त्वरमाणो रथं मे ।
 05-025-004c सभ्रातृपुत्रस्वजनस्य राज्ञ;स्तद्रोचतां पाण्डवानां शमोऽस्तु ॥
 05-025-005a सर्वैर्धर्मैः समुपेताः स्थ पार्थाः; प्रस्थानेन मार्दवेनार्जवेन ।
 05-025-005c जाताः कुले अनृशंसा वदान्या; ह्रीनिषेधाः कर्मणां निश्चयज्ञाः ॥
 05-025-006a न युज्यते कर्म युष्मासु हीनं; सत्त्वं हि वस्तादृशं भीमसेनाः ।
 05-025-006c उद्भासते ह्यञ्जनबिन्दुवत्त;च्छुक्ले वस्त्रे यद्भवेत्किल्बिषं वः ॥
 05-025-007a सर्वक्षयो दृश्यते यत्र कृत्स्नः; पापोदयो निरयोऽभावसंस्थः ।
 05-025-007c कस्तत्कुर्याज्जातु कर्म प्रजान;न्पराजयो यत्र समो जयश्च ॥
 05-025-008a ते वै धन्या यैः कृतं ज्ञातिकार्यं; ये वः पुत्राः सुहृदो बान्धवाश्च ।
 05-025-008c उपक्रुष्टं जीवितं संत्यजेयु;स्ततः कुरूणां नियतो वै भवः स्यात् ॥
 05-025-009a ते चेत्कुरूननुशास्य स्थ पार्था; निनीय सर्वान्द्विषतो निगृह्य ।
 05-025-009c समं वस्तज्जीवितं मृत्युना स्या;द्यज्जीवध्वं ज्ञातिवधे न साधु ॥

05-025-010a	को ह्येव युष्मान्सह केशवेन; सचेकितानान्पार्षतबाहुगुप्तान् ।
05-025-010c	ससात्यकीन्विषहेत प्रजेतुं; लब्ध्वापि देवान्सचिवान्सहेन्द्रान् ॥
05-025-011a	को वा कुरून्द्रोणभीष्माभिगुप्ता; नश्चत्थाम्ना शल्यकृपादिभिश्च ।
05-025-011c	रणे प्रसोढुं विषहेत राज; त्राधेयगुप्तान्सह भूमिपालैः ॥
05-025-012a	महद्वलं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञः; को वै शक्तो हन्तुमक्षीयमाणः ।
05-025-012c	सोऽहं जये चैव पराजये च; निःश्रेयसं नाधिगच्छामि किञ्चित् ॥
05-025-013a	कथं हि नीचा इव दौष्कुलेया; निर्धर्मार्थं कर्म कुर्युश्च पार्थाः ।
05-025-013c	सोऽहं प्रसाद्य प्रणतो वासुदेवं; पाञ्चालानामधिपं चैव वृद्धम् ॥
05-025-014a	कृताञ्जलिः शरणं वः प्रपद्ये; कथं स्वस्ति स्यात्कुरुसृञ्जयानाम् ।
05-025-014c	न ह्येव ते वचनं वासुदेवो; धनंजयो वा जातु किञ्चिन्न कुर्यात् ॥
05-025-015a	प्राणानादौ याच्यमानः कुतोऽन्य; देतद्विद्वन्साधनार्थं ब्रवीमि ।
05-025-015c	एतद्राज्ञो भीष्मपुरोगमस्य; मतं यद्वः शान्तिरिहोत्तमा स्यात् ॥

05-026-001 युधिष्ठिर उवाच

05-026-001a	कां नु वाचं संजय मे शृणोषि; युद्धैषिणीं येन युद्धाद्विभेषि ।
05-026-001c	अयुद्धं वै तात युद्धाद्गरीयः; कस्तल्लब्ध्वा जातु युध्येत सूत ॥
05-026-002a	अकुर्वतश्चेत्पुरुषस्य संजय; सिध्येत्संकल्पो मनसा यं यमिच्छेत् ।
05-026-002c	न कर्म कुर्याद्विदितं ममैत; दन्यत्र युद्धाद्बहु यल्लघीयः ॥
05-026-003a	कुतो युद्धं जातु नरः प्रजान; न्को दैवशप्तोऽभिवृणीत युद्धम् ।
05-026-003c	सुखैषिणः कर्म कुर्वन्ति पार्था; धर्मादहीनं यच्च लोकस्य पथ्यम् ॥
05-026-004a	कर्मोदयं सुखमाशंसमानः; कृच्छ्रोपायं तत्त्वतः कर्म दुःखम् ।
05-026-004c	सुखप्रेप्सुर्विजिघांसुश्च दुःखं; य इन्द्रियाणां प्रीतिवशानुगामी ॥
05-026-004e	कामाभिध्या स्वशरीरं दुनोति; यया प्रयुक्तोऽनुकरोति दुःखम् ॥
05-026-005a	यथेध्यमानस्य समिद्धतेजसो; भूयो बलं वर्धते पावकस्य ।
05-026-005c	कामार्थलाभेन तथैव भूयो; न तृप्यते सर्पिषेवाग्निरिद्धः ॥
05-026-005e	संपश्येमं भोगचयं महान्तं; सहास्माभिर्धृतराष्ट्रस्य राज्ञः ॥
05-026-006a	नाश्रेयसामीश्वरो विग्रहाणां; नाश्रेयसां गीतशब्दं शृणोति ।
05-026-006c	नाश्रेयसः सेवते माल्यगन्धा; न्नाप्यश्रेयांस्यनुलेपनानि ॥
05-026-007a	नाश्रेयसः प्रावरानध्यवस्ते; कथं त्वस्मान्संप्रणुदेत्कुरुभ्यः ।
05-026-007c	अत्रैव च स्यादवधूय एष; कामः शरीरे हृदयं दुनोति ॥
05-026-008a	स्वयं राजा विषमस्थः परेषु; सामस्थ्यमन्विच्छति तन्न साधु ।
05-026-008c	यथात्मनः पश्यति वृत्तमेव; तथा परेषामपि सोऽभ्युपैति ॥

05-026-009a	आसन्नमग्निं तु निदाघकाले; गम्भीरकक्षे गहने विसृज्य ।
05-026-009c	यथा वृद्धं वायुवशेन शोचे; तक्षेमं मुमुक्षुः शिशिरव्यपाये ॥
05-026-010a	प्राप्तैश्वर्यो धृतराष्ट्रोऽद्य राजा; लालप्यते संजय कस्य हेतोः ।
05-026-010c	प्रगृह्य दुर्बुद्धिमनार्जवे रतं; पुत्रं मन्दं मूढममन्त्रिणं तु ॥
05-026-011a	अनाप्तः सन्नाप्ततमस्य वाचं; सुयोधनो विदुरस्यावमन्य ।
05-026-011c	सुतस्य राजा धृतराष्ट्रः प्रियैषी; संबुध्यमानो विशतेऽधर्ममेव ॥
05-026-012a	मेधाविनं ह्यर्थकामं कुरूणां; बहुश्रुतं वाग्मिनं शीलवन्तम् ।
05-026-012c	सूत राजा धृतराष्ट्रः कुरुभ्यो; न सोऽस्मरद्विदुरं पुत्रकाम्यात् ॥
05-026-013a	मानघ्नस्य आत्मकामस्य चेष्ट्योः; संरम्भिणश्चार्थधर्मातिगस्य ।
05-026-013c	दुर्भाषिणो मन्युवशानुगस्य; कामात्मनो दुर्हदो भावनस्य ॥
05-026-014a	अनेयस्याश्रेयसो दीर्घमन्यो; मित्रद्रुहः संजय पापबुद्धेः ।
05-026-014c	सुतस्य राजा धृतराष्ट्रः प्रियैषी; प्रपश्यमानः प्रजहाद्धर्मकामौ ॥
05-026-015a	तदैव मे संजय दीव्यतोऽभूः; नो चेत्कुरूनागतः स्यादभावः ।
05-026-015c	काव्यां वाचं विदुरो भाषमाणो; न विन्दते धृतराष्ट्रात्प्रशंसाम् ॥
05-026-016a	क्षत्तुर्यदा अन्ववर्तन्त बुद्धिं; कृच्छ्रं कुरून् तदाभ्याजगाम ।
05-026-016c	यावत्प्रज्ञामन्ववर्तन्त तस्य; तावत्तेषां राष्ट्रवृद्धिर्बभूव ॥
05-026-017a	तदर्थलुब्धस्य निबोध मेऽद्य; ये मन्त्रिणो धार्तराष्ट्रस्य सूत ।
05-026-017c	दुःशासनः शकुनिः सूतपुत्रो; गावल्गणे पश्य संमोहमस्य ॥
05-026-018a	सोऽहं न पश्यामि परीक्षमाणः; कथं स्वस्ति स्यात्कुरुसृञ्जयानाम् ।
05-026-018c	आत्तैश्वर्यो धृतराष्ट्रः परेभ्यः; प्रव्राजिते विदुरे दीर्घदृष्टौ ॥
05-026-019a	आशंसते वै धृतराष्ट्रः सपुत्रो; महाराज्यमसपत्नं पृथिव्याम् ।
05-026-019c	तस्मिञ्शमः केवलं नोपलभ्यो; अत्यासन्नं मद्गतं मन्यतेऽर्थम् ॥
05-026-020a	यत्तत्कर्णो मन्यते पारणीयं; युद्धे गृहीतायुधमर्जुनेन ।
05-026-020c	आसंश्च युद्धानि पुरा महान्ति; कथं कर्णो नाभवद्द्वीप एषाम् ॥
05-026-021a	कर्णश्च जानाति सुयोधनश्च; द्रोणश्च जानाति पितामहश्च ।
05-026-021c	अन्ये च ये कुरवस्तत्र सन्ति; यथार्जुनान्नास्त्यपरो धनुर्धरः ॥
05-026-022a	जानन्त्येते कुरवः सर्व एव; ये चाप्यन्ये भूमिपालाः समेताः ।
05-026-022c	दुर्योधनं चापराधे चरन्त; मरिदमे फल्गुनेऽविद्यमाने ॥
05-026-023a	तेनार्थबद्धं मन्यते धार्तराष्ट्रः; शक्यं हर्तुं पाण्डवानां ममत्वम् ।
05-026-023c	किरीटिना तालमात्रायुधेन; तद्वेदिना संयुगं तत्र गत्वा ॥
05-026-024a	गाण्डीवविस्फारितशब्दमाजा; वशृण्वाना धार्तराष्ट्रा ध्रियन्ते ।

- 05-026-024c क्रुद्धस्य चेद्भीमसेनस्य वेगाः; त्सुयोधनो मन्यते सिद्धमर्थम् ॥
 05-026-025a इन्द्रोऽप्येतन्नोत्सहेत्तात हर्तुः; मैश्वर्यं नो जीवति भीमसेने ।
 05-026-025c धनंजये नकुले चैव सूतः; तथा वीरे सहदेवे मदीये ॥
 05-026-026a स चेदेतां प्रतिपद्येत बुद्धिः; वृद्धो राजा सह पुत्रेण सूत ।
 05-026-026c एवं रणे पाण्डवकोपदग्धाः; न नश्येयुः संजय धार्तराष्ट्राः ॥
 05-026-027a जानासि त्वं क्लेशमस्मासु वृत्तं; त्वां पूजयन्संजयाहं क्षमेयम् ।
 05-026-027c यच्चास्माकं कौरवैर्भूतपूर्वः; या नो वृत्तिर्धार्तराष्ट्रे तदासीत् ॥
 05-026-028a अद्यापि तत्तत्र तथैव वर्ततां; शान्तिं गमिष्यामि यथा त्वमात्थ ।
 05-026-028c इन्द्रप्रस्थे भवतु ममैव राज्यं; सुयोधनो यच्छतु भारताग्र्यः ॥

05-027-001 संजय उवाच

- 05-027-001a धर्मे नित्या पाण्डव ते विचेष्टा; लोके श्रुता दृश्यते चापि पार्थ ।
 05-027-001c महास्रावं जीवितं चाप्यनित्यं; संपश्य त्वं पाण्डव मा विनीनशः ॥
 05-027-002a न चेद्भागं कुरवोऽन्यत्र युद्धाः; त्प्रयच्छन्ते तुभ्यमजातशत्रो ।
 05-027-002c भैक्षचर्यामन्धकवृष्णिराज्ये; श्रेयो मन्ये न तु युद्धेन राज्यम् ॥
 05-027-003a अल्पकालं जीवितं यन्मनुष्ये; महास्रावं नित्यदुःखं चलं च ।
 05-027-003c भूयश्च तद्वयसो नानुरूपं; तस्मात्पापं पाण्डव मा प्रसार्षीः ॥
 05-027-004a कामा मनुष्यं प्रसजन्त एव; धर्मस्य ये विघ्नमूलं नरेन्द्र ।
 05-027-004c पूर्वं नरस्तान्धृतिमान्विनिघ्नन्; ललोके प्रशंसां लभतेऽनवद्यम् ॥
 05-027-005a निबन्धनी ह्यर्थतृष्णेह पार्थ; तामेषतो बाध्यते धर्म एव ।
 05-027-005c धर्मं तु यः प्रवृणीते स बुद्धः; कामे गृद्धो हीयतेऽर्थानुरोधात् ॥
 05-027-006a धर्मं कृत्वा कर्मणां तात मुख्यं; महाप्रतापः सवितेव भाति ।
 05-027-006c हानेन धर्मस्य महीमपीमां; लब्ध्वा नरः सीदति पापबुद्धिः ॥
 05-027-007a वेदोऽधीतश्चरितं ब्रह्मचर्यं; यज्ञैरिष्टं ब्राह्मणेभ्यश्च दत्तम् ।
 05-027-007c परं स्थानं मन्यमानेन भूय; आत्मा दत्तो वर्षपूगं सुखेभ्यः ॥
 05-027-008a सुखप्रिये सेवमानोऽतिवेलं; योगाभ्यासे यो न करोति कर्म ।
 05-027-008c वित्तक्षये हीनसुखोऽतिवेलं; दुःखं शेते कामवेगप्रणुन्नः ॥
 05-027-009a एवं पुनरर्थचर्याप्रसक्तो; हित्वा धर्मं यः प्रकरोत्यधर्मम् ।
 05-027-009c अश्रद्धधत्परलोकाय मूढो; हित्वा देहं तप्यते प्रेत्य मन्दः ॥
 05-027-010a न कर्मणां विप्रणाशोऽस्त्यमुत्र; पुण्यानां वाप्यथ वा पापकानाम् ।
 05-027-010c पूर्वं कर्तुर्गच्छति पुण्यपापं; पश्चात्त्वेतदनुयात्येव कर्ता ॥
 05-027-011a न्यायोपेतं ब्राह्मणेभ्यो यदन्नं; श्रद्धापूतं गन्धरसोपपन्नम् ।

05-027-011c	अन्वाहार्येषूत्तमदक्षिणेषु; तथारूपं कर्म विख्यायते ते ॥
05-027-012a	इह क्षेत्रे क्रियते पार्थ कार्यं; न वै किञ्चिद्विद्यते प्रेत्य कार्यम् ।
05-027-012c	कृतं त्वया पारलोक्यं च कार्यं; पुण्यं महत्सद्भिरनुप्रशस्तम् ॥
05-027-013a	जहाति मृत्युं च जरां भयं च; न क्षुत्पिपासे मनसश्चाप्रियाणि ।
05-027-013c	न कर्तव्यं विद्यते तत्र किं चि;दन्यत्र वै इन्द्रियप्रीणनार्थात् ॥
05-027-014a	एवंरूपं कर्मफलं नरेन्द्र; मात्रावता हृदयस्य प्रियेण ।
05-027-014c	स क्रोधजं पाण्डव हर्षजं च; लोकाबुभौ मा प्रहासीश्चिराय ॥
05-027-015a	अन्तं गत्वा कर्मणां या प्रशंसा; सत्यं दमश्चार्जवमानृशंस्यम् ।
05-027-015c	अश्वमेधो राजसूयस्तथेष्टः; पापस्यान्तं कर्मणो मा पुनर्गाः ॥
05-027-016a	तच्चेदेवं देशरूपेण पार्थाः; करिष्यध्वं कर्म पापं चिराय ।
05-027-016c	निवसध्वं वर्षपूगान्वनेषु; दुःखं वासं पाण्डवा धर्महेतोः ॥
05-027-017a	अप्रव्रज्ये योजयित्वा पुरस्ता;दात्माधीनं यद्वलं ते तदासीत् ।
05-027-017c	नित्यं पाञ्चालाः सचिवास्तवेमे; जनार्दनो युयुधानश्च वीरः ॥
05-027-018a	मत्स्यो राजा रुक्मरथः सपुत्रः; प्रहारिभिः सह पुत्रैर्विराटः ।
05-027-018c	राजानश्च ये विजिताः पुरस्ता;त्वामेव ते संश्रयेयुः समस्ताः ॥
05-027-019a	महासहायः प्रतपन्बलस्थः; पुरस्कृतो वासुदेवार्जुनाभ्याम् ।
05-027-019c	वरान्हनिष्यन्दिषतो रङ्गमध्ये; व्यनेष्यथा धार्तराष्ट्रस्य दर्पम् ॥
05-027-020a	बलं कस्माद्वर्धयित्वा परस्य; निजान्कस्मात्कर्शयित्वा सहायान् ।
05-027-020c	निरुष्य कस्माद्वर्षपूगान्वनेषु; युयुत्ससे पाण्डव हीनकालम् ॥
05-027-021a	अप्रज्ञो वा पाण्डव युध्यमानो; अधर्मज्ञो वा भूतिपथाद्व्यपैति ।
05-027-021c	प्रज्ञावान्वा बुध्यमानोऽपि धर्मः; संरम्भाद्वा सोऽपि भूतेरपैति ॥
05-027-022a	नाधर्मे ते धीयते पार्थ बुद्धि;र्न संरम्भात्कर्म चकर्त्त पापम् ।
05-027-022c	अद्धा किं तत्कारणं यस्य हेतोः; प्रज्ञाविरुद्धं कर्म चिकीर्षसीदम् ॥
05-027-023a	अव्याधिजं कटुकं शीर्षरोगं; यशोमुषं पापफलोदयं च ।
05-027-023c	सतां पेयं यन्न पिबन्त्यसन्तो; मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य ॥
05-027-024a	पापानुबन्धं को नु तं कामयेत; क्षमैव ते ज्यायसी नोत भोगाः ।
05-027-024c	यत्र भीष्मः शांतनवो हतः स्या;द्यत्र द्रोणः सहपुत्रो हतः स्यात् ॥
05-027-025a	कृपः शल्यः सौमदत्तिर्विकर्णो; विविंशतिः कर्णदुर्योधनौ च ।
05-027-025c	एतान्हत्वा कीदृशं तत्सुखं स्या;द्यद्विन्देथास्तदनुब्रूहि पार्थ ॥
05-027-026a	लब्ध्वापीमां पृथिवीं सागरान्तां; जरामृत्यू नैव हि त्वं प्रजह्याः ।
05-027-026c	प्रियाप्रिये सुखदुःखे च राज;न्नेवं विद्वान्नैव युद्धं कुरुष्व ॥

- 05-027-027a अमात्यानां यदि कामस्य हेतोः रेवंयुक्तं कर्म चिकीर्षसि त्वम् ।
 05-027-027c अपाक्रमेः संप्रदाय स्वमेभ्योः मा गास्त्वं वै देवयानात्पथोऽद्य ॥
- 05-028-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 05-028-001a असंशयं संजय सत्यमेतः; धर्मो वरः कर्मणां यत्त्वमात्थ ।
 05-028-001c ज्ञात्वा तु मां संजय गर्हयेस्त्वं; यदि धर्मं यद्यधर्मं चरामि ॥
- 05-028-002a यत्राधर्मो धर्मरूपाणि बिभ्रः; धर्मः कृत्स्नो दृश्यतेऽधर्मरूपः ।
 05-028-002c तथा धर्मो धारयन्धर्मरूपं; विद्वांसस्तं संप्रपश्यन्ति बुद्ध्या ॥
- 05-028-003a एवमेतावापदि लिङ्गमेतः; धर्माधर्मौ वृत्तिनित्यौ भजेताम् ।
 05-028-003c आद्यं लिङ्गं यस्य तस्य प्रमाणः; मापद्धर्मं संजय तं निबोध ॥
- 05-028-004a लुप्तायां तु प्रकृतौ येन कर्म; निष्पादयेत्तत्परीप्सेद्विहीनः ।
 05-028-004c प्रकृतिस्थश्चापदि वर्तमानः; उभौ गह्वौ भवतः संजयैतौ ॥
- 05-028-005a अविलोपमिच्छतां ब्राह्मणानां; प्रायश्चित्तं विहितं यद्विधात्रा ।
 05-028-005c आपद्यथाकर्मसु वर्तमानाः; न्विकर्मस्थान्संजय गर्हयेत ॥
- 05-028-006a मनीषिणां तत्त्वविच्छेदनाय; विधीयते सत्सु वृत्तिः सदैव ।
 05-028-006c अब्राह्मणाः सन्ति तु ये न वैद्याः; सर्वोच्छेदं साधु मन्येत तेभ्यः ॥
- 05-028-007a तदर्थं नः पितरो ये च पूर्वैः पितामहा ये च तेभ्यः परेऽन्ये ।
 05-028-007c प्रज्ञैषिणो ये च हि कर्म चक्रुः; नास्त्यन्ततो नास्ति नास्तीति मन्ये ॥
- 05-028-008a यत्किञ्चिदेतद्वित्तमस्यां पृथिव्यां; यद्देवानां त्रिदशानां परत्र ।
 05-028-008c प्राजापत्यं त्रिदिवं ब्रह्मलोकं; नाधर्मतः संजय कामये तत् ॥
- 05-028-009a धर्मेश्वरः कुशलो नीतिमांश्चाप्युपासिता ब्राह्मणानां मनीषी ।
 05-028-009c नानाविधांश्चैव महाबलांश्च; राजन्यभोजाननुशास्ति कृष्णः ॥
- 05-028-010a यदि ह्यहं विसृजन्स्यामगह्वोः; युध्यमानो यदि जह्यां स्वधर्मम् ।
 05-028-010c महायशाः केशवस्तद्ब्रवीतु; वासुदेवस्तूभयोरर्थकामः ॥
- 05-028-011a शैनेया हि चैत्रकाश्चान्धकाश्च; वाष्ण्यभोजाः कौकुराः सृञ्जयाश्च ।
 05-028-011c उपासीना वासुदेवस्य बुद्धिः; निगृह्य शत्रून्सुहृदो नन्दयन्ति ॥
- 05-028-012a वृष्ण्यन्धका ह्युग्रसेनादयो वै; कृष्णप्रणीताः सर्व एवेन्द्रकल्पाः ।
 05-028-012c मनस्विनः सत्यपराक्रमाश्च; महाबला यादवा भोगवन्तः ॥
- 05-028-013a काश्यो बभ्रुः श्रियमुत्तमां गतो; लब्ध्वा कृष्णं भ्रातरमीशितारम् ।
 05-028-013c यस्मै कामान्वर्षति वासुदेवो; ग्रीष्मात्यये मेघ इव प्रजाभ्यः ॥
- 05-028-014a ईदृशोऽयं केशवस्तात भूयो; विद्मो ह्येनं कर्मणां निश्चयज्ञम् ।
 05-028-014c प्रियश्च नः साधुतमश्च कृष्णो; नातिक्रमे वचनं केशवस्य ॥

05-029-001	वासुदेव उवाच
05-029-001a	अविनाशं संजय पाण्डवाना;मिच्छाम्यहं भूतिमेषां प्रियं च ।
05-029-001c	तथा राज्ञो धृतराष्ट्रस्य सूत; सदाशंसे बहुपुत्रस्य वृद्धिम् ॥
05-029-002a	कामो हि मे संजय नित्यमेव; नान्यद्ब्रूयां तान्प्रति शाम्यतेति ।
05-029-002c	राज्ञश्च हि प्रियमेतच्छृणोमि; मन्ये चैतत्पाण्डवानां समर्थम् ॥
05-029-003a	सुदुष्करश्चात्र शमो हि नूनं; प्रदर्शितः संजय पाण्डवेन ।
05-029-003c	यस्मिन्बुद्धो धृतराष्ट्रः सपुत्रः; कस्मादेषां कलहो नात्र मूर्च्छेत् ॥
05-029-004a	तत्त्वं धर्मं विचरन्संजयेह; मत्तश्च जानासि युधिष्ठिराच्च ।
05-029-004c	अथो कस्मात्संजय पाण्डवस्य; उत्साहिनः पूरयतः स्वकर्म ॥
05-029-004e	यथाख्यातमावसतः कुटुम्बं; पुराकल्पात्साधु विलोपमात्थ ॥
05-029-005a	अस्मिन्विधौ वर्तमाने यथाव;दुच्चावचा मतयो ब्राह्मणानाम् ।
05-029-005c	कर्मणाहुः सिद्धिमेके परत्र; हित्वा कर्म विद्यया सिद्धिमेके ॥
05-029-005e	नाभुञ्जानो भक्ष्यभोज्यस्य तृप्ये;द्विद्वानपीह विदितं ब्राह्मणानाम् ॥
05-029-006a	या वै विद्याः साधयन्तीह कर्म; तासां फलं विद्यते नेतरासाम् ।
05-029-006c	तत्रेह वै दृष्टफलं तु कर्म; पीत्वोदकं शाम्यति तृष्णयार्तः ॥
05-029-007a	सोऽयं विधिर्विहितः कर्मणैव; तद्वर्तते संजय तत्र कर्म ।
05-029-007c	तत्र योऽन्यत्कर्मणः साधु मन्ये;न्मोघं तस्य लपितं दुर्बलस्य ॥
05-029-008a	कर्मणामी भान्ति देवाः परत्र; कर्मणैवेह प्लवते मातरिश्वा ।
05-029-008c	अहोरात्रे विदधत्कर्मणैव; अतन्द्रितो नित्यमुदेति सूर्यः ॥
05-029-009a	मासार्धमासानथ नक्षत्रयोगा;नतन्द्रितश्चन्द्रमा अभ्युपैति ।
05-029-009c	अतन्द्रितो दहते जातवेदाः; समिध्यमानः कर्म कुर्वन्प्रजाभ्यः ॥
05-029-010a	अतन्द्रिता भारमिमं महान्तं; बिभर्ति देवी पृथिवी बलेन ।
05-029-010c	अतन्द्रिताः शीघ्रमपो वहन्ति; संतर्पयन्त्यः सर्वभूतानि नद्यः ॥
05-029-011a	अतन्द्रितो वर्षति भूरितेजाः; संनादयन्नन्तरिक्षं दिवं च ।
05-029-011c	अतन्द्रितो ब्रह्मचर्यं चचार; श्रेष्ठत्वमिच्छन्बलभिद्देवतानाम् ॥
05-029-012a	हित्वा सुखं मनसश्च प्रियाणि; तेन शक्रः कर्मणा श्रैष्ठ्यमाप ।
05-029-012c	सत्यं धर्मं पालयन्नप्रमत्तो; दमं तितिक्षां समतां प्रियं च ॥
05-029-012e	एतानि सर्वाण्युपसेवमानो; देवराज्यं मघवान्प्राप मुख्यम् ॥
05-029-013a	बृहस्पतिर्ब्रह्मचर्यं चचार; समाहितः संशितात्मा यथावत् ।
05-029-013c	हित्वा सुखं प्रतिरुध्येन्द्रियाणि; तेन देवानामगमद्गौरवं सः ॥
05-029-014a	नक्षत्राणि कर्मणामुत्र भान्ति; रुद्रादित्या वसवोऽथापि विश्वे ।

05-029-014c	यमो राजा वैश्रवणः कुबेरो; गन्धर्वयक्षाप्सरसश्च शुभ्राः ॥
05-029-014e	ब्रह्मचर्यं वेदविद्याः क्रियाश्च; निषेवमाणा मुनयोऽमुत्र भान्ति ॥
05-029-015a	जानन्निमं सर्वलोकस्य धर्मं; ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां विशां च ।
05-029-015c	स कस्मात्त्वं जानतां ज्ञानवान्स; न्व्यायच्छसे संजय कौरवार्थे ॥
05-029-016a	आम्नायेषु नित्यसंयोगमस्य; तथाश्चमेधे राजसूये च विद्धि ।
05-029-016c	संयुज्यते धनुषा वर्मणा च; हस्तत्राणै रथशस्त्रैश्च भूयः ॥
05-029-017a	ते चेदिमे कौरवाणामुपाय; मधिगच्छेयुरवधेनैव पार्थाः ।
05-029-017c	धर्मत्राणं पुण्यमेषां कृतं स्या; दार्ये वृत्ते भीमसेनं निगृह्य ॥
05-029-018a	ते चेत्पित्र्ये कर्मणि वर्तमाना; आपद्येरन्दिष्टवशेन मृत्युम् ।
05-029-018c	यथाशक्त्या पूरयन्तः स्वकर्म; तदप्येषां निधनं स्यात्प्रशस्तम् ॥
05-029-019a	उताहो त्वं मन्यसे सर्वमेव; राज्ञां युद्धे वर्तते धर्मतन्त्रम् ।
05-029-019c	अयुद्धे वा वर्तते धर्मतन्त्रं; तथैव ते वाचमिमां शृणोमि ॥
05-029-020a	चातुर्वर्ण्यस्य प्रथमं विभाग; मवेक्ष्य त्वं संजय स्वं च कर्म ।
05-029-020c	निशम्याथो पाण्डवानां स्वकर्म; प्रशंस वा निन्द वा या मतिस्ते ॥
05-029-021a	अधीयीत ब्राह्मणोऽथो यजेत; दद्यादियात्तीर्थमुख्यानि चैव ।
05-029-021c	अध्यापयेद्याजयेच्चापि याज्या; न्प्रतिग्रहान्वा विदितान्प्रतीच्छेत् ॥
05-029-022a	तथा राजन्यो रक्षणं वै प्रजानां; कृत्वा धर्मेणाप्रमत्तोऽथ दत्त्वा ।
05-029-022c	यज्ञैरिष्ट्वा सर्ववेदानधीत्य; दारान्कृत्वा पुण्यकृदावसेदृहान् ॥
05-029-023a	वैश्योऽधीत्य कृषिगोरक्षपण्यै; वित्तं चिन्वन्पालयन्नप्रमत्तः ।
05-029-023c	प्रियं कुर्वन्ब्राह्मणक्षत्रियाणां; धर्मशीलः पुण्यकृदावसेदृहान् ॥
05-029-024a	परिचर्या वन्दनं ब्राह्मणानां; नाधीयीत प्रतिषिद्धोऽस्य यज्ञः ।
05-029-024c	नित्योत्थितो भूतयेऽतन्द्रितः स्या; देष स्मृतः शूद्रधर्मः पुराणः ॥
05-029-025a	एतात्राजा पालयन्नप्रमत्तो; नियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे ।
05-029-025c	अकामात्मा समवृत्तिः प्रजासु; नाधार्मिकाननुरुध्येत कामान् ॥
05-029-026a	श्रेयांस्तस्माद्यदि विद्येत कश्चि; दभिज्ञातः सर्वधर्मोपपन्नः ।
05-029-026c	स तं दुष्टमनुशिष्यात्प्रजान; न्न चेदृध्येदिति तस्मिन्न साधु ॥
05-029-027a	यदा गृध्येत्परभूमिं नृशंसो; विधिप्रकोपाद्वलमाददानः ।
05-029-027c	ततो राज्ञां भविता युद्धमेत; तत्र जातं वर्म शस्त्रं धनुश्च ॥
05-029-027e	इन्द्रेणेदं दस्युवधाय कर्म; उत्पादितं वर्म शस्त्रं धनुश्च ॥
05-029-028a	स्तेनो हरेद्यत्र धनं ह्यदृष्टः; प्रसह्य वा यत्र हरेत दृष्टः ।
05-029-028c	उभौ गह्वौ भवतः संजयैतौ; किं वै पृथक्त्वं धृतराष्ट्रस्य पुत्रे ॥

05-029-028e	योऽयं लोभान्मन्यते धर्ममेतं; यमिच्छते मन्युवशानुगामी ॥
05-029-029a	भागः पुनः पाण्डवानां निविष्टःस्तं नोऽकस्मादाददीरन्परे वै ।
05-029-029c	अस्मिन्पदे युध्यतां नो वधोऽपि; श्लाघ्यः पित्र्यः परराज्याद्विशिष्टः ॥
05-029-029e	एतान्धर्मान्कौरवाणां पुराणा;नाचक्षीथाः संजय राज्यमध्ये ॥
05-029-030a	ये ते मन्दा मृत्युवशाभिपन्नाः; समानीता धार्तराष्ट्रेण मूढाः ।
05-029-030c	इदं पुनः कर्म पापीय एव; सभामध्ये पश्य वृत्तं कुरूणाम् ॥
05-029-031a	प्रियां भार्यां द्रौपदीं पाण्डवानां; यशस्विनीं शीलवृत्तोपपन्नाम् ।
05-029-031c	यदुपेक्षन्त कुरवो भीष्ममुख्याः; कामानुगेनोपरुद्धां रुदन्तीम् ॥
05-029-032a	तं चेत्तदा ते सकुमारवृद्धा; अवारयिष्यन्कुरवः समेताः ।
05-029-032c	मम प्रियं धृतराष्ट्रोऽकरिष्य;त्पुत्राणां च कृतमस्याभविष्यत् ॥
05-029-033a	दुःशासनः प्रातिलोम्यान्निनाय; सभामध्ये श्वशुराणां च कृष्णाम् ।
05-029-033c	सा तत्र नीता करुणान्यवोच;न्नान्यं क्षत्तुर्नाथमदृष्ट कंचित् ॥
05-029-034a	कार्पण्यादेव सहितास्तत्र राज्ञो; नाशक्नुवन्प्रतिवक्तुं सभायाम् ।
05-029-034c	एकः क्षत्ता धर्म्यमर्थं ब्रुवाणो; धर्मं बुद्ध्वा प्रत्युवाचाल्पबुद्धिम् ॥
05-029-035a	अनुक्त्वा त्वं धर्ममेवं सभाया;मथेच्छसे पाण्डवस्योपदेष्टुम् ।
05-029-035c	कृष्णा त्वेतत्कर्म चकार शुद्धं; सुदुष्करं तद्धि सभां समेत्य ॥
05-029-035e	येन कृच्छ्रात्पाण्डवानुज्जहार; तथात्मानं नौरिव सागरौघात् ॥
05-029-036a	यत्राब्रवीत्सूतपुत्रः सभायां; कृष्णां स्थितां श्वशुराणां समीपे ।
05-029-036c	न ते गतिर्विद्यते याज्ञसेनि; प्रपद्येदानीं धार्तराष्ट्रस्य वेश्म ॥
05-029-036e	पराजितास्ते पतयो न सन्ति; पतिं चान्यं भामिनि त्वं वृणीष्व ॥
05-029-037a	यो बीभत्सोर्हृदये प्रौढ आसी;दस्थिप्रच्छिन्मर्मघाती सुघोरः ।
05-029-037c	कर्णाच्छरो वाङ्मयस्तिग्मतेजाः; प्रतिष्ठितो हृदये फल्गुनस्य ॥
05-029-038a	कृष्णाजिनानि परिधित्समाना;न्दुःशासनः कटुकान्यभ्यभाषत् ।
05-029-038c	एते सर्वे षण्ढतिला विनष्टाः; क्षयं गता नरकं दीर्घकालम् ॥
05-029-039a	गान्धारराजः शकुनिर्निकृत्या; यदब्रवीद्द्यूतकाले स पार्थान् ।
05-029-039c	पराजितो नकुलः किं तवास्ति; कृष्णया त्वं दीव्य वै याज्ञसेन्या ॥
05-029-040a	जानासि त्वं संजय सर्वमेत;द्द्यूतेऽवाच्यं वाक्यमेवं यथोक्तम् ।
05-029-040c	स्वयं त्वहं प्रार्थये तत्र गन्तुं; समाधातुं कार्यमेतद्विपन्नम् ॥
05-029-041a	अहापयित्वा यदि पाण्डवार्थं; शमं कुरूणामथ चेच्चरेयम् ।
05-029-041c	पुण्यं च मे स्याच्चरितं महोदयं; मुच्येरंश्च कुरवो मृत्युपाशात् ॥
05-029-042a	अपि वाचं भाषमाणस्य काव्यां; धर्मारामामर्थवतीमहिंसाम् ।

- 05-029-042c अवैक्षेरन्धार्तराष्ट्राः समक्षं; मां च प्राप्तं कुरवः पूजयेयुः ॥
- 05-029-043a अतोऽन्यथा रथिना फल्गुनेन; भीमेन चैवाहवदंशितेन ।
- 05-029-043c परासिक्तान्धार्तराष्ट्रांस्तु विद्धि; प्रदह्यमानान्कर्मणा स्वेन मन्दान् ॥
- 05-029-044a पराजितान्पाण्डवेयांस्तु वाचो; रौद्ररूपा भाषते धार्तराष्ट्रः ।
- 05-029-044c गदाहस्तो भीमसेनोऽप्रमत्तो; दुर्योधनं स्मारयित्वा हि काले ॥
- 05-029-045a सुयोधनो मन्युमयो महाद्रुमः; स्कन्धः कर्णः शकुनिस्तस्य शाखाः ।
- 05-029-045c दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे; मूलं राजा धृतराष्ट्रोऽमनीषी ॥
- 05-029-046a युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः; स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः ।
- 05-029-046c माद्रीपुत्रौ पुष्पफले समृद्धे; मूलं त्वहं ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥
- 05-029-047a वनं राजा धृतराष्ट्रः सपुत्रो; व्याघ्रा वने संजय पाण्डवेयाः ।
- 05-029-047c मा वनं छिन्धि सव्याघ्रं मा व्याघ्रान्नीनशो वनात् ॥
- 05-029-048a निर्वनो वध्यते व्याघ्रो निर्व्याघ्रं छिद्यते वनम् ।
- 05-029-048c तस्माद्व्याघ्रो वनं रक्षेद्वनं व्याघ्रं च पालयेत् ॥
- 05-029-049a लताधर्मा धार्तराष्ट्राः शालाः संजय पाण्डवाः ।
- 05-029-049c न लता वर्धते जातु अनाश्रित्य महाद्रुमम् ॥
- 05-029-050a स्थिताः शुश्रूषितुं पार्थाः स्थिता योद्धुमरिदमाः ।
- 05-029-050c यत्कृत्यं धृतराष्ट्रस्य तत्करोतु नराधिपः ॥
- 05-029-051a स्थिताः शमे महात्मानः पाण्डवा धर्मचारिणः ।
- 05-029-051c योधाः समृद्धास्तद्विद्वन्नाचक्षीथा यथातथम् ॥

05-030-001 संजय उवाच

- 05-030-001a आमन्त्रये त्वा नरदेवदेव; गच्छाम्यहं पाण्डव स्वस्ति तेऽस्तु ।
- 05-030-001c कच्चिन्न वाचा वृजिनं हि किं चिदुच्चारितं मे मनसोऽभिषङ्गात् ॥
- 05-030-002a जनार्दनं भीमसेनार्जुनौ च; माद्रीसुतौ सात्यकिं चेकितानम् ।
- 05-030-002c आमन्त्र्य गच्छामि शिवं सुखं वः; सौम्येन मां पश्यत चक्षुषा नृपाः ॥

05-030-003 युधिष्ठिर उवाच

- 05-030-003a अनुज्ञातः संजय स्वस्ति गच्छ; न नोऽकार्षीरप्रियं जातु किञ्चित् ।
- 05-030-003c विद्मश्च त्वा ते च वयं च सर्वे; शुद्धात्मानं मध्यगतं सभास्थम् ॥
- 05-030-004a आप्तो दूतः संजय सुप्रियोऽसि; कल्याणवाक्शीलवान्दृष्टिमांश्च ।
- 05-030-004c न मुह्येस्त्वं संजय जातु मत्या; न च क्रुध्येरुच्यमानोऽपि तथ्यम् ॥
- 05-030-005a न मर्मगां जातु वक्तासि रूक्षां; नोपस्तुतिं कटुकां नोत शुक्ताम् ।

05-030-005c	धर्मारामामर्थवतीमहिंसा;मेतां वाचं तव जानामि सूत ॥
05-030-006a	त्वमेव नः प्रियतमोऽसि दूत; इहागच्छेद्विदुरो वा द्वितीयः ।
05-030-006c	अभीक्ष्णदृष्टोऽसि पुरा हि नस्त्वं; धनंजयस्यात्मसमः सखासि ॥
05-030-007a	इतो गत्वा संजय क्षिप्रमेव; उपातिष्ठेथा ब्राह्मणान्ये तदर्हाः ।
05-030-007c	विशुद्धवीर्याश्चरणोपपन्ना;न्कुले जातान्सर्वधर्मोपपन्नान् ॥
05-030-008a	स्वाध्यायिनो ब्राह्मणा भिक्षवश्च; तपस्विनो ये च नित्या वनेषु ।
05-030-008c	अभिवाद्या वै मद्वचनेन वृद्धा;स्तथेतरेषां कुशलं वदेथाः ॥
05-030-009a	पुरोहितं धृतराष्ट्रस्य राज्ञ; आचार्याश्च ऋत्विजो ये च तस्य ।
05-030-009c	तैश्च त्वं तात सहितैर्यथार्ह; संगच्छेथाः कुशलेनैव सूत ॥
05-030-010a	आचार्य इष्टोऽनपगो विधेयो; वेदानीप्सन्ब्रह्मचर्यं चचार ।
05-030-010c	योऽस्त्रं चतुष्पात्पुनरेव चक्रे; द्रोणः प्रसन्नोऽभिवाद्यो यथार्हम् ॥
05-030-011a	अधीतविद्यश्चरणोपपन्नो; योऽस्त्रं चतुष्पात्पुनरेव चक्रे ।
05-030-011c	गन्धर्वपुत्रप्रतिमं तरस्विनं; तमश्चत्थामानं कुशलं स्म पृच्छेः ॥
05-030-012a	शारद्वतस्यावसथं स्म गत्वा; महारथस्यास्त्रविदां वरस्य ।
05-030-012c	त्वं मामभीक्ष्णं परिकीर्तयन्वै; कृपस्य पादौ संजय पाणिना स्पृशेः ॥
05-030-013a	यस्मिञ्शौर्यमानृशंस्यं तपश्च; प्रज्ञा शीलं श्रुतिसत्त्वे धृतिश्च ।
05-030-013c	पादौ गृहीत्वा कुरुसत्तमस्य; भीष्मस्य मां तत्र निवेदयेथाः ॥
05-030-014a	प्रज्ञाचक्षुर्यः प्रणेता कुरूणां; बहुश्रुतो वृद्धसेवी मनीषी ।
05-030-014c	तस्मै राज्ञे स्थविरायाभिवाद्य; आचक्षीथाः संजय मामरोगम् ॥
05-030-015a	ज्येष्ठः पुत्रो धृतराष्ट्रस्य मन्दो; मूर्खः शठः संजय पापशीलः ।
05-030-015c	प्रशास्ता वै पृथिवी येन सर्वा; सुयोधनं कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-016a	भ्राता कनीयानपि तस्य मन्द;स्तथाशीलः संजय सोऽपि शश्वत् ।
05-030-016c	महेष्वासः शूरतमः कुरूणां; दुःशासनं कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-017a	वृन्दारकं कविमर्थेष्वमूढं; महाप्रज्ञं सर्वधर्मोपपन्नम् ।
05-030-017c	न तस्य युद्धं रोचते वै कदा चि;द्वैश्यापुत्रं कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-018a	निकर्तने देवने योऽद्वितीय;श्छन्नोपधः साधुदेवी मताक्षः ।
05-030-018c	यो दुर्जयो देवितव्येन संख्ये; स चित्रसेनः कुशलं तात वाच्यः ॥
05-030-019a	यस्य कामो वर्तते नित्यमेव; नान्यः शमाद्भारतानामिति स्म ।
05-030-019c	स बाह्लिकानामृषभो मनस्वी; पुरा यथा माभिवदेत्प्रसन्नः ॥
05-030-020a	गुणैरनेकैः प्रवरैश्च युक्तो; विज्ञानवान्नैव च निष्ठुरो यः ।
05-030-020c	स्नेहादमर्षं सहते सदैव; स सोमदत्तः पूजनीयो मतो मे ॥

05-030-021a	अर्हत्तमः कुरुषु सौमदत्तिः; स नो भ्राता संजय मत्सखा च ।
05-030-021c	महेष्वासो रथिनामुत्तमो यः; सहामात्यः कुशलं तस्य पृच्छेः ॥
05-030-022a	ये चैवान्ये कुरुमुख्या युवानः; पुत्राः पौत्रा भ्रातरश्चैव ये नः ।
05-030-022c	यं यमेषां येन येनाभिगच्छे;रनामयं मद्वचनेन वाच्यः ॥
05-030-023a	ये राजानः पाण्डवायोधनाय; समानीता धार्तराष्ट्रेण केचित् ।
05-030-023c	वसातयः शाल्वकाः केकयाश्च; तथाम्बष्ठा ये त्रिगर्ताश्च मुख्याः ॥
05-030-024a	प्राच्योदीच्या दाक्षिणात्याश्च शूरा;स्तथा प्रतीच्याः पार्वतीयाश्च सर्वे ।
05-030-024c	अनृशंसाः शीलवृत्तोपपन्ना;स्तेषां सर्वेषां कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-025a	हस्त्यारोहा रथिनः सादिनश्च; पदातयश्चार्यसंघा महान्तः ।
05-030-025c	आख्याय मां कुशलिनं स्म तेषा;मनामयं परिपृच्छेः समग्रान् ॥
05-030-026a	तथा राज्ञो ह्यर्थयुक्तानमात्या;न्दौवारिकान्ये च सेनां नयन्ति ।
05-030-026c	आयव्ययं ये गणयन्ति युक्ता; अर्थाश्च ये महतश्चिन्तयन्ति ॥
05-030-027a	गान्धारराजः शकुनिः पार्वतीयो; निकर्तने योऽद्वितीयोऽक्षदेवी ।
05-030-027c	मानं कुर्वन्धार्तराष्ट्रस्य सूत; मिथ्याबुद्धेः कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-028a	यः पाण्डवानेकरथेन वीरः; समुत्सहत्यप्रधृष्यान्विजेतुम् ।
05-030-028c	यो मुह्यतां मोहयिताद्वितीयो; वैकर्तनं कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-029a	स एव भक्तः स गुरुः स भृत्यः; स वै पिता स च माता सुहृच्च ।
05-030-029c	अगाधबुद्धिर्विदुरो दीर्घदर्शी; स नो मन्त्री कुशलं तात पृच्छेः ॥
05-030-030a	वृद्धाः स्त्रियो याश्च गुणोपपन्ना; या ज्ञायन्ते संजय मातरस्ताः ।
05-030-030c	ताभिः सर्वाभिः सहिताभिः समेत्य; स्त्रीभिर्वृद्धाभिरभिवादं वदेथाः ॥
05-030-031a	कच्चित्पुत्रा जीवपुत्राः सुसम्य;ग्वर्तन्ते वो वृत्तिमनृशंसरूपाम् ।
05-030-031c	इति स्मोक्त्वा संजय ब्रूहि पश्चा;दजातशत्रुः कुशली सपुत्रः ॥
05-030-032a	या नो भार्याः संजय वेत्थ तत्र; तासां सर्वासां कुशलं तात पृच्छेः ।
05-030-032c	सुसंगुप्ताः सुरभयोऽनवद्याः; कच्चिद्गृहानावसथाप्रमत्ताः ॥
05-030-033a	कच्चिद्वृत्तिं श्वशुरेषु भद्राः; कल्याणीं वर्तध्वमनृशंसरूपाम् ।
05-030-033c	यथा च वः स्युः पतयोऽनुकूला;स्तथा वृत्तिमात्मनः स्थापयध्वम् ॥
05-030-034a	या नः स्नुषाः संजय वेत्थ तत्र; प्राप्ताः कुलेभ्यश्च गुणोपपन्नाः ।
05-030-034c	प्रजावत्यो ब्रूहि समेत्य ताश्च; युधिष्ठिरो वोऽभ्यवदत्प्रसन्नः ॥
05-030-035a	कन्याः स्वजेथाः सदनेषु संजय; अनामयं मद्वचनेन पृष्ट्वा ।
05-030-035c	कल्याणा वः सन्तु पतयोऽनुकूला; यूयं पतीनां भवतानुकूलाः ॥
05-030-036a	अलंकृता वस्त्रवत्यः सुगन्धा; अबीभत्साः सुखिता भोगवत्यः ।

- 05-030-036c लघु यासां दर्शनं वाक्च लघ्वी; वेशस्त्रियः कुशलं तात पृच्छेः ॥
- 05-030-037a दासीपुत्रा ये च दासाः कुरूणां; तदाश्रया बहवः कुब्जखञ्जाः ।
- 05-030-037c आख्याय मां कुशलिनं स्म तेभ्यो; अनामयं परिपृच्छेर्जघन्यम् ॥
- 05-030-038a कच्चिद्वृत्तिर्वर्तते वै पुराणी; कच्चिद्भोगान्धार्तराष्ट्रो ददाति ।
- 05-030-038c अङ्गहीनान्कृपणान्वामनांश्च; आनृशंस्याद्धृतराष्ट्रो बिभर्ति ॥
- 05-030-039a अन्धाश्च सर्वे स्थविरास्तथैव; हस्ताजीवा बहवो येऽत्र सन्ति ।
- 05-030-039c आख्याय मां कुशलिनं स्म तेषां; मनामयं परिपृच्छेर्जघन्यम् ॥
- 05-030-040a मा भैष्ट दुःखेन कुजीवितेन; नूनं कृतं परलोकेषु पापम् ।
- 05-030-040c निगृह्य शत्रून्सुहृदोऽनुगृह्य; वासोभिरन्नेन च वो भरिष्ये ॥
- 05-030-041a सन्त्येव मे ब्राह्मणेभ्यः कृतानि; भावीन्यथो नो बत वर्तयन्ति ।
- 05-030-041c पश्याम्यहं युक्तरूपांस्तथैव; तामेव सिद्धिं श्रावयेथा नृपं तम् ॥
- 05-030-042a ये चानाथा दुर्बलाः सर्वकाल; मात्मन्येव प्रयतन्तेऽथ मूढाः ।
- 05-030-042c तांश्चापि त्वं कृपणान्सर्वथैव; अस्मद्वाक्यात्कुशलं तात पृच्छेः ॥
- 05-030-043a ये चाप्यन्ये संश्रिता धार्तराष्ट्रा; न्नानादिभ्योऽभ्यागताः सूतपुत्र ।
- 05-030-043c दृष्ट्वा तांश्चैवार्हतश्चापि सर्वा; न्संपृच्छेथाः कुशलं चाव्ययं च ॥
- 05-030-044a एवं सर्वानागताभ्यागतांश्च; राज्ञो दूतान्सर्वदिग्भ्योऽभ्युपेतान् ।
- 05-030-044c पृष्ट्वा सर्वान्कुशलं तांश्च सूत; पश्चादहं कुशली तेषु वाच्यः ॥
- 05-030-045a न हीदृशाः सन्त्यपरे पृथिव्यां; ये योधका धार्तराष्ट्रेण लब्धाः ।
- 05-030-045c धर्मस्तु नित्यो मम धर्म एव; महाबलः शत्रुनिबर्हणाय ॥
- 05-030-046a इदं पुनर्वचनं धार्तराष्ट्रं; सुयोधनं संजय श्रावयेथाः ।
- 05-030-046c यस्ते शरीरे हृदयं दुनोति; कामः कुरूनसपत्नोऽनुशिष्याम् ॥
- 05-030-047a न विद्यते युक्तिरेतस्य का चि; नैवंविधाः स्याम यथा प्रियं ते ।
- 05-030-047c ददस्व वा शक्रपुरं ममैव; युध्यस्व वा भारतमुख्य वीर ॥

05-031-001 युधिष्ठिर उवाच

- 05-031-001a उत सन्तमसन्तं च बालं वृद्धं च संजय ।
- 05-031-001c उताबलं बलीयांसं धाता प्रकुरुते वशे ॥
- 05-031-002a उत बालाय पाण्डित्यं पण्डितायोत बालताम् ।
- 05-031-002c ददाति सर्वमीशानः पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥
- 05-031-003a अलं विज्ञापनाय स्यादाचक्षीथा यथातथम् ।
- 05-031-003c अथो मन्त्रं मन्त्रयित्वा अन्योन्येनातिहृष्टवत् ॥
- 05-031-004a गावल्गणे कुरून्नात्वा धृतराष्ट्रं महाबलम् ।

05-031-004c	अभिवाद्योपसंगृह्य ततः पृच्छेरनामयम् ॥
05-031-005a	ब्रूयाश्चैनं त्वमासीनं कुरुभिः परिवारितम् ।
05-031-005c	तवैव राजन्वीर्येण सुखं जीवन्ति पाण्डवाः ॥
05-031-006a	तव प्रसादाद्बालास्ते प्राप्ता राज्यमरिदम् ।
05-031-006c	राज्ये तान्स्थापयित्वाग्रे नोपेक्षीर्विनशिष्यतः ॥
05-031-007a	सर्वमप्येतदेकस्य नालं संजय कस्यचित् ।
05-031-007c	तात संहत्य जीवामो मा द्विषद्भ्यो वशं गमः ॥
05-031-008a	तथा भीष्मं शांतनवं भारतानां पितामहम् ।
05-031-008c	शिरसाभिवदेथास्त्वं मम नाम प्रकीर्तयन् ॥
05-031-009a	अभिवाद्य च वक्तव्यस्ततोऽस्माकं पितामहः ।
05-031-009c	भवता शंतनोर्वंशो निमग्नः पुनरुद्धृतः ॥
05-031-010a	स त्वं कुरु तथा तात स्वमतेन पितामह ।
05-031-010c	यथा जीवन्ति ते पौत्राः प्रीतिमन्तः परस्परम् ॥
05-031-011a	तथैव विदुरं ब्रूयाः कुरूणां मन्त्रधारिणम् ।
05-031-011c	अयुद्धं सौम्य भाषस्व हितकामो युधिष्ठिरः ॥
05-031-012a	अथो सुयोधनं ब्रूया राजपुत्रममर्षणम् ।
05-031-012c	मध्ये कुरूणामासीनमनुनीय पुनः पुनः ॥
05-031-013a	अपश्यन्मामुपेक्षन्तं कृष्णामेकां सभागताम् ।
05-031-013c	तद्दुःखमतितिक्षाम मा वधीष्म कुरूनिति ॥
05-031-014a	एवं पूर्वापरान्क्लेशानतितिक्षन्त पाण्डवाः ।
05-031-014c	यथा बलीयसः सन्तस्तत्सर्वं कुरवो विदुः ॥
05-031-015a	यन्नः प्राव्राजयः सौम्य अजिनैः प्रतिवासितान् ।
05-031-015c	तद्दुःखमतितिक्षाम मा वधीष्म कुरूनिति ॥
05-031-016a	यत्तत्सभायामाक्रम्य कृष्णां केशेष्वधर्षयत् ।
05-031-016c	दुःशासनस्तेऽनुमते तच्चास्माभिरुपेक्षितम् ॥
05-031-017a	यथोचितं स्वकं भागं लभेमहि परंतप ।
05-031-017c	निवर्तय परद्रव्ये बुद्धिं गृद्धां नरर्षभ ॥
05-031-018a	शान्तिरेवं भवेद्राजन्प्रीतिश्चैव परस्परम् ।
05-031-018c	राज्यैकदेशमपि नः प्रयच्छ शममिच्छताम् ॥
05-031-019a	कुशस्थलं वृकस्थलमासन्दी वारणावतम् ।
05-031-019c	अवसानं भवेदत्र किञ्चिदेव तु पञ्चमम् ॥

- 05-031-020a भ्रातृणां देहि पञ्चानां ग्रामान्पञ्च सुयोधन ।
 05-031-020c शान्तिर्नोऽस्तु महाप्राज्ञ ज्ञातिभिः सह संजय ॥
- 05-031-021a भ्राता भ्रातरमन्वेतु पिता पुत्रेण युज्यताम् ।
 05-031-021c स्मयमानाः समायान्तु पाञ्चालाः कुरुभिः सह ॥
- 05-031-022a अक्षतान्कुरुपाञ्चालान्पश्येम इति कामये ।
 05-031-022c सर्वे सुमनसस्तात शाम्याम भरतर्षभ ॥
- 05-031-023a अलमेव शमायास्मि तथा युद्धाय संजय ।
 05-031-023c धर्मार्थयोरलं चाहं मृदवे दारुणाय च ॥
- 05-032-001 वैशंपायन उवाच**
- 05-032-001a अनुज्ञातः पाण्डवेन प्रययौ संजयस्तदा ।
 05-032-001c शासनं धृतराष्ट्रस्य सर्वं कृत्वा महात्मनः ॥
- 05-032-002a संप्राप्य हास्तिनपुरं शीघ्रं च प्रविवेश ह ।
 05-032-002c अन्तःपुरमुपस्थाय द्वाःस्थं वचनमब्रवीत् ॥
- 05-032-003a आचक्ष्व मां धृतराष्ट्राय द्वाःस्थः; उपागतं पाण्डवानां सकाशात् ।
 05-032-003c जागर्ति चेदभिवदेस्त्वं हि क्षत्तः; प्रविशेयं विदितो भूमिपस्य ॥
- 05-032-004 द्वाःस्थ उवाच**
- 05-032-004a संजयोऽयं भूमिपते नमस्ते; दिदृक्षया द्वारमुपागतस्ते ।
 05-032-004c प्राप्तो दूतः पाण्डवानां सकाशात्प्रशाधि राजन्किमयं करोतु ॥
- 05-032-005 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-032-005a आचक्ष्व मां सुखिनं काल्यमस्मै; प्रवेश्यतां स्वागतं संजयाय ।
 05-032-005c न चाहमेतस्य भवाम्यकाल्यः; स मे कस्माद्द्वारि तिष्ठेत् क्षत्तः ॥
- 05-032-006 वैशंपायन उवाच**
- 05-032-006a ततः प्रविश्यानुमते नृपस्य; महद्वेश्म प्राज्ञशूरार्यगुप्तम् ।
 05-032-006c सिंहासनस्थं पार्थिवमाससाद; वैचित्रवीर्यं प्राञ्जलिः सूतपुत्रः ॥
- 05-032-007 संजय उवाच**
- 05-032-007a संजयोऽहं भूमिपते नमस्ते; प्राप्तोऽस्मि गत्वा नरदेव पाण्डवान् ।
 05-032-007c अभिवाद्य त्वां पाण्डुपुत्रो मनस्वी; युधिष्ठिरः कुशलं चान्वपृच्छत् ॥
- 05-032-008a स ते पुत्रान्पृच्छति प्रीयमाणः; कच्चित्पुत्रैः प्रीयसे नमृभिश्च ।
 05-032-008c तथा सुहृद्भिः सचिवैश्च राज;न्ये चापि त्वामुपजीवन्ति तैश्च ॥

05-032-009

धृतराष्ट्र उवाच

05-032-009a

अभ्येत्य त्वां तात वदामि संजय; अजातशत्रुं च सुखेन पार्थम् ।

05-032-009c

कच्चित्स राजा कुशली सपुत्रः; सहामात्यः सानुजः कौरवाणाम् ॥

05-032-010

संजय उवाच

05-032-010a

सहामात्यः कुशली पाण्डुपुत्रो; भूयश्चातो यच्च तेऽग्रे मनोऽभूत् ।

05-032-010c

निर्णिक्तधर्मार्थकरो मनस्वी; बहुश्रुतो दृष्टिमाञ्शीलवांश्च ॥

05-032-011a

परं धर्मात्पाण्डवस्यानृशंस्यं; धर्मः परो वित्तचयान्मतोऽस्य ।

05-032-011c

सुखप्रिये धर्महीने न पार्थो;ऽनुरुध्यते भारत तस्य विद्धि ॥

05-032-012a

परप्रयुक्तः पुरुषो विचेष्टते; सूत्रप्रोता दारुमयीव योषा ।

05-032-012c

इमं दृष्ट्वा नियमं पाण्डवस्य; मन्ये परं कर्म दैवं मनुष्यात् ॥

05-032-013a

इमं च दृष्ट्वा तव कर्मदोषं; पादोदकं घोरमवर्णरूपम् ।

05-032-013c

यावन्नरः कामयतेऽतिकाल्यं; तावन्नरोऽयं लभते प्रशंसाम् ॥

05-032-014a

अजातशत्रुस्तु विहाय पापं; जीर्णं त्वचं सर्प इवासमर्थाम् ।

05-032-014c

विरोचतेऽहार्यवृत्तेन धीरो; युधिष्ठिरस्त्वयि पापं विसृज्य ॥

05-032-015a

अङ्गात्मनः कर्म निबोध राज;न्धर्मार्थयुक्तादार्यवृत्तादपेतम् ।

05-032-015c

उपक्रोशं चेह गतोऽसि राज;न्नोहेश्च पापं प्रसजेदमुत्र ॥

05-032-016a

स त्वमर्थं संशयितं विना तै;राशंससे पुत्रवशानुगोऽद्य ।

05-032-016c

अधर्मशब्दश्च महान्पृथिव्यां; नेदं कर्म त्वत्समं भारताग्र्य ॥

05-032-017a

हीनप्रज्ञो दौष्कुलेयो नृशंसो; दीर्घवैरी क्षत्रविद्यास्वधीरः ।

05-032-017c

एवंधर्मा नापदः संतितीर्षे;द्धीनवीर्यो यश्च भवेदशिष्टः ॥

05-032-018a

कुले जातो धर्मवान्यो यशस्वी; बहुश्रुतः सुखजीवी यतात्मा ।

05-032-018c

धर्मार्थयोर्ग्रथितयोर्बिभर्ति; नान्यत्र दिष्टस्य वशादुपैति ॥

05-032-019a

कथं हि मन्त्राग्र्यधरो मनीषी; धर्मार्थयोरापदि संप्रणेता ।

05-032-019c

एवंयुक्तः सर्वमन्त्रैरहीनो; अनानृशंस्यं कर्म कुर्यादमूढः ॥

05-032-020a

तवापीमे मन्त्रविदः समेत्य; समासते कर्मसु नित्ययुक्ताः ।

05-032-020c

तेषामयं बलवान्निश्चयश्च; कुरुक्षयार्थे निरयो व्यपादि ॥

05-032-021a

अकालिकं कुरवो नाभविष्य;न्पापेन चेत्पापमजातशत्रुः ।

05-032-021c

इच्छेज्जातु त्वयि पापं विसृज्य; निन्दा चेयं तव लोकेऽभविष्यत् ॥

05-032-022a

किमन्यत्र विषयादीश्वराणां; यत्र पार्थः परलोकं ददर्श ।

05-032-022c

अत्यक्रामत्स तथा संमतः स्या;न्न संशयो नास्ति मनुष्यकारः ॥

05-032-023a

एतान्गुणान्कर्मकृतानवेक्ष्य; भावाभावौ वर्तमानावनित्यौ ।

- 05-032-023c बलिर्हि राजा पारमविन्दमानो; नान्यत्कालात्कारणं तत्र मेने ॥
- 05-032-024a चक्षुः श्रोत्रे नासिका त्वक्च जिह्वा; ज्ञानस्यैतान्यायतनानि जन्तोः ।
- 05-032-024c तानि प्रीतान्येव तृष्णाक्षयान्ते; तान्यव्यथो दुःखहीनः प्रणुद्यात् ॥
- 05-032-025a न त्वेव मन्ये पुरुषस्य कर्म; संवर्तते सुप्रयुक्तं यथावत् ।
- 05-032-025c मातुः पितुः कर्मणाभिप्रसूतः; संवर्धते विधिवद्भोजनेन ॥
- 05-032-026a प्रियाप्रिये सुखदुःखे च राज;न्निन्दाप्रशंसे च भजेत एनम् ।
- 05-032-026c परस्त्वेनं गर्हयतेऽपराधे; प्रशंसते साधुवृत्तं तमेव ॥
- 05-032-027a स त्वा गर्हे भारतानां विरोधा;दन्तो नूनं भवितायं प्रजानाम् ।
- 05-032-027c नो चेदिदं तव कर्मापराधा;त्कुरुन्दहेत्कृष्णवर्त्मैव कक्षम् ॥
- 05-032-028a त्वमेवैको जातपुत्रेषु राज;न्वशं गन्ता सर्वलोके नरेन्द्र ।
- 05-032-028c कामात्मनां श्लाघसे द्यूतकाले; नान्यच्छमात्पश्य विपाकमस्य ॥
- 05-032-029a अनाप्तानां प्रग्रहात्त्वं नरेन्द्र; तथाप्तानां निग्रहाच्चैव राजन् ।
- 05-032-029c भूमिं स्फीतां दुर्बलत्वादनन्तां; न शक्तस्त्वं रक्षितुं कौरवेय ॥
- 05-032-030a अनुज्ञातो रथवेगावधूतः; श्रान्तो निपद्ये शयनं नृसिंह ।
- 05-032-030c प्रातः श्रोतारः कुरवः सभाया;मजातशत्रोर्वचनं समेताः ॥

05-033-001 वैशंपायन उवाच

- 05-033-001a द्वाःस्थं प्राह महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
- 05-033-001c विदुरं द्रष्टुमिच्छामि तमिहानय माचिरम् ॥
- 05-033-002a प्रहितो धृतराष्ट्रेण दूतः क्षत्तारमब्रवीत् ।
- 05-033-002c ईश्वरस्त्वां महाराजो महाप्राज्ञ दिदृक्षति ॥
- 05-033-003a एवमुक्तस्तु विदुरः प्राप्य राजनिवेशनम् ।
- 05-033-003c अब्रवीद्धृतराष्ट्राय द्वाःस्थ मां प्रतिवेदय ॥

05-033-004 द्वाःस्थ उवाच

- 05-033-004a विदुरोऽयमनुप्राप्तो राजेन्द्र तव शासनात् ।
- 05-033-004c द्रष्टुमिच्छति ते पादौ किं करोतु प्रशाधि माम् ॥

05-033-005 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-033-005a प्रवेशय महाप्राज्ञं विदुरं दीर्घदर्शिनम् ।
- 05-033-005c अहं हि विदुरस्यास्य नाकाल्यो जातु दर्शने ॥

05-033-006 द्वाःस्थ उवाच

05-033-006a प्रविशान्तःपुरं क्षत्तर्महाराजस्य धीमतः ।
 05-033-006c न हि ते दर्शनेऽकाल्यो जातु राजा ब्रवीति माम् ॥

05-033-007 वैशंपायन उवाच

05-033-007a ततः प्रविश्य विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।
 05-033-007c अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं चिन्तयानं नराधिपम् ॥
 05-033-008a विदुरोऽहं महाप्राज्ञ संप्राप्तस्तव शासनात् ।
 05-033-008c यदि किञ्चन कर्तव्यमयमस्मि प्रशाधि माम् ॥

05-033-009 धृतराष्ट्र उवाच

05-033-009a संजयो विदुर प्राप्तो गर्हयित्वा च मां गतः ।
 05-033-009c अजातशत्रोः श्वो वाक्यं सभामध्ये स वक्ष्यति ॥
 05-033-010a तस्याद्य कुरुवीरस्य न विज्ञातं वचो मया ।
 05-033-010c तन्मे दहति गात्राणि तदकार्षीत्प्रजागरम् ॥
 05-033-011a जाग्रतो दह्यमानस्य श्रेयो यदिह पश्यसि ।
 05-033-011c तद्ब्रूहि त्वं हि नस्तात धर्मार्थकुशलो ह्यसि ॥
 05-033-012a यतः प्राप्तः संजयः पाण्डवेभ्यो; न मे यथावन्मनसः प्रशान्तिः ।
 05-033-012c सर्वेन्द्रियाण्यप्रकृतिं गतानि; किं वक्ष्यतीत्येव हि मेऽद्य चिन्ता ॥

05-033-013 विदुर उवाच

05-033-013a अभियुक्तं बलवता दुर्बलं हीनसाधनम् ।
 05-033-013c हृतस्वं कामिनं चोरमाविशन्ति प्रजागराः ॥
 05-033-014a कच्चिदेतैर्महादोषैर्न स्पृष्टोऽसि नराधिप ।
 05-033-014c कच्चिन्न परवित्तेषु गृध्यन्विपरितप्यसे ॥

05-033-015 धृतराष्ट्र उवाच

05-033-015a श्रोतुमिच्छामि ते धर्म्यं परं नैःश्रेयसं वचः ।
 05-033-015c अस्मिन्नाजर्षिवंशे हि त्वमेकः प्राज्ञसंमतः ॥

05-033-016 विदुर उवाच

05-033-016a निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानि न सेवते ।
 05-033-016c अनास्तिकः श्रद्धान एतत्पण्डितलक्षणम् ॥
 05-033-017a क्रोधो हर्षश्च दर्पश्च ह्रीस्तम्भो मान्यमानिता ।
 05-033-017c यमर्थान्नापकर्षन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥

05-033-018a	यस्य कृत्यं न जानन्ति मन्त्रं वा मन्त्रितं परे ।
05-033-018c	कृतमेवास्य जानन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥
05-033-019a	यस्य कृत्यं न विघ्नन्ति शीतमुष्णं भयं रतिः ।
05-033-019c	समृद्धिरसमृद्धिर्वा स वै पण्डित उच्यते ॥
05-033-020a	यस्य संसारिणी प्रज्ञा धर्मार्थावनुवर्तते ।
05-033-020c	कामादर्थं वृणीते यः स वै पण्डित उच्यते ॥
05-033-021a	यथाशक्ति चिकीर्षन्ति यथाशक्ति च कुर्वते ।
05-033-021c	न किञ्चिदवमन्यन्ते पण्डिता भरतर्षभ ॥
05-033-022a	क्षिप्रं विजानाति चिरं शृणोति; विज्ञाय चार्थं भजते न कामात् ।
05-033-022c	नासंपृष्टो व्युपयुङ्क्ते परार्थे; तत्प्रज्ञानं प्रथमं पण्डितस्य ॥
05-033-023a	नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
05-033-023c	आपत्सु च न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥
05-033-024a	निश्चित्य यः प्रक्रमते नान्तर्वसति कर्मणः ।
05-033-024c	अवन्ध्यकालो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥
05-033-025a	आर्यकर्मणि रज्यन्ते भूतिकर्माणि कुर्वते ।
05-033-025c	हितं च नाभ्यसूयन्ति पण्डिता भरतर्षभ ॥
05-033-026a	न हृष्यत्यात्मसंमाने नावमानेन तप्यते ।
05-033-026c	गाङ्गो हृद इवाक्षोभ्यो यः स पण्डित उच्यते ॥
05-033-027a	तत्त्वज्ञः सर्वभूतानां योगज्ञः सर्वकर्मणाम् ।
05-033-027c	उपायज्ञो मनुष्याणां नरः पण्डित उच्यते ॥
05-033-028a	प्रवृत्तवाक्चित्रकथ ऊहवान्प्रतिभानवान् ।
05-033-028c	आशु ग्रन्थस्य वक्ता च स वै पण्डित उच्यते ॥
05-033-029a	श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।
05-033-029c	असंभिन्नार्यमर्यादः पण्डिताख्यां लभेत सः ॥
05-033-030a	अश्रुतश्च समुन्नद्धो दरिद्रश्च महामनाः ।
05-033-030c	अर्थाश्चाकर्मणा प्रेप्सुर्मूढ इत्युच्यते बुधैः ॥
05-033-031a	स्वमर्थं यः परित्यज्य परार्थमनुतिष्ठति ।
05-033-031c	मिथ्या चरति मित्रार्थे यश्च मूढः स उच्यते ॥
05-033-032a	अकामान्कामयति यः कामयानान्परिद्विषन् ।
05-033-032c	बलवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम् ॥
05-033-033a	अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च ।

05-033-033c	कर्म चारभते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥
05-033-034a	संसारयति कृत्यानि सर्वत्र विचिकित्सते ।
05-033-034c	चिरं करोति क्षिप्रार्थे स मूढो भरतर्षभ ॥
05-033-035a	अनाहूतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते ।
05-033-035c	विश्वसत्यप्रमत्तेषु मूढचेता नराधमः ॥
05-033-036a	परं क्षिपति दोषेण वर्तमानः स्वयं तथा ।
05-033-036c	यश्च क्रुध्यत्यनीशः सन्स च मूढतमो नरः ॥
05-033-037a	आत्मनो बलमज्ञाय धर्मार्थपरिवर्जितम् ।
05-033-037c	अलभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते ॥
05-033-038a	अशिष्यं शास्ति यो राजन्यश्च शून्यमुपासते ।
05-033-038c	कदर्यं भजते यश्च तमाहुर्मूढचेतसम् ॥
05-033-039a	अर्थं महान्तमासाद्य विद्यामैश्वर्यमेव वा ।
05-033-039c	विचरत्यसमुन्नद्धो यः स पण्डित उच्यते ॥
05-033-040a	एकः संपन्नमश्नाति वस्ते वासश्च शोभनम् ।
05-033-040c	योऽसंविभज्य भृत्येभ्यः को नृशंसतरस्ततः ॥
05-033-041a	एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
05-033-041c	भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते ॥
05-033-042a	एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
05-033-042c	बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥
05-033-043a	एकया द्वे विनिश्चित्य त्रींश्चतुर्भिर्वशे कुरु ।
05-033-043c	पञ्च जित्वा विदित्वा षट्सप्त हित्वा सुखी भव ॥
05-033-044a	एकं विषरसो हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते ।
05-033-044c	सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति राजानं मन्त्रविस्त्रवः ॥
05-033-045a	एकः स्वादु न भुञ्जीत एकश्चार्थान्न चिन्तयेत् ।
05-033-045c	एको न गच्छेदध्वानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥
05-033-046a	एकमेवाद्वितीयं तद्यद्राजन्नावबुध्यसे ।
05-033-046c	सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥
05-033-047a	एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपलभ्यते ।
05-033-047c	यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥
05-033-048a	एको धर्मः परं श्रेयः क्षमैका शान्तिरुत्तमा ।
05-033-048c	विद्यैका परमा दृष्टिरहिंसैका सुखावहा ॥

05-033-049a	द्वाविमौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव ।
05-033-049c	राजानं चाविरोद्भारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
05-033-050a	द्वे कर्मणी नरः कुर्वन्नस्मिँल्लोके विरोचते ।
05-033-050c	अब्रुवन्परुषं किञ्चिदसतो नार्थयंस्तथा ॥
05-033-051a	द्वाविमौ पुरुषव्याघ्र परप्रत्ययकारिणौ ।
05-033-051c	स्त्रियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥
05-033-052a	द्वाविमौ कण्टकौ तीक्ष्णौ शरीरपरिशोषणौ ।
05-033-052c	यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥
05-033-053a	द्वाविमौ पुरुषौ राजन्स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः ।
05-033-053c	प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥
05-033-054a	न्यायागतस्य द्रव्यस्य बोद्धव्यौ द्वावतिक्रमौ ।
05-033-054c	अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥
05-033-055a	त्रयो न्याया मनुष्याणां श्रूयन्ते भरतर्षभ ।
05-033-055c	कनीयान्मध्यमः श्रेष्ठ इति वेदविदो विदुः ॥
05-033-056a	त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।
05-033-056c	नियोजयेद्यथावत्तांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥
05-033-057a	त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः ।
05-033-057c	यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥
05-033-058a	चत्वारि राज्ञा तु महाबलेन; वर्ज्यान्याहुः पण्डितस्तानि विद्यात् ।
05-033-058c	अल्पप्रज्ञैः सह मन्त्रं न कुर्यान् दीर्घसूत्रैरलसैश्चारणैश्च ॥
05-033-059a	चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु; श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ।
05-033-059c	वृद्धो ज्ञातिरवसन्नः कुलीनः; सखा दरिद्रो भगिनी चानपत्या ॥
05-033-060a	चत्वार्याह महाराज सद्यस्कानि बृहस्पतिः ।
05-033-060c	पृच्छते त्रिदशेन्द्राय तानीमानि निबोध मे ॥
05-033-061a	देवतानां च संकल्पमनुभावं च धीमताम् ।
05-033-061c	विनयं कृतविद्यानां विनाशं पापकर्मणाम् ॥
05-033-062a	पञ्चाग्नयो मनुष्येण परिचर्याः प्रयत्नतः ।
05-033-062c	पिता माताग्निरात्मा च गुरुश्च भरतर्षभ ॥
05-033-063a	पञ्चैव पूजयँल्लोके यशः प्राप्नोति केवलम् ।
05-033-063c	देवान्पितृन्मनुष्यांश्च भिक्षूनतिथिपञ्चमान् ॥
05-033-064a	पञ्च त्वानुगमिष्यन्ति यत्र यत्र गमिष्यसि ।

05-033-064c	मित्राण्यमित्रा मध्यस्था उपजीव्योपजीविनः ॥
05-033-065a	पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं चेदेकमिन्द्रियम् ।
05-033-065c	ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥
05-033-066a	षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
05-033-066c	निद्रा तन्द्री भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥
05-033-067a	षडिमान्पुरुषो जह्याद्भिन्नां नावमिवार्णवे ।
05-033-067c	अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥
05-033-068a	अरक्षितारं राजानं भार्या चाप्रियवादिनीम् ।
05-033-068c	ग्रामकामं च गोपालं वनकामं च नापितम् ॥
05-033-069a	षडेव तु गुणाः पुंसा न हातव्याः कदाचन ।
05-033-069c	सत्यं दानमनालस्यमनसूया क्षमा धृतिः ॥
05-033-070a	षण्णामात्मनि नित्यानामैश्वर्यं योऽधिगच्छति ।
05-033-070c	न स पापैः कुतोऽनर्थैर्युज्यते विजितेन्द्रियः ॥
05-033-071a	षडिमे षट्सु जीवन्ति सप्तमो नोपलभ्यते ।
05-033-071c	चोराः प्रमत्ते जीवन्ति व्याधितेषु चिकित्सकाः ॥
05-033-072a	प्रमदाः कामयानेषु यजमानेषु याजकाः ।
05-033-072c	राजा विवदमानेषु नित्यं मूर्खेषु पण्डिताः ॥
05-033-073a	सप्त दोषाः सदा राज्ञा हातव्या व्यसनोदयाः ।
05-033-073c	प्रायशो यैर्विनश्यन्ति कृतमूलाश्च पार्थिवाः ॥
05-033-074a	स्त्रियोऽक्षा मृगया पानं वाक्पारुष्यं च पञ्चमम् ।
05-033-074c	महच्च दण्डपारुष्यमर्थदूषणमेव च ॥
05-033-075a	अष्टौ पूर्वनिमित्तानि नरस्य विनशिष्यतः ।
05-033-075c	ब्राह्मणान्प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ॥
05-033-076a	ब्राह्मणस्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।
05-033-076c	रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाभिनन्दति ॥
05-033-077a	नैतान्स्मरति कृत्येषु याचितश्चाभ्यसूयति ।
05-033-077c	एतान्दोषान्नरः प्राज्ञो बुद्ध्या बुद्ध्वा विवर्जयेत् ॥
05-033-078a	अष्टाविमानि हर्षस्य नवनीतानि भारत ।
05-033-078c	वर्तमानानि दृश्यन्ते तान्येव सुसुखान्यपि ॥
05-033-079a	समागमश्च सखिभिर्महांश्चैव धनागमः ।
05-033-079c	पुत्रेण च परिष्वङ्गः संनिपातश्च मैथुने ॥

05-033-080a	समये च प्रियालापः स्वयूथेषु च संनतिः ।
05-033-080c	अभिप्रेतस्य लाभश्च पूजा च जनसंसदि ॥
05-033-081a	नवद्वारमिदं वेश्म त्रिस्थूणं पञ्चसाक्षिकम् ।
05-033-081c	क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं विद्वान्यो वेद स परः कविः ॥
05-033-082a	दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्र निबोध तान् ।
05-033-082c	मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ॥
05-033-083a	त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामी च ते दश ।
05-033-083c	तस्मादेतेषु भावेषु न प्रसज्जेत पण्डितः ॥
05-033-084a	अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
05-033-084c	पुत्रार्थमसुरेन्द्रेण गीतं चैव सुधन्वना ॥
05-033-085a	यः काममन्यू प्रजहाति राजा; पात्रे प्रतिष्ठापयते धनं च ।
05-033-085c	विशेषविच्छृतवानिक्षप्रकारी; तं सर्वलोकः कुरुते प्रमाणम् ॥
05-033-086a	जानाति विश्वासयितुं मनुष्या; न्विज्ञातदोषेषु दधाति दण्डम् ।
05-033-086c	जानाति मात्रां च तथा क्षमां च; तं तादृशं श्रीर्जुषते समग्रा ॥
05-033-087a	सुदुर्बलं नावजानाति कं चि; द्युक्तो रिपुं सेवते बुद्धिपूर्वम् ।
05-033-087c	न विग्रहं रोचयते बलस्थैः; काले च यो विक्रमते स धीरः ॥
05-033-088a	प्राप्यापदं न व्यथते कदा चि; दुद्योगमन्विच्छति चाप्रमत्तः ।
05-033-088c	दुःखं च काले सहते जितात्मा; धुरंधरस्तस्य जिताः सपत्नाः ॥
05-033-089a	अनर्थकं विप्रवासं गृहेभ्यः; पापैः संधिं परदाराभिमर्शम् ।
05-033-089c	दम्भं स्तैन्यं पैशुनं मद्यपानं; न सेवते यः स सुखी सदैव ॥
05-033-090a	न संरम्भेणारभतेऽर्थवर्ग; माकारितः शंसति तथ्यमेव ।
05-033-090c	न मात्रार्थे रोचयते विवादं; नापूजितः कुप्यति चाप्यमूढः ॥
05-033-091a	न योऽभ्यसूयत्यनुकम्पते च; न दुर्बलः प्रातिभाव्यं करोति ।
05-033-091c	नात्याह किञ्चित्क्षमते विवादं; सर्वत्र तादृग्लभते प्रशंसाम् ॥
05-033-092a	यो नोद्धतं कुरुते जातु वेषं; न पौरुषेणापि विकथ्यतेऽन्यान् ।
05-033-092c	न मूर्च्छितः कटुकान्याह किं चि; त्प्रियं सदा तं कुरुते जनोऽपि ॥
05-033-093a	न वैरमुद्दीपयति प्रशान्तं; न दर्पमारोहति नास्तमेति ।
05-033-093c	न दुर्गतोऽस्मीति करोति मन्युं; तमार्यशीलं परमाहुरग्र्यम् ॥
05-033-094a	न स्वे सुखे वै कुरुते प्रहर्षं; नान्यस्य दुःखे भवति प्रतीतः ।
05-033-094c	दत्त्वा न पश्चात्कुरुतेऽनुतापं; न कथ्यते सत्पुरुषार्यशीलः ॥
05-033-095a	देशाचारान्समयाज्जातिधर्मा; न्बुभूषते यस्तु परावरज्ञः ।

- 05-033-095c स तत्र तत्राधिगतः सदैव; महाजनस्याधिपत्यं करोति ॥
- 05-033-096a दम्भं मोहं मत्सरं पापकृत्यं; राजद्विष्टं पैशुनं पूगवैरम् ।
- 05-033-096c मत्तोन्मत्तैर्दुर्जनैश्चापि वादं; यः प्रज्ञावान्वर्जयेत्स प्रधानः ॥
- 05-033-097a दमं शौचं दैवतं मङ्गलानि; प्रायश्चित्तं विविधाँल्लोकवादान् ।
- 05-033-097c एतानि यः कुरुते नैत्यकानि; तस्योत्थानं देवता राधयन्ति ॥
- 05-033-098a समैर्विवाहं कुरुते न हीनैः; समैः सख्यं व्यवहारं कथाश्च ।
- 05-033-098c गुणैर्विशिष्टांश्च पुरोदधाति; विपश्चितस्तस्य नयाः सुनीताः ॥
- 05-033-099a मितं भुङ्क्ते संविभज्याश्रितेभ्यो; मितं स्वपित्यमितं कर्म कृत्वा ।
- 05-033-099c ददात्यमित्रेष्वपि याचितः सं;स्तमात्मवन्तं प्रजहत्यनर्थाः ॥
- 05-033-100a चिकीर्षितं विप्रकृतं च यस्य; नान्ये जनाः कर्म जानन्ति किञ्चित् ।
- 05-033-100c मन्त्रे गुप्ते सम्यगनुष्ठिते च; स्वल्पो नास्य व्यथते कश्चिदर्थः ॥
- 05-033-101a यः सर्वभूतप्रशमे निविष्टः; सत्यो मूढुर्दानकृच्छुद्धभावः ।
- 05-033-101c अतीव संज्ञायते ज्ञातिमध्ये; महामणिर्जात्य इव प्रसन्नः ॥
- 05-033-102a य आत्मनापत्रपते भृशं नरः; स सर्वलोकस्य गुरुर्भवत्युत ।
- 05-033-102c अनन्ततेजाः सुमनाः समाहितः; स्वतेजसा सूर्य इवावभासते ॥
- 05-033-103a वने जाताः शापदग्धस्य राज्ञः; पाण्डोः पुत्राः पञ्च पञ्चेन्द्रकल्पाः ।
- 05-033-103c त्वयैव बाला वर्धिताः शिक्षिताश्च; तवादेशं पालयन्त्याम्बिकेय ॥
- 05-033-104a प्रदायैषामुचितं तात राज्यं; सुखी पुत्रैः सहितो मोदमानः ।
- 05-033-104c न देवानां नापि च मानुषाणां; भविष्यसि त्वं तर्कणीयो नरेन्द्र ॥

05-034-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-034-001a जाग्रतो दह्यमानस्य यत्कार्यमनुपश्यसि ।
- 05-034-001c तद्ब्रूहि त्वं हि नस्तात धर्मार्थकुशलः शुचिः ॥
- 05-034-002a त्वं मां यथावद्विदुर प्रशाधि; प्रज्ञापूर्वं सर्वमजातशत्रोः ।
- 05-034-002c यन्मन्यसे पथ्यमदीनसत्त्व; श्रेयस्करं ब्रूहि तद्वै कुरूणाम् ॥
- 05-034-003a पापाशङ्की पापमेवानुपश्य; नृच्छामि त्वां व्याकुलेनात्मनाहम् ।
- 05-034-003c कवे तन्मे ब्रूहि सर्वं यथाव; न्मनीषितं सर्वमजातशत्रोः ॥

05-034-004 विदुर उवाच

- 05-034-004a शुभं वा यदि वा पापं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
- 05-034-004c अपृष्टस्तस्य तद्ब्रूयाद्यस्य नेच्छेत्पराभवम् ॥
- 05-034-005a तस्माद्वक्ष्यामि ते राजन्भवमिच्छन्कुरून्प्रति ।

05-034-005c	वचः श्रेयस्करं धर्म्यं ब्रुवतस्तन्निबोध मे ॥
05-034-006a	मिथ्योपेतानि कर्माणि सिध्येयुर्यानि भारत ।
05-034-006c	अनुपायप्रयुक्तानि मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥
05-034-007a	तथैव योगविहितं न सिध्येत्कर्म यन्नृप ।
05-034-007c	उपाययुक्तं मेधावी न तत्र ग्लपयेन्मनः ॥
05-034-008a	अनुबन्धानवेक्षेत सानुबन्धेषु कर्मसु ।
05-034-008c	संप्रधार्य च कुर्वीत न वेगेन समाचरेत् ॥
05-034-009a	अनुबन्धं च संप्रेक्ष्य विपाकांश्चैव कर्मणाम् ।
05-034-009c	उत्थानमात्मनश्चैव धीरः कुर्वीत वा न वा ॥
05-034-010a	यः प्रमाणं न जानाति स्थाने वृद्धौ तथा क्षये ।
05-034-010c	कोशे जनपदे दण्डे न स राज्येऽवतिष्ठते ॥
05-034-011a	यस्त्वेतानि प्रमाणानि यथोक्तान्यनुपश्यति ।
05-034-011c	युक्तो धर्मार्थयोर्ज्ञाने स राज्यमधिगच्छति ॥
05-034-012a	न राज्यं प्राप्तमित्येव वर्तितव्यमसांप्रतम् ।
05-034-012c	श्रियं ह्यविनयो हन्ति जरा रूपमिवोत्तमम् ॥
05-034-013a	भक्ष्योत्तमप्रतिच्छन्नं मत्स्यो बडिशमायसम् ।
05-034-013c	रूपाभिपाती ग्रसते नानुबन्धमवेक्षते ॥
05-034-014a	यच्छक्यं ग्रसितुं ग्रस्यं ग्रस्तं परिणमेच्च यत् ।
05-034-014c	हितं च परिणामे यत्तदद्यं भूतिमिच्छता ॥
05-034-015a	वनस्पतेरपक्वानि फलानि प्रचिनोति यः ।
05-034-015c	स नाप्नोति रसं तेभ्यो बीजं चास्य विनश्यति ॥
05-034-016a	यस्तु पक्वमुपादत्ते काले परिणतं फलम् ।
05-034-016c	फलाद्रसं स लभते बीजाच्चैव फलं पुनः ॥
05-034-017a	यथा मधु समादत्ते रक्षन्पुष्पाणि षट्पदः ।
05-034-017c	तद्वदर्थान्मनुष्येभ्य आदद्यादविहिंसया ॥
05-034-018a	पुष्पं पुष्पं विचिन्वीत मूलच्छेदं न कारयेत् ।
05-034-018c	मालाकार इवारामे न यथाङ्गारकारकः ॥
05-034-019a	किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः ।
05-034-019c	इति कर्माणि संचिन्त्य कुर्याद्वा पुरुषो न वा ॥
05-034-020a	अनारभ्या भवन्त्यर्थाः केचिन्नित्यं तथागताः ।
05-034-020c	कृतः पुरुषकारोऽपि भवेद्येषु निरर्थकः ॥

05-034-021a	कांश्चिदर्थान्नरः प्राज्ञो लघुमूलान्महाफलान् ।
05-034-021c	क्षिप्रमारभते कर्तुं न विघ्नयति तादृशान् ॥
05-034-022a	ऋजु पश्यति यः सर्वं चक्षुषानुपिबन्निव ।
05-034-022c	आसीनमपि तूष्णीकमनुरज्यन्ति तं प्रजाः ॥
05-034-023a	चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् ।
05-034-023c	प्रसादयति लोकं यः तं लोकोऽनुप्रसीदति ॥
05-034-024a	यस्मात्त्रस्यन्ति भूतानि मृगव्याधान्मृगा इव ।
05-034-024c	सागरान्तामपि महीं लब्ध्वा स परिहीयते ॥
05-034-025a	पितृपैतामहं राज्यं प्राप्तवान्स्वेन तेजसा ।
05-034-025c	वायुरभ्रमिवासाद्य भ्रंशयत्यनये स्थितः ॥
05-034-026a	धर्ममाचरतो राज्ञः सद्भिश्चरितमादितः ।
05-034-026c	वसुधा वसुसंपूर्णा वर्धते भूतिवर्धनी ॥
05-034-027a	अथ संत्यजतो धर्ममधर्मं चानुतिष्ठतः ।
05-034-027c	प्रतिसंवेष्टते भूमिरग्नौ चर्माहितं यथा ॥
05-034-028a	य एव यत्नः क्रियते परराष्ट्रावमर्दने ।
05-034-028c	स एव यत्नः कर्तव्यः स्वराष्ट्रपरिपालने ॥
05-034-029a	धर्मेण राज्यं विन्देत धर्मेण परिपालयेत् ।
05-034-029c	धर्ममूलां श्रियं प्राप्य न जहाति न हीयते ॥
05-034-030a	अप्युन्मत्तात्प्रलपतो बालाच्च परिसर्पतः ।
05-034-030c	सर्वतः सारमादद्यादश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥
05-034-031a	सुव्याहतानि सुधियां सुकृतानि ततस्ततः ।
05-034-031c	संचिन्वन्धीर आसीत् शिलाहारी शिलं यथा ॥
05-034-032a	गन्धेन गावः पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।
05-034-032c	चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥
05-034-033a	भूयांसं लभते क्लेशं या गौर्भवति दुर्दुहा ।
05-034-033c	अथ या सुदुहा राजन्नैव तां विनयन्त्यपि ॥
05-034-034a	यदतप्तं प्रणमति न तत्संतापयन्त्यपि ।
05-034-034c	यच्च स्वयं नतं दारु न तत्संनामयन्त्यपि ॥
05-034-035a	एतयोपमया धीरः संनमेत बलीयसे ।
05-034-035c	इन्द्राय स प्रणमते नमते यो बलीयसे ॥
05-034-036a	पर्जन्यनाथाः पशवो राजानो मित्रबान्धवाः ।

05-034-036c	पतयो बान्धवाः स्त्रीणां ब्राह्मणा वेदबान्धवाः ॥
05-034-037a	सत्येन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते ।
05-034-037c	मृजया रक्ष्यते रूपं कुलं वृत्तेन रक्ष्यते ॥
05-034-038a	मानेन रक्ष्यते धान्यमश्वात्रक्षत्यनुक्रमः ।
05-034-038c	अभीक्ष्णदर्शनाद्भावः स्त्रियो रक्ष्याः कुचेलतः ॥
05-034-039a	न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
05-034-039c	अन्त्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥
05-034-040a	य ईर्ष्युः परवित्तेषु रूपे वीर्ये कुलान्वये ।
05-034-040c	सुखे सौभाग्यसत्कारे तस्य व्याधिरनन्तकः ॥
05-034-041a	अकार्यकरणाद्धीतः कार्याणां च विवर्जनात् ।
05-034-041c	अकाले मन्त्रभेदाच्च येन माद्येन्न तत्पिबेत् ॥
05-034-042a	विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदः ।
05-034-042c	एते मदावलिप्तानामेत एव सतां दमाः ॥
05-034-043a	असन्तोऽभ्यर्थिताः सद्भिः किञ्चित्कार्यं कदाचन ।
05-034-043c	मन्यन्ते सन्तमात्मानमसन्तमपि विश्रुतम् ॥
05-034-044a	गतिरात्मवतां सन्तः सन्त एव सतां गतिः ।
05-034-044c	असतां च गतिः सन्तो न त्वसन्तः सतां गतिः ॥
05-034-045a	जिता सभा वस्त्रवता समाशा गोमता जिता ।
05-034-045c	अध्वा जितो यानवता सर्वं शीलवता जितम् ॥
05-034-046a	शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति ।
05-034-046c	न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न बन्धुभिः ॥
05-034-047a	आढ्यानां मांसपरमं मध्यानां गोरसोत्तरम् ।
05-034-047c	लवणोत्तरं दरिद्राणां भोजनं भरतर्षभ ॥
05-034-048a	संपन्नतरमेवान्नं दरिद्रा भुञ्जते सदा ।
05-034-048c	क्षुत्स्वादुतां जनयति सा चाढ्येषु सुदुर्लभा ॥
05-034-049a	प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न विद्यते ।
05-034-049c	दरिद्राणां तु राजेन्द्र अपि काष्ठं हि जीर्यते ॥
05-034-050a	अवृत्तिर्भयमन्त्यानां मध्यानां मरणाद्भयम् ।
05-034-050c	उत्तमानां तु मर्त्यानामवमानात्परं भयम् ॥
05-034-051a	ऐश्वर्यमदपापिष्ठा मदाः पानमदादयः ।
05-034-051c	ऐश्वर्यमदमत्तो हि नापतित्वा विबुध्यते ॥

05-034-052a	इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेषु वर्तमानैरनिग्रहैः ।
05-034-052c	तैरयं ताप्यते लोको नक्षत्राणि ग्रहैरिव ॥
05-034-053a	यो जितः पञ्चवर्गेण सहजेनात्मकर्शिना ।
05-034-053c	आपदस्तस्य वर्धन्ते शुक्लपक्ष इवोडुराट् ॥
05-034-054a	अविजित्य य आत्मानममात्यान्विजिगीषते ।
05-034-054c	अमित्रान्वाजितामात्यः सोऽवशः परिहीयते ॥
05-034-055a	आत्मानमेव प्रथमं देशरूपेण यो जयेत् ।
05-034-055c	ततोऽमात्यान्मित्रांश्च न मोघं विजिगीषते ॥
05-034-056a	वश्येन्द्रियं जितामात्यं धृतदण्डं विकारिषु ।
05-034-056c	परीक्ष्यकारिणं धीरमत्यन्तं श्रीर्निषेवते ॥
05-034-057a	रथः शरीरं पुरुषस्य राजन्नात्मा नियन्तेन्द्रियाण्यस्य चाश्वाः ।
05-034-057c	तैरप्रमत्तः कुशलः सदश्वैर्दान्तैः सुखं याति रथीव धीरः ॥
05-034-058a	एतान्यनिगृहीतानि व्यापादयितुमप्यलम् ।
05-034-058c	अविधेया इवादान्ता हयाः पथि कुसारथिम् ॥
05-034-059a	अनर्थमर्थतः पश्यन्नर्थं चैवाप्यनर्थतः ।
05-034-059c	इन्द्रियैः प्रसृतो बालः सुदुःखं मन्यते सुखम् ॥
05-034-060a	धर्मार्थौ यः परित्यज्य स्यादिन्द्रियवशानुगः ।
05-034-060c	श्रीप्राणधनदारेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥
05-034-061a	अर्थानामीश्वरो यः स्यादिन्द्रियाणामनीश्वरः ।
05-034-061c	इन्द्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद्भ्रश्यते हि सः ॥
05-034-062a	आत्मनात्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धीन्द्रियैर्यतैः ।
05-034-062c	आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥
05-034-063a	क्षुद्राक्षणेव जालेन झषावपिहितावुभौ ।
05-034-063c	कामश्च राजन्क्रोधश्च तौ प्रज्ञानं विलुम्पतः ॥
05-034-064a	समवेक्ष्येह धर्मार्थौ संभारान्योऽधिगच्छति ।
05-034-064c	स वै संभृतसंभारः सततं सुखमेधते ॥
05-034-065a	यः पञ्चाभ्यन्तराञ्छात्रूनविजित्य मतिक्षयान् ।
05-034-065c	जिगीषति रिपूनन्यात्रिपवोऽभिभवन्ति तम् ॥
05-034-066a	दृश्यन्ते हि दुरात्मानो वध्यमानाः स्वकर्मभिः ।
05-034-066c	इन्द्रियाणामनीशत्वाद्राजानो राज्यविभ्रमैः ॥
05-034-067a	असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्यो दण्डः स्पृशते मिश्रभावात् ।

05-034-067c	शुष्केणार्द्रं दह्यते मिश्रभावा; तस्मात्पापैः सह संधिं न कुर्यात् ॥
05-034-068a	निजानुत्पततः शत्रून्पञ्च पञ्चप्रयोजनान् ।
05-034-068c	यो मोहान्न निगृह्णाति तमापद्ग्रसते नरम् ॥
05-034-069a	अनसूयार्जवं शौचं संतोषः प्रियवादिता ।
05-034-069c	दमः सत्यमनायासो न भवन्ति दुरात्मनाम् ॥
05-034-070a	आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षा धर्मनित्यता ।
05-034-070c	वाक्चैव गुप्ता दानं च नैतान्यन्त्येषु भारत ॥
05-034-071a	आक्रोशपरिवादाभ्यां विहिंसन्त्यबुधा बुधान् ।
05-034-071c	वक्ता पापमुपादत्ते क्षममाणो विमुच्यते ॥
05-034-072a	हिंसा बलमसाधूनां राज्ञां दण्डविधिर्बलम् ।
05-034-072c	शुश्रूषा तु बलं स्त्रीणां क्षमा गुणवतां बलम् ॥
05-034-073a	वाक्संयमो हि नृपते सुदुष्करतमो मतः ।
05-034-073c	अर्थवच्च विचित्रं च न शक्यं बहु भाषितुम् ॥
05-034-074a	अभ्यावहति कल्याणं विविधा वाक्सुभाषिता ।
05-034-074c	सैव दुर्भाषिता राजन्ननर्थायोपपद्यते ॥
05-034-075a	संरोहति शरैर्विद्धं वनं परशुना हतम् ।
05-034-075c	वाचा दुरुक्तं बीभत्सं न संरोहति वाक्क्षतम् ॥
05-034-076a	कर्णिनालीकनाराचा निर्हरन्ति शरीरतः ।
05-034-076c	वाक्शल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥
05-034-077a	वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति; यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।
05-034-077c	परस्य नामर्मसु ते पतन्ति; तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥
05-034-078a	यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम् ।
05-034-078c	बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ॥
05-034-079a	बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
05-034-079c	अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥
05-034-080a	सेयं बुद्धिः परीता ते पुत्राणां तव भारत ।
05-034-080c	पाण्डवानां विरोधेन न चैनामवबुध्यसे ॥
05-034-081a	राजा लक्षणसंपन्नश्चैलोक्यस्यापि यो भवेत् ।
05-034-081c	शिष्यस्ते शासिता सोऽस्तु धृतराष्ट्र युधिष्ठिरः ॥
05-034-082a	अतीव सर्वान्पुत्रांस्ते भागधेयपुरस्कृतः ।
05-034-082c	तेजसा प्रज्ञया चैव युक्तो धर्मार्थतत्त्ववित् ॥

05-034-083a आनृशंस्यादनुक्रोशाद्योऽसौ धर्मभृतां वरः ।
 05-034-083c गौरवात्तव राजेन्द्र बहून्क्लेशांस्तितिक्षति ॥

05-035-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-035-001a ब्रूहि भूयो महाबुद्धे धर्मार्थसहितं वचः ।
 05-035-001c शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिर्विचित्राणीह भाषसे ॥

05-035-002 विदुर उवाच

05-035-002a सर्वतीर्थेषु वा स्नानं सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
 05-035-002c उभे एते समे स्यातामार्जवं वा विशिष्यते ॥
 05-035-003a आर्जवं प्रतिपद्यस्व पुत्रेषु सततं विभो ।
 05-035-003c इह कीर्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यसि ॥
 05-035-004a यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पुण्या लोकेषु गीयते ।
 05-035-004c तावत्स पुरुषव्याघ्र स्वर्गलोके महीयते ॥
 05-035-005a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 05-035-005c विरोचनस्य संवादं केशिन्यर्थे सुधन्वना ॥

05-035-006 केशिन्युवाच

05-035-006a किं ब्राह्मणाः स्वच्छ्रेयांसो दितिजाः स्वद्विरोचन ।
 05-035-006c अथ केन स्म पर्यङ्कं सुधन्वा नाधिरोहति ॥

05-035-007 विरोचन उवाच

05-035-007a प्राजापत्या हि वै श्रेष्ठा वयं केशिनि सत्तमाः ।
 05-035-007c अस्माकं खल्विमे लोकाः के देवाः के द्विजातयः ॥

05-035-008 केशिन्युवाच

05-035-008a इहैवास्व प्रतीक्षाव उपस्थाने विरोचन ।
 05-035-008c सुधन्वा प्रातरागन्ता पश्येयं वां समागतौ ॥

05-035-009 विरोचन उवाच

05-035-009a तथा भद्रे करिष्यामि यथा त्वं भीरु भाषसे ।
 05-035-009c सुधन्वानं च मां चैव प्रातर्द्रष्टासि संगतौ ॥

05-035-010 सुधन्वोवाच

05-035-010a अन्वालभे हिरण्मयं प्राहादेऽहं तवासनम् ।
 05-035-010c एकत्वमुपसंपन्नो न त्वासेयं त्वया सह ॥

- 05-035-011 विरोचन उवाच**
 05-035-011a अन्वाहरन्तु फलकं कूर्चं वाप्यथ वा बृसीम् ।
 05-035-011c सुधन्वन्न त्वमहोऽसि मया सह समासनम् ॥
- 05-035-012 सुधन्वोवाच**
 05-035-012a पितापि ते समासीनमुपासीतैव मामधः ।
 05-035-012c बालः सुखैधितो गेहे न त्वं किञ्चन बुध्यसे ॥
- 05-035-013 विरोचन उवाच**
 05-035-013a हिरण्यं च गवाश्वं च यद्वित्तमसुरेषु नः ।
 05-035-013c सुधन्वन्विपणे तेन प्रश्नं पृच्छाव ये विदुः ॥
- 05-035-014 सुधन्वोवाच**
 05-035-014a हिरण्यं च गवाश्वं च तवैवास्तु विरोचन ।
 05-035-014c प्राणयोस्तु पणं कृत्वा प्रश्नं पृच्छाव ये विदुः ॥
- 05-035-015 विरोचन उवाच**
 05-035-015a आवां कुत्र गमिष्यावः प्राणयोर्विपणे कृते ।
 05-035-015c न हि देवेष्वहं स्थाता न मनुष्येषु कर्हिचित् ॥
- 05-035-016 सुधन्वोवाच**
 05-035-016a पितरं ते गमिष्यावः प्राणयोर्विपणे कृते ।
 05-035-016c पुत्रस्यापि स हेतोर्हि प्रह्लादो नानृतं वदेत् ॥
- 05-035-017 प्रह्लाद उवाच**
 05-035-017a इमौ तौ संप्रदृश्येते याभ्यां न चरितं सह ।
 05-035-017c आशीविषाविव क्रुद्धावेकमार्गमिहागतौ ॥
 05-035-018a किं वै सहैव चरतो न पुरा चरतः सह ।
 05-035-018c विरोचनैतत्पृच्छामि किं ते सख्यं सुधन्वना ॥
- 05-035-019 विरोचन उवाच**
 05-035-019a न मे सुधन्वना सख्यं प्राणयोर्विपणावहे ।
 05-035-019c प्रह्लाद तत्त्वां पृच्छामि मा प्रश्नमनृतं वदीः ॥
- 05-035-020 प्रह्लाद उवाच**
 05-035-020a उदकं मधुपर्कं चाप्यानयन्तु सुधन्वने ।

05-035-020c ब्रह्मन्नभ्यर्चनीयोऽसि श्वेता गौः पीवरीकृता ॥

05-035-021 सुधन्वोवाच

05-035-021a उदकं मधुपर्कं च पथ एवार्पितं मम ।

05-035-021c प्रहाद त्वं तु नौ प्रश्रं तथ्यं प्रब्रूहि पृच्छतोः ॥

05-035-022 प्रहाद उवाच

05-035-022a पुत्रो वान्यो भवान्ब्रह्मन्साक्ष्ये चैव भवेत्स्थितः ।

05-035-022c तयोर्विवदतोः प्रश्रं कथमस्मद्विधो वदेत् ॥

05-035-023a अथ यो नैव प्रब्रूयात्सत्यं वा यदि वानृतम् ।

05-035-023c एतत्सुधन्वन्पृच्छामि दुर्विवक्ता स्म किं वसेत् ॥

05-035-024 सुधन्वोवाच

05-035-024a यां रात्रिमधिविन्ना स्त्री यां चैवाक्षपराजितः ।

05-035-024c यां च भाराभितप्ताङ्गो दुर्विवक्ता स्म तां वसेत् ॥

05-035-025a नगरे प्रतिरुद्धः सन्बहिर्द्वरि बुभुक्षितः ।

05-035-025c अमित्रान्भूयसः पश्यन्दुर्विवक्ता स्म तां वसेत् ॥

05-035-026a पञ्च पश्वनृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ।

05-035-026c शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥

05-035-027a हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ।

05-035-027c सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः ॥

05-035-028 प्रहाद उवाच

05-035-028a मत्तः श्रेयानङ्गिरा वै सुधन्वा त्वद्विरोचन ।

05-035-028c मातास्य श्रेयसी मातुस्तस्मात्त्वं तेन वै जितः ॥

05-035-029a विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ।

05-035-029c सुधन्वन्पुनरिच्छामि त्वया दत्तं विरोचनम् ॥

05-035-030 सुधन्वोवाच

05-035-030a यद्धर्ममवृणीथास्त्वं न कामादनृतं वदीः ।

05-035-030c पुनर्ददामि ते तस्मात्पुत्रं प्रहाद दुर्लभम् ॥

05-035-031a एष प्रहाद पुत्रस्ते मया दत्तो विरोचनः ।

05-035-031c पादप्रक्षालनं कुर्यात्कुमार्याः संनिधौ मम ॥

05-035-032 विदुर उवाच

- 05-035-032a तस्माद्राजेन्द्र भूम्यर्थे नानृतं वक्तुमर्हसि ।
 05-035-032c मा गमः ससुतामात्योऽत्ययं पुत्राननुभ्रमन् ॥
 05-035-033a न देवा यष्टिमादाय रक्षन्ति पशुपालवत् ।
 05-035-033c यं तु रक्षितुमिच्छन्ति बुद्ध्या संविभजन्ति तम् ॥
 05-035-034a यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः ।
 05-035-034c तथा तथास्य सर्वार्थाः सिध्यन्ते नात्र संशयः ॥
 05-035-035a न छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति; मायाविनं मायया वर्तमानम् ।
 05-035-035c नीडं शकुन्ता इव जातपक्षा;श्छन्दांस्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥
 05-035-036a मत्तापानं कलहं पूगवैरं; भार्यापत्योरन्तरं ज्ञातिभेदम् ।
 05-035-036c राजद्विष्टं स्त्रीपुमांसोर्विवादं; वर्ज्यान्याहुर्यश्च पन्थाः प्रदुष्टः ॥
 05-035-037a सामुद्रिकं वणिजं चोरपूर्वं; शलाकधूर्तं च चिकित्सकं च ।
 05-035-037c अरिं च मित्रं च कुशीलवं च; नैतान्साक्ष्येष्वधिकुर्वीत सप्त ॥
 05-035-038a मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं; मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ।
 05-035-038c एतानि चत्वार्यभयंकराणि; भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ॥
 05-035-039a अगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
 05-035-039c पर्वकारश्च सूची च मित्रध्रुक्पारदारिकः ॥
 05-035-040a भ्रूणहा गुरुतल्पी च यश्च स्यात्पानपो द्विजः ।
 05-035-040c अतितीक्ष्णश्च काकश्च नास्तिको वेदनिन्दकः ॥
 05-035-041a सुवप्रग्रहणो व्रात्यः कीनाशश्चार्थवानपि ।
 05-035-041c रक्षेत्युक्तश्च यो हिंस्यात्सर्वे ब्रह्महणैः समाः ॥
 05-035-042a तृणोल्कया ज्ञायते जातरूपं; युगे भद्रो व्यवहारेण साधुः ।
 05-035-042c शूरो भयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः; कृच्छ्रास्वापत्सु सुहृदश्चारयश्च ॥
 05-035-043a जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा; मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया ।
 05-035-043c क्रोधः श्रियं शीलमनार्यसेवा; ह्रियं कामः सर्वमेवाभिमानः ॥
 05-035-044a श्रीर्मङ्गलात्प्रभवति प्रागल्भ्यात्संप्रवर्धते ।
 05-035-044c दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठति ॥
 05-035-045a अष्टौ गुणाः पुरुषं दीपयन्ति; प्रज्ञा च कौल्यं च दमः श्रुतं च ।
 05-035-045c पराक्रमश्चाबहुभाषिता च; दानं यथाशक्ति कृतज्ञता च ॥
 05-035-046a एतान्गुणांस्तात महानुभावा;नेको गुणः संश्रयते प्रसह्य ।
 05-035-046c राजा यदा सत्कुरुते मनुष्यं; सर्वान्गुणानेष गुणोऽतिभाति ॥
 05-035-047a अष्टौ नृपेमानि मनुष्यलोके; स्वर्गस्य लोकस्य निदर्शनानि ।

05-035-047c	चत्वार्येषामन्ववेतानि सद्भिः;श्चत्वार्येषामन्ववयन्ति सन्तः ॥
05-035-048a	यज्ञो दानमध्ययनं तपश्च; चत्वार्येतान्यन्ववेतानि सद्भिः ।
05-035-048c	दमः सत्यमार्जवमानृशंस्यं; चत्वार्येतान्यन्ववयन्ति सन्तः ॥
05-035-049a	न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा; न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
05-035-049c	नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति; न तत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् ॥
05-035-050a	सत्यं रूपं श्रुतं विद्या कौल्यं शीलं बलं धनम् ।
05-035-050c	शौर्यं च चित्रभाष्यं च दश संसर्गयोनयः ॥
05-035-051a	पापं कुर्वन्पापकीर्तिः पापमेवाश्रुते फलम् ।
05-035-051c	पुण्यं कुर्वन्पुण्यकीर्तिः पुण्यमेवाश्रुते फलम् ॥
05-035-052a	पापं प्रज्ञां नाशयति क्रियमाणं पुनः पुनः ।
05-035-052c	नष्टप्रज्ञः पापमेव नित्यमारभते नरः ॥
05-035-053a	पुण्यं प्रज्ञां वर्धयति क्रियमाणं पुनः पुनः ।
05-035-053c	वृद्धप्रज्ञः पुण्यमेव नित्यमारभते नरः ॥
05-035-054a	असूयको दन्दशूको निष्ठुरो वैरकृन्नरः ।
05-035-054c	स कृच्छ्रं महदाप्नोति नचिरात्पापमाचरन् ॥
05-035-055a	अनसूयः कृतप्रज्ञः शोभनान्याचरन्सदा ।
05-035-055c	अकृच्छ्रात्सुखमाप्नोति सर्वत्र च विराजते ॥
05-035-056a	प्रज्ञामेवागमयति यः प्राज्ञेभ्यः स पण्डितः ।
05-035-056c	प्राज्ञो ह्यवाप्य धर्मार्थो शक्नोति सुखमेधितुम् ॥
05-035-057a	दिवसेनैव तत्कुर्याद्येन रात्रौ सुखं वसेत् ।
05-035-057c	अष्टमासेन तत्कुर्याद्येन वर्षाः सुखं वसेत् ॥
05-035-058a	पूर्वे वयसि तत्कुर्याद्येन वृद्धः सुखं वसेत् ।
05-035-058c	यावज्जीवेन तत्कुर्याद्येन प्रेत्य सुखं वसेत् ॥
05-035-059a	जीर्णमन्नं प्रशंसन्ति भार्या च गतयौवनाम् ।
05-035-059c	शूरं विगतसंग्रामं गतपारं तपस्विनम् ॥
05-035-060a	धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते ।
05-035-060c	असंवृतं तद्भवति ततोऽन्यदवदीर्यते ॥
05-035-061a	गुरुरात्मवतां शास्ता शास्ता राजा दुरात्मनाम् ।
05-035-061c	अथ प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥
05-035-062a	ऋषीणां च नदीनां च कुलानां च महात्मनाम् ।
05-035-062c	प्रभवो नाधिगन्तव्यः स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥

- 05-035-063a द्विजातिपूजाभिरतो दाता ज्ञातिषु चार्जवी ।
 05-035-063c क्षत्रियः स्वर्गभागाजंश्चिरं पालयते महीम् ॥
 05-035-064a सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः ।
 05-035-064c शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥
 05-035-065a बुद्धिश्रेष्ठानि कर्माणि बाहुमध्यानि भारत ।
 05-035-065c तानि जङ्घाजघन्यानि भारप्रत्यवराणि च ॥
 05-035-066a दुर्योधने च शकुनौ मूढे दुःशासने तथा ।
 05-035-066c कर्णे चैश्वर्यमाधाय कथं त्वं भूतिमिच्छसि ॥
 05-035-067a सर्वैर्गुणैरुपेताश्च पाण्डवा भरतर्षभ ।
 05-035-067c पितृवत्त्वयि वर्तन्ते तेषु वर्तस्व पुत्रवत् ॥
- 05-036-001 विदुर उवाच**
 05-036-001a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 05-036-001c आत्रेयस्य च संवादं साध्यानां चेति नः श्रुतम् ॥
 05-036-002a चरन्तं हंसरूपेण महर्षिं संशितव्रतम् ।
 05-036-002c साध्या देवा महाप्राज्ञं पर्यपृच्छन्त वै पुरा ॥
 05-036-003a साध्या देवा वयमस्मो महर्षे; दृष्ट्वा भवन्तं न शक्नुमोऽनुमातुम् ।
 05-036-003c श्रुतेन धीरो बुद्धिमांस्त्वं मतो नः; काव्यां वाचं वक्तुमर्हस्युदाराम् ॥
- 05-036-004 हंस उवाच**
 05-036-004a एतत्कार्यममराः संश्रुतं मे; धृतिः शमः सत्यधर्मानुवृत्तिः ।
 05-036-004c ग्रन्थिं विनीय हृदयस्य सर्वं; प्रियाप्रिये चात्मवशं नयीत ॥
 05-036-005a आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षितः ।
 05-036-005c आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥
 05-036-006a नाक्रोशी स्यान्नावमानी परस्य; मित्रद्रोही नोत नीचोपसेवी ।
 05-036-006c न चातिमानी न च हीनवृत्तो; रूक्षां वाचं रुशतीं वर्जयीत ॥
 05-036-007a मर्माण्यस्थीनि हृदयं तथासू; न्योरा वाचो निर्दहन्तीह पुंसाम् ।
 05-036-007c तस्माद्वाचं रुशतीं रूक्षरूपां; धर्मरामो नित्यशो वर्जयीत ॥
 05-036-008a अरुंतुदं परुषं रूक्षवाचं; वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।
 05-036-008c विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां; मुखे निबद्धां निरृतिं वहन्तम् ॥
 05-036-009a परश्चेदेनमधिविध्येत बाणैर्भृशं सुतीक्ष्णैरनलार्कदीप्तैः ।
 05-036-009c विरिच्यमानोऽप्यतिरिच्यमानो; विद्यात्कविः सुकृतं मे दधाति ॥

- 05-036-010a यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं; तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव ।
 05-036-010c वासो यथा रङ्गवशं प्रयाति; तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥
 05-036-011a वादं तु यो न प्रवदेन्न वादये;द्यो नाहतः प्रतिहन्यान्न घातयेत् ।
 05-036-011c यो हन्तुकामस्य न पापमिच्छे; तस्मै देवाः स्पृहयन्त्यागताय ॥
 05-036-012a अव्याहतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः; सत्यं वदेद्व्याहतं तद्वितीयम् ।
 05-036-012c प्रियं वदेद्व्याहतं तत्तृतीयं; धर्म्यं वदेद्व्याहतं तच्चतुर्थम् ॥
 05-036-013a यादृशैः संविवदते यादृशांश्चोपसेवते ।
 05-036-013c यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग्भवति पूरुषः ॥
 05-036-014a यतो यतो निवर्तते ततस्ततो विमुच्यते ।
 05-036-014c निवर्तनाद्धि सर्वतो न वेत्ति दुःखमणवपि ॥
 05-036-015a न जीयते नोत जिगीषतेऽन्या;न्न वैरकृच्चाप्रतिघातकश्च ।
 05-036-015c निन्दाप्रशंसासु समस्वभावो; न शोचते हृष्यति नैव चायम् ॥
 05-036-016a भावमिच्छति सर्वस्य नाभावे कुरुते मतिम् ।
 05-036-016c सत्यवादी मृदुर्दान्तो यः स उत्तमपूरुषः ॥
 05-036-017a नानर्थकं सान्त्वयति प्रतिज्ञाय ददाति च ।
 05-036-017c राद्धापराद्धे जानाति यः स मध्यमपूरुषः ॥
 05-036-018a दुःशासनस्तूपहन्ता न शास्ता; नावर्तते मन्युवशात्कृतघ्नः ।
 05-036-018c न कस्यचिन्मित्रमथो दुरात्मा; कलाश्रैता अधमस्येह पुंसः ॥
 05-036-019a न श्रद्धधाति कल्याणं परेभ्योऽप्यात्मशङ्कितः ।
 05-036-019c निराकरोति मित्राणि यो वै सोऽधमपूरुषः ॥
 05-036-020a उत्तमानेव सेवेत प्राप्ते काले तु मध्यमान् ।
 05-036-020c अधमांस्तु न सेवेत य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥
 05-036-021a प्राप्नोति वै वित्तमसद्वलेन; नित्योत्थानात्प्रज्ञया पौरुषेण ।
 05-036-021c न त्वेव सम्यग्लभते प्रशंसां; न वृत्तमाप्नोति महाकुलानाम् ॥
05-036-022 धृतराष्ट्र उवाच
 05-036-022a महाकुलानां स्पृहयन्ति देवा; धर्मार्थवृद्धाश्च बहुश्रुताश्च ।
 05-036-022c पृच्छामि त्वां विदुर प्रश्नमेतं; भवन्ति वै कानि महाकुलानि ॥
05-036-023 विदुर उवाच
 05-036-023a तपो दमो ब्रह्मवित्त्वं वितानाः; पुण्या विवाहाः सततान्नदानम् ।
 05-036-023c येष्वेवैते सप्त गुणा भवन्ति; सम्यग्वृत्तास्तानि महाकुलानि ॥

05-036-024a	येषां न वृत्तं व्यथते न योनिः; वृत्तप्रसादेन चरन्ति धर्मम् ।
05-036-024c	ये कीर्तिमिच्छन्ति कुले विशिष्टां; त्यक्तानृतास्तानि महाकुलानि ॥
05-036-025a	अनिज्ययाविवाहैश्च वेदस्योत्सादनेन च ।
05-036-025c	कुलान्यकुलतां यान्ति धर्मस्यातिक्रमेण च ॥
05-036-026a	देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।
05-036-026c	कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥
05-036-027a	ब्राह्मणानां परिभवात्परिवादाच्च भारत ।
05-036-027c	कुलान्यकुलतां यान्ति न्यासापहरणेन च ॥
05-036-028a	कुलानि समुपेतानि गोभिः पुरुषतोऽश्वतः ।
05-036-028c	कुलसंख्यां न गच्छन्ति यानि हीनानि वृत्ततः ॥
05-036-029a	वृत्ततस्त्वविहीनानि कुलान्यल्पधनान्यपि ।
05-036-029c	कुलसंख्यां तु गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः ॥
05-036-030a	मा नः कुले वैरकृत्कश्चिदस्तु; राजामात्यो मा परस्वापहारी ।
05-036-030c	मित्रद्रोही नैकृतिकोऽनृती वा; पूर्वाशी वा पितृदेवातिथिभ्यः ॥
05-036-031a	यश्च नो ब्राह्मणं हन्याद्यश्च नो ब्राह्मणान्द्विषेत् ।
05-036-031c	न नः स समितिं गच्छेद्यश्च नो निर्वपेत्कृषिम् ॥
05-036-032a	तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता ।
05-036-032c	सतामेतानि गेहेषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥
05-036-033a	श्रद्धया परया राजन्नुपनीतानि सत्कृतिम् ।
05-036-033c	प्रवृत्तानि महाप्राज्ञ धर्मिणां पुण्यकर्मणाम् ॥
05-036-034a	सूक्ष्मोऽपि भारं नृपते स्यन्दनो वै; शक्तो वोढुं न तथान्ये महीजाः ।
05-036-034c	एवं युक्ता भारसहा भवन्ति; महाकुलीना न तथान्ये मनुष्याः ॥
05-036-035a	न तन्मित्रं यस्य कोपाद्विभेति; यद्वा मित्रं शङ्कितेनोपचर्यम् ।
05-036-035c	यस्मिन्मित्रे पितरीवाश्चसीत; तद्वै मित्रं संगतानीतराणि ॥
05-036-036a	यदि चेदप्यसंबन्धो मित्रभावेन वर्तते ।
05-036-036c	स एव बन्धुस्तन्मित्रं सा गतिस्तत्परायणम् ॥
05-036-037a	चलचित्तस्य वै पुंसो वृद्धाननुपसेवतः ।
05-036-037c	पारिप्लवमतेर्नित्यमध्रुवो मित्रसंग्रहः ॥
05-036-038a	चलचित्तमनात्मानमिन्द्रियाणां वशानुगम् ।
05-036-038c	अर्थाः समतिवर्तन्ते हंसाः शुष्कं सरो यथा ॥
05-036-039a	अकस्मादेव कुप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः ।

- 05-036-039c शीलमेतदसाधूनामभ्रं पारिप्लवं यथा ॥
- 05-036-040a सत्कृताश्च कृतार्थाश्च मित्राणां न भवन्ति ये ।
- 05-036-040c तान्मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्नान्नोपभुञ्जते ॥
- 05-036-041a अर्थयेदेव मित्राणि सति वासति वा धने ।
- 05-036-041c नानर्थयन्विजानाति मित्राणां सारफल्गुताम् ॥
- 05-036-042a संतापाद्भ्रश्यते रूपं संतापाद्भ्रश्यते बलम् ।
- 05-036-042c संतापाद्भ्रश्यते ज्ञानं संतापाद्व्याधिमृच्छति ॥
- 05-036-043a अनवाप्यं च शोकेन शरीरं चोपतप्यते ।
- 05-036-043c अमित्राश्च प्रहृष्यन्ति मा स्म शोके मनः कृथाः ॥
- 05-036-044a पुनर्नरो म्रियते जायते च; पुनर्नरो हीयते वर्धते पुनः ।
- 05-036-044c पुनर्नरो याचति याच्यते च; पुनर्नरः शोचति शोच्यते पुनः ॥
- 05-036-045a सुखं च दुःखं च भवाभवौ च; लाभालाभौ मरणं जीवितं च ।
- 05-036-045c पर्यायशः सर्वमिह स्पृशन्ति; तस्माद्धीरो नैव हृष्येन्न शोचेत् ॥
- 05-036-046a चलानि हीमानि षडिन्द्रियाणि; तेषां यद्यद्वर्तते यत्र यत्र ।
- 05-036-046c ततस्ततः स्रवते बुद्धिरस्य; छिद्रोदकुम्भादिव नित्यमम्भः ॥
- 05-036-047 धृतराष्ट्र उवाच
- 05-036-047a तनुरुच्चः शिखी राजा मिथ्योपचरितो मया ।
- 05-036-047c मन्दानां मम पुत्राणां युद्धेनान्तं करिष्यति ॥
- 05-036-048a नित्योद्विग्नमिदं सर्वं नित्योद्विग्नमिदं मनः ।
- 05-036-048c यत्तत्पदमनुद्विग्नं तन्मे वद महामते ॥
- 05-036-049 विदुर उवाच
- 05-036-049a नान्यत्र विद्यातपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
- 05-036-049c नान्यत्र लोभसंत्यागाच्छान्तिं पश्यामि तेऽनघ ॥
- 05-036-050a बुद्ध्या भयं प्रणुदति तपसा विन्दते महत् ।
- 05-036-050c गुरुशुश्रूषया ज्ञानं शान्तिं त्यागेन विन्दति ॥
- 05-036-051a अनाश्रिता दानपुण्यं वेदपुण्यमनाश्रिताः ।
- 05-036-051c रागद्वेषविनिर्मुक्ता विचरन्तीह मोक्षिणः ॥
- 05-036-052a स्वधीतस्य सुयुद्धस्य सुकृतस्य च कर्मणः ।
- 05-036-052c तपसश्च सुतप्तस्य तस्यान्ते सुखमेधते ॥
- 05-036-053a स्वास्तीर्णानि शयनानि प्रपन्ना; न वै भिन्ना जातु निद्रां लभन्ते ।

05-036-053c	न स्त्रीषु राजव्रतिमाप्नुवन्ति; न मागधैः स्तूयमाना न सूतैः ॥
05-036-054a	न वै भिन्ना जातु चरन्ति धर्मः; न वै सुखं प्राप्नुवन्तीह भिन्नाः ।
05-036-054c	न वै भिन्ना गौरवं मानयन्ति; न वै भिन्नाः प्रशमं रोचयन्ति ॥
05-036-055a	न वै तेषां स्वदते पथ्यमुक्तं; योगक्षेमं कल्पते नोत तेषाम् ।
05-036-055c	भिन्नानां वै मनुजेन्द्र परायणं; न विद्यते किञ्चिदन्यद्विनाशात् ॥
05-036-056a	संभाव्यं गोषु संपन्नं संभाव्यं ब्राह्मणे तपः ।
05-036-056c	संभाव्यं स्त्रीषु चापल्यं संभाव्यं ज्ञातितो भयम् ॥
05-036-057a	तन्तवोऽप्यायता नित्यं तन्तवो बहुलाः समाः ।
05-036-057c	बहून्बहुत्वादायासान्सहन्तीत्युपमा सताम् ॥
05-036-058a	धूमायन्ते व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि च ।
05-036-058c	धृतराष्ट्रोल्मुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ ॥
05-036-059a	ब्राह्मणेषु च ये शूराः स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ।
05-036-059c	वृन्तादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्र पतन्ति ते ॥
05-036-060a	महानप्येकजो वृक्षो बलवान्सुप्रतिष्ठितः ।
05-036-060c	प्रसह्य एव वातेन शाखास्कन्धं विमर्दितुम् ॥
05-036-061a	अथ ये सहिता वृक्षाः संघशः सुप्रतिष्ठिताः ।
05-036-061c	ते हि शीघ्रतमान्वातान्सहन्तेऽन्योन्यसंश्रयात् ॥
05-036-062a	एवं मनुष्यमप्येकं गुणैरपि समन्वितम् ।
05-036-062c	शक्यं द्विषन्तो मन्यन्ते वायुर्द्रुममिवैकजम् ॥
05-036-063a	अन्योन्यसमुपष्टम्भादन्योन्यापाश्रयेण च ।
05-036-063c	ज्ञातयः संप्रवर्धन्ते सरसीवोत्पलान्युत ॥
05-036-064a	अवध्या ब्राह्मणा गावः स्त्रियो बालाश्च ज्ञातयः ।
05-036-064c	येषां चान्नानि भुञ्जीत ये च स्युः शरणागताः ॥
05-036-065a	न मनुष्ये गुणः कश्चिदन्यो धनवतामपि ।
05-036-065c	अनातुरत्वाद्भद्रं ते मृतकल्पा हि रोगिणः ॥
05-036-066a	अव्याधिजं कटुकं शीर्षरोगं; पापानुबन्धं परुषं तीक्ष्णमुग्रम् ।
05-036-066c	सतां पेयं यन्न पिबन्त्यसन्तो; मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य ॥
05-036-067a	रोगार्दिता न फलान्याद्रियन्ते; न वै लभन्ते विषयेषु तत्त्वम् ।
05-036-067c	दुःखोपेता रोगिणो नित्यमेव; न बुध्यन्ते धनभोगान्न सौख्यम् ॥
05-036-068a	पुरा ह्युक्तो नाकरोस्त्वं वचो मे; द्यूते जितां द्रौपदीं प्रेक्ष्य राजन् ।
05-036-068c	दुर्योधनं वारयेत्यक्षवत्यां; कितवत्वं पण्डिता वर्जयन्ति ॥

- 05-036-069a न तद्वलं यन्मृदुना विरुध्यते; मिश्रो धर्मस्तरसा सेवितव्यः ।
 05-036-069c प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्री;मृदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥
- 05-036-070a धार्तराष्ट्राः पाण्डवान्पालयन्तु; पाण्डोः सुतास्तव पुत्रांश्च पान्तु ।
 05-036-070c एकारिमित्राः कुरवो ह्येकमन्त्रा; जीवन्तु राजन्सुखिनः समृद्धाः ॥
- 05-036-071a मेढीभूतः कौरवाणां त्वमद्य; त्वय्याधीनं कुरुकुलमाजमीढ ।
 05-036-071c पार्थान्बालान्वनवासप्रतप्ता;नोपायस्व स्वं यशस्तात रक्षन् ॥
- 05-036-072a संधत्स्व त्वं कौरवान्पाण्डुपुत्रै;र्मा तेऽन्तरं रिपवः प्रार्थयन्तु ।
 05-036-072c सत्ये स्थितास्ते नरदेव सर्वे; दुर्योधनं स्थापय त्वं नरेन्द्र ॥
- 05-037-001 विदुर उवाच**
- 05-037-001a सप्तदशेमात्राजेन्द्र मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।
 05-037-001c वैचित्रवीर्यं पुरुषानाकाशं मुष्टिभिर्घ्नतः ॥
- 05-037-002a तानेवेन्द्रस्य हि धनुरनाम्यं नमतोऽब्रवीत् ।
 05-037-002c अथो मरीचिनः पादाननाम्यान्नमतस्तथा ॥
- 05-037-003a यश्चाशिष्यं शासति यश्च कुप्यते; यश्चातिवेलं भजते द्विषन्तम् ।
 05-037-003c स्त्रियश्च योऽरक्षति भद्रमस्तु ते; यश्चायाच्यं याचति यश्च कत्थते ॥
- 05-037-004a यश्चाभिजातः प्रकरोत्यकार्यं; यश्चाबलो बलिना नित्यवैरी ।
 05-037-004c अश्रद्धानाय च यो ब्रवीति; यश्चाकाम्यं कामयते नरेन्द्र ॥
- 05-037-005a वध्वा हासं श्वशुरो यश्च मन्यते; वध्वा वसन्नुत यो मानकामः ।
 05-037-005c परक्षेत्रे निर्वपति यश्च बीजं; स्त्रियं च यः परिवदतेऽतिवेलम् ॥
- 05-037-006a यश्चैव लब्ध्वा न स्मरामीत्युवाच; दत्त्वा च यः कत्थति याच्यमानः ।
 05-037-006c यश्चासतः सान्त्वमुपासतीह; एतेऽनुयान्त्यनिलं पाशहस्ताः ॥
- 05-037-007a यस्मिन्यथा वर्तते यो मनुष्य;स्तस्मिंस्तथा वर्तितव्यं स धर्मः ।
 05-037-007c मायाचारो मायया वर्तितव्यः; साध्वाचारः साधुना प्रत्युदेयः ॥
- 05-037-008 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-037-008a शतायुरुक्तः पुरुषः सर्ववेदेषु वै यदा ।
 05-037-008c नाप्नोत्यथ च तत्सर्वमायुः केनेह हेतुना ॥
- 05-037-009 विदुर उवाच**
- 05-037-009a अतिवादोऽतिमानश्च तथात्यागो नराधिप ।
 05-037-009c क्रोधश्चातिविवित्सा च मित्रद्रोहश्च तानि षट् ॥
- 05-037-010a एत एवासयस्तीक्ष्णाः कृन्तन्त्यायूषि देहिनाम् ।

05-037-010c	एतानि मानवान्धनन्ति न मृत्युर्भद्रमस्तु ते ॥
05-037-011a	विश्वस्तस्यैति यो दारान्यश्चापि गुरुतल्पगः ।
05-037-011c	वृषलीपतिर्द्विजो यश्च पानपश्चैव भारत ॥
05-037-012a	शरणागतहा चैव सर्वे ब्रह्महणैः समाः ।
05-037-012c	एतैः समेत्य कर्तव्यं प्रायश्चित्तमिति श्रुतिः ॥
05-037-013a	गृही वदान्योऽनपविद्धवाक्यः; शेषान्नभोक्ताप्यविहिंसकश्च ।
05-037-013c	नानर्थकृत्यक्तकलिः कृतज्ञः; सत्यो मृदुः स्वर्गमुपैति विद्वान् ॥
05-037-014a	सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।
05-037-014c	अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥
05-037-015a	यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।
05-037-015c	अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥
05-037-016a	त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
05-037-016c	ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥
05-037-017a	आपदर्थं धनं रक्षेद्वारात्रक्षेद्धनैरपि ।
05-037-017c	आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ॥
05-037-018a	उक्तं मया द्यूतकालेऽपि राजः; नैवं युक्तं वचनं प्रातिपीय ।
05-037-018c	तदौषधं पथ्यमिवातुरस्य; न रोचते तव वैचित्रवीर्य ॥
05-037-019a	काकैरिमांश्चित्रबर्हान्मयूरा; न्पराजैष्ठाः पाण्डवान्धार्तराष्ट्रैः ।
05-037-019c	हित्वा सिंहान्क्रोष्टुकान्गूहमानः; प्राप्ते काले शोचिता त्वं नरेन्द्र ॥
05-037-020a	यस्तात न क्रुध्यति सर्वकालं; भृत्यस्य भक्तस्य हिते रतस्य ।
05-037-020c	तस्मिन्भृत्या भर्तरि विश्वसन्ति; न चैनमापत्सु परित्यजन्ति ॥
05-037-021a	न भृत्यानां वृत्तिसंरोधनेन; बाह्यं जनं संजिघृक्षेदपूर्वम् ।
05-037-021c	त्यजन्ति ह्येनमुचितावरुद्धाः; स्निग्धा ह्यमात्याः परिहीनभोगाः ॥
05-037-022a	कृत्यानि पूर्वं परिसंख्याय सर्वा; ण्यायव्ययावनुरूपां च वृत्तिम् ।
05-037-022c	संगृह्णीयादनुरूपान्सहाया; न्सहायसाध्यानि हि दुष्कराणि ॥
05-037-023a	अभिप्रायं यो विदित्वा तु भर्तुः; सर्वाणि कार्याणि करोत्यतन्द्रीः ।
05-037-023c	वक्ता हितानामनुरक्त आर्यः; शक्तिज्ञ आत्मेव हि सोऽनुकम्प्यः ॥
05-037-024a	वाक्यं तु यो नाद्रियतेऽनुशिष्टः; प्रत्याह यश्चापि नियुज्यमानः ।
05-037-024c	प्रज्ञाभिमानी प्रतिकूलवादी; त्याज्यः स तादृक्त्वरयैव भृत्यः ॥
05-037-025a	अस्तब्धमक्लीबमदीर्घसूत्रं; सानुक्रोशं श्लक्ष्णमहार्यमन्यैः ।
05-037-025c	अरोगजातीयमुदारवाक्यं; दूतं वदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ॥

05-037-026a	न विश्वासाज्जातु परस्य गेहं; गच्छेन्नरश्चेतयानो विकाले ।
05-037-026c	न चत्वरे निशि तिष्ठेन्निगूढो; न राजन्यां योषितं प्रार्थयीत ॥
05-037-027a	न निह्वं सत्रगतस्य गच्छे; त्संसृष्टमन्त्रस्य कुसंगतस्य ।
05-037-027c	न च ब्रूयान्नाश्वसामि त्वयीति; सकारणं व्यपदेशं तु कुर्यात् ॥
05-037-028a	घृणी राजा पुंश्चली राजभृत्यः; पुत्रो भ्राता विधवा बालपुत्रा ।
05-037-028c	सेनाजीवी चोद्धृतभक्त एव; व्यवहारे वै वर्जनीयाः स्युरेते ॥
05-037-029a	गुणा दश स्नानशीलं भजन्ते; बलं रूपं स्वरवर्णप्रशुद्धिः ।
05-037-029c	स्पर्शश्च गन्धश्च विशुद्धता च; श्रीः सौकुमार्यं प्रवराश्च नार्यः ॥
05-037-030a	गुणाश्च षण्मिमतभुक्तं भजन्ते; आरोग्यमायुश्च सुखं बलं च ।
05-037-030c	अनाविलं चास्य भवेदपत्यं; न चैनमाद्यून इति क्षिपन्ति ॥
05-037-031a	अकर्मशीलं च महाशनं च; लोकद्विष्टं बहुमायं नृशंसम् ।
05-037-031c	अदेशकालज्ञमनिष्टवेष; मेतान्गृहे न प्रतिवासयीत ॥
05-037-032a	कदर्यमाक्रोशकमश्रुतं च; वराकसंभूतममान्यमानिनम् ।
05-037-032c	निष्ठूरिणं कृतवैरं कृतघ्न; मेतान्भृशार्तोऽपि न जातु याचेत् ॥
05-037-033a	संक्लिष्टकर्माणमतिप्रवादं; नित्यानृतं चादृढभक्तिकं च ।
05-037-033c	विकृष्टरागं बहुमानिनं चा; प्येतान्न सेवेत नराधमान्बट् ॥
05-037-034a	सहायबन्धना ह्यर्थाः सहायाश्चार्थबन्धनाः ।
05-037-034c	अन्योन्यबन्धनावेतौ विनान्योन्यं न सिध्यतः ॥
05-037-035a	उत्पाद्य पुत्राननृणांश्च कृत्वा; वृत्तिं च तेभ्योऽनुविधाय कांचित् ।
05-037-035c	स्थाने कुमारीः प्रतिपाद्य सर्वा; अरण्यसंस्थो मुनिवद्बुभूषेत् ॥
05-037-036a	हितं यत्सर्वभूतानामात्मनश्च सुखावहम् ।
05-037-036c	तत्कुर्यादीश्वरो ह्येतन्मूलं धर्मार्थसिद्धये ॥
05-037-037a	बुद्धिः प्रभावस्तेजश्च सत्त्वमुत्थानमेव च ।
05-037-037c	व्यवसायश्च यस्य स्यात्तस्यावृत्तिभयं कुतः ॥
05-037-038a	पश्य दोषान्पाण्डवैर्विग्रहे त्वं; यत्र व्यथेरन्नपि देवाः सशक्राः ।
05-037-038c	पुत्रैर्वैरं नित्यमुद्विग्नवासो; यशःप्रणाशो द्विषतां च हर्षः ॥
05-037-039a	भीष्मस्य कोपस्तव चेन्द्रकल्प; द्रोणस्य राज्ञश्च युधिष्ठिरस्य ।
05-037-039c	उत्सादयेल्लोकमिमं प्रवृद्धः; श्वेतो ग्रहस्तिर्यगिवापतन्खे ॥
05-037-040a	तव पुत्रशतं चैव कर्णः पञ्च च पाण्डवाः ।
05-037-040c	पृथिवीमनुशासेयुरखिलां सागराम्बराम् ॥
05-037-041a	धार्तराष्ट्रा वनं राजन्व्याघ्राः पाण्डुसुता मताः ।

05-037-041c	मा वनं छिन्धि सव्याघ्रं मा व्याघ्रान्नीनशो वनात् ॥
05-037-042a	न स्याद्वनमृते व्याघ्रान्व्याघ्रा न स्युरृते वनम् ।
05-037-042c	वनं हि रक्ष्यते व्याघ्रैर्व्याघ्रात्रक्षति काननम् ॥
05-037-043a	न तथेच्छन्त्यकल्याणाः परेषां वेदितुं गुणान् ।
05-037-043c	यथैषां ज्ञातुमिच्छन्ति नैर्गुण्यं पापचेतसः ॥
05-037-044a	अर्थसिद्धिं परामिच्छन्धर्ममेवादितश्चरेत् ।
05-037-044c	न हि धर्मादपैत्यर्थः स्वर्गलोकादिवामृतम् ॥
05-037-045a	यस्यात्मा विरतः पापात्कल्याणे च निवेशितः ।
05-037-045c	तेन सर्वमिदं बुद्धं प्रकृतिर्विकृतिश्च या ॥
05-037-046a	यो धर्ममर्थं कामं च यथाकालं निषेवते ।
05-037-046c	धर्मार्थकामसंयोगं सोऽमुत्रेह च विन्दति ॥
05-037-047a	संनियच्छति यो वेगमुत्थितं क्रोधहर्षयोः ।
05-037-047c	स श्रियो भाजनं राजन्यश्चापत्सु न मुह्यति ॥
05-037-048a	बलं पञ्चविधं नित्यं पुरुषाणां निबोध मे ।
05-037-048c	यत्तु बाहुबलं नाम कनिष्ठं बलमुच्यते ॥
05-037-049a	अमात्यलाभो भद्रं ते द्वितीयं बलमुच्यते ।
05-037-049c	धनलाभस्तृतीयं तु बलमाहुर्जिगीषवः ॥
05-037-050a	यत्त्वस्य सहजं राजन्पितृपैतामहं बलम् ।
05-037-050c	अभिजातबलं नाम तच्चतुर्थं बलं स्मृतम् ॥
05-037-051a	येन त्वेतानि सर्वाणि संगृहीतानि भारत ।
05-037-051c	यद्वलानां बलं श्रेष्ठं तत्प्रज्ञाबलमुच्यते ॥
05-037-052a	महते योऽपकाराय नरस्य प्रभवेन्नरः ।
05-037-052c	तेन वैरं समासज्य दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ॥
05-037-053a	स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्याये शत्रुसेविषु ।
05-037-053c	भोगे चायुषि विश्वासं कः प्राज्ञः कर्तुमर्हति ॥
05-037-054a	प्रज्ञाशरेणाभिहतस्य जन्तोःश्चिकित्सकाः सन्ति न चौषधानि ।
05-037-054c	न होममन्त्रा न च मङ्गलानि; नाथर्वणा नाप्यगदाः सुसिद्धाः ॥
05-037-055a	सर्पश्चाग्निश्च सिंहश्च कुलपुत्रश्च भारत ।
05-037-055c	नावज्ञेया मनुष्येण सर्वे ते ह्यतितेजसः ॥
05-037-056a	अग्निस्तेजो महल्लोके गूढस्तिष्ठति दारुषु ।
05-037-056c	न चोपयुङ्क्ते तद्दारु यावन्नो दीप्यते परैः ॥

- 05-037-057a स एव खलु दारुभ्यो यदा निर्मथ्य दीप्यते ।
 05-037-057c तदा तच्च वनं चान्यन्निर्दहत्याशु तेजसा ॥
 05-037-058a एवमेव कुले जाताः पावकोपमतेजसः ।
 05-037-058c क्षमावन्तो निराकाराः काष्ठेऽग्निरिव शेरते ॥
 05-037-059a लताधर्मा त्वं सपुत्रः शालाः पाण्डुसुता मताः ।
 05-037-059c न लता वर्धते जातु महाद्रुममनाश्रिता ॥
 05-037-060a वनं राजंस्त्वं सपुत्रोऽम्बिकेयः सिंहान्वने पाण्डवांस्तात विद्धि ।
 05-037-060c सिंहैर्विहीनं हि वनं विनश्येऽसिंहा विनश्येयुरुते वनेन ॥

05-038-001 विदुर उवाच

- 05-038-001a ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति ।
 05-038-001c प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥
 05-038-002a पीठं दत्त्वा साधवेऽभ्यागतायः आनीयापः परिनिर्णिज्य पादौ ।
 05-038-002c सुखं पृष्ट्वा प्रतिवेद्यात्मसंस्थं ततो दद्यादन्नमवेक्ष्य धीरः ॥
 05-038-003a यस्योदकं मधुपर्कं च गां च नमन्त्रवित्प्रतिगृह्णाति गेहे ।
 05-038-003c लोभाद्भयादर्थकार्पण्यतो वा तस्यानर्थं जीवितमाहुरार्याः ॥
 05-038-004a चिकित्सकः शल्यकर्तावकीर्णी स्तेनः क्रूरो मद्यपो भ्रूणहा च ।
 05-038-004c सेनाजीवी श्रुतिविक्रायकश्च भृशं प्रियोऽप्यतिथिर्नोदकार्हः ॥
 05-038-005a अविक्रेयं लवणं पक्वमन्नं दधि क्षीरं मधु तैलं घृतं च ।
 05-038-005c तिला मांसं मूलफलानि शाकं रक्तं वासः सर्वगन्धा गुडश्च ॥
 05-038-006a अरोषणो यः समलोष्टकाञ्चनः प्रहीणशोको गतसंधिविग्रहः ।
 05-038-006c निन्दाप्रशंसोपरतः प्रियाप्रिये चरन्नुदासीनवदेष भिक्षुकः ॥
 05-038-007a नीवारमूलेङ्गुदशाकवृत्तिः सुसंयतात्माग्निकार्येष्वचोद्यः ।
 05-038-007c वने वसन्नतिथिष्वप्रमत्तो धुरंधरः पुण्यकृदेष तापसः ॥
 05-038-008a अपकृत्वा बुद्धिमतो दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 05-038-008c दीर्घो बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥
 05-038-009a न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
 05-038-009c विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥
 05-038-010a अनीर्ष्यर्गुप्तदारः स्यात्संविभागी प्रियंवदः ।
 05-038-010c श्लक्ष्णो मधुरवाक्स्त्रीणां न चासां वशगो भवेत् ॥
 05-038-011a पूजनीया महाभागाः पुण्याश्च गृहदीप्तयः ।
 05-038-011c स्त्रियः श्रियो गृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्या विशेषतः ॥

05-038-012a	पितुरन्तःपुरं दद्यान्मातुर्दद्यान्महानसम् ।
05-038-012c	गोषु चात्मसमं दद्यात्स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥
05-038-012-e	भृत्यैर्वणिज्याचारं च पुत्रैः सेवेत ब्राह्मणान् ॥
05-038-013a	अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
05-038-013c	तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥
05-038-014a	नित्यं सन्तः कुले जाताः पावकोपमतेजसः ।
05-038-014c	क्षमावन्तो निराकाराः काष्ठेऽग्निरिव शेरते ॥
05-038-015a	यस्य मन्त्रं न जानन्ति बाह्याश्चाभ्यन्तराश्च ये ।
05-038-015c	स राजा सर्वतश्चक्षुश्चिरमैश्वर्यमश्रुते ॥
05-038-016a	करिष्यन्न प्रभाषेत कृतान्येव च दर्शयेत् ।
05-038-016c	धर्मकामार्थकार्याणि तथा मन्त्रो न भिद्यते ॥
05-038-017a	गिरिपृष्ठमुपारुह्य प्रासादं वा रहोगतः ।
05-038-017c	अरण्ये निःशलाके वा तत्र मन्त्रो विधीयते ॥
05-038-018a	नासुहृत्परमं मन्त्रं भारतार्हति वेदितुम् ।
05-038-018c	अपण्डितो वापि सुहृत्पण्डितो वाप्यनात्मवान् ॥
05-038-018-e	अमात्ये ह्यर्थलिप्सा च मन्त्ररक्षणमेव च ॥
05-038-019a	कृतानि सर्वकार्याणि यस्य वा पार्षदा विदुः ।
05-038-019c	गूढमन्त्रस्य नृपतेस्तस्य सिद्धिरसंशयम् ॥
05-038-020a	अप्रशस्तानि कर्माणि यो मोहादनुतिष्ठति ।
05-038-020c	स तेषां विपरिभ्रंशे भ्रश्यते जीवितादपि ॥
05-038-021a	कर्मणां तु प्रशस्तानामनुष्ठानं सुखावहम् ।
05-038-021c	तेषामेवाननुष्ठानं पश्चात्तापकरं महत् ॥
05-038-022a	स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्य षाड्गुण्यविदितात्मनः ।
05-038-022c	अनवज्ञातशीलस्य स्वाधीना पृथिवी नृप ॥
05-038-023a	अमोघक्रोधहर्षस्य स्वयं कृत्यान्ववेक्षिणः ।
05-038-023c	आत्मप्रत्ययकोशस्य वसुधेयं वसुंधरा ॥
05-038-024a	नाममात्रेण तुष्येत छत्रेण च महीपतिः ।
05-038-024c	भृत्येभ्यो विसृजेदर्थान्नैकः सर्वहरो भवेत् ॥
05-038-025a	ब्राह्मणो ब्राह्मणं वेद भर्ता वेद स्त्रियं तथा ।
05-038-025c	अमात्यं नृपतिर्वेद राजा राजानमेव च ॥
05-038-026a	न शत्रुरङ्कमापन्नो मोक्तव्यो वध्यतां गतः ।

05-038-026c	अहताद्धि भयं तस्माज्जायते नचिरादिव ॥
05-038-027a	दैवतेषु च यत्नेन राजसु ब्राह्मणेषु च ।
05-038-027c	नियन्तव्यः सदा क्रोधो वृद्धबालातुरेषु च ॥
05-038-028a	निरर्थं कलहं प्राज्ञो वर्जयेन्मूढसेवितम् ।
05-038-028c	कीर्तिं च लभते लोके न चानर्थेन युज्यते ॥
05-038-029a	प्रसादो निष्फलो यस्य क्रोधश्चापि निरर्थकः ।
05-038-029c	न तं भर्तारमिच्छन्ति षण्ढं पतिमिव स्त्रियः ॥
05-038-030a	न बुद्धिर्धनलाभाय न जाड्यमसमृद्धये ।
05-038-030c	लोकपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥
05-038-031a	विद्याशीलवयोवृद्धान्बुद्धिवृद्धांश्च भारत ।
05-038-031c	धनाभिजनवृद्धांश्च नित्यं मूढोऽवमन्यते ॥
05-038-032a	अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकम् ।
05-038-032c	अनर्थाः क्षिप्रमायान्ति वाग्दुष्टं क्रोधनं तथा ॥
05-038-033a	अविसंवादनं दानं समयस्याव्यतिक्रमः ।
05-038-033c	आवर्तयन्ति भूतानि सम्यक्प्रणिहिता च वाक् ॥
05-038-034a	अविसंवादको दक्षः कृतज्ञो मतिमानृजुः ।
05-038-034c	अपि संक्षीणकोशोऽपि लभते परिवारणम् ॥
05-038-035a	धृतिः शमो दमः शौचं कारुण्यं वागनिष्ठुरा ।
05-038-035c	मित्राणां चानभिद्रोहः सप्तैताः समिधः श्रियः ॥
05-038-036a	असंविभागी दुष्टात्मा कृतघ्नो निरपत्रपः ।
05-038-036c	तादृङ्नराधमो लोके वर्जनीयो नराधिप ॥
05-038-037a	न स रात्रौ सुखं शेते ससर्प इव वेश्मनि ।
05-038-037c	यः कोपयति निर्दोषं सदोषोऽभ्यन्तरं जनम् ॥
05-038-038a	येषु दुष्टेषु दोषः स्याद्योगक्षेमस्य भारत ।
05-038-038c	सदा प्रसादनं तेषां देवतानामिवाचरेत् ॥
05-038-039a	येऽर्थाः स्त्रीषु समासक्ताः प्रथमोत्पतितेषु च ।
05-038-039c	ये चानार्यसमासक्ताः सर्वे ते संशयं गताः ॥
05-038-040a	यत्र स्त्री यत्र कितवो यत्र बालोऽनुशास्ति च ।
05-038-040c	मज्जन्ति तेऽवशा देशा नद्यामश्मप्लवा इव ॥
05-038-041a	प्रयोजनेषु ये सक्ता न विशेषेषु भारत ।
05-038-041c	तानहं पण्डितान्मन्ये विशेषा हि प्रसङ्गिनः ॥

- 05-038-042a यं प्रशंसन्ति कितवा यं प्रशंसन्ति चारणाः ।
 05-038-042c यं प्रशंसन्ति बन्धक्यो न स जीवति मानवः ॥
 05-038-043a हित्वा तान्परमेष्वासान्पाण्डवानमितौजसः ।
 05-038-043c आहितं भारतैश्वर्यं त्वया दुर्योधने महत् ॥
 05-038-044a तं द्रक्ष्यसि परिभ्रष्टं तस्मात्त्वं नचिरादिव ।
 05-038-044c ऐश्वर्यमदसंमूढं बलिं लोकत्रयादिव ॥
- 05-039-001 धृतराष्ट्र उवाच
 05-039-001a अनीश्वरोऽयं पुरुषो भवाभवे; सूत्रप्रोता दारुमयीव योषा ।
 05-039-001c धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलायं; तस्माद्वद त्वं श्रवणे धृतोऽहम् ॥
- 05-039-002 विदुर उवाच
 05-039-002a अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
 05-039-002c लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमानं च भारत ॥
 05-039-003a प्रियो भवति दानेन प्रियवादेन चापरः ।
 05-039-003c मन्त्रं मूलबलेनान्यो यः प्रियः प्रिय एव सः ॥
 05-039-004a द्वेष्यो न साधुर्भवति न मेधावी न पण्डितः ।
 05-039-004c प्रिये शुभानि कर्माणि द्वेष्ये पापानि भारत ॥
 05-039-005a न स क्षयो महाराज यः क्षयो वृद्धिमावहेत् ।
 05-039-005c क्षयः स त्विह मन्तव्यो यं लब्ध्वा बहु नाशयेत् ॥
 05-039-006a समृद्धा गुणतः केचिद्भवन्ति धनतोऽपरे ।
 05-039-006c धनवृद्धान्गुणैर्हीनान्धृतराष्ट्र विवर्जयेत् ॥
- 05-039-007 धृतराष्ट्र उवाच
 05-039-007a सर्वं त्वमायतीयुक्तं भाषसे प्राज्ञसंमतम् ।
 05-039-007c न चोत्सहे सुतं त्यक्तुं यतो धर्मस्ततो जयः ॥
- 05-039-008 विदुर उवाच
 05-039-008a स्वभावगुणसंपन्नो न जातु विनयान्वितः ।
 05-039-008c सुसूक्ष्ममपि भूतानामुपमर्दं प्रयोक्ष्यते ॥
 05-039-009a परापवादनिरताः परदुःखोदयेषु च ।
 05-039-009c परस्परविरोधे च यतन्ते सततोत्थिताः ॥
 05-039-010a सदोषं दर्शनं येषां संवासे सुमहद्भयम् ।
 05-039-010c अर्थादाने महान्दोषः प्रदाने च महद्भयम् ॥

05-039-011a	ये पापा इति विख्याताः संवासे परिगर्हिताः ।
05-039-011c	युक्ताश्चान्यैर्महादोषैर्ये नरास्तान्विवर्जयेत् ॥
05-039-012a	निवर्तमाने सौहार्दे प्रीतिर्नीचे प्रणश्यति ।
05-039-012c	या चैव फलनिर्वृत्तिः सौहृदे चैव यत्सुखम् ॥
05-039-013a	यतते चापवादाय यत्नमारभते क्षये ।
05-039-013c	अल्पेऽप्यपकृते मोहान्न शान्तिमुपगच्छति ॥
05-039-014a	तादृशैः संगतं नीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।
05-039-014c	निशाम्य निपुणं बुद्ध्या विद्वान्दूराद्विवर्जयेत् ॥
05-039-015a	यो ज्ञातिमनुगृह्णाति दरिद्रं दीनमातुरम् ।
05-039-015c	स पुत्रपशुभिर्वृद्धिं यशश्चाव्ययमश्रुते ॥
05-039-016a	ज्ञातयो वर्धनीयास्तैर्य इच्छन्त्यात्मनः शुभम् ।
05-039-016c	कुलवृद्धिं च राजेन्द्र तस्मात्साधु समाचर ॥
05-039-017a	श्रेयसा योक्ष्यसे राजन्कुर्वाणो ज्ञातिसत्क्रियाम् ।
05-039-017c	विगुणा ह्यपि संरक्ष्या ज्ञातयो भरतर्षभ ॥
05-039-018a	किं पुनर्गुणवन्तस्ते त्वत्प्रसादाभिकाङ्क्षिणः ।
05-039-018c	प्रसादं कुरु दीनानां पाण्डवानां विशां पते ॥
05-039-019a	दीयन्तां ग्रामकाः केचित्तेषां वृत्त्यर्थमीश्वर ।
05-039-019c	एवं लोके यशःप्राप्तो भविष्यसि नराधिप ॥
05-039-020a	वृद्धेन हि त्वया कार्यं पुत्राणां तात रक्षणम् ।
05-039-020c	मया चापि हितं वाच्यं विद्धि मां त्वद्वितैषिणम् ॥
05-039-021a	ज्ञातिभिर्विग्रहस्तात न कर्तव्यो भवार्थिना ।
05-039-021c	सुखानि सह भोज्यानि ज्ञातिभिर्भरतर्षभ ॥
05-039-022a	संभोजनं संकथनं संप्रीतिश्च परस्परम् ।
05-039-022c	ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कथंचन ॥
05-039-023a	ज्ञातयस्तारयन्तीह ज्ञातयो मज्जयन्ति च ।
05-039-023c	सुवृत्तास्तारयन्तीह दुर्वृत्ता मज्जयन्ति च ॥
05-039-024a	सुवृत्तो भव राजेन्द्र पाण्डवान्प्रति मानद ।
05-039-024c	अधर्षणीयः शत्रूणां तैर्वृतस्त्वं भविष्यसि ॥
05-039-025a	श्रीमन्तं ज्ञातिमासाद्य यो ज्ञातिरवसीदति ।
05-039-025c	दिग्धहस्तं मृग इव स एनस्तस्य विन्दति ॥
05-039-026a	पश्चादपि नरश्रेष्ठ तव तापो भविष्यति ।

05-039-026c	तान्वा हतान्सुतान्वापि श्रुत्वा तदनुचिन्तय ॥
05-039-027a	येन खट्वां समारूढः परितप्येत कर्मणा ।
05-039-027c	आदावेव न तत्कुर्यादध्रुवे जीविते सति ॥
05-039-028a	न कश्चिन्नापनयते पुमानन्यत्र भार्गवात् ।
05-039-028c	शेषसंप्रतिपत्तिस्तु बुद्धिमत्स्वेव तिष्ठति ॥
05-039-029a	दुर्योधनेन यद्येतत्पापं तेषु पुरा कृतम् ।
05-039-029c	त्वया तत्कुलवृद्धेन प्रत्यानेयं नरेश्वर ॥
05-039-030a	तांस्त्वं पदे प्रतिष्ठाप्य लोके विगतकल्मषः ।
05-039-030c	भविष्यसि नरश्रेष्ठ पूजनीयो मनीषिणाम् ॥
05-039-031a	सुव्याहतानि धीराणां फलतः प्रविचिन्त्य यः ।
05-039-031c	अध्यवस्यति कार्येषु चिरं यशसि तिष्ठति ॥
05-039-032a	अवृत्तिं विनयो हन्ति हन्त्यनर्थं पराक्रमः ।
05-039-032c	हन्ति नित्यं क्षमा क्रोधमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥
05-039-033a	परिच्छदेन क्षेत्रेण वेश्मना परिचर्यया ।
05-039-033c	परीक्षेत कुलं राजन्भोजनाच्छादनेन च ॥
05-039-034a	ययोश्चित्तेन वा चित्तं नैभृतं नैभृतेन वा ।
05-039-034c	समेति प्रज्ञया प्रज्ञा तयोर्मैत्री न जीर्यते ॥
05-039-035a	दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं छन्नं कूपं तृणैरिव ।
05-039-035c	विवर्जयीत मेधावी तस्मिन्मैत्री प्रणश्यति ॥
05-039-036a	अवलिप्तेषु मूर्खेषु रौद्रसाहसिकेषु च ।
05-039-036c	तथैवापेतधर्मेषु न मैत्रीमाचरेद्बुधः ॥
05-039-037a	कृतज्ञं धार्मिकं सत्यमक्षुद्रं दृढभक्तिकम् ।
05-039-037c	जितेन्द्रियं स्थितं स्थित्यां मित्रमत्यागि चेष्यते ॥
05-039-038a	इन्द्रियाणामनुत्सर्गो मृत्युना न विशिष्यते ।
05-039-038c	अत्यर्थं पुनरुत्सर्गः सादयेद्दैवतान्यपि ॥
05-039-039a	मार्दवं सर्वभूतानामनसूया क्षमा धृतिः ।
05-039-039c	आयुष्याणि बुधाः प्राहुर्मित्राणां चाविमानना ॥
05-039-040a	अपनीतं सुनीतेन योऽर्थं प्रत्यानिनीषते ।
05-039-040c	मतिमास्थाय सुदृढां तदकापुरुषव्रतम् ॥
05-039-041a	आयत्यां प्रतिकारज्ञस्तदात्वे दृढनिश्चयः ।
05-039-041c	अतीते कार्यशेषज्ञो नरोऽर्थेन प्रहीयते ॥

05-039-042a	कर्मणा मनसा वाचा यदभीक्षणं निषेवते ।
05-039-042c	तदेवापहरत्येनं तस्मात्कल्याणमाचरेत् ॥
05-039-043a	मङ्गलालम्भनं योगः श्रुतमुत्थानमार्जवम् ।
05-039-043c	भूतिमेतानि कुर्वन्ति सतां चाभीक्षणदर्शनम् ॥
05-039-044a	अनिर्वेदः श्रियो मूलं दुःखनाशे सुखस्य च ।
05-039-044c	महान्भवत्यनिर्विण्णः सुखं चात्यन्तमश्रुते ॥
05-039-045a	नातः श्रीमत्तरं किञ्चिदन्यत्पथ्यतमं तथा ।
05-039-045c	प्रभविष्णोर्यथा तात क्षमा सर्वत्र सर्वदा ॥
05-039-046a	क्षमेदशक्तः सर्वस्य शक्तिमान्धर्मकारणात् ।
05-039-046c	अर्थानर्थौ समौ यस्य तस्य नित्यं क्षमा हिता ॥
05-039-047a	यत्सुखं सेवमानोऽपि धर्मार्थाभ्यां न हीयते ।
05-039-047c	कामं तदुपसेवेत न मूढव्रतमाचरेत् ॥
05-039-048a	दुःखार्तेषु प्रमत्तेषु नास्तिकेष्वलसेषु च ।
05-039-048c	न श्रीर्वसत्यदान्तेषु ये चोत्साहविवर्जिताः ॥
05-039-049a	आर्जवेन नरं युक्तमार्जवात्सव्यपत्रपम् ।
05-039-049c	अशक्तिमन्तं मन्यन्तो धर्षयन्ति कुबुद्धयः ॥
05-039-050a	अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
05-039-050c	प्रज्ञाभिमानिनं चैव श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥
05-039-051a	अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
05-039-051c	रतिपुत्रफला दारा दत्तभुक्तफलं धनम् ॥
05-039-052a	अधर्मोपार्जितैरर्थैर्यः करोत्यौर्ध्वदेहिकम् ।
05-039-052c	न स तस्य फलं प्रेत्य भुङ्क्तेऽर्थस्य दुरागमात् ॥
05-039-053a	कान्तारवनदुर्गेषु कृच्छ्रास्वापत्सु संभ्रमे ।
05-039-053c	उद्यतेषु च शस्त्रेषु नास्ति शेषवतां भयम् ॥
05-039-054a	उत्थानं संयमो दाक्ष्यमप्रमादो धृतिः स्मृतिः ।
05-039-054c	समीक्ष्य च समारम्भो विद्धि मूलं भवस्य तत् ॥
05-039-055a	तपो बलं तापसानां ब्रह्म ब्रह्मविदां बलम् ।
05-039-055c	हिंसा बलमसाधूनां क्षमा गुणवतां बलम् ॥
05-039-056a	अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।
05-039-056c	हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥
05-039-057a	न तत्परस्य संदध्यात्प्रतिकूलं यदात्मनः ।

05-039-057c	संग्रहेणैष धर्मः स्यात्कामादन्यः प्रवर्तते ॥
05-039-058a	अक्रोधेन जयेत्क्रोधमसाधुं साधुना जयेत् ।
05-039-058c	जयेत्कदर्यं दानेन जयेत्सत्येन चानृतम् ॥
05-039-059a	स्त्रीधूर्तकेऽलसे भीरौ चण्डे पुरुषमानिनि ।
05-039-059c	चौरै कृतघ्ने विश्वासो न कार्यो न च नास्तिके ॥
05-039-060a	अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
05-039-060c	चत्वारि संप्रवर्धन्ते कीर्तिरायुर्यशोबलम् ॥
05-039-061a	अतिक्लेशेन येऽर्थाः स्युर्धर्मस्यातिक्रमेण च ।
05-039-061c	अरेर्वा प्रणिपातेन मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥
05-039-062a	अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मिथुनमप्रजम् ।
05-039-062c	निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं राष्ट्रमराजकम् ॥
05-039-063a	अध्वा जरा देहवतां पर्वतानां जलं जरा ।
05-039-063c	असंभोगो जरा स्त्रीणां वाक्शल्यं मनसो जरा ॥
05-039-064a	अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् ।
05-039-064c	कौतूहलमला साध्वी विप्रवासमलाः स्त्रियः ॥
05-039-065a	सुवर्णस्य मलं रूप्यं रूप्यस्यापि मलं त्रपु ।
05-039-065c	ज्ञेयं त्रपुमलं सीसं सीसस्यापि मलं मलम् ॥
05-039-066a	न स्वप्नेन जयेन्निद्रां न कामेन स्त्रियं जयेत् ।
05-039-066c	नेन्धनेन जयेदग्निं न पानेन सुरां जयेत् ॥
05-039-067a	यस्य दानजितं मित्रममित्रा युधि निर्जिताः ।
05-039-067c	अन्नपानजिता दाराः सफलं तस्य जीवितम् ॥
05-039-068a	सहस्रिणोऽपि जीवन्ति जीवन्ति शतिनस्तथा ।
05-039-068c	धृतराष्ट्रं विमुञ्चेच्छां न कथंचिन्न जीव्यते ॥
05-039-069a	यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
05-039-069c	नालमेकस्य तत्सर्वमिति पश्यन्न मुह्यति ॥
05-039-070a	राजन्भूयो ब्रवीमि त्वां पुत्रेषु सममाचर ।
05-039-070c	समता यदि ते राजन्स्वेषु पाण्डुसुतेषु च ॥

05-040-001 विदुर उवाच

05-040-001a	योऽभ्यर्थितः सद्भिरसज्जमानः; करोत्यर्थं शक्तिमहापयित्वा ।
05-040-001c	क्षिप्रं यशस्तं समुपैति सन्तः; मलं प्रसन्ना हि सुखाय सन्तः ॥
05-040-002a	महान्तमप्यर्थमधर्मयुक्तं; यः संत्यजत्यनुपाक्रुष्ट एव ।

05-040-002c	सुखं स दुःखान्यवमुच्य शेते; जीर्णां त्वचं सर्प इवावमुच्य ॥
05-040-003a	अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।
05-040-003c	गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥
05-040-004a	असूयैकपदं मृत्युरतिवादः श्रियो वधः ।
05-040-004c	अशुश्रूषा त्वरा श्लाघा विद्यायाः शत्रवस्त्रयः ॥
05-040-005a	सुखार्थिनः कुतो विद्या नास्ति विद्यार्थिनः सुखम् ।
05-040-005c	सुखार्थी वा त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी वा सुखं त्यजेत् ॥
05-040-006a	नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
05-040-006c	नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना ॥
05-040-007a	आशा धृतिं हन्ति समृद्धिमन्तकः; क्रोधः श्रियं हन्ति यशः कदर्यता ।
05-040-007c	अपालनं हन्ति पशूंश्च राजः; न्येकः क्रुद्धो ब्राह्मणो हन्ति राष्ट्रम् ॥
05-040-008a	अजश्च कांस्यं च रथश्च नित्यं; मध्वाकर्षः शकुनिः श्रोत्रियश्च ।
05-040-008c	वृद्धो ज्ञातिरवसन्नो वयस्य; एतानि ते सन्तु गृहे सदैव ॥
05-040-009a	अजोक्षा चन्दनं वीणा आदर्शो मधुसर्पिषी ।
05-040-009c	विषमौदुम्बरं शङ्खः स्वर्णं नाभिश्च रोचना ॥
05-040-010a	गृहे स्थापयितव्यानि धन्यानि मनुरब्रवीत् ।
05-040-010c	देवब्राह्मणपूजार्थमतिथीनां च भारत ॥
05-040-011a	इदं च त्वां सर्वपरं ब्रवीमि; पुण्यं पदं तात महाविशिष्टम् ।
05-040-011c	न जातु कामान्न भयान्न लोभा;द्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ॥
05-040-012a	नित्यो धर्मः सुखदुःखे त्वनित्ये; नित्यो जीवो धातुरस्य त्वनित्यः ।
05-040-012c	त्यक्त्वानित्यं प्रतितिष्ठस्व नित्ये; संतुष्य त्वं तोषपरो हि लाभः ॥
05-040-013a	महाबलान्पश्य महानुभावा;न्प्रशास्य भूमिं धनधान्यपूर्णाम् ।
05-040-013c	राज्यानि हित्वा विपुलांश्च भोगा;न्नातान्नेन्द्रान्वशमन्तकस्य ॥
05-040-014a	मृतं पुत्रं दुःखपुष्टं मनुष्या; उत्क्षिप्य राजन्स्वगृहान्निर्हरन्ति ।
05-040-014c	तं मुक्तकेशाः करुणं रुदन्त;श्चितामध्ये काष्ठमिव क्षिपन्ति ॥
05-040-015a	अन्यो धनं प्रेतगतस्य भुङ्क्ते; वयांसि चाग्निश्च शरीरधातून् ।
05-040-015c	द्वाभ्यामयं सह गच्छत्यमुत्र; पुण्येन पापेन च वेष्ट्यमानः ॥
05-040-016a	उत्सृज्य विनिवर्तन्ते ज्ञातयः सुहृदः सुताः ।
05-040-016c	अग्नौ प्रास्तं तु पुरुषं कर्मान्वेति स्वयंकृतम् ॥
05-040-017a	अस्माल्लोकादूर्ध्वमुष्य चाधो; महत्तमस्तिष्ठति ह्यन्धकारम् ।
05-040-017c	तद्वै महामोहनमिन्द्रियाणां; बुध्यस्व मा त्वां प्रलभेत राजन् ॥

- 05-040-018a इदं वचः शक्यसि चेद्यथाव; निशम्य सर्वं प्रतिपत्तुमेवम् ।
 05-040-018c यशः परं प्राप्स्यसि जीवलोके; भयं न चामुत्र न चेह तेऽस्ति ॥
 05-040-019a आत्मा नदी भारत पुण्यतीर्था; सत्योदका धृतिकूला दमोर्मिः ।
 05-040-019c तस्यां स्नातः पूयते पुण्यकर्मा; पुण्यो ह्यात्मा नित्यमम्भोऽम्भ एव ॥
 05-040-020a कामक्रोधग्राहवतीं पञ्चेन्द्रियजलां नदीम् ।
 05-040-020c कृत्वा धृतिमयीं नावं जन्मदुर्गाणि संतर ॥
 05-040-021a प्रज्ञावृद्धं धर्मवृद्धं स्वबन्धुं; विद्यावृद्धं वयसा चापि वृद्धम् ।
 05-040-021c कार्याकार्ये पूजयित्वा प्रसाद्य; यः संपृच्छेन्न स मुह्येत्कदाचित् ॥
 05-040-022a धृत्या शिश्रोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।
 05-040-022c चक्षुःश्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च कर्मणा ॥
 05-040-023a नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती; नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी ।
 05-040-023c ऋतं ब्रुवन्गुरवे कर्म कुर्व;न्न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ॥
 05-040-024a अधीत्य वेदान्परिसंस्तीर्य चाग्नी;निष्ट्वा यज्ञैः पालयित्वा प्रजाश्च ।
 05-040-024c गोब्राह्मणार्थे शस्त्रपूतान्तरात्मा; हतः संग्रामे क्षत्रियः स्वर्गमेति ॥
 05-040-025a वैश्योऽधीत्य ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्च; धनैः काले संविभज्याश्रितांश्च ।
 05-040-025c त्रेतापूतं धूममाघ्राय पुण्यं; प्रेत्य स्वर्गे देवसुखानि भुङ्क्ते ॥
 05-040-026a ब्रह्मक्षत्रं वैश्यवर्णं च शूद्रः; क्रमेणैतान्न्यायतः पूजयानः ।
 05-040-026c तुष्टेष्वेतेष्वव्यथो दग्धपाप;स्त्यक्त्वा देहं स्वर्गसुखानि भुङ्क्ते ॥
 05-040-027a चातुर्वर्ण्यस्यैष धर्मस्तवोक्तो; हेतुं चात्र ब्रुवतो मे निबोध ।
 05-040-027c क्षात्राद्धर्माद्धीयते पाण्डुपुत्र;स्तं त्वं राजत्राजधर्मे नियुङ्क्ष्व ॥

05-040-028 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-040-028a एवमेतद्यथा मां त्वमनुशाससि नित्यदा ।
 05-040-028c ममापि च मतिः सौम्य भवत्येवं यथात्थ माम् ॥
 05-040-029a सा तु बुद्धिः कृताप्येवं पाण्डवान्प्रति मे सदा ।
 05-040-029c दुर्योधनं समासाद्य पुनर्विपरिवर्तते ॥
 05-040-030a न दिष्टमभ्यतिक्रान्तुं शक्यं मर्त्येन केनचित् ।
 05-040-030c दिष्टमेव कृतं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ॥

05-041-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-041-001a अनुक्तं यदि ते किञ्चिद्वाचा विदुर विद्यते ।
 05-041-001c तन्मे शुश्रूषवे ब्रूहि विचित्राणि हि भाषसे ॥

05-041-002 विदुर उवाच

- 05-041-002a धृतराष्ट्र कुमारो वै यः पुराणः सनातनः ।
 05-041-002c सनत्सुजातः प्रोवाच मृत्युर्नास्तीति भारत ॥
 05-041-003a स ते गुह्यान्प्रकाशांश्च सर्वान्हृदयसंश्रयान् ।
 05-041-003c प्रवक्ष्यति महाराज सर्वबुद्धिमतां वरः ॥

05-041-004 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-041-004a किं त्वं न वेद तद्भूयो यन्मे ब्रूयात्सनातनः ।
 05-041-004c त्वमेव विदुर ब्रूहि प्रज्ञाशेषोऽस्ति चेत्तव ॥

05-041-005 विदुर उवाच

- 05-041-005a शूद्रयोनावहं जातो नातोऽन्यद्वक्तुमुत्सहे ।
 05-041-005c कुमारस्य तु या बुद्धिर्वेद तां शाश्वतीमहम् ॥
 05-041-006a ब्राह्मीं हि योनिमापन्नः सुगुह्यमपि यो वदेत् ।
 05-041-006c न तेन गह्यो देवानां तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ॥

05-041-007 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-041-007a ब्रवीहि विदुर त्वं मे पुराणं तं सनातनम् ।
 05-041-007c कथमेतेन देहेन स्यादिहैव समागमः ॥

05-041-008 वैशंपायन उवाच

- 05-041-008a चिन्तयामास विदुरस्तमृषिं संशितव्रतम् ।
 05-041-008c स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास भारत ॥
 05-041-009a स चैनं प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 05-041-009c सुखोपविष्टं विश्रान्तमथैनं विदुरोऽब्रवीत् ॥
 05-041-010a भगवन्संशयः कश्चिद्धृतराष्ट्रस्य मानसे ।
 05-041-010c यो न शक्यो मया वक्तुं तमस्मै वक्तुमर्हसि ॥
 05-041-010e यं श्रुत्वायं मनुष्येन्द्रः सुखदुःखातिगो भवेत् ॥
 05-041-011a लाभालाभौ प्रियद्वेष्यौ यथैनं न जरान्तकौ ।
 05-041-011c विषहेरन्भयामर्षौ क्षुत्पिपासे मदोद्भवौ ॥
 05-041-011e अरतिश्चैव तन्द्री च कामक्रोधौ क्षयोदयौ ॥

05-042-001 वैशंपायन उवाच

- 05-042-001a ततो राजा धृतराष्ट्रो मनीषी; संपूज्य वाक्यं विदुरेरितं तत् ।

05-042-001c सनत्सुजातं रहिते महात्मा; पप्रच्छ बुद्धिं परमां बुभूषन् ॥

05-042-002 धृतराष्ट्र उवाच

05-042-002a सनत्सुजात यदीदं शृणोमि; मृत्युर्हि नास्तीति तवोपदेशम् ।

05-042-002c देवासुरा ह्याचरन्ब्रह्मचर्यं;ममृत्यवे तत्कतरन्नु सत्यम् ॥

05-042-003 सनत्सुजात उवाच

05-042-003a अमृत्युः कर्मणा केचिन्मृत्युर्नास्तीति चापरे ।

05-042-003c शृणु मे ब्रुवतो राजन्यथैतन्मा विशङ्किथाः ॥

05-042-004a उभे सत्ये क्षत्रियाद्यप्रवृत्ते; मोहो मृत्युः संमतो यः कवीनाम् ।

05-042-004c प्रमादं वै मृत्युमहं ब्रवीमि; सदाप्रमादममृतत्वं ब्रवीमि ॥

05-042-005a प्रमादाद्वै असुराः पराभवः;नप्रमादाद्ब्रह्मभूता भवन्ति ।

05-042-005c न वै मृत्युर्व्याघ्र इवात्ति जन्तूः;न ह्यस्य रूपमुपलभ्यते ह ॥

05-042-006a यमं त्वेके मृत्युमतोऽन्यमाहुः;रात्मावसन्नममृतं ब्रह्मचर्यम् ।

05-042-006c पितृलोके राज्यमनुशास्ति देवः; शिवः शिवानामशिवोऽशिवानाम् ॥

05-042-007a आस्यादेष निःसरते नराणां; क्रोधः प्रमादो मोहरूपश्च मृत्युः ।

05-042-007c ते मोहितास्तद्वशे वर्तमाना; इतः प्रेतास्तत्र पुनः पतन्ति ॥

05-042-008a ततस्तं देवा अनु विप्लवन्ते; अतो मृत्युर्मरणाख्यामुपैति ।

05-042-008c कर्मोदये कर्मफलानुरागा;स्तत्रानु यान्ति न तरन्ति मृत्युम् ॥

05-042-009a योऽभिध्यायन्नुत्पतिष्णून्निहन्या;दनादरेणाप्रतिबुध्यमानः ।

05-042-009c स वै मृत्युर्मृत्युरिवात्ति भूत्वा; एवं विद्वान्यो विनिहन्ति कामान् ॥

05-042-010a कामानुसारी पुरुषः कामाननु विनश्यति ।

05-042-010c कामान्व्युदस्य धुनुते यत्किञ्चित्पुरुषो रजः ॥

05-042-011a तमोऽप्रकाशो भूतानां नरकोऽयं प्रदृश्यते ।

05-042-011c गृह्यन्त इव धावन्ति गच्छन्तः श्वभ्रमुन्मुखाः ॥

05-042-012a अभिध्या वै प्रथमं हन्ति चैनं; कामक्रोधौ गृह्य चैनं तु पश्चात् ।

05-042-012c एते बालान्मृत्यवे प्रापयन्ति; धीरास्तु धैर्येण तरन्ति मृत्युम् ॥

05-042-013a अमन्यमानः क्षत्रिय किञ्चिदन्यः;न्नाधीयते तार्ण इवास्य व्याघ्रः ।

05-042-013c क्रोधाल्लोभान्मोहमयान्तरात्मा; स वै मृत्युस्त्वच्छरीरे य एषः ॥

05-042-014a एवं मृत्युं जायमानं विदित्वा; ज्ञाने तिष्ठन्न बिभेतीह मृत्योः ।

05-042-014c विनश्यते विषये तस्य मृत्युः;मृत्योर्यथा विषयं प्राप्य मर्त्यः ॥

05-042-015 धृतराष्ट्र उवाच

05-042-015a येऽस्मिन्धर्मान्नाचरन्तीह के चि; तथा धर्मान्केचिदिहाचरन्ति ।
 05-042-015c धर्मः पापेन प्रतिहन्यते स्म; उताहो धर्मः प्रतिहन्ति पापम् ॥

05-042-016 सनत्सुजात उवाच

05-042-016a उभयमेव तत्रोपभुज्यते फलं; धर्मस्यैवेतरस्य च ।
 05-042-016c धर्मेणाधर्मं प्रणुदतीह विद्वा; न्धर्मो बलीयानिति तस्य विद्धि ॥

05-042-017 धृतराष्ट्र उवाच

05-042-017a यानिमानाहुः स्वस्य धर्मस्य लोका; न्द्विजातीनां पुण्यकृतां सनातनान् ।
 05-042-017c तेषां परिक्रमान्कथयन्तस्ततोऽन्या; न्नैतद्विद्वन्नैव कृतं च कर्म ॥

05-042-018 सनत्सुजात उवाच

05-042-018a येषां बले न विस्पर्धा बले बलवतामिव ।
 05-042-018c ते ब्राह्मणा इतः प्रेत्य स्वर्गलोके प्रकाशते ॥
 05-042-019a यत्र मन्येत भूयिष्ठं प्रावृषीव तृणोलपम् ।
 05-042-019c अन्नं पानं च ब्राह्मणस्तज्जीवनानुसंज्वरेत् ॥

05-042-020a यत्राकथयमानस्य प्रयच्छत्यशिवं भयम् ।
 05-042-020c अतिरिक्तमिवाकुर्वन्स श्रेयान्नेतरो जनः ॥

05-042-021a यो वाकथयमानस्य आत्मानं नानुसंज्वरेत् ।
 05-042-021c ब्रह्मस्वं नोपभुञ्जेद्वा तदन्नं संमतं सताम् ॥

05-042-022a यथा स्वं वान्तमश्नाति श्वा वै नित्यमभूतये ।
 05-042-022c एवं ते वान्तमश्नन्ति स्ववीर्यस्योपजीवनात् ॥

05-042-023a नित्यमज्ञातचर्या मे इति मन्येत ब्राह्मणः ।
 05-042-023c ज्ञातीनां तु वसन्मध्ये नैव विद्येत किञ्चन ॥

05-042-024a को ह्येवमन्तरात्मानं ब्राह्मणो हन्तुमर्हति ।
 05-042-024c तस्माद्धि किञ्चित्क्षत्रिय ब्रह्मावसति पश्यति ॥

05-042-025a अश्रान्तः स्यादनादानात्संमतो निरुपद्रवः ।
 05-042-025c शिष्टो न शिष्टवत्स स्याद्ब्राह्मणो ब्रह्मावित्कविः ॥

05-042-026a अनाद्या मानुषे वित्ते आद्या वेदेषु ये द्विजाः ।
 05-042-026c ते दुर्धर्षा दुष्प्रकम्प्या विद्यात्तान्ब्रह्मणस्तनुम् ॥

05-042-027a सर्वान्स्विष्टकृतो देवान्विद्याद्य इह कश्चन ।
 05-042-027c न समानो ब्राह्मणस्य यस्मिन्प्रयतते स्वयम् ॥

05-042-028a यमप्रयतमानं तु मानयन्ति स मानितः ।

- 05-042-028c न मान्यमानो मन्येत नामानादभिसंज्वरेत् ॥
 05-042-029a विद्वांसो मानयन्तीह इति मन्येत मानितः ।
 05-042-029c अधर्मविदुषो मूढा लोकशास्त्रविशारदाः ॥
 05-042-029e न मान्यं मानयिष्यन्ति इति मन्येदमानितः ॥
 05-042-030a न वै मानं च मौनं च सहितौ चरतः सदा ।
 05-042-030c अयं हि लोको मानस्य असौ मानस्य तद्विदुः ॥
 05-042-031a श्रीः सुखस्येह संवासः सा चापि परिपन्थिनी ।
 05-042-031c ब्राह्मी सुदुर्लभा श्रीर्हि प्रज्ञाहीनेन क्षत्रिय ॥
 05-042-032a द्वाराणि तस्या हि वदन्ति सन्तो; बहुप्रकाराणि दुरावराणि ।
 05-042-032c सत्यार्जवे ह्रीर्दमशौचविद्याः; षण्मानमोहप्रतिबाधनानि ॥

05-043-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-043-001a ऋचो यजूंष्यधीते यः सामवेदं च यो द्विजः ।
 05-043-001c पापानि कुर्वन्पापेन लिप्यते न स लिप्यते ॥

05-043-002 सनत्सुजात उवाच

- 05-043-002a नैनं सामान्यृचो वापि न यजूंषि विचक्षण ।
 05-043-002c त्रायन्ते कर्मणः पापान्न ते मिथ्या ब्रवीम्यहम् ॥
 05-043-003a न छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति; मायाविनं मायया वर्तमानम् ।
 05-043-003c नीडं शकुन्ता इव जातपक्षा;श्छन्दांस्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥

05-043-004 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-043-004a न चेद्वेदा वेदविदं शक्तास्त्रातुं विचक्षण ।
 05-043-004c अथ कस्मात्प्रलापोऽयं ब्राह्मणानां सनातनः ॥

05-043-005 सनत्सुजात उवाच

- 05-043-005a अस्मिँल्लोके तपस्तप्तं फलमन्यत्र दृश्यते ।
 05-043-005c ब्राह्मणानामिमे लोका ऋद्धे तपसि संयताः ॥

05-043-006 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-043-006a कथं समृद्धमप्यृद्धं तपो भवति केवलम् ।
 05-043-006c सनत्सुजात तद्ब्रूहि यथा विद्याम तद्वयम् ॥

05-043-007 सनत्सुजात उवाच

- 05-043-007a क्रोधादयो द्वादश यस्य दोषा;स्तथा नृशंसादि षडत्र राजन् ।

05-043-007c	धर्मादयो द्वादश चाततानाः; शास्त्रे गुणा ये विदिता द्विजानाम् ॥
05-043-008a	क्रोधः कामो लोभमोहौ विवित्सा; कृपासूया मानशोकौ स्पृहा च ।
05-043-008c	ईर्ष्या जुगुप्सा च मनुष्यदोषा; वर्ज्याः सदा द्वादशैते नरेण ॥
05-043-009a	एकैकमेते राजेन्द्र मनुष्यान्पर्युपासते ।
05-043-009c	लिप्समानोऽन्तरं तेषां मृगाणामिव लुब्धकः ॥
05-043-010a	विकत्थनः स्पृहयालुर्मनस्वी; बिभ्रत्कोपं चपलोऽरक्षणश्च ।
05-043-010c	एते प्राप्ताः षण्णरान्पापधर्माः; न्प्रकुर्वते नोत सन्तः सुदुर्गे ॥
05-043-011a	संभोगसंविद्द्विषमेधमानो; दत्तानुतापी कृपणोऽबलीयान् ।
05-043-011c	वर्गप्रशंसी वनितासु द्वेष्टा; एतेऽपरे सप्त नृशंसधर्माः ॥
05-043-012a	धर्मश्च सत्यं च दमस्तपश्च; अमात्सर्यं ह्रीस्तितिक्षानसूया ।
05-043-012c	यज्ञश्च दानं च धृतिः श्रुतं च; महाव्रता द्वादश ब्राह्मणस्य ॥
05-043-013a	यस्त्वेतेभ्यः प्रवसेद्द्वादशेभ्यः; सर्वामपीमां पृथिवीं प्रशिष्यात् ।
05-043-013c	त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतो वा विशिष्टो; नास्य स्वमस्तीति स वेदितव्यः ॥
05-043-014a	दमस्त्यागोऽप्रमादश्च एतेष्वमृतमाहितम् ।
05-043-014c	तानि सत्यमुखान्याहुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥
05-043-015a	दमोऽष्टादशदोषः स्यात्प्रतिकूलं कृताकृते ।
05-043-015c	अनृतं चाभ्यसूया च कामार्थौ च तथा स्पृहा ॥
05-043-016a	क्रोधः शोकस्तथा तृष्णा लोभः पैशुन्यमेव च ।
05-043-016c	मत्सरश्च विवित्सा च परितापस्तथा रतिः ॥
05-043-017a	अपस्मारः सातिवादस्तथा संभावनात्मनि ।
05-043-017c	एतैर्विमुक्तो दोषैर्यः स दमः सद्भिरुच्यते ॥
05-043-018a	श्रेयांस्तु षड्विधस्त्यागः प्रियं प्राप्य न हृष्यति ।
05-043-018c	अप्रिये तु समुत्पन्ने व्यथां जातु न चाच्छति ॥
05-043-019a	इष्टान्दारांश्च पुत्रांश्च न चान्यं यद्वचो भवेत् ।
05-043-019c	अर्हते याचमानाय प्रदेयं तद्वचो भवेत् ॥
05-043-019e	अप्यवाच्यं वदत्येव स तृतीयो गुणः स्मृतः ॥
05-043-020a	त्यक्तैर्द्रव्यैर्यो भवति नोपयुङ्क्ते च कामतः ।
05-043-020c	न च कर्मसु तद्धीनः शिष्यबुद्धिर्नरो यथा ॥
05-043-020e	सर्वैरेव गुणैर्युक्तो द्रव्यवानपि यो भवेत् ॥
05-043-021a	अप्रमादोऽष्टदोषः स्यात्तान्दोषान्परिवर्जयेत् ।
05-043-021c	इन्द्रियेभ्यश्च पञ्चभ्यो मनसश्चैव भारत ॥

05-043-021e अतीतानागतेभ्यश्च मुक्तो ह्येतैः सुखी भवेत् ॥
 05-043-022a दोषैरेतैर्विमुक्तं तु गुणैरेतैः समन्वितम् ।
 05-043-022c एतत्समृद्धमप्यृद्धं तपो भवति केवलम् ॥
 05-043-022e यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

05-043-023 धृतराष्ट्र उवाच

05-043-023a आख्यानपञ्चमैर्वेदैर्भूयिष्ठं कथ्यते जनः ।
 05-043-023c तथैवान्ये चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च तथापरे ॥
 05-043-024a द्विवेदाश्चैकवेदाश्च अनृचश्च तथापरे ।
 05-043-024c तेषां तु कतमः स स्याद्यमहं वेद ब्राह्मणम् ॥

05-043-025 सनत्सुजात उवाच

05-043-025a एकस्य वेदस्याज्ञानाद्वेदास्ते बहवोऽभवन् ।
 05-043-025c सत्यस्यैकस्य राजेन्द्र सत्ये कश्चिदवस्थितः ॥
 05-043-025e एवं वेदमनुत्साद्य प्रज्ञां महति कुर्वते ॥
 05-043-026a दानमध्ययनं यज्ञो लोभादेतत्प्रवर्तते ।
 05-043-026c सत्यात्प्रच्यवमानानां संकल्पो वितथो भवेत् ॥
 05-043-027a ततो यज्ञः प्रतायेत सत्यस्यैवावधारणात् ।
 05-043-027c मनसान्यस्य भवति वाचान्यस्योत कर्मणा ॥
 05-043-027e संकल्पसिद्धः पुरुषः संकल्पानधितिष्ठति ॥
 05-043-028a अनैभृत्येन वै तस्य दीक्षितव्रतमाचरेत् ।
 05-043-028c नामैतद्धातुनिर्वृत्तं सत्यमेव सतां परम् ॥
 05-043-028e ज्ञानं वै नाम प्रत्यक्षं परोक्षं जायते तपः ॥
 05-043-029a विद्याद्बहु पठन्तं तु बहुपाठीति ब्राह्मणम् ।
 05-043-029c तस्मात्क्षत्रिय मा मंस्था जल्पितेनैव ब्राह्मणम् ॥
 05-043-029e य एव सत्यान्नापैति स ज्ञेयो ब्राह्मणस्त्वया ॥
 05-043-030a छन्दांसि नाम क्षत्रिय तान्यथर्वा; जगौ पुरस्तादृषिसर्ग एषः ।
 05-043-030c छन्दोविदस्ते य उ तानधीत्य; न वेद्यवेदस्य विदुर्न वेद्यम् ॥
 05-043-031a न वेदानां वेदिता कश्चिदस्ति; कश्चिद्वेदान्बुध्यते वापि राजन् ।
 05-043-031c यो वेद वेदान्न स वेद वेद्यं; सत्ये स्थितो यस्तु स वेद वेद्यम् ॥
 05-043-032a अभिजानामि ब्राह्मणमाख्यातारं विचक्षणम् ।
 05-043-032c यश्छिन्नविचिकित्सः सन्नाचष्टे सर्वसंशयान् ॥
 05-043-033a तस्य पर्येषणं गच्छेत्प्राचीनं नोत दक्षिणम् ।

- 05-043-033c नार्वाचीनं कुतस्तिर्यङ्नादिशं तु कथंचन ॥
- 05-043-034a तूष्णींभूत उपासीत न चेष्टेन्मनसा अपि ।
- 05-043-034c अभ्यावर्तेत ब्रह्मास्य अन्तरात्मनि वै श्रितम् ॥
- 05-043-035a मौनाद्धि स मुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः ।
- 05-043-035c अक्षरं तत्तु यो वेद स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥
- 05-043-036a सर्वार्थानां व्याकरणाद्वैयाकरण उच्यते ।
- 05-043-036c प्रत्यक्षदर्शी लोकानां सर्वदर्शी भवेन्नरः ॥
- 05-043-037a सत्ये वै ब्राह्मणस्तिष्ठन्ब्रह्म पश्यति क्षत्रिय ।
- 05-043-037c वेदानां चानुपूर्व्येण एतद्विद्वन्ब्रवीमि ते ॥
- 05-044-001 धृतराष्ट्र उवाच
- 05-044-001a सनत्सुजात यदिमां परार्थां; ब्राह्मीं वाचं प्रवदसि विश्वरूपाम् ।
- 05-044-001c परां हि कामेषु सुदुर्लभां कथां; तद्ब्रूहि मे वाक्यमेतत्कुमार ॥
- 05-044-002 सनत्सुजात उवाच
- 05-044-002a नैतद्ब्रह्म त्वरमाणेन लभ्यं; यन्मां पृच्छस्यभिहृष्यस्यतीव ।
- 05-044-002c अव्यक्तविद्यामभिधास्ये पुराणीं; बुद्ध्या च तेषां ब्रह्मचर्येण सिद्धाम् ॥
- 05-044-003 धृतराष्ट्र उवाच
- 05-044-003a अव्यक्तविद्यामिति यत्सनातनीं; ब्रवीषि त्वं ब्रह्मचर्येण सिद्धाम् ।
- 05-044-003c अनारभ्या वसतीहार्य काले; कथं ब्राह्मण्यममृतत्वं लभेत ॥
- 05-044-004 सनत्सुजात उवाच
- 05-044-004a येऽस्मिँल्लोके विजयन्तीह कामा; न्ब्राह्मीं स्थितिमनुतितिक्षमाणाः ।
- 05-044-004c त आत्मानं निर्हरन्तीह देहा; न्मुञ्जादिषीकामिव सत्त्वसंस्थाः ॥
- 05-044-005a शरीरमेतौ कुरुतः पिता माता च भारत ।
- 05-044-005c आचार्यशास्ता या जातिः सा सत्या साजरामरा ॥
- 05-044-006a आचार्ययोनिमिह ये प्रविश्य; भूत्वा गर्भं ब्रह्मचर्यं चरन्ति ।
- 05-044-006c इहैव ते शास्त्रकारा भवन्ति; प्रहाय देहं परमं यान्ति योगम् ॥
- 05-044-007a य आवृणोत्यवितथेन कर्णा; वृतं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
- 05-044-007c तं मन्येत पितरं मातरं च; तस्मै न द्रुह्येत्कृतमस्य जानन् ॥
- 05-044-008a गुरुं शिष्यो नित्यमभिमन्यमानः; स्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्तः ।
- 05-044-008c मानं न कुर्यान्न दधीत रोष; मेष प्रथमो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥

- 05-044-009a आचार्यस्य प्रियं कुर्यात्प्राणैरपि धनैरपि ।
 05-044-009c कर्मणा मनसा वाचा द्वितीयः पाद उच्यते ॥
 05-044-010a समा गुरौ यथा वृत्तिर्गुरुपत्न्यां तथा भवेत् ।
 05-044-010c यथोक्तकारी प्रियकृतृतीयः पाद उच्यते ॥
 05-044-011a नाचार्यायेहोपकृत्वा प्रवादं; प्राज्ञः कुर्वीत नैतदहं करोमि ।
 05-044-011c इतीव मन्येत न भाषयेत; स वै चतुर्थो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥
 05-044-012a एवं वसन्तं यदुपप्लवेद्धन;माचार्याय तदनुप्रयच्छेत् ।
 05-044-012c सतां वृत्तिं बहुगुणामेवमेति; गुरोः पुत्रे भवति च वृत्तिरेषा ॥
 05-044-013a एवं वसन्सर्वतो वर्धतीह; बहून्पुत्राँल्लभते च प्रतिष्ठाम् ।
 05-044-013c वर्षन्ति चास्मै प्रदिशो दिशश्च; वसन्त्यस्मिन्ब्रह्मचर्ये जनाश्च ॥
 05-044-014a एतेन ब्रह्मचर्येण देवा देवत्वमाप्नुवन् ।
 05-044-014c ऋषयश्च महाभागा ब्रह्मलोकं मनीषिणः ॥
 05-044-015a गन्धर्वाणामनेनैव रूपमप्सरसामभूत् ।
 05-044-015c एतेन ब्रह्मचर्येण सूर्यो अह्नाय जायते ॥
 05-044-016a य आशयेत्पाटयेच्चापि राज;न्सर्वं शरीरं तपसा तप्यमानः ।
 05-044-016c एतेनासौ बाल्यमत्येति विद्वा;न्मृत्युं तथा रोधयत्यन्तकाले ॥
 05-044-017a अन्तवन्तः क्षत्रिय ते जयन्ति; लोकाञ्जनाः कर्मणा निर्मितेन ।
 05-044-017c ब्रह्मैव विद्वांस्तेन अभ्येति सर्वं; नान्यः पन्था अयनाय विद्यते ॥

05-044-018 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-044-018a आभाति शुक्लमिव लोहितमिव; अथो कृष्णमथाञ्जनं काद्रवं वा ।
 05-044-018c तद्ब्राह्मणः पश्यति योऽत्र विद्वा;न्कथंरूपं तदमृतमक्षरं पदम् ॥

05-044-019 सनत्सुजात उवाच

- 05-044-019a नाभाति शुक्लमिव लोहितमिव; अथो कृष्णमायसमर्कवर्णम् ।
 05-044-019c न पृथिव्यां तिष्ठति नान्तरिक्षे; नैतत्समुद्रे सलिलं बिभर्ति ॥
 05-044-020a न तारकासु न च विद्युदाश्रितं; न चाश्रेषु दृश्यते रूपमस्य ।
 05-044-020c न चापि वायौ न च देवतासु; न तच्चन्द्रे दृश्यते नोत् सूर्ये ॥
 05-044-021a नैवर्क्षु तन्न यजुःषु नाप्यथर्वसु; न चैव दृश्यत्यमलेषु सामसु ।
 05-044-021c रथंतरे बार्हते चापि राज;न्महाव्रते नैव दृश्येद्भुवं तत् ॥
 05-044-022a अपारणीयं तमसः परस्ता;त्तदन्तकोऽप्येति विनाशकाले ।
 05-044-022c अणीयरूपं क्षुरधारया त;न्महच्च रूपं त्वपि पर्वतेभ्यः ॥

- 05-044-023a सा प्रतिष्ठा तदमृतं लोकास्तद्ब्रह्म तद्यशः ।
 05-044-023c भूतानि जज्ञिरे तस्मात्प्रलयं यान्ति तत्र च ॥
 05-044-024a अनामयं तन्महदुद्यतं यशो; वाचो विकारान्कवयो वदन्ति ।
 05-044-024c तस्मिञ्जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितं; ये तद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥
- 05-045-001 सनत्सुजात उवाच**
- 05-045-001a यत्तच्छुक्रं महज्ज्योतिर्दीप्यमानं महद्यशः ।
 05-045-001c तद्वै देवा उपासन्ते यस्मादर्को विराजते ॥
 05-045-001e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-002a शुक्राद्ब्रह्म प्रभवति ब्रह्म शुक्रेण वर्धते ।
 05-045-002c तच्छुक्रं ज्योतिषां मध्येऽतसं तपति तापनम् ॥
 05-045-002e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-003a आपोऽथ अद्भ्यः सलिलस्य मध्ये; उभौ देवौ शिश्रियातेऽन्तरिक्षे ।
 05-045-003c स सध्रीचीः स विषूचीर्वसाना; उभे बिभर्ति पृथिवीं दिवं च ॥
 05-045-003e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-004a उभौ च देवौ पृथिवीं दिवं च; दिशश्च शुक्रं भुवनं बिभर्ति ।
 05-045-004c तस्माद्दिशः सरितश्च स्रवन्ति; तस्मात्समुद्रा विहिता महान्तः ॥
 05-045-004e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-005a चक्रे रथस्य तिष्ठन्तं ध्रुवस्याव्ययकर्मणः ।
 05-045-005c केतुमन्तं वहन्त्यश्वास्तं दिव्यमजरं दिवि ॥
 05-045-005e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-006a न सादृश्ये तिष्ठति रूपमस्य; न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनम् ।
 05-045-006c मनीषयाथो मनसा हृदा च; य एवं विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥
 05-045-006e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-007a द्वादशपूगां सरितं देवरक्षितम् ।
 05-045-007c मधु ईशान्तस्तदा संचरन्ति घोरम् ॥
 05-045-007e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-008a तदर्धमासं पिबति संचित्य भ्रमरो मधु ।
 05-045-008c ईशानः सर्वभूतेषु हविर्भूतमकल्पयत् ॥
 05-045-008e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-009a हिरण्यपर्णमश्वत्थमभिपत्य अपक्षकाः ।
 05-045-009c ते तत्र पक्षिणो भूत्वा प्रपतन्ति यथादिशम् ॥

05-045-009e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-010a	पूर्णात्पूर्णान्युद्धरन्ति पूर्णात्पूर्णानि चक्रिरे ।
05-045-010c	हरन्ति पूर्णात्पूर्णानि पूर्णमेवावशिष्यते ॥
05-045-010e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-011a	तस्माद्वै वायुरायातस्तस्मिंश्च प्रयतः सदा ।
05-045-011c	तस्मादग्निश्च सोमश्च तस्मिंश्च प्राण आततः ॥
05-045-012a	सर्वमेव ततो विद्यात्तत्तद्वक्तुं न शक्नुमः ।
05-045-012c	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-013a	अपानं गिरति प्राणः प्राणं गिरति चन्द्रमाः ।
05-045-013c	आदित्यो गिरते चन्द्रमादित्यं गिरते परः ॥
05-045-013e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-014a	एकं पादं नोत्क्षिपति सलिलाद्धंस उच्चरन् ।
05-045-014c	तं चेत्सततमृत्विजं न मृत्युर्नामृतं भवेत् ॥
05-045-014e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-015a	एवं देवो महात्मा स पावकं पुरुषो गिरन् ।
05-045-015c	यो वै तं पुरुषं वेद तस्येहात्मा न रिष्यते ॥
05-045-015e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-016a	यः सहस्रं सहस्राणां पक्षान्संतत्य संपतेत् ।
05-045-016c	मध्यमे मध्य आगच्छेदपि चेत्स्यान्मनोजवः ॥
05-045-016e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-017a	न दर्शने तिष्ठति रूपमस्य; पश्यन्ति चैनं सुविशुद्धसत्त्वाः ।
05-045-017c	हितो मनीषी मनसाभिपश्ये;द्ये तं श्रयेयुरमृतास्ते भवन्ति ॥
05-045-017e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-018a	गूहन्ति सर्पा इव गह्वराणि; स्वशिक्षया स्वेन वृत्तेन मर्त्याः ।
05-045-018c	तेषु प्रमुह्यन्ति जना विमूढा; यथाध्वानं मोहयन्ते भयाय ॥
05-045-018e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-019a	सदा सदासत्कृतः स्यान्न मृत्युरमृतं कुतः ।
05-045-019c	सत्यानृते सत्यसमानबन्धने; सतश्च योनिरसतश्चैक एव ॥
05-045-019e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
05-045-020a	न साधुना नोत असाधुना वा; समानमेतद्दृश्यते मानुषेषु ।
05-045-020c	समानमेतदमृतस्य विद्या; देवयुक्तो मधु तद्वै परीप्सेत् ॥
05-045-020e	योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥

- 05-045-021a नास्यातिवादा हृदयं तापयन्ति; नानधीतं नाहुतमग्निहोत्रम् ।
 05-045-021c मनो ब्राह्मीं लघुतामादधीत; प्रज्ञानमस्य नाम धीरा लभन्ते ॥
 05-045-021e योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥
 05-045-022a एवं यः सर्वभूतेषु आत्मानमनुपश्यति ।
 05-045-022c अन्यत्रान्यत्र युक्तेषु किं स शोचेत्ततः परम् ॥
 05-045-023a यथोदपाने महति सर्वतः संप्लुतोदके ।
 05-045-023c एवं सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥
 05-045-024a अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो महात्मा; न दृश्यतेऽसौ हृदये निविष्टः ।
 05-045-024c अजश्चरो दिवारात्रमतन्द्रितश्च; स तं मत्वा कविरास्ते प्रसन्नः ॥
 05-045-025a अहमेवास्मि वो माता पिता पुत्रोऽस्म्यहं पुनः ।
 05-045-025c आत्माहमपि सर्वस्य यच्च नास्ति यदस्ति च ॥
 05-045-026a पितामहोऽस्मि स्थविरः पिता पुत्रश्च भारत ।
 05-045-026c ममैव यूयमात्मस्था न मे यूयं न वोऽप्यहम् ॥
 05-045-027a आत्मैव स्थानं मम जन्म चात्मा; वेदप्रोक्तोऽहमजरप्रतिष्ठः ।
 05-045-028a अणोरणीयान्सुमनाः सर्वभूतेषु जागृमि ।
 05-045-028c पितरं सर्वभूतानां पुष्करे निहितं विदुः ॥
05-046-001 वैशंपायन उवाच
 05-046-001a एवं सनत्सुजातेन विदुरेण च धीमता ।
 05-046-001c सार्धं कथयतो राज्ञः सा व्यतीयाय शर्वरी ॥
 05-046-002a तस्यां रजन्यां व्युष्टायां राजानः सर्व एव ते ।
 05-046-002c सभामाविविशुर्हृष्टाः सूतस्योपदिदृक्षया ॥
 05-046-003a शुश्रूषमाणाः पार्थानां वचो धर्मार्थसंहितम् ।
 05-046-003c धृतराष्ट्रमुखाः सर्वे ययू राजसभां शुभाम् ॥
 05-046-004a सुधावदातां विस्तीर्णां कनकाजिरभूषिताम् ।
 05-046-004c चन्द्रप्रभां सुरुचिरां सिक्तां परमवारिणा ॥
 05-046-005a रुचिरैरासनैः स्तीर्णां काञ्चनैर्दारवैरपि ।
 05-046-005c अश्मसारमयैर्दान्तैः स्वास्तीर्णैः सोत्तरच्छदैः ॥
 05-046-006a भीष्मो द्रोणः कृपः शल्यः कृतवर्मा जयद्रथः ।
 05-046-006c अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तश्च बाह्लिकः ॥
 05-046-007a विदुरश्च महाप्राज्ञो युयुत्सुश्च महारथः ।
 05-046-007c सर्वे च सहिताः शूराः पार्थिवा भरतर्षभ ॥

05-046-007e	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विविशुस्तां सभां शुभाम् ॥
05-046-008a	दुःशासनश्चित्रसेनः शकुनिश्चापि सौबलः ।
05-046-008c	दुर्मुखो दुःसहः कर्ण उलूकोऽथ विविंशतिः ॥
05-046-009a	कुरुराजं पुरस्कृत्य दुर्योधनममर्षणम् ।
05-046-009c	विविशुस्तां सभां राजन्सुराः शक्रसदो यथा ॥
05-046-010a	आविशद्भिस्तदा राजञ्शूरैः परिघबाहुभिः ।
05-046-010c	शुशुभे सा सभा राजन्सिंहैरिव गिरेर्गुहा ॥
05-046-011a	ते प्रविश्य महेष्वासाः सभां समितिशोभनाः ।
05-046-011c	आसनानि महार्हाणि भेजिरे सूर्यवर्चसः ॥
05-046-012a	आसनस्थेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत ।
05-046-012c	द्वाःस्थो निवेदयामास सूतपुत्रमुपस्थितम् ॥
05-046-013a	अयं स रथ आयाति योऽयासीत्पाण्डवान्प्रति ।
05-046-013c	दूतो नस्तूर्णमायातः सैन्धवैः साधुवाहिभिः ॥
05-046-014a	उपयाय तु स क्षिप्रं रथात्प्रस्कन्द्य कुण्डली ।
05-046-014c	प्रविवेश सभां पूर्णां महीपालैर्महात्मभिः ॥

05-046-015 संजय उवाच

05-046-015a	प्राप्तोऽस्मि पाण्डवान्गत्वा तद्विजानीत कौरवाः ।
05-046-015c	यथावयः कुरून्सर्वान्प्रतिनन्दन्ति पाण्डवाः ॥
05-046-016a	अभिवादयन्ति वृद्धांश्च वयस्यांश्च वयस्यवत् ।
05-046-016c	यूनश्चाभ्यवदन्पार्थाः प्रतिपूज्य यथावयः ॥
05-046-017a	यथाहं धृतराष्ट्रेण शिष्टः पूर्वमितो गतः ।
05-046-017c	अब्रुवं पाण्डवान्गत्वा तन्निबोधत पार्थिवाः ॥

05-047-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-047-001a	पृच्छामि त्वां संजय राजमध्ये; किमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्त्वः ।
05-047-001c	धनंजयस्तात युधां प्रणेता; दुरात्मनां जीवितच्छिन्महात्मा ॥

05-047-002 संजय उवाच

05-047-002a	दुर्योधनो वाचमिमां शृणोतु; यदब्रवीदर्जुनो योत्स्यमानः ।
05-047-002c	युधिष्ठिरस्यानुमते महात्मा; धनंजयः शृण्वतः केशवस्य ॥
05-047-003a	अन्वत्रस्तो बाहुवीर्यं विदान; उपह्वरे वासुदेवस्य धीरः ।
05-047-003c	अवोचन्मां योत्स्यमानः किरीटी; मध्ये ब्रूया धार्तराष्ट्रं कुरूणाम् ॥

05-047-004a	ये वै राजानः पाण्डवायोधनाय; समानीताः शृण्वतां चापि तेषाम् ।
05-047-004c	यथा समग्रं वचनं मयोक्तं; सहामात्यं श्रावयेथा नृपं तम् ॥
05-047-005a	यथा नूनं देवराजस्य देवाः; शुश्रूषन्ते वज्रहस्तस्य सर्वे ।
05-047-005c	तथाशृण्वन्पाण्डवाः सृञ्जयाश्च; किरीटिना वाचमुक्तां समर्थाम् ॥
05-047-006a	इत्यब्रवीदर्जुनो योत्स्यमानो; गाण्डीवधन्वा लोहितपद्मनेत्रः ।
05-047-006c	न चेद्राज्यं मुञ्चति धार्तराष्ट्रो; युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ॥
05-047-006e	अस्ति नूनं कर्म कृतं पुरस्ता;दनिर्विष्टं पापकं धार्तराष्ट्रैः ॥
05-047-007a	येषां युद्धं भीमसेनार्जुनाभ्यां; तथाश्विभ्यां वासुदेवेन चैव ।
05-047-007c	शैनेयेन ध्रुवमात्तायुधेन; धृष्टद्युम्नेनाथ शिखण्डिना च ॥
05-047-007e	युधिष्ठिरेणेन्द्रकल्पेन चैव; योऽपध्यानान्निर्दहेद्ग्रां दिवं च ॥
05-047-008a	तैश्चेद्युद्धं मन्यते धार्तराष्ट्रो; निर्वृत्तोऽर्थः सकलः पाण्डवानाम् ।
05-047-008c	मा तत्कार्षीः पाण्डवार्थाय हेतो;रुपैहि युद्धं यदि मन्यसे त्वम् ॥
05-047-009a	यां तां वने दुःखशय्यामुवास; प्रव्राजितः पाण्डवो धर्मचारी ।
05-047-009c	आशिष्यते दुःखतरामनर्था;मन्त्यां शय्यां धार्तराष्ट्रः परासुः ॥
05-047-010a	हिया ज्ञानेन तपसा दमेन; क्रोधेनाथो धर्मगुप्त्या धनेन ।
05-047-010c	अन्यायवृत्तः कुरुपाण्डवेया;नध्यातिष्ठद्धार्तराष्ट्रो दुरात्मा ॥
05-047-011a	मायोपधः प्रणिधानार्जवाभ्यां; तपोदमाभ्यां धर्मगुप्त्या बलेन ।
05-047-011c	सत्यं ब्रुवन्प्रीतियुक्त्यानृतेन; तितिक्षमाणः क्लिश्यमानोऽतिवेलम् ॥
05-047-012a	यदा ज्येष्ठः पाण्डवः संशितात्मा; क्रोधं यत्तं वर्षपूगान्सुघोरम् ।
05-047-012c	अवस्रष्टा कुरुषूद्वृत्तचेता;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-013a	कृष्णवर्त्मैव ज्वलितः समिद्धो; यथा दहेत्कक्षमग्निर्निदाघे ।
05-047-013c	एवं दग्धा धार्तराष्ट्रस्य सेनां; युधिष्ठिरः क्रोधदीप्तोऽनुवीक्ष्य ॥
05-047-014a	यदा द्रष्टा भीमसेनं रणस्थं; गदाहस्तं क्रोधविषं वमन्तम् ।
05-047-014c	दुर्मर्षणं पाण्डवं भीमवेगं; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-015a	महासिंहो गाव इव प्रविश्य; गदापाणिर्धार्तराष्ट्रानुपेत्य ।
05-047-015c	यदा भीमो भीमरूपो निहन्ता; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-016a	महाभये वीतभयः कृतास्त्रः; समागमे शत्रुबलावमर्दी ।
05-047-016c	सकृद्रथेन प्रतियाद्रथौघा;न्यदातिसंघान्गदयाभिनिघ्नन् ॥
05-047-017a	सैन्याननेकांस्तरसा विमृद्र;न्यदा क्षेप्ता धार्तराष्ट्रस्य सैन्यम् ।
05-047-017c	छिन्दन्वनं परशुनेव शूर;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-018a	तृणप्रायं ज्वलनेनेव दग्धं; ग्रामं यथा धार्तराष्ट्रः समीक्ष्य ।

05-047-018c	पक्वं सस्यं वैद्युतेनेव दग्धं; परासिक्तं विपुलं स्वं बलौघम् ॥
05-047-019a	हतप्रवीरं विमुखं भयार्तं; पराङ्मुखं प्रायशोऽधृष्टयोधम् ।
05-047-019c	शस्त्रार्चिषा भीमसेनेन दग्धं; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-020a	उपासङ्गादुद्धरन्दक्षिणेन; परःशतान्नकुलश्चित्रयोधी ।
05-047-020c	यदा रथाग्र्यो रथिनः प्रचेता; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-021a	सुखोचितो दुःखशय्यां वनेषु; दीर्घं कालं नकुलो यामशेत ।
05-047-021c	आशीविषः क्रुद्ध इव श्वसन्भृशं; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-022a	त्यक्तात्मानः पार्थिवायोधनाय; समादिष्टा धर्मराजेन वीराः ।
05-047-022c	रथैः शुभ्रैः सैन्यमभिद्रवन्तो; दृष्ट्वा पश्चात्तप्स्यते धार्तराष्ट्रः ॥
05-047-023a	शिशून्कृतास्त्रानशिशुप्रकाशा;न्यदा द्रष्टा कौरवः पञ्च शूरान् ।
05-047-023c	त्यक्त्वा प्राणान्केकयानाद्रवन्तःस्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-024a	यदा गतोद्वाहमकूजनाक्षं; सुवर्णतारं रथमाततायी ।
05-047-024c	दानैर्युक्तं सहदेवोऽधिरूढः; शिरांसि राज्ञां क्षेप्स्यते मार्गणौघैः ॥
05-047-025a	महाभये संप्रवृत्ते रथस्थं; विवर्तमानं समरे कृतास्त्रम् ।
05-047-025c	सर्वा दिशं संपतन्तं समीक्ष्य; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-026a	ह्रीनिषेधो निपुणः सत्यवादी; महाबलः सर्वधर्मोपपन्नः ।
05-047-026c	गान्धारिमाच्छंस्तुमुले क्षिप्रकारी; क्षेप्ता जनान्सहदेवस्तरस्वी ॥
05-047-027a	यदा द्रष्टा द्रौपदेयान्महेषू;ज्शूरान्कृतास्त्रान्रथयुद्धकोविदान् ।
05-047-027c	आशीविषान्घोरविषानिवायतःस्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-028a	यदाभिमन्युः परवीरघाती; शरैः परान्मेघ इवाभिवर्षन् ।
05-047-028c	विगाहिता कृष्णसमः कृतास्त्रःस्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-029a	यदा द्रष्टा बालमबालवीर्यं; द्विषच्चमूं मृत्युमिवापतन्तम् ।
05-047-029c	सौभद्रमिन्द्रप्रतिमं कृतास्त्रं; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-030a	प्रभद्रकाः शीघ्रतरा युवानो; विशारदाः सिंहसमानवीर्याः ।
05-047-030c	यदा क्षेप्तारो धार्तराष्ट्रान्सैन्यां;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-031a	वृद्धौ विराटद्रुपदौ महारथौ; पृथक्चमूभ्यामभिवर्तमानौ ।
05-047-031c	यदा द्रष्टारौ धार्तराष्ट्रान्सैन्यां;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-032a	यदा कृतास्त्रो द्रुपदः प्रचिन्व;ज्शिरांसि यूनां समरे रथस्थः ।
05-047-032c	क्रुद्धः शरैश्छेत्स्यति चापमुक्तैःस्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-033a	यदा विराटः परवीरघाती; मर्मान्तरे शत्रुचमूं प्रवेष्टा ।
05-047-033c	मत्स्यैः सार्धमनृशंसरूपैःस्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥

05-047-034a	ज्येष्ठं मात्स्यानामनृशंसरूपं; विराटपुत्रं रथिनं पुरस्तात् ।
05-047-034c	यदा द्रष्टा दंशितं पाण्डवार्थे; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-035a	रणे हते कौरवाणां प्रवीरे; शिखण्डिना सत्तमे शंतनूजे ।
05-047-035c	न जातु नः शत्रवो धारयेयुः; रसंशयं सत्यमेतद्ब्रवीमि ॥
05-047-036a	यदा शिखण्डी रथिनः प्रचिन्व; न्भीष्मं रथेनाभियाता वरूथी ।
05-047-036c	दिव्यैर्हयैरवमृद्रत्रथौघां; स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-037a	यदा द्रष्टा सृज्जयानामनीके; धृष्टद्युम्नं प्रमुखे रोचमानम् ।
05-047-037c	अस्त्रं यस्मै गुह्यमुवाच धीमा;न्द्रोणस्तदा तप्स्यति धार्तराष्ट्रः ॥
05-047-038a	यदा स सेनापतिरप्रमेयः; पराभवन्निषुभिर्धार्तराष्ट्रान् ।
05-047-038c	द्रोणं रणे शत्रुसहोऽभियाता; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-039a	ह्रीमान्मनीषी बलवान्मनस्वी; स लक्ष्मीवान्सोमकानां प्रबर्हः ।
05-047-039c	न जातु तं शत्रवोऽन्ये सहेर; न्येषां स स्यादग्रणीर्वृष्णि सिंहः ॥
05-047-040a	ब्रूयाच्च मा प्रवृणीष्वेति लोके; युद्धेऽद्वितीयं सचिवं रथस्थम् ।
05-047-040c	शिनेर्नसारं प्रवृणीम सात्यकिं; महाबलं वीतभयं कृतास्त्रम् ॥
05-047-041a	यदा शिनीनामधिपो मयोक्तः; शरैः परान्मेघ इव प्रवर्षन् ।
05-047-041c	प्रच्छादयिष्यञ्शरजालेन योधां; स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-042a	यदा धृतिं कुरुते योत्स्यमानः; स दीर्घबाहुर्दृढधन्वा महात्मा ।
05-047-042c	सिंहस्येव गन्धमाघ्राय गावः; संवेष्टन्ते शत्रवोऽस्माद्यथाग्नेः ॥
05-047-043a	स दीर्घबाहुर्दृढधन्वा महात्मा; भिन्द्याद्गिरीन्संहरेत्सर्वलोकान् ।
05-047-043c	अस्त्रे कृती निपुणः क्षिप्रहस्तो; दिवि स्थितः सूर्य इवाभिभाति ॥
05-047-044a	चित्रः सूक्ष्मः सुकृतो यादवस्य; अस्त्रे योगो वृष्णि सिंहस्य भूयान् ।
05-047-044c	यथाविधं योगमाहुः प्रशस्तं; सर्वैर्गुणैः सात्यकिस्तैरुपेतः ॥
05-047-045a	हिरण्मयं श्वेतहयैश्चतुर्भिः; र्यदा युक्तं स्यन्दनं माधवस्य ।
05-047-045c	द्रष्टा युद्धे सात्यकेर्वै सुयोधनः; स्तदा तप्स्यत्यकृतात्मा स मन्दः ॥
05-047-046a	यदा रथं हेममणिप्रकाशं; श्वेताश्वयुक्तं वानरकेतुमुग्रम् ।
05-047-046c	द्रष्टा रणे संयतं केशवेन; तदा तप्स्यत्यकृतात्मा स मन्दः ॥
05-047-047a	यदा मौर्व्यास्तलनिष्पेषमुग्रं; महाशब्दं वज्रनिष्पेषतुल्यम् ।
05-047-047c	विधूयमानस्य महारणे मया; गाण्डीवस्य श्रोष्यति मन्दबुद्धिः ॥
05-047-048a	तदा मूढो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः; स्तप्ता युद्धे दुर्मतिर्दुःसहायः ।
05-047-048c	दृष्ट्वा सैन्यं बाणवर्षान्धकारं; प्रभज्यन्तं गोकुलवद्रणाग्रे ॥
05-047-049a	बलाहकादुच्चरन्तीव विद्युः; त्सहस्रघ्नी द्विषतां संगमेषु ।

05-047-049c	अस्थिच्छिदो मर्मभिदो वमेच्छरां;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-050a	यदा द्रष्टा ज्यामुखाद्वाणसंघा;न्गाण्डीवमुक्तान्पततः शिताग्रान् ।
05-047-050c	नागान्हयान्वर्मिणश्चाददानां;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-051a	यदा मन्दः परबाणान्विमुक्ता;न्ममेषुभिर्हियमाणान्प्रतीपम् ।
05-047-051c	तिर्यग्विद्वांश्छिद्यमानान्क्षुरप्रै;स्तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-052a	यदा विपाठा मद्भुजविप्रमुक्ता; द्विजाः फलानीव महीरुहाग्रात् ।
05-047-052c	प्रच्छेत्तार उत्तमाङ्गानि यूनां; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-053a	यदा द्रष्टा पततः स्यन्दनेभ्यो; महागजेभ्योऽश्वगतांश्च योधान् ।
05-047-053c	शरैर्हतान्पातितांश्चैव रङ्गे; तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ॥
05-047-054a	पदातिसंघात्रथसंघान्समन्ता;द्व्यात्ताननः काल इवाततेषुः ।
05-047-054c	प्रणोत्स्यामि ज्वलितैर्बाणवर्षैः; शत्रूंस्तदा तप्स्यति मन्दबुद्धिः ॥
05-047-055a	सर्वा दिशः संपतता रथेन; रजोध्वस्तं गाण्डिवेनापकृत्तम् ।
05-047-055c	यदा द्रष्टा स्वबलं संप्रमूढं; तदा पश्चात्तप्स्यति मन्दबुद्धिः ॥
05-047-056a	कांदिग्भूतं छिन्नगात्रं विसंज्ञं; दुर्योधनो द्रक्ष्यति सर्वसैन्यम् ।
05-047-056c	हताश्ववीराग्र्यनरेन्द्रनागं; पिपासितं श्रान्तपत्रं भयार्तम् ॥
05-047-057a	आर्तस्वरं हन्यमानं हतं च; विकीर्णकेशास्थिकपालसंघम् ।
05-047-057c	प्रजापतेः कर्म यथार्धनिष्ठितं; तदा दृष्ट्वा तप्स्यते मन्दबुद्धिः ॥
05-047-058a	यदा रथे गाण्डिवं वासुदेवं; दिव्यं शङ्खं पाञ्चजन्यं हयांश्च ।
05-047-058c	तूणावक्ष्य्यौ देवदत्तं च मां च; द्रष्टा युद्धे धार्तराष्ट्रः समेतान् ॥
05-047-059a	उद्वर्तयन्दस्युसंघान्समेता;न्प्रवर्तयन्युगमन्यद्युगान्ते ।
05-047-059c	यदा धक्ष्याम्यग्निवत्कौरवेयां;स्तदा तप्ता धृतराष्ट्रः सपुत्रः ॥
05-047-060a	सहभ्राता सहपुत्रः ससैन्यो; भ्रष्टैश्वर्यः क्रोधवशोऽल्पचेताः ।
05-047-060c	दर्पस्यान्ते विहिते वेपमानः; पश्चान्मन्दस्तप्स्यति धार्तराष्ट्रः ॥
05-047-061a	पूर्वाह्णे मां कृतजप्यं कदा चि;द्विप्रः प्रोवाचोदकान्ते मनोज्ञम् ।
05-047-061c	कर्तव्यं ते दुष्करं कर्म पार्थ; योद्धव्यं ते शत्रुभिः सव्यसाचिन् ॥
05-047-062a	इन्द्रो वा ते हरिवान्वज्रहस्तः; पुरस्ताद्यातु समरेऽरीन्विनिघ्नन् ।
05-047-062c	सुग्रीवयुक्तेन रथेन वा ते; पश्चात्कृष्णो रक्षतु वासुदेवः ॥
05-047-063a	वव्रे चाहं वज्रहस्तान्महेन्द्रा;दस्मिन्युद्धे वासुदेवं सहायम् ।
05-047-063c	स मे लब्धो दस्युवधाय कृष्णो; मन्ये चैतद्विहितं दैवतैर्मे ॥
05-047-064a	अयुध्यमानो मनसापि यस्य; जयं कृष्णः पुरुषस्याभिनन्देत् ।
05-047-064c	ध्रुवं सर्वान्सोऽभ्यतीयादमित्रा;न्सेन्द्रान्देवान्मानुषे नास्ति चिन्ता ॥

05-047-065a	स बाहुभ्यां सागरमुत्तितीर्षे;न्महोदधिं सलिलस्याप्रमेयम् ।
05-047-065c	तेजस्विनं कृष्णमत्यन्तशूरं; युद्धेन यो वासुदेवं जिगीषेत् ॥
05-047-066a	गिरिं य इच्छेत तलेन भेत्तुं; शिलोच्चयं श्वेतमतिप्रमाणम् ।
05-047-066c	तस्यैव पाणिः सनखो विशीर्ये;न्न चापि किञ्चित्स गिरेस्तु कुर्यात् ॥
05-047-067a	अग्निं समिद्धं शमयेद्भुजाभ्यां; चन्द्रं च सूर्यं च निवारयेत् ।
05-047-067c	हरेद्देवानाममृतं प्रसह्य; युद्धेन यो वासुदेवं जिगीषेत् ॥
05-047-068a	यो रुक्मिणीमेकरथेन भोज्या;मुत्साद्य राज्ञां विषयं प्रसह्य ।
05-047-068c	उवाह भार्या यशसा ज्वलन्तीं; यस्यां जज्ञे रौक्मिणो यो महात्मा ॥
05-047-069a	अयं गान्धारांस्तरसा संप्रमथ्य; जित्वा पुत्रान्नग्नजितः समग्रान् ।
05-047-069c	बद्धं मुमोच विनदन्तं प्रसह्य; सुदर्शनीयं देवतानां ललामम् ॥
05-047-070a	अयं कवाटे निजघान पाण्ड्यं; तथा कलिङ्गान्दन्तकूरे ममर्द ।
05-047-070c	अनेन दग्धा वर्षपूगान्विनाथा; वाराणसी नगरी संबभूव ॥
05-047-071a	यं स्म युद्धे मन्यतेऽन्यैरजेय;मेकलव्यं नाम निषादराजम् ।
05-047-071c	वेगेनेव शैलमभिहत्य जम्भः; शेते स कृष्णेन हतः परासुः ॥
05-047-072a	तथोग्रसेनस्य सुतं प्रदुष्टं; वृष्ण्यन्धकानां मध्यगां तपन्तम् ।
05-047-072c	अपातयद्वलदेवद्वितीयो; हत्वा ददौ चोग्रसेनाय राज्यम् ॥
05-047-073a	अयं सौभं योधयामास खस्थं; विभीषणं मायया शाल्वराजम् ।
05-047-073c	सौभद्वारि प्रत्यगृह्णाच्छतघ्नीं; दोभ्यां क एनं विषहेत मर्त्यः ॥
05-047-074a	प्राग्ज्योतिषं नाम बभूव दुर्गं; पुरं घोरमसुराणामसह्यम् ।
05-047-074c	महाबलो नरकस्तत्र भौमो; जहारादित्या मणिकुण्डले शुभे ॥
05-047-075a	न तं देवाः सह शक्रेण सेहिरे; समागता आहरणाय भीताः ।
05-047-075c	दृष्ट्वा च ते विक्रमं केशवस्य; बलं तथैवास्त्रमवारणीयम् ॥
05-047-076a	जानन्तोऽस्य प्रकृतिं केशवस्य; न्ययोजयन्दस्युवधाय कृष्णम् ।
05-047-076c	स तत्कर्म प्रतिशुश्राव दुष्कर;मैश्वर्यवान्सिद्धिषु वासुदेवः ॥
05-047-077a	निर्मोचने षट्सहस्राणि हत्वा; सञ्छिद्य पाशान्सहसा क्षुरान्तान् ।
05-047-077c	मुरं हत्वा विनिहत्यौघराक्षसं; निर्मोचनं चापि जगाम वीरः ॥
05-047-078a	तत्रैव तेनास्य बभूव युद्धं; महाबलेनातिबलस्य विष्णोः ।
05-047-078c	शेते स कृष्णेन हतः परासु;र्वीरतेनेव मथितः कर्णिकारः ॥
05-047-079a	आहत्य कृष्णो मणिकुण्डले ते; हत्वा च भौमं नरकं मुरं च ।
05-047-079c	श्रिया वृतो यशसा चैव धीमा;न्प्रत्याजगामाप्रतिमप्रभावः ॥
05-047-080a	तस्मै वरानददंस्तत्र देवा; दृष्ट्वा भीमं कर्म रणे कृतं तत् ।

05-047-080c	श्रमश्च ते युध्यमानस्य न स्या;दाकाशे वा अप्सु चैव क्रमः स्यात् ॥
05-047-081a	शस्त्राणि गात्रे च न ते क्रमेर;नित्येव कृष्णश्च ततः कृतार्थः ।
05-047-081c	एवंरूपे वासुदेवेऽप्रमेये; महाबले गुणसंपत्सदैव ॥
05-047-082a	तमसह्यं विष्णुमनन्तवीर्य;माशंसते धार्तराष्ट्रो बलेन ।
05-047-082c	यदा ह्येनं तर्कयते दुरात्मा; तच्चाप्ययं सहतेऽस्मान्समीक्ष्य ॥
05-047-083a	पर्यागतं मम कृष्णस्य चैव; यो मन्यते कलहं संप्रयुज्य ।
05-047-083c	शक्यं हर्तुं पाण्डवानां ममत्वं; तद्वेदिता संयुगं तत्र गत्वा ॥
05-047-084a	नमस्कृत्वा शांतनवाय राज्ञे; द्रोणायाथो सहपुत्राय चैव ।
05-047-084c	शारद्वतायाप्रतिद्वन्दिने च; योत्स्याम्यहं राज्यमभीप्समानः ॥
05-047-085a	धर्मेणास्त्रं नियतं तस्य मन्ये; यो योत्स्यते पाण्डवैर्धर्मचारी ।
05-047-085c	मिथ्याग्लहे निर्जिता वै नृशंसैः; संवत्सरान्द्वादश पाण्डुपुत्राः ॥
05-047-086a	अवाप्य कृच्छ्रं विहितं ह्यरण्ये; दीर्घं कालं चैकमज्ञातचर्याम् ।
05-047-086c	ते ह्यकस्माज्जीवितं पाण्डवानां; न मृष्यन्ते धार्तराष्ट्राः पदस्थाः ॥
05-047-087a	ते चेदस्मान्युध्यमानाञ्जयेयु;दैवैरपीन्द्रप्रमुखैः सहायैः ।
05-047-087c	धर्मादधर्मश्चरितो गरीया;निति ध्रुवं नास्ति कृतं न साधु ॥
05-047-088a	न चेदिमं पुरुषं कर्मबद्धं; न चेदस्मान्मन्यतेऽसौ विशिष्टान् ।
05-047-088c	आशंसेऽहं वासुदेवद्वितीयो; दुर्योधनं सानुबन्धं निहन्तुम् ॥
05-047-089a	न चेदिदं कर्म नरेषु बद्धं; न विद्यते पुरुषस्य स्वकर्म ।
05-047-089c	इदं च तच्चापि समीक्ष्य नूनं; पराजयो धार्तराष्ट्रस्य साधुः ॥
05-047-090a	प्रत्यक्षं वः कुरवो यद्ब्रवीमि; युध्यमाना धार्तराष्ट्रा न सन्ति ।
05-047-090c	अन्यत्र युद्धात्कुरवः परीप्स;न्न युध्यतां शेष इहास्ति कश्चित् ॥
05-047-091a	हत्वा त्वहं धार्तराष्ट्रान्सकर्णा;त्राज्यं कुरूणामवजेता समग्रम् ।
05-047-091c	यद्वः कार्यं तत्कुरुध्वं यथास्व;मिष्टान्दारानात्मजांश्चोपभुङ्क्त ॥
05-047-092a	अप्येवं नो ब्राह्मणाः सन्ति वृद्धा; बहुश्रुताः शीलवन्तः कुलीनाः ।
05-047-092c	सांवत्सरा ज्योतिषि चापि युक्ता; नक्षत्रयोगेषु च निश्चयज्ञाः ॥
05-047-093a	उच्चावचं दैवयुक्तं रहस्यं; दिव्याः प्रश्ना मृगचक्रा मुहूर्ताः ।
05-047-093c	क्षयं महान्तं कुरुसृञ्जयानां; निवेदयन्ते पाण्डवानां जयं च ॥
05-047-094a	तथा हि नो मन्यतेऽजातशत्रुः; संसिद्धार्थो द्विषतां निग्रहाय ।
05-047-094c	जनार्दनश्चाप्यपरोक्षविद्यो; न संशयं पश्यति वृष्णि सिंहः ॥
05-047-095a	अहं च जानामि भविष्यरूपं; पश्यामि बुद्ध्या स्वयमप्रमत्तः ।
05-047-095c	दृष्टिश्च मे न व्यथते पुराणी; युध्यमाना धार्तराष्ट्रा न सन्ति ॥

05-047-096a	अनालब्धं जृम्भति गाण्डिवं धनुःरनालब्धा कम्पति मे धनुर्ज्या ।
05-047-096c	बाणाश्च मे तूणमुखाद्विसृज्य; मुहुर्मुहुर्गन्तुमुशन्ति चैव ॥
05-047-097a	सैक्यः कोशान्निःसरति प्रसन्नो; हित्वेव जीर्णामुरगस्त्वचं स्वाम् ।
05-047-097c	ध्वजे वाचो रौद्ररूपा वदन्ति; कदा रथो योक्ष्यते ते किरीटिन् ॥
05-047-098a	गोमायुसंघाश्च वदन्ति रात्रौ; रक्षांस्यथो निष्पतन्त्यन्तरिक्षात् ।
05-047-098c	मृगाः शृगालाः शितिकण्ठाश्च काका; गृध्रा बडाश्चैव तरक्षवश्च ॥
05-047-099a	सुपर्णपाताश्च पतन्ति पश्चा; दृष्ट्वा रथं श्वेतहयप्रयुक्तम् ।
05-047-099c	अहं ह्येकः पार्थिवान्सर्वयोधा; ञ्शरान्वर्षन्मृत्युलोकं नयेयम् ॥
05-047-100a	समाददानः पृथगस्त्रमार्गा; न्यथाग्निरिद्धो गहनं निदाघे ।
05-047-100c	स्थूणाकर्णं पाशुपतं च घोरं; तथा ब्रह्मास्त्रं यच्च शक्रो विवेद ॥
05-047-101a	वधे धृतो वेगवतः प्रमुञ्च; न्नाहं प्रजाः किञ्चिदिवावशिष्ये ।
05-047-101c	शान्तिं लप्स्ये परमो ह्येष भावः; स्थिरो मम ब्रूहि गावल्गणे तान् ॥
05-047-102a	नित्यं पुनः सचिवैर्यैरवोच; देवानपीन्द्रप्रमुखान्सहायान् ।
05-047-102c	तैर्मन्यते कलहं संप्रयुज्य; स धार्तराष्ट्रः पश्यत मोहमस्य ॥
05-047-103a	वृद्धो भीष्मः शांतनवः कृपश्च; द्रोणः सपुत्रो विदुरश्च धीमान् ।
05-047-103c	एते सर्वे यद्वदन्ते तदस्तु; आयुष्मन्तः कुरवः सन्तु सर्वे ॥

05-048-001 वैशंपायन उवाच

05-048-001a	समवेतेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत ।
05-048-001c	दुर्योधनमिदं वाक्यं भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ॥
05-048-002a	बृहस्पतिश्चोशना च ब्रह्माणं पर्युपस्थितौ ।
05-048-002c	मरुतश्च सहेन्द्रेण वसवश्च सहाश्विनौ ॥
05-048-003a	आदित्याश्चैव साध्याश्च ये च सप्तर्षयो दिवि ।
05-048-003c	विश्वावसुश्च गन्धर्वः शुभाश्चाप्सरसां गणाः ॥
05-048-004a	नमस्कृत्वोपजग्मुस्ते लोकवृद्धं पितामहम् ।
05-048-004c	परिवार्य च विश्वेशं पर्यासत दिवौकसः ॥
05-048-005a	तेषां मनश्च तेजश्चाप्याददानौ दिवौकसाम् ।
05-048-005c	पूर्वदेवौ व्यतिक्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥
05-048-006a	बृहस्पतिश्च पप्रच्छ ब्राह्मणं काविमाविति ।
05-048-006c	भवन्तं नोपतिष्ठेते तौ नः शंस पितामह ॥

05-048-007 ब्रह्मोवाच

- 05-048-007a यावेतौ पृथिवीं द्यां च भासयन्तौ तपस्विनौ ।
 05-048-007c ज्वलन्तौ रोचमानौ च व्याप्यातीतौ महाबलौ ॥
- 05-048-008a नरनारायणावेतौ लोकाल्लोकं समास्थितौ ।
 05-048-008c ऊर्जितौ स्वेन तपसा महासत्त्वपराक्रमौ ॥
- 05-048-009a एतौ हि कर्मणा लोकान्नन्दयामासतुर्ध्रुवौ ।
 05-048-009c असुराणामभावाय देवगन्धर्वपूजितौ ॥
- 05-048-010 **वैशंपायन उवाच**
- 05-048-010a जगाम शक्रस्तच्छ्रुत्वा यत्र तौ तेपतुस्तपः ।
 05-048-010c सार्धं देवगणैः सर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः ॥
- 05-048-011a तदा देवासुरे घोरे भये जाते दिवौकसाम् ।
 05-048-011c अयाचत महात्मानौ नरनारायणौ वरम् ॥
- 05-048-012a तावब्रूतां वृणीष्वेति तदा भरतसत्तम ।
 05-048-012c अथैतावब्रवीच्छक्रः साह्यं नः क्रियतामिति ॥
- 05-048-013a ततस्तौ शक्रमब्रूतां करिष्यावो यदिच्छसि ।
 05-048-013c ताभ्यां च सहितः शक्रो विजिग्ये दैत्यदानवान् ॥
- 05-048-014a नर इन्द्रस्य संग्रामे हत्वा शत्रून्परंतपः ।
 05-048-014c पौलोमान्कालखञ्जांश्च सहस्राणि शतानि च ॥
- 05-048-015a एष भ्रान्ते रथे तिष्ठन्भल्लेनापहरच्छिरः ।
 05-048-015c जम्भस्य ग्रसमानस्य यज्ञमर्जुन आहवे ॥
- 05-048-016a एष पारे समुद्रस्य हिरण्यपुरमारुजत् ।
 05-048-016c हत्वा षष्टिसहस्राणि निवातकवचात्रणे ॥
- 05-048-017a एष देवान्सहेन्द्रेण जित्वा परपुरंजयः ।
 05-048-017c अतर्पयन्महाबाहुरर्जुनो जातवेदसम् ॥
- 05-048-017e नारायणस्तथैवात्र भूयसोऽन्याञ्जघान ह ॥
- 05-048-018a एवमेतौ महावीर्यौ तौ पश्यत समागतौ ।
 05-048-018c वासुदेवार्जुनौ वीरौ समवेतौ महारथौ ॥
- 05-048-019a नरनारायणौ देवौ पूर्वदेवाविति श्रुतिः ।
 05-048-019c अजेयौ मानुषे लोके सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥
- 05-048-020a एष नारायणः कृष्णः फल्गुनस्तु नरः स्मृतः ।
 05-048-020c नारायणो नरश्चैव सत्त्वमेकं द्विधाकृतम् ॥
- 05-048-021a एतौ हि कर्मणा लोकानश्रुवातेऽक्षयान्ध्रुवान् ।

- 05-048-021c तत्र तत्रैव जायेते युद्धकाले पुनः पुनः ॥
- 05-048-022a तस्मात्कर्मैव कर्तव्यमिति होवाच नारदः ।
- 05-048-022c एतद्धि सर्वमाचष्ट वृष्णिचक्रस्य वेदवित् ॥
- 05-048-023a शङ्खचक्रगदाहस्तं यदा द्रक्ष्यसि केशवम् ।
- 05-048-023c पर्याददानं चास्त्राणि भीमधन्वानमर्जुनम् ॥
- 05-048-024a सनातनौ महात्मानौ कृष्णावेकरथे स्थितौ ।
- 05-048-024c दुर्योधन तदा तात स्मर्तासि वचनं मम ॥
- 05-048-025a नो चेदयमभावः स्यात्कुरूणां प्रत्युपस्थितः ।
- 05-048-025c अर्थाच्च तात धर्माच्च तव बुद्धिरुपप्लुता ॥
- 05-048-026a न चेद्ग्रहीष्यसे वाक्यं श्रोतासि सुबहून्हतान् ।
- 05-048-026c तवैव हि मतं सर्वे कुरवः पर्युपासते ॥
- 05-048-027a त्रयाणामेव च मतं तत्त्वमेकोऽनुमन्यसे ।
- 05-048-027c रामेण चैव शप्तस्य कर्णस्य भरतर्षभ ॥
- 05-048-028a दुर्जातेः सूतपुत्रस्य शकुनेः सौबलस्य च ।
- 05-048-028c तथा क्षुद्रस्य पापस्य भ्रातुर्दुःशासनस्य च ॥
- 05-048-029 कर्ण उवाच**
- 05-048-029a नैवमायुष्मता वाच्यं यन्मामात्थ पितामह ।
- 05-048-029c क्षत्रधर्मे स्थितो ह्यस्मि स्वधर्मादनपेयिवान् ॥
- 05-048-030a किं चान्यन्मयि दुर्वृत्तं येन मां परिगर्हसे ।
- 05-048-030c न हि मे वृजिनं किञ्चिद्भार्तराष्ट्रा विदुः क्वचित् ॥
- 05-048-031a राज्ञो हि धृतराष्ट्रस्य सर्वं कार्यं प्रियं मया ।
- 05-048-031c तथा दुर्योधनस्यापि स हि राज्ये समाहितः ॥
- 05-048-032 वैशंपायन उवाच**
- 05-048-032a कर्णस्य तु वचः श्रुत्वा भीष्मः शांतनवः पुनः ।
- 05-048-032c धृतराष्ट्रं महाराजमाभाष्येदं वचोऽब्रवीत् ॥
- 05-048-033a यदयं कथ्यते नित्यं हन्ताहं पाण्डवानिति ।
- 05-048-033c नायं कलापि संपूर्णा पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
- 05-048-034a अनयो योऽयमागन्ता पुत्राणां ते दुरात्मनाम् ।
- 05-048-034c तदस्य कर्म जानीहि सूतपुत्रस्य दुर्मतेः ॥
- 05-048-035a एनमाश्रित्य पुत्रस्ते मन्दबुद्धिः सुयोधनः ।

05-048-035c	अवमन्यत तान्वीरान्देवपुत्रानरिंदमान् ॥
05-048-036a	किं चाप्यनेन तत्कर्म कृतं पूर्वं सुदुष्करम् ।
05-048-036c	तैर्यथा पाण्डवैः सर्वैरेकैकेन कृतं पुरा ॥
05-048-037a	दृष्ट्वा विराटनगरे भ्रातरं निहतं प्रियम् ।
05-048-037c	धनंजयेन विक्रम्य किमनेन तदा कृतम् ॥
05-048-038a	सहितान्हि कुरून्सर्वानभियातो धनंजयः ।
05-048-038c	प्रमथ्य चाच्छिनद्भावः किमयं प्रोषितस्तदा ॥
05-048-039a	गन्धर्वैर्घोषयात्रायां हियते यत्सुतस्तव ।
05-048-039c	क्व तदा सूतपुत्रोऽभूद्य इदानीं वृषायते ॥
05-048-040a	ननु तत्रापि पार्थेन भीमेन च महात्मना ।
05-048-040c	यमाभ्यामेव चागम्य गन्धर्वास्ते पराजिताः ॥
05-048-041a	एतान्यस्य मृषोक्तानि बहूनि भरतर्षभ ।
05-048-041c	विकत्थनस्य भद्रं ते सदा धर्मार्थलोपिनः ॥
05-048-042a	भीष्मस्य तु वचः श्रुत्वा भारद्वाजो महामनाः ।
05-048-042c	धृतराष्ट्रमुवाचेदं राजमध्येऽभिपूजयन् ॥
05-048-043a	यदाह भरतश्रेष्ठो भीष्मस्तत्क्रियतां नृप ।
05-048-043c	न काममर्थलिप्सूनां वचनं कर्तुमर्हसि ॥
05-048-044a	पुरा युद्धात्साधु मन्ये पाण्डवैः सह संगमम् ।
05-048-044c	यद्वाक्यमर्जुनेनोक्तं संजयेन निवेदितम् ॥
05-048-045a	सर्वं तदभिजानामि करिष्यति च पाण्डवः ।
05-048-045c	न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति धनुर्धरः ॥
05-048-046a	अनादृत्य तु तद्वाक्यमर्थवद्द्रोणभीष्मयोः ।
05-048-046c	ततः स संजयं राजा पर्यपृच्छत पाण्डवम् ॥
05-048-047a	तदैव कुरवः सर्वे निराशा जीवितेऽभवन् ।
05-048-047c	भीष्मद्रोणौ यदा राजा न सम्यगनुभाषते ॥

05-049-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-049-001a	किमसौ पाण्डवो राजा धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ।
05-049-001c	श्रुत्वेमा बहुलाः सेनाः प्रत्यर्थेन समागताः ॥
05-049-002a	किमिच्छत्यभिसंरम्भाद्योत्स्यमानो युधिष्ठिरः ।
05-049-002c	कस्य स्विद्भ्रातृपुत्राणां चिन्तासु मुखमीक्षते ॥
05-049-003a	के स्विदेनं वारयन्ति शाम्य युध्येति वा पुनः ।

05-049-003c निकृत्या कोपितं मन्दैर्धर्मज्ञं धर्मचारिणम् ॥

05-049-004 संजय उवाच

05-049-004a राज्ञो मुखमुदीक्षन्ते पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।

05-049-004c युधिष्ठिरस्य भद्रं ते स सर्वाननुशास्ति च ॥

05-049-005a पृथग्भूताः पाण्डवानां पाञ्चालानां रथव्रजाः ।

05-049-005c आयान्तमभिनन्दन्ति कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥

05-049-006a तमः सूर्यमिवोद्यन्तं कौन्तेयं दीप्ततेजसम् ।

05-049-006c पाञ्चालाः प्रतिनन्दन्ति तेजोराशिमिवोद्यतम् ॥

05-049-007a आ गोपालाविपालेभ्यो नन्दमानं युधिष्ठिरम् ।

05-049-007c पाञ्चालाः केकया मत्स्याः प्रतिनन्दन्ति पाण्डवम् ॥

05-049-008a ब्राह्मण्यो राजपुत्र्यश्च विशां दुहितरश्च याः ।

05-049-008c क्रीडन्त्योऽभिसमायान्ति पार्थं संनद्धमीक्षितुम् ॥

05-049-009 धृतराष्ट्र उवाच

05-049-009a संजयाचक्ष्व केनास्मान्पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ।

05-049-009c धृष्टद्युम्नेन सेनान्या सोमकाः किं बला इव ॥

05-049-010 वैशंपायन उवाच

05-049-010a गावल्गणिस्तु तत्पृष्ठः सभायां कुरुसंसदि ।

05-049-010c निःश्वस्य सुभृशं दीर्घं मुहुः संचिन्तयन्निव ॥

05-049-010e तत्रानिमित्ततो दैवात्सूतं कश्मलमाविशत् ॥

05-049-011a तदाचचक्षे पुरुषः सभायां राजसंसदि ।

05-049-011c संजयोऽयं महाराज मूर्च्छितः पतितो भुवि ॥

05-049-011e वाचं न सृजते कांचिद्धीनप्रज्ञोऽल्पचेतनः ॥

05-049-012 धृतराष्ट्र उवाच

05-049-012a अपश्यत्संजयो नूनं कुन्तीपुत्रान्महारथान् ।

05-049-012c तैरस्य पुरुषव्याघ्रैर्भृशमुद्वेजितं मनः ॥

05-049-013 वैशंपायन उवाच

05-049-013a संजयश्चेतनां लब्ध्वा प्रत्याश्वस्येदमब्रवीत् ।

05-049-013c धृतराष्ट्रं महाराज सभायां कुरुसंसदि ॥

05-049-014a दृष्टवानस्मि राजेन्द्र कुन्तीपुत्रान्महारथान् ।

05-049-014c	मत्स्यराजगृहावासादवरोधेन कर्षितान् ॥
05-049-014e	शृणु यैर्हि महाराज पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-015a	यो नैव रोषान्न भयान्न कामान्नार्थकारणात् ।
05-049-015c	न हेतुवादाद्धर्मात्मा सत्यं जह्यात्कथंचन ॥
05-049-016a	यः प्रमाणं महाराज धर्मे धर्मभृतां वरः ।
05-049-016c	अजातशत्रुणा तेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-017a	यस्य बाहुबले तुल्यः पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।
05-049-017c	यो वै सर्वान्महीपालान्वशे चक्रे धनुर्धरः ॥
05-049-017e	तेन वो भीमसेनेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-018a	निःसृतानां जतुगृहाद्धिडिम्बात्पुरुषादकात् ।
05-049-018c	य एषामभवद्द्वीपः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ॥
05-049-019a	याज्ञसेनीमथो यत्र सिन्धुराजोऽपकृष्टवान् ।
05-049-019c	तत्रैषामभवद्द्वीपः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ॥
05-049-020a	यश्च तान्संगतान्सर्वान्पाण्डवान्वारणावते ।
05-049-020c	दह्यतो मोचयामास तेन वस्तेऽभ्ययुञ्जत ॥
05-049-021a	कृष्णायाश्चरता प्रीतिं येन क्रोधवशा हताः ।
05-049-021c	प्रविश्य विषमं घोरं पर्वतं गन्धमादनम् ॥
05-049-022a	यस्य नागायुतं वीर्यं भुजयोः सारमर्पितम् ।
05-049-022c	तेन वो भीमसेनेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-023a	कृष्णद्वितीयो विक्रम्य तुष्ट्यर्थं जातवेदसः ।
05-049-023c	अजयद्यः पुरा वीरो युध्यमानं पुरंदरम् ॥
05-049-024a	यः स साक्षान्महादेवं गिरिशं शूलपाणिनम् ।
05-049-024c	तोषयामास युद्धेन देवदेवमुमापतिम् ॥
05-049-025a	यश्च सर्वान्वशे चक्रे लोकपालान्धनुर्धरः ।
05-049-025c	तेन वो विजयेनाजौ पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-026a	यः प्रतीचीं दिशं चक्रे वशे म्लेच्छगणायुताम् ।
05-049-026c	स तत्र नकुलो योद्धा चित्रयोधी व्यवस्थितः ॥
05-049-027a	तेन वो दर्शनीयेन वीरेणातिधनुर्भृता ।
05-049-027c	माद्रीपुत्रेण कौरव्य पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-028a	यः काशीनङ्गमगधान्कलिङ्गांश्च युधाजयत् ।
05-049-028c	तेन वः सहदेवेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥

05-049-029a	यस्य वीर्येण सदृशाश्चत्वारो भुवि मानवाः ।
05-049-029c	अश्वत्थामा धृष्टकेतुः प्रद्युम्नो रुक्मिरेव च ॥
05-049-030a	तेन वः सहदेवेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ।
05-049-030c	यवीयसा नृवीरेण माद्रीनन्दिकरेण च ॥
05-049-031a	तपश्चचार या घोरं काशिकन्या पुरा सती ।
05-049-031c	भीष्मस्य वधमिच्छन्ती प्रेत्यापि भरतर्षभ ॥
05-049-032a	पाञ्चालस्य सुता जज्ञे दैवाच्च स पुनः पुमान् ।
05-049-032c	स्त्रीपुंसोः पुरुषव्याघ्र यः स वेद गुणागुणान् ॥
05-049-033a	यः कलिङ्गान्समापेदे पाञ्चालो युद्धदुर्मदः ।
05-049-033c	शिखण्डिना वः कुरवः कृतास्त्रेणाभ्ययुञ्जत ॥
05-049-034a	यां यक्षः पुरुषं चक्रे भीष्मस्य निधने किल ।
05-049-034c	महेष्वासेन रौद्रेण पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-035a	महेष्वासा राजपुत्रा भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
05-049-035c	सुमृष्टकवचाः शूरास्तैश्च वस्तेऽभ्ययुञ्जत ॥
05-049-036a	यो दीर्घबाहुः क्षिप्रस्त्रो धृतिमान्सत्यविक्रमः ।
05-049-036c	तेन वो वृष्णिवीरेण युयुधानेन संगरः ॥
05-049-037a	य आसीच्छरणं काले पाण्डवानां महात्मनाम् ।
05-049-037c	रणे तेन विराटेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-038a	यः स काशिपती राजा वाराणस्यां महारथः ।
05-049-038c	स तेषामभवद्योद्धा तेन वस्तेऽभ्ययुञ्जत ॥
05-049-039a	शिशुभिर्दुर्जयैः संख्ये द्रौपदेयैर्महात्मभिः ।
05-049-039c	आशीविषसमस्पर्शैः पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-040a	यः कृष्णसदृशो वीर्ये युधिष्ठिरसमो दमे ।
05-049-040c	तेनाभिमन्युना संख्ये पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-041a	यश्चैवाप्रतिमो वीर्ये धृष्टकेतुर्महायशः ।
05-049-041c	दुःसहः समरे क्रुद्धः शैशुपालिर्महारथः ॥
05-049-041e	तेन वश्चेदिराजेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-042a	यः संश्रयः पाण्डवानां देवानामिव वासवः ।
05-049-042c	तेन वो वासुदेवेन पाण्डवा अभ्ययुञ्जत ॥
05-049-043a	तथा चेदिपतेर्भ्राता शरभो भरतर्षभ ।
05-049-043c	करकर्षेण सहितस्ताभ्यां वस्तेऽभ्ययुञ्जत ॥

- 05-049-044a जारासंधिः सहदेवो जयत्सेनश्च तावुभौ ।
 05-049-044c द्रुपदश्च महातेजा बलेन महता वृतः ॥
 05-049-044e त्यक्तात्मा पाण्डवार्थाय योत्स्यमानो व्यवस्थितः ॥
 05-049-045a एते चान्ये च बहवः प्राच्योदीच्या महीक्षितः ।
 05-049-045c शतशो यानपाश्रित्य धर्मराजो व्यवस्थितः ॥

05-050-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-050-001a सर्व एते महोत्साहा ये त्वया परिकीर्तिताः ।
 05-050-001c एकतस्त्वेव ते सर्वे समेता भीम एकतः ॥
 05-050-002a भीमसेनाद्धि मे भूयो भयं संजायते महत् ।
 05-050-002c क्रुद्धादमर्षणात्तात व्याघ्रादिव महारुरोः ॥
 05-050-003a जागर्मि रात्रयः सर्वा दीर्घमुष्णं च निःश्वसन् ।
 05-050-003c भीतो वृकोदरात्तात सिंहात्पशुरिवाबलः ॥
 05-050-004a न हि तस्य महाबाहोः शक्रप्रतिमतेजसः ।
 05-050-004c सैन्येऽस्मिन्प्रतिपश्यामि य एनं विषहेद्युधि ॥
 05-050-005a अमर्षणश्च कौन्तेयो दृढवैरश्च पाण्डवः ।
 05-050-005c अनर्महासी सोन्मादस्तिर्यक्प्रेक्षी महास्वनः ॥
 05-050-006a महावेगो महोत्साहो महाबाहुर्महाबलः ।
 05-050-006c मन्दानां मम पुत्राणां युद्धेनान्तं करिष्यति ॥
 05-050-007a ऊरुग्राहगृहीतानां गदां बिभ्रद्वृकोदरः ।
 05-050-007c कुरूणामृषभो युद्धे दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
 05-050-008a शैक्यायसमयीं घोरां गदां काञ्चनभूषिताम् ।
 05-050-008c मनसाहं प्रपश्यामि ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥
 05-050-009a यथा रुरूणां यूथेषु सिंहो जातबलश्चरेत् ।
 05-050-009c मामकेषु तथा भीमो बलेषु विचरिष्यति ॥
 05-050-010a सर्वेषां मम पुत्राणां स एकः क्रूरविक्रमः ।
 05-050-010c बह्वाशी विप्रतीपश्च बाल्येऽपि रभसः सदा ॥
 05-050-011a उद्वेपते मे हृदयं यदा दुर्योधनादयः ।
 05-050-011c बाल्येऽपि तेन युध्यन्तो वारणेनेव मर्दिताः ॥
 05-050-012a तस्य वीर्येण संक्लिष्टा नित्यमेव सुता मम ।
 05-050-012c स एव हेतुर्भेदस्य भीमो भीमपराक्रमः ॥
 05-050-013a ग्रसमानमनीकानि नरवारणवाजिनाम् ।

05-050-013c	पश्यामीवाग्रतो भीमं क्रोधमूर्छितमाहवे ॥
05-050-014a	अस्त्रे द्रोणार्जुनसमं वायुवेगसमं जवे ।
05-050-014c	संजयाचक्ष्व मे शूरं भीमसेनममर्षणम् ॥
05-050-015a	अतिलाभं तु मन्येऽहं यत्तेन रिपुघातिना ।
05-050-015c	तदैव न हताः सर्वे मम पुत्रा मनस्विना ॥
05-050-016a	येन भीमबला यक्षा राक्षसाश्च समाहताः ।
05-050-016c	कथं तस्य रणे वेगं मानुषः प्रसहिष्यति ॥
05-050-017a	न स जातु वशे तस्थौ मम बालोऽपि संजय ।
05-050-017c	किं पुनर्मम दुष्पुत्रैः क्लिष्टः संप्रति पाण्डवः ॥
05-050-018a	निष्ठुरः स च नैष्ठुर्याद्भज्येदपि न संनमेत् ।
05-050-018c	तिर्यक्प्रेक्षी संहतभ्रूः कथं शाम्येद्वृकोदरः ॥
05-050-019a	बृहदंसोऽप्रतिबलो गौरस्ताल इवोद्गतः ।
05-050-019c	प्रमाणतो भीमसेनः प्रादेशेनाधिकोऽर्जुनात् ॥
05-050-020a	जवेन वाजिनोऽत्येति बलेनात्येति कुञ्जरान् ।
05-050-020c	अव्यक्तजल्पी मध्वक्षो मध्यमः पाण्डवो बली ॥
05-050-021a	इति बाल्ये श्रुतः पूर्वं मया व्यासमुखात्पुरा ।
05-050-021c	रूपतो वीर्यतश्चैव याथातथ्येन पाण्डवः ॥
05-050-022a	आयसेन स दण्डेन रथान्नागान्हयान्नरान् ।
05-050-022c	हनिष्यति रणे क्रुद्धो भीमः प्रहरतां वरः ॥
05-050-023a	अमर्षी नित्यसंरब्धो रौद्रः क्रूरपराक्रमः ।
05-050-023c	मम तात प्रतीपानि कुर्वन्पूर्वं विमानितः ॥
05-050-024a	निष्कीर्णामायसीं स्थूलां सुपर्वा काञ्चनीं गदाम् ।
05-050-024c	शतधनीं शतनिर्ह्रादां कथं शक्ष्यन्ति मे सुताः ॥
05-050-025a	अपारमप्लवागाधं समुद्रं शरवेगिनम् ।
05-050-025c	भीमसेनमयं दुर्गं तात मन्दास्तितीर्षवः ॥
05-050-026a	क्रोशतो मे न शृण्वन्ति बालाः पण्डितमानिनः ।
05-050-026c	विषमं नावबुध्यन्ते प्रपातं मधुदर्शिनः ॥
05-050-027a	संयुगं ये करिष्यन्ति नररूपेण वायुना ।
05-050-027c	नियतं चोदिता धात्रा सिंहेनेव महामृगाः ॥
05-050-028a	शैक्यां तात चतुष्किष्कुं षडस्त्रिममितौजसम् ।
05-050-028c	प्रहितां दुःखसंस्पर्शां कथं शक्ष्यन्ति मे सुताः ॥

05-050-029a	गदां भ्रामयतस्तस्य भिन्दतो हस्तिमस्तकान् ।
05-050-029c	सृक्किणी लेलिहानस्य बाष्पमुत्सृजतो मुहुः ॥
05-050-030a	उद्दिश्य पातान्पततः कुर्वतो भैरवान्नवान् ।
05-050-030c	प्रतीपान्पततो मत्तान्कुञ्जरान्प्रतिगर्जतः ॥
05-050-031a	विगाह्य रथमार्गेषु वरानुद्दिश्य निघ्नतः ।
05-050-031c	अग्नेः प्रज्वलितस्येव अपि मुच्येत मे प्रजा ॥
05-050-032a	वीथीं कुर्वन्महाबाहुर्द्रावयन्मम वाहिनीम् ।
05-050-032c	नृत्यन्निव गदापाणिर्युगान्तं दर्शयिष्यति ॥
05-050-033a	प्रभिन्न इव मातङ्गः प्रभञ्जनपुष्पितान्द्रुमान् ।
05-050-033c	प्रवेक्ष्यति रणे सेनां पुत्राणां मे वृकोदरः ॥
05-050-034a	कुर्वन्नथान्विपुरुषान्विध्वजान्भग्नपुष्करान् ।
05-050-034c	आरुजन्पुरुषव्याघ्रो रथिनः सादिनस्तथा ॥
05-050-035a	गङ्गावेग इवानूपांस्तीरजान्विविधान्द्रुमान् ।
05-050-035c	प्रवेक्ष्यति महासेनां पुत्राणां मम संजय ॥
05-050-036a	वशं नूनं गमिष्यन्ति भीमसेनबलार्दिताः ।
05-050-036c	मम पुत्राश्च भृत्याश्च राजानश्चैव संजय ॥
05-050-037a	येन राजा महावीर्यः प्रविश्यान्तःपुरं पुरा ।
05-050-037c	वासुदेवसहायेन जरासंधो निपातितः ॥
05-050-038a	कृत्स्नेयं पृथिवी देवी जरासंधेन धीमता ।
05-050-038c	मागधेन्द्रेण बलिना वशे कृत्वा प्रतापिता ॥
05-050-039a	भीष्मप्रतापात्कुरवो नयेनान्धकवृष्णयः ।
05-050-039c	ते न तस्य वशं जग्मुः केवलं दैवमेव वा ॥
05-050-040a	स गत्वा पाण्डुपुत्रेण तरसा बाहुशालिना ।
05-050-040c	अनायुधेन वीरेण निहतः किं ततोऽधिकम् ॥
05-050-041a	दीर्घकालेन संसिक्तं विषमाशीविषो यथा ।
05-050-041c	स मोक्ष्यति रणे तेजः पुत्रेषु मम संजय ॥
05-050-042a	महेन्द्र इव वज्रेण दानवान्देवसत्तमः ।
05-050-042c	भीमसेनो गदापाणिः सूदयिष्यति मे सुतान् ॥
05-050-043a	अविषह्यमनावार्यं तीव्रवेगपराक्रमम् ।
05-050-043c	पश्यामीवातिताम्राक्षमापतन्तं वृकोदरम् ॥
05-050-044a	अगदस्याप्यधनुषो विरथस्य विवर्मणः ।

05-050-044c	बाहुभ्यां युध्यमानस्य कस्तिष्ठेदग्रतः पुमान् ॥
05-050-045a	भीष्मो द्रोणश्च विप्रोऽयं कृपः शारद्वतस्तथा ।
05-050-045c	जानन्त्येते यथैवाहं वीर्यज्ञस्तस्य धीमतः ॥
05-050-046a	आर्यव्रतं तु जानन्तः संगरान्न बिभित्सवः ।
05-050-046c	सेनामुखेषु स्थास्यन्ति मामकानां नरर्षभाः ॥
05-050-047a	बलीयः सर्वतो दिष्टं पुरुषस्य विशेषतः ।
05-050-047c	पश्यन्नपि जयं तेषां न नियच्छामि यत्सुतान् ॥
05-050-048a	ते पुराणं महेष्वासा मार्गमैन्द्रं समास्थिताः ।
05-050-048c	त्यक्ष्यन्ति तुमुले प्राणात्रक्षन्तः पार्थिवं यशः ॥
05-050-049a	यथैषां मामकास्तात तथैषां पाण्डवा अपि ।
05-050-049c	पौत्रा भीष्मस्य शिष्याश्च द्रोणस्य च कृपस्य च ॥
05-050-050a	यत्त्वस्मदाश्रयं किञ्चिद्वत्तमिष्टं च संजय ।
05-050-050c	तस्यापचितिमार्यत्वात्कर्तारः स्थविरास्त्रयः ॥
05-050-051a	आददानस्य शस्त्रं हि क्षत्रधर्मं परीप्सतः ।
05-050-051c	निधनं ब्राह्मणस्याजौ वरमेवाहुरुत्तमम् ॥
05-050-052a	स वै शोचामि सर्वान्वै ये युयुत्सन्ति पाण्डवान् ।
05-050-052c	विक्रुष्टं विदुरेणादौ तदेतद्भयमागतम् ॥
05-050-053a	न तु मन्ये विघाताय ज्ञानं दुःखस्य संजय ।
05-050-053c	भवत्यतिबले ह्येतज्ज्ञानमप्युपघातकम् ॥
05-050-054a	ऋषयो ह्यपि निर्मुक्ताः पश्यन्तो लोकसंग्रहान् ।
05-050-054c	सुखे भवन्ति सुखिनस्तथा दुःखेन दुःखिताः ॥
05-050-055a	किं पुनर्योऽहमासक्तस्तत्र तत्र सहस्रधा ।
05-050-055c	पुत्रेषु राज्यदारेषु पौत्रेष्वपि च बन्धुषु ॥
05-050-056a	संशये तु महत्यस्मिन्किं नु मे क्षममुत्तमम् ।
05-050-056c	विनाशं ह्येव पश्यामि कुरूणामनुचिन्तयन् ॥
05-050-057a	द्यूतप्रमुखमाभाति कुरूणां व्यसनं महत् ।
05-050-057c	मन्देनैश्वर्यकामेन लोभात्पापमिदं कृतम् ॥
05-050-058a	मन्ये पर्यायधर्मोऽयं कालस्यात्यन्तगामिनः ।
05-050-058c	चक्रे प्रधिरिवासक्तो नास्य शक्यं पलायितुम् ॥
05-050-059a	किं नु कार्यं कथं कुर्यां क्व नु गच्छामि संजय ।
05-050-059c	एते नश्यन्ति कुरवो मन्दाः कालवशं गताः ॥

- 05-050-060a अवशोऽहं पुरा तात पुत्राणां निहते शते ।
 05-050-060c श्रोष्यामि निनदं स्त्रीणां कथं मां मरणं स्पृशेत् ॥
 05-050-061a यथा निदाघे ज्वलनः समिद्धो; दहेत्कक्षं वायुना चोद्यमानः ।
 05-050-061c गदाहस्तः पाण्डवस्तद्वदेव; हन्ता मदीयान्सहितोऽर्जुनेन ॥

05-051-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-051-001a यस्य वै नानृता वाचः प्रवृत्ता अनुशुश्रुमः ।
 05-051-001c त्रैलोक्यमपि तस्य स्याद्योद्धा यस्य धनंजयः ॥
 05-051-002a तस्यैव च न पश्यामि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
 05-051-002c अनिशं चिन्तयानोऽपि यः प्रतीयाद्रथेन तम् ॥
 05-051-003a अस्यतः कर्णिनालीकान्मार्गणान्हृदयच्छिदः ।
 05-051-003c प्रत्येता न समः कश्चिद्युधि गाण्डीवधन्वनः ॥
 05-051-004a द्रोणकर्णौ प्रतीयातां यदि वीरौ नरर्षभौ ।
 05-051-004c माहात्म्यात्संशयो लोके न त्वस्ति विजयो मम ॥
 05-051-005a घृणी कर्णः प्रमादी च आचार्यः स्थविरो गुरुः ।
 05-051-005c समर्थो बलवान्पार्थो दृढधन्वा जितक्लमः ॥
 05-051-005e भवेत्सुतुमुलं युद्धं सर्वशोऽप्यपराजयः ॥
 05-051-006a सर्वे ह्यस्त्रविदः शूराः सर्वे प्राप्ता महद्यशः ।
 05-051-006c अपि सर्वामरैश्चर्यं त्यजेयुर्न पुनर्जयम् ॥
 05-051-006e वधे नूनं भवेच्छान्तिस्तयोर्वा फल्गुनस्य वा ॥
 05-051-007a न तु जेतार्जुनस्यास्ति हन्ता चास्य न विद्यते ।
 05-051-007c मन्युस्तस्य कथं शाम्येन्मन्दान्प्रति य उत्थितः ॥
 05-051-008a अन्येऽप्यस्त्राणि जानन्ति जीयन्ते च जयन्ति च ।
 05-051-008c एकान्तविजयस्त्वेव श्रूयते फल्गुनस्य ह ॥
 05-051-009a त्रयस्त्रिंशत्समाहूय खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् ।
 05-051-009c जिगाय च सुरान्सर्वान्नास्य वेद्मि पराजयम् ॥
 05-051-010a यस्य यन्ता हृषीकेशः शीलवृत्तसमो युधि ।
 05-051-010c ध्रुवस्तस्य जयस्तात यथेन्द्रस्य जयस्तथा ॥
 05-051-011a कृष्णावेकरथे यत्तावधिज्यं गाण्डिवं धनुः ।
 05-051-011c युगपत्त्रीणि तेजांसि समेतान्यनुशुश्रुमः ॥
 05-051-012a नैव नोऽस्ति धनुस्तादृङ् न योद्धा न च सारथिः ।
 05-051-012c तच्च मन्दा न जानन्ति दुर्योधनवशानुगाः ॥

05-051-013a	शेषयेदशनिर्दीप्तो निपतन्मूर्ध्नि संजय ।
05-051-013c	न तु शेषं शराः कुर्युरस्तास्तात किरीटिना ॥
05-051-014a	अपि चास्यन्निवाभाति निघ्नन्निव च फल्गुनः ।
05-051-014c	उद्धरन्निव कायेभ्यः शिरांसि शरवृष्टिभिः ॥
05-051-015a	अपि बाणमयं तेजः प्रदीप्तमिव सर्वतः ।
05-051-015c	गाण्डीवेद्धं दहेताजौ पुत्राणां मम वाहिनीम् ॥
05-051-016a	अपि सा रथघोषेण भयार्ता सव्यसाचिनः ।
05-051-016c	वित्रस्ता बहुला सेना भारती प्रतिभाति मे ॥
05-051-017a	यथा कक्षं दहत्यग्निः प्रवृद्धः सर्वतश्चरन् ।
05-051-017c	महार्चिरनिलोद्धूतस्तद्वद्धक्ष्यति मामकान् ॥
05-051-018a	यदोद्वमन्निशितान्बाणसंघाः;न्स्थाताततायी समरे किरीटी ।
05-051-018c	सृष्टोऽन्तकः सर्वहरो विधात्रा; यथा भवेत्तद्वदवारणीयः ॥
05-051-019a	यदा ह्यभीक्ष्णं सुबहून्प्रकाराः;ञ्श्रोतास्मि तानावसथे कुरूणाम् ।
05-051-019c	तेषां समन्ताच्च तथा रणाग्रे; क्षयः किलायं भरतानुपैति ॥

05-052-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-052-001a	यथैव पाण्डवाः सर्वे पराक्रान्ता जिगीषवः ।
05-052-001c	तथैवाभिसरास्तेषां त्यक्तात्मानो जये धृताः ॥
05-052-002a	त्वमेव हि पराक्रान्तानाचक्षीथाः परान्मम ।
05-052-002c	पाञ्चालान्केकयान्मत्स्यान्मागधान्वत्सभूमिपान् ॥
05-052-003a	यश्च सेन्द्रानिमाँल्लोकानिच्छन्कुर्याद्विशे बली ।
05-052-003c	स श्रेष्ठो जगतः कृष्णः पाण्डवानां जये धृतः ॥
05-052-004a	समस्तामर्जुनाद्विद्यां सात्यकिः क्षिप्रमाप्तवान् ।
05-052-004c	शैनेयः समरे स्थाता बीजवत्प्रवपञ्जरान् ॥
05-052-005a	धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः क्रूरकर्मा महारथः ।
05-052-005c	मामकेषु रणं कर्ता बलेषु परमास्त्रवित् ॥
05-052-006a	युधिष्ठिरस्य च क्रोधादर्जुनस्य च विक्रमात् ।
05-052-006c	यमाभ्यां भीमसेनाच्च भयं मे तात जायते ॥
05-052-007a	अमानुषं मनुष्येन्द्रैर्जालं विततमन्तरा ।
05-052-007c	मम सेनां हनिष्यन्ति ततः क्रोशामि संजय ॥
05-052-008a	दर्शनीयो मनस्वी च लक्ष्मीवान्ब्रह्मवर्चसी ।
05-052-008c	मेधावी सुकृतप्रज्ञो धर्मात्मा पाण्डुनन्दनः ॥

05-052-009a	मित्रामात्यैः सुसंपन्नः संपन्नो योज्ययोजकैः ।
05-052-009c	भ्रातृभिः श्वशुरैः पुत्रैरुपपन्नो महारथैः ॥
05-052-010a	धृत्या च पुरुषव्याघ्रो नैभृत्येन च पाण्डवः ।
05-052-010c	अनृशंसो वदान्यश्च ह्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥
05-052-011a	बहुश्रुतः कृतात्मा च वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ।
05-052-011c	तं सर्वगुणसंपन्नं समिद्धमिव पावकम् ॥
05-052-012a	तपन्तमिव को मन्दः पतिष्यति पतंगवत् ।
05-052-012c	पाण्डवाग्निमनावार्यं मुमूर्षुर्मूढचेतनः ॥
05-052-013a	तनुरुच्चः शिखी राजा शुद्धजाम्बूनदप्रभः ।
05-052-013c	मन्दानां मम पुत्राणां युद्धेनान्तं करिष्यति ॥
05-052-014a	तैर्युद्धं साधु मन्ये कुरवस्तन्निबोधत ।
05-052-014c	युद्धे विनाशः कृत्स्नस्य कुलस्य भविता ध्रुवम् ॥
05-052-015a	एषा मे परमा शान्तिर्यया शाम्यति मे मनः ।
05-052-015c	यदि त्वयुद्धमिष्टं वो वयं शान्त्यै यतामहे ॥
05-052-016a	न तु नः शिक्षमाणानामुपेक्षेत युधिष्ठिरः ।
05-052-016c	जुगुप्सति ह्यधर्मेण मामेवोद्दिश्य कारणम् ॥

05-053-001 संजय उवाच

05-053-001a	एवमेतन्महाराज यथा वदसि भारत ।
05-053-001c	युद्धे विनाशः क्षत्रस्य गाण्डीवेन प्रदृश्यते ॥
05-053-002a	इदं तु नाभिजानामि तव धीरस्य नित्यशः ।
05-053-002c	यत्पुत्रवशमागच्छेः सत्त्वज्ञः सव्यसाचिनः ॥
05-053-003a	नैष कालो महाराज तव शश्वत्कृतागसः ।
05-053-003c	त्वया ह्येवादितः पार्था निकृता भरतर्षभ ॥
05-053-004a	पिता श्रेष्ठः सुहृद्यश्च सम्यक्प्रणिहितात्मवान् ।
05-053-004c	आस्थेयं हि हितं तेन न द्रोग्धा गुरुच्यते ॥
05-053-005a	इदं जितमिदं लब्धमिति श्रुत्वा पराजितान् ।
05-053-005c	द्यूतकाले महाराज स्मयसे स्म कुमारवत् ॥
05-053-006a	परुषाण्युच्यमानान्स्म पुरा पार्थानुपेक्षसे ।
05-053-006c	कृत्स्नं राज्यं जयन्तीति प्रपातं नानुपश्यसि ॥
05-053-007a	पित्र्यं राज्यं महाराज कुरवस्ते सजाङ्गलाः ।
05-053-007c	अथ वीरैर्जितां भूमिमखिलां प्रत्यपद्यथाः ॥

05-053-008a	बाहुवीर्यार्जिता भूमिस्तव पार्थैर्निवेदिता ।
05-053-008c	मयेदं कृतमित्येव मन्यसे राजसत्तम ॥
05-053-009a	ग्रस्तान्गन्धर्वराजेन मज्जतो ह्यप्लवेऽम्भसि ।
05-053-009c	आनिनाय पुनः पार्थः पुत्रांस्ते राजसत्तम ॥
05-053-010a	कुमारवच्च स्मयसे द्यूते विनिकृतेषु यत् ।
05-053-010c	पाण्डवेषु वनं राजन्प्रव्रजत्सु पुनः पुनः ॥
05-053-011a	प्रवर्षतः शरव्रातानर्जुनस्य शितान्बहून् ।
05-053-011c	अप्यर्णवा विशुष्येयुः किं पुनर्मांसयोनयः ॥
05-053-012a	अस्यतां फल्गुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ।
05-053-012c	केशवः सर्वभूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ॥
05-053-013a	वानरो रोचमानश्च केतुः केतुमतां वरः ।
05-053-013c	एवमेतानि सरथो वहञ्चेतहयो रणे ॥
05-053-013e	क्षपयिष्यति नो राजन्कालचक्रमिवोद्यतम् ॥
05-053-014a	तस्याद्य वसुधा राजन्निखिला भरतर्षभ ।
05-053-014c	यस्य भीमार्जुनौ योधौ स राजा राजसत्तम ॥
05-053-015a	तथा भीमहतप्रायां मज्जन्तीं तव वाहिनीम् ।
05-053-015c	दुर्योधनमुखा दृष्ट्वा क्षयं यास्यन्ति कौरवाः ॥
05-053-016a	न हि भीमभयाद्धीता लप्स्यन्ते विजयं विभो ।
05-053-016c	तव पुत्रा महाराज राजानश्चानुसारिणः ॥
05-053-017a	मत्स्यास्त्वामद्य नार्चन्ति पाञ्चालाश्च सकेकयाः ।
05-053-017c	शाल्वेयाः शूरसेनाश्च सर्वे त्वामवजानते ॥
05-053-017e	पार्थं ह्येते गताः सर्वे वीर्यज्ञास्तस्य धीमतः ॥
05-053-018a	अनर्हानेव तु वधे धर्मयुक्तान्विकर्मणा ।
05-053-018c	सर्वोपायैर्नियन्तव्यः सानुगः पापपूरुषः ॥
05-053-018e	तव पुत्रो महाराज नात्र शोचितुमर्हसि ॥
05-053-019a	द्यूतकाले मया चोक्तं विदुरेण च धीमता ।
05-053-019c	यदिदं ते विलपितं पाण्डवान्प्रति भारत ॥
05-053-019e	अनीशेनेव राजेन्द्र सर्वमेतन्निरर्थकम् ॥

05-054-001 दुर्योधन उवाच

05-054-001a	न भेतव्यं महाराज न शोच्या भवता वयम् ।
05-054-001c	समर्थाः स्म परान्राजन्विजेतुं समरे विभो ॥

05-054-002a	वनं प्रव्राजितान्पार्थान्यदायान्मधुसूदनः ।
05-054-002c	महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना ॥
05-054-003a	केकया धृष्टकेतुश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
05-054-003c	राजानश्चान्वयुः पार्थान्बहवोऽन्येऽनुयायिनः ॥
05-054-004a	इन्द्रप्रस्थस्य चादूरात्समाजग्मुर्महारथाः ।
05-054-004c	व्यगर्हयंश्च संगम्य भवन्तं कुरुभिः सह ॥
05-054-005a	ते युधिष्ठिरमासीनमजिनैः प्रतिवासितम् ।
05-054-005c	कृष्णप्रधानाः संहत्य पर्युपासन्त भारत ॥
05-054-006a	प्रत्यादानं च राज्यस्य कार्यमूचुर्नराधिपाः ।
05-054-006c	भवतः सानुबन्धस्य समुच्छेदं चिकीर्षवः ॥
05-054-007a	श्रुत्वा चैतन्मयोक्तास्तु भीष्मद्रोणकृपास्तदा ।
05-054-007c	ज्ञातिक्षयभयाद्राजन्भीतेन भरतर्षभ ॥
05-054-008a	न ते स्थास्यन्ति समये पाण्डवा इति मे मतिः ।
05-054-008c	समुच्छेदं हि नः कृत्स्नं वासुदेवश्चिकीर्षति ॥
05-054-009a	ऋते च विदुरं सर्वे यूयं वध्या महात्मनः ।
05-054-009c	धृतराष्ट्रश्च धर्मज्ञो न वध्यः कुरुसत्तमः ॥
05-054-010a	समुच्छेदं च कृत्स्नं नः कृत्वा तात जनार्दनः ।
05-054-010c	एकराज्यं कुरूणां स्म चिकीर्षति युधिष्ठिरे ॥
05-054-011a	तत्र किं प्राप्तकालं नः प्रणिपातः पलायनम् ।
05-054-011c	प्राणान्वा संपरित्यज्य प्रतियुध्यामहे परान् ॥
05-054-012a	प्रतियुद्धे तु नियतः स्यादस्माकं पराजयः ।
05-054-012c	युधिष्ठिरस्य सर्वे हि पार्थिवा वशवर्तिनः ॥
05-054-013a	विरक्तराष्ट्राश्च वयं मित्राणि कुपितानि नः ।
05-054-013c	धिककृताः पार्थिवैः सर्वैः स्वजनेन च सर्वशः ॥
05-054-014a	प्रणिपाते तु दोषोऽस्ति बन्धूनां शाश्वतीः समाः ।
05-054-014c	पितरं त्वेव शोचामि प्रज्ञानेत्रं जनेश्वरम् ॥
05-054-014e	मत्कृते दुःखमापन्नं क्लेशं प्राप्तमनन्तकम् ॥
05-054-015a	कृतं हि तव पुत्रैश्च परेषामवरोधनम् ।
05-054-015c	मत्प्रियार्थं पुरैवैतद्विदितं ते नरोत्तम ॥
05-054-016a	ते राज्ञो धृतराष्ट्रस्य सामात्यस्य महारथाः ।
05-054-016c	वैरं प्रतिकरिष्यन्ति कुलोच्छेदेन पाण्डवाः ॥

05-054-017a	ततो द्रोणोऽब्रवीद्भीष्मः कृपो द्रौणिश्च भारत ।
05-054-017c	मत्वा मां महतीं चिन्तामास्थितं व्यथितेन्द्रियम् ॥
05-054-018a	अभिद्रुग्धाः परे चेन्नो न भेतव्यं परंतप ।
05-054-018c	असमर्थाः परे जेतुमस्मान्युधि जनेश्वर ॥
05-054-019a	एकैकशः समर्थाः स्मो विजेतुं सर्वपार्थिवान् ।
05-054-019c	आगच्छन्तु विनेष्यामो दर्पमेषां शितैः शरैः ॥
05-054-020a	पुरैकेन हि भीष्मेण विजिताः सर्वपार्थिवाः ।
05-054-020c	मृते पितर्यभिक्रुद्धो रथेनैकेन भारत ॥
05-054-021a	जघान सुबहूंस्तेषां संरब्धः कुरुसत्तमः ।
05-054-021c	ततस्ते शरणं जग्मुर्देवव्रतमिमं भयात् ॥
05-054-022a	स भीष्मः सुसमर्थोऽयमस्माभिः सहितो रणे ।
05-054-022c	परान्विजेतुं तस्मात्ते व्येतु भीर्भरतर्षभ ॥
05-054-022e	इत्येषां निश्चयो ह्यासीत्तत्कालममितौजसाम् ॥
05-054-023a	पुरा परेषां पृथिवी कृत्स्नासीद्वशवर्तिनी ।
05-054-023c	अस्मान्पुनरमी नाद्य समर्था जेतुमाहवे ॥
05-054-023e	छिन्नपक्षाः परे ह्यद्य वीर्यहीनाश्च पाण्डवाः ॥
05-054-024a	अस्मत्संस्था च पृथिवी वर्तते भरतर्षभ ।
05-054-024c	एकार्थाः सुखदुःखेषु मयानीताश्च पार्थिवाः ॥
05-054-025a	अप्यग्निं प्रविशेयुस्ते समुद्रं वा परंतप ।
05-054-025c	मदर्थे पार्थिवाः सर्वे तद्विद्धि कुरुसत्तम ॥
05-054-026a	उन्मत्तमिव चापि त्वां प्रहसन्तीह दुःखितम् ।
05-054-026c	विलपन्तं बहुविधं भीतं परविकत्थने ॥
05-054-027a	एषां ह्येकैकशो राज्ञां समर्थः पाण्डवान्प्रति ।
05-054-027c	आत्मानं मन्यते सर्वो व्येतु ते भयमागतम् ॥
05-054-028a	सर्वां समग्रां सेनां मे वासवोऽपि न शक्नुयात् ।
05-054-028c	हन्तुमक्षय्यरूपेयं ब्रह्मणापि स्वयम्भुवा ॥
05-054-029a	युधिष्ठिरः पुरं हित्वा पञ्च ग्रामान्स याचति ।
05-054-029c	भीतो हि मामकात्सैन्यात्प्रभावाच्चैव मे प्रभो ॥
05-054-030a	समर्थं मन्यसे यच्च कुन्तीपुत्रं वृकोदरम् ।
05-054-030c	तन्मिथ्या न हि मे कृत्स्नं प्रभावं वेत्थ भारत ॥
05-054-031a	मत्समो हि गदायुद्धे पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।

05-054-031c	नासीत्कश्चिदतिक्रान्तो भविता न च कश्चन ॥
05-054-032a	युक्तो दुःखोचितश्चाहं विद्यापारगतस्तथा ।
05-054-032c	तस्मान्न भीमान्नान्येभ्यो भयं मे विद्यते क्वचित् ॥
05-054-033a	दुर्योधनसमो नास्ति गदायामिति निश्चयः ।
05-054-033c	संकर्षणस्य भद्रं ते यत्तदैनमुपावसम् ॥
05-054-034a	युद्धे संकर्षणसमो बलेनाभ्यधिको भुवि ।
05-054-034c	गदाप्रहारं भीमो मे न जातु विषहेद्युधि ॥
05-054-035a	एकं प्रहारं यं दद्यां भीमाय रुषितो नृप ।
05-054-035c	स एवैनं नयेद्द्वोरं क्षिप्रं वैवस्वतक्षयम् ॥
05-054-036a	इच्छेयं च गदाहस्तं राजन्द्रष्टुं वृकोदरम् ।
05-054-036c	सुचिरं प्रार्थितो ह्येष मम नित्यं मनोरथः ॥
05-054-037a	गदया निहतो ह्याजौ मम पार्थो वृकोदरः ।
05-054-037c	विशीर्णगात्रः पृथिवीं परासुः प्रपतिष्यति ॥
05-054-038a	गदाप्रहाराभिहतो हिमवानपि पर्वतः ।
05-054-038c	सकृन्मया विशीर्येत गिरिः शतसहस्रधा ॥
05-054-039a	स चाप्येतद्विजानाति वासुदेवार्जुनौ तथा ।
05-054-039c	दुर्योधनसमो नास्ति गदायामिति निश्चयः ॥
05-054-040a	तत्ते वृकोदरमयं भयं व्येतु महाहवे ।
05-054-040c	व्यपनेष्याम्यहं ह्येनं मा राजन्विमना भव ॥
05-054-041a	तस्मिन्मया हते क्षिप्रमर्जुनं बहवो रथाः ।
05-054-041c	तुल्यरूपा विशिष्टाश्च क्षेप्स्यन्ति भरतर्षभ ॥
05-054-042a	भीष्मो द्रोणः कृपो द्रौणिः कर्णो भूरिश्रवास्तथा ।
05-054-042c	प्राग्य्योतिषाधिपः शल्यः सिन्धुराजो जयद्रथः ॥
05-054-043a	एकैक एषां शक्तस्तु हन्तुं भारत पाण्डवान् ।
05-054-043c	समस्तास्तु क्षणेनैतान्नेष्यन्ति यमसादनम् ॥
05-054-044a	समग्रा पार्थिवी सेना पार्थमेकं धनंजयम् ।
05-054-044c	कस्मादशक्ता निर्जेतुमिति हेतुर्न विद्यते ॥
05-054-045a	शरव्रातैस्तु भीष्मेण शतशोऽथ सहस्रशः ।
05-054-045c	द्रोणद्रौणिकृपैश्चैव गन्ता पार्थो यमक्षयम् ॥
05-054-046a	पितामहो हि गाङ्गेयः शंतनोरधि भारत ।
05-054-046c	ब्रह्मर्षिसदृशो जज्ञे देवैरपि दुरुत्सहः ॥

05-054-046e	पित्रा ह्युक्तः प्रसन्नेन नाकामस्त्वं मरिष्यसि ॥
05-054-047a	ब्रह्मर्षेश्च भरद्वाजाद्द्रोण्यां द्रोणो व्यजायत ।
05-054-047c	द्रोणाज्जज्ञे महाराज द्रौणिश्च परमास्त्रवित् ॥
05-054-048a	कृपश्चाचार्यमुख्योऽयं महर्षेर्गौतमादपि ।
05-054-048c	शरस्तम्बोद्भवः श्रीमानवध्य इति मे मतिः ॥
05-054-049a	अयोनिजं त्रयं ह्येतत्पिता माता च मातुलः ।
05-054-049c	अश्वत्थाम्नो महाराज स च शूरः स्थितो मम ॥
05-054-050a	सर्व एते महाराज देवकल्पा महारथाः ।
05-054-050c	शक्रस्यापि व्यथां कुर्युः संयुगे भरतर्षभ ॥
05-054-051a	भीष्मद्रोणकृपाणां च तुल्यः कर्णो मतो मम ।
05-054-051c	अनुज्ञातश्च रामेण मत्समोऽसीति भारत ॥
05-054-052a	कुण्डले रुचिरे चास्तां कर्णस्य सहजे शुभे ।
05-054-052c	ते शच्यर्थे महेन्द्रेण याचितः स परंतपः ॥
05-054-052e	अमोघया महाराज शक्त्या परमभीमया ॥
05-054-053a	तस्य शक्त्योपगूढस्य कस्माज्जीवेद्धनंजयः ।
05-054-053c	विजयो मे ध्रुवं राजन्फलं पाणाविवाहितम् ॥
05-054-053e	अभिव्यक्तः परेषां च कृत्स्नो भुवि पराजयः ॥
05-054-054a	अह्ना ह्येकेन भीष्मोऽयमयुतं हन्ति भारत ।
05-054-054c	तत्समाश्च महेष्वासा द्रोणद्रौणिकृपा अपि ॥
05-054-055a	संशप्तानि च वृन्दानि क्षत्रियाणां परंतप ।
05-054-055c	अर्जुनं वयमस्मान्वा धनंजय इति स्म ह ॥
05-054-056a	तांश्चालमिति मन्यन्ते सव्यसाचिवधे विभो ।
05-054-056c	पार्थिवाः स भवान्राजन्नकस्माद्व्यथते कथम् ॥
05-054-057a	भीमसेने च निहते कोऽन्यो युध्येत भारत ।
05-054-057c	परेषां तन्ममाचक्ष्व यदि वेत्थ परंतप ॥
05-054-058a	पञ्च ते भ्रातरः सर्वे धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
05-054-058c	परेषां सप्त ये राजन्योधाः परमकं बलम् ॥
05-054-059a	अस्माकं तु विशिष्टा ये भीष्मद्रोणकृपादयः ।
05-054-059c	द्रौणिर्वैकर्तनः कर्णः सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ॥
05-054-060a	प्राग्य्योतिषाधिपः शल्य आवन्त्योऽथ जयद्रथः ।
05-054-060c	दुःशासनो दुर्मुखश्च दुःसहश्च विशां पते ॥

05-054-061a	श्रुतायुश्चित्रसेनश्च पुरुमित्रो विविंशतिः ।
05-054-061c	शलो भूरिश्रवाश्चोभौ विकर्णश्च तवात्मजः ॥
05-054-062a	अक्षौहिण्यो हि मे राजन्दशैका च समाहृताः ।
05-054-062c	न्यूनाः परेषां सप्तैव कस्मान्मे स्यात्पराजयः ॥
05-054-063a	बलं त्रिगुणतो हीनं योध्यं प्राह बृहस्पतिः ।
05-054-063c	परेभ्यस्त्रिगुणा चेयं मम राजन्ननीकिनी ॥
05-054-064a	गुणहीनं परेषां च बहु पश्यामि भारत ।
05-054-064c	गुणोदयं बहुगुणमात्मनश्च विशां पते ॥
05-054-065a	एतत्सर्वं समाज्ञाय बलाग्र्यं मम भारत ।
05-054-065c	न्यूनतां पाण्डवानां च न मोहं गन्तुमर्हसि ॥

05-054-066 वैशंपायन उवाच

05-054-066a	इत्युक्त्वा संजयं भूयः पर्यपृच्छत भारत ।
05-054-066c	विधित्सुः प्राप्तकालानि ज्ञात्वा परपुरंजयः ॥

05-055-001 दुर्योधन उवाच

05-055-001a	अक्षौहिणीः सप्त लब्ध्वा राजभिः सह संजय ।
05-055-001c	किं स्विदिच्छति कौन्तेयो युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥

05-055-002 संजय उवाच

05-055-002a	अतीव मुदितो राजन्युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ।
05-055-002c	भीमसेनार्जुनौ चोभौ यमावपि न बिभ्यतः ॥
05-055-003a	रथं तु दिव्यं कौन्तेयः सर्वा विभ्राजयन्दिशः ।
05-055-003c	मन्त्रं जिज्ञासमानः सन्वीभत्सुः समयोजयत् ॥
05-055-004a	तमपश्याम संनद्धं मेघं विद्युत्प्रभं यथा ।
05-055-004c	स मन्त्रान्समभिध्याय हृष्यमाणोऽभ्यभाषत ॥
05-055-005a	पूर्वरूपमिदं पश्य वयं जेष्याम संजय ।
05-055-005c	बीभत्सुर्मा यथोवाच तथावैम्यहमप्युत ॥

05-055-006 दुर्योधन उवाच

05-055-006a	प्रशंसस्यभिनन्दंस्तान्पार्थानक्षपराजितान् ।
05-055-006c	अर्जुनस्य रथे ब्रूहि कथमश्वाः कथं ध्वजः ॥

05-055-007 संजय उवाच

05-055-007a	भौवनः सह शक्रेण बहुचित्रं विशां पते ।
05-055-007c	रूपाणि कल्पयामास त्वष्टा धात्रा सहाभिभो ॥
05-055-008a	ध्वजे हि तस्मिन्नूपाणि चक्रुस्ते देवमायया ।
05-055-008c	महाधनानि दिव्यानि महान्ति च लघूनि च ॥
05-055-009a	सर्वा दिशो योजनमात्रमन्तरं; स तिर्यगूर्ध्वं च रुरोध वै ध्वजः ।
05-055-009c	न संसज्जेत्तरुभिः संवृतोऽपि; तथा हि माया विहिता भौवनेन ॥
05-055-010a	यथाकाशे शक्रधनुः प्रकाशते; न चैकवर्णं न च विद्म किं नु तत् ।
05-055-010c	तथा ध्वजो विहितो भौवनेन; बह्वाकारं दृश्यते रूपमस्य ॥
05-055-011a	यथाग्निधूमो दिवमेति रुद्ध्वा; वर्णान्बिभ्रत्तैजसं तच्छरीरम् ।
05-055-011c	तथा ध्वजो विहितो भौवनेन; न चेद्भारो भविता नोत रोधः ॥
05-055-012a	श्वेतास्तस्मिन्वातवेगाः सदश्वाः दिव्या युक्ताश्चित्ररथेन दत्ताः ।
05-055-012c	शतं यत्तत्पूर्यते नित्यकालं; हतं हतं दत्तवरं पुरस्तात् ॥
05-055-013a	तथा राज्ञो दन्तवर्णा बृहन्तो; रथे युक्ता भान्ति तद्वीर्यतुल्याः ।
05-055-013c	ऋश्यप्रख्या भीमसेनस्य वाहा; रणे वायोस्तुल्यवेगा बभूवुः ॥
05-055-014a	कल्माषाङ्गास्तित्तिरिचित्रपृष्ठा; भ्रात्रा दत्ताः प्रीयता फल्गुनेन ।
05-055-014c	भ्रातुर्वीरस्य स्वैस्तुरंगैर्विशिष्टा; मुदा युक्ताः सहदेवं वहन्ति ॥
05-055-015a	माद्रीपुत्रं नकुलं त्वाजमीढं; महेन्द्रदत्ता हरयो वाजिमुख्याः ।
05-055-015c	समा वायोर्बलवन्तस्तरस्विनो; वहन्ति वीरं वृत्रशत्रुं यथेन्द्रम् ॥
05-055-016a	तुल्याश्चैभिर्वयसा विक्रमेण; जवेन चैवाप्रतिरूपाः सदश्वाः ।
05-055-016c	सौभद्रादीन्द्रौपदेयान्कुमाराः; न्वहन्त्यश्वा देवदत्ता बृहन्तः ॥

05-056-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-056-001a	कांस्तत्र संजयापश्यः प्रत्यर्थेन समागतान् ।
05-056-001c	ये योत्स्यन्ते पाण्डुवार्थे पुत्रस्य मम वाहिनीम् ॥

05-056-002 संजय उवाच

05-056-002a	मुख्यमन्धकवृष्णीनामपश्यं कृष्णमागतम् ।
05-056-002c	चेकितानं च तत्रैव युयुधानं च सात्यकिम् ॥
05-056-003a	पृथगक्षौहिणीभ्यां तौ पाण्डवानभिसंश्रितौ ।
05-056-003c	महारथौ समाख्यातावुभौ पुरुषमानिनौ ॥
05-056-004a	अक्षौहिण्याथ पाञ्चाल्यो दशभिस्तनयैर्वृतः ।
05-056-004c	सत्यजित्प्रमुखैर्वीरैर्धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥

05-056-005a	द्रुपदो वर्धयन्मानं शिखण्डिपरिपालितः ।
05-056-005c	उपायात्सर्वसैन्यानां प्रतिच्छाद्य तदा वपुः ॥
05-056-006a	विराटः सह पुत्राभ्यां शङ्खेनैवोत्तरेण च ।
05-056-006c	सूर्यदत्तादिभिर्वीरैर्मदिराश्वपुरोगमैः ॥
05-056-007a	सहितः पृथिवीपालो भ्रातृभिस्तनयैस्तथा ।
05-056-007c	अक्षौहिण्यैव सैन्यस्य वृतः पार्थ समाश्रितः ॥
05-056-008a	जारासंधिर्मागधश्च धृष्टकेतुश्च चेदिराट् ।
05-056-008c	पृथक्पृथगनुप्राप्तौ पृथगक्षौहिणीवृतौ ॥
05-056-009a	केकया भ्रातरः पञ्च सर्वे लोहितकध्वजाः ।
05-056-009c	अक्षौहिणीपरिवृताः पाण्डवानभिसंश्रिताः ॥
05-056-010a	एतानेतावतस्तत्र यानपश्यं समागतान् ।
05-056-010c	ये पाण्डवार्थं योत्स्यन्ति धार्तराष्ट्रस्य वाहिनीम् ॥
05-056-011a	यो वेद मानुषं व्यूहं दैवं गान्धर्वमासुरम् ।
05-056-011c	स तस्य सेनाप्रमुखे धृष्टद्युम्नो महामनाः ॥
05-056-012a	भीष्मः शांतनवो राजन्भागः कृत्तः शिखण्डिनः ।
05-056-012c	तं विराटोऽनु संयाता सह मत्स्यैः प्रहारिभिः ॥
05-056-013a	ज्येष्ठस्य पाण्डुपुत्रस्य भागो मद्राधिपो बली ।
05-056-013c	तौ तु तत्राब्रुवन्केचिद्विषमौ नो मताविति ॥
05-056-014a	दुर्योधनः सहसुतः सार्धं भ्रातृशतेन च ।
05-056-014c	प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च भीमसेनस्य भागतः ॥
05-056-015a	अर्जुनस्य तु भागेन कर्णो वैकर्तनो मतः ।
05-056-015c	अश्वत्थामा विकर्णश्च सैन्धवश्च जयद्रथः ॥
05-056-016a	अशक्याश्चैव ये केचित्पृथिव्यां शूरमानिनः ।
05-056-016c	सर्वास्तानर्जुनः पार्थः कल्पयामास भागतः ॥
05-056-017a	महेष्वासा राजपुत्रा भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
05-056-017c	केकयानेव भागेन कृत्वा योत्स्यन्ति संयुगे ॥
05-056-018a	तेषामेव कृतो भागो मालवाः शाल्वकेकयाः ।
05-056-018c	त्रिगर्तानां च द्वौ मुख्यौ यौ तौ संशप्तकाविति ॥
05-056-019a	दुर्योधनसुताः सर्वे तथा दुःशासनस्य च ।
05-056-019c	सौभद्रेण कृतो भागो राजा चैव बृहद्वलः ॥
05-056-020a	द्रौपदेया महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।

05-056-020c	धृष्टद्युम्नमुखा द्रोणमभियास्यन्ति भारत ॥
05-056-021a	चेकितानः सोमदत्तं द्वैरथे योद्धुमिच्छति ।
05-056-021c	भोजं तु कृतवर्माणं युयुधानो युयुत्सति ॥
05-056-022a	सहदेवस्तु माद्रेयः शूरः संक्रन्दनो युधि ।
05-056-022c	स्वमंशं कल्पयामास श्यालं ते सुबलात्मजम् ॥
05-056-023a	उलूकं चापि कैतव्यं ये च सारस्वता गणाः ।
05-056-023c	नकुलः कल्पयामास भागं माद्रवतीसुतः ॥
05-056-024a	ये चान्ये पार्थिवा राजन्प्रत्युद्यास्यन्ति संयुगे ।
05-056-024c	समाह्वानेन तांश्चापि पाण्डुपुत्रा अकल्पयन् ॥
05-056-025a	एवमेषामनीकानि प्रविभक्तानि भागशः ।
05-056-025c	यत्ते कार्यं सपुत्रस्य क्रियतां तदकालिकम् ॥
05-056-026	धृतराष्ट्र उवाच
05-056-026a	न सन्ति सर्वे पुत्रा मे मूढा दुर्द्युतदेविनः ।
05-056-026c	येषां युद्धं बलवता भीमेन रणमूर्धनि ॥
05-056-027a	राजानः पार्थिवाः सर्वे प्रोक्षिताः कालधर्मणा ।
05-056-027c	गाण्डीवाग्निं प्रवेक्ष्यन्ति पतङ्गा इव पावकम् ॥
05-056-028a	विद्रुतां वाहिनीं मन्ये कृतवैरैर्महात्मभिः ।
05-056-028c	तां रणे केऽनुयास्यन्ति प्रभग्नां पाण्डवैर्युधि ॥
05-056-029a	सर्वे ह्यतिरथाः शूराः कीर्तिमन्तः प्रतापिनः ।
05-056-029c	सूर्यपावकयोस्तुल्यास्तेजसा समितिंजयाः ॥
05-056-030a	येषां युधिष्ठिरो नेता गोप्ता च मधुसूदनः ।
05-056-030c	योधौ च पाण्डवौ वीरौ सव्यसाचिवृकोदरौ ॥
05-056-031a	नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
05-056-031c	सात्यकिर्द्रुपदश्चैव धृष्टद्युम्नस्य चात्मजः ॥
05-056-032a	उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ।
05-056-032c	शिखण्डी क्षत्रदेवश्च तथा वैराटिरुत्तरः ॥
05-056-033a	काशयश्चेदयश्चैव मत्स्याः सर्वे च सृञ्जयाः ।
05-056-033c	विराटपुत्रो बभ्रुश्च पाञ्चालाश्च प्रभद्रकाः ॥
05-056-034a	येषामिन्द्रोऽप्यकामानां न हरेत्पृथिवीमिमाम् ।
05-056-034c	वीराणां रणधीराणां ये भिन्दुः पर्वतानपि ॥
05-056-035a	तान्सर्वान्गुणसंपन्नानमनुष्यप्रतापिनः ।

- 05-056-035c क्रोशतो मम दुष्पुत्रो योद्धुमिच्छति संजय ॥
- 05-056-036 दुर्योधन उवाच**
- 05-056-036a उभौ स्व एकजातीयौ तथोभौ भूमिगोचरौ ।
- 05-056-036c अथ कस्मात्पाण्डवानामेकतो मन्यसे जयम् ॥
- 05-056-037a पितामहं च द्रोणं च कृपं कर्णं च दुर्जयम् ।
- 05-056-037c जयद्रथं सोमदत्तमश्वत्थामानमेव च ॥
- 05-056-038a सुचेतसो महेष्वासानिन्द्रोऽपि सहितोऽमरैः ।
- 05-056-038c अशक्तः समरे जेतुं किं पुनस्तात पाण्डवाः ॥
- 05-056-039a सर्वा च पृथिवी सृष्टा मदर्थे तात पाण्डवान् ।
- 05-056-039c आर्यान्धृतिमतः शूरानग्निकल्पान्प्रबाधितुम् ॥
- 05-056-040a न मामकान्पाण्डवास्ते समर्थाः प्रतिवीक्षितुम् ।
- 05-056-040c पराक्रान्तो ह्यहं पाण्डून्सपुत्रान्योद्धुमाहवे ॥
- 05-056-041a मत्प्रियं पार्थिवाः सर्वे ये चिकीर्षन्ति भारत ।
- 05-056-041c ते तानावारयिष्यन्ति ऐणेयानिव तन्तुना ॥
- 05-056-042a महता रथवंशेन शरजालैश्च मामकैः ।
- 05-056-042c अभिद्रुता भविष्यन्ति पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
- 05-056-043 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-056-043a उन्मत्त इव मे पुत्रो विलपत्येष संजय ।
- 05-056-043c न हि शक्तो युधा जेतुं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥
- 05-056-044a जानाति हि सदा भीष्मः पाण्डवानां यशस्विनाम् ।
- 05-056-044c बलवत्तां सपुत्राणां धर्मज्ञानां महात्मनाम् ॥
- 05-056-045a यतो नारोचयमहं विग्रहं तैर्महात्मभिः ।
- 05-056-045c किं तु संजय मे ब्रूहि पुनस्तेषां विचेष्टितम् ॥
- 05-056-046a कस्तांस्तरस्विनो भूयः संदीपयति पाण्डवान् ।
- 05-056-046c अर्चिष्मतो महेष्वासान्हविषा पावकानिव ॥
- 05-056-047 संजय उवाच**
- 05-056-047a धृष्टद्युम्नः सदैवैतान्संदीपयति भारत ।
- 05-056-047c युध्यध्वमिति मा भैष्ट युद्धाद्भरतसत्तमाः ॥
- 05-056-048a ये केचित्पार्थिवास्तत्र धार्तराष्ट्रेण संवृताः ।
- 05-056-048c युद्धे समागमिष्यन्ति तुमुले कवचहृदे ॥

05-056-049a	तान्सर्वानाहवे क्रुद्धान्सानुबन्धान्समागतान् ।
05-056-049c	अहमेकः समादास्ये तिमिर्मत्स्यानिवौदकान् ॥
05-056-050a	भीष्मं द्रोणं कृपं कर्णं द्रौणिं शल्यं सुयोधनम् ।
05-056-050c	एतांश्चापि निरोत्स्यामि वेलेव मकरालयम् ॥
05-056-051a	तथा ब्रुवाणं धर्मात्मा प्राह राजा युधिष्ठिरः ।
05-056-051c	तव धैर्यं च वीर्यं च पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
05-056-051e	सर्वे समधिरूढाः स्म संग्रामान्नः समुद्धर ॥
05-056-052a	जानामि त्वां महाबाहो क्षत्रधर्मे व्यवस्थितम् ।
05-056-052c	समर्थमेकं पर्याप्तं कौरवाणां युयुत्सताम् ॥
05-056-052e	भवता यद्विधातव्यं तन्नः श्रेयः परंतप ॥
05-056-053a	संग्रामादपयातानां भग्नानां शरणैषिणाम् ।
05-056-053c	पौरुषं दर्शयञ्शूरो यस्तिष्ठेदग्रतः पुमान् ॥
05-056-053e	क्रीणीयात्तं सहस्रेण नीतिमन्नाम तत्पदम् ॥
05-056-054a	स त्वं शूरश्च वीरश्च विक्रान्तश्च नरर्षभ ।
05-056-054c	भयार्तानां परित्राता संयुगेषु न संशयः ॥
05-056-055a	एवं ब्रुवति कौन्तेये धर्मात्मनि युधिष्ठिरे ।
05-056-055c	धृष्टद्युम्न उवाचेदं मां वचो गतसाध्वसः ॥
05-056-056a	सर्वाञ्जनपदान्सूत योधा दुर्योधनस्य ये ।
05-056-056c	सबाह्लीकान्कुरून्ब्रूयाः प्रातिपेयाञ्शरद्वतः ॥
05-056-057a	सूतपुत्रं तथा द्रोणं सहपुत्रं जयद्रथम् ।
05-056-057c	दुःशासनं विकर्णं च तथा दुर्योधनं नृपम् ॥
05-056-058a	भीष्मं चैव ब्रूहि गत्वा त्वमाशु; युधिष्ठिरं साधुनैवाभ्युपेत ।
05-056-058c	मा वो वधीदर्जुनो देवगुप्तः; क्षिप्रं याचध्वं पाण्डवं लोकवीरम् ॥
05-056-059a	नैतादृशो हि योधोऽस्ति पृथिव्यामिह कश्चन ।
05-056-059c	यथाविधः सव्यसाची पाण्डवः शस्त्रवित्तमः ॥
05-056-060a	देवैर्हि संभृतो दिव्यो रथो गाण्डीवधन्वनः ।
05-056-060c	न स जेयो मनुष्येण मा स्म कृध्वं मनो युधि ॥
05-057-001	धृतराष्ट्र उवाच
05-057-001a	क्षत्रतेजा ब्रह्मचारी कौमारादपि पाण्डवः ।
05-057-001c	तेन संयुगमेष्यन्ति मन्दा विलपतो मम ॥
05-057-002a	दुर्योधन निवर्तस्व युद्धाद्धरतसत्तम ।

05-057-002c	न हि युद्धं प्रशंसन्ति सर्वावस्थमरिदम् ॥
05-057-003a	अलमर्थं पृथिव्यास्ते सहामात्यस्य जीवितुम् ।
05-057-003c	प्रयच्छ पाण्डुपुत्राणां यथोचितमरिदम् ॥
05-057-004a	एतद्धि कुरवः सर्वे मन्यन्ते धर्मसंहितम् ।
05-057-004c	यत्त्वं प्रशान्तिमिच्छेथाः पाण्डुपुत्रैर्महात्मभिः ॥
05-057-005a	अङ्गोमां समवेक्षस्व पुत्र स्वामेव वाहिनीम् ।
05-057-005c	जात एव तव स्रावस्त्वं तु मोहान्न बुध्यसे ॥
05-057-006a	न ह्यहं युद्धमिच्छामि नैतदिच्छति बाह्लिकः ।
05-057-006c	न च भीष्मो न च द्रोणो नाश्वत्थामा न संजयः ॥
05-057-007a	न सोमदत्तो न शल्यो न कृपो युद्धमिच्छति ।
05-057-007c	सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयो भूरिश्रवास्तथा ॥
05-057-008a	येषु संप्रतितिष्ठेयुः कुरवः पीडिताः परैः ।
05-057-008c	ते युद्धं नाभिनन्दन्ति तत्तुभ्यं तात रोचताम् ॥
05-057-009a	न त्वं करोषि कामेन कर्णः कारयिता तव ।
05-057-009c	दुःशासनश्च पापात्मा शकुनिश्चापि सौबलः ॥
05-057-010	दुर्योधन उवाच
05-057-010a	नाहं भवति न द्रोणे नाश्वत्थाम्नि न संजये ।
05-057-010c	न विकर्णे न काम्बोजे न कृपे न च बाह्लिके ॥
05-057-011a	सत्यव्रते पुरुमित्रे भूरिश्रवसि वा पुनः ।
05-057-011c	अन्येषु वा तावकेषु भारं कृत्वा समाह्वये ॥
05-057-012a	अहं च तात कर्णश्च रणयज्ञं वितत्य वै ।
05-057-012c	युधिष्ठिरं पशुं कृत्वा दीक्षितौ भरतर्षभ ॥
05-057-013a	रथो वेदी स्रुवः खड्गो गदा स्रुक्कवचं सदः ।
05-057-013c	चातुर्होत्रं च धुर्या मे शरा दर्भा हविर्यशः ॥
05-057-014a	आत्मयज्ञेन नृपते इष्ट्वा वैवस्वतं रणे ।
05-057-014c	विजित्य स्वयमेष्ट्यावो हतामित्रौ श्रिया वृतौ ॥
05-057-015a	अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे ।
05-057-015c	एते वयं हनिष्यामः पाण्डवान्समरे त्रयः ॥
05-057-016a	अहं हि पाण्डवान्हत्वा प्रशास्ता पृथिवीमिमाम् ।
05-057-016c	मां वा हत्वा पाण्डुपुत्रा भोक्तारः पृथिवीमिमाम् ॥
05-057-017a	त्यक्तं मे जीवितं राजन्धनं राज्यं च पार्थिव ।

- 05-057-017c न जातु पाण्डवैः सार्धं वसेयमहमच्युत ॥
- 05-057-018a यावद्धि सूच्यास्तीक्ष्णाया विध्येदग्रेण मारिष ।
- 05-057-018c तावदप्यपरित्याज्यं भूमेर्नः पाण्डवान्प्रति ॥
- 05-057-019 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-057-019a सर्वान्वस्तात शोचामि त्यक्तो दुर्योधनो मया ।
- 05-057-019c ये मन्दमनुयास्यध्वं यान्तं वैवस्वतक्षयम् ॥
- 05-057-020a रुरूणामिव यूथेषु व्याघ्राः प्रहरतां वराः ।
- 05-057-020c वरान्वरान्हनिष्यन्ति समेता युधि पाण्डवाः ॥
- 05-057-021a प्रतीपमिव मे भाति युयुधानेन भारती ।
- 05-057-021c व्यस्ता सीमन्तिनी त्रस्ता प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥
- 05-057-022a संपूर्णं पूरयन्भूयो बलं पार्थस्य माधवः ।
- 05-057-022c शैनेयः समरे स्थाता बीजवत्प्रवपञ्जरान् ॥
- 05-057-023a सेनामुखे प्रयुद्धानां भीमसेनो भविष्यति ।
- 05-057-023c तं सर्वे संश्रयिष्यन्ति प्राकारमकुतोभयम् ॥
- 05-057-024a यदा द्रक्ष्यसि भीमेन कुञ्जरान्विनिपातितान् ।
- 05-057-024c विशीर्णदन्तान्गिर्याभान्भिन्नकुम्भान्सशोणितान् ॥
- 05-057-025a तानभिप्रेक्ष्य संग्रामे विशीर्णानिव पर्वतान् ।
- 05-057-025c भीतो भीमस्य संस्पर्शात्स्मर्तासि वचनस्य मे ॥
- 05-057-026a निर्दग्धं भीमसेनेन सैन्यं हतरथद्विपम् ।
- 05-057-026c गतिमग्नेरिव प्रेक्ष्य स्मर्तासि वचनस्य मे ॥
- 05-057-027a महद्वो भयमागामि न चेच्छाम्यथ पाण्डवैः ।
- 05-057-027c गदया भीमसेनेन हताः शममुपैष्यथ ॥
- 05-057-028a महावनमिव छिन्नं यदा द्रक्ष्यसि पातितम् ।
- 05-057-028c बलं कुरूणां संग्रामे तदा स्मर्तासि मे वचः ॥
- 05-057-029 वैशंपायन उवाच**
- 05-057-029a एतावदुक्त्वा राजा तु स सर्वान्पृथिवीपतीन् ।
- 05-057-029c अनुभाष्य महाराज पुनः पप्रच्छ संजयम् ॥
- 05-058-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-058-001a यदब्रूतां महात्मानौ वासुदेवधनंजयौ ।
- 05-058-001c तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ शुश्रूषे वचनं तव ॥

05-058-002 संजय उवाच

- 05-058-002a शृणु राजन्यथा दृष्टौ मया कृष्णधनंजयौ ।
 05-058-002c ऊचतुश्चापि यद्वीरौ तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥
- 05-058-003a पादाङ्गुलीरभिप्रेक्षन्प्रयतोऽहं कृताञ्जलिः ।
 05-058-003c शुद्धान्तं प्राविशं राजन्नाख्यातुं नरदेवयोः ॥
- 05-058-004a नैवाभिमन्युर्न यमौ तं देशमभियान्ति वै ।
 05-058-004c यत्र कृष्णौ च कृष्णा च सत्यभामा च भामिनी ॥
- 05-058-005a उभौ मध्वासवक्षीबावुभौ चन्दनरूषितौ ।
 05-058-005c स्रग्विणौ वरवस्त्रौ तौ दिव्याभरणभूषितौ ॥
- 05-058-006a नैकरत्नविचित्रं तु काञ्चनं महदासनम् ।
 05-058-006c विविधास्तरणास्तीर्णं यत्रासातामरिंदमौ ॥
- 05-058-007a अर्जुनोत्सङ्गौ पादौ केशवस्योपलक्षये ।
 05-058-007c अर्जुनस्य च कृष्णायां सत्यायां च महात्मनः ॥
- 05-058-008a काञ्चनं पादपीठं तु पार्थो मे प्रादिशत्तदा ।
 05-058-008c तदहं पाणिना स्पृष्ट्वा ततो भूमावुपाविशम् ॥
- 05-058-009a ऊर्ध्वरेखतलौ पादौ पार्थस्य शुभलक्षणौ ।
 05-058-009c पादपीठादपहतौ तत्रापश्यमहं शुभौ ॥
- 05-058-010a श्यामौ बृहन्तौ तरुणौ शालस्कन्धाविवोद्धतौ ।
 05-058-010c एकासनगतौ दृष्ट्वा भयं मां महदाविशत् ॥
- 05-058-011a इन्द्रविष्णुसमावेतौ मन्दात्मा नावबुध्यते ।
 05-058-011c संश्रयाद्द्रोणभीष्माभ्यां कर्णस्य च विकत्थनात् ॥
- 05-058-012a निदेशस्थाविमौ यस्य मानसस्तस्य सेत्स्यते ।
 05-058-012c संकल्पो धर्मराजस्य निश्चयो मे तदाभवत् ॥
- 05-058-013a सत्कृतश्चान्नपानाभ्यामाच्छन्नो लब्धसत्क्रियः ।
 05-058-013c अञ्जलिं मूर्ध्नि संधाय तौ संदेशमचोदयम् ॥
- 05-058-014a धनुर्बाणोचितेनैकपाणिना शुभलक्षणम् ।
 05-058-014c पादमानमयन्पार्थः केशवं समचोदयत् ॥
- 05-058-015a इन्द्रकेतुरिवोत्थाय सर्वाभरणभूषितः ।
 05-058-015c इन्द्रवीर्योपमः कृष्णः संविष्टो माभ्यभाषत ॥
- 05-058-016a वाचं स वदतां श्रेष्ठो ह्यादिनीं वचनक्षमाम् ।
 05-058-016c त्रासनीं धार्तराष्ट्राणां मृदुपूर्वा सुदारुणाम् ॥

- 05-058-017a वाचं तां वचनार्हस्य शिक्षाक्षरसमन्विताम् ।
 05-058-017c अश्रौषमहमिष्टार्थां पश्चाद्बुदयशोषिणीम् ॥
- 05-058-018 वासुदेव उवाच**
- 05-058-018a संजयेदं वचो ब्रूया धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
 05-058-018c शृण्वतः कुरुमुख्यस्य द्रोणस्यापि च शृण्वतः ॥
- 05-058-019a यजध्वं विपुलैर्यज्ञैर्विप्रेभ्यो दत्त दक्षिणाः ।
 05-058-019c पुत्रैर्दारैश्च मोदध्वं महद्वो भयमागतम् ॥
- 05-058-020a अर्थास्त्यजत पात्रेभ्यः सुतान्प्राप्नुत कामजान् ।
 05-058-020c प्रियं प्रियेभ्यश्चरत राजा हि त्वरते जये ॥
- 05-058-021a ऋणमेतत्प्रवृद्धं मे हृदयान्नापसर्पति ।
 05-058-021c यद्गोविन्देति चुक्रोश कृष्णा मां दूरवासिनम् ॥
- 05-058-022a तेजोमयं दुराधर्षं गाण्डीवं यस्य कार्मुकम् ।
 05-058-022c मद्द्वितीयेन तेनेह वैरं वः सव्यसाचिना ॥
- 05-058-023a मद्द्वितीयं पुनः पार्थ कः प्रार्थयितुमिच्छति ।
 05-058-023c यो न कालपरीतो वाप्यपि साक्षात्पुरंदरः ॥
- 05-058-024a बाहुभ्यामुद्वहेद्भूमिं दहेत्क्रुद्ध इमाः प्रजाः ।
 05-058-024c पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योऽर्जुनं समरे जयेत् ॥
- 05-058-025a देवासुरमनुष्येषु यक्षगन्धर्वभोगिषु ।
 05-058-025c न तं पश्याम्यहं युद्धे पाण्डवं योऽभ्ययाद्रणे ॥
- 05-058-026a यत्तद्विराटनगरे श्रूयते महदद्भुतम् ।
 05-058-026c एकस्य च बहूनां च पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
- 05-058-027a एकेन पाण्डुपुत्रेण विराटनगरे यदा ।
 05-058-027c भग्नाः पलायन्त दिशः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
- 05-058-028a बलं वीर्यं च तेजश्च शीघ्रता लघुहस्तता ।
 05-058-028c अविषादश्च धैर्यं च पार्थान्नान्यत्र विद्यते ॥
- 05-058-029 संजय उवाच**
- 05-058-029a इत्यब्रवीद्दृषीकेशः पार्थमुद्धर्षयन्निरा ।
 05-058-029c गर्जन्समयवर्षीव गगने पाकशासनः ॥
- 05-058-030a केशवस्य वचः श्रुत्वा किरीटी श्वेतवाहनः ।
 05-058-030c अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवील्लोमहर्षणम् ॥

05-059-001 वैशंपायन उवाच

- 05-059-001a संजयस्य वचः श्रुत्वा प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ।
 05-059-001c ततः संख्यातुमारेभे तद्वचो गुणदोषतः ॥
 05-059-002a प्रसंख्याय च सौक्ष्म्येण गुणदोषान्विचक्षणः ।
 05-059-002c यथावन्मतितत्त्वेन जयकामः सुतान्प्रति ॥
 05-059-003a बलाबले विनिश्चित्य याथातथ्येन बुद्धिमान् ।
 05-059-003c शक्तिं संख्यातुमारेभे तदा वै मनुजाधिपः ॥
 05-059-004a देवमानुषयोः शक्त्या तेजसा चैव पाण्डवान् ।
 05-059-004c कुरूञ्शक्त्याल्पतरया दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥
 05-059-005a दुर्योधनेयं चिन्ता मे शश्वन्नाप्युपशाम्यति ।
 05-059-005c सत्यं ह्येतदहं मन्ये प्रत्यक्षं नानुमानतः ॥
 05-059-006a आत्मजेषु परं स्नेहं सर्वभूतानि कुर्वते ।
 05-059-006c प्रियाणि चैषां कुर्वन्ति यथाशक्ति हितानि च ॥
 05-059-007a एवमेवोपकर्तृणां प्रायशो लक्षयामहे ।
 05-059-007c इच्छन्ति बहुलं सन्तः प्रतिकर्तुं महत्प्रियम् ॥
 05-059-008a अग्निः साचिव्यकर्ता स्यात्खाण्डवे तत्कृतं स्मरन् ।
 05-059-008c अर्जुनस्यातिभीमेऽस्मिन्कुरुपाण्डुसमागमे ॥
 05-059-009a जातगृध्याभिपन्नाश्च पाण्डवानामनेकशः ।
 05-059-009c धर्मादयो भविष्यन्ति समाहूता दिवौकसः ॥
 05-059-010a भीष्मद्रोणकृपादीनां भयादशनिसंमितम् ।
 05-059-010c रिरक्षिषन्तः संरम्भं गमिष्यन्तीति मे मतिः ॥
 05-059-011a ते देवसहिताः पार्था न शक्याः प्रतिवीक्षितुम् ।
 05-059-011c मानुषेण नरव्याघ्रा वीर्यवन्तोऽस्त्रपारगाः ॥
 05-059-012a दुरासदं यस्य दिव्यं गाण्डीवं धनुरुत्तमम् ।
 05-059-012c वारुणौ चाक्षयौ दिव्यौ शरपूर्णौ महेषुधी ॥
 05-059-013a वानरश्च ध्वजो दिव्यो निःसङ्गो धूमवद्गतिः ।
 05-059-013c रथश्च चतुरन्तायां यस्य नास्ति समस्त्विषा ॥
 05-059-014a महामेघनिभश्चापि निर्घोषः श्रूयते जनैः ।
 05-059-014c महाशनिसमः शब्दः शात्रवाणां भयंकरः ॥
 05-059-015a यं चातिमानुषं वीर्यं कृत्स्नो लोको व्यवस्यति ।
 05-059-015c देवानामपि जेतारं यं विदुः पार्थिवा रणे ॥

- 05-059-016a शतानि पञ्च चैवेषूनुद्वपन्निव दृश्यते ।
 05-059-016c निमेषान्तरमात्रेण मुञ्चन्दूरं च पातयन् ॥
 05-059-017a यमाह भीष्मो द्रोणश्च कृपो द्रौणिस्तथैव च ।
 05-059-017c मद्रराजस्तथा शल्यो मध्यस्था ये च मानवाः ॥
 05-059-018a युद्धायावस्थितं पार्थ पार्थिवैरतिमानुषैः ।
 05-059-018c अशक्यं रथशार्दूलं पराजेतुमरिदमम् ॥
 05-059-019a क्षिपत्येकेन वेगेन पञ्च बाणशतानि यः ।
 05-059-019c सदृशं बाहुवीर्येण कार्तवीर्यस्य पाण्डवम् ॥
 05-059-020a तमर्जुनं महेष्वासं महेन्द्रोपेन्द्ररक्षितम् ।
 05-059-020c निघ्नन्तमिव पश्यामि विमर्देऽस्मिन्महामृधे ॥
 05-059-021a इत्येवं चिन्तयन्कृत्स्नमहोरात्राणि भारत ।
 05-059-021c अनिद्रो निःसुखश्चास्मि कुरूणां शमचिन्तया ॥
 05-059-022a क्षयोदयोऽयं सुमहान्कुरूणां प्रत्युपस्थितः ।
 05-059-022c अस्य चेत्कलहस्यान्तः शमादन्यो न विद्यते ॥
 05-059-023a शमो मे रोचते नित्यं पार्थैस्तात न विग्रहः ।
 05-059-023c कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्शक्तिमत्तरान् ॥

05-060-001 वैशंपायन उवाच

- 05-060-001a पितुरेतद्वचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
 05-060-001c आधाय विपुलं क्रोधं पुनरेवेदमब्रवीत् ॥
 05-060-002a अशक्या देवसचिवाः पार्थाः स्युरिति यद्ववान् ।
 05-060-002c मन्यते तद्वयं व्येतु भवतो राजसत्तम ॥
 05-060-003a अकामद्वेषसंयोगाद्द्रोहाल्लोभाच्च भारत ।
 05-060-003c उपेक्षया च भावानां देवा देवत्वमाप्नुवन् ॥
 05-060-004a इति द्वैपायनो व्यासो नारदश्च महातपाः ।
 05-060-004c जामदग्न्यश्च रामो नः कथामकथयत्पुरा ॥
 05-060-005a नैव मानुषवद्देवाः प्रवर्तन्ते कदाचन ।
 05-060-005c कामाल्लोभादनुक्रोशाद्द्वेषाच्च भरतर्षभ ॥
 05-060-006a यदि ह्यग्निश्च वायुश्च धर्म इन्द्रोऽश्विनावपि ।
 05-060-006c कामयोगात्प्रवर्तेरन्न पार्था दुःखमाप्नुयुः ॥
 05-060-007a तस्मान्न भवता चिन्ता कार्येषा स्यात्कदाचन ।
 05-060-007c दैवेष्वपेक्षका ह्येते शश्वद्भावेषु भारत ॥

05-060-008a	अथ चेत्कामसंयोगाद्द्वेषाल्लोभाच्च लक्ष्यते ।
05-060-008c	देवेषु देवप्रामाण्यं नैव तद्विक्रमिष्यति ॥
05-060-009a	मयाभिमन्त्रितः शश्वज्जातवेदाः प्रशंसति ।
05-060-009c	दिधक्षुः सकलाल्लोकान्परिक्षिप्य समन्ततः ॥
05-060-010a	यद्वा परमकं तेजो येन युक्ता दिवौकसः ।
05-060-010c	ममाप्यनुपमं भूयो देवेभ्यो विद्धि भारत ॥
05-060-011a	प्रदीर्यमाणां वसुधां गिरीणां शिखराणि च ।
05-060-011c	लोकस्य पश्यतो राजन्स्थापयाम्यभिमन्त्रणात् ॥
05-060-012a	चेतनाचेतनस्यास्य जङ्गमस्थावरस्य च ।
05-060-012c	विनाशाय समुत्पन्नं महाघोरं महास्वनम् ॥
05-060-013a	अश्मवर्षं च वायुं च शमयामीह नित्यशः ।
05-060-013c	जगतः पश्यतोऽभीक्षणं भूतानामनुकम्पया ॥
05-060-014a	स्तम्भितास्वप्सु गच्छन्ति मया रथपदातयः ।
05-060-014c	देवासुराणां भावानामहमेकः प्रवर्तिता ॥
05-060-015a	अक्षौहिणीभिर्यान्देशान्यामि कार्येण केनचित् ।
05-060-015c	तत्रापो मे प्रवर्तन्ते यत्र यत्राभिकामये ॥
05-060-016a	भयानि विषये राजन्व्यालादीनि न सन्ति मे ।
05-060-016c	मत्तः सुप्तानि भूतानि न हिंसन्ति भयंकराः ॥
05-060-017a	निकामवर्षी पर्जन्यो राजन्विषयवासिनाम् ।
05-060-017c	धर्मिष्ठाश्च प्रजाः सर्वा ईतयश्च न सन्ति मे ॥
05-060-018a	अश्विनावथ वाय्वग्नी मरुद्भिः सह वृत्रहा ।
05-060-018c	धर्मश्चैव मया द्विष्टान्नोत्सहन्तेऽभिरक्षितुम् ॥
05-060-019a	यदि ह्येते समर्थाः स्युर्मद्विषस्त्रातुमोजसा ।
05-060-019c	न स्म त्रयोदश समाः पार्था दुःखमवाप्नुयुः ॥
05-060-020a	नैव देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
05-060-020c	शक्तास्त्रातुं मया द्विष्टं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
05-060-021a	यदभिध्याम्यहं शश्वच्छुभं वा यदि वाशुभम् ।
05-060-021c	नैतद्विपन्नपूर्वं मे मित्रेष्वरिषु चोभयोः ॥
05-060-022a	भविष्यतीदमिति वा यद्ब्रवीमि परंतप ।
05-060-022c	नान्यथा भूतपूर्वं तत्सत्यवागिति मां विदुः ॥
05-060-023a	लोकसाक्षिकमेतन्मे माहात्म्यं दिक्षु विश्रुतम् ।

- 05-060-023c आश्वासनार्थं भवतः प्रोक्तं न श्लाघया नृप ॥
- 05-060-024a न ह्यहं श्लाघनो राजन्भूतपूर्वः कदाचन ।
- 05-060-024c असदाचरितं ह्येतद्यदात्मानं प्रशंसति ॥
- 05-060-025a पाण्डवांश्चैव मत्स्यांश्च पाञ्चालान्केकयैः सह ।
- 05-060-025c सात्यकिं वासुदेवं च श्रोतासि विजितान्मया ॥
- 05-060-026a सरितः सागरं प्राप्य यथा नश्यन्ति सर्वशः ।
- 05-060-026c तथैव ते विनङ्क्ष्यन्ति मामासाद्य सहान्वयाः ॥
- 05-060-027a परा बुद्धिः परं तेजो वीर्यं च परमं मयि ।
- 05-060-027c परा विद्या परो योगो मम तेभ्यो विशिष्यते ॥
- 05-060-028a पितामहश्च द्रोणश्च कृपः शल्यः शलस्तथा ।
- 05-060-028c अस्त्रेषु यत्प्रजानन्ति सर्वं तन्मयि विद्यते ॥
- 05-060-029a इत्युक्त्वा संजयं भूयः पर्यपृच्छत भारत ।
- 05-060-029c ज्ञात्वा युयुत्सुः कार्याणि प्राप्तकालमरिंदम ॥
- 05-061-001 वैशंपायन उवाच**
- 05-061-001a तथा तु पृच्छन्तमतीव पार्था; न्वैचित्रवीर्यं तमचिन्तयित्वा ।
- 05-061-001c उवाच कर्णो धृतराष्ट्रपुत्रं; प्रहर्षयन्संसदि कौरवाणाम् ॥
- 05-061-002a मिथ्या प्रतिज्ञाय मया यदस्त्रं; रामाद्धृतं ब्रह्मपुरं पुरस्तात् ।
- 05-061-002c विज्ञाय तेनास्मि तदैवमुक्तः; स्तवान्तकालेऽप्रतिभास्यतीति ॥
- 05-061-003a महापराधे ह्यपि संनतेन; महर्षिणाहं गुरुणा च शप्तः ।
- 05-061-003c शक्तः प्रदग्धुं ह्यपि तिग्मतेजाः; ससागरामप्यवनिं महर्षिः ॥
- 05-061-004a प्रसादितं ह्यस्य मया मनोऽभूः; च्छुश्रूषया स्वेन च पौरुषेण ।
- 05-061-004c ततस्तदस्त्रं मम सावशेषं; तस्मात्समर्थोऽस्मि ममैष भारः ॥
- 05-061-005a निमेषमात्रं तमृषिप्रसादः; मवाप्य पाञ्चालकरूषमत्स्यान् ।
- 05-061-005c निहत्य पार्थाश्च सपुत्रपौत्राँ; ल्लोकानहं शस्त्रजितान्प्रपत्स्ये ॥
- 05-061-006a पितामहस्तिष्ठतु ते समीपे; द्रोणश्च सर्वे च नरेन्द्रमुख्याः ।
- 05-061-006c यथाप्रधानेन बलेन यात्वा; पार्थान्हनिष्यामि ममैष भारः ॥
- 05-061-007a एवं ब्रुवाणं तमुवाच भीष्मः; किं कथ्यसे कालपरीतबुद्धे ।
- 05-061-007c न कर्णं जानासि यथा प्रधाने; हते हताः स्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः ॥
- 05-061-008a यत्खाण्डवं दाहयता कृतं हि; कृष्णद्वितीयेन धनंजयेन ।
- 05-061-008c श्रुत्वैव तत्कर्म नियन्तुमात्मा; शक्यस्त्वया वै सह बान्धवेन ॥
- 05-061-009a यां चापि शक्तिं त्रिदशाधिपस्ते; ददौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः ।

- 05-061-009c भस्मीकृतां तां पतितां विशीर्णां; चक्राहतां द्रक्ष्यसि केशवेन ॥
- 05-061-010a यस्ते शरः सर्पमुखो विभाति; सदाग्र्यमाल्यैर्महितः प्रयत्नात् ।
- 05-061-010c स पाण्डुपुत्राभिहतः शरौघैः; सह त्वया यास्यति कर्ण नाशम् ॥
- 05-061-011a बाणस्य भौमस्य च कर्ण हन्ता; किरीटिनं रक्षति वासुदेवः ।
- 05-061-011c यस्त्वादृशानां च गरीयसां च; हन्ता रिपूणां तुमुले प्रगाढे ॥
- 05-061-012 कर्ण उवाच**
- 05-061-012a असंशयं वृष्णिपतिर्यथोक्तः;स्तथा च भूयश्च ततो महात्मा ।
- 05-061-012c अहं यदुक्तः परुषं तु किं चिः;त्पितामहस्तस्य फलं शृणोतु ॥
- 05-061-013a न्यस्यामि शस्त्राणि न जातु संख्ये; पितामहो द्रक्ष्यति मां सभायाम् ।
- 05-061-013c त्वयि प्रशान्ते तु मम प्रभावं; द्रक्ष्यन्ति सर्वे भुवि भूमिपालाः ॥
- 05-061-014 वैशंपायन उवाच**
- 05-061-014a इत्येवमुक्त्वा स महाधनुष्मा;न्हित्वा सभां स्वं भवनं जगाम ।
- 05-061-014c भीष्मस्तु दुर्योधनमेव राज;न्मध्ये कुरूणां प्रहसन्नुवाच ॥
- 05-061-015a सत्यप्रतिज्ञः किल सूतपुत्रः;स्तथा स भारं विषहेत कस्मात् ।
- 05-061-015c व्यूहं प्रतिव्यूह्य शिरांसि भित्त्वा; लोकक्षयं पश्यत भीमसेनात् ॥
- 05-061-016a आवन्त्यकालिङ्गजयद्रथेषु; वेदिध्वजे तिष्ठति बाह्लिके च ।
- 05-061-016c अहं हनिष्यामि सदा परेषां; सहस्रशश्चायुतशश्च योधान् ॥
- 05-061-017a यदैव रामे भगवत्यनिन्द्ये; ब्रह्म ब्रुवाणः कृतवांस्तदस्त्रम् ।
- 05-061-017c तदैव धर्मश्च तपश्च नष्टं; वैकर्तनस्याधमपूरुषस्य ॥
- 05-061-018a अथोक्तवाक्ये नृपतौ तु भीष्मे; निक्षिप्य शस्त्राणि गते च कर्णे ।
- 05-061-018c वैचित्रवीर्यस्य सुतोऽल्पबुद्धिः;दुर्योधनः शांतनवं बभाषे ॥
- 05-062-001 दुर्योधन उवाच**
- 05-062-001a सदृशानां मनुष्येषु सर्वेषां तुल्यजन्मनाम् ।
- 05-062-001c कथमेकान्ततस्तेषां पार्थानां मन्यसे जयम् ॥
- 05-062-002a सर्वे स्म समजातीयाः सर्वे मानुषयोनयः ।
- 05-062-002c पितामह विजानीषे पार्थेषु विजयं कथम् ॥
- 05-062-003a नाहं भवति न द्रोणे न कृपे न च बाह्लिके ।
- 05-062-003c अन्येषु च नरेन्द्रेषु पराक्रम्य समारभे ॥
- 05-062-004a अहं वैकर्तनः कर्णो भ्राता दुःशासनश्च मे ।
- 05-062-004c पाण्डवान्समरे पञ्च हनिष्यामः शितैः शरैः ॥

- 05-062-005a ततो राजन्महायज्ञैर्विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।
 05-062-005c ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामि गोभिरश्वैर्धनेन च ॥
- 05-062-006 विदुर उवाच**
- 05-062-006a शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत् ।
 05-062-006c कश्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्वेषामिति शुश्रुम ॥
- 05-062-007a तस्मिन्द्वौ शकुनौ बद्धौ युगपत्समपौरुषौ ।
 05-062-007c तावुपादाय तं पाशं जग्मतुः खचरावुभौ ॥
- 05-062-008a तौ विहायसमाक्रान्तौ दृष्ट्वा शाकुनिकस्तदा ।
 05-062-008c अन्वधावदनिर्विण्णो येन येन स्म गच्छतः ॥
- 05-062-009a तथा तमनुधावन्तं मृगयुं शकुनार्थिनम् ।
 05-062-009c आश्रमस्थो मुनिः कश्चिद्दर्शाथ कृताह्निकः ॥
- 05-062-010a तावन्तरिक्षगौ शीघ्रमनुयान्तं महीचरम् ।
 05-062-010c श्लोकेनानेन कौरव्य पप्रच्छ स मुनिस्तदा ॥
- 05-062-011a विचित्रमिदमाश्चर्यं मृगहन्प्रतिभाति मे ।
 05-062-011c प्लवमानौ हि खचरौ पदातिरनुधावसि ॥
- 05-062-012 शाकुनिक उवाच**
- 05-062-012a पाशमेकमुभावेतौ सहितौ हरतो मम ।
 05-062-012c यत्र वै विवदिष्येते तत्र मे वशमेष्यतः ॥
- 05-062-013 विदुर उवाच**
- 05-062-013a तौ विवादमनुप्राप्तौ शकुनौ मृत्युसंधितौ ।
 05-062-013c विगृह्य च सुदुर्बुद्धी पृथिव्यां संनिपेततुः ॥
- 05-062-014a तौ युध्यमानौ संरब्धौ मृत्युपाशवशानुगौ ।
 05-062-014c उपसृत्यापरिज्ञातो जग्राह मृगयुस्तदा ॥
- 05-062-015a एवं ये ज्ञातयोऽर्थेषु मिथो गच्छन्ति विग्रहम् ।
 05-062-015c तेऽमित्रवशमायान्ति शकुनाविव विग्रहात् ॥
- 05-062-016a संभोजनं संकथनं संप्रश्नोऽथ समागमः ।
 05-062-016c एतानि ज्ञातिकार्याणि न विरोधः कदाचन ॥
- 05-062-017a यस्मिन्काले सुमनसः सर्वे वृद्धानुपासते ।
 05-062-017c सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्या भवन्ति ते ॥
- 05-062-018a येऽर्थं संततमासाद्य दीना इव समासते ।

05-062-018c	श्रियं ते संप्रयच्छन्ति द्विषद्भ्यो भरतर्षभ ॥
05-062-019a	धूमायन्ते व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि च ।
05-062-019c	धृतराष्ट्रोल्मुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ ॥
05-062-020a	इदमन्यत्प्रवक्ष्यामि यथा दृष्टं गिरौ मया ।
05-062-020c	श्रुत्वा तदपि कौरव्य यथा श्रेयस्तथा कुरु ॥
05-062-021a	वयं किरातैः सहिता गच्छामो गिरिमुत्तरम् ।
05-062-021c	ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्च विद्याजम्भकवातिकैः ॥
05-062-022a	कुञ्जभूतं गिरिं सर्वमभितो गन्धमादनम् ।
05-062-022c	दीप्यमानौषधिगणं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥
05-062-023a	तत्र पश्यामहे सर्वे मधु पीतममाक्षिकम् ।
05-062-023c	मरुप्रपाते विषमे निविष्टं कुम्भसंमितम् ॥
05-062-024a	आशीविषै रक्ष्यमाणं कुबेरदयितं भृशम् ।
05-062-024c	यत्प्राश्य पुरुषो मर्त्यो अमरत्वं निगच्छति ॥
05-062-025a	अचक्षुर्लभते चक्षुर्वृद्धो भवति वै युवा ।
05-062-025c	इति ते कथयन्ति स्म ब्राह्मणा जम्भसाधकाः ॥
05-062-026a	ततः किरातास्तदृष्ट्वा प्रार्थयन्तो महीपते ।
05-062-026c	विनेशुर्विषमे तस्मिन्ससर्पे गिरिगह्वरे ॥
05-062-027a	तथैव तव पुत्रोऽयं पृथिवीमेक इच्छति ।
05-062-027c	मधु पश्यति संमोहात्प्रपातं नानुपश्यति ॥
05-062-028a	दुर्योधनो योद्धुमनाः समरे सव्यसाचिना ।
05-062-028c	न च पश्यामि तेजोऽस्य विक्रमं वा तथाविधम् ॥
05-062-029a	एकेन रथमास्थाय पृथिवी येन निर्जिता ।
05-062-029c	प्रतीक्षमाणो यो वीरः क्षमते वीक्षितं तव ॥
05-062-030a	द्रुपदो मत्स्यराजश्च संक्रुद्धश्च धनंजयः ।
05-062-030c	न शेषयेयुः समरे वायुयुक्ता इवाग्नयः ॥
05-062-031a	अङ्के कुरुष्व राजानं धृतराष्ट्र युधिष्ठिरम् ।
05-062-031c	युध्यतोर्हि द्वयोर्युद्धे नैकान्तेन भवेज्जयः ॥

05-063-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-063-001a	दुर्योधन विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
05-063-001c	उत्पथं मन्यसे मार्गमनभिज्ञ इवाध्वगः ॥
05-063-002a	पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां यत्तेजः प्रमिमीषसि ।

05-063-002c	पञ्चानामिव भूतानां महतां सुमहात्मनाम् ॥
05-063-003a	युधिष्ठिरं हि कौन्तेयं परं धर्ममिहास्थितम् ।
05-063-003c	परां गतिमसंप्रेक्ष्य न त्वं वेत्तुमिहार्हसि ॥
05-063-004a	भीमसेनं च कौन्तेयं यस्य नास्ति समो बले ।
05-063-004c	रणान्तकं तर्कयसे महावातमिव द्रुमः ॥
05-063-005a	सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं मेरुं शिखरिणामिव ।
05-063-005c	युधि गाण्डीवधन्वानं को नु युध्येत बुद्धिमान् ॥
05-063-006a	धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः कमिवाद्य न शातयेत् ।
05-063-006c	शत्रुमध्ये शरान्मुञ्चन्देवराडशनीमिव ॥
05-063-007a	सात्यकिश्चापि दुर्धर्षः संमतोऽन्धकवृष्णिषु ।
05-063-007c	ध्वंसयिष्यति ते सेनां पाण्डवेयहिते रतः ॥
05-063-008a	यः पुनः प्रतिमानेन त्रीँल्लोकानतिरिच्यते ।
05-063-008c	तं कृष्णं पुण्डरीकाक्षं को नु युध्येत बुद्धिमान् ॥
05-063-009a	एकतो ह्यस्य दाराश्च ज्ञातयश्च सबान्धवाः ।
05-063-009c	आत्मा च पृथिवी चेयमेकतश्च धनंजयः ॥
05-063-010a	वासुदेवोऽपि दुर्धर्षो यतात्मा यत्र पाण्डवः ।
05-063-010c	अविषह्यं पृथिव्यापि तद्वलं यत्र केशवः ॥
05-063-011a	तिष्ठ तात सतां वाक्ये सुहृदामर्थवादिनाम् ।
05-063-011c	वृद्धं शांतनवं भीष्मं तितिक्षस्व पितामहम् ॥
05-063-012a	मां च ब्रुवाणं शुश्रूष कुरूणामर्थवादिनम् ।
05-063-012c	द्रोणं कृपं विकर्णं च महाराजं च बाह्लिकम् ॥
05-063-013a	एते ह्यपि यथैवाहं मन्तुमर्हसि तांस्तथा ।
05-063-013c	सर्वे धर्मविदो ह्येते तुल्यस्नेहाश्च भारत ॥
05-063-014a	यत्तद्विराटनगरे सह भ्रातृभिरग्रतः ।
05-063-014c	उत्सृज्य गाः सुसंत्रस्तं बलं ते समशीर्यत ॥
05-063-015a	यच्चैव तस्मिन्नगरे श्रूयते महदद्भुतम् ।
05-063-015c	एकस्य च बहूनां च पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
05-063-016a	अर्जुनस्तत्तथाकार्षीत्किं पुनः सर्व एव ते ।
05-063-016c	सभ्रातृनभिजानीहि वृत्त्या च प्रतिपादय ॥

05-064-001 वैशंपायन उवाच

05-064-001a एवमुक्त्वा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रः सुयोधनम् ।

05-064-001c	पुनरेव महाभागः संजयं पर्यपृच्छत ॥
05-064-002a	ब्रूहि संजय यच्छेषं वासुदेवादनन्तरम् ।
05-064-002c	यदर्जुन उवाच त्वां परं कौतूहलं हि मे ॥
05-064-003	संजय उवाच
05-064-003a	वासुदेववचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
05-064-003c	उवाच काले दुर्धर्षो वासुदेवस्य शृण्वतः ॥
05-064-004a	पितामहं शांतनवं धृतराष्ट्रं च संजय ।
05-064-004c	द्रोणं कृपं च कर्णं च महाराजं च बाह्लिकम् ॥
05-064-005a	द्रौणिं च सोमदत्तं च शकुनिं चापि सौबलम् ।
05-064-005c	दुःशासनं शलं चैव पुरुमित्रं विविंशतिम् ॥
05-064-006a	विकर्णं चित्रसेनं च जयत्सेनं च पार्थिवम् ।
05-064-006c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दुर्मुखं चापि कौरवम् ॥
05-064-007a	सैन्धवं दुःसहं चैव भूरिश्रवसमेव च ।
05-064-007c	भगदत्तं च राजानं जलसंधं च पार्थिवम् ॥
05-064-008a	ये चाप्यन्ये पार्थिवास्तत्र योद्धुः समागताः कौरवाणां प्रियार्थम् ।
05-064-008c	मुमूर्षवः पाण्डवाग्नौ प्रदीप्ते; समानीता धार्तराष्ट्रेण सूत ॥
05-064-009a	यथान्यायं कौशलं वन्दनं च; समागता मद्रचनेन वाच्याः ।
05-064-009c	इदं ब्रूयाः संजय राजमध्ये; सुयोधनं पापकृतां प्रधानम् ॥
05-064-010a	अमर्षणं दुर्मतिं राजपुत्रं; पापात्मानं धार्तराष्ट्रं सुलुब्धम् ।
05-064-010c	सर्वं ममैतद्वचनं समग्रं; सहामात्यं संजय श्रावयेथाः ॥
05-064-011a	एवं प्रतिष्ठाप्य धनंजयो मां; ततोऽर्थवद्धर्मवच्चापि वाक्यम् ।
05-064-011c	प्रोवाचेदं वासुदेवं समीक्ष्य; पार्थो धीमाल्लोहितान्तायताक्षः ॥
05-064-012a	यथा श्रुतं ते वदतो महात्मनो; मधुप्रवीरस्य वचः समाहितम् ।
05-064-012c	तथैव वाच्यं भवता हि मद्रचः; समागतेषु क्षितिपेषु सर्वशः ॥
05-064-013a	शराग्निधूमे रथनेमिनादिते; धनुःस्रवेणास्त्रबलापहारिणा ।
05-064-013c	यथा न होमः क्रियते महामृधे; तथा समेत्य प्रयतध्वमादृताः ॥
05-064-014a	न चेत्प्रयच्छध्वममित्रघातिनो; युधिष्ठिरस्यांशमभीप्सितं स्वकम् ।
05-064-014c	नयामि वः स्वाश्वपदातिकुञ्जरा;न्दिशं पितृणामशिवां शितैः शरैः ॥
05-064-015a	ततोऽहमामन्त्र्य चतुर्भुजं हरिं; धनंजयं चैव नमस्य सत्वरः ।
05-064-015c	जवेन संप्राप्त इहामरद्युते; तवान्तिकं प्रापयितुं वचो महत् ॥

05-065-001 वैशंपायन उवाच

- 05-065-001a दुर्योधने धार्तराष्ट्रे तद्वचोऽप्रतिनन्दति ।
 05-065-001c तूष्णींभूतेषु सर्वेषु समुत्तस्थुर्नरेश्वराः ॥
 05-065-002a उत्थितेषु महाराज पृथिव्यां सर्वराजसु ।
 05-065-002c रहिते संजयं राजा परिप्रष्टुं प्रचक्रमे ॥
 05-065-003a आशंसमानो विजयं तेषां पुत्रवशानुगः ।
 05-065-003c आत्मनश्च परेषां च पाण्डवानां च निश्चयम् ॥

05-065-004 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-065-004a गावल्गणे ब्रूहि नः सारफल्गु; स्वसेनायां यावदिहास्ति किञ्चित् ।
 05-065-004c त्वं पाण्डवानां निपुणं वेत्थ सर्वं; किमेषां ज्यायः किमु तेषां कनीयः ॥
 05-065-005a त्वमेतयोः सारवित्सर्वदर्शी; धर्मार्थयोर्निपुणो निश्चयज्ञः ।
 05-065-005c स मे पृष्टः संजय ब्रूहि सर्वं; युध्यमानाः कतरेऽस्मिन्न सन्ति ॥

05-065-006 संजय उवाच

- 05-065-006a न त्वां ब्रूयां रहिते जातु किं चि;दसूया हि त्वां प्रसहेत राजन् ।
 05-065-006c आनयस्व पितरं संशितव्रतं; गांधारीं च महिषीमाजमीढ ॥
 05-065-007a तौ तेऽसूयां विनयेतां नरेन्द्र; धर्मज्ञौ तौ निपुणौ निश्चयज्ञौ ।
 05-065-007c तयोस्तु त्वां संनिधौ तद्वदेयं; कृत्स्नं मतं वासुदेवार्जुनाभ्याम् ॥

05-065-008 वैशंपायन उवाच

- 05-065-008a ततस्तन्मतमाज्ञाय संजयस्यात्मजस्य च ।
 05-065-008c अभ्युपेत्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
 05-065-009a संपृच्छते धृतराष्ट्राय संजय; आचक्ष्व सर्वं यावदेषोऽनुयुङ्क्ते ।
 05-065-009c सर्वं यावद्वेत्थ तस्मिन्यथाव; द्याथातथ्यं वासुदेवेऽर्जुने च ॥

05-066-001 संजय उवाच

- 05-066-001a अर्जुनो वासुदेवश्च धन्विनौ परमार्चितौ ।
 05-066-001c कामादन्यत्र संभूतौ सर्वाभावाय संमितौ ॥
 05-066-002a द्यामन्तरं समास्थाय यथायुक्तं मनस्विनः ।
 05-066-002c चक्रं तद्वासुदेवस्य मायया वर्तते विभो ॥
 05-066-003a सापह्नवं पाण्डवेषु पाण्डवानां सुसंमतम् ।
 05-066-003c सारासारबलं ज्ञात्वा तत्समासेन मे शृणु ॥

05-066-004a	नरकं शम्बरं चैव कंसं चैद्यं च माधवः ।
05-066-004c	जितवान्घोरसंकाशान्क्रीडन्निव जनार्दनः ॥
05-066-005a	पृथिवीं चान्तरिक्षं च द्यां चैव पुरुषोत्तमः ।
05-066-005c	मनसैव विशिष्टात्मा नयत्यात्मवशं वशी ॥
05-066-006a	भूयो भूयो हि यद्राजन्पृच्छसे पाण्डवान्प्रति ।
05-066-006c	सारासारबलं ज्ञातुं तन्मे निगदतः शृणु ॥
05-066-007a	एकतो वा जगत्कृत्स्नमेकतो वा जनार्दनः ।
05-066-007c	सारतो जगतः कृत्स्नादतिरिक्तो जनार्दनः ॥
05-066-008a	भस्म कुर्याज्जगदिदं मनसैव जनार्दनः ।
05-066-008c	न तु कृत्स्नं जगच्छक्तं भस्म कर्तुं जनार्दनम् ॥
05-066-009a	यतः सत्यं यतो धर्मो यतो ह्रीरार्जवं यतः ।
05-066-009c	ततो भवति गोविन्दो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥
05-066-010a	पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिवं च पुरुषोत्तमः ।
05-066-010c	विचेष्टयति भूतात्मा क्रीडन्निव जनार्दनः ॥
05-066-011a	स कृत्वा पाण्डवान्सत्रं लोकं संमोहयन्निव ।
05-066-011c	अधर्मनिरतान्मूढान्दग्धुमिच्छति ते सुतान् ॥
05-066-012a	कालचक्रं जगच्चक्रं युगचक्रं च केशवः ।
05-066-012c	आत्मयोगेन भगवान्परिवर्तयतेऽनिशम् ॥
05-066-013a	कालस्य च हि मृत्योश्च जङ्गमस्थावरस्य च ।
05-066-013c	ईशते भगवानेकः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
05-066-014a	ईशन्नपि महायोगी सर्वस्य जगतो हरिः ।
05-066-014c	कर्माण्यारभते कर्तुं कीनाश इव दुर्बलः ॥
05-066-015a	तेन वञ्चयते लोकान्मायायोगेन केशवः ।
05-066-015c	ये तमेव प्रपद्यन्ते न ते मुह्यन्ति मानवाः ॥

05-067-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-067-001a	कथं त्वं माधवं वेत्थ सर्वलोकमहेश्वरम् ।
05-067-001c	कथमेनं न वेदाहं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

05-067-002 संजय उवाच

05-067-002a	विद्या राजन्न ते विद्या मम विद्या न हीयते ।
05-067-002c	विद्याहीनस्तमोऽध्वस्तो नाभिजानाति केशवम् ॥

- 05-067-003a विद्यया तात जानामि त्रियुगं मधुसूदनम् ।
 05-067-003c कर्तारमकृतं देवं भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥
- 05-067-004 धृतराष्ट्र उवाच
 05-067-004a गावल्गणेऽत्र का भक्तिर्या ते नित्या जनार्दने ।
 05-067-004c यया त्वमभिजानासि त्रियुगं मधुसूदनम् ॥
- 05-067-005 संजय उवाच
 05-067-005a मायां न सेवे भद्रं ते न वृथाधर्ममाचरे ।
 05-067-005c शुद्धभावं गतो भक्त्या शास्त्राद्वेद्मि जनार्दनम् ॥
- 05-067-006 धृतराष्ट्र उवाच
 05-067-006a दुर्योधन हृषीकेशं प्रपद्यस्व जनार्दनम् ।
 05-067-006c आप्तो नः संजयस्तात शरणं गच्छ केशवम् ॥
- 05-067-007 दुर्योधन उवाच
 05-067-007a भगवान्देवकीपुत्रो लोकं चेन्निहनिष्यति ।
 05-067-007c प्रवदन्नर्जुने सख्यं नाहं गच्छेऽद्य केशवम् ॥
- 05-067-008 धृतराष्ट्र उवाच
 05-067-008a अवागगान्धारि पुत्रस्ते गच्छत्येष सुदुर्मतिः ।
 05-067-008c ईर्ष्युर्दुरात्मा मानी च श्रेयसां वचनातिगः ॥
- 05-067-009 गान्धार्युवाच
 05-067-009a ऐश्वर्यकाम दुष्टात्मन्वृद्धानां शासनातिग ।
 05-067-009c ऐश्वर्यजीविते हित्वा पितरं मां च बालिश ॥
 05-067-010a वर्धयन्दुर्हृदां प्रीतिं मां च शोकेन वर्धयन् ।
 05-067-010c निहतो भीमसेनेन स्मर्तासि वचनं पितुः ॥
- 05-067-011 व्यास उवाच
 05-067-011a दयितोऽसि राजन्कृष्णस्य धृतराष्ट्र निबोध मे ।
 05-067-011c यस्य ते संजयो दूतो यस्त्वां श्रेयसि योक्ष्यते ॥
 05-067-012a जानात्येष हृषीकेशं पुराणं यच्च वै नवम् ।
 05-067-012c शुश्रूषमाणमेकाग्रं मोक्ष्यते महतो भयात् ॥
 05-067-013a वैचित्रवीर्य पुरुषाः क्रोधहर्षतमोवृताः ।
 05-067-013c सिता बहुविधैः पाशैर्ये न तुष्टाः स्वकैर्धनैः ॥

05-067-014a यमस्य वशमायान्ति काममूढाः पुनः पुनः ।
 05-067-014c अन्धनेत्रा यथैवान्धा नीयमानाः स्वकर्मभिः ॥
 05-067-015a एष एकायनः पन्था येन यान्ति मनीषिणः ।
 05-067-015c तं दृष्ट्वा मृत्युमत्येति महांस्तत्र न सज्जते ॥

05-067-016 धृतराष्ट्र उवाच

05-067-016a अङ्ग संजय मे शंस पन्थानमकुतोभयम् ।
 05-067-016c येन गत्वा हृषीकेशं प्राप्नुयां शान्तिमुत्तमाम् ॥

05-067-017 संजय उवाच

05-067-017a नाकृतात्मा कृतात्मानं जातु विद्याज्जनार्दनम् ।
 05-067-017c आत्मनस्तु क्रियोपायो नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ॥
 05-067-018a इन्द्रियाणामुदीर्णानां कामत्यागोऽप्रमादतः ।
 05-067-018c अप्रमादोऽविहिंसा च ज्ञानयोनिरसंशयम् ॥
 05-067-019a इन्द्रियाणां यमे यत्तो भव राजन्नतन्द्रितः ।
 05-067-019c बुद्धिश्च मा ते च्यवतु नियच्छैतां यतस्ततः ॥
 05-067-020a एतज्ज्ञानं विदुर्विप्रा ध्रुवमिन्द्रियधारणम् ।
 05-067-020c एतज्ज्ञानं च पन्थाश्च येन यान्ति मनीषिणः ॥
 05-067-021a अप्राप्यः केशवो राजन्निन्द्रियैरजितैर्नृभिः ।
 05-067-021c आगमाधिगतो योगाद्वशी तत्त्वे प्रसीदति ॥

05-068-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-068-001a भूयो मे पुण्डरीकाक्षं संजयाचक्ष्व पृच्छते ।
 05-068-001c नामकर्मार्थवित्तात प्राप्नुयां पुरुषोत्तमम् ॥

05-068-002 संजय उवाच

05-068-002a श्रुतं मे तस्य देवस्य नामनिर्वचनं शुभम् ।
 05-068-002c यावत्तत्राभिजानेऽहमप्रमेयो हि केशवः ॥
 05-068-003a वसनात्सर्वभूतानां वसुत्वाद्देवयोनितः ।
 05-068-003c वासुदेवस्ततो वेद्यो वृषत्वाद्वृष्णिरुच्यते ॥
 05-068-004a मौनाद्ध्यानाच्च योगाच्च विद्धि भारत माधवम् ।
 05-068-004c सर्वतत्त्वलयाच्चैव मधुहा मधुसूदनः ॥
 05-068-005a कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः ।
 05-068-005c कृष्णस्तद्भावयोगाच्च कृष्णो भवति शाश्वतः ॥

05-068-006a	पुण्डरीकं परं धाम नित्यमक्षयमक्षरम् ।
05-068-006c	तद्भावात्पुण्डरीकाक्षो दस्युत्रासाज्जनार्दनः ॥
05-068-007a	यतः सत्त्वं न च्यवते यच्च सत्त्वान्न हीयते ।
05-068-007c	सत्त्वतः सात्वतस्तस्मादार्षभादृषभेक्षणः ॥
05-068-008a	न जायते जनित्र्यां यदजस्तस्मादनीकजित् ।
05-068-008c	देवानां स्वप्रकाशत्वाद्दमाद्दामोदरं विदुः ॥
05-068-009a	हर्षात्सौख्यात्सुखैश्वर्याद्भृषीकेशत्वमश्रुते ।
05-068-009c	बाहुभ्यां रोदसी बिभ्रन्महाबाहुरिति स्मृतः ॥
05-068-010a	अधो न क्षीयते जातु यस्मात्तस्मादधोक्षजः ।
05-068-010c	नराणामयनाच्चापि तेन नारायणः स्मृतः ॥
05-068-010e	पूरणात्सदनाच्चैव ततोऽसौ पुरुषोत्तमः ॥
05-068-011a	असतश्च सतश्चैव सर्वस्य प्रभवाप्ययात् ।
05-068-011c	सर्वस्य च सदा ज्ञानात्सर्वमेनं प्रचक्षते ॥
05-068-012a	सत्ये प्रतिष्ठितः कृष्णः सत्यमत्र प्रतिष्ठितम् ।
05-068-012c	सत्यात्सत्यं च गोविन्दस्तस्मात्सत्योऽपि नामतः ॥
05-068-013a	विष्णुर्विक्रमणादेव जयनाज्जिष्णुरुच्यते ।
05-068-013c	शाश्वतत्वादनन्तश्च गोविन्दो वेदनाद्भवाम् ॥
05-068-014a	अतत्त्वं कुरुते तत्त्वं तेन मोहयते प्रजाः ।
05-068-014c	एवंविधो धर्मनित्यो भगवान्मुनिभिः सह ॥
05-068-014e	आगन्ता हि महाबाहुरानृशंस्यार्थमच्युतः ॥

05-069-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-069-001a	चक्षुष्मतां वै स्पृहयामि संजय; द्रक्ष्यन्ति ये वासुदेवं समीपे ।
05-069-001c	विभ्राजमानं वपुषा परेण; प्रकाशयन्तं प्रदिशो दिशश्च ॥
05-069-002a	ईरयन्तं भारतीं भारताना;मभ्यर्चनीयां शंकरिं सृज्जयानाम् ।
05-069-002c	बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिन्द्यां; परासूनामग्रहणीयरूपाम् ॥
05-069-003a	समुद्यन्तं सात्वतमेकवीरं; प्रणेतारमृषभं यादवानाम् ।
05-069-003c	निहन्तारं क्षोभणं शात्रवाणां; मुष्णन्तं च द्विषतां वै यशांसि ॥
05-069-004a	द्रष्टारो हि कुरवस्तं समेता; महात्मानं शत्रुहणं वरेण्यम् ।
05-069-004c	ब्रुवन्तं वाचमनृशंसरूपां; वृष्णिश्रेष्ठं मोहयन्तं मदीयान् ॥
05-069-005a	ऋषिं सनातनतमं विपश्चितं; वाचः समुद्रं कलशं यतीनाम् ।
05-069-005c	अरिष्टनेमिं गरुडं सुपर्णं; पतिं प्रजानां भुवनस्य धाम ॥

- 05-069-006a सहस्रशीर्षं पुरुषं पुराण;मनादिमध्यान्तमनन्तकीर्तिम् ।
 05-069-006c शुक्रस्य धातारमजं जनित्रं; परं परेभ्यः शरणं प्रपद्ये ॥
 05-069-007a त्रैलोक्यनिर्माणकरं जनित्रं; देवासुराणामथ नागरक्षसाम् ।
 05-069-007c नराधिपानां विदुषां प्रधान;मिन्द्रानुजं तं शरणं प्रपद्ये ॥

05-070-001 वैशंपायन उवाच

- 05-070-001a संजये प्रतियाते तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 05-070-001c अभ्यभाषत दाशार्हमृषभं सर्वसात्वताम् ॥
 05-070-002a अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मे जनार्दन ।
 05-070-002c न च त्वदन्यं पश्यामि यो न आपत्सु तारयेत् ॥
 05-070-003a त्वां हि माधव संश्रित्य निर्भया मोहदर्पितम् ।
 05-070-003c धार्तराष्ट्रं सहामात्यं स्वमंशमनुयुञ्ज्महे ॥
 05-070-004a यथा हि सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीनरिंदम ।
 05-070-004c तथा ते पाण्डवा रक्ष्याः पाह्यस्मान्महतो भयात् ॥

05-070-005 भगवानुवाच

- 05-070-005a अयमस्मि महाबाहो ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
 05-070-005c करिष्यामि हि तत्सर्वं यत्त्वं वक्ष्यसि भारत ॥

05-070-006 युधिष्ठिर उवाच

- 05-070-006a श्रुतं ते धृतराष्ट्रस्य सपुत्रस्य चिकीर्षितम् ।
 05-070-006c एतद्धि सकलं कृष्ण संजयो मां यदब्रवीत् ॥
 05-070-007a तन्मतं धृतराष्ट्रस्य सोऽस्यात्मा विवृतान्तरः ।
 05-070-007c यथोक्तं दूत आचष्टे वध्यः स्यादन्यथा ब्रुवन् ॥
 05-070-008a अप्रदानेन राज्यस्य शान्तिमस्मासु मार्गति ।
 05-070-008c लुब्धः पापेन मनसा चरन्नसममात्मनः ॥
 05-070-009a यत्तद्द्वादश वर्षाणि वने निर्व्युषिता वयम् ।
 05-070-009c छद्मना शरदं चैकां धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥
 05-070-010a स्थाता नः समये तस्मिन्धृतराष्ट्र इति प्रभो ।
 05-070-010c नाहास्म समयं कृष्ण तद्धि नो ब्राह्मणा विदुः ॥
 05-070-011a वृद्धो राजा धृतराष्ट्रः स्वधर्मं नानुपश्यति ।
 05-070-011c पश्यन्वा पुत्रगृद्धित्वान्मन्दस्यान्वेति शासनम् ॥
 05-070-012a सुयोधनमते तिष्ठन्नाजास्मासु जनार्दन ।

05-070-012c	मिथ्या चरति लुब्धः संश्वरन्प्रियमिवात्मनः ॥
05-070-013a	इतो दुःखतरं किं नु यत्राहं मातरं ततः ।
05-070-013c	संविधातुं न शक्नोमि मित्राणां वा जनार्दन ॥
05-070-014a	काशिभिश्चेदिपाञ्चालैर्मत्स्यैश्च मधुसूदन ।
05-070-014c	भवता चैव नाथेन पञ्च ग्रामा वृता मया ॥
05-070-015a	कुशस्थलं वृकस्थलमासन्दी वारणावतम् ।
05-070-015c	अवसानं च गोविन्द किञ्चिदेवात्र पञ्चमम् ॥
05-070-016a	पञ्च नस्तात दीयन्तां ग्रामा वा नगराणि वा ।
05-070-016c	वसेम सहिता येषु मा च नो भरता नशन् ॥
05-070-017a	न च तानपि दुष्टात्मा धार्तराष्ट्रोऽनुमन्यते ।
05-070-017c	स्वाम्यमात्मनि मत्वासावतो दुःखतरं नु किम् ॥
05-070-018a	कुले जातस्य वृद्धस्य परवित्तेषु गृध्यतः ।
05-070-018c	लोभः प्रज्ञानमाहन्ति प्रज्ञा हन्ति हता हियम् ॥
05-070-019a	ह्रीर्हता बाधते धर्मं धर्मो हन्ति हतः श्रियम् ।
05-070-019c	श्रीर्हता पुरुषं हन्ति पुरुषस्यास्वता वधः ॥
05-070-020a	अस्वतो हि निवर्तन्ते ज्ञातयः सुहृदत्विजः ।
05-070-020c	अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथा तात पतत्रिणः ॥
05-070-021a	एतच्च मरणं तात यदस्मात्पतितादिव ।
05-070-021c	ज्ञातयो विनिवर्तन्ते प्रेतसत्त्वादिवासवः ॥
05-070-022a	नातः पापीयसीं काञ्चिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत् ।
05-070-022c	यत्र नैवाद्य न प्रातर्भोजनं प्रतिदृश्यते ॥
05-070-023a	धनमाहुः परं धर्मं धने सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
05-070-023c	जीवन्ति धनिनो लोके मृता ये त्वधना नराः ॥
05-070-024a	ये धनादपकर्षन्ति नरं स्वबलमाश्रिताः ।
05-070-024c	ते धर्ममर्थं कामं च प्रमथन्ति नरं च तम् ॥
05-070-025a	एतामवस्थां प्राप्यैके मरणं वत्रिरे जनाः ।
05-070-025c	ग्रामायैके वनायैके नाशायैके प्रवव्रजुः ॥
05-070-026a	उन्मादमेके पुष्यन्ति यान्त्यन्ये द्विषतां वशम् ।
05-070-026c	दास्यमेके निगच्छन्ति परेषामर्थहेतुना ॥
05-070-027a	आपदेवास्य मरणात्पुरुषस्य गरीयसी ।
05-070-027c	श्रियो विनाशस्तद्ध्यस्य निमित्तं धर्मकामयोः ॥

05-070-028a	यदस्य धर्म्यं मरणं शाश्वतं लोकवर्त्म तत् ।
05-070-028c	समन्तात्सर्वभूतानां न तदत्येति कश्चन ॥
05-070-029a	न तथा बाध्यते कृष्ण प्रकृत्या निर्धनो जनः ।
05-070-029c	यथा भद्रां श्रियं प्राप्य तया हीनः सुखैधितः ॥
05-070-030a	स तदात्मापराधेन संप्राप्तो व्यसनं महत् ।
05-070-030c	सेन्द्रान्गार्हयते देवान्नात्मानं च कथंचन ॥
05-070-031a	न चास्मिन्सर्वशास्त्राणि प्रतरन्ति निगर्हणाम् ।
05-070-031c	सोऽभिक्रुध्यति भृत्यानां सुहृदश्चाभ्यसूयति ॥
05-070-032a	तं तदा मन्युरेवैति स भूयः संप्रमुह्यति ।
05-070-032c	स मोहवशमापन्नः क्रूरं कर्म निषेवते ॥
05-070-033a	पापकर्मात्ययायैव संकरं तेन पुष्यति ।
05-070-033c	संकरो नरकायैव सा काष्ठा पापकर्मणाम् ॥
05-070-034a	न चेत्प्रबुध्यते कृष्ण नरकायैव गच्छति ।
05-070-034c	तस्य प्रबोधः प्रज्ञैव प्रज्ञाचक्षुर्न रिष्यति ॥
05-070-035a	प्रज्ञालाभे हि पुरुषः शास्त्राण्येवान्ववेक्षते ।
05-070-035c	शास्त्रनित्यः पुनर्धर्मं तस्य हीरङ्गमुत्तमम् ॥
05-070-036a	हीमान्हि पापं प्रद्वेष्टि तस्य श्रीरभिवर्धते ।
05-070-036c	श्रीमान्स यावद्भवति तावद्भवति पूरुषः ॥
05-070-037a	धर्मनित्यः प्रशान्तात्मा कार्ययोगवहः सदा ।
05-070-037c	नाधर्मे कुरुते बुद्धिं न च पापेषु वर्तते ॥
05-070-038a	अहीको वा विमूढो वा नैव स्त्री न पुनः पुमान् ।
05-070-038c	नास्याधिकारो धर्मेऽस्ति यथा शूद्रस्तथैव सः ॥
05-070-039a	हीमानवति देवांश्च पितृनात्मानमेव च ।
05-070-039c	तेनामृतत्वं व्रजति सा काष्ठा पुण्यकर्मणाम् ॥
05-070-040a	तदिदं मयि ते दृष्टं प्रत्यक्षं मधुसूदन ।
05-070-040c	यथा राज्यात्परिभ्रष्टो वसामि वसतीरिमाः ॥
05-070-041a	ते वयं न श्रियं हातुमलं न्यायेन केनचित् ।
05-070-041c	अत्र नो यतमानानां वधश्चेदपि साधु तत् ॥
05-070-042a	तत्र नः प्रथमः कल्पो यद्वयं ते च माधव ।
05-070-042c	प्रशान्ताः समभूताश्च श्रियं तामश्रुवीमहि ॥
05-070-043a	तत्रैषा परमा काष्ठा रौद्रकर्मक्षयोदया ।

05-070-043c	यद्वयं कौरवान्हत्वा तानि राष्ट्राण्यशीमहि ॥
05-070-044a	ये पुनः स्युरसंबद्धा अनार्याः कृष्ण शत्रवः ।
05-070-044c	तेषामप्यवधः कार्यः किं पुनर्ये स्युरीदृशाः ॥
05-070-045a	ज्ञातयश्च हि भूयिष्ठाः सहाया गुरवश्च नः ।
05-070-045c	तेषां वधोऽतिपापीयान्किं नु युद्धेऽस्ति शोभनम् ॥
05-070-046a	पापः क्षत्रियधर्मोऽयं वयं च क्षत्रबान्धवाः ।
05-070-046c	स नः स्वधर्मोऽधर्मो वा वृत्तिरन्या विगर्हिता ॥
05-070-047a	शूद्रः करोति शुश्रूषां वैश्या विपणिजीविनः ।
05-070-047c	वयं वधेन जीवामः कपालं ब्राह्मणैर्वृतम् ॥
05-070-048a	क्षत्रियः क्षत्रियं हन्ति मत्स्यो मत्स्येन जीवति ।
05-070-048c	श्वा श्वानं हन्ति दाशार्हं पश्य धर्मो यथागतः ॥
05-070-049a	युद्धे कृष्ण कलिर्नित्यं प्राणाः सीदन्ति संयुगे ।
05-070-049c	बलं तु नीतिमात्राय हठे जयपराजयौ ॥
05-070-050a	नात्मच्छन्देन भूतानां जीवितं मरणं तथा ।
05-070-050c	नाप्यकाले सुखं प्राप्यं दुःखं वापि यदूत्तम ॥
05-070-051a	एको ह्यपि बहून्हन्ति घ्नन्त्येकं बहवोऽप्युत ।
05-070-051c	शूरं कापुरुषो हन्ति अयशस्वी यशस्विनम् ॥
05-070-052a	जयश्चैवोभयोर्दृष्ट उभयोश्च पराजयः ।
05-070-052c	तथैवापचयो दृष्टो व्यपयाने क्षयव्ययौ ॥
05-070-053a	सर्वथा वृजिनं युद्धं को घ्नन्न प्रतिहन्यते ।
05-070-053c	हतस्य च हृषीकेश समौ जयपराजयौ ॥
05-070-054a	पराजयश्च मरणान्मन्ये नैव विशिष्यते ।
05-070-054c	यस्य स्याद्विजयः कृष्ण तस्याप्यपचयो ध्रुवम् ॥
05-070-055a	अन्ततो दयितं घ्नन्ति केचिदप्यपरे जनाः ।
05-070-055c	तस्याङ्ग बलहीनस्य पुत्रान्भ्रातृनपश्यतः ॥
05-070-055e	निर्वेदो जीविते कृष्ण सर्वतश्चोपजायते ॥
05-070-056a	ये ह्येव वीरा हीमन्त आर्याः करुणवेदिनः ।
05-070-056c	त एव युद्धे हन्यन्ते यवीयान्मुच्यते जनः ॥
05-070-057a	हत्वाप्यनुशयो नित्यं परानपि जनार्दन ।
05-070-057c	अनुबन्धश्च पापोऽत्र शेषश्चाप्यवशिष्यते ॥
05-070-058a	शेषो हि बलमासाद्य न शेषमवशेषयेत् ।

05-070-058c	सर्वोच्छेदे च यतते वैरस्यान्तविधित्सया ॥
05-070-059a	जयो वैरं प्रसृजति दुःखमास्ते पराजितः ।
05-070-059c	सुखं प्रशान्तः स्वपिति हित्वा जयपराजयौ ॥
05-070-060a	जातवैरश्च पुरुषो दुःखं स्वपिति नित्यदा ।
05-070-060c	अनिर्वृतेन मनसा ससर्प इव वेश्मनि ॥
05-070-061a	उत्सादयति यः सर्वं यशसा स वियुज्यते ।
05-070-061c	अकीर्तिं सर्वभूतेषु शाश्वतीं स नियच्छति ॥
05-070-062a	न हि वैराणि शाम्यन्ति दीर्घकालकृतान्यपि ।
05-070-062c	आख्यातारश्च विद्यन्ते पुमांश्चोत्पद्यते कुले ॥
05-070-063a	न चापि वैरं वैरेण केशव व्युपशाम्यति ।
05-070-063c	हविषाग्निर्यथा कृष्ण भूय एवाभिवर्धते ॥
05-070-064a	अतोऽन्यथा नास्ति शान्तिर्नित्यमन्तरमन्ततः ।
05-070-064c	अन्तरं लिप्समानानामयं दोषो निरन्तरः ॥
05-070-065a	पौरुषेयो हि बलवानाधिर्हृदयबाधनः ।
05-070-065c	तस्य त्यागेन वा शान्तिर्निवृत्त्या मनसोऽपि वा ॥
05-070-066a	अथ वा मूलघातेन द्विषतां मधुसूदन ।
05-070-066c	फलनिर्वृत्तिरिद्धा स्यात्तन्नृशंसतरं भवेत् ॥
05-070-067a	या तु त्यागेन शान्तिः स्यात्तदृते वध एव सः ।
05-070-067c	संशयाच्च समुच्छेदाद्द्विषतामात्मनस्तथा ॥
05-070-068a	न च त्यक्तुं तदिच्छामो न चेच्छामः कुलक्षयम् ।
05-070-068c	अत्र या प्रणिपातेन शान्तिः सैव गरीयसी ॥
05-070-069a	सर्वथा यतमानानामयुद्धमभिकाङ्क्षताम् ।
05-070-069c	सान्त्वे प्रतिहते युद्धं प्रसिद्धमपराक्रमम् ॥
05-070-070a	प्रतिघातेन सान्त्वस्य दारुणं संप्रवर्तते ।
05-070-070c	तच्छुनामिव गोपादे पण्डितैरुपलक्षितम् ॥
05-070-071a	लाङ्गूलचालनं क्ष्वेडः प्रतिरावो विवर्तनम् ।
05-070-071c	दन्तदर्शनमारावस्ततो युद्धं प्रवर्तते ॥
05-070-072a	तत्र यो बलवान्कृष्ण जित्वा सोऽस्ति तदामिषम् ।
05-070-072c	एवमेव मनुष्येषु विशेषो नास्ति कश्चन ॥
05-070-073a	सर्वथा त्वेतदुचितं दुर्बलेषु बलीयसाम् ।
05-070-073c	अनादरो विरोधश्च प्रणिपाती हि दुर्बलः ॥

- 05-070-074a पिता राजा च वृद्धश्च सर्वथा मानमर्हति ।
 05-070-074c तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च धृतराष्ट्रो जनार्दन ॥
 05-070-075a पुत्रस्नेहस्तु बलवान्धृतराष्ट्रस्य माधव ।
 05-070-075c स पुत्रवशमापन्नः प्रणिपातं प्रहास्यति ॥
 05-070-076a तत्र किं मन्यसे कृष्ण प्राप्तकालमनन्तरम् ।
 05-070-076c कथमर्थाच्च धर्माच्च न हीयेमहि माधव ॥
 05-070-077a ईदृशे ह्यर्थकृच्छ्रेऽस्मिन्कमन्यं मधुसूदन ।
 05-070-077c उपसंप्रष्टुमर्हामि त्वामृते पुरुषोत्तम ॥
 05-070-078a प्रियश्च प्रियकामश्च गतिज्ञः सर्वकर्मणाम् ।
 05-070-078c को हि कृष्णास्ति नस्त्वादृक्सर्वनिश्चयवित्सुहृत् ॥

05-070-079 वैशंपायन उवाच

- 05-070-079a एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्मराजं जनार्दनः ।
 05-070-079c उभयोरेव वामर्थे यास्यामि कुरुसंसदम् ॥
 05-070-080a शमं तत्र लभेयं चेद्युष्मदर्थमहापयन् ।
 05-070-080c पुण्यं मे सुमहद्राजंश्चरितं स्यान्महाफलम् ॥
 05-070-081a मोचयेयं मृत्युपाशात्संरब्धान्कुरुसृञ्जयान् ।
 05-070-081c पाण्डवान्धार्तराष्ट्रांश्च सर्वा च पृथिवीमिमाम् ॥

05-070-082 युधिष्ठिर उवाच

- 05-070-082a न ममैतन्मतं कृष्ण यत्त्वं यायाः कुरुन्प्रति ।
 05-070-082c सुयोधनः सूक्तमपि न करिष्यति ते वचः ॥
 05-070-083a समेतं पार्थिवं क्षत्रं सुयोधनवशानुगम् ।
 05-070-083c तेषां मध्यावतरणं तव कृष्ण न रोचये ॥
 05-070-084a न हि नः प्रीणयेद्द्रव्यं न देवत्वं कुतः सुखम् ।
 05-070-084c न च सर्वामरैश्चर्यं तव रोधेन माधव ॥

05-070-085 भगवानुवाच

- 05-070-085a जानाम्येतां महाराज धार्तराष्ट्रस्य पापताम् ।
 05-070-085c अवाच्यास्तु भविष्यामः सर्वलोके महीक्षिताम् ॥
 05-070-086a न चापि मम पर्याप्ताः सहिताः सर्वपार्थिवाः ।
 05-070-086c क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥
 05-070-087a अथ चेत्ते प्रवर्तेरन्मयि किञ्चिदसांप्रतम् ।

- 05-070-087c निर्दहेयं कुरून्सर्वानिति मे धीयते मतिः ॥
 05-070-088a न जातु गमनं तत्र भवेत्पार्थ निरर्थकम् ।
 05-070-088c अर्थप्राप्तिः कदाचित्स्यादन्ततो वाप्यवाच्यता ॥

05-070-089 युधिष्ठिर उवाच

- 05-070-089a यत्तुभ्यं रोचते कृष्ण स्वस्ति प्राप्नुहि कौरवान् ।
 05-070-089c कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामि पुनरागतम् ॥
 05-070-090a विष्वक्सेन कुरून्गत्वा भारताञ्जमयेः प्रभो ।
 05-070-090c यथा सर्वे सुमनसः सह स्यामः सुचेतसः ॥
 05-070-091a भ्राता चासि सखा चासि बीभत्सोर्मम च प्रियः ।
 05-070-091c सौहृदेनाविशङ्क्योऽसि स्वस्ति प्राप्नुहि भूतये ॥
 05-070-092a अस्मान्वेत्थ परान्वेत्थ वेत्थार्थं वेत्थ भाषितम् ।
 05-070-092c यद्यदस्मद्धितं कृष्ण तत्तद्वाच्यः सुयोधनः ॥
 05-070-093a यद्यद्धर्मेण संयुक्तमुपपद्येद्धितं वचः ।
 05-070-093c तत्तत्केशव भाषेथाः सान्त्वं वा यदि वेतरत् ॥

05-071-001 भगवानुवाच

- 05-071-001a संजयस्य श्रुतं वाक्यं भवतश्च श्रुतं मया ।
 05-071-001c सर्वं जानाम्यभिप्रायं तेषां च भवतश्च यः ॥
 05-071-002a तव धर्माश्रिता बुद्धिस्तेषां वैराश्रिता मतिः ।
 05-071-002c यदयुद्धेन लभ्येत तत्ते बहुमतं भवेत् ॥
 05-071-003a न च तन्नैष्ठिकं कर्म क्षत्रियस्य विशां पते ।
 05-071-003c आहुराश्रमिणः सर्वे यद्धैक्षं क्षत्रियश्चरेत् ॥
 05-071-004a जयो वधो वा संग्रामे धात्रा दिष्टः सनातनः ।
 05-071-004c स्वधर्मः क्षत्रियस्यैष कार्पण्यं न प्रशस्यते ॥
 05-071-005a न हि कार्पण्यमास्थाय शक्या वृत्तिर्युधिष्ठिर ।
 05-071-005c विक्रमस्व महाबाहो जहि शत्रूनरिदम ॥
 05-071-006a अतिगृद्धाः कृतस्नेहा दीर्घकालं सहोषिताः ।
 05-071-006c कृतमित्राः कृतबला धार्तराष्ट्राः परंतप ॥
 05-071-007a न पर्यायोऽस्ति यत्साम्यं त्वयि कुर्युर्विशां पते ।
 05-071-007c बलवत्तां हि मन्यन्ते भीष्मद्रोणकृपादिभिः ॥
 05-071-008a यावच्च मार्दवेनैताव्राजन्नुपचरिष्यसि ।

05-071-008c	तावदेते हरिष्यन्ति तव राज्यमरिंदम ॥
05-071-009a	नानुक्रोशान्न कार्पण्यान्न च धर्मार्थकारणात् ।
05-071-009c	अलं कर्तुं धार्तराष्ट्रास्तव काममरिंदम ॥
05-071-010a	एतदेव निमित्तं ते पाण्डवास्तु यथा त्वयि ।
05-071-010c	नान्वतप्यन्त कौपीनं तावत्कृत्वापि दुष्करम् ॥
05-071-011a	पितामहस्य द्रोणस्य विदुरस्य च धीमतः ।
05-071-011c	पश्यतां कुरुमुख्यानां सर्वेषामेव तत्त्वतः ॥
05-071-012a	दानशीलं मूढं दान्तं धर्मकाममनुव्रतम् ।
05-071-012c	यत्त्वामुपधिना राजन्द्यूतेनावञ्चयत्तदा ॥
05-071-012e	न चापत्रपते पापो नृशंसस्तेन कर्मणा ॥
05-071-013a	तथाशीलसमाचारे राजन्मा प्रणयं कृथाः ।
05-071-013c	वध्यास्ते सर्वलोकस्य किं पुनस्तव भारत ॥
05-071-014a	वाग्भिस्त्वप्रतिरूपाभिरतुदत्सकनीयसम् ।
05-071-014c	श्लाघमानः प्रहृष्टः सन्भाषते भ्रातृभिः सह ॥
05-071-015a	एतावत्पाण्डवानां हि नास्ति किञ्चिदिह स्वकम् ।
05-071-015c	नामधेयं च गोत्रं च तदप्येषां न शिष्यते ॥
05-071-016a	कालेन महता चैषां भविष्यति पराभवः ।
05-071-016c	प्रकृतिं ते भजिष्यन्ति नष्टप्रकृतयो जनाः ॥
05-071-017a	एताश्चान्याश्च परुषा वाचः स समुदीरयन् ।
05-071-017c	श्लाघते ज्ञातिमध्ये स्म त्वयि प्रव्रजिते वनम् ॥
05-071-018a	ये तत्रासन्समानीतास्ते दृष्ट्वा त्वामनागसम् ।
05-071-018c	अश्रुकण्ठा रुदन्तश्च सभायामासते तदा ॥
05-071-019a	न चैनमभ्यनन्दंस्ते राजानो ब्राह्मणैः सह ।
05-071-019c	सर्वे दुर्योधनं तत्र निन्दन्ति स्म सभासदः ॥
05-071-020a	कुलीनस्य च या निन्दा वधश्चामित्रकर्शन ।
05-071-020c	महागुणो वधो राजन्न तु निन्दा कुजीविका ॥
05-071-021a	तदैव निहतो राजन्यदैव निरपत्रपः ।
05-071-021c	निन्दितश्च महाराज पृथिव्यां सर्वराजसु ॥
05-071-022a	ईषत्कार्यो वधस्तस्य यस्य चारित्रमीदृशम् ।
05-071-022c	प्रस्कम्भनप्रतिस्तब्धश्छिन्नमूल इव द्रुमः ॥
05-071-023a	वध्यः सर्प इवानार्यः सर्वलोकस्य दुर्मतिः ।

05-071-023c	जह्येनं त्वममित्रघ्न मा राजन्विचिकित्सिथाः ॥
05-071-024a	सर्वथा त्वत्क्षमं चैतद्रोचते च ममानघ ।
05-071-024c	यत्त्वं पितरि भीष्मे च प्रणिपातं समाचरेः ॥
05-071-025a	अहं तु सर्वलोकस्य गत्वा छेत्स्यामि संशयम् ।
05-071-025c	येषामस्ति द्विधाभावो राजन्दुर्योधनं प्रति ॥
05-071-026a	मध्ये राज्ञामहं तत्र प्रातिपौरुषिकान्गुणान् ।
05-071-026c	तव संकीर्तयिष्यामि ये च तस्य व्यतिक्रमाः ॥
05-071-027a	ब्रुवतस्तत्र मे वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।
05-071-027c	निशम्य पार्थिवाः सर्वे नानाजनपदेश्वराः ॥
05-071-028a	त्वयि संप्रतिपत्स्यन्ते धर्मात्मा सत्यवागिति ।
05-071-028c	तस्मिंश्चाधिगमिष्यन्ति यथा लोभादवर्तत ॥
05-071-029a	गर्हयिष्यामि चैवैनं पौरजानपदेष्वपि ।
05-071-029c	वृद्धबालानुपादाय चातुर्वर्ण्यसमागमे ॥
05-071-030a	शमं चेद्याचमानस्त्वं न धर्मं तत्र लप्स्यसे ।
05-071-030c	कुरून्विगर्हयिष्यन्ति धृतराष्ट्रं च पार्थिवाः ॥
05-071-031a	तस्मिँल्लोकपरित्यक्ते किं कार्यमवशिष्यते ।
05-071-031c	हते दुर्योधने राजन्यदन्यत्क्रियतामिति ॥
05-071-032a	यात्वा चाहं कुरून्सर्वान्युष्मदर्थमहापयन् ।
05-071-032c	यतिष्ये प्रशमं कर्तुं लक्षयिष्ये च चेष्टितम् ॥
05-071-033a	कौरवाणां प्रवृत्तिं च गत्वा युद्धाधिकारिकाम् ।
05-071-033c	निशाम्य विनिवर्तिष्ये जयाय तव भारत ॥
05-071-034a	सर्वथा युद्धमेवाहमाशंसामि परैः सह ।
05-071-034c	निमित्तानि हि सर्वाणि तथा प्रादुर्भवन्ति मे ॥
05-071-035a	मृगाः शकुन्ताश्च वदन्ति घोरं; हस्त्यश्चमुख्येषु निशामुखेषु ।
05-071-035c	घोराणि रूपाणि तथैव चाग्निर्वर्णान्बहून्पुष्यति घोररूपान् ॥
05-071-035e	मनुष्यलोकक्षपणोऽथ घोरो; नो चेदनुप्राप्त इहान्तकः स्यात् ॥
05-071-036a	शस्त्राणि पत्रं कवचात्रथांश्च; नागान्ध्वजांश्च प्रतिपादयित्वा ।
05-071-036c	योधाश्च सर्वे कृतनिश्चिन्मास्ते; भवन्तु हस्त्यश्चरथेषु यत्ताः ॥
05-071-036e	सांग्रामिकं ते यदुपार्जनीयं; सर्वं समग्रं कुरु तन्नरेन्द्र ॥
05-071-037a	दुर्योधनो न ह्यलमद्य दातुं; जीवंस्तवैतन्नृपते कथंचित् ।
05-071-037c	यत्ते पुरस्तादभवत्समृद्धं; द्यूते हतं पाण्डवमुख्य राज्यम् ॥

05-072-001 भीमसेन उवाच

- 05-072-001a यथा यथैव शान्तिः स्यात्कुरूणां मधुसूदन ।
 05-072-001c तथा तथैव भाषेथा मा स्म युद्धेन भीषयेः ॥
- 05-072-002a अमर्षी नित्यसंरब्धः श्रेयोद्वेषी महामनाः ।
 05-072-002c नोग्रं दुर्योधनो वाच्यः साम्नैवैनं समाचरेः ॥
- 05-072-003a प्रकृत्या पापसत्त्वश्च तुल्यचेताश्च दस्युभिः ।
 05-072-003c ऐश्वर्यमदमत्तश्च कृतवैरश्च पाण्डवैः ॥
- 05-072-004a अदीर्घदर्शी निष्ठूरी क्षेप्ता क्रूरपराक्रमः ।
 05-072-004c दीर्घमन्युरनेयश्च पापात्मा निकृतिप्रियः ॥
- 05-072-005a म्रियेतापि न भज्येत नैव जह्यात्स्वकं मतम् ।
 05-072-005c तादृशेन शमं कृष्ण मन्ये परमदुष्करम् ॥
- 05-072-006a सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्मः प्रियानृतः ।
 05-072-006c प्रतिहन्त्येव सुहृदां वाचश्चैव मनांसि च ॥
- 05-072-007a स मन्युवशमापन्नः स्वभावं दुष्टमास्थितः ।
 05-072-007c स्वभावात्पापमन्वेति तृणैस्तुन्न इवोरगः ॥
- 05-072-008a दुर्योधनो हि यत्सेनः सर्वथा विदितस्तव ।
 05-072-008c यच्छीलो यत्स्वभावश्च यद्वलो यत्पराक्रमः ॥
- 05-072-009a पुरा प्रसन्नाः कुरवः सहपुत्रास्तथा वयम् ।
 05-072-009c इन्द्रज्येष्ठा इवाभूम मोदमानाः सबान्धवाः ॥
- 05-072-010a दुर्योधनस्य क्रोधेन भारता मधुसूदन ।
 05-072-010c धक्ष्यन्ते शिशिरापाये वनानीव हुताशनैः ॥
- 05-072-011a अष्टादशेमे राजानः प्रख्याता मधुसूदन ।
 05-072-011c ये समुच्चिच्छिदुर्जातीन्सुहृदश्च सबान्धवान् ॥
- 05-072-012a असुराणां समृद्धानां ज्वलतामिव तेजसा ।
 05-072-012c पर्यायकाले धर्मस्य प्राप्ते बलिरजायत ॥
- 05-072-013a हैहयानामुदावर्तो नीपानां जनमेजयः ।
 05-072-013c बहुलस्तालजङ्घानां कृमीणामुद्धतो वसुः ॥
- 05-072-014a अजबिन्दुः सुवीराणां सुराष्ट्राणां कुशर्द्धिकः ।
 05-072-014c अर्कजश्च बलीहानां चीनानां धौतमूलकः ॥
- 05-072-015a हयग्रीवो विदेहानां वरप्रश्च महौजसाम् ।
 05-072-015c बाहुः सुन्दरवेगानां दीप्ताक्षाणां पुरुरवाः ॥

05-072-016a	सहजश्चेदिमत्स्यानां प्रचेतानां बृहद्वलः ।
05-072-016c	धारणश्चेन्द्रवत्सानां मुकुटानां विगाहनः ॥
05-072-017a	शमश्च नन्दिवेगानामित्येते कुलपांसनाः ।
05-072-017c	युगान्ते कृष्ण संभूताः कुलेषु पुरुषाधमाः ॥
05-072-018a	अप्ययं नः कुरूणां स्याद्युगान्ते कालसंभृतः ।
05-072-018c	दुर्योधनः कुलाङ्गारो जघन्यः पापपूरुषः ॥
05-072-019a	तस्मान्मृदु शनैरेनं ब्रूया धर्मार्थसंहितम् ।
05-072-019c	कामानुबन्धबहुलं नोग्रमुग्रपराक्रमम् ॥
05-072-020a	अपि दुर्योधनं कृष्ण सर्वे वयमधश्चराः ।
05-072-020c	नीचैर्भूत्वानुयास्यामो मा स्म नो भरता नशन् ॥
05-072-021a	अप्युदासीनवृत्तिः स्याद्यथा नः कुरुभिः सह ।
05-072-021c	वासुदेव तथा कार्यं न कुरूननयः स्पृशेत् ॥
05-072-022a	वाच्यः पितामहो वृद्धो ये च कृष्ण सभासदः ।
05-072-022c	भ्रातृणामस्तु सौभ्रात्रं धार्तराष्ट्रः प्रशाम्यताम् ॥
05-072-023a	अहमेतद्ब्रवीम्येवं राजा चैव प्रशंसति ।
05-072-023c	अर्जुनो नैव युद्धार्थी भूयसी हि दयार्जुने ॥

05-073-001 वैशंपायन उवाच

05-073-001a	एतच्छ्रुत्वा महाबाहुः केशवः प्रहसन्निव ।
05-073-001c	अभूतपूर्वं भीमस्य मार्दवोपगतं वचः ॥
05-073-002a	गिरेरिव लघुत्वं तच्छीतत्वमिव पावके ।
05-073-002c	मत्वा रामानुजः शौरिः शार्ङ्गधन्वा वृकोदरम् ॥
05-073-003a	सन्तेजयंस्तदा वाग्भिर्मातरिश्वेव पावकम् ।
05-073-003c	उवाच भीममासीनं कृपयाभिपरिप्लुतम् ॥
05-073-004a	त्वमन्यदा भीमसेन युद्धमेव प्रशंससि ।
05-073-004c	वधाभिनन्दिनः क्रूरान्धार्तराष्ट्रान्मिमर्दिषुः ॥
05-073-005a	न च स्वपिषि जागर्षि न्युब्जः शेषे परंतप ।
05-073-005c	घोरामशान्तां रुशतीं सदा वाचं प्रभाषसे ॥
05-073-006a	निःश्वसन्नग्निवर्णेन संतप्तः स्वेन मन्युना ।
05-073-006c	अप्रशान्तमना भीम सधूम इव पावकः ॥
05-073-007a	एकान्ते निष्टनञ्शेषे भारार्त इव दुर्बलः ।
05-073-007c	अपि त्वां केचिदुन्मत्तं मन्यन्तेऽतद्विदो जनाः ॥

05-073-008a	आरुज्य वृक्षान्निर्मूलानाजः परिभुजन्निव ।
05-073-008c	निघ्नन्पद्भिः क्षितिं भीम निष्टनन्परिधावसि ॥
05-073-009a	नास्मिञ्जनेऽभिरमसे रहः क्षियसि पाण्डव ।
05-073-009c	नान्यं निशि दिवा वापि कदाचिदभिनन्दसि ॥
05-073-010a	अकस्मात्स्मयमानश्च रहस्यास्से रुदन्निव ।
05-073-010c	जान्वोर्मूर्धानमाधाय चिरमास्से प्रमीलितः ॥
05-073-011a	भ्रुकुटिं च पुनः कुर्वन्नोष्ठौ च विलिहन्निव ।
05-073-011c	अभीक्षणं दृश्यसे भीम सर्वं तन्मन्युकारितम् ॥
05-073-012a	यथा पुरस्तात्सविता दृश्यते शुक्रमुच्चरन् ।
05-073-012c	यथा च पश्चान्निर्मुक्तो ध्रुवं पर्येति रश्मिवान् ॥
05-073-013a	तथा सत्यं ब्रवीम्येतन्नास्ति तस्य व्यतिक्रमः ।
05-073-013c	हन्ताहं गदयाभ्येत्य दुर्योधनममर्षणम् ॥
05-073-014a	इति स्म मध्ये भ्रातृणां सत्येनालभसे गदाम् ।
05-073-014c	तस्य ते प्रशमे बुद्धिर्धीयतेऽद्य परंतप ॥
05-073-015a	अहो युद्धप्रतीपानि युद्धकाल उपस्थिते ।
05-073-015c	पश्यसीवाप्रतीपानि किं त्वां भीर्भीम विन्दति ॥
05-073-016a	अहो पार्थ निमित्तानि विपरीतानि पश्यसि ।
05-073-016c	स्वप्नान्ते जागरान्ते च तस्मात्प्रशममिच्छसि ॥
05-073-017a	अहो नाशंससे किञ्चित्पुंस्त्वं क्लीब इवात्मनि ।
05-073-017c	कश्मलेनाभिपन्नोऽसि तेन ते विकृतं मनः ॥
05-073-018a	उद्वेपते ते हृदयं मनस्ते प्रविषीदति ।
05-073-018c	ऊरुस्तम्भगृहीतोऽसि तस्मात्प्रशममिच्छसि ॥
05-073-019a	अनित्यं किल मर्त्यस्य चित्तं पार्थ चलाचलम् ।
05-073-019c	वातवेगप्रचलिता अष्टीला शाल्मलेरिव ॥
05-073-020a	तवैषा विकृता बुद्धिर्गवां वागिव मानुषी ।
05-073-020c	मनांसि पाण्डुपुत्राणां मज्जयत्यप्लवानिव ॥
05-073-021a	इदं मे महदाश्चर्यं पर्वतस्येव सर्पणम् ।
05-073-021c	यदीदृशं प्रभाषेथा भीमसेनासमं वचः ॥
05-073-022a	स दृष्ट्वा स्वानि कर्माणि कुले जन्म च भारत ।
05-073-022c	उत्तिष्ठस्व विषादं मा कृथा वीर स्थिरो भव ॥
05-073-023a	न चैतदनुरूपं ते यत्ते ग्लानिररिंदम ।

05-073-023c	यदोजसा न लभते क्षत्रियो न तदश्रुते ॥
05-074-001	वैशंपायन उवाच
05-074-001a	तथोक्तो वासुदेवेन नित्यमन्युरमर्षणः ।
05-074-001c	सदश्ववत्समाधावद्वभाषे तदनन्तरम् ॥
05-074-002a	अन्यथा मां चिकीर्षन्तमन्यथा मन्यसेऽच्युत ।
05-074-002c	प्रणीतभावमत्यन्तं युधि सत्यपराक्रमम् ॥
05-074-003a	वेत्थ दाशार्हं सत्त्वं मे दीर्घकालं सहोषितः ।
05-074-003c	उत वा मां न जानासि प्लवन्हृद इवाप्लवः ॥
05-074-003e	तस्मादप्रतिरूपाभिर्वाग्भिर्मां त्वं समर्छसि ॥
05-074-004a	कथं हि भीमसेनं मां जानन्कश्चन माधव ।
05-074-004c	ब्रूयादप्रतिरूपाणि यथा मां वक्तुमर्हसि ॥
05-074-005a	तस्मादिदं प्रवक्ष्यामि वचनं वृष्णिनन्दन ।
05-074-005c	आत्मनः पौरुषं चैव बलं च न समं परैः ॥
05-074-006a	सर्वथा नार्यकर्मैतत्प्रशंसा स्वयमात्मनः ।
05-074-006c	अतिवादापविद्धस्तु वक्ष्यामि बलमात्मनः ॥
05-074-007a	पश्येमे रोदसी कृष्ण ययोरासन्निमाः प्रजाः ।
05-074-007c	अचले चाप्यनन्ते च प्रतिष्ठे सर्वमातरौ ॥
05-074-008a	यदीमे सहसा क्रुद्धे समेयातां शिले इव ।
05-074-008c	अहमेते निगृह्णीयां बाहुभ्यां सचराचरे ॥
05-074-009a	पश्यैतदन्तरं बाह्वोर्महापरिघयोरिव ।
05-074-009c	य एतत्प्राप्य मुच्येत न तं पश्यामि पूरुषम् ॥
05-074-010a	हिमवांश्च समुद्रश्च वज्री च बलभित्स्वयम् ।
05-074-010c	मयाभिपन्नं त्रायेरन्बलमास्थाय न त्रयः ॥
05-074-011a	युध्येयं क्षत्रियान्सर्वान्पाण्डवेष्वततायिनः ।
05-074-011c	अधः पादतलेनैतानधिष्ठास्यामि भूतले ॥
05-074-012a	न हि त्वं नाभिजानासि मम विक्रममच्युत ।
05-074-012c	यथा मया विनिर्जित्य राजानो वशगाः कृताः ॥
05-074-013a	अथ चेन्मां न जानासि सूर्यस्येवोद्यतः प्रभाम् ।
05-074-013c	विगाढे युधि संबाधे वेत्स्यसे मां जनार्दन ॥
05-074-014a	किं मात्यवाक्षीः परुषैर्व्रणं सूच्या इवानघ ।
05-074-014c	यथामति ब्रवीम्येतद्विद्धि मामधिकं ततः ॥

05-074-015a	द्रष्टासि युधि संबाधे प्रवृत्ते वैशसेऽहनि ।
05-074-015c	मया प्रणुन्नान्मातङ्गात्रथिनः सादिनस्तथा ॥
05-074-016a	तथा नरानभिक्रुद्धं निघ्नन्तं क्षत्रियर्षभान् ।
05-074-016c	द्रष्टा मां त्वं च लोकश्च विकर्षन्तं वरान्वरान् ॥
05-074-017a	न मे सीदन्ति मज्जानो न ममोद्वेपते मनः ।
05-074-017c	सर्वलोकादभिक्रुद्धान्न भयं विद्यते मम ॥
05-074-018a	किं तु सौहृदमेवैतत्कृपया मधुसूदन ।
05-074-018c	सर्वास्तितिक्षे संक्लेशान्मा स्म नो भरता नशन् ॥

05-075-001 भगवानुवाच

05-075-001a	भावं जिज्ञासमानोऽहं प्रणयादिदमब्रुवम् ।
05-075-001c	न चाक्षेपान्न पाण्डित्यान्न क्रोधान्न विवक्षया ॥
05-075-002a	वेदाहं तव माहात्म्यमुत ते वेद यद्वलम् ।
05-075-002c	उत ते वेद कर्माणि न त्वां परिभवाम्यहम् ॥
05-075-003a	यथा चात्मनि कल्याणं संभावयसि पाण्डव ।
05-075-003c	सहस्रगुणमप्येतत्त्वयि संभावयाम्यहम् ॥
05-075-004a	यादृशे च कुले जन्म सर्वराजाभिपूजिते ।
05-075-004c	बन्धुभिश्च सुहृद्भिश्च भीम त्वमसि तादृशः ॥
05-075-005a	जिज्ञासन्तो हि धर्मस्य संदिग्धस्य वृकोदर ।
05-075-005c	पर्यायं न व्यवस्यन्ति दैवमानुषयोर्जनाः ॥
05-075-006a	स एव हेतुर्भूत्वा हि पुरुषस्यार्थसिद्धिषु ।
05-075-006c	विनाशेऽपि स एवास्य संदिग्धं कर्म पौरुषम् ॥
05-075-007a	अन्यथा परिदृष्टानि कविभिर्दोषदर्शिभिः ।
05-075-007c	अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वतः ॥
05-075-008a	सुमन्त्रितं सुनीतं च न्यायतश्चोपपादितम् ।
05-075-008c	कृतं मानुष्यकं कर्म दैवेनापि विरुध्यते ॥
05-075-009a	दैवमप्यकृतं कर्म पौरुषेण विहन्यते ।
05-075-009c	शीतमुष्णं तथा वर्षं क्षुत्पिपासे च भारत ॥
05-075-010a	यदन्यद्दिष्टभावस्य पुरुषस्य स्वयंकृतम् ।
05-075-010c	तस्मादनवरोधश्च विद्यते तत्र लक्षणम् ॥
05-075-011a	लोकस्य नान्यतो वृत्तिः पाण्डवान्यत्र कर्मणः ।
05-075-011c	एवंबुद्धिः प्रवर्तेत फलं स्यादुभयान्वयात् ॥

05-075-012a	य एवं कृतबुद्धिः सन्कर्मस्वेव प्रवर्तते ।
05-075-012c	नासिद्धौ व्यथते तस्य न सिद्धौ हर्षमश्रुते ॥
05-075-013a	तत्रेयमर्थमात्रा मे भीमसेन विवक्षिता ।
05-075-013c	नैकान्तसिद्धिर्मन्तव्या कुरुभिः सह संयुगे ॥
05-075-014a	नातिप्रणीतरश्मिः स्यात्तथा भवति पर्यये ।
05-075-014c	विषादमर्छेद्ग्लानिं वा एतदर्थं ब्रवीमि ते ॥
05-075-015a	श्वोभूते धृतराष्ट्रस्य समीपं प्राप्य पाण्डव ।
05-075-015c	यतिष्ये प्रशमं कर्तुं युष्मदर्थमहापयन् ॥
05-075-016a	शमं चेत्ते करिष्यन्ति ततोऽनन्तं यशो मम ।
05-075-016c	भवतां च कृतः कामस्तेषां च श्रेय उत्तमम् ॥
05-075-017a	ते चेदभिनिवेक्ष्यन्ति नाभ्युपैष्यन्ति मे वचः ।
05-075-017c	कुरवो युद्धमेवात्र रौद्रं कर्म भविष्यति ॥
05-075-018a	अस्मिन्युद्धे भीमसेन त्वयि भारः समाहितः ।
05-075-018c	धूर्जुनेन धार्या स्याद्वोढव्य इतरो जनः ॥
05-075-019a	अहं हि यन्ता बीभत्सोर्भविता संयुगे सति ।
05-075-019c	धनंजयस्यैष कामो न हि युद्धं न कामये ॥
05-075-020a	तस्मादाशङ्कमानोऽहं वृकोदर मतिं तव ।
05-075-020c	तुदन्नक्लीबया वाचा तेजस्ते समदीपयम् ॥

05-076-001 अर्जुन उवाच

05-076-001a	उक्तं युधिष्ठिरेणैव यावद्वाच्यं जनार्दन ।
05-076-001c	तव वाक्यं तु मे श्रुत्वा प्रतिभाति परंतप ॥
05-076-002a	नैव प्रशममत्र त्वं मन्यसे सुकरं प्रभो ।
05-076-002c	लोभाद्वा धृतराष्ट्रस्य दैन्याद्वा समुपस्थितात् ॥
05-076-003a	अफलं मन्यसे चापि पुरुषस्य पराक्रमम् ।
05-076-003c	न चान्तरेण कर्माणि पौरुषेण फलोदयः ॥
05-076-004a	तदिदं भाषितं वाक्यं तथा च न तथैव च ।
05-076-004c	न चैतदेवं द्रष्टव्यमसाध्यमिति किंचन ॥
05-076-005a	किं चैतन्मन्यसे कृच्छ्रमस्माकं पापमादितः ।
05-076-005c	कुर्वन्ति तेषां कर्माणि येषां नास्ति फलोदयः ॥
05-076-006a	संपाद्यमानं सम्यक्च स्यात्कर्म सफलं प्रभो ।
05-076-006c	स तथा कृष्ण वर्तस्व यथा शर्म भवेत्परैः ॥

05-076-007a	पाण्डवानां कुरूणां च भवान्परमकः सुहृत् ।
05-076-007c	सुराणामसुराणां च यथा वीर प्रजापतिः ॥
05-076-008a	कुरूणां पाण्डवानां च प्रतिपत्स्व निरामयम् ।
05-076-008c	अस्मद्धितमनुष्ठातुं न मन्ये तव दुष्करम् ॥
05-076-009a	एवं चेत्कार्यतामेति कार्यं तव जनार्दन ।
05-076-009c	गमनादेवमेव त्वं करिष्यसि न संशयः ॥
05-076-010a	चिकीर्षितमथान्यत्ते तस्मिन्वीर दुरात्मनि ।
05-076-010c	भविष्यति तथा सर्वं यथा तव चिकीर्षितम् ॥
05-076-011a	शर्म तैः सह वा नोऽस्तु तव वा यच्चिकीर्षितम् ।
05-076-011c	विचार्यमाणो यः कामस्तव कृष्ण स नो गुरुः ॥
05-076-012a	न स नार्हति दुष्टात्मा वधं ससुतबान्धवः ।
05-076-012c	येन धर्मसुते दृष्ट्वा न सा श्रीरुपमर्षिता ॥
05-076-013a	यच्चाप्यपश्यतोपायं धर्मिष्ठं मधुसूदन ।
05-076-013c	उपायेन नृशंसेन हता दुर्द्युतदेविना ॥
05-076-014a	कथं हि पुरुषो जातः क्षत्रियेषु धनुर्धरः ।
05-076-014c	समाहूतो निवर्तेत प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ॥
05-076-015a	अधर्मेण जितान्दृष्ट्वा वने प्रव्रजितांस्तथा ।
05-076-015c	वध्यतां मम वाष्णोय निर्गतोऽसौ सुयोधनः ॥
05-076-016a	न चैतदद्भुतं कृष्ण मित्रार्थे यच्चिकीर्षसि ।
05-076-016c	क्रिया कथं नु मुख्या स्यान्मदुना वेतरेण वा ॥
05-076-017a	अथ वा मन्यसे ज्यायान्वधस्तेषामनन्तरम् ।
05-076-017c	तदेव क्रियतामाशु न विचार्यमतस्त्वया ॥
05-076-018a	जानासि हि यथा तेन द्रौपदी पापबुद्धिना ।
05-076-018c	परिक्लिष्टा सभामध्ये तच्च तस्यापि मर्षितम् ॥
05-076-019a	स नाम सम्यग्वर्तेत पाण्डवेष्विति माधव ।
05-076-019c	न मे संजायते बुद्धिर्बीजमुत्तमिवोषरे ॥
05-076-020a	तस्माद्यन्मन्यसे युक्तं पाण्डवानां च यद्धितम् ।
05-076-020c	तदाशु कुरु वाष्णोय यन्नः कार्यमनन्तरम् ॥

05-077-001 भगवानुवाच

05-077-001a	एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव ।
05-077-001c	सर्वं त्विदं समायत्तं बीभत्सो कर्मणोर्द्वयोः ॥

05-077-002a	क्षेत्रं हि रसवच्छुद्धं कर्षकेणोपपादितम् ।
05-077-002c	ऋते वर्षं न कौन्तेय जातु निर्वर्तयेत्फलम् ॥
05-077-003a	तत्र वै पौरुषं ब्रूयुरासेकं यत्नकारितम् ।
05-077-003c	तत्र चापि ध्रुवं पश्येच्छोषणं दैवकारितम् ॥
05-077-004a	तदिदं निश्चितं बुद्ध्या पूर्वैरपि महात्मभिः ।
05-077-004c	दैवे च मानुषे चैव संयुक्तं लोककारणम् ॥
05-077-005a	अहं हि तत्करिष्यामि परं पुरुषकारतः ।
05-077-005c	दैवं तु न मया शक्यं कर्म कर्तुं कथंचन ॥
05-077-006a	स हि धर्मं च सत्यं च त्यक्त्वा चरति दुर्मतिः ।
05-077-006c	न हि संतप्यते तेन तथारूपेण कर्मणा ॥
05-077-007a	तां चापि बुद्धिं पापिष्ठां वर्धयन्त्यस्य मन्त्रिणः ।
05-077-007c	शकुनिः सूतपुत्रश्च भ्राता दुःशासनस्तथा ॥
05-077-008a	स हि त्यागेन राज्यस्य न शमं समुपेष्यति ।
05-077-008c	अन्तरेण वधात्पार्थ सानुबन्धः सुयोधनः ॥
05-077-009a	न चापि प्रणिपातेन त्यक्तुमिच्छति धर्मराट् ।
05-077-009c	याच्यमानस्तु राज्यं स न प्रदास्यति दुर्मतिः ॥
05-077-010a	न तु मन्ये स तद्वाच्यो यद्युधिष्ठिरशासनम् ।
05-077-010c	उक्तं प्रयोजनं तत्र धर्मराजेन भारत ॥
05-077-011a	तथा पापस्तु तत्सर्वं न करिष्यति कौरवः ।
05-077-011c	तस्मिंश्चाक्रियमाणेऽसौ लोकवध्यो भविष्यति ॥
05-077-012a	मम चापि स वध्यो वै जगतश्चापि भारत ।
05-077-012c	येन कौमारके यूयं सर्वे विप्रकृतास्तथा ॥
05-077-013a	विप्रलुप्तं च वो राज्यं नृशंसेन दुरात्मना ।
05-077-013c	न चोपशाम्यते पापः श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ॥
05-077-014a	असकृच्चाप्यहं तेन त्वत्कृते पार्थ भेदितः ।
05-077-014c	न मया तद्गृहीतं च पापं तस्य चिकीर्षितम् ॥
05-077-015a	जानासि हि महाबाहो त्वमप्यस्य परं मतम् ।
05-077-015c	प्रियं चिकीर्षमाणं च धर्मराजस्य मामपि ॥
05-077-016a	स जानंस्तस्य चात्मानं मम चैव परं मतम् ।
05-077-016c	अजानन्निव चाकस्मादर्जुनाद्याभिशङ्कसे ॥
05-077-017a	यच्चापि परमं दिव्यं तच्चाप्यवगतं त्वया ।

05-077-017c	विधानविहितं पार्थ कथं शर्म भवेत्परैः ॥
05-077-018a	यत्तु वाचा मया शक्यं कर्मणा चापि पाण्डव ।
05-077-018c	करिष्ये तदहं पार्थ न त्वाशंसे शमं परैः ॥
05-077-019a	कथं गोहरणे ब्रूयादिच्छञ्शर्म तथाविधम् ।
05-077-019c	याच्यमानोऽपि भीष्मेण संवत्सरगतेऽध्वनि ॥
05-077-020a	तदैव ते पराभूता यदा संकल्पितास्त्वया ।
05-077-020c	लवशः क्षणशश्चापि न च तुष्टः सुयोधनः ॥
05-077-021a	सर्वथा तु मया कार्यं धर्मराजस्य शासनम् ।
05-077-021c	विभाव्यं तस्य भूयश्च कर्म पापं दुरात्मनः ॥

05-078-001 नकुल उवाच

05-078-001a	उक्तं बहुविधं वाक्यं धर्मराजेन माधव ।
05-078-001c	धर्मज्ञेन वदान्येन धर्मयुक्तं च तत्त्वतः ॥
05-078-002a	मतमाज्ञाय राज्ञश्च भीमसेनेन माधव ।
05-078-002c	संशमो बाहुवीर्यं च ख्यापितं माधवात्मनः ॥
05-078-003a	तथैव फल्गुनेनापि यदुक्तं तत्त्वया श्रुतम् ।
05-078-003c	आत्मनश्च मतं वीर कथितं भवतासकृत् ॥
05-078-004a	सर्वमेतदतिक्रम्य श्रुत्वा परमतं भवान् ।
05-078-004c	यत्प्राप्तकालं मन्येथास्तत्कुर्याः पुरुषोत्तम ॥
05-078-005a	तस्मिंस्तस्मिन्निमित्ते हि मतं भवति केशव ।
05-078-005c	प्राप्तकालं मनुष्येण स्वयं कार्यमरिंदम ॥
05-078-006a	अन्यथा चिन्तितो ह्यर्थः पुनर्भवति सोऽन्यथा ।
05-078-006c	अनित्यमतयो लोके नराः पुरुषसत्तम ॥
05-078-007a	अन्यथा बुद्धयो ह्यासन्नस्मासु वनवासिषु ।
05-078-007c	अदृश्येष्वन्यथा कृष्ण दृश्येषु पुनरन्यथा ॥
05-078-008a	अस्माकमपि वाष्ण्येय वने विचरतां तदा ।
05-078-008c	न तथा प्रणयो राज्ये यथा संप्रति वर्तते ॥
05-078-009a	निवृत्तवनवासान्नः श्रुत्वा वीर समागताः ।
05-078-009c	अक्षौहिण्यो हि सप्तेमास्त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥
05-078-010a	इमान्हि पुरुषव्याघ्रानचिन्त्यबलपौरुषान् ।
05-078-010c	आत्तशस्त्रात्रणे दृष्ट्वा न व्यथेदिह कः पुमान् ॥
05-078-011a	स भवान्कुरुमध्ये तं सान्त्वपूर्वं भयान्वितम् ।

05-078-011c	ब्रूयाद्वाक्यं यथा मन्दो न व्यथेत सुयोधनः ॥
05-078-012a	युधिष्ठिरं भीमसेनं बीभत्सुं चापराजितम् ।
05-078-012c	सहदेवं च मां चैव त्वां च रामं च केशव ॥
05-078-013a	सात्यकिं च महावीर्यं विराटं च सहात्मजम् ।
05-078-013c	द्रुपदं च सहामात्यं धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥
05-078-014a	काशिराजं च विक्रान्तं धृष्टकेतुं च चेदिपम् ।
05-078-014c	मांसशोणितभृन्मर्त्यः प्रतियुध्येत को युधि ॥
05-078-015a	स भवान्नामनादेव साधयिष्यत्यसंशयम् ।
05-078-015c	इष्टमर्थं महाबाहो धर्मराजस्य केवलम् ॥
05-078-016a	विदुरश्चैव भीष्मश्च द्रोणश्च सहबाह्लिकः ।
05-078-016c	श्रेयः समर्था विज्ञातुमुच्यमानं त्वयानघ ॥
05-078-017a	ते चैनमनुनेष्यन्ति धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
05-078-017c	तं च पापसमाचारं सहामात्यं सुयोधनम् ॥
05-078-018a	श्रोता चार्थस्य विदुरस्त्वं च वक्ता जनार्दन ।
05-078-018c	कमिवार्थं विवर्तन्तं स्थापयेतां न वर्त्मनि ॥

05-079-001 सहदेव उवाच

05-079-001a	यदेतत्कथितं राज्ञा धर्म एष सनातनः ।
05-079-001c	यथा तु युद्धमेव स्यात्तथा कार्यमरिदम् ॥
05-079-002a	यदि प्रशममिच्छेयुः कुरवः पाण्डवैः सह ।
05-079-002c	तथापि युद्धं दाशार्हं योजयेथाः सहैव तैः ॥
05-079-003a	कथं नु दृष्ट्वा पाञ्चालीं तथा क्लिष्टां सभागताम् ।
05-079-003c	अवधेन प्रशाम्येत मम मन्युः सुयोधने ॥
05-079-004a	यदि भीमार्जुनौ कृष्ण धर्मराजश्च धार्मिकः ।
05-079-004c	धर्ममुत्सृज्य तेनाहं योद्धुमिच्छामि संयुगे ॥

05-079-005 सात्यकिरुवाच

05-079-005a	सत्यमाह महाबाहो सहदेवो महामतिः ।
05-079-005c	दुर्योधनवधे शान्तिस्तस्य कोपस्य मे भवेत् ॥
05-079-006a	जानासि हि यथा दृष्ट्वा चीराजिनधरान्वने ।
05-079-006c	तवापि मन्युरुद्धूतो दुःखितान्प्रेक्ष्य पाण्डवान् ॥
05-079-007a	तस्मान्माद्रीसुतः शूरो यदाह पुरुषर्षभः ।

05-079-007c वचनं सर्वयोधानां तन्मतं पुरुषोत्तम ॥

05-079-008 वैशंपायन उवाच

05-079-008a एवं वदति वाक्यं तु युयुधाने महामतौ ।
 05-079-008c सुभीमः सिंहनादोऽभूद्योधानां तत्र सर्वशः ॥
 05-079-009a सर्वे हि सर्वतो वीरास्तद्वचः प्रत्यपूजयन् ।
 05-079-009c साधु साध्विति शैनेयं हर्षयन्तो युयुत्सवः ॥

05-080-001 वैशंपायन उवाच

05-080-001a राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्मार्थसहितं हितम् ।
 05-080-001c कृष्णा दाशार्हमासीनमब्रवीच्छोककर्षिता ॥
 05-080-002a सुता द्रुपदराजस्य स्वसितायतमूर्धजा ।
 05-080-002c संपूज्य सहदेवं च सात्यकिं च महारथम् ॥
 05-080-003a भीमसेनं च संशान्तं दृष्ट्वा परमदुर्मनाः ।
 05-080-003c अश्रुपूर्णेक्षणा वाक्यमुवाचेदं मनस्विनी ॥
 05-080-004a विदितं ते महाबाहो धर्मज्ञ मधुसूदन ।
 05-080-004c यथा निकृतिमास्थाय भ्रंशिताः पाण्डवाः सुखात् ॥
 05-080-005a धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सामात्येन जनार्दन ।
 05-080-005c यथा च संजयो राज्ञा मन्त्रं रहसि श्रावितः ॥
 05-080-006a युधिष्ठिरेण दाशार्हं तच्चापि विदितं तव ।
 05-080-006c यथोक्तः संजयश्चैव तच्च सर्वं श्रुतं त्वया ॥
 05-080-007a पञ्च नस्तात दीयन्तां ग्रामा इति महाद्युते ।
 05-080-007c कुशस्थलं वृकस्थलमासन्दी वारणावतम् ॥
 05-080-008a अवसानं महाबाहो किञ्चिदेव तु पञ्चमम् ।
 05-080-008c इति दुर्योधनो वाच्यः सुहृदश्चास्य केशव ॥
 05-080-009a तच्चापि नाकरोद्वाक्यं श्रुत्वा कृष्ण सुयोधनः ।
 05-080-009c युधिष्ठिरस्य दाशार्हं हीमतः संधिमिच्छतः ॥
 05-080-010a अप्रदानेन राज्यस्य यदि कृष्ण सुयोधनः ।
 05-080-010c संधिमिच्छेन्न कर्तव्यस्तत्र गत्वा कथंचन ॥
 05-080-011a शक्ष्यन्ति हि महाबाहो पाण्डवाः सृज्जयैः सह ।
 05-080-011c धार्तराष्ट्रबलं घोरं क्रुद्धं प्रतिसमासितुम् ॥
 05-080-012a न हि साम्ना न दानेन शक्योऽर्थस्तेषु कश्चन ।

05-080-012c	तस्मात्तेषु न कर्तव्या कृपा ते मधुसूदन ॥
05-080-013a	साम्ना दानेन वा कृष्ण ये न शाम्यन्ति शत्रवः ।
05-080-013c	मोक्तव्यस्तेषु दण्डः स्याज्जीवितं परिरक्षता ॥
05-080-014a	तस्मात्तेषु महादण्डः क्षेप्तव्यः क्षिप्रमच्युत ।
05-080-014c	त्वया चैव महाबाहो पाण्डवैः सह सृञ्जयैः ॥
05-080-015a	एतत्समर्थं पार्थानां तव चैव यशस्करम् ।
05-080-015c	क्रियमाणं भवेत्कृष्ण क्षत्रस्य च सुखावहम् ॥
05-080-016a	क्षत्रियेण हि हन्तव्यः क्षत्रियो लोभमास्थितः ।
05-080-016c	अक्षत्रियो वा दाशार्हं स्वधर्ममनुतिष्ठता ॥
05-080-017a	अन्यत्र ब्राह्मणात्तात सर्वपापेष्ववस्थितात् ।
05-080-017c	गुरुर्हि सर्ववर्णानां ब्राह्मणः प्रसृताग्रभुक् ॥
05-080-018a	यथावध्ये भवेद्दोषो वध्यमाने जनार्दन ।
05-080-018c	स वध्यस्यावधे दृष्ट इति धर्मविदो विदुः ॥
05-080-019a	यथा त्वां न स्पृशेदेष दोषः कृष्ण तथा कुरु ।
05-080-019c	पाण्डवैः सह दाशार्हं सृञ्जयैश्च ससैनिकैः ॥
05-080-020a	पुनरुक्तं च वक्ष्यामि विश्रम्भेण जनार्दन ।
05-080-020c	का नु सीमन्तिनी मादृक्पृथिव्यामस्ति केशव ॥
05-080-021a	सुता द्रुपदराजस्य वेदिमध्यात्समुत्थिता ।
05-080-021c	धृष्टद्युम्नस्य भगिनी तव कृष्ण प्रिया सखी ॥
05-080-022a	आजमीढकुलं प्राप्ता स्नुषा पाण्डोर्महात्मनः ।
05-080-022c	महिषी पाण्डुपुत्राणां पञ्चेन्द्रसमवर्चसाम् ॥
05-080-023a	सुता मे पञ्चभिर्वीरैः पञ्च जाता महारथाः ।
05-080-023c	अभिमन्युर्यथा कृष्ण तथा ते तव धर्मतः ॥
05-080-024a	साहं केशग्रहं प्राप्ता परिक्लिष्टा सभां गता ।
05-080-024c	पश्यतां पाण्डुपुत्राणां त्वयि जीवति केशव ॥
05-080-025a	जीवत्सु कौरवेयेषु पाञ्चालेष्वथ वृष्णिषु ।
05-080-025c	दासीभूतास्मि पापानां सभामध्ये व्यवस्थिता ॥
05-080-026a	निरामर्षेष्वचेष्टेषु प्रेक्षमाणेषु पाण्डुषु ।
05-080-026c	त्राहि मामिति गोविन्द मनसा काङ्क्षितोऽसि मे ॥
05-080-027a	यत्र मां भगवान्राजा श्वशुरो वाक्यमब्रवीत् ।
05-080-027c	वरं वृणीष्व पाञ्चालि वरार्हासि मतासि मे ॥

05-080-028a	अदासाः पाण्डवाः सन्तु सरथाः सायुधा इति ।
05-080-028c	मयोक्ते यत्र निर्मुक्ता वनवासाय केशव ॥
05-080-029a	एवंविधानां दुःखानामभिज्ञोऽसि जनार्दन ।
05-080-029c	त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष सभर्तृज्ञातिबान्धवाम् ॥
05-080-030a	नन्वहं कृष्ण भीष्मस्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः ।
05-080-030c	स्नुषा भवामि धर्मेण साहं दासीकृताभवम् ॥
05-080-031a	धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
05-080-031c	यत्र दुर्योधनः कृष्ण मुहूर्तमपि जीवति ॥
05-080-032a	यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि तेऽस्ति कृपा मयि ।
05-080-032c	धार्तराष्ट्रेषु वै कोपः सर्वः कृष्ण विधीयताम् ॥
05-080-033a	इत्युक्त्वा मृदुसंहारं वृजिनाग्रं सुदर्शनम् ।
05-080-033c	सुनीलमसितापाङ्गी पुण्यगन्धाधिवासितम् ॥
05-080-034a	सर्वलक्षणसंपन्नं महाभुजगवर्चसम् ।
05-080-034c	केशपक्षं वरारोहा गृह्य सव्येन पाणिना ॥
05-080-035a	पद्माक्षी पुण्डरीकाक्षमुपेत्य गजगामिनी ।
05-080-035c	अश्रुपूर्णेक्षणा कृष्णा कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥
05-080-036a	अयं ते पुण्डरीकाक्ष दुःशासनकरोद्धृतः ।
05-080-036c	स्मर्तव्यः सर्वकालेषु परेषां संधिमिच्छता ॥
05-080-037a	यदि भीमार्जुनौ कृष्ण कृपणौ संधिकामुकौ ।
05-080-037c	पिता मे योत्स्यते वृद्धः सह पुत्रैर्महारथैः ॥
05-080-038a	पञ्च चैव महावीर्याः पुत्रा मे मधुसूदन ।
05-080-038c	अभिमन्युं पुरस्कृत्य योत्स्यन्ति कुरुभिः सह ॥
05-080-039a	दुःशासनभुजं श्यामं संचिन्नं पांसुगुण्ठितम् ।
05-080-039c	यद्यहं तं न पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
05-080-040a	त्रयोदश हि वर्षाणि प्रतीक्षन्त्या गतानि मे ।
05-080-040c	निधाय हृदये मन्युं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
05-080-041a	विदीर्यते मे हृदयं भीमवाक्शल्यपीडितम् ।
05-080-041c	योऽयमद्य महाबाहुर्धर्मं समनुपश्यति ॥
05-080-042a	इत्युक्त्वा बाष्पसन्नेन कण्ठेनायतलोचना ।
05-080-042c	रुरोद कृष्णा सोत्कम्पं सस्वरं बाष्पगद्गदम् ॥
05-080-043a	स्तनौ पीनायतश्रोणी सहितावभिवर्षती ।

05-080-043c	द्रवीभूतमिवात्युष्णमुत्सृजद्वारि नेत्रजम् ॥
05-080-044a	तामुवाच महाबाहुः केशवः परिसान्त्वयन् ।
05-080-044c	अचिराद्द्रक्ष्यसे कृष्णे रुदतीर्भरतस्त्रियः ॥
05-080-045a	एवं ता भीरु रोत्स्यन्ति निहतज्ञातिबान्धवाः ।
05-080-045c	हतमित्रा हतबला येषां क्रुद्धासि भामिनि ॥
05-080-046a	अहं च तत्करिष्यामि भीमार्जुनयमैः सह ।
05-080-046c	युधिष्ठिरनियोगेन दैवाच्च विधिनिर्मितात् ॥
05-080-047a	धार्तराष्ट्राः कालपक्वा न चेच्छृण्वन्ति मे वचः ।
05-080-047c	शेष्यन्ते निहता भूमौ श्वशृगालादनीकृताः ॥
05-080-048a	चलेद्धि हिमवाञ्छैलो मेदिनी शतधा भवेत् ।
05-080-048c	द्यौः पतेच्च सनक्षत्रा न मे मोघं वचो भवेत् ॥
05-080-049a	सत्यं ते प्रतिजानामि कृष्णे बाष्पो निगृह्यताम् ।
05-080-049c	हतामित्राञ्छ्रिया युक्तानचिराद्द्रक्ष्यसे पतीन् ॥

05-081-001 अर्जुन उवाच

05-081-001a	कुरूणामद्य सर्वेषां भवान्सुहृदनुत्तमः ।
05-081-001c	संबन्धी दयितो नित्यमुभयोः पक्षयोरपि ॥
05-081-002a	पाण्डवैर्धार्तराष्ट्राणां प्रतिपाद्यमनामयम् ।
05-081-002c	समर्थः प्रशमं चैषां कर्तुं त्वमसि केशव ॥
05-081-003a	त्वमितः पुण्डरीकाक्ष सुयोधनममर्षणम् ।
05-081-003c	शान्त्यर्थं भारतं ब्रूया यत्तद्वाच्यममित्रहन् ॥
05-081-004a	त्वया धर्मार्थयुक्तं चेदुक्तं शिवमनामयम् ।
05-081-004c	हितं नादास्यते बालो दिष्टस्य वशमेष्यति ॥

05-081-005 भगवानुवाच

05-081-005a	धर्म्यमस्मद्धितं चैव कुरूणां यदनामयम् ।
05-081-005c	एष यास्यामि राजानं धृतराष्ट्रमभीप्सया ॥

05-081-006 वैशंपायन उवाच

05-081-006a	ततो व्यपेते तमसि सूर्ये विमल उद्गते ।
05-081-006c	मैत्रे मुहूर्ते संप्राप्ते मृद्वर्चिषि दिवाकरे ॥
05-081-007a	कौमुदे मासि रेवत्यां शरदन्ते हिमागमे ।
05-081-007c	स्फीतसस्यसुखे काले कल्यः सत्त्ववतां वरः ॥

05-081-008a	मङ्गल्याः पुण्यनिर्घोषा वाचः शृण्वंश्च सूनृताः ।
05-081-008c	ब्राह्मणानां प्रतीतानामृषीणामिव वासवः ॥
05-081-009a	कृत्वा पौर्वाहिकं कृत्यं स्नातः शुचिरलंकृतः ।
05-081-009c	उपतस्थे विवस्वन्तं पावकं च जनार्दनः ॥
05-081-010a	ऋषभं पृष्ठ आलभ्य ब्राह्मणानभिवाद्य च ।
05-081-010c	अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा पश्यन्कल्याणमग्रतः ॥
05-081-011a	तत्प्रतिज्ञाय वचनं पाण्डवस्य जनार्दनः ।
05-081-011c	शिनेर्नभारमासीनमभ्यभाषत सात्यकिम् ॥
05-081-012a	रथ आरोप्यतां शङ्खश्चक्रं च गदया सह ।
05-081-012c	उपासङ्गाश्च शक्त्यश्च सर्वप्रहरणानि च ॥
05-081-013a	दुर्योधनो हि दुष्टात्मा कर्णश्च सहसौबलः ।
05-081-013c	न च शत्रुरवज्ञेयः प्राकृतोऽपि बलीयसा ॥
05-081-014a	ततस्तन्मतमाज्ञाय केशवस्य पुरःसराः ।
05-081-014c	प्रसस्रुर्योजयिष्यन्तो रथं चक्रगदाभृतः ॥
05-081-015a	तं दीप्तमिव कालाग्निमाकाशगमिवाध्वगम् ।
05-081-015c	चन्द्रसूर्यप्रकाशाभ्यां चक्राभ्यां समलंकृतम् ॥
05-081-016a	अर्धचन्द्रैश्च चन्द्रैश्च मत्स्यैः समृगपक्षिभिः ।
05-081-016c	पुष्पैश्च विविधैश्चित्रं मणिरत्नैश्च सर्वशः ॥
05-081-017a	तरुणादित्यसंकाशं बृहन्तं चारुदर्शनम् ।
05-081-017c	मणिहेमविचित्राङ्गं सुध्वजं सुपताकिनम् ॥
05-081-018a	सूपस्करमनाधृष्यं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
05-081-018c	यशोघ्नं प्रत्यमित्राणां यदूनां नन्दिवर्धनम् ॥
05-081-019a	वाजिभिः सैन्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ।
05-081-019c	स्नातैः संपादयां चक्रुः संपन्नैः सर्वसंपदा ॥
05-081-020a	महिमानं तु कृष्णस्य भूय एवाभिवर्धयन् ।
05-081-020c	सुघोषः पतगेन्द्रेण ध्वजेन युयुजे रथः ॥
05-081-021a	तं मेरुशिखरप्रख्यं मेघदुन्दुभिनिस्वनम् ।
05-081-021c	आरुरोह रथं शौरिर्विमानमिव पुण्यकृत् ॥
05-081-022a	ततः सात्यकिमारोप्य प्रययौ पुरुषोत्तमः ।
05-081-022c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च रथघोषेण नादयन् ॥
05-081-023a	व्यपोढाभ्रघनः कालः क्षणेन समपद्यत ।

05-081-023c	शिवश्चानुववौ वायुः प्रशान्तमभवद्रजः ॥
05-081-024a	प्रदक्षिणानुलोमाश्च मङ्गल्या मृगपक्षिणः ।
05-081-024c	प्रयाणे वासुदेवस्य बभूवुरनुयायिनः ॥
05-081-025a	मङ्गल्यार्थपदैः शब्दैरन्ववर्तन्त सर्वशः ।
05-081-025c	सारसाः शतपत्राश्च हंसाश्च मधुसूदनम् ॥
05-081-026a	मन्त्राहुतिमहाहोमैर्हूयमानश्च पावकः ।
05-081-026c	प्रदक्षिणशिखो भूत्वा विधूमः समपद्यत ॥
05-081-027a	वसिष्ठो वामदेवश्च भूरिद्युम्नो गयः क्रथः ।
05-081-027c	शुक्रनारदवाल्मीका मरुतः कुशिको भृगुः ॥
05-081-028a	ब्रह्मदेवर्षयश्चैव कृष्णं यदुसुखावहम् ।
05-081-028c	प्रदक्षिणमवर्तन्त सहिता वासवानुजम् ॥
05-081-029a	एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधुभिः ।
05-081-029c	पूजितः प्रययौ कृष्णः कुरूणां सदनं प्रति ॥
05-081-030a	तं प्रयान्तमनुप्रायात्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
05-081-030c	भीमसेनार्जुनौ चोभौ माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
05-081-031a	चेकितानश्च विक्रान्तो धृष्टकेतुश्च चेदिपः ।
05-081-031c	द्रुपदः काशिराजश्च शिखण्डी च महारथः ॥
05-081-032a	धृष्टद्युम्नः सपुत्रश्च विराटः केकयैः सह ।
05-081-032c	संसाधनार्थं प्रययुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ॥
05-081-033a	ततोऽनुव्रज्य गोविन्दं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
05-081-033c	राज्ञां सकाशे द्युतिमानुवाचेदं वचस्तदा ॥
05-081-034a	यो नैव कामान्न भयान्न लोभान्नार्थकारणात् ।
05-081-034c	अन्यायमनुवर्तेत स्थिरबुद्धिरलोलुपः ॥
05-081-035a	धर्मज्ञो धृतिमान्प्राज्ञः सर्वभूतेषु केशवः ।
05-081-035c	ईश्वरः सर्वभूतानां देवदेवः प्रतापवान् ॥
05-081-036a	तं सर्वगुणसंपन्नं श्रीवत्सकृतलक्षणम् ।
05-081-036c	संपरिष्वज्य कौन्तेयः संदेष्टुमुपचक्रमे ॥
05-081-037a	या सा बाल्यात्प्रभृत्यस्मान्पर्यवर्धयताबला ।
05-081-037c	उपवासतपःशीला सदा स्वस्त्ययने रता ॥
05-081-038a	देवतातिथिपूजासु गुरुशुश्रूषणे रता ।
05-081-038c	वत्सला प्रियपुत्रा च प्रियास्माकं जनार्दन ॥

05-081-039a	सुयोधनभयाद्या नोऽत्रायतामित्रकर्शन ।
05-081-039c	महतो मृत्युसंबाधादुत्तरन्नौरिवार्णवात् ॥
05-081-040a	अस्मत्कृते च सततं यया दुःखानि माधव ।
05-081-040c	अनुभूतान्यदुःखार्हा तां स्म पृच्छेरनामयम् ॥
05-081-041a	भृशमाश्वासयेश्चैनां पुत्रशोकपरिप्लुताम् ।
05-081-041c	अभिवाद्य स्वजेथाश्च पाण्डवान्परिकीर्तयन् ॥
05-081-042a	ऊढात्प्रभृति दुःखानि श्वशुराणामरिंदम ।
05-081-042c	निकारानतदर्हा च पश्यन्ती दुःखमश्रुते ॥
05-081-043a	अपि जातु स कालः स्यात्कृष्ण दुःखविपर्ययः ।
05-081-043c	यदहं मातरं क्लिष्टां सुखे दध्यामरिंदम ॥
05-081-044a	प्रव्रजन्तोऽन्वधावत्सा कृपणा पुत्रगृद्धिनी ।
05-081-044c	रुदतीमपहायैनामुपगच्छाम यद्वनम् ॥
05-081-045a	न नूनं म्रियते दुःखैः सा चेज्जीवति केशव ।
05-081-045c	तथा पुत्राधिभिर्गाढमार्ता ह्यानर्तसत्कृता ॥
05-081-046a	अभिवाद्या तु सा कृष्ण त्वया मद्वचनाद्विभो ।
05-081-046c	धृतराष्ट्रश्च कौरव्यो राजानश्च वयोऽधिकाः ॥
05-081-047a	भीष्मं द्रोणं कृपं चैव महाराजं च बाह्लिकम् ।
05-081-047c	द्रौणिं च सोमदत्तं च सर्वाश्च भरतान्पृथक् ॥
05-081-048a	विदुरं च महाप्राज्ञं कुरूणां मन्त्रधारिणम् ।
05-081-048c	अगाधबुद्धिं धर्मज्ञं स्वजेथा मधुसूदन ॥
05-081-049a	इत्युक्त्वा केशवं तत्र राजमध्ये युधिष्ठिरः ।
05-081-049c	अनुज्ञातो निववृते कृष्णं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
05-081-050a	व्रजन्नेव तु बीभत्सुः सखायं पुरुषर्षभम् ।
05-081-050c	अब्रवीत्परवीरघ्नं दाशार्हमपराजितम् ॥
05-081-051a	यदस्माकं विभो वृत्तं पुरा वै मन्त्रनिश्चये ।
05-081-051c	अर्धराज्यस्य गोविन्द विदितं सर्वराजसु ॥
05-081-052a	तच्चेदद्यादसङ्गेन सत्कृत्यान्वमन्य च ।
05-081-052c	प्रियं मे स्यान्महाबाहो मुच्येरन्महतो भयात् ॥
05-081-053a	अतश्चेदन्यथा कर्ता धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ।
05-081-053c	अन्तं नूनं करिष्यामि क्षत्रियाणां जनार्दन ॥
05-081-054a	एवमुक्ते पाण्डवेन पर्यहृष्यद्वृकोदरः ।

05-081-054c	मुहुर्मुहुः क्रोधवशात्प्रावेपत च पाण्डवः ॥
05-081-055a	वेपमानश्च कौन्तेयः प्राक्रोशन्महतो रवान् ।
05-081-055c	धनंजयवचः श्रुत्वा हर्षोत्सिक्तमना भृशम् ॥
05-081-056a	तस्य तं निनदं श्रुत्वा संप्रावेपन्त धन्विनः ।
05-081-056c	वाहनानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ॥
05-081-057a	इत्युक्त्वा केशवं तत्र तथा चोक्त्वा विनिश्चयम् ।
05-081-057c	अनुज्ञातो निववृते परिष्वज्य जनार्दनम् ॥
05-081-058a	तेषु राजसु सर्वेषु निवृत्तेषु जनार्दनः ।
05-081-058c	तूर्णमभ्यपतद्धृष्टः सैन्यसुग्रीववाहनः ॥
05-081-059a	ते हया वासुदेवस्य दारुकेण प्रचोदिताः ।
05-081-059c	पन्थानमाचेमुरिव ग्रसमाना इवाम्बरम् ॥
05-081-060a	अथापश्यन्महाबाहुर्दृषीनध्वनि केशवः ।
05-081-060c	ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानान्स्थितानुभयतः पथि ॥
05-081-061a	सोऽवतीर्य रथात्तूर्णमभिवाद्य जनार्दनः ।
05-081-061c	यथावत्तानृषीन्सर्वानभ्यभाषत पूजयन् ॥
05-081-062a	कच्चिल्लोकेषु कुशलं कच्चिद्धर्मः स्वनुष्ठितः ।
05-081-062c	ब्राह्मणानां त्रयो वर्णाः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने ॥
05-081-063a	तेभ्यः प्रयुज्य तां पूजां प्रोवाच मधुसूदनः ।
05-081-063c	भगवन्तः क्व संसिद्धाः का वीथी भवतामिह ॥
05-081-064a	किं वा भगवतां कार्यमहं किं करवाणि वः ।
05-081-064c	केनार्थेनोपसंप्राप्ता भगवन्तो महीतलम् ॥
05-081-065a	तमब्रवीज्जामदग्न्य उपेत्य मधुसूदनम् ।
05-081-065c	परिष्वज्य च गोविन्दं पुरा सुचरिते सखा ॥
05-081-066a	देवर्षयः पुण्यकृतो ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ।
05-081-066c	राजर्षयश्च दाशार्ह मानयन्तस्तपस्विनः ॥
05-081-067a	देवासुरस्य द्रष्टारः पुराणस्य महाद्युते ।
05-081-067c	समेतं पार्थिवं क्षत्रं दिदृक्षन्तश्च सर्वतः ॥
05-081-068a	सभासदश्च राजानस्त्वां च सत्यं जनार्दन ।
05-081-068c	एतन्महत्प्रेक्षणीयं द्रष्टुं गच्छाम केशव ॥
05-081-069a	धर्मार्थसहिता वाचः श्रोतुमिच्छाम माधव ।
05-081-069c	त्वयोच्यमानाः कुरुषु राजमध्ये परंतप ॥

- 05-081-070a भीष्मद्रोणादयश्चैव विदुरश्च महामतिः ।
 05-081-070c त्वं च यादवशार्दूल सभायां वै समेष्यथ ॥
 05-081-071a तव वाक्यानि दिव्यानि तत्र तेषां च माधव ।
 05-081-071c श्रोतुमिच्छाम गोविन्द सत्यानि च शुभानि च ॥
 05-081-072a आपृष्टोऽसि महाबाहो पुनर्द्रक्ष्यामहे वयम् ।
 05-081-072c याह्यविघ्नेन वै वीर द्रक्ष्यामस्त्वां सभागतम् ॥

05-082-001 वैशंपायन उवाच

- 05-082-001a प्रयान्तं देवकीपुत्रं परवीररुजो दश ।
 05-082-001c महारथा महाबाहुमन्वयुः शस्त्रपाणयः ॥
 05-082-002a पदातीनां सहस्रं च सादिनां च परंतप ।
 05-082-002c भोज्यं च विपुलं राजन्प्रेष्याश्च शतशोऽपरे ॥

05-082-003 जनमेजय उवाच

- 05-082-003a कथं प्रयातो दाशार्हो महात्मा मधुसूदनः ।
 05-082-003c कानि वा ब्रजतस्तस्य निमित्तानि महौजसः ॥

05-082-004 वैशंपायन उवाच

- 05-082-004a तस्य प्रयाणे यान्यासन्नद्भुतानि महात्मनः ।
 05-082-004c तानि मे शृणु दिव्यानि दैवान्यौत्पातिकानि च ॥
 05-082-005a अनभ्रेऽशनिनिर्घोषः सविद्युत्समजायत ।
 05-082-005c अन्वगेव च पर्जन्यः प्रावर्षद्विघ्ने भृशम् ॥
 05-082-006a प्रत्यगूहुर्महानद्यः प्राङ्मुखाः सिन्धुसत्तमाः ।
 05-082-006c विपरीता दिशः सर्वा न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
 05-082-007a प्राज्वलन्नग्नयो राजन्पृथिवी समकम्पत ।
 05-082-007c उदपानाश्च कुम्भाश्च प्रासिञ्चञ्चतशो जलम् ॥
 05-082-008a तमःसंवृतमप्यासीत्सर्वं जगदिदं तदा ।
 05-082-008c न दिशो नादिशो राजन्प्रज्ञायन्ते स्म रेणुना ॥
 05-082-009a प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः खे शरीरं न दृश्यते ।
 05-082-009c सर्वेषु राजन्देशेषु तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 05-082-010a प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरं वातो दक्षिणपश्चिमः ।
 05-082-010c आरुजन्गणशो वृक्षान्पुरुषो भीमनिस्वनः ॥
 05-082-011a यत्र यत्र तु वाष्ण्यो वर्तते पथि भारत ।

05-082-011c	तत्र तत्र सुखो वायुः सर्वं चासीत्प्रदक्षिणम् ॥
05-082-012a	ववर्ष पुष्पवर्षं च कमलानि च भूरिशः ।
05-082-012c	समश्च पन्था निर्दुःखो व्यपेतकुशकण्टकः ॥
05-082-013a	स गच्छन्ब्राह्मणै राजंस्तत्र तत्र महाभुजः ।
05-082-013c	अर्च्यते मधुपर्कैश्च सुमनोभिर्वसुप्रदः ॥
05-082-014a	तं किरन्ति महात्मानं वन्यैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ।
05-082-014c	स्त्रियः पथि समागम्य सर्वभूतहिते रतम् ॥
05-082-015a	स शालिभवनं रम्यं सर्वसस्यसमाचितम् ।
05-082-015c	सुखं परमधर्मिष्ठमत्यगाद्धरतर्षभ ॥
05-082-016a	पश्यन्बहुपशून्ग्रामान्त्रम्यान्हृदयतोषणान् ।
05-082-016c	पुराणि च व्यतिक्रामन्नाष्ट्राणि विविधानि च ॥
05-082-017a	नित्यहृष्टाः सुमनसो भारतैरभिरक्षिताः ।
05-082-017c	नोद्विग्नाः परचक्राणामनयानामकोविदाः ॥
05-082-018a	उपप्लव्यादथायान्तं जनाः पुरनिवासिनः ।
05-082-018c	पथ्यतिष्ठन्त सहिता विष्वक्सेनदिदृक्षया ॥
05-082-019a	ते तु सर्वे सुनामानमग्निमिद्धमिव प्रभुम् ।
05-082-019c	अर्चयामासुरर्च्यं तं देशातिथिमुपस्थितम् ॥
05-082-020a	वृकस्थलं समासाद्य केशवः परवीरहा ।
05-082-020c	प्रकीर्णरश्मावादित्ये विमले लोहितायति ॥
05-082-021a	अवतीर्य रथात्तूर्णं कृत्वा शौचं यथाविधि ।
05-082-021c	रथमोचनमादिश्य संध्यामुपविवेश ह ॥
05-082-022a	दारुकोऽपि हयान्मुक्त्वा परिचर्य च शास्त्रतः ।
05-082-022c	मुमोच सर्वं वर्माणि मुक्त्वा चैनानवासृजत् ॥
05-082-023a	अभ्यतीत्य तु तत्सर्वमुवाच मधुसूदनः ।
05-082-023c	युधिष्ठिरस्य कार्यार्थमिह वत्स्यामहे क्षपाम् ॥
05-082-024a	तस्य तन्मतमाज्ञाय चक्रुरावसथं नराः ।
05-082-024c	क्षणेन चान्नपानानि गुणवन्ति समार्जयन् ॥
05-082-025a	तस्मिन्ग्रामे प्रधानास्तु य आसन्ब्राह्मणा नृप ।
05-082-025c	आर्याः कुलीना हीमन्तो ब्राह्मीं वृत्तिमनुष्ठिताः ॥
05-082-026a	तेऽभिगम्य महात्मानं हृषीकेशमरिंदमम् ।
05-082-026c	पूजां चक्रुर्यथान्यायमाशीर्मङ्गलसंयुताम् ॥

- 05-082-027a ते पूजयित्वा दाशार्हं सर्वलोकेषु पूजितम् ।
 05-082-027c न्यवेदयन्त वेश्मानि रत्नवन्ति महात्मने ॥
 05-082-028a तान्प्रभुः कृतमित्युक्त्वा सत्कृत्य च यथार्हतः ।
 05-082-028c अभ्येत्य तेषां वेश्मानि पुनरायात्सहैव तैः ॥
 05-082-029a सुमृष्टं भोजयित्वा च ब्राह्मणांस्तत्र केशवः ।
 05-082-029c भुक्त्वा च सह तैः सर्वैरवसत्तां क्षपां सुखम् ॥

05-083-001 वैशंपायन उवाच

- 05-083-001a तथा दूतैः समाज्ञाय आयान्तं मधुसूदनम् ।
 05-083-001c धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वा महाभुजम् ॥
 05-083-002a द्रोणं च संजयं चैव विदुरं च महामतिम् ।
 05-083-002c दुर्योधनं च सामात्यं हृष्टरोमाब्रवीदिदम् ॥
 05-083-003a अब्रुतं महदाश्चर्यं श्रूयते कुरुनन्दन ।
 05-083-003c स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च कथयन्ति गृहे गृहे ॥
 05-083-004a सत्कृत्याचक्षते चान्ये तथैवान्ये समागताः ।
 05-083-004c पृथग्वादाश्च वर्तन्ते चत्वरेषु सभासु च ॥
 05-083-005a उपयास्यति दाशार्हः पाण्डुवार्थे पराक्रमी ।
 05-083-005c स नो मान्यश्च पूज्यश्च सर्वथा मधुसूदनः ॥
 05-083-006a तस्मिन्हि यात्रा लोकस्य भूतानामीश्वरो हि सः ।
 05-083-006c तस्मिन्धृतिश्च वीर्यं च प्रज्ञा चौजश्च माधवे ॥
 05-083-007a स मान्यतां नरश्रेष्ठः स हि धर्मः सनातनः ।
 05-083-007c पूजितो हि सुखाय स्यादसुखः स्यादपूजितः ॥
 05-083-008a स चेत्तुष्यति दाशार्ह उपचारैररिदमः ।
 05-083-008c कृत्स्नान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामः सर्वराजसु ॥
 05-083-009a तस्य पूजार्थमद्यैव संविधत्स्व परंतप ।
 05-083-009c सभाः पथि विधीयन्तां सर्वकामसमाहिताः ॥
 05-083-010a यथा प्रीतिर्महाबाहो त्वयि जायेत तस्य वै ।
 05-083-010c तथा कुरुष्व गान्धारे कथं वा भीष्म मन्यसे ॥
 05-083-011a ततो भीष्मादयः सर्वे धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
 05-083-011c ऊचुः परममित्येवं पूजयन्तोऽस्य तद्वचः ॥
 05-083-012a तेषामनुमतं ज्ञात्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 05-083-012c सभावास्तूनि रम्याणि प्रदेष्टुमुपचक्रमे ॥

05-083-013a	ततो देशेषु देशेषु रमणीयेषु भागशः ।
05-083-013c	सर्वरत्नसमाकीर्णाः सभाश्चक्रुरनेकशः ॥
05-083-014a	आसनानि विचित्राणि युक्तानि विविधैर्गुणैः ।
05-083-014c	स्त्रियो गन्धानलंकारान्सूक्ष्माणि वसनानि च ॥
05-083-015a	गुणवन्त्यन्नपानानि भोज्यानि विविधानि च ।
05-083-015c	माल्यानि च सुगन्धीनि तानि राजा ददौ ततः ॥
05-083-016a	विशेषतश्च वासार्थं सभां ग्रामे वृकस्थले ।
05-083-016c	विदधे कौरवो राजा बहुरत्नां मनोरमाम् ॥
05-083-017a	एतद्विधाय वै सर्वं देवार्हमतिमानुषम् ।
05-083-017c	आचख्यौ धृतराष्ट्राय राजा दुर्योधनस्तदा ॥
05-083-018a	ताः सभाः केशवः सर्वा रत्नानि विविधानि च ।
05-083-018c	असमीक्ष्यैव दाशार्हं उपायात्कुरुसद्व तत् ॥

05-084-001 धृतराष्ट्र उवाच

05-084-001a	उपप्लव्यादिह क्षत्तरुपयातो जनार्दनः ।
05-084-001c	वृकस्थले निवसति स च प्रातरिहेष्यति ॥
05-084-002a	आहुकानामधिपतिः पुरोगः सर्वसात्वताम् ।
05-084-002c	महामना महावीर्यो महामात्रो जनार्दनः ॥
05-084-003a	स्फीतस्य वृष्णिवंशस्य भर्ता गोप्ता च माधवः ।
05-084-003c	त्रयाणामपि लोकानां भगवान्प्रपितामहः ॥
05-084-004a	वृष्ण्यन्धकाः सुमनसो यस्य प्रज्ञामुपासते ।
05-084-004c	आदित्या वसवो रुद्रा यथा बुद्धिं बृहस्पतेः ॥
05-084-005a	तस्मै पूजां प्रयोक्ष्यामि दाशार्हाय महात्मने ।
05-084-005c	प्रत्यक्षं तव धर्मज्ञ तन्मे कथयतः शृणु ॥
05-084-006a	एकवर्णैः सुकृष्णाङ्गैर्बाह्विजातैर्हयोत्तमैः ।
05-084-006c	चतुर्युक्तात्रथांस्तस्मै रौक्मान्दास्यामि षोडश ॥
05-084-007a	नित्यप्रभिन्नान्मातङ्गानीषादन्तान्प्रहारिणः ।
05-084-007c	अष्टानुचरमेकैकमष्टौ दास्यामि केशवे ॥
05-084-008a	दासीनामप्रजातानां शुभानां रुक्मवर्चसाम् ।
05-084-008c	शतमस्मै प्रदास्यामि दासानामपि तावतः ॥
05-084-009a	आविकं बहु सुस्पर्शं पार्वतीयैरुपाहृतम् ।
05-084-009c	तदप्यस्मै प्रदास्यामि सहस्राणि दशाष्ट च ॥

- 05-084-010a अजिनानां सहस्राणि चीनदेशोद्भवानि च ।
 05-084-010c तान्यप्यस्मै प्रदास्यामि यावदर्हति केशवः ॥
 05-084-011a दिवा रात्रौ च भात्येष सुतेजा विमलो मणिः ।
 05-084-011c तमप्यस्मै प्रदास्यामि तमप्यर्हति केशवः ॥
 05-084-012a एकेनापि पतत्यह्ना योजनानि चतुर्दश ।
 05-084-012c यानमश्वतरीयुक्तं दास्ये तस्मै तदप्यहम् ॥
 05-084-013a यावन्ति वाहनान्यस्य यावन्तः पुरुषाश्च ते ।
 05-084-013c ततोऽष्टगुणमप्यस्मै भोज्यं दास्याम्यहं सदा ॥
 05-084-014a मम पुत्राश्च पौत्राश्च सर्वे दुर्योधनादृते ।
 05-084-014c प्रत्युद्यास्यन्ति दाशार्हं रथैर्मृष्टैरलंकृताः ॥
 05-084-015a स्वलंकृताश्च कल्याण्यः पादैरेव सहस्रशः ।
 05-084-015c वारमुख्या महाभागं प्रत्युद्यास्यन्ति केशवम् ॥
 05-084-016a नगरादपि याः काश्चिद्गमिष्यन्ति जनार्दनम् ।
 05-084-016c द्रष्टुं कन्याश्च कल्याण्यस्ताश्च यास्यन्त्यनावृताः ॥
 05-084-017a सस्त्रीपुरुषबालं हि नगरं मधुसूदनम् ।
 05-084-017c उदीक्षते महात्मानं भानुमन्तमिव प्रजाः ॥
 05-084-018a महाध्वजपताकाश्च क्रियन्तां सर्वतोदिशम् ।
 05-084-018c जलावसिक्तो विरजाः पन्थास्तस्येति चान्वशात् ॥
 05-084-019a दुःशासनस्य च गृहं दुर्योधनगृहाद्वरम् ।
 05-084-019c तदस्य क्रियतां क्षिप्रं सुसंमृष्टमलंकृतम् ॥
 05-084-020a एतद्धि रुचिराकारैः प्रासादैरुपशोभितम् ।
 05-084-020c शिवं च रमणीयं च सर्वर्तुं सुमहाधनम् ॥
 05-084-021a सर्वमस्मिन्गृहे रत्नं मम दुर्योधनस्य च ।
 05-084-021c यद्यदर्हेत्स वाष्णोयस्तत्तद्देयमसंशयम् ॥

05-085-001 विदुर उवाच

- 05-085-001a राजन्बहुमतश्चासि त्रैलोक्यस्यापि सत्तमः ।
 05-085-001c संभावितश्च लोकस्य संमतश्चासि भारत ॥
 05-085-002a यत्त्वमेवंगते ब्रूयाः पश्चिमे वयसि स्थितः ।
 05-085-002c शास्त्राद्वा सुप्रतर्काद्वा सुस्थिरः स्थविरो ह्यसि ॥
 05-085-003a लेखाश्मनीव भाः सूर्ये महोर्मिरिव सागरे ।
 05-085-003c धर्मस्त्वयि महान्राजन्निति व्यवसिताः प्रजाः ॥

05-085-004a	सदैव भावितो लोको गुणौघैस्तव पार्थिव ।
05-085-004c	गुणानां रक्षणे नित्यं प्रयतस्व सबान्धवः ॥
05-085-005a	आर्जवं प्रतिपद्यस्व मा बाल्याद्बहुधा नशीः ।
05-085-005c	राज्यं पुत्रांश्च पौत्रांश्च सुहृदश्चापि सुप्रियान् ॥
05-085-006a	यत्त्वं दित्ससि कृष्णाय राजन्नतिथये बहु ।
05-085-006c	एतदन्यच्च दाशार्हः पृथिवीमपि चार्हति ॥
05-085-007a	न तु त्वं धर्ममुद्दिश्य तस्य वा प्रियकारणात् ।
05-085-007c	एतदिच्छसि कृष्णाय सत्येनात्मानमालभे ॥
05-085-008a	मायैषातत्त्वमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिण ।
05-085-008c	जानामि ते मतं राजन्गूढं बाह्येन कर्मणा ॥
05-085-009a	पञ्च पञ्चैव लिप्सन्ति ग्रामकान्पाण्डवा नृप ।
05-085-009c	न च दित्ससि तेभ्यस्तांस्तच्छमं कः करिष्यति ॥
05-085-010a	अर्थेन तु महाबाहुं वाष्ण्यं त्वं जिहीर्षसि ।
05-085-010c	अनेनैवाभ्युपायेन पाण्डवेभ्यो बिभित्ससि ॥
05-085-011a	न च वित्तेन शक्योऽसौ नोद्यमेन न गर्हया ।
05-085-011c	अन्यो धनंजयात्कर्तुमेतत्तत्त्वं ब्रवीमि ते ॥
05-085-012a	वेद कृष्णस्य माहात्म्यं वेदास्य दृढभक्तीताम् ।
05-085-012c	अत्याज्यमस्य जानामि प्राणैस्तुल्यं धनंजयम् ॥
05-085-013a	अन्यत्कुम्भादपां पूर्णादन्यत्पादावसेचनात् ।
05-085-013c	अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्नैषिष्यति जनार्दनः ॥
05-085-014a	यत्त्वस्य प्रियमातिथ्यं मानार्हस्य महात्मनः ।
05-085-014c	तदस्मै क्रियतां राजन्मानार्हो हि जनार्दनः ॥
05-085-015a	आशंसमानः कल्याणं कुरूनभ्येति केशवः ।
05-085-015c	येनैव राजन्नर्थेन तदेवास्मा उपाकुरु ॥
05-085-016a	शममिच्छति दाशार्हस्तव दुर्योधनस्य च ।
05-085-016c	पाण्डवानां च राजेन्द्र तदस्य वचनं कुरु ॥
05-085-017a	पितासि राजन्पुत्रास्ते वृद्धस्त्वं शिशवः परे ।
05-085-017c	वर्तस्व पितृवत्तेषु वर्तन्ते ते हि पुत्रवत् ॥

05-086-001 दुर्योधन उवाच

05-086-001a	यदाह विदुरः कृष्णे सर्वं तत्सत्यमुच्यते ।
05-086-001c	अनुरक्तो ह्यसंहार्यः पार्थान्प्रति जनार्दनः ॥

- 05-086-002a यत्तु सत्कारसंयुक्तं देयं वसु जनार्दने ।
 05-086-002c अनेकरूपं राजेन्द्र न तद्देयं कदाचन ॥
- 05-086-003a देशः कालस्तथायुक्तो न हि नार्हति केशवः ।
 05-086-003c मंस्यत्यधोक्षजो राजन्भयादर्चति मामिति ॥
- 05-086-004a अवमानश्च यत्र स्यात्क्षत्रियस्य विशां पते ।
 05-086-004c न तत्कुर्याद्बुधः कार्यमिति मे निश्चिता मतिः ॥
- 05-086-005a स हि पूज्यतमो देवः कृष्णः कमललोचनः ।
 05-086-005c त्रयाणामपि लोकानां विदितं मम सर्वथा ॥
- 05-086-006a न तु तस्मिन्प्रदेयं स्यात्तथा कार्यगतिः प्रभो ।
 05-086-006c विग्रहः समुपारब्धो न हि शाम्यत्यविग्रहात् ॥
- 05-086-007 वैशंपायन उवाच**
- 05-086-007a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भीष्मः कुरुपितामहः ।
 05-086-007c वैचित्रवीर्यं राजानमिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 05-086-008a सत्कृतोऽसत्कृतो वापि न क्रुध्येत जनार्दनः ।
 05-086-008c नालमन्यमवज्ञातुमवज्ञातोऽपि केशवः ॥
- 05-086-009a यत्तु कार्यं महाबाहो मनसा कार्यतां गतम् ।
 05-086-009c सर्वोपायैर्न तच्छक्यं केनचित्कर्तुमन्यथा ॥
- 05-086-010a स यद्ब्रूयान्महाबाहुस्तत्कार्यमविशङ्कया ।
 05-086-010c वासुदेवेन तीर्थेन क्षिप्रं संशाम्य पाण्डवैः ॥
- 05-086-011a धर्म्यमर्थ्यं स धर्मात्मा ध्रुवं वक्ता जनार्दनः ।
 05-086-011c तस्मिन्वाच्याः प्रिया वाचो भवता बान्धवैः सह ॥
- 05-086-012 दुर्योधन उवाच**
- 05-086-012a न पर्यायोऽस्ति यद्राजज्जिश्यं निष्केवलामहम् ।
 05-086-012c तैः सहेमामुपाश्रीयां जीवञ्जीवैः पितामह ॥
- 05-086-013a इदं तु सुमहत्कार्यं शृणु मे यत्समर्थितम् ।
 05-086-013c परायणं पाण्डवानां नियंस्यामि जनार्दनम् ॥
- 05-086-014a तस्मिन्बद्धे भविष्यन्ति वृष्णयः पृथिवी तथा ।
 05-086-014c पाण्डवाश्च विधेया मे स च प्रातरिहेष्यति ॥
- 05-086-015a अत्रोपायं यथा सम्यङ्न बुध्येत जनार्दनः ।
 05-086-015c न चापायो भवेत्कश्चित्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥

05-086-016 वैशंपायन उवाच

- 05-086-016a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा घोरं कृष्णाभिसंहितम् ।
 05-086-016c धृतराष्ट्रः सहामात्यो व्यथितो विमनाभवत् ॥
 05-086-017a ततो दुर्योधनमिदं धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ।
 05-086-017c मैवं वोचः प्रजापाल नैष धर्मः सनातनः ॥
 05-086-018a दूतश्च हि हृषीकेशः संबन्धी च प्रियश्च नः ।
 05-086-018c अपापः कौरवेयेषु कथं बन्धनमर्हति ॥

05-086-019 भीष्म उवाच

- 05-086-019a परीतो धृतराष्ट्रायं तव पुत्रः सुमन्दधीः ।
 05-086-019c वृणोत्यनर्थं न त्वर्थं याच्यमानः सुहृद्गणैः ॥
 05-086-020a इममुत्पथि वर्तन्तं पापं पापानुबन्धिनम् ।
 05-086-020c वाक्यानि सुहृदां हित्वा त्वमप्यस्यानुवर्तसे ॥
 05-086-021a कृष्णमक्लिष्टकर्माणमासाद्यायं सुदुर्मतिः ।
 05-086-021c तव पुत्रः सहामात्यः क्षणेन न भविष्यति ॥
 05-086-022a पापस्यास्य नृशंसस्य त्यक्तधर्मस्य दुर्मतेः ।
 05-086-022c नोत्सहेऽनर्थसंयुक्तां वाचं श्रोतुं कथंचन ॥

05-086-023 वैशंपायन उवाच

- 05-086-023a इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठो वृद्धः परममन्युमान् ।
 05-086-023c उत्थाय तस्मात्प्रातिष्ठद्भीष्मः सत्यपराक्रमः ॥

05-087-001 वैशंपायन उवाच

- 05-087-001a प्रातरुत्थाय कृष्णस्तु कृतवान्सर्वमाह्निकम् ।
 05-087-001c ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रययौ नगरं प्रति ॥
 05-087-002a तं प्रयान्तं महाबाहुमनुज्ञाप्य ततो नृप ।
 05-087-002c पर्यवर्तन्त ते सर्वे वृकस्थलनिवासिनः ॥
 05-087-003a धार्तराष्ट्रास्तमायान्तं प्रत्युज्जग्मुः स्वलंकृताः ।
 05-087-003c दुर्योधनमृते सर्वे भीष्मद्रोणकृपादयः ॥
 05-087-004a पौराश्च बहुला राजन्हृषीकेशं दिदृक्षवः ।
 05-087-004c यानैर्बहुविधैरन्ये पद्भिरेव तथापरे ॥
 05-087-005a स वै पथि समागम्य भीष्मेणाक्लिष्टकर्मणा ।
 05-087-005c द्रोणेन धार्तराष्ट्रैश्च तैर्वृतो नगरं ययौ ॥

05-087-006a	कृष्णसंमाननार्थं च नगरं समलंकृतम् ।
05-087-006c	बभूवू राजमार्गाश्च बहुरत्नसमाचिताः ॥
05-087-007a	न स्म कश्चिद्रुहे राजंस्तदासीद्भरतर्षभ ।
05-087-007c	न स्त्री न वृद्धो न शिशुर्वासुदेवदिदृक्षया ॥
05-087-008a	राजमार्गे नरा न स्म संभवन्त्यवनिं गताः ।
05-087-008c	तथा हि सुमहद्राजन्हृषीकेशप्रवेशने ॥
05-087-009a	आवृतानि वरस्त्रीभिर्गृहाणि सुमहान्त्यपि ।
05-087-009c	प्रचलन्तीव भारेण दृश्यन्ते स्म महीतले ॥
05-087-010a	तथा च गतिमन्तस्ते वासुदेवस्य वाजिनः ।
05-087-010c	प्रनष्टगतयोऽभूवत्राजमार्गे नरैर्वृते ॥
05-087-011a	स गृहं धृतराष्ट्रस्य प्राविशच्छत्रुकर्शनः ।
05-087-011c	पाण्डुरं पुण्डरीकाक्षः प्रासादैरुपशोभितम् ॥
05-087-012a	तिस्रः कक्ष्या व्यतिक्रम्य केशवो राजवेश्मनः ।
05-087-012c	वैचित्रवीर्यं राजानमभ्यगच्छदरिंदमः ॥
05-087-013a	अभ्यागच्छति दाशार्हे प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ।
05-087-013c	सहैव द्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ॥
05-087-014a	कृपश्च सोमदत्तश्च महाराजश्च बाह्लिकः ।
05-087-014c	आसनेभ्योऽचलन्सर्वे पूजयन्तो जनार्दनम् ॥
05-087-015a	ततो राजानमासाद्य धृतराष्ट्रं यशस्विनम् ।
05-087-015c	स भीष्मं पूजयामास वाष्णीयो वाग्भिरञ्जसा ॥
05-087-016a	तेषु धर्मानुपूर्वीं तां प्रयुज्य मधुसूदनः ।
05-087-016c	यथावयः समीयाय राजभिस्तत्र माधवः ॥
05-087-017a	अथ द्रोणं सपुत्रं स बाह्लीकं च यशस्विनम् ।
05-087-017c	कृपं च सोमदत्तं च समीयाय जनार्दनः ॥
05-087-018a	तत्रासीदूर्जितं मृष्टं काञ्चनं महदासनम् ।
05-087-018c	शासनाद्भृतराष्ट्रस्य तत्रोपाविशदच्युतः ॥
05-087-019a	अथ गां मधुपर्कं चाप्युदकं च जनार्दने ।
05-087-019c	उपजहुर्यथान्यायं धृतराष्ट्रपुरोहिताः ॥
05-087-020a	कृतातिथ्यस्तु गोविन्दः सर्वान्परिहसन्कुरुन् ।
05-087-020c	आस्ते संबन्धकं कुर्वन्कुरुभिः परिवारितः ॥
05-087-021a	सोऽर्चितो धृतराष्ट्रेण पूजितश्च महायशाः ।

- 05-087-021c राजानं समनुज्ञाप्य निराक्रामदरिंदमः ॥
 05-087-022a तैः समेत्य यथान्यायं कुरुभिः कुरुसंसदि ।
 05-087-022c विदुरावसथं रम्यमुपातिष्ठत माधवः ॥
 05-087-023a विदुरः सर्वकल्याणैरभिगम्य जनार्दनम् ।
 05-087-023c अर्चयामास दाशार्हं सर्वकामैरुपस्थितम् ॥
 05-087-024a कृतातिथ्यं तु गोविन्दं विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 05-087-024c कुशलं पाण्डुपुत्राणामपृच्छन्मधुसूदनम् ॥
 05-087-025a प्रीयमाणस्य सुहृदो विदुषो बुद्धिसत्तमः ।
 05-087-025c धर्मनित्यस्य च तदा गतदोषस्य धीमतः ॥
 05-087-026a तस्य सर्वं सविस्तारं पाण्डवानां विचेष्टितम् ।
 05-087-026c क्षत्तुराचष्ट दाशार्हः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥

05-088-001 वैशंपायन उवाच

- 05-088-001a अथोपगम्य विदुरमपराह्णे जनार्दनः ।
 05-088-001c पितृष्वसारं गोविन्दः सोऽभ्यगच्छदरिंदमः ॥
 05-088-002a सा दृष्ट्वा कृष्णमायान्तं प्रसन्नादित्यवर्चसम् ।
 05-088-002c कण्ठे गृहीत्वा प्राक्रोशत्पृथा पार्थाननुस्मरन् ॥
 05-088-003a तेषां सत्त्ववतां मध्ये गोविन्दं सहचारिणम् ।
 05-088-003c चिरस्य दृष्ट्वा वाष्प्यं बाष्पमाहारयत्पृथा ॥
 05-088-004a साब्रवीत्कृष्णमासीनं कृतातिथ्यं युधां पतिम् ।
 05-088-004c बाष्पगद्गदपूर्णेन मुखेन परिशुष्यता ॥
 05-088-005a ये ते बाल्यात्प्रभृत्येव गुरुशुश्रूषणे रताः ।
 05-088-005c परस्परस्य सुहृदः संमताः समचेतसः ॥
 05-088-006a निकृत्या भ्रंशिता राज्याज्जनार्हा निर्जनं गताः ।
 05-088-006c विनीतक्रोधहर्षाश्च ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥
 05-088-007a त्यक्त्वा प्रियसुखे पार्था रुदन्तीमपहाय माम् ।
 05-088-007c अहार्षुश्च वनं यान्तः समूलं हृदयं मम ॥
 05-088-008a अतदर्हा महात्मानः कथं केशव पाण्डवाः ।
 05-088-008c ऊषुर्महावने तात सिंहव्याघ्रगजाकुले ॥
 05-088-009a बाला विहीनाः पित्रा ते मया सततलालिताः ।
 05-088-009c अपश्यन्तः स्वपितरौ कथमूषुर्महावने ॥
 05-088-010a शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्मृदङ्गैर्वैणवैरपि ।

05-088-010c	पाण्डवाः समबोध्यन्त बाल्यात्प्रभृति केशव ॥
05-088-011a	ये स्म वारणशब्देन हयानां हेषितेन च ।
05-088-011c	रथनेमिनिनादैश्च व्यबोध्यन्त सदा गृहे ॥
05-088-012a	शङ्खभेरीनिनादेन वेणुवीणानुनादिना ।
05-088-012c	पुण्याहघोषमिश्रेण पूज्यमाना द्विजातिभिः ॥
05-088-013a	वस्त्रै रत्नैरलंकारैः पूजयन्तो द्विजन्मनः ।
05-088-013c	गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
05-088-014a	अर्चितैरर्चनाहैश्च स्तुवद्भिरभिनन्दिताः ।
05-088-014c	प्रासादाग्रेष्वबोध्यन्त राङ्कवाजिनशायिनः ॥
05-088-015a	ते नूनं निनदं श्रुत्वा श्वापदानां महावने ।
05-088-015c	न स्मोपयान्ति निद्रां वै अतदर्हा जनार्दन ॥
05-088-016a	भेरीमृदङ्गनिनदैः शङ्खवैणवनिस्वनैः ।
05-088-016c	स्त्रीणां गीतनिनादैश्च मधुरैर्मधुसूदन ॥
05-088-017a	बन्दिमागधसूतैश्च स्तुवद्भिर्बोधिताः कथम् ।
05-088-017c	महावने व्यबोध्यन्त श्वापदानां रुतेन ते ॥
05-088-018a	हीमान्सत्यधृतिर्दान्तो भूतानामनुकम्पिता ।
05-088-018c	कामद्वेषौ वशे कृत्वा सतां वर्त्मानुवर्तते ॥
05-088-019a	अम्बरीषस्य मान्धातुर्ययातेर्नहुषस्य च ।
05-088-019c	भरतस्य दिलीपस्य शिबेरौशीनरस्य च ॥
05-088-020a	राजर्षीणां पुराणानां धुरं धत्ते दुरुद्वहाम् ।
05-088-020c	शीलवृत्तोपसंपन्नो धर्मज्ञः सत्यसंगरः ॥
05-088-021a	राजा सर्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापि यो भवेत् ।
05-088-021c	अजातशत्रुर्धर्मात्मा शुद्धजाम्बूनदप्रभः ॥
05-088-022a	श्रेष्ठः कुरुषु सर्वेषु धर्मतः श्रुतवृत्ततः ।
05-088-022c	प्रियदर्शनो दीर्घभुजः कथं कृष्ण युधिष्ठिरः ॥
05-088-023a	यः स नागायुतप्राणो वातरंहा वृकोदरः ।
05-088-023c	अमर्षी पाण्डवो नित्यं प्रियो भ्रातुः प्रियंकरः ॥
05-088-024a	कीचकस्य च सज्ञातेर्यो हन्ता मधुसूदन ।
05-088-024c	शूरः क्रोधवशानां च हिडिम्बस्य बकस्य च ॥
05-088-025a	पराक्रमे शक्रसमो वायुवेगसमो जवे ।
05-088-025c	महेश्वरसमः क्रोधे भीमः प्रहरतां वरः ॥

05-088-026a	क्रोधं बलममर्षं च यो निधाय परंतपः ।
05-088-026c	जितात्मा पाण्डवोऽमर्षी भ्रातुस्तिष्ठति शासने ॥
05-088-027a	तेजोराशिं महात्मानं बलौघममितौजसम् ।
05-088-027c	भीमं प्रदर्शनेनापि भीमसेनं जनार्दन ॥
05-088-027e	तं ममाचक्ष्व वाष्णेय कथमद्य वृकोदरः ॥
05-088-028a	आस्ते परिघबाहुः स मध्यमः पाण्डवोऽच्युत ।
05-088-028c	अर्जुनेनार्जुनो यः स कृष्ण बाहुसहस्रिणा ॥
05-088-028e	द्विबाहुः स्पर्धते नित्यमतीतेनापि केशव ॥
05-088-029a	क्षिपत्येकेन वेगेन पञ्च बाणशतानि यः ।
05-088-029c	इष्वस्त्रे सदृशो राज्ञः कार्तवीर्यस्य पाण्डवः ॥
05-088-030a	तेजसादित्यसदृशो महर्षिप्रतिमो दमे ।
05-088-030c	क्षमया पृथिवीतुल्यो महेन्द्रसमविक्रमः ॥
05-088-031a	आधिराज्यं महद्दीप्तं प्रथितं मधुसूदन ।
05-088-031c	आहतं येन वीर्येण कुरूणां सर्वराजसु ॥
05-088-032a	यस्य बाहुबलं घोरं कौरवाः पर्युपासते ।
05-088-032c	स सर्वरथिनां श्रेष्ठः पाण्डवः सत्यविक्रमः ॥
05-088-033a	योऽपाश्रयः पाण्डवानां देवानामिव वासवः ।
05-088-033c	स ते भ्राता सखा चैव कथमद्य धनंजयः ॥
05-088-034a	दयावान्सर्वभूतेषु ह्रीनिषेधो महास्त्रवित् ।
05-088-034c	मृदुश्च सुकुमारश्च धार्मिकश्च प्रियश्च मे ॥
05-088-035a	सहदेवो महेष्वासः शूरः समितिशोभनः ।
05-088-035c	भ्रातृणां कृष्ण शुश्रूषुर्धर्मार्थकुशलो युवा ॥
05-088-036a	सदैव सहदेवस्य भ्रातरो मधुसूदन ।
05-088-036c	वृत्तं कल्याणवृत्तस्य पूजयन्ति महात्मनः ॥
05-088-037a	ज्येष्ठापचायिनं वीरं सहदेवं युधां पतिम् ।
05-088-037c	शुश्रूषुं मम वाष्णेय माद्रीपुत्रं प्रचक्ष्व मे ॥
05-088-038a	सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
05-088-038c	भ्रातृणां कृष्ण सर्वेषां प्रियः प्राणो बहिश्चरः ॥
05-088-039a	चित्रयोधी च नकुलो महेष्वासो महाबलः ।
05-088-039c	कच्चित्स कुशली कृष्ण वत्सो मम सुखैधितः ॥
05-088-040a	सुखोचितमदुःखार्हं सुकुमारं महारथम् ।

05-088-040c	अपि जातु महाबाहो पश्येयं नकुलं पुनः ॥
05-088-041a	पक्ष्मसंपातजे काले नकुलेन विनाकृता ।
05-088-041c	न लभामि सुखं वीर साद्य जीवामि पश्य माम् ॥
05-088-042a	सर्वैः पुत्रैः प्रियतमा द्रौपदी मे जनार्दन ।
05-088-042c	कुलीना शीलसंपन्ना सर्वैः समुदिता गुणैः ॥
05-088-043a	पुत्रलोकात्पतिलोकान्वृण्वाना सत्यवादिनी ।
05-088-043c	प्रियान्पुत्रान्परित्यज्य पाण्डवानन्वपद्यत ॥
05-088-044a	महाभिजनसंपन्ना सर्वकामैः सुपूजिता ।
05-088-044c	ईश्वरी सर्वकल्याणी द्रौपदी कथमच्युत ॥
05-088-045a	पतिभिः पञ्चभिः शूरैरग्निकल्पैः प्रहारिभिः ।
05-088-045c	उपपन्ना महेष्वासैर्द्रौपदी दुःखभागिनी ॥
05-088-046a	चतुर्दशमिमं वर्षं यन्नापश्यमरिंदम ।
05-088-046c	पुत्राधिभिः परिद्यूनां द्रौपदीं सत्यवादिनीम् ॥
05-088-047a	न नूनं कर्मभिः पुण्यैरश्रुते पुरुषः सुखम् ।
05-088-047c	द्रौपदी चेत्तथावृत्ता नाश्रुते सुखमव्ययम् ॥
05-088-048a	न प्रियो मम कृष्णाय बीभत्सुर्न युधिष्ठिरः ।
05-088-048c	भीमसेनो यमौ वापि यदपश्यं सभागताम् ॥
05-088-049a	न मे दुःखतरं किञ्चिद्भूतपूर्वं ततोऽधिकम् ।
05-088-049c	यद्द्रौपदीं निवातस्थां श्वशुराणां समीपगाम् ॥
05-088-050a	आनायितामनार्येण क्रोधलोभानुवर्तिना ।
05-088-050c	सर्वे प्रैक्षन्त कुरव एकवस्त्रां सभागताम् ॥
05-088-051a	तत्रैव धृतराष्ट्रश्च महाराजश्च बाह्लिकः ।
05-088-051c	कृपश्च सोमदत्तश्च निर्विण्णाः कुरवस्तथा ॥
05-088-052a	तस्यां संसदि सर्वस्यां क्षत्तारं पूजयाम्यहम् ।
05-088-052c	वृत्तेन हि भवत्यार्यो न धनेन न विद्यया ॥
05-088-053a	तस्य कृष्ण महाबुद्धेर्गम्भीरस्य महात्मनः ।
05-088-053c	क्षत्तुः शीलमलंकारो लोकान्विष्टभ्य तिष्ठति ॥
05-088-054a	सा शोकार्ता च हृष्टा च दृष्ट्वा गोविन्दमागतम् ।
05-088-054c	नानाविधानि दुःखानि सर्वाण्येवान्वकीर्तयत् ॥
05-088-055a	पूर्वैराचरितं यत्तत्कुराजभिररिंदम ।
05-088-055c	अक्षद्यूतं मृगवधः कच्चिदेषां सुखावहम् ॥

05-088-056a	तन्मां दहति यत्कृष्णा सभायां कुरुसंनिधौ ।
05-088-056c	धार्तराष्ट्रैः परिक्लिष्टा यथा नकुशलं तथा ॥
05-088-057a	निर्वासनं च नगरात्प्रव्रज्या च परंतप ।
05-088-057c	नानाविधानां दुःखानामावासोऽस्मि जनार्दन ॥
05-088-057e	अज्ञातचर्या बालानामवरोधश्च केशव ॥
05-088-058a	न स्म क्लेशतमं मे स्यात्पुत्रैः सह परंतप ।
05-088-058c	दुर्योधनेन निकृता वर्षमद्य चतुर्दशम् ॥
05-088-059a	दुःखादपि सुखं न स्याद्यदि पुण्यफलक्षयः ।
05-088-059c	न मे विशेषो जात्वासीद्धारतराष्ट्रेषु पाण्डवैः ॥
05-088-060a	तेन सत्येन कृष्ण त्वां हतामित्रं श्रिया वृतम् ।
05-088-060c	अस्माद्विमुक्तं संग्रामात्पश्येयं पाण्डवैः सह ॥
05-088-060e	नैव शक्याः पराजेतुं सत्त्वं ह्येषां तथागतम् ॥
05-088-061a	पितरं त्वेव गर्हेयं नात्मानं न सुयोधनम् ।
05-088-061c	येनाहं कुन्तिभोजाय धनं धूर्तैरिवार्पिता ॥
05-088-062a	बालां मामार्यकस्तुभ्यं क्रीडन्तीं कन्दुहस्तकाम् ।
05-088-062c	अददात्कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥
05-088-063a	साहं पित्रा च निकृता श्वशुरैश्च परंतप ।
05-088-063c	अत्यन्तदुःखिता कृष्ण किं जीवितफलं मम ॥
05-088-064a	यन्मा वागब्रवीन्नक्तं सूतके सव्यसाचिनः ।
05-088-064c	पुत्रस्ते पृथिवीं जेता यशश्चास्य दिवं स्पृशेत् ॥
05-088-065a	हत्वा कुरून्ग्रामजन्ये राज्यं प्राप्य धनंजयः ।
05-088-065c	भ्रातृभिः सह कौन्तेयस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥
05-088-066a	नाहं तामभ्यसूयामि नमो धर्माय वेधसे ।
05-088-066c	कृष्णाय महते नित्यं धर्मो धारयति प्रजाः ॥
05-088-067a	धर्मश्चेदस्ति वाष्ण्येय तथा सत्यं भविष्यति ।
05-088-067c	त्वं चापि तत्तथा कृष्ण सर्वं संपादयिष्यसि ॥
05-088-068a	न मां माधव वैधव्यं नार्थनाशो न वैरिता ।
05-088-068c	तथा शोकाय भवति यथा पुत्रैर्विनाभवः ॥
05-088-069a	याहं गाण्डीवधन्वानं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
05-088-069c	धनंजयं न पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
05-088-070a	इदं चतुर्दशं वर्षं यन्नापश्यं युधिष्ठिरम् ।

05-088-070c	धनंजयं च गोविन्द यमौ तं च वृकोदरम् ॥
05-088-071a	जीवनाशं प्रनष्टानां श्राद्धं कुर्वन्ति मानवाः ।
05-088-071c	अर्थतस्ते मम मृतास्तेषां चाहं जनार्दन ॥
05-088-072a	ब्रूया माधव राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
05-088-072c	भूयांस्ते हीयते धर्मो मा पुत्रक वृथा कृथाः ॥
05-088-073a	पराश्रया वासुदेव या जीवामि धिगस्तु माम् ।
05-088-073c	वृत्तेः कृपणलब्धाया अप्रतिष्ठैव ज्यायसी ॥
05-088-074a	अथो धनंजयं ब्रूया नित्योद्युक्तं वृकोदरम् ।
05-088-074c	यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥
05-088-075a	अस्मिंश्चेदागते काले कालो वोऽतिक्रमिष्यति ।
05-088-075c	लोकसंभाविताः सन्तः सुनृशंसं करिष्यथ ॥
05-088-076a	नृशंसेन च वो युक्तांस्त्यजेयं शाश्वतीः समाः ।
05-088-076c	काले हि समनुप्राप्ते त्यक्तव्यमपि जीवितम् ॥
05-088-077a	माद्रीपुत्रौ च वक्तव्यौ क्षत्रधर्मरतौ सदा ।
05-088-077c	विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतं जीवितादपि ॥
05-088-078a	विक्रमाधिगता ह्यर्थाः क्षत्रधर्मेण जीवतः ।
05-088-078c	मनो मनुष्यस्य सदा प्रीणन्ति पुरुषोत्तम ॥
05-088-079a	गत्वा ब्रूहि महाबाहो सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
05-088-079c	अर्जुनं पाण्डवं वीरं द्रौपद्याः पदवीं चर ॥
05-088-080a	विदितौ हि तवात्यन्तं क्रुद्धाविव यथान्तकौ ।
05-088-080c	भीमार्जुनौ नयेतां हि देवानपि परां गतिम् ॥
05-088-081a	तयोश्चैतदवज्ञानं यत्सा कृष्णा सभां गता ।
05-088-081c	दुःशासनश्च कर्णश्च परुषाण्यभ्यभाषताम् ॥
05-088-082a	दुर्योधनो भीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनम् ।
05-088-082c	पश्यतां कुरुमुख्यानां तस्य द्रक्ष्यति यत्फलम् ॥
05-088-083a	न हि वैरं समासाद्य प्रशाम्यति वृकोदरः ।
05-088-083c	सुचिरादपि भीमस्य न हि वैरं प्रशाम्यति ॥
05-088-083e	यावदन्तं न नयति शात्रवाञ्छात्रुकर्शनः ॥
05-088-084a	न दुःखं राज्यहरणं न च द्यूते पराजयः ।
05-088-084c	प्रव्राजनं च पुत्राणां न मे तदुःखकारणम् ॥
05-088-085a	यत्तु सा बृहती श्यामा एकवस्त्रा सभां गता ।

05-088-085c	अशृणोत्पुरुषा वाचस्ततो दुःखतरं नु किम् ॥
05-088-086a	स्त्रीधर्मिणी वरारोहा क्षत्रधर्मरता सदा ।
05-088-086c	नाध्यगच्छत्तथा नाथं कृष्णा नाथवती सती ॥
05-088-087a	यस्या मम सपुत्रायास्त्वं नाथो मधुसूदन ।
05-088-087c	रामश्च बलिनां श्रेष्ठः प्रद्युम्नश्च महारथः ॥
05-088-088a	साहमेवंविधं दुःखं सहेऽद्य पुरुषोत्तम ।
05-088-088c	भीमे जीवति दुर्धर्षे विजये चापलायिनि ॥
05-088-089a	तत आश्वासयामास पुत्राधिभिरभिप्लुताम् ।
05-088-089c	पितृष्वसारं शोचन्तीं शौरिः पार्थसखः पृथाम् ॥
05-088-090a	का नु सीमन्तिनी त्वादृग्लोकेष्वस्ति पितृष्वसः ।
05-088-090c	शूरस्य राज्ञो दुहिता आजमीढकुलं गता ॥
05-088-091a	महाकुलीना भवती हृदाद्भ्रदमिवागता ।
05-088-091c	ईश्वरी सर्वकल्याणी भर्त्रा परमपूजिता ॥
05-088-092a	वीरसूवीरपत्नी च सर्वैः समुदिता गुणैः ।
05-088-092c	सुखदुःखे महाप्राज्ञे त्वादृशी सोढुमर्हति ॥
05-088-093a	निद्रातन्द्री क्रोधहर्षौ क्षुत्पिपासे हिमातपौ ।
05-088-093c	एतानि पार्था निर्जित्य नित्यं वीराः सुखे रताः ॥
05-088-094a	त्यक्तग्राम्यसुखाः पार्था नित्यं वीरसुखप्रियाः ।
05-088-094c	न ते स्वल्पेन तुष्येयुर्महोत्साहा महाबलाः ॥
05-088-095a	अन्तं धीरा निषेवन्ते मध्यं ग्राम्यसुखप्रियाः ।
05-088-095c	उत्तमांश्च परिक्लेशान्भोगांश्चातीव मानुषान् ॥
05-088-096a	अन्तेषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे ।
05-088-096c	अन्तप्राप्तिं सुखामाहुर्दुःखमन्तरमन्तयोः ॥
05-088-097a	अभिवादयन्ति भवतीं पाण्डवाः सह कृष्णया ।
05-088-097c	आत्मानं च कुशलिनं निवेद्याहुरनामयम् ॥
05-088-098a	अरोगान्सर्वसिद्धार्थान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसि पाण्डवान् ।
05-088-098c	ईश्वरान्सर्वलोकस्य हतामित्राञ्जि श्रया वृतान् ॥
05-088-099a	एवमाश्वासिता कुन्ती प्रत्युवाच जनार्दनम् ।
05-088-099c	पुत्राधिभिरभिध्वस्ता निगृह्याबुद्धिजं तमः ॥
05-088-100a	यद्यत्तेषां महाबाहो पथ्यं स्यान्मधुसूदन ।
05-088-100c	यथा यथा त्वं मन्येथाः कुर्याः कृष्ण तथा तथा ॥

05-088-101a	अविलोपेन धर्मस्य अनिकृत्या परंतप ।
05-088-101c	प्रभावज्ञास्मि ते कृष्ण सत्यस्याभिजनस्य च ॥
05-088-102a	व्यवस्थायां च मित्रेषु बुद्धिविक्रमयोस्तथा ।
05-088-102c	त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं तपो महत् ॥
05-088-103a	त्वं त्राता त्वं महद्ब्रह्म त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
05-088-103c	यथैवात्थ तथैवैतत्त्वयि सत्यं भविष्यति ॥
05-088-104a	तामामन्त्र्य च गोविन्दः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
05-088-104c	प्रातिष्ठत महाबाहुर्दुर्योधनगृहान्प्रति ॥

05-089-001 वैशंपायन उवाच

05-089-001a	पृथामामन्त्र्य गोविन्दः कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
05-089-001c	दुर्योधनगृहं शौरिरभ्यगच्छदरिदमः ॥
05-089-002a	लक्ष्म्या परमया युक्तं पुरंदरगृहोपमम् ।
05-089-002c	तस्य कक्ष्या व्यतिक्रम्य तिस्रो द्वाःस्थैरवारितः ॥
05-089-003a	ततोऽभ्रघनसंकाशं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ।
05-089-003c	श्रिया ज्वलन्तं प्रासादमारुरोह महायशाः ॥
05-089-004a	तत्र राजसहस्रैश्च कुरुभिश्चाभिसंवृतम् ।
05-089-004c	धार्तराष्ट्रं महाबाहुं ददर्शासीनमासने ॥
05-089-005a	दुःशासनं च कर्णं च शकुनिं चापि सौबलम् ।
05-089-005c	दुर्योधनसमीपे तानासनस्थान्ददर्श सः ॥
05-089-006a	अभ्यागच्छति दाशार्हे धार्तराष्ट्रो महायशाः ।
05-089-006c	उदतिष्ठत्सहामात्यः पूजयन्मधुसूदनम् ॥
05-089-007a	समेत्य धार्तराष्ट्रेण सहामात्येन केशवः ।
05-089-007c	राजभिस्तत्र वाष्णेयः समागच्छद्यथावयः ॥
05-089-008a	तत्र जाम्बूनदमयं पर्यङ्कं सुपरिष्कृतम् ।
05-089-008c	विविधास्तरणास्तीर्णमभ्युपाविशदच्युतः ॥
05-089-009a	तस्मिन्नां मधुपर्कं च उपहृत्य जनार्दने ।
05-089-009c	निवेदयामास तदा गृहान्राज्यं च कौरवः ॥
05-089-010a	तत्र गोविन्दमासीनं प्रसन्नादित्यवर्चसम् ।
05-089-010c	उपासां चक्रिरे सर्वे कुरवो राजभिः सह ॥
05-089-011a	ततो दुर्योधनो राजा वाष्णेयं जयतां वरम् ।
05-089-011c	न्यमन्त्रयद्भोजनेन नाभ्यनन्दच्च केशवः ॥

05-089-012a	ततो दुर्योधनः कृष्णमब्रवीद्राजसंसदि ।
05-089-012c	मृदुपूर्वं शठोदकं कर्णमाभाष्य कौरवः ॥
05-089-013a	कस्मादन्नानि पानानि वासांसि शयनानि च ।
05-089-013c	त्वदर्थमुपनीतानि नाग्रहीस्त्वं जनार्दन ॥
05-089-014a	उभयोश्चाददः साह्यमुभयोश्च हिते रतः ।
05-089-014c	संबन्धी दयितश्चासि धृतराष्ट्रस्य माधव ॥
05-089-015a	त्वं हि गोविन्द धर्मार्थौ वेत्थ तत्त्वेन सर्वशः ।
05-089-015c	तत्र कारणमिच्छामि श्रोतुं चक्रगदाधर ॥
05-089-016a	स एवमुक्तो गोविन्दः प्रत्युवाच महामनाः ।
05-089-016c	ओघमेघस्वनः काले प्रगृह्य विपुलं भुजम् ॥
05-089-017a	अनम्बूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसंकुलम् ।
05-089-017c	राजीवनेत्रो राजानं हेतुमद्वाक्यमुत्तमम् ॥
05-089-018a	कृतार्था भुञ्जते दूताः पूजां गृह्णन्ति चैव हि ।
05-089-018c	कृतार्थं मां सहामात्यस्त्वमर्चिष्यसि भारत ॥
05-089-019a	एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्तराष्ट्रो जनार्दनम् ।
05-089-019c	न युक्तं भवतास्मासु प्रतिपत्तुमसांप्रतम् ॥
05-089-020a	कृतार्थं चाकृतार्थं च त्वां वयं मधुसूदन ।
05-089-020c	यतामहे पूजयितुं गोविन्द न च शक्नुमः ॥
05-089-021a	न च तत्कारणं विद्मो यस्मिन्नो मधुसूदन ।
05-089-021c	पूजां कृतां प्रीयमाणैर्नामंस्थाः पुरुषोत्तम ॥
05-089-022a	वैरं नो नास्ति भवता गोविन्द न च विग्रहः ।
05-089-022c	स भवान्प्रसमीक्ष्यैतन्नेदृशं वक्तुमर्हति ॥
05-089-023a	एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्तराष्ट्रं जनार्दनः ।
05-089-023c	अभिवीक्ष्य सहामात्यं दाशार्हः प्रहसन्निव ॥
05-089-024a	नाहं कामान्न संरम्भान्न द्वेषान्नार्थकारणात् ।
05-089-024c	न हेतुवादाल्लोभाद्वा धर्मं जह्यां कथंचन ॥
05-089-025a	संप्रीतिभोज्यान्यन्नानि आपद्भोज्यानि वा पुनः ।
05-089-025c	न च संप्रीयसे राजन्न चाप्यापद्रता वयम् ॥
05-089-026a	अकस्माद्द्विषसे राजञ्जन्मप्रभृति पाण्डवान् ।
05-089-026c	प्रियानुवर्तिनो भ्रातृन्सर्वैः समुदितान्गुणैः ॥
05-089-027a	अकस्माच्चैव पार्थानां द्वेषणं नोपपद्यते ।

- 05-089-027c धर्मे स्थिताः पाण्डवेयाः कस्तान्किं वक्तुमर्हति ॥
- 05-089-028a यस्तान्द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्ताननु स मामनु ।
- 05-089-028c ऐकात्म्यं मां गतं विद्धि पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥
- 05-089-029a कामक्रोधानुवर्ती हि यो मोहाद्विरुरुत्सते ।
- 05-089-029c गुणवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुः पुरुषाधमम् ॥
- 05-089-030a यः कल्याणगुणाज्ज्ञातीन्मोहाल्लोभाद्विदृक्षते ।
- 05-089-030c सोऽजितात्माजितक्रोधो न चिरं तिष्ठति श्रियम् ॥
- 05-089-031a अथ यो गुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ।
- 05-089-031c प्रियेण कुरुते वश्यांश्चिरं यशसि तिष्ठति ॥
- 05-089-032a सर्वमेतदभोक्तव्यमन्नं दुष्टाभिसंहितम् ।
- 05-089-032c क्षत्तुरेकस्य भोक्तव्यमिति मे धीयते मतिः ॥
- 05-089-033a एवमुक्त्वा महाबाहुर्दुर्योधनममर्षणम् ।
- 05-089-033c निश्चक्राम ततः शुभ्राद्भार्तराष्ट्रनिवेशनात् ॥
- 05-089-034a निर्याय च महाबाहुर्वासुदेवो महामनाः ।
- 05-089-034c निवेशाय ययौ वेश्म विदुरस्य महात्मनः ॥
- 05-089-035a तमभ्यगच्छद्द्रोणश्च कृपो भीष्मोऽथ बाह्लिकः ।
- 05-089-035c कुरवश्च महाबाहुं विदुरस्य गृहे स्थितम् ॥
- 05-089-036a तेऽभिगम्याब्रुवंस्तत्र कुरवो मधुसूदनम् ।
- 05-089-036c निवेदयामो वाष्णोय सरत्नांस्ते गृहान्वयम् ॥
- 05-089-037a तानुवाच महातेजाः कौरवान्मधुसूदनः ।
- 05-089-037c सर्वे भवन्तो गच्छन्तु सर्वा मेऽपचितिः कृता ॥
- 05-089-038a यातेषु कुरुषु क्षत्ता दाशार्हमपराजितम् ।
- 05-089-038c अभ्यर्चयामास तदा सर्वकामैः प्रयत्नवान् ॥
- 05-089-039a ततः क्षत्तान्नपानानि शुचीनि गुणवन्ति च ।
- 05-089-039c उपाहरदनेकानि केशवाय महात्मने ॥
- 05-089-040a तैर्तर्पयित्वा प्रथमं ब्राह्मणान्मधुसूदनः ।
- 05-089-040c वेदविद्भ्यो ददौ कृष्णः परमद्रविणान्यपि ॥
- 05-089-041a ततोऽनुयायिभिः सार्धं मरुद्भिरिव वासवः ।
- 05-089-041c विदुरान्नानि बुभुजे शुचीनि गुणवन्ति च ॥

05-090-001 वैशंपायन उवाच

05-090-001a तं भुक्तवन्तमाश्वस्तं निशायां विदुरोऽब्रवीत् ।

05-090-001c	नेदं सम्यग्व्यवसितं केशवागमनं तव ॥
05-090-002a	अर्थधर्मातिगो मूढः संरम्भी च जनार्दन ।
05-090-002c	मानघ्नो मानकामश्च वृद्धानां शासनातिगः ॥
05-090-003a	धर्मशास्त्रातिगो मन्दो दुरात्मा प्रग्रहं गतः ।
05-090-003c	अनेयः श्रेयसां पापो धार्तराष्ट्रो जनार्दन ॥
05-090-004a	कामात्मा प्राज्ञमानी च मित्रध्रुक्सर्वशङ्कितः ।
05-090-004c	अकर्ता चाकृतज्ञश्च त्यक्तधर्मः प्रियानृतः ॥
05-090-005a	एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्दोषैरेष समन्वितः ।
05-090-005c	त्वयोच्यमानः श्रेयोऽपि संरम्भान्न ग्रहीष्यति ॥
05-090-006a	सेनासमुदयं दृष्ट्वा पार्थिवं मधुसूदन ।
05-090-006c	कृतार्थं मन्यते बाल आत्मानमविचक्षणः ॥
05-090-007a	एकः कर्णः पराज्जेतुं समर्थ इति निश्चितम् ।
05-090-007c	धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेः स शमं नोपयास्यति ॥
05-090-008a	भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे द्रोणपुत्रे जयद्रथे ।
05-090-008c	भूयसीं वर्तते वृत्तिं न शमे कुरुते मनः ॥
05-090-009a	निश्चितं धार्तराष्ट्राणां सकर्णानां जनार्दन ।
05-090-009c	भीष्मद्रोणकृपान्पार्था न शक्ताः प्रतिवीक्षितुम् ॥
05-090-010a	संविच्च धार्तराष्ट्राणां सर्वेषामेव केशव ।
05-090-010c	शमे प्रयतमानस्य तव सौभ्रात्रकाङ्क्षिणः ॥
05-090-011a	न पाण्डवानामस्माभिः प्रतिदेयं यथोचितम् ।
05-090-011c	इति व्यवसितास्तेषु वचनं स्यान्निरर्थकम् ॥
05-090-012a	यत्र सूक्तं दुरुक्तं च समं स्यान्मधुसूदन ।
05-090-012c	न तत्र प्रलपेत्प्राज्ञो बधिरेष्विव गायनः ॥
05-090-013a	अविजानत्सु मूढेषु निर्मर्यादेषु माधव ।
05-090-013c	न त्वं वाक्यं ब्रुवन्युक्तश्चाण्डालेषु द्विजो यथा ॥
05-090-014a	सोऽयं बलस्थो मूढश्च न करिष्यति ते वचः ।
05-090-014c	तस्मिन्निरर्थकं वाक्यमुक्तं संपत्स्यते तव ॥
05-090-015a	तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां पापचेतसाम् ।
05-090-015c	तव मध्यावतरणं मम कृष्ण न रोचते ॥
05-090-016a	दुर्बुद्धीनामशिष्टानां बहूनां पापचेतसाम् ।
05-090-016c	प्रतीपं वचनं मध्ये तव कृष्ण न रोचते ॥

- 05-090-017a अनुपासितवृद्धत्वाच्छ्रिया मोहाच्च दर्पितः ।
 05-090-017c वयोदर्पादमर्षाच्च न ते श्रेयो ग्रहीष्यति ॥
- 05-090-018a बलं बलवदप्यस्य यदि वक्ष्यसि माधव ।
 05-090-018c त्वय्यस्य महती शङ्का न करिष्यति ते वचः ॥
- 05-090-019a नेदमद्य युधा शक्यमिन्द्रेणापि सहामरैः ।
 05-090-019c इति व्यवसिताः सर्वे धार्तराष्ट्रा जनार्दन ॥
- 05-090-020a तेष्वेवमुपपन्नेषु कामक्रोधानुवर्तिषु ।
 05-090-020c समर्थमपि ते वाक्यमसमर्थं भविष्यति ॥
- 05-090-021a मध्ये तिष्ठन्हस्त्यनीकस्य मन्दो; रथाश्वयुक्तस्य बलस्य मूढः ।
 05-090-021c दुर्योधनो मन्यते वीतमन्युः; कृत्स्ना मयेयं पृथिवी जितेति ॥
- 05-090-022a आशंसते धृतराष्ट्रस्य पुत्रो; महाराज्यमसपत्नं पृथिव्याम् ।
 05-090-022c तस्मिञ्शमः केवलो नोपलभ्यो; बद्धं सन्तमागतं मन्यतेऽर्थम् ॥
- 05-090-023a पर्यस्तेयं पृथिवी कालपक्वा; दुर्योधनार्थे पाण्डवान्योद्धुकामाः ।
 05-090-023c समागताः सर्वयोधाः पृथिव्यां; राजानश्च क्षितिपालैः समेताः ॥
- 05-090-024a सर्वे चैते कृतवैराः पुरस्ता; त्वया राजानो हतसाराश्च कृष्ण ।
 05-090-024c तवोद्वेगात्संश्रिता धार्तराष्ट्रा; न्सुसंहताः सह कर्णेन वीराः ॥
- 05-090-025a त्यक्तात्मानः सह दुर्योधनेन; सृष्टा योद्धुं पाण्डवान्सर्वयोधाः ।
 05-090-025c तेषां मध्ये प्रविशेथा यदि त्वं; न तन्मतं मम दाशार्ह वीर ॥
- 05-090-026a तेषां समुपविष्टानां बहूनां दुष्टचेतसाम् ।
 05-090-026c कथं मध्यं प्रपद्येथाः शत्रूणां शत्रुकर्शन ॥
- 05-090-027a सर्वथा त्वं महाबाहो देवैरपि दुरुत्सहः ।
 05-090-027c प्रभावं पौरुषं बुद्धिं जानामि तव शत्रुहन् ॥
- 05-090-028a या मे प्रीतिः पाण्डवेषु भूयः सा त्वयि माधव ।
 05-090-028c प्रेम्णा च बहुमानाच्च सौहृदाच्च ब्रवीम्यहम् ॥

05-091-001 भगवानुवाच

- 05-091-001a यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयाद्विचक्षणः ।
 05-091-001c यथा वाच्यस्त्वद्विधेन सुहृदा मद्विधः सुहृत् ॥
- 05-091-002a धर्मार्थयुक्तं तथ्यं च यथा त्वय्युपपद्यते ।
 05-091-002c तथा वचनमुक्तोऽस्मि त्वयैतत्पितृमातृवत् ॥
- 05-091-003a सत्यं प्राप्तं च युक्तं चाप्येवमेव यथात्थ माम् ।
 05-091-003c शृणुष्वगमने हेतुं विदुरावहितो भव ॥

05-091-004a	दौरात्म्यं धार्तराष्ट्रस्य क्षत्रियाणां च वैरिताम् ।
05-091-004c	सर्वमेतदहं जानन्क्षत्तः प्राप्तोऽद्य कौरवान् ॥
05-091-005a	पर्यस्तां पृथिवीं सर्वां साश्वां सरथकुञ्जराम् ।
05-091-005c	यो मोचयेन्मृत्युपाशात्प्राप्नुयाद्धर्ममुत्तमम् ॥
05-091-006a	धर्मकार्यं यतञ्शक्त्या न चेच्छक्नोति मानवः ।
05-091-006c	प्राप्तो भवति तत्पुण्यमत्र मे नास्ति संशयः ॥
05-091-007a	मनसा चिन्तयन्पापं कर्मणा नाभिरोचयन् ।
05-091-007c	न प्राप्नोति फलं तस्य एवं धर्मविदो विदुः ॥
05-091-008a	सोऽहं यतिष्ये प्रशमं क्षत्तः कर्तुममायया ।
05-091-008c	कुरूणां सृञ्जयानां च संग्रामे विनशिष्यताम् ॥
05-091-009a	सेयमापन्महाघोरा कुरुष्वेव समुत्थिता ।
05-091-009c	कर्णदुर्योधनकृता सर्वे ह्येते तदन्वयाः ॥
05-091-010a	व्यसनैः क्लिश्यमानं हि यो मित्रं नाभिपद्यते ।
05-091-010c	अनुनीय यथाशक्ति तं नृशंसं विदुर्बुधाः ॥
05-091-011a	आ केशग्रहणान्मित्रमकार्यात्संनिवर्तयन् ।
05-091-011c	अवाच्यः कस्यचिद्भवति कृतयत्नो यथाबलम् ॥
05-091-012a	तत्समर्थं शुभं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।
05-091-012c	धार्तराष्ट्रः सहामात्यो ग्रहीतुं विदुरार्हति ॥
05-091-013a	हितं हि धार्तराष्ट्राणां पाण्डवानां तथैव च ।
05-091-013c	पृथिव्यां क्षत्रियाणां च यतिष्येऽहममायया ॥
05-091-014a	हिते प्रयतमानं मां शङ्केदुर्योधनो यदि ।
05-091-014c	हृदयस्य च मे प्रीतिरानृण्यं च भविष्यति ॥
05-091-015a	ज्ञातीनां हि मिथो भेदे यन्मित्रं नाभिपद्यते ।
05-091-015c	सर्वयत्नेन मध्यस्थं न तन्मित्रं विदुर्बुधाः ॥
05-091-016a	न मां ब्रूयुरधर्मज्ञा मूढा असुहृदस्तथा ।
05-091-016c	शक्तो नावारयत्कृष्णः संरब्धान्कुरुपाण्डवान् ॥
05-091-017a	उभयोः साधयन्नर्थमहमागत इत्युत ।
05-091-017c	तत्र यत्नमहं कृत्वा गच्छेयं नृष्ववाच्यताम् ॥
05-091-018a	मम धर्मार्थयुक्तं हि श्रुत्वा वाक्यमनामयम् ।
05-091-018c	न चेदादास्यते बालो दिष्टस्य वशमेष्यति ॥
05-091-019a	अहापयन्पाण्डवार्थं यथावच्छमं कुरूणां यदि चाचरेयम् ।

- 05-091-019c पुण्यं च मे स्याच्चरितं महार्थं; मुच्येरंश्च कुरवो मृत्युपाशात् ॥
 05-091-020a अपि वाचं भाषमाणस्य काव्यां; धर्मारामामर्थवतीमहिंस्राम् ।
 05-091-020c अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राः समर्थाः; मां च प्राप्तं कुरवः पूजयेयुः ॥
 05-091-021a न चापि मम पर्याप्ताः सहिताः सर्वपार्थिवाः ।
 05-091-021c क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥

05-091-022 वैशंपायन उवाच

- 05-091-022a इत्येवमुक्त्वा वचनं वृष्णीनामृषभस्तदा ।
 05-091-022c शयने सुखसंस्पर्शे शिश्ये यदुसुखावहः ॥

05-092-001 वैशंपायन उवाच

- 05-092-001a तथा कथयतोरेव तयोर्बुद्धिमतोस्तदा ।
 05-092-001c शिवा नक्षत्रसंपन्ना सा व्यतीयाय शर्वरी ॥
 05-092-002a धर्मार्थकामयुक्ताश्च विचित्रार्थपदाक्षराः ।
 05-092-002c शृण्वतो विविधा वाचो विदुरस्य महात्मनः ॥
 05-092-003a कथाभिरनुरूपाभिः कृष्णस्यामिततेजसः ।
 05-092-003c अकामस्येव कृष्णस्य सा व्यतीयाय शर्वरी ॥
 05-092-004a ततस्तु स्वरसंपन्ना बहवः सूतमागधाः ।
 05-092-004c शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः केशवं प्रत्यबोधयन् ॥
 05-092-005a तत उत्थाय दाशार्ह ऋषभः सर्वसात्वताम् ।
 05-092-005c सर्वमावश्यकं चक्रे प्रातःकार्यं जनार्दनः ॥
 05-092-006a कृतोदकार्यजप्यः स हुताग्निः समलंकृतः ।
 05-092-006c तत आदित्यमुद्यन्तमुपातिष्ठत माधवः ॥
 05-092-007a अथ दुर्योधनः कृष्णं शकुनिश्चापि सौबलः ।
 05-092-007c संध्यां तिष्ठन्तमभ्येत्य दाशार्हमपराजितम् ॥
 05-092-008a आचक्षेतां तु कृष्णस्य धृतराष्ट्रं सभागतम् ।
 05-092-008c कुरुंश्च भीष्मप्रमुखान्राज्ञः सर्वांश्च पार्थिवान् ॥
 05-092-009a त्वामर्थयन्ते गोविन्द दिवि शक्रमिवामराः ।
 05-092-009c तावभ्यनन्दद्गोविन्दः साम्ना परमवल्गुना ॥
 05-092-010a ततो विमल आदित्ये ब्राह्मणेभ्यो जनार्दनः ।
 05-092-010c ददौ हिरण्यं वासांसि गाश्चाश्वान्श्च परंतपः ॥
 05-092-011a विसृष्टवन्तं रत्नानि दाशार्हमपराजितम् ।

05-092-011c	तिष्ठन्तमुपसंगम्य ववन्दे सारथिस्तदा ॥
05-092-012a	तमुपस्थितमाज्ञाय रथं दिव्यं महामनाः ।
05-092-012c	महाभ्रघननिर्घोषं सर्वरत्नविभूषितम् ॥
05-092-013a	अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा ब्राह्मणांश्च जनार्दनः ।
05-092-013c	कौस्तुभं मणिमामुच्य श्रिया परमया ज्वलन् ॥
05-092-014a	कुरुभिः संवृतः कृष्णो वृष्णिभिश्चाभिरक्षितः ।
05-092-014c	आतिष्ठत रथं शौरिः सर्वयादवनन्दनः ॥
05-092-015a	अन्वारुरोह दाशार्हं विदुरः सर्वधर्मवित् ।
05-092-015c	सर्वप्राणभृतां श्रेष्ठं सर्वधर्मभृतां वरम् ॥
05-092-016a	ततो दुर्योधनः कृष्णं शकुनिश्चापि सौबलः ।
05-092-016c	द्वितीयेन रथेनैनमन्वयातां परंतपम् ॥
05-092-017a	सात्यकिः कृतवर्मा च वृष्णीनां च महारथाः ।
05-092-017c	पृष्ठतोऽनुययुः कृष्णं रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
05-092-018a	तेषां हेमपरिष्कारा युक्ताः परमवाजिभिः ।
05-092-018c	गच्छतां घोषिणश्चित्राश्चारु बभ्राजिरे रथाः ॥
05-092-019a	संमृष्टसंसिक्तरजः प्रतिपेदे महापथम् ।
05-092-019c	राजर्षिचरितं काले कृष्णो धीमाञ्जिश्चिया ज्वलन् ॥
05-092-020a	ततः प्रयाते दाशार्हं प्रावाद्यन्तैकपुष्कराः ।
05-092-020c	शङ्खाश्च दधिमेरे तत्र वाद्यान्यन्यानि यानि च ॥
05-092-021a	प्रवीराः सर्वलोकस्य युवानः सिंहविक्रमाः ।
05-092-021c	परिवार्य रथं शौरैरगच्छन्त परंतपाः ॥
05-092-022a	ततोऽन्ये बहुसाहस्रा विचित्राद्भुतवाससः ।
05-092-022c	असिप्रासायुधधराः कृष्णस्यासन्पुरःसराः ॥
05-092-023a	गजाः परःशतास्तत्र वराश्चाश्वाः सहस्रशः ।
05-092-023c	प्रयान्तमन्वयुर्वीरं दाशार्हमपराजितम् ॥
05-092-024a	पुरं कुरूणां संवृत्तं द्रष्टुकामं जनार्दनम् ।
05-092-024c	संवृद्धबालं सस्त्रीकं रथ्यागतमरिदमम् ॥
05-092-025a	वेदिकापाश्रिताभिश्च समाक्रान्तान्यनेकशः ।
05-092-025c	प्रचलन्तीव भारेण योषिद्धिर्भवनान्युत ॥
05-092-026a	संपूज्यमानः कुरुभिः संशृण्वन्विविधाः कथाः ।
05-092-026c	यथार्हं प्रतिसत्कुर्वन्प्रेक्षमाणः शनैर्ययौ ॥

05-092-027a	ततः सभां समासाद्य केशवस्यानुयायिनः ।
05-092-027c	सशङ्खैर्वेणुनिर्घोषैर्दिशः सर्वा व्यनादयन् ॥
05-092-028a	ततः सा समितिः सर्वा राज्ञाममिततेजसाम् ।
05-092-028c	संप्राकम्पत हर्षेण कृष्णागमनकाङ्क्षया ॥
05-092-029a	ततोऽभ्याशगते कृष्णे समहृष्यन्नराधिपाः ।
05-092-029c	श्रुत्वा तं रथनिर्घोषं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥
05-092-030a	आसाद्य तु सभाद्वारमृषभः सर्वसात्वताम् ।
05-092-030c	अवतीर्य रथाच्छौरिः कैलासशिखरोपमात् ॥
05-092-031a	नगमेघप्रतीकाशां ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
05-092-031c	महेन्द्रसदनप्रख्यां प्रविवेश सभां ततः ॥
05-092-032a	पाणौ गृहीत्वा विदुरं सात्यकिं च महायशाः ।
05-092-032c	ज्योतीष्यादित्यवद्राजन्कुरून्प्रच्छादयज्जिह्वा ॥
05-092-033a	अग्रतो वासुदेवस्य कर्णदुर्योधनावुभौ ।
05-092-033c	वृष्णयः कृतवर्मा च आसन्कृष्णस्य पृष्ठतः ॥
05-092-034a	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य भीष्मद्रोणादयस्ततः ।
05-092-034c	आसनेभ्योऽचलन्सर्वे पूजयन्तो जनार्दनम् ॥
05-092-035a	अभ्यागच्छति दाशार्हं प्रज्ञाचक्षुर्महामनाः ।
05-092-035c	सहैव भीष्मद्रोणाभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ॥
05-092-036a	उत्तिष्ठति महाराजे धृतराष्ट्रे जनेश्वरे ।
05-092-036c	तानि राजसहस्राणि समुत्तस्थुः समन्ततः ॥
05-092-037a	आसनं सर्वतोभद्रं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
05-092-037c	कृष्णार्थं कल्पितं तत्र धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥
05-092-038a	स्मयमानस्तु राजानं भीष्मद्रोणौ च माधवः ।
05-092-038c	अभ्यभाषत धर्मात्मा राज्ञश्चान्यान्यथावयः ॥
05-092-039a	तत्र केशवमानर्चुः सम्यगभ्यागतं सभाम् ।
05-092-039c	राजानः पार्थिवाः सर्वे कुरवश्च जनार्दनम् ॥
05-092-040a	तत्र तिष्ठन्स दाशार्हो राजमध्ये परंतपः ।
05-092-040c	अपश्यदन्तरिक्षस्थानृषीन्परपुरंजयः ॥
05-092-041a	ततस्तानभिसंप्रेक्ष्य नारदप्रमुखानृषीन् ।
05-092-041c	अभ्यभाषत दाशार्हो भीष्मं शांतनवं शनैः ॥
05-092-042a	पार्थिवीं समितिं द्रष्टुमृषयोऽभ्यागता नृप ।

05-092-042c	निमन्त्र्यन्तामासनैश्च सत्कारेण च भूयसा ॥
05-092-043a	नैतेष्वनुपविष्टेषु शक्यं केनचिदासितुम् ।
05-092-043c	पूजा प्रयुज्यतामाशु मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
05-092-044a	ऋषीञ्ज्ञांतनवो दृष्ट्वा सभाद्वारमुपस्थितान् ।
05-092-044c	त्वरमाणस्ततो भृत्यानासनानीत्यचोदयत् ॥
05-092-045a	आसनान्यथ मृष्टानि महान्ति विपुलानि च ।
05-092-045c	मणिकाञ्चनचित्राणि समाजहुस्ततस्ततः ॥
05-092-046a	तेषु तत्रोपविष्टेषु गृहीतार्घ्येषु भारत ।
05-092-046c	निषसादासने कृष्णो राजानश्च यथासनम् ॥
05-092-047a	दुःशासनः सात्यकये ददावासनमुत्तमम् ।
05-092-047c	विविंशतिर्ददौ पीठं काञ्चनं कृतवर्मणे ॥
05-092-048a	अविदूरेऽथ कृष्णस्य कर्णदुर्योधनावुभौ ।
05-092-048c	एकासने महात्मानौ निषीदतुर्मर्षणौ ॥
05-092-049a	गान्धारराजः शकुनिर्गान्धारैरभिरक्षितः ।
05-092-049c	निषसादासने राजा सहपुत्रो विशां पते ॥
05-092-050a	विदुरो मणिपीठे तु शुक्लस्पर्ध्याजिनोत्तरे ।
05-092-050c	संस्पृशन्नासनं शौरैर्महामतिरुपाविशत् ॥
05-092-051a	चिरस्य दृष्ट्वा दाशार्हं राजानः सर्वपार्थिवाः ।
05-092-051c	अमृतस्येव नातृप्यन्प्रेक्षमाणा जनार्दनम् ॥
05-092-052a	अतसीपुष्पसंकाशः पीतवासा जनार्दनः ।
05-092-052c	व्यभ्राजत सभामध्ये हेम्नीवोपहितो मणिः ॥
05-092-053a	ततस्तूष्णीं सर्वमासीद्गोविन्दगतमानसम् ।
05-092-053c	न तत्र कश्चित्किञ्चिद्धि व्याजहार पुमान्क्वचित् ॥

05-093-001 वैशंपायन उवाच

05-093-001a	तेष्वासीनेषु सर्वेषु तूष्णींभूतेषु राजसु ।
05-093-001c	वाक्यमभ्याददे कृष्णः सुदंष्ट्रो दुन्दुभिस्वनः ॥
05-093-002a	जीमूत इव घर्मान्ते सर्वां संश्रावयन्सभाम् ।
05-093-002c	धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्य समभाषत माधवः ॥
05-093-003a	कुरूणां पाण्डवानां च शमः स्यादिति भारत ।
05-093-003c	अप्रयत्नेन वीराणामेतद्यतितुमागतः ॥
05-093-004a	राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यं तव निःश्रेयसं वचः ।

05-093-004c	विदितं ह्येव ते सर्वं वेदितव्यमरिंदम ॥
05-093-005a	इदमद्य कुलं श्रेष्ठं सर्वराजसु पार्थिव ।
05-093-005c	श्रुतवृत्तोपसंपन्नं सर्वैः समुदितं गुणैः ॥
05-093-006a	कृपानुकम्पा कारुण्यमानृशंस्यं च भारत ।
05-093-006c	तथार्जवं क्षमा सत्यं कुरुष्वेतद्विशिष्यते ॥
05-093-007a	तस्मिन्नेवंविधे राजन्कुले महति तिष्ठति ।
05-093-007c	त्वन्निमित्तं विशेषेण नेह युक्तमसांप्रतम् ॥
05-093-008a	त्वं हि वारयिता श्रेष्ठः कुरूणां कुरुसत्तम ।
05-093-008c	मिथ्या प्रचरतां तात बाह्येष्वभ्यन्तरेषु च ॥
05-093-009a	ते पुत्रास्तव कौरव्य दुर्योधनपुरोगमाः ।
05-093-009c	धर्मार्थौ पृष्ठतः कृत्वा प्रचरन्ति नृशंसवत् ॥
05-093-010a	अशिष्टा गतमर्यादा लोभेन हृतचेतसः ।
05-093-010c	स्वेषु बन्धुषु मुख्येषु तद्वेत्थ भरतर्षभ ॥
05-093-011a	सेयमापन्महाघोरा कुरुष्वेव समुत्थिता ।
05-093-011c	उपेक्ष्यमाणा कौरव्य पृथिवीं घातयिष्यति ॥
05-093-012a	शक्या चेयं शमयितुं त्वं चेदिच्छसि भारत ।
05-093-012c	न दुष्करो ह्यत्र शमो मतो मे भरतर्षभ ॥
05-093-013a	त्वय्यधीनः शमो राजन्मयि चैव विशां पते ।
05-093-013c	पुत्रान्स्थापय कौरव्य स्थापयिष्याम्यहं परान् ॥
05-093-014a	आज्ञा तव हि राजेन्द्र कार्या पुत्रैः सहान्वयैः ।
05-093-014c	हितं बलवदप्येषां तिष्ठतां तव शासने ॥
05-093-015a	तव चैव हितं राजन्पाण्डवानामथो हितम् ।
05-093-015c	शमे प्रयतमानस्य मम शासनकाङ्क्षिणाम् ॥
05-093-016a	स्वयं निष्कलमालक्ष्य संविधत्स्व विशां पते ।
05-093-016c	सहभूतास्तु भरतास्तवैव स्युर्जनेश्वर ॥
05-093-017a	धर्मार्थयोस्तिष्ठ राजन्पाण्डवैरभिरक्षितः ।
05-093-017c	न हि शक्यास्तथाभूता यत्नादपि नराधिप ॥
05-093-018a	न हि त्वां पाण्डवैर्जेतुं रक्ष्यमाणं महात्मभिः ।
05-093-018c	इन्द्रोऽपि देवैः सहितः प्रसहेत कुतो नृपाः ॥
05-093-019a	यत्र भीष्मश्च द्रोणश्च कृपः कर्णो विविंशतिः ।
05-093-019c	अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ॥

05-093-020a	सैन्धवश्च कलिङ्गश्च काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
05-093-020c	युधिष्ठिरो भीमसेनः सव्यसाची यमौ तथा ॥
05-093-021a	सात्यकिश्च महातेजा युयुत्सुश्च महारथः ।
05-093-021c	को नु तान्विपरीतात्मा युध्येत भरतर्षभ ॥
05-093-022a	लोकस्येश्वरतां भूयः शत्रुभिश्चाप्रधृष्यताम् ।
05-093-022c	प्राप्स्यसि त्वममित्रघ्न सहितः कुरुपाण्डवैः ॥
05-093-023a	तस्य ते पृथिवीपालास्त्वत्समाः पृथिवीपते ।
05-093-023c	श्रेयांसश्चैव राजानः संधास्यन्ते परंतप ॥
05-093-024a	स त्वं पुत्रैश्च पौत्रैश्च भ्रातृभिः पितृभिस्तथा ।
05-093-024c	सुहृद्भिः सर्वतो गुप्तः सुखं शक्यसि जीवितुम् ॥
05-093-025a	एतानेव पुरोधाय सत्कृत्य च यथा पुरा ।
05-093-025c	अखिलां भोक्ष्यसे सर्वां पृथिवीं पृथिवीपते ॥
05-093-026a	एतैर्हि सहितः सर्वैः पाण्डवैः स्वैश्च भारत ।
05-093-026c	अन्यान्विजेष्यसे शत्रूनेष स्वार्थस्तवाखिलः ॥
05-093-027a	तैरेवोपार्जितां भूमिं भोक्ष्यसे च परंतप ।
05-093-027c	यदि संपत्स्यसे पुत्रैः सहामात्यैर्नराधिप ॥
05-093-028a	संयुगे वै महाराज दृश्यते सुमहान्क्षयः ।
05-093-028c	क्षये चोभयतो राजन्कं धर्ममनुपश्यसि ॥
05-093-029a	पाण्डवैर्निहतैः संख्ये पुत्रैर्वापि महाबलैः ।
05-093-029c	यद्विन्देथाः सुखं राजंस्तद्ब्रूहि भरतर्षभ ॥
05-093-030a	शूराश्च हि कृतास्त्राश्च सर्वे युद्धाभिकाङ्क्षिणः ।
05-093-030c	पाण्डवास्तावकाश्चैव तान्नक्ष महतो भयात् ॥
05-093-031a	न पश्येम कुरून्सर्वान्पाण्डवांश्चैव संयुगे ।
05-093-031c	क्षीणानुभयतः शूरात्रथेभ्यो रथिभिर्हतान् ॥
05-093-032a	समवेताः पृथिव्यां हि राजानो राजसत्तम ।
05-093-032c	अमर्षवशमापन्ना नाशयेयुरिमाः प्रजाः ॥
05-093-033a	त्राहि राजन्निमं लोकं न नश्येयुरिमाः प्रजाः ।
05-093-033c	त्वयि प्रकृतिमापन्ने शेषं स्यात्कुरुनन्दन ॥
05-093-034a	शुक्ला वदान्या ह्रीमन्त आर्याः पुण्याभिजातयः ।
05-093-034c	अन्योन्यसचिवा राजंस्तान्पाहि महतो भयात् ॥
05-093-035a	शिवेनेमे भूमिपालाः समागम्य परस्परम् ।

05-093-035c	सह भुक्त्वा च पीत्वा च प्रतियान्तु यथागृहम् ॥
05-093-036a	सुवाससः स्रग्विणश्च सत्कृत्य भरतर्षभ ।
05-093-036c	अमर्षाश्च निराकृत्य वैराणि च परंतप ॥
05-093-037a	हार्दं यत्पाण्डवेष्वासीत्प्राप्तेऽस्मिन्नायुषः क्षये ।
05-093-037c	तदेव ते भवत्वद्य शश्वच्च भरतर्षभ ॥
05-093-038a	बाला विहीनाः पित्रा ते त्वयैव परिवर्धिताः ।
05-093-038c	तान्पालय यथान्यायं पुत्रांश्च भरतर्षभ ॥
05-093-039a	भवतैव हि रक्ष्यास्ते व्यसनेषु विशेषतः ।
05-093-039c	मा ते धर्मस्तथैवार्थो नश्येत भरतर्षभ ॥
05-093-040a	आहुस्त्वां पाण्डवा राजन्नभिवाद्य प्रसाद्य च ।
05-093-040c	भवतः शासनाद्दुःखमनुभूतं सहानुगैः ॥
05-093-041a	द्वादशेमानि वर्षाणि वने निर्व्युषितानि नः ।
05-093-041c	त्रयोदशं तथाज्ञातैः सजने परिवत्सरम् ॥
05-093-042a	स्थाता नः समये तस्मिन्पितेति कृतनिश्चयाः ।
05-093-042c	नाहास्म समयं तात तच्च नो ब्राह्मणा विदुः ॥
05-093-043a	तस्मिन्नः समये तिष्ठ स्थितानां भरतर्षभ ।
05-093-043c	नित्यं संक्लेशिता राजन्स्वराज्यांशं लभेमहि ॥
05-093-044a	त्वं धर्ममर्थं युञ्जानः सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि ।
05-093-044c	गुरुत्वं भवति प्रेक्ष्य बहून्क्लेशांस्तितिक्षमहे ॥
05-093-045a	स भवान्मातृपितृवदस्मासु प्रतिपद्यताम् ।
05-093-045c	गुरोर्गरीयसी वृत्तिर्या च शिष्यस्य भारत ॥
05-093-046a	पित्रा स्थापयितव्या हि वयमुत्पथमास्थिताः ।
05-093-046c	संस्थापय पथिष्वस्मांस्तिष्ठ राजन्स्ववर्त्मनि ॥
05-093-047a	आहुश्चेमां परिषदं पुत्रास्ते भरतर्षभ ।
05-093-047c	धर्मज्ञेषु सभासत्सु नेह युक्तमसांप्रतम् ॥
05-093-048a	यत्र धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।
05-093-048c	हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र सभासदः ॥
05-093-049a	विद्धो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्र प्रपद्यते ।
05-093-049c	न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ॥
05-093-049e	धर्म एतानारुजति यथा नद्यनुकूलजान् ॥
05-093-050a	ये धर्ममनुपश्यन्तस्तूष्णीं ध्यायन्त आसते ।

05-093-050c	ते सत्यमाहुर्धर्मं च न्याय्यं च भरतर्षभ ॥
05-093-051a	शक्यं किमन्यद्वक्तुं ते दानादन्यज्जनेश्वर ।
05-093-051c	ब्रुवन्तु वा महीपालाः सभायां ये समासते ॥
05-093-051e	धर्मार्थौ संप्रधार्यैव यदि सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥
05-093-052a	प्रमुञ्चेमान्मृत्युपाशात्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभ ।
05-093-052c	प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ मा मन्युवशमन्वगाः ॥
05-093-053a	पित्र्यं तेभ्यः प्रदायांशं पाण्डवेभ्यो यथोचितम् ।
05-093-053c	ततः सपुत्रः सिद्धार्थो भुङ्क्त्व भोगान्परंतप ॥
05-093-054a	अजातशत्रुं जानीषे स्थितं धर्मे सतां सदा ।
05-093-054c	सपुत्रे त्वयि वृत्तिं च वर्तते यां नराधिप ॥
05-093-055a	दाहितश्च निरस्तश्च त्वामेवोपाश्रितः पुनः ।
05-093-055c	इन्द्रप्रस्थं त्वयैवासौ सपुत्रेण विवासितः ॥
05-093-056a	स तत्र निवसन्सर्वान्वशमानीय पार्थिवान् ।
05-093-056c	त्वन्मुखानकरोद्राजन्न च त्वामत्यवर्तत ॥
05-093-057a	तस्यैवं वर्तमानस्य सौबलेन जिहीर्षता ।
05-093-057c	राष्ट्राणि धनधान्यं च प्रयुक्तः परमोपधिः ॥
05-093-058a	स तामवस्थां संप्राप्य कृष्णां प्रेक्ष्य सभागताम् ।
05-093-058c	क्षत्रधर्मादमेयात्मा नाकम्पत युधिष्ठिरः ॥
05-093-059a	अहं तु तव तेषां च श्रेय इच्छामि भारत ।
05-093-059c	धर्मादर्थात्सुखाच्चैव मा राजन्नीनशः प्रजाः ॥
05-093-060a	अनर्थमर्थं मन्वाना अर्थं वानर्थमात्मनः ।
05-093-060c	लोभेऽतिप्रसृतान्पुत्रान्निगृह्णीष्व विशां पते ॥
05-093-061a	स्थिताः शुश्रूषितुं पार्थाः स्थिता योद्धुमरिदमाः ।
05-093-061c	यत्ते पथ्यतमं राजंस्तस्मिंस्तिष्ठ परंतप ॥
05-093-062a	तद्वाक्यं पार्थिवाः सर्वे हृदयैः समपूजयन् ।
05-093-062c	न तत्र कश्चिद्वक्तुं हि वाचं प्राक्रामदग्रतः ॥

05-094-001 वैशंपायन उवाच

05-094-001a	तस्मिन्नभिहिते वाक्ये केशवेन महात्मना ।
05-094-001c	स्तिमिता हृष्टरोमाण आसन्सर्वे सभासदः ॥
05-094-002a	कः स्विदुत्तरमेतस्माद्वक्तुमुत्सहते पुमान् ।
05-094-002c	इति सर्वे मनोभिस्ते चिन्तयन्ति स्म पार्थिवाः ॥

05-094-003a	तथा तेषु च सर्वेषु तूष्णींभूतेषु राजसु ।
05-094-003c	जामदग्न्य इदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
05-094-004a	इमामेकोपमां राजञ्शृणु सत्यामशङ्कितः ।
05-094-004c	तां श्रुत्वा श्रेय आदत्स्व यदि साधिवति मन्यसे ॥
05-094-005a	राजा दम्भोद्भवो नाम सार्वभौमः पुराभवत् ।
05-094-005c	अखिलां बुभुजे सर्वा पृथिवीमिति नः श्रुतम् ॥
05-094-006a	स स्म नित्यं निशापाये प्रातरुत्थाय वीर्यवान् ।
05-094-006c	ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चैव पृच्छन्नास्ते महारथः ॥
05-094-007a	अस्ति कश्चिद्विशिष्टो वा मद्विधो वा भवेद्युधि ।
05-094-007c	शूद्रो वैश्यः क्षत्रियो वा ब्राह्मणो वापि शस्त्रभृत् ॥
05-094-008a	इति ब्रुवन्नन्वचरत्स राजा पृथिवीमिमाम् ।
05-094-008c	दर्पेण महता मत्तः कंचिदन्यमचिन्तयन् ॥
05-094-009a	तं स्म वैद्या अकृपणा ब्राह्मणाः सर्वतोऽभयाः ।
05-094-009c	प्रत्यषेधन्त राजानं श्लाघमानं पुनः पुनः ॥
05-094-010a	प्रतिषिध्यमानोऽप्यसकृत्पृच्छत्येव स वै द्विजान् ।
05-094-010c	अभिमानी श्रिया मत्तस्तमूचुर्ब्राह्मणास्तदा ॥
05-094-011a	तपस्विनो महात्मानो वेदव्रतसमन्विताः ।
05-094-011c	उदीर्यमाणं राजानं क्रोधदीप्ता द्विजातयः ॥
05-094-012a	अनेकजननं सख्यं ययोः पुरुषसिंहयोः ।
05-094-012c	तयोस्त्वं न समो राजन्भवितासि कदाचन ॥
05-094-013a	एवमुक्तः स राजा तु पुनः पप्रच्छ तान्द्विजान् ।
05-094-013c	क्व तौ वीरौ क्वजन्मानौ किंकर्माणौ च कौ च तौ ॥

05-094-014 ब्राह्मणा ऊचुः

05-094-014a	नरो नारायणश्चैव तापसाविति नः श्रुतम् ।
05-094-014c	आयातौ मानुषे लोके ताभ्यां युध्यस्व पार्थिव ॥
05-094-015a	श्रूयते तौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ।
05-094-015c	तपो घोरमनिर्देश्यं तप्येते गन्धमादने ॥

05-094-016 राम उवाच

05-094-016a	स राजा महतीं सेनां योजयित्वा षडङ्गिनीम् ।
05-094-016c	अमृष्यमाणः संप्रायाद्यत्र तावपराजितौ ॥

- 05-094-017a स गत्वा विषमं घोरं पर्वतं गन्धमादनम् ।
 05-094-017c मृगयाणोऽन्वगच्छतौ तापसावपराजितौ ॥
 05-094-018a तौ दृष्ट्वा क्षुत्पिपासाभ्यां कृशौ धमनिसंततौ ।
 05-094-018c शीतवातातपैश्चैव कर्षितौ पुरुषोत्तमौ ॥
 05-094-018e अभिगम्योपसंगृह्य पर्यपृच्छदनामयम् ॥
 05-094-019a तमर्चित्वा मूलफलैरासनेनोदकेन च ।
 05-094-019c न्यमन्त्रयेतां राजानं किं कार्यं क्रियतामिति ॥
- 05-094-020 दम्भोद्भव उवाच**
 05-094-020a बाहुभ्यां मे जिता भूमिर्निहताः सर्वशत्रवः ।
 05-094-020c भवद्भ्यां युद्धमाकाङ्क्षन्नुपयातोऽस्मि पर्वतम् ॥
 05-094-020e आतिथ्यं दीयतामेतत्काङ्क्षितं मे चिरं प्रति ॥
- 05-094-021 नरनारायणावूचतुः**
 05-094-021a अपेतक्रोधलोभोऽयमाश्रमो राजसत्तम ।
 05-094-021c न ह्यस्मिन्नाश्रमे युद्धं कुतः शस्त्रं कुतोऽनृजुः ॥
 05-094-021e अन्यत्र युद्धमाकाङ्क्ष्व बहवः क्षत्रियाः क्षितौ ॥
- 05-094-022 राम उवाच**
 05-094-022a उच्यमानस्तथापि स्म भूय एवाभ्यभाषत ।
 05-094-022c पुनः पुनः क्षम्यमाणः सान्त्व्यमानश्च भारत ॥
 05-094-022e दम्भोद्भवो युद्धमिच्छन्नाह्वयत्येव तापसौ ॥
 05-094-023a ततो नरस्त्वषीकाणां मुष्टिमादाय कौरव ।
 05-094-023c अब्रवीदेहि युध्यस्व युद्धकामुक क्षत्रिय ॥
 05-094-024a सर्वशस्त्राणि चादत्स्व योजयस्व च वाहिनीम् ।
 05-094-024c अहं हि ते विनेष्यामि युद्धश्रद्धामितः परम् ॥
- 05-094-025 दम्भोद्भव उवाच**
 05-094-025a यद्येतदस्त्रमस्मासु युक्तं तापस मन्यसे ।
 05-094-025c एतेनापि त्वया योत्स्ये युद्धार्थी ह्यहमागतः ॥
- 05-094-026 राम उवाच**
 05-094-026a इत्युक्त्वा शरवर्षेण सर्वतः समवाकिरत् ।
 05-094-026c दम्भोद्भवस्तापसं तं जिघांसुः सहसैनिकः ॥

05-094-027a	तस्य तानस्यतो घोरानिषून्परतनुच्छिदः ।
05-094-027c	कदर्थीकृत्य स मुनिरिषीकाभिरपानुदत् ॥
05-094-028a	ततोऽस्मै प्रासृजद्वोरमैषीकमपराजितः ।
05-094-028c	अस्त्रमप्रतिसंधेयं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
05-094-029a	तेषामक्षीणि कर्णांश्च नस्तकांश्चैव मायया ।
05-094-029c	निमित्तवेधी स मुनिरिषीकाभिः समर्पयत् ॥
05-094-030a	स दृष्ट्वा श्वेतमाकाशमिषीकाभिः समाचितम् ।
05-094-030c	पादयोर्न्यपतद्राजा स्वस्ति मेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥
05-094-031a	तमब्रवीन्नरो राजञ्शरण्यः शरणैषिणाम् ।
05-094-031c	ब्रह्मण्यो भव धर्मात्मा मा च स्मैवं पुनः कृथाः ॥
05-094-032a	मा च दर्पसमाविष्टः क्षेप्सीः कांश्चित्कदाचन ।
05-094-032c	अल्पीयांसं विशिष्टं वा तत्ते राजन्परं हितम् ॥
05-094-033a	कृतप्रज्ञो वीतलोभो निरहंकार आत्मवान् ।
05-094-033c	दान्तः क्षान्तो मृदुः क्षेमः प्रजाः पालय पार्थिव ॥
05-094-034a	अनुज्ञातः स्वस्ति गच्छ मैवं भूयः समाचरेः ।
05-094-034c	कुशलं ब्राह्मणान्पृच्छेरावयोर्वचनाद्भृशम् ॥
05-094-035a	ततो राजा तयोः पादावभिवाद्य महात्मनोः ।
05-094-035c	प्रत्याजगाम स्वपुरं धर्मं चैवाचिनोद्भृशम् ॥
05-094-036a	सुमहच्चापि तत्कर्म यन्नरेण कृतं पुरा ।
05-094-036c	ततो गुणैः सुबहुभिः श्रेष्ठो नारायणोऽभवत् ॥
05-094-037a	तस्माद्यावद्भुःश्रेष्ठे गाण्डीवेऽस्त्रं न युज्यते ।
05-094-037c	तावत्त्वं मानमुत्सृज्य गच्छ राजन्धनंजयम् ॥
05-094-038a	काकुदीकं शुकं नाकमक्षिसंतर्जनं तथा ।
05-094-038c	संतानं नर्तनं घोरमास्यमोदकमष्टमम् ॥
05-094-039a	एतैर्विद्धाः सर्व एव मरणं यान्ति मानवाः ।
05-094-039c	उन्मत्ताश्च विचेष्टन्ते नष्टसंज्ञा विचेतसः ॥
05-094-040a	स्वपन्ते च प्लवन्ते च छर्दयन्ति च मानवाः ।
05-094-040c	मूत्रयन्ते च सततं रुदन्ति च हसन्ति च ॥
05-094-041a	असंख्येया गुणाः पार्थे तद्विशिष्टो जनार्दनः ।
05-094-041c	त्वमेव भूयो जानासि कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
05-094-042a	नरनारायणौ यौ तौ तावेवार्जुनकेशवौ ।

- 05-094-042c विजानीहि महाराज प्रवीरौ पुरुषर्षभौ ॥
 05-094-043a यद्येतदेवं जानासि न च मामतिशङ्कसे ।
 05-094-043c आर्या मतिं समास्थाय शाम्य भारत पाण्डवैः ॥
 05-094-044a अथ चेन्मन्यसे श्रेयो न मे भेदो भवेदिति ।
 05-094-044c प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ मा च युद्धे मनः कृथाः ॥
 05-094-045a भवतां च कुरुश्रेष्ठ कुलं बहुमतं भुवि ।
 05-094-045c तत्तथैवास्तु भद्रं ते स्वार्थमेवानुचिन्तय ॥

05-095-001 वैशंपायन उवाच

- 05-095-001a जामदग्न्यवचः श्रुत्वा कण्वोऽपि भगवानृषिः ।
 05-095-001c दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
 05-095-002a अक्षयश्चाव्ययश्चैव ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 05-095-002c तथैव भगवन्तौ तौ नरनारायणावृषी ॥
 05-095-003a आदित्यानां हि सर्वेषां विष्णुरेकः सनातनः ।
 05-095-003c अजय्यश्चाव्ययश्चैव शाश्वतः प्रभुरीश्वरः ॥
 05-095-004a निमित्तमरणास्त्वन्ये चन्द्रसूर्यौ मही जलम् ।
 05-095-004c वायुरग्निस्तथाकाशं ग्रहास्तारागणास्तथा ॥
 05-095-005a ते च क्षयान्ते जगतो हित्वा लोकत्रयं सदा ।
 05-095-005c क्षयं गच्छन्ति वै सर्वे सृज्यन्ते च पुनः पुनः ॥
 05-095-006a मुहूर्तमरणास्त्वन्ये मानुषा मृगपक्षिणः ।
 05-095-006c तिर्यग्योन्यश्च ये चान्ये जीवलोकचराः स्मृताः ॥
 05-095-007a भूयिष्ठेन तु राजानः श्रियं भुक्त्वायुषः क्षये ।
 05-095-007c मरणं प्रतिगच्छन्ति भोक्तुं सुकृतदुष्कृतम् ॥
 05-095-008a स भवान्धर्मपुत्रेण शमं कर्तुमिहार्हति ।
 05-095-008c पाण्डवाः कुरवश्चैव पालयन्तु वसुंधराम् ॥
 05-095-009a बलवानहमित्येव न मन्तव्यं सुयोधन ।
 05-095-009c बलवन्तो हि बलिभिर्दृश्यन्ते पुरुषर्षभ ॥
 05-095-010a न बलं बलिनां मध्ये बलं भवति कौरव ।
 05-095-010c बलवन्तो हि ते सर्वे पाण्डवा देवविक्रमाः ॥
 05-095-011a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 05-095-011c मातलेर्दातुकामस्य कन्यां मृगयतो वरम् ॥
 05-095-012a मतस्त्रैलोक्यराजस्य मातलिर्नाम सारथिः ।

05-095-012c	तस्यैकैव कुले कन्या रूपतो लोकविश्रुता ॥
05-095-013a	गुणकेशीति विख्याता नाम्ना सा देवरूपिणी ।
05-095-013c	श्रिया च वपुषा चैव स्त्रियोऽन्याः सातिरिच्यते ॥
05-095-014a	तस्याः प्रदानसमयं मातलिः सह भार्यया ।
05-095-014c	ज्ञात्वा विममृशे राजंस्तत्परः परिचिन्तयन् ॥
05-095-015a	धिकखल्वलघुशीलानामुच्छ्रितानां यशस्विनाम् ।
05-095-015c	नराणामृद्धसत्त्वानां कुले कन्याप्ररोहणम् ॥
05-095-016a	मातुः कुलं पितृकुलं यत्र चैव प्रदीयते ।
05-095-016c	कुलत्रयं संशयितं कुरुते कन्यका सताम् ॥
05-095-017a	देवमानुषलोकौ द्वौ मानसेनैव चक्षुषा ।
05-095-017c	अवगाह्यैव विचितौ न च मे रोचते वरः ॥
05-095-018a	न देवान्नैव दितिजान्न गन्धर्वान्न मानुषान् ।
05-095-018c	अरोचयं वरकृते तथैव बहुलानृषीन् ॥
05-095-019a	भार्यया तु स संमन्य सह रात्रौ सुधर्मया ।
05-095-019c	मातलिर्नागलोकाय चकार गमने मतिम् ॥
05-095-020a	न मे देवमनुष्येषु गुणकेश्याः समो वरः ।
05-095-020c	रूपतो दृश्यते कश्चिन्नागेषु भविता ध्रुवम् ॥
05-095-021a	इत्यामन्य सुधर्मां स कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
05-095-021c	कन्यां शिरस्युपाग्राय प्रविवेश महीतलम् ॥

05-096-001 कण्व उवाच

05-096-001a	मातलिस्तु ब्रजन्मार्गे नारदेन महर्षिणा ।
05-096-001c	वरुणं गच्छता द्रष्टुं समागच्छद्यदृच्छया ॥
05-096-002a	नारदोऽथाब्रवीदेनं क्व भवान्गन्तुमुद्यतः ।
05-096-002c	स्वेन वा सूत कार्येण शासनाद्वा शतक्रतोः ॥
05-096-003a	मातलिर्नारदेनैवं संपृष्टः पथि गच्छता ।
05-096-003c	यथावत्सर्वमाचष्ट स्वकार्यं वरुणं प्रति ॥
05-096-004a	तमुवाचाथ स मुनिर्गच्छावः सहिताविति ।
05-096-004c	सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतो दिवः ॥
05-096-005a	अहं ते सर्वमाख्यास्ये दर्शयन्वसुधातलम् ।
05-096-005c	दृष्ट्वा तत्र वरं कंचिद्रोचयिष्याव मातले ॥
05-096-006a	अवगाह्य ततो भूमिमुभौ मातलिनारदौ ।

05-096-006c	ददृशाते महात्मानौ लोकपालमपां पतिम् ॥
05-096-007a	तत्र देवर्षिसदृशीं पूजां प्राप स नारदः ।
05-096-007c	महेन्द्रसदृशीं चैव मातलिः प्रत्यपद्यत ॥
05-096-008a	तावुभौ प्रीतमनसौ कार्यवत्तां निवेद्य ह ।
05-096-008c	वरुणेनाभ्यनुज्ञातौ नागलोकं विचेरतुः ॥
05-096-009a	नारदः सर्वभूतानामन्तर्भूमिनिवासिनाम् ।
05-096-009c	जानंश्चकार व्याख्यानं यन्तुः सर्वमशेषतः ॥
05-096-010	नारद उवाच
05-096-010a	दृष्टस्ते वरुणस्तात पुत्रपौत्रसमावृतः ।
05-096-010c	पश्योदकपतेः स्थानं सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥
05-096-011a	एष पुत्रो महाप्राज्ञो वरुणस्येह गोपतेः ।
05-096-011c	एष तं शीलवृत्तेन शौचेन च विशिष्यते ॥
05-096-012a	एषोऽस्य पुत्रोऽभिमतः पुष्करः पुष्करेक्षणः ।
05-096-012c	रूपवान्दर्शनीयश्च सोमपुत्र्या वृतः पतिः ॥
05-096-013a	ज्योत्स्नाकालीति यामाहुर्द्वितीयां रूपतः श्रियम् ।
05-096-013c	आदित्यस्यैव गोः पुत्रो ज्येष्ठः पुत्रः कृतः स्मृतः ॥
05-096-014a	भवनं पश्य वारुण्या यदेतत्सर्वकाञ्चनम् ।
05-096-014c	यां प्राप्य सुरतां प्राप्ताः सुराः सुरपतेः सखे ॥
05-096-015a	एतानि हृतराज्यानां दैतेयानां स्म मातले ।
05-096-015c	दीप्यमानानि दृश्यन्ते सर्वप्रहरणान्युत ॥
05-096-016a	अक्षयाणि किलैतानि विवर्तन्ते स्म मातले ।
05-096-016c	अनुभावप्रयुक्तानि सुरैरवजितानि ह ॥
05-096-017a	अत्र राक्षसजात्यश्च भूतजात्यश्च मातले ।
05-096-017c	दिव्यप्रहरणाश्चासन्पूर्वदैवतनिर्मिताः ॥
05-096-018a	अग्निरेष महार्चिष्माज्जागर्ति वरुणहृदे ।
05-096-018c	वैष्णवं चक्रमाविद्धं विधूमेन हविष्मता ॥
05-096-019a	एष गाण्डीमयश्चापो लोकसंहारसंभृतः ।
05-096-019c	रक्ष्यते दैवतैर्नित्यं यतस्तद्गाण्डिवं धनुः ॥
05-096-020a	एष कृत्ये समुत्पन्ने तत्तद्धारयते बलम् ।
05-096-020c	सहस्रशतसंख्येन प्राणेन सततं ध्रुवम् ॥
05-096-021a	अशास्यानपि शास्त्येष रक्षोबन्धुषु राजसु ।

05-096-021c	सृष्टः प्रथमजो दण्डो ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ॥
05-096-022a	एतच्छत्रं नरेन्द्राणां महच्छक्रेण भाषितम् ।
05-096-022c	पुत्राः सलिलराजस्य धारयन्ति महोदयम् ॥
05-096-023a	एतत्सलिलराजस्य छत्रं छत्रगृहे स्थितम् ।
05-096-023c	सर्वतः सलिलं शीतं जीमूत इव वर्षति ॥
05-096-024a	एतच्छत्रात्परिश्रष्टं सलिलं सोमनिर्मलम् ।
05-096-024c	तमसा मूर्छितं याति येन नार्छति दर्शनम् ॥
05-096-025a	बहून्यद्भुतरूपाणि द्रष्टव्यानीह मातले ।
05-096-025c	तव कार्योपरोधस्तु तस्माद्गच्छाव माचिरम् ॥

05-097-001 नारद उवाच

05-097-001a	एतत्तु नागलोकस्य नाभिस्थाने स्थितं पुरम् ।
05-097-001c	पातालमिति विख्यातं दैत्यदानवसेवितम् ॥
05-097-002a	इदमद्भिः समं प्राप्ता ये केचिद्भ्रुवजङ्गमाः ।
05-097-002c	प्रविशन्तो महानादं नदन्ति भयपीडिताः ॥
05-097-003a	अत्रासुरोऽग्निः सततं दीप्यते वारिभोजनः ।
05-097-003c	व्यापारेण धृतात्मानं निबद्धं समबुध्यत ॥
05-097-004a	अत्रामृतं सुरैः पीत्वा निहितं निहतारिभिः ।
05-097-004c	अतः सोमस्य हानिश्च वृद्धिश्चैव प्रदृश्यते ॥
05-097-005a	अत्र दिव्यं हयशिरः काले पर्वणि पर्वणि ।
05-097-005c	उत्तिष्ठति सुवर्णाभं वार्षिरापूरयञ्जगत् ॥
05-097-006a	यस्मादत्र समग्रास्ताः पतन्ति जलमूर्तयः ।
05-097-006c	तस्मात्पातालमित्येतत्ख्यायते पुरमुत्तमम् ॥
05-097-007a	ऐरावतोऽस्मात्सलिलं गृहीत्वा जगतो हितः ।
05-097-007c	मेघेष्वामुञ्चते शीतं यन्महेन्द्रः प्रवर्षति ॥
05-097-008a	अत्र नानाविधाकारास्तिमयो नैकरूपिणः ।
05-097-008c	अप्सु सोमप्रभां पीत्वा वसन्ति जलचारिणः ॥
05-097-009a	अत्र सूर्याशुभिर्भिन्नाः पातालतलमाश्रिताः ।
05-097-009c	मृता दिवसतः सूत पुनर्जीवन्ति ते निशि ॥
05-097-010a	उदये नित्यशश्चात्र चन्द्रमा रश्मिभिर्वृतः ।
05-097-010c	अमृतं स्पृश्य संस्पर्शात्संजीवयति देहिनः ॥
05-097-011a	अत्र तेऽधर्मनिरता बद्धाः कालेन पीडिताः ।

- 05-097-011c दैतेया निवसन्ति स्म वासवेन हृतश्रियः ॥
- 05-097-012a अत्र भूतपतिर्नाम सर्वभूतमहेश्वरः ।
- 05-097-012c भूतये सर्वभूतानामचरत्तप उत्तमम् ॥
- 05-097-013a अत्र गोव्रतिनो विप्राः स्वाध्यायाम्नायकर्षिताः ।
- 05-097-013c त्यक्तप्राणा जितस्वर्गा निवसन्ति महर्षयः ॥
- 05-097-014a यत्रतत्रशयो नित्यं येनकेनचिदाशितः ।
- 05-097-014c येनकेनचिदाच्छन्नः स गोव्रत इहोच्यते ॥
- 05-097-015a ऐरावतो नागराजो वामनः कुमुदोऽञ्जनः ।
- 05-097-015c प्रसूताः सुप्रतीकस्य वंशे वारणसत्तमाः ॥
- 05-097-016a पश्य यद्यत्र ते कश्चिद्रोचते गुणतो वरः ।
- 05-097-016c वरयिष्याव तं गत्वा यत्नमास्थाय मातले ॥
- 05-097-017a अण्डमेतज्जले न्यस्तं दीप्यमानमिव श्रिया ।
- 05-097-017c आ प्रजानां निसर्गाद्वै नोद्भिद्यति न सर्पति ॥
- 05-097-018a नास्य जातिं निसर्गं वा कथ्यमानं शृणोमि वै ।
- 05-097-018c पितरं मातरं वापि नास्य जानाति कश्चन ॥
- 05-097-019a अतः किल महानग्निरन्तकाले समुत्थितः ।
- 05-097-019c धक्ष्यते मातले सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥

05-097-020 कण्व उवाच

- 05-097-020a मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वा नारदस्याथ भाषितम् ।
- 05-097-020c न मेऽत्र रोचते कश्चिदन्यतो ब्रज माचिरम् ॥

05-098-001 नारद उवाच

- 05-098-001a हिरण्यपुरमित्येतत्ख्यातं पुरवरं महत् ।
- 05-098-001c दैत्यानां दानवानां च मायाशतविचारिणाम् ॥
- 05-098-002a अनल्पेन प्रयत्नेन निर्मितं विश्वकर्मणा ।
- 05-098-002c मयेन मनसा सृष्टं पातालतलमाश्रितम् ॥
- 05-098-003a अत्र मायासहस्राणि विकुर्वाणा महौजसः ।
- 05-098-003c दानवा निवसन्ति स्म शूरा दत्तवराः पुरा ॥
- 05-098-004a नैते शक्रेण नान्येन वरुणेन यमेन वा ।
- 05-098-004c शक्यन्ते वशमानेतुं तथैव धनदेन च ॥
- 05-098-005a असुराः कालखञ्जाश्च तथा विष्णुपदोद्भवाः ।

- 05-098-005c नैरृता यातुधानाश्च ब्रह्मवेदोद्भवाश्च ये ॥
- 05-098-006a दंष्ट्रिणो भीमरूपाश्च निवसन्त्यात्मरक्षिणः ।
- 05-098-006c मायावीर्योपसंपन्ना निवसन्त्यात्मरक्षिणः ॥
- 05-098-007a निवातकवचा नाम दानवा युद्धदुर्मदाः ।
- 05-098-007c जानासि च यथा शक्रो नैताञ्शक्नोति बाधितुम् ॥
- 05-098-008a बहुशो मातले त्वं च तव पुत्रश्च गोमुखः ।
- 05-098-008c निर्भग्नो देवराजश्च सहपुत्रः शचीपतिः ॥
- 05-098-009a पश्य वेश्मानि रौक्माणि मातले राजतानि च ।
- 05-098-009c कर्मणा विधियुक्तेन युक्तान्युपगतानि च ॥
- 05-098-010a वैडूर्यहरितानीव प्रवालरुचिराणि च ।
- 05-098-010c अर्कस्फटिकशुभ्राणि वज्रसारोज्ज्वलानि च ॥
- 05-098-011a पार्थिवानीव चाभान्ति पुनर्नगमयानि च ।
- 05-098-011c शैलानीव च दृश्यन्ते तारकाणीव चाप्युत ॥
- 05-098-012a सूर्यरूपाणि चाभान्ति दीप्ताग्निसदृशानि च ।
- 05-098-012c मणिजालविचित्राणि प्रांशूनि निबिडानि च ॥
- 05-098-013a नैतानि शक्यं निर्देष्टुं रूपतो द्रव्यतस्तथा ।
- 05-098-013c गुणतश्चैव सिद्धानि प्रमाणगुणवन्ति च ॥
- 05-098-014a आक्रीडान्पश्य दैत्यानां तथैव शयनान्युत ।
- 05-098-014c रत्नवन्ति महार्हाणि भाजनान्यासनानि च ॥
- 05-098-015a जलदाभांस्तथा शैलांस्तोयप्रस्रवणान्वितान् ।
- 05-098-015c कामपुष्पफलांश्चैव पादपान्कामचारिणः ॥
- 05-098-016a मातले कश्चिदत्रापि रुचितस्ते वरो भवेत् ।
- 05-098-016c अथ वान्यां दिशं भूमेर्गच्छाव यदि मन्यसे ॥
- 05-098-017 कण्व उवाच**
- 05-098-017a मातलिस्त्वब्रवीदेनं भाषमाणं तथाविधम् ।
- 05-098-017c देवर्षे नैव मे कार्यं विप्रियं त्रिदिवौकसाम् ॥
- 05-098-018a नित्यानुषक्तवैरा हि भ्रातरो देवदानवाः ।
- 05-098-018c अरिपक्षेण संबन्धं रोचयिष्याम्यहं कथम् ॥
- 05-098-019a अन्यत्र साधु गच्छावो द्रष्टुं नार्हामि दानवान् ।
- 05-098-019c जानामि तु तथात्मानं दित्सात्मकमलं यथा ॥

05-099-001 नारद उवाच

- 05-099-001a अयं लोकः सुपर्णानां पक्षिणां पन्नगाशिनाम् ।
 05-099-001c विक्रमे गमने भारे नैषामस्ति परिश्रमः ॥
- 05-099-002a वैनतेयसुतैः सूत षड्भिस्ततमिदं कुलम् ।
 05-099-002c सुमुखेन सुनाम्ना च सुनेत्रेण सुवर्चसा ॥
- 05-099-003a सुरूपपक्षिराजेन सुबलेन च मातले ।
 05-099-003c वर्धितानि प्रसूत्या वै विनताकुलकर्तृभिः ॥
- 05-099-004a पक्षिराजाभिजात्यानां सहस्राणि शतानि च ।
 05-099-004c कश्यपस्य ततो वंशे जातैर्भूतिविवर्धनैः ॥
- 05-099-005a सर्वे ह्येते श्रिया युक्ताः सर्वे श्रीवत्सलक्षणाः ।
 05-099-005c सर्वे श्रियमभीप्सन्तो धारयन्ति बलान्युत ॥
- 05-099-006a कर्मणा क्षत्रियाश्चैते निर्घृणा भोगिभोजिनः ।
 05-099-006c ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वाद्ब्राह्मण्यं न लभन्ति वै ॥
- 05-099-007a नामानि चैषां वक्ष्यामि यथा प्राधान्यतः शृणु ।
 05-099-007c मातले श्लाघ्यमेतद्धि कुलं विष्णुपरिग्रहम् ॥
- 05-099-008a दैवतं विष्णुरेतेषां विष्णुरेव परायणम् ।
 05-099-008c हृदि चैषां सदा विष्णुर्विष्णुरेव गतिः सदा ॥
- 05-099-009a सुवर्णचूडो नागाशी दारुणश्चण्डतुण्डकः ।
 05-099-009c अनलश्चानिलश्चैव विशालाक्षोऽथ कुण्डली ॥
- 05-099-010a काश्यपिर्ध्वजविष्कम्भो वैनतेयोऽथ वामनः ।
 05-099-010c वातवेगो दिशाचक्षुर्निमेषो निमिषस्तथा ॥
- 05-099-011a त्रिवारः सप्तवारश्च वाल्मीकिर्द्वीपकस्तथा ।
 05-099-011c दैत्यद्वीपः सरिद्द्वीपः सारसः पद्मकेसरः ॥
- 05-099-012a सुमुखः सुखकेतुश्च चित्रबर्हस्तथानघः ।
 05-099-012c मेघकृत्कुमुदो दक्षः सर्पान्तः सोमभोजनः ॥
- 05-099-013a गुरुभारः कपोतश्च सूर्यनेत्रश्चिरान्तकः ।
 05-099-013c विष्णुधन्वा कुमारश्च परिबर्हो हरिस्तथा ॥
- 05-099-014a सुस्वरो मधुपर्कश्च हेमवर्णस्तथैव च ।
 05-099-014c मलयो मातरिश्वा च निशाकरदिवाकरौ ॥
- 05-099-015a एते प्रदेशमात्रेण मयोक्ता गरुडात्मजाः ।
 05-099-015c प्राधान्यतोऽथ यशसा कीर्तिताः प्राणतश्च ते ॥

05-099-016a	यद्यत्र न रुचिः काचिदेहि गच्छाव मातले ।
05-099-016c	तं नयिष्यामि देशं त्वां रुचिं यत्रोपलप्स्यसे ॥
05-100-001	नारद उवाच
05-100-001a	इदं रसातलं नाम सप्तमं पृथिवीतलम् ।
05-100-001c	यत्रास्ते सुरभिर्माता गवाममृतसंभवा ॥
05-100-002a	क्षरन्ती सततं क्षीरं पृथिवीसारसंभवम् ।
05-100-002c	षण्णां रसानां सारेण रसमेकमनुत्तमम् ॥
05-100-003a	अमृतेनाभितृप्तस्य सारमुद्गिरतः पुरा ।
05-100-003c	पितामहस्य वदनादुदतिष्ठदनिन्दिता ॥
05-100-004a	यस्याः क्षीरस्य धाराया निपतन्त्या महीतले ।
05-100-004c	हृदः कृतः क्षीरनिधिः पवित्रं परमुत्तमम् ॥
05-100-005a	पुष्पितस्येव फेनस्य पर्यन्तमनुवेष्टितम् ।
05-100-005c	पिबन्तो निवसन्त्यत्र फेनपा मुनिसत्तमाः ॥
05-100-006a	फेनपा नाम नाम्ना ते फेनाहाराश्च मातले ।
05-100-006c	उग्रे तपसि वर्तन्ते येषां बिभ्यति देवताः ॥
05-100-007a	अस्याश्चतस्रो धेन्वोऽन्या दिक्षु सर्वासु मातले ।
05-100-007c	निवसन्ति दिशापाल्यो धारयन्त्यो दिशः स्मृताः ॥
05-100-008a	पूर्वा दिशं धारयते सुरूपा नाम सौरभी ।
05-100-008c	दक्षिणां हंसका नाम धारयत्यपरां दिशम् ॥
05-100-009a	पश्चिमा वारुणी दिक्च धार्यते वै सुभद्रया ।
05-100-009c	महानुभावया नित्यं मातले विश्वरूपया ॥
05-100-010a	सर्वकामदुघा नाम धेनुर्धारयते दिशम् ।
05-100-010c	उत्तरां मातले धर्म्यां तथैलविलसंजिताम् ॥
05-100-011a	आसां तु पयसा मिश्रं पयो निर्मथ्य सागरे ।
05-100-011c	मन्थानं मन्दरं कृत्वा देवैरसुरसंहितैः ॥
05-100-012a	उद्धृता वारुणी लक्ष्मीरमृतं चापि मातले ।
05-100-012c	उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजो मणिरत्नं च कौस्तुभम् ॥
05-100-013a	सुधाहारेषु च सुधां स्वधाभोजिषु च स्वधाम् ।
05-100-013c	अमृतं चामृताशेषु सुरभिः क्षरते पयः ॥
05-100-014a	अत्र गाथा पुरा गीता रसातलनिवासिभिः ।
05-100-014c	पौराणी श्रूयते लोके गीयते या मनीषिभिः ॥

05-100-015a	न नागलोके न स्वर्गे न विमाने त्रिविष्टपे ।
05-100-015c	परिवासः सुखस्तादृग्रसातलतले यथा ॥
05-101-001	नारद उवाच
05-101-001a	इयं भोगवती नाम पुरी वासुकिपालिता ।
05-101-001c	यादृशी देवराजस्य पुरीवर्यामरावती ॥
05-101-002a	एष शेषः स्थितो नागो येनेयं धार्यते सदा ।
05-101-002c	तपसा लोकमुख्येन प्रभावमहता मही ॥
05-101-003a	श्वेतोच्चयनिभाकारो नानाविधविभूषणः ।
05-101-003c	सहस्रं धारयन्मूर्ध्ना ज्वालाजिह्वो महाबलः ॥
05-101-004a	इह नानाविधाकारा नानाविधविभूषणाः ।
05-101-004c	सुरसायाः सुता नागा निवसन्ति गतव्यथाः ॥
05-101-005a	मणिस्वस्तिकचक्राङ्काः कमण्डलुकलक्षणाः ।
05-101-005c	सहस्रसंख्या बलिनः सर्वे रौद्राः स्वभावतः ॥
05-101-006a	सहस्रशिरसः केचित्केचित्पञ्चशताननाः ।
05-101-006c	शतशीर्षास्तथा केचित्केचित्त्रिशिरसोऽपि च ॥
05-101-007a	द्विपञ्चशिरसः केचित्केचित्सप्तमुखास्तथा ।
05-101-007c	महाभोगा महाकायाः पर्वताभोगभोगिनः ॥
05-101-008a	बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
05-101-008c	नागानामेकवंशानां यथाश्रेष्ठांस्तु मे शृणु ॥
05-101-009a	वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ ।
05-101-009c	कालीयो नहुषश्चैव कम्बलाश्वतरावुभौ ॥
05-101-010a	बाह्यकुण्डो मणिर्नागस्तथैवापूरणः खगः ।
05-101-010c	वामनश्चैलपत्रश्च कुरुरः कुकुणस्तथा ॥
05-101-011a	आर्यको नन्दकश्चैव तथा कलशपोतकौ ।
05-101-011c	कैलासकः पिञ्जरको नागश्चैरावतस्तथा ॥
05-101-012a	सुमनोमुखो दधिमुखः शङ्खो नन्दोपनन्दकौ ।
05-101-012c	आप्तः कोटनकश्चैव शिखी निष्ठूरिकस्तथा ॥
05-101-013a	तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्च कुमुदो माल्यपिण्डकः ।
05-101-013c	द्वौ पद्मौ पुण्डरीकश्च पुष्पो मुद्गरपर्णकः ॥
05-101-014a	करवीरः पीठरकः संवृत्तो वृत्त एव च ।
05-101-014c	पिण्डारो बिल्वपत्रश्च मूषिकादः शिरीषकः ॥

05-101-015a	दिलीपः शङ्खशीर्षश्च ज्योतिष्कोऽथापराजितः ।
05-101-015c	कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च कुमारः कुशकस्तथा ॥
05-101-016a	विरजा धारणश्चैव सुबाहुर्मुखरो जयः ।
05-101-016c	बधिरान्धौ विकुण्डश्च विरसः सुरसस्तथा ॥
05-101-017a	एते चान्ये च बहवः कश्यपस्यात्मजाः स्मृताः ।
05-101-017c	मातले पश्य यद्यत्र कश्चित्ते रोचते वरः ॥

05-101-018 कण्व उवाच

05-101-018a	मातलिस्त्वेकमव्यग्रः सततं संनिरीक्ष्य वै ।
05-101-018c	पप्रच्छ नारदं तत्र प्रीतिमानिव चाभवत् ॥
05-101-019a	स्थितो य एष पुरतः कौरव्यस्यार्यकस्य च ।
05-101-019c	द्युतिमान्दर्शनीयश्च कस्यैष कुलनन्दनः ॥
05-101-020a	कः पिता जननी चास्य कतमस्यैष भोगिनः ।
05-101-020c	वंशस्य कस्यैष महान्केतुभूत इव स्थितः ॥
05-101-021a	प्रणिधानेन धैर्येण रूपेण वयसा च मे ।
05-101-021c	मनः प्रविष्टो देवर्षे गुणकेश्याः पतिर्वरः ॥
05-101-022a	मातलिं प्रीतिमनसं दृष्ट्वा सुमुखदर्शनात् ।
05-101-022c	निवेदयामास तदा माहात्म्यं जन्म कर्म च ॥
05-101-023a	ऐरावतकुले जातः सुमुखो नाम नागराट् ।
05-101-023c	आर्यकस्य मतः पौत्रो दौहित्रो वामनस्य च ॥
05-101-024a	एतस्य हि पिता नागश्चिकुरो नाम मातले ।
05-101-024c	नचिराद्वैनतेयेन पञ्चत्वमुपपादितः ॥
05-101-025a	ततोऽब्रवीत्प्रीतमना मातलिर्नारदं वचः ।
05-101-025c	एष मे रुचितस्तात जामाता भुजगोत्तमः ॥
05-101-026a	क्रियतामत्र यत्नो हि प्रीतिमानस्म्यनेन वै ।
05-101-026c	अस्य नागपतेर्दातुं प्रियां दुहितरं मुने ॥

05-102-001 नारद उवाच

05-102-001a	सूतोऽयं मातलिर्नाम शक्रस्य दयितः सुहृत् ।
05-102-001c	शुचिः शीलगुणोपेतस्तेजस्वी वीर्यवान्बली ॥
05-102-002a	शक्रस्यायं सखा चैव मन्त्री सारथिरेव च ।
05-102-002c	अल्पान्तरप्रभावश्च वासवेन रणे रणे ॥

05-102-003a	अयं हरिसहस्रेण युक्तं जैत्रं रथोत्तमम् ।
05-102-003c	देवासुरेषु युद्धेषु मनसैव नियच्छति ॥
05-102-004a	अनेन विजितानश्चैर्दोभ्यां जयति वासवः ।
05-102-004c	अनेन प्रहृते पूर्वं बलभित्प्रहरत्युत ॥
05-102-005a	अस्य कन्या वरारोहा रूपेणासदृशी भुवि ।
05-102-005c	सत्त्वशीलगुणोपेता गुणकेशीति विश्रुता ॥
05-102-006a	तस्यास्य यत्नाच्चरतस्त्रैलोक्यममरद्युते ।
05-102-006c	सुमुखो भवतः पौत्रो रोचते दुहितुः पतिः ॥
05-102-007a	यदि ते रोचते सौम्य भुजगोत्तम माचिरम् ।
05-102-007c	क्रियतामार्यक क्षिप्रं बुद्धिः कन्याप्रतिग्रहे ॥
05-102-008a	यथा विष्णुकुले लक्ष्मीर्यथा स्वाहा विभावसोः ।
05-102-008c	कुले तव तथैवास्तु गुणकेशी सुमध्यमा ॥
05-102-009a	पौत्रस्यार्थे भवांस्तस्माद्गुणकेशीं प्रतीच्छतु ।
05-102-009c	सदृशीं प्रतिरूपस्य वासवस्य शचीमिव ॥
05-102-010a	पितृहीनमपि ह्येनं गुणतो वरयामहे ।
05-102-010c	बहुमानाच्च भवतस्तथैवैरावतस्य च ॥
05-102-010e	सुमुखस्य गुणैश्चैव शीलशौचदमादिभिः ॥
05-102-011a	अभिगम्य स्वयं कन्यामयं दातुं समुद्यतः ।
05-102-011c	मातलेस्तस्य संमानं कर्तुमर्हो भवानपि ॥

05-102-012 कण्व उवाच

05-102-012a	स तु दीनः प्रहृष्टश्च प्राह नारदमार्यकः ।
05-102-012c	त्रियमाणे तथा पौत्रे पुत्रे च निधनं गते ॥
05-102-013a	न मे नैतद्बहुमतं देवर्षे वचनं तव ।
05-102-013c	सखा शक्रस्य संयुक्तः कस्यायं नेप्सितो भवेत् ॥
05-102-014a	कारणस्य तु दौर्बल्याच्चिन्तयामि महामुने ।
05-102-014c	अस्य देहकरस्तात मम पुत्रो महाद्युते ॥
05-102-014e	भक्षितो वैनतेयेन दुःखार्तास्तेन वै वयम् ॥
05-102-015a	पुनरेव च तेनोक्तं वैनतेयेन गच्छता ।
05-102-015c	मासेनान्येन सुमुखं भक्षयिष्य इति प्रभो ॥
05-102-016a	ध्रुवं तथा तद्भविता जानीमस्तस्य निश्चयम् ।
05-102-016c	तेन हर्षः प्रनष्टो मे सुपर्णवचनेन वै ॥

- 05-102-017a मातलिस्त्वब्रवीदेनं बुद्धिरत्र कृता मया ।
 05-102-017c जामातृभावेन वृतः सुमुखस्तव पुत्रजः ॥
 05-102-018a सोऽयं मया च सहितो नारदेन च पन्नगः ।
 05-102-018c त्रिलोकेशं सुरपतिं गत्वा पश्यतु वासवम् ॥
 05-102-019a शेषेणैवास्य कार्येण प्रज्ञास्याम्यहमायुषः ।
 05-102-019c सुपर्णस्य विघाते च प्रयतिष्यामि सत्तम ॥
 05-102-020a सुमुखश्च मया सार्धं देवेशमभिगच्छतु ।
 05-102-020c कार्यसंसाधनार्थाय स्वस्ति तेऽस्तु भुजंगम् ॥
 05-102-021a ततस्ते सुमुखं गृह्य सर्व एव महौजसः ।
 05-102-021c ददृशुः शक्रमासीनं देवराजं महाद्युतिम् ॥
 05-102-022a संगत्या तत्र भगवान्विष्णुरासीच्चतुर्भुजः ।
 05-102-022c ततस्तत्सर्वमाचख्यौ नारदो मातलिं प्रति ॥
 05-102-023a ततः पुरंदरं विष्णुरुवाच भुवनेश्वरम् ।
 05-102-023c अमृतं दीयतामस्मै क्रियताममरैः समः ॥
 05-102-024a मातलिर्नारदश्चैव सुमुखश्चैव वासव ।
 05-102-024c लभन्तां भवतः कामात्काममेतं यथेप्सितम् ॥
 05-102-025a पुरंदरोऽथ संचिन्त्य वैनतेयपराक्रमम् ।
 05-102-025c विष्णुमेवाब्रवीदेनं भवानेव ददात्विति ॥

05-102-026 विष्णुरुवाच

- 05-102-026a ईशस्त्वमसि लोकानां चराणामचराश्च ये ।
 05-102-026c त्वया दत्तमदत्तं कः कर्तुमुत्सहते विभो ॥

05-102-027 कण्व उवाच

- 05-102-027a प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मै पन्नगायायुरुत्तमम् ।
 05-102-027c न त्वेनममृतप्राशं चकार बलवृत्रहा ॥
 05-102-028a लब्ध्वा वरं तु सुमुखः सुमुखः संबभूव ह ।
 05-102-028c कृतदारो यथाकामं जगाम च गृहान्प्रति ॥
 05-102-029a नारदस्त्वार्यकश्चैव कृतकार्यौ मुदा युतौ ।
 05-102-029c प्रतिजग्मतुरभ्यर्च्य देवराजं महाद्युतिम् ॥

05-103-001 कण्व उवाच

- 05-103-001a गरुडस्तत्तु शुश्राव यथावृत्तं महाबलः ।

05-103-001c	आयुःप्रदानं शक्रेण कृतं नागस्य भारत ॥
05-103-002a	पक्षवातेन महता रुद्ध्वा त्रिभुवनं खगः ।
05-103-002c	सुपर्णः परमक्रुद्धो वासवं समुपाद्रवत् ॥
05-103-003	गरुड उवाच
05-103-003a	भगवन्किमवज्ञानात्क्षुधां प्रति भये मम ।
05-103-003c	कामकारवरं दत्त्वा पुनश्चलितवानसि ॥
05-103-004a	निसर्गात्सर्वभूतानां सर्वभूतेश्वरेण मे ।
05-103-004c	आहारो विहितो धात्रा किमर्थं वार्यते त्वया ॥
05-103-005a	वृतश्चैष महानागः स्थापितः समयश्च मे ।
05-103-005c	अनेन च मया देव भर्तव्यः प्रसवो महान् ॥
05-103-006a	एतस्मिंस्त्वन्यथाभूते नान्यं हिंसितुमुत्सहे ।
05-103-006c	क्रीडसे कामकारेण देवराज यथेच्छकम् ॥
05-103-007a	सोऽहं प्राणान्विमोक्ष्यामि तथा परिजनो मम ।
05-103-007c	ये च भृत्या मम गृहे प्रीतिमान्भव वासव ॥
05-103-008a	एतच्चैवाहमर्हामि भूयश्च बलवृत्रहन् ।
05-103-008c	त्रैलोक्यस्येश्वरो योऽहं परभृत्यत्वमागतः ॥
05-103-009a	त्वयि तिष्ठति देवेश न विष्णुः कारणं मम ।
05-103-009c	त्रैलोक्यराज राज्यं हि त्वयि वासव शाश्वतम् ॥
05-103-010a	ममापि दक्षस्य सुता जननी कश्यपः पिता ।
05-103-010c	अहमप्युत्सहे लोकान्समस्तान्वोढुमञ्जसा ॥
05-103-011a	असह्यं सर्वभूतानां ममापि विपुलं बलम् ।
05-103-011c	मयापि सुमहत्कर्म कृतं दैतेयविग्रहे ॥
05-103-012a	श्रुतश्रीः श्रुतसेनश्च विवस्वात्रोचनामुखः ।
05-103-012c	प्रसभः कालकाक्षश्च मयापि दितिजा हताः ॥
05-103-013a	यत्तु ध्वजस्थानगतो यत्नात्परिचराम्यहम् ।
05-103-013c	वहामि चैवानुजं ते तेन मामवमन्यसे ॥
05-103-014a	कोऽन्यो भारसहो ह्यस्ति कोऽन्योऽस्ति बलवत्तरः ।
05-103-014c	मया योऽहं विशिष्टः सन्वहामीमं सबान्धवम् ॥
05-103-015a	अवज्ञाय तु यत्तेऽहं भोजनाद्व्यपरोपितः ।
05-103-015c	तेन मे गौरवं नष्टं त्वत्तश्चास्माच्च वासव ॥
05-103-016a	अदित्यां य इमे जाता बलविक्रमशालिनः ।

- 05-103-016c त्वमेषां किल सर्वेषां विशेषाद्वलवत्तरः ॥
- 05-103-017a सोऽहं पक्षैकदेशेन वहामि त्वां गतक्लमः ।
- 05-103-017c विमृश त्वं शनैस्तात को न्वत्र बलवानिति ॥
- 05-103-018 कण्व उवाच**
- 05-103-018a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा खगस्योदरकदारुणम् ।
- 05-103-018c अक्षोभ्यं क्षोभयंस्ताक्षर्यमुवाच रथचक्रभृत् ॥
- 05-103-019a गरुत्मन्मन्यसेऽऽत्मानं बलवन्तं सुदुर्बलम् ।
- 05-103-019c अलमस्मत्समक्षं ते स्तोतुमात्मानमण्डज ॥
- 05-103-020a त्रैलोक्यमपि मे कृत्स्नमशक्तं देहधारणे ।
- 05-103-020c अहमेवात्मनात्मानं वहामि त्वां च धारये ॥
- 05-103-021a इमं तावन्ममैकं त्वं बाहुं सव्येतरं वह ।
- 05-103-021c यद्येनं धारयस्येकं सफलं ते विकत्थितम् ॥
- 05-103-022a ततः स भगवांस्तस्य स्कन्धे बाहुं समासजत् ।
- 05-103-022c निपपात स भारातो विह्वलो नष्टचेतनः ॥
- 05-103-023a यावान्हि भारः कृत्स्नायाः पृथिव्याः पर्वतैः सह ।
- 05-103-023c एकस्या देहशाखायास्तावद्भारममन्यत ॥
- 05-103-024a न त्वेनं पीडयामास बलेन बलवत्तरः ।
- 05-103-024c ततो हि जीवितं तस्य न व्यनीनशदच्युतः ॥
- 05-103-025a विपक्षः स्रस्तकायश्च विचेता विह्वलः खगः ।
- 05-103-025c मुमोच पत्राणि तदा गुरुभारप्रपीडितः ॥
- 05-103-026a स विष्णुं शिरसा पक्षी प्रणम्य विनतासुतः ।
- 05-103-026c विचेता विह्वलो दीनः किञ्चिद्वचनमब्रवीत् ॥
- 05-103-027a भगवँल्लोकसारस्य सदृशेन वपुष्मता ।
- 05-103-027c भुजेन स्वैरमुक्तेन निष्पिष्टोऽस्मि महीतले ॥
- 05-103-028a क्षन्तुमर्हसि मे देव विह्वलस्याल्पचेतसः ।
- 05-103-028c बलदाहविदग्धस्य पक्षिणो ध्वजवासिनः ॥
- 05-103-029a न विज्ञातं बलं देव मया ते परमं विभो ।
- 05-103-029c तेन मन्याम्यहं वीर्यमात्मनोऽसदृशं परैः ॥
- 05-103-030a ततश्चक्रे स भगवान्प्रसादं वै गरुत्मतः ।
- 05-103-030c मैवं भूय इति स्नेहात्तदा चैनमुवाच ह ॥
- 05-103-031a तथा त्वमपि गान्धारे यावत्पाण्डुसुतात्रणे ।

- 05-103-031c नासादयसि तान्वीरांस्तावज्जीवसि पुत्रक ॥
- 05-103-032a भीमः प्रहरतां श्रेष्ठो वायुपुत्रो महाबलः ।
- 05-103-032c धनंजयश्चेन्द्रसुतो न हन्यातां तु कं रणे ॥
- 05-103-033a विष्णुर्वायुश्च शक्रश्च धर्मस्तौ चाश्विनावुभौ ।
- 05-103-033c एते देवास्त्वया केन हेतुना शक्यमीक्षितुम् ॥
- 05-103-034a तदलं ते विरोधेन शमं गच्छ नृपात्मज ।
- 05-103-034c वासुदेवेन तीर्थेन कुलं रक्षितुमर्हसि ॥
- 05-103-035a प्रत्यक्षो ह्यस्य सर्वस्य नारदोऽयं महातपाः ।
- 05-103-035c माहात्म्यं यत्तदा विष्णोर्योऽयं चक्रगदाधरः ॥

05-103-036 वैशंपायन उवाच

- 05-103-036a दुर्योधनस्तु तच्छ्रुत्वा निःश्वसन्भृकुटीमुखः ।
- 05-103-036c राधेयमभिसंप्रेक्ष्य जहास स्वनवत्तदा ॥
- 05-103-037a कदर्थीकृत्य तद्वाक्यमृषेः कण्वस्य दुर्मतिः ।
- 05-103-037c ऊरुं गजकराकारं ताडयन्निदमब्रवीत् ॥
- 05-103-038a यथैवेश्वरसृष्टोऽस्मि यद्भावि या च मे गतिः ।
- 05-103-038c तथा महर्षे वर्तामि किं प्रलापः करिष्यति ॥

05-104-001 जनमेजय उवाच

- 05-104-001a अनर्थे जातनिर्बन्धं परार्थे लोभमोहितम् ।
- 05-104-001c अनार्यकेष्वभिरतं मरणे कृतनिश्चयम् ॥
- 05-104-002a ज्ञातीनां दुःखकर्तारं बन्धूनां शोकवर्धनम् ।
- 05-104-002c सुहृदां क्लेशदातारं द्विषतां हर्षवर्धनम् ॥
- 05-104-003a कथं नैनं विमार्गस्थं वारयन्तीह बान्धवाः ।
- 05-104-003c सौहृदाद्वा सुहृत्स्निग्धो भगवान्वा पितामहः ॥

05-104-004 वैशंपायन उवाच

- 05-104-004a उक्तं भगवता वाक्यमुक्तं भीष्मेण यत्क्षमम् ।
- 05-104-004c उक्तं बहुविधं चैव नारदेनापि तच्छृणु ॥

05-104-005 नारद उवाच

- 05-104-005a दुर्लभो वै सुहृच्छ्रोता दुर्लभश्च हितः सुहृत् ।
- 05-104-005c तिष्ठते हि सुहृद्यत्र न बन्धुस्तत्र तिष्ठति ॥

05-104-006a	श्रोतव्यमपि पश्यामि सुहृदां कुरुनन्दन ।
05-104-006c	न कर्तव्यश्च निर्बन्धो निर्बन्धो हि सुदारुणः ॥
05-104-007a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
05-104-007c	यथा निर्बन्धतः प्राप्तो गालवेन पराजयः ॥
05-104-008a	विश्वामित्रं तपस्यन्तं धर्मो जिज्ञासया पुरा ।
05-104-008c	अभ्यगच्छत्स्वयं भूत्वा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥
05-104-009a	सप्तर्षीणामन्यतमं वेषमास्थाय भारत ।
05-104-009c	बुभुक्षुः क्षुधितो राजन्नाश्रमं कौशिकस्य ह ॥
05-104-010a	विश्वामित्रोऽथ संभ्रान्तः श्रपयामास वै चरुम् ।
05-104-010c	परमान्नस्य यत्नेन न च स प्रत्यपालयत् ॥
05-104-011a	अन्नं तेन यदा भुक्तमन्यैर्दत्तं तपस्विभिः ।
05-104-011c	अथ गृह्यान्नमत्युष्णं विश्वामित्रोऽभ्युपागमत् ॥
05-104-012a	भुक्तं मे तिष्ठ तावत्त्वमित्युक्त्वा भगवान्ययौ ।
05-104-012c	विश्वामित्रस्ततो राजन्स्थित एव महाद्युतिः ॥
05-104-013a	भक्तं प्रगृह्य मूर्ध्ना तद्वाहुभ्यां पार्श्वतोऽगमत् ।
05-104-013c	स्थितः स्थाणुरिवाभ्याशे निश्चेष्टो मारुताशनः ॥
05-104-014a	तस्य शुश्रूषणे यत्नमकरोद्गालवो मुनिः ।
05-104-014c	गौरवाद्बहुमानाच्च हार्देन प्रियकाम्यया ॥
05-104-015a	अथ वर्षशते पूर्णे धर्मः पुनरुपागमत् ।
05-104-015c	वासिष्ठं वेषमास्थाय कौशिकं भोजनेप्सया ॥
05-104-016a	स दृष्ट्वा शिरसा भक्तं ध्रियमाणं महर्षिणा ।
05-104-016c	तिष्ठता वायुभक्षेण विश्वामित्रेण धीमता ॥
05-104-017a	प्रतिगृह्य ततो धर्मस्तथैवोष्णं तथा नवम् ।
05-104-017c	भुक्त्वा प्रीतोऽस्मि विप्रर्षे तमुक्त्वा स मुनिर्गतः ॥
05-104-018a	क्षत्रभावादपगतो ब्राह्मणत्वमुपागतः ।
05-104-018c	धर्मस्य वचनात्प्रीतो विश्वामित्रस्तदाभवत् ॥
05-104-019a	विश्वामित्रस्तु शिष्यस्य गालवस्य तपस्विनः ।
05-104-019c	शुश्रूषया च भक्त्या च प्रीतिमानित्युवाच तम् ॥
05-104-019e	अनुज्ञातो मया वत्स यथेष्टं गच्छ गालव ॥
05-104-020a	इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गालवो मुनिसत्तमम् ।
05-104-020c	प्रीतो मधुरया वाचा विश्वामित्रं महाद्युतिम् ॥

05-104-021a	दक्षिणां कां प्रयच्छामि भवते गुरुकर्मणि ।
05-104-021c	दक्षिणाभिरुपेतं हि कर्म सिध्यति मानवम् ॥
05-104-022a	दक्षिणानां हि सृष्टानामपवर्गेण भुज्यते ।
05-104-022c	स्वर्गे क्रतुफलं सद्भिर्दक्षिणा शान्तिरुच्यते ॥
05-104-022e	किमाहरामि गुर्वर्थं ब्रवीतु भगवानिति ॥
05-104-023a	जानमानस्तु भगवाञ्जितः शुश्रूषणेन च ।
05-104-023c	विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छ गच्छेत्यचोदयत् ॥
05-104-024a	असकृद्गच्छ गच्छेति विश्वामित्रेण भाषितः ।
05-104-024c	किं ददानीति बहुशो गालवः प्रत्यभाषत ॥
05-104-025a	निर्बन्धतस्तु बहुशो गालवस्य तपस्विनः ।
05-104-025c	किञ्चिदागतसंरम्भो विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ॥
05-104-026a	एकतःश्यामकर्णानां शतान्यष्टौ ददस्व मे ।
05-104-026c	हयानां चन्द्रशुभ्राणां गच्छ गालव माचिरम् ॥

05-105-001 नारद उवाच

05-105-001a	एवमुक्तस्तदा तेन विश्वामित्रेण धीमता ।
05-105-001c	नास्ते न शेते नाहारं कुरुते गालवस्तदा ॥
05-105-002a	त्वगस्थिभूतो हरिणश्चिन्ताशोकपरायणः ।
05-105-002c	शोचमानोऽतिमात्रं स दह्यमानश्च मन्युना ॥
05-105-003a	कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थाः संचयः कुतः ।
05-105-003c	हयानां चन्द्रशुभ्राणां शतान्यष्टौ कुतो मम ॥
05-105-004a	कुतो मे भोजनश्रद्धा सुखश्रद्धा कुतश्च मे ।
05-105-004c	श्रद्धा मे जीवितस्यापि छिन्ना किं जीवितेन मे ॥
05-105-005a	अहं पारं समुद्रस्य पृथिव्या वा परं परात् ।
05-105-005c	गत्वात्मानं विमुञ्चामि किं फलं जीवितेन मे ॥
05-105-006a	अधनस्याकृतार्थस्य त्यक्तस्य विविधैः फलैः ।
05-105-006c	ऋणं धारयमाणस्य कुतः सुखमनीहया ॥
05-105-007a	सुहृदां हि धनं भुक्त्वा कृत्वा प्रणयमीप्सितम् ।
05-105-007c	प्रतिकर्तुमशक्तस्य जीवितान्मरणं वरम् ॥
05-105-008a	प्रतिश्रुत्य करिष्येति कर्तव्यं तदकुर्वतः ।
05-105-008c	मिथ्यावचनदग्धस्य इष्टापूर्तं प्रणश्यति ॥
05-105-009a	न रूपमनृतस्यास्ति नानृतस्यास्ति संततिः ।

05-105-009c	नानृतस्याधिपत्यं च कुत एव गतिः शुभा ॥
05-105-010a	कुतः कृतघ्नस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखम् ।
05-105-010c	अश्रद्धेयः कृतघ्नो हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥
05-105-011a	न जीवत्यधनः पापः कुतः पापस्य तन्त्रणम् ।
05-105-011c	पापो ध्रुवमवाप्नोति विनाशं नाशयन्कृतम् ॥
05-105-012a	सोऽहं पापः कृतघ्नश्च कृपणश्चानृतोऽपि च ।
05-105-012c	गुरोर्यः कृतकार्यः संस्तत्करोमि न भाषितम् ॥
05-105-012e	सोऽहं प्राणान्विमोक्ष्यामि कृत्वा यत्नमनुत्तमम् ॥
05-105-013a	अर्थना न मया काचित्कृतपूर्वा दिवौकसाम् ।
05-105-013c	मानयन्ति च मां सर्वे त्रिदशा यज्ञसंस्तरे ॥
05-105-014a	अहं तु विबुधश्रेष्ठं देवं त्रिभुवनेश्वरम् ।
05-105-014c	विष्णुं गच्छाम्यहं कृष्णं गतिं गतिमतां वरम् ॥
05-105-015a	भोगा यस्मात्प्रतिष्ठन्ते व्याप्य सर्वान्सुरासुरान् ।
05-105-015c	प्रयतो द्रष्टुमिच्छामि महायोगिनमव्ययम् ॥
05-105-016a	एवमुक्ते सखा तस्य गरुडो विनतात्मजः ।
05-105-016c	दर्शयामास तं प्राह संहृष्टः प्रियकाम्यया ॥
05-105-017a	सुहृद्भवान्मम मतः सुहृदां च मतः सुहृत् ।
05-105-017c	ईप्सितेनाभिलाषेण योक्तव्यो विभवे सति ॥
05-105-018a	विभवश्चास्ति मे विप्र वासवावरजो द्विज ।
05-105-018c	पूर्वमुक्तस्त्वदर्थं च कृतः कामश्च तेन मे ॥
05-105-019a	स भवानेतु गच्छाव नयिष्ये त्वां यथासुखम् ।
05-105-019c	देशं पारं पृथिव्या वा गच्छ गालव माचिरम् ॥

05-106-001 सुपर्ण उवाच

05-106-001a	अनुशिष्टोऽस्मि देवेन गालवाज्ञातयोनिना ।
05-106-001c	ब्रूहि कामनुसंयामि द्रष्टुं प्रथमतो दिशम् ॥
05-106-002a	पूर्वां वा दक्षिणां वाहमथ वा पश्चिमां दिशम् ।
05-106-002c	उत्तरां वा द्विजश्रेष्ठ कुतो गच्छामि गालव ॥
05-106-003a	यस्यामुदयते पूर्वं सर्वलोकप्रभावनः ।
05-106-003c	सविता यत्र संध्यायां साध्यानां वर्तते तपः ॥
05-106-004a	यस्यां पूर्वं मतिर्जाता यया व्याप्तमिदं जगत् ।
05-106-004c	चक्षुषी यत्र धर्मस्य यत्र चैष प्रतिष्ठितः ॥

05-106-005a	हुतं यतोमुखैर्हव्यं सर्पते सर्वतोदिशम् ।
05-106-005c	एतद्द्वारं द्विजश्रेष्ठ दिवसस्य तथाध्वनः ॥
05-106-006a	यत्र पूर्वं प्रसूता वै दाक्षायण्यः प्रजाः स्त्रियः ।
05-106-006c	यस्यां दिशि प्रवृद्धाश्च कश्यपस्यात्मसंभवाः ॥
05-106-007a	यतोमूला सुराणां श्रीर्यत्र शक्रोऽभ्यषिच्यत ।
05-106-007c	सुरराज्येन विप्रर्षे देवैश्चात्र तपश्चितम् ॥
05-106-008a	एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्पूर्वेत्येषा दिगुच्यते ।
05-106-008c	यस्मात्पूर्वतरे काले पूर्वमेषावृता सुरैः ॥
05-106-009a	अत एव च पूर्वेषां पूर्वामाशामवेक्षताम् ।
05-106-009c	पूर्वकार्याणि कार्याणि दैवानि सुखमीप्सता ॥
05-106-010a	अत्र वेदाञ्जगौ पूर्वं भगवाँल्लोकभावनः ।
05-106-010c	अत्रैवोक्ता सवित्रासीत्सावित्री ब्रह्मवादिषु ॥
05-106-011a	अत्र दत्तानि सूर्येण यजूंषि द्विजसत्तम ।
05-106-011c	अत्र लब्धवरैः सोमः सुरैः क्रतुषु पीयते ॥
05-106-012a	अत्र तृप्ता हुतवहाः स्वां योनिमुपभुञ्जते ।
05-106-012c	अत्र पातालमाश्रित्य वरुणः श्रियमाप च ॥
05-106-013a	अत्र पूर्वं वसिष्ठस्य पौराणस्य द्विजर्षभ ।
05-106-013c	सूतिश्चैव प्रतिष्ठा च निधनं च प्रकाशते ॥
05-106-014a	ओंकारस्यात्र जायन्ते सूतयो दशतीर्दश ।
05-106-014c	पिबन्ति मुनयो यत्र हविर्धाने स्म सोमपाः ॥
05-106-015a	प्रोक्षिता यत्र बहवो वराहाद्या मृगा वने ।
05-106-015c	शक्रेण यत्र भागार्थे दैवतेषु प्रकल्पिताः ॥
05-106-016a	अत्राहिताः कृतघ्नाश्च मानुषाश्चासुराश्च ये ।
05-106-016c	उदयंस्तान्हि सर्वान्वै क्रोधाद्धन्ति विभावसुः ॥
05-106-017a	एतद्द्वारं त्रिलोकस्य स्वर्गस्य च सुखस्य च ।
05-106-017c	एष पूर्वो दिशाभागो विशावैनं यदीच्छसि ॥
05-106-018a	प्रियं कार्यं हि मे तस्य यस्यास्मि वचने स्थितः ।
05-106-018c	ब्रूहि गालव यास्यामि शृणु चाप्यपरां दिशम् ॥

05-107-001 सुपर्ण उवाच

05-107-001a	इयं विवस्वता पूर्वं श्रौतेन विधिना किल ।
05-107-001c	गुरवे दक्षिणा दत्ता दक्षिणेत्युच्यतेऽथ दिक् ॥

05-107-002a	अत्र लोकत्रयस्यास्य पितृपक्षः प्रतिष्ठितः ।
05-107-002c	अत्रोष्मपानां देवानां निवासः श्रूयते द्विज ॥
05-107-003a	अत्र विश्वे सदा देवाः पितृभिः सार्धमासते ।
05-107-003c	इज्यमानाः स्म लोकेषु संप्राप्तास्तुल्यभागताम् ॥
05-107-004a	एतद्वितीयं धर्मस्य द्वारमाचक्षते द्विज ।
05-107-004c	त्रुटिशो लवशश्चात्र गण्यते कालनिश्चयः ॥
05-107-005a	अत्र देवर्षयो नित्यं पितृलोकर्षयस्तथा ।
05-107-005c	तथा राजर्षयः सर्वे निवसन्ति गतव्यथाः ॥
05-107-006a	अत्र धर्मश्च सत्यं च कर्म चात्र निशाम्यते ।
05-107-006c	गतिरेषा द्विजश्रेष्ठ कर्मणात्मावसादिनः ॥
05-107-007a	एषा दिक्सा द्विजश्रेष्ठ यां सर्वः प्रतिपद्यते ।
05-107-007c	वृता त्वनवबोधेन सुखं तेन न गम्यते ॥
05-107-008a	नैरृतानां सहस्राणि बहून्यत्र द्विजर्षभ ।
05-107-008c	सृष्टानि प्रतिकूलानि द्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः ॥
05-107-009a	अत्र मन्दरकुञ्जेषु विप्रर्षिसदनेषु च ।
05-107-009c	गन्धर्वा गान्ति गाथा वै चित्तबुद्धिहरा द्विज ॥
05-107-010a	अत्र सामानि गाथाभिः श्रुत्वा गीतानि रैवतः ।
05-107-010c	गतदारो गतामात्यो गतराज्यो वनं गतः ॥
05-107-011a	अत्र सावर्णिना चैव यवक्रीतात्मजेन च ।
05-107-011c	मर्यादा स्थापिता ब्रह्मन्यां सूर्यो नातिवर्तते ॥
05-107-012a	अत्र राक्षसराजेन पौलस्त्येन महात्मना ।
05-107-012c	रावणेन तपश्चीर्त्वा सुरेभ्योऽमरता वृता ॥
05-107-013a	अत्र वृत्तेन वृत्रोऽपि शक्रशत्रुत्वमीयिवान् ।
05-107-013c	अत्र सर्वासवः प्राप्ताः पुनर्गच्छन्ति पञ्चधा ॥
05-107-014a	अत्र दुष्कृतकर्माणो नराः पच्यन्ति गालव ।
05-107-014c	अत्र वैतरणी नाम नदी वितरणैर्वृता ॥
05-107-014e	अत्र गत्वा सुखस्यान्तं दुःखस्यान्तं प्रपद्यते ॥
05-107-015a	अत्रावृत्तो दिनकरः क्षरते सुरसं पयः ।
05-107-015c	काष्ठां चासाद्य धानिष्ठां हिममुत्सृजते पुनः ॥
05-107-016a	अत्राहं गालव पुरा क्षुधार्तः परिचिन्तयन् ।
05-107-016c	लब्धवान्युध्यमानौ द्वौ बृहन्तौ गजकच्छपौ ॥

05-107-017a	अत्र शक्रधनुर्नाम सूर्याज्जातो महानृषिः ।
05-107-017c	विदुर्यं कपिलं देवं येनात्ताः सगरात्मजाः ॥
05-107-018a	अत्र सिद्धाः शिवा नाम ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
05-107-018c	अधीत्य सखितान्वेदानालभन्ते यमक्षयम् ॥
05-107-019a	अत्र भोगवती नाम पुरी वासुकिपालिता ।
05-107-019c	तक्षकेण च नागेन तथैवैरावतेन च ॥
05-107-020a	अत्र निर्याणकालेषु तमः संप्राप्यते महत् ।
05-107-020c	अभेद्यं भास्करेणापि स्वयं वा कृष्णवर्त्मना ॥
05-107-021a	एष तस्यापि ते मार्गः परितापस्य गालव ।
05-107-021c	ब्रूहि मे यदि गन्तव्यं प्रतीचीं शृणु वा मम ॥

05-108-001 सुपर्ण उवाच

05-108-001a	इयं दिग्दयिता राज्ञो वरुणस्य तु गोपतेः ।
05-108-001c	सदा सलिलराजस्य प्रतिष्ठा चादिरेव च ॥
05-108-002a	अत्र पश्चादहः सूर्यो विसर्जयति भाः स्वयम् ।
05-108-002c	पश्चिमेत्यभिविख्याता दिगियं द्विजसत्तम ॥
05-108-003a	यादसामत्र राज्येन सलिलस्य च गुप्तये ।
05-108-003c	कश्यपो भगवान्देवो वरुणं स्माभ्यषेचयत् ॥
05-108-004a	अत्र पीत्वा समस्तान्वै वरुणस्य रसांस्तु षट् ।
05-108-004c	जायते तरुणः सोमः शुक्लस्यादौ तमिस्रहा ॥
05-108-005a	अत्र पश्चात्कृता दैत्या वायुना संयतास्तदा ।
05-108-005c	निःश्वसन्तो महानागैरर्दिताः सुषुपुर्द्विज ॥
05-108-006a	अत्र सूर्यं प्रणयिनं प्रतिगृह्णाति पर्वतः ।
05-108-006c	अस्तो नाम यतः संध्या पश्चिमा प्रतिसर्पति ॥
05-108-007a	अतो रात्रिश्च निद्रा च निर्गता दिवसक्षये ।
05-108-007c	जायते जीवलोकस्य हर्तुमर्धमिवायुषः ॥
05-108-008a	अत्र देवीं दितिं सुप्तामात्मप्रसवधारिणीम् ।
05-108-008c	विगर्भामकरोच्छक्रो यत्र जातो मरुद्गणः ॥
05-108-009a	अत्र मूलं हिमवतो मन्दरं याति शाश्वतम् ।
05-108-009c	अपि वर्षसहस्रेण न चास्यान्तोऽधिगम्यते ॥
05-108-010a	अत्र काञ्चनशैलस्य काञ्चनाम्बुवहस्य च ।
05-108-010c	उदधेस्तीरमासाद्य सुरभिः क्षरते पयः ॥

05-108-011a	अत्र मध्ये समुद्रस्य कबन्धः प्रतिदृश्यते ।
05-108-011c	स्वर्भानोः सूर्यकल्पस्य सोमसूर्यौ जिघांसतः ॥
05-108-012a	सुवर्णशिरसोऽप्यत्र हरिरोम्णः प्रगायतः ।
05-108-012c	अदृश्यस्याप्रमेयस्य श्रूयते विपुलो ध्वनिः ॥
05-108-013a	अत्र ध्वजवती नाम कुमारी हरिमेधसः ।
05-108-013c	आकाशे तिष्ठ तिष्ठेति तस्थौ सूर्यस्य शासनात् ॥
05-108-014a	अत्र वायुस्तथा वह्निरापः खं चैव गालव ।
05-108-014c	आह्निकं चैव नैशं च दुःखस्पर्शं विमुञ्चति ॥
05-108-014e	अतः प्रभृति सूर्यस्य तिर्यगावर्तते गतिः ॥
05-108-015a	अत्र ज्योतींषि सर्वाणि विशन्त्यादित्यमण्डलम् ।
05-108-015c	अष्टाविंशतिरात्रं च चङ्क्रम्य सह भानुना ॥
05-108-015e	निष्पतन्ति पुनः सूर्यात्सोमसंयोगयोगतः ॥
05-108-016a	अत्र नित्यं स्रवन्तीनां प्रभवः सागरोदयः ।
05-108-016c	अत्र लोकत्रयस्यापस्तिष्ठन्ति वरुणाश्रयाः ॥
05-108-017a	अत्र पन्नगराजस्याप्यनन्तस्य निवेशनम् ।
05-108-017c	अनादिनिधनस्यात्र विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ॥
05-108-018a	अत्रानलसखस्यापि पवनस्य निवेशनम् ।
05-108-018c	महर्षेः कश्यपस्यात्र मारीचस्य निवेशनम् ॥
05-108-019a	एष ते पश्चिमो मार्गो दिग्द्वारेण प्रकीर्तितः ।
05-108-019c	ब्रूहि गालव गच्छावो बुद्धिः का द्विजसत्तम ॥

05-109-001 सुपर्ण उवाच

05-109-001a	यस्मादुत्तार्यते पापाद्यस्मान्निःश्रेयसोऽश्रुते ।
05-109-001c	तस्मादुत्तारणफलादुत्तरेत्युच्यते बुधैः ॥
05-109-002a	उत्तरस्य हिरण्यस्य परिवापस्य गालव ।
05-109-002c	मार्गः पश्चिमपूर्वाभ्यां दिग्भ्यां वै मध्यमः स्मृतः ॥
05-109-003a	अस्यां दिशि वरिष्ठायामुत्तरायां द्विजर्षभ ।
05-109-003c	नासौम्यो नाविधेयात्मा नाधर्म्यो वसते जनः ॥
05-109-004a	अत्र नारायणः कृष्णो जिष्णुश्चैव नरोत्तमः ।
05-109-004c	बदर्यामाश्रमपदे तथा ब्रह्मा च शाश्वतः ॥
05-109-005a	अत्र वै हिमवत्पृष्ठे नित्यमास्ते महेश्वरः ।
05-109-005c	अत्र राज्येन विप्राणां चन्द्रमाश्चाभ्यषिच्यत ॥

05-109-006a	अत्र गङ्गां महादेवः पतन्तीं गगनाच्च्युताम् ।
05-109-006c	प्रतिगृह्य ददौ लोके मानुषे ब्रह्मवित्तम् ॥
05-109-007a	अत्र देव्या तपस्तप्तं महेश्वरपरीप्सया ।
05-109-007c	अत्र कामश्च रोषश्च शैलश्चोमा च संबभुः ॥
05-109-008a	अत्र राक्षसयक्षाणां गन्धर्वाणां च गालव ।
05-109-008c	आधिपत्येन कैलासे धनदोऽप्यभिषेचितः ॥
05-109-009a	अत्र चैत्ररथं रम्यमत्र वैखानसाश्रमः ।
05-109-009c	अत्र मन्दाकिनी चैव मन्दरश्च द्विजर्षभ ॥
05-109-010a	अत्र सौगन्धिकवनं नैरृतैरभिरक्ष्यते ।
05-109-010c	शाङ्खलं कदलीस्कन्धमत्र संतानका नगाः ॥
05-109-011a	अत्र संयमनित्यानां सिद्धानां स्वैरचारिणाम् ।
05-109-011c	विमानान्यनुरूपाणि कामभोग्यानि गालव ॥
05-109-012a	अत्र ते ऋषयः सप्त देवी चारुन्धती तथा ।
05-109-012c	अत्र तिष्ठति वै स्वातिरत्रास्या उदयः स्मृतः ॥
05-109-013a	अत्र यज्ञं समारुह्य ध्रुवं स्थाता पितामहः ।
05-109-013c	ज्योतींषि चन्द्रसूर्यौ च परिवर्तन्ति नित्यशः ॥
05-109-014a	अत्र गायन्तिकाद्वारं रक्षन्ति द्विजसत्तमाः ।
05-109-014c	धामा नाम महात्मानो मुनयः सत्यवादिनः ॥
05-109-015a	न तेषां ज्ञायते सूतिर्नाकृतिर्न तपश्चितम् ।
05-109-015c	परिवर्तसहस्राणि कामभोग्यानि गालव ॥
05-109-016a	यथा यथा प्रविशति तस्मात्परतरं नरः ।
05-109-016c	तथा तथा द्विजश्रेष्ठ प्रविलीयति गालव ॥
05-109-017a	न तत्केनचिदन्येन गतपूर्वं द्विजर्षभ ।
05-109-017c	ऋते नारायणं देवं नरं वा जिष्णुमव्ययम् ॥
05-109-018a	अत्र कैलासमित्युक्तं स्थानमैलविलस्य तत् ।
05-109-018c	अत्र विद्युत्प्रभा नाम जज्ञिरेऽप्सरसो दश ॥
05-109-019a	अत्र विष्णुपदं नाम क्रमता विष्णुना कृतम् ।
05-109-019c	त्रिलोकविक्रमे ब्रह्मन्नुत्तरां दिशमाश्रितम् ॥
05-109-020a	अत्र राज्ञा मरुत्तेन यज्ञेनेष्टं द्विजोत्तम ।
05-109-020c	उशीरबीजे विप्रर्षे यत्र जाम्बूनदं सरः ॥
05-109-021a	जीमूतस्यात्र विप्रर्षेरुपतस्थे महात्मनः ।

- 05-109-021c साक्षाद्धैमवतः पुण्यो विमलः कमलाकरः ॥
- 05-109-022a ब्राह्मणेषु च यत्कृत्स्नं स्वन्तं कृत्वा धनं महत् ।
- 05-109-022c वव्रे वनं महर्षिः स जैमूतं तद्वनं ततः ॥
- 05-109-023a अत्र नित्यं दिशापालाः सायं प्रातर्द्विजर्षभ ।
- 05-109-023c कस्य कार्यं किमिति वै परिक्रोशन्ति गालव ॥
- 05-109-024a एवमेषा द्विजश्रेष्ठ गुणैरन्यैर्दिगुत्तरा ।
- 05-109-024c उत्तरेति परिख्याता सर्वकर्मसु चोत्तरा ॥
- 05-109-025a एता विस्तरशस्तात तव संकीर्तिता दिशः ।
- 05-109-025c चतस्रः क्रमयोगेन कामाशां गन्तुमिच्छसि ॥
- 05-109-026a उद्यतोऽहं द्विजश्रेष्ठ तव दर्शयितुं दिशः ।
- 05-109-026c पृथिवीं चाखिलां ब्रह्मंस्तस्मादारोह मां द्विज ॥

05-110-001 गालव उवाच

- 05-110-001a गरुत्मन्भुजगेन्द्रारे सुपर्ण विनतात्मज ।
- 05-110-001c नय मां तार्क्ष्य पूर्वेण यत्र धर्मस्य चक्षुषी ॥
- 05-110-002a पूर्वमेतां दिशं गच्छ या पूर्वं परिकीर्तिता ।
- 05-110-002c दैवतानां हि सांनिध्यमत्र कीर्तितवानसि ॥
- 05-110-003a अत्र सत्यं च धर्मश्च त्वया सम्यक्प्रकीर्तितः ।
- 05-110-003c इच्छेयं तु समागन्तुं समस्तैर्दैवतैरहम् ॥
- 05-110-003e भूयश्च तान्सुरान्द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज ॥

05-110-004 नारद उवाच

- 05-110-004a तमाह विनतासूनुरारोहस्वेति वै द्विजम् ।
- 05-110-004c आरुरोहाथ स मुनिर्गरुडं गालवस्तदा ॥

05-110-005 गालव उवाच

- 05-110-005a क्रममाणस्य ते रूपं दृश्यते पन्नगाशन ।
- 05-110-005c भास्करस्येव पूर्वाह्णे सहस्रांशोर्विवस्वतः ॥
- 05-110-006a पक्षवातप्रणुन्नानां वृक्षाणामनुगामिनाम् ।
- 05-110-006c प्रस्थितानामिव समं पश्यामीह गतिं खग ॥
- 05-110-007a ससागरवनामुर्वीं सशैलवनकाननाम् ।
- 05-110-007c आकर्षन्निव चाभासि पक्षवातेन खेचर ॥
- 05-110-008a समीननागनक्रं च खमिवारोप्यते जलम् ।

05-110-008c	वायुना चैव महता पक्षवातेन चानिशम् ॥
05-110-009a	तुल्यरूपाननान्मत्स्यांस्तिमिमत्स्यांस्तिमिंगिलान् ।
05-110-009c	नागांश्च नरवक्त्रांश्च पश्याम्युन्मथितानिव ॥
05-110-010a	महार्णवस्य च रवैः श्रोत्रे मे बधिरीकृते ।
05-110-010c	न शृणोमि न पश्यामि नात्मनो वेद्मि कारणम् ॥
05-110-011a	शनैः साधु भवान्यातु ब्रह्महत्यामनुस्मरन् ।
05-110-011c	न दृश्यते रविस्तात न दिशो न च खं खग ॥
05-110-012a	तम एव तु पश्यामि शरीरं ते न लक्षये ।
05-110-012c	मणीव जात्यौ पश्यामि चक्षुषी तेऽहमण्डज ॥
05-110-013a	शरीरे तु न पश्यामि तव चैवात्मनश्च ह ।
05-110-013c	पदे पदे तु पश्यामि सलिलादग्निमुत्थितम् ॥
05-110-014a	स मे निर्वाप्य सहसा चक्षुषी शाम्यते पुनः ।
05-110-014c	तन्निवर्त महान्कालो गच्छतो विनतात्मज ॥
05-110-015a	न मे प्रयोजनं किञ्चिद्गमने पन्नगाशन ।
05-110-015c	संनिवर्त महावेग न वेगं विषहामि ते ॥
05-110-016a	गुरवे संश्रुतानीह शतान्यष्टौ हि वाजिनाम् ।
05-110-016c	एकतःश्यामकर्णानां शुभ्राणां चन्द्रवर्चसाम् ॥
05-110-017a	तेषां चैवापवर्गाय मार्गं पश्यामि नाण्डज ।
05-110-017c	ततोऽयं जीवितत्यागे दृष्टो मार्गो मयात्मनः ॥
05-110-018a	नैव मेऽस्ति धनं किञ्चिन्न धनेनान्वितः सुहृत् ।
05-110-018c	न चार्थेनापि महता शक्यमेतद्व्यपोहितुम् ॥
05-110-019	नारद उवाच
05-110-019a	एवं बहु च दीनं च ब्रुवाणं गालवं तदा ।
05-110-019c	प्रत्युवाच व्रजन्नेव प्रहसन्विनतात्मजः ॥
05-110-020a	नातिप्रज्ञोऽसि विप्रर्षे योऽऽत्मानं त्यक्तुमिच्छसि ।
05-110-020c	न चापि कृत्रिमः कालः कालो हि परमेश्वरः ॥
05-110-021a	किमहं पूर्वमेवेह भवता नाभिचोदितः ।
05-110-021c	उपायोऽत्र महानस्ति येनैतदुपपद्यते ॥
05-110-022a	तदेष ऋषभो नाम पर्वतः सागरोरसि ।
05-110-022c	अत्र विश्रम्य भुक्त्वा च निवर्तिष्याव गालव ॥

05-111-001 नारद उवाच

- 05-111-001a ऋषभस्य ततः शृङ्गे निपत्य द्विजपक्षिणौ ।
 05-111-001c शाण्डिलीं ब्राह्मणीं तत्र ददृशाते तपोन्विताम् ॥
 05-111-002a अभिवाद्य सुपर्णस्तु गालवश्चाभिपूज्य ताम् ।
 05-111-002c तया च स्वागतेनोक्तौ विष्टरे संनिषीदतुः ॥
 05-111-003a सिद्धमन्नं तया क्षिप्रं बलिमन्त्रोपबृंहितम् ।
 05-111-003c भुक्त्वा तृप्तावुभौ भूमौ सुप्तौ तावन्नमोहितौ ॥
 05-111-004a मुहूर्तात्प्रतिबुद्धस्तु सुपर्णो गमनेप्सया ।
 05-111-004c अथ भ्रष्टतनूजाङ्गमात्मानं ददृशे खगः ॥
 05-111-005a मांसपिण्डोपमोऽभूत्स मुखपादान्वितः खगः ।
 05-111-005c गालवस्तं तथा दृष्ट्वा विषण्णः पर्यपृच्छत ॥
 05-111-006a किमिदं भवता प्राप्तमिहागमनजं फलम् ।
 05-111-006c वासोऽयमिह कालं तु कियन्तं नौ भविष्यति ॥
 05-111-007a किं नु ते मनसा ध्यातमशुभं धर्मदूषणम् ।
 05-111-007c न ह्ययं भवतः स्वल्पो व्यभिचारो भविष्यति ॥
 05-111-008a सुपर्णोऽथाब्रवीद्विप्रं प्रध्यातं वै मया द्विज ।
 05-111-008c इमां सिद्धामितो नेतुं तत्र यत्र प्रजापतिः ॥
 05-111-009a यत्र देवो महादेवो यत्र विष्णुः सनातनः ।
 05-111-009c यत्र धर्मश्च यज्ञश्च तत्रेयं निवसेदिति ॥
 05-111-010a सोऽहं भगवतीं याचे प्रणतः प्रियकाम्यया ।
 05-111-010c मयैतन्नाम प्रध्यातं मनसा शोचता किल ॥
 05-111-011a तदेवं बहुमानात्ते मयेहानीप्सितं कृतम् ।
 05-111-011c सुकृतं दुष्कृतं वा त्वं माहात्म्यात्क्षन्तुमर्हसि ॥
 05-111-012a सा तौ तदाब्रवीत्तुष्टा पतगेन्द्रद्विजर्षभौ ।
 05-111-012c न भेतव्यं सुपर्णोऽसि सुपर्ण त्यज संभ्रमम् ॥
 05-111-013a निन्दितास्मि त्वया वत्स न च निन्दां क्षमाम्यहम् ।
 05-111-013c लोकेभ्यः स परिभ्रश्येद्यो मां निन्देत पापकृत् ॥
 05-111-014a हीनयालक्षणैः सर्वैस्तथानिन्दितया मया ।
 05-111-014c आचारं प्रतिगृह्णन्त्या सिद्धिः प्राप्तेयमुत्तमा ॥
 05-111-015a आचाराल्लभते धर्ममाचाराल्लभते धनम् ।
 05-111-015c आचाराच्छ्रयमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्षणम् ॥

05-111-016a	तदायुष्मन्ब्रगपते यथेष्टं गम्यतामितः ।
05-111-016c	न च ते गर्हणीयापि गर्हितव्याः स्त्रियः क्वचित् ॥
05-111-017a	भवितासि यथापूर्वं बलवीर्यसमन्वितः ।
05-111-017c	बभूवतुस्ततस्तस्य पक्षौ द्रविणवत्तरौ ॥
05-111-018a	अनुज्ञातश्च शाण्डिल्या यथागतमुपागमत् ।
05-111-018c	नैव चासादयामास तथारूपांस्तुरंगमान् ॥
05-111-019a	विश्वामित्रोऽथ तं दृष्ट्वा गालवं चाध्वनि स्थितम् ।
05-111-019c	उवाच वदतां श्रेष्ठो वैनतेयस्य संनिधौ ॥
05-111-020a	यस्त्वया स्वयमेवार्थः प्रतिज्ञातो मम द्विज ।
05-111-020c	तस्य कालोऽपवर्गस्य यथा वा मन्यते भवान् ॥
05-111-021a	प्रतीक्षिष्याम्यहं कालमेतावन्तं तथा परम् ।
05-111-021c	यथा संसिध्यते विप्र स मार्गस्तु निशम्यताम् ॥
05-111-022a	सुपर्णोऽथाब्रवीद्दीनं गालवं भृशदुःखितम् ।
05-111-022c	प्रत्यक्षं खल्विदानीं मे विश्वामित्रो यदुक्तवान् ॥
05-111-023a	तदागच्छ द्विजश्रेष्ठ मन्त्रयिष्याव गालव ।
05-111-023c	नादत्त्वा गुरवे शक्यं कृत्स्नमर्थं त्वयासितुम् ॥

05-112-001 नारद उवाच

05-112-001a	अथाह गालवं दीनं सुपर्णः पततां वरः ।
05-112-001c	निर्मितं वह्निना भूमौ वायुना वैधितं तथा ॥
05-112-001e	यस्माद्धिरण्यं सर्वं हिरण्यं तेन चोच्यते ॥
05-112-002a	धत्ते धारयते चेदमेतस्मात्कारणाद्धनम् ।
05-112-002c	तदेतत्त्रिषु लोकेषु धनं तिष्ठति शाश्वतम् ॥
05-112-003a	नित्यं प्रोष्ठपदाभ्यां च शुक्रे धनपतौ तथा ।
05-112-003c	मनुष्येभ्यः समादत्ते शुक्रश्चित्तार्जितं धनम् ॥
05-112-004a	अजैकपादहिर्बुध्न्यै रक्ष्यते धनदेन च ।
05-112-004c	एवं न शक्यते लब्धुमलब्धव्यं द्विजर्षभ ॥
05-112-005a	ऋते च धनमश्नानां नावाप्तिर्विद्यते तव ।
05-112-005c	अर्थं याचात्र राजानं कंचिद्राजर्षिवंशजम् ॥
05-112-005e	अपीड्य राजा पौरान्हि यो नौ कुर्यात्कृतार्थिनौ ॥
05-112-006a	अस्ति सोमान्ववाये मे जातः कश्चिन्नृपः सखा ।
05-112-006c	अभिगच्छावहे तं वै तस्यास्ति विभवो भुवि ॥

05-112-007a	ययातिर्नाम राजर्षिर्नाहुषः सत्यविक्रमः ।
05-112-007c	स दास्यति मया चोक्तो भवता चार्थितः स्वयम् ॥
05-112-008a	विभवश्चास्य सुमहानासीद्धनपतेरिव ।
05-112-008c	एवं स तु धनं विद्वान्दानेनैव व्यशोधयत् ॥
05-112-009a	तथा तौ कथयन्तौ च चिन्तयन्तौ च यत्क्षमम् ।
05-112-009c	प्रतिष्ठाने नरपतिं ययातिं प्रत्युपस्थितौ ॥
05-112-010a	प्रतिगृह्य च सत्कारमर्घ्यादिं भोजनं वरम् ।
05-112-010c	पृष्ठश्चागमने हेतुमुवाच विनतासुतः ॥
05-112-011a	अयं मे नाहुष सखा गालवस्तपसो निधिः ।
05-112-011c	विश्वामित्रस्य शिष्योऽभूद्वर्षाण्ययुतशो नृप ॥
05-112-012a	सोऽयं तेनाभ्यनुज्ञात उपकारेप्सया द्विजः ।
05-112-012c	तमाह भगवान्कां ते ददानि गुरुदक्षिणाम् ॥
05-112-013a	असकृत्तेन चोक्तेन किञ्चिदागतमन्युना ।
05-112-013c	अयमुक्तः प्रयच्छेति जानता विभवं लघु ॥
05-112-014a	एकतःश्यामकर्णानां शुभ्राणां शुद्धजन्मनाम् ।
05-112-014c	अष्टौ शतानि मे देहि हयानां चन्द्रवर्चसाम् ॥
05-112-015a	गुर्वर्थो दीयतामेष यदि गालव मन्यसे ।
05-112-015c	इत्येवमाह सक्रोधो विश्वामित्रस्तपोधनः ॥
05-112-016a	सोऽयं शोकेन महता तप्यमानो द्विजर्षभः ।
05-112-016c	अशक्तः प्रतिकर्तुं तद्भवन्तं शरणं गतः ॥
05-112-017a	प्रतिगृह्य नरव्याघ्र त्वत्तो भिक्षां गतव्यथः ।
05-112-017c	कृत्वापवर्गं गुरवे चरिष्यति महत्तपः ॥
05-112-018a	तपसः संविभागेन भवन्तमपि योक्ष्यते ।
05-112-018c	स्वेन राजर्षितपसा पूर्णं त्वां पूरयिष्यति ॥
05-112-019a	यावन्ति रोमाणि हये भवन्ति हि नरेश्वर ।
05-112-019c	तावतो वाजिदा लोकान्प्राप्नुवन्ति महीपते ॥
05-112-020a	पात्रं प्रतिग्रहस्यायं दातुं पात्रं तथा भवान् ।
05-112-020c	शङ्खे क्षीरमिवासक्तं भवत्वेतत्तथोपमम् ॥

05-113-001 नारद उवाच

05-113-001a	एवमुक्तः सुपर्णेन तथ्यं वचनमुत्तमम् ।
05-113-001c	विमृश्यावहितो राजा निश्चित्य च पुनः पुनः ॥

05-113-002a	यष्टा क्रतुसहस्राणां दाता दानपतिः प्रभुः ।
05-113-002c	ययातिर्वत्सकाशीश इदं वचनमब्रवीत् ॥
05-113-003a	दृष्ट्वा प्रियसखं ताक्ष्यं गालवं च द्विजर्षभम् ।
05-113-003c	निदर्शनं च तपसो भिक्षां श्लाघ्यां च कीर्तिताम् ॥
05-113-004a	अतीत्य च नृपानन्यानादित्यकुलसंभवान् ।
05-113-004c	मत्सकाशमनुप्राप्तावेतौ बुद्धिमवेक्ष्य च ॥
05-113-005a	अद्य मे सफलं जन्म तारितं चाद्य मे कुलम् ।
05-113-005c	अद्यायं तारितो देशो मम ताक्ष्यं त्वयानघ ॥
05-113-006a	वक्तुमिच्छामि तु सखे यथा जानासि मां पुरा ।
05-113-006c	न तथा वित्तवानस्मि क्षीणं वित्तं हि मे सखे ॥
05-113-007a	न च शक्तोऽस्मि ते कर्तुं मोघमागमनं खग ।
05-113-007c	न चाशामस्य विप्रर्षेर्वितथां कर्तुमुत्सहे ॥
05-113-008a	तत्तु दास्यामि यत्कार्यमिदं संपादयिष्यति ।
05-113-008c	अभिगम्य हताशो हि निवृत्तो दहते कुलम् ॥
05-113-009a	नातः परं वैनतेय किञ्चित्पापिष्ठमुच्यते ।
05-113-009c	यथाशानाशनं लोके देहि नास्तीति वा वचः ॥
05-113-010a	हताशो ह्यकृतार्थः सन्हतः संभावितो नरः ।
05-113-010c	हिनस्ति तस्य पुत्रांश्च पौत्रांश्चाकुर्वतोऽर्थिनाम् ॥
05-113-011a	तस्माच्चतुर्णां वंशानां स्थापयित्री सुता मम ।
05-113-011c	इयं सुरसुतप्रख्या सर्वधर्मोपचायिनी ॥
05-113-012a	सदा देवमनुष्याणामसुराणां च गालव ।
05-113-012c	काङ्क्षिता रूपतो बाला सुता मे प्रतिगृह्यताम् ॥
05-113-013a	अस्याः शुल्कं प्रदास्यन्ति नृपा राज्यमपि ध्रुवम् ।
05-113-013c	किं पुनः श्यामकर्णानां हयानां द्वे चतुःशते ॥
05-113-014a	स भवान्प्रतिगृह्णातु ममेमां माधवीं सुताम् ।
05-113-014c	अहं दौहित्रवान्स्यां वै वर एष मम प्रभो ॥
05-113-015a	प्रतिगृह्य च तां कन्यां गालवः सह पक्षिणा ।
05-113-015c	पुनर्द्रक्ष्याव इत्युक्त्वा प्रतस्थे सह कन्यया ॥
05-113-016a	उपलब्धमिदं द्वारमश्चानामिति चाण्डजः ।
05-113-016c	उक्त्वा गालवमापृच्छय जगाम भवनं स्वकम् ॥
05-113-017a	गते पतगराजे तु गालवः सह कन्यया ।

- 05-113-017c चिन्तयानः क्षमं दाने राज्ञां वै शुल्कतोऽगमत् ॥
 05-113-018a सोऽगच्छन्मनसेक्ष्वाकुं हर्यश्वं राजसत्तमम् ।
 05-113-018c अयोध्यायां महावीर्यं चतुरङ्गबलान्वितम् ॥
 05-113-019a कोशधान्यबलोपेतं प्रियपौरं द्विजप्रियम् ।
 05-113-019c प्रजाभिकामं शाम्यन्तं कुर्वाणं तप उत्तमम् ॥
 05-113-020a तमुपागम्य विप्रः स हर्यश्वं गालवोऽब्रवीत् ।
 05-113-020c कन्येयं मम राजेन्द्र प्रसवैः कुलवर्धिनी ॥
 05-113-021a इयं शुल्केन भार्यार्थे हर्यश्वं प्रतिगृह्यताम् ।
 05-113-021c शुल्कं ते कीर्तयिष्यामि तच्छ्रुत्वा संप्रधार्यताम् ॥

05-114-001 नारद उवाच

- 05-114-001a हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजा विचिन्त्य बहुधा ततः ।
 05-114-001c दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य प्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ॥
 05-114-002a उन्नतेषून्नता षट्सु सूक्ष्मा सूक्ष्मेषु सप्तसु ।
 05-114-002c गम्भीरा त्रिषु गम्भीरेष्वियं रक्ता च पञ्चसु ॥
 05-114-003a बहुदेवासुरालोका बहुगन्धर्वदर्शना ।
 05-114-003c बहुलक्षणसंपन्ना बहुप्रसवधारिणी ॥
 05-114-004a समर्थेयं जनयितुं चक्रवर्तिनमात्मजम् ।
 05-114-004c ब्रूहि शुल्कं द्विजश्रेष्ठ समीक्ष्य विभवं मम ॥

05-114-005 गालव उवाच

- 05-114-005a एकतःश्यामकर्णानां शतान्यष्टौ ददस्व मे ।
 05-114-005c हयानां चन्द्रशुभ्राणां देशजानां वपुष्मताम् ॥
 05-114-006a ततस्तव भवित्रीयं पुत्राणां जननी शुभा ।
 05-114-006c अरणीव हुताशानां योनिरायतलोचना ॥

05-114-007 नारद उवाच

- 05-114-007a एतच्छ्रुत्वा वचो राजा हर्यश्वः काममोहितः ।
 05-114-007c उवाच गालवं दीनो राजर्षिरृषिसत्तमम् ॥
 05-114-008a द्वे मे शते संनिहिते हयानां यद्विधास्तव ।
 05-114-008c एष्टव्याः शतशस्त्वन्ये चरन्ति मम वाजिनः ॥
 05-114-009a सोऽहमेकमपत्यं वै जनयिष्यामि गालव ।
 05-114-009c अस्यामेतं भवान्कामं संपादयतु मे वरम् ॥

05-114-010a	एतच्छ्रुत्वा तु सा कन्या गालवं वाक्यमब्रवीत् ।
05-114-010c	मम दत्तो वरः कश्चित्केनचिद्ब्रह्मवादिना ॥
05-114-011a	प्रसूत्यन्ते प्रसूत्यन्ते कन्यैव त्वं भविष्यसि ।
05-114-011c	स त्वं ददस्व मां राज्ञे प्रतिगृह्य हयोत्तमान् ॥
05-114-012a	नृपेभ्यो हि चतुर्भ्यस्ते पूर्णान्यष्टौ शतानि वै ।
05-114-012c	भविष्यन्ति तथा पुत्रा मम चत्वार एव च ॥
05-114-013a	क्रियतां मम संहारो गुर्वर्थं द्विजसत्तम ।
05-114-013c	एषा तावन्मम प्रज्ञा यथा वा मन्यसे द्विज ॥
05-114-014a	एवमुक्तस्तु स मुनिः कन्यया गालवस्तदा ।
05-114-014c	हर्यश्वं पृथिवीपालमिदं वचनमब्रवीत् ॥
05-114-015a	इयं कन्या नरश्रेष्ठ हर्यश्व प्रतिगृह्यताम् ।
05-114-015c	चतुर्भागेन शुल्कस्य जनयस्वैकमात्मजम् ॥
05-114-016a	प्रतिगृह्य स तां कन्यां गालवं प्रतिनन्द्य च ।
05-114-016c	समये देशकाले च लब्धवान्सुतमीप्सितम् ॥
05-114-017a	ततो वसुमना नाम वसुभ्यो वसुमत्तरः ।
05-114-017c	वसुप्रख्यो नरपतिः स बभूव वसुप्रदः ॥
05-114-018a	अथ काले पुनर्धीमान्गालवः प्रत्युपस्थितः ।
05-114-018c	उपसंगम्य चोवाच हर्यश्वं प्रीतिमानसम् ॥
05-114-019a	जातो नृप सुतस्तेऽयं बालभास्करसंनिभः ।
05-114-019c	कालो गन्तुं नरश्रेष्ठ भिक्षार्थमपरं नृपम् ॥
05-114-020a	हर्यश्वः सत्यवचने स्थितः स्थित्वा च पौरुषे ।
05-114-020c	दुर्लभत्वाद्द्वयानां च प्रददौ माधवीं पुनः ॥
05-114-021a	माधवी च पुनर्दीप्तां परित्यज्य नृपश्रियम् ।
05-114-021c	कुमारी कामतो भूत्वा गालवं पृष्ठतोऽन्वगात् ॥
05-114-022a	त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु हया इत्युक्तवान्द्विजः ।
05-114-022c	प्रययौ कन्यया सार्धं दिवोदासं प्रजेश्वरम् ॥

05-115-001 गालव उवाच

05-115-001a	महावीर्यो महीपालः काशीनामीश्वरः प्रभुः ।
05-115-001c	दिवोदास इति ख्यातो भैमसेनिर्नराधिपः ॥
05-115-002a	तत्र गच्छावहे भद्रे शनैरागच्छ मा शुचः ।
05-115-002c	धार्मिकः संयमे युक्तः सत्यश्चैव जनेश्वरः ॥

05-115-003 नारद उवाच

05-115-003a तमुपागम्य स मुनिन्यायतस्तेन सत्कृतः ।
 05-115-003c गालवः प्रसवस्यार्थं तं नृपं प्रत्यचोदयत् ॥

05-115-004 दिवोदास उवाच

05-115-004a श्रुतमेतन्मया पूर्वं किमुक्त्वा विस्तरं द्विज ।
 05-115-004c काङ्क्षितो हि मयैषोऽर्थः श्रुत्वैतद्विजसत्तम ॥
 05-115-005a एतच्च मे बहुमतं यदुत्सृज्य नराधिपान् ।
 05-115-005c मामेवमुपयातोऽसि भावि चैतदसंशयम् ॥
 05-115-006a स एव विभवोऽस्माकमश्नानामपि गालव ।
 05-115-006c अहमप्येकमेवास्यां जनयिष्यामि पार्थिवम् ॥

05-115-007 नारद उवाच

05-115-007a तथेत्युक्त्वा द्विजश्रेष्ठः प्रादात्कन्यां महीपतेः ।
 05-115-007c विधिपूर्वं च तां राजा कन्यां प्रतिगृहीतवान् ॥
 05-115-008a रेमे स तस्यां राजर्षिः प्रभावत्यां यथा रविः ।
 05-115-008c स्वाहायां च यथा वह्निर्यथा शच्यां स वासवः ॥
 05-115-009a यथा चन्द्रश्च रोहिण्यां यथा धूमोर्णया यमः ।
 05-115-009c वरुणश्च यथा गौर्यां यथा चर्द्ध्यां धनेश्वरः ॥
 05-115-010a यथा नारायणो लक्ष्म्यां जाह्नव्यां च यथोदधिः ।
 05-115-010c यथा रुद्रश्च रुद्राण्यां यथा वेद्यां पितामहः ॥
 05-115-011a अदृश्यन्त्यां च वासिष्ठो वसिष्ठश्चाक्षमालया ।
 05-115-011c च्यवनश्च सुकन्यायां पुलस्त्यः संध्यया यथा ॥
 05-115-012a अगस्त्यश्चापि वैदर्भ्यां सावित्र्यां सत्यवान्यथा ।
 05-115-012c यथा भृगुः पुलोमायामदित्यां कश्यपो यथा ॥
 05-115-013a रेणुकायां यथार्चीको हैमवत्यां च कौशिकः ।
 05-115-013c बृहस्पतिश्च तारायां शुक्रश्च शतपर्वया ॥
 05-115-014a यथा भूम्यां भूमिपतिरुर्वश्यां च पुरुरवाः ।
 05-115-014c ऋचीकः सत्यवत्यां च सरस्वत्यां यथा मनुः ॥
 05-115-015a तथा तु रममाणस्य दिवोदासस्य भूपतेः ।
 05-115-015c माधवी जनयामास पुत्रमेकं प्रतर्दनम् ॥
 05-115-016a अथाजगाम भगवान्दिवोदासं स गालवः ।

- 05-115-016c समये समनुप्राप्ते वचनं चेदमब्रवीत् ॥
- 05-115-017a निर्यातयतु मे कन्यां भवांस्तिष्ठन्तु वाजिनः ।
- 05-115-017c यावदन्यत्र गच्छामि शुल्कार्थं पृथिवीपते ॥
- 05-115-018a दिवोदासोऽथ धर्मात्मा समये गालवस्य ताम् ।
- 05-115-018c कन्यां निर्यातयामास स्थितः सत्ये महीपतिः ॥
- 05-116-001 नारद उवाच**
- 05-116-001a तथैव सा श्रियं त्यक्त्वा कन्या भूत्वा यशस्विनी ।
- 05-116-001c माधवी गालवं विप्रमन्वयात्सत्यसंगरा ॥
- 05-116-002a गालवो विमृशन्नेव स्वकार्यगतमानसः ।
- 05-116-002c जगाम भोजनगरं द्रष्टुमौशीनरं नृपम् ॥
- 05-116-003a तमुवाचाथ गत्वा स नृपतिं सत्यविक्रमम् ।
- 05-116-003c इयं कन्या सुतौ द्वौ ते जनयिष्यति पार्थिवौ ॥
- 05-116-004a अस्यां भवानवाप्तार्थो भविता प्रेत्य चेह च ।
- 05-116-004c सोमार्कप्रतिसंकाशौ जनयित्वा सुतौ नृप ॥
- 05-116-005a शुल्कं तु सर्वधर्मज्ञ हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
- 05-116-005c एकतः श्यामकर्णानां देयं मह्यं चतुःशतम् ॥
- 05-116-006a गुर्वर्थोऽयं समारम्भो न हयैः कृत्यमस्ति मे ।
- 05-116-006c यदि शक्यं महाराज क्रियतां मा विचार्यताम् ॥
- 05-116-007a अनपत्योऽसि राजर्षे पुत्रौ जनय पार्थिव ।
- 05-116-007c पितृन्पुत्रप्लवेन त्वमात्मानं चैव तारय ॥
- 05-116-008a न पुत्रफलभोक्ता हि राजर्षे पात्यते दिवः ।
- 05-116-008c न याति नरकं घोरं यत्र गच्छन्त्यनात्मजाः ॥
- 05-116-009a एतच्चान्यच्च विविधं श्रुत्वा गालवभाषितम् ।
- 05-116-009c उशीनरः प्रतिवचो ददौ तस्य नराधिपः ॥
- 05-116-010a श्रुतवानस्मि ते वाक्यं यथा वदसि गालव ।
- 05-116-010c विधिस्तु बलवान्ब्रह्मन्प्रवणं हि मनो मम ॥
- 05-116-011a शते द्वे तु ममाश्चानामीदृशानां द्विजोत्तम ।
- 05-116-011c इतरेषां सहस्राणि सुबहूनि चरन्ति मे ॥
- 05-116-012a अहमप्येकमेवास्यां जनयिष्यामि गालव ।
- 05-116-012c पुत्रं द्विज गतं मार्गं गमिष्यामि परैरहम् ॥
- 05-116-013a मूल्येनापि समं कुर्यां तवाहं द्विजसत्तम ।

- 05-116-013c पौरजानपदार्थं तु ममार्थो नात्मभोगतः ॥
- 05-116-014a कामतो हि धनं राजा पारक्यं यः प्रयच्छति ।
- 05-116-014c न स धर्मेण धर्मात्मन्युज्यते यशसा न च ॥
- 05-116-015a सोऽहं प्रतिग्रहीष्यामि ददात्वेतां भवान्मम ।
- 05-116-015c कुमारीं देवगर्भाभामेकपुत्रभवाय मे ॥
- 05-116-016a तथा तु बहुकल्याणमुक्तवन्तं नराधिपम् ।
- 05-116-016c उशीनरं द्विजश्रेष्ठो गालवः प्रत्यपूजयत् ॥
- 05-116-017a उशीनरं प्रतिग्राह्य गालवः प्रययौ वनम् ।
- 05-116-017c रेमे स तां समासाद्य कृतपुण्य इव श्रियम् ॥
- 05-116-018a कन्दरेषु च शैलानां नदीनां निङ्गरेषु च ।
- 05-116-018c उद्यानेषु विचित्रेषु वनेषूपवनेषु च ॥
- 05-116-019a हर्म्येषु रमणीयेषु प्रासादशिखरेषु च ।
- 05-116-019c वातायनविमानेषु तथा गर्भगृहेषु च ॥
- 05-116-020a ततोऽस्य समये जज्ञे पुत्रो बालरविप्रभः ।
- 05-116-020c शिबिर्नाम्नाभिविख्यातो यः स पार्थिवसत्तमः ॥
- 05-116-021a उपस्थाय स तं विप्रो गालवः प्रतिगृह्य च ।
- 05-116-021c कन्यां प्रयातस्तां राजन्दृष्टवान्विनतात्मजम् ॥

05-117-001 नारद उवाच

- 05-117-001a गालवं वैनतेयोऽथ प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
- 05-117-001c दिष्ट्या कृतार्थं पश्यामि भवन्तमिह वै द्विज ॥
- 05-117-002a गालवस्तु वचः श्रुत्वा वैनतेयेन भाषितम् ।
- 05-117-002c चतुर्भागावशिष्टं तदाचख्यौ कार्यमस्य हि ॥
- 05-117-003a सुपर्णस्त्वब्रवीदेनं गालवं पततां वरः ।
- 05-117-003c प्रयत्नस्ते न कर्तव्यो नैष संपत्स्यते तव ॥
- 05-117-004a पुरा हि कन्यकुब्जे वै गाधेः सत्यवतीं सुताम् ।
- 05-117-004c भार्यार्थेऽवरयत्कन्यामृचीकस्तेन भाषितः ॥
- 05-117-005a एकतःश्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
- 05-117-005c भगवन्दीयतां मह्यं सहस्रमिति गालव ॥
- 05-117-006a ऋचीकस्तु तथेत्युक्त्वा वरुणस्यालयं गतः ।
- 05-117-006c अश्वतीर्थे हयाँल्लब्ध्वा दत्तवान्पार्थिवाय वै ॥
- 05-117-007a इष्ट्वा ते पुण्डरीकेण दत्ता राज्ञा द्विजातिषु ।

05-117-007c	तेभ्यो द्वे द्वे शते क्रीत्वा प्राप्तास्ते पार्थिवैस्तदा ॥
05-117-008a	अपराण्यपि चत्वारि शतानि द्विजसत्तम ।
05-117-008c	नीयमानानि संतारे हृतान्यासन्वितस्तया ॥
05-117-008e	एवं न शक्यमप्राप्यं प्राप्तुं गालव कर्हिचित् ॥
05-117-009a	इमामश्चशताभ्यां वै द्वाभ्यां तस्मै निवेदय ।
05-117-009c	विश्वामित्राय धर्मात्मन्षड्भिरश्वशतैः सह ॥
05-117-009e	ततोऽसि गतसंमोहः कृतकृत्यो द्विजर्षभ ॥
05-117-010a	गालवस्तं तथेत्युक्त्वा सुपर्णसहितस्ततः ।
05-117-010c	आदायाश्वांश्च कन्यां च विश्वामित्रमुपागमत् ॥

05-117-011 गालव उवाच

05-117-011a	अश्वानां काङ्क्षितार्थानां षडिमानि शतानि वै ।
05-117-011c	शतद्वयेन कन्येयं भवता प्रतिगृह्यताम् ॥
05-117-012a	अस्यां राजर्षिभिः पुत्रा जाता वै धार्मिकास्त्रयः ।
05-117-012c	चतुर्थं जनयत्वेकं भवानपि नरोत्तम ॥
05-117-013a	पूर्णान्येवं शतान्यष्टौ तुरगाणां भवन्तु ते ।
05-117-013c	भवतो ह्यनृणो भूत्वा तपः कुर्या यथासुखम् ॥

05-117-014 नारद उवाच

05-117-014a	विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा गालवं सह पक्षिणा ।
05-117-014c	कन्यां च तां वरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः ॥
05-117-015a	किमियं पूर्वमेवेह न दत्ता मम गालव ।
05-117-015c	पुत्रा ममैव चत्वारो भवेयुः कुलभावनाः ॥
05-117-016a	प्रतिगृह्णामि ते कन्यामेकपुत्रफलाय वै ।
05-117-016c	अश्वाश्चाश्रममासाद्य तिष्ठन्तु मम सर्वशः ॥
05-117-017a	स तया रममाणोऽथ विश्वामित्रो महाद्युतिः ।
05-117-017c	आत्मजं जनयामास माधवीपुत्रमष्टकम् ॥
05-117-018a	जातमात्रं सुतं तं च विश्वामित्रो महाद्युतिः ।
05-117-018c	संयोज्यार्थैस्तथा धर्मैरश्वैस्तैः समयोजयत् ॥
05-117-019a	अथाष्टकः पुरं प्रायात्तदा सोमपुरप्रभम् ।
05-117-019c	निर्यात्य कन्यां शिष्याय कौशिकोऽपि वनं ययौ ॥
05-117-020a	गालवोऽपि सुपर्णेन सह निर्यात्य दक्षिणाम् ।

- 05-117-020c मनसाभिप्रतीतेन कन्यामिदमुवाच ह ॥
- 05-117-021a जातो दानपतिः पुत्रस्त्वया शूरस्तथापरः ।
- 05-117-021c सत्यधर्मरतश्चान्यो यज्वा चापि तथापरः ॥
- 05-117-022a तदागच्छ वरारोहे तारितस्ते पिता सुतैः ।
- 05-117-022c चत्वारश्चैव राजानस्तथाहं च सुमध्यमे ॥
- 05-117-023a गालवस्त्वभ्यनुज्ञाय सुपर्णं पन्नगाशनम् ।
- 05-117-023c पितुर्निर्यात्य तां कन्यां प्रययौ वनमेव ह ॥
- 05-118-001 नारद उवाच**
- 05-118-001a स तु राजा पुनस्तस्याः कर्तुकामः स्वयंवरम् ।
- 05-118-001c उपगम्याश्रमपदं गङ्गायमुनसंगमे ॥
- 05-118-002a गृहीतमाल्यदामां तां रथमारोप्य माधवीम् ।
- 05-118-002c पूरुर्यदुश्च भगिनीमाश्रमे पर्यधावताम् ॥
- 05-118-003a नागयक्षमनुष्याणां पतत्रिमृगपक्षिणाम् ।
- 05-118-003c शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्र समागमः ॥
- 05-118-004a नानापुरुषदेशानामीश्वरैश्च समाकुलम् ।
- 05-118-004c ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्च समन्तादावृतं वनम् ॥
- 05-118-005a निर्दिश्यमानेषु तु सा वरेषु वरवर्णिनी ।
- 05-118-005c वरानुत्क्रम्य सर्वास्तान्वनं वृतवती वरम् ॥
- 05-118-006a अवतीर्य रथात्कन्या नमस्कृत्वा च बन्धुषु ।
- 05-118-006c उपगम्य वनं पुण्यं तपस्तेपे ययातिजा ॥
- 05-118-007a उपवासैश्च विविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा ।
- 05-118-007c आत्मनो लघुतां कृत्वा बभूव मृगचारिणी ॥
- 05-118-008a वैडूर्याङ्कुरकल्पानि मृदूनि हरितानि च ।
- 05-118-008c चरन्ती शष्पमुख्यानि तिक्तानि मधुराणि च ॥
- 05-118-009a स्रवन्तीनां च पुण्यानां सुरसानि शुचीनि च ।
- 05-118-009c पिबन्ती वारिमुख्यानि शीतानि विमलानि च ॥
- 05-118-010a वनेषु मृगराजेषु सिंहविप्रोषितेषु च ।
- 05-118-010c दावाग्निविप्रमुक्तेषु शून्येषु गहनेषु च ॥
- 05-118-011a चरन्ती हरिणैः सार्धं मृगीव वनचारिणी ।
- 05-118-011c चचार विपुलं धर्मं ब्रह्मचर्येण संवृता ॥
- 05-118-012a ययातिरपि पूर्वेषां राज्ञां वृत्तमनुष्ठितः ।

05-118-012c	बहुवर्षसहस्रायुरयुजत्कालधर्मणा ॥
05-118-013a	पूरुर्यदुश्च द्वौ वंशौ वर्धमानौ नरोत्तमौ ।
05-118-013c	ताभ्यां प्रतिष्ठितो लोके परलोके च नाहुषः ॥
05-118-014a	महीयते नरपतिर्ययातिः स्वर्गमास्थितः ।
05-118-014c	महर्षिकल्पो नृपतिः स्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः ॥
05-118-015a	बहुवर्षसहस्राख्ये काले बहुगुणे गते ।
05-118-015c	राजर्षिषु निषण्णेषु महीयःसु महर्षिषु ॥
05-118-016a	अवमेने नरान्सर्वान्देवानृषिगणांस्तथा ।
05-118-016c	ययातिर्मूढविज्ञानो विस्मयाविष्टचेतनः ॥
05-118-017a	ततस्तं बुबुधे देवः शक्रो बलनिषूदनः ।
05-118-017c	ते च राजर्षयः सर्वे धिग्धिगित्येवमब्रुवन् ॥
05-118-018a	विचारश्च समुत्पन्नो निरीक्ष्य नहुषात्मजम् ।
05-118-018c	को न्वयं कस्य वा राज्ञः कथं वा स्वर्गमागतः ॥
05-118-019a	कर्मणा केन सिद्धोऽयं क्व वानेन तपश्चितम् ।
05-118-019c	कथं वा ज्ञायते स्वर्गे केन वा ज्ञायतेऽप्युत ॥
05-118-020a	एवं विचारयन्तस्ते राजानः स्वर्गवासिनः ।
05-118-020c	दृष्ट्वा पप्रच्छुरन्योन्यं ययातिं नृपतिं प्रति ॥
05-118-021a	विमानपालाः शतशः स्वर्गद्वाराभिरक्षिणः ।
05-118-021c	पृष्ट्वा आसनपालाश्च न जानीमेत्यथाब्रुवन् ॥
05-118-022a	सर्वे ते ह्यावृतज्ञाना नाभ्यजानन्त तं नृपम् ।
05-118-022c	स मुहूर्तादथ नृपो हतौजा अभवत्तदा ॥

05-119-001 नारद उवाच

05-119-001a	अथ प्रचलितः स्थानादासनाच्च परिच्युतः ।
05-119-001c	कम्पितेनैव मनसा धर्षितः शोकवह्निना ॥
05-119-002a	म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
05-119-002c	विघूर्णन्स्रस्तसर्वाङ्गः प्रभ्रष्टाभरणाम्बरः ॥
05-119-003a	अदृश्यमानस्तान्पश्यन्पश्यंश्च पुनः पुनः ।
05-119-003c	शून्यः शून्येन मनसा प्रपतिष्यन्महीतलम् ॥
05-119-004a	किं मया मनसा ध्यातमशुभं धर्मदूषणम् ।
05-119-004c	येनाहं चलितः स्थानादिति राजा व्यचिन्तयत् ॥
05-119-005a	ते तु तत्रैव राजानः सिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ।

05-119-005c	अपश्यन्त निरालम्बं ययातिं तं परिच्युतम् ॥
05-119-006a	अथैत्य पुरुषः कश्चित्क्षीणपुण्यनिपातकः ।
05-119-006c	ययातिमब्रवीद्राजन्देवराजस्य शासनात् ॥
05-119-007a	अतीव मदमत्तस्त्वं न कंचिन्नावमन्यसे ।
05-119-007c	मानेन भ्रष्टः स्वर्गस्ते नार्हस्त्वं पार्थिवात्मज ॥
05-119-007e	न च प्रज्ञायसे गच्छ पतस्वेति तमब्रवीत् ॥
05-119-008a	पतेयं सत्स्विति वचस्त्रिरुक्त्वा नहुषात्मजः ।
05-119-008c	पतिष्यंश्चिन्तयामास गतिं गतिमतां वरः ॥
05-119-009a	एतस्मिन्नेव काले तु नैमिषे पार्थिवर्षभान् ।
05-119-009c	चतुरोऽपश्यत नृपस्तेषां मध्ये पपात सः ॥
05-119-010a	प्रतर्दनो वसुमनाः शिबिरौशीनरोऽष्टकः ।
05-119-010c	वाजपेयेन यज्ञेन तर्पयन्ति सुरेश्वरम् ॥
05-119-011a	तेषामध्वरजं धूमं स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ।
05-119-011c	ययातिरुपजिघ्रन्वै निपपात महीं प्रति ॥
05-119-012a	भूमौ स्वर्गे च संबद्धां नदीं धूममयीं नृपः ।
05-119-012c	स गङ्गामिव गच्छन्तीमालम्ब्य जगतीपतिः ॥
05-119-013a	श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषु चतुर्षु प्रतिबन्धुषु ।
05-119-013c	मध्ये निपतितो राजा लोकपालोपमेषु च ॥
05-119-014a	चतुर्षु हुतकल्पेषु राजसिंहमहाग्निषु ।
05-119-014c	पपात मध्ये राजर्षिर्ययातिः पुण्यसंक्षये ॥
05-119-015a	तमाहुः पार्थिवाः सर्वे प्रतिमानमिव श्रियः ।
05-119-015c	को भवान्कस्य वा बन्धुर्देशस्य नगरस्य वा ॥
05-119-016a	यक्षो वाप्यथ वा देवो गन्धर्वो राक्षसोऽपि वा ।
05-119-016c	न हि मानुषरूपोऽसि को वार्थः काङ्क्षितस्त्वया ॥

05-119-017 ययातिरुवाच

05-119-017a	ययातिरस्मि राजर्षिः क्षीणपुण्यश्च्युतो दिवः ।
05-119-017c	पतेयं सत्स्विति ध्यायन्भवत्सु पतितस्ततः ॥

05-119-018 राजान ऊचुः

05-119-018a	सत्यमेतद्भवतु ते काङ्क्षितं पुरुषर्षभ ।
05-119-018c	सर्वेषां नः क्रतुफलं धर्मश्च प्रतिगृह्यताम् ॥

05-119-019 ययातिरुवाच

05-119-019a नाहं प्रतिग्रहधनो ब्राह्मणः क्षत्रियो ह्यहम् ।
 05-119-019c न च मे प्रवणा बुद्धिः परपुण्यविनाशने ॥

05-119-020 नारद उवाच

05-119-020a एतस्मिन्नेव काले तु मृगचर्याक्रमागताम् ।
 05-119-020c माधवीं प्रेक्ष्य राजानस्तेऽभिवाद्येदमब्रुवन् ॥
 05-119-021a किमागमनकृत्यं ते किं कुर्मः शासनं तव ।
 05-119-021c आज्ञाप्या हि वयं सर्वे तव पुत्रास्तपोधने ॥
 05-119-022a तेषां तद्भाषितं श्रुत्वा माधवी परया मुदा ।
 05-119-022c पितरं समुपागच्छद्ययातिं सा ववन्द च ॥
 05-119-023a दृष्ट्वा मूर्ध्ना नतान्पुत्रांस्तापसी वाक्यमब्रवीत् ।
 05-119-023c दौहित्रास्तव राजेन्द्र मम पुत्रा न ते पराः ॥
 05-119-023e इमे त्वां तारयिष्यन्ति दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥
 05-119-024a अहं ते दुहिता राजन्माधवी मृगचारिणी ।
 05-119-024c मयाप्युपचितो धर्मस्ततोऽर्थं प्रतिगृह्यताम् ॥
 05-119-025a यस्माद्राजन्नराः सर्वे अपत्यफलभागिनः ।
 05-119-025c तस्मादिच्छन्ति दौहित्रान्यथा त्वं वसुधाधिप ॥
 05-119-026a ततस्ते पार्थिवाः सर्वे शिरसा जननीं तदा ।
 05-119-026c अभिवाद्य नमस्कृत्य मातामहमथाब्रुवन् ॥
 05-119-027a उच्चैरनुपमैः स्निग्धैः स्वरैरापूर्य मेदिनीम् ।
 05-119-027c मातामहं नृपतयस्तारयन्तो दिवश्च्युतम् ॥
 05-119-028a अथ तस्मादुपगतो गालवोऽप्याह पार्थिवम् ।
 05-119-028c तपसो मेऽष्टभागेन स्वर्गमारोहतां भवान् ॥

05-120-001 नारद उवाच

05-120-001a प्रत्यभिज्ञातमात्रोऽथ सद्भिस्तैर्नरपुंगवः ।
 05-120-001c ययातिर्दिव्यसंस्थानो बभूव विगतज्वरः ॥
 05-120-002a दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ।
 05-120-002c दिव्यगन्धगुणोपेतो न पृथ्वीमस्पृशत्पदा ॥
 05-120-003a ततो वसुमनाः पूर्वमुच्चैरुच्चारयन्वचः ।
 05-120-003c ख्यातो दानपतिर्लोके व्याजहार नृपं तदा ॥

05-120-004a	प्राप्तवानस्मि यल्लोके सर्ववर्णेष्वगर्हया ।
05-120-004c	तदप्यथ च दास्यामि तेन संयुज्यतां भवान् ॥
05-120-005a	यत्फलं दानशीलस्य क्षमाशीलस्य यत्फलम् ।
05-120-005c	यच्च मे फलमाधाने तेन संयुज्यतां भवान् ॥
05-120-006a	ततः प्रतर्दनोऽप्याह वाक्यं क्षत्रियपुंगवः ।
05-120-006c	यथा धर्मरतिर्नित्यं नित्यं युद्धपरायणः ॥
05-120-007a	प्राप्तवानस्मि यल्लोके क्षत्रधर्मोद्धवं यशः ।
05-120-007c	वीरशब्दफलं चैव तेन संयुज्यतां भवान् ॥
05-120-008a	शिविरौशीनरो धीमानुवाच मधुरां गिरम् ।
05-120-008c	यथा बालेषु नारीषु वैहार्येषु तथैव च ॥
05-120-009a	संगरेषु निपातेषु तथापद्व्यसनेषु च ।
05-120-009c	अनृतं नोक्तपूर्वं मे तेन सत्येन खं ब्रज ॥
05-120-010a	यथा प्राणांश्च राज्यं च राजन्कर्म सुखानि च ।
05-120-010c	त्यजेयं न पुनः सत्यं तेन सत्येन खं ब्रज ॥
05-120-011a	यथा सत्येन मे धर्मो यथा सत्येन पावकः ।
05-120-011c	प्रीतः शक्रश्च सत्येन तेन सत्येन खं ब्रज ॥
05-120-012a	अष्टकस्त्वथ राजर्षिः कौशिको माधवीसुतः ।
05-120-012c	अनेकशतयज्वानं वचनं प्राह धर्मवित् ॥
05-120-013a	शतशः पुण्डरीका मे गोसवाश्च चिताः प्रभो ।
05-120-013c	क्रतवो वाजपेयाश्च तेषां फलमवाप्नुहि ॥
05-120-014a	न मे रत्नानि न धनं न तथान्ये परिच्छदाः ।
05-120-014c	क्रतुष्वनुपयुक्तानि तेन सत्येन खं ब्रज ॥
05-120-015a	यथा यथा हि जल्पन्ति दौहित्रास्तं नराधिपम् ।
05-120-015c	तथा तथा वसुमतीं त्यक्त्वा राजा दिवं ययौ ॥
05-120-016a	एवं सर्वे समस्तास्ते राजानः सुकृतैस्तदा ।
05-120-016c	ययातिं स्वर्गतो भ्रष्टं तारयामासुरञ्जसा ॥
05-120-017a	दौहित्राः स्वेन धर्मेण यज्ञदानकृतेन वै ।
05-120-017c	चतुर्षु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्धनाः ॥
05-120-017e	मातामहं महाप्राज्ञं दिवमारोपयन्ति ते ॥

05-120-018 राजान ऊचुः

05-120-018a राजधर्मगुणोपेताः सर्वधर्मगुणान्विताः ।

05-120-018c दौहित्रास्ते वयं राजन्दिवमारोह पार्थिवः ॥

05-121-001 नारद उवाच

05-121-001a सद्भिरारोपितः स्वर्गं पार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः ।

05-121-001c अभ्यनुज्ञाय दौहित्रान्ययातिर्दिवमास्थितः ॥

05-121-002a अभिवृष्टश्च वर्षेण नानापुष्पसुगन्धिना ।

05-121-002c परिष्वक्तश्च पुण्येन वायुना पुण्यगन्धिना ॥

05-121-003a अचलं स्थानमारुह्य दौहित्रफलनिर्जितम् ।

05-121-003c कर्मभिः स्वैरुपचितो जज्वाल परया श्रिया ॥

05-121-004a उपगीतोपनृत्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।

05-121-004c प्रीत्या प्रतिगृहीतश्च स्वर्गे दुन्दुभिनिस्वनैः ॥

05-121-005a अभिष्टुतश्च विविधैर्देवराजर्षिचारणैः ।

05-121-005c अर्चितश्चोत्तमार्घेण दैवतैरभिनन्दितः ॥

05-121-006a प्राप्तः स्वर्गफलं चैव तमुवाच पितामहः ।

05-121-006c निर्वृतं शान्तमनसं वचोभिस्तर्पयन्निव ॥

05-121-007a चतुष्पादस्त्वया धर्मश्चितो लोक्येन कर्मणा ।

05-121-007c अक्षयस्तव लोकोऽयं कीर्तिश्चैवाक्षया दिवि ॥

05-121-007e पुनस्तवाद्य राजर्षे सुकृतेनेह कर्मणा ॥

05-121-008a आवृतं तमसा चेतः सर्वेषां स्वर्गवासिनाम् ।

05-121-008c येन त्वां नाभिजानन्ति ततोऽज्ञात्वासि पातितः ॥

05-121-009a प्रीत्यैव चासि दौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः ।

05-121-009c स्थानं च प्रतिपन्नोऽसि कर्मणा स्वेन निर्जितम् ॥

05-121-009e अचलं शाश्वतं पुण्यमुत्तमं ध्रुवमव्ययम् ॥

05-121-010 ययातिरुवाच

05-121-010a भगवन्संशयो मेऽस्ति कश्चित्तं छेत्तुमर्हसि ।

05-121-010c न ह्यन्यमहमर्हामि प्रष्टुं लोकपितामह ॥

05-121-011a बहुवर्षसहस्रान्तं प्रजापालनवर्धितम् ।

05-121-011c अनेकक्रतुदानौघैरर्जितं मे महत्फलम् ॥

05-121-012a कथं तदल्पकालेन क्षीणं येनास्मि पातितः ।

05-121-012c भगवन्वेत्थ लोकांश्च शाश्वतान्मम निर्जितान् ॥

05-121-013 पितामह उवाच

- 05-121-013a बहुवर्षसहस्रान्तं प्रजापालनवर्धितम् ।
 05-121-013c अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्जितं फलम् ॥
 05-121-014a तदनेनैव दोषेण क्षीणं येनासि पातितः ।
 05-121-014c अभिमानेन राजेन्द्र धिक्कृतः स्वर्गवासिभिः ॥
 05-121-015a नायं मानेन राजर्षे न बलेन न हिसया ।
 05-121-015c न शाठ्येन न मायाभिलोको भवति शाश्वतः ॥
 05-121-016a नावमान्यास्त्वया राजन्नवरोत्कृष्टमध्यमाः ।
 05-121-016c न हि मानप्रदग्धानां कश्चिदस्ति समः क्वचित् ॥
 05-121-017a पतनारोहणमिदं कथयिष्यन्ति ये नराः ।
 05-121-017c विषमाण्यपि ते प्राप्तास्तरिष्यन्ति न संशयः ॥
- 05-121-018 नारद उवाच**
- 05-121-018a एष दोषोऽभिमानेन पुरा प्राप्तो ययातिना ।
 05-121-018c निर्बन्धतश्चातिमात्रं गालवेन महीपते ॥
 05-121-019a श्रोतव्यं हितकामानां सुहृदां भूतिमिच्छताम् ।
 05-121-019c न कर्तव्यो हि निर्बन्धो निर्बन्धो हि क्षयोदयः ॥
 05-121-020a तस्मात्त्वमपि गान्धारे मानं क्रोधं च वर्जय ।
 05-121-020c संधत्स्व पाण्डवैर्वीर संरम्भं त्यज पार्थिव ॥
 05-121-021a ददाति यत्पार्थिव यत्करोति; यद्वा तपस्तप्यति यज्जुहोति ।
 05-121-021c न तस्य नाशोऽस्ति न चापकर्षो; नान्यस्तदश्नाति स एव कर्ता ॥
 05-121-022a इदं महाख्यानमनुत्तमं मतं; बहुश्रुतानां गतरोषरागिणाम् ।
 05-121-022c समीक्ष्य लोके बहुधा प्रधाविता; त्रिवर्गदृष्टिः पृथिवीमुपाश्रुते ॥
- 05-122-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 05-122-001a भगवन्नेवमेवैतद्यथा वदसि नारद ।
 05-122-001c इच्छामि चाहमप्येवं न त्वीशो भगवन्नहम् ॥
- 05-122-002 वैशंपायन उवाच**
- 05-122-002a एवमुक्त्वा ततः कृष्णमभ्यभाषत भारत ।
 05-122-002c स्वर्ग्यं लोक्यं च मामात्थ धर्म्यं न्याय्यं च केशव ॥
 05-122-003a न त्वहं स्ववशस्तात क्रियमाणं न मे प्रियम् ।
 05-122-003c अङ्ग दुर्योधनं कृष्ण मन्दं शास्त्रातिगं मम ॥
 05-122-004a अनुनेतुं महाबाहो यतस्व पुरुषोत्तम ।

05-122-004c	सुहृत्कार्यं तु सुमहत्कृतं ते स्याज्जनार्दन ॥
05-122-005a	ततोऽभ्यावृत्य वाष्णोयो दुर्योधनममर्षणम् ।
05-122-005c	अब्रवीन्मधुरां वाचं सर्वधर्मार्थतत्त्ववित् ॥
05-122-006a	दुर्योधन निबोधेदं मद्वाक्यं कुरुसत्तम ।
05-122-006c	समर्थं ते विशेषेण सानुबन्धस्य भारत ॥
05-122-007a	महाप्राज्ञ कुले जातः साध्वेतत्कर्तुमर्हसि ।
05-122-007c	श्रुतवृत्तोपसंपन्नः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥
05-122-008a	दौष्कुलेया दुरात्मानो नृशंसा निरपत्रपाः ।
05-122-008c	त एतदीदृशं कुर्युर्यथा त्वं तात मन्यसे ॥
05-122-009a	धर्मार्थयुक्ता लोकेऽस्मिन्प्रवृत्तिर्लक्ष्यते सताम् ।
05-122-009c	असतां विपरीता तु लक्ष्यते भरतर्षभ ॥
05-122-010a	विपरीता त्वियं वृत्तिरसकल्लक्ष्यते त्वयि ।
05-122-010c	अधर्मश्चानुबन्धोऽत्र घोरः प्राणहरो महान् ॥
05-122-011a	अनेकशस्त्वन्निमित्तमयशस्यं च भारत ।
05-122-011c	तमनर्थं परिहरन्नात्मश्रेयः करिष्यसि ॥
05-122-012a	भ्रातृणामथ भृत्यानां मित्राणां च परंतप ।
05-122-012c	अधर्म्यादयशस्याच्च कर्मणस्त्वं प्रमोक्ष्यसे ॥
05-122-013a	प्राज्ञैः शूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः ।
05-122-013c	संधत्स्व पुरुषव्याघ्र पाण्डवैर्भरतर्षभ ॥
05-122-014a	तद्धितं च प्रियं चैव धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
05-122-014c	पितामहस्य द्रोणस्य विदुरस्य महामतेः ॥
05-122-015a	कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च धीमतः ।
05-122-015c	अश्वत्थाम्नो विकर्णस्य संजयस्य विशां पते ॥
05-122-016a	ज्ञातीनां चैव भूयिष्ठं मित्राणां च परंतप ।
05-122-016c	शमे शर्म भवेत्तात सर्वस्य जगतस्तथा ॥
05-122-017a	ह्रीमानसि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान् ।
05-122-017c	तिष्ठ तात पितुः शास्त्रे मातुश्च भरतर्षभ ॥
05-122-018a	एतच्छ्रेयो हि मन्यन्ते पिता यच्छास्ति भारत ।
05-122-018c	उत्तमापद्रुतः सर्वः पितुः स्मरति शासनम् ॥
05-122-019a	रोचते ते पितुस्तात पाण्डवैः सह संगमः ।
05-122-019c	सामात्यस्य कुरुश्रेष्ठ तत्तुभ्यं तात रोचताम् ॥

05-122-020a	श्रुत्वा यः सुहृदां शास्त्रं मर्त्यो न प्रतिपद्यते ।
05-122-020c	विपाकान्ते दहत्येनं किंपाकमिव भक्षितम् ॥
05-122-021a	यस्तु निःश्रेयसं वाक्यं मोहान्न प्रतिपद्यते ।
05-122-021c	स दीर्घसूत्रो हीनार्थः पश्चात्तापेन युज्यते ॥
05-122-022a	यस्तु निःश्रेयसं श्रुत्वा प्राप्तमेवाभिपद्यते ।
05-122-022c	आत्मनो मतमुत्सृज्य स लोके सुखमेधते ॥
05-122-023a	योऽर्थकामस्य वचनं प्रातिकूल्यान्न मृष्यते ।
05-122-023c	शृणोति प्रतिकूलानि द्विषतां वशमेति सः ॥
05-122-024a	सतां मतमतिक्रम्य योऽसतां वर्तते मते ।
05-122-024c	शोचन्ते व्यसने तस्य सुहृदो नचिरादिव ॥
05-122-025a	मुख्यानमात्यानुत्सृज्य यो निहीनान्निषेवते ।
05-122-025c	स घोरापापदं प्राप्य नोत्तारमधिगच्छति ॥
05-122-026a	योऽसत्सेवी वृथाचारो न श्रोता सुहृदां सदा ।
05-122-026c	परान्वृणीते स्वान्द्वेष्टि तं गौः शपति भारत ॥
05-122-027a	स त्वं विरुध्य तैर्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छसि ।
05-122-027c	अशिष्टेभ्योऽसमर्थेभ्यो मूढेभ्यो भरतर्षभ ॥
05-122-028a	को हि शक्रसमाज्ज्ञातीनतिक्रम्य महारथान् ।
05-122-028c	अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत्त्वदन्यो भुवि मानवः ॥
05-122-029a	जन्मप्रभृति कौन्तेया नित्यं विनिर्कृतास्त्वया ।
05-122-029c	न च ते जातु कुप्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥
05-122-030a	मिथ्याप्रचरितास्तात जन्मप्रभृति पाण्डवाः ।
05-122-030c	त्वयि सम्यङ्गहाबाहो प्रतिपन्ना यशस्विनः ॥
05-122-031a	त्वयापि प्रतिपत्तव्यं तथैव भरतर्षभ ।
05-122-031c	स्वेषु बन्धुषु मुख्येषु मा मन्युवशमन्वगाः ॥
05-122-032a	त्रिवर्गयुक्ता प्राज्ञानामारम्भा भरतर्षभ ।
05-122-032c	धर्मार्थावनुरुध्यन्ते त्रिवर्गासंभवे नराः ॥
05-122-033a	पृथक्तु विनिविष्टानां धर्मं धीरोऽनुरुध्यते ।
05-122-033c	मध्यमोऽर्थं कलिं बालः काममेवानुरुध्यते ॥
05-122-034a	इन्द्रियैः प्रसृतो लोभाद्धर्मं विप्रजहाति यः ।
05-122-034c	कामार्थावनुपायेन लिप्समानो विनश्यति ॥
05-122-035a	कामार्थो लिप्समानस्तु धर्ममेवादितश्चरेत् ।

05-122-035c	न हि धर्मादपैत्यर्थः कामो वापि कदाचन ॥
05-122-036a	उपायं धर्ममेवाहुस्त्रिवर्गस्य विशां पते ।
05-122-036c	लिप्समानो हि तेनाशु कक्षेऽग्निरिव वर्धते ॥
05-122-037a	स त्वं तातानुपायेन लिप्ससे भरतर्षभ ।
05-122-037c	आधिराज्यं महद्दीप्तं प्रथितं सर्वराजसु ॥
05-122-038a	आत्मानं तक्षति ह्येष वनं परशुना यथा ।
05-122-038c	यः सम्यग्वर्तमानेषु मिथ्या राजन्प्रवर्तते ॥
05-122-039a	न तस्य हि मतिं छिन्द्याद्यस्य नेच्छेत्पराभवम् ।
05-122-039c	अविच्छिन्नस्य धीरस्य कल्याणे धीयते मतिः ॥
05-122-040a	त्यक्तात्मानं न बाधेत त्रिषु लोकेषु भारत ।
05-122-040c	अप्यन्यं प्राकृतं किञ्चित्किमु तान्पाण्डवर्षभान् ॥
05-122-041a	अमर्षवशमापन्नो न किञ्चिद्बुध्यते नरः ।
05-122-041c	छिद्यते ह्याततं सर्वं प्रमाणं पश्य भारत ॥
05-122-042a	श्रेयस्ते दुर्जनात्तात पाण्डवैः सह संगमः ।
05-122-042c	तैर्हि संप्रीयमाणस्त्वं सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
05-122-043a	पाण्डवैर्निर्जितां भूमिं भुञ्जानो राजसत्तम ।
05-122-043c	पाण्डवान्पृष्ठतः कृत्वा त्राणमाशंससेऽन्यतः ॥
05-122-044a	दुःशासने दुर्विषहे कर्णे चापि ससौबले ।
05-122-044c	एतेष्वैश्वर्यमाधाय भूतिमिच्छसि भारत ॥
05-122-045a	न चैते तव पर्याप्ता ज्ञाने धर्मार्थयोस्तथा ।
05-122-045c	विक्रमे चाप्यपर्याप्ताः पाण्डवान्प्रति भारत ॥
05-122-046a	न हीमे सर्वराजानः पर्याप्ताः सहितास्त्वया ।
05-122-046c	क्रुद्धस्य भीमसेनस्य प्रेक्षितुं मुखमाहवे ॥
05-122-047a	इदं संनिहितं तात समग्रं पार्थिवं बलम् ।
05-122-047c	अयं भीष्मस्तथा द्रोणः कर्णश्चायं तथा कृपः ॥
05-122-048a	भूरिश्रवाः सौमदत्तिरश्वत्थामा जयद्रथः ।
05-122-048c	अशक्ताः सर्व एवैते प्रतियोद्धुं धनंजयम् ॥
05-122-049a	अजेयो ह्यर्जुनः क्रुद्धः सर्वैरपि सुरासुरैः ।
05-122-049c	मानुषैरपि गन्धर्वैर्मा युद्धे चेत आधिथाः ॥
05-122-050a	दृश्यतां वा पुमान्कश्चित्समग्रे पार्थिवे बले ।
05-122-050c	योऽर्जुनं समरे प्राप्य स्वस्तिमानाव्रजेदृहान् ॥

05-122-051a	किं ते जनक्षयेणेह कृतेन भरतर्षभ ।
05-122-051c	यस्मिञ्जिते जितं ते स्यात्पुमानेकः स दृश्यताम् ॥
05-122-052a	यः स देवान्सगन्धर्वान्सयक्षासुरपन्नगान् ।
05-122-052c	अजयत्खाण्डवप्रस्थे कस्तं युध्येत मानवः ॥
05-122-053a	तथा विराटनगरे श्रूयते महदद्भुतम् ।
05-122-053c	एकस्य च बहूनां च पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
05-122-054a	तमजेयमनाधृष्यं विजेतुं जिष्णुमच्युतम् ।
05-122-054c	आशंससीह समरे वीरमर्जुनमूर्जितम् ॥
05-122-055a	मद्वितीयं पुनः पार्थ कः प्रार्थयितुमर्हति ।
05-122-055c	युद्धे प्रतीपमायान्तमपि साक्षात्पुरंदरः ॥
05-122-056a	बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिं दहेत्क्रुद्ध इमाः प्रजाः ।
05-122-056c	पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योऽर्जुनं समरे जयेत् ॥
05-122-057a	पश्य पुत्रांस्तथा भ्रातृज्जातीन्संबन्धिनस्तथा ।
05-122-057c	त्वत्कृते न विनश्येयुरेते भरतसत्तम ॥
05-122-058a	अस्तु शेषं कौरवाणां मा पराभूदिदं कुलम् ।
05-122-058c	कुलघ्न इति नोच्येथा नष्टकीर्तिर्नराधिप ॥
05-122-059a	त्वामेव स्थापयिष्यन्ति यौवराज्ये महारथाः ।
05-122-059c	महाराज्ये च पितरं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥
05-122-060a	मा तात श्रियमायान्तीमवमंस्थाः समुद्यताम् ।
05-122-060c	अर्धं प्रदाय पार्थेभ्यो महतीं श्रियमाप्स्यसि ॥
05-122-061a	पाण्डवैः संशमं कृत्वा कृत्वा च सुहदां वचः ।
05-122-061c	संप्रीयमाणो मित्रैश्च चिरं भद्राण्यवाप्स्यसि ॥

05-123-001 वैशंपायन उवाच

05-123-001a	ततः शांतनवो भीष्मो दुर्योधनममर्षणम् ।
05-123-001c	केशवस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच भरतर्षभ ॥
05-123-002a	कृष्णेन वाक्यमुक्तोऽसि सुहदां शममिच्छता ।
05-123-002c	अनुपश्यस्व तत्तात मा मन्युवशमन्वगाः ॥
05-123-003a	अकृत्वा वचनं तात केशवस्य महात्मनः ।
05-123-003c	श्रेयो न जातु न सुखं न कल्याणमवाप्स्यसि ॥
05-123-004a	धर्म्यमर्थं महाबाहुराह त्वां तात केशवः ।
05-123-004c	तमर्थमभिपद्यस्व मा राजन्नीनशः प्रजाः ॥

05-123-005a	इमां श्रियं प्रज्वलितां भारतीं सर्वराजसु ।
05-123-005c	जीवतो धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्याद्भ्रंशयिष्यसि ॥
05-123-006a	आत्मानं च सहामात्यं सपुत्रपशुबान्धवम् ।
05-123-006c	सहमित्रमसद्बुद्ध्या जीविताद्भ्रंशयिष्यसि ॥
05-123-007a	अतिक्रामन्केशवस्य तथ्यं वचनमर्थवत् ।
05-123-007c	पितुश्च भरतश्रेष्ठ विदुरस्य च धीमतः ॥
05-123-008a	मा कुलघ्नोऽन्तपुरुषो दुर्मतिः कापथं गमः ।
05-123-008c	पितरं मातरं चैव वृद्धौ शोकाय मा ददः ॥
05-123-009a	अथ द्रोणोऽब्रवीत्तत्र दुर्योधनमिदं वचः ।
05-123-009c	अमर्षवशमापन्नं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ॥
05-123-010a	धर्मार्थयुक्तं वचनमाह त्वां तात केशवः ।
05-123-010c	तथा भीष्मः शांतनवस्तज्जुषस्व नराधिप ॥
05-123-011a	प्राज्ञौ मेधाविनौ दान्तावर्थकामौ बहुश्रुतौ ।
05-123-011c	आहतुस्त्वां हितं वाक्यं तदादत्स्व परंतप ॥
05-123-012a	अनुतिष्ठ महाप्राज्ञ कृष्णभीष्मौ यदूचतुः ।
05-123-012c	मा वचो लघुबुद्धीनां समास्थास्त्वं परंतप ॥
05-123-013a	ये त्वां प्रोत्साहयन्त्येते नैते कृत्याय कर्हिचित् ।
05-123-013c	वैरं परेषां ग्रीवायां प्रतिमोक्षयन्ति संयुगे ॥
05-123-014a	मा कुरुञ्जीघनः सर्वान्पुत्रान्भ्रातृस्तथैव च ।
05-123-014c	वासुदेवार्जुनौ यत्र विद्ध्यजेयं बलं हि तत् ॥
05-123-015a	एतच्चैव मतं सत्यं सुहृदोः कृष्णभीष्मयोः ।
05-123-015c	यदि नादास्यसे तात पश्चात्तप्स्यसि भारत ॥
05-123-016a	यथोक्तं जामदग्न्येन भूयानेव ततोऽर्जुनः ।
05-123-016c	कृष्णो हि देवकीपुत्रो देवैरपि दुरुत्सहः ॥
05-123-017a	किं ते सुखप्रियेणेह प्रोक्तेन भरतर्षभ ।
05-123-017c	एतत्ते सर्वमाख्यातं यथेच्छसि तथा कुरु ॥
05-123-017e	न हि त्वामुत्सहे वक्तुं भूयो भरतसत्तम ॥
05-123-018a	तस्मिन्वाक्यान्तरे वाक्यं क्षत्तापि विदुरोऽब्रवीत् ।
05-123-018c	दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य धार्तराष्ट्रममर्षणम् ॥
05-123-019a	दुर्योधन न शोचामि त्वामहं भरतर्षभ ।
05-123-019c	इमौ तु वृद्धौ शोचामि गान्धारीं पितरं च ते ॥

05-123-020a	यावनाथौ चरिष्येते त्वया नाथेन दुर्हदा ।
05-123-020c	हतमित्रौ हतामात्यौ लूनपक्षाविव द्विजौ ॥
05-123-021a	भिक्षुकौ विचरिष्येते शोचन्तौ पृथिवीमिमाम् ।
05-123-021c	कुलघ्नमीदृशं पापं जनयित्वा कुपूरुषम् ॥
05-123-022a	अथ दुर्योधनं राजा धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ।
05-123-022c	आसीनं भ्रातृभिः सार्धं राजभिः परिवारितम् ॥
05-123-023a	दुर्योधन निबोधेदं शौरिणोक्तं महात्मना ।
05-123-023c	आदत्स्व शिवमत्यन्तं योगक्षेमवदव्ययम् ॥
05-123-024a	अनेन हि सहायेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
05-123-024c	इष्टान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामः सर्वराजसु ॥
05-123-025a	सुसंहितः केशवेन गच्छ तात युधिष्ठिरम् ।
05-123-025c	चर स्वस्त्ययनं कृत्स्नं भारतानामनामयम् ॥
05-123-026a	वासुदेवेन तीर्थेन तात गच्छस्व संगमम् ।
05-123-026c	कालप्राप्तमिदं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ॥
05-123-027a	शमं चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
05-123-027c	त्वदर्थमभिजल्पन्तं न तवास्त्यपराभवः ॥

05-124-001 वैशंपायन उवाच

05-124-001a	धृतराष्ट्रवचः श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ समर्थ्य तौ ।
05-124-001c	दुर्योधनमिदं वाक्यमूचतुः शासनातिगम् ॥
05-124-002a	यावत्कृष्णावसनद्धौ यावत्तिष्ठति गाण्डिवम् ।
05-124-002c	यावद्धौम्यो न सेनाग्नौ जुहोतीह द्विषद्वलम् ॥
05-124-003a	यावन्न प्रेक्षते क्रुद्धः सेनां तव युधिष्ठिरः ।
05-124-003c	हीनिषेधो महेष्वासस्तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-004a	यावन्न दृश्यते पार्थः स्वेष्ट्वनीकेष्ववस्थितः ।
05-124-004c	भीमसेनो महेष्वासस्तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-005a	यावन्न चरते मार्गान्पृतनामभिहर्षयन् ।
05-124-005c	यावन्न शातयत्याजौ शिरांसि गजयोधिनाम् ॥
05-124-006a	गदया वीरघातिन्या फलानीव वनस्पतेः ।
05-124-006c	कालेन परिपक्वानि तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-007a	नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
05-124-007c	विराटश्च शिखण्डी च शैशुपालिश्च दंशिताः ॥

05-124-008a	यावन्न प्रविशन्त्येते नक्रा इव महार्णवम् ।
05-124-008c	कृतास्त्राः क्षिप्रमस्यन्तस्तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-009a	यावन्न सुकुमारेषु शरीरेषु महीक्षिताम् ।
05-124-009c	गार्ध्रपत्राः पतन्त्युग्रास्तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-010a	चन्दनागरुदिग्धेषु हारनिष्कधरेषु च ।
05-124-010c	नोरःसु यावद्योधानां महेष्वासैर्महेषवः ॥
05-124-011a	कृतास्त्रैः क्षिप्रमस्यद्भिर्दूरपातिभिरायसाः ।
05-124-011c	अभिलक्ष्यैर्निपात्यन्ते तावच्छाम्यतु वैशसम् ॥
05-124-012a	अभिवादयमानं त्वां शिरसा राजकुञ्जरः ।
05-124-012c	पाणिभ्यां प्रतिगृह्णातु धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
05-124-013a	ध्वजाङ्कुशपताकाङ्कं दक्षिणं ते सुदक्षिणः ।
05-124-013c	स्कन्धे निक्षिपतां बाहुं शान्तये भरतर्षभ ॥
05-124-014a	रत्नौषधिसमेतेन रत्नाङ्गुलितलेन च ।
05-124-014c	उपविष्टस्य पृष्ठं ते पाणिना परिमार्जतु ॥
05-124-015a	शालस्कन्धो महाबाहुस्त्वां स्वजानो वृकोदरः ।
05-124-015c	साम्नाभिवदतां चापि शान्तये भरतर्षभ ॥
05-124-016a	अर्जुनेन यमाभ्यां च त्रिभिस्तैरभिवादितः ।
05-124-016c	मूर्ध्नि तान्समुपाघ्राय प्रेम्णाभिवद पार्थिव ॥
05-124-017a	दृष्ट्वा त्वां पाण्डवैर्वैर्भ्रातृभिः सह संगतम् ।
05-124-017c	यावदानन्दजाश्रूणि प्रमुञ्चन्तु नराधिपाः ॥
05-124-018a	घुष्यतां राजधानीषु सर्वसंपन्महीक्षिताम् ।
05-124-018c	पृथिवी भ्रातृभावेन भुज्यतां विज्वरो भव ॥

05-125-001 वैशंपायन उवाच

05-125-001a	श्रुत्वा दुर्योधनो वाक्यमप्रियं कुरुसंसदि ।
05-125-001c	प्रत्युवाच महाबाहुं वासुदेवं यशस्विनम् ॥
05-125-002a	प्रसमीक्ष्य भवानेतद्वक्तुमर्हति केशव ।
05-125-002c	मामेव हि विशेषेण विभाष्य परिगर्हसे ॥
05-125-003a	भक्तिवादेन पार्थानामकस्मान्मधुसूदन ।
05-125-003c	भवान्गर्हयते नित्यं किं समीक्ष्य बलाबलम् ॥
05-125-004a	भवान्क्षत्ता च राजा च आचार्यो वा पितामहः ।
05-125-004c	मामेव परिगर्हन्ते नान्यं कंचन पार्थिवम् ॥

05-125-005a	न चाहं लक्षये कंचिद्व्यभिचारमिहात्मनः ।
05-125-005c	अथ सर्वे भवन्तो मां विद्विषन्ति सराजकाः ॥
05-125-006a	न चाहं कंचिदत्यर्थमपराधमरिंदम ।
05-125-006c	विचिन्तयन्प्रपश्यामि सुसूक्ष्ममपि केशव ॥
05-125-007a	प्रियाभ्युपगते द्यूते पाण्डवा मधुसूदन ।
05-125-007c	जिताः शकुनिना राज्यं तत्र किं मम दुष्कृतम् ॥
05-125-008a	यत्पुनर्द्रविणं किंचित्त्राजीयन्त पाण्डवाः ।
05-125-008c	तेभ्य एवाभ्यनुज्ञातं तत्तदा मधुसूदन ॥
05-125-009a	अपराधो न चास्माकं यत्ते ह्यक्षपराजिताः ।
05-125-009c	अजेया जयतां श्रेष्ठ पार्थाः प्रव्राजिता वनम् ॥
05-125-010a	केन चाप्यपवादेन विरुध्यन्तेऽरिभिः सह ।
05-125-010c	अशक्ताः पाण्डवाः कृष्ण प्रहृष्टाः प्रत्यमित्रवत् ॥
05-125-011a	किमस्माभिः कृतं तेषां कस्मिन्वा पुनरागसि ।
05-125-011c	धार्तराष्ट्राज्जिघांसन्ति पाण्डवाः सृञ्जयैः सह ॥
05-125-012a	न चापि वयमुग्रेण कर्मणा वचनेन वा ।
05-125-012c	वित्रस्ताः प्रणमामेह भयादपि शतक्रतोः ॥
05-125-013a	न च तं कृष्ण पश्यामि क्षत्रधर्ममनुष्ठितम् ।
05-125-013c	उत्सहेत युधा जेतुं यो नः शत्रुनिबर्हण ॥
05-125-014a	न हि भीष्मकपद्रोणाः सगणा मधुसूदन ।
05-125-014c	देवैरपि युधा जेतुं शक्याः किमुत पाण्डवैः ॥
05-125-015a	स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो यदि माधव संयुगे ।
05-125-015c	शस्त्रेण निधनं काले प्राप्स्यामः स्वर्गमेव तत् ॥
05-125-016a	मुख्यश्चैवैष नो धर्मः क्षत्रियाणां जनार्दन ।
05-125-016c	यच्छयीमहि संग्रामे शरतल्पगता वयम् ॥
05-125-017a	ते वयं वीरशयनं प्राप्स्यामो यदि संयुगे ।
05-125-017c	अप्रणम्यैव शत्रूणां न नस्तप्स्यति माधव ॥
05-125-018a	कश्च जातु कुले जातः क्षत्रधर्मेण वर्तयन् ।
05-125-018c	भयाद्वृत्तिं समीक्ष्यैवं प्रणमेदिह कस्यचित् ॥
05-125-019a	उद्यच्छेदेव न नमेदुद्यमो ह्येव पौरुषम् ।
05-125-019c	अप्यपर्वणि भज्येत न नमेदिह कस्यचित् ॥
05-125-020a	इति मातङ्गवचनं परीप्सन्ति हितेप्सवः ।

05-125-020c	धर्माय चैव प्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्च मद्विधः ॥
05-125-021a	अचिन्तयन्कंचिदन्यं यावज्जीवं तथाचरेत् ।
05-125-021c	एष धर्मः क्षत्रियाणां मतमेतच्च मे सदा ॥
05-125-022a	राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातो यो मे पित्रा पुराभवत् ।
05-125-022c	न स लभ्यः पुनर्जातु मयि जीवति केशव ॥
05-125-023a	यावच्च राजा ध्रियते धृतराष्ट्रो जनार्दन ।
05-125-023c	न्यस्तशस्त्रा वयं ते वाप्युपजीवाम माधव ॥
05-125-024a	यद्यदेयं पुरा दत्तं राज्यं परवतो मम ।
05-125-024c	अज्ञानाद्वा भयाद्वापि मयि बाले जनार्दन ॥
05-125-025a	न तदद्य पुनर्लभ्यं पाण्डवैर्वृष्णिनन्दन ।
05-125-025c	ध्रियमाणे महाबाहो मयि संप्रति केशव ॥
05-125-026a	यावद्धि सूच्यास्तीक्ष्णाया विध्येदग्रेण माधव ।
05-125-026c	तावदप्यपरित्याज्यं भूमेर्नः पाण्डवान्प्रति ॥

05-126-001 वैशंपायन उवाच

05-126-001a	ततः प्रहस्य दाशार्हः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
05-126-001c	दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
05-126-002a	लप्स्यसे वीरशयनं काममेतदवाप्स्यसि ।
05-126-002c	स्थिरो भव सहामात्यो विमर्दो भविता महान् ॥
05-126-003a	यच्चैवं मन्यसे मूढ न मे कश्चिद्व्यतिक्रमः ।
05-126-003c	पाण्डवेष्विति तत्सर्वं निबोधत नराधिपाः ॥
05-126-004a	श्रिया संतप्यमानेन पाण्डवानां महात्मनाम् ।
05-126-004c	त्वया दुर्मन्त्रितं द्यूतं सौबलेन च भारत ॥
05-126-005a	कथं च ज्ञातयस्तात श्रेयांसः साधुसंमताः ।
05-126-005c	तथान्याय्यमुपस्थातुं जिह्वेनाजिह्वचारिणः ॥
05-126-006a	अक्षद्यूतं महाप्राज्ञ सतामरतिनाशनम् ।
05-126-006c	असतां तत्र जायन्ते भेदाश्च व्यसनानि च ॥
05-126-007a	तदिदं व्यसनं घोरं त्वया द्यूतमुखं कृतम् ।
05-126-007c	असमीक्ष्य सदाचारैः सार्धं पापानुबन्धनैः ॥
05-126-008a	कश्चान्यो ज्ञातिभार्या वै विप्रकर्तुं तथार्हति ।
05-126-008c	आनीय च सभां वक्तुं यथोक्ता द्रौपदी त्वया ॥
05-126-009a	कुलीना शीलसंपन्ना प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।

05-126-009c	महिषी पाण्डुपुत्राणां तथा विनिकृता त्वया ॥
05-126-010a	जानन्ति कुरवः सर्वे यथोक्ताः कुरुसंसदि ।
05-126-010c	दुःशासनेन कौन्तेयाः प्रव्रजन्तः परंतपाः ॥
05-126-011a	सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषु सततं धर्मचारिषु ।
05-126-011c	स्वेषु बन्धुषु कः साधुश्चरेदेवमसांप्रतम् ॥
05-126-012a	नृशंसानामनार्याणां परुषाणां च भाषणम् ।
05-126-012c	कर्णदुःशासनाभ्यां च त्वया च बहुशः कृतम् ॥
05-126-013a	सह मात्रा प्रदग्धुं तान्बालकान्वारणावते ।
05-126-013c	आस्थितः परमं यत्नं न समृद्धं च तत्तव ॥
05-126-014a	ऊषुश्च सुचिरं कालं प्रच्छन्नाः पाण्डवास्तदा ।
05-126-014c	मात्रा सहैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥
05-126-015a	विषेण सर्पबन्धैश्च यतिताः पाण्डवास्त्वया ।
05-126-015c	सर्वोपायैर्विनाशाय न समृद्धं च तत्तव ॥
05-126-016a	एवंबुद्धिः पाण्डवेषु मिथ्यावृत्तिः सदा भवान् ।
05-126-016c	कथं ते नापराधोऽस्ति पाण्डवेषु महात्मसु ॥
05-126-017a	कृत्वा बहून्यकार्याणि पाण्डवेषु नृशंसवत् ।
05-126-017c	मिथ्यावृत्तिरनार्यः सन्नद्य विप्रतिपद्यसे ॥
05-126-018a	मातापितृभ्यां भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।
05-126-018c	शाम्येति मुहुरुक्तोऽसि न च शाम्यसि पार्थिव ॥
05-126-019a	शमे हि सुमहानर्थस्तव पार्थस्य चोभयोः ।
05-126-019c	न च रोचयसे राजन्किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥
05-126-020a	न शर्म प्राप्स्यसे राजन्नुत्क्रम्य सुहृदां वचः ।
05-126-020c	अधर्म्यमयशस्यं च क्रियते पार्थिव त्वया ॥
05-126-021a	एवं ब्रुवति दाशार्हे दुर्योधनममर्षणम् ।
05-126-021c	दुःशासन इदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
05-126-022a	न चेत्संधास्यसे राजन्स्वेन कामेन पाण्डवैः ।
05-126-022c	बद्ध्वा किल त्वां दास्यन्ति कुन्तीपुत्राय कौरवाः ॥
05-126-023a	वैकर्तनं त्वां च मां च त्रीनेतान्मनुजर्षभ ।
05-126-023c	पाण्डवेभ्यः प्रदास्यन्ति भीष्मो द्रोणः पिता च ते ॥
05-126-024a	भ्रातुरेतद्वचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।
05-126-024c	क्रुद्धः प्रातिष्ठतोत्थाय महानाग इव श्वसन् ॥

05-126-025a	विदुरं धृतराष्ट्रं च महाराजं च बाह्लिकम् ।
05-126-025c	कृपं च सोमदत्तं च भीष्मं द्रोणं जनार्दनम् ॥
05-126-026a	सर्वानेताननादृत्य दुर्मतिर्निरपत्रपः ।
05-126-026c	अशिष्टवदमर्यादो मानी मान्यावमानिता ॥
05-126-027a	तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य भ्रातरो मनुजर्षभम् ।
05-126-027c	अनुजग्मुः सहामात्या राजानश्चापि सर्वशः ॥
05-126-028a	सभायामुत्थितं क्रुद्धं प्रस्थितं भ्रातृभिः सह ।
05-126-028c	दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ॥
05-126-029a	धर्मार्थावभिसंत्यज्य संरम्भं योऽनुमन्यते ।
05-126-029c	हसन्ति व्यसने तस्य दुर्हदो नचिरादिव ॥
05-126-030a	दुरात्मा राजपुत्रोऽयं धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ।
05-126-030c	मिथ्याभिमानी राज्यस्य क्रोधलोभवशानुगः ॥
05-126-031a	कालपक्वमिदं मन्ये सर्वक्षत्रं जनार्दन ।
05-126-031c	सर्वे ह्यनुसृता मोहात्पार्थिवाः सह मन्त्रिभिः ॥
05-126-032a	भीष्मस्याथ वचः श्रुत्वा दाशार्हः पुष्करेक्षणः ।
05-126-032c	भीष्मद्रोणमुखान्सर्वानभ्यभाषत वीर्यवान् ॥
05-126-033a	सर्वेषां कुरुवृद्धानां महानयमतिक्रमः ।
05-126-033c	प्रसह्य मन्दमैश्वर्ये न नियच्छत यन्नृपम् ॥
05-126-034a	तत्र कार्यमहं मन्ये प्राप्तकालमरिंदमाः ।
05-126-034c	क्रियमाणे भवेच्छ्रेयस्तत्सर्वं शृणुतानघाः ॥
05-126-035a	प्रत्यक्षमेतद्भवतां यद्वक्ष्यामि हितं वचः ।
05-126-035c	भवतामानुकूल्येन यदि रोचेत भारताः ॥
05-126-036a	भोजराजस्य वृद्धस्य दुराचारो ह्यनात्मवान् ।
05-126-036c	जीवतः पितुरैश्वर्यं हत्वा मन्युवशं गतः ॥
05-126-037a	उग्रसेनसुतः कंसः परित्यक्तः स बान्धवैः ।
05-126-037c	ज्ञातीनां हितकामेन मया शस्तो महामृधे ॥
05-126-038a	आहुकः पुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापि सत्कृतः ।
05-126-038c	उग्रसेनः कृतो राजा भोजराजन्यवर्धनः ॥
05-126-039a	कंसमेकं परित्यज्य कुलार्थे सर्वयादवाः ।
05-126-039c	संभूय सुखमेधन्ते भारतान्धकवृष्णयः ॥
05-126-040a	अपि चाप्यवदद्राजन्परमेष्ठी प्रजापतिः ।

- 05-126-040c व्यूढे देवासुरे युद्धेऽभ्युद्यतेष्वायुधेषु च ॥
- 05-126-041a द्वैधीभूतेषु लोकेषु विनश्यत्सु च भारत ।
- 05-126-041c अब्रवीत्सृष्टिमान्देवो भगवाँल्लोकभावनः ॥
- 05-126-042a पराभविष्यन्त्यसुरा दैतेया दानवैः सह ।
- 05-126-042c आदित्या वसवो रुद्रा भविष्यन्ति दिवौकसः ॥
- 05-126-043a देवासुरमनुष्याश्च गन्धर्वोऽगराक्षसाः ।
- 05-126-043c अस्मिन्युद्धे सुसंयत्ता हनिष्यन्ति परस्परम् ॥
- 05-126-044a इति मत्वाब्रवीद्धर्मं परमेष्ठी प्रजापतिः ।
- 05-126-044c वरुणाय प्रयच्छैतान्बद्ध्वा दैतेयदानवान् ॥
- 05-126-045a एवमुक्तस्ततो धर्मो नियोगात्परमेष्ठिनः ।
- 05-126-045c वरुणाय ददौ सर्वान्बद्ध्वा दैतेयदानवान् ॥
- 05-126-046a तान्बद्ध्वा धर्मपाशैश्च स्वैश्च पाशैर्जलेश्वरः ।
- 05-126-046c वरुणः सागरे यत्तो नित्यं रक्षति दानवान् ॥
- 05-126-047a तथा दुर्योधनं कर्णं शकुनिं चापि सौबलम् ।
- 05-126-047c बद्ध्वा दुःशासनं चापि पाण्डवेभ्यः प्रयच्छत ॥
- 05-126-048a त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
- 05-126-048c ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥
- 05-126-049a राजन्दुर्योधनं बद्ध्वा ततः संशाम्य पाण्डवैः ।
- 05-126-049c त्वत्कृते न विनश्येयुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥

05-127-001 वैशंपायन उवाच

- 05-127-001a कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
- 05-127-001c विदुरं सर्वधर्मज्ञं त्वरमाणोऽभ्यभाषत ॥
- 05-127-002a गच्छ तात महाप्राज्ञां गान्धारीं दीर्घदर्शिनीम् ।
- 05-127-002c आनयेह तया सार्धमनुनेष्यामि दुर्मतिम् ॥
- 05-127-003a यदि सापि दुरात्मानं शमयेद्दुष्टचेतसम् ।
- 05-127-003c अपि कृष्णस्य सुहृदस्तिष्ठेम वचने वयम् ॥
- 05-127-004a अपि लोभाभिभूतस्य पन्थानमनुदर्शयेत् ।
- 05-127-004c दुर्बुद्धेर्दुःसहायस्य समर्थं ब्रुवती वचः ॥
- 05-127-005a अपि नो व्यसनं घोरं दुर्योधनकृतं महत् ।
- 05-127-005c शमयेच्चिररात्राय योगक्षेमवदव्ययम् ॥
- 05-127-006a राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा विदुरो दीर्घदर्शिनीम् ।

05-127-006c आनयामास गान्धारीं धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥

05-127-007 धृतराष्ट्र उवाच

05-127-007a एष गान्धारि पुत्रस्ते दुरात्मा शासनातिगः ।

05-127-007c ऐश्वर्यलोभादैश्वर्यं जीवितं च प्रहास्यति ॥

05-127-008a अशिष्टवदमर्यादः पापैः सह दुरात्मभिः ।

05-127-008c सभाया निर्गतो मूढो व्यतिक्रम्य सुहृद्वचः ॥

05-127-009 वैशंपायन उवाच

05-127-009a सा भर्तुर्वचनं श्रुत्वा राजपुत्री यशस्विनी ।

05-127-009c अन्विच्छन्ती महच्छ्रेयो गान्धारी वाक्यमब्रवीत् ॥

05-127-010a आनयेह सुतं क्षिप्रं राज्यकामुकमातुरम् ।

05-127-010c न हि राज्यमशिष्टेन शक्यं धर्मार्थलोपिना ॥

05-127-011a त्वं ह्येवात्र भृशं गह्वो धृतराष्ट्र सुतप्रियः ।

05-127-011c यो जानन्पापतामस्य तत्प्रज्ञामनुवर्तसे ॥

05-127-012a स एष काममन्युभ्यां प्रलब्धो मोहमास्थितः ।

05-127-012c अशक्योऽद्य त्वया राजन्विनिवर्तयितुं बलात् ॥

05-127-013a राज्यप्रदाने मूढस्य बालिशस्य दुरात्मनः ।

05-127-013c दुःसहायस्य लुब्धस्य धृतराष्ट्रोऽश्रुते फलम् ॥

05-127-014a कथं हि स्वजने भेदमुपेक्षेत महामतिः ।

05-127-014c भिन्नं हि स्वजनेन त्वां प्रसहिष्यन्ति शत्रवः ॥

05-127-015a या हि शक्या महाराज साम्ना दानेन वा पुनः ।

05-127-015c निस्तर्तुमापदः स्वेषु दण्डं कस्तत्र पातयेत् ॥

05-127-016a शासनाद्धृतराष्ट्रस्य दुर्योधनममर्षणम् ।

05-127-016c मातुश्च वचनात्क्षत्ता सभां प्रावेशयत्पुनः ॥

05-127-017a स मातुर्वचनाकाङ्क्षी प्रविवेश सभां पुनः ।

05-127-017c अभिताम्रेक्षणः क्रोधान्निःश्वसन्निव पन्नगः ॥

05-127-018a तं प्रविष्टमभिप्रेक्ष्य पुत्रमुत्पथमास्थितम् ।

05-127-018c विगर्हमाणा गान्धारी समर्थं वाक्यमब्रवीत् ॥

05-127-019a दुर्योधन निबोधेदं वचनं मम पुत्रक ।

05-127-019c हितं ते सानुबन्धस्य तथायत्यां सुखोदयम् ॥

05-127-020a भीष्मस्य तु पितुश्चैव मम चापचितिः कृता ।

05-127-020c	भवेद्द्रोणमुखानां च सुहृदां शाम्यता त्वया ॥
05-127-021a	न हि राज्यं महाप्राज्ञ स्वेन कामेन शक्यते ।
05-127-021c	अवाप्तुं रक्षितुं वापि भोक्तुं वा भरतर्षभ ॥
05-127-022a	न ह्यवश्येन्द्रियो राज्यमश्रीयाद्दीर्घमन्तरम् ।
05-127-022c	विजितात्मा तु मेधावी स राज्यमभिपालयेत् ॥
05-127-023a	कामक्रोधौ हि पुरुषमर्थेभ्यो व्यपकर्षतः ।
05-127-023c	तौ तु शत्रू विनिर्जित्य राजा विजयते महीम् ॥
05-127-024a	लोकेश्वरप्रभुत्वं हि महदेतदुरात्मभिः ।
05-127-024c	राज्यं नामेप्सितं स्थानं न शक्यमभिरक्षितुम् ॥
05-127-025a	इन्द्रियाणि महत्प्रेप्सुर्नियच्छेदर्थधर्मयोः ।
05-127-025c	इन्द्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्धतेऽग्निरिवेन्धनैः ॥
05-127-026a	अविधेयानि हीमानि व्यापादयितुमप्यलम् ।
05-127-026c	अविधेया इवादान्ता हयाः पथि कुसारथिम् ॥
05-127-027a	अविजित्य य आत्मानममात्यान्विजिगीषते ।
05-127-027c	अजितात्माजितामात्यः सोऽवशः परिहीयते ॥
05-127-028a	आत्मानमेव प्रथमं देशरूपेण यो जयेत् ।
05-127-028c	ततोऽमात्यान्मित्रांश्च न मोघं विजिगीषते ॥
05-127-029a	वश्येन्द्रियं जितामात्यं धृतदण्डं विकारिषु ।
05-127-029c	परीक्ष्यकारिणं धीरमत्यन्तं श्रीर्निषेवते ॥
05-127-030a	क्षुद्राक्षेणेव जालेन झषावपिहितावुभौ ।
05-127-030c	कामक्रोधौ शरीरस्थौ प्रज्ञानं तौ विलुम्पतः ॥
05-127-031a	याभ्यां हि देवाः स्वर्यातुः स्वर्गस्यापिदधुर्मुखम् ।
05-127-031c	बिभ्यतोऽनुपरागस्य कामक्रोधौ स्म वर्धितौ ॥
05-127-032a	कामं क्रोधं च लोभं च दम्भं दर्पं च भूमिपः ।
05-127-032c	सम्यग्विजेतुं यो वेद स महीमभिजायते ॥
05-127-033a	सततं निग्रहे युक्त इन्द्रियाणां भवेन्नृपः ।
05-127-033c	ईप्सन्नर्थं च धर्मं च द्विषतां च पराभवम् ॥
05-127-034a	कामाभिभूतः क्रोधाद्वा यो मिथ्या प्रतिपद्यते ।
05-127-034c	स्वेषु चान्येषु वा तस्य न सहाया भवन्त्युत ॥
05-127-035a	एकीभूतैर्महाप्राज्ञैः शूरैररिनिबर्हणैः ।
05-127-035c	पाण्डवैः पृथिवीं तात भोक्ष्यसे सहितः सुखी ॥

05-127-036a	यथा भीष्मः शांतनवो द्रोणश्चापि महारथः ।
05-127-036c	आहतुस्तात तत्सत्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥
05-127-037a	प्रपद्यस्व महाबाहुं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ।
05-127-037c	प्रसन्नो हि सुखाय स्यादुभयोरेव केशवः ॥
05-127-038a	सुहृदामर्थकामानां यो न तिष्ठति शासने ।
05-127-038c	प्राज्ञानां कृतविद्यानां स नरः शत्रुनन्दनः ॥
05-127-039a	न युद्धे तात कल्याणं न धर्मार्थौ कुतः सुखम् ।
05-127-039c	न चापि विजयो नित्यं मा युद्धे चेत आधिथाः ॥
05-127-040a	भीष्मेण हि महाप्राज्ञ पित्रा ते बाह्लिकेन च ।
05-127-040c	दत्तोऽशः पाण्डुपुत्राणां भेदाद्धीतैररिदम ॥
05-127-041a	तस्य चैतत्प्रदानस्य फलमद्यानुपश्यसि ।
05-127-041c	यद्भुङ्क्षे पृथिवीं सर्वां शूरैर्निहतकण्टकाम् ॥
05-127-042a	प्रयच्छ पाण्डुपुत्राणां यथोचितमरिदम ।
05-127-042c	यदीच्छसि सहामात्यो भोक्तुमर्थं महीक्षिताम् ॥
05-127-043a	अलमर्थं पृथिव्यास्ते सहामात्यस्य जीवनम् ।
05-127-043c	सुहृदां वचने तिष्ठन्यशः प्राप्स्यसि भारत ॥
05-127-044a	श्रीमद्भिरात्मवद्भिर्हि बुद्धिमद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
05-127-044c	पाण्डवैर्विग्रहस्तात भ्रंशयेन्महतः सुखात् ॥
05-127-045a	निगृह्य सुहृदां मन्युं शाधि राज्यं यथोचितम् ।
05-127-045c	स्वमंशं पाण्डुपुत्रेभ्यः प्रदाय भरतर्षभ ॥
05-127-046a	अलमह्मा निकारोऽयं त्रयोदश समाः कृतः ।
05-127-046c	शमयैनं महाप्राज्ञ कामक्रोधसमेधितम् ॥
05-127-047a	न चैष शक्तः पार्थानां यस्त्वदर्थमभीप्सति ।
05-127-047c	सूतपुत्रो दृढक्रोधो भ्राता दुःशासनश्च ते ॥
05-127-048a	भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे भीमसेने धनंजये ।
05-127-048c	धृष्टद्युम्ने च संक्रुद्धे न स्युः सर्वाः प्रजा ध्रुवम् ॥
05-127-049a	अमर्षवशमापन्नो मा कुरुंस्तात जीघनः ।
05-127-049c	सर्वा हि पृथिवी स्पृष्टा त्वत्पाण्डवकृते वधम् ॥
05-127-050a	यच्च त्वं मन्यसे मूढ भीष्मद्रोणकृपादयः ।
05-127-050c	योत्स्यन्ते सर्वशक्त्येति नैतदद्योपपद्यते ॥
05-127-051a	समं हि राज्यं प्रीतिश्च स्थानं च विजितात्मनाम् ।

- 05-127-051c पाण्डवेष्वथ युष्मासु धर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः ॥
 05-127-052a राजपिण्डभयादेते यदि हास्यन्ति जीवितम् ।
 05-127-052c न हि शक्यन्ति राजानं युधिष्ठिरमुदीक्षितुम् ॥
 05-127-053a न लोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिह दृश्यते ।
 05-127-053c तदलं तात लोभेन प्रशाम्य भरतर्षभ ॥

05-128-001 वैशंपायन उवाच

- 05-128-001a तत्तु वाक्यमनादृत्य सोऽर्थवन्मातृभाषितम् ।
 05-128-001c पुनः प्रतस्थे संरम्भात्सकाशमकृतात्मनाम् ॥
 05-128-002a ततः सभाया निर्गम्य मन्त्रयामास कौरवः ।
 05-128-002c सौबलेन मताक्षेण राज्ञा शकुनिना सह ॥
 05-128-003a दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेः सौबलस्य च ।
 05-128-003c दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितम् ॥
 05-128-004a पुरायमस्मान्गृह्णाति क्षिप्रकारी जनार्दनः ।
 05-128-004c सहितो धृतराष्ट्रेण राज्ञा शांतनवेन च ॥
 05-128-005a वयमेव हृषीकेशं निगृह्णीम बलादिव ।
 05-128-005c प्रसह्य पुरुषव्याघ्रमिन्द्रो वैरोचनिं यथा ॥
 05-128-006a श्रुत्वा गृहीतं वाष्णेयं पाण्डवा हतचेतसः ।
 05-128-006c निरुत्साहा भविष्यन्ति भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ॥
 05-128-007a अयं ह्येषां महाबाहुः सर्वेषां शर्म वर्म च ।
 05-128-007c अस्मिन्गृहीते वरदे ऋषभे सर्वसात्वताम् ॥
 05-128-007e निरुद्यमा भविष्यन्ति पाण्डवाः सोमकैः सह ॥
 05-128-008a तस्माद्वयमिहैवैनं केशवं क्षिप्रकारिणम् ।
 05-128-008c क्रोशतो धृतराष्ट्रस्य बद्ध्वा योत्स्यामहे रिपून् ॥
 05-128-009a तेषां पापमभिप्रायं पापानां दुष्टचेतसाम् ।
 05-128-009c इङ्गितज्ञः कविः क्षिप्रमन्वबुध्यत सात्यकिः ॥
 05-128-010a तदर्थमभिनिष्क्रम्य हार्दिक्येन सहास्थितः ।
 05-128-010c अब्रवीत्कृतवर्माणं क्षिप्रं योजय वाहिनीम् ॥
 05-128-011a व्यूढानीकः सभाद्वारमुपतिष्ठस्व दंशितः ।
 05-128-011c यावदाख्याम्यहं चैतत्कृष्णायाक्लिष्टकर्मणे ॥
 05-128-012a स प्रविश्य सभां वीरः सिंहो गिरिगुहामिव ।
 05-128-012c आचष्ट तमभिप्रायं केशवाय महात्मने ॥

05-128-013a	धृतराष्ट्रं ततश्चैव विदुरं चान्वभाषत ।
05-128-013c	तेषामेतमभिप्रायमाचक्षे स्मयन्निव ॥
05-128-014a	धर्मादपेतमर्थाच्च कर्म साधुविगर्हितम् ।
05-128-014c	मन्दाः कर्तुमिहेच्छन्ति न चावाप्यं कथंचन ॥
05-128-015a	पुरा विकुर्वते मूढाः पापात्मानः समागताः ।
05-128-015c	धर्षिताः काममन्युभ्यां क्रोधलोभवशानुगाः ॥
05-128-016a	इमं हि पुण्डरीकाक्षं जिघृक्षन्त्यल्पचेतसः ।
05-128-016c	पटेनाग्निं प्रज्वलितं यथा बाला यथा जडाः ॥
05-128-017a	सात्यकेस्तद्वचः श्रुत्वा विदुरो दीर्घदर्शिवान् ।
05-128-017c	धृतराष्ट्रं महाबाहुमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
05-128-018a	राजन्परीतकालास्ते पुत्राः सर्वे परंतप ।
05-128-018c	अयशस्यमशक्यं च कर्म कर्तुं समुद्यताः ॥
05-128-019a	इमं हि पुण्डरीकाक्षमभिभूय प्रसह्य च ।
05-128-019c	निग्रहीतुं किलेच्छन्ति सहिता वासवानुजम् ॥
05-128-020a	इमं पुरुषशार्दूलमप्रधृष्यं दुरासदम् ।
05-128-020c	आसाद्य न भविष्यन्ति पतंगा इव पावकम् ॥
05-128-021a	अयमिच्छन्हि तान्सर्वान्यतमानाञ्जनार्दनः ।
05-128-021c	सिंहो मृगानिव क्रुद्धो गमयेद्यमसादनम् ॥
05-128-022a	न त्वयं निन्दितं कर्म कुर्यात्कृष्णः कथंचन ।
05-128-022c	न च धर्मादपक्रामेदच्युतः पुरुषोत्तमः ॥
05-128-023a	विदुरेणैवमुक्ते तु केशवो वाक्यमब्रवीत् ।
05-128-023c	धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्य सुहृदां शृण्वतां मिथः ॥
05-128-024a	राजन्नेते यदि क्रुद्धा मां निगृह्णीयुरोजसा ।
05-128-024c	एते वा मामहं वैनाननुजानीहि पार्थिव ॥
05-128-025a	एतान्हि सर्वान्संरब्धान्नियन्तुमहमुत्सहे ।
05-128-025c	न त्वहं निन्दितं कर्म कुर्यां पापं कथंचन ॥
05-128-026a	पाण्डवार्थे हि लुभ्यन्तः स्वार्थाद्धास्यन्ति ते सुताः ।
05-128-026c	एते चेदेवमिच्छन्ति कृतकार्यो युधिष्ठिरः ॥
05-128-027a	अद्यैव ह्यहमेतांश्च ये चैताननु भारत ।
05-128-027c	निगृह्य राजन्पार्थेभ्यो दद्यां किं दुष्कृतं भवेत् ॥
05-128-028a	इदं तु न प्रवर्तेयं निन्दितं कर्म भारत ।

05-128-028c	संनिधौ ते महाराज क्रोधजं पापबुद्धिजम् ॥
05-128-029a	एष दुर्योधनो राजन्यथेच्छति तथास्तु तत् ।
05-128-029c	अहं तु सर्वान्समयाननुजानामि भारत ॥
05-128-030a	एतच्छ्रुत्वा तु विदुरं धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ।
05-128-030c	क्षिप्रमानय तं पापं राज्यलुब्धं सुयोधनम् ॥
05-128-031a	सहमित्रं सहामात्यं ससोदर्यं सहानुगम् ।
05-128-031c	शक्नुयां यदि पन्थानमवतारयितुं पुनः ॥
05-128-032a	ततो दुर्योधनं क्षत्ता पुनः प्रावेशयत्सभाम् ।
05-128-032c	अकामं भ्रातृभिः सार्धं राजभिः परिवारितम् ॥
05-128-033a	अथ दुर्योधनं राजा धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ।
05-128-033c	कर्णदुःशासनाभ्यां च राजभिश्चाभिसंवृतम् ॥
05-128-034a	नृशंस पापभूयिष्ठ क्षुद्रकर्मसहायवान् ।
05-128-034c	पापैः सहायैः संहत्य पापं कर्म चिकीर्षसि ॥
05-128-035a	अशक्यमयशस्यं च सद्भिश्चापि विगर्हितम् ।
05-128-035c	यथा त्वादृशको मूढो व्यवस्येत्कुलपांसनः ॥
05-128-036a	त्वमिमं पुण्डरीकाक्षमप्रधृष्यं दुरासदम् ।
05-128-036c	पापैः सहायैः संहत्य निग्रहीतुं किलेच्छसि ॥
05-128-037a	यो न शक्यो बलात्कर्तुं देवैरपि सवासवैः ।
05-128-037c	तं त्वं प्रार्थयसे मन्द बालश्चन्द्रमसं यथा ॥
05-128-038a	देवैर्मनुष्यैर्गन्धर्वैरसुरैरुरगैश्च यः ।
05-128-038c	न सोढुं समरे शक्यस्तं न बुध्यसि केशवम् ॥
05-128-039a	दुर्ग्रहः पाणिना वायुर्दुःस्पर्शः पाणिना शशी ।
05-128-039c	दुर्धरा पृथिवी मूर्ध्ना दुर्ग्रहः केशवो बलात् ॥
05-128-040a	इत्युक्ते धृतराष्ट्रेण क्षत्तापि विदुरोऽब्रवीत् ।
05-128-040c	दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य धार्तराष्ट्रममर्षणम् ॥
05-128-041a	सौभद्वारे वानरेन्द्रो द्विविदो नाम नामतः ।
05-128-041c	शिलावर्षेण महता छादयामास केशवम् ॥
05-128-042a	ग्रहीतुकामो विक्रम्य सर्वयत्नेन माधवम् ।
05-128-042c	ग्रहीतुं नाशकत्तत्र तं त्वं प्रार्थयसे बलात् ॥
05-128-043a	निर्मोचने षट्सहस्राः पाशैर्बद्ध्वा महासुराः ।
05-128-043c	ग्रहीतुं नाशकंश्चैनं तं त्वं प्रार्थयसे बलात् ॥

05-128-044a	प्राग्ज्योतिषगतं शौरिं नरकः सह दानवैः ।
05-128-044c	ग्रहीतुं नाशकत्तत्र तं त्वं प्रार्थयसे बलात् ॥
05-128-045a	अनेन हि हता बाल्ये पूतना शिशुना तथा ।
05-128-045c	गोवर्धनो धारितश्च गवार्थे भरतर्षभ ॥
05-128-046a	अरिष्टो धेनुकश्चैव चाणूरश्च महाबलः ।
05-128-046c	अश्वराजश्च निहतः कंसश्चारिष्टमाचरन् ॥
05-128-047a	जरासंधश्च वक्रश्च शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
05-128-047c	बाणश्च निहतः संख्ये राजानश्च निषूदिताः ॥
05-128-048a	वरुणो निर्जितो राजा पावकश्चामितौजसा ।
05-128-048c	पारिजातं च हरता जितः साक्षाच्छचीपतिः ॥
05-128-049a	एकार्णवे शयानेन हतौ तौ मधुकैटभौ ।
05-128-049c	जन्मान्तरमुपागम्य हयग्रीवस्तथा हतः ॥
05-128-050a	अयं कर्ता न क्रियते कारणं चापि पौरुषे ।
05-128-050c	यद्यदिच्छेदयं शौरिस्तत्तत्कुर्यादयत्नतः ॥
05-128-051a	तं न बुध्यसि गोविन्दं घोरविक्रममच्युतम् ।
05-128-051c	आशीविषमिव क्रुद्धं तेजोराशिमनिर्जितम् ॥
05-128-052a	प्रधर्षयन्महाबाहुं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ।
05-128-052c	पतंगोऽग्निमिवासाद्य सामात्यो न भविष्यसि ॥

05-129-001 वैशंपायन उवाच

05-129-001a	विदुरेणैवमुक्ते तु केशवः शत्रुपूगहा ।
05-129-001c	दुर्योधनं धार्तराष्ट्रमभ्यभाषत वीर्यवान् ॥
05-129-002a	एकोऽहमिति यन्मोहान्मन्यसे मां सुयोधन ।
05-129-002c	परिभूय च दुर्बुद्धे ग्रहीतुं मां चिकीर्षसि ॥
05-129-003a	इहैव पाण्डवाः सर्वे तथैवान्धकवृष्णयः ।
05-129-003c	इहादित्याश्च रुद्राश्च वसवश्च महर्षिभिः ॥
05-129-004a	एवमुक्त्वा जहासोच्चैः केशवः परवीरहा ।
05-129-004c	तस्य संस्मयतः शौरैर्विद्युद्रूपा महात्मनः ॥
05-129-004e	अङ्गुष्ठमात्रास्त्रिदशा मुमुचुः पावकार्चिषः ॥
05-129-005a	तस्य ब्रह्मा ललाटस्थो रुद्रो वक्षसि चाभवत् ।
05-129-005c	लोकपाला भुजेष्वासन्नग्निरास्यादजायत ॥
05-129-006a	आदित्याश्चैव साध्याश्च वसवोऽथाश्विनावपि ।

05-129-006c	मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवास्तथैव च ॥
05-129-006e	बभूवुश्चैव रूपाणि यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ॥
05-129-007a	प्रादुरास्तां तथा दोभ्यां संकर्षणधनंजयौ ।
05-129-007c	दक्षिणेऽथार्जुनो धन्वी हली रामश्च सव्यतः ॥
05-129-008a	भीमो युधिष्ठिरश्चैव माद्रीपुत्रौ च पृष्ठतः ।
05-129-008c	अन्धका वृष्णयश्चैव प्रद्युम्नप्रमुखास्ततः ॥
05-129-009a	अग्रे बभूवुः कृष्णस्य समुद्यतमहायुधाः ।
05-129-009c	शङ्खचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलाङ्गलनन्दकाः ॥
05-129-010a	अदृश्यन्तोद्यतान्येव सर्वप्रहरणानि च ।
05-129-010c	नानाबाहुषु कृष्णस्य दीप्यमानानि सर्वशः ॥
05-129-011a	नेत्राभ्यां नस्ततश्चैव श्रोत्राभ्यां च समन्ततः ।
05-129-011c	प्रादुरासन्महारौद्राः सधूमाः पावकार्चिषः ॥
05-129-011e	रोमकूपेषु च तथा सूर्यस्येव मरीचयः ॥
05-129-012a	तं दृष्ट्वा घोरमात्मानं केशवस्य महात्मनः ।
05-129-012c	न्यमीलयन्त नेत्राणि राजानस्त्रस्तचेतसः ॥
05-129-013a	ऋते द्रोणं च भीष्मं च विदुरं च महामतिम् ।
05-129-013c	संजयं च महाभागमृषींश्चैव तपोधनान् ॥
05-129-013e	प्रादात्तेषां स भगवान्दिव्यं चक्षुर्जनार्दनः ॥
05-129-014a	तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं माधवस्य सभातले ।
05-129-014c	देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षं पपात च ॥
05-129-015a	चचाल च मही कृत्स्ना सागरश्चापि चुक्षुभे ।
05-129-015c	विस्मयं परमं जग्मुः पार्थिवा भरतर्षभ ॥
05-129-016a	ततः स पुरुषव्याघ्रः संजहार वपुः स्वकम् ।
05-129-016c	तां दिव्यामद्भुतां चित्रामृद्धिमत्तामरिंदमः ॥
05-129-017a	ततः सात्यकिमादाय पाणौ हार्दिक्यमेव च ।
05-129-017c	ऋषिभिस्तैरनुज्ञातो निर्ययौ मधुसूदनः ॥
05-129-018a	ऋषयोऽन्तर्हिता जग्मुस्ततस्ते नारदादयः ।
05-129-018c	तस्मिन्कोलाहले वृत्ते तदद्भुतमभूत्तदा ॥
05-129-019a	तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य कौरवाः सह राजभिः ।
05-129-019c	अनुजग्मुर्नरव्याघ्रं देवा इव शतक्रतुम् ॥
05-129-020a	अचिन्तयन्नमेयात्मा सर्वं तद्राजमण्डलम् ।

05-129-020c	निश्चक्राम ततः शौरिः सधूम इव पावकः ॥
05-129-021a	ततो रथेन शुभ्रेण महता किङ्किणीकिना ।
05-129-021c	हेमजालविचित्रेण लघुना मेघनादिना ॥
05-129-022a	सूपस्करेण शुभ्रेण वैयाघ्रेण वरूथिना ।
05-129-022c	सैन्यसुग्रीवयुक्तेन प्रत्यदृश्यत दारुकः ॥
05-129-023a	तथैव रथमास्थाय कृतवर्मा महारथः ।
05-129-023c	वृष्णीनां संमतो वीरो हार्दिक्यः प्रत्यदृश्यत ॥
05-129-024a	उपस्थितरथं शौरिं प्रयास्यन्तमरिदमम् ।
05-129-024c	धृतराष्ट्रो महाराजः पुनरेवाभ्यभाषत ॥
05-129-025a	यावद्वलं मे पुत्रेषु पश्यस्येतज्जनार्दन ।
05-129-025c	प्रत्यक्षं ते न ते किञ्चित्परोक्षं शत्रुकर्शन ॥
05-129-026a	कुरूणां शममिच्छन्तं यतमानं च केशव ।
05-129-026c	विदित्वैतामवस्थां मे नातिशङ्कितुमर्हसि ॥
05-129-027a	न मे पापोऽस्त्यभिप्रायः पाण्डवान्प्रति केशव ।
05-129-027c	ज्ञातमेव हि ते वाक्यं यन्मयोक्तः सुयोधनः ॥
05-129-028a	जानन्ति कुरवः सर्वे राजानश्चैव पार्थिवाः ।
05-129-028c	शमे प्रयतमानं मां सर्वयत्नेन माधव ॥
05-129-029a	ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
05-129-029c	द्रोणं पितामहं भीष्मं क्षत्तारं बाह्लिकं कृपम् ॥
05-129-030a	प्रत्यक्षमेतद्भवतां यद्वृत्तं कुरुसंसदि ।
05-129-030c	यथा चाशिष्टवन्मन्दो रोषादसकृदुत्थितः ॥
05-129-031a	वदत्यनीशमात्मानं धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
05-129-031c	आपृच्छे भवतः सर्वान्गमिष्यामि युधिष्ठिरम् ॥
05-129-032a	आमन्त्र्य प्रस्थितं शौरिं रथस्थं पुरुषर्षभम् ।
05-129-032c	अनुजग्मुर्महेष्वासाः प्रवीरा भरतर्षभाः ॥
05-129-033a	भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्ता धृतराष्ट्रोऽथ बाह्लिकः ।
05-129-033c	अश्वत्थामा विकर्णश्च युयुत्सुश्च महारथः ॥
05-129-034a	ततो रथेन शुभ्रेण महता किङ्किणीकिना ।
05-129-034c	कुरूणां पश्यतां प्रायात्पृथां द्रष्टुं पितृष्वसाम् ॥

05-130-001 वैशंपायन उवाच

05-130-001a प्रविश्याथ गृहं तस्याश्चरणावभिवाद्य च ।

- 05-130-001c आचख्यौ तत्समासेन यद्वृत्तं कुरुसंसदि ॥
- 05-130-002 वासुदेव उवाच
- 05-130-002a उक्तं बहुविधं वाक्यं ग्रहणीयं सहेतुकम् ।
- 05-130-002c ऋषिभिश्च मया चैव न चासौ तद्गृहीतवान् ॥
- 05-130-003a कालपक्वमिदं सर्वं दुर्योधनवशानुगम् ।
- 05-130-003c आपृच्छे भवतीं शीघ्रं प्रयास्ये पाण्डवान्प्रति ॥
- 05-130-004a किं वाच्याः पाण्डवेयास्ते भवत्या वचनान्मया ।
- 05-130-004c तद्ब्रूहि त्वं महाप्राज्ञे शुश्रूषे वचनं तव ॥
- 05-130-005 कुन्त्युवाच
- 05-130-005a ब्रूयाः केशव राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
- 05-130-005c भूयांस्ते हीयते धर्मो मा पुत्रक वृथा कृथाः ॥
- 05-130-006a श्रोत्रियस्येव ते राजन्मन्दकस्याविपश्चितः ।
- 05-130-006c अनुवाकहता बुद्धिर्धर्ममेवैकमीक्षते ॥
- 05-130-007a अङ्गावेक्षस्व धर्मं त्वं यथा सृष्टः स्वयंभुवा ।
- 05-130-007c उरस्तः क्षत्रियः सृष्टो बाहुवीर्योपजीविता ॥
- 05-130-007e क्रूराय कर्मणे नित्यं प्रजानां परिपालने ॥
- 05-130-008a शृणु चात्रोपमामेकां या वृद्धेभ्यः श्रुता मया ।
- 05-130-008c मुचुकुन्दस्य राजर्षेरददात्पृथिवीमिमाम् ॥
- 05-130-008e पुरा वैश्रवणः प्रीतो न चासौ तां गृहीतवान् ॥
- 05-130-009a बाहुवीर्यार्जितं राज्यमश्रीयामिति कामये ।
- 05-130-009c ततो वैश्रवणः प्रीतो विस्मितः समपद्यत ॥
- 05-130-010a मुचुकुन्दस्ततो राजा सोऽन्वशासद्वसुंधराम् ।
- 05-130-010c बाहुवीर्यार्जितां सम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥
- 05-130-011a यं हि धर्मं चरन्तीह प्रजा राज्ञा सुरक्षिताः ।
- 05-130-011c चतुर्थं तस्य धर्मस्य राजा भारत विन्दति ॥
- 05-130-012a राजा चरति चेद्धर्मं देवत्वायैव कल्पते ।
- 05-130-012c स चेदधर्मं चरति नरकायैव गच्छति ॥
- 05-130-013a दण्डनीतिः स्वधर्मेण चातुर्वर्ण्यं नियच्छति ।
- 05-130-013c प्रयुक्ता स्वामिना सम्यग्धर्मेभ्यश्च यच्छति ॥
- 05-130-014a दण्डनीत्यां यदा राजा सम्यक्कात्स्नर्येन वर्तते ।

05-130-014c	तदा कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्तते ॥
05-130-015a	कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।
05-130-015c	इति ते संशयो मा भूद्राजा कालस्य कारणम् ॥
05-130-016a	राजा कृतयुगस्रष्टा त्रेताया द्वापरस्य च ।
05-130-016c	युगस्य च चतुर्थस्य राजा भवति कारणम् ॥
05-130-017a	कृतस्य कारणाद्राजा स्वर्गमत्यन्तमश्रुते ।
05-130-017c	त्रेतायाः कारणाद्राजा स्वर्गं नात्यन्तमश्रुते ॥
05-130-017e	प्रवर्तनाद्द्वापरस्य यथाभागमुपाश्रुते ॥
05-130-018a	ततो वसति दुष्कर्मा नरके शाश्वतीः समाः ।
05-130-018c	राजदोषेण हि जगत्स्पृश्यते जगतः स च ॥
05-130-019a	राजधर्मानवेक्षस्व पितृपैतामहोचितान् ।
05-130-019c	नैतद्राजर्षिवृत्तं हि यत्र त्वं स्थातुमिच्छसि ॥
05-130-020a	न हि वैक्लव्यसंसृष्ट आनृशंस्ये व्यवस्थितः ।
05-130-020c	प्रजापालनसंभूतं किञ्चित्प्राप फलं नृपः ॥
05-130-021a	न ह्येतामाशिषं पाण्डुर्न चाहं न पितामहः ।
05-130-021c	प्रयुक्तवन्तः पूर्वं ते यया चरसि मेधया ॥
05-130-022a	यज्ञो दानं तपः शौर्यं प्रजासंतानमेव च ।
05-130-022c	माहात्म्यं बलमोजश्च नित्यमाशंसितं मया ॥
05-130-023a	नित्यं स्वाहा स्वधा नित्यं ददुर्मानुषदेवताः ।
05-130-023c	दीर्घमायुर्धनं पुत्रान्सम्यगाराधिताः शुभाः ॥
05-130-024a	पुत्रेष्वशासते नित्यं पितरो दैवतानि च ।
05-130-024c	दानमध्ययनं यज्ञं प्रजानां परिपालनम् ॥
05-130-025a	एतद्धर्ममधर्मं वा जन्मनैवाभ्यजायथाः ।
05-130-025c	ते स्थ वैद्याः कुले जाता अवृत्त्या तात पीडिताः ॥
05-130-026a	यत्तु दानपतिं शूरं क्षुधिताः पृथिवीचराः ।
05-130-026c	प्राप्य तृप्ताः प्रतिष्ठन्ते धर्मः कोऽभ्यधिकस्ततः ॥
05-130-027a	दानेनान्यं बलेनान्यं तथा सूनृतयापरम् ।
05-130-027c	सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद्राज्यं प्राप्येह धार्मिकः ॥
05-130-028a	ब्राह्मणः प्रचरेद्भैक्षं क्षत्रियः परिपालयेत् ।
05-130-028c	वैश्यो धनार्जनं कुर्याच्छूद्रः परिचरेच्च तान् ॥
05-130-029a	भैक्षं विप्रतिषिद्धं ते कृषिर्नैवोपपद्यते ।

- 05-130-029c क्षत्रियोऽसि क्षतात्त्राता बाहुवीर्योपजीविता ॥
 05-130-030a पित्र्यमंशं महाबाहो निमग्नं पुनरुद्धर ।
 05-130-030c साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनाथ नयेन च ॥
 05-130-031a इतो दुःखतरं किं नु यदहं हीनबान्धवा ।
 05-130-031c परपिण्डमुदीक्षामि त्वां सूत्वामित्रनन्दन ॥
 05-130-032a युध्यस्व राजधर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ।
 05-130-032c मा गमः क्षीणपुण्यस्त्वं सानुजः पापिकां गतिम् ॥

05-131-001 कुन्त्युवाच

- 05-131-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 05-131-001c विदुरायाश्च संवादं पुत्रस्य च परंतप ॥
 05-131-002a अत्र श्रेयश्च भूयश्च यथा सा वक्तुमर्हति ।
 05-131-002c यशस्विनी मन्युमती कुले जाता विभावरी ॥
 05-131-003a क्षत्रधर्मरता धन्या विदुरा दीर्घदर्शिनी ।
 05-131-003c विश्रुता राजसंसत्सु श्रुतवाक्या बहुश्रुता ॥
 05-131-004a विदुरा नाम वै सत्या जगर्हे पुत्रमौरसम् ।
 05-131-004c निर्जितं सिन्धुराजेन शयानं दीनचेतसम् ॥
 05-131-004e अनन्दनमधर्मज्ञं द्विषतां हर्षवर्धनम् ॥
 05-131-005a न मया त्वं न पित्रासि जातः क्वाभ्यागतो ह्यसि ।
 05-131-005c निर्मन्युरुपशाखीयः पुरुषः क्लीबसाधनः ॥
 05-131-006a यावज्जीवं निराशोऽसि कल्याणाय धुरं वह ।
 05-131-006c मात्मानमवमन्यस्व मै नमल्पेन बीभरः ॥
 05-131-006e मनः कृत्वा सुकल्याणं मा भैस्त्वं प्रतिसंस्तभ ॥
 05-131-007a उत्तिष्ठ हे कापुरुष मा शेष्वैवं पराजितः ।
 05-131-007c अमित्रान्नन्दयन्सर्वान्निर्मानो बन्धुशोकदः ॥
 05-131-008a सुपूरा वै कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः ।
 05-131-008c सुसंतोषः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥
 05-131-009a अप्यरेरारुजन्दंष्ट्रामाश्वेव निधनं व्रज ।
 05-131-009c अपि वा संशयं प्राप्य जीवितेऽपि पराक्रम ॥
 05-131-010a अप्यरेः श्येनवच्छिद्रं पश्येस्त्वं विपरिक्रमन् ।
 05-131-010c विनदन्वाथ वा तूष्णीं व्योम्नि वापरिशङ्कितः ॥
 05-131-011a त्वमेवं प्रेतवच्छेषे कस्माद्वज्रहतो यथा ।

05-131-011c	उत्तिष्ठ हे कापुरुष मा शेष्वैवं पराजितः ॥
05-131-012a	मास्तं गमस्त्वं कृपणो विश्रूयस्व स्वकर्मणा ।
05-131-012c	मा मध्ये मा जघन्ये त्वं माधो भूस्तिष्ठ चोर्जितः ॥
05-131-013a	अलातं तिन्दुकस्येव मुहूर्तमपि विज्वल ।
05-131-013c	मा तुषाग्निरिवानर्चिः काकरङ्खा जिजीविषुः ॥
05-131-013e	मुहूर्तं ज्वलितं श्रेयो न तु धूमायितं चिरम् ॥
05-131-014a	मा ह स्म कस्यचिद्देहे जनी राज्ञः खरीमृदुः ।
05-131-014c	कृत्वा मानुष्यकं कर्म सृत्वाजिं यावदुत्तमम् ॥
05-131-014e	धर्मस्यानृण्यमाप्नोति न चात्मानं विगर्हते ॥
05-131-015a	अलब्ध्वा यदि वा लब्ध्वा नानुशोचन्ति पण्डिताः ।
05-131-015c	आनन्तर्यं चारभते न प्राणानां धनायते ॥
05-131-016a	उद्भावयस्व वीर्यं वा तां वा गच्छ ध्रुवां गतिम् ।
05-131-016c	धर्मं पुत्राग्रतः कृत्वा किंनिमित्तं हि जीवसि ॥
05-131-017a	इष्टापूर्तं हि ते क्लीब कीर्तिश्च सकला हता ।
05-131-017c	विच्छिन्नं भोगमूलं ते किंनिमित्तं हि जीवसि ॥
05-131-018a	शत्रुर्निमज्जता ग्राह्यो जङ्घायां प्रपतिष्यता ।
05-131-018c	विपरिच्छिन्नमूलोऽपि न विषीदेत्कथंचन ॥
05-131-018e	उद्यम्य धुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतं स्मरन् ॥
05-131-019a	कुरु सत्त्वं च मानं च विद्धि पौरुषमात्मनः ।
05-131-019c	उद्भावय कुलं मग्नं त्वत्कृते स्वयमेव हि ॥
05-131-020a	यस्य वृत्तं न जल्पन्ति मानवा महदद्भुतम् ।
05-131-020c	राशिवर्धनमात्रं स नैव स्त्री न पुनः पुमान् ॥
05-131-021a	दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यशः ।
05-131-021c	विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव सः ॥
05-131-022a	श्रुतेन तपसा वापि श्रिया वा विक्रमेण वा ।
05-131-022c	जनान्योऽभिभवत्यन्यान्कर्मणा हि स वै पुमान् ॥
05-131-023a	न त्वेव जाल्मीं कापालीं वृत्तिमेषितुमर्हसि ।
05-131-023c	नृशंस्यामयशस्यां च दुःखां कापुरुषोचिताम् ॥
05-131-024a	यमेनमभिनन्देयुरमित्राः पुरुषं कृशम् ।
05-131-024c	लोकस्य समवज्ञातं निहीनाशनवाससम् ॥
05-131-025a	अहोलाभकरं दीनमल्पजीवनमल्पकम् ।

- 05-131-025c नेदृशं बन्धुमासाद्य बान्धवः सुखमेधते ॥
- 05-131-026a अवृत्यैव विपत्स्यामो वयं राष्ट्रात्प्रवासिताः ।
- 05-131-026c सर्वकामरसैर्हीनाः स्थानभ्रष्टा अकिंचनाः ॥
- 05-131-027a अवर्णकारिणं सत्सु कुलवंशस्य नाशनम् ।
- 05-131-027c कलिं पुत्रप्रवादेन संजय त्वामजीजनम् ॥
- 05-131-028a निरमर्षं निरुत्साहं निर्वीर्यमरिनन्दनम् ।
- 05-131-028c मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥
- 05-131-029a मा धूमाय ज्वलात्यन्तमाक्रम्य जहि शात्रवान् ।
- 05-131-029c ज्वल मूर्धन्यमित्राणां मुहूर्तमपि वा क्षणम् ॥
- 05-131-030a एतावानेव पुरुषो यदमर्षी यदक्षमी ।
- 05-131-030c क्षमावान्निरमर्षश्च नैव स्त्री न पुनः पुमान् ॥
- 05-131-031a संतोषो वै श्रियं हन्ति तथानुक्रोश एव च ।
- 05-131-031c अनुत्थानभये चोभे निरीहो नाश्रुते महत् ॥
- 05-131-032a एभ्यो निकृतिपापेभ्यः प्रमुञ्चात्मानमात्मना ।
- 05-131-032c आयसं हृदयं कृत्वा मृगयस्व पुनः स्वकम् ॥
- 05-131-033a पुरं विषहते यस्मात्तस्मात्पुरुष उच्यते ।
- 05-131-033c तमाहुर्व्यर्थनामानं स्त्रीवद्य इह जीवति ॥
- 05-131-034a शूरस्योर्जितसत्त्वस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
- 05-131-034c दिष्टभावं गतस्यापि विघसे मोदते प्रजा ॥
- 05-131-035a य आत्मनः प्रियसुखे हित्वा मृगयते श्रियम् ।
- 05-131-035c अमात्यानामथो हर्षमादधात्यचिरेण सः ॥
- 05-131-036 पुत्र उवाच**
- 05-131-036a किं नु ते मामपश्यन्त्याः पृथिव्या अपि सर्वया ।
- 05-131-036c किमाभरणकृत्यं ते किं भोगैर्जीवितेन वा ॥
- 05-131-037 मातोवाच**
- 05-131-037a किमद्यकानां ये लोका द्विषन्तस्तानवाप्नुयुः ।
- 05-131-037c ये त्वादृतात्मनां लोकाः सुहृदस्तान्ब्रजन्तु नः ॥
- 05-131-038a भृत्यैर्विहीयमानानां परपिण्डोपजीविनाम् ।
- 05-131-038c कृपणानामसत्त्वानां मा वृत्तिमनुवर्तिथाः ॥
- 05-131-039a अनु त्वां तात जीवन्तु ब्राह्मणाः सुहृदस्तथा ।

- 05-131-039c पर्जन्यमिव भूतानि देवा इव शतक्रतुम् ॥
- 05-131-040a यमाजीवन्ति पुरुषं सर्वभूतानि संजय ।
- 05-131-040c पक्वं द्रुममिवासाद्य तस्य जीवितमर्थवत् ॥
- 05-131-041a यस्य शूरस्य विक्रान्तैरेधन्ते बान्धवाः सुखम् ।
- 05-131-041c त्रिदशा इव शक्रस्य साधु तस्येह जीवितम् ॥
- 05-131-042a स्वबाहुबलमाश्रित्य योऽभ्युज्जीवति मानवः ।
- 05-131-042c स लोके लभते कीर्तिं परत्र च शुभां गतिम् ॥
- 05-132-001 विदुरोवाच**
- 05-132-001a अथैतस्यामवस्थायां पौरुषं हातुमिच्छसि ।
- 05-132-001c निहीनसेवितं मार्गं गमिष्यस्यचिरादिव ॥
- 05-132-002a यो हि तेजो यथाशक्ति न दर्शयति विक्रमात् ।
- 05-132-002c क्षत्रियो जीविताकाङ्क्षी स्तेन इत्येव तं विदुः ॥
- 05-132-003a अर्थवन्त्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवन्ति च ।
- 05-132-003c नैव संप्राप्नुवन्ति त्वां मुमूर्षुमिव भेषजम् ॥
- 05-132-004a सन्ति वै सिन्धुराजस्य संतुष्टा बहवो जनाः ।
- 05-132-004c दौर्बल्यादासते मूढा व्यसनौघप्रतीक्षिणः ॥
- 05-132-005a सहायोपचयं कृत्वा व्यवसाय्य ततस्ततः ।
- 05-132-005c अनुदुष्येयुरपरे पश्यन्तस्तव पौरुषम् ॥
- 05-132-006a तैः कृत्वा सह संघातं गिरिदुर्गालयांश्चर ।
- 05-132-006c काले व्यसनमाकाङ्क्षन्नैवायमजरामरः ॥
- 05-132-007a संजयो नामतश्च त्वं न च पश्यामि तत्त्वयि ।
- 05-132-007c अन्वर्थनामा भव मे पुत्र मा व्यर्थनामकः ॥
- 05-132-008a सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञो बालं त्वां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
- 05-132-008c अयं प्राप्य महत्कृच्छ्रं पुनर्वृद्धिं गमिष्यति ॥
- 05-132-009a तस्य स्मरन्ती वचनमाशंसे विजयं तव ।
- 05-132-009c तस्मात्तात ब्रवीमि त्वां वक्ष्यामि च पुनः पुनः ॥
- 05-132-010a यस्य ह्यर्थाभिनिर्वृत्तौ भवन्त्याप्यायिताः परे ।
- 05-132-010c तस्यार्थसिद्धिर्नियता नयेष्वर्थानुसारिणः ॥
- 05-132-011a समृद्धिरसमृद्धिर्वा पूर्वेषां मम संजय ।
- 05-132-011c एवं विद्वान्युद्धमना भव मा प्रत्युपाहर ॥
- 05-132-012a नातः पापीयसीं कांचिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत् ।

05-132-012c	यत्र नैवाद्य न प्रातर्भोजनं प्रतिदृश्यते ॥
05-132-013a	पतिपुत्रवधादेतत्परमं दुःखमब्रवीत् ।
05-132-013c	दारिद्र्यमिति यत्प्रोक्तं पर्यायमरणं हि तत् ॥
05-132-014a	अहं महाकुले जाता हृदाद्ध्रदमिवागता ।
05-132-014c	ईश्वरी सर्वकल्याणैर्भर्त्रा परमपूजिता ॥
05-132-015a	महार्हमाल्याभरणां सुमृष्टाम्बरवाससम् ।
05-132-015c	पुरा दृष्ट्वा सुहृद्वर्गो मामपश्यत्सुदुर्गताम् ॥
05-132-016a	यदा मां चैव भार्या च द्रष्टासि भृशदुर्बले ।
05-132-016c	न तदा जीवितेनार्थो भविता तव संजय ॥
05-132-017a	दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यत्विक्पुरोहितान् ।
05-132-017c	अवृत्त्यास्मान्प्रजहतो दृष्ट्वा किं जीवितेन ते ॥
05-132-018a	यदि कृत्यं न पश्यामि तवाद्येह यथा पुरा ।
05-132-018c	श्लाघनीयं यशस्यं च का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
05-132-019a	नेति चेद्ब्राह्मणान्ब्रूयां दीर्यते हृदयं मम ।
05-132-019c	न ह्यहं न च मे भर्ता नेति ब्राह्मणमुक्तवान् ॥
05-132-020a	वयमाश्रयणीयाः स्म नाश्रितारः परस्य च ।
05-132-020c	सान्यानाश्रित्य जीवन्ती परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥
05-132-021a	अपारे भव नः पारमप्लवे भव नः प्लवः ।
05-132-021c	कुरुष्व स्थानमस्थाने मृतान्संजीवयस्व नः ॥
05-132-022a	सर्वे ते शत्रवः सहा न चेज्जीवितुमिच्छसि ।
05-132-022c	अथ चेदीदृशीं वृत्तिं क्लीबामभ्युपपद्यसे ॥
05-132-023a	निर्विण्णात्मा हतमना मुञ्चैतां पापजीविकाम् ।
05-132-023c	एकशत्रुवधेनैव शूरो गच्छति विश्रुतिम् ॥
05-132-024a	इन्द्रो वृत्रवधेनैव महेन्द्रः समपद्यत ।
05-132-024c	माहेन्द्रं च ग्रहं लेभे लोकानां चेश्वरोऽभवत् ॥
05-132-025a	नाम विश्राव्य वा संख्ये शत्रूनाहूय दंशितान् ।
05-132-025c	सेनाग्रं वापि विद्राव्य हत्वा वा पुरुषं वरम् ॥
05-132-026a	यदैव लभते वीरः सुयुद्धेन महद्यशः ।
05-132-026c	तदैव प्रव्यथन्तेऽस्य शत्रवो विनमन्ति च ॥
05-132-027a	त्यक्त्वात्मानं रणे दक्षं शूरं कापुरुषा जनाः ।
05-132-027c	अवशाः पूरयन्ति स्म सर्वकामसमृद्धिभिः ॥

05-132-028a	राज्यं वाप्युग्रविभ्रंशं संशयो जीवितस्य वा ।
05-132-028c	प्रलब्धस्य हि शत्रोर्वै शेषं कुर्वन्ति साधवः ॥
05-132-029a	स्वर्गद्वारोपमं राज्यमथ वाप्यमृतोपमम् ।
05-132-029c	रुद्धमेकायने मत्वा पतोलमुक इवारिषु ॥
05-132-030a	जहि शत्रून् राजन्स्वधर्ममनुपालय ।
05-132-030c	मा त्वा पश्येत्सुकृपणं शत्रुः श्रीमान्कदाचन ॥
05-132-031a	अस्मदीयैश्च शोचद्भिर्नदद्भिश्च परैर्वृतम् ।
05-132-031c	अपि त्वां नानुपश्येयं दीना दीनमवस्थितम् ॥
05-132-032a	उष्य सौवीरकन्याभिः श्लाघस्वार्थैर्यथा पुरा ।
05-132-032c	मा च सैन्धवकन्यानामवसन्नो वशं गमः ॥
05-132-033a	युवा रूपेण संपन्नो विद्ययाभिजनेन च ।
05-132-033c	यस्त्वादृशो विकुर्वीत यशस्वी लोकविश्रुतः ॥
05-132-033e	वोढव्ये धुर्यनडुवन्मन्ये मरणमेव तत् ॥
05-132-034a	यदि त्वामनुपश्यामि परस्य प्रियवादिनम् ।
05-132-034c	पृष्ठतोऽनुव्रजन्तं वा का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
05-132-035a	नास्मिञ्जातु कुले जातो गच्छेद्योऽन्यस्य पृष्ठतः ।
05-132-035c	न त्वं परस्यानुधुरं तात जीवितुमर्हसि ॥
05-132-036a	अहं हि क्षत्रहृदयं वेद यत्परिशाश्वतम् ।
05-132-036c	पूर्वैः पूर्वतरैः प्रोक्तं परैः परतरैरपि ॥
05-132-037a	यो वै कश्चिदिहाजातः क्षत्रियः क्षत्रधर्मवित् ।
05-132-037c	भयाद्वृत्तिसमीक्षो वा न नमेदिह कस्यचित् ॥
05-132-038a	उद्यच्छेदेव न नमेदुद्यमो ह्येव पौरुषम् ।
05-132-038c	अप्यपर्वणि भज्येत न नमेदिह कस्यचित् ॥
05-132-039a	मातङ्गो मत्त इव च परीयात्सुमहामनाः ।
05-132-039c	ब्राह्मणेभ्यो नमेन्नित्यं धर्मायैव च संजय ॥
05-132-040a	नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः ।
05-132-040c	ससहायोऽसहायो वा यावज्जीवं तथा भवेत् ॥

05-133-001 पुत्र उवाच

05-133-001a	कृष्णायसस्येव च ते संहत्य हृदयं कृतम् ।
05-133-001c	मम मातस्त्वकरुणे वैरप्रज्ञे ह्यमर्षणे ॥
05-133-002a	अहो क्षत्रसमाचारो यत्र मामपरं यथा ।

05-133-002c	ईदृशं वचनं ब्रूयाद्भवती पुत्रमेकजम् ॥
05-133-003a	किं नु ते मामपश्यन्त्याः पृथिव्या अपि सर्वया ।
05-133-003c	किमाभरणकृत्यं ते किं भोगैर्जीवितेन वा ॥
05-133-004	मातोवाच
05-133-004a	सर्वारम्भा हि विदुषां तात धर्मार्थकारणात् ।
05-133-004c	तानेवाभिसमीक्ष्याहं संजय त्वामचूचुदम् ॥
05-133-005a	स समीक्ष्यक्रमोपेतो मुख्यः कालोऽयमागतः ।
05-133-005c	अस्मिंश्चेदागते काले कार्यं न प्रतिपद्यसे ॥
05-133-005e	असंभावितरूपस्त्वं सुनृशंसं करिष्यसि ॥
05-133-006a	तं त्वामयशसा स्पृष्टं न ब्रूयां यदि संजय ।
05-133-006c	खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकम् ॥
05-133-007a	सद्भिर्विगर्हितं मार्गं त्यज मूर्खनिषेवितम् ।
05-133-007c	अविद्या वै महत्यस्ति यामिमां संश्रिताः प्रजाः ॥
05-133-008a	तव स्याद्यदि सद्रुतं तेन मे त्वं प्रियो भवेः ।
05-133-008c	धर्मार्थगुणयुक्तेन नेतरेण कथंचन ॥
05-133-008e	दैवमानुषयुक्तेन सद्भिराचरितेन च ॥
05-133-009a	यो ह्येवमविनीतेन रमते पुत्रनप्तृणा ।
05-133-009c	अनुत्थानवता चापि मोघं तस्य प्रजाफलम् ॥
05-133-010a	अकुर्वन्तो हि कर्माणि कुर्वन्तो निन्दितानि च ।
05-133-010c	सुखं नैवेह नामुत्र लभन्ते पुरुषाधमाः ॥
05-133-011a	युद्धाय क्षत्रियः सृष्टः संजयेह जयाय च ।
05-133-011c	क्रूराय कर्मणे नित्यं प्रजानां परिपालने ॥
05-133-011e	जयन्वा वध्यमानो वा प्राप्नोतीन्द्रसलोकताम् ॥
05-133-012a	न शक्रभवने पुण्ये दिवि तद्विद्यते सुखम् ।
05-133-012c	यदमित्रान्वशे कृत्वा क्षत्रियः सुखमश्रुते ॥
05-133-013a	मन्युना दह्यमानेन पुरुषेण मनस्विना ।
05-133-013c	निकृतेनेह बहुशः शत्रून्प्रतिजिगीषया ॥
05-133-014a	आत्मानं वा परित्यज्य शत्रून्वा विनिपात्य वै ।
05-133-014c	अतोऽन्येन प्रकारेण शान्तिरस्य कुतो भवेत् ॥
05-133-015a	इह प्राज्ञो हि पुरुषः स्वल्पमप्रियमिच्छति ।
05-133-015c	यस्य स्वल्पं प्रियं लोके ध्रुवं तस्याल्पमप्रियम् ॥

05-133-016a प्रियाभावाच्च पुरुषो नैव प्राप्नोति शोभनम् ।
 05-133-016c ध्रुवं चाभावमभ्येति गत्वा गङ्गेव सागरम् ॥

05-133-017 पुत्र उवाच

05-133-017a नेयं मतिस्त्वया वाच्या मातः पुत्रे विशेषतः ।
 05-133-017c कारुण्यमेवात्र पश्य भूत्वेह जडमूकवत् ॥

05-133-018 मातोवाच

05-133-018a अतो मे भूयसी नन्दिर्यदेवमनुपश्यसि ।
 05-133-018c चोद्यं मां चोदयस्येतद्दृशं वै चोदयामि ते ॥
 05-133-019a अथ त्वां पूजयिष्यामि हत्वा वै सर्वसैन्धवान् ।
 05-133-019c अहं पश्यामि विजयं कृत्स्नं भाविनमेव ते ॥

05-133-020 पुत्र उवाच

05-133-020a अकोशस्यासहायस्य कुतः स्विद्विजयो मम ।
 05-133-020c इत्यवस्थां विदित्वेमामात्मनात्मनि दारुणाम् ॥
 05-133-020e राज्याद्भावो निवृत्तो मे त्रिदिवादिव दुष्कृतेः ॥
 05-133-021a ईदृशं भवती कंचिदुपायमनुपश्यति ।
 05-133-021c तन्मे परिणतप्रज्ञे सम्यक्प्रब्रूहि पृच्छते ॥
 05-133-021e करिष्यामि हि तत्सर्वं यथावदनुशासनम् ॥

05-133-022 मातोवाच

05-133-022a पुत्रात्मा नावमन्तव्यः पूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।
 05-133-022c अभूत्वा हि भवन्त्यर्था भूत्वा नश्यन्ति चापरे ॥
 05-133-023a अमर्षेणैव चाप्यर्था नारब्धव्याः सुबालिशैः ।
 05-133-023c सर्वेषां कर्मणां तात फले नित्यमनित्यता ॥
 05-133-024a अनित्यमिति जानन्तो न भवन्ति भवन्ति च ।
 05-133-024c अथ ये नैव कुर्वन्ति नैव जातु भवन्ति ते ॥
 05-133-025a ऐकगुण्यमनीहायामभावः कर्मणां फलम् ।
 05-133-025c अथ द्वैगुण्यमीहायां फलं भवति वा न वा ॥
 05-133-026a यस्य प्रागेव विदिता सर्वार्थानामनित्यता ।
 05-133-026c नुदेदृद्धिसमृद्धी स प्रतिकूले नृपात्मज ॥
 05-133-027a उत्थातव्यं जागृतव्यं योक्तव्यं भूतिकर्मसु ।
 05-133-027c भविष्यतीत्येव मनः कृत्वा सततमव्यथैः ॥

05-133-027e	मङ्गलानि पुरस्कृत्य ब्राह्मणैश्चेश्वरैः सह ॥
05-133-028a	प्राज्ञस्य नृपतेराशु वृद्धिर्भवति पुत्रक ।
05-133-028c	अभिवर्तति लक्ष्मीस्तं प्राचीमिव दिवाकरः ॥
05-133-029a	निदर्शनान्युपायांश्च बहूनुद्धर्षणानि च ।
05-133-029c	अनुदर्शितरूपोऽसि पश्यामि कुरु पौरुषम् ॥
05-133-029e	पुरुषार्थमभिप्रेतं समाहर्तुमिहार्हसि ॥
05-133-030a	क्रुद्धाँल्लुब्धान्परिक्षीणानवक्षिप्तान्विमानितान् ।
05-133-030c	स्पर्धिन्श्चैव ये केचित्तान्युक्त उपधारय ॥
05-133-031a	एतेन त्वं प्रकारेण महतो भेत्स्यसे गणान् ।
05-133-031c	महावेग इवोद्धूतो मातरिश्वा बलाहकान् ॥
05-133-032a	तेषामग्रप्रदायी स्याः कल्योत्थायी प्रियंवदः ।
05-133-032c	ते त्वां प्रियं करिष्यन्ति पुरो धास्यन्ति च ध्रुवम् ॥
05-133-033a	यदैव शत्रुर्जानीयात्सपत्नं त्यक्तजीवितम् ।
05-133-033c	तदैवास्मादुद्विजते सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥
05-133-034a	तं विदित्वा पराक्रान्तं वशे न कुरुते यदि ।
05-133-034c	निर्वादैनैर्वदेदेनमन्ततस्तद्भविष्यति ॥
05-133-035a	निर्वादादास्पदं लब्ध्वा धनवृद्धिर्भविष्यति ।
05-133-035c	धनवन्तं हि मित्राणि भजन्ते चाश्रयन्ति च ॥
05-133-036a	स्खलितार्थं पुनस्तात संत्यजन्त्यपि बान्धवाः ।
05-133-036c	अप्यस्मिन्नाश्रयन्ते च जुगुप्सन्ति च तादृशम् ॥
05-133-037a	शत्रुं कृत्वा यः सहायं विश्वासमुपगच्छति ।
05-133-037c	अतः संभाव्यमेवैतद्यद्राज्यं प्राप्नुयादिति ॥

05-134-001 मातोवाच

05-134-001a	नैव राज्ञा दरः कार्यो जातु कस्यांचिदापदि ।
05-134-001c	अथ चेदपि दीर्णः स्यान्नैव वर्तेत दीर्णवत् ॥
05-134-002a	दीर्णं हि दृष्ट्वा राजानं सर्वमेवानुदीर्यते ।
05-134-002c	राष्ट्रं बलममात्याश्च पृथक्कुर्वन्ति ते मतिम् ॥
05-134-003a	शत्रून्के प्रपद्यन्ते प्रजहत्यपरे पुनः ।
05-134-003c	अन्वेके प्रजिहीर्षन्ति ये पुरस्ताद्विमानिताः ॥
05-134-004a	य एवात्यन्तसुहृदस्त एनं पर्युपासते ।
05-134-004c	अशक्तयः स्वस्तिकामा बद्धवत्सा इडा इव ॥

- 05-134-004e शोचन्तमनुशोचन्ति प्रतीतानिव बान्धवान् ॥
 05-134-005a अपि ते पूजिताः पूर्वमपि ते सुहृदो मताः ।
 05-134-005c ये राष्ट्रमभिमन्यन्ते राज्ञो व्यसनमीयुषः ॥
 05-134-005e मा दीदरस्त्वं सुहृदो मा त्वां दीर्णं प्रहासिषुः ॥
 05-134-006a प्रभावं पौरुषं बुद्धिं जिज्ञासन्त्या मया तव ।
 05-134-006c उल्लपन्त्या समाश्वासं बलवानिव दुर्बलम् ॥
 05-134-007a यद्येतत्संविजानासि यदि सम्यग्ब्रवीम्यहम् ।
 05-134-007c कृत्वासौम्यमिवात्मानं जयायोत्तिष्ठ संजय ॥
 05-134-008a अस्ति नः कोशनिचयो महानविदितस्तव ।
 05-134-008c तमहं वेद नान्यस्तमुपसंपादयामि ते ॥
 05-134-009a सन्ति नैकशता भूयः सुहृदस्तव संजय ।
 05-134-009c सुखदुःखसहा वीर शतार्हा अनिवर्तिनः ॥
 05-134-010a तादृशा हि सहाया वै पुरुषस्य बुभूषतः ।
 05-134-010c ईषदुज्जिहतः किञ्चित्सचिवाः शत्रुकर्शनाः ॥

05-134-011 पुत्र उवाच

- 05-134-011a कस्य त्वीदृशकं वाक्यं श्रुत्वापि स्वल्पचेतसः ।
 05-134-011c तमो न व्यपहन्येत सुचित्रार्थपदाक्षरम् ॥
 05-134-012a उदके धूरियं धार्या सर्तव्यं प्रवणे मया ।
 05-134-012c यस्य मे भवती नेत्री भविष्यद्भूतदर्शिनी ॥
 05-134-013a अहं हि वचनं त्वत्तः शुश्रूषुरपरापरम् ।
 05-134-013c किञ्चित्किञ्चित्प्रतिवदंस्तूष्णीमासं मुहुर्मुहुः ॥
 05-134-014a अतृप्यन्नमृतस्येव कृच्छ्राल्लब्धस्य बान्धवात् ।
 05-134-014c उद्यच्छाम्येष शत्रूणां नियमाय जयाय च ॥

05-134-015 कुन्त्युवाच

- 05-134-015a सदश्व इव स क्षिप्तः प्रणुन्नो वाक्यसायकैः ।
 05-134-015c तच्चकार तथा सर्वं यथावदनुशासनम् ॥
 05-134-016a इदमुद्धर्षणं भीमं तेजोवर्धनमुत्तमम् ।
 05-134-016c राजानं श्रावयेन्मन्त्री सीदन्तं शत्रुपीडितम् ॥
 05-134-017a जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणा ।
 05-134-017c महीं विजयते क्षिप्रं श्रुत्वा शत्रूंश्च मर्दति ॥

05-134-018a	इदं पुंसवनं चैव वीराजननमेव च ।
05-134-018c	अभीक्षणं गर्भिणी श्रुत्वा ध्रुवं वीरं प्रजायते ॥
05-134-019a	विद्याशूरं तपःशूरं दमशूरं तपस्विनम् ।
05-134-019c	ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानं साधुवादेन संमतम् ॥
05-134-020a	अर्चिष्मन्तं बलोपेतं महाभागं महारथम् ।
05-134-020c	धृष्टवन्तमनाधृष्यं जेतारमपराजितम् ॥
05-134-021a	नियन्तारमसाधूनां गोप्तारं धर्मचारिणाम् ।
05-134-021c	तदर्थं क्षत्रिया सूते वीरं सत्यपराक्रमम् ॥

05-135-001 कुन्त्युवाच

05-135-001a	अर्जुनं केशव ब्रूयास्त्वयि जाते स्म सूतके ।
05-135-001c	उपोपविष्टा नारीभिराश्रमे परिवारिता ॥
05-135-002a	अथान्तरिक्षे वागासीद्विव्यरूपा मनोरमा ।
05-135-002c	सहस्राक्षसमः कुन्ति भविष्यत्येष ते सुतः ॥
05-135-003a	एष जेष्यति संग्रामे कुरून्सर्वान्समागतान् ।
05-135-003c	भीमसेनद्वितीयश्च लोकमुद्वर्तयिष्यति ॥
05-135-004a	पुत्रस्ते पृथिवीं जेता यशश्चास्य दिवस्पृशम् ।
05-135-004c	हत्वा कुरून्ग्रामजन्ये वासुदेवसहायवान् ॥
05-135-005a	पित्र्यमंशं प्रनष्टं च पुनरप्युद्धरिष्यति ।
05-135-005c	भ्रातृभिः सहितः श्रीमांस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥
05-135-006a	तं सत्यसंधं बीभत्सुं सव्यसाचिनमच्युत ।
05-135-006c	यथाहमेवं जानामि बलवन्तं दुरासदम् ॥
05-135-006e	तथा तदस्तु दाशार्हं यथा वागभ्यभाषत ॥
05-135-007a	धर्मश्चेदस्ति वाष्ण्येय तथा सत्यं भविष्यति ।
05-135-007c	त्वं चापि तत्तथा कृष्ण सर्वं संपादयिष्यसि ॥
05-135-008a	नाहं तदभ्यसूयामि यथा वागभ्यभाषत ।
05-135-008c	नमो धर्माय महते धर्मो धारयति प्रजाः ॥
05-135-009a	एतद्धनंजयो वाच्यो नित्योद्युक्तो वृकोदरः ।
05-135-009c	यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥
05-135-009e	न हि वैरं समासाद्य सीदन्ति पुरुषर्षभाः ॥
05-135-010a	विदिता ते सदा बुद्धिर्भीमस्य न स शाम्यति ।
05-135-010c	यावदन्तं न कुरुते शत्रूणां शत्रुकर्शनः ॥

05-135-011a	सर्वधर्मविशेषज्ञां स्नुषां पाण्डोर्महात्मनः ।
05-135-011c	ब्रूया माधव कल्याणीं कृष्णां कृष्ण यशस्विनीम् ॥
05-135-012a	युक्तमेतन्महाभागे कुले जाते यशस्विनि ।
05-135-012c	यन्मे पुत्रेषु सर्वेषु यथावत्त्वमवर्तिथाः ॥
05-135-013a	माद्रीपुत्रौ च वक्तव्यौ क्षत्रधर्मरतावुभौ ।
05-135-013c	विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतं जीवितादपि ॥
05-135-014a	विक्रमाधिगता ह्यर्थाः क्षत्रधर्मेण जीवतः ।
05-135-014c	मनो मनुष्यस्य सदा प्रीणन्ति पुरुषोत्तम ॥
05-135-015a	यच्च वः प्रेक्षमाणानां सर्वधर्मोपचायिनी ।
05-135-015c	पाञ्चाली परुषाण्युक्ता को नु तत्क्षन्तुमर्हति ॥
05-135-016a	न राज्यहरणं दुःखं द्यूते चापि पराजयः ।
05-135-016c	प्रव्राजनं सुतानां वा न मे तद्दुःखकारणम् ॥
05-135-017a	यत्तु सा बृहती श्यामा सभायां रुदती तदा ।
05-135-017c	अश्रौषीत्पुरुषा वाचस्तन्मे दुःखतरं मतम् ॥
05-135-018a	स्त्रीधर्मिणी वरारोहा क्षत्रधर्मरता सदा ।
05-135-018c	नाध्यगच्छत्तदा नाथं कृष्णा नाथवती सती ॥
05-135-019a	तं वै ब्रूहि महाबाहो सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
05-135-019c	अर्जुनं पुरुषव्याघ्रं द्रौपद्याः पदवीं चर ॥
05-135-020a	विदितौ हि तवात्यन्तं क्रुद्धाविव यमान्तकौ ।
05-135-020c	भीमार्जुनौ नयेतां हि देवानपि परां गतिम् ॥
05-135-021a	तयोश्चैतदवज्ञानं यत्सा कृष्णा सभागता ।
05-135-021c	दुःशासनश्च यद्धीमं कटुकान्यभ्यभाषत ॥
05-135-021e	पश्यतां कुरुवीराणां तच्च संस्मारयेः पुनः ॥
05-135-022a	पाण्डवान्कुशलं पृच्छेः सपुत्रान्कृष्णया सह ।
05-135-022c	मां च कुशलिनीं ब्रूयास्तेषु भूयो जनार्दन ॥
05-135-022e	अरिष्टं गच्छ पन्थानं पुत्रान्मे परिपालय ॥

05-135-023 वैशंपायन उवाच

05-135-023a	अभिवाद्याथ तां कृष्णः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
05-135-023c	निश्चक्राम महाबाहुः सिंहखेलगतिस्ततः ॥
05-135-024a	ततो विसर्जयामास भीष्मादीन्कुरुपुंगवान् ।
05-135-024c	आरोप्य च रथे कर्णं प्रायात्सात्यकिना सह ॥

05-135-025a	ततः प्रयाते दाशार्हे कुरवः संगता मिथः ।
05-135-025c	जजल्पुर्महदाश्चर्यं केशवे परमाद्भुतम् ॥
05-135-026a	प्रमूढा पृथिवी सर्वा मृत्युपाशसिता कृता ।
05-135-026c	दुर्योधनस्य बालिश्यानैतदस्तीति चाब्रुवन् ॥
05-135-027a	ततो निर्याय नगरात्प्रययौ पुरुषोत्तमः ।
05-135-027c	मन्त्रयामास च तदा कर्णेन सुचिरं सह ॥
05-135-028a	विसर्जयित्वा राधेयं सर्वयादवनन्दनः ।
05-135-028c	ततो जवेन महता तूर्णमश्वानचोदयत् ॥
05-135-029a	ते पिबन्त इवाकाशं दारुकेण प्रचोदिताः ।
05-135-029c	हया जग्मुर्महावेगा मनोमारुतरंहसः ॥
05-135-030a	ते व्यतीत्य तमध्वानं क्षिप्रं श्येना इवाशुगाः ।
05-135-030c	उच्चैः सूर्यमुपप्लव्यं शार्ङ्गधन्वानमावहन् ॥

05-136-001 वैशंपायन उवाच

05-136-001a	कुन्त्यास्तु वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
05-136-001c	दुर्योधनमिदं वाक्यमूचतुः शासनातिगम् ॥
05-136-002a	श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र कुन्त्याः कृष्णस्य संनिधौ ।
05-136-002c	वाक्यमर्थवदव्यग्रमुक्तं धर्म्यमनुत्तमम् ॥
05-136-003a	तत्करिष्यन्ति कौन्तेया वासुदेवस्य संमतम् ।
05-136-003c	न हि ते जातु शाम्येरन्नृते राज्येन कौरव ॥
05-136-004a	क्लेशिता हि त्वया पार्था धर्मपाशसितास्तदा ।
05-136-004c	सभायां द्रौपदी चैव तैश्च तन्मर्षितं तव ॥
05-136-005a	कृतास्त्रं ह्यर्जुनं प्राप्य भीमं च कृतनिश्रमम् ।
05-136-005c	गाण्डीवं चेषुधी चैव रथं च ध्वजमेव च ॥
05-136-005e	सहायं वासुदेवं च न क्षंस्यति युधिष्ठिरः ॥
05-136-006a	प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथा पार्थेन धीमता ।
05-136-006c	विराटनगरे पूर्वं सर्वे स्म युधि निर्जिताः ॥
05-136-007a	दानवान्घोरकर्माणो निवातकवचान्युधि ।
05-136-007c	रौद्रमस्त्रं समाधाय दग्धवानस्त्रवह्निना ॥
05-136-008a	कर्णप्रभृतयश्चेमे त्वं चापि कवची रथी ।
05-136-008c	मोक्षिता घोषयात्रायां पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
05-136-009a	प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ भ्रातृभिः सह पाण्डवैः ।

05-136-009c	रक्षेमां पृथिवीं सर्वा मृत्योर्दष्ट्रान्तरं गताम् ॥
05-136-010a	ज्येष्ठो भ्राता धर्मशीलो वत्सलः श्लक्ष्णवाक्शुचिः ।
05-136-010c	तं गच्छ पुरुषव्याघ्रं व्यपनीयेह किल्बिषम् ॥
05-136-011a	दृष्टश्चेत्त्वं पाण्डवेन व्यपनीतशरासनः ।
05-136-011c	प्रसन्नभ्रुकुटिः श्रीमान्कृता शान्तिः कुलस्य नः ॥
05-136-012a	तमभ्येत्य सहामात्यः परिष्वज्य नृपात्मजम् ।
05-136-012c	अभिवादय राजानं यथापूर्वमरिदम् ॥
05-136-013a	अभिवादयमानं त्वां पाणिभ्यां भीमपूर्वजः ।
05-136-013c	प्रतिगृह्णातु सौहार्दात्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
05-136-014a	सिंहस्कन्धोरुबाहुस्त्वां वृत्तायतमहाभुजः ।
05-136-014c	परिष्वजतु बाहुभ्यां भीमः प्रहरतां वरः ॥
05-136-015a	सिंहग्रीवो गुडाकेशस्ततस्त्वां पुष्करेक्षणः ।
05-136-015c	अभिवादयतां पार्थः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
05-136-016a	आश्विनेयौ नरव्याघ्रौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि ।
05-136-016c	तौ च त्वां गुरुवत्प्रेम्णा पूजया प्रत्युदीयताम् ॥
05-136-017a	मुञ्चन्त्वानन्दजाश्रूणि दाशार्हप्रमुखा नृपाः ।
05-136-017c	संगच्छ भ्रातृभिः सार्धं मानं संत्यज्य पार्थिव ॥
05-136-018a	प्रशाधि पृथिवीं कृत्स्नां ततस्तं भ्रातृभिः सह ।
05-136-018c	समालिङ्ग्य च हर्षेण नृपा यान्तु परस्परम् ॥
05-136-019a	अलं युद्धेन राजेन्द्र सुहृदां शृणु कारणम् ।
05-136-019c	ध्रुवं विनाशो युद्धे हि क्षत्रियाणां प्रदृश्यते ॥
05-136-020a	ज्योतींषि प्रतिकूलानि दारुणा मृगपक्षिणः ।
05-136-020c	उत्पाता विविधा वीर दृश्यन्ते क्षत्रनाशनाः ॥
05-136-021a	विशेषत इहास्माकं निमित्तानि विनाशने ।
05-136-021c	उल्काभिर्हि प्रदीप्ताभिर्वध्यते पृतना तव ॥
05-136-022a	वाहनान्यप्रहृष्टानि रुदन्तीव विशां पते ।
05-136-022c	गृध्रास्ते पर्युपासन्ते सैन्यानि च समन्ततः ॥
05-136-023a	नगरं न यथापूर्वं तथा राजनिवेशनम् ।
05-136-023c	शिवाश्चाशिवनिर्घोषा दीप्तां सेवन्ति वै दिशम् ॥
05-136-024a	कुरु वाक्यं पितुर्मातुरस्माकं च हितैषिणाम् ।
05-136-024c	त्वय्यायत्तो महाबाहो शमो व्यायाम एव च ॥

- 05-136-025a न चेत्करिष्यसि वचः सुहृदामरिकर्शन ।
 05-136-025c तप्स्यसे वाहिनीं दृष्ट्वा पार्थबाणप्रपीडिताम् ॥
 05-136-026a भीमस्य च महानादं नदतः शुष्मिणो रणे ।
 05-136-026c श्रुत्वा स्मर्तासि मे वाक्यं गाण्डीवस्य च निस्वनम् ॥
 05-136-026e यद्येतदपसव्यं ते भविष्यति वचो मम ॥

05-137-001 वैशंपायन उवाच

- 05-137-001a एवमुक्तस्तु विमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ।
 05-137-001c संहत्य च भ्रुवोर्मध्यं न किञ्चिद्व्याजहार ह ॥
 05-137-002a तं वै विमनसं दृष्ट्वा संप्रेक्ष्यान्योन्यमन्तिकात् ।
 05-137-002c पुनरेवोत्तरं वाक्यमुक्तवन्तौ नरर्षभौ ॥

05-137-003 भीष्म उवाच

- 05-137-003a शुश्रूषुमनसूयं च ब्रह्मण्यं सत्यसंगरम् ।
 05-137-003c प्रतियोत्स्यामहे पार्थमतो दुःखतरं नु किम् ॥

05-137-004 द्रोण उवाच

- 05-137-004a अश्वत्थाम्नि यथा पुत्रे भूयो मम धनंजये ।
 05-137-004c बहुमानः परो राजन्संनतिश्च कपिध्वजे ॥
 05-137-005a तं चेत्पुत्रात्प्रियतरं प्रतियोत्स्ये धनंजयम् ।
 05-137-005c क्षत्रधर्ममनुष्ठाय धिगस्तु क्षत्रजीविकाम् ॥
 05-137-006a यस्य लोके समो नास्ति कश्चिदन्यो धनुर्धरः ।
 05-137-006c मत्प्रसादात्स बीभत्सुः श्रेयानन्यैर्धनुर्धरैः ॥
 05-137-007a मित्रध्रुग्दुष्टभावश्च नास्तिकोऽथानृजुः शठः ।
 05-137-007c न सत्सु लभते पूजां यज्ञे मूर्ख इवागतः ॥
 05-137-008a वार्यमाणोऽपि पापेभ्यः पापात्मा पापमिच्छति ।
 05-137-008c चोद्यमानोऽपि पापेन शुभात्मा शुभमिच्छति ॥
 05-137-009a मिथ्योपचरिता ह्येते वर्तमाना ह्यनु प्रिये ।
 05-137-009c अहितत्वाय कल्पन्ते दोषा भरतसत्तम ॥
 05-137-010a त्वमुक्तः कुरुवृद्धेन मया च विदुरेण च ।
 05-137-010c वासुदेवेन च तथा श्रेयो नैवाभिपद्यसे ॥
 05-137-011a अस्ति मे बलमित्येव सहसा त्वं तितीर्षसि ।
 05-137-011c सग्राहनक्रमकरं गङ्गावेगमिवोष्णगे ॥

- 05-137-012a वास एव यथा हि त्वं प्रावृण्वानोऽद्य मन्यसे ।
 05-137-012c स्रजं त्यक्तामिव प्राप्य लोभाद्यौधिष्ठिरीं श्रियम् ॥
 05-137-013a द्रौपदीसहितं पार्थं सायुधैर्भ्रातृभिर्वृतम् ।
 05-137-013c वनस्थमपि राज्यस्थः पाण्डवं कोऽतिजीवति ॥
 05-137-014a निदेशे यस्य राजानः सर्वे तिष्ठन्ति किंकराः ।
 05-137-014c तमैलविलमासाद्य धर्मराजो व्यराजत ॥
 05-137-015a कुबेरसदनं प्राप्य ततो रत्नान्यवाप्य च ।
 05-137-015c स्फीतमाक्रम्य ते राष्ट्रं राज्यमिच्छन्ति पाण्डवाः ॥
 05-137-016a दत्तं हुतमधीतं च ब्राह्मणास्तर्पिता धनैः ।
 05-137-016c आवयोर्गतमायुश्च कृतकृत्यौ च विद्धि नौ ॥
 05-137-017a त्वं तु हित्वा सुखं राज्यं मित्राणि च धनानि च ।
 05-137-017c विग्रहं पाण्डवैः कृत्वा महद्व्यसनमाप्स्यसि ॥
 05-137-018a द्रौपदी यस्य चाशास्ते विजयं सत्यवादिनी ।
 05-137-018c तपोघोरव्रता देवी न त्वं जेष्यसि पाण्डवम् ॥
 05-137-019a मन्त्री जनार्दनो यस्य भ्राता यस्य धनंजयः ।
 05-137-019c सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं कथं जेष्यसि पाण्डवम् ॥
 05-137-020a सहाया ब्राह्मणा यस्य धृतिमन्तो जितेन्द्रियाः ।
 05-137-020c तमुग्रतपसं वीरं कथं जेष्यसि पाण्डवम् ॥
 05-137-021a पुनरुक्तं च वक्ष्यामि यत्कार्यं भूतिमिच्छता ।
 05-137-021c सुहृदा मज्जमानेषु सुहृत्सु व्यसनार्णवे ॥
 05-137-022a अलं युद्धेन तैर्वीरैः शाम्य त्वं कुरुवृद्धये ।
 05-137-022c मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च पराभवम् ॥

05-138-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-138-001a राजपुत्रैः परिवृतस्तथामात्यैश्च संजय ।
 05-138-001c उपारोप्य रथे कर्णं निर्यातो मधुसूदनः ॥
 05-138-002a किमब्रवीद्रथोपस्थे राधेयं परवीरहा ।
 05-138-002c कानि सान्त्वानि गोविन्दः सूतपुत्रे प्रयुक्तवान् ॥
 05-138-003a ओघमेघस्वनः काले यत्कृष्णः कर्णमब्रवीत् ।
 05-138-003c मृदु वा यदि वा तीक्ष्णं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

05-138-004 संजय उवाच

- 05-138-004a आनुपूर्व्येण वाक्यानि श्लक्ष्णानि च मृदूनि च ।
 05-138-004c प्रियाणि धर्मयुक्तानि सत्यानि च हितानि च ॥
- 05-138-005a हृदयग्रहणीयानि राधेयं मधुसूदनः ।
 05-138-005c यान्यब्रवीदमेयात्मा तानि मे शृणु भारत ॥
- 05-138-006 वासुदेव उवाच**
- 05-138-006a उपासितास्ते राधेय ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 05-138-006c तत्त्वार्थं परिपृष्टाश्च नियतेनानसूयया ॥
- 05-138-007a त्वमेव कर्ण जानासि वेदवादान्सनातनान् ।
 05-138-007c त्वं ह्येव धर्मशास्त्रेषु सूक्ष्मेषु परिनिष्ठितः ॥
- 05-138-008a कानीनश्च सहोदश्च कन्यायां यश्च जायते ।
 05-138-008c वोढारं पितरं तस्य प्राहुः शास्त्रविदो जनाः ॥
- 05-138-009a सोऽसि कर्ण तथा जातः पाण्डोः पुत्रोऽसि धर्मतः ।
 05-138-009c निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहि राजा भविष्यसि ॥
- 05-138-010a पितृपक्षे हि ते पार्था मातृपक्षे च वृष्णयः ।
 05-138-010c द्वौ पक्षावभिजानीहि त्वमेतौ पुरुषर्षभ ॥
- 05-138-011a मया सार्धमितो यातमद्य त्वां तात पाण्डवाः ।
 05-138-011c अभिजानन्तु कौन्तेयं पूर्वजातं युधिष्ठिरात् ॥
- 05-138-012a पादौ तव ग्रहीष्यन्ति भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
 05-138-012c द्रौपदेयास्तथा पञ्च सौभद्रश्चापराजितः ॥
- 05-138-013a राजानो राजपुत्राश्च पाण्डवार्थे समागताः ।
 05-138-013c पादौ तव ग्रहीष्यन्ति सर्वे चान्धकवृष्णयः ॥
- 05-138-014a हिरण्मयांश्च ते कुम्भान्राजतान्पार्थिवांस्तथा ।
 05-138-014c ओषध्यः सर्वबीजानि सर्वरत्नानि वीरुधः ॥
- 05-138-015a राजन्या राजकन्याश्चाप्यानयन्त्वभिषेचनम् ।
 05-138-015c षष्ठे च त्वां तथा काले द्रौपद्युपगमिष्यति ॥
- 05-138-016a अद्य त्वामभिषिञ्चन्तु चातुर्वेद्या द्विजातयः ।
 05-138-016c पुरोहितः पाण्डवानां व्याघ्रचर्मण्यवस्थितम् ॥
- 05-138-017a तथैव भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 05-138-017c द्रौपदेयास्तथा पञ्च पाञ्चालाश्चेदयस्तथा ॥
- 05-138-018a अहं च त्वाभिषेक्ष्यामि राजानं पृथिवीपतिम् ।
 05-138-018c युवराजोऽस्तु ते राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

05-138-019a	गृहीत्वा व्यजनं श्वेतं धर्मात्मा संशितव्रतः ।
05-138-019c	उपान्वारोहतु रथं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
05-138-020a	छत्रं च ते महच्छ्वेतं भीमसेनो महाबलः ।
05-138-020c	अभिषिक्तस्य कौन्तेय कौन्तेयो धारयिष्यति ॥
05-138-021a	किङ्किणीशतनिर्घोषं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
05-138-021c	रथं श्वेतहयैर्युक्तमर्जुनो वाहयिष्यति ॥
05-138-022a	अभिमन्युश्च ते नित्यं प्रत्यासन्नो भविष्यति ।
05-138-022c	नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च पञ्च ये ॥
05-138-023a	पाञ्चालास्त्वानुयास्यन्ति शिखण्डी च महारथः ।
05-138-023c	अहं च त्वानुयास्यामि सर्वे चान्धकवृष्णयः ॥
05-138-023e	दाशार्हाः परिवारास्ते दाशार्णाश्च विशां पते ॥
05-138-024a	भुङ्क्ष्व राज्यं महाबाहो भ्रातृभिः सह पाण्डवैः ।
05-138-024c	जपैर्होमैश्च संयुक्तो मङ्गलैश्च पृथग्विधैः ॥
05-138-025a	पुरोगमाश्च ते सन्तु द्रविडाः सह कुन्तलैः ।
05-138-025c	आन्ध्रास्तालचराश्चैव चूचुपा वेणुपास्तथा ॥
05-138-026a	स्तुवन्तु त्वाद्य बहुशः स्तुतिभिः सूतमागधाः ।
05-138-026c	विजयं वसुषेणस्य घोषयन्तु च पाण्डवाः ॥
05-138-027a	स त्वं परिवृतः पार्थैर्नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ।
05-138-027c	प्रशाधि राज्यं कौन्तेय कुन्तीं च प्रतिनन्दय ॥
05-138-028a	मित्राणि ते प्रहृष्यन्तु व्यथन्तु रिपवस्तथा ।
05-138-028c	सौभ्रात्रं चैव तेऽद्यास्तु भ्रातृभिः सह पाण्डवैः ॥

05-139-001 कर्ण उवाच

05-139-001a	असंशयं सौहृदान्मे प्रणयाच्चात्थ केशव ।
05-139-001c	सख्येन चैव वाष्ण्येय श्रेयस्कामतयैव च ॥
05-139-002a	सर्वं चैवाभिजानामि पाण्डोः पुत्रोऽस्मि धर्मतः ।
05-139-002c	निग्रहाद्धर्मशास्त्राणां यथा त्वं कृष्ण मन्यसे ॥
05-139-003a	कन्या गर्भं समाधत्त भास्करान्मां जनार्दन ।
05-139-003c	आदित्यवचनाच्चैव जातं मां सा व्यसर्जयत् ॥
05-139-004a	सोऽस्मि कृष्ण तथा जातः पाण्डोः पुत्रोऽस्मि धर्मतः ।
05-139-004c	कुन्त्या त्वहमपाकीर्णो यथा न कुशलं तथा ॥
05-139-005a	सूतो हि मामधिरथो दृष्ट्वैव अनयद्गृहान् ।

05-139-005c	राधायाश्चैव मां प्रादात्सौहार्दान्मधुसूदन ॥
05-139-006a	मत्स्नेहाच्चैव राधायाः सद्यः क्षीरमवातरत् ।
05-139-006c	सा मे मूत्रं पुरीषं च प्रतिजग्राह माधव ॥
05-139-007a	तस्याः पिण्डव्यपनयं कुर्यादस्मद्विधः कथम् ।
05-139-007c	धर्मविद्धर्मशास्त्राणां श्रवणे सततं रतः ॥
05-139-008a	तथा मामभिजानाति सूतश्चाधिरथः सुतम् ।
05-139-008c	पितरं चाभिजानामि तमहं सौहृदात्सदा ॥
05-139-009a	स हि मे जातकर्मादि कारयामास माधव ।
05-139-009c	शास्त्रदृष्टेन विधिना पुत्रप्रीत्या जनार्दन ॥
05-139-010a	नाम मे वसुषेणेति कारयामास वै द्विजैः ।
05-139-010c	भार्याश्रोढा मम प्राप्ते यौवने तेन केशव ॥
05-139-011a	तासु पुत्राश्च पौत्राश्च मम जाता जनार्दन ।
05-139-011c	तासु मे हृदयं कृष्ण संजातं कामबन्धनम् ॥
05-139-012a	न पृथिव्या सकलया न सुवर्णस्य राशिभिः ।
05-139-012c	हर्षाद्भयाद्वा गोविन्द अनृतं वक्तुमुत्सहे ॥
05-139-013a	धृतराष्ट्रकुले कृष्ण दुर्योधनसमाश्रयात् ।
05-139-013c	मया त्रयोदश समा भुक्तं राज्यमकण्टकम् ॥
05-139-014a	इष्टं च बहुभिर्यज्ञैः सह सूतैर्मयासकृत् ।
05-139-014c	आवाहाश्च विवाहाश्च सह सूतैः कृता मया ॥
05-139-015a	मां च कृष्ण समाश्रित्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
05-139-015c	दुर्योधनेन वाष्णोय विग्रहश्चापि पाण्डवैः ॥
05-139-016a	तस्माद्रणे द्वैरथे मां प्रत्युद्यातारमच्युत ।
05-139-016c	वृतवान्परमं हृष्टः प्रतीपं सव्यसाचिनः ॥
05-139-017a	वधाद्वन्धाद्भयाद्वापि लोभाद्वापि जनार्दन ।
05-139-017c	अनृतं नोत्सहे कर्तुं धार्तराष्ट्रस्य धीमतः ॥
05-139-018a	यदि ह्यद्य न गच्छेयं द्वैरथं सव्यसाचिना ।
05-139-018c	अकीर्तिः स्याद्दृषीकेश मम पार्थस्य चोभयोः ॥
05-139-019a	असंशयं हितार्थाय ब्रूयास्त्वं मधुसूदन ।
05-139-019c	सर्वं च पाण्डवाः कुर्युस्त्वद्वशित्वान्न संशयः ॥
05-139-020a	मन्त्रस्य नियमं कुर्यास्त्वमत्र पुरुषोत्तम ।
05-139-020c	एतदत्र हितं मन्ये सर्वयादवनन्दन ॥

05-139-021a	यदि जानाति मां राजा धर्मात्मा संशितव्रतः ।
05-139-021c	कुन्त्याः प्रथमजं पुत्रं न स राज्यं ग्रहीष्यति ॥
05-139-022a	प्राप्य चापि महद्राज्यं तदहं मधुसूदन ।
05-139-022c	स्फीतं दुर्योधनायैव संप्रदद्यामरिंदम ॥
05-139-023a	स एव राजा धर्मात्मा शाश्वतोऽस्तु युधिष्ठिरः ।
05-139-023c	नेता यस्य हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः ॥
05-139-024a	पृथिवी तस्य राष्ट्रं च यस्य भीमो महारथः ।
05-139-024c	नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च माधव ॥
05-139-025a	उत्तमौजा युधामन्युः सत्यधर्मा च सोमकिः ।
05-139-025c	चैद्यश्च चेकितानश्च शिखण्डी चापराजितः ॥
05-139-026a	इन्द्रगोपकवर्णाश्च केकया भ्रातरस्तथा ।
05-139-026c	इन्द्रायुधसवर्णश्च कुन्तिभोजो महारथः ॥
05-139-027a	मातुलो भीमसेनस्य सेनजिच्च महारथः ।
05-139-027c	शङ्खः पुत्रो विराटस्य निधिस्त्वं च जनार्दन ॥
05-139-028a	महानयं कृष्ण कृतः क्षत्रस्य समुदानयः ।
05-139-028c	राज्यं प्राप्तमिदं दीप्तं प्रथितं सर्वराजसु ॥
05-139-029a	धार्तराष्ट्रस्य वाष्ण्येय शस्त्रयज्ञो भविष्यति ।
05-139-029c	अस्य यज्ञस्य वेत्ता त्वं भविष्यसि जनार्दन ॥
05-139-029e	आध्वर्यवं च ते कृष्ण क्रतावस्मिन्भविष्यति ॥
05-139-030a	होता चैवात्र बीभत्सुः संनद्धः स कपिध्वजः ।
05-139-030c	गाण्डीवं सुक्तथाज्यं च वीर्यं पुंसां भविष्यति ॥
05-139-031a	ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णं च माधव ।
05-139-031c	मन्त्रास्तत्र भविष्यन्ति प्रयुक्ताः सव्यसाचिना ॥
05-139-032a	अनुयातश्च पितरमधिको वा पराक्रमे ।
05-139-032c	ग्रावस्तोत्रं स सौभद्रः सम्यक्तत्र करिष्यति ॥
05-139-033a	उद्गातात्र पुनर्भीमः प्रस्तोता सुमहाबलः ।
05-139-033c	विनदन्स नरव्याघ्रो नागानीकान्तकृद्रणे ॥
05-139-034a	स चैव तत्र धर्मात्मा शश्वद्राजा युधिष्ठिरः ।
05-139-034c	जपैर्होमैश्च संयुक्तो ब्रह्मत्वं कारयिष्यति ॥
05-139-035a	शङ्खशब्दाः समुरजा भेर्यश्च मधुसूदन ।
05-139-035c	उत्कृष्टसिंहनादाश्च सुब्रह्मण्यो भविष्यति ॥

05-139-036a	नकुलः सहदेवश्च माद्रीपुत्रौ यशस्विनौ ।
05-139-036c	शामित्रं तौ महावीर्यौ सम्यक्तत्र करिष्यतः ॥
05-139-037a	कल्माषदण्डा गोविन्द विमला रथशक्तयः ।
05-139-037c	यूपाः समुपकल्पन्तामस्मिन्यज्ञे जनार्दन ॥
05-139-038a	कर्णिनालीकनाराचा वत्सदन्तोपबृंहणाः ।
05-139-038c	तोमराः सोमकलशाः पवित्राणि धनूंषि च ॥
05-139-039a	असयोऽत्र कपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च ।
05-139-039c	हविस्तु रुधिरं कृष्ण अस्मिन्यज्ञे भविष्यति ॥
05-139-040a	इध्माः परिधयश्चैव शक्त्योऽथ विमला गदाः ।
05-139-040c	सदस्या द्रोणशिष्याश्च कृपस्य च शरद्वतः ॥
05-139-041a	इषवोऽत्र परिस्तोमा मुक्ता गाण्डीवधन्वना ।
05-139-041c	महारथप्रयुक्ताश्च द्रोणद्रौणिप्रचोदिताः ॥
05-139-042a	प्रातिप्रस्थानिकं कर्म सात्यकिः स करिष्यति ।
05-139-042c	दीक्षितो धार्तराष्ट्रोऽत्र पत्नी चास्य महाचमूः ॥
05-139-043a	घटोत्कचोऽत्र शामित्रं करिष्यति महाबलः ।
05-139-043c	अतिरात्रे महाबाहो वितते यज्ञकर्मणि ॥
05-139-044a	दक्षिणा त्वस्य यज्ञस्य धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
05-139-044c	वैताने कर्मणि तते जातो यः कृष्ण पावकात् ॥
05-139-045a	यदब्रुवमहं कृष्ण कटुकानि स्म पाण्डवान् ।
05-139-045c	प्रियार्थं धार्तराष्ट्रस्य तेन तप्येऽद्य कर्मणा ॥
05-139-046a	यदा द्रक्ष्यसि मां कृष्ण निहतं सव्यसाचिना ।
05-139-046c	पुनश्चित्तिस्तदा चास्य यज्ञस्याथ भविष्यति ॥
05-139-047a	दुःशासनस्य रुधिरं यदा पास्यति पाण्डवः ।
05-139-047c	आनर्दं नर्दतः सम्यक्तदा सुत्यं भविष्यति ॥
05-139-048a	यदा द्रोणं च भीष्मं च पाञ्चाल्यौ पातयिष्यतः ।
05-139-048c	तदा यज्ञावसानं तद्भविष्यति जनार्दन ॥
05-139-049a	दुर्योधनं यदा हन्ता भीमसेनो महाबलः ।
05-139-049c	तदा समाप्स्यते यज्ञो धार्तराष्ट्रस्य माधव ॥
05-139-050a	स्नुषाश्च प्रस्नुषाश्चैव धृतराष्ट्रस्य संगताः ।
05-139-050c	हतेश्वरा हतसुता हतनाथाश्च केशव ॥
05-139-051a	गान्धार्या सह रोदन्त्यः श्वगृध्रकुरराकुले ।

- 05-139-051c स यज्ञेऽस्मिन्नवभृथो भविष्यति जनार्दन ॥
- 05-139-052a विद्यावृद्धा वयोवृद्धाः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ।
- 05-139-052c वृथामृत्युं न कुर्वीरंस्त्वत्कृते मधुसूदन ॥
- 05-139-053a शस्त्रेण निधनं गच्छेत्समृद्धं क्षत्रमण्डलम् ।
- 05-139-053c कुरुक्षेत्रे पुण्यतमे त्रैलोक्यस्यापि केशव ॥
- 05-139-054a तदत्र पुण्डरीकाक्ष विधत्स्व यदभीप्सितम् ।
- 05-139-054c यथा कात्स्नर्येन वाष्णोय क्षत्रं स्वर्गमवाप्नुयात् ॥
- 05-139-055a यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च जनार्दन ।
- 05-139-055c तावत्कीर्तिभवः शब्दः शाश्वतोऽयं भविष्यति ॥
- 05-139-056a ब्राह्मणाः कथयिष्यन्ति महाभारतमाहवम् ।
- 05-139-056c समागमेषु वाष्णोय क्षत्रियाणां यशोधरम् ॥
- 05-139-057a समुपानय कौन्तेयं युद्धाय मम केशव ।
- 05-139-057c मन्त्रसंवरणं कुर्वन्नित्यमेव परंतप ॥

05-140-001 संजय उवाच

- 05-140-001a कर्णस्य वचनं श्रुत्वा केशवः परवीरहा ।
- 05-140-001c उवाच प्रहसन्वाक्यं स्मितपूर्वमिदं तदा ॥
- 05-140-002a अपि त्वां न तपेत्कर्ण राज्यलाभोपपादना ।
- 05-140-002c मया दत्तां हि पृथिवीं न प्रशासितुमिच्छसि ॥
- 05-140-003a ध्रुवो जयः पाण्डवानामितीदं; न संशयः कश्चन विद्यतेऽत्र ।
- 05-140-003c जयध्वजो दृश्यते पाण्डवस्य; समुच्छ्रितो वानरराज उग्रः ॥
- 05-140-004a दिव्या माया विहिता भौवनेन; समुच्छ्रिता इन्द्रकेतुप्रकाशा ।
- 05-140-004c दिव्यानि भूतानि भयावहानि; दृश्यन्ति चैवात्र भयानकानि ॥
- 05-140-005a न सज्जते शैलवनस्पतिभ्यः ऊर्ध्वं तिर्यग्योजनमात्ररूपः ।
- 05-140-005c श्रीमान्ध्वजः कर्ण धनंजयस्य; समुच्छ्रितः पावकतुल्यरूपः ॥
- 05-140-006a यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
- 05-140-006c ऐन्द्रमस्त्रं विकुर्वाणमुभे चैवाग्निमारुते ॥
- 05-140-007a गाण्डीवस्य च निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
- 05-140-007c न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ॥
- 05-140-008a यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
- 05-140-008c जपहोमसमायुक्तं स्वां रक्षन्तं महाचमूम् ॥
- 05-140-009a आदित्यमिव दुर्धर्षं तपन्तं शत्रुवाहिनीम् ।

05-140-009c	न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ॥
05-140-010a	यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे भीमसेनं महाबलम् ।
05-140-010c	दुःशासनस्य रुधिरं पीत्वा नृत्यन्तमाहवे ॥
05-140-011a	प्रभिन्नमिव मातङ्गं प्रतिद्विरदघातिनम् ।
05-140-011c	न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ॥
05-140-012a	यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
05-140-012c	वाहिनीं धार्तराष्ट्राणां क्षोभयन्तौ गजाविव ॥
05-140-013a	विगाढे शस्त्रसंपाते परवीररथारुजौ ।
05-140-013c	न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ॥
05-140-014a	यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे द्रोणं शांतनवं कृपम् ।
05-140-014c	सुयोधनं च राजानं सैन्धवं च जयद्रथम् ॥
05-140-015a	युद्धायापततस्तूर्णं वारितान्सव्यसाचिना ।
05-140-015c	न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ॥
05-140-016a	ब्रूयाः कर्ण इतो गत्वा द्रोणं शांतनवं कृपम् ।
05-140-016c	सौम्योऽयं वर्तते मासः सुप्रापयवसेन्धनः ॥
05-140-017a	पक्वौषधिवनस्फीतः फलवानल्पमक्षिकः ।
05-140-017c	निष्पङ्को रसवत्तोयो नात्युष्णशिशिरः सुखः ॥
05-140-018a	सप्तमाच्चापि दिवसादमावास्या भविष्यति ।
05-140-018c	संग्रामं योजयेत्तत्र तां ह्याहुः शक्रदेवताम् ॥
05-140-019a	तथा राज्ञो वदेः सर्वान्ये युद्धायाभ्युपागताः ।
05-140-019c	यद्वो मनीषितं तद्वै सर्वं संपादयामि वः ॥
05-140-020a	राजानो राजपुत्राश्च दुर्योधनवशानुगाः ।
05-140-020c	प्राप्य शस्त्रेण निधनं प्राप्स्यन्ति गतिमुत्तमाम् ॥

05-141-001 संजय उवाच

05-141-001a	केशवस्य तु तद्वाक्यं कर्णः श्रुत्वा हितं शुभम् ।
05-141-001c	अब्रवीदभिसंपूज्य कृष्णं मधुनिषूदनम् ॥
05-141-001e	जानन्मां किं महाबाहो संमोहयितुमिच्छसि ॥
05-141-002a	योऽयं पृथिव्याः कात्स्नर्येण विनाशः समुपस्थितः ।
05-141-002c	निमित्तं तत्र शकुनिरहं दुःशासनस्तथा ॥
05-141-002e	दुर्योधनश्च नृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥
05-141-003a	असंशयमिदं कृष्ण महद्युद्धमुपस्थितम् ।

05-141-003c	पाण्डवानां कुरूणां च घोरं रुधिरकर्दमम् ॥
05-141-004a	राजानो राजपुत्राश्च दुर्योधनवशानुगाः ।
05-141-004c	रणे शस्त्राग्निना दग्धाः प्राप्स्यन्ति यमसादनम् ॥
05-141-005a	स्वप्ना हि बहवो घोरा दृश्यन्ते मधुसूदन ।
05-141-005c	निमित्तानि च घोराणि तथोत्पाताः सुदारुणाः ॥
05-141-006a	पराजयं धार्तराष्ट्रे विजयं च युधिष्ठिरे ।
05-141-006c	शंसन्त इव वाष्ण्येय विविधा लोमहर्षणाः ॥
05-141-007a	प्राजापत्यं हि नक्षत्रं ग्रहस्तीक्ष्णो महाद्युतिः ।
05-141-007c	शनैश्चरः पीडयति पीडयन्प्राणिनोऽधिकम् ॥
05-141-008a	कृत्वा चाङ्गारको वक्रं ज्येष्ठायां मधुसूदन ।
05-141-008c	अनुराधां प्रार्थयते मैत्रं संशमयन्निव ॥
05-141-009a	नूनं महद्भयं कृष्ण कुरूणां समुपस्थितम् ।
05-141-009c	विशेषेण हि वाष्ण्येय चित्रां पीडयते ग्रहः ॥
05-141-010a	सोमस्य लक्ष्म व्यावृत्तं राहुरर्कमुपेष्यति ।
05-141-010c	दिवश्चोल्काः पतन्त्येताः सनिर्घाताः सकम्पनाः ॥
05-141-011a	निष्टनन्ति च मातङ्गा मुञ्चन्त्यश्रूणि वाजिनः ।
05-141-011c	पानीयं यवसं चापि नाभिनन्दन्ति माधव ॥
05-141-012a	प्रादुर्भूतेषु चैतेषु भयमाहुरुपस्थितम् ।
05-141-012c	निमित्तेषु महाबाहो दारुणं प्राणिनाशनम् ॥
05-141-013a	अल्पे भुक्ते पुरीषं च प्रभूतमिह दृश्यते ।
05-141-013c	वाजिनां वारणानां च मनुष्याणां च केशव ॥
05-141-014a	धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु सर्वेषु मधुसूदन ।
05-141-014c	पराभवस्य तल्लिङ्गमिति प्राहुर्मनीषिणः ॥
05-141-015a	प्रहृष्टं वाहनं कृष्ण पाण्डवानां प्रचक्षते ।
05-141-015c	प्रदक्षिणा मृगाश्चैव तत्तेषां जयलक्षणम् ॥
05-141-016a	अपसव्या मृगाः सर्वे धार्तराष्ट्रस्य केशव ।
05-141-016c	वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणम् ॥
05-141-017a	मयूराः पुष्पशकुना हंसाः सारसचातकाः ।
05-141-017c	जीवं जीवकसंघाश्चाप्यनुगच्छन्ति पाण्डवान् ॥
05-141-018a	गृध्राः काका बडाः श्येना यातुधानाः शलावृकाः ।
05-141-018c	मक्षिकाणां च संघाता अनुगच्छन्ति कौरवान् ॥

05-141-019a	धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु भेरीणां नास्ति निस्वनः ।
05-141-019c	अनाहताः पाण्डवानां नदन्ति पटहाः किल ॥
05-141-020a	उदपानाश्च नर्दन्ति यथा गोवृषभास्तथा ।
05-141-020c	धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु तत्पराभवलक्षणम् ॥
05-141-021a	मांसशोणितवर्षं च वृष्टं देवेन माधव ।
05-141-021c	तथा गन्धर्वनगरं भानुमन्तमुपस्थितम् ॥
05-141-021e	सप्राकारं सपरिखं सवप्रं चारुतोरणम् ॥
05-141-022a	कृष्णश्च परिघस्तत्र भानुमावृत्य तिष्ठति ।
05-141-022c	उदयास्तमये संध्ये वेदयानो महद्भयम् ॥
05-141-022e	एका सृग्वाशते घोरं तत्पराभवलक्षणम् ॥
05-141-023a	कृष्णग्रीवाश्च शकुना लम्बमाना भयानकाः ।
05-141-023c	संध्यामभिमुखा यान्ति तत्पराभवलक्षणम् ॥
05-141-024a	ब्राह्मणान्प्रथमं द्वेष्टि गुरुंश्च मधुसूदन ।
05-141-024c	भृत्यान्भक्तिमतश्चापि तत्पराभवलक्षणम् ॥
05-141-025a	पूर्वा दिग्लोहिताकारा शस्त्रवर्णा च दक्षिणा ।
05-141-025c	आमपात्रप्रतीकाशा पश्चिमा मधुसूदन ॥
05-141-026a	प्रदीप्ताश्च दिशः सर्वा धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
05-141-026c	महद्भयं वेदयन्ति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥
05-141-027a	सहस्रपादं प्रासादं स्वप्नान्ते स्म युधिष्ठिरः ।
05-141-027c	अधिरोहन्मया दृष्टः सह भ्रातृभिरच्युत ॥
05-141-028a	श्वेतोष्णीषाश्च दृश्यन्ते सर्वे ते शुक्लवाससः ।
05-141-028c	आसनानि च शुभ्राणि सर्वेषामुपलक्षये ॥
05-141-029a	तव चापि मया कृष्ण स्वप्नान्ते रुधिराविला ।
05-141-029c	आन्त्रेण पृथिवी दृष्टा परिक्षिप्ता जनार्दन ॥
05-141-030a	अस्थिसंचयमारूढश्चामितौजा युधिष्ठिरः ।
05-141-030c	सुवर्णपात्र्यां संहृष्टो भुक्तवान्धृतपायसम् ॥
05-141-031a	युधिष्ठिरो मया दृष्टो ग्रसमानो वसुंधराम् ।
05-141-031c	त्वया दत्तामिमां व्यक्तं भोक्ष्यते स वसुंधराम् ॥
05-141-032a	उच्चं पर्वतमारूढो भीमकर्मा वृकोदरः ।
05-141-032c	गदापाणिर्नरव्याघ्रो वीक्षन्निव महीमिमाम् ॥
05-141-033a	क्षपयिष्यति नः सर्वान्सुव्यक्तं महारणे ।

- 05-141-033c विदितं मे हृषीकेश यतो धर्मस्ततो जयः ॥
- 05-141-034a पाण्डुरं गजमारूढो गाण्डीवी स धनंजयः ।
- 05-141-034c त्वया सार्धं हृषीकेश श्रिया परमया ज्वलन् ॥
- 05-141-035a यूयं सर्वान्वधिष्यध्वं तत्र मे नास्ति संशयः ।
- 05-141-035c पार्थिवान्समरे कृष्ण दुर्योधनपुरोगमान् ॥
- 05-141-036a नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
- 05-141-036c शुद्धकेयूरकण्ठत्राः शुक्लमाल्याम्बरावृताः ॥
- 05-141-037a अधिरूढा नरव्याघ्रा नरवाहनमुत्तमम् ।
- 05-141-037c त्रय एते महामात्राः पाण्डुरच्छत्रवाससः ॥
- 05-141-038a श्वेतोष्णीषाश्च दृश्यन्ते त्रय एव जनार्दन ।
- 05-141-038c धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु तान्विजानीहि केशव ॥
- 05-141-039a अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
- 05-141-039c रक्तोष्णीषाश्च दृश्यन्ते सर्वे माधव पार्थिवाः ॥
- 05-141-040a उष्ट्रयुक्तं समारूढौ भीष्मद्रोणौ जनार्दन ।
- 05-141-040c मया सार्धं महाबाहो धार्तराष्ट्रेण चाभिभो ॥
- 05-141-041a अगस्त्यशास्तां च दिशं प्रयाताः स्म जनार्दन ।
- 05-141-041c अचिरेणैव कालेन प्राप्स्यामो यमसादनम् ॥
- 05-141-042a अहं चान्ये च राजानो यच्च तत्क्षत्रमण्डलम् ।
- 05-141-042c गाण्डीवाग्निं प्रवेक्ष्याम इति मे नास्ति संशयः ॥

05-141-043 कृष्ण उवाच

- 05-141-043a उपस्थितविनाशेयं नूनमद्य वसुंधरा ।
- 05-141-043c तथा हि मे वचः कर्ण नोपैति हृदयं तव ॥
- 05-141-044a सर्वेषां तात भूतानां विनाशे समुपस्थिते ।
- 05-141-044c अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥

05-141-045 कर्ण उवाच

- 05-141-045a अपि त्वा कृष्ण पश्याम जीवन्तोऽस्मान्महारणात् ।
- 05-141-045c समुत्तीर्णा महाबाहो वीरक्षयविनाशनात् ॥
- 05-141-046a अथ वा संगमः कृष्ण स्वर्गे नो भविता ध्रुवम् ।
- 05-141-046c तत्रेदानीं समेष्यामः पुनः सार्धं त्वयानघ ॥

05-141-047 संजय उवाच

05-141-047a	इत्युक्त्वा माधवं कर्णः परिष्वज्य च पीडितम् ।
05-141-047c	विसर्जितः केशवेन रथोपस्थादवातरत् ॥
05-141-048a	ततः स्वरथमास्थाय जाम्बूनदविभूषितम् ।
05-141-048c	सहास्माभिर्निववृते राधेयो दीनमानसः ॥
05-141-049a	ततः शीघ्रतरं प्रायात्केशवः सहसात्यकिः ।
05-141-049c	पुनरुच्चारयन्वाणीं याहि याहीति सारथिम् ॥
05-142-001	वैशंपायन उवाच
05-142-001a	असिद्धानुनये कृष्णे कुरुभ्यः पाण्डवानाते ।
05-142-001c	अभिगम्य पृथां क्षत्ता शनैः शोचन्निवाब्रवीत् ॥
05-142-002a	जानासि मे जीवपुत्रे भावं नित्यमनुग्रहे ।
05-142-002c	क्रोशतो न च गृह्णीते वचनं मे सुयोधनः ॥
05-142-003a	उपपन्नो ह्यसौ राजा चेदिपाञ्चालकेकयैः ।
05-142-003c	भीमार्जुनाभ्यां कृष्णेन युयुधानयमैरपि ॥
05-142-004a	उपप्लव्ये निविष्टोऽपि धर्ममेव युधिष्ठिरः ।
05-142-004c	काङ्क्षते ज्ञातिसौहार्दाद्वलवान्दुर्बलो यथा ॥
05-142-005a	राजा तु धृतराष्ट्रोऽयं वयोवृद्धो न शाम्यति ।
05-142-005c	मत्तः पुत्रमदेनैव विधर्मे पथि वर्तते ॥
05-142-006a	जयद्रथस्य कर्णस्य तथा दुःशासनस्य च ।
05-142-006c	सौबलस्य च दुर्बुद्ध्या मिथोभेदः प्रवर्तते ॥
05-142-007a	अधर्मेण हि धर्मिष्ठं हृतं वै राज्यमीदृशम् ।
05-142-007c	येषां तेषामयं धर्मः सानुबन्धो भविष्यति ॥
05-142-008a	हियमाणे बलाद्धर्मे कुरुभिः को न संज्वरेत् ।
05-142-008c	असाम्ना केशवे याते समुद्योक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥
05-142-009a	ततः कुरूणामनयो भविता वीरनाशनः ।
05-142-009c	चिन्तयन्न लभे निद्रामहःसु च निशासु च ॥
05-142-010a	श्रुत्वा तु कुन्ती तद्वाक्यमर्थकामेन भाषितम् ।
05-142-010c	अनिष्टनन्ती दुःखार्ता मनसा विममर्श ह ॥
05-142-011a	धिगस्त्वर्थं यत्कृतेऽयं महाज्ज्ञातिवधे क्षयः ।
05-142-011c	वत्स्यते सुहृदां ह्येषां युद्धेऽस्मिन्वै पराभवः ॥
05-142-012a	पाण्डवाश्चेदिपाञ्चाला यादवाश्च समागताः ।
05-142-012c	भारतैर्यदि योत्स्यन्ति किं नु दुःखमतः परम् ॥

05-142-013a	पश्ये दोषं ध्रुवं युद्धे तथा युद्धे पराभवम् ।
05-142-013c	अधनस्य मृतं श्रेयो न हि ज्ञातिक्षये जयः ॥
05-142-014a	पितामहः शांतनव आचार्यश्च युधां पतिः ।
05-142-014c	कर्णश्च धार्तराष्ट्रार्थं वर्धयन्ति भयं मम ॥
05-142-015a	नाचार्यः कामवाञ्छिष्यैर्द्रोणो युध्येत जातु चित् ।
05-142-015c	पाण्डवेषु कथं हार्दं कुर्यान्न च पितामहः ॥
05-142-016a	अयं त्वेको वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
05-142-016c	मोहानुवर्ती सततं पापो द्वेष्टि च पाण्डवान् ॥
05-142-017a	महत्यनर्थे निर्बन्धी बलवांश्च विशेषतः ।
05-142-017c	कर्णः सदा पाण्डवानां तन्मे दहति सांप्रतम् ॥
05-142-018a	आशंसे त्वद्य कर्णस्य मनोऽहं पाण्डवान्प्रति ।
05-142-018c	प्रसादयितुमासाद्य दर्शयन्ती यथातथम् ॥
05-142-019a	तोषितो भगवान्यत्र दुर्वासा मे वरं ददौ ।
05-142-019c	आह्वानं देवसंयुक्तं वसन्त्याः पितृवेश्मनि ॥
05-142-020a	साहमन्तःपुरे राज्ञः कुन्तिभोजपुरस्कृता ।
05-142-020c	चिन्तयन्ती बहुविधं हृदयेन विदूयता ॥
05-142-021a	बलाबलं च मन्त्राणां ब्राह्मणस्य च वाग्बलम् ।
05-142-021c	स्त्रीभावाद्बालभावाच्च चिन्तयन्ती पुनः पुनः ॥
05-142-022a	धात्र्या विश्रब्धया गुप्ता सखीजनवृता तदा ।
05-142-022c	दोषं परिहरन्ती च पितुश्चारित्ररक्षिणी ॥
05-142-023a	कथं नु सुकृतं मे स्यान्नापराधवती कथम् ।
05-142-023c	भवेयमिति संचिन्त्य ब्राह्मणं तं नमस्य च ॥
05-142-024a	कौतूहलात्तु तं लब्ध्वा बालिश्यादाचरं तदा ।
05-142-024c	कन्या सती देवमर्कमासादयमहं ततः ॥
05-142-025a	योऽसौ कानीनगर्भो मे पुत्रवत्परिवर्तितः ।
05-142-025c	कस्मान्न कुर्याद्वचनं पथ्यं भ्रातृहितं तथा ॥
05-142-026a	इति कुन्ती विनिश्चित्य कार्यं निश्चितमुत्तमम् ।
05-142-026c	कार्यार्थमभिनिर्वाय ययौ भागीरथीं प्रति ॥
05-142-027a	आत्मजस्य ततस्तस्य घृणिनः सत्यसङ्गिनः ।
05-142-027c	गङ्गातीरे पृथाशृण्वदुपाध्ययननिस्वनम् ॥
05-142-028a	प्राङ्मुखस्योर्ध्वबाहोः सा पर्यतिष्ठत पृष्ठतः ।

- 05-142-028c जप्यावसानं कार्यार्थं प्रतीक्षन्ती तपस्विनी ॥
- 05-142-029a अतिष्ठत्सूर्यतापार्ता कर्णस्योत्तरवाससि ।
- 05-142-029c कौरव्यपत्नी वाष्णोयी पद्ममालेव शुष्यती ॥
- 05-142-030a आ पृष्ठतापाज्जप्त्वा स परिवृत्य यतव्रतः ।
- 05-142-030c दृष्ट्वा कुन्तीमुपातिष्ठदभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥
- 05-142-030e यथान्यायं महातेजा मानी धर्मभृतां वरः ॥
- 05-143-001 **कर्ण उवाच**
- 05-143-001a राधेयोऽहमाधिरथिः कर्णस्त्वामभिवादये ।
- 05-143-001c प्राप्ता किमर्थं भवती ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
- 05-143-002 **कुन्त्युवाच**
- 05-143-002a कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथः पिता ।
- 05-143-002c नासि सूतकुले जातः कर्ण तद्विद्धि मे वचः ॥
- 05-143-003a कानीनस्त्वं मया जातः पूर्वजः कुक्षिणा धृतः ।
- 05-143-003c कुन्तिभोजस्य भवने पार्थस्त्वमसि पुत्रक ॥
- 05-143-004a प्रकाशकर्मा तपनो योऽयं देवो विरोचनः ।
- 05-143-004c अजीजनत्त्वां मय्येष कर्ण शस्त्रभृतां वरम् ॥
- 05-143-005a कुण्डली बद्धकवचो देवगर्भः श्रिया वृतः ।
- 05-143-005c जातस्त्वमसि दुर्धर्ष मया पुत्र पितुर्गृहे ॥
- 05-143-006a स त्वं भ्रातृनसंबुद्ध्वा मोहाद्यदुपसेवसे ।
- 05-143-006c धार्तराष्ट्रान्न तद्युक्तं त्वयि पुत्र विशेषतः ॥
- 05-143-007a एतद्धर्मफलं पुत्र नराणां धर्मनिश्चये ।
- 05-143-007c यत्तुष्यन्त्यस्य पितरो माता चाप्येकदर्शिनी ॥
- 05-143-008a अर्जुनेनार्जितां पूर्वं हृतां लोभादसाधुभिः ।
- 05-143-008c आच्छिद्य धार्तराष्ट्रेभ्यो भुङ्क्ष्व यौधिष्ठिरीं श्रियम् ॥
- 05-143-009a अद्य पश्यन्तु कुरवः कर्णार्जुनसमागमम् ।
- 05-143-009c सौभ्रात्रेण तदालक्ष्य संनमन्तामसाधवः ॥
- 05-143-010a कर्णार्जुनौ वै भवतां यथा रामजनार्दनौ ।
- 05-143-010c असाध्यं किं नु लोके स्याद्युवयोः सहितात्मनोः ॥
- 05-143-011a कर्ण शोभिष्यसे नूनं पञ्चभिर्भ्रातृभिर्वृतः ।
- 05-143-011c वेदैः परिवृतो ब्रह्मा यथा वेदाङ्गपञ्चमैः ॥

05-143-012a उपपन्नो गुणैः श्रेष्ठो ज्येष्ठः श्रेष्ठेषु बन्धुषु ।
 05-143-012c सूतपुत्रेति मा शब्दः पार्थस्त्वमसि वीर्यवान् ॥

05-144-001 वैशंपायन उवाच

05-144-001a ततः सूर्यान्निश्चरितां कर्णः शुश्राव भारतीम् ।
 05-144-001c दुरत्ययां प्रणयिनीं पितृवद्भास्करेरिताम् ॥
 05-144-002a सत्यमाह पृथा वाक्यं कर्ण मातृवचः कुरु ।
 05-144-002c श्रेयस्ते स्यान्नरव्याघ्र सर्वमाचरतस्तथा ॥
 05-144-003a एवमुक्तस्य मात्रा च स्वयं पित्रा च भानुना ।
 05-144-003c चचाल नैव कर्णस्य मतिः सत्यधृतेस्तदा ॥

05-144-004 कर्ण उवाच

05-144-004a न ते न श्रद्धे वाक्यं क्षत्रिये भाषितं त्वया ।
 05-144-004c धर्मद्वारं ममैतत्स्यान्नियोगकरणं तव ॥
 05-144-005a अकरोन्मयि यत्पापं भवती सुमहात्ययम् ।
 05-144-005c अवकीर्णोऽस्मि ते तेन तद्यशःकीर्तिनाशनम् ॥
 05-144-006a अहं च क्षत्रियो जातो न प्राप्तः क्षत्रसत्क्रियाम् ।
 05-144-006c त्वत्कृते किं नु पापीयः शत्रुः कुर्यान्ममाहितम् ॥
 05-144-007a क्रियाकाले त्वनुक्रोशमकृत्वा त्वमिमं मम ।
 05-144-007c हीनसंस्कारसमयमद्य मां समचूचुदः ॥
 05-144-008a न वै मम हितं पूर्वं मातृवच्चेष्टितं त्वया ।
 05-144-008c सा मां संबोधयस्यद्य केवलात्महितैषिणी ॥
 05-144-009a कृष्णेन सहितात्को वै न व्यथेत धनंजयात् ।
 05-144-009c कोऽद्य भीतं न मां विद्यात्पार्थानां समितिं गतम् ॥
 05-144-010a अभ्राता विदितः पूर्वं युद्धकाले प्रकाशितः ।
 05-144-010c पाण्डवान्यदि गच्छामि किं मां क्षत्रं वदिष्यति ॥
 05-144-011a सर्वकामैः संविभक्तः पूजितश्च सदा भृशम् ।
 05-144-011c अहं वै धार्तराष्ट्राणां कुर्यां तदफलं कथम् ॥
 05-144-012a उपनह्य परैर्वैरं ये मां नित्यमुपासते ।
 05-144-012c नमस्कुर्वन्ति च सदा वसवो वासवं यथा ॥
 05-144-013a मम प्राणेन ये शत्रूञ्शक्ताः प्रतिसमासितुम् ।
 05-144-013c मन्यन्तेऽद्य कथं तेषामहं भिन्द्यां मनोरथम् ॥

- 05-144-014a मया प्लवेन संग्रामं तितीर्षन्ति दुरत्ययम् ।
 05-144-014c अपारे पारकामा ये त्यजेयं तानहं कथम् ॥
 05-144-015a अयं हि कालः संप्राप्तो धार्तराष्ट्रोपजीविनाम् ।
 05-144-015c निर्वेष्टव्यं मया तत्र प्राणानपरिरक्षता ॥
 05-144-016a कृतार्थाः सुभृता ये हि कृत्यकाल उपस्थिते ।
 05-144-016c अनवेक्ष्य कृतं पापा विकुर्वन्त्यनवस्थिताः ॥
 05-144-017a राजकिल्बिषिणां तेषां भर्तृपिण्डापहारिणाम् ।
 05-144-017c नैवायं न परो लोको विद्यते पापकर्मणाम् ॥
 05-144-018a धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामर्थे योत्स्यामि ते सुतैः ।
 05-144-018c बलं च शक्तिं चास्थाय न वै त्वय्यनृतं वदे ॥
 05-144-019a आनृशंस्यमथो वृत्तं रक्षन्सत्पुरुषोचितम् ।
 05-144-019c अतोऽर्थकरमप्येतन्न करोम्यद्य ते वचः ॥
 05-144-020a न तु तेऽयं समारम्भो मयि मोघो भविष्यति ।
 05-144-020c वध्यान्विषह्यान्संग्रामे न हनिष्यामि ते सुतान् ॥
 05-144-020e युधिष्ठिरं च भीमं च यमौ चैवार्जुनादृते ॥
 05-144-021a अर्जुनेन समं युद्धं मम यौधिष्ठिरे बले ।
 05-144-021c अर्जुनं हि निहत्याजौ संप्राप्तं स्यात्फलं मया ॥
 05-144-021e यशसा चापि युज्येयं निहतः सव्यसाचिना ॥
 05-144-022a न ते जातु नशिष्यन्ति पुत्राः पञ्च यशस्विनि ।
 05-144-022c निरर्जुनाः सकर्णा वा सार्जुना वा हते मयि ॥

05-144-023 वैशंपायन उवाच

- 05-144-023a इति कर्णवचः श्रुत्वा कुन्ती दुःखात्प्रवेपती ।
 05-144-023c उवाच पुत्रमाश्लिष्य कर्णं धैर्यादकम्पितम् ॥
 05-144-024a एवं वै भाव्यमेतेन क्षयं यास्यन्ति कौरवाः ।
 05-144-024c यथा त्वं भाषसे कर्ण दैवं तु बलवत्तरम् ॥
 05-144-025a त्वया चतुर्णां भ्रातृणामभयं शत्रुकर्शन ।
 05-144-025c दत्तं तत्प्रतिजानीहि संगरप्रतिमोचनम् ॥
 05-144-026a अनामयं स्वस्ति चेति पृथाथो कर्णमब्रवीत् ।
 05-144-026c तां कर्णोऽभ्यवदत्प्रीतस्ततस्तौ जग्मतुः पृथक् ॥

05-145-001 वैशंपायन उवाच

- 05-145-001a आगम्य हास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ।
 05-145-001c पाण्डवानां यथावृत्तं केशवः सर्वमुक्तवान् ॥
- 05-145-002a संभाष्य सुचिरं कालं मन्त्रयित्वा पुनः पुनः ।
 05-145-002c स्वमेवावसथं शौरिर्विश्रामार्थं जगाम ह ॥
- 05-145-003a विसृज्य सर्वान्नृपतीन्विराटप्रमुखांस्तदा ।
 05-145-003c पाण्डवा भ्रातरः पञ्च भानावस्तंगते सति ॥
- 05-145-004a संध्यामुपास्य ध्यायन्तस्तमेव गतमानसाः ।
 05-145-004c आनाय्य कृष्णं दाशार्हं पुनर्मन्त्रममन्त्रयन् ॥
- 05-145-005 युधिष्ठिर उवाच
 05-145-005a त्वया नागपुरं गत्वा सभायां धृतराष्ट्रजः ।
 05-145-005c किमुक्तः पुण्डरीकाक्ष तन्नः शंसितुमर्हसि ॥
- 05-145-006 वासुदेव उवाच
 05-145-006a मया नागपुरं गत्वा सभायां धृतराष्ट्रजः ।
 05-145-006c तथ्यं पथ्यं हितं चोक्तो न च गृह्णाति दुर्मतिः ॥
- 05-145-007 युधिष्ठिर उवाच
 05-145-007a तस्मिन्नुत्पथमापन्ने कुरुवृद्धः पितामहः ।
 05-145-007c किमुक्तवान्हृषीकेश दुर्योधनममर्षणम् ॥
 05-145-007e आचार्यो वा महाबाहो भारद्वाजः किमब्रवीत् ॥
- 05-145-008a पिता यवीयानस्माकं क्षत्ता धर्मभृतां वरः ।
 05-145-008c पुत्रशोकाभिसंतप्तः किमाह धृतराष्ट्रजम् ॥
- 05-145-009a किं च सर्वे नृपतयः सभायां ये समासते ।
 05-145-009c उक्तवन्तो यथातत्त्वं तद्ब्रूहि त्वं जनार्दन ॥
- 05-145-010a उक्तवान्हि भवान्सर्वं वचनं कुरुमुख्ययोः ।
 05-145-010c कामलोभाभिभूतस्य मन्दस्य प्राज्ञमानिनः ॥
- 05-145-011a अप्रियं हृदये मह्यं तन्न तिष्ठति केशव ।
 05-145-011c तेषां वाक्यानि गोविन्द श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ॥
- 05-145-012a यथा च नाभिपद्येत कालस्तात तथा कुरु ।
 05-145-012c भवान्हि नो गतिः कृष्ण भवान्नाथो भवान्गुरुः ॥

05-145-013 वासुदेव उवाच

05-145-013a शृणु राजन्यथा वाक्यमुक्तो राजा सुयोधनः ।

- 05-145-013c मध्ये कुरूणां राजेन्द्र सभायां तन्निबोध मे ॥
- 05-145-014a मया वै श्राविते वाक्ये जहास धृतराष्ट्रजः ।
- 05-145-014c अथ भीष्मः सुसंकुब्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥
- 05-145-015a दुर्योधन निबोधेदं कुलार्थं यद्ब्रवीमि ते ।
- 05-145-015c तच्छ्रुत्वा राजशार्दूल स्वकुलस्य हितं कुरु ॥
- 05-145-016a मम तात पिता राजञ्शतनुर्लोकविश्रुतः ।
- 05-145-016c तस्याहमेक एवासं पुत्रः पुत्रवतां वरः ॥
- 05-145-017a तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना द्वितीयः स्यात्कथं सुतः ।
- 05-145-017c एकपुत्रमपुत्रं वै प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
- 05-145-018a न चोच्छेदं कुलं यायाद्विस्तीर्येत कथं यशः ।
- 05-145-018c तस्याहमीप्सितं बुध्वा कालीं मातरमावहम् ॥
- 05-145-019a प्रतिज्ञां दुष्करां कृत्वा पितुरर्थे कुलस्य च ।
- 05-145-019c अराजा चोर्ध्वरेताश्च यथा सुविदितं तव ॥
- 05-145-019e प्रतीतो निवसाम्येष प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥
- 05-145-020a तस्यां जज्ञे महाबाहुः श्रीमान्कुरुकुलोद्वहः ।
- 05-145-020c विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कनीयान्मम पार्थिवः ॥
- 05-145-021a स्वर्यातेऽहं पितरि तं स्वराज्ये संन्यवेशयम् ।
- 05-145-021c विचित्रवीर्यं राजानं भृत्यो भूत्वा ह्यधश्चरः ॥
- 05-145-022a तस्याहं सदृशान्दारात्राजेन्द्र समुदावहम् ।
- 05-145-022c जित्वा पार्थिवसंघातमपि ते बहुशः श्रुतम् ॥
- 05-145-023a ततो रामेण समरे द्वन्द्वयुद्धमुपागमम् ।
- 05-145-023c स हि रामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः ॥
- 05-145-023e दारेष्वतिप्रसक्तश्च यक्षमाणं समपद्यत ॥
- 05-145-024a यदा त्वराजके राष्ट्रे न ववर्ष सुरेश्वरः ।
- 05-145-024c तदाभ्यधावन्मामेव प्रजाः क्षुब्धयपीडिताः ॥

05-145-025 प्रजा ऊचुः

- 05-145-025a उपक्षीणाः प्रजाः सर्वा राजा भव भवाय नः ।
- 05-145-025c ईतयो नुद भद्रं ते शंतनोः कुलवर्धन ॥
- 05-145-026a पीड्यन्ते ते प्रजाः सर्वा व्याधिभिर्भृशदारुणैः ।
- 05-145-026c अल्पावशिष्टा गाङ्गेय ताः परित्रातुमर्हसि ॥
- 05-145-027a व्याधीन्प्रणुद्य वीर त्वं प्रजा धर्मेण पालय ।

05-145-027c	त्वयि जीवति मा राष्ट्रं विनाशमुपगच्छतु ॥
05-145-028	भीष्म उवाच
05-145-028a	प्रजानां क्रोशतीनां वै नैवाक्षुभ्यत मे मनः ।
05-145-028c	प्रतिज्ञां रक्षमाणस्य सद्वृत्तं स्मरतस्तथा ॥
05-145-029a	ततः पौरा महाराज माता काली च मे शुभा ।
05-145-029c	भृत्याः पुरोहिताचार्या ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ॥
05-145-029e	मामूचुर्भृशसंतप्ता भव राजेति संततम् ॥
05-145-030a	प्रतीपरक्षितं राष्ट्रं त्वां प्राप्य विनशिष्यति ।
05-145-030c	स त्वमस्मद्धितार्थं वै राजा भव महामते ॥
05-145-031a	इत्युक्तः प्राञ्जलिर्भूत्वा दुःखितो भृशमातुरः ।
05-145-031c	तेभ्यो न्यवेदयं पुत्र प्रतिज्ञां पितृगौरवात् ॥
05-145-031e	ऊर्ध्वरेता ह्यराजा च कुलस्यार्थं पुनः पुनः ॥
05-145-032a	ततोऽहं प्राञ्जलिर्भूत्वा मातरं संप्रसादयम् ।
05-145-032c	नाम्ब शंतनुना जातः कौरवं वंशमुद्वहन् ॥
05-145-032e	प्रतिज्ञां वितथां कुर्यामिति राजन्पुनः पुनः ॥
05-145-033a	विशेषतस्त्वदर्थं च धुरि मा मां नियोजय ।
05-145-033c	अहं प्रेष्यश्च दासश्च तवाम्ब सुतवत्सले ॥
05-145-034a	एवं तामनुनीयाहं मातरं जनमेव च ।
05-145-034c	अयाचं भ्रातृदारेषु तदा व्यासं महामुनिम् ॥
05-145-035a	सह मात्रा महाराज प्रसाद्य तमृषिं तदा ।
05-145-035c	अपत्यार्थमयाचं वै प्रसादं कृतवांश्च सः ॥
05-145-035e	त्रीन्स पुत्रानजनयत्तदा भरतसत्तम ॥
05-145-036a	अन्धः करणहीनेति न वै राजा पिता तव ।
05-145-036c	राजा तु पाण्डुरभवन्महात्मा लोकविश्रुतः ॥
05-145-037a	स राजा तस्य ते पुत्राः पितुर्दायाद्यहारिणः ।
05-145-037c	मा तात कलहं कार्षीं राज्यस्यार्थं प्रदीयताम् ॥
05-145-038a	मयि जीवति राज्यं कः संप्रशासेत्पुमानिह ।
05-145-038c	मावमंस्था वचो मह्यं शममिच्छामि वः सदा ॥
05-145-039a	न विशेषोऽस्ति मे पुत्र त्वयि तेषु च पार्थिव ।
05-145-039c	मतमेतत्पितुस्तुभ्यं गान्धार्या विदुरस्य च ॥
05-145-040a	श्रोतव्यं यदि वृद्धानां मातिशङ्कीर्वचो मम ।

05-145-040c नाशयिष्यसि मा सर्वमात्मानं पृथिवीं तथा ॥

05-146-001 वासुदेव उवाच

05-146-001a भीष्मेणोक्ते ततो द्रोणो दुर्योधनमभाषत ।

05-146-001c मध्ये नृपाणां भद्रं ते वचनं वचनक्षमः ॥

05-146-002a प्रातीपः शंतनुस्तात कुलस्यार्थे यथोत्थितः ।

05-146-002c तथा देवव्रतो भीष्मः कुलस्यार्थे स्थितोऽभवत् ॥

05-146-003a ततः पाण्डुर्नरपतिः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।

05-146-003c राजा कुरूणां धर्मात्मा सुव्रतः सुसमाहितः ॥

05-146-004a ज्येष्ठाय राज्यमददाद्धृतराष्ट्राय धीमते ।

05-146-004c यवीयसस्तथा क्षत्तुः कुरुवंशविवर्धनः ॥

05-146-005a ततः सिंहासने राजन्स्थापयित्वैनमच्युतम् ।

05-146-005c वनं जगाम कौरव्यो भार्याभ्यां सहितोऽनघ ॥

05-146-006a नीचैः स्थित्वा तु विदुर उपास्ते स्म विनीतवत् ।

05-146-006c प्रेष्यवत्पुरुषव्याघ्रो वालव्यजनमुत्क्षिपन् ॥

05-146-007a ततः सर्वाः प्रजास्तात धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।

05-146-007c अन्वपद्यन्त विधिवद्यथा पाण्डुं नराधिपम् ॥

05-146-008a विसृज्य धृतराष्ट्राय राज्यं स विदुराय च ।

05-146-008c चचार पृथिवीं पाण्डुः सर्वा परपुरंजयः ॥

05-146-009a कोशसंजनने दाने भृत्यानां चान्ववेक्षणे ।

05-146-009c भरणे चैव सर्वस्य विदुरः सत्यसंगरः ॥

05-146-010a संधिविग्रहसंयुक्तो राज्ञः संवाहनक्रियाः ।

05-146-010c अवैक्षत महातेजा भीष्मः परपुरंजयः ॥

05-146-011a सिंहासनस्थो नृपतिर्धृतराष्ट्रो महाबलः ।

05-146-011c अन्वास्यमानः सततं विदुरेण महात्मना ॥

05-146-012a कथं तस्य कुले जातः कुलभेदं व्यवस्यसि ।

05-146-012c संभूय भ्रातृभिः सार्धं भुङ्क्ष्व भोगाञ्जनाधिप ॥

05-146-013a ब्रवीम्यहं न कार्पण्यान्नार्थहेतोः कथंचन ।

05-146-013c भीष्मेण दत्तमश्रामि न त्वया राजसत्तम ॥

05-146-014a नाहं त्वत्तोऽभिकाङ्क्षिष्ये वृत्त्युपायं जनाधिप ।

05-146-014c यतो भीष्मस्ततो द्रोणो यद्भीष्मस्त्वाह तत्कुरु ॥

05-146-015a दीयतां पाण्डुपुत्रेभ्यो राज्यार्धमरिकर्शन ।

05-146-015c	सममाचार्यकं तात तव तेषां च मे सदा ॥
05-146-016a	अश्वत्थामा यथा मह्यं तथा श्वेतहयो मम ।
05-146-016c	बहुना किं प्रलापेन यतो धर्मस्ततो जयः ॥
05-146-017a	एवमुक्ते महाराज द्रोणेनामिततेजसा ।
05-146-017c	व्याजहार ततो वाक्यं विदुरः सत्यसंगरः ॥
05-146-017e	पितुर्वदनमन्वीक्ष्य परिवृत्य च धर्मवित् ॥
05-146-018a	देवव्रत निबोधेदं वचनं मम भाषतः ।
05-146-018c	प्रनष्टः कौरवो वंशस्त्वयायं पुनरुद्धृतः ॥
05-146-019a	तन्मे विलपमानस्य वचनं समुपेक्षसे ।
05-146-019c	कोऽयं दुर्योधनो नाम कुलेऽस्मिन्कुलपांसनः ॥
05-146-020a	यस्य लोभाभिभूतस्य मतिं समनुवर्तसे ।
05-146-020c	अनार्यस्याकृतज्ञस्य लोभोपहतचेतसः ॥
05-146-020e	अतिक्रामति यः शास्त्रं पितुर्धर्मार्थदर्शिनः ॥
05-146-021a	एते नश्यन्ति कुरवो दुर्योधनकृतेन वै ।
05-146-021c	यथा ते न प्रणश्येयुर्महाराज तथा कुरु ॥
05-146-022a	मां चैव धृतराष्ट्रं च पूर्वमेव महाद्युते ।
05-146-022c	चित्रकार इवालेख्यं कृत्वा मा स्म विनाशय ॥
05-146-022e	प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा यथा संहरते तथा ॥
05-146-023a	नोपेक्षस्व महाबाहो पश्यमानः कुलक्षयम् ।
05-146-023c	अथ तेऽद्य मतिर्नष्टा विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥
05-146-023e	वनं गच्छ मया सार्धं धृतराष्ट्रेण चैव ह ॥
05-146-024a	बद्ध्वा वा निकृतिप्रज्ञं धार्तराष्ट्रं सुदुर्मतिम् ।
05-146-024c	साध्विदं राज्यमद्यास्तु पाण्डवैरभिरक्षितम् ॥
05-146-025a	प्रसीद राजशार्दूल विनाशो दृश्यते महान् ।
05-146-025c	पाण्डवानां कुरूणां च राज्ञां चामिततेजसाम् ॥
05-146-026a	विररामैवमुक्त्वा तु विदुरो दीनमानसः ।
05-146-026c	प्रध्यायमानः स तदा निःश्वसंश्च पुनः पुनः ॥
05-146-027a	ततोऽथ राज्ञः सुबलस्य पुत्री; धर्मार्थयुक्तं कुलनाशभीता ।
05-146-027c	दुर्योधनं पापमतिं नृशंसं; राज्ञां समक्षं सुतमाह कोपात् ॥
05-146-028a	ये पार्थिवा राजसभां प्रविष्टा; ब्रह्मर्षयो ये च सभासदोऽन्ये ।
05-146-028c	शृण्वन्तु वक्ष्यामि तवापराधं; पापस्य सामात्यपरिच्छदस्य ॥

- 05-146-029a राज्यं कुरूणामनुपूर्वभोग्यं; क्रमागतो नः कुलधर्म एषः ।
 05-146-029c त्वं पापबुद्धेऽतिनृशंसकर्म; त्राज्यं कुरूणामनयाद्विहंसि ॥
 05-146-030a राज्ये स्थितो धृतराष्ट्रो मनीषी; तस्यानुजो विदुरो दीर्घदर्शी ।
 05-146-030c एतावतिक्रम्य कथं नृपत्वं; दुर्योधन प्रार्थयसेऽद्य मोहात् ॥
 05-146-031a राजा च क्षत्ता च महानुभावौ; भीष्मे स्थिते परवन्तौ भवेताम् ।
 05-146-031c अयं तु धर्मज्ञतया महात्मा; न राज्यकामो नृवरो नदीजः ॥
 05-146-032a राज्यं तु पाण्डोरिदमप्रधृष्यं; तस्याद्य पुत्राः प्रभवन्ति नान्ये ।
 05-146-032c राज्यं तदेतन्निखिलं पाण्डवानां; पैतामहं पुत्रपौत्रानुगामि ॥
 05-146-033a यद्वै ब्रूते कुरुमुख्यो महात्मा; देवव्रतः सत्यसंधो मनीषी ।
 05-146-033c सर्वं तदस्माभिरहत्य धर्मं; ग्राह्यं स्वधर्मं परिपालयद्भिः ॥
 05-146-034a अनुज्ञया चाथ महाव्रतस्य; ब्रूयान्नृपो यद्विदुरस्तथैव ।
 05-146-034c कार्यं भवेत्तत्सुहृद्भिर्नियुज्य; धर्मं पुरस्कृत्य सुदीर्घकालम् ॥
 05-146-035a न्यायागतं राज्यमिदं कुरूणां; युधिष्ठिरः शास्तु वै धर्मपुत्रः ।
 05-146-035c प्रचोदितो धृतराष्ट्रेण राज्ञा; पुरस्कृतः शांतनवेन चैव ॥

05-147-001 वासुदेव उवाच

- 05-147-001a एवमुक्ते तु गान्धार्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 05-147-001c दुर्योधनमुवाचेदं नृपमध्ये जनाधिप ॥
 05-147-002a दुर्योधन निबोधेदं यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
 05-147-002c तथा तत्कुरु भद्रं ते यद्यस्ति पितृगौरवम् ॥
 05-147-003a सोमः प्रजापतिः पूर्वं कुरूणां वंशवर्धनः ।
 05-147-003c सोमाद्वभूव षष्ठो वै ययातिर्नहुषात्मजः ॥
 05-147-004a तस्य पुत्रा बभूवुश्च पञ्च राजर्षिसत्तमाः ।
 05-147-004c तेषां यदुर्महातेजा ज्येष्ठः समभवत्प्रभुः ॥
 05-147-005a पूरुर्यवीयांश्च ततो योऽस्माकं वंशवर्धनः ।
 05-147-005c शर्मिष्ठायाः संप्रसूतो दुहितुर्वृषपर्वणः ॥
 05-147-006a यदुश्च भरतश्रेष्ठ देवयान्याः सुतोऽभवत् ।
 05-147-006c दौहित्रस्तात शुक्रस्य काव्यस्यामिततेजसः ॥
 05-147-007a यादवानां कुलकरो बलवान्वीर्यसंमतः ।
 05-147-007c अवमेने स तु क्षत्रं दर्पपूर्णः सुमन्दधीः ॥
 05-147-008a न चातिष्ठत्पितुः शास्त्रे बलदर्पविमोहितः ।
 05-147-008c अवमेने च पितरं भ्रातृंश्चाप्यपराजितः ॥

05-147-009a	पृथिव्यां चतुरन्तायां यदुरेवाभवद्वली ।
05-147-009c	वशे कृत्वा स नृपतीनवसन्नागसाह्वये ॥
05-147-010a	तं पिता परमक्रुद्धो ययातिर्नहुषात्मजः ।
05-147-010c	शशाप पुत्रं गान्धारे राज्याच्च व्यपरोपयत् ॥
05-147-011a	य चैनमन्ववर्तन्त भ्रातरो बलदर्पितम् ।
05-147-011c	शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिस्तनयानथ ॥
05-147-012a	यवीयांसं ततः पूरुं पुत्रं स्ववशवर्तिनम् ।
05-147-012c	राज्ये निवेशयामास विधेयं नृपसत्तमः ॥
05-147-013a	एवं ज्येष्ठोऽप्यथोत्सिक्तो न राज्यमभिजायते ।
05-147-013c	यवीयांसोऽभिजायन्ते राज्यं वृद्धोपसेवया ॥
05-147-014a	तथैव सर्वधर्मज्ञः पितुर्मम पितामहः ।
05-147-014c	प्रतीपः पृथिवीपालस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
05-147-015a	तस्य पार्थिवसिंहस्य राज्यं धर्मेण शासतः ।
05-147-015c	त्रयः प्रजज्ञिरे पुत्रा देवकल्पा यशस्विनः ॥
05-147-016a	देवापिरभवज्ज्येष्ठो बाह्लीकस्तदनन्तरम् ।
05-147-016c	तृतीयः शंतनुस्तात धृतिमान्मे पितामहः ॥
05-147-017a	देवापिस्तु महातेजास्त्वग्दोषी राजसत्तमः ।
05-147-017c	धार्मिकः सत्यवादी च पितुः शुश्रूषणे रतः ॥
05-147-018a	पौरजानपदानां च संमतः साधुसत्कृतः ।
05-147-018c	सर्वेषां बालवृद्धानां देवापिर्हृदयंगमः ॥
05-147-019a	प्राज्ञश्च सत्यसंधश्च सर्वभूतहिते रतः ।
05-147-019c	वर्तमानः पितुः शास्त्रे ब्राह्मणानां तथैव च ॥
05-147-020a	बाह्लीकस्य प्रियो भ्राता शंतनोश्च महात्मनः ।
05-147-020c	सौभ्रात्रं च परं तेषां सहितानां महात्मनाम् ॥
05-147-021a	अथ कालस्य पर्याये वृद्धो नृपतिसत्तमः ।
05-147-021c	संभारानभिषेकार्थं कारयामास शास्त्रतः ॥
05-147-021e	मङ्गलानि च सर्वाणि कारयामास चाभिभूः ॥
05-147-022a	तं ब्राह्मणाश्च वृद्धाश्च पौरजानपदैः सह ।
05-147-022c	सर्वे निवारयामासुर्देवापेरभिषेचनम् ॥
05-147-023a	स तच्छ्रुत्वा तु नृपतिरभिषेकनिवारणम् ।
05-147-023c	अश्रुकण्ठोऽभवद्राजा पर्यशोचत चात्मजम् ॥

- 05-147-024a एवं वदान्यो धर्मज्ञः सत्यसंधश्च सोऽभवत् ।
 05-147-024c प्रियः प्रजानामपि संस्त्वग्दोषेण प्रदूषितः ॥
 05-147-025a हीनाङ्गं पृथिवीपालं नाभिनन्दन्ति देवताः ।
 05-147-025c इति कृत्वा नृपश्रेष्ठं प्रत्यषेधन्द्विजर्षभाः ॥
 05-147-026a ततः प्रव्यथितात्मासौ पुत्रशोकसमन्वितः ।
 05-147-026c ममार तं मृतं दृष्ट्वा देवापिः संश्रितो वनम् ॥
 05-147-027a बाह्लीको मातुलकुले त्यक्त्वा राज्यं व्यवस्थितः ।
 05-147-027c पितृभ्रातृन्परित्यज्य प्राप्तवान्पुरमृद्धिमत् ॥
 05-147-028a बाह्लीकेन त्वनुज्ञातः शंतनुर्लोकविश्रुतः ।
 05-147-028c पितर्युपरते राजत्राजा राज्यमकारयत् ॥
 05-147-029a तथैवाहं मतिमता परिचिन्त्येह पाण्डुना ।
 05-147-029c ज्येष्ठः प्रभ्रंशितो राज्याद्धीनाङ्ग इति भारत ॥
 05-147-030a पाण्डुस्तु राज्यं संप्राप्तः कनीयानपि सन्नृपः ।
 05-147-030c विनाशे तस्य पुत्राणामिदं राज्यमरिंदम ॥
 05-147-030e मय्यभागिनि राज्याय कथं त्वं राज्यमिच्छसि ॥
 05-147-031a युधिष्ठिरो राजपुत्रो महात्मा; न्यायागतं राज्यमिदं च तस्य ।
 05-147-031c स कौरवस्यास्य जनस्य भर्ता; प्रशासिता चैव महानुभावः ॥
 05-147-032a स सत्यसंधः सतताप्रमत्तः; शास्त्रे स्थितो बन्धुजनस्य साधुः ।
 05-147-032c प्रियः प्रजानां सुहृदानुकम्पी; जितेन्द्रियः साधुजनस्य भर्ता ॥
 05-147-033a क्षमा तितिक्षा दम आर्जवं च; सत्यव्रतत्वं श्रुतमप्रमादः ।
 05-147-033c भूतानुकम्पा ह्यनुशासनं च; युधिष्ठिरे राजगुणाः समस्ताः ॥
 05-147-034a अराजपुत्रस्त्वमनार्यवृत्तो; लुब्धस्तथा बन्धुषु पापबुद्धिः ।
 05-147-034c क्रमागतं राज्यमिदं परेषां; हर्तुं कथं शक्यसि दुर्विनीतः ॥
 05-147-035a प्रयच्छ राज्यार्धमपेतमोहः; सवाहनं त्वं सपरिच्छदं च ।
 05-147-035c ततोऽवशेषं तव जीवितस्य; सहानुजस्यैव भवेन्नरेन्द्र ॥

05-148-001 वासुदेव उवाच

- 05-148-001a एवमुक्ते तु भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।
 05-148-001c गान्धार्या धृतराष्ट्रेण न च मन्दोऽन्वबुध्यत ॥
 05-148-002a अवधूयोत्थितः क्रुद्धो रोषात्संरक्तलोचनः ।
 05-148-002c अन्वद्रवन्त तं पश्चाद्राजानस्त्यक्तजीविताः ॥
 05-148-003a अज्ञापयच्च राज्ञस्तान्पार्थिवान्दुष्टचेतसः ।

05-148-003c	प्रयाध्वं वै कुरुक्षेत्रं पुष्योऽद्येति पुनः पुनः ॥
05-148-004a	ततस्ते पृथिवीपालाः प्रययुः सहसैनिकाः ।
05-148-004c	भीष्मं सेनापतिं कृत्वा संहृष्टाः कालचोदिताः ॥
05-148-005a	अक्षौहिण्यो दशैका च पार्थिवानां समागताः ।
05-148-005c	तासां प्रमुखतो भीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत ॥
05-148-005e	यदत्र युक्तं प्राप्तं च तद्विधत्स्व विशां पते ॥
05-148-006a	उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं द्रोणेन विदुरेण च ।
05-148-006c	गान्धार्या धृतराष्ट्रेण समक्षं मम भारत ॥
05-148-006e	एतत्ते कथितं राजन्यद्वृत्तं कुरुसंसदि ॥
05-148-007a	साम आदौ प्रयुक्तं मे राजन्सौभ्रात्रमिच्छता ।
05-148-007c	अभेदात्कुरुवंशस्य प्रजानां च विवृद्धये ॥
05-148-008a	पुनर्भेदश्च मे युक्तो यदा साम न गृह्यते ।
05-148-008c	कर्मानुकीर्तनं चैव देवमानुषसंहितम् ॥
05-148-009a	यदा नाद्रियते वाक्यं सामपूर्वं सुयोधनः ।
05-148-009c	तदा मया समानीय भेदिताः सर्वपार्थिवाः ॥
05-148-010a	अद्भुतानि च घोराणि दारुणानि च भारत ।
05-148-010c	अमानुषाणि कर्माणि दर्शितानि च मे विभो ॥
05-148-011a	भर्त्सयित्वा तु राज्ञस्तांस्तृणीकृत्य सुयोधनम् ।
05-148-011c	राधेयं भीषयित्वा च सौबलं च पुनः पुनः ॥
05-148-012a	न्यूनतां धार्तराष्ट्राणां निन्दां चैव पुनः पुनः ।
05-148-012c	भेदयित्वा नृपान्सर्वान्वाग्भिर्मन्त्रेण चासकृत् ॥
05-148-013a	पुनः सामाभिसंयुक्तं संप्रदानमथाब्रुवम् ।
05-148-013c	अभेदात्कुरुवंशस्य कार्ययोगात्तथैव च ॥
05-148-014a	ते बाला धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य विदुरस्य च ।
05-148-014c	तिष्ठेयुः पाण्डवाः सर्वे हित्वा मानमधश्चराः ॥
05-148-015a	प्रयच्छन्तु च ते राज्यमनीशास्ते भवन्तु च ।
05-148-015c	यथाह राजा गाङ्गेयो विदुरश्च तथास्तु तत् ॥
05-148-016a	सर्वं भवतु ते राज्यं पञ्च ग्रामान्विसर्जय ।
05-148-016c	अवश्यं भरणीया हि पितुस्ते राजसत्तम ॥
05-148-017a	एवमुक्तस्तु दुष्टात्मा नैव भावं व्यमुञ्चत ।
05-148-017c	दण्डं चतुर्थं पश्यामि तेषु पापेषु नान्यथा ॥

05-148-018a निर्याताश्च विनाशाय कुरुक्षेत्रं नराधिपाः ।
 05-148-018c एतत्ते कथितं सर्वं यद्वृत्तं कुरुसंसदि ॥
 05-148-019a न ते राज्यं प्रयच्छन्ति विना युद्धेन पाण्डव ।
 05-148-019c विनाशहेतवः सर्वे प्रत्युपस्थितमृत्यवः ॥

05-149-001 वैशंपायन उवाच

05-149-001a जनार्दनवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 05-149-001c भ्रातृनुवाच धर्मात्मा समक्षं केशवस्य ह ॥
 05-149-002a श्रुतं भवद्भिर्यद्वृत्तं सभायां कुरुसंसदि ।
 05-149-002c केशवस्यापि यद्वाक्यं तत्सर्वमवधारितम् ॥
 05-149-003a तस्मात्सेनाविभागं मे कुरुध्वं नरसत्तमाः ।
 05-149-003c अक्षौहिण्यस्तु सप्तैताः समेता विजयाय वै ॥
 05-149-004a तासां मे पतयः सप्त विख्यातास्तान्निबोधत ।
 05-149-004c द्रुपदश्च विराटश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ॥
 05-149-005a सात्यकिश्चेकितानश्च भीमसेनश्च वीर्यवान् ।
 05-149-005c एते सेनाप्रणेतारो वीराः सर्वे तनुत्यजः ॥
 05-149-006a सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ।
 05-149-006c ह्रीमन्तो नीतिमन्तश्च सर्वे युद्धविशारदाः ॥
 05-149-006e इष्वस्त्रकुशलाश्चैव तथा सर्वास्त्रयोधिनः ॥
 05-149-007a सप्तानामपि यो नेता सेनानां प्रविभागवित् ।
 05-149-007c यः सहेत रणे भीष्मं शरार्चिःपावकोपमम् ॥
 05-149-008a त्वं तावत्सहदेवात्र प्रब्रूहि कुरुनन्दन ।
 05-149-008c स्वमतं पुरुषव्याघ्र को नः सेनापतिः क्षमः ॥

05-149-009 सहदेव उवाच

05-149-009a संयुक्त एकदुःखश्च वीर्यवांश्च महीपतिः ।
 05-149-009c यं समाश्रित्य धर्मज्ञं स्वमंशमनुयुञ्ज्महे ॥
 05-149-010a मत्स्यो विराटो बलवान्कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
 05-149-010c प्रसहिष्यति संग्रामे भीष्मं तांश्च महारथान् ॥

05-149-011 वैशंपायन उवाच

05-149-011a तथोक्ते सहदेवेन वाक्ये वाक्यविशारदः ।
 05-149-011c नकुलोऽनन्तरं तस्मादिदं वचनमाददे ॥

05-149-012a	वयसा शास्त्रतो धैर्यात्कुलेनाभिजनेन च ।
05-149-012c	हीमान्कुलान्वितः श्रीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥
05-149-013a	वेद चास्त्रं भरद्वाजादुर्धर्षः सत्यसंगरः ।
05-149-013c	यो नित्यं स्पर्धते द्रोणं भीष्मं चैव महाबलम् ॥
05-149-014a	श्लाघ्यः पार्थिवसंघस्य प्रमुखे वाहिनीपतिः ।
05-149-014c	पुत्रपौत्रैः परिवृतः शतशाख इव द्रुमः ॥
05-149-015a	यस्तताप तपो घोरं सदारः पृथिवीपतिः ।
05-149-015c	रोषाद्द्रोणविनाशाय वीरः समितिशोभनः ॥
05-149-016a	पितेवास्मान्समाधत्ते यः सदा पार्थिवर्षभः ।
05-149-016c	श्वशुरो द्रुपदोऽस्माकं सेनामग्रे प्रकर्षतु ॥
05-149-017a	स द्रोणभीष्मावायान्तौ सहेदिति मतिर्मम ।
05-149-017c	स हि दिव्यास्त्रविद्राजा सखा चाङ्गिरसो नृपः ॥
05-149-018a	माद्रीसुताभ्यामुक्ते तु स्वमते कुरुनन्दनः ।
05-149-018c	वासविर्वासवसमः सव्यसाच्यब्रवीद्वचः ॥
05-149-019a	योऽयं तपःप्रभावेन ऋषिसंतोषणेन च ।
05-149-019c	दिव्यः पुरुष उत्पन्नो ज्वालावर्णो महाबलः ॥
05-149-020a	धनुष्मान्कवची खड्गी रथमारुह्य दंशितः ।
05-149-020c	दिव्यैर्हयवरैर्युक्तमग्निकुण्डात्समुत्थितः ॥
05-149-021a	गर्जन्निव महामेघो रथघोषेण वीर्यवान् ।
05-149-021c	सिंहसंहननो वीरः सिंहविक्रान्तविक्रमः ॥
05-149-022a	सिंहोरस्को महाबाहुः सिंहवक्षा महाबलः ।
05-149-022c	सिंहप्रगर्जनो वीरः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ॥
05-149-023a	सुभ्रूः सुदंष्ट्रः सुहनुः सुबाहुः सुमुखोऽकृशः ।
05-149-023c	सुजत्रुः सुविशालाक्षः सुपादः सुप्रतिष्ठितः ॥
05-149-024a	अभेद्यः सर्वशस्त्राणां प्रभिन्न इव वारणः ।
05-149-024c	जज्ञे द्रोणविनाशाय सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
05-149-025a	धृष्टद्युम्नमहं मन्ये सहेद्भीष्मस्य सायकान् ।
05-149-025c	वज्राशनिसमस्पर्शान्दीप्तास्यानुरगानिव ॥
05-149-026a	यमदूतसमान्वेगे निपाते पावकोपमान् ।
05-149-026c	रामेणाजौ विषहितान्वज्रनिष्पेषदारुणान् ॥
05-149-027a	पुरुषं तं न पश्यामि यः सहेत महाव्रतम् ।

05-149-027c धृष्टद्युम्नमृते राजन्निति मे धीयते मतिः ॥

05-149-028a क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधी मतः सेनापतिर्मम ।

05-149-028c अभेद्यकवचः श्रीमान्मातङ्ग इव यूथपः ॥

05-149-029 भीम उवाच

05-149-029a वधार्थं यः समुत्पन्नः शिखण्डी द्रुपदात्मजः ।

05-149-029c वदन्ति सिद्धा राजेन्द्र ऋषयश्च समागताः ॥

05-149-030a यस्य संग्राममध्येषु दिव्यमस्त्रं विकुर्वतः ।

05-149-030c रूपं द्रक्ष्यन्ति पुरुषा रामस्येव महात्मनः ॥

05-149-031a न तं युद्धेषु पश्यामि यो विभिन्द्याच्छिखण्डिनम् ।

05-149-031c शस्त्रेण समरे राजन्संनद्धं स्यन्दने स्थितम् ॥

05-149-032a द्वैरथे विषहेन्नान्यो भीष्मं राजन्महाव्रतम् ।

05-149-032c शिखण्डिनमृते वीरं स मे सेनापतिर्मतः ॥

05-149-033 युधिष्ठिर उवाच

05-149-033a सर्वस्य जगतस्तात सारासारं बलाबलम् ।

05-149-033c सर्वं जानाति धर्मात्मा गतमेष्यच्च केशवः ॥

05-149-034a यमाह कृष्णो दाशार्हः सोऽस्तु नो वाहिनीपतिः ।

05-149-034c कृतास्त्रो ह्यकृतास्त्रो वा वृद्धो वा यदि वा युवा ॥

05-149-035a एष नो विजये मूलमेष तात विपर्यये ।

05-149-035c अत्र प्राणाश्च राज्यं च भावाभावौ सुखासुखे ॥

05-149-036a एष धाता विधाता च सिद्धिरत्र प्रतिष्ठिता ।

05-149-036c यमाह कृष्णो दाशार्हः स नः सेनापतिः क्षमः ॥

05-149-036e ब्रवीतु वदतां श्रेष्ठो निशा समतिवर्तते ॥

05-149-037a ततः सेनापतिं कृत्वा कृष्णस्य वशवर्तिनम् ।

05-149-037c रात्रिशेषे व्यतिक्रान्ते प्रयास्यामो रणाजिरम् ॥

05-149-037e अधिवासितशस्त्राश्च कृतकौतुकमङ्गलाः ॥

05-149-038 वैशंपायन उवाच

05-149-038a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।

05-149-038c अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षो धनंजयमवेक्ष्य ह ॥

05-149-039a ममाप्येते महाराज भवद्भिर्य उदाहृताः ।

05-149-039c नेतारस्तव सेनायाः शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥

05-149-039e	सर्व एते समर्था हि तव शत्रून्प्रमर्दितुम् ॥
05-149-040a	इन्द्रस्यापि भयं ह्येते जनयेयुर्महाहवे ।
05-149-040c	किं पुनर्धार्तराष्ट्राणां लुब्धानां पापचेतसाम् ॥
05-149-041a	मयापि हि महाबाहो त्वत्प्रियार्थमरिंदम ।
05-149-041c	कृतो यत्नो महांस्तत्र शमः स्यादिति भारत ॥
05-149-041e	धर्मस्य गतमानृण्यं न स्म वाच्या विवक्षताम् ॥
05-149-042a	कृतार्थं मन्यते बालः सोऽऽत्मानमविचक्षणः ।
05-149-042c	धार्तराष्ट्रो बलस्थं च मन्यतेऽऽत्मानमातुरः ॥
05-149-043a	युज्यतां वाहिनी साधु वधसाध्या हि ते मताः ।
05-149-043c	न धार्तराष्ट्राः शक्यन्ति स्थातुं दृष्ट्वा धनंजयम् ॥
05-149-044a	भीमसेनं च संक्रुद्धं यमौ चापि यमोपमौ ।
05-149-044c	युयुधानद्वितीयं च धृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥
05-149-045a	अभिमन्युं द्रौपदेयान्विराटद्रुपदावपि ।
05-149-045c	अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नेन्द्रान्दृढविक्रमान् ॥
05-149-046a	सारवद्वलमस्माकं दुष्प्रधर्षं दुरासदम् ।
05-149-046c	धार्तराष्ट्रबलं संख्ये वधिष्यति न संशयः ॥
05-149-047a	एवमुक्ते तु कृष्णेन संप्रहृष्यन्नरोत्तमाः ।
05-149-047c	तेषां प्रहृष्टमनसां नादः समभवन्महान् ॥
05-149-048a	योग इत्यथ सैन्यानां त्वरतां संप्रधावताम् ।
05-149-048c	हयवारणशब्दश्च नेमिघोषश्च सर्वशः ॥
05-149-048e	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥
05-149-049a	प्रयास्यतां पाण्डवानां ससैन्यानां समन्ततः ।
05-149-049c	गङ्गेव पूर्णा दुर्धर्षा समदृश्यत वाहिनी ॥
05-149-050a	अग्रानीके भीमसेनो माद्रीपुत्रौ च दंशितौ ।
05-149-050c	सौभद्रो द्रौपदेयाश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
05-149-050e	प्रभद्रकाश्च पाञ्चाला भीमसेनमुखा ययुः ॥
05-149-051a	ततः शब्दः समभवत्समुद्रस्येव पर्वणि ।
05-149-051c	हृष्टानां संप्रयातानां घोषो दिवमिवास्पृशत् ॥
05-149-052a	प्रहृष्टा दंशिता योधाः परानीकविदारणाः ।
05-149-052c	तेषां मध्ये ययौ राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
05-149-053a	शकटापणवेशाश्च यानयुग्यं च सर्वशः ।

05-149-053c	कोशयन्त्रायुधं चैव ये च वैद्याश्चिकित्सकाः ॥
05-149-054a	फल्गु यच्च बलं किञ्चित्तथैव कृशदुर्बलम् ।
05-149-054c	तत्संगृह्य ययौ राजा ये चापि परिचारकाः ॥
05-149-055a	उपप्लव्ये तु पाञ्चाली द्रौपदी सत्यवादिनी ।
05-149-055c	सह स्त्रीभिर्निववृते दासीदाससमावृता ॥
05-149-056a	कृत्वा मूलप्रतीकारान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।
05-149-056c	स्कन्धावारेण महता प्रययुः पाण्डुनन्दनाः ॥
05-149-057a	ददतो गां हिरण्यं च ब्राह्मणैरभिसंवृताः ।
05-149-057c	स्तूयमाना ययू राजत्रथैर्मणिविभूषितैः ॥
05-149-058a	केकया धृष्टकेतुश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभूः ।
05-149-058c	श्रेणिमान्वसुदानश्च शिखण्डी चापराजितः ॥
05-149-059a	हृष्टास्तुष्टाः कवचिनः सशस्त्राः समलंकृताः ।
05-149-059c	राजानमन्वयुः सर्वे परिवार्य युधिष्ठिरम् ॥
05-149-060a	जघनार्धे विराटश्च यज्ञसेनश्च सोमकिः ।
05-149-060c	सुधर्मा कुन्तिभोजश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजाः ॥
05-149-061a	रथायुतानि चत्वारि हयाः पञ्चगुणास्ततः ।
05-149-061c	पत्तिसैन्यं दशगुणं सादिनामयुतानि षट् ॥
05-149-062a	अनाधृष्टिश्चेकितानश्चेदिराजोऽथ सात्यकिः ।
05-149-062c	परिवार्य ययुः सर्वे वासुदेवधनंजयौ ॥
05-149-063a	आसाद्य तु कुरुक्षेत्रं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
05-149-063c	पाण्डवाः समदृश्यन्त नर्दन्तो वृषभा इव ॥
05-149-064a	तेऽवगाह्य कुरुक्षेत्रं शङ्खान्दध्मुररिदमाः ।
05-149-064c	तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥
05-149-065a	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
05-149-065c	निशम्य सर्वसैन्यानि समहृष्यन्त सर्वशः ॥
05-149-066a	शङ्खदुन्दुभिसंसृष्टः सिंहनादस्तरस्विनाम् ।
05-149-066c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च सागरांश्चान्वनादयत् ॥
05-149-067a	ततो देशे समे स्निग्धे प्रभूतयवसेन्धने ।
05-149-067c	निवेशयामास तदा सेनां राजा युधिष्ठिरः ॥
05-149-068a	परिहृत्य श्मशानानि देवतायतनानि च ।
05-149-068c	आश्रमांश्च महर्षीणां तीर्थान्यायतनानि च ॥

05-149-069a	मधुरानूषरे देशे शिवे पुण्ये महीपतिः ।
05-149-069c	निवेशं कारयामास कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
05-149-070a	ततश्च पुनरुत्थाय सुखी विश्रान्तवाहनः ।
05-149-070c	प्रययौ पृथिवीपालैर्वृतः शतसहस्रशः ॥
05-149-071a	विद्राव्य शतशो गुल्मान्धार्तराष्ट्रस्य सैनिकान् ।
05-149-071c	पर्यक्रामत्समन्ताच्च पार्थेन सह केशवः ॥
05-149-072a	शिविरं मापयामास धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
05-149-072c	सात्यकिश्च रथोदारो युयुधानः प्रतापवान् ॥
05-149-073a	आसाद्य सरितं पुण्यां कुरुक्षेत्रे हिरण्वतीम् ।
05-149-073c	सूपतीर्थां शुचिजलां शर्करापङ्कवर्जिताम् ॥
05-149-074a	खानयामास परिखां केशवस्तत्र भारत ।
05-149-074c	गुप्त्यर्थमपि चादिश्य बलं तत्र न्यवेशयत् ॥
05-149-075a	विधिर्यः शिविरस्यासीत्पाण्डवानां महात्मनाम् ।
05-149-075c	तद्विधानि नरेन्द्राणां कारयामास केशवः ॥
05-149-076a	प्रभूतजलकाष्ठानि दुराधर्षतराणि च ।
05-149-076c	भक्ष्यभोज्योपपन्नानि शतशोऽथ सहस्रशः ॥
05-149-077a	शिविराणि महार्हाणि राज्ञां तत्र पृथक्पृथक् ।
05-149-077c	विमानानीव राजेन्द्र निविष्टानि महीतले ॥
05-149-078a	तत्रासञ्जिल्पिनः प्राज्ञाः शतशो दत्तवेतनाः ।
05-149-078c	सर्वोपकरणैर्युक्ता वैद्याश्च सुविशारदाः ॥
05-149-079a	ज्याधनुर्वर्मशस्त्राणां तथैव मधुसर्पिषोः ।
05-149-079c	ससर्ज रसपांसूनां राशयः पर्वतोपमाः ॥
05-149-080a	बहूदकं सुयवसं तुषाङ्गारसमन्वितम् ।
05-149-080c	शिविरे शिविरे राजा संचकार युधिष्ठिरः ॥
05-149-081a	महायन्त्राणि नाराचास्तोमरर्ष्टिपरश्वधाः ।
05-149-081c	धनूंषि कवचादीनि हृद्यभूवन्नृणां तदा ॥
05-149-082a	गजाः कङ्कटसंनाहा लोहवर्मोत्तरच्छदाः ।
05-149-082c	अदृश्यंस्तत्र गिर्याभाः सहस्रशतयोधिनः ॥
05-149-083a	निविष्टान्पाण्डवांस्तत्र ज्ञात्वा मित्राणि भारत ।
05-149-083c	अभिसस्रुर्यथोद्देशं सबलाः सहवाहनाः ॥
05-149-084a	चरितब्रह्मचर्यास्ते सोमपा भूरिदक्षिणाः ।

05-149-084c जयाय पाण्डुपुत्राणां समाजगुर्महीक्षितः ॥

05-150-001 जनमेजय उवाच

05-150-001a युधिष्ठिरं सहानीकमुपयान्तं युयुत्सया ।

05-150-001c संनिविष्टं कुरुक्षेत्रे वासुदेवेन पालितम् ॥

05-150-002a विराटद्रुपदाभ्यां च सपुत्राभ्यां समन्वितम् ।

05-150-002c केकयैर्वृष्णिभिश्चैव पार्थिवैः शतशो वृतम् ॥

05-150-003a महेन्द्रमिव चादित्यैरभिगुप्तं महारथैः ।

05-150-003c श्रुत्वा दुर्योधनो राजा किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥

05-150-004a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।

05-150-004c संभ्रमे तुमुले तस्मिन्यदासीत्कुरुजाङ्गले ॥

05-150-005a व्यथयेयुर्हि देवानां सेनामपि समागमे ।

05-150-005c पाण्डवा वासुदेवश्च विराटद्रुपदौ तथा ॥

05-150-006a धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः ।

05-150-006c युयुधानश्च विक्रान्तो देवैरपि दुरासदः ॥

05-150-007a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।

05-150-007c कुरूणां पाण्डवानां च यद्यदासीद्विचेष्टितम् ॥

05-150-008 वैशंपायन उवाच

05-150-008a प्रतियाते तु दाशार्हे राजा दुर्योधनस्तदा ।

05-150-008c कर्णं दुःशासनं चैव शकुनिं चाब्रवीदिदम् ॥

05-150-009a अकृतेनैव कार्येण गतः पार्थानधोक्षजः ।

05-150-009c स एनान्मन्युनाविष्टो ध्रुवं वक्ष्यत्यसंशयम् ॥

05-150-010a इष्टो हि वासुदेवस्य पाण्डवैर्मम विग्रहः ।

05-150-010c भीमसेनार्जुनौ चैव दाशार्हस्य मते स्थितौ ॥

05-150-011a अजातशत्रुरप्यद्य भीमार्जुनवशानुगः ।

05-150-011c निकृतश्च मया पूर्वं सह सर्वैः सहोदरैः ॥

05-150-012a विराटद्रुपदौ चैव कृतवैरौ मया सह ।

05-150-012c तौ च सेनाप्रणेतारौ वासुदेववशानुगौ ॥

05-150-013a भविता विग्रहः सोऽयं तुमुलो लोमहर्षणः ।

05-150-013c तस्मात्सांग्रामिकं सर्वं कारयध्वमतन्द्रिताः ॥

05-150-014a शिबिराणि कुरुक्षेत्रे क्रियन्तां वसुधाधिपाः ।

05-150-014c	सुपर्याप्तावकाशानि दुरादेयानि शत्रुभिः ॥
05-150-015a	आसन्नजलकाष्ठानि शतशोऽथ सहस्रशः ।
05-150-015c	अच्छेद्याहारमार्गाणि रत्नोच्चयचितानि च ॥
05-150-015e	विविधायुधपूर्णानि पताकाध्वजवन्ति च ॥
05-150-016a	समाश्च तेषां पन्थानः क्रियन्तां नगराद्बहिः ।
05-150-016c	प्रयाणं घुष्यतामद्य श्वोभूत इति माचिरम् ॥
05-150-017a	ते तथेति प्रतिज्ञाय श्वोभूते चक्रिरे तथा ।
05-150-017c	हृष्टरूपा महात्मानो विनाशाय महीक्षिताम् ॥
05-150-018a	ततस्ते पार्थिवाः सर्वे तच्छ्रुत्वा राजशासनम् ।
05-150-018c	आसनेभ्यो महार्हेभ्य उदतिष्ठन्नमर्षिताः ॥
05-150-019a	बाहून्परिघसंकाशान्संस्पृशन्तः शनैः शनैः ।
05-150-019c	काञ्चनाङ्गददीप्तांश्च चन्दनागरुभूषितान् ॥
05-150-020a	उष्णीषाणि नियच्छन्तः पुण्डरीकनिभैः करैः ।
05-150-020c	अन्तरीयोत्तरीयाणि भूषणानि च सर्वशः ॥
05-150-021a	ते रथात्रथिनः श्रेष्ठा हयांश्च हयकोविदाः ।
05-150-021c	सज्जयन्ति स्म नागांश्च नागशिक्षासु निष्ठिताः ॥
05-150-022a	अथ वर्माणि चित्राणि काञ्चनानि बहूनि च ।
05-150-022c	विविधानि च शस्त्राणि चक्रुः सज्जानि सर्वशः ॥
05-150-023a	पदातयश्च पुरुषाः शस्त्राणि विविधानि च ।
05-150-023c	उपजहुः शरीरेषु हेमचित्राण्यनेकशः ॥
05-150-024a	तदुत्सव इवोदग्रं संप्रहृष्टनरावृतम् ।
05-150-024c	नगरं धार्तराष्ट्रस्य भारतासीत्समाकुलम् ॥
05-150-025a	जनौघसलिलावर्तो रथनागाश्चमीनवान् ।
05-150-025c	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः कोशसंचयरत्नवान् ॥
05-150-026a	चित्राभरणवर्मोर्मिः शस्त्रनिर्मलफेनवान् ।
05-150-026c	प्रासादमालाद्रिवृतो रथ्यापणमहाहृदः ॥
05-150-027a	योधचन्द्रोदयोद्भूतः कुरुराजमहार्णवः ।
05-150-027c	अदृश्यत तदा राजंश्चन्द्रोदय इवार्णवः ॥

05-151-001 वैशंपायन उवाच

05-151-001a	वासुदेवस्य तद्वाक्यमनुस्मृत्य युधिष्ठिरः ।
05-151-001c	पुनः पप्रच्छ वाष्णेयं कथं मन्दोऽब्रवीदिदम् ॥

05-151-002a	अस्मिन्नभ्यागते काले किं च नः क्षममच्युत ।
05-151-002c	कथं च वर्तमाना वै स्वधर्मान्न च्यवेमहि ॥
05-151-003a	दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेः सौबलस्य च ।
05-151-003c	वासुदेव मतज्ञोऽसि मम सभ्रातृकस्य च ॥
05-151-004a	विदुरस्यापि ते वाक्यं श्रुतं भीष्मस्य चोभयोः ।
05-151-004c	कुन्त्याश्च विपुलप्रज्ञ प्रज्ञा कात्स्न्येन ते श्रुता ॥
05-151-005a	सर्वमेतदतिक्रम्य विचार्य च पुनः पुनः ।
05-151-005c	यन्नः क्षमं महाबाहो तद्ब्रवीह्यविचारयन् ॥
05-151-006a	श्रुत्वैतद्धर्मराजस्य धर्मार्थसहितं वचः ।
05-151-006c	मेघदुन्दुभिनिर्घोषः कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥
05-151-007a	उक्तवानस्मि यद्वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।
05-151-007c	न तु तन्निकृतिप्रज्ञे कौरव्ये प्रतितिष्ठति ॥
05-151-008a	न च भीष्मस्य दुर्मेधाः शृणोति विदुरस्य वा ।
05-151-008c	मम वा भाषितं किञ्चित्सर्वमेवातिवर्तते ॥
05-151-009a	न स कामयते धर्मं न स कामयते यशः ।
05-151-009c	जितं स मन्यते सर्वं दुरात्मा कर्णमाश्रितः ॥
05-151-010a	बन्धमाज्ञापयामास मम चापि सुयोधनः ।
05-151-010c	न च तं लब्धवान्कामं दुरात्मा शासनातिगः ॥
05-151-011a	न च भीष्मो न च द्रोणो युक्तं तत्राहतुर्वचः ।
05-151-011c	सर्वे तमनुवर्तन्ते ऋते विदुरमच्युत ॥
05-151-012a	शकुनिः सौबलश्चैव कर्णदुःशासनावपि ।
05-151-012c	त्वय्ययुक्तान्यभाषन्त मूढा मूढममर्षणम् ॥
05-151-013a	किं च तेन मयोक्तेन यान्यभाषन्त कौरवाः ।
05-151-013c	संक्षेपेण दुरात्मासौ न युक्तं त्वयि वर्तते ॥
05-151-014a	न पार्थिवेषु सर्वेषु य इमे तव सैनिकाः ।
05-151-014c	यत्पापं यन्न कल्याणं सर्वं तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥
05-151-015a	न चापि वयमत्यर्थं परित्यागेन कर्हिचित् ।
05-151-015c	कौरवैः शममिच्छामस्तत्र युद्धमनन्तरम् ॥
05-151-016a	तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे वासुदेवस्य भाषितम् ।
05-151-016c	अब्रुवन्तो मुखं राज्ञः समुदैक्षन्त भारत ॥
05-151-017a	युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमुपलभ्य महीक्षिताम् ।

05-151-017c	योगमाज्ञापयामास भीमार्जुनयमैः सह ॥
05-151-018a	ततः किलकिलाभूतमनीकं पाण्डवस्य ह ।
05-151-018c	आज्ञापिते तदा योगे समहृष्यन्त सैनिकाः ॥
05-151-019a	अवध्यानां वधं पश्यन्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
05-151-019c	निष्ठनन्भीमसेनं च विजयं चेदमब्रवीत् ॥
05-151-020a	यदर्थं वनवासश्च प्राप्तं दुःखं च यन्मया ।
05-151-020c	सोऽयमस्मानुपैत्येव परोऽनर्थः प्रयत्नतः ॥
05-151-021a	यस्मिन्यत्नः कृतोऽस्माभिः स नो हीनः प्रयत्नतः ।
05-151-021c	अकृते तु प्रयत्नेऽस्मानुपावृत्तः कलिर्महान् ॥
05-151-022a	कथं ह्यवध्यैः संग्रामः कार्यः सह भविष्यति ।
05-151-022c	कथं हत्वा गुरून्वृद्धान्विजयो नो भविष्यति ॥
05-151-023a	तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्य सव्यसाची परंतपः ।
05-151-023c	यदुक्तं वासुदेवेन श्रावयामास तद्वचः ॥
05-151-024a	उक्तवान्देवकीपुत्रः कुन्त्याश्च विदुरस्य च ।
05-151-024c	वचनं तत्त्वया राजन्निखिलेनावधारितम् ॥
05-151-025a	न च तौ वक्ष्यतोऽधर्ममिति मे नैष्ठिकी मतिः ।
05-151-025c	न चापि युक्तं कौन्तेय निवर्तितुमयुध्यतः ॥
05-151-026a	तच्छ्रुत्वा वासुदेवोऽपि सव्यसाचिवचस्तदा ।
05-151-026c	स्मयमानोऽब्रवीत्पार्थमेवमेतदिति ब्रुवन् ॥
05-151-027a	ततस्ते धृतसंकल्पा युद्धाय सहसैनिकाः ।
05-151-027c	पाण्डवेया महाराज तां रात्रिं सुखमावसन् ॥

05-152-001 वैशंपायन उवाच

05-152-001a	व्युषितायां रजन्यां तु राजा दुर्योधनस्ततः ।
05-152-001c	व्यभजत्तान्यनीकानि दश चैकं च भारत ॥
05-152-002a	नरहस्तिरथाश्वानां सारं मध्यं च फल्गु च ।
05-152-002c	सर्वेष्वेतेष्वनीकेषु संदिदेश महीपतिः ॥
05-152-003a	सानुकर्षाः सतूणीराः सवरूथाः सतोमराः ।
05-152-003c	सोपासङ्गाः सशक्तीकाः सनिषङ्गाः सपोथिकाः ॥
05-152-004a	सध्वजाः सपताकाश्च सशरासनतोमराः ।
05-152-004c	रज्जुभिश्च विचित्राभिः सपाशाः सपरिस्तराः ॥
05-152-005a	सकचग्रहविक्षेपाः सतैलगुडवालुकाः ।

05-152-005c	साशीविषघटाः सर्वे ससर्जरसपांसवः ॥
05-152-006a	सघण्टाफलकाः सर्वे वासीवृक्षादनान्विताः ।
05-152-006c	व्याघ्रचर्मपरीवारा वृताश्च द्वीपिचर्मभिः ॥
05-152-007a	सवस्तयः सशृङ्गाश्च सप्रासविविधायुधाः ।
05-152-007c	सकुठाराः सकुदालाः सतैलक्षौमसर्पिषः ॥
05-152-008a	चित्रानीकाः सुवपुषो ज्वलिता इव पावकाः ।
05-152-008c	तथा कवचिनः शूराः शस्त्रेषु कृतनिश्रमाः ॥
05-152-009a	कुलीना हययोनिज्ञाः सारथ्ये विनिवेशिताः ।
05-152-009c	बद्धारिष्टा बद्धकक्ष्या बद्धध्वजपताकिनः ॥
05-152-010a	चतुर्युजो रथाः सर्वे सर्वे शस्त्रसमायुताः ।
05-152-010c	संहृष्टवाहनाः सर्वे सर्वे शतशरासनाः ॥
05-152-011a	धुर्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौ पाष्णिसारथी ।
05-152-011c	तौ चापि रथिनां श्रेष्ठौ रथी च हयवित्तथा ॥
05-152-012a	नगराणीव गुप्तानि दुरादेयानि शत्रुभिः ।
05-152-012c	आसन्नथसहस्राणि हेममालीनि सर्वशः ॥
05-152-013a	यथा रथास्तथा नागा बद्धकक्ष्याः स्वलंकृताः ।
05-152-013c	बभूवुः सप्त पुरुषा रत्नवन्त इवाद्रयः ॥
05-152-014a	द्वावङ्कुशधरौ तेषु द्वावुत्तमधनुर्धरौ ।
05-152-014c	द्वौ वरासिधरौ राजन्नेकः शक्तिपताकधृक् ॥
05-152-015a	गजैर्मत्तैः समाकीर्णं सवर्मायुधकोशकैः ।
05-152-015c	तद्वभूव बलं राजन्कौरव्यस्य सहस्रशः ॥
05-152-016a	विचित्रकवचामुक्तैः सपताकैः स्वलंकृतैः ।
05-152-016c	सादिभिश्चोपसंपन्ना आसन्नयुतशो हयाः ॥
05-152-017a	सुसंग्राहाः सुसंतोषा हेमभाण्डपरिच्छदाः ।
05-152-017c	अनेकशतसाहस्रास्ते च सादिवशे स्थिताः ॥
05-152-018a	नानारूपविकाराश्च नानाकवचशस्त्रिणः ।
05-152-018c	पदातिनो नरास्तत्र बभूवुर्हेममालिनः ॥
05-152-019a	रथस्यासन्दश गजा गजस्य दश वाजिनः ।
05-152-019c	नरा दश हयस्यासन्पादरक्षाः समन्ततः ॥
05-152-020a	रथस्य नागाः पञ्चाशन्नागस्यासज्शतं हयाः ।
05-152-020c	हयस्य पुरुषाः सप्त भिन्नसंधानकारिणः ॥

05-152-021a	सेना पञ्चशतं नागा रथास्तावन्त एव च ।
05-152-021c	दशसेना च पृतना पृतना दशवाहिनी ॥
05-152-022a	वाहिनी पृतना सेना ध्वजिनी सादिनी चमूः ।
05-152-022c	अक्षौहिणीति पर्यायैर्निरुक्ताथ वरूथिनी ॥
05-152-022e	एवं व्यूढान्यनीकानि कौरवेयेण धीमता ॥
05-152-023a	अक्षौहिण्यो दशैका च संख्याताः सप्त चैव ह ।
05-152-023c	अक्षौहिण्यस्तु सप्तैव पाण्डवानामभूद्वलम् ॥
05-152-023e	अक्षौहिण्यो दशैका च कौरवाणामभूद्वलम् ॥
05-152-024a	नराणां पञ्चपञ्चाशदेषा पत्तिर्विधीयते ।
05-152-024c	सेनामुखं च तिस्रस्ता गुल्म इत्यभिसंज्ञितः ॥
05-152-025a	दश गुल्मा गणस्त्वासीद्गणास्त्वयुतशोऽभवन् ।
05-152-025c	दुर्योधनस्य सेनासु योत्स्यमानाः प्रहारिणः ॥
05-152-026a	तत्र दुर्योधनो राजा शूरान्बुद्धिमतो नरान् ।
05-152-026c	प्रसमीक्ष्य महाबाहुश्चक्रे सेनापतींस्तदा ॥
05-152-027a	पृथगक्षौहिणीनां च प्रणेतृन्नरसत्तमान् ।
05-152-027c	विधिपूर्वं समानीय पार्थिवानभ्यषेचयत् ॥
05-152-028a	कृपं द्रोणं च शल्यं च सैन्धवं च महारथम् ।
05-152-028c	सुदक्षिणं च काम्बोजं कृतवर्माणमेव च ॥
05-152-029a	द्रोणपुत्रं च कर्णं च भूरिश्रवसमेव च ।
05-152-029c	शकुनिं सौबलं चैव बाह्लीकं च महारथम् ॥
05-152-030a	दिवसे दिवसे तेषां प्रतिवेलं च भारत ।
05-152-030c	चक्रे स विविधाः संज्ञाः प्रत्यक्षं च पुनः पुनः ॥
05-152-031a	तथा विनियताः सर्वे ये च तेषां पदानुगाः ।
05-152-031c	बभूवुः सैनिका राजन्नाज्ञः प्रियचिकीर्षवः ॥

05-153-001 वैशंपायन उवाच

05-153-001a	ततः शांतनवं भीष्मं प्राञ्जलिर्धृतराष्ट्रजः ।
05-153-001c	सह सर्वैर्महीपालैरिदं वचनमब्रवीत् ॥
05-153-002a	ऋते सेनाप्रणेतारं पृतना सुमहत्यपि ।
05-153-002c	दीर्यते युद्धमासाद्य पिपीलिकपुटं यथा ॥
05-153-003a	न हि जातु द्वयोर्बुद्धिः समा भवति कर्हिचित् ।
05-153-003c	शौर्यं च नाम नेतृणां स्पर्धते च परस्परम् ॥

05-153-004a	श्रूयते च महाप्राज्ञ हैहयानमितौजसः ।
05-153-004c	अभ्ययुर्ब्राह्मणाः सर्वे समुच्छ्रितकुशध्वजाः ॥
05-153-005a	तानन्वयुस्तदा वैश्याः शूद्राश्चैव पितामह ।
05-153-005c	एकतस्तु त्रयो वर्णा एकतः क्षत्रियर्षभाः ॥
05-153-006a	ते स्म युद्धेष्वभज्यन्त त्रयो वर्णाः पुनः पुनः ।
05-153-006c	क्षत्रियास्तु जयन्त्येव बहुलं चैकतो बलम् ॥
05-153-007a	ततस्ते क्षत्रियानेव पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ।
05-153-007c	तेभ्यः शशंसुर्धर्मज्ञा याथातथ्यं पितामह ॥
05-153-008a	वयमेकस्य शृणुमो महाबुद्धिमतो रणे ।
05-153-008c	भवन्तस्तु पृथक्सर्वे स्वबुद्धिवशवर्तिनः ॥
05-153-009a	ततस्ते ब्राह्मणाश्चक्रुरेकं सेनापतिं द्विजम् ।
05-153-009c	नयेषु कुशलं शूरमजयन्क्षत्रियांस्ततः ॥
05-153-010a	एवं ये कुशलं शूरं हिते स्थितमकल्मषम् ।
05-153-010c	सेनापतिं प्रकुर्वन्ति ते जयन्ति रणे रिपून् ॥
05-153-011a	भवानुशनसा तुल्यो हितैषी च सदा मम ।
05-153-011c	असंहार्यः स्थितो धर्मे स नः सेनापतिर्भव ॥
05-153-012a	रश्मीवतामिवादित्यो वीरुधामिव चन्द्रमाः ।
05-153-012c	कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥
05-153-013a	पर्वतानां यथा मेरुः सुपर्णः पततामिव ।
05-153-013c	कुमार इव भूतानां वसूनामिव हव्यवाट् ॥
05-153-014a	भवता हि वयं गुप्ताः शक्रेणेव दिवौकसः ।
05-153-014c	अनाधृष्या भविष्यामस्त्रिदशानामपि ध्रुवम् ॥
05-153-015a	प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
05-153-015c	वयं त्वामनुयास्यामः सौरभेया इवर्षभम् ॥

05-153-016 भीष्म उवाच

05-153-016a	एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
05-153-016c	यथैव हि भवन्तो मे तथैव मम पाण्डवाः ॥
05-153-017a	अपि चैव मया श्रेयो वाच्यं तेषां नराधिप ।
05-153-017c	योद्धव्यं तु तवार्थाय यथा स समयः कृतः ॥
05-153-018a	न तु पश्यामि योद्धारमात्मनः सदृशं भुवि ।
05-153-018c	ऋते तस्मान्नरव्याघ्रात्कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् ॥

05-153-019a	स हि वेद महाबाहुर्दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ।
05-153-019c	न तु मां विवृतो युद्धे जातु युध्येत पाण्डवः ॥
05-153-020a	अहं स च क्षणेनैव निर्मनुष्यमिदं जगत् ।
05-153-020c	कुर्यां शस्त्रबलेनैव ससुरासुरराक्षसम् ॥
05-153-021a	न त्वेवोत्सादनीया मे पाण्डोः पुत्रा नराधिप ।
05-153-021c	तस्माद्योधान्हनिष्यामि प्रयोगेणायुतं सदा ॥
05-153-022a	एवमेषां करिष्यामि निधनं कुरुनन्दन ।
05-153-022c	न चेत्ते मां हनिष्यन्ति पूर्वमेव समागमे ॥
05-153-023a	सेनापतिस्त्वहं राजन्समयेनापरेण ते ।
05-153-023c	भविष्यामि यथाकामं तन्मे श्रोतुमिहार्हसि ॥
05-153-024a	कर्णो वा युध्यतां पूर्वमहं वा पृथिवीपते ।
05-153-024c	स्पर्धते हि सदात्यर्थं सूतपुत्रो मया रणे ॥

05-153-025 कर्ण उवाच

05-153-025a	नाहं जीवति गाङ्गेये योत्स्ये राजन्कथंचन ।
05-153-025c	हते भीष्मे तु योत्स्यामि सह गाण्डीवधन्वना ॥

05-153-026 वैशंपायन उवाच

05-153-026a	ततः सेनापतिं चक्रे विधिवद्भूरिदक्षिणम् ।
05-153-026c	धृतराष्ट्रात्मजो भीष्मं सोऽभिषिक्तो व्यरोचत ॥
05-153-027a	ततो भेरीश्च शङ्खांश्च शतशश्चैव पुष्करान् ।
05-153-027c	वादयामासुरव्यग्राः पुरुषा राजशासनात् ॥
05-153-028a	सिंहनादाश्च विविधा वाहनानां च निस्वनाः ।
05-153-028c	प्रादुरासन्ननभ्रे च वर्षं रुधिरकर्दमम् ॥
05-153-029a	निर्घाताः पृथिवीकम्पा गजबृंहितनिस्वनाः ।
05-153-029c	आसंश्च सर्वयोधानां पातयन्तो मनांस्युत ॥
05-153-030a	वाचश्चाप्यशरीरिण्यो दिवश्चोल्काः प्रपेदिरे ।
05-153-030c	शिवाश्च भयवेदिन्यो नेदुर्दीप्तस्वरा भृशम् ॥
05-153-031a	सेनापत्ये यदा राजा गाङ्गेयमभिषिक्तवान् ।
05-153-031c	तदैतान्युग्ररूपाणि अभवञ्शतशो नृप ॥
05-153-032a	ततः सेनापतिं कृत्वा भीष्मं परबलार्दनम् ।
05-153-032c	वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठान्निष्कैर्गोभिश्च भूरिशः ॥

- 05-153-033a वर्धमानो जयाशीर्भिर्निर्ययौ सैनिकैर्वृतः ।
 05-153-033c आपगेयं पुरस्कृत्य भ्रातृभिः सहितस्तदा ॥
 05-153-033e स्कन्धावारेण महता कुरुक्षेत्रं जगाम ह ॥
 05-153-034a परिक्रम्य कुरुक्षेत्रं कर्णेन सह कौरवः ।
 05-153-034c शिबिरं मापयामास समे देशे नराधिपः ॥
 05-153-035a मधुरानूषरे देशे प्रभूतयवसेन्धने ।
 05-153-035c यथैव हास्तिनपुरं तद्वच्छिबिरमाबभौ ॥

05-154-001 जनमेजय उवाच

- 05-154-001a आपगेयं महात्मानं भीष्मं शस्त्रभृतां वरम् ।
 05-154-001c पितामहं भारतानां ध्वजं सर्वमहीक्षिताम् ॥
 05-154-002a बृहस्पतिसमं बुद्ध्या क्षमया पृथिवीसमम् ।
 05-154-002c समुद्रमिव गाम्भीर्ये हिमवन्तमिव स्थिरम् ॥
 05-154-003a प्रजापतिमिवौदार्ये तेजसा भास्करोपमम् ।
 05-154-003c महेन्द्रमिव शत्रूणां ध्वंसनं शरवृष्टिभिः ॥
 05-154-004a रणयज्ञे प्रतिभये स्वाभीले लोमहर्षणे ।
 05-154-004c दीक्षितं चिररात्राय श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ॥
 05-154-005a किमब्रवीन्महाबाहुः सर्वधर्मविशारदः ।
 05-154-005c भीमसेनार्जुनौ वापि कृष्णो वा प्रत्यपद्यत ॥

05-154-006 वैशंपायन उवाच

- 05-154-006a आपद्धर्मार्थकुशलो महाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ।
 05-154-006c सर्वान्भ्रातृन्समानीय वासुदेवं च सात्वतम् ॥
 05-154-006e उवाच वदतां श्रेष्ठः सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
 05-154-007a पर्याक्रामत सैन्यानि यत्तास्तिष्ठत दंशिताः ।
 05-154-007c पितामहेन वो युद्धं पूर्वमेव भविष्यति ॥
 05-154-007e तस्मात्सप्तसु सेनासु प्रणेतृन्मम पश्यत ॥

05-154-008 वासुदेव उवाच

- 05-154-008a यथार्हति भवान्वक्तुमस्मिन्काल उपस्थिते ।
 05-154-008c तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तं ते भरतर्षभ ॥
 05-154-009a रोचते मे महाबाहो क्रियतां यदनन्तरम् ।
 05-154-009c नायकास्तव सेनायामभिषिच्यन्तु सप्त वै ॥

05-154-010 वैशंपायन उवाच

- 05-154-010a ततो द्रुपदमानाय्य विराटं शिनिपुंगवम् ।
 05-154-010c धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यं धृष्टकेतुं च पार्थिवम् ॥
 05-154-010e शिखण्डिनं च पाञ्चाल्यं सहदेवं च मागधम् ॥
 05-154-011a एतान्सप्त महेश्वासान्वीरान्युद्धाभिनन्दिनः ।
 05-154-011c सेनाप्रणेतृन्विधिवदभ्यषिञ्चद्युधिष्ठिरः ॥
 05-154-012a सर्वसेनापतिं चात्र धृष्टद्युम्नमुपादिशत् ।
 05-154-012c द्रोणान्तहेतोरुत्पन्नो य इद्धाज्जातवेदसः ॥
 05-154-013a सर्वेषामेव तेषां तु समस्तानां महात्मनाम् ।
 05-154-013c सेनापतिपतिं चक्रे गुडाकेशं धनंजयम् ॥
 05-154-014a अर्जुनस्यापि नेता च संयन्ता चैव वाजिनाम् ।
 05-154-014c संकर्षणानुजः श्रीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ॥
 05-154-015a तद्दृष्ट्वोपस्थितं युद्धं समासन्नं महात्ययम् ।
 05-154-015c प्राविशद्भवनं राज्ञः पाण्डवस्य हलायुधः ॥
 05-154-016a सहाक्रूरप्रभृतिभिर्गदसाम्बोलमुकादिभिः ।
 05-154-016c रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः ॥
 05-154-017a वृष्णिमुख्यैरभिगतैर्व्याघ्रैरिव बलोत्कटैः ।
 05-154-017c अभिगुप्तो महाबाहुर्मरुद्भिरिव वासवः ॥
 05-154-018a नीलकौशेयवसनः कैलासशिखरोपमः ।
 05-154-018c सिंहखेलगतिः श्रीमान्मदरक्तान्तलोचनः ॥
 05-154-019a तं दृष्ट्वा धर्मराजश्च केशवश्च महाद्युतिः ।
 05-154-019c उदतिष्ठत्तदा पार्थो भीमकर्मा वृकोदरः ॥
 05-154-020a गाण्डीवधन्वा ये चान्ये राजानस्तत्र केचन ।
 05-154-020c पूजयां चक्रुरभ्येत्य ते स्म सर्वे हलायुधम् ॥
 05-154-021a ततस्तं पाण्डवो राजा करे पस्पर्श पाणिना ।
 05-154-021c वासुदेवपुरोगास्तु सर्व एवाभ्यवादयन् ॥
 05-154-022a विराटद्रुपदौ वृद्धावभिवाद्य हलायुधः ।
 05-154-022c युधिष्ठिरेण सहित उपाविशदरिदमः ॥
 05-154-023a ततस्तेषूपविष्टेषु पार्थिवेषु समन्ततः ।
 05-154-023c वासुदेवमभिप्रेक्ष्य रौहिणेयोऽभ्यभाषत ॥
 05-154-024a भवितायं महारौद्रो दारुणः पुरुषक्षयः ।

05-154-024c	दिष्टमेतद्भ्रुवं मन्ये न शक्यमतिवर्तितुम् ॥
05-154-025a	अस्माद्युद्धात्समुत्तीर्णानपि वः ससुहृज्जनान् ।
05-154-025c	अरोगानक्षतैर्देहैः पश्येयमिति मे मतिः ॥
05-154-026a	समेतं पार्थिवं क्षत्रं कालपक्वमसंशयम् ।
05-154-026c	विमर्दः सुमहान्भावी मांसशोणितकर्दमः ॥
05-154-027a	उक्तो मया वासुदेवः पुनः पुनरुपह्वरे ।
05-154-027c	संबन्धिषु समां वृत्तिं वर्तस्व मधुसूदन ॥
05-154-028a	पाण्डवा हि यथास्माकं तथा दुर्योधनो नृपः ।
05-154-028c	तस्यापि क्रियतां युक्त्या सपर्येति पुनः पुनः ॥
05-154-029a	तच्च मे नाकरोद्वाक्यं त्वदर्थे मधुसूदनः ।
05-154-029c	निविष्टः सर्वभावेन धनंजयमवेक्ष्य च ॥
05-154-030a	ध्रुवो जयः पाण्डवानामिति मे निश्चिता मतिः ।
05-154-030c	तथा ह्यभिनिवेशोऽयं वासुदेवस्य भारत ॥
05-154-031a	न चाहमुत्सहे कृष्णमृते लोकमुदीक्षितुम् ।
05-154-031c	ततोऽहमनुवर्तामि केशवस्य चिकीर्षितम् ॥
05-154-032a	उभौ शिष्यौ हि मे वीरौ गदायुद्धविशारदौ ।
05-154-032c	तुल्यस्नेहोऽस्म्यतो भीमे तथा दुर्योधने नृपे ॥
05-154-033a	तस्माद्यास्यामि तीर्थानि सरस्वत्या निषेवितुम् ।
05-154-033c	न हि शक्यामि कौरव्यान्नश्यमानानुपेक्षितुम् ॥
05-154-034a	एवमुक्त्वा महाबाहुरनुज्ञातश्च पाण्डवैः ।
05-154-034c	तीर्थयात्रां ययौ रामो निवर्त्य मधुसूदनम् ॥

05-155-001 वैशंपायन उवाच

05-155-001a	एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मकस्य महात्मनः ।
05-155-001c	हिरण्यलोम्नो नृपतेः साक्षादिन्द्रसखस्य वै ॥
05-155-002a	आहृतीनामधिपतेर्भोजस्यातियशस्विनः ।
05-155-002c	दाक्षिणात्यपतेः पुत्रो दिक्षु रुक्मीति विश्रुतः ॥
05-155-003a	यः किंपुरुषसिंहस्य गन्धमादनवासिनः ।
05-155-003c	शिष्यः कृत्स्नं धनुर्वेदं चतुष्पादमवाप्तवान् ॥
05-155-004a	यो माहेन्द्रं धनुर्लेभे तुल्यं गाण्डीवतेजसा ।
05-155-004c	शार्ङ्गेण च महाबाहुः संमितं दिव्यमक्षयम् ॥
05-155-005a	त्रीण्येवैतानि दिव्यानि धनूषि दिविचारिणाम् ।

05-155-005c	वारुणं गाण्डिवं तत्र माहेन्द्रं विजयं धनुः ॥
05-155-006a	शार्ङ्गं तु वैष्णवं प्राहुर्दिव्यं तेजोमयं धनुः ।
05-155-006c	धारयामास यत्कृष्णः परसेनाभयावहम् ॥
05-155-007a	गाण्डीवं पावकाल्लेभे खाण्डवे पाकशासनिः ।
05-155-007c	द्रुमाद्रुक्मी महातेजा विजयं प्रत्यपद्यत ॥
05-155-008a	संछिद्य मौरवान्पाशान्निहत्य मुरमोजसा ।
05-155-008c	निर्जित्य नरकं भौममाहत्य मणिकुण्डले ॥
05-155-009a	षोडश स्त्रीसहस्राणि रत्नानि विविधानि च ।
05-155-009c	प्रतिपेदे हृषीकेशः शार्ङ्गं च धनुरुत्तमम् ॥
05-155-010a	रुक्मी तु विजयं लब्ध्वा धनुर्मेघसमस्वनम् ।
05-155-010c	विभीषयन्निव जगत्पाण्डवानभ्यवर्तत ॥
05-155-011a	नामृष्यत पुरा योऽसौ स्वबाहुबलदर्पितः ।
05-155-011c	रुक्मिण्या हरणं वीरो वासुदेवेन धीमता ॥
05-155-012a	कृत्वा प्रतिज्ञां नाहत्वा निवर्तिष्यामि केशवम् ।
05-155-012c	ततोऽन्वधावद्वाष्णेयं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥
05-155-013a	सेनया चतुरङ्गिण्या महत्या दूरपातया ।
05-155-013c	विचित्रायुधवर्मिण्या गङ्गायेव प्रवृद्धया ॥
05-155-014a	स समासाद्य वाष्णेयं योगानामीश्वरं प्रभुम् ।
05-155-014c	व्यंसितो व्रीडितो राजन्नाजगाम स कुण्डिनम् ॥
05-155-015a	यत्रैव कृष्णेन रणे निर्जितः परवीरहा ।
05-155-015c	तत्र भोजकटं नाम चक्रे नगरमुत्तमम् ॥
05-155-016a	सैन्येन महता तेन प्रभूतगजवाजिना ।
05-155-016c	पुरं तद्भुवि विख्यातं नाम्ना भोजकटं नृप ॥
05-155-017a	स भोजराजः सैन्येन महता परिवारितः ।
05-155-017c	अक्षौहिण्या महावीर्यः पाण्डवान्समुपागमत् ॥
05-155-018a	ततः स कवची खड्गी शरी धन्वी तली रथी ।
05-155-018c	ध्वजेनादित्यवर्णेन प्रविवेश महाचमूम् ॥
05-155-019a	विदितः पाण्डवेयानां वासुदेवप्रियेप्सया ।
05-155-019c	युधिष्ठिरस्तु तं राजा प्रत्युद्रम्याभ्यपूजयत् ॥
05-155-020a	स पूजितः पाण्डुसुतैर्यथान्यायं सुसत्कृतः ।
05-155-020c	प्रतिपूज्य च तान्सर्वान्विश्रान्तः सहसैनिकः ॥

05-155-020e	उवाच मध्ये वीराणां कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
05-155-021a	सहायोऽस्मि स्थितो युद्धे यदि भीतोऽसि पाण्डव ।
05-155-021c	करिष्यामि रणे साह्यमसह्यं तव शत्रुभिः ॥
05-155-022a	न हि मे विक्रमे तुल्यः पुमानस्तीह कश्चन ।
05-155-022c	निहत्य समरे शत्रूंस्तव दास्यामि फल्गुन ॥
05-155-023a	इत्युक्तो धर्मराजस्य केशवस्य च संनिधौ ।
05-155-023c	शृण्वतां पार्थिवेन्द्राणामन्येषां चैव सर्वशः ॥
05-155-024a	वासुदेवमभिप्रेक्ष्य धर्मराजं च पाण्डवम् ।
05-155-024c	उवाच धीमान्कौन्तेयः प्रहस्य सखिपूर्वकम् ॥
05-155-025a	युध्यमानस्य मे वीर गन्धर्वैः सुमहाबलैः ।
05-155-025c	सहायो घोषयात्रायां कस्तदासीत्सखा मम ॥
05-155-026a	तथा प्रतिभये तस्मिन्देवदानवसंकुले ।
05-155-026c	खाण्डवे युध्यमानस्य कः सहायस्तदाभवत् ॥
05-155-027a	निवातकवचैर्युद्धे कालकेयैश्च दानवैः ।
05-155-027c	तत्र मे युध्यमानस्य कः सहायस्तदाभवत् ॥
05-155-028a	तथा विराटनगरे कुरुभिः सह संगरे ।
05-155-028c	युध्यतो बहुभिस्तात कः सहायोऽभवन्मम ॥
05-155-029a	उपजीव्य रणे रुद्रं शक्रं वैश्रवणं यमम् ।
05-155-029c	वरुणं पावकं चैव कृपं द्रोणं च माधवम् ॥
05-155-030a	धारयन्गाण्डिवं दिव्यं धनुस्तेजोमयं दृढम् ।
05-155-030c	अक्षय्यशरसंयुक्तो दिव्यास्त्रपरिवृंहितः ॥
05-155-031a	कौरवाणां कुले जातः पाण्डोः पुत्रो विशेषतः ।
05-155-031c	द्रोणं व्यपदिशञ्शिष्यो वासुदेवसहायवान् ॥
05-155-032a	कथमस्मद्विधो ब्रूयाद्भीतोऽस्मीत्ययशस्करम् ।
05-155-032c	वचनं नरशार्दूल वज्रायुधमपि स्वयम् ॥
05-155-033a	नास्मि भीतो महाबाहो सहायार्थश्च नास्ति मे ।
05-155-033c	यथाकामं यथायोगं गच्छ वान्यत्र तिष्ठ वा ॥
05-155-034a	विनिवर्त्य ततो रुक्मी सेनां सागरसंनिभाम् ।
05-155-034c	दुर्योधनमुपागच्छत्तथैव भरतर्षभ ॥
05-155-035a	तथैव चाभिगम्यैनमुवाच स नराधिपः ।
05-155-035c	प्रत्याख्यातश्च तेनापि स तदा शूरमानिना ॥

- 05-155-036a द्वावेव तु महाराज तस्माद्युद्धाद्व्यपेयतुः ।
 05-155-036c रौहिणेयश्च वाष्णेयो रुक्मी च वसुधाधिपः ॥
 05-155-037a गते रामे तीर्थयात्रां भीष्मकस्य सुते तथा ।
 05-155-037c उपाविशन्पाण्डवेया मन्त्राय पुनरेव हि ॥
 05-155-038a समितिर्धर्मराजस्य सा पार्थिवसमाकुला ।
 05-155-038c शुशुभे तारकाचित्रा द्यौश्चन्द्रेणेव भारत ॥

05-156-001 जनमेजय उवाच

- 05-156-001a तथा व्यूढेष्वनीकेषु कुरुक्षेत्रे द्विजर्षभ ।
 05-156-001c किमकुर्वन्त कुरवः कालेनाभिप्रचोदिताः ॥

05-156-002 वैशंपायन उवाच

- 05-156-002a तथा व्यूढेष्वनीकेषु यत्तेषु भरतर्षभ ।
 05-156-002c धृतराष्ट्रो महाराज संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥
 05-156-003a एहि संजय मे सर्वमाचक्ष्वानवशेषतः ।
 05-156-003c सेनानिवेशे यद्वृत्तं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥
 05-156-004a दिष्टमेव परं मन्ये पौरुषं चाप्यनर्थकम् ।
 05-156-004c यदहं जानमानोऽपि युद्धदोषान्क्षयोदयान् ॥
 05-156-005a तथापि निकृतिप्रज्ञं पुत्रं दुर्द्यूतदेविनम् ।
 05-156-005c न शक्नोमि नियन्तुं वा कर्तुं वा हितमात्मनः ॥
 05-156-006a भवत्येव हि मे सूत बुद्धिर्दोषानुदर्शिनी ।
 05-156-006c दुर्योधनं समासाद्य पुनः सा परिवर्तते ॥
 05-156-007a एवं गते वै यद्भावि तद्भविष्यति संजय ।
 05-156-007c क्षत्रधर्मः किल रणे तनुत्यागोऽभिपूजितः ॥

05-156-008 संजय उवाच

- 05-156-008a त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो महाराज यथार्हसि ।
 05-156-008c न तु दुर्योधने दोषमिममासक्तुमर्हसि ॥
 05-156-008e शृणुष्वानवशेषेण वदतो मम पार्थिव ॥
 05-156-009a य आत्मनो दुश्चरितादशुभं प्राप्नुयान्नरः ।
 05-156-009c एनसा न स दैवं वा कालं वा गन्तुमर्हति ॥
 05-156-010a महाराज मनुष्येषु निन्द्यं यः सर्वमाचरेत् ।
 05-156-010c स वध्यः सर्वलोकस्य निन्दितानि समाचरन् ॥

05-156-011a	निकारा मनुजश्रेष्ठ पाण्डवैस्त्वत्प्रतीक्षया ।
05-156-011c	अनुभूताः सहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने ॥
05-156-012a	हयानां च गजानां च राज्ञां चामिततेजसाम् ।
05-156-012c	वैशसं समरे वृत्तं यत्तन्मे शृणु सर्वशः ॥
05-156-013a	स्थिरो भूत्वा महाराज सर्वलोकक्षयोदयम् ।
05-156-013c	यथाभूतं महायुद्धे श्रुत्वा मा विमना भव ॥
05-156-014a	न ह्येव कर्ता पुरुषः कर्मणोः शुभपापयोः ।
05-156-014c	अस्वतन्त्रो हि पुरुषः कार्यते दारुयन्त्रवत् ॥
05-156-015a	केचिदीश्वरनिर्दिष्टाः केचिदेव यदृच्छया ।
05-156-015c	पूर्वकर्मभिरप्यन्ये त्रैधमेतद्विकृष्यते ॥
05-157-001	संजय उवाच
05-157-001a	हिरण्वत्यां निविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
05-157-001c	दुर्योधनो महाराज कर्णेन सह भारत ॥
05-157-002a	सौबलेन च राजेन्द्र तथा दुःशासनेन च ।
05-157-002c	आहूयोपह्वरे राजन्नुलूकमिदमब्रवीत् ॥
05-157-003a	उलूक गच्छ कैतव्य पाण्डवान्सहसोमकान् ।
05-157-003c	गत्वा मम वचो ब्रूहि वासुदेवस्य शृण्वतः ॥
05-157-004a	इदं तत्समनुप्राप्तं वर्षपूगाभिचिन्तितम् ।
05-157-004c	पाण्डवानां कुरूणां च युद्धं लोकभयंकरम् ॥
05-157-005a	यदेतत्कथनावाक्यं संजयो महदब्रवीत् ।
05-157-005c	मध्ये कुरूणां कौन्तेय तस्य कालोऽयमागतः ॥
05-157-005e	यथा वः संप्रतिज्ञातं तत्सर्वं क्रियतामिति ॥
05-157-006a	अमर्षं राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
05-157-006c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं संस्मरन्पुरुषो भव ॥
05-157-007a	यदर्थं क्षत्रिया सूते गर्भं तदिदमागतम् ।
05-157-007c	बलं वीर्यं च शौर्यं च परं चाप्यस्त्रलाघवम् ॥
05-157-007e	पौरुषं दर्शयन्युद्धे कोपस्य कुरु निष्कृतिम् ॥
05-157-008a	परिक्लिष्टस्य दीनस्य दीर्घकालोषितस्य च ।
05-157-008c	न स्फुटेद्भृदयं कस्य ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्य च ॥
05-157-009a	कुले जातस्य शूरस्य परवित्तेषु गृध्यतः ।
05-157-009c	आच्छिन्नं राज्यमाक्रम्य कोपं कस्य न दीपयेत् ॥

05-157-010a	यत्तदुक्तं महद्वाक्यं कर्मणा तद्विभाव्यताम् ।
05-157-010c	अकर्मणा कत्थितेन सन्तः कुपुरुषं विदुः ॥
05-157-011a	अमित्राणां वशे स्थानं राज्यस्य च पुनर्भवः ।
05-157-011c	द्वावर्थौ युध्यमानस्य तस्मात्कुरुत पौरुषम् ॥
05-157-012a	अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ।
05-157-012c	अथ वा निहतोऽस्माभिर्वीरलोकं गमिष्यसि ॥
05-157-013a	राष्ट्रात्प्रव्राजनं क्लेशं वनवासं च पाण्डव ।
05-157-013c	कृष्णायाश्च परिक्लेशं संस्मरन्पुरुषो भव ॥
05-157-014a	अप्रियाणां च वचने प्रव्रजत्सु पुनः पुनः ।
05-157-014c	अमर्षं दर्शयाद्य त्वममर्षो ह्येव पौरुषम् ॥
05-157-015a	क्रोधो बलं तथा वीर्यं ज्ञानयोगोऽस्त्रलाघवम् ।
05-157-015c	इह ते पार्थ दृश्यन्तां संग्रामे पुरुषो भव ॥
05-157-016a	तं च तूबरकं मूढं बह्वाशिनमविद्यकम् ।
05-157-016c	उलूक मद्वचो ब्रूया असकृद्धीमसेनकम् ॥
05-157-017a	अशक्तेनैव यच्छप्तं सभामध्ये वृकोदर ।
05-157-017c	दुःशासनस्य रुधिरं पीयतां यदि शक्यते ॥
05-157-018a	लोहाभिहारो निर्वृत्तः कुरुक्षेत्रमकर्दमम् ।
05-157-018c	पुष्टास्तेऽश्वा भृता योधाः श्वो युध्यस्व सकेशवः ॥

05-158-001 संजय उवाच

05-158-001a	सेनानिवेशं संप्राप्य कैतव्यः पाण्डवस्य ह ।
05-158-001c	समागतः पाण्डवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत ॥
05-158-002a	अभिज्ञो दूतवाक्यानां यथोक्तं ब्रुवतो मम ।
05-158-002c	दुर्योधनसमादेशं श्रुत्वा न क्रोद्धुमर्हसि ॥

05-158-003 युधिष्ठिर उवाच

05-158-003a	उलूक न भयं तेऽस्ति ब्रूहि त्वं विगतज्वरः ।
05-158-003c	यन्मतं धार्तराष्ट्रस्य लुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ॥

05-158-004 संजय उवाच

05-158-004a	ततो द्युतिमतां मध्ये पाण्डवानां महात्मनाम् ।
05-158-004c	सृञ्जयानां च सर्वेषां कृष्णस्य च यशस्विनः ॥
05-158-005a	द्रुपदस्य सपुत्रस्य विराटस्य च संनिधौ ।

05-158-005c	भूमिपानां च सर्वेषां मध्ये वाक्यं जगाद ह ॥
05-158-006a	इदं त्वामब्रवीद्राजा धार्तराष्ट्रो महामनाः ।
05-158-006c	शृण्वतां कुरुवीराणां तन्निबोध नराधिप ॥
05-158-007a	पराजितोऽसि द्यूतेन कृष्णा चानायिता सभाम् ।
05-158-007c	शक्योऽमर्षो मनुष्येण कर्तुं पुरुषमानिना ॥
05-158-008a	द्वादशैव तु वर्षाणि वने धिषण्याद्विवासिताः ।
05-158-008c	संवत्सरं विराटस्य दास्यमास्थाय चोषिताः ॥
05-158-009a	अमर्षं राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
05-158-009c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं संस्मरन्पुरुषो भव ॥
05-158-010a	अशक्तेन च यच्छप्तं भीमसेनेन पाण्डव ।
05-158-010c	दुःशासनस्य रुधिरं पीयतां यदि शक्यते ॥
05-158-011a	लोहाभिहारो निर्वृत्तः कुरुक्षेत्रमकर्दमम् ।
05-158-011c	समः पन्था भृता योधाः श्वो युध्यस्व सकेशवः ॥
05-158-012a	असमागम्य भीष्मेण संयुगे किं विकत्थसे ।
05-158-012c	आरुरुक्षुर्यथा मन्दः पर्वतं गन्धमादनम् ॥
05-158-013a	द्रोणं च युध्यतां श्रेष्ठं शचीपतिसमं युधि ।
05-158-013c	अजित्वा संयुगे पार्थ राज्यं कथमिहेच्छसि ॥
05-158-014a	ब्राह्मे धनुषि चाचार्यं वेदयोरन्तरं द्वयोः ।
05-158-014c	युधि धुर्यमविक्षोभ्यमनीकधरमच्युतम् ॥
05-158-015a	द्रोणं मोहाद्युधा पार्थ यज्जिगीषसि तन्मृषा ।
05-158-015c	न हि शुश्रुम वातेन मेरुमुन्मथितं गिरिम् ॥
05-158-016a	अनिलो वा वह्नेन्मेरुं द्यौर्वापि निपतेन्महीम् ।
05-158-016c	युगं वा परिवर्तेत यद्येवं स्याद्यथात्थ माम् ॥
05-158-017a	को ह्याभ्यां जीविताकाङ्क्षी प्राप्यास्त्रमरिमर्दनम् ।
05-158-017c	गजो वाजी नरो वापि पुनः स्वस्ति गृहान्त्रजेत् ॥
05-158-018a	कथमाभ्यामभिध्यातः संसृष्टो दारुणेन वा ।
05-158-018c	रणे जीवन्विमुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ॥
05-158-019a	किं दर्दुरः कूपशयो यथेमां; न बुध्यसे राजचमूं समेताम् ।
05-158-019c	दुराधर्षा देवचमूप्रकाशां; गुप्तां नरेन्द्रैस्त्रिदशैरिव द्याम् ॥
05-158-020a	प्राच्यैः प्रतीच्यैरथ दाक्षिणात्यै; रुदीच्यकाम्बोजशकैः खशैश्च ।
05-158-020c	शाल्वैः समत्स्यैः कुरुमध्यदेशैः; म्लेच्छैः पुलिन्दैर्द्रविडान्ध्रकाञ्च्यैः ॥

05-158-021a	नानाजनौघं युधि संप्रवृद्धं; गाङ्गं यथा वेगमवारणीयम् ।
05-158-021c	मां च स्थितं नागबलस्य मध्ये; युयुत्ससे मन्द किमल्पबुद्धे ॥
05-158-022a	इत्येवमुक्त्वा राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
05-158-022c	अभ्यावृत्य पुनर्जिष्णुमुलूकः प्रत्यभाषत ॥
05-158-023a	अकत्थमानो युध्यस्व कत्थसेऽर्जुन किं बहु ।
05-158-023c	पर्यायात्सिद्धिरेतस्य नैतत्सिध्यति कत्थनात् ॥
05-158-024a	यदीदं कत्थनात्सिध्येत्कर्म लोके धनंजय ।
05-158-024c	सर्वे भवेयुः सिद्धार्था बहु कत्थेत दुर्गतः ॥
05-158-025a	जानामि ते वासुदेवं सहायं; जानामि ते गाण्डिवं तालमात्रम् ।
05-158-025c	जानाम्येतत्त्वादृशो नास्ति योद्धा; राज्यं च ते जानमानो हरामि ॥
05-158-026a	न तु पर्यायधर्मेण सिद्धिं प्राप्नोति भूयसीम् ।
05-158-026c	मनसैव हि भूतानि धाता प्रकुरुते वशे ॥
05-158-027a	त्रयोदश समा भुक्तं राज्यं विलपतस्तव ।
05-158-027c	भूयश्चैव प्रशासिष्ये निहत्य त्वां सबान्धवम् ॥
05-158-028a	क्व तदा गाण्डिवं तेऽभूद्यत्त्वं दासपणे जितः ।
05-158-028c	क्व तदा भीमसेनस्य बलमासीच्च फल्गुन ॥
05-158-029a	सगदाद्धीमसेनाच्च पार्थाच्चैव सगाण्डिवात् ।
05-158-029c	न वै मोक्षस्तदा वोऽभूद्विना कृष्णामनिन्दिताम् ॥
05-158-030a	सा वो दास्यं समापन्नान्मोक्षयामास भामिनी ।
05-158-030c	अमानुष्यसमायुक्तान्दास्यकर्मण्यवस्थितान् ॥
05-158-031a	अवोचं यत्षण्ढतिलानहं वस्तथ्यमेव तत् ।
05-158-031c	धृता हि वेणी पार्थेन विराटनगरे तदा ॥
05-158-032a	सूदकर्मणि च श्रान्तं विराटस्य महानसे ।
05-158-032c	भीमसेनेन कौन्तेय यच्च तन्मम पौरुषम् ॥
05-158-033a	एवमेव सदा दण्डं क्षत्रियाः क्षत्रिये दधुः ।
05-158-033c	श्रेण्यां कक्ष्यां च वेण्यां च संयुगे यः पलायते ॥
05-158-034a	न भयाद्वासुदेवस्य न चापि तव फल्गुन ।
05-158-034c	राज्यं प्रतिप्रदास्यामि युध्यस्व सहकेशवः ॥
05-158-035a	न माया हीन्द्रजालं वा कुहका वा विभीषणी ।
05-158-035c	आत्तशस्त्रस्य मे युद्धे वहन्ति प्रतिगर्जनाः ॥
05-158-036a	वासुदेवसहस्रं वा फल्गुनानां शतानि वा ।

05-158-036c	आसाद्य माममोघेषुं द्रविष्यन्ति दिशो दश ॥
05-158-037a	संयुगं गच्छ भीष्मेण भिन्धि त्वं शिरसा गिरिम् ।
05-158-037c	प्रतरेमं महागाधं बाहुभ्यां पुरुषोदधिम् ॥
05-158-038a	शारद्वतमहीमानं विविंशतिझषाकुलम् ।
05-158-038c	बृहद्वलसमुच्चालं सौमदत्तितिमिंगिलम् ॥
05-158-039a	दुःशासनौघं शलशल्यमत्स्यं; सुषेणचित्रायुधनागनक्रम् ।
05-158-039c	जयद्रथाद्रिं पुरुमित्रगाधं; दुर्मर्षणोदं शकुनिप्रपातम् ॥
05-158-040a	शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धं; यदावगाह्य श्रमनष्टचेताः ।
05-158-040c	भविष्यसि त्वं हतसर्वबान्धव;स्तदा मनस्ते परितापमेष्यति ॥
05-158-041a	तदा मनस्ते त्रिदिवादिवाशुचे;निर्वर्ततां पार्थ महीप्रशासनात् ।
05-158-041c	राज्यं प्रशास्तुं हि सुदुर्लभं त्वया; बुभूषता स्वर्ग इवातपस्विना ॥

05-159-001 संजय उवाच

05-159-001a	उलूकस्त्वर्जुनं भूयो यथोक्तं वाक्यमब्रवीत् ।
05-159-001c	आशीविषमिव क्रुद्धं तुदन्वाक्यशलाकया ॥
05-159-002a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रुषिताः पाण्डवा भृशम् ।
05-159-002c	प्रागेव भृशसंकुद्धाः कैतव्येन प्रधर्षिताः ॥
05-159-003a	नासनेष्ववतिष्ठन्त बाहूंश्चैव विचिक्षिपुः ।
05-159-003c	आशीविषा इव क्रुद्धा वीक्षां चक्रुः परस्परम् ॥
05-159-004a	अवाक्षिरा भीमसेनः समुदैक्षत केशवम् ।
05-159-004c	नेत्राभ्यां लोहितान्ताभ्यामाशीविष इव श्वसन् ॥
05-159-005a	आर्तं वातात्मजं दृष्ट्वा क्रोधेनाभिहतं भृशम् ।
05-159-005c	उत्स्मयन्निव दाशार्हः कैतव्यं प्रत्यभाषत ॥
05-159-006a	प्रयाहि शीघ्रं कैतव्य ब्रूयाश्चैव सुयोधनम् ।
05-159-006c	श्रुतं वाक्यं गृहीतोऽर्थो मतं यत्ते तथास्तु तत् ॥
05-159-007a	मद्वचश्चापि भूयस्ते वक्तव्यः स सुयोधनः ।
05-159-007c	श्व इदानीं प्रदृश्येथाः पुरुषो भव दुर्मते ॥
05-159-008a	मन्यसे यच्च मूढ त्वं न योत्स्यति जनार्दनः ।
05-159-008c	सारथ्येन वृतः पार्थैरिति त्वं न बिभेषि च ॥
05-159-009a	जघन्यकालमप्येतद्भवेद्यत्सर्वपार्थिवान् ।
05-159-009c	निर्दहेयमहं क्रोधात्तृणानीव हुताशनः ॥
05-159-010a	युधिष्ठिरनियोगात्तु फल्गुनस्य महात्मनः ।

- 05-159-010c करिष्ये युध्यमानस्य सारथ्यं विदितात्मनः ॥
- 05-159-011a यद्युत्पतसि लोकांस्त्रीन्यद्याविशसि भूतलम् ।
- 05-159-011c तत्र तत्रार्जुनरथं प्रभाते द्रक्ष्यसेऽग्रतः ॥
- 05-159-012a यच्चापि भीमसेनस्य मन्यसे मोघगर्जितम् ।
- 05-159-012c दुःशासनस्य रुधिरं पीतमित्यवधार्यताम् ॥
- 05-159-013a न त्वां समीक्षते पार्थो नापि राजा युधिष्ठिरः ।
- 05-159-013c न भीमसेनो न यमौ प्रतिकूलप्रभाषिणम् ॥
- 05-160-001 संजय उवाच**
- 05-160-001a दुर्योधनस्य तद्वाक्यं निशम्य भरतर्षभः ।
- 05-160-001c नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यां कैतव्यं समुदैक्षत ॥
- 05-160-002a स केशवमभिप्रेक्ष्य गुडाकेशो महायशाः ।
- 05-160-002c अभ्यभाषत कैतव्यं प्रगृह्य विपुलं भुजम् ॥
- 05-160-003a स्ववीर्यं यः समाश्रित्य समाह्वयति वै परान् ।
- 05-160-003c अभीतः पूरयज्शक्तिं स वै पुरुष उच्यते ॥
- 05-160-004a परवीर्यं समाश्रित्य यः समाह्वयते परान् ।
- 05-160-004c क्षत्रबन्धुरशक्तत्वाल्लोके स पुरुषाधमः ॥
- 05-160-005a स त्वं परेषां वीर्येण मन्यसे वीर्यमात्मनः ।
- 05-160-005c स्वयं कापुरुषो मूढः परांश्च क्षेप्तुमिच्छसि ॥
- 05-160-006a यस्त्वं वृद्धं सर्वराज्ञां हितबुद्धिं जितेन्द्रियम् ।
- 05-160-006c मरणाय महाबुद्धिं दीक्षयित्वा विकत्थसे ॥
- 05-160-007a भावस्ते विदितोऽस्माभिर्दुर्बुद्धे कुलपांसन ।
- 05-160-007c न हनिष्यन्ति गङ्गेयं पाण्डवा घृणयेति च ॥
- 05-160-008a यस्य वीर्यं समाश्रित्य धार्तराष्ट्र विकत्थसे ।
- 05-160-008c हन्तास्मि प्रथमं भीष्मं मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥
- 05-160-009a कैतव्य गत्वा भरतान्समेत्य; सुयोधनं धार्तराष्ट्रं ब्रवीहि ।
- 05-160-009c तथेत्याह अर्जुनः सव्यसाची; निशाव्यपाये भविता विमर्दः ॥
- 05-160-010a यद्वोऽब्रवीद्वाक्यमदीनसत्त्वो; मध्ये कुरूणां हर्षयन्सत्यसंधः ।
- 05-160-010c अहं हन्ता पाण्डवानामनीकं; शाल्वेयकांश्चेति ममैष भारः ॥
- 05-160-011a हन्यामहं द्रोणमृते हि लोकं; न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः ।
- 05-160-011c ततो हि ते लब्धतमं च राज्यं; क्षयं गताः पाण्डवाश्चेति भावः ॥
- 05-160-012a स दर्पपूर्णो न समीक्षसे त्व;मनर्थमात्मन्यपि वर्तमानम् ।

05-160-012c	तस्मादहं ते प्रथमं समूहे; हन्ता समक्षं कुरुवृद्धमेव ॥
05-160-013a	सूर्योदये युक्तसेनः प्रतीक्ष्य; ध्वजी रथी रक्ष च सत्यसंधम् ।
05-160-013c	अहं हि वः पश्यतां द्वीपमेनं; रथाद्धीष्मं पातयितास्मि बाणैः ॥
05-160-014a	श्वोभूते कत्थनावाक्यं विज्ञास्यति सुयोधनः ।
05-160-014c	अर्दितं शरजालेन मया दृष्ट्वा पितामहम् ॥
05-160-015a	यदुक्तश्च सभामध्ये पुरुषो ह्रस्वदर्शनः ।
05-160-015c	क्रुद्धेन भीमसेनेन भ्राता दुःशासनस्तव ॥
05-160-016a	अधर्मज्ञो नित्यवैरी पापबुद्धिर्नृशंसकृत् ।
05-160-016c	सत्यां प्रतिज्ञां नचिराद्रक्ष्यसे तां सुयोधन ॥
05-160-017a	अभिमानस्य दर्पस्य क्रोधपारुष्ययोस्तथा ।
05-160-017c	नैष्ठुर्यस्यावलेपस्य आत्मसंभावनस्य च ॥
05-160-018a	नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्य धर्मविद्वेषणस्य च ।
05-160-018c	अधर्मस्यातिवादस्य वृद्धातिक्रमणस्य च ॥
05-160-019a	दर्शनस्य च वक्रस्य कृत्स्नस्यापनयस्य च ।
05-160-019c	द्रक्ष्यसि त्वं फलं तीव्रमचिरेण सुयोधन ॥
05-160-020a	वासुदेवद्वितीये हि मयि क्रुद्धे नराधिप ।
05-160-020c	आशा ते जीविते मूढ राज्ये वा केन हेतुना ॥
05-160-021a	शान्ते भीष्मे तथा द्रोणे सूतपुत्रे च पातिते ।
05-160-021c	निराशो जीविते राज्ये पुत्रेषु च भविष्यसि ॥
05-160-022a	भ्रातृणां निधनं दृष्ट्वा पुत्राणां च सुयोधन ।
05-160-022c	भीमसेनेन निहतो दुष्कृतानि स्मरिष्यसि ॥
05-160-023a	न द्वितीयां प्रतिज्ञां हि प्रतिज्ञास्यति केशवः ।
05-160-023c	सत्यं ब्रवीम्यहं ह्येतत्सर्वं सत्यं भविष्यति ॥
05-160-024a	इत्युक्तः कैतवो राजंस्तद्वाक्यमुपधार्य च ।
05-160-024c	अनुज्ञातो निववृते पुनरेव यथागतम् ॥
05-160-025a	उपावृत्य तु पाण्डुभ्यः कैतव्यो धृतराष्ट्रजम् ।
05-160-025c	गत्वा यथोक्तं तत्सर्वमुवाच कुरुसंसदि ॥
05-160-026a	केशवार्जुनयोर्वाक्यं निशम्य भरतर्षभः ।
05-160-026c	दुःशासनं च कर्णं च शकुनिं चाभ्यभाषत ॥
05-160-027a	आज्ञापयत राज्ञश्च बलं मित्रबलं तथा ।
05-160-027c	यथा प्रागुदयात्सर्वा युक्ता तिष्ठत्यनीकिनी ॥

- 05-160-028a ततः कर्णसमादिष्टा दूताः प्रत्वरिता रथैः ।
 05-160-028c उष्ट्रवामीभिरप्यन्ये सदश्वैश्च महाजवैः ॥
 05-160-029a तूर्णं परिययुः सेनां कृत्स्नां कर्णस्य शासनात् ।
 05-160-029c आज्ञापयन्तो राज्ञस्तान्योगः प्रागुदयादिति ॥

05-161-001 संजय उवाच

- 05-161-001a उलूकस्य वचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 05-161-001c सेनां निर्यापयामास धृष्टद्युम्नपुरोगमाम् ॥
 05-161-002a पदातिनीं नागवतीं रथिनीमश्ववृन्दिनीम् ।
 05-161-002c चतुर्विधबलां भीमामकम्प्यां पृथिवीमिव ॥
 05-161-003a भीमसेनादिभिर्गुप्तां सार्जुनैश्च महारथैः ।
 05-161-003c धृष्टद्युम्नवशां दुर्गां सागरस्तिमितोपमाम् ॥
 05-161-004a तस्यास्त्वग्रे महेष्वासः पाञ्चाल्यो युद्धदुर्मदः ।
 05-161-004c द्रोणप्रेप्सुरनीकानि धृष्टद्युम्नः प्रकर्षति ॥
 05-161-005a यथाबलं यथोत्साहं रथिनः समुपादिशत् ।
 05-161-005c अर्जुनं सूतपुत्राय भीमं दुर्योधनाय च ॥
 05-161-006a अश्वत्थाम्ने च नकुलं शैब्यं च कृतवर्मणे ।
 05-161-006c सैन्धवाय च वाष्णीयं युयुधानमुपादिशत् ॥
 05-161-007a शिखण्डिनं च भीष्माय प्रमुखे समकल्पयत् ।
 05-161-007c सहदेवं शकुनये चेकितानं शलाय च ॥
 05-161-008a धृष्टकेतुं च शल्याय गौतमायोत्तमौजसम् ।
 05-161-008c द्रौपदेयांश्च पञ्चभ्यस्त्रिगर्तेभ्यः समादिशत् ॥
 05-161-009a वृषसेनाय सौभद्रं शेषाणां च महीक्षिताम् ।
 05-161-009c समर्थं तं हि मेने वै पार्थादभ्यधिकं रणे ॥
 05-161-010a एवं विभज्य योधांस्तान्पृथक्च सह चैव ह ।
 05-161-010c ज्वालावर्णो महेष्वासो द्रोणमंशमकल्पयत् ॥
 05-161-011a धृष्टद्युम्नो महेष्वासः सेनापतिपतिस्ततः ।
 05-161-011c विधिवद्व्यूह्य मेधावी युद्धाय धृतमानसः ॥
 05-161-012a यथादिष्टान्यनीकानि पाण्डवानामयोजयत् ।
 05-161-012c जयाय पाण्डुपुत्राणां यत्तस्तस्थौ रणाजिरे ॥

05-162-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 05-162-001a प्रतिज्ञाते फल्गुनेन वधे भीष्मस्य संजय ।
 05-162-001c किमकुर्वन्त मे मन्दाः पुत्रा दुर्योधनादयः ॥
- 05-162-002a हतमेव हि पश्यामि गाङ्गेयं पितरं रणे ।
 05-162-002c वासुदेवसहायेन पार्थेन दृढधन्वना ॥
- 05-162-003a स चापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वा पार्थभाषितम् ।
 05-162-003c किमुक्तवान्महेष्वासो भीष्मः प्रहरतां वरः ॥
- 05-162-004a सेनापत्यं च संप्राप्य कौरवाणां धुरंधरः ।
 05-162-004c किमचेष्टत गाङ्गेयो महाबुद्धिपराक्रमः ॥
- 05-162-005 वैशंपायन उवाच**
- 05-162-005a ततस्तत्संजयस्तस्मै सर्वमेव न्यवेदयत् ।
 05-162-005c यथोक्तं कुरुवृद्धेन भीष्मेणामिततेजसा ॥
- 05-162-006 संजय उवाच**
- 05-162-006a सेनापत्यमनुप्राप्य भीष्मः शांतनवो नृप ।
 05-162-006c दुर्योधनमुवाचेदं वचनं हर्षयन्निव ॥
- 05-162-007a नमस्कृत्वा कुमाराय सेनान्ये शक्तिपाणये ।
 05-162-007c अहं सेनापतिस्तेऽद्य भविष्यामि न संशयः ॥
- 05-162-008a सेनाकर्मण्यभिज्ञोऽस्मि व्यूहेषु विविधेषु च ।
 05-162-008c कर्म कारयितुं चैव भृतानप्यभृतांस्तथा ॥
- 05-162-009a यात्रायानेषु युद्धेषु लब्धप्रशमनेषु च ।
 05-162-009c भृशं वेद महाराज यथा वेद बृहस्पतिः ॥
- 05-162-010a व्यूहानपि महारम्भान्दैवगान्धर्वमानुषान् ।
 05-162-010c तैरहं मोहयिष्यामि पाण्डवान्व्येतु ते ज्वरः ॥
- 05-162-011a सोऽहं योत्स्यामि तत्त्वेन पालयंस्तव वाहिनीम् ।
 05-162-011c यथावच्छास्त्रतो राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
- 05-162-012 दुर्योधन उवाच**
- 05-162-012a न विद्यते मे गाङ्गेय भयं देवासुरेष्वपि ।
 05-162-012c समस्तेषु महाबाहो सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 05-162-013a किं पुनस्त्वयि दुर्धर्षे सेनापत्ये व्यवस्थिते ।
 05-162-013c द्रोणे च पुरुषव्याघ्रे स्थिते युद्धाभिनन्दिनि ॥
- 05-162-014a भवद्भ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां स्थिताभ्यां विजयो मम ।

05-162-014c	न दुर्लभं कुरुश्रेष्ठ देवराज्यमपि ध्रुवम् ॥
05-162-015a	रथसंख्यां तु कात्स्न्येन परेषामात्मनस्तथा ।
05-162-015c	तथैवातिरथानां च वेत्तुमिच्छामि कौरव ॥
05-162-016a	पितामहो हि कुशलः परेषामात्मनस्तथा ।
05-162-016c	श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वैः सहैभिर्वसुधाधिपैः ॥
05-162-017	भीष्म उवाच
05-162-017a	गान्धारे शृणु राजेन्द्र रथसंख्यां स्वके बले ।
05-162-017c	ये रथाः पृथिवीपाल तथैवातिरथाश्च ये ॥
05-162-018a	बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
05-162-018c	रथानां तव सेनायां यथामुख्यं तु मे शृणु ॥
05-162-019a	भवानग्रे रथोदारः सह सर्वैः सहोदरैः ।
05-162-019c	दुःशासनप्रभृतिभिर्भ्रातृभिः शतसंमितैः ॥
05-162-020a	सर्वे कृतप्रहरणाश्छेद्यभेद्यविशारदाः ।
05-162-020c	रथोपस्थे गजस्कन्धे गदायुद्धेऽसिचर्मणि ॥
05-162-021a	संयन्तारः प्रहर्तारः कृतास्त्रा भारसाधनाः ।
05-162-021c	इष्वस्त्रे द्रोणशिष्याश्च कृपस्य च शरद्वतः ॥
05-162-022a	एते हनिष्यन्ति रणे पाञ्चालान्युद्धदुर्मदान् ।
05-162-022c	कृतकिल्बिषाः पाण्डवेयैर्धार्तराष्ट्रा मनस्विनः ॥
05-162-023a	ततोऽहं भरतश्रेष्ठ सर्वसेनापतिस्तव ।
05-162-023c	शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥
05-162-023e	न त्वात्मनो गुणान्वक्तुमर्हामि विदितोऽस्मि ते ॥
05-162-024a	कृतवर्मा त्वतिरथो भोजः प्रहरतां वरः ।
05-162-024c	अर्थसिद्धिं तव रणे करिष्यति न संशयः ॥
05-162-025a	अस्त्रविद्धिरनाधृष्यो दूरपाती दृढायुधः ।
05-162-025c	हनिष्यति रिपूंस्तुभ्यं महेन्द्रो दानवानिव ॥
05-162-026a	मद्रराजो महेष्वासः शल्यो मेऽतिरथो मतः ।
05-162-026c	स्पर्धते वासुदेवेन यो वै नित्यं रणे रणे ॥
05-162-027a	भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वा शल्यस्ते रथसत्तमः ।
05-162-027c	एष योत्स्यति संग्रामे कृष्णं चक्रगदाधरम् ॥
05-162-028a	सागरोर्मिसमैर्वैगैः प्लावयन्निव शात्रवान् ।
05-162-028c	भूरिश्रवाः कृतास्त्रश्च तव चापि हितः सुहृत् ॥

05-162-029a	सौमदत्तिर्महेष्वासो रथयूथपयूथपः ।
05-162-029c	बलक्षयममित्राणां सुमहान्तं करिष्यति ॥
05-162-030a	सिन्धुराजो महाराज मतो मे द्विगुणो रथः ।
05-162-030c	योत्स्यते समरे राजन्विक्रान्तो रथसत्तमः ॥
05-162-031a	द्रौपदीहरणे पूर्वं परिक्लिष्टः स पाण्डवैः ।
05-162-031c	संस्मरंस्तं परिक्लेशं योत्स्यते परवीरहा ॥
05-162-032a	एतेन हि तदा राजंस्तप आस्थाय दारुणम् ।
05-162-032c	सुदुर्लभो वरो लब्धः पाण्डवान्योद्धुमाहवे ॥
05-162-033a	स एष रथशार्दूलस्तद्वै संस्मरत्रणे ।
05-162-033c	योत्स्यते पाण्डवांस्तात प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥

05-163-001 भीष्म उवाच

05-163-001a	सुदक्षिणस्तु काम्बोजो रथ एकगुणो मतः ।
05-163-001c	तवार्थसिद्धिमाकाङ्क्षन्त्योत्स्यते समरे परैः ॥
05-163-002a	एतस्य रथसिंहस्य तवार्थे राजसत्तम ।
05-163-002c	पराक्रमं यथेन्द्रस्य द्रक्ष्यन्ति कुरवो युधि ॥
05-163-003a	एतस्य रथवंशो हि तिग्मवेगप्रहारिणाम् ।
05-163-003c	काम्बोजानां महाराज शलभानामिवायतिः ॥
05-163-004a	नीलो माहिष्मतीवासी नीलवर्मधरस्तव ।
05-163-004c	रथवंशेन शत्रूणां कदनं वै करिष्यति ॥
05-163-005a	कृतवैरः पुरा चैव सहदेवेन पार्थिवः ।
05-163-005c	योत्स्यते सततं राजंस्तवार्थे कुरुसत्तम ॥
05-163-006a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ समेतौ रथसत्तमौ ।
05-163-006c	कृतिनौ समरे तात दृढवीर्यपराक्रमौ ॥
05-163-007a	एतौ तौ पुरुषव्याघ्रौ रिपुसैन्यं प्रधक्ष्यतः ।
05-163-007c	गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्च भुजच्युतैः ॥
05-163-008a	युद्धाभिकामौ समरे क्रीडन्ताविव यूथपौ ।
05-163-008c	यूथमध्ये महाराज विचरन्तौ कृतान्तवत् ॥
05-163-009a	त्रिगर्ता भ्रातरः पञ्च रथोदारा मता मम ।
05-163-009c	कृतवैराश्च पार्थेन विराटनगरे तदा ॥
05-163-010a	मकरा इव राजेन्द्र समुद्धततरङ्गिणीम् ।
05-163-010c	गङ्गां विक्षोभयिष्यन्ति पार्थानां युधि वाहिनीम् ॥

05-163-011a	ते रथाः पञ्च राजेन्द्र येषां सत्यरथो मुखम् ।
05-163-011c	एते योत्स्यन्ति समरे संस्मरन्तः पुरा कृतम् ॥
05-163-012a	व्यलीकं पाण्डवेयेन भीमसेनानुजेन ह ।
05-163-012c	दिशो विजयता राजञ्श्चेतवाहेन भारत ॥
05-163-013a	ते हनिष्यन्ति पार्थानां समासाद्य महारथान् ।
05-163-013c	वरान्वरान्महेष्वासान्क्षत्रियाणां धुरंधराः ॥
05-163-014a	लक्ष्मणस्तव पुत्रस्तु तथा दुःशासनस्य च ।
05-163-014c	उभौ तौ पुरुषव्याघ्रौ संग्रामेष्वनिवर्तिनौ ॥
05-163-015a	तरुणौ सुकुमारौ च राजपुत्रौ तरस्विनौ ।
05-163-015c	युद्धानां च विशेषज्ञौ प्रणेतारौ च सर्वशः ॥
05-163-016a	रथौ तौ रथशार्दूल मतौ मे रथसत्तमौ ।
05-163-016c	क्षत्रधर्मरतौ वीरौ महत्कर्म करिष्यतः ॥
05-163-017a	दण्डधारो महाराज रथ एको नरर्षभः ।
05-163-017c	योत्स्यते समरं प्राप्य स्वेन सैन्येन पालितः ॥
05-163-018a	बृहद्वलस्तथा राजा कौसल्यो रथसत्तमः ।
05-163-018c	रथो मम मतस्तात दृढवेगपराक्रमः ॥
05-163-019a	एष योत्स्यति संग्रामे स्वां चमूं संप्रहर्षयन् ।
05-163-019c	उग्रायुधो महेष्वासो धार्तराष्ट्रहिते रतः ॥
05-163-020a	कृपः शारद्वतो राजत्रथयूथपयूथपः ।
05-163-020c	प्रियान्प्राणान्परित्यज्य प्रधक्ष्यति रिपूंस्तव ॥
05-163-021a	गौतमस्य महर्षेर्य आचार्यस्य शरद्वतः ।
05-163-021c	कार्तिकेय इवाजेयः शरस्तम्बात्सुतोऽभवत् ॥
05-163-022a	एष सेनां बहुविधां विविधायुधकार्मुकाम् ।
05-163-022c	अग्निवत्समरे तात चरिष्यति विमर्दयन् ॥

05-164-001 भीष्म उवाच

05-164-001a	शकुनिर्मातुलस्तेऽसौ रथ एको नराधिप ।
05-164-001c	प्रसज्य पाण्डवैर्वैरं योत्स्यते नात्र संशयः ॥
05-164-002a	एतस्य सैन्या दुर्धर्षाः समरेऽप्रतियायिनः ।
05-164-002c	विकृतायुधभूयिष्ठा वायुवेगसमा जवे ॥
05-164-003a	द्रोणपुत्रो महेष्वासः सर्वेषामति धन्विनाम् ।
05-164-003c	समरे चित्रयोधी च दृढास्त्रश्च महारथः ॥

05-164-004a	एतस्य हि महाराज यथा गाण्डीवधन्वनः ।
05-164-004c	शरासनाद्विनिर्मुक्ताः संसक्ता यान्ति सायकाः ॥
05-164-005a	नैष शक्यो मया वीरः संख्यातुं रथसत्तमः ।
05-164-005c	निर्देहेदपि लोकांस्त्रीनिच्छन्नेष महायशाः ॥
05-164-006a	क्रोधस्तेजश्च तपसा संभृतोऽऽश्रमवासिना ।
05-164-006c	द्रोणेनानुगृहीतश्च दिव्यैरस्त्रैरुदारधीः ॥
05-164-007a	दोषस्त्वस्य महानेको येनैष भरतर्षभ ।
05-164-007c	न मे रथो नातिरथो मतः पार्थिवसत्तम ॥
05-164-008a	जीवितं प्रियमत्यर्थमायुष्कामः सदा द्विजः ।
05-164-008c	न ह्यस्य सदृशः कश्चिदुभयोः सेनयोरपि ॥
05-164-009a	हन्यादेकरथेनैव देवानामपि वाहिनीम् ।
05-164-009c	वपुष्मांस्तलघोषेण स्फोटयेदपि पर्वतान् ॥
05-164-010a	असंख्येयगुणो वीरः प्रहर्ता दारुणद्युतिः ।
05-164-010c	दण्डपाणिरिवासह्यः कालवत्प्रचरिष्यति ॥
05-164-011a	युगान्ताग्निसमः क्रोधे सिंहग्रीवो महामतिः ।
05-164-011c	एष भारत युद्धस्य पृष्ठं संशमयिष्यति ॥
05-164-012a	पिता त्वस्य महातेजा वृद्धोऽपि युवभिर्वरः ।
05-164-012c	रणे कर्म महत्कर्ता तत्र मे नास्ति संशयः ॥
05-164-013a	अस्त्रवेगानिलोद्धूतः सेनाकक्षेन्धनोत्थितः ।
05-164-013c	पाण्डुपुत्रस्य सैन्यानि प्रधक्ष्यति जये धृतः ॥
05-164-014a	रथयूथपयूथानां यूथपः स नरर्षभः ।
05-164-014c	भारद्वाजात्मजः कर्ता कर्म तीव्रं हिताय वः ॥
05-164-015a	सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
05-164-015c	गच्छेदन्तं सृञ्जयानां प्रियस्त्वस्य धनंजयः ॥
05-164-016a	नैष जातु महेष्वासः पार्थमक्लिष्टकारिणम् ।
05-164-016c	हन्यादाचार्यकं दीप्तं संस्मृत्य गुणनिर्जितम् ॥
05-164-017a	श्लाघत्येष सदा वीरः पार्थस्य गुणविस्तरैः ।
05-164-017c	पुत्रादभ्यधिकं चैव भारद्वाजोऽनुपश्यति ॥
05-164-018a	हन्यादेकरथेनैव देवगन्धर्वदानवान् ।
05-164-018c	एकीभूतानपि रणे दिव्यैरस्त्रैः प्रतापवान् ॥
05-164-019a	पौरवो राजशार्दूलस्तव राजन्महारथः ।

05-164-019c	मतो मम रथो वीर परवीररथारुजः ॥
05-164-020a	स्वेन सैन्येन सहितः प्रतपञ्चात्रुवाहिनीम् ।
05-164-020c	प्रधक्ष्यति स पाञ्चालान्कक्षं कृष्णगतिर्यथा ॥
05-164-021a	सत्यव्रतो रथवरो राजपुत्रो महारथः ।
05-164-021c	तव राजत्रिपुबले कालवत्प्रचरिष्यति ॥
05-164-022a	एतस्य योधा राजेन्द्र विचित्रकवचायुधाः ।
05-164-022c	विचरिष्यन्ति संग्रामे निघ्नन्तः शात्रवांस्तव ॥
05-164-023a	वृषसेनो रथाग्र्यस्ते कर्णपुत्रो महारथः ।
05-164-023c	प्रधक्ष्यति रिपूणां ते बलानि बलिनां वरः ॥
05-164-024a	जलसंधो महातेजा राजत्रथवरस्तव ।
05-164-024c	त्यक्ष्यते समरे प्राणान्मागधः परवीरहा ॥
05-164-025a	एष योत्स्यति संग्रामे गजस्कन्धविशारदः ।
05-164-025c	रथेन वा महाबाहुः क्षपयञ्चात्रुवाहिनीम् ॥
05-164-026a	रथ एष महाराज मतो मम नरर्षभः ।
05-164-026c	त्वदर्थे त्यक्ष्यति प्राणान्सह सैन्यो महारणे ॥
05-164-027a	एष विक्रान्तयोधी च चित्रयोधी च संगरे ।
05-164-027c	वीतभीश्चापि ते राजञ्चात्रवैः सह योत्स्यते ॥
05-164-028a	बाह्लीकोऽतिरथश्चैव समरे चानिवर्तिता ।
05-164-028c	मम राजन्मतो युद्धे शूरो वैवस्वतोपमः ॥
05-164-029a	न ह्येष समरं प्राप्य निवर्तेत कथंचन ।
05-164-029c	यथा सततगो राजन्नाभिहत्य परात्रणे ॥
05-164-030a	सेनापतिर्महाराज सत्यवांस्ते महारथः ।
05-164-030c	रणेष्वद्भुतकर्मा च रथः पररथारुजः ॥
05-164-031a	एतस्य समरं दृष्ट्वा न व्यथास्ति कथंचन ।
05-164-031c	उत्स्मयन्नभ्युपैत्येष परात्रथपथे स्थितान् ॥
05-164-032a	एष चारिषु विक्रान्तः कर्म सत्पुरुषोचितम् ।
05-164-032c	कर्ता विमर्दे सुमहत्त्वदर्थे पुरुषोत्तमः ॥
05-164-033a	अलायुधो राक्षसेन्द्रः क्रूरकर्मा महाबलः ।
05-164-033c	हनिष्यति परात्राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
05-164-034a	एष राक्षससैन्यानां सर्वेषां रथसत्तमः ।
05-164-034c	मायावी दृढवैरश्च समरे विचरिष्यति ॥

- 05-164-035a प्राग्ज्योतिषाधिपो वीरो भगदत्तः प्रतापवान् ।
 05-164-035c गजाङ्कुशधरश्रेष्ठो रथे चैव विशारदः ॥
 05-164-036a एतेन युद्धमभवत्पुरा गाण्डीवधन्वनः ।
 05-164-036c दिवसान्सुबहून्राजन्नुभयोर्जयगृद्धिनोः ॥
 05-164-037a ततः सखायं गान्धारे मानयन्पाकशासनम् ।
 05-164-037c अकरोत्संविदं तेन पाण्डवेन महात्मना ॥
 05-164-038a एष योत्स्यति संग्रामे गजस्कन्धविशारदः ।
 05-164-038c ऐरावतगतो राजा देवानामिव वासवः ॥
05-165-001 भीष्म उवाच
 05-165-001a अचलो वृषकश्चैव भ्रातरौ सहितावुभौ ।
 05-165-001c रथौ तव दुराधर्षौ शत्रून्विध्वंसयिष्यतः ॥
 05-165-002a बलवन्तौ नरव्याघ्रौ दृढक्रोधौ प्रहारिणौ ।
 05-165-002c गान्धारमुख्यौ तरुणौ दर्शनीयौ महाबलौ ॥
 05-165-003a सखा ते दयितो नित्यं य एष रणकर्कशः ।
 05-165-003c प्रोत्साहयति राजंस्त्वां विग्रहे पाण्डवैः सह ॥
 05-165-004a परुषः कत्थनो नीचः कर्णो वैकर्तनस्तव ।
 05-165-004c मन्त्री नेता च बन्धुश्च मानी चात्यन्तमुच्छ्रितः ॥
 05-165-005a एष नैव रथः पूर्णो नाप्येवातिरथो नृप ।
 05-165-005c वियुक्तः कवचेनैष सहजेन विचेतनः ॥
 05-165-005e कुण्डलाभ्यां च दिव्याभ्यां वियुक्तः सततं घृणी ॥
 05-165-006a अभिशापाच्च रामस्य ब्राह्मणस्य च भाषणात् ।
 05-165-006c करणानां वियोगाच्च तेन मेऽर्धरथो मतः ॥
 05-165-006e नैष फल्गुनमासाद्य पुनर्जीवन्विमोक्ष्यते ॥
05-165-007 संजय उवाच
 05-165-007a ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
 05-165-007c एवमेतद्यथात्थ त्वं न मिथ्यास्तीति किञ्चन ॥
 05-165-008a रणे रणेऽतिमानी च विमुखश्चैव दृश्यते ।
 05-165-008c घृणी कर्णः प्रमादी च तेन मेऽर्धरथो मतः ॥
 05-165-009a एतच्छ्रुत्वा तु राधेयः क्रोधादुत्फुल्ललोचनः ।
 05-165-009c उवाच भीष्मं राजेन्द्र तुदन्वाग्भिः प्रतोदवत् ॥

05-165-010a	पितामह यथेष्टं मां वाक्शरैरुपकृन्तसि ।
05-165-010c	अनागसं सदा द्वेषादेवमेव पदे पदे ॥
05-165-010e	मर्षयामि च तत्सर्वं दुर्योधनकृतेन वै ॥
05-165-011a	त्वं तु मां मन्यसेऽशक्तं यथा कापुरुषं तथा ।
05-165-011c	भवानर्धरथो मह्यं मतो नास्त्यत्र संशयः ॥
05-165-012a	सर्वस्य जगतश्चैव गाङ्गेय न मृषा वदे ।
05-165-012c	कुरूणामहितो नित्यं न च राजावबुध्यते ॥
05-165-013a	को हि नाम समानेषु राजसूदात्तकर्मसु ।
05-165-013c	तेजोवधमिमं कुर्याद्विभेदयिषुराहवे ॥
05-165-013e	यथा त्वं गुणनिर्देशादपराधं चिकीर्षसि ॥
05-165-014a	न हायनैर्न पलितैर्न वित्तैर्न च बन्धुभिः ।
05-165-014c	महारथत्वं संख्यातुं शक्यं क्षत्रस्य कौरव ॥
05-165-015a	बलज्येष्ठं स्मृतं क्षत्रं मन्त्रज्येष्ठा द्विजातयः ।
05-165-015c	धनज्येष्ठाः स्मृता वैश्याः शूद्रास्तु वयसाधिकाः ॥
05-165-016a	यथेच्छकं स्वयंग्राहाद्रथानतिरथांस्तथा ।
05-165-016c	कामद्वेषसमायुक्तो मोहात्प्रकुरुते भवान् ॥
05-165-017a	दुर्योधन महाबाहो साधु सम्यगवेक्ष्यताम् ।
05-165-017c	त्यज्यतां दुष्टभावोऽयं भीष्मः किल्बिषकृत्तव ॥
05-165-018a	भिन्ना हि सेना नृपते दुःसंधेया भवत्युत ।
05-165-018c	मौलापि पुरुषव्याघ्र किमु नाना समुत्थिता ॥
05-165-019a	एषां द्वैधं समुत्पन्नं योधानां युधि भारत ।
05-165-019c	तेजोवधो नः क्रियते प्रत्यक्षेण विशेषतः ॥
05-165-020a	रथानां क्व च विज्ञानं क्व च भीष्मोऽल्पचेतनः ।
05-165-020c	अहमावारयिष्यामि पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
05-165-021a	आसाद्य माममोघेषुं गमिष्यन्ति दिशो दश ।
05-165-021c	पाण्डवाः सहपञ्चालाः शार्दूलं वृषभा इव ॥
05-165-022a	क्व च युद्धविमर्दो वा मन्त्राः सुव्याहतानि वा ।
05-165-022c	क्व च भीष्मो गतवया मन्दात्मा कालमोहितः ॥
05-165-023a	स्पर्धते हि सदा नित्यं सर्वेण जगता सह ।
05-165-023c	न चान्यं पुरुषं कंचिन्मन्यते मोघदर्शनः ॥
05-165-024a	श्रोतव्यं खलु वृद्धानामिति शास्त्रनिर्दर्शनम् ।

- 05-165-024c न त्वेवाप्यतिवृद्धानां पुनर्बाला हि ते मताः ॥
 05-165-025a अहमेको हनिष्यामि पाण्डवान्नात्र संशयः ।
 05-165-025c सुयुद्धे राजशार्दूल यशो भीष्मं गमिष्यति ॥
 05-165-026a कृतः सेनापतिस्त्वेष त्वया भीष्मो नराधिप ।
 05-165-026c सेनापतिं गुणो गन्ता न तु योधान्कथंचन ॥
 05-165-027a नाहं जीवति गाङ्गोये योत्स्ये राजन्कथंचन ।
 05-165-027c हते तु भीष्मे योधास्मि सर्वैरेव महारथैः ॥

05-166-001 भीष्म उवाच

- 05-166-001a समुद्यतोऽयं भारो मे सुमहान्सागरोपमः ।
 05-166-001c धार्तराष्ट्रस्य संग्रामे वर्षपूगाभिचिन्तितः ॥
 05-166-002a तस्मिन्नभ्यागते काले प्रतप्ते लोमहर्षणे ।
 05-166-002c मिथोभेदो न मे कार्यस्तेन जीवसि सूतज ॥
 05-166-003a न ह्यहं नाद्य विक्रम्य स्थविरोऽपि शिशोस्तव ।
 05-166-003c युद्धश्रद्धां रणे छिन्द्यां जीवितस्य च सूतज ॥
 05-166-004a जामदग्न्येन रामेण महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।
 05-166-004c न मे व्यथाभवत्काचित्त्वं तु मे किं करिष्यसि ॥
 05-166-005a कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तोऽऽत्मबलसंस्तवम् ।
 05-166-005c वक्ष्यामि तु त्वां संतप्तो निहीन कुलपांसन ॥
 05-166-006a समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिराज्ञः स्वयंवरे ।
 05-166-006c निर्जित्यैकरथेनैव यत्कन्यास्तरसा हताः ॥
 05-166-007a ईदृशानां सहस्राणि विशिष्टानामथो पुनः ।
 05-166-007c मयैकेन निरस्तानि ससैन्यानि रणाजिरे ॥
 05-166-008a त्वां प्राप्य वैरपुरुषं कुरूणामनयो महान् ।
 05-166-008c उपस्थितो विनाशाय यतस्व पुरुषो भव ॥
 05-166-009a युध्यस्व पार्थ समरे येन विस्पर्धसे सह ।
 05-166-009c द्रक्ष्यामि त्वां विनिर्मुक्तमस्माद्युद्धात्सुदुर्मते ॥

05-166-010 संजय उवाच

- 05-166-010a तमुवाच ततो राजा धार्तराष्ट्रो महामनाः ।
 05-166-010c मामवेक्षस्व गाङ्गोय कार्यं हि महदुद्यतम् ॥
 05-166-011a चिन्त्यतामिदमेवाग्रे मम निःश्रेयसं परम् ।

05-166-011c	उभावपि भवन्तौ मे महत्कर्म करिष्यतः ॥
05-166-012a	भूयश्च श्रोतुमिच्छामि परेषां रथसत्तमान् ।
05-166-012c	ये चैवातिरथास्तत्र तथैव रथयूथपाः ॥
05-166-013a	बलाबलममित्राणां श्रोतुमिच्छामि कौरव ।
05-166-013c	प्रभातायां रजन्यां वै इदं युद्धं भविष्यति ॥
05-166-014	भीष्म उवाच
05-166-014a	एते रथास्ते संख्यातास्तथैवातिरथा नृप ।
05-166-014c	ये चाप्यर्धरथा राजन्पाण्डवानामतः शृणु ॥
05-166-015a	यदि कौतूहलं तेऽद्य पाण्डवानां बले नृप ।
05-166-015c	रथसंख्यां महाबाहो सहैभिर्वसुधाधिपैः ॥
05-166-016a	स्वयं राजा रथोदारः पाण्डवः कुन्तिनन्दनः ।
05-166-016c	अग्निवत्समरे तात चरिष्यति न संशयः ॥
05-166-017a	भीमसेनस्तु राजेन्द्र रथोऽष्टगुणसंमितः ।
05-166-017c	नागायुतबलो मानी तेजसा न स मानुषः ॥
05-166-018a	माद्रीपुत्रौ तु रथिनौ द्वावेव पुरुषर्षभौ ।
05-166-018c	अश्विनाविव रूपेण तेजसा च समन्वितौ ॥
05-166-019a	एते चमूमुखगताः स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ।
05-166-019c	रुद्रवत्प्रचरिष्यन्ति तत्र मे नास्ति संशयः ॥
05-166-020a	सर्व एव महात्मानः शालस्कन्धा इवोद्गताः ।
05-166-020c	प्रादेशेनाधिकाः पुम्भिरन्यैस्ते च प्रमाणतः ॥
05-166-021a	सिंहसंहननाः सर्वे पाण्डुपुत्रा महाबलाः ।
05-166-021c	चरितब्रह्मचर्याश्च सर्वे चातितपस्विनः ॥
05-166-022a	हीमन्तः पुरुषव्याघ्रा व्याघ्रा इव बलोत्कटाः ।
05-166-022c	जवे प्रहारे संमर्दे सर्व एवातिमानुषाः ॥
05-166-022e	सर्वे जितमहीपाला दिग्जये भरतर्षभ ॥
05-166-023a	न चैषां पुरुषाः केचिदायुधानि गदाः शरान् ।
05-166-023c	विषहन्ति सदा कर्तुमधिज्यान्त्यपि कौरव ॥
05-166-023e	उद्यन्तुं वा गदां गुर्वीं शरान्वापि प्रकर्षितुम् ॥
05-166-024a	जवे लक्ष्यस्य हरणे भोज्ये पांसुविकर्षणे ।
05-166-024c	बालैरपि भवन्तस्तैः सर्व एव विशेषिताः ॥
05-166-025a	ते ते सैन्यं समासाद्य व्याघ्रा इव बलोत्कटाः ।

05-166-025c	विध्वंसयिष्यन्ति रणे मा स्म तैः सह संगमः ॥
05-166-026a	एकैकशस्ते संग्रामे हन्युः सर्वान्महीक्षितः ।
05-166-026c	प्रत्यक्षं तव राजेन्द्र राजसूये यथाभवत् ॥
05-166-027a	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं द्यूते च परुषा गिरः ।
05-166-027c	ते संस्मरन्तः संग्रामे विचरिष्यन्ति कालवत् ॥
05-166-028a	लोहिताक्षो गुडाकेशो नारायणसहायवान् ।
05-166-028c	उभयोः सेनयोर्वीर रथो नास्तीह तादृशः ॥
05-166-029a	न हि देवेषु वा पूर्वं दानवेषूरगेषु वा ।
05-166-029c	राक्षसेष्वथ यक्षेषु नरेषु कुत एव तु ॥
05-166-030a	भूतोऽथ वा भविष्यो वा रथः कश्चिन्मया श्रुतः ।
05-166-030c	समायुक्तो महाराज यथा पार्थस्य धीमतः ॥
05-166-031a	वासुदेवश्च संयन्ता योद्धा चैव धनंजयः ।
05-166-031c	गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं ते चाश्वा वातरंहसः ॥
05-166-032a	अभेद्यं कवचं दिव्यमक्षय्यौ च महेषुधी ।
05-166-032c	अस्त्रग्रामश्च माहेन्द्रो रौद्रः कौबेर एव च ॥
05-166-033a	याम्यश्च वारुणश्चैव गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ।
05-166-033c	वज्रादीनि च मुख्यानि नानाप्रहरणानि वै ॥
05-166-034a	दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
05-166-034c	हतान्येकरथेनाजौ कस्तस्य सदृशो रथः ॥
05-166-035a	एष हन्याद्धि संरम्भी बलवान्सत्यविक्रमः ।
05-166-035c	तव सेनां महाबाहुः स्वां चैव परिपालयन् ॥
05-166-036a	अहं चैनं प्रत्युदियामाचार्यो वा धनंजयम् ।
05-166-036c	न तृतीयोऽस्ति राजेन्द्र सेनयोरुभयोरपि ॥
05-166-036e	य एनं शरवर्षाणि वर्षन्तमुदियाद्रथी ॥
05-166-037a	जीमूत इव घर्मान्ते महावातसमीरितः ।
05-166-037c	समायुक्तस्तु कौन्तेयो वासुदेवसहायवान् ॥
05-166-037e	तरुणश्च कृती चैव जीर्णावावामुभावपि ॥

05-166-038 संजय उवाच

05-166-038a	एतच्छ्रुत्वा तु भीष्मस्य राज्ञां दध्वंसिरे तदा ।
05-166-038c	काञ्चनाङ्गदिनः पीना भुजाश्चन्दनरूषिताः ॥
05-166-039a	मनोभिः सह सावेगैः संस्मृत्य च पुरातनम् ।

05-166-039c	सामर्थ्यं पाण्डवेयानां यथाप्रत्यक्षदर्शनात् ॥
05-167-001	भीष्म उवाच
05-167-001a	द्रौपदेया महाराज सर्वे पञ्च महारथाः ।
05-167-001c	वैराटिरुत्तरश्चैव रथो मम महान्मतः ॥
05-167-002a	अभिमन्युर्महाराज रथयूथपयूथपः ।
05-167-002c	समः पार्थेन समरे वासुदेवेन वा भवेत् ॥
05-167-003a	लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च मनस्वी दृढविक्रमः ।
05-167-003c	संस्मरन्वै परिक्लेशं स्वपितुर्विक्रमिष्यति ॥
05-167-004a	सात्यकिर्माधवः शूरो रथयूथपयूथपः ।
05-167-004c	एष वृष्णिप्रवीराणाममर्षी जितसाध्वसः ॥
05-167-005a	उत्तमौजास्तथा राजत्रथो मम महान्मतः ।
05-167-005c	युधामन्युश्च विक्रान्तो रथोदारो नरर्षभः ॥
05-167-006a	एतेषां बहुसाहस्रा रथा नागा हयास्तथा ।
05-167-006c	योत्स्यन्ते ते तनुं त्यक्त्वा कुन्तीपुत्रप्रियेप्सया ॥
05-167-007a	पाण्डवैः सह राजेन्द्र तव सेनासु भारत ।
05-167-007c	अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयन्तः परस्परम् ॥
05-167-008a	अजेयौ समरे वृद्धौ विराटद्रुपदाबुभौ ।
05-167-008c	महारथौ महावीर्यौ मतौ मे पुरुषर्षभौ ॥
05-167-009a	वयोवृद्धावपि तु तौ क्षत्रधर्मपरायणौ ।
05-167-009c	यतिष्येते परं शक्त्या स्थितौ वीरगते पथि ॥
05-167-010a	संबन्धकेन राजेन्द्र तौ तु वीर्यबलान्वयात् ।
05-167-010c	आर्यवृत्तौ महेष्वासौ स्नेहपाशसिताबुभौ ॥
05-167-011a	कारणं प्राप्य तु नराः सर्व एव महाभुजाः ।
05-167-011c	शूरा वा कातरा वापि भवन्ति नरपुंगव ॥
05-167-012a	एकायनगतावेतौ पार्थेन दृढभक्तिकौ ।
05-167-012c	त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या घटितारौ नराधिप ॥
05-167-013a	पृथगक्षौहिणीभ्यां ताबुभौ संयति दारुणौ ।
05-167-013c	संबन्धिभावं रक्षन्तौ महत्कर्म करिष्यतः ॥
05-167-014a	लोकवीरौ महेष्वासौ त्यक्तात्मानौ च भारत ।
05-167-014c	प्रत्ययं परिरक्षन्तौ महत्कर्म करिष्यतः ॥

05-168-001 भीष्म उवाच

- 05-168-001a पाञ्चालराजस्य सुतो राजन्परपुरंजयः ।
 05-168-001c शिखण्डी रथमुख्यो मे मतः पार्थस्य भारत ॥
- 05-168-002a एष योत्स्यति संग्रामे नाशयन्पूर्वसंस्थितिम् ।
 05-168-002c परं यशो विप्रथयंस्तव सेनासु भारत ॥
- 05-168-003a एतस्य बहुलाः सेनाः पाञ्चालाश्च प्रभद्रकाः ।
 05-168-003c तेनासौ रथवंशेन महत्कर्म करिष्यति ॥
- 05-168-004a धृष्टद्युम्नश्च सेनानीः सर्वसेनासु भारत ।
 05-168-004c मतो मेऽतिरथो राजन्द्रोणशिष्यो महारथः ॥
- 05-168-005a एष योत्स्यति संग्रामे सूदयन्वै परात्रणे ।
 05-168-005c भगवानिव संक्रुद्धः पिनाकी युगसंक्षये ॥
- 05-168-006a एतस्य तद्रथानीकं कथयन्ति रणप्रियाः ।
 05-168-006c बहुत्वात्सागरप्रख्यं देवानामिव संयुगे ॥
- 05-168-007a क्षत्रधर्मा तु राजेन्द्र मतो मेऽर्धरथो नृप ।
 05-168-007c धृष्टद्युम्नस्य तनयो बाल्यान्नातिकृतश्रमः ॥
- 05-168-008a शिशुपालसुतो वीरश्चेदिराजो महारथः ।
 05-168-008c धृष्टकेतुर्महेष्वासः संबन्धी पाण्डवस्य ह ॥
- 05-168-009a एष चेदिपतिः शूरः सह पुत्रेण भारत ।
 05-168-009c महारथेनासुकरं महत्कर्म करिष्यति ॥
- 05-168-010a क्षत्रधर्मरतो मह्यं मतः परपुरंजयः ।
 05-168-010c क्षत्रदेवस्तु राजेन्द्र पाण्डवेषु रथोत्तमः ॥
- 05-168-010e जयन्तश्चामितौजाश्च सत्यजिच्च महारथः ॥
- 05-168-011a महारथा महात्मानः सर्वे पाञ्चालसत्तमाः ।
 05-168-011c योत्स्यन्ते समरे तात संरब्धा इव कुञ्जराः ॥
- 05-168-012a अजो भोजश्च विक्रान्तौ पाण्डवेषु महारथौ ।
 05-168-012c पाण्डवानां सहायार्थे परं शक्त्या यतिष्यतः ॥
- 05-168-012e शीघ्रास्त्रौ चित्रयोद्धारौ कृतिनौ दृढविक्रमौ ॥
- 05-168-013a केकयाः पञ्च राजेन्द्र भ्रातरो युद्धदुर्मदाः ।
 05-168-013c सर्व एते रथोदाराः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥
- 05-168-014a काशिकः सुकुमारश्च नीलो यश्चापरो नृपः ।
 05-168-014c सूर्यदत्तश्च शङ्खश्च मदिराश्च नामतः ॥

05-168-015a	सर्व एते रथोदाराः सर्वे चाहवलक्षणाः ।
05-168-015c	सर्वास्त्रविदुषः सर्वे महात्मानो मता मम ॥
05-168-016a	वार्धक्षेमिर्महाराज रथो मम महान्मतः ।
05-168-016c	चित्रायुधश्च नृपतिर्मतो मे रथसत्तमः ॥
05-168-016e	स हि संग्रामशोभी च भक्तश्चापि किरीटिनः ॥
05-168-017a	चेकितानः सत्यधृतिः पाण्डवानां महारथौ ।
05-168-017c	द्वाविमौ पुरुषव्याघ्रौ रथोदारौ मतौ मम ॥
05-168-018a	व्याघ्रदत्तश्च राजेन्द्र चन्द्रसेनश्च भारत ।
05-168-018c	मतौ मम रथोदारौ पाण्डवानां न संशयः ॥
05-168-019a	सेनाबिन्दुश्च राजेन्द्र क्रोधहन्ता च नामतः ।
05-168-019c	यः समो वासुदेवेन भीमसेनेन चाभिभूः ॥
05-168-019e	स योत्स्यतीह विक्रम्य समरे तव सैनिकैः ॥
05-168-020a	मां द्रोणं च कृपं चैव यथा संमन्यते भवान् ।
05-168-020c	तथा स समरश्लाघी मन्तव्यो रथसत्तमः ॥
05-168-021a	काश्यः परमशीघ्रास्त्रः श्लाघनीयो रथोत्तमः ।
05-168-021c	रथ एकगुणो मह्यं मतः परपुरंजयः ॥
05-168-022a	अयं च युधि विक्रान्तो मन्तव्योऽष्टगुणो रथः ।
05-168-022c	सत्यजित्समरश्लाघी द्रुपदस्यात्मजो युवा ॥
05-168-023a	गतः सोऽतिरथत्वं हि धृष्टद्युम्नेन संमितः ।
05-168-023c	पाण्डवानां यशस्कामः परं कर्म करिष्यति ॥
05-168-024a	अनुरक्तश्च शूरश्च रथोऽयमपरो महान् ।
05-168-024c	पाण्ड्यराजो महावीर्यः पाण्डवानां धुरंधरः ॥
05-168-025a	दृढधन्वा महेष्वासः पाण्डवानां रथोत्तमः ।
05-168-025c	श्रेणिमान्कौरवश्रेष्ठ वसुदानश्च पार्थिवः ॥
05-168-025e	उभावेतावतिरथौ मतौ मम परंतप ॥

05-169-001 भीष्म उवाच

05-169-001a	रोचमानो महाराज पाण्डवानां महारथः ।
05-169-001c	योत्स्यतेऽमरवत्संख्ये परसैन्येषु भारत ॥
05-169-002a	पुरुजित्कुन्तिभोजश्च महेष्वासो महाबलः ।
05-169-002c	मातुलो भीमसेनस्य स च मेऽतिरथो मतः ॥
05-169-003a	एष वीरो महेष्वासः कृती च निपुणश्च ह ।

05-169-003c	चित्रयोधी च शक्तश्च मतो मे रथपुंगवः ॥
05-169-004a	स योत्स्यति हि विक्रम्य मघवानिव दानवैः ।
05-169-004c	योधाश्चास्य परिख्याताः सर्वे युद्धविशारदाः ॥
05-169-005a	भागिनेयकृते वीरः स करिष्यति संगरे ।
05-169-005c	सुमहत्कर्म पाण्डूनां स्थितः प्रियहिते नृपः ॥
05-169-006a	भैमसेनिर्महाराज हैडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
05-169-006c	मतो मे बहुमायावी रथयूथपयूथपः ॥
05-169-007a	योत्स्यते समरे तात मायाभिः समरप्रियः ।
05-169-007c	ये चास्य राक्षसाः शूराः सचिवा वशवर्तिनः ॥
05-169-008a	एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
05-169-008c	समेताः पाण्डवस्यार्थे वासुदेवपुरोगमाः ॥
05-169-009a	एते प्राधान्यतो राजन्पाण्डवस्य महात्मनः ।
05-169-009c	रथाश्चातिरथाश्चैव ये चाप्यर्धरथा मताः ॥
05-169-010a	नेष्यन्ति समरे सेनां भीमां यौधिष्ठिरीं नृप ।
05-169-010c	महेन्द्रेणेव वीरेण पाल्यमानां किरीटिना ॥
05-169-011a	तैरहं समरे वीर त्वामायद्भिर्जयैषिभिः ।
05-169-011c	योत्स्यामि जयमाकाङ्क्षन्नथ वा निधनं रणे ॥
05-169-012a	पार्थं च वासुदेवं च चक्रगाण्डीवधारिणौ ।
05-169-012c	संध्यागताविवार्केन्दू समेष्ये पुरुषोत्तमौ ॥
05-169-013a	ये चैव ते रथोदाराः पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
05-169-013c	सहसैन्यानहं तांश्च प्रतीयां रणमूर्धनि ॥
05-169-014a	एते रथाश्चातिरथाश्च तुभ्यं; यथाप्रधानं नृप कीर्तिता मया ।
05-169-014c	तथा राजन्नर्धरथाश्च के चि; तथैव तेषामपि कौरवेन्द्र ॥
05-169-015a	अर्जुनं वासुदेवं च ये चान्ये तत्र पार्थिवाः ।
05-169-015c	सर्वानावारयिष्यामि यावद्द्रक्ष्यामि भारत ॥
05-169-016a	पाञ्चाल्यं तु महाबाहो नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
05-169-016c	उद्यतेषुमभिप्रेक्ष्य प्रतियुध्यन्तमाहवे ॥
05-169-017a	लोकस्तद्वेद यदहं पितुः प्रियचिकीर्षया ।
05-169-017c	प्राप्तं राज्यं परित्यज्य ब्रह्मचर्ये धृतव्रतः ॥
05-169-018a	चित्राङ्गदं कौरवाणामहं राज्येऽभ्यषेचयम् ।
05-169-018c	विचित्रवीर्यं च शिशुं यौवराज्येऽभ्यषेचयम् ॥

- 05-169-019a देवव्रतत्वं विख्याप्य पृथिव्यां सर्वराजसु ।
 05-169-019c नैव हन्यां स्त्रियं जातु न स्त्रीपूर्वं कथंचन ॥
 05-169-020a स हि स्त्रीपूर्वको राजज्शिखण्डी यदि ते श्रुतः ।
 05-169-020c कन्या भूत्वा पुमाज्जातो न योत्स्ये तेन भारत ॥
 05-169-021a सर्वास्त्वन्यान्हनिष्यामि पार्थिवान्भरतर्षभ ।
 05-169-021c यान्समेष्यामि समरे न तु कुन्तीसुतान्नृप ॥

05-170-001 दुर्योधन उवाच

- 05-170-001a किमर्थं भरतश्रेष्ठ न हन्यास्त्वं शिखण्डिनम् ।
 05-170-001c उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा समरेष्वाततायिनम् ॥
 05-170-002a पूर्वमुक्त्वा महाबाहो पाण्डवान्सह सोमकैः ।
 05-170-002c वधिष्यामीति गाङ्गेय तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

05-170-003 भीष्म उवाच

- 05-170-003a शृणु दुर्योधन कथां सहैभिर्वसुधाधिपैः ।
 05-170-003c यदर्थं युधि संप्रेक्ष्य नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ॥
 05-170-004a महाराजो मम पिता शंतनुर्भरतर्षभः ।
 05-170-004c दिष्टान्तं प्राप धर्मात्मा समये पुरुषर्षभ ॥
 05-170-005a ततोऽहं भरतश्रेष्ठ प्रतिज्ञां परिपालयन् ।
 05-170-005c चित्राङ्गदं भ्रातरं वै महाराज्येऽभ्यषेचयम् ॥
 05-170-006a तस्मिंश्च निधनं प्राप्ते सत्यवत्या मते स्थितः ।
 05-170-006c विचित्रवीर्यं राजानमभ्यषिञ्चं यथाविधि ॥
 05-170-007a मयाभिषिक्तो राजेन्द्र यवीयानपि धर्मतः ।
 05-170-007c विचित्रवीर्यो धर्मात्मा मामेव समुदैक्षत ॥
 05-170-008a तस्य दारक्रियां तात चिकीर्षुरहमप्युत ।
 05-170-008c अनुरूपादिव कुलादिति चिन्त्य मनो दधे ॥
 05-170-009a तथाश्रौषं महाबाहो तिस्रः कन्याः स्वयंवरे ।
 05-170-009c रूपेणाप्रतिमाः सर्वाः काशिराजसुतास्तदा ॥
 05-170-009e अम्बा चैवाम्बिका चैव तथैवाम्बालिकापरा ॥
 05-170-010a राजानश्च समाहूताः पृथिव्यां भरतर्षभ ।
 05-170-010c अम्बा ज्येष्ठाभवत्तासामम्बिका त्वथ मध्यमा ॥
 05-170-010e अम्बालिका च राजेन्द्र राजकन्या यवीयसी ॥

05-170-011a	सोऽहमेकरथेनैव गतः काशिपतेः पुरीम् ।
05-170-011c	अपश्यं ता महाबाहो तिस्रः कन्याः स्वलंकृताः ॥
05-170-011e	राज्ञश्चैव समावृत्तान्पार्थिवान्पृथिवीपते ॥
05-170-012a	ततोऽहं तान्नृपान्सर्वानाहूय समरे स्थितान् ।
05-170-012c	रथमारोपयां चक्रे कन्यास्ता भरतर्षभ ॥
05-170-013a	वीर्यशुल्काश्च ता ज्ञात्वा समारोप्य रथं तदा ।
05-170-013c	अवोचं पार्थिवान्सर्वानहं तत्र समागतान् ॥
05-170-013e	भीष्मः शांतनवः कन्या हरतीति पुनः पुनः ॥
05-170-014a	ते यतध्वं परं शक्त्या सर्वे मोक्षाय पार्थिवाः ।
05-170-014c	प्रसह्य हि नयाम्येष मिषतां वो नराधिपाः ॥
05-170-015a	ततस्ते पृथिवीपालाः समुत्पेतुरुदायुधाः ।
05-170-015c	योगो योग इति क्रुद्धाः सारथींश्चाप्यचोदयन् ॥
05-170-016a	ते रथैर्मघसंकाशैर्गजैश्च गजयोधिनः ।
05-170-016c	पृष्ठ्यैश्चाश्वैर्महीपालाः समुत्पेतुरुदायुधाः ॥
05-170-017a	ततस्ते मां महीपालाः सर्व एव विशां पते ।
05-170-017c	रथव्रातेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥
05-170-018a	तानहं शरवर्षेण महता प्रत्यवारयम् ।
05-170-018c	सर्वान्नृपांश्चाप्यजयं देवराडिव दानवान् ॥
05-170-019a	तेषामापततां चित्रान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान् ।
05-170-019c	एकैकेन हि बाणेन भूमौ पातितवानहम् ॥
05-170-020a	हयांश्चैषां गजांश्चैव सारथींश्चाप्यहं रणे ।
05-170-020c	अपातयं शरैर्दीप्तैः प्रहसन्पुरुषर्षभ ॥
05-170-021a	ते निवृत्ताश्च भग्नाश्च दृष्ट्वा तल्लाघवं मम ।
05-170-021c	अथाहं हास्तिनपुरमायां जित्वा महीक्षितः ॥
05-170-022a	अतोऽहं ताश्च कन्या वै भ्रातुरर्थाय भारत ।
05-170-022c	तच्च कर्म महाबाहो सत्यवत्यै न्यवेदयम् ॥

05-171-001 भीष्म उवाच

05-171-001a	ततोऽहं भरतश्रेष्ठ मातरं वीरमातरम् ।
05-171-001c	अभिगम्योपसंगृह्य दाशेयीमिदमब्रुवम् ॥
05-171-002a	इमाः काशिपतेः कन्या मया निर्जित्य पार्थिवान् ।
05-171-002c	विचित्रवीर्यस्य कृते वीर्यशुल्का उपार्जिताः ॥

05-171-003a	ततो मूर्धन्युपाघ्राय पर्यश्रुनयना नृप ।
05-171-003c	आह सत्यवती हृष्टा दिष्ट्या पुत्र जितं त्वया ॥
05-171-004a	सत्यवत्यास्त्वनुमते विवाहे समुपस्थिते ।
05-171-004c	उवाच वाक्यं सत्रीडा ज्येष्ठा काशिपतेः सुता ॥
05-171-005a	भीष्म त्वमसि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
05-171-005c	श्रुत्वा च धर्म्यं वचनं मह्यं कर्तुमिहार्हसि ॥
05-171-006a	मया शाल्वपतिः पूर्वं मनसाभिवृतो वरः ।
05-171-006c	तेन चास्मि वृता पूर्वं रहस्यविदिते पितुः ॥
05-171-007a	कथं मामन्यकामां त्वं राजञ्शास्त्रमधीत्य वै ।
05-171-007c	वासयेथा गृहे भीष्म कौरवः सन्विशेषतः ॥
05-171-008a	एतद्बुद्ध्या विनिश्चित्य मनसा भरतर्षभ ।
05-171-008c	यत्क्षमं ते महाबाहो तदिहारब्धुमर्हसि ॥
05-171-009a	स मां प्रतीक्षते व्यक्तं शाल्वराजो विशां पते ।
05-171-009c	कृपां कुरु महाबाहो मयि धर्मभृतां वर ॥
05-171-009e	त्वं हि सत्यव्रतो वीर पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ॥

05-172-001 भीष्म उवाच

05-172-001a	ततोऽहं समनुज्ञाप्य कालीं सत्यवतीं तदा ।
05-172-001c	मन्त्रिणश्च द्विजांश्चैव तथैव च पुरोहितान् ॥
05-172-001e	समनुज्ञासिषं कन्यां ज्येष्ठामम्बां नराधिप ॥
05-172-002a	अनुज्ञाता ययौ सा तु कन्या शाल्वपतेः पुरम् ।
05-172-002c	वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ता धात्र्या चानुगता तदा ॥
05-172-002e	अतीत्य च तमध्वानमाससाद नराधिपम् ॥
05-172-003a	सा तमासाद्य राजानं शाल्वं वचनमब्रवीत् ।
05-172-003c	आगताहं महाबाहो त्वामुद्दिश्य महाद्युते ॥
05-172-004a	तामब्रवीच्छाल्वपतिः स्मयन्निव विशां पते ।
05-172-004c	त्वयान्यपूर्वया नाहं भार्यार्थी वरवर्णिनि ॥
05-172-005a	गच्छ भद्रे पुनस्तत्र सकाशं भारतस्य वै ।
05-172-005c	नाहमिच्छामि भीष्मेण गृहीतां त्वां प्रसह्य वै ॥
05-172-006a	त्वं हि निर्जित्य भीष्मेण नीता प्रीतिमती तदा ।
05-172-006c	परामृश्य महायुद्धे निर्जित्य पृथिवीपतीन् ॥
05-172-006e	नाहं त्वय्यन्यपूर्वायां भार्यार्थी वरवर्णिनि ॥

05-172-007a	कथमस्मद्विधो राजा परपूर्वां प्रवेशयेत् ।
05-172-007c	नारीं विदितविज्ञानः परेषां धर्ममादिशन् ॥
05-172-007e	यथेष्टं गम्यतां भद्रे मा ते कालोऽत्यगादयम् ॥
05-172-008a	अम्बा तमब्रवीद्राजन्ननङ्गशरपीडिता ।
05-172-008c	मैवं वद महीपाल नैतदेवं कथंचन ॥
05-172-009a	नास्मि प्रीतिमती नीता भीष्मेणामित्रकर्शन ।
05-172-009c	बलान्नीतास्मि रुदती विद्राव्य पृथिवीपतीन् ॥
05-172-010a	भजस्व मां शाल्वपते भक्तां बालामनागसम् ।
05-172-010c	भक्तानां हि परित्यागो न धर्मेषु प्रशस्यते ॥
05-172-011a	साहमामन्त्र्य गाङ्गेयं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
05-172-011c	अनुज्ञाता च तेनैव तवैव गृहमागता ॥
05-172-012a	न स भीष्मो महाबाहुर्मामिच्छति विशां पते ।
05-172-012c	भ्रातृहेतोः समारम्भो भीष्मस्येति श्रुतं मया ॥
05-172-013a	भगिन्यौ मम ये नीते अम्बिकाम्बालिके नृप ।
05-172-013c	प्रादाद्विचित्रवीर्याय गाङ्गेयो हि यवीयसे ॥
05-172-014a	यथा शाल्वपते नान्यं नरं ध्यामि कथंचन ।
05-172-014c	त्वामृते पुरुषव्याघ्र तथा मूर्धानमालभे ॥
05-172-015a	न चान्यपूर्वा राजेन्द्र त्वामहं समुपस्थिता ।
05-172-015c	सत्यं ब्रवीमि शाल्वैतत्सत्येनात्मानमालभे ॥
05-172-016a	भजस्व मां विशालाक्ष स्वयं कन्यामुपस्थिताम् ।
05-172-016c	अनन्यपूर्वा राजेन्द्र त्वत्प्रसादाभिकाङ्क्षिणीम् ॥
05-172-017a	तामेवं भाषमाणां तु शाल्वः काशिपतेः सुताम् ।
05-172-017c	अत्यजद्भरतश्रेष्ठ त्वचं जीर्णामिवोरगः ॥
05-172-018a	एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तयानघ ।
05-172-018c	नाश्रद्धच्छाल्वपतिः कन्याया भरतर्षभ ॥
05-172-019a	ततः सा मन्युनाविष्टा ज्येष्ठा काशिपतेः सुता ।
05-172-019c	अब्रवीत्साश्रुनयना बाष्पविह्वलया गिरा ॥
05-172-020a	त्वया त्यक्ता गमिष्यामि यत्र यत्र विशां पते ।
05-172-020c	तत्र मे सन्तु गतयः सन्तः सत्यं यथाब्रुवम् ॥
05-172-021a	एवं संभाषमाणां तु नृशंसः शाल्वराट् तदा ।
05-172-021c	पर्यत्यजत कौरव्य करुणं परिदेवतीम् ॥

- 05-172-022a गच्छ गच्छेति तां शाल्वः पुनः पुनरभाषत ।
 05-172-022c बिभेमि भीष्मात्सुश्रोणि त्वं च भीष्मपरिग्रहः ॥
 05-172-023a एवमुक्ता तु सा तेन शाल्वेनादीर्घदर्शिना ।
 05-172-023c निश्चक्राम पुराद्दीना रुदती कुररी यथा ॥

05-173-001 भीष्म उवाच

- 05-173-001a सा निष्क्रमन्ती नगराच्चिन्तयामास भारत ।
 05-173-001c पृथिव्यां नास्ति युवतिर्विषमस्थतरा मया ॥
 05-173-001e बान्धवैर्विप्रहीनास्मि शाल्वेन च निराकृता ॥
 05-173-002a न च शक्यं पुनर्गन्तुं मया वारणसाह्वयम् ।
 05-173-002c अनुज्ञातास्मि भीष्मेण शाल्वमुद्दिश्य कारणम् ॥
 05-173-003a किं नु गर्हाम्यथात्मानमथ भीष्मं दुरासदम् ।
 05-173-003c आहोस्वित्पितरं मूढं यो मेऽकार्षीत्स्वयंवरम् ॥
 05-173-004a ममायं स्वकृतो दोषो याहं भीष्मरथात्तदा ।
 05-173-004c प्रवृत्ते वैशसे युद्धे शाल्वार्थं नापतं पुरा ॥
 05-173-004e तस्येयं फलनिर्वृत्तिर्यदापन्नास्मि मूढवत् ॥
 05-173-005a धिग्भीष्मं धिक्च मे मन्दं पितरं मूढचेतसम् ।
 05-173-005c येनाहं वीर्यशुल्केन पण्यस्त्रीवत्प्रवेरिता ॥
 05-173-006a धिङ्गां धिक्शाल्वराजानं धिग्धातारमथापि च ।
 05-173-006c येषां दुर्नीतभावेन प्राप्तास्म्यापदमुत्तमाम् ॥
 05-173-007a सर्वथा भागधेयानि स्वानि प्राप्नोति मानवः ।
 05-173-007c अनयस्यास्य तु मुखं भीष्मः शांतनवो मम ॥
 05-173-008a सा भीष्मे प्रतिकर्तव्यमहं पश्यामि सांप्रतम् ।
 05-173-008c तपसा वा युधा वापि दुःखहेतुः स मे मतः ॥
 05-173-008e को नु भीष्मं युधा जेतुमुत्सहेत महीपतिः ॥
 05-173-009a एवं सा परिनिश्चित्य जगाम नगराद्बहिः ।
 05-173-009c आश्रमं पुण्यशीलानां तापसानां महात्मनाम् ॥
 05-173-009e ततस्तामवसद्रात्रिं तापसैः परिवारिता ॥
 05-173-010a आचख्यौ च यथा वृत्तं सर्वमात्मनि भारत ।
 05-173-010c विस्तरेण महाबाहो निखिलेन शुचिस्मिता ॥
 05-173-010e हरणं च विसर्गं च शाल्वेन च विसर्जनम् ॥
 05-173-011a ततस्तत्र महानासीद्ब्राह्मणः संशितव्रतः ।

05-173-011c	शैखावत्यस्तपोवृद्धः शास्त्रे चारण्यके गुरुः ॥
05-173-012a	आर्तां तामाह स मुनिः शैखावत्यो महातपाः ।
05-173-012c	निःश्वसन्तीं सतीं बालां दुःखशोकपरायणाम् ॥
05-173-013a	एवं गते किं नु भद्रे शक्यं कर्तुं तपस्विभिः ।
05-173-013c	आश्रमस्थैर्महाभागैस्तपोनित्यैर्महात्मभिः ॥
05-173-014a	सा त्वेनमब्रवीद्राजन्क्रियतां मदनुग्रहः ।
05-173-014c	प्रव्राजितुमिहेच्छामि तपस्तप्स्यामि दुश्चरम् ॥
05-173-015a	मयैवैतानि कर्माणि पूर्वदेहेषु मूढया ।
05-173-015c	कृतानि नूनं पापानि तेषामेतत्फलं ध्रुवम् ॥
05-173-016a	नोत्सहेयं पुनर्गन्तुं स्वजनं प्रति तापसाः ।
05-173-016c	प्रत्याख्याता निरानन्दा शाल्वेन च निराकृता ॥
05-173-017a	उपदिष्टमिहेच्छामि तापस्यं वीतकल्मषाः ।
05-173-017c	युष्माभिर्देवसंकाशाः कृपा भवतु वो मयि ॥
05-173-018a	स तामाश्वासयत्कन्यां दृष्टान्तागमहेतुभिः ।
05-173-018c	सान्त्वयामास कार्यं च प्रतिजज्ञे द्विजैः सह ॥

05-174-001 भीष्म उवाच

05-174-001a	ततस्ते तापसाः सर्वे कार्यवन्तोऽभवंस्तदा ।
05-174-001c	तां कन्यां चिन्तयन्तो वै किं कार्यमिति धर्मिणः ॥
05-174-002a	केचिदाहुः पितुर्वेश्म नीयतामिति तापसाः ।
05-174-002c	केचिदस्मदुपालम्भे मतिं चक्रुर्द्विजोत्तमाः ॥
05-174-003a	केचिच्छाल्वपतिं गत्वा नियोज्यमिति मेनिरे ।
05-174-003c	नेति केचिद्व्यवस्यन्ति प्रत्याख्याता हि तेन सा ॥
05-174-004a	एवं गते किं नु शक्यं भद्रे कर्तुं मनीषिभिः ।
05-174-004c	पुनरूचुश्च ते सर्वे तापसाः संशितव्रताः ॥
05-174-005a	अलं प्रव्रजितेनेह भद्रे शृणु हितं वचः ।
05-174-005c	इतो गच्छस्व भद्रं ते पितुरेव निवेशनम् ॥
05-174-006a	प्रतिपत्स्यति राजा स पिता ते यदनन्तरम् ।
05-174-006c	तत्र वत्स्यसि कल्याणि सुखं सर्वगुणान्विता ॥
05-174-006e	न च तेऽन्या गतिर्न्याय्या भवेद्भद्रे यथा पिता ॥
05-174-007a	पतिर्वापि गतिर्नार्याः पिता वा वरवर्णिनि ।
05-174-007c	गतिः पतिः समस्थाया विषमे तु पिता गतिः ॥

05-174-008a	प्रव्रज्या हि सुदुःखेयं सुकुमार्या विशेषतः ।
05-174-008c	राजपुत्र्याः प्रकृत्या च कुमार्यास्तव भामिनि ॥
05-174-009a	भद्रे दोषा हि विद्यन्ते बहवो वरवर्णिनि ।
05-174-009c	आश्रमे वै वसन्त्यास्ते न भवेयुः पितुर्गृहे ॥
05-174-010a	ततस्तु तेऽब्रुवन्वाक्यं ब्राह्मणास्तां तपस्विनीम् ।
05-174-010c	त्वामिहैकाकिनीं दृष्ट्वा निर्जने गहने वने ॥
05-174-010e	प्रार्थयिष्यन्ति राजेन्द्रास्तस्मान्मैवं मनः कृथाः ॥

05-174-011 अम्बोवाच

05-174-011a	न शक्यं काशिनगरीं पुनर्गन्तुं पितुर्गृहान् ।
05-174-011c	अवज्ञाता भविष्यामि बान्धवानां न संशयः ॥
05-174-012a	उषिता ह्यन्यथा बाल्ये पितुर्वेश्मनि तापसाः ।
05-174-012c	नाहं गमिष्ये भद्रं वस्तत्र यत्र पिता मम ॥
05-174-012e	तपस्तप्तुमभीप्सामि तापसैः परिपालिता ॥
05-174-013a	यथा परेऽपि मे लोके न स्यादेवं महात्ययः ।
05-174-013c	दौर्भाग्यं ब्राह्मणश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्यहं तपः ॥

05-174-014 भीष्म उवाच

05-174-014a	इत्येवं तेषु विप्रेषु चिन्तयत्सु तथा तथा ।
05-174-014c	राजर्षिस्तद्वनं प्राप्तस्तपस्वी होत्रवाहनः ॥
05-174-015a	ततस्ते तापसाः सर्वे पूजयन्ति स्म तं नृपम् ।
05-174-015c	पूजाभिः स्वागताद्याभिरासनेनोदकेन च ॥
05-174-016a	तस्योपविष्टस्य ततो विश्रान्तस्योपशृण्वतः ।
05-174-016c	पुनरेव कथां चक्रुः कन्यां प्रति वनौकसः ॥
05-174-017a	अम्बायास्तां कथां श्रुत्वा काशिराज्ञश्च भारत ।
05-174-017c	स वेपमान उत्थाय मातुरस्याः पिता तदा ॥
05-174-017e	तां कन्यामङ्कमारोप्य पर्याश्वासयत प्रभो ॥
05-174-018a	स तामपृच्छत्कात्स्नर्येन व्यसनोत्पत्तिमादितः ।
05-174-018c	सा च तस्मै यथावृत्तं विस्तरेण न्यवेदयत् ॥
05-174-019a	ततः स राजर्षिरभूदुःखशोकसमन्वितः ।
05-174-019c	कार्यं च प्रतिपेदे तन्मनसा सुमहातपाः ॥
05-174-020a	अब्रवीद्वेपमानश्च कन्यामार्तां सुदुःखितः ।
05-174-020c	मा गाः पितृगृहं भद्रे मातुस्ते जनको ह्यहम् ॥

05-174-021a	दुःखं छेत्स्यामि तेऽहं वै मयि वर्तस्व पुत्रिके ।
05-174-021c	पर्याप्तं ते मनः पुत्रि यदेवं परिशुष्यसि ॥
05-174-022a	गच्छ मद्वचनाद्रामं जामदग्न्यं तपस्विनम् ।
05-174-022c	रामस्तव महद्दुःखं शोकं चापनयिष्यति ॥
05-174-022e	हनिष्यति रणे भीष्मं न करिष्यति चेद्वचः ॥
05-174-023a	तं गच्छ भार्गवश्रेष्ठं कालाग्निसमतेजसम् ।
05-174-023c	प्रतिष्ठापयिता स त्वां समे पथि महातपाः ॥
05-174-024a	ततस्तु सस्वरं बाष्पमुत्सृजन्ती पुनः पुनः ।
05-174-024c	अब्रवीत्पितरं मातुः सा तदा होत्रवाहनम् ॥
05-174-025a	अभिवादयित्वा शिरसा गमिष्ये तव शासनात् ।
05-174-025c	अपि नामाद्य पश्येयमार्यं तं लोकविश्रुतम् ॥
05-174-026a	कथं च तीव्रं दुःखं मे हनिष्यति स भार्गवः ।
05-174-026c	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुमथ यास्यामि तत्र वै ॥

05-175-001 होत्रवाहन उवाच

05-175-001a	रामं द्रक्ष्यसि वत्से त्वं जामदग्न्यं महावने ।
05-175-001c	उग्रे तपसि वर्तन्तं सत्यसंधं महाबलम् ॥
05-175-002a	महेन्द्रे वै गिरिश्रेष्ठे रामं नित्यमुपासते ।
05-175-002c	ऋषयो वेदविदुषो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥
05-175-003a	तत्र गच्छस्व भद्रं ते ब्रूयाश्चैनं वचो मम ।
05-175-003c	अभिवाद्य पूर्वं शिरसा तपोवृद्धं दृढव्रतम् ॥
05-175-004a	ब्रूयाश्चैनं पुनर्भद्रे यत्ते कार्यं मनीषितम् ।
05-175-004c	मयि संकीर्तिते रामः सर्वं तत्ते करिष्यति ॥
05-175-005a	मम रामः सखा वत्से प्रीतियुक्तः सुहृच्च मे ।
05-175-005c	जमदग्निसुतो वीरः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
05-175-006a	एवं ब्रुवति कन्यां तु पार्थिवे होत्रवाहने ।
05-175-006c	अकृतव्रणः प्रादुरासीद्रामस्यानुचरः प्रियः ॥
05-175-007a	ततस्ते मुनयः सर्वे समुत्तस्थुः सहस्रशः ।
05-175-007c	स च राजा वयोवृद्धः सृञ्जयो होत्रवाहनः ॥
05-175-008a	ततः पृष्ट्वा यथान्यायमन्योन्यं ते वनौकसः ।
05-175-008c	सहिता भरतश्रेष्ठ निषेदुः परिवार्य तम् ॥
05-175-009a	ततस्ते कथयामासुः कथास्तास्ता मनोरमाः ।

- 05-175-009c कान्ता दिव्याश्च राजेन्द्र प्रीतिहर्षमुदा युताः ॥
 05-175-010a ततः कथान्ते राजर्षिर्महात्मा होत्रवाहनः ।
 05-175-010c रामं श्रेष्ठं महर्षीणामपृच्छदकृतव्रणम् ॥
 05-175-011a क्व संप्रति महाबाहो जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 05-175-011c अकृतव्रण शक्यो वै द्रष्टुं वेदविदां वरः ॥

05-175-012 अकृतव्रण उवाच

- 05-175-012a भवन्तमेव सततं रामः कीर्तयति प्रभो ।
 05-175-012c सृञ्जयो मे प्रियसखो राजर्षिरिति पार्थिव ॥
 05-175-013a इह रामः प्रभाते श्वो भवितेति मतिर्मम ।
 05-175-013c द्रष्टास्येनमिहायान्तं तव दर्शनकाङ्क्षया ॥
 05-175-014a इयं च कन्या राजर्षे किमर्थं वनमागता ।
 05-175-014c कस्य चेयं तव च का भवतीच्छामि वेदितुम् ॥

05-175-015 होत्रवाहन उवाच

- 05-175-015a दौहित्रीयं मम विभो काशिराजसुता शुभा ।
 05-175-015c ज्येष्ठा स्वयंवरे तस्थौ भगिनीभ्यां सहानघ ॥
 05-175-016a इयमम्बेति विख्याता ज्येष्ठा काशिपतेः सुता ।
 05-175-016c अम्बिकाम्बालिके त्वन्ये यवीयस्यौ तपोधन ॥
 05-175-017a समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिपुर्यां ततोऽभवत् ।
 05-175-017c कन्यानिमित्तं ब्रह्मर्षे तत्रासीदुत्सवो महान् ॥
 05-175-018a ततः किल महावीर्यो भीष्मः शांतनवो नृपान् ।
 05-175-018c अवाक्षिप्य महातेजास्तिस्रः कन्या जहार ताः ॥
 05-175-019a निर्जित्य पृथिवीपालानथ भीष्मो गजाह्वयम् ।
 05-175-019c आजगाम विशुद्धात्मा कन्याभिः सह भारत ॥
 05-175-020a सत्यवत्यै निवेद्याथ विवाहार्थमनन्तरम् ।
 05-175-020c भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य समाज्ञापयत प्रभुः ॥
 05-175-021a ततो वैवाहिकं दृष्ट्वा कन्येयं समुपार्जितम् ।
 05-175-021c अब्रवीत्तत्र गाङ्गेयं मन्त्रिमध्ये द्विजर्षभ ॥
 05-175-022a मया शाल्वपतिर्वीर मनसाभिवृतः पतिः ।
 05-175-022c न मामर्हसि धर्मज्ञ परचित्तां प्रदापितुम् ॥
 05-175-023a तच्छ्रुत्वा वचनं भीष्मः संमन्त्र्य सह मन्त्रिभिः ।

- 05-175-023c निश्चित्य विससर्जेमां सत्यवत्या मते स्थितः ॥
 05-175-024a अनुज्ञाता तु भीष्मेण शाल्वं सौभपतिं ततः ।
 05-175-024c कन्येयं मुदिता विप्र काले वचनमब्रवीत् ॥
 05-175-025a विसर्जितास्मि भीष्मेण धर्मं मां प्रतिपादय ।
 05-175-025c मनसाभिवृतः पूर्वं मया त्वं पार्थिवर्षभ ॥
 05-175-026a प्रत्याचख्यौ च शाल्वोऽपि चारित्रस्याभिषङ्कितः ।
 05-175-026c सेयं तपोवनं प्राप्ता तापस्येऽभिरता भृशम् ॥
 05-175-027a मया च प्रत्यभिज्ञाता वंशस्य परिकीर्तनात् ।
 05-175-027c अस्य दुःखस्य चोत्पत्तिं भीष्ममेवेह मन्यते ॥

05-175-028 अम्बोवाच

- 05-175-028a भगवन्नेवमेवैतद्यथाह पृथिवीपतिः ।
 05-175-028c शरीरकर्ता मातुर्मे सृज्यो होत्रवाहनः ॥
 05-175-029a न ह्युत्सहे स्वनगरं प्रतियातुं तपोधन ।
 05-175-029c अवमानभयाच्चैव व्रीडया च महामुने ॥
 05-175-030a यत्तु मां भगवान्नामो वक्ष्यति द्विजसत्तम ।
 05-175-030c तन्मे कार्यतमं कार्यमिति मे भगवन्मतिः ॥

05-176-001 अकृतव्रण उवाच

- 05-176-001a दुःखद्वयमिदं भद्रे कतरस्य चिकीर्षसि ।
 05-176-001c प्रतिकर्तव्यमबले तत्त्वं वत्से ब्रवीहि मे ॥
 05-176-002a यदि सौभपतिर्भद्रे नियोक्तव्यो मते तव ।
 05-176-002c नियोक्ष्यति महात्मा तं रामस्त्वद्धितकाम्यया ॥
 05-176-003a अथापगेयं भीष्मं तं रामेणेच्छसि धीमता ।
 05-176-003c रणे विनिर्जितं द्रष्टुं कुर्यात्तदपि भार्गवः ॥
 05-176-004a सृज्यस्य वचः श्रुत्वा तव चैव शुचिस्मिते ।
 05-176-004c यदत्रानन्तरं कार्यं तदद्यैव विचिन्त्यताम् ॥

05-176-005 अम्बोवाच

- 05-176-005a अपनीतास्मि भीष्मेण भगवन्नविजानता ।
 05-176-005c न हि जानाति मे भीष्मो ब्रह्मञ्जाल्वगतं मनः ॥
 05-176-006a एतद्विचार्य मनसा भवानेव विनिश्चयम् ।
 05-176-006c विचिनोतु यथान्यायं विधानं क्रियतां तथा ॥

05-176-007a भीष्मे वा कुरुशार्दूले शाल्वराजेऽथ वा पुनः ।
 05-176-007c उभयोरेव वा ब्रह्मन्यद्युक्तं तत्समाचर ॥
 05-176-008a निवेदितं मया ह्येतद्दुःखमूलं यथातथम् ।
 05-176-008c विधानं तत्र भगवन्कर्तुमर्हसि युक्तिः ॥

05-176-009 अकृतव्रण उवाच

05-176-009a उपपन्नमिदं भद्रे यदेवं वरवर्णिनि ।
 05-176-009c धर्मं प्रति वचो ब्रूयाः शृणु चेदं वचो मम ॥
 05-176-010a यदि त्वामापगेयो वै न नयेद्गजसाह्वयम् ।
 05-176-010c शाल्वस्त्वां शिरसा भीरु गृह्णीयाद्रामचोदितः ॥
 05-176-011a तेन त्वं निर्जिता भद्रे यस्मान्नीतासि भामिनि ।
 05-176-011c संशयः शाल्वराजस्य तेन त्वयि सुमध्यमे ॥
 05-176-012a भीष्मः पुरुषमानी च जितकाशी तथैव च ।
 05-176-012c तस्मात्प्रतिक्रिया युक्ता भीष्मे कारयितुं त्वया ॥

05-176-013 अम्बोवाच

05-176-013a ममाप्येष महान्ब्रह्मन्हृदि कामोऽभिवर्तते ।
 05-176-013c घातयेयं यदि रणे भीष्ममित्येव नित्यदा ॥
 05-176-014a भीष्मं वा शाल्वराजं वा यं वा दोषेण गच्छसि ।
 05-176-014c प्रशाधि तं महाबाहो यत्कृतेऽहं सुदुःखिता ॥

05-176-015 भीष्म उवाच

05-176-015a एवं कथयतामेव तेषां स दिवसो गतः ।
 05-176-015c रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ सुखशीतोष्णमारुता ॥
 05-176-016a ततो रामः प्रादुरासीत्प्रज्वलन्निव तेजसा ।
 05-176-016c शिष्यैः परिवृतो राजञ्जटाचीरधरो मुनिः ॥
 05-176-017a धनुष्पाणिरदीनात्मा खड्गं बिभ्रत्परश्वधी ।
 05-176-017c विरजा राजशार्दूल सोऽभ्ययात्सृज्जयं नृपम् ॥
 05-176-018a ततस्तं तापसा दृष्ट्वा स च राजा महातपाः ।
 05-176-018c तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सा च कन्या तपस्विनी ॥
 05-176-019a पूजयामासुरव्यग्रा मधुपर्केण भार्गवम् ।
 05-176-019c अर्चितश्च यथायोगं निषसाद सहैव तैः ॥
 05-176-020a ततः पूर्वव्यतीतानि कथयेते स्म तावुभौ ।

05-176-020c	सृञ्जयश्च स राजर्षिर्जामदग्न्यश्च भारत ॥
05-176-021a	ततः कथान्ते राजर्षिर्भृगुश्रेष्ठं महाबलम् ।
05-176-021c	उवाच मधुरं काले रामं वचनमर्थवत् ॥
05-176-022a	रामेयं मम दौहित्री काशिराजसुता प्रभो ।
05-176-022c	अस्याः शृणु यथातत्त्वं कार्यं कार्यविशारद ॥
05-176-023a	परमं कथ्यतां चेति तां रामः प्रत्यभाषत ।
05-176-023c	ततः साभ्यगमद्रामं ज्वलन्तमिव पावकम् ॥
05-176-024a	सा चाभिवाद्य चरणौ रामस्य शिरसा शुभा ।
05-176-024c	स्पृष्ट्वा पद्मदलाभाभ्यां पाणिभ्यामग्रतः स्थिता ॥
05-176-025a	रुरोद सा शोकवती बाष्पव्याकुललोचना ।
05-176-025c	प्रपेदे शरणं चैव शरण्यं भृगुनन्दनम् ॥

05-176-026 राम उवाच

05-176-026a	यथासि सृञ्जयस्यास्य तथा मम नृपात्मजे ।
05-176-026c	ब्रूहि यत्ते मनोदुःखं करिष्ये वचनं तव ॥

05-176-027 अम्बोवाच

05-176-027a	भगवञ्शरणं त्वाद्य प्रपन्नास्मि महाव्रत ।
05-176-027c	शोकपङ्कार्णवाद्धोरादुद्धरस्व च मां विभो ॥

05-176-028 भीष्म उवाच

05-176-028a	तस्याश्च दृष्ट्वा रूपं च वयश्चाभिनवं पुनः ।
05-176-028c	सौकुमार्यं परं चैव रामश्चिन्तापरोऽभवत् ॥
05-176-029a	किमियं वक्ष्यतीत्येवं विमृशन्भृगुसत्तमः ।
05-176-029c	इति दध्यौ चिरं रामः कृपयाभिपरिप्लुतः ॥
05-176-030a	कथ्यतामिति सा भूयो रामेणोक्ता शुचिस्मिता ।
05-176-030c	सर्वमेव यथातत्त्वं कथयामास भार्गवे ॥
05-176-031a	तच्छ्रुत्वा जामदग्न्यस्तु राजपुत्र्या वचस्तदा ।
05-176-031c	उवाच तां वरारोहां निश्चित्यार्थविनिश्चयम् ॥
05-176-032a	प्रेषयिष्यामि भीष्माय कुरुश्रेष्ठाय भामिनि ।
05-176-032c	करिष्यति वचो धर्म्यं श्रुत्वा मे स नराधिपः ॥
05-176-033a	न चेत्करिष्यति वचो मयोक्तं जाह्नवीसुतः ।
05-176-033c	धक्ष्याम्येनं रणे भद्रे सामात्यं शस्त्रतेजसा ॥

- 05-176-034a अथ वा ते मतिस्तत्र राजपुत्रि निवर्तते ।
 05-176-034c तावच्छाल्वपतिं वीरं योजयाम्यत्र कर्मणि ॥
- 05-176-035 अम्बोवाच**
- 05-176-035a विसर्जितास्मि भीष्मेण श्रुत्वैव भृगुनन्दन ।
 05-176-035c शाल्वराजगतं चेतो मम पूर्वं मनीषितम् ॥
- 05-176-036a सौभराजमुपेत्याहमब्रुवं दुर्वचं वचः ।
 05-176-036c न च मां प्रत्यगृह्णात्स चारित्रपरिशङ्कितः ॥
- 05-176-037a एतत्सर्वं विनिश्चित्य स्वबुद्ध्या भृगुनन्दन ।
 05-176-037c यदत्रौपयिकं कार्यं तच्चिन्तयितुमर्हसि ॥
- 05-176-038a ममात्र व्यसनस्यास्य भीष्मो मूलं महाव्रतः ।
 05-176-038c येनाहं वशमानीता समुत्क्षिप्य बलात्तदा ॥
- 05-176-039a भीष्मं जहि महाबाहो यत्कृते दुःखमीदृशम् ।
 05-176-039c प्राप्ताहं भृगुशार्दूल चराम्यप्रियमुत्तमम् ॥
- 05-176-040a स हि लुब्धश्च मानी च जितकाशी च भार्गव ।
 05-176-040c तस्मात्प्रतिक्रिया कर्तुं युक्ता तस्मै त्वयानघ ॥
- 05-176-041a एष मे हियमाणाया भारतेन तदा विभो ।
 05-176-041c अभवद्धृदि संकल्पो घातयेयं महाव्रतम् ॥
- 05-176-042a तस्मात्कामं ममाद्येमं राम संवर्तयानघ ।
 05-176-042c जहि भीष्मं महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥

05-177-001 भीष्म उवाच

- 05-177-001a एवमुक्तस्तदा रामो जहि भीष्ममिति प्रभो ।
 05-177-001c उवाच रुदतीं कन्यां चोदयन्तीं पुनः पुनः ॥
- 05-177-002a काश्ये कामं न गृह्णामि शस्त्रं वै वरवर्णिनि ।
 05-177-002c ऋते ब्रह्मविदां हेतोः किमन्यत्करवाणि ते ॥
- 05-177-003a वाचा भीष्मश्च शाल्वश्च मम राज्ञि वशानुगौ ।
 05-177-003c भविष्यतोऽनवद्याङ्गि तत्करिष्यामि मा शुचः ॥
- 05-177-004a न तु शस्त्रं ग्रहीष्यामि कथंचिदपि भामिनि ।
 05-177-004c ऋते नियोगाद्विप्राणामेष मे समयः कृतः ॥

05-177-005 अम्बोवाच

- 05-177-005a मम दुःखं भगवता व्यपनेयं यतस्ततः ।

05-177-005c तत्तु भीष्मप्रसूतं मे तं जहीश्वर माचिरम् ॥

05-177-006 राम उवाच

05-177-006a काशिकन्ये पुनर्ब्रूहि भीष्मस्ते चरणावुभौ ।

05-177-006c शिरसा वन्दनार्होऽपि ग्रहीष्यति गिरा मम ॥

05-177-007 अम्बोवाच

05-177-007a जहि भीष्मं रणे राम मम चेदिच्छसि प्रियम् ।

05-177-007c प्रतिश्रुतं च यदि तत्सत्यं कर्तुमिहार्हसि ॥

05-177-008 भीष्म उवाच

05-177-008a तयोः संवदतोरेवं राजत्रामाम्बयोस्तदा ।

05-177-008c अकृतव्रणो जामदग्न्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥

05-177-009a शरणागतां महाबाहो कन्यां न त्यक्तुमर्हसि ।

05-177-009c जहि भीष्मं रणे राम गर्जन्तमसुरं यथा ॥

05-177-010a यदि भीष्मस्त्वयाहूतो रणे राम महामुने ।

05-177-010c निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूयात्कुर्याद्वा वचनं तव ॥

05-177-011a कृतमस्या भवेत्कार्यं कन्याया भृगुनन्दन ।

05-177-011c वाक्यं सत्यं च ते वीर भविष्यति कृतं विभो ॥

05-177-012a इयं चापि प्रतिज्ञा ते तदा राम महामुने ।

05-177-012c जित्वा वै क्षत्रियान्सर्वान्ब्राह्मणेषु प्रतिश्रुतम् ॥

05-177-013a ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव रणे यदि ।

05-177-013c ब्रह्मद्विड्भविता तं वै हनिष्यामीति भार्गव ॥

05-177-014a शरणं हि प्रपन्नानां भीतानां जीवितार्थिनाम् ।

05-177-014c न शक्ष्यामि परित्यागं कर्तुं जीवन्कथंचन ॥

05-177-015a यश्च क्षत्रं रणे कृत्स्नं विजेष्यति समागतम् ।

05-177-015c दृष्ट्वात्मानमहं तं च हनिष्यामीति भार्गव ॥

05-177-016a स एवं विजयी राम भीष्मः कुरुकुलोद्वहः ।

05-177-016c तेन युध्यस्व संग्रामे समेत्य भृगुनन्दन ॥

05-177-017 राम उवाच

05-177-017a स्मराम्यहं पूर्वकृतां प्रतिज्ञामृषिसत्तम ।

05-177-017c तथैव च करिष्यामि यथा साम्नैव लप्स्यते ॥

- 05-177-018a कार्यमेतन्महद्ब्रह्मन्काशिकन्यामनोगतम् ।
 05-177-018c गमिष्यामि स्वयं तत्र कन्यामादाय यत्र सः ॥
 05-177-019a यदि भीष्मो रणश्लाघी न करिष्यति मे वचः ।
 05-177-019c हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमिति मे निश्चिता मतिः ॥
 05-177-020a न हि बाणा मयोत्सृष्टाः सज्जन्तीह शरीरिणाम् ।
 05-177-020c कायेषु विदितं तुभ्यं पुरा क्षत्रियसंगरे ॥

05-177-021 भीष्म उवाच

- 05-177-021a एवमुक्त्वा ततो रामः सह तैर्ब्रह्मवादिभिः ।
 05-177-021c प्रयाणाय मतिं कृत्वा समुत्तस्थौ महामनाः ॥
 05-177-022a ततस्ते तामुषित्वा तु रजनीं तत्र तापसाः ।
 05-177-022c हुताग्नयो जप्तजप्याः प्रतस्थुर्मज्जिघांसया ॥
 05-177-023a अभ्यगच्छत्ततो रामः सह तैर्ब्राह्मणर्षभैः ।
 05-177-023c कुरुक्षेत्रं महाराज कन्यया सह भारत ॥
 05-177-024a न्यविशन्त ततः सर्वे परिगृह्य सरस्वतीम् ।
 05-177-024c तापसास्ते महात्मानो भृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः ॥

05-178-001 भीष्म उवाच

- 05-178-001a ततस्तृतीये दिवसे समे देशे व्यवस्थितः ।
 05-178-001c प्रेषयामास मे राजन्प्राप्तोऽस्मीति महाव्रतः ॥
 05-178-002a तमागतमहं श्रुत्वा विषयान्तं महाबलम् ।
 05-178-002c अभ्यगच्छं जवेनाशु प्रीत्या तेजोनिधिं प्रभुम् ॥
 05-178-003a गां पुरस्कृत्य राजेन्द्र ब्राह्मणैः परिवारितः ।
 05-178-003c ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च तथैव च पुरोहितैः ॥
 05-178-004a स मामभिगतं दृष्ट्वा जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 05-178-004c प्रतिजग्राह तां पूजां वचनं चेदमब्रवीत् ॥
 05-178-005a भीष्म कां बुद्धिमास्थाय काशिराजसुता त्वया ।
 05-178-005c अकामेयमिहानीता पुनश्चैव विसर्जिता ॥
 05-178-006a विभ्रंशिता त्वया हीयं धर्मावाप्तेः परावरात् ।
 05-178-006c परामृष्टां त्वया हीमां को हि गन्तुमिहार्हति ॥
 05-178-007a प्रत्याख्याता हि शाल्वेन त्वया नीतेति भारत ।
 05-178-007c तस्मादिमां मन्ययोगात्प्रतिगृह्णीष्व भारत ॥

05-178-008a	स्वधर्मं पुरुषव्याघ्र राजपुत्री लभत्वियम् ।
05-178-008c	न युक्तमवमानोऽयं कर्तुं राज्ञा त्वयानघ ॥
05-178-009a	ततस्तं नातिमनसं समुदीक्ष्याहमब्रुवम् ।
05-178-009c	नाहमेनां पुनर्दद्यां भ्रात्रे ब्रह्मन्कथंचन ॥
05-178-010a	शाल्वस्याहमिति प्राह पुरा मामिह भार्गव ।
05-178-010c	मया चैवाभ्यनुज्ञाता गता सौभपुरं प्रति ॥
05-178-011a	न भयान्नाप्यनुक्रोशान्न लोभान्नार्थकाम्यया ।
05-178-011c	क्षत्रधर्ममहं जह्यामिति मे व्रतमाहितम् ॥
05-178-012a	अथ मामब्रवीद्रामः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
05-178-012c	न करिष्यसि चेदेतद्वाक्यं मे कुरुपुंगव ॥
05-178-013a	हनिष्यामि सहामात्यं त्वामद्येति पुनः पुनः ।
05-178-013c	संरम्भादब्रवीद्रामः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥
05-178-014a	तमहं गीर्भिरिष्टाभिः पुनः पुनररिंदमम् ।
05-178-014c	अयाचं भृगुशार्दूलं न चैव प्रशशाम सः ॥
05-178-015a	तमहं प्रणम्य शिरसा भूयो ब्राह्मणसत्तमम् ।
05-178-015c	अब्रुवं कारणं किं तद्यत्त्वं योद्धुमिहेच्छसि ॥
05-178-016a	इष्वस्त्रं मम बालस्य भवतैव चतुर्विधम् ।
05-178-016c	उपदिष्टं महाबाहो शिष्योऽस्मि तव भार्गव ॥
05-178-017a	ततो मामब्रवीद्रामः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
05-178-017c	जानीषे मां गुरुं भीष्म न चेमां प्रतिगृह्णसे ॥
05-178-017e	सुतां काश्यस्य कौरव्य मत्प्रियार्थं महीपते ॥
05-178-018a	न हि ते विद्यते शान्तिरन्यथा कुरुनन्दन ।
05-178-018c	गृहाणेमां महाबाहो रक्षस्व कुलमात्मनः ॥
05-178-018e	त्वया विभ्रंशिता हीयं भर्तारं नाभिगच्छति ॥
05-178-019a	तथा ब्रुवन्तं तमहं रामं परपुरंजयम् ।
05-178-019c	नैतदेवं पुनर्भावि ब्रह्मर्षे किं श्रमेण ते ॥
05-178-020a	गुरुत्वं त्वयि संप्रेक्ष्य जामदग्न्य पुरातनम् ।
05-178-020c	प्रसादये त्वां भगवंस्त्यक्तैषा हि पुरा मया ॥
05-178-021a	को जातु परभावां हि नारीं व्यालीमिव स्थिताम् ।
05-178-021c	वासयेत गृहे जानन्त्रीणां दोषान्महात्ययान् ॥
05-178-022a	न भयाद्वासवस्यापि धर्मं जह्यां महाद्युते ।

05-178-022c	प्रसीद मा वा यद्वा ते कार्यं तत्कुरु माचिरम् ॥
05-178-023a	अयं चापि विशुद्धात्मन्पुराणे श्रूयते विभो ।
05-178-023c	मरुत्तेन महाबुद्धे गीतः श्लोको महात्मना ॥
05-178-024a	गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
05-178-024c	उत्पथप्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥
05-178-025a	स त्वं गुरुरिति प्रेम्णा मया संमानितो भृशम् ।
05-178-025c	गुरुवृत्तं न जानीषे तस्माद्योत्स्याम्यहं त्वया ॥
05-178-026a	गुरुं न हन्यां समरे ब्राह्मणं च विशेषतः ।
05-178-026c	विशेषतस्तपोवृद्धमेवं क्षान्तं मया तव ॥
05-178-027a	उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा ब्राह्मणं क्षत्रबन्धुवत् ।
05-178-027c	यो हन्यात्समरे क्रुद्धो युध्यन्तमपलायिनम् ॥
05-178-027e	ब्रह्महत्या न तस्य स्यादिति धर्मेषु निश्चयः ॥
05-178-028a	क्षत्रियाणां स्थितो धर्मे क्षत्रियोऽस्मि तपोधन ।
05-178-028c	यो यथा वर्तते यस्मिंस्तथा तस्मिन्प्रवर्तयन् ॥
05-178-028e	नाधर्मं समवाप्नोति नरः श्रेयश्च विन्दति ॥
05-178-029a	अर्थे वा यदि वा धर्मे समर्थो देशकालवित् ।
05-178-029c	अनर्थसंशयापन्नः श्रेयान्निःसंशयेन च ॥
05-178-030a	यस्मात्संशयितेऽर्थेऽस्मिन्यथान्यायं प्रवर्तसे ।
05-178-030c	तस्माद्योत्स्यामि सहितस्त्वया राम महाहवे ॥
05-178-030e	पश्य मे बाहुवीर्यं च विक्रमं चातिमानुषम् ॥
05-178-031a	एवं गतेऽपि तु मया यच्छक्यं भृगुनन्दन ।
05-178-031c	तत्करिष्ये कुरुक्षेत्रे योत्स्ये विप्र त्वया सह ॥
05-178-031e	द्वंद्वे राम यथेष्टं ते सज्जो भव महामुने ॥
05-178-032a	तत्र त्वं निहतो राम मया शरशताचितः ।
05-178-032c	लप्स्यसे निर्जिताँल्लोकाञ्छस्त्रपूतो महारणे ॥
05-178-033a	स गच्छ विनिवर्तस्व कुरुक्षेत्रं रणप्रिय ।
05-178-033c	तत्रैष्यामि महाबाहो युद्धाय त्वां तपोधन ॥
05-178-034a	अपि यत्र त्वया राम कृतं शौचं पुरा पितुः ।
05-178-034c	तत्राहमपि हत्वा त्वां शौचं कर्तास्मि भार्गव ॥
05-178-035a	तत्र गच्छस्व राम त्वं त्वरितं युद्धदुर्मद ।
05-178-035c	व्यपनेष्यामि ते दर्पं पौराणं ब्राह्मणब्रुव ॥

05-178-036a	यच्चापि कत्थसे राम बहुशः परिषत्सु वै ।
05-178-036c	निर्जिताः क्षत्रिया लोके मयैकेनेति तच्छृणु ॥
05-178-037a	न तदा जायते भीष्मो मद्विधः क्षत्रियोऽपि वा ।
05-178-037c	यस्ते युद्धमयं दर्पं कामं च व्यपनाशयेत् ॥
05-178-038a	सोऽहं जातो महाबाहो भीष्मः परपुरंजयः ।
05-178-038c	व्यपनेष्यामि ते दर्पं युद्धे राम न संशयः ॥

05-179-001 भीष्म उवाच

05-179-001a	ततो मामब्रवीद्रामः प्रहसन्निव भारत ।
05-179-001c	दिष्ट्या भीष्म मया सार्धं युद्धमिच्छसि संगरे ॥
05-179-002a	अयं गच्छामि कौरव्य कुरुक्षेत्रं त्वया सह ।
05-179-002c	भाषितं तत्करिष्यामि तत्रागच्छेः परंतप ॥
05-179-003a	तत्र त्वां निहतं माता मया शरशताचितम् ।
05-179-003c	जाह्नवी पश्यतां भीष्म गृध्रकङ्कबडाशनम् ॥
05-179-004a	कृपणं त्वामभिप्रेक्ष्य सिद्धचारणसेविता ।
05-179-004c	मया विनिहतं देवी रोदतामद्य पार्थिव ॥
05-179-005a	अतदर्हा महाभागा भगीरथसुता नदी ।
05-179-005c	या त्वामजीजनन्मन्दं युद्धकामुकमातुरम् ॥
05-179-006a	एहि गच्छ मया भीष्म युद्धमद्यैव वर्तताम् ।
05-179-006c	गृहाण सर्वं कौरव्य रथादि भरतर्षभ ॥
05-179-007a	इति ब्रुवाणं तमहं रामं परपुरंजयम् ।
05-179-007c	प्रणम्य शिरसा राजन्नेवमस्त्वित्यथाब्रुवम् ॥
05-179-008a	एवमुक्त्वा ययौ रामः कुरुक्षेत्रं युयुत्सया ।
05-179-008c	प्रविश्य नगरं चाहं सत्यवत्यै न्यवेदयम् ॥
05-179-009a	ततः कृतस्वस्त्ययनो मात्रा प्रत्यभिनन्दितः ।
05-179-009c	द्विजातीन्वाच्य पुण्याहं स्वस्ति चैव महाद्युते ॥
05-179-010a	रथमास्थाय रुचिरं राजतं पाण्डुरैर्हयैः ।
05-179-010c	सूपस्करं स्वधिष्ठानं वैयाघ्रपरिवारणम् ॥
05-179-011a	उपपन्नं महाशस्त्रैः सर्वोपकरणान्वितम् ।
05-179-011c	तत्कुलीनेन वीरेण हयशास्त्रविदा नृप ॥
05-179-012a	युक्तं सूतेन शिष्टेन बहुशो दृष्टकर्मणा ।
05-179-012c	दंशितः पाण्डुरेणाहं कवचेन वपुष्मता ॥

05-179-013a	पाण्डुरं कार्मुकं गृह्य प्रायां भरतसत्तम ।
05-179-013c	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ॥
05-179-014a	पाण्डुरैश्चामरैश्चापि वीज्यमानो नराधिप ।
05-179-014c	शुक्लवासाः सितोष्णीषः सर्वशुक्लविभूषणः ॥
05-179-015a	स्तूयमानो जयाशीर्भिर्निष्क्रम्य गजसाह्वयात् ।
05-179-015c	कुरुक्षेत्रं रणक्षेत्रमुपायां भरतर्षभ ॥
05-179-016a	ते हयाश्चोदितास्तेन सूतेन परमाहवे ।
05-179-016c	अवहन्मां भृशं राजन्मनोमारुतरंहसः ॥
05-179-017a	गत्वाहं तत्कुरुक्षेत्रं स च रामः प्रतापवान् ।
05-179-017c	युद्धाय सहसा राजन्पराक्रान्तौ परस्परम् ॥
05-179-018a	ततः संदर्शनेऽतिष्ठं रामस्यातितपस्विनः ।
05-179-018c	प्रगृह्य शङ्खप्रवरं ततः प्राधममुत्तमम् ॥
05-179-019a	ततस्तत्र द्विजा राजंस्तापसाश्च वनौकसः ।
05-179-019c	अपश्यन्त रणं दिव्यं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥
05-179-020a	ततो दिव्यानि माल्यानि प्रादुरासन्मुहुर्मुहुः ।
05-179-020c	वादित्राणि च दिव्यानि मेघवृन्दानि चैव ह ॥
05-179-021a	ततस्ते तापसाः सर्वे भार्गवस्यानुयायिनः ।
05-179-021c	प्रेक्षकाः समपद्यन्त परिवार्य रणाजिरम् ॥
05-179-022a	ततो मामब्रवीद्देवी सर्वभूतहितैषिणी ।
05-179-022c	माता स्वरूपिणी राजन्किमिदं ते चिकीर्षितम् ॥
05-179-023a	गत्वाहं जामदग्न्यं तं प्रयाचिष्ये कुरूद्वह ।
05-179-023c	भीष्मेण सह मा योत्सीः शिष्येणेति पुनः पुनः ॥
05-179-024a	मा मैवं पुत्र निर्बन्धं कुरु विप्रेण पार्थिव ।
05-179-024c	जामदग्न्येन समरे योद्धुमित्यवभर्त्सयत् ॥
05-179-025a	किं न वै क्षत्रियहरो हरतुल्यपराक्रमः ।
05-179-025c	विदितः पुत्र रामस्ते यतस्त्वं योद्धुमिच्छसि ॥
05-179-026a	ततोऽहमब्रुवं देवीमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
05-179-026c	सर्वं तद्भरतश्रेष्ठ यथावृत्तं स्वयंवरे ॥
05-179-027a	यथा च रामो राजेन्द्र मया पूर्वं प्रसादितः ।
05-179-027c	काशिराजसुतायाश्च यथा कामः पुरातनः ॥
05-179-028a	ततः सा राममभ्येत्य जननी मे महानदी ।

- 05-179-028c मदर्थं तमृषिं देवी क्षमयामास भार्गवम् ॥
 05-179-028e भीष्मेण सह मा योत्सीः शिष्येणेति वचोऽब्रवीत् ॥
 05-179-029a स च तामाह याचन्तीं भीष्ममेव निवर्तय ।
 05-179-029c न हि मे कुरुते काममित्यहं तमुपागमम् ॥

05-179-030 संजय उवाच

- 05-179-030a ततो गङ्गा सुतस्नेहाद्भीष्मं पुनरुपागमत् ।
 05-179-030c न चास्याः सोऽकरोद्वाक्यं क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥
 05-179-031a अथादृश्यत धर्मात्मा भृगुश्रेष्ठो महातपाः ।
 05-179-031c आह्वयामास च पुनर्युद्धाय द्विजसत्तमः ॥

05-180-001 भीष्म उवाच

- 05-180-001a तमहं स्मयन्निव रणे प्रत्यभाषं व्यवस्थितम् ।
 05-180-001c भूमिष्ठं नोत्सहे योद्धुं भवन्तं रथमास्थितः ॥
 05-180-002a आरोह स्यन्दनं वीर कवचं च महाभुज ।
 05-180-002c बधान समरे राम यदि योद्धुं मयेच्छसि ॥
 05-180-003a ततो मामब्रवीद्रामः स्मयमानो रणाजिरे ।
 05-180-003c रथो मे मेदिनी भीष्म वाहा वेदाः सदश्ववत् ॥
 05-180-004a सूतो मे मातरिश्वा वै कवचं वेदमातरः ।
 05-180-004c सुसंवीतो रणे ताभिर्योत्स्येऽहं कुरुनन्दन ॥
 05-180-005a एवं ब्रुवाणो गान्धारे रामो मां सत्यविक्रमः ।
 05-180-005c शरव्रातेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥
 05-180-006a ततोऽपश्यं जामदग्न्यं रथे दिव्ये व्यवस्थितम् ।
 05-180-006c सर्वायुधधरे श्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने ॥
 05-180-007a मनसा विहिते पुण्ये विस्तीर्णे नगरोपमे ।
 05-180-007c दिव्याश्वयुजि संनद्धे काञ्चनेन विभूषिते ॥
 05-180-008a ध्वजेन च महाबाहो सोमालंकृतलक्ष्मणा ।
 05-180-008c धनुर्धरो बद्धतूणो बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ॥
 05-180-009a सारथ्यं कृतवांस्तत्र युयुत्सोरकृतव्रणः ।
 05-180-009c सखा वेदविदत्यन्तं दयितो भार्गवस्य ह ॥
 05-180-010a आह्वयानः स मां युद्धे मनो हर्षयतीव मे ।
 05-180-010c पुनः पुनरभिक्रोशन्नभियाहीति भार्गवः ॥

05-180-011a	तमादित्यमिवोद्यन्तमनाधृष्यं महाबलम् ।
05-180-011c	क्षत्रियान्तकरं राममेकमेकः समासदम् ॥
05-180-012a	ततोऽहं बाणपातेषु त्रिषु वाहान्निगृह्य वै ।
05-180-012c	अवतीर्य धनुर्यस्य पदातिरृषिसत्तमम् ॥
05-180-013a	अभ्यगच्छं तदा राममर्चिष्यन्द्विजसत्तमम् ।
05-180-013c	अभिवाद्य चैनं विधिवदब्रुवं वाक्यमुत्तमम् ॥
05-180-014a	योत्स्ये त्वया रणे राम विशिष्टेनाधिकेन च ।
05-180-014c	गुरुणा धर्मशीलेन जयमाशास्स्व मे विभो ॥

05-180-015 राम उवाच

05-180-015a	एवमेतत्कुरुश्रेष्ठ कर्तव्यं भूतिमिच्छता ।
05-180-015c	धर्मो ह्येष महाबाहो विशिष्टैः सह युध्यताम् ॥
05-180-016a	शपेयं त्वां न चेदेवमागच्छेथा विशां पते ।
05-180-016c	युध्यस्व त्वं रणे यत्तो धैर्यमालम्ब्य कौरव ॥
05-180-017a	न तु ते जयमाशासे त्वां हि जेतुमहं स्थितः ।
05-180-017c	गच्छ युध्यस्व धर्मेण प्रीतोऽस्मि चरितेन ते ॥

05-180-018 भीष्म उवाच

05-180-018a	ततोऽहं तं नमस्कृत्य रथमारुह्य सत्वरः ।
05-180-018c	प्राध्मापयं रणे शङ्खं पुनर्हेमविभूषितम् ॥
05-180-019a	ततो युद्धं समभवन्मम तस्य च भारत ।
05-180-019c	दिवसान्सुबहूत्राजन्परस्परजिगीषया ॥
05-180-020a	स मे तस्मिन्नणे पूर्वं प्राहरत्कङ्कपत्रिभिः ।
05-180-020c	षष्ट्या शतैश्च नवभिः शराणामग्निवर्चसाम् ॥
05-180-021a	चत्वारस्तेन मे वाहाः सूतश्चैव विशां पते ।
05-180-021c	प्रतिरुद्धास्तथैवाहं समरे दंशितः स्थितः ॥
05-180-022a	नमस्कृत्य च देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च भारत ।
05-180-022c	तमहं स्मयन्निव रणे प्रत्यभाषं व्यवस्थितम् ॥
05-180-023a	आचार्यता मानिता मे निर्मर्यादे ह्यपि त्वयि ।
05-180-023c	भूयस्तु शृणु मे ब्रह्मन्संपदं धर्मसंग्रहे ॥
05-180-024a	ये ते वेदाः शरीरस्था ब्राह्मण्यं यच्च ते महत् ।
05-180-024c	तपश्च सुमहत्तप्तं न तेभ्यः प्रहराम्यहम् ॥

05-180-025a	प्रहरे क्षत्रधर्मस्य यं त्वं राम समास्थितः ।
05-180-025c	ब्राह्मणः क्षत्रियत्वं हि याति शस्त्रसमुद्यमात् ॥
05-180-026a	पश्य मे धनुषो वीर्यं पश्य बाह्वोर्बलं च मे ।
05-180-026c	एष ते कार्मुकं वीर द्विधा कुर्मि ससायकम् ॥
05-180-027a	तस्याहं निशितं भल्लं प्राहिण्वं भरतर्षभ ।
05-180-027c	तेनास्य धनुषः कोटिशिच्छन्ना भूमिमथागमत् ॥
05-180-028a	नव चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।
05-180-028c	प्राहिण्वं कङ्कपत्राणां जामदग्न्यरथं प्रति ॥
05-180-029a	काये विषक्तास्तु तदा वायुनाभिसमीरिताः ।
05-180-029c	चेलुः क्षरन्तो रुधिरं नागा इव च ते शराः ॥
05-180-030a	क्षतजोक्षितसर्वाङ्गः क्षरन्स रुधिरं व्रणैः ।
05-180-030c	बभौ रामस्तदा राजन्मेरुर्धातूनिवोत्सृजन् ॥
05-180-031a	हेमन्तान्तेऽशोक इव रक्तस्तबकमण्डितः ।
05-180-031c	बभौ रामस्तदा राजन्क्वचित्किंशुकसंनिभः ॥
05-180-032a	ततोऽन्यद्भनुरादाय रामः क्रोधसमन्वितः ।
05-180-032c	हेमपुङ्खान्सुनिशिताञ्शरांस्तान्हि ववर्ष सः ॥
05-180-033a	ते समासाद्य मां रौद्रा बहुधा मर्मभेदिनः ।
05-180-033c	अकम्पयन्महावेगाः सर्पानलविषोपमाः ॥
05-180-034a	ततोऽहं समवष्टभ्य पुनरात्मानमाहवे ।
05-180-034c	शतसंख्यैः शरैः क्रुद्धस्तदा राममवाकिरम् ॥
05-180-035a	स तैरग्न्यर्कसंकाशैः शरैराशीविषोपमैः ।
05-180-035c	शितैरभ्यर्दितो रामो मन्दचेता इवाभवत् ॥
05-180-036a	ततोऽहं कृपयाविष्टो विनिन्द्यात्मानमात्मना ।
05-180-036c	धिग्धिगित्यब्रुवं युद्धं क्षत्रं च भरतर्षभ ॥
05-180-037a	असकृच्चाब्रुवं राजञ्शोकवेगपरिप्लुतः ।
05-180-037c	अहो बत कृतं पापं मयेदं क्षत्रकर्मणा ॥
05-180-038a	गुरुद्विजातिर्धर्मात्मा यदेवं पीडितः शरैः ।
05-180-038c	ततो न प्राहरं भूयो जामदग्न्याय भारत ॥
05-180-039a	अथावताप्य पृथिवीं पूषा दिवससंक्षये ।
05-180-039c	जगामास्तं सहस्रांशुस्ततो युद्धमुपारमत् ॥

05-181-001 भीष्म उवाच

05-181-001a	आत्मनस्तु ततः सूतो हयानां च विशां पते ।
05-181-001c	मम चापनयामास शल्यान्कुशलसंमतः ॥
05-181-002a	स्नातोपवृत्तैस्तुरगैर्लब्धतोयैरविह्वलैः ।
05-181-002c	प्रभात उदिते सूर्ये ततो युद्धमवर्तत ॥
05-181-003a	दृष्ट्वा मां तूर्णमायान्तं दंशितं स्यन्दने स्थितम् ।
05-181-003c	अकरोद्रथमत्यर्थं रामः सज्जं प्रतापवान् ॥
05-181-004a	ततोऽहं राममायान्तं दृष्ट्वा समरकाङ्क्षिणम् ।
05-181-004c	धनुःश्रेष्ठं समुत्सृज्य सहसावतरं रथात् ॥
05-181-005a	अभिवाद्य तथैवाहं रथमारुह्य भारत ।
05-181-005c	युयुत्सुर्जामदग्न्यस्य प्रमुखे वीतभीः स्थितः ॥
05-181-006a	ततो मां शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
05-181-006c	अहं च शरवर्षेण वर्षन्तं समवाकिरम् ॥
05-181-007a	संकुब्धो जामदग्न्यस्तु पुनरेव पतत्रिणः ।
05-181-007c	प्रेषयामास मे राजन्दीप्तास्यानुरगानिव ॥
05-181-008a	तानहं निशितैर्भल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
05-181-008c	अच्छिदं सहसा राजन्नन्तरिक्षे पुनः पुनः ॥
05-181-009a	ततस्त्वस्त्राणि दिव्यानि जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
05-181-009c	मयि प्रचोदयामास तान्यहं प्रत्यषेधयम् ॥
05-181-010a	अस्त्रैरेव महाबाहो चिकीर्षन्नधिकां क्रियाम् ।
05-181-010c	ततो दिवि महान्नादः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
05-181-011a	ततोऽहमस्त्रं वायव्यं जामदग्न्ये प्रयुक्तवान् ।
05-181-011c	प्रत्याजघ्ने च तद्रामो गुह्यकास्त्रेण भारत ॥
05-181-012a	ततोऽस्त्रमहमाग्नेयमनुमन्त्र्य प्रयुक्तवान् ।
05-181-012c	वारुणेनैव रामस्तद्वारयामास मे विभुः ॥
05-181-013a	एवमस्त्राणि दिव्यानि रामस्याहमवारयम् ।
05-181-013c	रामश्च मम तेजस्वी दिव्यास्त्रविदरिदमः ॥
05-181-014a	ततो मां सव्यतो राजन्नामः कुर्वन्द्विजोत्तमः ।
05-181-014c	उरस्यविध्यत्संकुब्धो जामदग्न्यो महाबलः ॥
05-181-015a	ततोऽहं भरतश्रेष्ठ संन्यषीदं रथोत्तमे ।
05-181-015c	अथ मां कश्मलाविष्टं सूतस्तूर्णमपावहत् ॥
05-181-015e	गोरुतं भरतश्रेष्ठ रामबाणप्रपीडितम् ॥

05-181-016a	ततो मामपयातं वै भृशं विद्धमचेतसम् ।
05-181-016c	रामस्यानुचरा हृष्टाः सर्वे दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः ॥
05-181-016e	अकृतव्रणप्रभृतयः काशिकन्या च भारत ॥
05-181-017a	ततस्तु लब्धसंज्ञोऽहं ज्ञात्वा सूतमथाब्रुवम् ।
05-181-017c	याहि सूत यतो रामः सज्जोऽहं गतवेदनः ॥
05-181-018a	ततो मामवहत्सूतो हयैः परमशोभितैः ।
05-181-018c	नृत्यद्भिरिव कौरव्य मारुतप्रतिमैर्गतौ ॥
05-181-019a	ततोऽहं राममासाद्य बाणजालेन कौरव ।
05-181-019c	अवाकिरं सुसंरब्धः संरब्धं विजिगीषया ॥
05-181-020a	तानापतत एवासौ रामो बाणानजिह्मगान् ।
05-181-020c	बाणैरेवाच्छिनत्तूर्णमेकैकं त्रिभिराहवे ॥
05-181-021a	ततस्ते मृदिताः सर्वे मम बाणाः सुसंशिताः ।
05-181-021c	रामबाणैर्द्विधा छिन्नाः शतशोऽथ महाहवे ॥
05-181-022a	ततः पुनः शरं दीप्तं सुप्रभं कालसंमितम् ।
05-181-022c	असृजं जामदग्न्याय रामायाहं जिघांसया ॥
05-181-023a	तेन त्वभिहतो गाढं बाणच्छेदवशं गतः ।
05-181-023c	मुमोह सहसा रामो भूमौ च निपपात ह ॥
05-181-024a	ततो हाहाकृतं सर्वं रामे भूतलमाश्रिते ।
05-181-024c	जगद्भारत संविग्नं यथार्कपतनेऽभवत् ॥
05-181-025a	तत एनं सुसंविग्नाः सर्व एवाभिदुद्रुवुः ।
05-181-025c	तपोधनास्ते सहसा काश्या च भृगुनन्दनम् ॥
05-181-026a	त एनं संपरिष्वज्य शनैराश्वासयंस्तदा ।
05-181-026c	पाणिभिर्जलशीतैश्च जयाशीर्भिश्च कौरव ॥
05-181-027a	ततः स विह्वलो वाक्यं राम उत्थाय माब्रवीत् ।
05-181-027c	तिष्ठ भीष्म हतोऽसीति बाणं संधाय कार्मुके ॥
05-181-028a	स मुक्तो न्यपतत्तूर्णं पार्श्वे सव्ये महाहवे ।
05-181-028c	येनाहं भृशसंविग्नो व्याघूर्णित इव द्रुमः ॥
05-181-029a	हत्वा हयांस्ततो राजञ्शीघ्रास्त्रेण महाहवे ।
05-181-029c	अवाकिरन्मां विश्रब्धो बाणैस्तैर्लोमवाहिभिः ॥
05-181-030a	ततोऽहमपि शीघ्रास्त्रं समरेऽप्रतिवारणम् ।
05-181-030c	अवासृजं महाबाहो तेऽन्तराधिष्ठिताः शराः ॥

- 05-181-030e रामस्य मम चैवाशु व्योमावृत्य समन्ततः ॥
- 05-181-031a न स्म सूर्यः प्रतपति शरजालसमावृतः ।
- 05-181-031c मातरिश्वान्तरे तस्मिन्मेघरुद्ध इवानदत् ॥
- 05-181-032a ततो वायोः प्रकम्पाच्च सूर्यस्य च मरीचिभिः ।
- 05-181-032c अभितापात्स्वभावाच्च पावकः समजायत ॥
- 05-181-033a ते शराः स्वसमुत्थेन प्रदीप्ताश्चित्रभानुना ।
- 05-181-033c भूमौ सर्वे तदा राजन्भस्मभूताः प्रपेदिरे ॥
- 05-181-034a तदा शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
- 05-181-034c अयुतान्यथ खर्वाणि निखर्वाणि च कौरव ॥
- 05-181-034e रामः शराणां संक्रुद्धो मयि तूर्णमपातयत् ॥
- 05-181-035a ततोऽहं तानपि रणे शरैराशीविषोपमैः ।
- 05-181-035c संछिद्य भूमौ नृपतेऽपातयं पन्नगानिव ॥
- 05-181-036a एवं तदभवद्युद्धं तदा भरतसत्तम ।
- 05-181-036c संध्याकाले व्यतीते तु व्यपायात्स च मे गुरुः ॥
- 05-182-001 भीष्म उवाच**
- 05-182-001a समागतस्य रामेण पुनरेवातिदारुणम् ।
- 05-182-001c अन्येद्युस्तुमुलं युद्धं तदा भरतसत्तम ॥
- 05-182-002a ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ।
- 05-182-002c अयोजयत धर्मात्मा दिवसे दिवसे विभुः ॥
- 05-182-003a तान्यहं तत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणि भारत ।
- 05-182-003c व्यधमं तुमुले युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥
- 05-182-004a अस्त्रैरस्त्रेषु बहुधा हतेष्वथ च भार्गवः ।
- 05-182-004c अक्रुध्यत महातेजास्त्यक्तप्राणः स संयुगे ॥
- 05-182-005a ततः शक्तिं प्राहिणोद्धोररूपा;मस्त्रै रुद्धो जामदग्न्यो महात्मा ।
- 05-182-005c कालोत्सृष्टां प्रज्वलितामिवोल्कां; संदीप्ताग्रां तेजसावृत्य लोकान् ॥
- 05-182-006a ततोऽहं तामिषुभिर्दीप्यमानैः; समायान्तीमन्तकालार्कदीप्ताम् ।
- 05-182-006c छित्त्वा त्रिधा पातयामास भूमौ; ततो ववौ पवनः पुण्यगन्धिः ॥
- 05-182-007a तस्यां छिन्नायां क्रोधदीप्तोऽथ रामः; शक्तीर्घोराः प्राहिणोद्द्वादशान्याः ।
- 05-182-007c तासां रूपं भारत नोत शक्यं; तेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैव वक्तुम् ॥
- 05-182-008a किं त्वेवाहं विह्वलः संप्रदृश्य; दिग्भ्यः सर्वास्ता महोल्का इवाग्नेः ।

05-182-008c	नानारूपास्तेजसोग्रेण दीप्ता; यथादित्या द्वादश लोकसंक्षये ॥
05-182-009a	ततो जालं बाणमयं विवृत्य; संदृश्य भित्त्वा शरजालेन राजन् ।
05-182-009c	द्वादशेषून्प्राहिणवं रणेऽहं; ततः शक्तीर्व्यधमं घोररूपाः ॥
05-182-010a	ततोऽपरा जामदग्न्यो महात्मा; शक्तीर्घोराः प्राक्षिपद्धेमदण्डाः ।
05-182-010c	विचित्रिताः काञ्चनपट्टनद्धा; यथा महोल्का ज्वलितास्तथा ताः ॥
05-182-011a	ताश्चाप्युग्राश्चर्मणा वारयित्वा; खड्गेनाजौ पातिता मे नरेन्द्र ।
05-182-011c	बाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्य संख्ये; दिव्यांश्चाश्वानभ्यवर्षं ससूतान् ॥
05-182-012a	निर्मुक्तानां पन्नगानां सरूपा; दृष्ट्वा शक्तीर्हेमचित्रा निकृताः ।
05-182-012c	प्रादुश्चक्रे दिव्यमस्त्रं महात्मा; क्रोधाविष्टो हैहयेशप्रमाथी ॥
05-182-013a	ततः श्रेण्यः शलभानामिवोग्राः; समापेतुर्विशिखानां प्रदीप्ताः ।
05-182-013c	समाचिनोच्चापि भृशं शरीरं; हयान्सूतं सरथं चैव मह्यम् ॥
05-182-014a	रथः शरैर्मे निचितः सर्वतोऽभू; तथा हयाः सारथिश्चैव राजन् ।
05-182-014c	युगं रथेषा च तथैव चक्रे; तथैवाक्षः शरकृत्तोऽथ भग्नः ॥
05-182-015a	ततस्तस्मिन्बाणवर्षे व्यतीते; शरौघेण प्रत्यवर्षं गुरुं तम् ।
05-182-015c	स विक्षतो मार्गणैर्ब्रह्मराशि; देहादजस्रं मुमुचे भूरि रक्तम् ॥
05-182-016a	यथा रामो बाणजालाभितप्तः; तथैवाहं सुभृशं गाढविद्धः ।
05-182-016c	ततो युद्धं व्यरमच्चापराह्णे; भानावस्तं प्रार्थयाने महीध्रम् ॥

05-183-001 भीष्म उवाच

05-183-001a	ततः प्रभाते राजेन्द्र सूर्ये विमल उद्गते ।
05-183-001c	भार्गवस्य मया सार्धं पुनर्युद्धमवर्तत ॥
05-183-002a	ततो भ्रान्ते रथे तिष्ठन्नामः प्रहरतां वरः ।
05-183-002c	ववर्ष शरवर्षाणि मयि शक्र इवाचले ॥
05-183-003a	तेन सूतो मम सुहृच्छरवर्षेण ताडितः ।
05-183-003c	निपपात रथोपस्थे मनो मम विषादयन् ॥
05-183-004a	ततः सूतः स मेऽत्यर्थं कश्मलं प्राविशन्महत् ।
05-183-004c	पृथिव्यां च शराघातान्निपपात मुमोह च ॥
05-183-005a	ततः सूतोऽजहात्प्राणात्रामबाणप्रपीडितः ।
05-183-005c	मुहूर्तादिव राजेन्द्र मां च भीराविशत्तदा ॥
05-183-006a	ततः सूते हते राजन्क्षिपतस्तस्य मे शरान् ।
05-183-006c	प्रमत्तमनसो रामः प्राहिणोन्मृत्युसंमितान् ॥
05-183-007a	ततः सूतव्यसनिनं विप्लुतं मां स भार्गवः ।

05-183-007c	शरेणाभ्यहनद्राढं विकृष्य बलवद्धनुः ॥
05-183-008a	स मे जत्र्वन्तरे राजन्निपत्य रुधिराशनः ।
05-183-008c	मयैव सह राजेन्द्र जगाम वसुधातलम् ॥
05-183-009a	मत्वा तु निहतं रामस्ततो मां भरतर्षभ ।
05-183-009c	मेघवद्व्यनदच्चोच्चैर्जहृषे च पुनः पुनः ॥
05-183-010a	तथा तु पतिते राजन्मयि रामो मुदा युतः ।
05-183-010c	उदक्रोशन्महानादं सह तैरनुयायिभिः ॥
05-183-011a	मम तत्राभवन्ये तु कौरवाः पार्श्वतः स्थिताः ।
05-183-011c	आगता ये च युद्धं तज्जनास्तत्र दिदृक्षवः ॥
05-183-011e	आर्तिं परमिकां जग्मुस्ते तदा मयि पातिते ॥
05-183-012a	ततोऽपश्यं पातितो राजसिंहः द्विजानष्टौ सूर्यहुताशनाभान् ।
05-183-012c	ते मां समन्तात्परिवार्य तस्थुः; स्वबाहुभिः परिगृह्याजिमध्ये ॥
05-183-013a	रक्ष्यमाणश्च तैर्विप्रैर्नाहं भूमिमुपास्पृशम् ।
05-183-013c	अन्तरिक्षे स्थितो ह्यस्मि तैर्विप्रैर्बान्धवैरिव ॥
05-183-013e	स्वपन्निवान्तरिक्षे च जलबिन्दुभिरुक्षितः ॥
05-183-014a	ततस्ते ब्राह्मणा राजन्नब्रुवन्परिगृह्य माम् ।
05-183-014c	मा भैरिति समं सर्वे स्वस्ति तेऽस्त्विति चासकृत् ॥
05-183-015a	ततस्तेषामहं वाग्भिस्तर्पितः सहसोत्थितः ।
05-183-015c	मातरं सरितां श्रेष्ठामपश्यं रथमास्थिताम् ॥
05-183-016a	हयाश्च मे संगृहीतास्तया वै; महानद्या संयति कौरवेन्द्र ।
05-183-016c	पादौ जनन्याः प्रतिपूज्य चाहं; तथार्ष्टिषेणं रथमभ्यरोहम् ॥
05-183-017a	ररक्ष सा मम रथं हयांश्चोपस्कराणि च ।
05-183-017c	तामहं प्राञ्जलिर्भूत्वा पुनरेव व्यसर्जयम् ॥
05-183-018a	ततोऽहं स्वयमुद्यम्य हयांस्तान्वातरंहसः ।
05-183-018c	अयुध्यं जामदग्न्येन निवृत्तेऽहनि भारत ॥
05-183-019a	ततोऽहं भरतश्रेष्ठ वेगवन्तं महाबलम् ।
05-183-019c	अमुञ्चं समरे बाणं रामाय हृदयच्छिदम् ॥
05-183-020a	ततो जगाम वसुधां बाणवेगप्रपीडितः ।
05-183-020c	जानुभ्यां धनुरुत्सृज्य रामो मोहवशं गतः ॥
05-183-021a	ततस्तस्मिन्निपतिते रामे भूरिसहस्रदे ।
05-183-021c	आवव्रुर्जलदा व्योम क्षरन्तो रुधिरं बहु ॥

05-183-022a	उल्काश्च शतशः पेतुः सनिर्घाताः सकम्पनाः ।
05-183-022c	अर्कं च सहसा दीप्तं स्वर्भानुरभिसंवृणोत् ॥
05-183-023a	ववुश्च वाताः परुषाश्चलिता च वसुंधरा ।
05-183-023c	गृध्रा बडाश्च कङ्काश्च परिपेतुर्मुदा युताः ॥
05-183-024a	दीप्तायां दिशि गोमायुर्दारुणं मुहुरुन्नदत् ।
05-183-024c	अनाहता दुन्दुभयो विनेदुर्भृशनिस्वनाः ॥
05-183-025a	एतदौत्पातिकं घोरमासीद्भरतसत्तम ।
05-183-025c	विसंज्ञकल्पे धरणीं गते रामे महात्मनि ॥
05-183-026a	ततो रविर्मन्दमरीचिमण्डलो; जगामास्तं पांसुपुञ्जावगाढः ।
05-183-026c	निशा व्यगाहत्सुखशीतमारुता; ततो युद्धं प्रत्यवहारयावः ॥
05-183-027a	एवं राजन्नवहारो बभूव; ततः पुनर्विमलेऽभूत्सुघोरम् ।
05-183-027c	काल्यं काल्यं विंशतिं वै दिनानि; तथैव चान्यानि दिनानि त्रीणि ॥

05-184-001 भीष्म उवाच

05-184-001a	ततोऽहं निशि राजेन्द्र प्रणम्य शिरसा तदा ।
05-184-001c	ब्राह्मणानां पितॄणां च देवतानां च सर्वशः ॥
05-184-002a	नक्तंचराणां भूतानां रजन्याश्च विशां पते ।
05-184-002c	शयनं प्राप्य रहिते मनसा समचिन्तयम् ॥
05-184-003a	जामदग्न्येन मे युद्धमिदं परमदारुणम् ।
05-184-003c	अहानि सुबहून्यद्य वर्तते सुमहात्ययम् ॥
05-184-004a	न च रामं महावीर्यं शक्नोमि रणमूर्धनि ।
05-184-004c	विजेतुं समरे विप्रं जामदग्न्यं महाबलम् ॥
05-184-005a	यदि शक्यो मया जेतुं जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
05-184-005c	दैवतानि प्रसन्नानि दर्शयन्तु निशां मम ॥
05-184-006a	ततोऽहं निशि राजेन्द्र प्रसुप्तः शरविक्षतः ।
05-184-006c	दक्षिणेनैव पार्श्वेन प्रभातसमये इव ॥
05-184-007a	ततोऽहं विप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मि पतितो रथात् ।
05-184-007c	उत्थापितो धृतश्चैव मा भैरिति च सान्त्वितः ॥
05-184-008a	त एव मां महाराज स्वप्नदर्शनमेत्य वै ।
05-184-008c	परिवार्याब्रुवन्वाक्यं तन्निबोध कुरूद्वह ॥
05-184-009a	उत्तिष्ठ मा भैर्गाङ्गेय भयं ते नास्ति किञ्चन ।
05-184-009c	रक्षामहे नरव्याघ्र स्वशरीरं हि नो भवान् ॥

05-184-010a	न त्वां रामो रणे जेता जामदग्न्यः कथंचन ।
05-184-010c	त्वमेव समरे रामं विजेता भरतर्षभ ॥
05-184-011a	इदमस्त्रं सुदयितं प्रत्यभिज्ञास्यते भवान् ।
05-184-011c	विदितं हि तवाप्येतत्पूर्वस्मिन्देहधारणे ॥
05-184-012a	प्राजापत्यं विश्वकृतं प्रस्वापं नाम भारत ।
05-184-012c	न हीदं वेद रामोऽपि पृथिव्यां वा पुमान्क्वचित् ॥
05-184-013a	तत्स्मरस्व महाबाहो भृशं संयोजयस्व च ।
05-184-013c	न च रामः क्षयं गन्ता तेनास्त्रेण नराधिप ॥
05-184-014a	एनसा च न योगं त्वं प्राप्स्यसे जातु मानद ।
05-184-014c	स्वप्स्यते जामदग्न्योऽसौ त्वद्वाणबलपीडितः ॥
05-184-015a	ततो जित्वा त्वमेवैनं पुनरुत्थापयिष्यसि ।
05-184-015c	अस्त्रेण दयितेनाजौ भीष्म संबोधनेन वै ॥
05-184-016a	एवं कुरुष्व कौरव्य प्रभाते रथमास्थितः ।
05-184-016c	प्रसुप्तं वा मृतं वापि तुल्यं मन्यामहे वयम् ॥
05-184-017a	न च रामेण मर्तव्यं कदाचिदपि पार्थिव ।
05-184-017c	ततः समुत्पन्नमिदं प्रस्वापं युज्यतामिति ॥
05-184-018a	इत्युक्त्वान्तर्हिता राजन्सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
05-184-018c	अष्टौ सदृशरूपास्ते सर्वे भास्वरमूर्तयः ॥

05-185-001 भीष्म उवाच

05-185-001a	ततो रात्र्यां व्यतीतायां प्रतिबुद्धोऽस्मि भारत ।
05-185-001c	तं च संचिन्त्य वै स्वप्नमवापं हर्षमुत्तमम् ॥
05-185-002a	ततः समभवद्युद्धं मम तस्य च भारत ।
05-185-002c	तुमुलं सर्वभूतानां लोमहर्षणमद्भुतम् ॥
05-185-003a	ततो बाणमयं वर्षं ववर्ष मयि भार्गवः ।
05-185-003c	न्यवारयमहं तं च शरजालेन भारत ॥
05-185-004a	ततः परमसंकुब्धः पुनरेव महातपाः ।
05-185-004c	ह्यस्तनेनैव कोपेन शक्तिं वै प्राहिणोन्मयि ॥
05-185-005a	इन्द्राशनिसमस्पर्शां यमदण्डोपमप्रभाम् ।
05-185-005c	ज्वलन्तीमग्निवत्संख्ये लेलिहानां समन्ततः ॥
05-185-006a	ततो भरतशार्दूल धिष्यमाकाशगं यथा ।
05-185-006c	सा मामभ्यहनत्तूर्णमंसदेशे च भारत ॥

05-185-007a	अथासृङ्गेऽस्रवद्धोरं गिरेर्गैरिकधातुवत् ।
05-185-007c	रामेण सुमहाबाहो क्षतस्य क्षतजेक्षण ॥
05-185-008a	ततोऽहं जामदग्न्याय भृशं क्रोधसमन्वितः ।
05-185-008c	प्रेषयं मृत्युसंकाशं बाणं सर्पविषोपमम् ॥
05-185-009a	स तेनाभिहतो वीरो ललाटे द्विजसत्तमः ।
05-185-009c	अशोभत महाराज सशृङ्ग इव पर्वतः ॥
05-185-010a	स संरब्धः समावृत्य बाणं कालान्तकोपमम् ।
05-185-010c	संदधे बलवत्कृष्य घोरं शत्रुनिबर्हणम् ॥
05-185-011a	स वक्षसि पपातोग्रः शरो व्याल इव श्वसन् ।
05-185-011c	महीं राजंस्ततश्चाहमगच्छं रुधिराविलः ॥
05-185-012a	अवाप्य तु पुनः संज्ञां जामदग्न्याय धीमते ।
05-185-012c	प्राहिण्वं विमलां शक्तिं ज्वलन्तीमशनीमिव ॥
05-185-013a	सा तस्य द्विजमुख्यस्य निपपात भुजान्तरे ।
05-185-013c	विह्वलश्चाभवद्राजन्वेपथुश्चैनमाविशत् ॥
05-185-014a	तत एनं परिष्वज्य सखा विप्रो महातपाः ।
05-185-014c	अकृतव्रणः शुभैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा ॥
05-185-015a	समाश्वस्तस्तदा रामः क्रोधामर्षसमन्वितः ।
05-185-015c	प्रादुश्चक्रे तदा ब्राह्मं परमास्त्रं महाव्रतः ॥
05-185-016a	ततस्तत्प्रतिधातार्थं ब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमम् ।
05-185-016c	मया प्रयुक्तं जज्वाल युगान्तमिव दर्शयत् ॥
05-185-017a	तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदन्तरा वै समागमः ।
05-185-017c	असंप्राप्यैव रामं च मां च भारतसत्तम ॥
05-185-018a	ततो व्योम्नि प्रादुरभूत्तेज एव हि केवलम् ।
05-185-018c	भूतानि चैव सर्वाणि जग्मुरार्तिं विशां पते ॥
05-185-019a	ऋषयश्च सगन्धर्वा देवताश्चैव भारत ।
05-185-019c	सन्तापं परमं जग्मुरस्त्रतेजोभिपीडिताः ॥
05-185-020a	ततश्चाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ।
05-185-020c	सन्तप्तानि च भूतानि विषादं जग्मुरुत्तमम् ॥
05-185-021a	प्रजज्वाल नभो राजन्धूमायन्ते दिशो दश ।
05-185-021c	न स्थातुमन्तरिक्षे च शेकुराकाशगास्तदा ॥
05-185-022a	ततो हाहाकृते लोके सदेवासुरराक्षसे ।

05-185-022c	इदमन्तरमित्येव योक्तुकामोऽस्मि भारत ॥
05-185-023a	प्रस्वापमस्त्रं दयितं वचनाद्ब्रह्मवादिनाम् ।
05-185-023c	चिन्तितं च तदस्त्रं मे मनसि प्रत्यभात्तदा ॥
05-186-001	भीष्म उवाच
05-186-001a	ततो हलहलाशब्दो दिवि राजन्महानभूत् ।
05-186-001c	प्रस्वापं भीष्म मा स्राक्षीरिति कौरवनन्दन ॥
05-186-002a	अयुञ्जमेव चैवाहं तदस्त्रं भृगुनन्दने ।
05-186-002c	प्रस्वापं मां प्रयुञ्जानं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥
05-186-003a	एते वियति कौरव्य दिवि देवगणाः स्थिताः ।
05-186-003c	ते त्वां निवारयन्त्यद्य प्रस्वापं मा प्रयोजय ॥
05-186-004a	रामस्तपस्वी ब्रह्मण्यो ब्राह्मणश्च गुरुश्च ते ।
05-186-004c	तस्यावमानं कौरव्य मा स्म कार्षीः कथंचन ॥
05-186-005a	ततोऽपश्यं दिविष्ठान्वै तानष्टौ ब्रह्मवादिनः ।
05-186-005c	ते मां स्मयन्तो राजेन्द्र शनकैरिदमब्रुवन् ॥
05-186-006a	यथाह भरतश्रेष्ठ नारदस्तत्तथा कुरु ।
05-186-006c	एतद्धि परमं श्रेयो लोकानां भरतर्षभ ॥
05-186-007a	ततश्च प्रतिसंहृत्य तदस्त्रं स्वापनं मृधे ।
05-186-007c	ब्रह्मास्त्रं दीपयां चक्रे तस्मिन्युधि यथाविधि ॥
05-186-008a	ततो रामो रुषितो राजपुत्रः दृष्ट्वा तदस्त्रं विनिवर्तितं वै ।
05-186-008c	जितोऽस्मि भीष्मेण सुमन्दबुद्धिः रित्येव वाक्यं सहसा व्यमुञ्चत् ॥
05-186-009a	ततोऽपश्यत्पितरं जामदग्न्यः; पितुस्तथा पितरं तस्य चान्यम् ।
05-186-009c	त एवैनं संपरिवार्य तस्थुः रूचुश्चैनं सान्त्वपूर्वं तदानीम् ॥
05-186-010a	मा स्मैवं साहसं वत्स पुनः कार्षीः कथंचन ।
05-186-010c	भीष्मेण संयुगं गन्तुं क्षत्रियेण विशेषतः ॥
05-186-011a	क्षत्रियस्य तु धर्मोऽयं यद्युद्धं भृगुनन्दन ।
05-186-011c	स्वाध्यायो व्रतचर्या च ब्राह्मणानां परं धनम् ॥
05-186-012a	इदं निमित्ते कस्मिंश्चिदस्माभिरुपमन्त्रितम् ।
05-186-012c	शस्त्रधारणमत्युग्रं तच्च कार्यं कृतं त्वया ॥
05-186-013a	वत्स पर्याप्तमेतावद्भीष्मेण सह संयुगे ।
05-186-013c	विमर्दस्ते महाबाहो व्यपयाहि रणादितः ॥
05-186-014a	पर्याप्तमेतद्भद्रं ते तव कार्मुकधारणम् ।

05-186-014c	विसर्जयैतद्दुर्धर्ष तपस्तप्यस्व भार्गव ॥
05-186-015a	एष भीष्मः शांतनवो देवैः सर्वैर्निवारितः ।
05-186-015c	निवर्तस्व रणादस्मादिति चैव प्रचोदितः ॥
05-186-016a	रामेण सह मा योत्सीर्गुरुणेति पुनः पुनः ।
05-186-016c	न हि रामो रणे जेतुं त्वया न्याय्यः कुरुद्वह ॥
05-186-016e	मानं कुरुष्व गाङ्गेय ब्राह्मणस्य रणाजिरे ॥
05-186-017a	वयं तु गुरवस्तुभ्यं ततस्त्वां वारयामहे ।
05-186-017c	भीष्मो वसूनामन्यतमो दिष्ट्या जीवसि पुत्रक ॥
05-186-018a	गाङ्गेयः शंतनोः पुत्रो वसुरेष महायशाः ।
05-186-018c	कथं त्वया रणे जेतुं राम शक्यो निवर्त वै ॥
05-186-019a	अर्जुनः पाण्डवश्रेष्ठः पुरंदरसुतो बली ।
05-186-019c	नरः प्रजापतिर्वीरः पूर्वदेवः सनातनः ॥
05-186-020a	सव्यसाचीति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ।
05-186-020c	भीष्ममृत्युर्यथाकालं विहितो वै स्वयंभुवा ॥
05-186-021a	एवमुक्तः स पितृभिः पितृन्नामोऽब्रवीदिदम् ।
05-186-021c	नाहं युधि निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ॥
05-186-022a	न निवर्तितपूर्वं च कदाचिद्रणमूर्धनि ।
05-186-022c	निवर्त्यतामापगेयः कामं युद्धात्पितामहाः ॥
05-186-022e	न त्वहं विनिवर्तिष्ये युद्धादस्मात्कथंचन ॥
05-186-023a	ततस्ते मुनयो राजन्नुचीकप्रमुखास्तदा ।
05-186-023c	नारदेनैव सहिताः समागम्येदमब्रुवन् ॥
05-186-024a	निवर्तस्व रणात्तात मानयस्व द्विजोत्तमान् ।
05-186-024c	नेत्यवोचमहं तांश्च क्षत्रधर्मव्यपेक्षया ॥
05-186-025a	मम व्रतमिदं लोके नाहं युद्धात्कथंचन ।
05-186-025c	विमुखो विनिवर्तेयं पृष्ठतोऽभ्याहतः शरैः ॥
05-186-026a	नाहं लोभान्न कार्पण्यान्न भयान्नार्थकारणात् ।
05-186-026c	त्यजेयं शाश्वतं धर्ममिति मे निश्चिता मतिः ॥
05-186-027a	ततस्ते मुनयः सर्वे नारदप्रमुखा नृप ।
05-186-027c	भागीरथी च मे माता रणमध्यं प्रपेदिरे ॥
05-186-028a	तथैवात्तशरो धन्वी तथैव दृढनिश्चयः ।
05-186-028c	स्थितोऽहमाहवे योद्धुं ततस्ते राममब्रुवन् ॥

- 05-186-028e समेत्य सहिता भूयः समरे भृगुनन्दनम् ॥
- 05-186-029a नावनीतं हि हृदयं विप्राणां शाम्य भार्गव ।
- 05-186-029c राम राम निवर्तस्व युद्धादस्माद्विजोत्तम ॥
- 05-186-029e अवध्यो हि त्वया भीष्मस्त्वं च भीष्मस्य भार्गव ॥
- 05-186-030a एवं ब्रुवन्तस्ते सर्वे प्रतिरुध्य रणाजिरम् ।
- 05-186-030c न्यासयां चक्रिरे शस्त्रं पितरो भृगुनन्दनम् ॥
- 05-186-031a ततोऽहं पुनरेवाथ तानष्टौ ब्रह्मवादिनः ।
- 05-186-031c अद्राक्षं दीप्यमानान्वै ग्रहानष्टाविवोदितान् ॥
- 05-186-032a ते मां सप्रणयं वाक्यमब्रुवन्समरे स्थितम् ।
- 05-186-032c प्रैहि रामं महाबाहो गुरुं लोकहितं कुरु ॥
- 05-186-033a दृष्ट्वा निवर्तितं रामं सुहृद्वाक्येन तेन वै ।
- 05-186-033c लोकानां च हितं कुर्वन्नहमप्याददे वचः ॥
- 05-186-034a ततोऽहं राममासाद्य ववन्दे भृशविक्षतः ।
- 05-186-034c रामश्चाभ्युत्सम्यन्प्रेम्णा मामुवाच महातपाः ॥
- 05-186-035a त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्क्षत्रियः पृथिवीचरः ।
- 05-186-035c गम्यतां भीष्म युद्धेऽस्मिंस्तोषितोऽहं भृशं त्वया ॥
- 05-186-036a मम चैव समक्षं तां कन्यामाहूय भार्गवः ।
- 05-186-036c उवाच दीनया वाचा मध्ये तेषां तपस्विनाम् ॥

05-187-001 राम उवाच

- 05-187-001a प्रत्यक्षमेतल्लोकानां सर्वेषामेव भामिनि ।
- 05-187-001c यथा मया परं शक्त्या कृतं वै पौरुषं महत् ॥
- 05-187-002a न चैव युधि शक्नोमि भीष्मं शस्त्रभृतां वरम् ।
- 05-187-002c विशेषयितुमत्यर्थमुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥
- 05-187-003a एषा मे परमा शक्तिरेतन्मे परमं बलम् ।
- 05-187-003c यथेष्टं गम्यतां भद्रे किमन्यद्वा करोमि ते ॥
- 05-187-004a भीष्ममेव प्रपद्यस्व न तेऽन्या विद्यते गतिः ।
- 05-187-004c निर्जितो ह्यस्मि भीष्मेण महास्त्राणि प्रमुञ्चता ॥

05-187-005 भीष्म उवाच

- 05-187-005a एवमुक्त्वा ततो रामो विनिःश्वस्य महामनाः ।
- 05-187-005c तूष्णीमासीत्तदा कन्या प्रोवाच भृगुनन्दनम् ॥

05-187-006a	भगवन्नेवमेवैतद्यथाह भगवांस्तथा ।
05-187-006c	अजेयो युधि भीष्मोऽयमपि देवैरुदारधीः ॥
05-187-007a	यथाशक्ति यथोत्साहं मम कार्यं कृतं त्वया ।
05-187-007c	अनिधाय रणे वीर्यमस्त्राणि विविधानि च ॥
05-187-008a	न चैष शक्यते युद्धे विशेषयितुमन्ततः ।
05-187-008c	न चाहमेनं यास्यामि पुनर्भीष्मं कथंचन ॥
05-187-009a	गमिष्यामि तु तत्राहं यत्र भीष्मं तपोधन ।
05-187-009c	समरे पातयिष्यामि स्वयमेव भृगूद्वह ॥
05-187-010a	एवमुक्त्वा ययौ कन्या रोषव्याकुललोचना ।
05-187-010c	तपसे धृतसंकल्पा मम चिन्तयती वधम् ॥
05-187-011a	ततो महेन्द्रं सह तैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः ।
05-187-011c	यथागतं ययौ रामो मामुपामन्य भारत ॥
05-187-012a	ततोऽहं रथमारुह्य स्तूयमानो द्विजातिभिः ।
05-187-012c	प्रविश्य नगरं मात्रे सत्यवत्यै न्यवेदयम् ॥
05-187-012e	यथावृत्तं महाराज सा च मां प्रत्यनन्दत ॥
05-187-013a	पुरुषांश्चादिशं प्राज्ञान्कन्यावृत्तान्तकर्मणि ।
05-187-013c	दिवसे दिवसे ह्यस्या गतजल्पितचेष्टितम् ॥
05-187-013e	प्रत्याहरंश्च मे युक्ताः स्थिताः प्रियहिते मम ॥
05-187-014a	यदैव हि वनं प्रायात्कन्या सा तपसे धृता ।
05-187-014c	तदैव व्यथितो दीनो गतचेता इवाभवम् ॥
05-187-015a	न हि मां क्षत्रियः कश्चिद्वीर्येण विजयेद्युधि ।
05-187-015c	ऋते ब्रह्मविदस्तात तपसा संशितव्रतात् ॥
05-187-016a	अपि चैतन्मया राजन्नारदेऽपि निवेदितम् ।
05-187-016c	व्यासे चैव भयात्कार्यं तौ चोभौ मामवोचताम् ॥
05-187-017a	न विषादस्त्वया कार्यो भीष्म काशिसुतां प्रति ।
05-187-017c	दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ॥
05-187-018a	सा तु कन्या महाराज प्रविश्याश्रममण्डलम् ।
05-187-018c	यमुनातीरमाश्रित्य तपस्तेपेऽतिमानुषम् ॥
05-187-019a	निराहारा कृशा रूक्षा जटिला मलपङ्किनी ।
05-187-019c	षण्मासान्वायुभक्षा च स्थाणुभूता तपोधना ॥
05-187-020a	यमुनातीरमासाद्य संवत्सरमथापरम् ।

05-187-020c	उदवासं निराहारा पारयामास भामिनी ॥
05-187-021a	शीर्णपर्णेन चैकेन पारयामास चापरम् ।
05-187-021c	संवत्सरं तीव्रकोपा पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठिता ॥
05-187-022a	एवं द्वादश वर्षाणि तापयामास रोदसी ।
05-187-022c	निवर्त्यमानापि तु सा ज्ञातिभिर्नैव शक्यते ॥
05-187-023a	ततोऽगमद्वत्सभूमिं सिद्धचारणसेविताम् ।
05-187-023c	आश्रमं पुण्यशीलानां तापसानां महात्मनाम् ॥
05-187-024a	तत्र पुण्येषु देशेषु साप्लुताङ्गी दिवानिशम् ।
05-187-024c	व्यचरत्काशिकन्या सा यथाकामविचारिणी ॥
05-187-025a	नन्दाश्रमे महाराज ततोलूकाश्रमे शुभे ।
05-187-025c	च्यवनस्याश्रमे चैव ब्रह्मणः स्थान एव च ॥
05-187-026a	प्रयागे देवयजने देवारण्येषु चैव ह ।
05-187-026c	भोगवत्यां तथा राजन्कौशिकस्याश्रमे तथा ॥
05-187-027a	माण्डव्यस्याश्रमे राजन्दिलीपस्याश्रमे तथा ।
05-187-027c	रामहृदे च कौरव्य पैलगार्ग्यस्य चाश्रमे ॥
05-187-028a	एतेषु तीर्थेषु तदा काशिकन्या विशां पते ।
05-187-028c	आप्लावयत गात्राणि तीव्रमास्थाय वै तपः ॥
05-187-029a	तामब्रवीत्कौरवेय मम माता जलोत्थिता ।
05-187-029c	किमर्थं क्लिश्यसे भद्रे तथ्यमेतद्ब्रवीहि मे ॥
05-187-030a	सैनामथाब्रवीद्राजन्कृताञ्जलिरनिन्दिता ।
05-187-030c	भीष्मो रामेण समरे न जितश्चारुलोचने ॥
05-187-031a	कोऽन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमुद्यतेषुं महीपतिम् ।
05-187-031c	साहं भीष्मविनाशाय तपस्तप्स्ये सुदारुणम् ॥
05-187-032a	चरामि पृथिवीं देवि यथा हन्यामहं नृपम् ।
05-187-032c	एतद्ब्रतफलं देहे परस्मिन्स्याद्यथा हि मे ॥
05-187-033a	ततोऽब्रवीत्सागरगा जिह्वां चरसि भामिनि ।
05-187-033c	नैष कामोऽनवद्याङ्गि शक्यः प्राप्तुं त्वयाबले ॥
05-187-034a	यदि भीष्मविनाशाय काश्ये चरसि वै व्रतम् ।
05-187-034c	व्रतस्था च शरीरं त्वं यदि नाम विमोक्ष्यसि ॥
05-187-034e	नदी भविष्यसि शुभे कुटिला वार्षिकोदका ॥
05-187-035a	दुस्तीर्था चानभिज्ञेया वार्षिकी नाष्टमासिकी ।

05-187-035c	भीमग्राहवती घोरा सर्वभूतभयंकरी ॥
05-187-036a	एवमुक्त्वा ततो राजन्काशिकन्यां न्यवर्तत ।
05-187-036c	माता मम महाभागा स्मयमानेव भामिनी ॥
05-187-037a	कदाचिदष्टमे मासि कदाचिद्दशमे तथा ।
05-187-037c	न प्राश्नीतोदकमपि पुनः सा वरवर्णिनी ॥
05-187-038a	सा वत्सभूमिं कौरव्य तीर्थलोभात्ततस्ततः ।
05-187-038c	पतिता परिधावन्ती पुनः काशिपतेः सुता ॥
05-187-039a	सा नदी वत्सभूम्यां तु प्रथिताम्बेति भारत ।
05-187-039c	वार्षिकी ग्राहबहुला दुस्तीर्था कुटिला तथा ॥
05-187-040a	सा कन्या तपसा तेन भागार्धेन व्यजायत ।
05-187-040c	नदी च राजन्वत्सेषु कन्या चैवाभवत्तदा ॥

05-188-001 भीष्म उवाच

05-188-001a	ततस्ते तापसाः सर्वे तपसे धृतनिश्चयाम् ।
05-188-001c	दृष्ट्वा न्यवर्तयंस्तात किं कार्यमिति चाब्रुवन् ॥
05-188-002a	तानुवाच ततः कन्या तपोवृद्धानृषींस्तदा ।
05-188-002c	निराकृतास्मि भीष्मेण भ्रंशिता पतिधर्मतः ॥
05-188-003a	वधार्थं तस्य दीक्षा मे न लोकार्थं तपोधनाः ।
05-188-003c	निहत्य भीष्मं गच्छेयं शान्तिमित्येव निश्चयः ॥
05-188-004a	यत्कृते दुःखवसतिमिमां प्राप्तास्मि शाश्वतीम् ।
05-188-004c	पतिलोकाद्विहीना च नैव स्त्री न पुमानिह ॥
05-188-005a	नाहत्वा युधि गाङ्गेयं निवर्तेयं तपोधनाः ।
05-188-005c	एष मे हृदि संकल्पो यदर्थमिदमुद्यतम् ॥
05-188-006a	स्त्रीभावे परिनिर्विण्णा पुंस्त्वार्थं कृतनिश्चया ।
05-188-006c	भीष्मे प्रतिचिकीर्षामि नास्मि वार्येति वै पुनः ॥
05-188-007a	तां देवो दर्शयामास शूलपाणिरुमापतिः ।
05-188-007c	मध्ये तेषां महर्षीणां स्वेन रूपेण भामिनीम् ॥
05-188-008a	छन्द्यमाना वरेणाथ सा वत्रे मत्पराजयम् ।
05-188-008c	वधिष्यसीति तां देवः प्रत्युवाच मनस्विनीम् ॥
05-188-009a	ततः सा पुनरेवाथ कन्या रुद्रमुवाच ह ।
05-188-009c	उपपद्येत्कथं देव स्त्रियो मम जयो युधि ॥
05-188-009e	स्त्रीभावेन च मे गाढं मनः शान्तमुमापते ॥

05-188-010a	प्रतिश्रुतश्च भूतेश त्वया भीष्मपराजयः ।
05-188-010c	यथा स सत्यो भवति तथा कुरु वृषध्वज ॥
05-188-010e	यथा हन्यां समागम्य भीष्मं शांतनवं युधि ॥
05-188-011a	तामुवाच महादेवः कन्यां किल वृषध्वजः ।
05-188-011c	न मे वागनृतं भद्रे प्राह सत्यं भविष्यति ॥
05-188-012a	वधिष्यसि रणे भीष्मं पुरुषत्वं च लप्स्यसे ।
05-188-012c	स्मरिष्यसि च तत्सर्वं देहमन्यं गता सती ॥
05-188-013a	द्रुपदस्य कुले जाता भविष्यसि महारथः ।
05-188-013c	शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधी च भविष्यसि सुसंमतः ॥
05-188-014a	यथोक्तमेव कल्याणि सर्वमेतद्भविष्यति ।
05-188-014c	भविष्यसि पुमान्पश्चात्कस्माच्चित्कालपर्ययात् ॥
05-188-015a	एवमुक्त्वा महातेजाः कपर्दी वृषभध्वजः ।
05-188-015c	पश्यतामेव विप्राणां तत्रैवान्तरधीयत ॥
05-188-016a	ततः सा पश्यतां तेषां महर्षीणामनिन्दिता ।
05-188-016c	समाहृत्य वनात्तस्मात्काष्ठानि वरवर्णिनी ॥
05-188-017a	चितां कृत्वा सुमहतीं प्रदाय च हुताशनम् ।
05-188-017c	प्रदीप्तेऽग्नौ महाराज रोषदीप्तेन चेतसा ॥
05-188-018a	उक्त्वा भीष्मवधायेति प्रविवेश हुताशनम् ।
05-188-018c	ज्येष्ठा काशिसुता राजन्यमुनामभितो नदीम् ॥

05-189-001 दुर्योधन उवाच

05-189-001a	कथं शिखण्डी गाङ्गेय कन्या भूत्वा सती तदा ।
05-189-001c	पुरुषोऽभवद्युधि श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

05-189-002 भीष्म उवाच

05-189-002a	भार्या तु तस्य राजेन्द्र द्रुपदस्य महीपतेः ।
05-189-002c	महिषी दयिता ह्यासीदपुत्रा च विशां पते ॥
05-189-003a	एतस्मिन्नेव काले तु द्रुपदो वै महीपतिः ।
05-189-003c	अपत्यार्थं महाराज तोषयामास शंकरम् ॥
05-189-004a	अस्मद्वधार्थं निश्चित्य तपो घोरं समास्थितः ।
05-189-004c	लेभे कन्यां महादेवात्पुत्रो मे स्यादिति ब्रुवन् ॥
05-189-005a	भगवन्पुत्रमिच्छामि भीष्मं प्रतिचिकीर्षया ।

- 05-189-005c इत्युक्तो देवदेवेन स्त्रीपुमांस्ते भविष्यति ॥
- 05-189-006a निवर्तस्व महीपाल नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
- 05-189-006c स तु गत्वा च नगरं भार्यामिदमुवाच ह ॥
- 05-189-007a कृतो यत्नो मया देवि पुत्रार्थे तपसा महान् ।
- 05-189-007c कन्या भूत्वा पुमान्भावी इति चोक्तोऽस्मि शंभुना ॥
- 05-189-008a पुनः पुनर्याच्यमानो दिष्टमित्यब्रवीच्छिवः ।
- 05-189-008c न तदन्यद्धि भविता भवितव्यं हि तत्तथा ॥
- 05-189-009a ततः सा नियता भूत्वा ऋतुकाले मनस्विनी ।
- 05-189-009c पत्नी द्रुपदराजस्य द्रुपदं संविवेश ह ॥
- 05-189-010a लेभे गर्भं यथाकालं विधिदृष्टेन हेतुना ।
- 05-189-010c पार्षतात्सा महीपाल यथा मां नारदोऽब्रवीत् ॥
- 05-189-011a ततो दधार तं गर्भं देवी राजीवलोचना ।
- 05-189-011c तां स राजा प्रियां भार्यां द्रुपदः कुरुनन्दन ॥
- 05-189-011e पुत्रस्नेहान्महाबाहुः सुखं पर्यचरत्तदा ॥
- 05-189-012a अपुत्रस्य ततो राज्ञो द्रुपदस्य महीपतेः ।
- 05-189-012c कन्यां प्रवररूपां तां प्राजायत नराधिप ॥
- 05-189-013a अपुत्रस्य तु राज्ञः सा द्रुपदस्य यशस्विनी ।
- 05-189-013c ख्यापयामास राजेन्द्र पुत्रो जातो ममेति वै ॥
- 05-189-014a ततः स राजा द्रुपदः प्रच्छन्नाया नराधिप ।
- 05-189-014c पुत्रवत्पुत्रकार्याणि सर्वाणि समकारयत् ॥
- 05-189-015a रक्षणं चैव मन्त्रस्य महिषी द्रुपदस्य सा ।
- 05-189-015c चकार सर्वयत्नेन ब्रुवाणा पुत्र इत्युत ॥
- 05-189-015e न हि तां वेद नगरे कश्चिदन्यत्र पार्षतात् ॥
- 05-189-016a श्रद्धधानो हि तद्वाक्यं देवस्याद्भुततेजसः ।
- 05-189-016c छादयामास तां कन्यां पुमानिति च सोऽब्रवीत् ॥
- 05-189-017a जातकर्माणि सर्वाणि कारयामास पार्थिवः ।
- 05-189-017c पुंवद्विधानयुक्तानि शिखण्डीति च तां विदुः ॥
- 05-189-018a अहमेकस्तु चारेण वचनान्नारदस्य च ।
- 05-189-018c ज्ञातवान्देववाक्येन अम्बायास्तपसा तथा ॥

05-190-001 भीष्म उवाच

05-190-001a चकार यत्नं द्रुपदः सर्वस्मिन्स्वजने महत् ।

05-190-001c	ततो लेख्यादिषु तथा शिल्पेषु च परं गता ॥
05-190-001e	इष्वस्त्रे चैव राजेन्द्र द्रोणशिष्यो बभूव ह ॥
05-190-002a	तस्य माता महाराज राजानं वरवर्णिनी ।
05-190-002c	चोदयामास भार्यार्थं कन्यायाः पुत्रवत्तदा ॥
05-190-003a	ततस्तां पार्षतो दृष्ट्वा कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ।
05-190-003c	स्त्रियं मत्वा तदा चिन्तां प्रपेदे सह भार्यया ॥

05-190-004 द्रुपद उवाच

05-190-004a	कन्या ममेयं संप्राप्ता यौवनं शोकवर्धिनी ।
05-190-004c	मया प्रच्छादिता चेयं वचनाच्छूलपाणिनः ॥
05-190-005a	न तन्मिथ्या महाराज्ञि भविष्यति कथंचन ।
05-190-005c	त्रैलोक्यकर्ता कस्माद्धि तन्मृषा कर्तुमर्हति ॥

05-190-006 भार्योवाच

05-190-006a	यदि ते रोचते राजन्वक्ष्यामि शृणु मे वचः ।
05-190-006c	श्रुत्वेदानीं प्रपद्येथाः स्वकार्यं पृषतात्मज ॥
05-190-007a	क्रियतामस्य नृपते विधिवद्धारसंग्रहः ।
05-190-007c	सत्यं भवति तद्वाक्यमिति मे निश्चिता मतिः ॥

05-190-008 भीष्म उवाच

05-190-008a	ततस्तौ निश्चयं कृत्वा तस्मिन्कार्येऽथ दम्पती ।
05-190-008c	वरयां चक्रतुः कन्यां दशार्णाधिपतेः सुताम् ॥
05-190-009a	ततो राजा द्रुपदो राजसिंहः; सर्वान्राज्ञः कुलतः संनिशाम्य ।
05-190-009c	दाशार्णकस्य नृपतेस्तनूजां; शिखण्डिने वरयामास दारान् ॥
05-190-010a	हिरण्यवर्मेति नृपो योऽसौ दाशार्णकः स्मृतः ।
05-190-010c	स च प्रादान्महीपालः कन्यां तस्मै शिखण्डिने ॥
05-190-011a	स च राजा दशार्णेषु महानासीन्महीपतिः ।
05-190-011c	हिरण्यवर्मा दुर्धर्षो महासेनो महामनाः ॥
05-190-012a	कृते विवाहे तु तदा सा कन्या राजसत्तम ।
05-190-012c	यौवनं समनुप्राप्ता सा च कन्या शिखण्डिनी ॥
05-190-013a	कृतदारः शिखण्डी तु काम्पिल्यं पुनरागमत् ।
05-190-013c	न च सा वेद तां कन्यां कंचित्कालं स्त्रियं किल ॥
05-190-014a	हिरण्यवर्मणः कन्या ज्ञात्वा तां तु शिखण्डिनीम् ।

05-190-014c	धात्रीणां च सखीनां च ब्रीडमाना न्यवेदयत् ॥
05-190-014e	कन्यां पञ्चालराजस्य सुतां तां वै शिखण्डिनीम् ॥
05-190-015a	ततस्ता राजशार्दूल धात्र्यो दाशार्णिकास्तदा ।
05-190-015c	जग्मुरार्तिं परां दुःखात्प्रेषयामासुरेव च ॥
05-190-016a	ततो दशार्णाधिपतेः प्रेक्ष्याः सर्वं न्यवेदयन् ।
05-190-016c	विप्रलम्भं यथावृत्तं स च चुक्रोध पार्थिवः ॥
05-190-017a	शिखण्ड्यपि महाराज पुंवद्राजकुले तदा ।
05-190-017c	विजहार मुदा युक्तः स्त्रीत्वं नैवातिरोचयन् ॥
05-190-018a	ततः कतिपयाहस्य तच्छ्रुत्वा भरतर्षभ ।
05-190-018c	हिरण्यवर्मा राजेन्द्र रोषादार्तिं जगाम ह ॥
05-190-019a	ततो दाशार्णको राजा तीव्रकोपसमन्वितः ।
05-190-019c	दूतं प्रस्थापयामास द्रुपदस्य निवेशने ॥
05-190-020a	ततो द्रुपदमासाद्य दूतः काञ्चनवर्मणः ।
05-190-020c	एक एकान्तमुत्सार्य रहो वचनमब्रवीत् ॥
05-190-021a	दशार्णराजो राजंस्त्वामिदं वचनमब्रवीत् ।
05-190-021c	अभिषङ्गात्प्रकुपितो विप्रलब्धस्त्वयानघ ॥
05-190-022a	अवमन्यसे मां नृपते नूनं दुर्मन्त्रितं तव ।
05-190-022c	यन्मे कन्यां स्वकन्यार्थे मोहाद्याचितवानसि ॥
05-190-023a	तस्याद्य विप्रलम्भस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ।
05-190-023c	एष त्वां सजनामात्यमुद्धरामि स्थिरो भव ॥

05-191-001 भीष्म उवाच

05-191-001a	एवमुक्तस्य दूतेन द्रुपदस्य तदा नृप ।
05-191-001c	चोरस्येव गृहीतस्य न प्रावर्तत भारती ॥
05-191-002a	स यत्नमकरोत्तीव्रं संबन्धैरनुसान्त्वनैः ।
05-191-002c	दूतैर्मधुरसंभाषैर्नैतदस्तीति संदिशन् ॥
05-191-003a	स राजा भूय एवाथ कृत्वा तत्त्वत आगमम् ।
05-191-003c	कन्येति पाञ्चालसुतां त्वरमाणोऽभिनिर्ययौ ॥
05-191-004a	ततः संप्रेषयामास मित्राणाममितौजसाम् ।
05-191-004c	दुहितुर्विप्रलम्भं तं धात्रीणां वचनात्तदा ॥
05-191-005a	ततः समुदयं कृत्वा बलानां राजसत्तमः ।
05-191-005c	अभियाने मतिं चक्रे द्रुपदं प्रति भारत ॥

05-191-006a	ततः संमन्त्रयामास मित्रैः सह महीपतिः ।
05-191-006c	हिरण्यवर्मा राजेन्द्र पाञ्चाल्यं पार्थिवं प्रति ॥
05-191-007a	तत्र वै निश्चितं तेषामभूद्राज्ञां महात्मनाम् ।
05-191-007c	तथ्यं चेद्भवति ह्येतत्कन्या राजज्शिखण्डिनी ॥
05-191-007e	बद्ध्वा पाञ्चालराजानमानयिष्यामहे गृहान् ॥
05-191-008a	अन्यं राजानमाधाय पाञ्चालेषु नरेश्वरम् ।
05-191-008c	घातयिष्याम नृपतिं द्रुपदं सशिखण्डिनम् ॥
05-191-009a	स तदा दूतमाज्ञाय पुनः क्षत्तारमीश्वरः ।
05-191-009c	प्रास्थापयत्पार्षताय हन्मीति त्वां स्थिरो भव ॥
05-191-010a	स प्रकृत्या च वै भीरुः किल्बिषी च नराधिपः ।
05-191-010c	भयं तीव्रमनुप्राप्तो द्रुपदः पृथिवीपतिः ॥
05-191-011a	विसृज्य दूतं दाशार्णं द्रुपदः शोककर्षितः ।
05-191-011c	समेत्य भार्या रहिते वाक्यमाह नराधिपः ॥
05-191-012a	भयेन महताविष्टो हृदि शोकेन चाहतः ।
05-191-012c	पाञ्चालराजो दयितां मातरं वै शिखण्डिनः ॥
05-191-013a	अभियास्यति मां कोपात्संबन्धी सुमहाबलः ।
05-191-013c	हिरण्यवर्मा नृपतिः कर्षमाणो वरूथिनीम् ॥
05-191-014a	किमिदानीं करिष्यामि मूढः कन्यामिमां प्रति ।
05-191-014c	शिखण्डी किल पुत्रस्ते कन्येति परिशङ्कितः ॥
05-191-015a	इति निश्चित्य तत्त्वेन समित्रः सबलानुगः ।
05-191-015c	वञ्चितोऽस्मीति मन्वानो मां किलोद्धर्तुमिच्छति ॥
05-191-016a	किमत्र तथ्यं सुश्रोणि किं मिथ्या ब्रूहि शोभने ।
05-191-016c	श्रुत्वा त्वत्तः शुभे वाक्यं संविधास्याम्यहं तथा ॥
05-191-017a	अहं हि संशयं प्राप्तो बाला चेयं शिखण्डिनी ।
05-191-017c	त्वं च राज्ञि महत्कृच्छ्रं संप्राप्ता वरवर्णिनि ॥
05-191-018a	सा त्वं सर्वविमोक्षाय तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ।
05-191-018c	तथा विदध्यां सुश्रोणि कृत्यस्यास्य शुचिस्मिते ॥
05-191-018e	शिखण्डिनि च मा भैस्त्वं विधास्ये तत्र तत्त्वतः ॥
05-191-019a	क्रिययाहं वरारोहे वञ्चितः पुत्रधर्मतः ।
05-191-019c	मया दाशार्णको राजा वञ्चितश्च महीपतिः ॥
05-191-019e	तदाचक्ष्व महाभागे विधास्ये तत्र यद्धितम् ॥

05-191-020a	जानतापि नरेन्द्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै ।
05-191-020c	प्रकाशं चोदिता देवी प्रत्युवाच महीपतिम् ॥
05-192-001	भीष्म उवाच
05-192-001a	ततः शिखण्डिनो माता यथातत्त्वं नराधिप ।
05-192-001c	आचक्षे महाबाहो भर्त्रे कन्यां शिखण्डिनीम् ॥
05-192-002a	अपुत्रया मया राजन्सपत्नीनां भयादिदम् ।
05-192-002c	कन्या शिखण्डिनी जाता पुरुषो वै निवेदितः ॥
05-192-003a	त्वया चैव नरश्रेष्ठ तन्मे प्रीत्यानुमोदितम् ।
05-192-003c	पुत्रकर्म कृतं चैव कन्यायाः पार्थिवर्षभ ॥
05-192-003e	भार्या चोढा त्वया राजन्दशार्णाधिपतेः सुता ॥
05-192-004a	त्वया च प्रागभिहितं देववाक्यार्थदर्शनात् ।
05-192-004c	कन्या भूत्वा पुमान्भावीत्येवं चैतदुपेक्षितम् ॥
05-192-005a	एतच्छ्रुत्वा द्रुपदो यज्ञसेनः; सर्वं तत्त्वं मन्त्रविद्भ्यो निवेद्य ।
05-192-005c	मन्त्रं राजा मन्त्रयामास राजः; न्यद्यद्युक्तं रक्षणे वै प्रजानाम् ॥
05-192-006a	संबन्धकं चैव समर्थं तस्मिन्; न्दाशार्णके वै नृपतौ नरेन्द्र ।
05-192-006c	स्वयं कृत्वा विप्रलम्भं यथावन्मन्त्रैकाग्रो निश्चयं वै जगाम ॥
05-192-007a	स्वभावगुप्तं नगरमापत्काले तु भारत ।
05-192-007c	गोपयामास राजेन्द्र सर्वतः समलंकृतम् ॥
05-192-008a	आर्तिं च परमां राजा जगाम सह भार्यया ।
05-192-008c	दशार्णपतिना सार्धं विरोधे भरतर्षभ ॥
05-192-009a	कथं संबन्धिना सार्धं न मे स्याद्विग्रहो महान् ।
05-192-009c	इति संचिन्त्य मनसा दैवतान्यर्चयत्तदा ॥
05-192-010a	तं तु दृष्ट्वा तदा राजन्देवी देवपरं तथा ।
05-192-010c	अर्चां प्रयुञ्जानमथो भार्या वचनमब्रवीत् ॥
05-192-011a	देवानां प्रतिपत्तिश्च सत्या साधुमता सदा ।
05-192-011c	सा तु दुःखार्णवं प्राप्य नः स्यादर्चयतां भृशम् ॥
05-192-012a	दैवतानि च सर्वाणि पूज्यन्तां भूरिदक्षिणैः ।
05-192-012c	अग्नयश्चापि हूयन्तां दाशार्णप्रतिषेधने ॥
05-192-013a	अयुद्धेन निवृत्तिं च मनसा चिन्तयाभिभो ।
05-192-013c	देवतानां प्रसादेन सर्वमेतद्भविष्यति ॥
05-192-014a	मन्त्रिभिर्मन्त्रितं सार्धं त्वया यत्पृथुलोचन ।

05-192-014c	पुरस्यास्याविनाशाय तच्च राजंस्तथा कुरु ॥
05-192-015a	दैवं हि मानुषोपेतं भृशं सिध्यति पार्थिव ।
05-192-015c	परस्परविरोधात्तु नानयोः सिद्धिरस्ति वै ॥
05-192-016a	तस्माद्विधाय नगरे विधानं सचिवैः सह ।
05-192-016c	अर्चयस्व यथाकामं दैवतानि विशां पते ॥
05-192-017a	एवं संभाषमाणौ तौ दृष्ट्वा शोकपरायणौ ।
05-192-017c	शिखण्डिनी तदा कन्या व्रीडितेव मनस्विनी ॥
05-192-018a	ततः सा चिन्तयामास मत्कृते दुःखिताबुधौ ।
05-192-018c	इमाविति ततश्चक्रे मतिं प्राणविनाशने ॥
05-192-019a	एवं सा निश्चयं कृत्वा भृशं शोकपरायणा ।
05-192-019c	जगाम भवनं त्यक्त्वा गहनं निर्जनं वनम् ॥
05-192-020a	यक्षेणर्द्धिमता राजन्स्थूणाकर्णेन पालितम् ।
05-192-020c	तद्भयादेव च जनो विसर्जयति तद्वनम् ॥
05-192-021a	तत्र स्थूणस्य भवनं सुधामृत्तिकलेपनम् ।
05-192-021c	लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणम् ॥
05-192-022a	तत्प्रविश्य शिखण्डी सा द्रुपदस्यात्मजा नृप ।
05-192-022c	अनश्रुती बहुतिथं शरीरमुपशोषयत् ॥
05-192-023a	दर्शयामास तां यक्षः स्थूणो मध्वक्षसंयुतः ।
05-192-023c	किमर्थोऽयं तवारम्भः करिष्ये ब्रूहि माचिरम् ॥
05-192-024a	अशक्यमिति सा यक्षं पुनः पुनरुवाच ह ।
05-192-024c	करिष्यामीति चैनां स प्रत्युवाचाथ गुह्यकः ॥
05-192-025a	धनेश्वरस्यानुचरो वरदोऽस्मि नृपात्मजे ।
05-192-025c	अदेयमपि दास्यामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥
05-192-026a	ततः शिखण्डी तत्सर्वमखिलेन न्यवेदयत् ।
05-192-026c	तस्मै यक्षप्रधानाय स्थूणाकर्णाय भारत ॥
05-192-027a	आपन्नो मे पिता यक्ष नचिराद्विनशिष्यति ।
05-192-027c	अभियास्यति संक्रुद्धो दशार्णाधिपतिर्हि तम् ॥
05-192-028a	महाबलो महोत्साहः स हेमकवचो नृपः ।
05-192-028c	तस्माद्रक्षस्व मां यक्ष पितरं मातरं च मे ॥
05-192-029a	प्रतिज्ञातो हि भवता दुःखप्रतिनयो मम ।
05-192-029c	भवेयं पुरुषो यक्ष त्वत्प्रसादादनिन्दितः ॥

05-192-030a यावदेव स राजा वै नोपयाति पुरं मम ।

05-192-030c तावदेव महायक्ष प्रसादं कुरु गुह्यक ॥

05-193-001 भीष्म उवाच

05-193-001a शिखण्डिवाक्यं श्रुत्वाथ स यक्षो भरतर्षभ ।

05-193-001c प्रोवाच मनसा चिन्त्य दैवेनोपनिपीडितः ॥

05-193-001e भवितव्यं तथा तद्धि मम दुःखाय कौरव ॥

05-193-002a भद्रे कामं करिष्यामि समयं तु निबोध मे ।

05-193-002c किञ्चित्कालान्तरं दास्ये पुंलिङ्गं स्वमिदं तव ॥

05-193-002e आगन्तव्यं त्वया काले सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

05-193-003a प्रभुः संकल्पसिद्धोऽस्मि कामरूपी विहंगमः ।

05-193-003c मत्प्रसादात्पुरं चैव त्राहि बन्धूंश्च केवलान् ॥

05-193-004a स्त्रीलिङ्गं धारयिष्यामि त्वदीयं पार्थिवात्मजे ।

05-193-004c सत्यं मे प्रतिजानीहि करिष्यामि प्रियं तव ॥

05-193-005 शिखण्ड्युवाच

05-193-005a प्रतिदास्यामि भगवँल्लिङ्गं पुनरिदं तव ।

05-193-005c किञ्चित्कालान्तरं स्त्रीत्वं धारयस्व निशाचर ॥

05-193-006a प्रतिप्रयाते दाशार्णे पार्थिवे हेमवर्मणि ।

05-193-006c कन्यैवाहं भविष्यामि पुरुषस्त्वं भविष्यसि ॥

05-193-007 भीष्म उवाच

05-193-007a इत्युक्त्वा समयं तत्र चक्राते तावुभौ नृप ।

05-193-007c अन्योन्यस्यानभिद्रोहे तौ संक्रामयतां ततः ॥

05-193-008a स्त्रीलिङ्गं धारयामास स्थूणो यक्षो नराधिप ।

05-193-008c यक्षरूपं च तद्दीप्तं शिखण्डी प्रत्यपद्यत ॥

05-193-009a ततः शिखण्डी पाञ्चाल्यः पुंस्त्वमासाद्य पार्थिव ।

05-193-009c विवेश नगरं हृष्टः पितरं च समासदत् ॥

05-193-009e यथावृत्तं तु तत्सर्वमाचख्यौ द्रुपदस्य च ॥

05-193-010a द्रुपदस्तस्य तच्छ्रुत्वा हर्षमाहारयत्परम् ।

05-193-010c सभार्यस्तच्च सस्मार महेश्वरवचस्तदा ॥

05-193-011a ततः संप्रेषयामास दशार्णाधिपतेर्नृप ।

05-193-011c पुरुषोऽयं मम सुतः श्रद्धतां मे भवानिति ॥

05-193-012a	अथ दाशार्णको राजा सहसाभ्यागमत्तदा ।
05-193-012c	पाञ्चालराजं द्रुपदं दुःखामर्षसमन्वितः ॥
05-193-013a	ततः काम्पिल्यमासाद्य दशार्णाधिपतिस्तदा ।
05-193-013c	प्रेषयामास सत्कृत्य दूतं ब्रह्मविदां वरम् ॥
05-193-014a	ब्रूहि मद्रचनादूत पाञ्चाल्यं तं नृपाधमम् ।
05-193-014c	यद्वै कन्यां स्वकन्यार्थे वृतवानसि दुर्मते ॥
05-193-014e	फलं तस्यावलेपस्य द्रक्ष्यस्यद्य न संशयः ॥
05-193-015a	एवमुक्तस्तु तेनासौ ब्राह्मणो राजसत्तम ।
05-193-015c	दूतः प्रयातो नगरं दाशार्णनृपचोदितः ॥
05-193-016a	तत आसादयामास पुरोध्या द्रुपदं पुरे ।
05-193-016c	तस्मै पाञ्चालको राजा गामर्घ्यं च सुसत्कृतम् ॥
05-193-016e	प्रापयामास राजेन्द्र सह तेन शिखण्डिना ॥
05-193-017a	तां पूजां नाभ्यनन्दत्स वाक्यं चेदमुवाच ह ।
05-193-017c	यदुक्तं तेन वीरेण राज्ञा काञ्चनवर्मणा ॥
05-193-018a	यत्तेऽहमधमाचार दुहितृर्थेऽस्मि वञ्चितः ।
05-193-018c	तस्य पापस्य करणात्फलं प्राप्नुहि दुर्मते ॥
05-193-019a	देहि युद्धं नरपते ममाद्य रणमूर्धनि ।
05-193-019c	उद्धरिष्यामि ते सद्यः सामात्यसुतबान्धवम् ॥
05-193-020a	तदुपालम्भसंयुक्तं श्रावितः किल पार्थिवः ।
05-193-020c	दशार्णपतिदूतेन मन्त्रिमध्ये पुरोधसा ॥
05-193-021a	अब्रवीद्धरतश्रेष्ठ द्रुपदः प्रणयानतः ।
05-193-021c	यदाह मां भवान्ब्रह्मन्संबन्धिवचनाद्वचः ॥
05-193-021e	तस्योत्तरं प्रतिवचो दूत एव वदिष्यति ॥
05-193-022a	ततः संप्रेषयामास द्रुपदोऽपि महात्मने ।
05-193-022c	हिरण्यवर्मणे दूतं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥
05-193-023a	समागम्य तु राज्ञा स दशार्णपतिना तदा ।
05-193-023c	तद्वाक्यमाददे राजन्यदुक्तं द्रुपदेन ह ॥
05-193-024a	आगमः क्रियतां व्यक्तं कुमारो वै सुतो मम ।
05-193-024c	मिथ्यैतदुक्तं केनापि तन्न श्रद्धेयमित्युत ॥
05-193-025a	ततः स राजा द्रुपदस्य श्रुत्वा; विमर्शयुक्तो युवतीर्वरिष्ठाः ।
05-193-025c	संप्रेषयामास सुचारुरूपाः; शिखण्डिनं स्त्री पुमान्वेति वेत्तुम् ॥

05-193-026a	ताः प्रेषितास्तत्त्वभावं विदित्वा; प्रीत्या राज्ञे तच्छशंसुर्हि सर्वम् ।
05-193-026c	शिखण्डिनं पुरुषं कौरवेन्द्र; दशार्णराजाय महानुभावम् ॥
05-193-027a	ततः कृत्वा तु राजा स आगमं प्रीतिमानथ ।
05-193-027c	संबन्धिना समागम्य हृष्टो वासमुवास ह ॥
05-193-028a	शिखण्डिने च मुदितः प्रादाद्वित्तं जनेश्वरः ।
05-193-028c	हस्तिनोऽश्वांश्च गाश्चैव दास्यो बहुशतास्तथा ॥
05-193-028e	पूजितश्च प्रतिययौ निवर्त्य तनयां किल ॥
05-193-029a	विनीतकिल्बिषे प्रीते हेमवर्मणि पार्थिवे ।
05-193-029c	प्रतियाते तु दशार्णे हृष्टरूपा शिखण्डिनी ॥
05-193-030a	कस्यचित्त्वथ कालस्य कुबेरो नरवाहनः ।
05-193-030c	लोकानुयात्रां कुर्वाणः स्थूणस्यागान्निवेशनम् ॥
05-193-031a	स तद्रुहस्योपरि वर्तमानः आलोकयामास धनाधिगोप्ता ।
05-193-031c	स्थूणस्य यक्षस्य निशाम्य वेश्म; स्वलंकृतं माल्यगुणैर्विचित्रम् ॥
05-193-032a	लाजैश्च गन्धैश्च तथा वितानैः रभ्यर्चितं धूपनधूपितं च ।
05-193-032c	ध्वजैः पताकाभिरलंकृतं च; भक्ष्यान्नपेयामिषदत्तहोमम् ॥
05-193-033a	तत्स्थानं तस्य दृष्ट्वा तु सर्वतः समलंकृतम् ।
05-193-033c	अथाब्रवीद्यक्षपतिस्तान्यक्षाननुगांस्तदा ॥
05-193-034a	स्वलंकृतमिदं वेश्म स्थूणस्यामितविक्रमाः ।
05-193-034c	नोपसर्पति मां चापि कस्मादद्य सुमन्दधीः ॥
05-193-035a	यस्माज्जानन्सुमन्दात्मा मामसौ नोपसर्पति ।
05-193-035c	तस्मात्तस्मै महादण्डो धार्यः स्यादिति मे मतिः ॥

05-193-036 यक्षा ऊचुः

05-193-036a	द्रुपदस्य सुता राजत्राज्ञो जाता शिखण्डिनी ।
05-193-036c	तस्यै निमित्ते कस्मिंश्चित्प्रादात्पुरुषलक्षणम् ॥
05-193-037a	अग्रहील्लक्षणं स्त्रीणां स्त्रीभूतस्तिष्ठते गृहे ।
05-193-037c	नोपसर्पति तेनासौ सव्रीडः स्त्रीस्वरूपवान् ॥
05-193-038a	एतस्मात्कारणाद्राजन्स्थूणो न त्वाद्य पश्यति ।
05-193-038c	श्रुत्वा कुरु यथान्यायं विमानमिह तिष्ठताम् ॥

05-193-039 भीष्म उवाच

05-193-039a	आनीयतां स्थूण इति ततो यक्षाधिपोऽब्रवीत् ।
-------------	---

- 05-193-039c कर्तास्मि निग्रहं तस्येत्युवाच स पुनः पुनः ॥
- 05-193-040a सोऽभ्यगच्छत यक्षेन्द्रमाहूतः पृथिवीपते ।
- 05-193-040c स्त्रीस्वरूपो महाराज तस्थौ ब्रीडासमन्वितः ॥
- 05-193-041a तं शशाप सुसंक्रुद्धो धनदः कुरुनन्दन ।
- 05-193-041c एवमेव भवत्वस्य स्त्रीत्वं पापस्य गुह्यकाः ॥
- 05-193-042a ततोऽब्रवीद्यक्षपतिर्महात्मा; यस्माददास्त्ववमन्येह यक्षान् ।
- 05-193-042c शिखण्डिने लक्षणं पापबुद्धे; स्त्रीलक्षणं चाग्रहीः पापकर्मन् ॥
- 05-193-043a अप्रवृत्तं सुदुर्बुद्धे यस्मादेतत्कृतं त्वया ।
- 05-193-043c तस्मादद्य प्रभृत्येव त्वं स्त्री स पुरुषस्तथा ॥
- 05-193-044a ततः प्रसादयामासुर्यक्षा वैश्रवणं किल ।
- 05-193-044c स्थूणस्यार्थे कुरुष्वान्तं शापस्येति पुनः पुनः ॥
- 05-193-045a ततो महात्मा यक्षेन्द्रः प्रत्युवाचानुगामिनः ।
- 05-193-045c सर्वान्यक्षगणांस्तात शापस्यान्तचिकीर्षया ॥
- 05-193-046a हते शिखण्डिनि रणे स्वरूपं प्रतिपत्स्यते ।
- 05-193-046c स्थूणो यक्षो निरुद्वेगो भवत्विति महामनाः ॥
- 05-193-047a इत्युक्त्वा भगवान्देवो यक्षराक्षसपूजितः ।
- 05-193-047c प्रययौ सह तैः सर्वैर्निमेषान्तरचारिभिः ॥
- 05-193-048a स्थूणस्तु शापं संप्राप्य तत्रैव न्यवसत्तदा ।
- 05-193-048c समये चागमत्तं वै शिखण्डी स क्षपाचरम् ॥
- 05-193-049a सोऽभिगम्याब्रवीद्वाक्यं प्राप्तोऽस्मि भगवन्निति ।
- 05-193-049c तमब्रवीत्ततः स्थूणः प्रीतोऽस्मीति पुनः पुनः ॥
- 05-193-050a आर्जवेनागतं दृष्ट्वा राजपुत्रं शिखण्डिनम् ।
- 05-193-050c सर्वमेव यथावृत्तमाचक्षे शिखण्डिने ॥

05-193-051 यक्ष उवाच

- 05-193-051a शप्तो वैश्रवणेनास्मि त्वत्कृते पार्थिवात्मज ।
- 05-193-051c गच्छेदानीं यथाकामं चर लोकान्यथासुखम् ॥
- 05-193-052a दिष्टमेतत्पुरा मन्ये न शक्यमतिवर्तितुम् ।
- 05-193-052c गमनं तव चेतो हि पौलस्त्यस्य च दर्शनम् ॥

05-193-053 भीष्म उवाच

- 05-193-053a एवमुक्तः शिखण्डी तु स्थूणयक्षेण भारत ।

- 05-193-053c प्रत्याजगाम नगरं हर्षेण महतान्वितः ॥
- 05-193-054a पूजयामास विविधैर्गन्धमाल्यैर्महाधनैः ।
- 05-193-054c द्विजातीन्देवताश्चापि चैत्यानथ चतुष्पथान् ॥
- 05-193-055a द्रुपदः सह पुत्रेण सिद्धार्थेन शिखण्डिना ।
- 05-193-055c मुदं च परमां लेभे पाञ्चाल्यः सह बान्धवैः ॥
- 05-193-056a शिष्यार्थं प्रददौ चापि द्रोणाय कुरुपुंगव ।
- 05-193-056c शिखण्डिनं महाराज पुत्रं स्त्रीपूर्विणं तथा ॥
- 05-193-057a प्रतिपेदे चतुष्पादं धनुर्वेदं नृपात्मजः ।
- 05-193-057c शिखण्डी सह युष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
- 05-193-058a मम त्वेतच्चरास्तात यथावत्प्रत्यवेदयन् ।
- 05-193-058c जडान्धबधिराकारा ये युक्ता द्रुपदे मया ॥
- 05-193-059a एवमेष महाराज स्त्रीपुमान्द्रुपदात्मजः ।
- 05-193-059c संभूतः कौरवश्रेष्ठ शिखण्डी रथसत्तमः ॥
- 05-193-060a ज्येष्ठा काशिपतेः कन्या अम्बा नामेति विश्रुता ।
- 05-193-060c द्रुपदस्य कुले जाता शिखण्डी भरतर्षभ ॥
- 05-193-061a नाहमेनं धनुष्पाणिं युयुत्सुं समुपस्थितम् ।
- 05-193-061c मुहूर्तमपि पश्येयं प्रहरेयं न चाप्युत ॥
- 05-193-062a व्रतमेतन्मम सदा पृथिव्यामपि विश्रुतम् ।
- 05-193-062c स्त्रियां स्त्रीपूर्वके चापि स्त्रीनाम्नि स्त्रीस्वरूपिणि ॥
- 05-193-063a न मुञ्चेयमहं बाणानिति कौरवनन्दन ।
- 05-193-063c न हन्यामहमेतेन कारणेन शिखण्डिनम् ॥
- 05-193-064a एतत्तत्त्वमहं वेद जन्म तात शिखण्डिनः ।
- 05-193-064c ततो नैनं हनिष्यामि समरेष्वाततायिनम् ॥
- 05-193-065a यदि भीष्मः स्त्रियं हन्याद्धन्यादात्मानमप्युत ।
- 05-193-065c नैनं तस्माद्धनिष्यामि दृष्ट्वापि समरे स्थितम् ॥

05-193-066 संजय उवाच

- 05-193-066a एतच्छ्रुत्वा तु कौरव्यो राजा दुर्योधनस्तदा ।
- 05-193-066c मुहूर्तमिव स ध्यात्वा भीष्मे युक्तममन्यत ॥

05-194-001 संजय उवाच

- 05-194-001a प्रभातायां तु शर्वर्या पुनरेव सुतस्तव ।

- 05-194-001c मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पितामहमपृच्छत ॥
 05-194-002a पाण्डवेयस्य गाङ्गेय यदेतत्सैन्यमुत्तमम् ।
 05-194-002c प्रभूतनरनागाश्वं महारथसमाकुलम् ॥
 05-194-003a भीमार्जुनप्रभृतिभिर्महेष्वासैर्महाबलैः ।
 05-194-003c लोकपालोपमैर्गुप्तं धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥
 05-194-004a अप्रधृष्यमनावार्यमुद्वृत्तमिव सागरम् ।
 05-194-004c सेनासागरमक्षोभ्यमपि देवैर्महाहवे ॥
 05-194-005a केन कालेन गाङ्गेय क्षपयेथा महाद्युते ।
 05-194-005c आचार्यो वा महेष्वासः कृपो वा सुमहाबलः ॥
 05-194-006a कर्णो वा समरश्लाघी द्रौणिर्वा द्विजसत्तमः ।
 05-194-006c दिव्यास्त्रविदुषः सर्वे भवन्तो हि बले मम ॥
 05-194-007a एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं परं कौतूहलं हि मे ।
 05-194-007c हृदि नित्यं महाबाहो वक्तुमर्हसि तन्मम ॥

05-194-008 भीष्म उवाच

- 05-194-008a अनुरूपं कुरुश्रेष्ठ त्वय्येतत्पृथिवीपते ।
 05-194-008c बलाबलममित्राणां स्वेषां च यदि पृच्छसि ॥
 05-194-009a शृणु राजन्मम रणे या शक्तिः परमा भवेत् ।
 05-194-009c अस्त्रवीर्यं रणे यच्च भुजयोश्च महाभुज ॥
 05-194-010a आर्जवेनैव युद्धेन योद्धव्य इतरो जनः ।
 05-194-010c मायायुद्धेन मायावी इत्येतद्धर्मनिश्चयः ॥
 05-194-011a हन्यामहं महाबाहो पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 05-194-011c दिवसे दिवसे कृत्वा भागं प्रागाह्निकं मम ॥
 05-194-012a योधानां दशसाहस्रं कृत्वा भागं महाद्युते ।
 05-194-012c सहस्रं रथिनामेकमेष भागो मतो मम ॥
 05-194-013a अनेनाहं विधानेन संनद्धः सततोत्थितः ।
 05-194-013c क्षपयेयं महत्सैन्यं कालेनानेन भारत ॥
 05-194-014a यदि त्वस्त्राणि मुञ्चेयं महान्ति समरे स्थितः ।
 05-194-014c शतसाहस्रघातीनि हन्यां मासेन भारत ॥

05-194-015 संजय उवाच

- 05-194-015a श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वाक्यं राजा दुर्योधनस्तदा ।

05-194-015c	पर्यपृच्छत राजेन्द्र द्रोणमङ्गिरसां वरम् ॥
05-194-016a	आचार्य केन कालेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् ।
05-194-016c	निहन्या इति तं द्रोणः प्रत्युवाच हसन्निव ॥
05-194-017a	स्थविरोऽस्मि कुरुश्रेष्ठ मन्दप्राणविचेष्टितः ।
05-194-017c	अस्त्राग्निना निर्दहेयं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
05-194-018a	यथा भीष्मः शांतनवो मासेनेति मतिर्मम ।
05-194-018c	एषा मे परमा शक्तिरेतन्मे परमं बलम् ॥
05-194-019a	द्वाभ्यामेव तु मासाभ्यां कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
05-194-019c	द्रौणिस्तु दशरात्रेण प्रतिजज्ञे बलक्षयम् ॥
05-194-019e	कर्णस्तु पञ्चरात्रेण प्रतिजज्ञे महास्त्रवित् ॥
05-194-020a	तच्छ्रुत्वा सूतपुत्रस्य वाक्यं सागरगासुतः ।
05-194-020c	जहास सस्वनं हासं वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
05-194-021a	न हि तावद्रणे पार्थ बाणखड्गधनुर्धरम् ।
05-194-021c	वासुदेवसमायुक्तं रथेनोद्यन्तमच्युतम् ॥
05-194-022a	समागच्छसि राधेय तेनैवमभिमन्यसे ।
05-194-022c	शक्यमेवं च भूयश्च त्वया वक्तुं यथेष्टतः ॥

05-195-001 वैशंपायन उवाच

05-195-001a	एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयः सर्वान्भ्रातृनुपह्वरे ।
05-195-001c	आहूय भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥
05-195-002a	धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु ये चारपुरुषा मम ।
05-195-002c	ते प्रवृत्तिं प्रयच्छन्ति ममेमां व्युषितां निशाम् ॥
05-195-003a	दुर्योधनः किलापृच्छदापगेयं महाव्रतम् ।
05-195-003c	केन कालेन पाण्डूनां हन्याः सैन्यमिति प्रभो ॥
05-195-004a	मासेनेति च तेनोक्तो धार्तराष्ट्रः सुदुर्मतिः ।
05-195-004c	तावता चापि कालेन द्रोणोऽपि प्रत्यजानत ॥
05-195-005a	गौतमो द्विगुणं कालमुक्तवानिति नः श्रुतम् ।
05-195-005c	द्रौणिस्तु दशरात्रेण प्रतिजज्ञे महास्त्रवित् ॥
05-195-006a	तथा दिव्यास्त्रवित्कर्णः संपृष्टः कुरुसंसदि ।
05-195-006c	पञ्चभिर्दिवसैर्हन्तुं स सैन्यं प्रतिजज्ञिवान् ॥
05-195-007a	तस्मादहमपीच्छामि श्रोतुमर्जुन ते वचः ।
05-195-007c	कालेन कियता शत्रून्क्षपयेरिति संयुगे ॥

05-195-008a	एवमुक्तो गुडाकेशः पार्थिवेन धनंजयः ।
05-195-008c	वासुदेवमवेक्ष्येदं वचनं प्रत्यभाषत ॥
05-195-009a	सर्व एते महात्मानः कृतास्त्राश्चित्रयोधिनः ।
05-195-009c	असंशयं महाराज हन्युरेव बलं तव ॥
05-195-010a	अपैतु ते मनस्तापो यथासत्यं ब्रवीम्यहम् ।
05-195-010c	हन्यामेकरथेनाहं वासुदेवसहायवान् ॥
05-195-011a	सामरानपि लोकांस्त्रीन्सहस्थावरजङ्गमान् ।
05-195-011c	भूतं भव्यं भविष्यच्च निमेषादिति मे मतिः ॥
05-195-012a	यत्तद्धोरं पशुपतिः प्रादादस्त्रं महन्मम ।
05-195-012c	कैराते द्वन्द्वयुद्धे वै तदिदं मयि वर्तते ॥
05-195-013a	यद्युगान्ते पशुपतिः सर्वभूतानि संहरन् ।
05-195-013c	प्रयुङ्क्ते पुरुषव्याघ्र तदिदं मयि वर्तते ॥
05-195-014a	तन्न जानाति गाङ्गेयो न द्रोणो न च गौतमः ।
05-195-014c	न च द्रोणसुतो राजन्कुत एव तु सूतजः ॥
05-195-015a	न तु युक्तं रणे हन्तुं दिव्यैरस्त्रैः पृथग्जनम् ।
05-195-015c	आर्जवेनैव युद्धेन विजेष्यामो वयं परान् ॥
05-195-016a	तथेमे पुरुषव्याघ्राः सहायास्तव पार्थिव ।
05-195-016c	सर्वे दिव्यास्त्रविदुषः सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ॥
05-195-017a	वेदान्तावभृथस्नाताः सर्व एतेऽपराजिताः ।
05-195-017c	निहन्युः समरे सेनां देवानामपि पाण्डव ॥
05-195-018a	शिखण्डी युयुधानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
05-195-018c	भीमसेनो यमौ चोभौ युधामन्यूत्तमौजसौ ॥
05-195-019a	विराटद्रुपदौ चोभौ भीष्मद्रोणसमौ युधि ।
05-195-019c	स्वयं चापि समर्थोऽसि त्रैलोक्योत्सादने अपि ॥
05-195-020a	क्रोधाद्यं पुरुषं पश्येस्त्वं वासवसमद्युते ।
05-195-020c	क्षिप्रं न स भवेद्व्यक्तमिति त्वां वेद्मि कौरव ॥

05-196-001 वैशंपायन उवाच

05-196-001a	ततः प्रभाते विमले धार्तराष्ट्रेण चोदिताः ।
05-196-001c	दुर्योधनेन राजानः प्रययुः पाण्डवान्प्रति ॥
05-196-002a	आप्लाव्य शुचयः सर्वे स्रग्विणः शुक्लवाससः ।
05-196-002c	गृहीतशस्त्रा ध्वजिनः स्वस्ति वाच्य हुताग्नयः ॥

05-196-003a	सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ।
05-196-003c	सर्वे कर्मकृतश्चैव सर्वे चाहवलक्षणाः ॥
05-196-004a	आहवेषु पराँल्लोकाञ्जिगीषन्तो महाबलाः ।
05-196-004c	एकाग्रमनसः सर्वे श्रद्धधानाः परस्य च ॥
05-196-005a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ केकया बाह्लिकैः सह ।
05-196-005c	प्रययुः सर्व एवैते भारद्वाजपुरोगमाः ॥
05-196-006a	अश्वत्थामा शांतनवः सैन्धवोऽथ जयद्रथः ।
05-196-006c	दाक्षिणात्याः प्रतीच्याश्च पार्वतीयाश्च ये रथाः ॥
05-196-007a	गान्धारराजः शकुनिः प्राच्योदीच्याश्च सर्वशः ।
05-196-007c	शकाः किराता यवनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
05-196-008a	स्वैः स्वैरनीकैः सहिताः परिवार्य महारथम् ।
05-196-008c	एते महारथाः सर्वे द्वितीये निर्ययुर्बले ॥
05-196-009a	कृतवर्मा सहानीकस्त्रिगर्ताश्च महाबलाः ।
05-196-009c	दुर्योधनश्च नृपतिभ्रातृभिः परिवारितः ॥
05-196-010a	शलो भूरिश्रवाः शल्यः कौसल्योऽथ बृहद्वलः ।
05-196-010c	एते पश्चादवर्तन्त धार्तराष्ट्रपुरोगमाः ॥
05-196-011a	ते समेन पथा यात्वा योत्स्यमाना महारथाः ।
05-196-011c	कुरुक्षेत्रस्य पश्चार्धे व्यवतिष्ठन्त दंशिताः ॥
05-196-012a	दुर्योधनस्तु शिबिरं कारयामास भारत ।
05-196-012c	यथैव हास्तिनपुरं द्वितीयं समलंकृतम् ॥
05-196-013a	न विशेषं विजानन्ति पुरस्य शिबिरस्य वा ।
05-196-013c	कुशला अपि राजेन्द्र नरा नगरवासिनः ॥
05-196-014a	तादृशान्येव दुर्गाणि राज्ञामपि महीपतिः ।
05-196-014c	कारयामास कौरव्यः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
05-196-015a	पञ्चयोजनमुत्सृज्य मण्डलं तद्रणाजिरम् ।
05-196-015c	सेनानिवेशास्ते राजन्नाविशञ्शतसंघशः ॥
05-196-016a	तत्र ते पृथिवीपाला यथोत्साहं यथाबलम् ।
05-196-016c	विविशुः शिबिराण्याशु द्रव्यवन्ति सहस्रशः ॥
05-196-017a	तेषां दुर्योधनो राजा ससैन्यानां महात्मनाम् ।
05-196-017c	व्यादिदेश सबाह्यानां भक्ष्यभोज्यमनुत्तमम् ॥
05-196-018a	सगजाश्चमनुष्याणां ये च शिल्पोपजीविनः ।

- 05-196-018c ये चान्येऽनुगतास्तत्र सूतमागधबन्दिनः ॥
 05-196-019a वणिजो गणिका वारा ये चैव प्रेक्षका जनाः ।
 05-196-019c सर्वास्तान्कौरवो राजा विधिवत्प्रत्यवैक्षत ॥

१९७

05-197-001 वैशंपायन उवाच

- 05-197-001a तथैव राजा कौन्तेयो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 05-197-001c धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामास भारत ॥
 05-197-002a चेदिकाशिकरूषाणां नेतारं दृढविक्रमम् ।
 05-197-002c सेनापतिममित्रघ्नं धृष्टकेतुमथादिशत् ॥
 05-197-003a विराटं द्रुपदं चैव युयुधानं शिखण्डिनम् ।
 05-197-003c पाञ्चाल्यौ च महेष्वासौ युधामन्यूत्तमौजसौ ॥
 05-197-004a ते शूराश्चित्रवर्माणस्तप्तकुण्डलधारिणः ।
 05-197-004c आज्यावसिक्ता ज्वलिता धिष्ण्येष्विव हुताशनाः ॥
 05-197-004e अशोभन्त महेष्वासा ग्रहाः प्रज्वलिता इव ॥
 05-197-005a सोऽथ सैन्यं यथायोगं पूजयित्वा नरर्षभः ।
 05-197-005c दिदेश तान्यनीकानि प्रयाणाय महीपतिः ॥
 05-197-006a अभिमन्युं बृहन्तं च द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।
 05-197-006c धृष्टद्युम्नमुखानेतान्प्राहिणोत्पाण्डुनन्दनः ॥
 05-197-007a भीमं च युयुधानं च पाण्डवं च धनंजयम् ।
 05-197-007c द्वितीयं प्रेषयामास बलस्कन्धं युधिष्ठिरः ॥
 05-197-008a भाण्डं समारोपयतां चरतां संप्रधावताम् ।
 05-197-008c हृष्टानां तत्र योधानां शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥
 05-197-009a स्वयमेव ततः पश्चाद्विराटद्रुपदान्वितः ।
 05-197-009c तथान्यैः पृथिवीपालैः सह प्रायान्महीपतिः ॥
 05-197-010a भीमधन्वायनी सेना धृष्टद्युम्नपुरस्कृता ।
 05-197-010c गङ्गेव पूर्णा स्तिमिता स्यन्दमाना व्यदृश्यत ॥
 05-197-011a ततः पुनरनीकानि व्ययोजयत बुद्धिमान् ।
 05-197-011c मोहयन्धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां बुद्धिनिस्रवम् ॥
 05-197-012a द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युं च पाण्डवः ।
 05-197-012c नकुलं सहदेवं च सर्वांश्चैव प्रभद्रकान् ॥

05-197-013a	दश चाश्वसहस्राणि द्विसाहस्रं च दन्तिनः ।
05-197-013c	अयुतं च पदातीनां रथाः पञ्चशतास्तथा ॥
05-197-014a	भीमसेनं च दुर्धर्षं प्रथमं प्रादिशद्वलम् ।
05-197-014c	मध्यमे तु विराटं च जयत्सेनं च मागधम् ॥
05-197-015a	महारथौ च पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
05-197-015c	वीर्यवन्तौ महात्मानौ गदाकार्मुकधारिणौ ॥
05-197-015e	अन्वयातां ततो मध्ये वासुदेवधनंजयौ ॥
05-197-016a	बभूवुरतिसंरब्धाः कृतप्रहरणा नराः ।
05-197-016c	तेषां विंशतिसाहस्रा ध्वजाः शूरैरधिष्ठिताः ॥
05-197-017a	पञ्च नागसहस्राणि रथवंशाश्च सर्वशः ।
05-197-017c	पदातयश्च ये शूराः कार्मुकासिगदाधराः ॥
05-197-017e	सहस्रशोऽन्वयुः पश्चादग्रतश्च सहस्रशः ॥
05-197-018a	युधिष्ठिरो यत्र सैन्ये स्वयमेव बलार्णवे ।
05-197-018c	तत्र ते पृथिवीपाला भूयिष्ठं पर्यवस्थिताः ॥
05-197-019a	तत्र नागसहस्राणि हयानामयुतानि च ।
05-197-019c	तथा रथसहस्राणि पदातीनां च भारत ॥
05-197-019e	यदाश्रित्याभियुयुधे धार्तराष्ट्रं सुयोधनम् ॥
05-197-020a	ततोऽन्ये शतशः पश्चात्सहस्रायुतशो नराः ।
05-197-020c	नदन्तः प्रययुस्तेषामनीकानि सहस्रशः ॥
05-197-021a	तत्र भेरीसहस्राणि शङ्खानामयुतानि च ।
05-197-021c	वादयन्ति स्म संहृष्टाः सहस्रायुतशो नराः ॥

६. भीष्मपर्व

००१

06-001-001	जनमेजय उवाच
06-001-001a	कथं युयुधिरे वीराः कुरुपाण्डवसोमकाः ।
06-001-001c	पार्थिवाश्च महाभागा नानादेशसमागताः ॥
06-001-002	वैशंपायन उवाच
06-001-002a	यथा युयुधिरे वीराः कुरुपाण्डवसोमकाः ।
06-001-002c	कुरुक्षेत्रे तपःक्षेत्रे शृणु तत्पृथिवीपते ॥
06-001-003a	अवतीर्य कुरुक्षेत्रं पाण्डवाः सहसोमकाः ।

06-001-003c	कौरवानभ्यवर्तन्त जिगीषन्तो महाबलाः ॥
06-001-004a	वेदाध्ययनसंपन्नाः सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ।
06-001-004c	आशंसन्तो जयं युद्धे वधं वाभिमुखा रणे ॥
06-001-005a	अभियाय च दुर्धर्षा धार्तराष्ट्रस्य वाहिनीम् ।
06-001-005c	प्राङ्मुखाः पश्चिमे भागे न्यविशन्त ससैनिकाः ॥
06-001-006a	समन्तपञ्चकाद्वाह्यं शिबिराणि सहस्रशः ।
06-001-006c	कारयामास विधिवत्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
06-001-007a	शून्येव पृथिवी सर्वा बालवृद्धावशेषिता ।
06-001-007c	निरश्वपुरुषा चासीद्रथकुञ्जरवर्जिता ॥
06-001-008a	यावत्तपति सूर्यो हि जम्बूद्वीपस्य मण्डलम् ।
06-001-008c	तावदेव समावृत्तं बलं पार्थिवसत्तम ॥
06-001-009a	एकस्थाः सर्ववर्णास्ते मण्डलं बहुयोजनम् ।
06-001-009c	पर्याक्रामन्त देशांश्च नदीः शैलान्वनानि च ॥
06-001-010a	तेषां युधिष्ठिरो राजा सर्वेषां पुरुषर्षभ ।
06-001-010c	आदिदेश सवाहानां भक्ष्यभोज्यमनुत्तमम् ॥
06-001-011a	संज्ञाश्च विविधास्तास्तास्तेषां चक्रे युधिष्ठिरः ।
06-001-011c	एवंवादी वेदितव्यः पाण्डवेयोऽयमित्युत ॥
06-001-012a	अभिज्ञानानि सर्वेषां संज्ञाश्चाभरणानि च ।
06-001-012c	योजयामास कौरव्यो युद्धकाल उपस्थिते ॥
06-001-013a	दृष्ट्वा ध्वजाग्रं पार्थानां धार्तराष्ट्रो महामनाः ।
06-001-013c	सह सर्वैर्महीपालैः प्रत्यव्यूहत पाण्डवान् ॥
06-001-014a	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
06-001-014c	मध्ये नागसहस्रस्य भ्रातृभिः परिवारितम् ॥
06-001-015a	दृष्ट्वा दुर्योधनं हृष्टाः सर्वे पाण्डवसैनिकाः ।
06-001-015c	दध्मुः सर्वे महाशङ्खान्भेरीर्जघ्नुः सहस्रशः ॥
06-001-016a	ततः प्रहृष्टां स्वां सेनामभिवीक्ष्याथ पाण्डवाः ।
06-001-016c	बभूवुर्हृष्टमनसो वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥
06-001-017a	ततो योधान्हर्षयन्तौ वासुदेवधनंजयौ ।
06-001-017c	दध्मतुः पुरुषव्याघ्रौ दिव्यौ शङ्खौ रथे स्थितौ ॥
06-001-018a	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं देवदत्तस्य चोभयोः ।
06-001-018c	श्रुत्वा सवाहना योधाः शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ॥

06-001-019a	यथा सिंहस्य नदतः स्वनं श्रुत्वेतरे मृगाः ।
06-001-019c	त्रसेयुस्तद्वदेवासीद्भार्तराष्ट्रबलं तदा ॥
06-001-020a	उदतिष्ठद्रजो भौमं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
06-001-020c	अन्तर्धीयत चादित्यः सैन्येन रजसावृतः ॥
06-001-021a	ववर्ष चात्र पर्जन्यो मांसशोणितवृष्टिमान् ।
06-001-021c	व्युक्षन्सर्वाण्यनीकानि तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-001-022a	वायुस्ततः प्रादुरभून्नीचैः शर्करकर्षणः ।
06-001-022c	विनिघ्नंस्तान्यनीकानि विधमंश्चैव तद्रजः ॥
06-001-023a	उभे सेने तदा राजन्युद्धाय मुदिते भृशम् ।
06-001-023c	कुरुक्षेत्रे स्थिते यत्ते सागरक्षुभितोपमे ॥
06-001-024a	तयोस्तु सेनयोरासीदद्भुतः स समागमः ।
06-001-024c	युगान्ते समनुप्राप्ते द्वयोः सागरयोरिव ॥
06-001-025a	शून्यासीत्पृथिवी सर्वा बालवृद्धावशेषिता ।
06-001-025c	तेन सेनासमूहेन समानीतेन कौरवैः ॥
06-001-026a	ततस्ते समयं चक्रुः कुरुपाण्डवसोमकाः ।
06-001-026c	धर्माश्च स्थापयामासुर्युद्धानां भरतर्षभ ॥
06-001-027a	निवृत्ते चैव नो युद्धे प्रीतिश्च स्यात्परस्परम् ।
06-001-027c	यथापुरं यथायोगं न च स्याच्छलनं पुनः ॥
06-001-028a	वाचा युद्धे प्रवृत्ते नो वाचैव प्रतियोधनम् ।
06-001-028c	निष्क्रान्तः पृतनामध्यान्न हन्तव्यः कथञ्चन ॥
06-001-029a	रथी च रथिना योध्यो गजेन गजधूर्गतः ।
06-001-029c	अश्वेनाश्वी पदातिश्च पदातेनैव भारत ॥
06-001-030a	यथायोगं यथावीर्यं यथोत्साहं यथावयः ।
06-001-030c	समाभाष्य प्रहर्तव्यं न विश्वस्ते न विह्वले ॥
06-001-031a	परेण सह संयुक्तः प्रमत्तो विमुखस्तथा ।
06-001-031c	क्षीणशस्त्रो विवर्मा च न हन्तव्यः कथञ्चन ॥
06-001-032a	न सूतेषु न धुर्येषु न च शस्त्रोपनायिषु ।
06-001-032c	न भेरीशङ्खवादेषु प्रहर्तव्यं कथञ्चन ॥
06-001-033a	एवं ते समयं कृत्वा कुरुपाण्डवसोमकाः ।
06-001-033c	विस्मयं परमं जग्मुः प्रेक्षमाणाः परस्परम् ॥
06-001-034a	निविश्य च महात्मानस्ततस्ते पुरुषर्षभाः ।

06-001-034c हृष्टरूपाः सुमनसो बभूवुः सहसैनिकाः ॥

06-002-001 वैशंपायन उवाच

06-002-001a ततः पूर्वापरे संध्ये समीक्ष्य भगवानृषिः ।

06-002-001c सर्ववेदविदां श्रेष्ठो व्यासः सत्यवतीसुतः ॥

06-002-002a भविष्यति रणे घोरे भरतानां पितामहः ।

06-002-002c प्रत्यक्षदर्शी भगवान्भूतभव्यभविष्यवित् ॥

06-002-003a वैचित्रवीर्यं राजानं स रहस्यं ब्रवीदिदम् ।

06-002-003c शोचन्तमार्तं ध्यायन्तं पुत्राणामनयं तदा ॥

06-002-004 व्यास उवाच

06-002-004a राजन्परीतकालास्ते पुत्राश्चान्ये च भूमिपाः ।

06-002-004c ते हनिष्यन्ति संग्रामे समासाद्येतरेतरम् ॥

06-002-005a तेषु कालपरीतेषु विनश्यत्सु च भारत ।

06-002-005c कालपर्यायमाज्ञाय मा स्म शोके मनः कृथाः ॥

06-002-006a यदि त्विच्छसि संग्रामे द्रष्टुमेनं विशां पते ।

06-002-006c चक्षुर्ददानि ते हन्त युद्धमेतन्निशामय ॥

06-002-007 धृतराष्ट्र उवाच

06-002-007a न रोचये ज्ञातिवधं द्रष्टुं ब्रह्मर्षिसत्तम ।

06-002-007c युद्धमेतत्त्वशेषेण शृणुयां तव तेजसा ॥

06-002-008 वैशंपायन उवाच

06-002-008a तस्मिन्ननिच्छति द्रष्टुं संग्रामं श्रोतुमिच्छति ।

06-002-008c वराणामीश्वरो दाता संजयाय वरं ददौ ॥

06-002-009 व्यास उवाच

06-002-009a एष ते संजयो राजन्युद्धमेतद्वदिष्यति ।

06-002-009c एतस्य सर्वं संग्रामे नपरोक्षं भविष्यति ॥

06-002-010a चक्षुषा संजयो राजन्दिव्येनैष समन्वितः ।

06-002-010c कथयिष्यति ते युद्धं सर्वज्ञश्च भविष्यति ॥

06-002-011a प्रकाशं वा रहस्यं वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।

06-002-011c मनसा चिन्तितमपि सर्वं वेत्स्यति संजयः ॥

06-002-012a नैनं शस्त्राणि भेत्स्यन्ति नैनं बाधिष्यते श्रमः ।

06-002-012c	गावल्गाणिरयं जीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यते ॥
06-002-013a	अहं च कीर्तिमेतेषां कुरूणां भरतर्षभ ।
06-002-013c	पाण्डवानां च सर्वेषां प्रथयिष्यामि मा शुचः ॥
06-002-014a	दिष्टमेतत्पुरा चैव नात्र शोचितुमर्हसि ।
06-002-014c	न चैव शक्यं संयन्तुं यतो धर्मस्ततो जयः ॥
06-002-015	वैशंपायन उवाच
06-002-015a	एवमुक्त्वा स भगवान्कुरूणां प्रपितामहः ।
06-002-015c	पुनरेव महाबाहुं धृतराष्ट्रमुवाच ह ॥
06-002-016a	इह युद्धे महाराज भविष्यति महान्क्षयः ।
06-002-016c	यथेमानि निमित्तानि भयायाद्योपलक्षये ॥
06-002-017a	श्येना गृध्राश्च काकाश्च कङ्काश्च सहिता बलैः ।
06-002-017c	संपतन्ति वनान्तेषु समवायांश्च कुर्वते ॥
06-002-018a	अत्युग्रं च प्रपश्यन्ति युद्धमानन्दिनो द्विजाः ।
06-002-018c	क्रव्यादा भक्षयिष्यन्ति मांसानि गजवाजिनाम् ॥
06-002-019a	खटाखटेति वाशन्तो भैरवं भयवेदिनः ।
06-002-019c	कह्वाः प्रयान्ति मध्येन दक्षिणामभितो दिशम् ॥
06-002-020a	उभे पूर्वापरे संध्ये नित्यं पश्यामि भारत ।
06-002-020c	उदयास्तमने सूर्य कबन्धैः परिवारितम् ॥
06-002-021a	श्वेतलोहितपर्यन्ताः कृष्णग्रीवाः सविद्युतः ।
06-002-021c	त्रिवर्णाः परिघाः संधौ भानुमावारयन्त्युत ॥
06-002-022a	ज्वलितार्केन्दुनक्षत्रं निर्विशेषदिनक्षपम् ।
06-002-022c	अहोरात्रं मया दृष्टं तत्क्षयाय भविष्यति ॥
06-002-023a	अलक्ष्यः प्रभया हीनः पौर्णमासीं च कार्तिकीम् ।
06-002-023c	चन्द्रोऽभूदग्निवर्णश्च समवर्णे नभस्तले ॥
06-002-024a	स्वप्स्यन्ति निहता वीरा भूमिमावृत्य पार्थिवाः ।
06-002-024c	राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः ॥
06-002-025a	अन्तरिक्षे वराहस्य वृषदंशस्य चोभयोः ।
06-002-025c	प्रणादं युध्यतो रात्रौ रौद्रं नित्यं प्रलक्षये ॥
06-002-026a	देवताप्रतिमाश्चापि कम्पन्ति च हसन्ति च ।
06-002-026c	वमन्ति रुधिरं चास्यैः स्विद्यन्ति प्रपतन्ति च ॥
06-002-027a	अनाहता दुन्दुभयः प्रणदन्ति विशां पते ।

06-002-027c	अयुक्ताश्च प्रवर्तन्ते क्षत्रियाणां महारथाः ॥
06-002-028a	कोकिलाः शतपत्राश्च चाषा भासाः शुकास्तथा ।
06-002-028c	सारसाश्च मयूराश्च वाचो मुञ्चन्ति दारुणाः ॥
06-002-029a	गृहीतशस्त्राभरणा वर्मिणो वाजिपृष्ठगाः ।
06-002-029c	अरुणोदयेषु दृश्यन्ते शतशः शलभव्रजाः ॥
06-002-030a	उभे संध्ये प्रकाशेते दिशां दाहसमन्विते ।
06-002-030c	आसीद्रुधिरवर्षं च अस्थिवर्षं च भारत ॥
06-002-031a	या चैषा विश्रुता राजंस्त्रैलोक्ये साधुसंमता ।
06-002-031c	अरुन्धती तयाप्येष वसिष्ठः पृष्ठतः कृतः ॥
06-002-032a	रोहिणीं पीडयन्नेष स्थितो राजञ्शनैश्चरः ।
06-002-032c	व्यावृत्तं लक्ष्म सोमस्य भविष्यति महद्भयम् ॥
06-002-033a	अनभ्रे च महाघोरं स्तनितं श्रूयतेऽनिशम् ।
06-002-033c	वाहनानां च रुदतां प्रपतन्त्यश्रुबिन्दवः ॥

06-003-001 व्यास उवाच

06-003-001a	खरा गोषु प्रजायन्ते रमन्ते मातृभिः सुताः ।
06-003-001c	अनार्तवं पुष्पफलं दर्शयन्ति वने द्रुमाः ॥
06-003-002a	गर्भिण्यो राजपुत्र्यश्च जनयन्ति विभीषणान् ।
06-003-002c	क्रव्यादान्पक्षिणश्चैव गोमायूनपरान्मृगान् ॥
06-003-003a	त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राः पञ्चपादा द्विमेहनाः ।
06-003-003c	द्विशीर्षाश्च द्विपुच्छाश्च दंष्ट्रिणः पशवोऽशिवाः ॥
06-003-004a	जायन्ते विवृतास्याश्च व्याहरन्तोऽशिवा गिरः ।
06-003-004c	त्रिपदाः शिखिनस्ताक्षर्याश्चतुर्दंष्ट्रा विषाणिनः ॥
06-003-005a	तथैवान्याश्च दृश्यन्ते स्त्रियश्च ब्रह्मवादिनाम् ।
06-003-005c	वैनतेयान्मयूरांश्च जनयन्त्यः पुरे तव ॥
06-003-006a	गोवत्सं वडवा सूते श्वा सृगालं महीपते ।
06-003-006c	क्रकराञ्छारिकाश्चैव शुकांश्चाशुभवादिनः ॥
06-003-007a	स्त्रियः काश्चित्प्रजायन्ते चतस्रः पञ्च कन्यकाः ।
06-003-007c	ता जातमात्रा नृत्यन्ति गायन्ति च हसन्ति च ॥
06-003-008a	पृथग्जनस्य कुडकाः स्तनपाः स्तेनवेश्मनि ।
06-003-008c	नृत्यन्ति परिगायन्ति वेदयन्तो महद्भयम् ॥
06-003-009a	प्रतिमाश्चालिखन्त्यन्ये सशस्त्राः कालचोदिताः ।

06-003-009c	अन्योन्यमभिधावन्ति शिशवो दण्डपाणयः ॥
06-003-009e	उपरुन्धन्ति कृत्वा च नगराणि युयुत्सवः ॥
06-003-010a	पद्मोत्पलानि वृक्षेषु जायन्ते कुमुदानि च ।
06-003-010c	विष्वग्वाताश्च वान्त्युग्रा रजो न व्युपशाम्यति ॥
06-003-011a	अभीक्षणं कम्पते भूमिरर्कं राहुस्तथाग्रसत् ।
06-003-011c	श्वेतो ग्रहस्तथा चित्रां समतिक्रम्य तिष्ठति ॥
06-003-012a	अभावं हि विशेषेण कुरूणां प्रतिपश्यति ।
06-003-012c	धूमकेतुर्महाघोरः पुष्यमाक्रम्य तिष्ठति ॥
06-003-013a	सेनयोरशिवं घोरं करिष्यति महाग्रहः ।
06-003-013c	मघास्वङ्गारको वक्रः श्रवणे च बृहस्पतिः ॥
06-003-014a	भाग्यं नक्षत्रमाक्रम्य सूर्यपुत्रेण पीड्यते ।
06-003-014c	शुक्रः प्रोष्ठपदे पूर्वे समारुह्य विशां पते ॥
06-003-014e	उत्तरे तु परिक्रम्य सहितः प्रत्युदीक्षते ॥
06-003-015a	श्यामो ग्रहः प्रज्वलितः सधूमः सहपावकः ।
06-003-015c	ऐन्द्रं तेजस्वि नक्षत्रं ज्येष्ठामाक्रम्य तिष्ठति ॥
06-003-016a	ध्रुवः प्रज्वलितो घोरमपसव्यं प्रवर्तते ।
06-003-016c	चित्रास्वात्यन्तरे चैव धिष्ठितः परुषो ग्रहः ॥
06-003-017a	वक्रानुवक्रं कृत्वा च श्रवणे पावकप्रभः ।
06-003-017c	ब्रह्मराशिं समावृत्य लोहिताङ्गो व्यवस्थितः ॥
06-003-018a	सर्वसस्यप्रतिच्छन्ना पृथिवी फलमालिनी ।
06-003-018c	पञ्चशीर्षा यवाश्चैव शतशीर्षाश्च शालयः ॥
06-003-019a	प्रधानाः सर्वलोकस्य यास्वायत्तमिदं जगत् ।
06-003-019c	ता गावः प्रस्नुता वत्सैः शोणितं प्रक्षरन्त्युत ॥
06-003-020a	निश्चेरुरपिधानेभ्यः खड्गाः प्रज्वलिता भृशम् ।
06-003-020c	व्यक्तं पश्यन्ति शस्त्राणि संग्रामं समुपस्थितम् ॥
06-003-021a	अग्निवर्णा यथा भासः शस्त्राणामुदकस्य च ।
06-003-021c	कवचानां ध्वजानां च भविष्यति महान्क्षयः ॥
06-003-022a	दिक्षु प्रज्वलितास्याश्च व्याहरन्ति मृगद्विजाः ।
06-003-022c	अत्याहितं दर्शयन्तो वेदयन्ति महद्भयम् ॥
06-003-023a	एकपक्षाक्षिचरणः शकुनिः खचरो निशि ।
06-003-023c	रौद्रं वदति संरब्धः शोणितं छर्दयन्मुहुः ॥

06-003-024a	ग्रहौ ताम्रारुणशिखौ प्रज्वलन्ताविव स्थितौ ।
06-003-024c	सप्तर्षीणामुदाराणां समवच्छाद्य वै प्रभाम् ॥
06-003-025a	संवत्सरस्थायिनौ च ग्रहौ प्रज्वलितावुभौ ।
06-003-025c	विशाखयोः समीपस्थौ बृहस्पतिशनैश्चरौ ॥
06-003-026a	कृत्तिकासु ग्रहस्तीव्रो नक्षत्रे प्रथमे ज्वलन् ।
06-003-026c	वपूंष्यपहरन्भासा धूमकेतुरिव स्थितः ॥
06-003-027a	त्रिषु पूर्वेषु सर्वेषु नक्षत्रेषु विशां पते ।
06-003-027c	बुधः संपततेऽभीक्ष्णं जनयन्सुमहद्भयम् ॥
06-003-028a	चतुर्दशीं पञ्चदशीं भूतपूर्वां च षोडशीम् ।
06-003-028c	इमां तु नाभिजानामि अमावास्यां त्रयोदशीम् ॥
06-003-029a	चन्द्रसूर्यावुभौ ग्रस्तावेकमासे त्रयोदशीम् ।
06-003-029c	अपर्वणि ग्रहावेतौ प्रजाः संक्षपयिष्यतः ॥
06-003-030a	रजोवृता दिशः सर्वाः पांसुवर्षैः समन्ततः ।
06-003-030c	उत्पातमेघा रौद्राश्च रात्रौ वर्षन्ति शोणितम् ॥
06-003-031a	मांसवर्षं पुनस्तीव्रमासीत्कृष्णचतुर्दशीम् ।
06-003-031c	अर्धरात्रे महाघोरमतृप्यंस्तत्र राक्षसाः ॥
06-003-032a	प्रतिस्रोतोऽवहन्नद्यः सरितः शोणितोदकाः ।
06-003-032c	फेनायमानाः कूपाश्च नर्दन्ति वृषभा इव ॥
06-003-032e	पतन्त्युल्काः सनिर्घाताः शुष्काशनिविमिश्रिताः ॥
06-003-033a	अद्य चैव निशां व्युष्टामुदये भानुराहतः ।
06-003-033c	ज्वलन्तीभिर्महोल्काभिश्चतुर्भिः सर्वतोदिशम् ॥
06-003-034a	आदित्यमुपतिष्ठद्भिस्तत्र चोक्तं महर्षिभिः ।
06-003-034c	भूमिपालसहस्राणां भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
06-003-035a	कैलासमन्दराभ्यां तु तथा हिमवतो गिरेः ।
06-003-035c	सहस्रशो महाशब्दं शिखराणि पतन्ति च ॥
06-003-036a	महाभूता भूमिकम्पे चतुरः सागरान्पृथक् ।
06-003-036c	वेलामुद्वर्तयन्ति स्म क्षोभयन्तः पुनः पुनः ॥
06-003-037a	वृक्षानुन्मथ्य वान्त्युग्रा वाताः शर्करकर्षिणः ।
06-003-037c	पतन्ति चैत्यवृक्षाश्च ग्रामेषु नगरेषु च ॥
06-003-038a	पीतलोहितनीलश्च ज्वलत्यग्निर्हुतो द्विजैः ।
06-003-038c	वामार्चिः शावगन्धी च धूमप्रायः खरस्वनः ॥

06-003-038e	स्पर्शा गन्धा रसाश्चैव विपरीता महीपते ॥
06-003-039a	धूमायन्ते ध्वजा राज्ञां कम्पमाना मुहुर्मुहुः ।
06-003-039c	मुञ्चन्त्यङ्गारवर्षाणि भेर्योऽथ पटहास्तथा ॥
06-003-040a	प्रासादशिखराग्रेषु पुरद्वारेषु चैव हि ।
06-003-040c	गृध्राः परिपतन्त्युग्रा वामं मण्डलमाश्रिताः ॥
06-003-041a	पक्वापक्वेति सुभृशं वावाश्यन्ते वयांसि च ।
06-003-041c	निलीयन्ते ध्वजाग्रेषु क्षयाय पृथिवीक्षिताम् ॥
06-003-042a	ध्यायन्तः प्रकिरन्तश्च वालान्वेपथुसंयुताः ।
06-003-042c	रुदन्ति दीनास्तुरगा मातङ्गाश्च सहस्रशः ॥
06-003-043a	एतच्छ्रुत्वा भवानत्र प्राप्तकालं व्यवस्यताम् ।
06-003-043c	यथा लोकः समुच्छेदं नायं गच्छेत भारत ॥

06-003-044 वैशंपायन उवाच

06-003-044a	पितुर्वचो निशम्यैतद्धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ।
06-003-044c	दिष्टमेतत्पुरा मन्ये भविष्यति न संशयः ॥
06-003-045a	क्षत्रियाः क्षत्रधर्मेण वध्यन्ते यदि संयुगे ।
06-003-045c	वीरलोकं समासाद्य सुखं प्राप्स्यन्ति केवलम् ॥
06-003-046a	इह कीर्तिं परे लोके दीर्घकालं महत्सुखम् ।
06-003-046c	प्राप्स्यन्ति पुरुषव्याघ्राः प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ॥

06-004-001 वैशंपायन उवाच

06-004-001a	एवमुक्तो मुनिस्तत्त्वं कवीन्द्रो राजसत्तम ।
06-004-001c	पुत्रेण धृतराष्ट्रेण ध्यानमन्वगमत्परम् ॥
06-004-002a	पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं कालवादी महातपाः ।
06-004-002c	असंशयं पार्थिवेन्द्र कालः संक्षिपते जगत् ॥
06-004-003a	सृजते च पुनर्लोकान्नेह विद्यति शाश्वतम् ।
06-004-003c	ज्ञातीनां च कुरूणां च संबन्धिसुहदां तथा ॥
06-004-004a	धर्म्यं देशय पन्थानं समर्थो ह्यसि वारणे ।
06-004-004c	क्षुद्रं ज्ञातिवधं प्राहुर्मा कुरुष्व ममाप्रियम् ॥
06-004-005a	कालोऽयं पुत्ररूपेण तव जातो विशां पते ।
06-004-005c	न वधः पूज्यते वेदे हितं नैतत्कथंचन ॥
06-004-006a	हन्यात्स एव यो हन्यात्कुलधर्मं स्वकां तनुम् ।

- 06-004-006c कालेनोत्पथगन्तासि शक्ये सति यथापथि ॥
 06-004-007a कुलस्यास्य विनाशाय तथैव च महीक्षिताम् ।
 06-004-007c अनर्थो राज्यरूपेण त्यज्यतामसुखावहः ॥
 06-004-008a लुप्तप्रज्ञः परेणासि धर्मं दर्शय वै सुतान् ।
 06-004-008c किं ते राज्येन दुर्धर्ष येन प्राप्तोऽसि किल्बिषम् ॥
 06-004-009a यशो धर्मं च कीर्तिं च पालयन्स्वर्गमाप्स्यसि ।
 06-004-009c लभन्तां पाण्डवा राज्यं शमं गच्छन्तु कौरवाः ॥
 06-004-010a एवं ब्रुवति विप्रेन्द्रे धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 06-004-010c आक्षिप्य वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्पथेनाप्ययात्पुनः ॥

06-004-011 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-004-011a यथा भवान्वेद तथास्मि वेत्ता; भावाभावौ विदितौ मे यथावत् ।
 06-004-011c स्वार्थे हि संमुह्यति तात लोको; मां चापि लोकात्मकमेव विद्धि ॥
 06-004-012a प्रसादये त्वामतुलप्रभावं; त्वं नो गतिर्दर्शयिता च धीरः ।
 06-004-012c न चापि ते वशगा मे महर्षे; न कल्मषं कर्तुमिहार्हसे माम् ॥
 06-004-013a त्वं हि धर्मः पवित्रं च यशः कीर्तिर्धृतिः स्मृतिः ।
 06-004-013c कुरूणां पाण्डवानां च मान्यश्चासि पितामहः ॥

06-004-014 व्यास उवाच

- 06-004-014a वैचित्रवीर्यं नृपते यत्ते मनसि वर्तते ।
 06-004-014c अभिधत्स्व यथाकामं छेत्तास्मि तव संशयम् ॥

06-004-015 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-004-015a यानि लिङ्गानि संग्रामे भवन्ति विजयिष्यताम् ।
 06-004-015c तानि सर्वाणि भगवञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

06-004-016 व्यास उवाच

- 06-004-016a प्रसन्नभाः पावक ऊर्ध्वरश्मिः; प्रदक्षिणावर्तशिखो विधूमः ।
 06-004-016c पुण्या गन्धाश्चाहुतीनां प्रवान्ति; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥
 06-004-017a गम्भीरघोषाश्च महास्वनाश्च; शङ्खा मृदङ्गाश्च नदन्ति यत्र ।
 06-004-017c विशुद्धरश्मिस्तपनः शशी च; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥
 06-004-018a इष्टा वाचः पृष्ठतो वायसानां; संप्रस्थितानां च गमिष्यतां च ।
 06-004-018c ये पृष्ठतस्ते त्वरयन्ति राज;न्ये त्वग्रतस्ते प्रतिषेधयन्ति ॥

06-004-019a	कल्याणवाचः शकुना राजहंसाः; शुकाः क्रौञ्चाः शतपत्राश्च यत्र ।
06-004-019c	प्रदक्षिणाश्चैव भवन्ति संख्ये; ध्रुवं जयं तत्र वदन्ति विप्राः ॥
06-004-020a	अलंकारैः कवचैः केतुभिश्च; मुखप्रसादैर्हेमवर्णैश्च नृणाम् ।
06-004-020c	भ्राजिष्मती दुष्प्रतिप्रेक्षणीया; येषां चमूस्ते विजयन्ति शत्रून् ॥
06-004-021a	हृष्टा वाचस्तथा सत्त्वं योधानां यत्र भारत ।
06-004-021c	न म्लायन्ते स्रजश्चैव ते तरन्ति रणे रिपून् ॥
06-004-022a	इष्टो वातः प्रविष्टस्य दक्षिणा प्रविविक्षतः ।
06-004-022c	पश्चात्संसाधयत्यर्थं पुरस्तात्प्रतिषेधते ॥
06-004-023a	शब्दरूपरसस्पर्शगन्धाश्चाविष्कृताः शुभाः ।
06-004-023c	सदा योधाश्च हृष्टाश्च येषां तेषां ध्रुवं जयः ॥
06-004-024a	अन्वेव वायवो वान्ति तथाभ्राणि वयांसि च ।
06-004-024c	अनुप्लवन्ते मेघाश्च तथैवेन्द्रधनूंषि च ॥
06-004-025a	एतानि जयमानानां लक्षणानि विशां पते ।
06-004-025c	भवन्ति विपरीतानि मुमूर्षूणां जनाधिप ॥
06-004-026a	अल्पायां वा महत्यां वा सेनायामिति निश्चितम् ।
06-004-026c	हर्षो योधगणस्यैकं जयलक्षणमुच्यते ॥
06-004-027a	एको दीर्णो दारयति सेनां सुमहतीमपि ।
06-004-027c	तं दीर्णमनुदीर्यन्ते योधाः शूरतमा अपि ॥
06-004-028a	दुर्निवारतमा चैव प्रभग्ना महती चमूः ।
06-004-028c	अपामिव महावेगस्त्रस्ता मृगगणा इव ॥
06-004-029a	नैव शक्या समाधातुं संनिपाते महाचमूः ।
06-004-029c	दीर्णा इत्येव दीर्यन्ते योधाः शूरतमा अपि ॥
06-004-029e	भीतान्भग्नांश्च संप्रेक्ष्य भयं भूयो विवर्धते ॥
06-004-030a	प्रभग्ना सहसा राजन्दिशो विभ्रामिता परैः ।
06-004-030c	नैव स्थापयितुं शक्या शूरैरपि महाचमूः ॥
06-004-031a	संभृत्य महतीं सेनां चतुरङ्गां महीपतिः ।
06-004-031c	उपायपूर्वं मेधावी यतेत सततोत्थितः ॥
06-004-032a	उपायविजयं श्रेष्ठमाहुर्भेदेन मध्यमम् ।
06-004-032c	जघन्य एष विजयो यो युद्धेन विशां पते ॥
06-004-032e	महादोषः संनिपातस्ततो व्यङ्गः स उच्यते ॥
06-004-033a	परस्परज्ञाः संहृष्टा व्यवधूताः सुनिश्चिताः ।

- 06-004-033c पञ्चाशदपि ये शूरा मथ्नन्ति महतीं चमूम् ॥
 06-004-033e अथ वा पञ्च षट्सप्त विजयन्त्यनिवर्तिनः ॥
 06-004-034a न वैनतेयो गरुडः प्रशंसति महाजनम् ।
 06-004-034c दृष्ट्वा सुपर्णोपचितिं महतीमपि भारत ॥
 06-004-035a न बाहुल्येन सेनाया जयो भवति भारत ।
 06-004-035c अध्रुवो हि जयो नाम दैवं चात्र परायणम् ॥
 06-004-035e जयन्तो ह्यपि संग्रामे क्षयवन्तो भवन्त्युत ॥
- 06-005-001 वैशंपायन उवाच**
- 06-005-001a एवमुक्त्वा ययौ व्यासो धृतराष्ट्राय धीमते ।
 06-005-001c धृतराष्ट्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ध्यानमेवान्वपद्यत ॥
 06-005-002a स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः ।
 06-005-002c संजयं संशितात्मानमपृच्छद्भरतर्षभ ॥
 06-005-003a संजयेमे महीपालाः शूरा युद्धाभिनन्दिनः ।
 06-005-003c अन्योन्यमभिनिघ्नन्ति शस्त्रैरुच्चावचैरपि ॥
 06-005-004a पार्थिवाः पृथिवीहेतोः समभित्यक्तजीविताः ।
 06-005-004c न च शाम्यन्ति निघ्नन्तो वर्धयन्तो यमक्षयम् ॥
 06-005-005a भौममैश्वर्यमिच्छन्तो न मृष्यन्ते परस्परम् ।
 06-005-005c मन्ये बहुगुणा भूमिस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
 06-005-006a बहूनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 06-005-006c कोट्यश्च लोकवीराणां समेताः कुरुजाङ्गले ॥
 06-005-007a देशानां च परीमाणं नगराणां च संजय ।
 06-005-007c श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन यत एते समागताः ॥
 06-005-008a दिव्यबुद्धिप्रदीपेन युक्तस्त्वं ज्ञानचक्षुषा ।
 06-005-008c प्रसादात्तस्य विप्रर्षेर्व्यासस्यामिततेजसः ॥
- 06-005-009 संजय उवाच**
- 06-005-009a यथाप्रज्ञं महाप्राज्ञ भौमान्वक्ष्यामि ते गुणान् ।
 06-005-009c शास्त्रचक्षुरवेक्षस्व नमस्ते भरतर्षभ ॥
 06-005-010a द्विविधानीह भूतानि त्रसानि स्थावराणि च ।
 06-005-010c त्रसानां त्रिविधा योनिरण्डस्वेदजरायुजाः ॥
 06-005-011a त्रसानां खलु सर्वेषां श्रेष्ठा राजञ्जरायुजाः ।

06-005-011c	जरायुजानां प्रवरा मानवाः पशवश्च ये ॥
06-005-012a	नानारूपाणि बिभ्राणास्तेषां भेदाश्चतुर्दश ।
06-005-012c	अरण्यवासिनः सप्त सप्तैषां ग्रामवासिनः ॥
06-005-013a	सिंहव्याघ्रवराहाश्च महिषा वारणास्तथा ।
06-005-013c	ऋक्षाश्च वानराश्चैव सप्ताख्याः स्मृता नृप ॥
06-005-014a	गौरजो मनुजो मेषो वाज्यश्चतरगर्दभाः ।
06-005-014c	एते ग्राम्याः समाख्याताः पशवः सप्त साधुभिः ॥
06-005-015a	एते वै पशवो राजन्ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ।
06-005-015c	वेदोक्ताः पृथिवीपाल येषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥
06-005-016a	ग्राम्याणां पुरुषः श्रेष्ठः सिंहश्चारण्यवासिनाम् ।
06-005-016c	सर्वेषामेव भूतानामन्योन्येनाभिजीवनम् ॥
06-005-017a	उद्भिज्जाः स्थावराः प्रोक्तास्तेषां पञ्चैव जातयः ।
06-005-017c	वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥
06-005-018a	एषां विंशतिरेकोना महाभूतेषु पञ्चसु ।
06-005-018c	चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा गायत्री लोकसंमता ॥
06-005-019a	य एतां वेद गायत्रीं पुण्यां सर्वगुणान्विताम् ।
06-005-019c	तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ स लोकान्न प्रणश्यति ॥
06-005-020a	भूमौ हि जायते सर्वं भूमौ सर्वं प्रणश्यति ।
06-005-020c	भूमिः प्रतिष्ठा भूतानां भूमिरेव परायणम् ॥
06-005-021a	यस्य भूमिस्तस्य सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
06-005-021c	तत्राभिगृद्धा राजानो विनिघ्नन्तीतरेतरम् ॥

06-006-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-006-001a	नदीनां पर्वतानां च नामधेयानि संजय ।
06-006-001c	तथा जनपदानां च ये चान्ये भूमिमाश्रिताः ॥
06-006-002a	प्रमाणं च प्रमाणज्ञ पृथिव्या अपि सर्वशः ।
06-006-002c	निखिलेन समाचक्ष्व काननानि च संजय ॥

06-006-003 संजय उवाच

06-006-003a	पञ्चेमानि महाराज महाभूतानि संग्रहात् ।
06-006-003c	जगत्स्थितानि सर्वाणि समान्याहुर्मनीषिणः ॥
06-006-004a	भूमिरापस्तथा वायुरग्निराकाशमेव च ।

06-006-004c	गुणोत्तराणि सर्वाणि तेषां भूमिः प्रधानतः ॥
06-006-005a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
06-006-005c	भूमेरेते गुणाः प्रोक्ता ऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥
06-006-006a	चत्वारोऽप्सु गुणा राजन्गन्धस्तत्र न विद्यते ।
06-006-006c	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः ॥
06-006-006e	शब्दः स्पर्शश्च वायोस्तु आकाशे शब्द एव च ॥
06-006-007a	एते पञ्च गुणा राजन्महाभूतेषु पञ्चसु ।
06-006-007c	वर्तन्ते सर्वलोकेषु येषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
06-006-008a	अन्योन्यं नाभिवर्तन्ते साम्यं भवति वै यदा ।
06-006-008c	यदा तु विषमीभावमाविशन्ति परस्परम् ॥
06-006-008e	तदा देहैर्देहवन्तो व्यतिरोहन्ति नान्यथा ॥
06-006-009a	आनुपूर्व्याद्विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्वशः ।
06-006-009c	सर्वाण्यपरिमेयानि तदेषां रूपमैश्वरम् ॥
06-006-010a	तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः ।
06-006-010c	तेषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥
06-006-011a	अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण साधयेत् ।
06-006-011c	प्रकृतिभ्यः परं यत्तु तदचिन्त्यस्य लक्षणम् ॥
06-006-012a	सुदर्शनं प्रवक्ष्यामि द्वीपं ते कुरुनन्दन ।
06-006-012c	परिमण्डलो महाराज द्वीपोऽसौ चक्रसंस्थितः ॥
06-006-013a	नदीजलप्रतिच्छन्नः पर्वतैश्चाभ्रसंनिभैः ।
06-006-013c	पुरैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा ॥
06-006-014a	वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः संपन्नधनधान्यवान् ।
06-006-014c	लावणेन समुद्रेण समन्तात्परिवारितः ॥
06-006-015a	यथा च पुरुषः पश्येदादर्शं मुखमात्मनः ।
06-006-015c	एवं सुदर्शनद्वीपो दृश्यते चन्द्रमण्डले ॥
06-006-016a	द्विरंशे पिप्पलस्तत्र द्विरंशे च शशो महान् ।
06-006-016c	सर्वौषधिसमावापैः सर्वतः परिबृंहितः ॥
06-006-016e	आपस्ततोऽन्या विज्ञेया एष संक्षेप उच्यते ॥

06-007-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-007-001a	उक्तो द्वीपस्य संक्षेपो विस्तरं ब्रूहि संजय ।
06-007-001c	यावद्भूम्यवकाशोऽयं दृश्यते शशलक्षणे ॥

06-007-001e तस्य प्रमाणं प्रब्रूहि ततो वक्ष्यसि पिप्पलम् ॥

06-007-002 वैशंपायन उवाच

06-007-002a एवमुक्तः स राज्ञा तु संजयो वाक्यमब्रवीत् ।

06-007-002c प्रागायता महाराज षडेते रत्नपर्वताः ॥

06-007-002e अवगाढा ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥

06-007-003a हिमवान्हेमकूटश्च निषधश्च नगोत्तमः ।

06-007-003c नीलश्च वैडूर्यमयः श्वेतश्च रजतप्रभः ॥

06-007-003e सर्वधातुविनद्धश्च शृङ्गवान्नाम पर्वतः ॥

06-007-004a एते वै पर्वता राजन्सिद्धचारणसेविताः ।

06-007-004c तेषामन्तरविष्कम्भो योजनानि सहस्रशः ॥

06-007-005a तत्र पुण्या जनपदास्तानि वर्षाणि भारत ।

06-007-005c वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः ॥

06-007-006a इदं तु भारतं वर्षं ततो हैमवतं परम् ।

06-007-006c हेमकूटात्परं चैव हरिवर्षं प्रचक्षते ॥

06-007-007a दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण च ।

06-007-007c प्रागायतो महाराज माल्यवान्नाम पर्वतः ॥

06-007-008a ततः परं माल्यवतः पर्वतो गन्धमादनः ।

06-007-008c परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः ॥

06-007-009a आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः ।

06-007-009c योजनानां सहस्राणि षोडशाधः किल स्मृतः ॥

06-007-010a उच्चैश्च चतुराशीतिर्योजनानां महीपते ।

06-007-010c ऊर्ध्वमन्तश्च तिर्यक्च लोकानावृत्य तिष्ठति ॥

06-007-011a तस्य पार्श्वे त्विमे द्वीपाश्चत्वारः संस्थिताः प्रभो ।

06-007-011c भद्राश्चः केतुमालश्च जम्बूद्वीपश्च भारत ॥

06-007-011e उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥

06-007-012a विहगः सुमुखो यत्र सुपर्णस्यात्मजः किल ।

06-007-012c स वै विचिन्तयामास सौवर्णान्प्रेक्ष्य वायसान् ॥

06-007-013a मेरुरुत्तममध्यानामधमानां च पक्षिणाम् ।

06-007-013c अविशेषकरो यस्मात्तस्मादेनं त्यजाम्यहम् ॥

06-007-014a तमादित्योऽनुपर्येति सततं ज्योतिषां पतिः ।

06-007-014c चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो वायुश्चैव प्रदक्षिणम् ॥

06-007-015a	स पर्वतो महाराज दिव्यपुष्पफलान्वितः ।
06-007-015c	भवनैरावृतः सर्वैर्जाम्बूनदमयैः शुभैः ॥
06-007-016a	तत्र देवगणा राजनान्धर्वासुरराक्षसाः ।
06-007-016c	अप्सरोगणसंयुक्ताः शैले क्रीडन्ति नित्यशः ॥
06-007-017a	तत्र ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्रश्चापि सुरेश्वरः ।
06-007-017c	समेत्य विविधैर्यज्ञैर्यजन्तेऽनेकदक्षिणैः ॥
06-007-018a	तुम्बुरुर्नारदश्चैव विश्वावसुर्हहा हुहूः ।
06-007-018c	अभिगम्यामरश्रेष्ठाः स्तवै स्तुन्वन्ति चाभिभो ॥
06-007-019a	सप्तर्षयो महात्मानः कश्यपश्च प्रजापतिः ।
06-007-019c	तत्र गच्छन्ति भद्रं ते सदा पर्वणि पर्वणि ॥
06-007-020a	तस्यैव मूर्धन्युशनाः काव्यो दैत्यैर्महीपते ।
06-007-020c	तस्य हीमानि रत्नानि तस्येमे रत्नपर्वताः ॥
06-007-021a	तस्मात्कुबेरो भगवांश्चतुर्थं भागमश्रुते ।
06-007-021c	ततः कलांशं वित्तस्य मनुष्येभ्यः प्रयच्छति ॥
06-007-022a	पार्श्वे तस्योत्तरे दिव्यं सर्वर्तुकुसुमं शिवम् ।
06-007-022c	कर्णिकारवनं रम्यं शिलाजालसमुद्गतम् ॥
06-007-023a	तत्र साक्षात्पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैः समावृतः ।
06-007-023c	उमासहायो भगवान्रमते भूतभावनः ॥
06-007-024a	कर्णिकारमयीं मालां बिभ्रत्पादावलम्बिनीम् ।
06-007-024c	त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्द्योतस्त्रिभिः सूर्यैरिवोदितैः ॥
06-007-025a	तमुग्रतपसः सिद्धाः सुव्रताः सत्यवादिनः ।
06-007-025c	पश्यन्ति न हि दुर्वृत्तैः शक्यो द्रष्टुं महेश्वरः ॥
06-007-026a	तस्य शैलस्य शिखरात्क्षीरधारा नरेश्वर ।
06-007-026c	त्रिंशद्बाहुपरिग्राह्या भीमनिर्घातनिस्वना ॥
06-007-027a	पुण्या पुण्यतमैर्जुष्टा गङ्गा भागीरथी शुभा ।
06-007-027c	पतत्यजस्रवेगेन हृदे चान्द्रमसे शुभे ॥
06-007-027e	तया ह्युत्पादितः पुण्यः स हृदः सागरोपमः ॥
06-007-028a	तां धारयामास पुरा दुर्धरां पर्वतैरपि ।
06-007-028c	शतं वर्षसहस्राणां शिरसा वै महेश्वरः ॥
06-007-029a	मेरोस्तु पश्चिमे पार्श्वे केतुमालो महीपते ।
06-007-029c	जम्बूषण्डश्च तत्रैव सुमहान्नन्दनोपमः ॥

06-007-030a	आयुर्दश सहस्राणि वर्षाणां तत्र भारत ।
06-007-030c	सुवर्णवर्णाश्च नराः स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥
06-007-031a	अनामया वीतशोका नित्यं मुदितमानसाः ।
06-007-031c	जायन्ते मानवास्तत्र निष्टप्तकनकप्रभाः ॥
06-007-032a	गन्धमादनशृङ्गेषु कुबेरः सह राक्षसैः ।
06-007-032c	संवृतोऽप्सरसां संघैर्मोदते गुह्यकाधिपः ॥
06-007-033a	गन्धमादनपादेषु परेष्वपरगण्डिकाः ।
06-007-033c	एकादश सहस्राणि वर्षाणां परमायुषः ॥
06-007-034a	तत्र कृष्णा नरा राजंस्तेजोयुक्ता महाबलाः ।
06-007-034c	स्त्रियश्चोत्पलपत्राभाः सर्वाः सुप्रियदर्शनाः ॥
06-007-035a	नीलात्परतरं श्वेतं श्वेताद्धैरण्यकं परम् ।
06-007-035c	वर्षमैरावतं नाम ततः शृङ्गवतः परम् ॥
06-007-036a	धनुःसंस्थे महाराज द्वे वर्षे दक्षिणोत्तरे ।
06-007-036c	इलावृतं मध्यमं तु पञ्च वर्षाणि चैव ह ॥
06-007-037a	उत्तरोत्तरमेतेभ्यो वर्षमुद्रिच्यते गुणैः ।
06-007-037c	आयुष्प्रमाणमारोग्यं धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥
06-007-038a	समन्वितानि भूतानि तेषु वर्षेषु भारत ।
06-007-038c	एवमेषा महाराज पर्वतैः पृथिवी चिता ॥
06-007-039a	हेमकूटस्तु सुमहान्कैलासो नाम पर्वतः ।
06-007-039c	यत्र वैश्रवणो राजा गुह्यकैः सह मोदते ॥
06-007-040a	अस्त्युत्तरेण कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
06-007-040c	हिरण्यशृङ्गः सुमहान्दिव्यो मणिमयो गिरिः ॥
06-007-041a	तस्य पार्श्वे महद्दिव्यं शुभं काञ्चनवालुकम् ।
06-007-041c	रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ॥
06-007-041e	दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥
06-007-042a	यूपा मणिमयास्तत्र चित्याश्चापि हिरण्मयाः ।
06-007-042c	तत्रेष्ट्वा तु गतः सिद्धिं सहस्राक्षो महायशाः ॥
06-007-043a	सृष्ट्वा भूतपतिर्यत्र सर्वलोकान्सनातनः ।
06-007-043c	उपास्यते तिग्मतेजा वृतो भूतैः समागतैः ॥
06-007-043e	नरनारायणौ ब्रह्मा मनुः स्थाणुश्च पञ्चमः ॥
06-007-044a	तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रतिष्ठिता ।

- 06-007-044c ब्रह्मलोकादपक्रान्ता सप्तधा प्रतिपद्यते ॥
- 06-007-045a वस्वोकसारा नलिनी पावना च सरस्वती ।
- 06-007-045c जम्बूनदी च सीता च गङ्गा सिन्धुश्च सप्तमी ॥
- 06-007-046a अचिन्त्या दिव्यसंकल्पा प्रभोरेषैव संविधिः ।
- 06-007-046c उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये ॥
- 06-007-047a दृश्यादृश्या च भवति तत्र तत्र सरस्वती ।
- 06-007-047c एता दिव्याः सप्त गङ्गास्त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥
- 06-007-048a रक्षांसि वै हिमवति हेमकूटे तु गुह्यकाः ।
- 06-007-048c सर्पा नागाश्च निषधे गोकर्णे च तपोधनाः ॥
- 06-007-049a देवासुराणां च गृहं श्वेतः पर्वत उच्यते ।
- 06-007-049c गन्धर्वा निषधे शैले नीले ब्रह्मर्षयो नृप ॥
- 06-007-049e शृङ्गवांस्तु महाराज पितृणां प्रतिसंचरः ॥
- 06-007-050a इत्येतानि महाराज सप्त वर्षाणि भागशः ।
- 06-007-050c भूतान्युपनिविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥
- 06-007-051a तेषामृद्धिर्बहुविधा दृश्यते दैवमानुषी ।
- 06-007-051c अशक्या परिसंख्यातुं श्रद्धेया तु बुभूषता ॥
- 06-007-052a यां तु पृच्छसि मा राजन्दिव्यामेतां शशाकृतिम् ।
- 06-007-052c पार्श्वे शशस्य द्वे वर्षे उभये दक्षिणोत्तरे ॥
- 06-007-052e कर्णौ तु नागद्वीपं च कश्यपद्वीपमेव च ॥
- 06-007-053a ताम्रवर्णः शिरो राजञ्ज्रीमान्मलयपर्वतः ।
- 06-007-053c एतद्द्वितीयं द्वीपस्य दृश्यते शशसंस्थितम् ॥

06-008-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-008-001a मेरोरथोत्तरं पार्श्वं पूर्वं चाचक्ष्व संजय ।
- 06-008-001c निखिलेन महाबुद्धे माल्यवन्तं च पर्वतम् ॥

06-008-002 संजय उवाच

- 06-008-002a दक्षिणेन तु नीलस्य मेरोः पार्श्वे तथोत्तरे ।
- 06-008-002c उत्तराः कुरवो राजन्पुण्याः सिद्धनिषेविताः ॥
- 06-008-003a तत्र वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः ।
- 06-008-003c पुष्पाणि च सुगन्धीनि रसवन्ति फलानि च ॥
- 06-008-004a सर्वकामफलास्तत्र केचिद्वृक्षा जनाधिप ।

06-008-004c	अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र नराधिप ॥
06-008-005a	ये क्षरन्ति सदा क्षीरं षड्रसं ह्यमृतोपमम् ।
06-008-005c	वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ॥
06-008-006a	सर्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मकाञ्चनवालुका ।
06-008-006c	सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निष्पङ्का च जनाधिप ॥
06-008-007a	देवलोकच्युताः सर्वे जायन्ते तत्र मानवाः ।
06-008-007c	तुल्यरूपगुणोपेताः समेषु विषमेषु च ॥
06-008-008a	मिथुनानि च जायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ।
06-008-008c	तेषां ते क्षीरिणां क्षीरं पिबन्त्यमृतसंनिभम् ॥
06-008-009a	मिथुनं जायमानं वै समं तच्च प्रवर्धते ।
06-008-009c	तुल्यरूपगुणोपेतं समवेषं तथैव च ॥
06-008-009e	एकैकमनुरक्तं च चक्रवाकसमं विभो ॥
06-008-010a	निरामया वीतशोका नित्यं मुदितमानसाः ।
06-008-010c	दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ॥
06-008-010e	जीवन्ति ते महाराज न चान्योन्यं जहत्युत ॥
06-008-011a	भारुण्डा नाम शकुनास्तीक्ष्णतुण्डा महाबलाः ।
06-008-011c	ते निर्हरन्ति हि मृतान्दरीषु प्रक्षिपन्ति च ॥
06-008-012a	उत्तराः कुरवो राजन्व्याख्यातास्ते समासतः ।
06-008-012c	मेरोः पार्श्वमहं पूर्वं वक्ष्याम्यथ यथातथम् ॥
06-008-013a	तस्य पूर्वाभिषेकस्तु भद्राश्वस्य विशां पते ।
06-008-013c	भद्रसालवनं यत्र कालाम्रश्च महाद्रुमः ॥
06-008-014a	कालाम्रश्च महाराज नित्यपुष्पफलः शुभः ।
06-008-014c	द्वीपश्च योजनोत्सेधः सिद्धचारणसेवितः ॥
06-008-015a	तत्र ते पुरुषाः श्वेतास्तेजोयुक्ता महाबलाः ।
06-008-015c	स्त्रियः कुमुदवर्णाश्च सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ॥
06-008-016a	चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः ।
06-008-016c	चन्द्रशीतलगात्र्यश्च नृत्तगीतविशारदाः ॥
06-008-017a	दश वर्षसहस्राणि तत्रायुर्भरतर्षभ ।
06-008-017c	कालाम्ररसपीतास्ते नित्यं संस्थितयौवनाः ॥
06-008-018a	दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ।
06-008-018c	सुदर्शनो नाम महाञ्जम्बूवृक्षः सनातनः ॥

06-008-019a	सर्वकामफलः पुण्यः सिद्धचारणसेवितः ।
06-008-019c	तस्य नाम्ना समाख्यातो जम्बूद्वीपः सनातनः ॥
06-008-020a	योजनानां सहस्रं च शतं च भरतर्षभ ।
06-008-020c	उत्सेधो वृक्षराजस्य दिवस्पृङ्गनुजेश्वर ॥
06-008-021a	अरत्नीनां सहस्रं च शतानि दश पञ्च च ।
06-008-021c	परिणाहस्तु वृक्षस्य फलानां रसभेदिनाम् ॥
06-008-022a	पतमानानि तान्युर्व्यां कुर्वन्ति विपुलं स्वनम् ।
06-008-022c	मुञ्चन्ति च रसं राजंस्तस्मिन्नजतसंनिभम् ॥
06-008-023a	तस्या जम्बवाः फलरसो नदी भूत्वा जनाधिप ।
06-008-023c	मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा संप्रयात्युत्तरान्कुरून् ॥
06-008-024a	पिबन्ति तद्रसं हृष्टा जना नित्यं जनाधिप ।
06-008-024c	तस्मिन्फलरसे पीते न जरा बाधते च तान् ॥
06-008-025a	तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम् ।
06-008-025c	तरुणादित्यवर्णाश्च जायन्ते तत्र मानवाः ॥
06-008-026a	तथा माल्यवतः शृङ्गे दीप्यते तत्र हव्यवाट् ।
06-008-026c	नाम्ना संवर्तको नाम कालाग्निर्भरतर्षभ ॥
06-008-027a	तथा माल्यवतः शृङ्गे पूर्वे पूर्वान्तगण्डिका ।
06-008-027c	योजनानां सहस्राणि पञ्चाशन्माल्यवान्स्थितः ॥
06-008-028a	महारजतसंकाशा जायन्ते तत्र मानवाः ।
06-008-028c	ब्रह्मलोकाच्च्युताः सर्वे सर्वे च ब्रह्मवादिनः ॥
06-008-029a	तपस्तु तप्यमानास्ते भवन्ति ह्यध्वीरतसः ।
06-008-029c	रक्षणार्थं तु भूतानां प्रविशन्ति दिवाकरम् ॥
06-008-030a	षष्टिस्तानि सहस्राणि षष्टिरेव शतानि च ।
06-008-030c	अरुणस्याग्रतो यान्ति परिवार्य दिवाकरम् ॥
06-008-031a	षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिमेव शतानि च ।
06-008-031c	आदित्यतापतप्तास्ते विशन्ति शशिमण्डलम् ॥

06-009-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-009-001a	वर्षाणां चैव नामानि पर्वतानां च संजय ।
06-009-001c	आचक्ष्व मे यथातत्त्वं ये च पर्वतवासिनः ॥

06-009-002 संजय उवाच

06-009-002a	दक्षिणेन तु श्वेतस्य नीलस्यैवोत्तरेण तु ।
06-009-002c	वर्षं रमणकं नाम जायन्ते तत्र मानवाः ॥
06-009-003a	शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे सुप्रियदर्शनाः ।
06-009-003c	रतिप्रधानाश्च तथा जायन्ते तत्र मानवाः ॥
06-009-004a	दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
06-009-004c	जीवन्ति ते महाराज नित्यं मुदितमानसाः ॥
06-009-005a	दक्षिणे शृङ्गिणश्चैव श्वेतस्याथोत्तरेण च ।
06-009-005c	वर्षं हैरण्वतं नाम यत्र हैरण्वती नदी ॥
06-009-006a	यक्षानुगा महाराज धनिनः प्रियदर्शनाः ।
06-009-006c	महाबलास्तत्र सदा राजन्मुदितमानसाः ॥
06-009-007a	एकादश सहस्राणि वर्षाणां ते जनाधिप ।
06-009-007c	आयुष्प्रमाणं जीवन्ति शतानि दश पञ्च च ॥
06-009-008a	शृङ्गाणि वै शृङ्गवतस्त्रीण्येव मनुजाधिप ।
06-009-008c	एकं मणिमयं तत्र तथैकं रौक्ममद्भुतम् ॥
06-009-009a	सर्वरत्नमयं चैकं भवनैरुपशोभितम् ।
06-009-009c	तत्र स्वयंप्रभा देवी नित्यं वसति शाण्डिली ॥
06-009-010a	उत्तरेण तु शृङ्गस्य समुद्रान्ते जनाधिप ।
06-009-010c	वर्षमैरावतं नाम तस्माच्छृङ्गवतः परम् ॥
06-009-011a	न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवाः ।
06-009-011c	चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो ज्योतिर्भूत इवावृतः ॥
06-009-012a	पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ।
06-009-012c	पद्मपत्रसुगन्धाश्च जायन्ते तत्र मानवाः ॥
06-009-013a	अनिष्पन्दाः सुगन्धाश्च निराहारा जितेन्द्रियाः ।
06-009-013c	देवलोकच्युताः सर्वे तथा विरजसो नृप ॥
06-009-014a	त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां ते जनाधिप ।
06-009-014c	आयुष्प्रमाणं जीवन्ति नरा भरतसत्तम ॥
06-009-015a	क्षीरोदस्य समुद्रस्य तथैवोत्तरतः प्रभुः ।
06-009-015c	हरिर्वसति वैकुण्ठः शकटे कनकात्मके ॥
06-009-016a	अष्टचक्रं हि तद्यानं भूतयुक्तं मनोजवम् ।
06-009-016c	अग्निवर्णं महावेगं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ॥
06-009-017a	स प्रभुः सर्वभूतानां विभुश्च भरतर्षभ ।

06-009-017c संक्षेपो विस्तरश्चैव कर्ता कारयिता च सः ॥
 06-009-018a पृथिव्यापस्तथाकाशं वायुस्तेजश्च पार्थिव ।
 06-009-018c स यज्ञः सर्वभूतानामास्यं तस्य हुताशनः ॥

06-009-019 वैशंपायन उवाच

06-009-019a एवमुक्तः संजयेन धृतराष्ट्रो महामनाः ।
 06-009-019c ध्यानमन्वगमद्राजा पुत्रान्प्रति जनाधिप ॥
 06-009-020a स विचिन्त्य महाराज पुनरेवाब्रवीद्वचः ।
 06-009-020c असंशयं सूतपुत्र कालः संक्षिपते जगत् ॥
 06-009-020e सृजते च पुनः सर्वं नेह विद्यति शाश्वतम् ॥
 06-009-021a नरो नारायणश्चैव सर्वज्ञः सर्वभूतभृत् ।
 06-009-021c देवा वैकुण्ठ इत्याहुर्वेदा विष्णुरिति प्रभुम् ॥

06-010-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-010-001a यदिदं भारतं वर्षं यत्रेदं मूर्छितं बलम् ।
 06-010-001c यत्रातिमात्रं लुब्धोऽयं पुत्रो दुर्योधनो मम ॥
 06-010-002a यत्र गृद्धाः पाण्डुसुता यत्र मे सज्जते मनः ।
 06-010-002c एतन्मे तत्त्वमाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥

06-010-003 संजय उवाच

06-010-003a न तत्र पाण्डवा गृद्धाः शृणु राजन्वचो मम ।
 06-010-003c गृद्धो दुर्योधनस्तत्र शकुनिश्चापि सौबलः ॥
 06-010-004a अपरे क्षत्रियाश्चापि नानाजनपदेश्वराः ।
 06-010-004c ये गृद्धा भारते वर्षे न मृष्यन्ति परस्परम् ॥
 06-010-005a अत्र ते वर्णयिष्यामि वर्षं भारत भारतम् ।
 06-010-005c प्रियमिन्द्रस्य देवस्य मनोर्वैवस्वतस्य च ॥
 06-010-006a पृथोश्च राजन्वैन्यस्य तथेक्ष्वाकोर्महात्मनः ।
 06-010-006c ययातेरम्बरीषस्य मान्धातुर्नहुषस्य च ॥
 06-010-007a तथैव मुचुकुन्दस्य शिबेरौशीनरस्य च ।
 06-010-007c ऋषभस्य तथैलस्य नृगस्य नृपतेस्तथा ॥
 06-010-008a अन्येषां च महाराज क्षत्रियाणां बलीयसाम् ।
 06-010-008c सर्वेषामेव राजेन्द्र प्रियं भारत भारतम् ॥
 06-010-009a तत्ते वर्षं प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतमरिंदम ।

06-010-009c	शृणु मे गदतो राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
06-010-010a	महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षवानपि ।
06-010-010c	विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥
06-010-011a	तेषां सहस्रशो राजन्पर्वतास्तु समीपतः ।
06-010-011c	अभिज्ञाताः सारवन्तो विपुलाश्चित्रसानवः ॥
06-010-012a	अन्ये ततोऽपरिज्ञाता ह्रस्वा ह्रस्वोपजीविनः ।
06-010-012c	आर्या म्लेच्छाश्च कौरव्य तैर्मिश्राः पुरुषा विभो ॥
06-010-013a	नदीः पिबन्ति बहुला गङ्गां सिन्धुं सरस्वतीम् ।
06-010-013c	गोदावरीं नर्मदां च बाहुदां च महानदीम् ॥
06-010-014a	शतद्रुं चन्द्रभागां च यमुनां च महानदीम् ।
06-010-014c	दृषद्वतीं विपाशां च विपापां स्थूलवालुकाम् ॥
06-010-015a	नदीं वेत्रवतीं चैव कृष्णवेणां च निम्नगाम् ।
06-010-015c	इरावतीं वितस्तां च पयोष्णीं देविकामपि ॥
06-010-016a	वेदस्मृतिं वेतसिनीं त्रिदिवामिष्कुमालिनीम् ।
06-010-016c	करीषिणीं चित्रवहां चित्रसेनां च निम्नगाम् ॥
06-010-017a	गोमतीं धूतपापां च वन्दनां च महानदीम् ।
06-010-017c	कौशिकीं त्रिदिवां कृत्यां विचित्रां लोहतारिणीम् ॥
06-010-018a	रथस्थां शतकुम्भां च सरयूं च नरेश्वर ।
06-010-018c	चर्मण्वतीं वेत्रवतीं हस्तिसोमां दिशं तथा ॥
06-010-019a	शतावरीं पयोष्णीं च परां भैमरथीं तथा ।
06-010-019c	कावेरीं चुलुकां चापि वापीं शतबलामपि ॥
06-010-020a	निचीरां महितां चापि सुप्रयोगां नराधिप ।
06-010-020c	पवित्रां कुण्डलां सिन्धुं वाजिनीं पुरमालिनीम् ॥
06-010-021a	पूर्वाभिरामां वीरां च भीमामोघवतीं तथा ।
06-010-021c	पलाशिनीं पापहरां महेन्द्रां पिप्पलावतीम् ॥
06-010-022a	पारिषेणामसिकनीं च सरलां भारमर्दिनीम् ।
06-010-022c	पुरुहीं प्रवरां मेनां मोघां घृतवतीं तथा ॥
06-010-023a	धूमत्यामतिकृष्णां च सूचीं छावीं च कौरव ।
06-010-023c	सदानीरामधृष्यां च कुशधारां महानदीम् ॥
06-010-024a	शशिकान्तां शिवां चैव तथा वीरवतीमपि ।
06-010-024c	वास्तुं सुवास्तुं गौरीं च कम्पनां सहिरण्वतीम् ॥

06-010-025a	हिरण्वतीं चित्रवतीं चित्रसेनां च निम्नगाम् ।
06-010-025c	रथचित्रां ज्योतिरथां विश्वामित्रां कपिञ्जलाम् ॥
06-010-026a	उपेन्द्रां बहुलां चैव कुचरामम्बुवाहिनीम् ।
06-010-026c	वैनन्दीं पिञ्जलां वेण्णां तुङ्गवेणां महानदीम् ॥
06-010-027a	विदिशां कृष्णवेण्णां च ताम्रां च कपिलामपि ।
06-010-027c	शलुं सुवामां वेदाश्वां हरिस्रावां महापगाम् ॥
06-010-028a	शीघ्रां च पिच्छिलां चैव भारद्वाजीं च निम्नगाम् ।
06-010-028c	कौशिकीं निम्नगां शोणां बाहुदामथ चन्दनाम् ॥
06-010-029a	दुर्गामन्तःशिलां चैव ब्रह्ममेध्यां बृहद्वतीम् ।
06-010-029c	चरक्षां महिरोहीं च तथा जम्बुनदीमपि ॥
06-010-030a	सुनसां तमसां दासीं त्रसामन्यां वराणसीम् ।
06-010-030c	लोलोद्धृतकरां चैव पूर्णाशां च महानदीम् ॥
06-010-031a	मानवीं वृषभां चैव महानद्यो जनाधिप ।
06-010-031c	सदानिरामयां वृत्यां मन्दगां मन्दवाहिनीम् ॥
06-010-032a	ब्रह्माणीं च महागौरीं दुर्गामपि च भारत ।
06-010-032c	चित्रोपलां चित्रबर्हा मञ्जुं मकरवाहिनीम् ॥
06-010-033a	मन्दाकिनीं वैतरणीं कोकां चैव महानदीम् ।
06-010-033c	शुक्तिमतीमरण्यां च पुष्पवेण्युत्पलावतीम् ॥
06-010-034a	लोहित्यां करतोयां च तथैव वृषभङ्गिनीम् ।
06-010-034c	कुमारीमृषिकुल्यां च ब्रह्मकुल्यां च भारत ॥
06-010-035a	सरस्वतीः सुपुण्याश्च सर्वा गङ्गाश्च मारिष ।
06-010-035c	विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वाश्चैव महाबलाः ॥
06-010-036a	तथा नद्यस्त्वप्रकाशाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
06-010-036c	इत्येताः सरितो राजन्समाख्याता यथास्मृति ॥
06-010-037a	अत ऊर्ध्वं जनपदान्निबोध गदतो मम ।
06-010-037c	तत्रेमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वमाद्रेयजाङ्गलाः ॥
06-010-038a	शूरसेनाः कलिङ्गाश्च बोधा मौकास्तथैव च ।
06-010-038c	मत्स्याः सुकुट्यः सौबल्याः कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥
06-010-039a	चेदिवत्साः करूषाश्च भोजाः सिन्धुपुलिन्दकाः ।
06-010-039c	उत्तमौजा दशार्णाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह ॥
06-010-040a	पाञ्चालाः कौशिजाश्चैव एकपृष्ठा युगंधराः ।

06-010-040c	सौधा मद्रा भुजिङ्गाश्च काशयोऽपरकाशयः ॥
06-010-041a	जठराः कुक्कुशाश्चैव सुदाशार्णाश्च भारत ।
06-010-041c	कुन्तयोऽवन्तयश्चैव तथैवापरकुन्तयः ॥
06-010-042a	गोविन्दा मन्दकाः षण्डा विदर्भानूपवासिकाः ।
06-010-042c	अश्मकाः पांसुराष्ट्राश्च गोपराष्ट्राः पनीतकाः ॥
06-010-043a	आदिराष्ट्राः सुकुट्टाश्च बलिराष्ट्रं च केवलम् ।
06-010-043c	वानरास्याः प्रवाहाश्च वक्रा वक्रभयाः शकाः ॥
06-010-044a	विदेहका मागधाश्च सुह्याश्च विजयास्तथा ।
06-010-044c	अङ्गा वङ्गाः कलिङ्गाश्च यकृल्लोमान एव च ॥
06-010-045a	मल्लाः सुदोष्णाः प्राहूतास्तथा माहिषकार्षिकाः ।
06-010-045c	वाहीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥
06-010-046a	अपरन्ध्राश्च शूद्राश्च पल्लवाश्चर्मखण्डिकाः ।
06-010-046c	अटवीशबराश्चैव मरुभौमाश्च मारिष ॥
06-010-047a	उपावृश्चानुपावृश्चसुराष्ट्राः केकयास्तथा ।
06-010-047c	कुट्टापरान्ता द्वैधेयाः काक्षाः सामुद्रनिष्कुटाः ॥
06-010-048a	अन्ध्राश्च बहवो राजन्नन्तर्गिर्यास्तथैव च ।
06-010-048c	बहिर्गिर्याङ्गमलदा मागधा मानवर्जकाः ॥
06-010-049a	मह्युत्तराः प्रावृषेया भार्गवाश्च जनाधिप ।
06-010-049c	पुण्ड्रा भार्गाः किराताश्च सुदोष्णाः प्रमुदास्तथा ॥
06-010-050a	शका निषादा निषधास्तथैवानर्तनैरृताः ।
06-010-050c	दुगूलाः प्रतिमत्स्याश्च कुशलाः कुनटास्तथा ॥
06-010-051a	तीरग्राहास्तरतोया राजिका रस्यकागणाः ।
06-010-051c	तिलकाः पारसीकाश्च मधुमन्तः प्रकुत्सकाः ॥
06-010-052a	काश्मीराः सिन्धुसौवीरा गान्धारा दर्शकास्तथा ।
06-010-052c	अभीसारा कुलूताश्च शैवला बाह्लिकास्तथा ॥
06-010-053a	दर्वीकाः सकचा दर्वा वातजामरथोरगाः ।
06-010-053c	बहुवाद्याश्च कौरव्य सुदामानः सुमल्लिकाः ॥
06-010-054a	वध्राः करीषकाश्चापि कुलिन्दोपत्यकास्तथा ।
06-010-054c	वनायवो दशापार्श्वा रोमाणः कुशबिन्दवः ॥
06-010-055a	कच्छा गोपालकच्छाश्च लाङ्गलाः परवल्लकाः ।
06-010-055c	किराता बर्बराः सिद्धा विदेहास्ताम्रलिङ्गकाः ॥

06-010-056a	ओष्ट्राः पुण्ड्राः ससैरन्ध्राः पार्वतीयाश्च मारिष ।
06-010-056c	अथापरे जनपदा दक्षिणा भरतर्षभ ॥
06-010-057a	द्रविडाः केरलाः प्राच्या भूषिका वनवासिनः ।
06-010-057c	उन्नत्यका माहिषका विकल्पा मूषकास्तथा ॥
06-010-058a	कर्णिकाः कुन्तिकाश्चैव सौद्रिदा नलकालकाः ।
06-010-058c	कौकुट्टकास्तथा चोलाः कोङ्कणा मालवाणकाः ॥
06-010-059a	समङ्गाः कोपनाश्चैव कुकुराङ्गदमारिषाः ।
06-010-059c	ध्वजिन्युत्सवसंकेतास्त्रिगर्ताः सर्वसेनयः ॥
06-010-060a	त्र्यङ्गाः केकरकाः प्रोष्ठाः परसंचरकास्तथा ।
06-010-060c	तथैव विन्ध्यपुलकाः पुलिन्दाः कल्कलैः सह ॥
06-010-061a	मालका मल्लकाश्चैव तथैवापरवर्तकाः ।
06-010-061c	कुलिन्दाः कुलकाश्चैव करण्ठाः कुरकास्तथा ॥
06-010-062a	मूषका स्तनबालाश्च सतियः पत्तिपञ्जकाः ।
06-010-062c	आदिदायाः सिरालाश्च स्तूबका स्तनपास्तथा ॥
06-010-063a	हृषीविदर्भाः कान्तीकास्तङ्गणाः परतङ्गणाः ।
06-010-063c	उत्तराश्चापरे म्लेच्छा जना भरतसत्तम ॥
06-010-064a	यवनाश्च सकाम्बोजा दारुणा म्लेच्छजातयः ।
06-010-064c	सक्षद्रुहः कुन्तलाश्च हूणाः पारतकैः सह ॥
06-010-065a	तथैव मरधाश्चीनास्तथैव दशमालिकाः ।
06-010-065c	क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ॥
06-010-066a	शूद्राभीराथ दरदाः काश्मीराः पशुभिः सह ।
06-010-066c	खशिकाश्च तुखाराश्च पल्लवा गिरिगह्वराः ॥
06-010-067a	आत्रेयाः सभरद्वाजास्तथैव स्तनयोषिकाः ।
06-010-067c	औपकाश्च कलिङ्गाश्च किरातानां च जातयः ॥
06-010-068a	तामरा हंसमार्गाश्च तथैव करभञ्जकाः ।
06-010-068c	उद्देशमात्रेण मया देशाः संकीर्तिताः प्रभो ॥
06-010-069a	यथागुणबलं चापि त्रिवर्गस्य महाफलम् ।
06-010-069c	दुह्येद्धेनुः कामधुक्च भूमिः सम्यगनुष्ठिता ॥
06-010-070a	तस्यां गृध्यन्ति राजानः शूरा धर्मार्थकोविदाः ।
06-010-070c	ते त्यजन्त्याहवे प्राणात्रसागृद्धास्तरस्विनः ॥
06-010-071a	देवमानुषकायानां कामं भूमिः परायणम् ।

- 06-010-071c अन्योन्यस्यावलुम्पन्ति सारमेया इवामिषम् ॥
 06-010-072a राजानो भरतश्रेष्ठ भोक्तुकामा वसुंधराम् ।
 06-010-072c न चापि तृप्तिः कामानां विद्यते चेह कस्यचित् ॥
 06-010-073a तस्मात्परिग्रहे भूमेर्यतन्ते कुरुपाण्डवाः ।
 06-010-073c साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनैव च पार्थिव ॥
 06-010-074a पिता माता च पुत्रश्च खं द्यौश्च नरपुंगव ।
 06-010-074c भूमिर्भवति भूतानां सम्यगच्छिद्रदर्शिनी ॥

06-011-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-011-001a भारतस्यास्य वर्षस्य तथा हैमवतस्य च ।
 06-011-001c प्रमाणमायुषः सूत फलं चापि शुभाशुभम् ॥
 06-011-002a अनागतमतिक्रान्तं वर्तमानं च संजय ।
 06-011-002c आचक्ष्व मे विस्तरेण हरिवर्षं तथैव च ॥

06-011-003 संजय उवाच

- 06-011-003a चत्वारि भारते वर्षे युगानि भरतर्षभ ।
 06-011-003c कृतं त्रेता द्वापरं च पुष्यं च कुरुवर्धन ॥
 06-011-004a पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रेतायुगं विभो ।
 06-011-004c संक्षेपाद्द्वापरस्याथ ततः पुष्यं प्रवर्तते ॥
 06-011-005a चत्वारि च सहस्राणि वर्षाणां कुरुसत्तम ।
 06-011-005c आयुःसंख्या कृतयुगे संख्याता राजसत्तम ॥
 06-011-006a तथा त्रीणि सहस्राणि त्रेतायां मनुजाधिप ।
 06-011-006c द्विसहस्रं द्वापरे तु शते तिष्ठति संप्रति ॥
 06-011-007a न प्रमाणस्थितिर्ह्यस्ति पुष्येऽस्मिन्भरतर्षभ ।
 06-011-007c गर्भस्थाश्च म्रियन्तेऽत्र तथा जाता म्रियन्ति च ॥
 06-011-008a महाबला महासत्त्वाः प्रजागुणसमन्विताः ।
 06-011-008c अजायन्त कृते राजन्मुनयः सुतपोधनाः ॥
 06-011-009a महोत्साहा महात्मानो धार्मिकाः सत्यवादिनः ।
 06-011-009c जाताः कृतयुगे राजन्धनिनः प्रियदर्शनाः ॥
 06-011-010a आयुष्मन्तो महावीरा धनुर्धरवरा युधि ।
 06-011-010c जायन्ते क्षत्रियाः शूरास्त्रेतायां चक्रवर्तिनः ॥
 06-011-011a सर्ववर्णा महाराज जायन्ते द्वापरे सति ।

- 06-011-011c महोत्साहा महावीर्याः परस्परवधैषिणः ॥
 06-011-012a तेजसाल्पेन संयुक्ताः क्रोधनाः पुरुषा नृप ।
 06-011-012c लुब्धाश्चानृतकाश्चैव पुष्ये जायन्ति भारत ॥
 06-011-013a ईर्ष्या मानस्तथा क्रोधो मायासूया तथैव च ।
 06-011-013c पुष्ये भवन्ति मर्त्यानां रागो लोभश्च भारत ॥
 06-011-014a संक्षेपो वर्तते राजन्द्रापरेऽस्मिन्नराधिप ।
 06-011-014c गुणोत्तरं हैमवतं हरिवर्षं ततः परम् ॥

06-012-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-012-001a जम्बूखण्डस्त्वया प्रोक्तो यथावदिह संजय ।
 06-012-001c विष्कम्भमस्य प्रब्रूहि परिमाणं च तत्त्वतः ॥
 06-012-002a समुद्रस्य प्रमाणं च सम्यगच्छिद्रदर्शन ।
 06-012-002c शाकद्वीपं च मे ब्रूहि कुशद्वीपं च संजय ॥
 06-012-003a शाल्मलं चैव तत्त्वेन क्रौञ्चद्वीपं तथैव च ।
 06-012-003c ब्रूहि गावल्गणे सर्वं राहोः सोमार्कयोस्तथा ॥

06-012-004 संजय उवाच

- 06-012-004a राजन्सुबहवो द्वीपा यैरिदं संततं जगत् ।
 06-012-004c सप्त त्वहं प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यौ ग्रहांस्तथा ॥
 06-012-005a अष्टादश सहस्राणि योजनानां विशां पते ।
 06-012-005c षट्शतानि च पूर्णानि विष्कम्भो जम्बुपर्वतः ॥
 06-012-006a लावणस्य समुद्रस्य विष्कम्भो द्विगुणः स्मृतः ।
 06-012-006c नानाजनपदाकीर्णो मणिविद्रुमचित्रितः ॥
 06-012-007a नैकधातुविचित्रैश्च पर्वतैरुपशोभितः ।
 06-012-007c सिद्धचारणसंकीर्णः सागरः परिमण्डलः ॥
 06-012-008a शाकद्वीपं च वक्ष्यामि यथावदिह पार्थिव ।
 06-012-008c शृणु मे त्वं यथान्यायं ब्रुवतः कुरुनन्दन ॥
 06-012-009a जम्बूद्वीपप्रमाणेन द्विगुणः स नराधिप ।
 06-012-009c विष्कम्भेण महाराज सागरोऽपि विभागशः ॥
 06-012-009e क्षीरोदो भरतश्रेष्ठ येन संपरिवारितः ॥
 06-012-010a तत्र पुण्या जनपदा न तत्र म्रियते जनः ।
 06-012-010c कुत एव हि दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते ॥

06-012-011a शाकद्वीपस्य संक्षेपो यथावद्भरतर्षभ ।
 06-012-011c उक्त एष महाराज किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

06-012-012 धृतराष्ट्र उवाच

06-012-012a शाकद्वीपस्य संक्षेपो यथावदिह संजय ।
 06-012-012c उक्तस्त्वया महाभाग विस्तरं ब्रूहि तत्त्वतः ॥

06-012-013 संजय उवाच

06-012-013a तथैव पर्वता राजन्सप्तात्र मणिभूषिताः ।
 06-012-013c रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु ॥
 06-012-013e अतीवगुणवत्सर्वं तत्र पुण्यं जनाधिप ॥
 06-012-014a देवर्षिगन्धर्वयुतः परमो मेरुरुच्यते ।
 06-012-014c प्रागायतो महाराज मलयो नाम पर्वतः ॥
 06-012-014e यतो मेघाः प्रवर्तन्ते प्रभवन्ति च सर्वशः ॥
 06-012-015a ततः परेण कौरव्य जलधारो महागिरिः ।
 06-012-015c यत्र नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलम् ॥
 06-012-015e यतो वर्षं प्रभवति वर्षाकाले जनेश्वर ॥
 06-012-016a उच्चैर्गिरी रैवतको यत्र नित्यं प्रतिष्ठितः ।
 06-012-016c रेवती दिवि नक्षत्रं पितामहकृतो विधिः ॥
 06-012-017a उत्तरेण तु राजेन्द्र श्यामो नाम महागिरिः ।
 06-012-017c यतः श्यामत्वमापन्नाः प्रजा जनपदेश्वर ॥

06-012-018 धृतराष्ट्र उवाच

06-012-018a सुमहान्संशयो मेऽद्य प्रोक्तं संजय यत्त्वया ।
 06-012-018c प्रजाः कथं सूतपुत्र संप्राप्ताः श्यामतामिह ॥

06-012-019 संजय उवाच

06-012-019a सर्वेष्वेव महाप्राज्ञ द्वीपेषु कुरुनन्दन ।
 06-012-019c गौरः कृष्णश्च वर्णौ द्वौ तयोर्वर्णान्तरं नृप ॥
 06-012-020a श्यामो यस्मात्प्रवृत्तो वै तत्ते वक्ष्यामि भारत ।
 06-012-020c आस्तेऽत्र भगवान्कृष्णस्तत्कान्त्या श्यामतां गतः ॥
 06-012-021a ततः परं कौरवेन्द्र दुर्गशैलो महोदयः ।
 06-012-021c केसरी केसरयुतो यतो वातः प्रवायति ॥
 06-012-022a तेषां योजनविष्कम्भो द्विगुणः प्रविभागशः ।

06-012-022c	वर्षाणि तेषु कौरव्य संप्रोक्तानि मनीषिभिः ॥
06-012-023a	महामेरुर्महाकाशो जलदः कुमुदोत्तरः ।
06-012-023c	जलधारात्परो राजन्सुकुमार इति स्मृतः ॥
06-012-024a	रैवतस्य तु कौमारः श्यामस्य तु मणीचकः ।
06-012-024c	केसरस्याथ मोदाकी परेण तु महापुमान् ॥
06-012-025a	परिवार्य तु कौरव्य दैर्घ्यं ह्रस्वत्वमेव च ।
06-012-025c	जम्बूद्वीपेन विख्यातस्तस्य मध्ये महाद्रुमः ॥
06-012-026a	शाको नाम महाराज तस्य द्वीपस्य मध्यगः ।
06-012-026c	तत्र पुण्या जनपदाः पूज्यते तत्र शंकरः ॥
06-012-027a	तत्र गच्छन्ति सिद्धाश्च चारणा दैवतानि च ।
06-012-027c	धार्मिकाश्च प्रजा राजंश्चत्वारोऽतीव भारत ॥
06-012-028a	वर्णाः स्वकर्मनिरता न च स्तेनोऽत्र दृश्यते ।
06-012-028c	दीर्घायुषो महाराज जरामृत्युविवर्जिताः ॥
06-012-029a	प्रजास्तत्र विवर्धन्ते वर्षास्त्रिव समुद्रगाः ।
06-012-029c	नद्यः पुण्यजलास्तत्र गङ्गा च बहुधागतिः ॥
06-012-030a	सुकुमारी कुमारी च सीता कावेरका तथा ।
06-012-030c	महानदी च कौरव्य तथा मणिजला नदी ॥
06-012-030e	इक्षुवर्धनिका चैव तथा भरतसत्तम ॥
06-012-031a	ततः प्रवृत्ताः पुण्योदा नद्यः कुरुकुलोद्वह ।
06-012-031c	सहस्राणां शतान्येव यतो वर्षति वासवः ॥
06-012-032a	न तासां नामधेयानि परिमाणं तथैव च ।
06-012-032c	शक्यते परिसंख्यातुं पुण्यास्ता हि सरिद्वराः ॥
06-012-033a	तत्र पुण्या जनपदाश्चत्वारो लोकसंमताः ।
06-012-033c	मगाश्च मशकाश्चैव मानसा मन्दगास्तथा ॥
06-012-034a	मगा ब्राह्मणभूयिष्ठाः स्वकर्मनिरता नृप ।
06-012-034c	मशकेषु तु राजन्या धार्मिकाः सर्वकामदाः ॥
06-012-035a	मानसेषु महाराज वैश्याः कर्मोपजीविनः ।
06-012-035c	सर्वकामसमायुक्ताः शूरा धर्मार्थनिश्चिताः ॥
06-012-035e	शूद्रास्तु मन्दगे नित्यं पुरुषा धर्मशीलिनः ॥
06-012-036a	न तत्र राजा राजेन्द्र न दण्डो न च दण्डिकाः ।
06-012-036c	स्वधर्मेणैव धर्मं च ते रक्षन्ति परस्परम् ॥

06-012-037a	एतावदेव शक्यं तु तस्मिन्द्वीपे प्रभाषितुम् ।
06-012-037c	एतावदेव श्रोतव्यं शाकद्वीपे महौजसि ॥
06-013-001	संजय उवाच
06-013-001a	उत्तरेषु तु कौरव्य द्वीपेषु श्रूयते कथा ।
06-013-001c	यथाश्रुतं महाराज ब्रुवतस्तन्निबोध मे ॥
06-013-002a	घृततोयः समुद्रोऽत्र दधिमण्डोदकोऽपरः ।
06-013-002c	सुरोदः सागरश्चैव तथान्यो घर्मसागरः ॥
06-013-003a	परस्परेण द्विगुणाः सर्वे द्वीपा नराधिप ।
06-013-003c	सर्वतश्च महाराज पर्वतैः परिवारिताः ॥
06-013-004a	गौरस्तु मध्यमे द्वीपे गिरिर्मानःशिलो महान् ।
06-013-004c	पर्वतः पश्चिमः कृष्णो नारायणनिभो नृप ॥
06-013-005a	तत्र रत्नानि दिव्यानि स्वयं रक्षति केशवः ।
06-013-005c	प्रजापतिमुपासीनः प्रजानां विदधे सुखम् ॥
06-013-006a	कुशद्वीपे कुशस्तम्बो मध्ये जनपदस्य ह ।
06-013-006c	संपूज्यते शल्मलिश्च द्वीपे शाल्मलिके नृप ॥
06-013-007a	क्रौञ्चद्वीपे महाक्रौञ्चो गिरी रत्नचयाकरः ।
06-013-007c	संपूज्यते महाराज चातुर्वर्ण्येन नित्यदा ॥
06-013-008a	गोमन्दः पर्वतो राजन्सुमहान्सर्वधातुमान् ।
06-013-008c	यत्र नित्यं निवसति श्रीमान्कमललोचनः ॥
06-013-008e	मोक्षिभिः संस्तुतो नित्यं प्रभुर्नारायणो हरिः ॥
06-013-009a	कुशद्वीपे तु राजेन्द्र पर्वतो विद्रुमैश्चितः ।
06-013-009c	सुधामा नाम दुर्धर्षो द्वितीयो हेमपर्वतः ॥
06-013-010a	द्युतिमान्नाम कौरव्य तृतीयः कुमुदो गिरिः ।
06-013-010c	चतुर्थः पुष्पवान्नाम पञ्चमस्तु कुशेशयः ॥
06-013-011a	षष्ठो हरिगिरिर्नाम षडेते पर्वतोत्तमाः ।
06-013-011c	तेषामन्तरविष्कम्भो द्विगुणः प्रविभागशः ॥
06-013-012a	औद्भिदं प्रथमं वर्षं द्वितीयं वेणुमण्डलम् ।
06-013-012c	तृतीयं वै रथाकारं चतुर्थं पालनं स्मृतम् ॥
06-013-013a	धृतिमत्पञ्चमं वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ।
06-013-013c	सप्तमं कापिलं वर्षं सप्तैते वर्षपुञ्जकाः ॥
06-013-014a	एतेषु देवगन्धर्वाः प्रजाश्च जगतीश्वर ।

06-013-014c	विहरन्ति रमन्ते च न तेषु प्रियते जनः ॥
06-013-015a	न तेषु दस्यवः सन्ति म्लेच्छजात्योऽपि वा नृप ।
06-013-015c	गौरप्रायो जनः सर्वः सुकुमारश्च पार्थिव ॥
06-013-016a	अवशिष्टेषु वर्षेषु वक्ष्यामि मनुजेश्वर ।
06-013-016c	यथाश्रुतं महाराज तदव्यग्रमनाः शृणु ॥
06-013-017a	क्रौञ्चद्वीपे महाराज क्रौञ्चो नाम महागिरिः ।
06-013-017c	क्रौञ्चात्परो वामनको वामनादन्धकारकः ॥
06-013-018a	अन्धकारात्परो राजन्मैनाकः पर्वतोत्तमः ।
06-013-018c	मैनाकात्परतो राजन्गोविन्दो गिरिरुत्तमः ॥
06-013-019a	गोविन्दात्तु परो राजन्निबिडो नाम पर्वतः ।
06-013-019c	परस्तु द्विगुणस्तेषां विष्कम्भो वंशवर्धन ॥
06-013-020a	देशांस्तत्र प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
06-013-020c	क्रौञ्चस्य कुशलो देशो वामनस्य मनोनुगः ॥
06-013-021a	मनोनुगात्परश्चोष्णो देशः कुरुकुलोद्वह ।
06-013-021c	उष्णात्परः प्रावरकः प्रावरादन्धकारकः ॥
06-013-022a	अन्धकारकदेशात्तु मुनिदेशः परः स्मृतः ।
06-013-022c	मुनिदेशात्परश्चैव प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः ॥
06-013-023a	सिद्धचारणसंकीर्णो गौरप्रायो जनाधिप ।
06-013-023c	एते देशा महाराज देवगन्धर्वसेविताः ॥
06-013-024a	पुष्करे पुष्करो नाम पर्वतो मणिरत्नमान् ।
06-013-024c	तत्र नित्यं निवसति स्वयं देवः प्रजापतिः ॥
06-013-025a	तं पर्युपासते नित्यं देवाः सर्वे महर्षिभिः ।
06-013-025c	वाग्भिर्मनोनुकूलाभिः पूजयन्तो जनाधिप ॥
06-013-026a	जम्बूद्वीपात्प्रवर्तन्ते रत्नानि विविधान्युत ।
06-013-026c	द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां कुरुनन्दन ॥
06-013-027a	विप्राणां ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ।
06-013-027c	आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां द्विगुणं द्विगुणं ततः ॥
06-013-028a	एको जनपदो राजन्द्वीपेष्वेतेषु भारत ।
06-013-028c	उक्ता जनपदा येषु धर्मश्चैकः प्रदृश्यते ॥
06-013-029a	ईश्वरो दण्डमुद्यम्य स्वयमेव प्रजापतिः ।
06-013-029c	द्वीपानेतान्महाराज रक्षंस्तिष्ठति नित्यदा ॥

06-013-030a	स राजा स शिवो राजन्स पिता स पितामहः ।
06-013-030c	गोपायति नरश्रेष्ठ प्रजाः सजडपण्डिताः ॥
06-013-031a	भोजनं चात्र कौरव्य प्रजाः स्वयमुपस्थितम् ।
06-013-031c	सिद्धमेव महाराज भुञ्जते तत्र नित्यदा ॥
06-013-032a	ततः परं समा नाम दृश्यते लोकसंस्थितिः ।
06-013-032c	चतुरश्रा महाराज त्रयस्त्रिंशत्तु मण्डलम् ॥
06-013-033a	तत्र तिष्ठन्ति कौरव्य चत्वारो लोकसंमताः ।
06-013-033c	दिग्गजा भरतश्रेष्ठ वामनैरावतादयः ॥
06-013-033e	सुप्रतीकस्तथा राजन्प्रभिन्नकरटामुखः ॥
06-013-034a	तस्याहं परिमाणं तु न संख्यातुमिहोत्सहे ।
06-013-034c	असंख्यातः स नित्यं हि तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥
06-013-035a	तत्र वै वायवो वान्ति दिग्भ्यः सर्वाभ्य एव च ।
06-013-035c	असंबाधा महाराज तान्निगृह्णन्ति ते गजाः ॥
06-013-036a	पुष्करैः पद्मसंकाशैर्वर्ष्मवद्भिर्महाप्रभैः ।
06-013-036c	ते शनैः पुनरेवाशु वायून्मुञ्चन्ति नित्यशः ॥
06-013-037a	श्वसद्भिर्मुच्यमानास्तु दिग्गजैरिह मारुताः ।
06-013-037c	आगच्छन्ति महाराज ततस्तिष्ठन्ति वै प्रजाः ॥

06-013-038 धृतराष्ट्र उवाच

06-013-038a	परो वै विस्तरोऽत्यर्थं त्वया संजय कीर्तितः ।
06-013-038c	दर्शितं द्वीपसंस्थानमुत्तरं ब्रूहि संजय ॥

06-013-039 संजय उवाच

06-013-039a	उक्ता द्वीपा महाराज ग्रहान्मे शृणु तत्त्वतः ।
06-013-039c	स्वर्भानुः कौरवश्रेष्ठ यावदेष प्रभावतः ॥
06-013-040a	परिमण्डलो महाराज स्वर्भानुः श्रूयते ग्रहः ।
06-013-040c	योजनानां सहस्राणि विष्कम्भो द्वादशास्य वै ॥
06-013-041a	परिणाहेन षट्त्रिंशद्विपुलत्वेन चानघ ।
06-013-041c	षष्टिमाहुः शतान्यस्य बुधाः पौराणिकास्तथा ॥
06-013-042a	चन्द्रमास्तु सहस्राणि राजन्नेकादश स्मृतः ।
06-013-042c	विष्कम्भेण कुरुश्रेष्ठ त्रयस्त्रिंशत्तु मण्डलम् ॥
06-013-042e	एकोनषष्टिर्वैपुल्याच्छीतरश्मेर्महात्मनः ॥

06-013-043a	सूर्यस्त्वष्टौ सहस्राणि द्वे चान्ये कुरुनन्दन ।
06-013-043c	विष्कम्भेण ततो राजन्मण्डलं त्रिंशतं समम् ॥
06-013-044a	अष्टपञ्चाशतं राजन्विपुलत्वेन चानघ ।
06-013-044c	श्रूयते परमोदारः पतंगोऽसौ विभावसुः ॥
06-013-044e	एतत्प्रमाणमर्कस्य निर्दिष्टमिह भारत ॥
06-013-045a	स राहुश्छादयत्येतौ यथाकालं महत्तया ।
06-013-045c	चन्द्रादित्यौ महाराज संक्षेपोऽयमुदाहृतः ॥
06-013-046a	इत्येतत्ते महाराज पृच्छतः शास्त्रचक्षुषा ।
06-013-046c	सर्वमुक्तं यथातत्त्वं तस्माच्छममवाप्नुहि ॥
06-013-047a	यथादृष्टं मया प्रोक्तं सनिर्याणमिदं जगत् ।
06-013-047c	तस्मादाश्वस कौरव्य पुत्रं दुर्योधनं प्रति ॥
06-013-048a	श्रुत्वेदं भरतश्रेष्ठ भूमिपर्व मनोनुगम् ।
06-013-048c	श्रीमान्भवति राजन्यः सिद्धार्थः साधुसंमतः ॥
06-013-048e	आयुर्बलं च वीर्यं च तस्य तेजश्च वर्धते ॥
06-013-049a	यः शृणोति महीपाल पर्वणीदं यतव्रतः ।
06-013-049c	प्रीयन्ते पितरस्तस्य तथैव च पितामहाः ॥
06-013-050a	इदं तु भारतं वर्षं यत्र वर्तामहे वयम् ।
06-013-050c	पूर्वं प्रवर्तते पुण्यं तत्सर्वं श्रुतवानसि ॥

06-014-001 वैशंपायन उवाच

06-014-001a	अथ गावल्गणिर्धीमान्समरादेत्य संजयः ।
06-014-001c	प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य भूतभव्यभविष्यवित् ॥
06-014-002a	ध्यायते धृतराष्ट्राय सहस्रोपेत्य दुःखितः ।
06-014-002c	आचष्ट निहतं भीष्मं भरतानाममध्यमम् ॥
06-014-003a	संजयोऽहं महाराज नमस्ते भरतर्षभ ।
06-014-003c	हतो भीष्मः शांतनवो भरतानां पितामहः ॥
06-014-004a	ककुदं सर्वयोधानां धाम सर्वधनुष्मताम् ।
06-014-004c	शरतल्पगतः सोऽद्य शेते कुरुपितामहः ॥
06-014-005a	यस्य वीर्यं समाश्रित्य द्यूतं पुत्रस्तवाकरोत् ।
06-014-005c	स शेते निहतो राजन्संख्ये भीष्मः शिखण्डिना ॥
06-014-006a	यः सर्वान्पृथिवीपालान्समवेतान्महामृधे ।
06-014-006c	जिगायैकरथेनैव काशिपुर्यां महारथः ॥

06-014-007a	जामदग्न्यं रणे राममायोध्य वसुसंभवः ।
06-014-007c	न हतो जामदग्न्येन स हतोऽद्य शिखण्डिना ॥
06-014-008a	महेन्द्रसदृशः शौर्ये स्थैर्ये च हिमवानिव ।
06-014-008c	समुद्र इव गाम्भीर्ये सहिष्णुत्वे धरासमः ॥
06-014-009a	शरदंष्ट्रो धनुर्वक्त्रः खड्गजिह्वो दुरासदः ।
06-014-009c	नरसिंहः पिता तेऽद्य पाञ्चाल्येन निपातितः ॥
06-014-010a	पाण्डवानां महत्सैन्यं यं दृष्ट्वोद्यन्तमाहवे ।
06-014-010c	प्रवेपत भयोद्विग्नं सिंहं दृष्ट्वेव गोगणः ॥
06-014-011a	परिरक्ष्य स सेनां ते दशरात्रमनीकहा ।
06-014-011c	जगामास्तमिवादित्यः कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
06-014-012a	यः स शक्र इवाक्षोभ्यो वर्षन्बाणान्सहस्रशः ।
06-014-012c	जघान युधि योधानामर्बुदं दशभिर्दिनैः ॥
06-014-013a	स शेते निष्टनन्भूमौ वातरुण इव द्रुमः ।
06-014-013c	तव दुर्मन्त्रिते राजन्यथा नार्हः स भारत ॥

06-015-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-015-001a	कथं कुरूणामृषभो हतो भीष्मः शिखण्डिना ।
06-015-001c	कथं रथात्स न्यपतत्पिता मे वासवोपमः ॥
06-015-002a	कथमासंश्च मे पुत्रा हीना भीष्मेण संजय ।
06-015-002c	बलिना देवकल्पेन गुर्वर्थे ब्रह्मचारिणा ॥
06-015-003a	तस्मिन्हते महासत्त्वे महेष्वासे महाबले ।
06-015-003c	महारथे नरव्याघ्रे किमु आसीन्मनस्तदा ॥
06-015-004a	आर्तिः परा माविशति यतः शंससि मे हतम् ।
06-015-004c	कुरूणामृषभं वीरमकम्प्यं पुरुषर्षभम् ॥
06-015-005a	के तं यान्तमनुप्रेयुः के चास्यासन्पुरोगमाः ।
06-015-005c	केऽतिष्ठन्के न्यवर्तन्त केऽभ्यवर्तन्त संजय ॥
06-015-006a	के शूरा रथशार्दूलमच्युतं क्षत्रियर्षभम् ।
06-015-006c	रथानीकं गाहमानं सहसा पृष्ठतोऽन्वयुः ॥
06-015-007a	यस्तमोऽर्क इवापोहन्परसैन्यममित्रहा ।
06-015-007c	सहस्ररश्मिप्रतिमः परेषां भयमादधत् ॥
06-015-007e	अकरोदुष्करं कर्म रणे कौरवशासनात् ॥
06-015-008a	ग्रसमानमनीकानि य एनं पर्यवारयन् ।

06-015-008c	कृतिनं तं दुराधर्षं सम्यग्यास्यन्तमन्तिके ॥
06-015-008e	कथं शांतनवं युद्धे पाण्डवाः प्रत्यवारयन् ॥
06-015-009a	निकृन्तन्तमनीकानि शरदंष्ट्रं तरस्विनम् ।
06-015-009c	चापव्यात्ताननं घोरमसिजिह्वं दुरासदम् ॥
06-015-010a	अत्यन्यान्पुरुषव्याघ्रान्हीमन्तमपराजितम् ।
06-015-010c	पातयामास कौन्तेयः कथं तमजितं युधि ॥
06-015-011a	उग्रधन्वानमुग्रेषु वर्तमानं रथोत्तमे ।
06-015-011c	परेषामुत्तमाङ्गानि प्रचिन्वन्तं शितेषुभिः ॥
06-015-012a	पाण्डवानां महत्सैन्यं यं दृष्ट्वोद्यन्तमाहवे ।
06-015-012c	कालाग्निमिव दुर्धर्षं समवेष्टत नित्यशः ॥
06-015-013a	परिकृष्य स सेनां मे दशरात्रमनीकहा ।
06-015-013c	जगामास्तमिवादित्यः कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
06-015-014a	यः स शक्र इवाक्षय्यं वर्षं शरमयं सृजन् ।
06-015-014c	जघान युधि योधानामर्बुदं दशभिर्दिनैः ॥
06-015-015a	स शेते निष्टनन्भूमौ वातरुण इव द्रुमः ।
06-015-015c	मम दुर्मन्त्रितेनासौ यथा नार्हः स भारतः ॥
06-015-016a	कथं शांतनवं दृष्ट्वा पाण्डवानामनीकिनी ।
06-015-016c	प्रहर्तुमशक्तत्र भीष्मं भीमपराक्रमम् ॥
06-015-017a	कथं भीष्मेण संग्राममकुर्वन्पाण्डुनन्दनाः ।
06-015-017c	कथं च नाजयद्भीष्मो द्रोणे जीवति संजय ॥
06-015-018a	कृपे संनिहिते तत्र भरद्वाजात्मजे तथा ।
06-015-018c	भीष्मः प्रहरतां श्रेष्ठः कथं स निधनं गतः ॥
06-015-019a	कथं चातिरथस्तेन पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ।
06-015-019c	भीष्मो विनिहतो युद्धे देवैरपि दुरुत्सहः ॥
06-015-020a	यः स्पर्धते रणे नित्यं जामदग्न्यं महाबलम् ।
06-015-020c	अजितं जामदग्न्येन शक्रतुल्यपराक्रमम् ॥
06-015-021a	तं हतं समरे भीष्मं महारथबलोचितम् ।
06-015-021c	संजयाचक्ष्व मे वीरं येन शर्म न विद्महे ॥
06-015-022a	मामकाः के महेष्वासा नाजहुः संजयाच्युतम् ।
06-015-022c	दुर्योधनसमादिष्टाः के वीराः पर्यवारयन् ॥
06-015-023a	यच्छिखण्डिमुखाः सर्वे पाण्डवा भीष्ममभ्ययुः ।

06-015-023c	कच्चिन्न कुरवो भीतास्तत्यजुः संजयाच्युतम् ॥
06-015-024a	मौर्वीघोषस्तनयित्नुः पृषत्कपृषतो महान् ।
06-015-024c	धनुर्हादमहाशब्दो महामेघ इवोन्नतः ॥
06-015-025a	यदभ्यवर्षत्कौन्तेयान्सपाञ्चालान्ससृञ्जयान् ।
06-015-025c	निघ्नन्पररथान्वीरो दानवानिव वज्रभृत् ॥
06-015-026a	इष्वस्त्रसागरं घोरं बाणग्राहं दुरासदम् ।
06-015-026c	कार्मुकोर्मिणमक्षय्यमद्वीपं समरेऽप्लवम् ॥
06-015-026e	गदासिमकरावर्तं हयग्राहं गजाकुलम् ॥
06-015-027a	हयान्गजान्पदातांश्च रथांश्च तरसा बहून् ।
06-015-027c	निमज्जयन्तं समरे परवीरापहारिणम् ॥
06-015-028a	विदह्यमानं कोपेन तेजसा च परंतपम् ।
06-015-028c	वेल्लेव मकरावासं के वीराः पर्यवारयन् ॥
06-015-029a	भीष्मो यदकरोत्कर्म समरे संजयारिहा ।
06-015-029c	दुर्योधनहितार्थाय के तदास्य पुरोऽभवन् ॥
06-015-030a	केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं भीष्मस्यामिततेजसः ।
06-015-030c	पृष्ठतः के परान्वीरा उपासेधन्यतव्रताः ॥
06-015-031a	के पुरस्तादवर्तन्त रक्षन्तो भीष्ममन्तिके ।
06-015-031c	केऽरक्षन्नुत्तरं चक्रं वीरा वीरस्य युध्यतः ॥
06-015-032a	वामे चक्रे वर्तमानाः केऽघ्नन्संजय सृञ्जयान् ।
06-015-032c	समेताग्रमनीकेषु केऽभ्यरक्षन्दुरासदम् ॥
06-015-033a	पार्श्वतः केऽभ्यवर्तन्त गच्छन्तो दुर्गमां गतिम् ।
06-015-033c	समूहे के परान्वीरान्प्रत्ययुध्यन्त संजय ॥
06-015-034a	रक्ष्यमाणः कथं वीरैर्गोप्यमानाश्च तेन ते ।
06-015-034c	दुर्जयानामनीकानि नाजयंस्तरसा युधि ॥
06-015-035a	सर्वलोकेश्वरस्येव परमेष्ठिप्रजापतेः ।
06-015-035c	कथं प्रहर्तुमपि ते शेकुः संजय पाण्डवाः ॥
06-015-036a	यस्मिन्द्वीपे समाश्रित्य युध्यन्ति कुरवः परैः ।
06-015-036c	तं निमग्नं नरव्याघ्रं भीष्मं शंससि संजय ॥
06-015-037a	यस्य वीर्ये समाश्वस्य मम पुत्रो बृहद्वलः ।
06-015-037c	न पाण्डवानगणयत्कथं स निहतः परैः ॥
06-015-038a	यः पुरा विबुधैः सेन्द्रैः साहाय्ये युद्धदुर्मदः ।

06-015-038c	काङ्क्षितो दानवान्धनद्विः पिता मम महाव्रतः ॥
06-015-039a	यस्मिञ्जाते महावीर्ये शंतनुर्लोकशंकरे ।
06-015-039c	शोकं दुःखं च दैन्यं च प्राजहात्पुत्रलक्ष्मणि ॥
06-015-040a	प्रज्ञा परायणं तज्ज्ञं सद्धर्मनिरतं शुचिम् ।
06-015-040c	वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञं कथं शंससि मे हतम् ॥
06-015-041a	सर्वास्त्रविनयोपेतं दान्तं शान्तं मनस्विनम् ।
06-015-041c	हतं शांतनवं श्रुत्वा मन्ये शेषं बलं हतम् ॥
06-015-042a	धर्मादधर्मो बलवान्संप्राप्त इति मे मतिः ।
06-015-042c	यत्र वृद्धं गुरुं हत्वा राज्यमिच्छन्ति पाण्डवाः ॥
06-015-043a	जामदग्न्यः पुरा रामः सर्वास्त्रविदनुत्तमः ।
06-015-043c	अम्बार्थमुद्यतः संख्ये भीष्मेण युधि निर्जितः ॥
06-015-044a	तमिन्द्रसमकर्माणं ककुदं सर्वधन्विनाम् ।
06-015-044c	हतं शंससि भीष्मं मे किं नु दुःखमतः परम् ॥
06-015-045a	असकृत्क्षत्रियव्राताः संख्ये येन विनिर्जिताः ।
06-015-045c	जामदग्न्यस्तथा रामः परवीरनिघातिना ॥
06-015-046a	तस्मान्नूनं महावीर्याद्भार्गवाद्युद्धदुर्मदात् ।
06-015-046c	तेजोवीर्यबलैर्भूयाञ्छिखण्डी द्रुपदात्मजः ॥
06-015-047a	यः शूरं कृतिनं युद्धे सर्वशास्त्रविशारदम् ।
06-015-047c	परमास्त्रविदं वीरं जघान भरतर्षभम् ॥
06-015-048a	के वीरास्तममित्रघ्नमन्वयुः शत्रुसंसदि ।
06-015-048c	शंस मे तद्यथा वृत्तं युद्धं भीष्मस्य पाण्डवैः ॥
06-015-049a	योषेव हतवीरा मे सेना पुत्रस्य संजय ।
06-015-049c	अगोपमिव चोद्भ्रान्तं गोकुलं तद्वलं मम ॥
06-015-050a	पौरुषं सर्वलोकस्य परं यस्य महाहवे ।
06-015-050c	परासिक्ते च वस्तस्मिन्कथमासीन्मनस्तदा ॥
06-015-051a	जीवितेऽप्यद्य सामर्थ्यं किमिवास्मासु संजय ।
06-015-051c	घातयित्वा महावीर्यं पितरं लोकधार्मिकम् ॥
06-015-052a	अगाधे सलिले मग्नां नावं दृष्ट्वेव पारगाः ।
06-015-052c	भीष्मे हते भृशं दुःखान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
06-015-053a	अद्रिसारमयं नूनं सुदृढं हृदयं मम ।
06-015-053c	यच्छ्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं हतं भीष्मं न दीर्यते ॥

06-015-054a	यस्मिन्नस्त्रं च मेधा च नीतिश्च भरतर्षभे ।
06-015-054c	अप्रमेयाणि दुर्धर्षे कथं स निहतो युधि ॥
06-015-055a	न चास्त्रेण न शौर्येण तपसा मेधया न च ।
06-015-055c	न धृत्या न पुनस्त्यागान्मृत्योः कश्चिद्विमुच्यते ॥
06-015-056a	कालो नूनं महावीर्यः सर्वलोकदुरत्ययः ।
06-015-056c	यत्र शांतनवं भीष्मं हतं शंससि संजय ॥
06-015-057a	पुत्रशोकाभिसंतप्तो महद्दुःखमचिन्तयन् ।
06-015-057c	आशंसेऽहं पुरा त्राणं भीष्माच्छंतनुनन्दनात् ॥
06-015-058a	यदादित्यमिवापश्यत्पतितं भुवि संजय ।
06-015-058c	दुर्योधनः शांतनवं किं तदा प्रत्यपद्यत ॥
06-015-059a	नाहं स्वेषां परेषां वा बुद्ध्या संजय चिन्तयन् ।
06-015-059c	शेषं किंचित्प्रपश्यामि प्रत्यनीके महीक्षिताम् ॥
06-015-060a	दारुणः क्षत्रधर्मोऽयमृषिभिः संप्रदर्शितः ।
06-015-060c	यत्र शांतनवं हत्वा राज्यमिच्छन्ति पाण्डवाः ॥
06-015-061a	वयं वा राज्यमिच्छामो घातयित्वा पितामहम् ।
06-015-061c	क्षत्रधर्मे स्थिताः पार्था नापराध्यन्ति पुत्रकाः ॥
06-015-062a	एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय ।
06-015-062c	पराक्रमः परं शक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥
06-015-063a	अनीकानि विनिघ्नन्तं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
06-015-063c	कथं शांतनवं तात पाण्डुपुत्रा न्यपातयन् ॥
06-015-064a	कथं युक्तान्यनीकानि कथं युद्धं महात्मभिः ।
06-015-064c	कथं वा निहतो भीष्मः पिता संजय मे परैः ॥
06-015-065a	दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
06-015-065c	दुःशासनश्च कितवो हते भीष्मे किमब्रुवन् ॥
06-015-066a	यच्छरीरैरुपस्तीर्णां नरवारणवाजिनाम् ।
06-015-066c	शरशक्तिगदाखड्गतोमराक्षां भयावहाम् ॥
06-015-067a	प्राविशन्कितवा मन्दाः सभां युधि दुरासदाम् ।
06-015-067c	प्राणद्यूते प्रतिभये केऽदीव्यन्त नरर्षभाः ॥
06-015-068a	केऽजयन्के जितास्तत्र हतलक्षा निपातिताः ।
06-015-068c	अन्ये भीष्माच्छांतनवात्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
06-015-069a	न हि मे शान्तिरस्तीह युधि देवव्रतं हतम् ।

06-015-069c	पितरं भीमकर्माणं श्रुत्वा मे दुःखमाविशत् ॥
06-015-070a	आर्तिं मे हृदये रूढां महतीं पुत्रकारिताम् ।
06-015-070c	त्वं सिञ्चन्सर्पिषेवाग्निमुद्दीपयसि संजय ॥
06-015-071a	महान्तं भारमुद्यम्य विश्रुतं सार्वलौकिकम् ।
06-015-071c	दृष्ट्वा विनिहतं भीष्मं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
06-015-072a	श्रोष्यामि तानि दुःखानि दुर्योधनकृतान्यहम् ।
06-015-072c	तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यद्वृत्तं तत्र संजय ॥
06-015-073a	संग्रामे पृथिवीशानां मन्दस्याबुद्धिसंभवम् ।
06-015-073c	अपनीतं सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
06-015-074a	यत्कृतं तत्र भीष्मेण संग्रामे जयमिच्छता ।
06-015-074c	तेजोयुक्तं कृतास्त्रेण शंस तच्चाप्यशेषतः ॥
06-015-075a	यथा तदभवद्युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
06-015-075c	क्रमेण येन यस्मिंश्च काले यच्च यथा च तत् ॥

06-016-001 संजय उवाच

06-016-001a	त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो महाराज यथार्हसि ।
06-016-001c	न तु दुर्योधने दोषमिममासक्तुमर्हसि ॥
06-016-002a	य आत्मनो दुश्चरितादशुभं प्राप्नुयान्नरः ।
06-016-002c	एनसा तेन नान्यं स उपाशङ्कितुमर्हति ॥
06-016-003a	महाराज मनुष्येषु निन्द्यं यः सर्वमाचरेत् ।
06-016-003c	स वध्यः सर्वलोकस्य निन्दितानि समाचरन् ॥
06-016-004a	निकारो निकृतिप्रज्ञैः पाण्डवैस्त्वत्प्रतीक्षया ।
06-016-004c	अनुभूतः सहामात्यैः क्षान्तं च सुचिरं वने ॥
06-016-005a	हयानां च गजानां च शूराणां चामितौजसाम् ।
06-016-005c	प्रत्यक्षं यन्मया दृष्टं दृष्टं योगबलेन च ॥
06-016-006a	शृणु तत्पृथिवीपाल मा च शोके मनः कृथाः ।
06-016-006c	दिष्टमेतत्पुरा नूनमेवंभावि नराधिप ॥
06-016-007a	नमस्कृत्वा पितुस्तेऽहं पाराशर्याय धीमते ।
06-016-007c	यस्य प्रसादाद्दिव्यं मे प्राप्तं ज्ञानमनुत्तमम् ॥
06-016-008a	दृष्टिश्चातीन्द्रिया राजन्दूराच्छ्रवणमेव च ।
06-016-008c	परचित्तस्य विज्ञानमतीतानागतस्य च ॥
06-016-009a	व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशे च गतिः सदा ।

06-016-009c	शस्त्रैरसङ्गो युद्धेषु वरदानान्महात्मनः ॥
06-016-010a	शृणु मे विस्तरेणेदं विचित्रं परमाद्भुतम् ।
06-016-010c	भारतानां महद्युद्धं यथाभूल्लोमहर्षणम् ॥
06-016-011a	तेष्वनीकेषु यत्तेषु व्यूढेषु च विधानतः ।
06-016-011c	दुर्योधनो महाराज दुःशासनमथाब्रवीत् ॥
06-016-012a	दुःशासन रथास्तूर्णं युज्यन्तां भीष्मरक्षिणः ।
06-016-012c	अनीकानि च सर्वाणि शीघ्रं त्वमनुचोदय ॥
06-016-013a	अयं मा समनुप्राप्तो वर्षपूगाभिचिन्तितः ।
06-016-013c	पाण्डवानां ससैन्यानां कुरूणां च समागमः ॥
06-016-014a	नातः कार्यतमं मन्ये रणे भीष्मस्य रक्षणात् ।
06-016-014c	हन्याद्भूमौ ह्यसौ पार्थान्सोमकांश्च ससृञ्जयान् ॥
06-016-015a	अब्रवीच्च विशुद्धात्मा नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
06-016-015c	श्रूयते स्त्री ह्यसौ पूर्वं तस्माद्वर्ज्यो रणे मम ॥
06-016-016a	तस्माद्भीष्मो रक्षितव्यो विशेषेणेति मे मतिः ।
06-016-016c	शिखण्डिनो वधे यत्ताः सर्वे तिष्ठन्तु मामकाः ॥
06-016-017a	तथा प्राच्याः प्रतीच्याश्च दक्षिणात्योत्तरापथाः ।
06-016-017c	सर्वशस्त्रास्त्रकुशलास्ते रक्षन्तु पितामहम् ॥
06-016-018a	अरक्ष्यमाणं हि वृको हन्यात्सिंहं महाबलम् ।
06-016-018c	मा सिंहं जम्बुकेनेव घातयामः शिखण्डिना ॥
06-016-019a	वामं चक्रं युधामन्युरुत्तमौजाश्च दक्षिणम् ।
06-016-019c	गोप्तारौ फल्गुनस्यैतौ फल्गुनोऽपि शिखण्डिनः ॥
06-016-020a	संरक्ष्यमाणः पार्थेन भीष्मेण च विवर्जितः ।
06-016-020c	यथा न हन्याद्वाङ्गेयं दुःशासन तथा कुरु ॥
06-016-021a	ततो रजन्यां व्युष्टायां शब्दः समभवन्महान् ।
06-016-021c	क्रोशतां भूमिपालानां युज्यतां युज्यतामिति ॥
06-016-022a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः सिंहनादैश्च भारत ।
06-016-022c	हयहेषितशब्दैश्च रथनेमिस्वनैस्तथा ॥
06-016-023a	गजानां बृंहतां चैव योधानां चाभिगर्जताम् ।
06-016-023c	क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलं सर्वतोऽभवत् ॥
06-016-024a	उदतिष्ठन्महाराज सर्वं युक्तमशेषतः ।
06-016-024c	सूर्योदये महत्सैन्यं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥

06-016-024e	तव राजेन्द्र पुत्राणां पाण्डवानां तथैव च ॥
06-016-025a	तत्र नागा रथाश्चैव जाम्बूनदपरिष्कृताः ।
06-016-025c	विभ्राजमाना दृश्यन्ते मेघा इव सविद्युतः ॥
06-016-026a	रथानीकान्यदृश्यन्त नगराणीव भूरिशः ।
06-016-026c	अतीव शुशुभे तत्र पिता ते पूर्णचन्द्रवत् ॥
06-016-027a	धनुर्भिरृष्टिभिः खड्गैर्गदाभिः शक्तितोमरैः ।
06-016-027c	योधाः प्रहरणैः शुभ्रैः स्वेष्ट्वनीकेष्ववस्थिताः ॥
06-016-028a	गजा रथाः पदाताश्च तुरगाश्च विशां पते ।
06-016-028c	व्यतिष्ठन्वागुराकाराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-016-029a	ध्वजा बहुविधाकारा व्यदृश्यन्त समुच्छ्रिताः ।
06-016-029c	स्वेषां चैव परेषां च द्युतिमन्तः सहस्रशः ॥
06-016-030a	काञ्चना मणिचित्राङ्गा ज्वलन्त इव पावकाः ।
06-016-030c	अर्चिष्मन्तो व्यरोचन्त ध्वजा राज्ञां सहस्रशः ॥
06-016-031a	महेन्द्रकेतवः शुभ्रा महेन्द्रसदनेष्विव ।
06-016-031c	संनद्धास्तेषु ते वीरा ददृशुर्युद्धकाङ्क्षिणः ॥
06-016-032a	उद्यतैरायुधैश्चित्रास्तलबद्धाः कलापिनः ।
06-016-032c	ऋषभाक्षा मनुष्येन्द्राश्चमूमुखगता बभुः ॥
06-016-033a	शकुनिः सौबलः शल्यः सैन्धवोऽथ जयद्रथः ।
06-016-033c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ॥
06-016-034a	श्रुतायुधश्च कालिङ्गो जयत्सेनश्च पार्थिवः ।
06-016-034c	बृहद्वलश्च कौशल्यः कृतवर्मा च सात्वतः ॥
06-016-035a	दशैते पुरुषव्याघ्राः शूराः परिघबाहवः ।
06-016-035c	अक्षौहिणीनां पतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः ॥
06-016-036a	एते चान्ये च बहवो दुर्योधनवशानुगाः ।
06-016-036c	राजानो राजपुत्राश्च नीतिमन्तो महाबलाः ॥
06-016-037a	संनद्धाः समदृश्यन्त स्वेष्ट्वनीकेष्ववस्थिताः ।
06-016-037c	बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे ध्वजिनो मुञ्जमालिनः ॥
06-016-038a	सृष्टा दुर्योधनस्यार्थे ब्रह्मलोकाय दीक्षिताः ।
06-016-038c	समृद्धा दश वाहिन्यः परिगृह्य व्यवस्थिताः ॥
06-016-039a	एकादशी धार्तराष्ट्री कौरवाणां महाचमूः ।
06-016-039c	अग्रतः सर्वसैन्यानां यत्र शांतनवोऽग्रणीः ॥

06-016-040a	श्वेतोष्णीषं श्वेतहयं श्वेतवर्माणमच्युतम् ।
06-016-040c	अपश्याम महाराज भीष्मं चन्द्रमिवोदितम् ॥
06-016-041a	हेमतालध्वजं भीष्मं राजते स्यन्दने स्थितम् ।
06-016-041c	श्वेताभ्र इव तीक्ष्णांशुं ददृशुः कुरुपाण्डवाः ॥
06-016-042a	दृष्ट्वा चमूमुखे भीष्मं समकम्पन्त पाण्डवाः ।
06-016-042c	सृञ्जयाश्च महेष्वासा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
06-016-043a	जृम्भमाणं महासिंहं दृष्ट्वा क्षुद्रमृगा यथा ।
06-016-043c	धृष्टद्युम्नमुखाः सर्वे समुद्विविजिरे मुहुः ॥
06-016-044a	एकादशैताः श्रीजुष्टा वाहिन्यस्तव भारत ।
06-016-044c	पाण्डवानां तथा सप्त महापुरुषपालिताः ॥
06-016-045a	उन्मत्तमकरावर्तौ महाग्राहसमाकुलौ ।
06-016-045c	युगान्ते समुपेतौ द्वौ दृश्येते सागराविव ॥
06-016-046a	नैव नस्तादृशो राजन्दृष्टपूर्वो न च श्रुतः ।
06-016-046c	अनीकानां समेतानां समवायस्तथाविधः ॥

06-017-001 संजय उवाच

06-017-001a	यथा स भगवान्व्यासः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
06-017-001c	तथैव सहिताः सर्वे समाजग्मुर्महीक्षितः ॥
06-017-002a	मघाविषयगः सोमस्तद्दिनं प्रत्यपद्यत ।
06-017-002c	दीप्यमानाश्च संपेतुर्दिवि सप्त महाग्रहाः ॥
06-017-003a	द्विधाभूत इवादित्य उदये प्रत्यदृश्यत ।
06-017-003c	ज्वलन्त्या शिखया भूयो भानुमानुदितो दिवि ॥
06-017-004a	ववाशिरे च दीप्तायां दिशि गोमायुवायसाः ।
06-017-004c	लिप्समानाः शरीराणि मांसशोणितभोजनाः ॥
06-017-005a	अहन्यहनि पार्थानां वृद्धः कुरुपितामहः ।
06-017-005c	भरद्वाजात्मजश्चैव प्रातरुत्थाय संयतौ ॥
06-017-006a	जयोऽस्तु पाण्डुपुत्राणामित्यूचतुररिदमौ ।
06-017-006c	युयुधाते तवार्थाय यथा स समयः कृतः ॥
06-017-007a	सर्वधर्मविशेषज्ञः पिता देवव्रतस्तव ।
06-017-007c	समानीय महीपालानिदं वचनमब्रवीत् ॥
06-017-008a	इदं वः क्षत्रिया द्वारं स्वर्गायापावृतं महत् ।
06-017-008c	गच्छध्वं तेन शक्रस्य ब्रह्मणश्च सलोकताम् ॥

06-017-009a	एष वः शाश्वतः पन्थाः पूर्वैः पूर्वतरैर्गतः ।
06-017-009c	संभावयत चात्मानमव्यग्रमनसो युधि ॥
06-017-010a	नाभागो हि ययातिश्च मान्धाता नहुषो नृगः ।
06-017-010c	संसिद्धाः परमं स्थानं गताः कर्मभिरीदृशैः ॥
06-017-011a	अधर्मः क्षत्रियस्यैष यद्व्याधिमरणं गृहे ।
06-017-011c	यदाजौ निधनं याति सोऽस्य धर्मः सनातनः ॥
06-017-012a	एवमुक्ता महीपाला भीष्मेण भरतर्षभ ।
06-017-012c	निर्ययुः स्वान्यनीकानि शोभयन्तो रथोत्तमैः ॥
06-017-013a	स तु वैकर्तनः कर्णः सामात्यः सह बन्धुभिः ।
06-017-013c	न्यासितः समरे शस्त्रं भीष्मेण भरतर्षभ ॥
06-017-014a	अपेतकर्णाः पुत्रास्ते राजानश्चैव तावकाः ।
06-017-014c	निर्ययुः सिंहनादेन नादयन्तो दिशो दश ॥
06-017-015a	श्वेतैश्छत्रैः पताकाभिर्ध्वजवारणवाजिभिः ।
06-017-015c	तान्यनीकान्यशोभन्त रथैरथ पदातिभिः ॥
06-017-016a	भेरीपणवशब्दैश्च पटहानां च निस्वनैः ।
06-017-016c	रथनेमिनिनादैश्च बभूवाकुलिता मही ॥
06-017-017a	काञ्चनाङ्गदकेयूरैः कार्मुकैश्च महारथाः ।
06-017-017c	भ्राजमाना व्यदृश्यन्त जङ्गमाः पर्वता इव ॥
06-017-018a	तालेन महता भीष्मः पञ्चतारेण केतुना ।
06-017-018c	विमलादित्यसंकाशस्तस्थौ कुरुचमूपतिः ॥
06-017-019a	ये त्वदीया महेष्वासा राजानो भरतर्षभ ।
06-017-019c	अवर्तन्त यथादेशं राजञ्चातनवस्य ते ॥
06-017-020a	स तु गोवासनः शैब्यः सहितः सर्वराजभिः ।
06-017-020c	ययौ मातङ्गराजेन राजार्हेण पताकिना ॥
06-017-020e	पद्मवर्णस्त्वनीकानां सर्वेषामग्रतः स्थितः ॥
06-017-021a	अश्वत्थामा ययौ यत्तः सिंहलाङ्गूलकेतनः ।
06-017-021c	श्रुतायुश्चित्रसेनश्च पुरुमित्रो विविंशतिः ॥
06-017-022a	शल्यो भूरिश्रवाश्चैव विकर्णश्च महारथः ।
06-017-022c	एते सप्त महेष्वासा द्रोणपुत्रपुरोगमाः ॥
06-017-022e	स्यन्दनैर्वरवर्णाभैर्भीष्मस्यासन्पुरःसराः ॥
06-017-023a	तेषामपि महोत्सेधाः शोभयन्तो रथोत्तमान् ।

06-017-023c	भ्राजमाना व्यदृश्यन्त जाम्बूनदमया ध्वजाः ॥
06-017-024a	जाम्बूनदमयी वेदिः कमण्डलुविभूषिता ।
06-017-024c	केतुराचार्यमुख्यस्य द्रोणस्य धनुषा सह ॥
06-017-025a	अनेकशतसाहस्रमनीकमनुकर्षतः ।
06-017-025c	महान्दुर्योधनस्यासीन्नागो मणिमयो ध्वजः ॥
06-017-026a	तस्य पौरवकालिङ्गौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
06-017-026c	क्षेमधन्वा सुमित्रश्च तस्थुः प्रमुखतो रथाः ॥
06-017-027a	स्यन्दनेन महार्हेण केतुना वृषभेण च ।
06-017-027c	प्रकर्षन्निव सेनाग्रं मागधश्च नृपो ययौ ॥
06-017-028a	तदङ्गपतिना गुप्तं कृपेण च महात्मना ।
06-017-028c	शारदाभ्रचयप्रख्यं प्राच्यानामभवद्वलम् ॥
06-017-029a	अनीकप्रमुखे तिष्ठन्वराहेण महायशाः ।
06-017-029c	शुशुभे केतुमुख्येन राजतेन जयद्रथः ॥
06-017-030a	शतं रथसहस्राणां तस्यासन्वशवर्तिनः ।
06-017-030c	अष्टौ नागसहस्राणि सादिनामयुतानि षट् ॥
06-017-031a	तत्सिन्धुपतिना राजन्पालितं ध्वजिनीमुखम् ।
06-017-031c	अनन्तरथनागाश्चमशोभत महद्वलम् ॥
06-017-032a	षष्ट्या रथसहस्रैस्तु नागानामयुतेन च ।
06-017-032c	पतिः सर्वकलिङ्गानां ययौ केतुमता सह ॥
06-017-033a	तस्य पर्वतसंकाशा व्यरोचन्त महागजाः ।
06-017-033c	यन्त्रतोमरतूणीरैः पताकाभिश्च शोभिताः ॥
06-017-034a	शुशुभे केतुमुख्येन पादपेन कलिङ्गपः ।
06-017-034c	श्वेतच्छत्रेण निष्केण चामरव्यजनेन च ॥
06-017-035a	केतुमानपि मातङ्गं विचित्रपरमाङ्कुशम् ।
06-017-035c	आस्थितः समरे राजन्मेघस्थ इव भानुमान् ॥
06-017-036a	तेजसा दीप्यमानस्तु वारणोत्तममास्थितः ।
06-017-036c	भगदत्तो ययौ राजा यथा वज्रधरस्तथा ॥
06-017-037a	गजस्कन्धगतावास्तां भगदत्तेन संमितौ ।
06-017-037c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ केतुमन्तमनुव्रतौ ॥
06-017-038a	स रथानीकवान्व्यूहो हस्त्यङ्गोत्तमशीर्षवान् ।
06-017-038c	वाजिपक्षः पतन्नुग्रः प्राहरत्सर्वतोमुखः ॥

06-017-039a	द्रोणेन विहितो राजत्राज्ञा शांतनवेन च ।
06-017-039c	तथैवाचार्यपुत्रेण बाह्लीकेन कृपेण च ॥
06-018-001	संजय उवाच
06-018-001a	ततो मुहूर्तात्तुमुलः शब्दो हृदयकम्पनः ।
06-018-001c	अश्रूयत महाराज योधानां प्रयुयुत्सताम् ॥
06-018-002a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्वारणानां च बृंहितैः ।
06-018-002c	रथानां नेमिघोषैश्च दीर्यतीव वसुंधरा ॥
06-018-003a	हयानां हेषमाणानां योधानां तत्र गर्जताम् ।
06-018-003c	क्षणेन खं दिशश्चैव शब्देनापूरितं तदा ॥
06-018-004a	पुत्राणां तव दुर्धर्ष पाण्डवानां तथैव च ।
06-018-004c	समकम्पन्त सैन्यानि परस्परसमागमे ॥
06-018-005a	तत्र नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
06-018-005c	भ्राजमाना व्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥
06-018-006a	ध्वजा बहुविधाकारास्तावकानां नराधिप ।
06-018-006c	काञ्चनाङ्गदिनो रेजुर्ज्वलिता इव पावकाः ॥
06-018-007a	स्वेषां चैव परेषां च समदृश्यन्त भारत ।
06-018-007c	महेन्द्रकेतवः शुभ्रा महेन्द्रसदनेष्विव ॥
06-018-008a	काञ्चनैः कवचैर्वीरा ज्वलनार्कसमप्रभैः ।
06-018-008c	संनद्धाः प्रत्यदृश्यन्त ग्रहाः प्रज्वलिता इव ॥
06-018-009a	उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
06-018-009c	ऋषभाक्षा महेष्वासाश्चमूमुखगता बभुः ॥
06-018-010a	पृष्ठगोपास्तु भीष्मस्य पुत्रास्तव नराधिप ।
06-018-010c	दुःशासनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुःसहस्तथा ॥
06-018-011a	विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ।
06-018-011c	सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयो भूरिश्रवाः शलः ॥
06-018-012a	रथा विंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः ।
06-018-012c	अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
06-018-013a	शाल्वा मत्स्यास्तथाम्बष्ठास्त्रिगर्ताः केकयास्तथा ।
06-018-013c	सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥
06-018-014a	द्वादशैते जनपदाः सर्वे शूरास्तनुत्यजः ।
06-018-014c	महता रथवंशेन तेऽभ्यरक्षन्पितामहम् ॥

- 06-018-015a अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
 06-018-015c मागधो येन नृपतिस्तद्रथानीकमन्वयात् ॥
 06-018-016a रथानां चक्ररक्षाश्च पादरक्षाश्च दन्तिनाम् ।
 06-018-016c अभूवन्वाहिनीमध्ये शतानामयुतानि षट् ॥
 06-018-017a पादाताश्चाग्रतोऽगच्छन्धनुश्चर्मासिपाणयः ।
 06-018-017c अनेकशतसाहस्रा नखरप्रासयोधिनः ॥
 06-018-018a अक्षौहिण्यो दशैका च तव पुत्रस्य भारत ।
 06-018-018c अदृश्यन्त महाराज गङ्गेव यमुनान्तरे ॥
- 06-019-001 धृतराष्ट्र उवाच**
 06-019-001a अक्षौहिण्यो दशैकां च व्यूढां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
 06-019-001c कथमल्पेन सैन्येन प्रत्यव्यूहत पाण्डवः ॥
 06-019-002a यो वेद मानुषं व्यूहं दैवं गान्धर्वमासुरम् ।
 06-019-002c कथं भीष्मं स कौन्तेयः प्रत्यव्यूहत पाण्डवः ॥
- 06-019-003 संजय उवाच**
 06-019-003a धार्तराष्ट्राण्यनीकानि दृष्ट्वा व्यूढानि पाण्डवः ।
 06-019-003c अभ्यभाषत धर्मात्मा धर्मराजो धनंजयम् ॥
 06-019-004a महर्षेर्वचनान्तात वेदयन्ति बृहस्पतेः ।
 06-019-004c संहतान्योधयेदल्पान्कामं विस्तारयेद्वहून् ॥
 06-019-005a सूचीमुखमनीकं स्यादल्पानां बहुभिः सह ।
 06-019-005c अस्माकं च तथा सैन्यमल्पीयः सुतरां परैः ॥
 06-019-006a एतद्वचनमाज्ञाय महर्षेर्व्यूह पाण्डव ।
 06-019-006c तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्य प्रत्यभाषत फल्गुणः ॥
 06-019-007a एष व्यूहामि ते राजन्व्यूहं परमदुर्जयम् ।
 06-019-007c अचलं नाम वज्राख्यं विहितं वज्रपाणिना ॥
 06-019-008a यः स वात इवोद्धूतः समरे दुःसहः परैः ।
 06-019-008c स नः पुरो योत्स्यति वै भीमः प्रहरतां वरः ॥
 06-019-009a तेजांसि रिपुसैन्यानां मृद्रन्पुरुषसत्तमः ।
 06-019-009c अग्रेऽग्रणीर्यास्यति नो युद्धोपायविचक्षणः ॥
 06-019-010a यं दृष्ट्वा पार्थिवाः सर्वे दुर्योधनपुरोगमाः ।
 06-019-010c निवर्तिष्यन्ति संभ्रान्ताः सिंहं क्षुद्रमृगा इव ॥

06-019-011a	तं सर्वे संश्रयिष्यामः प्राकारमकुतोभयम् ।
06-019-011c	भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं वज्रपाणिमिवामराः ॥
06-019-012a	न हि सोऽस्ति पुमाँल्लोके यः संक्रुद्धं वृकोदरम् ।
06-019-012c	द्रष्टुमत्युग्रकर्माणं विषहेत नरर्षभम् ॥
06-019-013a	भीमसेनो गदां बिभ्रद्वज्रसारमयीं दृढाम् ।
06-019-013c	चरन्वेगेन महता समुद्रमपि शोषयेत् ॥
06-019-014a	केकया धृष्टकेतुश्च चेकितानश्च वीर्यवान् ।
06-019-014c	एत तिष्ठन्ति सामात्याः प्रेक्षकास्ते नरेश्वर ॥
06-019-015a	धृतराष्ट्रस्य दायादा इति बीभत्सुरब्रवीत् ।
06-019-015c	ब्रुवाणं तु तथा पार्थं सर्वसैन्यानि मारिष ॥
06-019-015e	अपूजयंस्तदा वाग्भिरनुकूलाभिराहवे ॥
06-019-016a	एवमुक्त्वा महाबाहुस्तथा चक्रे धनंजयः ।
06-019-016c	व्यूह्य तानि बलान्याशु प्रययौ फल्गुनस्तदा ॥
06-019-017a	संप्रयातान्कुरून्दृष्ट्वा पाण्डवानां महाचमूः ।
06-019-017c	गङ्गेव पूर्णा स्तिमिता स्यन्दमाना व्यदृश्यत ॥
06-019-018a	भीमसेनोऽग्रणीस्तेषां धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-019-018c	नकुलः सहदेवश्च धृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ॥
06-019-019a	समुद्योज्य ततः पश्चाद्राजाप्यक्षौहिणीवृतः ।
06-019-019c	भ्रातृभिः सह पुत्रैश्च सोऽभ्यरक्षत पृष्ठतः ॥
06-019-020a	चक्ररक्षौ तु भीमस्य माद्रीपुत्रौ महाद्युती ।
06-019-020c	द्रौपदेयाः ससौभद्राः पृष्ठगोपास्तरस्विनः ॥
06-019-021a	धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यस्तेषां गोप्ता महारथः ।
06-019-021c	सहितः पृतनाशूरै रथमुख्यैः प्रभद्रकैः ॥
06-019-022a	शिखण्डी तु ततः पश्चादर्जुनेनाभिरक्षितः ।
06-019-022c	यत्तो भीष्मविनाशाय प्रययौ भरतर्षभ ॥
06-019-023a	पृष्ठगोपोऽर्जुनस्यापि युयुधानो महारथः ।
06-019-023c	चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ॥
06-019-024a	राजा तु मध्यमानीके कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-019-024c	बृहद्भिः कुञ्जरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव ॥
06-019-025a	अक्षौहिण्या च पाञ्चाल्यो यज्ञसेनो महामनाः ।
06-019-025c	विराटमन्वयात्पश्चात्पाण्डवार्थे पराक्रमी ॥

06-019-026a	तेषामादित्यचन्द्राभाः कनकोत्तमभूषणाः ।
06-019-026c	नानाचिह्नधरा राजत्रथेष्वसन्महाध्वजाः ॥
06-019-027a	समुत्सर्प्य ततः पश्चाद्भृष्टद्युम्नो महारथः ।
06-019-027c	भ्रातृभिः सह पुत्रैश्च सोऽभ्यरक्षद्युधिष्ठिरम् ॥
06-019-028a	त्वदीयानां परेषां च रथेषु विविधान्ध्वजान् ।
06-019-028c	अभिभूयार्जुनस्यैको ध्वजस्तस्थौ महाकपिः ॥
06-019-029a	पादातास्त्वग्रतोऽगच्छन्नसिशक्त्यृष्टिपाणयः ।
06-019-029c	अनेकशतसाहस्रा भीमसेनस्य रक्षिणः ॥
06-019-030a	वारणा दशसाहस्राः प्रभिन्नकरटामुखाः ।
06-019-030c	शूरा हेममयैर्जालैर्दीप्यमाना इवाचलाः ॥
06-019-031a	क्षरन्त इव जीमूता मदार्द्राः पद्मगन्धिनः ।
06-019-031c	राजानमन्वयुः पश्चाच्चलन्त इव पर्वताः ॥
06-019-032a	भीमसेनो गदां भीमां प्रकर्षन्परिघोपमाम् ।
06-019-032c	प्रचकर्ष महत्सैन्यं दुराधर्षो महामनाः ॥
06-019-033a	तमर्कमिव दुष्प्रेक्ष्यं तपन्तं रश्मिमालिनम् ।
06-019-033c	न शेकुः सर्वतो योधाः प्रतिवीक्षितुमन्तिके ॥
06-019-034a	वज्रो नामैष तु व्यूहो दुर्भिदः सर्वतोमुखः ।
06-019-034c	चापविद्युद्ध्वजो घोरो गुप्तो गाण्डीवधन्वना ॥
06-019-035a	यं प्रतिव्यूह्य तिष्ठन्ति पाण्डवास्तव वाहिनीम् ।
06-019-035c	अजेयो मानुषे लोके पाण्डवैरभिरक्षितः ॥
06-019-036a	संध्यां तिष्ठत्सु सैन्येषु सूर्यस्योदयनं प्रति ।
06-019-036c	प्रावात्सपृषतो वायुरनभ्रे स्तनयित्नुमान् ॥
06-019-037a	विष्वग्वाताश्च वान्त्युग्रा नीचैः शर्करकर्षिणः ।
06-019-037c	रजश्चोद्भूयमानं तु तमसाच्छादयज्जगत् ॥
06-019-038a	पपात महती चोल्का प्राङ्मुखी भरतर्षभ ।
06-019-038c	उद्यन्तं सूर्यमाहत्य व्यशीर्यत महास्वना ॥
06-019-039a	अथ सज्जीयमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ।
06-019-039c	निष्प्रभोऽभ्युदियात्सूर्यः सघोषो भूश्चाल ह ॥
06-019-039e	व्यशीर्यत सनादा च तदा भरतसत्तम ॥
06-019-040a	निर्घाता बहवो राजन्दिक्षु सर्वासु चाभवन् ।
06-019-040c	प्रादुरासीद्रजस्तीव्रं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥

- 06-019-041a ध्वजानां धूयमानानां सहसा मातरिश्वना ।
 06-019-041c किङ्किणीजालनद्धानां काञ्चनस्रग्वतां रवैः ॥
 06-019-042a महतां सपताकानामादित्यसमतेजसाम् ।
 06-019-042c सर्वं झणझणीभूतमासीत्तालवनेष्विव ॥
 06-019-043a एवं ते पुरुषव्याघ्राः पाण्डवा युद्धनन्दिनः ।
 06-019-043c व्यवस्थिताः प्रतिव्यूह्य तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥
 06-019-044a संसन्त इव मज्जानो योधानां भरतर्षभ ।
 06-019-044c दृष्ट्वाग्रतो भीमसेनं गदापाणिमवस्थितम् ॥
- 06-020-001 धृतराष्ट्र उवाच**
 06-020-001a सूर्योदये संजय के नु पूर्वः युयुत्सवो हृष्यमाणा इवासन् ।
 06-020-001c मामका वा भीष्मनेत्राः समीके; पाण्डवा वा भीमनेत्रास्तदानीम् ॥
 06-020-002a केषां जघन्यौ सोमसूर्यौ सवायू; केषां सेनां श्वापदा व्याभषन्त ।
 06-020-002c केषां यूनां मुखवर्णाः प्रसन्नाः; सर्वं ह्येतद्ब्रूहि तत्त्वं यथावत् ॥
- 06-020-003 संजय उवाच**
 06-020-003a उभे सेने तुल्यमिवोपयाते; उभे व्यूहे हृष्टरूपे नरेन्द्र ।
 06-020-003c उभे चित्रे वनराजिप्रकाशे; तथैवोभे नागरथाश्वपूर्णे ॥
 06-020-004a उभे सेने बृहती भीमरूपे; तथैवोभे भारत दुर्विषह्ये ।
 06-020-004c तथैवोभे स्वर्गजयाय सृष्टे; तथा ह्युभे सत्पुरुषार्यगुप्ते ॥
 06-020-005a पश्चान्मुखाः कुरवो धार्तराष्ट्राः; स्थिताः पार्थाः प्राङ्मुखा योत्स्यमानाः ।
 06-020-005c दैत्येन्द्रसेनेव च कौरवाणां; देवेन्द्रसेनेव च पाण्डवानाम् ॥
 06-020-006a शुक्रो वायुः पृष्ठतः पाण्डवानां; धार्तराष्ट्राञ्श्वापदा व्याभषन्त ।
 06-020-006c गजेन्द्राणां मदगन्धांश्च तीव्रा; न्न सेहिरे तव पुत्रस्य नागाः ॥
 06-020-007a दुर्योधनो हस्तिनं पद्मवर्णं; सुवर्णकक्ष्यं जातिबलं प्रभिन्नम् ।
 06-020-007c समास्थितो मध्यगतः कुरूणां; संस्तूयमानो बन्दिभिर्मागधैश्च ॥
 06-020-008a चन्द्रप्रभं श्वेतमस्यातपत्रं; सौवर्णीं स्रग्भ्राजते चोत्तमाङ्गे ।
 06-020-008c तं सर्वतः शकुनिः पार्वतीयैः; सार्धं गान्धारैः पाति गान्धारराजः ॥
 06-020-009a भीष्मोऽग्रतः सर्वसैन्यस्य वृद्धः; श्वेतच्छत्रः श्वेतधनुः सशङ्खः ।
 06-020-009c श्वेतोष्णीषः पाण्डुरेण ध्वजेन; श्वेतैरश्वैः श्वेतशैलप्रकाशः ॥
 06-020-010a तस्य सैन्यं धार्तराष्ट्राश्च सर्वे; बाह्लीकानामेकदेशः शलश्च ।

06-020-010c	ये चाम्बष्ठाः क्षत्रिया ये च सिन्धौ; तथा सौवीराः पञ्चनदाश्च शूराः ॥
06-020-011a	शोणैर्हयै रुक्मरथो महात्मा; द्रोणो महाबाहुरदीनसत्त्वः ।
06-020-011c	आस्ते गुरुः प्रयशाः सर्वराज्ञां; पश्चाच्चमूमिन्द्र इवाभिरक्षन् ॥
06-020-012a	वार्द्धक्षत्रिः सर्वसैन्यस्य मध्ये; भूरिश्रवाः पुरुमित्रो जयश्च ।
06-020-012c	शाल्वा मत्स्याः केकयाश्चापि सर्वे; गजानीकैर्भ्रातरो योत्स्यमानाः ॥
06-020-013a	शारद्वतश्चोत्तरधूर्महात्मा; महेष्वासो गौतमश्चित्रयोधी ।
06-020-013c	शकैः किरातैर्यवनैः पल्लवैश्च; सार्धं चमूमुत्तरतोऽभिपाति ॥
06-020-014a	महारथैरन्धकवृष्णिभोजैः; सौराष्ट्रकैर्नैरृतैरात्तशस्त्रैः ।
06-020-014c	बृहद्वलः कृतवर्माभिगुप्तो; बलं त्वदीयं दक्षिणतोऽभिपाति ॥
06-020-015a	संशप्तकानामयुतं रथानां; मृत्युर्जयो वार्जुनस्येति सृष्टाः ।
06-020-015c	येनार्जुनस्तेन राजन्कृतास्त्राः; प्रयाता वै ते त्रिगर्ताश्च शूराः ॥
06-020-016a	साग्रं शतसहस्रं तु नागानां तव भारत ।
06-020-016c	नागे नागे रथशतं शतं चाश्वा रथे रथे ॥
06-020-017a	अश्वेऽश्वे दश धानुष्का धानुष्के दश चर्मिणः ।
06-020-017c	एवं व्यूढान्यनीकानि भीष्मेण तव भारत ॥
06-020-018a	अव्यूहन्मानुषं व्यूहं दैवं गान्धर्वमासुरम् ।
06-020-018c	दिवसे दिवसे प्राप्ते भीष्मः शांतनवोऽग्रणीः ॥
06-020-019a	महारथौघविपुलः समुद्र इव पर्वणि ।
06-020-019c	भीष्मेण धार्तराष्ट्राणां व्यूहः प्रत्यङ्मुखो युधि ॥
06-020-020a	अनन्तरूपा ध्वजिनी त्वदीया; नरेन्द्र भीमा न तु पाण्डवानाम् ।
06-020-020c	तां त्वेव मन्ये बृहतीं दुष्प्रधृष्ट्यां; यस्या नेतारौ केशवश्चार्जुनश्च ॥

06-021-001 संजय उवाच

06-021-001a	बृहतीं धार्तराष्ट्राणां दृष्ट्वा सेनां समुद्यताम् ।
06-021-001c	विषादमगमद्राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
06-021-002a	व्यूहं भीष्मेण चाभेद्यं कल्पितं प्रेक्ष्य पाण्डवः ।
06-021-002c	अभेद्यमिव संप्रेक्ष्य विषण्णोऽर्जुनमब्रवीत् ॥
06-021-003a	धनंजय कथं शक्यमस्माभिर्योद्धुमाहवे ।
06-021-003c	धार्तराष्ट्रैर्महाबाहो येषां योद्धा पितामहः ॥
06-021-004a	अक्षोभ्योऽयमभेद्यश्च भीष्मेणामित्रकर्शिना ।
06-021-004c	कल्पितः शास्त्रदृष्टेन विधिना भूरितेजसा ॥
06-021-005a	ते वयं संशयं प्राप्ताः ससैन्याः शत्रुकर्शन ।

06-021-005c	कथमस्मान्महाव्यूहादुद्यानं नो भविष्यति ॥
06-021-006a	अथार्जुनोऽब्रवीत्पार्थ युधिष्ठिरममित्रहा ।
06-021-006c	विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य तव राजन्ननीकिनीम् ॥
06-021-007a	प्रज्ञयाभ्यधिकाञ्छूरान्गुणयुक्तान्बहूनपि ।
06-021-007c	जयन्त्यल्पतरा येन तन्निबोध विशां पते ॥
06-021-008a	तत्तु ते कारणं राजन्प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
06-021-008c	नारदस्तमृषिर्वेद भीष्मद्रोणौ च पाण्डव ॥
06-021-009a	एतमेवार्थमाश्रित्य युद्धे देवासुरेऽब्रवीत् ।
06-021-009c	पितामहः किल पुरा महेन्द्रादीन्दिवौकसः ॥
06-021-010a	न तथा बलवीर्याभ्यां विजयन्ते जिगीषवः ।
06-021-010c	यथा सत्यानृशंस्याभ्यां धर्मेणैवोद्यमेन च ॥
06-021-011a	त्यक्त्वार्धं च लोभं च मोहं चोद्यममास्थिताः ।
06-021-011c	युध्यध्वमनहंकारा यतो धर्मस्ततो जयः ॥
06-021-012a	एवं राजन्विजानीहि ध्रुवोऽस्माकं रणे जयः ।
06-021-012c	यथा मे नारदः प्राह यतः कृष्णस्ततो जयः ॥
06-021-013a	गुणभूतो जयः कृष्णे पृष्ठतोऽन्वेति माधवम् ।
06-021-013c	अन्यथा विजयश्चास्य संनतिश्चापरो गुणः ॥
06-021-014a	अनन्ततेजा गोविन्दः शत्रुपूगेषु निर्व्यथः ।
06-021-014c	पुरुषः सनातनतमो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥
06-021-015a	पुरा ह्येष हरिर्भूत्वा वैकुण्ठोऽकुण्ठसायकः ।
06-021-015c	सुरासुरानवस्फूर्जन्नब्रवीत्के जयन्त्विति ॥
06-021-016a	अनु कृष्णं जयेमेति यैरुक्तं तत्र तैर्जितम् ।
06-021-016c	तत्प्रसादाद्धि त्रैलोक्यं प्राप्तं शक्रादिभिः सुरैः ॥
06-021-017a	तस्य ते न व्यथां कांचिदिह पश्यामि भारत ।
06-021-017c	यस्य ते जयमाशास्ते विश्वभुक्तिरदशेश्वरः ॥

06-022-001 संजय उवाच

06-022-001a	ततो युधिष्ठिरो राजा स्वां सेनां समचोदयत् ।
06-022-001c	प्रतिव्यूहन्ननीकानि भीष्मस्य भरतर्षभ ॥
06-022-002a	यथोद्दिष्टान्यनीकानि प्रत्यव्यूहन्त पाण्डवाः ।
06-022-002c	स्वर्गं परमभीप्सन्तः सुयुद्धेन कुरूद्वहाः ॥
06-022-003a	मध्ये शिखण्डिनोऽनीकं रक्षितं सव्यसाचिना ।

- 06-022-003c धृष्टद्युम्नस्य च स्वयं भीमेन परिपालितम् ॥
- 06-022-004a अनीकं दक्षिणं राजन्ययुधानेन पालितम् ।
- 06-022-004c श्रीमता सात्वताग्र्येण शक्रेणैव धनुष्मता ॥
- 06-022-005a महेन्द्रयानप्रतिमं रथं तु; सोपस्करं हाटकरत्नचित्रम् ।
- 06-022-005c युधिष्ठिरः काञ्चनभाण्डयोक्त्रं; समास्थितो नागकुलस्य मध्ये ॥
- 06-022-006a समुच्छ्रितं दान्तशलाकमस्य; सुपाण्डुरं छत्रमतीव भाति ।
- 06-022-006c प्रदक्षिणं चैनमुपाचरन्ति; महर्षयः संस्तुतिभिर्नरेन्द्रम् ॥
- 06-022-007a पुरोहिताः शत्रुवधं वदन्तो; महर्षिवृद्धाः श्रुतवन्त एव ।
- 06-022-007c जप्यैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभिः; समन्ततः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः ॥
- 06-022-008a ततः स वस्त्राणि तथैव गाश्च; फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
- 06-022-008c कुरुत्तमो ब्राह्मणसान्महात्मा; कुर्वन्त्ययौ शक्र इवामरेभ्यः ॥
- 06-022-009a सहस्रसूर्यः शतकिङ्किणीकः; परार्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
- 06-022-009c रथोऽर्जुनस्याग्निरिवार्चिमाली; विभ्राजते श्वेतहयः सुचक्रः ॥
- 06-022-010a तमास्थितः केशवसंगृहीतं; कपिध्वजं गाण्डिवबाणहस्तः ।
- 06-022-010c धनुर्धरो यस्य समः पृथिव्यां; न विद्यते नो भविता वा कदाचित् ॥
- 06-022-011a उद्वर्तयिष्यंस्तव पुत्रसेना; मतीव रौद्रं स बिभर्ति रूपम् ।
- 06-022-011c अनायुधो यः सुभुजो भुजाभ्यां; नराश्च नागान्युधि भस्म कुर्यात् ॥
- 06-022-012a स भीमसेनः सहितो यमाभ्यां; वृकोदरो वीररथस्य गोप्ता ।
- 06-022-012c तं प्रेक्ष्य मत्तर्षभसिंहखेलं; लोके महेन्द्रप्रतिमानकल्पम् ॥
- 06-022-013a समीक्ष्य सेनाग्रगतं दुरासदं; प्रविव्यथुः पङ्कगता इवोष्ट्राः ।
- 06-022-013c वृकोदरं वारणराजदर्पं; योधास्त्वदीया भयविग्नसत्त्वाः ॥
- 06-022-014a अनीकमध्ये तिष्ठन्तं राजपुत्रं दुरासदम् ।
- 06-022-014c अब्रवीद्भरतश्रेष्ठं गुडाकेशं जनार्दनः ॥

06-022-015 वासुदेव उवाच

- 06-022-015a य एष गोप्ता प्रतपन्बलस्थो; यो नः सेनां सिंह इवेक्षते च ।
- 06-022-015c स एष भीष्मः कुरुवंशकेतुः; येनाहतास्त्रिंशतो वाजिमेधाः ॥
- 06-022-016a एतान्यनीकानि महानुभावं; गूहन्ति मेघा इव घर्मरश्मिम् ।
- 06-022-016c एतानि हत्वा पुरुषप्रवीर; काङ्क्षस्व युद्धं भरतर्षभेण ॥

06-022-017 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-022-017a केषां प्रहृष्टास्तत्राग्रे योधा युध्यन्ति संजय ।

06-022-017c उदग्रमनसः केऽत्र के वा दीना विचेतसः ॥
 06-022-018a के पूर्वं प्राहरंस्तत्र युद्धे हृदयकम्पने ।
 06-022-018c मामकाः पाण्डवानां वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
 06-022-019a कस्य सेनासमुदये गन्धमाल्यसमुद्भवः ।
 06-022-019c वाचः प्रदक्षिणाश्चैव योधानामभिगर्जताम् ॥

06-022-020 संजय उवाच

06-022-020a उभयोः सेनयोस्तत्र योधा जहृषिरे मुदा ।
 06-022-020c स्रग्धूपपानगन्धानामुभयत्र समुद्भवः ॥
 06-022-021a संहतानामनीकानां व्यूढानां भरतर्षभ ।
 06-022-021c संसर्पतामुदीर्णानां विमर्दः सुमहानभूत् ॥
 06-022-022a वादित्रशब्दस्तुमुलः शङ्खभेरीविमिश्रितः ।
 06-022-022c कुञ्जराणां च नदतां सैन्यानां च प्रहृष्यताम् ॥

06-023-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-023-001a धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
 06-023-001c मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥

06-023-002 संजय उवाच

06-023-002a दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
 06-023-002c आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥
 06-023-003a पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
 06-023-003c व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥
 06-023-004a अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
 06-023-004c युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥
 06-023-005a धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
 06-023-005c पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥
 06-023-006a युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
 06-023-006c सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥
 06-023-007a अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
 06-023-007c नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥
 06-023-008a भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
 06-023-008c अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥

06-023-009a	अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
06-023-009c	नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥
06-023-010a	अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
06-023-010c	पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥
06-023-011a	अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
06-023-011c	भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥
06-023-012a	तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
06-023-012c	सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥
06-023-013a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
06-023-013c	सहस्रैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥
06-023-014a	ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
06-023-014c	माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥
06-023-015a	पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
06-023-015c	पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥
06-023-016a	अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-023-016c	नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥
06-023-017a	काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
06-023-017c	धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥
06-023-018a	द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
06-023-018c	सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥
06-023-019a	स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
06-023-019c	नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥
06-023-020a	अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
06-023-020c	प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥
06-023-021a	हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
06-023-021c	सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥
06-023-022a	यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
06-023-022c	कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्नणसमुद्यमे ॥
06-023-023a	योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
06-023-023c	धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥
06-023-024a	एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

06-023-024c	सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥
06-023-025a	भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
06-023-025c	उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति ॥
06-023-026a	तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।
06-023-026c	आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥
06-023-027a	श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
06-023-027c	तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् ॥
06-023-028a	कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।
06-023-028c	दृष्ट्वेमान्स्वजनान्कृष्ण युयुत्सून्समवस्थितान् ॥
06-023-029a	सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
06-023-029c	वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥
06-023-030a	गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।
06-023-030c	न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥
06-023-031a	निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
06-023-031c	न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥
06-023-032a	न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
06-023-032c	किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥
06-023-033a	येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
06-023-033c	त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥
06-023-034a	आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
06-023-034c	मातुलाः श्वशुराः पौत्राः स्यालाः संबन्धिनस्तथा ॥
06-023-035a	एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
06-023-035c	अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥
06-023-036a	निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
06-023-036c	पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥
06-023-037a	तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्सबान्धवान् ।
06-023-037c	स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥
06-023-038a	यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
06-023-038c	कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥
06-023-039a	कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
06-023-039c	कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥

- 06-023-040a कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
 06-023-040c धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥
 06-023-041a अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
 06-023-041c स्त्रीषु दुष्टासु वाष्ण्येय जायते वर्णसंकरः ॥
 06-023-042a संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
 06-023-042c पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥
 06-023-043a दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
 06-023-043c उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥
 06-023-044a उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
 06-023-044c नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥
 06-023-045a अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
 06-023-045c यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥
 06-023-046a यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
 06-023-046c धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥
 06-023-047a एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
 06-023-047c विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥

06-024-001 संजय उवाच

- 06-024-001a तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
 06-024-001c विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥

06-024-002 श्रीभगवानुवाच

- 06-024-002a कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
 06-024-002c अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥
 06-024-003a क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
 06-024-003c क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥

06-024-004 अर्जुन उवाच

- 06-024-004a कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
 06-024-004c इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥
 06-024-005a गुरूनहत्वा हि महानुभावाः श्रेयो भोक्तुं भैक्षमपीह लोके ।
 06-024-005c हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव; भुञ्जीय भोगान्नुधिरप्रदिग्धान् ॥
 06-024-006a न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो; यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

06-024-006c	यानेव हत्वा न जिजीविषाम;स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥
06-024-007a	कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः; पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
06-024-007c	यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे; शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥
06-024-008a	न हि प्रपश्यामि ममापनुद्या;द्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
06-024-008c	अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं; राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥
06-024-009	संजय उवाच
06-024-009a	एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।
06-024-009c	न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥
06-024-010a	तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
06-024-010c	सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥
06-024-011	श्रीभगवानुवाच
06-024-011a	अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
06-024-011c	गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥
06-024-012a	न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
06-024-012c	न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥
06-024-013a	देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
06-024-013c	तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥
06-024-014a	मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
06-024-014c	आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥
06-024-015a	यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
06-024-015c	समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥
06-024-016a	नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
06-024-016c	उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
06-024-017a	अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
06-024-017c	विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥
06-024-018a	अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
06-024-018c	अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥
06-024-019a	य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
06-024-019c	उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥
06-024-020a	न जायते म्रियते वा कदा चि;न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।

06-024-020c	अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो; न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥
06-024-021a	वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
06-024-021c	कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥
06-024-022a	वासांसि जीर्णानि यथा विहाय; नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
06-024-022c	तथा शरीराणि विहाय जीर्णा;न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥
06-024-023a	नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
06-024-023c	न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
06-024-024a	अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
06-024-024c	नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥
06-024-025a	अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
06-024-025c	तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥
06-024-026a	अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
06-024-026c	तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥
06-024-027a	जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
06-024-027c	तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
06-024-028a	अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
06-024-028c	अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥
06-024-029a	आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन;माश्चर्यवद्ब्रूदति तथैव चान्यः ।
06-024-029c	आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति; श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥
06-024-030a	देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
06-024-030c	तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
06-024-031a	स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
06-024-031c	धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥
06-024-032a	यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
06-024-032c	सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥
06-024-033a	अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
06-024-033c	ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥
06-024-034a	अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
06-024-034c	संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥
06-024-035a	भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
06-024-035c	येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥

06-024-036a	अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
06-024-036c	निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥
06-024-037a	हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
06-024-037c	तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
06-024-038a	सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
06-024-038c	ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥
06-024-039a	एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
06-024-039c	बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥
06-024-040a	नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
06-024-040c	स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥
06-024-041a	व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
06-024-041c	बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥
06-024-042a	यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
06-024-042c	वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥
06-024-043a	कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
06-024-043c	क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥
06-024-044a	भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहतचेतसाम् ।
06-024-044c	व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥
06-024-045a	त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
06-024-045c	निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥
06-024-046a	यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
06-024-046c	तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥
06-024-047a	कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
06-024-047c	मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥
06-024-048a	योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
06-024-048c	सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥
06-024-049a	दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
06-024-049c	बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥
06-024-050a	बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
06-024-050c	तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥
06-024-051a	कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।

06-024-051c जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥

06-024-052a यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

06-024-052c तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥

06-024-053a श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।

06-024-053c समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥

06-024-054 अर्जुन उवाच

06-024-054a स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।

06-024-054c स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥

06-024-055 श्रीभगवानुवाच

06-024-055a प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।

06-024-055c आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥

06-024-056a दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

06-024-056c वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

06-024-057a यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

06-024-057c नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

06-024-058a यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।

06-024-058c इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

06-024-059a विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।

06-024-059c रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥

06-024-060a यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।

06-024-060c इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥

06-024-061a तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।

06-024-061c वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

06-024-062a ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।

06-024-062c सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥

06-024-063a क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।

06-024-063c स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥

06-024-064a रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।

06-024-064c आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥

06-024-065a प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।

06-024-065c	प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥
06-024-066a	नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
06-024-066c	न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥
06-024-067a	इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
06-024-067c	तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥
06-024-068a	तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
06-024-068c	इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥
06-024-069a	या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
06-024-069c	यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥
06-024-070a	आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं; समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
06-024-070c	तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे; स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥
06-024-071a	विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
06-024-071c	निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥
06-024-072a	एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
06-024-072c	स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

06-025-001 अर्जुन उवाच

06-025-001a	ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
06-025-001c	तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥
06-025-002a	व्यामिश्रेणैव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
06-025-002c	तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥

06-025-003 श्रीभगवानुवाच

06-025-003a	लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
06-025-003c	ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥
06-025-004a	न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्रुते ।
06-025-004c	न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥
06-025-005a	न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
06-025-005c	कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥
06-025-006a	कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
06-025-006c	इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥
06-025-007a	यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

06-025-007c	कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥
06-025-008a	नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
06-025-008c	शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ॥
06-025-009a	यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
06-025-009c	तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥
06-025-010a	सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
06-025-010c	अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥
06-025-011a	देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।
06-025-011c	परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥
06-025-012a	इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
06-025-012c	तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥
06-025-013a	यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
06-025-013c	भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥
06-025-014a	अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
06-025-014c	यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥
06-025-015a	कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
06-025-015c	तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥
06-025-016a	एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
06-025-016c	अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥
06-025-017a	यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
06-025-017c	आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥
06-025-018a	नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
06-025-018c	न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥
06-025-019a	तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
06-025-019c	असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥
06-025-020a	कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
06-025-020c	लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥
06-025-021a	यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
06-025-021c	स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥
06-025-022a	न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
06-025-022c	नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥

06-025-023a	यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
06-025-023c	मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥
06-025-024a	उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
06-025-024c	संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥
06-025-025a	सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
06-025-025c	कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥
06-025-026a	न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
06-025-026c	जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥
06-025-027a	प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
06-025-027c	अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥
06-025-028a	तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
06-025-028c	गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥
06-025-029a	प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
06-025-029c	तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥
06-025-030a	मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
06-025-030c	निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥
06-025-031a	ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
06-025-031c	श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥
06-025-032a	ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
06-025-032c	सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥
06-025-033a	सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
06-025-033c	प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥
06-025-034a	इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
06-025-034c	तयोर्न वशमागच्छेतौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥
06-025-035a	श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
06-025-035c	स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

06-025-036 अर्जुन उवाच

06-025-036a	अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
06-025-036c	अनिच्छन्नपि वाष्णोय बलादिव नियोजितः ॥

06-025-037 श्रीभगवानुवाच

- 06-025-037a काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
 06-025-037c महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥
 06-025-038a धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।
 06-025-038c यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥
 06-025-039a आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
 06-025-039c कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥
 06-025-040a इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
 06-025-040c एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥
 06-025-041a तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
 06-025-041c पाप्मानं प्रजहिह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥
 06-025-042a इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
 06-025-042c मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥
 06-025-043a एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
 06-025-043c जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥

06-026-001 श्रीभगवानुवाच

- 06-026-001a इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
 06-026-001c विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥
 06-026-002a एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
 06-026-002c स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥
 06-026-003a स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
 06-026-003c भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥

06-026-004 अर्जुन उवाच

- 06-026-004a अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
 06-026-004c कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥

06-026-005 श्रीभगवानुवाच

- 06-026-005a बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
 06-026-005c तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥
 06-026-006a अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
 06-026-006c प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥
 06-026-007a यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

06-026-007c	अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥
06-026-008a	परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
06-026-008c	धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
06-026-009a	जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
06-026-009c	त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥
06-026-010a	वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
06-026-010c	बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥
06-026-011a	ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
06-026-011c	मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥
06-026-012a	काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
06-026-012c	क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥
06-026-013a	चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
06-026-013c	तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥
06-026-014a	न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
06-026-014c	इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥
06-026-015a	एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
06-026-015c	कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥
06-026-016a	किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
06-026-016c	तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥
06-026-017a	कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
06-026-017c	अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥
06-026-018a	कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
06-026-018c	स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥
06-026-019a	यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
06-026-019c	ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥
06-026-020a	त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
06-026-020c	कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥
06-026-021a	निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
06-026-021c	शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥
06-026-022a	यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
06-026-022c	समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥

06-026-023a	गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
06-026-023c	यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥
06-026-024a	ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
06-026-024c	ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥
06-026-025a	दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
06-026-025c	ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥
06-026-026a	श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
06-026-026c	शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥
06-026-027a	सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
06-026-027c	आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥
06-026-028a	द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
06-026-028c	स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥
06-026-029a	अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।
06-026-029c	प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥
06-026-030a	अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
06-026-030c	सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥
06-026-031a	यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
06-026-031c	नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥
06-026-032a	एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
06-026-032c	कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥
06-026-033a	श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
06-026-033c	सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥
06-026-034a	तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
06-026-034c	उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥
06-026-035a	यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
06-026-035c	येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥
06-026-036a	अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
06-026-036c	सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥
06-026-037a	यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
06-026-037c	ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥
06-026-038a	न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

06-026-038c	तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥
06-026-039a	श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
06-026-039c	ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥
06-026-040a	अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
06-026-040c	नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥
06-026-041a	योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
06-026-041c	आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥
06-026-042a	तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
06-026-042c	छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥

06-027-001 अर्जुन उवाच

06-027-001a	संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
06-027-001c	यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥

06-027-002 श्रीभगवानुवाच

06-027-002a	संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
06-027-002c	तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥
06-027-003a	ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
06-027-003c	निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥
06-027-004a	सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
06-027-004c	एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥
06-027-005a	यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
06-027-005c	एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥
06-027-006a	संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्नुमयोगतः ।
06-027-006c	योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥
06-027-007a	योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
06-027-007c	सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥
06-027-008a	नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
06-027-008c	पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्श्चान्नाच्छन्स्वपञ्चसन् ॥
06-027-009a	प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
06-027-009c	इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥
06-027-010a	ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।

06-027-010c	लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
06-027-011a	कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
06-027-011c	योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥
06-027-012a	युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
06-027-012c	अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥
06-027-013a	सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
06-027-013c	नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥
06-027-014a	न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
06-027-014c	न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥
06-027-015a	नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
06-027-015c	अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥
06-027-016a	ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
06-027-016c	तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥
06-027-017a	तद्बुद्ध्यस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
06-027-017c	गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥
06-027-018a	विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
06-027-018c	शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥
06-027-019a	इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
06-027-019c	निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥
06-027-020a	न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
06-027-020c	स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥
06-027-021a	बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
06-027-021c	स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्रुते ॥
06-027-022a	ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
06-027-022c	आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥
06-027-023a	शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
06-027-023c	कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥
06-027-024a	योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
06-027-024c	स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥
06-027-025a	लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
06-027-025c	छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥

06-027-026a	कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
06-027-026c	अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥
06-027-027a	स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
06-027-027c	प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥
06-027-028a	यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
06-027-028c	विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥
06-027-029a	भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
06-027-029c	सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥

06-028-001 श्रीभगवानुवाच

06-028-001a	अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
06-028-001c	स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥
06-028-002a	यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
06-028-002c	न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥
06-028-003a	आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
06-028-003c	योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥
06-028-004a	यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
06-028-004c	सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥
06-028-005a	उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
06-028-005c	आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥
06-028-006a	बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
06-028-006c	अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥
06-028-007a	जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
06-028-007c	शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानावमानयोः ॥
06-028-008a	ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
06-028-008c	युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥
06-028-009a	सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
06-028-009c	साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥
06-028-010a	योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
06-028-010c	एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥
06-028-011a	शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
06-028-011c	नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥

06-028-012a	तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
06-028-012c	उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥
06-028-013a	समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
06-028-013c	संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥
06-028-014a	प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
06-028-014c	मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥
06-028-015a	युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
06-028-015c	शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥
06-028-016a	नात्यश्रतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्चतः ।
06-028-016c	न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥
06-028-017a	युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
06-028-017c	युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥
06-028-018a	यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
06-028-018c	निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥
06-028-019a	यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
06-028-019c	योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥
06-028-020a	यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
06-028-020c	यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥
06-028-021a	सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
06-028-021c	वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥
06-028-022a	यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
06-028-022c	यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥
06-028-023a	तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
06-028-023c	स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥
06-028-024a	संकल्पप्रभवान्कामास्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
06-028-024c	मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥
06-028-025a	शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
06-028-025c	आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥
06-028-026a	यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
06-028-026c	ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥
06-028-027a	प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।

- 06-028-027c उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥
- 06-028-028a युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
- 06-028-028c सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
- 06-028-029a सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
- 06-028-029c ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥
- 06-028-030a यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
- 06-028-030c तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥
- 06-028-031a सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
- 06-028-031c सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥
- 06-028-032a आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
- 06-028-032c सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥

06-028-033 अर्जुन उवाच

- 06-028-033a योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
- 06-028-033c एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥
- 06-028-034a चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
- 06-028-034c तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

06-028-035 श्रीभगवानुवाच

- 06-028-035a असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
- 06-028-035c अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥
- 06-028-036a असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
- 06-028-036c वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥

06-028-037 अर्जुन उवाच

- 06-028-037a अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
- 06-028-037c अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥
- 06-028-038a कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
- 06-028-038c अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥
- 06-028-039a एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
- 06-028-039c त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥

06-028-040 श्रीभगवानुवाच

- 06-028-040a पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
 06-028-040c न हि कल्याणकृत्कश्चिद्गुर्गतिं तात गच्छति ॥
 06-028-041a प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
 06-028-041c शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥
 06-028-042a अथ वा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
 06-028-042c एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥
 06-028-043a तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
 06-028-043c यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥
 06-028-044a पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते ह्यवशोऽपि सः ।
 06-028-044c जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥
 06-028-045a प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
 06-028-045c अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥
 06-028-046a तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
 06-028-046c कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥
 06-028-047a योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
 06-028-047c श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥

06-029-001 श्रीभगवानुवाच

- 06-029-001a मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
 06-029-001c असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥
 06-029-002a ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
 06-029-002c यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥
 06-029-003a मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
 06-029-003c यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥
 06-029-004a भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
 06-029-004c अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥
 06-029-005a अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
 06-029-005c जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥
 06-029-006a एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
 06-029-006c अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥
 06-029-007a मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
 06-029-007c मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥

06-029-008a	रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
06-029-008c	प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥
06-029-009a	पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
06-029-009c	जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥
06-029-010a	बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
06-029-010c	बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥
06-029-011a	बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
06-029-011c	धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥
06-029-012a	ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
06-029-012c	मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥
06-029-013a	त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
06-029-013c	मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥
06-029-014a	दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
06-029-014c	मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥
06-029-015a	न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
06-029-015c	माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥
06-029-016a	चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
06-029-016c	आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥
06-029-017a	तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
06-029-017c	प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥
06-029-018a	उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
06-029-018c	आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥
06-029-019a	बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
06-029-019c	वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥
06-029-020a	कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
06-029-020c	तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥
06-029-021a	यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
06-029-021c	तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥
06-029-022a	स तया श्रद्धया युक्तस्तस्या राधनमीहते ।
06-029-022c	लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥
06-029-023a	अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।

06-029-023c	देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥
06-029-024a	अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
06-029-024c	परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥
06-029-025a	नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
06-029-025c	मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥
06-029-026a	वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
06-029-026c	भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥
06-029-027a	इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
06-029-027c	सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥
06-029-028a	येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
06-029-028c	ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥
06-029-029a	जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
06-029-029c	ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥
06-029-030a	साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
06-029-030c	प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥

06-030-001 अर्जुन उवाच

06-030-001a	किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
06-030-001c	अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥
06-030-002a	अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
06-030-002c	प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥

06-030-003 श्रीभगवानुवाच

06-030-003a	अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
06-030-003c	भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥
06-030-004a	अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
06-030-004c	अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥
06-030-005a	अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
06-030-005c	यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥
06-030-006a	यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
06-030-006c	तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥
06-030-007a	तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।

06-030-007c	मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥
06-030-008a	अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
06-030-008c	परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥
06-030-009a	कविं पुराणमनुशासितारः मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
06-030-009c	सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपः मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥
06-030-010a	प्रयाणकाले मनसाचलेनः भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
06-030-010c	भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यः क्स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥
06-030-011a	यदक्षरं वेदविदो वदन्तिः विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
06-030-011c	यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्तिः तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥
06-030-012a	सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
06-030-012c	मूर्ध्न्याध्यायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥
06-030-013a	ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
06-030-013c	यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥
06-030-014a	अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
06-030-014c	तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥
06-030-015a	मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
06-030-015c	नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥
06-030-016a	आ ब्रह्मभुवनल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
06-030-016c	मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥
06-030-017a	सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षद्ब्रह्मणो विदुः ।
06-030-017c	रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥
06-030-018a	अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
06-030-018c	रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥
06-030-019a	भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
06-030-019c	रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥
06-030-020a	परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
06-030-020c	यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥
06-030-021a	अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
06-030-021c	यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥
06-030-022a	पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
06-030-022c	यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥

- 06-030-023a यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
 06-030-023c प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥
 06-030-024a अग्निज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
 06-030-024c तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥
 06-030-025a धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
 06-030-025c तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥
 06-030-026a शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
 06-030-026c एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥
 06-030-027a नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
 06-030-027c तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥
 06-030-028a वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव; दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
 06-030-028c अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा; योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥

06-031-001 श्रीभगवानुवाच

- 06-031-001a इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
 06-031-001c ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥
 06-031-002a राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
 06-031-002c प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥
 06-031-003a अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
 06-031-003c अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥
 06-031-004a मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
 06-031-004c मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥
 06-031-005a न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
 06-031-005c भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥
 06-031-006a यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
 06-031-006c तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥
 06-031-007a सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
 06-031-007c कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥
 06-031-008a प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
 06-031-008c भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥
 06-031-009a न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।
 06-031-009c उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥

06-031-010a	मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
06-031-010c	हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥
06-031-011a	अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
06-031-011c	परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥
06-031-012a	मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
06-031-012c	राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥
06-031-013a	महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
06-031-013c	भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥
06-031-014a	सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
06-031-014c	नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥
06-031-015a	ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
06-031-015c	एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥
06-031-016a	अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।
06-031-016c	मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥
06-031-017a	पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
06-031-017c	वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ॥
06-031-018a	गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
06-031-018c	प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥
06-031-019a	तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
06-031-019c	अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥
06-031-020a	त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापाः यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
06-031-020c	ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकःमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥
06-031-021a	ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं; क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
06-031-021c	एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्नाः गतागतं कामकामा लभन्ते ॥
06-031-022a	अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
06-031-022c	तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥
06-031-023a	येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
06-031-023c	तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥
06-031-024a	अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
06-031-024c	न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥
06-031-025a	यान्ति देवव्रता देवान्पितृन्यान्ति पितृव्रताः ।

06-031-025c	भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥
06-031-026a	पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
06-031-026c	तदहं भक्त्युपहतमश्रामि प्रयतात्मनः ॥
06-031-027a	यत्करोषि यदश्रासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
06-031-027c	यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥
06-031-028a	शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
06-031-028c	संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥
06-031-029a	समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
06-031-029c	ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥
06-031-030a	अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
06-031-030c	साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥
06-031-031a	क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
06-031-031c	कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥
06-031-032a	मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
06-031-032c	स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥
06-031-033a	किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
06-031-033c	अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥
06-031-034a	मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
06-031-034c	मामेवैष्यसि युक्तवैवमात्मानं मत्परायणः ॥

06-032-001 श्रीभगवानुवाच

06-032-001a	भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
06-032-001c	यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥
06-032-002a	न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
06-032-002c	अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥
06-032-003a	यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
06-032-003c	असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
06-032-004a	बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
06-032-004c	सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥
06-032-005a	अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
06-032-005c	भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥
06-032-006a	महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

- 06-032-006c मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥
 06-032-007a एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
 06-032-007c सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥
 06-032-008a अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
 06-032-008c इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥
 06-032-009a मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
 06-032-009c कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥
 06-032-010a तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
 06-032-010c ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥
 06-032-011a तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
 06-032-011c नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥

06-032-012 अर्जुन उवाच

- 06-032-012a परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
 06-032-012c पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥
 06-032-013a आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
 06-032-013c असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥
 06-032-014a सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
 06-032-014c न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥
 06-032-015a स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
 06-032-015c भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥
 06-032-016a वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
 06-032-016c याभिर्विभूतिभिलोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥
 06-032-017a कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
 06-032-017c केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥
 06-032-018a विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
 06-032-018c भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥

06-032-019 श्रीभगवानुवाच

- 06-032-019a हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
 06-032-019c प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥
 06-032-020a अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।

06-032-020c	अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥
06-032-021a	आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
06-032-021c	मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥
06-032-022a	वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
06-032-022c	इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥
06-032-023a	रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
06-032-023c	वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥
06-032-024a	पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
06-032-024c	सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥
06-032-025a	महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
06-032-025c	यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥
06-032-026a	अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
06-032-026c	गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥
06-032-027a	उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
06-032-027c	ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥
06-032-028a	आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
06-032-028c	प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥
06-032-029a	अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
06-032-029c	पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥
06-032-030a	प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
06-032-030c	मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥
06-032-031a	पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
06-032-031c	झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥
06-032-032a	सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
06-032-032c	अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥
06-032-033a	अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ।
06-032-033c	अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥
06-032-034a	मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
06-032-034c	कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥
06-032-035a	बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
06-032-035c	मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥

- 06-032-036a द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
 06-032-036c जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥
 06-032-037a वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ।
 06-032-037c मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥
 06-032-038a दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
 06-032-038c मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥
 06-032-039a यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
 06-032-039c न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥
 06-032-040a नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।
 06-032-040c एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥
 06-032-041a यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
 06-032-041c तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोऽंशसंभवम् ॥
 06-032-042a अथ वा बहूनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
 06-032-042c विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥

06-033-001 अर्जुन उवाच

- 06-033-001a मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
 06-033-001c यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥
 06-033-002a भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
 06-033-002c त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥
 06-033-003a एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
 06-033-003c द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥
 06-033-004a मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
 06-033-004c योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥

06-033-005 श्रीभगवानुवाच

- 06-033-005a पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 06-033-005c नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥
 06-033-006a पश्यादित्यान्वसूत्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
 06-033-006c बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥
 06-033-007a इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
 06-033-007c मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥

06-033-008a न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
 06-033-008c दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥

06-033-009 संजय उवाच

06-033-009a एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
 06-033-009c दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥
 06-033-010a अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
 06-033-010c अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥
 06-033-011a दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
 06-033-011c सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥
 06-033-012a दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
 06-033-012c यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥
 06-033-013a तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
 06-033-013c अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥
 06-033-014a ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।
 06-033-014c प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥

06-033-015 अर्जुन उवाच

06-033-015a पश्यामि देवांस्तव देव देहे; सर्वास्तथा भूतविशेषसंघान् ।
 06-033-015c ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ;मृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥
 06-033-016a अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं; पश्यामि त्वा सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
 06-033-016c नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादि; पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥
 06-033-017a किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च; तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
 06-033-017c पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ता;दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥
 06-033-018a त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं; त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
 06-033-018c त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता; सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥
 06-033-019a अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्य;मनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
 06-033-019c पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं; स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥
 06-033-020a द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि; व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
 06-033-020c दृष्ट्वाद्भुतं रूपमिदं तवोग्रं; लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥
 06-033-021a अमी हि त्वा सुरसंघा विशन्ति; केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।

- 06-033-021c स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः; स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥
- 06-033-022a रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या; विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
- 06-033-022c गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा; वीक्षन्ते त्वा विस्मिताश्चैव सर्वे ॥
- 06-033-023a रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं; महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
- 06-033-023c बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं; दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥
- 06-033-024a नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं; व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
- 06-033-024c दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा; धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥
- 06-033-025a दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि; दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।
- 06-033-025c दिशो न जाने न लभे च शर्म; प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥
- 06-033-026a अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः; सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ।
- 06-033-026c भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ; सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥
- 06-033-027a वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति; दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
- 06-033-027c केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु; संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥
- 06-033-028a यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः; समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
- 06-033-028c तथा तवामी नरलोकवीरा; विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥
- 06-033-029a यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा; विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
- 06-033-029c तथैव नाशाय विशन्ति लोका;स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥
- 06-033-030a लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ता;ल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।
- 06-033-030c तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं; भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥
- 06-033-031a आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो; नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
- 06-033-031c विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं; न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥

06-033-032 श्रीभगवानुवाच

- 06-033-032a कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो; लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
- 06-033-032c ऋतेऽपि त्वा न भविष्यन्ति सर्वे; येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥
- 06-033-033a तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व; जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
- 06-033-033c मयैवैते निहताः पूर्वमेव; निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥
- 06-033-034a द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च; कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।
- 06-033-034c मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा; युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥

06-033-035 संजय उवाच

- 06-033-035a एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य; कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
 06-033-035c नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं; सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥
- 06-033-036 अर्जुन उवाच**
- 06-033-036a स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या; जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
 06-033-036c रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति; सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥
- 06-033-037a कस्माच्च ते न नमेरन्महात्म;नारीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
 06-033-037c अनन्त देवेश जगन्निवास; त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥
- 06-033-038a त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण;स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
 06-033-038c वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम; त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥
- 06-033-039a वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः; प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
 06-033-039c नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः; पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥
- 06-033-040a नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते; नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
 06-033-040c अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं; सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥
- 06-033-041a सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं; हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
 06-033-041c अजानता महिमानं तवेदं; मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥
- 06-033-042a यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि; विहारशय्यासनभोजनेषु ।
 06-033-042c एकोऽथ वाप्यच्युत तत्समक्षं; तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥
- 06-033-043a पितासि लोकस्य चराचरस्य; त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
 06-033-043c न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो; लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥
- 06-033-044a तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं; प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
 06-033-044c पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः; प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥
- 06-033-045a अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा; भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
 06-033-045c तदेव मे दर्शय देव रूपं; प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥
- 06-033-046a किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त;मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
 06-033-046c तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन; सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥
- 06-033-047 श्रीभगवानुवाच**
- 06-033-047a मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं; रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
 06-033-047c तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं; यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥
- 06-033-048a न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
 06-033-048c एवरूपः शक्य अहं नृलोके; द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥

06-033-049a मा ते व्यथा मा च विमूढभावो; दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्गमेदम् ।
 06-033-049c व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं; तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥

06-033-050 संजय उवाच

06-033-050a इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा; स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
 06-033-050c आश्वासयामास च भीतमेनं; भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥

06-033-051 अर्जुन उवाच

06-033-051a दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
 06-033-051c इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥

06-033-052 श्रीभगवानुवाच

06-033-052a सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
 06-033-052c देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥
 06-033-053a नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
 06-033-053c शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥
 06-033-054a भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
 06-033-054c ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥
 06-033-055a मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
 06-033-055c निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥

06-034-001 अर्जुन उवाच

06-034-001a एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
 06-034-001c ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥

06-034-002 श्रीभगवानुवाच

06-034-002a मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
 06-034-002c श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥
 06-034-003a ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
 06-034-003c सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥
 06-034-004a संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
 06-034-004c ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥
 06-034-005a क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
 06-034-005c अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥

06-034-006a	ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
06-034-006c	अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥
06-034-007a	तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
06-034-007c	भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥
06-034-008a	मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
06-034-008c	निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥
06-034-009a	अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
06-034-009c	अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥
06-034-010a	अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
06-034-010c	मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥
06-034-011a	अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
06-034-011c	सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥
06-034-012a	श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
06-034-012c	ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥
06-034-013a	अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
06-034-013c	निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥
06-034-014a	संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
06-034-014c	मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥
06-034-015a	यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
06-034-015c	हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥
06-034-016a	अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
06-034-016c	सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥
06-034-017a	यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
06-034-017c	शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥
06-034-018a	समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयोः ।
06-034-018c	शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥
06-034-019a	तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ।
06-034-019c	अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥
06-034-020a	ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
06-034-020c	श्रद्धधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥

06-035-001 श्रीभगवानुवाच

06-035-001a	इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
06-035-001c	एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥
06-035-002a	क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
06-035-002c	क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥
06-035-003a	तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।
06-035-003c	स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥
06-035-004a	ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
06-035-004c	ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥
06-035-005a	महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
06-035-005c	इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥
06-035-006a	इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।
06-035-006c	एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥
06-035-007a	अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
06-035-007c	आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥
06-035-008a	इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।
06-035-008c	जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥
06-035-009a	असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
06-035-009c	नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥
06-035-010a	मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
06-035-010c	विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥
06-035-011a	अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
06-035-011c	एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥
06-035-012a	ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।
06-035-012c	अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥
06-035-013a	सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
06-035-013c	सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
06-035-014a	सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
06-035-014c	असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥
06-035-015a	बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
06-035-015c	सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥
06-035-016a	अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।

06-035-016c	भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥
06-035-017a	ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
06-035-017c	ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥
06-035-018a	इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
06-035-018c	मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥
06-035-019a	प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
06-035-019c	विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥
06-035-020a	कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
06-035-020c	पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥
06-035-021a	पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।
06-035-021c	कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥
06-035-022a	उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
06-035-022c	परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥
06-035-023a	य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
06-035-023c	सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥
06-035-024a	ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
06-035-024c	अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥
06-035-025a	अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
06-035-025c	तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥
06-035-026a	यावत्संजायते किञ्चित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
06-035-026c	क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥
06-035-027a	समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
06-035-027c	विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥
06-035-028a	समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
06-035-028c	न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥
06-035-029a	प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
06-035-029c	यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥
06-035-030a	यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
06-035-030c	तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
06-035-031a	अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
06-035-031c	शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥

- 06-035-032a यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
 06-035-032c सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥
 06-035-033a यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
 06-035-033c क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥
 06-035-034a क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
 06-035-034c भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥

06-036-001 श्रीभगवानुवाच

- 06-036-001a परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
 06-036-001c यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥
 06-036-002a इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
 06-036-002c सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥
 06-036-003a मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्नार्भं दधाम्यहम् ।
 06-036-003c संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥
 06-036-004a सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।
 06-036-004c तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥
 06-036-005a सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
 06-036-005c निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥
 06-036-006a तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
 06-036-006c सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥
 06-036-007a रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
 06-036-007c तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥
 06-036-008a तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 06-036-008c प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥
 06-036-009a सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।
 06-036-009c ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥
 06-036-010a रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
 06-036-010c रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥
 06-036-011a सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
 06-036-011c ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥
 06-036-012a लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
 06-036-012c रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥

06-036-013a	अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
06-036-013c	तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥
06-036-014a	यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
06-036-014c	तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥
06-036-015a	रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
06-036-015c	तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥
06-036-016a	कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
06-036-016c	रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥
06-036-017a	सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
06-036-017c	प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥
06-036-018a	ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
06-036-018c	जघन्यगुणवृत्तस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥
06-036-019a	नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
06-036-019c	गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥
06-036-020a	गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
06-036-020c	जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥

06-036-021 अर्जुन उवाच

06-036-021a	कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
06-036-021c	किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥

06-036-022 श्रीभगवानुवाच

06-036-022a	प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
06-036-022c	न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥
06-036-023a	उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
06-036-023c	गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥
06-036-024a	समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
06-036-024c	तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥
06-036-025a	मानावमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
06-036-025c	सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥
06-036-026a	मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
06-036-026c	स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

- 06-036-027a ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।
 06-036-027c शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥
- 06-037-001 श्रीभगवानुवाच**
- 06-037-001a ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
 06-037-001c छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥
- 06-037-002a अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा; गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
 06-037-002c अधश्च मूलान्यनुसंततानि; कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥
- 06-037-003a न रूपमस्येह तथोपलभ्यते; नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
 06-037-003c अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल; मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥
- 06-037-004a ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं; यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।
 06-037-004c तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये; यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥
- 06-037-005a निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा; अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
 06-037-005c द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥
- 06-037-006a न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
 06-037-006c यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥
- 06-037-007a ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
 06-037-007c मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥
- 06-037-008a शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
 06-037-008c गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥
- 06-037-009a श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
 06-037-009c अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥
- 06-037-010a उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
 06-037-010c विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥
- 06-037-011a यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
 06-037-011c यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥
- 06-037-012a यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
 06-037-012c यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥
- 06-037-013a गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
 06-037-013c पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥
- 06-037-014a अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
 06-037-014c प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

06-037-015a	सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो; मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
06-037-015c	वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो; वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥
06-037-016a	द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
06-037-016c	क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥
06-037-017a	उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
06-037-017c	यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥
06-037-018a	यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
06-037-018c	अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥
06-037-019a	यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
06-037-019c	स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥
06-037-020a	इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।
06-037-020c	एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥

06-038-001 श्रीभगवानुवाच

06-038-001a	अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
06-038-001c	दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥
06-038-002a	अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
06-038-002c	दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
06-038-003a	तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
06-038-003c	भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥
06-038-004a	दम्भो दर्पोऽतिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
06-038-004c	अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥
06-038-005a	दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
06-038-005c	मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥
06-038-006a	द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
06-038-006c	दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥
06-038-007a	प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
06-038-007c	न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥
06-038-008a	असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
06-038-008c	अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥
06-038-009a	एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
06-038-009c	प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥

06-038-010a	काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
06-038-010c	मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचित्रताः ॥
06-038-011a	चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
06-038-011c	कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥
06-038-012a	आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
06-038-012c	ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥
06-038-013a	इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
06-038-013c	इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥
06-038-014a	असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
06-038-014c	ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥
06-038-015a	आद्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
06-038-015c	यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥
06-038-016a	अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
06-038-016c	प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
06-038-017a	आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
06-038-017c	यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥
06-038-018a	अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
06-038-018c	मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥
06-038-019a	तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
06-038-019c	क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥
06-038-020a	आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
06-038-020c	मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥
06-038-021a	त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
06-038-021c	कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥
06-038-022a	एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
06-038-022c	आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥
06-038-023a	यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
06-038-023c	न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥
06-038-024a	तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
06-038-024c	ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥

06-039-001 अर्जुन उवाच

06-039-001a	ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
06-039-001c	तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥
06-039-002	श्रीभगवानुवाच
06-039-002a	त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
06-039-002c	सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥
06-039-003a	सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
06-039-003c	श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥
06-039-004a	यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।
06-039-004c	प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥
06-039-005a	अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
06-039-005c	दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥
06-039-006a	कर्शयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
06-039-006c	मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥
06-039-007a	आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
06-039-007c	यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥
06-039-008a	आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।
06-039-008c	रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥
06-039-009a	कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
06-039-009c	आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥
06-039-010a	यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
06-039-010c	उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥
06-039-011a	अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
06-039-011c	यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥
06-039-012a	अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।
06-039-012c	इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥
06-039-013a	विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
06-039-013c	श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥
06-039-014a	देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
06-039-014c	ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥
06-039-015a	अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
06-039-015c	स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥

06-039-016a	मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
06-039-016c	भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥
06-039-017a	श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
06-039-017c	अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥
06-039-018a	सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
06-039-018c	क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥
06-039-019a	मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
06-039-019c	परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥
06-039-020a	दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
06-039-020c	देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥
06-039-021a	यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
06-039-021c	दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥
06-039-022a	अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
06-039-022c	असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥
06-039-023a	ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
06-039-023c	ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥
06-039-024a	तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
06-039-024c	प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥
06-039-025a	तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
06-039-025c	दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥
06-039-026a	सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
06-039-026c	प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥
06-039-027a	यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
06-039-027c	कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥
06-039-028a	अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
06-039-028c	असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥

06-040-001 अर्जुन उवाच

06-040-001a	संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
06-040-001c	त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥

06-040-002 श्रीभगवानुवाच

06-040-002a	काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
06-040-002c	सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥
06-040-003a	त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
06-040-003c	यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥
06-040-004a	निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
06-040-004c	त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥
06-040-005a	यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
06-040-005c	यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥
06-040-006a	एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
06-040-006c	कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥
06-040-007a	नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
06-040-007c	मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥
06-040-008a	दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
06-040-008c	स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥
06-040-009a	कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
06-040-009c	सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥
06-040-010a	न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
06-040-010c	त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥
06-040-011a	न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
06-040-011c	यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥
06-040-012a	अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
06-040-012c	भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥
06-040-013a	पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
06-040-013c	सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥
06-040-014a	अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
06-040-014c	विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥
06-040-015a	शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
06-040-015c	न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥
06-040-016a	तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
06-040-016c	पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥
06-040-017a	यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

06-040-017c	हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥
06-040-018a	ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
06-040-018c	करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥
06-040-019a	ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
06-040-019c	प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥
06-040-020a	सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
06-040-020c	अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥
06-040-021a	पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
06-040-021c	वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥
06-040-022a	यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
06-040-022c	अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥
06-040-023a	नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
06-040-023c	अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥
06-040-024a	यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
06-040-024c	क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥
06-040-025a	अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
06-040-025c	मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥
06-040-026a	मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
06-040-026c	सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥
06-040-027a	रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
06-040-027c	हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥
06-040-028a	अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैकृतिकोऽलसः ।
06-040-028c	विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥
06-040-029a	बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
06-040-029c	प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥
06-040-030a	प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
06-040-030c	बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥
06-040-031a	यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
06-040-031c	अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥
06-040-032a	अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
06-040-032c	सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥

06-040-033a	धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
06-040-033c	योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥
06-040-034a	यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
06-040-034c	प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥
06-040-035a	यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
06-040-035c	न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥
06-040-036a	सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
06-040-036c	अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥
06-040-037a	यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
06-040-037c	तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥
06-040-038a	विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
06-040-038c	परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥
06-040-039a	यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।
06-040-039c	निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥
06-040-040a	न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
06-040-040c	सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥
06-040-041a	ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।
06-040-041c	कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥
06-040-042a	शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
06-040-042c	ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥
06-040-043a	शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
06-040-043c	दानमीश्वरभावश्च क्षत्रकर्म स्वभावजम् ॥
06-040-044a	कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
06-040-044c	परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥
06-040-045a	स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
06-040-045c	स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥
06-040-046a	यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
06-040-046c	स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥
06-040-047a	श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
06-040-047c	स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥
06-040-048a	सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।

06-040-048c	सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥
06-040-049a	असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
06-040-049c	नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥
06-040-050a	सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
06-040-050c	समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥
06-040-051a	बुद्ध्या विशुद्ध्या युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
06-040-051c	शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥
06-040-052a	विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
06-040-052c	ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥
06-040-053a	अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
06-040-053c	विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
06-040-054a	ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
06-040-054c	समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥
06-040-055a	भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
06-040-055c	ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥
06-040-056a	सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्भक्त्युपाश्रयः ।
06-040-056c	मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥
06-040-057a	चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
06-040-057c	बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥
06-040-058a	मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
06-040-058c	अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥
06-040-059a	यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
06-040-059c	मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥
06-040-060a	स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
06-040-060c	कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥
06-040-061a	ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
06-040-061c	भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥
06-040-062a	तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
06-040-062c	तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥
06-040-063a	इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
06-040-063c	विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥

- 06-040-064a सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
 06-040-064c इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥
- 06-040-065a मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
 06-040-065c मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥
- 06-040-066a सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।
 06-040-066c अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥
- 06-040-067a इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
 06-040-067c न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥
- 06-040-068a य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
 06-040-068c भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥
- 06-040-069a न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
 06-040-069c भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥
- 06-040-070a अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
 06-040-070c ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥
- 06-040-071a श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
 06-040-071c सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥
- 06-040-072a कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
 06-040-072c कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥
- 06-040-073 अर्जुन उवाच
 06-040-073a नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
 06-040-073c स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ॥
- 06-040-074 संजय उवाच
 06-040-074a इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
 06-040-074c संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥
- 06-040-075a व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
 06-040-075c योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥
- 06-040-076a राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
 06-040-076c केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥
- 06-040-077a तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
 06-040-077c विस्मयो मे महान्राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः ॥

06-040-078a यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
 06-040-078c तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

06-041-001 संजय उवाच

06-041-001a ततो धनंजयं दृष्ट्वा बाणगाण्डीवधारिणम् ।
 06-041-001c पुनरेव महानादं व्यसृजन्त महारथाः ॥
 06-041-002a पाण्डवाः सोमकाश्चैव ये चैषामनुयायिनः ।
 06-041-002c दध्मुश्च मुदिताः शङ्खान्वीराः सागरसंभवान् ॥
 06-041-003a ततो भेर्यश्च पेश्यश्च क्रकचा गोविषाणिकाः ।
 06-041-003c सहसैवाभ्यहन्यन्त ततः शब्दो महानभूत् ॥
 06-041-004a अथ देवाः सगन्धर्वाः पितरश्च जनेश्वर ।
 06-041-004c सिद्धचारणसंघाश्च समीयुस्ते दिदृक्षया ॥
 06-041-005a ऋषयश्च महाभागाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ।
 06-041-005c समीयुस्तत्र सहिता द्रष्टुं तद्वैशसं महत् ॥
 06-041-006a ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा युद्धाय सुसमुद्यते ।
 06-041-006c ते सेने सागरप्रख्ये मुहुः प्रचलिते नृप ॥
 06-041-007a विमुच्य कवचं वीरो निक्षिप्य च वरायुधम् ।
 06-041-007c अवरुह्य रथात्तूर्णं पद्भ्यामेव कृताञ्जलिः ॥
 06-041-008a पितामहमभिप्रेक्ष्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 06-041-008c वाग्यतः प्रययौ येन प्राङ्मुखो रिपुवाहिनीम् ॥
 06-041-009a तं प्रयान्तमभिप्रेक्ष्य कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 06-041-009c अवतीर्य रथात्तूर्णं भ्रातृभिः सहितोऽन्वयात् ॥
 06-041-010a वासुदेवश्च भगवान्पृष्ठतोऽनुजगाम ह ।
 06-041-010c यथामुख्याश्च राजानस्तमन्वाजग्मुरुत्सुकाः ॥

06-041-011 अर्जुन उवाच

06-041-011a किं ते व्यवसितं राजन्यदस्मानपहाय वै ।
 06-041-011c पद्भ्यामेव प्रयातोऽसि प्राङ्मुखो रिपुवाहिनीम् ॥

06-041-012 भीमसेन उवाच

06-041-012a क्व गमिष्यसि राजेन्द्र निक्षिप्तकवचायुधः ।
 06-041-012c दंशितेष्वरिसैन्येषु भ्रातृनुत्सृज्य पार्थिव ॥

06-041-013 नकुल उवाच

06-041-013a	एवंगते त्वयि ज्येष्ठे मम भ्रातरि भारत ।
06-041-013c	भीर्मे दुनोति हृदयं ब्रूहि गन्ता भवान्क्व नु ॥
06-041-014	सहदेव उवाच
06-041-014a	अस्मिन्नणसमूहे वै वर्तमाने महाभये ।
06-041-014c	योद्धव्ये क्व नु गन्तासि शत्रूनभिमुखो नृप ॥
06-041-015	संजय उवाच
06-041-015a	एवमाभाष्यमाणोऽपि भ्रातृभिः कुरुनन्दन ।
06-041-015c	नोवाच वाग्यतः किञ्चिद्गच्छत्येव युधिष्ठिरः ॥
06-041-016a	तानुवाच महाप्राज्ञो वासुदेवो महामनाः ।
06-041-016c	अभिप्रायोऽस्य विज्ञातो मयेति प्रहसन्निव ॥
06-041-017a	एष भीष्मं तथा द्रोणं गौतमं शल्यमेव च ।
06-041-017c	अनुमान्य गुरून्सर्वान्योत्स्यते पार्थिवोऽरिभिः ॥
06-041-018a	श्रूयते हि पुराकल्पे गुरूनननुमान्य यः ।
06-041-018c	युध्यते स भवेद्व्यक्तमपध्यातो महत्तरैः ॥
06-041-019a	अनुमान्य यथाशास्त्रं यस्तु युध्येन्महत्तरैः ।
06-041-019c	ध्रुवस्तस्य जयो युद्धे भवेदिति मतिर्मम ॥
06-041-020a	एवं ब्रुवति कृष्णे तु धार्तराष्ट्रचमूं प्रति ।
06-041-020c	हाहाकारो महानासीन्निःशब्दास्त्वपरेऽभवन् ॥
06-041-021a	दृष्ट्वा युधिष्ठिरं दूराद्धार्तराष्ट्रस्य सैनिकाः ।
06-041-021c	मिथः संकथयां चक्रुर्नेशोऽस्ति कुलपांसनः ॥
06-041-022a	व्यक्तं भीत इवाभ्येति राजासौ भीष्ममन्तिकात् ।
06-041-022c	युधिष्ठिरः ससोदर्यः शरणार्थं प्रयाचकः ॥
06-041-023a	धनंजये कथं नाथे पाण्डवे च वृकोदरे ।
06-041-023c	नकुले सहदेवे च भीतोऽभ्येति च पाण्डवः ॥
06-041-024a	न नूनं क्षत्रियकुले जातः संप्रथिते भुवि ।
06-041-024c	यथास्य हृदयं भीतमल्पसत्त्वस्य संयुगे ॥
06-041-025a	ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे प्रशंसन्ति स्म कौरवान् ।
06-041-025c	हृष्टाः सुमनसो भूत्वा चैलानि दुधुवुः पृथक् ॥
06-041-026a	व्यनिन्दन्त ततः सर्वे योधास्तत्र विशां पते ।
06-041-026c	युधिष्ठिरं ससोदर्यं सहितं केशवेन ह ॥

- 06-041-027a ततस्तत्कौरवं सैन्यं धिक्कृत्वा तु युधिष्ठिरम् ।
 06-041-027c निःशब्दमभवत्तूर्णं पुनरेव विशां पते ॥
 06-041-028a किं नु वक्ष्यति राजासौ किं भीष्मः प्रतिवक्ष्यति ।
 06-041-028c किं भीमः समरश्लाघी किं नु कृष्णार्जुनाविति ॥
 06-041-029a विवक्षितं किमस्येति संशयः सुमहानभूत् ।
 06-041-029c उभयोः सेनयो राजन्युधिष्ठिरकृते तदा ॥
 06-041-030a स विगाह्य चमूं शत्रोः शरशक्तिसमाकुलाम् ।
 06-041-030c भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णं भ्रातृभिः परिवारितः ॥
 06-041-031a तमुवाच ततः पादौ कराभ्यां पीड्य पाण्डवः ।
 06-041-031c भीष्मं शांतनवं राजा युद्धाय समुपस्थितम् ॥

06-041-032 युधिष्ठिर उवाच

- 06-041-032a आमन्त्रये त्वां दुर्धर्ष योत्स्ये तात त्वया सह ।
 06-041-032c अनुजानीहि मां तात आशिषश्च प्रयोजय ॥

06-041-033 भीष्म उवाच

- 06-041-033a यद्येवं नाभिगच्छेथा युधि मां पृथिवीपते ।
 06-041-033c शपेयं त्वां महाराज पराभावाय भारत ॥
 06-041-034a प्रीतोऽस्मि पुत्र युध्यस्व जयमाप्नुहि पाण्डव ।
 06-041-034c यत्तेऽभिलषितं चान्यत्तदवाप्नुहि संयुगे ॥
 06-041-035a त्रियतां च वरः पार्थ किमस्मत्तोऽभिकाङ्क्षसि ।
 06-041-035c एवं गते महाराज न तवास्ति पराजयः ॥
 06-041-036a अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
 06-041-036c इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥
 06-041-037a अतस्त्वां क्लीबवद्वाक्यं ब्रवीमि कुरुनन्दन ।
 06-041-037c हतोऽस्म्यर्थेन कौरव्य युद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥

06-041-038 युधिष्ठिर उवाच

- 06-041-038a मन्त्रयस्व महाप्राज्ञ हितैषी मम नित्यशः ।
 06-041-038c युध्यस्व कौरवस्यार्थे ममैष सततं वरः ॥

06-041-039 भीष्म उवाच

- 06-041-039a राजन्किमत्र साह्यं ते करोमि कुरुनन्दन ।
 06-041-039c कामं योत्स्ये परस्यार्थे ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥

06-041-040 युधिष्ठिर उवाच

06-041-040a कथं जयेयं संग्रामे भवन्तमपराजितम् ।
 06-041-040c एतन्मे मन्त्रय हितं यदि श्रेयः प्रपश्यसि ॥

06-041-041 भीष्म उवाच

06-041-041a न तं पश्यामि कौन्तेय यो मां युध्यन्तमाहवे ।
 06-041-041c विजयेत पुमान्कश्चिदपि साक्षाच्छतक्रतुः ॥

06-041-042 युधिष्ठिर उवाच

06-041-042a हन्त पृच्छामि तस्मात्त्वां पितामह नमोऽस्तु ते ।
 06-041-042c जयोपायं ब्रवीहि त्वमात्मनः समरे परैः ॥

06-041-043 भीष्म उवाच

06-041-043a न शत्रुं तात पश्यामि समरे यो जयेत माम् ।
 06-041-043c न तावन्मृत्युकालो मे पुनरागमनं कुरु ॥

06-041-044 संजय उवाच

06-041-044a ततो युधिष्ठिरो वाक्यं भीष्मस्य कुरुनन्दन ।
 06-041-044c शिरसा प्रतिजग्राह भूयस्तमभिवाद्य च ॥
 06-041-045a प्रायात्पुनर्महाबाहुराचार्यस्य रथं प्रति ।
 06-041-045c पश्यतां सर्वसैन्यानां मध्येन भ्रातृभिः सह ॥
 06-041-046a स द्रोणमभिवाद्याथ कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 06-041-046c उवाच वाचा दुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसं वचः ॥
 06-041-047a आमन्त्रये त्वां भगवन्योत्स्ये विगतकल्मषः ।
 06-041-047c जयेयं च रिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वया द्विज ॥

06-041-048 द्रोण उवाच

06-041-048a यदि मां नाभिगच्छेथा युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 06-041-048c शपेयं त्वां महाराज पराभावाय सर्वशः ॥
 06-041-049a तद्युधिष्ठिर तुष्टोऽस्मि पूजितश्च त्वयानघ ।
 06-041-049c अनुजानामि युध्यस्व विजयं समवाप्नुहि ॥
 06-041-050a करवाणि च ते कामं ब्रूहि यत्तेऽभिकाङ्क्षितम् ।
 06-041-050c एवं गते महाराज युद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥
 06-041-051a अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।

- 06-041-051c इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥
 06-041-052a अतस्त्वां क्लीबवद्ब्रूमो युद्धादन्यत्किमिच्छसि ।
 06-041-052c योत्स्यामि कौरवस्यार्थे तवाशास्यो जयो मया ॥

06-041-053 युधिष्ठिर उवाच

- 06-041-053a जयमाशास्स्व मे ब्रह्मन्मन्त्रयस्व च मद्धितम् ।
 06-041-053c युध्यस्व कौरवस्यार्थे वर एष वृतो मया ॥

06-041-054 द्रोण उवाच

- 06-041-054a ध्रुवस्ते विजयो राजन्यस्य मन्त्री हरिस्तव ।
 06-041-054c अहं च त्वाभिजानामि रणे शत्रून्विजेष्यसि ॥
 06-041-055a यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ।
 06-041-055c युध्यस्व गच्छ कौन्तेय पृच्छ मां किं ब्रवीमि ते ॥

06-041-056 युधिष्ठिर उवाच

- 06-041-056a पृच्छामि त्वां द्विजश्रेष्ठ शृणु मे यद्विवक्षितम् ।
 06-041-056c कथं जयेयं संग्रामे भवन्तमपराजितम् ॥

06-041-057 द्रोण उवाच

- 06-041-057a न तेऽस्ति विजयस्तावद्यावद्युध्याम्यहं रणे ।
 06-041-057c ममाशु निधने राजन्यतस्व सह सोदैरैः ॥

06-041-058 युधिष्ठिर उवाच

- 06-041-058a हन्त तस्मान्महाबाहो वधोपायं वदात्मनः ।
 06-041-058c आचार्य प्रणिपत्यैष पृच्छामि त्वां नमोऽस्तु ते ॥

06-041-059 द्रोण उवाच

- 06-041-059a न शत्रुं तात पश्यामि यो मां हन्याद्रणे स्थितम् ।
 06-041-059c युध्यमानं सुसंरब्धं शरवर्षौघवर्षिणम् ॥
 06-041-060a ऋते प्रायगतं राजन्यस्तशस्त्रमचेतनम् ।
 06-041-060c हन्यान्मां युधि योधानां सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 06-041-061a शस्त्रं चाहं रणे जह्यां श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 06-041-061c श्रद्धेयवाक्यात्पुरुषादेतत्सत्यं ब्रवीमि ते ॥

06-041-062 संजय उवाच

06-041-062a	एतच्छ्रुत्वा महाराज भारद्वाजस्य धीमतः ।
06-041-062c	अनुमान्य तमाचार्यं प्रायाच्छारद्वतं प्रति ॥
06-041-063a	सोऽभिवाद्य कृपं राजा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
06-041-063c	उवाच दुर्धर्षतमं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥
06-041-064a	अनुमानये त्वां योत्स्यामि गुरो विगतकल्मषः ।
06-041-064c	जयेयं च रिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वयानघ ॥

06-041-065 कृप उवाच

06-041-065a	यदि मां नाभिगच्छेथा युद्धाय कृतनिश्चयः ।
06-041-065c	शपेयं त्वां महाराज पराभावाय सर्वशः ॥
06-041-066a	अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
06-041-066c	इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥
06-041-067a	तेषामर्थे महाराज योद्धव्यमिति मे मतिः ।
06-041-067c	अतस्त्वां क्लीबवद्ब्रूमि युद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥

06-041-068 युधिष्ठिर उवाच

06-041-068a	हन्त पृच्छामि ते तस्मादाचार्यं शृणु मे वचः ।
-------------	--

06-041-069 संजय उवाच

06-041-069a	इत्युक्त्वा व्यथितो राजा नोवाच गतचेतनः ।
06-041-069c	तं गौतमः प्रत्युवाच विज्ञायास्य विवक्षितम् ॥
06-041-069e	अवध्योऽहं महीपाल युध्यस्व जयमाप्नुहि ॥
06-041-070a	प्रीतस्त्वभिगमेनाहं जयं तव नराधिप ।
06-041-070c	आशासिष्ये सदोत्थाय सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
06-041-071a	एतच्छ्रुत्वा महाराज गौतमस्य वचस्तदा ।
06-041-071c	अनुमान्य कृपं राजा प्रययौ येन मद्राट् ॥
06-041-072a	स शल्यमभिवाद्याथ कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
06-041-072c	उवाच राजा दुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसं वचः ॥
06-041-073a	अनुमानये त्वां योत्स्यामि गुरो विगतकल्मषः ।
06-041-073c	जयेयं च महाराज अनुज्ञातस्त्वया रिपून् ॥

06-041-074 शल्य उवाच

06-041-074a	यदि मां नाभिगच्छेथा युद्धाय कृतनिश्चयः ।
06-041-074c	शपेयं त्वां महाराज पराभावाय वै रणे ॥

06-041-075a	तुष्टोऽस्मि पूजितश्चास्मि यत्काङ्क्षसि तदस्तु ते ।
06-041-075c	अनुजानामि चैव त्वां युध्यस्व जयमाप्नुहि ॥
06-041-076a	ब्रूहि चैव परं वीर केनार्थः किं ददामि ते ।
06-041-076c	एवं गते महाराज युद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥
06-041-077a	अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
06-041-077c	इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥
06-041-078a	करिष्यामि हि ते कामं भागिनेय यथेप्सितम् ।
06-041-078c	ब्रवीम्यतः क्लीबवत्त्वां युद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥

06-041-079 युधिष्ठिर उवाच

06-041-079a	मन्त्रयस्व महाराज नित्यं मद्धितमुत्तमम् ।
06-041-079c	कामं युध्य परस्यार्थे वरमेतद्वृणोम्यहम् ॥

06-041-080 शल्य उवाच

06-041-080a	ब्रूहि किमत्र साह्यं ते करोमि नृपसत्तम ।
06-041-080c	कामं योत्स्ये परस्यार्थे वृतोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥

06-041-081 युधिष्ठिर उवाच

06-041-081a	स एव मे वरः सत्य उद्योगे यस्त्वया कृतः ।
06-041-081c	सूतपुत्रस्य संग्रामे कार्यस्तेजोवधस्त्वया ॥

06-041-082 शल्य उवाच

06-041-082a	संपत्स्यत्येष ते कामः कुन्तीपुत्र यथेप्सितः ।
06-041-082c	गच्छ युध्यस्व विस्रब्धं प्रतिजाने जयं तव ॥

06-041-083 संजय उवाच

06-041-083a	अनुमान्याथ कौन्तेयो मातुलं मद्रकेश्वरम् ।
06-041-083c	निर्जगाम महासैन्याद्भ्रातृभिः परिवारितः ॥
06-041-084a	वासुदेवस्तु राधेयमाहवेऽभिजगाम वै ।
06-041-084c	तत एनमुवाचेदं पाण्डवार्थं गदाग्रजः ॥
06-041-085a	श्रुतं मे कर्ण भीष्मस्य द्वेषात्किल न योत्स्यसि ।
06-041-085c	अस्मान्वरय राधेय यावद्भीष्मो न हन्यते ॥
06-041-086a	हते तु भीष्मे राधेय पुनरेष्यसि संयुगे ।
06-041-086c	धार्तराष्ट्रस्य साहाय्यं यदि पश्यसि चेत्समम् ॥

06-041-087 कर्ण उवाच

06-041-087a न विप्रियं करिष्यामि धार्तराष्ट्रस्य केशव ।
 06-041-087c त्यक्तप्राणं हि मां विद्धि दुर्योधनहितैषिणम् ॥

06-041-088 संजय उवाच

06-041-088a तच्छ्रुत्वा वचनं कृष्णः संन्यवर्तत भारत ।
 06-041-088c युधिष्ठिरपुरोगैश्च पाण्डवैः सह संगतः ॥
 06-041-089a अथ सैन्यस्य मध्ये तु प्राक्रोशत्पाण्डवाग्रजः ।
 06-041-089c योऽस्मान्वृणोति तदहं वरये साह्यकारणात् ॥
 06-041-090a अथ तान्समभिप्रेक्ष्य युयुत्सुरिदमब्रवीत् ।
 06-041-090c प्रीतात्मा धर्मराजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
 06-041-091a अहं योत्स्यामि मिषतः संयुगे धार्तराष्ट्रजान् ।
 06-041-091c युष्मदर्थे महाराज यदि मां वृणुषेऽनघ ॥

06-041-092 युधिष्ठिर उवाच

06-041-092a एह्येहि सर्वे योत्स्यामस्तव भ्रातृनपण्डितान् ।
 06-041-092c युयुत्सो वासुदेवश्च वयं च ब्रूम सर्वशः ॥
 06-041-093a वृणोमि त्वां महाबाहो युध्यस्व मम कारणात् ।
 06-041-093c त्वयि पिण्डश्च तन्तुश्च धृतराष्ट्रस्य दृश्यते ॥
 06-041-094a भजस्वास्मात्राजपुत्र भजमानान्महाद्युते ।
 06-041-094c न भविष्यति दुर्बुद्धिर्धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥

06-041-095 संजय उवाच

06-041-095a ततो युयुत्सुः कौरव्यः परित्यज्य सुतांस्तव ।
 06-041-095c जगाम पाण्डुपुत्राणां सेनां विश्राव्य दुन्दुभिम् ॥
 06-041-096a ततो युधिष्ठिरो राजा संप्रहृष्टः सहानुजैः ।
 06-041-096c जग्राह कवचं भूयो दीप्तिमत्कनकोज्ज्वलम् ॥
 06-041-097a प्रत्यपद्यन्त ते सर्वे रथान्स्वान्पुरुषर्षभाः ।
 06-041-097c ततो व्यूहं यथापूर्वं प्रत्यव्यूहन्त ते पुनः ॥
 06-041-098a अवादयन्दुन्दुभींश्च शतशश्चैव पुष्करान् ।
 06-041-098c सिंहनादांश्च विविधान्विनेदुः पुरुषर्षभाः ॥
 06-041-099a रथस्थान्पुरुषव्याघ्रान्पाण्डवान्प्रेक्ष्य पार्थिवाः ।
 06-041-099c धृष्टद्युम्नादयः सर्वे पुनर्जहृषिरे मुदा ॥

06-041-100a	गौरवं पाण्डुपुत्राणां मान्यान्मानयतां च तान् ।
06-041-100c	दृष्ट्वा महीक्षितस्तत्र पूजयां चक्रिरे भृशम् ॥
06-041-101a	सौहृदं च कृपां चैव प्राप्तकालं महात्मनाम् ।
06-041-101c	दयां च ज्ञातिषु परां कथयां चक्रिरे नृपाः ॥
06-041-102a	साधु साध्विति सर्वत्र निश्चेरुः स्तुतिसंहिताः ।
06-041-102c	वाचः पुण्याः कीर्तिमतां मनोहृदयहर्षिणीः ॥
06-041-103a	म्लेच्छाश्चार्याश्च ये तत्र ददृशुः शुश्रुवुस्तदा ।
06-041-103c	वृत्तं तत्पाण्डुपुत्राणां रुरुदुस्ते सगद्गदाः ॥
06-041-104a	ततो जघ्नुर्महाभेरीः शतशश्चैव पुष्करान् ।
06-041-104c	शङ्खांश्च गोक्षीरनिभान्दध्मुर्हृष्टा मनस्विनः ॥

06-042-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-042-001a	एवं व्यूढेष्वनीकेषु मामकेष्वितरेषु च ।
06-042-001c	के पूर्वं प्राहरंस्तत्र कुरवः पाण्डवास्तथा ॥

06-042-002 संजय उवाच

06-042-002a	भ्रातृभिः सहितो राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-042-002c	भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा प्रययौ सह सेनया ॥
06-042-003a	तथैव पाण्डवाः सर्वे भीमसेनपुरोगमाः ।
06-042-003c	भीष्मेण युद्धमिच्छन्तः प्रययुर्हृष्टमानसाः ॥
06-042-004a	क्ष्वेडाः किलकिलाशब्दाः क्रकचा गोविषाणिकाः ।
06-042-004c	भेरीमृदङ्गमुरजा हयकुञ्जरनिस्वनाः ॥
06-042-005a	उभयोः सेनयो राजंस्ततस्तेऽस्मान्समाद्रवन् ।
06-042-005c	वयं प्रतिनदन्तश्च तदासीत्तुमुलं महत् ॥
06-042-006a	महान्त्यनीकानि महासमुच्छ्रये; समागमे पाण्डवधार्तराष्ट्रयोः ।
06-042-006c	चकम्पिरे शङ्खमृदङ्गनिस्वनैः; प्रकम्पितानीव वनानि वायुना ॥
06-042-007a	नरेन्द्रनागाश्चरथाकुलाना;मभ्यायतीनामशिवे मुहूर्ते ।
06-042-007c	बभूव घोषस्तुमुलश्चमूनां; वातोद्भुतानामिव सागराणाम् ॥
06-042-008a	तस्मिन्समुत्थिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे ।
06-042-008c	भीमसेनो महाबाहुः प्राणदद्गोवृषो यथा ॥
06-042-009a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वारणानां च बृंहितम् ।
06-042-009c	सिंहनादं च सैन्यानां भीमसेनरवोऽभ्यभूत् ॥

06-042-010a	हयानां हेषमाणानामनीकेषु सहस्रशः ।
06-042-010c	सर्वानभ्यभवच्छब्दान्भीमसेनस्य निस्वनः ॥
06-042-011a	तं श्रुत्वा निनदं तस्य सैन्यास्तव वितत्रसुः ।
06-042-011c	जीमूतस्येव नदतः शक्राशनिसमस्वनम् ॥
06-042-012a	वाहनानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
06-042-012c	शब्देन तस्य वीरस्य सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥
06-042-013a	दर्शयन्धोरमात्मानं महाभ्रमिव नादयन् ।
06-042-013c	विभीषयंस्तव सुतांस्तव सेनां समभ्ययात् ॥
06-042-014a	तमायान्तं महेष्वासं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
06-042-014c	छादयन्तः शरव्रातैर्मैघा इव दिवाकरम् ॥
06-042-015a	दुर्योधनश्च पुत्रस्ते दुर्मुखो दुःसहः शलः ।
06-042-015c	दुःशासनश्चातिरथस्तथा दुर्मर्षणो नृप ॥
06-042-016a	विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ।
06-042-016c	पुरुमित्रो जयो भोजः सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ॥
06-042-017a	महाचापानि धुन्वन्तो जलदा इव विद्युतः ।
06-042-017c	आददानाश्च नाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥
06-042-018a	अथ तान्द्रौपदीपुत्राः सौभद्रश्च महारथः ।
06-042-018c	नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-042-019a	धार्तराष्ट्रान्प्रतिययुरदयन्तः शितैः शरैः ।
06-042-019c	वज्रैरिव महावेगैः शिखराणि धराभृताम् ॥
06-042-020a	तस्मिन्प्रथमसंमर्दे भीमज्यातलनिस्वने ।
06-042-020c	तावकानां परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥
06-042-021a	लाघवं द्रोणशिष्याणामपश्यं भरतर्षभ ।
06-042-021c	निमित्तवेधिनां राजञ्शरानुत्सृजतां भृशम् ॥
06-042-022a	नोपशाम्यति निर्घोषो धनुषां कूजतां तथा ।
06-042-022c	विनिश्चेरुः शरा दीप्ता ज्योतींषीव नभस्तलात् ॥
06-042-023a	सर्वे त्वन्ये महीपालाः प्रेक्षका इव भारत ।
06-042-023c	ददृशुर्दर्शनीयं तं भीमं ज्ञातिसमागमम् ॥
06-042-024a	ततस्ते जातसंरम्भाः परस्परकृतागसः ।
06-042-024c	अन्योन्यस्पर्धया राजन्व्यायच्छन्त महारथाः ॥
06-042-025a	कुरुपाण्डवसेने ते हस्त्यश्चरथसंकुले ।

06-042-025c	शुशुभाते रणेऽतीव पटे चित्रगते इव ॥
06-042-026a	ततस्ते पार्थिवाः सर्वे प्रगृहीतशरासनाः ।
06-042-026c	सहसैन्याः समापेतुः पुत्रस्य तव शासनात् ॥
06-042-027a	युधिष्ठिरेण चादिष्टाः पार्थिवास्ते सहस्रशः ।
06-042-027c	विनदन्तः समापेतुः पुत्रस्य तव वाहिनीम् ॥
06-042-028a	उभयोः सेनयोस्तीव्रः सैन्यानां स समागमः ।
06-042-028c	अन्तर्धीयत चादित्यः सैन्येन रजसावृतः ॥
06-042-029a	प्रयुद्धानां प्रभग्नानां पुनरावर्ततामपि ।
06-042-029c	नात्र स्वेषां परेषां वा विशेषः समजायत ॥
06-042-030a	तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
06-042-030c	अति सर्वाण्यनीकानि पिता तेऽभिव्यरोचत ॥

06-043-001 संजय उवाच

06-043-001a	पूर्वाह्णे तस्य रौद्रस्य युद्धमहो विशां पते ।
06-043-001c	प्रावर्तत महाघोरं राज्ञां देहावकर्तनम् ॥
06-043-002a	कुरूणां पाण्डवानां च संग्रामे विजिगीषताम् ।
06-043-002c	सिंहानामिव संह्रादो दिवमुर्वी च नादयन् ॥
06-043-003a	आसीत्किलकिलाशब्दस्तलशङ्खरवैः सह ।
06-043-003c	जज्ञिरे सिंहनादाश्च शूराणां प्रतिगर्जताम् ॥
06-043-004a	तलत्राभिहताश्चैव ज्याशब्दा भरतर्षभ ।
06-043-004c	पत्तीनां पादशब्दाश्च वाजिनां च महास्वनाः ॥
06-043-005a	तोत्त्राङ्कुशनिपाताश्च आयुधानां च निस्वनाः ।
06-043-005c	घण्टाशब्दाश्च नागानामन्योन्यमभिधावताम् ॥
06-043-006a	तस्मिन्समुदिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे ।
06-043-006c	बभूव रथनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ॥
06-043-007a	ते मनः क्रूरमाधाय समभित्यक्तजीविताः ।
06-043-007c	पाण्डवानभ्यवर्तन्त सर्व एवोच्छ्रितध्वजाः ॥
06-043-008a	स्वयं शांतनवो राजन्नभ्यधावद्धनंजयम् ।
06-043-008c	प्रगृह्य कार्मुकं घोरं कालदण्डोपमं रणे ॥
06-043-009a	अर्जुनोऽपि धनुर्गृह्य गाण्डीवं लोकविश्रुतम् ।
06-043-009c	अभ्यधावत तेजस्वी गाङ्गेयं रणमूर्धनि ॥
06-043-010a	तावुभौ कुरुशार्दूलौ परस्परवधैषिणौ ।

06-043-010c	गाङ्गेयस्तु रणे पार्थं विद्ध्वा नाकम्पयद्वली ॥
06-043-010e	तथैव पाण्डवो राजन्भीष्मं नाकम्पयद्युधि ॥
06-043-011a	सात्यकिश्च महेष्वासः कृतवर्माणमभ्ययात् ।
06-043-011c	तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥
06-043-012a	सात्यकिः कृतवर्माणं कृतवर्मा च सात्यकिम् ।
06-043-012c	आनर्छतुः शरैर्घोरैस्तक्षमाणौ परस्परम् ॥
06-043-013a	तौ शराचितसर्वाङ्गौ शुशुभाते महाबलौ ।
06-043-013c	वसन्ते पुष्पशबलौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
06-043-014a	अभिमन्युर्महेष्वासो बृहद्वलमयोधयत् ।
06-043-014c	ततः कोसलको राजा सौभद्रस्य विशां पते ॥
06-043-014e	ध्वजं चिच्छेद समरे सारथिं च न्यपातयत् ॥
06-043-015a	सौभद्रस्तु ततः क्रुद्धः पातिते रथसारथौ ।
06-043-015c	बृहद्वलं महाराज विव्याध नवभिः शरैः ॥
06-043-016a	अथापराभ्यां भल्लाभ्यां पीताभ्यामरिमर्दनः ।
06-043-016c	ध्वजमेकेन चिच्छेद पार्ष्णिमेकेन सारथिम् ॥
06-043-016e	अन्योन्यं च शरैस्तीक्ष्णैः क्रुद्धौ राजंस्ततक्षतुः ॥
06-043-017a	मानिनं समरे दृप्तं कृतवैरं महारथम् ।
06-043-017c	भीमसेनस्तव सुतं दुर्योधनमयोधयत् ॥
06-043-018a	तावुभौ नरशार्दूलौ कुरुमुख्यौ महाबलौ ।
06-043-018c	अन्योन्यं शरवर्षाभ्यां ववृषाते रणाजिरे ॥
06-043-019a	तौ तु वीक्ष्य महात्मानौ कृतिनौ चित्रयोधिनौ ।
06-043-019c	विस्मयः सर्वभूतानां समपद्यत भारत ॥
06-043-020a	दुःशासनस्तु नकुलं प्रत्युद्याय महारथम् ।
06-043-020c	अविध्यन्निशितैर्बाणैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥
06-043-021a	तस्य माद्रीसुतः केतुं सशरं च शरासनम् ।
06-043-021c	चिच्छेद निशितैर्बाणैः प्रहसन्निव भारत ॥
06-043-021e	अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्दयत् ॥
06-043-022a	पुत्रस्तु तव दुर्धर्षो नकुलस्य महाहवे ।
06-043-022c	युगेषां चिच्छिदे बाणैर्ध्वजं चैव न्यपातयत् ॥
06-043-023a	दुर्मुखः सहदेवं तु प्रत्युद्याय महाबलम् ।
06-043-023c	विव्याध शरवर्षेण यतमानं महाहवे ॥

06-043-024a	सहदेवस्ततो वीरो दुर्मुखस्य महाहवे ।
06-043-024c	शरेण भृशतीक्ष्णेन पातयामास सारथिम् ॥
06-043-025a	तावन्योन्यं समासाद्य समरे युद्धदुर्मदौ ।
06-043-025c	त्रासयेतां शरैर्घोरैः कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥
06-043-026a	युधिष्ठिरः स्वयं राजा मद्राजानमभ्ययात् ।
06-043-026c	तस्य मद्राधिपश्चापं द्विधा चिच्छेद मारिष ॥
06-043-027a	तदपास्य धनुश्छिन्नं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-043-027c	अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्वलवत्तरम् ॥
06-043-028a	ततो मद्रेश्वरं राजा शरैः संनतपर्वभिः ।
06-043-028c	छादयामास संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-043-029a	धृष्टद्युम्नस्ततो द्रोणमभ्यद्रवत भारत ।
06-043-029c	तस्य द्रोणः सुसंक्रुद्धः परासुकरणं दृढम् ॥
06-043-029e	त्रिधा चिच्छेद समरे यतमानस्य कार्मुकम् ॥
06-043-030a	शरं चैव महाघोरं कालदण्डमिवापरम् ।
06-043-030c	प्रेषयामास समरे सोऽस्य काये न्यमज्जत ॥
06-043-031a	अथान्यद्धनुरादाय सायकांश्च चतुर्दश ।
06-043-031c	द्रोणं द्रुपदपुत्रस्तु प्रतिविव्याध संयुगे ॥
06-043-031e	तावन्योन्यं सुसंक्रुद्धौ चक्रतुः सुभृशं रणम् ॥
06-043-032a	सौमदत्तिं रणे शङ्खो रभसं रभसो युधि ।
06-043-032c	प्रत्युद्ययौ महाराज तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-043-033a	तस्य वै दक्षिणं वीरो निर्बिभेद रणे भुजम् ।
06-043-033c	सौमदत्तिस्तथा शङ्खं जत्रुदेशे समाहनत् ॥
06-043-034a	तयोः समभवद्युद्धं घोररूपं विशां पते ।
06-043-034c	दृप्तयोः समरे तूर्णं वृत्रवासवयोरिव ॥
06-043-035a	बाह्लीकं तु रणे क्रुद्धं क्रुद्धरूपो विशां पते ।
06-043-035c	अभ्यद्रवदमेयात्मा धृष्टकेतुर्महारथः ॥
06-043-036a	बाह्लीकस्तु ततो राजन्धृष्टकेतुममर्षणम् ।
06-043-036c	शरैर्बहुभिरानर्छत्सिंहनादमथानदत् ॥
06-043-037a	चेदिराजस्तु संक्रुद्धो बाह्लीकं नवभिः शरैः ।
06-043-037c	विव्याध समरे तूर्णं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
06-043-038a	तौ तत्र समरे क्रुद्धौ नर्दन्तौ च मुहुर्मुहुः ।

06-043-038c	समीयतुः सुसंकुद्धावङ्गारकबुधाविव ॥
06-043-039a	राक्षसं क्रूरकर्माणं क्रूरकर्मा घटोत्कचः ।
06-043-039c	अलम्बुसं प्रत्युदियाद्वलं शक्र इवाहवे ॥
06-043-040a	घटोत्कचस्तु संक्रुद्धो राक्षसं तं महाबलम् ।
06-043-040c	नवत्या सायकैस्तीक्ष्णैर्दारयामास भारत ॥
06-043-041a	अलम्बुसस्तु समरे भैमसेनिं महाबलम् ।
06-043-041c	बहुधा वारयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-043-042a	व्यभ्राजेतां ततस्तौ तु संयुगे शरविक्षतौ ।
06-043-042c	यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥
06-043-043a	शिखण्डी समरे राजन्द्रौणिमभ्युद्ययौ बली ।
06-043-043c	अश्वत्थामा ततः क्रुद्धः शिखण्डिनमवस्थितम् ॥
06-043-044a	नाराचेन सुतीक्ष्णेन भृशं विद्ध्वा व्यकम्पयत् ।
06-043-044c	शिखण्ड्यपि ततो राजन्द्रोणपुत्रमताडयत् ॥
06-043-045a	सायकेन सुपीतेन तीक्ष्णेन निशितेन च ।
06-043-045c	तौ जघ्नतुस्तदान्योन्यं शरैर्बहुविधैर्मृधे ॥
06-043-046a	भगदत्तं रणे शूरं विराटो वाहिनीपतिः ।
06-043-046c	अभ्ययात्त्वरितो राजंस्ततो युद्धमवर्तत ॥
06-043-047a	विराटो भगदत्तेन शरवर्षेण ताडितः ।
06-043-047c	अभ्यवर्षत्सुसंकुद्धो मेघो वृष्ट्या इवाचलम् ॥
06-043-048a	भगदत्तस्ततस्तूर्णं विराटं पृथिवीपतिम् ।
06-043-048c	छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥
06-043-049a	बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं कृपः शारद्वतो ययौ ।
06-043-049c	तं कृपः शरवर्षेण छादयामास भारत ॥
06-043-050a	गौतमं केकयः क्रुद्धः शरवृष्ट्याभ्यपूरयत् ।
06-043-050c	तावन्योन्यं हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य वै ॥
06-043-051a	विरथावसियुद्धाय समीयतुरमर्षणौ ।
06-043-051c	तयोस्तदभवद्युद्धं घोररूपं सुदारुणम् ॥
06-043-052a	द्रुपदस्तु ततो राजा सैन्धवं वै जयद्रथम् ।
06-043-052c	अभ्युद्ययौ संप्रहृष्टो हृष्टरूपं परंतप ॥
06-043-053a	ततः सैन्धवको राजा द्रुपदं विशिखैस्त्रिभिः ।
06-043-053c	ताडयामास समरे स च तं प्रत्यविध्यत ॥

06-043-054a	तयोः समभवद्युद्धं घोररूपं सुदारुणम् ।
06-043-054c	ईक्षितृप्रीतिजननं शुक्राङ्गारकयोरिव ॥
06-043-055a	विकर्णस्तु सुतस्तुभ्यं सुतसोमं महाबलम् ।
06-043-055c	अभ्ययाज्जवनैरश्वैस्ततो युद्धमवर्तत ॥
06-043-056a	विकर्णः सुतसोमं तु विद्ध्वा नाकम्पयच्छरैः ।
06-043-056c	सुतसोमो विकर्णं च तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-043-057a	सुशर्माणं नरव्याघ्रं चेकितानो महारथः ।
06-043-057c	अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धः पाण्डवार्थे पराक्रमी ॥
06-043-058a	सुशर्मा तु महाराज चेकितानं महारथम् ।
06-043-058c	महता शरवर्षेण वारयामास संयुगे ॥
06-043-059a	चेकितानोऽपि संरब्धः सुशर्माणं महाहवे ।
06-043-059c	प्राच्छादयत्तमिषुभिर्महामेघ इवाचलम् ॥
06-043-060a	शकुनिः प्रतिविन्ध्यं तु पराक्रान्तं पराक्रमी ।
06-043-060c	अभ्यद्रवत राजेन्द्र मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
06-043-061a	यौधिष्ठिरस्तु संक्रुद्धः सौबलं निशितैः शरैः ।
06-043-061c	व्यदारयत संग्रामे मघवानिव दानवम् ॥
06-043-062a	शकुनिः प्रतिविन्ध्यं तु प्रतिविध्यन्तमाहवे ।
06-043-062c	व्यदारयन्महाप्राज्ञः शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-043-063a	सुदक्षिणं तु राजेन्द्र काम्बोजानां महारथम् ।
06-043-063c	श्रुतकर्मा पराक्रान्तमभ्यद्रवत संयुगे ॥
06-043-064a	सुदक्षिणस्तु समरे साहदेविं महारथम् ।
06-043-064c	विद्ध्वा नाकम्पयत वै मैनाकमिव पर्वतम् ॥
06-043-065a	श्रुतकर्मा ततः क्रुद्धः काम्बोजानां महारथम् ।
06-043-065c	शरैर्बहुभिरानर्छद्धारयन्निव सर्वशः ॥
06-043-066a	इरावानथ संक्रुद्धः श्रुतायुषममर्षणम् ।
06-043-066c	प्रत्युद्ययौ रणे यत्तो यत्तरूपतरं ततः ॥
06-043-067a	आर्जुनिस्तस्य समरे हयान्हत्वा महारथः ।
06-043-067c	ननाद सुमहन्नादं तत्सैन्यं प्रत्यपूरयत् ॥
06-043-068a	श्रुतायुस्त्वथ संक्रुद्धः फाल्गुनेः समरे हयान् ।
06-043-068c	निजघान गदाग्रेण ततो युद्धमवर्तत ॥
06-043-069a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ कुन्तिभोजं महारथम् ।

06-043-069c	ससेनं ससुतं वीरं संससज्जतुराहवे ॥
06-043-070a	तत्राद्भुतमपश्याम आवन्त्यानां पराक्रमम् ।
06-043-070c	यदयुध्यन्स्थिरा भूत्वा महत्या सेनया सह ॥
06-043-071a	अनुविन्दस्तु गदया कुन्तिभोजमताडयत् ।
06-043-071c	कुन्तिभोजस्ततस्तूर्णं शरव्रातैरवाकिरत् ॥
06-043-072a	कुन्तिभोजसुतश्चापि विन्दं विव्याध सायकैः ।
06-043-072c	स च तं प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-043-073a	केकया भ्रातरः पञ्च गान्धारान्पञ्च मारिष ।
06-043-073c	ससैन्यास्ते ससैन्यांश्च योधयामासुराहवे ॥
06-043-074a	वीरबाहुश्च ते पुत्रो वैराटिं रथसत्तमम् ।
06-043-074c	उत्तरं योधयामास विव्याध निशितैः शरैः ॥
06-043-074e	उत्तरश्चापि तं धीरं विव्याध निशितैः शरैः ॥
06-043-075a	चेदिराट्समरे राजन्नुलूकं समभिद्रवत् ।
06-043-075c	उलूकश्चापि तं बाणैर्निशितैर्लोमवाहिभिः ॥
06-043-076a	तयोर्युद्धं समभवद्भोररूपं विशां पते ।
06-043-076c	दारयेतां सुसंकुद्धावन्योन्यमपराजितौ ॥
06-043-077a	एवं द्वंद्वसहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
06-043-077c	पदातीनां च समरे तव तेषां च संकुलम् ॥
06-043-078a	मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
06-043-078c	तत उन्मत्तवद्राजन्न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
06-043-079a	गजो गजेन समरे रथी च रथिनं ययौ ।
06-043-079c	अश्वोऽश्वं समभिप्रेत्य पदातिश्च पदातिनम् ॥
06-043-080a	ततो युद्धं सुदुर्धर्षं व्याकुलं समपद्यत ।
06-043-080c	शूराणां समरे तत्र समासाद्य परस्परम् ॥
06-043-081a	तत्र देवर्षयः सिद्धाश्चारणाश्च समागताः ।
06-043-081c	प्रैक्षन्त तद्रणं घोरं देवासुररणोपमम् ॥
06-043-082a	ततो दन्तिसहस्राणि रथानां चापि मारिष ।
06-043-082c	अश्वौघाः पुरुषौघाश्च विपरीतं समाययुः ॥
06-043-083a	तत्र तत्रैव दृश्यन्ते रथवारणपत्तयः ।
06-043-083c	सादिनश्च नरव्याघ्र युध्यमाना मुहुर्मुहुः ॥

06-044-001 संजय उवाच

06-044-001a	राजञ्शतसहस्राणि तत्र तत्र तदा तदा ।
06-044-001c	निर्मर्यादं प्रयुद्धानि तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥
06-044-002a	न पुत्रः पितरं जज्ञे न पिता पुत्रमौरसम् ।
06-044-002c	न भ्राता भ्रातरं तत्र स्वस्त्रीयं न च मातुलः ॥
06-044-003a	मातुलं न च स्वस्त्रीयो न सखायं सखा तथा ।
06-044-003c	आविष्टा इव युध्यन्ते पाण्डवाः कुरुभिः सह ॥
06-044-004a	रथानीकं नरव्याघ्राः केचिदभ्यपतन्नथैः ।
06-044-004c	अभज्यन्त युगैरेव युगानि भरतर्षभ ॥
06-044-005a	रथेषाश्च रथेषाभिः कूबरा रथकूबरैः ।
06-044-005c	संहताः संहतैः केचित्परस्परजिघांसवः ॥
06-044-006a	न शेकुश्चलितुं केचित्संनिपत्य रथा रथैः ।
06-044-006c	प्रभिन्नास्तु महाकायाः संनिपत्य गजा गजैः ॥
06-044-007a	बहुधादारयन्क्रुद्धा विषाणैरितरेतरम् ।
06-044-007c	सतोमरपताकैश्च वारणाः परवारणैः ॥
06-044-008a	अभिसृत्य महाराज वेगवद्भिर्महागजैः ।
06-044-008c	दन्तैरभिहतास्तत्र चुक्रुशुः परमातुराः ॥
06-044-009a	अभिनीताश्च शिक्षाभिस्तोत्राङ्कुशसमाहताः ।
06-044-009c	सुप्रभिन्नाः प्रभिन्नानां संमुखाभिमुखा ययुः ॥
06-044-010a	प्रभिन्नैरपि संसक्ताः केचित्तत्र महागजाः ।
06-044-010c	क्रौञ्चवन्निनदं मुक्त्वा प्राद्रवन्त ततस्ततः ॥
06-044-011a	सम्यक्प्रणीता नागाश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ।
06-044-011c	ऋष्टितोमरनाराचैर्निर्विद्धा वरवारणाः ॥
06-044-012a	विनेदुर्भिन्नमर्माणो निपेतुश्च गतासवः ।
06-044-012c	प्राद्रवन्त दिशः केचिन्नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
06-044-013a	गजानां पादरक्षास्तु व्यूढोरस्काः प्रहारिणः ।
06-044-013c	ऋष्टिभिश्च धनुर्भिश्च विमलैश्च परश्वधैः ॥
06-044-014a	गदाभिर्मुसलैश्चैव भिण्डिपालैः सतोमरैः ।
06-044-014c	आयसैः परिघैश्चैव निस्त्रिंशैर्विमलैः शितैः ॥
06-044-015a	प्रगृहीतैः सुसंरब्धा धावमानास्ततस्ततः ।
06-044-015c	व्यदृश्यन्त महाराज परस्परजिघांसवः ॥
06-044-016a	राजमानाश्च निस्त्रिंशाः संसिक्ता नरशोणितैः ।

06-044-016c	प्रत्यदृश्यन्त शूराणामन्योन्यमभिधावताम् ॥
06-044-017a	अवक्षिप्तावधूतानामसीनां वीरबाहुभिः ।
06-044-017c	संजज्ञे तुमुलः शब्दः पततां परमर्मसु ॥
06-044-018a	गदामुसलरुग्णानां भिन्नानां च वरासिभिः ।
06-044-018c	दन्तिदन्तावभिन्नानां मृदितानां च दन्तिभिः ॥
06-044-019a	तत्र तत्र नरौघाणां क्रोशतामितरेतरम् ।
06-044-019c	शुश्रुवुर्दारुणा वाचः प्रेतानामिव भारत ॥
06-044-020a	हयैरपि हयारोहाश्चामरापीडधारिभिः ।
06-044-020c	हंसैरिव महावेगैरन्योन्यमभिदुद्रुवुः ॥
06-044-021a	तैर्विमुक्ता महाप्रासा जाम्बूनदविभूषणाः ।
06-044-021c	आशुगा विमलास्तीक्ष्णाः संपेतुर्भुजगोपमाः ॥
06-044-022a	अश्वैरग्र्यजवैः केचिदाप्लुत्य महतो रथान् ।
06-044-022c	शिरांस्याददिरे वीरा रथिनामश्चसादिनः ॥
06-044-023a	बहूनपि हयारोहान्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
06-044-023c	रथी जघान संप्राप्य बाणगोचरमागतान् ॥
06-044-024a	नगमेघप्रतीकाशाश्चाक्षिप्य तुरगान्नाजाः ।
06-044-024c	पादैरेवावमृद्रन्त मत्ताः कनकभूषणाः ॥
06-044-025a	पाट्यमानेषु कुम्भेषु पार्श्वेष्वपि च वारणाः ।
06-044-025c	प्रासैर्विनिहताः केचिद्विनेदुः परमातुराः ॥
06-044-026a	साश्वारोहान्हयान्केचिदुन्मथ्य वरवारणाः ।
06-044-026c	सहसा चिक्षिपुस्तत्र संकुले भैरवे सति ॥
06-044-027a	साश्वारोहान्विषाणाग्रैरुत्क्षिप्य तुरगान्द्विपाः ।
06-044-027c	रथौघानवमृद्रन्तः सध्वजान्परिचक्रमुः ॥
06-044-028a	पुंस्त्वादभिमदत्वाच्च केचिदत्र महागजाः ।
06-044-028c	साश्वारोहान्हयाञ्जघ्नुः करैः सचरणैस्तथा ॥
06-044-029a	केचिदाक्षिप्य करिणः साश्वानपि रथान्करैः ।
06-044-029c	विकर्षन्तो दिशः सर्वाः समीयुः सर्वशब्दगाः ॥
06-044-030a	आशुगा विमलास्तीक्ष्णाः संपेतुर्भुजगोपमाः ।
06-044-030c	नराश्चकायान्निर्भिद्य लौहानि कवचानि च ॥
06-044-031a	निपेतुर्विमलाः शक्त्यो वीरबाहुभिरर्पिताः ।
06-044-031c	महोल्काप्रतिमा घोरास्तत्र तत्र विशां पते ॥

06-044-032a	द्वीपिचर्मावनद्धैश्च व्याघ्रचर्मशयैरपि ।
06-044-032c	विकोशैर्विमलैः खड्गैरभिजघ्नुः परात्रणे ॥
06-044-033a	अभिप्लुतमभिक्रुद्धमेकपार्श्वविदारितम् ।
06-044-033c	विदर्शयन्तः संपेतुः खड्गचर्मपरश्वधैः ॥
06-044-034a	शक्तिभिर्दारिताः केचित्संछिन्नाश्च परश्वधैः ।
06-044-034c	हस्तिभिर्मृदिताः केचित्क्षुण्णाश्चान्ये तुरंगमैः ॥
06-044-035a	रथनेमिनिकृत्ताश्च निकृत्ता निशितैः शरैः ।
06-044-035c	विक्रोशन्ति नरा राजंस्तत्र तत्र स्म बान्धवान् ॥
06-044-036a	पुत्रानन्ये पितृनन्ये भ्रातृश्च सह बान्धवैः ।
06-044-036c	मातुलान्भागिनेयांश्च परानपि च संयुगे ॥
06-044-037a	विकीर्णान्त्राः सुबहवो भग्नसक्थाश्च भारत ।
06-044-037c	बाहुभिः सुभुजाच्छिनैः पार्श्वेषु च विदारिताः ॥
06-044-037e	क्रन्दन्तः समदृश्यन्त तृषिता जीवितेप्सवः ॥
06-044-038a	तृष्णापरिगताः केचिदल्पसत्त्वा विशां पते ।
06-044-038c	भूमौ निपतिताः संख्ये जलमेव ययाचिरे ॥
06-044-039a	रुधिरौघपरिक्लिन्नाः क्लिश्यमानाश्च भारत ।
06-044-039c	व्यनिन्दन्भृशमात्मानं तव पुत्रांश्च संगतान् ॥
06-044-040a	अपरे क्षत्रियाः शूराः कृतवैराः परस्परम् ।
06-044-040c	नैव शस्त्रं विमुञ्चन्ति नैव क्रन्दन्ति मारिष ॥
06-044-040e	तर्जयन्ति च संहृष्टास्तत्र तत्र परस्परम् ॥
06-044-041a	निर्दश्य दशनैश्चापि क्रोधात्स्वदशनच्छदान् ।
06-044-041c	भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्त्रैः प्रेक्षन्ते च परस्परम् ॥
06-044-042a	अपरे क्लिश्यमानास्तु व्रणार्ताः शरपीडिताः ।
06-044-042c	निष्कूजाः समपद्यन्त दृढसत्त्वा महाबलाः ॥
06-044-043a	अन्ये तु विरथाः शूरा रथमन्यस्य संयुगे ।
06-044-043c	प्रार्थयाना निपतिताः संक्षुण्णा वरवारणैः ॥
06-044-043e	अशोभन्त महाराज पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
06-044-044a	संबभूवुरनीकेषु बहवो भैरवस्वनाः ।
06-044-044c	वर्तमाने महाभीमे तस्मिन्वीरवरक्षये ॥
06-044-045a	अहनत्तु पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं रणे ।
06-044-045c	स्वस्रीयो मातुलं चापि स्वस्रीयं चापि मातुलः ॥

06-044-046a	सखायं च सखा राजन्संबन्धी बान्धवं तथा ।
06-044-046c	एवं युयुधिरे तत्र कुरवः पाण्डवैः सह ॥
06-044-047a	वर्तमाने भये तस्मिन्निर्मर्यादे महाहवे ।
06-044-047c	भीष्ममासाद्य पार्थानां वाहिनी समकम्पत ॥
06-044-048a	केतुना पञ्चतारेण तालेन भरतर्षभ ।
06-044-048c	राजतेन महाबाहुरुच्छ्रितेन महारथे ॥
06-044-048e	बभौ भीष्मस्तदा राजंश्चन्द्रमा इव मेरुणा ॥

06-045-001 संजय उवाच

06-045-001a	गतपूर्वाह्णभूयिष्ठे तस्मिन्नहनि दारुणे ।
06-045-001c	वर्तमाने महारौद्रे महावीरवरक्षये ॥
06-045-002a	दुर्मुखः कृतवर्मा च कृपः शल्यो विविंशतिः ।
06-045-002c	भीष्मं जुगुपुरासाद्य तव पुत्रेण चोदिताः ॥
06-045-003a	एतैरतिरथैर्गुप्तः पञ्चभिर्भरतर्षभ ।
06-045-003c	पाण्डवानामनीकानि विजगाहे महारथः ॥
06-045-004a	चेदिकाशिकरूपेषु पाञ्चालेषु च भारत ।
06-045-004c	भीष्मस्य बहुधा तालश्चरन्केतुरदृश्यत ॥
06-045-005a	शिरांसि च तदा भीष्मो बाहूंश्चापि सहायुधान् ।
06-045-005c	निचकर्त महावेगैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
06-045-006a	नृत्यतो रथमार्गेषु भीष्मस्य भरतर्षभ ।
06-045-006c	केचिदार्तस्वरं चक्रुर्नागा मर्मणि ताडिताः ॥
06-045-007a	अभिमन्युः सुसंक्रुद्धः पिशङ्गैस्तुरगोत्तमैः ।
06-045-007c	संयुक्तं रथमास्थाय प्रायाद्भीष्मरथं प्रति ॥
06-045-008a	जाम्बूनदविचित्रेण कर्णिकारेण केतुना ।
06-045-008c	अभ्यवर्षत भीष्मं च तांश्चैव रथसत्तमान् ॥
06-045-009a	स तालकेतोस्तीक्ष्णेन केतुमाहत्य पत्रिणा ।
06-045-009c	भीष्मेण युयुधे वीरस्तस्य चानुचरैः सह ॥
06-045-010a	कृतवर्माणमेकेन शल्यं पञ्चभिरायसैः ।
06-045-010c	विद्ध्वा नवभिरानर्छच्छिताग्रैः प्रपितामहम् ॥
06-045-011a	पूर्णायतविसृष्टेन सम्यक्प्रणिहितेन च ।
06-045-011c	ध्वजमेकेन विव्याध जाम्बूनदविभूषितम् ॥
06-045-012a	दुर्मुखस्य तु भल्लेन सर्वावरणभेदिना ।

06-045-012c	जहार सारथेः कायाच्छिरः संनतपर्वणा ॥
06-045-013a	धनुश्चिच्छेद भल्लेन कार्तस्वरविभूषितम् ।
06-045-013c	कृपस्य निशिताग्रेण तांश्च तीक्ष्णमुखैः शरैः ॥
06-045-014a	जघान परमक्रुद्धो नृत्यन्निव महारथः ।
06-045-014c	तस्य लाघवमुद्वीक्ष्य तुतुषुर्देवता अपि ॥
06-045-015a	लब्धलक्ष्यतया कार्णोः सर्वे भीष्ममुखा रथाः ।
06-045-015c	सत्त्ववन्तममन्यन्त साक्षादिव धनंजयम् ॥
06-045-016a	तस्य लाघवमार्गस्थमलातसदृशप्रभम् ।
06-045-016c	दिशः पर्यपतच्चापं गाण्डीवमिव घोषवत् ॥
06-045-017a	तमासाद्य महावेगैर्भीष्मो नवभिराशुगैः ।
06-045-017c	विव्याध समरे तूर्णमार्जुनिं परवीरहा ॥
06-045-018a	ध्वजं चास्य त्रिभिर्भल्लैश्चिच्छेद परमौजसः ।
06-045-018c	सारथिं च त्रिभिर्बाणैराजघान यतव्रतः ॥
06-045-019a	तथैव कृतवर्मा च कृपः शल्यश्च मारिष ।
06-045-019c	विद्ध्वा नाकम्पयत्कार्णिं मैनाकमिव पर्वतम् ॥
06-045-020a	स तैः परिवृतः शूरो धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
06-045-020c	ववर्ष शरवर्षाणि कार्णिः पञ्चरथान्प्रति ॥
06-045-021a	ततस्तेषां महास्त्राणि संवार्य शरवृष्टिभिः ।
06-045-021c	ननाद बलवान्कार्णिर्भीष्माय विसृजञ्जरान् ॥
06-045-022a	तत्रास्य सुमहद्राजन्बाह्वोर्बलमदृश्यत ।
06-045-022c	यतमानस्य समरे भीष्ममर्दयतः शरैः ॥
06-045-023a	पराक्रान्तस्य तस्यैव भीष्मोऽपि प्राहिणोच्छरान् ।
06-045-023c	स तांश्चिच्छेद समरे भीष्मचापच्युताञ्जरान् ॥
06-045-024a	ततो ध्वजममोघेषुर्भीष्मस्य नवभिः शरैः ।
06-045-024c	चिच्छेद समरे वीरस्तत उच्चक्रुशुर्जनाः ॥
06-045-025a	स राजतो महास्कन्धस्तालो हेमविभूषितः ।
06-045-025c	सौभद्रविशिखैश्छिन्नः पपात भुवि भारत ॥
06-045-026a	ध्वजं सौभद्रविशिखैः पतितं भरतर्षभ ।
06-045-026c	दृष्ट्वा भीमोऽनदद्भुष्टः सौभद्रमभिहर्षयन् ॥
06-045-027a	अथ भीष्मो महास्त्राणि दिव्यानि च बहूनि च ।
06-045-027c	प्रादुश्चक्रे महारौद्रः क्षणे तस्मिन्महाबलः ॥

06-045-028a	ततः शतसहस्रेण सौभद्रं प्रपितामहः ।
06-045-028c	अवाकिरदमेयात्मा शराणां नतपर्वणाम् ॥
06-045-029a	ततो दश महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ।
06-045-029c	रक्षार्थमभ्यधावन्त सौभद्रं त्वरिता रथैः ॥
06-045-030a	विराटः सह पुत्रेण धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-045-030c	भीमश्च केकयाश्चैव सात्यकिश्च विशां पते ॥
06-045-031a	जवेनापततां तेषां भीष्मः शांतनवो रणे ।
06-045-031c	पाञ्चाल्यं त्रिभिरानर्छत्सात्यकिं निशितैः शरैः ॥
06-045-032a	पूर्णायतविसृष्टेन क्षुरेण निशितेन च ।
06-045-032c	ध्वजमेकेन चिच्छेद भीमसेनस्य पत्रिणा ॥
06-045-033a	जाम्बूनदमयः केतुः केसरी नरसत्तम ।
06-045-033c	पपात भीमसेनस्य भीष्मेण मथितो रथात् ॥
06-045-034a	भीमसेनस्त्रिभिर्विद्ध्वा भीष्मं शांतनवं रणे ।
06-045-034c	कृपमेकेन विव्याध कृतवर्माणमष्टभिः ॥
06-045-035a	प्रगृहीताग्रहस्तेन वैराटिरपि दन्तिना ।
06-045-035c	अभ्यद्रवत राजानं मद्राधिपतिमुत्तरः ॥
06-045-036a	तस्य वारणराजस्य जवेनापततो रथी ।
06-045-036c	शल्यो निवारयामास वेगमप्रतिमं रणे ॥
06-045-037a	तस्य क्रुद्धः स नागेन्द्रो बृहतः साधुवाहिनः ।
06-045-037c	पदा युगमधिष्ठाय जघान चतुरो हयान् ॥
06-045-038a	स हताश्वे रथे तिष्ठन्मद्राधिपतिरायसीम् ।
06-045-038c	उत्तरान्तकरीं शक्तिं चिक्षेप भुजगोपमाम् ॥
06-045-039a	तया भिन्नतनुत्राणः प्रविश्य विपुलं तमः ।
06-045-039c	स पपात गजस्कन्धात्प्रमुक्ताङ्कुशतोमरः ॥
06-045-040a	समादाय च शल्योऽसिमवप्लुत्य रथोत्तमात् ।
06-045-040c	वारणेन्द्रस्य विक्रम्य चिच्छेदाथ महाकरम् ॥
06-045-041a	भिन्नमर्मा शरव्रातैश्छिन्नहस्तः स वारणः ।
06-045-041c	भीममार्तस्वरं कृत्वा पपात च ममार च ॥
06-045-042a	एतदीदृशकं कृत्वा मद्रराजो महारथः ।
06-045-042c	आरुरोह रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥
06-045-043a	उत्तरं निहतं दृष्ट्वा वैराटिर्भ्रातरं शुभम् ।

06-045-043c	कृतवर्मणा च सहितं दृष्ट्वा शल्यमवस्थितम् ॥
06-045-043e	शङ्खः क्रोधात्प्रजज्वाल हविषा हव्यवाडिव ॥
06-045-044a	स विस्फार्य महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
06-045-044c	अभ्यधावज्जिघांसन्वै शल्यं मद्राधिपं बली ॥
06-045-045a	महता रथवंशेन समन्तात्परिवारितः ।
06-045-045c	सृजन्बाणमयं वर्षं प्रायाच्छल्यरथं प्रति ॥
06-045-046a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य मत्तवारणविक्रमम् ।
06-045-046c	तावकानां रथाः सप्त समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-045-046e	मद्रराजं परीप्सन्तो मृत्योर्दष्ट्रान्तरं गतम् ॥
06-045-047a	ततो भीष्मो महाबाहुर्विनद्य जलदो यथा ।
06-045-047c	तालमात्रं धनुर्गृह्य शङ्खमभ्यद्रवद्रणे ॥
06-045-048a	तमुद्यतमुदीक्ष्याथ महेष्वासं महाबलम् ।
06-045-048c	संत्रस्ता पाण्डवी सेना वातवेगहतेव नौः ॥
06-045-049a	तत्रार्जुनः संत्वरितः शङ्खस्यासीत्पुरःसरः ।
06-045-049c	भीष्माद्रक्ष्योऽयमद्येति ततो युद्धमवर्तत ॥
06-045-050a	हाहाकारो महानासीद्योधानां युधि युध्यताम् ।
06-045-050c	तेजस्तेजसि संपृक्तमित्येवं विस्मयं ययुः ॥
06-045-051a	अथ शल्यो गदापाणिरवतीर्य महारथात् ।
06-045-051c	शङ्खस्य चतुरो वाहानहनद्भरतर्षभ ॥
06-045-052a	स हताश्चाद्रथात्तूर्णं खड्गमादाय विद्रुतः ।
06-045-052c	बीभत्सोः स्यन्दनं प्राप्य ततः शान्तिमविन्दत ॥
06-045-053a	ततो भीष्मरथात्तूर्णमुत्पतन्ति पतत्रिणः ।
06-045-053c	यैरन्तरिक्षं भूमिश्च सर्वतः समवस्तृतम् ॥
06-045-054a	पाञ्चालानथ मत्स्यांश्च केकयांश्च प्रभद्रकान् ।
06-045-054c	भीष्मः प्रहरतां श्रेष्ठः पातयामास मार्गणैः ॥
06-045-055a	उत्सृज्य समरे तूर्णं पाण्डवं सव्यसाचिनम् ।
06-045-055c	अभ्यद्रवत पाञ्चाल्यं द्रुपदं सेनया वृतम् ॥
06-045-055e	प्रियं संबन्धिनं राजञ्शरानवकिरन्बहून् ॥
06-045-056a	अग्निनेव प्रदग्धानि वनानि शिशिरात्यये ।
06-045-056c	शरदग्धान्यदृश्यन्त सैन्यानि द्रुपदस्य ह ॥
06-045-056e	अतिष्ठत रणे भीष्मो विधूम इव पावकः ॥

06-045-057a	मध्यंदिने यथादित्यं तपन्तमिव तेजसा ।
06-045-057c	न शेकुः पाण्डवेयस्य योधा भीष्मं निरीक्षितुम् ॥
06-045-058a	वीक्षां चक्रुः समन्तात्ते पाण्डवा भयपीडिताः ।
06-045-058c	त्रातारं नाध्यगच्छन्त गावः शीतार्दिता इव ॥
06-045-059a	हतविप्रद्रुते सैन्ये निरुत्साहे विमर्दिते ।
06-045-059c	हाहाकारो महानासीत्पाण्डुसैन्येषु भारत ॥
06-045-060a	ततो भीष्मः शांतनवो नित्यं मण्डलकार्मुकः ।
06-045-060c	मुमोच बाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥
06-045-061a	शरैरेकायनीकुर्वन्दिशः सर्वा यतव्रतः ।
06-045-061c	जघान पाण्डवरथानादिश्यादिश्य भारत ॥
06-045-062a	ततः सैन्येषु भग्नेषु मथितेषु च सर्वशः ।
06-045-062c	प्राप्ते चास्तं दिनकरे न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
06-045-063a	भीष्मं च समुदीर्यन्तं दृष्ट्वा पार्था महाहवे ।
06-045-063c	अवहारमकुर्वन्त सैन्यानां भरतर्षभ ॥

06-046-001 संजय उवाच

06-046-001a	कृतेऽवहारे सैन्यानां प्रथमे भरतर्षभ ।
06-046-001c	भीष्मे च युधि संरब्धे हृष्टे दुर्योधने तथा ॥
06-046-002a	धर्मराजस्ततस्तूर्णमभिगम्य जनार्दनम् ।
06-046-002c	भ्रातृभिः सहितः सर्वैः सर्वैश्चैव जनेश्वरैः ॥
06-046-003a	शुचा परमया युक्तश्चिन्तयानः पराजयम् ।
06-046-003c	वाष्णोयमब्रवीद्राजन्दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमम् ॥
06-046-004a	कृष्ण पश्य महेष्वासं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
06-046-004c	शरैर्दहन्तं सैन्यं मे ग्रीष्मे कक्षमिवानलम् ॥
06-046-005a	कथमेनं महात्मानं शक्ष्यामः प्रतिवीक्षितुम् ।
06-046-005c	लेलिह्यमानं सैन्यं मे हविष्मन्तमिवानलम् ॥
06-046-006a	एतं हि पुरुषव्याघ्रं धनुष्मन्तं महाबलम् ।
06-046-006c	दृष्ट्वा विप्रद्रुतं सैन्यं मदीयं मार्गणाहतम् ॥
06-046-007a	शक्यो जेतुं यमः क्रुद्धो वज्रपाणिश्च संयुगे ।
06-046-007c	वरुणः पाशभृच्चापि कुबेरो वा गदाधरः ॥
06-046-008a	न तु भीष्मो महातेजाः शक्यो जेतुं महाबलः ।
06-046-008c	सोऽहमेवं गते मग्नो भीष्मागाधजलेऽप्लवः ॥

06-046-009a	आत्मनो बुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्य केशव ।
06-046-009c	वनं यास्यामि गोविन्द श्रेयो मे तत्र जीवितुम् ॥
06-046-010a	न त्विमान्पृथिवीपालान्दातुं भीष्माय मृत्यवे ।
06-046-010c	क्षपयिष्यति सेनां मे कृष्ण भीष्मो महास्त्रवित् ॥
06-046-011a	यथानलं प्रज्वलितं पतंगाः समभिद्रुताः ।
06-046-011c	विनाशायैव गच्छन्ति तथा मे सैनिको जनः ॥
06-046-012a	क्षयं नीतोऽस्मि वाष्ण्येय राज्यहेतोः पराक्रमी ।
06-046-012c	भ्रातरश्चैव मे वीराः कर्षिताः शरपीडिताः ॥
06-046-013a	मत्कृते भ्रातृसौहार्दाद्राज्याद्भ्रष्टास्तथा सुखात् ।
06-046-013c	जीवितं बहु मन्येऽहं जीवितं ह्यद्य दुर्लभम् ॥
06-046-014a	जीवितस्य हि शेषेण तपस्तप्स्यामि दुश्चरम् ।
06-046-014c	न घातयिष्यामि रणे मित्राणीमानि केशव ॥
06-046-015a	रथान्मे बहुसाहस्रान्दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ।
06-046-015c	घातयत्यनिशं भीष्मः प्रवराणां प्रहारिणाम् ॥
06-046-016a	किं नु कृत्वा कृतं मे स्याद्ब्रूहि माधव माचिरम् ।
06-046-016c	मध्यस्थमिव पश्यामि समरे सव्यसाचिनम् ॥
06-046-017a	एको भीमः परं शक्त्या युध्यत्येष महाभुजः ।
06-046-017c	केवलं बाहुवीर्येण क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥
06-046-018a	गदया वीरघातिन्या यथोत्साहं महामनाः ।
06-046-018c	करोत्यसुकरं कर्म गजाश्वरथपत्तिषु ॥
06-046-019a	नालमेष क्षयं कर्तुं परसैन्यस्य मारिष ।
06-046-019c	आर्जवेनैव युद्धेन वीर वर्षशतैरपि ॥
06-046-020a	एकोऽस्त्रवित्सखा तेऽयं सोऽप्यस्मान्समुपेक्षते ।
06-046-020c	निर्दह्यमानान्भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना ॥
06-046-021a	दिव्यान्यस्त्राणि भीष्मस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
06-046-021c	धक्ष्यन्ति क्षत्रियान्सर्वान्प्रयुक्तानि पुनः पुनः ॥
06-046-022a	कृष्ण भीष्मः सुसंरब्धः सहितः सर्वपार्थिवैः ।
06-046-022c	क्षपयिष्यति नो नूनं यादृशोऽस्य पराक्रमः ॥
06-046-023a	स त्वं पश्य महेष्वासं योगीश्वर महारथम् ।
06-046-023c	यो भीष्मं शमयेत्संख्ये दावाग्निं जलदो यथा ॥
06-046-024a	तव प्रसादाद्गोविन्द पाण्डवा निहतद्विषः ।

06-046-024c	स्वराज्यमनुसंप्राप्ता मोदिष्यन्ति सबान्धवाः ॥
06-046-025a	एवमुक्त्वा ततः पार्थो ध्यायन्नास्ते महामनाः ।
06-046-025c	चिरमन्तर्मना भूत्वा शोकोपहतचेतनः ॥
06-046-026a	शोकार्तं पाण्डवं ज्ञात्वा दुःखेन हतचेतसम् ।
06-046-026c	अब्रवीत्तत्र गोविन्दो हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥
06-046-027a	मा शुचो भरतश्रेष्ठ न त्वं शोचितुमर्हसि ।
06-046-027c	यस्य ते भ्रातरः शूराः सर्वलोकस्य धन्विनः ॥
06-046-028a	अहं च प्रियकृद्राजन्सात्यकिश्च महारथः ।
06-046-028c	विराटद्रुपदौ वृद्धौ धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-046-029a	तथैव सबलाः सर्वे राजानो राजसत्तम ।
06-046-029c	त्वत्प्रसादं प्रतीक्षन्ते त्वद्भक्ताश्च विशां पते ॥
06-046-030a	एष ते पार्षतो नित्यं हितकामः प्रिये रतः ।
06-046-030c	सेनापत्यमनुप्राप्तो धृष्टद्युम्नो महाबलः ॥
06-046-030e	शिखण्डी च महाबाहो भीष्मस्य निधनं किल ॥
06-046-031a	एतच्छ्रुत्वा ततो राजा धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
06-046-031c	अब्रवीत्समितौ तस्यां वासुदेवस्य शृण्वतः ॥
06-046-032a	धृष्टद्युम्न निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि मारिष ।
06-046-032c	नातिक्रम्यं भवेत्तच्च वचनं मम भाषितम् ॥
06-046-033a	भवान्सेनापतिर्मह्यं वासुदेवेन संमतः ।
06-046-033c	कार्तिकेयो यथा नित्यं देवानामभवत्पुरा ॥
06-046-033e	तथा त्वमपि पाण्डूनां सेनानीः पुरुषर्षभ ॥
06-046-034a	स त्वं पुरुषशार्दूल विक्रम्य जहि कौरवान् ।
06-046-034c	अहं च त्वानुयास्यामि भीमः कृष्णश्च मारिष ॥
06-046-035a	माद्रीपुत्रौ च सहितौ द्रौपदेयाश्च दंशिताः ।
06-046-035c	ये चान्ये पृथिवीपालाः प्रधानाः पुरुषर्षभ ॥
06-046-036a	तत उद्धर्षयन्सर्वान्धृष्टद्युम्नोऽभ्यभाषत ।
06-046-036c	अहं द्रोणान्तकः पार्थ विहितः शंभुना पुरा ॥
06-046-037a	रणे भीष्मं तथा द्रोणं कृपं शल्यं जयद्रथम् ।
06-046-037c	सर्वानद्य रणे दृष्ट्वान्प्रतियोत्स्यामि पार्थिव ॥
06-046-038a	अथोत्क्रुष्टं महेष्वासैः पाण्डवैर्युद्धदुर्मदैः ।
06-046-038c	समुद्यते पार्थिवेन्द्रे पार्षते शत्रुसूदने ॥

06-046-039a	तमब्रवीत्ततः पार्थः पार्षतं पृतनापतिम् ।
06-046-039c	व्यूहः क्रौञ्चारुणो नाम सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥
06-046-040a	यं बृहस्पतिरिन्द्राय तदा देवासुरेऽब्रवीत् ।
06-046-040c	तं यथावत्प्रतिव्यूह परानीकविनाशनम् ॥
06-046-040e	अदृष्टपूर्वं राजानः पश्यन्तु कुरुभिः सह ॥
06-046-041a	तथोक्तः स नृदेवेन विष्णुर्वज्रभृता इव ।
06-046-041c	प्रभाते सर्वसैन्यानामग्रे चक्रे धनंजयम् ॥
06-046-042a	आदित्यपथगः केतुस्तस्याद्भुतमनोरमः ।
06-046-042c	शासनात्पुरुहूतस्य निर्मितो विश्वकर्मणा ॥
06-046-043a	इन्द्रायुधसवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतः ।
06-046-043c	आकाशग इवाकाशे गन्धर्वनगरोपमः ॥
06-046-043e	नृत्यमान इवाभाति रथचर्यासु मारिष ॥
06-046-044a	तेन रत्नवता पार्थः स च गाण्डीवधन्वना ।
06-046-044c	बभूव परमोपेतः स्वयंभूरिव भानुना ॥
06-046-045a	शिरोऽभूद्द्रुपदो राजा महत्या सेनया वृतः ।
06-046-045c	कुन्तिभोजश्च चैद्यश्च चक्षुष्यास्तां जनेश्वर ॥
06-046-046a	दाशार्णकाः प्रयागाश्च दाशेरकगणैः सह ।
06-046-046c	अनूपगाः किराताश्च ग्रीवायां भरतर्षभ ॥
06-046-047a	पटच्चरैश्च हुण्डैश्च राजन्पौरवकैस्तथा ।
06-046-047c	निषादैः सहितश्चापि पृष्ठमासीद्युधिष्ठिरः ॥
06-046-048a	पक्षौ तु भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-046-048c	द्रौपदेयाभिमन्युश्च सात्यकिश्च महारथः ॥
06-046-049a	पिशाचा दरदाश्चैव पुण्ड्राः कुण्डीविषैः सह ।
06-046-049c	मडका लडकाश्चैव तङ्गणाः परतङ्गणाः ॥
06-046-050a	बाह्लिकास्तित्तिराश्चैव चोलाः पाण्ड्याश्च भारत ।
06-046-050c	एते जनपदा राजन्दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥
06-046-051a	अग्निवेष्या जगत्तुण्डाः पलदाशाश्च भारत ।
06-046-051c	शबरास्तुम्बुपाश्चैव वत्साश्च सह नाकुलैः ॥
06-046-051e	नकुलः सहदेवश्च वामं पार्श्वं समाश्रिताः ॥
06-046-052a	रथानामयुतं पक्षौ शिरश्च नियुतं तथा ।
06-046-052c	पृष्ठमर्बुदमेवासीत्सहस्राणि च विंशतिः ॥

06-046-052e	ग्रीवायां नियुतं चापि सहस्राणि च सप्ततिः ॥
06-046-053a	पक्षकोटिप्रपक्षेषु पक्षान्तेषु च वारणाः ।
06-046-053c	जग्मुः परिवृता राजंश्चलन्त इव पर्वताः ॥
06-046-054a	जघनं पालयामास विराटः सह केकयैः ।
06-046-054c	काशिराजश्च शैब्यश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ॥
06-046-055a	एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः ।
06-046-055c	सूर्योदयनमिच्छन्तः स्थिता युद्धाय दंशिताः ॥
06-046-056a	तेषामादित्यवर्णानि विमलानि महान्ति च ।
06-046-056c	श्वेतच्छत्राण्यशोभन्त वारणेषु रथेषु च ॥

06-047-001 संजय उवाच

06-047-001a	क्रौञ्चं ततो महाव्यूहमभेद्यं तनयस्तव ।
06-047-001c	व्यूढं दृष्ट्वा महाघोरं पार्थेनामिततेजसा ॥
06-047-002a	आचार्यमुपसंगम्य कृपं शल्यं च मारिष ।
06-047-002c	सौमदत्तिं विकर्णं च अश्वत्थामानमेव च ॥
06-047-003a	दुःशासनादीन्भ्रातृंश्च स सर्वानेव भारत ।
06-047-003c	अन्यांश्च सुबहूञ्शूरान्युद्धाय समुपागतान् ॥
06-047-004a	प्राहेदं वचनं काले हर्षयंस्तनयस्तव ।
06-047-004c	नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे शस्त्रास्त्रवेदिनः ॥
06-047-005a	एकैकशः समर्था हि यूयं सर्वे महारथाः ।
06-047-005c	पाण्डुपुत्रात्रणे हन्तुं ससैन्यान्किमु संहताः ॥
06-047-006a	अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
06-047-006c	पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं पार्थिवसत्तमाः ॥
06-047-007a	संस्थानाः शूरसेनाश्च वेणिकाः कुकुरास्तथा ।
06-047-007c	आरेवकास्त्रिगर्ताश्च मद्रका यवनास्तथा ॥
06-047-008a	शत्रुंजयेन सहितास्तथा दुःशासनेन च ।
06-047-008c	विकर्णेन च वीरेण तथा नन्दोपनन्दकैः ॥
06-047-009a	चित्रसेनेन सहिताः सहिताः पाणिभद्रकैः ।
06-047-009c	भीष्ममेवाभिरक्षन्तु सह सैन्यपुरस्कृताः ॥
06-047-010a	ततो द्रोणश्च भीष्मश्च तव पुत्रश्च मारिष ।
06-047-010c	अव्यूहन्त महाव्यूहं पाण्डूनां प्रतिबाधने ॥
06-047-011a	भीष्मः सैन्येन महता समन्तात्परिवारितः ।

06-047-011c	ययौ प्रकर्षन्महतीं वाहिनीं सुरराडिव ॥
06-047-012a	तमन्वयान्महेष्वासो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-047-012c	कुन्तलैश्च दशार्णैश्च मागधैश्च विशां पते ॥
06-047-013a	विदर्भैर्मैकलैश्चैव कर्णप्रावरणैरपि ।
06-047-013c	सहिताः सर्वसैन्येन भीष्ममाहवशोभिनम् ॥
06-047-014a	गान्धाराः सिन्धुसौवीराः शिबयोऽथ वसातयः ।
06-047-014c	शकुनिश्च स्वसैन्येन भारद्वाजमपालयत् ॥
06-047-015a	ततो दुर्योधनो राजा सहितः सर्वसोदरैः ।
06-047-015c	अश्वातकैर्विकर्णैश्च तथा शर्मिलकोसलैः ॥
06-047-016a	दरदैश्चूचुपैश्चैव तथा क्षुद्रकमालवैः ।
06-047-016c	अभ्यरक्षत संहृष्टः सौबलेयस्य वाहिनीम् ॥
06-047-017a	भूरिश्रवाः शलः शल्यो भगदत्तश्च मारिष ।
06-047-017c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ वामं पार्श्वमपालयन् ॥
06-047-018a	सौमदत्तिः सुशर्मा च काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
06-047-018c	शतायुश्च श्रुतायुश्च दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः ॥
06-047-019a	अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
06-047-019c	महत्या सेनया सार्धं सेनापृष्ठे व्यवस्थिताः ॥
06-047-020a	पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्नानादेश्या जनेश्वराः ।
06-047-020c	केतुमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभूः ॥
06-047-021a	ततस्ते तावकाः सर्वे हृष्टा युद्धाय भारत ।
06-047-021c	दध्मुः शङ्खान्मुदा युक्ताः सिंहनादांश्च नादयन् ॥
06-047-022a	तेषां श्रुत्वा तु हृष्टानां कुरुवृद्धः पितामहः ।
06-047-022c	सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥
06-047-023a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पेश्यश्च विविधाः परैः ।
06-047-023c	आनकाश्चाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥
06-047-024a	ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
06-047-024c	प्रदध्मतुः शङ्खवरौ हेमरत्नपरिष्कृतौ ॥
06-047-025a	पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
06-047-025c	पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥
06-047-026a	अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-047-026c	नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥

- 06-047-027a काशिराजश्च शैब्यश्च शिखण्डी च महारथः ।
 06-047-027c धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्च महायशाः ॥
 06-047-028a पाञ्चाल्यश्च महेष्वासो द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ।
 06-047-028c सर्वे दध्मुर्महाशङ्खान्सिंहनादांश्च नेदिरे ॥
 06-047-029a स घोषः सुमहांस्तत्र वीरैस्तैः समुदीरितः ।
 06-047-029c नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयत् ॥
 06-047-030a एवमेते महाराज प्रहृष्टाः कुरुपाण्डवाः ।
 06-047-030c पुनर्युद्धाय संजग्मुस्तापयानाः परस्परम् ॥

06-048-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-048-001a एवं व्यूढेष्वनीकेषु मामकेष्वितरेषु च ।
 06-048-001c कथं प्रहरतां श्रेष्ठाः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥

06-048-002 संजय उवाच

- 06-048-002a समं व्यूढेष्वनीकेषु संनद्धा रुचिरध्वजाः ।
 06-048-002c अपारमिव संदृश्य सागरप्रतिमं बलम् ॥
 06-048-003a तेषां मध्ये स्थितो राजा पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 06-048-003c अब्रवीत्तावकान्सर्वान्युध्यध्वमिति दंशिताः ॥
 06-048-004a ते मनः क्रूरमास्थाय समभित्यक्तजीविताः ।
 06-048-004c पाण्डवानभ्यवर्तन्त सर्व एवोच्छ्रितध्वजाः ॥
 06-048-005a ततो युद्धं समभवत्तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 06-048-005c तावकानां परेषां च व्यतिषक्तथद्विपम् ॥
 06-048-006a मुक्तास्तु रथिभिर्बाणा रुक्मपुङ्खाः सुतेजनाः ।
 06-048-006c संनिपेतुरकुण्ठाग्रा नागेषु च हयेषु च ॥
 06-048-007a तथा प्रवृत्ते संग्रामे धनुरुद्यम्य दंशितः ।
 06-048-007c अभिपत्य महाबाहुर्भीष्मो भीमपराक्रमः ॥
 06-048-008a सौभद्रे भीमसेने च शैनेये च महारथे ।
 06-048-008c केकये च विराटे च धृष्टद्युम्ने च पार्षते ॥
 06-048-009a एतेषु नरवीरेषु चेदिमत्स्येषु चाभितः ।
 06-048-009c ववर्ष शरवर्षाणि वृद्धः कुरुपितामहः ॥
 06-048-010a प्राकम्पत महाव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे ।
 06-048-010c सर्वेषामेव सैन्यानामासीद्व्यतिकरो महान् ॥

06-048-011a	सादितध्वजनागाश्च हतप्रवरवाजिनः ।
06-048-011c	विप्रयातरथानीकाः समपद्यन्त पाण्डवाः ॥
06-048-012a	अर्जुनस्तु नरव्याघ्रो दृष्ट्वा भीष्मं महारथम् ।
06-048-012c	वाष्णोयमब्रवीत्क्रुद्धो याहि यत्र पितामहः ॥
06-048-013a	एष भीष्मः सुसंक्रुद्धो वाष्णोय मम वाहिनीम् ।
06-048-013c	नाशयिष्यति सुव्यक्तं दुर्योधनहिते रतः ॥
06-048-014a	एष द्रोणः कृपः शल्यो विकर्णश्च जनार्दन ।
06-048-014c	धार्तराष्ट्राश्च सहिता दुर्योधनपुरोगमाः ॥
06-048-015a	पाञ्चालान्निहनिष्यन्ति रक्षिता दृढधन्वना ।
06-048-015c	सोऽहं भीष्मं गमिष्यामि सैन्यहेतोर्जनार्दन ॥
06-048-016a	तमब्रवीद्वासुदेवो यत्तो भव धनंजय ।
06-048-016c	एष त्वा प्रापये वीर पितामहरथं प्रति ॥
06-048-017a	एवमुक्त्वा ततः शौरी रथं तं लोकविश्रुतम् ।
06-048-017c	प्रापयामास भीष्माय रथं प्रति जनेश्वर ॥
06-048-018a	चञ्चद्बहुपताकेन बलाकावर्णवाजिना ।
06-048-018c	समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना ॥
06-048-018e	महता मेघनादेन रथेनादित्यवर्चसा ॥
06-048-019a	विनिघ्नन्कौरवानीकं शूरसेनांश्च पाण्डवः ।
06-048-019c	आयाच्छरान्नुदञ्शीघ्रं सुहृच्छोषविनाशनः ॥
06-048-020a	तमापतन्तं वेगेन प्रभिन्नमिव वारणम् ।
06-048-020c	त्रासयानं रणे शूरान्पातयन्तं च सायकैः ॥
06-048-021a	सैन्धवप्रमुखैर्गुप्तः प्राच्यसौवीरकेकयैः ।
06-048-021c	सहसा प्रत्युदीयाय भीष्मः शांतनवोऽर्जुनम् ॥
06-048-022a	को हि गाण्डीवधन्वानमन्यः कुरुपितामहात् ।
06-048-022c	द्रोणवैकर्तनाभ्यां वा रथः संयातुमर्हति ॥
06-048-023a	ततो भीष्मो महाराज कौरवाणां पितामहः ।
06-048-023c	अर्जुनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समावृणोत् ॥
06-048-024a	द्रोणश्च पञ्चविंशत्या कृपः पञ्चाशता शरैः ।
06-048-024c	दुर्योधनश्चतुःषष्ट्या शल्यश्च नवभिः शरैः ॥
06-048-025a	सैन्धवो नवभिश्चापि शकुनिश्चापि पञ्चभिः ।
06-048-025c	विकर्णो दशभिर्भल्लै राजन्विव्याध पाण्डवम् ॥

06-048-026a	स तैर्विद्धो महेष्वासः समन्तान्निशितैः शरैः ।
06-048-026c	न विव्यथे महाबाहुर्भिद्यमान इवाचलः ॥
06-048-027a	स भीष्मं पञ्चविंशत्या कृपं च नवभिः शरैः ।
06-048-027c	द्रोणं षष्ट्या नरव्याघ्रो विकर्णं च त्रिभिः शरैः ॥
06-048-028a	आर्तायनि त्रिभिर्बाणै राजानं चापि पञ्चभिः ।
06-048-028c	प्रत्यविध्यदमेयात्मा किरीटी भरतर्षभ ॥
06-048-029a	तं सात्यकिर्विराटश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-048-029c	द्रौपदेयाभिमन्युश्च परिवव्रुर्धनंजयम् ॥
06-048-030a	ततो द्रोणं महेष्वासं गाङ्गेयस्य प्रिये रतम् ।
06-048-030c	अभ्यवर्षत पाञ्चाल्यः संयुक्तः सह सोमकैः ॥
06-048-031a	भीष्मस्तु रथिनां श्रेष्ठस्तूर्णं विव्याध पाण्डवम् ।
06-048-031c	अशीत्या निशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशन्त तावकाः ॥
06-048-032a	तेषां तु निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टानां प्रहृष्टवत् ।
06-048-032c	प्रविवेश ततो मध्यं रथसिंहः प्रतापवान् ॥
06-048-033a	तेषां तु रथसिंहानां मध्यं प्राप्य धनंजयः ।
06-048-033c	चिक्रीड धनुषा राजल्लक्ष्यं कृत्वा महारथान् ॥
06-048-034a	ततो दुर्योधनो राजा भीष्ममाह जनेश्वरः ।
06-048-034c	पीड्यमानं स्वकं सैन्यं दृष्ट्वा पार्थेन संयुगे ॥
06-048-035a	एष पाण्डुसुतस्तात कृष्णेन सहितो बली ।
06-048-035c	यततां सर्वसैन्यानां मूलं नः परिकृन्तति ॥
06-048-035e	त्वयि जीवति गाङ्गेये द्रोणे च रथिनां वरे ॥
06-048-036a	त्वत्कृते ह्येष कर्णोऽपि न्यस्तशस्त्रो महारथः ।
06-048-036c	न युध्यति रणे पार्थ हितकामः सदा मम ॥
06-048-037a	स तथा कुरु गाङ्गेय यथा हन्येत फल्गुनः ।
06-048-037c	एवमुक्तस्ततो राजन्पिता देवव्रतस्तव ॥
06-048-037e	धिकक्षत्रधर्ममित्युक्त्वा ययौ पार्थरथं प्रति ॥
06-048-038a	उभौ श्वेतहयौ राजन्संसक्तौ दृश्य पार्थिवाः ।
06-048-038c	सिंहनादान्भृशं चक्रुः शङ्खशब्दांश्च भारत ॥
06-048-039a	द्रौणिर्दुर्योधनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजः ।
06-048-039c	परिवार्य रणे भीष्मं स्थिता युद्धाय मारिष ॥
06-048-040a	तथैव पाण्डवाः सर्वे परिवार्य धनंजयम् ।

06-048-040c	स्थिता युद्धाय महते ततो युद्धमवर्तत ॥
06-048-041a	गाङ्गेयस्तु रणे पार्थमानर्छन्नवभिः शरैः ।
06-048-041c	तमर्जुनः प्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मवेधिभिः ॥
06-048-042a	ततः शरसहस्रेण सुप्रयुक्तेन पाण्डवः ।
06-048-042c	अर्जुनः समरश्लाघी भीष्मस्यावारयद्दिशः ॥
06-048-043a	शरजालं ततस्तत्तु शरजालेन कौरव ।
06-048-043c	वारयामास पार्थस्य भीष्मः शांतनवस्तथा ॥
06-048-044a	उभौ परमसंहृष्टावुभौ युद्धाभिनन्दिनौ ।
06-048-044c	निर्विशेषमयुध्येतां कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥
06-048-045a	भीष्मचापविमुक्तानि शरजालानि संघशः ।
06-048-045c	शीर्यमाणान्यदृश्यन्त भिन्नान्यर्जुनसायकैः ॥
06-048-046a	तथैवार्जुनमुक्तानि शरजालानि भागशः ।
06-048-046c	गाङ्गेयशरानुन्नानि न्यपतन्त महीतले ॥
06-048-047a	अर्जुनः पञ्चविंशत्या भीष्ममाच्छच्छितैः शरैः ।
06-048-047c	भीष्मोऽपि समरे पार्थं विव्याध त्रिंशता शरैः ॥
06-048-048a	अन्योन्यस्य हयान्विद्ध्वा ध्वजौ च सुमहाबलौ ।
06-048-048c	रथेषां रथचक्रे च चिक्रीडतुररिदमौ ॥
06-048-049a	ततः क्रुद्धो महाराज भीष्मः प्रहरतां वरः ।
06-048-049c	वासुदेवं त्रिभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
06-048-050a	भीष्मचापच्युतैर्बाणैर्निर्विद्धो मधुसूदनः ।
06-048-050c	विरराज रणे राजन्सपुष्प इव किंशुकः ॥
06-048-051a	ततोऽर्जुनो भृशं क्रुद्धो निर्विद्धं प्रेक्ष्य माधवम् ।
06-048-051c	गाङ्गेयसारथिं संख्ये निर्विभेद त्रिभिः शरैः ॥
06-048-052a	यतमानौ तु तौ वीरावन्योन्यस्य वधं प्रति ।
06-048-052c	नाशक्नुतां तदान्योन्यमभिसंधातुमाहवे ॥
06-048-053a	मण्डलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
06-048-053c	अदर्शयेतां बहुधा सूतसामर्थ्यलाघवात् ॥
06-048-054a	अन्तरं च प्रहारेषु तर्कयन्तौ महारथौ ।
06-048-054c	राजन्नन्तरमार्गस्थौ स्थितावास्तां मुहुर्मुहुः ॥
06-048-055a	उभौ सिंहवोन्मिश्रं शङ्खशब्दं प्रचक्रतुः ।
06-048-055c	तथैव चापनिर्घोषं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥

06-048-056a	तयोः शङ्खप्रणादेन रथनेमिस्वनेन च ।
06-048-056c	दारिता सहसा भूमिश्चकम्प च ननाद च ॥
06-048-057a	न तयोरन्तरं कश्चिद्दृशे भरतर्षभ ।
06-048-057c	बलिनौ समरे शूरावन्योन्यसदृशावुभौ ॥
06-048-058a	चिह्नमात्रेण भीष्मं तु प्रजज्ञुस्तत्र कौरवाः ।
06-048-058c	तथा पाण्डुसुताः पार्थं चिह्नमात्रेण जज्ञिरे ॥
06-048-059a	तयोर्नृवरयो राजन्दृश्य तादृक्पराक्रमम् ।
06-048-059c	विस्मयं सर्वभूतानि जग्मुर्भारत संयुगे ॥
06-048-060a	न तयोर्विवरं कश्चिद्रणे पश्यति भारत ।
06-048-060c	धर्मे स्थितस्य हि यथा न कश्चिद्वृजिनं क्वचित् ॥
06-048-061a	उभौ हि शरजालेन तावदृश्यौ बभूवतुः ।
06-048-061c	प्रकाशौ च पुनस्तूर्णं बभूवतुरुभौ रणे ॥
06-048-062a	तत्र देवाः सगन्धर्वाश्चारणाश्च सहर्षिभिः ।
06-048-062c	अन्योन्यं प्रत्यभाषन्त तयोर्दृष्ट्वा पराक्रमम् ॥
06-048-063a	न शक्यौ युधि संरब्धौ जेतुमेतौ महारथौ ।
06-048-063c	सदेवासुरगन्धर्वैर्लोकैरपि कथंचन ॥
06-048-064a	आश्चर्यभूतं लोकेषु युद्धमेतन्महाद्भुतम् ।
06-048-064c	नैतादृशानि युद्धानि भविष्यन्ति कथंचन ॥
06-048-065a	नापि शक्यो रणे जेतुं भीष्मः पार्थेन धीमता ।
06-048-065c	सधनुश्च रथस्थश्च प्रवपन्सायकात्रणे ॥
06-048-066a	तथैव पाण्डवं युद्धे देवैरपि दुरासदम् ।
06-048-066c	न विजेतुं रणे भीष्म उत्सहेत धनुर्धरम् ॥
06-048-067a	इति स्म वाचः श्रूयन्ते प्रोच्चरन्त्यस्ततस्ततः ।
06-048-067c	गाङ्गेयार्जुनयोः संख्ये स्तवयुक्ता विशां पते ॥
06-048-068a	त्वदीयास्तु ततो योधाः पाण्डवेयाश्च भारत ।
06-048-068c	अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तयोस्तत्र पराक्रमे ॥
06-048-069a	शितधारैस्तथा खड्गैर्विमलैश्च परश्वधैः ।
06-048-069c	शरैरन्यैश्च बहुभिः शस्त्रैर्नानाविधैर्युधि ॥
06-048-069e	उभयोः सेनयोर्वीरा न्यकृन्तन्त परस्परम् ॥
06-048-070a	वर्तमाने तथा घोरे तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ।
06-048-070c	द्रोणपाञ्चाल्ययो राजन्महानासीत्समागमः ॥

06-049-001

धृतराष्ट्र उवाच

06-049-001a

कथं द्रोणो महेष्वासः पाञ्चाल्यश्चापि पार्षतः ।

06-049-001c

रणे समीयतुर्यत्तौ तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

06-049-002a

दिष्टमेव परं मन्ये पौरुषादपि संजय ।

06-049-002c

यत्र शांतनवो भीष्मो नातरद्युधि पाण्डवम् ॥

06-049-003a

भीष्मो हि समरे क्रुद्धो हन्याल्लोकांश्चराचरान् ।

06-049-003c

स कथं पाण्डवं युद्धे नातरत्संजयौजसा ॥

06-049-004

संजय उवाच

06-049-004a

शृणु राजन्स्थिरो भूत्वा युद्धमेतत्सुदारुणम् ।

06-049-004c

न शक्यः पाण्डवो जेतुं देवैरपि सवासवैः ॥

06-049-005a

द्रोणस्तु निशितैर्बाणैर्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।

06-049-005c

सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ॥

06-049-006a

तस्याथ चतुरो वाहांश्चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।

06-049-006c

पीडयामास संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नस्य मारिष ॥

06-049-007a

धृष्टद्युम्नस्ततो द्रोणं नवत्या निशितैः शरैः ।

06-049-007c

विव्याध प्रहसन्वीरस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥

06-049-008a

ततः पुनरमेयात्मा भारद्वाजः प्रतापवान् ।

06-049-008c

शरैः प्रच्छादयामास धृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥

06-049-009a

आददे च शरं घोरं पार्षतस्य वधं प्रति ।

06-049-009c

शक्राशनिसमस्पर्शं मृत्युदण्डमिवापरम् ॥

06-049-010a

हाहाकारो महानासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।

06-049-010c

तमिषुं संधितं दृष्ट्वा भारद्वाजेन संयुगे ॥

06-049-011a

तत्राद्भुतमपश्याम धृष्टद्युम्नस्य पौरुषम् ।

06-049-011c

यदेकः समरे वीरस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥

06-049-012a

तं च दीप्तं शरं घोरमायान्तं मृत्युमात्मनः ।

06-049-012c

चिच्छेद शरवृष्टिं च भारद्वाजे मुमोच ह ॥

06-049-013a

तत उच्चुक्रुशुः सर्वे पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।

06-049-013c

धृष्टद्युम्नेन तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥

06-049-014a

ततः शक्तिं महावेगां स्वर्णवैडूर्यभूषिताम् ।

06-049-014c

द्रोणस्य निधनाकाङ्क्षी चिक्षेप स पराक्रमी ॥

06-049-015a

तामापतन्तीं सहसा शक्तिं कनकभूषणाम् ।

06-049-015c	त्रिधा चिक्षेप समरे भारद्वाजो हसन्निव ॥
06-049-016a	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
06-049-016c	ववर्ष शरवर्षाणि द्रोणं प्रति जनेश्वर ॥
06-049-017a	शरवर्षं ततस्तं तु संनिवार्य महायशाः ।
06-049-017c	द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य मध्ये चिच्छेद कार्मुकम् ॥
06-049-018a	स च्छिन्नधन्वा समरे गदां गुर्वी महायशाः ।
06-049-018c	द्रोणाय प्रेषयामास गिरिसारमयीं बली ॥
06-049-019a	सा गदा वेगवन्मुक्ता प्रायाद्द्रोणजिघांसया ।
06-049-019c	तत्राद्भुतमपश्याम भारद्वाजस्य विक्रमम् ॥
06-049-020a	लाघवाद् व्यसयामास गदां हेमविभूषिताम् ।
06-049-020c	व्यसयित्वा गदां तां च प्रेषयामास पार्षते ॥
06-049-021a	भल्लान्सुनिशितान्पीतान्स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ।
06-049-021c	ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥
06-049-022a	अथान्यद्भनुरादाय धृष्टद्युम्नो महामनाः ।
06-049-022c	द्रोणं युधि पराक्रम्य शरैर्विव्याध पञ्चभिः ॥
06-049-023a	रुधिराक्तौ ततस्तौ तु शुशुभाते नरर्षभौ ।
06-049-023c	वसन्तसमये राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
06-049-024a	अमर्षितस्ततो राजन्पराक्रम्य चमूमुखे ।
06-049-024c	द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य पुनश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥
06-049-025a	अथैनं च्छिन्नधन्वानं शरैः संनतपर्वभिः ।
06-049-025c	अवाकिरदमेयात्मा वृष्ट्या मेघ इवाचलम् ॥
06-049-026a	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ।
06-049-026c	अथास्य चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥
06-049-027a	पातयामास समरे सिंहनादं ननाद च ।
06-049-027c	ततोऽपरेण भल्लेन हस्ताच्चापमथाच्छिनत् ॥
06-049-028a	स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
06-049-028c	गदापाणिरवारोहत्ख्यापयन्पौरुषं महत् ॥
06-049-029a	तामस्य विशिखैस्तूर्णं पातयामास भारत ।
06-049-029c	रथादनवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-049-030a	ततः स विपुलं चर्म शतचन्द्रं च भानुमत् ।
06-049-030c	खड्गं च विपुलं दिव्यं प्रगृह्य सुभुजो बली ॥

06-049-031a	अभिदुद्राव वेगेन द्रोणस्य वधकाङ्क्षया ।
06-049-031c	आमिषार्थी यथा सिंहो वने मत्तमिव द्विपम् ॥
06-049-032a	तत्राद्भुतमपश्याम भारद्वाजस्य पौरुषम् ।
06-049-032c	लाघवं चास्त्रयोगं च बलं बाह्वोश्च भारत ॥
06-049-033a	यदेनं शरवर्षेण वारयामास पार्षतम् ।
06-049-033c	न शशाक ततो गन्तुं बलवानपि संयुगे ॥
06-049-034a	तत्र स्थितमपश्याम धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
06-049-034c	वारयाणं शरौघांश्च चर्मणा कृतहस्तवत् ॥
06-049-035a	ततो भीमो महाबाहुः सहसाभ्यपतद्वली ।
06-049-035c	साहाय्यकारी समरे पार्षतस्य महात्मनः ॥
06-049-036a	स द्रोणं निशितैर्बाणै राजन्विव्याध सप्तभिः ।
06-049-036c	पार्षतं च तदा तूर्णमन्यमारोपयद्रथम् ॥
06-049-037a	ततो दुर्योधनो राजा कलिङ्गं समचोदयत् ।
06-049-037c	सैन्येन महता युक्तं भारद्वाजस्य रक्षणे ॥
06-049-038a	ततः सा महती सेना कलिङ्गानां जनेश्वर ।
06-049-038c	भीममभ्युद्ययौ तूर्णं तव पुत्रस्य शासनात् ॥
06-049-039a	पाञ्चाल्यमभिसंत्यज्य द्रोणोऽपि रथिनां वरः ।
06-049-039c	विराटद्रुपदौ वृद्धौ योधयामास संगतौ ॥
06-049-039e	धृष्टद्युम्नोऽपि समरे धर्मराजं समभ्ययात् ॥
06-049-040a	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-049-040c	कलिङ्गानां च समरे भीमस्य च महात्मनः ॥
06-049-040e	जगतः प्रक्षयकरं घोररूपं भयानकम् ॥

06-050-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-050-001a	तथा प्रतिसमादिष्टः कलिङ्गो वाहिनीपतिः ।
06-050-001c	कथमद्भुतकर्माणं भीमसेनं महाबलम् ॥
06-050-002a	चरन्तं गदया वीरं दण्डपाणिमिवान्तकम् ।
06-050-002c	योधयामास समरे कलिङ्गः सह सेनया ॥

06-050-003 संजय उवाच

06-050-003a	पुत्रेण तव राजेन्द्र स तथोक्तो महाबलः ।
06-050-003c	महत्या सेनया गुप्तः प्रायाद्धीमरथं प्रति ॥

06-050-004a	तामापतन्तीं सहसा कलिङ्गानां महाचमूम् ।
06-050-004c	रथनागाश्चकलिलां प्रगृहीतमहायुधाम् ॥
06-050-005a	भीमसेनः कलिङ्गानामार्छद्भारत वाहिनीम् ।
06-050-005c	केतुमन्तं च नैषादिमायान्तं सह चेदिभिः ॥
06-050-006a	ततः श्रुतायुः संक्रुद्धो राज्ञा केतुमता सह ।
06-050-006c	आससाद रणे भीमं व्यूढानीकेषु चेदिषु ॥
06-050-007a	रथैरनेकसाहस्रैः कलिङ्गानां जनाधिपः ।
06-050-007c	अयुतेन गजानां च निषादैः सह केतुमान् ॥
06-050-007e	भीमसेनं रणे राजन्समन्तात्पर्यवारयत् ॥
06-050-008a	चेदिमत्स्यकरूषाश्च भीमसेनपुरोगमाः ।
06-050-008c	अभ्यवर्तन्त सहसा निषादान्सह राजभिः ॥
06-050-009a	ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
06-050-009c	प्रजानन्न च योधान्स्वान्परस्परजिघांसया ॥
06-050-010a	घोरमासीत्ततो युद्धं भीमस्य सहसा परैः ।
06-050-010c	यथेन्द्रस्य महाराज महत्या दैत्यसेनया ॥
06-050-011a	तस्य सैन्यस्य संग्रामे युध्यमानस्य भारत ।
06-050-011c	बभूव सुमहाज्शब्दः सागरस्येव गर्जतः ॥
06-050-012a	अन्योन्यस्य तदा योधा निकृन्तन्तो विशां पते ।
06-050-012c	महीं चक्रुश्चितां सर्वा शशशोणितसंनिभाम् ॥
06-050-013a	योधांश्च स्वान्परान्वापि नाभ्यजानज्जिघांसया ।
06-050-013c	स्वानप्याददते स्वाश्च शूराः समरदुर्जयाः ॥
06-050-014a	विमर्दः सुमहानासीदल्पानां बहुभिः सह ।
06-050-014c	कलिङ्गैः सह चेदीनां निषादैश्च विशां पते ॥
06-050-015a	कृत्वा पुरुषकारं तु यथाशक्ति महाबलाः ।
06-050-015c	भीमसेनं परित्यज्य संन्यवर्तन्त चेदयः ॥
06-050-016a	सर्वैः कलिङ्गैरासन्नः संनिवृत्तेषु चेदिषु ।
06-050-016c	स्वबाहुबलमास्थाय न न्यवर्तत पाण्डवः ॥
06-050-017a	न चचाल रथोपस्थाद्धीमसेनो महाबलः ।
06-050-017c	शितैरवाकिरन्बाणैः कलिङ्गानां वरूथिनीम् ॥
06-050-018a	कलिङ्गस्तु महेष्वासः पुत्रश्चास्य महारथः ।
06-050-018c	शक्रदेव इति ख्यातो जघ्नतुः पाण्डवं शरैः ॥

06-050-019a	ततो भीमो महाबाहुर्विधुन्वव्रुचिरं धनुः ।
06-050-019c	योधयामास कालिङ्गान्स्वबाहुबलमाश्रितः ॥
06-050-020a	शक्रदेवस्तु समरे विसृजन्सायकान्बहून् ।
06-050-020c	अश्वाज्जघान समरे भीमसेनस्य सायकैः ॥
06-050-020e	ववर्ष शरवर्षाणि तपान्ते जलदो यथा ॥
06-050-021a	हताश्वे तु रथे तिष्ठन्भीमसेनो महाबलः ।
06-050-021c	शक्रदेवाय चिक्षेप सर्वशैक्यायसीं गदाम् ॥
06-050-022a	स तया निहतो राजन्कलिङ्गस्य सुतो रथात् ।
06-050-022c	सध्वजः सह सूतेन जगाम धरणीतलम् ॥
06-050-023a	हतमात्मसुतं दृष्ट्वा कलिङ्गानां जनाधिपः ।
06-050-023c	रथैरनेकसाहस्रैर्भिमस्यावारयद्दिशः ॥
06-050-024a	ततो भीमो महाबाहुर्गुर्वी त्यक्त्वा महागदाम् ।
06-050-024c	उद्वबर्हाथ निस्त्रिंशं चिकीर्षुः कर्म दारुणम् ॥
06-050-025a	चर्म चाप्रतिमं राजन्नार्षभं पुरुषर्षभ ।
06-050-025c	नक्षत्रैरर्धचन्द्रैश्च शातकुम्भमयैश्चितम् ॥
06-050-026a	कलिङ्गस्तु ततः क्रुद्धो धनुर्ज्यामवमृज्य ह ।
06-050-026c	प्रगृह्य च शरं घोरमेकं सर्पविषोपमम् ॥
06-050-026e	प्राहिणोद्भीमसेनाय वधाकाङ्क्षी जनेश्वरः ॥
06-050-027a	तमापतन्तं वेगेन प्रेरितं निशितं शरम् ।
06-050-027c	भीमसेनो द्विधा राजंश्चिच्छेद विपुलासिना ॥
06-050-027e	उदक्रोशच्च संहृष्टस्त्रासयानो वरूथिनीम् ॥
06-050-028a	कलिङ्गस्तु ततः क्रुद्धो भीमसेनाय संयुगे ।
06-050-028c	तोमरान्प्राहिणोच्छीघ्रं चतुर्दश शिलाशितान् ॥
06-050-029a	तानप्राप्तान्महाबाहुः खगतानेव पाण्डवः ।
06-050-029c	चिच्छेद सहसा राजन्नसंभ्रान्तो वरासिना ॥
06-050-030a	निकृत्य तु रणे भीमस्तोमरान्वै चतुर्दश ।
06-050-030c	भानुमन्तमभिप्रेक्ष्य प्राद्रवत्पुरुषर्षभः ॥
06-050-031a	भानुमांस्तु ततो भीमं शरवर्षेण छादयन् ।
06-050-031c	ननाद बलवन्नादं नादयानो नभस्तलम् ॥
06-050-032a	न तं स ममृषे भीमः सिंहनादं महारणे ।
06-050-032c	ततः स्वरेण महता विननाद महास्वनम् ॥

06-050-033a	तेन शब्देन विव्रस्ता कलिङ्गानां वरूथिनी ।
06-050-033c	न भीमं समरे मेने मानुषं भरतर्षभ ॥
06-050-034a	ततो भीमो महाराज नदित्वा विपुलं स्वनम् ।
06-050-034c	सासिर्वेगादवप्लुत्य दन्ताभ्यां वारणोत्तमम् ॥
06-050-035a	आरुरोह ततो मध्यं नागराजस्य मारिष ।
06-050-035c	खड्गेन पृथुना मध्ये भानुमन्तमथाच्छिनत् ॥
06-050-036a	सोऽन्तरायुधिनं हत्वा राजपुत्रमरिंदमः ।
06-050-036c	गुरुभारसहस्कन्धे नागस्यासिमपातयत् ॥
06-050-037a	छिन्नस्कन्धः स विनदन्पपात गजयूथपः ।
06-050-037c	आरुणः सिन्धुवेगेन सानुमानिव पर्वतः ॥
06-050-038a	ततस्तस्मादवप्लुत्य गजाद्भारत भारतः ।
06-050-038c	खड्गपाणिरदीनात्मा अतिष्ठद्भुवि दंशितः ॥
06-050-039a	स चचार बहून्मार्गानभीतः पातयन्गजान् ।
06-050-039c	अग्निचक्रमिवाविद्धं सर्वतः प्रत्यदृश्यत ॥
06-050-040a	अश्ववृन्देषु नागेषु रथानीकेषु चाभिभूः ।
06-050-040c	पदातीनां च संघेषु विनिघ्नञ्शोणितोक्षितः ॥
06-050-040e	श्येनवद्व्यचरद्भीमो रणे रिपुबलोत्कटः ॥
06-050-041a	छिन्दंस्तेषां शरीराणि शिरांसि च महाजवः ।
06-050-041c	खड्गेन शितधारेण संयुगे गजयोधिनाम् ॥
06-050-042a	पदातिरेकः संक्रुद्धः शत्रूणां भयवर्धनः ।
06-050-042c	मोहयामास च तदा कालान्तकयमोपमः ॥
06-050-043a	मूढाश्च ते तमेवाजौ विनदन्तः समाद्रवन् ।
06-050-043c	सासिमुत्तमवेगेन विचरन्तं महारणे ॥
06-050-044a	निकृत्य रथिनामाजौ रथेषाश्च युगानि च ।
06-050-044c	जघान रथिनश्चापि बलवानरिमर्दनः ॥
06-050-045a	भीमसेनश्चरन्मार्गान्सुबहून्प्रत्यदृश्यत ।
06-050-045c	भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतम् ॥
06-050-045e	संपातं समुदीर्य च दर्शयामास पाण्डवः ॥
06-050-046a	केचिदग्रासिना छिन्नाः पाण्डवेन महात्मना ।
06-050-046c	विनेदुर्भिन्नमर्माणो निपेतुश्च गतासवः ॥
06-050-047a	छिन्नदन्ताग्रहस्ताश्च भिन्नकुम्भास्तथापरे ।

06-050-047c	वियोधाः स्वान्यनीकानि जघ्नुर्भारत वारणाः ॥
06-050-047e	निपेतुरुर्व्यां च तथा विनदन्तो महारवान् ॥
06-050-048a	छिन्नांश्च तोमरांश्चापान्महामात्रशिरांसि च ।
06-050-048c	परिस्तोमानि चित्राणि कक्ष्याश्च कनकोज्ज्वलाः ॥
06-050-049a	ग्रैवेयाण्यथ शक्तीश्च पताकाः कणपांस्तथा ।
06-050-049c	तूणीराण्यथ यन्त्राणि विचित्राणि धनूषि च ॥
06-050-050a	अग्निकुण्डानि शुभ्राणि तोत्रांश्चैवाङ्कुशैः सह ।
06-050-050c	घण्टाश्च विविधा राजन्हेमगर्भास्तसरूनपि ॥
06-050-050e	पततः पतितांश्चैव पश्यामः सह सादिभिः ॥
06-050-051a	छिन्नगात्रावरकरैर्निहतैश्चापि वारणैः ।
06-050-051c	आसीत्तस्मिन्समास्तीर्णा पतितैर्भूर्नगैरिव ॥
06-050-052a	विमृद्यैवं महानागान्ममर्दाश्चान्नरर्षभः ।
06-050-052c	अश्वारोहवरांश्चापि पातयामास भारत ॥
06-050-052e	तद्दोरमभवद्युद्धं तस्य तेषां च भारत ॥
06-050-053a	खलीनान्यथ योक्त्राणि कशाश्च कनकोज्ज्वलाः ।
06-050-053c	परिस्तोमाश्च प्रासाश्च ऋष्टयश्च महाधनाः ॥
06-050-054a	कवचान्यथ चर्माणि चित्राण्यास्तरणानि च ।
06-050-054c	तत्र तत्रापविद्धानि व्यदृश्यन्त महाहवे ॥
06-050-055a	प्रोथयन्त्रैर्विचित्रैश्च शस्त्रैश्च विमलैस्तथा ।
06-050-055c	स चक्रे वसुधां कीर्णां शबलैः कुसुमैरिव ॥
06-050-056a	आप्लुत्य रथिनः कांश्चित्परामृश्य महाबलः ।
06-050-056c	पातयामास खड्गेन सध्वजानपि पाण्डवः ॥
06-050-057a	मुहुरुत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः ।
06-050-057c	मार्गाश्च चरतश्चित्रान्व्यस्मयन्त रणे जनाः ॥
06-050-058a	निजघान पदा कांश्चिदाक्षिप्यान्यानपोथयत् ।
06-050-058c	खड्गेनान्यांश्च चिच्छेद नादेनान्यांश्च भीषयन् ॥
06-050-059a	ऊरुवेगेन चाप्यन्यान्पातयामास भूतले ।
06-050-059c	अपरे चैनमालोक्य भयात्पञ्चत्वमागताः ॥
06-050-060a	एवं सा बहुला सेना कलिङ्गानां तरस्विनाम् ।
06-050-060c	परिवार्य रणे भीष्मं भीमसेनमुपाद्रवत् ॥
06-050-061a	ततः कलिङ्गसैन्यानां प्रमुखे भरतर्षभ ।

06-050-061c	श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्य भीमसेनः समभ्ययात् ॥
06-050-062a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य कलिङ्गो नवभिः शरैः ।
06-050-062c	भीमसेनममेयात्मा प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
06-050-063a	कलिङ्गबाणाभिहतस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
06-050-063c	भीमसेनः प्रजज्वाल क्रोधेनाग्निरिवेन्धनैः ॥
06-050-064a	अथाशोकः समादाय रथं हेमपरिष्कृतम् ।
06-050-064c	भीमं संपादयामास रथेन रथसारथिः ॥
06-050-065a	तमारुह्य रथं तूर्णं कौन्तेयः शत्रुसूदनः ।
06-050-065c	कलिङ्गमभिदुद्राव तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-050-066a	ततः श्रुतायुर्बलवान्भीमाय निशिताञ्शरान् ।
06-050-066c	प्रेषयामास संक्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
06-050-067a	स कार्मुकवरोत्सृष्टैर्नवभिर्निशितैः शरैः ।
06-050-067c	समाहतो भृशं राजन्कलिङ्गेन महायशाः ॥
06-050-067e	संचुक्रुधे भृशं भीमो दण्डाहत इवोरगः ॥
06-050-068a	क्रुद्धश्च चापमायम्य बलवद्वलिनां वरः ।
06-050-068c	कलिङ्गमवधीत्पार्थो भीमः सप्तभिरायसैः ॥
06-050-069a	क्षुराभ्यां चक्ररक्षौ च कलिङ्गस्य महाबलौ ।
06-050-069c	सत्यदेवं च सत्यं च प्राहिणोद्यमसादनम् ॥
06-050-070a	ततः पुनरमेयात्मा नाराचैर्निशितैस्त्रिभिः ।
06-050-070c	केतुमन्तं रणे भीमोऽगमयद्यमसादनम् ॥
06-050-071a	ततः कलिङ्गाः संक्रुद्धा भीमसेनममर्षणम् ।
06-050-071c	अनीकैर्बहुसाहस्रैः क्षत्रियाः समवारयन् ॥
06-050-072a	ततः शक्तिगदाखड्गतोमरर्ष्टिपरश्वधैः ।
06-050-072c	कलिङ्गाश्च ततो राजन्भीमसेनमवाकिरन् ॥
06-050-073a	संनिवार्य स तां घोरां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
06-050-073c	गदामादाय तरसा परिप्लुत्य महाबलः ॥
06-050-073e	भीमः सप्तशतान्वीराननयद्यमसादनम् ॥
06-050-074a	पुनश्चैव द्विसाहस्रान्कलिङ्गानरिमर्दनः ।
06-050-074c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-050-075a	एवं स तान्यनीकानि कलिङ्गानां पुनः पुनः ।
06-050-075c	बिभेद समरे वीरः प्रेक्ष्य भीष्मं महाव्रतम् ॥

06-050-076a	हतारोहाश्च मातङ्गाः पाण्डवेन महात्मना ।
06-050-076c	विप्रजग्मुर्नीकेषु मेघा वातहता इव ॥
06-050-076e	मृद्रन्तः स्वान्यनीकानि विनदन्तः शरातुराः ॥
06-050-077a	ततो भीमो महाबाहुः शङ्खं प्राध्मापयद्वली ।
06-050-077c	सर्वकालिङ्गसैन्यानां मनांसि समकम्पयत् ॥
06-050-078a	मोहश्चापि कलिङ्गानामाविवेश परंतप ।
06-050-078c	प्राकम्पन्त च सैन्यानि वाहनानि च सर्वशः ॥
06-050-079a	भीमेन समरे राजन्गजेन्द्रेणेव सर्वतः ।
06-050-079c	मार्गान्बहून्विचरता धावता च ततस्ततः ॥
06-050-079e	मुहुरुत्पतता चैव संमोहः समजायत ॥
06-050-080a	भीमसेनभयत्रस्तं सैन्यं च समकम्पत ।
06-050-080c	क्षोभ्यमाणमसंबाधं ग्राहेणेव महत्सरः ॥
06-050-081a	त्रासितेषु च वीरेषु भीमेनाद्भुतकर्मणा ।
06-050-081c	पुनरावर्तमानेषु विद्रवत्सु च संघशः ॥
06-050-082a	सर्वकालिङ्गयोधेषु पाण्डूनां ध्वजिनीपतिः ।
06-050-082c	अब्रवीत्स्वान्यनीकानि युध्यध्वमिति पार्षतः ॥
06-050-083a	सेनापतिवचः श्रुत्वा शिखण्डिप्रमुखा गणाः ।
06-050-083c	भीममेवाभ्यवर्तन्त रथानीकैः प्रहारिभिः ॥
06-050-084a	धर्मराजश्च तान्सर्वानुपजग्राह पाण्डवः ।
06-050-084c	महता मेघवर्णेन नागानीकेन पृष्ठतः ॥
06-050-085a	एवं संचोद्य सर्वाणि स्वान्यनीकानि पार्षतः ।
06-050-085c	भीमसेनस्य जग्राह पाष्णिं सत्पुरुषोचिताम् ॥
06-050-086a	न हि पाञ्चालराजस्य लोके कश्चन विद्यते ।
06-050-086c	भीमसात्यकयोरन्यः प्राणेभ्यः प्रियकृत्तमः ॥
06-050-087a	सोऽपश्यत्तं कलिङ्गेषु चरन्तमरिसूदनम् ।
06-050-087c	भीमसेनं महाबाहुं पार्षतः परवीरहा ॥
06-050-088a	ननर्द बहुधा राजन्हृष्टश्चासीत्परंतपः ।
06-050-088c	शङ्खं दध्मौ च समरे सिंहनादं ननाद च ॥
06-050-089a	स च पारावताश्चस्य रथे हेमपरिष्कृते ।
06-050-089c	कोविदारध्वजं दृष्ट्वा भीमसेनः समाश्वसत् ॥
06-050-090a	धृष्टद्युम्नस्तु तं दृष्ट्वा कलिङ्गैः समभिद्रुतम् ।

06-050-090c	भीमसेनममेयात्मा त्राणायाजौ समभ्ययात् ॥
06-050-091a	तौ दूरात्सात्यकिर्दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवृकोदरौ ।
06-050-091c	कलिङ्गान्समरे वीरौ योधयन्तौ मनस्विनौ ॥
06-050-092a	स तत्र गत्वा शैनेयो जवेन जयतां वरः ।
06-050-092c	पार्थपार्षतयोः पाष्णिं जग्राह पुरुषर्षभः ॥
06-050-093a	स कृत्वा कदनं तत्र प्रगृहीतशरासनः ।
06-050-093c	आस्थितो रौद्रमात्मानं जघान समरे परान् ॥
06-050-094a	कलिङ्गप्रभवां चैव मांसशोणितकर्दमाम् ।
06-050-094c	रुधिरस्यन्दिनीं तत्र भीमः प्रावर्तयन्नदीम् ॥
06-050-095a	अन्तरेण कलिङ्गानां पाण्डवानां च वाहिनीम् ।
06-050-095c	संततार सुदुस्तारां भीमसेनो महाबलः ॥
06-050-096a	भीमसेनं तथा दृष्ट्वा प्राक्रोशंस्तावका नृप ।
06-050-096c	कालोऽयं भीमरूपेण कलिङ्गैः सह युध्यते ॥
06-050-097a	ततः शांतनवो भीष्मः श्रुत्वा तं निनदं रणे ।
06-050-097c	अभ्ययात्त्वरितो भीमं व्यूढानीकः समन्ततः ॥
06-050-098a	तं सात्यकिर्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-050-098c	अभ्यद्रवन्त भीष्मस्य रथं हेमपरिष्कृतम् ॥
06-050-099a	परिवार्य च ते सर्वे गाङ्गेयं रभसं रणे ।
06-050-099c	त्रिभिस्त्रिभिः शरैर्घोरैर्भीष्ममानर्छुरञ्जसा ॥
06-050-100a	प्रत्यविध्यत तान्सर्वान्पिता देवव्रतस्तव ।
06-050-100c	यतमानान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मैः ॥
06-050-101a	ततः शरसहस्रेण संनिवार्य महारथान् ।
06-050-101c	हयान्काञ्चनसंनाहान्भीमस्य न्यहनच्छरैः ॥
06-050-102a	हताश्चे तु रथे तिष्ठन्भीमसेनः प्रतापवान् ।
06-050-102c	शक्तिं चिक्षेप तरसा गाङ्गेयस्य रथं प्रति ॥
06-050-103a	अप्राप्तमेव तां शक्तिं पिता देवव्रतस्तव ।
06-050-103c	त्रिधा चिच्छेद समरे सा पृथिव्यामशीर्यत ॥
06-050-104a	ततः शैक्यायसीं गुर्वीं प्रगृह्य बलवद्गदाम् ।
06-050-104c	भीमसेनो रथात्तूर्णं पुप्लुवे मनुजर्षभ ॥
06-050-105a	सात्यकोऽपि ततस्तूर्णं भीमस्य प्रियकाम्यया ।
06-050-105c	सारथिं कुरुवृद्धस्य पातयामास सायकैः ॥

06-050-106a	भीष्मस्तु निहते तस्मिन्सारथौ रथिनां वरः ।
06-050-106c	वातायमानैस्तैरश्वैरपनीतो रणाजिरात् ॥
06-050-107a	भीमसेनस्ततो राजन्नपनीते महाव्रते ।
06-050-107c	प्रजज्वाल यथा वह्निर्दहन्कक्षमिवैधितः ॥
06-050-108a	स हत्वा सर्वकालिङ्गान्सेनामध्ये व्यतिष्ठत ।
06-050-108c	नैनमभ्युत्सहन्केचित्तावका भरतर्षभ ॥
06-050-109a	धृष्टद्युम्नस्तमारोप्य स्वरथे रथिनां वरः ।
06-050-109c	पश्यतां सर्वसैन्यानामपोवाह यशस्विनम् ॥
06-050-110a	संपूज्यमानः पाञ्चाल्यैर्मत्स्यैश्च भरतर्षभ ।
06-050-110c	धृष्टद्युम्नं परिष्वज्य समेयादथ सात्यकिम् ॥
06-050-111a	अथाब्रवीद्भीमसेनं सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
06-050-111c	प्रहर्षयन्त्यदुव्याघ्रो धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥
06-050-112a	दिष्ट्या कलिङ्गराजश्च राजपुत्रश्च केतुमान् ।
06-050-112c	शक्रदेवश्च कालिङ्गः कलिङ्गाश्च मृधे हताः ॥
06-050-113a	स्वबाहुबलवीर्येण नागाश्चरथसंकुलः ।
06-050-113c	महाव्यूहः कलिङ्गानामेकेन मृदितस्त्वया ॥
06-050-114a	एवमुक्त्वा शिनेर्नप्ता दीर्घबाहुररिदमः ।
06-050-114c	रथाद्रथमभिद्रुत्य पर्यष्वजत पाण्डवम् ॥
06-050-115a	ततः स्वरथमारुह्य पुनरेव महारथः ।
06-050-115c	तावकानवधीत्क्रुद्धो भीमस्य बलमादधत् ॥

06-051-001 संजय उवाच

06-051-001a	गतापराह्णभूयिष्ठे तस्मिन्नहनि भारत ।
06-051-001c	रथनागाश्चपत्तीनां सादिनां च महाक्षये ॥
06-051-002a	द्रोणपुत्रेण शल्येन कृपेण च महात्मना ।
06-051-002c	समसज्जत पाञ्चाल्यस्त्रिभिरेतैर्महारथैः ॥
06-051-003a	स लोकविदितानश्चान्निजघान महाबलः ।
06-051-003c	द्रौणेः पाञ्चालदायादः शितैर्दशभिराशुगैः ॥
06-051-004a	ततः शल्यरथं तूर्णमास्थाय हतवाहनः ।
06-051-004c	द्रौणिः पाञ्चालदायादमभ्यवर्षदथेषुभिः ॥
06-051-005a	धृष्टद्युम्नं तु संसक्तं द्रौणिना दृश्य भारत ।
06-051-005c	सौभद्रोऽभ्यपतत्तूर्णं विकिरन्निशिताञ्शरान् ॥

06-051-006a	स शल्यं पञ्चविंशत्या कृपं च नवभिः शरैः ।
06-051-006c	अश्वत्थामानमष्टाभिर्विव्याध पुरुषर्षभ ॥
06-051-007a	आर्जुनिं तु ततस्तूर्णं द्रौणिर्विव्याध पत्रिणा ।
06-051-007c	शल्यो द्वादशभिश्चैव कृपश्च निशितैस्त्रिभिः ॥
06-051-008a	लक्ष्मणस्तव पौत्रस्तु तव पौत्रमवस्थितम् ।
06-051-008c	अभ्यवर्तत संहृष्टस्ततो युद्धमवर्तत ॥
06-051-009a	दौर्योधनिस्तु संक्रुद्धः सौभद्रं नवभिः शरैः ।
06-051-009c	विव्याध समरे राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-051-010a	अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो भ्रातरं भरतर्षभ ।
06-051-010c	शरैः पञ्चाशता राजन्क्षिप्रहस्तोऽभ्यविध्यत ॥
06-051-011a	लक्ष्मणोऽपि ततस्तस्य धनुश्चिच्छेद पत्रिणा ।
06-051-011c	मुष्टिदेशे महाराज तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
06-051-012a	तद्विहाय धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ।
06-051-012c	अन्यदादत्तवांश्चित्रं कार्मुकं वेगवत्तरम् ॥
06-051-013a	तौ तत्र समरे हृष्टौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
06-051-013c	अन्योन्यं विशिखैस्तीक्ष्णैर्जघ्नतुः पुरुषर्षभौ ॥
06-051-014a	ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा पुत्रं महारथम् ।
06-051-014c	पीडितं तव पौत्रेण प्रायात्तत्र जनेश्वरः ॥
06-051-015a	संनिवृत्ते तव सुते सर्व एव जनाधिपाः ।
06-051-015c	आर्जुनिं रथवंशेन समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-051-016a	स तैः परिवृतः शूरैः शूरो युधि सुदुर्जयैः ।
06-051-016c	न स्म विव्यथते राजन्कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥
06-051-017a	सौभद्रमथ संसक्तं तत्र दृष्ट्वा धनंजयः ।
06-051-017c	अभिदुद्राव संक्रुद्धस्त्रातुकामः स्वमात्मजम् ॥
06-051-018a	ततः सरथनागाश्चा भीष्मद्रोणपुरोगमाः ।
06-051-018c	अभ्यवर्तन्त राजानः सहिताः सव्यसाचिनम् ॥
06-051-019a	उद्धूतं सहसा भौमं नागाश्चरथसादिभिः ।
06-051-019c	दिवाकरपथं प्राप्य रजस्तीव्रमदृश्यत ॥
06-051-020a	तानि नागसहस्राणि भूमिपालशतानि च ।
06-051-020c	तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्तन्त सर्वशः ॥
06-051-021a	प्रणेदुः सर्वभूतानि बभूवुस्तिमिरा दिशः ।

06-051-021c	कुरूणामनयस्तीव्रः समदृश्यत दारुणः ॥
06-051-022a	नाप्यन्तरिक्षं न दिशो न भूमिर्न च भास्करः ।
06-051-022c	प्रजज्ञे भरतश्रेष्ठ शरसंघैः किरीटिनः ॥
06-051-023a	सादितध्वजनागास्तु हताश्चा रथिनो भृशम् ।
06-051-023c	विप्रद्रुतरथाः केचिदृश्यन्ते रथयूथपाः ॥
06-051-024a	विरथा रथिनश्चान्ये धावमानाः समन्ततः ।
06-051-024c	तत्र तत्रैव दृश्यन्ते सायुधाः साङ्गदैर्भुजैः ॥
06-051-025a	हयारोहा हयांस्त्यक्त्वा गजारोहाश्च दन्तिनः ।
06-051-025c	अर्जुनस्य भयाद्राजन्समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ॥
06-051-026a	रथेभ्यश्च गजेभ्यश्च हयेभ्यश्च नराधिपाः ।
06-051-026c	पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिताः ॥
06-051-027a	सगदानुद्यतान्बाहून्सखङ्गांश्च विशां पते ।
06-051-027c	सप्रासांश्च सतूणीरान्सशरान्सशरासनान् ॥
06-051-028a	साङ्कुशान्सपताकांश्च तत्र तत्रार्जुनो नृणाम् ।
06-051-028c	निचकर्त शरैरुग्रै रौद्रं बिभ्रद्वपुस्तदा ॥
06-051-029a	परिघाणां प्रवृद्धानां मुद्गराणां च मारिष ।
06-051-029c	प्रासानां भिण्डपालानां निस्त्रिंशानां च संयुगे ॥
06-051-030a	परश्वधानां तीक्ष्णानां तोमराणां च भारत ।
06-051-030c	वर्मणां चापविद्धानां कवचानां च भूतले ॥
06-051-031a	ध्वजानां चर्मणां चैव व्यजनानां च सर्वशः ।
06-051-031c	छत्राणां हेमदण्डानां चामराणां च भारत ॥
06-051-032a	प्रतोदानां कशानां च योक्त्राणां चैव मारिष ।
06-051-032c	राशयश्चात्र दृश्यन्ते विनिकीर्णा रणक्षितौ ॥
06-051-033a	नासीत्तत्र पुमान्कश्चित्तव सैन्यस्य भारत ।
06-051-033c	योऽर्जुनं समरे शूरं प्रत्युद्यायात्कथंचन ॥
06-051-034a	यो यो हि समरे पार्थ पत्युद्याति विशां पते ।
06-051-034c	स स वै विशिखैस्तीक्ष्णैः परलोकाय नीयते ॥
06-051-035a	तेषु विद्रवमाणेषु तव योधेषु सर्वशः ।
06-051-035c	अर्जुनो वासुदेवश्च दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ॥
06-051-036a	तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा पिता देवव्रतस्तव ।
06-051-036c	अब्रवीत्समरे शूरं भारद्वाजं स्मयन्निव ॥

- 06-051-037a एष पाण्डुसुतो वीरः कृष्णेन सहितो बली ।
 06-051-037c तथा करोति सैन्यानि यथा कुर्याद्धनंजयः ॥
 06-051-038a न ह्येष समरे शक्यो जेतुमद्य कथंचन ।
 06-051-038c यथास्य दृश्यते रूपं कालान्तकयमोपमम् ॥
 06-051-039a न निवर्तयितुं चापि शक्येयं महती चमूः ।
 06-051-039c अन्योन्यप्रेक्षया पश्य द्रवतीयं वरूथिनी ॥
 06-051-040a एष चास्तं गिरिश्रेष्ठं भानुमान्प्रतिपद्यते ।
 06-051-040c वपूंषि सर्वलोकस्य संहरन्निव सर्वथा ॥
 06-051-041a तत्रावहारं संप्राप्तं मन्येऽहं पुरुषर्षभ ।
 06-051-041c श्रान्ता भीताश्च नो योधा न योत्स्यन्ति कथंचन ॥
 06-051-042a एवमुक्त्वा ततो भीष्मो द्रोणमाचार्यसत्तमम् ।
 06-051-042c अवहारमथो चक्रे तावकानां महारथः ॥
 06-051-043a ततोऽवहारः सैन्यानां तव तेषां च भारत ।
 06-051-043c अस्तं गच्छति सूर्येऽभूत्संध्याकाले च वर्तति ॥

06-052-001 संजय उवाच

- 06-052-001a प्रभातायां तु शर्वर्यां भीष्मः शांतनवस्ततः ।
 06-052-001c अनीकान्यनुसंयाने व्यादिदेशाथ भारत ॥
 06-052-002a गारुडं च महाव्यूहं चक्रे शांतनवस्तदा ।
 06-052-002c पुत्राणां ते जयाकाङ्क्षी भीष्मः कुरुपितामहः ॥
 06-052-003a गरुडस्य स्वयं तुण्डे पिता देवव्रतस्तव ।
 06-052-003c चक्षुषी च भरद्वाजः कृतवर्मा च सात्वतः ॥
 06-052-004a अश्वत्थामा कृपश्चैव शीर्षमास्तां यशस्विनौ ।
 06-052-004c त्रिगर्तेर्मत्स्यकैकेयैर्वाटधानैश्च संयुतौ ॥
 06-052-005a भूरिश्रवाः शलः शल्यो भगदत्तश्च मारिष ।
 06-052-005c मद्रकाः सिन्धुसौवीरास्तथा पञ्चनदाश्च ये ॥
 06-052-006a जयद्रथेन सहिता ग्रीवायां संनिवेशिताः ।
 06-052-006c पृष्ठे दुर्योधनो राजा सोदरैः सानुगैर्वृतः ॥
 06-052-007a विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च शकैः सह ।
 06-052-007c पुच्छमासन्महाराज शूरसेनाश्च सर्वशः ॥
 06-052-008a मागधाश्च कलिङ्गाश्च दाशेरकगणैः सह ।
 06-052-008c दक्षिणं पक्षमासाद्य स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ॥

06-052-009a	काननाश्च विकुञ्जाश्च मुक्ताः पुण्ड्राविषस्तथा ।
06-052-009c	बृहद्वलेन सहिता वामं पक्षमुपाश्रिताः ॥
06-052-010a	व्यूढं दृष्ट्वा तु तत्सैन्यं सव्यसाची परंतपः ।
06-052-010c	धृष्टद्युम्नेन सहितः प्रत्यव्यूहत संयुगे ॥
06-052-010e	अर्धचन्द्रेण व्यूहेन व्यूहं तमतिदारुणम् ॥
06-052-011a	दक्षिणं शृङ्गमास्थाय भीमसेनो व्यरोचत ।
06-052-011c	नानाशस्त्रौघसंपन्नैर्नानादेश्यैर्नृपैर्वृतः ॥
06-052-012a	तदन्वेव विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
06-052-012c	तदनन्तरमेवासीन्नीलो नीलायुधैः सह ॥
06-052-013a	नीलादनन्तरं चैव धृष्टकेतुर्महारथः ।
06-052-013c	चेदिकाशिकरूपैश्च पौरवैश्चाभिसंवृतः ॥
06-052-014a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाश्च प्रभद्रकाः ।
06-052-014c	मध्ये सैन्यस्य महतः स्थिता युद्धाय भारत ॥
06-052-015a	तथैव धर्मराजोऽपि गजानीकेन संवृतः ।
06-052-015c	ततस्तु सात्यकी राजन्द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ॥
06-052-016a	अभिमन्युस्ततस्तूर्णमिरावांश्च ततः परम् ।
06-052-016c	भैमसेनिस्ततो राजन्केकयाश्च महारथाः ॥
06-052-017a	ततोऽभूद्द्विपदां श्रेष्ठो वामं पार्श्वमुपाश्रितः ।
06-052-017c	सर्वस्य जगतो गोप्ता गोप्ता यस्य जनार्दनः ॥
06-052-018a	एवमेतन्महाव्यूहं प्रत्यव्यूहन्त पाण्डवाः ।
06-052-018c	वधार्थं तव पुत्राणां तत्पक्षं ये च संगताः ॥
06-052-019a	ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्त रथद्विपम् ।
06-052-019c	तावकानां परेषां च निघ्नतामितरेतरम् ॥
06-052-020a	हयौघाश्च रथौघाश्च तत्र तत्र विशां पते ।
06-052-020c	संपतन्तः स्म दृश्यन्ते निघ्नमानाः परस्परम् ॥
06-052-021a	धावतां च रथौघानां निघ्नतां च पृथक्पृथक् ।
06-052-021c	बभूव तुमुलः शब्दो विमिश्रो दुन्दुभिस्वनैः ॥
06-052-022a	दिवस्पृङ्गरवीराणां निघ्नतामितरेतरम् ।
06-052-022c	संप्रहारे सुतुमुले तव तेषां च भारत ॥

06-053-001 संजय उवाच

06-053-001a ततो व्यूढेष्वनीकेषु तावकेष्वितरेषु च ।

06-053-001c	धनंजयो रथानीकमवधीत्तव भारत ॥
06-053-001e	शरैरतिरथो युद्धे पातयन्नथयूथपान् ॥
06-053-002a	ते वध्यमानाः पार्थेन कालेनेव युगक्षये ।
06-053-002c	धार्तराष्ट्रा रणे यत्ताः पाण्डवान्प्रत्ययोधयन् ॥
06-053-002e	प्रार्थयाना यशो दीप्तं मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
06-053-003a	एकाग्रमनसो भूत्वा पाण्डवानां वरूथिनीम् ।
06-053-003c	बभञ्जुर्बहुशो राजंस्ते चाभज्यन्त संयुगे ॥
06-053-004a	द्रवद्भिरथ भग्नैश्च परिवर्तद्भिरेव च ।
06-053-004c	पाण्डवैः कौरवैश्चैव न प्रज्ञायत किञ्चन ॥
06-053-005a	उदतिष्ठद्रजो भौमं छादयानं दिवाकरम् ।
06-053-005c	दिशः प्रतिदिशो वापि तत्र जज्ञुः कथञ्चन ॥
06-053-006a	अनुमानेन संज्ञाभिर्नामगोत्रैश्च संयुगे ।
06-053-006c	वर्तते स्म तदा युद्धं तत्र तत्र विशां पते ॥
06-053-007a	न व्यूहो भिद्यते तत्र कौरवाणां कथञ्चन ।
06-053-007c	रक्षितः सत्यसंधेन भारद्वाजेन धीमता ॥
06-053-008a	तथैव पाण्डवेयानां रक्षितः सव्यसाचिना ।
06-053-008c	नाभिद्यत महाव्यूहो भीमेन च सुरक्षितः ॥
06-053-009a	सेनाग्रादभिनिष्पत्य प्रायुध्यंस्तत्र मानवाः ।
06-053-009c	उभयोः सेनयो राजन्व्यतिषक्तरथद्विपाः ॥
06-053-010a	हयारोहैर्हयारोहाः पात्यन्ते स्म महाहवे ।
06-053-010c	ऋष्टिभिर्विमलाग्राभिः प्रासैरपि च संयुगे ॥
06-053-011a	रथी रथिनमासाद्य शरैः कनकभूषणैः ।
06-053-011c	पातयामास समरे तस्मिन्नतिभयंकरे ॥
06-053-012a	गजारोहा गजारोहान्नाराचशरतोमरैः ।
06-053-012c	संसक्ताः पातयामासुस्तव तेषां च संघशः ॥
06-053-013a	पत्तिसंघा रणे पत्तीन्भिण्डिपालपरश्वधैः ।
06-053-013c	न्यपातयन्त संहृष्टाः परस्परकृतागसः ॥
06-053-014a	पदाती रथिनं संख्ये रथी चापि पदातिनम् ।
06-053-014c	न्यपातयच्छितैः शस्त्रैः सेनयोरुभयोरपि ॥
06-053-015a	गजारोहा हयारोहान्पातयां चक्रिरे तदा ।
06-053-015c	हयारोहा गजस्थांश्च तदद्भुतमिवाभवत् ॥

06-053-016a	गजारोहवरैश्चापि तत्र तत्र पदातयः ।
06-053-016c	पातिताः समदृश्यन्त तैश्चापि गजयोधिनः ॥
06-053-017a	पत्तिसंघा हयारोहैः सादिसंघाश्च पत्तिभिः ।
06-053-017c	पात्यमाना व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-053-018a	ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्च कार्मुकैस्तोमरैस्तथा ।
06-053-018c	प्रासैस्तथा गदाभिश्च परिधैः कम्पनैस्तथा ॥
06-053-019a	शक्तिभिः कवचैश्चित्रैः कणपैरङ्कुशैरपि ।
06-053-019c	निस्त्रिंशैर्विमलैश्चापि स्वर्णपुङ्खैः शरैस्तथा ॥
06-053-020a	परिस्तोमैः कुथाभिश्च कम्बलैश्च महाधनैः ।
06-053-020c	भूर्भाति भरतश्रेष्ठ स्रग्दामैरिव चित्रिता ॥
06-053-021a	नराश्वकायैः पतितैर्दन्तिभिश्च महाहवे ।
06-053-021c	अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥
06-053-022a	प्रशशाम रजो भौमं व्युक्षितं रणशोणितैः ।
06-053-022c	दिशश्च विमलाः सर्वाः संबभूवुर्जनेश्वर ॥
06-053-023a	उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
06-053-023c	चिह्नभूतानि जगतो विनाशार्थाय भारत ॥
06-053-024a	तस्मिन्युद्धे महारौद्रे वर्तमाने सुदारुणे ।
06-053-024c	प्रत्यदृश्यन्त रथिनो धावमानाः समन्ततः ॥
06-053-025a	ततो द्रोणश्च भीष्मश्च सैन्धवश्च जयद्रथः ।
06-053-025c	पुरुमित्रो विकर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ॥
06-053-026a	एते समरदुर्धर्षाः सिंहतुल्यपराक्रमाः ।
06-053-026c	पाण्डवानामनीकानि बभञ्जुः स्म पुनः पुनः ॥
06-053-027a	तथैव भीमसेनोऽपि राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-053-027c	सात्यकिश्चेकितानश्च द्रौपदेयाश्च भारत ॥
06-053-028a	तावकांस्तव पुत्रांश्च सहितान्सर्वराजभिः ।
06-053-028c	द्रावयामासुराजौ ते त्रिदशा दानवानिव ॥
06-053-029a	तथा ते समरेऽन्योन्यं निघ्नन्तः क्षत्रियर्षभाः ।
06-053-029c	रक्तोक्षिता घोररूपा विरेजुर्दानवा इव ॥
06-053-030a	विनिर्जित्य रिपून्वीराः सेनयोरुभयोरपि ।
06-053-030c	व्यदृश्यन्त महामात्रा ग्रहा इव नभस्तले ॥
06-053-031a	ततो रथसहस्रेण पुत्रो दुर्योधनस्तव ।

06-053-031c	अभ्ययात्पाण्डवान्युद्धे राक्षसं च घटोत्कचम् ॥
06-053-032a	तथैव पाण्डवाः सर्वे महत्या सेनया सह ।
06-053-032c	द्रोणभीष्मौ रणे शूरौ प्रत्युद्ययुररिन्दमौ ॥
06-053-033a	किरीटी तु ययौ क्रुद्धः समर्थान्पार्थिवोत्तमान् ।
06-053-033c	आर्जुनिः सात्यकिश्चैव ययतुः सौबलं बलम् ॥
06-053-034a	ततः प्रववृते भूयः संग्रामो लोमहर्षणः ।
06-053-034c	तावकानां परेषां च समरे विजिगीषताम् ॥

06-054-001 संजय उवाच

06-054-001a	ततस्ते पार्थिवाः क्रुद्धाः फल्गुनं वीक्ष्य संयुगे ।
06-054-001c	रथैरनेकसाहस्रैः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-054-002a	अथैनं रथवृन्देन कोष्टकीकृत्य भारत ।
06-054-002c	शरैः सुबहुसाहस्रैः समन्तादभ्यवारयन् ॥
06-054-003a	शक्तीश्च विमलास्तीक्ष्णा गदाश्च परिघैः सह ।
06-054-003c	प्रासान्परश्वधांश्चैव मुद्गरान्मुसलानपि ॥
06-054-003e	चिक्षिपुः समरे क्रुद्धाः फल्गुनस्य रथं प्रति ॥
06-054-004a	शस्त्राणामथ तां वृष्टिं शलभानामिवायतिम् ।
06-054-004c	रुरोध सर्वतः पार्थः शरैः कनकभूषणैः ॥
06-054-005a	तत्र तल्लाघवं दृष्ट्वा बीभत्सोरतिमानुषम् ।
06-054-005c	देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥
06-054-005e	साधु साध्विति राजेन्द्र फल्गुनं प्रत्यपूजयन् ॥
06-054-006a	सात्यकिं चाभिमन्युं च महत्या सेनया सह ।
06-054-006c	गान्धाराः समरे शूरा रुरुधुः सहसौबलाः ॥
06-054-007a	तत्र सौबलकाः क्रुद्धा वाष्णोयस्य रथोत्तमम् ।
06-054-007c	तिलशश्चिच्छिदुः क्रोधाच्छस्त्रैर्नानाविधैर्युधि ॥
06-054-008a	सात्यकिस्तु रथं त्यक्त्वा वर्तमाने महाभये ।
06-054-008c	अभिमन्यो रथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥
06-054-009a	तावेकरथसंयुक्तौ सौबलेयस्य वाहिनीम् ।
06-054-009c	व्यधमेतां शितैस्तूर्णैः शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-054-010a	द्रोणभीष्मौ रणे यत्तौ धर्मराजस्य वाहिनीम् ।
06-054-010c	नाशयेतां शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ॥
06-054-011a	ततो धर्मसुतो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

06-054-011c	मिषतां सर्वसैन्यानां द्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥
06-054-012a	तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-054-012c	यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीत्सुदारुणम् ॥
06-054-013a	कुर्वाणौ तु महत्कर्म भीमसेनघटोत्कचौ ।
06-054-013c	दुर्योधनस्ततोऽभ्येत्य तावुभावभ्यवारयत् ॥
06-054-014a	तत्राद्भुतमपश्याम हैडिम्बस्य पराक्रमम् ।
06-054-014c	अतीत्य पितरं युद्धे यदयुध्यत भारत ॥
06-054-015a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धो दुर्योधनममर्षणम् ।
06-054-015c	हृद्यविध्यत्पृषत्केन प्रहसन्निव पाण्डवः ॥
06-054-016a	ततो दुर्योधनो राजा प्रहारवरमोहितः ।
06-054-016c	निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥
06-054-017a	तं विसंज्ञमथो ज्ञात्वा त्वरमाणोऽस्य सारथिः ।
06-054-017c	अपोवाह रणाद्राजंस्ततः सैन्यमभिद्यत ॥
06-054-018a	ततस्तां कौरवीं सेनां द्रवमाणां समन्ततः ।
06-054-018c	निघ्नन्भीमः शरैस्तीक्ष्णैरनुवव्राज पृष्ठतः ॥
06-054-019a	पार्षतश्च रथश्रेष्ठो धर्मपुत्रश्च पाण्डवः ।
06-054-019c	द्रोणस्य पश्यतः सैन्यं गाङ्गेयस्य च पश्यतः ॥
06-054-019e	जघ्नतुर्विशिखैस्तीक्ष्णैः परानीकविशातनैः ॥
06-054-020a	द्रवमाणं तु तत्सैन्यं तव पुत्रस्य संयुगे ।
06-054-020c	नाशक्नुतां वारयितुं भीष्मद्रोणौ महारथौ ॥
06-054-021a	वार्यमाणं हि भीष्मेण द्रोणेन च विशां पते ।
06-054-021c	विद्रवत्येव तत्सैन्यं पश्यतोर्द्रोणभीष्मयोः ॥
06-054-022a	ततो रथसहस्रेषु विद्रवत्सु ततस्ततः ।
06-054-022c	तावास्थितावेकरथं सौभद्रशिनिपुंगवौ ॥
06-054-022e	सौबलीं समरे सेनां शातयेतां समन्ततः ॥
06-054-023a	शुशुभाते तदा तौ तु शैनेयकुरुपुंगवौ ।
06-054-023c	अमावास्यां गतौ यद्वत्सोमसूर्यौ नभस्तले ॥
06-054-024a	अर्जुनस्तु ततः क्रुद्धस्तव सैन्यं विशां पते ।
06-054-024c	ववर्ष शरवर्षेण धाराभिरिव तोयदः ॥
06-054-025a	वध्यमानं ततस्तत्तु शरैः पार्थस्य संयुगे ।
06-054-025c	दुद्राव कौरवं सैन्यं विषादभयकम्पितम् ॥

06-054-026a	द्रवतस्तान्समालोक्य भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
06-054-026c	न्यवारयेतां संरब्धौ दुर्योधनहितैषिणौ ॥
06-054-027a	ततो दुर्योधनो राजा समाश्वस्य विशां पते ।
06-054-027c	न्यवर्तयत तत्सैन्यं द्रवमाणं समन्ततः ॥
06-054-028a	यत्र यत्र सुतं तुभ्यं यो यः पश्यति भारत ।
06-054-028c	तत्र तत्र न्यवर्तन्त क्षत्रियाणां महारथाः ॥
06-054-029a	तान्निवृत्तान्समीक्ष्यैव ततोऽन्येऽपीतरे जनाः ।
06-054-029c	अन्योन्यस्पर्धया राजैल्लज्जयान्येऽवतस्थिरे ॥
06-054-030a	पुनरावर्ततां तेषां वेग आसीद्विशां पते ।
06-054-030c	पूर्यतः सागरस्येव चन्द्रस्योदयनं प्रति ॥
06-054-031a	संनिवृत्तांस्ततस्तांस्तु दृष्ट्वा राजा सुयोधनः ।
06-054-031c	अब्रवीत्त्वरितो गत्वा भीष्मं शांतनवं वचः ॥
06-054-032a	पितामह निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि भारत ।
06-054-032c	नानुरूपमहं मन्ये त्वयि जीवति कौरव ॥
06-054-033a	द्रोणे चास्त्रविदां श्रेष्ठे सपुत्रे ससुहृज्जने ।
06-054-033c	कृपे चैव महेष्वासे द्रवतीयं वरूथिनी ॥
06-054-034a	न पाण्डवाः प्रतिबलास्तव राजन्कथंचन ।
06-054-034c	तथा द्रोणस्य संग्रामे द्रौणेश्चैव कृपस्य च ॥
06-054-035a	अनुग्राह्याः पाण्डुसुता नूनं तव पितामह ।
06-054-035c	यथेमां क्षमसे वीर वध्यमानां वरूथिनीम् ॥
06-054-036a	सोऽस्मि वाच्यस्त्वया राजन्पूर्वमेव समागमे ।
06-054-036c	न योत्स्ये पाण्डवान्संख्ये नापि पार्षतसात्यकी ॥
06-054-037a	श्रुत्वा तु वचनं तुभ्यमाचार्यस्य कृपस्य च ।
06-054-037c	कर्णेन सहितः कृत्यं चिन्तयानस्तदैव हि ॥
06-054-038a	यदि नाहं परित्याज्यो युवाभ्यामिह संयुगे ।
06-054-038c	विक्रमेणानुरूपेण युध्येतां पुरुषर्षभौ ॥
06-054-039a	एतच्छ्रुत्वा वचो भीष्मः प्रहसन्वै मुहुर्मुहुः ।
06-054-039c	अब्रवीत्तनयं तुभ्यं क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥
06-054-040a	बहुशो हि मया राजंस्तथ्यमुक्तं हितं वचः ।
06-054-040c	अजेयाः पाण्डवा युद्धे देवैरपि सवासवैः ॥
06-054-041a	यत्तु शक्यं मया कर्तुं वृद्धेनाद्य नृपोत्तम ।

- 06-054-041c करिष्यामि यथाशक्ति प्रेक्षेदानीं सबान्धवः ॥
 06-054-042a अद्य पाण्डुसुतान्सर्वान्सैन्यान्सह बन्धुभिः ।
 06-054-042c मिषतो वारयिष्यामि सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
 06-054-043a एवमुक्ते तु भीष्मेण पुत्रास्तव जनेश्वर ।
 06-054-043c दध्मुः शङ्खान्मुदा युक्ता भेरीश्च जघ्निरे भृशम् ॥
 06-054-044a पाण्डवापि ततो राजञ्श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
 06-054-044c दध्मुः शङ्खांश्च भेरीश्च मुरजांश्च व्यनादयन् ॥

06-055-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-055-001a प्रतिज्ञाते तु भीष्मेण तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ।
 06-055-001c क्रोधितो मम पुत्रेण दुःखितेन विशेषतः ॥
 06-055-002a भीष्मः किमकरोत्तत्र पाण्डवेयेषु संजय ।
 06-055-002c पितामहे वा पाञ्चालास्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

06-055-003 संजय उवाच

- 06-055-003a गतपूर्वाह्णभूयिष्ठे तस्मिन्नहनि भारत ।
 06-055-003c जयं प्राप्तेषु हृष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥
 06-055-004a सर्वधर्मविशेषज्ञः पिता देवव्रतस्तव ।
 06-055-004c अभ्ययाज्जवनैरश्वैः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
 06-055-004e महत्या सेनया गुप्तस्तव पुत्रैश्च सर्वशः ॥
 06-055-005a प्रावर्तत ततो युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 06-055-005c अस्माकं पाण्डवैः सार्धमनयात्तव भारत ॥
 06-055-006a धनुषां कूजतां तत्र तलानां चाभिहन्यताम् ।
 06-055-006c महान्समभवच्छब्दो गिरीणामिव दीर्यताम् ॥
 06-055-007a तिष्ठ स्थितोऽस्मि विद्ध्येनं निवर्तस्व स्थिरो भव ।
 06-055-007c स्थितोऽस्मि प्रहरस्वेति शब्दाः श्रूयन्त सर्वशः ॥
 06-055-008a काञ्चनेषु तनुत्रेषु किरीटेषु ध्वजेषु च ।
 06-055-008c शिलानामिव शैलेषु पतितानामभूत्स्वनः ॥
 06-055-009a पतितान्युत्तमाङ्गानि बाहवश्च विभूषिताः ।
 06-055-009c व्यचेष्टन्त महीं प्राप्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 06-055-010a हतोत्तमाङ्गाः केचित्तु तथैवोद्यतकार्मुकाः ।
 06-055-010c प्रगृहीतायुधाश्चापि तस्थुः पुरुषसत्तमाः ॥

06-055-011a	प्रावर्तत महावेगा नदी रुधिरवाहिनी ।
06-055-011c	मातङ्गाङ्गशिलारौद्रा मांसशोणितकर्दमा ॥
06-055-012a	वराश्चनरनागानां शरीरप्रभवा तदा ।
06-055-012c	परलोकार्णवमुखी गृध्रगोमायुमोदिनी ॥
06-055-013a	न दृष्टं न श्रुतं चापि युद्धमेतादृशं नृप ।
06-055-013c	यथा तव सुतानां च पाण्डवानां च भारत ॥
06-055-014a	नासीद्रथपथस्तत्र योधैर्युधि निपातितैः ।
06-055-014c	गजैश्च पतितैर्नीलैर्गिरिशृङ्गैरिवावृतम् ॥
06-055-015a	विकीर्णैः कवचैश्चित्रैर्ध्वजैश्छत्रैश्च मारिष ।
06-055-015c	शुशुभे तद्रणस्थानं शरदीव नभस्तलम् ॥
06-055-016a	विनिर्भिन्नाः शरैः केचिदन्तपीडाविकर्षिणः ।
06-055-016c	अभीताः समरे शत्रूनभ्यधावन्त दंशिताः ॥
06-055-017a	तात भ्रातः सखे बन्धो वयस्य मम मातुल ।
06-055-017c	मा मां परित्यजेत्यन्ये चुक्रुशुः पतिता रणे ॥
06-055-018a	आधावाभ्येहि मा गच्छ किं भीतोऽसि क्व यास्यसि ।
06-055-018c	स्थितोऽहं समरे मा भैरिति चान्ये विचुक्रुशुः ॥
06-055-019a	तत्र भीष्मः शांतनवो नित्यं मण्डलकार्मुकः ।
06-055-019c	मुमोच बाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥
06-055-020a	शरैरेकायनीकुर्वन्दिशः सर्वा यतव्रतः ।
06-055-020c	जघान पाण्डवरथानादिश्यादिश्य भारत ॥
06-055-021a	स नृत्यन्वै रथोपस्थे दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
06-055-021c	अलातचक्रवद्राजंस्तत्र तत्र स्म दृश्यते ॥
06-055-022a	तमेकं समरे शूरं पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
06-055-022c	अनेकशतसाहस्रं समपश्यन्त लाघवात् ॥
06-055-023a	मायाकृतात्मानमिव भीष्मं तत्र स्म मेनिरे ।
06-055-023c	पूर्वस्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्रतीच्यां ददृशुर्जनाः ॥
06-055-024a	उदीच्यां चैनमालोक्य दक्षिणस्यां पुनः प्रभो ।
06-055-024c	एवं स समरे वीरो गाङ्गेयः प्रत्यदृश्यत ॥
06-055-025a	न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति वीक्षितुम् ।
06-055-025c	विशिखानेव पश्यन्ति भीष्मचापच्युतान्बहून् ॥
06-055-026a	कुर्वाणं समरे कर्म सूदयानं च वाहिनीम् ।

06-055-026c	व्याक्रोशन्त रणे तत्र वीरा बहुविधं बहु ॥
06-055-026e	अमानुषेण रूपेण चरन्तं पितरं तव ॥
06-055-027a	शलभा इव राजानः पतन्ति विधिचोदिताः ।
06-055-027c	भीष्माग्निमभि संक्रुद्धं विनाशाय सहस्रशः ॥
06-055-028a	न हि मोघः शरः कश्चिदासीद्भीष्मस्य संयुगे ।
06-055-028c	नरनागाश्वकायेषु बहुत्वाल्लघुवेधिनः ॥
06-055-029a	भिनत्येकेन बाणेन सुमुक्तेन पतत्रिणा ।
06-055-029c	गजकङ्कटसंनाहं वज्रेणेवाचलोत्तमम् ॥
06-055-030a	द्वौ त्रीनपि गजारोहान्पिण्डितान्वर्मितानपि ।
06-055-030c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन निजघान पिता तव ॥
06-055-031a	यो यो भीष्मं नरव्याघ्रमभ्येति युधि कश्चन ।
06-055-031c	मुहूर्तदृष्टः स मया पातितो भुवि दृश्यते ॥
06-055-032a	एवं सा धर्मराजस्य वध्यमाना महाचमूः ।
06-055-032c	भीष्मेणातुलवीर्येण व्यशीर्यत सहस्रधा ॥
06-055-033a	प्रकीर्यत महासेना शरवर्षाभितापिता ।
06-055-033c	पश्यतो वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
06-055-034a	यतमानापि ते वीरा द्रवमाणान्महारथान् ।
06-055-034c	नाशक्नुवन्वारयितुं भीष्मबाणप्रपीडिताः ॥
06-055-035a	महेन्द्रसमवीर्येण वध्यमाना महाचमूः ।
06-055-035c	अभज्यत महाराज न च द्वौ सह धावतः ॥
06-055-036a	आविद्धनरनागाश्वं पतितध्वजकूबरम् ।
06-055-036c	अनीकं पाण्डुपुत्राणां हाहाभूतमचेतनम् ॥
06-055-037a	जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
06-055-037c	प्रियं सखायं चाक्रन्दे सखा दैवबलात्कृतः ॥
06-055-038a	विमुच्य कवचानन्ये पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
06-055-038c	प्रकीर्य केशान्धावन्तः प्रत्यदृश्यन्त भारत ॥
06-055-039a	तद्गोकुलमिवोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तरथयूथपम् ।
06-055-039c	ददृशे पाण्डुपुत्रस्य सैन्यमार्तस्वरं तदा ॥
06-055-040a	प्रभज्यमानं तत्सैन्यं दृष्ट्वा देवकिनन्दनः ।
06-055-040c	उवाच पार्थ बीभत्सुं निगृह्य रथमुत्तमम् ॥
06-055-041a	अयं स कालः संप्राप्तः पार्थ यः काङ्क्षितस्त्वया ।

06-055-041c	प्रहरास्मै नरव्याघ्र न चेन्मोहाद्विमुह्यसे ॥
06-055-042a	यत्त्वया कथितं वीर पुरा राज्ञां समागमे ।
06-055-042c	भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्य सैनिकान् ॥
06-055-043a	सानुबन्धान्हनिष्यामि ये मां योत्स्यन्ति संयुगे ।
06-055-043c	इति तत्कुरु कौन्तेय सत्यं वाक्यमरिंदम ॥
06-055-044a	बीभत्सो पश्य सैन्यं स्वं भज्यमानं समन्ततः ।
06-055-044c	द्रवतश्च महीपालान्सर्वान्यौधिष्ठिरे बले ॥
06-055-045a	दृष्ट्वा हि समरे भीष्मं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
06-055-045c	भयार्ताः संप्रणश्यन्ति सिंहं क्षुद्रमृगा इव ॥
06-055-046a	एवमुक्तः प्रत्युवाच वासुदेवं धनंजयः ।
06-055-046c	चोदयाश्चान्यतो भीष्मो विगाह्यैतद्वलार्णवम् ॥
06-055-047a	ततोऽश्वात्रजतप्रख्यांश्चोदयामास माधवः ।
06-055-047c	यतो भीष्मरथो राजन्दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिमानिव ॥
06-055-048a	ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
06-055-048c	दृष्ट्वा पार्थ महाबाहुं भीष्मायोद्यन्तमाहवे ॥
06-055-049a	ततो भीष्मः कुरुश्रेष्ठः सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
06-055-049c	धनंजयरथं तूर्णं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
06-055-050a	क्षणेन स रथस्तस्य सहयः सहसारथिः ।
06-055-050c	शरवर्षेण महता संछन्नो न प्रकाशते ॥
06-055-051a	वासुदेवस्त्वसंभ्रान्तो धैर्यमास्थाय सत्त्ववान् ।
06-055-051c	चोदयामास तानश्चान्वितुन्नान्भीष्मसायकैः ॥
06-055-052a	ततः पार्थो धनुर्गृह्य दिव्यं जलदनिस्वनम् ।
06-055-052c	पातयामास भीष्मस्य धनुश्छित्त्वा त्रिभिः शरैः ॥
06-055-053a	स च्छिन्नधन्वा कौरव्यः पुनरन्यन्महद्भुजः ।
06-055-053c	निमेषान्तरमात्रेण सज्यं चक्रे पिता तव ॥
06-055-054a	विचकर्ष ततो दोर्भ्यां धनुर्जलदनिस्वनम् ।
06-055-054c	अथास्य तदपि क्रुद्धश्चिच्छेद धनुरर्जुनः ॥
06-055-055a	तस्य तत्पूजयामास लाघवं शंतनोः सुतः ।
06-055-055c	साधु पार्थ महाबाहो साधु भो पाण्डुनन्दन ॥
06-055-056a	त्वय्येवैतद्युक्तरूपं महत्कर्म धनंजय ।
06-055-056c	प्रीतोऽस्मि सुदृढं पुत्र कुरु युद्धं मया सह ॥

06-055-057a	इति पार्थ प्रशस्याथ प्रगृह्यान्महद्भुः ।
06-055-057c	मुमोच समरे वीरः शरान्पार्थरथं प्रति ॥
06-055-058a	अदर्शयद्वासुदेवो हययाने परं बलम् ।
06-055-058c	मोघान्कुर्वज्जरांस्तस्य मण्डलान्यचरल्लघु ॥
06-055-059a	तथापि भीष्मः सुदृढं वासुदेवधनंजयौ ।
06-055-059c	विव्याध निशितैर्बाणैः सर्वगात्रेषु मारिष ॥
06-055-060a	शुशुभाते नरव्याघ्रौ तौ भीष्मशरविक्षतौ ।
06-055-060c	गोवृषाविव नर्दन्तौ विषाणोल्लिखिताङ्कितौ ॥
06-055-061a	पुनश्चापि सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-055-061c	कृष्णयोर्युधि संरब्धो भीष्मो व्यावारयद्दिशः ॥
06-055-062a	वाष्ण्यं च शरैस्तीक्ष्णैः कम्पयामास रोषितः ।
06-055-062c	मुहुरभ्युत्समयन्भीष्मः प्रहस्य स्वनवत्तदा ॥
06-055-063a	ततः कृष्णस्तु समरे दृष्ट्वा भीष्मपराक्रमम् ।
06-055-063c	संप्रेक्ष्य च महाबाहुः पार्थस्य मूढयुद्धताम् ॥
06-055-064a	भीष्मं च शरवर्षाणि सृजन्तमनिशं युधि ।
06-055-064c	प्रतपन्तमिवादित्यं मध्यमासाद्य सेनयोः ॥
06-055-065a	वरान्वरान्विनिघ्नन्तं पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् ।
06-055-065c	युगान्तमिव कुर्वाणं भीष्मं यौधिष्ठिरे बले ॥
06-055-066a	अमृष्यमाणो भगवान्केशवः परवीरहा ।
06-055-066c	अचिन्तयदमेयात्मा नास्ति यौधिष्ठिरं बलम् ॥
06-055-067a	एकाह्वा हि रणे भीष्मो नाशयेद्देवदानवान् ।
06-055-067c	किमु पाण्डुसुतान्युद्धे सबलान्सपदानुगान् ॥
06-055-068a	द्रवते च महत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
06-055-068c	एते च कौरवास्तूर्णं प्रभग्नान्दृश्य सोमकान् ॥
06-055-068e	आद्रवन्ति रणे हृष्टा हर्षयन्तः पितामहम् ॥
06-055-069a	सोऽहं भीष्मं निहन्यद्य पाण्डवार्थाय दंशितः ।
06-055-069c	भारमेतं विनेष्यामि पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
06-055-070a	अर्जुनोऽपि शरैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानो हि संयुगे ।
06-055-070c	कर्तव्यं नाभिजानाति रणे भीष्मस्य गौरवात् ॥
06-055-071a	तथा चिन्तयतस्तस्य भूय एव पितामहः ।
06-055-071c	प्रेषयामास संक्रुद्धः शरान्पार्थरथं प्रति ॥

06-055-072a	तेषां बहुत्वाद्धि भृशं शराणां; दिशोऽथ सर्वाः पिहिता बभूवुः ।
06-055-072c	न चान्तरिक्षं न दिशो न भूमिः; न भास्करोऽदृश्यत रश्मिमाली ॥
06-055-072e	ववुश्च वातास्तुमुलाः सधूमा; दिशश्च सर्वाः क्षुभिता बभूवुः ॥
06-055-073a	द्रोणो विकर्णोऽथ जयद्रथश्च; भूरिश्रवाः कृतवर्मा कृपश्च ।
06-055-073c	श्रुतायुरम्बष्ठपतिश्च राजा; विन्दानुविन्दौ च सुदक्षिणश्च ॥
06-055-074a	प्राच्याश्च सौवीरगणाश्च सर्वे; वसातयः क्षुद्रकमालवाश्च ।
06-055-074c	किरीटिनं त्वरमाणाभिसस्रुः; निर्देशगाः शांतनवस्य राज्ञः ॥
06-055-075a	तं वाजिपादातरथौघजालैः; रनेकसाहस्रशतैर्ददर्श ।
06-055-075c	किरीटिनं संपरिवार्यमाणं; शिनेर्नप्ता वारणयूथपैश्च ॥
06-055-076a	ततस्तु दृष्ट्वार्जुनवासुदेवौ; पदातिनागाश्चरथैः समन्तात् ।
06-055-076c	अभिद्रुतौ शस्त्रभृतां वरिष्ठौ; शिनिप्रवीरोऽभिससार तूर्णम् ॥
06-055-077a	स तान्यनीकानि महाधनुष्मा; जिनिप्रवीरः सहसाभिपत्य ।
06-055-077c	चकार साहाय्यमथार्जुनस्य; विष्णुर्यथा वृत्रनिषूदनस्य ॥
06-055-078a	विशीर्णनागाश्चरथध्वजौघं; भीष्मेण वित्रासितसर्वयोधम् ।
06-055-078c	युधिष्ठिरानीकमभिद्रवन्तं; प्रोवाच संदृश्य शिनिप्रवीरः ॥
06-055-079a	क्व क्षत्रिया यास्यथ नैष धर्मः; सतां पुरस्तात्कथितः पुराणैः ।
06-055-079c	मा स्वां प्रतिज्ञां जहत प्रवीराः; स्वं वीरधर्मं परिपालयध्वम् ॥
06-055-080a	तान्वासवानन्तरजो निशम्य; नरेन्द्रमुख्यान्द्रवतः समन्तात् ।
06-055-080c	पार्थस्य दृष्ट्वा मृदुयुद्धतां च; भीष्मं च संख्ये समुदीर्यमाणम् ॥
06-055-081a	अमृष्यमाणः स ततो महात्मा; यशस्विनं सर्वदशार्हभर्ता ।
06-055-081c	उवाच शैनेयमभिप्रशंस; नृदृष्ट्वा कुरूनापततः समन्तात् ॥
06-055-082a	ये यान्ति यान्त्वेव शिनिप्रवीर; येऽपि स्थिताः सात्वत तेऽपि यान्तु ।
06-055-082c	भीष्मं रथात्पश्य निपात्यमानं; द्रोणं च संख्ये सगणं मयाद्य ॥
06-055-083a	नासौ रथः सात्वत कौरवाणां; क्रुद्धस्य मुच्येत रणेऽद्य कश्चित् ।
06-055-083c	तस्मादहं गृह्य रथाङ्गमुग्रं; प्राणं हरिष्यामि महाव्रतस्य ॥
06-055-084a	निहत्य भीष्मं सगणं तथाजौ; द्रोणं च शैनेय रथप्रवीरम् ।
06-055-084c	प्रीतिं करिष्यामि धनंजयस्य; राज्ञश्च भीमस्य तथाश्विनोश्च ॥
06-055-085a	निहत्य सर्वान्धृतराष्ट्रपुत्रां; स्तत्पक्षिणो ये च नरेन्द्रमुख्याः ।
06-055-085c	राज्येन राजानमजातशत्रुं; संपादयिष्याम्यहमद्य हृष्टः ॥
06-055-086a	ततः सुनाभं वसुदेवपुत्रः; सूर्यप्रभं वज्रसमप्रभावम् ।
06-055-086c	क्षुरान्तमुद्यम्य भुजेन चक्रं; रथादवप्लुत्य विसृज्य वाहान् ॥

06-055-087a	संकम्पयन्तां चरणैर्महात्मा; वेगेन कृष्णः प्रससार भीष्मम् ।
06-055-087c	मदान्धमाजौ समुदीर्णदर्पः; सिंहो जिघांसन्निव वारणेन्द्रम् ॥
06-055-088a	सोऽभ्यद्रवद्भीष्ममनीकमध्ये; क्रुद्धो महेन्द्रावरजः प्रमाथी ।
06-055-088c	व्यालम्बिपीतान्तपटश्चकाशे; घनो यथा खेऽचिरभापिनद्धः ॥
06-055-089a	सुदर्शनं चास्य रराज शौरैःस्तच्चक्रपद्मं सुभुजोरुनालम् ।
06-055-089c	यथादिपद्मं तरुणार्कवर्णं; रराज नारायणनाभिजातम् ॥
06-055-090a	तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धं; क्षुरान्ततीक्ष्णाग्रसुजातपत्रम् ।
06-055-090c	तस्यैव देहोरुसरःप्ररूढं; रराज नारायणबाहुनालम् ॥
06-055-091a	तमात्तचक्रं प्रणदन्तमुच्चैः; क्रुद्धं महेन्द्रावरजं समीक्ष्य ।
06-055-091c	सर्वाणि भूतानि भृशं विनेदुः; क्षयं कुरूणामिति चिन्तयित्वा ॥
06-055-092a	स वासुदेवः प्रगृहीतचक्रः; संवर्तयिष्यन्निव जीवलोकम् ।
06-055-092c	अभ्युत्पतँल्लोकगुरुर्बभासे; भूतानि धक्ष्यन्निव कालवह्निः ॥
06-055-093a	तमापतन्तं प्रगृहीतचक्रं; समीक्ष्य देवं द्विपदां वरिष्ठम् ।
06-055-093c	असंभ्रमात्कार्मुकबाणपाणी; रथे स्थितः शांतनवोऽभ्युवाच ॥
06-055-094a	एह्येहि देवेश जगन्निवास; नमोऽस्तु ते शार्ङ्गगथाङ्गपाणे ।
06-055-094c	प्रसह्य मां पातय लोकनाथ; रथोत्तमाद्भूतशरण्य संख्ये ॥
06-055-095a	त्वया हतस्येह ममाद्य कृष्ण; श्रेयः परस्मिन्निह चैव लोके ।
06-055-095c	संभावितोऽस्म्यन्धकवृष्णिनाथ; लोकैस्त्रिभिर्वीर तवाभियानात् ॥
06-055-096a	रथादवप्लुत्य ततस्त्वरवा;न्यार्थोऽप्यनुद्रुत्य यदुप्रवीरम् ।
06-055-096c	जग्राह पीनोत्तमलम्बबाहुं; बाह्वोर्हरिं व्यायतपीनबाहुः ॥
06-055-097a	निगृह्यमाणश्च तदादिदेवो; भृशं सरोषः किल नाम योगी ।
06-055-097c	आदाय वेगेन जगाम विष्णुः;र्जिष्णुं महावात इवैकवृक्षम् ॥
06-055-098a	पार्थस्तु विष्टभ्य बलेन पादौ; भीष्मान्तिकं तूर्णमभिद्रवन्तम् ।
06-055-098c	बलान्निजग्राह किरीटमाली; पदेऽथ राजन्दशमे कथंचित् ॥
06-055-099a	अवस्थितं च प्रणिपत्य कृष्णं; प्रीतोऽर्जुनः काञ्चनचित्रमाली ।
06-055-099c	उवाच कोपं प्रतिसंहरेति; गतिर्भवान्केशव पाण्डवानाम् ॥
06-055-100a	न हास्यते कर्म यथाप्रतिज्ञं; पुत्रैः शपे केशव सोदरैश्च ।
06-055-100c	अन्तं करिष्यामि यथा कुरूणां; त्वयाहमिन्द्रानुज संप्रयुक्तः ॥
06-055-101a	ततः प्रतिज्ञां समयं च तस्मै; जनार्दनः प्रीतमना निशम्य ।
06-055-101c	स्थितः प्रिये कौरवसत्तमस्य; रथं सचक्रः पुनरारोह ॥
06-055-102a	स तानभीषून्पुनराददानः; प्रगृह्य शङ्खं द्विषतां निहन्ता ।

06-055-102c	विनादयामास ततो दिशश्च; स पाञ्चजन्यस्य रवेण शौरिः ॥
06-055-103a	व्याविद्धनिष्काङ्गदकुण्डलं तं; रजोविकीर्णाञ्चितपक्ष्मनेत्रम् ।
06-055-103c	विशुद्धदंष्ट्रं प्रगृहीतशङ्खं; विचक्रुशुः प्रेक्ष्य कुरुप्रवीराः ॥
06-055-104a	मृदङ्गभेरीपटहप्रणादा; नेमिस्वना दुन्दुभिनिस्वनाश्च ।
06-055-104c	ससिंहनादाश्च बभूवुरुग्राः; सर्वेष्वनीकेषु ततः कुरूणाम् ॥
06-055-105a	गाण्डीवघोषः स्तनयित्नुकल्पो; जगाम पार्थस्य नभो दिशश्च ।
06-055-105c	जग्मुश्च बाणा विमलाः प्रसन्नाः; सर्वा दिशः पाण्डवचापमुक्ताः ॥
06-055-106a	तं कौरवाणामधिपो बलेन; भीष्मेण भूरिश्रवसा च सार्धम् ।
06-055-106c	अभ्युद्ययावुद्यतबाणपाणिः; कक्षं दिधक्षन्निव धूमकेतुः ॥
06-055-107a	अथार्जुनाय प्रजहार भल्ला;न्भूरिश्रवाः सप्त सुवर्णपुङ्खान् ।
06-055-107c	दुर्योधनस्तोमरमुग्रवेगं; शल्यो गदां शांतनवश्च शक्तिम् ॥
06-055-108a	स सप्तभिः सप्त शरप्रवेका;न्सवार्य भूरिश्रवसा विसृष्टान् ।
06-055-108c	शितेन दुर्योधनबाहुमुक्तं; क्षुरेण तत्तोमरमुन्ममाथ ॥
06-055-109a	ततः शुभामापततीं स शक्तिं; विद्युत्प्रभां शांतनवेन मुक्ताम् ।
06-055-109c	गदां च मद्राधिपबाहुमुक्तां; द्वाभ्यां शराभ्यां निचकर्त वीरः ॥
06-055-110a	ततो भुजाभ्यां बलवद्विकृष्य; चित्रं धनुर्गाण्डिवमप्रमेयम् ।
06-055-110c	माहेन्द्रमस्त्रं विधिवत्सुघोरं; प्रादुश्चकाराद्भुतमन्तरिक्षे ॥
06-055-111a	तेनोत्तमास्त्रेण ततो महात्मा; सर्वाण्यनीकानि महाधनुष्मान् ।
06-055-111c	शरौघजालैर्विमलाग्निवर्णैः; निवारयामास किरीटमाली ॥
06-055-112a	शिलीमुखाः पार्थधनुःप्रमुक्ता; रथान्ध्वजाग्राणि धनूषि बाहून् ।
06-055-112c	निकृत्य देहान्विविशुः परेषां; नरेन्द्रनागेन्द्रतुरंगमाणाम् ॥
06-055-113a	ततो दिशश्चानुदिशश्च पार्थः; शरैः सुधारैर्निशितैर्वितत्य ।
06-055-113c	गाण्डीवशब्देन मनांसि तेषां; किरीटमाली व्यथयां चकार ॥
06-055-114a	तस्मिंस्तथा घोरतमे प्रवृत्ते; शङ्खस्वना दुन्दुभिनिस्वनाश्च ।
06-055-114c	अन्तर्हिता गाण्डिवनिस्वनेन; भभूवुरुग्राश्च रणप्रणादाः ॥
06-055-115a	गाण्डीवशब्दं तमथो विदित्वा; विराटराजप्रमुखा नृवीराः ।
06-055-115c	पाञ्चालराजो द्रुपदश्च वीरः; स्तं देशमाजग्मुर्दीनसत्त्वाः ॥
06-055-116a	सर्वाणि सैन्यानि तु तावकानि; यतो यतो गाण्डिवजः प्रणादः ।
06-055-116c	ततस्ततः संनतिमेव जग्मुः; न तं प्रतीपोऽभिससार कश्चित् ॥
06-055-117a	तस्मिन्सुघोरे नृपसंप्रहारे; हताः प्रवीराः सरथाः ससूताः ।
06-055-117c	गजाश्च नाराचनिपाततप्ता; महापताकाः शुभरुक्मकक्ष्याः ॥

06-055-118a	परीतसत्त्वाः सहसा निपेतुः; किरीटिना भिन्नतनुत्रकायाः ।
06-055-118c	दृढाहताः पत्रिभिरुग्रवेगैः; पार्थेन भल्लैर्निशितैः शिताग्रैः ॥
06-055-119a	निकृत्तयन्त्रा निहतेन्द्रकीला; ध्वजा महान्तो ध्वजिनीमुखेषु ।
06-055-119c	पदातिसंघाश्च रथाश्च संख्ये; हयाश्च नागाश्च धनंजयेन ॥
06-055-120a	बाणाहतास्तूर्णमपेतसत्त्वा; विष्टभ्य गात्राणि निपेतुरुर्व्याम् ।
06-055-120c	ऐन्द्रेण तेनास्त्रवरेण राजः; न्महाहवे भिन्नतनुत्रदेहाः ॥
06-055-121a	ततः शरौघैर्निशितैः किरीटिना; नृदेहशस्त्रक्षतलोहितोदा ।
06-055-121c	नदी सुघोरा नरदेहफेना; प्रवर्तिता तत्र रणाजिरे वै ॥
06-055-122a	वेगेन सातीव पृथुप्रवाहा; प्रसुस्रुता भैरवारावरूपा ।
06-055-122c	परेतनागाश्चशरीररोधा; नरान्त्रमज्जाभृतमांसपङ्का ॥
06-055-123a	प्रभूतरक्षोगणभूतसेविता; शिरःकपालाकुलकेशशाद्वला ।
06-055-123c	शरीरसंघातसहस्रवाहिनी; विशीर्णनानाकवचोर्मिसंकुला ॥
06-055-124a	नराश्चनागास्थिनिकृत्तशर्करा; विनाशपातालवती भयावहा ।
06-055-124c	तां कङ्कमालावृतगृध्रकह्वैः; क्रव्यादसंघैश्च तरक्षुभिश्च ॥
06-055-125a	उपेतकूलां ददृशुः समन्ताः; त्क्रूरां महावैतरणीप्रकाशाम् ।
06-055-125c	प्रवर्तितामर्जुनबाणसंघैः; मेदोवसासृक्प्रवहां सुभीमाम् ॥
06-055-126a	ते चेदिपाञ्चालकरूषमत्स्याः; पार्थाश्च सर्वे सहिताः प्रणेदुः ।
06-055-126c	वित्रास्य सेनां ध्वजिनीपतीनां; सिंहो मृगाणामिव यूथसंघान् ॥
06-055-126e	विनेदतुस्तावतिहर्षयुक्तौ; गाण्डीवधन्वा च जनार्दनश्च ॥
06-055-127a	ततो रविं संहतरश्मिजालं; दृष्ट्वा भृशं शस्त्रपरिक्षताङ्गाः ।
06-055-127c	तदैन्द्रमस्त्रं विततं सुघोरः; मसह्यमुद्रीक्ष्य युगान्तकल्पम् ॥
06-055-128a	अथापयानं कुरवः सभीष्माः; सद्रोणदुर्योधनबाह्लिकाश्च ।
06-055-128c	चक्रुर्निशां संधिगतां समीक्ष्य; विभावसोलोहितराजियुक्ताम् ॥
06-055-129a	अवाप्य कीर्तिं च यशश्च लोके; विजित्य शत्रूंश्च धनंजयोऽपि ।
06-055-129c	ययौ नरेन्द्रैः सह सोदैरैश्च; समाप्तकर्मा शिबिरं निशायाम् ॥
06-055-129e	ततः प्रजज्ञे तुमुलः कुरूणां; निशामुखे घोरतरः प्रणादः ॥
06-055-130a	रणे रथानामयुतं निहत्य; हता गजाः सप्तशतार्जुनेन ।
06-055-130c	प्राच्याश्च सौवीरगणाश्च सर्वे; निपातिताः क्षुद्रकमालवाश्च ॥
06-055-130e	महत्कृतं कर्म धनंजयेन; कर्तुं यथा नार्हति कश्चिदन्यः ॥
06-055-131a	श्रुतायुरम्बष्ठपतिश्च राजा; तथैव दुर्मर्षणचित्रसेनौ ।
06-055-131c	द्रोणः कृपः सैन्धवबाह्लिकौ च; भूरिश्रवाः शल्यशलौ च राजन् ॥

06-055-131e स्वबाहुवीर्येण जिताः सभीष्माः; किरीटिना लोकमहारथेन ॥
 06-055-132a इति ब्रुवन्तः शिबिराणि जग्मुः; सर्वे गणा भारत ये त्वदीयाः ।
 06-055-132c उल्कासहस्रैश्च सुसंप्रदीप्तैः; विभ्राजमानैश्च तथा प्रदीपैः ॥
 06-055-132e किरीटिवित्रासितसर्वयोधा; चक्रे निवेशं ध्वजिनी कुरूणाम् ॥

06-056-001 संजय उवाच

06-056-001a व्युष्टां निशां भारत भारताना; मनीकिनीनां प्रमुखे महात्मा ।
 06-056-001c ययौ सपत्नान्प्रति जातकोपो; वृतः समग्रेण बलेन भीष्मः ॥
 06-056-002a तं द्रोणदुर्योधनबाह्लिकाश्च; तथैव दुर्मर्षणचित्रसेनौ ।
 06-056-002c जयद्रथश्चातिबलो बलौघैः; नृपास्तथान्येऽनुययुः समन्तात् ॥
 06-056-003a स तैर्महद्भिश्च महारथैश्च; तेजस्विभिर्वीर्यवद्भिश्च राजन् ।
 06-056-003c रराज राजोत्तम राजमुख्यैः; वृतः स देवैरिव वज्रपाणिः ॥
 06-056-004a तस्मिन्ननीकप्रमुखे विषक्ता; दोधूयमानाश्च महापताकाः ।
 06-056-004c सुरक्तपीतासितपाण्डुराभा; महागजस्कन्धगता विरेजुः ॥
 06-056-005a सा वाहिनी शांतनवेन राज्ञा; महारथैर्वारणवाजिभिश्च ।
 06-056-005c बभौ सविद्युत्स्तनयित्नुकल्पा; जलागमे द्यौरिव जातमेघा ॥
 06-056-006a ततो रणायाभिमुखी प्रयाता; प्रत्यर्जुनं शांतनवाभिगुप्ता ।
 06-056-006c सेना महोग्रा सहसा कुरूणां; वेगो यथा भीम इवापगायाः ॥
 06-056-007a तं व्यालनानाविधगूढसारं; गजाश्चपादातरथौघपक्षम् ।
 06-056-007c व्यूहं महामेघसमं महात्मा; ददर्श दूरात्कपिराजकेतुः ॥
 06-056-008a स निर्ययौ केतुमता रथेन; नरर्षभः श्वेतहयेन वीरः ।
 06-056-008c वरूथिना सैन्यमुखे महात्मा; वधे धृतः सर्वसपत्नयूनाम् ॥
 06-056-009a सूपस्करं सोत्तरबन्धुरेषं; यत्तं यदूनामृषभेण संख्ये ।
 06-056-009c कपिध्वजं प्रेक्ष्य विषेदुराजौ; सहैव पुत्रैस्तव कौरवेयाः ॥
 06-056-010a प्रकर्षता गुप्तमुदायुधेन; किरीटिना लोकमहारथेन ।
 06-056-010c तं व्यूहराजं ददृशुस्त्वदीया; श्वतुश्चतुर्व्यालसहस्रकीर्णम् ॥
 06-056-011a यथा हि पूर्वेऽहनि धर्मराज्ञा; व्यूहः कृतः कौरवनन्दनेन ।
 06-056-011c तथा तथोद्देशमुपेत्य तस्थुः; पाञ्चालमुख्यैः सह चेदिमुख्याः ॥
 06-056-012a ततो महावेगसमाहतानि; भेरीसहस्राणि विनेदुराजौ ।
 06-056-012c शङ्खस्वना दुन्दुभिनिस्वनाश्च; सर्वेष्वनीकेषु ससिंहनादाः ॥
 06-056-013a ततः सबाणानि महास्वनानि; विस्फार्यमाणानि धनूषि वीरैः ।
 06-056-013c क्षणेन भेरीपणवप्रणादा; नन्तर्दधुः शङ्खमहास्वनाश्च ॥

06-056-014a	तच्छङ्खशब्दावृतमन्तरिक्ष;मुद्धूतभौमद्रुतरेणुजालम् ।
06-056-014c	महावितानावततप्रकाश;मालोक्य वीराः सहसाभिपेतुः ॥
06-056-015a	रथी रथेनाभिहतः ससूतः; पपात साश्वः सरथः सकेतुः ।
06-056-015c	गजो गजेनाभिहतः पपात; पदातिना चाभिहतः पदातिः ॥
06-056-016a	आवर्तमानान्यभिवर्तमानैर्बाणैः क्षतान्यद्भुतदर्शनानि ।
06-056-016c	प्रासैश्च खड्गैश्च समाहतानि; सदश्ववृन्दानि सदश्ववृन्दैः ॥
06-056-017a	सुवर्णतारागणभूषितानि; शरावराणि प्रहितानि वीरैः ।
06-056-017c	विदार्यमाणानि परश्वधैश्च; प्रासैश्च खड्गैश्च निपेतुरुर्व्याम् ॥
06-056-018a	गजैर्विषाणैर्वरहस्तरुणाः; केचित्ससूता रथिनः प्रपेतुः ।
06-056-018c	गजर्षभाश्चापि रथर्षभेण; निपेतिरे बाणहताः पृथिव्याम् ॥
06-056-019a	गजौघवेगोद्धतसादितानां; श्रुत्वा निषेदुर्वसुधां मनुष्याः ।
06-056-019c	आर्तस्वरं सादिपदातियूनां; विषाणगात्रावरताडितानाम् ॥
06-056-020a	संभ्रान्तनागाश्वरथे प्रसूते; महाभये सादिपदातियूनाम् ।
06-056-020c	महारथैः संपरिवार्यमाणं; ददर्श भीष्मः कपिराजकेतुम् ॥
06-056-021a	तं पञ्चतालोच्छ्रिततालकेतुः; सदश्ववेगोद्धतवीर्ययातः ।
06-056-021c	महास्त्रबाणाशनिदीप्तमार्गं; किरीटिनं शांतनवोऽभ्यधावत् ॥
06-056-022a	तथैव शक्रप्रतिमानकल्प;मिन्द्रात्मजं द्रोणमुखाभिसस्रुः ।
06-056-022c	कृपश्च शल्यश्च विविंशतिश्च; दुर्योधनः सौमदत्तिश्च राजन् ॥
06-056-023a	ततो रथानीकमुखादुपेत्य; सर्वास्त्रवित्काञ्चनचित्रवर्मा ।
06-056-023c	जवेन शूरोऽभिससार सर्वा;स्तथार्जुनस्यात्र सुतोऽभिमन्युः ॥
06-056-024a	तेषां महास्त्राणि महारथाना;मसक्तकर्मा विनिहत्य कार्ष्णिः ।
06-056-024c	बभौ महामन्त्रहुतार्चिमाली; सदोगतः सन्भगवानिवाग्निः ॥
06-056-025a	ततः स तूर्णं रुधिरोदफेनां; कृत्वा नदीं वैशसने रिपूणाम् ।
06-056-025c	जगाम सौभद्रमतीत्य भीष्मो; महारथं पार्थमदीनसत्त्वः ॥
06-056-026a	ततः प्रहस्याद्भुतदर्शनेन; गाण्डीवनिर्हादमहास्वनेन ।
06-056-026c	विपाठजालेन महास्त्रजालं; विनाशयामास किरीटमाली ॥
06-056-027a	तमुत्तमं सर्वधनुर्धराणा;मसक्तकर्मा कपिराजकेतुः ।
06-056-027c	भीष्मं महात्माभिववर्ष तूर्णं; शरौघजालैर्विमलैश्च भल्लैः ॥
06-056-028a	एवंविधं कार्मुकभीमनाद;मदीनवत्सत्पुरुषोत्तमाभ्याम् ।
06-056-028c	ददर्श लोकः कुरुसृञ्जयाश्च; तद्द्वैरथं भीष्मधनंजयाभ्याम् ॥

06-057-001 संजय उवाच

06-057-001a	द्रौणिर्भूरिश्रवाः शल्यश्चित्रसेनश्च मारिष ।
06-057-001c	पुत्रः सांयमनेश्चैव सौभद्रं समयोधयन् ॥
06-057-002a	संसक्तमतितेजोभिस्तमेकं ददृशुर्जनाः ।
06-057-002c	पञ्चभिर्मनुजव्याघ्रैर्गजैः सिंहशिशुं यथा ॥
06-057-003a	नाभिलक्ष्यतया कश्चिन्न शौर्ये न पराक्रमे ।
06-057-003c	बभूव सदृशः कार्णोर्नास्त्रे नापि च लाघवे ॥
06-057-004a	तथा तमात्मजं युद्धे विक्रमन्तमरिदमम् ।
06-057-004c	दृष्ट्वा पार्थो रणे यत्तः सिंहनादमथोऽनदत् ॥
06-057-005a	पीडयानं च तत्सैन्यं पौत्रं तव विशां पते ।
06-057-005c	दृष्ट्वा त्वदीया राजेन्द्र समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-057-006a	ध्वजिनीं धार्तराष्ट्राणां दीनशत्रुरदीनवत् ।
06-057-006c	प्रत्युद्ययौ स सौभद्रस्तेजसा च बलेन च ॥
06-057-007a	तस्य लाघवमार्गस्थमादित्यसदृशप्रभम् ।
06-057-007c	व्यदृश्यत महच्चापं समरे युध्यतः परैः ॥
06-057-008a	स द्रौणिमिषुणैकेन विद्ध्वा शल्यं च पञ्चभिः ।
06-057-008c	ध्वजं सांयमनेश्चापि सोऽष्टाभिरपवर्जयत् ॥
06-057-009a	रुक्मदण्डां महाशक्तिं प्रेषितां सौमदत्तिना ।
06-057-009c	शितेनोरगसंकाशां पत्रिणा विजहार ताम् ॥
06-057-010a	शल्यस्य च महाघोरानस्यतः शतशः शरान् ।
06-057-010c	निवार्यार्जुनदायादो जघान समरे हयान् ॥
06-057-011a	भूरिश्रवाश्च शल्यश्च द्रौणिः सांयमनिः शलः ।
06-057-011c	नाभ्यवर्तन्त संरब्धाः कार्णोर्बाहुबलाश्रयात् ॥
06-057-012a	ततस्त्रिगर्ता राजेन्द्र मद्राश्च सह केकयैः ।
06-057-012c	पञ्चत्रिंशतिसाहस्रास्तव पुत्रेण चोदिताः ॥
06-057-013a	धनुर्वेदविदो मुख्या अजेयाः शत्रुभिर्युधि ।
06-057-013c	सहपुत्रं जिघांसन्तं परिवव्रुः किरीटिनम् ॥
06-057-014a	तौ तु तत्र पितापुत्रौ परिक्षिप्तौ रथर्षभौ ।
06-057-014c	ददर्श राजन्पाञ्चाल्यः सेनापतिरमित्रजित् ॥
06-057-015a	स वारणरथौघानां सहस्रैर्बहुभिर्वृतः ।
06-057-015c	वाजिभिः पत्तिभिश्चैव वृतः शतसहस्रशः ॥
06-057-016a	धनुर्विस्फार्य संक्रुद्धश्चोदयित्वा वरूथिनीम् ।

06-057-016c	ययौ तन्मद्रकानीकं केकयांश्च परंतपः ॥
06-057-017a	तेन कीर्तिमता गुप्तमनीकं दृढधन्वना ।
06-057-017c	प्रयुक्तरथनागाश्वं योत्स्यमानमशोभत ॥
06-057-018a	सोऽर्जुनं प्रमुखे यान्तं पाञ्चाल्यः कुरुनन्दन ।
06-057-018c	त्रिभिः शारद्वतं बाणैर्जत्रुदेशे समर्पयत् ॥
06-057-019a	ततः स मद्रकान्हत्वा दशभिर्दशभिः शरैः ।
06-057-019c	हृष्ट एको जघानाश्वं भल्लेन कृतवर्मणः ॥
06-057-020a	दमनं चापि दायादं पौरवस्य महात्मनः ।
06-057-020c	जघान विपुलाग्रेण नाराचेन परंतपः ॥
06-057-021a	ततः सांयमनेः पुत्रः पाञ्चाल्यं युद्धदुर्मदम् ।
06-057-021c	अविध्यत्त्रिंशता बाणैर्दशभिश्चास्य सारथिम् ॥
06-057-022a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
06-057-022c	भल्लेन भृशतीक्ष्णेन निचकर्तास्य कार्मुकम् ॥
06-057-023a	अथैनं पञ्चविंशत्या क्षिप्रमेव समर्पयत् ।
06-057-023c	अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौ तौ पार्ष्णिसारथी ॥
06-057-024a	स हताश्वे रथे तिष्ठन्ददर्श भरतर्षभ ।
06-057-024c	पुत्रः सांयमनेः पुत्रं पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ॥
06-057-025a	स संगृह्य महाघोरं निस्त्रिंशवरमायसम् ।
06-057-025c	पदातिस्तूर्णमभ्यर्छद्रथस्थं द्रुपदात्मजम् ॥
06-057-026a	तं महौघमिवायान्तं खात्पतन्तमिवोरगम् ।
06-057-026c	भ्रान्तावरणनिस्त्रिंशं कालोत्सृष्टमिवान्तकम् ॥
06-057-027a	दीप्यन्तमिव शस्त्रार्च्या मत्तवारणविक्रमम् ।
06-057-027c	अपश्यन्पाण्डवास्तत्र धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-057-028a	तस्य पाञ्चालपुत्रस्तु प्रतीपमभिधावतः ।
06-057-028c	शितनिस्त्रिंशहस्तस्य शरावरणधारिणः ॥
06-057-029a	बाणवेगमतीतस्य रथाभ्याशमुपेयुषः ।
06-057-029c	त्वरन्सेनापतिः क्रुद्धो बिभेद गदया शिरः ॥
06-057-030a	तस्य राजन्सनिस्त्रिंशं सुप्रभं च शरावरम् ।
06-057-030c	हतस्य पततो हस्ताद्वेगेन न्यपतद्भुवि ॥
06-057-031a	तं निहत्य गदाग्रेण लेभे स परमं यशः ।
06-057-031c	पुत्रः पाञ्चालराजस्य महात्मा भीमविक्रमः ॥

06-057-032a	तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महारथे ।
06-057-032c	हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ॥
06-057-033a	ततः सांयमनिः क्रुद्धो दृष्ट्वा निहतमात्मजम् ।
06-057-033c	अभिदुद्राव वेगेन पाञ्चाल्यं युद्धदुर्मदम् ॥
06-057-034a	तौ तत्र समरे वीरौ समेतौ रथिनां वरौ ।
06-057-034c	ददृशुः सर्वराजानः कुरवः पाण्डवास्तथा ॥
06-057-035a	ततः सांयमनिः क्रुद्धः पार्षतं परवीरहा ।
06-057-035c	आजघान त्रिभिर्बाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
06-057-036a	तथैव पार्षतं शूरं शल्यः समितिशोभनः ।
06-057-036c	आजघानोरसि क्रुद्धस्ततो युद्धमवर्तत ॥

06-058-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-058-001a	दैवमेव परं मन्ये पौरुषादपि संजय ।
06-058-001c	यत्सैन्यं मम पुत्रस्य पाण्डुसैन्येन वध्यते ॥
06-058-002a	नित्यं हि मामकांस्तात हतानेव हि शंससि ।
06-058-002c	अव्यग्रांश्च प्रहृष्टांश्च नित्यं शंससि पाण्डवान् ॥
06-058-003a	हीनान्पुरुषकारेण मामकानद्य संजय ।
06-058-003c	पतितान्पात्यमानांश्च हतानेव च शंससि ॥
06-058-004a	युध्यमानान्यथाशक्ति घटमानाञ्जयं प्रति ।
06-058-004c	पाण्डवा विजयन्त्येव जीयन्ते चैव मामकाः ॥
06-058-005a	सोऽहं तीव्राणि दुःखानि दुर्योधनकृतानि च ।
06-058-005c	अश्रौषं सततं तात दुःसहानि बहूनि च ॥
06-058-006a	तमुपायं न पश्यामि जीयेरन्येन पाण्डवाः ।
06-058-006c	मामका वा जयं युद्धे प्राप्नुयुर्येन संजय ॥

06-058-007 संजय उवाच

06-058-007a	क्षयं मनुष्यदेहानां गजवाजिरथक्षयम् ।
06-058-007c	शृणु राजन्स्थिरो भूत्वा तवैवापनयो महान् ॥
06-058-008a	धृष्टद्युम्नस्तु शल्येन पीडितो नवभिः शरैः ।
06-058-008c	पीडयामास संक्रुद्धो मद्राधिपतिमायसैः ॥
06-058-009a	तत्राद्भुतमपश्याम पार्षतस्य पराक्रमम् ।
06-058-009c	न्यवारयत यत्तूर्णं शल्यं समितिशोभनम् ॥

06-058-010a	नान्तरं ददृशे कश्चित्तयोः संरब्धयो रणे ।
06-058-010c	मुहूर्तमिव तद्युद्धं तयोः सममिवाभवत् ॥
06-058-011a	ततः शल्यो महाराज धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
06-058-011c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ॥
06-058-012a	अथैनं शरवर्षेण छादयामास भारत ।
06-058-012c	गिरिं जलागमे यद्वज्जलदा जलधारिणः ॥
06-058-013a	अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो धृष्टद्युम्ने निपीडिते ।
06-058-013c	अभिदुद्राव वेगेन मद्वराजरथं प्रति ॥
06-058-014a	ततो मद्राधिपरथं कार्ष्णिः प्राप्यातिकोपनः ।
06-058-014c	आर्तायनिममेयात्मा विव्याध विशिखैस्त्रिभिः ॥
06-058-015a	ततस्तु तावका राजन्परीप्सन्तोऽऽर्जुनिं रणे ।
06-058-015c	मद्वराजरथं तूर्णं परिवार्यावतस्थिरे ॥
06-058-016a	दुर्योधनो विकर्णश्च दुःशासनविविंशती ।
06-058-016c	दुर्मर्षणो दुःसहश्च चित्रसेनश्च दुर्मुखः ॥
06-058-017a	सत्यव्रतश्च भद्रं ते पुरुमित्रश्च भारत ।
06-058-017c	एते मद्राधिपरथं पालयन्तः स्थिता रणे ॥
06-058-018a	तान्भीमसेनः संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-058-018c	द्रौपदेयाभिमन्युश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
06-058-019a	नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो विशां पते ।
06-058-019c	अभ्यवर्तन्त संहृष्टाः परस्परवधैषिणः ॥
06-058-019e	ते वै समीयुः संग्रामे राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
06-058-020a	तस्मिन्दाशरथे युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
06-058-020c	तावकानां परेषां च प्रेक्षका रथिनोऽभवन् ॥
06-058-021a	शस्त्राण्यनेकरूपाणि विसृजन्तो महारथाः ।
06-058-021c	अन्योन्यमभिनर्दन्तः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
06-058-022a	ते यत्ता जातसंरम्भाः सर्वेऽन्योन्यं जिघांसवः ।
06-058-022c	महास्त्राणि विमुञ्चन्तः समापेतुरमर्षणाः ॥
06-058-023a	दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नं महारणे ।
06-058-023c	विव्याध निशितैर्बाणैश्चतुर्भिस्त्वरितो भृशम् ॥
06-058-024a	दुर्मर्षणश्च विंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
06-058-024c	दुर्मुखो नवभिर्बाणैर्दुःसहश्चापि सप्तभिः ॥

06-058-024e	विविंशतिः पञ्चभिश्च त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥
06-058-025a	तान्प्रत्यविध्यद्राजेन्द्र पार्षतः शत्रुतापनः ।
06-058-025c	एकैकं पञ्चविंशत्या दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
06-058-026a	सत्यव्रतं तु समरे पुरुमित्रं च भारत ।
06-058-026c	अभिमन्युरविध्यत्तौ दशभिर्दशभिः शरैः ॥
06-058-027a	माद्रीपुत्रौ तु समरे मातुलं मातृनन्दनौ ।
06-058-027c	छादयेतां शरव्रातैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-058-028a	ततः शल्यो महाराज स्वस्त्रीयौ रथिनां वरौ ।
06-058-028c	शरैर्बहुभिरानर्घत्कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥
06-058-028e	छाद्यमानौ ततस्तौ तु माद्रीपुत्रौ न चेलतुः ॥
06-058-029a	अथ दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।
06-058-029c	विधित्सुः कलहस्यान्तं गदां जग्राह पाण्डवः ॥
06-058-030a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
06-058-030c	भीमसेनं महाबाहुं पुत्रास्ते प्राद्रवन्भयात् ॥
06-058-031a	दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो मागधं समचोदयत् ।
06-058-031c	अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥
06-058-031e	मागधं पुरतः कृत्वा भीमसेनं समभ्ययात् ॥
06-058-032a	आपतन्तं च तं दृष्ट्वा गजानीकं वृकोदरः ।
06-058-032c	गदापाणिरवारोहद्रथात्सिंह इवोन्नदन् ॥
06-058-033a	अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
06-058-033c	अभ्यधावद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः ॥
06-058-034a	स गजान्गदया निघ्नन्व्यचरत्समरे बली ।
06-058-034c	भीमसेनो महाबाहुः सवज्र इव वासवः ॥
06-058-035a	तस्य नादेन महता मनोहृदयकम्पिना ।
06-058-035c	व्यत्यचेष्टन्त संहत्य गजा भीमस्य नर्दतः ॥
06-058-036a	ततस्तु द्रौपदीपुत्राः सौभद्रश्च महारथः ।
06-058-036c	नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-058-037a	पृष्ठं भीमस्य रक्षन्तः शरवर्षेण वारणान् ।
06-058-037c	अभ्यधावन्त वर्षन्तो मेघा इव गिरीन्यथा ॥
06-058-038a	क्षुरैः क्षुरप्रैर्भल्लैश्च पीतैरञ्जलिकैरपि ।
06-058-038c	पातयन्तोत्तमाङ्गानि पाण्डवा गजयोधिनाम् ॥

06-058-039a	शिरोभिः प्रपतद्भिश्च बाहुभिश्च विभूषितैः ।
06-058-039c	अश्मवृष्टिरिवाभाति पाणिभिश्च सहाङ्कुशैः ॥
06-058-040a	हतोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः ।
06-058-040c	अदृश्यन्ताचलाग्रेषु द्रुमा भग्नशिखा इव ॥
06-058-041a	धृष्टद्युम्नहतानन्यानपश्याम महागजान् ।
06-058-041c	पतितान्पात्यमानांश्च पार्षतेन महात्मना ॥
06-058-042a	मागधोऽथ महीपालो गजमैरावतोपमम् ।
06-058-042c	प्रेषयामास समरे सौभद्रस्य रथं प्रति ॥
06-058-043a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य मागधस्य गजोत्तमम् ।
06-058-043c	जघानैकेषुणा वीरः सौभद्रः परवीरहा ॥
06-058-044a	तस्यावर्जितनागस्य कार्ष्णिः परपुरंजयः ।
06-058-044c	राज्ञो रजतपुङ्खेन भल्लेनापहरच्छिरः ॥
06-058-045a	विगाह्य तद्रजानीकं भीमसेनोऽपि पाण्डवः ।
06-058-045c	व्यचरत्समरे मृद्रनाजानिन्द्रो गिरीनिव ॥
06-058-046a	एकप्रहाराभिहतान्भीमसेनेन कुञ्जरान् ।
06-058-046c	अपश्याम रणे तस्मिन्गिरीन्वज्रहतानिव ॥
06-058-047a	भग्नदन्तान्भग्नकटान्भग्नसक्थांश्च वारणान् ।
06-058-047c	भग्नपृष्ठान्भग्नकुम्भान्निहतान्पर्वतोपमान् ॥
06-058-048a	नदतः सीदतश्चान्यान्विमुखान्समरे गजान् ।
06-058-048c	विमूत्रान्भग्नसंविग्नांस्तथा विशकृतोऽपरान् ॥
06-058-049a	भीमसेनस्य मार्गेषु गतासून्पर्वतोपमान् ।
06-058-049c	अपश्याम हतान्नागान्निष्टनन्तस्तथापरे ॥
06-058-050a	वमन्तो रुधिरं चान्ये भिन्नकुम्भा महागजाः ।
06-058-050c	विह्वलन्तो गता भूमिं शैला इव धरातले ॥
06-058-051a	मेदोरुधिरदिग्धाङ्गो वसामज्जासमुक्षितः ।
06-058-051c	व्यचरत्समरे भीमो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
06-058-052a	गजानां रुधिराक्तां तां गदां बिभ्रद्वृकोदरः ।
06-058-052c	घोरः प्रतिभयश्चासीत्पिनाकीव पिनाकधृक् ॥
06-058-053a	निर्मथ्यमानाः क्रुद्धेन भीमसेनेन दन्तिनः ।
06-058-053c	सहसा प्राद्रवज्जिष्ठा मृद्रन्तस्तव वाहिनीम् ॥
06-058-054a	तं हि वीरं महेष्वासाः सौभद्रप्रमुखा रथाः ।

06-058-054c	पर्यरक्षन्त युध्यन्तं वज्रायुधमिवामराः ॥
06-058-055a	शोणिताक्तां गदां बिभ्रदुक्षितो गजशोणितैः ।
06-058-055c	कृतान्त इव रौद्रात्मा भीमसेनो व्यदृश्यत ॥
06-058-056a	व्यायच्छमानं गदया दिक्षु सर्वासु भारत ।
06-058-056c	नृत्यमानमपश्याम नृत्यन्तमिव शंकरम् ॥
06-058-057a	यमदण्डोपमां गुर्वीमिन्द्राशनिसमस्वनाम् ।
06-058-057c	अपश्याम महाराज रौद्रां विशसनीं गदाम् ॥
06-058-058a	विमिश्रां केशमज्जाभिः प्रदिग्धां रुधिरेण च ।
06-058-058c	पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् ॥
06-058-059a	यथा पशूनां संघातं यष्ट्या पालः प्रकालयेत् ।
06-058-059c	तथा भीमो गजानीकं गदया पर्यकालयत् ॥
06-058-060a	गदया वध्यमानास्ते मार्गणैश्च समन्ततः ।
06-058-060c	स्वान्यनीकानि मृद्रन्तः प्राद्रवन्कुञ्जरास्तव ॥
06-058-061a	महावात इवाभ्राणि विधमित्वा स वारणान् ।
06-058-061c	अतिष्ठत्तुमुले भीमः श्मशान इव शूलभृत् ॥

06-059-001 संजय उवाच

06-059-001a	तस्मिन्हते गजानीके पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-059-001c	भीमसेनं घ्नतेत्येवं सर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥
06-059-002a	ततः सर्वाण्यनीकानि तव पुत्रस्य शासनात् ।
06-059-002c	अभ्यद्रवन्भीमसेनं नदन्तं भैरवात्रवान् ॥
06-059-003a	तं बलौघमपर्यन्तं देवैरपि दुरुत्सहम् ।
06-059-003c	आपतन्तं सुदुष्पारं समुद्रमिव पर्वणि ॥
06-059-004a	रथनागाश्चकलिलं शङ्खदुन्दुभिनादितम् ।
06-059-004c	अथानन्तमपारं च नरेन्द्रस्तिमितहृदम् ॥
06-059-005a	तं भीमसेनः समरे महोदधिमिवापरम् ।
06-059-005c	सेनासागरमक्षोभ्यं वेलेव समवारयत् ॥
06-059-006a	तदाश्चर्यमपश्याम श्रद्धेयमपि चाद्भुतम् ।
06-059-006c	भीमसेनस्य समरे राजन्कर्मातिमानुषम् ॥
06-059-007a	उदीर्णां पृथिवीं सर्वा साश्वां सरथकुञ्जराम् ।
06-059-007c	असंभ्रमं भीमसेनो गदया समताडयत् ॥
06-059-008a	स संवार्य बलौघांस्तान्गदया रथिनां वरः ।

06-059-008c	अतिष्ठत्तुमुले भीमो गिरिर्मैरुरिवाचलः ॥
06-059-009a	तस्मिन्सुतुमुले घोरे काले परमदारुणे ।
06-059-009c	भ्रातरश्चैव पुत्राश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-059-010a	द्रौपदेयाभिमन्युश्च शिखण्डी च महारथः ।
06-059-010c	न प्राजहन्भीमसेनं भये जाते महाबलम् ॥
06-059-011a	ततः शैक्यायसीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
06-059-011c	अवधीत्तावकान्योधान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
06-059-011e	पोथयत्रथवृन्दानि वाजिवृन्दानि चाभिभूः ॥
06-059-012a	व्यचरत्समरे भीमो युगान्ते पावको यथा ।
06-059-012c	विनिघ्नन्समरे सर्वान्युगान्ते कालवद्विभुः ॥
06-059-013a	ऊरुवेगेन संकर्षत्रथजालानि पाण्डवः ।
06-059-013c	प्रमर्दयन्गजान्सर्वान्निड्वलानीव कुञ्जरः ॥
06-059-014a	मृद्रत्रथेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनः ।
06-059-014c	सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चैव पदातिनः ॥
06-059-015a	तत्र तत्र हतैश्चापि मनुष्यगजवाजिभिः ।
06-059-015c	रणाङ्गणं तदभवन्मृत्योराघातसंनिभम् ॥
06-059-016a	पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् ।
06-059-016c	यमदण्डोपमामुग्रामिन्द्राशनिसमस्वनाम् ॥
06-059-016e	ददृशुर्भीमसेनस्य रौद्रां विशसनीं गदाम् ॥
06-059-017a	आविध्यतो गदां तस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
06-059-017c	बभौ रूपं महाघोरं कालस्येव युगक्षये ॥
06-059-018a	तं तथा महतीं सेनां द्रावयन्तं पुनः पुनः ।
06-059-018c	दृष्ट्वा मृत्युमिवायान्तं सर्वे विमनसोऽभवन् ॥
06-059-019a	यतो यतः प्रेक्षते स्म गदामुद्यम्य पाण्डवः ।
06-059-019c	तेन तेन स्म दीर्यन्ते सर्वसैन्यानि भारत ॥
06-059-020a	प्रदारयन्तं सैन्यानि बलौघेनापराजितम् ।
06-059-020c	ग्रसमानमनीकानि व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
06-059-021a	तं तथा भीमकर्माणं प्रगृहीतमहागदम् ।
06-059-021c	दृष्ट्वा वृकोदरं भीष्मः सहसैव समभ्ययात् ॥
06-059-022a	महता मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
06-059-022c	छादयज्शरवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥

06-059-023a	तमायान्तं तथा दृष्ट्वा व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
06-059-023c	भीष्मं भीमो महाबाहुः प्रत्युदीयादमर्षणः ॥
06-059-024a	तस्मिन्क्षणे सात्यकिः सत्यसंधः; शिनिप्रवीरोऽभ्यपतत्पितामहम् ।
06-059-024c	निघ्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन; स कम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥
06-059-025a	तं यान्तमश्वै रजतप्रकाशैः; शरान्धमन्तं धनुषा दृढेन ।
06-059-025c	नाशक्नुवन्वारयितुं तदानीं; सर्वे गणा भारत ये त्वदीयाः ॥
06-059-026a	अविध्यदेनं निशितैः शराग्रैः रलम्बुसो राजवराश्रयशृङ्गिः ।
06-059-026c	तं वै चतुर्भिः प्रतिविध्य वीरो; नप्ता शिनेरभ्यपतद्रथेन ॥
06-059-027a	अन्वागतं वृष्णिवरं निशम्य; मध्ये रिपूणां परिवर्तमानम् ।
06-059-027c	प्रावर्तयन्तं कुरुपुंगवांश्च; पुनः पुनश्च प्रणदन्तमाजौ ॥
06-059-028a	नाशक्नुवन्वारयितुं वरिष्ठं; मध्यंदिने सूर्यमिवातपन्तम् ।
06-059-028c	न तत्र कश्चिन्नविषण्ण आसी; दृते राजन्सोमदत्तस्य पुत्रात् ॥
06-059-029a	स ह्याददानो धनुरुग्रवेगं; भूरिश्रवा भारत सौमदत्तिः ।
06-059-029c	दृष्ट्वा रथान्स्वान्वयपनीयमाना; न्प्रत्युद्ययौ सात्यकिं योद्धुमिच्छन् ॥

06-060-001 संजय उवाच

06-060-001a	ततो भूरिश्रवा राजन्सात्यकिं नवभिः शरैः ।
06-060-001c	अविध्यद्भृशसंकुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
06-060-002a	कौरवं सात्यकिश्चैव शरैः संनतपर्वभिः ।
06-060-002c	अवाकिरदमेयात्मा सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
06-060-003a	ततो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः परिवारितः ।
06-060-003c	सौमदत्तिं रणे यत्तः समन्तात्पर्यवारयत् ॥
06-060-004a	तथैव पाण्डवाः सर्वे सात्यकिं रभसं रणे ।
06-060-004c	परिवार्य स्थिताः संख्ये समन्तात्सुमहौजसः ॥
06-060-005a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धो गदामुद्यम्य भारत ।
06-060-005c	दुर्योधनमुखान्सर्वान्पुत्रांस्ते पर्यवारयत् ॥
06-060-006a	रथैरनेकसाहस्रैः क्रोधामर्षसमन्वितः ।
06-060-006c	नन्दकस्तव पुत्रस्तु भीमसेनं महाबलम् ॥
06-060-006e	विव्याध निशितैः षड्भिः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ॥
06-060-007a	दुर्योधनस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
06-060-007c	आजघानोरसि क्रुद्धो मार्गणैर्निशितैस्त्रिभिः ॥
06-060-008a	ततो भीमो महाबाहुः स्वरथं सुमहाबलः ।

06-060-008c	आरुरोह रथश्रेष्ठं विशोकं चेदमब्रवीत् ॥
06-060-009a	एते महारथाः शूरा धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
06-060-009c	मामेव भृशसंकुद्धा हन्तुमभ्युद्यता युधि ॥
06-060-010a	एतानद्य हनिष्यामि पश्यतस्ते न संशयः ।
06-060-010c	तस्मान्ममाश्वान्संग्रामे यत्तः संयच्छ सारथे ॥
06-060-011a	एवमुक्त्वा ततः पार्थः पुत्रं दुर्योधनं तव ।
06-060-011c	विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैः कनकभूषणैः ॥
06-060-011e	नन्दकं च त्रिभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
06-060-012a	तं तु दुर्योधनः षष्ट्या विद्ध्वा भीमं महाबलम् ।
06-060-012c	त्रिभिरन्यैः सुनिशितैर्विशोकं प्रत्यविध्यत् ॥
06-060-013a	भीमस्य च रणे राजन्धनुश्चिच्छेद भास्वरम् ।
06-060-013c	मुष्टिदेशे शरैस्तीक्ष्णैस्त्रिभी राजा हसन्निव ॥
06-060-014a	भीमस्तु प्रेक्ष्य यन्तारं विशोकं संयुगे तदा ।
06-060-014c	पीडितं विशिखैस्तीक्ष्णैस्तव पुत्रेण धन्विना ॥
06-060-015a	अमृष्यमाणः संक्रुद्धो धनुर्दिव्यं परामृशत् ।
06-060-015c	पुत्रस्य ते महाराज वधार्थं भरतर्षभ ॥
06-060-016a	समादत्त च संरब्धः क्षुरप्रं लोमवाहिनम् ।
06-060-016c	तेन चिच्छेद नृपतेर्भीमः कार्मुकमुत्तमम् ॥
06-060-017a	सोऽपविध्य धनुश्छिन्नं क्रोधेन प्रज्वलन्निव ।
06-060-017c	अन्यत्कार्मुकमादत्त सत्वरं वेगवत्तरम् ॥
06-060-018a	संधत्त विशिखं घोरं कालमृत्युसमप्रभम् ।
06-060-018c	तेनाजघान संक्रुद्धो भीमसेनं स्तनान्तरे ॥
06-060-019a	स गाढविद्धो व्यथितः स्यन्दनोपस्थ आविशत् ।
06-060-019c	स निषण्णो रथोपस्थे मूर्छामभिजगाम ह ॥
06-060-020a	तं दृष्ट्वा व्यथितं भीममभिमन्युपुरोगमाः ।
06-060-020c	नामृष्यन्त महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ॥
06-060-021a	ततस्तु तुमुलां वृष्टिं शस्त्राणां तिग्मतेजसाम् ।
06-060-021c	पातयामासुरव्यग्राः पुत्रस्य तव मूर्धनि ॥
06-060-022a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
06-060-022c	दुर्योधनं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
06-060-023a	शल्यं च पञ्चविंशत्या शरैर्विव्याध पाण्डवः ।

06-060-023c	रुक्मपुङ्ख्रैर्महेष्वासः स विद्धो व्यपयाद्रणात् ॥
06-060-024a	प्रत्युद्ययुस्ततो भीमं तव पुत्राश्चतुर्दश ।
06-060-024c	सेनापतिः सुषेणश्च जलसंधः सुलोचनः ॥
06-060-025a	उग्रो भीमरथो भीमो भीमबाहुरलोलुपः ।
06-060-025c	दुर्मुखो दुष्प्रधर्षश्च विवित्सुर्विकटः समः ॥
06-060-026a	विसृजन्तो बहून्बाणान्क्रोधसंरक्तलोचनाः ।
06-060-026c	भीमसेनमभिद्रुत्य विव्यधुः सहिता भृशम् ॥
06-060-027a	पुत्रांस्तु तव संप्रेक्ष्य भीमसेनो महाबलः ।
06-060-027c	सृक्किणी विलिहन्वीरः पशुमध्ये वृको यथा ॥
06-060-027e	सेनापतेः क्षुरप्रेण शिरश्चिच्छेद पाण्डवः ॥
06-060-028a	जलसंधं विनिर्भिद्य सोऽनयद्यमसादनम् ।
06-060-028c	सुषेणं च ततो हत्वा प्रेषयामास मृत्यवे ॥
06-060-029a	उग्रस्य सशिरस्त्राणं शिरश्चन्द्रोपमं भुवि ।
06-060-029c	पातयामास भल्लेन कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ॥
06-060-030a	भीमबाहुं च सप्तत्या साश्वकेतुं ससारथिम् ।
06-060-030c	निनाय समरे भीमः परलोकाय मारिष ॥
06-060-031a	भीमं भीमरथं चोभौ भीमसेनो हसन्निव ।
06-060-031c	भ्रातरौ रभसौ राजन्ननयद्यमसादनम् ॥
06-060-032a	ततः सुलोचनं भीमः क्षुरप्रेण महामृधे ।
06-060-032c	मिषतां सर्वसैन्यानामनयद्यमसादनम् ॥
06-060-033a	पुत्रास्तु तव तं दृष्ट्वा भीमसेनपराक्रमम् ।
06-060-033c	शेषा येऽन्येऽभवंस्तत्र ते भीमस्य भयार्दिताः ॥
06-060-033e	विप्रद्रुता दिशो राजन्वध्यमाना महात्मना ॥
06-060-034a	ततोऽब्रवीच्छांतनवः सर्वानेव महारथान् ।
06-060-034c	एष भीमो रणे क्रुद्धो धार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥
06-060-035a	यथाप्राग्र्यान्यथाज्येष्ठान्यथाशूरांश्च संगतान् ।
06-060-035c	निपातयत्युग्रधन्वा तं प्रमथ्नीत पार्थिवाः ॥
06-060-036a	एवमुक्तास्ततः सर्वे धार्तराष्ट्रस्य सैनिकाः ।
06-060-036c	अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनं महाबलम् ॥
06-060-037a	भगदत्तः प्रभिन्नेन कुञ्जरेण विशां पते ।
06-060-037c	अपतत्सहसा तत्र यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥

06-060-038a	आपतन्नेव च रणे भीमसेनं शिलाशितैः ।
06-060-038c	अदृश्यं समरे चक्रे जीमूत इव भास्करम् ॥
06-060-039a	अभिमन्युमुखास्तत्र नामृष्यन्त महारथाः ।
06-060-039c	भीमस्याच्छादनं संख्ये स्वबाहुबलमाश्रिताः ॥
06-060-040a	त एनं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ।
06-060-040c	गजं च शरवृष्ट्या तं बिभिदुस्ते समन्ततः ॥
06-060-041a	स शस्त्रवृष्ट्याभिहतः प्राद्रवद्विगुणं पदम् ।
06-060-041c	प्राग्ज्योतिषगजो राजन्नानालिङ्गैः सुतेजनैः ॥
06-060-042a	संजातरुधिरोत्पीडः प्रेक्षणीयोऽभवद्रणे ।
06-060-042c	गभस्तिभिरिवार्कस्य संस्यूतो जलदो महान् ॥
06-060-043a	स चोदितो मदस्रावी भगदत्तेन वारणः ।
06-060-043c	अभ्यधावत तान्सर्वान्कालोत्सृष्ट इवान्तकः ॥
06-060-043e	द्विगुणं जवमास्थाय कम्पयंश्चरणैर्महीम् ॥
06-060-044a	तस्य तत्सुमहद्रूपं दृष्ट्वा सर्वे महारथाः ।
06-060-044c	असह्यं मन्यमानास्ते नातिप्रमनसोऽभवन् ॥
06-060-045a	ततस्तु नृपतिः क्रुद्धो भीमसेनं स्तनान्तरे ।
06-060-045c	आजघान नरव्याघ्र शरेण नतपर्वणा ॥
06-060-046a	सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तेन राज्ञा महारथः ।
06-060-046c	मूर्छयाभिपरीताङ्गो ध्वजयष्टिमुपाश्रितः ॥
06-060-047a	तांस्तु भीतान्समालक्ष्य भीमसेनं च मूर्छितम् ।
06-060-047c	ननाद बलवन्नादं भगदत्तः प्रतापवान् ॥
06-060-048a	ततो घटोत्कचो राजन्प्रेक्ष्य भीमं तथागतम् ।
06-060-048c	संकुद्धो राक्षसो घोरस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
06-060-049a	स कृत्वा दारुणां मायां भीरूणां भयवर्धिनीम् ।
06-060-049c	अदृश्यत निमेषार्धाद्घोररूपं समाश्रितः ॥
06-060-050a	ऐरावतं समारुह्य स्वयं मायामयं कृतम् ।
06-060-050c	तस्य चान्येऽपि दिङ्नागा बभूवुरनुयायिनः ॥
06-060-051a	अञ्जनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः ।
06-060-051c	त्रय एते महानागा राक्षसैः समधिष्ठिताः ॥
06-060-052a	महाकायास्त्रिधा राजन्प्रस्रवन्तो मदं बहु ।
06-060-052c	तेजोवीर्यबलोपेता महाबलपराक्रमाः ॥

06-060-053a	घटोत्कचस्तु स्वं नागं चोदयामास तं ततः ।
06-060-053c	सगजं भगदत्तं तु हन्तुकामः परंतपः ॥
06-060-054a	ते चान्ये चोदिता नागा राक्षसैस्तैर्महाबलैः ।
06-060-054c	परिपेतुः सुसंरब्धाश्चतुर्दंष्ट्राश्चतुर्दिशम् ॥
06-060-054e	भगदत्तस्य तं नागं विषाणैस्तेऽभ्यपीडयन् ॥
06-060-055a	संपीड्यमानस्तैर्नागैर्वेदनार्तः शरातुरः ।
06-060-055c	सोऽनदत्सुमहानादमिन्द्राशनिसमस्वनम् ॥
06-060-056a	तस्य तं नदतो नादं सुघोरं भीमनिस्वनम् ।
06-060-056c	श्रुत्वा भीष्मोऽब्रवीद्द्रोणं राजानं च सुयोधनम् ॥
06-060-057a	एष युध्यति संग्रामे हैडिम्बेन दुरात्मना ।
06-060-057c	भगदत्तो महेष्वासः कृच्छ्रेण परिवर्तते ॥
06-060-058a	राक्षसश्च महामायः स च राजातिकोपनः ।
06-060-058c	तौ समेतौ महावीर्यौ कालमृत्युसमावुभौ ॥
06-060-059a	श्रूयते ह्येष हृष्टानां पाण्डवानां महास्वनः ।
06-060-059c	हस्तिनश्चैव सुमहान्भीतस्य रुवतो ध्वनिः ॥
06-060-060a	तत्र गच्छाम भद्रं वो राजानं परिरक्षितुम् ।
06-060-060c	अरक्ष्यमाणः समरे क्षिप्रं प्राणान्विमोक्ष्यते ॥
06-060-061a	ते त्वरध्वं महावीर्याः किं चिरेण प्रयामहे ।
06-060-061c	महान्नि वर्तते रौद्रः संग्रामो लोमहर्षणः ॥
06-060-062a	भक्तश्च कुलपुत्रश्च शूरश्च पृतनापतिः ।
06-060-062c	युक्तं तस्य परित्राणं कर्तुमस्माभिरच्युताः ॥
06-060-063a	भीष्मस्य तद्वचः श्रुत्वा भारद्वाजपुरोगमाः ।
06-060-063c	सहिताः सर्वराजानो भगदत्तपरीप्सया ॥
06-060-063e	उत्तमं जवमास्थाय प्रययुर्यत्र सोऽभवत् ॥
06-060-064a	तान्प्रयातान्समालोक्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
06-060-064c	पाञ्चालाः पाण्डवैः सार्धं पृष्ठतोऽनुययुः परान् ॥
06-060-065a	तान्यनीकान्यथालोक्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
06-060-065c	ननाद सुमहानादं विस्फोटमशनेरिव ॥
06-060-066a	तस्य तं निनदं श्रुत्वा दृष्ट्वा नागांश्च युध्यतः ।
06-060-066c	भीष्मः शांतनवो भूयो भारद्वाजमभाषत ॥
06-060-067a	न रोचते मे संग्रामो हैडिम्बेन दुरात्मना ।

06-060-067c	बलवीर्यसमाविष्टः ससहायश्च सांप्रतम् ॥
06-060-068a	नैष शक्यो युधा जेतुमपि वज्रभृता स्वयम् ।
06-060-068c	लब्धलक्ष्यः प्रहारी च वयं च श्रान्तवाहनाः ॥
06-060-068e	पाञ्चालैः पाण्डवेयैश्च दिवसं क्षतविक्षताः ॥
06-060-069a	तन्न मे रोचते युद्धं पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
06-060-069c	घुष्यतामवहारोऽद्य श्वो योत्स्यामः परैः सह ॥
06-060-070a	पितामहवचः श्रुत्वा तथा चक्रुः स्म कौरवाः ।
06-060-070c	उपायेनापयानं ते घटोत्कचभयार्दिताः ॥
06-060-071a	कौरवेषु निवृत्तेषु पाण्डवा जितकाशिनः ।
06-060-071c	सिंहनादमकुर्वन्त शङ्खवेणुस्वनैः सह ॥
06-060-072a	एवं तदभवद्युद्धं दिवसं भरतर्षभ ।
06-060-072c	पाण्डवानां कुरूणां च पुरस्कृत्य घटोत्कचम् ॥
06-060-073a	कौरवास्तु ततो राजन्प्रययुः शिबिरं स्वकम् ।
06-060-073c	व्रीडमाना निशाकाले पाण्डवेयैः पराजिताः ॥
06-060-074a	शरविक्षतगात्राश्च पाण्डुपुत्रा महारथाः ।
06-060-074c	युद्धे सुमनसो भूत्वा शिबिरायैव जग्मिरे ॥
06-060-075a	पुरस्कृत्य महाराज भीमसेनघटोत्कचौ ।
06-060-075c	पूजयन्तस्तदान्योन्यं मुदा परमया युताः ॥
06-060-076a	नदन्तो विविधान्नादांस्तूर्यस्वनविमिश्रितान् ।
06-060-076c	सिंहनादांश्च कुर्वाणा विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ॥
06-060-077a	विनदन्तो महात्मानः कम्पयन्तश्च मेदिनीम् ।
06-060-077c	घट्टयन्तश्च मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ॥
06-060-077e	प्रयाताः शिबिरायैव निशाकाले परंतपाः ॥
06-060-078a	दुर्योधनस्तु नृपतिर्दीनो भ्रातृवधेन च ।
06-060-078c	मुहूर्तं चिन्तयामास बाष्पशोकसमाकुलः ॥
06-060-079a	ततः कृत्वा विधिं सर्वं शिबिरस्य यथाविधि ।
06-060-079c	प्रदध्यौ शोकसंतप्तो भ्रातृव्यसनकर्षितः ॥

06-061-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-061-001a	भयं मे सुमहज्जातं विस्मयश्चैव संजय ।
06-061-001c	श्रुत्वा पाण्डुकुमाराणां कर्म देवैः सुदुष्करम् ॥
06-061-002a	पुत्राणां च पराभवं श्रुत्वा संजय सर्वशः ।

06-061-002c	चिन्ता मे महती सूत भविष्यति कथं त्विति ॥
06-061-003a	ध्रुवं विदुरवाक्यानि धक्ष्यन्ति हृदयं मम ।
06-061-003c	यथा हि दृश्यते सर्वं दैवयोगेन संजय ॥
06-061-004a	यत्र भीष्ममुखाञ्छूरानस्त्रज्ञान्योधसत्तमान् ।
06-061-004c	पाण्डवानामनीकानि योधयन्ति प्रहारिणः ॥
06-061-005a	केनावध्या महात्मानः पाण्डुपुत्रा महाबलाः ।
06-061-005c	केन दत्तवरास्तात किं वा ज्ञानं विदन्ति ते ॥
06-061-005e	येन क्षयं न गच्छन्ति दिवि तारागणा इव ॥
06-061-006a	पुनः पुनर्न मृष्यामि हतं सैन्यं स्म पाण्डवैः ।
06-061-006c	मय्येव दण्डः पतति दैवात्परमदारुणः ॥
06-061-007a	यथावध्याः पाण्डुसुता यथा वध्याश्च मे सुताः ।
06-061-007c	एतन्मे सर्वमाचक्ष्व यथातत्त्वेन संजय ॥
06-061-008a	न हि पारं प्रपश्यामि दुःखस्यास्य कथंचन ।
06-061-008c	समुद्रस्येव महतो भुजाभ्यां प्रतरन्नरः ॥
06-061-009a	पुत्राणां व्यसनं मन्ये ध्रुवं प्राप्तं सुदारुणम् ।
06-061-009c	घातयिष्यति मे पुत्रान्सर्वान्भीमो न संशयः ॥
06-061-010a	न हि पश्यामि तं वीरं यो मे रक्षेत्सुतान्रणे ।
06-061-010c	ध्रुवं विनाशः समरे पुत्राणां मम संजय ॥
06-061-011a	तस्मान्मे कारणं सूत युक्तिं चैव विशेषतः ।
06-061-011c	पृच्छतोऽद्य यथातत्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥
06-061-012a	दुर्योधनोऽपि यच्चक्रे दृष्ट्वा स्वान्विमुखात्रणे ।
06-061-012c	भीष्मद्रोणौ कृपश्चैव सौबलेयो जयद्रथः ॥
06-061-012e	द्रौणिर्वापि महेष्वासो विकर्णो वा महाबलः ॥
06-061-013a	निश्चयो वापि कस्तेषां तदा ह्यासीन्महात्मनाम् ।
06-061-013c	विमुखेषु महाप्राज्ञ मम पुत्रेषु संजय ॥

06-061-014 संजय उवाच

06-061-014a	शृणु राजन्नवहितः श्रुत्वा चैवावधारय ।
06-061-014c	नैव मन्त्रकृतं किञ्चिन्नैव मायां तथाविधाम् ॥
06-061-014e	न वै विभीषिकां काञ्चिद्राजन्कुर्वन्ति पाण्डवाः ॥
06-061-015a	युध्यन्ति ते यथान्यायं शक्तिमन्तश्च संयुगे ।
06-061-015c	धर्मेण सर्वकार्याणि कीर्तितानीति भारत ॥

06-061-015e	आरभन्ते सदा पार्थाः प्रार्थयाना महद्यशः ॥
06-061-016a	न ते युद्धान्निवर्तन्ते धर्मोपेता महाबलाः ।
06-061-016c	श्रिया परमया युक्ता यतो धर्मस्ततो जयः ॥
06-061-016e	तेनावध्या रणे पार्था जययुक्ताश्च पार्थिव ॥
06-061-017a	तव पुत्रा दुरात्मानः पापेष्वभिरताः सदा ।
06-061-017c	निष्ठुरा हीनकर्माणस्तेन हीयन्ति संयुगे ॥
06-061-018a	सुबहूनि नृशंसानि पुत्रैस्तव जनेश्वर ।
06-061-018c	निकृतानीह पाण्डूनां नीचैरिव यथा नरैः ॥
06-061-019a	सर्वं च तदनादृत्य पुत्राणां तव किल्बिषम् ।
06-061-019c	सापह्नवाः सदैवासन्पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ॥
06-061-019e	न चैनान्बहु मन्यन्ते पुत्रास्तव विशां पते ॥
06-061-020a	तस्य पापस्य सततं क्रियमाणस्य कर्मणः ।
06-061-020c	संप्राप्तं सुमहद्वोरं फलं किंपाकसंनिभम् ॥
06-061-020e	स तद्भुङ्क्ष्व महाराज सपुत्रः ससुहज्जनः ॥
06-061-021a	नावबुध्यसि यद्राजन्वार्यमाणः सुहज्जनैः ।
06-061-021c	विदुरेणाथ भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना ॥
06-061-022a	तथा मया चाप्यसकृद्वार्यमाणो न गृह्णसि ।
06-061-022c	वाक्यं हितं च पथ्यं च मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥
06-061-022e	पुत्राणां मतमास्थाय जितान्मन्यसि पाण्डवान् ॥
06-061-023a	शृणु भूयो यथातत्त्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
06-061-023c	कारणं भरतश्रेष्ठ पाण्डवानां जयं प्रति ॥
06-061-023e	तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाश्रुतमरिदम ॥
06-061-024a	दुर्योधनेन संपृष्ट एतमर्थं पितामहः ।
06-061-024c	दृष्ट्वा भ्रातृव्रणे सर्वान्निर्जितान्सुमहारथान् ॥
06-061-025a	शोकसंमूढहृदयो निशाकाले स्म कौरवः ।
06-061-025c	पितामहं महाप्राज्ञं विनयेनोपगम्य ह ॥
06-061-025e	यदब्रवीत्सुतस्तेऽसौ तन्मे शृणु जनेश्वर ॥

06-061-026 दुर्योधन उवाच

06-061-026a	त्वं च द्रोणश्च शल्यश्च कृपो द्रौणिस्तथैव च ।
06-061-026c	कृतवर्मा च हार्दिक्यः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ॥
06-061-027a	भूरिश्रवा विकर्णश्च भगदत्तश्च वीर्यवान् ।

06-061-027c	महारथाः समाख्याताः कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥
06-061-028a	त्रयाणामपि लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।
06-061-028c	पाण्डवानां समस्ताश्च न तिष्ठन्ति पराक्रमे ॥
06-061-029a	तत्र मे संशयो जातस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ।
06-061-029c	यं समाश्रित्य कौन्तेया जयन्त्यस्मान्पदे पदे ॥
06-061-030	भीष्म उवाच
06-061-030a	शृणु राजन्वचो मह्यं यत्त्वां वक्ष्यामि कौरव ।
06-061-030c	बहुशश्च ममोक्तोऽसि न च मे तत्त्वया कृतम् ॥
06-061-031a	क्रियतां पाण्डवैः सार्धं शमो भरतसत्तम ।
06-061-031c	एतत्क्षममहं मन्ये पृथिव्यास्तव चाभिभो ॥
06-061-032a	भुञ्जेमां पृथिवीं राजन्भ्रातृभिः सहितः सुखी ।
06-061-032c	दुर्हृदस्तापयन्सर्वान्नन्दयंश्चापि बान्धवान् ॥
06-061-033a	न च मे क्रोशतस्तात श्रुतवानसि वै पुरा ।
06-061-033c	तदिदं समनुप्राप्तं यत्पाण्डूनवमन्यसे ॥
06-061-034a	यश्च हेतुरवध्यत्वे तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
06-061-034c	तं शृणुष्व महाराज मम कीर्तयतः प्रभो ॥
06-061-035a	नास्ति लोकेषु तद्भूतं भविता नो भविष्यति ।
06-061-035c	यो जयेत्पाण्डवान्संख्ये पालिताञ्छार्ङ्गधन्वना ॥
06-061-036a	यत्तु मे कथितं तात मुनिभिर्भावितात्मभिः ।
06-061-036c	पुराणगीतं धर्मज्ञ तच्छृणुष्व यथातथम् ॥
06-061-037a	पुरा किल सुराः सर्वे ऋषयश्च समागताः ।
06-061-037c	पितामहमुपासेदुः पर्वते गन्धमादने ॥
06-061-038a	मध्ये तेषां समासीनः प्रजापतिरपश्यत ।
06-061-038c	विमानं जाज्वलद्भासा स्थितं प्रवरमम्बरे ॥
06-061-039a	ध्यानेनावेद्य तं ब्रह्मा कृत्वा च नियतोऽञ्जलिम् ।
06-061-039c	नमश्चकार हृष्टात्मा परमं परमेश्वरम् ॥
06-061-040a	ऋषयस्त्वथ देवाश्च दृष्ट्वा ब्रह्माणमुत्थितम् ।
06-061-040c	स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे पश्यन्तो महदद्भुतम् ॥
06-061-041a	यथावच्च तमभ्यर्च्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
06-061-041c	जगाद जगतः स्रष्टा परं परमधर्मवित् ॥
06-061-042a	विश्वावसुर्विश्वमूर्तिर्विश्वेशो; विष्वक्सेनो विश्वकर्मा वशी च ।

06-061-042c	विश्वेश्वरो वासुदेवोऽसि तस्माद्योगात्मानं दैवतं त्वामुपैमि ॥
06-061-043a	जय विश्व महादेव जय लोकहिते रत ।
06-061-043c	जय योगीश्वर विभो जय योगपरावर ॥
06-061-044a	पद्मगर्भ विशालाक्ष जय लोकेश्वरेश्वर ।
06-061-044c	भूतभव्यभवन्नाथ जय सौम्यात्मजात्मज ॥
06-061-045a	असंख्येयगुणाजेय जय सर्वपरायण ।
06-061-045c	नारायण सुदुष्पर जय शार्ङ्गधनुर्धर ॥
06-061-046a	सर्वगुह्यगुणोपेत विश्वमूर्ते निरामय ।
06-061-046c	विश्वेश्वर महाबाहो जय लोकार्थतत्पर ॥
06-061-047a	महोरग वराहाद्य हरिकेश विभो जय ।
06-061-047c	हरिवास विशामीश विश्वावासामिताव्यय ॥
06-061-048a	व्यक्ताव्यक्तामितस्थान नियतेन्द्रिय सेन्द्रिय ।
06-061-048c	असंख्येयात्मभावज्ञ जय गम्भीर कामद ॥
06-061-049a	अनन्त विदितप्रज्ञ नित्यं भूतविभावन ।
06-061-049c	कृतकार्य कृतप्रज्ञ धर्मज्ञ विजयाजय ॥
06-061-050a	गुह्यात्मन्सर्वभूतात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ।
06-061-050c	भूतार्थतत्त्व लोकेश जय भूतविभावन ॥
06-061-051a	आत्मयोने महाभाग कल्पसंक्षेपतत्पर ।
06-061-051c	उद्धावन मनोद्धाव जय ब्रह्मजनप्रिय ॥
06-061-052a	निसर्गसर्गाभिरत कामेश परमेश्वर ।
06-061-052c	अमृतोद्भव सद्भाव युगाग्ने विजयप्रद ॥
06-061-053a	प्रजापतिपते देव पद्मनाभ महाबल ।
06-061-053c	आत्मभूत महाभूत कर्मात्मञ्जय कर्मद ॥
06-061-054a	पादौ तव धरा देवी दिशो बाहुर्दिवं शिरः ।
06-061-054c	मूर्तिस्तेऽहं सुराः कायश्चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ॥
06-061-055a	बलं तपश्च सत्यं च धर्मः कामात्मजः प्रभो ।
06-061-055c	तेजोऽग्निः पवनः श्वास आपस्ते स्वेदसंभवाः ॥
06-061-056a	अश्विनौ श्रवणौ नित्यं देवी जिह्वा सरस्वती ।
06-061-056c	वेदाः संस्कारनिष्ठा हि त्वयीदं जगदाश्रितम् ॥
06-061-057a	न संख्यां न परीमाणं न तेजो न पराक्रमम् ।
06-061-057c	न बलं योगयोगीश जानीमस्ते न संभवम् ॥

06-061-058a	त्वद्भक्तिनिरता देव नियमैस्त्वा समाहिताः ।
06-061-058c	अर्चयामः सदा विष्णो परमेशं महेश्वरम् ॥
06-061-059a	ऋषयो देवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
06-061-059c	पिशाचा मानुषाश्चैव मृगपक्षिसरीसृपाः ॥
06-061-060a	एवमादि मया सृष्टं पृथिव्यां त्वत्प्रसादजम् ।
06-061-060c	पद्मनाभ विशालाक्ष कृष्ण दुःस्वप्ननाशन ॥
06-061-061a	त्वं गतिः सर्वभूतानां त्वं नेता त्वं जगन्मुखम् ।
06-061-061c	त्वत्प्रसादेन देवेश सुखिनो विबुधाः सदा ॥
06-061-062a	पृथिवी निर्भया देव त्वत्प्रसादात्सदाभवत् ।
06-061-062c	तस्माद्भव विशालाक्ष यदुवंशविवर्धनः ॥
06-061-063a	धर्मसंस्थापनार्थाय दैतेयानां वधाय च ।
06-061-063c	जगतो धारणार्थाय विज्ञाप्यं कुरु मे प्रभो ॥
06-061-064a	यदेतत्परमं गुह्यं त्वत्प्रसादमयं विभो ।
06-061-064c	वासुदेव तदेतत्ते मयोद्गीतं यथातथम् ॥
06-061-065a	सृष्ट्वा संकर्षणं देवं स्वयमात्मानमात्मना ।
06-061-065c	कृष्ण त्वमात्मनास्त्राक्षीः प्रद्युम्नं चात्मसंभवम् ॥
06-061-066a	प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धं त्वं यं विदुर्विष्णुमव्ययम् ।
06-061-066c	अनिरुद्धोऽसृजन्मां वै ब्रह्माणं लोकधारिणम् ॥
06-061-067a	वासुदेवमयः सोऽहं त्वयैवास्मि विनिर्मितः ।
06-061-067c	विभज्य भागशोऽऽत्मानं ब्रज मानुषतां विभो ॥
06-061-068a	तत्रासुरवधं कृत्वा सर्वलोकसुखाय वै ।
06-061-068c	धर्मं स्थाप्य यशः प्राप्य योगं प्राप्स्यसि तत्त्वतः ॥
06-061-069a	त्वां हि ब्रह्मर्षयो लोके देवाश्चामितविक्रम ।
06-061-069c	तैस्तैश्च नामभिर्भक्ता गायन्ति परमात्मकम् ॥
06-061-070a	स्थिताश्च सर्वे त्वयि भूतसंघाः, कृत्वाश्रयं त्वां वरदं सुबाहो ।
06-061-070c	अनादिमध्यान्तमपारयोगं, लोकस्य सेतुं प्रवदन्ति विप्राः ॥

06-062-001 भीष्म उवाच

06-062-001a	ततः स भगवान्देवो लोकानां परमेश्वरः ।
06-062-001c	ब्रह्माणं प्रत्युवाचेदं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥
06-062-002a	विदितं तात योगान्मे सर्वमेतत्तवेप्सितम् ।
06-062-002c	तथा तद्भवितेत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥

06-062-003a	ततो देवर्षिगन्धर्वा विस्मयं परमं गताः ।
06-062-003c	कौतूहलपराः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥
06-062-004a	को न्वयं यो भगवता प्रणम्य विनयाद्विभो ।
06-062-004c	वाग्भिः स्तुतो वरिष्ठाभिः श्रोतुमिच्छाम तं वयम् ॥
06-062-005a	एवमुक्तस्तु भगवान्प्रत्युवाच पितामहः ।
06-062-005c	देवब्रह्मर्षिगन्धर्वान्सर्वान्मधुरया गिरा ॥
06-062-006a	यत्तत्परं भविष्यं च भवितव्यं च यत्परम् ।
06-062-006c	भूतात्मा यः प्रभुश्चैव ब्रह्म यच्च परं पदम् ॥
06-062-007a	तेनास्मि कृतसंवादः प्रसन्नेन सुरर्षभाः ।
06-062-007c	जगतोऽनुग्रहार्थाय याचितो मे जगत्पतिः ॥
06-062-008a	मानुषं लोकमातिष्ठ वासुदेव इति श्रुतः ।
06-062-008c	असुराणां वधार्थाय संभवस्व महीतले ॥
06-062-009a	संग्रामे निहता ये ते दैत्यदानवराक्षसाः ।
06-062-009c	त इमे नृषु संभूता घोररूपा महाबलाः ॥
06-062-010a	तेषां वधार्थं भगवान्नरेण सहितो वशी ।
06-062-010c	मानुषीं योनिमास्थाय चरिष्यति महीतले ॥
06-062-011a	नरनारायणौ यौ तौ पुराणावृषिसत्तमौ ।
06-062-011c	सहितौ मानुषे लोके संभूतावमितद्युती ॥
06-062-012a	अजेयौ समरे यत्तौ सहितावमरैरपि ।
06-062-012c	मूढास्त्वेतौ न जानन्ति नरनारायणावृषी ॥
06-062-013a	तस्याहमात्मजो ब्रह्मा सर्वस्य जगतः पतिः ।
06-062-013c	वासुदेवोऽर्चनीयो वः सर्वलोकमहेश्वरः ॥
06-062-014a	तथा मनुष्योऽयमिति कदाचित्सुरसत्तमाः ।
06-062-014c	नावज्ञेयो महावीर्यः शङ्खचक्रगदाधरः ॥
06-062-015a	एतत्परमकं गुह्यमेतत्परमकं पदम् ।
06-062-015c	एतत्परमकं ब्रह्म एतत्परमकं यशः ॥
06-062-016a	एतदक्षरमव्यक्तमेतत्तच्छाश्वतं महत् ।
06-062-016c	एतत्पुरुषसंज्ञं वै गीयते ज्ञायते न च ॥
06-062-017a	एतत्परमकं तेज एतत्परमकं सुखम् ।
06-062-017c	एतत्परमकं सत्यं कीर्तितं विश्वकर्मणा ॥
06-062-018a	तस्मात्सर्वैः सुरैः सेन्द्रैर्लोकैश्चामितविक्रमः ।

06-062-018c	नावज्ञेयो वासुदेवो मानुषोऽयमिति प्रभुः ॥
06-062-019a	यश्च मानुषमात्रोऽयमिति ब्रूयात्सुमन्दधीः ।
06-062-019c	हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुः पुरुषाधमम् ॥
06-062-020a	योगिनं तं महात्मानं प्रविष्टं मानुषीं तनुम् ।
06-062-020c	अवमन्येद्वासुदेवं तमाहुस्तामसं जनाः ॥
06-062-021a	देवं चराचरात्मानं श्रीवत्साङ्कं सुवर्चसम् ।
06-062-021c	पद्मनाभं न जानाति तमाहुस्तामसं जनाः ॥
06-062-022a	किरीटकौस्तुभधरं मित्राणामभयंकरम् ।
06-062-022c	अवजानन्महात्मानं घोरे तमसि मज्जति ॥
06-062-023a	एवं विदित्वा तत्त्वार्थं लोकानामीश्वरेश्वरः ।
06-062-023c	वासुदेवो नमस्कार्यः सर्वलोकैः सुरोत्तमाः ॥
06-062-024a	एवमुक्त्वा स भगवान्सर्वान्देवगणान्पुरा ।
06-062-024c	विसृज्य सर्वलोकात्मा जगाम भवनं स्वकम् ॥
06-062-025a	ततो देवाः सगन्धर्वा मुनयोऽप्सरसोऽपि च ।
06-062-025c	कथां तां ब्रह्मणा गीतां श्रुत्वा प्रीता दिवं ययुः ॥
06-062-026a	एतच्छ्रुतं मया तात ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
06-062-026c	वासुदेवं कथयतां समवाये पुरातनम् ॥
06-062-027a	जामदग्न्यस्य रामस्य मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
06-062-027c	व्यासनारदयोश्चापि श्रुतं श्रुतविशारद ॥
06-062-028a	एतमर्थं च विज्ञाय श्रुत्वा च प्रभुमव्ययम् ।
06-062-028c	वासुदेवं महात्मानं लोकानामीश्वरेश्वरम् ॥
06-062-029a	यस्यासावात्मजो ब्रह्मा सर्वस्य जगतः पिता ।
06-062-029c	कथं न वासुदेवोऽयमर्च्यश्चेज्यश्च मानवैः ॥
06-062-030a	वारितोऽसि पुरा तात मुनिभिर्वेदपारगैः ।
06-062-030c	मा गच्छ संयुगं तेन वासुदेवेन धीमता ॥
06-062-030e	मा पाण्डवैः सार्धमिति तच्च मोहान्न बुध्यसे ॥
06-062-031a	मन्ये त्वां राक्षसं क्रूरं तथा चासि तमोवृतः ।
06-062-031c	यस्माद्द्विषसि गोविन्दं पाण्डवं च धनंजयम् ॥
06-062-031e	नरनारायणौ देवौ नान्यो द्विष्याद्धि मानवः ॥
06-062-032a	तस्माद्ब्रवीमि ते राजन्नेष वै शाश्वतोऽव्ययः ।
06-062-032c	सर्वलोकमयो नित्यः शास्ता धाता धरो ध्रुवः ॥

- 06-062-033a लोकान्धारयते यस्त्रींश्चराचरगुरुः प्रभुः ।
 06-062-033c योद्धा जयश्च जेता च सर्वप्रकृतिरीश्वरः ॥
 06-062-034a राजन्सत्त्वमयो ह्येष तमोरागविवर्जितः ।
 06-062-034c यतः कृष्णस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥
 06-062-035a तस्य माहात्म्ययोगेन योगेनात्मन एव च ।
 06-062-035c धृताः पाण्डुसुता राजञ्जयश्चैषां भविष्यति ॥
 06-062-036a श्रेयोयुक्तां सदा बुद्धिं पाण्डवानां दधाति यः ।
 06-062-036c बलं चैव रणे नित्यं भयेभ्यश्चैव रक्षति ॥
 06-062-037a स एष शाश्वतो देवः सर्वगुह्यमयः शिवः ।
 06-062-037c वासुदेव इति ज्ञेयो यन्मां पृच्छसि भारत ॥
 06-062-038a ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः ।
 06-062-038c सेव्यतेऽभ्यर्च्यते चैव नित्ययुक्तैः स्वकर्मभिः ॥
 06-062-039a द्वापरस्य युगस्यान्ते आदौ कलियुगस्य च ।
 06-062-039c सात्वतं विधिमास्थाय गीतः संकर्षणेन यः ॥
 06-062-040a स एष सर्वासुरमर्त्यलोकं; समुद्रकक्ष्यान्तरिताः पुरीश्च ।
 06-062-040c युगे युगे मानुषं चैव वासं; पुनः पुनः सृजते वासुदेवः ॥

06-063-001 दुर्योधन उवाच

- 06-063-001a वासुदेवो महद्भूतं सर्वलोकेषु कथ्यते ।
 06-063-001c तस्यागमं प्रतिष्ठां च ज्ञातुमिच्छे पितामह ॥

06-063-002 भीष्म उवाच

- 06-063-002a वासुदेवो महद्भूतं संभूतं सह दैवतैः ।
 06-063-002c न परं पुण्डरीकाक्षाद्दृश्यते भरतर्षभ ॥
 06-063-002e मार्कण्डेयश्च गोविन्दं कथयत्यद्भुतं महत् ॥
 06-063-003a सर्वभूतानि भूतात्मा महात्मा पुरुषोत्तमः ।
 06-063-003c आपो वायुश्च तेजश्च त्रयमेतदकल्पयत् ॥
 06-063-004a स सृष्ट्वा पृथिवीं देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
 06-063-004c अप्सु वै शयनं चक्रे महात्मा पुरुषोत्तमः ॥
 06-063-004e सर्वतोयमयो देवो योगात्सुष्वाप तत्र ह ॥
 06-063-005a मुखतः सोऽग्निमसृजत्प्राणाद्वायुमथापि च ।
 06-063-005c सरस्वतीं च वेदांश्च मनसः ससृजेऽच्युतः ॥

06-063-006a	एष लोकान्ससर्जादौ देवांश्चर्षिगणैः सह ।
06-063-006c	निधनं चैव मृत्युं च प्रजानां प्रभवोऽव्ययः ॥
06-063-007a	एष धर्मश्च धर्मज्ञो वरदः सर्वकामदः ।
06-063-007c	एष कर्ता च कार्यं च पूर्वदेवः स्वयंप्रभुः ॥
06-063-008a	भूतं भव्यं भविष्यच्च पूर्वमेतदकल्पयत् ।
06-063-008c	उभे संध्ये दिशः खं च नियमं च जनार्दनः ॥
06-063-009a	ऋषींश्चैव हि गोविन्दस्तपश्चैवानु कल्पयत् ।
06-063-009c	स्रष्टारं जगतश्चापि महात्मा प्रभुरव्ययः ॥
06-063-010a	अग्रजं सर्वभूतानां संकर्षणमकल्पयत् ।
06-063-010c	शेषं चाकल्पयद्देवमनन्तमिति यं विदुः ॥
06-063-011a	यो धारयति भूतानि धरां चेमां सपर्वताम् ।
06-063-011c	ध्यानयोगेन विप्राश्च तं वदन्ति महौजसम् ॥
06-063-012a	कर्णस्रोतोद्भवं चापि मधुं नाम महासुरम् ।
06-063-012c	तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रां बुद्धिं समास्थितम् ॥
06-063-012e	ब्रह्मणोऽपचितिं कुर्वञ्जघान पुरुषोत्तमः ॥
06-063-013a	तस्य तात वधादेव देवदानवमानवाः ।
06-063-013c	मधुसूदनमित्याहुरृषयश्च जनार्दनम् ॥
06-063-013e	वराहश्चैव सिंहश्च त्रिविक्रमगतिः प्रभुः ॥
06-063-014a	एष माता पिता चैव सर्वेषां प्राणिनां हरिः ।
06-063-014c	परं हि पुण्डरीकाक्षान्न भूतं न भविष्यति ॥
06-063-015a	मुखतोऽसृजद्ब्राह्मणान्बाहुभ्यां क्षत्रियांस्तथा ।
06-063-015c	वैश्यांश्चाप्यूरुतो राजञ्शूद्रान्पद्भ्यां तथैव च ॥
06-063-015e	तपसा नियतो देवो निधानं सर्वदेहिनाम् ॥
06-063-016a	ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च ।
06-063-016c	योगभूतं परिचरन्केशवं महदाप्नुयात् ॥
06-063-017a	केशवः परमं तेजः सर्वलोकपितामहः ।
06-063-017c	एवमाहुर्हृषीकेशं मुनयो वै नराधिप ॥
06-063-018a	एवमेनं विजानीहि आचार्यं पितरं गुरुम् ।
06-063-018c	कृष्णो यस्य प्रसीदेत लोकास्तेनाक्षया जिताः ॥
06-063-019a	यश्चैवैनं भयस्थाने केशवं शरणं व्रजेत् ।
06-063-019c	सदा नरः पठंश्चेदं स्वस्तिमान्स सुखी भवेत् ॥

06-063-020a ये च कृष्णं प्रपद्यन्ते ते न मुह्यन्ति मानवाः ।
 06-063-020c भये महति ये मग्नाः पाति नित्यं जनार्दनः ॥
 06-063-021a एतद्युधिष्ठिरो ज्ञात्वा याथातथ्येन भारत ।
 06-063-021c सर्वात्मना महात्मानं केशवं जगदीश्वरम् ॥
 06-063-021e प्रपन्नः शरणं राजन्योगानामीश्वरं प्रभुम् ॥

06-064-001 भीष्म उवाच

06-064-001a शृणु चेदं महाराज ब्रह्मभूतस्तवं मम ।
 06-064-001c ब्रह्मर्षिभिश्च देवैश्च यः पुरा कथितो भुवि ॥
 06-064-002a साध्यानामपि देवानां देवदेवेश्वरः प्रभुः ।
 06-064-002c लोकभावनभावज्ञ इति त्वां नारदोऽब्रवीत् ॥
 06-064-002e भूतं भव्यं भविष्यं च मार्कण्डेयोऽभ्युवाच ह ॥
 06-064-003a यज्ञानां चैव यज्ञं त्वां तपश्च तपसामपि ।
 06-064-003c देवानामपि देवं च त्वामाह भगवान्भृगुः ॥
 06-064-003e पुराणे भैरवं रूपं विष्णो भूतपतेति वै ॥
 06-064-004a वासुदेवो वसूनां त्वं शक्रं स्थापयिता तथा ।
 06-064-004c देवदेवोऽसि देवानामिति द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
 06-064-005a पूर्वे प्रजानिसर्गेषु दक्षमाहुः प्रजापतिम् ।
 06-064-005c स्रष्टारं सर्वभूतानामङ्गिरास्त्वां ततोऽब्रवीत् ॥
 06-064-006a अव्यक्तं ते शरीरोत्थं व्यक्तं ते मनसि स्थितम् ।
 06-064-006c देवा वाक्संभवाश्चेति देवलस्त्वसितोऽब्रवीत् ॥
 06-064-007a शिरसा ते दिवं व्याप्तं बाहुभ्यां पृथिवी धृता ।
 06-064-007c जठरं ते त्रयो लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः ॥
 06-064-008a एवं त्वामभिजानन्ति तपसा भाविता नराः ।
 06-064-008c आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणां चापि सत्तमः ॥
 06-064-009a राजर्षीणामुदाराणामाहवेष्वनिवर्तिनाम् ।
 06-064-009c सर्वधर्मप्रधानानां त्वं गतिर्मधुसूदन ॥
 06-064-010a एष ते विस्तरस्तात संक्षेपश्च प्रकीर्तितः ।
 06-064-010c केशवस्य यथातत्त्वं सुप्रीतो भव केशवे ॥

06-064-011 संजय उवाच

06-064-011a पुण्यं श्रुत्वैतदाख्यानं महाराज सुतस्तव ।
 06-064-011c केशवं बहु मेने स पाण्डवांश्च महारथान् ॥

06-064-012a	तमब्रवीन्महाराज भीष्मः शांतनवः पुनः ।
06-064-012c	माहात्म्यं ते श्रुतं राजन्केशवस्य महात्मनः ॥
06-064-013a	नरस्य च यथातत्त्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
06-064-013c	यदर्थं नृषु संभूतौ नरनारायणावुभौ ॥
06-064-014a	अवध्यौ च यथा वीरौ संयुगेष्वपराजितौ ।
06-064-014c	यथा च पाण्डवा राजन्नगम्या युधि कस्यचित् ॥
06-064-015a	प्रीतिमान्हि दृढं कृष्णः पाण्डवेषु यशस्विषु ।
06-064-015c	तस्माद्ब्रवीमि राजेन्द्र शमो भवतु पाण्डवैः ॥
06-064-016a	पृथिवीं भुङ्क्ष्व सहितो भ्रातृभिर्बलिभिर्वशी ।
06-064-016c	नरनारायणौ देवाववज्ञाय नशिष्यसि ॥
06-064-017a	एवमुक्त्वा तव पिता तूष्णीमासीद्विशां पते ।
06-064-017c	व्यसर्जयच्च राजानं शयनं च विवेश ह ॥
06-064-018a	राजापि शिबिरं प्रायात्प्रणिपत्य महात्मने ।
06-064-018c	शिष्ये च शयने शुभ्रे तां रात्रिं भरतर्षभ ॥

06-065-001 संजय उवाच

06-065-001a	व्युषितायां च शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ।
06-065-001c	उभे सेने महाराज युद्धायैव समीयतुः ॥
06-065-002a	अभ्यधावंश्च संक्रुद्धाः परस्परजिगीषवः ।
06-065-002c	ते सर्वे सहिता युद्धे समालोक्य परस्परम् ॥
06-065-003a	पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च राजन्दुर्मन्त्रिते तव ।
06-065-003c	व्यूहौ च व्यूह्य संरब्धाः संप्रयुद्धाः प्रहारिणः ॥
06-065-004a	अरक्षन्मकरव्यूहं भीष्मो राजन्समन्ततः ।
06-065-004c	तथैव पाण्डवा राजन्नरक्षन्व्यूहमात्मनः ॥
06-065-005a	स निर्ययौ रथानीकं पिता देवव्रतस्तव ।
06-065-005c	महता रथवंशेन संवृतो रथिनां वरः ॥
06-065-006a	इतरेतरमन्वीयुर्यथाभागमवस्थिताः ।
06-065-006c	रथिनः पत्तयश्चैव दन्तिनः सादिनस्तथा ॥
06-065-007a	तान्दृष्ट्वा प्रोद्यतान्संख्ये पाण्डवाश्च यशस्विनः ।
06-065-007c	श्येनेन व्यूहराजेन तेनाजय्येन संयुगे ॥
06-065-008a	अशोभत मुखे तस्य भीमसेनो महाबलः ।
06-065-008c	नेत्रे शिखण्डी दुर्धर्षो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥

06-065-009a	शीर्षं तस्याभवद्वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
06-065-009c	विधुन्वन्गाण्डिवं पार्थो ग्रीवायामभवत्तदा ॥
06-065-010a	अक्षौहिण्या समग्रा या वामपक्षोऽभवत्तदा ।
06-065-010c	महात्मा द्रुपदः श्रीमान्सह पुत्रेण संयुगे ॥
06-065-011a	दक्षिणश्चाभवत्पक्षः कैकेयोऽक्षौहिणीपतिः ।
06-065-011c	पृष्ठतो द्रौपदेयाश्च सौभद्रश्चापि वीर्यवान् ॥
06-065-012a	पृष्ठे समभवच्छ्रीमान्स्वयं राजा युधिष्ठिरः ।
06-065-012c	भ्रातृभ्यां सहितो धीमान्यमाभ्यां चारुविक्रमः ॥
06-065-013a	प्रविश्य तु रणे भीमो मकरं मुखतस्तदा ।
06-065-013c	भीष्ममासाद्य संग्रामे छादयामास सायकैः ॥
06-065-014a	ततो भीष्मो महास्त्राणि पातयामास भारत ।
06-065-014c	मोहयन्पाण्डुपुत्राणां व्यूढं सैन्यं महाहवे ॥
06-065-015a	संमुह्यति तदा सैन्ये त्वरमाणो धनंजयः ।
06-065-015c	भीष्मं शरसहस्रेण विव्याध रणमूर्धनि ॥
06-065-016a	परिसंवार्य चास्त्राणि भीष्ममुक्तानि संयुगे ।
06-065-016c	स्वेनानीकेन हृष्टेन युद्धाय समवस्थितः ॥
06-065-017a	ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजमभाषत ।
06-065-017c	पूर्वं दृष्ट्वा वधं घोरं बलस्य बलिनां वरः ॥
06-065-017e	भ्रातृणां च वधं युद्धे स्मरमाणो महारथः ॥
06-065-018a	आचार्य सततं त्वं हि हितकामो ममानघ ।
06-065-018c	वयं हि त्वां समाश्रित्य भीष्मं चैव पितामहम् ॥
06-065-019a	देवानपि रणे जेतुं प्रार्थयामो न संशयः ।
06-065-019c	किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ॥
06-065-020a	एवमुक्तस्ततो द्रोणस्तव पुत्रेण मारिष ।
06-065-020c	अभिनत्पाण्डवानीकं प्रेक्षमाणस्य सात्यकेः ॥
06-065-021a	सात्यकिस्तु तदा द्रोणं वारयामास भारत ।
06-065-021c	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥
06-065-022a	शैनेयं तु रणे क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-065-022c	अविध्यन्निशितैर्बाणैर्जत्रुदेशे हसन्निव ॥
06-065-023a	भीमसेनस्ततः क्रुद्धो भारद्वाजमविध्यत ।
06-065-023c	संरक्षन्सात्यकिं राजन्द्रोणाच्छस्त्रभृतां वरात् ॥

06-065-024a	ततो द्रोणश्च भीष्मश्च तथा शल्यश्च मारिष ।
06-065-024c	भीमसेनं रणे क्रुद्धाश्छादयां चक्रिरे शरैः ॥
06-065-025a	तत्राभिमन्युः संक्रुद्धो द्रौपदेयाश्च मारिष ।
06-065-025c	विव्यधुर्निशितैर्बाणैः सर्वास्तानुद्यतायुधान् ॥
06-065-026a	भीष्मद्रोणौ च संक्रुद्धावापतन्तौ महाबलौ ।
06-065-026c	प्रत्युद्ययौ शिखण्डी तु महेष्वासो महाहवे ॥
06-065-027a	प्रगृह्य बलवद्वीरो धनुर्जलदनिस्वनम् ।
06-065-027c	अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णं छादयानो दिवाकरम् ॥
06-065-028a	शिखण्डिनं समासाद्य भरतानां पितामहः ।
06-065-028c	अवर्जयत संग्रामे स्त्रीत्वं तस्यानुसंस्मरन् ॥
06-065-029a	ततो द्रोणो महाराज अभ्यद्रवत तं रणे ।
06-065-029c	रक्षमाणस्ततो भीष्मं तव पुत्रेण चोदितः ॥
06-065-030a	शिखण्डी तु समासाद्य द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ।
06-065-030c	अवर्जयत संग्रामे युगान्ताग्निमिवोल्बणम् ॥
06-065-031a	ततो बलेन महता पुत्रस्तव विशां पते ।
06-065-031c	जुगोप भीष्ममासाद्य प्रार्थयानो महद्यशः ॥
06-065-032a	तथैव पाण्डवा राजन्पुरस्कृत्य धनंजयम् ।
06-065-032c	भीष्ममेवाभ्यवर्तन्त जये कृत्वा दृढां मतिम् ॥
06-065-033a	तद्युद्धमभवद्धोरं देवानां दानवैरिव ।
06-065-033c	जयं च काङ्क्षतां नित्यं यशश्च परमाद्भुतम् ॥

06-066-001 संजय उवाच

06-066-001a	अकरोत्तुमुलं युद्धं भीष्मः शांतनवस्तदा ।
06-066-001c	भीमसेनभयादिच्छन्पुत्रांस्तारयितुं तव ॥
06-066-002a	पूर्वाह्णे तन्महारौद्रं राज्ञां युद्धमवर्तत ।
06-066-002c	कुरूणां पाण्डवानां च मुख्यशूरविनाशनम् ॥
06-066-003a	तस्मिन्नाकुलसंग्रामे वर्तमाने महाभये ।
06-066-003c	अभवत्तुमुलः शब्दः संस्पृशन्गगनं महत् ॥
06-066-004a	नदद्भिश्च महानागैर्हृषमाणैश्च वाजिभिः ।
06-066-004c	भेरीशङ्खनिनादैश्च तुमुलः समपद्यत ॥
06-066-005a	युयुत्सवस्ते विक्रान्ता विजयाय महाबलाः ।
06-066-005c	अन्योन्यमभिगर्जन्तो गोष्ठेष्विव महर्षभाः ॥

06-066-006a	शिरसां पात्यमानानां समरे निशितैः शरैः ।
06-066-006c	अश्मवृष्टिरिवाकाशे बभूव भरतर्षभ ॥
06-066-007a	कुण्डलोष्णीषधारीणि जातरूपोज्ज्वलानि च ।
06-066-007c	पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि भरतर्षभ ॥
06-066-008a	विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्मुकैः ।
06-066-008c	सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादिता मही ॥
06-066-009a	कवचोपहितैर्गात्रैर्हस्तैश्च समलंकृतैः ।
06-066-009c	मुखैश्च चन्द्रसंकाशै रक्तान्तनयनैः शुभैः ॥
06-066-010a	गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैश्च भूपते ।
06-066-010c	आसीत्सर्वा समाकीर्णा मुहूर्तेन वसुंधरा ॥
06-066-011a	रजोमेघैश्च तुमुलैः शस्त्रविद्युत्प्रकाशितैः ।
06-066-011c	आयुधानां च निर्घोषः स्तनयित्नुसमोऽभवत् ॥
06-066-012a	स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ।
06-066-012c	प्रावर्तत कुरूणां च पाण्डवानां च भारत ॥
06-066-013a	तस्मिन्महाभये घोरे तुमुले लोमहर्षणे ।
06-066-013c	ववर्षुः शरवर्षाणि क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥
06-066-014a	क्रोशन्ति कुञ्जरास्तत्र शरवर्षप्रतापिताः ।
06-066-014c	तावकानां परेषां च संयुगे भरतोत्तम ॥
06-066-014e	अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ॥
06-066-015a	उत्पत्य निपतन्त्यन्ये शरघातप्रपीडिताः ।
06-066-015c	तावकानां परेषां च योधानां भरतर्षभ ॥
06-066-016a	अश्वानां कुञ्जराणां च रथानां चातिवर्तताम् ।
06-066-016c	संघाताः स्म प्रदृश्यन्ते तत्र तत्र विशां पते ॥
06-066-017a	गदाभिरसिभिः प्रासैर्बाणैश्च नतपर्वभिः ।
06-066-017c	जघ्नुः परस्परं तत्र क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥
06-066-018a	अपरे बाहुभिर्वीरा नियुद्धकुशला युधि ।
06-066-018c	बहुधा समसज्जन्त आयसैः परिघैरिव ॥
06-066-019a	मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव तलैश्चैव विशां पते ।
06-066-019c	अन्योन्यं जघ्निरे वीरास्तावकाः पाण्डवैः सह ॥
06-066-020a	विरथा रथिनश्चात्र निस्त्रिंशवरधारिणः ।
06-066-020c	अन्योन्यमभिधावन्त परस्परवधैषिणः ॥

06-066-021a	ततो दुर्योधनो राजा कलिङ्गैर्बहुभिर्वृतः ।
06-066-021c	पुरस्कृत्य रणे भीष्मं पाण्डवानभ्यवर्तत ॥
06-066-022a	तथैव पाण्डवाः सर्वे परिवार्य वृकोदरम् ।
06-066-022c	भीष्ममभ्यद्रवन्क्रुद्धा रणे रभसवाहनाः ॥
06-067-001	संजय उवाच
06-067-001a	दृष्ट्वा भीष्मेण संसक्तान्भ्रातृनन्यांश्च पार्थिवान् ।
06-067-001c	तमभ्यधावद्गाङ्गेयमुद्यतास्त्रो धनंजयः ॥
06-067-002a	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं धनुषो गाण्डिवस्य च ।
06-067-002c	ध्वजं च दृष्ट्वा पार्थस्य सर्वान्नो भयमाविशत् ॥
06-067-003a	असज्जमानं वृक्षेषु धूमकेतुमिवोत्थितम् ।
06-067-003c	बहुवर्णं च चित्रं च दिव्यं वानरलक्षणम् ॥
06-067-003e	अपश्याम महाराज ध्वजं गाण्डिवधन्वनः ॥
06-067-004a	विद्युतं मेघमध्यस्थां भ्राजमानामिवाम्बरे ।
06-067-004c	ददृशुर्गाण्डिवं योधा रुक्मपृष्ठं महारथे ॥
06-067-005a	अशुश्रुम भृशं चास्य शक्रस्येवाभिगर्जतः ।
06-067-005c	सुघोरं तलयोः शब्दं निघ्नतस्तव वाहिनीम् ॥
06-067-006a	चण्डवातो यथा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
06-067-006c	दिशः संप्लावयन्सर्वाः शरवर्षैः समन्ततः ॥
06-067-007a	अभ्यधावत गाङ्गेयं भैरवास्त्रो धनंजयः ।
06-067-007c	दिशं प्राचीं प्रतीचीं च न जानीमोऽस्त्रमोहिताः ॥
06-067-008a	कादिग्भूताः श्रान्तपत्रा हतास्त्रा हतचेतसः ।
06-067-008c	अन्योन्यमभिसंश्लिष्य योधास्ते भरतर्षभ ॥
06-067-009a	भीष्ममेवाभिलीयन्त सह सर्वैस्तवात्मजैः ।
06-067-009c	तेषामार्तायनमभूद्भीष्मः शंतनवो रणे ॥
06-067-010a	समुत्पतन्त वित्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
06-067-010c	सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ॥
06-067-011a	श्रुत्वा गाण्डीवनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
06-067-011c	सर्वसैन्यानि भीतानि व्यवलीयन्त भारत ॥
06-067-012a	अथ काम्बोजमुख्यैस्तु बृहद्भिः शीघ्रगामिभिः ।
06-067-012c	गोपानां बहुसाहस्रैर्बलैर्गोवासनो वृतः ॥
06-067-013a	मद्रसौवीरगान्धारैस्त्रिगर्तेश्च विशां पते ।

06-067-013c	सर्वकालिङ्गमुख्यैश्च कलिङ्गाधिपतिर्वृतः ॥
06-067-014a	नागा नरगणौघाश्च दुःशासनपुरःसराः ।
06-067-014c	जयद्रथश्च नृपतिः सहितः सर्वराजभिः ॥
06-067-015a	हयारोहवराश्चैव तव पुत्रेण चोदिताः ।
06-067-015c	चतुर्दश सहस्राणि सौबलं पर्यवारयन् ॥
06-067-016a	ततस्ते सहिताः सर्वे विभक्तरथवाहनाः ।
06-067-016c	पाण्डवान्समरे जग्मुस्तावका भरतर्षभ ॥
06-067-017a	रथिभिर्वारणैरश्वैः पदातैश्च समीरितम् ।
06-067-017c	घोरमायोधनं जज्ञे महाभ्रसदृशं रजः ॥
06-067-018a	तोमरप्रासनाराचगजाश्चरथयोधिनाम् ।
06-067-018c	बलेन महता भीष्मः समसज्जत्किरीटिना ॥
06-067-019a	आवन्त्यः काशिराजेन भीमसेनेन सैन्धवः ।
06-067-019c	अजातशत्रुर्मद्राणामृषभेण यशस्विना ॥
06-067-019e	सहपुत्रः सहामात्यः शल्येन समसज्जत ॥
06-067-020a	विकर्णः सहदेवेन चित्रसेनः शिखण्डिना ।
06-067-020c	मत्स्या दुर्योधनं जग्मुः शकुनिं च विशां पते ॥
06-067-021a	द्रुपदश्चेकितानश्च सात्यकिश्च महारथः ।
06-067-021c	द्रोणेन समसज्जन्त सपुत्रेण महात्मना ॥
06-067-021e	कृपश्च कृतवर्मा च धृष्टकेतुमभिद्रुतौ ॥
06-067-022a	एवं प्रजविताश्चानि भ्रान्तनागरथानि च ।
06-067-022c	सैन्यानि समसज्जन्त प्रयुद्धानि समन्ततः ॥
06-067-023a	निरभ्रे विद्युतस्तीव्रा दिशश्च रजसावृताः ।
06-067-023c	प्रादुरासन्महोल्काश्च सनिर्घाता विशां पते ॥
06-067-024a	प्रववौ च महावातः पांसुवर्षं पपात च ।
06-067-024c	नभस्यन्तर्दधे सूर्यः सैन्येन रजसावृतः ॥
06-067-025a	प्रमोहः सर्वसत्त्वानामतीव समपद्यत ।
06-067-025c	रजसा चाभिभूतानामस्त्रजालैश्च तुद्यताम् ॥
06-067-026a	वीरबाहुविसृष्टानां सर्वावरणभेदिनाम् ।
06-067-026c	संघातः शरजालानां तुमुलः समपद्यत ॥
06-067-027a	प्रकाशं चक्रुराकाशमुद्यतानि भुजोत्तमैः ।
06-067-027c	नक्षत्रविमलाभानि शस्त्राणि भरतर्षभ ॥

06-067-028a	आर्षभाणि विचित्राणि रुक्मजालावृतानि च ।
06-067-028c	संपेतुर्दिक्षु सर्वासु चर्माणि भरतर्षभ ॥
06-067-029a	सूर्यवर्णैश्च निस्त्रिंशैः पात्यमानानि सर्वशः ।
06-067-029c	दिक्षु सर्वास्वदृश्यन्त शरीराणि शिरांसि च ॥
06-067-030a	भग्नचक्राक्षनीडाश्च निपातितमहाध्वजाः ।
06-067-030c	हताश्वाः पृथिवीं जग्मुस्तत्र तत्र महारथाः ॥
06-067-031a	परिपेतुर्हयाश्चात्र केचिच्छस्त्रकृतव्रणाः ।
06-067-031c	रथान्विपरिकर्षन्तो हतेषु रथयोधिषु ॥
06-067-032a	शराहता भिन्नदेहा बद्धयोक्त्रा हयोत्तमाः ।
06-067-032c	युगानि पर्यकर्षन्त तत्र तत्र स्म भारत ॥
06-067-033a	अदृश्यन्त ससूताश्च साश्वाः सरथयोधिनः ।
06-067-033c	एकेन बलिना राजन्वारणेन हता रथाः ॥
06-067-034a	गन्धहस्तिमदस्रावमाघ्राय बहवो रणे ।
06-067-034c	संनिपाते बलौघानां वीतमाददिरे गजाः ॥
06-067-035a	सतोमरमहामात्रैर्निपतद्भिर्गतासुभिः ।
06-067-035c	बभूवायोधनं छन्नं नाराचाभिहतैर्गजैः ॥
06-067-036a	संनिपाते बलौघानां प्रेषितैर्वरवारणैः ।
06-067-036c	निपेतुर्युधि संभग्नाः सयोधाः सध्वजा रथाः ॥
06-067-037a	नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्य संयुगे ।
06-067-037c	व्यदृश्यन्त महाराज संभग्ना रथकूबराः ॥
06-067-038a	विशीर्णरथजालाश्च केशेष्वक्षिप्य दन्तिभिः ।
06-067-038c	द्रुमशाखा इवाविध्य निष्पिष्टा रथिनो रणे ॥
06-067-039a	रथेषु च रथान्युद्धे संसक्तान्वरवारणाः ।
06-067-039c	विकर्षन्तो दिशः सर्वाः संपेतुः सर्वशब्दगाः ॥
06-067-040a	तेषां तथा कर्षतां च गजानां रूपमाबभौ ।
06-067-040c	सरःसु नलिनीजालं विषक्तमिव कर्षताम् ॥
06-067-041a	एवं संछादितं तत्र बभूवायोधनं महत् ।
06-067-041c	सादिभिश्च पदातैश्च सध्वजैश्च महारथैः ॥

06-068-001 संजय उवाच

06-068-001a	शिखण्डी सह मत्स्येन विराटेन विशां पते ।
06-068-001c	भीष्ममाशु महेष्वासमाससाद सुदुर्जयम् ॥

06-068-002a	द्रोणं कृपं विकर्णं च महेष्वासान्महाबलान् ।
06-068-002c	राज्ञश्चान्यात्रणे शूरान्बहूनार्छद्धनंजयः ॥
06-068-003a	सैन्धवं च महेष्वासं सामात्यं सह बन्धुभिः ।
06-068-003c	प्राच्यांश्च दाक्षिणात्यांश्च भूमिपान्भूमिपर्षभ ॥
06-068-004a	पुत्रं च ते महेष्वासं दुर्योधनममर्षणम् ।
06-068-004c	दुःसहं चैव समरे भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥
06-068-005a	सहदेवस्तु शकुनिमुलूकं च महारथम् ।
06-068-005c	पितापुत्रौ महेष्वासावभ्यवर्तत दुर्जयौ ॥
06-068-006a	युधिष्ठिरो महाराज गजानीकं महारथः ।
06-068-006c	समवर्तत संग्रामे पुत्रेण निकृतस्तव ॥
06-068-007a	माद्रीपुत्रस्तु नकुलः शूरः संक्रन्दनो युधि ।
06-068-007c	त्रिगर्तानां रथोदारैः समसज्जत पाण्डवः ॥
06-068-008a	अभ्यवर्तन्त दुर्धर्षाः समरे शाल्वकेकयान् ।
06-068-008c	सात्यकिश्चेकितानश्च सौभद्रश्च महारथः ॥
06-068-009a	धृष्टकेतुश्च समरे राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-068-009c	पुत्राणां ते रथानीकं प्रत्युद्याताः सुदुर्जयाः ॥
06-068-010a	सेनापतिरमेयात्मा धृष्टद्युम्नो महाबलः ।
06-068-010c	द्रोणेन समरे राजन्समियायेन्द्रकर्मणा ॥
06-068-011a	एवमेते महेष्वासास्तावकाः पाण्डवैः सह ।
06-068-011c	समेत्य समरे शूराः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
06-068-012a	मध्यंदिनगते सूर्ये नभस्याकुलतां गते ।
06-068-012c	कुरवः पाण्डवेयाश्च निजघ्नुरितरेतरम् ॥
06-068-013a	ध्वजिनो हेमचित्राङ्गा विचरन्तो रणाजिरे ।
06-068-013c	सपताका रथा रेजुर्वैयाघ्रपरिवारणाः ॥
06-068-014a	समेतानां च समरे जिगीषूणां परस्परम् ।
06-068-014c	बभूव तुमुलः शब्दः सिंहानामिव नर्दताम् ॥
06-068-015a	तत्राद्भुतमपश्याम संप्रहारं सुदारुणम् ।
06-068-015c	यमकुर्वन्नणे वीराः सृज्जयाः कुरुभिः सह ॥
06-068-016a	नैव खं न दिशो राजन्न सूर्यं शत्रुतापन ।
06-068-016c	विदिशो वाप्यपश्याम शरैर्मुक्तैः समन्ततः ॥
06-068-017a	शक्तीनां विमलाग्राणां तोमराणां तथास्यताम् ।

06-068-017c	निस्त्रिंशानां च पीतानां नीलोत्पलनिभाः प्रभाः ॥
06-068-018a	कवचानां विचित्राणां भूषणानां प्रभास्तथा ।
06-068-018c	खं दिशः प्रदिशश्चैव भासयामासुरोजसा ॥
06-068-018e	विरराज तदा राजंस्तत्र तत्र रणाङ्गणम् ॥
06-068-019a	रथसिंहासनव्याघ्राः समायान्तश्च संयुगे ।
06-068-019c	विरेजुः समरे राजन्ग्रहा इव नभस्तले ॥
06-068-020a	भीष्मस्तु रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनं महाबलम् ।
06-068-020c	अवारयत संक्रुद्धः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-068-021a	ततो भीष्मविनिर्मुक्ता रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ।
06-068-021c	अभ्यघ्नन्समरे भीमं तैलधौताः सुतेजनाः ॥
06-068-022a	तस्य शक्तिं महावेगां भीमसेनो महाबलः ।
06-068-022c	क्रुद्धाशीविषसंकाशां प्रेषयामास भारत ॥
06-068-023a	तामापतन्तीं सहसा रुक्मदण्डां दुरासदाम् ।
06-068-023c	चिच्छेद समरे भीष्मः शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-068-024a	ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
06-068-024c	कार्मुकं भीमसेनस्य द्विधा चिच्छेद भारत ॥
06-068-025a	सात्यकिस्तु ततस्तूर्णं भीष्ममासाद्य संयुगे ।
06-068-025c	शरैर्बहुभिरानर्छत्पितरं ते जनेश्वर ॥
06-068-026a	ततः संधाय वै तीक्ष्णं शरं परमदारुणम् ।
06-068-026c	वाष्णीयस्य रथाद्भीष्मः पातयामास सारथिम् ॥
06-068-027a	तस्याश्वाः प्रद्रुता राजन्निहते रथसारथौ ।
06-068-027c	तेन तेनैव धावन्ति मनोमारुतरंहसः ॥
06-068-028a	ततः सर्वस्य सैन्यस्य निस्वनस्तुमुलोऽभवत् ।
06-068-028c	हाहाकारश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
06-068-029a	अभिद्रवत गृह्णीत हयान्यच्छत धावत ।
06-068-029c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युयुधानरथं प्रति ॥
06-068-030a	एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मः शांतनवः पुनः ।
06-068-030c	व्यहनत्पाण्डवीं सेनामासुरीमिव वृत्रहा ॥
06-068-031a	ते वध्यमाना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
06-068-031c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा भीष्ममेवाभिदुद्रुवुः ॥
06-068-032a	धृष्टद्युम्नमुखाश्चापि पार्थाः शांतनवं रणे ।

06-068-032c अभ्यधावज्जिगीषन्तस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥
 06-068-033a तथैव तावका राजन्भीष्मद्रोणमुखाः परान् ।
 06-068-033c अभ्यधावन्त वेगेन ततो युद्धमवर्तत ॥

06-069-001 संजय उवाच

06-069-001a विराटोऽथ त्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्छन्महारथम् ।
 06-069-001c विव्याध तुरगांश्चास्य त्रिभिर्बाणैर्महारथः ॥
 06-069-002a तं प्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मः शांतनवः शरैः ।
 06-069-002c रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासः कृतहस्तो महाबलः ॥
 06-069-003a द्रौणिर्गाण्डीवधन्वानं भीमधन्वा महारथः ।
 06-069-003c अविध्यदिषुभिः षड्भिर्दृढहस्तः स्तनान्तरे ॥
 06-069-004a कार्मुकं तस्य चिच्छेद फल्गुनः परवीरहा ।
 06-069-004c अविध्यच्च भृशं तीक्ष्णैः पत्रिभिः शत्रुकर्शनः ॥
 06-069-005a सोऽन्यत्कार्मुकमादाय वेगवत्क्रोधमूर्छितः ।
 06-069-005c अमृष्यमाणः पार्थेन कार्मुकच्छेदमाहवे ॥
 06-069-006a अविध्यत्फल्गुनं राजन्नवत्या निशितैः शरैः ।
 06-069-006c वासुदेवं च सप्तत्या विव्याध परमेषुभिः ॥
 06-069-007a ततः क्रोधाभिताम्राक्षः सह कृष्णेन फल्गुनः ।
 06-069-007c दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य चिन्तयित्वा मुहुर्मुहुः ॥
 06-069-008a धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ।
 06-069-008c गाण्डीवधन्वा संक्रुद्धः शितान्संनतपर्वणः ॥
 06-069-008e जीवितान्तकरान्धोरान्समादत्त शिलीमुखान् ॥
 06-069-009a तैस्तूर्णं समरेऽविध्यद्द्रौणिं बलवतां वरम् ।
 06-069-009c तस्य ते कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥
 06-069-010a न विव्यथे च निर्भिन्नो द्रौणिर्गाण्डीवधन्वना ।
 06-069-010c तथैव शरवर्षाणि प्रतिमुञ्चन्नविह्वलः ॥
 06-069-010e तस्थौ स समरे राजंस्त्रातुमिच्छन्महाव्रतम् ॥
 06-069-011a तस्य तत्सुमहत्कर्म शशंसुः पुरुषर्षभाः ।
 06-069-011c यत्कृष्णाभ्यां समेताभ्यां नापत्रपत संयुगे ॥
 06-069-012a स हि नित्यमनीकेषु युध्यतेऽभयमास्थितः ।
 06-069-012c अस्त्रग्रामं संहारं द्रोणात्प्राप्य सुदुर्लभम् ॥
 06-069-013a ममायमाचार्यसुतो द्रोणस्यातिप्रियः सुतः ।

06-069-013c	ब्राह्मणश्च विशेषेण माननीयो ममेति च ॥
06-069-014a	समास्थाय मतिं वीरो बीभत्सुः शत्रुतापनः ।
06-069-014c	कृपां चक्रे रथश्रेष्ठो भारद्वाजसुतं प्रति ॥
06-069-015a	द्रौणिं त्यक्त्वा ततो युद्धे कौन्तेयः शत्रुतापनः ।
06-069-015c	युयुधे तावकान्निघ्नंस्त्वरमाणः पराक्रमी ॥
06-069-016a	दुर्योधनस्तु दशभिर्गार्धपत्रैः शिलाशितैः ।
06-069-016c	भीमसेनं महेष्वासं रुक्मपुङ्खैः समर्पयत् ॥
06-069-017a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धः परासुकरणं दृढम् ।
06-069-017c	चित्रं कार्मुकमादत्त शरांश्च निशितान्दश ॥
06-069-018a	आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगितैस्तिग्मतेजनैः ।
06-069-018c	अविध्यत्तूर्णमव्यग्रः कुरुराजं महोरसि ॥
06-069-019a	तस्य काञ्चनसूत्रस्तु शरैः परिवृतो मणिः ।
06-069-019c	रराजोरसि वै सूर्यो ग्रहैरिव समावृतः ॥
06-069-020a	पुत्रस्तु तव तेजस्वी भीमसेनेन ताडितः ।
06-069-020c	नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥
06-069-021a	ततः शरैर्महाराज रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
06-069-021c	भीमं विव्याध संक्रुद्धस्त्रासयानो वरूथिनीम् ॥
06-069-022a	तौ युध्यमानौ समरे भृशमन्योन्यविक्षतौ ।
06-069-022c	पुत्रौ ते देवसंकाशौ व्यरोचेतां महाबलौ ॥
06-069-023a	चित्रसेनं नरव्याघ्रं सौभद्रः परवीरहा ।
06-069-023c	अविध्यद्दशभिर्बाणैः पुरुमित्रं च सप्तभिः ॥
06-069-024a	सत्यव्रतं च सप्तत्या विद्ध्वा शक्रसमो युधि ।
06-069-024c	नृत्यन्निव रणे वीर आर्तिं नः समजीजनत् ॥
06-069-025a	तं प्रत्यविद्यद्दशभिश्चित्रसेनः शिलीमुखैः ।
06-069-025c	सत्यव्रतश्च नवभिः पुरुमित्रश्च सप्तभिः ॥
06-069-026a	स विद्धो विक्षरत्रक्तं शत्रुसंवारणं महत् ।
06-069-026c	चिच्छेद चित्रसेनस्य चित्रं कार्मुकमार्जुनिः ॥
06-069-026e	भित्त्वा चास्य तनुत्राणं शरेणोरस्यताडयत् ॥
06-069-027a	ततस्ते तावका वीरा राजपुत्रा महारथाः ।
06-069-027c	समेत्य युधि संरब्धा विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥
06-069-027e	तांश्च सर्वाञ्शरैस्तीक्ष्णैर्जघान परमास्त्रवित् ॥

06-069-028a	तस्य दृष्ट्वा तु तत्कर्म परिवव्रुः सुतास्तव ।
06-069-028c	दहन्तं समरे सैन्यं तव कक्षं यथोल्बणम् ॥
06-069-029a	अपेतशिशिरे काले समिद्धमिव पावकः ।
06-069-029c	अत्यरोचत सौभद्रस्तव सैन्यानि शातयन् ॥
06-069-030a	तत्तस्य चरितं दृष्ट्वा पौत्रस्तव विशां पते ।
06-069-030c	लक्ष्मणोऽभ्यपतत्तूर्णं सात्वतीपुत्रमाहवे ॥
06-069-031a	अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
06-069-031c	विव्याध विशिखैः षड्भिः सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥
06-069-032a	तथैव लक्ष्मणो राजन्सौभद्रं निशितैः शरैः ।
06-069-032c	अविध्यत महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-069-033a	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सारथिं च महाबलः ।
06-069-033c	अभ्यद्रवत सौभद्रो लक्ष्मणं निशितैः शरैः ॥
06-069-034a	हताश्चे तु रथे तिष्ठँल्लक्ष्मणः परवीरहा ।
06-069-034c	शक्तिं चिक्षेप संक्रुद्धः सौभद्रस्य रथं प्रति ॥
06-069-035a	तामापतन्तीं सहसा घोररूपां दुरासदाम् ।
06-069-035c	अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भुजगोपमाम् ॥
06-069-036a	ततः स्वरथमारोप्य लक्ष्मणं गौतमस्तदा ।
06-069-036c	अपोवाह रथेनाजौ सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-069-037a	ततः समाकुले तस्मिन्वर्तमाने महाभये ।
06-069-037c	अभ्यद्रवज्जिघांसन्तः परस्परवधैषिणः ॥
06-069-038a	तावकाश्च महेष्वासाः पाण्डवाश्च महारथाः ।
06-069-038c	जुह्वन्तः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
06-069-039a	मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।
06-069-039c	बाहुभिः समयुध्यन्त सृञ्जयाः कुरुभिः सह ॥
06-069-040a	ततो भीष्मो महाबाहुः पाण्डवानां महात्मनाम् ।
06-069-040c	सेनां जघान संक्रुद्धो दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥
06-069-041a	हतेश्वरैर्गजैस्तत्र नरैरश्वैश्च पातितैः ।
06-069-041c	रथिभिः सादिभिश्चैव समास्तीर्यत मेदिनी ॥

06-070-001 संजय उवाच

06-070-001a	अथ राजन्महाबाहुः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
06-070-001c	विकृष्य चापं समरे भारसाधनमुत्तमम् ॥

06-070-002a	प्रामुञ्चत्पुङ्खसंयुक्ताञ्जरानाशीविषोपमान् ।
06-070-002c	प्रकाशं लघु चित्रं च दर्शयन्नस्त्रलाघवम् ॥
06-070-003a	तस्य विक्षिपतश्चापं शरानन्यांश्च मुञ्चतः ।
06-070-003c	आददानस्य भूयश्च संदधानस्य चापरान् ॥
06-070-004a	क्षिपतश्च शरानस्य रणे शत्रून्विनिघ्नतः ।
06-070-004c	ददृशे रूपमत्यर्थं मेघस्येव प्रवर्षतः ॥
06-070-005a	तमुदीर्यन्तमालोक्य राजा दुर्योधनस्ततः ।
06-070-005c	स्थानामयुतं तस्य प्रेषयामास भारत ॥
06-070-006a	तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
06-070-006c	जघान परमेष्वासो दिव्येनास्त्रेण वीर्यवान् ॥
06-070-007a	स कृत्वा दारुणं कर्म प्रगृहीतशरासनः ।
06-070-007c	आससाद ततो वीरो भूरिश्रवसमाहवे ॥
06-070-008a	स हि संदृश्य सेनां तां युयुधानेन पातिताम् ।
06-070-008c	अभ्यधावत संक्रुद्धः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ॥
06-070-009a	इन्द्रायुधसवर्णं तत्स विस्फार्य महद्भुजः ।
06-070-009c	व्यसृजद्वज्रसंकाशाञ्जरानाशीविषोपमान् ॥
06-070-009e	सहस्रशो महाराज दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
06-070-010a	शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान्सात्यकेस्तु पदानुगाः ।
06-070-010c	न विषेहुस्तदा राजन्दुद्रुवुस्ते समन्ततः ॥
06-070-010e	विहाय समरे राजन्सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ॥
06-070-011a	तं दृष्ट्वा युयुधानस्य सुता दश महाबलाः ।
06-070-011c	महारथाः समाख्याताश्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥
06-070-012a	समासाद्य महेष्वासं भूरिश्रवसमाहवे ।
06-070-012c	ऊचुः सर्वे सुसंरब्धा यूपकेतुं महारणे ॥
06-070-013a	भो भो कौरवदायाद सहास्माभिर्महाबल ।
06-070-013c	एहि युध्यस्व संग्रामे समस्तैः पृथगेव वा ॥
06-070-014a	अस्मान्वा त्वं पराजित्य यशः प्राप्नुहि संयुगे ।
06-070-014c	वयं वा त्वां पराजित्य प्रीतिं दास्यामहे पितुः ॥
06-070-015a	एवमुक्तस्तदा शूरैस्तानुवाच महाबलः ।
06-070-015c	वीर्यश्लाघी नरश्रेष्ठस्तान्दृष्ट्वा समुपस्थितान् ॥
06-070-016a	साध्विदं कथ्यते वीरा यदेवं मतिरद्य वः ।

06-070-016c	युध्यध्वं सहिता यत्ता निहनिष्यामि वो रणे ॥
06-070-017a	एवमुक्ता महेष्वासास्ते वीराः क्षिप्रकारिणः ।
06-070-017c	महता शरवर्षेण अभ्यवर्षन्नरिदमम् ॥
06-070-018a	अपराह्णे महाराज संग्रामस्तुमुलोऽभवत् ।
06-070-018c	एकस्य च बहूनां च समेतानां रणाजिरे ॥
06-070-019a	तमेकं रथिनां श्रेष्ठं शरवर्षैरवाकिरन् ।
06-070-019c	प्रावृषीव महाशैलं सिषिचुर्जलदा नृप ॥
06-070-020a	तैस्तु मुक्ताञ्जरौघांस्तान्यमदण्डाशनिप्रभान् ।
06-070-020c	असंप्राप्तानसंप्राप्तांश्चिच्छेदाशु महारथः ॥
06-070-021a	तत्राद्भुतमपश्याम सौमदत्तेः पराक्रमम् ।
06-070-021c	यदेको बहुभिर्युद्धे समसज्जदभीतवत् ॥
06-070-022a	विसृज्य शरवृष्टिं तां दश राजन्महारथाः ।
06-070-022c	परिवार्य महाबाहुं निहन्तुमुपचक्रमुः ॥
06-070-023a	सौमदत्तिस्ततः क्रुद्धस्तेषां चापानि भारत ।
06-070-023c	चिच्छेद दशभिर्बाणैर्निमेषेण महारथः ॥
06-070-024a	अथैषां छिन्नधनुषां भल्लैः संनतपर्वभिः ।
06-070-024c	चिच्छेद समरे राजञ्जिरांसि निशितैः शरैः ॥
06-070-024e	ते हता न्यपतन्भूमौ वज्रभग्ना इव द्रुमाः ॥
06-070-025a	तान्दृष्ट्वा निहतान्वीरात्रणे पुत्रान्महाबलान् ।
06-070-025c	वाष्णीयो विनदत्राजन्भूरिश्रवसमभ्ययात् ॥
06-070-026a	रथं रथेन समरे पीडयित्वा महाबलौ ।
06-070-026c	तावन्योन्यस्य समरे निहत्य रथवाजिनः ॥
06-070-026e	विरथावभिवल्गन्तौ समेयातां महारथौ ॥
06-070-027a	प्रगृहीतमहाखड्गौ तौ चर्मवरधारिणौ ।
06-070-027c	शुशुभाते नरव्याघ्रौ युद्धाय समवस्थितौ ॥
06-070-028a	ततः सात्यकिमभ्येत्य निस्त्रिंशवरधारिणम् ।
06-070-028c	भीमसेनस्त्वरत्राजत्रथमारोपयत्तदा ॥
06-070-029a	तवापि तनयो राजन्भूरिश्रवसमाहवे ।
06-070-029c	आरोपयद्रथं तूर्णं पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥
06-070-030a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने रणे भीष्मं महारथम् ।
06-070-030c	अयोधयन्त संरब्धाः पाण्डवा भरतर्षभ ॥

06-070-031a	लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनंजयः ।
06-070-031c	पञ्चविंशतिसाहस्रान्निजघान महारथान् ॥
06-070-032a	ते हि दुर्योधनादिष्टास्तदा पार्थनिबर्हणे ।
06-070-032c	संप्राप्यैव गता नाशं शलभा इव पावकम् ॥
06-070-033a	ततो मत्स्याः केकयाश्च धनुर्वेदविशारदाः ।
06-070-033c	परिवव्रुस्तदा पार्थं सहपुत्रं महारथम् ॥
06-070-034a	एतस्मिन्नेव काले तु सूर्येऽस्तमुपगच्छति ।
06-070-034c	सर्वेषामेव सैन्यानां प्रमोहः समजायत ॥
06-070-035a	अवहारं ततश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव ।
06-070-035c	संध्याकाले महाराज सैन्यानां श्रान्तवाहनः ॥
06-070-036a	पाण्डवानां कुरूणां च परस्परसमागमे ।
06-070-036c	ते सेने भृशसंविग्ने ययतुः स्वं निवेशनम् ॥
06-070-037a	ततः स्वशिबिरं गत्वा न्यविशंस्तत्र भारत ।
06-070-037c	पाण्डवाः सृञ्जयैः सार्धं कुरवश्च यथाविधि ॥

06-071-001 संजय उवाच

06-071-001a	विहृत्य च ततो राजन्सहिताः कुरुपाण्डवाः ।
06-071-001c	व्यतीतायां तु शर्वर्यां पुनर्युद्धाय निर्ययुः ॥
06-071-002a	तत्र शब्दो महानासीत्तव तेषां च भारत ।
06-071-002c	युज्यतां रथमुख्यानां कल्प्यतां चैव दन्तिनाम् ॥
06-071-003a	संनह्यतां पदातीनां हयानां चैव भारत ।
06-071-003c	शङ्खदुन्दुभिनादश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥
06-071-004a	ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नमभाषत ।
06-071-004c	व्यूहं व्यूह महाबाहो मकरं शत्रुतापनम् ॥
06-071-005a	एवमुक्तस्तु पार्थेन धृष्टद्युम्नो महारथः ।
06-071-005c	व्यादिदेश महाराज रथिनो रथिनां वरः ॥
06-071-006a	शिरोऽभूद्रुपदस्तस्य पाण्डवश्च धनंजयः ।
06-071-006c	चक्षुषी सहदेवश्च नकुलश्च महारथः ॥
06-071-006e	तुण्डमासीन्महाराज भीमसेनो महाबलः ॥
06-071-007a	सौभद्रो द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-071-007c	सात्यकिर्धर्मराजश्च व्यूहग्रीवां समास्थिताः ॥
06-071-008a	पृष्ठमासीन्महाराज विराटो वाहिनीपतिः ।

06-071-008c	धृष्टद्युम्नेन सहितो महत्या सेनया वृतः ॥
06-071-009a	केकया भ्रातरः पञ्च वामं पार्श्वं समाश्रिताः ।
06-071-009c	धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रः करकर्षश्च वीर्यवान् ॥
06-071-009e	दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य रक्षणे ॥
06-071-010a	पादयोस्तु महाराज स्थितः श्रीमान्महारथः ।
06-071-010c	कुन्तिभोजः शतानीको महत्या सेनया वृतः ॥
06-071-011a	शिखण्डी तु महेष्वासः सोमकैः संवृतो बली ।
06-071-011c	इरावांश्च ततः पुच्छे मकरस्य व्यवस्थितौ ॥
06-071-012a	एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः ।
06-071-012c	सूर्योदये महाराज पुनर्युद्धाय दंशिताः ॥
06-071-013a	कौरवानभ्ययुस्तूर्णं हस्त्यश्वरथपत्तिभिः ।
06-071-013c	समुच्छ्रितैर्ध्वजैश्चित्रैः शस्त्रैश्च विमलैः शितैः ॥
06-071-014a	व्यूहं दृष्ट्वा तु तत्सैन्यं पिता देवव्रतस्तव ।
06-071-014c	क्रौञ्चेन महता राजन्प्रत्यव्यूहत वाहिनीम् ॥
06-071-015a	तस्य तुण्डे महेष्वासो भारद्वाजो व्यरोचत ।
06-071-015c	अश्वत्थामा कृपश्चैव चक्षुरास्तां नरेश्वर ॥
06-071-016a	कृतवर्मा तु सहितः काम्बोजारट्टबाह्लिकैः ।
06-071-016c	शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥
06-071-017a	ग्रीवायां शूरसेनस्तु तव पुत्रश्च मारिष ।
06-071-017c	दुर्योधनो महाराज राजभिर्बहुभिर्वृतः ॥
06-071-018a	प्राग्य्योतिषस्तु सहितः मद्रसौवीरकेकयैः ।
06-071-018c	उरस्यभून्नरश्रेष्ठ महत्या सेनया वृतः ॥
06-071-019a	स्वसेनया च सहितः सुशर्मा प्रस्थलाधिपः ।
06-071-019c	वामं पक्षं समाश्रित्य दंशितः समवस्थितः ॥
06-071-020a	तुषारा यवनाश्चैव शकाश्च सह चूचुपैः ।
06-071-020c	दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य भारत ॥
06-071-021a	श्रुतायुश्च शतायुश्च सौमदत्तिश्च मारिष ।
06-071-021c	व्यूहस्य जघने तस्थू रक्षमाणाः परस्परम् ॥
06-071-022a	ततो युद्धाय संजग्मुः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
06-071-022c	सूर्योदये महाराज ततो युद्धमभून्महत् ॥
06-071-023a	प्रतीयू रथिनो नागान्नागाश्च रथिनो ययुः ।

06-071-023c	हयारोहा हयारोहात्रथिनश्चापि सादिनः ॥
06-071-024a	सारथिं च रथी राजन्कुञ्जरांश्च महारणे ।
06-071-024c	हस्त्यारोहा रथारोहात्रथिनश्चापि सादिनः ॥
06-071-025a	रथिनः पत्तिभिः सार्धं सादिनश्चापि पत्तिभिः ।
06-071-025c	अन्योन्यं समरे राजन्प्रत्यधावन्नमर्षिताः ॥
06-071-026a	भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ता चान्यैर्महारथैः ।
06-071-026c	शुशुभे पाण्डवी सेना नक्षत्रैरिव शर्वरी ॥
06-071-027a	तथा भीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्योधनादिभिः ।
06-071-027c	तवापि विबभौ सेना ग्रहैर्द्यौरिव संवृता ॥
06-071-028a	भीमसेनस्तु कौन्तेयो द्रोणं दृष्ट्वा पराक्रमी ।
06-071-028c	अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्भारद्वाजस्य वाहिनीम् ॥
06-071-029a	द्रोणस्तु समरे क्रुद्धो भीमं नवभिरायसैः ।
06-071-029c	विव्याध समरे राजन्मर्माण्युद्दिश्य वीर्यवान् ॥
06-071-030a	दृढाहतस्ततो भीमो भारद्वाजस्य संयुगे ।
06-071-030c	सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ॥
06-071-031a	स संगृह्य स्वयं वाहान्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-071-031c	व्यधमत्पाण्डवीं सेनां तूलराशिमिवानलः ॥
06-071-032a	ते वध्यमाना द्रोणेन भीष्मेण च नरोत्तम ।
06-071-032c	सृञ्जयाः केकयैः सार्धं पलायनपराभवन् ॥
06-071-033a	तथैव तावकं सैन्यं भीमार्जुनपरिक्षितम् ।
06-071-033c	मुह्यते तत्र तत्रैव समदेव वराङ्गना ॥
06-071-034a	अभिद्येतां ततो व्यूहौ तस्मिन्वीरवरक्षये ।
06-071-034c	आसीद्व्यतिकरो घोरस्तव तेषां च भारत ॥
06-071-035a	तदद्भुतमपश्याम तावकानां परैः सह ।
06-071-035c	एकायनगताः सर्वे यदयुध्यन्त भारत ॥
06-071-036a	प्रतिसंवार्य चास्त्राणि तेऽन्योन्यस्य विशां पते ।
06-071-036c	युयुधुः पाण्डवाश्चैव कौरवाश्च महारथाः ॥

06-072-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-072-001a	एवं बहुगुणं सैन्यमेवं बहुविधं परम् ।
06-072-001c	व्यूढमेवं यथाशास्त्रममोघं चैव संजय ॥
06-072-002a	पुष्टमस्माकमत्यन्तमभिकामं च नः सदा ।

06-072-002c	प्रह्वमव्यसनोपेतं पुरस्तादृष्टविक्रमम् ॥
06-072-003a	नातिवृद्धमबालं च न कृशं न च पीवरम् ।
06-072-003c	लघुवृत्तायतप्रायं सारगात्रमनामयम् ॥
06-072-004a	आत्तसंनाहशस्त्रं च बहुशस्त्रपरिग्रहम् ।
06-072-004c	असियुद्धे नियुद्धे च गदायुद्धे च कोविदम् ॥
06-072-005a	प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौ परिघेष्वायसेषु च ।
06-072-005c	भिण्डिपालेषु शक्तीषु मुसलेषु च सर्वशः ॥
06-072-006a	कम्पनेषु च चापेषु कणपेषु च सर्वशः ।
06-072-006c	क्षेपणीषु च चित्रासु मुष्टियुद्धेषु कोविदम् ॥
06-072-007a	अपरोक्षं च विद्यासु व्यायामेषु कृतश्रमम् ।
06-072-007c	शस्त्रग्रहणविद्यासु सर्वासु परिनिष्ठितम् ॥
06-072-008a	आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
06-072-008c	सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥
06-072-009a	नागाश्वरथयानेषु बहुशः सुपरीक्षितम् ।
06-072-009c	परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥
06-072-010a	न गोष्ठ्या नोपचारेण न च बन्धुनिमित्ततः ।
06-072-010c	न सौहृदबलैश्चापि नाकुलीनपरिग्रहैः ॥
06-072-011a	समृद्धजनमार्यं च तुष्टसत्कृतबान्धवम् ।
06-072-011c	कृतोपकारभूयिष्ठं यशस्वि च मनस्वि च ॥
06-072-012a	सजयैश्च नरैर्मुख्यैर्बहुशो मुख्यकर्मभिः ।
06-072-012c	लोकपालोपमैस्तात पालितं लोकविश्रुतैः ॥
06-072-013a	बहुभिः क्षत्रियैर्गुप्तं पृथिव्यां लोकसंमतैः ।
06-072-013c	अस्मानभिगतैः कामात्सबलैः सपदानुगैः ॥
06-072-014a	महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।
06-072-014c	अपक्षैः पक्षसंकाशै रथैर्नागैश्च संवृतम् ॥
06-072-015a	नानायोधजलं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ।
06-072-015c	क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्राससमाकुलम् ॥
06-072-016a	ध्वजभूषणसंबाधं रत्नपट्टेन संचितम् ।
06-072-016c	वाहनैः परिसर्पद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥
06-072-017a	अपारमिव गर्जन्तं सागरप्रतिमं महत् ।
06-072-017c	द्रोणभीष्माभिसंगुप्तं गुप्तं च कृतवर्मणा ॥

06-072-018a	कृपदुःशासनाभ्यां च जयद्रथमुखैस्तथा ।
06-072-018c	भगदत्तविकर्णाभ्यां द्रौणिसौबलबाह्लिकैः ॥
06-072-019a	गुप्तं प्रवीरैर्लोकस्य सारवद्धिर्महात्मभिः ।
06-072-019c	यदहन्यत संग्रामे दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥
06-072-020a	नैतादृशं समुद्योगं दृष्टवन्तोऽथ मानुषाः ।
06-072-020c	ऋषयो वा महाभागाः पुराणा भुवि संजय ॥
06-072-021a	ईदृशो हि बलौघस्तु युक्तः शस्त्रास्त्रसंपदा ।
06-072-021c	वध्यते यत्र संग्रामे किमन्यद्भागधेयतः ॥
06-072-022a	विपरीतमिदं सर्वं प्रतिभाति स्म संजय ।
06-072-022c	यत्रेदृशं बलं घोरं नातरद्युधि पाण्डवान् ॥
06-072-023a	अथ वा पाण्डवार्थाय देवास्तत्र समागताः ।
06-072-023c	युध्यन्ते मामकं सैन्यं यदवध्यन्त संजय ॥
06-072-024a	उक्तो हि विदुरेणेह हितं पथ्यं च संजय ।
06-072-024c	न च गृह्णाति तन्मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥
06-072-025a	तस्य मन्ये मतिः पूर्वं सर्वज्ञस्य महात्मनः ।
06-072-025c	आसीद्यथागतं तात येन दृष्टमिदं पुरा ॥
06-072-026a	अथ वा भाव्यमेवं हि संजयैतेन सर्वथा ।
06-072-026c	पुरा धात्रा यथा सृष्टं तत्तथा न तदन्यथा ॥

06-073-001 संजय उवाच

06-073-001a	आत्मदोषात्त्वया राजन्प्राप्तं व्यसनमीदृशम् ।
06-073-001c	न हि दुर्योधनस्तानि पश्यते भरतर्षभ ॥
06-073-001e	यानि त्वं दृष्टवान्राजन्धर्मसंकरकारिते ॥
06-073-002a	तव दोषात्पुरा वृत्तं द्यूतमेतद्विशां पते ।
06-073-002c	तव दोषेण युद्धं च प्रवृत्तं सह पाण्डवैः ॥
06-073-002e	त्वमेवाद्य फलं भुङ्क्ष्व कृत्वा किल्बिषमात्मना ॥
06-073-003a	आत्मना हि कृतं कर्म आत्मनैवोपभुज्यते ।
06-073-003c	इह वा प्रेत्य वा राजंस्त्वया प्राप्तं यथातथम् ॥
06-073-004a	तस्माद्राजन्स्थिरो भूत्वा प्राप्येदं व्यसनं महत् ।
06-073-004c	शृणु युद्धं यथावृत्तं शंसतो मम मारिष ॥
06-073-005a	भीमसेनस्तु निशितैर्बाणैर्भित्त्वा महाचमूम् ।
06-073-005c	आससाद ततो वीरः सर्वान्दुर्योधनानुजान् ॥

06-073-006a	दुःशासनं दुर्विषहं दुःसहं दुर्मदं जयम् ।
06-073-006c	जयत्सेनं विकर्णं च चित्रसेनं सुदर्शनम् ॥
06-073-007a	चारुचित्रं सुवर्माणं दुष्कर्णं कर्णमेव च ।
06-073-007c	एतानन्यांश्च सुबहून्समीपस्थान्महारथान् ॥
06-073-008a	धार्तराष्ट्रान्सुसंकुद्धान्दृष्ट्वा भीमो महाबलः ।
06-073-008c	भीष्मेण समरे गुप्तां प्रविवेश महाचमूम् ॥
06-073-009a	अथाह्वयन्त तेऽन्योन्यमयं प्राप्तो वृकोदरः ।
06-073-009c	जीवग्राहं निगृह्णीमो वयमेनं नराधिपाः ॥
06-073-010a	स तैः परिवृतः पार्थो भ्रातृभिः कृतनिश्चयैः ।
06-073-010c	प्रजासंहरणे सूर्यः क्रूरैरिव महाग्रहैः ॥
06-073-011a	संप्राप्य मध्यं व्यूहस्य न भीः पाण्डवमाविशत् ।
06-073-011c	यथा देवासुरे युद्धे महेन्द्रः प्राप्य दानवान् ॥
06-073-012a	ततः शतसहस्राणि रथिनां सर्वशः प्रभो ।
06-073-012c	छादयानं शरैर्घोरैस्तमेकमनुवत्रिरे ॥
06-073-013a	स तेषां प्रवरान्योधान्हस्त्यश्वरथसादिनः ।
06-073-013c	जघान समरे शूरो धार्तराष्ट्रानचिन्तयन् ॥
06-073-014a	तेषां व्यवसितं ज्ञात्वा भीमसेनो जिघृक्षताम् ।
06-073-014c	समस्तानां वधे राजन्मतिं चक्रे महामनाः ॥
06-073-015a	ततो रथं समुत्सृज्य गदामादाय पाण्डवः ।
06-073-015c	जघान धार्तराष्ट्राणां तं बलौघमहार्णवम् ॥
06-073-016a	भीमसेने प्रविष्टे तु धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ।
06-073-016c	द्रोणमुत्सृज्य तरसा प्रययौ यत्र सौबलः ॥
06-073-017a	विदार्य महतीं सेनां तावकानां नरर्षभः ।
06-073-017c	आससाद रथं शून्यं भीमसेनस्य संयुगे ॥
06-073-018a	दृष्ट्वा विशोकं समरे भीमसेनस्य सारथिम् ।
06-073-018c	धृष्टद्युम्नो महाराज दुर्मना गतचेतनः ॥
06-073-019a	अपृच्छद्वाष्पसंरुद्धो निस्वनां वाचमीरयन् ।
06-073-019c	मम प्राणैः प्रियतमः क्व भीम इति दुःखितः ॥
06-073-020a	विशोकस्तमुवाचेदं धृष्टद्युम्नं कृताञ्जलिः ।
06-073-020c	संस्थाप्य मामिह बली पाण्डवेयः प्रतापवान् ॥
06-073-021a	प्रविष्टो धार्तराष्ट्राणामेतद्वलमहार्णवम् ।

06-073-021c	मामुक्त्वा पुरुषव्याघ्र प्रीतियुक्तमिदं वचः ॥
06-073-022a	प्रतिपालय मां सूत नियम्याश्चान्मुहूर्तकम् ।
06-073-022c	यावदेतान्निहन्म्याशु य इमे मद्रधोद्यताः ॥
06-073-023a	ततो दृष्ट्वा गदाहस्तं प्रधावन्तं महाबलम् ।
06-073-023c	सर्वेषामेव सैन्यानां संघर्षः समजायत ॥
06-073-024a	तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने भयानके ।
06-073-024c	भित्त्वा राजन्महाव्यूहं प्रविवेश सखा तव ॥
06-073-025a	विशोकस्य वचः श्रुत्वा धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ।
06-073-025c	प्रत्युवाच ततः सूतं रणमध्ये महाबलः ॥
06-073-026a	न हि मे विद्यते सूत जीवितेऽद्य प्रयोजनम् ।
06-073-026c	भीमसेनं रणे हित्वा स्नेहमुत्सृज्य पाण्डवैः ॥
06-073-027a	यदि यामि विना भीमं किं मां क्षत्रं वदिष्यति ।
06-073-027c	एकायनगते भीमे मयि चावस्थिते युधि ॥
06-073-028a	अस्वस्ति तस्य कुर्वन्ति देवाः साग्निपुरोगमाः ।
06-073-028c	यः सहायान्परित्यज्य स्वस्तिमानाब्रजेद्रुहान् ॥
06-073-029a	मम भीमः सखा चैव संबन्धी च महाबलः ।
06-073-029c	भक्तोऽस्मान्भक्तिमांश्चाहं तमप्यरिनिषूदनम् ॥
06-073-030a	सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र यातो वृकोदरः ।
06-073-030c	निघ्नन्तं मामरीन्पश्य दानवानिव वासवम् ॥
06-073-031a	एवमुक्त्वा ततो वीरो ययौ मध्येन भारतीम् ।
06-073-031c	भीमसेनस्य मार्गेषु गदाप्रमथितैर्गजैः ॥
06-073-032a	स ददर्श ततो भीमं दहन्तं रिपुवाहिनीम् ।
06-073-032c	वातं वृक्षानिव बलात्प्रभञ्जन्तं रणे नृपान् ॥
06-073-033a	ते हन्यमानाः समरे रथिनः सादिनस्तथा ।
06-073-033c	पादाता दन्तिनश्चैव चक्रुरार्तस्वरं महत् ॥
06-073-034a	हाहाकारश्च संजज्ञे तव सैन्यस्य मारिष ।
06-073-034c	वध्यतो भीमसेनेन कृतिना चित्रयोधिना ॥
06-073-035a	ततः कृतास्त्रास्ते सर्वे परिवार्य वृकोदरम् ।
06-073-035c	अभीताः समवर्तन्त शस्त्रवृष्ट्या समन्ततः ॥
06-073-036a	अभिद्रुतं शस्त्रभृतां वरिष्ठं; समन्ततः पाण्डवं लोकवीरैः ।
06-073-036c	सैन्येन घोरेण सुसंगतेन; दृष्ट्वा बली पार्षतो भीमसेनम् ॥

06-073-037a	अथोपगच्छच्छरविक्षताङ्गं; पदातिनं क्रोधविषं वमन्तम् ।
06-073-037c	आश्वासयन्पार्षतो भीमसेनं; गदाहस्तं कालमिवान्तकाले ॥
06-073-038a	निःशल्यमेनं च चकार तूर्णं;मारोपयच्चात्मरथं महात्मा ।
06-073-038c	भृशं परिष्वज्य च भीमसेनःमाश्वासयामास च शत्रुमध्ये ॥
06-073-039a	भ्रातृनथोपेत्य तवापि पुत्रःस्तस्मिन्विमर्दे महति प्रवृत्ते ।
06-073-039c	अयं दुरात्मा द्रुपदस्य पुत्रः; समागतो भीमसेनेन सार्धम् ॥
06-073-039e	तं यात सर्वे सहिता निहन्तुं; मा वो रिपुः प्रार्थयतामनीकम् ॥
06-073-040a	श्रुत्वा तु वाक्यं तममृष्यमाणा; ज्येष्ठाज्ञया चोदिता धार्तराष्ट्राः ।
06-073-040c	वधाय निष्पेतुरुदायुधास्ते; युगक्षये केतवो यद्वदुग्राः ॥
06-073-041a	प्रगृह्य चित्राणि धनूंषि वीरा; ज्यानेमिघोषैः प्रविकम्पयन्तः ।
06-073-041c	शरैरवर्षन्द्रुपदस्य पुत्रं; यथाम्बुदा भूधरं वारिजालैः ॥
06-073-041e	निहत्य तांश्चापि शरैः सुतीक्ष्णैः; न विव्यथे समरे चित्रयोधी ॥
06-073-042a	समभ्युदीर्णांश्च तवात्मजांस्तथा; निशाम्य वीरानभितः स्थितान्रणे ।
06-073-042c	जिघांसुरुग्रं द्रुपदात्मजो युवा; प्रमोहनास्त्रं युयुजे महारथः ॥
06-073-042e	क्रुद्धो भृशं तव पुत्रेषु राजः; न्दैत्येषु यद्वत्समरे महेन्द्रः ॥
06-073-043a	ततो व्यमुह्यन्त रणे नृवीराः; प्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्त्वाः ।
06-073-043c	प्रदुद्रुवुः कुरवश्चैव सर्वे; सवाजिनागाः सरथाः समन्तात् ॥
06-073-043e	परीतकालानिव नष्टसंज्ञा; न्मोहोपेतांस्तव पुत्रान्निशाम्य ॥
06-073-044a	एतस्मिन्नेव काले तु द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
06-073-044c	द्रुपदं त्रिभिरासाद्य शरैर्विव्याध दारुणैः ॥
06-073-045a	सोऽतिविद्धस्तदा राजत्रणे द्रोणेन पार्थिवः ।
06-073-045c	अपायाद्द्रुपदो राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
06-073-046a	जित्वा तु द्रुपदं द्रोणः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ।
06-073-046c	तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा वित्रेसुः सर्वसोमकाः ॥
06-073-047a	अथ शुश्राव तेजस्वी द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
06-073-047c	प्रमोहनास्त्रेण रणे मोहितानात्मजांस्तव ॥
06-073-048a	ततो द्रोणो राजगृद्धी त्वरितोऽभिययौ रणात् ।
06-073-048c	तत्रापश्यन्महेष्वासो भारद्वाजः प्रतापवान् ॥
06-073-048e	धृष्टद्युम्नं च भीमं च विचरन्तौ महारणे ॥
06-073-049a	मोहाविष्टांश्च ते पुत्रानपश्यत्स महारथः ।
06-073-049c	ततः प्रज्ञास्त्रमादाय मोहनास्त्रं व्यशातयत् ॥

06-073-050a	अथ प्रत्यागतप्राणास्तव पुत्रा महारथाः ।
06-073-050c	पुनर्युद्धाय समरे प्रययुर्भीमपार्षतौ ॥
06-073-051a	ततो युधिष्ठिरः प्राह समाहूय स्वसैनिकान् ।
06-073-051c	गच्छन्तु पदवीं शक्त्या भीमपार्षतयोर्युधि ॥
06-073-052a	सौभद्रप्रमुखा वीरा रथा द्वादश दंशिताः ।
06-073-052c	प्रवृत्तिमधिगच्छन्तु न हि शुध्यति मे मनः ॥
06-073-053a	त एवं समनुज्ञाताः शूरा विक्रान्तयोधिनः ।
06-073-053c	बाढमित्येवमुक्त्वा तु सर्वे पुरुषमानिनः ॥
06-073-053e	मध्यंदिनगते सूर्ये प्रययुः सर्व एव हि ॥
06-073-054a	केकया द्रौपदेयाश्च धृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ।
06-073-054c	अभिमन्युं पुरस्कृत्य महत्या सेनया वृताः ॥
06-073-055a	ते कृत्वा समरे व्यूहं सूचीमुखमरिदमाः ।
06-073-055c	बिभिदुर्धार्तराष्ट्राणां तद्रथानीकमाहवे ॥
06-073-056a	तान्प्रयातान्महेष्वासानभिमन्युपुरोगमान् ।
06-073-056c	भीमसेनभयाविष्टा धृष्टद्युम्नविमोहिता ॥
06-073-057a	न संधारयितुं शक्ता तव सेना जनाधिप ।
06-073-057c	मदमूर्छान्वितात्मानं प्रमदेवाध्वनि स्थिता ॥
06-073-058a	तेऽभियाता महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
06-073-058c	परीप्सन्तोऽभ्यधावन्त धृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥
06-073-059a	तौ च दृष्ट्वा महेष्वासानभिमन्युपुरोगमान् ।
06-073-059c	बभूवतुर्मुदा युक्तौ निघ्नन्तौ तव वाहिनीम् ॥
06-073-060a	दृष्ट्वा च सहसायान्तं पाञ्चाल्यो गुरुमात्मनः ।
06-073-060c	नाशंसत वधं वीरः पुत्राणां तव पार्षतः ॥
06-073-061a	ततो रथं समारोप्य केकयस्य वृकोदरम् ।
06-073-061c	अभ्यधावत्सुसंकुद्धो द्रोणमिष्वस्त्रपारगम् ॥
06-073-062a	तस्याभिपततस्तूर्णं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-073-062c	क्रुद्धश्चिच्छेद भल्लेन धनुः शत्रुनिषूदनः ॥
06-073-063a	अन्यांश्च शतशो बाणान्प्रेषयामास पार्षते ।
06-073-063c	दुर्योधनहितार्थाय भर्तृपिण्डमनुस्मरन् ॥
06-073-064a	अथान्यद्धनुरादाय पार्षतः परवीरहा ।
06-073-064c	द्रोणं विव्याध सप्तत्या रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥

06-073-065a	तस्य द्रोणः पुनश्चापं चिच्छेदामित्रकर्शनः ।
06-073-065c	हयांश्च चतुरस्तूर्णं चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥
06-073-066a	वैवस्वतक्षयं घोरं प्रेषयामास वीर्यवान् ।
06-073-066c	सारथिं चास्य भल्लेन प्रेषयामास मृत्यवे ॥
06-073-067a	हताश्वात्स रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
06-073-067c	आरुरोह महाबाहुरभिमन्योर्महारथम् ॥
06-073-068a	ततः सरथनागाश्वा समकम्पत वाहिनी ।
06-073-068c	पश्यतो भीमसेनस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥
06-073-069a	तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेनामिततेजसा ।
06-073-069c	नाशक्नुवन्वारयितुं समस्तास्ते महारथाः ॥
06-073-070a	वध्यमानं तु तत्सैन्यं द्रोणेन निशितैः शरैः ।
06-073-070c	व्यभ्रमत्तत्र तत्रैव क्षोभ्यमाण इवार्णवः ॥
06-073-071a	तथा दृष्ट्वा च तत्सैन्यं जहृषे च बलं तव ।
06-073-071c	दृष्ट्वाचार्यं च संक्रुद्धं दहन्तं रिपुवाहिनीम् ॥
06-073-071e	चुक्रुशुः सर्वतो योधाः साधु साध्विति भारत ॥

06-074-001 संजय उवाच

06-074-001a	ततो दुर्योधनो राजा मोहात्प्रत्यागतस्तदा ।
06-074-001c	शरवर्षैः पुनर्भीमं प्रत्यवारयदच्युतम् ॥
06-074-002a	एकीभूताः पुनश्चैव तव पुत्रा महारथाः ।
06-074-002c	समेत्य समरे भीमं योधयामासुरुद्यताः ॥
06-074-003a	भीमसेनोऽपि समरे संप्राप्य स्वरथं पुनः ।
06-074-003c	समारुह्य महाबाहुर्ययौ येन तवात्मजः ॥
06-074-004a	प्रगृह्य च महावेगं परासुकरणं दृढम् ।
06-074-004c	चित्रं शरासनं संख्ये शरैर्विव्याध ते सुतान् ॥
06-074-005a	ततो दुर्योधनो राजा भीमसेनं महाबलम् ।
06-074-005c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन भृशं मर्मण्यताडयत् ॥
06-074-006a	सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तव पुत्रेण धन्विना ।
06-074-006c	क्रोधसंरक्तनयनो वेगेनोत्क्षिप्य कार्मुकम् ॥
06-074-007a	दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
06-074-007c	स तथाभिहतो राजा नाचलद्गिरिराडिव ॥
06-074-008a	तौ दृष्ट्वा समरे क्रुद्धौ विनिघ्नन्तौ परस्परम् ।

06-074-008c	दुर्योधनानुजाः सर्वे शूराः संत्यक्तजीविताः ॥
06-074-009a	संस्मृत्य मन्त्रितं पूर्वं निग्रहे भीमकर्मणः ।
06-074-009c	निश्चयं मनसा कृत्वा निग्रहीतुं प्रचक्रमुः ॥
06-074-010a	तानापतत एवाजौ भीमसेनो महाबलः ।
06-074-010c	प्रत्युद्ययौ महाराज गजः प्रतिगजानिव ॥
06-074-011a	भृशं क्रुद्धश्च तेजस्वी नाराचेन समर्पयत् ।
06-074-011c	चित्रसेनं महाराज तव पुत्रं महायशाः ॥
06-074-012a	तथेतरांस्तव सुतांस्ताडयामास भारत ।
06-074-012c	शरैर्बहुविधैः संख्ये रुक्मपुङ्खैः सुवेगितैः ॥
06-074-013a	ततः संस्थाप्य समरे स्वान्यनीकानि सर्वशः ।
06-074-013c	अभिमन्युप्रभृतयस्ते द्वादश महारथाः ॥
06-074-014a	प्रेषिता धर्मराजेन भीमसेनपदानुगाः ।
06-074-014c	प्रत्युद्ययुर्महाराज तव पुत्रान्महाबलान् ॥
06-074-015a	दृष्ट्वा रथस्थांस्ताञ्शूरान्सूर्याग्निसमतेजसः ।
06-074-015c	सर्वानेव महेष्वासान्भ्राजमानाञ्छ्रिया वृतान् ॥
06-074-016a	महाहवे दीप्यमानान्सुवर्णकवचोज्ज्वलान् ।
06-074-016c	तत्यजुः समरे भीमं तव पुत्रा महाबलाः ॥
06-074-017a	तान्नामृष्यत कौन्तेयो जीवमाना गता इति ।
06-074-017c	अन्वीय च पुनः सर्वांस्तव पुत्रानपीडयत् ॥
06-074-018a	अथाभिमन्युं समरे भीमसेनेन संगतम् ।
06-074-018c	पार्षतेन च संप्रेक्ष्य तव सैन्ये महारथाः ॥
06-074-019a	दुर्योधनप्रभृतयः प्रगृहीतशरासनाः ।
06-074-019c	भृशमश्वैः प्रजवितैः प्रययुर्यत्र ते रथाः ॥
06-074-020a	अपराह्णे ततो राजन्प्रावर्तत महात्रणः ।
06-074-020c	तावकानां च बलिनां परेषां चैव भारत ॥
06-074-021a	अभिमन्युर्विकर्णस्य हयान्हत्वा महाजवान् ।
06-074-021c	अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समाचिनोत् ॥
06-074-022a	हताश्वं रथमुत्सृज्य विकर्णस्तु महारथः ।
06-074-022c	आरुरोह रथं राजंश्चित्रसेनस्य भास्वरम् ॥
06-074-023a	स्थितावेकरथे तौ तु भ्रातरौ कुरुवर्धनौ ।
06-074-023c	आर्जुनिः शरजालेन छादयामास भारत ॥

06-074-024a	दुर्जयोऽथ विकर्णश्च कार्ष्णिं पञ्चभिरायसैः ।
06-074-024c	विव्यधाते न चाकम्पत्कार्ष्णिर्मैरुरिवाचलः ॥
06-074-025a	दुःशासनस्तु समरे केकयान्पञ्च मारिष ।
06-074-025c	योधयामास राजेन्द्र तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-074-026a	द्रौपदेया रणे क्रुद्धा दुर्योधनमवारयन् ।
06-074-026c	एकैकस्त्रिभिरानर्घत्पुत्रं तव विशां पते ॥
06-074-027a	पुत्रोऽपि तव दुर्धर्षो द्रौपद्यास्तनयान्नणे ।
06-074-027c	सायकैर्निशितै राजन्नाजघान पृथक्पृथक् ॥
06-074-028a	तैश्चापि विद्धः शुशुभे रुधिरेण समुक्षितः ।
06-074-028c	गिरिप्रस्रवणैर्यद्वद्विरिधातुविमिश्रितैः ॥
06-074-029a	भीष्मोऽपि समरे राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।
06-074-029c	कालयामास बलवान्पालः पशुगणानिव ॥
06-074-030a	ततो गाण्डीवनिर्घोषः प्रादुरासीद्विशां पते ।
06-074-030c	दक्षिणेन वरूथिन्याः पार्थस्यारीन्विनिघ्नतः ॥
06-074-031a	उत्तस्थुः समरे तत्र कबन्धानि समन्ततः ।
06-074-031c	कुरूणां चापि सैन्येषु पाण्डवानां च भारत ॥
06-074-032a	शोणितोदं रथावर्तं गजद्वीपं हयोर्मिणम् ।
06-074-032c	रथनौभिर्नरव्याघ्राः प्रतेरुः सैन्यसागरम् ॥
06-074-033a	छिन्नहस्ता विकवचा विदेहाश्च नरोत्तमाः ।
06-074-033c	पतितास्तत्र दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-074-034a	निहतैर्मत्तमातङ्गैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
06-074-034c	भूर्भाति भरतश्रेष्ठ पर्वतैराचिता यथा ॥
06-074-035a	तत्राद्भुतमपश्याम तव तेषां च भारत ।
06-074-035c	न तत्रासीत्पुमान्कश्चिद्यो योद्धुं नाभिकाङ्क्षति ॥
06-074-036a	एवं युयुधिरे वीराः प्रार्थयाना महद्यशः ।
06-074-036c	तावकाः पाण्डवैः सार्धं काङ्क्षमाणा जयं युधि ॥

06-075-001 संजय उवाच

06-075-001a	ततो दुर्योधनो राजा लोहितायति भास्करे ।
06-075-001c	संग्रामरभसो भीमं हन्तुकामोऽभ्यधावत ॥
06-075-002a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य नृवीरं दृढवैरिणम् ।
06-075-002c	भीमसेनः सुसंकुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥

06-075-003a	अयं स कालः संप्राप्तो वर्षपूगाभिकाङ्क्षितः ।
06-075-003c	अद्य त्वां निहनिष्यामि यदि नोत्सृजसे रणम् ॥
06-075-004a	अद्य कुन्त्याः परिक्लेशं वनवासं च कृत्स्नशः ।
06-075-004c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं प्रणोत्स्यामि हते त्वयि ॥
06-075-005a	यत्त्वं दुरोदरो भूत्वा पाण्डवानवमन्यसे ।
06-075-005c	तस्य पापस्य गान्धारे पश्य व्यसनमागतम् ॥
06-075-006a	कर्णस्य मतमाज्ञाय सौबलस्य च यत्पुरा ।
06-075-006c	अचिन्त्य पाण्डवान्कामाद्यथेष्टं कृतवानसि ॥
06-075-007a	याचमानं च यन्मोहाद्दशार्हमवमन्यसे ।
06-075-007c	उलूकस्य समादेशं यद्ददासि च हृष्टवत् ॥
06-075-008a	अद्य त्वा निहनिष्यामि सानुबन्धं सबान्धवम् ।
06-075-008c	समीकरिष्ये तत्पापं यत्पुरा कृतवानसि ॥
06-075-009a	एवमुक्त्वा धनुर्घोरं विकृष्योद्भ्राम्य चासकृत् ।
06-075-009c	समादाय शरान्घोरान्महाशनिसमप्रभान् ॥
06-075-010a	षड्विंशत्तरसा क्रुद्धो मुमोचाशु सुयोधने ।
06-075-010c	ज्वलिताग्निशिखाकारान्वज्रकल्पानजिह्मगान् ॥
06-075-011a	ततोऽस्य कार्मुकं द्वाभ्यां सूतं द्वाभ्यां च विव्यधे ।
06-075-011c	चतुर्भिरश्वाञ्जवनाननयद्यमसादनम् ॥
06-075-012a	द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां शराभ्यामरिमर्दनः ।
06-075-012c	छत्रं चिच्छेद समरे राज्ञस्तस्य रथोत्तमात् ॥
06-075-013a	त्रिभिश्च तस्य चिच्छेद ज्वलन्तं ध्वजमुत्तमम् ।
06-075-013c	छित्त्वा तं च ननादोच्चैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
06-075-014a	रथाच्च स ध्वजः श्रीमान्नानारत्नविभूषितः ।
06-075-014c	पपात सहसा भूमिं विद्युज्जलधरादिव ॥
06-075-015a	ज्वलन्तं सूर्यसंकाशं नागं मणिमयं शुभम् ।
06-075-015c	ध्वजं कुरुपतेशिच्छन्नं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ॥
06-075-016a	अथैनं दशभिर्बाणैस्तोत्रैरिव महागजम् ।
06-075-016c	आजघान रणे भीमः स्मयन्निव महारथः ॥
06-075-017a	ततस्तु राजा सिन्धूनां रथश्रेष्ठो जयद्रथः ।
06-075-017c	दुर्योधनस्य जग्राह पार्ष्णिं सत्पुरुषोचिताम् ॥
06-075-018a	कृपश्च रथिनां श्रेष्ठः कौरव्यममितौजसम् ।

06-075-018c	आरोपयद्रथं राजन्दुर्योधनममर्षणम् ॥
06-075-019a	स गाढविद्धो व्यथितो भीमसेनेन संयुगे ।
06-075-019c	निषसाद रथोपस्थे राजा दुर्योधनस्तदा ॥
06-075-020a	परिवार्य ततो भीमं हन्तुकामो जयद्रथः ।
06-075-020c	रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ॥
06-075-021a	धृष्टकेतुस्ततो राजन्नभिमन्युश्च वीर्यवान् ।
06-075-021c	केकया द्रौपदेयाश्च तव पुत्रानयोधयन् ॥
06-075-022a	चित्रसेनः सुचित्रश्च चित्राश्चश्चित्रदर्शनः ।
06-075-022c	चारुचित्रः सुचारुश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ॥
06-075-023a	अष्टावेते महेष्वासाः सुकुमारा यशस्विनः ।
06-075-023c	अभिमन्युरथं राजन्समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-075-024a	आजघान ततस्तूर्णमभिमन्युर्महामनाः ।
06-075-024c	एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-075-024e	वज्रमृत्युप्रतीकाशैर्विचित्रायुधनिःसृतैः ॥
06-075-025a	अमृष्यमाणास्ते सर्वे सौभद्रं रथसत्तमम् ।
06-075-025c	ववर्षुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरि मेरुमिवाम्बुदाः ॥
06-075-026a	स पीड्यमानः समरे कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
06-075-026c	अभिमन्युर्महाराज तावकान्समकम्पयत् ॥
06-075-026e	यथा देवासुरे युद्धे वज्रपाणिर्महासुरान् ॥
06-075-027a	विकर्णस्य ततो भल्लान्प्रेषयामास भारत ।
06-075-027c	चतुर्दश रथश्रेष्ठो घोरानाशीविषोपमान् ॥
06-075-027e	ध्वजं सूतं हयांश्चास्य छित्त्वा नृत्यन्निवाहवे ॥
06-075-028a	पुनश्चान्याञ्जरान्पीतानकुण्ठाग्राञ्जिलाशितान् ।
06-075-028c	प्रेषयामास सौभद्रो विकर्णाय महाबलः ॥
06-075-029a	ते विकर्णं समासाद्य कङ्कबर्हिणवाससः ।
06-075-029c	भित्त्वा देहं गता भूमिं ज्वलन्त इव पन्नगाः ॥
06-075-030a	ते शरा हेमपुङ्खाग्रा व्यदृश्यन्त महीतले ।
06-075-030c	विकर्णरुधिरक्लिन्ना वमन्त इव शोणितम् ॥
06-075-031a	विकर्णं वीक्ष्य निर्भिन्नं तस्यैवान्ये सहोदराः ।
06-075-031c	अभ्यद्रवन्त समरे सौभद्रप्रमुखात्रथान् ॥
06-075-032a	अभियात्वा तथैवाशु रथस्थान्सूर्यवर्चसः ।

- 06-075-032c अविध्यन्समरेऽन्योन्यं संरब्धा युद्धदुर्मदाः ॥
- 06-075-033a दुर्मुखः श्रुतकर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
- 06-075-033c ध्वजमेकेन चिच्छेद सारथिं चास्य सप्तभिः ॥
- 06-075-034a अश्वाञ्जाम्बूनदैर्जालैः प्रच्छन्नान्वातरंहसः ।
- 06-075-034c जघान षड्भिरासाद्य सारथिं चाभ्यपातयत् ॥
- 06-075-035a स हताश्वे रथे तिष्ठञ्श्रुतकर्मा महारथः ।
- 06-075-035c शक्तिं चिक्षेप संक्रुद्धो महोल्कां ज्वलितामिव ॥
- 06-075-036a सा दुर्मुखस्य विपुलं वर्म भित्त्वा यशस्विनः ।
- 06-075-036c विदार्य प्राविशद्भूमिं दीप्यमाना सुतेजना ॥
- 06-075-037a तं दृष्ट्वा विरथं तत्र सुतसोमो महाबलः ।
- 06-075-037c पश्यतां सर्वसैन्यानां रथमारोपयत्स्वकम् ॥
- 06-075-038a श्रुतकीर्तिस्तथा वीरो जयत्सेनं सुतं तव ।
- 06-075-038c अभ्ययात्समरे राजन्हन्तुकामो यशस्विनम् ॥
- 06-075-039a तस्य विक्षिपतश्चापं श्रुतकीर्तेर्महात्मनः ।
- 06-075-039c चिच्छेद समरे राजञ्जयत्सेनः सुतस्तव ॥
- 06-075-039e क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन प्रहसन्निव भारत ॥
- 06-075-040a तं दृष्ट्वा छिन्नधन्वानं शतानीकः सहोदरम् ।
- 06-075-040c अभ्यपद्यत तेजस्वी सिंहवद्विनदन्मुहुः ॥
- 06-075-041a शतानीकस्तु समरे दृढं विस्फार्य कार्मुकम् ।
- 06-075-041c विव्याध दशभिस्तूर्णं जयत्सेनं शिलीमुखैः ॥
- 06-075-042a अथान्येन सुतीक्ष्णेन सर्वावरणभेदिना ।
- 06-075-042c शतानीको जयत्सेनं विव्याध हृदये भृशम् ॥
- 06-075-043a तथा तस्मिन्वर्तमाने दुष्कर्णो भ्रातुरन्तिके ।
- 06-075-043c चिच्छेद समरे चापं नाकुलेः क्रोधमूर्छितः ॥
- 06-075-044a अथान्यद्धनुरादाय भारसाधनमुत्तमम् ।
- 06-075-044c समादत्त शितान्बाणाञ्शतानीको महाबलः ॥
- 06-075-045a तिष्ठ तिष्ठेति चामन्त्र्य दुष्कर्णं भ्रातुरग्रतः ।
- 06-075-045c मुमोच निशितान्बाणाञ्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥
- 06-075-046a ततोऽस्य धनुरेकेन द्वाभ्यां सूतं च मारिष ।
- 06-075-046c चिच्छेद समरे तूर्णं तं च विव्याध सप्तभिः ॥
- 06-075-047a अश्वान्मनोजवांश्चास्य कल्माषान्वीतकल्मषः ।

- 06-075-047c जघान निशितैस्तूर्णं सर्वान्द्वादशभिः शरैः ॥
- 06-075-048a अथापरेण भल्लेन सुमुक्तेन निपातिना ।
- 06-075-048c दुष्कर्णं समरे क्रुद्धो विव्याध हृदये भृशम् ॥
- 06-075-049a दुष्कर्णं निहतं दृष्ट्वा पञ्च राजन्महारथाः ।
- 06-075-049c जिघांसन्तः शतानीकं सर्वतः पर्यवारयन् ॥
- 06-075-050a छाद्यमानं शरव्रातैः शतानीकं यशस्विनम् ।
- 06-075-050c अभ्यधावन्त संरब्धाः केकयाः पञ्च सोदराः ॥
- 06-075-051a तानभ्यापततः प्रेक्ष्य तव पुत्रा महारथाः ।
- 06-075-051c प्रत्युद्ययुर्महाराज गजा इव महागजान् ॥
- 06-075-052a दुर्मुखो दुर्जयश्चैव तथा दुर्मर्षणो युवा ।
- 06-075-052c शत्रुंजयः शत्रुसहः सर्वे क्रुद्धा यशस्विनः ॥
- 06-075-052e प्रत्युद्याता महाराज केकयान्भ्रातरः समम् ॥
- 06-075-053a रथैर्नगरसंकाशैर्हयैर्युक्तैर्मनोजवैः ।
- 06-075-053c नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलंकृतैः ॥
- 06-075-054a वरचापधरा वीरा विचित्रकवचध्वजाः ।
- 06-075-054c विविशुस्ते परं सैन्यं सिंहा इव वनाद्वनम् ॥
- 06-075-055a तेषां सुतुमुलं युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् ।
- 06-075-055c अवर्तत महारौद्रं निघ्नतामितरेतरम् ॥
- 06-075-055e अन्योन्यागस्कृतां राजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
- 06-075-056a मुहूर्तास्तमिते सूर्ये चक्रुर्युद्धं सुदारुणम् ।
- 06-075-056c रथिनः सादिनश्चैव व्यकीर्यन्त सहस्रशः ॥
- 06-075-057a ततः शांतनवः क्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
- 06-075-057c नाशयामास सेनां वै भीष्मस्तेषां महात्मनाम् ॥
- 06-075-057e पाञ्चालानां च सैन्यानि शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
- 06-075-058a एवं भित्त्वा महेष्वासः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
- 06-075-058c कृत्वावहारं सैन्यानां ययौ स्वशिविरं नृप ॥
- 06-075-059a धर्मराजोऽपि संप्रेक्ष्य धृष्टद्युम्नवृकोदरौ ।
- 06-075-059c मूर्ध्नि चैतावुपाघ्राय संहृष्टः शिविरं ययौ ॥
- 06-076-001 **संजय उवाच**
- 06-076-001a अथ शूरा महाराज परस्परकृतागसः ।
- 06-076-001c जग्मुः स्वशिविराण्येव रुधिरेण समुक्षिताः ॥

06-076-002a	विश्रम्य च यथान्यायं पूजयित्वा परस्परम् ।
06-076-002c	संनद्धाः समदृश्यन्त भूयो युद्धचिकीर्षया ॥
06-076-003a	ततस्तव सुतो राजंश्चिन्तयाभिपरिप्लुतः ।
06-076-003c	विस्रवच्छोणिताक्ताङ्गः पप्रच्छेदं पितामहम् ॥
06-076-004a	सैन्यानि रौद्राणि भयानकानि; व्यूढानि सम्यग्बहुलध्वजानि ।
06-076-004c	विदार्य हत्वा च निपीड्य शूरा;स्ते पाण्डवानां त्वरिता रथौघाः ॥
06-076-005a	संमोह्य सर्वान्युधि कीर्तिमन्तो; व्यूहं च तं मकरं वज्रकल्पम् ।
06-076-005c	प्रविश्य भीमेन निबर्हितोऽस्मि; घोरैः शरैर्मृत्युदण्डप्रकाशैः ॥
06-076-006a	क्रुद्धं तमुद्वीक्ष्य भयेन राज;न्समूर्छितो नालभं शान्तिमद्य ।
06-076-006c	इच्छे प्रसादात्तव सत्यसंध; प्राप्तुं जयं पाण्डवेयांश्च हन्तुम् ॥
06-076-007a	तेनैवमुक्तः प्रहसन्महात्मा; दुर्योधनं जातमन्युं विदित्वा ।
06-076-007c	तं प्रत्युवाचाविमना मनस्वी; गङ्गासुतः शस्त्रभृतां वरिष्ठः ॥
06-076-008a	परेण यत्नेन विगाह्य सेनां; सर्वात्मनाहं तव राजपुत्र ।
06-076-008c	इच्छामि दातुं विजयं सुखं च; न चात्मानं छादयेऽहं त्वदर्थे ॥
06-076-009a	एते तु रौद्रा बहवो महारथा; यशस्विनः शूरतमाः कृतास्त्राः ।
06-076-009c	ये पाण्डवानां समरे सहाया; जितक्लमाः क्रोधविषं वमन्ति ॥
06-076-010a	ते नेह शक्याः सहसा विजेतुं; वीर्योन्नद्धाः कृतवैरास्त्वया च ।
06-076-010c	अहं ह्येतान्प्रतियोत्स्यामि राज;न्सर्वात्मना जीवितं त्यज्य वीर ॥
06-076-011a	रणे तवार्थाय महानुभाव; न जीवितं रक्ष्यतमं ममाद्य ।
06-076-011c	सर्वास्तवार्थाय सदेवदैत्याँ;ल्लोकान्दहेयं किमु शत्रूंस्तवेह ॥
06-076-012a	तत्पाण्डवान्योधयिष्यामि राज;न्प्रियं च ते सर्वमहं करिष्ये ।
06-076-012c	श्रुत्वैव चैतत्परमप्रतीतो; दुर्योधनः प्रीतमना बभूव ॥
06-076-013a	सर्वाणि सैन्यानि ततः प्रहृष्टो; निर्गच्छतेत्याह नृपांश्च सर्वान् ।
06-076-013c	तदाज्ञया तानि विनिर्ययुर्द्रुतं; रथाश्चपादातगजायुतानि ॥
06-076-014a	प्रहर्षयुक्तानि तु तानि राज;न्महान्ति नानाविधशस्त्रवन्ति ।
06-076-014c	स्थितानि नागाश्चपदातिमन्ति; विरेजुराजौ तव राजन्बलानि ॥
06-076-015a	वृन्दैः स्थिताश्चापि सुसंप्रयुक्ता;श्चकाशिरे दन्तिगणाः समन्तात् ।
06-076-015c	शस्त्रास्त्रविद्धिर्नरदेव योधै;रधिष्ठिताः सैन्यगणास्त्वदीयाः ॥
06-076-016a	रथैश्च पादातगजाश्चसंघैः; प्रयाद्धिराजौ विधिवत्प्रणुनैः ।
06-076-016c	समुद्धतं वै तरुणार्कवर्णं; रजो बभौ छादयत्सूर्यरश्मीन् ॥
06-076-017a	रेजुः पताका रथदन्तिसंस्था; वातेरिता भ्राम्यमाणाः समन्तात् ।

- 06-076-017c नानारङ्गाः समरे तत्र राजःन्मेघैर्युक्ता विद्युतः खे यथैव ॥
 06-076-018a धनूंषि विस्फारयतां नृपाणां; बभूव शब्दस्तुमुलोऽतिघोरः ।
 06-076-018c विमथ्यतो देवमहासुरौघैः;र्यथार्णवस्यादियुगे तदानीम् ॥
 06-076-019a तदुग्रनादं बहुरूपवर्णं; तवात्मजानां समुदीर्णमेवम् ।
 06-076-019c बभूव सैन्यं रिपुसैन्यहन्तृ; युगान्तमेघौघनिभं तदानीम् ॥

06-077-001 संजय उवाच

- 06-077-001a अथात्मजं तव पुनर्गाङ्गेयो ध्यानमास्थितम् ।
 06-077-001c अब्रवीद्धरतश्चेष्टः संप्रहर्षकरं वचः ॥
 06-077-002a अहं द्रोणश्च शल्यश्च कृतवर्मा च सात्वतः ।
 06-077-002c अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ सैन्धवः ॥
 06-077-003a विन्दानुविन्दावावन्त्यौ बाह्लिकः सह बाह्लिकैः ।
 06-077-003c त्रिगर्तराजश्च बली मागधश्च सुदुर्जयः ॥
 06-077-004a बृहद्वलश्च कौसल्यश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
 06-077-004c रथाश्च बहुसाहस्राः शोभमाना महाध्वजाः ॥
 06-077-005a देशजाश्च हया राजन्स्वारूढा हयसादिभिः ।
 06-077-005c गजेन्द्राश्च मदोद्धृताः प्रभिन्नकरटामुखाः ॥
 06-077-006a पदाताश्च तथा शूरा नानाप्रहरणायुधाः ।
 06-077-006c नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थे योद्धुमुद्यताः ॥
 06-077-007a एते चान्ये च बहवस्त्वदर्थे त्यक्तजीविताः ।
 06-077-007c देवानपि रणे जेतुं समर्था इति मे मतिः ॥
 06-077-008a अवश्यं तु मया राजंस्तव वाच्यं हितं सदा ।
 06-077-008c अशक्याः पाण्डवा जेतुं देवैरपि सवासवैः ॥
 06-077-008e वासुदेवसहायाश्च महेन्द्रसमविक्रमाः ॥
 06-077-009a सर्वथाहं तु राजेन्द्र करिष्ये वचनं तव ।
 06-077-009c पाण्डवान्वा रणे जेष्ये मां वा जेष्यन्ति पाण्डवाः ॥
 06-077-010a एवमुक्त्वा ददौ चास्मै विशल्यकरणीं शुभाम् ।
 06-077-010c ओषधीं वीर्यसंपन्नां विशल्यश्चाभवत्तदा ॥
 06-077-011a ततः प्रभाते विमले स्वेनानीकेन वीर्यवान् ।
 06-077-011c अव्यूहत स्वयं व्यूहं भीष्मो व्यूहविशारदः ॥
 06-077-012a मण्डलं मनुजश्रेष्ठ नानाशस्त्रसमाकुलम् ।
 06-077-012c संपूर्णं योधमुख्यैश्च तथा दन्तिपदातिभिः ॥

06-077-013a	रथैरनेकसाहस्रैः समन्तात्परिवारितम् ।
06-077-013c	अश्ववृन्दैर्महद्भिश्च ऋष्टितोमरधारिभिः ॥
06-077-014a	नागे नागे रथाः सप्त सप्त चाश्वा रथे रथे ।
06-077-014c	अन्वश्वं दश धानुष्का धानुष्के सप्त चर्मिणः ॥
06-077-015a	एवंव्यूहं महाराज तव सैन्यं महारथैः ।
06-077-015c	स्थितं रणाय महते भीष्मेण युधि पालितम् ॥
06-077-016a	दशाश्वानां सहस्राणि दन्तिनां च तथैव च ।
06-077-016c	रथानामयुतं चापि पुत्राश्च तव दंशिताः ॥
06-077-016e	चित्रसेनादयः शूरा अभ्यरक्षन्पितामहम् ॥
06-077-017a	रक्ष्यमाणश्च तैः शूरैर्गोप्यमानाश्च तेन ते ।
06-077-017c	संनद्धाः समदृश्यन्त राजानश्च महाबलाः ॥
06-077-018a	दुर्योधनस्तु समरे दंशितो रथमास्थितः ।
06-077-018c	व्यभ्राजत श्रिया जुष्टो यथा शक्रस्त्रिविष्टपे ॥
06-077-019a	ततः शब्दो महानासीत्पुत्राणां तव भारत ।
06-077-019c	रथघोषश्च तुमुलो वादित्राणां च निस्वनः ॥
06-077-020a	भीष्मेण धार्तराष्ट्राणां व्यूढः प्रत्यङ्मुखो युधि ।
06-077-020c	मण्डलः सुमहाव्यूहो दुर्भेद्योऽमित्रघातिनाम् ॥
06-077-020e	सर्वतः शुशुभे राजत्रणेऽरीणां दुरासदः ॥
06-077-021a	मण्डलं तु समालोक्य व्यूहं परमदारुणम् ।
06-077-021c	स्वयं युधिष्ठिरो राजा व्यूहं वज्रमथाकरोत् ॥
06-077-022a	तथा व्यूढेष्वनीकेषु यथास्थानमवस्थिताः ।
06-077-022c	रथिनः सादिनश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥
06-077-023a	बिभित्सवस्ततो व्यूहं निर्ययुर्युद्धकाङ्क्षिणः ।
06-077-023c	इतरेतरतः शूराः सहसैन्याः प्रहारिणः ॥
06-077-024a	भारद्वाजो ययौ मत्स्यं द्रौणिश्चापि शिखण्डिनम् ।
06-077-024c	स्वयं दुर्योधनो राजा पार्षतं समुपाद्रवत् ॥
06-077-025a	नकुलः सहदेवश्च राजन्मद्रेशमीयतुः ।
06-077-025c	विन्दानुविन्दावावन्त्याविरावन्तमभिद्रुतौ ॥
06-077-026a	सर्वे नृपास्तु समरे धनंजयमयोधयन् ।
06-077-026c	भीमसेनो रणे यत्तो हार्दिक्यं समवारयत् ॥
06-077-027a	चित्रसेनं विकर्णं च तथा दुर्मर्षणं विभो ।

06-077-027c	आर्जुनिः समरे राजंस्तव पुत्रानयोधयत् ॥
06-077-028a	प्राग्ज्योतिषं महेष्वासं हैडिम्बो राक्षसोत्तमः ।
06-077-028c	अभिदुद्राव वेगेन मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
06-077-029a	अलम्बुसस्ततो राजन्सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
06-077-029c	ससैन्यं समरे क्रुद्धो राक्षसः समभिद्रवत् ॥
06-077-030a	भूरिश्रवा रणे यत्तो धृष्टकेतुमयोधयत् ।
06-077-030c	श्रुतायुषं तु राजानं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
06-077-031a	चेकितानस्तु समरे कृपमेवान्वयोधयत् ।
06-077-031c	शेषाः प्रतिययुर्यत्ता भीममेव महारथम् ॥
06-077-032a	ततो राजसहस्राणि परिवव्रुर्धनंजयम् ।
06-077-032c	शक्तितोमरनाराचगदापरिघपाणयः ॥
06-077-033a	अर्जुनोऽथ भृशं क्रुद्धो वाष्णोयमिदमब्रवीत् ।
06-077-033c	पश्य माधव सैन्यानि धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥
06-077-033e	व्यूढानि व्यूहविदुषा गाङ्गेयेन महात्मना ॥
06-077-034a	युद्धाभिकामाञ्शूरांश्च पश्य माधव दंशितान् ।
06-077-034c	त्रिगर्तराजं सहितं भ्रातृभिः पश्य केशव ॥
06-077-035a	अद्यैतान्पातयिष्यामि पश्यतस्ते जनार्दन ।
06-077-035c	य इमे मां यदुश्रेष्ठ योद्धुकामा रणाजिरे ॥
06-077-036a	एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
06-077-036c	ववर्ष शरवर्षाणि नराधिपगणान्प्रति ॥
06-077-037a	तेऽपि तं परमेष्वासाः शरवर्षैरपूरयन् ।
06-077-037c	तडागमिव धाराभिर्यथा प्रावृषि तोयदाः ॥
06-077-038a	हाहाकारो महानासीत्तव सैन्ये विशां पते ।
06-077-038c	छाद्यमानौ भृशं कृष्णौ शरैर्दृष्ट्वा महारणे ॥
06-077-039a	देवा देवर्षयश्चैव गन्धर्वाश्च महोरगाः ।
06-077-039c	विस्मयं परमं जग्मुर्दृष्ट्वा कृष्णौ तथागतौ ॥
06-077-040a	ततः क्रुद्धोऽर्जुनो राजन्नैन्द्रमस्त्रमुदीरयत् ।
06-077-040c	तत्राद्भुतमपश्याम विजयस्य पराक्रमम् ॥
06-077-041a	शस्त्रवृष्टिं परैर्मुक्तां शरौघैर्यदवारयत् ।
06-077-041c	न च तत्राप्यनिर्भिन्नः कश्चिदासीद्विशां पते ॥
06-077-042a	तेषां राजसहस्राणां हयानां दन्तिनां तथा ।

06-077-042c द्वाभ्यां त्रिभिः शरैश्चान्यान्यार्थो विव्याध मारिष ॥
 06-077-043a ते हन्यमानाः पार्थेन भीष्मं शांतनवं ययुः ।
 06-077-043c अगाधे मज्जमानानां भीष्मस्त्राताभवत्तदा ॥
 06-077-044a आपतद्भिस्तु तैस्तत्र प्रभग्नं तावकं बलम् ।
 06-077-044c संचुक्षुभे महाराज वातैरिव महार्णवः ॥

06-078-001 संजय उवाच

06-078-001a तथा प्रवृत्ते संग्रामे निवृत्ते च सुशर्मणि ।
 06-078-001c प्रभग्नेषु च वीरेषु पाण्डवेन महात्मना ॥
 06-078-002a क्षुभ्यमाणे बले तूर्णं सागरप्रतिमे तव ।
 06-078-002c प्रत्युद्याते च गाङ्गेये त्वरितं विजयं प्रति ॥
 06-078-003a दृष्ट्वा दुर्योधनो राजत्रणे पार्थस्य विक्रमम् ।
 06-078-003c त्वरमाणः समभ्येत्य सर्वास्तानब्रवीन्नृपान् ॥
 06-078-004a तेषां च प्रमुखे शूरं सुशर्माणं महाबलम् ।
 06-078-004c मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य भृशं संहर्षयन्वचः ॥
 06-078-005a एष भीष्मः शांतनवो योद्धुकामो धनंजयम् ।
 06-078-005c सर्वात्मना कुरुश्रेष्ठस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥
 06-078-006a तं प्रयान्तं परानीकं सर्वसैन्येन भारतम् ।
 06-078-006c संयत्ताः समरे सर्वे पालयध्वं पितामहम् ॥
 06-078-007a बाढमित्येवमुक्त्वा तु तान्यनीकानि सर्वशः ।
 06-078-007c नरेन्द्राणां महाराज समाजग्मुः पितामहम् ॥
 06-078-008a ततः प्रयातः सहसा भीष्मः शांतनवोऽर्जुनम् ।
 06-078-008c रणे भारतमायान्तमाससाद महाबलम् ॥
 06-078-009a महाश्वेताश्वयुक्तेन भीमवानरकेतुना ।
 06-078-009c महता मेघनादेन रथेनाति विराजत ॥
 06-078-010a समरे सर्वसैन्यानामुपयातं धनंजयम् ।
 06-078-010c अभवत्तुमुलो नादो भयाद्दृष्ट्वा किरीटिनम् ॥
 06-078-011a अभीशुहस्तं कृष्णं च दृष्ट्वादित्यमिवापरम् ।
 06-078-011c मध्यंदिनगतं संख्ये न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥
 06-078-012a तथा शांतनवं भीष्मं श्वेताश्वं श्वेतकार्मुकम् ।
 06-078-012c न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं श्वेतग्रहमिवोदितम् ॥
 06-078-013a स सर्वतः परिवृतस्त्रिगर्तैः सुमहात्मभिः ।

06-078-013c	भ्रातृभिस्तव पुत्रैश्च तथान्यैश्च महारथैः ॥
06-078-014a	भारद्वाजस्तु समरे मत्स्यं विव्याध पत्रिणा ।
06-078-014c	ध्वजं चास्य शरेणाजौ धनुश्चैकेन चिच्छिदे ॥
06-078-015a	तदपास्य धनुश्छिन्नं विराटो वाहिनीपतिः ।
06-078-015c	अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं दृढम् ॥
06-078-015e	शरांश्चाशीविषाकाराञ्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥
06-078-016a	द्रोणं त्रिभिः प्रविव्याध चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ।
06-078-016c	ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य पञ्चभिः ॥
06-078-016e	धनुरेकेषुणाविध्यत्तत्राक्रुध्यद्विजर्षभः ॥
06-078-017a	तस्य द्रोणोऽवधीदश्वाञ्शरैः संनतपर्वभिः ।
06-078-017c	अष्टाभिर्भरतश्रेष्ठ सूतमेकेन पत्रिणा ॥
06-078-018a	स हताश्वादवप्लुत्य स्यन्दनाद्धतसारथिः ।
06-078-018c	आरुरोह रथं तूर्णं शङ्खस्य रथिनां वरः ॥
06-078-019a	ततस्तु तौ पितापुत्रौ भारद्वाजं रथे स्थितौ ।
06-078-019c	महता शरवर्षेण वारयामासतुर्बलात् ॥
06-078-020a	भारद्वाजस्ततः क्रुद्धः शरमाशीविषोपमम् ।
06-078-020c	चिक्षेप समरे तूर्णं शङ्खं प्रति जनेश्वर ॥
06-078-021a	स तस्य हृदयं भित्त्वा पीत्वा शोणितमाहवे ।
06-078-021c	जगाम धरणिं बाणो लोहिताद्रीकृतच्छविः ॥
06-078-022a	स पपात रथात्तूर्णं भारद्वाजशराहतः ।
06-078-022c	धनुस्त्यक्त्वा शरांश्चैव पितुरेव समीपतः ॥
06-078-023a	हतं स्वमात्मजं दृष्ट्वा विराटः प्राद्रवद्भयात् ।
06-078-023c	उत्सृज्य समरे द्रोणं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥
06-078-024a	भारद्वाजस्ततस्तूर्णं पाण्डवानां महाचमूम् ।
06-078-024c	दारयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-078-025a	शिखण्ड्यपि महाराज द्रौणिमासाद्य संयुगे ।
06-078-025c	आजघान भ्रुवोर्मध्ये नाराचैस्त्रिभिराशुगैः ॥
06-078-026a	स बभौ नरशार्दूलो ललाटे संस्थितैस्त्रिभिः ।
06-078-026c	शिखरैः काञ्चनमयैर्मरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः ॥
06-078-027a	अश्वत्थामा ततः क्रुद्धो निमेषार्धाच्छिखण्डिनः ।
06-078-027c	सूतं ध्वजमथो राजंस्तुरगानायुधं तथा ॥

06-078-027e	शरैर्बहुभिरुद्दिश्य पातयामास संयुगे ॥
06-078-028a	स हताश्वादवप्लुत्य रथाद्वै रथिनां वरः ।
06-078-028c	खड्गमादाय निशितं विमलं च शरावरम् ॥
06-078-028e	श्येनवद्व्यचरत्क्रुद्धः शिखण्डी शत्रुतापनः ॥
06-078-029a	सखड्गस्य महाराज चरतस्तस्य संयुगे ।
06-078-029c	नान्तरं ददृशे द्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-078-030a	ततः शरसहस्राणि बहूनि भरतर्षभ ।
06-078-030c	प्रेषयामास समरे द्रौणिः परमकोपनः ॥
06-078-031a	तामापतन्तीं समरे शरवृष्टिं सुदारुणाम् ।
06-078-031c	असिना तीक्ष्णधारेण चिच्छेद बलिनां वरः ॥
06-078-032a	ततोऽस्य विमलं द्रौणिः शतचन्द्रं मनोरमम् ।
06-078-032c	चर्माच्छिनदसिं चास्य खण्डयामास संयुगे ॥
06-078-032e	शितैः सुबहुशो राजंस्तं च विव्याध पत्रिभिः ॥
06-078-033a	शिखण्डी तु ततः खड्गं खण्डितं तेन सायकैः ।
06-078-033c	आविध्य व्यसृजत्तूर्णं ज्वलन्तमिव पन्नगम् ॥
06-078-034a	तमापतन्तं सहसा कालानलसमप्रभम् ।
06-078-034c	चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
06-078-034e	शिखण्डिनं च विव्याध शरैर्बहुभिरायसैः ॥
06-078-035a	शिखण्डी तु भृशं राजंस्ताड्यमानः शितैः शरैः ।
06-078-035c	आरुरोह रथं तूर्णं माधवस्य महात्मनः ॥
06-078-036a	सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो राक्षसं क्रूरमाहवे ।
06-078-036c	अलम्बुसं शरैर्घोरैर्विव्याध बलिनं बली ॥
06-078-037a	राक्षसेन्द्रस्ततस्तस्य धनुश्चिच्छेद भारत ।
06-078-037c	अर्धचन्द्रेण समरे तं च विव्याध सायकैः ॥
06-078-037e	मायां च राक्षसीं कृत्वा शरवर्षैरवाकिरत् ॥
06-078-038a	तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयस्य पराक्रमम् ।
06-078-038c	नासंभ्रमद्यत्समरे वध्यमानः शितैः शरैः ॥
06-078-039a	ऐन्द्रमस्त्रं च वाष्पेयो योजयामास भारत ।
06-078-039c	विजयाद्यदनुप्राप्तं माधवेन यशस्विना ॥
06-078-040a	तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा मायां तां राक्षसीं तदा ।
06-078-040c	अलम्बुसं शरैर्घोरैरभ्याकिरत सर्वशः ॥

06-078-040e	पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ॥
06-078-041a	तत्तथा पीडितं तेन माधवेन महात्मना ।
06-078-041c	प्रदुद्राव भयाद्रक्षो हित्वा सात्यकिमाहवे ॥
06-078-042a	तमजेयं राक्षसेन्द्रं संख्ये मघवता अपि ।
06-078-042c	शैनेयः प्राणदज्जित्वा योधानां तव पश्यताम् ॥
06-078-043a	न्यहनत्तावकांश्चापि सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
06-078-043c	निशितैर्बहुभिर्बाणैस्तेऽद्रवन्त भयार्दिताः ॥
06-078-044a	एतस्मिन्नेव काले तु द्रुपदस्यात्मजो बली ।
06-078-044c	धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्रं जनेश्वरम् ॥
06-078-044e	छादयामास समरे शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-078-045a	संछाद्यमानो विशिखैर्धृष्टद्युम्नेन भारत ।
06-078-045c	विव्यथे न च राजेन्द्र तव पुत्रो जनेश्वरः ॥
06-078-046a	धृष्टद्युम्नं च समरे तूर्णं विव्याध सायकैः ।
06-078-046c	षष्ट्या च त्रिंशता चैव तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-078-047a	तस्य सेनापतिः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष ।
06-078-047c	हयांश्च चतुरः शीघ्रं निजघान महारथः ॥
06-078-047e	शरैश्चैनं सुनिशितैः क्षिप्रं विव्याध सप्तभिः ॥
06-078-048a	स हताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्य रथाद्वली ।
06-078-048c	पदातिरसिमुद्यम्य प्राद्रवत्पार्षतं प्रति ॥
06-078-049a	शकुनिस्तं समभ्येत्य राजगृद्धी महाबलः ।
06-078-049c	राजानं सर्वलोकस्य रथमारोपयत्स्वकम् ॥
06-078-050a	ततो नृपं पराजित्य पार्षतः परवीरहा ।
06-078-050c	न्यहनत्तावकं सैन्यं वज्रपाणिरिवासुरम् ॥
06-078-051a	कृतवर्मा रणे भीमं शरैरार्छन्महारथम् ।
06-078-051c	प्रच्छादयामास च तं महामेघो रविं यथा ॥
06-078-052a	ततः प्रहस्य समरे भीमसेनः परंतपः ।
06-078-052c	प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान्कृतवर्मणे ॥
06-078-053a	तैरर्द्यमानोऽतिरथः सात्वतः शस्त्रकोविदः ।
06-078-053c	नाकम्पत महाराज भीमं चार्छच्छितैः शरैः ॥
06-078-054a	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा भीमसेनो महाबलः ।
06-078-054c	सारथिं पातयामास ध्वजं च सुपरिष्कृतम् ॥

- 06-078-055a शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत्परवीरहा ।
 06-078-055c शकलीकृतसर्वाङ्गः श्वाविद्वत्समदृश्यत ॥
 06-078-056a हताश्वात्तु रथात्तूर्णं वृषकस्य रथं ययौ ।
 06-078-056c स्यात्स्य ते महाराज तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
 06-078-057a भीमसेनोऽपि संक्रुद्धस्तव सैन्यमुपाद्रवत् ।
 06-078-057c निजघान च संक्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥

06-079-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-079-001a बहूनीह विचित्राणि द्वैरथानि स्म संजय ।
 06-079-001c पाण्डूनां मामकैः सार्धमश्रौषं तव जल्पतः ॥
 06-079-002a न चैव मामकं कंचिद्धृष्टं शंससि संजय ।
 06-079-002c नित्यं पाण्डुसुतान्हृष्टानभगनांश्चैव शंससि ॥
 06-079-003a जीयमानान्विमनसो मामकान्विगतौजसः ।
 06-079-003c वदसे संयुगे सूत दिष्टमेतदसंशयम् ॥

06-079-004 संजय उवाच

- 06-079-004a यथाशक्ति यथोत्साहं युद्धे चेष्टन्ति तावकाः ।
 06-079-004c दर्शयानाः परं शक्त्या पौरुषं पुरुषर्षभ ॥
 06-079-005a गङ्गायाः सुरनद्या वै स्वादुभूतं यथोदकम् ।
 06-079-005c महोदधिगुणाभ्यासाल्लवणत्वं निगच्छति ॥
 06-079-006a तथा तत्पौरुषं राजंस्तावकानां महात्मनाम् ।
 06-079-006c प्राप्य पाण्डुसुतान्वीरान्व्यर्थं भवति संयुगे ॥
 06-079-007a घटमानान्यथाशक्ति कुर्वाणान्कर्म दुष्करम् ।
 06-079-007c न दोषेण कुरुश्रेष्ठ कौरवान्गान्तुमर्हसि ॥
 06-079-008a तवापराधात्सुमहान्सपुत्रस्य विशां पते ।
 06-079-008c पृथिव्याः प्रक्षयो घोरो यमराष्ट्रविवर्धनः ॥
 06-079-009a आत्मदोषात्समुत्पन्नं शोचितुं नार्हसे नृप ।
 06-079-009c न हि रक्षन्ति राजानः सर्वार्थान्नापि जीवितम् ॥
 06-079-010a युद्धे सुकृतिनां लोकानिच्छन्तो वसुधाधिपाः ।
 06-079-010c चमूं विगाह्य युध्यन्ते नित्यं स्वर्गपरायणाः ॥
 06-079-011a पूर्वाह्णे तु महाराज प्रावर्तत जनक्षयः ।
 06-079-011c तन्ममैकमना भूत्वा शृणु देवासुरोपमम् ॥

06-079-012a	आवन्त्यौ तु महेष्वासौ महात्मानौ महाबलौ ।
06-079-012c	इरावन्तमभिप्रेक्ष्य समेयातां रणोत्कटौ ॥
06-079-012e	तेषां प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥
06-079-013a	इरावांस्तु सुसंकुब्धो भ्रातरौ देवरूपिणौ ।
06-079-013c	विव्याध निशितैस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-079-013e	तावेनं प्रत्यविध्येतां समरे चित्रयोधिनौ ॥
06-079-014a	युध्यतां हि तथा राजन्विशेषो न व्यदृश्यत ।
06-079-014c	यततां शत्रुनाशाय कृतप्रतिकृतैषिणाम् ॥
06-079-015a	इरावांस्तु ततो राजन्ननुविन्दस्य सायकैः ।
06-079-015c	चतुर्भिश्चतुरो वाहाननयद्यमसादनम् ॥
06-079-016a	भल्लाभ्यां च सुतीक्ष्णाभ्यां धनुः केतुं च मारिष ।
06-079-016c	चिच्छेद समरे राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-079-017a	त्यक्त्वानुविन्दोऽथ रथं विन्दस्य रथमास्थितः ।
06-079-017c	धनुर्गृहीत्वा नवमं भारसाधनमुत्तमम् ॥
06-079-018a	तावेकस्थौ रणे वीरावावन्त्यौ रथिनां वरौ ।
06-079-018c	शरान्मुमुचतुस्तूर्णमिरावति महात्मनि ॥
06-079-019a	ताभ्यां मुक्ता महावेगाः शराः काञ्चनभूषणाः ।
06-079-019c	दिवाकरपथं प्राप्य छादयामासुरम्बरम् ॥
06-079-020a	इरावांस्तु ततः क्रुद्धो भ्रातरौ तौ महारथौ ।
06-079-020c	ववर्ष शरवर्षेण सारथिं चाप्यपातयत् ॥
06-079-021a	तस्मिन्निपतिते भूमौ गतसत्त्वेऽथ सारथौ ।
06-079-021c	रथः प्रदुद्राव दिशः समुद्भ्रान्तहयस्ततः ॥
06-079-022a	तौ स जित्वा महाराज नागराजसुतासुतः ।
06-079-022c	पौरुषं ख्यापयंस्तूर्णं व्यधमत्तव वाहिनीम् ॥
06-079-023a	सा वध्यमाना समरे धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
06-079-023c	वेगान्बहुविधांश्चक्रे विषं पीत्वेव मानवः ॥
06-079-024a	हैडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भगदत्तं समाद्रवत् ।
06-079-024c	रथेनादित्यवर्णेन सध्वजेन महाबलः ॥
06-079-025a	ततः प्राग्ज्योतिषो राजा नागराजं समास्थितः ।
06-079-025c	यथा वज्रधरः पूर्वं संग्रामे तारकामये ॥
06-079-026a	तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च समागताः ।

06-079-026c	विशेषं न स्म विविदुर्हैडिम्बभगदत्तयोः ॥
06-079-027a	यथा सुरपतिः शक्रस्त्रासयामास दानवान् ।
06-079-027c	तथैव समरे राजंस्त्रासयामास पाण्डवान् ॥
06-079-028a	तेन विद्राव्यमाणास्ते पाण्डवाः सर्वतोदिशम् ।
06-079-028c	त्रातारं नाभ्यविन्दन्त स्वेष्वनीकेषु भारत ॥
06-079-029a	भैमसेनिं रथस्थं तु तत्रापश्याम भारत ।
06-079-029c	शेषा विमनसो भूत्वा प्राद्रवन्त महारथाः ॥
06-079-030a	निवृत्तेषु तु पाण्डूनां पुनः सैन्येषु भारत ।
06-079-030c	आसीन्निष्ठानको घोरस्तव सैन्येषु संयुगे ॥
06-079-031a	घटोत्कचस्ततो राजन्भगदत्तं महारणे ।
06-079-031c	शरैः प्रच्छादयामास मेरुं गिरिमिवाम्बुदः ॥
06-079-032a	निहत्य ताञ्जरात्राजा राक्षसस्य धनुश्च्युतान् ।
06-079-032c	भैमसेनिं रणे तूर्णं सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
06-079-033a	स ताड्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-079-033c	न विव्यथे राक्षसेन्द्रो भिद्यमान इवाचलः ॥
06-079-034a	तस्य प्राग्ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान्स चतुर्दश ।
06-079-034c	प्रेषयामास समरे तांश्च चिच्छेद राक्षसः ॥
06-079-035a	स तांश्छित्त्वा महाबाहुस्तोमरान्निशितैः शरैः ।
06-079-035c	भगदत्तं च विव्याध सप्तत्या कङ्कपत्रिभिः ॥
06-079-036a	ततः प्राग्ज्योतिषो राजन्प्रहसन्निव भारत ।
06-079-036c	तस्याश्वांश्चतुरः संख्ये पातयामास सायकैः ॥
06-079-037a	स हताश्चे रथे तिष्ठन्नाक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
06-079-037c	शक्तिं चिक्षेप वेगेन प्राग्ज्योतिषगजं प्रति ॥
06-079-038a	तामापतन्तीं सहसा हेमदण्डां सुवेगिताम् ।
06-079-038c	त्रिधा चिच्छेद नृपतिः सा व्यकीर्यत मेदिनीम् ॥
06-079-039a	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा हैडिम्बः प्राद्रवद्भयात् ।
06-079-039c	यथेन्द्रस्य रणात्पूर्वं नमुचिर्देत्यसत्तमः ॥
06-079-040a	तं विजित्य रणे शूरं विक्रान्तं ख्यातपौरुषम् ।
06-079-040c	अजेयं समरे राजन्यमेन वरुणेन च ॥
06-079-041a	पाण्डवीं समरे सेनां संममर्द सकुञ्जरः ।
06-079-041c	यथा वनगजो राजन्मृद्रंश्चरति पद्मिनीम् ॥

06-079-042a	मद्रेश्वरस्तु समरे यमाभ्यां सह संगतः ।
06-079-042c	स्वस्त्रीयौ छादयां चक्रे शरौघैः पाण्डुनन्दनौ ॥
06-079-043a	सहदेवस्तु समरे मातुलं वीक्ष्य संगतम् ।
06-079-043c	अवारयच्छरौघेण मेघो यद्वद्विवाकरम् ॥
06-079-044a	छाद्यमानः शरौघेण हृष्टरूपतरोऽभवत् ।
06-079-044c	तयोश्चाप्यभवत्प्रीतिरतुला मातृकारणात् ॥
06-079-045a	ततः प्रहस्य समरे नकुलस्य महारथः ।
06-079-045c	अश्वान्वै चतुरो राजंश्चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥
06-079-045e	प्रेषयामास समरे यमस्य सदनं प्रति ॥
06-079-046a	हताश्चात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
06-079-046c	आरुरोह ततो यानं भ्रातुरेव यशस्विनः ॥
06-079-047a	एकस्थौ तु रणे शूरौ दृढे विक्षिप्य कार्मुके ।
06-079-047c	मद्रराजरथं क्रुद्धौ छादयामासतुः क्षणात् ॥
06-079-048a	स च्छाद्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-079-048c	स्वस्त्रीयाभ्यां नरव्याघ्रो नाकम्पत यथाचलः ॥
06-079-048e	प्रहसन्निव तां चापि शरवृष्टिं जघान ह ॥
06-079-049a	सहदेवस्ततः क्रुद्धः शरमुद्यम्य वीर्यवान् ।
06-079-049c	मद्रराजमभिप्रेक्ष्य प्रेषयामास भारत ॥
06-079-050a	स शरः प्रेषितस्तेन गरुत्मानिव वेगवान् ।
06-079-050c	मद्रराजं विनिर्भिद्य निपपात महीतले ॥
06-079-051a	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थे महारथः ।
06-079-051c	निषसाद महाराज कश्मलं च जगाम ह ॥
06-079-052a	तं विसंज्ञं निपतितं सूतः संप्रेक्ष्य संयुगे ।
06-079-052c	अपोवाह रथेनाजौ यमाभ्यामभिपीडितम् ॥
06-079-053a	दृष्ट्वा मद्रेश्वररथं धार्तराष्ट्राः पराङ्मुखम् ।
06-079-053c	सर्वे विमनसो भूत्वा नेदमस्तीत्यचिन्तयन् ॥
06-079-054a	निर्जित्य मातुलं संख्ये माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
06-079-054c	दध्मतुर्मुदितौ शङ्खौ सिंहनादं विनेदतुः ॥
06-079-055a	अभिदुद्रुवतुर्हृष्टौ तव सैन्यं विशां पते ।
06-079-055c	यथा दैत्यचमूं राजन्निन्द्रोपेन्द्राविवामरौ ॥

06-080-001 संजय उवाच

06-080-001a	ततो युधिष्ठिरो राजा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
06-080-001c	श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्य चोदयामास वाजिनः ॥
06-080-002a	अभ्यधावत्ततो राजा श्रुतायुषमरिंदमम् ।
06-080-002c	विनिघ्नन्सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥
06-080-003a	स संवार्य रणे राजा प्रेषितान्धर्मसूनुना ।
06-080-003c	शरान्सप्त महेष्वासः कौन्तेयाय समर्पयत् ॥
06-080-004a	ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ।
06-080-004c	असूनिव विचिन्वन्तो देहे तस्य महात्मनः ॥
06-080-005a	पाण्डवस्तु भृशं विद्धस्तेन राज्ञा महात्मना ।
06-080-005c	रणे वराहकर्णेन राजानं हृदि विव्यधे ॥
06-080-006a	अथापरेण भल्लेन केतुं तस्य महात्मनः ।
06-080-006c	रथश्रेष्ठो रथात्तूर्णं भूमौ पार्थो न्यपातयत् ॥
06-080-007a	केतुं निपतितं दृष्ट्वा श्रुतायुः स तु पार्थिवः ।
06-080-007c	पाण्डवं विशिखैस्तीक्ष्णै राजन्विव्याध सप्तभिः ॥
06-080-008a	ततः क्रोधात्प्रजज्वाल धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-080-008c	यथा युगान्ते भूतानि धक्ष्यन्निव हुताशनः ॥
06-080-009a	क्रुद्धं तु पाण्डवं दृष्ट्वा देवगन्धर्वराक्षसाः ।
06-080-009c	प्रविव्यथुर्महाराज व्याकुलं चाप्यभूज्जगत् ॥
06-080-010a	सर्वेषां चैव भूतानामिदमासीन्मनोगतम् ।
06-080-010c	त्रीँल्लोकानद्य संक्रुद्धो नृपोऽयं धक्ष्यतीति वै ॥
06-080-011a	ऋषयश्चैव देवाश्च चक्रुः स्वस्त्ययनं महत् ।
06-080-011c	लोकानां नृप शान्त्यर्थं क्रोधिते पाण्डवे तदा ॥
06-080-012a	स च क्रोधसमाविष्टः सृक्किणी परिलेलिहन् ।
06-080-012c	दधारात्मवपुर्घोरं युगान्तादित्यसंनिभम् ॥
06-080-013a	ततः सर्वाणि सैन्यानि तावकानि विशां पते ।
06-080-013c	निराशान्यभवंस्तत्र जीवितं प्रति भारत ॥
06-080-014a	स तु धैर्येण तं कोपं संनिवार्य महायशाः ।
06-080-014c	श्रुतायुषः प्रचिच्छेद मुष्टिदेशे महद्भुजः ॥
06-080-015a	अथैनं छिन्नधन्वानं नाराचेन स्तनान्तरे ।
06-080-015c	निर्बिभेद रणे राजा सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-080-016a	सत्वरं चरणे राजंस्तस्य वाहान्महात्मनः ।

06-080-016c	निजघान शरैः क्षिप्रं सूतं च सुमहाबलः ॥
06-080-017a	हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा दृष्ट्वा राज्ञस्तु पौरुषम् ।
06-080-017c	विप्रदुद्राव वेगेन श्रुतायुः समरे तदा ॥
06-080-018a	तस्मिञ्जिते महेष्वासे धर्मपुत्रेण संयुगे ।
06-080-018c	दुर्योधनबलं राजन्सर्वमासीत्पराङ्मुखम् ॥
06-080-019a	एतत्कृत्वा महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
06-080-019c	व्यात्ताननो यथा कालस्तव सैन्यं जघान ह ॥
06-080-020a	चेकितानस्तु वाष्णेयो गौतमं रथिनां वरम् ।
06-080-020c	प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां छादयामास सायकैः ॥
06-080-021a	संनिवार्य शरांस्तांस्तु कृपः शारद्वतो युधि ।
06-080-021c	चेकितानं रणे यत्तं राजन्विव्याध पत्रिभिः ॥
06-080-022a	अथापरेण भल्लेन धनुश्चिच्छेद मारिष ।
06-080-022c	सारथिं चास्य समरे क्षिप्रहस्तो न्यपातयत् ॥
06-080-022e	हयांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
06-080-023a	सोऽवप्लुत्य रथात्तूर्णं गदां जग्राह सात्वतः ।
06-080-023c	स तया वीरघातिन्या गदया गदिनां वरः ॥
06-080-023e	गौतमस्य हयान्हत्वा सारथिं च न्यपातयत् ॥
06-080-024a	भूमिष्ठो गौतमस्तस्य शरांश्चिक्षेप षोडश ।
06-080-024c	ते शराः सात्वतं भित्त्वा प्राविशन्त धरातलम् ॥
06-080-025a	चेकितानस्ततः क्रुद्धः पुनश्चिक्षेप तां गदाम् ।
06-080-025c	गौतमस्य वधाकाङ्क्षी वृत्रस्येव पुरंदरः ॥
06-080-026a	तामापतन्तीं विमलामश्मगर्भां महागदाम् ।
06-080-026c	शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामास गौतमः ॥
06-080-027a	चेकितानस्ततः खड्गं कोशादुद्धृत्य भारत ।
06-080-027c	लाघवं परमास्थाय गौतमं समुपाद्रवत् ॥
06-080-028a	गौतमोऽपि धनुस्त्यक्त्वा प्रगृह्यासिं सुसंशितम् ।
06-080-028c	वेगेन महता राजंश्चेकितानमुपाद्रवत् ॥
06-080-029a	तावुभौ बलसंपन्नौ निस्त्रिंशवरधारिणौ ।
06-080-029c	निस्त्रिंशाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यं संततक्षतुः ॥
06-080-030a	निस्त्रिंशवेगाभिहतौ ततस्तौ पुरुषर्षभौ ।
06-080-030c	धरणीं समनुप्राप्तौ सर्वभूतनिषेविताम् ॥

06-080-030e	मूर्छयाभिपरीताङ्गौ व्यायामेन च मोहितौ ॥
06-080-031a	ततोऽभ्यधावद्वेगेन करकर्षः सुहृत्तया ।
06-080-031c	चेकितानं तथाभूतं दृष्ट्वा समरदुर्मदम् ॥
06-080-031e	रथमारोपयच्चैनं सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-080-032a	तथैव शकुनिः शूरः स्यालस्तव विशां पते ।
06-080-032c	आरोपयद्रथं तूर्णं गौतमं रथिनां वरम् ॥
06-080-033a	सौमदत्तिं तथा क्रुद्धो धृष्टकेतुर्महाबलः ।
06-080-033c	नवत्या सायकैः क्षिप्रं राजन्विव्याध वक्षसि ॥
06-080-034a	सौमदत्तिरुरःस्थैस्तैर्भृशं बाणैरशोभत ।
06-080-034c	मध्यंदिने महाराज रश्मिभिस्तपनो यथा ॥
06-080-035a	भूरिश्रवास्तु समरे धृष्टकेतुं महारथम् ।
06-080-035c	हतसूतहयं चक्रे विरथं सायकोत्तमैः ॥
06-080-036a	विरथं चैनमालोक्य हताश्वं हतसारथिम् ।
06-080-036c	महता शरवर्षेण छादयामास संयुगे ॥
06-080-037a	स च तं रथमुत्सृज्य धृष्टकेतुर्महामनाः ।
06-080-037c	आरुरोह ततो यानं शतानीकस्य मारिष ॥
06-080-038a	चित्रसेनो विकर्णश्च राजन्दुर्मर्षणस्तथा ।
06-080-038c	रथिनो हेमसंनाहाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥
06-080-039a	अभिमन्योस्ततस्तैस्तु घोरं युद्धमवर्तत ।
06-080-039c	शरीरस्य यथा राजन्वातपित्तकफैस्त्रिभिः ॥
06-080-040a	विरथांस्तव पुत्रांस्तु कृत्वा राजन्महाहवे ।
06-080-040c	न जघान नरव्याघ्रः स्मरन्भीमवचस्तदा ॥
06-080-041a	ततो राज्ञां बहुशतैर्गजाश्चरथयायिभिः ।
06-080-041c	संवृतं समरे भीष्मं देवैरपि दुरासदम् ॥
06-080-042a	प्रयान्तं शीघ्रमुद्रीक्ष्य परित्रातुं सुतांस्तव ।
06-080-042c	अभिमन्युं समुद्दिश्य बालमेकं महारथम् ॥
06-080-042e	वासुदेवमुवाचेदं कौन्तेयः श्वेतवाहनः ॥
06-080-043a	चोदयाश्चान्हृषीकेश यत्रैते बहुला रथाः ।
06-080-043c	एते हि बहवः शूराः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
06-080-043e	यथा न हन्युर्नः सेनां तथा माधव चोदय ॥
06-080-044a	एवमुक्तः स वाष्ण्यैः कौन्तेयेनामितौजसा ।

06-080-044c	रथं श्वेतहयैर्युक्तं प्रेषयामास संयुगे ॥
06-080-045a	निष्ठानको महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
06-080-045c	यदर्जुनो रणे क्रुद्धः संयातस्तावकान्प्रति ॥
06-080-046a	समासाद्य तु कौन्तेयो राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ।
06-080-046c	सुशर्माणमथो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
06-080-047a	जानामि त्वां युधि श्रेष्ठमत्यन्तं पूर्ववैरिणम् ।
06-080-047c	पर्यायस्याद्य संप्राप्तं फलं पश्य सुदारुणम् ॥
06-080-047e	अद्य ते दर्शयिष्यामि पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥
06-080-048a	एवं संजल्पतस्तस्य बीभत्सोः शत्रुघातिनः ।
06-080-048c	श्रुत्वापि परुषं वाक्यं सुशर्मा रथयूथपः ॥
06-080-048e	न चैनमब्रवीत्किञ्चिच्छुभं वा यदि वाशुभम् ॥
06-080-049a	अभि गत्वार्जुनं वीरं राजभिर्बहुभिर्वृतः ।
06-080-049c	पुरस्तात्पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चैव सर्वतः ॥
06-080-050a	परिवार्यार्जुनं संख्ये तव पुत्रैः सहानघ ।
06-080-050c	शरैः संछादयामास मेघैरिव दिवाकरम् ॥
06-080-051a	ततः प्रवृत्तः सुमहान्संग्रामः शोणितोदकः ।
06-080-051c	तावकानां च समरे पाण्डवानां च भारत ॥

06-081-001 संजय उवाच

06-081-001a	स तुद्यमानस्तु शरैर्धनंजयः; पदा हतो नाग इव श्वसन्बली ।
06-081-001c	बाणेन बाणेन महारथानां; चिच्छेद चापानि रणे प्रसह्य ॥
06-081-002a	संछिद्य चापानि च तानि राज्ञां; तेषां रणे वीर्यवतां क्षणेन ।
06-081-002c	विव्याध बाणैर्युगपन्महात्मा; निःशेषतां तेष्वथ मन्यमानः ॥
06-081-003a	निपेतुराजौ रुधिरप्रदिग्धा;स्ते ताडिताः शक्रसुतेन राजन् ।
06-081-003c	विभिन्नगात्राः पतितोत्तमाङ्गा; गतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः ॥
06-081-004a	महीं गताः पार्थबलाभिभूता; विचित्ररूपा युगपद्विनेशुः ।
06-081-004c	दृष्ट्वा हतांस्तान्युधि राजपुत्रां;स्त्रिगर्तराजः प्रययौ क्षणेन ॥
06-081-005a	तेषां रथानामथ पृष्ठगोपा; द्वात्रिंशदन्येऽव्यपतन्त पार्थम् ।
06-081-005c	तथैव ते संपरिवार्य पार्थ; विकृष्य चापानि महारवाणि ॥
06-081-005e	अवीवृषन्बाणमहौघवृष्ट्या; यथा गिरिं तोयधरा जलौघैः ॥
06-081-006a	संपीड्यमानस्तु शरौघवृष्ट्या; धनंजयस्तान्युधि जातरोषः ।
06-081-006c	षष्ट्या शरैः संयति तैलधौतैर्जघान तानप्यथ पृष्ठगोपान् ॥

06-081-007a	षष्टिं रथांस्तानवजित्य संख्ये; धनंजयः प्रीतमना यशस्वी ।
06-081-007c	अथात्वरद्धीष्मवधाय जिष्णुः;र्बलानि राज्ञां समरे निहत्य ॥
06-081-008a	त्रिगर्तराजो निहतान्समीक्ष्य; महारथांस्तानथ बन्धुवर्गान् ।
06-081-008c	रणे पुरस्कृत्य नराधिपांस्ता;ञ्जगाम पार्थं त्वरितो वधाय ॥
06-081-009a	अभिद्रुतं चास्त्रभृतां वरिष्ठं; धनंजयं वीक्ष्य शिखण्डिमुख्याः ।
06-081-009c	अभ्युद्ययुस्ते शितशस्त्रहस्ता; रिरक्षिषन्तो रथमर्जुनस्य ॥
06-081-010a	पार्थोऽपि तानापततः समीक्ष्य; त्रिगर्तराज्ञा सहितान् नृवीरान् ।
06-081-010c	विध्वंसयित्वा समरे धनुष्मा;न्गाण्डीवमुक्तैर्निशितैः पृषत्कैः ॥
06-081-010e	भीष्मं यियासुर्युधि संददर्श; दुर्योधनं सैन्धवादींश्च राज्ञः ॥
06-081-011a	आवारयिष्णूनभिसंप्रयाय; मुहूर्तमायोध्य बलेन वीरः ।
06-081-011c	उत्सृज्य राजानमनन्तवीर्यो; जयद्रथादींश्च नृपान्महौजाः ॥
06-081-011e	ययौ ततो भीमबलो मनस्वी; गाङ्गेयमाजौ शरचापपाणिः ॥
06-081-012a	युधिष्ठिरश्चोग्रबलो महात्मा; समाययौ त्वरितो जातकोपः ।
06-081-012c	मद्राधिपं समभित्यज्य संख्ये; स्वभागमाप्तं तमनन्तकीर्तिः ॥
06-081-012e	सार्धं स माद्रीसुतभीमसेनै;र्भीष्मं ययौ शांतनवं रणाय ॥
06-081-013a	तैः संप्रयुक्तः स महारथाग्र्यै;र्गङ्गासुतः समरे चित्रयोधी ।
06-081-013c	न विव्यथे शांतनवो महात्मा; समागतैः पाण्डुसुतैः समस्तैः ॥
06-081-014a	अथैत्य राजा युधि सत्यसंधो; जयद्रथोऽत्युग्रबलो मनस्वी ।
06-081-014c	चिच्छेद चापानि महारथानां; प्रसह्य तेषां धनुषा वरेण ॥
06-081-015a	युधिष्ठिरं भीमसेनं यमौ च; पार्थं तथा युधि संजातकोपः ।
06-081-015c	दुर्योधनः क्रोधविषो महात्मा; जघान बाणैरनलप्रकाशैः ॥
06-081-016a	कृपेण शल्येन शलेन चैव; तथा विभो चित्रसेनेन चाजौ ।
06-081-016c	विद्धाः शरैस्तेऽतिविवृद्धकोपै;र्देवा यथा दैत्यगणैः समेतैः ॥
06-081-017a	छिन्नायुधं शांतनवेन राजा; शिखण्डिनं प्रेक्ष्य च जातकोपः ।
06-081-017c	अजातशत्रुः समरे महात्मा; शिखण्डिनं क्रुद्ध उवाच वाक्यम् ॥
06-081-018a	उक्त्वा तथा त्वं पितुरग्रतो मा;महं हनिष्यामि महाव्रतं तम् ।
06-081-018c	भीष्मं शरौघैर्विमलार्कवर्णैः; सत्यं वदामीति कृता प्रतिज्ञा ॥
06-081-019a	त्वया न चैनां सफलां करोषि; देवव्रतं यन्न निहंसि युद्धे ।
06-081-019c	मिथ्याप्रतिज्ञो भव मा नृवीर; रक्षस्व धर्मं च कुलं यशश्च ॥
06-081-020a	प्रेक्षस्व भीष्मं युधि भीमवेगं; सर्वास्तपन्तं मम सैन्यसंघान् ।
06-081-020c	शरौघजालैरतितिग्मतेजैः; कालं यथा मृत्युकृतं क्षणेन ॥

06-081-021a	निकृत्तचापः समरानपेक्षः; पराजितः शांतनवेन राज्ञा ।
06-081-021c	विहाय बन्धूनथ सोदरांश्च; क्व यास्यसे नानुरूपं तवेदम् ॥
06-081-022a	दृष्ट्वा हि भीष्मं तमनन्तवीर्यं; भग्नं च सैन्यं द्रवमाणमेवम् ।
06-081-022c	भीतोऽसि नूनं द्रुपदस्य पुत्रः; तथा हि ते मुखवर्णोऽप्रहृष्टः ॥
06-081-023a	आज्ञायमानेऽपि धनंजयेन; महाहवे संप्रसक्ते नृवीर ।
06-081-023c	कथं हि भीष्मात्प्रथितः पृथिव्यां; भयं त्वमद्य प्रकरोषि वीर ॥
06-081-024a	स धर्मराजस्य वचो निशम्य; रूक्षाक्षरं विप्रलापानुबद्धम् ।
06-081-024c	प्रत्यादेशं मन्यमानो महात्मा; प्रतत्त्वरे भीष्मवधाय राजन् ॥
06-081-025a	तमापतन्तं महता जवेन; शिखण्डिनं भीष्ममभिद्रवन्तम् ।
06-081-025c	आवारयामास हि शल्य एनं; शस्त्रेण घोरेण सुदुर्जयेन ॥
06-081-026a	स चापि दृष्ट्वा समुदीर्यमाणः; स्रग्ं युगान्ताग्निसमप्रभावम् ।
06-081-026c	नासौ व्यमुह्यद्द्रुपदस्य पुत्रो; राजन्महेन्द्रप्रतिमप्रभावः ॥
06-081-027a	तस्थौ च तत्रैव महाधनुष्मा; ञ्शरैस्तदस्त्रं प्रतिबाधमानः ।
06-081-027c	अथाददे वारुणमन्यदस्त्रं; शिखण्ड्यथोग्रं प्रतिघाताय तस्य ॥
06-081-027e	तदस्त्रमस्त्रेण विदार्यमाणं; खस्थाः सुरा ददृशुः पार्थिवाश्च ॥
06-081-028a	भीष्मस्तु राजन्समरे महात्मा; धनुः सुचित्रं ध्वजमेव चापि ।
06-081-028c	छित्तवानदत्पाण्डुसुतस्य वीरो; युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ॥
06-081-029a	ततः समुत्सृज्य धनुः सबाणं; युधिष्ठिरं वीक्ष्य भयाभिभूतम् ।
06-081-029c	गदां प्रगृह्याभिपपात संख्ये; जयद्रथं भीमसेनः पदातिः ॥
06-081-030a	तमापतन्तं महता जवेन; जयद्रथः सगदं भीमसेनम् ।
06-081-030c	विव्याध घोरैर्यमदण्डकल्पैः; शितैः शरैः पञ्चशतैः समन्तात् ॥
06-081-031a	अचिन्तयित्वा स शरांस्तरस्वी; वृकोदरः क्रोधपरीतचेताः ।
06-081-031c	जघान वाहान्समरे समस्ता; नारट्टजान्निन्धुराजस्य संख्ये ॥
06-081-032a	ततोऽभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावः; स्तवात्मजस्त्वरमाणो रथेन ।
06-081-032c	अभ्याययौ भीमसेनं निहन्तुं; समुद्यतास्त्रः सुरराजकल्पः ॥
06-081-033a	भीमोऽप्यथैनं सहसा विनद्य; प्रत्युद्ययौ गदया तर्जमानः ।
06-081-033c	समुद्यतां तां यमदण्डकल्पां; दृष्ट्वा गदां ते कुरवः समन्तात् ॥
06-081-034a	विहाय सर्वे तव पुत्रमुग्रं; पातं गदायाः परिहर्तुकामाः ।
06-081-034c	अपक्रान्तास्तुमुले संविमर्दे; सुदारुणे भारत मोहनीये ॥
06-081-035a	अमूढचेतास्त्वथ चित्रसेनो; महागदामापतन्तीं निरीक्ष्य ।
06-081-035c	रथं समुत्सृज्य पदातिराजौ; प्रगृह्य खड्गं विमलं च चर्म ॥

- 06-081-035e अवप्लुतः सिंह इवाचलाग्रा;ज्जगाम चान्यं भुवि भूमिदेशम् ॥
 06-081-036a गदापि सा प्राप्य रथं सुचित्रं; साश्वं ससूतं विनिहत्य संख्ये ।
 06-081-036c जगाम भूमिं ज्वलिता महोल्का; भ्रष्टाम्बराद्रामिव संपतन्ती ॥
 06-081-037a आश्चर्यभूतं सुमहत्त्वदीया; दृष्ट्वैव तद्भारत संप्रहृष्टाः ।
 06-081-037c सर्वे विनेदुः सहिताः समन्ता;त्पुपूजिरे तव पुत्रं ससैन्याः ॥

06-082-001 संजय उवाच

- 06-082-001a विरथं तं समासाद्य चित्रसेनं मनस्विनम् ।
 06-082-001c रथमारोपयामास विकर्णस्तनयस्तव ॥
 06-082-002a तस्मिंस्तथा वर्तमाने तुमुले संकुले भृशम् ।
 06-082-002c भीष्मः शांतनवस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
 06-082-003a ततः सरथनागाश्चाः समकम्पन्त सृज्जयाः ।
 06-082-003c मृत्योरास्यमनुप्राप्तं मेनिरे च युधिष्ठिरम् ॥
 06-082-004a युधिष्ठिरोऽपि कौरव्यो यमाभ्यां सहितः प्रभुः ।
 06-082-004c महेष्वासं नरव्याघ्रं भीष्मं शांतनवं ययौ ॥
 06-082-005a ततः शरसहस्राणि प्रमुञ्चन्पाण्डवो युधि ।
 06-082-005c भीष्मं संछादयामास यथा मेघो दिवाकरम् ॥
 06-082-006a तेन सम्यक्प्रणीतानि शरजालानि भारत ।
 06-082-006c पतिजग्राह गाङ्गेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 06-082-007a तथैव शरजालानि भीष्मेणास्तानि मारिष ।
 06-082-007c आकाशे समदृश्यन्त खगमानां व्रजा इव ॥
 06-082-008a निमेषार्धाच्च कौन्तेयं भीष्मः शांतनवो युधि ।
 06-082-008c अदृश्यं समरे चक्रे शरजालेन भागशः ॥
 06-082-009a ततो युधिष्ठिरो राजा कौरव्यस्य महात्मनः ।
 06-082-009c नाराचं प्रेषयामास क्रुद्ध आशीविषोपमम् ॥
 06-082-010a असंप्राप्तं ततस्तं तु क्षुरप्रेण महारथः ।
 06-082-010c चिच्छेद समरे राजन्भीष्मस्तस्य धनुश्च्युतम् ॥
 06-082-011a तं तु छित्त्वा रणे भीष्मो नाराचं कालसंमितम् ।
 06-082-011c निजघ्ने कौरवेन्द्रस्य हयान्काञ्चनभूषणान् ॥
 06-082-012a हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 06-082-012c आरुरोह रथं तूर्णं नकुलस्य महात्मनः ॥
 06-082-013a यमावपि सुसंक्रुद्धः समासाद्य रणे तदा ।

06-082-013c	शरैः संछादयामास भीष्मः परपुरंजयः ॥
06-082-014a	तौ तु दृष्ट्वा महाराज भीष्मबाणप्रपीडितौ ।
06-082-014c	जगामाथ परां चिन्तां भीष्मस्य वधकाङ्क्षया ॥
06-082-015a	ततो युधिष्ठिरो वश्यान्नाज्ञस्तान्समचोदयत् ।
06-082-015c	भीष्मं शांतनवं सर्वे निहतेति सुहृद्गणान् ॥
06-082-016a	ततस्ते पार्थिवाः सर्वे श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् ।
06-082-016c	महता रथवंशेन परिवव्रुः पितामहम् ॥
06-082-017a	स समन्तात्परिवृतः पिता देवव्रतस्तव ।
06-082-017c	चिक्रीद धनुषा राजन्पातयानो महारथान् ॥
06-082-018a	तं चरन्तं रणे पार्था ददृशुः कौरवं युधि ।
06-082-018c	मृगमध्यं प्रविश्येव यथा सिंहशिशुं वने ॥
06-082-019a	तर्जयानं रणे शूरांस्त्रासयानं च सायकैः ।
06-082-019c	दृष्ट्वा त्रेसुर्महाराज सिंहं मृगगणा इव ॥
06-082-020a	रणे भरतसिंहस्य ददृशुः क्षत्रिया गतिम् ।
06-082-020c	अग्नेर्वायुसहायस्य यथा कक्षं दिधक्षतः ॥
06-082-021a	शिरांसि रथिनां भीष्मः पातयामास संयुगे ।
06-082-021c	तालेभ्य इव पक्वानि फलानि कुशलो नरः ॥
06-082-022a	पतद्भिश्च महाराज शिरोभिर्धरणीतले ।
06-082-022c	बभूव तुमुलः शब्दः पततामश्मनामिव ॥
06-082-023a	तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने सुदारुणे ।
06-082-023c	सर्वेषामेव सैन्यानामासीद्व्यतिकरो महान् ॥
06-082-024a	भिन्नेषु तेषु व्यूहेषु क्षत्रिया इतरेतरम् ।
06-082-024c	एकमेकं समाहूय युद्धायैवोपतस्थिरे ॥
06-082-025a	शिखण्डी तु समासाद्य भरतानां पितामहम् ।
06-082-025c	अभिदुद्राव वेगेन तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-082-026a	अनादृत्य ततो भीष्मस्तं शिखण्डिनमाहवे ।
06-082-026c	प्रययौ सृञ्जयान्क्रुद्धः स्त्रीत्वं चिन्त्य शिखण्डिनः ॥
06-082-027a	सृञ्जयास्तु ततो हृष्टा दृष्ट्वा भीष्मं महारथम् ।
06-082-027c	सिंहनादान्बहुविधांश्चक्रुः शङ्खविमिश्रितान् ॥
06-082-028a	ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्त रथद्विपम् ।
06-082-028c	अपरां दिशमास्थाय स्थिते सवितरि प्रभो ॥

06-082-029a	धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यः सात्यकिश्च महारथः ।
06-082-029c	पीडयन्तौ भृशं सैन्यं शक्तितोमरवृष्टिभिः ॥
06-082-029e	शस्त्रैश्च बहुभी राजञ्जघ्नतुस्तावकान्नणे ॥
06-082-030a	ते हन्यमानाः समरे तावकाः पुरुषर्षभ ।
06-082-030c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा न त्यजन्ति स्म संयुगम् ॥
06-082-030e	यथोत्साहं च समरे जघ्नुर्लोकं महारथाः ॥
06-082-031a	तत्राक्रन्दो महानासीत्तावकानां महात्मनाम् ।
06-082-031c	वध्यतां समरे राजन्पार्षतेन महात्मना ॥
06-082-032a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां महारथौ ।
06-082-032c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पार्षतं प्रत्युपस्थितौ ॥
06-082-033a	तौ तस्य तुरगान्हत्वा त्वरमाणौ महारथौ ।
06-082-033c	छादयामासतुरुभौ शरवर्षेण पार्षतम् ॥
06-082-034a	अवप्लुत्याथ पाञ्चाल्यो रथात्तूर्णं महाबलः ।
06-082-034c	आरुरोह रथं तूर्णं सात्यकेः सुमहात्मनः ॥
06-082-035a	ततो युधिष्ठिरो राजा महत्या सेनया वृतः ।
06-082-035c	आवन्त्यौ समरे क्रुद्धावभ्ययात्स परंतपौ ॥
06-082-036a	तथैव तव पुत्रोऽपि सर्वोद्योगेन मारिष ।
06-082-036c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ परिवार्योपतस्थिवान् ॥
06-082-037a	अर्जुनश्चापि संक्रुद्धः क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभ ।
06-082-037c	अयोधयत संग्रामे वज्रपाणिरिवासुरान् ॥
06-082-038a	द्रोणश्च समरे क्रुद्धः पुत्रस्य प्रियकृत्तव ।
06-082-038c	व्यधमत्सर्वपाञ्चालांस्तूलराशिमिवानलः ॥
06-082-039a	दुर्योधनपुरोगास्तु पुत्रास्तव विशां पते ।
06-082-039c	परिवार्य रणे भीष्मं युयुधुः पाण्डवैः सह ॥
06-082-040a	ततो दुर्योधनो राजा लोहितायति भास्करे ।
06-082-040c	अब्रवीत्तावकान्सर्वास्त्वरध्वमिति भारत ॥
06-082-041a	युध्यतां तु तथा तेषां कुर्वतां कर्म दुष्करम् ।
06-082-041c	अस्तं गिरिमथारूढे नप्रकाशति भास्करे ॥
06-082-042a	प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी ।
06-082-042c	गोमायुगणसंकीर्णा क्षणेन रजनीमुखे ॥
06-082-043a	शिवाभिरशिवाभिश्च रुवद्भिर्भैरवं रवम् ।

06-082-043c	घोरमायोधनं जज्ञे भूतसंघसमाकुलम् ॥
06-082-044a	राक्षसाश्च पिशाचाश्च तथान्ये पिशिताशनाः ।
06-082-044c	समन्ततो व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-082-045a	अर्जुनोऽथ सुशर्मादीत्राज्ञस्तान्सपदानुगान् ।
06-082-045c	विजित्य पृतनामध्ये ययौ स्वशिविरं प्रति ॥
06-082-046a	युधिष्ठिरोऽपि कौरव्यो भ्रातृभ्यां सहितस्तदा ।
06-082-046c	ययौ स्वशिविरं राजा निशायां सेनया वृतः ॥
06-082-047a	भीमसेनोऽपि राजेन्द्र दुर्योधनमुखान्नथान् ।
06-082-047c	अवजित्य ततः संख्ये ययौ स्वशिविरं प्रति ॥
06-082-048a	दुर्योधनोऽपि नृपतिः परिवार्य महारणे ।
06-082-048c	भीष्मं शांतनवं तूर्णं प्रयातः शिविरं प्रति ॥
06-082-049a	द्रोणो द्रौणिः कृपः शल्यः कृतवर्मा च सात्वतः ।
06-082-049c	परिवार्य चमूं सर्वा प्रययुः शिविरं प्रति ॥
06-082-050a	तथैव सात्यकी राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-082-050c	परिवार्य रणे योधान्ययतुः शिविरं प्रति ॥
06-082-051a	एवमेते महाराज तावकाः पाण्डवैः सह ।
06-082-051c	पर्यवर्तन्त सहिता निशाकाले परंतपाः ॥
06-082-052a	ततः स्वशिविरं गत्वा पाण्डवाः कुरवस्तथा ।
06-082-052c	न्यविशन्त महाराज पूजयन्तः परस्परम् ॥
06-082-053a	रक्षां कृत्वात्मनः शूरा न्यस्य गुल्मान्यथाविधि ।
06-082-053c	अपनीय च शल्यांस्ते स्नात्वा च विविधैर्जलैः ॥
06-082-054a	कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे संस्तूयन्तश्च बन्दिभिः ।
06-082-054c	गीतवादित्रशब्देन व्यक्रीडन्त यशस्विनः ॥
06-082-055a	मुहूर्तमिव तत्सर्वमभवत्स्वर्गसंनिभम् ।
06-082-055c	न हि युद्धकथां कांचित्तत्र चक्रुर्महारथाः ॥
06-082-056a	ते प्रसुप्ते बले तत्र परिश्रान्तजने नृप ।
06-082-056c	हस्त्यश्वबहुले राजन्प्रेक्षणीये बभूवतुः ॥

06-083-001 संजय उवाच

06-083-001a	परिणाम्य निशां तां तु सुखसुप्ता जनेश्वराः ।
06-083-001c	कुरवः पाण्डवाश्चैव पुनर्युद्धाय निर्ययुः ॥
06-083-002a	ततः शब्दो महानासीत्सेनयोरुभयोरपि ।

06-083-002c	निर्गच्छमानयोः संख्ये सागरप्रतिमो महान् ॥
06-083-003a	ततो दुर्योधनो राजा चित्रसेनो विविंशतिः ।
06-083-003c	भीष्मश्च रथिनां श्रेष्ठो भारद्वाजश्च वै द्विजः ॥
06-083-004a	एकीभूताः सुसंयत्ताः कौरवाणां महाचमूः ।
06-083-004c	व्यूहाय विदधू राजन्पाण्डवान्प्रति दंशिताः ॥
06-083-005a	भीष्मः कृत्वा महाव्यूहं पिता तव विशां पते ।
06-083-005c	सागरप्रतिमं घोरं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ॥
06-083-006a	अग्रतः सर्वसैन्यानां भीष्मः शांतनवो ययौ ।
06-083-006c	मालवैर्दाक्षिणात्यैश्च आवन्त्यैश्च समन्वितः ॥
06-083-007a	ततोऽनन्तरमेवासीद्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-083-007c	पुलिन्दैः पारदैश्चैव तथा क्षुद्रकमालवैः ॥
06-083-008a	द्रोणादनन्तरं यत्तो भगदत्तः प्रतापवान् ।
06-083-008c	मागधैश्च कलिङ्गैश्च पिशाचैश्च विशां पते ॥
06-083-009a	प्राग्य्योतिषादनु नृपः कौसल्योऽथ बृहद्वलः ।
06-083-009c	मेकलैस्त्रैपुरैश्चैव चिच्छिलैश्च समन्वितः ॥
06-083-010a	बृहद्वलात्ततः शूरस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ।
06-083-010c	काम्बोजैर्बहुभिः सार्धं यवनैश्च सहस्रशः ॥
06-083-011a	द्रौणिस्तु रभसः शूरस्त्रिगर्तादनु भारत ।
06-083-011c	प्रययौ सिंहनादेन नादयानो धरातलम् ॥
06-083-012a	तथा सर्वेण सैन्येन राजा दुर्योधनस्तदा ।
06-083-012c	द्रौणेनन्तरं प्रायात्सोदर्यैः परिवारितः ॥
06-083-013a	दुर्योधनादनु कृपस्ततः शारद्वतो ययौ ।
06-083-013c	एवमेष महाव्यूहः प्रययौ सागरोपमः ॥
06-083-014a	रेजुस्तत्र पताकाश्च श्वेतच्छत्राणि चाभिभो ।
06-083-014c	अङ्गदान्यथ चित्राणि महार्हाणि धनूंषि च ॥
06-083-015a	तं तु दृष्ट्वा महाव्यूहं तावकानां महारथः ।
06-083-015c	युधिष्ठिरोऽब्रवीत्तूर्णं पार्षतं पृतनापतिम् ॥
06-083-016a	पश्य व्यूहं महेष्वास निर्मितं सागरोपमम् ।
06-083-016c	प्रतिव्यूहं त्वमपि हि कुरु पार्षत माचिरम् ॥
06-083-017a	ततः स पार्षतः शूरो व्यूहं चक्रे सुदारुणम् ।
06-083-017c	शृङ्गाटकं महाराज परव्यूहविनाशनम् ॥

06-083-018a	शृङ्गेभ्यो भीमसेनश्च सात्यकिश्च महारथः ।
06-083-018c	रथैरनेकसाहस्रैस्तथा हयपदातिभिः ॥
06-083-019a	नाभ्यामभून्नरश्रेष्ठः श्वेताश्वो वानरध्वजः ।
06-083-019c	मध्ये युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
06-083-020a	अथेतरे महेष्वासाः सहसैन्या नराधिपाः ।
06-083-020c	व्यूहं तं पूरयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः ॥
06-083-021a	अभिमन्युस्ततः पश्चाद्विराटश्च महारथः ।
06-083-021c	द्रौपदेयाश्च संहृष्टा राक्षसश्च घटोत्कचः ॥
06-083-022a	एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः ।
06-083-022c	अतिष्ठन्समरे शूरा योद्धुकामा जयैषिणः ॥
06-083-023a	भेरीशब्दाश्च तुमुला विमिश्राः शङ्खनिस्वनैः ।
06-083-023c	क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैः सुभीमाः सर्वतोदिशम् ॥
06-083-024a	ततः शूराः समासाद्य समरे ते परस्परम् ।
06-083-024c	नेत्रैरनिमिषै राजन्नवैक्षन्त प्रकोपिताः ॥
06-083-025a	मनोभिस्ते मनुष्येन्द्र पूर्वं योधाः परस्परम् ।
06-083-025c	युद्धाय समवर्तन्त समाहूयेतरेतरम् ॥
06-083-026a	ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयावहम् ।
06-083-026c	तावकानां परेषां च निघ्नतामितरेतरम् ॥
06-083-027a	नाराचा निशिताः संख्ये संपतन्ति स्म भारत ।
06-083-027c	व्यात्तानना भयकरा उरगा इव संघशः ॥
06-083-028a	निष्पेतुर्विमलाः शक्त्यस्तैलधौताः सुतेजनाः ।
06-083-028c	अम्बुदेभ्यो यथा राजन्भ्राजमानाः शतहृदाः ॥
06-083-029a	गदाश्च विमलैः पट्टैः पिनद्धाः स्वर्णभूषिताः ।
06-083-029c	पतन्त्यस्तत्र दृश्यन्ते गिरिशृङ्गोपमाः शुभाः ॥
06-083-029e	निस्त्रिंशाश्च व्यराजन्त विमलाम्बरसंनिभाः ॥
06-083-030a	आर्षभाणि च चर्माणि शतचन्द्राणि भारत ।
06-083-030c	अशोभन्त रणे राजन्पतमानानि सर्वशः ॥
06-083-031a	तेऽन्योन्यं समरे सेने युध्यमाने नराधिप ।
06-083-031c	अशोभेतां यथा दैत्यदेवसेने समुद्यते ॥
06-083-031e	अभ्यद्रवन्त समरे तेऽन्योन्यं वै समन्ततः ॥
06-083-032a	रथास्तु रथिभिस्तूर्णं प्रेषिताः परमाहवे ।

06-083-032c	युगैर्युगानि संश्लिष्य युयुधुः पार्थिवर्षभाः ॥
06-083-033a	दन्तिनां युध्यमानानां संघर्षात्पावकोऽभवत् ।
06-083-033c	दन्तेषु भरतश्रेष्ठ सधूमः सर्वतोदिशम् ॥
06-083-034a	प्रासैरभिहताः केचिद्गजयोधाः समन्ततः ।
06-083-034c	पतमानाः स्म दृश्यन्ते गिरिशृङ्गान्नगा इव ॥
06-083-035a	पादाताश्चाप्यदृश्यन्त निघ्नन्तो हि परस्परम् ।
06-083-035c	चित्ररूपधराः शूरा नखरप्रासयोधिनः ॥
06-083-036a	अन्योन्यं ते समासाद्य कुरुपाण्डवसैनिकाः ।
06-083-036c	शस्त्रैर्नानाविधैर्घोरै रणे निन्युर्यमक्षयम् ॥
06-083-037a	ततः शांतनवो भीष्मो रथघोषेण नादयन् ।
06-083-037c	अभ्यागमद्रणे पाण्डून्धनुःशब्देन मोहयन् ॥
06-083-038a	पाण्डवानां रथाश्चापि नदन्तो भैरवस्वनम् ।
06-083-038c	अभ्यद्रवन्त संयत्ता धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
06-083-039a	ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ।
06-083-039c	नराश्वरथनागानां व्यतिषक्तं परस्परम् ॥

06-084-001 संजय उवाच

06-084-001a	भीष्मं तु समरे क्रुद्धं प्रतपन्तं समन्ततः ।
06-084-001c	न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं तपन्तमिव भास्करम् ॥
06-084-002a	ततः सर्वाणि सैन्यानि धर्मपुत्रस्य शासनात् ।
06-084-002c	अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं मर्दयन्तं शितैः शरैः ॥
06-084-003a	स तु भीष्मो रणश्लाघी सोमकान्सहसृञ्जयान् ।
06-084-003c	पाञ्चालांश्च महेष्वासान्पातयामास सायकैः ॥
06-084-004a	ते वध्यमाना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
06-084-004c	भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णं त्यक्त्वा मृत्युकृतं भयम् ॥
06-084-005a	स तेषां रथिनां वीरो भीष्मः शांतनवो युधि ।
06-084-005c	चिच्छेद सहसा राजन्बाहूनथ शिरांसि च ॥
06-084-006a	विरथान्रथिनश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव ।
06-084-006c	पतितान्युत्तमाङ्गानि हयेभ्यो हयसादिनाम् ॥
06-084-007a	निर्मनुष्यांश्च मातङ्गाञ्शयानान्पर्वतोपमान् ।
06-084-007c	अपश्याम महाराज भीष्मास्त्रेण प्रमोहितान् ॥
06-084-008a	न तत्रासीत्पुमान्कश्चित्पाण्डवानां विशां पते ।

06-084-008c	अन्यत्र रथिनां श्रेष्ठाद्धीमसेनान्महाबलात् ॥
06-084-009a	स हि भीष्मं समासाद्य ताडयामास संयुगे ।
06-084-009c	ततो निष्ठानको घोरो भीष्मभीमसमागमे ॥
06-084-010a	बभूव सर्वसैन्यानां घोररूपो भयानकः ।
06-084-010c	तथैव पाण्डवा हृष्टाः सिंहनादमथानदन् ॥
06-084-011a	ततो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः परिवारितः ।
06-084-011c	भीष्मं जुगोप समरे वर्तमाने जनक्षये ॥
06-084-012a	भीमस्तु सारथिं हत्वा भीष्मस्य रथिनां वरः ।
06-084-012c	विद्रुताश्चे रथे तस्मिन्द्रवमाणे समन्ततः ॥
06-084-012e	सुनाभस्य शरेणाशु शिरश्चिच्छेद चारिहा ॥
06-084-013a	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतो न्यपतद्भुवि ।
06-084-013c	हते तस्मिन्महाराज तव पुत्रे महारथे ॥
06-084-013e	नामृष्यन्त रणे शूराः सोदर्याः सप्त संयुगे ॥
06-084-014a	आदित्यकेतुर्बह्वाशी कुण्डधारो महोदरः ।
06-084-014c	अपराजितः पण्डितको विशालाक्षः सुदुर्जयः ॥
06-084-015a	पाण्डवं चित्रसंनाहा विचित्रकवचध्वजाः ।
06-084-015c	अभ्यद्रवन्त संग्रामे योद्धुकामारिमर्दनाः ॥
06-084-016a	महोदरस्तु समरे भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
06-084-016c	नवभिर्वज्रसंकाशैर्नमुचिं वृत्रहा यथा ॥
06-084-017a	आदित्यकेतुः सप्तत्या बह्वाशी चापि पञ्चभिः ।
06-084-017c	नवत्या कुण्डधारस्तु विशालाक्षश्च सप्तभिः ॥
06-084-018a	अपराजितो महाराज पराजिष्णुर्महारथः ।
06-084-018c	शरैर्बहुभिरानर्छद्धीमसेनं महाबलम् ॥
06-084-019a	रणे पण्डितकश्चैनं त्रिभिर्बाणैः समर्दयत् ।
06-084-019c	स तन्न ममृषे भीमः शत्रुभिर्वधमाहवे ॥
06-084-020a	धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ।
06-084-020c	शिरश्चिच्छेद समरे शरेण नतपर्वणा ॥
06-084-021a	अपराजितस्य सुनसं तव पुत्रस्य संयुगे ।
06-084-021c	पराजितस्य भीमेन निपपात शिरो महीम् ॥
06-084-022a	अथापरेण भल्लेन कुण्डधारं महारथम् ।
06-084-022c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय सर्वलोकस्य पश्यतः ॥

06-084-023a	ततः पुनरमेयात्मा प्रसंधाय शिलीमुखम् ।
06-084-023c	प्रेषयामास समरे पण्डितं प्रति भारत ॥
06-084-024a	स शरः पण्डितं हत्वा विवेश धरणीतलम् ।
06-084-024c	यथा नरं निहत्याशु भुजगः कालचोदितः ॥
06-084-025a	विशालाक्षशिरश्छित्त्वा पातयामास भूतले ।
06-084-025c	त्रिभिः शरैरदीनात्मा स्मरन्क्लेशं पुरातनम् ॥
06-084-026a	महोदरं महेष्वासं नाराचेन स्तनान्तरे ।
06-084-026c	विव्याध समरे राजन्स हतो न्यपतद्भुवि ॥
06-084-027a	आदित्यकेतोः केतुं च छित्त्वा बाणेन संयुगे ।
06-084-027c	भल्लेन भृशतीक्ष्णेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ॥
06-084-028a	बह्वाशिनं ततो भीमः शरेण नतपर्वणा ।
06-084-028c	प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥
06-084-029a	प्रदुद्रुवुस्ततस्तेऽन्ये पुत्रास्तव विशां पते ।
06-084-029c	मन्यमाना हि तत्सत्यं सभायां तस्य भाषितम् ॥
06-084-030a	ततो दुर्योधनो राजा भ्रातृव्यसनकर्षितः ।
06-084-030c	अब्रवीत्तावकान्योधान्भीमोऽयं युधि वध्यताम् ॥
06-084-031a	एवमेते महेष्वासाः पुत्रास्तव विशां पते ।
06-084-031c	भ्रातृन्संदृश्य निहतान्प्रास्मरंस्ते हि तद्वचः ॥
06-084-032a	यदुक्तवान्महाप्राज्ञः क्षत्ता हितमनामयम् ।
06-084-032c	तदिदं समनुप्राप्तं वचनं दिव्यदर्शिनः ॥
06-084-033a	लोभमोहसमाविष्टः पुत्रप्रीत्या जनाधिप ।
06-084-033c	न बुध्यसे पुरा यत्तत्तथ्यमुक्तं वचो महत् ॥
06-084-034a	तथैव हि वधार्थाय पुत्राणां पाण्डवो बली ।
06-084-034c	नूनं जातो महाबाहुर्यथा हन्ति स्म कौरवान् ॥
06-084-035a	ततो दुर्योधनो राजा भीष्ममासाद्य मारिष ।
06-084-035c	दुःखेन महताविष्टो विललापातिकर्षितः ॥
06-084-036a	निहता भ्रातरः शूरा भीमसेनेन मे युधि ।
06-084-036c	यतमानास्तथान्येऽपि हन्यन्ते सर्वसैनिकाः ॥
06-084-037a	भवांश्च मध्यस्थतया नित्यमस्मानुपेक्षते ।
06-084-037c	सोऽहं कापथमारूढः पश्य दैवमिदं मम ॥
06-084-038a	एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं पिता देवव्रतस्तव ।

- 06-084-038c दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्साश्रुलोचनम् ॥
 06-084-039a उक्तमेतन्मया पूर्वं द्रोणेन विदुरेण च ।
 06-084-039c गान्धार्या च यशस्विन्या तत्त्वं तात न बुद्धवान् ॥
 06-084-040a समयश्च मया पूर्वं कृतो वः शत्रुकर्शन ।
 06-084-040c नाहं युधि विमोक्तव्यो नाप्याचार्यः कथंचन ॥
 06-084-041a यं यं हि धार्तराष्ट्राणां भीमो द्रक्ष्यति संयुगे ।
 06-084-041c हनिष्यति रणे तं तं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 06-084-042a स त्वं राजन्स्थिरो भूत्वा दृढां कृत्वा रणे मतिम् ।
 06-084-042c योधयस्व रणे पार्थान्स्वर्गं कृत्वा परायणम् ॥
 06-084-043a न शक्याः पाण्डवा जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।
 06-084-043c तस्माद्युद्धे मतिं कृत्वा स्थिरां युध्यस्व भारत ॥

06-085-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-085-001a दृष्ट्वा मम हतान्पुत्रान्बहूनेकेन संजय ।
 06-085-001c भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव किमकुर्वत संयुगे ॥
 06-085-002a अहन्यहनि मे पुत्राः क्षयं गच्छन्ति संजय ।
 06-085-002c मन्येऽहं सर्वथा सूत दैवेनोपहता भृशम् ॥
 06-085-003a यत्र मे तनयाः सर्वे जीयन्ते न जयन्त्युत ।
 06-085-003c यत्र भीष्मस्य द्रोणस्य कृपस्य च महात्मनः ॥
 06-085-004a सौमदत्तेश्च वीरस्य भगदत्तस्य चोभयोः ।
 06-085-004c अश्वत्थाम्नस्तथा तात शूराणां सुमहात्मनाम् ॥
 06-085-005a अन्येषां चैव वीराणां मध्यगास्तनया मम ।
 06-085-005c यदहन्यन्त संग्रामे किमन्यद्भागधेयतः ॥
 06-085-006a न हि दुर्योधनो मन्दः पुरा प्रोक्तमबुध्यत ।
 06-085-006c वार्यमाणो मया तात भीष्मेण विदुरेण च ॥
 06-085-007a गान्धार्या चैव दुर्मेधाः सततं हितकाम्यया ।
 06-085-007c नावबुध्यत्पुरा मोहात्तस्य प्राप्तमिदं फलम् ॥
 06-085-008a यद्धीमसेनः समरे पुत्रान्मम विचेतसः ।
 06-085-008c अहन्यहनि संक्रुद्धो नयते यमसादनम् ॥

06-085-009 संजय उवाच

- 06-085-009a इदं तत्समनुप्राप्तं क्षत्तुर्वचनमुत्तमम् ।

06-085-009c	न बुद्धवानसि विभो प्रोच्यमानं हितं तदा ॥
06-085-010a	निवारय सुतान्द्यूतात्पाण्डवान्मा द्रुहेति च ।
06-085-010c	सुहृदां हितकामानां ब्रुवतां तत्तदेव च ॥
06-085-011a	न शुश्रूषसि यद्वाक्यं मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ।
06-085-011c	तदेव त्वामनुप्राप्तं वचनं साधु भाषितम् ॥
06-085-012a	विदुरद्रोणभीष्माणां तथान्येषां हितैषिणाम् ।
06-085-012c	अकृत्वा वचनं पथ्यं क्षयं गच्छन्ति कौरवाः ॥
06-085-013a	तदेतत्समतिक्रान्तं पूर्वमेव विशां पते ।
06-085-013c	तस्मान्मे शृणु तत्त्वेन यथा युद्धमवर्तत ॥
06-085-014a	मध्याह्ने सुमहारौद्रः संग्रामः समपद्यत ।
06-085-014c	लोकक्षयकरो राजंस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
06-085-015a	ततः सर्वाणि सैन्यानि धर्मपुत्रस्य शासनात् ।
06-085-015c	संरब्धान्यभ्यधावन्त भीष्ममेव जिघांसया ॥
06-085-016a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः ।
06-085-016c	युक्तानीका महाराज भीष्ममेव समभ्ययुः ॥
06-085-017a	अर्जुनो द्रौपदेयाश्च चेकितानश्च संयुगे ।
06-085-017c	दुर्योधनसमादिष्टान्राज्ञः सर्वान्समभ्ययुः ॥
06-085-018a	अभिमन्युस्तथा वीरो हैडिम्बश्च महारथः ।
06-085-018c	भीमसेनश्च संक्रुद्धस्तेऽभ्यधावन्त कौरवान् ॥
06-085-019a	त्रिधाभूतैरवध्यन्त पाण्डवैः कौरवा युधि ।
06-085-019c	तथैव कौरवे राजन्नवध्यन्त परे रणे ॥
06-085-020a	द्रोणस्तु रथिनां श्रेष्ठः सोमकान्सृञ्जयैः सह ।
06-085-020c	अभ्यद्रवत संक्रुद्धः प्रेषयिष्यन्यमक्षयम् ॥
06-085-021a	तत्राक्रन्दो महानासीत्सृञ्जयानां महात्मनाम् ।
06-085-021c	वध्यतां समरे राजन्भारद्वाजेन धन्विना ॥
06-085-022a	द्रोणेन निहतास्तत्र क्षत्रिया बहवो रणे ।
06-085-022c	विवेष्टन्तः स्म दृश्यन्ते व्याधिविलिष्टा नरा इव ॥
06-085-023a	कूजतां क्रन्दतां चैव स्तनतां चैव संयुगे ।
06-085-023c	अनिशं श्रूयते शब्दः क्षुत्कृशानां नृणामिव ॥
06-085-024a	तथैव कौरवेयाणां भीमसेनो महाबलः ।
06-085-024c	चकार कदनं घोरं क्रुद्धः काल इवापरः ॥

06-085-025a	वध्यतां तत्र सैन्यानामन्योन्येन महारणे ।
06-085-025c	प्रावर्तत नदी घोरा रुधिरौघप्रवाहिनी ॥
06-085-026a	स संग्रामो महाराज घोररूपोऽभवन्महान् ।
06-085-026c	कुरूणां पाण्डवानां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥
06-085-027a	ततो भीमो रणे क्रुद्धो रभसश्च विशेषतः ।
06-085-027c	गजानीकं समासाद्य प्रेषयामास मृत्यवे ॥
06-085-028a	तत्र भारत भीमेन नाराचाभिहता गजाः ।
06-085-028c	पेतुः सेदुश्च नेदुश्च दिशश्च परिवभ्रमुः ॥
06-085-029a	छिन्नहस्ता महानागाश्छिन्नपादाश्च मारिष ।
06-085-029c	क्रौञ्चवद्व्यनदन्भीताः पृथिवीमधिशिशियरे ॥
06-085-030a	नकुलः सहदेवश्च हयानीकमभिद्रुतौ ।
06-085-030c	ते हयाः काञ्चनापीडा रुक्मभाण्डपरिच्छदाः ॥
06-085-030e	वध्यमाना व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-085-031a	पतद्भिश्च हयै राजन्समास्तीर्यत मेदिनी ।
06-085-031c	निर्जिह्वैश्च श्वसद्भिश्च कूजद्भिश्च गतासुभिः ॥
06-085-031e	हयैर्बभौ नरश्रेष्ठ नानारूपधरैर्धरा ॥
06-085-032a	अर्जुनेन हतैः संख्ये तथा भारत वाजिभिः ।
06-085-032c	प्रबभौ वसुधा घोरा तत्र तत्र विशां पते ॥
06-085-033a	रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैश्छत्रैश्च सुमहाप्रभैः ।
06-085-033c	हारैर्निष्कैः सकेयूरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥
06-085-034a	उष्णीषैरपविद्धैश्च पताकाभिश्च सर्वषः ।
06-085-034c	अनुकर्षैः शुभै राजन्योक्त्रैश्चव्यसुरश्मिभिः ॥
06-085-034e	संछन्ना वसुधा भाति वसन्ते कुसुमैरिव ॥
06-085-035a	एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डूनामपि भारत ।
06-085-035c	क्रुद्धे शांतनवे भीष्मे द्रोणे च रथसत्तमे ॥
06-085-036a	अश्वत्थाम्नि कृपे चैव तथैव कृतवर्मणि ।
06-085-036c	तथेतरेषु क्रुद्धेषु तावकानामपि क्षयः ॥

06-086-001 संजय उवाच

06-086-001a	वर्तमाने तथा रौद्रे राजन्वीरवरक्षये ।
06-086-001c	शकुनिः सौबलः श्रीमान्पाण्डवान्समुपाद्रवत् ॥
06-086-002a	तथैव सात्वतो राजन्हार्दिक्यः परवीरहा ।

06-086-002c	अभ्यद्रवत संग्रामे पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
06-086-003a	ततः काम्बोजमुख्यानां नदीजानां च वाजिनाम् ।
06-086-003c	आरट्टानां महीजानां सिन्धुजानां च सर्वशः ॥
06-086-004a	वनायुजानां शुभ्राणां तथा पर्वतवासिनाम् ।
06-086-004c	ये चापरे तित्तिरजा जवना वातरंहसः ॥
06-086-005a	सुवर्णालंकृतैरेतैर्वर्मवद्धिः सुकल्पितैः ।
06-086-005c	हयैर्वातजवैर्मुख्यैः पाण्डवस्य सुतो बली ॥
06-086-005e	अभ्यवर्तत तत्सैन्यं हृष्टरूपः परंतपः ॥
06-086-006a	अर्जुनस्याथ दायाद इरावान्नाम वीर्यवान् ।
06-086-006c	सुतायां नागराजस्य जातः पार्थेन धीमता ॥
06-086-007a	ऐरावतेन सा दत्ता अनपत्या महात्मना ।
06-086-007c	पत्यौ हते सुपर्णेन कृपणा दीनचेतना ॥
06-086-008a	भार्यार्थं तां च जग्राह पार्थः कामवशानुगाम् ।
06-086-008c	एवमेष समुत्पन्नः परक्षेत्रेऽर्जुनात्मजः ॥
06-086-009a	स नागलोके संवृद्धो मात्रा च परिरक्षितः ।
06-086-009c	पितृव्येण परित्यक्तः पार्थद्वेषादुरात्मना ॥
06-086-010a	रूपवान्वीर्यसंपन्नो गुणवान्सत्यविक्रमः ।
06-086-010c	इन्द्रलोकं जगामाशु श्रुत्वा तत्रार्जुनं गतम् ॥
06-086-011a	सोऽभिगम्य महात्मानं पितरं सत्यविक्रमम् ।
06-086-011c	अभ्यवादयदव्यग्रो विनयेन कृताञ्जलिः ॥
06-086-011e	इरावानस्मि भद्रं ते पुत्रश्चाहं तवाभिभो ॥
06-086-012a	मातुः समागमो यश्च तत्सर्वं प्रत्यवेदयत् ।
06-086-012c	तच्च सर्वं यथावृत्तमनुसस्मार पाण्डवः ॥
06-086-013a	परिष्वज्य सुतं चापि सोऽऽत्मनः सदृशं गुणैः ।
06-086-013c	प्रीतिमानभवत्पार्थो देवराजनिवेशने ॥
06-086-014a	सोऽर्जुनेन समाज्ञप्तो देवलोके तदा नृप ।
06-086-014c	प्रीतिपूर्वं महाबाहुः स्वकार्यं प्रति भारत ॥
06-086-014e	युद्धकाले त्वयास्माकं साह्यं देयमिति प्रभो ॥
06-086-015a	बाढमित्येवमुक्त्वा च युद्धकाल उपागतः ।
06-086-015c	कामवर्णजवैरश्वैः संवृतो बहुभिर्नृप ॥
06-086-016a	ते हयाः काञ्चनापीडा नानावर्णा मनोजवाः ।

06-086-016c	उत्पेतुः सहसा राजन्हंसा इव महोदधौ ॥
06-086-017a	ते त्वदीयान्समासाद्य हयसंघान्महाजवान् ।
06-086-017c	क्रोडैः क्रोडानभिघ्नन्तो घोणाभिश्च परस्परम् ॥
06-086-017e	निपेतुः सहसा राजन्सुवेगाभिहता भुवि ॥
06-086-018a	निपतद्भिस्तथा तैश्च हयसंघैः परस्परम् ।
06-086-018c	शुश्रुवे दारुणः शब्दः सुपर्णपतने यथा ॥
06-086-019a	तथैव च महाराज समेत्यान्योन्यमाहवे ।
06-086-019c	परस्परवधं घोरं चक्रुस्ते हयसादिनः ॥
06-086-020a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने संकुले तुमुले भृशम् ।
06-086-020c	उभयोरपि संशान्ता हयसंघाः समन्ततः ॥
06-086-021a	प्रक्षीणसायकाः शूरा निहताश्चाः श्रमातुराः ।
06-086-021c	विलयं समनुप्राप्तास्तक्षमाणाः परस्परम् ॥
06-086-022a	ततः क्षीणे हयानीके किञ्चिच्छेषे च भारत ।
06-086-022c	सौबलस्यात्मजाः शूरा निर्गता रणमूर्धनि ॥
06-086-023a	वायुवेगसमस्पर्शा जवे वायुसमांस्तथा ।
06-086-023c	आरुह्य शीलसंपन्नान्वयःस्थांस्तुरगोत्तमान् ॥
06-086-024a	गजो गवाक्षो वृषकश्चर्मवानार्जवः शुकः ।
06-086-024c	षडेते बलसंपन्ना निर्ययुर्महतो बलात् ॥
06-086-025a	वार्यमाणाः शकुनिना स्वैश्च योधैर्महाबलैः ।
06-086-025c	संनद्धा युद्धकुशला रौद्ररूपा महाबलाः ॥
06-086-026a	तदनीकं महाबाहो भित्त्वा परमदुर्जयम् ।
06-086-026c	बलेन महता युक्ताः स्वर्गाय विजयैषिणः ॥
06-086-026e	विविशुस्ते तदा हृष्टा गान्धारा युद्धदुर्मदाः ॥
06-086-027a	तान्प्रविष्टांस्तदा दृष्ट्वा इरावानपि वीर्यवान् ।
06-086-027c	अब्रवीत्समरे योधान्विचित्राभरणायुधान् ॥
06-086-028a	यथैते धार्तराष्ट्रस्य योधाः सानुगवाहनाः ।
06-086-028c	हन्यन्ते समरे सर्वे तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
06-086-029a	बाढमित्येवमुक्त्वा ते सर्वे योधा इरावतः ।
06-086-029c	जघ्नुस्ते वै परानीकं दुर्जयं समरे परैः ॥
06-086-030a	तदनीकमनीकेन समरे वीक्ष्य पातितम् ।
06-086-030c	अमृष्यमाणास्ते सर्वे सुबलस्यात्मजा रणे ॥

06-086-030e	इरावन्तमभिद्रुत्य सर्वतः पर्यवारयन् ॥
06-086-031a	ताडयन्तः शितैः प्रासैश्चोदयन्तः परस्परम् ।
06-086-031c	ते शूराः पर्यधावन्त कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥
06-086-032a	इरावानथ निर्भिन्नः प्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः ।
06-086-032c	स्रवता रुधिरेणाक्तस्तोत्रैर्विद्ध इव द्विपः ॥
06-086-033a	उरस्यपि च पृष्ठे च पार्श्वयोश्च भृशाहतः ।
06-086-033c	एको बहुभिरत्यर्थं धैर्याद्राजन्न विव्यथे ॥
06-086-034a	इरावानथ संक्रुद्धः सर्वास्तान्निशितैः शरैः ।
06-086-034c	मोहयामास समरे विद्ध्वा परपुरंजयः ॥
06-086-035a	प्रासानुद्धृत्य सर्वाश्च स्वशरीरादरिंदमः ।
06-086-035c	तैरेव ताडयामास सुबलस्यात्मजात्रणे ॥
06-086-036a	निकृष्य निशितं खड्गं गृहीत्वा च शरावरम् ।
06-086-036c	पदातिस्तूर्णमागच्छज्जिघांसुः सौबलान्युधि ॥
06-086-037a	ततः प्रत्यागतप्राणाः सर्वे ते सुबलात्मजाः ।
06-086-037c	भूयः क्रोधसमाविष्टा इरावन्तमथाद्रवन् ॥
06-086-038a	इरावानपि खड्गेन दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
06-086-038c	अभ्यवर्तत तान्सर्वान्सौबलान्बलदर्पितः ॥
06-086-039a	लाघवेनाथ चरतः सर्वे ते सुबलात्मजाः ।
06-086-039c	अन्तरं नाध्यगच्छन्त चरन्तः शीघ्रगामिनः ॥
06-086-040a	भूमिष्ठमथ तं संख्ये संप्रदृश्य ततः पुनः ।
06-086-040c	परिवार्य भृशं सर्वे ग्रहीतुमुपचक्रमुः ॥
06-086-041a	अथाभ्याशगतानां स खड्गेनामित्रकर्शनः ।
06-086-041c	उपहस्तावहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत ॥
06-086-042a	आयुधानि च सर्वेषां बाहूनपि च भूषितान् ।
06-086-042c	अपतन्त निकृत्ताङ्गा गता भूमिं गतासवः ॥
06-086-043a	वृषकस्तु महाराज बहुधा परिविक्षतः ।
06-086-043c	अमुच्यत महारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्तनात् ॥
06-086-044a	तान्सर्वान्पतितान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनस्ततः ।
06-086-044c	अभ्यभाषत संक्रुद्धो राक्षसं घोरदर्शनम् ॥
06-086-045a	आश्चर्यशृङ्गिं महेष्वासं मायाविनमरिंदमम् ।
06-086-045c	वैरिणं भीमसेनस्य पूर्वं बकवधेन वै ॥

06-086-046a	पश्य वीर यथा ह्येष फल्गुनस्य सुतो बली ।
06-086-046c	मायावी विप्रियं घोरमकार्षीन्मे बलक्षयम् ॥
06-086-047a	त्वं च कामगमस्तात मायास्त्रे च विशारदः ।
06-086-047c	कृतवैरश्च पार्थेन तस्मादेनं रणे जहि ॥
06-086-048a	बाढमित्येवमुक्त्वा तु राक्षसो घोरदर्शनः ।
06-086-048c	प्रययौ सिंहनादेन यत्रार्जुनसुतो युवा ॥
06-086-049a	स्वारूढैर्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयोधिभिः ।
06-086-049c	वीरैः प्रहारिभिर्युक्तः स्वैरनीकैः समावृतः ॥
06-086-049e	निहन्तुकामः समरे इरावन्तं महाबलम् ॥
06-086-050a	इरावानपि संक्रुद्धस्त्वरमाणः पराक्रमी ।
06-086-050c	हन्तुकामममित्रघ्नो राक्षसं प्रत्यवारयत् ॥
06-086-051a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य राक्षसः सुमहाबलः ।
06-086-051c	त्वरमाणस्ततो मायां प्रयोक्तुमुपचक्रमे ॥
06-086-052a	तेन मायामयाः क्लृप्ता हयास्तावन्त एव हि ।
06-086-052c	स्वारूढा राक्षसैर्घोरैः शूलपट्टिशपाणिभिः ॥
06-086-053a	ते संरब्धाः समागम्य द्विसाहस्राः प्रहारिणः ।
06-086-053c	अचिराद्रमयामासुः प्रेतलोकं परस्परम् ॥
06-086-054a	तस्मिंस्तु निहते सैन्ये तावुभौ युद्धदुर्मदौ ।
06-086-054c	संग्रामे व्यवतिष्ठेतां यथा वै वृत्रवासवौ ॥
06-086-055a	आद्रवन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसं युद्धदुर्मदम् ।
06-086-055c	इरावान्क्रोधसंरब्धः प्रत्यधावन्महाबलः ॥
06-086-056a	समभ्याशगतस्याजौ तस्य खड्गेन दुर्मतेः ।
06-086-056c	चिच्छेद कार्मुकं दीप्तं शरावापं च पञ्चकम् ॥
06-086-057a	स निकृत्तं धनुर्दृष्ट्वा खं जवेन समाविशत् ।
06-086-057c	इरावन्तमभिक्रुद्धं मोहयन्निव मायया ॥
06-086-058a	ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य इरावानपि राक्षसम् ।
06-086-058c	विमोहयित्वा मायाभिस्तस्य गात्राणि सायकैः ॥
06-086-058e	चिच्छेद सर्वमर्मज्ञः कामरूपो दुरासदः ॥
06-086-059a	तथा स राक्षसश्रेष्ठः शरैः कृत्तः पुनः पुनः ।
06-086-059c	संबभूव महाराज समवाप च यौवनम् ॥
06-086-060a	माया हि सहजा तेषां वयो रूपं च कामजम् ।

06-086-060c	एवं तद्राक्षसस्याङ्गं छिन्नं छिन्नं व्यरोहत ॥
06-086-061a	इरावानपि संक्रुद्धो राक्षसं तं महाबलम् ।
06-086-061c	परश्वधेन तीक्ष्णेन चिच्छेद च पुनः पुनः ॥
06-086-062a	स तेन बलिना वीरश्छिद्यमान इव द्रुमः ।
06-086-062c	राक्षसो व्यनदद्वोरं स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥
06-086-063a	परश्वधक्षतं रक्षः सुस्राव रुधिरं बहु ।
06-086-063c	ततश्चक्रोध बलवांश्चक्रे वेगं च संयुगे ॥
06-086-064a	आश्चर्यशृङ्गिस्ततो दृष्ट्वा समरे शत्रुमूर्जितम् ।
06-086-064c	कृत्वा घोरं महद्रूपं ग्रहीतुमुपचक्रमे ॥
06-086-064e	संग्रामशिरसो मध्ये सर्वेषां तत्र पश्यताम् ॥
06-086-065a	तां दृष्ट्वा तादृशीं मायां राक्षसस्य महात्मनः ।
06-086-065c	इरावानपि संक्रुद्धो मायां स्रष्टुं प्रचक्रमे ॥
06-086-066a	तस्य क्रोधाभिभूतस्य संयुगेष्वनिवर्तिनः ।
06-086-066c	योऽन्वयो मातृकस्तस्य स एनमभिपेदिवान् ॥
06-086-067a	स नागैर्बहुशो राजन्सर्वतः संवृतो रणे ।
06-086-067c	दधार सुमहद्रूपमनन्त इव भोगवान् ॥
06-086-067e	ततो बहुविधैर्नागैश्छादयामास राक्षसम् ॥
06-086-068a	छाद्यमानस्तु नागैः स ध्यात्वा राक्षसपुंगवः ।
06-086-068c	सौपर्णं रूपमास्थाय भक्षयामास पन्नगान् ॥
06-086-069a	मायया भक्षिते तस्मिन्नन्वये तस्य मातृके ।
06-086-069c	विमोहितमिरावन्तमसिना राक्षसोऽवधीत् ॥
06-086-070a	सकुण्डलं समुकुटं पद्मेन्दुसदृशप्रभम् ।
06-086-070c	इरावतः शिरो रक्षः पातयामास भूतले ॥
06-086-071a	तस्मिंस्तु निहते वीरे राक्षसेनार्जुनात्मजे ।
06-086-071c	विशोकाः समपद्यन्त धार्तराष्ट्राः सराजकाः ॥
06-086-072a	तस्मिन्महति संग्रामे तादृशे भैरवे पुनः ।
06-086-072c	महान्व्यतिकरो घोरः सेनयोः समपद्यत ॥
06-086-073a	हया गजाः पदाताश्च विमिश्रा दन्तिभिर्हताः ।
06-086-073c	रथाश्च दन्तिनश्चैव पत्तिभिस्तत्र सूदिताः ॥
06-086-074a	तथा पत्तिरथौघाश्च हयाश्च बहवो रणे ।
06-086-074c	रथिभिर्निहता राजंस्तव तेषां च संकुले ॥

06-086-075a	अजानन्नर्जुनश्चापि निहतं पुत्रमौरसम् ।
06-086-075c	जघान समरे शूरात्राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ॥
06-086-076a	तथैव तावका राजन्सृञ्जयाश्च महाबलाः ।
06-086-076c	जुह्वतः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
06-086-077a	मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।
06-086-077c	बाहुभिः समयुध्यन्त समवेताः परस्परम् ॥
06-086-078a	तथा मर्मातिगैर्भीष्मो निजघान महारथान् ।
06-086-078c	कम्पयन्समरे सेनां पाण्डवानां महाबलः ॥
06-086-079a	तेन यौधिष्ठिरे सैन्ये बहवो मानवा हताः ।
06-086-079c	दन्तिनः सादिनश्चैव रथिनोऽथ हयास्तथा ॥
06-086-080a	तत्र भारत भीष्मस्य रणे दृष्ट्वा पराक्रमम् ।
06-086-080c	अत्यद्भुतमपश्याम शक्रस्येव पराक्रमम् ॥
06-086-081a	तथैव भीमसेनस्य पार्षतस्य च भारत ।
06-086-081c	रौद्रमासीत्तदा युद्धं सात्वतस्य च धन्विनः ॥
06-086-082a	दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रान्तं पाण्डवान्भयमाविशत् ।
06-086-082c	एक एव रणे शक्तो हन्तुमस्मान्सैनिकान् ॥
06-086-083a	किं पुनः पृथिवीशूरैर्योद्धव्रातैः समावृतः ।
06-086-083c	इत्यब्रुवन्महाराज रणे द्रोणेन पीडिताः ॥
06-086-084a	वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे भरतर्षभ ।
06-086-084c	उभयोः सेनयोः शूरा नामृष्यन्त परस्परम् ॥
06-086-085a	आविष्टा इव युध्यन्ते रक्षोभूता महाबलाः ।
06-086-085c	तावकाः पाण्डवेयाश्च संरब्धास्तात धन्विनः ॥
06-086-086a	न स्म पश्यामहे कंचिद्यः प्राणान्परिरक्षति ।
06-086-086c	संग्रामे दैत्यसंकाशे तस्मिन्योद्धा नराधिप ॥

06-087-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-087-001a	इरावन्तं तु निहतं दृष्ट्वा पार्था महारथाः ।
06-087-001c	संग्रामे किमकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

06-087-002 संजय उवाच

06-087-002a	इरावन्तं तु निहतं संग्रामे वीक्ष्य राक्षसः ।
06-087-002c	व्यनदत्सुमहानादं भैमसेनिर्घटोत्कचः ॥

06-087-003a	नदतस्तस्य शब्देन पृथिवी सागराम्बरा ।
06-087-003c	सपर्वतवना राजंश्चाल सुभृशं तदा ॥
06-087-003e	अन्तरिक्षं दिशश्चैव सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ॥
06-087-004a	तं श्रुत्वा सुमहानादं तव सैन्यस्य भारत ।
06-087-004c	ऊरुस्तम्भः समभवद्वेपथुः स्वेद एव च ॥
06-087-005a	सर्व एव च राजेन्द्र तावका दीनचेतसः ।
06-087-005c	सर्पवत्समवेष्टन्त सिंहभीता गजा इव ॥
06-087-006a	निनदत्सुमहानादं निर्घातमिव राक्षसः ।
06-087-006c	ज्वलितं शूलमुद्यम्य रूपं कृत्वा विभीषणम् ॥
06-087-007a	नानाप्रहरणैर्घोरैर्वृतो राक्षसपुंगवैः ।
06-087-007c	आजगाम सुसंकुब्धः कालान्तकयमोपमः ॥
06-087-008a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनम् ।
06-087-008c	स्वबलं च भयात्तस्य प्रायशो विमुखीकृतम् ॥
06-087-009a	ततो दुर्योधनो राजा घटोत्कचमुपाद्रवत् ।
06-087-009c	प्रगृह्य विपुलं चापं सिंहवद्विनदन्मुहुः ॥
06-087-010a	पृष्ठतोऽनुययौ चैनं स्रवद्भिः पर्वतोपमैः ।
06-087-010c	कुञ्जरैर्दशसाहस्रैर्वङ्गानामधिपः स्वयम् ॥
06-087-011a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य गजानीकेन संवृतम् ।
06-087-011c	पुत्रं तव महाराज चुकोप स निशाचरः ॥
06-087-012a	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-087-012c	राक्षसानां च राजेन्द्र दुर्योधनबलस्य च ॥
06-087-013a	गजानीकं च संप्रेक्ष्य मेघवृन्दमिवोद्यतम् ।
06-087-013c	अभ्यधावन्त संक्रुद्धा राक्षसाः शस्त्रपाणयः ॥
06-087-014a	नदन्तो विविधान्नादान्मेघा इव सविद्युतः ।
06-087-014c	शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नन्तो गजयोधिनः ॥
06-087-015a	भिण्डिपालैस्तथा शूलैर्मुद्गरैः सपरश्वधैः ।
06-087-015c	पर्वताग्रैश्च वृक्षैश्च निजघ्नुस्ते महागजान् ॥
06-087-016a	भिन्नकुम्भान्विरुधिरान्भिन्नगात्रांश्च वारणान् ।
06-087-016c	अपश्याम महाराज वध्यमानान्निशाचरैः ॥
06-087-017a	तेषु प्रक्षीयमाणेषु भग्नेषु गजयोधिषु ।
06-087-017c	दुर्योधनो महाराज राक्षसान्समुपाद्रवत् ॥

06-087-018a	अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
06-087-018c	मुमोच निशितान्बाणान्राक्षसेषु महाबलः ॥
06-087-019a	जघान च महेष्वासः प्रधानांस्तत्र राक्षसान् ।
06-087-019c	संकुब्धो भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
06-087-020a	वेगवन्तं महारौद्रं विद्युज्जिह्वं प्रमाथिनम् ।
06-087-020c	शरैश्चतुर्भिश्चतुरो निजघान महारथः ॥
06-087-021a	ततः पुनरमेयात्मा शरवर्षं दुरासदम् ।
06-087-021c	मुमोच भरतश्रेष्ठ निशाचरबलं प्रति ॥
06-087-022a	तत्तु दृष्ट्वा महत्कर्म पुत्रस्य तव मारिष ।
06-087-022c	क्रोधेनाभिप्रजज्वाल भैमसेनिर्महाबलः ॥
06-087-023a	विस्फार्य च महच्चापमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
06-087-023c	अभिदुद्राव वेगेन दुर्योधनमरिदमम् ॥
06-087-024a	तमापतन्तमुद्रीक्ष्य कालसृष्टमिवान्तकम् ।
06-087-024c	न विव्यथे महाराज पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
06-087-025a	अथैनमब्रवीत्क्रुद्धः क्रूरः संरक्तलोचनः ।
06-087-025c	ये त्वया सुनृशंसेन दीर्घकालं प्रवासिताः ॥
06-087-025e	यच्च ते पाण्डवा राजंश्छलद्यूते पराजिताः ॥
06-087-026a	यच्चैव द्रौपदी कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला ।
06-087-026c	सभामानीय दुर्बुद्धे बहुधा क्लेशिता त्वया ॥
06-087-027a	तव च प्रियकामेन आश्रमस्था दुरात्मना ।
06-087-027c	सैन्धवेन परिक्लिष्टा परिभूय पितृन्मम ॥
06-087-028a	एतेषामवमानानामन्येषां च कुलाधम ।
06-087-028c	अन्तमद्य गमिष्यामि यदि नोत्सृजसे रणम् ॥
06-087-029a	एवमुक्त्वा तु हैडिम्बो महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
06-087-029c	संदश्य दशनैरोष्ठं सृक्किणी परिसंलिहन् ॥
06-087-030a	शरवर्षेण महता दुर्योधनमवाकिरत् ।
06-087-030c	पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ॥

06-088-001 संजय उवाच

06-088-001a	ततस्तद्बाणवर्षं तु दुःसहं दानवैरपि ।
06-088-001c	दधार युधि राजेन्द्रो यथा वर्षं महाद्विपः ॥
06-088-002a	ततः क्रोधसमाविष्टो निःश्वसन्निव पन्नगः ।

06-088-002c	संशयं परमं प्राप्तः पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥
06-088-003a	मुमोच निशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान्पञ्चविंशतिम् ।
06-088-003c	तेऽपतन्सहसा राजंस्तस्मिन्नाक्षसपुंगवे ॥
06-088-003e	आशीविषा इव क्रुद्धाः पर्वते गन्धमादने ॥
06-088-004a	स तैर्विद्धः स्रवत्रक्तं प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
06-088-004c	दध्रे मतिं विनाशाय राज्ञः स पिशिताशनः ॥
06-088-004e	जग्राह च महाशक्तिं गिरीणामपि दारणीम् ॥
06-088-005a	संप्रदीप्तां महोल्काभामशनीं मघवानिव ।
06-088-005c	समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयं तव ॥
06-088-006a	तामुद्यतामभिप्रेक्ष्य वङ्गानामधिपस्त्वरन् ।
06-088-006c	कुञ्जरं गिरिसंकाशं राक्षसं प्रत्यचोदयत् ॥
06-088-007a	स नागप्रवरेणाजौ बलिना शीघ्रगामिना ।
06-088-007c	यतो दुर्योधनरथस्तं मार्गं प्रत्यपद्यत ॥
06-088-007e	रथं च वारयामास कुञ्जरेण सुतस्य ते ॥
06-088-008a	मार्गमावारितं दृष्ट्वा राज्ञा वङ्गेन धीमता ।
06-088-008c	घटोत्कचो महाराज क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
06-088-008e	उद्यतां तां महाशक्तिं तस्मिंश्चिक्षेप वारणे ॥
06-088-009a	स तयाभिहतो राजंस्तेन बाहुविमुक्तया ।
06-088-009c	संजातरुधिरोत्पीडः पपात च ममार च ॥
06-088-010a	पतत्यथ गजे चापि वङ्गानामीश्वरो बली ।
06-088-010c	जवेन समभिद्रुत्य जगाम धरणीतलम् ॥
06-088-011a	दुर्योधनोऽपि संप्रेक्ष्य पातितं वरवारणम् ।
06-088-011c	प्रभग्नं च बलं दृष्ट्वा जगाम परमां व्यथाम् ॥
06-088-012a	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य आत्मनश्चाभिमानिताम् ।
06-088-012c	प्राप्तेऽपक्रमणे राजा तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
06-088-013a	संधाय च शितं बाणं कालाग्निसमतेजसम् ।
06-088-013c	मुमोच परमक्रुद्धस्तस्मिन्धोरे निशाचरे ॥
06-088-014a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य बाणमिन्द्राशनिप्रभम् ।
06-088-014c	लाघवाद्ब्रुवयामास महाकायो घटोत्कचः ॥
06-088-015a	भूय एव ननादोग्रः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
06-088-015c	त्रासयन्सर्वभूतानि युगान्ते जलदो यथा ॥

06-088-016a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं तस्य भीष्मस्य रक्षसः ।
06-088-016c	आचार्यमुपसंगम्य भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ॥
06-088-017a	यथैष निनदो घोरः श्रूयते राक्षसेरितः ।
06-088-017c	हैडिम्बो युध्यते नूनं राज्ञा दुर्योधनेन ह ॥
06-088-018a	नैष शक्यो हि संग्रामे जेतुं भूतेन केनचित् ।
06-088-018c	तत्र गच्छत भद्रं वो राजानं परिरक्षत ॥
06-088-019a	अभिद्रुतं महाभागं राक्षसेन दुरात्मना ।
06-088-019c	एतद्धि परमं कृत्यं सर्वेषां नः परंतपाः ॥
06-088-020a	पितामहवचः श्रुत्वा त्वरमाणा महारथाः ।
06-088-020c	उत्तमं जवमास्थाय प्रययुर्यत्र कौरवः ॥
06-088-021a	द्रोणश्च सोमदत्तश्च बाह्लिकश्च जयद्रथः ।
06-088-021c	कृपो भूरिश्रवाः शल्यश्चित्रसेनो विविंशतिः ॥
06-088-022a	अश्वत्थामा विकर्णश्च आवन्त्यश्च बृहद्वलः ।
06-088-022c	रथाश्चानेकसाहस्रा ये तेषामनुयायिनः ॥
06-088-022e	अभिद्रुतं परीप्सन्तः पुत्रं दुर्योधनं तव ॥
06-088-023a	तदनीकमनाधृष्यं पालितं लोकसत्तमैः ।
06-088-023c	आततायिनमायान्तं प्रेक्ष्य राक्षससत्तमः ॥
06-088-023e	नाकम्पत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः ॥
06-088-024a	प्रगृह्य विपुलं चापं ज्ञातिभिः परिवारितः ।
06-088-024c	शूलमुद्गरहस्तैश्च नानाप्रहरणैरपि ॥
06-088-025a	ततः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-088-025c	राक्षसानां च मुख्यस्य दुर्योधनबलस्य च ॥
06-088-026a	धनुषां कूजतां शब्दः सर्वतस्तुमुलोऽभवत् ।
06-088-026c	अश्रूयत महाराज वंशानां दह्यतामिव ॥
06-088-027a	शस्त्राणां पात्यमानानां कवचेषु शरीरिणाम् ।
06-088-027c	शब्दः समभवद्राजन्नद्रीणामिव दीर्यताम् ॥
06-088-028a	वीरबाहुविसृष्टानां तोमराणां विशां पते ।
06-088-028c	रूपमासीद्वियत्स्थानां सर्पाणां सर्पतामिव ॥
06-088-029a	ततः परमसंकुद्धो विस्फार्य सुमहद्भुजः ।
06-088-029c	राक्षसेन्द्रो महाबाहुर्विनदन्भैरवं रवम् ॥
06-088-030a	आचार्यस्यार्धचन्द्रेण क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मुकम् ।

06-088-030c	सोमदत्तस्य भल्लेन ध्वजमुन्मथ्य चानदत् ॥
06-088-031a	बाह्लिकं च त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
06-088-031c	कृपमेकेन विव्याध चित्रसेनं त्रिभिः शरैः ॥
06-088-032a	पूर्णायतविसृष्टेन सम्यक्प्रणिहितेन च ।
06-088-032c	जत्रुदेशे समासाद्य विकर्णं समताडयत् ॥
06-088-032e	न्यषीदत्स रथोपस्थे शोणितेन परिप्लुतः ॥
06-088-033a	ततः पुनरमेयात्मा नाराचान्दश पञ्च च ।
06-088-033c	भूरिश्रवसि संक्रुद्धः प्राहिणोद्धरतर्षभ ॥
06-088-033e	ते वर्म भित्त्वा तस्याशु प्राविशन्मेदिनीतलम् ॥
06-088-034a	विविंशतेश्च द्रौणेश्च यन्तारौ समताडयत् ।
06-088-034c	तौ पेततू रथोपस्थे रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ॥
06-088-035a	सिन्धुराज्ञोऽर्धचन्द्रेण वाराहं स्वर्णभूषितम् ।
06-088-035c	उन्ममाथ महाराज द्वितीयेनाच्छिनद्धनुः ॥
06-088-036a	चतुर्भिरथ नाराचैरावन्त्यस्य महात्मनः ।
06-088-036c	जघान चतुरो वाहान्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
06-088-037a	पूर्णायतविसृष्टेन पीतेन निशितेन च ।
06-088-037c	निर्बिभेद महाराज राजपुत्रं बृहद्वलम् ॥
06-088-037e	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ॥
06-088-038a	भृशं क्रोधेन चाविष्टो रथस्थो राक्षसाधिपः ।
06-088-038c	चिक्षेप निशितांस्तीक्ष्णाञ्जरानाशीविषोपमान् ॥
06-088-038e	बिभिदुस्ते महाराज शल्यं युद्धविशारदम् ॥

06-089-001 संजय उवाच

06-089-001a	विमुखीकृत्य तान्सर्वास्तावकान्युधि राक्षसः ।
06-089-001c	जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ दुर्योधनमुपाद्रवत् ॥
06-089-002a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य राजानं प्रति वेगितम् ।
06-089-002c	अभ्यधावज्जिघांसन्तस्तावका युद्धदुर्मदाः ॥
06-089-003a	तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः ।
06-089-003c	तमेकमभ्यधावन्त नदन्तः सिंहसंघवत् ॥
06-089-004a	अथैनं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ।
06-089-004c	पर्वतं वारिधाराभिः शरदीव बलाहकाः ॥
06-089-005a	स गाढविद्धो व्यथितस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।

06-089-005c	उत्पपात तदाकाशं समन्ताद्वैनतेयवत् ॥
06-089-006a	व्यनदत्सुमहानादं जीमूत इव शारदः ।
06-089-006c	दिशः खं प्रदिशश्चैव नादयन्भैरवस्वनः ॥
06-089-007a	राक्षसस्य तु तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
06-089-007c	उवाच भरतश्रेष्ठो भीमसेनमिदं वचः ॥
06-089-008a	युध्यते राक्षसो नूनं धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
06-089-008c	यथास्य श्रूयते शब्दो नदतो भैरवं स्वनम् ॥
06-089-008e	अतिभारं च पश्यामि तत्र तात समाहितम् ॥
06-089-009a	पितामहश्च संक्रुद्धः पाञ्चालान्हन्तुमुद्यतः ।
06-089-009c	तेषां च रक्षणार्थाय युध्यते फल्गुनः परैः ॥
06-089-010a	एतच्छ्रुत्वा महाबाहो कार्यद्वयमुपस्थितम् ।
06-089-010c	गच्छ रक्षस्व हैडिम्बं संशयं परमं गतम् ॥
06-089-011a	भ्रातुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणो वृकोदरः ।
06-089-011c	प्रययौ सिंहनादेन त्रासयन्सर्वपार्थिवान् ॥
06-089-011e	वेगेन महता राजन्पर्वकाले यथोदधिः ॥
06-089-012a	तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।
06-089-012c	श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभूः ॥
06-089-013a	अभिमन्युमुखाश्चैव द्रौपदेया महारथाः ।
06-089-013c	क्षत्रदेवश्च विक्रान्तः क्षत्रधर्मा तथैव च ॥
06-089-014a	अनूपाधिपतिश्चैव नीलः स्वबलमास्थितः ।
06-089-014c	महता रथवंशेन हैडिम्बं पर्यवारयन् ॥
06-089-015a	कुञ्जरैश्च सदा मत्तैः षट्सहस्रैः प्रहारिभिः ।
06-089-015c	अभ्यरक्षन्त सहिता राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ॥
06-089-016a	सिंहनादेन महता नेमिघोषेण चैव हि ।
06-089-016c	खुरशब्दनिनादैश्च कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
06-089-017a	तेषामापततां श्रुत्वा शब्दं तं तावकं बलम् ।
06-089-017c	भीमसेनभयोद्विग्नं विवर्णवदनं तथा ॥
06-089-017e	परिवृत्तं महाराज परित्यज्य घटोत्कचम् ॥
06-089-018a	ततः प्रववृते युद्धं तत्र तत्र महात्मनाम् ।
06-089-018c	तावकानां परेषां च संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥
06-089-019a	नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।

06-089-019c	अन्योन्यमभिधावन्तः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
06-089-019e	व्यतिषक्तं महारौद्रं युद्धं भीरुभयावहम् ॥
06-089-020a	हया गजैः समाजग्मुः पादाता रथिभिः सह ।
06-089-020c	अन्योन्यं समरे राजन्प्रार्थयाना महद्यशः ॥
06-089-021a	सहसा चाभवत्तीव्रं संनिपातान्महद्रजः ।
06-089-021c	रथाश्चगजपत्तीनां पदनेमिसमुद्धतम् ॥
06-089-022a	धूम्रारुणं रजस्तीव्रं रणभूमिं समावृणोत् ।
06-089-022c	नैव स्वे न परे राजन्समजानन्परस्परम् ॥
06-089-023a	पिता पुत्रं न जानीते पुत्रो वा पितरं तथा ।
06-089-023c	निर्मर्यादे तथा भूते वैशसे लोमहर्षणे ॥
06-089-024a	शस्त्राणां भरतश्रेष्ठ मनुष्याणां च गर्जताम् ।
06-089-024c	सुमहानभवच्छब्दो वंशानामिव दह्यताम् ॥
06-089-025a	गजवाजिमनुष्याणां शोणितान्त्रतरङ्गिणी ।
06-089-025c	प्रावर्तत नदी तत्र केशशैवलशाद्वला ॥
06-089-026a	नराणां चैव कायेभ्यः शिरसां पततां रणे ।
06-089-026c	शुश्रुवे सुमहाञ्शब्दः पततामश्मनामिव ॥
06-089-027a	विशिरस्कैर्मनुष्यैश्च छिन्नगात्रैश्च वारणैः ।
06-089-027c	अश्वैः संभिन्नदेहैश्च संकीर्णाभूद्वसुंधरा ॥
06-089-028a	नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।
06-089-028c	अन्योन्यमभिधावन्तः संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
06-089-029a	हया हयान्समासाद्य प्रेषिता हयसादिभिः ।
06-089-029c	समाहत्य रणेऽन्योन्यं निपेतुर्गतजीविताः ॥
06-089-030a	नरा नरान्समासाद्य क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् ।
06-089-030c	उरांस्युरोभिरन्योन्यं समाश्लिष्य निजघ्निरे ॥
06-089-031a	प्रेषिताश्च महामात्रैर्वारणाः परवारणाः ।
06-089-031c	अभिघ्नन्ति विषाणाग्रैर्वारणानेव संयुगे ॥
06-089-032a	ते जातरुधिरापीडाः पताकाभिरलंकृताः ।
06-089-032c	संसक्ताः प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥
06-089-033a	केचिद्धिन्ना विषाणाग्रैर्भिन्नकुम्भाश्च तोमरैः ।
06-089-033c	विनदन्तोऽभ्यधावन्त गर्जन्तो जलदा इव ॥
06-089-034a	केचिद्धस्तैर्द्विधा छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथापरे ।

06-089-034c	निपेतुस्तुमुले तस्मिंश्छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥
06-089-035a	पार्श्वेस्तु दारितैरन्ये वारणैर्वरवारणाः ।
06-089-035c	मुमुचुः शोणितं भूरि धातूनिव महीधराः ॥
06-089-036a	नाराचाभिहतास्त्वन्ये तथा विद्धाश्च तोमरैः ।
06-089-036c	हतारोहा व्यदृश्यन्त विशृङ्गा इव पर्वताः ॥
06-089-037a	केचित्क्रोधसमाविष्टा मदान्धा निरवग्रहाः ।
06-089-037c	रथान्हयान्पदातांश्च ममूदुः शतशो रणे ॥
06-089-038a	तथा हया हयारोहैस्ताडिताः प्रासतोमरैः ।
06-089-038c	तेन तेनाभ्यवर्तन्त कुर्वन्तो व्याकुला दिशः ॥
06-089-039a	रथिनो रथिभिः सार्धं कुलपुत्रास्तनुत्यजः ।
06-089-039c	परां शक्तिं समास्थाय चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥
06-089-040a	स्वयंवर इवामर्दे प्रजहुरितरेतरम् ।
06-089-040c	प्रार्थयाना यशो राजन्स्वर्गं वा युद्धशालिनः ॥
06-089-041a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने संग्रामे लोमहर्षणे ।
06-089-041c	धार्तराष्ट्रं महत्सैन्यं प्रायशो विमुखीकृतम् ॥

06-090-001 संजय उवाच

06-090-001a	स्वसैन्यं निहतं दृष्ट्वा राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
06-090-001c	अभ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिदमम् ॥
06-090-002a	प्रगृह्य सुमहच्चापमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
06-090-002c	महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत् ॥
06-090-003a	अर्धचन्द्रं च संधाय सुतीक्ष्णं लोमवाहिनम् ।
06-090-003c	भीमसेनस्य चिच्छेद चापं क्रोधसमन्वितः ॥
06-090-004a	तदन्तरं च संप्रेक्ष्य त्वरमाणो महारथः ।
06-090-004c	संदधे निशितं बाणं गिरीणामपि दारणम् ॥
06-090-004e	तेनोरसि महाबाहुर्भीमसेनमताडयत् ॥
06-090-005a	स गाढविद्धो व्यथितः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
06-090-005c	समाललम्बे तेजस्वी ध्वजं हेमपरिष्कृतम् ॥
06-090-006a	तथा विमनसं दृष्ट्वा भीमसेनं घटोत्कचः ।
06-090-006c	क्रोधेनाभिप्रजज्वाल दिधक्षन्निव पावकः ॥
06-090-007a	अभिमन्युमुखाश्चैव पाण्डवानां महारथाः ।
06-090-007c	समभ्यधावन्क्रोशन्तो राजानं जातसंभ्रमाः ॥

06-090-008a	संप्रेक्ष्य तानापततः संक्रुद्धाज्जातसंभ्रमान् ।
06-090-008c	भारद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यं तावकानां महारथान् ॥
06-090-009a	क्षिप्रं गच्छत भद्रं वो राजानं परिरक्षत ।
06-090-009c	संशयं परमं प्राप्तं मज्जन्तं व्यसनार्णवे ॥
06-090-010a	एते क्रुद्धा महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ।
06-090-010c	भीमसेनं पुरस्कृत्य दुर्योधनमुपद्रुताः ॥
06-090-011a	नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्तो जये रताः ।
06-090-011c	नदन्तो भैरवान्नादांस्त्रासयन्तश्च भूमिमाम् ॥
06-090-012a	तदाचार्यवचः श्रुत्वा सोमदत्तपुरोगमाः ।
06-090-012c	तावकाः समवर्तन्त पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
06-090-013a	कृपो भूरिश्रवाः शल्यो द्रोणपुत्रो विविंशतिः ।
06-090-013c	चित्रसेनो विकर्णश्च सैन्धवोऽथ बृहद्वलः ॥
06-090-013e	आवन्त्यौ च महेष्वासौ कौरवं पर्यवारयन् ॥
06-090-014a	ते विंशतिपदं गत्वा संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
06-090-014c	पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च परस्परजिघांसवः ॥
06-090-015a	एवमुक्त्वा महाबाहुर्महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
06-090-015c	भारद्वाजस्ततो भीमं षड्विंशत्या समार्पयत् ॥
06-090-016a	भूयश्चैनं महाबाहुः शरैः शीघ्रमवाकिरत् ।
06-090-016c	पर्वतं वारिधाराभिः शरदीव बलाहकः ॥
06-090-017a	तं प्रत्यविध्यद्दशभिर्भीमसेनः शिलीमुखैः ।
06-090-017c	त्वरमाणो महेष्वासः सव्ये पार्श्वे महाबलः ॥
06-090-018a	स गाढविद्धो व्यथितो वयोवृद्धश्च भारत ।
06-090-018c	प्रनष्टसंज्ञः सहसा रथोपस्थ उपाविशत् ॥
06-090-019a	गुरुं प्रव्यथितं दृष्ट्वा राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
06-090-019c	द्रौणायनिश्च संक्रुद्धौ भीमसेनमभिद्रुतौ ॥
06-090-020a	तावापतन्तौ संप्रेक्ष्य कालान्तकयमोपमौ ।
06-090-020c	भीमसेनो महाबाहुर्गदामादाय सत्वरः ॥
06-090-021a	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
06-090-021c	समुद्यम्य गदां गुर्वी यमदण्डोपमां रणे ॥
06-090-022a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
06-090-022c	कौरवो द्रोणपुत्रश्च सहितावभ्यधावताम् ॥

06-090-023a	तावापतन्तौ सहितौ त्वरितौ बलिनां वरौ ।
06-090-023c	अभ्यधावत वेगेन त्वरमाणो वृकोदरः ॥
06-090-024a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनम् ।
06-090-024c	समभ्यधावंस्त्वरिताः कौरवाणां महारथाः ॥
06-090-025a	भारद्वाजमुखाः सर्वे भीमसेनजिघांसया ।
06-090-025c	नानाविधानि शस्त्राणि भीमस्योरस्यपातयन् ॥
06-090-025e	सहिताः पाण्डवं सर्वे पीडयन्तः समन्ततः ॥
06-090-026a	तं दृष्ट्वा संशयं प्राप्तं पीड्यमानं महारथम् ।
06-090-026c	अभिमन्युप्रभृतयः पाण्डवानां महारथाः ॥
06-090-026e	अभ्यधावन्परीप्सन्तः प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥
06-090-027a	अनूपाधिपतिः शूरो भीमस्य दयितः सखा ।
06-090-027c	नीलो नीलाम्बुदप्रख्यः संक्रुद्धो द्रौणिमभ्ययात् ॥
06-090-027e	स्पर्धते हि महेष्वासो नित्यं द्रोणसुतेन यः ॥
06-090-028a	स विस्फार्य महच्छापं द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ।
06-090-028c	यथा शक्रो महाराज पुरा विव्याध दानवम् ॥
06-090-029a	विप्रचित्तिं दुराधर्षं देवतानां भयंकरम् ।
06-090-029c	येन लोकत्रयं क्रोधात्त्रासितं स्वेन तेजसा ॥
06-090-030a	तथा नीलेन निर्भिन्नः सुमुखेन पतत्रिणा ।
06-090-030c	संजातरुधिरोत्पीडो द्रौणिः क्रोधसमन्वितः ॥
06-090-031a	स विस्फार्य धनुश्चित्रमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
06-090-031c	दध्रे नीलविनाशाय मतिं मतिमतां वरः ॥
06-090-032a	ततः संधाय विमलान्भल्लान्कर्मापायितान् ।
06-090-032c	जघान चतुरो वाहान्पातयामास च ध्वजम् ॥
06-090-033a	सप्तमेन च भल्लेन नीलं विव्याध वक्षसि ।
06-090-033c	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ॥
06-090-034a	मोहितं वीक्ष्य राजानं नीलमभ्रचयोपमम् ।
06-090-034c	घटोत्कचोऽपि संक्रुद्धो भ्रातृभिः परिवारितः ॥
06-090-035a	अभिदुद्राव वेगेन द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
06-090-035c	तथेतरे अभ्यधावन्नाक्षसा युद्धदुर्मदाः ॥
06-090-036a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य राक्षसं घोरदर्शनम् ।
06-090-036c	अभ्यधावत तेजस्वी भारद्वाजात्मजस्त्वरन् ॥

06-090-037a	निजघान च संक्रुद्धो राक्षसान्भीमदर्शनान् ।
06-090-037c	येऽभवन्नग्रतः क्रुद्धा राक्षसस्य पुरःसराः ॥
06-090-038a	विमुखांश्चैव तान्दृष्ट्वा द्रौणिचापच्युतैः शरैः ।
06-090-038c	अक्रुध्यत महाकायो भैमसेनिर्घटोत्कचः ॥
06-090-039a	प्रादुश्चक्रे महामायां घोररूपां सुदारुणाम् ।
06-090-039c	मोहयन्समरे द्रौणिं मायावी राक्षसाधिपः ॥
06-090-040a	ततस्ते तावकाः सर्वे मायया विमुखीकृताः ।
06-090-040c	अन्योन्यं समपश्यन्त निकृत्तान्मेदिनीतले ॥
06-090-040e	विचेष्टमानान्कृपणाञ्शोणितेन समुक्षितान् ॥
06-090-041a	द्रोणं दुर्योधनं शल्यमश्वत्थामानमेव च ।
06-090-041c	प्रायशश्च महेष्वासा ये प्रधानाश्च कौरवाः ॥
06-090-042a	विध्वस्ता रथिनः सर्वे गजाश्च विनिपातिताः ।
06-090-042c	हयाश्च सहयारोहा विनिकृताः सहस्रशः ॥
06-090-043a	तद्दृष्ट्वा तावकं सैन्यं विद्रुतं शिबिरं प्रति ।
06-090-043c	मम प्राक्रोशतो राजंस्तथा देवव्रतस्य च ॥
06-090-044a	युध्यध्वं मा पलायध्वं मायैषा राक्षसी रणे ।
06-090-044c	घटोत्कचप्रयुक्तेति नातिष्ठन्त विमोहिताः ॥
06-090-044e	नैव ते श्रद्दधुर्भीता वदतोरावयोर्वचः ॥
06-090-045a	तांश्च प्रद्रवतो दृष्ट्वा जयं प्राप्ताश्च पाण्डवाः ।
06-090-045c	घटोत्कचेन सहिताः सिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥
06-090-045e	शङ्खदुन्दुभिघोषाश्च समन्तात्सस्वनुर्भृशम् ॥
06-090-046a	एवं तव बलं सर्वं हैडिम्बेन दुरात्मना ।
06-090-046c	सूर्यास्तमनवेलायां प्रभग्नं विद्रुतं दिशः ॥

06-091-001 संजय उवाच

06-091-001a	तस्मिन्महति संक्रन्दे राजा दुर्योधनस्तदा ।
06-091-001c	गाङ्गेयमुपसंगम्य विनयेनाभिवाद्य च ॥
06-091-002a	तस्य सर्वं यथावृत्तमाख्यातुमुपचक्रमे ।
06-091-002c	घटोत्कचस्य विजयमात्मनश्च पराजयम् ॥
06-091-003a	कथयामास दुर्धर्षो विनिःश्वस्य पुनः पुनः ।
06-091-003c	अब्रवीच्च तदा राजन्भीष्मं कुरुपितामहम् ॥
06-091-004a	भवन्तं समुपाश्रित्य वासुदेवं यथा परैः ।

06-091-004c	पाण्डवैर्विग्रहो घोरः समारब्धो मया प्रभो ॥
06-091-005a	एकादश समाख्याता अक्षौहिण्यश्च या मम ।
06-091-005c	निदेशे तव तिष्ठन्ति मया सार्धं परंतप ॥
06-091-006a	सोऽहं भरतशार्दूल भीमसेनपुरोगमैः ।
06-091-006c	घटोत्कचं समाश्रित्य पाण्डवैर्युधि निर्जितः ॥
06-091-007a	तन्मे दहति गात्राणि शुष्कवृक्षमिवानलः ।
06-091-007c	तदिच्छामि महाभाग त्वत्प्रसादात्परंतप ॥
06-091-008a	राक्षसापसदं हन्तुं स्वयमेव पितामह ।
06-091-008c	त्वां समाश्रित्य दुर्धर्षं तन्मे कर्तुं त्वमर्हसि ॥
06-091-009a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राज्ञो भरतसत्तम ।
06-091-009c	दुर्योधनमिदं वाक्यं भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ॥
06-091-010a	शृणु राजन्मम वचो यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव ।
06-091-010c	यथा त्वया महाराज वर्तितव्यं परंतप ॥
06-091-011a	आत्मा रक्ष्यो रणे तात सर्वावस्थास्वरिंदम ।
06-091-011c	धर्मराजेन संग्रामस्त्वया कार्यः सदानघ ॥
06-091-012a	अर्जुनेन यमाभ्यां वा भीमसेनेन वा पुनः ।
06-091-012c	राजधर्मं पुरस्कृत्य राजा राजानमृच्छति ॥
06-091-013a	अहं द्रोणः कृपो द्रौणिः कृतवर्मा च सात्वतः ।
06-091-013c	शल्यश्च सौमदत्तिश्च विकर्णश्च महारथः ॥
06-091-014a	तव च भ्रातरः शूरा दुःशासनपुरोगमाः ।
06-091-014c	त्वदर्थं प्रतियोत्स्यामो राक्षसं तं महाबलम् ॥
06-091-015a	तस्मिन्नौद्रे राक्षसेन्द्रे यदि ते हृच्छयो महान् ।
06-091-015c	अयं वा गच्छतु रणे तस्य युद्धाय दुर्मतेः ॥
06-091-015e	भगदत्तो महीपालः पुरंदरसमो युधि ॥
06-091-016a	एतावदुक्त्वा राजानं भगदत्तमथाब्रवीत् ।
06-091-016c	समक्षं पार्थिवेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः ॥
06-091-017a	गच्छ शीघ्रं महाराज हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
06-091-017c	वारयस्व रणे यत्तो मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥
06-091-017e	राक्षसं क्रूरकर्माणं यथेन्द्रस्तारकं पुरा ॥
06-091-018a	तव दिव्यानि चास्त्राणि विक्रमश्च परंतप ।
06-091-018c	समागमश्च बहुभिः पुराभूदसुरैः सह ॥

06-091-019a	त्वं तस्य राजशार्दूल प्रतियोद्धा महाहवे ।
06-091-019c	स्वबलेन वृतो राजञ्जहि राक्षसपुंगवम् ॥
06-091-020a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं भीष्मस्य पृतनापतेः ।
06-091-020c	प्रययौ सिंहनादेन परानभिमुखो द्रुतम् ॥
06-091-021a	तमाद्रवन्तं संप्रेक्ष्य गर्जन्तमिव तोयदम् ।
06-091-021c	अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धाः पाण्डवानां महारथाः ॥
06-091-022a	भिमसेनोऽभिमन्युश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-091-022c	द्रौपदेयाः सत्यधृतिः क्षत्रदेवश्च मारिष ॥
06-091-023a	चेदिपो वसुदानश्च दशार्णाधिपतिस्तथा ।
06-091-023c	सुप्रतीकेन तांश्चापि भगदत्तोऽप्युपाद्रवत् ॥
06-091-024a	ततः समभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
06-091-024c	पाण्डूनां भगदत्तेन यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
06-091-025a	प्रमुक्ता रथिभिर्बाणा भीमवेगाः सुतेजनाः ।
06-091-025c	ते निपेतुर्महाराज नागेषु च रथेषु च ॥
06-091-026a	प्रभिन्नाश्च महानागा विनीता हस्तिसादिभिः ।
06-091-026c	परस्परं समासाद्य संनिपेतुरभीतवत् ॥
06-091-027a	मदान्धा रोषसंरब्धा विषाणाग्रैर्महाहवे ।
06-091-027c	बिभिदुर्दन्तमुसलैः समासाद्य परस्परम् ॥
06-091-028a	हयाश्च चामरापीडाः प्रासपाणिभिरास्थिताः ।
06-091-028c	चोदिताः सादिभिः क्षिप्रं निपेतुरितरेतरम् ॥
06-091-029a	पादाताश्च पदात्योघैस्ताडिताः शक्तितोमरैः ।
06-091-029c	न्यपतन्त तदा भूमौ शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-091-030a	रथिनश्च तथा राजन्कर्णिनालीकसायकैः ।
06-091-030c	निहत्य समरे वीरान्सिंहनादान्विनेदिरे ॥
06-091-031a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने संग्रामे लोमहर्षणे ।
06-091-031c	भगदत्तो महेष्वासो भीमसेनमथाद्रवत् ॥
06-091-032a	कुञ्जरेण प्रभिन्नेन सप्तधा स्रवता मदम् ।
06-091-032c	पर्वतेन यथा तोयं स्रवमाणेन सर्वतः ॥
06-091-033a	किरञ्जरसहस्राणि सुप्रतीकशिरोगतः ।
06-091-033c	ऐरावतस्थो मघवान्वारिधारा इवानघ ॥
06-091-034a	स भीमं शरधाराभिस्ताडयामास पार्थिवः ।

06-091-034c	पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ॥
06-091-035a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धः पादरक्षान्परःशतान् ।
06-091-035c	निजघान महेष्वासः संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः ॥
06-091-036a	तान्दृष्ट्वा निहतान्क्रुद्धो भगदत्तः प्रतापवान् ।
06-091-036c	चोदयामास नागेन्द्रं भीमसेनरथं प्रति ॥
06-091-037a	स नागः प्रेषितस्तेन बाणो ज्याचोदितो यथा ।
06-091-037c	अभ्यधावत वेगेन भीमसेनमरिंदमम् ॥
06-091-038a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पाण्डवानां महारथाः ।
06-091-038c	अभ्यवर्तन्त वेगेन भीमसेनपुरोगमाः ॥
06-091-039a	केकयाश्चाभिमन्युश्च द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
06-091-039c	दशार्णाधिपतिः शूरः क्षत्रदेवश्च मारिष ॥
06-091-039e	चेदिपश्चित्रकेतुश्च संक्रुद्धाः सर्व एव ते ॥
06-091-040a	उत्तमास्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्तो महाबलाः ।
06-091-040c	तमेकं कुञ्जरं क्रुद्धाः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
06-091-041a	स विद्धो बहुभिर्बाणैर्व्यरोचत महाद्विपः ।
06-091-041c	संजातरुधिरोत्पीडो धातुचित्र इवाद्विराट् ॥
06-091-042a	दशार्णाधिपतिश्चापि गजं भूमिधरोपमम् ।
06-091-042c	समास्थितोऽभिदुद्राव भगदत्तस्य वारणम् ॥
06-091-043a	तमापतन्तं समरे गजं गजपतिः स च ।
06-091-043c	दधार सुप्रतीकोऽपि वेलेव मकरालयम् ॥
06-091-044a	वारितं प्रेक्ष्य नागेन्द्रं दशार्णस्य महात्मनः ।
06-091-044c	साधु साध्विति सैन्यानि पाण्डवेयान्यपूजयन् ॥
06-091-045a	ततः प्राग्ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान्वै चतुर्दश ।
06-091-045c	प्राहिणोत्तस्य नागस्य प्रमुखे नृपसत्तम ॥
06-091-046a	तस्य वर्म मुखत्राणं शातकुम्भपरिष्कृतम् ।
06-091-046c	विदार्य प्राविशन्क्षिप्रं वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
06-091-047a	स गाढविद्धो व्यथितो नागो भरतसत्तम ।
06-091-047c	उपावृत्तमदः क्षिप्रं स न्यवर्तत वेगतः ॥
06-091-048a	प्रदुद्राव च वेगेन प्रणदन्भैरवं स्वनम् ।
06-091-048c	स मर्दमानः स्वबलं वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥
06-091-049a	तस्मिन्पराजिते नागे पाण्डवानां महारथाः ।

06-091-049c	सिंहनादं विनद्योच्चैर्युद्धायैवोपतस्थिरे ॥
06-091-050a	ततो भीमं पुरस्कृत्य भगदत्तमुपाद्रवन् ।
06-091-050c	किरन्तो विविधान्बाणाञ्छस्त्राणि विविधानि च ॥
06-091-051a	तेषामापततां राजन्संकुद्धानाममर्षिणाम् ।
06-091-051c	श्रुत्वा स निनदं घोरममर्षाद्गतसाध्वसः ॥
06-091-051e	भगदत्तो महेष्वासः स्वनागं प्रत्यचोदयत् ॥
06-091-052a	अङ्कुशाङ्गुष्ठनुदितः स गजप्रवरो युधि ।
06-091-052c	तस्मिन्क्षणे समभवत्संवर्तक इवानलः ॥
06-091-053a	रथसंघांस्तथा नागान्हयांश्च सह सादिभिः ।
06-091-053c	पादातांश्च सुसंकुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-091-053e	अमृद्रात्समरे राजन्संप्रधावंस्ततस्ततः ॥
06-091-054a	तेन संलोड्यमानं तु पाण्डूनां तद्वलं महत् ।
06-091-054c	संचुकोच महाराज चर्मैवाग्नौ समाहितम् ॥
06-091-055a	भग्नं तु स्वबलं दृष्ट्वा भगदत्तेन धीमता ।
06-091-055c	घटोत्कचोऽथ संक्रुद्धो भगदत्तमुपाद्रवत् ॥
06-091-056a	विकटः पुरुषो राजन्दीप्तास्यो दीप्तलोचनः ।
06-091-056c	रूपं विभीषणं कृत्वा रोषेण प्रज्वलन्निव ॥
06-091-057a	जग्राह विपुलं शूलं गिरीणामपि दारणम् ।
06-091-057c	नागं जिघांसुः सहसा चिक्षेप च महाबलः ॥
06-091-057e	सविष्फुलिङ्गज्वालाभिः समन्तात्परिवेष्टितम् ॥
06-091-058a	तमापतन्तं सहसा दृष्ट्वा ज्वालाकुलं रणे ।
06-091-058c	चिक्षेप रुचिरं तीक्ष्णमर्धचन्द्रं स पार्थिवः ॥
06-091-058e	चिच्छेद सुमहच्छूलं तेन बाणेन वेगवत् ॥
06-091-059a	निपपात द्विधा छिन्नं शूलं हेमपरिष्कृतम् ।
06-091-059c	महाशनिर्यथा भ्रष्टा शक्रमुक्ता नभोगता ॥
06-091-060a	शूलं निपतितं दृष्ट्वा द्विधा कृत्तं स पार्थिवः ।
06-091-060c	रुक्मदण्डां महाशक्तिं जग्राहाग्निशिखोपमाम् ॥
06-091-060e	चिक्षेप तां राक्षसस्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-091-061a	तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य वियत्स्थामशनीमिव ।
06-091-061c	उत्पत्य राक्षसस्तूर्णं जग्राह च ननाद च ॥
06-091-062a	बभञ्ज चैनां त्वरितो जानुन्यारोप्य भारत ।

06-091-062c	पश्यतः पार्थिवेन्द्रस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-091-063a	तदवेक्ष्य कृतं कर्म राक्षसेन बलीयसा ।
06-091-063c	दिवि देवाः सगन्धर्वा मुनयश्चापि विस्मिताः ॥
06-091-064a	पाण्डवाश्च महेष्वासा भीमसेनपुरोगमाः ।
06-091-064c	साधु साध्विति नादेन पृथिवीमनुनादयन् ॥
06-091-065a	तं तु श्रुत्वा महानादं प्रहृष्टानां महात्मनाम् ।
06-091-065c	नामृष्यत महेष्वासो भगदत्तः प्रतापवान् ॥
06-091-066a	स विस्फार्य महच्चापमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
06-091-066c	अभिदुद्राव वेगेन पाण्डवानां महारथान् ॥
06-091-066e	विसृजन्विमलांस्तीक्ष्णान्नाराचाञ्ज्वलनप्रभान् ॥
06-091-067a	भीममेकेन विव्याध राक्षसं नवभिः शरैः ।
06-091-067c	अभिमन्युं त्रिभिश्चैव केकयान्पञ्चभिस्तथा ॥
06-091-068a	पूर्णायतविसृष्टेन स्वर्णपुङ्खेन पत्रिणा ।
06-091-068c	बिभेद दक्षिणं बाहुं क्षत्रदेवस्य चाहवे ॥
06-091-068e	पपात सहसा तस्य सशरं धनुरुत्तमम् ॥
06-091-069a	द्रौपदेयांस्ततः पञ्च पञ्चभिः समताडयत् ।
06-091-069c	भीमसेनस्य च क्रोधान्निजघान तुरंगमान् ॥
06-091-070a	ध्वजं केसरिणं चास्य चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ।
06-091-070c	निर्बिभेद त्रिभिश्चान्यैः सारथिं चास्य पत्रिभिः ॥
06-091-071a	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
06-091-071c	विशोको भरतश्रेष्ठ भगदत्तेन संयुगे ॥
06-091-072a	ततो भीमो महाराज विरथो रथिनां वरः ।
06-091-072c	गदां प्रगृह्य वेगेन प्रचस्कन्द महारथात् ॥
06-091-073a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्वतम् ।
06-091-073c	तावकानां भयं घोरं समपद्यत भारत ॥
06-091-074a	एतस्मिन्नेव काले तु पाण्डवः कृष्णसारथिः ।
06-091-074c	आजगाम महाराज निघ्नञ्शत्रून्सहस्रशः ॥
06-091-075a	यत्र तौ पुरुषव्याघ्रौ पितापुत्रौ परंतपौ ।
06-091-075c	प्राग्ज्योतिषेण संसक्तौ भीमसेनघटोत्कचौ ॥
06-091-076a	दृष्ट्वा तु पाण्डवो राजन्युध्यमानान्महारथान् ।
06-091-076c	त्वरितो भरतश्रेष्ठ तत्रायाद्विकिरञ्शरान् ॥

06-091-077a	ततो दुर्योधनो राजा त्वरमाणो महारथः ।
06-091-077c	सेनामचोदयत्क्षिप्रं रथनागाश्वसंकुलाम् ॥
06-091-078a	तामापतन्तीं सहसा कौरवाणां महाचमूम् ।
06-091-078c	अभिदुद्राव वेगेन पाण्डवः श्वेतवाहनः ॥
06-091-079a	भगदत्तोऽपि समरे तेन नागेन भारत ।
06-091-079c	विमृद्रन्पाण्डवबलं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
06-091-080a	तदासीत्तुमुलं युद्धं भगदत्तस्य मारिष ।
06-091-080c	पाञ्चालैः सृञ्जयैश्चैव केकयैश्चोद्यतायुधैः ॥
06-091-081a	भीमसेनोऽपि समरे तावुभौ केशवार्जुनौ ।
06-091-081c	आश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमम् ॥

06-092-001 संजय उवाच

06-092-001a	पुत्रं तु निहतं श्रुत्वा इरावन्तं धनंजयः ।
06-092-001c	दुःखेन महताविष्टो निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥
06-092-002a	अब्रवीत्समरे राजन्वासुदेवमिदं वचः ।
06-092-002c	इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान्पुरा ॥
06-092-003a	कुरूणां पाण्डवानां च क्षयं घोरं महामतिः ।
06-092-003c	ततो निवारयितवान्धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥
06-092-004a	अवध्या बहवो वीराः संग्रामे मधुसूदन ।
06-092-004c	निहताः कौरवैः संख्ये तथास्माभिश्च ते हताः ॥
06-092-005a	अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठ क्रियते कर्म कुत्सितम् ।
06-092-005c	धिगर्थान्यत्कृते ह्येवं क्रियते ज्ञातिसंक्षयः ॥
06-092-006a	अधनस्य मृतं श्रेयो न च ज्ञातिवधाद्धनम् ।
06-092-006c	किं नु प्राप्स्यामहे कृष्ण हत्वा ज्ञातीन्समागतान् ॥
06-092-007a	दुर्योधनापराधेन शकुनेः सौबलस्य च ।
06-092-007c	क्षत्रिया निधनं यान्ति कर्णदुर्मन्त्रितेन च ॥
06-092-008a	इदानीं च विजानामि सुकृतं मधुसूदन ।
06-092-008c	कृतं राज्ञा महाबाहो याचता स्म सुयोधनम् ॥
06-092-008e	राज्यार्थं पञ्च वा ग्रामान्नाकार्षीत्स च दुर्मतिः ॥
06-092-009a	दृष्ट्वा हि क्षत्रियाञ्शूराञ्शयानान्धरणीतले ।
06-092-009c	निन्दामि भृशमात्मानं धिगस्तु क्षत्रजीविकाम् ॥
06-092-010a	अशक्तमिति मामेते ज्ञास्यन्ति क्षत्रिया रणे ।

06-092-010c	युद्धं ममैभिरुचितं ज्ञातिभिर्मधुसूदन ॥
06-092-011a	संचोदय हयान्क्षिप्रं धार्तराष्ट्रचमूं प्रति ।
06-092-011c	प्रतरिष्ये महापारं भुजाभ्यां समरोदधिम् ॥
06-092-011e	नायं क्लीबयितुं कालो विद्यते माधव क्वचित् ॥
06-092-012a	एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः परवीरहा ।
06-092-012c	चोदयामास तानश्चान्पाण्डुरान्वातरंहसः ॥
06-092-013a	अथ शब्दो महानासीत्तव सैन्यस्य भारत ।
06-092-013c	मारुतोद्भूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥
06-092-014a	अपराह्णे महाराज संग्रामः समपद्यत ।
06-092-014c	पर्जन्यसमनिर्घोषो भीष्मस्य सह पाण्डवैः ॥
06-092-015a	ततो राजंस्तव सुता भीमसेनमुपाद्रवन् ।
06-092-015c	परिवार्य रणे द्रोणं वसवो वासवं यथा ॥
06-092-016a	ततः शांतनवो भीष्मः कृपश्च रथिनां वरः ।
06-092-016c	भगदत्तः सुशर्मा च धनंजयमुपाद्रवन् ॥
06-092-017a	हार्दिक्यो बाल्हिकश्चैव सात्यकिं समभिद्रुतौ ।
06-092-017c	अम्बष्ठकस्तु नृपतिरभिमन्युमवारयत् ॥
06-092-018a	शेषास्त्वन्ये महाराज शेषानेव महारथान् ।
06-092-018c	ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयावहम् ॥
06-092-019a	भीमसेनस्तु संप्रेक्ष्य पुत्रांस्तव जनेश्वर ।
06-092-019c	प्रजज्वाल रणे क्रुद्धो हविषा हव्यवाडिव ॥
06-092-020a	पुत्रास्तु तव कौन्तेयं छादयां चक्रिरे शरैः ।
06-092-020c	प्रावृषीव महाराज जलदाः पर्वतं यथा ॥
06-092-021a	स च्छाद्यमानो बहुधा पुत्रैस्तव विशां पते ।
06-092-021c	सृक्किणी विलिहन्वीरः शार्दूल इव दर्पितः ॥
06-092-022a	व्यूढोरस्कं ततो भीमः पातयामास पार्थिव ।
06-092-022c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन सोऽभवद्गतजीवितः ॥
06-092-023a	अपरेण तु भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
06-092-023c	अपातयत्कुण्डलिनं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
06-092-024a	ततः सुनिशितान्पीतान्समादत्त शिलीमुखान् ।
06-092-024c	स सप्त त्वरया युक्तः पुत्रांस्ते प्राप्य मारिष ॥
06-092-025a	प्रेषिता भीमसेनेन शरास्ते दृढधन्वना ।

06-092-025c	अपातयन्त पुत्रांस्ते रथेभ्यः सुमहारथान् ॥
06-092-026a	अनाधृष्टिं कुण्डभेदं वैराटं दीर्घलोचनम् ।
06-092-026c	दीर्घबाहुं सुबाहुं च तथैव कनकध्वजम् ॥
06-092-027a	प्रपतन्त स्म ते वीरा विरेजुर्भरतर्षभ ।
06-092-027c	वसन्ते पुष्पशबलाश्रूताः प्रपतिता इव ॥
06-092-028a	ततः प्रदुद्रुवुः शेषाः पुत्रास्तव विशां पते ।
06-092-028c	तं कालमिव मन्यन्तो भीमसेनं महाबलम् ॥
06-092-029a	द्रोणस्तु समरे वीरं निर्दहन्तं सुतांस्तव ।
06-092-029c	यथाद्रिं वारिधाराभिः समन्ताद्व्यकिरच्छरैः ॥
06-092-030a	तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य पौरुषम् ।
06-092-030c	द्रोणेन वार्यमाणोऽपि निजघ्ने यत्सुतांस्तव ॥
06-092-031a	यथा हि गोवृषो वर्षं संधारयति खात्पतत् ।
06-092-031c	भीमस्तथा द्रोणमुक्तं शरवर्षमदीधरत् ॥
06-092-032a	अद्भुतं च महाराज तत्र चक्रे वृकोदरः ।
06-092-032c	यत्पुत्रांस्तेऽवधीत्संख्ये द्रोणं चैव न्ययोधयत् ॥
06-092-033a	पुत्रेषु तव वीरेषु चिक्रीडार्जुनपूर्वजः ।
06-092-033c	मृगेष्विव महाराज चरन्व्याघ्रो महाबलः ॥
06-092-034a	यथा वा पशुमध्यस्थो द्रावयेत पशून्वृकः ।
06-092-034c	वृकोदरस्तव सुतांस्तथा व्यद्रावयद्रणे ॥
06-092-035a	गाङ्गेयो भगदत्तश्च गौतमश्च महारथः ।
06-092-035c	पाण्डवं रभसं युद्धे वारयामासुरर्जुनम् ॥
06-092-036a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां सोऽतिरथो रणे ।
06-092-036c	प्रवीरांस्तव सैन्येषु प्रेषयामास मृत्यवे ॥
06-092-037a	अभिमन्युश्च राजानमम्बष्ठं लोकविश्रुतम् ।
06-092-037c	विरथं रथिनां श्रेष्ठं कारयामास सायकैः ॥
06-092-038a	विरथो वध्यमानः स सौभद्रेण यशस्विना ।
06-092-038c	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं सव्रीडो मनुजाधिपः ॥
06-092-039a	असिं चिक्षेप समरे सौभद्रस्य महात्मनः ।
06-092-039c	आरुरोह रथं चैव हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥
06-092-040a	आपतन्तं तु निस्त्रिंशं युद्धमार्गविशारदः ।
06-092-040c	लाघवाद् व्यसयामास सौभद्रः परवीरहा ॥

06-092-041a	व्यंसितं वीक्ष्य निस्त्रिंशं सौभद्रेण रणे तदा ।
06-092-041c	साधु साध्विति सैन्यानां प्रणादोऽभूद्विशं पते ॥
06-092-042a	धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्ये तव सैन्यमयोधयन् ।
06-092-042c	तथैव तावकाः सर्वे पाण्डुसैन्यमयोधयन् ॥
06-092-043a	तत्राक्रन्दो महानासीत्तव तेषां च भारत ।
06-092-043c	निघ्नतां भृशमन्योन्यं कुर्वतां कर्म दुष्करम् ॥
06-092-044a	अन्योन्यं हि रणे शूराः केशेष्वक्षिप्य मारिष ।
06-092-044c	नखैर्दन्तैरयुध्यन्त मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ॥
06-092-045a	बाहुभिश्च तलैश्चैव निस्त्रिंशैश्च सुसंशितैः ।
06-092-045c	विवरं प्राप्य चान्योन्यमनयन्यमसादनम् ॥
06-092-046a	न्यहनच्च पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं रणे ।
06-092-046c	व्याकुलीकृतसंकल्पा युयुधुस्तत्र मानवाः ॥
06-092-047a	रणे चारूणि चापानि हेमपृष्ठानि भारत ।
06-092-047c	हतानामपविद्धानि कलापाश्च महाधनाः ॥
06-092-048a	जातरूपमयैः पुङ्खै राजतैश्च शिताः शराः ।
06-092-048c	तैलधौता व्यराजन्त निर्मुक्तभुजगोपमाः ॥
06-092-049a	हस्तिदन्तत्सरून्खड्गाञ्जातरूपपरिष्कृतान् ।
06-092-049c	चर्माणि चापविद्धानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनाम् ॥
06-092-050a	सुवर्णविकृतप्रासान्पट्टिशान्हेमभूषितान् ।
06-092-050c	जातरूपमयाश्चर्ष्टीः शक्त्यश्च कनकोज्ज्वलाः ॥
06-092-051a	अपकृत्ताश्च पतिता मुसलानि गुरूणि च ।
06-092-051c	परिधान्पट्टिशांश्चैव भिण्डपालांश्च मारिष ॥
06-092-052a	पतितांस्तोमरांश्चापि चित्रा हेमपरिष्कृताः ।
06-092-052c	कुथाश्च बहुधाकाराश्चामरव्यजनानि च ॥
06-092-053a	नानाविधानि शस्त्राणि विसृज्य पतिता नराः ।
06-092-053c	जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वा महारथाः ॥
06-092-054a	गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ।
06-092-054c	गजवाजिरथक्षुण्णाः शेरते स्म नराः क्षितौ ॥
06-092-055a	तथैवाश्वनृनागानां शरीरैराबभौ तदा ।
06-092-055c	संछन्ना वसुधा राजन्पर्वतैरिव सर्वतः ॥
06-092-056a	समरे पतितैश्चैव शक्त्यृष्टिशरतोमरैः ।

06-092-056c	निस्त्रिंशैः पट्टिशैः प्रासैरयस्कन्तैः परश्वधैः ॥
06-092-057a	परिघैर्भिण्डपालैश्च शतघ्नीभिस्तथैव च ।
06-092-057c	शरीरैः शस्त्रभिन्नैश्च समास्तीर्यत मेदिनी ॥
06-092-058a	निःशब्दैरल्पशब्दैश्च शोणितौघपरिप्लुतैः ।
06-092-058c	गतासुभिरमित्रघ्न विबभौ संवृता मही ॥
06-092-059a	सतलत्रैः सकेयूरैर्बाहुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
06-092-059c	हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरुरुभिश्च तरस्विनाम् ॥
06-092-060a	बद्धचूडामणिधरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
06-092-060c	पतितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥
06-092-061a	कवचैः शोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्च काञ्चनैः ।
06-092-061c	रराज सुभृशं भूमिः शान्तार्चिभिरिवानलैः ॥
06-092-062a	विप्रविद्धैः कलापैश्च पतितैश्च शरासनैः ।
06-092-062c	विप्रकीर्णैः शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः समन्ततः ॥
06-092-063a	रथैश्च बहुभिर्भग्नैः किङ्किणीजालमालिभिः ।
06-092-063c	वाजिभिश्च हतैः कीर्णैः स्रस्तजिह्वैः सशोणितैः ॥
06-092-064a	अनुकर्षैः पताकाभिरुपासङ्गैर्ध्वजैरपि ।
06-092-064c	प्रवीराणां महाशङ्खैर्विप्रकीर्णैश्च पाण्डुरैः ॥
06-092-065a	स्रस्तहस्तैश्च मातङ्गैः शयानैर्विबभौ मही ।
06-092-065c	नानारूपैरलंकारैः प्रमदेवाभ्यलंकृता ॥
06-092-066a	दन्तिभिश्चापरैस्तत्र सप्रासैर्गाढवेदनैः ।
06-092-066c	करैः शब्दं विमुञ्चद्भिः शीकरं च मुहुर्मुहुः ॥
06-092-066e	विबभौ तद्रणस्थानं धम्यमानैरिवाचलैः ॥
06-092-067a	नानारागैः कम्बलैश्च परिस्तोमैश्च दन्तिनाम् ।
06-092-067c	वैडूर्यमणिदण्डैश्च पतितैरङ्कुशैः शुभैः ॥
06-092-068a	घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां पतिताभिः समन्ततः ।
06-092-068c	विघाटितविचित्राभिः कुथाभी राङ्कवैस्तथा ॥
06-092-069a	ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्च रुक्मकक्ष्याभिरेव च ।
06-092-069c	यन्त्रैश्च बहुधा छिन्नैस्तोमरैश्च सकम्पनैः ॥
06-092-070a	अश्वानां रेणुकपिलै रुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः ।
06-092-070c	सादिनां च भुजैश्छिन्नैः पतितैः साङ्गदैस्तथा ॥
06-092-071a	प्रासैश्च विमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिस्तथर्ष्टिभिः ।

06-092-071c	उष्णीषैश्च तथा छिन्नैः प्रविद्धैश्च ततस्ततः ॥
06-092-072a	विचित्रैरर्धचन्द्रैश्च जातरूपपरिष्कृतैः ।
06-092-072c	अश्वास्तरपरिस्तोमै राङ्कवैर्मृदितैस्तथा ॥
06-092-073a	नरेन्द्रचूडामणिभिर्विचित्रैश्च महाधनैः ।
06-092-073c	छत्रैस्तथापविद्धैश्च चामरव्यजनैरपि ॥
06-092-074a	पद्मेन्दुद्युतिभिश्चैव वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
06-092-074c	कृत्तश्मश्रुभिरत्यर्थं वीराणां समलंकृतैः ॥
06-092-075a	अपविद्धैर्महाराज सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलैः ।
06-092-075c	ग्रहनक्षत्रशबला द्यौरिवासीद्वसुंधरा ॥
06-092-076a	एवमेते महासेने मृदिते तत्र भारत ।
06-092-076c	परस्परं समासाद्य तव तेषां च संयुगे ॥
06-092-077a	तेषु श्रान्तेषु भग्नेषु मृदितेषु च भारत ।
06-092-077c	रात्रिः समभवद्धोरा नापश्याम ततो रणम् ॥
06-092-078a	ततोऽवहारं सैन्यानां प्रचक्रुः कुरुपाण्डवाः ।
06-092-078c	घोरे निशामुखे रौद्रे वर्तमाने सुदारुणे ॥
06-092-079a	अवहारं ततः कृत्वा सहिताः कुरुपाण्डवाः ।
06-092-079c	न्यविशन्त यथाकालं गत्वा स्वशिविरं तदा ॥

06-093-001 संजय उवाच

06-093-001a	ततो दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः ।
06-093-001c	दुःशासनश्च पुत्रस्ते सूतपुत्रश्च दुर्जयः ॥
06-093-002a	समागम्य महाराज मन्त्रं चक्रूर्विवक्षितम् ।
06-093-002c	कथं पाण्डुसुता युद्धे जेतव्याः सगणा इति ॥
06-093-003a	ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्तानाह मन्त्रिणः ।
06-093-003c	सूतपुत्रं समाभाष्य सौबलं च महाबलम् ॥
06-093-004a	द्रोणो भीष्मः कृपः शल्यः सौमदत्तिश्च संयुगे ।
06-093-004c	न पार्थान्प्रतिबाधन्ते न जाने तत्र कारणम् ॥
06-093-005a	अवध्यमानास्ते चापि क्षपयन्ति बलं मम ।
06-093-005c	सोऽस्मि क्षीणबलः कर्ण क्षीणशस्त्रश्च संयुगे ॥
06-093-006a	निकृतः पाण्डवैः शूरैरवध्यैर्देवतैरपि ।
06-093-006c	सोऽहं संशयमापन्नः प्रकरिष्ये कथं रणम् ॥
06-093-007a	तमब्रवीन्महाराज सूतपुत्रो नराधिपम् ।

06-093-007c	मा शुचो भरतश्रेष्ठ प्रकरिष्ये प्रियं तव ॥
06-093-008a	भीष्मः शांतनवस्तूर्णमपयातु महारणात् ।
06-093-008c	निवृत्ते युधि गाङ्गेये न्यस्तशस्त्रे च भारत ॥
06-093-009a	अहं पार्थान्हनिष्यामि सहितान्सर्वसोमकैः ।
06-093-009c	पश्यतो युधि भीष्मस्य शपे सत्येन ते नृप ॥
06-093-010a	पाण्डवेषु दयां राजन्सदा भीष्मः करोति वै ।
06-093-010c	अशक्तश्च रणे भीष्मो जेतुमेतान्महारथान् ॥
06-093-011a	अभिमानी रणे भीष्मो नित्यं चापि रणप्रियः ।
06-093-011c	स कथं पाण्डवान्युद्धे जेष्यते तात संगतान् ॥
06-093-012a	स त्वं शीघ्रमितो गत्वा भीष्मस्य शिबिरं प्रति ।
06-093-012c	अनुमान्य रणे भीष्मं शस्त्रं न्यासय भारत ॥
06-093-013a	न्यस्तशस्त्रे ततो भीष्मे निहतान्पश्य पाण्डवान् ।
06-093-013c	मयैकेन रणे राजन्ससुहृद्गणबान्धवान् ॥
06-093-014a	एवमुक्तस्तु कर्णेन पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-093-014c	अब्रवीद्भ्रातरं तत्र दुःशासनमिदं वचः ॥
06-093-015a	अनुयात्रं यथा सज्जं सर्वं भवति सर्वतः ।
06-093-015c	दुःशासन तथा क्षिप्रं सर्वमेवोपपादय ॥
06-093-016a	एवमुक्त्वा ततो राजन्कर्णमाह जनेश्वरः ।
06-093-016c	अनुमान्य रणे भीष्ममितोऽहं द्विपदां वरम् ॥
06-093-017a	आगमिष्ये ततः क्षिप्रं त्वत्सकाशमरिदम् ।
06-093-017c	ततस्त्वं पुरुषव्याघ्र प्रकरिष्यसि संयुगम् ॥
06-093-018a	निष्पपात ततस्तूर्णं पुत्रस्तव विशां पते ।
06-093-018c	सहितो भ्रातृभिः सर्वैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥
06-093-019a	ततस्तं नृपशार्दूलं शार्दूलसमविक्रमम् ।
06-093-019c	आरोहयद्भयं तूर्णं भ्राता दुःशासनस्तदा ॥
06-093-020a	अङ्गदी बद्धमुकुटो हस्ताभरणवान्नृपः ।
06-093-020c	धार्तराष्ट्रो महाराज विबभौ स महेन्द्रवत् ॥
06-093-021a	भाण्डीपुष्पनिकाशेन तपनीयनिभेन च ।
06-093-021c	अनुलिप्तः परार्ध्येन चन्दनेन सुगन्धिना ॥
06-093-022a	अरजोम्बरसंवीतः सिंहखेलगतिर्नृपः ।
06-093-022c	शुशुभे विमलार्चिष्मञ्शरदीव दिवाकरः ॥

06-093-023a	तं प्रयान्तं नरव्याघ्रं भीष्मस्य शिबिरं प्रति ।
06-093-023c	अनुजग्मुर्महेष्वासाः सर्वलोकस्य धन्विनः ॥
06-093-023e	भ्रातरश्च महेष्वासास्त्रिदशा इव वासवम् ॥
06-093-024a	हयानन्ये समारुह्य गजानन्ये च भारत ।
06-093-024c	रथैरन्ये नरश्रेष्ठाः परिवव्रुः समन्ततः ॥
06-093-025a	आत्तशस्त्राश्च सुहृदो रक्षणार्थं महीपतेः ।
06-093-025c	प्रादुर्बभूवुः सहिताः शक्रस्येवामरा दिवि ॥
06-093-026a	संपूज्यमानः कुरुभिः कौरवाणां महारथः ।
06-093-026c	प्रययौ सदनं राजन्गाङ्गेयस्य यशस्विनः ॥
06-093-026e	अन्वीयमानः सहितैः सोदरैः सर्वतो नृपः ॥
06-093-027a	दक्षिणं दक्षिणः काले संभृत्य स्वभुजं तदा ।
06-093-027c	हस्तिहस्तोपमं शैक्षं सर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥
06-093-028a	प्रगृह्णन्ज्वलीन्मृणामुद्यतान्सर्वतोदिशम् ।
06-093-028c	शुश्राव मधुरा वाचो नानादेशनिवासिनाम् ॥
06-093-029a	संस्तूयमानः सूतैश्च मागधैश्च महायशाः ।
06-093-029c	पूजयानश्च तान्सर्वान्सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥
06-093-030a	प्रदीपैः काञ्चनैस्तत्र गन्धतैलावसेचनैः ।
06-093-030c	परिवव्रुर्महात्मानं प्रज्वलद्भिः समन्ततः ॥
06-093-031a	स तैः परिवृतो राजा प्रदीपैः काञ्चनैः शुभैः ।
06-093-031c	शुशुभे चन्द्रमा युक्तो दीप्तैरिव महाग्रहैः ॥
06-093-032a	कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः ।
06-093-032c	प्रोत्सारयन्तः शनकैस्तं जनं सर्वतोदिशम् ॥
06-093-033a	संप्राप्य तु ततो राजा भीष्मस्य सदनं शुभम् ।
06-093-033c	अवतीर्य हयाच्चापि भीष्मं प्राप्य जनेश्वरः ॥
06-093-034a	अभिवाद्य ततो भीष्मं निषण्णः परमासने ।
06-093-034c	काञ्चने सर्वतोभद्रे स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ॥
06-093-034e	उवाच प्राञ्जलिर्भीष्मं बाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ॥
06-093-035a	त्वां वयं समुपाश्रित्य संयुगे शत्रुसूदन ।
06-093-035c	उत्सहेम रणे जेतुं सेन्द्रानपि सुरासुरान् ॥
06-093-036a	किमु पाण्डुसुतान्वीरान्ससुहृद्गणबान्धवान् ।
06-093-036c	तस्मादर्हसि गाङ्गेय कृपां कर्तुं मयि प्रभो ॥

06-093-036e	जहि पाण्डुसुतान्वीरान्महेन्द्र इव दानवान् ॥
06-093-037a	पूर्वमुक्तं महाबाहो निहनिष्यामि सोमकान् ।
06-093-037c	पाञ्चालान्पाण्डवैः सार्धं करूषांश्चेति भारत ॥
06-093-038a	तद्वचः सत्यमेवास्तु जहि पार्थान्समागतान् ।
06-093-038c	सोमकांश्च महेष्वासान्सत्यवाग्भव भारत ॥
06-093-039a	दयया यदि वा राजन्द्रेष्यभावान्मम प्रभो ।
06-093-039c	मन्दभाग्यतया वापि मम रक्षसि पाण्डवान् ॥
06-093-040a	अनुजानीहि समरे कर्णमाहवशोभिनम् ।
06-093-040c	स जेष्यति रणे पार्थान्ससुहृद्गणबान्धवान् ॥
06-093-041a	एतावदुक्त्वा नृपतिः पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-093-041c	नोवाच वचनं किञ्चिद्भीष्मं भीमपराक्रमम् ॥

06-094-001 संजय उवाच

06-094-001a	वाक्शल्यैस्तव पुत्रेण सोऽतिविद्धः पितामहः ।
06-094-001c	दुःखेन महताविष्टो नोवाचाप्रियमण्वपि ॥
06-094-002a	स ध्यात्वा सुचिरं कालं दुःखरोषसमन्वितः ।
06-094-002c	श्वसमानो यथा नागः प्रणुन्नो वै शलाकया ॥
06-094-003a	उद्धृत्य चक्षुषी कोपान्निर्दहन्निव भारत ।
06-094-003c	सदेवासुरगन्धर्वं लोकं लोकविदां वरः ॥
06-094-003e	अब्रवीत्तव पुत्रं तु सामपूर्वमिदं वचः ॥
06-094-004a	किं नु दुर्योधनैवं मां वाक्शल्यैरुपविध्यसि ।
06-094-004c	घटमानं यथाशक्ति कुर्वाणं च तव प्रियम् ॥
06-094-004e	जुह्वानं समरे प्राणांस्तवैव हितकाम्यया ॥
06-094-005a	यदा तु पाण्डवः शूरः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् ।
06-094-005c	पराजित्य रणे शक्रं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-006a	यदा च त्वां महाबाहो गन्धर्वैर्हृतमोजसा ।
06-094-006c	अमोचयत्पाण्डुसुतः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-007a	द्रवमाणेषु शूरेषु सोदरेषु तथाभिभो ।
06-094-007c	सूतपुत्रे च राधेये पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-008a	यच्च नः सहितान्सर्वान्विराटनगरे तदा ।
06-094-008c	एक एव समुद्यातः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-009a	द्रोणं च युधि संरब्धं मां च निर्जित्य संयुगे ।

06-094-009c	कर्णं च त्वां च द्रौणिं च कृपं च सुमहारथम् ॥
06-094-009e	वासांसि स समादत्त पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-010a	निवातकवचान्युद्धे वासवेनापि दुर्जयान् ।
06-094-010c	जितवान्समरे पार्थः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
06-094-011a	को हि शक्तो रणे जेतुं पाण्डवं रभसं रणे ।
06-094-011c	त्वं तु मोहान्न जानीषे वाच्यावाच्यं सुयोधन ॥
06-094-012a	मुमूर्षुर्हि नरः सर्वान्वृक्षान्पश्यति काञ्चनान् ।
06-094-012c	तथा त्वमपि गान्धारे विपरीतानि पश्यसि ॥
06-094-013a	स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाण्डवैः सहसृञ्जयैः ।
06-094-013c	युध्यस्व तानद्य रणे पश्यामः पुरुषो भव ॥
06-094-014a	अहं तु सोमकान्सर्वान्सपाञ्चालान्समागतान् ।
06-094-014c	निहनिष्ये नरव्याघ्र वर्जयित्वा शिखण्डिनम् ॥
06-094-015a	तैर्वाहं निहतः संख्ये गमिष्ये यमसादनम् ।
06-094-015c	तान्वा निहत्य संग्रामे प्रीतिं दास्यामि वै तव ॥
06-094-016a	पूर्वं हि स्त्री समुत्पन्ना शिखण्डी राजवेशमनि ।
06-094-016c	वरदानात्पुमाञ्जातः सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी ॥
06-094-017a	तामहं न हनिष्यामि प्राणत्यागेऽपि भारत ।
06-094-017c	यासौ प्राङ्निर्मिता धात्रा सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी ॥
06-094-018a	सुखं स्वपिहि गान्धारे श्वोऽस्मि कर्ता महारणम् ।
06-094-018c	यज्जनाः कथयिष्यन्ति यावत्स्थास्यति मेदिनी ॥
06-094-019a	एवमुक्तस्तव सुतो निर्जगाम जनेश्वर ।
06-094-019c	अभिवाद्य गुरुं मूर्ध्ना प्रययौ स्वं निवेशनम् ॥
06-094-020a	आगम्य तु ततो राजा विसृज्य च महाजनम् ।
06-094-020c	प्रविवेश ततस्तूर्णं क्षयं शत्रुक्षयंकरः ॥
06-094-020e	प्रविष्टः स निशां तां च गमयामास पार्थिवः ॥

06-095-001 संजय उवाच

06-095-001a	प्रभातायां तु शर्वर्यां प्रातरुत्थाय वै नृपः ।
06-095-001c	राज्ञः समाज्ञापयत सेनां योजयतेति ह ॥
06-095-001e	अद्य भीष्मो रणे क्रुद्धो निहनिष्यति सोमकान् ॥
06-095-002a	दुर्योधनस्य तच्छ्रुत्वा रात्रौ विलपितं बहु ।
06-095-002c	मन्यमानः स तं राजन्प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥

06-095-003a	निर्वेदं परमं गत्वा विनिन्द्य परवाच्यताम् ।
06-095-003c	दीर्घं दध्यौ शांतनवो योद्धुकामोऽर्जुनं रणे ॥
06-095-004a	इङ्गितेन तु तज्ज्ञात्वा गाङ्गेयेन विचिन्तितम् ।
06-095-004c	दुर्योधनो महाराज दुःशासनमचोदयत् ॥
06-095-005a	दुःशासन रथास्तूर्णं युज्यन्तां भीष्मरक्षिणः ।
06-095-005c	द्वात्रिंशत्त्वमनीकानि सर्वाण्येवाभिचोदय ॥
06-095-006a	इदं हि समनुप्राप्तं वर्षपूगाभिचिन्तितम् ।
06-095-006c	पाण्डवानां ससैन्यानां वधो राज्यस्य चागमः ॥
06-095-007a	तत्र कार्यमहं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ।
06-095-007c	स नो गुप्तः सुखाय स्याद्भन्यात्पार्थाश्च संयुगे ॥
06-095-008a	अब्रवीच्च विशुद्धात्मा नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
06-095-008c	स्त्रीपूर्वको ह्यसौ जातस्तस्माद्वर्ज्यो रणे मया ॥
06-095-009a	लोकस्तद्वेद यदहं पितुः प्रियचिकीर्षया ।
06-095-009c	राज्यं स्फीतं महाबाहो स्त्रियश्च त्यक्तवान्पुरा ॥
06-095-010a	नैव चाहं स्त्रियं जातु न स्त्रीपूर्वं कथंचन ।
06-095-010c	हन्यां युधि नरश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
06-095-011a	अयं स्त्रीपूर्वको राजज्शिखण्डी यदि ते श्रुतः ।
06-095-011c	उद्योगे कथितं यत्तत्तथा जाता शिखण्डिनी ॥
06-095-012a	कन्या भूत्वा पुमाञ्जातः स च योत्स्यति भारत ।
06-095-012c	तस्याहं प्रमुखे बाणान्न मुञ्चेयं कथंचन ॥
06-095-013a	युद्धे तु क्षत्रियांस्तात पाण्डवानां जयैषिणः ।
06-095-013c	सर्वानन्यान्हनिष्यामि संप्राप्तान्बाणगोचरान् ॥
06-095-014a	एवं मां भरतश्रेष्ठो गाङ्गेयः प्राह शास्त्रवित् ।
06-095-014c	तत्र सर्वात्मना मन्ये भीष्मस्यैवाभिपालनम् ॥
06-095-015a	अरक्ष्यमाणं हि वृको हन्यात्सिंहं महावने ।
06-095-015c	मा वृकेणेव शार्दूलं घातयेम शिखण्डिना ॥
06-095-016a	मातुलः शकुनिः शल्यः कृपो द्रोणो विविंशतिः ।
06-095-016c	यत्ता रक्षन्तु गाङ्गेयं तस्मिन्गुप्ते ध्रुवो जयः ॥
06-095-017a	एतच्छ्रुत्वा तु राजानो दुर्योधनवचस्तदा ।
06-095-017c	सर्वतो रथवंशेन गाङ्गेयं पर्यवारयन् ॥
06-095-018a	पुत्राश्च तव गाङ्गेयं परिवार्य ययुर्मुदा ।

06-095-018c	कम्पयन्तो भुवं द्यां च क्षोभयन्तश्च पाण्डवान् ॥
06-095-019a	तै रथैश्च सुसंयुक्तैर्दन्तिभिश्च महारथाः ।
06-095-019c	परिवार्य रणे भीष्मं दंशिताः समवस्थिताः ॥
06-095-020a	यथा देवासुरे युद्धे त्रिदशा वज्रधारिणम् ।
06-095-020c	सर्वे ते स्म व्यतिष्ठन्त रक्षन्तस्तं महारथम् ॥
06-095-021a	ततो दुर्योधनो राजा पुनर्भ्रातरमब्रवीत् ।
06-095-021c	सव्यं चक्रं युधामन्युरुत्तमौजाश्च दक्षिणम् ॥
06-095-021e	गोप्तारावर्जुनस्यैतावर्जुनोऽपि शिखण्डिनः ॥
06-095-022a	स रक्ष्यमाणः पार्थेन तथास्माभिर्विवर्जितः ।
06-095-022c	यथा भीष्मं न नो हन्याद्दुःशासन तथा कुरु ॥
06-095-023a	भ्रातुस्तद्वचनं श्रुत्वा पुत्रो दुःशासनस्तव ।
06-095-023c	भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा प्रययौ सेनया सह ॥
06-095-024a	भीष्मं तु रथवंशेन दृष्ट्वा तमभिसंवृतम् ।
06-095-024c	अर्जुनो रथिनां श्रेष्ठो धृष्टद्युम्नमुवाच ह ॥
06-095-025a	शिखण्डिनं नरव्याघ्र भीष्मस्य प्रमुखेऽनघ ।
06-095-025c	स्थापयस्वाद्य पाञ्चाल्य तस्य गोप्ताहमप्युत ॥
06-095-026a	ततः शांतनवो भीष्मो निर्ययौ सेनया सह ।
06-095-026c	व्यूहं चाव्यूहत महत्सर्वतोभद्रमाहवे ॥
06-095-027a	कृपश्च कृतवर्मा च शैब्यश्चैव महारथः ।
06-095-027c	शकुनिः सैन्धवश्चैव काम्बोजश्च सुदक्षिणः ॥
06-095-028a	भीष्मेण सहिताः सर्वे पुत्रैश्च तव भारत ।
06-095-028c	अग्रतः सर्वसैन्यानां व्यूहस्य प्रमुखे स्थिताः ॥
06-095-029a	द्रोणो भूरिश्रवाः शल्यो भगदत्तश्च मारिष ।
06-095-029c	दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ॥
06-095-030a	अश्वत्थामा सोमदत्त आवन्त्यौ च महारथौ ।
06-095-030c	महत्या सेनया युक्ता वामं पक्षमपालयन् ॥
06-095-031a	दुर्योधनो महाराज त्रिगर्तैः सर्वतो वृतः ।
06-095-031c	व्यूहमध्ये स्थितो राजन्पाण्डवान्प्रति भारत ॥
06-095-032a	अलम्बुसो रथश्रेष्ठः श्रुतायुश्च महारथः ।
06-095-032c	पृष्ठतः सर्वसैन्यानां स्थितौ व्यूहस्य दंशितौ ॥
06-095-033a	एवमेते तदा व्यूहं कृत्वा भारत तावकाः ।

06-095-033c	संनद्धाः समदृश्यन्त प्रतपन्त इवाग्नयः ॥
06-095-034a	तथा युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
06-095-034c	नकुलः सहदेवश्च माद्रीपुत्रावुभावपि ॥
06-095-034e	अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ॥
06-095-035a	धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्च महारथः ।
06-095-035c	स्थिताः सैन्येन महता परानीकविनाशनाः ॥
06-095-036a	शिखण्डी विजयश्चैव राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-095-036c	चेकितानो महाबाहुः कुन्तिभोजश्च वीर्यवान् ॥
06-095-036e	स्थिता रणे महाराज महत्या सेनया वृताः ॥
06-095-037a	अभिमन्युर्महेष्वासो द्रुपदश्च महारथः ।
06-095-037c	केकया भ्रातरः पञ्च स्थिता युद्धाय दंशिताः ॥
06-095-038a	एवं तेऽपि महाव्यूहं प्रतिव्यूह्य सुदुर्जयम् ।
06-095-038c	पाण्डवाः समरे शूराः स्थिता युद्धाय मारिष ॥
06-095-039a	तावकास्तु रणे यत्ताः सहसेना नराधिपाः ।
06-095-039c	अभ्युद्ययू रणे पार्थान्भीष्मं कृत्वाग्रतो नृप ॥
06-095-040a	तथैव पाण्डवा राजन्भीमसेनपुरोगमाः ।
06-095-040c	भीष्मं युद्धपरिप्रेप्सुं संग्रामे विजिगीषवः ॥
06-095-041a	क्ष्वेडाः किलिकिलाशब्दान्क्रकचान्गोविषाणिकाः ।
06-095-041c	भेरीमृदङ्गपणवान्नादयन्तश्च पुष्करान् ॥
06-095-041e	पाण्डवा अभ्यधावन्त नदन्तो भैरवान्नवान् ॥
06-095-042a	भेरीमृदङ्गशङ्खानां दुन्दुभीनां च निस्वनैः ।
06-095-042c	उत्क्रुष्टसिंहनादैश्च वल्गितैश्च पृथग्विधैः ॥
06-095-043a	वयं प्रतिनदन्तस्तानभ्यगच्छाम सत्त्वराः ।
06-095-043c	सहसैवाभिसंकुद्धास्तदासीत्तुमुलं महत् ॥
06-095-044a	ततोऽन्योन्यं प्रधावन्तः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
06-095-044c	ततः शब्देन महता प्रचकम्पे वसुंधरा ॥
06-095-045a	पक्षिणश्च महाघोरं व्याहरन्तो विबभ्रमुः ।
06-095-045c	सप्रभश्चोदितः सूर्यो निष्प्रभः समपद्यत ॥
06-095-046a	ववुश्च तुमुला वाताः शंसन्तः सुमहद्भयम् ।
06-095-046c	घोराश्च घोरनिर्हृदाः शिवास्तत्र ववाशिरे ॥
06-095-046e	वेदयन्त्यो महाराज महद्वैशसमागतम् ॥

- 06-095-047a दिशः प्रज्वलिता राजन्पांसुवर्षं पपात च ।
 06-095-047c रुधिरेण समुन्मिश्रमस्थिवर्षं तथैव च ॥
 06-095-048a रुदतां वाहनानां च नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ।
 06-095-048c सुसुवुश्च शकृन्मूत्रं प्रध्यायन्तो विशां पते ॥
 06-095-049a अन्तर्हिता महानादाः श्रूयन्ते भरतर्षभ ।
 06-095-049c रक्षसां पुरुषादानां नदतां भैरवान्नवान् ॥
 06-095-050a संपतन्तः स्म दृश्यन्ते गोमायुबकवायसाः ।
 06-095-050c श्वानश्च विविधैर्नादैर्भषन्तस्तत्र तस्थिरे ॥
 06-095-051a ज्वलिताश्च महोल्का वै समाहत्य दिवाकरम् ।
 06-095-051c निपेतुः सहसा भूमौ वेदयाना महद्भयम् ॥
 06-095-052a महान्त्यनीकानि महासमुच्छ्रये; समागमे पाण्डवधार्तराष्ट्रयोः ।
 06-095-052c प्रकाशिरे शङ्खमृदङ्गनिस्वनैः; प्रकम्पितानीव वनानि वायुना ॥
 06-095-053a नरेन्द्रनागाश्चसमाकुलाना;मभ्यायतीनामशिवे मुहूर्ते ।
 06-095-053c बभूव घोषस्तुमुलश्चमूनां; वातोद्धुतानामिव सागराणाम् ॥

06-096-001 संजय उवाच

- 06-096-001a अभिमन्यू रथोदारः पिशङ्गैस्तुरगोत्तमैः ।
 06-096-001c अभिदुद्राव तेजस्वी दुर्योधनबलं महत् ॥
 06-096-001e विकिरञ्शरवर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदः ॥
 06-096-002a न शेकुः समरे क्रुद्धं सौभद्रमरिसूदनम् ।
 06-096-002c शस्त्रौघिणं गाहमानं सेनासागरमक्षयम् ॥
 06-096-002e निवारयितुमप्याजौ त्वदीयाः कुरुपुंगवाः ॥
 06-096-003a तेन मुक्ता रणे राजञ्शराः शत्रुनिबर्हणाः ।
 06-096-003c क्षत्रियाननयञ्शूरान्प्रेतराजनिवेशनम् ॥
 06-096-004a यमदण्डोपमान्घोराज्ज्वलनाशीविषोपमान् ।
 06-096-004c सौभद्रः समरे क्रुद्धः प्रेषयामास सायकान् ॥
 06-096-005a रथिनं च रथात्तूर्णं हयपृष्ठाच्च सादिनम् ।
 06-096-005c गजारोहांश्च सगजान्पातयामास फाल्गुनिः ॥
 06-096-006a तस्य तत्कुर्वतः कर्म महत्संख्येऽद्भुतं नृपाः ।
 06-096-006c पूजयां चक्रिरे हृष्टाः प्रशशंसुश्च फाल्गुनिम् ॥
 06-096-007a तान्यनीकानि सौभद्रो द्रावयन्बह्वशोभत ।
 06-096-007c तूलराशिमिवाधूय मारुतः सर्वतोदिशम् ॥

06-096-008a	तेन विद्राव्यमाणानि तव सैन्यानि भारत ।
06-096-008c	त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्के मग्ना इव द्विपाः ॥
06-096-009a	विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि नरोत्तमः ।
06-096-009c	अभिमन्युः स्थितो राजन्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
06-096-010a	न चैनं तावकाः सर्वे विषेहुररिघातिनम् ।
06-096-010c	प्रदीप्तं पावकं यद्वत्पतंगाः कालचोदिताः ॥
06-096-011a	प्रहरन्सर्वशत्रुभ्यः पाण्डवानां महारथः ।
06-096-011c	अदृश्यत महेष्वासः सवज्र इव वज्रभृत् ॥
06-096-012a	हेमपृष्ठं धनुश्चास्य ददृशे चरतो दिशः ।
06-096-012c	तोयदेषु यथा राजन्भ्राजमानाः शतहृदाः ॥
06-096-013a	शराश्च निशिताः पीता निश्चरन्ति स्म संयुगे ।
06-096-013c	वनात्फुल्लद्रुमाद्राजन्भ्रमराणामिव व्रजाः ॥
06-096-014a	तथैव चरतस्तस्य सौभद्रस्य महात्मनः ।
06-096-014c	रथेन मेघघोषेण ददृशुर्नान्तरं जनाः ॥
06-096-015a	मोहयित्वा कृपं द्रोणं द्रौणिं च स बृहद्वलम् ।
06-096-015c	सैन्धवं च महेष्वासं व्यचरल्लघु सुष्ठु च ॥
06-096-016a	मण्डलीकृतमेवास्य धनुः पश्याम मारिष ।
06-096-016c	सूर्यमण्डलसंकाशं तपतस्तव वाहिनीम् ॥
06-096-017a	तं दृष्ट्वा क्षत्रियाः शूराः प्रतपन्तं शरार्चिभिः ।
06-096-017c	द्विफल्गुनमिमं लोकं मेनिरे तस्य कर्मभिः ॥
06-096-018a	तेनार्दिता महाराज भारती सा महाचमूः ।
06-096-018c	बभ्राम तत्र तत्रैव योषिन्मदवशादिव ॥
06-096-019a	द्रावयित्वा च तत्सैन्यं कम्पयित्वा महारथान् ।
06-096-019c	नन्दयामास सुहृदो मयं जित्वेव वासवः ॥
06-096-020a	तेन विद्राव्यमाणानि तव सैन्यानि संयुगे ।
06-096-020c	चक्रुरार्तस्वरं घोरं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥
06-096-021a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य मारिष ।
06-096-021c	मारुतोद्भूतवेगस्य समुद्रस्येव पर्वणि ॥
06-096-021e	दुर्योधनस्तदा राजा आश्चर्यशृङ्गिमभाषत ॥
06-096-022a	एष कार्ष्णिर्महेष्वासो द्वितीय इव फल्गुनः ।
06-096-022c	चमूं द्रावयते क्रोधाद्वृत्रो देवचमूमिव ॥

06-096-023a	तस्य नान्यं प्रपश्यामि संयुगे भेषजं महत् ।
06-096-023c	ऋते त्वां राक्षसश्रेष्ठ सर्वविद्यासु पारगम् ॥
06-096-024a	स गत्वा त्वरितं वीरं जहि सौभद्रमाहवे ।
06-096-024c	वयं पार्थान्हनिष्यामो भीष्मद्रोणपुरःसराः ॥
06-096-025a	स एवमुक्तो बलवान्राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
06-096-025c	प्रययौ समरे तूर्णं तव पुत्रस्य शासनात् ॥
06-096-025e	नर्दमानो महानादं प्रावृषीव बलाहकः ॥
06-096-026a	तस्य शब्देन महता पाण्डवानां महद्वलम् ।
06-096-026c	प्राचलत्सर्वतो राजन्पूर्यमाण इवार्णवः ॥
06-096-027a	बहवश्च नरा राजंस्तस्य नादेन भीषिताः ।
06-096-027c	प्रियान्प्राणान्परित्यज्य निपेतुर्धरणीतले ॥
06-096-028a	कार्ष्णिश्चापि मुदा युक्तः प्रगृहीतशरासनः ।
06-096-028c	नृत्यन्निव रथोपस्थे तद्रक्षः समुपाद्रवत् ॥
06-096-029a	ततः स राक्षसः क्रुद्धः संप्राप्यैवार्जुनिं रणे ।
06-096-029c	नातिदूरे स्थितस्तस्य द्रावयामास वै चमूम् ॥
06-096-030a	सा वध्यमाना समरे पाण्डवानां महाचमूः ।
06-096-030c	प्रत्युद्ययौ रणे रक्षो देवसेना यथा बलिम् ॥
06-096-031a	विमर्दः सुमहानासीत्तस्य सैन्यस्य मारिष ।
06-096-031c	रक्षसा घोररूपेण वध्यमानस्य संयुगे ॥
06-096-032a	ततः शरसहस्रैस्तां पाण्डवानां महाचमूम् ।
06-096-032c	व्यद्रावयद्रणे रक्षो दर्शयद्वै पराक्रमम् ॥
06-096-033a	सा वध्यमाना च तथा पाण्डवानामनीकिनी ।
06-096-033c	रक्षसा घोररूपेण प्रदुद्राव रणे भयात् ॥
06-096-034a	तां प्रमृद्य ततः सेनां पद्मिनीं वारणो यथा ।
06-096-034c	ततोऽभिदुद्राव रणे द्रौपदेयान्महाबलान् ॥
06-096-035a	ते तु क्रुद्धा महेष्वासा द्रौपदेयाः प्रहारिणः ।
06-096-035c	राक्षसं दुद्रुवुः सर्वे ग्रहाः पञ्च यथा रविम् ॥
06-096-036a	वीर्यवद्भिस्ततस्तैस्तु पीडितो राक्षसोत्तमः ।
06-096-036c	यथा युगक्षये घोरे चन्द्रमाः पञ्चभिर्ग्रहैः ॥
06-096-037a	प्रतिविन्ध्यस्ततो रक्षो बिभेद निशितैः शरैः ।
06-096-037c	सर्वपारशवैस्तूर्णमकुण्ठाग्रैर्महाबलः ॥

06-096-038a	स तैर्भिन्नतनुत्राणः शुशुभे राक्षसोत्तमः ।
06-096-038c	मरीचिभिरिवार्कस्य संस्यूतो जलदो महान् ॥
06-096-039a	विषक्तैः स शरैश्चापि तपनीयपरिच्छदैः ।
06-096-039c	आश्चर्यशृङ्गिर्बभौ राजन्दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥
06-096-040a	ततस्ते भ्रातरः पञ्च राक्षसेन्द्रं महाहवे ।
06-096-040c	विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः ॥
06-096-041a	स निर्भिन्नः शरैर्घोरैर्भुजगैः कोपितैरिव ।
06-096-041c	अलम्बुसो भृशं राजन्नागेन्द्र इव चुक्रुधे ॥
06-096-042a	सोऽतिविद्धो महाराज मुहूर्तमथ मारिष ।
06-096-042c	प्रविवेश तमो दीर्घं पीडितस्तैर्महारथैः ॥
06-096-043a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां क्रोधेन द्विगुणीकृतः ।
06-096-043c	चिच्छेद सायकैस्तेषां ध्वजांश्चैव धनूंषि च ॥
06-096-044a	एकैकं च त्रिभिर्बाणैराजघान स्मयन्निव ।
06-096-044c	अलम्बुसो रथोपस्थे नृत्यन्निव महारथः ॥
06-096-045a	त्वरमाणश्च संक्रुद्धो हयांस्तेषां महात्मनाम् ।
06-096-045c	जघान राक्षसः क्रुद्धः सारथींश्च महाबलः ॥
06-096-046a	बिभेद च सुसंहृष्टः पुनश्चैनान्सुसंशितैः ।
06-096-046c	शरैर्बहुविधाकारैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-096-047a	विरथांश्च महेष्वासान्कृत्वा तत्र स राक्षसः ।
06-096-047c	अभिदुद्राव वेगेन हन्तुकामो निशाचरः ॥
06-096-048a	तानर्दितात्रणे तेन राक्षसेन दुरात्मना ।
06-096-048c	दृष्ट्वार्जुनसुतः संख्ये राक्षसं समुपाद्रवत् ॥
06-096-049a	तयोः समभवद्युद्धं वृत्रवासवयोरिव ।
06-096-049c	ददृशुस्तावकाः सर्वे पाण्डवाश्च महारथाः ॥
06-096-050a	तौ समेतौ महायुद्धे क्रोधदीप्तौ परस्परम् ।
06-096-050c	महाबलौ महाराज क्रोधसंरक्तलोचनौ ॥
06-096-050e	परस्परमवेक्षेतां कालानलसमौ युधि ॥
06-096-051a	तयोः समागमो घोरो बभूव कटुकोदयः ।
06-096-051c	यथा देवासुरे युद्धे शक्रशम्बरयोरिव ॥

06-097-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-097-001a आर्जुनि समरे शूरं विनिघ्नन्तं महारथम् ।

06-097-001c	अलम्बुसः कथं युद्धे प्रत्ययुध्यत संजय ॥
06-097-002a	आश्चर्यशृङ्गिं कथं चापि सौभद्रः परवीरहा ।
06-097-002c	तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन यथा वृत्तं स्म संयुगे ॥
06-097-003a	धनंजयश्च किं चक्रे मम सैन्येषु संजय ।
06-097-003c	भीमो वा बलिनां श्रेष्ठो राक्षसो वा घटोत्कचः ॥
06-097-004a	नकुलः सहदेवो वा सात्यकिर्वा महारथः ।
06-097-004c	एतदाचक्ष्व मे सर्वं कुशलो ह्यसि संजय ॥
06-097-005	संजय उवाच
06-097-005a	हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि संग्रामं लोमहर्षणम् ।
06-097-005c	यथाभूद्राक्षसेन्द्रस्य सौभद्रस्य च मारिष ॥
06-097-006a	अर्जुनश्च यथा संख्ये भीमसेनश्च पाण्डवः ।
06-097-006c	नकुलः सहदेवश्च रणे चक्रुः पराक्रमम् ॥
06-097-007a	तथैव तावकाः सर्वे भीष्मद्रोणपुरोगमाः ।
06-097-007c	अद्भुतानि विचित्राणि चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥
06-097-008a	अलम्बुसस्तु समरे अभिमन्युं महारथम् ।
06-097-008c	विनद्य सुमहानादं तर्जयित्वा मुहुर्मुहुः ॥
06-097-008e	अभिदुद्राव वेगेन तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-097-009a	सौभद्रोऽपि रणे राजन्सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
06-097-009c	आश्चर्यशृङ्गिं महेष्वासं पितुरत्यन्तवैरिणम् ॥
06-097-010a	ततः समेयतुः संख्ये त्वरितौ नरराक्षसौ ।
06-097-010c	रथाभ्यां रथिनां श्रेष्ठौ यथा वै देवदानवौ ॥
06-097-010e	मायावी राक्षसश्रेष्ठो दिव्यास्त्रज्ञश्च फाल्गुनिः ॥
06-097-011a	ततः कार्ष्णिर्महाराज निशितैः सायकैस्त्रिभिः ।
06-097-011c	आश्चर्यशृङ्गिं रणे विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
06-097-012a	अलम्बुसोऽपि संक्रुद्धः कार्ष्णिं नवभिराशुगैः ।
06-097-012c	हृदि विव्याध वेगेन तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥
06-097-013a	ततः शरसहस्रेण क्षिप्रकारी निशाचरः ।
06-097-013c	अर्जुनस्य सुतं संख्ये पीडयामास भारत ॥
06-097-014a	अभिमन्युस्ततः क्रुद्धो नवतिं नतपर्वणाम् ।
06-097-014c	चिक्षेप निशितान्बाणान्त्राक्षसस्य महोरसि ॥
06-097-015a	ते तस्य विविशुस्तूर्णं कायं निर्भिद्य मर्मणि ।

06-097-015c	स तैर्विभिन्नसर्वाङ्गः शुशुभे राक्षसोत्तमः ॥
06-097-015e	पुष्पितैः किंशुकै राजन्संस्तीर्ण इव पर्वतः ॥
06-097-016a	स धारयज्जरान्हेमपुङ्खानपि महाबलः ।
06-097-016c	विबभौ राक्षसश्रेष्ठः सज्वाल इव पर्वतः ॥
06-097-017a	ततः क्रुद्धो महाराज आश्चर्यशृङ्गिर्महाबलः ।
06-097-017c	महेन्द्रप्रतिमं कार्ष्णिं छादयामास पत्रिभिः ॥
06-097-018a	तेन ते विशिखा मुक्ता यमदण्डोपमाः शिताः ।
06-097-018c	अभिमन्युं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥
06-097-019a	तथैवार्जुनिनिर्मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः ।
06-097-019c	अलम्बुसं विनिर्भिद्य प्राविशन्त धरातलम् ॥
06-097-020a	सौभद्रस्तु रणे रक्षः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-097-020c	चक्रे विमुखमासाद्य मयं शक्र इवाहवे ॥
06-097-021a	विमुखं च ततो रक्षो वध्यमानं रणेऽरिणा ।
06-097-021c	प्रादुश्चक्रे महामायां तामसीं परतापनः ॥
06-097-022a	ततस्ते तमसा सर्वे हता ह्यासन्महीतले ।
06-097-022c	नाभिमन्युमपश्यन्त नैव स्वान्न परात्रणे ॥
06-097-023a	अभिमन्युश्च तदृष्ट्वा घोररूपं महत्तमः ।
06-097-023c	प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमत्युग्रं भास्करं कुरुनन्दनः ॥
06-097-024a	ततः प्रकाशमभवज्जगत्सर्वं महीपते ।
06-097-024c	तां चापि जघ्निवान्मायां राक्षसस्य दुरात्मनः ॥
06-097-025a	संक्रुद्धश्च महावीर्यो राक्षसेन्द्रं नरोत्तमः ।
06-097-025c	छादयामास समरे शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-097-026a	बह्वीस्तथान्या मायाश्च प्रयुक्तास्तेन रक्षसा ।
06-097-026c	सर्वास्त्रविदमेयात्मा वारयामास फाल्गुनिः ॥
06-097-027a	हतमायं ततो रक्षो वध्यमानं च सायकैः ।
06-097-027c	रथं तत्रैव संत्यज्य प्राद्रवन्महतो भयात् ॥
06-097-028a	तस्मिन्विनिर्जिते तूर्णं कूटयोधिनि राक्षसे ।
06-097-028c	आर्जुनिः समरे सैन्यं तावकं संममर्द ह ॥
06-097-028e	मदान्धो वन्यनागेन्द्रः सपद्मां पद्मिनीमिव ॥
06-097-029a	ततः शांतनवो भीष्मः सैन्यं दृष्ट्वाभिविद्रुतम् ।
06-097-029c	महता रथवंशेन सौभद्रं पर्यवारयत् ॥

06-097-030a	कोष्ठकीकृत्य तं वीरं धार्तराष्ट्रा महारथाः ।
06-097-030c	एकं सुबहवो युद्धे ततक्षुः सायकैर्दृढम् ॥
06-097-031a	स तेषां रथिनां वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
06-097-031c	सदृशो वासुदेवस्य विक्रमेण बलेन च ॥
06-097-032a	उभयोः सदृशं कर्म स पितुर्मातुलस्य च ।
06-097-032c	रणे बहुविधं चक्रे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
06-097-033a	ततो धनंजयो राजन्विनिघ्नंस्तव सैनिकान् ।
06-097-033c	आससाद रणे भीष्मं पुत्रप्रेप्सुरमर्षणः ॥
06-097-034a	तथैव समरे राजन्पिता देवव्रतस्तव ।
06-097-034c	आससाद रणे पार्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥
06-097-035a	ततः सरथनागाश्चाः पुत्रास्तव विशां पते ।
06-097-035c	परिव्रू रणे भीष्मं जुगुपुश्च समन्ततः ॥
06-097-036a	तथैव पाण्डवा राजन्परिवार्य धनंजयम् ।
06-097-036c	रणाय महते युक्ता दंशिता भरतर्षभ ॥
06-097-037a	शारद्वतस्ततो राजन्भीष्मस्य प्रमुखे स्थितम् ।
06-097-037c	अर्जुनं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥
06-097-038a	प्रत्युद्गम्याथ विव्याध सात्यकिस्तं शितैः शरैः ।
06-097-038c	पाण्डवप्रियकामार्थं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥
06-097-039a	गौतमोऽपि त्वरायुक्तो माधवं नवभिः शरैः ।
06-097-039c	हृदि विव्याध संक्रुद्धः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ॥
06-097-040a	शैनेयोऽपि ततः क्रुद्धो भृशं विद्धो महारथः ।
06-097-040c	गौतमान्तकरं घोरं समादत्त शिलीमुखम् ॥
06-097-041a	तमापतन्तं वेगेन शक्राशनिसमद्युतिम् ।
06-097-041c	द्विधा चिच्छेद संक्रुद्धो द्रौणिः परमकोपनः ॥
06-097-042a	समुत्सृज्याथ शैनेयो गौतमं रथिनां वरम् ।
06-097-042c	अभ्यद्रवद्रणे द्रौणिं राहुः खे शशिनं यथा ॥
06-097-043a	तस्य द्रोणसुतश्चापं द्विधा चिच्छेद भारत ।
06-097-043c	अथैनं छिन्नधन्वानं ताडयामास सायकैः ॥
06-097-044a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय शत्रुघ्नं भारसाधनम् ।
06-097-044c	द्रौणिं षष्ट्या महाराज बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-097-045a	स विद्धो व्यथितश्चैव मुहूर्तं कश्मलायुतः ।

06-097-045c	निषसाद रथोपस्थे ध्वजयष्टिमुपाश्रितः ॥
06-097-046a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
06-097-046c	वाष्णोयं समरे क्रुद्धो नाराचेन समर्दयत् ॥
06-097-047a	शैनेयं स तु निर्भिद्य प्राविशद्धरणीतलम् ।
06-097-047c	वसन्तकाले बलवान्बिलं सर्पशिशुर्यथा ॥
06-097-048a	ततोऽपरेण भल्लेन माधवस्य ध्वजोत्तमम् ।
06-097-048c	चिच्छेद समरे द्रौणिः सिंहनादं ननाद च ॥
06-097-049a	पुनश्चैनं शरैर्घोरैश्छादयामास भारत ।
06-097-049c	निदाघान्ते महाराज यथा मेघो दिवाकरम् ॥
06-097-050a	सात्यकिश्च महाराज शरजालं निहत्य तत् ।
06-097-050c	द्रौणिमभ्यपतत्तूर्णं शरजालैरनेकधा ॥
06-097-051a	तापयामास च द्रौणिं शैनेयः परवीरहा ।
06-097-051c	विमुक्तो मेघजालेन यथैव तपनस्तथा ॥
06-097-052a	शराणां च सहस्रेण पुनरेनं समुद्यतम् ।
06-097-052c	सात्यकिश्छादयामास ननाद च महाबलः ॥
06-097-053a	दृष्ट्वा पुत्रं तथा ग्रस्तं राहुणेव निशाकरम् ।
06-097-053c	अभ्यद्रवत शैनेयं भारद्वाजः प्रतापवान् ॥
06-097-054a	विव्याध च पृषत्केन सुतीक्ष्णेन महामृधे ।
06-097-054c	परीप्सन्स्वसुतं राजन्वाष्णोयेनाभितापितम् ॥
06-097-055a	सात्यकिस्तु रणे जित्वा गुरुपुत्रं महारथम् ।
06-097-055c	द्रोणं विव्याध विंशत्या सर्वपारशवैः शरैः ॥
06-097-056a	तदन्तरममेयात्मा कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
06-097-056c	अभ्यद्रवद्रणे क्रुद्धो द्रोणं प्रति महारथः ॥
06-097-057a	ततो द्रोणश्च पार्थश्च समेयातां महामृधे ।
06-097-057c	यथा बुधश्च शुक्रश्च महाराज नभस्तले ॥

06-098-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-098-001a	कथं द्रोणो महेष्वासः पाण्डवश्च धनंजयः ।
06-098-001c	समीयतू रणे शूरौ तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
06-098-002a	प्रियो हि पाण्डवो नित्यं भारद्वाजस्य धीमतः ।
06-098-002c	आचार्यश्च रणे नित्यं प्रियः पार्थस्य संजय ॥
06-098-003a	तावुभौ रथिनौ संख्ये दृप्तौ सिंहाविवोत्कटौ ।

06-098-003c	कथं समीयतुर्युद्धे भारद्वाजधनंजयौ ॥
06-098-004	संजय उवाच
06-098-004a	न द्रोणः समरे पार्थं जानीते प्रियमात्मनः ।
06-098-004c	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य पार्थो वा गुरुमाहवे ॥
06-098-005a	न क्षत्रिया रणे राजन्वर्जयन्ति परस्परम् ।
06-098-005c	निर्मर्यादं हि युध्यन्ते पितृभिर्भ्रातृभिः सह ॥
06-098-006a	रणे भारत पार्थेन द्रोणो विद्धस्त्रिभिः शरैः ।
06-098-006c	नाचिन्तयत तान्बाणान्पार्थचापच्युतान्युधि ॥
06-098-007a	शरवृष्ट्या पुनः पार्थश्छादयामास तं रणे ।
06-098-007c	प्रजज्वाल च रोषेण गहनेऽग्निरिवोत्थितः ॥
06-098-008a	ततोऽर्जुनं रणे द्रोणः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-098-008c	वारयामास राजेन्द्र नचिरादिव भारत ॥
06-098-009a	ततो दुर्योधनो राजा सुशर्माणमचोदयत् ।
06-098-009c	द्रोणस्य समरे राजन्पाष्णिग्रहणकारणात् ॥
06-098-010a	त्रिगर्तराडपि क्रुद्धो भृशमायम्य कार्मुकम् ।
06-098-010c	छादयामास समरे पार्थं बाणैरयोमुखैः ॥
06-098-011a	ताभ्यां मुक्ताः शरा राजन्नन्तरिक्षे विरेजिरे ।
06-098-011c	हंसा इव महाराज शरत्काले नभस्तले ॥
06-098-012a	ते शराः प्राप्य कौन्तेयं समस्ता विविशुः प्रभो ।
06-098-012c	फलभारनतं यद्वत्स्वादुवृक्षं विहंगमाः ॥
06-098-013a	अर्जुनस्तु रणे नादं विनद्य रथिनां वरः ।
06-098-013c	त्रिगर्तराजं समरे सपुत्रं विव्यधे शरैः ॥
06-098-014a	ते वध्यमानाः पार्थेन कालेनेव युगक्षये ।
06-098-014c	पार्थमेवाभ्यवर्तन्त मरणे कृतनिश्चयाः ॥
06-098-014e	मुमुचुः शरवृष्टिं च पाण्डवस्य रथं प्रति ॥
06-098-015a	शरवृष्टिं ततस्तां तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
06-098-015c	प्रतिजग्राह राजेन्द्र तोयवृष्टिमिवाचलः ॥
06-098-016a	तत्राद्भुतमपश्याम बीभत्सोर्हस्तलाघवम् ।
06-098-016c	विमुक्तां बहुभिः शूरैः शस्त्रवृष्टिं दुरासदाम् ॥
06-098-017a	यदेको वारयामास मारुतोऽभ्रगणानिव ।
06-098-017c	कर्मणा तेन पार्थस्य तुतुषुर्देवदानवाः ॥

06-098-018a	अथ क्रुद्धो रणे पार्थस्त्रिगर्तान्प्रति भारत ।
06-098-018c	मुमोचास्त्रं महाराज वायव्यं पृतनामुखे ॥
06-098-019a	प्रादुरासीत्ततो वायुः क्षोभयाणो नभस्तलम् ।
06-098-019c	पातयन्वै तरुगणान्विनिघ्नंश्चैव सैनिकान् ॥
06-098-020a	ततो द्रोणोऽभिवीक्ष्यैव वायव्यास्त्रं सुदारुणम् ।
06-098-020c	शैलमन्यन्महाराज घोरमस्त्रं मुमोच ह ॥
06-098-021a	द्रोणेन युधि निर्मुक्ते तस्मिन्नस्त्रे महामृधे ।
06-098-021c	प्रशशाम ततो वायुः प्रसन्नाश्चाभवन्दिशः ॥
06-098-022a	ततः पाण्डुसुतो वीरस्त्रिगर्तस्य रथव्रजान् ।
06-098-022c	निरुत्साहात्रणे चक्रे विमुखान्विपराक्रमान् ॥
06-098-023a	ततो दुर्योधनो राजा कृपश्च रथिनां वरः ।
06-098-023c	अश्वत्थामा ततः शल्यः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ॥
06-098-024a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ बाह्लिकश्च सबाह्लिकः ।
06-098-024c	महता रथवंशेन पार्थस्यावारयन्दिशः ॥
06-098-025a	तथैव भगदत्तश्च श्रुतायुश्च महाबलः ।
06-098-025c	गजानीकेन भीमस्य ताववारयतां दिशः ॥
06-098-026a	भूरिश्रवाः शलश्चैव सौबलश्च विशां पते ।
06-098-026c	शरौघैर्विविधैस्तूर्णं माद्रीपुत्राववारयन् ॥
06-098-027a	भीष्मस्तु सहितः सर्वैर्धार्तराष्ट्रस्य सैनिकैः ।
06-098-027c	युधिष्ठिरं समासाद्य सर्वतः पर्यवारयत् ॥
06-098-028a	आपतन्तं गजानीकं दृष्ट्वा पार्थो वृकोदरः ।
06-098-028c	लेलिहन्सृक्किणी वीरो मृगराडिव कानने ॥
06-098-029a	ततस्तु रथिनां श्रेष्ठो गदां गृह्य महाहवे ।
06-098-029c	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं तव सैन्यमभीषयत् ॥
06-098-030a	तमुद्वीक्ष्य गदाहस्तं ततस्ते गजसादिनः ।
06-098-030c	परिवब्रू रणे यत्ता भीमसेनं समन्ततः ॥
06-098-031a	गजमध्यमनुप्राप्तः पाण्डवश्च व्यराजत ।
06-098-031c	मेघजालस्य महतो यथा मध्यगतो रविः ॥
06-098-032a	व्यधमत्स गजानीकं गदया पाण्डवर्षभः ।
06-098-032c	महाभ्रजालमतुलं मातरिश्वेव संततम् ॥
06-098-033a	ते वध्यमाना बलिना भीमसेनेन दन्तिनः ।

06-098-033c	आर्तनादं रणे चक्रुर्गर्जन्तो जलदा इव ॥
06-098-034a	बहुधा दारितश्चैव विषाणैस्तत्र दन्तिभिः ।
06-098-034c	फुल्लाशोकनिभः पार्थः शुशुभे रणमूर्धनि ॥
06-098-035a	विषाणे दन्तिनं गृह्य निर्विषाणमथाकरोत् ।
06-098-035c	विषाणेन च तेनैव कुम्भेऽभ्याहत्य दन्तिनम् ॥
06-098-035e	पातयामास समरे दण्डहस्त इवान्तकः ॥
06-098-036a	शोणिताक्तां गदां बिभ्रन्मेदोमज्जाकृतच्छविः ।
06-098-036c	कृताङ्गदः शोणितेन रुद्रवत्प्रत्यदृश्यत ॥
06-098-037a	एवं ते वध्यमानास्तु हतशेषा महागजाः ।
06-098-037c	प्राद्रवन्त दिशो राजन्विमृद्रन्तः स्वकं बलम् ॥
06-098-038a	द्रवद्भिस्तैर्महानागैः समन्ताद्भरतर्षभ ।
06-098-038c	दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥

06-099-001 संजय उवाच

06-099-001a	मध्याह्ने तु महाराज संग्रामः समपद्यत ।
06-099-001c	लोकक्षयकरो रौद्रो भीष्मस्य सह सोमकैः ॥
06-099-002a	गाङ्गेयो रथिनां श्रेष्ठः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
06-099-002c	व्यधमन्निशितैर्बाणैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-099-003a	संममर्द च तत्सैन्यं पिता देवव्रतस्तव ।
06-099-003c	धान्यानामिव लूनानां प्रकरं गोगणा इव ॥
06-099-004a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च विराटो द्रुपदस्तथा ।
06-099-004c	भीष्ममासाद्य समरे शरैर्जघ्नुर्महारथम् ॥
06-099-005a	धृष्टद्युम्नं ततो विद्ध्वा विराटं च त्रिभिः शरैः ।
06-099-005c	द्रुपदस्य च नाराचं प्रेषयामास भारत ॥
06-099-006a	तेन विद्ध्वा महेष्वासा भीष्मेणामित्रकर्शिना ।
06-099-006c	चुक्रुधुः समरे राजन्यादस्पृष्टा इवोरगाः ॥
06-099-007a	शिखण्डी तं च विव्याध भरतानां पितामहम् ।
06-099-007c	स्त्रीमयं मनसा ध्यात्वा नास्मै प्राहरदच्युतः ॥
06-099-008a	धृष्टद्युम्नस्तु समरे क्रोधादग्निरिव ज्वलन् ।
06-099-008c	पितामहं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-099-009a	द्रुपदः पञ्चविंशत्या विराटो दशभिः शरैः ।
06-099-009c	शिखण्डी पञ्चविंशत्या भीष्मं विव्याध सायकैः ॥

06-099-010a	सोऽतिविद्धो महाराज भीष्मः संख्ये महात्मभिः ।
06-099-010c	वसन्ते पुष्पशबलो रक्ताशोक इवाबभौ ॥
06-099-011a	तान्प्रत्यविध्यद्गाङ्गेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ।
06-099-011c	द्रुपदस्य च भल्लेन धनुश्चिच्छेद मारिष ॥
06-099-012a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भीष्मं विव्याध पञ्चभिः ।
06-099-012c	सारथिं च त्रिभिर्बाणैः सुशितै रणमूर्धनि ॥
06-099-013a	ततो भीमो महाराज द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ।
06-099-013c	केकया भ्रातरः पञ्च सात्यकिश्चैव सात्वतः ॥
06-099-014a	अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं युधिष्ठिरहितेप्सया ।
06-099-014c	रिरक्षिषन्तः पाञ्चाल्यं धृष्टद्युम्नमुखात्रणे ॥
06-099-015a	तथैव तावकाः सर्वे भीष्मरक्षार्थमुद्यताः ।
06-099-015c	प्रत्युद्ययुः पाण्डुसेनां सहसैन्या नराधिप ॥
06-099-016a	तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तव तेषां च संकुलम् ।
06-099-016c	नराश्वरथनागानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
06-099-017a	रथी रथिनमासाद्य प्राहिणोद्यमसादनम् ।
06-099-017c	तथेतरान्समासाद्य नरनागाश्वसादिनः ॥
06-099-018a	अनयन्परलोकाय शरैः संनतपर्वभिः ।
06-099-018c	अस्त्रैश्च विविधैर्घोरैस्तत्र तत्र विशां पते ॥
06-099-019a	रथाश्च रथिभिर्हीना हतसारथयस्तथा ।
06-099-019c	विप्रद्रुताश्वाः समरे दिशो जग्मुः समन्ततः ॥
06-099-020a	मर्दमाना नरात्राजन्हयांश्च सुबहूत्रणे ।
06-099-020c	वातायमाना दृश्यन्ते गन्धर्वनगरोपमाः ॥
06-099-021a	रथिनश्च रथैर्हीना वर्मिणस्तेजसा युताः ।
06-099-021c	कुण्डलोष्णीषिणः सर्वे निष्काङ्गदविभूषिताः ॥
06-099-022a	देवपुत्रसमा रूपे शौर्ये शक्रसमा युधि ।
06-099-022c	ऋद्ध्या वैश्रवणं चाति नयेन च बृहस्पतिम् ॥
06-099-023a	सर्वलोकेश्वराः शूरास्तत्र तत्र विशां पते ।
06-099-023c	विप्रद्रुता व्यदृश्यन्त प्राकृता इव मानवाः ॥
06-099-024a	दन्तिनश्च नरश्रेष्ठ विहीना वरसादिभिः ।
06-099-024c	मृद्रन्तः स्वान्यनीकानि संपेतुः सर्वशब्दगाः ॥
06-099-025a	वर्मभिश्चामरैश्छत्रैः पताकाभिश्च मारिष ।

06-099-025c	कक्ष्याभिरथ तोत्रैश्च घण्टाभिस्तोमरैस्तथा ॥
06-099-026a	विशीर्णैर्विप्रधावन्तो दृश्यन्ते स्म दिशो दश ।
06-099-026c	नगमेघप्रतीकाशैर्जलदोदयनिस्वनैः ॥
06-099-027a	तथैव दन्तिभिर्हीनान्गजारोहान्विशां पते ।
06-099-027c	प्रधावन्तोऽन्वपश्याम तव तेषां च संकुले ॥
06-099-028a	नानादेशसमुत्थांश्च तुरगान्हेमभूषितान् ।
06-099-028c	वातायमानानद्राक्षं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-099-029a	अश्वारोहान्हतैरश्वैर्गृहीतासीन्समन्ततः ।
06-099-029c	द्रवमाणानपश्याम द्राव्यमाणांश्च संयुगे ॥
06-099-030a	गजो गजं समासाद्य द्रवमाणं महारणे ।
06-099-030c	ययौ विमृद्रंस्तरसा पदातीन्वाजिनस्तथा ॥
06-099-031a	तथैव च रथान्नाजन्संममर्द रणे गजः ।
06-099-031c	रथश्चैव समासाद्य पदातिं तुरगं तथा ॥
06-099-032a	व्यमृद्रात्समरे राजंस्तुरगांश्च नरात्रणे ।
06-099-032c	एवं ते बहुधा राजन्प्रमृद्रन्तः परस्परम् ॥
06-099-033a	तस्मिन्नौद्रे तथा युद्धे वर्तमाने महाभये ।
06-099-033c	प्रावर्तत नदी घोरा शोणितान्त्रतरङ्गिणी ॥
06-099-034a	अस्थिसंचयसंघाटा केशशैवलशाद्वला ।
06-099-034c	रथहृदा शरावर्ता हयमीना दुरासदा ॥
06-099-035a	शीर्षोपलसमाकीर्णा हस्तिग्राहसमाकुला ।
06-099-035c	कवचोष्णीषफेनाद्या धनुर्द्वीपासिकच्छपा ॥
06-099-036a	पताकाध्वजवृक्षाद्या मर्त्यकूलापहारिणी ।
06-099-036c	क्रव्यादसंघसंकीर्णा यमराष्ट्रविवर्धिनी ॥
06-099-037a	तां नदीं क्षत्रियाः शूरा हयनागरथप्लवैः ।
06-099-037c	प्रतेरुर्बहवो राजन्भयं त्यक्त्वा महाहवे ॥
06-099-038a	अपोवाह रणे भीरून्कश्मलेनाभिसंवृतान् ।
06-099-038c	यथा वैतरणी प्रेतान्प्रेतराजपुरं प्रति ॥
06-099-039a	प्राक्रोशन्क्षत्रियास्तत्र दृष्ट्वा तद्वैशसं महत् ।
06-099-039c	दुर्योधनापराधेन क्षयं गच्छन्ति कौरवाः ॥
06-099-040a	गुणवत्सु कथं द्वेषं धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ।
06-099-040c	कृतवान्पाण्डुपुत्रेषु पापात्मा लोभमोहितः ॥

06-099-041a	एवं बहुविधा वाचः श्रूयन्ते स्मात्र भारत ।
06-099-041c	पाण्डवस्तवसंयुक्ताः पुत्राणां ते सुदारुणाः ॥
06-099-042a	ता निशम्य तदा वाचः सर्वयोधैरुदाहृताः ।
06-099-042c	आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
06-099-043a	भीष्मं द्रोणं कृपं चैव शल्यं चोवाच भारत ।
06-099-043c	युध्यध्वमनहंकाराः किं चिरं कुरुथेति च ॥
06-099-044a	ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह ।
06-099-044c	अक्षद्यूतकृतं राजन्सुघोरं वैशसं तदा ॥
06-099-045a	यत्पुरा न निगृह्णीषे वार्यमाणो महात्मभिः ।
06-099-045c	वैचित्रवीर्यं तस्येदं फलं पश्य तथाविधम् ॥
06-099-046a	न हि पाण्डुसुता राजन्ससैन्याः सपदानुगाः ।
06-099-046c	रक्षन्ति समरे प्राणान्कौरवा वा विशां पते ॥
06-099-047a	एतस्मात्कारणाद्द्वोरो वर्तते स्म जनक्षयः ।
06-099-047c	दैवाद्वा पुरुषव्याघ्र तव चापनयान्नुप ॥

06-100-001 संजय उवाच

06-100-001a	अर्जुनस्तु नरव्याघ्र सुशर्मप्रमुखान्नुपान् ।
06-100-001c	अनयत्प्रेतराजस्य भवनं सायकैः शितैः ॥
06-100-002a	सुशर्मापि ततो बाणैः पार्थं विव्याध संयुगे ।
06-100-002c	वासुदेवं च सप्तत्या पार्थं च नवभिः पुनः ॥
06-100-003a	तान्निवार्य शरौघेण शक्रसूनुर्महारथः ।
06-100-003c	सुशर्मणो रणे योधान्प्राहिणोद्यमसादनम् ॥
06-100-004a	ते वध्यमानाः पार्थेन कालेनेव युगक्षये ।
06-100-004c	व्यद्रवन्त रणे राजन्भये जाते महारथाः ॥
06-100-005a	उत्सृज्य तुरगान्केचिद्रथान्केचिच्च मारिष ।
06-100-005c	गजानन्ये समुत्सृज्य प्राद्रवन्त दिशो दश ॥
06-100-006a	अपरे तुद्यमानास्तु वाजिनागरथा रणात् ।
06-100-006c	त्वरया परया युक्ताः प्राद्रवन्त विशां पते ॥
06-100-007a	पादाताश्चापि शस्त्राणि समुत्सृज्य महारणे ।
06-100-007c	निरपेक्षा व्यधावन्त तेन तेन स्म भारत ॥
06-100-008a	वार्यमाणाः स्म बहुशस्त्रैर्गतेन सुशर्मणा ।
06-100-008c	तथान्यैः पार्थिवश्रेष्ठैर्न व्यतिष्ठन्त संयुगे ॥

06-100-009a	तद्वलं प्रद्रुतं दृष्ट्वा पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-100-009c	पुरस्कृत्य रणे भीष्मं सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ॥
06-100-010a	सर्वोद्योगेन महता धनंजयमुपाद्रवत् ।
06-100-010c	त्रिगर्ताधिपतेरर्थे जीवितस्य विशां पते ॥
06-100-011a	स एकः समरे तस्थौ किरन्बहुविधाञ्जरान् ।
06-100-011c	भ्रातृभिः सहितः सर्वैः शेषा विप्रद्रुता नराः ॥
06-100-012a	तथैव पण्डवा राजन्सर्वोद्योगेन दंशिताः ।
06-100-012c	प्रययुः फल्गुनार्थाय यत्र भीष्मो व्यवस्थितः ॥
06-100-013a	जानन्तोऽपि रणे शौर्यं घोरं गाण्डीवधन्वनः ।
06-100-013c	हाहाकारकृतोत्साहा भीष्मं जग्मुः समन्ततः ॥
06-100-014a	ततस्तालध्वजः शूरः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
06-100-014c	छादयामास समरे शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-100-015a	एकीभूतास्ततः सर्वे कुरवः पाण्डवैः सह ।
06-100-015c	अयुध्यन्त महाराज मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥
06-100-016a	सात्यकिः कृतवर्माणं विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।
06-100-016c	अतिष्ठदाहवे शूरः किरन्बाणान्सहस्रशः ॥
06-100-017a	तथैव द्रुपदो राजा द्रोणं विद्ध्वा शितैः शरैः ।
06-100-017c	पुनर्विव्याध सप्तत्या सारथिं चास्य सप्तभिः ॥
06-100-018a	भीमसेनस्तु राजानं बाह्लिकं प्रपितामहम् ।
06-100-018c	विद्ध्वानदन्महानादं शार्दूल इव कानने ॥
06-100-019a	आर्जुनिश्चित्रसेनेन विद्धो बहुभिराशुगैः ।
06-100-019c	चित्रसेनं त्रिभिर्बाणैर्विव्याध हृदये भृशम् ॥
06-100-020a	समागतौ तौ तु रणे महामात्रौ व्यरोचताम् ।
06-100-020c	यथा दिवि महाघोरौ राजन्बुधशनैश्चरौ ॥
06-100-021a	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतं च नवभिः शरैः ।
06-100-021c	ननाद बलवन्नादं सौभद्रः परवीरहा ॥
06-100-022a	हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
06-100-022c	आरुरोह रथं तूर्णं दुर्मुखस्य विशां पते ॥
06-100-023a	द्रोणश्च द्रुपदं विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
06-100-023c	सारथिं चास्य विव्याध त्वरमाणः पराक्रमी ॥
06-100-024a	पीड्यमानस्ततो राजा द्रुपदो वाहिनीमुखे ।

06-100-024c	अपायाज्जवनैरश्वैः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
06-100-025a	भीमसेनस्तु राजानं मुहूर्तादिव बाह्लिकम् ।
06-100-025c	व्यश्वसूतरथं चक्रे सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-100-026a	ससंभ्रमो महाराज संशयं परमं गतः ।
06-100-026c	अवप्लुत्य ततो वाहाद्बाह्लिकः पुरुषोत्तमः ॥
06-100-026e	आरुरोह रथं तूर्णं लक्ष्मणस्य महारथः ॥
06-100-027a	सात्यकिः कृतवर्माणं वारयित्वा महारथः ।
06-100-027c	शरैर्बहुविधै राजन्नाससाद पितामहम् ॥
06-100-028a	स विद्ध्वा भारतं षष्ट्या निशितैर्लोमवाहिभिः ।
06-100-028c	ननर्तेव रथोपस्थे विधुन्वानो महद्भुनुः ॥
06-100-029a	तस्यायसीं महाशक्तिं चिक्षेपाथ पितामहः ।
06-100-029c	हेमचित्रां महावेगां नागकन्योपमां शुभाम् ॥
06-100-030a	तामापतन्तीं सहसा मृत्युकल्पां सुतेजनाम् ।
06-100-030c	ध्वंसयामास वाष्ण्यो लाघवेन महायशाः ॥
06-100-031a	अनासाद्य तु वाष्ण्यं शक्तिः परमदारुणा ।
06-100-031c	न्यपतद्धरणीपृष्ठे महोल्केव गतप्रभा ॥
06-100-032a	वाष्ण्यस्तु ततो राजन्स्वां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
06-100-032c	वेगवद्गृह्य चिक्षेप पितामहरथं प्रति ॥
06-100-033a	वाष्ण्यभुजवेगेन प्रणुन्ना सा महाहवे ।
06-100-033c	अभिदुद्राव वेगेन कालरात्रिर्यथा नरम् ॥
06-100-034a	तामापतन्तीं सहसा द्विधा चिच्छेद भारत ।
06-100-034c	क्षुरप्राभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यां सान्वकीर्यत भूतले ॥
06-100-035a	छित्त्वा तु शक्तिं गाङ्गेयः सात्यकिं नवभिः शरैः ।
06-100-035c	आजघानोरसि क्रुद्धः प्रहसञ्शत्रुकर्शनः ॥
06-100-036a	ततः सरथनागाश्वाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
06-100-036c	परिव्रू रणे भीष्मं माधवत्राणकारणात् ॥
06-100-037a	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-100-037c	पाण्डवानां कुरूणां च समरे विजयैषिणाम् ॥

06-101-001 संजय उवाच

06-101-001a	दृष्ट्वा भीष्मं रणे क्रुद्धं पाण्डवैरभिसंवृतम् ।
06-101-001c	यथा मेघैर्महाराज तपान्ते दिवि भास्करम् ॥

06-101-002a	दुर्योधनो महाराज दुःशासनमभाषत ।
06-101-002c	एष शूरो महेष्वासो भीष्मः शत्रुनिषूदनः ॥
06-101-003a	छादितः पाण्डवैः शूरैः समन्ताद्भरतर्षभ ।
06-101-003c	तस्य कार्यं त्वया वीर रक्षणं सुमहात्मनः ॥
06-101-004a	रक्ष्यमाणो हि समरे भीष्मोऽस्माकं पितामहः ।
06-101-004c	निहन्यात्समरे यत्तान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ॥
06-101-005a	तत्र कार्यमहं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ।
06-101-005c	गोप्ता ह्येष महेष्वासो भीष्मोऽस्माकं पितामहः ॥
06-101-006a	स भवान्सर्वसैन्येन परिवार्य पितामहम् ।
06-101-006c	समरे दुष्करं कर्म कुर्वाणं परिरक्षतु ॥
06-101-007a	एवमुक्तस्तु समरे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
06-101-007c	परिवार्य स्थितो भीष्मं सैन्येन महता वृतः ॥
06-101-008a	ततः शतसहस्रेण हयानां सुबलात्मजः ।
06-101-008c	विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणाम् ॥
06-101-009a	दर्पितानां सुवेगानां बलस्थानां पताकिनाम् ।
06-101-009c	शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानां नरोत्तमैः ॥
06-101-010a	नकुलं सहदेवं च धर्मराजं च पाण्डवम् ।
06-101-010c	न्यवारयन्नरश्रेष्ठं परिवार्य समन्ततः ॥
06-101-011a	ततो दुर्योधनो राजा शूराणां हयसादिनाम् ।
06-101-011c	अयुतं प्रेषयामास पाण्डवानां निवारणे ॥
06-101-012a	तैः प्रविष्टैर्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे ।
06-101-012c	खुराहता धरा राजंश्चकम्पे च ननाद च ॥
06-101-013a	खुरशब्दश्च सुमहान्वाजिनां शुश्रुवे तदा ।
06-101-013c	महावंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते ॥
06-101-014a	उत्पतद्भिश्च तैस्तत्र समुद्धूतं महद्रजः ।
06-101-014c	दिवाकरपथं प्राप्य छादयामास भास्करम् ॥
06-101-015a	वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तु क्षोभितं पाण्डवं बलम् ।
06-101-015c	निपतद्भिर्महावेगैर्हसैरिव महत्सरः ॥
06-101-015e	हेषतां चैव शब्देन न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
06-101-016a	ततो युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
06-101-016c	प्रत्यघ्नंस्तरसा वेगं समरे हयसादिनाम् ॥

06-101-017a	उद्धृतस्य महाराज प्रावृट्कालेन पूर्यतः ।
06-101-017c	पौर्णमास्यामम्बुवेगं यथा वेला महोदधेः ॥
06-101-018a	ततस्ते रथिनो राजञ्शरैः संनतपर्वभिः ।
06-101-018c	न्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि कायेभ्यो हयसादिनाम् ॥
06-101-019a	ते निपेतुर्महाराज निहता दृढधन्विभिः ।
06-101-019c	नागैरिव महानागा यथा स्युर्गिरिगह्वरे ॥
06-101-020a	तेऽपि प्रासैः सुनिशितैः शरैः संनतपर्वभिः ।
06-101-020c	न्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि विचरन्तो दिशो दश ॥
06-101-021a	अत्यासन्ना हयारोहा ऋष्टिभिर्भरतर्षभ ।
06-101-021c	अच्छिनन्नुत्तमाङ्गानि फलानीव महाद्रुमात् ॥
06-101-022a	ससादिनो हया राजंस्तत्र तत्र निषूदिताः ।
06-101-022c	पतिताः पात्यमानाश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-101-023a	वध्यमाना हयास्ते तु प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।
06-101-023c	यथा सिंहान्समासाद्य मृगाः प्राणपरायणाः ॥
06-101-024a	पाण्डवास्तु महाराज जित्वा शत्रून्महाहवे ।
06-101-024c	दध्मुः शङ्खांश्च भेरीश्च ताडयामासुराहवे ॥
06-101-025a	ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा दीनं सैन्यमवस्थितम् ।
06-101-025c	अब्रवीद्धरतश्चेष्ट मद्रराजमिदं वचः ॥
06-101-026a	एष पाण्डुसुतो ज्येष्ठो जित्वा मातुल मामकान् ।
06-101-026c	पश्यतां नो महाबाहो सेनां द्रावयते बली ॥
06-101-027a	तं वारय महाबाहो वेलेव मकरालयम् ।
06-101-027c	त्वं हि संश्रूयसेऽत्यर्थमसह्यबलविक्रमः ॥
06-101-028a	पुत्रस्य तव तद्वाक्यं श्रुत्वा शल्यः प्रतापवान् ।
06-101-028c	प्रययौ रथवंशेन यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
06-101-029a	तदापतद्वै सहसा शल्यस्य सुमहद्वलम् ।
06-101-029c	महौघवेगं समरे वारयामास पाण्डवः ॥
06-101-030a	मद्रराजं च समरे धर्मराजो महारथः ।
06-101-030c	दशभिः सायकैस्तूर्णमाजघान स्तनान्तरे ॥
06-101-030e	नकुलः सहदेवश्च त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ॥
06-101-031a	मद्रराजोऽपि तान्सर्वानाजघान त्रिभिस्त्रिभिः ।
06-101-031c	युधिष्ठिरं पुनः षष्ट्या विव्याध निशितैः शरैः ॥

06-101-031e	माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ द्वाभ्यां द्वाभ्यामताडयत् ॥
06-101-032a	ततो भीमो महाबाहुर्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
06-101-032c	मद्रराजवशं प्राप्तं मृत्योरास्यगतं यथा ॥
06-101-032e	अभ्यद्रवत संग्रामे युधिष्ठिरममित्रजित् ॥
06-101-033a	ततो युद्धं महाघोरं प्रावर्तत सुदारुणम् ।
06-101-033c	अपरां दिशमास्थाय द्योतमाने दिवाकरे ॥
06-102-001	संजय उवाच
06-102-001a	ततः पिता तव क्रुद्धो निशितैः सायकोत्तमैः ।
06-102-001c	आजघान रणे पार्थान्सहसेनान्समन्ततः ॥
06-102-002a	भीमं द्वादशभिर्विद्ध्वा सात्यकिं नवभिः शरैः ।
06-102-002c	नकुलं च त्रिभिर्बाणैः सहदेवं च सप्तभिः ॥
06-102-003a	युधिष्ठिरं द्वादशभिर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
06-102-003c	धृष्टद्युम्नं ततो विद्ध्वा विननाद महाबलः ॥
06-102-004a	तं द्वादशार्धैर्नकुलो माधवश्च त्रिभिः शरैः ।
06-102-004c	धृष्टद्युम्नश्च सप्तत्या भीमसेनश्च पञ्चभिः ॥
06-102-004e	युधिष्ठिरो द्वादशभिः प्रत्यविध्यत्पितामहम् ॥
06-102-005a	द्रोणस्तु सात्यकिं विद्ध्वा भीमसेनमविध्यत ।
06-102-005c	एकैकं पञ्चभिर्बाणैर्यमदण्डोपमैः शितैः ॥
06-102-006a	तौ च तं प्रत्यविध्येतां त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ।
06-102-006c	तोत्त्रैरिव महानागं द्रोणं ब्राह्मणपुंगवम् ॥
06-102-007a	सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ।
06-102-007c	अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
06-102-007e	संग्रामे नाजहुर्भीष्मं वध्यमानाः शितैः शरैः ॥
06-102-008a	तथैवान्ये वध्यमानाः पाण्डवेयैर्महात्मभिः ।
06-102-008c	पाण्डवानभ्यवर्तन्त विविधायुधपाणयः ॥
06-102-008e	तथैव पाण्डवा राजन्परिवव्रुः पितामहम् ॥
06-102-009a	स समन्तात्परिवृतो रथौघैरपराजितः ।
06-102-009c	गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः प्रजज्वाल दहन्परान् ॥
06-102-010a	रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेन्धनः ।
06-102-010c	शरस्फुलिङ्गो भीष्माग्निर्ददाह क्षत्रियर्षभान् ॥
06-102-011a	सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्गार्ध्रपक्षैः सुतेजनैः ।

06-102-011c	कर्णिनालीकनाराचैश्छादयामास तद्वलम् ॥
06-102-012a	अपातयद्ध्वजांश्चैव रथिनश्च शितैः शरैः ।
06-102-012c	मुण्डतालवनानीव चकार स रथव्रजान् ॥
06-102-013a	निर्मनुष्यात्रथान्राजन्गजानश्चांश्च संयुगे ।
06-102-013c	अकरोत्स महाबाहुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
06-102-014a	तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
06-102-014c	निशम्य सर्वभूतानि समकम्पन्त भारत ॥
06-102-015a	अमोघा ह्यपतन्बाणाः पितुस्ते भरतर्षभ ।
06-102-015c	नासज्जन्त तनुत्रेषु भीष्मचापच्युताः शराः ॥
06-102-016a	हतवीरान्राजन्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ।
06-102-016c	अपश्याम महाराज ह्रियमाणान्राणाजिरे ॥
06-102-017a	चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्दश ।
06-102-017c	महारथाः समाख्याताः कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥
06-102-017e	अपरावर्तिनः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥
06-102-018a	संग्रामे भीष्ममासाद्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
06-102-018c	निमग्नाः परलोकाय सवाजिरथकुञ्जराः ॥
06-102-019a	भग्नाक्षोपस्करान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च सर्वशः ।
06-102-019c	अपश्याम रथान्राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-102-020a	सवरूथै रथैर्भग्नै रथिभिश्च निपातितैः ।
06-102-020c	शरैः सुकवचैश्छिन्नैः पट्टिशैश्च विशां पते ॥
06-102-021a	गदाभिर्मुसलैश्चैव निस्त्रिंशैश्च शिलीमुखैः ।
06-102-021c	अनुकर्षैरुपासङ्गैश्चक्रैर्भग्नैश्च मारिष ॥
06-102-022a	बाहुभिः कार्मुकैः खड्गैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
06-102-022c	तलत्रैरङ्गुलित्रैश्च ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥
06-102-022e	चापैश्च बहुधा छिन्नैः समास्तीर्यत मेदिनी ॥
06-102-023a	हतारोहा गजा राजन्हयाश्च हतसादिनः ।
06-102-023c	परिपेतुर्द्रुतं तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-102-024a	यतमानाश्च ते वीरा द्रवमाणान्महारथान् ।
06-102-024c	नाशक्नुवन्वारयितुं भीष्मबाणप्रपीडितान् ॥
06-102-025a	महेन्द्रसमवीर्येण वध्यमाना महाचमूः ।
06-102-025c	अभज्यत महाराज न च द्वौ सह धावतः ॥

06-102-026a	आविद्धरथनागाश्वं पतितध्वजकूबरम् ।
06-102-026c	अनीकं पाण्डुपुत्राणां हाहाभूतमचेतनम् ॥
06-102-027a	जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
06-102-027c	प्रियं सखायं चाक्रन्दे सखा दैवबलात्कृतः ॥
06-102-028a	विमुच्य कवचानन्ये पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
06-102-028c	प्रकीर्य केशान्धावन्तः प्रत्यदृश्यन्त भारत ॥
06-102-029a	तद्गोकुलमिवोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तरथकुञ्जरम् ।
06-102-029c	ददृशे पाण्डुपुत्रस्य सैन्यमार्तस्वरं तदा ॥
06-102-030a	प्रभज्यमानं सैन्यं तु दृष्ट्वा यादवनन्दनः ।
06-102-030c	उवाच पार्थ बीभत्सुं निगृह्य रथमुत्तमम् ॥
06-102-031a	अयं स कालः संप्राप्तः पार्थ यः काङ्क्षितस्तव ।
06-102-031c	प्रहरास्मै नरव्याघ्र न चेन्मोहात्प्रमुह्यसे ॥
06-102-032a	यत्पुरा कथितं वीर त्वया राज्ञां समागमे ।
06-102-032c	विराटनगरे पार्थ संजयस्य समीपतः ॥
06-102-033a	भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धारतराष्ट्रस्य सैनिकान् ।
06-102-033c	सानुबन्धान्हनिष्यामि ये मां योत्स्यन्ति संयुगे ॥
06-102-034a	इति तत्कुरु कौन्तेय सत्यं वाक्यमरिंदम ।
06-102-034c	क्षत्रधर्ममनुस्मृत्य युध्यस्व भरतर्षभ ॥
06-102-035a	इत्युक्तो वासुदेवेन तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ।
06-102-035c	अकाम इव बीभत्सुरिदं वचनमब्रवीत् ॥
06-102-036a	अवध्यानां वधं कृत्वा राज्यं वा नरकोत्तरम् ।
06-102-036c	दुःखानि वनवासे वा किं नु मे सुकृतं भवेत् ॥
06-102-037a	चोदयाश्चान्यतो भीष्मः करिष्ये वचनं तव ।
06-102-037c	पातयिष्यामि दुर्धर्षं वृद्धं कुरुपितामहम् ॥
06-102-038a	ततोऽश्वात्रजतप्रख्यांश्चोदयामास माधवः ।
06-102-038c	यतो भीष्मस्ततो राजन्दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिवानिव ॥
06-102-039a	ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
06-102-039c	दृष्ट्वा पार्थ महाबाहुं भीष्मायोद्यन्तमाहवे ॥
06-102-040a	ततो भीष्मः कुरुश्रेष्ठः सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
06-102-040c	धनंजयरथं शीघ्रं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
06-102-041a	क्षणेन स रथस्तस्य सहयः सहसारथिः ।

06-102-041c	शरवर्षेण महता न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
06-102-042a	वासुदेवस्त्वसंभ्रान्तो धैर्यमास्थाय सात्वतः ।
06-102-042c	चोदयामास तानश्चान्वितुन्नान्भीष्मसायकैः ॥
06-102-043a	ततः पार्थो धनुर्गृह्य दिव्यं जलदनिस्वनम् ।
06-102-043c	पातयामास भीष्मस्य धनुश्छित्त्वा शितैः शरैः ॥
06-102-044a	स छिन्नधन्वा कौरव्यः पुनरन्यन्महद्भुनः ।
06-102-044c	निमेषान्तरमात्रेण सज्यं चक्रे पिता तव ॥
06-102-045a	विचकर्ष ततो दोभ्यां धनुर्जलदनिस्वनम् ।
06-102-045c	अथास्य तदपि क्रुद्धश्चिच्छेद धनुरर्जुनः ॥
06-102-046a	तस्य तत्पूजयामास लाघवं शंतनोः सुतः ।
06-102-046c	साधु पार्थ महाबाहो साधु कुन्तीसुतेति च ॥
06-102-047a	समाभाष्यैनमपरं प्रगृह्य रुचिरं धनुः ।
06-102-047c	मुमोच समरे भीष्मः शरान्पार्थरथं प्रति ॥
06-102-048a	अदर्शयद्वासुदेवो हययाने परं बलम् ।
06-102-048c	मोघान्कुर्वञ्शरांस्तस्य मण्डलानि विदर्शयन् ॥
06-102-049a	शुशुभाते नरव्याघ्रौ भीष्मपार्थौ शरक्षतौ ।
06-102-049c	गोवृषाविव संरब्धौ विषाणोल्लिखिताङ्कितौ ॥
06-102-050a	वासुदेवस्तु संप्रेक्ष्य पार्थस्य मृदुयुद्धताम् ।
06-102-050c	भीष्मं च शरवर्षाणि सृजन्तमनिशं युधि ॥
06-102-051a	प्रतपन्तमिवादित्यं मध्यमासाद्य सेनयोः ।
06-102-051c	वरान्वरान्विनिघ्नन्तं पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् ॥
06-102-052a	युगान्तमिव कुर्वाणं भीष्मं यौधिष्ठिरे बले ।
06-102-052c	नामृष्यत महाबाहुर्माधवः परवीरहा ॥
06-102-053a	उत्सृज्य रजतप्रख्यान्हयान्पार्थस्य मारिष ।
06-102-053c	क्रुद्धो नाम महायोगी प्रचस्कन्द महारथात् ॥
06-102-053e	अभिदुद्राव भीष्मं स भुजप्रहरणो बली ॥
06-102-054a	प्रतोदपाणिस्तेजस्वी सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
06-102-054c	दारयन्निव पद्भ्यां स जगतीं जगतीश्वरः ॥
06-102-055a	क्रोधताम्रेक्षणः कृष्णो जिघांसुरमितद्युतिः ।
06-102-055c	ग्रसन्निव च चेतांसि तावकानां महाहवे ॥
06-102-056a	दृष्ट्वा माधवमाक्रन्दे भीष्मायोद्यन्तमाहवे ।

06-102-056c	हतो भीष्मो हतो भीष्म इति तत्र स्म सैनिकाः ॥
06-102-056e	क्रोशन्तः प्राद्रवन्सर्वे वासुदेवभयान्नराः ॥
06-102-057a	पीतकौशेयसंवीतो मणिश्यामो जनार्दनः ।
06-102-057c	शुशुभे विद्रवन्भीष्मं विद्युन्माली यथाम्बुदः ॥
06-102-058a	स सिंह इव मातङ्गं यूथर्षभ इवर्षभम् ।
06-102-058c	अभिदुद्राव तेजस्वी विनदन्यादवर्षभः ॥
06-102-059a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पुण्डरीकाक्षमाहवे ।
06-102-059c	असंभ्रमं रणे भीष्मो विचकर्ष महद्भुनुः ॥
06-102-059e	उवाच चैनं गोविन्दमसंभ्रान्तेन चेतसा ॥
06-102-060a	एह्येहि पुण्डरीकाक्ष देवदेव नमोऽस्तु ते ।
06-102-060c	मामद्य सात्वतश्रेष्ठ पातयस्व महाहवे ॥
06-102-061a	त्वया हि देव संग्रामे हतस्यापि ममानघ ।
06-102-061c	श्रेय एव परं कृष्ण लोकेऽमुष्मिन्निहैव च ॥
06-102-061e	संभावितोऽस्मि गोविन्द त्रैलोक्येनाद्य संयुगे ॥
06-102-062a	अन्वगेव ततः पार्थस्तमनुद्रुत्य केशवम् ।
06-102-062c	निजग्राह महाबाहुर्बाहुभ्यां परिगृह्य वै ॥
06-102-063a	निगृह्यमाणः पार्थेन कृष्णो राजीवलोचनः ।
06-102-063c	जगाम चैनमादाय वेगेन पुरुषोत्तमः ॥
06-102-064a	पार्थस्तु विष्टभ्य बलाच्चरणौ परवीरहा ।
06-102-064c	निजग्राह हृषीकेशं कथंचिद्दशमे पदे ॥
06-102-065a	तत एनमुवाचार्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणम् ।
06-102-065c	निःश्वसन्तं यथा नागमर्जुनः परवीरहा ॥
06-102-066a	निवर्तस्व महाबाहो नानृतं कर्तुमर्हसि ।
06-102-066c	यत्त्वया कथितं पूर्वं न योत्स्यामीति केशव ॥
06-102-067a	मिथ्यावादीति लोकस्त्वां कथयिष्यति माधव ।
06-102-067c	ममैष भारः सर्वो हि हनिष्यामि यतव्रतम् ॥
06-102-068a	शपे माधव सख्येन सत्येन सुकृतेन च ।
06-102-068c	अन्तं यथा गमिष्यामि शत्रूणां शत्रुकर्शन ॥
06-102-069a	अद्यैव पश्य दुर्धर्षं पात्यमानं महाव्रतम् ।
06-102-069c	तारापतिमिवापूर्णमन्तकाले यदृच्छया ॥
06-102-070a	माधवस्तु वचः श्रुत्वा फल्गुनस्य महात्मनः ।

- 06-102-070c नकिंचिदुक्त्वा सक्रोध आरुरोह रथं पुनः ॥
 06-102-071a तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ भीष्मः शांतनवः पुनः ।
 06-102-071c ववर्ष शरवर्षेण मेघो वृष्ट्या यथाचलौ ॥
 06-102-072a प्राणांश्चादत्त योधानां पिता देवव्रतस्तव ।
 06-102-072c गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसि शिशिरात्यये ॥
 06-102-073a यथा कुरूणां सैन्यानि बभञ्ज युधि पाण्डवः ।
 06-102-073c तथा पाण्डवसैन्यानि बभञ्ज युधि ते पिता ॥
 06-102-074a हतविद्रुतसैन्यास्तु निरुत्साहा विचेतसः ।
 06-102-074c निरीक्षितुं न शेकुस्ते भीष्ममप्रतिमं रणे ॥
 06-102-074e मध्यं गतमिवादित्यं प्रतपन्तं स्वतेजसा ॥
 06-102-075a ते वध्यमाना भीष्मेण कालेनेव युगक्षये ।
 06-102-075c वीक्षां चक्रुर्महाराज पाण्डवा भयपीडिताः ॥
 06-102-076a त्रातारं नाध्यगच्छन्त गावः पङ्कगता इव ।
 06-102-076c पिपीलिका इव क्षुण्णा दुर्बला बलिना रणे ॥
 06-102-077a महारथं भारत दुष्प्रधर्षः शरौघिणं प्रतपन्तं नरेन्द्रान् ।
 06-102-077c भीष्मं न शेकुः प्रतिवीक्षितुं ते; शरार्चिषं सूर्यमिवातपन्तम् ॥
 06-102-078a विमृद्गतस्तस्य तु पाण्डुसेना;मस्तं जगामाथ सहस्ररश्मिः ।
 06-102-078c ततो बलानां श्रमकर्षितानां; मनोऽवहारं प्रति संबभूव ॥

06-103-001 संजय उवाच

- 06-103-001a युध्यतामेव तेषां तु भास्करेऽस्तमुपागते ।
 06-103-001c संध्या समभवद्धोरा नापश्याम ततो रणम् ॥
 06-103-002a ततो युधिष्ठिरो राजा संध्यां संदृश्य भारत ।
 06-103-002c वध्यमानं बलं चापि भीष्मेणामित्रघातिना ॥
 06-103-003a मुक्तशस्त्रं परावृत्तं पलायनपरायणम् ।
 06-103-003c भीष्मं च युधि संरब्धमनुयान्तं महारथान् ॥
 06-103-004a सोमकांश्च जितान्दृष्ट्वा निरुत्साहान्महारथान् ।
 06-103-004c चिन्तयित्वा चिरं ध्यात्वा अवहारमरोचयत् ॥
 06-103-005a ततोऽवहारं सैन्यानां चक्रे राजा युधिष्ठिरः ।
 06-103-005c तथैव तव सैन्यानामवहारो ह्यभूत्तदा ॥
 06-103-006a ततोऽवहारं सैन्यानां कृत्वा तत्र महारथाः ।
 06-103-006c न्यविशन्त कुरुश्रेष्ठ संग्रामे क्षतविक्षताः ॥

06-103-007a	भीष्मस्य समरे कर्म चिन्तयानास्तु पाण्डवाः ।
06-103-007c	नालभन्त तदा शान्तिं भृशं भीष्मेण पीडिताः ॥
06-103-008a	भीष्मोऽपि समरे जित्वा पाण्डवान्सह सृञ्जयैः ।
06-103-008c	पूज्यमानस्तव सुतैर्वन्द्यमानश्च भारत ॥
06-103-009a	न्यविशत्कुरुभिः सार्धं हृष्टरूपैः समन्ततः ।
06-103-009c	ततो रात्रिः समभवत्सर्वभूतप्रमोहिनी ॥
06-103-010a	तस्मिन्नात्रिमुखे घोरे पाण्डवा वृष्णिभिः सह ।
06-103-010c	सृञ्जयाश्च दुराधर्षा मन्त्राय समुपाविशन् ॥
06-103-011a	आत्मनिःश्रेयसं सर्वे प्राप्तकालं महाबलाः ।
06-103-011c	मन्त्रयामासुरव्यग्रा मन्त्रनिश्चयकोविदाः ॥
06-103-012a	ततो युधिष्ठिरो राजा मन्त्रयित्वा चिरं नृप ।
06-103-012c	वासुदेवं समुद्रीक्ष्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥
06-103-013a	पश्य कृष्ण महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
06-103-013c	गजं नलवनानीव विमृद्रन्तं बलं मम ॥
06-103-014a	न चैवैनं महात्मानमुत्सहामो निरीक्षितुम् ।
06-103-014c	लेलिह्यमानं सैन्येषु प्रवृद्धमिव पावकम् ॥
06-103-015a	यथा घोरो महानागस्तक्षको वै विषोल्बणः ।
06-103-015c	तथा भीष्मो रणे कृष्ण तीक्ष्णशस्त्रः प्रतापवान् ॥
06-103-016a	गृहीतचापः समरे विमुञ्चंश्च शिताञ्जरान् ।
06-103-016c	शक्यो जेतुं यमः क्रुद्धो वज्रपाणिश्च देवराट् ॥
06-103-017a	वरुणः पाशभृद्वापि सगदो वा धनेश्वरः ।
06-103-017c	न तु भीष्मः सुसंक्रुद्धः शक्यो जेतुं महाहवे ॥
06-103-018a	सोऽहमेवं गते कृष्ण निमग्नः शोकसागरे ।
06-103-018c	आत्मनो बुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्य संयुगे ॥
06-103-019a	वनं यास्यामि दुर्धर्ष श्रेयो मे तत्र वै गतम् ।
06-103-019c	न युद्धं रोचये कृष्ण हन्ति भीष्मो हि नः सदा ॥
06-103-020a	यथा प्रज्वलितं वह्निं पतंगः समभिद्रवन् ।
06-103-020c	एकतो मृत्युमभ्येति तथाहं भीष्ममीयिवान् ॥
06-103-021a	क्षयं नीतोऽस्मि वाष्ण्येय राज्यहेतोः पराक्रमी ।
06-103-021c	भ्रातरश्चैव मे शूराः सायकैर्भृशपीडिताः ॥
06-103-022a	मत्कृते भ्रातृसौहार्दाद्राज्यात्प्रभ्रंशनं गताः ।

06-103-022c	परिक्लिष्टा तथा कृष्णा मत्कृते मधुसूदन ॥
06-103-023a	जीवितं बहु मन्येऽहं जीवितं ह्यद्य दुर्लभम् ।
06-103-023c	जीवितस्याद्य शेषेण चरिष्ये धर्ममुत्तमम् ॥
06-103-024a	यदि तेऽहमनुग्राह्यो भ्रातृभिः सह केशव ।
06-103-024c	स्वधर्मस्याविरोधेन तदुदाहर केशव ॥
06-103-025a	एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कारुण्याद्बहुविस्तरम् ।
06-103-025c	प्रत्युवाच ततः कृष्णः सान्त्वयानो युधिष्ठिरम् ॥
06-103-026a	धर्मपुत्र विषादं त्वं मा कृथाः सत्यसंगर ।
06-103-026c	यस्य ते भ्रातरः शूरा दुर्जयाः शत्रुसूदनाः ॥
06-103-027a	अर्जुनो भीमसेनश्च वाय्वग्निसमतेजसौ ।
06-103-027c	माद्रीपुत्रौ च विक्रान्तौ त्रिदशानामिवेश्वरौ ॥
06-103-028a	मां वा नियुङ्क्ष्व सौहार्दाद्योत्स्ये भीष्मेण पाण्डव ।
06-103-028c	त्वत्प्रयुक्तो ह्यहं राजन्किं न कुर्यां महाहवे ॥
06-103-029a	हनिष्यामि रणे भीष्ममाहूय पुरुषर्षभम् ।
06-103-029c	पश्यतां धार्तराष्ट्राणां यदि नेच्छति फल्गुनः ॥
06-103-030a	यदि भीष्मे हते राजञ्जयं पश्यसि पाण्डव ।
06-103-030c	हन्तास्म्येकरथेनाद्य कुरुवृद्धं पितामहम् ॥
06-103-031a	पश्य मे विक्रमं राजन्महेन्द्रस्येव संयुगे ।
06-103-031c	विमुञ्चन्तं महास्त्राणि पातयिष्यामि तं रथात् ॥
06-103-032a	यः शत्रुः पाण्डुपुत्राणां मच्छत्रुः स न संशयः ।
06-103-032c	मदर्थं भवदर्थं ये ये मदीयास्तवैव ते ॥
06-103-033a	तव भ्राता मम सखा संबन्धी शिष्य एव च ।
06-103-033c	मांसान्युत्कृत्य वै दद्यामर्जुनार्थं महीपते ॥
06-103-034a	एष चापि नरव्याघ्रो मत्कृते जीवितं त्यजेत् ।
06-103-034c	एष नः समयस्तात तारयेम परस्परम् ॥
06-103-034e	स मां नियुङ्क्ष्व राजेन्द्र यावद्द्वीपो भवाम्यहम् ॥
06-103-035a	प्रतिज्ञातमुपप्लव्ये यत्तत्पार्थेन पूर्वतः ।
06-103-035c	घातयिष्यामि गाङ्गेयमित्युलूकस्य संनिधौ ॥
06-103-036a	परिरक्ष्यं च मम तद्वचः पार्थस्य धीमतः ।
06-103-036c	अनुज्ञातं तु पार्थेन मया कार्यं न संशयः ॥
06-103-037a	अथ वा फल्गुनस्यैष भारः परिमितो रणे ।

- 06-103-037c निहनिष्यति संग्रामे भीष्मं परपुरंजयम् ॥
- 06-103-038a अशक्यमपि कुर्याद्धि रणे पार्थः समुद्यतः ।
- 06-103-038c त्रिदशान्वा समुद्युक्तान्सहितान्दैत्यदानवैः ॥
- 06-103-038e निहन्यादर्जुनः संख्ये किमु भीष्मं नराधिप ॥
- 06-103-039a विपरीतो महावीर्यो गतसत्त्वोऽल्पजीवितः ।
- 06-103-039c भीष्मः शांतनवो नूनं कर्तव्यं नावबुध्यते ॥
- 06-103-040 युधिष्ठिर उवाच
- 06-103-040a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
- 06-103-040c सर्वे ह्येते न पर्याप्तास्तव वेगनिवारणे ॥
- 06-103-041a नियतं समवाप्स्यामि सर्वमेव यथेप्सितम् ।
- 06-103-041c यस्य मे पुरुषव्याघ्र भवान्नाथो महाबलः ॥
- 06-103-042a सेन्द्रानपि रणे देवाञ्जयेयं जयतां वर ।
- 06-103-042c त्वया नाथेन गोविन्द किमु भीष्मं महाहवे ॥
- 06-103-043a न तु त्वामनृतं कर्तुमुत्सहे स्वार्थगौरवात् ।
- 06-103-043c अयुध्यमानः साहाय्यं यथोक्तं कुरु माधव ॥
- 06-103-044a समयस्तु कृतः कश्चिद्भीष्मेण मम माधव ।
- 06-103-044c मन्त्रयिष्ये तवार्थाय न तु योत्स्ये कथंचन ॥
- 06-103-044e दुर्योधनार्थे योत्स्यामि सत्यमेतदिति प्रभो ॥
- 06-103-045a स हि राज्यस्य मे दाता मन्त्रस्यैव च माधव ।
- 06-103-045c तस्माद्देवव्रतं भूयो वधोपायार्थमात्मनः ॥
- 06-103-045e भवता सहिताः सर्वे पृच्छामो मधुसूदन ॥
- 06-103-046a तद्वयं सहिता गत्वा भीष्ममाशु नरोत्तमम् ।
- 06-103-046c रुचिते तव वाष्ण्येय मन्त्रं पृच्छाम कौरवम् ॥
- 06-103-047a स वक्ष्यति हितं वाक्यं तथ्यं चैव जनार्दन ।
- 06-103-047c यथा स वक्ष्यते कृष्ण तथा कर्तास्मि संयुगे ॥
- 06-103-048a स नो जयस्य दाता च मन्त्रस्य च धृतव्रतः ।
- 06-103-048c बालाः पित्रा विहीनाश्च तेन संवर्धिता वयम् ॥
- 06-103-049a तं चेत्पितामहं वृद्धं हन्तुमिच्छामि माधव ।
- 06-103-049c पितुः पितरमिष्टं वै धिगस्तु क्षत्रजीविकाम् ॥

06-103-050 संजय उवाच

06-103-050a	ततोऽब्रवीन्महाराज वाष्णेयः कुरुनन्दनम् ।
06-103-050c	रोचते मे महाबाहो सततं तव भाषितम् ॥
06-103-051a	देवव्रतः कृती भीष्मः प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ।
06-103-051c	गम्यतां स वधोपायं प्रष्टुं सागरगासुतः ॥
06-103-051e	वक्तुमर्हति सत्यं स त्वया पृष्टो विशेषतः ॥
06-103-052a	ते वयं तत्र गच्छामः प्रष्टुं कुरुपितामहम् ।
06-103-052c	प्रणम्य शिरसा चैनं मन्त्रं पृच्छाम माधव ॥
06-103-052e	स नो दास्यति यं मन्त्रं तेन योत्स्यामहे परान् ॥
06-103-053a	एवं संमन्य वै वीराः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
06-103-053c	जग्मुस्ते सहिताः सर्वे वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥
06-103-053e	विमुक्तशस्त्रकवचा भीष्मस्य सदनं प्रति ॥
06-103-054a	प्रविश्य च तदा भीष्मं शिरोभिः प्रतिपेदिरे ।
06-103-054c	पूजयन्तो महाराज पाण्डवा भरतर्षभ ॥
06-103-054e	प्रणम्य शिरसा चैनं भीष्मं शरणमन्वयुः ॥
06-103-055a	तानुवाच महाबाहुर्भीष्मः कुरुपितामहः ।
06-103-055c	स्वागतं तव वाष्णेय स्वागतं ते धनंजय ॥
06-103-055e	स्वागतं धर्मपुत्राय भीमाय यमयोस्तथा ॥
06-103-056a	किं कार्यं वः करोम्यद्य युष्मत्प्रीतिविवर्धनम् ।
06-103-056c	सर्वात्मना च कर्तास्मि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥
06-103-057a	तथा ब्रुवाणं गाङ्गेयं प्रीतियुक्तं पुनः पुनः ।
06-103-057c	उवाच वाक्यं दीनात्मा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
06-103-058a	कथं जयेम धर्मज्ञ कथं राज्यं लभेमहि ।
06-103-058c	प्रजानां संक्षयो न स्यात्कथं तन्मे वदाभिभो ॥
06-103-059a	भवान्हि नो वधोपायं ब्रवीतु स्वयमात्मनः ।
06-103-059c	भवन्तं समरे राजन्विषहेम कथं वयम् ॥
06-103-060a	न हि ते सूक्ष्ममप्यस्ति रन्ध्रं कुरुपितामह ।
06-103-060c	मण्डलेनैव धनुषा सदा दृश्योऽसि संयुगे ॥
06-103-061a	नाददानं संदधानं विकर्षन्तं धनुर्न च ।
06-103-061c	पश्यामस्त्वा महाबाहो रथे सूर्यमिव स्थितम् ॥
06-103-062a	नराश्वरथनागानां हन्तारं परवीरहन् ।
06-103-062c	क इवोत्सहते हन्तुं त्वां पुमान्भरतर्षभ ॥

- 06-103-063a वर्षता शरवर्षाणि महान्ति पुरुषोत्तम ।
 06-103-063c क्षयं नीता हि पृतना भवता महती मम ॥
 06-103-064a यथा युधि जयेयं त्वां यथा राज्यं भवेन्मम ।
 06-103-064c भवेत्सैन्यस्य वा शान्तिस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 06-103-065a ततोऽब्रवीच्छांतनवः पाण्डवान्पाण्डुपूर्वज ।
 06-103-065c न कथंचन कौन्तेय मयि जीवति संयुगे ॥
 06-103-065e युष्मासु दृश्यते वृद्धिः सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥
 06-103-066a निर्जिते मयि युद्धे तु ध्रुवं जेष्यथ कौरवान् ।
 06-103-066c क्षिप्रं मयि प्रहरत यदीच्छथ रणे जयम् ॥
 06-103-066e अनुजानामि वः पार्थाः प्रहरध्वं यथासुखम् ॥
 06-103-067a एवं हि सुकृतं मन्ये भवतां विदितो ह्यहम् ।
 06-103-067c हते मयि हतं सर्वं तस्मादेवं विधीयताम् ॥

06-103-068 युधिष्ठिर उवाच

- 06-103-068a ब्रूहि तस्मादुपायं नो यथा युद्धे जयेमहि ।
 06-103-068c भवन्तं समरे क्रुद्धं दण्डपाणिमिवान्तकम् ॥
 06-103-069a शक्यो वज्रधरो जेतुं वरुणोऽथ यमस्तथा ।
 06-103-069c न भवान्समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥

06-103-070 भीष्म उवाच

- 06-103-070a सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव ।
 06-103-070c नाहं शक्यो रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥
 06-103-071a आत्तशस्त्रो रणे यत्तो गृहीतवरकार्मुकः ।
 06-103-071c न्यस्तशस्त्रं तु मां राजन्हन्युर्युधि महारथाः ॥
 06-103-072a निक्षिप्तशस्त्रे पतिते विमुक्तकवचध्वजे ।
 06-103-072c द्रवमाणे च भीते च तवास्मीति च वादिनि ॥
 06-103-073a स्त्रियां स्त्रीनामधेये च विकले चैकपुत्रके ।
 06-103-073c अप्रसूते च दुष्प्रेक्ष्ये न युद्धं रोचते मम ॥
 06-103-074a इमं च शृणु मे पार्थ संकल्पं पूर्वचिन्तितम् ।
 06-103-074c अमङ्गल्यध्वजं दृष्ट्वा न युध्येयं कथंचन ॥
 06-103-075a य एष द्रौपदो राजंस्तव सैन्ये महारथः ।
 06-103-075c शिखण्डी समराकाङ्क्षी शूरश्च समितिंजयः ॥

06-103-076a	यथाभवच्च स्त्री पूर्वं पश्चात्पुंस्त्वमुपागतः ।
06-103-076c	जानन्ति च भवन्तोऽपि सर्वमेतद्यथातथम् ॥
06-103-077a	अर्जुनः समरे शूरः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
06-103-077c	मामेव विशिखैस्तूर्णमभिद्रवतु दंशितः ॥
06-103-078a	अमङ्गल्यध्वजे तस्मिन्स्त्रीपूर्वे च विशेषतः ।
06-103-078c	न प्रहर्तुमभीप्सामि गृहीतेषु कथंचन ॥
06-103-079a	तदन्तरं समासाद्य पाण्डवो मां धनंजयः ।
06-103-079c	शरैर्घातयतु क्षिप्रं समन्ताद्भरतर्षभ ॥
06-103-080a	न तं पश्यामि लोकेषु यो मां हन्यात्समुद्यतम् ।
06-103-080c	ऋते कृष्णान्महाभागात्पाण्डवाद्वा धनंजयात् ॥
06-103-081a	एष तस्मात्पुरोधाय कंचिदन्यं ममाग्रतः ।
06-103-081c	मां पातयतु बीभत्सुरेवं ते विजयो भवेत् ॥
06-103-082a	एतत्कुरुष्व कौन्तेय यथोक्तं वचनं मम ।
06-103-082c	ततो जेष्यसि संग्रामे धार्तराष्ट्रान्समागतान् ॥

06-103-083 संजय उवाच

06-103-083a	तेऽनुज्ञातास्ततः पार्था जग्मुः स्वशिविरं प्रति ।
06-103-083c	अभिवाद्य महात्मानं भीष्मं कुरुपितामहम् ॥
06-103-084a	तथोक्तवति गाङ्गेये परलोकाय दीक्षिते ।
06-103-084c	अर्जुनो दुःखसंतप्तः सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥
06-103-085a	गुरुणा कुलवृद्धेन कृतप्रज्ञेन धीमता ।
06-103-085c	पितामहेन संग्रामे कथं योत्स्यामि माधव ॥
06-103-086a	क्रीडता हि मया बाल्ये वासुदेव महामनाः ।
06-103-086c	पांसुरूषितगात्रेण महात्मा परुषीकृतः ॥
06-103-087a	यस्याहमधिरुह्याङ्कं बालः किल गदाग्रज ।
06-103-087c	तातेत्यवोचं पितरं पितुः पाण्डोर्महात्मनः ॥
06-103-088a	नाहं तातस्तव पितुस्तातोऽस्मि तव भारत ।
06-103-088c	इति मामब्रवीद्बाल्ये यः स वध्यः कथं मया ॥
06-103-089a	कामं वध्यतु मे सैन्यं नाहं योत्स्ये महात्मना ।
06-103-089c	जयो वास्तु वधो वा मे कथं वा कृष्ण मन्यसे ॥

06-103-090 श्रीकृष्ण उवाच

- 06-103-090a प्रतिज्ञाय वधं जिष्णो पुरा भीष्मस्य संयुगे ।
 06-103-090c क्षत्रधर्मे स्थितः पार्थ कथं नैनं हनिष्यसि ॥
 06-103-091a पातयैनं रथात्पार्थ वज्राहतमिव द्रुमम् ।
 06-103-091c नाहत्वा युधि गाङ्गेयं विजयस्ते भविष्यति ॥
 06-103-092a दिष्टमेतत्पुरा देवैर्भविष्यत्यवशस्य ते ।
 06-103-092c हन्ता भीष्मस्य पूर्वोन्द्र इति तन्न तदन्यथा ॥
 06-103-093a न हि भीष्मं दुराधर्षं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
 06-103-093c त्वदन्यः शक्नुयाद्धन्तुमपि वज्रधरः स्वयम् ॥
 06-103-094a जहि भीष्मं महाबाहो शृणु चेदं वचो मम ।
 06-103-094c यथोवाच पुरा शक्रं महाबुद्धिर्बृहस्पतिः ॥
 06-103-095a ज्यायांसमपि चेच्छक्र गुणैरपि समन्वितम् ।
 06-103-095c आततायिनमामन्त्र्य हन्याद्वातकमागतम् ॥
 06-103-096a शाश्वतोऽयं स्थितो धर्मः क्षत्रियाणां धनंजय ।
 06-103-096c योद्धव्यं रक्षितव्यं च यष्टव्यं चानसूयुभिः ॥

06-103-097 अर्जुन उवाच

- 06-103-097a शिखण्डी निधनं कृष्ण भीष्मस्य भविता ध्रुवम् ।
 06-103-097c दृष्ट्वैव हि सदा भीष्मः पाञ्चाल्यं विनिवर्तते ॥
 06-103-098a ते वयं प्रमुखे तस्य स्थापयित्वा शिखण्डिनम् ।
 06-103-098c गाङ्गेयं पातयिष्याम उपायेनेति मे मतिः ॥
 06-103-099a अहमन्यान्महेष्वासान्वारयिष्यामि सायकैः ।
 06-103-099c शिखण्ड्यपि युधां श्रेष्ठो भीष्ममेवाभियास्यतु ॥
 06-103-100a श्रुतं ते कुरुमुख्यस्य नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
 06-103-100c कन्या ह्येषा पुरा जाता पुरुषः समपद्यत ॥

06-103-101 संजय उवाच

- 06-103-101a इत्येवं निश्चयं कृत्वा पाण्डवाः सहमाधवाः ।
 06-103-101c शयनानि यथास्वानि भेजिरे पुरुषर्षभाः ॥

06-104-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-104-001a कथं शिखण्डी गाङ्गेयमभ्यवर्तत संयुगे ।
 06-104-001c पाण्डवाश्च तथा भीष्मं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

06-104-002 संजय उवाच

06-104-002a	ततः प्रभाते विमले सूर्यस्योदयनं प्रति ।
06-104-002c	वाद्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेष्वानकेषु च ॥
06-104-003a	ध्मायत्सु दधिवर्णेषु जलजेषु समन्ततः ।
06-104-003c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य निर्याताः पाण्डवा युधि ॥
06-104-004a	कृत्वा व्यूहं महाराज सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
06-104-004c	शिखण्डी सर्वसैन्यानामग्र आसीद्विशां पते ॥
06-104-005a	चक्ररक्षौ ततस्तस्य भीमसेनधनंजयौ ।
06-104-005c	पृष्ठतो द्रौपदेयाश्च सौभद्रश्चैव वीर्यवान् ॥
06-104-006a	सात्यकिश्चेकितानश्च तेषां गोप्ता महारथः ।
06-104-006c	धृष्टद्युम्नस्ततः पश्चात्पाञ्चालैरभिरक्षितः ॥
06-104-007a	ततो युधिष्ठिरो राजा यमाभ्यां सहितः प्रभुः ।
06-104-007c	प्रययौ सिंहनादेन नादयन्भरतर्षभ ॥
06-104-008a	विराटस्तु ततः पश्चात्स्वेन सैन्येन संवृतः ।
06-104-008c	द्रुपदश्च महाराज ततः पश्चादुपाद्रवत् ॥
06-104-009a	केकया भ्रातरः पञ्च धृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ।
06-104-009c	जघनं पालयामास पाण्डुसैन्यस्य भारत ॥
06-104-010a	एवं व्यूह्य महत्सैन्यं पाण्डवास्तव वाहिनीम् ।
06-104-010c	अभ्यद्रवन्त संग्रामे त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥
06-104-011a	तथैव कुरवो राजन्भीष्मं कृत्वा महाबलम् ।
06-104-011c	अग्रतः सर्वसैन्यानां प्रययुः पाण्डवान्प्रति ॥
06-104-012a	पुत्रैस्तव दुराधर्षे रक्षितः सुमहाबलैः ।
06-104-012c	ततो द्रोणो महेष्वासः पुत्रश्चास्य महारथः ॥
06-104-013a	भगदत्तस्ततः पश्चाद्गजानीकेन संवृतः ।
06-104-013c	कृपश्च कृतवर्मा च भगदत्तमनुव्रतौ ॥
06-104-014a	काम्बोजराजो बलवांस्ततः पश्चात्सुदक्षिणः ।
06-104-014c	मागधश्च जयत्सेनः सौबलश्च बृहद्वलः ॥
06-104-015a	तथेतरे महेष्वासाः सुशर्मप्रमुखा नृपाः ।
06-104-015c	जघनं पालयामासुस्तव सैन्यस्य भारत ॥
06-104-016a	दिवसे दिवसे प्राप्ते भीष्मः शांतनवो युधि ।
06-104-016c	आसुरानकरोद्व्यूहान्पैशाचानथ राक्षसान् ॥
06-104-017a	ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ।

06-104-017c	अन्योन्यं निघ्नतां राजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
06-104-018a	अर्जुनप्रमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
06-104-018c	भीष्मं युद्धेऽभ्यवर्तन्त किरन्तो विविधाञ्जरान् ॥
06-104-019a	तत्र भारत भीमेन पीडितास्तावकाः शरैः ।
06-104-019c	रुधिरौघपरिक्लिन्नाः परलोकं ययुस्तदा ॥
06-104-020a	नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
06-104-020c	तव सैन्यं समासाद्य पीडयामासुरोजसा ॥
06-104-021a	ते वध्यमानाः समरे तावका भरतर्षभ ।
06-104-021c	नाशक्नुवन्वारयितुं पाण्डवानां महद्वलम् ॥
06-104-022a	ततस्तु तावकं सैन्यं वध्यमानं समन्ततः ।
06-104-022c	संप्राद्रवद्दिशो राजन्काल्यमानं महारथैः ॥
06-104-023a	त्रातारं नाध्यगच्छन्त तावका भरतर्षभ ।
06-104-023c	वध्यमानाः शितैर्बाणैः पाण्डवैः सहसृञ्जयैः ॥

06-104-024 धृतराष्ट्र उवाच

06-104-024a	पीड्यमानं बलं पार्थैर्दृष्ट्वा भीष्मः पराक्रमी ।
06-104-024c	यदकार्षीद्रणे क्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
06-104-025a	कथं वा पाण्डवान्युद्धे प्रत्युद्यातः परंतपः ।
06-104-025c	विनिघ्नन्सोमकान्वीरांस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

06-104-026 संजय उवाच

06-104-026a	आचक्षे ते महाराज यदकार्षीत्पितामहः ।
06-104-026c	पीडिते तव पुत्रस्य सैन्ये पाण्डवसृञ्जयैः ॥
06-104-027a	प्रहृष्टमनसः शूराः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
06-104-027c	अभ्यवर्तन्त निघ्नन्तस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥
06-104-028a	तं विनाशं मनुष्येन्द्र नरवारणवाजिनाम् ।
06-104-028c	नामृष्यत तदा भीष्मः सैन्यघातं रणे परैः ॥
06-104-029a	स पाण्डवान्महेष्वासः पाञ्चालांश्च ससृञ्जयान् ।
06-104-029c	अभ्यद्रवत दुर्धर्षस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥
06-104-030a	स पाण्डवानां प्रवरान्पञ्च राजन्महारथान् ।
06-104-030c	आत्तशस्त्रात्रणे यत्तान्वारयामास सायकैः ॥
06-104-030e	नाराचैर्वत्सदन्तैश्च शितैरञ्जलिकैस्तथा ॥

06-104-031a	निजघ्ने समरे क्रुद्धो हस्त्यश्चममितं बहु ।
06-104-031c	रथिनोऽपातयद्राजत्रथेभ्यः पुरुषर्षभः ॥
06-104-032a	सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यः पदार्तींश्च समागतान् ।
06-104-032c	गजारोहानाजेभ्यश्च परेषां विदधद्भयम् ॥
06-104-033a	तमेकं समरे भीष्मं त्वरमाणं महारथम् ।
06-104-033c	पाण्डवाः समवर्तन्त वज्रपाणिमिवासुराः ॥
06-104-034a	शक्राशनिसमस्पर्शान्विमुञ्चन्निशिताञ्शरान् ।
06-104-034c	दिक्ष्वदृश्यत सर्वासु घोरं संधारयन्वपुः ॥
06-104-035a	मण्डलीकृतमेवास्य नित्यं धनुरदृश्यत ।
06-104-035c	संग्रामे युध्यमानस्य शक्रचापनिभं महत् ॥
06-104-036a	तदृष्ट्वा समरे कर्म तव पुत्रा विशां पते ।
06-104-036c	विस्मयं परमं प्राप्ताः पितामहमपूजयन् ॥
06-104-037a	पार्था विमनसो भूत्वा प्रैक्षन्त पितरं तव ।
06-104-037c	युध्यमानं रणे शूरं विप्रचित्तिमिवामराः ॥
06-104-037e	न चैनं वारयामासुर्व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥
06-104-038a	दशमेऽहनि संप्राप्ते रथानीकं शिखण्डिनः ।
06-104-038c	अदहन्निशितैर्बाणैः कृष्णवर्त्मैव काननम् ॥
06-104-039a	तं शिखण्डी त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
06-104-039c	आशीविषमिव क्रुद्धं कालसृष्टमिवान्तकम् ॥
06-104-040a	स तेनातिभृशं विद्धः प्रेक्ष्य भीष्मः शिखण्डिनम् ।
06-104-040c	अनिच्छन्नपि संक्रुद्धः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥
06-104-041a	काममभ्यस वा मा वा न त्वां योत्स्ये कथंचन ।
06-104-041c	यैव हि त्वं कृता धात्रा सैव हि त्वं शिखण्डिनी ॥
06-104-042a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिखण्डी क्रोधमूर्छितः ।
06-104-042c	उवाच भीष्मं समरे सृक्किणी परिलेलिहन् ॥
06-104-043a	जानामि त्वां महाबाहो क्षत्रियाणां क्षयंकरम् ।
06-104-043c	मया श्रुतं च ते युद्धं जामदग्न्येन वै सह ॥
06-104-044a	दिव्यश्च ते प्रभावोऽयं स मया बहुशः श्रुतः ।
06-104-044c	जानन्नपि प्रभावं ते योत्स्येऽद्याहं त्वया सह ॥
06-104-045a	पाण्डवानां प्रियं कुर्वन्नात्मनश्च नरोत्तम ।
06-104-045c	अद्य त्वा योधयिष्यामि रणे पुरुषसत्तम ॥

06-104-046a	ध्रुवं च त्वा हनिष्यामि शपे सत्येन तेऽग्रतः ।
06-104-046c	एतच्छ्रुत्वा वचो मह्यं यत्क्षमं तत्समाचर ॥
06-104-047a	काममभ्यस वा मा वा न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
06-104-047c	सुदृष्टः क्रियतां भीष्म लोकोऽयं समितिंजय ॥
06-104-048a	एवमुक्त्वा ततो भीष्मं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
06-104-048c	अविध्यत रणे राजन्प्रणुन्नं वाक्यसायकैः ॥
06-104-049a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सव्यसाची परंतपः ।
06-104-049c	कालोऽयमिति संचिन्त्य शिखण्डिनमचोदयत् ॥
06-104-050a	अहं त्वामनुयास्यामि परान्विद्रावयञ्शरैः ।
06-104-050c	अभिद्रव सुसंरब्धो भीष्मं भीमपराक्रमम् ॥
06-104-051a	न हि ते संयुगे पीडां शक्तः कर्तुं महाबलः ।
06-104-051c	तस्मादद्य महाबाहो वीर भीष्ममभिद्रव ॥
06-104-052a	अहत्वा समरे भीष्मं यदि यास्यसि मारिष ।
06-104-052c	अवहास्योऽस्य लोकस्य भविष्यसि मया सह ॥
06-104-053a	नावहास्या यथा वीर भवेम परमाहवे ।
06-104-053c	तथा कुरु रणे यत्नं साधयस्व पितामहम् ॥
06-104-054a	अहं ते रक्षणं युद्धे करिष्यामि परंतप ।
06-104-054c	वारयत्रथिनः सर्वान्साधयस्व पितामहम् ॥
06-104-055a	द्रोणं च द्रोणपुत्रं च कृपं चाथ सुयोधनम् ।
06-104-055c	चित्रसेनं विकर्णं च सैन्धवं च जयद्रथम् ॥
06-104-056a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
06-104-056c	भगदत्तं तथा शूरं मागधं च महारथम् ॥
06-104-057a	सौमदत्तिं रणे शूरमार्श्यशृङ्गिं च राक्षसम् ।
06-104-057c	त्रिगर्तराजं च रणे सह सर्वैर्महारथैः ॥
06-104-057e	अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥
06-104-058a	कुरुंश्च सहितान्सर्वान्ये चैषां सैनिकाः स्थिताः ।
06-104-058c	निवारयिष्यामि रणे साधयस्व पितामहम् ॥

06-105-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-105-001a	कथं शिखण्डी गाङ्गेयमभ्यधावत्पितामहम् ।
06-105-001c	पाञ्चाल्यः समरे क्रुद्धो धर्मात्मानं यतव्रतम् ॥
06-105-002a	केऽरक्षन्पाण्डवानीके शिखण्डिनमुदायुधम् ।

06-105-002c	त्वरमाणास्त्वराकाले जिगीषन्तो महारथाः ॥
06-105-003a	कथं शांतनवो भीष्मः स तस्मिन्दशमेऽहनि ।
06-105-003c	अयुध्यत महावीर्यः पाण्डवैः सहसृञ्जयैः ॥
06-105-004a	न मृष्यामि रणे भीष्मं प्रत्युद्यातं शिखण्डिनम् ।
06-105-004c	कच्चिन्न रथभङ्गोऽस्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥
06-105-005	संजय उवाच
06-105-005a	नाशीर्यत धनुस्तस्य रथभङ्गो न चाप्यभूत् ।
06-105-005c	युध्यमानस्य संग्रामे भीष्मस्य भरतर्षभ ॥
06-105-005e	निघ्नतः समरे शत्रूञ्शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-105-006a	अनेकशतसाहस्रास्तावकानां महारथाः ।
06-105-006c	रथदन्तिगणा राजन्हयाश्चैव सुसज्जिताः ॥
06-105-006e	अभ्यवर्तन्त युद्धाय पुरस्कृत्य पितामहम् ॥
06-105-007a	यथाप्रतिज्ञं कौरव्य स चापि समितिंजयः ।
06-105-007c	पार्थानामकरोद्भीष्मः सततं समितिक्षयम् ॥
06-105-008a	युध्यमानं महेष्वासं विनिघ्नन्तं पराञ्शरैः ।
06-105-008c	पाञ्चालाः पाण्डवैः सार्धं सर्व एवाभ्यवारयन् ॥
06-105-009a	दशमेऽहनि संप्राप्ते तताप रिपुवाहिनीम् ।
06-105-009c	कीर्यमाणां शितैर्बाणैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-105-010a	न हि भीष्मं महेष्वासं पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
06-105-010c	अशक्नुवन्नणे जेतुं पाशहस्तमिवान्तकम् ॥
06-105-011a	अथोपायान्महाराज सव्यसाची परंतपः ।
06-105-011c	त्रासयन्नथिनः सर्वान्बीभत्सुरपराजितः ॥
06-105-012a	सिंहवद्विनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यां विक्षिपन्मुहुः ।
06-105-012c	शरौघान्विसृजन्पार्थो व्यचरत्कालवद्रणे ॥
06-105-013a	तस्य शब्देन वित्रस्तास्तावका भरतर्षभ ।
06-105-013c	सिंहस्येव मृगा राजन्व्यद्रवन्त महाभयात् ॥
06-105-014a	जयन्तं पाण्डवं दृष्ट्वा त्वत्सैन्यं चाभिपीडितम् ।
06-105-014c	दुर्योधनस्ततो भीष्ममब्रवीद्भृशपीडितः ॥
06-105-015a	एष पाण्डुसुतस्तात श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
06-105-015c	दहते मामकान्सर्वान्कृष्णवर्त्मैव काननम् ॥
06-105-016a	पश्य सैन्यानि गाङ्गेय द्रवमाणानि सर्वशः ।

06-105-016c	पाण्डवेन युधां श्रेष्ठ काल्यमानानि संयुगे ॥
06-105-017a	यथा पशुगणान्पालः संकालयति कानने ।
06-105-017c	तथेदं मामकं सैन्यं काल्यते शत्रुतापन ॥
06-105-018a	धनंजयशरैर्भग्नं द्रवमाणमितस्ततः ।
06-105-018c	भीमो ह्येष दुराधर्षो विद्रावयति मे बलम् ॥
06-105-019a	सात्यकिश्चेकितानश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
06-105-019c	अभिमन्युश्च विक्रान्तो वाहिनीं दहते मम ॥
06-105-020a	धृष्टद्युम्नस्तथा शूरो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
06-105-020c	व्यद्रावयेतां सहसा सैन्यं मम महाबलौ ॥
06-105-021a	वध्यमानस्य सैन्यस्य सर्वैरैतैर्महाबलैः ।
06-105-021c	नान्यां गतिं प्रपश्यामि स्थाने युद्धे च भारत ॥
06-105-022a	ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र देवतुल्यपराक्रम ।
06-105-022c	पर्याप्तश्च भवानिक्षिप्रं पीडितानां गतिर्भव ॥
06-105-023a	एवमुक्तो महाराज पिता देवव्रतस्तव ।
06-105-023c	चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु कृत्वा निश्चयमात्मनः ॥
06-105-023e	तव संधारयन्पुत्रमब्रवीच्छंतनोः सुतः ॥
06-105-024a	दुर्योधन विजानीहि स्थिरो भव विशां पते ।
06-105-024c	पूर्वकालं तव मया प्रतिज्ञातं महाबल ॥
06-105-025a	हत्वा दश सहस्राणि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
06-105-025c	संग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्म ममाह्निकम् ॥
06-105-025e	इति तत्कृतवांश्चाहं यथोक्तं भरतर्षभ ॥
06-105-026a	अद्य चापि महत्कर्म प्रकरिष्ये महाहवे ।
06-105-026c	अहं वा निहतः शेष्ये हनिष्ये वाद्य पाण्डवान् ॥
06-105-027a	अद्य ते पुरुषव्याघ्र प्रतिमोक्ष्ये ऋणं महत् ।
06-105-027c	भर्तृपिण्डकृतं राजन्निहतः पृतनामुखे ॥
06-105-028a	इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठः क्षत्रियान्प्रतपञ्जरैः ।
06-105-028c	आससाद दुराधर्षः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
06-105-029a	अनीकमध्ये तिष्ठन्तं गाङ्गेयं भरतर्षभ ।
06-105-029c	आशीविषमिव क्रुद्धं पाण्डवाः पर्यवारयन् ॥
06-105-030a	दशमेऽहनि तस्मिंस्तु दर्शयञ्शक्तिमात्मनः ।
06-105-030c	राजञ्शतसहस्राणि सोऽवधीत्कुरुनन्दन ॥

06-105-031a	पञ्चालानां च ये श्रेष्ठा राजपुत्रा महाबलाः ।
06-105-031c	तेषामादत्त तेजांसि जलं सूर्य इवांशुभिः ॥
06-105-032a	हत्वा दश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
06-105-032c	सारोहाणां महाराज हयानां चायुतं पुनः ॥
06-105-033a	पूर्णे शतसहस्रे द्वे पदातीनां नरोत्तमः ।
06-105-033c	प्रजज्वाल रणे भीष्मो विधूम इव पावकः ॥
06-105-034a	न चैनं पाण्डवेयानां केचिच्छेकुर्निरीक्षितुम् ।
06-105-034c	उत्तरं मार्गमास्थाय तपन्तमिव भास्करम् ॥
06-105-035a	ते पाण्डवेयाः संरब्धा महेष्वासेन पीडिताः ।
06-105-035c	वधायाभ्यद्रवन्भीष्मं सृञ्जयाश्च महारथाः ॥
06-105-036a	स युध्यमानो बहुभिर्भीष्मः शांतनवस्तदा ।
06-105-036c	अवकीर्णो महाबाहुः शैलो मेघैरिवासितैः ॥
06-105-037a	पुत्रास्तु तव गाङ्गेयं समन्तात्पर्यवारयन् ।
06-105-037c	महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥

06-106-001 संजय उवाच

06-106-001a	अर्जुनस्तु रणे राजन्दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमम् ।
06-106-001c	शिखण्डिनमथोवाच समभ्येहि पितामहम् ॥
06-106-002a	न चापि भीस्त्वया कार्या भीष्मादद्य कथंचन ।
06-106-002c	अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैः पातयिष्ये रथोत्तमात् ॥
06-106-003a	एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखण्डी भरतर्षभ ।
06-106-003c	अभ्यद्रवत गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् ॥
06-106-004a	धृष्टद्युम्नस्तथा राजन्सौभद्रश्च महारथः ।
06-106-004c	हृष्टावाद्रवतां भीष्मं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् ॥
06-106-005a	विराटद्रुपदौ वृद्धौ कुन्तिभोजश्च दंशितः ।
06-106-005c	अभ्यद्रवत गाङ्गेयं पुत्रस्य तव पश्यतः ॥
06-106-006a	नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च वीर्यवान् ।
06-106-006c	तथेतराणि सैन्यानि सर्वाण्येव विशां पते ॥
06-106-006e	समाद्रवन्त गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् ॥
06-106-007a	प्रत्युद्ययुस्तावकाश्च समेतास्तान्महारथान् ।
06-106-007c	यथाशक्ति यथोत्साहं तन्मे निगदतः शृणु ॥
06-106-008a	चित्रसेनो महाराज चेकितानं समभ्ययात् ।

06-106-008c	भीष्मप्रेप्सुं रणे यान्तं वृषं व्याघ्रशिशुर्यथा ॥
06-106-009a	धृष्टद्युम्नं महाराज भीष्मान्तिकमुपागतम् ।
06-106-009c	त्वरमाणो रणे यत्तं कृतवर्मा न्यवारयत् ॥
06-106-010a	भीमसेनं सुसंकुब्धं गाङ्गेयस्य वधैषिणम् ।
06-106-010c	त्वरमाणो महाराज सौमदत्तिर्न्यवारयत् ॥
06-106-011a	तथैव नकुलं वीरं किरन्तं सायकान्बहून् ।
06-106-011c	विकर्णो वारयामास इच्छन्भीष्मस्य जीवितम् ॥
06-106-012a	सहदेवं तथा यान्तं यत्तं भीष्मरथं प्रति ।
06-106-012c	वारयामास संक्रुद्धः कृपः शारद्वतो युधि ॥
06-106-013a	राक्षसं क्रूरकर्माणं भैमसेनि महाबलम् ।
06-106-013c	भीष्मस्य निधनं प्रेप्सुं दुर्मुखोऽभ्यद्रवद्वली ॥
06-106-014a	सात्यकिं समरे क्रुद्धमार्यशृङ्गिरवारयत् ।
06-106-014c	अभिमन्युं महाराज यान्तं भीष्मरथं प्रति ॥
06-106-014e	सुदक्षिणो महाराज काम्बोजः प्रत्यवारयत् ॥
06-106-015a	विराटद्रुपदौ वृद्धौ समेतावरिमर्दनौ ।
06-106-015c	अश्वत्थामा ततः क्रुद्धो वारयामास भारत ॥
06-106-016a	तथा पाण्डुसुतं ज्येष्ठं भीष्मस्य वधकाङ्क्षिणम् ।
06-106-016c	भारद्वाजो रणे यत्तो धर्मपुत्रमवारयत् ॥
06-106-017a	अर्जुनं रभसं युद्धे पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
06-106-017c	भीष्मप्रेप्सुं महाराज तापयन्तं दिशो दश ॥
06-106-017e	दुःशासनो महेष्वासो वारयामास संयुगे ॥
06-106-018a	अन्ये च तावका योधाः पाण्डवानां महारथान् ।
06-106-018c	भीष्मायाभिमुखं यातान्वारयामासुराहवे ॥
06-106-019a	धृष्टद्युम्नस्तु सैन्यानि प्राक्रोशत पुनः पुनः ।
06-106-019c	अभिद्रवत संरब्धा भीष्ममेकं महाबलम् ॥
06-106-020a	एषोऽर्जुनो रणे भीष्मं प्रयाति कुरुनन्दनः ।
06-106-020c	अभिद्रवत मा भैष्ट भीष्मो न प्राप्स्यते हि वः ॥
06-106-021a	अर्जुनं समरे योद्धुं नोत्सहेतापि वासवः ।
06-106-021c	किमु भीष्मो रणे वीरा गतसत्त्वोऽल्पजीवितः ॥
06-106-022a	इति सेनापतेः श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः ।
06-106-022c	अभ्यद्रवन्त संहृष्टा गाङ्गेयस्य रथं प्रति ॥

06-106-023a	आगच्छतस्तान्समरे वार्योघान्प्रबलानिव ।
06-106-023c	न्यवारयन्त संहृष्टास्तावकाः पुरुषर्षभाः ॥
06-106-024a	दुःशासनो महाराज भयं त्यक्त्वा महारथः ।
06-106-024c	भीष्मस्य जीविताकाङ्क्षी धनंजयमुपाद्रवत् ॥
06-106-025a	तथैव पाण्डवाः शूरा गाङ्गेयस्य रथं प्रति ।
06-106-025c	अभ्यद्रवन्त संग्रामे तव पुत्रान्महारथान् ॥
06-106-026a	तत्राद्भुतमपश्याम चित्ररूपं विशां पते ।
06-106-026c	दुःशासनरथं प्राप्तो यत्पार्थो नात्यवर्तत ॥
06-106-027a	यथा वारयते वेला क्षुभितं वै महार्णवम् ।
06-106-027c	तथैव पाण्डवं क्रुद्धं तव पुत्रो न्यवारयत् ॥
06-106-028a	उभौ हि रथिनां श्रेष्ठावुभौ भारत दुर्जयौ ।
06-106-028c	उभौ चन्द्रार्कसदृशौ कान्त्या दीप्त्या च भारत ॥
06-106-029a	तौ तथा जातसंरम्भावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
06-106-029c	समीयतुर्महासंख्ये मयशक्रौ यथा पुरा ॥
06-106-030a	दुःशासनो महाराज पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः ।
06-106-030c	वासुदेवं च विंशत्या ताडयामास संयुगे ॥
06-106-031a	ततोऽर्जुनो जातमन्युर्वाष्णेयं वीक्ष्य पीडितम् ।
06-106-031c	दुःशासनं शतेनाजौ नाराचानां समार्पयत् ॥
06-106-031e	ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥
06-106-032a	दुःशासनस्ततः क्रुद्धः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
06-106-032c	ललाटे भरतश्रेष्ठ शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-106-033a	ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः शुशुभे पाण्डवोत्तमः ।
06-106-033c	यथा मेरुर्महाराज शृङ्गैरत्यर्थमुच्छ्रितैः ॥
06-106-034a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः पुत्रेण तव धन्विना ।
06-106-034c	व्यराजत रणे पार्थः किंशुकः पुष्पवानिव ॥
06-106-035a	दुःशासनं ततः क्रुद्धः पीडयामास पाण्डवः ।
06-106-035c	पर्वणीव सुसंक्रुद्धो राहुरग्नौ निशाकरम् ॥
06-106-036a	पीड्यमानो बलवता पुत्रस्तव विशां पते ।
06-106-036c	विव्याध समरे पार्थं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ॥
06-106-037a	तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा त्वरमाणः पराक्रमी ।
06-106-037c	आजघान ततः पश्चात्पुत्रं ते नवभिः शरैः ॥

06-106-038a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भीष्मस्य प्रमुखे स्थितः ।
06-106-038c	अर्जुनं पञ्चविंशत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-106-039a	तस्य क्रुद्धो महाराज पाण्डवः शत्रुकर्शनः ।
06-106-039c	अप्रैषीद्विशिखान्घोरान्यमदण्डोपमान्बहून् ॥
06-106-040a	अप्राप्तानेव तान्बाणांश्चिच्छेद तनयस्तव ।
06-106-040c	यतमानस्य पार्थस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-106-040e	पार्थं च निशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव ॥
06-106-041a	ततः क्रुद्धो रणे पार्थः शरान्संधाय कार्मुके ।
06-106-041c	प्रेषयामास समरे स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ॥
06-106-042a	न्यमज्जंस्ते महाराज तस्य काये महात्मनः ।
06-106-042c	यथा हंसा महाराज तडागं प्राप्य भारत ॥
06-106-043a	पीडितश्चैव पुत्रस्ते पाण्डवेन महात्मना ।
06-106-043c	हित्वा पार्थं रणे तूर्णं भीष्मस्य रथमाश्रयत् ॥
06-106-043e	अगाधे मज्जतस्तस्य द्वीपो भीष्मोऽभवत्तदा ॥
06-106-044a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां पुत्रस्तव विशां पते ।
06-106-044c	अवारयत्ततः शूरो भूय एव पराक्रमी ॥
06-106-045a	शरैः सुनिशितैः पार्थं यथा वृत्रः पुरंदरम् ।
06-106-045c	निर्विभेद महावीर्यो विव्यथे नैव चार्जुनात् ॥

06-107-001 संजय उवाच

06-107-001a	सात्यकिं दंशितं युद्धे भीष्मायाभ्युद्यतं तदा ।
06-107-001c	आश्चर्यशृङ्गिर्महेष्वासो वारयामास संयुगे ॥
06-107-002a	माधवस्तु सुसंक्रुद्धो राक्षसं नवभिः शरैः ।
06-107-002c	आजघान रणे राजन्प्रहसन्निव भारत ॥
06-107-003a	तथैव राक्षसो राजन्माधवं निशितैः शरैः ।
06-107-003c	अर्दयामास राजेन्द्र संक्रुद्धः शिनिपुंगवम् ॥
06-107-004a	शैनेयः शरसंघं तु प्रेषयामास संयुगे ।
06-107-004c	राक्षसाय सुसंक्रुद्धो माधवः परवीरहा ॥
06-107-005a	ततो रक्षो महाबाहुं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
06-107-005c	विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैः सिंहनादं ननाद च ॥
06-107-006a	माधवस्तु भृशं विद्धो राक्षसेन रणे तदा ।
06-107-006c	धैर्यमालम्ब्य तेजस्वी जहास च ननाद च ॥

06-107-007a	भगदत्तस्ततः क्रुद्धो माधवं निशितैः शरैः ।
06-107-007c	ताडयामास समरे तोत्रैरिव महागजम् ॥
06-107-008a	विहाय राक्षसं युद्धे शैनेयो रथिनां वरः ।
06-107-008c	प्रागज्योतिषाय चिक्षेप शरान्संनतपर्वणः ॥
06-107-009a	तस्य प्रागज्योतिषो राजा माधवस्य महद्भुः ।
06-107-009c	चिच्छेद शितधारेण भल्लेन कृतहस्तवत् ॥
06-107-010a	अथान्यद्भनुरादाय वेगवत्परवीरहा ।
06-107-010c	भगदत्तं रणे क्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः ॥
06-107-011a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः सृक्किणी संलिहन्मुहुः ।
06-107-011c	शक्तिं कनकवैडूर्यभूषितामायसीं दृढाम् ॥
06-107-011e	यमदण्डोपमां घोरां प्राहिणोत्सात्यकाय वै ॥
06-107-012a	तामापतन्तीं सहसा तस्य बाहोर्बलेरिताम् ।
06-107-012c	सात्यकिः समरे राजंस्त्रिधा चिच्छेद सायकैः ॥
06-107-012e	सा पपात तदा भूमौ महोल्केव हतप्रभा ॥
06-107-013a	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशां पते ।
06-107-013c	महता रथवंशेन वारयामास माधवम् ॥
06-107-014a	तथा परिवृतं दृष्ट्वा वाष्णीयानां महारथम् ।
06-107-014c	दुर्योधनो भृशं हृष्टो भ्रातृन्सर्वानुवाच ह ॥
06-107-015a	तथा कुरुत कौरव्या यथा वः सात्यको युधि ।
06-107-015c	न जीवन्प्रतिनिर्याति महतोऽस्माद्रथव्रजात् ॥
06-107-015e	अस्मिन्हते हतं मन्ये पाण्डवानां महद्वलम् ॥
06-107-016a	तत्तथेति वचस्तस्य परिगृह्य महारथाः ।
06-107-016c	शैनेयं योधयामासुर्भीष्मस्य प्रमुखे तदा ॥
06-107-017a	अभिमन्युं तदायान्तं भीष्मायाभ्युद्यतं मृधे ।
06-107-017c	काम्बोजराजो बलवान्वारयामास संयुगे ॥
06-107-018a	आर्जुनिर्नृपतिं विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
06-107-018c	पुनरेव चतुःषष्ट्या राजन्विव्याध तं नृपम् ॥
06-107-019a	सुदक्षिणस्तु समरे कार्ष्णिं विव्याध पञ्चभिः ।
06-107-019c	सारथिं चास्य नवभिरिच्छन्भीष्मस्य जीवितम् ॥
06-107-020a	तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्र पराक्रमे ।
06-107-020c	यदभ्यधावद्गाङ्गेयं शिखण्डी शत्रुतापनः ॥

06-107-021a	विराटद्रुपदौ वृद्धौ वारयन्तौ महाचमूम् ।
06-107-021c	भीष्मं च युधि संरब्धावाद्रवन्तौ महारथौ ॥
06-107-022a	अश्वत्थामा ततः क्रुद्धः समायाद्रथसत्तमः ।
06-107-022c	ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ॥
06-107-023a	विराटो दशभिर्भल्लैराजघान परंतप ।
06-107-023c	यतमानं महेष्वासं द्रौणिमाहवशोभिनम् ॥
06-107-024a	द्रुपदश्च त्रिभिर्बाणैर्विव्याध निशितैस्तथा ।
06-107-024c	गुरुपुत्रं समासाद्य भीष्मस्य पुरतः स्थितम् ॥
06-107-025a	अश्वत्थामा ततस्तौ तु विव्याध दशभिः शरैः ।
06-107-025c	विराटद्रुपदौ वृद्धौ भीष्मं प्रति समुद्यतौ ॥
06-107-026a	तत्राद्भुतमपश्याम वृद्धयोश्चरितं महत् ।
06-107-026c	यद्द्रौणेः सायकान्घोरान्प्रत्यवारयतां युधि ॥
06-107-027a	सहदेवं तथा यान्तं कृपः शारद्वतोऽभ्ययात् ।
06-107-027c	यथा नागो वने नागं मत्तो मत्तमुपाद्रवत् ॥
06-107-028a	कृपश्च समरे राजन्माद्रीपुत्रं महारथम् ।
06-107-028c	आजघान शरैस्तूर्णं सप्तत्या रुक्मभूषणैः ॥
06-107-029a	तस्य माद्रीसुतश्चापं द्विधा चिच्छेद सायकैः ।
06-107-029c	अथैनं छिन्नधन्वानं विव्याध नवभिः शरैः ॥
06-107-030a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय समरे भारसाधनम् ।
06-107-030c	माद्रीपुत्रं सुसंहृष्टो दशभिर्निशितैः शरैः ॥
06-107-030e	आजघानोरसि क्रुद्ध इच्छन्भीष्मस्य जीवितम् ॥
06-107-031a	तथैव पाण्डवो राजञ्शारद्वतममर्षणम् ।
06-107-031c	आजघानोरसि क्रुद्धो भीष्मस्य वधकाङ्क्षया ॥
06-107-031e	तयोर्युद्धं समभवद्धोररूपं भयावहम् ॥
06-107-032a	नकुलं तु रणे क्रुद्धं विकर्णः शत्रुतापनः ।
06-107-032c	विव्याध सायकैः षष्ट्या रक्षन्भीष्मस्य जीवितम् ॥
06-107-033a	नकुलोऽपि भृशं विद्धस्तव पुत्रेण धन्विना ।
06-107-033c	विकर्णं सप्तसप्तत्या निर्विभेद शिलीमुखैः ॥
06-107-034a	तत्र तौ नरशार्दूलौ भीष्महेतोः परंतपौ ।
06-107-034c	अन्योन्यं जघ्नतुर्वीरौ गोष्ठे गोवृषभाविव ॥
06-107-035a	घटोत्कचं रणे यत्तं निघ्नन्तं तव वाहिनीम् ।

06-107-035c	दुर्मुखः समरे प्रायाद्भीष्महेतोः पराक्रमी ॥
06-107-036a	हैडिम्बस्तु ततो राजन्दुर्मुखं शत्रुतापनम् ।
06-107-036c	आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या निशितैः शरैः ॥
06-107-037a	भीमसेनसुतं चापि दुर्मुखः सुमुखैः शरैः ।
06-107-037c	षष्ट्या वीरो नदन्हृष्टो विव्याध रणमूर्धनि ॥
06-107-038a	धृष्टद्युम्नं रणे यान्तं भीष्मस्य वधकाङ्क्षिणम् ।
06-107-038c	हार्दिक्यो वारयामास रक्षन्भीष्मस्य जीवितम् ॥
06-107-039a	वाष्णेयः पार्षतं शूरं विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।
06-107-039c	पुनः पञ्चाशता तूर्णमाजघान स्तनान्तरे ॥
06-107-040a	तथैव पार्षतो राजन्हार्दिक्यं नवभिः शरैः ।
06-107-040c	विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ॥
06-107-041a	तयोः समभवद्युद्धं भीष्महेतोर्महारणे ।
06-107-041c	अन्योन्यातिशयैर्युक्तं यथा वृत्रमहेन्द्रयोः ॥
06-107-042a	भीमसेनमथायान्तं भीष्मं प्रति महाबलम् ।
06-107-042c	भूरिश्रवाभ्ययात्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-107-043a	सौमदत्तिरथो भीममाजघान स्तनान्तरे ।
06-107-043c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन रुक्मपुङ्खेन संयुगे ॥
06-107-044a	उरःस्थेन बभौ तेन भीमसेनः प्रतापवान् ।
06-107-044c	स्कन्दशक्त्या यथा क्रौञ्चः पुरा नृपतिसत्तम ॥
06-107-045a	तौ शरान्सूर्यसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ।
06-107-045c	अन्योन्यस्य रणे क्रुद्धौ चिक्षिपाते मुहुर्मुहुः ॥
06-107-046a	भीमो भीष्मवधाकाङ्क्षी सौमदत्तिं महारथम् ।
06-107-046c	तथा भीष्मजये गृध्नुः सौमदत्तिश्च पाण्डवम् ॥
06-107-046e	कृतप्रतिकृते यत्तौ योधयामासतू रणे ॥
06-107-047a	युधिष्ठिरं महाराज महत्या सेनया वृतम् ।
06-107-047c	भीष्मायाभिमुखं यान्तं भारद्वाजो न्यवारयत् ॥
06-107-048a	द्रोणस्य रथनिर्घोषं पर्जन्यनिनदोपमम् ।
06-107-048c	श्रुत्वा प्रभद्रका राजन्समकम्पन्त मारिष ॥
06-107-049a	सा सेना महती राजन्पाण्डुपुत्रस्य संयुगे ।
06-107-049c	द्रोणेन वारिता यत्ता न चचाल पदात्पदम् ॥
06-107-050a	चेकितानं रणे क्रुद्धं भीष्मं प्रति जनेश्वर ।

06-107-050c	चित्रसेनस्तव सुतः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥
06-107-051a	भीष्महेतोः पराक्रान्तश्चित्रसेनो महारथः ।
06-107-051c	चेकितानं परं शक्त्या योधयामास भारत ॥
06-107-052a	तथैव चेकितानोऽपि चित्रसेनमयोधयत् ।
06-107-052c	तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्र पराक्रमे ॥
06-107-053a	अर्जुनो वार्यमाणस्तु बहुशस्तनयेन ते ।
06-107-053c	विमुखीकृत्य पुत्रं ते तव सेनां ममर्द ह ॥
06-107-054a	दुःशासनोऽपि परया शक्त्या पार्थमवारयत् ।
06-107-054c	कथं भीष्मं परो हन्यादिति निश्चित्य भारत ॥
06-107-055a	सा वध्यमाना समरे पुत्रस्य तव वाहिनी ।
06-107-055c	लोड्यते रथिभिः श्रेष्ठैस्तत्र तत्रैव भारत ॥

06-108-001 संजय उवाच

06-108-001a	अथ वीरो महेष्वासो मत्तवारणविक्रमः ।
06-108-001c	समादाय महच्चापं मत्तवारणवारणम् ॥
06-108-002a	विधुन्वानो धनुः श्रेष्ठं द्रावयाणो महारथान् ।
06-108-002c	पृतनां पाण्डवेयानां पातयानो महारथः ॥
06-108-003a	निमित्तानि निमित्तज्ञः सर्वतो वीक्ष्य वीर्यवान् ।
06-108-003c	प्रतपन्तमनीकानि द्रोणः पुत्रमभाषत ॥
06-108-004a	अयं स दिवसस्तात यत्र पार्थो महारथः ।
06-108-004c	जिघांसुः समरे भीष्मं परं यत्नं करिष्यति ॥
06-108-005a	उत्पतन्ति हि मे बाणा धनुः प्रस्फुरतीव मे ।
06-108-005c	योगमस्त्राणि गच्छन्ति क्रूरे मे वर्तते मतिः ॥
06-108-006a	दिक्षु शान्तासु घोराणि व्याहरन्ति मृगद्विजाः ।
06-108-006c	नीचैर्गृध्रा निलीयन्ते भारतानां चमूं प्रति ॥
06-108-007a	नष्टप्रभ इवादित्यः सर्वतो लोहिता दिशः ।
06-108-007c	रसते व्यथते भूमिरनुष्टनति वाहनम् ॥
06-108-008a	कङ्का गृध्रा बलाकाश्च व्याहरन्ति मुहुर्मुहुः ।
06-108-008c	शिवाश्चाशिवनिर्घोषा वेदयन्त्यो महद्भयम् ॥
06-108-009a	पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलात् ।
06-108-009c	सकबन्धश्च परिघो भानुमावृत्य तिष्ठति ॥
06-108-010a	परिवेषस्तथा घोरश्चन्द्रभास्करयोरभूत् ।

06-108-010c	वेदयानो भयं घोरं राज्ञां देहावकर्तनम् ॥
06-108-011a	देवतायतनस्थाश्च कौरवेन्द्रस्य देवताः ।
06-108-011c	कम्पन्ते च हसन्ते च नृत्यन्ति च रुदन्ति च ॥
06-108-012a	अपसव्यं ग्रहाश्चक्रुरलक्ष्माणं निशाकरम् ।
06-108-012c	अवाक्शिराश्च भगवानुदतिष्ठत चन्द्रमाः ॥
06-108-013a	वपूंषि च नरेन्द्राणां विगतानीव लक्षये ।
06-108-013c	धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु न च भ्राजन्ति दंशिताः ॥
06-108-014a	सेनयोरुभयोश्चैव समन्ताच्छूयते महान् ।
06-108-014c	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषो गाण्डीवस्य च निस्वनः ॥
06-108-015a	ध्रुवमास्थाय बीभत्सुरुत्तमास्त्राणि संयुगे ।
06-108-015c	अपास्यान्यात्रणे योधानभ्यस्यति पितामहम् ॥
06-108-016a	हृष्यन्ति रोमकूपानि सीदतीव च मे मनः ।
06-108-016c	चिन्तयित्वा महाबाहो भीष्मार्जुनसमागमम् ॥
06-108-017a	तं चैव निकृतिप्रज्ञं पाञ्चाल्यं पापचेतसम् ।
06-108-017c	पुरस्कृत्य रणे पार्थो भीष्मस्यायोधनं गतः ॥
06-108-018a	अब्रवीच्च पुरा भीष्मो नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
06-108-018c	स्त्री ह्येषा विहिता धात्रा दैवाच्च स पुनः पुमान् ॥
06-108-019a	अमङ्गल्यध्वजश्चैव याज्ञसेनिर्महारथः ।
06-108-019c	न चामङ्गलकेतोः स प्रहरेदापगासुतः ॥
06-108-020a	एतद्विचिन्तयानस्य प्रज्ञा सीदति मे भृशम् ।
06-108-020c	अद्यैव तु रणे पार्थः कुरुवृद्धमुपाद्रवत् ॥
06-108-021a	युधिष्ठिरस्य च क्रोधो भीष्मार्जुनसमागमः ।
06-108-021c	मम चास्त्राभिसंरम्भः प्रजानामशुभं ध्रुवम् ॥
06-108-022a	मनस्वी बलवाञ्छूरः कृतास्त्रो दृढविक्रमः ।
06-108-022c	दूरपाती दृढेषुश्च निमित्तज्ञश्च पाण्डवः ॥
06-108-023a	अजेयः समरे चैव देवैरपि सवासवैः ।
06-108-023c	बलवान्बुद्धिमांश्चैव जितक्लेशो युधां वरः ॥
06-108-024a	विजयी च रणे नित्यं भैरवास्त्रश्च पाण्डवः ।
06-108-024c	तस्य मार्गं परिहरन्दुतं गच्छ यतव्रतम् ॥
06-108-025a	पश्य चैतन्महाबाहो वैशसं समुपस्थितम् ।
06-108-025c	हेमचित्राणि शूराणां महान्ति च शुभानि च ॥

06-108-026a	कवचान्यवदीर्यन्ते शरैः संनतपर्वभिः ।
06-108-026c	छिद्यन्ते च ध्वजाग्राणि तोमराणि धनूंषि च ॥
06-108-027a	प्रासाश्च विमलास्तीक्ष्णाः शक्त्यश्च कनकोज्ज्वलाः ।
06-108-027c	वैजयन्त्यश्च नागानां संक्रुद्धेन किरीटिना ॥
06-108-028a	नायं संरक्षितुं कालः प्राणान्पुत्रोपजीविभिः ।
06-108-028c	याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे विजयाय च ॥
06-108-029a	हयनागरथावर्ता महाघोरां सुदुस्तराम् ।
06-108-029c	रथेन संग्रामनदीं तरत्येष कपिध्वजः ॥
06-108-030a	ब्रह्मण्यता दमो दानं तपश्च चरितं महत् ।
06-108-030c	इहैव दृश्यते राज्ञो भ्राता यस्य धनंजयः ॥
06-108-031a	भीमसेनश्च बलवान्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
06-108-031c	वासुदेवश्च वाष्णो यो यस्य नाथो व्यवस्थितः ॥
06-108-032a	तस्यैष मन्युप्रभवो धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
06-108-032c	तपोदग्धशरीरस्य कोपो दहति भारतान् ॥
06-108-033a	एष संदृश्यते पार्थो वासुदेवव्यपाश्रयः ।
06-108-033c	दारयन्सर्वसैन्यानि धार्तराष्ट्राणि सर्वशः ॥
06-108-034a	एतदालोक्यते सैन्यं क्षोभ्यमाणं किरीटिना ।
06-108-034c	महोर्मिनद्धं सुमहत्तिमिनेव नदीमुखम् ॥
06-108-035a	हाहाकिलकिलाशब्दाः श्रूयन्ते च चमूमुखे ।
06-108-035c	याहि पाञ्चालदायादमहं यास्ये युधिष्ठिरम् ॥
06-108-036a	दुर्लभं ह्यन्तरं राज्ञो व्यूहस्यामिततेजसः ।
06-108-036c	समुद्रकुक्षिप्रतिमं सर्वतोऽतिरथैः स्थितैः ॥
06-108-037a	सात्यकिश्चाभिमन्युश्च धृष्टद्युम्नवृकोदरौ ।
06-108-037c	परिरक्षन्ति राजानं यमौ च मनुजेश्वरम् ॥
06-108-038a	उपेन्द्रसदृशः श्यामो महाशाल इवोद्गतः ।
06-108-038c	एष गच्छत्यनीकानि द्वितीय इव फल्गुनः ॥
06-108-039a	उत्तमास्त्राणि चादत्स्व गृहीत्वान्यन्महद्भुजः ।
06-108-039c	पार्श्वतो याहि राजानं युध्यस्व च वृकोदरम् ॥
06-108-040a	को हि नेच्छेत्प्रियं पुत्रं जीवन्तं शाश्वतीः समाः ।
06-108-040c	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य ततस्त्वा विनियुज्महे ॥
06-108-041a	एष चापि रणे भीष्मो दहते वै महाचमूम् ।

06-108-041c युद्धे सुसदृशस्तात यमस्य वरुणस्य च ॥

06-109-001 संजय उवाच

- 06-109-001a भगदत्तः कृपः शल्यः कृतवर्मा च सात्वतः ।
 06-109-001c विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्धवश्च जयद्रथः ॥
 06-109-002a चित्रसेनो विकर्णश्च तथा दुर्मर्षणो युवा ।
 06-109-002c दशैते तावका योधा भीमसेनमयोधयन् ॥
 06-109-003a महत्या सेनया युक्ता नानादेशसमुत्थया ।
 06-109-003c भीष्मस्य समरे राजन्प्रार्थयाना महद्यशः ॥
 06-109-004a शल्यस्तु नवभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ।
 06-109-004c कृतवर्मा त्रिभिर्बाणैः कृपश्च नवभिः शरैः ॥
 06-109-005a चित्रसेनो विकर्णश्च भगदत्तश्च मारिष ।
 06-109-005c दशभिर्दशभिर्भल्लैर्भीमसेनमताडयन् ॥
 06-109-006a सैन्धवश्च त्रिभिर्बाणैर्जत्रुदेशेऽभ्यताडयत् ।
 06-109-006c विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥
 06-109-006e दुर्मर्षणश्च विंशत्या पाण्डवं निशितैः शरैः ॥
 06-109-007a स तान्सर्वान्महाराज भ्राजमानान्पृथक्पृथक् ।
 06-109-007c प्रवीरान्सर्वलोकस्य धार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥
 06-109-007e विव्याध बहुभिर्बाणैर्भीमसेनो महाबलः ॥
 06-109-008a शल्यं पञ्चाशता विद्ध्वा कृतवर्माणमष्टभिः ।
 06-109-008c कृपस्य सशरं चापं मध्ये चिच्छेद भारत ॥
 06-109-008e अथैनं छिन्नधन्वानं पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
 06-109-009a विन्दानुविन्दौ च तथा त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ।
 06-109-009c दुर्मर्षणं च विंशत्या चित्रसेनं च पञ्चभिः ॥
 06-109-010a विकर्णं दशभिर्बाणैः पञ्चभिश्च जयद्रथम् ।
 06-109-010c विद्ध्वा भीमोऽनदद्भुष्टः सैन्धवं च पुनस्त्रिभिः ॥
 06-109-011a अथान्यद्धनुरादाय गौतमो रथिनां वरः ।
 06-109-011c भीमं विव्याध संरब्धो दशभिर्निशितैः शरैः ॥
 06-109-012a स विद्धो बहुभिर्बाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपः ।
 06-109-012c ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान् ॥
 06-109-012e गौतमं ताडयामास शरैर्बहुभिराहवे ॥
 06-109-013a सैन्धवस्य तथाश्वांश्च सारथिं च त्रिभिः शरैः ।

06-109-013c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय कालान्तकसमद्युतिः ॥
06-109-014a	हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
06-109-014c	शरांश्चिक्षेप निशितान्भीमसेनस्य संयुगे ॥
06-109-015a	तस्य भीमो धनुर्मध्ये द्वाभ्यां चिच्छेद भारत ।
06-109-015c	भल्लाभ्यां भरतश्रेष्ठ सैन्धवस्य महात्मनः ॥
06-109-016a	स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
06-109-016c	चित्रसेनरथं राजन्नारुरोह त्वरान्वितः ॥
06-109-017a	अत्यद्भुतं रणे कर्म कृतवांस्तत्र पाण्डवः ।
06-109-017c	महारथाञ्जरैर्विद्ध्वा वारयित्वा महारथः ॥
06-109-017e	विरथं सैन्धवं चक्रे सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
06-109-018a	नातीव ममृषे शल्यो भीमसेनस्य विक्रमम् ।
06-109-018c	स संधाय शरांस्तीक्ष्णान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥
06-109-018e	भीमं विव्याध सप्तत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-109-019a	कृपश्च कृतवर्मा च भगदत्तश्च मारिष ।
06-109-019c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ चित्रसेनश्च संयुगे ॥
06-109-020a	दुर्मर्षणो विकर्णश्च सिन्धुराजश्च वीर्यवान् ।
06-109-020c	भीमं ते विव्यधुस्तूर्णं शल्यहेतोररिदमाः ॥
06-109-021a	स तु तान्प्रतिविव्याध पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
06-109-021c	शल्यं विव्याध सप्तत्या पुनश्च दशभिः शरैः ॥
06-109-022a	तं शल्यो नवभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
06-109-022c	सारथिं चास्य भल्लेन गाढं विव्याध मर्मणि ॥
06-109-023a	विशोकं वीक्ष्य निर्भिन्नं भीमसेनः प्रतापवान् ।
06-109-023c	मद्रराजं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-109-024a	तथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
06-109-024c	ताडयामास समरे सिंहवच्च ननाद च ॥
06-109-025a	ते हि यत्ता महेष्वासाः पाण्डवं युद्धदुर्मदम् ।
06-109-025c	त्रिभिस्त्रिभिरकुण्ठाग्रैर्भृशं मर्मस्वताडयन् ॥
06-109-026a	सोऽतिविद्धो महेष्वासो भीमसेनो न विव्यथे ।
06-109-026c	पर्वतो वारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवाम्बुदैः ॥
06-109-027a	शल्यं च नवभिर्बाणैर्भृशं विद्ध्वा महायशाः ।
06-109-027c	प्राग्य्योतिषं शतेनाजौ राजन्विव्याध वै दृढम् ॥

06-109-028a	ततस्तु सशरं चापं सात्वतस्य महात्मनः ।
06-109-028c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥
06-109-029a	अथान्यद्भनुरादाय कृतवर्मा वृकोदरम् ।
06-109-029c	आजघान भ्रुवोर्मध्ये नाराचेन परंतप ॥
06-109-030a	भीमस्तु समरे विद्ध्वा शल्यं नवभिरायसैः ।
06-109-030c	भगदत्तं त्रिभिश्चैव कृतवर्माणमष्टभिः ॥
06-109-031a	द्वाभ्यां द्वाभ्यां च विव्याध गौतमप्रभृतीत्रथान् ।
06-109-031c	ते तु तं समरे राजन्विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥
06-109-032a	स तथा पीड्यमानोऽपि सर्वतस्तैर्महारथैः ।
06-109-032c	मत्वा तृणेन तांस्तुल्यान्विचचार गतव्यथः ॥
06-109-033a	ते चापि रथिनां श्रेष्ठा भीमाय निशिताञ्जरान् ।
06-109-033c	प्रेषयामासुरव्यग्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-109-034a	तस्य शक्तिं महावेगां भगदत्तो महारथः ।
06-109-034c	चिक्षेप समरे वीरः स्वर्णदण्डां महाधनाम् ॥
06-109-035a	तोमरं सैन्धवो राजा पट्टिशं च महाभुजः ।
06-109-035c	शतघ्नीं च कृपो राजञ्जरं शल्यश्च संयुगे ॥
06-109-036a	अथेतरे महेष्वासाः पञ्च पञ्च शिलीमुखान् ।
06-109-036c	भीमसेनं समुद्दिश्य प्रेषयामासुरोजसा ॥
06-109-037a	तोमरं स द्विधा चक्रे क्षुरप्रेणानिलात्मजः ।
06-109-037c	पट्टिशं च त्रिभिर्बाणैश्चिच्छेद तिलकाण्डवत् ॥
06-109-038a	स बिभेद शतघ्नीं च नवभिः कङ्कपत्रिभिः ।
06-109-038c	मद्रराजप्रयुक्तं च शरं छित्त्वा महाबलः ॥
06-109-039a	शक्तिं चिच्छेद सहसा भगदत्तेरितां रणे ।
06-109-039c	तथेतराञ्जरान्घोराञ्जरैः संनतपर्वभिः ॥
06-109-040a	भीमसेनो रणश्लाघी त्रिधैकैकं समाच्छिनत् ।
06-109-040c	तांश्च सर्वान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥
06-109-041a	ततो धनंजयस्तत्र वर्तमाने महारणे ।
06-109-041c	जगाम स रथेनाजौ भीमं दृष्ट्वा महारथम् ॥
06-109-041e	निघ्नन्तं समरे शत्रून्योधयानं च सायकैः ॥
06-109-042a	तौ तु तत्र महात्मानौ समेतौ वीक्ष्य पाण्डवौ ।
06-109-042c	नाशशंसुर्जयं तत्र तावकाः पुरुषर्षभ ॥

06-109-043a	अथार्जुनो रणे भीष्मं योधयन्वै महारथम् ।
06-109-043c	भीष्मस्य निधनाकाङ्क्षी पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥
06-109-044a	आससाद रणे योधांस्तावकान्दश भारत ।
06-109-044c	ये स्म भीमं रणे राजन्योधयन्तो व्यवस्थिताः ॥
06-109-044e	बीभत्सुस्तानथाविध्यद्भीमस्य प्रियकाम्यया ॥
06-109-045a	ततो दुर्योधनो राजा सुशर्माणमचोदयत् ।
06-109-045c	अर्जुनस्य वधार्थाय भीमसेनस्य चोभयोः ॥
06-109-046a	सुशर्मन्नाच्छ शीघ्रं त्वं बलौघैः परिवारितः ।
06-109-046c	जहि पाण्डुसुतावेतौ धनंजयवृकोदरौ ॥
06-109-047a	तच्छ्रुत्वा शासनं तस्य त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ।
06-109-047c	अभिद्रुत्य रणे भीममर्जुनं चैव धन्विनौ ॥
06-109-048a	रथैरनेकसाहस्रैः परिवव्रे समन्ततः ।
06-109-048c	ततः प्रववृते युद्धमर्जुनस्य परैः सह ॥

06-110-001 संजय उवाच

06-110-001a	अर्जुनस्तु रणे शल्यं यतमानं महारथम् ।
06-110-001c	छादयामास समरे शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-110-002a	सुशर्माणं कृपं चैव त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ।
06-110-002c	प्राग्ज्योतिषं च समरे सैन्धवं च जयद्रथम् ॥
06-110-003a	चित्रसेनं विकर्णं च कृतवर्माणमेव च ।
06-110-003c	दुर्मर्षणं च राजेन्द्र आवन्त्यौ च महारथौ ॥
06-110-004a	एकैकं त्रिभिरानर्छत्कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
06-110-004c	शरैरतिरथो युद्धे पीडयन्वाहिनीं तव ॥
06-110-005a	जयद्रथो रणे पार्थं भित्त्वा भारत सायकैः ।
06-110-005c	भीमं विव्याध तरसा चित्रसेनरथे स्थितः ॥
06-110-006a	शल्यश्च समरे जिष्णुं कृपश्च रथिनां वरः ।
06-110-006c	विव्यधाते महाबाहुं बहुधा मर्मभेदिभिः ॥
06-110-007a	चित्रसेनादयश्चैव पुत्रास्तव विशां पते ।
06-110-007c	पञ्चभिः पञ्चभिस्तूर्णं संयुगे निशितैः शरैः ॥
06-110-007e	आजघ्नुरर्जुनं संख्ये भीमसेनं च मारिष ॥
06-110-008a	तौ तत्र रथिनां श्रेष्ठौ कौन्तेयौ भरतर्षभौ ।
06-110-008c	अपीडयेतां समरे त्रिगर्तानां महद्वलम् ॥

06-110-009a	सुशर्मापि रणे पार्थं विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
06-110-009c	ननाद बलवन्नादं नादयन्वै नभस्तलम् ॥
06-110-010a	अन्ये च रथिनः शूरा भीमसेनधनंजयौ ।
06-110-010c	विव्यधुर्निशितैर्बाणै रुक्मपुङ्खैरजिह्मगैः ॥
06-110-011a	तेषां तु रथिनां मध्ये कौन्तेयौ रथिनां वरौ ।
06-110-011c	क्रीडमानौ रथोदारौ चित्ररूपौ व्यरोचताम् ॥
06-110-011e	आमिषेप्सू गवां मध्ये सिंहाविव बलोत्कटौ ॥
06-110-012a	छित्त्वा धनूंषि वीराणां शरांश्च बहुधा रणे ।
06-110-012c	पातयामासतुर्वीरौ शिरांसि शतशो नृणाम् ॥
06-110-013a	रथाश्च बहवो भग्ना हयाश्च शतशो हताः ।
06-110-013c	गजाश्च सगजारोहाः पेतुरुर्व्यां महामृधे ॥
06-110-014a	रथिनः सादिनश्चैव तत्र तत्र निसूदिताः ।
06-110-014c	दृश्यन्ते बहुधा राजन्वेष्टमानाः समन्ततः ॥
06-110-015a	हतैर्गजपदात्योघैर्वाजिभिश्च निसूदितैः ।
06-110-015c	रथैश्च बहुधा भग्नैः समास्तीर्यत मेदिनी ॥
06-110-016a	छत्रैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ।
06-110-016c	अङ्कुशैरपविद्धैश्च परिस्तोमैश्च भारत ॥
06-110-017a	केयूरैरङ्गदैर्हारै राङ्कवैर्मृदितैस्तथा ।
06-110-017c	उष्णीषैरपविद्धैश्च चामरव्यजनैरपि ॥
06-110-018a	तत्र तत्रापविद्धैश्च बाहुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
06-110-018c	ऊरुभिश्च नरेन्द्राणां समास्तीर्यत मेदिनी ॥
06-110-019a	तत्राद्भुतमपश्याम रणे पार्थस्य विक्रमम् ।
06-110-019c	शरैः संवार्य तान्वीरान्निजघान बलं तव ॥
06-110-020a	पुत्रस्तु तव तं दृष्ट्वा भीमार्जुनसमागमम् ।
06-110-020c	गाङ्गेयस्य रथाभ्याशमुपजग्मे महाभये ॥
06-110-021a	कृपश्च कृतवर्मा च सैन्धवश्च जयद्रथः ।
06-110-021c	विन्दानुविन्दावावन्त्यावाजग्मुः संयुगं तदा ॥
06-110-022a	ततो भीमो महेष्वासः फल्गुनश्च महारथः ।
06-110-022c	कौरवाणां चमूं घोरां भृशं दुद्रुवतू रणे ॥
06-110-023a	ततो बर्हिणवाजानामयुतान्यर्बुदानि च ।
06-110-023c	धनंजयरथे तूर्णं पातयन्ति स्म संयुगे ॥

06-110-024a	ततस्ताञ्शरजालेन संनिवार्य महारथान् ।
06-110-024c	पार्थः समन्तात्समरे प्रेषयामास मृत्यवे ॥
06-110-025a	शल्यस्तु समरे जिष्णुं क्रीडन्निव महारथः ।
06-110-025c	आजघानोरसि क्रुद्धो भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
06-110-026a	तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं च पञ्चभिः ।
06-110-026c	अथैनं सायकैस्तीक्ष्णैर्भृशं विव्याध मर्मणि ॥
06-110-027a	अथान्यद्धनुरादाय समरे भारसाधनम् ।
06-110-027c	मद्रेश्वरो रणे जिष्णुं ताडयामास रोषितः ॥
06-110-028a	त्रिभिः शरैर्महाराज वासुदेवं च पञ्चभिः ।
06-110-028c	भीमसेनं च नवभिर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-110-029a	ततो द्रोणो महाराज मागधश्च महारथः ।
06-110-029c	दुर्योधनसमादिष्टौ तं देशमुपजग्मतुः ॥
06-110-030a	यत्र पार्थो महाराज भीमसेनश्च पाण्डवः ।
06-110-030c	कौरव्यस्य महासेनां जघ्नतुस्तौ महारथौ ॥
06-110-031a	जयत्सेनस्तु समरे भीमं भीमायुधं युवा ।
06-110-031c	विव्याध निशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ ॥
06-110-032a	तं भीमो दशभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ।
06-110-032c	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥
06-110-033a	उद्भ्रान्तैस्तुरगैः सोऽथ द्रवमाणैः समन्ततः ।
06-110-033c	मागधोऽपहतो राजा सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-110-034a	द्रोणस्तु विवरं लब्ध्वा भीमसेनं शिलीमुखैः ।
06-110-034c	विव्याध बाणैः सुशितैः पञ्चषष्ट्या तमायसैः ॥
06-110-035a	तं भीमः समरश्लाघी गुरुं पितृसमं रणे ।
06-110-035c	विव्याध नवभिर्भल्लैस्तथा षष्ट्या च भारत ॥
06-110-036a	अर्जुनस्तु सुशर्माणं विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
06-110-036c	व्यधमत्तस्य तत्सैन्यं महाभ्राणि यथानिलः ॥
06-110-037a	ततो भीष्मश्च राजा च सौबलश्च बृहद्वलः ।
06-110-037c	अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनधनंजयौ ॥
06-110-038a	तथैव पाण्डवाः शूरा धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-110-038c	अभ्यद्रवन्नरणे भीष्मं व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
06-110-039a	शिखण्डी तु समासाद्य भारतानां पितामहम् ।

- 06-110-039c अभ्यद्रवत संहृष्टो भयं त्यक्त्वा यतव्रतम् ॥
- 06-110-040a युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
- 06-110-040c अयोधयत्रणे भीष्मं संहताः सह सृञ्जयैः ॥
- 06-110-041a तथैव तावकाः सर्वे पुरस्कृत्य यतव्रतम् ।
- 06-110-041c शिखण्डिप्रमुखान्पार्थान्योधयन्ति स्म संयुगे ॥
- 06-110-042a ततः प्रववृते युद्धं कौरवाणां भयावहम् ।
- 06-110-042c तत्र पाण्डुसुतैः सार्धं भीष्मस्य विजयं प्रति ॥
- 06-110-043a तावकानां रणे भीष्मो ग्लह आसीद्विशां पते ।
- 06-110-043c तत्र हि द्यूतमायातं विजयायेतराय वा ॥
- 06-110-044a धृष्टद्युम्नो महाराज सर्वसैन्यान्यचोदयत् ।
- 06-110-044c अभिद्रवत गाङ्गेयं मा भैष्ट नरसत्तमाः ॥
- 06-110-045a सेनापतिवचः श्रुत्वा पाण्डवानां वरूथिनी ।
- 06-110-045c भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णं प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ॥
- 06-110-046a भीष्मोऽपि रथिनां श्रेष्ठः प्रतिजग्राह तां चमूम् ।
- 06-110-046c आपतन्तीं महाराज वेलामिव महोदधिः ॥

06-111-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 06-111-001a कथं शांतनवो भीष्मो दशमेऽहनि संजय ।
- 06-111-001c अयुध्यत महावीर्यैः पाण्डवैः सहसृञ्जयैः ॥
- 06-111-002a कुरवश्च कथं युद्धे पाण्डवान्प्रत्यवारयन् ।
- 06-111-002c आचक्ष्व मे महायुद्धं भीष्मस्याहवशोभिनः ॥

06-111-003 संजय उवाच

- 06-111-003a कुरवः पाण्डवैः सार्धं यथायुध्यन्त भारत ।
- 06-111-003c यथा च तदभूद्युद्धं तत्ते वक्ष्यामि शृण्वतः ॥
- 06-111-004a प्रेषिताः परलोकाय परमास्त्रैः किरीटिना ।
- 06-111-004c अहन्यहनि संप्राप्तास्तावकानां रथव्रजाः ॥
- 06-111-005a यथाप्रतिज्ञं कौरव्यः स चापि समितिंजयः ।
- 06-111-005c पार्थानामकरोद्भीष्मः सततं समितिक्षयम् ॥
- 06-111-006a कुरुभिः सहितं भीष्मं युध्यमानं महारथम् ।
- 06-111-006c अर्जुनं च सपाञ्चाल्यं दृष्ट्वा संशयिता जनाः ॥
- 06-111-007a दशमेऽहनि तस्मिंस्तु भीष्मार्जुनसमागमे ।

06-111-007c	अवर्तत महारौद्रः सततं समितिक्षयः ॥
06-111-008a	तस्मिन्नयुतशो राजन्भूयश्च स परंतपः ।
06-111-008c	भीष्मः शांतनवो योधाञ्जघान परमास्त्रवित् ॥
06-111-009a	येषामज्ञातकल्पानि नामगोत्राणि पार्थिव ।
06-111-009c	ते हतास्तत्र भीष्मेण शूराः सर्वेऽनिवर्तिनः ॥
06-111-010a	दशाहानि ततस्तप्त्वा भीष्मः पाण्डववाहिनीम् ।
06-111-010c	निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन परंतपः ॥
06-111-011a	स क्षिप्रं वधमन्विच्छन्नात्मनोऽभिमुखं रणे ।
06-111-011c	न हन्यां मानवश्रेष्ठान्संग्रामेऽभिमुखानिति ॥
06-111-012a	चिन्तयित्वा महाबाहुः पिता देवव्रतस्तव ।
06-111-012c	अभ्याशस्थं महाराज पाण्डवं वाक्यमब्रवीत् ॥
06-111-013a	युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
06-111-013c	शृणु मे वचनं तात धर्म्यं स्वर्ग्यं च जल्पतः ॥
06-111-014a	निर्विण्णोऽस्मि भृशं तात देहेनानेन भारत ।
06-111-014c	घ्नतश्च मे गतः कालः सुबहून्प्राणिनो रणे ॥
06-111-015a	तस्मात्पार्थ पुरोधाय पाञ्चालान्सृज्जयांस्तथा ।
06-111-015c	मद्वधे क्रियतां यत्नो मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥
06-111-016a	तस्य तन्मतमाज्ञाय पाण्डवः सत्यदर्शनः ।
06-111-016c	भीष्मं प्रतिययौ यत्तः संग्रामे सह सृज्जयैः ॥
06-111-017a	धृष्टद्युम्नस्ततो राजन्पाण्डवश्च युधिष्ठिरः ।
06-111-017c	श्रुत्वा भीष्मस्य तां वाचं चोदयामासतुर्बलम् ॥
06-111-018a	अभिद्रवत युध्यध्वं भीष्मं जयत संयुगे ।
06-111-018c	रक्षिताः सत्यसंधेन जिष्णुना रिपुजिष्णुना ॥
06-111-019a	अयं चापि महेष्वासः पार्षतो वाहिनीपतिः ।
06-111-019c	भीमसेनश्च समरे पालयिष्यति वो ध्रुवम् ॥
06-111-020a	न वै भीष्माद्भयं किञ्चित्कर्तव्यं युधि सृज्जयाः ।
06-111-020c	ध्रुवं भीष्मं विजेष्यामः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥
06-111-021a	तथा तु समयं कृत्वा दशमेऽहनि पाण्डवाः ।
06-111-021c	ब्रह्मलोकपरा भूत्वा संजग्मुः क्रोधमूर्छिताः ॥
06-111-022a	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य पाण्डवं च धनंजयम् ।
06-111-022c	भीष्मस्य पातने यत्नं परमं ते समास्थिताः ॥

06-111-023a	ततस्तव सुतादिष्टा नानाजनपदेश्वराः ।
06-111-023c	द्रोणेन सहपुत्रेण सहसेना महाबलाः ॥
06-111-024a	दुःशासनश्च बलवान्सह सर्वैः सहोदरैः ।
06-111-024c	भीष्मं समरमध्यस्थं पालयां चक्रिरे तदा ॥
06-111-025a	ततस्तु तावकाः शूराः पुरस्कृत्य यतव्रतम् ।
06-111-025c	शिखण्डिप्रमुखान्पार्थान्योधयन्ति स्म संयुगे ॥
06-111-026a	चेदिभिश्च सपाञ्चालैः सहितो वानरध्वजः ।
06-111-026c	ययौ शांतनवं भीष्मं पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥
06-111-027a	द्रोणपुत्रं शिनेर्नप्ता धृष्टकेतुस्तु पौरवम् ।
06-111-027c	युधामन्युः सहामात्यं दुर्योधनमयोधयत् ॥
06-111-028a	विराटस्तु सहानीकः सहसेनं जयद्रथम् ।
06-111-028c	वृद्धक्षत्रस्य दायादमाससाद परंतपः ॥
06-111-029a	मद्रराजं महेष्वासं सहसैन्यं युधिष्ठिरः ।
06-111-029c	भीमसेनाभिगुप्तश्च नागानीकमुपाद्रवत् ॥
06-111-030a	अप्रधृष्यमनावार्यं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
06-111-030c	द्रोणं प्रति ययौ यत्तः पाञ्चाल्यः सह सोमकैः ॥
06-111-031a	कर्णिकारध्वजं चापि सिंहकेतुररिदमः ।
06-111-031c	प्रत्युज्जगाम सौभद्रं राजपुत्रो बृहद्वलः ॥
06-111-032a	शिखण्डिनं च पुत्रास्ते पाण्डवं च धनंजयम् ।
06-111-032c	राजभिः समरे सार्धमभिपेतुर्जिघांसवः ॥
06-111-033a	तस्मिन्नतिमहाभीमे सेनयोर्वै पराक्रमे ।
06-111-033c	संप्रधावत्स्वनीकेषु मेदिनी समकम्पत ॥
06-111-034a	तान्यनीकान्यनीकेषु समसज्जन्त भारत ।
06-111-034c	तावकानां परेषां च दृष्ट्वा शांतनवं रणे ॥
06-111-035a	ततस्तेषां प्रयततामन्योन्यमभिधावताम् ।
06-111-035c	प्रादुरासीन्महाज्शब्दो दिक्षु सर्वासु भारत ॥
06-111-036a	शङ्खदुन्दुभिघोषैश्च वारणानां च बृंहितैः ।
06-111-036c	सिंहनादैश्च सैन्यानां दारुणः समपद्यत ॥
06-111-037a	सा च सर्वनरेन्द्राणां चन्द्रार्कसदृशी प्रभा ।
06-111-037c	वीराङ्गदकिरीटेषु निष्प्रभा समपद्यत ॥
06-111-038a	रजोमेघाश्च संजज्ञुः शस्त्रविद्युद्भिरावृताः ।

- 06-111-038c धनुषां चैव निर्घोषो दारुणः समपद्यत ॥
 06-111-039a बाणशङ्खप्रणादाश्च भेरीणां च महास्वनाः ।
 06-111-039c रथघोषश्च संजग्मुः सेनयोरुभयोरपि ॥
 06-111-040a प्रासशक्त्यृष्टिसंघैश्च बाणौघैश्च समाकुलम् ।
 06-111-040c निष्प्रकाशमिवाकाशं सेनयोः समपद्यत ॥
 06-111-041a अन्योन्यं रथिनः पेतुर्वाजिनश्च महाहवे ।
 06-111-041c कुञ्जराः कुञ्जराञ्जघ्नः पदातींश्च पदातयः ॥
 06-111-042a तदासीत्सुमहद्युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह ।
 06-111-042c भीष्महेतोर्नरव्याघ्र श्येनयोरामिषे यथा ॥
 06-111-043a तयोः समागमो घोरो बभूव युधि भारत ।
 06-111-043c अन्योन्यस्य वधार्थाय जिगीषूणां रणाजिरे ॥

06-112-001 संजय उवाच

- 06-112-001a अभिमन्युर्महाराज तव पुत्रमयोधयत् ।
 06-112-001c महत्या सेनया युक्तो भीष्महेतोः पराक्रमी ॥
 06-112-002a दुर्योधनो रणे कार्ष्णिं नवभिर्नतपर्वभिः ।
 06-112-002c आजघान रणे क्रुद्धः पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः ॥
 06-112-003a तस्य शक्तिं रणे कार्ष्णिर्मृत्योर्घोरामिव स्वसाम् ।
 06-112-003c प्रेषयामास संक्रुद्धो दुर्योधनरथं प्रति ॥
 06-112-004a तामापतन्तीं सहसा घोररूपां विशां पते ।
 06-112-004c द्विधा चिच्छेद ते पुत्रः क्षुरप्रेण महारथः ॥
 06-112-005a तां शक्तिं पतितां दृष्ट्वा कार्ष्णिः परमकोपनः ।
 06-112-005c दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
 06-112-006a पुनश्चैनं शरैर्घोरैराजघान स्तनान्तरे ।
 06-112-006c दशभिर्भरतश्रेष्ठ दुर्योधनममर्षणम् ॥
 06-112-007a तद्युद्धमभवद्धोरं चित्ररूपं च भारत ।
 06-112-007c ईक्षितृप्रीतिजननं सर्वपार्थिवपूजितम् ॥
 06-112-008a भीष्मस्य निधनार्थाय पार्थस्य विजयाय च ।
 06-112-008c युयुधाते रणे वीरौ सौभद्रकुरुपुंगवौ ॥
 06-112-009a सात्यकिं रभसं युद्धे द्रौणिर्ब्राह्मणपुंगवः ।
 06-112-009c आजघानोरसि क्रुद्धो नाराचेन परंतपः ॥
 06-112-010a शैनेयोऽपि गुरोः पुत्रं सर्वमर्मसु भारत ।

06-112-010c	अताडयदमेयात्मा नवभिः कङ्कपत्रिभिः ॥
06-112-011a	अश्वत्थामा तु समरे सात्यकिं नवभिः शरैः ।
06-112-011c	त्रिंशता च पुनस्तूर्णं बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
06-112-012a	सोऽतिविद्धो महेष्वासो द्रोणपुत्रेण सात्वतः ।
06-112-012c	द्रोणपुत्रं त्रिभिर्बाणैराजघान महायशाः ॥
06-112-013a	पौरवो धृष्टकेतुं च शरैरासाद्य संयुगे ।
06-112-013c	बहुधा दारयां चक्रे महेष्वासं महारथम् ॥
06-112-014a	तथैव पौरवं युद्धे धृष्टकेतुर्महारथः ।
06-112-014c	त्रिंशता निशितैर्बाणैर्विव्याध सुमहाबलः ॥
06-112-015a	पौरवस्तु धनुश्छित्त्वा धृष्टकेतोर्महारथः ।
06-112-015c	ननाद बलवन्नादं विव्याध दशभिः शरैः ॥
06-112-016a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय पौरवं निशितैः शरैः ।
06-112-016c	आजघान महाराज त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ॥
06-112-017a	तौ तु तत्र महेष्वासौ महामात्रौ महारथौ ।
06-112-017c	महता शरवर्षेण परस्परमवर्षताम् ॥
06-112-018a	अन्योन्यस्य धनुश्छित्त्वा हयान्हत्वा च भारत ।
06-112-018c	विरथावसियुद्धाय संगतौ तौ महारथौ ॥
06-112-019a	आर्षभे चर्मणी चित्रे शतचन्द्रपरिष्कृते ।
06-112-019c	तारकाशतचित्रौ च निस्त्रिंशौ सुमहाप्रभौ ॥
06-112-020a	प्रगृह्य विमलौ राजंस्तावन्योन्यमभिद्रुतौ ।
06-112-020c	वाशितासंगमे यत्तौ सिंहाविव महावने ॥
06-112-021a	मण्डलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
06-112-021c	चेरतुर्दर्शयन्तौ च प्रार्थयन्तौ परस्परम् ॥
06-112-022a	पौरवो धृष्टकेतुं तु शङ्खदेशे महासिना ।
06-112-022c	ताडयामास संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
06-112-023a	चेदिराजोऽपि समरे पौरवं पुरुषर्षभम् ।
06-112-023c	आजघान शिताग्रेण जत्रुदेशे महासिना ॥
06-112-024a	तावन्योन्यं महाराज समासाद्य महाहवे ।
06-112-024c	अन्योन्यवेगाभिहतौ निपेततुररिदमौ ॥
06-112-025a	ततः स्वरथमारोप्य पौरवं तनयस्तव ।
06-112-025c	जयत्सेनो रथे राजन्नपोवाह रणाजिरात् ॥

06-112-026a	धृष्टकेतुं च समरे माद्रीपुत्रः परंतपः ।
06-112-026c	अपोवाह रणे राजन्सहदेवः प्रतापवान् ॥
06-112-027a	चित्रसेनः सुशर्माणं विद्ध्वा नवभिराशुगैः ।
06-112-027c	पुनर्विव्याध तं षष्ट्या पुनश्च नवभिः शरैः ॥
06-112-028a	सुशर्मा तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं विशां पते ।
06-112-028c	दशभिर्दशभिश्चैव विव्याध निशितैः शरैः ॥
06-112-029a	चित्रसेनश्च तं राजंस्त्रिंशता नतपर्वणाम् ।
06-112-029c	आजघान रणे क्रुद्धः स च तं प्रत्यविध्यत ॥
06-112-029e	भीष्मस्य समरे राजन्यशो मानं च वर्धयन् ॥
06-112-030a	सौभद्रो राजपुत्रं तु बृहद्वलमयोधयत् ।
06-112-030c	आर्जुनिं कोसलेन्द्रस्तु विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ॥
06-112-030e	पुनर्विव्याध विंशत्या शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-112-031a	बृहद्वलं च सौभद्रो विद्ध्वा नवभिरायसैः ।
06-112-031c	नाकम्पयत संग्रामे विव्याध च पुनः पुनः ॥
06-112-032a	कौसल्यस्य पुनश्चापि धनुश्चिच्छेद फाल्गुणिः ।
06-112-032c	आजघान शरैश्चैव त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः ॥
06-112-033a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय राजपुत्रो बृहद्वलः ।
06-112-033c	फाल्गुनिं समरे क्रुद्धो विव्याध बहुभिः शरैः ॥
06-112-034a	तयोर्युद्धं समभवद्भीष्महेतोः परंतप ।
06-112-034c	संरब्धयोर्महाराज समरे चित्रयोधिनोः ॥
06-112-034e	यथा देवासुरे युद्धे मयवासवयोरभूत् ॥
06-112-035a	भीमसेनो गजानीकं योधयन्बह्वशोभत ।
06-112-035c	यथा शक्रो वज्रपाणिर्दारयन्पर्वतोत्तमान् ॥
06-112-036a	ते वध्यमाना भीमेन मातङ्गा गिरिसंनिभाः ।
06-112-036c	निपेतुरुर्व्यां सहिता नादयन्तो वसुंधराम् ॥
06-112-037a	गिरिमात्रा हि ते नागा भिन्नाञ्जनचयोपमाः ।
06-112-037c	विरेजुर्वसुधां प्राप्य विकीर्णा इव पर्वताः ॥
06-112-038a	युधिष्ठिरो महेष्वासो मद्राजानमाहवे ।
06-112-038c	महत्या सेनया गुप्तं पीडयामास संगतः ॥
06-112-039a	मद्रेश्वरश्च समरे धर्मपुत्रं महारथम् ।
06-112-039c	पीडयामास संरब्धो भीष्महेतोः पराक्रमी ॥

06-112-040a	विराटं सैन्धवो राजा विद्ध्वा संनतपर्वभिः ।
06-112-040c	नवभिः सायकैस्तीक्ष्णैस्त्रिंशता पुनरर्दयत् ॥
06-112-041a	विराटश्च महाराज सैन्धवं वाहिनीमुखे ।
06-112-041c	त्रिंशता निशितैर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
06-112-042a	चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौ चित्रवर्मायुधध्वजौ ।
06-112-042c	रेजतुश्चित्ररूपौ तौ संग्रामे मत्स्यसैन्धवौ ॥
06-112-043a	द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण समागम्य महारणे ।
06-112-043c	महासमुदयं चक्रे शरैः संनतपर्वभिः ॥
06-112-044a	ततो द्रोणो महाराज पार्षतस्य महद्भुजः ।
06-112-044c	छित्त्वा पञ्चाशतेषूणां पार्षतं समविध्यत ॥
06-112-045a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय पार्षतः परवीरहा ।
06-112-045c	द्रोणस्य मिषतो युद्धे प्रेषयामास सायकान् ॥
06-112-046a	ताञ्शराञ्शरसंघैस्तु संनिवार्य महारथः ।
06-112-046c	द्रोणो द्रुपदपुत्राय प्राहिणोत्पञ्च सायकान् ॥
06-112-047a	तस्य क्रुद्धो महाराज पार्षतः परवीरहा ।
06-112-047c	द्रोणाय चिक्षेप गदां यमदण्डोपमां रणे ॥
06-112-048a	तामापतन्तीं सहसा हेमपट्टविभूषिताम् ।
06-112-048c	शरैः पञ्चाशता द्रोणो वारयामास संयुगे ॥
06-112-049a	सा छिन्ना बहुधा राजन्द्रोणचापच्युतैः शरैः ।
06-112-049c	चूर्णीकृता विशीर्यन्ती पपात वसुधातले ॥
06-112-050a	गदां विनिहतां दृष्ट्वा पार्षतः शत्रुसूदनः ।
06-112-050c	द्रोणाय शक्तिं चिक्षेप सर्वपारशवीं शुभाम् ॥
06-112-051a	तां द्रोणो नवभिर्बाणैश्चिच्छेद युधि भारत ।
06-112-051c	पार्षतं च महेष्वासं पीडयामास संयुगे ॥
06-112-052a	एवमेतन्महद्युद्धं द्रोणपार्षतयोरभूत् ।
06-112-052c	भीष्मं प्रति महाराज घोररूपं भयानकम् ॥
06-112-053a	अर्जुनः प्राप्य गाङ्गेयं पीडयन्निशितैः शरैः ।
06-112-053c	अभ्यद्रवत संयत्तं वने मत्तमिव द्विपम् ॥
06-112-054a	प्रत्युद्ययौ च तं पार्थ भगदत्तः प्रतापवान् ।
06-112-054c	त्रिधा भिन्नेन नागेन मदन्धेन महाबलः ॥
06-112-055a	तमापतन्तं सहसा महेन्द्रगजसंनिभम् ।

06-112-055c	परं यत्नं समास्थाय बीभत्सुः प्रत्यपद्यत ॥
06-112-056a	ततो गजगतो राजा भगदत्तः प्रतापवान् ।
06-112-056c	अर्जुनं शरवर्षेण वारयामास संयुगे ॥
06-112-057a	अर्जुनस्तु रणे नागमायान्तं रजतोपमम् ।
06-112-057c	विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यत महारणे ॥
06-112-058a	शिखण्डिनं च कौन्तेयो याहि याहीत्यचोदयत् ।
06-112-058c	भीष्मं प्रति महाराज जह्येनमिति चाब्रवीत् ॥
06-112-059a	प्राग्य्योतिषस्ततो हित्वा पाण्डवं पाण्डुपूर्वज ।
06-112-059c	प्रययौ त्वरितो राजन्द्रुपदस्य रथं प्रति ॥
06-112-060a	ततोऽर्जुनो महाराज भीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतम् ।
06-112-060c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य ततो युद्धमवर्तत ॥
06-112-061a	ततस्ते तावकाः शूराः पाण्डवं रभसं रणे ।
06-112-061c	सर्वेऽभ्यधावन्क्रोशन्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-112-062a	नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां ते जनाधिप ।
06-112-062c	अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥
06-112-063a	शिखण्डी तु समासाद्य भरतानां पितामहम् ।
06-112-063c	इषुभिस्तूर्णमव्यग्रो बहुभिः स समाचिनोत् ॥
06-112-064a	सोमकांश्च रणे भीष्मो जघ्ने पार्थपदानुगान् ।
06-112-064c	न्यवारयत सैन्यं च पाण्डवानां महारथः ॥
06-112-065a	रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेन्धनः ।
06-112-065c	शरसंघमहाज्वालः क्षत्रियान्समरेऽदहत् ॥
06-112-066a	यथा हि सुमहानग्निः कक्षे चरति सानिलः ।
06-112-066c	तथा जज्वाल भीष्मोऽपि दिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन् ॥
06-112-067a	सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः शितैः संनतपर्वभिः ।
06-112-067c	नादयन्स दिशो भीष्मः प्रदिशश्च महायशाः ॥
06-112-068a	पातयत्रथिनो राजन्गजांश्च सह सादिभिः ।
06-112-068c	मुण्डतालवनानीव चकार स रथव्रजान् ॥
06-112-069a	निर्मनुष्यात्रथात्राजन्गजानश्चांश्च संयुगे ।
06-112-069c	चकार स तदा भीष्मः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
06-112-070a	तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
06-112-070c	निशम्य सर्वतो राजन्समकम्पन्त सैनिकाः ॥

06-112-071a	अमोघा ह्यपतन्बाणाः पितुस्ते मनुजेश्वर ।
06-112-071c	नासज्जन्त शरीरेषु भीष्मचापच्युताः शराः ॥
06-112-072a	निर्मनुष्यात्रथात्राजन्सुयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ।
06-112-072c	वातायमानान्पश्याम ह्रियमाणान्विशां पते ॥
06-112-073a	चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्दश ।
06-112-073c	महारथाः समाख्याताः कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥
06-112-074a	अपरावर्तिनः शूराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
06-112-074c	संग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथकुञ्जराः ॥
06-112-074e	जग्मुस्ते परलोकाय व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
06-112-075a	न तत्रासीन्महाराज सोमकानां महारथः ।
06-112-075c	यः संप्राप्य रणे भीष्मं जीविते स्म मनो दधे ॥
06-112-076a	तांश्च सर्वात्रणे योधान्प्रेतराजपुरं प्रति ।
06-112-076c	नीतानमन्यन्त जना दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमम् ॥
06-112-077a	न कश्चिदेनं समरे प्रत्युद्याति महारथः ।
06-112-077c	ऋते पाण्डुसुतं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ॥
06-112-077e	शिखण्डिनं च समरे पाञ्चाल्यममितौजसम् ॥
06-112-078a	शिखण्डी तु रणे भीष्ममासाद्य भरतर्षभ ।
06-112-078c	दशभिर्दशभिर्बाणैराजघान महाहवे ॥
06-112-079a	शिखण्डिनं तु गाङ्गेयः क्रोधदीप्तेन चक्षुषा ।
06-112-079c	अवैक्षत कटाक्षेण निर्दहन्निव भारत ॥
06-112-080a	स्त्रीत्वं तत्संस्मरन्नाजन्सर्वलोकस्य पश्यतः ।
06-112-080c	न जघान रणे भीष्मः स च तं नावबुद्धवान् ॥
06-112-081a	अर्जुनस्तु महाराज शिखण्डिनमभाषत ।
06-112-081c	अभित्वरस्व त्वरितो जहि चैनं पितामहम् ॥
06-112-082a	किं ते विवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथम् ।
06-112-082c	न ह्यन्यमनुपश्यामि कंचिद्यौधिष्ठिरे बले ॥
06-112-083a	यः शक्तः समरे भीष्मं योधयेत पितामहम् ।
06-112-083c	ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
06-112-084a	एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखण्डी भरतर्षभ ।
06-112-084c	शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पितामहमुपाद्रवत् ॥
06-112-085a	अचिन्तयित्वा तान्बाणान्पिता देवव्रतस्तव ।

06-112-085c	अर्जुनं समरे क्रुद्धं वारयामास सायकैः ॥
06-112-086a	तथैव च चमूं सर्वा पाण्डवानां महारथः ।
06-112-086c	अप्रैषीत्समरे तीक्ष्णैः परलोकाय मारिष ॥
06-112-087a	तथैव पाण्डवा राजन्सैन्येन महता वृताः ।
06-112-087c	भीष्मं प्रच्छादयामासुर्मैघा इव दिवाकरम् ॥
06-112-088a	स समन्तात्परिवृतो भारतो भरतर्षभ ।
06-112-088c	निर्ददाह रणे शूरान्वनं वह्निरिव ज्वलन् ॥
06-112-089a	तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।
06-112-089c	अयोधयत यत्पार्थ जुगोप च यतव्रतम् ॥
06-112-090a	कर्मणा तेन समरे तव पुत्रस्य धन्विनः ।
06-112-090c	दुःशासनस्य तुतुषुः सर्वे लोका महात्मनः ॥
06-112-091a	यदेकः समरे पार्थान्सानुगान्समयोधयत् ।
06-112-091c	न चैनं पाण्डवा युद्धे वायरामासुरुल्बणम् ॥
06-112-092a	दुःशासनेन समरे रथिनो विरथीकृताः ।
06-112-092c	सादिनश्च महाराज दन्तिनश्च महाबलाः ॥
06-112-093a	विनिर्भिन्नाः शरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्धरणीतले ।
06-112-093c	शरातुरास्तथैवान्ये दन्तिनो विद्रुता दिशः ॥
06-112-094a	यथाग्निरिन्धनं प्राप्य ज्वलेद्दीप्तार्चिरुल्बणः ।
06-112-094c	तथा जज्वाल पुत्रस्ते पाण्डवान्वै विनिर्दहन् ॥
06-112-095a	तं भारतमहामात्रं पाण्डवानां महारथः ।
06-112-095c	जेतुं नोत्सहते कश्चिन्नाप्युद्यातुं कथंचन ॥
06-112-095e	ऋते महेन्द्रतनयं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ॥
06-112-096a	स हि तं समरे राजन्विजित्य विजयोऽर्जुनः ।
06-112-096c	भीष्ममेवाभिदुद्राव सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
06-112-097a	विजितस्तव पुत्रोऽपि भीष्मबाहुव्यपाश्रयः ।
06-112-097c	पुनः पुनः समाश्वस्य प्रायुध्यत रणोत्कटः ॥
06-112-097e	अर्जुनं च रणे राजन्योध्यन्स व्यराजत ॥
06-112-098a	शिखण्डी तु रणे राजन्विव्याधैव पितामहम् ।
06-112-098c	शरैरशनिसंस्पर्शैस्तथा सर्पविषोपमैः ॥
06-112-099a	न च तेऽस्य रुजं चक्रुः पितुस्तव जनेश्वर ।
06-112-099c	स्मयमानश्च गाङ्गेयस्तान्बाणाञ्जगृहे तदा ॥

06-112-100a	उष्णार्तो हि नरो यद्वज्जलधाराः प्रतीच्छति ।
06-112-100c	तथा जग्राह गाङ्गेयः शरधाराः शिखण्डिनः ॥
06-112-101a	तं क्षत्रिया महाराज ददृशुर्घोरमाहवे ।
06-112-101c	भीष्मं दहन्तं सैन्यानि पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
06-112-102a	ततोऽब्रवीत्तव सुतः सर्वसैन्यानि मारिष ।
06-112-102c	अभिद्रवत संग्रामे फल्गुनं सर्वतो रथैः ॥
06-112-103a	भीष्मो वः समरे सर्वान्पालयिष्यति धर्मवित् ।
06-112-103c	ते भयं सुमहत्त्वक्त्वा पाण्डवान्प्रतियुध्यत ॥
06-112-104a	एष तालेन दीप्तेन भीष्मस्तिष्ठति पालयन् ।
06-112-104c	सर्वेषां धार्तराष्ट्राणां रणे शर्म च वर्म च ॥
06-112-105a	त्रिदशापि समुद्युक्ता नालं भीष्मं समासितुम् ।
06-112-105c	किमु पार्था महात्मानं मर्त्यभूतास्तथाबलाः ॥
06-112-105e	तस्माद्द्रवत हे योधाः फल्गुनं प्राप्य संयुगे ॥
06-112-106a	अहमद्य रणे यत्तो योधयिष्यामि फल्गुनम् ।
06-112-106c	सहितः सर्वतो यत्तैर्भवद्भिर्वसुधाधिपाः ॥
06-112-107a	तच्छ्रुत्वा तु वचो राजंस्तव पुत्रस्य धन्विनः ।
06-112-107c	अर्जुनं प्रति संयत्ता बलवन्तो महारथाः ॥
06-112-108a	ते विदेहाः कलिङ्गाश्च दाशेरकगणैः सह ।
06-112-108c	अभिपेतुर्निषादाश्च सौवीराश्च महारणे ॥
06-112-109a	बाह्लिका दरदाश्चैव प्राच्योदीच्याश्च मालवाः ।
06-112-109c	अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
06-112-110a	शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्च अम्बष्ठाः केकयैः सह ।
06-112-110c	अभिपेतू रणे पार्थ पतंगा इव पावकम् ॥
06-112-111a	स तान्सर्वान्सहानीकान्महाराज महारथान् ।
06-112-111c	दिव्यान्यस्त्राणि संचिन्त्य प्रसंधाय धनंजयः ॥
06-112-112a	स तैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहाशु महाबलः ।
06-112-112c	शरप्रतापैर्बीभत्सुः पतंगानिव पावकः ॥
06-112-113a	तस्य बाणसहस्राणि सृजतो दृढधन्विनः ।
06-112-113c	दीप्यमानमिवाकाशे गाण्डीवं समदृश्यत ॥
06-112-114a	ते शरार्ता महाराज विप्रकीर्णरथध्वजाः ।
06-112-114c	नाब्यवर्तन्त राजानः सहिता वानरध्वजम् ॥

06-112-115a	सध्वजा रथिनः पेतुर्हयारोहा हयैः सह ।
06-112-115c	गजाः सह गजारोहैः किरीटिशरताडिताः ॥
06-112-116a	ततोऽर्जुनभुजोत्सृष्टैरावृतासीद्वसुंधरा ।
06-112-116c	विद्रवद्भिश्च बहुधा बलै राज्ञां समन्ततः ॥
06-112-117a	अथ पार्थो महाबाहुर्द्रावयित्वा वरूथिनीम् ।
06-112-117c	दुःशासनाय समरे प्रेषयामास सायकान् ॥
06-112-118a	ते तु भित्त्वा तव सुतं दुःशासनमयोमुखाः ।
06-112-118c	धरणीं विविशुः सर्वे वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
06-112-118e	हयांश्चास्य ततो जघ्ने सारथिं च न्यपातयत् ॥
06-112-119a	विविंशतिं च विंशत्या विरथं कृतवान्प्रभो ।
06-112-119c	आजघान भृशं चैव पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥
06-112-120a	कृपं शल्यं विकर्णं च विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
06-112-120c	चकार विरथांश्चैव कौन्तेयः श्वेतवाहनः ॥
06-112-121a	एवं ते विरथाः पञ्च कृपः शल्यश्च मारिष ।
06-112-121c	दुःशासनो विकर्णश्च तथैव च विविंशतिः ॥
06-112-121e	संप्राद्रवन्त समरे निर्जिताः सव्यसाचिना ॥
06-112-122a	पूर्वाह्णे तु तथा राजन्पराजित्य महारथान् ।
06-112-122c	प्रजज्वाल रणे पार्थो विधूम इव पावकः ॥
06-112-123a	तथैव शरवर्षेण भास्करो रश्मिवानिव ।
06-112-123c	अन्यानपि महाराज पातयामास पार्थिवान् ॥
06-112-124a	पराङ्मुखीकृत्य तदा शरवर्षैर्महारथान् ।
06-112-124c	प्रावर्तयत संग्रामे शोणितोदां महानदीम् ॥
06-112-124e	मध्येन कुरुसैन्यानां पाण्डवानां च भारत ॥
06-112-125a	गजाश्च रथसंघाश्च बहुधा रथिभिर्हताः ।
06-112-125c	रथाश्च निहता नागैर्नागा हयपदातिभिः ॥
06-112-126a	अन्तरा छिध्यमानानि शरीराणि शिरांसि च ।
06-112-126c	निपेतुर्दिक्षु सर्वासु गजाश्चरथयोधिनाम् ॥
06-112-127a	छन्नमायोधनं रेजे कुण्डलाङ्गदधारिभिः ।
06-112-127c	पतितैः पात्यमानैश्च राजपुत्रैर्महारथैः ॥
06-112-128a	रथनेमिनिकृत्ताश्च गजैश्चैवावपोथिताः ।
06-112-128c	पादाताश्चाप्यदृश्यन्त साश्वाः सहयसादिनः ॥

06-112-129a	गजाश्वरथसंघाश्च परिपेतुः समन्ततः ।
06-112-129c	विशीर्णाश्च रथा भूमौ भग्नचक्रयुगध्वजाः ॥
06-112-130a	तद्गजाश्वरथौघानां रुधिरेण समुक्षितम् ।
06-112-130c	छन्नमायोधनं रेजे रक्ताभ्रमिव शारदम् ॥
06-112-131a	श्वानः काकाश्च गृध्राश्च वृका गोमायुभिः सह ।
06-112-131c	प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्य विकृताश्च मृगद्विजाः ॥
06-112-132a	ववुर्बहुविधाश्चैव दिक्षु सर्वासु मारुताः ।
06-112-132c	दृश्यमानेषु रक्षःसु भूतेषु विनदत्सु च ॥
06-112-133a	काञ्चनानि च दामानि पताकाश्च महाधनाः ।
06-112-133c	धूमायमाना दृश्यन्ते सहसा मारुतेरिताः ॥
06-112-134a	श्वेतच्छत्रसहस्राणि सध्वजाश्च महारथाः ।
06-112-134c	विनिकीर्णाः स्म दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥
06-112-134e	सपताकाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुः शरातुराः ॥
06-112-135a	क्षत्रियाश्च मनुष्येन्द्र गदाशक्तिधनुर्धराः ।
06-112-135c	समन्ततो व्यदृश्यन्त पतिता धरणीतले ॥
06-112-136a	ततो भीष्मो महाराज दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।
06-112-136c	अभ्यधावत कौन्तेयं मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥
06-112-137a	तं शिखण्डी रणे यत्तमभ्यधावत दंशितः ।
06-112-137c	संजहार ततो भीष्मस्तदस्त्रं पावकोपमम् ॥
06-112-138a	एतस्मिन्नेव काले तु कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
06-112-138c	निजघ्ने तावकं सैन्यं मोहयित्वा पितामहम् ॥

06-113-001 संजय उवाच

06-113-001a	एवं व्यूढेष्वनीकेषु भूयिष्ठमनुवर्तिषु ।
06-113-001c	ब्रह्मलोकपराः सर्वे समपद्यन्त भारत ॥
06-113-002a	न ह्यनीकमनीकेन समसज्जत संकुले ।
06-113-002c	न रथा रथिभिः सार्धं न पदाताः पदातिभिः ॥
06-113-003a	अश्वा नाश्वैरयुध्यन्त न गजा गजयोधिभिः ।
06-113-003c	महान्व्यतिकरो रौद्रः सेनयोः समपद्यत ॥
06-113-004a	नरनागरथेष्वेवं व्यवकीर्णेषु सर्वशः ।
06-113-004c	क्षये तस्मिन्महारौद्रे निर्विशेषमजायत ॥
06-113-005a	ततः शल्यः कृपश्चैव चित्रसेनश्च भारत ।

06-113-005c	दुःशासनो विकर्णश्च रथानास्थाय सत्वरः ॥
06-113-005e	पाण्डवानां रणे शूरा ध्वजिनीं समकम्पयन् ॥
06-113-006a	सा वध्यमाना समरे पाण्डुसेना महात्मभिः ।
06-113-006c	त्रातारं नाध्यगच्छद्वै मज्जमानेव नौर्जले ॥
06-113-007a	यथा हि शैशिरः कालो गवां मर्माणि कृन्तति ।
06-113-007c	तथा पाण्डुसुतानां वै भीष्मो मर्माण्यकृन्तत ॥
06-113-008a	अतीव तव सैन्यस्य पार्थेन च महात्मना ।
06-113-008c	नगमेघप्रतीकाशाः पातिता बहुधा गजाः ॥
06-113-009a	मृद्यमानाश्च दृश्यन्ते पार्थेन नरयूथपाः ।
06-113-009c	इषुभिस्ताड्यमानाश्च नाराचैश्च सहस्रशः ॥
06-113-010a	पेतुरार्तस्वरं कृत्वा तत्र तत्र महागजाः ।
06-113-010c	आबद्धाभरणैः कायैर्निहतानां महात्मनाम् ॥
06-113-011a	छन्नमायोधनं रेजे शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
06-113-011c	तस्मिन्नतिमहाभीमे राजन्वीरवरक्षये ॥
06-113-011e	भीष्मे च युधि विक्रान्ते पाण्डवे च धनंजये ॥
06-113-012a	ते पराक्रान्तमालोक्य राजन्युधि पितामहम् ।
06-113-012c	न न्यवर्तन्त कौरव्या ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ॥
06-113-013a	इच्छन्तो निधनं युद्धे स्वर्गं कृत्वा परायणम् ।
06-113-013c	पाण्डवानभ्यवर्तन्त तस्मिन्वीरवरक्षये ॥
06-113-014a	पाण्डवापि महाराज स्मरन्तो विविधान्बहून् ।
06-113-014c	क्लेशान्कृतान्सपुत्रेण त्वया पूर्वं नराधिप ॥
06-113-015a	भयं त्यक्त्वा रणे शूरा ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ।
06-113-015c	तावकांस्तव पुत्रांश्च योधयन्ति स्म हृष्टवत् ॥
06-113-016a	सेनापतिस्तु समरे प्राह सेनां महारथः ।
06-113-016c	अभिद्रवत गाङ्गेयं सोमकाः सृज्जयैः सह ॥
06-113-017a	सेनापतिवचः श्रुत्वा सोमकाः सह सृज्जयैः ।
06-113-017c	अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं शस्त्रवृष्ट्या समन्ततः ॥
06-113-018a	वध्यमानस्ततो राजन्पिता शांतनवस्तव ।
06-113-018c	अमर्षवशमापन्नो योधयामास सृज्जयान् ॥
06-113-019a	तस्य कीर्तिमतस्तात पुरा रामेण धीमता ।
06-113-019c	संप्रदत्तास्त्रशिक्षा वै परानीकविनाशिनी ॥

06-113-020a	स तां शिक्षामधिष्ठाय कृत्वा परबलक्षयम् ।
06-113-020c	अहन्यहनि पार्थानां वृद्धः कुरुपितामहः ॥
06-113-020e	भीष्मो दश सहस्राणि जघान परवीरहा ॥
06-113-021a	तस्मिंस्तु दिवसे प्राप्ते दशमे भरतर्षभ ।
06-113-021c	भीष्मेणैकेन मत्स्येषु पाञ्चालेषु च संयुगे ॥
06-113-021e	गजाश्वममितं हत्वा हताः सप्त महारथाः ॥
06-113-022a	हत्वा पञ्च सहस्राणि रथिनां प्रपितामहः ।
06-113-022c	नराणां च महायुद्धे सहस्राणि चतुर्दश ॥
06-113-023a	तथा दन्तिसहस्रं च हयानामयुतं पुनः ।
06-113-023c	शिक्षाबलेन निहतं पित्रा तव विशां पते ॥
06-113-024a	ततः सर्वमहीपानां क्षोभयित्वा वरूथिनीम् ।
06-113-024c	विराटस्य प्रियो भ्राता शतानीको निपातितः ॥
06-113-025a	शतानीकं च समरे हत्वा भीष्मः प्रतापवान् ।
06-113-025c	सहस्राणि महाराज राज्ञां भल्लैर्न्यपातयत् ॥
06-113-026a	ये च केचन पार्थानामभियाता धनंजयम् ।
06-113-026c	राजानो भीष्ममासाद्य गतास्ते यमसादनम् ॥
06-113-027a	एवं दश दिशो भीष्मः शरजालैः समन्ततः ।
06-113-027c	अतीत्य सेनां पार्थानामवतस्थे चमूमुखे ॥
06-113-028a	स कृत्वा सुमहत्कर्म तस्मिन्वै दशमेऽहनि ।
06-113-028c	सेनयोरन्तरे तिष्ठन्प्रगृहीतशरासनः ॥
06-113-029a	न चैनं पार्थिवा राजञ्शेकुः केचिन्निरीक्षितुम् ।
06-113-029c	मध्यं प्राप्तं यथा ग्रीष्मे तपन्तं भास्करं दिवि ॥
06-113-030a	यथा दैत्यचमूं शक्रस्तापयामास संयुगे ।
06-113-030c	तथा भीष्मः पाण्डवेयांस्तापयामास भारत ॥
06-113-031a	तथा च तं पराक्रान्तमालोक्य मधुसूदनः ।
06-113-031c	उवाच देवकीपुत्रः प्रीयमाणो धनंजयम् ॥
06-113-032a	एष शांतनवो भीष्मः सेनयोरन्तरे स्थितः ।
06-113-032c	नानिहत्य बलादेनं विजयस्ते भविष्यति ॥
06-113-033a	यत्तः संस्तम्भयस्वैनं यत्रैषा भिद्यते चमूः ।
06-113-033c	न हि भीष्मशरानन्यः सोढुमुत्सहते विभो ॥
06-113-034a	ततस्तस्मिन्क्षणे राजंश्चोदितो वानरध्वजः ।

06-113-034c	सध्वजं सरथं साश्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः ॥
06-113-035a	स चापि कुरुमुख्यानामृषभः पाण्डवेरितान् ।
06-113-035c	शरव्रातैः शरव्रातान्बहुधा विदुधाव तान् ॥
06-113-036a	तेन पाञ्चालराजश्च धृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ।
06-113-036c	पाण्डवो भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
06-113-037a	यमौ च चेकितानश्च केकयाः पञ्च चैव ह ।
06-113-037c	सात्यकिश्च महाराज सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ॥
06-113-038a	द्रौपदेयाः शिखण्डी च कुन्तिभोजश्च वीर्यवान् ।
06-113-038c	सुशर्मा च विराटश्च पाण्डवेया महाबलाः ॥
06-113-039a	एते चान्ये च बहवः पीडिता भीष्मसायकैः ।
06-113-039c	समुद्धृताः फल्गुनेन निमग्नाः शोकसागरे ॥
06-113-040a	ततः शिखण्डी वेगेन प्रगृह्य परमायुधम् ।
06-113-040c	भीष्ममेवाभिदुद्राव रक्ष्यमाणः किरीटिना ॥
06-113-041a	ततोऽस्यानुचरान्हत्वा सर्वात्रणविभागवित् ।
06-113-041c	भीष्ममेवाभिदुद्राव बीभत्सुरपराजितः ॥
06-113-042a	सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-113-042c	विराटो द्रुपदश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
06-113-042e	दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौ रक्षिता दृढधन्वना ॥
06-113-043a	अभिमन्युश्च समरे द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ।
06-113-043c	दुद्रुवुः समरे भीष्मं समुद्यतमहायुधाः ॥
06-113-044a	ते सर्वे दृढधन्वानः संयुगेष्वपलायिनः ।
06-113-044c	बहुधा भीष्ममानर्छन्मार्गणैः कृतमार्गणाः ॥
06-113-045a	विधूय तान्बाणगणान्ये मुक्ताः पार्थिवोत्तमैः ।
06-113-045c	पाण्डवानामदीनात्मा व्यगाहत वरूथिनीम् ॥
06-113-045e	कृत्वा शरविघातं च क्रीडन्निव पितामहः ॥
06-113-046a	नाभिसंधत्त पाञ्चाल्यं स्मयमानो मुहुर्मुहुः ।
06-113-046c	स्त्रीत्वं तस्यानुसंस्मृत्य भीष्मो बाणाञ्शिखण्डिनः ॥
06-113-046e	जघान द्रुपदानीके रथान्सप्त महारथः ॥
06-113-047a	ततः किलकिलाशब्दः क्षणेन समपद्यत ।
06-113-047c	मत्स्यपाञ्चालचेदीनां तमेकमभिधावताम् ॥
06-113-048a	ते वराश्वरथव्रातैर्वारणैः सपदातिभिः ।

06-113-048c तमेकं छादयामासुर्मैघा इव दिवाकरम् ॥
 06-113-048e भीष्मं भागीरथीपुत्रं प्रतपन्तं रणे रिपून् ॥
 06-113-049a ततस्तस्य च तेषां च युद्धे देवासुरोपमे ।
 06-113-049c किरीटी भीष्ममानर्छत्पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥

06-114-001 संजय उवाच

06-114-001a एवं ते पण्डवाः सर्वे पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
 06-114-001c विव्यधुः समरे भीष्मं परिवार्य समन्ततः ॥
 06-114-002a शतधनीभिः सुघोराभिः पट्टिशैः सपरश्वधैः ।
 06-114-002c मुद्गरैर्मुसलैः प्रासैः क्षेपणीभिश्च सर्वशः ॥
 06-114-003a शरैः कनकपुङ्खैश्च शक्तितोमरकम्पनैः ।
 06-114-003c नाराचैर्वत्सदन्तैश्च भुशुण्डीभिश्च भारत ॥
 06-114-003e अताडयन्नणे भीष्मं सहिताः सर्वसृज्जयाः ॥
 06-114-004a स विशीर्णतनुत्राणः पीडितो बहुभिस्तदा ।
 06-114-004c विव्यथे नैव गाङ्गेयो भिद्यमानेषु मर्मसु ॥
 06-114-005a स दीप्तशरचापार्चिरस्त्रप्रसृतमारुतः ।
 06-114-005c नेमिनिर्ह्रादसंनादो महास्त्रोदयपावकः ॥
 06-114-006a चित्रचापमहाज्वालो वीरक्षयमहेन्धनः ।
 06-114-006c युगान्ताग्निसमो भीष्मः परेषां समपद्यत ॥
 06-114-007a निपत्य रथसंघानामन्तरेण विनिःसृतः ।
 06-114-007c दृश्यते स्म नरेन्द्राणां पुनर्मध्यगतश्चरन् ॥
 06-114-008a ततः पाञ्चालराजं च धृष्टकेतुमतीत्य च ।
 06-114-008c पाण्डवानीकिनीमध्यमाससाद स वेगितः ॥
 06-114-009a ततः सात्यकिभीमौ च पाण्डवं च धनंजयम् ।
 06-114-009c द्रुपदं च विराटं च धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥
 06-114-010a भीमघोषैर्महावेगैर्वैरिवारणभेदिभिः ।
 06-114-010c षडेतान् षड्भिरानर्छद्भास्करप्रतिमैः शरैः ॥
 06-114-011a तस्य ते निशितान्बाणान्संनिवार्य महारथाः ।
 06-114-011c दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोजसा ॥
 06-114-012a शिखण्डी तु रणे बाणान्यान्मुमोच महाव्रते ।
 06-114-012c ते भीष्मं विविशुस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥
 06-114-013a ततः किरीटी संरब्धो भीष्ममेवाभ्यवर्तत ।

06-114-013c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य धनुश्चास्य समाच्छिनत् ॥
06-114-014a	भीष्मस्य धनुषश्छेदं नामृष्यन्त महारथाः ।
06-114-014c	द्रोणश्च कृतवर्मा च सैन्धवश्च जयद्रथः ॥
06-114-015a	भूरिश्रवाः शलः शल्यो भगदत्तस्तथैव च ।
06-114-015c	सप्तैते परमक्रुद्धाः किरीटिनमभिद्रुताः ॥
06-114-016a	उत्तमास्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्तो महारथाः ।
06-114-016c	अभिपेतुर्भृशं क्रुद्धाश्छादयन्त स्म पाण्डवान् ॥
06-114-017a	तेषामापततां शब्दः शुश्रुवे फल्गुनं प्रति ।
06-114-017c	उद्धृत्तानां यथा शब्दः समुद्राणां युगक्षये ॥
06-114-018a	हतानयत गृहीत युध्यतापि च कृन्तत ।
06-114-018c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दः फल्गुनस्य रथं प्रति ॥
06-114-019a	तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः ।
06-114-019c	अभ्यधावन्परीप्सन्तः फल्गुनं भरतर्षभ ॥
06-114-020a	सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
06-114-020c	विराटद्रुपदौ चोभौ राक्षसश्च घटोत्कचः ॥
06-114-021a	अभिमन्युश्च संक्रुद्धः सप्तैते क्रोधमूर्छिताः ।
06-114-021c	समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥
06-114-022a	तेषां समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
06-114-022c	संग्रामे भरतश्रेष्ठ देवानां दानवैरिव ॥
06-114-023a	शिखण्डी तु रथश्रेष्ठो रक्ष्यमाणः किरीटिना ।
06-114-023c	अविध्यद्दशभिर्भीष्मं छिन्नधन्वानमाहवे ॥
06-114-023e	सारथिं दशभिश्चास्य ध्वजं चैकेन चिच्छिदे ॥
06-114-024a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय गाङ्गेयो वेगवत्तरम् ।
06-114-024c	तदप्यस्य शितैर्भल्लैस्त्रिभिश्चिच्छेद फल्गुनः ॥
06-114-025a	एवं स पाण्डवः क्रुद्ध आत्तमात्तं पुनः पुनः ।
06-114-025c	धनुर्भीष्मस्य चिच्छेद सव्यसाची परंतपः ॥
06-114-026a	स छिन्नधन्वा संक्रुद्धः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
06-114-026c	शक्तिं जग्राह संक्रुद्धो गिरीणामपि दारणीम् ॥
06-114-026e	तां च चिक्षेप संक्रुद्धः फल्गुनस्य रथं प्रति ॥
06-114-027a	तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य ज्वलन्तीमशनीमिव ।
06-114-027c	समादत्त शितान्भल्लान्पञ्च पाण्डवनन्दनः ॥

06-114-028a	तस्य चिच्छेद तां शक्तिं पञ्चधा पञ्चभिः शरैः ।
06-114-028c	संकुब्धो भरतश्रेष्ठ भीष्मबाहुबलेरिताम् ॥
06-114-029a	सा पपात परिच्छिन्ना संक्रुद्धेन किरीटिना ।
06-114-029c	मेघवृन्दपरिभ्रष्टा विच्छिन्नेव शतहृदा ॥
06-114-030a	छिन्नां तां शक्तिमालोक्य भीष्मः क्रोधसमन्वितः ।
06-114-030c	अचिन्तयद्रणे वीरो बुद्ध्या परपुरंजयः ॥
06-114-031a	शक्तोऽहं धनुषैकेन निहन्तुं सर्वपाण्डवान् ।
06-114-031c	यद्येषां न भवेद्गोप्ता विष्वक्सेनो महाबलः ॥
06-114-032a	कारणद्वयमास्थाय नाहं योत्स्यामि पाण्डवैः ।
06-114-032c	अवध्यत्वाच्च पाण्डूनां स्त्रीभावाच्च शिखण्डिनः ॥
06-114-033a	पित्रा तुष्टेन मे पूर्वं यदा कालीमुदावहत् ।
06-114-033c	स्वच्छन्दमरणं दत्तमवध्यत्वं रणे तथा ॥
06-114-033e	तस्मान्मृत्युमहं मन्ये प्राप्तकालमिवात्मनः ॥
06-114-034a	एवं ज्ञात्वा व्यवसितं भीष्मस्यामिततेजसः ।
06-114-034c	ऋषयो वसवश्चैव वियत्स्था भीष्ममब्रुवन् ॥
06-114-035a	यत्ते व्यवसितं वीर अस्माकं सुमहत्प्रियम् ।
06-114-035c	तत्कुरुष्व महेष्वास युद्धाद्बुद्धिं निवर्तय ॥
06-114-036a	तस्य वाक्यस्य निधने प्रादुरासीच्छिवोऽनिलः ।
06-114-036c	अनुलोमः सुगन्धी च पृषतैश्च समन्वितः ॥
06-114-037a	देवदुन्दुभयश्चैव संप्रणेदुर्महास्वनाः ।
06-114-037c	पपात पुष्पवृष्टिश्च भीष्मस्योपरि पार्थिव ॥
06-114-038a	न च तच्छुश्रुवे कश्चित्तेषां संवदतां नृप ।
06-114-038c	ऋते भीष्मं महाबाहुं मां चापि मुनितेजसा ॥
06-114-039a	संभ्रमश्च महानासीत्त्रिदशानां विशां पते ।
06-114-039c	पतिष्यति रथाद्धीष्मे सर्वलोकप्रिये तदा ॥
06-114-040a	इति देवगणानां च श्रुत्वा वाक्यं महामनाः ।
06-114-040c	ततः शांतनवो भीष्मो बीभत्सुं नाभ्यवर्तत ॥
06-114-040e	भिद्यमानः शितैर्बाणैः सर्वावरणभेदिभिः ॥
06-114-041a	शिखण्डी तु महाराज भरतानां पितामहम् ।
06-114-041c	आजघानोरसि क्रुद्धो नवभिर्निशितैः शरैः ॥
06-114-042a	स तेनाभिहतः संख्ये भीष्मः कुरुपितामहः ।

- 06-114-042c नाकम्पत महाराज क्षितिकम्पे यथाचलः ॥
- 06-114-043a ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपन्गाण्डिवं धनुः ।
- 06-114-043c गाङ्गेयं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ॥
- 06-114-044a पुनः शरशतेनैनं त्वरमाणो धनंजयः ।
- 06-114-044c सर्वगात्रेषु संक्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
- 06-114-045a एवमन्यैरपि भृशं वध्यमानो महारणे ।
- 06-114-045c न चक्रुस्ते रुजं तस्य रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ॥
- 06-114-046a ततः किरीटी संरब्धो भीष्ममेवाभ्यवर्तत ।
- 06-114-046c शिखण्डिनं पुरस्कृत्य धनुश्चास्य समाच्छिनत् ॥
- 06-114-047a अथैनं दशभिर्विद्ध्वा ध्वजमेकेन चिच्छिदे ।
- 06-114-047c सारथिं विशिखैश्चास्य दशभिः समकम्पयत् ॥
- 06-114-048a सोऽन्यत्कार्मुकमादत्त गाङ्गेयो बलवत्तरम् ।
- 06-114-048c तदप्यस्य शितैर्भल्लैस्त्रिधा त्रिभिरुपानुदत् ॥
- 06-114-048e निमेषान्तरमात्रेण आत्तमात्तं महारणे ॥
- 06-114-049a एवमस्य धनूंष्याजौ चिच्छेद सुबहून्यपि ।
- 06-114-049c ततः शांतनवो भीष्मो बीभत्सुं नाभ्यवर्तत ॥
- 06-114-050a अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्दयत् ।
- 06-114-050c सोऽतिविद्धो महेष्वासो दुःशासनमभाषत ॥
- 06-114-051a एष पार्थो रणे क्रुद्धः पाण्डवानां महारथः ।
- 06-114-051c शरैरनेकसाहस्रैर्मा मेवाभ्यसते रणे ॥
- 06-114-052a न चैष शक्यः समरे जेतुं वज्रभृता अपि ।
- 06-114-052c न चापि सहिता वीरा देवदानवराक्षसाः ॥
- 06-114-052e मां चैव शक्ता निर्जेतुं किमु मर्त्याः सुदुर्बलाः ॥
- 06-114-053a एवं तयोः संवदतोः फल्गुनो निशितैः शरैः ।
- 06-114-053c शिखण्डिनं पुरस्कृत्य भीष्मं विव्याध संयुगे ॥
- 06-114-054a ततो दुःशासनं भूयः स्मयमानोऽभ्यभाषत ।
- 06-114-054c अतिविद्धः शितैर्बाणैर्भृशं गाण्डीवधन्वना ॥
- 06-114-055a वज्राशनिसमस्पर्शाः शिताग्राः संप्रवेशिताः ।
- 06-114-055c विमुक्ता अव्यवच्छिन्ना नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥
- 06-114-056a निकृन्तमाना मर्माणि दृढावरणभेदिनः ।
- 06-114-056c मुसलानीव मे घ्नन्ति नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥

06-114-057a	ब्रह्मदण्डसमस्पर्शा वज्रवेगा दुरासदाः ।
06-114-057c	मम प्राणानारुजन्ति नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥
06-114-058a	भुजगा इव संक्रुद्धा लेलिहाना विषोल्लब्धः ।
06-114-058c	ममाविशन्ति मर्माणि नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥
06-114-059a	नाशयन्तीव मे प्राणान्यमदूता इवाहिताः ।
06-114-059c	गदापरिघसंस्पर्शा नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥
06-114-060a	कृन्तन्ति मम गात्राणि माघमासे गवामिव ।
06-114-060c	अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणाः शिखण्डिनः ॥
06-114-061a	सर्वे ह्यपि न मे दुःखं कुर्युरन्ये नराधिपाः ।
06-114-061c	वीरं गण्डीवधन्वानमृते जिष्णुं कपिध्वजम् ॥
06-114-062a	इति ब्रुवञ्शांतनवो दिधक्षुरिव पाण्डवम् ।
06-114-062c	सविष्णुलिङ्गां दीप्ताग्रां शक्तिं चिक्षेप भारत ॥
06-114-063a	तामस्य विशिख्रैश्छित्त्वा त्रिधा त्रिभिरपातयत् ।
06-114-063c	पश्यतां कुरुवीराणां सर्वेषां तत्र भारत ॥
06-114-064a	चर्माथादत्त गाङ्गेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
06-114-064c	खड्गं चान्यतरं प्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयाय वा ॥
06-114-065a	तस्य तच्छतधा चर्म व्यधमदंशितात्मनः ।
06-114-065c	रथादनवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
06-114-066a	विनद्योच्चैः सिंह इव स्वान्यनीकान्यचोदयत् ।
06-114-066c	अभिद्रवत गाङ्गेयं मां वोऽस्तु भयमण्वपि ॥
06-114-067a	अथ ते तोमरैः प्रासैर्बाणौघैश्च समन्ततः ।
06-114-067c	पट्टिशैश्च सनिस्त्रिंशैर्नानाप्रहरणैस्तथा ॥
06-114-068a	वत्सदन्तैश्च भल्लैश्च तमेकमभिदुद्रुवुः ।
06-114-068c	सिंहनादस्ततो घोरः पाण्डवानामजायत ॥
06-114-069a	तथैव तव पुत्राश्च राजन्भीष्मजयैषिणः ।
06-114-069c	तमेकमभ्यवर्तन्त सिंहनादांश्च नेदिरे ॥
06-114-070a	तत्रासीत्तुमुलं युद्धं तावकानां परैः सह ।
06-114-070c	दशमेऽहनि राजेन्द्र भीष्मार्जुनसमागमे ॥
06-114-071a	आसीद्गाङ्ग इवावर्तो मुहूर्तमुदधेरिव ।
06-114-071c	सैन्यानां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ॥
06-114-072a	अगम्यरूपा पृथिवी शोणिताक्ता तदाभवत् ।

06-114-072c	समं च विषमं चैव न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
06-114-073a	योधानामयुतं हत्वा तस्मिन्स दशमेऽहनि ।
06-114-073c	अतिष्ठदाहवे भीष्मो भिद्यमानेषु मर्मसु ॥
06-114-074a	ततः सेनामुखे तस्मिन्स्थितः पार्थो धनंजयः ।
06-114-074c	मध्येन कुरुसैन्यानां द्रावयामास वाहिनीम् ॥
06-114-075a	वयं श्वेतहयाद्धीताः कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् ।
06-114-075c	पीड्यमानाः शितैः शस्त्रैः प्रद्रवाम महारणात् ॥
06-114-076a	सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ।
06-114-076c	अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
06-114-077a	शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्च अम्बष्ठाः केकयैः सह ।
06-114-077c	द्वादशैते जनपदाः शरार्ता व्रणपीडिताः ॥
06-114-077e	संग्रामे न जहुर्भीष्मं युध्यमानं किरीटिना ॥
06-114-078a	ततस्तमेकं बहवः परिवार्य समन्ततः ।
06-114-078c	परिकाल्य कुरून्सर्वाञ्छरवर्षैरवाकिरन् ॥
06-114-079a	निपातयत गृह्णीत विध्यताथ च कर्षत ।
06-114-079c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दो राजन्भीष्मरथं प्रति ॥
06-114-080a	अभिहत्य शरौघैस्तं शतशोऽथ सहस्रशः ।
06-114-080c	न तस्यासीदनिर्भिन्नं गात्रेष्वङ्गुलमात्रकम् ॥
06-114-081a	एवं विभो तव पिता शरैर्विशकलीकृतः ।
06-114-081c	शिताग्रैः फल्गुनेनाजौ प्राक्शिराः प्रापतद्रथात् ॥
06-114-081e	किञ्चिच्छेषे दिनकरे पुत्राणां तव पश्यताम् ॥
06-114-082a	हा हेति दिवि देवानां पार्थिवानां च सर्वशः ।
06-114-082c	पतमाने रथाद्धीष्मे बभूव सुमहान्स्वनः ॥
06-114-083a	तं पतन्तमभिप्रेक्ष्य महात्मानं पितामहम् ।
06-114-083c	सह भीष्मेण सर्वेषां प्रापतन्हृदयानि नः ॥
06-114-084a	स पपात महाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ।
06-114-084c	इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टः केतुः सर्वधनुष्मताम् ॥
06-114-084e	धरणीं नास्पृशच्चापि शरसंघैः समाचितः ॥
06-114-085a	शरतल्पे महेष्वासं शयानं पुरुषर्षभम् ।
06-114-085c	रथात्प्रपतितं चैनं दिव्यो भावः समाविशत् ॥
06-114-086a	अभ्यवर्षत पर्जन्यः प्राकम्पत च मेदिनी ।

06-114-086c	पतन्स ददृशे चापि खर्वितं च दिवाकरम् ॥
06-114-087a	संज्ञां चैवालभद्रीरः कालं संचिन्त्य भारत ।
06-114-087c	अन्तरिक्षे च शुश्राव दिव्यां वाचं समन्ततः ॥
06-114-088a	कथं महात्मा गाङ्गेयः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
06-114-088c	कालं कर्ता नरव्याघ्रः संप्राप्ते दक्षिणायने ॥
06-114-089a	स्थितोऽस्मीति च गाङ्गेयस्तच्छ्रुत्वा वाक्यमब्रवीत् ।
06-114-089c	धारयामास च प्राणान्पतितोऽपि हि भूतले ॥
06-114-089e	उत्तरायणमन्विच्छन्भीष्मः कुरुपितामहः ॥
06-114-090a	तस्य तन्मतमाज्ञाय गङ्गा हिमवतः सुता ।
06-114-090c	महर्षीन्हंसरूपेण प्रेषयामास तत्र वै ॥
06-114-091a	ततः संपातिनो हंसास्त्वरिता मानसौकसः ।
06-114-091c	आजग्मुः सहिता द्रष्टुं भीष्मं कुरुपितामहम् ॥
06-114-091e	यत्र शेते नरश्रेष्ठः शरतल्पे पितामहः ॥
06-114-092a	ते तु भीष्मं समासाद्य मुनयो हंसरूपिणः ।
06-114-092c	अपश्यञ्शरतल्पस्थं भीष्मं कुरुपितामहम् ॥
06-114-093a	ते तं दृष्ट्वा महात्मानं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
06-114-093c	गाङ्गेयं भरतश्रेष्ठं दक्षिणेन च भास्करम् ॥
06-114-094a	इतरेतरमामन्त्र्य प्राहुस्तत्र मनीषिणः ।
06-114-094c	भीष्म एव महात्मा सन्संस्थाता दक्षिणायने ॥
06-114-095a	इत्युक्त्वा प्रस्थितान्हंसान्दक्षिणामभितो दिशम् ।
06-114-095c	संप्रेक्ष्य वै महाबुद्धिश्चिन्तयित्वा च भारत ॥
06-114-096a	तानब्रवीच्छांतनवो नाहं गन्ता कथंचन ।
06-114-096c	दक्षिणावृत्त आदित्ये एतन्मे मनसि स्थितम् ॥
06-114-097a	गमिष्यामि स्वकं स्थानमासीद्यन्मे पुरातनम् ।
06-114-097c	उदगावृत्त आदित्ये हंसाः सत्यं ब्रवीमि वः ॥
06-114-098a	धारयिष्याम्यहं प्राणानुत्तरायणकाङ्क्षया ।
06-114-098c	ऐश्वर्यभूतः प्राणानामुत्सर्गे नियतो ह्यहम् ॥
06-114-098e	तस्मात्प्राणान्धारयिष्ये मुमूर्षुरुदगायने ॥
06-114-099a	यश्च दत्तो वरो मह्यं पित्रा तेन महात्मना ।
06-114-099c	छन्दतो मृत्युरित्येवं तस्य चास्तु वरस्तथा ॥
06-114-100a	धारयिष्ये ततः प्राणानुत्सर्गे नियते सति ।

06-114-100c	इत्युक्त्वा तांस्तदा हंसानशेत शरतल्पगः ॥
06-114-101a	एवं कुरूणां पतिते शृङ्गे भीष्मे महौजसि ।
06-114-101c	पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
06-114-102a	तस्मिन्हते महासत्त्वे भरतानाममध्यमे ।
06-114-102c	न किञ्चित्प्रत्यपद्यन्त पुत्रास्ते भरतर्षभ ॥
06-114-102e	संमोहश्चैव तुमुलः कुरूणामभवत्तदा ॥
06-114-103a	नृपा दुर्योधनमुखा निःश्वस्य रुरुदुस्ततः ।
06-114-103c	विषादाच्च चिरं कालमतिष्ठन्विगतेन्द्रियाः ॥
06-114-104a	दध्युश्चैव महाराज न युद्धे दधिरे मनः ।
06-114-104c	ऊरुग्राहगृहीताश्च नाभ्यधावन्त पाण्डवान् ॥
06-114-105a	अवध्ये शंतनोः पुत्रे हते भीष्मे महौजसि ।
06-114-105c	अभावः सुमहात्राजन्कुरूनागादतन्द्रितः ॥
06-114-106a	हतप्रवीराश्च वयं निकृत्ताश्च शितैः शरैः ।
06-114-106c	कर्तव्यं नाभिजानीमो निर्जिताः सव्यसाचिना ॥
06-114-107a	पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च परां गतिम् ।
06-114-107c	सर्वे दध्मुर्महाशङ्खाञ्जूराः परिघबाहवः ॥
06-114-107e	सोमकाश्च सपञ्चालाः प्राहृष्यन्त जनेश्वर ॥
06-114-108a	ततस्तूर्यसहस्रेषु नदत्सु सुमहाबलः ।
06-114-108c	आस्फोटयामास भृशं भीमसेनो ननर्त च ॥
06-114-109a	सेनयोरुभयोश्चापि गाङ्गेये विनिपातिते ।
06-114-109c	संन्यस्य वीराः शस्त्राणि प्राध्यायन्त समन्ततः ॥
06-114-110a	प्राक्रोशन्प्रापतंश्चान्ये जग्मुर्मोहं तथापरे ।
06-114-110c	क्षत्रं चान्येऽभ्यनिन्दन्त भीष्मं चैकेऽभ्यपूजयन् ॥
06-114-111a	ऋषयः पितरश्चैव प्रशशंसुर्महाव्रतम् ।
06-114-111c	भरतानां च ये पूर्वे ते चैनं प्रशशंसिरे ॥
06-114-112a	महोपनिषदं चैव योगमास्थाय वीर्यवान् ।
06-114-112c	जपञ्चांतनवो धीमान्कालाकाङ्क्षी स्थितोऽभवत् ॥

06-115-001 धृतराष्ट्र उवाच

06-115-001a	कथमासंस्तदा योधा हीना भीष्मेण संजय ।
06-115-001c	बलिना देवकल्पेन गुर्वर्थे ब्रह्मचारिणा ॥
06-115-002a	तदैव निहतान्मन्ये कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ।

06-115-002c	न प्राहरद्यदा भीष्मो घृणित्वादद्रुपदात्मजे ॥
06-115-003a	ततो दुःखतरं मन्ये किमन्यत्प्रभविष्यति ।
06-115-003c	यदद्य पितरं श्रुत्वा निहतं मम दुर्मतेः ॥
06-115-004a	अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम संजय ।
06-115-004c	श्रुत्वा विनिहतं भीष्मं शतधा यन्न दीर्यते ॥
06-115-005a	पुनः पुनर्न मृष्यामि हतं देवव्रतं रणे ।
06-115-005c	न हतो जामदग्न्येन दिव्यैरस्त्रैः स्म यः पुरा ॥
06-115-006a	यदद्य निहतेनाजौ भीष्मेण जयमिच्छता ।
06-115-006c	चेष्टितं नरसिंहेन तन्मे कथय संजय ॥
06-115-007	संजय उवाच
06-115-007a	सायाह्ने न्यपतद्भूमौ धार्तराष्ट्रान्विषादयन् ।
06-115-007c	पाञ्चालानां ददद्धर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ॥
06-115-008a	स शेते शरतल्पस्थो मेदिनीमस्पृशंस्तदा ।
06-115-008c	भीष्मो रथात्प्रपतितः प्रच्युतो धरणीतले ॥
06-115-009a	हा हेति तुमुलः शब्दो भूतानां समपद्यत ।
06-115-009c	सीमावृक्षे निपतिते कुरूणां समितिक्षये ॥
06-115-010a	उभयोः सेनयो राजन्क्षत्रियान्भयमाविशत् ।
06-115-010c	भीष्मं शंतनवं दृष्ट्वा विशीर्णकवचध्वजम् ॥
06-115-010e	कुरवः पर्यवर्तन्त पाण्डवाश्च विशां पते ॥
06-115-011a	खं तमोवृतमासीच्च नासीद्भानुमतः प्रभा ।
06-115-011c	ररास पृथिवी चैव भीष्मे शांतनवे हते ॥
06-115-012a	अयं ब्रह्मविदां श्रेष्ठो अयं ब्रह्मविदां गतिः ।
06-115-012c	इत्यभाषन्त भूतानि शयानं भरतर्षभम् ॥
06-115-013a	अयं पितरमाज्ञाय कामार्तं शंतनुं पुरा ।
06-115-013c	ऊर्ध्वरेतसमात्मानं चकार पुरुषर्षभः ॥
06-115-014a	इति स्म शरतल्पस्थं भरतानाममध्यमम् ।
06-115-014c	ऋषयः पर्यधावन्त सहिताः सिद्धचारणैः ॥
06-115-015a	हते शांतनवे भीष्मे भरतानां पितामहे ।
06-115-015c	न किञ्चित्प्रत्यपद्यन्त पुत्रास्तव च भारत ॥
06-115-016a	विवर्णवदनाश्चासन्गतश्रीकाश्च भारत ।
06-115-016c	अतिष्ठन्त्रीडिताश्चैव ह्रिया युक्ता ह्यधोमुखाः ॥

06-115-017a	पाण्डवाश्च जयं लब्ध्वा संग्रामशिरसि स्थिताः ।
06-115-017c	सर्वे दध्मुर्महाशङ्खान्हेमजालपरिष्कृतान् ॥
06-115-018a	भृशं तूर्यनिनादेषु वाद्यमानेषु चानघ ।
06-115-018c	अपश्याम रणे राजन्भीमसेनं महाबलम् ॥
06-115-018e	आक्रीडमानं कौन्तेयं हर्षेण महता युतम् ॥
06-115-019a	निहत्य समरे शत्रून्महाबलसमन्वितान् ।
06-115-019c	संमोहश्चापि तुमुलः कुरूणामभवत्तदा ॥
06-115-020a	कर्णदुर्योधनौ चापि निःश्वसेतां मुहुर्मुहुः ।
06-115-020c	तथा निपतिते भीष्मे कौरवाणां धुरंधरे ॥
06-115-020e	हाहाकारमभूत्सर्वं निर्मर्यादमवर्तत ॥
06-115-021a	दृष्ट्वा च पतितं भीष्मं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
06-115-021c	उत्तमं जवमास्थाय द्रोणानीकं समाद्रवत् ॥
06-115-022a	भ्रात्रा प्रस्थापितो वीरः स्वेनानीकेन दंशितः ।
06-115-022c	प्रययौ पुरुषव्याघ्रः स्वसैन्यमभिचोदयन् ॥
06-115-023a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य कुरवः पर्यवारयन् ।
06-115-023c	दुःशासनं महाराज किमयं वक्ष्यतीति वै ॥
06-115-024a	ततो द्रोणाय निहतं भीष्ममाचष्ट कौरवः ।
06-115-024c	द्रोणस्तदप्रियं श्रुत्वा सहसा न्यपतद्रथात् ॥
06-115-025a	स संज्ञामुपलभ्याथ भारद्वाजः प्रतापवान् ।
06-115-025c	निवारयामास तदा स्वान्यनीकानि मारिष ॥
06-115-026a	विनिवृत्तान्कुरून्दृष्ट्वा पाण्डवापि स्वसैनिकान् ।
06-115-026c	दूतैः शीघ्राश्वसंयुक्तैरवहारमकारयन् ॥
06-115-027a	विनिवृत्तेषु सैन्येषु पारंपर्येण सर्वशः ।
06-115-027c	विमुक्तकवचाः सर्वे भीष्ममीयुर्नराधिपाः ॥
06-115-028a	व्युपारम्य ततो युद्धाद्योधाः शतसहस्रशः ।
06-115-028c	उपतस्थुर्महात्मानं प्रजापतिमिवामराः ॥
06-115-029a	ते तु भीष्मं समासाद्य शयानं भरतर्षभम् ।
06-115-029c	अभिवाद्य व्यतिष्ठन्त पाण्डवाः कुरुभिः सह ॥
06-115-030a	अथ पाण्डून्कुरूंश्चैव प्रणिपत्याग्रतः स्थितान् ।
06-115-030c	अभ्यभाषत धर्मात्मा भीष्मः शांतनवस्तदा ॥
06-115-031a	स्वागतं वो महाभागाः स्वागतं वो महारथाः ।

06-115-031c	तुष्यामि दर्शनाच्चाहं युष्माकममरोपमाः ॥
06-115-032a	अभिनन्द्य स तानेवं शिरसा लम्बताब्रवीत् ।
06-115-032c	शिरो मे लम्बतेऽत्यर्थमुपधानं प्रदीयताम् ॥
06-115-033a	ततो नृपाः समाजहुस्तनूनि च मृदूनि च ।
06-115-033c	उपधानानि मुख्यानि नैच्छन्तानि पितामहः ॥
06-115-034a	अब्रवीच्च नरव्याघ्रः प्रहसन्निव तान्नृपान् ।
06-115-034c	नैतानि वीरशय्यासु युक्तरूपाणि पार्थिवाः ॥
06-115-035a	ततो वीक्ष्य नरश्रेष्ठमभ्यभाषत पाण्डवम् ।
06-115-035c	धनंजयं दीर्घबाहुं सर्वलोकमहारथम् ॥
06-115-036a	धनंजय महाबाहो शिरसो मेऽस्य लम्बतः ।
06-115-036c	दीयतामुपधानं वै यद्युक्तमिह मन्यसे ॥
06-115-037a	स संन्यस्य महच्चापमभिवाद्य पितामहम् ।
06-115-037c	नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
06-115-038a	आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ सर्वशस्त्रभृतां वर ।
06-115-038c	प्रेष्योऽहं तव दुर्धर्ष क्रियतां किं पितामह ॥
06-115-039a	तमब्रवीच्छांतनवः शिरो मे तात लम्बते ।
06-115-039c	उपधानं कुरुश्रेष्ठ फल्गुनोपनयस्व मे ॥
06-115-039e	शयनस्यानुरूपं हि शीघ्रं वीर प्रयच्छ मे ॥
06-115-040a	त्वं हि पार्थ महाबाहो श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ।
06-115-040c	क्षत्रधर्मस्य वेत्ता च बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ॥
06-115-041a	फल्गुनस्तु तथेत्युक्त्वा व्यवसायपुरोजवः ।
06-115-041c	प्रगृह्यामन्त्र्य गाण्डीवं शरांश्च नतपर्वणः ॥
06-115-042a	अनुमान्य महात्मानं भरतानाममध्यमम् ।
06-115-042c	त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरुदगृह्णाच्छिरः शरैः ॥
06-115-043a	अभिप्राये तु विदिते धर्मात्मा सव्यसाचिना ।
06-115-043c	अतुष्यद्भरतश्रेष्ठो भीष्मो धर्मार्थतत्त्ववित् ॥
06-115-044a	उपधानेन दत्तेन प्रत्यनन्दद्धनंजयम् ।
06-115-044c	कुन्तीपुत्रं युधां श्रेष्ठं सुहृदां प्रीतिवर्धनम् ॥
06-115-045a	अनुरूपं शयानस्य पाण्डवोपहितं त्वया ।
06-115-045c	यद्यन्यथा प्रवर्तेथाः शपेयं त्वामहं रुषा ॥
06-115-046a	एवमेतन्महाबाहो धर्मेषु परिनिष्ठितम् ।

06-115-046c	स्वप्नव्यं क्षत्रियेणाजौ शरतल्पगतेन वै ॥
06-115-047a	एवमुक्त्वा तु बीभत्सुं सर्वास्तानब्रवीद्वचः ।
06-115-047c	राज्ञश्च राजपुत्रांश्च पाण्डवेनाभि संस्थितान् ॥
06-115-048a	शयेयमस्यां शय्यायां यावदावर्तनं रवेः ।
06-115-048c	ये तदा पारयिष्यन्ति ते मां द्रक्ष्यन्ति वै नृपाः ॥
06-115-049a	दिशं वैश्रवणाक्रान्तां यदा गन्ता दिवाकरः ।
06-115-049c	अर्चिष्मान्प्रतपँल्लोकान्नथेनोत्तमतेजसा ॥
06-115-049e	विमोक्ष्येऽहं तदा प्राणान्सुहृदः सुप्रियानपि ॥
06-115-050a	परिखा खन्यतामत्र ममावसदने नृपाः ।
06-115-050c	उपासिष्ये विवस्वन्तमेवं शरशताचितः ॥
06-115-050e	उपारमध्वं संग्रामाद्वैराण्युत्सृज्य पार्थिवाः ॥
06-115-051a	उपातिष्ठन्नथो वैद्याः शल्योद्धरणकोविदाः ।
06-115-051c	सर्वोपकरणैर्युक्ताः कुशलास्ते सुशिक्षिताः ॥
06-115-052a	तान्दृष्ट्वा जाह्नवीपुत्रः प्रोवाच वचनं तदा ।
06-115-052c	दत्तदेया विसृज्यन्तां पूजयित्वा चिकित्सकाः ॥
06-115-053a	एवंगते न हीदानीं वैद्यैः कार्यमिहास्ति मे ।
06-115-053c	क्षत्रधर्मप्रशस्तां हि प्राप्तोऽस्मि परमां गतिम् ॥
06-115-054a	नैष धर्मो महीपालाः शरतल्पगतस्य मे ।
06-115-054c	एतैरेव शरैश्चाहं दग्धव्योऽन्ते नराधिपाः ॥
06-115-055a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
06-115-055c	वैद्यान्विसर्जयामास पूजयित्वा यथार्हतः ॥
06-115-056a	ततस्ते विस्मयं जग्मुर्नानाजनपदेश्वराः ।
06-115-056c	स्थितिं धर्मे परां दृष्ट्वा भीष्मस्यामिततेजसः ॥
06-115-057a	उपधानं ततो दत्त्वा पितुस्तव जनेश्वर ।
06-115-057c	सहिताः पाण्डवाः सर्वे कुरवश्च महारथाः ॥
06-115-058a	उपगम्य महात्मानं शयानं शयने शुभे ।
06-115-058c	तेऽभिवाद्य ततो भीष्मं कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ॥
06-115-059a	विधाय रक्षां भीष्मस्य सर्व एव समन्ततः ।
06-115-059c	वीराः स्वशिविराण्येव ध्यायन्तः परमातुराः ॥
06-115-059e	निवेशायाभ्युपागच्छन्सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥
06-115-060a	निविष्टान्पाण्डवांश्चापि प्रीयमाणान्महारथान् ।

06-115-060c	भीष्मस्य पतनाद्दृष्टानुपगम्य महारथान् ॥
06-115-060e	उवाच यादवः काले धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
06-115-061a	दिष्ट्या जयसि कौरव्य दिष्ट्या भीष्मो निपातितः ।
06-115-061c	अवध्यो मानुषैरेष सत्यसंधो महारथः ॥
06-115-062a	अथ वा दैवतैः पार्थ सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
06-115-062c	त्वां तु चक्षुर्हणं प्राप्य दग्धो घोरेण चक्षुषा ॥
06-115-063a	एवमुक्तो धर्मराजः प्रत्युवाच जनार्दनम् ।
06-115-063c	तव प्रसादाद्विजयः क्रोधात्तव पराजयः ॥
06-115-063e	त्वं हि नः शरणं कृष्ण भक्तानामभयंकरः ॥
06-115-064a	अनाश्रुर्यो जयस्तेषां येषां त्वमसि केशव ।
06-115-064c	रष्किता समरे नित्यं नित्यं चापि हिते रतः ॥
06-115-064e	सर्वथा त्वां समासाद्य नाश्चर्यमिति मे मतिः ॥
06-115-065a	एवमुक्तः प्रत्युवाच स्मयमानो जनार्दनः ।
06-115-065c	त्वय्येवैतद्युक्तरूपं वचनं पार्थिवोत्तम ॥

06-116-001 संजय उवाच

06-116-001a	व्युष्टायां तु महाराज रजन्यां सर्वपार्थिवाः ।
06-116-001c	पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च अभिजग्मुः पितामहम् ॥
06-116-002a	तं वीरशयने वीरं शयानं कुरुसत्तमम् ।
06-116-002c	अभिवाद्योपतस्थुर्वै क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ॥
06-116-003a	कन्याश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैर्माल्यैश्च सर्वशः ।
06-116-003c	स्त्रियो बालास्तथा वृद्धाः प्रेक्षकाश्च पृथग्जनाः ॥
06-116-003e	समभ्ययुः शांतनवं भूतानीव तमोनुदम् ॥
06-116-004a	तूर्याणि गणिका वारास्तथैव नटनर्तकाः ।
06-116-004c	उपानृत्यञ्जगुश्चैव वृद्धं कुरुपितामहम् ॥
06-116-005a	उपारम्य च युद्धेभ्यः संनाहान्विप्रमुच्य च ।
06-116-005c	आयुधानि च निक्षिप्य सहिताः कुरुपाण्डवाः ॥
06-116-006a	अन्वासत दुराधर्षं देवव्रतमरिंदमम् ।
06-116-006c	अन्योन्यं प्रीतिमन्तस्ते यथापूर्वं यथावयः ॥
06-116-007a	सा पार्थिवशताकीर्णा समितिर्भीष्मशोभिता ।
06-116-007c	शुशुभे भारती दीप्ता दिवीवादित्यमण्डलम् ॥
06-116-008a	विवभौ च नृपाणां सा पितामहमुपासताम् ।

06-116-008c	देवानामिव देवेशं पितामहमुपासताम् ॥
06-116-009a	भीष्मस्तु वेदनां धैर्यान्निगृह्य भरतर्षभ ।
06-116-009c	अभितप्तः शरैश्चैव नातिहृष्टमनाब्रवीत् ॥
06-116-010a	शराभितप्तकायोऽहं शरसंतापमूर्छितः ।
06-116-010c	पानीयमभिकाङ्क्षेऽहं राजस्तान्प्रत्यभाषत ॥
06-116-011a	ततस्ते क्षत्रिया राजन्समाजहुः समन्ततः ।
06-116-011c	भक्ष्यानुच्चावचांस्तत्र वारिकुम्भांश्च शीतलान् ॥
06-116-012a	उपनीतं च तद्दृष्ट्वा भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ।
06-116-012c	नाद्य तात मया शक्यं भोगान्कांश्चन मानुषान् ॥
06-116-013a	उपभोक्तुं मनुष्येभ्यः शरशय्यागतो ह्यहम् ।
06-116-013c	प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामि निवृत्तिं शशिसूर्ययोः ॥
06-116-014a	एवमुक्त्वा शांतनवो दीनवाक्सर्वपार्थिवान् ।
06-116-014c	धनंजयं महाबाहुमभ्यभाषत भारत ॥
06-116-015a	अथोपेत्य महाबाहुरभिवाद्य पितामहम् ।
06-116-015c	अतिष्ठत्प्राञ्जलिः प्रह्वः किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
06-116-016a	तं दृष्ट्वा पाण्डवं राजन्नभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
06-116-016c	अभ्यभाषत धर्मात्मा भीष्मः प्रीतो धनंजयम् ॥
06-116-017a	दह्यतेऽदः शरीरं मे संस्यूतोऽस्मि महेषुभिः ।
06-116-017c	मर्माणि परिदूयन्ते वदनं मम शुष्यति ॥
06-116-018a	ह्लादनार्थं शरीरस्य प्रयच्छापो ममार्जुन ।
06-116-018c	त्वं हि शक्तो महेष्वास दातुमम्भो यथाविधि ॥
06-116-019a	अर्जुनस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारुह्य वीर्यवान् ।
06-116-019c	अधिज्यं बलवत्कृत्वा गाण्डीवं व्याक्षिपद्भुनुः ॥
06-116-020a	तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
06-116-020c	वित्रेसुः सर्वभूतानि श्रुत्वा सर्वे च पार्थिवाः ॥
06-116-021a	ततः प्रदक्षिणं कृत्वा रथेन रथिनां वरः ।
06-116-021c	शयानं भरतश्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥
06-116-022a	संधाय च शरं दीप्तमभिमन्त्र्य महायशाः ।
06-116-022c	पर्जन्यास्त्रेण संयोज्य सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
06-116-022e	अविध्यत्पृथिवीं पार्थः पार्श्वे भीष्मस्य दक्षिणे ॥
06-116-023a	उत्पपात ततो धारा विमला वारिणः शिवा ।

06-116-023c	शीतस्यामृतकल्पस्य दिव्यगन्धरसस्य च ॥
06-116-024a	अतर्पयत्ततः पार्थः शीतया वारिधारया ।
06-116-024c	भीष्मं कुरूणामृषभं दिव्यकर्मपराक्रमः ॥
06-116-025a	कर्मणा तेन पार्थस्य शक्रष्येव विकुर्वतः ।
06-116-025c	विस्मयं परमं जग्मुस्ततस्ते वसुधाधिपाः ॥
06-116-026a	तत्कर्म प्रेक्ष्य बीभत्सोरतिमानुषमद्भुतम् ।
06-116-026c	संप्रावेपन्त कुरवो गावः शीतार्दिता इव ॥
06-116-027a	विस्मयाच्चोत्तरीयाणि व्याविध्यन्सर्वतो नृपाः ।
06-116-027c	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैस्तुमुलं सर्वतोऽभवत् ॥
06-116-028a	तृप्तः शांतनवश्चापि राजन्बीभत्सुमब्रवीत् ।
06-116-028c	सर्वपार्थिववीराणां संनिधौ पूजयन्निव ॥
06-116-029a	नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि कौरवनन्दन ।
06-116-029c	कथितो नारदेनासि पूर्वर्षिरमितद्युतिः ॥
06-116-030a	वासुदेवसहायस्त्वं महत्कर्म करिष्यसि ।
06-116-030c	यन्नोत्सहति देवेन्द्रः सह देवैरपि ध्रुवम् ॥
06-116-031a	विदुस्त्वां निधनं पार्थ सर्वक्षत्रस्य तद्विदः ।
06-116-031c	धनुर्धराणामेकस्त्वं पृथिव्यां प्रवरो नृषु ॥
06-116-032a	मनुष्या जगति श्रेष्ठाः पक्षिणां गरुडो वरः ।
06-116-032c	सरसां सागरः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ॥
06-116-033a	आदित्यस्तेजसां श्रेष्ठो गिरीणां हिमवान्वरः ।
06-116-033c	जातीनां ब्राह्मणः श्रेष्ठः श्रेष्ठस्त्वमसि धन्विनाम् ॥
06-116-034a	न वै श्रुतं धार्तराष्ट्रेण वाक्यं; संबोध्यमानं विदुरेण चैव ।
06-116-034c	द्रोणेन रामेण जनार्दनेन; मुहुर्मुहुः संजयेनापि चोक्तम् ॥
06-116-035a	परीतबुद्धिर्हि विसंज्ञकल्पो; दुर्योधनो नाभ्यनन्दद्वचो मे ।
06-116-035c	स शेष्यते वै निहतश्चिराय; शास्त्रातिगो भीमबलाभिभूतः ॥
06-116-036a	ततः श्रुत्वा तद्वचः कौरवेन्द्रो; दुर्योधनो दीनमना बभूव ।
06-116-036c	तमब्रवीच्छांतनवोऽभिवीक्ष्य; निबोध राजन्भव वीतमन्युः ॥
06-116-037a	दृष्टं दुर्योधनेदं ते यथा पार्थेन धीमता ।
06-116-037c	जलस्य धारा जनिता शीतस्यामृतगन्धिनः ॥
06-116-037e	एतस्य कर्ता लोकेऽस्मिन्नान्यः कश्चन विद्यते ॥
06-116-038a	आग्नेयं वारुणं सौम्यं वायव्यमथ वैष्णवम् ।

06-116-038c	ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं पारमेष्ठ्यं प्रजापतेः ॥
06-116-038e	धातुस्त्वष्टुश्च सवितुर्दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ॥
06-116-039a	सर्वस्मिन्मानुषे लोके वेत्त्येको हि धनंजयः ।
06-116-039c	कृष्णो वा देवकीपुत्रो नान्यो वै वेद कश्चन ॥
06-116-039e	न शक्याः पाण्डवास्तात युद्धे जेतुं कथंचन ॥
06-116-040a	अमानुषाणि कर्माणि यस्यैतानि महात्मनः ।
06-116-040c	तेन सत्त्ववता संख्ये शूरेणाहवशोभिना ॥
06-116-040e	कृतिना समरे राजन्संधिस्ते तात युज्यताम् ॥
06-116-041a	यावत्कृष्णो महाबाहुः स्वाधीनः कुरुसंसदि ।
06-116-041c	तावत्पार्थेन शूरेण संधिस्ते तात युज्यताम् ॥
06-116-042a	यावच्चमूं न ते शेषां शरैः संनतपर्वभिः ।
06-116-042c	नाशयत्यर्जुनस्तावत्संधिस्ते तात युज्यताम् ॥
06-116-043a	यावत्तिष्ठन्ति समरे हतशेषाः सहोदराः ।
06-116-043c	नृपाश्च बहवो राजंस्तावत्संधिः प्रयुज्यताम् ॥
06-116-044a	न निर्दहति ते यावत्क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूं ।
06-116-044c	युधिष्ठिरो हि तावद्वै संधिस्ते तात युज्यताम् ॥
06-116-045a	नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पाण्डवः ।
06-116-045c	यावच्चमूं महाराज नाशयन्ति न सर्वशः ॥
06-116-045e	तावत्ते पाण्डवैः सार्धं सौभ्रात्रं तात रोचताम् ॥
06-116-046a	युद्धं मदन्तमेवास्तु तात संशाम्य पाण्डवैः ।
06-116-046c	एतत्ते रोचतां वाक्यं यदुक्तोऽसि मयानघ ॥
06-116-046e	एतत्क्षेममहं मन्ये तव चैव कुलस्य च ॥
06-116-047a	त्यक्त्वा मन्युमुपशाम्यस्व पार्थैः; पर्याप्तमेतद्यत्कृतं फल्गुनेन ।
06-116-047c	भीष्मस्यान्तादस्तु वः सौहृदं वा; संप्रश्लेषः साधु राजन्प्रसीद ॥
06-116-048a	राज्यस्यार्धं दीयतां पाण्डवाना; मिन्द्रप्रस्थं धर्मराजोऽनुशास्तु ।
06-116-048c	मा मित्रध्रुक्पार्थिवानां जघन्यः; पापां कीर्तिं प्राप्स्यसे कौरवेन्द्र ॥
06-116-049a	ममावसानाच्छान्तिरस्तु प्रजानां; संगच्छन्तां पार्थिवाः प्रीतिमन्तः ।
06-116-049c	पिता पुत्रं मातुलं भागिनेयो; भ्राता चैव भ्रातरं प्रैतु राजन् ॥
06-116-050a	न चेदेवं प्राप्तकालं वचो मे; मोहाविष्टः प्रतिपत्स्यस्यबुद्ध्या ।
06-116-050c	भीष्मस्यान्तादेतदन्ताः स्थ सर्वे; सत्यामेतां भारतीमीरयामि ॥
06-116-051a	एतद्वाक्यं सौहृदादापगेयो; मध्ये राज्ञां भारतं श्रावयित्वा ।

06-116-051c तूष्णीमासीच्छल्यसंतप्तमर्मा; यत्वात्मानं वेदनां संनिगृह्य ॥

११७

06-117-001 संजय उवाच

- 06-117-001a ततस्ते पार्थिवाः सर्वे जग्मुः स्वानालयान्पुनः ।
 06-117-001c तूष्णींभूते महाराज भीष्मे शंतनुनन्दने ॥
 06-117-002a श्रुत्वा तु निहतं भीष्मं राधेयः पुरुषर्षभः ।
 06-117-002c ईषदागतसंत्रासः त्वरयोपजगाम ह ॥
 06-117-003a स ददर्श महात्मानं शरतल्पगतं तदा ।
 06-117-003c जन्मशय्यागतं देवं कार्तिकेयमिव प्रभुम् ॥
 06-117-004a निमीलिताक्षं तं वीरं साश्रुकण्ठस्तदा वृषः ।
 06-117-004c अभ्येत्य पादयोस्तस्य निपपात महाद्युतिः ॥
 06-117-005a राधेयोऽहं कुरुश्रेष्ठ नित्यं चाष्किगतस्तव ।
 06-117-005c द्वेष्योऽत्यन्तमनागाः सन्निति चैनमुवाच ह ॥
 06-117-006a तच्छ्रुत्वा कुरुवृद्धः स बलात्संवृत्तलोचनः ।
 06-117-006c शनैरुद्वीक्ष्य सस्नेहमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 06-117-007a रहितं धिष्यमालोक्य समुत्सार्य च रक्षिणः ।
 06-117-007c पितेव पुत्रं गाङ्गेयः परिष्वज्यैकबाहुना ॥
 06-117-008a एह्येहि मे विप्रतीप स्पर्धसे त्वं मया सह ।
 06-117-008c यदि मां नाभिगच्छेथा न ते श्रेयो भवेद्भ्रुवम् ॥
 06-117-009a कौन्तेयस्त्वं न राधेयो विदितो नारदान्मम ।
 06-117-009c कृष्णद्वैपायनाच्चैव केशवाच्च न संशयः ॥
 06-117-010a न च द्वेषोऽस्ति मे तात त्वयि सत्यं ब्रवीमि ते ।
 06-117-010c तेजोवधनिमित्तं तु परुषाण्यहमुक्तवान् ॥
 06-117-011a अकस्मात्पाण्डवान्हि त्वं द्विषसीति मतिर्मम ।
 06-117-011c येनासि बहुशो रूक्षं चोदितः सूर्यनन्दन ॥
 06-117-012a जानामि समरे वीर्यं शत्रुभिर्दुःसहं तव ।
 06-117-012c ब्रह्मण्यतां च शौर्यं च दाने च परमां गतिम् ॥
 06-117-013a न त्वया सदृशः कश्चित्पुरुषेष्वमरोपम ।
 06-117-013c कुलभेदं च मत्वाहं सदा परुषमुक्तवान् ॥
 06-117-014a इष्वस्त्रे भारसंधाने लाघवेऽस्त्रबले तथा ।

- 06-117-014c सदृशः फल्गुनेनासि कृष्णेन च महात्मना ॥
- 06-117-015a कर्ण राजपुरं गत्वा त्वयैकेन धनुष्मता ।
- 06-117-015c तस्यार्थे कुरुराजस्य राजानो मृदिता युधि ॥
- 06-117-016a तथा च बलवात्राजा जरासंधो दुरासदः ।
- 06-117-016c समरे समरश्लाघी त्वया न सदृशोऽभवत् ॥
- 06-117-017a ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तेजसार्क इवापरः ।
- 06-117-017c देवगर्भोऽजितः संख्ये मनुष्यैरधिको भुवि ॥
- 06-117-018a व्यपनीतोऽद्य मन्युर्मे यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।
- 06-117-018c दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ॥
- 06-117-019a सोदर्याः पाण्डवा वीरा भ्रातरस्तेऽरिसूदन ।
- 06-117-019c संगच्छ तैर्महाबाहो मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥
- 06-117-020a मया भवतु निर्वृत्तं वैरमादित्यनन्दन ।
- 06-117-020c पृथिव्यां सर्वराजानो भवन्त्वद्य निरामयाः ॥
- 06-117-021 कर्ण उवाच**
- 06-117-021a जानाम्यहं महाप्राज्ञ सर्वमेतन्न संशयः ।
- 06-117-021c यथा वदसि दुर्धर्ष कौन्तेयोऽहं न सूतजः ॥
- 06-117-022a अवकीर्णस्त्वहं कुन्त्या सूतेन च विवर्धितः ।
- 06-117-022c भुक्त्वा दुर्योधनैश्वर्यं न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥
- 06-117-023a वसु चैव शरीरं च यदुदारं तथा यशः ।
- 06-117-023c सर्वं दुर्योधनस्यार्थं त्यक्तं मे भूरिदक्षिण ॥
- 06-117-023e कोपिताः पाण्डवा नित्यं मयाश्रित्य सुयोधनम् ॥
- 06-117-024a अवश्यभावी वै योऽर्थो न स शक्यो निवर्तितुम् ।
- 06-117-024c दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ॥
- 06-117-025a पृथिवीक्षयशंसीनि निमित्तानि पितामह ।
- 06-117-025c भवद्भिरुपलब्धानि कथितानि च संसदि ॥
- 06-117-026a पाण्डवा वासुदेवश्च विदिता मम सर्वशः ।
- 06-117-026c अजेयाः पुरुषैरन्यैरिति तांश्चोत्सहामहे ॥
- 06-117-027a अनुजानीष्व मां तात युद्धे प्रीतमनाः सदा ।
- 06-117-027c अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः ॥
- 06-117-028a दुरुक्तं विप्रतीपं वा संरम्भाच्चापलात्तथा ।
- 06-117-028c यन्मयापकृतं किञ्चित्तदनुक्षन्तुमर्हसि ॥

06-117-029 भीष्म उवाच

- 06-117-029a न चेच्छक्यमथोत्स्रष्टुं वैरमेतत्सुदारुणम् ।
 06-117-029c अनुजानामि कर्ण त्वां युध्यस्व स्वर्गकाम्यया ॥
 06-117-030a विमन्युर्गतसंरम्भः कुरु कर्म नृपस्य हि ।
 06-117-030c यथाशक्ति यथोत्साहं सतां वृत्तेषु वृत्तवान् ॥
 06-117-031a अहं त्वामनुजानामि यदिच्छसि तदाप्नुहि ।
 06-117-031c क्षत्रधर्मजिताँल्लोकान्संप्राप्स्यसि न संशयः ॥
 06-117-032a युध्यस्व निरहंकारो बलवीर्यव्यपाश्रयः ।
 06-117-032c धर्मो हि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥
 06-117-033a प्रशमे हि कृतो यत्नः सुचिरात्सुचिरं मया ।
 06-117-033c न चैव शक्तिः कर्तुं यतो धर्मस्ततो जयः ॥

06-117-034 संजय उवाच

- 06-117-034a एवं ब्रुवन्तं गाङ्गेयमभिवाद्य प्रसाद्य च ।
 06-117-034c राधेयो रथमारुह्य प्रायात्तव सुतं प्रति ॥

७. द्रोणपर्व

००१

07-001-001 जनमेजय उवाच

- 07-001-001a तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यपराक्रमम् ।
 07-001-001c हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥
 07-001-002a धृतराष्ट्रस्तदा राजा शोकव्याकुलचेतनः ।
 07-001-002c किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् ॥
 07-001-003a तस्य पुत्रो हि भगवन्भीष्मद्रोणमुखै रथैः ।
 07-001-003c पराजित्य महेष्वासान्पाण्डवान्राज्यमिच्छति ॥
 07-001-004a तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् ।
 07-001-004c यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥

07-001-005 वैशंपायन उवाच

- 07-001-005a निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
 07-001-005c लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥
 07-001-006a तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ।

- 07-001-006c आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ॥
 07-001-007a शिबिरात्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरम् ।
 07-001-007c आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥
 07-001-008a श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् ।
 07-001-008c पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्विललापातुरो यथा ॥

07-001-009 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-001-009a संसाध्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
 07-001-009c किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥
 07-001-010a तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महौजसि ।
 07-001-010c किं नु स्वित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे ॥
 07-001-011a तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय ।
 07-001-011c भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
 07-001-012a देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा ।
 07-001-012c यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-001-013 संजय उवाच

- 07-001-013a शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम ।
 07-001-013c यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे ॥
 07-001-014a निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ।
 07-001-014c तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् ॥
 07-001-015a विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते ।
 07-001-015c स्वधर्मं निन्दमानाश्च प्रणिपत्य महात्मने ॥
 07-001-016a शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामिततेजसे ।
 07-001-016c सोपधानं नरव्याघ्र शरैः संनतपर्वभिः ॥
 07-001-017a विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
 07-001-017c अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥
 07-001-018a क्रोधसंरक्तनयनाः समवेक्ष्य परस्परम् ।
 07-001-018c पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥
 07-001-019a ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
 07-001-019c तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः ॥
 07-001-020a व्यावृत्तेऽहनि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते ।

07-001-020c	अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ॥
07-001-021a	अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
07-001-021c	निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥
07-001-022a	मोहान्तव सपुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च ।
07-001-022c	कौरव्या मृत्युसाद्भूताः सहिताः सर्वराजभिः ॥
07-001-023a	अजावय इवागोपा वने श्वापदसंकुले ।
07-001-023c	भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ॥
07-001-024a	पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी ।
07-001-024c	द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना ॥
07-001-025a	विपन्नसस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा ।
07-001-025c	आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ ॥
07-001-026a	विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा ।
07-001-026c	वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा ॥
07-001-027a	स्वाधर्षा हतसिंहेव महती गिरिकन्दरा ।
07-001-027c	भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते ॥
07-001-028a	विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे ।
07-001-028c	बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥
07-001-029a	सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा ।
07-001-029c	विषण्णभूयिष्ठनरा कृपणा द्रष्टुमाबभौ ॥
07-001-030a	तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
07-001-030c	पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ॥
07-001-030e	कर्णं हि कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः ॥
07-001-031a	सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिम् ।
07-001-031c	बन्धुमापद्रुतस्येव तमेवोपागमन्मनः ॥
07-001-032a	चुक्रुशुः कर्णं कर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ।
07-001-032c	राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥
07-001-033a	स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ।
07-001-033c	सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमाह्वयत माचिरम् ॥
07-001-034a	भीष्मेण हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
07-001-034c	रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु ॥
07-001-034e	संख्यातोऽर्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ॥

- 07-001-035a रथातिरथसंख्यायां योऽग्रणीः शूरसंमतः ।
 07-001-035c पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ॥
 07-001-036a स तु तेनैव कोपेन राजन्गाङ्गेयमुक्तवान् ।
 07-001-036c त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कथंचन ॥
 07-001-037a त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे ।
 07-001-037c दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥
 07-001-038a पाण्डवैर्वा हते भीष्मे त्वयि स्वर्गमुपेयुषि ।
 07-001-038c हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान्यान्मन्यसे रथान् ॥
 07-001-039a एवमुक्त्वा महाराज दशाहानि महायशाः ।
 07-001-039c नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ॥
 07-001-040a भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य पार्थिव ।
 07-001-040c जघान समरे योधानसंख्येयपराक्रमः ॥
 07-001-041a तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसंधे महौजसि ।
 07-001-041c त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवम् ॥
 07-001-042a तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः ।
 07-001-042c हा कर्ण इति चाक्रन्दन्कालोऽयमिति चाब्रुवन् ॥
 07-001-043a जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
 07-001-043c अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥
 07-001-044a स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ।
 07-001-044c त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥
07-001-045 वैशंपायन उवाच
 07-001-045a तथा कर्णं युधि वरं कीर्तयन्तं पुनः पुनः ।
 07-001-045c आशीविषवदुच्छवस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥
 07-001-046a यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा ।
 07-001-046c अप्यपश्यत राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥
 07-001-047a अपि तन्न मृषाकार्षीद्युधि सत्यपराक्रमः ।
 07-001-047c संभ्रान्तानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छताम् ॥
 07-001-048a अपि तत्पूरयां चक्रे धनुर्धरवरो युधि ।
 07-001-048c यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपावृतम् ॥
 07-001-049a तत्खण्डं पूरयामास परेषामादधद्भयम् ।
 07-001-049c कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥

07-002-001 संजय उवाच

- 07-002-001a हतं भीष्ममाधिरथिर्विदित्वा; भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणाम् ।
 07-002-001c सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः; संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥
 07-002-002a श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं; निपातितं शांतनवं महारथम् ।
 07-002-002c अथोपायात्तूर्णममित्रकर्शनो; धनुर्धराणां प्रवरस्तदा वृषः ॥
 07-002-003a हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै; निर्मज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् ।
 07-002-003c पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततः; संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥

07-002-004 कर्ण उवाच

- 07-002-004a यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजो; दमः सत्यं वीरगुणाश्च सर्वे ।
 07-002-004c अस्त्राणि दिव्यान्यथ संनतिर्हीः; प्रिया च वागनपायीनि भीष्मे ॥
 07-002-005a ब्रह्मद्विषघ्ने सततं कृतज्ञे; सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्म ।
 07-002-005c स चेत्प्रशान्तः परवीरहन्ता; मन्ये हतानेव हि सर्वयोधान् ॥
 07-002-006a नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते; अस्मिँल्लोके कर्मणोऽनित्ययोगात् ।
 07-002-006c सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो; भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते ॥
 07-002-007a वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे; गते वसूनेव वसुंधराधिपे ।
 07-002-007c वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा; कुरूश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीम् ॥

07-002-008 संजय उवाच

- 07-002-008a महाप्रभावे वरदे निपातिते; लोकश्रेष्ठे शांतनवे महौजसि ।
 07-002-008c पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः; कर्णो भृशं न्यश्चसदश्रु वर्तयन् ॥
 07-002-009a इदं तु राधेयवचो निशम्य ते; सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह ।
 07-002-009c परस्परं चुक्रुशुरार्तिजं भृशं; तदाश्रु नेत्रैर्मुमुचुर्हि शब्दवत् ॥
 07-002-010a प्रवर्तमाने तु पुनर्महाहवे; विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः ।
 07-002-010c अथाब्रवीद्धर्षकरं वचस्तदा; रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥

07-002-011 कर्ण उवाच

- 07-002-011a जगत्यनित्ये सततं प्रधावति; प्रचिन्तयन्नस्थिरमद्य लक्षये ।
 07-002-011c भवत्सु तिष्ठत्स्वह पातितो रणे; गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथम् ॥
 07-002-012a निपातिते शांतनवे महारथे; दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा ।
 07-002-012c न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं; गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः ॥
 07-002-013a हतप्रधानं त्विदमार्तरूपं; परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै ।
 07-002-013c मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे; बलं यथा तेन महात्मना तथा ॥

07-002-014a	समाहितं चात्मनि भारमीदृशं; जगत्तथानित्यमिदं च लक्षये ।
07-002-014c	निपातितं चाहवशौण्डमाहवे; कथं नु कुर्यामहमाहवे भयम् ॥
07-002-015a	अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्वागैः; प्रवेरयन्यमसदनं रणे चरन् ।
07-002-015c	यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता; परैर्हतो युधि शयिताथ वा पुनः ॥
07-002-016a	युधिष्ठिरो धृतिमतिधर्मतत्त्ववा; न्वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः ।
07-002-016c	तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो यतो; न तद्वलं सुजयमथामरैरपि ॥
07-002-017a	यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले; ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः ।
07-002-017c	न तद्वलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवा; न्निवर्तते मृत्युमुखादिवासकृत् ॥
07-002-018a	तपोऽभ्युदीर्णं तपसैव गम्यते; बलं बलेनापि तथा मनस्विभिः ।
07-002-018c	मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं; स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितम् ॥
07-002-019a	एवं चैषां बुध्यमानः प्रभावं; गत्वैवाहं ताञ्जयाम्यद्य सूत ।
07-002-019c	मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं; भग्ने सैन्ये यः सहायः स मित्रम् ॥
07-002-020a	कर्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्म; त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मम् ।
07-002-020c	सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्हनिष्ये; हतस्तैर्वा वीरलोकं गमिष्ये ॥
07-002-021a	संप्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे; पराभूते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।
07-002-021c	मया कृत्यमिति जानामि सूत; तस्माच्छत्रून्धार्तराष्ट्रस्य जेष्ये ॥
07-002-022a	कुरूत्रक्षन्पाण्डुपुत्राञ्जिघांसं; स्त्यक्त्वा प्राणान्धोररूपे रणेऽस्मिन् ।
07-002-022c	सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्हित्य; दास्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् ॥
07-002-023a	निबध्यतां मे कवचं विचित्रं; हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि ।
07-002-023c	शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं; धनुः शरांश्चापि विषाहिकल्पान् ॥
07-002-024a	उपासङ्गान्षोडश योजयन्तु; धनूंषि दिव्यानि तथाहरन्तु ।
07-002-024c	असींश्च शक्तीश्च गदाश्च गुर्वीः; शङ्खं च जाम्बूनदचित्रभासम् ॥
07-002-025a	एतां रौक्मीं नागकक्ष्यां च जैत्रीं; जैत्रं च मे ध्वजमिन्दीवराभम् ।
07-002-025c	श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयस्व; चित्रां मालां चात्र बद्ध्वा सजालाम् ॥
07-002-026a	अश्वानग्र्यान्पाण्डुराभ्रप्रकाशा; न्पुष्टान्स्नातान्मन्त्रपूताभिरद्भिः ।
07-002-026c	तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेता; ज्शीघ्राज्शीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ॥
07-002-027a	रथं चाग्र्यं हेमजालावनद्धं; रत्नैश्चित्रं चन्द्रसूर्यप्रकाशैः ।
07-002-027c	द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नैः; र्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व ॥
07-002-028a	चित्राणि चापानि च वेगवन्ति; ज्याश्चोत्तमाः संहननोपपन्नाः ।
07-002-028c	तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणा; मासज्य गात्रावरणानि चैव ॥
07-002-029a	प्रायात्रिकं चानयताशु सर्वं; कन्याः पूर्णं वीरकांस्यं च हैमम् ।

- 07-002-029c आनीय मालामवबध्य चाङ्गो; प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः ॥
 07-002-030a प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी; वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ।
 07-002-030c तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये; भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ॥
 07-002-031a यस्मिन् राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः; समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।
 07-002-031c वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च; मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥
 07-002-032a तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे; त्सदाप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ।
 07-002-032c तथापि हन्तास्मि समेत्य संख्ये; यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ॥
 07-002-033a न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां; मध्ये शूराणां तत्तथाहं ब्रवीमि ।
 07-002-033c मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये; पापात्मानो न ममैते सहायाः ॥

07-002-034 संजय उवाच

- 07-002-034a स सिद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं; सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ।
 07-002-034c पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ॥
 07-002-035a संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा; रथर्षभः पाण्डुरवाजियाता ।
 07-002-035c ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा; यत्रावसानं भरतर्षभस्य ॥
 07-002-036a वरूथिना महता सध्वजेन; सुवर्णमुक्तामणिवज्रशालिना ।
 07-002-036c सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो; मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ॥
 07-002-037a हुताशनाभः स हुताशनप्रभे; शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्धरः ।
 07-002-037c स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः; स्वयं विमाने सुरराडिव स्थितः ॥

07-003-001 संजय उवाच

- 07-003-001a शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ।
 07-003-001c महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥
 07-003-002a दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना ।
 07-003-002c जयाशां तव पुत्राणां संभग्नां शर्म वर्म च ॥
 07-003-003a अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ।
 07-003-003c स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतम् ॥
 07-003-004a महान्तमिव मैनाकमसह्यं भुवि पातितम् ।
 07-003-004c नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणीतले ॥
 07-003-005a शतक्रतोरिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्जयम् ।
 07-003-005c मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनम् ॥
 07-003-006a ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।

07-003-006c	धनंजयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥
07-003-007a	तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ।
07-003-007c	भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानाममध्यमम् ॥
07-003-008a	अवतीर्य रथादार्तो बाष्पव्याकुलिताक्षरम् ।
07-003-008c	अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥
07-003-009a	कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते अद्य मा वद भारत ।
07-003-009c	पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ॥
07-003-010a	न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्रुते ।
07-003-010c	यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥
07-003-011a	कोशसंजनने मन्त्रे व्यूहप्रहरणेषु च ।
07-003-011c	नाथमन्यं न पश्यामि कुरूणां कुरुसत्तम ॥
07-003-012a	बुद्ध्या विशुद्ध्या युक्तो यः कुरुंस्तारयेद्भयात् ।
07-003-012c	योधांस्त्वमप्लवे हित्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥
07-003-013a	अद्य प्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।
07-003-013c	पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ॥
07-003-014a	अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।
07-003-014c	कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ॥
07-003-015a	अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।
07-003-015c	त्रासयिष्यति संग्रामे कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ॥
07-003-016a	समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान्दहेत् ।
07-003-016c	धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यन्ति तथा बाणाः किरीटिनः ॥
07-003-017a	येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।
07-003-017c	तेन तेन प्रदहतो भगवन्तौ यदिच्छतः ॥
07-003-018a	यादृशोऽग्निः समिद्धो हि तादृक्पार्थो न संशयः ।
07-003-018c	यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥
07-003-019a	नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।
07-003-019c	श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ॥
07-003-020a	कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्षिनः ।
07-003-020c	शब्दं सोढुं न शक्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ॥
07-003-021a	को ह्यर्जुनं रणे योद्धुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।
07-003-021c	यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

- 07-003-022a अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेन च धीमतः ।
 07-003-022c तस्माच्चैव वरः प्राप्तो दुष्प्रापश्चाकृतात्मभिः ॥
 07-003-023a तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्ड;ममृष्यमाणो भवतानुशिष्टः ।
 07-003-023c आशीविषं दृष्टिहरं सुघोर;मियां पुरस्कृत्य वधं जयं वा ॥

07-004-001 संजय उवाच

- 07-004-001a तस्य लालप्यतः श्रुत्वा वृद्धः कुरुपितामहः ।
 07-004-001c देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥
 07-004-002a समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः ।
 07-004-002c सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्वरा ॥
 07-004-003a पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां भव ।
 07-004-003c बान्धवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥
 07-004-004a स्वबाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।
 07-004-004c कर्ण राजपुरं गत्वा काम्बोजा निहतास्त्वया ॥
 07-004-005a गिरिव्रजगताश्चापि नग्नजित्प्रमुखा नृपाः ।
 07-004-005c अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया ॥
 07-004-006a हिमवद्गुर्गनिलयाः किराता रणकर्कशाः ।
 07-004-006c दुर्योधनस्य वशगाः कृताः कर्ण त्वया पुरा ॥
 07-004-007a तत्र तत्र च संग्रामे दुर्योधनहितैषिणा ।
 07-004-007c बहवश्च जिता वीरास्त्वया कर्ण महौजसा ॥
 07-004-008a यथा दुर्योधनस्तात सज्ञातिकुलबान्धवः ।
 07-004-008c तथा त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥
 07-004-009a शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ।
 07-004-009c अनुशाधि कुरून्संख्ये धत्स्व दुर्योधने जयम् ॥
 07-004-010a भवान्पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्योधनस्तथा ।
 07-004-010c तवापि धर्मतः सर्वे यथा तस्य वयं तथा ॥
 07-004-011a यौनात्संबन्धकाल्लोके विशिष्टं संगतं सताम् ।
 07-004-011c सद्भिः सह नरश्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 07-004-012a स सत्यसंगरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितम् ।
 07-004-012c कुरूणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥
 07-004-013a इति श्रुत्वा वचः सोऽथ चरणावभिवाद्य च ।
 07-004-013c ययौ वैकर्तनः कर्णस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥

- 07-004-014a सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् ।
 07-004-014c व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् ॥
 07-004-015a कर्णं दृष्ट्वा महेष्वासं युद्धाय समवस्थितम् ।
 07-004-015c क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि ॥
 07-004-015e धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥

07-005-001 संजय उवाच

- 07-005-001a रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ।
 07-005-001c हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
 07-005-002a सनाथमिदमत्यर्थं भवता पालितं बलम् ।
 07-005-002c मन्ये किं तु समर्थं यद्धितं तत्संप्रधार्यताम् ॥

07-005-003 कर्ण उवाच

- 07-005-003a ब्रूहि तत्पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृप ।
 07-005-003c यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥
 07-005-004a ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर ।
 07-005-004c नान्यार्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ॥

07-005-005 दुर्योधन उवाच

- 07-005-005a भीष्मः सेनाप्रणेतासीद्वयसा विक्रमेण च ।
 07-005-005c श्रुतेन च सुसंपन्नः सर्वैर्योधगुणैस्तथा ॥
 07-005-006a तेनातियशसा कर्णं घ्नता शत्रुगणान्मम ।
 07-005-006c सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मो महात्मना ॥
 07-005-007a तस्मिन्नसुकरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
 07-005-007c कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरम् ॥
 07-005-008a न ऋते नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति ।
 07-005-008c आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥
 07-005-009a यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा ।
 07-005-009c द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते सेनापतिं बलम् ॥
 07-005-010a स भवान्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु ।
 07-005-010c पश्य सेनापतिं युक्तमनु शांतनवादिह ॥
 07-005-011a यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे ।
 07-005-011c तं वयं सहिताः सर्वे प्रकरिष्याम मारिष ॥

07-005-012 कर्ण उवाच

- 07-005-012a सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
 07-005-012c सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥
- 07-005-013a कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
 07-005-013c युक्ताः कृतज्ञा ह्रीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ॥
- 07-005-014a युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
 07-005-014c एक एवात्र कर्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः ॥
- 07-005-015a अन्योन्यस्पर्धिनां तेषां यद्येकं सत्करिष्यसि ।
 07-005-015c शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ते हि भारत ॥
- 07-005-016a अयं तु सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
 07-005-016c युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥
- 07-005-017a को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे ।
 07-005-017c सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥
- 07-005-018a न च स ह्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
 07-005-018c यो द्रोणं समरे यान्तं नानुयास्यति संयुगे ॥
- 07-005-019a एष सेनाप्रणेतृणामेष शस्त्रभृतामपि ।
 07-005-019c एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुश्च ते ॥
- 07-005-020a एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
 07-005-020c जिगीषन्तोऽसुरान्संख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः ॥

07-005-021 संजय उवाच

- 07-005-021a कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 07-005-021c सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 07-005-022a वर्णश्रेष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया ।
 07-005-022c वीर्याद्वाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात् ॥
- 07-005-023a तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि ।
 07-005-023c युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते ॥
- 07-005-024a स भवान्पातु नः सर्वान्विबुधानिव वासवः ।
 07-005-024c भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम ॥
- 07-005-025a रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः ।
 07-005-025c कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥
- 07-005-026a वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः ।

07-005-026c	पितृणामिव धर्मोऽथ आदित्यानामिवाम्बुराट् ॥
07-005-027a	नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः ।
07-005-027c	श्रेष्ठः सेनाप्रणेतृणां स नः सेनापतिर्भव ॥
07-005-028a	अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ ।
07-005-028c	ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥
07-005-029a	प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
07-005-029c	अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभम् ॥
07-005-030a	उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।
07-005-030c	अग्रे भवन्तं दृष्ट्वा नो नार्जुनः प्रसहिष्यते ॥
07-005-031a	ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबन्धं सबान्धवम् ।
07-005-031c	जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि ॥
07-005-032a	एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
07-005-032c	सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥
07-005-033a	सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्धयन्ति द्विजोत्तमम् ।
07-005-033c	दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥
07-005-034	द्रोण उवाच
07-005-034a	वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीम् ।
07-005-034c	त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रमस्त्राणि विविधानि च ॥
07-005-035a	ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
07-005-035c	चिकीर्षुस्तानहं सत्यान्योधयिष्यामि पाण्डवान् ॥
07-005-036	संजय उवाच
07-005-036a	स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः ।
07-005-036c	द्रोणं तव सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
07-005-037a	अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः ।
07-005-037c	सेनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ॥
07-005-038a	ततो वादित्रघोषेण सह पुंसां महास्वनैः ।
07-005-038c	प्रादुरासीत्कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥
07-005-039a	ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च ।
07-005-039c	संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधबन्दिनाम् ॥
07-005-040a	जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानर्तितैस्तथा ।

07-005-040c सत्कृत्य विधिवद्द्रोणं जितान्मन्यन्त पाण्डवान् ॥

07-006-001 संजय उवाच

- 07-006-001a सेनापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
 07-006-001c युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥
 07-006-002a सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः ।
 07-006-002c दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ॥
 07-006-003a प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः ।
 07-006-003c ययौ गान्धारकैः सार्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥
 07-006-004a कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो विविंशतिः ।
 07-006-004c दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पार्श्वमपालयन् ॥
 07-006-005a तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः ।
 07-006-005c ययुरश्चैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ॥
 07-006-006a मद्रास्त्रिगर्ताः साम्बष्टाः प्रतीच्योदीच्यवासिनः ।
 07-006-006c शिबयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ॥
 07-006-007a सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
 07-006-007c तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः ॥
 07-006-008a हर्षयन्सर्वसैन्यानि बलेषु बलमादधत् ।
 07-006-008c ययौ वैकर्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ॥
 07-006-009a तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
 07-006-009c हस्तिकक्ष्यामहाकेतुर्बभौ सूर्यसमद्युतिः ॥
 07-006-010a न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत ।
 07-006-010c विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह ॥
 07-006-011a हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त संगताः ।
 07-006-011c न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ॥
 07-006-012a कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् ।
 07-006-012c किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ॥
 07-006-013a भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना ।
 07-006-013c तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥
 07-006-014a एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यं हृष्टरूपा विशां पते ।
 07-006-014c राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ॥
 07-006-015a अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् ।

07-006-015c	परेषां क्रौञ्च एवासीद्व्यूहो राजन्महात्मनाम् ॥
07-006-015e	प्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत ॥
07-006-016a	व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थतुः पुरुषर्षभौ ।
07-006-016c	वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ॥
07-006-017a	ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
07-006-017c	आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः ॥
07-006-018a	दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
07-006-018c	यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधराम् ॥
07-006-019a	अस्यतामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ।
07-006-019c	वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ॥
07-006-020a	चत्वार्येतानि तेजांसि वहञ्श्चेतहयो रथः ।
07-006-020c	परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ॥
07-006-021a	एवमेतौ महात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ ।
07-006-021c	तावकानां मुखं कर्णः परेषां च धनंजयः ॥
07-006-022a	ततो जाताभिसंरम्भौ परस्परवधैषिणौ ।
07-006-022c	अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ ॥
07-006-023a	ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे ।
07-006-023c	अन्तर्नादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ॥
07-006-024a	ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ।
07-006-024c	वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ॥
07-006-025a	अनभ्रे प्रववर्ष द्यौर्मांसास्थिरुधिराण्युत ।
07-006-025c	गृध्राः श्येना बडाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः ॥
07-006-025e	उपर्युपरि सेनां ते तदा पर्यपतन्नृप ॥
07-006-026a	गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान् ।
07-006-026c	अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव ॥
07-006-026e	चिखादिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितम् ॥
07-006-027a	अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना ।
07-006-027c	उल्का ज्वलन्ती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः ॥
07-006-028a	परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
07-006-028c	भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ॥
07-006-029a	एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः ।

07-006-029c	उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारकाः ॥
07-006-030a	ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणाम् ।
07-006-030c	कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनानादयज्जगत् ॥
07-006-031a	ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
07-006-031c	प्रत्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्जयगृद्धाः प्रहारिणः ॥
07-006-032a	स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः ।
07-006-032c	वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरञ्शरशतैः शितैः ॥
07-006-033a	द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सृञ्जयैः ।
07-006-033c	प्रत्यगृह्णन्तदा राजञ्शरवर्षैः पृथक्पृथक् ॥
07-006-034a	संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः ।
07-006-034c	व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव बलाहकाः ॥
07-006-035a	बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे ।
07-006-035c	अपीडयत्क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ॥
07-006-036a	ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः ।
07-006-036c	पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
07-006-037a	ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः ।
07-006-037c	अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ॥
07-006-038a	द्रोणस्य शरवर्षैस्तु शरवर्षाणि भागशः ।
07-006-038c	संनिवार्य ततः सेनां कुरूनप्यवधीद्वली ॥
07-006-039a	संहृत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे ।
07-006-039c	स्वमनीकं महाबाहुः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥
07-006-040a	स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति ।
07-006-040c	मघवान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ॥
07-006-041a	ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः ।
07-006-041c	पुनः पुनरभज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥
07-006-042a	अथ पर्यपतद्द्रोणः पाण्डवानां बलं बली ।
07-006-042c	अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-006-043a	खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या; चलदनिलपताकं ह्यादिनं वल्गिताश्वम् ।
07-006-043c	स्फटिकविमलकेतुं तापनं शात्रवाणां; रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनाम् ॥

07-007-001 संजय उवाच

- 07-007-001a तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
 07-007-001c व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥
- 07-007-002a ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनंजयौ ।
 07-007-002c अब्रवीत्सर्वतो यतैः कुम्भयोनिर्निवार्यताम् ॥
- 07-007-003a तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः ।
 07-007-003c पर्यगृह्णन्ततः सर्वे समायान्तं महारथाः ॥
- 07-007-004a केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ।
 07-007-004c युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥
- 07-007-005a द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः ।
 07-007-005c चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ॥
- 07-007-006a ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुयायिनः ।
 07-007-006c कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ॥
- 07-007-007a संगृह्यमाणां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे ।
 07-007-007c व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥
- 07-007-008a स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्मदः ।
 07-007-008c व्यधमत्पाण्डवानीकमभ्राणीव सदागतिः ॥
- 07-007-009a रथानश्चान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः ।
 07-007-009c चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥
- 07-007-010a तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः ।
 07-007-010c आजानेया हया राजन्नविभ्रान्ताः श्रियं दधुः ॥
- 07-007-011a तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतम् ।
 07-007-011c दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ॥
- 07-007-012a तेषां प्रद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि ।
 07-007-012c वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः ॥
- 07-007-013a शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्धनः ।
 07-007-013c द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥
- 07-007-014a ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि ।
 07-007-014c अकरोद्रौद्रमात्मानं किरञ्जरशतैः परान् ॥
- 07-007-015a स तथा तान्यनीकानि पाण्डवेयस्य धीमतः ।
 07-007-015c कालवन्न्यवधीद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ॥

07-007-016a	उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सभूषणान् ।
07-007-016c	कृत्वा शून्यात्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथः ॥
07-007-017a	तस्य हर्षप्रणादेन बाणवेगेन चाभिभो ।
07-007-017c	प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्दिता इव ॥
07-007-018a	द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
07-007-018c	धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ॥
07-007-019a	अथास्य बहुशो बाणा निश्चरन्तः सहस्रशः ।
07-007-019c	व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्गजाश्चरथपत्तिषु ॥
07-007-020a	तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकम् ।
07-007-020c	द्रोणमासादयां चक्रुः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
07-007-021a	तान्वै सरथहस्त्यश्चान्प्राहिणोद्यमसादनम् ।
07-007-021c	द्रोणोऽचिरेणाकरोच्च महीं शोणितकर्दमाम् ॥
07-007-022a	तन्वता परमास्त्राणि शरान्सततमस्यता ।
07-007-022c	द्रोणेन विहितं दिक्षु बाणजालमदृश्यत ॥
07-007-023a	पदातिषु रथाश्वेषु वारणेषु च सर्वशः ।
07-007-023c	तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन्केतुरदृश्यत ॥
07-007-024a	स केकयानां प्रवरांश्च पञ्च; पाञ्चालराजं च शरैः प्रमृद्य ।
07-007-024c	युधिष्ठिरानीकमदीनयोधी; द्रोणोऽभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥
07-007-025a	तं भीमसेनश्च धनंजयश्च; शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजश्च ।
07-007-025c	शैब्यात्मजः काशिपतिः शिबिश्च; हृष्टा नदन्तो व्यकिरञ्जरौघैः ॥
07-007-026a	तेषामथो द्रोणधनुर्विमुक्ताः; पतत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खाः ।
07-007-026c	भित्त्वा शरीराणि गजाश्वयूनां; जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥
07-007-027a	सा योधसंघैश्च रथैश्च भूमिः; शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च ।
07-007-027c	प्रच्छाद्यमाना पतितैर्बभूव; समन्ततो द्यौरिव कालमेघैः ॥
07-007-028a	शैनेयभीमार्जुनवाहिनीपा;ऽशैब्याभिमन्यू सह काशिराज्ञा ।
07-007-028c	अन्यांश्च वीरान्समरे प्रमृद्रा;द्द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥
07-007-029a	एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र; कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।
07-007-029c	प्रताप्य लोकानिव कालसूर्यो; द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ॥
07-007-030a	एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
07-007-030c	पाण्डवानां रणे योधान्पार्षतेन निपातितः ॥
07-007-031a	अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनाम् ।

- 07-007-031c निहत्य पश्चाद्भूतिमानगच्छत्परमां गतिम् ॥
- 07-007-032a पाण्डवैः सह पाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः ।
- 07-007-032c हतो रुक्मरथो राजन्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
- 07-007-033a ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
- 07-007-033c सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि ॥
- 07-007-034a द्यां धरां खं दिशो वारि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
- 07-007-034c अहो धिगिति भूतानां शब्दः समभवन्महान् ॥
- 07-007-035a देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बान्धवाः ।
- 07-007-035c ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथम् ॥
- 07-007-036a पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे ।
- 07-007-036c तेन नादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥

07-008-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-008-001a किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः ।
- 07-008-001c तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥
- 07-008-002a रथभङ्गो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः ।
- 07-008-002c प्रमत्तो वाभवद्द्रोणस्ततो मृत्युमुपेयिवान् ॥
- 07-008-003a कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
- 07-008-003c किरन्तमिषुसंघातान् रुक्मपुङ्खाननेकशः ॥
- 07-008-004a क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
- 07-008-004c दूरेषुपातिनं दान्तमस्त्रयुद्धे च पारगम् ॥
- 07-008-005a पाञ्चालपुत्रो न्यवधीदिष्ट्या स वरमच्युतम् ।
- 07-008-005c कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥
- 07-008-006a व्यक्तं दिष्टं हि बलवत्पौरुषादिति मे मतिः ।
- 07-008-006c यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ॥
- 07-008-007a अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ।
- 07-008-007c तमिष्वस्त्रवराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥
- 07-008-008a श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
- 07-008-008c जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमपानुदे ॥
- 07-008-009a न नूनं परदुःखेन कश्चिन्म्रियति संजय ।
- 07-008-009c यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि न म्रिये ॥
- 07-008-010a अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।

07-008-010c	यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा न विदीर्यते ॥
07-008-011a	ब्राह्मे वेदे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ।
07-008-011c	ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हतः ॥
07-008-012a	शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम् ।
07-008-012c	पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥
07-008-013a	दृप्तानां प्रतिषेद्धासीद्धार्मिकानां च रक्षिता ।
07-008-013c	योऽत्याक्षीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः ॥
07-008-014a	मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
07-008-014c	बृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथम् ॥
07-008-015a	ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाः सैन्धवा हेममालिनः ।
07-008-015c	रथे वातजवा युक्ताः सर्वशब्दातिगारणे ॥
07-008-016a	बलिनो घोषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
07-008-016c	दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्न विह्वलाः ॥
07-008-017a	करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ।
07-008-017c	ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः ॥
07-008-018a	आशंसन्तः पराञ्जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
07-008-018c	हयाः प्रजविताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः ॥
07-008-019a	ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः ।
07-008-019c	कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
07-008-020a	जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ।
07-008-020c	भारद्वाजः किमकरोच्छूरः संक्रन्दनो युधि ॥
07-008-021a	विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्वलोकधनुर्भृतः ।
07-008-021c	स सत्यसंधो बलवान्द्रोणः किमकरोद्युधि ॥
07-008-022a	दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृताम् ।
07-008-022c	के नु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः ॥
07-008-023a	ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्रद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
07-008-023c	दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं सेनां क्षिण्वन्तमव्ययम् ॥
07-008-024a	उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
07-008-024c	पाञ्चाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् ॥
07-008-025a	नूनमावारयत्पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्वगैः ।
07-008-025c	ततो द्रोणं समारोहत्पार्षतः पापकर्मकृत् ॥

- 07-008-026a न ह्यन्यं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः ।
 07-008-026c धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥
 07-008-027a तैर्वृतः सर्वतः शूरैः पाञ्चाल्यापसदस्ततः ।
 07-008-027c केकयैश्चेदिकारूपैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः ॥
 07-008-028a व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरुगं यथा ।
 07-008-028c कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम ॥
 07-008-029a योऽधीत्य चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् ।
 07-008-029c ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ॥
 07-008-029e स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् ॥
 07-008-030a अमर्षणो मर्षितवान्क्लिश्यमानः सदा मया ।
 07-008-030c अनर्हमाणः कौन्तेयः कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥
 07-008-031a यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्भृतः ।
 07-008-031c स सत्यसंधः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् ॥
 07-008-032a दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ।
 07-008-032c स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः ॥
 07-008-033a क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ।
 07-008-033c न यस्य जीविताकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ॥
 07-008-034a यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन ।
 07-008-034c ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुर्भृताम् ॥
 07-008-035a नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमम् ।
 07-008-035c कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलम् ॥
 07-008-036a केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
 07-008-036c पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥
 07-008-037a के च तत्र तनुं त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
 07-008-037c द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां धृतिम् ॥
 07-008-038a एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय ।
 07-008-038c पराक्रमेद्यथाशक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥
 07-008-039a मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवर्त्यताम् ।
 07-008-039c भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वा परिप्रक्ष्यामि संजय ॥

07-009-001 वैशंपायन उवाच

07-009-001a एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशम् ।

07-009-001c	जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥
07-009-002a	तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारकाः ।
07-009-002c	जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ॥
07-009-003a	पतितं चैनमाज्ञाय समन्ताद्भरतस्त्रियः ।
07-009-003c	परिवर्तुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ॥
07-009-004a	उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् ।
07-009-004c	आसनं प्रापयामासुर्बाष्पकण्ठ्यो वराङ्गनाः ॥
07-009-005a	आसनं प्राप्य राजा तु मूर्छयाभिपरिप्लुतः ।
07-009-005c	निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥
07-009-006a	स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः ।
07-009-006c	पुनर्गावल्गाणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥
07-009-007a	यत्तदुद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः ।
07-009-007c	आयादजातशत्रुर्वै कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-008a	प्रभिन्नमिव मातङ्गं तथा क्रुद्धं तरस्विनम् ।
07-009-008c	आसक्तमनसं दीप्तं प्रतिद्विरदघातिनम् ॥
07-009-008e	वाशितासंगमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः ॥
07-009-009a	अति चान्यात्रणे योधान्वीरः पुरुषसत्तमः ।
07-009-009c	यो ह्येको हि महाबाहुर्निर्दहेद्धोरचक्षुषा ॥
07-009-009e	कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्सत्यसंगरः ॥
07-009-010a	चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासवररक्षितम् ।
07-009-010c	दान्तं बहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् ॥
07-009-011a	के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासवरमच्युतम् ।
07-009-011c	समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र मामकाः ॥
07-009-012a	तरसैवाभिपत्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।
07-009-012c	तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥
07-009-013a	यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
07-009-013c	पर्जन्य इव बीभत्सुस्तुमुलामशनिं सृजन् ॥
07-009-014a	ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणि मघवानिव ।
07-009-014c	इषुसंबाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः ॥
07-009-014e	अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिस्वनेन च ॥
07-009-015a	चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः ।

07-009-015c	रथनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥
07-009-016a	रोषनिर्जितजीमूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः ।
07-009-016c	मर्मातिगो बाणधारस्तुमुलः शोणितोदकः ॥
07-009-017a	संप्लावयन्महीं सर्वा मानवैरास्तरंस्तदा ।
07-009-017c	गदानिष्टनितो रौद्रो दुर्योधनकृतोद्यमः ॥
07-009-018a	युद्धेऽभ्यषिञ्चद्विजयो गार्ध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
07-009-018c	गाण्डीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा ॥
07-009-019a	कच्चिद्गाण्डीवशब्देन न प्रणश्यत वै बलम् ।
07-009-019c	यद्वः स भैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमभ्यगात् ॥
07-009-020a	कच्चिन्नापानुदद्द्रोणादिषुभिर्वो धनंजयः ।
07-009-020c	वातो मेघानिवाविध्यन्प्रवाञ्शरवनानिलः ॥
07-009-020e	को हि गाण्डीवधन्वानं नरः सोढुं रणेऽर्हति ॥
07-009-021a	यत्सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयम् ।
07-009-021c	के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥
07-009-022a	के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
07-009-022c	अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनंजयम् ॥
07-009-023a	न च वेगं सिताश्वस्य विशक्ष्यन्तीह मामकाः ।
07-009-023c	गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृड्जलदनिस्वनम् ॥
07-009-024a	विष्वक्सेनो यस्य यन्ता योद्धा चैव धनंजयः ।
07-009-024c	अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥
07-009-025a	सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
07-009-025c	मेधावी निपुणो धीमान्युधि सत्यपराक्रमः ॥
07-009-026a	आरावं विपुलं कुर्वन्व्यथयन्सर्वकौरवान् ।
07-009-026c	यदायान्नकुलो धीमान्के शूराः पर्यवारयन् ॥
07-009-027a	आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाभ्ययात् ।
07-009-027c	शत्रूणां कदनं कुर्वञ्जेतासौ दुर्जयो युधि ॥
07-009-028a	आर्यव्रतममोघेषुं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
07-009-028c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥
07-009-029a	यः स सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूम् ।
07-009-029c	आदत्त महिषीं भोज्यां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥
07-009-030a	सत्यं धृतिश्च शौर्यं च ब्रह्मचर्यं च केवलम् ।

07-009-030c	सर्वाणि युयुधानेऽस्मिन्नित्यानि पुरुषर्षभे ॥
07-009-031a	बलिनं सत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ।
07-009-031c	वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥
07-009-032a	युक्तं धनंजयप्रेष्ये शूरमाचार्यकर्मणि ।
07-009-032c	पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-033a	वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्मताम् ।
07-009-033c	रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ॥
07-009-034a	सत्यं धृतिर्दमः शौर्यं ब्रह्मचर्यमनुत्तमम् ।
07-009-034c	सात्वते तानि सर्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ॥
07-009-035a	तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपि दैवतैः ।
07-009-035c	समासाद्य महेष्वासं के वीराः पर्यवारयन् ॥
07-009-036a	पाञ्चालेषूत्तमं शूरमुत्तमाभिजनप्रियम् ।
07-009-036c	नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ॥
07-009-037a	युक्तं धनंजयहिते ममानर्थाय चोत्तमम् ।
07-009-037c	यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ॥
07-009-038a	महारथसमाख्यातं द्रोणायोद्यन्तमाहवे ।
07-009-038c	त्यजन्तं तुमुले प्राणान्के शूराः पर्यवारयन् ॥
07-009-039a	एकोऽपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
07-009-039c	धृष्टकेतुं तमायान्तं द्रोणात्कः समवारयत् ॥
07-009-040a	योऽवधीत्केतुमाञ्छूरो राजपुत्रं सुदर्शनम् ।
07-009-040c	अपरान्तगिरिद्वारे कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-041a	स्त्रीपूर्वो यो नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् ।
07-009-041c	शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि ॥
07-009-042a	देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः ।
07-009-042c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥
07-009-043a	यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनंजयात् ।
07-009-043c	यस्मिन्नस्त्राणि सत्यं च ब्रह्मचर्यं च नित्यदा ॥
07-009-044a	वासुदेवसमं वीर्ये धनंजयसमं बले ।
07-009-044c	तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ॥
07-009-045a	अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
07-009-045c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥

07-009-046a	तरुणस्त्वरुणप्रख्यः सौभद्रः परवीरहा ।
07-009-046c	यदाभ्याद्रवत द्रोणं तदासीद्वो मनः कथम् ॥
07-009-047a	द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
07-009-047c	यद्द्रोणमाद्रवन्संख्ये के वीरास्तानवारयन् ॥
07-009-048a	ये ते द्वादश वर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः ।
07-009-048c	अस्त्रार्थमवसन्भीष्मे बिभ्रतो व्रतमुत्तमम् ॥
07-009-049a	क्षत्रंजयः क्षत्रदेवः क्षत्रधर्मा च मानिनः ।
07-009-049c	धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान्द्रोणादवारयन् ॥
07-009-050a	शताद्विशिष्टं यं युद्धे समपश्यन्त वृष्णयः ।
07-009-050c	चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-051a	वार्धक्षेमिः कलिङ्गानां यः कन्यामाहरद्युधि ।
07-009-051c	अनाधृष्टिरदीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-052a	भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः ।
07-009-052c	इन्द्रगोपकवर्णाश्च रक्तवर्मायुधध्वजाः ॥
07-009-053a	मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
07-009-053c	तान्द्रोणं हन्तुमायातान्के वीराः पर्यवारयन् ॥
07-009-054a	यं योधयन्तो राजानो नाजयन्वारणावते ।
07-009-054c	षण्मासानभिसंरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिम् ॥
07-009-055a	धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसंधं महाबलम् ।
07-009-055c	द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं प्रत्यवारयत् ॥
07-009-056a	यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ।
07-009-056c	समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भल्लेनापहरद्रथात् ॥
07-009-057a	धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम् ।
07-009-057c	युक्तं दुर्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च ॥
07-009-058a	निर्दहन्तं रणे योधान्दारयन्तं च सर्वशः ।
07-009-058c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥
07-009-059a	उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमम् ।
07-009-059c	शैखण्डिनं क्षत्रदेवं के तं द्रोणादवारयन् ॥
07-009-060a	य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ।
07-009-060c	महता रथवंशेन मुख्यारिघ्नो महारथः ॥
07-009-061a	दशाश्वमेधानाजहे स्वन्नपानाप्तदक्षिणान् ।

07-009-061c	निर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥
07-009-062a	पिबन्त्यो दक्षिणां यस्य गङ्गास्रोतः समापिबन् ।
07-009-062c	तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे ॥
07-009-063a	न पूर्वे नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः ।
07-009-063c	इति संचुक्रुशुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ॥
07-009-064a	पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थास्नुचारिषु ।
07-009-064c	जातं वापि जनिष्यं वा द्वितीयं वापि संप्रति ॥
07-009-065a	अन्यमौशीनराच्छैब्याद्भुरो वोढारमित्युत ।
07-009-065c	गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः ॥
07-009-066a	तस्य नप्तरमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
07-009-066c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥
07-009-067a	विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ।
07-009-067c	प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्यवारयन् ॥
07-009-068a	सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
07-009-068c	मायावी राक्षसो घोरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥
07-009-069a	पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कण्टकम् ।
07-009-069c	घटोत्कचं महाबाहुं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-009-070a	एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय संजय ।
07-009-070c	त्यक्तारः संयुगे प्राणान्किं तेषामजितं युधि ॥
07-009-071a	येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ।
07-009-071c	हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ॥
07-009-072a	लोकानां गुरुरत्यन्तं लोकनाथः सनातनः ।
07-009-072c	नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मवान्प्रभुः ॥
07-009-073a	यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
07-009-073c	तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ॥

07-010-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-010-001a	शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ।
07-010-001c	कृतवान्यानि गोविन्दो यथा नान्यः पुमान्क्वचित् ॥
07-010-002a	संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ।
07-010-002c	विख्यापितं बलं बाह्वोस्त्रिषु लोकेषु संजय ॥
07-010-003a	उच्चैःश्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे ।

07-010-003c	जघान हयराजं यो यमुनावनवासिनम् ॥
07-010-004a	दानवं घोरकर्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितम् ।
07-010-004c	वृषरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह ॥
07-010-005a	प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं चापि महासुरम् ।
07-010-005c	मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥
07-010-006a	तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
07-010-006c	विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥
07-010-007a	सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
07-010-007c	भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥
07-010-008a	बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
07-010-008c	तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥
07-010-009a	दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
07-010-009c	आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥
07-010-010a	तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
07-010-010c	निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥
07-010-011a	अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
07-010-011c	रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥
07-010-012a	जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
07-010-012c	परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥
07-010-013a	चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
07-010-013c	अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥
07-010-014a	सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।
07-010-014c	समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥
07-010-015a	अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।
07-010-015c	वत्सगर्गकरूपांश्च पुण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥
07-010-016a	आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
07-010-016c	काश्मीरकानौरसकान्पिशाचांश्च समन्दरान् ॥
07-010-017a	काम्बोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च संजय ।
07-010-017c	त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥
07-010-018a	नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्ब्रातानश्चशकान्प्रति ।
07-010-018c	जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगान् ॥

07-010-019a	प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतम् ।
07-010-019c	जिगाय वरुणं युद्धे सलिलान्तर्गतं पुरा ॥
07-010-020a	युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनम् ।
07-010-020c	पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥
07-010-021a	खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् ।
07-010-021c	आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ॥
07-010-022a	वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वामरावतीम् ।
07-010-022c	महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥
07-010-023a	तच्च मर्षितवाञ्छक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
07-010-023c	राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम ॥
07-010-024a	यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम संजय ।
07-010-024c	कृतवान्पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥
07-010-025a	यच्च भक्त्या प्रपन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरम् ।
07-010-025c	तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव चागमत् ॥
07-010-026a	नान्तो विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
07-010-026c	कर्मणः शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य संजय ॥
07-010-027a	तथा गदश्च साम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ।
07-010-027c	आगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णश्च सारणः ॥
07-010-028a	उल्मुको निशठश्चैव झल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् ।
07-010-028c	पृथुश्च विपृथुश्चैव समीकोऽथारिमेजयः ॥
07-010-029a	एते वै बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।
07-010-029c	कथंचित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः ॥
07-010-030a	आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ।
07-010-030c	ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥
07-010-031a	नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः ।
07-010-031c	वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः ॥
07-010-032a	यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः ।
07-010-032c	अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय संजय ॥
07-010-033a	स यदा तात संनह्येत्पाण्डवार्थाय केशवः ।
07-010-033c	न तदा प्रत्यनीकेषु भविता तस्य कश्चन ॥
07-010-034a	यदि स्म कुरवः सर्वे जयेयुः सर्वपाण्डवान् ।

07-010-034c	वाष्णोयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥
07-010-035a	ततः सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीव्रणे ।
07-010-035c	कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात्स मेदिनीम् ॥
07-010-036a	यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः ।
07-010-036c	रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः ॥
07-010-037a	न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः ।
07-010-037c	तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ॥
07-010-038a	अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः ।
07-010-038c	अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ॥
07-010-039a	प्राधान्येन हि भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ।
07-010-039c	मोहादुर्योधनः कृष्णं यन्न वेत्तीह माधवम् ॥
07-010-040a	मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
07-010-040c	न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पाण्डवम् ॥
07-010-041a	पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ।
07-010-041c	एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ॥
07-010-042a	मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ।
07-010-042c	नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ॥
07-010-043a	युगस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनम् ।
07-010-043c	भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ॥
07-010-044a	न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ।
07-010-044c	न क्रियाभिर्न शस्त्रेण मृत्योः कश्चिद्विमुच्यते ॥
07-010-045a	लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
07-010-045c	भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय ॥
07-010-046a	यां तां श्रियमसूयामः पुरा यातां युधिष्ठिरे ।
07-010-046c	अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन च ॥
07-010-047a	तथा च मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।
07-010-047c	पक्वानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि ॥
07-010-048a	अनन्यमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ।
07-010-048c	यस्य कोपान्महेष्वासौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥
07-010-049a	प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो नाधर्मो मानवान्प्रति ।
07-010-049c	क्रूरः सर्वविनाशाय कालः समतिवर्तते ॥

07-010-050a अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
 07-010-050c अन्यथैव हि गच्छन्ति दैवादिति मतिर्मम ॥
 07-010-051a तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
 07-010-051c अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥

07-011-001 संजय उवाच

07-011-001a हन्त ते वर्णयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 07-011-001c यथा स न्यपतद्द्रोणः सादितः पाण्डुसृञ्जयैः ॥
 07-011-002a सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
 07-011-002c मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् ॥
 07-011-003a यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरम् ।
 07-011-003c सेनापत्येन मां राजन्नद्य सत्कृतवानसि ॥
 07-011-004a सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
 07-011-004c करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ॥
 07-011-005a ततो दुर्योधनश्चिन्त्य कर्णदुःशासनादिभिः ।
 07-011-005c तमथोवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥
 07-011-006a ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ।
 07-011-006c गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय ॥
 07-011-007a ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ।
 07-011-007c सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् ॥
 07-011-008a धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि ।
 07-011-008c न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसि ॥
 07-011-009a किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि ।
 07-011-009c नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवम् ॥
 07-011-010a आहोस्विद्धर्मपुत्रस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते ।
 07-011-010c यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनि ॥
 07-011-011a अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् ।
 07-011-011c राज्यांशं प्रतिदत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ॥
 07-011-012a धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजाता चास्य धीमतः ।
 07-011-012c अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्निह्यते भवान् ॥
 07-011-013a द्रोणेन त्वेवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ।
 07-011-013c सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं प्रवर्तते ॥

07-011-014a	नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ।
07-011-014c	तस्मात्तव सुतो राजन्प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥
07-011-015a	वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्य विजयो मम ।
07-011-015c	हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात्सर्वान्हि नो ध्रुवम् ॥
07-011-016a	न च शक्यो रणे सर्वैर्निहन्तुममरैरपि ।
07-011-016c	य एव चैषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् ॥
07-011-017a	सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते ।
07-011-017c	पुनर्यास्यन्त्यरण्याय कौन्तेयास्तमनुव्रताः ॥
07-011-018a	सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
07-011-018c	अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥
07-011-019a	तस्य जिह्ममभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् ।
07-011-019c	तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥

07-011-020 द्रोण उवाच

07-011-020a	न चेद्युधिष्ठिरं वीर पालयेदर्जुनो युधि ।
07-011-020c	मन्यस्व पाण्डवं ज्येष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥
07-011-021a	न हि पार्थो रणे शक्यः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि ।
07-011-021c	प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहम् ॥
07-011-022a	असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि ।
07-011-022c	तरुणः कीर्तियुक्तश्च एकायनगतश्च सः ॥
07-011-023a	अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयांसि समवाप्तवान् ।
07-011-023c	अमर्षितश्च ते राजंस्तेन नामर्षयाम्यहम् ॥
07-011-024a	स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ।
07-011-024c	अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥
07-011-025a	ग्रहणं चेज्जयं तस्य मन्यसे पुरुषर्षभ ।
07-011-025c	एतेन चाभ्युपायेन ध्रुवं ग्रहणमेष्यति ॥
07-011-026a	अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
07-011-026c	आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः ॥
07-011-027a	यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ।
07-011-027c	अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनंजये ॥
07-011-028a	फल्गुनस्य समक्षं तु न हि पार्थो युधिष्ठिरः ।
07-011-028c	ग्रहीतुं समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥

07-011-029 संजय उवाच

- 07-011-029a सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
 07-011-029c गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः ॥
 07-011-030a पाण्डवेषु हि सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ।
 07-011-030c ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः ॥
 07-011-031a ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।
 07-011-031c सैन्यस्थानेषु सर्वेषु व्याघोषितमरिंदम ॥

07-012-001 संजय उवाच

- 07-012-001a ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ।
 07-012-001c सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाणशङ्खरवैः सह ॥
 07-012-002a तत्तु सर्वं यथावृत्तं धर्मराजेन भारत ।
 07-012-002c आप्तैराशु परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् ॥
 07-012-003a ततः सर्वान्समानाय्य भ्रातृन्सैन्यांश्च सर्वशः ।
 07-012-003c अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं वचः ॥
 07-012-004a श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम् ।
 07-012-004c यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
 07-012-005a सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्शन ।
 07-012-005c तच्चान्तरममोघेषौ त्वयि तेन समाहितम् ॥
 07-012-006a स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
 07-012-006c यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ॥

07-012-007 अर्जुन उवाच

- 07-012-007a यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कथंचन ।
 07-012-007c तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः ॥
 07-012-008a अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ।
 07-012-008c प्रतीयां नाहमाचार्यं त्वां न जह्यां कथंचन ॥
 07-012-009a त्वां निगृह्याहवे राजन्धार्तराष्ट्रो यमिच्छति ।
 07-012-009c न स तं जीवलोकेऽस्मिन्कामं प्राप्तः कथंचन ॥
 07-012-010a प्रपतेद्द्यूः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् ।
 07-012-010c न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रुवम् ॥
 07-012-011a यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।

07-012-011c	देवैर्वा सहितो दैत्यैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ॥
07-012-012a	मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ।
07-012-012c	द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥
07-012-013a	न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयम् ।
07-012-013c	न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किञ्चिदप्यनपाकृतम् ॥
07-012-014	संजय उवाच
07-012-014a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
07-012-014c	प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥
07-012-015a	सिंहनादश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ।
07-012-015c	धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुभैरवः ॥
07-012-016a	तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महात्मनः ।
07-012-016c	त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ॥
07-012-017a	ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषां च भारत ।
07-012-017c	शनैरुपेयुरन्योन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ॥
07-012-018a	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
07-012-018c	पाण्डवानां कुरूणां च द्रोणपाञ्चाल्ययोरपि ॥
07-012-019a	यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने ।
07-012-019c	न शेकुः सृञ्जया राजंस्तद्धि द्रोणेन पालितम् ॥
07-012-020a	तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
07-012-020c	न शेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ॥
07-012-021a	आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् ।
07-012-021c	संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ॥
07-012-022a	ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता ।
07-012-022c	वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनान्तरे ॥
07-012-023a	तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
07-012-023c	अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पाण्डुसृञ्जयाः ॥
07-012-024a	तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।
07-012-024c	त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीम् ॥
07-012-025a	मध्यं दिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः ।
07-012-025c	यथादृश्यत घर्माशुस्तथा द्रोणोऽप्यदृश्यत ॥
07-012-026a	न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति मारिष ।

07-012-026c	वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवाः ॥
07-012-027a	मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-012-027c	धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः ॥
07-012-028a	स दिशः सर्वतो रुद्ध्वा संवृत्य खमजिह्वगैः ।
07-012-028c	पार्षतो यत्र तत्रैव ममृदे पाण्डुवाहिनीम् ॥
07-013-001	संजय उवाच
07-013-001a	ततः स पाण्डवानीके जनयंस्तुमुलं महत् ।
07-013-001c	व्यचरत्पाण्डवान्द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः ॥
07-013-002a	निर्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् ।
07-013-002c	दृष्ट्वा रुक्मरथं युद्धे समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥
07-013-003a	प्रततं चास्यमानस्य धनुषोऽस्याशुकारिणः ।
07-013-003c	ज्याघोषः श्रूयतेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥
07-013-004a	रथिनः सादिनश्चैव नागानश्चान्पदातिनः ।
07-013-004c	रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथन्ति स्म सायकाः ॥
07-013-005a	नानद्यमानः पर्जन्यः सानिलः शुचिसंक्षये ।
07-013-005c	अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयम् ॥
07-013-006a	व्यचरत्स तदा राजन्सेनां विक्षोभयन्प्रभुः ।
07-013-006c	वर्धयामास संत्रासं शात्रवाणाममानुषम् ॥
07-013-007a	तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
07-013-007c	भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन्दृश्यते स्म पुनः पुनः ॥
07-013-008a	स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सुदारुणः ।
07-013-008c	युगान्तकाले यन्तेव रौद्रां प्रास्कन्दयन्नदीम् ॥
07-013-009a	अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलाम् ।
07-013-009c	बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥
07-013-010a	शोणितोदां रथावर्ता हस्त्यश्चकृत्तरोधसम् ।
07-013-010c	कवचोडुपसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥
07-013-011a	मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषवरफेनिलाम् ।
07-013-011c	संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ॥
07-013-012a	नरनागाश्चसंभूतां शरवेगौघवाहिनीम् ।
07-013-012c	शरीरदारुशृङ्गाटां भुजनागसमाकुलाम् ॥
07-013-013a	उत्तमाङ्गोपलतलां निस्त्रिंशद्गणसेविताम् ।

07-013-013c	रथनागहृदोपेतां नानाभरणनीरजाम् ॥
07-013-014a	महारथशतावर्ता भूमिरेणूर्मिमालिनीम् ।
07-013-014c	महावीर्यवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥
07-013-015a	शूरव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाणिजसेविताम् ।
07-013-015c	छिन्नच्छत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसंकुलाम् ॥
07-013-016a	चक्रकूर्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलाम् ।
07-013-016c	बडगृध्रसृगालानां घोरसंघैर्निषेविताम् ॥
07-013-017a	निहतान्प्राणिनः संख्ये द्रोणेन बलिना शरैः ।
07-013-017c	वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम ॥
07-013-018a	शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाद्वलाम् ।
07-013-018c	नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥
07-013-019a	तं जयन्तमनीकानि तानि तान्येव भारत ।
07-013-019c	सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
07-013-020a	तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढकार्मुकाः ।
07-013-020c	सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूल्लोमहर्षणम् ॥
07-013-021a	शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् ।
07-013-021c	सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः ॥
07-013-022a	तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि ।
07-013-022c	नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ट्या विव्याध मातुलम् ॥
07-013-023a	सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ।
07-013-023c	स तस्य गदया राजत्रथात्सूतमपातयत् ॥
07-013-024a	ततस्तौ विरथौ राजन्गदाहस्तौ महाबलौ ।
07-013-024c	चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥
07-013-025a	द्रोणः पाञ्चालराजानं विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
07-013-025c	बहुभिस्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध शताधिकैः ॥
07-013-026a	विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः ।
07-013-026c	विद्ध्वा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-013-027a	विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनम् ।
07-013-027c	भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥
07-013-028a	स तन्न ममृषे वीरः शत्रोर्विजयमाहवे ।
07-013-028c	ततोऽस्य गदया दान्तान्हयान्सर्वानपातयत् ॥

07-013-029a	शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्त्रीयं प्रियमात्मनः ।
07-013-029c	विव्याध प्रहसन्बाणैर्लाडयन्कोपयन्निव ॥
07-013-030a	तस्याश्चानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः ।
07-013-030c	निपात्य नकुलः संख्ये शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥
07-013-031a	धृष्टकेतुः कृपेनास्ताञ्छित्वा बहुविधाञ्जरान् ।
07-013-031c	कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चास्याहरत्त्रिभिः ॥
07-013-032a	तं कृपः शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
07-013-032c	निवार्य च रणे विप्रो धृष्टकेतुमयोधयत् ॥
07-013-033a	सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे ।
07-013-033c	विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ॥
07-013-034a	सप्तसप्ततिभिर्भोजस्तं विद्ध्वा निशितैः शरैः ।
07-013-034c	नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम् ॥
07-013-035a	सेनापतिः सुशर्माणं शीघ्रं मर्मस्वताडयत् ।
07-013-035c	स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशे अताडयत् ॥
07-013-036a	वैकर्तनं तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् ।
07-013-036c	सह मत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-013-037a	तत्पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् ।
07-013-037c	यत्सैन्यं वारयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-013-038a	द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन संगतः ।
07-013-038c	तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ॥
07-013-038e	भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥
07-013-039a	भूरिश्रवा रणे राजन्याज्ञसेनिं महारथम् ।
07-013-039c	महता सायकौघेन छादयामास वीर्यवान् ॥
07-013-040a	शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशां पते ।
07-013-040c	नवत्या सायकानां तु कम्पयामास भारत ॥
07-013-041a	राक्षसौ भीमकर्माणौ हैडिम्बालम्बुसावुभौ ।
07-013-041c	चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परवधैषिणौ ॥
07-013-042a	मायाशतसृजौ दृप्तौ मायाभिरितरेतरम् ।
07-013-042c	अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ॥
07-013-043a	चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे त्वतिभैरवम् ।
07-013-043c	यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥

07-013-044a	लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृशम् ।
07-013-044c	यथा विष्णुः पुरा राजन्हिरण्याक्षेण संयुगे ॥
07-013-045a	ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
07-013-045c	रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रं पौरवो नदन् ॥
07-013-046a	ततोऽभियाय त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः ।
07-013-046c	तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिदमः ॥
07-013-047a	पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् ।
07-013-047c	तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥
07-013-048a	सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
07-013-048c	पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥
07-013-049a	ततः संहर्षयन्सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
07-013-049c	समादत्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरम् ॥
07-013-050a	द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चकर्त सशरं धनुः ।
07-013-050c	तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ॥
07-013-050e	उद्धवर्ह सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥
07-013-051a	स तेनानेकतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् ।
07-013-051c	भ्रान्तासिरचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥
07-013-052a	भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधूतं पुनरुच्छ्रितम् ।
07-013-052c	चर्मनिस्त्रिंशयो राजन्निर्विशेषमदृश्यत ॥
07-013-053a	स पौरवरथस्येषामाप्लुत्य सहसा नदन् ।
07-013-053c	पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ॥
07-013-054a	जघानास्य पदा सूतमसिनापातयद्ध्वजम् ।
07-013-054c	विक्षोभ्याम्भोनिधिं ताक्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ॥
07-013-055a	तमाकलितकेशान्तं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
07-013-055c	उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतनम् ॥
07-013-056a	तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् ।
07-013-056c	पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ॥
07-013-057a	स बर्हिणमहावाजं किङ्किणीशतजालवत् ।
07-013-057c	चर्म चादाय खड्गं च नदन्पर्यपतद्रथात् ॥
07-013-058a	ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिणरुत्सृज्य पौरवम् ।
07-013-058c	उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्निपपात च ॥

07-013-059a	प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्शत्रुभिः संप्रवेरितान् ।
07-013-059c	चिच्छेदाथासिना कार्ष्णिश्चर्मणा संरुरोध च ॥
07-013-060a	स दर्शयित्वा सैन्यानां स्वबाहुबलमात्मनः ।
07-013-060c	तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्बली ॥
07-013-061a	वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
07-013-061c	ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥
07-013-062a	तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ ।
07-013-062c	हृष्टवत्संप्रजहाते व्याघ्रकेसरिणाविव ॥
07-013-063a	संपातेष्वभिपातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ।
07-013-063c	न तयोरन्तरं कश्चिद्दर्श नरसिंहयोः ॥
07-013-064a	अवक्षेपोऽसिनिर्हादः शस्त्रान्तरनिदर्शनम् ।
07-013-064c	बाह्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥
07-013-065a	बाह्यमाभ्यन्तरं चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् ।
07-013-065c	ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ॥
07-013-066a	ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ।
07-013-066c	शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥
07-013-067a	रुक्मपक्षान्तरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे ।
07-013-067c	सिन्धुराजबलोद्धूतः सोऽभज्यत महानसिः ॥
07-013-068a	भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
07-013-068c	सोऽदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ॥
07-013-069a	तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् ।
07-013-069c	सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥
07-013-070a	ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ।
07-013-070c	ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथम् ॥
07-013-071a	सिन्धुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा ।
07-013-071c	तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ॥
07-013-072a	तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणाम् ।
07-013-072c	चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ॥
07-013-073a	तामवप्लुत्य जग्राह सकोशं चाकरोदसिम् ।
07-013-073c	वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतन्तमुरगोत्तमम् ॥
07-013-074a	तस्य लाघवमाज्ञाय सत्त्वं चामिततेजसः ।

07-013-074c	सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ॥
07-013-075a	ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा ।
07-013-075c	मुमोच भुजवीर्येण वैडूर्यविकृताजिराम् ॥
07-013-076a	सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ।
07-013-076c	जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥
07-013-077a	ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ।
07-013-077c	सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ॥
07-013-077e	यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥
07-013-078a	बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ।
07-013-078c	प्रादुरासन्हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥
07-013-078e	तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥
07-013-079a	अथैनं सहसा सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ।
07-013-079c	अभ्याकिरन्महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥
07-013-080a	तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवात् ।
07-013-080c	आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥

07-014-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-014-001a	बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयुद्धानि संजय ।
07-014-001c	त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषाम् ॥
07-014-002a	आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ।
07-014-002c	कुरूणां पाण्डवानां च युद्धं देवासुरोपमम् ॥
07-014-003a	न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमम् ।
07-014-003c	तस्मादार्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥

07-014-004 संजय उवाच

07-014-004a	सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायषीं गदाम् ।
07-014-004c	समुत्क्षिप्य नदन्क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ॥
07-014-005a	तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
07-014-005c	जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥
07-014-006a	सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
07-014-006c	एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ॥
07-014-007a	वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान् ।

07-014-007c	शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
07-014-008a	तथैव मद्राजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलम् ।
07-014-008c	ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥
07-014-009a	ततस्तूर्यनिनादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
07-014-009c	सिंहनादाश्च संजज्ञुर्भेरीणां च महास्वनाः ॥
07-014-010a	पश्यतां शतशो ह्यासीदन्योन्यसमचेतसाम् ।
07-014-010c	पाण्डवानां कुरूणां च साधु साध्विति निस्वनः ॥
07-014-011a	न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत ।
07-014-011c	सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥
07-014-012a	तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
07-014-012c	सोढुमुत्सहते लोके कोऽन्यो युधि वृकोदरात् ॥
07-014-013a	पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी ।
07-014-013c	प्रजज्वाल तथाविद्धा भीमेन महती गदा ॥
07-014-014a	तथैव चरतो मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
07-014-014c	महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा ॥
07-014-015a	तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
07-014-015c	आवर्जितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोदरौ ॥
07-014-016a	मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
07-014-016c	निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥
07-014-017a	ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
07-014-017c	साग्निज्वाला महारौद्रा गदाचूर्णमशीर्यत ॥
07-014-018a	तथैव भीमसेनस्य द्विषताभिहता गदा ।
07-014-018c	वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ ॥
07-014-019a	गदा क्षिप्ता तु समरे मद्राजेन भारत ।
07-014-019c	व्योम संदीपयाना सा ससृजे पावकं बहु ॥
07-014-020a	तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा ।
07-014-020c	तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा ॥
07-014-021a	ते चैवोभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम् ।
07-014-021c	श्वसन्त्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुम् ॥
07-014-022a	नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ ।
07-014-022c	तौ विचेरतुरासाद्य गदाभ्यां च परस्परम् ॥

07-014-023a	ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
07-014-023c	ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
07-014-024a	शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
07-014-024c	गदाभिघातसंह्रादः शक्राशनिरवोपमः ॥
07-014-025a	गदया मद्राजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
07-014-025c	नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥
07-014-026a	तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो महाबलः ।
07-014-026c	धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥
07-014-027a	आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ ।
07-014-027c	पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥
07-014-028a	अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ संनिपत्य गजाविव ।
07-014-028c	सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-014-029a	तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
07-014-029c	युगपत्पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥
07-014-030a	ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
07-014-030c	शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥
07-014-031a	दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाभिनिपीडितम् ।
07-014-031c	विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्छयाभिपरिप्लुतम् ॥
07-014-032a	ततः सगदमारोप्य मद्राणामधिपं रथम् ।
07-014-032c	अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥
07-014-033a	क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः ।
07-014-033c	भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥
07-014-034a	ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखम् ।
07-014-034c	सनागरथपत्यश्चाः समकम्पन्त मारिष ॥
07-014-035a	ते पाण्डवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः ।
07-014-035c	भीता दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥
07-014-036a	निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पाण्डवेया महारथाः ।
07-014-036c	व्यरोचन्त रणे राजन्दीप्यमाना यशस्विनः ॥
07-014-037a	सिंहनादान्भृशं चक्रुः शङ्खान्दध्मुश्च हर्षिताः ।
07-014-037c	भेरीश्च वादयामासुर्मृदङ्गांश्चानकैः सह ॥

07-015-001 संजय उवाच

07-015-001a	तद्वलं सुमहदीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
07-015-001c	दधारैको रणे पाण्डून्वृषसेनोऽस्त्रमायया ॥
07-015-002a	शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन मारिष ।
07-015-002c	विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ॥
07-015-003a	तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
07-015-003c	भानोरिव महाबाहो ग्रीष्मकाले मरीचयः ॥
07-015-004a	तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा ।
07-015-004c	निपेतुरुर्व्यां सहसा वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥
07-015-005a	हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च समन्ततः ।
07-015-005c	अपातयद्रणे राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-015-006a	दृष्ट्वा तमेवं समरे विचरन्तमभीतवत् ।
07-015-006c	सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥
07-015-007a	नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् ।
07-015-007c	विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥
07-015-008a	तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् ।
07-015-008c	तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥
07-015-009a	कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा ।
07-015-009c	तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥
07-015-010a	छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् ।
07-015-010c	शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वताञ्जलदा इव ॥
07-015-011a	तान्पाण्डवाः प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः ।
07-015-011c	पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ॥
07-015-012a	तद्युद्धमभवद्धोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
07-015-012c	त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥
07-015-013a	एवमुत्तमसंरम्भा युयुधुः कुरुपाण्डवाः ।
07-015-013c	परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ॥
07-015-014a	तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूंष्यमिततेजसाम् ।
07-015-014c	युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥
07-015-015a	भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ।
07-015-015c	बभासे स रणोद्देशः कालसूर्यैरिवोदितैः ॥
07-015-016a	तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।

07-015-016c	महाबलानां बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ॥
07-015-017a	ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिस्वनम् ।
07-015-017c	त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथम् ॥
07-015-018a	तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितम् ।
07-015-018c	अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥
07-015-019a	ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः ।
07-015-019c	प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
07-015-020a	तमविध्यच्छितैर्बाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
07-015-020c	तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥
07-015-021a	चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः ।
07-015-021c	दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् ॥
07-015-022a	द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभम् ।
07-015-022c	सिंहनादरवो ह्यासीत्साधु साध्विति भाषताम् ॥
07-015-023a	कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे ।
07-015-023c	विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः ॥
07-015-024a	संवार्य तु रणे द्रोणः कुमारं वै महाबलः ।
07-015-024c	शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः ॥
07-015-025a	तं शूरमार्यव्रतिनमस्त्रार्थकृतनिश्रमम् ।
07-015-025c	चक्ररक्षमपामृद्रात्कुमारं द्विजसत्तमः ॥
07-015-026a	स मध्यं प्राप्य सेनायाः सर्वाः परिचरन्दिशः ।
07-015-026c	तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भारद्वाजो रथर्षभः ॥
07-015-027a	शिखण्डिनं द्वादशभिर्विशत्या चोत्तमौजसम् ।
07-015-027c	नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥
07-015-028a	युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
07-015-028c	सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः ॥
07-015-029a	व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यानभिद्रवन् ।
07-015-029c	अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
07-015-030a	युगंधरस्ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
07-015-030c	वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवम् ॥
07-015-031a	युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः संनतपर्वभिः ।
07-015-031c	युगंधरं च भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥

07-015-032a	ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिबिः ।
07-015-032c	व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥
07-015-033a	एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरम् ।
07-015-033c	आवब्रुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान्बहून् ॥
07-015-034a	व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ।
07-015-034c	पञ्चाशद्भिः शितै राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
07-015-035a	त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथम् ।
07-015-035c	प्राहसत्सहसा हृष्टस्त्रासयन्वै यतव्रतम् ॥
07-015-036a	ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
07-015-036c	तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥
07-015-037a	ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
07-015-037c	व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामहरद्वली ॥
07-015-038a	तान्प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् ।
07-015-038c	युधिष्ठिरसमभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥
07-015-039a	ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्यौधिष्ठिरे बले ।
07-015-039c	हतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥
07-015-040a	अब्रुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
07-015-040c	अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ॥
07-015-040e	आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥
07-015-041a	एवं संजल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
07-015-041c	आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥
07-015-042a	शोणितोदां रथावर्ता कृत्वा विशसने नदीम् ।
07-015-042c	शूरास्थिचयसंकीर्णां प्रेतकूलापहारिणीम् ॥
07-015-043a	तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ।
07-015-043c	नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरून्विद्राव्य पाण्डवः ॥
07-015-044a	ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
07-015-044c	छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥
07-015-045a	शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
07-015-045c	नान्तरं ददृशे कश्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥
07-015-046a	न दिशो नान्तरिक्षं च न द्यौर्नैव च मेदिनी ।
07-015-046c	अदृश्यत महाराज बाणभूतमिवाभवत् ॥

07-015-047a	नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किञ्चन संयुगे ।
07-015-047c	बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥
07-015-048a	सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंवृते ।
07-015-048c	नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन्न च किञ्चन ॥
07-015-049a	ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ।
07-015-049c	तान्विदित्वा भृशं त्रस्तानयुद्धमनसः परान् ॥
07-015-050a	स्वान्यनीकानि बीभत्सुः शनकैरवहारयत् ।
07-015-050c	ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः ॥
07-015-050e	पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः ॥
07-015-051a	एवं स्वशिविरं प्रायोज्जित्वा शत्रून्धनंजयः ।
07-015-051c	पृष्ठतः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ॥
07-015-052a	मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः ।
07-015-052c	चित्रे रथे पाण्डुसुतो बभासे; नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥

07-016-001 संजय उवाच

07-016-001a	ते सेने शिविरं गत्वा न्यविशेतां विशां पते ।
07-016-001c	यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥
07-016-002a	कृत्वावहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ।
07-016-002c	दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥
07-016-003a	उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनंजये ।
07-016-003c	शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥
07-016-004a	इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे ।
07-016-004c	मातिशङ्कीर्वचो मह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥
07-016-005a	अपनीते तु योगेन केनचिच्छवेतवाहने ।
07-016-005c	तत एष्यति ते राजन्वशमद्य युधिष्ठिरः ॥
07-016-006a	कश्चिदाह्वयतां संख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ।
07-016-006c	तमजित्वा तु कौन्तेयो न निवर्तेत्कथञ्चन ॥
07-016-007a	एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप ।
07-016-007c	ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥
07-016-008a	अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ।
07-016-008c	मामुपायान्तमालोक्य गृहीतमिति विद्धि तम् ॥
07-016-009a	एवं ते सहसा राजन्धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

07-016-009c	समानेष्ट्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥
07-016-010a	यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
07-016-010c	अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥
07-016-011a	द्रोणस्य तु वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्ततः ।
07-016-011c	भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
07-016-012a	वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
07-016-012c	अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ ॥
07-016-013a	ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
07-016-013c	क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशाः ॥
07-016-014a	स नो दिव्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
07-016-014c	कर्तारः स्म वयं सर्वं यच्चिकीर्षाम हृद्गतम् ॥
07-016-015a	भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।
07-016-015c	वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्वहिः ॥
07-016-016a	अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः ।
07-016-016c	सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥
07-016-017a	एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यधर्मा च भारत ।
07-016-017c	सत्यवर्मा च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥
07-016-018a	सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
07-016-018c	न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥
07-016-019a	मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
07-016-019c	सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥
07-016-020a	माचेल्लकैर्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
07-016-020c	रथानामयुतेनैव सोऽशपद्भ्रातृभिः सह ॥
07-016-021a	नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः ।
07-016-021c	समुत्थितं विशिष्टानां संशपार्थमुपागतम् ॥
07-016-022a	ततो ज्वलनमादाय हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
07-016-022c	जगूहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥
07-016-023a	ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
07-016-023c	मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥
07-016-024a	यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
07-016-024c	योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च ॥

07-016-025a	ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
07-016-025c	प्राप्य लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥
07-016-026a	ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्त्वा पृथक्पृथक् ।
07-016-026c	गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥
07-016-027a	प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपागम्य रणे व्रतम् ।
07-016-027c	तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥
07-016-028a	शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचः स्म मेनिरे ।
07-016-028c	धृत्वा धनंजयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥
07-016-029a	ये वै लोकाश्चानृतानां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।
07-016-029c	पानपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥
07-016-030a	ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
07-016-030c	शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ॥
07-016-031a	अगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि ।
07-016-031c	अपचारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥
07-016-032a	जायां च ऋतुकाले वै ये मोहादभिगच्छताम् ।
07-016-032c	श्राद्धसंगतिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥
07-016-033a	न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
07-016-033c	कोपेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणाम् ॥
07-016-034a	नास्तिकानां च ये लोका येऽग्निहोरापितृत्यजाम् ।
07-016-034c	तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥
07-016-035a	यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्तेम धनंजयम् ।
07-016-035c	तेन चाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेम हि पराङ्मुखाः ॥
07-016-036a	यदि त्वसुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे ।
07-016-036c	इष्टान्पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयाम न संशयः ॥
07-016-037a	एवमुक्त्वा ततो राजंस्तेऽभ्यवर्तन्त संयुगे ।
07-016-037c	आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति ॥
07-016-038a	आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैः पार्थः परपुरंजयः ।
07-016-038c	धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥
07-016-039a	आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
07-016-039c	संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति पुनः पुनः ॥
07-016-040a	एष च भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयते रणे ।

07-016-040c वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥
 07-016-041a नैतच्छक्नोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ ।
 07-016-041c सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि ॥

07-016-042 युधिष्ठिर उवाच

07-016-042a श्रुतमेतत्त्वया तात यद्द्रोणस्य चिकीर्षितम् ।
 07-016-042c यथा तदनृतं तस्य भवेत्तद्वत्समाचर ॥
 07-016-043a द्रोणो हि बलवाञ्छूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः ।
 07-016-043c प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रहणं मे महारथ ॥

07-016-044 अर्जुन उवाच

07-016-044a अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य ते रक्षिता युधि ।
 07-016-044c ध्रियमाणे हि पाञ्चाल्ये नाचार्यः काममाप्स्यति ॥
 07-016-045a हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो ।
 07-016-045c सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथंचन ॥

07-016-046 संजय उवाच

07-016-046a अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फल्गुनः ।
 07-016-046c प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा आशिषा च प्रयोजितः ॥
 07-016-047a विहायैनं ततः पार्थस्त्रिगर्तान्प्रत्ययाद्वली ।
 07-016-047c क्षुधितः क्षुद्विघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ॥
 07-016-048a ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतम् ।
 07-016-048c गतेऽर्जुने भृशं क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ॥
 07-016-049a ततोऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा ।
 07-016-049c गङ्गासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके ॥

07-017-001 संजय उवाच

07-017-001a ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः ।
 07-017-001c व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्रार्धाख्यं मुदान्विताः ॥
 07-017-002a ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष ।
 07-017-002c उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ॥
 07-017-003a स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समावृणोत् ।
 07-017-003c आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥

07-017-004a	अतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः ।
07-017-004c	किञ्चिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥
07-017-005a	पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे ।
07-017-005c	भ्रातृस्त्रैर्गतकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् ॥
07-017-006a	अथ वा हर्षकालोऽयं त्रैगर्तानामसंशयम् ।
07-017-006c	कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ॥
07-017-007a	एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः ।
07-017-007c	आससाद रणे व्यूढां त्रैगर्तानामनीकिनीम् ॥
07-017-008a	स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् ।
07-017-008c	दध्मौ वेगेन महता फल्गुनः पूरयन्दिशः ॥
07-017-009a	तेन शब्देन वित्रस्ता संशप्तकवरूथिनी ।
07-017-009c	निश्चेष्टावस्थिता संक्ये अश्मसारमयी यथा ॥
07-017-010a	वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
07-017-010c	विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरं च प्रसुप्तुवुः ॥
07-017-011a	उपलभ्य च ते संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
07-017-011c	युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ॥
07-017-012a	तान्यर्जुनः सहस्राणि दश पञ्चैव चाशुगैः ।
07-017-012c	अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ॥
07-017-013a	ततोऽर्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः ।
07-017-013c	प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-017-014a	एकैकस्तु ततः पार्थ राजन्विव्याध पञ्चभिः ।
07-017-014c	स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥
07-017-015a	भूय एव तु संरब्धास्तेऽर्जुनं सहकेशवम् ।
07-017-015c	आपूरयञ्शरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ॥
07-017-016a	ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति ।
07-017-016c	भ्रमराणामिव त्राताः फुल्लद्रुमगणे वने ॥
07-017-017a	ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैर्दृढैः ।
07-017-017c	अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनम् ॥
07-017-018a	तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुङ्खैरजिह्वगैः ।
07-017-018c	शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥
07-017-019a	हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः ।

07-017-019c	चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-017-020a	ततः सुशर्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनम् ।
07-017-020c	सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समर्पयन् ॥
07-017-021a	तांस्तु सर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ।
07-017-021c	प्रत्यविध्यद्ध्वजांश्चैषां भल्लैश्चिच्छेद काञ्चनान् ॥
07-017-022a	सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयान्वै न्यवधीच्छरैः ।
07-017-022c	अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥
07-017-023a	तस्मिंस्तु पतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
07-017-023c	व्यद्रवन्त भयाद्धीता येन दौर्योधनं बलम् ॥
07-017-024a	ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूम् ।
07-017-024c	शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥
07-017-025a	ततो भग्ने बले तस्मिन्विप्रयाते समन्ततः ।
07-017-025c	सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ॥
07-017-026a	ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः संनतपर्वभिः ।
07-017-026c	अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ॥
07-017-027a	ततस्त्रिगर्तराट्क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् ।
07-017-027c	अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ ॥
07-017-028a	शप्त्वा तु शपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
07-017-028c	गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यगाः ॥
07-017-029a	नावहास्याः कथं लोके कर्मणानेन संयुगे ।
07-017-029c	भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलम् ॥
07-017-030a	एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ।
07-017-030c	शङ्खांश्च दधिमेरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥
07-017-031a	ततस्ते संन्यवर्तन्त संशप्तकगणाः पुनः ।
07-017-031c	नारायणाश्च गोपालाः कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥

07-018-001 संजय उवाच

07-018-001a	दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ।
07-018-001c	वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥
07-018-002a	चोदयाश्चान्हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति ।
07-018-002c	नैते हास्यन्ति संग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ॥
07-018-003a	पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च ।

07-018-003c	अद्यैतान्पातयिष्यामि क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥
07-018-004a	ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिणन्द्य शिवेन तम् ।
07-018-004c	प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः ॥
07-018-005a	बभ्राजे स रथोऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा ।
07-018-005c	उह्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥
07-018-006a	मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च ।
07-018-006c	यथा शक्ररथो राजन्युद्धे देवासुरे पुरा ॥
07-018-007a	अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
07-018-007c	छादयन्तः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥
07-018-008a	अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ ।
07-018-008c	कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
07-018-009a	क्रुद्धस्तु फल्गुनः संख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः ।
07-018-009c	गाण्डीवमुपसंमृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ॥
07-018-010a	बद्ध्वा च भृकुटीं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् ।
07-018-010c	देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ॥
07-018-011a	अथास्त्रमरिसंघघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ।
07-018-011c	ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥
07-018-012a	आत्मनः प्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ।
07-018-012c	अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे ॥
07-018-013a	अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ यादवपाण्डवौ ।
07-018-013c	इति ब्रुवाणाः समूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
07-018-014a	मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ।
07-018-014c	अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
07-018-015a	ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ।
07-018-015c	कृत्वा तदस्त्रं तान्वीराननयद्यमसादनम् ॥
07-018-016a	अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि ।
07-018-016c	माचेल्लकांस्त्रिगर्तांश्च यौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥
07-018-017a	ते वध्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
07-018-017c	व्यसृजञ्शरवर्षाणि पार्थे नानाविधानि च ॥
07-018-018a	ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ।
07-018-018c	प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः ॥

07-018-019a	ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ।
07-018-019c	हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा ॥
07-018-020a	भेरीमृदङ्गशङ्खांश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ।
07-018-020c	सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ॥
07-018-021a	ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ।
07-018-021c	क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कच्चिज्जीवसि शत्रुहन् ॥
07-018-022a	तस्य तं मानुषं भावं भावज्ञोऽऽज्ञाय पाण्डवः ।
07-018-022c	वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ॥
07-018-023a	ततः संशप्तकव्रातान्साश्चद्विपरथायुधान् ।
07-018-023c	उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव ॥
07-018-024a	उह्यमानास्तु ते राजन्बह्वशोभन्त वायुना ।
07-018-024c	प्रडीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥
07-018-025a	तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंजयः ।
07-018-025c	जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ॥
07-018-026a	शिरांसि भल्लैरहरद्वाहूनपि च सायुधान् ।
07-018-026c	हस्तिहस्तोपमांश्चोरूश्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥
07-018-027a	पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्विमस्तिष्केक्षणाङ्गुलीन् ।
07-018-027c	नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥
07-018-028a	गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्नथान् ।
07-018-028c	शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् ॥
07-018-029a	मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे ।
07-018-029c	छिन्नध्वजरथव्राताः केचित्केचित्क्वचित्क्वचित् ॥
07-018-030a	सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशायुधाः ।
07-018-030c	पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ॥
07-018-031a	चामरापीडकवचाः स्रस्तान्त्रनयनासवः ।
07-018-031c	सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः क्षितौ ॥
07-018-032a	विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ।
07-018-032c	पत्तयश्छिन्नवर्माणः कृपणं शेरते हताः ॥
07-018-033a	तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ।
07-018-033c	भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च घोरमायोधनं बभौ ॥
07-018-034a	रजश्च महदुद्धूतं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः ।

07-018-034c	मही चाप्यभवद्गुर्गा कबन्धशतसंकुला ॥
07-018-035a	तद्वभौ रौद्रबीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे ।
07-018-035c	आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ॥
07-018-036a	ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्चरथद्विपाः ।
07-018-036c	तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥
07-018-037a	सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः ।
07-018-037c	आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥
07-018-038a	एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ।
07-018-038c	व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
07-018-039a	तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
07-018-039c	युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥

07-019-001 संजय उवाच

07-019-001a	परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो महारथः ।
07-019-001c	बहूक्त्वा च ततो राजत्राजानं च सुयोधनम् ॥
07-019-002a	विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह ।
07-019-002c	निष्क्रान्ते च रणात्पार्थे संशप्तकवधं प्रति ॥
07-019-003a	व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूम् ।
07-019-003c	अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया ॥
07-019-004a	व्यूहं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा ।
07-019-004c	व्यूहेन मण्डलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥
07-019-005a	मुखमासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ।
07-019-005c	शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैः सह ॥
07-019-006a	चक्षुषी कृतवर्मा च गौतमश्चास्यतां वरः ।
07-019-006c	भूतवर्मा क्षेमशर्मा करकर्षश्च वीर्यवान् ॥
07-019-007a	कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः ।
07-019-007c	शका यवनकाम्बोजास्तथा हंसपदाश्च ये ॥
07-019-008a	ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः ।
07-019-008c	गजाश्चरथपत्न्यौघास्तस्थुः शतसहस्रशः ॥
07-019-009a	भूरिश्रवाः शलः शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः ।
07-019-009c	अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥
07-019-010a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।

07-019-010c	वामं पक्षं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रगाः स्थिताः ॥
07-019-011a	पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्ठा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः ।
07-019-011c	गान्धाराः शकुनिप्राग्याः पार्वतीया वसातयः ॥
07-019-012a	पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबान्धवः ।
07-019-012c	महत्या सेनया तस्थौ नानाध्वजसमुत्थया ॥
07-019-013a	जयद्रथो भीमरथः सांयात्रिकसभो जयः ।
07-019-013c	भूमिंजयो वृषक्राथो नैषधश्च महाबलः ॥
07-019-014a	वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ।
07-019-014c	व्यूहस्योपरि ते राजन्स्थिता युद्धविशारदाः ॥
07-019-015a	द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः ।
07-019-015c	वातोद्धूतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते ॥
07-019-016a	तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
07-019-016c	सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगे ॥
07-019-017a	तस्य प्रागज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजम् ।
07-019-017c	आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ॥
07-019-018a	माल्यदामवता राजा श्वेतच्छत्रेण धार्यता ।
07-019-018c	कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ॥
07-019-019a	नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ ।
07-019-019c	अभिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥
07-019-020a	नानानृपतिभिर्वीरिविविधायुधभूषणैः ।
07-019-020c	समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ॥
07-019-021a	ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् ।
07-019-021c	अजय्यमरिभिः संख्ये पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥
07-019-022a	ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो ।
07-019-022c	पारावतसवर्णाश्च तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
07-019-023	धृष्टद्युम्न उवाच
07-019-023a	द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
07-019-023c	अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् ॥
07-019-024a	मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ।
07-019-024c	न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन ॥

07-019-025 संजय उवाच

- 07-019-025a एवमुक्त्वा किरन्बाणान्द्रुपदस्य सुतो बली ।
 07-019-025c पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥
 07-019-026a अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
 07-019-026c क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव ॥
 07-019-027a तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
 07-019-027c प्रियं चिकीर्षन्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ॥
 07-019-028a स संप्रहारस्तुमुलः समरूप इवाभवत् ।
 07-019-028c पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत ॥
 07-019-029a पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।
 07-019-029c भारद्वाजं शरौघेण महता समवारयत् ॥
 07-019-030a द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ।
 07-019-030c नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं सममोहयत् ॥
 07-019-031a तयोर्विषक्तयोः संख्ये पाञ्चाल्यकुरुमुख्ययोः ।
 07-019-031c द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ॥
 07-019-032a अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
 07-019-032c तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि क्वचित्क्वचित् ॥
 07-019-033a मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
 07-019-033c तत उन्मत्तवद्राजनिर्मर्यादमवर्तत ॥
 07-019-034a नैव स्वे न परे राजन्नज्ञायन्त परस्परम् ।
 07-019-034c अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ॥
 07-019-035a चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वसिचर्मसु ।
 07-019-035c तेषामादित्यवर्णाभा मरीच्यः प्रचकाशिरे ॥
 07-019-036a तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् ।
 07-019-036c बलाकाशबलाभ्राभं ददृशे रूपमाहवे ॥
 07-019-037a नरानेव नरा जघ्नुरुदग्राश्च हया हयान् ।
 07-019-037c रथांश्च रथिनो जघ्नुर्वारणा वरवारणान् ॥
 07-019-038a समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः ।
 07-019-038c क्षणेन तुमुलो घोरः संग्रामः समवर्तत ॥
 07-019-039a तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरम् ।
 07-019-039c दन्तसंघातसंघर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ॥

07-019-040a	विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः ।
07-019-040c	बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ॥
07-019-041a	विक्षरद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ।
07-019-041c	संबभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ॥
07-019-042a	तेषामाहन्यमानानां बाणतोमरवृष्टिभिः ।
07-019-042c	वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ॥
07-019-043a	तोमराभिहताः केचिद्वाणैश्च परमद्विपाः ।
07-019-043c	वित्रेसुः सर्वभूतानां शब्दमेवापरेऽब्रजन् ॥
07-019-044a	विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः ।
07-019-044c	चक्रुरार्तस्वरं घोरमुत्पातजलदा इव ॥
07-019-045a	प्रतीपं हियमाणाश्च वारणा वरवारणैः ।
07-019-045c	उन्मथ्य पुनराजहुः प्रेरिताः परमाङ्कुशैः ॥
07-019-046a	महामात्रा महामात्रैस्ताडिताः शरतोमरैः ।
07-019-046c	गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ॥
07-019-047a	निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः ।
07-019-047c	छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ॥
07-019-048a	हतान्परिवहन्तश्च यन्त्रिताः परमायुधैः ।
07-019-048c	दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥
07-019-049a	ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरर्ष्टिपरश्वधैः ।
07-019-049c	पेतुरार्तस्वरं कृत्वा तदा विशसने गजाः ॥
07-019-050a	तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः ।
07-019-050c	आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥
07-019-051a	सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः ।
07-019-051c	मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥
07-019-052a	गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे ।
07-019-052c	रथिभिः पातिता भल्लैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ॥
07-019-053a	क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः ।
07-019-053c	परान्स्वांश्चापि मृद्रन्तः परिपेतुर्दिशो दश ॥
07-019-054a	गजाश्चरथसंघानां शरीरौघसमावृता ।
07-019-054c	बभूव पृथिवी राजन्मांसशोणितकर्दमा ॥
07-019-055a	प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्य च वारणैः ।

07-019-055c	सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महारथाः ॥
07-019-056a	रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
07-019-056c	हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुः शरातुराः ॥
07-019-057a	जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
07-019-057c	इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्रज्ञायत किञ्चन ॥
07-019-058a	आ गुल्फेभ्योऽवसीदन्त नराः शोणितकर्दमे ।
07-019-058c	दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ॥
07-019-059a	शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च ।
07-019-059c	छत्राणि च पताकाश्च सर्वं रक्तमदृश्यत ॥
07-019-060a	हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
07-019-060c	संवृत्ताः पुनरावृत्ता बहुधा रथनेमिभिः ॥
07-019-061a	स गजौघमहावेगः परासुनरशैवलः ।
07-019-061c	रथौघतुमुलावर्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ॥
07-019-062a	तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः ।
07-019-062c	अवगाह्यावमज्जन्तो नैव मोहं प्रचक्रिरे ॥
07-019-063a	शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वजितलक्ष्मसु ।
07-019-063c	न हि स्वचित्तां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ॥
07-019-064a	वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयंकरे ।
07-019-064c	मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥

07-020-001 संजय उवाच

07-020-001a	ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
07-020-001c	महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥
07-020-002a	ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले ।
07-020-002c	जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥
07-020-003a	दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
07-020-003c	युधिष्ठिरं परिप्रेप्सुमाचार्यं समुपाद्रवत् ॥
07-020-004a	तत आचार्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते परस्परम् ।
07-020-004c	विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥
07-020-005a	ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
07-020-005c	अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्त्वास्य सशरं धनुः ॥
07-020-006a	स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान् ।

07-020-006c	द्रोणं सोऽभिजघानाशु विंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ॥
07-020-007a	ज्ञात्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ।
07-020-007c	वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पाञ्चाल्यो द्रोणमर्दयत् ॥
07-020-008a	संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथम् ।
07-020-008c	चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ॥
07-020-009a	वृकस्तु परमक्रुद्धो द्रोणं षष्ठ्या स्तनान्तरे ।
07-020-009c	विव्याध बलवान्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-020-010a	द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ।
07-020-010c	वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥
07-020-011a	ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ।
07-020-011c	षड्भिः ससूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकम् ॥
07-020-012a	अथान्यद्भनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
07-020-012c	साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥
07-020-013a	स तन्न ममृषे द्रोणः पाञ्चाल्येनार्दनं मृधे ।
07-020-013c	ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥
07-020-014a	हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
07-020-014c	अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥
07-020-015a	तथा संछिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
07-020-015c	पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् ॥
07-020-016a	स सत्यजितमालक्ष्य तथोदीर्णं महाहवे ।
07-020-016c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥
07-020-017a	तस्मिन्हते महामात्रे पाञ्चालानां रथर्षभे ।
07-020-017c	अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तो युधिष्ठिरः ॥
07-020-018a	पाञ्चालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूषकोसलाः ।
07-020-018c	युधिष्ठिरमुदीक्षन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥
07-020-019a	ततो युधिष्ठिरप्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ।
07-020-019c	व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानिलः ॥
07-020-020a	निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः ।
07-020-020c	द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥
07-020-021a	सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
07-020-021c	षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वानदद्भृशम् ॥

07-020-022a	तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
07-020-022c	क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥
07-020-023a	मत्स्याज्जित्वाजयच्चेदीन्कारूषान्केकयानपि ।
07-020-023c	पाञ्चालान्सृञ्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनः पुनः ॥
07-020-024a	तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
07-020-024c	दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥
07-020-025a	उत्तमं ह्यादधानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
07-020-025c	ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥
07-020-026a	नागानश्चान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
07-020-026c	रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथन्ति स्म सायकाः ॥
07-020-027a	नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
07-020-027c	अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् ॥
07-020-028a	सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।
07-020-028c	बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥
07-020-029a	तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
07-020-029c	दिक्षु सर्वास्वपश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ॥
07-020-030a	द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
07-020-030c	यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥
07-020-031a	स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः ।
07-020-031c	महानुभावः कालान्ते रौद्रीं भीरुविभीषणाम् ॥
07-020-032a	कवचोर्मिध्वजावर्ता मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
07-020-032c	गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥
07-020-033a	वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
07-020-033c	चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ॥
07-020-034a	शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
07-020-034c	रणभूमिवहां घोरां कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ॥
07-020-034e	मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ॥
07-020-035a	उष्णीषफेनवसनां निष्कीर्णान्त्रसरीसृपाम् ।
07-020-035c	वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ॥
07-020-036a	हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ।
07-020-036c	क्रूरां शरीरसंघाटां सादिनक्रां दुरत्ययाम् ॥

07-020-036e	द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥
07-020-037a	क्रव्यादगणसंघुष्टां श्वशृगालगणायुताम् ।
07-020-037c	निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ॥
07-020-038a	तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् ।
07-020-038c	सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥
07-020-039a	तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तावकाभ्युद्यतायुधाः ।
07-020-039c	राजानो राजपुत्राश्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥
07-020-040a	ततो द्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
07-020-040c	अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥
07-020-041a	ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत् ।
07-020-041c	अविध्यन्नवभिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात् ॥
07-020-042a	स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
07-020-042c	त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथंचन ॥
07-020-043a	शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
07-020-043c	वसुदानं च भल्लेन प्रेषयद्यमसादनम् ॥
07-020-044a	अशीत्या क्षत्रवर्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणम् ।
07-020-044c	क्षत्रदेवं तु भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥
07-020-045a	युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् ।
07-020-045c	विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
07-020-046a	ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं कितवो राजसत्तमः ।
07-020-046c	अपायाज्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥
07-020-047a	तं द्रोणः सधनुष्कं तु साश्वयन्तारमक्षिणोत् ।
07-020-047c	स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्ज्योतिरिवाम्बरात् ॥
07-020-048a	तस्मिन्हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्करे ।
07-020-048c	हत द्रोणं हत द्रोणमित्यासीत्तुमुलं महत् ॥
07-020-049a	तांस्तथा भृशसंकुद्धान्पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
07-020-049c	सृज्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्वली ॥
07-020-050a	सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
07-020-050c	वार्धक्षेमिं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं सुवर्चसम् ॥
07-020-051a	एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
07-020-051c	सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥

- 07-020-052a तावकास्तु महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
 07-020-052c पाण्डवेयात्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥
 07-020-053a ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
 07-020-053c पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत ॥

07-021-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-021-001a भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
 07-021-001c पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥
 07-021-002a आर्या युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
 07-021-002c असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥
 07-021-003a स हि वीरो नरः सूत यो भग्नेषु निवर्तते ।
 07-021-003c अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥
 07-021-004a जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
 07-021-004c त्यजन्तमाहवे प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥
 07-021-005a महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामघवर्धनम् ।
 07-021-005c कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥
 07-021-006a भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
 07-021-006c के वीराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-021-007 संजय उवाच

- 07-021-007a तान्दृष्ट्वा चलितान्संख्ये प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
 07-021-007c पाञ्चालान्पाण्डवान्मत्स्यान्सृज्जयांश्चेदिकेकयान् ॥
 07-021-008a द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणासुहारिणा ।
 07-021-008c सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान्यथा प्लवान् ॥
 07-021-009a कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च ।
 07-021-009c रथद्विपनराश्चैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥
 07-021-010a तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ।
 07-021-010c दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥
 07-021-011a पश्य राधेय पाञ्चालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
 07-021-011c सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्वना ॥
 07-021-012a नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः ।
 07-021-012c यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः ॥

07-021-013a	अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्ख्रैर्महात्मना ।
07-021-013c	पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥
07-021-014a	संनिरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ।
07-021-014c	एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः ॥
07-021-015a	भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ।
07-021-015c	अन्योन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥
07-021-016a	एष भीमो दृढक्रोधो हीनः पाण्डवसृञ्जयैः ।
07-021-016c	मदीयैरावृतो योधैः कर्ण तर्जयतीव माम् ॥
07-021-017a	व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः ।
07-021-017c	निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥

07-021-018 कर्ण उवाच

07-021-018a	नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
07-021-018c	न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्विशक्ष्यते ॥
07-021-019a	न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः ।
07-021-019c	शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
07-021-020a	विषाग्निद्यूतसंकलेशान्वनवासं च पाण्डवाः ।
07-021-020c	स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः ॥
07-021-021a	निकृतो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः ।
07-021-021c	वरान्वरान्हि कौन्तेयो रथोदारान्हनिष्यति ॥
07-021-022a	असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः ।
07-021-022c	आयसेन च दण्डेन ब्रातान्ब्रातान्हनिष्यति ॥
07-021-023a	तमेते चानुवर्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः ।
07-021-023c	पाञ्चालाः केकया मत्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः ॥
07-021-024a	शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
07-021-024c	विशेषतश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः ॥
07-021-025a	ते द्रोणमभिवर्तन्ते सर्वतः कुरुपुंगवाः ।
07-021-025c	वृकोदरं परीप्सन्तः सूर्यमभ्रगणा इव ॥
07-021-026a	एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्यतव्रतम् ।
07-021-026c	अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः ॥
07-021-026e	असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे ॥
07-021-027a	अतिभारं त्वहं मन्ये भारद्वाजे समाहितम् ।

07-021-027c ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्र द्रोणो व्यवस्थितः ॥
 07-021-027e काका इव महानागं मा वै हन्युर्यतव्रतम् ॥

07-021-028 संजय उवाच

07-021-028a राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 07-021-028c भ्रातृभिः सहितो राजन्प्रायाद्द्रोणरथं प्रति ॥
 07-021-029a तत्रारावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम् ।
 07-021-029c पाण्डवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥

07-022-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-022-001a सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि संजय ।
 07-022-001c ये द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥

07-022-002 संजय उवाच

07-022-002a ऋश्यवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्तं वृकोदरम् ।
 07-022-002c रजताश्वस्ततः शूरः शैनेयः संन्यवर्तत ॥
 07-022-003a दर्शनीयास्तु काम्बोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ।
 07-022-003c वहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः ॥
 07-022-004a कृष्णास्तु मेघसंकाशाः सहदेवमुदायुधम् ।
 07-022-004c भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः ॥
 07-022-005a हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ।
 07-022-005c अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरम् ॥
 07-022-006a राज्ञस्त्वनन्तरं राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
 07-022-006c जातरूपमयच्छत्रः सर्वैः स्वैरभिरक्षितः ॥
 07-022-007a ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्युधि ।
 07-022-007c राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्तत ॥
 07-022-008a तं विराटोऽन्वयात्पश्चात्सह शूरैर्महारथैः ।
 07-022-008c केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ॥
 07-022-008e स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः ॥
 07-022-009a ते तु पाटलपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ।
 07-022-009c वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥
 07-022-010a हारिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः ।
 07-022-010c पुत्रं विराटराजस्य सत्वराः समुदावहन् ॥

07-022-011a	इन्द्रगोपकवर्णैस्तु भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
07-022-011c	जातरूपसमाभासः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥
07-022-012a	ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
07-022-012c	वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः ॥
07-022-013a	आमपात्रनिभाकाराः पाञ्चाल्यममितौजसम् ।
07-022-013c	दान्तास्ताम्रारुणा युक्ताः शिखण्डिनमुदावहन् ॥
07-022-014a	तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
07-022-014c	तेषां तु षट्सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः ॥
07-022-015a	पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष ।
07-022-015c	आक्रीडन्तो वहन्ति स्म सारङ्गशबला हयाः ॥
07-022-016a	धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
07-022-016c	काम्बोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः ॥
07-022-017a	बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः ।
07-022-017c	पलालधूमवर्णाभाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् ॥
07-022-018a	मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाल्हिजाताः स्वलंकृताः ।
07-022-018c	शूरं शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् ॥
07-022-019a	युवानमवहन्युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः ।
07-022-019c	काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महारथम् ॥
07-022-020a	श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यं तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
07-022-020c	यन्तुः प्रेष्यकरा राजत्राजपुत्रमुदावहन् ॥
07-022-021a	सुतसोमं तु यं धौम्यात्पार्थः पुत्रमयाचत ।
07-022-021c	माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥
07-022-022a	सहस्रसोमप्रतिमा बभूवुः; पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि ।
07-022-022c	तस्मिज्जातः सोमसंक्रन्दमध्ये; यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः ॥
07-022-023a	नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः ।
07-022-023c	आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ॥
07-022-024a	काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसंनिभाः ।
07-022-024c	द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन् ॥
07-022-025a	श्रुतकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ।
07-022-025c	ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः ॥
07-022-026a	यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे ।

07-022-026c	अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहत्रणे ॥
07-022-027a	एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
07-022-027c	तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहत्रणे ॥
07-022-028a	पलालकाण्डवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनम् ।
07-022-028c	ऊहुः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वलंकृताः ॥
07-022-029a	कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः ।
07-022-029c	सौचित्तिमवहन्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥
07-022-030a	रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः ।
07-022-030c	सुवर्णमालिनः क्षान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥
07-022-031a	रुक्ममालाधराः शूरा हेमवर्णाः स्वलंकृताः ।
07-022-031c	काशिराजं हयश्रेष्ठाः श्लाघनीयमुदावहन् ॥
07-022-032a	अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् ।
07-022-032c	तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुदावहन् ॥
07-022-033a	यः स पाञ्चालसेनानीद्रोणमंशमकल्पयत् ।
07-022-033c	पारावतसवर्णाश्चा धृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥
07-022-034a	तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।
07-022-034c	श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभो ॥
07-022-035a	युक्तैः परमकाम्बोजैर्जवनैर्हेममालिभिः ।
07-022-035c	भीषयन्तो द्विषत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥
07-022-036a	प्रभद्रकास्तु पाञ्चालाः षट्सहस्राण्युदायुधाः ।
07-022-036c	नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमचित्ररथध्वजाः ॥
07-022-037a	शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून्विततकार्मुकाः ।
07-022-037c	समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ॥
07-022-038a	बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः ।
07-022-038c	ऊहुरग्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ॥
07-022-039a	इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः ।
07-022-039c	आयात्सुवश्यैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥
07-022-040a	अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव ।
07-022-040c	राजानं रोचमानं ते हयाः संख्ये समावहन् ॥
07-022-041a	कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः ।
07-022-041c	जारासंधिं हयश्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन् ॥

07-022-042a	ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः ।
07-022-042c	जवे श्येनसमाश्रित्राः सुदामानमुदावहन् ॥
07-022-043a	शशलोहितवर्णास्तु पाण्डुरोद्गतराजयः ।
07-022-043c	पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥
07-022-044a	पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः ।
07-022-044c	तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥
07-022-045a	माषवर्णास्तु जवना बृहन्तो हेममालिनः ।
07-022-045c	दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन्द्रुतम् ॥
07-022-046a	शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः ।
07-022-046c	पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् ॥
07-022-047a	बिभ्रतो हेममालाश्च चक्रवाकोदरा हयाः ।
07-022-047c	कोसलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ॥
07-022-048a	शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः ।
07-022-048c	युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन्प्रांशवः शुभाः ॥
07-022-049a	एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
07-022-049c	अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लो न्यवर्तत ॥
07-022-050a	समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
07-022-050c	अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रदेवमुदावहन् ॥
07-022-051a	नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः ।
07-022-051c	शैब्यं चित्ररथं युद्धे चित्रमाल्यावहन्हयाः ॥
07-022-052a	कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
07-022-052c	रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूह्युद्धदुर्मदम् ॥
07-022-053a	यं तु सर्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपम् ।
07-022-053c	तं पटच्चरहन्तारं शुकवर्णावहन्हयाः ॥
07-022-054a	चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् ।
07-022-054c	ऊहुः किंशुकपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥
07-022-055a	एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
07-022-055c	धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्तत ॥
07-022-056a	नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्मुकैः ।
07-022-056c	वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥
07-022-057a	ये तु पुष्करपत्रस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।

07-022-057c	ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥
07-022-058a	योधाश्च भद्रकाराश्च शरदण्डानुदण्डजाः ।
07-022-058c	श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुमुदावहन् ॥
07-022-059a	आटरूषकपुष्पाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।
07-022-059c	अवहन्नथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥
07-022-060a	नानारूपेण वर्णेन नानाकृतिमुखा हयाः ।
07-022-060c	रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥
07-022-061a	सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।
07-022-061c	राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥
07-022-061e	वर्णैश्चोच्चावचैर्दिव्यैः सदश्चानां प्रभद्रकाः ॥
07-022-062a	ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः ।
07-022-062c	प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥
07-022-063a	अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्टद्युम्नः समागतान् ।
07-022-063c	सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ॥

07-023-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-023-001a	व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संयुगे ।
07-023-001c	आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा रथाः ॥
07-023-002a	संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ।
07-023-002c	तस्मिन्नेव तु सर्वार्था दृश्यन्ते वै पृथग्विधाः ॥
07-023-003a	दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी ।
07-023-003c	अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥
07-023-004a	स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे ।
07-023-004c	किमन्यद्द्वैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ॥
07-023-005a	युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
07-023-005c	स तथाकृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥
07-023-006a	द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः ।
07-023-006c	स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ॥
07-023-007a	अर्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ।
07-023-007c	चेदयश्चापरे वङ्गा मामेव समुपाश्रिताः ॥
07-023-008a	पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा ।
07-023-008c	इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनस्तदा ॥

07-023-009a	तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ।
07-023-009c	निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥
07-023-010a	मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दिनम् ।
07-023-010c	सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् ॥
07-023-011a	समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं संमोहं परमं गतः ।
07-023-011c	भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥
07-023-012a	यन्मा क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनम् ।
07-023-012c	दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह ॥
07-023-013a	नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि ।
07-023-013c	पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृच्छ्रं न मरणं भवेत् ॥
07-023-014a	यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ।
07-023-014c	सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति ॥
07-023-015a	अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय ।
07-023-015c	अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥
07-023-016a	कथं स्यादवशेषं हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ।
07-023-016c	यौ नित्यमनुजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥
07-023-017a	व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
07-023-017c	केऽयुध्यन्के व्यपाकर्षन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥
07-023-018a	धनंजयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः ।
07-023-018c	तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च विशेषतः ॥
07-023-019a	यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु च संजय ।
07-023-019c	मम सैन्यावशेषस्य संनिपातः सुदारुणः ॥
07-023-019e	मामकानां च ये शूराः कांस्तत्र समवारयन् ॥

07-024-001 संजय उवाच

07-024-001a	महद्भैरवमासीन्नः संनिवृत्तेषु पाण्डुषु ।
07-024-001c	दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ॥
07-024-002a	तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ।
07-024-002c	ततो हतममन्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते ॥
07-024-003a	तांस्तु शूरान्महेष्वासान्क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
07-024-003c	दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ॥
07-024-004a	यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः ।

07-024-004c	वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
07-024-005a	ततो दुर्मर्षणो भीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ।
07-024-005c	आराद्दृष्ट्वा किरन्बाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥
07-024-006a	तं बाणैरवतस्तार क्रुद्धो मृत्युमिवाहवे ।
07-024-006c	तं च भीमोऽतुदद्वाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥
07-024-007a	त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः ।
07-024-007c	बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥
07-024-008a	कृतवर्मा शिनेः पुत्रं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
07-024-008c	पर्यवारयदायान्तं शूरं समितिशोभनम् ॥
07-024-009a	तं शैनेयः शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् ।
07-024-009c	कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
07-024-010a	सैन्धवः क्षत्रधर्माणमापतन्तं शरौघिणम् ।
07-024-010c	उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥
07-024-011a	क्षत्रधर्मा सिन्धुपतेशिच्छत्त्वा केतनकार्मुके ।
07-024-011c	नाराचैर्बहुभिः क्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
07-024-012a	अथान्यद्भनुरादाय सैन्धवः कृतहस्तवत् ।
07-024-012c	विव्याध क्षत्रधर्माणं रणे सर्वायसैः शरैः ॥
07-024-013a	युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथम् ।
07-024-013c	सुबाहुभ्रातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥
07-024-014a	सुबाहोः सधनुर्बाणावस्यतः परिघोपमौ ।
07-024-014c	युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिन्नद्भुजौ ॥
07-024-015a	राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
07-024-015c	वेल्लेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट्समवारयत् ॥
07-024-016a	तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिर्द्विरवाकिरत् ।
07-024-016c	मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वानदद्भृशम् ॥
07-024-017a	तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त सकार्मुकम् ।
07-024-017c	क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
07-024-018a	तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः ।
07-024-018c	आद्रवन्तं सहानीकं सहानीको न्यवारयत् ॥
07-024-019a	तद्युद्धमभवद्दोरं वृद्धयोः सहसेनयोः ।
07-024-019c	यथा महायूथपयोर्द्विपयोः संप्रभिन्नयोः ॥

07-024-020a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमाच्छताम् ।
07-024-020c	सहसैन्यौ सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिम् ॥
07-024-021a	तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम् ।
07-024-021c	मत्स्यानां केकयैः सार्धमभीताश्वरथद्विपम् ॥
07-024-022a	नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ।
07-024-022c	अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत् ॥
07-024-023a	ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
07-024-023c	चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे ॥
07-024-024a	सुतसोमं तु विक्रान्तमापतन्तं शरौघिणम् ।
07-024-024c	द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत् ॥
07-024-025a	सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्वगैः ।
07-024-025c	विविंशतिं शरैर्विद्ध्वा नाभ्यवर्तत दंशितः ॥
07-024-026a	अथ भीमरथः शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः ।
07-024-026c	षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनम् ॥
07-024-027a	श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।
07-024-027c	चैत्रसेनिर्महाराज तव पौत्रो न्यवारयत् ॥
07-024-028a	तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ परस्परवधैषिणौ ।
07-024-028c	पितृणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥
07-024-029a	तिष्ठन्तमग्रतो दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं तमाहवे ।
07-024-029c	द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् ॥
07-024-030a	तं क्रुद्धः प्रतिविव्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः ।
07-024-030c	सिंहलाङ्गूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितम् ॥
07-024-031a	प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ ।
07-024-031c	द्रौणायनिद्रौपदेयं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-024-032a	यस्तु शूरतमो राजन्सेनयोरुभयोर्मतः ।
07-024-032c	तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत् ॥
07-024-033a	स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत ।
07-024-033c	लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बह्वशोभत ॥
07-024-034a	विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ।
07-024-034c	पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा ॥
07-024-035a	ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ।

07-024-035c	विधूय तद्वाणजालं बभौ तव सुतो बली ॥
07-024-036a	अङ्गदोऽभिमुखः शूरमुत्तमौजसमाहवे ।
07-024-036c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत् ॥
07-024-037a	स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
07-024-037c	सैनिकानां च सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्धनः ॥
07-024-038a	दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली ।
07-024-038c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं कुन्तिभोजमवारयत् ॥
07-024-039a	स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेन व्यताडयत् ।
07-024-039c	तस्य तद्विबभौ वक्त्रं सनालमिव पङ्कजम् ॥
07-024-040a	कर्णस्तु केकयान्भ्रातृन्पञ्च लोहितकध्वजान् ।
07-024-040c	द्रोणायाभिमुखं याताञ्शरवर्षैरवारयत् ॥
07-024-041a	ते चैनं भृशसंकुद्धाः शरव्रातैरवाकिरन् ।
07-024-041c	स च तांश्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ॥
07-024-042a	नैव कर्णो न ते पञ्च ददृशुर्बाणसंवृताः ।
07-024-042c	साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः ॥
07-024-043a	पुत्रस्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह ।
07-024-043c	नीलं काश्यं जयं शूरास्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥
07-024-044a	तद्युद्धमभवद्धोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनम् ।
07-024-044c	सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथेभमहिषर्षभैः ॥
07-024-045a	क्षेमधूर्तिबृहन्तौ तौ भ्रातरौ सात्वतं युधि ।
07-024-045c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥
07-024-046a	तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् ।
07-024-046c	सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥
07-024-047a	राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ।
07-024-047c	चेदिराजः शरानस्यन्क्रुद्धो द्रोणादवारयत् ॥
07-024-048a	तमम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरविध्यच्छलाकया ।
07-024-048c	स त्यक्त्वा सशरं चापं रथाद्धूमिमथापतत् ॥
07-024-049a	वार्धक्षेमिं तु वाष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः ।
07-024-049c	अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्द्रोणात्क्रुद्धरूपमवारयत् ॥
07-024-050a	युध्यन्तौ कृपवाष्णेयौ येऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ ।
07-024-050c	ते युद्धसक्तमनसो नान्या बुबुधिरे क्रियाः ॥

07-024-051a	सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितम् ।
07-024-051c	पर्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ॥
07-024-052a	स सौमदत्तेस्त्वरितशिञ्छत्त्वेष्वसनकेतने ।
07-024-052c	पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् ॥
07-024-053a	अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुरमित्रहा ।
07-024-053c	साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त वरासिना ॥
07-024-054a	रथं च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
07-024-054c	स्वयं यच्छन्हयात्राजन्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥
07-024-055a	मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
07-024-055c	पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्ठतृणद्रुमैः ॥
07-024-056a	आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
07-024-056c	सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥
07-024-057a	तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
07-024-057c	राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥
07-024-058a	तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।
07-024-058c	तादृग्यादृक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥
07-024-059a	एवं द्वंद्वशतान्यासन्नथवारणवाजिनाम् ।
07-024-059c	पदातीनां च भद्रं ते तव तेषां च संकुलम् ॥
07-024-060a	नैतादृशो दृष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
07-024-060c	द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥
07-024-061a	इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
07-024-061c	तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥

07-025-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-025-001a	तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
07-025-001c	कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥
07-025-002a	किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
07-025-002c	संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥

07-025-003 संजय उवाच

07-025-003a	तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
07-025-003c	स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥

07-025-004a	स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
07-025-004c	समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥
07-025-005a	स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
07-025-005c	अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥
07-025-006a	ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
07-025-006c	भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥
07-025-007a	विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समन्ततः ।
07-025-007c	व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥
07-025-008a	स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।
07-025-008c	भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥
07-025-009a	ते भीमबाणैः शतशः संस्यूता विबभुर्गजाः ।
07-025-009c	गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥
07-025-010a	तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
07-025-010c	क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥
07-025-011a	ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
07-025-011c	क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥
07-025-012a	स शरार्पितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
07-025-012c	नाराचैर्कर्कशम्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव ॥
07-025-013a	तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।
07-025-013c	भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥
07-025-014a	दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
07-025-014c	चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥
07-025-015a	तमापतन्तं मातङ्गमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
07-025-015c	कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्दयद्भृशम् ॥
07-025-016a	तस्य कायं विनिर्भिद्य ममज्ज धरणीतले ।
07-025-016c	ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥
07-025-017a	तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्यावपतिष्यतः ।
07-025-017c	शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥
07-025-018a	तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
07-025-018c	संभ्रान्ताश्चद्विपरथा पदातीनवमृद्रती ॥
07-025-019a	तेष्वनीकेषु सर्वेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।

07-025-019c	प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥
07-025-020a	येन नागेन मघवानजयद्वैत्यदानवान् ।
07-025-020c	स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥
07-025-021a	श्रवणाभ्यामथो पद्भ्यां संहतेन करेण च ।
07-025-021c	व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवम् ॥
07-025-022a	ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
07-025-022c	हा हा विनिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥
07-025-023a	तेन नादेन वित्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
07-025-023c	सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥
07-025-024a	ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
07-025-024c	भगदत्तं सपाञ्चालः सर्वतः समवारयत् ॥
07-025-025a	तं रथै रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः ।
07-025-025c	अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-025-026a	स विधातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् ।
07-025-026c	गजेन पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥
07-025-027a	तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
07-025-027c	तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशां पते ॥
07-025-028a	ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
07-025-028c	तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥
07-025-029a	तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
07-025-029c	सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥
07-025-030a	प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिपत्यापवृत्य च ।
07-025-030c	पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥
07-025-031a	तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ।
07-025-031c	जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥
07-025-032a	उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
07-025-032c	रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥
07-025-033a	स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
07-025-033c	पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥
07-025-034a	मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
07-025-034c	किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥

07-025-035a	ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य द्विपर्षभम् ।
07-025-035c	प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥
07-025-036a	शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः ।
07-025-036c	अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥
07-025-037a	बृहतः सैन्धवानश्चान्समुत्थाप्य तु सारथिः ।
07-025-037c	तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लुतस्तं रथं पुनः ॥
07-025-038a	स तु लब्धवान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् ।
07-025-038c	निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥
07-025-039a	ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः ।
07-025-039c	तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे शतशो नृपाः ॥
07-025-040a	ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः ।
07-025-040c	ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥
07-025-041a	तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ।
07-025-041c	गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत ॥
07-025-042a	भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु ।
07-025-042c	प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥
07-025-043a	तस्याभिद्रवतो वाहान्हस्तमुक्तेन वारिणा ।
07-025-043c	सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥
07-025-044a	ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः ।
07-025-044c	समुक्षञ्शरवर्षेण रथस्थोऽन्तकसंनिभः ॥
07-025-045a	ततो रुचिरपर्वाणं शरेण नतपर्वणा ।
07-025-045c	सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम् ॥
07-025-046a	तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ।
07-025-046c	चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपम् ॥
07-025-047a	त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः ।
07-025-047c	सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः ॥
07-025-048a	ततः पाण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः ।
07-025-048c	प्रसारितकरः प्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतम् ॥
07-025-049a	सोऽधिष्ठाय पदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारुजत् ।
07-025-049c	पुत्रस्तु तव संभ्रान्तः सौभद्रस्याप्लुतो रथम् ॥
07-025-050a	स कुञ्जरस्थो विसृजन्निषूनरिषु पार्थिवः ।

- 07-025-050c बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् ॥
 07-025-051a तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युत्सुर्दशभिः शरैः ।
 07-025-051c त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥
 07-025-052a सोऽरियत्नार्पितैर्बाणैराचितो द्विरदो बभौ ।
 07-025-052c संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् ॥
 07-025-053a नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेषितोऽरिशरार्दितः ।
 07-025-053c परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून्सव्यदक्षिणम् ॥
 07-025-054a गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ।
 07-025-054c आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः ॥
 07-025-055a क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ।
 07-025-055c बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥
 07-025-056a स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः; पुरा सपक्षोऽद्विवरो यथा नृप ।
 07-025-056c भयं तथा रिपुषु समादधद्भृशं; वणिग्गणानां क्षुभितो यथार्णवः ॥
 07-025-057a ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्चपार्थिवैर्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ।
 07-025-057c क्षितिं वियद्द्यां विदिशो दिशस्तथा; समावृणोत्पार्थिव संयुगे तदा ॥
 07-025-058a स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो; भृशं जगाहे द्विषतामनीकिनीम् ।
 07-025-058c पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे; विरोचनो देववरूथिनीमिव ॥
 07-025-059a भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः; समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
 07-025-059c तमेकनागं गणशो यथा गजाः; समन्ततो द्रुतमिव मेनिरे जनाः ॥

07-026-001 संजय उवाच

- 07-026-001a यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
 07-026-001c तच्छृणुष्व महाराज पार्थो यदकरोन्मृधे ॥
 07-026-002a रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिस्वनम् ।
 07-026-002c भज्यतां भगदत्तेन कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ॥
 07-026-003a यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधुसूदन ।
 07-026-003c त्वरमाणोऽभ्यतिक्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥
 07-026-004a इन्द्रादनवरः संख्ये गजयानविशारदः ।
 07-026-004c प्रथमो वा द्वितीयो वा पृथिव्यामिति मे मतिः ॥
 07-026-005a स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाप्रतिगजो युधि ।
 07-026-005c सर्वशब्दातिगः संख्ये कृतकर्मा जितक्लमः ॥
 07-026-006a सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ ।

07-026-006c	स पाण्डवबलं व्यक्तमद्यैको नाशयिष्यति ॥
07-026-007a	न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ।
07-026-007c	त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ॥
07-026-008a	शक्रसख्याद्विपबलैर्वयसा चापि विस्मितम् ।
07-026-008c	अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥
07-026-009a	वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः ।
07-026-009c	दार्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ॥
07-026-010a	तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः ।
07-026-010c	संशप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश ॥
07-026-011a	दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां नराधिप ।
07-026-011c	चत्वारि तु सहस्राणि वासुदेवस्य येऽनुगाः ॥
07-026-012a	दार्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
07-026-012c	आहूयमानस्य च तैरभवद्भृदयं द्विधा ॥
07-026-013a	किं नु श्रेयस्करं कर्म भवेदिति विचिन्तयन् ।
07-026-013c	इतो वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् ॥
07-026-014a	तस्य बुद्ध्या विचार्यैतदर्जुनस्य कुरूद्वह ।
07-026-014c	अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥
07-026-015a	स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः ।
07-026-015c	एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी रणे ॥
07-026-016a	सा हि दुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः ।
07-026-016c	अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् ॥
07-026-017a	स तु संवर्तयामास द्वैधीभावेन पाण्डवः ।
07-026-017c	रथेन तु रथाग्र्याणामकरोत्तां मृषा तदा ॥
07-026-018a	ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
07-026-018c	व्यसृजन्नर्जुने राजन्संशप्तकमहारथाः ॥
07-026-019a	नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः ।
07-026-019c	न हया न रथो राजन्दृश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ॥
07-026-020a	यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदश्च जनार्दनः ।
07-026-020c	ततस्तान्प्रायशः पार्थो वज्रास्त्रेण निजघ्नवान् ॥
07-026-021a	शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः ।
07-026-021c	केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन्क्षितौ ॥

07-026-022a	द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समरूपाः सुकल्पिताः ।
07-026-022c	हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ॥
07-026-023a	विप्रविद्धकुथावल्गाश्छिन्नभाण्डाः परासवः ।
07-026-023c	सारोहास्तुरगाः पेतुर्मथिताः पार्थमार्गणैः ॥
07-026-024a	सर्ष्टिचर्मासिनखराः समुद्रपरश्वधाः ।
07-026-024c	संछिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना ॥
07-026-025a	बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष ।
07-026-025c	संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्वी प्रपेदिरे ॥
07-026-026a	जज्वालालंकृतैः सेना पत्रिभिः प्राणभोजनैः ।
07-026-026c	नानालिङ्गैस्तदामित्रान्क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने ॥
07-026-027a	क्षोभयन्तं तदा सेनां द्विरदं नलिनीमिव ।
07-026-027c	धनंजयं भूतगणाः साधु साधिवत्यपूजयन् ॥
07-026-028a	दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः ।
07-026-028c	विस्मयं परमं गत्वा तलमाहत्य पूजयत् ॥
07-026-029a	ततः संशप्तकान्हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ।
07-026-029c	भगदत्ताय याहीति पार्थः कृष्णमचोदयत् ॥

07-027-001 संजय उवाच

07-027-001a	यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्चान्मनोजवान् ।
07-027-001c	अप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥
07-027-002a	तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वांस्त्रातुं द्रोणतापितान् ।
07-027-002c	सुशर्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ॥
07-027-003a	ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितं जयः ।
07-027-003c	एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयतेऽच्युत ॥
07-027-004a	दीर्यते चोत्तरेणैतत्सैन्यं नः शत्रुसूदन ।
07-027-004c	द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥
07-027-005a	किं नु संशप्तकान्हन्मि स्वान्नक्षाम्यहितादितान् ।
07-027-005c	इति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥
07-027-006a	एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
07-027-006c	येन त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥
07-027-007a	ततोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
07-027-007c	ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकृन्तत ॥

07-027-008a	त्रिगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिरायसैः ।
07-027-008c	साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥
07-027-009a	ततो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
07-027-009c	चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥
07-027-010a	शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
07-027-010c	सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तत ॥
07-027-011a	तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
07-027-011c	राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥
07-027-012a	ततो धनंजयो बाणैस्तत एव महारथान् ।
07-027-012c	आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥
07-027-013a	तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
07-027-013c	नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥
07-027-014a	संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
07-027-014c	सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥
07-027-015a	यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् ।
07-027-015c	धनुः क्षेमकरं संख्ये द्विषतामश्रुवर्धनम् ॥
07-027-016a	तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्द्यूतदेविनः ।
07-027-016c	कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥
07-027-017a	तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
07-027-017c	व्यदीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥
07-027-018a	ततो दश सहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
07-027-018c	मतिं कृत्वा रणे क्रुद्धा वीरा जयपराजये ॥
07-027-019a	व्यपेतहृदयत्रास आपद्धर्मातिगो रथः ।
07-027-019c	आर्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥
07-027-020a	यथा नडवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
07-027-020c	मृद्रीयात्तद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्राच्चमूं तव ॥
07-027-021a	तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ।
07-027-021c	तेन नागेन सहसा धनंजयमुपाद्रवत् ॥
07-027-022a	तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
07-027-022c	स संनिपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः ॥
07-027-023a	कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च ।

- 07-027-023c संग्रामे चेतुर्वीरौ भगदत्तधनंजयौ ॥
- 07-027-024a ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इवाभिभूः ।
- 07-027-024c अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥
- 07-027-025a स चापि शरवर्षं तच्छरवर्षेण वासविः ।
- 07-027-025c अप्राप्तमेव चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥
- 07-027-026a ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य तत् ।
- 07-027-026c शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णं च भारत ॥
- 07-027-027a ततः स शरजालेन महताभ्यवकीर्य तौ ।
- 07-027-027c चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥
- 07-027-028a तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् ।
- 07-027-028c चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्दनः ॥
- 07-027-029a संप्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपम् ।
- 07-027-029c सारोहं मृत्युसात्कर्तुं स्मरन्धर्मं धनंजयः ॥
- 07-027-030a स तु नागो द्विपरथान्हयांश्चारुज्य मारिष ।
- 07-027-030c प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततोऽक्रुध्यद्धनंजयः ॥
- 07-028-001 धृतराष्ट्र उवाच
- 07-028-001a तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
- 07-028-001c प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥
- 07-028-002 संजय उवाच
- 07-028-002a प्राग्ज्योतिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपाण्डवौ ।
- 07-028-002c मृत्योरिवान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥
- 07-028-003a तथा हि शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो ।
- 07-028-003c भगदत्तो गजस्कन्धात्कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ॥
- 07-028-004a अथ कार्णायसैर्बाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः ।
- 07-028-004c अविध्यदेवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
- 07-028-005a अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः ।
- 07-028-005c निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः शरास्ततः ॥
- 07-028-006a तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा शरावापं निहत्य च ।
- 07-028-006c लाडयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥
- 07-028-007a सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वै चतुर्दश ।

07-028-007c	प्रेरयत्सव्यसाची तांस्त्रिधैकैकमथाच्छिनत् ॥
07-028-008a	ततो नागस्य तद्वर्म व्यधमत्पाकशासनिः ।
07-028-008c	शरजालेन स बभौ व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥
07-028-009a	ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डामयस्मयीम् ।
07-028-009c	व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥
07-028-010a	ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः ।
07-028-010c	विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वताधिपम् ॥
07-028-011a	सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः ।
07-028-011c	भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महात्मनः ॥
07-028-012a	व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद च ।
07-028-012c	तैर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥
07-028-013a	परिवृत्तं किरीटं तं यमयन्नेव फल्गुनः ।
07-028-013c	सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ॥
07-028-014a	एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।
07-028-014c	अभ्यवर्षत्सगोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥
07-028-015a	तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्संनिकृत्य च ।
07-028-015c	त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
07-028-016a	विद्धस्तथाप्यव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् ।
07-028-016c	अभिमन्त्र्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत्पाण्डवोरसि ॥
07-028-017a	विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघातकम् ।
07-028-017c	उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ॥
07-028-018a	वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि ।
07-028-018c	ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ॥
07-028-019a	अयुध्यमानस्तुरगान्संयन्तास्मि जनार्दन ।
07-028-019c	इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि ॥
07-028-020a	यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ।
07-028-020c	ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्न तु कार्यं मयि स्थिते ॥
07-028-021a	सबाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानवान् ।
07-028-021c	शक्तो लोकानिमाञ्जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥
07-028-022a	ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः ।
07-028-022c	शृणु गुह्यमिदं पार्थ यथा वृत्तं पुरानघ ॥

07-028-023a	चतुर्मूर्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः ।
07-028-023c	आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥
07-028-024a	एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
07-028-024c	अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥
07-028-025a	अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
07-028-025c	शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकाम् ॥
07-028-026a	यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
07-028-026c	वरार्हेभ्यो वराञ्छ्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥
07-028-027a	तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
07-028-027c	प्रायाचत वरं यं मां नरकार्थाय तं शृणु ॥
07-028-028a	देवानामसुराणां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
07-028-028c	उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥
07-028-029a	एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
07-028-029c	अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं तदहं पुरा ॥
07-028-030a	अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
07-028-030c	नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्विधिष्यति ॥
07-028-031a	अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
07-028-031c	भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥
07-028-032a	तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
07-028-032c	स चाप्यासीदुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥
07-028-033a	तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
07-028-033c	नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥
07-028-034a	तन्मया त्वत्कृतेनैतदन्यथा व्यपनाशितम् ।
07-028-034c	वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ॥
07-028-035a	वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषम् ।
07-028-035c	यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा ॥
07-028-036a	एवमुक्तस्ततः पार्थः केशवेन महात्मना ।
07-028-036c	भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत् ॥
07-028-037a	ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः ।
07-028-037c	कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ॥
07-028-038a	समासाद्य तु तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ।

07-028-038c	अभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥
07-028-039a	स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ ।
07-028-039c	नदन्नार्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विपः ॥
07-028-040a	ततश्चन्द्रार्धबिम्बेन शरेण नतपर्वणा ।
07-028-040c	बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ॥
07-028-041a	स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ।
07-028-041c	शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ॥
07-028-042a	शिरसस्तस्य विभ्रष्टः पपात च वराङ्कुशः ।
07-028-042c	नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ॥
07-028-043a	स हेममाली तपनीयभाण्डाः तपपात नागाद्रिरसंनिकाशात् ।
07-028-043c	सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णोः महीधराग्रादिव कर्णिकारः ॥
07-028-044a	निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमंः सखायमिन्द्रस्य तथैन्द्रिराहवे ।
07-028-044c	ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नराः न्वभञ्ज वायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥

07-029-001 संजय उवाच

07-029-001a	प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसम् ।
07-029-001c	हत्वा प्राग्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत ॥
07-029-002a	ततो गान्धारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ ।
07-029-002c	आर्छेतामर्जुनं संख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥
07-029-003a	तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ।
07-029-003c	अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ॥
07-029-004a	वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ।
07-029-004c	तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ॥
07-029-005a	ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
07-029-005c	गान्धारान्व्याकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ॥
07-029-006a	ततः पञ्चशतान्वीरान्गान्धारानुद्यतायुधान् ।
07-029-006c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः ॥
07-029-007a	हताश्चात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य महाभुजः ।
07-029-007c	आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ॥
07-029-008a	तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ ।
07-029-008c	शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां पुनः पुनः ॥
07-029-009a	स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।

07-029-009c	भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ॥
07-029-010a	लब्धलक्ष्यौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं पुनः ।
07-029-010c	निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्माम्बुभिर्यथा ॥
07-029-011a	तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ ।
07-029-011c	संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजञ्जघानैकेषुणार्जुनः ॥
07-029-012a	तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ।
07-029-012c	गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ ॥
07-029-013a	तयोर्देहौ रथाद्भूमिं गतौ बन्धुजनप्रियौ ।
07-029-013c	यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ॥
07-029-014a	दृष्ट्वा विनिहतौ संख्ये मातुलावपलायिनौ ।
07-029-014c	भृशं मुमुचुरश्रूणि पुत्रास्तव विशां पते ॥
07-029-015a	निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ।
07-029-015c	कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ॥
07-029-016a	लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्यश्च सशक्तयः ।
07-029-016c	गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥
07-029-017a	सकम्पनर्ष्टिनखरा मुसलानि परश्वधाः ।
07-029-017c	क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्त्रिसंधिनः ॥
07-029-018a	चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च ।
07-029-018c	प्रपेतुः सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥
07-029-019a	खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः सृमरचिल्लिकाः ।
07-029-019c	ऋक्षाः सालावृका गृध्राः कपयोऽथ सरीसृपाः ॥
07-029-020a	विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ।
07-029-020c	संकुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥
07-029-021a	ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
07-029-021c	विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ॥
07-029-022a	ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ।
07-029-022c	विरुवन्तो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः ॥
07-029-023a	ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ।
07-029-023c	तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् ॥
07-029-024a	तत्तमोऽस्त्रेण महता ज्योतिषेणार्जुनोऽवधीत् ।
07-029-024c	हते तस्मिञ्जलौघास्तु प्रादुरासन्भयानकाः ॥

07-029-025a	अम्भसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ।
07-029-025c	प्रायुङ्क्ताम्भस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् ॥
07-029-026a	एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य कृताः कृताः ।
07-029-026c	जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥
07-029-027a	तथा हतासु मायासु त्रस्तोऽर्जुनशराहतः ।
07-029-027c	अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ॥
07-029-028a	ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छैष्ट्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु ।
07-029-028c	अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥
07-029-029a	सा हन्यमाना पार्थेन पुत्रस्य तव वाहिनी ।
07-029-029c	द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्वतम् ॥
07-029-030a	द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र महारथाः ।
07-029-030c	केचिद्दुर्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना ॥
07-029-031a	नापश्याम ततस्त्वेतत्सैन्यं वै तमसावृतम् ।
07-029-031c	गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥
07-029-032a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणां च निस्वनम् ।
07-029-032c	गाण्डीवस्य च निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्विवम् ॥
07-029-033a	ततः पुनर्दक्षिणतः संग्रामश्चित्रयोधिनाम् ।
07-029-033c	सुयुद्धमर्जुनस्यासीदहं तु द्रोणमन्वगाम् ॥
07-029-034a	नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत ।
07-029-034c	अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥
07-029-035a	तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
07-029-035c	महेष्वासं नरव्याघ्रं नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥
07-029-036a	ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ।
07-029-036c	स्वानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥
07-029-037a	तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः ।
07-029-037c	शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश ॥
07-029-038a	तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ।
07-029-038c	विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
07-029-039a	न च द्वितीयं व्यसृजत्कुञ्जराश्वनरेषु सः ।
07-029-039c	पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ॥
07-029-040a	हतैर्मनुष्यैस्तुरगैश्च सर्वतः; शराभिवृष्टैर्द्विरदैश्च पातितैः ।

- 07-029-040c तदा श्वगोमायुबडाभिनादितं; विचित्रमायोधशिरो बभूव ह ॥
- 07-029-041a पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृ; तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ।
- 07-029-041c स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जना;स्त्यजन्ति वाहानपि पार्थपीडिताः ॥
- 07-030-001 धृतराष्ट्र उवाच
- 07-030-001a तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण संजय ।
- 07-030-001c चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः ॥
- 07-030-002a अनीकानां प्रभग्नानां व्यवस्थानमपश्यताम् ।
- 07-030-002c दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 07-030-003 संजय उवाच
- 07-030-003a तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशां पते ।
- 07-030-003c यशः प्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥
- 07-030-004a समुद्यतेषु शस्त्रेषु संप्राप्ते च युधिष्ठिरे ।
- 07-030-004c अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ॥
- 07-030-005a अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः ।
- 07-030-005c सात्यकेश्वैव शूरस्य धृष्टद्युम्नस्य चाभिभो ॥
- 07-030-006a द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् ।
- 07-030-006c मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ॥
- 07-030-007a द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
- 07-030-007c कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणद्यूतमवर्तत ॥
- 07-030-008a यं यं स्म भजते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् ।
- 07-030-008c तत्र तत्र स्म पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽथ धीयते ॥
- 07-030-009a यथाभागविपर्यासे संग्रामे भैरवे सति ।
- 07-030-009c वीराः समासदन्वीरानगच्छन्भीरवः परान् ॥
- 07-030-010a अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ।
- 07-030-010c अकम्पयंस्त्वनीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ॥
- 07-030-011a ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
- 07-030-011c त्यक्त्वा प्राणान्यवर्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥
- 07-030-012a अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् ।
- 07-030-012c दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसाम् ॥
- 07-030-013a न तु स्मरन्ति संग्राममपि वृद्धास्तथाविधम् ।

07-030-013c	दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ॥
07-030-014a	प्राकम्पतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने ।
07-030-014c	प्रवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता ॥
07-030-015a	घूर्णतो हि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेव निस्वनः ।
07-030-015c	अजातशत्रोः क्रुद्धस्य पुत्रस्य तव चाभवत् ॥
07-030-016a	समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः ।
07-030-016c	द्रोणेन चरता संख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ॥
07-030-017a	तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा ।
07-030-017c	पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥
07-030-018a	तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा ।
07-030-018c	नैव तस्योपमा काचित्संभवेदिति मे मतिः ॥
07-030-019a	ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ।
07-030-019c	शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥
07-030-020a	तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
07-030-020c	पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
07-030-021a	नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा ।
07-030-021c	मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशुगैः ॥
07-030-022a	तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
07-030-022c	व्याकोशपद्माभमुखं नीलो विव्याध सायकैः ॥
07-030-023a	तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः ।
07-030-023c	धनुर्ध्वजं च छत्रं च द्विषतः स न्यकृन्तत ॥
07-030-024a	सोत्प्लुत्य स्यन्दनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिधृक् ।
07-030-024c	द्रोणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतन्निवत् ॥
07-030-025a	तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
07-030-025c	भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ॥
07-030-026a	संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
07-030-026c	प्रांशुरुत्पलगर्भाभो निहतो न्यपतत्क्षितौ ॥
07-030-027a	ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
07-030-027c	आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥
07-030-028a	अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
07-030-028c	कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥

07-030-029a	दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
07-030-029c	संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥
07-031-001	संजय उवाच
07-031-001a	प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।
07-031-001c	सोऽभिनद्वाह्निकं षष्ट्या कर्णं च दशभिः शरैः ॥
07-031-002a	तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरयस्मयैः ।
07-031-002c	जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान ह ॥
07-031-003a	कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ।
07-031-003c	षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् ॥
07-031-004a	भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
07-031-004c	द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ॥
07-031-005a	दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टाभिराशुगैः ।
07-031-005c	आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तत्रणे ॥
07-031-006a	तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ।
07-031-006c	अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥
07-031-007a	ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
07-031-007c	युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
07-031-008a	ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ।
07-031-008c	महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥
07-031-009a	समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
07-031-009c	तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ॥
07-031-010a	महाबलानतिरथान्वीरान्समरशोभिनः ।
07-031-010c	बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकाः पाण्डवान्ययुः ॥
07-031-011a	सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् ।
07-031-011c	आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमासीत्परश्वधैः ॥
07-031-012a	निकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् ।
07-031-012c	कुञ्जराणां च संघातैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥
07-031-013a	अपतत्कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः ।
07-031-013c	नरो बाणेन निर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ॥
07-031-014a	तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः ।
07-031-014c	शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः ॥

07-031-015a	अपरेऽप्यपराञ्जघ्नुर्वारणाः पतितान्नरान् ।
07-031-015c	विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन्नथिनो बहून् ॥
07-031-016a	नरान्नैः केचिदपरे विषाणालग्नसंस्त्रवैः ।
07-031-016c	बभ्रमुः शतशो नागा मृद्रन्तः शतशो नरान् ॥
07-031-017a	कांस्यायसतनुत्राणान्नराश्चरथकुञ्जरान् ।
07-031-017c	पतितान्पोथयां चक्रुर्द्विपाः स्थूलनडानिव ॥
07-031-018a	गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ।
07-031-018c	ह्रीमन्तः कालसंपक्वाः सुदुःखान्यधिशेरते ॥
07-031-019a	हन्ति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्यतिवर्तते ।
07-031-019c	पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्तत ॥
07-031-020a	अक्षो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितम् ।
07-031-020c	युगार्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः ॥
07-031-021a	सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलम् ।
07-031-021c	गजेनाक्षिप्य बलिना रथः संचूर्णितः क्षितौ ॥
07-031-022a	रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतद्व्यसुः ।
07-031-022c	सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाताडितो भृशम् ॥
07-031-023a	निर्मर्यादं महद्युद्धमवर्तत सुदारुणम् ।
07-031-023c	हा तात हा पुत्र सखे क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥
07-031-024a	प्रहराहर जह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः ।
07-031-024c	इत्येवमुच्चरन्त्यः स्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥
07-031-025a	नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
07-031-025c	उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरून्कश्मलमाविशत् ॥
07-031-026a	आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् ।
07-031-026c	नखैर्दन्तैश्च शूराणमद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥
07-031-027a	तत्राच्छिद्यत वीरस्य सखङ्गो बाहुरुद्यतः ।
07-031-027c	सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ॥
07-031-028a	प्राक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽद्रवत् ।
07-031-028c	अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥
07-031-029a	शब्दमभ्यद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽद्रवद्भृशम् ।
07-031-029c	स्वानन्योऽथ परानन्यो जघान निशितैः शरैः ॥
07-031-030a	गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ।

07-031-030c	मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥
07-031-031a	तथैव रथिनं नागः क्षरन्निरिवारुजत् ।
07-031-031c	अध्यतिष्ठत्पदा भूमौ सहाश्वं सहसारथिम् ॥
07-031-032a	शूरान्प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रात्रुधिरोक्षितान् ।
07-031-032c	बहूनप्याविशन्मोहो भीरून्हृदयदुर्बलान् ॥
07-031-033a	सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किञ्चन ।
07-031-033c	सैन्ये च रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥
07-031-034a	ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् ।
07-031-034c	नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पाण्डवान् ॥
07-031-035a	कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवेया यशस्विनः ।
07-031-035c	सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥
07-031-036a	गृहीताद्रवतान्योन्यं विभीता विनिकृन्तत ।
07-031-036c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥
07-031-037a	ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः ।
07-031-037c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैनानवारयन् ॥
07-031-038a	ते त्वार्यधर्मसंरब्धा दुर्निवार्या दुरासदाः ।
07-031-038c	शरार्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
07-031-039a	ततो द्रोणोऽभिसंक्रुद्धो विसृजञ्शतशः शरान् ।
07-031-039c	चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत्कदनं महत् ॥
07-031-040a	तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष ।
07-031-040c	वज्रसंघातसंकाशस्त्रासयन्पाण्डवान्बहून् ॥
07-031-041a	एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्हत्वा संशप्तकान्बली ।
07-031-041c	अव्ययात्तत्र यत्र स्म द्रोणः पाण्डून्प्रमर्दति ॥
07-031-042a	तं शरौघमहावर्तं शोणितोदं महाहृदम् ।
07-031-042c	तीर्णः संशप्तकान्हत्वा प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ॥
07-031-043a	तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः ।
07-031-043c	दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥
07-031-044a	संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ।
07-031-044c	स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥
07-031-045a	प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ।
07-031-045c	युगान्ते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥

07-031-046a	तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ।
07-031-046c	ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तशस्त्राः शरार्दिताः ॥
07-031-047a	केचिदार्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः ।
07-031-047c	पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥
07-031-048a	तेषामुत्पततां कांश्चित्पतितांश्च पराङ्मुखान् ।
07-031-048c	न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥
07-031-049a	ते विशीर्णरथाश्वेभाः प्रायशश्च पराङ्मुखाः ।
07-031-049c	कुरवः कर्णं कर्णेति हा हेति च विचुक्रुशुः ॥
07-031-050a	तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणाम् ।
07-031-050c	मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनम् ॥
07-031-051a	स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ।
07-031-051c	प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥
07-031-052a	तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
07-031-052c	शरौघाञ्शरजालेन विदुधाव धनंजयः ॥
07-031-052e	अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजञ्शरान् ॥
07-031-053a	धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
07-031-053c	विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥
07-031-054a	अर्जुनास्त्रं तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ।
07-031-054c	तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥
07-031-055a	ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ।
07-031-055c	रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥
07-031-056a	ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः ।
07-031-056c	दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति ॥
07-031-057a	ता निकृत्य शितैर्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
07-031-057c	ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्शरान् ॥
07-031-058a	अर्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
07-031-058c	कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥
07-031-059a	ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्वगैः ।
07-031-059c	जहार सद्यो भल्लेन विपाटस्य शिरो रथात् ॥
07-031-060a	पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना ।
07-031-060c	प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥

07-031-061a	ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ।
07-031-061c	वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पञ्च च ॥
07-031-062a	पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
07-031-062c	विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः ॥
07-031-063a	धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरम् ।
07-031-063c	जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च पौरवम् ॥
07-031-064a	ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्मुकम् ।
07-031-064c	आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदत्रणे ॥
07-031-065a	शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्द्रायुधद्युति ।
07-031-065c	सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥
07-031-066a	भल्लभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्मुकम् ।
07-031-066c	पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
07-031-067a	ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्रथः ।
07-031-067c	निमज्जमानं राधेयमुज्जहुः सात्यकार्णवात् ॥
07-031-068a	धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौभद्रोऽर्जुन एव च ।
07-031-068c	नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपू रणे ॥
07-031-069a	एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनाम् ।
07-031-069c	तावकानां परेषां च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥
07-031-070a	पदातिरथनागाश्चैर्गजाश्चरथपत्तयः ।
07-031-070c	रथिनो नागपत्त्यश्चै रथपत्ती रथद्विपैः ॥
07-031-071a	अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह ।
07-031-071c	संसक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः ॥
07-031-072a	एवं सुकलिलं युद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणम् ।
07-031-072c	महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
07-031-073a	ततो हता नररथवाजिकुञ्जरैः रनेकशो द्विपरथवाजिपत्तयः ।
07-031-073c	गजैर्गजा रथिभिरुदायुधा रथाः हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्तयः ॥
07-031-074a	रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहयाः हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः ।
07-031-074c	निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौः क्षयं गताः प्रमथितवर्मभूषणाः ॥
07-031-075a	तथा परैर्बहुकरणैर्वरायुधैः र्हता गताः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् ।
07-031-075c	विपोथिता हयगजपादताडिताः भृशाकुला रथखुरनेमिभिर्हताः ॥
07-031-076a	प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसांः जनक्षये वर्तति तत्र दारुणे ।

07-031-076c महाबलास्ते कुपिताः परस्परं; निषूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥
 07-031-077a ततो बले भृशलुलिते परस्परं; निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ।
 07-031-077c दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थिते शनैः; रुभे प्रयाते शिबिराय भारत ॥

07-032-001 संजय उवाच

07-032-001a पूर्वमस्मासु भग्नेषु फल्गुनेनामितौजसा ।
 07-032-001c द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥
 07-032-002a सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः ।
 07-032-002c रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश ॥
 07-032-003a अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य संमते ।
 07-032-003c लब्धलक्ष्यैः परैर्दीना भृशावहसिता रणे ॥
 07-032-004a श्लाघमानेषु भूतेषु फल्गुनस्यामितान्गुणान् ।
 07-032-004c केशवस्य च सौहार्दे कीर्त्यमानेऽर्जुनं प्रति ॥
 07-032-004e अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ॥
 07-032-005a ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
 07-032-005c प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्मनाः ॥
 07-032-005e शृण्वतां सर्वभूतानां संरब्धो वाक्यकोविदः ॥
 07-032-006a नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो ब्रह्मवित्तम ।
 07-032-006c तथा हि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥
 07-032-007a इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः ।
 07-032-007c जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ॥
 07-032-008a वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
 07-032-008c आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्याः कथंचन ॥
 07-032-009a ततोऽप्रीतस्तथोक्तः स भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपम् ।
 07-032-009c नार्हसे मान्यथा ज्ञातुं घटमानं तव प्रिये ॥
 07-032-010a ससुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
 07-032-010c नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥
 07-032-011a विश्वसृग्यत्र गोविन्दः पृतनारिस्तथार्जुनः ।
 07-032-011c तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यम्बकात्प्रभोः ॥
 07-032-012a सत्यं तु ते ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
 07-032-012c अद्यैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥
 07-032-013a तं च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ।

07-032-013c	योगेन केनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥
07-032-014a	न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य संख्येऽस्ति किञ्चन ।
07-032-014c	तेन ह्युपात्तं बलवत्सर्वज्ञानमितस्ततः ॥
07-032-015a	द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः ।
07-032-015c	आह्वयन्नर्जुनं संख्ये दक्षिणामभितो दिशम् ॥
07-032-016a	तत्रार्जुनस्याथ परैः सार्धं समभवद्रणः ।
07-032-016c	तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि वा क्वचित् ॥
07-032-017a	ततो द्रोणेन विहितो राजन्व्यूहो व्यरोचत ।
07-032-017c	चरन्मध्यंदिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥
07-032-018a	तं चाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्य भारत ।
07-032-018c	बिभेद दुर्भिदं संख्ये चक्रव्यूहमनेकधा ॥
07-032-019a	स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान्सहस्रशः ।
07-032-019c	षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशं गतः ॥
07-032-020a	वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककर्षिताः ।
07-032-020c	सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्वत ॥

07-032-021 धृतराष्ट्र उवाच

07-032-021a	पुत्रं पुरुषसिंहस्य संजयाप्राप्तयौवनम् ।
07-032-021c	रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥
07-032-022a	दारुणः क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः ।
07-032-022c	यत्र राज्येप्सवः शूरा बाले शस्त्रमपातयन् ॥
07-032-023a	बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीतवत् ।
07-032-023c	कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे कथम् ॥
07-032-024a	बिभित्सता रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा ।
07-032-024c	विक्रीडितं यथा संख्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-032-025 संजय उवाच

07-032-025a	यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपातनम् ।
07-032-025c	तत्ते कात्स्नर्येन वक्ष्यामि शृणु राजन्समाहितः ॥
07-032-025e	विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं बिभित्सता ॥
07-032-026a	दावाग्न्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे ।
07-032-026c	वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयम् ॥

07-033-001 संजय उवाच

- 07-033-001a समरेऽत्युग्रकर्माणः कर्मभिर्यज्जितश्रमाः ।
 07-033-001c सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥
 07-033-002a सत्त्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्या प्रकृत्या यशसा श्रिया ।
 07-033-002c नैव भूतो न भविता कृष्णतुल्यगुणः पुमान् ॥
 07-033-003a सत्यधर्मपरो दाता विप्रपूजादिभिर्गुणैः ।
 07-033-003c सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥
 07-033-004a युगान्ते चान्तको राजञ्जामदग्न्यश्च वीर्यवान् ।
 07-033-004c रणस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥
 07-033-005a प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः ।
 07-033-005c उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ ॥
 07-033-006a गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः ।
 07-033-006c नकुलेऽप्रातिरूप्यं च शौर्यं च नियतानि षट् ॥
 07-033-007a श्रुतगाम्भीर्यमाधुर्यसत्त्ववीर्यपराक्रमैः ।
 07-033-007c सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥
 07-033-008a ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
 07-033-008c अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसंचयाः ॥
 07-033-009a युधिष्ठिरस्य धैर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
 07-033-009c कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्मणः ॥
 07-033-010a धनंजयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च ।
 07-033-010c विनयात्सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च ॥

07-033-011 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-033-011a अभिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितम् ।
 07-033-011c श्रोतुमिच्छामि कात्स्नर्येन कथमायोधने हतः ॥

07-033-012 संजय उवाच

- 07-033-012a चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ।
 07-033-012c तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः ॥
 07-033-013a संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ।
 07-033-013c कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥
 07-033-014a रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।

07-033-014c	सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥
07-033-015a	तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ।
07-033-015c	पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ॥
07-033-016a	अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ।
07-033-016c	अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ॥
07-033-017a	कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
07-033-017c	देवराजोपमः श्रीमाञ्ज्वेतच्छत्राभिसंवृतः ॥
07-033-017e	चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः ॥
07-033-018a	प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायके ।
07-033-018c	सिन्धुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥
07-033-019a	सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ।
07-033-019c	सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसंनिभाः ॥
07-033-020a	गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा ।
07-033-020c	पार्श्वतः सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः ॥

07-034-001 संजय उवाच

07-034-001a	तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
07-034-001c	पार्थाः समभ्यवर्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥
07-034-002a	सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
07-034-002c	कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ॥
07-034-003a	आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
07-034-003c	चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ॥
07-034-004a	युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः ।
07-034-004c	उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ॥
07-034-005a	द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
07-034-005c	केकयाश्च महावीर्याः सृञ्जयाश्च सहस्रशः ॥
07-034-006a	एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।
07-034-006c	समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ॥
07-034-007a	समवेतांस्तु तान्सर्वान्भारद्वाजोऽपि वीर्यवान् ।
07-034-007c	असंभ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ॥
07-034-008a	महौघाः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदम् ।
07-034-008c	द्रोणं ते नाभ्यवर्तन्त वेलामिव जलाशयाः ॥

- 07-034-009a पीड्यमानाः शरै राजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
 07-034-009c न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥
 07-034-010a तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलम् ।
 07-034-010c यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः सृज्जयैः सह ॥
 07-034-011a तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
 07-034-011c बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥
 07-034-012a अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ।
 07-034-012c अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ॥
 07-034-013a वासुदेवादनवरं फल्गुनाच्चामितौजसम् ।
 07-034-013c अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ॥
 07-034-014a एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु ।
 07-034-014c चक्रव्यूहस्य न वयं विद्य भेदं कथंचन ॥
 07-034-015a त्वं वार्जुनो वा कृष्णो वा भिन्द्यात्प्रद्युम्न एव वा ।
 07-034-015c चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमोऽन्यो न विद्यते ॥
 07-034-016a अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि ।
 07-034-016c पितृणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः ॥
 07-034-017a धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् ।
 07-034-017c क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ॥

07-034-018 अभिमन्युरुवाच

- 07-034-018a द्रोणस्य दृढमव्यग्रमनीकप्रवरं युधि ।
 07-034-018c पितृणां जयमाकाङ्क्षन्नवगाहे भिनद्धि च ॥
 07-034-019a उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकस्य भेदने ।
 07-034-019c नोत्सहे तु विनिर्गन्तुमहं कस्यांचिदापदि ॥

07-034-020 युधिष्ठिर उवाच

- 07-034-020a भिन्ध्यनीकं युधा श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः ।
 07-034-020c वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ॥
 07-034-021a धनंजयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ।
 07-034-021c प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥

07-034-022 भीम उवाच

- 07-034-022a अहं त्वानुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।

07-034-022c पाञ्चालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥

07-034-023a सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ।

07-034-023c वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान्वरान् ॥

07-034-024 अभिमन्युरुवाच

07-034-024a अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ।

07-034-024c पतंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् ॥

07-034-025a तत्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ।

07-034-025c मातुलस्य च या प्रीतिर्भविष्यति पितुश्च मे ॥

07-034-026a शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः ।

07-034-026c अद्य द्रक्ष्यन्ति भूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया ॥

07-034-027 युधिष्ठिर उवाच

07-034-027a एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्धताम् ।

07-034-027c यस्त्वमुत्सहसे भेतुं द्रोणानीकं सुदुर्भिदम् ॥

07-034-028a रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैः प्रहारिभिः ।

07-034-028c साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ॥

07-034-029 संजय उवाच

07-034-029a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।

07-034-029c सुमित्राश्चात्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥

07-035-001 संजय उवाच

07-035-001a सौभद्रस्तु वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।

07-035-001c अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥

07-035-002a तेन संचोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः ।

07-035-002c प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः ॥

07-035-003a अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः ।

07-035-003c संप्रधार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥

07-035-004a आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः ।

07-035-004c अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वं च युद्धविशारदः ॥

07-035-005a ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।

07-035-005c सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ॥

07-035-006a	ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ।
07-035-006c	योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ॥
07-035-006e	न ममैतद्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥
07-035-007a	अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
07-035-007c	पितरं चार्जुनं संख्ये न भीर्मानुपयास्यति ॥
07-035-008a	ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः ।
07-035-008c	याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् ॥
07-035-009a	ततः संचोदयामास हयानस्य त्रिहायनान् ।
07-035-009c	नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् ॥
07-035-010a	ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
07-035-010c	द्रोणमभ्यद्रवन् राजन्महावेगपराक्रमाः ॥
07-035-011a	तमुदीक्ष्य तथायान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ।
07-035-011c	अभ्यवर्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥
07-035-012a	स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः, सुवर्णवर्मार्युर्निरर्जुनाद्वरः ।
07-035-012c	युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथाः, न्समासदत्सिंहशिशुर्यथा गजान् ॥
07-035-013a	ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
07-035-013c	आसीद्गङ्गा इवावर्तो मुहूर्तमुदधेरिव ॥
07-035-014a	शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
07-035-014c	संग्रामस्तुमुलो राजन्प्रावर्तत सुदारुणः ॥
07-035-015a	प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ।
07-035-015c	द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः ॥
07-035-016a	तं प्रविष्टं परान्धनन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् ।
07-035-016c	हस्त्यश्चरथपत्न्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः ॥
07-035-017a	नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः ।
07-035-017c	हुंकारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निस्वनैः ॥
07-035-018a	घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति ।
07-035-018c	असावहममुत्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः ॥
07-035-019a	बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः खुरनेमिस्वनैरपि ।
07-035-019c	संनादयन्तो वसुधामभिद्रुवुरार्जुनिम् ॥
07-035-020a	तेषामापततां वीरः पूर्वं शीघ्रमथो दृढम् ।
07-035-020c	क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्ब्रातान्मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥

07-035-021a	ते हन्यमानाश्च तथा नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
07-035-021c	अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकम् ॥
07-035-022a	ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ।
07-035-022c	संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥
07-035-023a	बद्धगोधाङ्गुलित्राणान्सशरावरकार्मुकान् ।
07-035-023c	सासिचर्माङ्कुशाभीशून्सतोमरपरश्वधान् ॥
07-035-024a	सगुडायोमुखप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टिशान् ।
07-035-024c	सभिण्डपालपरिधान्सशक्तिवरकम्पनान् ॥
07-035-025a	सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् ।
07-035-025c	समुद्रक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् ॥
07-035-026a	सकेयूराङ्गदान्बाहून्हृद्यगन्धानुलेपनान् ।
07-035-026c	संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानां सहस्रशः ॥
07-035-027a	तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे लोहितोक्षितैः ।
07-035-027c	पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥
07-035-028a	सुनासाननकेशान्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः ।
07-035-028c	संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितं बहु ॥
07-035-029a	चारुस्रङ्गुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः ।
07-035-029c	विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥
07-035-030a	हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः ।
07-035-030c	द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुणिः ॥
07-035-031a	गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितात्रथान् ।
07-035-031c	वीषामुखान्वित्रिवेणून्व्यस्तदण्डकबन्धुरान् ॥
07-035-032a	विजङ्घकूबराक्षांश्च विनेमीननरानपि ।
07-035-032c	विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥
07-035-033a	प्रशातितोपकरणान्हतयोधान्सहस्रशः ।
07-035-033c	शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥
07-035-034a	पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् ।
07-035-034c	तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयानथ कम्बलान् ॥
07-035-035a	घण्टाः शुण्डान्विषाणाग्रान्क्षुरपालान्पदानुगान् ।
07-035-035c	शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ॥
07-035-036a	वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।

07-035-036c	स्थिरवाल्धिकाक्षज्जवनान्साधुवाहिनः ॥
07-035-037a	स्वारूढाज्जिज्ञाक्षितैर्योधैः शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ।
07-035-037c	विध्वस्तचामरकुथान्विप्रकीर्णप्रकीर्णकान् ॥
07-035-038a	निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रयकृद्भवान् ।
07-035-038c	हतारोहान्भिन्नभाण्डान्क्रव्यादगणमोदनान् ॥
07-035-039a	निकृत्तवर्मकवचाज्शकृन्मूत्रासृगाप्लुतान् ।
07-035-039c	निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सोऽभ्यरोचत ॥
07-035-040a	एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा प्राक्कर्म दुष्करम् ।
07-035-040c	तथा विमथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं महत् ॥
07-035-040e	व्यहनत्स पदात्योघांस्त्वदीयानेव भारत ॥
07-035-041a	एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ।
07-035-041c	भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् ॥
07-035-042a	त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
07-035-042c	संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः ॥
07-035-043a	पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
07-035-043c	गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ॥
07-035-044a	हतान्पुत्रांस्तथा पितृन्सुहृत्संबन्धिवान्धवान् ।
07-035-044c	प्रातिष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥

07-036-001 संजय उवाच

07-036-001a	तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा ।
07-036-001c	दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ॥
07-036-002a	ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे ।
07-036-002c	दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्पर्याप्नुत नराधिपम् ॥
07-036-003a	पुराभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हन्ति वीर्यवान् ।
07-036-003c	तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥
07-036-004a	ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः ।
07-036-004c	त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिवव्रुस्तवात्मजम् ॥
07-036-005a	द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ।
07-036-005c	बृहद्वलो मद्रराजो भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥
07-036-006a	पौरवो वृषसेनश्च विसृजन्तः शिताञ्जरान् ।
07-036-006c	सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ॥

07-036-007a	संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ।
07-036-007c	आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्जुनात्मजः ॥
07-036-008a	ताञ्जरौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् ।
07-036-008c	विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ॥
07-036-009a	तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः ।
07-036-009c	नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥
07-036-010a	त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
07-036-010c	व्यसृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि संघशः ॥
07-036-011a	तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्तव शितैः शरैः ।
07-036-011c	तांश्चैव प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-036-012a	ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
07-036-012c	परिवव्रुर्जिघांसन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥
07-036-013a	समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तद्वलार्णवम् ।
07-036-013c	अभिमन्युर्दधारैको वेल्लेव मकरालयम् ॥
07-036-014a	शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
07-036-014c	अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥
07-036-015a	तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे ।
07-036-015c	दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥
07-036-016a	दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।
07-036-016c	द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥
07-036-017a	विविंशतिस्तु विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ।
07-036-017c	बृहद्वलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥
07-036-018a	भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः ।
07-036-018c	द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः ॥
07-036-019a	स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ।
07-036-019c	नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् ॥
07-036-020a	ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्ताप्यमानस्तवात्मजैः ।
07-036-020c	विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलम् ॥
07-036-021a	गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः ।
07-036-021c	दान्तैरश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यहारयत् ॥
07-036-021e	विव्याध चैनं दशभिर्बाणैस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥

07-036-022a	तस्याभिमन्युर्दशभिर्बाणैः सूतं हयान्ध्वजम् ।
07-036-022c	बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥
07-036-023a	ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे ।
07-036-023c	संचचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम् ॥
07-036-024a	ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराट्शलः ।
07-036-024c	शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः ॥
07-036-025a	वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः ।
07-036-025c	वृन्दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः ॥
07-036-025e	दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥
07-036-026a	सोऽतिक्रुद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्वगैः ।
07-036-026c	शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदनम् ॥
07-036-027a	तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः ।
07-036-027c	प्राविशद्भरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥
07-036-028a	स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ।
07-036-028c	संचचाल रणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥
07-036-029a	अथान्यैर्निशितैर्बाणैः सुषेणं दीर्घलोचनम् ।
07-036-029c	कुण्डभेदिं च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्वली ॥
07-036-030a	कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
07-036-030c	अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ॥
07-036-031a	स शरार्दितसर्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः ।
07-036-031c	विचरन्दृश्यते सैन्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥
07-036-032a	शल्यं च बाणवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ।
07-036-032c	उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ॥
07-036-033a	ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिर्द्विरजिह्वगैः ।
07-036-033c	शल्यो राजत्रथोपस्थे निषसाद मुमोह च ॥
07-036-034a	तं हि विद्धं तथा दृष्ट्वा सौभद्रेण यशस्विना ।
07-036-034c	संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः ॥
07-036-035a	प्रेक्षन्तस्तं महाबाहुं रुक्मपुङ्खैः समावृतम् ।
07-036-035c	त्वदीयाश्च पलायन्ते मृगाः सिंहार्दिता इव ॥
07-036-036a	स तु रणयशसाभिपूज्यमानः; पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ।
07-036-036c	अवनितलगतैश्च भूतसंघैः रतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥

07-037-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-037-001a तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः ।
 07-037-001c आर्जुनिं मामकाः सर्वे के त्वेनं समवाकिरन् ॥

07-037-002 संजय उवाच

07-037-002a शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् ।
 07-037-002c बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥
 07-037-003a मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभाद्रेणाशुगै रणे ।
 07-037-003c शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्बाणान्समभ्ययात् ॥
 07-037-004a स विद्ध्वा दशभिर्बाणैः साश्वयन्तारमार्जुनिम् ।
 07-037-004c उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
 07-037-005a तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् ।
 07-037-005c छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं शम्युपस्करम् ॥
 07-037-006a चक्रे युगेषां तूणीराननुकर्षं च सायकैः ।
 07-037-006c पताकां चक्रगोसारौ सर्वोपकरणानि च ॥
 07-037-006e व्यधमल्लाघवात्तच्च ददृशे नास्य कश्चन ॥
 07-037-007a स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ।
 07-037-007c वायुनेव महाचैत्यः संभग्नोऽमिततेजसा ॥
 07-037-007e अनुगाश्चास्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥
 07-037-008a आर्जुनेः कर्म तदृष्ट्व प्रणेदुश्च समन्ततः ।
 07-037-008c नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत ॥
 07-037-009a शल्यभ्रातर्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः ।
 07-037-009c कुलाधिवासनामानि श्रावयन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥
 07-037-010a अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
 07-037-010c रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पादातैश्च बलोत्कटाः ॥
 07-037-011a बाणशब्देन महता खुरनेमिस्वनेन च ।
 07-037-011c हुंकारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः ॥
 07-037-012a ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जन्तोऽर्जुननन्दनम् ।
 07-037-012c ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवतामिति ॥
 07-037-013a तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।
 07-037-013c यो यः स्म प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥
 07-037-014a संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि चित्राणि च लघूनि च ।

- 07-037-014c आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत ॥
- 07-037-015a वासुदेवादुपात्तं यद्यदस्त्रं च धनंजयात् ।
- 07-037-015c अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषयन् ॥
- 07-037-016a दूरमस्यन्गुरुं भारं साधयंश्च पुनः पुनः ।
- 07-037-016c संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥
- 07-037-017a चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्विक्ष्वदृश्यत ।
- 07-037-017c तमो घ्नतः सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डलं यथा ॥
- 07-037-018a ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः ।
- 07-037-018c महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निस्वनः ॥
- 07-037-019a ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः ।
- 07-037-019c संमिमानयिषुर्वीरानिष्वासांश्चाप्ययुध्यत ॥
- 07-037-020a मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत ।
- 07-037-020c वर्षाभ्यतीतो भगवाञ्शरदीव दिवाकरः ॥
- 07-037-021a शरान्विचित्रान्महतो रुक्मपुङ्खाञ्जिलाशितान् ।
- 07-037-021c मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ॥
- 07-037-022a क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः ।
- 07-037-022c नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरज्ञलिकैरपि ॥
- 07-037-023a अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ।
- 07-037-023c ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितम् ॥

07-038-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-038-001a द्वैधीभवति मे चित्तं हिया तुष्ट्या च संजय ।
- 07-038-001c मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥
- 07-038-002a विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः ।
- 07-038-002c विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ॥

07-038-003 संजय उवाच

- 07-038-003a हन्त ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणम् ।
- 07-038-003c एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ॥
- 07-038-004a अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिदमान् ।
- 07-038-004c रथस्थो रथिनः सर्वास्तावकानप्यहर्षयत् ॥
- 07-038-005a द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्वलम् ।

07-038-005c	दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलम् ॥
07-038-006a	नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च ।
07-038-006c	अलातचक्रवत्सर्वाश्चरन्बाणैः समभ्ययात् ॥
07-038-007a	निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रः प्रतापवान् ।
07-038-007c	अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥
07-038-008a	तदृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः ।
07-038-008c	समकम्पन्त सैन्यानि त्वदीयानि पुनः पुनः ॥
07-038-009a	अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-038-009c	हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥
07-038-010a	घट्टयन्निव मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ।
07-038-010c	अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदम् ॥
07-038-011a	एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा ।
07-038-011c	नन्दयन्सुहृदः सर्वात्राजानं च युधिष्ठिरम् ॥
07-038-012a	नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पाण्डवम् ।
07-038-012c	बन्धून्संबन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥
07-038-013a	नास्य युद्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरम् ।
07-038-013c	इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति ॥
07-038-014a	द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
07-038-014c	आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥
07-038-015a	अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्वाह्निकं कृपम् ।
07-038-015c	दुःसासनं मद्रराजं तांस्तांश्चान्यान्महारथान् ॥
07-038-016a	सर्वमूर्धावसिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः ।
07-038-016c	अर्जुनस्य सुतं मूढं नाभिहन्तुमिहेच्छति ॥
07-038-017a	न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ।
07-038-017c	किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥
07-038-018a	अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति ।
07-038-018c	पुत्राः शिष्याश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् ॥
07-038-019a	संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ।
07-038-019c	आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथनीत माचिरम् ॥
07-038-020a	एवमुक्तास्तु ते राजा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः ।
07-038-020c	संरब्धास्तं जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः ॥

- 07-038-021a दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा ।
 07-038-021c अब्रवीत्कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः ॥
 07-038-022a अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ।
 07-038-022c मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च पश्यताम् ॥
 07-038-022e ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरम् ॥
 07-038-023a उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ।
 07-038-023c श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ॥
 07-038-023e गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः ॥
 07-038-024a तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ।
 07-038-024c एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्याद्वास्यन्ति जीवितम् ॥
 07-038-025a तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ।
 07-038-025c शिवेन ध्याहि मा राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ॥
 07-038-026a एवमुक्त्वा नदत्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव ।
 07-038-026c सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥
 07-038-027a तमभिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिदमः ।
 07-038-027c अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥
 07-038-028a दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
 07-038-028c अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥
 07-038-029a तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ।
 07-038-029c चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ॥
 07-038-030a अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां; कृकरमहानकभेरिझर्झराणाम् ।
 07-038-030c निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रुः; र्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥

07-039-001 संजय उवाच

- 07-039-001a शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ।
 07-039-001c अभिमन्युः स्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥
 07-039-002a दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शत्रुमागतम् ।
 07-039-002c निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणम् ॥
 07-039-003a यत्सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ।
 07-039-003c कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 07-039-003e जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषता ॥
 07-039-004a परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ।

07-039-004c	लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ॥
07-039-005a	पितृणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनाम् ।
07-039-005c	तत्त्वामिदमनुप्राप्तं तत्कोपाद्वै महात्मनाम् ॥
07-039-006a	सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ।
07-039-006c	शासितास्म्यद्य ते बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
07-039-007a	अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे ।
07-039-007c	अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ॥
07-039-008a	अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि ।
07-039-008c	न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणम् ॥
07-039-009a	एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकम् ।
07-039-009c	संदधे परवीरघ्नः कालाग्न्यनिलवर्चसम् ॥
07-039-010a	तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तम् ।
07-039-010c	अथैनं पञ्चविंशत्या पुनश्चैव समर्पयत् ॥
07-039-011a	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
07-039-011c	दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् ॥
07-039-012a	सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतसम् ।
07-039-012c	रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितम् ॥
07-039-013a	पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तम् ।
07-039-013c	पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥
07-039-014a	वादित्राणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः ।
07-039-014c	प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥
07-039-015a	पश्यन्तः स्मयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् ।
07-039-015c	अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥
07-039-016a	धर्ममारुतशक्राणामाश्विनोः प्रतिमास्तथा ।
07-039-016c	धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ॥
07-039-017a	सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
07-039-017c	केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृञ्जयाः ॥
07-039-018a	पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
07-039-018c	अभ्यवर्तन्त सहिता द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥
07-039-019a	ततोऽभवन्महद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
07-039-019c	जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥

07-039-020a	दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
07-039-020c	पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ॥
07-039-021a	प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
07-039-021c	सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभिधावन्ति पाण्डवाः ॥
07-039-022a	ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
07-039-022c	अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥
07-039-023a	तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
07-039-023c	अवज्ञापूरुषं वीरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥
07-039-024a	अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
07-039-024c	अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥
07-039-025a	तं तदा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रणे ।
07-039-025c	आरुजन्तं रथश्रेष्ठान्वज्रहस्तमिवासुरान् ॥
07-039-026a	ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुर्भृताम् ।
07-039-026c	सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥
07-039-027a	सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
07-039-027c	समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥
07-039-028a	स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
07-039-028c	समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यषीदत ॥
07-039-029a	ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
07-039-029c	छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ॥
07-039-029e	स ध्वजं कार्मुकं चास्य छित्त्वा भूमौ न्यपातयत् ॥
07-039-030a	ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।
07-039-030c	सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥
07-039-031a	तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
07-039-031c	वादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥

07-040-001 संजय उवाच

07-040-001a	सोऽभिगर्जन्धनुष्पाणिज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
07-040-001c	तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमवापतत् ॥
07-040-002a	सोऽविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।
07-040-002c	सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ॥
07-040-003a	पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।

07-040-003c	दृष्ट्वार्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हृषिताभवन् ॥
07-040-004a	तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा ।
07-040-004c	शिरः प्रच्यावयामास स रथात्प्रापतद्भुवि ॥
07-040-005a	कर्णिकारमिवोद्धूतं वातेन मथितं नगात् ।
07-040-005c	भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथां ययौ ॥
07-040-006a	विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
07-040-006c	अन्यानपि महेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥
07-040-007a	ततस्तद्विततं जालं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् ।
07-040-007c	झषः क्रुद्ध इवाभिन्ददभिमन्युर्महायशाः ॥
07-040-008a	कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ।
07-040-008c	अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्यत ॥
07-040-009a	शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते ।
07-040-009c	अभिमन्योः शरै राजन्न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
07-040-010a	तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः ।
07-040-010c	अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स्म कश्चिदतिष्ठत ॥
07-040-011a	सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः ।
07-040-011c	शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ॥
07-040-012a	स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
07-040-012c	मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत ॥
07-040-013a	रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः ।
07-040-013c	स प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् ॥
07-040-014a	सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।
07-040-014c	स्वानेवाभिमुखान्धन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः ॥
07-040-015a	ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठाः पृथवः शिताः ।
07-040-015c	निघ्नन्तो रथनागाश्चाञ्जगुराशु वसुंधराम् ॥
07-040-016a	सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सखङ्गाः साङ्गदा रणे ।
07-040-016c	दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥
07-040-017a	शराश्चापानि खङ्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ।
07-040-017c	सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावासन्सहस्रशः ॥
07-040-018a	अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
07-040-018c	अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा रथैः ॥

07-040-018e	शक्तिचापायुधैश्चापि पतितैश्च महाध्वजैः ॥
07-040-019a	निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशां पते ।
07-040-019c	अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा ॥
07-040-020a	वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् ।
07-040-020c	प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः ॥
07-040-020e	स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनादयत् ॥
07-040-021a	सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां निघ्नन्नश्वरथद्विपान् ।
07-040-021c	व्यचरत्स दिशः सर्वाः प्रदिशश्चाहिताव्रुजन् ॥
07-040-022a	तं तदा नानुपश्याम सैन्येन रजसावृतम् ।
07-040-022c	आददानं गजाश्चानां नृणां चायूषि भारत ॥
07-040-023a	क्षणेन भूयोऽपश्याम सूर्यं मध्यंदिने यथा ।
07-040-023c	अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्गणान् ॥
07-040-024a	स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
07-040-024c	अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥

07-041-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-041-001a	बालमत्यन्तसुखिनमवार्यबलदर्पितम् ।
07-041-001c	युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥
07-041-002a	गाहमानमनीकानि सदश्वैस्तं त्रिहायनैः ।
07-041-002c	अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्रथी ॥

07-041-003 संजय उवाच

07-041-003a	युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ ।
07-041-003c	धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ॥
07-041-003e	धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतत्रणे ॥
07-041-004a	अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
07-041-004c	तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाभवन् ॥
07-041-005a	ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्वलम् ।
07-041-005c	जामाता तव तेजस्वी विष्टम्भयिषुराद्रवत् ॥
07-041-006a	सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः ।
07-041-006c	स पुत्रगृद्धिनः पार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥
07-041-007a	उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।

07-041-007c वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुञ्जरान् ॥

07-041-008 धृतराष्ट्र उवाच

07-041-008a अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे संजयाहितम् ।

07-041-008c यदेकः पाण्डवान्क्रुद्धान्पुत्रगृद्धीनवारयत् ॥

07-041-009a अत्यद्भुतमिदं मन्ये बलं शौर्यं च सैन्धवे ।

07-041-009c तदस्य ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः ॥

07-041-010a किं दत्तं हुतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा तपः ।

07-041-010c सिन्धुराजेन येनैकः क्रुद्धान्पार्थानवारयत् ॥

07-041-011 संजय उवाच

07-041-011a द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः ।

07-041-011c मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥

07-041-012a इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सः ।

07-041-012c क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः ॥

07-041-012e देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥

07-041-013a भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् ।

07-041-013c स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् ॥

07-041-013e वरं वृणीष्व प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥

07-041-014a एवमुक्तस्तु शर्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः ।

07-041-014c उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ॥

07-041-015a पाण्डवेयानहं संख्ये भीमवीर्यपराक्रमान् ।

07-041-015c एको रणे धारयेयं समस्तानिति भारत ॥

07-041-016a एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ।

07-041-016c ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थ धनंजयम् ॥

07-041-017a धारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् ।

07-041-017c एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः ॥

07-041-018a स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ।

07-041-018c एकः संधारयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥

07-041-019a तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान्भयमाविशत् ।

07-041-019c परांस्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् ॥

07-041-020a दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्वमर्पितम् ।

07-041-020c	उत्क्रुश्याभ्यद्रवत्राजन्येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥
07-042-001	संजय उवाच
07-042-001a	यन्मा पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमम् ।
07-042-001c	शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥
07-042-002a	तमूहुः सारथेर्वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
07-042-002c	विकुर्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ॥
07-042-003a	गन्धर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथम् ।
07-042-003c	तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ॥
07-042-004a	श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च ।
07-042-004c	स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ॥
07-042-005a	मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं तदयस्मयम् ।
07-042-005c	वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥
07-042-006a	स विस्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् ।
07-042-006c	तत्खण्डं पूरयामास यद्व्यदारयदार्जुनिः ॥
07-042-007a	स सात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ।
07-042-007c	धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥
07-042-008a	द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् ।
07-042-008c	केकयान्पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-042-009a	युधिष्ठिरं च सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् ।
07-042-009c	इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-042-010a	अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकम् ।
07-042-010c	चिच्छेद प्रहसन् राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥
07-042-011a	अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
07-042-011c	विव्याध दशभिः पार्थ तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-042-012a	तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः ।
07-042-012c	धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥
07-042-013a	सोऽन्यदादाय बलवान्सज्यं कृत्वा च कार्मुकम् ।
07-042-013c	भीमस्यापोथयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥
07-042-014a	स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् ।
07-042-014c	सात्यकेराप्लुतो यानं गिर्यग्रमिव केसरी ॥
07-042-015a	ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ।

07-042-015c	सिन्धुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्रद्धेयमुत्तमम् ॥
07-042-016a	संकुब्धान्पाण्डवानेको यद्दधारास्त्रतेजसा ।
07-042-016c	तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥
07-042-017a	सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायुधिभिर्द्विपैः ।
07-042-017c	पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ॥
07-042-018a	यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकेकयाः ।
07-042-018c	पाण्डवाश्चान्वपद्यन्त प्रत्यैकश्येन सैन्धवम् ॥
07-042-019a	यो यो हि यतते भेतुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
07-042-019c	तं तं देववरप्राप्त्या सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥

07-043-001 संजय उवाच

07-043-001a	सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु ।
07-043-001c	सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥
07-043-002a	प्रविश्य त्वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदाम् ।
07-043-002c	व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ॥
07-043-003a	तं तथा शरवर्षेण क्षोभयन्तमरिदमम् ।
07-043-003c	यथाप्रधानाः सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः ॥
07-043-004a	तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः समपद्यत ।
07-043-004c	सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥
07-043-005a	रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः ।
07-043-005c	वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्मुकम् ॥
07-043-006a	तस्य विव्याध बलवाञ्शरैरश्वानजिह्मगैः ।
07-043-006c	वातायमानैरथ तैरश्वैरपहतो रणात् ॥
07-043-007a	तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्तापासारयद्रथम् ।
07-043-007c	रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥
07-043-008a	तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथनन्तं शरैररीन् ।
07-043-008c	आरादायान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययादुद्रुतम् ॥
07-043-009a	सोऽभिमन्युं शरैः षष्ट्या रुक्मपुङ्खैरवाकिरत् ।
07-043-009c	अब्रवीच्च न मे जीवञ्जीवतो युधि मोक्ष्यसे ॥
07-043-010a	तमयस्मयवर्माणमिषुणा आशुपातिना ।
07-043-010c	विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥
07-043-011a	वसात्यं निहतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुंगवाः ।

07-043-011c	परिवव्रुस्तदा राजंस्तव पौत्रं जिघांसवः ॥
07-043-012a	विस्फारयन्तश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः ।
07-043-012c	तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह ॥
07-043-013a	तेषां शरान्सेष्वसनाञ्जरीराणि शिरांसि च ।
07-043-013c	सकुण्डलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥
07-043-014a	सखङ्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः ।
07-043-014c	अदृश्यन्त भुजाशिछन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥
07-043-015a	स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ।
07-043-015c	वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ॥
07-043-016a	अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
07-043-016c	अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥
07-043-017a	अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः ।
07-043-017c	रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही ॥
07-043-018a	निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ।
07-043-018c	जयगृद्धैर्वृता भूमिर्दारुणा समपद्यत ॥
07-043-019a	दिशो विचरतस्तस्य सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ।
07-043-019c	रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत ॥
07-043-020a	काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म चाभरणानि च ।
07-043-020c	धनुषश्च शराणां च तदपश्याम केवलम् ॥
07-043-021a	तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुम् ।
07-043-021c	आददानं शरैर्योधान्मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥

07-044-001 संजय उवाच

07-044-001a	आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ।
07-044-001c	अन्तकः सर्वभूतानां प्राणान्काल इवागते ॥
07-044-002a	स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली ।
07-044-002c	अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्बह्वशोभत ॥
07-044-003a	प्रविश्यैव तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
07-044-003c	सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणम् ॥
07-044-004a	सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः ।
07-044-004c	प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥
07-044-005a	अहं पूर्वमहं पूर्वमिति क्षत्रियपुंगवाः ।

07-044-005c	स्पर्धमानाः समाजगुर्जिघांसन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥
07-044-006a	क्षत्रियाणामनीकानि प्रद्रुतान्यभिधावताम् ।
07-044-006c	जग्रास तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्यानिवारणवे ॥
07-044-007a	ये केचन गतास्तस्य समीपमपलायिनः ।
07-044-007c	न ते प्रतिन्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥
07-044-008a	महाग्राहगृहीतेव वातवेगभयार्दिता ।
07-044-008c	समकम्पत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवारणवे ॥
07-044-009a	अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली ।
07-044-009c	त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ॥
07-044-010a	अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
07-044-010c	अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥
07-044-011a	एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् ।
07-044-011c	सुकल्पितेनोद्यमानः स्यन्दनेन विराजता ॥
07-044-012a	सोऽभिमन्युं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् ।
07-044-012c	त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ॥
07-044-013a	स तस्येष्वसनं छित्त्वा फाल्गुणिः सव्यदक्षिणौ ।
07-044-013c	भुजौ शिरश्च स्वक्षिभ्रु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥
07-044-014a	दृष्ट्वा रुक्मरथं रुणं पुत्रं शल्यस्य मानिनम् ।
07-044-014c	जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ॥
07-044-015a	संग्रामदुर्मदा राजन्नाजपुत्राः प्रहारिणः ।
07-044-015c	वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥
07-044-016a	तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ।
07-044-016c	आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ॥
07-044-017a	शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
07-044-017c	दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥
07-044-018a	छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् ।
07-044-018c	वैवस्वतस्य भवनं गतमेनममन्यत ॥
07-044-019a	सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
07-044-019c	अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ॥
07-044-020a	ससूताश्चध्वजं तस्य स्यन्दनं तं च मारिष ।
07-044-020c	आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव ॥

07-044-021a	स गाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्रैर्गज इवार्दितः ।
07-044-021c	गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायां च योजयत् ॥
07-044-022a	अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्वेभ्यो यदाहतम् ।
07-044-022c	तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ॥
07-044-023a	एकः स शतधा राजन्दृश्यते स्म सहस्रधा ।
07-044-023c	अलातचक्रवत्संख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥
07-044-024a	रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परंतपः ।
07-044-024c	बिभेद शतधा राजञ्जरीराणि महीक्षिताम् ॥
07-044-025a	प्राणाः प्राणभृतां संख्ये प्रेषिता निशितैः शरैः ।
07-044-025c	राजन्प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥
07-044-026a	धनूंष्यश्चान्नियन्तृंश्च ध्वजान्बाहूंश्च साङ्गदान् ।
07-044-026c	शिरांसि च शितैर्भल्लैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ॥
07-044-027a	चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षफलोपगः ।
07-044-027c	राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेणापतद्धतम् ॥
07-044-028a	क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ।
07-044-028c	एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥
07-044-029a	रथिनः कुञ्जरानश्चान्पदातींश्चावमर्दितान् ।
07-044-029c	दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥
07-044-030a	तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत ।
07-044-030c	अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्दितः ॥

07-045-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-045-001a	यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ।
07-045-001c	संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥
07-045-002a	अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमम् ।
07-045-002c	किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥
07-045-003a	दुर्योधनेऽथ विमुखे राजपुत्रशते हते ।
07-045-003c	सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥

07-045-004 संजय उवाच

07-045-004a	संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः ।
07-045-004c	पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥

07-045-005a	हतान्भ्रातृन्पितृन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिवान्धवान् ।
07-045-005c	उत्सृज्योत्सृज्य समियुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥
07-045-006a	तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्वलः ।
07-045-006c	कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ॥
07-045-007a	अभिद्रुताः सुसंकुद्धाः सौभद्रमपराजितम् ।
07-045-007c	तेऽपि पौत्रेण ते राजन्प्रायशो विमुखीकृताः ॥
07-045-008a	एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्याद्वर्पाच्च निर्भयः ।
07-045-008c	इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽऽर्जुनिमभ्ययात् ॥
07-045-009a	तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत ।
07-045-009c	अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्तन्त महारथाः ॥
07-045-010a	तं तेऽभिषिषिचुर्बाणैर्मैघा गिरिमिवाम्बुभिः ।
07-045-010c	स च तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ॥
07-045-011a	पौत्रं तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
07-045-011c	पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥
07-045-012a	अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।
07-045-012c	आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
07-045-013a	लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा ।
07-045-013c	शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥
07-045-014a	संकुद्धो वै महाबाहुर्दण्डाहत इवोरगः ।
07-045-014c	पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ॥
07-045-015a	सुदृष्टः क्रियतां लोको अमुं लोकं गमिष्यसि ।
07-045-015c	पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनम् ॥
07-045-016a	एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा ।
07-045-016c	उद्धवर्हं महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसंनिभम् ॥
07-045-017a	स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनम् ।
07-045-017c	सुनसं सुभ्रु केशान्तं शिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ॥
07-045-017e	लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हा हेत्युच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
07-045-018a	ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
07-045-018c	हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥
07-045-019a	ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्वलः ।
07-045-019c	कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥

- 07-045-020a स तान्विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः ।
 07-045-020c वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्वलम् ॥
 07-045-021a आवव्रुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
 07-045-021c कलिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् ॥
 07-045-021e तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशां पते ॥
 07-045-022a ततस्तत्कुञ्जरानीकं व्यधमद्भृष्टमार्जुनिः ।
 07-045-022c यथा विवान्नित्यगतिर्जलदाञ्शतशोऽम्बरे ॥
 07-045-023a ततः क्राथः शरव्रातैरार्जुनिं समवाकिरत् ।
 07-045-023c अथेतरे संनिवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥
 07-045-023e परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥
 07-045-024a तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः क्राथपुत्रमथार्दयत् ।
 07-045-024c शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया ॥
 07-045-025a सधनुर्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ।
 07-045-025c छत्रं ध्वजं नियन्तारमश्वांश्चास्य न्यपातयत् ॥
 07-045-026a कुलशीलश्रुतबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
 07-045-026c युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥

07-046-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-046-001a तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
 07-046-001c कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥
 07-046-002a आजानेयैः सुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहायनैः ।
 07-046-002c प्लवमानमिवाकाशे के शूराः समवारयन् ॥

07-046-003 संजय उवाच

- 07-046-003a अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः ।
 07-046-003c अकरोद्विमुखान्सर्वान्पार्थिवान्पाण्डुनन्दनः ॥
 07-046-004a तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सबृहद्वलः ।
 07-046-004c कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥
 07-046-005a दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितम् ।
 07-046-005c सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥
 07-046-006a सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्शराम्बुभिः ।
 07-046-006c तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥

07-046-007a	तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
07-046-007c	व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥
07-046-008a	द्रोणं पञ्चाशता विद्ध्वा विंशत्या च बृहद्वलम् ।
07-046-008c	अशीत्या कृतवर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥
07-046-009a	रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ।
07-046-009c	अविध्यदशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥
07-046-010a	स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
07-046-010c	फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा ॥
07-046-011a	पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पाष्णिसारथी ।
07-046-011c	अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
07-046-012a	ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
07-046-012c	पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्वली ॥
07-046-013a	तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
07-046-013c	वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥
07-046-014a	स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष ।
07-046-014c	पश्यतां धार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः ॥
07-046-015a	षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः ।
07-046-015c	उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतम् ॥
07-046-016a	स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्वगैः ।
07-046-016c	प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणम् ॥
07-046-017a	तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् ।
07-046-017c	अश्वत्थामा तथाष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे ॥
07-046-018a	कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान्कृतवर्मा चतुर्दश ।
07-046-018c	बृहद्वलस्तु पञ्चाशत्कृपः शारद्वतो दश ॥
07-046-019a	तांस्तु प्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
07-046-019c	तैरर्द्यमानः सौभद्रः सर्वतो निशितैः शरैः ॥
07-046-020a	तं कोसलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि ।
07-046-020c	स तस्याश्चान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ ॥
07-046-021a	अथ कोसलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृत् ।
07-046-021c	इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुण्डलम् ॥
07-046-022a	स कोसलानां भर्तारं राजपुत्रं बृहद्वलम् ।

- 07-046-022c हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥
- 07-046-023a बभञ्ज च सहस्राणि दश राजन्महात्मनाम् ।
- 07-046-023c सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् ॥
- 07-046-024a तथा बृहद्वलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
- 07-046-024c विष्टम्भयन्महेष्वासान्योधांस्तव शराम्बुभिः ॥
- 07-047-001 संजय उवाच**
- 07-047-001a स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
- 07-047-001c शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् ॥
- 07-047-002a प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्विरथ तं पुनः ।
- 07-047-002c स तैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ॥
- 07-047-003a कर्णं चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनम् ।
- 07-047-003c कर्णोऽपि विबभौ शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ॥
- 07-047-004a तावुभौ शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
- 07-047-004c बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
- 07-047-005a अथ कर्णस्य सचिवान्षट्शूरांश्चित्रयोधिनः ।
- 07-047-005c साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रो निजघान ह ॥
- 07-047-006a अथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
- 07-047-006c प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
- 07-047-007a मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्वगैः ।
- 07-047-007c साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥
- 07-047-008a मार्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनम् ।
- 07-047-008c क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजञ्शरान् ॥
- 07-047-009a तस्य दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
- 07-047-009c सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजम् ॥
- 07-047-010a ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
- 07-047-010c संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥
- 07-047-011a पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा ।
- 07-047-011c दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ॥
- 07-047-012a एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितम् ।
- 07-047-012c नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ॥
- 07-047-013a तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।

07-047-013c	तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् ॥
07-047-014a	तस्यार्जुनिध्वजं छित्त्वा उभौ च पाष्णिसारथी ।
07-047-014c	तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपक्रामद्रथान्तरम् ॥
07-047-015a	शत्रुंजयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसम् ।
07-047-015c	सूर्यभासं च पञ्चैतान्हत्वा विव्याध सौबलम् ॥
07-047-016a	तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् ।
07-047-016c	सर्व एनं प्रमथनीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः ॥
07-047-017a	अथाब्रवीत्तदा द्रोणं कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
07-047-017c	पुरा सर्वान्प्रमथनाति ब्रूह्यस्य वधमाशु नः ॥
07-047-018a	ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वास्तान्प्रत्यभाषत ।
07-047-018c	अस्ति वोऽस्यान्तरं कश्चित्कुमारस्य प्रपश्यति ॥
07-047-019a	अन्वस्य पितरं ह्यद्य चरतः सर्वतोदिशम् ।
07-047-019c	शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ॥
07-047-020a	धनुर्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते ।
07-047-020c	संदधानस्य विशिखाञ्शीघ्रं चैव विमुञ्चतः ॥
07-047-021a	आरुजन्निव मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः ।
07-047-021c	प्रहर्षयति मा भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥
07-047-022a	अति मा नन्दयत्येष सौभद्रो विचरत्रणे ।
07-047-022c	अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ॥
07-047-023a	अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।
07-047-023c	न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥
07-047-024a	अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरार्दितः ।
07-047-024c	स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ॥
07-047-025a	तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः ।
07-047-025c	क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥
07-047-026a	तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव ।
07-047-026c	अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ॥
07-047-027a	उपदिष्टा मया अस्य पितुः कवचधारणा ।
07-047-027c	तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः ॥
07-047-028a	शक्यं त्वस्य धनुश्छेतुं ज्यां च बाणैः समाहितैः ।
07-047-028c	अभीशवो हयाश्चैव तथोभौ पाष्णिसारथी ॥

07-047-029a	एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यते ।
07-047-029c	अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु ॥
07-047-030a	सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः ।
07-047-030c	विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥
07-047-031a	तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् ।
07-047-031c	अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छिनत् ॥
07-047-032a	अश्वानस्यावधीद्भोजो गौतमः पाष्णिंसारथी ।
07-047-032c	शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥
07-047-033a	त्वरमाणास्त्वरकाले विरथं षण्महारथाः ।
07-047-033c	शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ॥
07-047-034a	स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
07-047-034c	खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसम् ॥
07-047-035a	मार्गैः स कैशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च ।
07-047-035c	आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव ॥
07-047-036a	मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ।
07-047-036c	विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ॥
07-047-037a	तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुम् ।
07-047-037c	राधेयो निशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्म चोत्तमम् ॥
07-047-038a	व्यसिचर्मेषु पूर्णाङ्गः सोऽन्तरिक्षात्पुनः क्षितिम् ।
07-047-038c	आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥
07-047-039a	स चक्रेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो; बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः ।
07-047-039c	रणेऽभिमन्युः क्षणदासुभद्रः; स वासुभद्रानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥
07-047-040a	सुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो; भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः ।
07-047-040c	प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्युः; नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजत् ॥

07-048-001 संजय उवाच

07-048-001a	विष्णोः स्वसानन्दिकरः स विष्णवायुधभूषितः ।
07-048-001c	रराजातिरथः संख्ये जनार्दन इवापरः ॥
07-048-002a	मारुतोद्भूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधम् ।
07-048-002c	वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ॥
07-048-003a	तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः संचिच्छिदुरनेकधा ।
07-048-003c	महारथस्ततः कार्ष्णिः संजग्राह महागदाम् ॥

07-048-004a	विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः ।
07-048-004c	अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमाद्रवत् ॥
07-048-005a	स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव ।
07-048-005c	अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥
07-048-006a	तस्याश्चान्गदया हत्वा तथोभौ पाष्णिंसारथी ।
07-048-006c	शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत्प्रत्यदृश्यत ॥
07-048-007a	ततः सुबलदायादं कालकेयमपोथयत् ।
07-048-007c	जघान चास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ॥
07-048-008a	पुनर्ब्रह्मवसातीयाञ्जघान रथिनो दश ।
07-048-008c	केकयानां रथान्सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ॥
07-048-008e	दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् ॥
07-048-009a	ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ।
07-048-009c	अभिदुद्राव सौभद्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-048-010a	तावुद्यतगदौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
07-048-010c	भ्रातृव्यौ संप्रजहाते पुरेव त्र्यम्बकान्तकौ ॥
07-048-011a	तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां संहत्य पतितौ क्षितौ ।
07-048-011c	इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परंतपौ ॥
07-048-012a	दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
07-048-012c	प्रोत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्धन्यताडयत् ॥
07-048-013a	गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
07-048-013c	विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ॥
07-048-013e	एवं विनिहतो राजन्नेको बहुभिराहवे ॥
07-048-014a	क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव कुञ्जरः ।
07-048-014c	अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥
07-048-015a	तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् ।
07-048-015c	दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरात्यये ॥
07-048-016a	विमृद्य तरुशृङ्गाणि संनिवृत्तमिवानिलम् ।
07-048-016c	अस्तं गतमिवादित्यं तप्त्वा भारतवाहिनीम् ॥
07-048-017a	उपप्लुतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरम् ।
07-048-017c	पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृताक्षकम् ॥
07-048-018a	तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः ।

07-048-018c	मुदा परमया युक्ताश्रुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ॥
07-048-019a	आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशां पते ।
07-048-019c	इतरेषां तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥
07-048-020a	अभिक्रोशन्ति भूतानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
07-048-020c	दृष्ट्वा निपतितं वीरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥
07-048-021a	द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
07-048-021c	एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ॥
07-048-022a	तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
07-048-022c	द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥
07-048-023a	रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
07-048-023c	उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥
07-048-024a	विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
07-048-024c	चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ॥
07-048-025a	रथाश्चनरनागानामलंकारैश्च सुप्रभैः ।
07-048-025c	खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥
07-048-026a	चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः ।
07-048-026c	विविधैरायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥
07-048-027a	वाजिभिश्चापि निर्जीवैः स्वपद्भिः शोणितोक्षितैः ।
07-048-027c	सारोहैर्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥
07-048-028a	साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः ।
07-048-028c	पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोन्मथितैर्गजैः ॥
07-048-029a	पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्चसारथियोधिभिः ।
07-048-029c	हृदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ॥
07-048-030a	पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
07-048-030c	भीरूणां त्रासजननी घोररूपाभवन्मही ॥
07-048-031a	तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
07-048-031c	तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्व्यथा ॥
07-048-032a	अभिमन्यौ हते राजञ्जिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
07-048-032c	संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥
07-048-033a	दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
07-048-033c	अजातशत्रुः स्वान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥

07-048-034a	स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो नपराङ्मुखः ।
07-048-034c	संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥
07-048-035a	इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।
07-048-035c	धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥
07-048-036a	युद्धे ह्याशीविषाकारात्राजपुत्रात्रणे बहून् ।
07-048-036c	पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरन्वगात् ॥
07-048-037a	हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
07-048-037c	कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्य गतो ध्रुवम् ॥
07-048-038a	रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः ।
07-048-038c	अवितृप्तः स संग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ॥
07-048-039a	वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
07-048-039c	निवेशायाभ्युपायाम सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥
07-048-040a	निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः ।
07-048-040c	अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ॥
07-048-041a	ततो निशाया दिवसस्य चाशिवः; शिवारुतः संधिरवर्तताद्भुतः ।
07-048-041c	कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे; विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥
07-048-042a	वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणां; विभूषणानां च समाक्षिपन्प्रभाम् ।
07-048-042c	दिवं च भूमिं च समानयन्निव; प्रियां तनुं भानुरुपैति पावकम् ॥
07-048-043a	महाभ्रकूटाचलशृङ्गसंनिभै;र्गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ।
07-048-043c	सर्वैजयन्त्यङ्कुशवर्मयन्तृभि;र्निपातितैर्निष्टनतीव गौश्चिता ॥
07-048-044a	हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्कैरै;र्हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः ।
07-048-044c	महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः; पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥
07-048-045a	रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः; प्रविद्धभाण्डाभरणैः पृथग्विधैः ।
07-048-045c	निरस्तजिह्वादशनान्त्रलोचनै;र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥
07-048-046a	प्रविद्धवर्माभरणा वरायुधा; विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः ।
07-048-046c	महार्हशय्यास्तरणोचिताः सदा; क्षितावनाथा इव शेरते हताः ॥
07-048-047a	अतीव हृष्टाः श्वसृगालवायसा; बडाः सुपर्णाश्च वृकास्तरक्षवः ।
07-048-047c	वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः; पिशाचसंघाश्च सुदारुणा रणे ॥
07-048-048a	त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वसामसृ;क्तथैव मज्जां पिशितानि चाश्रुवन् ।
07-048-048c	वपां विलुम्पन्ति हसन्ति गान्ति च; प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः ॥
07-048-049a	शरीरसंघाटवहा असृग्जला; रथोडुपा कुञ्जरशैलसंकटा ।

- 07-048-049c मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्दमा; प्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥
 07-048-050a महाभया वैतरणीव दुस्तरा; प्रवर्तिता योधवरैस्तदा नदी ।
 07-048-050c उवाह मध्येन रणाजिरं भृशं; भयावहा जीवमृतप्रवाहिनी ॥
 07-048-051a पिबन्ति चाश्रन्ति च यत्र दुर्दृशाः; पिशाचसंघा विविधाः सुभैरवाः ।
 07-048-051c सुनन्दिताः प्राणभृतां भयंकराः; समानभक्षाः श्वसृगालपक्षिणः ॥
 07-048-052a तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं; निशामुखे पितृपतिराष्ट्रसंनिभम् ।
 07-048-052c निरीक्षमाणाः शनकैर्जहर्नराः; समुत्थितारुण्डकुलोपसंकुलम् ॥
 07-048-053a अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं; निपातितं शक्रसमं महारथम् ।
 07-048-053c रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना; व्यपोढहव्यं सदसीव पावकम् ॥

07-049-001 संजय उवाच

- 07-049-001a तस्मिंस्तु निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे ।
 07-049-001c विमुक्तरथसंनाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥
 07-049-002a उपोपविष्टा राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
 07-049-002c तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः ॥
 07-049-003a ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः ।
 07-049-003c अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातुः पुत्रे महारथे ॥
 07-049-004a द्रोणानीकमसंबाधं मम प्रियचिकीर्षया ।
 07-049-004c भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ॥
 07-049-005a यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे ।
 07-049-005c प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
 07-049-006a अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ।
 07-049-006c क्षिप्रं ह्यभिमुखः संक्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ॥
 07-049-007a स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ।
 07-049-007c प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्यातो वैवस्वतक्षयम् ॥
 07-049-008a कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ।
 07-049-008c सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥
 07-049-009a किं स्विद्वयमपेतार्थमश्लिष्टमसमञ्जसम् ।
 07-049-009c तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनंजयौ ॥
 07-049-010a अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ।
 07-049-010c प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियम् ॥
 07-049-011a न लुब्धो बुध्यते दोषान्मोहाल्लोभः प्रवर्तते ।

- 07-049-011c मधु लिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमिदमीदृशम् ॥
 07-049-012a यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ।
 07-049-012c भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ॥
 07-049-013a कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ।
 07-049-013c सदश्व इव संबाधे विषमे क्षेममर्हति ॥
 07-049-014a नो चेद्धि वयमप्येनं महीमनुशयीमहि ।
 07-049-014c बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥
 07-049-015a अलुब्धो मतिमान्हीमान्क्षमावान्रूपवान्बली ।
 07-049-015c वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥
 07-049-016a यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ।
 07-049-016c निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥
 07-049-017a महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ।
 07-049-017c अक्षणोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥
 07-049-018a परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः ।
 07-049-018c तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ॥
 07-049-019a भयं तु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्रं महद्वलम् ।
 07-049-019c पार्थः पुत्रवधात्क्रुद्धः कौरवाञ्शोषयिष्यति ॥
 07-049-020a क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयमातुरः ।
 07-049-020c व्यक्तं दुर्योधनो दृष्ट्वा शोचन्हास्यति जीवितम् ॥
 07-049-021a न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं; न चामरत्वं न सुरैः सलोकता ।
 07-049-021c इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषं; निपातितं देववरात्मजात्मजम् ॥

07-050-001 संजय उवाच

- 07-050-001a तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरे प्राणभृतां क्षये ।
 07-050-001c आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्संध्याकाल उपस्थिते ॥
 07-050-002a व्यपयातेषु सैन्येषु वासाय भरतर्षभ ।
 07-050-002c हत्वा संशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः ॥
 07-050-003a प्रायात्स्वशिविरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ।
 07-050-003c गच्छन्नेव च गोविन्दं सन्नकण्ठोऽभ्यभाषत ॥
 07-050-004a किं नु मे हृदयं त्रस्तं वाक्यं सज्जति केशव ।
 07-050-004c स्पन्दन्ति चाप्यनिष्ठानि गात्रं सीदति चाच्युत ॥
 07-050-005a अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृदयान्नापसर्पति ।

- 07-050-005c भुवि यदिक्षु चाप्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम् ॥
- 07-050-006a बहुप्रकारा दृश्यन्ते सर्व एवाघशंसिनः ।
- 07-050-006c अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥
- 07-050-007 वासुदेव उवाच
- 07-050-007a व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
- 07-050-007c मा शुचः किञ्चिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥
- 07-050-008 संजय उवाच
- 07-050-008a ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
- 07-050-008c कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥
- 07-050-009a ततः स्वशिविरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विषम् ।
- 07-050-009c वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥
- 07-050-010a ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिविरं परवीरहा ।
- 07-050-010c बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥
- 07-050-011a नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
- 07-050-011c मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ॥
- 07-050-011e वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥
- 07-050-012a मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
- 07-050-012c स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥
- 07-050-013a योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
- 07-050-013c कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥
- 07-050-014a अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
- 07-050-014c न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥
- 07-050-015a अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
- 07-050-015c सर्वेषां चैव योधानां सामग्र्यं स्यान्ममाच्युत ॥
- 07-050-016a न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
- 07-050-016c रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥
- 07-050-017a एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिविरं स्वकम् ।
- 07-050-017c ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्पृच्छेत्ततः ॥
- 07-050-018a दृष्ट्वा भ्रातृंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
- 07-050-018c अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥

07-050-019a	मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
07-050-019c	न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥
07-050-020a	मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
07-050-020c	न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥
07-050-021a	न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
07-050-021c	कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥
07-050-022a	भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
07-050-022c	कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥
07-050-023a	लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
07-050-023c	उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥
07-050-024a	सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
07-050-024c	सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥
07-050-025a	वाष्णोयीदयितं शूरं मया सततलालितम् ।
07-050-025c	अम्बायाश्च प्रियं नित्यं कोऽवधीत्कालचोदितः ॥
07-050-026a	सदृशो वृष्णि सिंहस्य केशवस्य महात्मनः ।
07-050-026c	विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥
07-050-027a	सुभद्रायाः प्रियं नित्यं द्रौपद्याः केशवस्य च ।
07-050-027c	यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥
07-050-028a	मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेक्षणम् ।
07-050-028c	मत्तद्विरदविक्रान्तं शालपोतमिवोद्धतम् ॥
07-050-029a	स्मिताभिभाषिणं दान्तं गुरुवाक्यकरं सदा ।
07-050-029c	बाल्येऽप्यबालकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरम् ॥
07-050-030a	महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ।
07-050-030c	भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥
07-050-031a	कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम् ।
07-050-031c	युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतामघवर्धनम् ॥
07-050-032a	स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितृणां जयगृद्धिनम् ।
07-050-032c	न च पूर्वप्रहर्तारं संग्रामे नष्टसंभ्रमम् ॥
07-050-032e	यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥
07-050-033a	सुललाटं सुकेशान्तं सुश्रवक्षिदशनच्छदम् ।
07-050-033c	अपश्यतस्तद्वदनं का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥

07-050-034a	तन्त्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ।
07-050-034c	अशृण्वतः स्वनं तस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
07-050-035a	रूपं चाप्रतिरूपं तत्त्रिदशेष्वपि दुर्लभम् ।
07-050-035c	अपश्यतोऽद्य वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
07-050-036a	अभिवादनदक्षं तं पितृणां वचने रतम् ।
07-050-036c	नाद्याहं यदि पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
07-050-037a	सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः ।
07-050-037c	भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥
07-050-038a	शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ।
07-050-038c	तमद्य विप्रविद्धाङ्गमुपासन्त्यशिवाः शिवाः ॥
07-050-039a	यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूतमागधबन्दिभिः ।
07-050-039c	बोधयन्त्यद्य तं नूनं श्वापदा विकृतैः स्वरैः ॥
07-050-040a	छत्रच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ।
07-050-040c	नूनमद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति ॥
07-050-041a	हा पुत्रकावितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने ।
07-050-041c	भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥
07-050-042a	साद्य संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
07-050-042c	स्वभाभिर्भासिता रम्या त्वयात्यर्थं विराजते ॥
07-050-043a	नूनं वैवस्वतश्च त्वा वरुणश्च प्रियातिथिः ।
07-050-043c	शतक्रतुर्धनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥
07-050-044a	एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
07-050-044c	दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥
07-050-045a	कच्चित्स कदनं कृत्वा परेषां पाण्डुनन्दन ।
07-050-045c	स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये युध्यमानो नरर्षभः ॥
07-050-046a	स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
07-050-046c	असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥
07-050-047a	पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
07-050-047c	इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्बहुभिर्हतः ॥
07-050-048a	अथ वा मत्प्रसूतश्च स्वस्त्रीयो माधवस्य च ।
07-050-048c	सुभद्रायां च संभूतो नैवं वक्तुमिहार्हति ॥
07-050-049a	वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।

07-050-049c	अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥
07-050-050a	कथं बाले महेष्वासे नृशंसा मर्मभेदिनः ।
07-050-050c	स्वस्त्रीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्जरान् ॥
07-050-051a	यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
07-050-051c	उपयान्तं रिपून् हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥
07-050-052a	नूनं स पतितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
07-050-052c	शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥
07-050-053a	रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनक्ष्यति ।
07-050-053c	सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ॥
07-050-053e	द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं न्वहम् ॥
07-050-054a	वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
07-050-054c	सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्षिताम् ॥
07-050-055a	हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
07-050-055c	युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥
07-050-056a	अशक्नुवन्तो बीभत्सुं बालं हत्वा महारथाः ।
07-050-056c	किं नदध्वमधर्मज्ञाः पार्थे वै दृश्यतां बलम् ॥
07-050-057a	किं तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे ।
07-050-057c	सिंहवन्नदत प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥
07-050-058a	आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः ।
07-050-058c	अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥
07-050-059a	इति तान्प्रति भाषन्वै वैश्यापुत्रो महामतिः ।
07-050-059c	अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥
07-050-060a	किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम ।
07-050-060c	अधक्ष्यं तानहं सर्वास्तदा क्रूरान्महारथान् ॥
07-050-061a	निगृह्य वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
07-050-061c	मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ॥
07-050-062a	सर्वेषामेष वै पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
07-050-062c	क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ॥
07-050-063a	एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
07-050-063c	विहिता धर्मशास्त्रज्ञैर्गतिर्गतिमतां वर ॥
07-050-064a	ध्रुवं युद्धे हि मरणं शूराणामनिवर्तिनाम् ।

07-050-064c	गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः ॥
07-050-065a	एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ।
07-050-065c	संग्रामेऽभिमुखा मृत्युं प्रप्नुयामेति मानद ॥
07-050-066a	स च वीरात्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ।
07-050-066c	वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखो रणे ॥
07-050-067a	मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ।
07-050-067c	धर्मकृद्धिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ॥
07-050-068a	इमे ते भ्रातरः सर्वे दीना भरतसत्तम ।
07-050-068c	त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ॥
07-050-069a	एतांस्त्वं वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ।
07-050-069c	विदितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥
07-050-070a	एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
07-050-070c	ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातृन्सर्वान्पार्थः सगद्गदान् ॥
07-050-071a	स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ।
07-050-071c	अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥
07-050-072a	सनागस्यन्दनहयान्द्रक्ष्यध्वं निहतान्मया ।
07-050-072c	संग्रामे सानुबन्धांस्तान्मम पुत्रस्य वैरिणः ॥
07-050-073a	कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ।
07-050-073c	सौभद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः ॥
07-050-074a	यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तात्रक्षणे मम ।
07-050-074c	पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान्मया गुप्तो भवेत्ततः ॥
07-050-075a	कथं च वो रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
07-050-075c	नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्थीकृत्य वः परैः ॥
07-050-076a	अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ।
07-050-076c	यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वो निपातितः ॥
07-050-077a	आत्मानमेव गर्हेयं यदहं वः सुदुर्बलान् ।
07-050-077c	युष्मानाज्ञाय निर्यातो भीरूनकृतनिश्चिन्तान् ॥
07-050-078a	आहोस्विद्भूषणार्थाय वर्मशस्त्रायुधानि वः ।
07-050-078c	वाचश्च वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ॥
07-050-079a	एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चापवरासिमान् ।
07-050-079c	न स्माशक्यत बीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितुम् ॥

07-050-080a	तमन्तकमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
07-050-080c	पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ॥
07-050-081a	नाभिभाष्टुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ।
07-050-081c	अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पाण्डुनन्दनात् ॥
07-050-082a	सर्वास्ववस्थासु हितावर्जुनस्य मनोनुगौ ।
07-050-082c	बहुमानात्प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः ॥
07-050-083a	ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ।
07-050-083c	राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥

07-051-001 युधिष्ठिर उवाच

07-051-001a	त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
07-051-001c	प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥
07-051-002a	व्यूढानीकं वयं द्रोणं वरयामः स्म सर्वशः ।
07-051-002c	प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा रणे ॥
07-051-003a	स वार्यमाणो रथिभी रक्षितेन मया तथा ।
07-051-003c	अस्मानपि जघानाशु पीडयन्निशितैः शरैः ॥
07-051-004a	ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः ।
07-051-004c	प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेतुं तत्कुत एव तु ॥
07-051-005a	वयं त्वप्रतिमं वीर्यं सर्वे सौभद्रमात्मजम् ।
07-051-005c	उक्तवन्तः स्म ते तात भिन्ध्यनीकमिति प्रभो ॥
07-051-006a	स तथा चोदितोऽस्माभिः सदश्व इव वीर्यवान् ।
07-051-006c	असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥
07-051-007a	स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः ।
07-051-007c	प्राविशत्तद्वलं बालः सुपर्ण इव सागरम् ॥
07-051-008a	तेऽनुयाता वयं वीरं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
07-051-008c	प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥
07-051-009a	ततः सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः ।
07-051-009c	वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत् ॥
07-051-010a	ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च स बृहद्वलः ।
07-051-010c	कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पर्यवारयन् ॥
07-051-011a	परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः ।
07-051-011c	यतमानः परं शक्त्या बहुभिर्विरथीकृतः ॥

07-051-012a	ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतम् ।
07-051-012c	संशयं परमं प्राप्य दिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥
07-051-013a	स तु हत्वा सहस्राणि द्विपाश्वरथसादिनाम् ।
07-051-013c	राजपुत्रशतं चाग्र्यं वीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥
07-051-014a	बृहद्वलं च राजानं स्वर्गेणाजौ प्रयोज्य ह ।
07-051-014c	ततः परमधर्मात्मा दिष्टान्तमुपजग्मिवान् ॥
07-051-015a	एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनम् ।
07-051-015c	स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥
07-051-016	संजय उवाच
07-051-016a	ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ।
07-051-016c	हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि ॥
07-051-017a	विषण्णवदनाः सर्वे परिगृह्य धनंजयम् ।
07-051-017c	नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन्परस्परम् ॥
07-051-018a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्छितः ।
07-051-018c	कम्पमानो ज्वरेणेव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ॥
07-051-019a	पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् ।
07-051-019c	उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
07-051-020a	सत्यं वः प्रतिजानामि श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ।
07-051-020c	न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥
07-051-021a	न चास्माञ्शरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् ।
07-051-021c	भवन्तं वा महाराज श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥
07-051-022a	धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदम् ।
07-051-022c	पापं बालवधे हेतुं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥
07-051-023a	रक्षमाणाश्च तं संख्ये ये मां योत्स्यन्ति केचन ।
07-051-023c	अपि द्रोणकृपौ वीरौ छादयिष्यामि ताञ्शरैः ॥
07-051-024a	यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः ।
07-051-024c	मा स्म पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ॥
07-051-025a	ये लोका मातृहन्तृणां ये चापि पितृघातिनाम् ।
07-051-025c	गुरुदारगामिनां ये च पिशुनानां च ये तथा ॥
07-051-026a	साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनाम् ।
07-051-026c	ये च निक्षेपहर्तृणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥

07-051-027a	भुक्तपूर्वा स्त्रियं ये च निन्दतामघशंसिनाम् ।
07-051-027c	ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि ॥
07-051-028a	पायसं वा यवान्नं वा शाकं कृसरमेव वा ।
07-051-028c	संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्रताम् ॥
07-051-028e	तानह्वैवाधिगच्छेयं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥
07-051-029a	वेदाध्यायिनमत्यर्थं संशितं वा द्विजोत्तमम् ।
07-051-029c	अवमन्यमानो यान्याति वृद्धान्साधूंस्तथा गुरून् ॥
07-051-030a	स्पृशतां ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च यां लभेत् ।
07-051-030c	याप्सु श्लेष्म पुरीषं वा मूत्रं वा मुञ्चतां गतिः ॥
07-051-030e	तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥
07-051-031a	नग्नस्य स्नायमानस्य या च वन्ध्यातिथेर्गतिः ।
07-051-031c	उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः ॥
07-051-031e	आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनाम् ॥
07-051-032a	भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा ।
07-051-032c	असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मृष्टमश्रताम् ॥
07-051-032e	तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥
07-051-033a	संश्रितं वापि यस्त्यक्त्वा साधुं तद्वचने रतम् ।
07-051-033c	न बिभर्ति नृशंसात्मा निन्दते चोपकारिणम् ॥
07-051-034a	अर्हते प्रातिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च ।
07-051-034c	अनर्हते च यो दद्याद्वृषलीपत्युरेव च ॥
07-051-035a	मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भ्रातृनिन्दकः ।
07-051-035c	तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥
07-051-036a	धर्मादपेता ये चान्ये मया नात्रानुकीर्तिताः ।
07-051-036c	ये चानुकीर्तिताः क्षिप्रं तेषां गतिमवाप्नुयाम् ॥
07-051-036e	यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथम् ॥
07-051-037a	इमां चाप्यपरां भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ।
07-051-037c	यद्यस्मिन्नहते पापे सूर्योऽस्तमुपयास्यति ॥
07-051-037e	इहैव संप्रवेष्टाहं ज्वलितं जातवेदसम् ॥
07-051-038a	असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा; पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा ।
07-051-038c	चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मा;त्तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥

- 07-051-039a यदि विशति रसातलं तदग्र्यं; वियदपि देवपुरं दितेः पुरं वा ।
 07-051-039c तदपि शरशतैरहं प्रभाते; भृशमभिपत्य रिपोः शिरोऽभिहर्ता ॥
 07-051-040a एवमुक्त्वा विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् ।
 07-051-040c तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुःशब्दोऽस्पृशद्विवम् ॥
 07-051-041a अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यं जनार्दनः ।
 07-051-041c प्रदध्मौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तं धनंजयः ॥
 07-051-042a स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना; भृशं सुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ।
 07-051-042c जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं; प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥
 07-051-043a ततो वादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्समन्ततः ।
 07-051-043c सिंहनादाश्च पाण्डूनां प्रतिज्ञाते महात्मना ॥

07-052-001 संजय उवाच

- 07-052-001a श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां पुत्रगृद्धिनाम् ।
 07-052-001c चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥
 07-052-002a शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिहतो भृशम् ।
 07-052-002c मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे ॥
 07-052-003a जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृशन्बहु ।
 07-052-003c स तेषां नरदेवानां सकाशे परिदेवयन् ॥
 07-052-004a अभिमन्योः पितुर्भीतः सव्रीडो वाक्यमब्रवीत् ।
 07-052-004c योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ॥
 07-052-005a स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयम् ।
 07-052-005c तत्स्वस्ति वोऽस्तु यास्यामि स्वगृहं जीवितेप्सया ॥
 07-052-006a अथ वा स्थ प्रतिबलास्त्रातुं मां क्षत्रियर्षभाः ।
 07-052-006c पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते ददन्तु ममाभयम् ॥
 07-052-007a द्रोणदुर्योधनकृपाः कर्णमद्रेशबाह्लिकाः ।
 07-052-007c दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुमप्यन्तकार्दितम् ॥
 07-052-008a किमङ्ग पुनरेकेन फल्गुनेन जिघांसता ।
 07-052-008c न त्रायेयुर्भवन्तो मां समस्ताः पतयः क्षितेः ॥
 07-052-009a प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
 07-052-009c सीदन्तीव च मेऽङ्गानि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः ॥
 07-052-010a वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना ।
 07-052-010c तथा हि हृष्टाः क्रोशन्ति शोककालेऽपि पाण्डवाः ॥

07-052-011a	न देवा न च गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
07-052-011c	उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥
07-052-012a	तस्मान्मामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः ।
07-052-012c	अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥
07-052-013a	एवं विलपमानं तं भयाद्व्याकुलचेतसम् ।
07-052-013c	आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
07-052-014a	न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वा पुरुषर्षभ ।
07-052-014c	मध्ये क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥
07-052-015a	अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
07-052-015c	भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः ॥
07-052-016a	पुरुमित्रो जयो भोजः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
07-052-016c	सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखः सहः ॥
07-052-017a	दुःशासनः सुबाहुश्च कलिङ्गश्चाप्युदायुधः ।
07-052-017c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ द्रोणो द्रौणिः ससौबलः ॥
07-052-018a	त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युतिः ।
07-052-018c	स कथं पाण्डवेयेभ्यो भयं पश्यसि सैन्धव ॥
07-052-019a	अक्षौहिण्यो दशैका च मदीयास्तव रक्षणे ।
07-052-019c	यत्ता योत्स्यन्ति मा भैस्त्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥
07-052-020a	एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैन्धवः ।
07-052-020c	दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥
07-052-021a	उपसंग्रहणं कृत्वा द्रोणाय स विशां पते ।
07-052-021c	उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं तदा ॥
07-052-022a	निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने ।
07-052-022c	मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फल्गुनस्य च ॥
07-052-023a	विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ।
07-052-023c	ममार्जुनस्य च विभो यथातत्त्वं प्रचक्ष्व मे ॥

07-052-024 द्रोण उवाच

07-052-024a	सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
07-052-024c	योगाहुःखोचितत्वाच्च तस्मात्त्वत्तोऽधिकोऽर्जुनः ॥
07-052-025a	न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ।
07-052-025c	अहं हि रक्षिता तात भयात्त्वां नात्र संशयः ॥

- 07-052-026a न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा अपि ।
 07-052-026c व्यूहिष्यामि च तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥
 07-052-027a तस्माद्युध्यस्व मा भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ।
 07-052-027c पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि नराधिप ॥
 07-052-028a अधीत्य विधिवद्वेदानग्नयः सुहुतास्त्वया ।
 07-052-028c इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युभयाद्भयम् ॥
 07-052-029a दुर्लभं मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु ।
 07-052-029c भुजवीर्यार्जिताँल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥
 07-052-030a कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ।
 07-052-030c अहं च सह पुत्रेण अध्रुवा इति चिन्त्यताम् ॥
 07-052-031a पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः ।
 07-052-031c परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ॥
 07-052-032a तपस्तप्त्वा तु याँल्लोकान्प्राप्नुवन्ति तपस्विनः ।
 07-052-032c क्षत्रधर्माश्रिताः शूराः क्षत्रियाः प्राप्नुवन्ति तान् ॥

07-052-033 संजय उवाच

- 07-052-033a एवमाश्वासितो राजन्भारद्वाजेन सैन्धवः ।
 07-052-033c अपानुदद्भयं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ॥

07-053-001 संजय उवाच

- 07-053-001a प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
 07-053-001c वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥
 07-053-002a भ्रातृणां मतमाज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ।
 07-053-002c सैन्धवं श्वोऽस्मि हन्तेति तत्साहसतमं कृतम् ॥
 07-053-003a असंमन्त्र्य मया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ।
 07-053-003c कथं नु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥
 07-053-004a धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे मया प्रणिहिताश्चराः ।
 07-053-004c त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति नः ॥
 07-053-005a त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे तदा ।
 07-053-005c सिंहनादः सवादित्रः सुमहानिह तैः श्रुतः ॥
 07-053-006a तेन शब्देन वित्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैन्धवाः ।
 07-053-006c नाकस्मात्सिंहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥

07-053-007a	सुमहाञ्शब्दसंपातः कौरवाणां महाभुज ।
07-053-007c	आसीन्नागाश्चपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः ॥
07-053-008a	अभिमन्युवधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनंजयः ।
07-053-008c	रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥
07-053-009a	तैर्यतद्विरियं सत्या श्रुता सत्यवतस्तव ।
07-053-009c	प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥
07-053-010a	ततो विमनसः सर्वे त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ।
07-053-010c	आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः ॥
07-053-011a	अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः शिबिरमात्मनः ।
07-053-011c	आयात्सौवीरसिन्धूनामीश्वरो भृशदुःखितः ॥
07-053-012a	स मन्त्रकाले संमन्य सर्वा नैःश्रेयसीः क्रियाः ।
07-053-012c	सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥
07-053-013a	मामसौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धनंजयः ।
07-053-013c	प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥
07-053-014a	तां न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
07-053-014c	उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥
07-053-015a	ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः ।
07-053-015c	पदं कृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यं तस्मादत्र विधीयताम् ॥
07-053-016a	अथ रक्षा न मे संख्ये क्रियते कुरुनन्दन ।
07-053-016c	अनुजानीहि मां राजन्नामिष्यामि गृहान्प्रति ॥
07-053-017a	एवमुक्तस्त्ववाक्शीर्षो विमनाः स सुयोधनः ।
07-053-017c	श्रुत्वाभिशाप्तवन्तं त्वां ध्यानमेवान्वपद्यत ॥
07-053-018a	तमार्तमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स सैन्धवः ।
07-053-018c	मृदु चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥
07-053-019a	नाहं पश्यामि भवतां तथावीर्यं धनुर्धरम् ।
07-053-019c	योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे ॥
07-053-020a	वासुदेवसहायस्य गाण्डीवं धुन्वतो धनुः ।
07-053-020c	कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपि शतक्रतुः ॥
07-053-021a	महेश्वरोऽपि पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा ।
07-053-021c	पदातिना महातेजा गिरौ हिमवति प्रभुः ॥
07-053-022a	दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।

07-053-022c	जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥
07-053-023a	समायुक्तो हि कौन्तेयो वासुदेवेन धीमता ।
07-053-023c	सामरानपि लोकांस्त्रीन्निहन्यादिति मे मतिः ॥
07-053-024a	सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वा महात्मना ।
07-053-024c	द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥
07-053-025a	स राज्ञा स्वयमाचार्यो भृशमाक्रन्दितोऽर्जुन ।
07-053-025c	संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः ॥
07-053-026a	कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः ।
07-053-026c	कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः ॥
07-053-027a	शकटः पद्मपश्चार्धो व्यूहो द्रोणेन कल्पितः ।
07-053-027c	पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपाशे जयद्रथः ॥
07-053-027e	स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराड्युद्धदुर्मदैः ॥
07-053-028a	धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथोरसि ।
07-053-028c	अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः ॥
07-053-028e	एतानजित्वा सगणान्नैव प्राप्यो जयद्रथः ॥
07-053-029a	तेषामेकैकशो वीर्यं षण्णां त्वमनुचिन्तय ।
07-053-029c	सहिता हि नरव्याघ्रा न शक्या जेतुमञ्जसा ॥
07-053-030a	भूयश्च चिन्तयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
07-053-030c	मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥

07-053-031 अर्जुन उवाच

07-053-031a	षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान्बलाधिकान् ।
07-053-031c	तेषां वीर्यं ममार्धेन न तुल्यमिति लक्षये ॥
07-053-032a	अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ।
07-053-032c	मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा ॥
07-053-033a	द्रोणस्य मिषतः सोऽहं सगणस्य विलप्यतः ।
07-053-033c	मूर्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥
07-053-034a	यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः ।
07-053-034c	मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवास्तथासुराः ॥
07-053-035a	पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्णाः सागराद्रयः ।
07-053-035c	द्यौर्वियत्पृथिवी चेयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥
07-053-036a	ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

07-053-036c	त्रातारः सिन्धुराजस्य भवन्ति मधुसूदन ॥
07-053-037a	तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया ।
07-053-037c	सत्येन ते शपे कृष्ण तथैवायुधमालभे ॥
07-053-038a	यश्च गोप्ता महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः ।
07-053-038c	तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ॥
07-053-039a	तस्मिन्द्यूतमिदं बद्धं मन्यते स्म सुयोधनः ।
07-053-039c	तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्धवम् ॥
07-053-040a	द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजनैः ।
07-053-040c	शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि ॥
07-053-041a	नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितम् ।
07-053-041c	पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥
07-053-042a	गाण्डीवप्रेषिता बाणा मनोनिलसमा जवे ।
07-053-042c	नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः ॥
07-053-043a	यमात्कुबेराद्वरुणाद्रुद्रादिन्द्राच्च यन्मया ।
07-053-043c	उपात्तमस्त्रं घोरं वै तद्द्रष्टारो नरा युधि ॥
07-053-044a	ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
07-053-044c	मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्धवस्याभिरक्षिणाम् ॥
07-053-045a	शरवेगसमुत्कृतै राज्ञां केशव मूर्धभिः ।
07-053-045c	आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि श्वो मया युधि ॥
07-053-046a	क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् ।
07-053-046c	सुहृदो नन्दयिष्यामि पातयिष्यामि सैन्धवम् ॥
07-053-047a	बह्वागस्कृत्कुसंबन्धी पापदेशसमुद्भवः ।
07-053-047c	मया सैन्धवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति ॥
07-053-048a	सर्वक्षीरान्नभोक्तारः पापाचारा रणाजिरे ।
07-053-048c	मया सराजका बाणैर्नुन्ना नक्ष्यन्ति सैन्धवाः ॥
07-053-049a	तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्ण सुयोधनः ।
07-053-049c	नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥
07-053-050a	गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धा चाहं नरर्षभ ।
07-053-050c	त्वं च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥
07-053-051a	यथा हि लक्ष्म चन्द्रे वै समुद्रे च यथा जलम् ।
07-053-051c	एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥

- 07-053-052a मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्दृढम् ।
 07-053-052c मावमंस्था बलं बाह्वोर्मावमंस्था धनंजयम् ॥
 07-053-053a यथा हि यात्वा संग्रामे न जीये विजयामि च ।
 07-053-053c तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् ॥
 07-053-054a ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु संनतिः ।
 07-053-054c श्रीर्ध्रुवा चापि दक्षेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥

07-053-055 संजय उवाच

- 07-053-055a एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मना ।
 07-053-055c संदिदेशार्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम् ॥
 07-053-056a यथा प्रभातां रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम ।
 07-053-056c तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महदुद्यतम् ॥

07-054-001 संजय उवाच

- 07-054-001a तां निशां दुःखशोकार्तौ श्वसन्ताविव चोरगौ ।
 07-054-001c निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनंजयौ ॥
 07-054-002a नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ।
 07-054-002c व्यथिताश्चिन्तयामासुः किं स्विदेतद्भविष्यति ॥
 07-054-003a ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा गोराभिंशंसिनः ।
 07-054-003c सकबन्धस्तथादित्ये परिघः समदृश्यत ॥
 07-054-004a शुष्काशन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ।
 07-054-004c चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ॥
 07-054-005a चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरालयाः ।
 07-054-005c प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥
 07-054-006a रथाश्चनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
 07-054-006c क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविवृद्धये ॥
 07-054-007a वाहनानि शकृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह ।
 07-054-007c तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पाताँल्लोमहर्षणान् ॥
 07-054-008a सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ।
 07-054-008c श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥
 07-054-009a अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ।
 07-054-009c आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ॥

07-054-010a	स्नुषा श्वश्र्वानघायस्ते विशोके कुरु माधव ।
07-054-010c	साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाश्वासय प्रभो ॥
07-054-011a	ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ।
07-054-011c	भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ॥
07-054-012a	मा शोकं कुरु वाष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा ।
07-054-012c	सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता ॥
07-054-013a	कुले जतस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
07-054-013c	सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुचः ॥
07-054-014a	दिष्ट्या महारथो वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
07-054-014c	क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥
07-054-015a	जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ।
07-054-015c	गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥
07-054-016a	तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च ।
07-054-016c	सन्तो यां गतिमिच्छन्ति प्राप्तस्तां तव पुत्रकः ॥
07-054-017a	वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरश्चशुरबान्धवा ।
07-054-017c	मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥
07-054-018a	प्राप्स्यते चाप्यसौ क्षुद्रः सैन्धवो बालघातकः ।
07-054-018c	अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः ॥
07-054-019a	व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् ।
07-054-019c	न हि मोक्षयति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥
07-054-020a	श्वः शिरः श्रोष्यसे तस्य सैन्धवस्य रणे हतम् ।
07-054-020c	समन्तपञ्चकाद्बाह्यां विशोका भव मा रुदः ॥
07-054-021a	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
07-054-021c	यां वयं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥
07-054-022a	व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती वरप्रणुत् ।
07-054-022c	गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥
07-054-023a	अनु जातश्च पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
07-054-023c	सहस्रशो रिपून्हत्वा हतः शूरो महारथः ॥
07-054-024a	आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् ।
07-054-024c	श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा विशोका भव नन्दिनि ॥
07-054-025a	यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा ।

- 07-054-025c चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलम् ॥
 07-054-026a यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचाः रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
 07-054-026c रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं; न स भविता सह तैरपि प्रभाते ॥

07-055-001 संजय उवाच

- 07-055-001a एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
 07-055-001c सुभद्रा पुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥
 07-055-002a हा पुत्र मम मन्दायाः कथं संयुगमेत्य ह ।
 07-055-002c निधनं प्राप्तवांस्तात पितृतुल्यपराक्रमः ॥
 07-055-003a कथमिन्दीवरश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
 07-055-003c मुखं ते दृश्यते वत्स गुण्ठितं रणरेणुना ॥
 07-055-004a नूनं शूरं निपतितं त्वां पश्यन्त्यनिवर्तिनम् ।
 07-055-004c सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढोरस्कं निरूदरम् ॥
 07-055-005a चारूपचितसर्वाङ्गं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितम् ।
 07-055-005c भूतानि त्वा निरीक्षन्ते नूनं चन्द्रमिवोदितम् ॥
 07-055-006a शयनीयं पुरा यस्य स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
 07-055-006c भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥
 07-055-007a योऽन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः ।
 07-055-007c कथमन्वास्यते सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥
 07-055-008a योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधबन्दिभिः ।
 07-055-008c सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते ॥
 07-055-009a पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु चाभिभो ।
 07-055-009c पाञ्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥
 07-055-010a अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
 07-055-010c मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥
 07-055-011a विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
 07-055-011c तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥
 07-055-012a धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
 07-055-012c धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाञ्चालानां च धिग्बलम् ॥
 07-055-013a धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृज्जयान् ।
 07-055-013c ये त्वा रणे गतं वीरं न जानन्ति निपातितम् ॥
 07-055-014a अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।

07-055-014c	अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥
07-055-015a	स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
07-055-015c	कथं त्वा विरथं वीरं द्रक्ष्याम्यन्यैर्निपातितम् ॥
07-055-016a	हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।
07-055-016c	अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥
07-055-017a	इमां ते तरुणीं भार्या त्वदाधिभिरभिप्लुताम् ।
07-055-017c	कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥
07-055-018a	अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
07-055-018c	विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥
07-055-019a	नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
07-055-019c	यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥
07-055-020a	यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
07-055-020c	चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥
07-055-021a	कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
07-055-021c	सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥
07-055-022a	या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
07-055-022c	हत्वारीन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥
07-055-023a	गोसहस्रप्रदातृणां क्रतुदानां च या गतिः ।
07-055-023c	नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥
07-055-024a	ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः ।
07-055-024c	एकपत्न्यश्च यां यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥
07-055-025a	राज्ञां सुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती ।
07-055-025c	चतुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः ॥
07-055-026a	दीनानुकम्पिनां या च सततं संविभागिनाम् ।
07-055-026c	पैशुन्याच्च निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥
07-055-027a	व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
07-055-027c	अमोघातिथिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक ॥
07-055-028a	ऋतुकाले स्वकां पत्नीं गच्छतां या मनस्विनाम् ।
07-055-028c	न चान्यदारसेवीनां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥
07-055-029a	साम्ना ये सर्वभूतानि गच्छन्ति गतमत्सराः ।
07-055-029c	नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि ॥

07-055-030a	मधुमांसनिवृत्तानां मदाद्दम्भात्तथानृतात् ।
07-055-030c	परोपतापत्यक्तानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥
07-055-031a	हीमन्तः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेन्द्रियाः ।
07-055-031c	यां गतिं साधवो यान्ति तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥
07-055-032a	एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककर्षिताम् ।
07-055-032c	अभ्यपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥
07-055-033a	ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः ।
07-055-033c	उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा न्यपतन्क्षितौ ॥
07-055-034a	सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः ।
07-055-034c	सिक्त्वाम्भसा समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः ॥
07-055-035a	विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीम् ।
07-055-035c	भगिनीं पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥
07-055-036a	सुभद्रे मा शुचः पुत्रं पाञ्चाल्याश्वासयोत्तराम् ।
07-055-036c	गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुंगवः ॥
07-055-037a	ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
07-055-037c	सर्वे ते वै गतिं यान्तु अभिमन्योर्यशस्विनः ॥
07-055-038a	कुर्याम तद्वयं कर्म क्रियासुः सुहृदश्च नः ।
07-055-038c	कृतवान्यादृगद्यैकस्तव पुत्रो महारथः ॥
07-055-039a	एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
07-055-039c	पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ॥
07-055-040a	ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान्कृष्णो बन्धूंस्तथाभिभूः ।
07-055-040c	विवेशान्तःपुरं राजंस्तेऽन्ये जग्मुर्यथालयम् ॥

07-056-001 संजय उवाच

07-056-001a	ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
07-056-001c	स्पृष्ट्वाम्भः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ॥
07-056-001e	संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैडूर्यसंनिभैः ॥
07-056-002a	ततो माल्येन विधिवल्लाजैर्गन्धैः सुमङ्गलैः ।
07-056-002c	अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ॥
07-056-003a	ततः स्पृष्टोदकं पार्थं विनीताः परिचारकाः ।
07-056-003c	दर्शयां नैत्यकं चक्रुर्नैशं त्रैयम्बकं बलिम् ॥
07-056-004a	ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्धैर्माल्यैश्च माधवम् ।

07-056-004c	अलंकृत्योपहारं तं नैशमस्मै न्यवेदयत् ॥
07-056-005a	स्मयमानस्तु गोविन्दः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।
07-056-005c	सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय ब्रजाम्यहम् ॥
07-056-006a	स्थापयित्वा ततो द्वाःस्थानोमृंश्चात्तायुधान्नरान् ।
07-056-006c	दारुकानुगतः श्रीमान्विवेश शिबिरं स्वकम् ॥
07-056-006e	शिश्ये च शयने शुभ्रे बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥
07-056-007a	न पाण्डवानां शिबिरे कश्चित्सुष्वाप तां निशाम् ।
07-056-007c	प्रजागरः सर्वजनमाविवेश विशां पते ॥
07-056-008a	पुत्रशोकाभिभूतेन प्रतिज्ञातो महात्मना ।
07-056-008c	सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना ॥
07-056-009a	तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा ।
07-056-009c	प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥
07-056-010a	कष्टं हीदं व्यवसितं पाण्डवेन महात्मना ।
07-056-010c	पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञा महती कृता ॥
07-056-011a	भ्रातरश्चापि विक्रान्ता बहुलानि बलानि च ।
07-056-011c	धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वं तस्मै निवेदितम् ॥
07-056-012a	स हत्वा सैन्धवं संख्ये पुनरेतु धनंजयः ।
07-056-012c	जित्वा रिपुगणांश्चैव पारयत्वर्जुनो व्रतम् ॥
07-056-013a	अहत्वा सिन्धुराजं हि धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति ।
07-056-013c	न ह्येतदनृतं कर्तुमर्हः पार्थो धनंजयः ॥
07-056-014a	धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने ।
07-056-014c	तस्मिन्हि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः ॥
07-056-015a	यदि नः सुकृतं किञ्चिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
07-056-015c	फलेन तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् ॥
07-056-016a	एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो ।
07-056-016c	कृच्छ्रेण महता राजत्रजनी व्यत्यवर्तत ॥
07-056-017a	तस्यां रजन्यां मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ।
07-056-017c	स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य दारुकं प्रत्यभाषत ॥
07-056-018a	अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्तेन हतबन्धुना ।
07-056-018c	जयद्रथं हनिष्यामि श्वोभूत इति दारुक ॥
07-056-019a	तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ।

07-056-019c	यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति संयुगे ॥
07-056-020a	अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ।
07-056-020c	द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः ॥
07-056-021a	एको वीरः सहस्राक्षो दैत्यदानवमर्दिता ।
07-056-021c	सोऽपि तं नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन रक्षितम् ॥
07-056-022a	सोऽहं श्वस्तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
07-056-022c	अप्राप्तेऽस्तं दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् ॥
07-056-023a	न हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बान्धवाः ।
07-056-023c	कश्चिन्नान्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥
07-056-024a	अनर्जुनमिमं लोकं मुहूर्तमपि दारुक ।
07-056-024c	उदीक्षितुं न शक्तोऽहं भविता न च तत्तथा ॥
07-056-025a	अहं ध्वजिन्यः शत्रूणां सहयाः सरथद्विपाः ।
07-056-025c	अर्जुनार्थे हनिष्यामि सकर्णाः ससुयोधनाः ॥
07-056-026a	श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे ।
07-056-026c	धनंजयार्थं समरे पराक्रान्तस्य दारुक ॥
07-056-027a	श्वो नरेन्द्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च ।
07-056-027c	साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यन्ति दारुक ॥
07-056-028a	श्वस्तां चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे नृपवाहिनीम् ।
07-056-028c	मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थे निपातिताम् ॥
07-056-029a	श्वः सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
07-056-029c	ज्ञास्यन्ति लोकाः सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः ॥
07-056-030a	यस्तं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्तमनु स मामनु ।
07-056-030c	इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्थं ममार्जुनः ॥
07-056-031a	यथा त्वमप्रभातायामस्यां निशि रथोत्तमम् ।
07-056-031c	कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रतसंयतः ॥
07-056-032a	गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान् ।
07-056-032c	आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च ॥
07-056-033a	स्थानं हि कल्पयित्वा च रथोपस्थे ध्वजस्य मे ।
07-056-033c	वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः ॥
07-056-034a	छत्रं जाम्बूनदैर्जालैर्कज्वलनसंनिभैः ।
07-056-034c	विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि च भूषितान् ॥

07-056-035a	बलाहकं मेघपुष्पं सैन्यं सुग्रीवमेव च ।
07-056-035c	युक्त्वा वाजिवरान्यत्तः कवची तिष्ठ दारुक ॥
07-056-036a	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषमार्षभेणैव पूरितम् ।
07-056-036c	श्रुत्वा तु भैरवं नादमुपयाया जवेन माम् ॥
07-056-037a	एकाह्नाहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह ।
07-056-037c	भ्रातुः पितृष्वसेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक ॥
07-056-038a	सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुराहवे ।
07-056-038c	पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ॥
07-056-039a	यस्य यस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति ।
07-056-039c	आशंसे सारथे तत्र भवितास्य ध्रुवो जयः ॥

07-056-040 दारुक उवाच

07-056-040a	जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
07-056-040c	यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥
07-056-041a	एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुशाससि ।
07-056-041c	सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥

07-057-001 संजय उवाच

07-057-001a	कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं स्मरन्नेव धनंजयः ।
07-057-001c	प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥
07-057-002a	तं तु शोकेन संतप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् ।
07-057-002c	आससाद महातेजा ध्यायन्तं गरुडध्वजः ॥
07-057-003a	प्रत्युत्थानं तु कृष्णस्य सर्वावस्थं धनंजयः ।
07-057-003c	नालोपयत धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥
07-057-004a	प्रत्युत्थाय च गोविन्दं स तस्मायासनं ददौ ।
07-057-004c	न चासने स्वयं बुद्धिं बीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥
07-057-005a	ततः कृष्णो महातेजा जानन्नपार्थस्य निश्चयम् ।
07-057-005c	कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥
07-057-006a	मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः ।
07-057-006c	कालः सर्वाणि भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥
07-057-007a	किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि वदतां वर ।
07-057-007c	न शोचितव्यं विदुषा शोकः कार्यविनाशनः ॥

07-057-008a	शोचन्नन्दयते शत्रून्कर्शयत्यपि बान्धवान् ।
07-057-008c	क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
07-057-009a	इत्युक्तो वासुदेवेन बीभत्सुरपराजितः ।
07-057-009c	आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् ॥
07-057-010a	मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता ।
07-057-010c	श्वोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव ॥
07-057-011a	मत्प्रतिज्ञाविघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत ।
07-057-011c	पृष्ठतः सैन्धवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥
07-057-012a	दश चैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः ।
07-057-012c	प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवेत मद्विधः ॥
07-057-013a	दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
07-057-013c	द्रुतं च याति सविता तत एतद्ब्रवीम्यहम् ॥
07-057-014a	शोकस्थानं तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः ।
07-057-014c	संस्पृश्याम्भस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः ॥
07-057-015a	इदं वाक्यं महातेजा बभाषे पुष्करेक्षणः ।
07-057-015c	हितार्थं पाण्डुपुत्रस्य सैन्धवस्य वधे वृतः ॥
07-057-016a	पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ।
07-057-016c	येन सर्वान्मृधे दैत्याञ्जघ्ने देवो महेश्वरः ॥
07-057-017a	यदि तद्विदितं तेऽद्य श्वो हन्तासि जयद्रथम् ।
07-057-017c	अथ ज्ञातुं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥
07-057-018a	तं देवं मनसा ध्यायञ्जोषमास्स्व धनंजय ।
07-057-018c	ततस्तस्य प्रसादात्त्वं भक्तः प्राप्स्यसि तन्महत् ॥
07-057-019a	ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्याम्भो धनंजयः ।
07-057-019c	भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥
07-057-020a	ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे ।
07-057-020c	आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् ॥
07-057-021a	ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ।
07-057-021c	वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सहकेशवः ॥
07-057-022a	केशवेन गृहीतः स दक्षिणे विभुना भुजे ।
07-057-022c	प्रेक्षमाणो बहून्भावाञ्जगामाद्भुतदर्शनान् ॥
07-057-023a	उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छवेतपर्वतम् ।

07-057-023c	कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषिताम् ॥
07-057-024a	सरिच्छ्रेष्ठां च तां गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ।
07-057-024c	सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् ॥
07-057-025a	सिंहव्याघ्रसमाकीर्णां नानामृगगणाकुलाम् ।
07-057-025c	पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डजसेविताम् ॥
07-057-026a	मन्दरस्य प्रदेशांश्च किंनरोद्गीतनादितान् ।
07-057-026c	हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपितान् ॥
07-057-026e	तथा मन्दारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ॥
07-057-027a	स्निग्धाञ्जनचयाकारं संप्राप्तः कालपर्वतम् ।
07-057-027c	पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्तं च पर्वतम् ॥
07-057-027e	ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥
07-057-028a	सुशृङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
07-057-028c	पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ॥
07-057-029a	वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
07-057-029c	अप्सरोभिः समाकीर्णं किंनरैश्चोपशोभितम् ॥
07-057-030a	तांश्च शैलान्ब्रजन्पार्थः प्रेक्षते सहकेशवः ।
07-057-030c	शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टान्हेमधातुविभूषितान् ॥
07-057-031a	चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
07-057-031c	समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥
07-057-032a	वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन्विष्णुपदे ब्रजन् ।
07-057-032c	विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवात्यगात् ॥
07-057-033a	ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषम् ।
07-057-033c	अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥
07-057-034a	समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
07-057-034c	तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्वृषभध्वजम् ॥
07-057-035a	सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
07-057-035c	शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥
07-057-036a	नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
07-057-036c	पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ॥
07-057-037a	गीतवादित्रसंहादैस्ताललास्यसमन्वितम् ।
07-057-037c	वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यगन्धैश्च सेवितम् ॥

07-057-038a	स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
07-057-038c	गोप्तारं सर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतम् ॥
07-057-039a	वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
07-057-039c	पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥
07-057-040a	लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
07-057-040c	मनसः परमां योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥
07-057-041a	स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
07-057-041c	देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥
07-057-042a	योगिनां परमं ब्रह्म व्यक्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
07-057-042c	चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥
07-057-043a	कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
07-057-043c	अवन्दत तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥
07-057-044a	यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
07-057-044c	तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥
07-057-045a	अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽभ्यवन्दत ।
07-057-045c	ज्ञात्वैकं भूतभव्यादिं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥
07-057-046a	ततस्तावागतौ शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ।
07-057-046c	स्वागतं वां नरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतां गतक्लमौ ॥
07-057-046e	किं च वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥
07-057-047a	येन कार्येण संप्राप्तौ युवां तत्साधयामि वाम् ।
07-057-047c	त्रियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददानि वाम् ॥
07-057-048a	ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जली ।
07-057-048c	वासुदेवार्जुनौ शर्वं तुष्टुवाते महामती ॥
07-057-049a	नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
07-057-049c	पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥
07-057-050a	महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शम्भवे ।
07-057-050c	ईशानाय भगघ्नाय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ॥
07-057-051a	कुमारगुरवे नित्यं नीलग्रीवाय वेधसे ।
07-057-051c	विलोहिताय धूम्राय व्याधायानपराजिते ॥
07-057-052a	नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ।
07-057-052c	हन्त्रे गोप्त्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसुरेतसे ॥

07-057-053a	अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ।
07-057-053c	वृषध्वजाय पिङ्गाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥
07-057-054a	तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ।
07-057-054c	विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ॥
07-057-055a	नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ।
07-057-055c	ब्रह्मवक्त्राय शर्वाय शंकराय शिवाय च ॥
07-057-056a	नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः ।
07-057-056c	नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥
07-057-057a	नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे ।
07-057-057c	सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ॥
07-057-058a	नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च ।
07-057-058c	भक्तानुकम्पिने नित्यं सिध्यतां नौ वरः प्रभो ॥
07-057-059a	एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
07-057-059c	प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥
07-057-060a	ततोऽर्जुनः प्रीतमना ववन्दे वृषभध्वजम् ।
07-057-060c	ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् ॥
07-057-061a	तं चोपहारं स्वकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः ।
07-057-061c	ददर्श त्र्यम्बकाभ्याशे वासुदेवनिवेदितम् ॥
07-057-062a	ततोऽभिपूज्य मनसा शर्वं कृष्णं च पाण्डवः ।
07-057-062c	इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरम् ॥
07-057-063a	ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थं वचनं प्रभुः ।
07-057-063c	वासुदेवार्जुनौ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
07-057-064a	सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ ।
07-057-064c	तत्र मे तद्धनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ॥
07-057-065a	येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ।
07-057-065c	तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमम् ॥
07-057-066a	तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ तं शर्वं पार्षदैः सह ।
07-057-066c	प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्यशतैर्वृतम् ॥
07-057-067a	निर्दिष्टं यद्वृषाङ्केन पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
07-057-067c	तज्जग्मतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥
07-057-068a	ततस्तु तत्सरो गत्वा सूर्यमण्डलसंनिभम् ।

- 07-057-068c नागमन्तर्जले घोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ॥
- 07-057-069a द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ।
- 07-057-069c वमन्तं विपुलां ज्वालां ददृशातेऽग्निवर्चसम् ॥
- 07-057-070a ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यापः कृताञ्जली ।
- 07-057-070c तौ नागावुपतस्थाते नमस्यन्तौ वृषध्वजम् ॥
- 07-057-071a गृणन्तौ वेदविदुषौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
- 07-057-071c अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥
- 07-057-072a ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्धित्वा रूपं महोरगौ ।
- 07-057-072c धनुर्बाणश्च शत्रुघ्नं तद्द्वंद्वं समपद्यत ॥
- 07-057-073a ततो जगृहतुः प्रीतौ धनुर्बाणं च सुप्रभम् ।
- 07-057-073c आजहतुर्महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥
- 07-057-074a ततः पार्श्वार्द्धषाङ्कस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ।
- 07-057-074c पिङ्गाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः ॥
- 07-057-075a स तद्रुह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समाहितः ।
- 07-057-075c व्यकर्षच्चापि विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् ॥
- 07-057-076a तस्य मौर्वीं च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः ।
- 07-057-076c श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥
- 07-057-077a सरस्येव च तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ।
- 07-057-077c चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्धनुः ॥
- 07-057-078a ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा ।
- 07-057-078c वरमारण्यकं दत्तं दर्शनं शंकरस्य च ॥
- 07-057-078e मनसा चिन्तयामास तन्मे संपद्यतामिति ॥
- 07-057-079a तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः ।
- 07-057-079c तच्च पाशुपतं घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् ॥
- 07-057-080a संहृष्टरोमा दुर्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ।
- 07-057-080c ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तौ महेश्वरम् ॥
- 07-057-081a अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ।
- 07-057-081c प्राप्तौ स्वशिबिरं वीरौ मुदा परमया युतौ ॥
- 07-057-081e इन्द्राविष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥

07-058-001 संजय उवाच

07-058-001a तयोः संवदतोरेव कृष्णदारुकयोस्तदा ।

07-058-001c	सात्यगाद्रजनी राजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥
07-058-002a	पठन्ति पाणिस्वनिका मागधा मधुपर्किकाः ।
07-058-002c	वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभम् ॥
07-058-003a	नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
07-058-003c	कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥
07-058-004a	मृदङ्गा झर्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः ।
07-058-004c	आडम्बराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्वनाः ॥
07-058-005a	एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ।
07-058-005c	वादयन्ति स्म संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥
07-058-006a	स मेघसमनिर्घोषो महाज्जब्दोऽस्पृशद्विवम् ।
07-058-006c	पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमबोधयत् ॥
07-058-007a	प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे ।
07-058-007c	उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं ततः ॥
07-058-008a	ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाष्टोत्तरं शतम् ।
07-058-008c	स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ॥
07-058-009a	भद्रासने सूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु ।
07-058-009c	सस्नौ चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥
07-058-010a	उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः ।
07-058-010c	आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना ॥
07-058-011a	हरिणा चन्दनेनाङ्गमनुलिप्य महाभुजः ।
07-058-011c	स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः स्थितः ॥
07-058-012a	जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
07-058-012c	ततोऽग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥
07-058-013a	समिद्धं स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
07-058-013c	मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ॥
07-058-014a	द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः ।
07-058-014c	तत्र वेदविदो विप्रानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥
07-058-015a	दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
07-058-015c	सहस्रानुचरान्सौरानष्टौ दशशतानि च ॥
07-058-016a	अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
07-058-016c	तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥

07-058-017a	प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
07-058-017c	अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥
07-058-018a	तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः ।
07-058-018c	हेमशृङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥
07-058-019a	स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
07-058-019c	माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥
07-058-020a	पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्नोचनांस्तथा ।
07-058-020c	स्वलंकृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥
07-058-021a	मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
07-058-021c	दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यामगात्ततः ॥
07-058-022a	ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
07-058-022c	सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैडूर्यमण्डितम् ॥
07-058-023a	पराध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
07-058-023c	विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजहुर्वरासनम् ॥
07-058-024a	तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
07-058-024c	उपजहुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥
07-058-025a	युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
07-058-025c	रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥
07-058-026a	पाण्डुरैश्चन्द्रशम्याभैर्हेमदण्डैश्च चामरैः ।
07-058-026c	दोधूयमानः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः ॥
07-058-027a	संस्तूयमानः सूतैश्च वन्द्यमानश्च बन्दिभिः ।
07-058-027c	उपगीयमानो गन्धर्वैरास्ते स्म कुरुनन्दनः ॥
07-058-028a	ततो मुहूर्तादासीत्तु बन्दिनां निस्वनो महान् ।
07-058-028c	नेमिघोषश्च रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥
07-058-029a	हादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
07-058-029c	नराणां पदशब्दैश्च कम्पतीव स्म मेदिनी ॥
07-058-030a	ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः ।
07-058-030c	शिरसा वन्दनीयं तमभिवन्द्य जगत्पतिम् ॥
07-058-031a	कुण्डली बद्धनिस्त्रिंशः संनद्धकवचो युवा ।
07-058-031c	अभिप्रणम्य शिरसा द्वाःस्थो धर्मात्मजाय वै ॥
07-058-031e	न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयातं महात्मने ॥

- 07-058-032a सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवम् ।
 07-058-032c अर्घ्यं चैवासनं चास्मै दीयतां परमार्चितम् ॥
- 07-058-033a ततः प्रवेश्य वाष्ण्यमुपवेश्य वरासने ।
 07-058-033c सत्कृत्य सत्कृतस्तेन पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
- 07-059-001 युधिष्ठिर उवाच
 07-059-001a सुखेन रजनी व्युष्टा कच्चित्ते मधुसूदन ।
 07-059-001c कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥
- 07-059-002 संजय उवाच
 07-059-002a वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरम् ।
 07-059-002c ततः क्षत्ता प्रकृतयो न्यवेदयदुपस्थिताः ॥
- 07-059-003a अनुज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् ।
 07-059-003c विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिम् ॥
- 07-059-004a शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं च केकयान् ।
 07-059-004c युयुत्सुं चैव कौरव्यं पाञ्चाल्यं चोत्तमौजसम् ॥
- 07-059-005a एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
 07-059-005c उपतस्थुर्महात्मानं विविशुश्चासनेषु ते ॥
- 07-059-006a एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ ।
 07-059-006c कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महाद्युती ॥
- 07-059-007a ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् ।
 07-059-007c अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षमाभाष्य मधुरं वचः ॥
- 07-059-008a एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः ।
 07-059-008c प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च ॥
- 07-059-009a त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च निराक्रियाम् ।
 07-059-009c क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वास्तानपि वेत्थ नः ॥
- 07-059-010a त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल ।
 07-059-010c सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च मधुसूदन ॥
- 07-059-011a स तथा कुरु वाष्ण्यं यथा त्वयि मनो मम ।
 07-059-011c अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥
- 07-059-012a स भवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ।
 07-059-012c पारं तितीर्षतामद्य प्लवो नो भव माधव ॥

- 07-059-013a न हि तत्कुरुते संख्ये कार्तवीर्यसमस्त्वपि ।
 07-059-013c रथी यत्कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥
- 07-059-014 वासुदेव उवाच**
- 07-059-014a सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
 07-059-014c शरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनंजयः ॥
- 07-059-015a वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रान्तो महाबलः ।
 07-059-015c युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजसा परमो नृणाम् ॥
- 07-059-016a स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
 07-059-016c सिंहर्षभगतिः श्रीमान्द्विषतस्ते हनिष्यति ॥
- 07-059-017a अहं च तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
 07-059-017c धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्निरिवोत्थितः ॥
- 07-059-018a अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनम् ।
 07-059-018c अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥
- 07-059-019a तस्याद्य गृध्राः श्येनाश्च वडगोमायवस्तथा ।
 07-059-019c भक्षयिष्यन्ति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः ॥
- 07-059-020a यद्यस्य देवा गोप्तारः सेन्द्राः सर्वे तथाप्यसौ ।
 07-059-020c राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति संकुले ॥
- 07-059-021a निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति ।
 07-059-021c विशोको विज्वरो राजन्भव भूतिपुरस्कृतः ॥

07-060-001 संजय उवाच

- 07-060-001a तथा संभाषतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः ।
 07-060-001c दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणम् ॥
- 07-060-002a तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
 07-060-002c समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पाण्डवर्षभः ॥
- 07-060-003a मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
 07-060-003c आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
- 07-060-004a व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
 07-060-004c यादृग्रूपा हि ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥
- 07-060-005a तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
 07-060-005c दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥

07-060-006a	ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः ।
07-060-006c	आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेन समागमम् ॥
07-060-007a	ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
07-060-007c	नमस्कृत्य वृषाङ्काय साधु साधिवत्यथाब्रुवन् ॥
07-060-008a	अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
07-060-008c	त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥
07-060-009a	अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
07-060-009c	हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥
07-060-010a	रथेनैकेन दुर्धर्षो युयुधानजनार्दनौ ।
07-060-010c	जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥
07-060-011a	तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् ।
07-060-011c	रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥
07-060-012a	स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
07-060-012c	बभौ रथवरः क्लृप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥
07-060-013a	ततः पुरुषशार्दूलः सज्जः सज्जं पुरःसरः ।
07-060-013c	कृताह्निकाय पार्थाय न्यवेदयत तं रथम् ॥
07-060-014a	तं तु लोके वरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
07-060-014c	बाणबाणासनी वाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥
07-060-015a	ततो विद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्धिर्जितेन्द्रियैः ।
07-060-015c	स्तूयमानो जयाशीभिरारुरोह महारथम् ॥
07-060-016a	जैत्रैः सांग्रामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
07-060-016c	अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥
07-060-017a	स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
07-060-017c	विवभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥
07-060-018a	अन्वारुरोहतुः पार्थ युयुधानजनार्दनौ ।
07-060-018c	शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥
07-060-019a	अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीत्रश्मिवतां वरः ।
07-060-019c	मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥
07-060-020a	स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः ।
07-060-020c	सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥
07-060-021a	सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।

07-060-021c	सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥
07-060-022a	ततो वादित्रनिर्घोषैर्मङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
07-060-022c	प्रयान्तमर्जुनं सूता मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥
07-060-023a	सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिस्वनः ।
07-060-023c	युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥
07-060-024a	तमनुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुचिः ।
07-060-024c	ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥
07-060-025a	प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ।
07-060-025c	पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ॥
07-060-026a	दृष्ट्वार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
07-060-026c	युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥
07-060-027a	युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
07-060-027c	यथा हीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव ॥
07-060-028a	सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
07-060-028c	यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥
07-060-029a	यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधे मम ।
07-060-029c	तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणे ॥
07-060-030a	स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
07-060-030c	यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥
07-060-031a	त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ।
07-060-031c	शक्नुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥
07-060-032a	मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथंचिदपि सात्वत ।
07-060-032c	राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥
07-060-033a	न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
07-060-033c	किञ्चिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥
07-060-034a	एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
07-060-034c	तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥

07-061-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-061-001a	श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
07-061-001c	अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्यन्त मामकाः ॥
07-061-002a	जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।

07-061-002c	कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥
07-061-003a	पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
07-061-003c	आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥
07-061-004a	कपिराजध्वजं संख्ये विधुन्वानं महद्भुः ।
07-061-004c	दृष्ट्वा पुत्रपरिद्वानं किमकुर्वन्त मामकाः ॥
07-061-005a	किं नु संजय संग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ।
07-061-005c	परिदेवो महानत्र श्रुतो मे नाभिनन्दनम् ॥
07-061-006a	बभूवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः श्रुतिसुखावहाः ।
07-061-006c	न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैन्धवस्य निवेशने ॥
07-061-007a	स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिबिरे मम ।
07-061-007c	सूतमागधसंधानां नर्तकानां च सर्वशः ॥
07-061-008a	शब्देन नादिताभीक्षणमभवद्यत्र मे श्रुतिः ।
07-061-008c	दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥
07-061-009a	निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य संजय ।
07-061-009c	आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमश्रौषमुत्तमम् ॥
07-061-010a	तदद्य हीनपुण्योऽहमार्तस्वरनिनादितम् ।
07-061-010c	निवेशनं हतोत्साहं पुत्राणां मम लक्षये ॥
07-061-011a	विविंशतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्णयोः ।
07-061-011c	अन्येषां च सुतानां मे न तथा श्रूयते ध्वनिः ॥
07-061-012a	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ।
07-061-012c	द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥
07-061-013a	वितण्डालापसंलापैर्हुतयाचितवन्दितैः ।
07-061-013c	गीतैश्च विविधैरिष्टै रमते यो दिवानिशम् ॥
07-061-014a	उपास्यमानो बहुभिः कुरुपाण्डवसात्वतैः ।
07-061-014c	सूत तस्य गृहे शब्धो नाद्य द्रौणेर्यथा पुरा ॥
07-061-015a	द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये ।
07-061-015c	अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥
07-061-016a	विन्दानुविन्दयोः सायं शिबिरे यो महाध्वनिः ।
07-061-016c	श्रूयते सोऽद्य न तथा केकयानां च वेश्मसु ॥
07-061-017a	नित्यप्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् ।
07-061-017c	नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न ध्वनिः ॥

07-061-018a	सप्ततन्तून्वितन्वाना यमुपासन्ति याजकाः ।
07-061-018c	सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥
07-061-019a	ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः ।
07-061-019c	द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥
07-061-020a	नानादेशसमुत्थानां गीतानां योऽभवत्स्वनः ।
07-061-020c	वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥
07-061-021a	यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छञ्जनार्दनः ।
07-061-021c	आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥
07-061-022a	ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा ।
07-061-022c	वासुदेवेन तीर्थेन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥
07-061-023a	कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
07-061-023c	शमे चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ॥
07-061-023e	हितार्थमभिजल्पन्तं न तथास्त्यपराजयः ॥
07-061-024a	प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
07-061-024c	अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥
07-061-025a	ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
07-061-025c	अन्ववर्तत हित्वा मां कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥
07-061-026a	न ह्यहं द्यूतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ।
07-061-026c	सैन्धवो नेच्छते द्यूतं भीष्मो न द्यूतमिच्छति ॥
07-061-027a	शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ।
07-061-027c	अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति संजय ॥
07-061-028a	एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः ।
07-061-028c	सज्ञातिमित्रः ससुहृच्चिरं जीवेदनामयः ॥
07-061-029a	श्लक्षणा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
07-061-029c	कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः ॥
07-061-030a	धर्मापेक्षो नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
07-061-030c	प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥
07-061-031a	अर्हन्त्यर्थं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः ।
07-061-031c	तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥
07-061-032a	नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ।
07-061-032c	सन्ति नो ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ॥

07-061-033a	शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
07-061-033c	द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च ॥
07-061-034a	अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
07-061-034c	त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचो हितम् ॥
07-061-035a	कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा ।
07-061-035c	कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते च त्वदन्वयाः ॥
07-061-036a	मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
07-061-036c	नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥
07-061-037a	इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
07-061-037c	न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥
07-061-038a	वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
07-061-038c	उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥
07-061-039a	धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखण्डी चापराजितः ।
07-061-039c	अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ॥
07-061-040a	चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः ।
07-061-040c	द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥
07-061-040e	यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥
07-061-041a	क एताञ्जातु युध्येत लोकेऽस्मिन्वै जिजीविषुः ।
07-061-041c	दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान्संहरेयुररिदमाः ॥
07-061-042a	अन्यो दुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् ।
07-061-042c	दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥
07-061-043a	येषामभीशुहस्तः स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः ।
07-061-043c	संनद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥
07-061-044a	तेषां मम विलापानां न हि दुर्योधनः स्मरेत् ।
07-061-044c	हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ मे ॥
07-061-045a	तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिनाम् ।
07-061-045c	दृष्ट्वेमां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-061-046a	हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।
07-061-046c	अग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः ॥
07-061-047a	आचक्ष्व तद्धि नः सर्वं कुशलो ह्यसि संजय ।
07-061-047c	यदुपायात्तु सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषम् ॥

07-061-047e	अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ॥
07-061-048a	न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
07-061-048c	अपकृत्वा महत्तात सोढुं शक्ष्यन्ति मामकाः ॥
07-061-049a	किं नु दुर्योधनः कृत्यं कर्णः कृत्यं किमब्रवीत् ।
07-061-049c	दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते अपि ॥
07-061-049e	सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम संजय ॥
07-061-050a	यद्वृत्तं तात संग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् ।
07-061-050c	लोभानुगतदुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः ॥
07-061-051a	राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः ।
07-061-051c	दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
07-062-001	संजय उवाच
07-062-001a	हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
07-062-001c	शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥
07-062-002a	गतोदके सेतुबन्धो यादृक्तादृगयं तव ।
07-062-002c	विलापो निष्फलो राजन्मा शुचो भरतर्षभ ॥
07-062-003a	अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो विधिः ।
07-062-003c	मा शुचो भरतश्रेष्ठ दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥
07-062-004a	यदि हि त्वं पुरा द्यूतात्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
07-062-004c	निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥
07-062-005a	युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि ।
07-062-005c	निवर्तिताः स्युः संरब्धा न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥
07-062-006a	दुर्योधनं चाविधेयं बध्नीतेति पुरा यदि ।
07-062-006c	कुरूनचोदयिष्यस्त्वं न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥
07-062-007a	तत्ते बुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यन्ति पाण्डवाः ।
07-062-007c	पाञ्चाला वृष्णयः सर्वे ये चान्येऽपि महाजनाः ॥
07-062-008a	स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे ।
07-062-008c	वर्तेथा यदि धर्मेण न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥
07-062-009a	त्वं तु प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनम् ।
07-062-009c	दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चान्वगा मतम् ॥
07-062-010a	तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निशामितम् ।
07-062-010c	अर्थे निविशमानस्य विषमिश्रं यथा मधु ॥

07-062-011a	न तथा मन्यते कृष्णो राजानं पाण्डवं पुरा ।
07-062-011c	न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वां मन्यते नृप ॥
07-062-012a	व्यजानत यदा तु त्वां राजधर्मादधश्च्युतम् ।
07-062-012c	तदा प्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहु मन्यते ॥
07-062-013a	परुषाण्युच्यमानांश्च यथा पार्थानुपेक्षसे ।
07-062-013c	तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुकम् ॥
07-062-014a	पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तदानघ ।
07-062-014c	अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥
07-062-015a	पाण्डुनावर्जितं राज्यं कौरवाणां यशस्तथा ।
07-062-015c	ततश्चाभ्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥
07-062-016a	तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् ।
07-062-016c	यत्पित्र्याद्भ्रंशिता राज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥
07-062-017a	यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रानार्हयसे नृप ।
07-062-017c	बहुधा व्याहरन्दोषान्न तदद्योपपद्यते ॥
07-062-018a	न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे ।
07-062-018c	चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः ॥
07-062-019a	यां तु कृष्णार्जुनौ सेनां यां सात्यकिवृकोदरौ ।
07-062-019c	रक्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः ॥
07-062-020a	येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
07-062-020c	येषां च सात्यकिर्गोप्ता येषां गोप्ता वृकोदरः ॥
07-062-021a	को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः ।
07-062-021c	अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः ॥
07-062-022a	यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधिपैः ।
07-062-022c	क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः ॥
07-062-023a	यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसङ्कटम् ।
07-062-023c	कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः ॥

07-063-001 संजय उवाच

07-063-001a	तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
07-063-001c	स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामद्व्यूहितुं ततः ॥
07-063-002a	शूराणां गर्जतां राजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ।
07-063-002c	श्रूयन्ते स्म गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणाम् ॥

07-063-003a	विस्फार्य च धनूंष्याजौ ज्याः करैः परिमृज्य च ।
07-063-003c	विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्क्वेदानीं स धनंजयः ॥
07-063-004a	विकोशान्सुत्सरूनन्ये कृतधारान्समाहितान् ।
07-063-004c	पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः ॥
07-063-005a	चरन्तस्त्वसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षया ।
07-063-005c	संग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः ॥
07-063-006a	सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ।
07-063-006c	समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥
07-063-007a	अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिघैर्बाहुशालिनः ।
07-063-007c	चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥
07-063-008a	नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलंकृताः ।
07-063-008c	संग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥
07-063-009a	क्वार्जुनः क्व च गोविन्दः क्व च मानी वृकोदरः ।
07-063-009c	क्व च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ॥
07-063-010a	ततः शङ्खमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः स्वयम् ।
07-063-010c	इतस्ततस्तात्रचयन्द्रोणश्चरति वेगितः ॥
07-063-011a	तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वहवनन्दिषु ।
07-063-011c	भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥
07-063-012a	त्वं चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः ।
07-063-012c	अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा ॥
07-063-013a	शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि षट् ।
07-063-013c	द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश ॥
07-063-014a	पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ।
07-063-014c	गव्यूतिषु त्रिमात्रेषु मामनासाद्य तिष्ठत ॥
07-063-015a	तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः ।
07-063-015c	किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव ॥
07-063-016a	एवमुक्तः समाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः ।
07-063-016c	संप्रायात्सह गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ॥
07-063-016e	वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिभिरास्थितैः ॥
07-063-017a	चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः ।
07-063-017c	जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ॥

07-063-017e	ते चैव सप्तसाहस्रा द्विसाहस्राश्च सैन्धवाः ॥
07-063-018a	मत्तानामधिरूढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः ।
07-063-018c	नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणाम् ॥
07-063-019a	अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ।
07-063-019c	अग्रतः सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ॥
07-063-020a	ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ।
07-063-020c	सिन्धुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ ॥
07-063-021a	दीर्घो द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्च विस्तृतः ।
07-063-021c	व्यूहः स चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥
07-063-022a	नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ।
07-063-022c	रथाश्चगजपत्त्योघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ॥
07-063-023a	पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः सुदुर्भिदः ।
07-063-023c	सूची पद्मस्य मध्यस्थो गूढो व्यूहः पुनः कृतः ॥
07-063-024a	एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो व्यवस्थितः ।
07-063-024c	सूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥
07-063-025a	अनन्तरं च काम्बोजो जलसंधश्च मारिष ।
07-063-025c	दुर्योधनः सहामात्यस्तदनन्तरमेव च ॥
07-063-026a	ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्तिनाम् ।
07-063-026c	व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे सूचिरक्षिणः ॥
07-063-027a	तेषां च पृष्ठतो राज बलेन महता वृतः ।
07-063-027c	जयद्रथस्ततो राजन्सूचिपाशे व्यवस्थितः ॥
07-063-028a	शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो मुखे स्थितः ।
07-063-028c	अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥
07-063-029a	श्वेतवर्माम्बरोष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
07-063-029c	धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥
07-063-030a	पताकिनं शोणहयं वेदीकृष्णाजिनध्वजम् ।
07-063-030c	द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन् ॥
07-063-031a	सिद्धचारणसंघानां विस्मयः सुमहानभूत् ।
07-063-031c	द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ॥
07-063-032a	सशैलसागरवनां नानाजनपदाकुलाम् ।
07-063-032c	ग्रसेद्व्यूहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे ॥

07-063-033a बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं; प्रतिभयनिस्वनमद्भुताभरूपम् ।
 07-063-033c अहितहृदयभेदनं महद्वै; शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥

07-064-001 संजय उवाच

07-064-001a ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्क्रुष्टेषु मारिष ।
 07-064-001c ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥
 07-064-002a अनीकानां च संह्रादे वादित्राणां च निस्वने ।
 07-064-002c प्रध्मापितेषु शङ्खेषु संनादे लोमहर्षणे ॥
 07-064-003a अभिहारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु ।
 07-064-003c रौद्रे मुहूर्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥
 07-064-004a वडानां वायसानां च पुरस्तात्सव्यसाचिनः ।
 07-064-004c बहुलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत ॥
 07-064-005a मृगाश्च घोरसंनादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः ।
 07-064-005c दक्षिणेन प्रयातानामस्माकं प्राणदंस्तथा ॥
 07-064-006a सनिर्घाता ज्वलन्त्यश्च पेतुरुल्काः समन्ततः ।
 07-064-006c चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समुत्थिते ॥
 07-064-007a विष्वग्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करवर्षिणः ।
 07-064-007c ववुरायाति कौन्तेये संग्रामे समुपस्थिते ॥
 07-064-008a नाकुलिस्तु शतानीको धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 07-064-008c पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूहतुस्तदा ॥
 07-064-009a ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ।
 07-064-009c त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥
 07-064-010a अध्यर्धमात्रे धनुषां सहस्रे तनयस्तव ।
 07-064-010c अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् ॥
 07-064-011a अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् ।
 07-064-011c अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥
 07-064-012a अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।
 07-064-012c विषक्तं मयि दुर्धर्मश्मकूटमिवाश्मनि ॥
 07-064-013a एवं ब्रुवन्महाराज महात्मा स महामतिः ।
 07-064-013c महेष्वासैर्वृतो राजन्महेष्वासो व्यवस्थितः ॥
 07-064-014a ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः ।
 07-064-014c दण्डपाणिरिवासह्यो मृत्युः कालेन चोदितः ॥

07-064-015a	शूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ।
07-064-015c	युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वै पुनः प्रजाः ॥
07-064-016a	क्रोधामर्षबलोद्धूतो निवातकवचान्तकः ।
07-064-016c	जयो जेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥
07-064-017a	आमुक्तकवचः खड्गी जाम्बूनदकिरीटभृत् ।
07-064-017c	शुभ्रवर्मांबरधरः स्वङ्गदी चारुकुण्डली ॥
07-064-018a	रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः ।
07-064-018c	विधुन्वन्गाण्डिवं संख्ये बभौ सूर्य इवोदितः ॥
07-064-019a	सोऽग्रानीकस्य महत इषुपाते धनंजयः ।
07-064-019c	व्यवस्थाप्य रथं सज्जं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥
07-064-020a	अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थेन सह मारिष ।
07-064-020c	प्राध्मापयत्पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥
07-064-021a	तयोः शङ्खप्रणादेन तव सैन्ये विशां पते ।
07-064-021c	आसन्संहृष्टरोमाणः कम्पिता गतचेतसः ॥
07-064-022a	यथा त्रसन्ति भूतानि सर्वाण्यशनिनिस्वनात् ।
07-064-022c	तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥
07-064-023a	प्रसुप्तुवुः शकृन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ।
07-064-023c	एवं सवाहनं सर्वमाविग्नमभवद्वलम् ॥
07-064-024a	व्यषीदन्त नरा राजञ्शङ्खशब्देन मारिष ।
07-064-024c	विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥
07-064-025a	ततः कपिर्महानादं सह भूतैर्ध्वजालयैः ।
07-064-025c	अकरोद्व्यादितास्यश्च भीषयंस्तव सैनिकान् ॥
07-064-026a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
07-064-026c	पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥
07-064-027a	नानावादित्रसंहादैः क्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ।
07-064-027c	सिंहनादैः सवादित्रैः समाहूतैर्महारथैः ॥
07-064-028a	तस्मिन्सुतुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ।
07-064-028c	अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥
07-064-029a	चोदयाश्चान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।
07-064-029c	एतद्वित्त्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीम् ॥
07-064-030a	एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।

07-064-030c	अचोदयद्धयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥
07-064-031a	स संप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ।
07-064-031c	एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ॥
07-064-032a	ततः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
07-064-032c	परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥
07-064-033a	ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ।
07-064-033c	अवाकिरन्बाणजालैस्ततः कृष्णधनंजयौ ॥
07-064-034a	ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि ।
07-064-034c	शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥
07-064-035a	उद्भ्रान्तनयनैर्वक्त्रैः संदष्टोष्ठपुटैः शुभैः ।
07-064-035c	सकुण्डलशिरस्त्राणैर्वसुधा समकीर्यत ॥
07-064-036a	पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।
07-064-036c	विनिकीर्णानि योधानां वदनानि चकाशिरे ॥
07-064-037a	तपनीयविचित्राणि सिक्तानि रुधिरेण च ।
07-064-037c	अदृश्यन्त यथा राजन्मेघसंघाः सविद्युतः ॥
07-064-038a	शिरसां पततां राजञ्शब्दोऽभूत्पृथिवीतले ।
07-064-038c	कालेन परिपक्वानां तालानां पततामिव ॥
07-064-039a	ततः कबन्धः कश्चित्तु धनुरालम्ब्य तिष्ठति ।
07-064-039c	कश्चित्खड्गं विनिष्कृष्य भुजेनोद्यम्य तिष्ठति ॥
07-064-040a	नाजानन्त शिरांस्युर्व्यां पतितानि नरर्षभाः ।
07-064-040c	अमृष्यमाणाः कौन्तेयं संग्रामे जयगृद्धिनः ॥
07-064-041a	हयानामुत्तमाङ्गैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी ।
07-064-041c	बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां समकीर्यत ॥
07-064-042a	अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो ।
07-064-042c	तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥
07-064-043a	अन्योन्यमपि चाजघ्नुरात्मानमपि चापरे ।
07-064-043c	पार्थभूतममन्यन्त जगत्कालेन मोहिताः ॥
07-064-044a	निष्ठनन्तः सरुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।
07-064-044c	शयाना बहवो वीराः कीर्तयन्तः सुहृज्जनम् ॥
07-064-045a	सभिण्डपालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरश्वधाः ।
07-064-045c	सनिर्यूहाः सनिस्त्रिंशाः सशरासनतोमराः ॥

07-064-046a	सबाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा रणे ।
07-064-046c	महाभुजगसंकाशा बाहवः परिघोपमाः ॥
07-064-047a	उद्वेष्टन्ति विचेष्टन्ति संवेष्टन्ति च सर्वशः ।
07-064-047c	वेगं कुर्वन्ति संरब्धा निकृत्ताः परमेषुभिः ॥
07-064-048a	यो यः स्म समरे पार्थ प्रतिसंरभते नरः ।
07-064-048c	तस्य तस्यान्तको बाणः शरीरमुपसर्पति ॥
07-064-049a	नृत्यतो रथमार्गेषु धनुर्व्यायच्छतस्तथा ।
07-064-049c	न कश्चित्तत्र पार्थस्य ददर्शान्तरमण्वपि ॥
07-064-050a	यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विक्षिपतः शरान् ।
07-064-050c	लाघवात्पाण्डुपुत्रस्य व्यस्मयन्त परे जनाः ॥
07-064-051a	हस्तिनं हस्तियन्तारमश्वमाश्विकमेव च ।
07-064-051c	अभिनत्फल्गुनो बाणै रथिनं च ससारथिम् ॥
07-064-052a	आवर्तमानमावृत्तं युध्यमानं च पाण्डवः ।
07-064-052c	प्रमुखे तिष्ठमानं च न कंचिन्न निहन्ति सः ॥
07-064-053a	यथोदयन्वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः ।
07-064-053c	तथार्जुनो गजानीकमवधीत्कङ्कपत्रिभिः ॥
07-064-054a	हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत ।
07-064-054c	अन्तकाले यथा भूमिर्विनिकीर्णैर्महीधरैः ॥
07-064-055a	यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा ।
07-064-055c	तथा धनंजयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥
07-064-056a	तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप ।
07-064-056c	प्रभग्नं द्रुतमाविग्नमतीव शरपीडितम् ॥
07-064-057a	मारुतेनेव महता मेघानीकं विधूयता ।
07-064-057c	प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुम् ॥
07-064-058a	प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुकारैः साधुवाहितैः ।
07-064-058c	कशापाण्यभिघातैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च ॥
07-064-059a	चोदयन्तो हयांस्तूर्णं पलायन्ते स्म तावकाः ।
07-064-059c	सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥
07-064-060a	पाण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्नागांश्चोदयन्तस्तथापरे ।
07-064-060c	शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययौ ॥
07-064-060e	तव योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥

07-065-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-065-001a तस्मिन्प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
 07-065-001c के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयम् ॥
 07-065-002a आहोस्विच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः ।
 07-065-002c द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्तः प्राकारमकुतोभयाः ॥

07-065-003 संजय उवाच

07-065-003a तथार्जुनेन संभग्ने तस्मिंस्तव बले तदा ।
 07-065-003c हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥
 07-065-004a पाकशासनिनाभीक्षणं वध्यमाने शरोत्तमैः ।
 07-065-004c न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाकार्जुनमीक्षितुम् ॥
 07-065-005a ततस्तव सुतो राजन्दृष्ट्वा सैन्यं तथागतम् ।
 07-065-005c दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्ययात् ॥
 07-065-006a स काञ्चनविचित्रेण कवचेन समावृतः ।
 07-065-006c जाम्बूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥
 07-065-007a नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमाम् ।
 07-065-007c दुःशासनो महाराज सव्यसाचिनमावृणोत् ॥
 07-065-008a ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
 07-065-008c ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च दन्तिनाम् ॥
 07-065-009a भूर्दिशश्चान्तरिक्षं च शब्देनासीत्समावृतम् ।
 07-065-009c स मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत ॥
 07-065-010a तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमङ्कुशैरभिचोदितान् ।
 07-065-010c व्यालम्बहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिव पर्वतान् ॥
 07-065-011a सिंहनादेन महता नरसिंहो धनंजयः ।
 07-065-011c गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः ॥
 07-065-012a महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन महार्णवम् ।
 07-065-012c किरीटी तद्गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा ॥
 07-065-013a काष्ठातीत इवादित्यः प्रतपन्युगसंक्षये ।
 07-065-013c ददृशे दिक्षु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः ॥
 07-065-014a खुरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषेण तेन च ।
 07-065-014c तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ॥
 07-065-014e देवदत्तस्य घोषेण गाण्डीवनिनदेन च ॥

07-065-015a	मन्दवेगतरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः ।
07-065-015c	शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ॥
07-065-016a	ते गजा विशिख्रैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः ।
07-065-016c	अनेकशतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु समर्पिताः ॥
07-065-017a	आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना ।
07-065-017c	निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥
07-065-018a	अपरे दन्तवेष्टेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
07-065-018c	शरैः समर्पिता नागाः क्रौञ्चवद्व्यनदन्मुहुः ॥
07-065-019a	गजस्कन्धगतानां च पुरुषाणां किरीटिना ।
07-065-019c	आच्छिद्यन्तोत्तमाङ्गानि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
07-065-020a	सकुण्डलानां पततां शिरसां धरणीतले ।
07-065-020c	पद्मानामिव संघातैः पार्थश्चक्रे निवेदनम् ॥
07-065-021a	यन्त्रबद्धा विकवचा व्रणार्ता रुधिरोक्षिताः ।
07-065-021c	भ्रमत्सु युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥
07-065-022a	केचिदेकेन बाणेन सुमुक्तेन पतत्रिणा ।
07-065-022c	द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥
07-065-023a	मौर्वीं धनुर्ध्वजं चैव युगानीषास्तथैव च ।
07-065-023c	रथिनां कुट्टयामास भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
07-065-024a	न संदधन्न चाप्यस्यन्न विमुञ्चन्न चोद्धरन् ।
07-065-024c	मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स्म दृश्यते ॥
07-065-025a	अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
07-065-025c	मुहूर्तान्निपतन्त्यन्ये वारणा वसुधातले ॥
07-065-026a	उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
07-065-026c	अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥
07-065-027a	सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखङ्गाः साङ्गदा रणे ।
07-065-027c	अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥
07-065-028a	सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
07-065-028c	चक्रैर्विमथितैरक्षैः भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥
07-065-029a	वर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
07-065-029c	स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥
07-065-030a	निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।

- 07-065-030c अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥
- 07-065-031a एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
- 07-065-031c संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं वै सनायकम् ॥
- 07-065-032a ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
- 07-065-032c द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षञ्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥
- 07-066-001 संजय उवाच**
- 07-066-001a दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची धनंजयः ।
- 07-066-001c सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥
- 07-066-002a स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
- 07-066-002c कृताञ्जलिरिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥
- 07-066-003a शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
- 07-066-003c भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम् ॥
- 07-066-004a भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।
- 07-066-004c तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 07-066-005a अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्तवानघ ।
- 07-066-005c तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥
- 07-066-006a तव प्रसादादिच्छामि सिन्धुराजानमाहवे ।
- 07-066-006c निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठ प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥
- 07-066-007a एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ।
- 07-066-007c मामजित्वा न बीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥
- 07-066-008a एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
- 07-066-008c सरथाश्चध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ॥
- 07-066-009a ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः ।
- 07-066-009c द्रोणमभ्यर्दयद्वाणैर्घोररूपैर्महतैः ॥
- 07-066-010a विव्याध च रणे द्रोणमनुमान्य विशां पते ।
- 07-066-010c क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः ॥
- 07-066-011a तस्येषूनिषुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ।
- 07-066-011c विषाग्निज्वलनप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥
- 07-066-012a इयेष पाण्डवस्तस्य बाणैश्छेतुं शरासनम् ।
- 07-066-012c तस्य चिन्तयतस्त्वेवं फल्गुनस्य महात्मनः ॥
- 07-066-012e द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ॥

07-066-013a	विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ।
07-066-013c	अर्जुनं च शरैर्वीरं स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ॥
07-066-014a	एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्जं कृत्वा महद्भुः ।
07-066-014c	विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरम् ॥
07-066-014e	मुमोच षट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥
07-066-015a	पुनः सप्त शतानन्यान्सहस्रं चानिवर्तिनाम् ।
07-066-015c	चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेऽघ्नन्द्रोणस्य तां चमूम् ॥
07-066-016a	तैः सम्यगस्तैर्बलिना कृतिना चित्रयोधिना ।
07-066-016c	मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥
07-066-017a	विद्रुताश्च रणे पेतुः संछिन्नायुधजीविताः ।
07-066-017c	रथिनो रथमुख्येभ्यः सहयाः शरपीडिताः ॥
07-066-018a	चूर्णिताक्षिप्तदग्धानां वज्रानिलहुताशनैः ।
07-066-018c	तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्राम्बुदवेशमनाम् ॥
07-066-019a	पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुनेषुभिः ।
07-066-019c	हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविप्रहता इव ॥
07-066-020a	रथाश्चद्विपपत्त्योघाः सलिलौघा इवाद्भुताः ।
07-066-020c	युगान्तादित्यरश्म्याभैः पाण्डवास्तशरैर्हताः ॥
07-066-021a	तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं; कुरुप्रवीरान्युधि निष्टपन्तम् ।
07-066-021c	स द्रोणमेघः शरवर्षवेगैः; प्राच्छादयन्मेघ इवार्करश्मीन् ॥
07-066-022a	अथात्यर्थविसृष्टेन द्विषतामसुभोजिना ।
07-066-022c	आजघ्ने वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनंजयम् ॥
07-066-023a	स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे यथाचलः ।
07-066-023c	धैर्यमालम्ब्य बीभत्सुद्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥
07-066-024a	द्रोणस्तु पञ्चभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ।
07-066-024c	अर्जुनं च त्रिसप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥
07-066-025a	विशेषयिष्यज्जिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ।
07-066-025c	अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥
07-066-026a	प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्म भारद्वाजस्य सायकान् ।
07-066-026c	मण्डलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताद्भुतम् ॥
07-066-027a	तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ।
07-066-027c	द्रोणसृष्टाः सुबहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥

- 07-066-028a तदृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोस्तदा ।
 07-066-028c वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥
- 07-066-029a ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ।
 07-066-029c पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ॥
- 07-066-030a द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ।
 07-066-030c पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥
- 07-066-031a ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजः ।
 07-066-031c परिवृत्तश्च बीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्जरान् ॥
- 07-066-032a ततोऽब्रवीत्स्मयन्द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते ।
 07-066-032c ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥
- 07-066-033 अर्जुन उवाच
 07-066-033a गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
 07-066-033c न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥
- 07-066-034 संजय उवाच
 07-066-034a एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
 07-066-034c त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥
- 07-066-035a तं चक्ररक्षौ पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
 07-066-035c अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥
- 07-066-036a ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
 07-066-036c काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ॥
- 07-066-037a तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
 07-066-037c अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
- 07-066-038a माचेल्लका ललित्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।
 07-066-038c नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानां च ये गणाः ॥
- 07-066-039a कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
 07-066-039c भारद्वाजं पुरस्कृत्य त्यक्तात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥
- 07-066-040a पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
 07-066-040c त्यजन्तं तुमुले प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥
- 07-066-041a गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
 07-066-041c महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥

- 07-066-042a ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 07-066-042c अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥
 07-066-043a जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
 07-066-043c न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितम् ॥

07-067-001 संजय उवाच

- 07-067-001a संनिरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
 07-067-001c द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥
 07-067-002a किरन्निषुगणांस्तिक्ष्णान्स्वरश्मीनिव भास्करः ।
 07-067-002c तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा ॥
 07-067-003a अश्वो विद्धो ध्वजश्छिन्नः सारोहः पतितो गजः ।
 07-067-003c छत्राणि चापविद्धानि रथाश्चक्रैर्विना कृताः ॥
 07-067-004a विद्रुतानि च सैन्यानि शरार्तानि समन्ततः ।
 07-067-004c इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
 07-067-005a तेषामायच्छतां संख्ये परस्परमजिह्वागैः ।
 07-067-005c अर्जुनो ध्वजिनीं राजन्नभीक्ष्णं समकम्पयत् ॥
 07-067-006a सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसंगरः ।
 07-067-006c अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥
 07-067-007a तं द्रोणः पञ्चविंशत्या मर्मभिर्द्विरजिह्वागैः ।
 07-067-007c अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समर्दयत् ॥
 07-067-008a तं तूर्णमिव बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 07-067-008c अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥
 07-067-009a तस्याशु क्षिपतो भल्लान्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
 07-067-009c प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥
 07-067-010a तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्यकं युधि ।
 07-067-010c यतमानो युवा नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥
 07-067-011a क्षरन्निव महामेघो वारिधाराः सहस्रशः ।
 07-067-011c द्रोणमेघः पार्थशैलं ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥
 07-067-012a अर्जुनः शरवर्षं तद्ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष ।
 07-067-012c प्रतिजग्राह तेजस्वी बाणैर्बाणान्विशतयन् ॥
 07-067-013a द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेतवाहनमार्दयत् ।
 07-067-013c वासुदेवं च सप्तत्या बाह्वोरुरसि चाशुगैः ॥

07-067-014a	पार्थस्तु प्रहसन्धीमानाचार्यं स शरौघिणम् ।
07-067-014c	विसृजन्तं शितान्बाणानवारयत तं युधि ॥
07-067-015a	अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन रथसत्तमौ ।
07-067-015c	आवर्जयेतां दुर्धर्षं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥
07-067-016a	वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ।
07-067-016c	किरीटमाली कौन्तेयो भोजानीकं न्यपातयत् ॥
07-067-017a	सोऽन्तरा कृतवर्माणं काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
07-067-017c	अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणं मैनाकमिव पर्वतम् ॥
07-067-018a	ततो भोजो नरव्याघ्रं दुःसहः कुरुसत्तम ।
07-067-018c	अविध्यत्तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥
07-067-019a	तमर्जुनः शितेनाजौ राजन्विव्याध पत्रिणा ।
07-067-019c	पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निव सात्वतम् ॥
07-067-020a	भोजस्तु प्रहसन्पार्थं वासुदेवं च माधवम् ।
07-067-020c	एकैकं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥
07-067-021a	तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ।
07-067-021c	शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसंनिभैः ॥
07-067-022a	अथान्यद्धनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
07-067-022c	पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥
07-067-023a	पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
07-067-023c	तं पार्थो नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
07-067-024a	विषक्तं दृश्य कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
07-067-024c	चिन्तयामास वाष्पेयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥
07-067-025a	ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
07-067-025c	कुरुसांबन्धिकं कृत्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥
07-067-026a	ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुनः शरैः ।
07-067-026c	अभ्यगाज्जवनैरश्वैः काम्बोजानामनीकिनीम् ॥
07-067-027a	अमर्षितस्तु हार्दिख्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
07-067-027c	विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥
07-067-028a	चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
07-067-028c	पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥
07-067-029a	तावविध्यत्ततो भोजः सर्वपारशवैः शरैः ।

07-067-029c	त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥
07-067-030a	तावप्येनं विव्यधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
07-067-030c	संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥
07-067-031a	अथान्यद्धनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्छितः ।
07-067-031c	कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-067-032a	तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।
07-067-032c	तेनान्तरेण बीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ॥
07-067-033a	न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
07-067-033c	धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ॥
07-067-034a	अनीकान्यर्दयन्युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
07-067-034c	नावधीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ॥
07-067-035a	तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।
07-067-035c	अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्धनुः ॥
07-067-036a	स पार्थं त्रिभिरानर्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
07-067-036c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ॥
07-067-037a	तमर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
07-067-037c	आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
07-067-038a	स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
07-067-038c	अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समार्पयत् ॥
07-067-039a	तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
07-067-039c	आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ॥
07-067-040a	अथान्यद्धनुरादाय स राजा क्रोधमूर्छितः ।
07-067-040c	वासविं नवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
07-067-041a	ततोऽर्जुनः स्मयन्नेव श्रुतायुधमरिंदमः ।
07-067-041c	शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ॥
07-067-042a	अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
07-067-042c	विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ॥
07-067-043a	हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः ।
07-067-043c	अभ्यद्रवद्रणे पार्थं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ॥
07-067-044a	वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ।
07-067-044c	पर्णाशा जननी यस्य शीततोया महानदी ॥

07-067-045a	तस्य माताब्रवीद्वाक्यं वरुणं पुत्रकारणात् ।
07-067-045c	अवध्योऽयं भवेल्लोके शत्रूणां तनयो मम ॥
07-067-046a	वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ।
07-067-046c	दिव्यमस्त्रं सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति ॥
07-067-047a	नास्ति चाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य कथंचन ।
07-067-047c	सर्वेणावश्यमर्तव्यं जातेन सरितां वरे ॥
07-067-048a	दुर्धर्षस्त्वेष शत्रूणां रणेषु भविता सदा ।
07-067-048c	अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्धै व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
07-067-049a	इत्युक्त्वा वरुणः प्रादाद्गदां मन्त्रपुरस्कृताम् ।
07-067-049c	यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ॥
07-067-050a	उवाच चैनं भगवान्पुनरेव जलेश्वरः ।
07-067-050c	अयुध्यति न मोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति ॥
07-067-051a	स तथा वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ।
07-067-051c	प्रतिजग्राह तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् ॥
07-067-052a	नाकम्पयत शौरिं सा विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।
07-067-052c	प्रत्यभ्ययात्तं विप्रोढा कृत्येव दुरधिष्ठिता ॥
07-067-053a	जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ।
07-067-053c	हत्वा श्रुतायुधं वीरं जगतीमन्वपद्यत ॥
07-067-054a	हाहाकारो महांस्तत्र सैन्यानां समजायत ।
07-067-054c	स्वेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिदमम् ॥
07-067-055a	अयुध्यमानाय हि सा केशवाय नराधिप ।
07-067-055c	क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा ॥
07-067-056a	यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः ।
07-067-056c	व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥
07-067-057a	पतमानस्तु स बभौ पर्णाशायाः प्रियः सुतः ।
07-067-057c	संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥
07-067-058a	ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः ।
07-067-058c	प्राद्रवन्त हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिदमम् ॥
07-067-059a	तथ काम्बोजराजस्य पुत्रः शूरः सुदक्षिणः ।
07-067-059c	अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥
07-067-060a	तस्य पार्थः शरान्सप्त प्रेषयामास भारत ।

07-067-060c	ते तं शूरं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥
07-067-061a	सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीवप्रेषितैर्मृधे ।
07-067-061c	अर्जुनं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥
07-067-062a	वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थं च पञ्चभिः ।
07-067-062c	तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥
07-067-063a	भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां तं च विव्याध पाण्डवः ।
07-067-063c	स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथानदत् ॥
07-067-064a	सर्वपारशवीं चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः ।
07-067-064c	सघण्टां प्राहिणोद्धोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥
07-067-065a	सा ज्वलन्ती महोल्केव तमासाद्य महारथम् ।
07-067-065c	सविस्फुलिङ्गा निर्भिद्य निपपात महीतले ॥
07-067-066a	तं चतुर्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
07-067-066c	साश्वध्वजधनुःसूतं विव्याधाचिन्त्यविक्रमः ॥
07-067-066e	रथं चान्यैः सुबहुभिश्चक्रे विशकलं शरैः ॥
07-067-067a	सुदक्षिणं तु काम्बोजं मोघसंकल्पविक्रमम् ।
07-067-067c	बिभेद हृदि बाणेन पृथुधारेण पाण्डवः ॥
07-067-068a	स भिन्नमर्मा स्रस्ताङ्गः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
07-067-068c	पपाताभिमुखः शूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ॥
07-067-069a	गिरेः शिखरजः श्रीमान्सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ।
07-067-069c	निर्भग्न इव वातेन कर्णिकारो हिमात्यये ॥
07-067-070a	शेते स्म निहतो भूमौ काम्बोजास्तरणोचितः ।
07-067-070c	सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्णिना स सुदक्षिणः ॥
07-067-070e	पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः ॥
07-067-071a	ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते ।
07-067-071c	हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजं च सुदक्षिणम् ॥

07-068-001 संजय उवाच

07-068-001a	हते सुदक्षिणे राजन्वीरे चैव श्रुतायुधे ।
07-068-001c	जवेनाभ्यद्रवन्पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥
07-068-002a	अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ।
07-068-002c	अभ्यवर्षस्ततो राजञ्शरवर्षैर्धनंजयम् ॥
07-068-003a	तेषां षष्टिशतानार्यान्प्राप्तनात्पाण्डवः शरैः ।

07-068-003c	ते स्म भीताः पलायन्त व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव ॥
07-068-004a	ते निवृत्य पुनः पार्थ सर्वतः पर्यवारयन् ।
07-068-004c	रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तन्परान्युधि ॥
07-068-005a	तेषामापततां तूर्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
07-068-005c	शिरांसि पातयामास बाहूश्चैव धनंजयः ॥
07-068-006a	शिरोभिः पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा ।
07-068-006c	अभ्रच्छायेव चैवासीद्ध्वाङ्क्षगृध्रवडैर्युधि ॥
07-068-007a	तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ ।
07-068-007c	श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च धनंजयमयुध्यताम् ॥
07-068-008a	बलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ कुलजौ बाहुशालिनौ ।
07-068-008c	तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥
07-068-009a	त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्यशः ।
07-068-009c	अर्जुनस्य वधप्रेप्सू पुत्रार्थे तव धन्विनौ ॥
07-068-010a	तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां नतपर्वणाम् ।
07-068-010c	पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥
07-068-011a	श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तोमरेण धनंजयम् ।
07-068-011c	आजघान रथश्रेष्ठः पीतेन निशितेन च ॥
07-068-012a	सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
07-068-012c	आजगाम परं मोहं मोहयन्केशवं रणे ॥
07-068-013a	एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्युतायुर्महारथः ।
07-068-013c	शूलेन भृशतीक्ष्णेन ताडयामास पाण्डवम् ॥
07-068-014a	क्षते क्षारं स हि ददौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
07-068-014c	पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥
07-068-015a	ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
07-068-015c	सिंहनादो महानासीद्धतं मत्वा धनंजयम् ॥
07-068-016a	कृष्णश्च भृशसंतप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचेतसम् ।
07-068-016c	आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनंजयम् ॥
07-068-017a	ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलक्षौ धनंजयम् ।
07-068-017c	वासुदेवं च वाष्णीयं शरवर्षैः समन्ततः ॥
07-068-018a	सचक्रकूबररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
07-068-018c	अदृश्यं चक्रतुर्युद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥

07-068-019a	प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः शनकैरिव भारत ।
07-068-019c	प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥
07-068-020a	संछन्नं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् ।
07-068-020c	शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा दीप्यमानाविवानलौ ॥
07-068-021a	प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं महारथः ।
07-068-021c	तस्मादासन्सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥
07-068-022a	ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां सृष्टांश्च सायकान् ।
07-068-022c	विचेरुराकाशगताः पार्थबाणविदारिताः ॥
07-068-023a	प्रतिहत्य शरांस्तूर्णं शरवेगेन पाण्डवः ।
07-068-023c	प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन्वै महारथान् ॥
07-068-024a	तौ च फल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौ कृतौ ।
07-068-024c	वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥
07-068-025a	श्रुतायुषश्च निधनं वधश्चैवाच्युतायुषः ।
07-068-025c	लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येव शोषणम् ॥
07-068-026a	तयोः पदानुगान्हत्वा पुनः पञ्चशतान्नथान् ।
07-068-026c	अभ्यगाद्भारतीं सेनां निघ्नन्पार्थो वरान्वरान् ॥
07-068-027a	श्रुतायुषं च निहतं प्रेक्ष्य चैवाच्युतायुषम् ।
07-068-027c	अयुतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥
07-068-028a	पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः ।
07-068-028c	किरन्तौ विविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्षितौ ॥
07-068-029a	तावर्जुनो मुहूर्तेन शरैः संनतपर्वभिः ।
07-068-029c	प्रेषयत्परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥
07-068-030a	लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा ।
07-068-030c	नाशक्नुवन्वारयितुं पार्थं क्षत्रियपुंगवाः ॥
07-068-031a	अङ्गास्तु गजवारेण पाण्डवं पर्यवारयन् ।
07-068-031c	क्रुद्धाः सहस्रशो राजजिज्ञाक्षिता हस्तिसादिनः ॥
07-068-032a	दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
07-068-032c	प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥
07-068-033a	तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
07-068-033c	निचकर्त शिरांस्युग्रौ बाहूनपि सुभूषणान् ॥
07-068-034a	तैः शिरोभिर्मही कीर्णा बाहुभिश्च सहाङ्गदैः ।

07-068-034c	बभौ कनकपाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥
07-068-035a	बाहवो विशिख्रैश्छिन्नाः शिरांस्युन्मथितानि च ।
07-068-035c	च्यवमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः ॥
07-068-036a	शरैः सहस्रशो विद्धा द्विपाः प्रस्रुतशोणिताः ।
07-068-036c	व्यदृश्यन्ताद्रयः काले गैरिकाम्बुस्रवा इव ॥
07-068-037a	निहताः शेरते स्मान्ये बीभत्सोर्निशितैः शरैः ।
07-068-037c	गजपृष्ठगता म्लेच्छा नानाविकृतदर्शनाः ॥
07-068-038a	नानावेषधरा राजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ।
07-068-038c	रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥
07-068-039a	शोणितं निर्वमन्ति स्म द्विपाः पार्थशराहताः ।
07-068-039c	सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः सपदानुगाः ॥
07-068-040a	चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्चापरे दिशः ।
07-068-040c	भृशं त्रस्ताश्च बहुधा स्वानेन ममृदुर्गजाः ॥
07-068-040e	सान्तरायुधिका मत्ता द्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥
07-068-041a	विदन्त्यसुरमायां ये सुघोरा घोरचक्षुषः ।
07-068-041c	यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सुनिकैः सह ॥
07-068-042a	गोयोनिप्रभवा म्लेच्छाः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
07-068-042c	दार्वाभिसारा दरदाः पुण्ड्राश्च सह बाह्निकैः ॥
07-068-043a	न ते स्म शक्याः संख्यातुं व्राताः शतसहस्रशः ।
07-068-043c	वृष्टिस्तथाविधा ह्यासीच्छलभानामिवायतिः ॥
07-068-044a	अभ्रच्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा धनंजयः ।
07-068-044c	मुण्डार्धमुण्डजटिलानशुचीञ्जटिलाननान् ॥
07-068-044e	म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रमायया ॥
07-068-045a	शरैश्च शतशो विद्धास्ते संघाः संघचारिणः ।
07-068-045c	प्राद्रवन्त रणे भीता गिरिगह्वरवासिनः ॥
07-068-046a	गजाश्चसादिम्लेच्छानां पतितानां शतैः शरैः ।
07-068-046c	वडाः कङ्का वृका भूमावपिबन्नुधिरं मुदा ॥
07-068-047a	पत्त्यश्चरथनागैश्च प्रच्छन्नकृतसंक्रमाम् ।
07-068-047c	शरवर्षप्लवां घोरां केशशैवलशाङ्वलाम् ॥
07-068-047e	प्रावर्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥
07-068-048a	शिरस्त्राणक्षुद्रमत्स्यां युगान्ते कालसंभृताम् ।

07-068-048c	अकरोद्भजसंवाधां नदीमुत्तरशोणिताम् ॥
07-068-048e	देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्वरथसादिनाम् ॥
07-068-049a	यथा स्थलं च निम्नं च न स्याद्वर्षति वासवे ।
07-068-049c	तथासीत्पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता ॥
07-068-050a	षट्सहस्रान्वरान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ।
07-068-050c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥
07-068-051a	शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्कल्पिता द्विपाः ।
07-068-051c	शेरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता इव ॥
07-068-052a	स वाजिरथमातङ्गान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः ।
07-068-052c	प्रभिन्न इव मातङ्गो मृद्रन्नडवनं यथा ॥
07-068-053a	भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्केन्धनतृणोलपम् ।
07-068-053c	निर्देहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ॥
07-068-054a	सैन्यारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ।
07-068-054c	शरार्चिरदहत्क्रुद्धः पाण्डवाग्निर्धनंजयः ॥
07-068-055a	शून्यान्कुर्वन्नथोपस्थान्मानवैः संस्तरन्महीम् ।
07-068-055c	प्रानृत्यदिव संबाधे चापहस्तो धनंजयः ॥
07-068-056a	वज्रकल्पैः शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ।
07-068-056c	प्राविशद्भारतीं सेनां संक्रुद्धो वै धनंजयः ॥
07-068-056e	तं श्रुतायुस्तथाम्बष्ठो ब्रजमानं न्यवारयत् ॥
07-068-057a	तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
07-068-057c	न्यपातयद्धयाञ्जीघ्रं यतमानस्य मारिष ॥
07-068-057e	धनुश्चास्यापरैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विचक्रमे ॥
07-068-058a	अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
07-068-058c	आससाद रणे पार्थं केशवं च महारथम् ॥
07-068-059a	ततः स प्रहसन्वीरो गदामुद्यम्य भारत ।
07-068-059c	रथमावार्य गदया केशवं समताडयत् ॥
07-068-060a	गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं परवीरहा ।
07-068-060c	अर्जुनो भृशसंक्रुद्धः सोऽम्बष्ठं प्रति भारत ॥
07-068-061a	ततः शरैर्हेमपुङ्खैः सगदं रथिनां वरम् ।
07-068-061c	छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥
07-068-062a	ततोऽपरैः शरैश्चापि गदां तस्य महात्मनः ।

07-068-062c	अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-068-063a	अथ तां पतितां दृष्ट्वा गृह्यान्यां महतीं गदाम् ।
07-068-063c	अर्जुनं वासुदेवं च पुनः पुनरताडयत् ॥
07-068-064a	तस्यार्जुनः क्षुरप्राभ्यां सगदावुद्यतौ भुजौ ।
07-068-064c	चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा ॥
07-068-065a	स पपात हतो राजन्वसुधामनुनादयन् ।
07-068-065c	इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टो यन्त्रनिर्मुक्तबन्धनः ॥
07-068-066a	रथानीकावगाढश्च वारणाश्चशतैर्वृतः ।
07-068-066c	सोऽदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥

07-069-001 संजय उवाच

07-069-001a	ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
07-069-001c	द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरम् ॥
07-069-002a	काम्बोजस्य च दायादे हते राजन्सुदक्षिणे ।
07-069-002c	श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते सव्यसाचिना ॥
07-069-003a	विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
07-069-003c	प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥
07-069-004a	त्वरन्नेकरथेनैव समेत्य द्रोणमब्रवीत् ।
07-069-004c	गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम् ॥
07-069-005a	अत्र बुद्ध्या समीक्षस्व किं नु कार्यमनन्तरम् ।
07-069-005c	अर्जुनस्य विघाताय दारुणेऽस्मिञ्जनक्षये ॥
07-069-006a	यथा स पुरुषव्याघ्रो न हन्येत जयद्रथः ।
07-069-006c	तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा गतिः ॥
07-069-007a	असौ धनंजयाग्निर्हि कोपमारुतचोदितः ।
07-069-007c	सेनाकक्षं दहति मे वह्निः कक्षमिवोत्थितः ॥
07-069-008a	अतिक्रान्ते हि कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परंतप ।
07-069-008c	जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥
07-069-009a	स्थिरा बुद्धिर्नीन्द्राणामासीद्ब्रह्मविदां वर ।
07-069-009c	नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन्धनंजयः ॥
07-069-010a	सोऽसौ पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते ।
07-069-010c	सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये नैतदस्ति बलं मम ॥
07-069-011a	जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां हिते रतम् ।

07-069-011c	तथा मुह्यामि च ब्रह्मन्कार्यवत्तां विचिन्तयन् ॥
07-069-012a	यथाशक्ति च ते ब्रह्मन्वर्तये वृत्तिमुत्तमाम् ।
07-069-012c	प्रीणामि च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥
07-069-013a	अस्मान्न त्वं सदा भक्तानिच्छस्यमितविक्रम ।
07-069-013c	पाण्डवान्सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये रतान् ॥
07-069-014a	अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः ।
07-069-014c	न ह्यहं त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥
07-069-015a	नादास्यच्चेद्वरं मह्यं भवान्पाण्डवनिग्रहे ।
07-069-015c	नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान् ॥
07-069-016a	मया त्वाशंसमानेन त्वत्तस्त्राणमबुद्धिना ।
07-069-016c	आश्वासितः सिन्धुपतिर्मोहादत्तश्च मृत्यवे ॥
07-069-017a	यमदंष्ट्रान्तरं प्राप्तो मुच्येतापि हि मानवः ।
07-069-017c	नार्जुनस्य वशं प्राप्तो मुच्येताजौ जयद्रथः ॥
07-069-018a	स तथा कुरु शोणाश्च यथा रक्ष्येत सैन्धवः ।
07-069-018c	मम चार्तप्रलापानां मा क्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥

07-069-019 द्रोण उवाच

07-069-019a	नाभ्यसूयामि ते वाचमश्वत्थाम्नासि मे समः ।
07-069-019c	सत्यं तु ते प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विशां पते ॥
07-069-020a	सारथिः प्रवरः कृष्णः शीघ्राश्वास्य हयोत्तमाः ।
07-069-020c	अल्पं च विवरं कृत्वा तूर्णं याति धनंजयः ॥
07-069-021a	किं नु पश्यसि बाणौघान्क्रोशमात्रे किरीटिनः ।
07-069-021c	पश्चाद्रथस्य पतितान्क्षिप्ताञ्शीघ्रं हि गच्छतः ॥
07-069-022a	न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः ।
07-069-022c	सेनामुखे च पार्थानामेतद्वलमुपस्थितम् ॥
07-069-023a	युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
07-069-023c	एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥
07-069-024a	धनंजयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे मम ।
07-069-024c	तस्माद्व्यूहमुखं हित्वा नाहं यास्यामि फल्गुनम् ॥
07-069-025a	तुल्याभिजनकर्माणं शत्रुमेकं सहायवान् ।
07-069-025c	गत्वा योधय मा भैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥
07-069-026a	राजा शूरः कृती दक्षो वैरमुत्पाद्य पाण्डवैः ।

07-069-026c वीर स्वयं प्रयाह्याशु यत्र यातो धनंजयः ॥

07-069-027 दुर्योधन उवाच

07-069-027a कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

07-069-027c धनंजयो मया शक्य आचार्य प्रतिबाधितुम् ॥

07-069-028a अपि शक्यो रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरंदरः ।

07-069-028c नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं परपुरंजयः ॥

07-069-029a येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।

07-069-029c अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निबर्हितः ॥

07-069-030a सुदक्षिणश्च निहतः स च राजा श्रुतायुधः ।

07-069-030c श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च म्लेच्छाश्च शतशो हताः ॥

07-069-031a तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमहितान्बहून् ।

07-069-031c प्रतियोत्स्यामि दुर्धर्षं तन्मे शंसास्त्रकोविद ॥

07-069-032a क्षमं चेन्मन्यसे युद्धं मम तेनाद्य शाधि माम् ।

07-069-032c परवानस्मि भवति प्रेष्यकृद्रक्ष मे यशः ॥

07-069-033 द्रोण उवाच

07-069-033a सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनंजयः ।

07-069-033c अहं तु तत्करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥

07-069-034a अब्धुतं चाद्य पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्धराः ।

07-069-034c विषक्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य पश्यतः ॥

07-069-035a एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।

07-069-035c यथा न बाणा नास्त्राणि विषहिष्यन्ति ते रणे ॥

07-069-036a यदि त्वां सासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः ।

07-069-036c योधयन्ति त्रयो लोकाः सनरा नास्ति ते भयम् ॥

07-069-037a न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ।

07-069-037c शरानर्पयितुं कश्चित्कवचे तव शक्यति ॥

07-069-038a स त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् ।

07-069-038c त्वरमाणः स्वयं याहि न चासौ त्वां सहिष्यते ॥

07-069-039 संजय उवाच

07-069-039a एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्ट्वाम्भो वर्म भास्वरम् ।

07-069-039c आबबन्धाद्भुततमं जपन्मन्त्रं यथाविधि ॥

- 07-069-040a रणे तस्मिन्सुमहति विजयाय सुतस्य ते ।
 07-069-040c विसिस्मापयिषुर्लोकं विद्यया ब्रह्मवित्तमः ॥
- 07-069-041 द्रोण उवाच**
- 07-069-041a करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः ।
 07-069-041c सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥
- 07-069-042a ययातिर्नहुषश्चैव धुन्धुमारो भगीरथः ।
 07-069-042c तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥
- 07-069-043a स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ।
 07-069-043c स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥
- 07-069-044a स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ।
 07-069-044c लक्ष्मीरुन्धती चैव कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥
- 07-069-045a असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
 07-069-045c वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥
- 07-069-046a धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगीश्वराः ।
 07-069-046c स्वस्ति तेऽद्य प्रयच्छन्तु कार्तिकेयश्च षण्मुखः ॥
- 07-069-047a विवस्वान्भगवान्स्वस्ति करोतु तव सर्वशः ।
 07-069-047c दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिः खं गगनं ग्रहाः ॥
- 07-069-048a अधस्ताद्धरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
 07-069-048c स शेषः पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥
- 07-069-049a गान्धारे युधि विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः ।
 07-069-049c पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ॥
- 07-069-050a हततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
 07-069-050c ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्वृत्राद्धीता महासुरात् ॥

07-069-051 देवा ऊचुः

- 07-069-051a प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
 07-069-051c गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥

07-069-052 द्रोण उवाच

- 07-069-052a अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
 07-069-052c प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥
- 07-069-053a रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।

- 07-069-053c त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥
 07-069-054a त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
 07-069-054c वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥
 07-069-055a स तस्यैव प्रसादाद्वै हन्यादेव रिपुर्बली ।
 07-069-055c नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥
 07-069-056a दृष्ट्वा हनिष्यथ रिपुं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
 07-069-056c यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ॥
 07-069-056e पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ॥
 07-069-057a ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ।
 07-069-057c अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥
 07-069-058a सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ।
 07-069-058c अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥
 07-069-059a एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ।
 07-069-059c तेजो हतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ॥
 07-069-060a मूर्तीरीक्षष्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
 07-069-060c शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥

07-069-061 महेश्वर उवाच

- 07-069-061a विदितं मे यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
 07-069-061c त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याकृतात्मभिः ॥
 07-069-062a अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।
 07-069-062c ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ॥
 07-069-062e बधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥

07-069-063 द्रोण उवाच

- 07-069-063a इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
 07-069-063c स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥
 07-069-064a नानाविधैश्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
 07-069-064c न संधिः शक्यते भेतुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥
 07-069-065a ततो जघान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
 07-069-065c तं च मत्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥
 07-069-066a अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।

07-069-066c बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥
 07-069-067a अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
 07-069-067c तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥

07-069-068 संजय उवाच

07-069-068a एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिः ।
 07-069-068c पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः ॥
 07-069-069a ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव पार्थिव ।
 07-069-069c हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥
 07-069-070a यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
 07-069-070c शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥
 07-069-071a बद्ध्वा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
 07-069-071c प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥
 07-069-072a स संनद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
 07-069-072c रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ॥
 07-069-073a तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ।
 07-069-073c अश्वानामयुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः ॥
 07-069-074a वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ।
 07-069-074c नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥
 07-069-075a ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
 07-069-075c अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥

07-070-001 संजय उवाच

07-070-001a प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवाष्णोययोस्तदा ।
 07-070-001c दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥
 07-070-002a जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निस्वनेन च ।
 07-070-002c पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥
 07-070-003a तद्युद्धमभवद्धोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 07-070-003c पाञ्चालानां कुरूणां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥
 07-070-004a राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्गं च श्रुतम् ।
 07-070-004c यादृङ्गध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशां पते ॥
 07-070-005a धृष्टद्युम्नमुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।

07-070-005c	द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥
07-070-006a	वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
07-070-006c	पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥
07-070-007a	महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमात्यये ।
07-070-007c	सेनाग्रे विप्रकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥
07-070-008a	समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् ।
07-070-008c	जाह्नवीयमुने नद्यौ प्रावृषीवोल्बणोदके ॥
07-070-009a	नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंवृतः ।
07-070-009c	गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ॥
07-070-010a	भारद्वाजानिलोद्भूतः शरधारासहस्रवान् ।
07-070-010c	अभ्यवर्षन्महारौद्रः पाण्डुसेनाग्निमुद्धतम् ॥
07-070-011a	समुद्रमिव घर्मान्ते विवान्घोरो महानिलः ।
07-070-011c	व्यक्षोभयदनीकानि पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥
07-070-012a	तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ।
07-070-012c	बिभित्सन्तो महासेतुं वार्योधाः प्रबला इव ॥
07-070-013a	वारयामास तान्द्रोणो जलौघानचलो यथा ।
07-070-013c	पाण्डवान्समरे क्रुद्धान्पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥
07-070-014a	अथापरेऽपि राजानः परावृत्य समन्ततः ।
07-070-014c	महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन् ॥
07-070-015a	ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह ।
07-070-015c	संजघानासकृद्द्रोणं बिभित्सुररिवाहिनीम् ॥
07-070-016a	यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ।
07-070-016c	तथैव शरवर्षाणि धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्षत ॥
07-070-017a	सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ।
07-070-017c	ज्याविद्युच्चापसंहादो धृष्टद्युम्नबलाहकः ॥
07-070-018a	शरधाराश्मवर्षाणि व्यसृजत्सर्वतोदिशम् ।
07-070-018c	निघ्नन्नथवराश्चौघांश्छादयामास वाहिनीम् ॥
07-070-019a	यं यमार्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् ।
07-070-019c	ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥
07-070-020a	तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधि भारत ।
07-070-020c	धृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिद्यत ॥

07-070-021a	भोजमेके न्यवर्तन्त जलसंधमथापरे ।
07-070-021c	पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरेऽब्रजन् ॥
07-070-022a	सैन्यान्यघटयद्यानि द्रोणस्तु रथिनां वरः ।
07-070-022c	व्यधमच्चापि तान्यस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ॥
07-070-023a	धार्तराष्ट्रास्त्रिधाभूता वध्यन्ते पाण्डुसृज्जयैः ।
07-070-023c	अगोपाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव ॥
07-070-024a	कालः संग्रसते योधान्धृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
07-070-024c	संग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥
07-070-025a	कुनृपस्य यथा राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
07-070-025c	द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव वाहिनी ॥
07-070-026a	अर्करश्मिप्रभिन्नेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ।
07-070-026c	चक्षूंषि प्रतिहन्यन्ते सैन्येन रजसा तथा ॥
07-070-027a	त्रिधाभूतेषु सैन्येषु वध्यमानेषु पाण्डवैः ।
07-070-027c	अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान्व्यधमच्छरैः ॥
07-070-028a	मृद्रतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः ।
07-070-028c	बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥
07-070-029a	रथं नागं हयं चापि पत्तिनश्च विशां पते ।
07-070-029c	एकैकेनेषुणा संख्ये निर्विभेद महारथः ॥
07-070-030a	पाण्डवानां तु सैन्येषु नास्ति कश्चित्स भारत ।
07-070-030c	दधार यो रणे बाणान्द्रोणचापच्युताञ्जितान् ॥
07-070-031a	तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ।
07-070-031c	बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्र तत्रैव भारत ॥
07-070-032a	तथैव पार्षतेनापि काल्यमानं बलं तव ।
07-070-032c	अभवत्सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवाग्निना ॥
07-070-033a	वध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ।
07-070-033c	त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या प्रायुध्यन्त स्म सैनिकाः ॥
07-070-034a	तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ।
07-070-034c	नासीत्कश्चिन्महाराज योऽत्याक्षीत्संयुगं भयात् ॥
07-070-035a	भीमसेनं तु कौन्तेयं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
07-070-035c	विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ॥
07-070-036a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।

07-070-036c	त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥
07-070-037a	बाह्लीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ।
07-070-037c	सहसेनः सहामात्यो द्रौपदेयानवारयत् ॥
07-070-038a	शैब्यो गोवासनो राजा योधैर्दशशतावरैः ।
07-070-038c	काश्यस्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥
07-070-039a	अजातशत्रुं कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
07-070-039c	मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ॥
07-070-040a	दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ।
07-070-040c	सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥
07-070-041a	स्वकेनाहमनीकेन संनद्धकवचावृतः ।
07-070-041c	चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ॥
07-070-042a	शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
07-070-042c	गान्धारकैः सप्तशतैश्चापशक्तिशरासिभिः ॥
07-070-043a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
07-070-043c	प्राणांस्त्यक्त्वा महेष्वासौ मित्रार्थेऽभ्युद्यतौ युधि ॥
07-070-044a	शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धानमपराजितम् ।
07-070-044c	बाह्लिकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥
07-070-045a	धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्धं प्रभद्रकैः ।
07-070-045c	आवन्त्यः सह सौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥
07-070-046a	घटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं क्रूरयोधिनम् ।
07-070-046c	अलायुधोऽद्रवत्तूर्णं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥
07-070-047a	अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः ।
07-070-047c	सैन्येन महता युक्तः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥
07-070-048a	सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।
07-070-048c	रक्षितः परमेष्वासैः कृपप्रभृतिभी रथैः ॥
07-070-049a	तस्यास्तां चक्ररक्षौ द्वौ सैन्धवस्य बृहत्तमौ ।
07-070-049c	द्रौणिर्दक्षिणतो राजन्सूतपुत्रश्च वामतः ॥
07-070-050a	पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ।
07-070-050c	कृपश्च वृषसेनश्च शलः शल्यश्च दुर्जयः ॥
07-070-051a	नीतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
07-070-051c	सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे तदा ॥

07-071-001 संजय उवाच

- 07-071-001a राजन्संग्राममाश्चर्यं शृणु कीर्तयतो मम ।
 07-071-001c कुरूणां पाण्डवानां च यथा युद्धमवर्तत ॥
- 07-071-002a भारद्वाजं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
 07-071-002c अयोधयत्रणे पार्था द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥
- 07-071-003a रक्षमाणाः स्वकं व्यूहं द्रोणस्यापि च सैनिकाः ।
 07-071-003c अयोधयत्रणे पार्थान्प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥
- 07-071-004a विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं दशभिः शरैः ।
 07-071-004c आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्रहितैषिणौ ॥
- 07-071-005a विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
 07-071-005c पराक्रान्तौ पराक्रम्य योधयामास सानुगौ ॥
- 07-071-006a तेषां युद्धं समभवद्दारुणं शोणितोदकम् ।
 07-071-006c सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥
- 07-071-007a बाह्लीकं रभसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः ।
 07-071-007c आजघ्ने विशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः ॥
- 07-071-008a बाह्लीको याज्ञसेनिं तु हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 07-071-008c आजघान भृशं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः ॥
- 07-071-009a तद्युद्धमभवद्धोरं शरशक्तिसमाकुलम् ।
 07-071-009c भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥
- 07-071-010a ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तैरन्तरिक्षं दिशस्तथा ।
 07-071-010c अभवत्संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
- 07-071-011a शैब्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् ।
 07-071-011c ससैन्यो योधयामास गजः प्रतिगजं यथा ॥
- 07-071-012a बाह्लीकराजः संरब्धो द्रौपदेयान्महारथान् ।
 07-071-012c मनः पञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयत्रणे ॥
- 07-071-013a अयोधयंस्ते च भृशं तं शरौघैः समन्ततः ।
 07-071-013c इन्द्रियार्था यथा देहं शश्वद्देहभृतां वर ॥
- 07-071-014a वाष्णेयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
 07-071-014c आजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥
- 07-071-015a सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना ।
 07-071-015c ईषन्मूर्छां जगामाशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥

07-071-016a	समाश्वस्तस्तु वाष्णोयस्तव पुत्रं महारथम् ।
07-071-016c	विव्याध दशभिस्तूर्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः ॥
07-071-017a	तावन्योन्यं दृढं विद्धावन्योन्यशरविक्षतौ ।
07-071-017c	रेजतुः समरे राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
07-071-018a	अलम्बुसस्तु संक्रुद्धः कुन्तिभोजशरार्दितः ।
07-071-018c	अशोभत परं लक्ष्म्या पुष्पाद्य इव किंशुकः ॥
07-071-019a	कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
07-071-019c	अनदद्भैरवं नादं वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥
07-071-020a	ततस्तौ समरे शूरौ योधयन्तौ परस्परम् ।
07-071-020c	ददृशुः सर्वभूतानि शक्रजम्भौ यथा पुरा ॥
07-071-021a	शकुनिं रभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ।
07-071-021c	माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैरर्दयतां मृधे ॥
07-071-022a	तन्मूलः स महाराज प्रावर्तत जनक्षयः ।
07-071-022c	त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णेन च विवर्धितः ॥
07-071-023a	उद्धुक्षितश्च पुत्रेण तव क्रोधहुताशनः ।
07-071-023c	य इमां पृथिवीं राजन्दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥
07-071-024a	शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ।
07-071-024c	नाभ्यजानत कर्तव्यं युधि किञ्चित्पराक्रमम् ॥
07-071-025a	विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
07-071-025c	ववर्षतुः पुनर्बाणैर्यथा मेघौ महागिरिम् ॥
07-071-026a	स वध्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
07-071-026c	संप्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौबलः ॥
07-071-027a	घटोत्कचस्तथा शूरं राक्षसं तमलायुधम् ।
07-071-027c	अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥
07-071-028a	तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
07-071-028c	यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥
07-071-029a	ततो युधिष्ठिरो राजा मद्राजानमाहवे ।
07-071-029c	विद्ध्वा पञ्चाशता बाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-071-030a	ततः प्रववृते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप ।
07-071-030c	यथा पूर्वं महद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥
07-071-031a	विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।

07-071-031c अयोधयन्भीमसेनं महत्या सेनया वृताः ॥

07-072-001 संजय उवाच

07-072-001a तथा तस्मिन्प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ।

07-072-001c कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥

07-072-002a जलसंधं महाबाहुभीमसेनो न्यवारयत् ।

07-072-002c युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे ॥

07-072-003a किरन्तं शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ।

07-072-003c धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥

07-072-004a ततः प्रववृते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ।

07-072-004c कुरूणां सोमकानां च संक्रुद्धानां परस्परम् ॥

07-072-005a संक्षये तु तथा भूते वर्तमाने महाभये ।

07-072-005c द्वंद्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥

07-072-006a द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण बली बलवता सह ।

07-072-006c विचिक्षेप पृषत्कौघांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥

07-072-007a पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।

07-072-007c चक्राते द्रोणपाञ्चाल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥

07-072-008a विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु समन्ततः ।

07-072-008c वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ॥

07-072-009a तपनीयविचित्राङ्गाः संसिक्ता रुधिरेण च ।

07-072-009c संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसंघाः सविद्युतः ॥

07-072-010a कुञ्जराश्चनरान्संख्ये पातयन्तः पतत्रिभिः ।

07-072-010c तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥

07-072-011a असिचर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ।

07-072-011c विप्रकीर्यन्त शूराणां संप्रहारे महात्मनाम् ॥

07-072-012a उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।

07-072-012c अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥

07-072-013a गृध्राः कङ्का वडाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा ।

07-072-013c बहवः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष ॥

07-072-014a भक्षयन्तः स्म मांसानि पिबन्तश्चापि शोणितम् ।

07-072-014c विलुम्पन्तः स्म केशांश्च मज्जाश्च बहुधा नृप ॥

07-072-015a आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ।

07-072-015c	नराश्वगजसंधानां शिरांसि च ततस्ततः ॥
07-072-016a	कृतास्त्रा रणदीक्षाभिर्दीक्षिताः शरधारिणः ।
07-072-016c	रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥
07-072-017a	असिमार्गान्बहुविधान्विचेरुस्तावका रणे ।
07-072-017c	ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्रासैः शूलतोमरपट्टिशैः ॥
07-072-018a	गदाभिः परिघैश्चान्ये व्यायुधाश्च भुजैरपि ।
07-072-018c	अन्योन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगता नराः ॥
07-072-019a	रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ।
07-072-019c	मातङ्गा वरमातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥
07-072-020a	क्षीबा इवान्ये चोन्मत्ता रङ्गेष्विव च चारणाः ।
07-072-020c	उच्चक्रुशुस्तथान्योन्यं जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
07-072-021a	वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
07-072-021c	धृष्टद्युम्नो हयानश्चैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥
07-072-022a	ते हया साध्वशोभन्त विमिश्रा वातरंहसः ।
07-072-022c	पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ॥
07-072-022e	हयाः शुशुभिरे राजन्मेघा इव सविद्युतः ॥
07-072-023a	धृष्टद्युम्नश्च संप्रेक्ष्य द्रोणमभ्याशमागतम् ।
07-072-023c	असिचर्माददे वीरो धनुरुत्सृज्य भारत ॥
07-072-024a	चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पार्षतः परवीरहा ।
07-072-024c	ईषया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् ॥
07-072-025a	अतिष्ठद्युगमध्ये स युगसंनहनेषु च ।
07-072-025c	जघानार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥
07-072-026a	खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ।
07-072-026c	न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-072-027a	यथा श्येनस्य पतनं वनेष्वामिषगृद्धिनः ।
07-072-027c	तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघांसतः ॥
07-072-028a	ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ।
07-072-028c	द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य खड्गं च दशभिः शरैः ॥
07-072-029a	हयांश्चैव चतुःषष्ट्या शराणां जघ्निवान्बली ।
07-072-029c	ध्वजं छत्रं च भल्लाभ्यां तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
07-072-030a	अथास्मै त्वरितो बाणमपरं जीवितान्तकम् ।

- 07-072-030c आकर्णपूर्णं चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा ॥
 07-072-031a तं चतुर्दशभिर्बाणैर्बाणं चिच्छेद सात्यकिः ।
 07-072-031c ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥
 07-072-032a सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ।
 07-072-032c द्रोणेन मोचयामास पाञ्चाल्यं शिनिपुंगवः ॥
 07-072-033a सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पाञ्चाल्यस्य महाहवे ।
 07-072-033c शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥
 07-072-034a ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो ग्रसन्तमिव सृज्जयान् ।
 07-072-034c प्रत्यविध्यच्छित्तैर्बाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे ॥
 07-072-035a ततः सर्वे रथास्तूर्णं पाञ्चाला जयगृद्धिनः ।
 07-072-035c सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नममोचयन् ॥

07-073-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-073-001a बाणे तस्मिन्निकृते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
 07-073-001c तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन संजय ॥
 07-073-002a अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 07-073-002c नरव्याघ्रः शिनेः पौत्रे द्रोणः किमकरोद्युधि ॥

07-073-003 संजय उवाच

- 07-073-003a संप्रद्रुतः क्रोधविषो व्यादितास्यशरासनः ।
 07-073-003c तीक्ष्णधारेषुदशनः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥
 07-073-004a संरम्भामर्षताम्राक्षो महाहिरिव निःश्वसन् ।
 07-073-004c नरवीरप्रमुदितैः शोणैरश्वैर्महाजवैः ॥
 07-073-005a उत्पतद्भिरिवाकाशं क्रमद्भिरिव सर्वतः ।
 07-073-005c रुक्मपुङ्खाञ्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥
 07-073-006a शरपातमहावर्षं रथघोषबलाहकम् ।
 07-073-006c कार्मुकाकर्षविक्षिप्तं नाराचबहुविद्युतम् ॥
 07-073-007a शक्तिखड्गाशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ।
 07-073-007c द्रोणमेघमनावार्यं हयमारुतचोदितम् ॥
 07-073-008a दृष्ट्वैवाभिपतन्तं तं शूरः परपुरंजयः ।
 07-073-008c उवाच सूतं शैनेयः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥
 07-073-009a एतं वै ब्राह्मणं क्रूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ।

07-073-009c	आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञो दुःखभयावहम् ॥
07-073-010a	शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्याहि प्रहृष्टवत् ।
07-073-010c	आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥
07-073-011a	ततो रजतसंकाशा माधवस्य हयोत्तमाः ।
07-073-011c	द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥
07-073-012a	इषुजालावृतं घोरमन्धकारमनन्तरम् ।
07-073-012c	अनाधृष्यमिवान्येषां शूराणामभवत्तदा ॥
07-073-013a	ततः शीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा ।
07-073-013c	नान्तरं शरवृष्टीनां दृश्यते नरसिंहयोः ॥
07-073-014a	इषूणां संनिपातेन शब्दो धाराभिघातजः ।
07-073-014c	शुश्रुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ॥
07-073-015a	नाराचैरतिविद्वानां शराणां रूपमाबभौ ।
07-073-015c	आशीविषविदष्टानां सर्पाणामिव भारत ॥
07-073-016a	तयोज्यातलनिर्घोषो व्यश्रूयत सुदारुणः ।
07-073-016c	अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥
07-073-017a	उभयोस्तौ रथौ राजंस्ते चाश्वास्तौ च सारथी ।
07-073-017c	रुक्मपुङ्खैः शरैश्छन्नाश्चित्ररूपा बभुस्तदा ॥
07-073-018a	निर्मलानामजिह्वानां नाराचानां विशां पते ।
07-073-018c	निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥
07-073-019a	उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ।
07-073-019c	उभौ रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ ॥
07-073-020a	स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुताविव वारणौ ।
07-073-020c	अन्योन्यमभिविध्येतां जीवितान्तकरैः शरैः ॥
07-073-021a	गर्जितोत्क्रुष्टसंनादाः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाः ।
07-073-021c	उपारमन्महाराज व्याजहार न कश्चन ॥
07-073-022a	तूष्णींभूतान्यनीकानि योधा युद्धादुपारमन् ।
07-073-022c	ददृशे द्वैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो जनः ॥
07-073-023a	रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातयः ।
07-073-023c	अवैक्षन्ताचलैर्नेत्रैः परिवार्य रथर्षभौ ॥
07-073-024a	हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त तथानीकानि वाजिनाम् ।
07-073-024c	तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥

07-073-025a	मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ।
07-073-025c	ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्मयैः ॥
07-073-026a	वैजयन्तीपताकाभिः परिस्तोमाङ्गकम्बलैः ।
07-073-026c	विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥
07-073-027a	जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च मूर्धसु ।
07-073-027c	गजानां कुम्भमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत ॥
07-073-028a	सबलाकाः सखद्योताः सैरावतशतहृदाः ।
07-073-028c	अदृश्यन्तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥
07-073-029a	अपश्यन्नस्मदीयाश्च ते च यौधिष्ठिराः स्थिताः ।
07-073-029c	तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥
07-073-030a	विमानाग्रगता देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ।
07-073-030c	सिद्धचारणसंघाश्च विद्याधरमहोरगाः ॥
07-073-031a	गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैः शस्त्रविघातिभिः ।
07-073-031c	विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥
07-073-032a	हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ महाबलौ ।
07-073-032c	अन्योन्यं समविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥
07-073-033a	ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ।
07-073-033c	पत्रिभिः सुदृढैराशु धनुश्चैव महाद्युते ॥
07-073-034a	निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजोऽपरं धनुः ।
07-073-034c	सज्यं चकार तच्चाशु चिच्छेदास्य स सात्यकिः ॥
07-073-035a	ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।
07-073-035c	सज्यं सज्यं पुनश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥
07-073-036a	ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ।
07-073-036c	युयुधानस्य राजेन्द्र मनसेदमचिन्तयत् ॥
07-073-037a	एतदस्त्रबलं रामे कार्तवीर्ये धनंजये ।
07-073-037c	भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदिदं सात्वतां वरे ॥
07-073-038a	तं चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ।
07-073-038c	लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसत्तमः ॥
07-073-039a	तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ।
07-073-039c	न तामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रकारिणः ॥
07-073-040a	देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च विशां पते ।

- 07-073-040c सिद्धचारणसंघाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ॥
- 07-073-041a ततोऽन्यद्भनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
- 07-073-041c अस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥
- 07-073-042a तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहन्य स सात्यकिः ।
- 07-073-042c जघान निशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
- 07-073-043a तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वान्यैरसमं रणे ।
- 07-073-043c युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥
- 07-073-044a यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति सात्यकिः ।
- 07-073-044c तमाचार्योऽप्यसंभ्रान्तोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥
- 07-073-045a ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ।
- 07-073-045c वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥
- 07-073-046a तदाग्नेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ।
- 07-073-046c अस्त्रं दिव्यं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥
- 07-073-047a हाहाकारो महानासीदृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ।
- 07-073-047c न विचेरुस्तदाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि ॥
- 07-073-048a अस्त्रे ते वारुणाग्नेये ताभ्यां बाणसमाहिते ।
- 07-073-048c न तावदभिषज्येते व्यावर्तदथ भास्करः ॥
- 07-073-049a ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
- 07-073-049c नकुलः सहदेवश्च पर्यरक्षन्त सात्यकिम् ॥
- 07-073-050a धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ।
- 07-073-050c मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजगमुरञ्जसा ॥
- 07-073-051a दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ।
- 07-073-051c द्रोणमभ्युपपद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् ॥
- 07-073-052a ततो युद्धमभूद्राजंस्तव तेषां च धन्विनाम् ।
- 07-073-052c रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥
- 07-073-053a सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किञ्चन ।
- 07-073-053c सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥

07-074-001 संजय उवाच

- 07-074-001a परिवर्तमाने त्वादित्ये तत्र सूर्यस्य रश्मिभिः ।
- 07-074-001c रजसा कीर्यमाणाश्च मन्दीभूताश्च सैनिकाः ॥
- 07-074-002a तिष्ठतां युध्यमानानां पुनरावर्ततामपि ।

07-074-002c	भज्यतां जयतां चैव जगाम तदहः शनैः ॥
07-074-003a	तथा तेषु विषक्तेषु सैन्येषु जयगृद्धिषु ।
07-074-003c	अर्जुनो वासुदेवश्च सैन्धवायैव जग्मतुः ॥
07-074-004a	रथमार्गप्रमाणं तु कौन्तेयो निशितैः शरैः ।
07-074-004c	चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दनः ॥
07-074-005a	यत्र यत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः ।
07-074-005c	तत्र तत्रैव दीर्यन्ते सेनास्तव विशां पते ॥
07-074-006a	रथशिक्षां तु दाशार्हो दर्शयामास वीर्यवान् ।
07-074-006c	उत्तमाधममध्यानि मण्डलानि विदर्शयन् ॥
07-074-007a	ते तु नामाङ्किताः पीताः कालज्वलनसंनिभाः ।
07-074-007c	स्नायुनद्धाः सुपर्वाणः पृथ्वो दीर्घगामिनः ॥
07-074-008a	वैणवायस्मयशराः स्वायता विविधाननाः ।
07-074-008c	रुधिरं पतगैः सार्धं प्राणिनां पपुराहवे ॥
07-074-009a	रथस्थितः क्रोशमात्रे यानस्यत्यर्जुनः शरान् ।
07-074-009c	रथे क्रोशमतिक्रान्ते तस्य ते घ्नन्ति शात्रवान् ॥
07-074-010a	ताक्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिः साधुवाहिभिः ।
07-074-010c	तथागच्छद्दृषीकेशः कृत्स्नं विस्मापयञ्जगत् ॥
07-074-011a	न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशां पते ।
07-074-011c	नेन्द्रस्य न च रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥
07-074-012a	नान्यस्य समरे राजन्गतपूर्वस्तथा रथः ।
07-074-012c	यथा ययावर्जुनस्य मनोभिप्रायशीघ्रगः ॥
07-074-013a	प्रविश्य तु रणे राजन्केशवः परवीरहा ।
07-074-013c	सेनामध्ये हयांस्तूर्णं चोदयामास भारत ॥
07-074-014a	ततस्तस्य रथौघस्य मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः ।
07-074-014c	कृच्छ्रेण रथमूहुस्तं क्षुत्पिपासाश्रमान्विताः ॥
07-074-015a	क्षताश्च बहुभिः शस्त्रैर्युद्धशौण्डैरनेकशः ।
07-074-015c	मण्डलानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥
07-074-016a	हतानां वाजिनागानां रथानां च नरैः सह ।
07-074-016c	उपरिष्ठादतिक्रान्ताः शैलाभानां सहस्रशः ॥
07-074-017a	एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भ्रातरौ नृप ।
07-074-017c	सहसेनौ समार्छेतां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥

07-074-018a	तावर्जुनं चतुःषष्ट्या सप्तत्या च जनार्दनम् ।
07-074-018c	शराणां च शतेनाश्वानविध्येतां मुदान्वितौ ॥
07-074-019a	तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
07-074-019c	आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥
07-074-020a	ततस्तौ तु शरौघेण बीभत्सुं सहकेशवम् ।
07-074-020c	आच्छादयेतां संरब्धौ सिंहनादं च नेदतुः ॥
07-074-021a	तयोस्तु धनुषी चित्रे भल्लाभ्यां श्वेतवाहनः ।
07-074-021c	चिच्छेद समरे तूर्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥
07-074-022a	अथान्ये धनुषी राजन्प्रगृह्य समरे तदा ।
07-074-022c	पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुः शरैः ॥
07-074-023a	तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
07-074-023c	चिच्छेद धनुषी तूर्णं भूय एव धनंजयः ॥
07-074-024a	तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
07-074-024c	जघानाश्वान्सपदातांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
07-074-025a	ज्येष्ठस्य च शिरः कायात्क्षुरप्रेण न्यकृन्तत ।
07-074-025c	स पपात हतः पृथ्व्यां वातरुग्ण इव द्रुमः ॥
07-074-026a	विन्दं तु निहतं दृष्ट्वा अनुविन्दः प्रतापवान् ।
07-074-026c	हताश्वं रथमुत्सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥
07-074-027a	अभ्यद्रवत संग्रामे भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ।
07-074-027c	गदया गदिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥
07-074-028a	अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् ।
07-074-028c	स्पृष्ट्वा नाकम्पयत्क्रुद्धो मैनाकमिव पर्वतम् ॥
07-074-029a	तस्यार्जुनः शरैः षड्भिर्ग्रीवां पादौ भुजौ शिरः ।
07-074-029c	निचकर्त स संछिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥
07-074-030a	ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयो राजन्पदानुगाः ।
07-074-030c	अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः किरन्तः शतशः शरान् ॥
07-074-031a	तानर्जुनः शरैस्तूर्णं निहत्य भरतर्षभ ।
07-074-031c	व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमात्यये ॥
07-074-032a	तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्निर्याद्धनंजयः ।
07-074-032c	विबभौ जलदान्भित्त्वा दिवाकर इवोदितः ॥
07-074-033a	तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।

07-074-033c	अभ्यवर्षस्तदा पार्थ समन्ताद्भरतर्षभ ॥
07-074-034a	श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
07-074-034c	सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥
07-074-035a	तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः ।
07-074-035c	शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥
07-074-036a	शरार्दिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
07-074-036c	किमिहानन्तरं कार्यं ज्यायिष्ठं तव रोचते ॥
07-074-037a	ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
07-074-037c	भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥
07-074-038a	मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्संनिबोध मे ।
07-074-038c	हयान्विमुच्य हि सुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥
07-074-039a	एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
07-074-039c	ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥

07-074-040 अर्जुन उवाच

07-074-040a	अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
07-074-040c	त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥

07-074-041 संजय उवाच

07-074-041a	सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनंजयः ।
07-074-041c	गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
07-074-042a	तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
07-074-042c	इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥
07-074-043a	तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
07-074-043c	विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥
07-074-044a	अस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
07-074-044c	छादयन्तः शरैः पार्थ मेघा इव दिवाकरम् ॥
07-074-045a	अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
07-074-045c	रथसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥
07-074-046a	तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्वलमदृश्यत ।
07-074-046c	यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥
07-074-047a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।

07-074-047c	इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥
07-074-048a	तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशां पते ।
07-074-048c	संघर्षेण महार्चिष्मान्पावकः समजायत ॥
07-074-049a	तत्र तत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
07-074-049c	हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शनैः ॥
07-074-050a	संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे ।
07-074-050c	एकस्थैर्बहुभिः क्रुद्धैरूष्मेव समजायत ॥
07-074-051a	शरोर्मिणं ध्वजावर्तं नागनक्रं दुरत्ययम् ।
07-074-051c	पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ॥
07-074-052a	असंख्येयमपारं च रजोऽऽभीलमतीव च ।
07-074-052c	उष्णीषकमठच्छन्नं पताकाफेनमालिनम् ॥
07-074-053a	रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलाचितम् ।
07-074-053c	वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्रिभिः समवारयत् ॥
07-074-054a	ततो जनार्दनः संख्ये प्रियं पुरुषसत्तमम् ।
07-074-054c	असंभ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥
07-074-055a	उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणेऽर्जुन ।
07-074-055c	परीप्सन्ते जलं चेमे पेयं न त्ववगाहनम् ॥
07-074-056a	इदमस्तीत्यसंभ्रान्तो ब्रुवन्नस्त्रेण मेदिनीम् ।
07-074-056c	अभिहत्यार्जुनश्चक्रे वाजिपानं सरः शुभम् ॥
07-074-057a	शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
07-074-057c	शरवेशमाकरोत्पार्थस्त्वष्ट्रेवाद्भुतकर्मकृत् ॥
07-074-058a	ततः प्रहस्य गोविन्दः साधु साधिवत्यथाब्रवीत् ।
07-074-058c	शरवेशमनि पार्थेन कृते तस्मिन्महारणे ॥

07-075-001 संजय उवाच

07-075-001a	सलिले जनिते तस्मिन्कौन्तेयेन महात्मना ।
07-075-001c	निवारिते द्विषत्सैन्ये कृते च शरवेशमनि ॥
07-075-002a	वासुदेवो रथात्तूर्णमवतीर्य महाद्युतिः ।
07-075-002c	मोचयामास तुरगान्वितुन्नान्कङ्कपत्रिभिः ॥
07-075-003a	अदृष्टपूर्वं तदृष्ट्वा सिंहनादो महानभूत् ।
07-075-003c	सिद्धचारणसंघानां सैनिकानां च सर्वशः ॥
07-075-004a	पदातिनं तु कौन्तेयं युध्यमानं नरर्षभाः ।

07-075-004c	नाशक्नुवन्वारयितुं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-075-005a	आपतत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु ।
07-075-005c	नासंभ्रमत्तदा पार्थस्तदस्य पुरुषानति ॥
07-075-006a	व्यसृजन्त शरौघांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः ।
07-075-006c	न चाव्यथत धर्मात्मा वासविः परवीरहा ॥
07-075-007a	स तानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्यवान् ।
07-075-007c	आगतानग्रसत्पार्थः सरितः सागरो यथा ॥
07-075-008a	अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च ।
07-075-008c	सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणामग्रसत्ताञ्जरोत्तमान् ॥
07-075-009a	तत्तु पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः ।
07-075-009c	अपूजयन्महाराज कौरवाः परमाद्भुतम् ॥
07-075-010a	किमद्भुततरं लोके भविताप्यथ वाप्यभूत् ।
07-075-010c	यदश्वान्पार्थगोविन्दौ मोचयामासतू रणे ॥
07-075-011a	भयं विपुलमस्मासु तावधत्तां नरोत्तमौ ।
07-075-011c	तेजो विदधतुश्चोग्रं विस्रब्धौ रणमूर्धनि ॥
07-075-012a	अथोत्स्मयन्हृषीकेशः स्त्रीमध्य इव भारत ।
07-075-012c	अर्जुनेन कृते संख्ये शरगर्भगृहे तदा ॥
07-075-013a	उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ।
07-075-013c	मिषतां सर्वसैन्यानां त्वदीयानां विशां पते ॥
07-075-014a	तेषां श्रमं च ग्लानिं च वेपथुं वमथुं व्रणान् ।
07-075-014c	सर्वं व्यपानुदत्कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि ॥
07-075-015a	शल्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान्हयान् ।
07-075-015c	उपावृत्य यथान्यायं पाययामास वारि सः ॥
07-075-016a	स ताँल्लब्धोदकान्स्नाताञ्जग्धान्ान्विगतक्लमान् ।
07-075-016c	योजयामास संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥
07-075-017a	स तं रथवरं शौरिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
07-075-017c	समास्थाय महातेजाः सार्जुनः प्रययौ द्रुतम् ॥
07-075-018a	रथं रथवरस्याजौ युक्तं लब्धोदकैर्हयैः ।
07-075-018c	दृष्ट्वा कुरुबलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥
07-075-019a	विनिःश्वसन्तस्ते राजन्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
07-075-019c	धिगहो धिगतः पार्थः कृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥

07-075-020a	सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितौ ।
07-075-020c	बालक्रीडनकेनेव कदर्थीकृत्य नो बलम् ॥
07-075-021a	क्रोशतां यतमानानामसंसक्तौ परंतपौ ।
07-075-021c	दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥
07-075-022a	तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये सैनिकाब्रुवन् ।
07-075-022c	त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥
07-075-023a	रथं युक्त्वा हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
07-075-023c	जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥
07-075-024a	तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।
07-075-024c	अदृष्टपूर्वं संग्रामे तदृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥
07-075-025a	सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।
07-075-025c	दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥
07-075-026a	विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
07-075-026c	इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥
07-075-027a	सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।
07-075-027c	तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥
07-075-028a	ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।
07-075-028c	निवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥
07-075-029a	तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
07-075-029c	नाशक्नुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥
07-075-030a	विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।
07-075-030c	यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थे व्यलोडयत् ॥
07-075-031a	गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।
07-075-031c	बलाकवर्णान्दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥
07-075-032a	कौन्तेयेनाग्रतः सृष्ट्वा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।
07-075-032c	तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वास्तेऽवहन्वातरंहसः ॥
07-075-033a	वातोद्भूतपताकान्तं रथं जलदनिस्वनम् ।
07-075-033c	घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥
07-075-034a	दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
07-075-034c	शरार्ताश्च रणे योधा न कृष्णौ शेकुरीक्षितुम् ॥
07-075-035a	ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिवव्रुर्धनंजयम् ।

- 07-075-035c क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥
- 07-075-036a अपनीयत्सु शल्येषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
- 07-075-036c दुर्योधनस्त्वगात्पार्थं त्वरमाणो महाहवे ॥
- 07-076-001 संजय उवाच**
- 07-076-001a संसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
- 07-076-001c तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥
- 07-076-002a सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
- 07-076-002c स्थिरीब्रूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनंजयम् ॥
- 07-076-003a ये गताः पाण्डवं युद्धे क्रोधामर्षसमन्विताः ।
- 07-076-003c तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥
- 07-076-004a असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
- 07-076-004c नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥
- 07-076-005a तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
- 07-076-005c ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥
- 07-076-006a मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतज्वरौ ।
- 07-076-006c तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥
- 07-076-007a विमुक्तौ शस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
- 07-076-007c अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥
- 07-076-008a अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।
- 07-076-008c अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंबाधकारिणौ ॥
- 07-076-009a विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ।
- 07-076-009c व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥
- 07-076-010a तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः ।
- 07-076-010c नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥
- 07-076-011a तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
- 07-076-011c नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥
- 07-076-012a आशा बलवती राजन्पुत्राणामभवत्तव ।
- 07-076-012c द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥
- 07-076-013a तामाशां विफलां कृत्वा निस्तीर्णौ तौ परंतपौ ।
- 07-076-013c द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥
- 07-076-014a अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।

07-076-014c	निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशंसिरे ॥
07-076-015a	मिथश्च समभाषेतामभीतौ भयवर्धनौ ।
07-076-015c	जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥
07-076-016a	असौ मध्ये कृतः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
07-076-016c	चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न नौ मोक्षयति सैन्धवः ॥
07-076-017a	यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह ।
07-076-017c	तथाप्येनं हनिष्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥
07-076-018a	इति कृष्णौ महाबाहू मिथः कथयतां तदा ।
07-076-018c	सिन्धुराजमवेक्षन्तौ तत्पुत्रास्तव शुश्रुवुः ॥
07-076-019a	अतीत्य मरुधन्वेव प्रयान्तौ तृषितौ गजौ ।
07-076-019c	पीत्वा वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिदमौ ॥
07-076-020a	व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्येव पर्वतान् ।
07-076-020c	अदृश्येतां महाबाहू यथा मृत्युजरातिगौ ॥
07-076-021a	तथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
07-076-021c	तावका दृश्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वतः ॥
07-076-022a	द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् ।
07-076-022c	अन्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भास्वन्ताविव भास्करो ॥
07-076-023a	तौ मुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिदमौ ।
07-076-023c	अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्यार्णवं यथा ॥
07-076-024a	शस्त्रौघान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितान् ।
07-076-024c	रोचमानावदृश्येतामिन्द्राग्न्योः सदृशौ रणे ॥
07-076-025a	उद्भिन्नरुधिरौ कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
07-076-025c	शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारैरिवाचलौ ॥
07-076-026a	द्रोणग्राहहृदान्मुक्तौ शक्त्याशीविषसंकटात् ।
07-076-026c	अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥
07-076-027a	ज्याघोषतलनिर्हृदाद्रदानिस्त्रिंशविद्युतः ।
07-076-027c	द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू तिमिरादिव ॥
07-076-028a	बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुषष्ठाः समुद्रगाः ।
07-076-028c	तपान्ते सरितः पूर्णा महाग्राहसमाकुलाः ॥
07-076-029a	इति कृष्णौ महेष्वासौ यशसा लोकविश्रुतौ ।
07-076-029c	सर्वभूतान्यमन्यन्त द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥

07-076-030a	जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघांसया ।
07-076-030c	रुरुं निपाने लिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥
07-076-031a	यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
07-076-031c	तव योधा महाराज हतमेव जयद्रथम् ॥
07-076-032a	लोहिताक्षौ महाबाहू संयत्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
07-076-032c	सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥
07-076-033a	शौरेरभीशुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ।
07-076-033c	तयोरासीत्प्रतिभ्राजः सूर्यपावकयोरिव ॥
07-076-034a	हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ।
07-076-034c	समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्येनयोरामिषं यथा ॥
07-076-035a	तौ तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तिके ।
07-076-035c	सहसा पेततुः क्रुद्धौ क्षिप्रं श्येनाविवामिषे ॥
07-076-036a	तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेशधनंजयौ ।
07-076-036c	सिन्धुराजस्य रक्षार्थं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥
07-076-037a	द्रोणेनाबद्धकवचो राजा दुर्योधनस्तदा ।
07-076-037c	ययावेकरथेनाजौ हयसंस्कारवित्प्रभो ॥
07-076-038a	कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ।
07-076-038c	अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिप ॥
07-076-039a	ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ।
07-076-039c	प्रावाद्यन्समतिक्रान्ते तव पुत्रे धनंजयम् ॥
07-076-040a	सिंहनादरवाश्चासञ्छङ्खदुन्दुभिमिश्रिताः ।
07-076-040c	दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥
07-076-041a	ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ।
07-076-041c	ते प्रहृष्यन्त समरे दृष्ट्वा पुत्रं तवाभिभो ॥
07-076-042a	दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णस्त्वतिक्रान्तं सहानुगम् ।
07-076-042c	अब्रवीदर्जुनं राजन्प्राप्तकालमिदं वचः ॥

07-077-001 वासुदेव उवाच

07-077-001a	सुयोधनमतिक्रान्तमेनं पश्य धनंजय ।
07-077-001c	आपद्रुतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥
07-077-002a	दूरपाती महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
07-077-002c	दृढास्त्रश्चित्रयोधी च धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥

07-077-003a	अत्यन्तसुखसंवृद्धो मानितश्च महारथैः ।
07-077-003c	कृती च सततं पार्थ नित्यं द्वेष्टि च पाण्डवान् ॥
07-077-004a	तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
07-077-004c	अत्र वो द्यूतमायातं विजयायेतराय वा ॥
07-077-005a	अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसंभृतम् ।
07-077-005c	एष मूलमनर्थानां पाण्डवानां महारथः ॥
07-077-006a	सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपं पश्य साफल्यमात्मनः ।
07-077-006c	कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥
07-077-007a	दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ।
07-077-007c	स यथा जीवितं जह्यात्तथा कुरु धनंजय ॥
07-077-008a	ऐश्वर्यमदसंमूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ।
07-077-008c	न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥
07-077-009a	त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः ।
07-077-009c	नोत्सहन्ते रणे जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥
07-077-010a	स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथान्तिकम् ।
07-077-010c	जह्येनं वै महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥
07-077-011a	एष ह्यनर्थे सततं पराक्रान्तस्तवानघ ।
07-077-011c	निकृत्या धर्मराजं च द्यूते वञ्चितवानयम् ॥
07-077-012a	बहूनि सुनृशंसानि कृतान्येतेन मानद ।
07-077-012c	युष्मासु पापमतिना अपापेष्वेव नित्यदा ॥
07-077-013a	तमनार्यं सदा क्षुद्रं पुरुषं कामचारिणम् ।
07-077-013c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि पार्थाविचारयन् ॥
07-077-014a	निकृत्या राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
07-077-014c	परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥
07-077-015a	दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परिवर्तते ।
07-077-015c	प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः ॥
07-077-016a	दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हि त्वया सह ।
07-077-016c	दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा हि कामिताः ॥
07-077-017a	तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् ।
07-077-017c	यथेन्द्रेण हतः पूर्वं जम्भो देवासुरे मृधे ॥
07-077-018a	अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनाथं भिद्यतामिदम् ।

07-077-018c वैरस्यास्यास्त्ववभृथो मूलं छिन्धि दुरात्मनाम् ॥

07-077-019 संजय उवाच

07-077-019a तं तथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।

07-077-019c सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥

07-077-020a येनैतदीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमकण्टकम् ।

07-077-020c अप्यस्य युधि विक्रम्य छिन्धां मूर्धानमाहवे ॥

07-077-021a अपि तस्या अनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ।

07-077-021c कृष्णायाः शक्नुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥

07-077-022a इत्येवं वादिनौ हृष्टौ कृष्णौ श्वेतान्हयोत्तमान् ।

07-077-022c प्रेषयामासतुः संख्ये प्रेप्सन्तौ तं नराधिपम् ॥

07-077-023a तयोः समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ।

07-077-023c न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥

07-077-024a तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्व एवाभ्यपूजयन् ।

07-077-024c यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युद्यातोऽविचारयन् ॥

07-077-025a ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।

07-077-025c महान्नादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥

07-077-026a तस्मिञ्जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ।

07-077-026c कदर्थीकृत्य ते पुत्रः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥

07-077-027a आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण धन्विना ।

07-077-027c संरम्भमगमद्भूयः स च तस्मिन्परंतपः ॥

07-077-028a तौ दृष्ट्वा प्रतिसंरब्धौ दुर्योधनधनंजयौ ।

07-077-028c अभ्यवैक्षन्त राजानो भीमरूपाः समन्ततः ॥

07-077-029a दृष्ट्वा तु पार्थं संरब्धं वासुदेवं च मारिष ।

07-077-029c प्रहसन्निव पुत्रस्ते योद्धुकामः समाह्वयत् ॥

07-077-030a ततः प्रहृष्टो दाशार्हः पाण्डवश्च धनंजयः ।

07-077-030c व्याक्रोशेतां महानादं दध्मतुश्चाम्बुजोत्तमौ ॥

07-077-031a तौ हृष्टरूपौ संप्रेक्ष्य कौरवेयाश्च सर्वशः ।

07-077-031c निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥

07-077-032a शोकमीयुः परं चैव कुरवः सर्व एव ते ।

07-077-032c अमन्यन्त च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे हुतम् ॥

07-077-033a तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।

- 07-077-033c हतो राजा हतो राजेत्यूचुरेवं भयार्दिताः ॥
- 07-077-034a जनस्य संनिनादं तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
- 07-077-034c व्येतु वो भीरहं कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥
- 07-077-035a इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वाञ्जयापेक्षी नराधिपः ।
- 07-077-035c पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 07-077-036a पार्थ यच्छिक्षितं तेऽस्त्रं दिव्यं मानुषमेव च ।
- 07-077-036c तद्दर्शय मयि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥
- 07-077-037a यद्वलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ।
- 07-077-037c तत्कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥
- 07-077-038a अस्मत्परोक्षं कर्माणि प्रवदन्ति कृतानि ते ।
- 07-077-038c स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥
- 07-078-001 संजय उवाच**
- 07-078-001a एवमुक्त्वार्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
- 07-078-001c प्रत्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
- 07-078-002a वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
- 07-078-002c प्रतोदं चास्य भल्लेन छित्त्वा भूमावपातयत् ॥
- 07-078-003a तं चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ।
- 07-078-003c अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥
- 07-078-004a तेषां वैफल्यमालोक्य पुनर्नव च पञ्च च ।
- 07-078-004c प्राहिणोन्निशितान्बाणांस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणः ॥
- 07-078-005a अष्टाविंशत्तु तान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्य निष्फलान् ।
- 07-078-005c अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥
- 07-078-006a अदृष्टपूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ।
- 07-078-006c त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ॥
- 07-078-007a कच्चिद्गाण्डीवतः प्राणास्तथैव भरतर्षभ ।
- 07-078-007c मुष्टिश्च ते यथापूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥
- 07-078-008a न चेद्विधेरयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः ।
- 07-078-008c तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥
- 07-078-009a विस्मयो मे महान्पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
- 07-078-009c व्यर्थान्निपततः संख्ये दुर्योधनरथं प्रति ॥
- 07-078-010a वज्राशनिसमा घोराः परकायावभेदिनः ।

07-078-010c शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काद्य विडम्बना ॥

07-078-011 अर्जुन उवाच

07-078-011a द्रोणेनैषा मतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवेशिता ।

07-078-011c अन्ते विहितमस्त्राणामेतत्कवचधारणम् ॥

07-078-012a अस्मिन्नन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि वर्मणि ।

07-078-012c एको द्रोणो हि वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥

07-078-013a न शक्यमेतत्कवचं बाणैर्भेतुं कथंचन ।

07-078-013c अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मघवता युधि ॥

07-078-014a जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् ।

07-078-014c यद्वृत्तं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते ॥

07-078-015a तथा भविष्यद्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ।

07-078-015c न त्वेवं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन ॥

07-078-016a एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् ।

07-078-016c तिष्ठत्यभीतवत्संख्ये बिभ्रत्कवचधारणाम् ॥

07-078-017a यत्त्वत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेत्ति माधव ।

07-078-017c स्त्रीवदेष बिभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥

07-078-018a पश्य बाह्वोश्च मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन ।

07-078-018c पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापि रक्षितम् ॥

07-078-019a इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवेशो वर्म भास्वरम् ।

07-078-019c पुनर्ददौ सुरपतिर्मह्यं वर्म ससंग्रहम् ॥

07-078-020a दैवं यद्यस्य वर्मेतद्ब्रह्मणा वा स्वयं कृतम् ।

07-078-020c नैतद्गोप्स्यति दुर्बुद्धिमद्य बाणहतं मया ॥

07-078-021 संजय उवाच

07-078-021a एवमुक्त्वार्जुनो बाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।

07-078-021c विकृष्यमाणांस्तेनैवं धनुर्मध्यगताञ्शरान् ॥

07-078-021e तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना ॥

07-078-022a तान्निकृत्तानिषून्दृष्ट्वा दूरतो ब्रह्मवादिना ।

07-078-022c न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥

07-078-023a नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन ।

07-078-023c अस्त्रं मामेव हन्याद्धि पश्य त्वद्य बलं मम ॥

07-078-024a	ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नतपर्वभिः ।
07-078-024c	अविध्यत रणे राजञ्शरैराशीविषोपमैः ॥
07-078-024e	भूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ॥
07-078-025a	शरवर्षेण महता ततोऽहृष्यन्त तावकाः ।
07-078-025c	चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा ॥
07-078-026a	ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृक्कणी परिसंलिहन् ।
07-078-026c	नापश्यत ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्वर्मरक्षितम् ॥
07-078-027a	ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सुमुक्तैरन्तकोपमैः ।
07-078-027c	हयांश्चकार निर्देहानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
07-078-028a	धनुरस्याच्छिनच्चित्रं हस्तावापं च वीर्यवान् ।
07-078-028c	रथं च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥
07-078-029a	दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् ।
07-078-029c	अविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥
07-078-030a	तं कृच्छ्रामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा परमधन्विनः ।
07-078-030c	समापेतुः परीप्सन्तो धनंजयशरार्दितम् ॥
07-078-031a	ते रथैर्बहुसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः ।
07-078-031c	पदात्योघैश्च संरब्धैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥
07-078-032a	अथ नार्जुनगोविन्दौ रथो वापि व्यदृश्यत ।
07-078-032c	अस्त्रवर्षेण महता जनौघैश्चापि संवृतौ ॥
07-078-033a	ततोऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्ने तां वरूथिनीम् ।
07-078-033c	तत्र व्यङ्गीकृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ॥
07-078-034a	ते हता हन्यमानाश्च न्यगृह्णन्तं रथोत्तमम् ।
07-078-034c	स रथस्तम्भितस्तस्थौ क्रोशमात्रं समन्ततः ॥
07-078-035a	ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।
07-078-035c	धनुर्विस्फारयात्यर्थमहं ध्मास्यामि चाम्बुजम् ॥
07-078-036a	ततो विस्फार्य बलवद्गाण्डीवं जघ्निवान्निपून् ।
07-078-036c	महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ॥
07-078-037a	पाञ्चजन्यं च बलवद्दध्मौ तारेण केशवः ।
07-078-037c	रजसा ध्वस्तपक्ष्मान्तः प्रस्विन्नवदनो भृशम् ॥
07-078-038a	तस्य शङ्खस्य नादेन धनुषो निस्वनेन च ।
07-078-038c	निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ॥

07-078-039a	तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाम्बुदः ।
07-078-039c	जयद्रथस्य गोप्तारस्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ॥
07-078-040a	ते दृष्ट्वा सहसा पार्थ गोप्तारः सैन्धवस्य तु ।
07-078-040c	चक्रुर्नादान्बहुविधान्कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
07-078-041a	बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्राज्शङ्खनिस्वनैः ।
07-078-041c	प्रादुश्चक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥
07-078-042a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां समुत्थितम् ।
07-078-042c	प्रदध्मतुस्तदा शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥
07-078-043a	तेन शब्देन महता पूरितेयं वसुंधरा ।
07-078-043c	सशैला सार्णवद्वीपा सपाताला विशां पते ॥
07-078-044a	स शब्दो भरतश्रेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
07-078-044c	प्रतिसस्वान तत्रैव कुरुपाण्डवयोर्बले ॥
07-078-045a	तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनंजयौ ।
07-078-045c	संरम्भं परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥
07-078-046a	अथ कृष्णौ महाभागौ तावका दृश्य दंशितौ ।
07-078-046c	अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥

07-079-001 संजय उवाच

07-079-001a	तावकास्तु समीक्ष्यैव वृष्णयन्धककुरुत्तमौ ।
07-079-001c	प्रागत्वरञ्जिघांसन्तस्तथैव विजयः परान् ॥
07-079-002a	सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैः स्वनवद्भिर्महारथैः ।
07-079-002c	दीपयन्तो दिशः सर्वा ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥
07-079-003a	रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते ।
07-079-003c	कूजद्भिरतुलान्नादात्रोषितैरुरगैरिव ॥
07-079-004a	भूरिश्रवाः शलः कर्णो वृषसेनो जयद्रथः ।
07-079-004c	कृपश्च मद्रराजश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ॥
07-079-005a	ते पिबन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः ।
07-079-005c	व्यराजयन्दश दिशो वैयाघ्रैर्हमचन्द्रकैः ॥
07-079-006a	ते दंशिताः सुसंरब्धा रथैर्मैघौघनिस्वनैः ।
07-079-006c	समावृण्वन्दिशः सर्वाः पार्थ च विशिखैः शितैः ॥
07-079-007a	कौलूतका हयाश्चित्रा वहन्तस्तान्महारथान् ।
07-079-007c	व्यशोभन्त तदा शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥

07-079-008a	आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ।
07-079-008c	पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च हयोत्तमैः ॥
07-079-009a	कुरुयोधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः ।
07-079-009c	धनंजयरथं शीघ्रं सर्वतः समुपाद्रवन् ॥
07-079-010a	ते प्रगृह्य महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
07-079-010c	पूरयन्तो दिवं राजन्पृथिवीं च ससागराम् ॥
07-079-011a	तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ।
07-079-011c	प्रवरौ सर्वभूतानां सर्वशङ्खवरौ भुवि ॥
07-079-011e	देवदत्तं च कौन्तेयः पाञ्चजन्यं च केशवः ॥
07-079-012a	शब्दस्तु देवदत्तस्य धनंजयसमीरितः ।
07-079-012c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्चैव समावृणोत् ॥
07-079-013a	तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेवसमीरितः ।
07-079-013c	सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ॥
07-079-014a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसंकुले ।
07-079-014c	भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥
07-079-015a	प्रवादितासु भेरीषु झङ्गिरेष्वानकेषु च ।
07-079-015c	मृदङ्गेषु च राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः ॥
07-079-016a	महारथसमाख्याता दुर्योधनहितैषिणः ।
07-079-016c	अमृष्यमाणास्तं शब्दं क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥
07-079-016e	नानादेश्या महीपालाः स्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥
07-079-017a	अमर्षिता महाशङ्खान्दध्मुर्वीरा महारथाः ।
07-079-017c	कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥
07-079-018a	बभूव तव तत्सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् ।
07-079-018c	उद्विग्नरथनागाश्चमस्वस्थमिव चाभिभो ॥
07-079-019a	तत्प्रयुक्तमिवाकाशं शूरैः शङ्खनिनादितम् ।
07-079-019c	बभूव भृशमुद्विग्नं निर्घातैरिव नादितम् ॥
07-079-020a	स शब्दः सुमहात्राजन्दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
07-079-020c	त्रासयामास तत्सैन्यं युगान्त इव संभृतः ॥
07-079-021a	ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते महारथाः ।
07-079-021c	जयद्रथस्य रक्षार्थं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥
07-079-022a	ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् ।

- 07-079-022c अर्जुनं च त्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्च पञ्चभिः ॥
- 07-079-023a तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः षड्भिरताडयत् ।
- 07-079-023c अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनार्दने ॥
- 07-079-024a कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिस्तथा ।
- 07-079-024c शल्यस्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद वीर्यवान् ॥
- 07-079-025a गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध पाण्डवम् ।
- 07-079-025c भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
- 07-079-026a कर्णो द्वात्रिंशता चैव वृषसेनश्च पञ्चभिः ।
- 07-079-026c जयद्रथस्त्रिसप्तत्या कृपश्च दशभिः शरैः ॥
- 07-079-026e मद्रराजश्च दशभिर्विव्यधुः फल्गुनं रणे ॥
- 07-079-027a ततः शराणां षष्ट्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ।
- 07-079-027c वासुदेवं च सप्तत्या पुनः पार्थं च पञ्चभिः ॥
- 07-079-028a प्रहसंस्तु नरव्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
- 07-079-028c प्रत्यविध्यत्स तान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
- 07-079-029a कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
- 07-079-029c शल्यस्य समरे चापं मुष्टिदेशे न्यकृन्तत ॥
- 07-079-030a सौमदत्तिं त्रिभिर्विद्ध्वा शल्यं च दशभिः शरैः ।
- 07-079-030c शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः ॥
- 07-079-031a गौतमं पञ्चविंशत्या शैन्धवं च शतेन ह ।
- 07-079-031c पुनर्द्रौणिं च सप्तत्या शराणां सोऽभ्यताडयत् ॥
- 07-079-032a भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदं चिच्छिदे हरेः ।
- 07-079-032c अर्जुनं च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान ह ॥
- 07-079-033a ततः शरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीञ्श्वेतवाहनः ।
- 07-079-033c प्रत्यषेधद्द्रुतं क्रुद्धो महावातो घनानिव ॥

07-080-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-080-001a ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ।
- 07-080-001c पार्थानां मामकानां च तान्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-080-002 संजय उवाच

- 07-080-002a ध्वजान्बहुविधाकाराञ्शृणु तेषां महात्मनाम् ।
- 07-080-002c रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥

07-080-003a	तेषां तु रथमुह्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः ।
07-080-003c	प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥
07-080-004a	काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलंकृताः ।
07-080-004c	काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरेः ॥
07-080-005a	ते ध्वजाः संवृतास्तेषां पताकाभिः समन्ततः ।
07-080-005c	नानावर्णविरागाभिर्विबभुः सर्वतो वृताः ॥
07-080-006a	पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ।
07-080-006c	नृत्यमानाः व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः ॥
07-080-007a	इन्द्रायुधसवर्णाभाः पताका भरतर्षभ ।
07-080-007c	दोधूयमाना रथिनां शोभयन्ति महारथान् ॥
07-080-008a	सिंहलाङ्गूलमुग्रास्यं धजं वानरलक्षणम् ।
07-080-008c	धनंजयस्य संग्रामे प्रत्यपश्याम भैरवम् ॥
07-080-009a	स वानरवरो राजन्पताकाभिरलंकृतः ।
07-080-009c	त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥
07-080-010a	तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ।
07-080-010c	ध्वजाग्रं समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् ॥
07-080-011a	काञ्चनं पवनोद्धूतं शक्रध्वजसमप्रभम् ।
07-080-011c	नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्षणमुच्छ्रितम् ॥
07-080-012a	हस्तिकक्ष्या पुनर्हमी बभूवाधिरथेर्ध्वजे ।
07-080-012c	आहवे खं महाराज ददृशे पूरयन्निव ॥
07-080-013a	पताकी काञ्चनस्रग्वी ध्वजः कर्णस्य संयुगे ।
07-080-013c	नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरितः ॥
07-080-014a	आचार्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
07-080-014c	गोवृषो गौतमस्यासीत्कृपस्य सुपरिष्कृतः ॥
07-080-015a	स तेन भ्राजते राजन्गोवृषेण महारथः ।
07-080-015c	त्रिपुरघ्नरथो यद्वद्गोवृषेण विराजते ॥
07-080-016a	मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ।
07-080-016c	व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमपि शोभयन् ॥
07-080-017a	तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ।
07-080-017c	यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ॥
07-080-018a	मद्रराजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ।

07-080-018c	सौवर्णीं प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् ॥
07-080-019a	सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ।
07-080-019c	सर्वबीजविरूढेव यथा सीता श्रिया वृता ॥
07-080-020a	वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ।
07-080-020c	ध्वजाग्रेऽलोहितार्काभो हेमजालपरिष्कृतः ॥
07-080-021a	शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ।
07-080-021c	यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स्म शोभते ॥
07-080-022a	सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ।
07-080-022c	ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते ॥
07-080-023a	स यूपः काञ्चनो राजन्सौमदत्तेर्विराजते ।
07-080-023c	राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः ॥
07-080-024a	शलस्य तु महाराज राजतो द्विरदो महान् ।
07-080-024c	केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः ॥
07-080-025a	स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ।
07-080-025c	यथा श्वेतो महानागो देवराजचमूं तथा ॥
07-080-026a	नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसंवृतः ।
07-080-026c	किङ्किणीशतसंहादो भ्राजंश्चित्रे रथोत्तमे ॥
07-080-027a	व्यभ्राजत भृशं राजन्पुत्रस्तव विशां पते ।
07-080-027c	ध्वजेन महता संख्ये कुरूणामृषभस्तदा ॥
07-080-028a	नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ।
07-080-028c	व्यदीपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसंनिभाः ॥
07-080-029a	दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेक एव महाकपिः ।
07-080-029c	अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव वह्निना ॥
07-080-030a	ततश्चित्राणि शुभ्राणि सुमहान्ति महारथाः ।
07-080-030c	कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थे परंतपाः ॥
07-080-031a	तथैव धनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ।
07-080-031c	गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
07-080-032a	तवापराधाद्धि नरा निहता बहुधा युधि ।
07-080-032c	नानादिग्भ्यः समाहूताः सहयाः सरथद्विपाः ॥
07-080-033a	तेषामासीद्व्यतिक्षेपो गर्जतामितरेतरम् ।
07-080-033c	दुर्योधनमुखानां च पाण्डूनामृषभस्य च ॥

07-080-034a	तत्राद्भुतं परं चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ।
07-080-034c	यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् ॥
07-080-035a	अशोभत महाबाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
07-080-035c	जिगीषुस्तान्नरव्याघ्राज्जिघांसुश्च जयद्रथम् ॥
07-080-036a	तत्रार्जुनो महाराज शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ।
07-080-036c	अदृश्यानकरोद्योधांस्तावकाञ्शत्रुतापनः ॥
07-080-037a	ततस्तेऽपि नरव्याघ्राः पार्थ सर्वे महारथाः ।
07-080-037c	अदृश्यं समरे चक्रुः सायकौघैः समन्ततः ॥
07-080-038a	संवृते नरसिंहैस्तैः कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
07-080-038c	महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निस्वनः ॥

07-081-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-081-001a	अर्जुने सैन्धवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
07-081-001c	पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय ॥

07-081-002 संजय उवाच

07-081-002a	अपराह्णे महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
07-081-002c	पाञ्चालानां कुरूणां च द्रोणे द्यूतमवर्तत ॥
07-081-003a	पाञ्चाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ।
07-081-003c	अभ्यवर्षन्त गर्जन्तः शरवर्षाणि मारिष ॥
07-081-004a	ततः सुतुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्तताद्भुतः ।
07-081-004c	पाञ्चालानां कुरूणां च घोरो देवासुरोपमः ॥
07-081-005a	सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पाञ्चालाः पण्डवैः सह ।
07-081-005c	तदनीकं बिभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ॥
07-081-006a	द्रोणस्य रथपर्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।
07-081-006c	कम्पयन्तोऽभ्यवर्तन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥
07-081-007a	तमभ्यगाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
07-081-007c	प्रवपन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसंनिभान् ॥
07-081-008a	तं तु प्रत्युदियाच्छीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशाः ।
07-081-008c	विमुञ्चन्निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-081-009a	धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
07-081-009c	त्वरितोऽभ्यद्रवद्द्रोणं महेन्द्र इव शम्बरम् ॥

07-081-010a	तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
07-081-010c	वीरधन्वा महेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् ॥
07-081-011a	युधिष्ठिरं महाराज जिगीषुं समवस्थितम् ।
07-081-011c	सहानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत वीर्यवान् ॥
07-081-012a	नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं पराक्रमी ।
07-081-012c	अभ्यगच्छत्समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥
07-081-013a	सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
07-081-013c	शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥
07-081-014a	सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
07-081-014c	शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥
07-081-015a	द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
07-081-015c	संरब्धात्रथिनां श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥
07-081-016a	भीमसेनं तथा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकम् ।
07-081-016c	प्रत्यवारयदायान्तमार्ष्यशृङ्गिर्महारथः ॥
07-081-017a	तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
07-081-017c	यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥
07-081-018a	ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
07-081-018c	आजघ्ने भरतश्रेष्ठ सर्वमर्मसु भारत ॥
07-081-019a	तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
07-081-019c	रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥
07-081-020a	भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
07-081-020c	साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥
07-081-021a	ताञ्जशरान्द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
07-081-021c	अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
07-081-022a	ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
07-081-022c	चिच्छेद सहसा धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥
07-081-023a	अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
07-081-023c	शरैरनेकसाहस्रैः पुरयामास सर्वतः ॥
07-081-024a	अदृश्यं दृश्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
07-081-024c	सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥
07-081-025a	केचिच्चैनममन्यन्त तथा वै विमुखीकृतम् ।

07-081-025c	हतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन यशस्विना ॥
07-081-026a	स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
07-081-026c	त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ॥
07-081-026e	आददेऽन्यद्भुतं दिव्यं भारद्वाजं वेगवत्तरम् ॥
07-081-027a	ततस्तान्सायकान्सर्वान्द्रोणमुक्तान्सहस्रशः ।
07-081-027c	चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-081-028a	छित्त्वा च ताञ्छरान्राजा क्रोधसंरक्तलोचनः ।
07-081-028c	शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारणीम् ॥
07-081-028e	स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥
07-081-029a	समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्वली ।
07-081-029c	नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥
07-081-030a	शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।
07-081-030c	स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥
07-081-031a	सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
07-081-031c	प्रज्वालयन्ती गगनं दिशश्च विदिशस्तथा ॥
07-081-031e	द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥
07-081-032a	तामापतन्तीं सहसा प्रेक्ष्य द्रोणो विशां पते ।
07-081-032c	प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥
07-081-033a	तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
07-081-033c	जगाम स्यन्दनं तूर्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ॥
07-081-034a	ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम् ।
07-081-034c	अशामयन्महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव भारत ॥
07-081-035a	विव्याध च रणे द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
07-081-035c	क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन चिच्छेदास्य महद्भुजः ॥
07-081-036a	तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
07-081-036c	गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥
07-081-037a	तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
07-081-037c	गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेप च परंतपः ॥
07-081-038a	ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ।
07-081-038c	संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥
07-081-039a	ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ।

07-081-039c	चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयाञ्जघ्ने शरोत्तमैः ॥
07-081-040a	धनुश्चैकेन बाणेन चिच्छेदेन्द्रध्वजोपमम् ।
07-081-040c	केतुमेकेन चिच्छेद पाण्डवं चार्दयत्त्रिभिः ॥
07-081-041a	हताश्चात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य युधिष्ठिरः ।
07-081-041c	तस्थावूर्ध्वभुजो राजा व्यायुधो भरतर्षभ ॥
07-081-042a	विरथं तं समालोक्य व्यायुधं च विशेषतः ।
07-081-042c	द्रोणो व्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानि चाभिभो ॥
07-081-043a	मुञ्चन्निषुगणांस्तीक्ष्णाल्लघुहस्तो दृढव्रतः ।
07-081-043c	अभिदुद्राव राजानं सिंहो मृगमिवोल्बणः ॥
07-081-044a	तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनामित्रघातिना ।
07-081-044c	हा हेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत ॥
07-081-045a	हतो राजा हतो राजा भारद्वाजेन मारिष ।
07-081-045c	इत्यासीत्सुमहाञ्शब्दः पाण्डुसैन्यस्य सर्वतः ॥
07-081-046a	ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
07-081-046c	अपायाज्जवनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

07-082-001 संजय उवाच

07-082-001a	बृहत्क्षत्रमथायान्तं केकयं दृढविक्रमम् ।
07-082-001c	क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥
07-082-002a	बृहत्क्षत्रस्तु तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् ।
07-082-002c	आजघ्ने त्वरितो युद्धे द्रोणानीकबिभित्सया ॥
07-082-003a	क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः केकयस्य महात्मनः ।
07-082-003c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ॥
07-082-004a	अथैनं छिन्नधन्वानं शरेण नतपर्वणा ।
07-082-004c	विव्याध हृदये तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥
07-082-005a	अथान्यद्धनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव ।
07-082-005c	व्यश्वसूतध्वजं चक्रे क्षेमधूर्तिं महारथम् ॥
07-082-006a	ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
07-082-006c	जहार नृपतेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥
07-082-007a	तच्छिन्नं सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्धजम् ।
07-082-007c	सकिरीटं महीं प्राप्य बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥
07-082-008a	तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्रो महारथः ।

07-082-008c	सहसाभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥
07-082-009a	धृष्टकेतुमथायान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी ।
07-082-009c	वीरधन्वा महेष्वासो वारयामास भारत ॥
07-082-010a	तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तरस्विनौ ।
07-082-010c	शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-082-011a	तावुभौ नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् ।
07-082-011c	महावने तीव्रमदौ वारणाविव यूथपौ ॥
07-082-012a	गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
07-082-012c	युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥
07-082-013a	तद्युद्धमासीत्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशां पते ।
07-082-013c	सिद्धचारणसंघानां विस्मयाद्भुतदर्शनम् ॥
07-082-014a	वीरधन्वा ततः क्रुद्धो धृष्टकेतोः शरासनम् ।
07-082-014c	द्विधा चिच्छेद भल्लेन प्रहसन्निव भारत ॥
07-082-015a	तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं चेदिराजो महारथः ।
07-082-015c	शक्तिं जग्राह विपुलां रुक्मदण्डामयस्मयीम् ॥
07-082-016a	तां तु शक्तिं महावीर्यां दोर्भ्यामायम्य भारत ।
07-082-016c	चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथं प्रति ॥
07-082-017a	स तया वीरघातिन्या शक्त्या त्वभिहतो भृशम् ।
07-082-017c	निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं निपपात रथान्महीम् ॥
07-082-018a	तस्मिन्विनिहते शूरे त्रिगर्तानां महारथे ।
07-082-018c	बलं तेऽभज्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥
07-082-019a	सहदेवे ततः षष्टिं सायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ।
07-082-019c	ननाद च महानादं तर्जयन्पाण्डवं रणे ॥
07-082-020a	मद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मुखं दशभिः शरैः ।
07-082-020c	भ्राता भ्रातरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव ॥
07-082-021a	तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवं महाबलम् ।
07-082-021c	दुर्मुखो नवभिर्बाणैस्ताडयामास भारत ॥
07-082-022a	दुर्मुखस्य तु भल्लेन छित्त्वा केतुं महाबलः ।
07-082-022c	जघान चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥
07-082-023a	अथापरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
07-082-023c	चिच्छेद सारथेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥

07-082-024a	क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौरव्यस्य महद्भुः ।
07-082-024c	सहदेवो रणे छित्त्वा तं च विव्याध पञ्चभिः ॥
07-082-025a	हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा दुर्मुखो विमनास्तदा ।
07-082-025c	आरुरोह रथं राजन्निरमित्रस्य भारत ॥
07-082-026a	सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमित्रं महाहवे ।
07-082-026c	जघान पृतनामध्ये भल्लेन परवीरहा ॥
07-082-027a	स पपात रथोपस्थान्निरमित्रो जनेश्वरः ।
07-082-027c	त्रिगर्तराजस्य सुतो व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥
07-082-028a	तं तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो व्यरोचत ।
07-082-028c	यथा दाशरथी रामः खरं हत्वा महाबलम् ॥
07-082-029a	हाहाकारो महानासीत्त्रिगर्तानां जनेश्वर ।
07-082-029c	राजपुत्रं हतं दृष्ट्वा निरमित्रं महाबलम् ॥
07-082-030a	नकुलस्ते सुतं राजन्विकर्णं पृथुलोचनम् ।
07-082-030c	मुहूर्ताज्जितवान्संख्ये तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-082-031a	सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः संनतपर्वभिः ।
07-082-031c	चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं सध्वजं पृतनान्तरे ॥
07-082-032a	तान्निवार्य शराञ्शूरः शैनेयः कृतहस्तवत् ।
07-082-032c	साश्वसूतध्वजं बाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥
07-082-033a	कुमारे निहते तस्मिन्मगधस्य सुते प्रभो ।
07-082-033c	मागधाः सर्वतो यत्ता युयुधानमुपाद्रवन् ॥
07-082-034a	विसृजन्तः शरांश्चैव तोमरांश्च सहस्रशः ।
07-082-034c	भिण्डिपालांस्तथा प्रासान्मुद्रान्मुसलानपि ॥
07-082-035a	अयोधयत्रणे शूराः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
07-082-035c	तांस्तु सर्वान्स बलवान्सात्यक्तिर्युद्धदुर्मदः ॥
07-082-035e	नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्ये पुरुषर्षभ ॥
07-082-036a	मागधान्द्रवतो दृष्ट्वा हतशेषान्समन्ततः ।
07-082-036c	बलं तेऽभज्यत विभो युयुधानशरार्दितम् ॥
07-082-037a	नाशयित्वा रणे सैन्यं त्वदीयं माधवोत्तमः ।
07-082-037c	विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत महायशाः ॥
07-082-038a	भज्यमानं बलं राजन्सात्वतेन महात्मना ।
07-082-038c	नाभ्यवर्तत युद्धाय त्रासितं दीर्घबाहुना ॥

07-082-039a	ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोदृत्य चक्षुषी ।
07-082-039c	सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥
07-083-001	संजय उवाच
07-083-001a	द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ।
07-083-001c	एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-083-002a	ते पीडिता भृशं तेन रौद्रेण सहसा विभो ।
07-083-002c	प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स्म किञ्चन ॥
07-083-003a	नाकुलिस्तु शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
07-083-003c	द्वाभ्यां विद्ध्वानदद्भुष्टः शराभ्यां शत्रुतापनः ॥
07-083-004a	तथेतरे रणे यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ।
07-083-004c	विव्यधुः समरे तूर्णं सौमदत्तिममर्षणम् ॥
07-083-005a	स तान्प्रति महाराज चिक्षिपे पञ्च सायकान् ।
07-083-005c	एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायशाः ॥
07-083-006a	ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्ध्वा महात्मना ।
07-083-006c	परिवार्य रथैर्वीरं विव्यधुः सायकैर्भृशम् ॥
07-083-007a	आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
07-083-007c	प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥
07-083-008a	भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
07-083-008c	ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥
07-083-009a	यौधिष्ठिरो ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।
07-083-009c	नाकुलिश्चाश्वयन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥
07-083-010a	साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
07-083-010c	क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महामनाः ॥
07-083-011a	तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
07-083-011c	भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥
07-083-012a	सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
07-083-012c	वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुद्रुवुरनेकधा ॥
07-083-013a	अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
07-083-013c	योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥
07-083-014a	संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।
07-083-014c	विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षश्चाभवत्तदा ॥

07-083-015a	आर्ष्यशृङ्गिं ततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
07-083-015c	विव्याध प्रहसन्नाजन्नाक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥
07-083-016a	तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
07-083-016c	अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥
07-083-017a	स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
07-083-017c	भीमानुगाञ्जघानाशु रथांस्त्रिंशदरिंदमः ॥
07-083-017e	पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥
07-083-018a	सोऽतिविद्धस्तदा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
07-083-018c	निषसाद रथोपस्थे मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥
07-083-019a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्छितः ।
07-083-019c	विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ॥
07-083-019e	अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥
07-083-020a	स विद्धो बहुभिर्बाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
07-083-020c	शुशुभे सर्वतो राजन्प्रदीप्त इव किंशुकः ॥
07-083-021a	स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
07-083-021c	स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ॥
07-083-022a	घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ।
07-083-022c	तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥
07-083-023a	बको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
07-083-023c	परोक्षं मम तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥
07-083-024a	एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानगतस्तदा ।
07-083-024c	महाता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥
07-083-025a	भीमस्तु समरे राजन्नदृश्ये राक्षसे तदा ।
07-083-025c	आकाशं पूरयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-083-026a	स वध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथमास्थितः ।
07-083-026c	जगाम धरणीं क्षुद्रः खं चैव सहसागमत् ॥
07-083-027a	उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबहूनि च ।
07-083-027c	उच्चावचास्तथा वाचो व्याजहार समन्ततः ॥
07-083-028a	तेन पाण्डवसैन्यानां मृदिता युधि वारणाः ।
07-083-028c	हयाश्च बहवो राजन्पत्तयश्च तथा पुनः ॥
07-083-028e	रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य नुन्नाः स्म सायकैः ॥

07-083-029a	शोणितोदां रथावर्ता हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
07-083-029c	छत्रहंसां कर्दमिनीं बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥
07-083-030a	नदीं प्रवर्तयामास रक्षोगणसमाकुलाम् ।
07-083-030c	वहन्तीं बहुधा राजंश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ॥
07-083-031a	तं तथा समरे राजन्विचरन्तमभीतवत् ।
07-083-031c	पाण्डवा भृशसंविग्नाः प्रापश्यंस्तत्स्य विक्रमम् ॥
07-083-032a	तावकानां तु सैन्यानां प्रहर्षः समजायत ।
07-083-032c	वादित्रनिनदश्चोग्रः सुमहाँल्लोमहर्षणः ॥
07-083-033a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः ।
07-083-033c	नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥
07-083-034a	ततः क्रोधाभिताम्राक्षो निर्दहन्निव पावकः ।
07-083-034c	संदधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्ट्रेव मारिष ॥
07-083-035a	ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्समन्ततः ।
07-083-035c	तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रावः सुमहानभूत् ॥
07-083-036a	तदस्त्रं प्रेषितं तेन भीमसेनेन संयुगे ।
07-083-036c	राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत् ॥
07-083-037a	स वध्यमानो बहुधा भीमसेनेन राक्षसः ।
07-083-037c	संत्यज्य संयुगे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥
07-083-038a	तस्मिंस्तु निर्जिते राजत्राक्षसेन्द्रे महात्मना ।
07-083-038c	अनादयन्सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतोदिशम् ॥
07-083-039a	अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलम् ।
07-083-039c	प्रह्लादं समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥

07-084-001 संजय उवाच

07-084-001a	अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
07-084-001c	हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥
07-084-002a	तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
07-084-002c	कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥
07-084-003a	अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
07-084-003c	घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ॥
07-084-003e	अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥
07-084-004a	तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।

07-084-004c	विद्ध्वा विद्ध्वानददृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥
07-084-005a	तथा तौ भृशसंकुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
07-084-005c	निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥
07-084-006a	मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
07-084-006c	मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥
07-084-007a	यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
07-084-007c	तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥
07-084-008a	तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
07-084-008c	अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥
07-084-009a	त एनं भृशसंकुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
07-084-009c	अभ्यद्रवन्त संकुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥
07-084-010a	त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
07-084-010c	सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥
07-084-011a	स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
07-084-011c	तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥
07-084-012a	स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
07-084-012c	मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ॥
07-084-012e	युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥
07-084-013a	नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
07-084-013c	पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥
07-084-014a	तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
07-084-014c	युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ॥
07-084-014e	नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-084-015a	हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
07-084-015c	पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥
07-084-016a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः सर्वतस्तैर्महारथैः ।
07-084-016c	प्रतिविव्याध तान्सर्वान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥
07-084-017a	तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ।
07-084-017c	हैडिम्बो भरतश्रेष्ठ शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-084-018a	सोऽतिविद्धो बलवता राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
07-084-018c	व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ॥

07-084-019a	ते शरा नतपर्वाणो विविशू राक्षसं तदा ।
07-084-019c	रुषिताः पन्नगा यद्वद्विरमुग्रा महाबलाः ॥
07-084-020a	ततस्ते पाण्डवा राजन्समन्तान्निशिताञ्शरान् ।
07-084-020c	प्रेषयामासुरुद्विग्ना हैडिम्बश्च घटोत्कचः ॥
07-084-021a	स वध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
07-084-021c	दग्धाद्रिकूटशृङ्गाभं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ॥
07-084-022a	समुत्क्षिप्य च बाहुभ्यामाविध्य च पुनः पुनः ।
07-084-022c	निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाश्मनि ॥
07-084-023a	बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ।
07-084-023c	भैमसेनी रणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥
07-084-024a	स विस्फुटितसर्वाङ्गशूर्णितास्थिविभूषणः ।
07-084-024c	घटोत्कचेन वीरेण हतः सालकटङ्कटः ॥
07-084-025a	ततः सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ।
07-084-025c	चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥
07-084-026a	तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
07-084-026c	अलम्बुसं भीमरूपं विशीर्णमिव पर्वतम् ॥
07-084-026e	हाहाकारमकुर्वन्त सैन्यानि भरतर्षभ ॥
07-084-027a	जनाश्च तद्दृशिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
07-084-027c	यदृच्छया निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥
07-084-028a	घटोत्कचस्तु तद्धत्वा रक्षो बलवतां वरम् ।
07-084-028c	मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ॥
07-084-029a	स पूज्यमानः पितृभिः सबान्धवैर्घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
07-084-029c	रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा; अलम्बुसं पक्वमलम्बुसं यथा ॥
07-084-030a	ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः; सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
07-084-030c	निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवा;स्ततो ध्वनिर्भुवनमथास्पृशद्भृशम् ॥

07-085-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-085-001a	भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानोऽभ्यवारयत् ।
07-085-001c	संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥

07-085-002 संजय उवाच

07-085-002a	शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं लोमहर्षणम् ।
-------------	--

07-085-002c	द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥
07-085-003a	वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
07-085-003c	अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥
07-085-004a	तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महारथम् ।
07-085-004c	सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्षयत् ॥
07-085-005a	द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
07-085-005c	अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
07-085-006a	ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विषत्पिशितभोजनाः ।
07-085-006c	अभ्यगुर्धरणीं राजञ्चसन्त इव पन्नगाः ॥
07-085-007a	दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
07-085-007c	द्रोणं पञ्चाशताविध्यन्नाराचैरग्निसंनिभैः ॥
07-085-008a	भारद्वाजो रणे विद्धो युयुधानेन सत्वरम् ।
07-085-008c	सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥
07-085-009a	ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
07-085-009c	सात्वतं पीडयामास शतेन नतपर्वणा ॥
07-085-010a	स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
07-085-010c	नाभ्यपद्यत कर्तव्यं किञ्चिदेव विशां पते ॥
07-085-011a	विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
07-085-011c	भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विसृजन्तं शिताञ्जरान् ॥
07-085-012a	तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशां पते ।
07-085-012c	प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥
07-085-013a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
07-085-013c	युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजन्सर्वसैन्यानि भारत ॥
07-085-014a	एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यकर्मकृत् ।
07-085-014c	ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहुणा ॥
07-085-014e	अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥
07-085-015a	धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यमिदमाह जनाधिप ।
07-085-015c	अभिद्रव द्रुतं द्रोणं किं नु तिष्ठसि पार्षत ॥
07-085-015e	न पश्यसि भयं घोरं द्रोणान्नः समुपस्थितम् ॥
07-085-016a	असौ द्रोणो महेष्वासो युयुधानेन संयुगे ।
07-085-016c	क्रीडते सूत्रबद्धेन पक्षिणा बालको यथा ॥

07-085-017a	तत्रैव सर्वे गच्छन्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
07-085-017c	त्वयैव सहिता यत्ता युयुधानरथं प्रति ॥
07-085-018a	पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः ।
07-085-018c	सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥
07-085-019a	एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन पाण्डवः ।
07-085-019c	अभ्यद्रवद्रणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥
07-085-020a	तत्रारावो महानासीद्द्रोणमेकं युयुत्सताम् ।
07-085-020c	पाण्डवानां च भद्रं ते सृञ्जयानां च सर्वशः ॥
07-085-021a	ते समेत्य नरव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ।
07-085-021c	अभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥
07-085-022a	स्मयन्नेव तु तान्वीरान्द्रोणः प्रत्यग्रहीत्स्वयम् ।
07-085-022c	अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेन च ॥
07-085-023a	तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ।
07-085-023c	आतिथेयगृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा ॥
07-085-024a	भारद्वाजं च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।
07-085-024c	मध्यंदिनमनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव प्रभो ॥
07-085-025a	तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
07-085-025c	अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥
07-085-026a	वध्यमाना रणे राजन्पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
07-085-026c	त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥
07-085-027a	द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त विसर्पन्तो महाशराः ।
07-085-027c	गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः ॥
07-085-028a	तस्मिन्द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः ।
07-085-028c	महारथसमाख्याता धृष्टद्युम्नस्य संमताः ॥
07-085-029a	पाण्डूनां सर्वसैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च ।
07-085-029c	द्रोणं स्म ददृशुः शूरं विनिघ्नन्तं वरान्वरान् ॥
07-085-030a	केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समन्ततः ।
07-085-030c	द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥
07-085-031a	पाञ्चालान्सृञ्जयान्मत्स्यान्केकयान्पाण्डवानपि ।
07-085-031c	द्रोणोऽजयन्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-085-032a	तेषां समभवच्छब्दो वध्यतां द्रोणसायकैः ।

07-085-032c	वनौकसामिवारण्ये दह्यतां धूमकेतुना ॥
07-085-033a	तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाब्रुवन्नृप ।
07-085-033c	एते द्रवन्ति पाञ्चालाः पाण्डवाश्च ससैनिकाः ॥
07-085-034a	तं तथा समरे द्रोणं निघ्नन्तं सोमकात्रणे ।
07-085-034c	न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः ॥
07-085-035a	वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
07-085-035c	अशृणोत्सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् ॥
07-085-036a	पूरितो वासुदेवेन शङ्खराट्स्वनते भृशम् ।
07-085-036c	युध्यमानेषु वीरेषु सैन्धवस्याभिरक्षिषु ॥
07-085-036e	नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ॥
07-085-037a	गाण्डीवस्य च निर्घोषे विप्रनष्टे समन्ततः ।
07-085-037c	कश्मलाभिहतो राजा चिन्तयामास पाण्डवः ॥
07-085-038a	न नूनं स्वस्ति पार्थस्य यथा नदति शङ्खराट् ।
07-085-038c	कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ॥
07-085-039a	एवं संचिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ।
07-085-039c	अजातशत्रुः कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत ॥
07-085-040a	बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
07-085-040c	कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुंगवम् ॥
07-085-041a	यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय शाश्वतः ।
07-085-041c	सांपराये सुहृत्कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥
07-085-042a	सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयज्जिनिपुंगव ।
07-085-042c	त्वत्तः सुहृत्तमं कंचिन्नाभिजानामि सात्यके ॥
07-085-043a	यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च नित्यमनुव्रतः ।
07-085-043c	स कार्ये सांपराये तु नियोज्य इति मे मतिः ॥
07-085-044a	यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् ।
07-085-044c	तथा त्वमपि वाष्णेय कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥
07-085-045a	सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि ।
07-085-045c	अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥
07-085-046a	स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ।
07-085-046c	कुरु कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥
07-085-047a	त्वं हि सत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ।

07-085-047c	लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति ॥
07-085-048a	यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्त्यजेत्तनुम् ।
07-085-048c	पृथिवीं वा द्विजातिभ्यो यो दद्यात्सममेव तत् ॥
07-085-049a	श्रुताश्च बहवोऽस्माभी राजानो ये दिवं गताः ।
07-085-049c	दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥
07-085-050a	एवं त्वामपि धर्मात्मन्प्रयाचेऽहं कृताञ्जलिः ।
07-085-050c	पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकं वा फलं विभो ॥
07-085-051a	एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः ।
07-085-051c	रणे संत्यजति प्राणान्द्वितीयस्त्वं च सात्यके ॥
07-085-052a	विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थयतो यशः ।
07-085-052c	शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥
07-085-053a	ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ।
07-085-053c	त्वदन्यो हि रणे गोप्ता विजयस्य न विद्यते ॥
07-085-054a	श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पाण्डवः ।
07-085-054c	मम संजनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥
07-085-055a	लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च तथा लघुपराक्रमः ।
07-085-055c	प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो मुह्यते न च संयुगे ॥
07-085-056a	महास्कन्धो महोरस्को महाबाहुर्महाधनुः ।
07-085-056c	महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥
07-085-057a	शिष्यो मम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
07-085-057c	युयुधानः सहायो मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥
07-085-058a	अस्मदर्थं च राजेन्द्र संनह्येद्यदि केशवः ।
07-085-058c	रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः ॥
07-085-059a	गदो वा सारणो वापि साम्बो वा सह वृष्णिभिः ।
07-085-059c	सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ॥
07-085-060a	तथाप्यहं नरव्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् ।
07-085-060c	साहाय्ये विनियोक्ष्यामि नास्ति मेऽन्यो हि तत्समः ॥
07-085-061a	इति द्वैतवने तात मामुवाच धनंजयः ।
07-085-061c	परोक्षं त्वदुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि ॥
07-085-062a	तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ।
07-085-062c	धनंजयस्य वाष्ण्येय मम भीमस्य चोभयोः ॥

07-085-063a	यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं द्वारकां प्रति ।
07-085-063c	तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥
07-085-064a	न तत्सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् ।
07-085-064c	यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥
07-085-065a	सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ।
07-085-065c	सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ॥
07-085-066a	सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च ।
07-085-066c	अनुरूपं महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥
07-085-067a	सुयोधनो हि सहसा गतो द्रोणेन दंशितः ।
07-085-067c	पूर्वमेव तु यातास्ते कौरवाणां महारथाः ॥
07-085-068a	सुमहान्निनदश्चैव श्रूयते विजयं प्रति ।
07-085-068c	स शैनेय जवेनात्र गन्तुमर्हसि माधव ॥
07-085-069a	भीमसेनो वयं चैव संयत्ताः सहसैनिकाः ।
07-085-069c	द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्यति ॥
07-085-070a	पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे ।
07-085-070c	महान्तं च रणे शब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ॥
07-085-071a	महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु ।
07-085-071c	धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ॥
07-085-072a	रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ।
07-085-072c	सैन्यं रजःसमुद्धूतमेतत्संपरिवर्तते ॥
07-085-073a	संवृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
07-085-073c	अत्यन्तापचितैः शूरैः फल्गुनः परवीरहा ॥
07-085-074a	नैतद्वलमसंवार्य शक्यो हन्तुं जयद्रथः ।
07-085-074c	एते हि सैन्धवस्यार्थे सर्वे संत्यक्तजीविताः ॥
07-085-075a	शरशक्तिध्वजवनं हयनागसमाकुलम् ।
07-085-075c	पश्यैतद्धार्तराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥
07-085-076a	शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् ।
07-085-076c	सिंहनादरवांश्चैव रथनेमिस्वनांस्तथा ॥
07-085-077a	नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ।
07-085-077c	सादिनां द्रवतां चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥
07-085-078a	पुरस्तात्सैन्धवानीकं द्रोणानीकस्य पृष्ठतः ।

07-085-078c	बहुत्वाद्धि नरव्याघ्र देवेन्द्रमपि पीडयेत् ॥
07-085-079a	अपर्यन्ते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ।
07-085-079c	तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ॥
07-085-079e	सर्वथाहमनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं बत जीवितम् ॥
07-085-080a	श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
07-085-080c	लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥
07-085-081a	सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ।
07-085-081c	तन्न जानामि वाष्ण्येय यदि जीवति वा न वा ॥
07-085-081e	कुरूणां चापि तत्सैन्यं सागरप्रतिमं महत् ॥
07-085-082a	एक एव च बीभत्सुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
07-085-082c	अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महामृधे ॥
07-085-083a	न च मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथंचन ।
07-085-083c	द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ॥
07-085-083e	प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथासौ चरति द्विजः ॥
07-085-084a	युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ।
07-085-084c	महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि माधव ॥
07-085-085a	तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं सदा ।
07-085-085c	अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥
07-085-086a	नाहं शोचामि दाशार्हं गोप्तारं जगतः प्रभुम् ।
07-085-086c	स हि शक्तो रणे तात त्रीँल्लोकानपि संगतान् ॥
07-085-087a	विजेतुं पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
07-085-087c	किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य बलमेतत्सुदुर्बलम् ॥
07-085-088a	अर्जुनस्त्वेव वाष्ण्येय पीडितो बहुभिर्युधि ।
07-085-088c	प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्विन्दामि कश्मलम् ॥
07-085-089a	तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वादृशा यथा ।
07-085-089c	तादृशस्येदृशे काले मादृशेनाभिचोदितः ॥
07-085-090a	रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ।
07-085-090c	प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वत विश्रुतः ॥
07-085-091a	अस्त्रे नारायणसमः संकर्षणसमो बले ।
07-085-091c	वीरतायां नरव्याघ्र धनंजयसमो ह्यसि ॥
07-085-092a	भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ।

07-085-092c	त्वामद्य पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ॥
07-085-093a	नासाध्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ।
07-085-093c	तत्त्वां यदभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥
07-085-094a	संभावना हि लोकस्य तव पार्थस्य चोभयोः ।
07-085-094c	नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥
07-085-095a	परित्यज्य प्रियान्प्राणान्नरणे विचर वीरवत् ।
07-085-095c	न हि शैनेय दाशार्हा रणे रक्षन्ति जीवितम् ॥
07-085-096a	अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ।
07-085-096c	भीरूणामसतां मार्गो नैष दाशार्हसेवितः ॥
07-085-097a	तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुंगव ।
07-085-097c	वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः ॥
07-085-098a	कारणद्वयमेतद्धि जानानस्त्वाहमब्रुवम् ।
07-085-098c	मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्तव गुरोर्ह्यहम् ॥
07-085-099a	वासुदेवमतं चैतन्मम चैवार्जुनस्य च ।
07-085-099c	सत्यमेतन्मयोक्तं ते याहि यत्र धनंजयः ॥
07-085-100a	एतद्वचनमाज्ञाय मम सत्यपराक्रम ।
07-085-100c	प्रविशैतद्वलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥
07-085-101a	प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ।
07-085-101c	यथार्हमात्मनः कर्म रणे सात्वत दर्शय ॥

07-086-001 संजय उवाच

07-086-001a	प्रीतियुक्तं च हृद्यं च मधुराक्षरमेव च ।
07-086-001c	कालयुक्तं च चित्रं च स्वतया चाभिभाषितम् ॥
07-086-002a	धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
07-086-002c	सात्यकिर्भरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥
07-086-003a	श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत ।
07-086-003c	न्याययुक्तं च चित्रं च फल्गुनार्थे यशस्करम् ॥
07-086-004a	एवंविधे तथा काले मदृशं प्रेक्ष्य संमतम् ।
07-086-004c	वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थ तथैव माम् ॥
07-086-005a	न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
07-086-005c	त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं न कुर्यां महाहवे ॥
07-086-006a	लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।

07-086-006c	त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत्सुदुर्बलम् ॥
07-086-007a	सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।
07-086-007c	विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
07-086-008a	कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनंजयम् ।
07-086-008c	हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥
07-086-009a	अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
07-086-009c	वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥
07-086-010a	दृढं त्वभिपरीतोऽहमर्जुनेन पुनः पुनः ।
07-086-010c	मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥
07-086-011a	अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
07-086-011c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा यावद्धन्मि जयद्रथम् ॥
07-086-012a	त्वयि वाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
07-086-012c	नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥
07-086-013a	जानीषे हि रणे द्रोणं रभसं श्रेष्ठसंमतम् ।
07-086-013c	प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥
07-086-014a	ग्रहणं धर्मराजस्य भारद्वाजोऽनुगृह्यति ।
07-086-014c	शक्तश्चापि रणे द्रोणो निगृहीतुं युधिष्ठिरम् ॥
07-086-015a	एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
07-086-015c	अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥
07-086-016a	जयद्रथमहं हत्वा ध्रुवमेष्यामि माधव ।
07-086-016c	धर्मराजं यथा द्रोणो निगृहीयाद्रणे बलात् ॥
07-086-017a	निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
07-086-017c	सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥
07-086-018a	एवं गते नरश्रेष्ठ पाण्डवे सत्यवादिनि ।
07-086-018c	अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥
07-086-019a	सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
07-086-019c	यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृहीयाद्युधिष्ठिरम् ॥
07-086-020a	स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
07-086-020c	जयार्थं च यशोर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥
07-086-021a	स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
07-086-021c	भारद्वाजाद्भयं नित्यं पश्यमानेन ते प्रभो ॥

07-086-022a	तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यति संयुगे ।
07-086-022c	नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ॥
07-086-022e	मां वापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ॥
07-086-023a	सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
07-086-023c	पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥
07-086-024a	आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
07-086-024c	उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥
07-086-025a	यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
07-086-025c	तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः ॥
07-086-026a	कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
07-086-026c	यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् ॥
07-086-027a	मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
07-086-027c	न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥
07-086-028a	ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
07-086-028c	उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥
07-086-029a	ये च कर्णमुखा राजन्नथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
07-086-029c	एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
07-086-030a	उद्युक्ता पृथिवी सर्वा ससुरासुरमानुषा ।
07-086-030c	सराक्षसगणा राजन्सकिंनरमहोरगा ॥
07-086-031a	जङ्गमाः स्थावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
07-086-031c	एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनंजये ॥
07-086-032a	यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
07-086-032c	न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥
07-086-033a	दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षमपि चाहवे ।
07-086-033c	कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातुस्त्वमनुचिन्तय ॥
07-086-034a	मयि चाप्यपयाते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
07-086-034c	द्रोणे चित्रास्त्रतां संख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥
07-086-035a	आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
07-086-035c	प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥
07-086-036a	कुरुष्वद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
07-086-036c	यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥

- 07-086-037a न ह्यहं त्वा महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
 07-086-037c क्वचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 07-086-038a एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
 07-086-038c दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥

07-086-039 युधिष्ठिर उवाच

- 07-086-039a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
 07-086-039c न तु मे शुध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥
 07-086-040a करिष्ये परमं यत्नमात्मनो रक्षणं प्रति ।
 07-086-040c गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनंजयः ॥
 07-086-041a आत्मसंरक्षणं संख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
 07-086-041c विचार्यैतद्द्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥
 07-086-042a स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनंजयः ।
 07-086-042c ममापि रक्षणं भीमः करिष्यति महाबलः ॥
 07-086-043a पार्षतश्च ससोदर्यः पार्थिवाश्च महाबलाः ।
 07-086-043c द्रौपदेयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥
 07-086-044a केकया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
 07-086-044c विराटो द्रुपदश्चैव शिखण्डी च महारथः ॥
 07-086-045a धृष्टकेतुश्च बलवान्कुन्तिभोजश्च मारिष ।
 07-086-045c नकुलः सहदेवश्च पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ॥
 07-086-045e एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥
 07-086-046a न द्रोणः सह सैन्येन कृतवर्मा च संयुगे ।
 07-086-046c समासादयितुं शक्तो न च मां धर्षयिष्यति ॥
 07-086-047a धृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परंतपः ।
 07-086-047c वारयिष्यति विक्रम्य वेलेव मकरालयम् ॥
 07-086-048a यत्र स्थास्यति संग्रामे पार्षतः परवीरहा ।
 07-086-048c न द्रोणसैन्यं बलवत्क्रामेत्तत्र कथंचन ॥
 07-086-049a एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
 07-086-049c कवची स शरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः ॥
 07-086-050a विश्रब्धो गच्छ शैनेय मा कार्षीर्मयि संभ्रमम् ।
 07-086-050c धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धो द्रोणमावारयिष्यति ॥

07-087-001 संजय उवाच

- 07-087-001a धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
 07-087-001c पार्थाच्च भयमाशङ्कन्परित्यागान्महीपतेः ॥
- 07-087-002a अपवादं ह्यात्मनश्च लोकाद्रक्षन्विशेषतः ।
 07-087-002c न मां भीत इति ब्रूयुरायान्तं फल्गुनं प्रति ॥
- 07-087-003a निश्चित्य बहुधैवं स सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
 07-087-003c धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभ ॥
- 07-087-004a कृतां चेन्मन्यसे रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विशां पते ।
 07-087-004c अनुयास्यामि बीभत्सुं करिष्ये वचनं तव ॥
- 07-087-005a न हि मे पाण्डवात्कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 07-087-005c यो वै प्रियतरो राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 07-087-006a तस्याहं पदवीं यास्ये संदेशात्तव मानद ।
 07-087-006c त्वत्कृते न च मे किञ्चिदकर्तव्यं कथंचन ॥
- 07-087-007a यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
 07-087-007c तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥
- 07-087-008a प्रिये हि तव वर्तेते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
 07-087-008c तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ॥
- 07-087-009a तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
 07-087-009c भित्त्वेदं दुर्भिदं सैन्यं प्रयास्ये नरसत्तम ॥
- 07-087-010a द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो झष इवार्णवम् ।
 07-087-010c तत्र यास्यामि यत्रासौ राजत्राजा जयद्रथः ॥
- 07-087-011a यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
 07-087-011c गुप्तो रथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥
- 07-087-012a इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशां पते ।
 07-087-012c यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥
- 07-087-013a त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
 07-087-013c आसैन्यववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥
- 07-087-014a अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
 07-087-014c आदिष्टस्तु त्वया राजन्को न युध्येत मादृशः ॥
- 07-087-014e अभिजानामि तं देशं यत्र यास्याम्यहं प्रभो ॥
- 07-087-015a हुडशक्तिगदाप्रासखड्गचर्मर्षितोमरम् ।

07-087-015c	इष्वस्त्रवरसंबाधं क्षोभयिष्ये बलार्णवम् ॥
07-087-016a	यदेतत्कुञ्जरानीकं साहस्रमनुपश्यसि ।
07-087-016c	कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥
07-087-017a	आस्थिता बहुभिर्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
07-087-017c	नागा मेघनिभा राजन्क्षरन्त इव तोयदाः ॥
07-087-018a	नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
07-087-018c	अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥
07-087-019a	अथ यात्रथिनो राजन्समन्तादनुपश्यसि ।
07-087-019c	एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥
07-087-020a	रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशां पते ।
07-087-020c	धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥
07-087-021a	गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
07-087-021c	खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥
07-087-022a	शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
07-087-022c	नित्यं च समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥
07-087-023a	कर्णेन विजिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
07-087-023c	एतांस्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥
07-087-024a	सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
07-087-024c	तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥
07-087-025a	ते न क्षता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः ।
07-087-025c	मदर्थं विष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥
07-087-026a	एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
07-087-026c	प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥
07-087-027a	यांस्त्वेतानपरात्राजन्नागान्सप्तशतानि च ।
07-087-027c	प्रेक्षसे वर्मसंछन्नान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥
07-087-028a	किरातराजो यान्प्रादाद्दृहीतः सव्यसाचिना ।
07-087-028c	स्वलंकृतांस्तथा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥
07-087-029a	आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
07-087-029c	त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
07-087-030a	तेषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
07-087-030c	हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्नियोनयः ॥

07-087-031a	एते विनिर्जिताः सर्वे संग्रामे सव्यसाचिना ।
07-087-031c	मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥
07-087-032a	एतान्भित्त्वा शरै राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
07-087-032c	सैन्धवस्य वधे युक्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥
07-087-033a	ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।
07-087-033c	कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥
07-087-034a	जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ।
07-087-034c	लब्धलक्ष्या रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥
07-087-035a	उत्तरात्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दस्युभिरास्थिताः ।
07-087-035c	कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्णायसतनुच्छदैः ॥
07-087-036a	सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
07-087-036c	अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥
07-087-037a	अनीकमसतामेतद्धूमवर्णमुदीर्यते ।
07-087-037c	म्लेच्छानां पापकर्तृणां हिमवद्गुर्वासिनाम् ॥
07-087-038a	एतदुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं नागमण्डलम् ।
07-087-038c	कृपं च सौमदत्तिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥
07-087-039a	सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
07-087-039c	कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥
07-087-040a	ते च सर्वेऽनुसंप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ।
07-087-040c	न विमोक्षयन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥
07-087-041a	तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
07-087-041c	विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥
07-087-042a	ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः ।
07-087-042c	एते दुर्वारणा नाम काम्बोजा यदि ते श्रुताः ॥
07-087-043a	शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
07-087-043c	संहताश्च भृशं ह्येते अन्योन्यस्य हितैषिणः ॥
07-087-044a	अक्षौहिण्यश्च संरब्धा धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
07-087-044c	यत्ता मदर्थं तिष्ठन्ति कुरुवीराभिरक्षिताः ॥
07-087-045a	अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ।
07-087-045c	तांस्त्वहं प्रमथिष्यामि तृणानीव हुताशनः ॥
07-087-046a	तस्मात्सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।

07-087-046c	रथे कुर्वन्तु मे राजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥
07-087-047a	अस्मिंस्तु खलु संग्रामे ग्राह्यं विविधमायुधम् ।
07-087-047c	यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यः पञ्चगुणो रथः ॥
07-087-048a	काम्बोजैर्हि समेष्यामि क्रुद्धैराशीविषोपमैः ।
07-087-048c	नानाशस्त्रसमावापैर्विविधायुधयोधिभिः ॥
07-087-049a	किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ।
07-087-049c	लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥
07-087-050a	शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
07-087-050c	अग्निकल्पैर्दुराधर्षैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥
07-087-051a	तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दुरासदैः ।
07-087-051c	समेष्यामि रणे राजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥
07-087-052a	तस्माद्वै वाजिनो मुख्या विश्रान्ताः शुभलक्षणाः ।
07-087-052c	उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यन्तु मे रथे ॥
07-087-053a	तस्य सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
07-087-053c	रथे प्रास्थापयद्राजा शस्त्राणि विविधानि च ॥
07-087-054a	ततस्तान्सर्वतो मुक्त्वा सदृशंश्चतुरो जनाः ।
07-087-054c	रसवत्पाययामासुः पानं मदसमीरिणम् ॥
07-087-055a	पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च जग्धान्नान्समलंकृतान् ।
07-087-055c	विनीतशल्यान्स्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥
07-087-056a	तान्यत्तान्ब्रुक्मवर्णाभान्विनीताञ्छीघ्रगामिनः ।
07-087-056c	संहृष्टमनसोऽव्यग्रान्विधिवत्कल्पिते रथे ॥
07-087-057a	महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ।
07-087-057c	संवृते केतनैर्हेमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ॥
07-087-057e	पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलंकृते ॥
07-087-058a	हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे बहुशस्त्रपरिच्छदे ।
07-087-058c	योजयामास विधिवद्धेमभाण्डविभूषितान् ॥
07-087-059a	दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा ।
07-087-059c	न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः ॥
07-087-060a	ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा कृतकौतुकमङ्गलः ।
07-087-060c	स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्णनिष्कानदापयत् ॥
07-087-060e	आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥

07-087-061a	ततः स मधुपर्कार्हाः पीत्वा कैलावतं मधु ।
07-087-061c	लोहिताक्षो बभौ तत्र मदविह्वललोचनः ॥
07-087-062a	आलभ्य वीरकांस्यं च हर्षेण महतान्वितः ।
07-087-062c	द्विगुणीकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ॥
07-087-062e	उत्सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनां वरः ॥
07-087-063a	कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कवची समलंकृतः ।
07-087-063c	लाजैर्गन्धैस्तथा माल्यैः कन्याभिश्चाभिनन्दितः ॥
07-087-064a	युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
07-087-064c	तेन मूर्धन्युपाघ्रात आरुरोह महारथम् ॥
07-087-065a	ततस्ते वाजिनो हृष्टाः सुपुष्टा वातरंहसः ।
07-087-065c	अजय्या जैत्रमूहुस्तं विकुर्वन्तः स्म सैन्धवाः ॥
07-087-066a	अथ हर्षपरीताङ्गः सात्यकिभीममब्रवीत् ।
07-087-066c	त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्यतमं हि ते ॥
07-087-067a	अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्वमिदं बलम् ।
07-087-067c	आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् ॥
07-087-068a	जानीषे मम वीर्यं त्वं तव चाहमरिदम ।
07-087-068c	तस्माद्धीम निवर्तस्व मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥
07-087-069a	तथोक्तः सात्यकिं प्राह ब्रज त्वं कार्यसिद्धये ।
07-087-069c	अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम ॥
07-087-070a	एवमुक्तः प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ।
07-087-070c	गच्छ गच्छ द्रुतं पार्थ ध्रुवोऽद्य विजयो मम ॥
07-087-071a	यन्मे स्निग्धोऽनुरक्तश्च त्वमद्य वशगः स्थितः ।
07-087-071c	निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति मे ॥
07-087-072a	निहते सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ।
07-087-072c	परिष्वजिष्ये राजानं धर्मात्मानं न संशयः ॥
07-087-073a	एतावदुक्त्वा भीमं तु विसृज्य च महामनाः ।
07-087-073c	संप्रैक्षत्तावकं सैन्यं व्याघ्रो मृगगणानिव ॥
07-087-074a	तं दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तं सैन्यं तव जनाधिप ।
07-087-074c	भूय एवाभवन्मूढं सुभृशं चाप्यकम्पत ॥
07-087-075a	ततः प्रयातः सहसा सैन्यं तव स सात्यकिः ।
07-087-075c	दिदृक्षुरर्जुनं राजन्धर्मराजस्य शासनात् ॥

07-088-001 संजय उवाच

- 07-088-001a प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
 07-088-001c धर्मराजो महाराज स्वेनानीकेन संवृतः ॥
 07-088-001e प्रायाद्द्रोणरथप्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठतः ॥
 07-088-002a ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समरदुर्मदः ।
 07-088-002c प्राक्रोशत्पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ॥
 07-088-003a आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
 07-088-003c यथा सुखेन गच्छेत सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥
 07-088-004a महारथा हि बहवो यतिष्यन्त्यस्य निर्जये ।
 07-088-004c इति ब्रुवन्तो वेगेन समापेतुर्बलं तव ॥
 07-088-005a वयं प्रतिजिगीषन्तस्तत्र तान्समभिद्रुताः ।
 07-088-005c ततः शब्दो महानासीद्युयुधानरथं प्रति ॥
 07-088-006a प्रकम्प्यमाना महती तव पुत्रस्य वाहिनी ।
 07-088-006c सात्वतेन महाराज शतधाभिव्यदीर्यत ॥
 07-088-007a तस्यां विदीर्यमाणायां शिनेः पौत्रो महारथः ।
 07-088-007c सप्त वीरान्महेष्वासानग्रानीके व्यपोथयत् ॥
 07-088-008a ते भीता मृद्यमानाश्च प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
 07-088-008c आयोधनं जहुर्वीरा दृष्ट्वा तमतिमानुषम् ॥
 07-088-009a रथैर्विमथिताक्षैश्च भग्ननीडैश्च मारिष ।
 07-088-009c चक्रैर्विमथितैश्छिन्नैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥
 07-088-010a अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाञ्चनैः ।
 07-088-010c बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विशां पते ॥
 07-088-011a हस्तिहस्तोपमैश्चापि भुजगाभोगसंनिभैः ।
 07-088-011c ऊरुभिः पृथिवी छन्ना मनुजानां नरोत्तम ॥
 07-088-012a शशाङ्कसंनिकाशैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
 07-088-012c पतितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥
 07-088-013a गजैश्च बहुधा छिन्नैः शयानैः पर्वतोपमैः ।
 07-088-013c रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥
 07-088-014a तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ।
 07-088-014c उरश्छदैर्विचित्रैश्च व्यशोभन्त तुरंगमाः ॥
 07-088-014e गतसत्त्वा महीं प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥

- 07-088-015a नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः ।
 07-088-015c प्रविष्टस्तावकं सैन्यं द्रावयित्वा चमूं भृशम् ॥
 07-088-016a ततस्तेनैव मार्गेण येन यातो धनंजयः ।
 07-088-016c इयेष सात्यकिर्गन्तुं ततो द्रोणेन वारितः ॥
 07-088-017a भरद्वाजं समासाद्य युयुधानस्तु मारिष ।
 07-088-017c नाभ्यवर्तत संक्रुद्धो वेलामिव जलाशयः ॥
 07-088-018a निवार्य तु रणे द्रोणो युयुधानं महारथम् ।
 07-088-018c विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्मभेदिभिः ॥
 07-088-019a सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन्विव्याध सप्तभिः ।
 07-088-019c हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥
 07-088-020a तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वयन्तारमार्दयत् ।
 07-088-020c स तं न ममृषे द्रोणं युयुधानो महारथः ॥
 07-088-021a सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं विव्याध सात्यकिः ।
 07-088-021c दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्भिरष्टाभिरेव च ॥
 07-088-022a युयुधानः पुनर्द्रोणं विव्याध दशभिः शरैः ।
 07-088-022c एकेन सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
 07-088-022e ध्वजमेकेन बाणेन विव्याध युधि मारिष ॥
 07-088-023a तं द्रोणः साश्वयन्तारं सरथध्वजमाशुगैः ।
 07-088-023c त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैः शलभानामिव व्रजैः ॥
 07-088-024a तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं बहुभिराशुगैः ।
 07-088-024c प्राच्छादयदसंभ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह ॥
 07-088-025a तवाचार्यो रणं हित्वा गतः कापुरुषो यथा ।
 07-088-025c युध्यमानं हि मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ॥
 07-088-026a त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन्मोक्ष्यसि माधव ।
 07-088-026c यदि मां त्वं रणे हित्वा न यास्याचार्यवद्द्रुतम् ॥

07-088-027 सात्यकिरुवाच

- 07-088-027a धनंजयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
 07-088-027c गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन् मे कालात्ययो भवेत् ॥

07-088-028 संजय उवाच

- 07-088-028a एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।

07-088-028c	प्रयातः सहसा राजन्सारथिं चेदमब्रवीत् ॥
07-088-029a	द्रोणः करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे ।
07-088-029c	यत्तो याहि रणे सूत शृणु चेदं वचः परम् ॥
07-088-030a	एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महाप्रभम् ।
07-088-030c	अस्यानन्तरतस्त्वेतदाक्षिणात्यं महाबलम् ॥
07-088-031a	तदनन्तरमेतच्च बाह्लिकानां बलं महत् ।
07-088-031c	बाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्वलम् ॥
07-088-032a	अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
07-088-032c	अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥
07-088-033a	एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्चान्प्रहृष्टवत् ।
07-088-033c	मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥
07-088-034a	बाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
07-088-034c	दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥
07-088-035a	हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
07-088-035c	नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥
07-088-036a	एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्रह्माणं परिवर्जयन् ।
07-088-036c	स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्वलम् ॥
07-088-037a	तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
07-088-037c	युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥
07-088-038a	कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
07-088-038c	प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥
07-088-039a	प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
07-088-039c	अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥
07-088-040a	तमापतन्तं विशिखैः षड्भिराहत्य सात्यकिः ।
07-088-040c	चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्चानाजघानाशु वीर्यवान् ॥
07-088-041a	ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
07-088-041c	सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
07-088-042a	स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
07-088-042c	सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥
07-088-043a	स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
07-088-043c	आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥

07-088-044a	स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
07-088-044c	सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥
07-088-045a	अथास्य बहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमास्त्रवित् ।
07-088-045c	समार्गणगुणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥
07-088-046a	विव्याध च रणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
07-088-046c	दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धः स्तनान्तरे ॥
07-088-047a	ततः प्रशीर्णे धनुषि शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
07-088-047c	अभ्यहन्दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥
07-088-048a	ततोऽन्यत्सुदृढं वीरो धनुरादाय सात्यकिः ।
07-088-048c	व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-088-049a	सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
07-088-049c	छादयित्वा रणेऽत्यर्थं हार्दिक्यं तु स सात्यकिः ॥
07-088-050a	अथास्य भल्लेन शिरः सारथेः समकृन्तत ।
07-088-050c	स पपात हतः सूतो हार्दिक्यस्य महारथात् ॥
07-088-050e	ततस्ते यन्तरि हते प्राद्रवंस्तुरगा भृशम् ॥
07-088-051a	अथ भोजस्त्वसंभ्रान्तो निगृह्य तुरगान्स्वयम् ।
07-088-051c	तस्थौ शरधनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥
07-088-052a	स मुहूर्तमिवाश्वस्य सदश्चान्समचोदयत् ।
07-088-052c	व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयम् ॥
07-088-052e	सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्स तु भीममुपाद्रवत् ॥
07-088-053a	युयुधानोऽपि राजेन्द्र द्रोणानीकाद्विनिःसृतः ।
07-088-053c	प्रययौ त्वरितस्तूर्णं काम्बोजानां महाचमूम् ॥
07-088-054a	स तत्र बहुभिः शूरैः संनिरुद्धो महारथैः ।
07-088-054c	न चचाल तदा राजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
07-088-055a	संधाय च चमूं द्रोणो भोजे भारं निवेश्य च ।
07-088-055c	अन्वधावद्रणे यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥
07-088-056a	तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ।
07-088-056c	न्यवारयन्त संक्रुद्धाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥
07-088-057a	समासाद्य तु हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् ।
07-088-057c	पाञ्चाला विगतोत्साहा भीमसेनपुरोगमाः ॥
07-088-057e	विक्रम्य वारिता राजन्वीरेण कृतवर्मणा ॥

- 07-088-058a यतमानांस्तु तान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ।
 07-088-058c अभितस्ताञ्जरौघेण क्लान्तवाहानवारयत् ॥
 07-088-059a निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे ।
 07-088-059c अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥

07-089-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-089-001a एवं बहुविधं सैन्यमेवं प्रविचितं वरम् ।
 07-089-001c व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च संजय ॥
 07-089-002a नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ।
 07-089-002c प्रौढमत्यद्भुताकारं पुरस्ताद्दृढविक्रमम् ॥
 07-089-003a नातिवृद्धमबालं च न कृशं नातिपीवरम् ।
 07-089-003c लघुवृत्तायतप्राणं सारगात्रमनामयम् ॥
 07-089-004a आत्तसंनाहसंपन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
 07-089-004c शस्त्रग्रहणविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम् ॥
 07-089-005a आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
 07-089-005c सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥
 07-089-006a नागेष्वश्वेषु बहुशो रथेषु च परीक्षितम् ।
 07-089-006c परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥
 07-089-007a न गोष्ठ्या नोपचारेण न संबन्धनिमित्ततः ।
 07-089-007c नानाहूतो न ह्यभूतो मम सैन्ये बभूव ह ॥
 07-089-008a कुलीनार्यजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
 07-089-008c कृतमानोपकारं च यशस्वि च मनस्वि च ॥
 07-089-009a सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिर्मुख्यकर्मभिः ।
 07-089-009c लोकपालोपमैस्तात पालितं नरसत्तमैः ॥
 07-089-010a बहुभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियचिकीर्षुभिः ।
 07-089-010c अस्मानभिसृतैः कामात्सबलैः सपदानुगैः ॥
 07-089-011a महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।
 07-089-011c अपक्षैः पक्षिसंकाशै रथैरश्वैश्च संवृतम् ॥
 07-089-012a योधाक्षय्यजलं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ।
 07-089-012c क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलम् ॥
 07-089-013a ध्वजभूषणसंबाधं रत्नपट्टेन संचितम् ।
 07-089-013c वाहनैरपि धावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥

07-089-014a	द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाहृदम् ।
07-089-014c	जलसंधमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥
07-089-015a	गते सैन्यार्णवं भित्त्वा तरसा पाण्डवर्षभे ।
07-089-015c	संजयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम् ॥
07-089-016a	तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि ।
07-089-016c	सात्वते च रथोदारे मम सैन्यस्य संजय ॥
07-089-017a	तौ तत्र समतिक्रान्तौ दृष्ट्वाभीतौ तरस्विनौ ।
07-089-017c	सिन्धुराजं च संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्येषुगोचरे ॥
07-089-018a	किं तदा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ।
07-089-018c	दारुणैकायने काले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥
07-089-019a	ग्रस्तान्हि कौरवान्मन्ये मृत्युना तात संगतान् ।
07-089-019c	विक्रमो हि रणे तेषां न तथा दृश्यतेऽद्य वै ॥
07-089-020a	अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
07-089-020c	न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह संजय ॥
07-089-021a	भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः ।
07-089-021c	वेतनेन यथायोग्यं प्रियवादेन चापरे ॥
07-089-022a	अकारणभृतस्तात मम सैन्ये न विद्यते ।
07-089-022c	कर्मणा ह्यनुरूपेण लभ्यते भक्तवेतनम् ॥
07-089-023a	न च योधोऽभवत्कश्चिन्मम सैन्ये तु संजय ।
07-089-023c	अल्पदानभृतस्तात न कुप्यभृतको नरः ॥
07-089-024a	पूजिता हि यथाशक्त्या दानमानासनैर्मया ।
07-089-024c	तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सबान्धवैः ॥
07-089-025a	ते च प्राप्यैव संग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना ।
07-089-025c	शैनेयेन परामृष्टाः किमन्यद्भागधेयतः ॥
07-089-026a	रक्ष्यते यश्च संग्रामे ये च संजय रक्षिणः ।
07-089-026c	एकः साधारणः पन्था रक्ष्यस्य सह रक्षिभिः ॥
07-089-027a	अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्धवस्याग्रतः स्थितम् ।
07-089-027c	पुत्रो मम भृशं मूढः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥
07-089-028a	सात्यकिं च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्तमभीतवत् ।
07-089-028c	किं नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥
07-089-029a	सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ ।

07-089-029c	दृष्ट्वा कां वै धृतिं युद्धे प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥
07-089-030a	दृष्ट्वा कृष्णं तु दाशार्हमर्जुनार्थे व्यवस्थितम् ।
07-089-030c	शिनीनामृषभं चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-031a	दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्वतेनार्जुनेन च ।
07-089-031c	पलायमानांश्च कुरुन्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-032a	विद्रुतात्रथिनो दृष्ट्वा निरुत्साहान्द्विषज्जये ।
07-089-032c	पलायने कृतोत्साहान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-033a	शून्यान्कृतात्रथोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेन च ।
07-089-033c	हतांश्च योधान्संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-034a	व्यश्चनागरथान्दृष्ट्वा तत्र वीरान्सहस्रशः ।
07-089-034c	धावमानात्रणे व्यग्रान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-035a	विवीरांश्च कृतानश्चान्विरथांश्च कृतान्नरान् ।
07-089-035c	तत्र सात्यकिपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-036a	पत्तिसंघात्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः ।
07-089-036c	निराशा विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-037a	द्रोणस्य समतिक्रान्तावनीकमपराजितौ ।
07-089-037c	क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥
07-089-038a	संमूढोऽस्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णधनंजयौ ।
07-089-038c	प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्वतेन सहाच्युतौ ॥
07-089-039a	तस्मिन्प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे ।
07-089-039c	भोजानीकं व्यतिक्रान्ते कथमासन्हि कौरवाः ॥
07-089-040a	तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।
07-089-040c	कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
07-089-041a	द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रो दृढविक्रमः ।
07-089-041c	पाञ्चालास्तं महेष्वासं प्रत्ययुध्यन्कथं रणे ॥
07-089-042a	बद्धवैरास्तथा द्रोणे धर्मराजजयैषिणः ।
07-089-042c	भारद्वाजस्तथा तेषु कृतवैरो महारथः ॥
07-089-043a	अर्जुनश्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति ।
07-089-043c	तन्मे सर्वं समाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥

07-090-001 संजय उवाच

07-090-001a आत्मापराधात्संभूतं व्यसनं भरतर्षभ ।

07-090-001c	प्राप्य प्राकृतवद्वीर न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
07-090-002a	तव निर्गुणतां ज्ञात्वा पक्षपातं सुतेषु च ।
07-090-002c	द्वैधीभावं तथा धर्मे पाण्डवेषु च मत्सरम् ॥
07-090-002e	आर्तप्रलापांश्च बहून्मनुजाधिपसत्तम ॥
07-090-003a	सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः सर्वलोकगुरुः प्रभुः ।
07-090-003c	वासुदेवस्ततो युद्धं कुरूणामकरोन्महत् ॥
07-090-004a	आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः ।
07-090-004c	न हि ते सुकृतं किञ्चिदादौ मध्ये च भारत ॥
07-090-004e	दृश्यते पृष्ठतश्चैव त्वन्मूलो हि पराजयः ॥
07-090-005a	तस्मादद्य स्थिरो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
07-090-005c	शृणु युद्धं यथा वृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥
07-090-006a	प्रविष्टे तव सैन्यं तु शैनेये सत्यविक्रमे ।
07-090-006c	भीमसेनमुखाः पार्थाः प्रतीयुर्वाहिनीं तव ॥
07-090-007a	आगच्छतस्तान्सहसा क्रुद्धरूपान्सहानुगान् ।
07-090-007c	दधारैको रणे पाण्डून्कृतवर्मा महारथः ॥
07-090-008a	यथोद्धृतं धारयते वेला वै सलिलार्णवम् ।
07-090-008c	पाण्डुसैन्यं तथा संख्ये हार्दिक्यः समवारयत् ॥
07-090-009a	तत्राद्भुतममन्यन्त हार्दिक्यस्य पराक्रमम् ।
07-090-009c	यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥
07-090-010a	ततो भीमस्त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्माणमायसैः ।
07-090-010c	शङ्खं दध्मौ महाबाहुर्हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥
07-090-011a	सहदेवस्तु विंशत्या धर्मराजश्च पञ्चभिः ।
07-090-011c	शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥
07-090-012a	द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः ।
07-090-012c	धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि कृतवर्माणमार्दयत् ॥
07-090-012e	विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च पञ्चभिः ॥
07-090-013a	शिखण्डी चापि हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
07-090-013c	पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव ॥
07-090-014a	कृतवर्मा ततो राजन्सर्वतस्तान्महारथान् ।
07-090-014c	एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा भीमं विव्याध सप्तभिः ॥
07-090-014e	धनुर्ध्वजं च संयत्तो रथाद्भूमावपातयत् ॥

07-090-015a	अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
07-090-015c	आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तत्या निशितैः शरैः ॥
07-090-016a	स गाढविद्धो बलवान्हार्दिक्यस्य शरोत्तमैः ।
07-090-016c	चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥
07-090-017a	भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः ।
07-090-017c	विसृजन्तः शरान्घोरान्कृतवर्माणमार्दयन् ॥
07-090-018a	तं तथा कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
07-090-018c	विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥
07-090-019a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
07-090-019c	शक्तिं जग्राह समरे हेमदण्डामयस्मयीम् ॥
07-090-019e	चिक्षेप च रथात्तूर्णं कृतवर्मरथं प्रति ॥
07-090-020a	सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
07-090-020c	कृतवर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा ॥
07-090-021a	तामापतन्तीं सहसा युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
07-090-021c	द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यो निचकर्त द्विधा तदा ॥
07-090-022a	सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा ।
07-090-022c	द्योतयन्ती दिशो राजन्महोल्केव दिवश्च्युता ॥
07-090-022e	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा भीमश्चक्रोध वै भृशम् ॥
07-090-023a	ततोऽन्यद्भनुरादाय वेगवत्सुमहास्वनम् ।
07-090-023c	भीमसेनो रणे क्रुद्धो हार्दिक्यं समवारयत् ॥
07-090-024a	अथैनं पञ्चभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
07-090-024c	भीमो भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन ह ॥
07-090-025a	भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो भीमसेनेन मारिष ।
07-090-025c	रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥
07-090-026a	ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
07-090-026c	अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥
07-090-027a	त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
07-090-027c	तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥
07-090-028a	शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
07-090-028c	धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥
07-090-029a	शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।

07-090-029c	असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥
07-090-030a	भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
07-090-030c	तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥
07-090-031a	स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
07-090-031c	अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥
07-090-032a	एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
07-090-032c	विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥
07-090-033a	अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
07-090-033c	विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥
07-090-034a	विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
07-090-034c	शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥
07-090-035a	धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।
07-090-035c	अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥
07-090-036a	ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
07-090-036c	अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥
07-090-037a	भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
07-090-037c	विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥
07-090-038a	तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
07-090-038c	समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिदमौ ॥
07-090-039a	विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
07-090-039c	विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥
07-090-040a	तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
07-090-040c	युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥
07-090-041a	कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
07-090-041c	विद्ध्वेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-090-042a	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
07-090-042c	विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥
07-090-043a	तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
07-090-043c	हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥
07-090-044a	शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
07-090-044c	अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥

07-090-045a	सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
07-090-045c	परिव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥
07-090-046a	तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः ।
07-090-046c	यदेकः समरे पार्थान्वारयामास सानुगान् ॥
07-090-047a	पार्थाञ्जित्वाजयच्चेदीन्पाञ्चालान्सृञ्जयानपि ।
07-090-047c	केकयांश्च महावीर्यान्कृतवर्मा महारथः ॥
07-090-048a	ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स्म पाण्डवाः ।
07-090-048c	इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥
07-090-049a	जित्वा पाण्डुसुतान्युद्धे भीमसेनपुरोगमान् ।
07-090-049c	हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः ॥
07-090-050a	ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
07-090-050c	विमुखाः समपद्यन्त शरवृष्टिभिरदिताः ॥

07-091-001 संजय उवाच

07-091-001a	शृणुष्वैकमना राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
07-091-001c	द्राव्यमाणे बले तस्मिन्हार्दिक्येन महात्मना ॥
07-091-002a	लज्जयावनते चापि प्रहृष्टैश्चैव तावकैः ।
07-091-002c	द्वीपो य आसीत्पाण्डूनामगाधे गाधमिच्छताम् ॥
07-091-003a	श्रुत्वा तु निनदं भीमं तावकानां महाहवे ।
07-091-003c	शैनेयस्त्वरितो राजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥
07-091-004a	कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः ।
07-091-004c	अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत सात्यकिः ॥
07-091-005a	ततः सुनिशितं भल्लं शैनेयः कृतवर्मणे ।
07-091-005c	प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥
07-091-006a	ते तस्य जघ्निरे वाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धुः ।
07-091-006c	पृष्ठरक्षं तथा सूतमविध्यन्निशितैः शरैः ॥
07-091-007a	ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-091-007c	सेनामस्यार्दयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-091-008a	साभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता ।
07-091-008c	ततः प्रायाद्वै त्वरितः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
07-091-009a	शृणु राजन्यदकरोत्तव सैन्येषु वीर्यवान् ।
07-091-009c	अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥

07-091-010a	पराजित्य च संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे ।
07-091-010c	यन्तारमब्रवीच्छूरः शनैर्याहीत्यसंभ्रमम् ॥
07-091-011a	दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्चद्विपसंकुलम् ।
07-091-011c	पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिं पुनः ॥
07-091-012a	यदेतन्मेघसंकाशं द्रोणानीकस्य सव्यतः ।
07-091-012c	सुमहत्कुञ्जरानीकं यस्य रुक्मरथो मुखम् ॥
07-091-013a	एते हि बहवः सूत दुर्निवार्याश्च संयुगे ।
07-091-013c	दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥
07-091-013e	राजपुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः ॥
07-091-014a	त्रिगर्तानां रथोदाराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
07-091-014c	मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना व्यवस्थिताः ॥
07-091-015a	अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वांश्चोदय सारथे ।
07-091-015c	त्रिगर्तैः सह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः ॥
07-091-016a	ततः प्रायाच्छनैः सूतः सात्वतस्य मते स्थितः ।
07-091-016c	रथेनादित्यवर्णेन भास्वरेण पताकिना ॥
07-091-017a	तमूहुः सारथेर्वश्या वल्गमाना हयोत्तमाः ।
07-091-017c	वायुवेगसमाः संख्ये कुन्देन्दुरजतप्रभाः ॥
07-091-018a	आपतन्तं रथं तं तु शङ्खवर्णेर्हयोत्तमैः ।
07-091-018c	परिवव्रुस्ततः शूरा गजानीकेन सर्वतः ॥
07-091-018e	किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान्सायकाँल्लघुवेधिनः ॥
07-091-019a	सात्वतोऽपि शितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ।
07-091-019c	पर्वतानिव वर्षेण तपान्ते जलदो महान् ॥
07-091-020a	वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाः शरैर्गजाः ।
07-091-020c	प्राद्रवत्रणमुत्सृज्य शिनिवीर्यसमीरितैः ॥
07-091-021a	शीर्णदन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
07-091-021c	विशीर्णकर्णास्यकरा विनियन्तृपताकिनः ॥
07-091-022a	संभिन्नवर्मघण्टाश्च संनिकृत्तमहाध्वजाः ।
07-091-022c	हतारोहा दिशो राजन्भेजिरे भ्रष्टकम्बलाः ॥
07-091-023a	रुवन्तो विविधान्रावाञ्जलदोपमनिस्वनाः ।
07-091-023c	नाराचैर्वत्सदन्तैश्च सात्वतेन विदारिताः ॥
07-091-024a	तस्मिन्द्रुते गजानीके जलसंधो महारथः ।

07-091-024c	यत्तः संप्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति ॥
07-091-025a	रुक्मवर्णकरः शूरस्तपनीयाङ्गदः शुचिः ।
07-091-025c	कुण्डली मुकुटी शङ्खी रक्तचन्दनरूषितः ॥
07-091-026a	शिरसा धारयन्दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम् ।
07-091-026c	उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रं च भास्वरम् ॥
07-091-027a	चापं च रुक्मविकृतं विधुन्वन्नाजमूर्धनि ।
07-091-027c	अशोभत महाराज सविद्युदिव तोयदः ॥
07-091-028a	तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम् ।
07-091-028c	सात्यकिर्वारयामास वेलेवोद्धृतमर्णवम् ॥
07-091-029a	नागं निवारितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
07-091-029c	अक्रुध्यत रणे राजञ्जलसंधो महाबलः ॥
07-091-030a	ततः क्रुद्धो महेष्वासो मार्गणैर्भारसाधनैः ।
07-091-030c	अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसंधो महोरसि ॥
07-091-031a	ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
07-091-031c	अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकर्त शरासनम् ॥
07-091-032a	सात्यकिं छिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ।
07-091-032c	अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥
07-091-033a	स विद्धो बहुभिर्बाणैर्जलसंधेन वीर्यवान् ।
07-091-033c	नाकम्पत महाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-091-034a	अचिन्तयन्वै स शरान्नात्यर्थं संभ्रमाद्वली ।
07-091-034c	धनुरन्यत्समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह ॥
07-091-035a	एतावदुक्त्वा शैनेयो जलसंधं महोरसि ।
07-091-035c	विव्याध षष्ट्या सुभृशं शराणां प्रहसन्निव ॥
07-091-036a	क्षुरप्रेण च पीतेन मुष्टिदेशे महद्भुजः ।
07-091-036c	जलसंधस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥
07-091-037a	जलसंधस्तु तत्त्यक्त्वा सशरं वै शरासनम् ।
07-091-037c	तोमरं व्यसृजत्तूर्णं सात्यकिं प्रति मारिष ॥
07-091-038a	स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महारणे ।
07-091-038c	अभ्यगाद्धरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः ॥
07-091-039a	निर्भिन्ने तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-091-039c	त्रिंशद्भिर्विशिख्रैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥

07-091-040a	प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसंधो महाबलः ।
07-091-040c	आर्षभं चर्म च महच्छतचन्द्रमलंकृतम् ॥
07-091-040e	तत आविध्य तं खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥
07-091-041a	शैनेयस्य धनुश्छित्त्वा स खड्गो न्यपतन्महीम् ।
07-091-041c	अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत महीं गतः ॥
07-091-042a	अथान्यद्धनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
07-091-042c	शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ॥
07-091-042e	विस्फार्य विव्यधे क्रुद्धो जलसंधं शरेण ह ॥
07-091-043a	ततः साभरणौ बाहू क्षुराभ्यां माधवोत्तमः ।
07-091-043c	साङ्गदौ जलसंधस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ॥
07-091-044a	तौ बाहू परिघप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ।
07-091-044c	वसुंधराधराद्भ्रष्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥
07-091-045a	ततः सुदंष्ट्रं सुहनु चारुकुण्डलमुन्नसम् ।
07-091-045c	क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्चिच्छेद सात्यकिः ॥
07-091-046a	तत्पातितशिरोबाहुकबन्धं भीमदर्शनम् ।
07-091-046c	द्विरदं जलसंधस्य रुधिरेणाभ्यषिञ्चत ॥
07-091-047a	जलसंधं निहत्याजौ त्वरमाणस्तु सात्वतः ।
07-091-047c	नैषादिं पातयामास गजस्कन्धाद्विशां पते ॥
07-091-048a	रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसंधस्य कुञ्जरः ।
07-091-048c	विलम्बमानमवहत्संश्लिष्टं परमासनम् ॥
07-091-049a	शरार्दितः सात्वतेन मर्दमानः स्ववाहिनीम् ।
07-091-049c	घोरमार्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ॥
07-091-050a	हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
07-091-050c	जलसंधं हतं दृष्ट्वा वृष्णीनामृषभेण ह ॥
07-091-051a	विमुखाश्चाभ्यधावन्त तव योधाः समन्ततः ।
07-091-051c	पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥
07-091-052a	एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
07-091-052c	अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युधानं महारथम् ॥
07-091-053a	तमुदीर्णं तथा दृष्ट्वा शैनेयं कुरुपुंगवाः ।
07-091-053c	द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं पर्यवारयन् ॥
07-091-054a	ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च ।

07-091-054c	द्रोणस्य च रणे राजन्धोरं देवासुरोपमम् ॥
07-092-001	संजय उवाच
07-092-001a	ते किरन्तः शरव्रातान्सर्वे यत्ताः प्रहारिणः ।
07-092-001c	त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥
07-092-002a	तं द्रोणः सप्तसप्तत्या जघान निशितैः शरैः ।
07-092-002c	दुर्मर्षणो द्वादशभिर्दुःसहो दशभिः शरैः ॥
07-092-003a	विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
07-092-003c	विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥
07-092-004a	दुर्मुखो दशभिर्बाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः ।
07-092-004c	चित्रसेनश्च शैनेयं द्वाभ्यां विव्याध मारिष ॥
07-092-005a	दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
07-092-005c	अपीडयद्रणे राजञ्शूराश्चान्ये महारथाः ॥
07-092-006a	सर्वतः प्रतिविद्धस्तु तव पुत्रैर्महारथैः ।
07-092-006c	तान्प्रत्यविध्यच्छैनेयः पृथक्पृथगजिह्मगैः ॥
07-092-007a	भारद्वाजं त्रिभिर्बाणैर्दुःसहं नवभिस्तथा ।
07-092-007c	विकर्णं पञ्चविंशत्या चित्रसेनं च सप्तभिः ॥
07-092-008a	दुर्मर्षणं द्वादशभिश्चतुर्भिश्च विविंशतिम् ।
07-092-008c	सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥
07-092-009a	ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
07-092-009c	अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥
07-092-010a	राजानं सर्वलोकस्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
07-092-010c	शरैरभ्याहनद्वाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥
07-092-011a	विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
07-092-011c	अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥
07-092-012a	सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
07-092-012c	अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥
07-092-013a	सात्वतेन च बाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
07-092-013c	शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥
07-092-014a	माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
07-092-014c	धनुश्चिच्छेद सहसा क्षुरप्रेण हसन्निव ॥
07-092-014e	अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ॥

07-092-015a	निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विषता क्षिप्रकारिणा ।
07-092-015c	नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥
07-092-016a	अथान्यद्भनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
07-092-016c	विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥
07-092-017a	सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
07-092-017c	अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥
07-092-018a	पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ।
07-092-018c	सात्वतं शरवर्षेण छादयामासुरञ्जसा ॥
07-092-019a	स छाद्यमानो बहुभिस्तव पुत्रैर्महारथैः ।
07-092-019c	एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-092-020a	दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ।
07-092-020c	प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ॥
07-092-021a	नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ।
07-092-021c	हत्वा तु चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥
07-092-021e	सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥
07-092-022a	एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
07-092-022c	अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥
07-092-023a	स वध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
07-092-023c	प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
07-092-023e	आप्लुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥
07-092-024a	हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
07-092-024c	ग्रस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥
07-092-025a	तं तु शब्दं महच्छ्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
07-092-025c	अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥
07-092-026a	विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
07-092-026c	भर्त्सयन्सारथिं चोग्रं याहि याहीति सत्वरः ॥
07-092-027a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
07-092-027c	युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥
07-092-028a	कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
07-092-028c	प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥
07-092-029a	ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।

07-092-029c	आससाद रणे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥
07-092-030a	ततः परमसंक्रुद्धौ ज्वलन्ताविव पावकौ ।
07-092-030c	समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥
07-092-031a	कृतवर्मा तु शैनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ।
07-092-031c	निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥
07-092-032a	चतुरश्च हयोदारांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ।
07-092-032c	अविध्यत्साधुदान्तान्वै सैन्धवान्सात्वतस्य ह ॥
07-092-033a	रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
07-092-033c	रुक्माङ्गदी रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खानवाकिरत् ॥
07-092-034a	ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान्कृतवर्मणे ।
07-092-034c	प्राहिणोत्त्वरया युक्तो द्रष्टुकामो धनंजयम् ॥
07-092-035a	सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
07-092-035c	समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥
07-092-036a	त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्चान्सप्तभिः सारथिं शरैः ।
07-092-036c	विव्याध निशितैस्तूर्णं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥
07-092-037a	सुवर्णपुङ्खं विशिखं समाधाय स सात्यकिः ।
07-092-037c	व्यसृजत्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नगम् ॥
07-092-038a	सोऽविशत्कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ।
07-092-038c	जाम्बूनदविचित्रं च वर्म निर्भिद्य भानुमत् ॥
07-092-038e	अभ्यगाद्धरणीमुग्रो रुधिरेण समुक्षितः ॥
07-092-039a	संजातरुधिरश्चाजौ सात्वतेषुभिरदितः ।
07-092-039c	प्रचलन्धनुरुत्सृज्य न्यपतत्स्यन्दनोत्तमे ॥
07-092-040a	स सिंहदंष्ट्रो जानुभ्यामापन्नोऽमितविक्रमः ।
07-092-040c	शरार्दितः सात्यकिना रथोपस्थे नरर्षभः ॥
07-092-041a	सहस्रबाहोः सदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
07-092-041c	निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥
07-092-042a	खड्गशक्तिधनुःकीर्णां गजाश्चरथसंकुलाम् ।
07-092-042c	प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः क्षत्रियर्षभैः ॥
07-092-043a	प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन शिनिपुंगवः ।
07-092-043c	अभ्यगाद्वाहिनीं भित्त्वा वृत्रहेवासुरीं चमूम् ॥
07-092-044a	समाश्वास्य च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महद्भुः ।

07-092-044c तस्थौ तत्रैव बलवान्वारयन्युधि पाण्डवान् ॥

07-093-001 संजय उवाच

- 07-093-001a काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
 07-093-001c भारद्वाजः शरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥
 07-093-002a स संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ।
 07-093-002c पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवासवयोरिव ॥
 07-093-003a ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
 07-093-003c त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥
 07-093-004a तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानस्त्वजिह्वागैः ।
 07-093-004c व्यरोचत महाराज त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥
 07-093-005a ततोऽस्य बाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् ।
 07-093-005c भारद्वाजोऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥
 07-093-006a तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हः पततः शरान् ।
 07-093-006c द्वाभ्यां द्वाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ॥
 07-093-007a तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशां पते ।
 07-093-007c प्रहस्य सहसाविध्यद्विशत्या शिनिपुंगवम् ॥
 07-093-008a पुनः पञ्चाशतेषूणां शतेन च समार्पयत् ।
 07-093-008c लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ॥
 07-093-009a समुत्पतन्ति वल्मीकाद्यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
 07-093-009c तथा द्रोणरथाद्राजन्नुत्पतन्ति तनुच्छिदः ॥
 07-093-010a तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ।
 07-093-010c अवाकिरन्द्रोणरथं शरा रुधिरभोजनाः ॥
 07-093-011a लाघवाद्द्विजमुख्यस्य सात्वतस्य च मारिष ।
 07-093-011c विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥
 07-093-012a सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ।
 07-093-012c आजघान भृशं क्रुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः ॥
 07-093-012e सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ॥
 07-093-013a लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ।
 07-093-013c सप्तत्या सात्यकिं विद्ध्वा तुरगांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ॥
 07-093-013e ध्वजमेकेन विव्याध माधवस्य रथे स्थितम् ॥
 07-093-014a अथापरेण भल्लेन हेमपुङ्खेन पत्रिणा ।

07-093-014c	धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥
07-093-015a	सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्यक्त्वा महारथः ।
07-093-015c	गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥
07-093-016a	तामापतन्तीं सहसा पट्टबद्धामयस्मयीम् ।
07-093-016c	न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहुरूपिभिः ॥
07-093-017a	अथान्यद्भनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-093-017c	विव्याध बहुभिर्वीरं भारद्वाजं शिलाशितैः ॥
07-093-018a	स विद्ध्वा समरे द्रोणं सिंहनादममुञ्चत ।
07-093-018c	तं वै न ममृषे द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
07-093-019a	तथः शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयस्मयीम् ।
07-093-019c	तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्रति ॥
07-093-020a	अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः कालसंनिभा ।
07-093-020c	भित्त्वा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना ॥
07-093-021a	ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो राजन्विव्याध पत्रिणा ।
07-093-021c	दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन्भरतर्षभ ॥
07-093-022a	द्रोणोऽपि समरे राजन्माधवस्य महद्भुजः ।
07-093-022c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् ॥
07-093-023a	मुमोह सरथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ।
07-093-023c	स रथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यषीदत ॥
07-093-024a	चकार सात्यकी राजंस्तत्र कर्मातिमानुषम् ।
07-093-024c	अयोधयच्च यद्द्रोणं रश्मीञ्जग्राह च स्वयम् ॥
07-093-025a	ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः ।
07-093-025c	अविध्यद्ब्राह्मणं संख्ये हृष्टरूपो विशां पते ॥
07-093-026a	तस्य द्रोणः शरान्पञ्च प्रेषयामास भारत ।
07-093-026c	ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥
07-093-027a	निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुध्यत्सात्यकिर्भृशम् ।
07-093-027c	सायकान्व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥
07-093-028a	ततो द्रोणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि ।
07-093-028c	अश्वान्व्यद्रावयद्वाणैर्हतसूतान्महात्मनः ॥
07-093-029a	स रथः प्रद्रुतः संख्ये मण्डलानि सहस्रशः ।
07-093-029c	चकार राजतो राजन्भ्राजमान इवांशुमान् ॥

07-093-030a	अभिद्रवत गृहीत हयान्द्रोणस्य धावत ।
07-093-030c	इति स्म चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥
07-093-031a	ते सात्यकिमपास्याशु राजन्युधि महारथाः ।
07-093-031c	यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपाद्रवन् ॥
07-093-032a	तान्दृष्ट्वा प्रद्रुतान्सर्वान्सात्वतेन शरार्दितान् ।
07-093-032c	प्रभग्नं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥
07-093-033a	व्यूहस्यैव पुनर्द्वारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ।
07-093-033c	वातायमानैस्तैरश्वैर्हतो वृष्णिशरार्दितैः ॥
07-093-034a	पाण्डुपाञ्चालसंभग्नं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
07-093-034c	शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहस्यैवाभिरक्षणे ॥
07-093-035a	निवार्य पाण्डुपाञ्चालान्द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ।
07-093-035c	तस्थौ क्रोधाग्निसंदीप्तः कालसूर्य इवोदितः ॥
07-094-001	संजय उवाच
07-094-001a	द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीरःस्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
07-094-001c	प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे; शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥
07-094-002a	निमित्तमात्रं वयमत्र सूतः दग्धारयः केशवफल्गुनाभ्याम् ।
07-094-002c	हतान्निहन्मेह नरर्षभेण; वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन ॥
07-094-003a	तमेवमुक्त्वा शिनिपुंगवस्तदा; महामृधे सोऽग्र्यधनुर्धरोऽरिहा ।
07-094-003c	किरन्समन्तात्सहसा शरान्बली; समापतच्छयेन इवामिषं यथा ॥
07-094-004a	तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्णैः; विगाह्य सैन्यं पुरुषप्रवीरम् ।
07-094-004c	नाशक्नुवन्वारयितुं समन्ता; दादित्यरश्मिप्रतिमं नराग्र्यम् ॥
07-094-005a	असह्यविक्रान्तमदीनसत्त्वं; सर्वे गणा भारत दुर्विषह्यम् ।
07-094-005c	सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं; दिवीव सूर्यं जलदव्यपाये ॥
07-094-006a	अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधी; शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
07-094-006c	सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं; न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥
07-094-007a	तयोरभूद्धरत संप्रहारः; सुदारुणस्तं समभिप्रशंसन् ।
07-094-007c	योधास्त्वदीयाश्च हि सोमकाश्च; वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥
07-094-008a	शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्य; त्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ।
07-094-008c	अनागतानेव तु तान्पृषत्कां; श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥
07-094-009a	तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः; सुदर्शने यान्क्षिपति स्म सायकान् ।
07-094-009c	द्विधा त्रिधा तानकरोत्सुदर्शनः; शरोत्तमैः स्यन्दनवर्यमास्थितः ॥

07-094-010a	संप्रेक्ष्य बाणान्निहतांस्तदानीं; सुदर्शनः सात्यकिबाणवेगैः ।
07-094-010c	क्रोधाद्दिधक्षन्निव तिग्मतेजाः; शरानमुञ्चत्तपनीयचित्रान् ॥
07-094-011a	पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैः; राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
07-094-011c	विव्याध देहावरणं विभिद्य; ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥
07-094-012a	तथैव तस्यावनिपालपुत्रः; संधाय बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
07-094-012c	आजघ्निवांस्तान्नजतप्रकाशां; श्वतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य ॥
07-094-013a	तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी; नप्ता शिनेरिन्द्रसमानवीर्यः ।
07-094-013c	सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णैः; हयान्निहत्याशु ननाद नादम् ॥
07-094-014a	अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य; भल्लेन वज्राशनिसंनिभेन ।
07-094-014c	सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः; क्षुरेण चिच्छेद शिरः प्रसह्य ॥
07-094-015a	सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं; भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ।
07-094-015c	यथा पुरा वज्रधरः प्रसह्य; बलस्य संख्येऽतिबलस्य राजन् ॥
07-094-016a	निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं; रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ।
07-094-016c	मुदा समेतः परया महात्मा; रराज राजन्सुरराजकल्पः ॥
07-094-017a	ततो ययावर्जुनमेव येन; निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ।
07-094-017c	सदश्चयुक्तेन रथेन निर्या; ल्लोकान्विसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥
07-094-018a	तत्तस्य विस्मापयनीयमग्र्य; मपूजयन्योधवराः समेताः ।
07-094-018c	यद्वर्तमानानिषुगोचरेऽरी; न्ददाह बाणैर्हुतभुग्यथैव ॥

07-095-001 संजय उवाच

07-095-001a	ततः स सात्यकिर्धीमान्महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
07-095-001c	सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारमिदमब्रवीत् ॥
07-095-002a	रथाश्चनागकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।
07-095-002c	खड्गमत्स्यं गदाग्राहं शूरायुधमहास्वनम् ॥
07-095-003a	प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्क्रुष्टनादितम् ।
07-095-003c	योधानामसुखस्पर्शं दुर्धर्षमजयैषिणाम् ॥
07-095-004a	तीर्णाः स्म दुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्णवम् ।
07-095-004c	जलसंधबलेनाजौ पुरुषादैरिवावृतम् ॥
07-095-005a	अतोऽन्यं पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ।
07-095-005c	तर्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्चानसंभ्रमम् ॥
07-095-006a	हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ।
07-095-006c	निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदानुगमाहवे ॥

07-095-007a	हार्दिक्यं योधवर्यं च प्राप्तं मन्ये धनंजयम् ।
07-095-007c	न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ॥
07-095-007e	वह्नेरिव प्रदीप्तस्य ग्रीष्मे शुष्कं तृणोलपम् ॥
07-095-008a	पश्य पाण्डवमुख्येन यातां भूमिं किरीटिना ।
07-095-008c	पत्त्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमीकृताम् ॥
07-095-009a	अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
07-095-009c	स एष श्रूयते शब्दो गाण्डीवस्यामितौजसः ॥
07-095-010a	यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ।
07-095-010c	अनस्तंगत आदित्ये हन्ता सैन्धवमर्जुनः ॥
07-095-011a	शनैर्विश्रम्भयन्नश्वान्याहि यत्तोऽरिवाहिनीम् ।
07-095-011c	यत्रैते सतनुत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥
07-095-012a	दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ।
07-095-012c	शरबाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ॥
07-095-013a	शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ।
07-095-013c	अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ॥
07-095-013e	मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समर्थिनः ॥
07-095-014a	एतान्सरथनागाश्चान्निहत्याजौ सपत्तिनः ।
07-095-014c	इदं दुर्गं महाघोरं तीर्णमेवोपधारय ॥

07-095-015 सूत उवाच

07-095-015a	न संभ्रमो मे वाष्ण्येय विद्यते सत्यविक्रम ।
07-095-015c	यद्यपि स्यात्सुसंकुद्धो जामदग्न्योऽग्रतः स्थितः ॥
07-095-016a	द्रोणो वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा ।
07-095-016c	तथापि संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज ॥
07-095-017a	त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ।
07-095-017c	न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कदाचन ॥
07-095-017e	किमु चैतत्समासाद्य वीर संयुगगोष्पदम् ॥
07-095-018a	आयुष्मन्कतरेण त्वा प्रापयामि धनंजयम् ।
07-095-018c	केषां क्रुद्धोऽसि वाष्ण्येय केषां मृत्युरुपस्थितः ॥
07-095-018e	केषां संयमनीमद्य गन्तुमुत्सहते मनः ॥
07-095-019a	के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् ।
07-095-019c	दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे ॥

07-095-019e केषां वैवस्वतो राजा स्मरतेऽद्य महाभुज ॥

07-095-020 सात्यकिरुवाच

07-095-020a मुण्डानेतान्हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।

07-095-020c प्रतिज्ञां पारयिष्यामि काम्बोजानेव मा वह ॥

07-095-020e अद्यैषां कदनं कृत्वा क्षिप्रं यास्यामि पाण्डवम् ॥

07-095-021a अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं कौरवाः ससुयोधनाः ।

07-095-021c मुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु चासकृत् ॥

07-095-022a अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ।

07-095-022c श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्स्यति सुयोधनः ॥

07-095-023a अद्य पाण्डवमुख्यस्य श्वेताश्वस्य महात्मनः ।

07-095-023c आचार्यककृतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ॥

07-095-024a अद्य मद्वाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ।

07-095-024c दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति ॥

07-095-025a अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ।

07-095-025c अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति कौरवाः ॥

07-095-026a मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां बहु ।

07-095-026c सैनिकानां वधं दृष्ट्वा संतप्स्यति सुयोधनः ॥

07-095-027a अद्य मे क्रुद्धरूपस्य निघ्नतश्च वरान्वरान् ।

07-095-027c द्विरर्जुनमिमं लोकं मंस्यते स सुयोधनः ॥

07-095-028a अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ।

07-095-028c दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा संतप्स्यति महामृधे ॥

07-095-029a अद्य स्नेहं च भक्तिं च पाण्डवेषु महात्मसु ।

07-095-029c हत्वा राजसहस्राणि दर्शयिष्यामि राजसु ॥

07-095-030 संजय उवाच

07-095-030a एवमुक्तस्तदा सूतः शिक्षितान्साधुवाहिनः ।

07-095-030c शशाङ्कसंनिकाशान्वै वाजिनोऽचूचुदद्भृशम् ॥

07-095-031a ते पिबन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः ।

07-095-031c प्रापयन्त्यवनाञ्शीघ्रं मनःपवनरंहसः ॥

07-095-032a सात्यकिं ते समासाद्य पृतनास्वनिवर्तिनम् ।

07-095-032c बहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥

07-095-033a	तेषामिषूनथास्त्राणि वेगवन्नतपर्वभिः ।
07-095-033c	अच्छिनत्सात्यकी राजन्नैनं ते प्राप्नुवञ्शराः ॥
07-095-034a	रुक्मपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्धपत्रैरजिह्वगैः ।
07-095-034c	उच्चकर्त शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥
07-095-035a	शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः ।
07-095-035c	भित्त्वा देहांस्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥
07-095-036a	ते हन्यमाना वीरेण म्लेच्छाः सात्यकिना रणे ।
07-095-036c	शतशो न्यपतंस्तत्र व्यसवो वसुधातले ॥
07-095-037a	सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः ।
07-095-037c	पञ्च षट्सप्त चाष्टौ च बिभेद यवनाञ्शरैः ॥
07-095-038a	काम्बोजानां सहस्रैस्तु शकानां च विशां पते ।
07-095-038c	शबराणां किरातानां बर्बराणां तथैव च ॥
07-095-039a	अगम्यरूपां पृथिवीं मांसशोणितकर्दमाम् ।
07-095-039c	कृतवांस्तत्र शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥
07-095-040a	दस्यूनां सशिरस्त्राणैः शिरोभिर्लूनमूर्धजैः ।
07-095-040c	तत्र तत्र मही कीर्णा विबर्हैरण्डजैरिव ॥
07-095-041a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तैस्तदायोधनं बभौ ।
07-095-041c	कबन्धैः संवृतं सर्वं ताम्राभ्रैः खमिवावृतम् ॥
07-095-042a	वज्राशनिसमस्पर्शैः सुपर्वभिरजिह्वगैः ।
07-095-042c	ते साश्वयाना निहताः समावव्रुर्वसुंधराम् ॥
07-095-043a	अल्पावशिष्टाः संभग्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः ।
07-095-043c	जिताः संख्ये महाराज युयुधानेन दंशिताः ॥
07-095-044a	पार्ष्णिभिश्च कशाभिश्च ताडयन्तस्तुरंगमान् ।
07-095-044c	जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन्भयात् ॥
07-095-045a	काम्बोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत ।
07-095-045c	यवनानां च तत्सैन्यं शकानां च महद्वलम् ॥
07-095-046a	स ततः पुरुषव्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-095-046c	प्रहृष्टस्तावकाञ्जित्वा सूतं याहीत्यचोदयत् ॥
07-095-047a	तं यान्तं पृष्ठगोप्तामर्जुनस्य विशां पते ।
07-095-047c	चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चाप्यपूजयन् ॥

07-096-001 संजय उवाच

07-096-001a	जित्वा यवनकाम्बोजान्युयुधानस्ततोऽर्जुनम् ।
07-096-001c	जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनां वरः ॥
07-096-002a	शरदंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचच्छविः ।
07-096-002c	मृगान्व्याघ्र इवाजिघ्रंस्तव सैन्यमभीषयत् ॥
07-096-003a	स रथेन चरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशम् ।
07-096-003c	रुक्मपृष्ठं महावेगं रुक्मचन्द्रकसंकुलम् ॥
07-096-004a	रुक्माङ्गदशिरस्त्राणो रुक्मवर्मसमावृतः ।
07-096-004c	रुक्मध्वजवरः शूरो मेरुशृङ्ग इवाबभौ ॥
07-096-005a	सधनुर्मण्डलः संख्ये तेजोभास्वररश्मिवान् ।
07-096-005c	शरदीवोदितः सूर्यो नृसूर्यो विरराज ह ॥
07-096-006a	वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृषभाक्षो नरर्षभः ।
07-096-006c	तावकानां बभौ मध्ये गवां मध्ये यथा वृषः ॥
07-096-007a	मत्तद्विरदसंकाशं मत्तद्विरदगामिनम् ।
07-096-007c	प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथमध्ये व्यवस्थितम् ॥
07-096-007e	व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाभ्यद्रवन्नणे ॥
07-096-008a	द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकं च दुस्तरम् ।
07-096-008c	जलसंधार्णवं तीर्त्वा काम्बोजानां च वाहिनीम् ॥
07-096-009a	हार्दिक्यमकरान्मुक्तं तीर्णं वै सैन्यसागरम् ।
07-096-009c	परिवव्रुः सुसंकुद्धास्त्वदीयाः सात्यकिं रथाः ॥
07-096-010a	दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविविंशती ।
07-096-010c	शकुनिर्दुःसहश्चैव युवा दुर्मर्षणः क्रथः ॥
07-096-011a	अन्ये च बहवः शूराः शस्त्रवन्तो दुरासदाः ।
07-096-011c	पृष्ठतः सात्यकिं यान्तमन्वधावन्नमर्षिताः ॥
07-096-012a	अथ शब्दो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
07-096-012c	मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥
07-096-013a	तानभिद्रवतः सर्वान्समीक्ष्य शिनिपुंगवः ।
07-096-013c	शनैर्याहीति यन्तारमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥
07-096-014a	इदमेति समुद्धूतं धार्तराष्ट्रस्य यद्वलम् ।
07-096-014c	मामेवाभिमुखं तूर्णं गजाश्वरथपत्तिमत् ॥
07-096-015a	नादयन्वै दिशः सर्वा रथघोषेण सारथे ।
07-096-015c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च कम्पयन्सागरानपि ॥

07-096-016a	एतद्वलार्णवं तात वारयिष्ये महारणे ।
07-096-016c	पौर्णमास्यामिवोद्धूतं वेलेव सलिलाशयम् ॥
07-096-017a	पश्य मे सूत विक्रान्तमिन्द्रस्येव महामृधे ।
07-096-017c	एष सैन्यानि शत्रूणां विधमामि शितैः शरैः ॥
07-096-018a	निहतानाहवे पश्य पदात्यश्चरथद्विपान् ।
07-096-018c	मच्छरैरग्निसंकाशैर्विदेहासून्सहस्रशः ॥
07-096-019a	इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सात्यकेरमितौजसः ।
07-096-019c	समीपं सैनिकास्ते तु शीघ्रमीयुर्युयुत्सवः ॥
07-096-019e	जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥
07-096-020a	तानेवं ब्रुवतो वीरान्सात्यकिर्निशितैः शरैः ।
07-096-020c	जघान त्रिशतानश्चान्कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ॥
07-096-021a	स संप्रहारस्तुमुलस्तस्य तेषां च धन्विनाम् ।
07-096-021c	देवासुररणप्रख्यः प्रावर्तत जनक्षयः ॥
07-096-022a	मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष ।
07-096-022c	प्रत्यगृह्णाच्छिनेः पौत्रः शरैराशीविषोपमैः ॥
07-096-023a	प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स वीर्यवान् ।
07-096-023c	असंभ्रमं महाराज तावकानवधीद्वहून् ॥
07-096-024a	आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र सुमहदृष्टवानहम् ।
07-096-024c	न मोघः सायकः कश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥
07-096-025a	रथनागाश्चकलिलः पदात्यूर्मिसमाकुलः ।
07-096-025c	शैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहार्णवः ॥
07-096-026a	संभ्रान्तनरनागाश्चमावर्तत मुहुर्मुहुः ।
07-096-026c	तत्सैन्यमिषुभिस्तेन वध्यमानं समन्ततः ॥
07-096-026e	बभ्राम तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥
07-096-027a	पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगं तथा ।
07-096-027c	अविद्धं तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः ॥
07-096-028a	न तादृक्कदनं राजन्कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
07-096-028c	यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ॥
07-096-028e	अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते भरतर्षभ ॥
07-096-029a	ततो दुर्योधनो राजा सात्वतस्य त्रिभिः शरैः ।
07-096-029c	विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥

07-096-030a	सात्यकिं च त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सोऽष्टभिः ।
07-096-030c	दुःशासनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुंगवम् ॥
07-096-031a	शकुनिः पञ्चविंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
07-096-031c	दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥
07-096-032a	उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथा बाणैः समाहतः ।
07-096-032c	तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-096-033a	गाढविद्धानरीन्कृत्वा मार्गणैः सोऽतितेजनैः ।
07-096-033c	शैनेयः श्येनवत्संख्ये व्यचरल्लघुविक्रमः ॥
07-096-034a	सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
07-096-034c	दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
07-096-035a	चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ।
07-096-035c	दुःशासनं च विंशत्या विव्याध शिनिपुंगवः ॥
07-096-036a	अथान्यद्भनुरादाय स्यालस्तव विशां पते ।
07-096-036c	अष्टभिः सात्यकिं विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
07-096-037a	दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ।
07-096-037c	दुर्मुखश्च द्वादशभी राजन्विव्याध सात्यकिम् ॥
07-096-038a	दुर्योधनस्त्रिसप्तत्या विद्ध्वा भारत माधवम् ।
07-096-038c	ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥
07-096-039a	तान्सर्वान्सहिताञ्शूरान्यतमानान्महारथान् ।
07-096-039c	पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ॥
07-096-040a	ततः स रथिनां श्रेष्ठस्तव पुत्रस्य सारथिम् ।
07-096-040c	आजघानाशु भल्लेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥
07-096-041a	पातिते सारथौ तस्मिंस्तव पुत्ररथः प्रभो ।
07-096-041c	वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥
07-096-042a	ततस्तव सुता राजन्सैनिकाश्च विशां पते ।
07-096-042c	राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ॥
07-096-043a	विद्रुतं तत्र तत्सैन्यं दृष्ट्वा भारत सात्यकिः ।
07-096-043c	अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णै रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
07-096-044a	विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि समन्ततः ।
07-096-044c	प्रययौ सात्यकी राजञ्श्वेताश्वस्य रथं प्रति ॥
07-096-045a	तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिम् ।

07-096-045c आत्मानं मोचयन्तं च तावकाः समपूजयन् ॥

07-097-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-097-001a संप्रमृद्य महत्सैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।

07-097-001c निर्हीका मम ते पुत्राः किमकुर्वत संजय ॥

07-097-002a कथं चैषां तथा युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् ।

07-097-002c शैनेयचरितं दृष्ट्वा सदृशं सव्यसाचिनः ॥

07-097-003a किं नु वक्ष्यन्ति ते क्षात्रं सैन्यमध्ये पराजिताः ।

07-097-003c कथं च सात्यकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायशाः ॥

07-097-004a कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र संजय ।

07-097-004c शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥

07-097-005a अत्यद्भुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ।

07-097-005c एकस्य बहुभिर्युद्धं शत्रुभिर्वै महारथैः ॥

07-097-006a विपरीतमहं मन्ये मन्दभाग्यान्सुतान्प्रति ।

07-097-006c यत्रावध्यन्त समरे सात्वतेन महात्मना ॥

07-097-007a एकस्य हि न पर्याप्तं मत्सैन्यं तस्य संजय ।

07-097-007c क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥

07-097-008a निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं युद्धदुर्मदम् ।

07-097-008c यथा पशुगणान्सिंहस्तद्वद्वन्ता सुतान्मम ॥

07-097-009a कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।

07-097-009c युयुधानो न शकितो हन्तुं यः पुरुषर्षभः ॥

07-097-010a नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।

07-097-010c यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्नप्ता महायशाः ॥

07-097-011 संजय उवाच

07-097-011a तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।

07-097-011c शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥

07-097-012a ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तकान्मिथः ।

07-097-012c परां युद्धे मतिं कृत्वा पुत्रस्य तव शासनात् ॥

07-097-013a त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।

07-097-013c शकाः काम्बोजबाह्वीका यवनाः पारदास्तथा ॥

07-097-014a कुणिन्दास्तङ्गणाम्बष्ठाः पैशाचाश्च समन्दराः ।

07-097-014c	अभ्यद्रवन्त शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥
07-097-015a	युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
07-097-015c	शूराः पञ्चशता राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥
07-097-016a	ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
07-097-016c	द्विरदानां सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥
07-097-017a	शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
07-097-017c	अभ्यद्रवन्त शैनेयमसंख्येयाश्च पत्तयः ॥
07-097-018a	तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
07-097-018c	दुःशासनो महाराज सात्यक्तिं पर्यवारयत् ॥
07-097-019a	तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् ।
07-097-019c	यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥
07-097-020a	अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्वलम् ।
07-097-020c	सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥
07-097-021a	तत्र चक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्च परमायुधैः ।
07-097-021c	अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥
07-097-022a	कूबरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्चापि निपातितैः ।
07-097-022c	वर्मभिश्चामरैश्चैव व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥
07-097-023a	स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष ।
07-097-023c	संछन्ना वसुधा तत्र द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥
07-097-024a	गिरिरूपधराश्चापि पतिताः कुञ्जरोत्तमाः ।
07-097-024c	अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ॥
07-097-024e	सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा ॥
07-097-025a	ऐरावणकुले चैव तथान्येषु कुलेषु च ।
07-097-025c	जाता दन्तिवरा राजञ्शेरते बहवो हताः ॥
07-097-026a	वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
07-097-026c	तथा हयवरात्राजन्निजघ्ने तत्र सात्यकिः ॥
07-097-027a	नानादेशसमुत्थांश्च नानाजात्यांश्च पत्तिनः ।
07-097-027c	निजघ्ने तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-097-028a	तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्यून्दुःशासनोऽब्रवीत् ।
07-097-028c	निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥
07-097-029a	तांश्चापि सर्वान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ।

07-097-029c	पाषाणयोधिनः शूरान्पार्वतीयानचोदयत् ॥
07-097-030a	अश्मयुद्धेषु कुशला नैतज्जानाति सात्यकिः ।
07-097-030c	अश्मयुद्धमजानन्तं घ्नतैनं युद्धकामुकम् ॥
07-097-031a	तथैव कुरवः सर्वे नाश्मयुद्धविशारदाः ।
07-097-031c	अभिद्रवत मा भैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः ॥
07-097-032a	ततो गजशिशुप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ।
07-097-032c	उद्यतैर्युयुधानस्य स्थिता मरणकाङ्क्षिणः ॥
07-097-033a	क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ।
07-097-033c	चोदितास्तव पुत्रेण रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥
07-097-034a	तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ।
07-097-034c	सात्यकिः प्रतिसंधाय त्रिंशतं प्राहिणोच्छरान् ॥
07-097-035a	तामश्मवृष्टिं तुमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ।
07-097-035c	बिभेदोरगसंकाशैर्नाराचैः शिनिपुंगवः ॥
07-097-036a	तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव व्रजैः ।
07-097-036c	प्रायः सैन्यान्यवध्यन्त हाहाभूतानि मारिष ॥
07-097-037a	ततः पञ्चशताः शूराः समुद्यतमहाशिलाः ।
07-097-037c	निकृत्तबाहवो राजन्निपेतुर्धरणीतले ॥
07-097-038a	पाषाणयोधिनः शूरान्यतमानानवस्थितान् ।
07-097-038c	अवधीद्वहुसाहस्रांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-097-039a	ततः पुनर्बस्तमुखैरश्मवृष्टिं समन्ततः ।
07-097-039c	अयोहस्तैः शूलहस्तैर्दरदैः खशतङ्गणैः ॥
07-097-040a	अम्बष्ठैश्च कुणिन्दैश्च क्षिप्तां क्षिप्तां स सात्यकिः ।
07-097-040c	नाराचैः प्रतिविव्याध प्रेक्षमाणो महाबलः ॥
07-097-041a	अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरिक्षे शितैः शरैः ।
07-097-041c	शब्देन प्राद्रवन् राजन् राजाश्चरथपत्तयः ॥
07-097-042a	अश्मचूर्णैः समाकीर्णा मनुष्याश्च वयांसि च ।
07-097-042c	नाशक्नुवन्नवस्थातुं भ्रमरैरिव दंशिताः ॥
07-097-043a	हतशिष्टा विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः ।
07-097-043c	कुञ्जराः संन्यवर्तन्त युयुधानरथं प्रथि ॥
07-097-044a	ततः शब्दः समभवत्तव सैन्यस्य मारिष ।
07-097-044c	माधवेनार्द्यमानस्य सागरस्येव दारुणः ॥

07-097-045a	तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ।
07-097-045c	एष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः ॥
07-097-046a	दारयन्बहुधा सैन्यं रणे चरति कालवत् ।
07-097-046c	यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत रथं नय ॥
07-097-047a	पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ।
07-097-047c	तथा हि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः ॥
07-097-048a	विशस्त्रकवचा रुग्णास्तत्र तत्र पतन्ति च ।
07-097-048c	न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले हयान् ॥
07-097-049a	इत्येवं ब्रुवतो राजन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
07-097-049c	प्रत्युवाच ततो यन्ता द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ॥
07-097-050a	आयुष्मन्द्रवते सैन्यं कौरवेयं समन्ततः ।
07-097-050c	पश्य योधात्रणे भिन्नान्धावमानांस्ततस्ततः ॥
07-097-051a	एते च सहिताः शूराः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
07-097-051c	त्वामेव हि जिघांसन्तः प्राद्रवन्ति समन्ततः ॥
07-097-052a	अत्र कार्यं समाधत्स्व प्राप्तकालमरिदम् ।
07-097-052c	स्थाने वा गमने वापि दूरं यातश्च सात्यकिः ॥
07-097-053a	तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ।
07-097-053c	प्रत्यदृश्यत शैनेयो निघ्नन्बहुविधात्रथान् ॥
07-097-054a	ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
07-097-054c	युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय दुद्रुवुः ॥
07-097-055a	यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत ।
07-097-055c	ते भीतास्त्वभ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥

07-098-001 संजय उवाच

07-098-001a	दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम् ।
07-098-001c	भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥
07-098-002a	दुःशासन रथाः सर्वे कस्मादेते प्रविद्रुताः ।
07-098-002c	कच्चित्क्षेमं तु नृपतेः कच्चिज्जीवति सैन्धवः ॥
07-098-003a	राजपुत्रो भवानत्र राजभ्राता महारथः ।
07-098-003c	किमर्थं द्रवसे युद्धे यौवराज्यमवाप्य हि ॥
07-098-004a	स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाञ्चालैः पाण्डवैः सह ।
07-098-004c	एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोऽसि संयुगे ॥

07-098-005a	न जानीषे पुरा त्वं तु गृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ।
07-098-005c	शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥
07-098-006a	अप्रियाणां च वचनं पाण्डवेषु विशेषतः ।
07-098-006c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशस्त्वन्मूलो ह्यभवत्पुरा ॥
07-098-007a	क्व ते मानश्च दर्पश्च क्व च तद्वीर गर्जितम् ।
07-098-007c	आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥
07-098-008a	शोच्येयं भारती सेना राजा चैव सुयोधनः ।
07-098-008c	यस्य त्वं कर्कशो भ्राता पलायनपरायणः ॥
07-098-009a	ननु नाम त्वया वीर दीर्यमाणा भयार्दिता ।
07-098-009c	स्वबाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी ॥
07-098-009e	स त्वमद्य रणं त्यक्त्वा भीतो हर्षयसे परान् ॥
07-098-010a	विद्रुते त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ।
07-098-010c	कोऽन्यः स्थास्यति संग्रामे भीतो भीते व्यपाश्रये ॥
07-098-011a	एकेन सात्वतेनाद्य युध्यमानस्य चानघ ।
07-098-011c	पलायने तव मतिः संग्रामाद्धि प्रवर्तते ॥
07-098-012a	यदा गाण्डीवधन्वानं भीमसेनं च कौरव ।
07-098-012c	यमौ च युधि द्रष्टासि तदा त्वं किं करिष्यसि ॥
07-098-013a	युधि फल्गुनबाणानां सूर्याग्निसमतेजसाम् ।
07-098-013c	न तुल्याः सात्यकिशरा येषां भीतः पलायसे ॥
07-098-014a	यदि तावत्कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ।
07-098-014c	पृथिवी धर्मराजस्य शमेनैव प्रदीयताम् ॥
07-098-015a	यावत्फल्गुननाराचा निर्मुक्तोरगसंनिभाः ।
07-098-015c	नाविशन्ति शरीरं ते तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥
07-098-016a	यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रणे ।
07-098-016c	नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥
07-098-017a	यावन्न क्रुध्यते राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-098-017c	कृष्णश्च समरश्लाघी तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥
07-098-018a	यावद्भीमो महाबाहुर्विगाह्य महतीं चमूम् ।
07-098-018c	सोदरांस्ते न मृद्राति तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥
07-098-019a	पूर्वमुक्तश्च ते भ्राता भीष्मेण स सुयोधनः ।
07-098-019c	अजेयाः पाण्डवाः संख्ये सौम्य संशाम्य पाण्डवैः ॥

07-098-019e	न च तत्कृतवान्मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥
07-098-020a	स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो युध्यस्व पाण्डवैः ।
07-098-020c	गच्छ तूर्णं रथेनैव तत्र तिष्ठति सात्यकिः ॥
07-098-021a	त्वया हीनं बलं ह्येतद्विद्रविष्यति भारत ।
07-098-021c	आत्मार्यं योधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥
07-098-022a	एवमुक्तस्तव सुतो नाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ।
07-098-022c	श्रुतं चाश्रुतवत्कृत्वा प्रायाद्येन स सात्यकिः ॥
07-098-023a	सैन्येन महता युक्तो म्लेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
07-098-023c	आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥
07-098-024a	द्रोणोऽपि रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान्पाण्डवांस्तथा ।
07-098-024c	अभ्यद्रवत संक्रुद्धो जवमास्थाय मध्यमम् ॥
07-098-025a	प्रविश्य च रणे द्रोणः पाञ्चालानां वरूथिनीम् ।
07-098-025c	द्रावयामास योधान्वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-098-026a	ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे ।
07-098-026c	पाण्डुपाञ्चालमत्स्यानां प्रचक्रे कदनं महत् ॥
07-098-027a	तं जयन्तमनीकानि भारद्वाजं ततस्ततः ।
07-098-027c	पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान्वीरकेतुः समभ्ययात् ॥
07-098-028a	स द्रोणं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
07-098-028c	ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥
07-098-029a	तत्राद्भुतं महाराज दृष्टवानस्मि संयुगे ।
07-098-029c	यद्द्रोणो रभसं युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्यवर्तत ॥
07-098-030a	संनिरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
07-098-030c	आवव्रुः सर्वतो राजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥
07-098-031a	ते शरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्च महाधनैः ।
07-098-031c	शस्त्रैश्च विविधै राजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥
07-098-032a	निहत्य तान्बाणगणान्द्रोणो राजन्समन्ततः ।
07-098-032c	महाजलधरान्वयोमि मातरिश्वा विवानिव ॥
07-098-033a	ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसंनिभम् ।
07-098-033c	संदधे परवीरघ्नो वीरकेतुरथं प्रति ॥
07-098-034a	स भित्त्वा तु शरो राजन्पाञ्चाल्यं कुलनन्दनम् ।
07-098-034c	अभ्यगाद्धरणीं तूर्णं लोहिताद्रौ ज्वलन्निव ॥

07-098-035a	ततोऽपतद्रथात्तूर्णं पाञ्चाल्यः कुलनन्दनः ।
07-098-035c	पर्वताग्रादिव महान्श्चम्पको वायुपीडितः ॥
07-098-036a	तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महाबले ।
07-098-036c	पाञ्चालास्त्वरिता द्रोणं समन्तात्पर्यवारयन् ॥
07-098-037a	चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत ।
07-098-037c	तथा चित्ररथश्चैव भ्रातृव्यसनकर्षिताः ॥
07-098-038a	अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं युयुत्सवः ।
07-098-038c	मुञ्चन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥
07-098-039a	स वध्यमानो बहुधा राजपुत्रैर्महारथैः ।
07-098-039c	व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्कुपितो रणे ॥
07-098-040a	तथापरैः सुनिशितैर्भल्लैस्तेषां महायशाः ।
07-098-040c	पुष्पाणीव विचिन्वन्हि सोत्तमाङ्गान्यपातयत् ॥
07-098-041a	ते रथेभ्यो हताः पेतुः क्षितौ राजन्सुवर्चसः ।
07-098-041c	देवासुरे पुरा युद्धे यथा दैतेयदानवाः ॥
07-098-042a	तान्निहत्य रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-098-042c	कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥
07-098-043a	पाञ्चालान्निहतान्दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ।
07-098-043c	धृष्टद्युम्नो भृशं क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयज्जलम् ॥
07-098-043e	अभ्यवर्तत संग्रामे क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥
07-098-044a	ततो हा हेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
07-098-044c	पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥
07-098-045a	संछाद्यमानो बहुधा पार्षतेन महात्मना ।
07-098-045c	न विव्यथे ततो द्रोणः स्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥
07-098-046a	ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोधमूर्छितः ।
07-098-046c	आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥
07-098-047a	स गाढविद्धो बलिना भारद्वाजो महायशाः ।
07-098-047c	निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥
07-098-048a	तं वै तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः पराक्रमी ।
07-098-048c	समुत्सृज्य धनुस्तूर्णमसिं जग्राह वीर्यवान् ॥
07-098-049a	अवप्लुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः ।
07-098-049c	आरुरोह रथं तूर्णं भारद्वाजस्य मारिष ॥

07-098-049e	हर्तुमैच्छच्छिरः कायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
07-098-050a	प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुर्गृह्य महाबलः ।
07-098-050c	शरैर्वैतस्तिकै राजन्नित्यमासन्नयोधिभिः ॥
07-098-050e	योधयामास समरे धृष्टद्युम्नं महारथम् ॥
07-098-051a	ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
07-098-051c	द्रोणस्य विदिता राजन्धृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥
07-098-052a	स वध्यमानो बहुभिः सायकैस्तैर्महाबलः ।
07-098-052c	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं भग्नवेगः पराक्रमी ॥
07-098-053a	आरुह्य स्वरथं वीरः प्रगृह्य च महद्भुजः ।
07-098-053c	विव्याध समरे द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥
07-098-054a	तदद्भुतं तयोर्युद्धं भूतसंघा ह्यपूजयन् ।
07-098-054c	क्षत्रियाश्च महाराज ये चान्ये तत्र सैनिकाः ॥
07-098-055a	अवश्यं समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संगतः ।
07-098-055c	वशमेष्यति नो राज्ञः पाञ्चाला इति चुक्रुशुः ॥
07-098-056a	द्रोणस्तु त्वरितो युद्धे धृष्टद्युम्नस्य सारथेः ।
07-098-056c	शिरः प्रच्यावयामास फलं पक्वं तरोरिव ॥
07-098-056e	ततस्ते प्रद्रुता वाहा राजंस्तस्य महात्मनः ॥
07-098-057a	तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान्सृज्यांस्तथा ।
07-098-057c	व्यद्रावयद्रणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥
07-098-058a	विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-098-058c	स्वं व्यूहं पुनरास्थाय स्थिरोऽभवदरिदमः ॥
07-098-058e	न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सहिरे प्रभो ॥

07-099-001 संजय उवाच

07-099-001a	ततो दुःशासनो राजञ्ज्ञैनेयं समुपाद्रवत् ।
07-099-001c	किरञ्जरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
07-099-002a	स विद्ध्वा सात्यकिं षष्ट्या तथा षोडशभिः शरैः ।
07-099-002c	नाकम्पयत्स्थितं युद्धे मैनाकमिव पर्वतम् ॥
07-099-003a	स तु दुःशासनं वीरः सायकैरावृणोद्भृशम् ।
07-099-003c	मशकं समनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥
07-099-004a	दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् ।
07-099-004c	त्रिगर्ताश्चोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥

07-099-005a	तेऽगच्छन्त्युयुधानस्य समीपं क्रूरकारिणः ।
07-099-005c	त्रिगर्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥
07-099-006a	ते तु तं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
07-099-006c	स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे भूत्वा संशप्तका मिथः ॥
07-099-007a	तेषां प्रयततां युद्धे शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
07-099-007c	योधान्पञ्चशतान्मुख्यानग्रानीके व्यपोथयत् ॥
07-099-008a	तेऽपतन्त हतास्तूर्णं शिनिप्रवरसायकैः ।
07-099-008c	महामारुतवेगेन रुग्णा इव महाद्रुमाः ॥
07-099-009a	रथैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्चैव विशां पते ।
07-099-009c	हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी ॥
07-099-010a	शैनेयशरसंकृतैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
07-099-010c	अशोभत महाराज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥
07-099-011a	ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
07-099-011c	त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥
07-099-012a	ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ।
07-099-012c	भयात्पतगराजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥
07-099-013a	हत्वा पञ्चशतान्योधाञ्शरैराशीविषोपमैः ।
07-099-013c	प्रायात्स शनकैर्वीरो धनंजयरथं प्रति ॥
07-099-014a	तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
07-099-014c	विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-099-015a	स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
07-099-015c	रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्वागैः ॥
07-099-016a	सात्यकिं तु महाराज प्रहसन्निव भारत ।
07-099-016c	दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
07-099-017a	शैनेयस्तव पुत्रं तु विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
07-099-017c	धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ॥
07-099-018a	ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
07-099-018c	सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ॥
07-099-019a	तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
07-099-019c	चिच्छेद शतधा राजन्निशितैः कङ्कपत्रिभिः ॥
07-099-020a	अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।

07-099-020c	सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद ह ॥
07-099-021a	सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
07-099-021c	शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ॥
07-099-021e	सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः ॥
07-099-022a	दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
07-099-022c	सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ॥
07-099-022e	त्रिभिरेव महावेगैः शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-099-023a	ततोऽस्य वाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ।
07-099-023c	सारथिं च सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-099-024a	धनुरेकेन भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ।
07-099-024c	ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ॥
07-099-024e	चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौ पाष्णिसारथी ॥
07-099-025a	स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
07-099-025c	त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥
07-099-026a	तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
07-099-026c	न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥
07-099-027a	भीमसेनेन हि वधः सुतानां तव भारत ।
07-099-027c	प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥
07-099-028a	तथा दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
07-099-028c	जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनंजयः ॥

07-100-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-100-001a	किं तस्यां मम सेनायां नासन्केचिन्महारथाः ।
07-100-001c	ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥
07-100-002a	एको हि समरे कर्म कृतवान्सत्यविक्रमः ।
07-100-002c	शक्रतुल्यबलो युद्धे महेन्द्रो दानवेष्विव ॥
07-100-003a	अथ वा शून्यमासीत्तद्येन यातः स सात्यकिः ।
07-100-003c	एको वै बहुलाः सेनाः प्रमृद्रन्पुरुषर्षभः ॥
07-100-004a	कथं च युध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् ।
07-100-004c	एको बहूनां शैनेयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-100-005 संजय उवाच

07-100-005a	राजन्सेनासमुद्योगो रथनागाश्चपत्तिमान् ।
07-100-005c	तुमुलस्तव सैन्यानां युगान्तसदृशोऽभवत् ॥
07-100-006a	आह्निकेषु समूहेषु तव सैन्यस्य मानद ।
07-100-006c	नास्ति लोके समः कश्चित्समूह इति मे मतिः ॥
07-100-007a	तत्र देवाः स्म भाषन्ते चारणाश्च समागताः ।
07-100-007c	एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥
07-100-008a	न चैव तादृशः कश्चिद्व्यूह आसीद्विशां पते ।
07-100-008c	यादृग्जयद्रथवधे द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥
07-100-009a	चण्डवाताभिपन्नानां समुद्राणामिव स्वनः ।
07-100-009c	रणेऽभवद्वलौघानामन्योन्यमभिधावताम् ॥
07-100-010a	पार्थिवानां समेतानां बहून्यासन्नरोत्तम ।
07-100-010c	त्वद्वले पाण्डवानां च सहस्राणि शतानि च ॥
07-100-011a	संरब्धानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
07-100-011c	तत्रासीत्सुमहाज्शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥
07-100-012a	अथाक्रन्दद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च मारिष ।
07-100-012c	नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पाण्डवः ॥
07-100-013a	आगच्छत प्रहरत बलवत्परिधावत ।
07-100-013c	प्रविष्टावरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥
07-100-014a	यथा सुखेन गच्छेतां जयद्रथवधं प्रति ।
07-100-014c	तथा प्रकुरुत क्षिप्रमिति सैन्यान्यचोदयत् ॥
07-100-014e	तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः ॥
07-100-015a	ते यूयं सहिता भूत्वा तूर्णमेव बलार्णवम् ।
07-100-015c	क्षोभयध्वं महावेगाः पवनाः सागरं यथा ॥
07-100-016a	भीमसेनेन ते राजन्पाञ्चाल्येन च चोदिताः ।
07-100-016c	आजघ्नुः कौरवान्संख्ये त्यक्त्वासूनात्मनः प्रियान् ॥
07-100-017a	इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ।
07-100-017c	स्वर्गार्थं मित्रकार्यार्थं नाभ्यरक्षन्त जीवितम् ॥
07-100-018a	तथैव तावका राजन्प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
07-100-018c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवोपतस्थिरे ॥
07-100-019a	तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
07-100-019c	हत्वा सर्वाणि सैन्यानि प्रायात्सात्यकिरर्जुनम् ॥

- 07-100-020a कवचानां प्रभास्तत्र सूर्यरश्मिविचित्रिताः ।
 07-100-020c दृष्टीः संख्ये सैनिकानां प्रतिजघ्नुः समन्ततः ॥
 07-100-021a तथा प्रयतमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।
 07-100-021c दुर्योधनो महाराज व्यगाहत महद्वलम् ॥
 07-100-022a स संनिपातस्तुमुलस्तेषां तस्य च भारत ।
 07-100-022c अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥
07-100-023 धृतराष्ट्र उवाच
 07-100-023a तथा गतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
 07-100-023c कच्चिदुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥
 07-100-024a एकस्य च बहूनां च संनिपातो महाहवे ।
 07-100-024c विशेषतो नृपतिना विषमः प्रतिभाति मे ॥
 07-100-025a सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोकस्य चेश्वरः ।
 07-100-025c एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥
07-100-026 संजय उवाच
 07-100-026a राजन्संग्राममाश्चर्यं तव पुत्रस्य भारत ।
 07-100-026c एकस्य च बहूनां च शृणुष्व गदतोऽद्भुतम् ॥
 07-100-027a दुर्योधनेन सहसा पाण्डवी पृतना रणे ।
 07-100-027c नलिनी द्विरदेनेव समन्ताद्विप्रलोडिता ॥
 07-100-028a तथा सेनां कृतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण कौरव ।
 07-100-028c भीमसेनपुरोगास्तं पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥
 07-100-029a स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
 07-100-029c विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥
 07-100-030a धृष्टद्युम्नं च विंशत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
 07-100-030c केकयान्दशभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
 07-100-031a शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्च रथान्रणे ।
 07-100-031c शरैरवचकर्तोऽग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥
 07-100-032a न संदधन्विमुञ्चन्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 07-100-032c अदृश्यत रिपून्निघ्नज्जिज्ञक्षयास्त्रबलेन च ॥
 07-100-033a तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्हेमपृष्ठं महद्वनुः ।
 07-100-033c भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥

07-100-034a	विव्याध चैनं बहुभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
07-100-034c	वर्माण्याशु समासाद्य ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥
07-100-035a	ततः प्रमुदिताः पार्थाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
07-100-035c	यथा वृत्रवधे देवा मुदा शक्रं महर्षिभिः ॥
07-100-036a	अथ दुर्योधनो राजा दृढमादाय कार्मुकम् ।
07-100-036c	तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥
07-100-037a	तं तथा वादिनं राजंस्तव पुत्रं महारथम् ।
07-100-037c	प्रत्युद्ययुः प्रमुदिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ॥
07-100-038a	तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्पुधि पाण्डवम् ।
07-100-038c	चण्डवातोद्भुतान्मेघान्सजलानचलो यथा ॥
07-100-039a	तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्धनः ।
07-100-039c	रुद्रस्याक्रीडसंकाशः संहारः सर्वदेहिनाम् ॥

07-101-001 संजय उवाच

07-101-001a	अपराह्णे महाराज संग्रामः समपद्यत ।
07-101-001c	पर्जन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥
07-101-002a	शोणाश्वं रथमास्थाय नरवीरः समाहितः ।
07-101-002c	समरेऽभ्यद्रवत्पाण्डूञ्जवमास्थाय मध्यमम् ॥
07-101-003a	तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महाबलः ।
07-101-003c	चित्रपुङ्खैः शितैर्बाणैः कलशोत्तमसंभवः ॥
07-101-004a	वरान्वरान्हि योधानां विचिन्वन्निव भारत ।
07-101-004c	अक्रीडत रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥
07-101-005a	तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
07-101-005c	भ्रातृणां वीरपञ्चानां ज्येष्ठः समरकर्कशः ॥
07-101-006a	विमुञ्चन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यं छादयन्भृशम् ।
07-101-006c	महामेघो यथा वर्षं विमुञ्चन्नान्धमादने ॥
07-101-007a	तस्य द्रोणो महाराज स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ।
07-101-007c	प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान्दश सप्त च ॥
07-101-008a	तांस्तु द्रोणधनुर्मुक्तान्घोरानाशीविषोपमान् ।
07-101-008c	एकैकं दशभिर्बाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥
07-101-009a	तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा प्रहसन्निजसत्तमः ।
07-101-009c	प्रेषयामास विशिखानष्टौ संनतपर्वणः ॥

07-101-010a	तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रं द्रोणचापच्युताञ्जरान् ।
07-101-010c	अवारयच्छरैरेव तावद्भिर्निशितैर्दृढैः ॥
07-101-011a	ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य विस्मयः ।
07-101-011c	बृहत्क्षत्रेण तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥
07-101-012a	ततो द्रोणो महाराज केकयं वै विशेषयन् ।
07-101-012c	प्रादुश्चक्रे रणे दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं महातपाः ॥
07-101-013a	तदस्य राजन्कैकेयः प्रत्यवारयदच्युतः ।
07-101-013c	ब्राह्मेणैव महाबाहुराहवे समुदीरितम् ॥
07-101-014a	प्रतिहन्य तदस्त्रं तु भारद्वाजस्य संयुगे ।
07-101-014c	विव्याध ब्राह्मणं षष्ट्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
07-101-015a	तं द्रोणो द्विपदां श्रेष्ठो नाराचेन समर्पयत् ।
07-101-015c	स तस्य कवचं भित्त्वा प्राविशद्धरणीतलम् ॥
07-101-016a	कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं नृपसत्तम ।
07-101-016c	तथाभ्यगान्महीं बाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥
07-101-017a	सोऽतिविद्धो महाराज द्रोणेनास्त्रविदा भृशम् ।
07-101-017c	क्रोधेन महताविष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥
07-101-018a	द्रोणं विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
07-101-018c	सारथिं चास्य भल्लेन बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
07-101-019a	द्रोणस्तु बहुधा विद्धो बृहत्क्षत्रेण मारिष ।
07-101-019c	असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्केकयस्य रथं प्रति ॥
07-101-020a	व्याकुलीकृत्य तं द्रोणो बृहत्क्षत्रं महारथम् ।
07-101-020c	व्यसृजत्सायकं तीक्ष्णं केकयं प्रति भारत ॥
07-101-021a	स गाढविद्धस्तेनाशु महाराज स्तनान्तरे ।
07-101-021c	रथात्पुरुषशार्दूलः संभिन्नहृदयोऽपतत् ॥
07-101-022a	बृहत्क्षत्रे हते राजन्केकयानां महारथे ।
07-101-022c	शैशुपालिः सुसंक्रुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥
07-101-023a	सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः ।
07-101-023c	विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥
07-101-024a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सारथी रथिनां वरम् ।
07-101-024c	द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्जवनैर्हयैः ॥
07-101-025a	धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।

07-101-025c	सहसा प्रापतद्द्रोणं पतंग इव पावकम् ॥
07-101-026a	सोऽभ्यविध्यत्ततो द्रोणं षष्ट्या साश्वरथध्वजम् ।
07-101-026c	पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं तुदन्निव ॥
07-101-027a	तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण शितेन ह ।
07-101-027c	चिच्छेद राज्ञो बलिनो यतमानस्य संयुगे ॥
07-101-028a	अथान्यद्धनुरादाय शैशुपालिर्महारथः ।
07-101-028c	विव्याध सायकैर्द्रोणं पुनः सुनिशितैर्दृढैः ॥
07-101-029a	तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महाबलः ।
07-101-029c	अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥
07-101-030a	विरथो विधनुष्कश्च चेदिराजोऽपि संयुगे ।
07-101-030c	गदां चिक्षेप संक्रुद्धो भारद्वाजरथं प्रति ॥
07-101-031a	तामापतन्तीं सहसा घोररूपां भयावहाम् ।
07-101-031c	अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषिताम् ॥
07-101-031e	शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजो न्यपातयत् ॥
07-101-032a	सा पपात गदा भूमौ भारद्वाजेन सादिता ।
07-101-032c	रक्तमाल्याम्बरधरा तारेव नभसस्तलात् ॥
07-101-033a	गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ।
07-101-033c	तोमरं व्यसृजत्तूर्णं शक्तिं च कनकोज्ज्वलाम् ॥
07-101-034a	तोमरं तु त्रिभिर्बाणैर्द्रोणश्छित्त्वा महामृधे ।
07-101-034c	शक्तिं चिच्छेद सहसा कृतहस्तो महाबलः ॥
07-101-035a	ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधार्थं वधकाङ्क्षिणः ।
07-101-035c	प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥
07-101-036a	स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयं चामितौजसः ।
07-101-036c	अभ्यगाद्धरणीं बाणो हंसः पद्मसरो यथा ॥
07-101-037a	पतंगं हि ग्रसेच्चाषो यथा राजन्बुभुक्षितः ।
07-101-037c	तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महामृधे ॥
07-101-038a	निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पित्र्यमाविशत् ।
07-101-038c	अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥
07-101-039a	तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
07-101-039c	महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥
07-101-040a	तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत ।

07-101-040c	जरासंधसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥
07-101-041a	स तु द्रोणं महाराज छादयन्सायकैः शितैः ।
07-101-041c	अदृश्यमकरोत्तूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥
07-101-042a	तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
07-101-042c	व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-101-043a	छादयित्वा रणे द्रोणो रथस्थं रथिनां वरम् ।
07-101-043c	जारासंधिमथो जघ्ने मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥
07-101-044a	यो यः स्म लीयते द्रोणं तं तं द्रोणोऽन्तकोपमः ।
07-101-044c	आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथान्तकः ॥
07-101-045a	ततो द्रोणो महेष्वासो नाम विश्राव्य संयुगे ।
07-101-045c	शरैरनेकसाहस्रैः पाण्डवेयान्व्यमोहयत् ॥
07-101-046a	ततो द्रोणाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
07-101-046c	नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः सर्वतो रणे ॥
07-101-047a	ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः ।
07-101-047c	समकम्पन्त पाञ्चाला गावः शीतार्दिता इव ॥
07-101-048a	ततो निष्ठानको घोरः पाण्डवानामजायत ।
07-101-048c	द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥
07-101-049a	मोहिताः शरवर्षेण भारद्वाजस्य संयुगे ।
07-101-049c	ऊरुग्राहगृहीता हि पाञ्चालानां महारथाः ॥
07-101-050a	चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः सोमकास्तथा ।
07-101-050c	अभ्यद्रवन्त संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥
07-101-051a	हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ।
07-101-051c	यतन्तः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिम् ॥
07-101-051e	निनीषन्तो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥
07-101-052a	यतमानांस्तु तान्वीरान्भारद्वाजः शिलीमुखैः ।
07-101-052c	यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥
07-101-053a	तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु भारत ।
07-101-053c	पाञ्चालाः समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥
07-101-054a	प्राक्रोशन्भीमसेनं ते धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
07-101-054c	दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ॥
07-101-055a	ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् ।

07-101-055c	तथा हि युधि विक्रान्तो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥
07-101-056a	धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परं तपः ।
07-101-056c	तपस्वी कृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ॥
07-101-057a	द्रोणास्त्रमग्निसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ।
07-101-057c	बहवो दुस्तरं घोरं यत्रादह्यन्त भारत ॥
07-101-058a	यथाबलं यथोत्साहं यथासत्त्वं महाद्युतिः ।
07-101-058c	मोहयन्सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति बलानि नः ॥
07-101-059a	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।
07-101-059c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद द्रोणस्य सशरं धनुः ॥
07-101-060a	स संरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
07-101-060c	अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ॥
07-101-061a	तत्राधाय शरं तीक्ष्णं भारघ्नं विमलं दृढम् ।
07-101-061c	आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ॥
07-101-062a	स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ।
07-101-062c	स भिन्नहृदयो वाहादपतन्मेदिनीतले ॥
07-101-063a	ततः सैन्यान्यकम्पन्त धृष्टद्युम्नसुते हते ।
07-101-063c	अथ द्रोणं समारोहच्चेकितानो महारथः ॥
07-101-064a	स द्रोणं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
07-101-064c	चतुर्भिः सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
07-101-065a	तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यद्दक्षिणं भुजम् ।
07-101-065c	ध्वजं षोडशभिर्बाणैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥
07-101-066a	तस्य सूते हते तेऽश्वा रथमादाय विद्रुताः ।
07-101-066c	समरे शरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ॥
07-101-067a	चेकितानरथं दृष्ट्वा विद्रुतं हतसारथिम् ।
07-101-067c	पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव महद्भयमथाविशत् ॥
07-101-068a	तान्समेताव्रणे शूरांश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ।
07-101-068c	समन्ताद्द्रावयन्द्रोणो बह्वशोभत मारिष ॥
07-101-069a	आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिकात्परः ।
07-101-069c	रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥
07-101-070a	अथ द्रोणं महाराज विचरन्तमभीतवत् ।
07-101-070c	वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ॥

07-101-071a	ततोऽब्रवीन्महाराज द्रुपदो बुद्धिमान्नृप ।
07-101-071c	लुब्धोऽयं क्षत्रियान्हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ॥
07-101-072a	कृच्छ्रान्दुर्योधनो लोकान्पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ।
07-101-072c	यस्य लोभाद्विनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ॥
07-101-073a	शतशः शेरते भूमौ निकृत्ता गोवृषा इव ।
07-101-073c	रुधिरेण परीताङ्गाः श्वसृगालादनीकृताः ॥
07-101-074a	एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः ।
07-101-074c	पुरस्कृत्य रणे पार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥

07-102-001 संजय उवाच

07-102-001a	व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
07-102-001c	सुदूरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥
07-102-002a	वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे लोमहर्षणे ।
07-102-002c	प्रक्षये जगतस्तीव्रे युगान्त इव भारत ॥
07-102-003a	द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ।
07-102-003c	पाञ्चालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥
07-102-004a	नापश्यच्छरणं किञ्चिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
07-102-004c	चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भविष्यति ॥
07-102-005a	तत्रावेक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया ।
07-102-005c	युधिष्ठिरो ददर्शार्थं नैव पार्थं न माधवम् ॥
07-102-006a	सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानरर्षभलक्षणम् ।
07-102-006c	गाण्डीवस्य च निर्घोषमशृण्वन्व्यथितेन्द्रियः ॥
07-102-007a	अपश्यन्सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ।
07-102-007c	चिन्तयाभिपरीताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
07-102-007e	नाध्यगच्छत्तदा शान्तिं तावपश्यन्नरर्षभौ ॥
07-102-008a	लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजो महायशाः ।
07-102-008c	अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति ॥
07-102-009a	पदवीं प्रेषितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
07-102-009c	शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥
07-102-010a	तदिदं ह्येकमेवासीद्द्विधा जातं ममाद्य वै ।
07-102-010c	सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनंजयः ॥
07-102-011a	सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।

07-102-011c	सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥
07-102-012a	करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
07-102-012c	युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥
07-102-013a	भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
07-102-013c	परित्यजति वाष्ण्यं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥
07-102-014a	लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थ वृकोदरम् ।
07-102-014c	पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥
07-102-015a	यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
07-102-015c	तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥
07-102-016a	अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
07-102-016c	स तु मित्रोपरोधेन गौरवाच्च महाबलः ॥
07-102-016e	प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥
07-102-017a	असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
07-102-017c	मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥
07-102-018a	प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चित्य बहुधा हि मे ।
07-102-018c	तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ॥
07-102-018e	गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥
07-102-019a	न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किञ्चन ।
07-102-019c	शक्तो ह्येष रणे यत्तान्पृथिव्यां सर्वधन्विनः ॥
07-102-019e	स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥
07-102-020a	यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
07-102-020c	वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥
07-102-021a	इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
07-102-021c	सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥
07-102-022a	कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
07-102-022c	रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं चास्त्रविशारदौ ॥
07-102-023a	अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
07-102-023c	तस्माद्धीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ॥
07-102-023e	ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥
07-102-024a	एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-102-024c	यन्तारमब्रवीद्राजन्भीमं प्रति नयस्व माम् ॥

07-102-025a	धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
07-102-025c	रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥
07-102-026a	भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ।
07-102-026c	कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशन् ॥
07-102-027a	यः सदेवान्सगन्धर्वान्दैत्यांश्चैकरथोऽजयत् ।
07-102-027c	तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते ॥
07-102-028a	ततोऽब्रवीद्धर्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ।
07-102-028c	नैवाद्राक्षं न चाश्रौषं तव कश्मलमीदृशम् ॥
07-102-029a	पुरा हि दुःखदीर्णानां भवान्गातिरभूद्धि नः ।
07-102-029c	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र शाधि किं करवाणि ते ॥
07-102-030a	न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ।
07-102-030c	आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥
07-102-031a	तमब्रवीदश्रुपूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ।
07-102-031c	भीमसेनमिदं वाक्यं प्रम्लानवदनो नृपः ॥
07-102-032a	यथा शङ्खस्य निर्घोषः पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ।
07-102-032c	प्रेरितो वासुदेवेन संरब्धेन यशस्विना ॥
07-102-032e	नूनमद्य हतः शेते तव भ्राता धनंजयः ॥
07-102-033a	तस्मिन्विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ।
07-102-033c	यस्य सत्त्ववतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥
07-102-034a	यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्षमिवामराः ।
07-102-034c	स शूरः सैन्धवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतीं चमूम् ॥
07-102-035a	तस्य वै गमनं विद्यो भीम नावर्तनं पुनः ।
07-102-035c	श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महाभुजः ॥
07-102-036a	व्यूढोरस्को महास्कन्धो मत्तद्विरदविक्रमः ।
07-102-036c	चकोरनेत्रस्ताम्राक्षो द्विषतामघवर्धनः ॥
07-102-037a	तदिदं मम भद्रं ते शोकस्थानमरिदम् ।
07-102-037c	अर्जुनार्थं महाबाहो सात्वतस्य च कारणात् ॥
07-102-038a	वर्धते हविषेवाग्निरिध्यमानः पुनः पुनः ।
07-102-038c	तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ॥
07-102-039a	तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्वतं च महारथम् ।
07-102-039c	स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ॥

07-102-039e	तमपश्यन्महाबाहुमहं विन्दामि कश्मलम् ॥
07-102-040a	तस्मात्कृष्णो रणे नूनं युध्यते युद्धकोविदः ।
07-102-040c	यस्य वीर्यवतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥
07-102-041a	स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनंजयः ।
07-102-041c	सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ॥
07-102-041e	वचनं मम धर्मज्ञ ज्येष्ठो भ्राता भवामि ते ॥
07-102-042a	न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ।
07-102-042c	चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ प्रयातः सव्यसाचिनः ॥
07-102-042e	पदवीं दुर्गमां घोरागम्यामकृतात्मभिः ॥

07-102-043 भीमसेन उवाच

07-102-043a	ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहद्यः पुरा रथः ।
07-102-043c	तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥
07-102-044a	आज्ञां तु शिरसा बिभ्रदेष गच्छामि मा शुचः ।
07-102-044c	समेत्य तान्नरव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् ॥

07-102-045 संजय उवाच

07-102-045a	एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
07-102-045c	धृष्टद्युम्नाय बलवान्सुहृद्भ्यश्च पुनः पुनः ॥
07-102-045e	धृष्टद्युम्नं चेदमाह भीमसेनो महाबलः ॥
07-102-046a	विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ।
07-102-046c	ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥
07-102-047a	न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्षत विद्यते ।
07-102-047c	यादृशं रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हि नः ॥
07-102-048a	एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं स्म नोत्सहे ।
07-102-048c	प्रयास्ये तत्र यत्रासौ मुमूर्षुः सैन्धवः स्थितः ॥
07-102-048e	धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ॥
07-102-049a	सोऽद्य यत्तो रणे पार्थं परिरक्ष युधिष्ठिरम् ।
07-102-049c	एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥
07-102-050a	तमब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ।
07-102-050c	ईप्सितेन महाबाहो गच्छ पार्थाविचारयन् ॥
07-102-051a	नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं कथंचन ।
07-102-051c	निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥

07-102-052a	ततो निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्नाय पाण्डवः ।
07-102-052c	अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ यत्र फल्गुनः ॥
07-102-053a	परिष्वक्तस्तु कौन्तेयो धर्मराजेन भारत ।
07-102-053c	आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिषः शुभाः ॥
07-102-054a	भीमसेनो महाबाहुः कवची शुभकुण्डली ।
07-102-054c	साङ्गदः सतनुत्राणः सशरी रथिनां वरः ॥
07-102-055a	तस्य कार्णायसं वर्म हेमचित्रं महर्द्धिमत् ।
07-102-055c	विवभौ पर्वतश्लिष्टः सविद्युदिव तोयदः ॥
07-102-056a	पीतरक्तासितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टितः ।
07-102-056c	कण्ठत्राणेन च बभौ सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥
07-102-057a	प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया ।
07-102-057c	पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विशां पते ॥
07-102-058a	तं श्रुत्वा निनदं घोरं त्रैलोक्यत्रासनं महत् ।
07-102-058c	पुनर्भीमं महाबाहुर्धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥
07-102-059a	एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् ।
07-102-059c	पृथिवीं चान्तरिक्षं च विनादयति शङ्खराट् ॥
07-102-060a	नूनं व्यसनमापन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि ।
07-102-060c	कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥
07-102-061a	नूनमार्या महत्कुन्ती पापमद्य निदर्शनम् ।
07-102-061c	द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः ॥
07-102-062a	स भीमस्त्वरया युक्तो याहि यत्र धनंजयः ।
07-102-062c	मुह्यन्तीव हि मे सर्वा धनंजयदिदृक्षया ॥
07-102-062e	दिशः सप्रदिशः पार्थ सात्वतस्य च कारणात् ॥
07-102-063a	गच्छ गच्छेति च पुनर्भीमसेनमभाषत ।
07-102-063c	भृशं स प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः ॥
07-102-063e	आहत्य दुन्दुभिं भीमः शङ्खं प्रध्माय चासकृत् ॥
07-102-064a	विनद्य सिंहनादं च ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
07-102-064c	दर्शयन्धोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥
07-102-065a	तमूर्जवना दान्ता विकुर्वाणा हयोत्तमाः ।
07-102-065c	विशोकेनाभिसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥
07-102-066a	आरुजन्विरुजन्पार्थो ज्यां विकर्षंश्च पाणिना ।

07-102-066c	सोऽवकर्षन्विकर्षश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥
07-102-067a	तं प्रयान्तं महाबाहुं पाञ्चालाः सहसोमकाः ।
07-102-067c	पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मघवन्तमिवामराः ॥
07-102-068a	तं ससेना महाराज सोदर्याः पर्यवारयन् ।
07-102-068c	दुःशलश्चित्रसेनश्च कुण्डभेदी विविंशतिः ॥
07-102-069a	दुर्मुखो दुःसहश्चैव विकर्णश्च शलस्तथा ।
07-102-069c	विन्दानुविन्दौ सुमुखो दीर्घबाहुः सुदर्शनः ॥
07-102-070a	वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषेणो दीर्घलोचनः ।
07-102-070c	अभयो रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥
07-102-071a	विविधै रथिनां श्रेष्ठाः सह सैन्यैः सहानुगैः ।
07-102-071c	संयत्ताः समरे शूरा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥
07-102-072a	तान्समीक्ष्य तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ।
07-102-072c	अभ्यवर्तत वेगेन सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥
07-102-073a	ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन् ।
07-102-073c	वारयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् ॥
07-102-074a	स तानतीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
07-102-074c	अग्रतश्च गजानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-102-075a	सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ।
07-102-075c	दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पवनात्मजः ॥
07-102-076a	त्रासिताः शरभस्येव गर्जितेन वने मृगाः ।
07-102-076c	प्राद्रवन्द्विरदाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
07-102-077a	पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
07-102-077c	तमवारयदाचार्यो वेलेवोद्धृतमर्णवम् ॥
07-102-078a	ललाटेऽताडयच्चैनं नाराचेन स्मयन्निव ।
07-102-078c	ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विबभौ तत्र पाण्डवः ॥
07-102-079a	स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फल्गुनो यथा ।
07-102-079c	भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् ॥
07-102-080a	भीमसेन न ते शक्यं प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ।
07-102-080c	मामनिर्जित्य समरे शत्रुमध्ये महाबल ॥
07-102-081a	यदि ते सोऽनुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ।
07-102-081c	अनीकं न तु शक्यं भोः प्रवेष्टुमिह वै त्वया ॥

07-102-082a	अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यमपेतभीः ।
07-102-082c	क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षणः श्वसन् ॥
07-102-083a	तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मबन्धो रणाजिरम् ।
07-102-083c	प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः शक्रस्यापि विशेषलम् ॥
07-102-084a	येन वै परमां पूजां कुर्वता मानितो ह्यसि ।
07-102-084c	नार्जुनोऽहं घृणी द्रोण भीमसेनोऽस्मि ते रिपुः ॥
07-102-085a	पिता नस्त्वं गुरुर्बन्धुस्तथा पुत्रा हि ते वयम् ।
07-102-085c	इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ॥
07-102-086a	अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ।
07-102-086c	यदि शत्रुं त्वमात्मानं मन्यसे तत्तथास्त्वह ॥
07-102-086e	एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः करोम्यहम् ॥
07-102-087a	अथोद्भ्राम्य गदां भीमः कालदण्डमिवान्तकः ।
07-102-087c	द्रोणायावसृजद्राजन्स रथादवपुप्लुवे ॥
07-102-088a	साश्वसूतध्वजं यानं द्रोणस्यापोथयत्तदा ।
07-102-088c	प्रामृद्राच्च बहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥
07-102-089a	तं पुनः परिवव्रुस्ते तव पुत्रा रथोत्तमम् ।
07-102-089c	अन्यं च रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥
07-102-090a	ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः पराक्रमी ।
07-102-090c	अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-102-091a	ते वध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ।
07-102-091c	भीमं भीमबलं युद्धेऽयोधयंस्तु जयैषिणः ॥
07-102-092a	ततो दुःशासनः क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ।
07-102-092c	सर्वपारशवीं तीक्ष्णां जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥
07-102-093a	आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रचोदिताम् ।
07-102-093c	द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-102-094a	अथान्यैर्निशितैर्बाणैः संक्रुद्धः कुण्डभेदिनम् ।
07-102-094c	सुषेणं दीर्घनेत्रं च त्रिभिस्त्रीनवधीद्वली ॥
07-102-095a	ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
07-102-095c	पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत्पुनः ॥
07-102-096a	अभयं रौद्रकर्माणं दुर्विमोचनमेव च ।
07-102-096c	त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमः पुनरेव सुतांस्तव ॥

07-102-097a	वध्यमाना महाराज पुत्रास्तव बलीयसा ।
07-102-097c	भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात्पर्यवारयन् ॥
07-102-098a	विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणं च ते सुतम् ।
07-102-098c	प्रहसन्निव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
07-102-099a	ततः सुदर्शनं वीरं पुत्रं ते भरतर्षभ ।
07-102-099c	विव्याध समरे तूर्णं स पपात ममार च ॥
07-102-100a	सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः ।
07-102-100c	दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ॥
07-102-101a	ततो वै रथघोषेण गर्जितेन मृगा इव ।
07-102-101c	वध्यमानाश्च समरे पुत्रास्तव विशां पते ॥
07-102-101e	प्राद्रवन्सरथाः सर्वे भीमसेनभयार्दिताः ॥
07-102-102a	अनुयाय तु कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्वलम् ।
07-102-102c	विव्याध समरे राजन्कौरवेयान्समन्ततः ॥
07-102-103a	वध्यमाना महाराज भीमसेनेन तावकाः ।
07-102-103c	त्यक्त्वा भीमं रणे यान्ति चोदयन्तो हयोत्तमान् ॥
07-102-104a	तांस्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः ।
07-102-104c	सिंहनादरवं चक्रे बाहुशब्दं च पाण्डवः ॥
07-102-105a	तलशब्दं च सुमहत्कृत्वा भीमो महाबलः ।
07-102-105c	व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥

07-103-001 संजय उवाच

07-103-001a	तमुत्तीर्णं रथानीकात्तमसो भास्करं यथा ।
07-103-001c	दिधारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-103-002a	पिबन्निव शरौघांस्तान्द्रोणचापवरातिगान् ।
07-103-002c	सोऽभ्यवर्तत सोदर्यान्मायया मोहयन्बलम् ॥
07-103-003a	तं मृधे वेगमास्थाय परं परमधन्विनः ।
07-103-003c	चोदितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥
07-103-004a	स तथा संवृतो भीमः प्रहसन्निव भारत ।
07-103-004c	उदयच्छद्गदां तेभ्यो घोरां तां सिंहवन्नदन् ॥
07-103-004e	अवासृजच्च वेगेन तेषु तान्प्रमथद्वली ॥
07-103-005a	सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ।
07-103-005c	घोषेण महता राजन्पूरयित्वेव मेदिनीम् ॥

07-103-005e	ज्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ॥
07-103-006a	तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोभिसंवृताम् ।
07-103-006c	प्राद्रवंस्तावकाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
07-103-007a	तं च शब्दमसंसह्यं तस्याः संलक्ष्य मारिष ।
07-103-007c	प्रापतन्मनुजास्तत्र रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥
07-103-008a	स तान्विद्राव्य कौन्तेयः संख्येऽमित्रान्दुरासदः ।
07-103-008c	सुपर्ण इव वेगेन पक्षिराडत्यगाच्चमूम् ॥
07-103-009a	तथा तं विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ।
07-103-009c	भारद्वाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् ॥
07-103-010a	द्रोणस्तु समरे भीमं वारयित्वा शरोर्मिभिः ।
07-103-010c	अकरोत्सहसा नादं पाण्डूनां भयमादधत् ॥
07-103-011a	तद्युद्धमासीत्सुमहद्वोरं देवासुरोपमम् ।
07-103-011c	द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः ॥
07-103-012a	यदा तु विशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
07-103-012c	वध्यन्ते समरे वीराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-103-013a	ततो रथादवप्लुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ।
07-103-013c	निमील्य नयने राजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥
07-103-014a	यथा हि गोवृषो वर्षं प्रतिगृह्णाति लीलया ।
07-103-014c	तथा भीमो नरव्याघ्रः शरवर्षं समग्रहीत् ॥
07-103-015a	स वध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ।
07-103-015c	ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः ॥
07-103-016a	द्रोणस्तु सत्त्वरो राजन्क्षिप्तो भीमेन संयुगे ।
07-103-016c	रथमन्यं समास्थाय व्यूहद्वारमुपाययौ ॥
07-103-017a	तस्मिन्क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
07-103-017c	भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-103-018a	ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ।
07-103-018c	अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥
07-103-019a	स मृद्रन्क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ।
07-103-019c	अगच्छद्धारयन्सेनां सिन्धुवेगो नगानिव ॥
07-103-020a	भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ।
07-103-020c	प्रमथ्य बहुधा राजन्भीमसेनः समभ्ययात् ॥

07-103-021a	संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन मारिष ।
07-103-021c	अजयत्सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् ॥
07-103-022a	भोजानीकमतिक्रम्य काम्बोजानां च वाहिनीम् ।
07-103-022c	तथा म्लेच्छगणांश्चान्यान्यहून्युद्धविशारदान् ॥
07-103-023a	सात्यकिं चापि संप्रेक्ष्य युध्यमानं नरर्षभम् ।
07-103-023c	रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ तदा ॥
07-103-024a	भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनंजयम् ।
07-103-024c	अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पाण्डुनन्दनः ॥
07-103-025a	सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
07-103-025c	सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥
07-103-026a	अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
07-103-026c	तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥
07-103-027a	ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
07-103-027c	अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥
07-103-028a	वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
07-103-028c	पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥
07-103-029a	भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
07-103-029c	अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
07-103-030a	विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
07-103-030c	धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥
07-103-031a	तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
07-103-031c	स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
07-103-032a	हृद्रतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
07-103-032c	दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥
07-103-033a	न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
07-103-033c	दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥
07-103-034a	दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-103-034c	दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥
07-103-035a	येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
07-103-035c	स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥
07-103-036a	यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।

- 07-103-036c स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥
- 07-103-037a निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
- 07-103-037c निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥
- 07-103-038a कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।
- 07-103-038c योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥
- 07-103-039a कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
- 07-103-039c योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥
- 07-103-040a गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।
- 07-103-040c जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥
- 07-103-041a किरीटमाली बलवाञ्छ्वेताश्चः कृष्णसारथिः ।
- 07-103-041c मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥
- 07-103-042a पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
- 07-103-042c जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ॥
- 07-103-042e कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥
- 07-103-043a कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ।
- 07-103-043c अनस्तमित आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥
- 07-103-044a कच्चित्सैन्धवको राजा दुर्योधनहिते रतः ।
- 07-103-044c नन्दयिष्यत्यमित्राणि फल्गुनेन निपातितः ॥
- 07-103-045a कच्चिदुर्योधनो राजा फल्गुनेन निपातितम् ।
- 07-103-045c दृष्ट्वा सैन्धवकं संख्ये शममस्मासु धास्यति ॥
- 07-103-046a दृष्ट्वा विनिहतान्भ्रातृन्भीमसेनेन संयुगे ।
- 07-103-046c कच्चिदुर्योधनो मन्दः शममस्मासु धास्यति ॥
- 07-103-047a दृष्ट्वा चान्यान्बहून्योधान्पातितान्धरणीतले ।
- 07-103-047c कच्चिदुर्योधनो मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥
- 07-103-048a कच्चिद्भीष्मेण नो वैरमेकेनैव प्रशाम्यति ।
- 07-103-048c शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ॥
- 07-103-049a एवं बहुविधं तस्य चिन्तयानस्य पार्थिव ।
- 07-103-049c कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥

07-104-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-104-001a तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।
- 07-104-001c मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥

07-104-002a	न हि पश्याम्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु संजय ।
07-104-002c	क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठेदग्रतो रणे ॥
07-104-003a	गदामुद्यच्छमानस्य कालस्येव महामृधे ।
07-104-003c	न हि पश्याम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥
07-104-004a	रथं रथेन यो हन्यात्कुञ्जरं कुञ्जरेण च ।
07-104-004c	कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि शतक्रतुः ॥
07-104-005a	क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्राञ्जिघांसतः ।
07-104-005c	दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥
07-104-006a	भीमसेनदवाग्नेस्तु मम पुत्रतृणोलपम् ।
07-104-006c	प्रधक्ष्यतो रणमुखे के वीराः प्रमुखे स्थिताः ॥
07-104-007a	काल्यमानान्हि मे पुत्रान्भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
07-104-007c	कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥
07-104-008a	भीमवह्नेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्दिधक्षतः ।
07-104-008c	के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-104-009 संजय उवाच

07-104-009a	तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महारथम् ।
07-104-009c	तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यभ्यपतद्वली ॥
07-104-010a	व्याक्षिपन्बलवच्चापमतिमात्रममर्षणः ।
07-104-010c	कर्णस्तु युद्धमाकाङ्क्षन्दर्शयिष्यन्बलं बली ॥
07-104-011a	प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ।
07-104-011c	रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् ॥
07-104-012a	भीमसेनस्य निनदं घोरं श्रुत्वा रणाजिरे ।
07-104-012c	खं च भूमिं च संबद्धां मेनिरे क्षत्रियर्षभाः ॥
07-104-013a	पुनर्घोरिण नादेन पाण्डवस्य महात्मनः ।
07-104-013c	समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥
07-104-014a	वित्रस्तानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
07-104-014c	वाहनानि महाराज बभूवुर्विमनांसि च ॥
07-104-015a	प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि च बहूनि च ।
07-104-015c	तस्मिंस्तु तुमुले राजन्भीमकर्णसमागमे ॥
07-104-016a	ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीममार्दयत् ।
07-104-016c	विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ॥

07-104-017a	प्रहस्य भीमसेनस्तु कर्णं प्रत्यर्पयद्रणे ।
07-104-017c	सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारी महाबलः ॥
07-104-018a	तस्य कर्णो महेष्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् ।
07-104-018c	असंप्राप्तांस्तु तान्भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ॥
07-104-018e	चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
07-104-019a	तं कर्णश्छादयामास शरव्रातैरनेकशः ।
07-104-019c	संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पाण्डुनन्दनः ॥
07-104-020a	चिच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ।
07-104-020c	विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः ॥
07-104-021a	अथान्यद्धनुरादाय सज्यं कृत्वा च सूतजः ।
07-104-021c	विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महारथः ॥
07-104-022a	तस्य भीमो भृशं क्रुद्धस्त्रीञ्जरान्नतपर्वणः ।
07-104-022c	निचखानोरसि तदा सूतपुत्रस्य वेगितः ॥
07-104-023a	तैः कर्णोऽभ्राजत शरैरुरोमध्यगतैस्तदा ।
07-104-023c	महीधर इवोदग्रस्त्रिशृङ्गो भरतर्षभ ॥
07-104-024a	सुस्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ।
07-104-024c	धातुप्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकराजयः ॥
07-104-025a	किञ्चिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ।
07-104-025c	ससायकं धनुः कृत्वा भीमं विव्याध मारिष ॥
07-104-025e	चिक्षेप च पुनर्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-104-026a	स छाद्यमानः सहसा कर्णेन दृढधन्विना ।
07-104-026c	धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णमुत्स्मयन्पाण्डुनन्दनः ॥
07-104-027a	सारथिं चास्य भल्लेन प्राहिणोद्यमसादनम् ।
07-104-027c	वाहांश्च चतुरः संख्ये व्यसंश्चक्रे महारथः ॥
07-104-028a	हताश्वात्तु रथात्कर्णः समाप्लुत्य विशां पते ।
07-104-028c	स्यन्दनं वृषसेनस्य समारोहन्महारथः ॥
07-104-029a	निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ।
07-104-029c	ननाद सुमहानादं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥
07-104-030a	तस्य तं निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
07-104-030c	कर्णं च निर्जितं मत्वा भीमसेनेन भारत ॥
07-104-031a	समन्ताच्छङ्खनिनदं पाण्डुसेनाकरोत्तदा ।

- 07-104-031c शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यपि नानदन् ॥
 07-104-031e गाण्डीवं प्राक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् ॥
 07-104-032a तमन्तर्धाय निनदं ध्वनिर्भीमस्य नर्दतः ।
 07-104-032c अश्रूयत महाराज सर्वसैन्येषु भारत ॥
 07-104-033a ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथगरिंदमौ ।
 07-104-033c मृदुपूर्वं च राधेयो दृढपूर्वं च पाण्डवः ॥

07-105-001 संजय उवाच

- 07-105-001a तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
 07-105-001c सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥
 07-105-001e त्वरन्नेकरथेनैव बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥
 07-105-002a स रथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया युतः ।
 07-105-002c तूर्णमभ्यपतद्द्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥
 07-105-003a उवाच चैनं पुत्रस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ।
 07-105-003c अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥
 07-105-004a विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ।
 07-105-004c संप्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्शनाः ॥
 07-105-004e व्यायच्छन्ति च तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥
 07-105-005a यदि तावद्रणे पार्थो व्यतिक्रान्तो महारथः ।
 07-105-005c कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥
 07-105-006a आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्समुद्रस्येव शोषणम् ।
 07-105-006c निर्जयं तव विप्राग्र्य सात्वतेनार्जुनेन च ॥
 07-105-007a तथैव भीमसेनेन लोकः संवदते भृशम् ।
 07-105-007c कथं द्रोणो जितः संख्ये धनुर्वेदस्य पारगः ॥
 07-105-008a नाश एव तु मे नूनं मन्दभाग्यस्य संयुगे ।
 07-105-008c यत्र त्वां पुरुषव्याघ्रमतिक्रान्तास्त्रयो रथाः ॥
 07-105-009a एवं गते तु कृत्येऽस्मिन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
 07-105-009c यद्गतं गतमेवेह शेषं चिन्तय मानद ॥
 07-105-010a यत्कृत्यं सिन्धुराजस्य प्राप्तकालमनन्तरम् ।
 07-105-010c तद्ब्रवीतु भवानिक्षिप्रं साधु तत्संविधीयताम् ॥

07-105-011 द्रोण उवाच

07-105-011a	चिन्त्यं बहु महाराज कृत्यं यत्तत्र मे शृणु ।
07-105-011c	त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ॥
07-105-011e	यावदेव भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ॥
07-105-012a	तद्गरीयस्तरं मन्ये यत्र कृष्णधनंजयौ ।
07-105-012c	सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती चमूः ॥
07-105-013a	तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणम् ।
07-105-013c	स नो रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाद्धीतो धनंजयात् ॥
07-105-014a	गतौ हि सैन्धवं वीरौ युयुधानवृकोदरौ ।
07-105-014c	संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥
07-105-015a	न सभायां जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः ।
07-105-015c	इह नो ग्लहमानानामद्य तात जयाजयौ ॥
07-105-016a	यान्स्म तान्नलहते घोराञ्शकुनिः कुरुसंसदि ।
07-105-016c	अक्षान्संमन्यमानः स प्रा कशरास्ते दुरासदाः ॥
07-105-017a	यत्र ते बहवस्तात कुरवः पर्यवस्थिताः ।
07-105-017c	सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान्विशां पते ॥
07-105-018a	ग्लहं च सैन्धवं राजन्नत्र द्यूतस्य निश्चयः ।
07-105-018c	सैन्धवे हि महाद्यूतं समासक्तं परैः सह ॥
07-105-019a	अत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
07-105-019c	सैन्धवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ॥
07-105-019e	तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ ॥
07-105-020a	यत्र ते परमेष्वासा यत्ता रक्षन्ति सैन्धवम् ।
07-105-020c	तत्र याहि स्वयं शीघ्रं तांश्च रक्षस्व रक्षिणः ॥
07-105-021a	इहैव त्वहमासिष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ।
07-105-021c	निरोत्स्यामि च पाञ्चालान्सहितान्पाण्डुसृज्जयैः ॥
07-105-022a	ततो दुर्योधनः प्रायात्तूर्णमाचार्यशासनात् ।
07-105-022c	उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे सपदानुगः ॥
07-105-023a	चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
07-105-023c	बाह्येन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ॥
07-105-024a	तौ हि पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ।
07-105-024c	प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया ॥
07-105-025a	ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमगच्छदुद्धमुत्तमम् ।

- 07-105-025c त्वरितस्त्वरमाणाभ्यां भ्रातृभ्यां भारतो बली ॥
- 07-105-026a तावभिद्रवतामेनमुभावुद्यतकार्मुकौ ।
- 07-105-026c महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ॥
- 07-105-027a युधामन्युस्तु संक्रुद्धः शरांस्त्रिंशतमायसान् ।
- 07-105-027c व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ॥
- 07-105-028a दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्योत्तमौजसः ।
- 07-105-028c जघान चतुरश्चाश्वानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
- 07-105-029a उत्तमौजा हताश्वस्तु हतसूतश्च संयुगे ।
- 07-105-029c आरुरोह रथं भ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥
- 07-105-030a स रथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयाञ्जरैः ।
- 07-105-030c बहुभिस्ताडयामास ते हताः प्रापतन्भुवि ॥
- 07-105-031a हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ।
- 07-105-031c युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापं च संयुगे ॥
- 07-105-032a हताश्वसूतात्स रथादवप्लुत्य महारथः ।
- 07-105-032c गदामादाय ते पुत्रः पाञ्चाल्यावभ्यधावत ॥
- 07-105-033a तमापतन्तं संप्रेक्ष्य क्रुद्धं परपुरंजयम् ।
- 07-105-033c अवप्लुतौ रथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥
- 07-105-034a ततः स हेमचित्रं तं स्यन्दनप्रवरं गदी ।
- 07-105-034c गदया पोथयामास साश्वसूतध्वजं रणे ॥
- 07-105-035a हत्वा चैनं स पुत्रस्ते हताश्वो हतसारथिः ।
- 07-105-035c मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥
- 07-105-036a पाञ्चालानां तु मुख्यौ तौ राजपुत्रौ महाबलौ ।
- 07-105-036c रथमन्यं समारुह्य धनंजयमभीयतुः ॥

07-106-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-106-001a यौ तौ कर्णश्च भीमश्च संप्रयुद्धौ महाबलौ ।
- 07-106-001c अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥
- 07-106-002a पूर्वं हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ।
- 07-106-002c कथं भूयस्तु राधेयो भीममागान्महारथः ॥
- 07-106-003a भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ।
- 07-106-003c महारथसमाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥
- 07-106-004a भीष्मद्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

07-106-004c	नान्यतो भयमादत्त विना कर्णं धनुर्धरम् ॥
07-106-005a	भयान्न शेते सततं चिन्तयन्वै महारथम् ।
07-106-005c	तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥
07-106-006a	ब्रह्मण्यं वीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
07-106-006c	कथं कर्णं युधां श्रेष्ठं भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥
07-106-007a	यौ तौ समीयतुर्वीरावर्जुनस्य रथं प्रति ।
07-106-007c	कथं नु तावयुध्येतां सूतपुत्रवृकोदरौ ॥
07-106-008a	भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः ।
07-106-008c	कथं भीमेन युयुधे कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन् ॥
07-106-009a	भीमो वा सूतपुत्रेण स्मरन्वैरं पुरा कृतम् ।
07-106-009c	सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्णेन सह संयुगे ॥
07-106-010a	आशास्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम ।
07-106-010c	कर्णो जेष्यति संग्रामे सहितान्पाण्डवानिति ॥
07-106-011a	जयाशा यत्र मन्दस्य पुत्रस्य मम संयुगे ।
07-106-011c	स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयुध्यत ॥
07-106-012a	यं समाश्रित्य पुत्रैर्मे कृतं वैरं महारथैः ।
07-106-012c	तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥
07-106-013a	अनेकान्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्भवान् ।
07-106-013c	स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥
07-106-014a	योऽजयत्पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् ।
07-106-014c	तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥
07-106-015a	यो जातः कुण्डलाभ्यां च कवचेन सहैव च ।
07-106-015c	तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥
07-106-016a	यथा तयोर्युद्धमभूद्यश्नासीद्विजयी तयोः ।
07-106-016c	तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ॥

07-106-017 संजय उवाच

07-106-017a	भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
07-106-017c	इयेष गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनंजयौ ॥
07-106-018a	तं प्रयान्तमभिद्रुत्य राधेयः कङ्कपत्रिभिः ।
07-106-018c	अभ्यवर्षन्महाराज मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥
07-106-019a	फुल्लता पङ्कजेनेव वक्त्रेणाभ्युत्समयन्बली ।

07-106-019c	आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥
07-106-020a	भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णान्नामर्षयद्युधि ।
07-106-020c	अर्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥
07-106-021a	अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायसैः ।
07-106-021c	द्वैरथे दंशितं यत्तं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥
07-106-022a	विधित्सुः कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ।
07-106-022c	तं च हत्वेतरान्सर्वान्हन्तुकामो महाबलः ॥
07-106-023a	तस्मै प्रासृजदुग्राणि विविधानि परंतपः ।
07-106-023c	अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष ॥
07-106-024a	तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ।
07-106-024c	सूतपुत्रोऽस्त्रमायाभिरग्रसत्सुमहायशाः ॥
07-106-025a	स यथावन्महाराज विद्यया वै सुपूजितः ।
07-106-025c	आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्रणे ॥
07-106-026a	संरम्भेण तु युध्यन्तं भीमसेनं स्मयन्निव ।
07-106-026c	अभ्यपद्यत राधेयस्तममर्षी वृकोदरम् ॥
07-106-027a	तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य स्मितमाहवे ।
07-106-027c	युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥
07-106-028a	तं भीमसेनः संप्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे ।
07-106-028c	विव्याध बलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
07-106-029a	सूतं तु सूतपुत्रस्य सुपुङ्खैर्निशितैः शरैः ।
07-106-029c	सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्विभेद त्रिसप्तभिः ॥
07-106-030a	कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ।
07-106-030c	विव्याध तुरगान्वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥
07-106-031a	ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ।
07-106-031c	कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥
07-106-032a	सरथः सध्वजस्तत्र ससूतः पाण्डवस्तदा ।
07-106-032c	प्राच्छाद्यत महाराज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥
07-106-033a	तस्य कर्णश्चतुःषष्ट्या व्यधमत्कवचं दृढम् ।
07-106-033c	क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्श्वे नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥
07-106-034a	ततोऽचिन्त्य महावेगान्कर्णकार्मुकनिःसृतान् ।
07-106-034c	समाश्लिष्यदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥

07-106-035a	स कर्णचापप्रभवानिषूनाशीविषोपमान् ।
07-106-035c	बिभ्रद्भीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥
07-106-036a	ततो द्वात्रिंशता भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
07-106-036c	विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥
07-106-037a	अयत्नेनैव तं कर्णः शरैरुप समाकिरत् ।
07-106-037c	भीमसेनं महाबाहुं सैन्धवस्य वधैषिणम् ॥
07-106-038a	मृदुपूर्वं च राधेयो भीममाजावयोधयत् ।
07-106-038c	क्रोधपूर्वं तथा भीमः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
07-106-039a	तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
07-106-039c	स तस्मै व्यसृजत्तूर्णं शरवर्षममित्रजित् ॥
07-106-040a	ते शराः प्रेषिता राजन्भीमसेनेन संयुगे ।
07-106-040c	निपेतुः सर्वतो भीमाः कूजन्त इव पक्षिणः ॥
07-106-041a	हेमपुङ्खा महाराज भीमसेनधनुश्च्युताः ।
07-106-041c	अभ्यद्रवंस्ते राधेयं वृकाः क्षुद्रमृगं यथा ॥
07-106-042a	कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समन्ततः ।
07-106-042c	राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि संयुगे ॥
07-106-043a	तस्य तानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ।
07-106-043c	चिच्छेद बहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥
07-106-044a	पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ।
07-106-044c	कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनं महारथम् ॥
07-106-045a	तत्र भारत भीमं तु दृष्टवन्तः स्म सायकैः ।
07-106-045c	समाचिततनुं संख्ये श्वाविधं शल्लैरिव ॥
07-106-046a	हेमपुङ्खाञ्जिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्जरान् ।
07-106-046c	दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव भास्करः ॥
07-106-047a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यरोचत ।
07-106-047c	तपनीयनिभैः पुष्पैः पलाश इव कानने ॥
07-106-048a	तत्तु भीमो महाराज कर्णस्य चरितं रणे ।
07-106-048c	नामृष्यत महेष्वासः क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥
07-106-049a	स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
07-106-049c	महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्विषोल्बणैः ॥
07-106-050a	तं विव्याध पुनर्भीमः षड्भिरष्टाभिरेव च ।

- 07-106-050c मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं महारणे ॥
- 07-106-051a ततः कर्णस्य संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
- 07-106-051c चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं सर्वोपकरणानि च ॥
- 07-106-052a जघान चतुरश्चाश्वान्सूतं च त्वरितः शरैः ।
- 07-106-052c नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्णं विव्याध चोरसि ॥
- 07-106-053a ते जग्मुर्धरणीं सर्वे कर्णं निर्भिद्य मारिष ।
- 07-106-053c यथा हि जलदं भित्त्वा राजन्सूर्यस्य रश्मयः ॥
- 07-106-054a स वैकल्यं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शरार्दितः ।
- 07-106-054c तथा पुरुषमानी स प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥
- 07-107-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-107-001a यस्मिञ्जयाशा सततं पुत्राणां मम संजय ।
- 07-107-001c तं दृष्ट्वा विमुखं संख्ये किं नु दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
- 07-107-001e कर्णो वा समरे तात किमकार्षीदतः परम् ॥
- 07-107-002 संजय उवाच**
- 07-107-002a भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव पावकम् ।
- 07-107-002c रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ॥
- 07-107-002e अभ्ययात्पाण्डवं कर्णो वातोद्धूत इवार्णवः ॥
- 07-107-003a क्रुद्धमाधिरथिं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशां पते ।
- 07-107-003c भीमसेनमन्यन्त वैवस्वतमुखे हुतम् ॥
- 07-107-004a चापशब्दं महत्कृत्वा तलशब्दं च भैरवम् ।
- 07-107-004c अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥
- 07-107-005a पुनरेव ततो राजन्महानासीत्सुदारुणः ।
- 07-107-005c विमर्दः सूतपुत्रस्य भीमस्य च विशां पते ॥
- 07-107-006a संरब्धौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ ।
- 07-107-006c अन्योन्यमीक्षां चक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥
- 07-107-007a क्रोधरक्तेक्षणौ क्रुद्धौ निःश्वसन्तौ महारथौ ।
- 07-107-007c युद्धेऽन्योन्यं समासाद्य ततक्षतुररिन्दमौ ॥
- 07-107-008a व्याघ्राविव सुसंरब्धौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
- 07-107-008c शरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥
- 07-107-009a ततो भीमः स्मरन्क्लेशानक्षयूते वनेऽपि च ।

07-107-009c	विराटनगरे चैव प्राप्तं दुःखमरिंदमः ॥
07-107-010a	राष्ट्राणां स्फीतरत्नानां हरणं च तवात्मजैः ।
07-107-010c	सततं च परिक्लेशान्सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥
07-107-011a	दग्धुमैच्छश्च यत्कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् ।
07-107-011c	कृष्णायाश्च परिक्लेशं सभामध्ये दुरात्मभिः ॥
07-107-012a	पतिमन्यं परीप्सस्व न सन्ति पतयस्तव ।
07-107-012c	नरकं पतिताः पार्थाः सर्वे षण्ढतिलोपमाः ॥
07-107-013a	समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
07-107-013c	दासीभोगेन कृष्णां च भोक्तुकामाः सुतास्तव ॥
07-107-014a	यच्चापि तान्प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः ।
07-107-014c	परुषाण्युक्तवान्कर्णः सभायां संनिधौ तव ॥
07-107-015a	तृणीकृत्य च यत्पार्थास्तव पुत्रो ववल्ग ह ।
07-107-015c	विषमस्थान्समस्थो हि संरम्भाद्गतचेतसः ॥
07-107-016a	बाल्यात्प्रभृति चारिघ्नस्तानि दुःखानि चिन्तयन् ।
07-107-016c	निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥
07-107-017a	ततो विस्फार्य सुमहद्धेमपृष्ठं दुरासदम् ।
07-107-017c	चापं भरतशार्दूलस्त्यक्तात्मा कर्णमभ्ययात् ॥
07-107-018a	स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति ।
07-107-018c	भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥
07-107-019a	ततः प्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यज्जिताञ्जरान् ।
07-107-019c	व्यधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः ॥
07-107-020a	महारथो महाबाहुर्महावेगैर्महाबलः ।
07-107-020c	विव्याधाधिरथिर्भीमं नवभिर्निशितैः शरैः ॥
07-107-021a	स तोत्रैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः ।
07-107-021c	अभ्यधावदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥
07-107-022a	तमापतन्तं वेगेन रभसं पाण्डवर्षभम् ।
07-107-022c	कर्णः प्रत्युद्ययौ योद्धुं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
07-107-023a	ततः प्रध्माप्य जलजं भेरीशतनिनादितम् ।
07-107-023c	अक्षुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥
07-107-024a	तदुद्धूतं बलं दृष्ट्व रथनागाश्चपत्तिमत् ।
07-107-024c	भीमः कर्णं समासाद्य छादयामास सायकैः ॥

07-107-025a	अश्वानृश्यसवर्णास्तु हंसवर्णेर्हयोत्तमैः ।
07-107-025c	व्यामिश्रयद्रणे कर्णः पाण्डवं छादयञ्शरैः ॥
07-107-026a	ऋश्यवर्णान्हयान्ककैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ।
07-107-026c	निरीक्ष्य तव पुत्राणां हाहाकृतमभूद्वलम् ॥
07-107-027a	ते हया बह्वशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
07-107-027c	सितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥
07-107-028a	संरब्धौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ ।
07-107-028c	संत्रस्ताः समकम्पन्त त्वदीयानां महारथाः ॥
07-107-029a	यमराष्ट्रोपमं घोरमासीदायोधनं तयोः ।
07-107-029c	दुर्दर्शं भरतश्रेष्ठ प्रेतराजपुरं यथा ॥
07-107-030a	समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः ।
07-107-030c	नालक्षयञ्जयं व्यक्तमेकैकस्य निवारणे ॥
07-107-031a	तयोः प्रैक्षन्त संमर्दं संनिकृष्टमहास्त्रयोः ।
07-107-031c	तव दुर्मन्त्रिते राजन्सपुत्रस्य विशां पते ॥
07-107-032a	छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
07-107-032c	शरजालावृतं व्योम चक्राते शरवृष्टिभिः ॥
07-107-033a	तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
07-107-033c	प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
07-107-034a	सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिदमौ ।
07-107-034c	भास्वरं व्योम चक्राते वह्न्युल्काभिरिव प्रभो ॥
07-107-035a	ताभ्यां मुक्ता व्यकाशन्त कङ्कबर्हिणवाससः ।
07-107-035c	पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥
07-107-036a	संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिदमम् ।
07-107-036c	अतिभारममन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥
07-107-037a	तत्राधिरथिभीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढाहताः ।
07-107-037c	इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥
07-107-038a	पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
07-107-038c	कृतो महान्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥
07-107-039a	मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
07-107-039c	क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥

07-108-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-108-001a	अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
07-108-001c	यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥
07-108-002a	त्रिदशानपि चोद्युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
07-108-002c	वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानवान् ॥
07-108-003a	स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
07-108-003c	नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
07-108-004a	कथं च युद्धं भूयोऽभूत्तयोः प्राणदुरोदरे ।
07-108-004c	अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाजय एव वा ॥
07-108-005a	कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
07-108-005c	जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥
07-108-006a	श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्धीमकर्मणा ।
07-108-006c	भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥
07-108-007a	विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
07-108-007c	न हि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति संजय ॥
07-108-008a	कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह ।
07-108-008c	सर्वत्र पाण्डवाः कर्णमजयन्त रणाजिरे ॥
07-108-009a	अजय्याः पाण्डवास्तात देवैरपि सवासवैः ।
07-108-009c	न च तद्बुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥
07-108-010a	धनं धनेश्वरस्येव हत्वा पार्थस्य मे सुतः ।
07-108-010c	मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं नावबुध्यते ॥
07-108-011a	निकृत्या निकृतिप्रज्ञो राज्यं हत्वा महात्मनाम् ।
07-108-011c	जितानित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥
07-108-012a	पुत्रस्नेहाभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना ।
07-108-012c	धर्मे स्थिता महात्मानो निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥
07-108-013a	शमकामः सदा पार्थो दीर्घप्रेक्षी युधिष्ठिरः ।
07-108-013c	अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥
07-108-014a	तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः ।
07-108-014c	हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥
07-108-015a	तस्मान्मे संजय ब्रूहि कर्णभीमौ यथा रणे ।
07-108-015c	अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥

07-108-016 संजय उवाच

07-108-016a	शृणु राजन्यथा वृत्तः संग्रामः कर्णभीमयोः ।
07-108-016c	परस्परवधप्रेप्सुर्वोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥
07-108-017a	राजनैवैकर्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिंदमम् ।
07-108-017c	पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥
07-108-018a	महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भपरिष्कृतैः ।
07-108-018c	आहनद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्तनः शरैः ॥
07-108-019a	तस्यास्यतो धनुर्भीमश्चकर्त निशितैस्त्रिभिः ।
07-108-019c	रथनीडाच्च यन्तारं भल्लेनापातयत्क्षितौ ॥
07-108-020a	स काङ्क्षन्भीमसेनस्य वधं वैकर्तनो वृषः ।
07-108-020c	शक्तिं कनकवैडूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥
07-108-021a	प्रगृह्य च महाशक्तिं कालशक्तिमिवापराम् ।
07-108-021c	समुत्क्षिप्य च राधेयः संधाय च महाबलः ॥
07-108-021e	चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरीमिव ॥
07-108-022a	शक्तिं विसृज्य राधेयः पुरंदर इवाशनिम् ।
07-108-022c	ननाद सुमहानादं बलवान्सूतनन्दनः ॥
07-108-022e	तं च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते हृषिताभवन् ॥
07-108-023a	तां कर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
07-108-023c	शक्तिं वियति चिच्छेद भीमः सप्तभिराशुगैः ॥
07-108-024a	छित्त्वा शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसंनिभाम् ।
07-108-024c	मार्गमाण इव प्राणान्सूतपुत्रस्य मारिष ॥
07-108-025a	प्राहिणोन्नव संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ।
07-108-025c	स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाधौतान्यमदण्डोपमान्मृधे ॥
07-108-026a	कर्णोऽप्यन्यद्भुगृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
07-108-026c	विकृष्य च महातेजा व्यसृजत्सायकान्नव ॥
07-108-027a	तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
07-108-027c	वसुषेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ॥
07-108-027e	छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥
07-108-028a	तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
07-108-028c	शार्दूलाविव चान्योन्यमत्यर्थं च ह्यगर्जताम् ॥
07-108-029a	अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
07-108-029c	अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥

07-108-030a	महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
07-108-030c	शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-108-031a	निर्दहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या परस्परम् ।
07-108-031c	अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विवृतलोचनौ ॥
07-108-032a	प्रहसन्तौ तथान्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
07-108-032c	शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥
07-108-033a	तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।
07-108-033c	शङ्खवर्णाश्च तानश्चान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
07-108-034a	तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
07-108-034c	वेपमान इव क्रोधाद्व्यादिदेशाथ दुर्जयम् ॥
07-108-035a	गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
07-108-035c	जहि तूबरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥
07-108-036a	एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रस्तवात्मजम् ।
07-108-036c	अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्जरान् ॥
07-108-037a	स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरदयत् ।
07-108-037c	षड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥
07-108-038a	भीमसेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
07-108-038c	दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥
07-108-039a	स्वलंकृतं क्षितौ क्षुण्णं चेष्टमानं यथोरगम् ।
07-108-039c	रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥
07-108-040a	स तु तं विरथं कृत्वा स्मयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
07-108-040c	समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥
07-108-041a	तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स्म सायकैः ।
07-108-041c	न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥

07-109-001 संजय उवाच

07-109-001a	स तथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
07-109-001c	रथमन्यं समास्थाय सद्यो विव्याध पाण्डवम् ॥
07-109-002a	महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
07-109-002c	शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-109-003a	अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमं बलवददयत् ।
07-109-003c	ननाद बलवन्नादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥

07-109-004a	तं भीमो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वागैः ।
07-109-004c	पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥
07-109-005a	कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्ध्वा राजन्स्तनान्तरे ।
07-109-005c	ध्वजमेकेन विव्याध सायकेन शितेन ह ॥
07-109-006a	सायकानां ततः पार्थस्त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत ।
07-109-006c	तोत्त्रैरिव महानागं कशाभिरिव वाजिनम् ॥
07-109-007a	सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
07-109-007c	सृक्विणी लेलिहन्वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
07-109-008a	ततः शरं महाराज सर्वकायावदारणम् ।
07-109-008c	प्राहिणोद्धीमसेनाय बलायेन्द्र इवाशनिम् ॥
07-109-009a	स निर्भिद्य रणे पार्थ सूतपुत्रधनुश्च्युतः ।
07-109-009c	अगच्छदारयन्भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥
07-109-010a	सर्वशैक्यां चतुष्किष्कुं गुर्वी रुक्माङ्गदां गदाम् ।
07-109-010c	प्राहिणोत्सूतपुत्राय षडस्रामविचारयन् ॥
07-109-011a	तया जघानाधिरथेः सदश्वान्साधुवाहिनः ।
07-109-011c	गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥
07-109-012a	ततो भीमो महाबाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ।
07-109-012c	ध्वजमाधिरथेश्छित्त्वा सूतमभ्यहनत्तदा ॥
07-109-013a	हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं स पतितध्वजम् ।
07-109-013c	विस्फारयन्धनुः कर्णस्तस्थौ भारत दुर्मनाः ॥
07-109-014a	तत्राद्भुतमपश्याम राधेयस्य पराक्रमम् ।
07-109-014c	विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास यद्रिपुम् ॥
07-109-015a	विरथं तं रथश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ।
07-109-015c	दुर्योधनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् ॥
07-109-016a	एष दुर्मुख राधेयो भीमेन विरथीकृतः ।
07-109-016c	तं रथेन नरश्रेष्ठं संपादय महारथम् ॥
07-109-017a	दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः ।
07-109-017c	त्वरमाणोऽव्ययात्कर्णं भीमं चावारयच्छरैः ॥
07-109-018a	दुर्मुखं प्रेक्ष्य संग्रामे सूतपुत्रपदानुगम् ।
07-109-018c	वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृक्विणी परिलेलिहन् ॥
07-109-019a	ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ।

07-109-019c	दुर्मुखाय रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः ॥
07-109-020a	तस्मिन्क्षणे महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
07-109-020c	सुपुङ्खैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
07-109-021a	ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखे हते ।
07-109-021c	आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥
07-109-022a	शयानं भिन्नमर्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ।
07-109-022c	दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥
07-109-023a	तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ।
07-109-023c	दीर्घमुष्णं श्वसन्वीरो न किञ्चित्प्रत्यपद्यत ॥
07-109-024a	तस्मिंस्तु विवरे राजन्नाराचान्गार्धवाससः ।
07-109-024c	प्राहिणोत्सूतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥
07-109-025a	ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुङ्खा महौजसः ।
07-109-025c	हेमचित्रा महाराज द्योतयन्तो दिशो दश ॥
07-109-026a	अपिबन्सूतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः ।
07-109-026c	क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजगाः कालचोदिताः ॥
07-109-027a	प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ।
07-109-027c	अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥
07-109-028a	तं प्रत्यविध्यद्राधेयो जाम्बूनदविभूषितैः ।
07-109-028c	चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥
07-109-029a	ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
07-109-029c	प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥
07-109-030a	ते व्यरोचन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।
07-109-030c	गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवांशवः ॥
07-109-031a	स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ।
07-109-031c	सुस्नाव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा ॥
07-109-032a	स भीमस्त्रिभिरायस्तः सूतपुत्रं पतत्रिभिः ।
07-109-032c	सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥
07-109-033a	स विह्वलो महाराज कर्णो भीमबलार्दितः ।
07-109-033c	प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणं हित्वा महायशाः ॥
07-109-034a	भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ।
07-109-034c	आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्निव हुताशनः ॥

07-110-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-110-001a दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
 07-110-001c यत्राधिरथिरायस्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥
- 07-110-002a कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
 07-110-002c न च कर्णसमं योधं लोके पश्यामि कंचन ॥
 07-110-002e इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥
- 07-110-003a कर्णो हि बलवाञ्शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ।
 07-110-003c इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥
- 07-110-004a वसुषेणसहायं मां नालं देवापि संयुगे ।
 07-110-004c किमु पाण्डुसुता राजन्नातसत्त्वा विचेतसः ॥
- 07-110-005a तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ।
 07-110-005c युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किं स्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
- 07-110-006a अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
 07-110-006c प्रावेशयद्भुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥
- 07-110-007a अश्वत्थामा मद्राजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
 07-110-007c न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥
- 07-110-008a तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
 07-110-008c जानन्तो व्यवसायं च क्रूरं मारुततेजसः ॥
- 07-110-009a किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
 07-110-009c बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥
- 07-110-010a कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः ।
 07-110-010c भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥
- 07-110-011a योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
 07-110-011c न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥
- 07-110-012a द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
 07-110-012c भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमर्छेज्जिजीविषुः ॥
- 07-110-013a को हि संजय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
 07-110-013c उद्यताशनिवज्रस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥
- 07-110-014a प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः ।
 07-110-014c न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥
- 07-110-015a पतंगा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।

07-110-015c	ये भीमसेनं संक्रुद्धमभ्यधावन्विमोहिताः ॥
07-110-016a	यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
07-110-016c	शप्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥
07-110-017a	तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
07-110-017c	दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाद्धीमादुपारमत् ॥
07-110-018a	यश्च संजय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
07-110-018c	कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् ॥
07-110-019a	स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।
07-110-019c	प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति संजय ॥
07-110-020a	दृष्ट्वा भ्रातृन्हतान्युद्धे भीमसेनेन दंशितान् ।
07-110-020c	आत्मापराधात्सुमहन्नूनं तप्यति पुत्रकः ॥
07-110-021a	को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
07-110-021c	भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥
07-110-022a	वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
07-110-022c	न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येतेति मतिर्मम ॥
07-110-023a	न पाण्डवा न पाञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
07-110-023c	जानन्ति युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥

07-110-024 संजय उवाच

07-110-024a	यत्संशोचसि कौरव्य वर्तमाने जनक्षये ।
07-110-024c	त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥
07-110-025a	स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
07-110-025c	उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥
07-110-026a	स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
07-110-026c	तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥
07-110-027a	यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्यथाबलम् ।
07-110-027c	अत्र ते वर्णयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥
07-110-028a	दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
07-110-028c	नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च मारिष ॥
07-110-029a	दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
07-110-029c	पाण्डवं चित्रसंनाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥
07-110-030a	ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।

- 07-110-030c दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव ब्रजैः ॥
- 07-110-031a आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
- 07-110-031c प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥
- 07-110-032a तव दृष्ट्वा तु तनयान्भीमसेनसमीपगान् ।
- 07-110-032c अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥
- 07-110-033a विसृजन्विशिखान्राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ।
- 07-110-033c तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥
- 07-110-034a कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
- 07-110-034c अवाकिरन्भीमसेनं शरैः संनतपर्वभिः ॥
- 07-110-035a तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्वान्राजन्नरर्षभान् ।
- 07-110-035c ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥
- 07-110-036a प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
- 07-110-036c चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव महाद्रुमाः ॥
- 07-110-037a तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
- 07-110-037c संवार्याधिरथिं बाणैर्यज्जघान तवात्मजान् ॥
- 07-110-038a स वार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समन्ततः ।
- 07-110-038c सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ॥
- 07-110-039a तं भीमसेनः संरम्भात्क्रोधसंरक्तलोचनः ।
- 07-110-039c विस्फार्य सुमहच्चापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥

07-111-001 संजय उवाच

- 07-111-001a तवात्मजांस्तु पतितान्दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
- 07-111-001c क्रोधेन महताविष्टो निर्विण्णोऽभूत्स जीवितात् ॥
- 07-111-002a आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरथिस्तदा ।
- 07-111-002c भीमसेनं ततः क्रुद्धः समाद्रवत संभ्रमात् ॥
- 07-111-003a स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव ।
- 07-111-003c पुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
- 07-111-004a अवहासं तु तं पार्थो नामृष्यत वृकोदरः ।
- 07-111-004c ततो विव्याध राधेयं शतेन नतपर्वणाम् ॥
- 07-111-005a पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
- 07-111-005c धनुश्चिच्छेद भल्लेन सूतपुत्रस्य मारिष ॥
- 07-111-006a अथान्यद्भनुरादाय कर्णो भारत दुर्मनाः ।

07-111-006c	इषुभिश्छादयामास भीमसेनं समन्ततः ॥
07-111-007a	तस्य भीमो हयान्हत्वा विनिहत्य च सारथिम् ।
07-111-007c	प्रजहास महाहासं कृते प्रतिकृतं पुनः ॥
07-111-008a	इषुभिः कार्मुकं चास्य चकर्त पुरुषर्षभः ।
07-111-008c	तत्पपात महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥
07-111-009a	अवारोहद्रथात्तस्मादथ कर्णो महारथः ।
07-111-009c	गदां गृहीत्वा समरे भीमसेनाय चाक्षिपत् ॥
07-111-010a	तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा वृकोदरः ।
07-111-010c	शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
07-111-011a	ततो बाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः ।
07-111-011c	सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वरमाणः पराक्रमी ॥
07-111-012a	तानिषूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महामृधे ।
07-111-012c	कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥
07-111-013a	अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ।
07-111-013c	पश्यतां सर्वभूतानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-111-014a	ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वणाम् ।
07-111-014c	रणेऽप्रेषयत क्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥
07-111-015a	ते तस्य कवचं भित्त्वा तथा बाहुं च दक्षिणम् ।
07-111-015c	अभ्यगुर्धरणीं तीक्ष्णा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
07-111-016a	राधेयं तु रणे दृष्ट्वा पदातिनमवस्थितम् ।
07-111-016c	भीमसेनेन संरब्धं राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
07-111-016e	त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ॥
07-111-017a	ततस्तव सुता राजञ्श्रुत्वा भ्रातुर्वचो द्रुतम् ।
07-111-017c	अभ्ययुः पाण्डवं युद्धे विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥
07-111-018a	चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ।
07-111-018c	चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ॥
07-111-019a	आगच्छतस्तान्सहसा भीमो राजन्महारथः ।
07-111-019c	साश्वसूतध्वजान्यत्तान्पातयामास संयुगे ॥
07-111-019e	ते हता न्यपतन्भूमौ वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥
07-111-020a	दृष्ट्वा विनिहतान्पुत्रांस्तव राजन्महारथान् ।
07-111-020c	अश्रुपूर्णमुखः कर्णः कश्मलं समपद्यत ॥

07-111-021a	रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
07-111-021c	अभ्ययात्पाण्डवं युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ॥
07-111-022a	तावन्योन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
07-111-022c	व्यभ्राजेतां महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
07-111-023a	षट्त्रिंशद्भिस्ततो भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
07-111-023c	व्यधमत्कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥
07-111-024a	रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ ।
07-111-024c	शोणिताक्तौ व्यराजेतां कालसूर्याविवोदितौ ॥
07-111-025a	तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
07-111-025c	विवर्माणौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ ॥
07-111-026a	व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
07-111-026c	शरदंष्ट्रा विधुन्वानौ ततक्षतुररिदमौ ॥
07-111-027a	वारणाविव संसक्तौ रङ्गमध्ये विरेजतुः ।
07-111-027c	तुदन्तौ विशिखैस्तीक्ष्णैर्मत्तवारणविक्रमौ ॥
07-111-028a	प्रच्छादयन्तौ समरे शरजालैः परस्परम् ।
07-111-028c	रथाभ्यां नादयन्तौ च दिशः सर्वा विचेरतुः ॥
07-111-029a	तौ रथाभ्यां महाराज मण्डलावर्तनादिषु ।
07-111-029c	व्यरोचेतां महात्मानौ वृत्रवज्रधराविव ॥
07-111-030a	सहस्ताभरणाभ्यां तु भुजाभ्यां विक्षिपन्धनुः ।
07-111-030c	व्यरोचत रणे भीमः सविद्युदिव तोयदः ॥
07-111-031a	स चापघोषस्तनितः शरधाराम्बुदो महान् ।
07-111-031c	भीममेघो महाराज कर्णपर्वतमभ्ययात् ॥
07-111-032a	ततः शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत ।
07-111-032c	पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं घनोऽद्रिमिव वृष्टिभिः ॥
07-111-033a	तत्रावैक्षन्त पुत्रास्ते भीमसेनस्य विक्रमम् ।
07-111-033c	सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयच्छरैः ॥
07-111-034a	स नन्दयत्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
07-111-034c	सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥
07-111-035a	विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
07-111-035c	पुत्रास्तव महाराज ददृशुः पाण्डवस्य ह ॥

07-112-001 संजय उवाच

07-112-001a	भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
07-112-001c	नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥
07-112-002a	अपक्रम्य स भीमस्य मुहूर्तं शरगोचरात् ।
07-112-002c	तव चाधिरथिर्दृष्ट्वा स्यन्दनेभ्यश्च्युतान्सुतान् ॥
07-112-003a	भीमसेनेन निहतान्विमना दुःखितोऽभवत् ।
07-112-003c	निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥
07-112-004a	स ताम्रनयनः क्रोधाच्छवसन्निव महोरगः ।
07-112-004c	बभौ कर्णः शरानस्यन्नश्मिवानिव भास्करः ॥
07-112-005a	रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
07-112-005c	कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥
07-112-006a	कर्णचापच्युताश्चित्राः शरा बर्हिणवाससः ।
07-112-006c	विविशुः सर्वतः पार्थ वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥
07-112-007a	कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
07-112-007c	रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥
07-112-008a	चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
07-112-008c	प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥
07-112-009a	खं पूरयन्महावेगान्खगमान्खगवाससः ।
07-112-009c	सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥
07-112-010a	तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरः ।
07-112-010c	त्यक्त्वा प्राणानभिक्रुध्य विव्याध नवभिः शरैः ॥
07-112-011a	तस्य वेगमसंसह्यं दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।
07-112-011c	महतश्च शरौघास्तान्नैवाव्यथत वीर्यवान् ॥
07-112-012a	ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः ।
07-112-012c	विव्याध कर्णं विंशत्या पुनरन्यैः शितैः शरैः ॥
07-112-013a	यथैव हि शरैः पार्थः सूतपुत्रेण छादितः ।
07-112-013c	तथैव कर्णं समरे छादयामास पाण्डवः ॥
07-112-014a	दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ।
07-112-014c	अभ्यनन्दंस्त्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥
07-112-015a	भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्राजो जयद्रथः ।
07-112-015c	उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥
07-112-016a	कुरुपाण्डवानां प्रवरा दश राजन्महारथाः ।

07-112-016c	साधु साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥
07-112-017a	तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे ।
07-112-017c	अभ्यभाषत पुत्रांस्ते राजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥
07-112-018a	राज्ञश्च राजपुत्रांश्च सोदर्याश्च विशेषतः ।
07-112-018c	कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥
07-112-019a	पुरा निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः ।
07-112-019c	ते यतध्वं महेष्वासाः सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥
07-112-020a	दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त मारिष ।
07-112-020c	भीमसेनमभिद्रुत्य संरब्धाः पर्यवारयन् ॥
07-112-021a	ते समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्शरवृष्टिभिः ।
07-112-021c	पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥
07-112-022a	तेऽपीडयन्भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।
07-112-022c	प्रजासंहरणे राजन्सोमं सप्त ग्रहा इव ॥
07-112-023a	ततो वामेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् ।
07-112-023c	मुष्टिना पाण्डवो राजन्दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥
07-112-024a	मनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त संधाय सायकान् ।
07-112-024c	तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥
07-112-025a	निरस्यन्निव देहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ।
07-112-025c	भीमसेनो महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
07-112-026a	ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा भारत भारतान् ।
07-112-026c	विदार्य खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥
07-112-027a	तेषां विदार्य चेतांसि शरा हेमविभूषिताः ।
07-112-027c	व्यराजन्त महाराज सुपर्णा इव खेचराः ॥
07-112-028a	शोणितादिग्धवाजाग्राः सप्त हेमपरिष्कृताः ।
07-112-028c	पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्रताः ॥
07-112-029a	ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन्क्षितौ ।
07-112-029c	गिरिसानुरुहा भग्ना द्विपेनेव महाद्रुमाः ॥
07-112-030a	शत्रुंजयः शत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधो दृढः ।
07-112-030c	चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः ॥
07-112-031a	तान्निहत्य महाबाहू राधेयस्यैव पश्यतः ।
07-112-031c	सिंहनादरवं घोरमसृजत्पाण्डुनन्दनः ॥

- 07-112-032a स खस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ।
 07-112-032c आचख्याविव तद्युद्धं विजयं चात्मनो महत् ॥
 07-112-033a तं श्रुत्वा सुमहानादं भीमसेनस्य धन्विनः ।
 07-112-033c बभूव परमा प्रीतिर्धर्मराजस्य संयुगे ॥
 07-112-034a ततो हृष्टो महाराज वादित्राणां महास्वनैः ।
 07-112-034c भीमसेनरवं पार्थः प्रतिजग्राह सर्वशः ॥
 07-112-035a अभ्ययाच्चैव समरे द्रोणमस्त्रभृतां वरम् ।
 07-112-035c हर्षेण महता युक्तः कृतसंज्ञे वृकोदरे ॥
 07-112-036a एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव महारथान् ।
 07-112-036c हतान्दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तुः सस्मार तद्वचः ॥
 07-112-037a तदिदं समनुप्राप्तं क्षत्तुर्हितकरं वचः ।
 07-112-037c इति संचिन्त्य राजासौ नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥
 07-112-038a यद्घूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ।
 07-112-038c यच्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ॥
 07-112-039a प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव चैव विशां पते ।
 07-112-039c कौरवाणां च सर्वेषामाचार्यस्य च संनिधौ ॥
 07-112-040a विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
 07-112-040c पतिमन्यं वृणीष्वेति तस्येदं फलमागतम् ॥
 07-112-041a यत्स्म तां परुषाण्याहुः सभामानाय्य द्रौपदीम् ।
 07-112-041c पाण्डवानुग्रधनुषः क्रोधयन्तस्तवात्मजाः ॥
 07-112-042a तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदश समाः स्थितम् ।
 07-112-042c विसृजंस्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरव ॥
 07-112-043a विलपंश्च बहु क्षत्ता शमं नालभत त्वयि ।
 07-112-043c सपुत्रो भरतश्रेष्ठ तस्य भुङ्क्ष्व फलोदयम् ॥
 07-112-043e हतो विकर्णो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥
 07-112-044a प्रवरानात्मजानां ते सुतांश्चान्यान्महारथान् ।
 07-112-044c यान्यांश्च ददृशे भीमश्चक्षुर्विषयमागतान् ॥
 07-112-044e पुत्रांस्तव महाबाहो त्वरया ताञ्जघान ह ॥
 07-112-045a त्वत्कृते ह्यहमद्राक्षं दह्यमानां वरूथिनीम् ।
 07-112-045c सहस्रशः शरैर्मुक्तैः पाण्डवेन वृषेण च ॥

07-113-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-113-001a	महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
07-113-001c	स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये संजय शोचतः ॥
07-113-002a	यद्गतं तद्गतमिति ममासीन्मनसि स्थितम् ।
07-113-002c	इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि संजय ॥
07-113-003a	यथा त्वेष क्षयो वृत्तो ममापनयसंभवः ।
07-113-003c	वीराणां तन्ममाचक्ष्व स्थिरीभूतोऽस्मि संजय ॥
07-113-004	संजय उवाच
07-113-004a	कर्णभीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
07-113-004c	बाणवर्षाण्यवर्षेतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
07-113-005a	भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
07-113-005c	विविशुः कर्णमासाद्य भिन्दन्त इव जीवितम् ॥
07-113-006a	तथैव कर्णनिर्मुक्तैः सविषैरिव पन्नगैः ।
07-113-006c	आकीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-113-007a	तयोः शरैर्महाराज संपतद्भिः समन्ततः ।
07-113-007c	बभूव तव सैन्यानां संक्षोभः सागरोपमः ॥
07-113-008a	भीमचापच्युतैर्बाणैस्तव सैन्यमरिदम् ।
07-113-008c	अवध्यत चमूमध्ये घोरैराशीविषोपमैः ॥
07-113-009a	वारणैः पतितै राजन्वाजिभिश्च नरैः सह ।
07-113-009c	अदृश्यत मही कीर्णा वातनुन्नैर्द्रुमैरिव ॥
07-113-010a	ते वध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
07-113-010c	प्राद्रवंस्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥
07-113-011a	ततो व्युदस्तं तत्सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् ।
07-113-011c	प्रोत्सारितं महावेगैः कर्णपाण्डवयोः शरैः ॥
07-113-012a	ते शरातुरभूयिष्ठा हताश्चनरवाहनाः ।
07-113-012c	उत्सृज्य कर्णं भीमं च प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥
07-113-013a	नूनं पार्थार्थमेवास्मान्मोहयन्ति दिवौकसः ।
07-113-013c	यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यते नो बलं शरैः ॥
07-113-014a	एवं ब्रुवन्तो योधास्ते तावका भयपीडिताः ।
07-113-014c	शरपातं समुत्सृज्य स्थिता युद्धदिदृक्षवः ॥
07-113-015a	ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा महाहवे ।
07-113-015c	बभूव च विशेषेण भीरूणां भयवर्धिनी ॥

07-113-016a	वारणाश्वमनुष्याणां रुधिरौघसमुद्भवा ।
07-113-016c	संवृता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥
07-113-017a	सानुकर्षपताकैश्च द्विपाश्वरथभूषणैः ।
07-113-017c	स्यन्दनैरपविद्धैश्च भग्नचक्राक्षकूबरैः ॥
07-113-018a	जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहाधनैः ।
07-113-018c	सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥
07-113-019a	कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
07-113-019c	प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वधैः ॥
07-113-020a	सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिशैः ।
07-113-020c	वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ॥
07-113-020e	शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्बभौ भारत मेदिनी ॥
07-113-021a	कनकाङ्गदकेयूरैः कुण्डलैर्मणिभिः शुभैः ।
07-113-021c	तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ॥
07-113-022a	वस्त्रैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
07-113-022c	गजाश्वमनुजैर्भिन्नैः शस्त्रैः स्यन्दनभूषणैः ॥
07-113-023a	तैस्तैश्च विविधैर्भावैस्तत्र तत्र वसुंधरा ।
07-113-023c	पतितैरपविद्धैश्च संबभौ द्यौरिव ग्रहैः ॥
07-113-024a	अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ।
07-113-024c	दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समपद्यत ॥
07-113-025a	अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ।
07-113-025c	आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ॥
07-113-025e	निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥
07-113-026a	गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नडवनं यथा ।
07-113-026c	तथाभूतं महत्सैन्यमासीद्भारत संयुगे ॥
07-113-026e	विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥

07-114-001 संजय उवाच

07-114-001a	ततः कर्णो महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
07-114-001c	मुमोच शरवर्षाणि चित्राणि च बहूनि च ॥
07-114-002a	वध्यमानो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
07-114-002c	न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥
07-114-003a	स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।

07-114-003c	विव्याध युधि राजेन्द्र भीमसेनः पतत्रिणा ॥
07-114-004a	स कुण्डलं महत्कर्णात्कर्णस्यापातयद्भुवि ।
07-114-004c	तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥
07-114-005a	अथापरेण भल्लेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
07-114-005c	आजघान भृशं भीमः स्मयन्निव महाबलः ॥
07-114-006a	पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत ।
07-114-006c	रणे प्रैषीन्महावेगान्यमदण्डोपमांस्तथा ॥
07-114-007a	ते ललाटं समासाद्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
07-114-007c	विविशुश्रोदितास्तेन वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
07-114-008a	ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत ।
07-114-008c	नीलोत्पलमयीं मालां धारयन्स पुरा यथा ॥
07-114-009a	ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
07-114-009c	वेगं चक्रे महावेगो भीमसेनवधं प्रति ॥
07-114-010a	तस्मै कर्णः शतं राजन्निषूणां गार्ध्रवाससाम् ।
07-114-010c	अमर्षी बलवान्क्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥
07-114-011a	ततः प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
07-114-011c	समरे तमनादृत्य नास्य वीर्यमचिन्तयत् ॥
07-114-012a	ततः कर्णो महाराज पाण्डवं निशितैः शरैः ।
07-114-012c	आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥
07-114-013a	जीमूताविव चान्योन्यं तौ ववर्षतुराहवे ।
07-114-013c	तलशब्दरवैश्चैव त्रासयन्तौ परस्परम् ॥
07-114-014a	शरजालैश्च विविधैश्छादयामासतुर्मृधे ।
07-114-014c	अन्योन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥
07-114-015a	ततो भीमो महाबाहू राधेयस्य महात्मनः ।
07-114-015c	क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा कर्णं विव्याध पत्रिणा ॥
07-114-016a	तदपास्य धनुश्छिन्नं सूतपुत्रो महामनाः ।
07-114-016c	अन्यत्कार्मुकमादत्त वेगघ्नं भारसाधनम् ॥
07-114-017a	दृष्ट्वा च कुरुसौवीरसैन्धवानां बलक्षयम् ।
07-114-017c	सवर्मध्वजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां महीम् ॥
07-114-018a	हस्त्यश्चनरदेहांश्च गतासून्प्रेक्ष्य सर्वतः ।
07-114-018c	सूतपुत्रस्य संरम्भादीप्तं वपुरजायत ॥

07-114-019a	स विस्फार्य महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
07-114-019c	भीमं प्रैक्षत राधेयो राजन्धोरेण चक्षुषा ॥
07-114-020a	ततः क्रुद्धः शरानस्यन्सूतपुत्रो व्यरोचत ।
07-114-020c	मध्यंदिनगतोऽर्चिष्माञ्शरदीव दिवाकरः ॥
07-114-021a	मरीचिविकचस्येव राजन्भानुमतो वपुः ।
07-114-021c	आसीदाधिरथेघोरं वपुः शरशतार्चिषः ॥
07-114-022a	कराभ्यामाददानस्य संदधानस्य चाशुगान् ।
07-114-022c	विकर्षतो मुञ्चतो वा नान्तरं ददृशू रणे ॥
07-114-023a	अग्निचक्रोपमं घोरं मण्डलीकृतमायुधम् ।
07-114-023c	कर्णस्यासीन्महाराज सव्यदक्षिणमस्यतः ॥
07-114-024a	स्वर्णपुङ्खाः सुनिशिताः कर्णचापच्युताः शराः ।
07-114-024c	प्राच्छादयन्महाराज दिशः सूर्यस्य च प्रभाम् ॥
07-114-025a	ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
07-114-025c	धनुश्च्युतानां वियति ददृशे बहुधा व्रजः ॥
07-114-026a	शरासनादाधिरथेः प्रभवन्तः स्म सायकाः ।
07-114-026c	श्रेणीकृता व्यराजन्त राजन्क्रौञ्चा इवाम्बरे ॥
07-114-027a	गार्ध्रपत्राञ्जिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
07-114-027c	महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥
07-114-028a	ते तु चापबलोद्धूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
07-114-028c	अजस्रमन्वकीर्यन्त शराः पार्थरथं प्रति ॥
07-114-029a	ते व्योम्नि रत्नविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ।
07-114-029c	शलभानामिव व्राताः शराः कर्णसमीरिताः ॥
07-114-030a	चापादाधिरथेर्मुक्ताः प्रपतन्तः स्म सायकाः ।
07-114-030c	एको दीर्घ इव प्रांशुः प्रभवन्दृश्यते शरः ॥
07-114-031a	पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ।
07-114-031c	कर्णः प्राच्छादयत्क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः ॥
07-114-032a	तत्र भारत भीमस्य बलवीर्यपराक्रमम् ।
07-114-032c	व्यवसायं च पुत्रास्ते प्रैक्षन्त कुरुभिः सह ॥
07-114-033a	तां समुद्रमिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
07-114-033c	अचिन्तयित्वा भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् ॥
07-114-034a	रुक्मपृष्ठं महच्चापं भीमस्यासीद्विशां पते ।

07-114-034c	आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ॥
07-114-034e	तस्माच्छराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ॥
07-114-035a	सुवर्णपुङ्खैर्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः ।
07-114-035c	गगने रचिता माला काञ्चनीव व्यराजत ॥
07-114-036a	ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
07-114-036c	आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥
07-114-037a	कर्णस्य शरजालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः ।
07-114-037c	अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिभिराहवे ॥
07-114-037e	तैस्तैः कनकपुङ्खानां द्यौरासीत्संवृता व्रजैः ॥
07-114-038a	स भीमं छादयन्बाणैः सूतपुत्रः पृथग्विधैः ।
07-114-038c	उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं महात्मनः ॥
07-114-039a	तयोर्विसृजतोस्तत्र शरजालानि मारिष ।
07-114-039c	वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् ॥
07-114-040a	तस्मै कर्णः शितान्बाणान्कर्मरपरिमार्जितान् ।
07-114-040c	सुवर्णविकृतान्क्रुद्धः प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥
07-114-041a	तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
07-114-041c	विशेषयन्सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-114-042a	पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
07-114-042c	अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥
07-114-043a	तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ।
07-114-043c	युध्यतः पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥
07-114-044a	तस्येषुधी धनुर्ज्यां च बाणैः संनतपर्वभिः ।
07-114-044c	रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां कर्णो वैकर्तनोऽच्छिनत् ॥
07-114-045a	अथास्याश्चान्पुनर्हत्वा त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ।
07-114-045c	सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ॥
07-114-046a	उत्स्मयन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलप्रभः ।
07-114-046c	ध्वजं चिच्छेद राधेयः पताकाश्च न्यपातयत् ॥
07-114-047a	स विधन्वा महाराज रथशक्तिं परामृशत् ।
07-114-047c	तामवासृजदाविध्य क्रुद्धः कर्णरथं प्रति ॥
07-114-048a	तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।
07-114-048c	आपतन्तीं महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥

07-114-049a	सापतद्दशधा राजन्निकृत्ता कर्णसायकैः ।
07-114-049c	अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थे चित्रयोधिनः ॥
07-114-050a	स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
07-114-050c	खड्गं चान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयस्य वा ॥
07-114-050e	तदस्य सहसा कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥
07-114-051a	स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्छितः ।
07-114-051c	असिं प्रासृजदाविध्य त्वरन्कर्णरथं प्रति ॥
07-114-052a	स धनुः सूतपुत्रस्य छित्त्वा ज्यां च सुसंशितः ।
07-114-052c	अपतद्भुवि निस्त्रिंशश्च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥
07-114-053a	ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादत्त कार्मुकम् ।
07-114-053c	शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् ॥
07-114-054a	स भीमसेनः कुपितो बलवान्सत्यविक्रमः ।
07-114-054c	विहायसं प्राक्रमद्वै कर्णस्य व्यथयन्मनः ॥
07-114-055a	तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
07-114-055c	लयमास्थाय राधेयो भीमसेनमवज्चयत् ॥
07-114-056a	तमदृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम् ।
07-114-056c	ध्वजमस्य समासाद्य तस्थौ स धरणीतले ॥
07-114-057a	तदस्य कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ।
07-114-057c	यदियेष रथात्कर्णं हन्तुं ताक्ष्यं इवोरगम् ॥
07-114-058a	स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
07-114-058c	स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः ॥
07-114-059a	तद्विहत्यास्य राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ।
07-114-059c	संरब्धः पाण्डवं संख्ये युद्धाय समुपस्थितम् ॥
07-114-060a	तौ समेतौ महारङ्गे स्पर्धमानौ महाबलौ ।
07-114-060c	जीमूताविव घर्मान्ते गर्जमानौ नभस्तले ॥
07-114-061a	तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
07-114-061c	अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ॥
07-114-062a	क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ।
07-114-062c	दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ॥
07-114-062e	रथमार्गविघातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥
07-114-063a	हस्तिनां ब्रजमासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च ।

07-114-063c	पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं नाभ्यहारयत् ॥
07-114-064a	व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन्धनंजयशरैर्हतम् ।
07-114-064c	उद्यम्य कुञ्जरं पार्थस्तस्थौ परपुरंजयः ॥
07-114-065a	तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुञ्जरं पुनः ।
07-114-065c	हस्त्यङ्गान्यथ कर्णाय प्राहिणोत्पाण्डवो नदन् ॥
07-114-066a	चक्राण्यश्वांस्तथा वाहान्यद्यत्पश्यति भूतले ।
07-114-066c	तत्तदादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः ॥
07-114-067a	तदस्य सर्वं चिच्छेद क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ।
07-114-067c	व्यायुधं नावधीच्चैनं कर्णः कुन्त्या वचः स्मरन् ॥
07-114-068a	धनुषोऽग्रेण तं कर्णस्त्वभिद्रुत्य परामृशत् ।
07-114-068c	उत्स्मयन्निव राधेयो भीमसेनमुवाच ह ॥
07-114-069a	पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदारिकेति च ।
07-114-069c	अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बाल संग्रामकातर ॥
07-114-070a	यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पाण्डव ।
07-114-070c	तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कथंचन ॥
07-114-071a	मुनिर्भूत्वाथ वा भीम फलान्यद्धि सुदुर्मते ।
07-114-071c	वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥
07-114-072a	फलमूलाशने युक्तस्त्वं तथातिथिभोजने ।
07-114-072c	न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्ये वृकोदर ॥
07-114-073a	पुष्पमूलफलाहारो व्रतेषु नियमेषु च ।
07-114-073c	उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ॥
07-114-074a	क्व युद्धं क्व मुनित्वं च वनं गच्छ वृकोदर ।
07-114-074c	न त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भव ॥
07-114-075a	सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वं गृहे त्वरयन्भृशम् ।
07-114-075c	योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं वृकोदर ॥
07-114-076a	कौमारे यानि चाप्यासन्नप्रियाणि विशां पते ।
07-114-076c	पूर्ववृत्तानि चाप्येनं रूक्षाण्यश्रावयद्भृशम् ॥
07-114-077a	अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्धनुषा पुनः ।
07-114-077c	प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ॥
07-114-078a	योद्धव्यमाविशान्यत्र न योद्धव्यं तु मादृशैः ।
07-114-078c	मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥

07-114-079a	गच्छ वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वा रक्षिष्यतो रणे ।
07-114-079c	गृहं वा गच्छ कौन्तेय किं ते युद्धेन बालक ॥
07-114-080a	एवं तं विरथं कृत्वा कर्णो राजन्व्यकत्थत ।
07-114-080c	प्रमुखे वृष्णि सिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
07-114-081a	ततो राजञ्जिलाधौताञ्जराञ्शाखामृगध्वजः ।
07-114-081c	प्राहिणोत्सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ॥
07-114-082a	ततः पार्थभुजोत्सृष्टाः शराः काञ्चनभूषणाः ।
07-114-082c	गाण्डीवप्रभवाः कर्णं हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् ॥
07-114-083a	स भुजंगैरिवायस्तैर्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
07-114-083c	भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥
07-114-084a	स छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः ।
07-114-084c	कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥
07-114-085a	भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः ।
07-114-085c	अन्वयाद्भ्रातरं संख्ये पाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥
07-114-086a	ततः कर्णं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः ।
07-114-086c	नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः ॥
07-114-087a	स गरुत्मानिवाकाशे प्रार्थयन्भुजगोत्तमम् ।
07-114-087c	नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गाण्डीवचोदितः ॥
07-114-088a	तमन्तरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद पत्रिणा ।
07-114-088c	धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षुर्महारथः ॥
07-114-089a	ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ।
07-114-089c	शिलीमुखैर्महाराज मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-114-090a	स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् ।
07-114-090c	तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः ॥
07-114-091a	ततः सुवर्णपृष्ठानां धनुषां कूजतां रणे ।
07-114-091c	शब्दं गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यभवद्वली ॥
07-114-092a	धनंजयस्तथा यान्तं पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ।
07-114-092c	नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन्बलम् ॥
07-114-093a	विदार्य देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् ।
07-114-093c	कङ्कबर्हिणवासोभिर्बलं व्यधमदर्जुनः ॥
07-114-094a	तद्वलं भरतश्रेष्ठ सवाजिद्विपमानवम् ।

07-114-094c पाकशासनिरायस्तः पार्थः संनिजघान ह ॥

07-115-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-115-001a अहन्यहनि मे दीप्तं यशः पतति संजय ।

07-115-001c हता मे बहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥

07-115-002a धनंजयस्तु संक्रुद्धः प्रविष्टो मामकं बलम् ।

07-115-002c रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि ॥

07-115-003a ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।

07-115-003c सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ॥

07-115-004a तदा प्रभृति मा शोको दहत्यग्निरिवाशयम् ।

07-115-004c ग्रस्तान्हि प्रतिपश्यामि भूमिपालान्ससैन्धवान् ॥

07-115-005a अप्रियं सुमहत्कृत्वा सिन्धुराजः किरीटिनः ।

07-115-005c चक्षुर्विषयमापन्नः कथं मुच्येत जीवितः ॥

07-115-006a अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति संजय सैन्धवः ।

07-115-006c युद्धं तु तद्यथा वृत्तं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

07-115-007a यच्च विक्षोभ्य महतीं सेनां संलोड्य चासकृत् ।

07-115-007c एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥

07-115-008a तस्य वृष्णिप्रवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् ।

07-115-008c धनंजयार्थे यत्तस्य कुशलो ह्यसि संजय ॥

07-115-009 संजय उवाच

07-115-009a तथा तु वैकर्तनपीडितं तं; भीमं प्रयान्तं पुरुषप्रवीरम् ।

07-115-009c समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये; शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ॥

07-115-010a नदन्यथा वज्रधरस्तपान्ते; ज्वलन्यथा जलदान्ते च सूर्यः ।

07-115-010c निघ्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन; संकम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥

07-115-011a तं यान्तमश्वै रजतप्रकाशै;रायोधने नरवीरं चरन्तम् ।

07-115-011c नाशक्नुवन्वारयितुं त्वदीयाः; सर्वे रथा भारत माधवाग्र्यम् ॥

07-115-012a अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधी; शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।

07-115-012c अलम्बुसः सात्यकिं माधवाग्र्य;मवारयद्राजवरोऽभिपत्य ॥

07-115-013a तयोरभूद्भारत संप्रहार;स्तथागतो नैव बभूव कश्चित् ।

07-115-013c प्रैक्षन्त एवाहवशोभिनी तौ; योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥

07-115-014a अविध्यदेनं दशभिः पृषत्कै;रलम्बुसो राजवरः प्रसह्य ।

- 07-115-014c अनागतानेव तु तान्पृषत्कां;श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥
- 07-115-015a पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैः;राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
- 07-115-015c विव्याध देहावरणं विदार्य; ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥
- 07-115-016a तैः कायमस्याग्न्यनिलप्रभावैः;विदार्य बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
- 07-115-016c आजघ्निवांस्तान्नजतप्रकाशा;नश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥
- 07-115-017a तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी; नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः ।
- 07-115-017c अलम्बुसस्योत्तमवेगवद्भिः;ह्रयांश्चतुर्भिर्निजघान बाणैः ॥
- 07-115-018a अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य; भल्लेन कालानलसंनिभेन ।
- 07-115-018c सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं; भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ॥
- 07-115-019a निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं; संख्ये मधूनामृषभः प्रमाथी ।
- 07-115-019c ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः; सैन्यानि राजंस्तव संनिवार्य ॥
- 07-115-020a अन्वागतं वृष्णिवरं समीक्ष्य; तथारिमध्ये परिवर्तमानम् ।
- 07-115-020c घ्नन्तं कुरूणामिषुभिर्बलानि; पुनः पुनर्वायुरिवाभ्रपूगान् ॥
- 07-115-021a ततोऽवहन्सैन्धवाः साधु दान्ता; गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः ।
- 07-115-021c सुवर्णजालावतताः सदश्वा; यतो यतः कामयते नृसिंहः ॥
- 07-115-022a अथात्मजास्ते सहिताभिपेतु;रन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
- 07-115-022c कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं; दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ ॥
- 07-115-023a ते सर्वतः संपरिवार्य संख्ये; शैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ।
- 07-115-023c स चापि तान्प्रवरः सात्वतानां; न्यवारयद्वाणजालेन वीरः ॥
- 07-115-024a निवार्य तांस्तूर्णममित्रघाती; नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।
- 07-115-024c दुःशासनस्यापि जघान वाहा;नुद्यम्य बाणासनमाजमीढ ॥

07-116-001 संजय उवाच

- 07-116-001a तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
- 07-116-001c त्वरितं त्वरणीयेषु धनंजयहितैषिणम् ॥
- 07-116-002a त्रिगर्तानां महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
- 07-116-002c सेनासमुद्रमाविष्टमानर्तं पर्यवारयन् ॥
- 07-116-003a अथैनं रथवंशेन सर्वतः संनिवार्य ते ।
- 07-116-003c अवाकिरञ्शरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥
- 07-116-004a अजयद्राजपुत्रांस्तान्यतमानान्महारणे ।
- 07-116-004c एकः पञ्चाशतं शत्रून्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
- 07-116-005a संप्राप्य भारतीमध्यं तलघोषसमाकुलम् ।

07-116-005c	असिशक्तिगदापूर्णमप्लवं सलिलं यथा ॥
07-116-006a	तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
07-116-006c	प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ॥
07-116-007a	उदीचीं दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं प्रसृतस्तथा ।
07-116-007c	नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा रथशतं तथा ॥
07-116-008a	तदृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
07-116-008c	त्रिगर्ताः संन्यवर्तन्त संतप्ताः स्वजनं प्रति ॥
07-116-009a	तमन्ये शूरसेनानां शूराः संख्ये न्यवारयन् ।
07-116-009c	नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥
07-116-010a	तान्यवारयदायस्तान्मुहूर्तमिव सात्यकिः ।
07-116-010c	ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥
07-116-011a	तां च सेनामतिक्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् ।
07-116-011c	अथ पार्थ महाबाहुर्धनं जयमुपासदत् ॥
07-116-012a	तरन्निव जले श्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
07-116-012c	तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्वसत् ॥
07-116-013a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
07-116-013c	असावायाति शैनेयस्तव पार्थ पदानुगः ॥
07-116-014a	एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
07-116-014c	सर्वान्योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥
07-116-015a	एष कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् ।
07-116-015c	तव प्राणैः प्रियतरः किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥
07-116-016a	एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माणमेव च ।
07-116-016c	कदर्थीकृत्य विशिखैः फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥
07-116-017a	धर्मराजप्रियान्वेषी हत्वा योधान्वरान्वरान् ।
07-116-017c	शूरश्चैव कृतास्त्रश्च फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥
07-116-018a	कृत्वा सुदुष्करं कर्म सैन्यमध्ये महाबलः ।
07-116-018c	तव दर्शनमन्विच्छन्पाण्डवाभ्येति सात्यकिः ॥
07-116-019a	बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् ।
07-116-019c	आचार्यप्रमुखान्पार्थ आयात्येष हि सात्यकिः ॥
07-116-020a	स्वबाहुबलमाश्रित्य विदार्य च वरूथिनीम् ।
07-116-020c	प्रेषितो धर्मपुत्रेण पर्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥

07-116-021a	यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु कथंचन ।
07-116-021c	सोऽयमायाति कौन्तेय सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
07-116-022a	कुरुसैन्याद्विमुक्तो वै सिंहो मध्याद्रवामिव ।
07-116-022c	निहत्य बहुलाः सेनाः पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥
07-116-023a	एष राजसहस्राणां वक्त्रैः पङ्कजसंनिभैः ।
07-116-023c	आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥
07-116-024a	एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
07-116-024c	निहत्य जलसंधं च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥
07-116-025a	रुधिरौघवतीं कृत्वा नदीं शोणितकर्दमाम् ।
07-116-025c	तृणवन्यस्य कौरव्यानेष आयाति सात्यकिः ॥
07-116-026a	ततोऽप्रहृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
07-116-026c	न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभ्येति सात्यकिः ॥
07-116-027a	न हि जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव ।
07-116-027c	सात्वतेन विहीनः स यदि जीवति वा न वा ॥
07-116-028a	एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः स पार्थिवः ।
07-116-028c	तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥
07-116-029a	राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः ।
07-116-029c	प्रत्युद्यातश्च शैनेयमेष भूरिश्रवा रणे ॥
07-116-030a	सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्धवान्मे समाहितः ।
07-116-030c	ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः ॥
07-116-031a	जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः ।
07-116-031c	श्रान्तश्चैष महाबाहुरल्पप्राणश्च सांप्रतम् ॥
07-116-032a	परिश्रान्ता हयाश्चास्य हययन्ता च माधव ।
07-116-032c	न च भूरिश्रवाः श्रान्तः ससहायश्च केशव ॥
07-116-033a	अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन्समागमे ।
07-116-033c	कच्चिन्न सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
07-116-033e	गोष्पदं प्राप्य सीदेत महौजाः शिनिपुंगवः ॥
07-116-034a	अपि कौरवमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना ।
07-116-034c	समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥
07-116-035a	व्यतिक्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ।
07-116-035c	आचार्याद्भयमुत्सृज्य यः प्रेषयति सात्यकिम् ॥

07-116-036a	ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवामिषम् ।
07-116-036c	नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित्स्यात्कुशली नृपः ॥
07-117-001	संजय उवाच
07-117-001a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
07-117-001c	क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥
07-117-002a	तमब्रवीन्महाबाहुः कौरव्यः शिनिपुंगवम् ।
07-117-002c	अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे चक्षुर्विषयमित्युत ॥
07-117-003a	चिराभिलषितं काममद्य प्राप्स्यामि संयुगे ।
07-117-003c	न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणम् ॥
07-117-004a	अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् ।
07-117-004c	नन्दयिष्यामि दाशार्हं कुरुराजं सुयोधनम् ॥
07-117-005a	अद्य मद्भाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ।
07-117-005c	द्रक्ष्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥
07-117-006a	अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया ।
07-117-006c	सव्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ॥
07-117-007a	अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनंजयः ।
07-117-007c	त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥
07-117-008a	चिराभिलषितो ह्यद्य त्वया सह समागमः ।
07-117-008c	पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ॥
07-117-009a	अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ।
07-117-009c	ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मदीर्यबलपौरुषम् ॥
07-117-010a	अद्य संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे ।
07-117-010c	यथा रामानुजेनाजौ रावणिर्लक्ष्मणेन वै ॥
07-117-011a	अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ।
07-117-011c	हते त्वयि निरुत्साहा रणं त्यक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥
07-117-012a	अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः ।
07-117-012c	तत्स्त्रियो नन्दयिष्यामि ये त्वया निहता रणे ॥
07-117-013a	चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ।
07-117-013c	सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा ॥
07-117-014a	युयुधानस्तु तं राजन्प्रत्युवाच हसन्निव ।
07-117-014c	कौरवेय न संत्रासो विद्यते मम संयुगे ॥

07-117-015a	स मां निहन्यात्संग्रामे यो मां कुर्यान्निरायुधम् ।
07-117-015c	समास्तु शाश्वतीर्हन्याद्यो मां हन्याद्धि संयुगे ॥
07-117-016a	किं मृषोक्तेन बहुना कर्मणा तु समाचर ।
07-117-016c	शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्फलं हि ते ॥
07-117-017a	श्रुत्वैतद्गर्जितं वीर हास्यं हि मम जायते ।
07-117-017c	चिरकालेप्सितं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ॥
07-117-018a	त्वरते मे मतिस्तात त्वयि युद्धाभिकाङ्क्षिणि ।
07-117-018c	नाहत्वा संनिवर्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥
07-117-019a	अन्योन्यं तौ तदा वाग्भिस्तक्षन्तौ नरपुंगवौ ।
07-117-019c	जिघांसू परमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥
07-117-020a	समेतौ तौ नरव्याघ्रौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ।
07-117-020c	द्विरदाविव संक्रुद्धौ वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥
07-117-021a	भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिदमौ ।
07-117-021c	शरवर्षाणि भीमानि मेघाविव परस्परम् ॥
07-117-022a	सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ।
07-117-022c	जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः ॥
07-117-023a	दशभिः सात्यकिं विद्ध्वा सौमदत्तिरथापरान् ।
07-117-023c	मुमोच निशितान्बाणाञ्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥
07-117-024a	तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्तरिक्षे विशां पते ।
07-117-024c	अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥
07-117-025a	तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् ।
07-117-025c	उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥
07-117-026a	तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
07-117-026c	रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्तताम् ॥
07-117-027a	निर्भिदन्तौ हि गात्राणि विक्षरन्तौ च शोणितम् ।
07-117-027c	व्यष्टम्भयेतामन्योन्यं प्राणद्यूताभिदेविनौ ॥
07-117-028a	एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ।
07-117-028c	परस्परमयुध्येतां वारणाविव यूथपौ ॥
07-117-029a	तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ।
07-117-029c	जिगीषन्तौ परं स्थानमन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-117-030a	सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ।

07-117-030c	हृष्टवद्भार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥
07-117-031a	संप्रैक्षन्त जनास्तत्र युध्यमानौ युधां पती ।
07-117-031c	यूथपौ वाशिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुञ्जरौ ॥
07-117-032a	अन्योन्यस्य हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ।
07-117-032c	विरथावसियुद्धाय समेयातां महारणे ॥
07-117-033a	आर्षभे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य विपुले शुभे ।
07-117-033c	विकोशौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचेरतुः ॥
07-117-034a	चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
07-117-034c	मुहुराजघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥
07-117-035a	सखङ्गौ चित्रवर्माणौ सनिष्काङ्गदभूषणौ ।
07-117-035c	रणे रणोत्कटौ राजन्नन्योन्यं पर्यकर्षताम् ॥
07-117-036a	मुहूर्तमिव राजेन्द्र परिकृष्य परस्परम् ।
07-117-036c	पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ॥
07-117-037a	असिभ्यां चर्मणी शुभ्रे विपुले च शरावरे ।
07-117-037c	निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥
07-117-038a	व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
07-117-038c	बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥
07-117-039a	तयोरासन्भुजाघाता निग्रहप्रग्रहौ तथा ।
07-117-039c	शिक्षाबलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥
07-117-040a	तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः ।
07-117-040c	भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ॥
07-117-041a	द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
07-117-041c	युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुंगवौ ॥
07-117-042a	क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने; ततोऽब्रवीदर्जुनं वासुदेवः ।
07-117-042c	पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं; रणे केतुं सर्वधनुर्धराणाम् ॥
07-117-043a	प्रविष्टो भारतीं सेनां तव पाण्डव पृष्ठतः ।
07-117-043c	योधितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥
07-117-044a	परिश्रान्तो युधां श्रेष्ठः संप्राप्तो भूरिदक्षिणम् ।
07-117-044c	युद्धकाङ्क्षिणमायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ॥
07-117-045a	ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
07-117-045c	उद्यम्य न्यहनद्राजन्मतो मत्तमिव द्विपम् ॥

07-117-046a	रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ।
07-117-046c	केशवार्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ॥
07-117-047a	अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
07-117-047c	पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥
07-117-048a	परिश्रान्तं गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
07-117-048c	तवान्तेवासिनं शूरं पालयार्जुन सात्यकिम् ॥
07-117-049a	न वशं यज्ञशीलस्य गच्छेदेष वरारिहन् ।
07-117-049c	त्वत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥
07-117-050a	अथाब्रवीद्धृष्टमना वासुदेवं धनंजयः ।
07-117-050c	पश्य वृष्णिप्रवीरेण क्रीडन्तं कुरुपुंगवम् ॥
07-117-050e	महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथपम् ॥
07-117-051a	हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ।
07-117-051c	यदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥
07-117-052a	स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्भूरिदक्षिणः ।
07-117-052c	व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्वतप्रवरं युधि ॥
07-117-053a	अथ कोशाद्विनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे ।
07-117-053c	मूर्धजेषु निजग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥
07-117-054a	तथा तु परिकृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
07-117-054c	वासुदेवस्ततो राजन्भूयोऽर्जुनमभाषत ॥
07-117-055a	पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
07-117-055c	तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥
07-117-056a	असत्यो विक्रमः पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे ।
07-117-056c	विशेषयति वाष्ण्यं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥
07-117-057a	एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
07-117-057c	मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥
07-117-058a	विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे ।
07-117-058c	संहर्षयति मां भूयः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ॥
07-117-059a	प्रवरं वृष्णिवीराणां यन्न हन्याद्धि सात्यकिम् ।
07-117-059c	महाद्विपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥
07-117-060a	एवं तु मनसा राजन्पार्थः संपूज्य कौरवम् ।
07-117-060c	वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः प्रत्यभाषत ॥

07-117-061a सैन्धवासक्तदृष्टित्वान्नैनं पश्यामि माधव ।
 07-117-061c एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थे करोम्यहम् ॥
 07-117-062a इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन्वासुदेवस्य पाण्डवः ।
 07-117-062c सखङ्गं यज्ञशीलस्य पत्रिणा बाहुमच्छिनत् ॥

07-118-001 संजय उवाच

07-118-001a स बाहुरपतद्भूमौ सखङ्गः सशुभाङ्गदः ।
 07-118-001c आदधज्जीवलोकस्य दुःखमुत्तममुत्तमः ॥
 07-118-002a प्रहरिष्यन्हृतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
 07-118-002c वेगेनाभ्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥
 07-118-003a स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
 07-118-003c उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥
 07-118-004a नृशंसं बत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।
 07-118-004c अपश्यतो विषक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ॥
 07-118-005a किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 07-118-005c किं कुर्वाणो मया संख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥
 07-118-006a इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
 07-118-006c अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥
 07-118-007a ननु नाम स्वधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
 07-118-007c अयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ॥
 07-118-008a न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
 07-118-008c व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥
 07-118-009a इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
 07-118-009c कथमाचरितं पार्थ त्वया कर्म सुदुष्करम् ॥
 07-118-010a आर्येण सुकरं ह्याहुरार्यकर्म धनंजय ।
 07-118-010c अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतरं भुवि ॥
 07-118-011a येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र च वर्तते ।
 07-118-011c आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥
 07-118-012a कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
 07-118-012c क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥
 07-118-013a इदं तु यदतिक्षुद्रं वाष्णोयार्थे कृतं त्वया ।
 07-118-013c वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥

- 07-118-014a को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
 07-118-014c ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥
- 07-118-015a ब्रात्याः संश्लिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव विगर्हिताः ।
 07-118-015c वृष्ण्यन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः ॥
- 07-118-016a एवमुक्त्वा महाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः ।
 07-118-016c युयुधानं परित्यज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥
- 07-118-017a शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ।
 07-118-017c यियासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥
- 07-118-018a सूर्ये चक्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ।
 07-118-018c ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥
- 07-118-019a ततः स सर्वसेनायां जनः कृष्णधनंजयौ ।
 07-118-019c गर्हयामास तं चापि शशंस पुरुषर्षभम् ॥
- 07-118-020a निन्दमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किञ्चिदप्रियम् ।
 07-118-020c प्रशस्यमानश्च तथा नाहृष्यद्वूपकेतनः ॥
- 07-118-021a तांस्तथा वादिनो राजन्पुत्रांस्तव धनंजयः ।
 07-118-021c अमृष्यमाणो मनसा तेषां तस्य च भाषितम् ॥
- 07-118-022a असंक्रुद्धमना वाचा स्मारयन्निव भारत ।
 07-118-022c उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फल्गुनः ॥
- 07-118-023a मम सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येतन्महाव्रतम् ।
 07-118-023c न शक्यो मामको हन्तुं यो मे स्याद्वाणगोचरे ॥
- 07-118-024a यूपकेतो समीक्ष्य त्वं न मां गर्हितुमर्हसि ।
 07-118-024c न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥
- 07-118-025a आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णिवीरं जिघांसतः ।
 07-118-025c यदहं बाहुमच्छैत्सं न स धर्मो विगर्हितः ॥
- 07-118-026a न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ।
 07-118-026c अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को न पूजयेत् ॥
- 07-118-027a एवमुक्तस्तु पार्थेन शिरसा भूमिमस्पृशत् ।
 07-118-027c पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ॥
- 07-118-028a एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महाद्युतिः ।
 07-118-028c यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥

07-118-029 अर्जुन उवाच

- 07-118-029a या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च वदतां वरे ।
 07-118-029c नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि शलाग्रज ॥
- 07-118-030a मया तु समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ।
 07-118-030c गच्छ पुण्यकृताँल्लोकाञ्शिबिरौशीनरो यथा ॥
- 07-118-031 संजय उवाच**
- 07-118-031a तत उत्थाय शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
 07-118-031c खड्गमादाय चिच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ॥
- 07-118-032a निहतं पाण्डुपुत्रेण प्रमत्तं भूरिदक्षिणम् ।
 07-118-032c इयेष सात्यकिर्हन्तुं शलाग्रजमकल्मषम् ॥
- 07-118-033a निकृत्तभुजमासीनं छिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
 07-118-033c क्रोशतां सर्वसैन्यानां निन्द्यमानः सुदुर्मनाः ॥
- 07-118-034a वार्यमाणः स कृष्णेन पार्थेन च महात्मना ।
 07-118-034c भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ॥
- 07-118-035a कर्णेन वृषसेनेन सैन्धवेन तथैव च ।
 07-118-035c विक्रोशतां च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ॥
- 07-118-036a प्रायोपविष्टाय रणे पार्थेन छिन्नबाहवे ।
 07-118-036c सात्यकिः कौरवेन्द्राय खड्गेनापाहरच्छिरः ॥
- 07-118-037a नाभ्यनन्दन्त तत्सैन्याः सात्यकिं तेन कर्मणा ।
 07-118-037c अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरूद्वहम् ॥
- 07-118-038a सहस्राक्षसमं तत्र सिद्धचारणमानवाः ।
 07-118-038c भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ॥
- 07-118-039a अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्य कर्मभिः ।
 07-118-039c पक्षवादांश्च बहुशः प्रावदंस्तस्य सैनिकाः ॥
- 07-118-040a न वाष्णोयस्यापराधो भवितव्यं हि तत्तथा ।
 07-118-040c तस्मान्मन्युर्न वः कार्यः क्रोधो दुःखकरो नृणाम् ॥
- 07-118-041a हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
 07-118-041c विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥
- 07-118-042 सात्यकिरुवाच**
- 07-118-042a न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषथ ।
 07-118-042c धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥

- 07-118-043a यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः ।
 07-118-043c युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व वो गतः ॥
 07-118-044a मया त्वेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ।
 07-118-044c यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन्हन्यात्पदा रुषा ॥
 07-118-044e स मे वध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥
 07-118-045a चेष्टमानं प्रतीघाते सभुजं मां सचक्षुषः ।
 07-118-045c मन्यध्वं मृतमित्येवमेतद्वो बुद्धिलाघवम् ॥
 07-118-045e युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुंगवाः ॥
 07-118-046a यत्तु पार्थेन मत्स्नेहात्स्वां प्रतिज्ञां च रक्षता ।
 07-118-046c सखङ्गोऽस्य हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥
 07-118-047a भवितव्यं च यद्भावि दैवं चेष्टयतीव च ।
 07-118-047c सोऽयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ॥
 07-118-048a अपि चायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि ।
 07-118-048c पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥

07-118-049 संजय उवाच

- 07-118-049a एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपाण्डवाः ।
 07-118-049c न स्म किञ्चिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥
 07-118-050a मन्त्रैर्हि पूतस्य महाध्वरेषु; यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य ।
 07-118-050c मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य; न तत्र कश्चिद्वधमभ्यनन्दत् ॥
 07-118-051a सुनीलकेशं वरदस्य तस्य; शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ।
 07-118-051c अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं; न्यस्तं हविर्धानमिवोत्तरेण ॥
 07-118-052a स तेजसा शस्त्रहतेन पूतो; महाहवे देहवरं विसृज्य ।
 07-118-052c आक्रामदूर्ध्वं वरदो वराहो; व्यावृत्य धर्मेण परेण रोदसी ॥

07-119-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-119-001a अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ।
 07-119-001c तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥
 07-119-002a स कथं कौरवेयेण समरेष्वनिवारितः ।
 07-119-002c निगृह्य भूरिश्रवसा बलाद्भुवि निपातितः ॥

07-119-003 संजय उवाच

- 07-119-003a शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।

07-119-003c	यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥
07-119-004a	अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ।
07-119-004c	बुधस्यासीन्महेन्द्राभः पुत्र एकः पुरुरवाः ॥
07-119-005a	पुरुरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृतः ।
07-119-005c	नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ॥
07-119-006a	ययातेर्देवयान्यां तु यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ।
07-119-006c	यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रुतः ॥
07-119-007a	यादवस्तस्य च सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः ।
07-119-007c	शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः ॥
07-119-008a	धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
07-119-008c	तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभून्नृपः ॥
07-119-009a	एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
07-119-009c	दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥
07-119-010a	तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाप्तवान् ।
07-119-010c	निर्जित्य पार्थिवान्सर्वात्रथमारोपयच्छिनिः ॥
07-119-011a	तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभः ।
07-119-011c	नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ॥
07-119-012a	तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्थं चित्रमद्भुतम् ।
07-119-012c	बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रहादयोरिव ॥
07-119-013a	शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
07-119-013c	असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ॥
07-119-014a	मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
07-119-014c	कृपया च पुनस्तेन जीवेति स विसर्जितः ॥
07-119-015a	तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
07-119-015c	प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥
07-119-016a	तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
07-119-016c	वरेण छन्दयामास स तु वव्रे वरं नृपः ॥
07-119-017a	पुत्रमिच्छामि भगवन्त्यो निहन्याच्छिनेः सुतम् ।
07-119-017c	मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥
07-119-018a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
07-119-018c	एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ॥

07-119-019a	स तेन वरदानेन लब्धवान्भूरिदक्षिणम् ।
07-119-019c	न्यपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥
07-119-020a	एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
07-119-020c	न हि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ ॥
07-119-021a	लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहवश्चित्रयोधिनः ।
07-119-021c	देवदानवगन्धर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः ॥
07-119-021e	स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परपरिग्रहाः ॥
07-119-022a	न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किञ्चन प्रभो ।
07-119-022c	भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ ॥
07-119-023a	न ज्ञातिमवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः ।
07-119-023c	न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ॥
07-119-023e	जेतारो वृष्णिवीराणां न पुनर्मानुषा रणे ॥
07-119-024a	ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ।
07-119-024c	एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥
07-119-025a	अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
07-119-025c	समर्थान्नावमन्यन्ते दीनानभ्युद्धरन्ति च ॥
07-119-026a	नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकत्थनाः ।
07-119-026c	तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते ॥
07-119-027a	अपि मेरुं वहेत्कश्चित्तरेद्वा मकरालयम् ।
07-119-027c	न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं व्रजेन्नृप ॥
07-119-028a	एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयो विभो ।
07-119-028c	कुरुराज नरश्रेष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥

07-120-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-120-001a	तदवस्थे हते तस्मिन्भूरिश्रवसि कौरवे ।
07-120-001c	यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-120-002 संजय उवाच

07-120-002a	भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।
07-120-002c	वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् ॥
07-120-003a	चोदयाश्चान्भृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः ।
07-120-003c	अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ॥

07-120-004a	एतद्धि पुरुषव्याघ्र महदभ्युद्यतं मया ।
07-120-004c	कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसेनामहारथैः ॥
07-120-005a	नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं भवेद्वचः ।
07-120-005c	चोदयाश्वांस्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ॥
07-120-006a	ततः कृष्णो महाबाहू रजतप्रतिमान्हयान् ।
07-120-006c	हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथरथं प्रति ॥
07-120-007a	तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ।
07-120-007c	त्वरमाणा महाराज सेनामुख्याः समाव्रजन् ॥
07-120-008a	दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राट् ।
07-120-008c	अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥
07-120-009a	समासाद्य तु बीभत्सुः सैन्धवं प्रमुखे स्थितम् ।
07-120-009c	नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रैक्षन्निर्दहन्निव ॥
07-120-010a	ततो दुर्योधनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ।
07-120-010c	अर्जुनं वीक्ष्य संयान्तं जयद्रथरथं प्रति ॥
07-120-011a	अयं स वैकर्तन युद्धकालो; विदर्शयस्वात्मबलं महात्मन् ।
07-120-011c	यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन; जयद्रथः कर्ण तथा कुरुष्व ॥
07-120-012a	अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर; विघातयस्वाद्य रिपुं शरौघैः ।
07-120-012c	दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीर; ध्रुवं हि नः कर्ण जयो भविष्यति ॥
07-120-013a	सैन्धवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमयं प्रति ।
07-120-013c	मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् ॥
07-120-014a	अनर्जुनायां च भुवि मुहूर्तमपि मानद ।
07-120-014c	जीवितुं नोत्सहेरन्वै भ्रातरोऽस्य सहानुगाः ॥
07-120-015a	विनष्टैः पाण्डवेयैश्च सशैलवनकाननाम् ।
07-120-015c	वसुंधरामिमां कर्ण भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥
07-120-016a	दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ।
07-120-016c	कार्याकार्यमजानन्वै प्रतिज्ञां कृतवान्रणे ॥
07-120-017a	नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
07-120-017c	प्रतिज्ञेयं कृता कर्ण जयद्रथवधं प्रति ॥
07-120-018a	कथं जीवति दुर्धर्षे त्वयि राधेय फल्गुनः ।
07-120-018c	अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैन्धवकं नृपम् ॥
07-120-019a	रक्षितं मद्राजेन कृपेण च महात्मना ।

07-120-019c	जयद्रथं रणमुखे कथं हन्याद्धनंजयः ॥
07-120-020a	द्रौणिना रक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ।
07-120-020c	कथं प्राप्स्यति बीभत्सुः सैन्धवं कालचोदितः ॥
07-120-021a	युध्यन्ते बहवः शूरा लम्बते च दिवाकरः ।
07-120-021c	शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥
07-120-022a	स त्वं कर्ण मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ।
07-120-022c	युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थेन संयुगे ॥
07-120-023a	एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ।
07-120-023c	दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरुत्तमम् ॥
07-120-024a	दृढलक्ष्येण शूरेण भीमसेनेन धन्विना ।
07-120-024c	भृशमुद्वेजितः संख्ये शरजालैरनेकशः ॥
07-120-025a	स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद ।
07-120-025c	नैवाङ्गमिङ्गति किञ्चिन्मे संतप्तस्य रणेषुभिः ॥
07-120-026a	योत्स्यामि तु तथा राजञ्शक्त्याहं परया रणे ।
07-120-026c	यथा पाण्डवमुख्योऽसौ न हनिष्यति सैन्धवम् ॥
07-120-027a	न हि मे युध्यमानस्य सायकांश्चास्यतः शितान् ।
07-120-027c	सैन्धवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनंजयः ॥
07-120-028a	यत्तु शक्तिमता कार्यं सततं हितकारिणा ।
07-120-028c	तत्करिष्यामि कौरव्य जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥
07-120-029a	अद्य योत्स्येऽर्जुनमहं पौरुषं स्वं व्यपाश्रितः ।
07-120-029c	त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥
07-120-030a	अद्य युद्धं कुरुश्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ।
07-120-030c	पश्यन्तु सर्वभूतानि दारुणं लोमहर्षणम् ॥
07-120-031a	कर्णकौरवयोरेवं रणे संभाषमाणयोः ।
07-120-031c	अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जघान तव वाहिनीम् ॥
07-120-032a	चिच्छेद तीक्ष्णाग्रमुखैः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
07-120-032c	भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमात्रणे ॥
07-120-033a	शिरांसि च महाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शरैः ।
07-120-033c	हस्तिहस्तान्हयग्रीवा रथाक्षांश्च समन्ततः ॥
07-120-034a	शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान् ।
07-120-034c	क्षुरैश्चिच्छेद बीभत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ॥

- 07-120-035a हयवारणमुख्याश्च प्रापतन्त सहस्रशः ।
 07-120-035c ध्वजाश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च ॥
- 07-120-036a कक्षमग्निमिवोद्धूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ।
 07-120-036c अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥
- 07-120-037a हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
 07-120-037c आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥
- 07-120-038a बीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः ।
 07-120-038c स बभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥
- 07-120-039a तं तथावस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीर्यसंमताः ।
 07-120-039c नामृष्यन्त महेष्वासाः फल्गुनं पुरुषर्षभाः ॥
- 07-120-040a दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राट् ।
 07-120-040c अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥
- 07-120-041a संरब्धाः सैन्धवस्यार्थे समावृण्वन्किरीटिनम् ।
 07-120-041c नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः ॥
- 07-120-042a संग्रामकोविदं पार्थं सर्वे युद्धविशारदाः ।
 07-120-042c अभीताः पर्यवर्तन्त व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
- 07-120-043a सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुनाच्युतौ ।
 07-120-043c सूर्यास्तमयमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ॥
- 07-120-044a ते भुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यायम्य सायकान् ।
 07-120-044c मुमुचुः सूर्यरश्म्याभाञ्छतशः फल्गुनं प्रति ॥
- 07-120-045a तानस्तानस्यमानांश्च किरीटी युद्धदुर्मदः ।
 07-120-045c द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तान्रणे ॥
- 07-120-046a सिंहलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयञ्शक्तिमात्मनः ।
 07-120-046c शारद्वतीसुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् ॥
- 07-120-047a स विद्ध्वा दशभिः पार्थं वासुदेवं च सप्तभिः ।
 07-120-047c अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् ॥
- 07-120-048a अथैनं कौरवश्रेष्ठाः सर्व एव महारथाः ।
 07-120-048c महता रथवंशेन सर्वतः पर्यवारयन् ॥
- 07-120-049a विस्फारयन्तश्चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ।
 07-120-049c सैन्धवं पर्यरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते ॥
- 07-120-050a तत्र पार्थस्य शूरस्य बाह्वोर्बलमदृश्यत ।

07-120-050c	इषूणामक्षयत्वं च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥
07-120-051a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
07-120-051c	एकैकं नवभिर्बाणैः सर्वानेव समर्पयत् ॥
07-120-052a	तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ।
07-120-052c	दुर्योधनश्च विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-120-053a	त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः ।
07-120-053c	विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥
07-120-054a	श्लिष्टं तु सर्वतश्चक्रू रथमण्डलमाशु ते ।
07-120-054c	सूर्यास्तमयमिच्छन्तस्त्वरमाणा महारथाः ॥
07-120-055a	त एनमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ।
07-120-055c	सिषिचुर्मार्गणैर्घोरैर्गिरि मेघा इवाम्बुभिः ॥
07-120-056a	ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ।
07-120-056c	धनंजयस्य गात्रेषु शूराः परिघबाहवः ॥
07-120-057a	हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
07-120-057c	आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥
07-120-058a	तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ।
07-120-058c	मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥
07-120-059a	तं पार्थो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ।
07-120-059c	सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
07-120-060a	सात्वतश्च त्रिभिर्बाणैः कर्णं विव्याध मारिष ।
07-120-060c	भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥
07-120-061a	तान्कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या महारथः ।
07-120-061c	तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥
07-120-062a	तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ।
07-120-062c	यदेकः समरे क्रुद्धस्त्रीत्रथान्पर्यवारयत् ॥
07-120-063a	फल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैकर्तनं रणे ।
07-120-063c	सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
07-120-064a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
07-120-064c	शरैः पञ्चाशता वीरः फल्गुनं प्रत्यविध्यत ॥
07-120-064e	तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणेऽर्जुनः ॥
07-120-065a	ततः पार्थो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।

07-120-065c	सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनंजयः ॥
07-120-066a	वधार्थं चास्य समरे सायकं सूर्यवर्चसम् ।
07-120-066c	चिक्षेप त्वरया युक्तस्त्वरकाकाले धनंजयः ॥
07-120-067a	तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ।
07-120-067c	अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥
07-120-068a	अथान्यद्भनुरादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
07-120-068c	कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ॥
07-120-068e	सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥
07-120-069a	तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
07-120-069c	सायकौघप्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्वगैः ॥
07-120-069e	अदृश्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नतामितरेतरम् ॥
07-120-070a	पार्थोऽहमस्मि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ।
07-120-070c	इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तुदतां तथा ॥
07-120-071a	युध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
07-120-071c	प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ॥
07-120-072a	प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणवातिकैः ।
07-120-072c	अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ॥
07-120-073a	ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ।
07-120-073c	यत्ता रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ॥
07-120-073e	निवर्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान्वृषः ॥
07-120-074a	एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
07-120-074c	आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ॥
07-120-074e	अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥
07-120-075a	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
07-120-075c	छादयामास च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
07-120-076a	स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
07-120-076c	मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥
07-120-077a	तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य स्वं तदा ।
07-120-077c	अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥
07-120-078a	मद्रराजस्तु कौन्तेयमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
07-120-078c	शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ॥

- 07-120-078e धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥
- 07-120-079a चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
- 07-120-079c पृथक्पृथङ्गहाराज कृष्णपार्थावविध्यताम् ॥
- 07-120-080a तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
- 07-120-080c द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्वराजं शतेन च ॥
- 07-120-081a सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
- 07-120-081c शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थः समुन्नदत् ॥
- 07-120-082a ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः ।
- 07-120-082c सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥
- 07-120-083a अथार्जुनः सर्वतोधारमस्त्रं; प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
- 07-120-083c तं प्रत्युदीयुः कुरवः पाण्डुसूनुः; रथैर्महाहैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥
- 07-120-084a ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते; सुदारुणे भारत मोहनीये ।
- 07-120-084c नामुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः; किरीटमाली विसृजन्पृषत्कान् ॥
- 07-120-085a राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुरूणां; स्मरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ।
- 07-120-085c गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा; सर्वा दिशो व्यावृणोदप्रमेयैः ॥
- 07-120-086a प्रदीप्तोल्कमभवच्चान्तरिक्षं; देहेषु भूरीण्यपतन्वयांसि ।
- 07-120-086c यत्पिङ्गलज्येन किरीटमाली; क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥
- 07-120-087a किरीटमाली महता महायशाः; शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
- 07-120-087c हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गता; न्कुरुप्रवीरानिषुभिर्न्यपातयत् ॥
- 07-120-088a गदाश्च गुर्वीः परिधानयस्मया; नसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
- 07-120-088c महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः; प्रगृह्य पार्थं सहसाभिदुद्रुवुः ॥
- 07-120-089a स तानुदीर्णान्सरथाश्चवारणा; न्यदातिसंघांश्च महाधनुर्धरः ।
- 07-120-089c विपन्नसर्वायुधजीविताव्रणे; चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥

07-121-001 संजय उवाच

- 07-121-001a स रणे व्यचरत्पार्थः प्रेक्षणीयो धनंजयः ।
- 07-121-001c युगपद्दिक्षु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ॥
- 07-121-002a मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
- 07-121-002c न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥
- 07-121-003a प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ।
- 07-121-003c संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तीरिवाम्बरे ॥
- 07-121-004a विनिवार्य स वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वशः ।

07-121-004c	दर्शयन्नौद्रमात्मानमुग्रे कर्मणि धिष्ठितः ॥
07-121-005a	स तात्रथवरात्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः ।
07-121-005c	मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥
07-121-006a	विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः ।
07-121-006c	स रणे व्यचरत्तूर्णं प्रेक्षणीयो धनंजयः ॥
07-121-007a	भ्रमन्त इव शूरस्य शरव्राता महात्मनः ।
07-121-007c	अदृश्यन्तान्तरिक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-121-008a	आददानं महेष्वासं संदधानं च पाण्डवम् ।
07-121-008c	विसृजन्तं च कौन्तेयं नानुपश्यामहे तदा ॥
07-121-009a	तथा सर्वा दिशो राजन्सर्वाश्च रथिनो रणे ।
07-121-009c	आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ॥
07-121-009e	विव्याध च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥
07-121-010a	सैन्धवस्तु तथा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
07-121-010c	न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥
07-121-011a	स वराहध्वजस्तूर्णं गार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ।
07-121-011c	आशीविषसमप्रख्यान्कर्मरपरिमार्जितान् ॥
07-121-011e	मुमोच निशितान्संख्ये सायकान्सव्यसाचिनि ॥
07-121-012a	त्रिभिस्तु विद्ध्वा गाण्डीवं नाराचैः षड्भिरर्जुनम् ।
07-121-012c	अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥
07-121-013a	स विक्षिप्यार्जुनस्तीक्ष्णान्सैन्धवप्रेषिताञ्शरान् ।
07-121-013c	युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ॥
07-121-013e	सारथेश्च शिरः कायाद्ध्वजं च समलंकृतम् ॥
07-121-014a	स छिन्नयष्टिः सुमहाञ्जीर्यमाणः शराहतः ।
07-121-014c	वराहः सिन्धुराजस्य पपाताग्निशिखोपमः ॥
07-121-015a	एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ।
07-121-015c	अब्रवीत्पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥
07-121-016a	धनंजय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः ।
07-121-016c	अस्तं महीधरश्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ॥
07-121-016e	शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति ॥
07-121-017a	वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ।
07-121-017c	स कालेनेह महता सैन्धवं प्राप्तवान्सुतम् ॥

07-121-018a	जयद्रथममित्रघ्नं तं चोवाच ततो नृपम् ।
07-121-018c	अन्तर्हिता तदा वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना ॥
07-121-019a	तवात्मजोऽयं मर्त्येषु कुलशीलदमादिभिः ।
07-121-019c	गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः ॥
07-121-019e	क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥
07-121-020a	शत्रुभिर्युध्यमानस्य संग्रामे त्वस्य धन्विनः ।
07-121-020c	शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुर्नालक्षितो भुवि ॥
07-121-021a	एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिदम् ।
07-121-021c	ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिपीडितः ॥
07-121-022a	संग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरम् ।
07-121-022c	धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ॥
07-121-022e	तस्यापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥
07-121-023a	एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ।
07-121-023c	वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चेष्टं समास्थितः ॥
07-121-024a	सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ।
07-121-024c	समन्तपञ्चकादस्माद्वहिर्वानरकेतन ॥
07-121-025a	तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ।
07-121-025c	दिव्येनास्त्रेण रिपुहन्धोरेणाद्भुतकर्मणा ॥
07-121-026a	सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ।
07-121-026c	उत्सङ्गे पातयस्वाशु वृद्धक्षत्रस्य भारत ॥
07-121-027a	अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले ।
07-121-027c	तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥
07-121-028a	यथा चैतन्न जानीयात्स राजा पृथिवीपतिः ।
07-121-028c	तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥
07-121-029a	न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते तव किञ्चन ।
07-121-029c	समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनन्दन ॥
07-121-030a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् ।
07-121-030c	इन्द्राशनिसमस्पर्शं दिव्यमन्त्राभिमन्त्रितम् ॥
07-121-031a	सर्वभारसहं शश्वद्गन्धमाल्यार्चितं शरम् ।
07-121-031c	विससर्जार्जुनस्तूर्णं सैन्धवस्य वधे वृतः ॥
07-121-032a	स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ।

07-121-032c	शकुन्तमिव वृक्षाग्रात्सैन्धवस्य शिरोऽहरत् ॥
07-121-033a	अहरत्तत्पुनश्चैव शरैरूर्ध्वं धनंजयः ।
07-121-033c	दुर्हदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च ॥
07-121-034a	शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ।
07-121-034c	समन्तपञ्चकाद्वाह्यं शिरस्तद्व्यहरत्ततः ॥
07-121-035a	एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो महीपतिः ।
07-121-035c	संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबन्धी तव मारिष ॥
07-121-036a	उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ।
07-121-036c	सिन्धुराजस्य मूर्धानमुत्सङ्गे समपातयत् ॥
07-121-037a	तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चारुकुण्डलम् ।
07-121-037c	वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिदम् ॥
07-121-038a	कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य धीमतः ।
07-121-038c	उत्तिष्ठतस्तत्सहसा शिरोऽगच्छद्भरातलम् ॥
07-121-039a	ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतलम् ।
07-121-039c	गते तस्यापि शतधा मूर्धागच्छदरिदम् ॥
07-121-040a	ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ।
07-121-040c	वासुदेवश्च बीभत्सुं प्रशशंस महारथम् ॥
07-121-041a	ततो दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ।
07-121-041c	पुत्राणां तव नेत्रेभ्यो दुःखाद्बह्वपतज्जलम् ॥
07-121-042a	भीमसेनोऽपि संग्रामे बोधयन्निव पाण्डवम् ।
07-121-042c	सिंहनादेन महता पूरयामास रोदसी ॥
07-121-043a	तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-121-043c	सैन्धवं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ॥
07-121-044a	ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधानभिहर्षयन् ।
07-121-044c	अभ्यवर्तत संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ॥
07-121-045a	ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे ।
07-121-045c	द्रोणस्य सोमकैः सार्धं संग्रामो लोमहर्षणः ॥
07-121-046a	ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ।
07-121-046c	सैन्धवे निहते राजन्नयुध्यन्त महारथाः ॥
07-121-047a	पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्धवं विनिहत्य च ।
07-121-047c	अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥

- 07-121-048a अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकात्रथसत्तमान् ।
 07-121-048c अयोधयन्महाराज हत्वा सैन्धवकं नृपम् ॥
- 07-121-049a स देवशत्रूनिव देवराजः; किरीटमाली व्यधमत्समन्तात् ।
 07-121-049c यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः; पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥
- 07-122-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-122-001a तस्मिन्विनिहते वीरे सैन्धवे सव्यसाचिना ।
 07-122-001c मामका यदकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 07-122-002 संजय उवाच**
- 07-122-002a सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन मारिष ।
 07-122-002c अमर्षवशमापन्नः कृपः शारद्वतस्तदा ॥
- 07-122-003a महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत् ।
 07-122-003c द्रौणिश्चाभ्यद्रवत्पार्थं रथमास्थाय फल्गुनम् ॥
- 07-122-004a तावेनं रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमम् ।
 07-122-004c उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षताम् ॥
- 07-122-005a स तथा शरवर्षाभ्यां सुमहद्भ्यां महाभुजः ।
 07-122-005c पीड्यमानः परामार्तिमगमद्रथिनां वरः ॥
- 07-122-006a सोऽजिघांसुर्गुरुं संख्ये गुरोस्तनयमेव च ।
 07-122-006c चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
- 07-122-007a अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
 07-122-007c मन्दवेगानिषूस्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् ॥
- 07-122-008a ते नातिभृशमभ्यघ्नन्विशिखा जयचोदिताः ।
 07-122-008c बहुत्वात्तु परामार्तिं शराणां तावगच्छताम् ॥
- 07-122-009a अथ शारद्वतो राजन्कौन्तेयशरपीडितः ।
 07-122-009c अवासीदद्रथोपस्थे मूर्च्छामभिजगाम ह ॥
- 07-122-010a विह्वलं तमभिज्ञाय भर्तारं शरपीडितम् ।
 07-122-010c हतोऽयमिति च ज्ञात्वा सारथिस्तमपावहत् ॥
- 07-122-011a तस्मिन्सन्ने महाराज कृपे शारद्वते युधि ।
 07-122-011c अश्वत्थामाप्यपायासीत्पाण्डवेयाद्रथान्तरम् ॥
- 07-122-012a दृष्ट्वा शारद्वतं पार्थो मूर्छितं शरपीडितम् ।
 07-122-012c रथ एव महेष्वासः कृपणं पर्यदेवयत् ॥

07-122-013a	पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् ।
07-122-013c	कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुयोधने ॥
07-122-014a	नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः ।
07-122-014c	अस्माद्धि कुरुमुख्यानां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥
07-122-015a	तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ।
07-122-015c	तत्कृते ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं कृपम् ॥
07-122-016a	धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलपौरुषम् ।
07-122-016c	को हि ब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येत मादृशः ॥
07-122-017a	ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्रोणस्य दयितः सखा ।
07-122-017c	एष शेते रथोपस्थे मद्भाणैरभिपीडितः ॥
07-122-018a	अकामयानेन मया विशिखैरदितो भृशम् ।
07-122-018c	अवासीदद्रथोपस्थे प्राणान्पीडयतीव मे ॥
07-122-019a	शरार्दितेन हि मया प्रेक्षणीयो महाद्युतिः ।
07-122-019c	प्रत्यस्तो बहुभिर्बाणैर्दशधर्मगतेन वै ॥
07-122-020a	शोचयत्येष निपतन्भूयः पुत्रवधाद्धि माम् ।
07-122-020c	कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य कृष्ण यथा गतम् ॥
07-122-021a	उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः ।
07-122-021c	प्रयच्छन्तीह ये कामान्देवत्वमुपयान्ति ते ॥
07-122-022a	ये तु विद्यामुपादाय गुरुभ्यः पुरुषाधमाः ।
07-122-022c	घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरयगामिनः ॥
07-122-023a	तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् ।
07-122-023c	आचार्यं शरवर्षेण रथे सादयता कृपम् ॥
07-122-024a	यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नस्त्रं मामब्रवीत्कृपः ।
07-122-024c	न कथंचन कौरव्य प्रहर्तव्यं गुराविति ॥
07-122-025a	तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः ।
07-122-025c	नानुष्ठितं तमेवाजौ विशिखैरभिवर्षता ॥
07-122-026a	नमस्तस्मै सुपूज्याय गौतमायापलायिने ।
07-122-026c	धिगस्तु मम वाष्णेय यो ह्यस्मै प्रहराम्यहम् ॥
07-122-027a	तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति ।
07-122-027c	सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाद्रवत् ॥
07-122-028a	उपायान्तं तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः ।

- 07-122-028c प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 07-122-029a एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः स्यन्दनं प्रति ।
- 07-122-029c न मृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे ॥
- 07-122-030a यत्र यात्येष तत्र त्वं चोदयाश्चाञ्जनार्दन ।
- 07-122-030c मा सोमदत्तेः पदवीं गमयेत्सात्यकिं वृषः ॥
- 07-122-031a एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
- 07-122-031c प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ॥
- 07-122-032a अलमेष महाबाहुः कर्णायैको हि पाण्डव ।
- 07-122-032c किं पुनर्द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः ॥
- 07-122-033a न च तावत्क्षमः पार्थ कर्णेन तव संगरः ।
- 07-122-033c प्रज्वलन्ती महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ॥
- 07-122-033e त्वदर्थं पूज्यमानैषा रक्ष्यते परवीरहन् ॥
- 07-122-034a अतः कर्णः प्रयात्वत्र सात्वतस्य यथा तथा ।
- 07-122-034c अहं ज्ञास्यामि कौरव्य कालमस्य दुरात्मनः ॥

07-122-035 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-122-035a योऽसौ कर्णेन वीरेण वाष्णेयस्य समागमः ।
- 07-122-035c हते तु भूरिश्रवसि सैन्धवे च निपातिते ॥
- 07-122-036a सात्यकिश्चापि विरथः कं समारूढवात्रथम् ।
- 07-122-036c चक्ररक्षौ च पाञ्चाल्यौ तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-122-037 संजय उवाच

- 07-122-037a हन्त ते वर्णयिष्यामि यथावृत्तं महारणे ।
- 07-122-037c शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ॥
- 07-122-038a पूर्वमेव हि कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो ।
- 07-122-038c विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिर्यूपकेतुना ॥
- 07-122-039a अतीतानागतं राजन्स हि वेत्ति जनार्दनः ।
- 07-122-039c अतः सूतं समाहूय दारुकं संदिदेश ह ॥
- 07-122-039e रथो मे युज्यतां काल्यमिति राजन्महाबलः ॥
- 07-122-040a न हि देवा न गन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
- 07-122-040c मानवा वा विजेतारः कृष्णयोः सन्ति केचन ॥
- 07-122-041a पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ।

07-122-041c	तयोः प्रभावमतुलं शृणु युद्धं च तद्यथा ॥
07-122-042a	सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णं चाभ्युद्यतायुधम् ।
07-122-042c	दध्मौ शङ्खं महावेगमार्षभेणाथ माधवः ॥
07-122-043a	दारुकोऽवेत्य संदेशं श्रुत्वा शङ्खस्य च स्वनम् ।
07-122-043c	रथमन्वानयत्तस्मै सुपर्णोच्छ्रितकेतनम् ॥
07-122-044a	स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ।
07-122-044c	आरुरोह शिनेः पौत्रो ज्वलनादित्यसंनिभम् ॥
07-122-045a	कामगैः सैन्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ।
07-122-045c	हयोदग्रैर्महावेगैर्हेमभाण्डविभूषितैः ॥
07-122-046a	युक्तं समारुह्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ।
07-122-046c	अभ्यद्रवत राधेयं प्रवपन्सायकान्बहून् ॥
07-122-047a	चक्ररक्षावपि तदा युधामन्यूत्तमौजसौ ।
07-122-047c	धनंजयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युदीययुः ॥
07-122-048a	राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ।
07-122-048c	अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युतम् ॥
07-122-049a	नैव दैवं न गान्धर्वं नासुरोरगराक्षसम् ।
07-122-049c	तादृशं भुवि वा युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ॥
07-122-050a	उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्चनरद्विपम् ।
07-122-050c	तयोर्दृष्ट्वा महाराज कर्म संमूढचेतनम् ॥
07-122-051a	सर्वे च समपश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम् ।
07-122-051c	तयोर्नृवरयो राजन्सारथ्यं दारुकस्य च ॥
07-122-052a	गतप्रत्यागतावृत्तैर्मण्डलैः संनिवर्तनैः ।
07-122-052c	सारथेस्तु रथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः ॥
07-122-053a	नभस्तलगताश्चैव देवगन्धर्वदानवाः ।
07-122-053c	अतीवावहिता द्रष्टुं कर्णशैनेययो रणम् ॥
07-122-054a	मित्रार्थे तौ पराक्रान्तौ स्पर्धिनौ शुष्मिणौ रणे ।
07-122-054c	कर्णश्चामरसंकाशो युयुधानश्च सात्यकिः ॥
07-122-055a	अन्योन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ।
07-122-055c	प्रममाथ शिनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः ॥
07-122-056a	अमृष्यमाणो निधनं कौरव्यजलसंधयोः ।
07-122-056c	कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव श्वसन् ॥

07-122-057a	स शैनेयं रणे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
07-122-057c	अभ्यद्रवत वेगेन पुनः पुनररिदमः ॥
07-122-058a	तं तु संप्रेक्ष्य संक्रुद्धं सात्यकिः प्रत्यविध्यत ।
07-122-058c	महता शरवर्षेण गजः प्रतिगजं यथा ॥
07-122-059a	तौ समेत्य नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ।
07-122-059c	अन्योन्यं संततक्षाते रणेऽनुपमविक्रमौ ॥
07-122-060a	ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्वपारशवैः शरैः ।
07-122-060c	बिभेद सर्वगात्रेषु पुनः पुनररिदमः ॥
07-122-061a	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
07-122-061c	अश्वांश्च चतुरः श्वेतान्निजघ्ने निशितैः शरैः ॥
07-122-062a	छित्त्वा ध्वजं शतेनैव शतधा पुरुषर्षभः ।
07-122-062c	चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
07-122-063a	ततो विमनसो राजंस्तावकाः पुरुषर्षभाः ।
07-122-063c	वृषसेनः कर्णसुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा ॥
07-122-064a	द्रोणपुत्रश्च शैनेयं सर्वतः पर्यवारयन् ।
07-122-064c	ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
07-122-065a	तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते ।
07-122-065c	हाहाकारस्ततो राजन्सर्वसैन्येषु चाभवत् ॥
07-122-066a	कर्णोऽपि विह्वलो राजन्सात्वतेनार्दितः शरैः ।
07-122-066c	दुर्योधनरथं राजन्नारुरोह विनिःश्वसन् ॥
07-122-067a	मानयंस्तव पुत्रस्य बाल्यात्प्रभृति सौहृदम् ।
07-122-067c	कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् ॥
07-122-068a	तथा तु विरथे कर्णे पुत्रान्वै तव पार्थिव ।
07-122-068c	दुःशासनमुखाञ्शूरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी ॥
07-122-069a	रक्षन्प्रतिज्ञां च पुनर्भीमसेनकृतां पुरा ।
07-122-069c	विरथान्विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् ॥
07-122-070a	भीमसेनेन तु वधः पुत्राणां ते प्रतिश्रुतः ।
07-122-070c	पुनर्द्यूते च पार्थेन वधः कर्णस्य शंश्रुतः ॥
07-122-071a	वधे त्वकुर्वन्त्यत्नं ते तस्य कर्णमुखास्तदा ।
07-122-071c	नाशक्नुवंश्च तं हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः ॥
07-122-072a	द्रौणिश्च कृतवर्मा च तथैवान्ये महारथाः ।

- 07-122-072c निर्जिता धनुषैकेन शतशः क्षत्रियर्षभाः ॥
 07-122-072e काङ्क्षता परलोकं च धर्मराजस्य च प्रियम् ॥
 07-122-073a कृष्णयोः सदृशो वीर्ये सात्यकिः शत्रुकर्शनः ।
 07-122-073c कृष्णो वापि भवेल्लोके पार्थो वापि धनुर्धरः ॥
 07-122-073e शैनेयो वा नरव्याघ्रश्चतुर्थो नोपलभ्यते ॥

07-122-074 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-122-074a अजय्यं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः ।
 07-122-074c विरथं कृतवान्कर्णं वासुदेवसमो युवा ॥
 07-122-075a दारुकेण समायुक्तं स्वबाहुबलदर्पितः ।
 07-122-075c कच्चिदन्यं समारूढः स रथं सात्यकिः पुनः ॥
 07-122-076a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुम् ।
 07-122-076c असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-122-077 संजय उवाच

- 07-122-077a शृणु राजन्यथा तस्य रथमन्यं महामतिः ।
 07-122-077c दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥
 07-122-078a आयसैः काञ्चनैश्चापि पट्टैर्नद्धं सकूबरम् ।
 07-122-078c तारासहस्रखचितं सिंहध्वजपताकिनम् ॥
 07-122-079a अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः ।
 07-122-079c पाण्डुरैरिन्दुसंकाशैः सर्वशब्दातिगैर्दृढैः ॥
 07-122-080a चित्रकाञ्चनसंनाहैर्वाजिमुख्यैर्विशां पते ।
 07-122-080c घण्टाजालाकुलरवं शक्तितोमरविद्युतम् ॥
 07-122-081a वृतं सांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
 07-122-081c रथं संपादयामास मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥
 07-122-082a तं समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् ।
 07-122-082c दारुकोऽपि यथाकामं प्रययौ केशवान्तिकम् ॥
 07-122-083a कर्णस्यापि महाराज शङ्खगोक्षीरपाण्डुरैः ।
 07-122-083c चित्रकाञ्चनसंनाहैः सदश्वैर्वेगवत्तरैः ॥
 07-122-084a हेमकक्ष्याध्वजोपेतं कृपयन्त्रपताकिनम् ।
 07-122-084c अग्र्यं रथं सुयन्तारं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ॥
 07-122-085a उपाजहुस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रवद्रिपून् ।

- 07-122-085c एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
- 07-122-086a भूयश्चापि निबोध त्वं तवापनयजं क्षयम् ।
- 07-122-086c एकत्रिंशत्तव सुता भीमसेनेन पातिताः ॥
- 07-122-087a दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिनम् ।
- 07-122-087c शतशो निहताः शूराः सात्वतेनार्जुनेन च ॥
- 07-122-088a भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तं च मारिष ।
- 07-122-088c एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
- 07-123-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-123-001a तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संजय ।
- 07-123-001c किं वै भीमस्तदाकार्षीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 07-123-002 संजय उवाच**
- 07-123-002a विरथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः ।
- 07-123-002c अमर्षवशमापन्नः फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 07-123-003a पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च ।
- 07-123-003c अकृतास्त्रक मा योधीर्बाल संग्रामकातर ॥
- 07-123-004a इति मामब्रवीत्कर्णः पश्यतस्ते धनंजय ।
- 07-123-004c एवं वक्ता च मे वध्यस्तेन चोक्तोऽस्मि भारत ॥
- 07-123-005a एतद्ब्रतं महाबाहो त्वया सह कृतं मया ।
- 07-123-005c यथैतन्मम कौन्तेय तथा तव न संशयः ॥
- 07-123-006a तद्वधाय नरश्रेष्ठ स्मरैतद्वचनं मम ।
- 07-123-006c यथा भवति तत्सत्यं तथा कुरु धनंजय ॥
- 07-123-007a तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य भीमस्यामितविक्रमः ।
- 07-123-007c ततोऽर्जुनोऽब्रवीत्कर्णं किञ्चिदभ्येत्य संयुगे ॥
- 07-123-008a कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत ।
- 07-123-008c अधर्मबुद्धे शृणु मे यत्त्वा वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥
- 07-123-009a द्विविधं कर्म शूराणां युद्धे जयपराजयौ ।
- 07-123-009c तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासवस्यापि युध्यतः ॥
- 07-123-010a मुमूर्षुर्युधानेन विरथोऽसि विसर्जितः ।
- 07-123-010c यदृच्छया भीमसेनं विरथं कृतवानसि ॥
- 07-123-011a अधर्मस्त्वेष राधेय यत्त्वं भीममवोचथाः ।

07-123-011c	युद्धधर्मं विजानन्वै युध्यन्तमपलायिनम् ॥
07-123-011e	पूरयन्तं यथाशक्ति शूरकर्माहवे तथा ॥
07-123-012a	पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च ।
07-123-012c	विरथो भीमसेनेन कृतोऽसि बहुशो रणे ॥
07-123-012e	न च त्वां परुषं किञ्चिदुक्तवान्पण्डुनन्दनः ॥
07-123-013a	यस्मात्तु बहु रूक्षं च श्रावितस्ते वृकोदरः ।
07-123-013c	परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्निहतो मम ॥
07-123-014a	तस्मादस्यावलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ।
07-123-014c	त्वया तस्य धनुश्छिन्नमात्मनाशाय दुर्मते ॥
07-123-015a	तस्माद्वध्योऽसि मे मूढ सभृत्यबलवाहनः ।
07-123-015c	कुरु त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ॥
07-123-016a	हन्तास्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे ।
07-123-016c	ये चान्येऽप्युपयास्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ॥
07-123-016e	तांश्च सर्वान्हनिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥
07-123-017a	त्वां च मूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे ।
07-123-017c	दृष्ट्वा दुर्योधनो मन्दो भृशं तप्स्यति पातितम् ॥
07-123-018a	अर्जुनेन प्रतिज्ञाते वधे कर्णसुतस्य तु ।
07-123-018c	महान्सुतुमुलः शब्दो बभूव रथिनां तदा ॥
07-123-019a	तस्मिन्नाकुलसंग्रामे वर्तमाने महाभये ।
07-123-019c	मन्दरश्मिः सहस्रांशुरस्तं गिरिमुपागमत् ॥
07-123-020a	ततो राजन्हृषीकेशः संग्रामशिरसि स्थितम् ।
07-123-020c	तीर्णप्रतिज्ञं बीभत्सुं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥
07-123-021a	दिष्ट्या संपादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती त्वया ।
07-123-021c	दिष्ट्या च निहतः पापो वृद्धक्षत्रः सहात्मजः ॥
07-123-022a	धार्तराष्ट्रबलं प्राप्य देवसेनापि भारत ।
07-123-022c	सीदेत समरे जिष्णो नात्र कार्या विचारणा ॥
07-123-023a	न तं पश्यामि लोकेषु चिन्तयन्पुरुषं क्वचित् ।
07-123-023c	त्वदृते पुरुषव्याघ्र य एतद्योधयेद्वलम् ॥
07-123-024a	महाप्रभावा बहवस्त्वया तुल्याधिकापि वा ।
07-123-024c	समेताः पृथिवीपाला धार्तराष्ट्रस्य कारणात् ॥
07-123-024e	ते त्वां प्राप्य रणे क्रुद्धं नाभ्यवर्तन्त दंशिताः ॥

07-123-025a	तव वीर्यं बलं चैव रुद्रशक्रान्तकोपमम् ।
07-123-025c	नेदृशं शक्नुयात्कश्चिद्रणे कर्तुं पराक्रमम् ॥
07-123-025e	यादृशं कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापनः ॥
07-123-026a	एवमेव हते कर्णे सानुबन्धे दुरात्मनि ।
07-123-026c	वर्धयिष्यामि भूयस्त्वां विजितारिं हतद्विषम् ॥
07-123-027a	तमर्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तव माधव ।
07-123-027c	प्रतिज्ञेयं मयोत्तीर्णा विबुधैरपि दुस्तरा ॥
07-123-028a	अनाश्रयो जयस्तेषां येषां नाथोऽसि माधव ।
07-123-028c	त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां संप्राप्स्यति युधिष्ठिरः ॥
07-123-029a	तवैव भारो वाष्ण्यं तवैव विजयः प्रभो ।
07-123-029c	वर्धनीयास्तव वयं प्रेष्याश्च मधुसूदन ॥
07-123-030a	एवमुक्तः स्मयन्कृष्णः शनकैर्वाहयन्हयान् ।
07-123-030c	दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधनं महत् ॥

07-123-031 श्रीकृष्ण उवाच

07-123-031a	प्रार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितं च महद्यशः ।
07-123-031c	पृथिव्यां शेरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥
07-123-032a	विकीर्णशस्त्राभरणा विपन्नाश्चरथद्विपाः ।
07-123-032c	संछिन्नभिन्नवर्माणो वैक्लव्यं परमं गताः ॥
07-123-033a	ससत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः ।
07-123-033c	सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥
07-123-034a	तेषां शरैः स्वर्णपुङ्खैः शस्त्रैश्च विविधैः शितैः ।
07-123-034c	वाहनैरायुधैश्चैव संपूर्णां पश्य मेदिनीम् ॥
07-123-035a	वर्मभिश्चर्मभिर्हरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
07-123-035c	उष्णीषैर्मुकुटैः स्रग्भिश्चूडामणिभिरम्बरैः ॥
07-123-036a	कण्ठसूत्रैरङ्गदैश्च निष्कैरपि च सुप्रभैः ।
07-123-036c	अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भाति भारत मेदिनी ॥
07-123-037a	चामरैर्व्यजनैश्चित्रैर्ध्वजैश्चाश्चरथद्विपैः ।
07-123-037c	विविधैश्च परिस्तोमैरश्वानां च प्रकीर्णकैः ॥
07-123-038a	कुथाभिश्च विचित्राभिर्वरूथैश्च महाधनैः ।
07-123-038c	संस्तीर्णा वसुधां पश्य चित्रपट्टैरिवावृताम् ॥
07-123-039a	नागेभ्यः पतितानन्यान्कल्पितेभ्यो द्विपैः सह ।

- 07-123-039c सिंहान्वज्रप्रणुन्नेभ्यो गिर्यग्रेभ्य इव च्युतान् ॥
 07-123-040a संस्यूतान्वाजिभिः सार्धं धरण्यां पश्य चापरान् ।
 07-123-040c पदातिसादिसंघांश्च क्षतजौघपरिप्लुतान् ॥

07-123-041 संजय उवाच

- 07-123-041a एवं संदर्शयन्कृष्णो रणभूमिं किरीटिनः ।
 07-123-041c स्वैः समेतः स मुदितः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥

07-124-001 संजय उवाच

- 07-124-001a ततो युधिष्ठिरो राजा रथादाप्लुत्य भारत ।
 07-124-001c पर्यष्वजत्तदा कृष्णावानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥
 07-124-002a प्रमृज्य वदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम् ।
 07-124-002c अब्रवीद्वासुदेवं च पाण्डवं च धनंजयम् ॥
 07-124-003a दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे तीर्णभारौ महारथौ ।
 07-124-003c दिष्ट्या च निहतः पापः सैन्धवः पुरुषाधमः ॥
 07-124-004a कृष्ण दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता ।
 07-124-004c दिष्ट्या शत्रुगणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे ॥
 07-124-005a न तेषां दुष्करं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 07-124-005c सर्वलोकगुरुर्येषां त्वं नाथो मधुसूदन ॥
 07-124-006a तव प्रसादाद्गोविन्द वयं जेष्यामहे रिपून् ।
 07-124-006c यथा पूर्वं प्रसादात्ते दानवान्पाकशासनः ॥
 07-124-007a पृथिवीविजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि वा ।
 07-124-007c ध्रुवो हि तेषां वाष्णीय येषां तुष्टोऽसि माधव ॥
 07-124-008a न तेषां विद्यते पापं संग्रामे वा पराजयः ।
 07-124-008c त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं येषां तुष्टोऽसि माधव ॥
 07-124-009a त्वत्प्रसादाद्दृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ।
 07-124-009c त्रैलोक्यविजयं श्रीमान्प्राप्तवान्रणमूर्धनि ॥
 07-124-010a तव चैव प्रसादेन त्रिदशास्त्रिदशेश्वर ।
 07-124-010c अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाश्रुवतेऽक्षयान् ॥
 07-124-011a त्वत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ।
 07-124-011c सुरेशत्वं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान्सहस्रशः ॥
 07-124-012a त्वत्प्रसादाद्दृषीकेश जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

07-124-012c	स्ववर्त्मनि स्थितं वीर जपहोमेषु वर्तते ॥
07-124-013a	एकार्णवमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ।
07-124-013c	त्वत्प्रसादात्प्रकाशत्वं जगत्प्राप्तं नरोत्तम ॥
07-124-014a	स्रष्टारं सर्वलोकानां परमात्मानमच्युतम् ।
07-124-014c	ये प्रपन्ना हृषीकेशं न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् ॥
07-124-015a	अनादिनिधनं देवं लोककर्तारमव्ययम् ।
07-124-015c	त्वां भक्ता ये हृषीकेश दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
07-124-016a	परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ।
07-124-016c	प्रपद्यतस्तं परमं परा भूतिर्विधीयते ॥
07-124-017a	योऽगात चतुरो वेदान्यश्च वेदेषु गीयते ।
07-124-017c	तं प्रपद्य महात्मानं भूतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
07-124-018a	धनंजयसखा यश्च धनंजयहितश्च यः ।
07-124-018c	तं धनंजयगोप्तारं प्रपद्य सुखमेधते ॥
07-124-019a	इत्युक्तौ तौ महात्मानावुभौ केशवपाण्डवौ ।
07-124-019c	तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिम् ॥
07-124-020a	तव कोपाग्निना दग्धः पापो राजा जयद्रथः ।
07-124-020c	उदीर्णं चापि सुमहद्भार्तराष्ट्रबलं रणे ॥
07-124-021a	हन्यते निहतं चैव विनङ्क्ष्यति च भारत ।
07-124-021c	तव क्रोधहता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदन ॥
07-124-022a	त्वां हि चक्षुर्हणं वीरं कोपयित्वा सुयोधनः ।
07-124-022c	समित्रबन्धुः समरे प्राणांस्त्यक्ष्यति दुर्मतिः ॥
07-124-023a	तव क्रोधहतः पूर्वं देवैरपि सुदुर्जयः ।
07-124-023c	शरतल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः ॥
07-124-024a	दुर्लभो हि जयस्तेषां संग्रामे रिपुसूदन ।
07-124-024c	याता मृत्युवशं ते वै येषां क्रुद्धोऽसि पाण्डव ॥
07-124-025a	राज्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च ।
07-124-025c	अचिरात्तस्य नश्यन्ति येषां क्रुद्धोऽसि मानद ॥
07-124-026a	विनष्टान्कौरवान्मन्ये सपुत्रपशुबान्धवान् ।
07-124-026c	राजधर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे युधिष्ठिर ॥
07-124-027a	ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः ।
07-124-027c	अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ ॥

07-124-027e	स्थितावास्तां महेष्वासौ पाञ्चाल्यैः परिवारितौ ॥
07-124-028a	तौ दृष्ट्व मुदितौ वीरौ प्राञ्जली चाग्रतः स्थितौ ।
07-124-028c	अभ्यनन्दत कौन्तेयस्तावभौ भीमसात्यकी ॥
07-124-029a	दिष्ट्या पश्यामि वां वीरौ विमुक्तौ सैन्यसागरात् ।
07-124-029c	द्रोणग्राहादुराधर्षाद्भार्दिक्यमकरालयात् ॥
07-124-029e	दिष्ट्या च निर्जिताः संख्ये पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥
07-124-030a	युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे ।
07-124-030c	दिष्ट्या द्रोणो जितः संख्ये हार्दिक्यश्च महाबलः ॥
07-124-031a	सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि चानघौ ।
07-124-031c	समरश्लाघिनौ वीरौ समरेष्वपलायिनौ ॥
07-124-031e	मम प्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहम् ॥
07-124-032a	इत्युक्त्वा पाण्डवो राजा युयुधानवृकोदरौ ।
07-124-032c	सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्वाष्पं मुमोच ह ॥
07-124-033a	ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशां पते ।
07-124-033c	पाण्डवानां जयं दृष्ट्वा युद्धाय च मनो दधे ॥

07-125-001 संजय उवाच

07-125-001a	सैन्धवे निहते राजन्पुत्रस्तव सुयोधनः ।
07-125-001c	अश्रुक्लिन्नमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये ॥
07-125-001e	अमन्यतार्जुनसमो योधो भुवि न विद्यते ॥
07-125-002a	न द्रोणो न च राधेयो नाश्वत्थामा कृपो न च ।
07-125-002c	क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं पर्याप्ता इति मारिष ॥
07-125-003a	निर्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् ।
07-125-003c	अवधीत्सैन्धवं संख्ये नैनं कश्चिदवारयत् ॥
07-125-004a	सर्वथा हतमेवैतत्कौरवाणां महद्वलम् ।
07-125-004c	न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादपि पुरंदरः ॥
07-125-005a	यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
07-125-005c	स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः ॥
07-125-006a	परुषाणि सभामध्ये प्रोक्तवान्यः स्म पाण्डवान् ।
07-125-006c	स कर्णो निर्जितः संख्ये सैन्धवश्च निपातितः ॥
07-125-007a	यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचन्तमच्युतम् ।
07-125-007c	तृणवत्तमहं मन्ये स कर्णो निर्जितो युधि ॥

- 07-125-008a एवं क्लान्तमना राजन्नुपायाद्द्रोणमीक्षितुम् ।
 07-125-008c आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥
- 07-125-009a ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं महत् ।
 07-125-009c परान्विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥
- 07-125-010 **दुर्योधन उवाच**
- 07-125-010a पश्य मूर्धावसिक्तानामाचार्य कदनं कृतम् ।
 07-125-010c कृत्वा प्रमुखतः शूरं भीष्मं मम पितामहम् ॥
- 07-125-011a तं निहत्य प्रलुब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः ।
 07-125-011c पाञ्चालैः सहितः सर्वैः सेनाग्रमभिकर्षति ॥
- 07-125-012a अपरश्चापि दुर्धर्षः शिष्यस्ते सव्यसाचिना ।
 07-125-012c अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥
- 07-125-013a अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् ।
 07-125-013c गन्तास्मि कथमानृण्यं गतानां यमसादनम् ॥
- 07-125-014a ये मदर्थं परीप्सन्ति वसुधां वसुधाधिपाः ।
 07-125-014c ते हित्वा वसुधैश्वर्यं वसुधामधिशेरते ॥
- 07-125-015a सोऽहं कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमीदृशम् ।
 07-125-015c नाश्वमेधसहस्रेण पातुमात्मानमुत्सहे ॥
- 07-125-016a मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ।
 07-125-016c व्यायच्छन्तो जिगीषन्तः प्राप्ता वैवस्वतक्षयम् ॥
- 07-125-017a कथं पतितवृत्तस्य पृथिवी सुहृदां द्रुहः ।
 07-125-017c विवरं नाशकदातुं मम पार्थिवसंसदि ॥
- 07-125-018a सोऽहं रुधिरसिक्ताङ्गं राज्ञां मध्ये पितामहम् ।
 07-125-018c शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतम् ॥
- 07-125-019a तं मामनार्यपुरुषं मित्रद्रुहमधार्मिकम् ।
 07-125-019c किं स वक्ष्यति दुर्धर्षः समेत्य परलोकजित् ॥
- 07-125-020a जलसंधं महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतम् ।
 07-125-020c मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणांस्त्यक्त्वा महारथम् ॥
- 07-125-021a काम्बोजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुसमेव च ।
 07-125-021c अन्यान्बहूंश्च सुहृदो जीवितार्थोऽद्य को मम ॥
- 07-125-022a व्यायच्छन्तो हताः शूरा मदर्थे येऽपराङ्मुखाः ।
 07-125-022c यतमानाः परं शक्त्या विजेतुमहितात्मम ॥

- 07-125-023a तेषां गत्वाहमानृण्यमद्य शक्त्या परंतप ।
 07-125-023c तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु ॥
 07-125-024a सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतां वर ।
 07-125-024c इष्टापूर्येण च शपे वीर्येण च सुतैरपि ॥
 07-125-025a निहत्य तान्रणे सर्वान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ।
 07-125-025c शान्तिं लब्धास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकताम् ॥
 07-125-026a न हीदानीं सहाया मे परीप्सन्त्यनुपस्कृताः ।
 07-125-026c श्रेयो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज ॥
 07-125-027a स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसंधेन संयुगे ।
 07-125-027c भवानुपेक्षां कुरुते सुशिष्यत्वाद्धनंजये ॥
 07-125-028a अतो विनिहताः सर्वे येऽस्मज्जयचिकीर्षवः ।
 07-125-028c कर्णमेव तु पश्यामि संप्रत्यस्मज्जयैषिणम् ॥
 07-125-029a यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः ।
 07-125-029c मित्रार्थे योजयत्येनं तस्य सोऽर्थोऽवसीदति ॥
 07-125-030a तादृग्रूपमिदं कार्यं कृतं मम सुहृद्ब्रुवैः ।
 07-125-030c मोहाल्लुब्धस्य पापस्य जिह्वाचारैस्ततस्ततः ॥
 07-125-031a हतो जयद्रथश्चैव सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।
 07-125-031c अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥
 07-125-032a सोऽहमद्य गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ।
 07-125-032c हता मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना ॥
 07-125-033a न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ।
 07-125-033c आचार्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥

07-126-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-126-001a सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ।
 07-126-001c तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वो मनस्तदा ॥
 07-126-002a दुर्योधनेन च द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि ।
 07-126-002c किमुक्तवान्परं तस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-126-003 संजय उवाच

- 07-126-003a निष्ठानको महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
 07-126-003c सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ॥

07-126-004a	मन्त्रितं तव पुत्रस्य ते सर्वमवमेनिरे ।
07-126-004c	येन मन्त्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्षभाः ॥
07-126-005a	द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा पुत्रस्य तव दुर्मनाः ।
07-126-005c	मुहूर्तमिव तु ध्यात्वा भृशमार्तोऽभ्यभाषत ॥
07-126-006a	दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरभिकृन्तसि ।
07-126-006c	अजय्यं समरे नित्यं ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ॥
07-126-007a	एतेनैवार्जुनं ज्ञातुमलं कौरव संयुगे ।
07-126-007c	यच्छिखण्ड्यवधीद्भीष्मं पाल्यमानः किरीटिना ॥
07-126-008a	अवध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवमानुषैः ।
07-126-008c	तदैवाज्ञासिषमहं नेयमस्तीति भारती ॥
07-126-009a	यं पुंसां त्रिषु लोकेषु सर्वशूरममंस्महि ।
07-126-009c	तस्मिन्विनिहते शूरे किं शेषं पर्युपास्महे ॥
07-126-010a	यान्स्म तान्नलहते तातः शकुनिः कुरुसंसदि ।
07-126-010c	अक्षान्न तेऽक्षा निशिता बाणास्ते शत्रुतापनाः ॥
07-126-011a	त एते घ्नन्ति नस्तात विशिखा जयचोदिताः ।
07-126-011c	यांस्तदा ख्याप्यमानांस्त्वं विदुरेण न बुध्यसे ॥
07-126-012a	तास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महात्मनः ।
07-126-012c	धीरस्य वाचो नाश्रौषीः क्षेमाय वदतः शिवाः ॥
07-126-013a	तदिदं वर्तते घोरमागतं वैशसं महत् ।
07-126-013c	तस्यावमानाद्वाक्यस्य दुर्योधन कृते तव ॥
07-126-014a	यच्च नः प्रेक्षमाणानां कृष्णामानाययः सभाम् ।
07-126-014c	अनर्हतीं कुले जातां सर्वधर्मानुचारिणीम् ॥
07-126-015a	तस्याधर्मस्य गान्धारे फलं प्राप्तमिदं त्वया ।
07-126-015c	नो चेत्पापं परे लोके त्वमर्च्छेथास्ततोऽधिकम् ॥
07-126-016a	यच्च तान्पाण्डवान्धूते विषमेण विजित्य ह ।
07-126-016c	प्राब्राजयस्तदारण्ये रौरवाजिनवाससः ॥
07-126-017a	पुत्राणामिव चैतेषां धर्ममाचरतां सदा ।
07-126-017c	द्रुह्येत्को नु नरो लोके मदन्यो ब्राह्मणब्रुवः ॥
07-126-018a	पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह ।
07-126-018c	आहतो धृतराष्ट्रस्य संमते कुरुसंसदि ॥
07-126-019a	दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिवर्धितः ।

07-126-019c	क्षत्तुर्वाक्यमनादृत्य त्वयाभ्यस्तः पुनः पुनः ॥
07-126-020a	यत्तत्सर्वे पराभूय पर्यवारयतार्जुनिम् ।
07-126-020c	सिन्धुराजानमाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥
07-126-021a	कथं त्वयि च कर्णे च कृपे शल्ये च जीवति ।
07-126-021c	अश्वत्थाम्नि च कौरव्य निधनं सैन्धवोऽगमत् ॥
07-126-022a	यद्वस्तत्सर्वराजानस्तेजस्तिगममुपासते ।
07-126-022c	सिन्धुराजं परित्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥
07-126-023a	मय्येव हि विशेषेण तथा दुर्योधन त्वयि ।
07-126-023c	आशंसत परित्राणमर्जुनात्स महीपतिः ॥
07-126-024a	ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्धवति फल्गुनात् ।
07-126-024c	न किञ्चिदनुपश्यामि जीवितत्राणमात्मनः ॥
07-126-025a	मज्जन्तमिव चात्मानं धृष्टद्युम्नस्य किल्बिषे ।
07-126-025c	पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान्सह तेन शिखण्डिना ॥
07-126-026a	तन्मा किमभितप्यन्तं वाक्शरैरभिकृन्तसि ।
07-126-026c	अशक्तः सिन्धुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत ॥
07-126-027a	सौवर्णं सत्यसंधस्य ध्वजमक्लिष्टकर्मणः ।
07-126-027c	अपश्यन्युधि भीष्मस्य कथमाशंससे जयम् ॥
07-126-028a	मध्ये महारथानां च यत्राहन्यत सैन्धवः ।
07-126-028c	हतो भूरिश्रवाश्चैव किं शेषं तत्र मन्यसे ॥
07-126-029a	कृप एव च दुर्धर्षो यदि जीवति पार्थिव ।
07-126-029c	यो नागात्सिन्धुराजस्य वर्त्म तं पूजयाम्यहम् ॥
07-126-030a	यच्चापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेऽनुजस्य वै ।
07-126-030c	दुःशासनस्य कौरव्य कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ॥
07-126-030e	अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः ॥
07-126-031a	न ते वसुंधरास्तीति तदहं चिन्तये नृप ।
07-126-031c	इमानि पाण्डवानां च सृज्जयानां च भारत ॥
07-126-031e	अनीकान्याद्रवन्ते मां सहितान्यद्य मारिष ॥
07-126-032a	नाहत्वा सर्वपाञ्चालान्कवचस्य विमोक्षणम् ।
07-126-032c	कर्तास्मि समरे कर्म धार्तराष्ट्र हितं तव ॥
07-126-033a	राजन्ब्रूयाः सुतं मे त्वमश्वत्थामानमाहवे ।
07-126-033c	न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥

07-126-034a	यच्च पित्रानुशिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय ।
07-126-034c	आनृशंस्ये दमे सत्ये आर्जवे च स्थिरो भव ॥
07-126-035a	धर्मार्थकामकुशलो धर्मार्थावप्यपीडयन् ।
07-126-035c	धर्मप्रधानः कार्याणि कुर्याश्चेति पुनः पुनः ॥
07-126-036a	चक्षुर्मनोभ्यां संतोष्या विप्राः सेव्याश्च शक्तितः ।
07-126-036c	न चैषां विप्रियं कार्यं ते हि वह्निशिखोपमाः ॥
07-126-037a	एष त्वहमनीकानि प्रविशाम्यरिसूदन ।
07-126-037c	रणाय महते राजंस्त्वया वाक्शल्यपीडितः ॥
07-126-038a	त्वं च दुर्योधन बलं यदि शक्नोषि धारय ।
07-126-038c	रात्रावपि हि योत्स्यन्ते संरब्धाः कुरुसृञ्जयाः ॥
07-126-039a	एवमुक्त्वा ततः प्रायाद्द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ।
07-126-039c	मुष्णन्क्षत्रियतेजांसि नक्षत्राणामिवांशुमान् ॥

07-127-001 संजय उवाच

07-127-001a	ततो दुर्योधनो राजा द्रोणेनैवं प्रचोदितः ।
07-127-001c	अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव मनो दधे ॥
07-127-002a	अब्रवीच्च तदा कर्णं पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
07-127-002c	पश्य कृष्णसहायेन पाण्डवेन किरीटिना ॥
07-127-002e	आचार्यविहितं व्यूहं भिन्नं देवैः सुदुर्भिदम् ॥
07-127-003a	तव व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
07-127-003c	मिषतां योधमुख्यानां सैन्धवो विनिपातितः ॥
07-127-004a	पश्य राधेय राजानः पृथिव्यां प्रवरा युधि ।
07-127-004c	पार्थेनैकेन निहताः सिंहेनेवेतरा मृगाः ॥
07-127-005a	मम व्यायच्छमानस्य समरे शत्रुसूदन ।
07-127-005c	अल्पावशेषं सैन्यं मे कृतं शक्रात्मजेन ह ॥
07-127-006a	कथं ह्यनिच्छमानस्य द्रोणस्य युधि फल्गुनः ।
07-127-006c	भिन्द्यात्सुदुर्भिदं व्यूहं यतमानोऽपि संयुगे ॥
07-127-007a	प्रियो हि फल्गुनो नित्यमाचार्यस्य महात्मनः ।
07-127-007c	ततोऽस्य दत्तवान्द्वारं नयुद्धेनारिमर्दन ॥
07-127-008a	अभयं सैन्धवस्याजौ दत्त्वा द्रोणः परंतपः ।
07-127-008c	प्रादात्किरीटिने द्वारं पश्य निर्गुणतां मम ॥
07-127-009a	यद्यदास्यमनुज्ञां वै पूर्वमेव गृहान्प्रति ।

07-127-009c	सिन्धुराजस्य समरे नाभविष्यज्जनक्षयः ॥
07-127-010a	जयद्रथो जीवितार्थी गच्छमानो गृहान्प्रति ।
07-127-010c	मयानार्येण संरुद्धो द्रोणात्प्राप्याभयं रणे ॥
07-127-011a	अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्चित्रसेनादयो युधि ।
07-127-011c	भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥
07-127-012	कर्ण उवाच
07-127-012a	आचार्यं मा विगर्हस्व शक्त्या युध्यत्यसौ द्विजः ।
07-127-012c	अजय्यान्पाण्डवान्मन्ये द्रोणेनास्त्रविदा मृधे ॥
07-127-013a	तथा ह्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ।
07-127-013c	दैवदृष्टोऽन्यथाभावो न मन्ये विद्यते क्वचित् ॥
07-127-014a	ततो नो युध्यमानानां परं शक्त्या सुयोधन ।
07-127-014c	सैन्धवो निहतो राजन्दैवमत्र परं स्मृतम् ॥
07-127-015a	परं यत्नं कुर्वतां च त्वया सार्धं रणाजिरे ।
07-127-015c	हत्वास्माकं पौरुषं हि दैवं पश्चात्करोति नः ॥
07-127-015e	सततं चेष्टमानानां निकृत्या विक्रमेण च ॥
07-127-016a	दैवोपसृष्टः पुरुषो यत्कर्म कुरुते क्वचित् ।
07-127-016c	कृतं कृतं स्म तत्तस्य दैवेन विनिहन्यते ॥
07-127-017a	यत्कर्तव्यं मनुष्येण व्यवसायवता सता ।
07-127-017c	तत्कार्यमविशङ्केन सिद्धिर्दैवे प्रतिष्ठिता ॥
07-127-018a	निकृत्या निकृताः पार्था विषयोगैश्च भारत ।
07-127-018c	दग्धा जतुगृहे चापि द्यूतेन च पराजिताः ॥
07-127-019a	राजनीतिं व्यपाश्रित्य प्रहिताश्चैव काननम् ।
07-127-019c	यत्नेन च कृतं यत्ते दैवेन विनिपातितम् ॥
07-127-020a	युध्यस्व यत्नमास्थाय मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ।
07-127-020c	यततस्तव तेषां च दैवं मार्गेण यास्यति ॥
07-127-021a	न तेषां मतिपूर्वं हि सुकृतं दृश्यते क्वचित् ।
07-127-021c	दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं कुरूद्वह ॥
07-127-022a	दैवं प्रमाणं सर्वस्य सुकृतस्येतरस्य वा ।
07-127-022c	अनन्यकर्म दैवं हि जागर्ति स्वपतामपि ॥
07-127-023a	बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बहवस्तथा ।
07-127-023c	न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्तत ॥

07-127-024a तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः ।
 07-127-024c शङ्के दैवस्य तत्कर्म पौरुषं येन नाशितम् ॥

07-127-025 संजय उवाच

07-127-025a एवं संभाषमाणानां बहु तत्तज्जनाधिप ।
 07-127-025c पाण्डवानामनीकानि समदृश्यन्त संयुगे ॥
 07-127-026a ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् ।
 07-127-026c तावकानां परैः सार्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥

07-128-001 संजय उवाच

07-128-001a तदुदीर्णगजाश्चौघं बलं तव जनाधिप ।
 07-128-001c पाण्डुसेनामभिद्रुत्य योधयामास सर्वतः ॥
 07-128-002a पाञ्चालाः कुरवश्चैव योधयन्तः परस्परम् ।
 07-128-002c यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः ॥
 07-128-003a शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः ।
 07-128-003c विव्यधुः समरे तूर्णं निन्युश्चैव यमक्षयम् ॥
 07-128-004a रथिनां रथिभिः सार्धं रुधिरस्रावि दारुणम् ।
 07-128-004c प्रावर्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥
 07-128-005a वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परम् ।
 07-128-005c विषाणैर्दारयामासुः संक्रुद्धाश्च मदोत्कटाः ॥
 07-128-006a हयारोहान्हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वधैः ।
 07-128-006c बिभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥
 07-128-007a पत्तयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः ।
 07-128-007c अन्योन्यमार्दयन्नाजन्नित्ययत्ताः पराक्रमे ॥
 07-128-008a गोत्राणां नामधेयानां कुलानां चैव मारिष ।
 07-128-008c श्रवणाद्धि विजानीमः पाञ्चालान्कुरुभिः सह ॥
 07-128-009a अन्योन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वधैः ।
 07-128-009c प्रेषयन्परलोकाय विचरन्तो ह्यभीतवत् ॥
 07-128-010a शरैर्दश दिशो राजंस्तेषां मुक्तैः सहस्रशः ।
 07-128-010c न भ्राजन्त यथापूर्वं भास्करोऽस्तं गतेऽपि च ॥
 07-128-011a तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।
 07-128-011c दुर्योधनो महाराज व्यवगाहत तद्वलम् ॥

07-128-012a	सैन्धवस्य वधेनैव भृशं दुःखसमन्वितः ।
07-128-012c	मर्तव्यमिति संचिन्त्य प्राविशत्तु द्विषद्वलम् ॥
07-128-013a	नादयत्रथघोषेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
07-128-013c	अभ्यवर्तत पुत्रस्ते पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
07-128-014a	स संनिपातस्तुमुलस्तस्य तेषां च भारत ।
07-128-014c	अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥
07-128-015a	मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तं गभस्तिभिः ।
07-128-015c	तथा तव सुतं मध्ये प्रतपन्तं शरोर्मिभिः ॥
07-128-016a	न शेकुर्भारतं युद्धे पाण्डवाः समवेक्षितुम् ।
07-128-016c	पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥
07-128-017a	पर्यधावन्त पाञ्चाला वध्यमाना महात्मना ।
07-128-017c	रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण धन्विना ॥
07-128-017e	अर्द्यमानाः शरैस्तूर्णं न्यपतन्पाण्डुसैनिकाः ॥
07-128-018a	न तादृशं रणे कर्म कृतवन्तस्तु तावकाः ।
07-128-018c	यादृशं कृतवान्राजा पुत्रस्तव विशां पते ॥
07-128-019a	पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवी मथिता रणे ।
07-128-019c	नलिनी द्विरदेनेव समन्तात्फुल्लपङ्कजा ॥
07-128-020a	क्षीणतोयानिलार्काभ्यां हतत्विडिव पद्मिनी ।
07-128-020c	बभूव पाण्डवी सेना तव पुत्रस्य तेजसा ॥
07-128-021a	पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण भारत ।
07-128-021c	भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥
07-128-022a	स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
07-128-022c	विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥
07-128-023a	धृष्टद्युम्नं च सप्तत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
07-128-023c	केकयांश्चैव चेदींश्च बहुभिर्निशितैः शरैः ॥
07-128-024a	सात्वतं पञ्चभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
07-128-024c	घटोत्कचं च समरे विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥
07-128-025a	शतशश्चापरान्योधान्सद्विपाश्वरथात्रणे ।
07-128-025c	शरैरवचकर्तोऽग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥
07-128-026a	तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्नुक्मपृष्ठं महद्भुनः ।
07-128-026c	भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥

07-128-027a	विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
07-128-027c	मर्माणि भित्त्वा ते सर्वे संभग्नाः क्षितिमाविशन् ॥
07-128-028a	ततः प्रमुदिता योधाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
07-128-028c	वृत्रहत्यै यथा देवाः परिवव्रुः पुरंदरम् ॥
07-128-029a	ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रस्य मारिष ।
07-128-029c	शरं परमदुर्वारं प्रेषयामास संयुगे ॥
07-128-029e	स तेन भृशसंविद्धो निषसाद रथोत्तमे ॥
07-128-030a	ततः पाञ्चालसैन्यानां भृशमासीद्रवो महान् ।
07-128-030c	हतो राजेति राजेन्द्र मुदितानां समन्ततः ॥
07-128-031a	बाणशब्दरवश्चोग्रः शुश्रुवे तत्र मारिष ।
07-128-031c	अथ द्रोणो द्रुतं तत्र प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥
07-128-032a	हृष्टो दुर्योधनश्चापि दृढमादाय कार्मुकम् ।
07-128-032c	तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥
07-128-033a	प्रत्युद्ययुस्तं त्वरिताः पाञ्चाला राजगृद्धिनः ।
07-128-033c	तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्कुरुसत्तमम् ॥
07-128-033e	चण्डवातोद्धतान्मेघान्निघ्नन्नश्मिमुचो यथा ॥
07-128-034a	ततो राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्धनः ।
07-128-034c	तावकानां परेषां च समेतानां युयुत्सया ॥

07-129-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-129-001a	यत्तदा प्राविशत्पाण्डूनाचार्यः कुपितो वशी ।
07-129-001c	उक्त्वा दुर्योधनं सम्यङ्मम शास्त्रातिगं सुतम् ॥
07-129-002a	प्रविश्य विचरन्तं च रणे शूरमवस्थितम् ।
07-129-002c	कथं द्रोणं महेष्वासं पाण्डवाः पर्यवारयन् ॥
07-129-003a	केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रमाचार्यस्य महात्मनः ।
07-129-003c	के चोत्तरमरक्षन्त निघ्नतः शात्रवात्रणे ॥
07-129-004a	नृत्यन्स रथमार्गेषु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
07-129-004c	धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् ॥

07-129-005 संजय उवाच

07-129-005a	सायाह्ने सैन्धवं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य च ।
07-129-005c	सात्यकिश्च महेष्वासो द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥

07-129-006a	तथा युधिष्ठिरस्तूर्णं भीमसेनश्च पाण्डवः ।
07-129-006c	पृथक्चमूभ्यां संसक्तौ द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥
07-129-007a	तथैव नकुलो धीमान्सहदेवश्च दुर्जयः ।
07-129-007c	धृष्टद्युम्नः शतानीको विराटश्च सकेकयः ॥
07-129-007e	मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि ॥
07-129-008a	द्रुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभिरक्षितः ।
07-129-008c	धृष्टद्युम्नपिता राजन्द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥
07-129-009a	द्रौपदेया महेष्वासा राक्षसश्च घटोत्कचः ।
07-129-009c	ससेनास्तेऽभ्यवर्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम् ॥
07-129-010a	प्रभद्रकाश्च पाञ्चालाः षट्सहस्राः प्रहारिणः ।
07-129-010c	द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥
07-129-011a	तथेतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः ।
07-129-011c	सहिताः संन्यवर्तन्त द्रोणमेव द्विजर्षभम् ॥
07-129-012a	तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु भरतर्षभ ।
07-129-012c	बभूव रजनी घोरा भीरूणां भयवर्धिनी ॥
07-129-013a	योधानामशिवा रौद्रा राजन्नन्तकगामिनी ।
07-129-013c	कुञ्जराश्चमनुष्याणां प्राणान्तकरणी तदा ॥
07-129-014a	तस्यां रजन्यां घोरायां नदन्त्यः सर्वतः शिवाः ।
07-129-014c	न्यवेदयन्भयं घोरं सज्वालकवलैर्मुखैः ॥
07-129-015a	उलूकाश्चाप्यदृश्यन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ।
07-129-015c	विशेषतः कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणम् ॥
07-129-016a	ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्दः समभवन्महान् ।
07-129-016c	भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वनेन च ॥
07-129-017a	गजानां गर्जितैश्चापि तुरङ्गानां च हेषितैः ।
07-129-017c	खुरशब्दनिपातैश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥
07-129-018a	ततः समभवद्युद्धं संध्यायामतिदारुणम् ।
07-129-018c	द्रोणस्य च महाराज सृज्जयानां च सर्वशः ॥
07-129-019a	तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन ।
07-129-019c	सैन्येन रजसा चैव समन्तादुत्थितेन ह ॥
07-129-020a	नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
07-129-020c	नापश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृताः ॥

07-129-021a	रात्रौ वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते ।
07-129-021c	घोरश्चटचटाशब्दः शस्त्राणां पततामभूत् ॥
07-129-022a	नैव स्वे न परे राजन्प्राज्ञायन्त तमोवृते ।
07-129-022c	उन्मत्तमिव तत्सर्वं बभूव रजनीमुखे ॥
07-129-023a	भौमं रजोऽथ राजेन्द्र शोणितेन प्रशामितम् ।
07-129-023c	शातकौम्भैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोऽभ्यगात् ॥
07-129-024a	ततः सा भारती सेना मणिहेमविभूषिता ।
07-129-024c	द्यौरिवासीत्सनक्षत्रा रजन्यां भरतर्षभ ॥
07-129-025a	गोमायुबडसंघुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ।
07-129-025c	दारुणाभिरुता घोरा क्ष्वेडितोत्क्रुष्टनादिता ॥
07-129-026a	ततोऽभवन्महाशब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ।
07-129-026c	समावृण्वन्दिशः सर्वा महेन्द्राशनिनिस्वनः ॥
07-129-027a	सा निशीथे महाराज सेनादृश्यत भारती ।
07-129-027c	अङ्गदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभासिता ॥
07-129-028a	तत्र नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
07-129-028c	निशायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥
07-129-029a	ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुसलप्रासपट्टिशाः ।
07-129-029c	संपतन्तो व्यदृश्यन्त भ्राजमाना इवाग्नयः ॥
07-129-030a	दुर्योधनपुरोवातां रथनागबलाहकाम् ।
07-129-030c	वादित्रघोषस्तनितां चापविद्युद्ध्वजैर्वृताम् ॥
07-129-031a	द्रोणपाण्डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनिम् ।
07-129-031c	शरधारास्त्रपवनां भृशं शीतोष्णसंकुलाम् ॥
07-129-032a	घोरां विस्मापनीमुग्रां जीवितच्छिदमप्लवाम् ।
07-129-032c	तां प्राविशन्नतिभयां सेनां युद्धचिकीर्षवः ॥
07-129-033a	तस्मिन्नात्रिमुखे घोरे महाशब्दनिनादिते ।
07-129-033c	भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥
07-129-034a	रात्रियुद्धे तदा घोरे वर्तमाने सुदारुणे ।
07-129-034c	द्रोणमभ्यद्रवन्क्रुद्धाः सहिताः पाण्डुसृञ्जयाः ॥
07-129-035a	ये ये प्रमुखतो राजन्यवर्तन्त महात्मनः ।
07-129-035c	तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयम् ॥

07-130-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-130-001a	तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृञ्जयानमितौजसि ।
07-130-001c	अमृष्यमाणे संरब्धे का वोऽभूद्वै मतिस्तदा ॥
07-130-002a	दुर्योधनं तथा पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम ।
07-130-002c	यत्प्राविशदमेयात्मा किं पार्थः प्रत्यपद्यत ॥
07-130-003a	निहते सैन्धवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि ।
07-130-003c	यदभ्यगान्महातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥
07-130-004a	किममन्यत दुर्धर्षः प्रविष्टे शत्रुतापने ।
07-130-004c	दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥
07-130-005a	के च तं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम् ।
07-130-005c	के चास्य पृष्ठतोऽगच्छन्वीराः शूरस्य युध्यतः ॥
07-130-005e	के पुरस्तादयुध्यन्त निघ्नतः शात्रवान्रणे ॥
07-130-006a	मन्येऽहं पाण्डवान्सर्वान्भारद्वाजशरार्दितान् ।
07-130-006c	शिशिरे कम्पमाना वै कृशा गाव इवाभिभो ॥
07-130-007a	प्रविश्य स महेष्वासः पाञ्चालानरिमर्दनः ।
07-130-007c	कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चत्वमुपजग्मिवान् ॥
07-130-008a	सर्वेषु सैन्येषु च संगतेषु; रात्रौ समेतेषु महारथेषु ।
07-130-008c	संलोड्यमानेषु पृथग्विधेषु; के वस्तदानीं मतिमन्त आसन् ॥
07-130-009a	हतांश्चैव विषक्तांश्च पराभूतांश्च शंससि ।
07-130-009c	रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥
07-130-010a	कथमेषां तदा तत्र पार्थानामपलायिनाम् ।
07-130-010c	प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु संजय ॥

07-130-011 संजय उवाच

07-130-011a	रात्रियुद्धे तदा राजन्वर्तमाने सुदारुणे ।
07-130-011c	द्रोणमभ्यद्रवन्नात्रौ पाण्डवाः सहसैनिकाः ॥
07-130-012a	ततो द्रोणः केकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् ।
07-130-012c	प्रेषयन्मृत्युलोकाय सर्वानिषुभिराशुगैः ॥
07-130-013a	तस्य प्रमुखतो राजन्येऽवर्तन्त महारथाः ।
07-130-013c	तान्सर्वान्प्रेषयामास परलोकाय भारत ॥
07-130-014a	प्रमथन्तं तदा वीरं भारद्वाजं महारथम् ।
07-130-014c	अभ्यवर्तत संक्रुद्धः शिबी राजन्प्रतापवान् ॥
07-130-015a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पाण्डवानां महारथम् ।

07-130-015c	विव्याध दशभिर्द्रोणः सर्वपारशवैः शरैः ॥
07-130-016a	तं शिबिः प्रतिविव्याध त्रिंशता निशितैः शरैः ।
07-130-016c	सारथिं चास्य भल्लेन स्मयमानो न्यपातयत् ॥
07-130-017a	तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महात्मनः ।
07-130-017c	अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥
07-130-018a	कलिङ्गानां च सैन्येन कलिङ्गस्य सुतो रणे ।
07-130-018c	पूर्वं पितृवधात्क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत् ॥
07-130-019a	स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ।
07-130-019c	विशोकं त्रिभिराजघ्ने ध्वजमेकेन पत्रिणा ॥
07-130-020a	कलिङ्गानां तु तं शूरं क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः ।
07-130-020c	रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिनाभिजघान ह ॥
07-130-021a	तस्य मुष्टिहतस्याजौ पाण्डवेन बलीयसा ।
07-130-021c	सर्वाण्यस्थीनि सहसा प्रापतन्वै पृथक्पृथक् ॥
07-130-022a	तं कर्णो भ्रातरश्चास्य नामृष्यन्त महारथाः ।
07-130-022c	ते भीमसेनं नाराचैर्जघ्नुराशीविषोपमैः ॥
07-130-023a	ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ।
07-130-023c	ध्रुवं चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत् ॥
07-130-023e	स तथा पाण्डुपुत्रेण बलिना निहतोऽपतत् ॥
07-130-024a	तं निहत्य महाराज भीमसेनो महाबलः ।
07-130-024c	जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् ॥
07-130-025a	जयरातमथाक्षिप्य नदन्सव्येन पाणिना ।
07-130-025c	तलेन नाशयामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितम् ॥
07-130-026a	कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं समवासृजत् ।
07-130-026c	ततस्तामेव जग्राह प्रहसन्पाण्डुनन्दनः ॥
07-130-027a	कर्णायैव च दुर्धर्षश्चिक्षेपाजौ वृकोदरः ।
07-130-027c	तामन्तरिक्षे चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना ॥
07-130-028a	ततस्तव सुता राजन्भीमस्य रथमाव्रजन् ।
07-130-028c	महता शरवर्षेण छादयन्तो वृकोदरम् ॥
07-130-029a	दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव संयुगे ।
07-130-029c	सारथिं च हयांश्चैव शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
07-130-029e	दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावपुप्लुवे ॥

07-130-030a	तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ परतापनौ ।
07-130-030c	संग्रामशिरसो मध्ये भीमं द्वावभ्यधावताम् ॥
07-130-030e	यथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम् ॥
07-130-031a	ततस्तु दुर्मदश्चैव दुष्कर्णश्च तवात्मजौ ।
07-130-031c	रथमेकं समारुह्य भीमं बाणैरविध्यताम् ॥
07-130-032a	ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्योधनस्य च ।
07-130-032c	कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः ॥
07-130-033a	दुर्मदस्य च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम् ।
07-130-033c	पादप्रहारेण धरां प्रावेशयदरिदमः ॥
07-130-034a	ततः सुतौ ते बलिनौ शूरौ दुष्कर्णदुर्मदौ ।
07-130-034c	मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धो ममर्द चरणेन च ॥
07-130-035a	ततो हाहाकृते सैन्ये दृष्ट्वा भीमं नृपाब्रुवन् ।
07-130-035c	रुद्रोऽयं भीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु गृध्यति ॥
07-130-036a	एवमुक्त्वापलायन्त सर्वे भारत पार्थिवाः ।
07-130-036c	विसंज्ञावाहयन्वाहान्न च द्वौ सह धावतः ॥
07-130-037a	ततो बले भृशलुलिते निशामुखे; सुपूजितो नृपवृषभैर्वृकोदरः ।
07-130-037c	महाबलः कमलविबुद्धलोचनो; युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयद्वली ॥
07-130-038a	ततो यमौ द्रुपदविराटकेकया; युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं ययुः ।
07-130-038c	वृकोदरं भृशमभिपूजयंश्च ते; यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥
07-130-039a	ततः सुतास्तव वरुणात्मजोपमा; रुषान्विताः सह गुरुणा महात्मना ।
07-130-039c	वृकोदरं सरथपदातिकुञ्जरा; युयुत्सवो भृशमभिपर्यवारयन् ॥
07-130-040a	ततोऽभवत्तिमिरघनैरिवावृतं; महाभये भयदमतीव दारुणम् ।
07-130-040c	निशामुखे बडवृकगृध्रमोदनं; महात्मनां नृपवरयुद्धमद्भुतम् ॥

07-131-001 संजय उवाच

07-131-001a	प्रायोपविष्टे तु हते पुत्रे सात्यकिना ततः ।
07-131-001c	सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥
07-131-002a	क्षत्रधर्मः पुरा दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः ।
07-131-002c	तं त्वं सात्वत संत्यज्य दस्युधर्मे कथं रतः ॥
07-131-003a	पराङ्मुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राय याचते ।
07-131-003c	क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्रहरेद्रणे ॥
07-131-004a	द्वावेव किल वृष्णीनां तत्र ख्यातौ महारथौ ।

07-131-004c	प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं चैव युधि सात्वत ॥
07-131-005a	कथं प्रायोपविष्टाय पार्थेन छिन्नबाहवे ।
07-131-005c	नृशंसं पतनीयं च तादृशं कृतवानसि ॥
07-131-006a	शपे सात्वत पुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च ।
07-131-006c	अनतीतामिमां रात्रिं यदि त्वां वीरमानिनम् ॥
07-131-007a	अरक्ष्यमाणं पार्थेन जिष्णुना ससुतानुजम् ।
07-131-007c	न हन्यां निरये घोरे पतेयं वृष्णिपांसन ॥
07-131-008a	एवमुक्त्वा सुसंकुब्धः सोमदत्तो महाबलः ।
07-131-008c	दध्मौ शङ्खं च तारेण सिंहनादं ननाद च ॥
07-131-009a	ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो महाबलः ।
07-131-009c	सात्वतो भृशसंकुब्धः सोमदत्तमथाब्रवीत् ॥
07-131-010a	हतो भूरिश्रवा वीरस्तव पुत्रो महारथः ।
07-131-010c	शलश्चैव तथा राजन्भ्रातृव्यसनकर्षितः ॥
07-131-011a	त्वां चाप्यद्य वधिष्यामि सपुत्रपशुबान्धवम् ।
07-131-011c	तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि विशेषतः ॥
07-131-012a	यस्मिन्दानं दमः शौचमहिंसा ह्रीर्धृतिः क्षमा ।
07-131-012c	अनपायीनि सर्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे ॥
07-131-013a	मृदङ्गकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा ।
07-131-013c	सकर्णसौबलः संख्ये विनाशं समुपेक्ष्यसि ॥
07-131-014a	शपेऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्तेन चैव ह ।
07-131-014c	यदि त्वां ससुतं पापं न हन्यां युधि रोषितः ॥
07-131-014e	अपयास्यसि चेत्त्यक्त्वा ततो मुक्तो भविष्यसि ॥
07-131-015a	एवमाभाष्य चान्योन्यं क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
07-131-015c	प्रवृत्तौ शरसंपातं कर्तुं पुरुषसत्तमौ ॥
07-131-016a	ततो गजसहस्रेण रथानामयुतेन च ।
07-131-016c	दुर्योधनः सोमदत्तं परिवार्य व्यवस्थितः ॥
07-131-017a	शकुनिश्च सुसंकुब्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
07-131-017c	पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः ॥
07-131-017e	स्यालस्तव महाबाहुर्वज्रसंहननो युवा ॥
07-131-018a	साग्रं शतसहस्रं तु हयानां तस्य धीमतः ।
07-131-018c	सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात्पर्यरक्षत ॥

07-131-019a	रक्ष्यमाणश्च बलिभिश्छादयामास सात्यकिम् ।
07-131-019c	तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा संनतपर्वभिः ॥
07-131-019e	धृष्टद्युम्नोऽभ्ययात्क्रुद्धः प्रगृह्य महतीं चमूम् ॥
07-131-020a	चण्डवाताभिसृष्टानामुदधीनामिव स्वनः ।
07-131-020c	आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ॥
07-131-021a	विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नवभिः शरैः ।
07-131-021c	सात्यकिर्दशभिश्चैनमवधीत्कुरुपुंगवम् ॥
07-131-022a	सोऽतिविद्धो बलवता समरे दृढधन्वना ।
07-131-022c	रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गतचेतनः ॥
07-131-023a	तं विमूढं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः ।
07-131-023c	अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथम् ॥
07-131-024a	तं विसंज्ञं समालोक्य युयुधानशरार्दितम् ।
07-131-024c	द्रौणिरभ्यद्रवत्क्रुद्धः सात्वतं रणमूर्धनि ॥
07-131-025a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शैनेयस्य रथं प्रति ।
07-131-025c	भैमसेनिः सुसंक्रुद्धः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥
07-131-026a	काष्णायिसमयं घोरमृक्षचर्मावृतं महत् ।
07-131-026c	युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वा गजैः ॥
07-131-027a	विक्षिप्तमष्टचक्रेण विवृताक्षेण कूजता ।
07-131-027c	ध्वजेनोच्छ्रिततुण्डेन गृध्रराजेन राजता ॥
07-131-028a	लोहितार्द्रपताकं तमन्त्रमालाविभूषितम् ।
07-131-028c	अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् ॥
07-131-029a	शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
07-131-029c	रक्षसां घोररूपाणामक्षौहिण्या समावृतः ॥
07-131-030a	तमुद्यतमहाचापं निशाम्य व्यथिता नृपाः ।
07-131-030c	युगान्तकालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥
07-131-031a	भयार्दिता प्रचुक्षोभ पुत्रस्य तव वाहिनी ।
07-131-031c	वायुना क्षोभितावर्ता गङ्गोवोर्ध्वतरङ्गिणी ॥
07-131-032a	घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
07-131-032c	प्रसुप्तवर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥
07-131-033a	ततोऽश्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्र समन्ततः ।
07-131-033c	संध्याकालाधिकबलैः प्रमुक्ता राक्षसैः क्षितौ ॥

07-131-034a	आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः प्रासतोमराः ।
07-131-034c	पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥
07-131-035a	तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ।
07-131-035c	तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः प्राद्रवन्दिशः ॥
07-131-036a	तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मानी न विव्यथे ।
07-131-036c	व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥
07-131-037a	निहतायां तु मायायाममर्षी स घटोत्कचः ।
07-131-037c	विससर्ज शरान्घोरांस्तेऽश्वत्थामानमाविशन् ॥
07-131-038a	भुजगा इव वेगेन वल्मीकं क्रोधमूर्छिताः ।
07-131-038c	ते शरा रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा शारद्वतीसुतम् ॥
07-131-038e	विविशुर्धरणीं शीघ्रा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ॥
07-131-039a	अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ।
07-131-039c	घटोत्कचमभिक्रुद्धं बिभेद दशभिः शरैः ॥
07-131-040a	घटोत्कचोऽतिविद्धस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु ।
07-131-040c	चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥
07-131-041a	क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिवज्रविभूषितम् ।
07-131-041c	अश्वत्थाम्नस्तु चिक्षेप भैमसेनिर्जिघांसया ॥
07-131-042a	वेगेन महता गच्छद्विक्षिप्तं द्रौणिना शरैः ।
07-131-042c	अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघं न्यपतद्भुवि ॥
07-131-043a	घटोत्कचस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
07-131-043c	द्रौणिं प्राच्छादयद्वाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥
07-131-044a	घटोत्कचसुतः श्रीमान्भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
07-131-044c	रुरोध द्रौणिमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्विराट् ॥
07-131-045a	पौत्रेण भीमसेनस्य शरैः सोऽञ्जनपर्वणा ।
07-131-045c	बभौ मेघेन धाराभिर्गिरिर्मैरुरिवार्दितः ॥
07-131-046a	अश्वत्थामा त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
07-131-046c	ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदाञ्जनपर्वणः ॥
07-131-047a	द्वाभ्यां तु रथयन्तारं त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ।
07-131-047c	धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
07-131-048a	विरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमबिन्दुभिराचितम् ।
07-131-048c	विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाकरोत् ॥

- 07-131-049a गदा हेमाङ्गदा राजंस्तूर्ण हैडिम्बसूनुना ।
 07-131-049c भ्राम्योत्क्षिप्ता शरैः सापि द्रौणिनाभ्याहतापतत् ॥
 07-131-050a ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
 07-131-050c ववर्षाञ्जनपर्वा स द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥
 07-131-051a ततो मायाधरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि ।
 07-131-051c मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥
 07-131-052a सोऽवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृते ।
 07-131-052c महीधर इवात्युच्चः श्रीमानञ्जनपर्वतः ॥
 07-131-053a तमयस्मयवर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ।
 07-131-053c जघानाञ्जनपर्वाणं महेश्वर इवान्धकम् ॥
 07-131-054a अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम् ।
 07-131-054c द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात्प्रचलिताङ्गदः ॥
 07-131-055a प्राह वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारद्वतीसुतम् ।
 07-131-055c दहन्तं पाण्डवानीकं वनमग्निमिवोद्धतम् ॥
 07-131-056a तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
 07-131-056c त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा ॥

07-131-057 अश्वत्थामोवाच

- 07-131-057a गच्छ वत्स सहान्यैस्त्वं युध्यस्वामरविक्रम ।
 07-131-057c न हि पुत्रेण हैडिम्बे पिता न्याय्यं प्रबाधितुम् ॥
 07-131-058a कामं खलु न मे रोषो हैडिम्बे विद्यते त्वयि ।
 07-131-058c किं तु रोषान्वितो जन्तुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥

07-131-059 संजय उवाच

- 07-131-059a श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः ।
 07-131-059c अश्वत्थामानमायस्तो भैमसेनिरभाषत ॥
 07-131-060a किमहं कातरो द्रौणे पृथग्जन इवाहवे ।
 07-131-060c भीमात्खल्वहमुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले ॥
 07-131-061a पाण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्तिनाम् ।
 07-131-061c रक्षसामधिराजोऽहं दशग्रीवसमो बले ॥
 07-131-062a तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
 07-131-062c युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥

07-131-063a	इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ।
07-131-063c	द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥
07-131-064a	रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
07-131-064c	रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥
07-131-065a	शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तां तां व्यशातयत् ।
07-131-065c	ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ॥
07-131-066a	अथास्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैः समाबभौ ।
07-131-066c	विभावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् ॥
07-131-067a	निशाम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना ।
07-131-067c	घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥
07-131-068a	सोऽभवद्गिरिरित्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
07-131-068c	शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥
07-131-069a	तमञ्जनचयप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ।
07-131-069c	प्रपतद्भिश्च बहुभिः शस्त्रसंघैर्न चुक्षुभे ॥
07-131-070a	ततः स्मयन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदीरयत् ।
07-131-070c	स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रमनश्यत ॥
07-131-071a	ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
07-131-071c	अश्मवृष्टिभिरित्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे ॥
07-131-072a	अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
07-131-072c	व्यधमद्द्रोणतनयो नीलमेघं समुत्थितम् ॥
07-131-073a	स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः ।
07-131-073c	शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदां वरः ॥
07-131-074a	स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेनायतकार्मुकम् ।
07-131-074c	घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥
07-131-075a	सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ।
07-131-075c	गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि ॥
07-131-076a	विवृतास्यशिरोग्रीवैर्हैडिम्बानुचरैः सह ।
07-131-076c	पौलस्त्यैर्यातुधानैश्च तामसैश्चोग्रविक्रमैः ॥
07-131-077a	नानाशस्त्रधरैर्वैरिर्नानाकवचभूषणैः ।
07-131-077c	महाबलैर्भीमरवैः संरम्भोद्धृतलोचनैः ॥
07-131-078a	उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्युद्धदुर्मदैः ।

- 07-131-078c विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् ॥
 07-131-079a तिष्ठ दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
 07-131-079c सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः ॥
 07-131-080a निहनिष्याम्यमित्रांस्ते न तवास्ति पराजयः ।
 07-131-080c सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वासय वाहिनीम् ॥

07-131-081 दुर्योधन उवाच

- 07-131-081a न त्वेतदद्भुतं मन्ये यत्ते महदिदं मनः ।
 07-131-081c अस्मासु च परा भक्तिस्तव गौतमिनन्दन ॥

07-131-082 संजय उवाच

- 07-131-082a अश्वत्थामानमुक्त्वैवं ततः सौबलमब्रवीत् ।
 07-131-082c वृतः शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनाम् ॥
 07-131-083a षष्ट्या गजसहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनंजयम् ।
 07-131-083c कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च ॥
 07-131-084a उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः श्रुतार्पणः ।
 07-131-084c दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी उरुक्रमः ॥
 07-131-085a पुरंजयो दृढरथः पताकी हेमपङ्कजः ।
 07-131-085c शल्यारुणीन्द्रसेनाश्च संजयो विजयो जयः ॥
 07-131-086a कमलाक्षः पुरुः क्राथी जयवर्मा सुदर्शनः ।
 07-131-086c एते त्वामनुयास्यन्ति पत्नीनामयुतानि षट् ॥
 07-131-087a जहि भीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल ।
 07-131-087c असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा मे त्वयि स्थिता ॥
 07-131-088a दारितान्द्रौणिना बाणैर्भृशं विक्षतविग्रहान् ।
 07-131-088c जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥
 07-131-089a एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेण तव सौबलः ।
 07-131-089c पिप्रीषुस्ते सुतान्राजन्दिधक्षुश्चैव पाण्डवान् ॥
 07-131-090a अथ प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।
 07-131-090c विभावर्या सुतुमुलं शक्रप्रहादयोरिव ॥
 07-131-091a ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमीसुतम् ।
 07-131-091c जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः ॥
 07-131-092a स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः ।

07-131-092c	चचाल रथमध्यस्थो वातोद्धूत इव द्रुमः ॥
07-131-093a	भूयश्चाञ्जलिकेनास्य मार्गणेन महाप्रभम् ।
07-131-093c	द्रौणिहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥
07-131-094a	ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं महत् ।
07-131-094c	ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥
07-131-095a	ततः शारद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत ।
07-131-095c	सुवर्णपुङ्खाञ्शत्रुघ्नान्खचरान्खचरान्प्रति ॥
07-131-096a	तद्वाणैरदितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
07-131-096c	सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥
07-131-097a	विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतरथान्विभुः ।
07-131-097c	ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव युगक्षये ॥
07-131-098a	स दग्ध्वाक्षौहिणीं बाणैर्नैरृतात्रुरुचे भृशम् ।
07-131-098c	पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥
07-131-099a	युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुल्बणः ।
07-131-099c	रराज जयतां श्रेष्ठो द्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥
07-131-100a	तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
07-131-100c	नैनं निरीक्षितुं कश्चिच्छक्नोति द्रौणिमाहवे ॥
07-131-100e	ऋते घटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ॥
07-131-101a	स पुनर्भरतश्रेष्ठ क्रोधाद्रक्तान्तलोचनः ।
07-131-101c	तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ॥
07-131-101e	स्वसूतमब्रवीत्क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वह ॥
07-131-102a	स ययौ घोररूपेण तेन जैत्रपताकिना ।
07-131-102c	द्वैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिसूदनः ॥
07-131-103a	स चिक्षेप ततः क्रुद्धो द्रोणपुत्राय राक्षसः ।
07-131-103c	अष्टचक्रां महारौद्रामशनीं रुद्रनिर्मिताम् ॥
07-131-104a	तामवप्लुत्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः ।
07-131-104c	चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽवपुप्लुवे ॥
07-131-105a	साश्वसूतध्वजं वाहं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
07-131-105c	विवेश वसुधां भित्त्वा साशनिर्भृशदारुणा ॥
07-131-106a	द्रौणेस्तत्कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ।
07-131-106c	यदवप्लुत्य जग्राह घोरां शंकरनिर्मिताम् ॥

07-131-107a	धृष्टद्युम्नरथं गत्वा भैमसेनिस्ततो नृप ।
07-131-107c	मुमोच निशितान्बाणान्पुनर्द्रौणेर्महोरसि ॥
07-131-108a	धृष्टद्युम्नोऽप्यसंभ्रान्तो मुमोचाशीविषोपमान् ।
07-131-108c	सुवर्णपुङ्खान्विशिखान्द्रोणपुत्रस्य वक्षसि ॥
07-131-109a	ततो मुमोच नाराचान्द्रौणिस्ताभ्यां सहस्रशः ।
07-131-109c	तावप्यग्निशिखाप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्य मार्गणान् ॥
07-131-110a	अतितीव्रमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।
07-131-110c	योधानां प्रीतिजननं द्रौणेश्च भरतर्षभ ॥
07-131-111a	ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतैस्त्रिभिः ।
07-131-111c	षड्भिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं देशमाव्रजत् ॥
07-131-112a	ततो भीमात्मजं रक्षो धृष्टद्युम्नं च सानुगम् ।
07-131-112c	अयोधयत धर्मात्मा द्रौणिरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
07-131-113a	तत्राद्भुततमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् ।
07-131-113c	अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ॥
07-131-114a	निमेषान्तरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपाम् ।
07-131-114c	अक्षौहिणीं राक्षसानां शितैर्बाणैरशातयत् ॥
07-131-115a	मिषतो भीमसेनस्य हैडिम्बेः पार्षतस्य च ।
07-131-115c	यमयोर्धर्मपुत्रस्य विजयस्याच्युतस्य च ॥
07-131-116a	प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ।
07-131-116c	निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशृङ्गा इव पर्वताः ॥
07-131-117a	निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च विचलद्भिरितस्ततः ।
07-131-117c	रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥
07-131-118a	क्षिप्तैः काञ्चनदण्डैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ ।
07-131-118c	द्यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णा युगक्षये ॥
07-131-119a	प्रवृद्धध्वजमण्डूकां भेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ।
07-131-119c	छत्रहंसावलीजुष्टां फेनचामरमालिनीम् ॥
07-131-120a	कङ्कगृध्रमहाग्राहां नैकायुधझषाकुलाम् ।
07-131-120c	रथक्षिप्तमहावप्रां पताकारुचिरद्रुमाम् ॥
07-131-121a	शरमीनां महारौद्रां प्रासशक्त्युग्रडुण्डुभाम् ।
07-131-121c	मज्जामांसमहापङ्कां कबन्धावर्जितोडुपाम् ॥
07-131-122a	केशशैवलकल्माषां भीरूणां कश्मलावहाम् ।

07-131-122c	नागेन्द्रहययोधानां शरीरव्ययसंभवाम् ॥
07-131-123a	शोणितौघमहावेगां द्रौणिः प्रावर्तयन्नदीम् ।
07-131-123c	योधार्तरवनिर्घोषां क्षतजोर्मिसमाकुलाम् ॥
07-131-124a	प्रायादतिमहाघोरं यमक्षयमहोदधिम् ।
07-131-124c	निहत्य राक्षसान्बाणैर्द्रौणिर्हीडिम्बमार्दयत् ॥
07-131-125a	पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सवृकोदरपार्षतान् ।
07-131-125c	स नाराचगणैः पार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वा महाबलः ॥
07-131-126a	जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः ।
07-131-126c	पुनः श्रुतंजयं नाम सुरथस्यानुजं रणे ॥
07-131-127a	बलानीकं जयानीकं जयाश्वं चाभिजघ्नवान् ।
07-131-127c	श्रुताह्वयं च राजेन्द्र द्रौणिर्निन्ये यमक्षयम् ॥
07-131-128a	त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुपुङ्खै रुक्ममालिनम् ।
07-131-128c	शत्रुंजयं च बलिनं शक्रलोकं निनाय ह ॥
07-131-129a	जघान स पृषध्रं च चन्द्रदेवं च मानिनम् ।
07-131-129c	कुन्तिभोजसुतांश्चाजौ दशभिर्दश जघ्नवान् ॥
07-131-130a	अश्वत्थामा सुसंक्रुद्धः संधायोग्रमजिह्वागम् ।
07-131-130c	मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ॥
07-131-130e	यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥
07-131-131a	स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महाशरः ।
07-131-131c	विवेश वसुधां शीघ्रं सपुङ्खः पृथिवीपते ॥
07-131-132a	तं हतं पतितं ज्ञात्वा धृष्टद्युम्नो महारथः ।
07-131-132c	द्रौणेः सकाशाद्राजेन्द्र अपनिन्ये रथान्तरम् ॥
07-131-133a	तथा पराङ्मुखरथं सैन्यं यौधिष्ठिरं नृप ।
07-131-133c	पराजित्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो ननाद ह ॥
07-131-133e	पूजितः सर्वभूतैश्च तव पुत्रैश्च भारत ॥
07-131-134a	अथ शरशतभिन्नकृत्तदेहैः हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात् ।
07-131-134c	निधनमुपगतैर्मही कृताभूः द्विरिशिखरैरिव दुर्गमातिरौद्रा ॥
07-131-135a	तं सिद्धगन्धर्वपिशाचसंघाः नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि ।
07-131-135c	रक्षोगणा भूतगणाश्च द्रौणिः मपूजयन्नप्सरसः सुराश्च ॥

07-132-001 संजय उवाच

07-132-001a द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।

07-132-001c	द्रोणपुत्रेण निहतान्राक्षसांश्च सहस्रशः ॥
07-132-002a	युधिष्ठिरो भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
07-132-002c	युयुधानश्च संयत्ता युद्धायैव मनो दधुः ॥
07-132-003a	सोमदत्तः पुनः कुर्द्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ।
07-132-003c	महता शरवर्षेण छादयामास सर्वतः ॥
07-132-004a	ततः समभवद्युद्धमतीव भयवर्धनम् ।
07-132-004c	त्वदीयानां परेषां च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥
07-132-005a	दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमो विव्याध कौरवम् ।
07-132-005c	सोमदत्तोऽपि तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ॥
07-132-006a	सात्वतस्त्वभिसंकुर्द्धः पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
07-132-006c	वृद्धमृद्धं गुणैः सर्वैर्ययातिमिव नाहुषम् ॥
07-132-007a	विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वज्रनिपातिभिः ।
07-132-007c	शक्त्या चैनमथाहत्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-132-008a	ततस्तु सात्यकेरर्थे भीमसेनो नवं दृढम् ।
07-132-008c	मुमोच परिधं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि ॥
07-132-009a	सात्यकिश्चाग्निसंकाशं मुमोच शरमुत्तमम् ।
07-132-009c	सोमदत्तोरसि क्रुद्धः सुपत्रं निशितं युधि ॥
07-132-010a	युगपत्पेततुरथ घोरौ परिधमार्गणौ ।
07-132-010c	शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥
07-132-011a	व्यामोहिते तु तनये बाह्लीकः समुपाद्रवत् ।
07-132-011c	विसृजञ्शरवर्षाणि कालवर्षीव तोयदः ॥
07-132-012a	भीमोऽथ सात्वतस्यार्थे बाह्लीकं नवभिः शरैः ।
07-132-012c	पीडयन्वै महात्मानं विव्याध रणमूर्धनि ॥
07-132-013a	प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि ।
07-132-013c	निचखान महाबाहुः पुरंदर इवाशनिम् ॥
07-132-014a	स तयाभिहतो भीमश्चकम्पे च मुमोह च ।
07-132-014c	प्राप्य चेतश्च बलवान्गदामस्मै ससर्ज ह ॥
07-132-015a	सा पाण्डवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोऽहरत् ।
07-132-015c	स पपात हतः पृथ्व्यां वज्राहत इवाद्रिराट् ॥
07-132-016a	तस्मिन्विनिहते वीरे बाह्लीके पुरुषर्षभे ।
07-132-016c	पुत्रास्तेऽभ्यर्दयन्भीमं दश दाशरथेः समाः ॥

07-132-017a	नाराचैर्दशभिर्भीमस्तान्निहत्य तवात्मजान् ।
07-132-017c	कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥
07-132-018a	ततो वृषरथो नाम भ्राता कर्णस्य विश्रुतः ।
07-132-018c	जघान भीमं नाराचैस्तमप्यभ्यवधीद्वली ॥
07-132-019a	ततः सप्त रथान्वीरः स्यालानां तव भारत ।
07-132-019c	निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयत् ॥
07-132-020a	अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम् ।
07-132-020c	शकुनेर्भ्रातरो वीरा गजाक्षः शरभो विभुः ॥
07-132-020e	अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥
07-132-021a	स तुद्यमानो नाराचैर्वृष्टिवेगैरिवर्षभः ।
07-132-021c	जघान पञ्चभिर्बाणैः पञ्चैवातिबलो रथान् ॥
07-132-021e	तान्दृष्ट्वा निहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥
07-132-022a	ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ।
07-132-022c	मिषतः कुम्भयोनेश्च पुत्राणां च तवानघ ॥
07-132-023a	अम्बष्ठान्मालवाञ्शूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ।
07-132-023c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान्युद्धे युधिष्ठिरः ॥
07-132-024a	अभीषाहाञ्शूरसेनान्बाह्लीकान्सवसातिकान् ।
07-132-024c	निकृत्य पृथिवीं राजा चक्रे शोणितकर्दमाम् ॥
07-132-025a	यौधेयारट्टराजन्यमद्रकाणां गणान्युधि ।
07-132-025c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय शूरान्बाणैर्युधिष्ठिरः ॥
07-132-026a	हताहरत गृह्णीत विध्यत व्यवकृन्तत ।
07-132-026c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युधिष्ठिररथं प्रति ॥
07-132-027a	सैन्यानि द्रावयन्तं तं द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
07-132-027c	चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥
07-132-028a	द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पार्थिवम् ।
07-132-028c	विव्याध सोऽस्य तद्विव्यमस्त्रमस्त्रेण जघ्नवान् ॥
07-132-029a	तस्मिन्विनिहते चास्त्रे भारद्वाजो युधिष्ठिरे ।
07-132-029c	वारुणं याम्यमाग्नेयं त्वाष्ट्रं सावित्रमेव च ॥
07-132-029e	चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥
07-132-030a	क्षिप्तानि क्षिप्यमाणानि तानि चास्त्राणि धर्मजः ।
07-132-030c	जघानास्त्रैर्महाबाहुः कुम्भयोनेरवित्रसन् ॥

07-132-031a	सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां कुम्भसंभवः ।
07-132-031c	प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापत्यं च भारत ॥
07-132-031e	जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥
07-132-032a	पतिः कुरूणां गजसिंहगामी; विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः ।
07-132-032c	प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजा; माहेन्द्रमन्यत्स जघान तेऽस्त्रे ॥
07-132-033a	विहन्यमानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः ।
07-132-033c	युधिष्ठिरवधप्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥
07-132-034a	ततो नाज्ञासिषं किञ्चिद्धोरेण तमसावृते ।
07-132-034c	सर्वभूतानि च परं त्रासं जग्मुर्महीपते ॥
07-132-035a	ब्रह्मास्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-132-035c	ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र तदस्त्रं प्रत्यवारयत् ॥
07-132-036a	ततः सैनिकमुख्यास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
07-132-036c	द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्वयुद्धविशारदौ ॥
07-132-037a	ततः प्रमुच्य कौन्तेयं द्रोणो द्रुपदवाहिनीम् ।
07-132-037c	व्यधमद्रोषताम्राक्षो वायव्यास्त्रेण भारत ॥
07-132-038a	ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
07-132-038c	पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
07-132-039a	ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्तताम् ।
07-132-039c	महद्भ्यां रथवंशाभ्यां परिगृह्य बलं तव ॥
07-132-040a	बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं तु वृकोदरः ।
07-132-040c	भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥
07-132-041a	तौ तदा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः ।
07-132-041c	अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सात्वतैः ॥
07-132-042a	ततः सा भारती सेना वध्यमाना किरीटिना ।
07-132-042c	द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ॥
07-132-042e	नाशक्यन्त महाराज योधा वारयितुं तदा ॥

07-133-001 संजय उवाच

07-133-001a	उदीर्यमाणं तद्दृष्ट्वा पाण्डवानां महद्वलम् ।
07-133-001c	अविषह्यं च मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
07-133-002a	अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
07-133-002c	त्रायस्व समरे कर्ण सर्वान्योधान्महाबल ॥

- 07-133-003a पाञ्चालैर्मत्स्यकैकेयैः पाण्डवैश्च महारथैः ।
 07-133-003c वृतान्समन्तात्संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥
 07-133-004a एते नदन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः ।
 07-133-004c शक्रोपमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥
- 07-133-005 कर्ण उवाच**
- 07-133-005a परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थ पुरंदरः ।
 07-133-005c तमप्याशु पराजित्य ततो हन्तास्मि पाण्डवम् ॥
 07-133-006a सत्यं ते प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत ।
 07-133-006c हन्तास्मि पाण्डुतनयान्पाञ्चालांश्च समागतान् ॥
 07-133-007a जयं ते प्रतिजानामि वासवस्येव पावकिः ।
 07-133-007c प्रियं तव मया कार्यमिति जीवामि पार्थिव ॥
 07-133-008a सर्वेषामेव पार्थानां फल्गुनो बलवत्तरः ।
 07-133-008c तस्यामोघां विमोक्ष्यामि शक्तिं शक्रविनिर्मिताम् ॥
 07-133-009a तस्मिन्हते महेष्वासे भ्रातरस्तस्य मानद ।
 07-133-009c तव वश्या भविष्यन्ति वनं यास्यन्ति वा पुनः ॥
 07-133-010a मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् ।
 07-133-010c अहं जेष्यामि समरे सहितान्सर्वपाण्डवान् ॥
 07-133-011a पाञ्चालान्केकयांश्चैव वृष्णींश्चापि समागतान् ।
 07-133-011c बाणौघैः शकलीकृत्य तव दास्यामि मेदिनीम् ॥
- 07-133-012 संजय उवाच**
- 07-133-012a एवं ब्रुवाणं कर्णं तु कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
 07-133-012c स्मयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥
 07-133-013a शोभनं शोभनं कर्ण सनाथः कुरुपुंगवः ।
 07-133-013c त्वया नाथेन राधेय वचसा यदि सिध्यति ॥
 07-133-014a बहुशः कत्थसे कर्ण कौरव्यस्य समीपतः ।
 07-133-014c न तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते बलमेव वा ॥
 07-133-015a समागमः पाण्डुसुतैर्दृष्टस्ते बहुशो युधि ।
 07-133-015c सर्वत्र निर्जितश्चासि पाण्डवैः सूतनन्दन ॥
 07-133-016a ह्रियमाणे तदा कर्ण गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रजे ।
 07-133-016c तदायुध्यन्त सैन्यानि त्वमेकस्तु पलायथाः ॥

07-133-017a	विराटनगरे चापि समेताः सर्वकौरवाः ।
07-133-017c	पार्थेन निर्जिता युद्धे त्वं च कर्ण सहानुजः ॥
07-133-018a	एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फल्गुनस्य रणाजिरे ।
07-133-018c	कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान्सर्वपाण्डवान् ॥
07-133-019a	अब्रुवन्कर्ण युध्यस्व बहु कथसि सूतज ।
07-133-019c	अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तद्वै सत्पुरुषव्रतम् ॥
07-133-020a	गर्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्रमिवाजलम् ।
07-133-020c	निष्फलो दृश्यसे कर्ण तच्च राजा न बुध्यते ॥
07-133-021a	तावद्गर्जसि राधेय यावत्पार्थं न पश्यसि ।
07-133-021c	पुरा पार्थं हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं गर्जितं भवेत् ॥
07-133-022a	त्वमनासाद्य तान्बाणान्फल्गुनस्य विगर्जसि ।
07-133-022c	पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं भवेत् ॥
07-133-023a	बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः ।
07-133-023c	धनुषा फल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः ॥
07-133-024a	एवं परुषितस्तेन तदा शारद्वतेन सः ।
07-133-024c	कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
07-133-025a	शूरा गर्जन्ति सततं प्रावृषीव बलाहकाः ।
07-133-025c	फलं चाशु प्रयच्छन्ति बीजमुप्तमृताविव ॥
07-133-026a	दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रणमूर्धनि ।
07-133-026c	तत्तद्विकथ्यमानानां भारं चोद्वहतां मृधे ॥
07-133-027a	यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ।
07-133-027c	दैवमस्य ध्रुवं तत्र साहाय्यायोपपद्यते ॥
07-133-028a	व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुद्वहन् ।
07-133-028c	गर्जामि यद्यहं विप्र तव किं तत्र नश्यति ॥
07-133-029a	वृथा शूरा न गर्जन्ति सजला इव तोयदाः ।
07-133-029c	सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्जन्ति पण्डिताः ॥
07-133-030a	सोऽहमद्य रणे यत्तः सहितौ कृष्णपाण्डवौ ।
07-133-030c	उत्सहे तरसा जेतुं ततो गर्जामि गौतम ॥
07-133-031a	पश्य त्वं गर्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगः ।
07-133-031c	हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान्ससात्वतान् ॥
07-133-031e	दुर्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतकण्टकाम् ॥

07-133-032 कृप उवाच

- 07-133-032a मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज ।
 07-133-032c यदा क्षिपसि वै कृष्णौ धर्मराजं च पाण्डवम् ॥
 07-133-033a ध्रुवस्तत्र जयः कर्ण यत्र युद्धविशारदौ ।
 07-133-033c देवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगरक्षसाम् ॥
 07-133-033e दंशितानामपि रणे अजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥
 07-133-034a ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दान्तो गुरुदैवतपूजकः ।
 07-133-034c नित्यं धर्मरतश्चैव कृतास्त्रश्च विशेषतः ॥
 07-133-034e धृतिमांश्च कृतज्ञश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
 07-133-035a भ्रातरश्चास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्रमाः ।
 07-133-035c गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञा धर्मनित्या यशस्विनः ॥
 07-133-036a संबन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः स्वनुरक्ताः प्रहारिणः ।
 07-133-036c धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ॥
 07-133-037a चन्द्रसेनो भद्रसेनः कीर्तिधर्मा ध्रुवो धरः ।
 07-133-037c वसुचन्द्रो दामचन्द्रः सिंहचन्द्रः सुवेधनः ॥
 07-133-038a द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्त्रवित् ।
 07-133-038c येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुगः ॥
 07-133-039a शतानीकः सुदशनः श्रुतानीकः श्रुतध्वजः ।
 07-133-039c बलानीको जयानीको जयाश्वो रथवाहनः ॥
 07-133-040a चन्द्रोदयः कामरथो विराटभ्रातरः शुभाः ।
 07-133-040c यमौ च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ॥
 07-133-040e येषामर्थाय युध्यन्ते न तेषां विद्यते क्षयः ॥
 07-133-041a कामं खलु जगत्सर्वं सदेवासुरमानवम् ।
 07-133-041c सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपम् ॥
 07-133-041e निःशेषमस्त्रवीर्येण कुर्यातां भीमफल्गुनौ ॥
 07-133-042a युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्दहेद्द्वोरचक्षुषा ।
 07-133-042c अप्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः ॥
 07-133-042e कथं तान्संयुगे कर्ण जेतुमुत्सहसे परान् ॥
 07-133-043a महानपनयस्त्वेष तव नित्यं हि सूतज ।
 07-133-043c यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥

07-133-044 संजय उवाच

07-133-044a	एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन्भरतर्षभ ।
07-133-044c	अब्रवीच्च तदा कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपम् ॥
07-133-045a	सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्पाण्डवान्प्रति यद्वचः ।
07-133-045c	एते चान्ये च बहवो गुणाः पाण्डुसुतेषु वै ॥
07-133-046a	अजय्याश्च रणे पार्था देवैरपि सवासवैः ।
07-133-046c	सदैत्ययक्षगन्धर्वपिशाचोरगराक्षसैः ॥
07-133-046e	तथापि पार्थाञ्जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया ॥
07-133-047a	ममाप्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण वै द्विज ।
07-133-047c	एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे ॥
07-133-048a	हते तु पाण्डवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य सोदराः ।
07-133-048c	अनर्जुना न शक्यन्ति महीं भोक्तुं कथंचन ॥
07-133-049a	तेषु नष्टेषु सर्वेषु पृथिवीयं ससागरा ।
07-133-049c	अयत्नात्कौरवेयस्य वशे स्थास्यति गौतम ॥
07-133-050a	सुनीतैरिह सर्वार्थाः सिध्यन्ते नात्र संशयः ।
07-133-050c	एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गर्जामि गौतम ॥
07-133-051a	त्वं तु वृद्धश्च विप्रश्च अशक्तश्चापि संयुगे ।
07-133-051c	कृतस्नेहश्च पार्थेषु मोहान्मामवमन्यसे ॥
07-133-052a	यद्येवं वक्ष्यसे भूयो मामप्रियमिह द्विज ।
07-133-052c	ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते ॥
07-133-053a	यच्चापि पाण्डवान्विप्र स्तोतुमिच्छसि संयुगे ।
07-133-053c	भीषयन्सर्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते ॥
07-133-053e	अत्रापि शृणु मे वाक्यं यथावद्गदतो द्विज ॥
07-133-054a	दुर्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः ।
07-133-054c	दुःशासनो वृषसेनो मद्रराजस्त्वमेव च ॥
07-133-054e	सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः ॥
07-133-055a	तिष्ठेयुर्दंशिता यत्र सर्वे युद्धविशारदाः ।
07-133-055c	जयेदेतात्रणे को नु शक्रतुल्यबलोऽप्यरिः ॥
07-133-056a	शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्सवः ।
07-133-056c	धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ॥
07-133-057a	एते स्थास्यन्ति संग्रामे पाण्डवानां वधार्थिनः ।
07-133-057c	जयमाकाङ्क्षमाणा हि कौरवेयस्य दंशिताः ॥

- 07-133-058a दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिनामपि ।
 07-133-058c यत्र भीष्मो महाबाहुः शेते शरशताचितः ॥
 07-133-059a विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्मीकोऽथ जयद्रथः ।
 07-133-059c भूरिश्रवा जयश्चैव जलसंधः सुदक्षिणः ॥
 07-133-060a शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
 07-133-060c एते चान्ये च राजानो देवैरपि सुदुर्जयाः ॥
 07-133-061a निहताः समरे शूराः पाण्डवैर्बलवत्तराः ।
 07-133-061c किमन्यद्वैवसंयोगान्मन्यसे पुरुषाधम ॥
 07-133-062a यांश्च तान्स्तौषि सततं दुर्योधनरिपून्द्विज ।
 07-133-062c तेषामपि हताः शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 07-133-063a क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि कुरूणां पाण्डवैः सह ।
 07-133-063c प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां कथंचन ॥
 07-133-064a यांस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम ।
 07-133-064c यतिष्येऽहं यथाशक्ति योद्धुं तैः सह संयुगे ॥
 07-133-064e दुर्योधनहितार्थाय जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥

07-134-001 संजय उवाच

- 07-134-001a तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
 07-134-001c खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्द्रुतम् ॥

07-134-002 अश्वत्थामोवाच

- 07-134-002a कर्णं पश्य सुदुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नराधम ।
 07-134-002c एष तेऽद्य शिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते ॥

07-134-003 संजय उवाच

- 07-134-003a तमुत्पतन्तं वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
 07-134-003c न्यवारयन्महाराज कृपश्च द्विपदां वरः ॥

07-134-004 कर्ण उवाच

- 07-134-004a शूरोऽयं समरश्लाघी दुर्मतिश्च द्विजाधमः ।
 07-134-004c आसादयतु मद्वीर्यं मुञ्चेमं कुरुसत्तम ॥

07-134-005 अश्वत्थामोवाच

- 07-134-005a तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।

- 07-134-005c दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फल्गुनो नाशयिष्यति ॥
- 07-134-006 दुर्योधन उवाच**
- 07-134-006a अश्वत्थामन्प्रसीदस्व क्षन्तुमर्हसि मानद ।
- 07-134-006c कोपः खलु न कर्तव्यः सूतपुत्रे कथंचन ॥
- 07-134-007a त्वयि कर्णे कृपे द्रोणे मद्वराजेऽथ सौबले ।
- 07-134-007c महत्कार्यं समायत्तं प्रसीद द्विजसत्तम ॥
- 07-134-008a एते ह्यभिमुखाः सर्वे राधेयेन युयुत्सवः ।
- 07-134-008c आयान्ति पाण्डवा ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः ॥
- 07-134-009 संजय उवाच**
- 07-134-009a कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।
- 07-134-009c कौरवाग्र्यैः परिवृतः शक्रो देवगणैरिव ॥
- 07-134-009e पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुबलमाश्रितः ॥
- 07-134-010a ततः प्रववृते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः ।
- 07-134-010c संरब्धस्य महाराज सिंहनादविनादितम् ॥
- 07-134-011a ततस्ते पाण्डवा राजन्पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
- 07-134-011c दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः शब्दमथानदन् ॥
- 07-134-012a अयं कर्णः कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्ण महारणे ।
- 07-134-012c युध्यस्व सहितोऽस्माभिर्दुरात्मन्पुरुषाधम ॥
- 07-134-013a अन्ये तु दृष्ट्वा राधेयं क्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् ।
- 07-134-013c हन्यतामयमुत्सिक्तः सूतपुत्रोऽल्पचेतनः ॥
- 07-134-014a सर्वैः पार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोऽस्ति जीवता ।
- 07-134-014c अत्यन्तवैरी पार्थानां सततं पापपूरुषः ॥
- 07-134-015a एष मूलं ह्यनर्थानां दुर्योधनमते स्थितः ।
- 07-134-015c हतैनमिति जल्पन्तः क्षत्रियाः समुपाद्रवन् ॥
- 07-134-016a महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः ।
- 07-134-016c वधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेयेन चोदिताः ॥
- 07-134-017a तांस्तु सर्वास्तथा दृष्ट्वा धावमानान्महारथान् ।
- 07-134-017c न विव्यथे सूतपुत्रो न च त्रासमगच्छत ॥
- 07-134-018a दृष्ट्वा नगरकल्पं तमुद्धूतं सैन्यसागरम् ।
- 07-134-018c पिप्रीषुस्तव पुत्राणां संग्रामेष्वपराजितः ॥

07-134-019a	सायकौघेन बलवान्क्षिप्रकारी महाबलः ।
07-134-019c	वारयामास तत्सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ ॥
07-134-020a	ततस्तु शरवर्षेण पार्थिवास्तमवारयन् ।
07-134-020c	धनूंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-134-020e	अयोधयन्त राधेयं शक्रं दैत्यगणा इव ॥
07-134-021a	शरवर्षं तु तत्कर्णः पार्थिवैः समुदीरितम् ।
07-134-021c	शरवर्षेण महता समन्ताद्व्यकिरत्प्रभो ॥
07-134-022a	तद्युद्धमभवत्तेषां कृतप्रतिकृतैषिणाम् ।
07-134-022c	यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य सह दानवैः ॥
07-134-023a	तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
07-134-023c	यदेनं समरे यत्ता नाप्नुवन्त परे युधि ॥
07-134-024a	निवार्य च शरौघांस्तान्पार्थिवानां महारथः ।
07-134-024c	युगेष्वीषासु छत्रेषु ध्वजेषु च हयेषु च ॥
07-134-024e	आत्मनामाङ्कितान्बाणान्नाधेयः प्राहिणोच्छितान् ॥
07-134-025a	ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्णपीडिताः ।
07-134-025c	बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥
07-134-026a	हयानां वध्यमानानां गजानां रथिनां तथा ।
07-134-026c	तत्र तत्राभ्यवेक्षामः संघान्कर्णेन पातितान् ॥
07-134-027a	शिरोभिः पतितै राजन्बाहुभिश्च समन्ततः ।
07-134-027c	आस्तीर्णा वसुधा सर्वा शूराणामनिवर्तिनाम् ॥
07-134-028a	हतैश्च हन्यमानैश्च निष्टनद्भिश्च सर्वशः ।
07-134-028c	बभूवायोधनं रौद्रं वैवस्वतपुरोपमम् ॥
07-134-029a	ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
07-134-029c	अश्वत्थामानमासाद्य तदा वाक्यमुवाच ह ॥
07-134-030a	युध्यतेऽसौ रणे कर्णो दंशितः सर्वपार्थिवैः ।
07-134-030c	पश्यैतां द्रवतीं सेनां कर्णसायकपीडिताम् ॥
07-134-030e	कार्तिकेयेन विध्वस्तामासुरीं पृतनामिव ॥
07-134-031a	दृष्ट्वैतां निर्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता ।
07-134-031c	अभियात्येष बीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥
07-134-032a	तद्यथा पश्यमानानां सूतपुत्रं महारथम् ।
07-134-032c	न हन्यात्पाण्डवः संख्ये तथा नीतिर्विधीयताम् ॥

07-134-033a ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः ।
 07-134-033c प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थ सूतपुत्रपरीप्सया ॥
 07-134-034a आयान्तं दृश्य कौन्तेयं वृत्रं देवचमूमिव ।
 07-134-034c प्रत्युद्ययौ तदा कर्णो यथा शक्रः प्रतापवान् ॥

07-134-035 धृतराष्ट्र उवाच

07-134-035a संरब्धं फल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमम् ।
 07-134-035c कर्णो वैकर्तनः सूत प्रत्यपद्यत्किमुत्तरम् ॥
 07-134-036a स ह्यस्पर्धत पार्थेन नित्यमेव महारथः ।
 07-134-036c आशंसते च बीभत्सुं युद्धे जेतुं सुदारुणे ॥
 07-134-037a स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यन्तवैरिणम् ।
 07-134-037c कर्णो वैकर्तनः सूत किमुत्तरमपद्यत ॥

07-134-038 संजय उवाच

07-134-038a आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजः प्रतिगजं यथा ।
 07-134-038c असंभ्रान्ततरः कर्णः पत्युदीयाद्धनंजयम् ॥
 07-134-039a तमापतन्तं वेगेन वैकर्तनमजिह्वगैः ।
 07-134-039c वारयामास तेजस्वी पाण्डवः शत्रुतापनः ॥
 07-134-040a तं कर्णः शरजालेन छादयामास मारिष ।
 07-134-040c विव्याध च सुसंकुब्धः शरैस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥
 07-134-041a तस्य तल्लाघवं पार्थो नामृष्यत महाबलः ।
 07-134-041c तस्मै बाणाञ्जिलाधौतान्प्रसन्नाग्रानजिह्वगान् ॥
 07-134-042a प्राहिणोत्सूतपुत्राय त्रिंशतं शत्रुतापनः ।
 07-134-042c विव्याध चैनं संरब्धो बाणेनैकेन वीर्यवान् ॥
 07-134-043a सव्ये भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव ।
 07-134-043c तस्य विद्धस्य वेगेन कराच्चापं पपात ह ॥
 07-134-044a पुनरादाय तच्चापं निमेषार्धान्महाबलः ।
 07-134-044c छादयामास बाणौघैः फल्गुनं कृतहस्तवत् ॥
 07-134-045a शरवृष्टिं तु तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत ।
 07-134-045c व्यधमच्छरवर्षेण स्मयन्निव धनंजयः ॥
 07-134-046a तौ परस्परमासाद्य शरवर्षेण पार्थिव ।
 07-134-046c छादयेतां महेष्वासौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥

07-134-047a	तदद्भुतमभूद्युद्धं कर्णपाण्डवयोर्मृधे ।
07-134-047c	क्रुद्धयोर्वाशिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥
07-134-048a	ततः पार्थो महेष्वासो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
07-134-048c	मुष्टिदेशे धनुस्तस्य चिच्छेद त्वरयान्वितः ॥
07-134-049a	अश्वांश्च चतुरो भल्लैरनयद्यमसादनम् ।
07-134-049c	सारथेश्च शिरः कायादहरच्छत्रुतापनः ॥
07-134-050a	अथैनं छिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम् ।
07-134-050c	विव्याध सायकैः पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥
07-134-051a	हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य नरर्षभः ।
07-134-051c	आरुरोह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः ॥
07-134-052a	राधेयं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
07-134-052c	धनंजयशरैर्नुन्नाः प्राद्रवन्त दिशो दश ॥
07-134-053a	द्रवतस्तान्समालोक्य राजा दुर्योधनो नृप ।
07-134-053c	निवर्तयामास तदा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
07-134-054a	अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः ।
07-134-054c	एष पार्थवधायाहं स्वयं गच्छामि संयुगे ॥
07-134-054e	अहं पार्थान्हनिष्यामि सपाञ्चालान्ससोमकान् ॥
07-134-055a	अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ।
07-134-055c	द्रक्ष्यन्ति विक्रमं पार्थाः कालस्येव युगक्षये ॥
07-134-056a	अद्य मद्बाणजालानि विमुक्तानि सहस्रशः ।
07-134-056c	द्रक्ष्यन्ति समरे योधाः शलभानामिवायतीः ॥
07-134-057a	अद्य बाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ।
07-134-057c	जीमूतस्येव घर्मान्ते द्रक्ष्यन्ति युधि सैनिकाः ॥
07-134-058a	जेष्याम्यद्य रणे पार्थं सायकैर्नतपर्वभिः ।
07-134-058c	तिष्ठध्वं समरे शूरा भयं त्यजत फल्गुनात् ॥
07-134-059a	न हि मद्दीर्यमासाद्य फल्गुनः प्रसहिष्यति ।
07-134-059c	यथा वेलां समासाद्य सागरो मकरालयः ॥
07-134-060a	इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सैन्येन महता वृतः ।
07-134-060c	फल्गुनं प्रति दुर्धर्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
07-134-061a	तं प्रयान्तं महाबाहुं दृष्ट्वा शारद्वतस्तदा ।
07-134-061c	अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥

07-134-062a	एष राजा महाबाहुरमर्षी क्रोधमूर्छितः ।
07-134-062c	पतंगवृत्तिमास्थाय फल्गुनं योद्धुमिच्छति ॥
07-134-063a	यावन्नः पश्यमानानां प्राणान्पार्थेन संगतः ।
07-134-063c	न जह्यात्पुरुषव्याघ्रस्तावद्वारय कौरवम् ॥
07-134-064a	यावत्फल्गुनबाणानां गोचरं नाधिगच्छति ।
07-134-064c	कौरवः पार्थिवो वीरस्तावद्वारय तं द्रुतम् ॥
07-134-065a	यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसंनिभैः ।
07-134-065c	न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवार्यताम् ॥
07-134-066a	अयुक्तमिव पश्यामि तिष्ठत्स्वस्मासु मानद ।
07-134-066c	स्वयं युद्धाय यद्राजा पार्थ यात्यसहायवान् ॥
07-134-067a	दुर्लभं जीवितं मन्ये कौरव्यस्य किरीटिना ।
07-134-067c	युध्यमानस्य पार्थेन शार्दूलेनेव हस्तिनः ॥
07-134-068a	मातुलेनैवमुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृतां वरः ।
07-134-068c	दुर्योधनमिदं वाक्यं त्वरितं समभाषत ॥
07-134-069a	मयि जीवति गान्धारे न युद्धं गन्तुमर्हसि ।
07-134-069c	मामनादृत्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् ॥
07-134-070a	न हि ते संभ्रमः कार्यः पार्थस्य विजयं प्रति ।
07-134-070c	अहमावारयिष्यामि पार्थ तिष्ठ सुयोधन ॥

07-134-071 दुर्योधन उवाच

07-134-071a	आचार्यः पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत्परिरक्षति ।
07-134-071c	त्वमप्युपेक्षां कुरुषे तेषु नित्यं द्विजोत्तम ॥
07-134-072a	मम वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि ।
07-134-072c	धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥
07-134-073a	धिगस्तु मम लुब्धस्य यत्कृते सर्वबान्धवाः ।
07-134-073c	सुखार्हाः परमं दुःखं प्राप्नुवन्त्यपराजिताः ॥
07-134-074a	को हि शस्त्रभृतां मुख्यो महेश्वरसमो युधि ।
07-134-074c	शत्रून् क्षपयेच्छक्तो यो न स्याद्रौतमीसुतः ॥
07-134-075a	अश्वत्थामन्प्रसीदस्व नाशयैतान्ममाहितान् ।
07-134-075c	तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवापि नानघ ॥
07-134-076a	पाञ्चालान्सोमकांश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् ।
07-134-076c	वयं शेषान्हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥

07-134-077a	एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
07-134-077c	मम सैन्येषु संरब्धा विचरन्ति दवाग्निवत् ॥
07-134-078a	तान्वारय महाबाहो केकयांश्च नरोत्तम ।
07-134-078c	पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः किरीटिना ॥
07-134-079a	आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म मारिष ।
07-134-079c	त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधं प्रति ॥
07-134-080a	करिष्यसि जगत्सर्वमपाञ्चालं किलाच्युत ।
07-134-080c	एवं सिद्धाब्रुवन्वाचो भविष्यति च तत्तथा ॥
07-134-081a	न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवाः सवासवाः ।
07-134-081c	किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्वचो मम ॥

07-135-001 संजय उवाच

07-135-001a	दुर्योधनेनैवमुक्तो द्रौणिराहवदुर्मदः ।
07-135-001c	प्रत्युवाच महाबाहो यथा वदसि कौरव ॥
07-135-002a	प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितुश्च मे ।
07-135-002c	तथैवावां प्रियौ तेषां न तु युद्धे कुरूद्वह ॥
07-135-002e	शक्तितस्तात युध्यामस्त्यक्त्वा प्राणानभीतवत् ॥
07-135-003a	अहं कर्णश्च शल्यश्च कृपो हार्दिक्य एव च ।
07-135-003c	निमेषात्पाण्डवीं सेनां क्षपयेम नृपोत्तम ॥
07-135-004a	ते चापि कौरवीं सेनां निमेषार्धात्कुरूद्वह ।
07-135-004c	क्षपयेयुर्महाबाहो न स्याम यदि संयुगे ॥
07-135-005a	युध्यतां पाण्डवाञ्शक्त्या तेषां चास्मान्युयुत्सताम् ।
07-135-005c	तेजस्तु तेज आसाद्य प्रशमं याति भारत ॥
07-135-006a	अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनीकिनी ।
07-135-006c	जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते ॥
07-135-007a	आत्मार्थं युध्यमानास्ते समर्थाः पाण्डुनन्दनाः ।
07-135-007c	किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत ॥
07-135-008a	त्वं हि लुब्धतमो राजन्निकृतिज्ञश्च कौरव ।
07-135-008c	सर्वातिशङ्की मानी च ततोऽस्मानतिशङ्कसे ॥
07-135-009a	अहं तु यत्नमास्थाय त्वदर्थं त्यक्तजीवितः ।
07-135-009c	एष गच्छामि संग्रामं त्वत्कृते कुरुनन्दन ॥
07-135-010a	योत्स्येऽहं शत्रुभिः सार्धं जेष्यामि च वरान्वरान् ।

07-135-010c	पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः केकयैस्तथा ॥
07-135-010e	पाण्डवेयैश्च संग्रामे त्वत्प्रियार्थमरिदम् ॥
07-135-011a	अद्य मद्वाणनिर्दग्धाः पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
07-135-011c	सिंहेनेवार्दिता गावो विद्रविष्यन्ति सर्वतः ॥
07-135-012a	अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम पराक्रमम् ।
07-135-012c	अश्वत्थाममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥
07-135-013a	आगमिष्यति निर्वेदं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-135-013c	दृष्ट्वा विनिहतान्संख्ये पाञ्चालान्सोमकैः सह ॥
07-135-014a	ये मां युद्धेऽभियोत्स्यन्ति तान्हनिष्यामि भारत ।
07-135-014c	न हि ते वीर मुच्येरन्मद्वाहन्तरमागताः ॥
07-135-015a	एवमुक्त्वा महाबाहुः पुत्रं दुर्योधनं तव ।
07-135-015c	अभ्यवर्तत युद्धाय द्रावयन्सर्वधन्विनः ॥
07-135-015e	चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राणभृतां वरः ॥
07-135-016a	ततोऽब्रवीत्सकैकेयान्पाञ्चालान्गौतमीसुतः ।
07-135-016c	प्रहरध्वमितः सर्वे मम गात्रे महारथाः ॥
07-135-016e	स्थिरीभूताश्च युध्यध्वं दर्शयन्तोऽस्त्रलाघवम् ॥
07-135-017a	एवमुक्तास्तु ते सर्वे शस्त्रवृष्टिमपातयन् ।
07-135-017c	द्रौणिं प्रति महाराज जलं जलधरा इव ॥
07-135-018a	तान्निहत्य शरान्द्रौणिर्दश वीरानपोथयत् ।
07-135-018c	प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां धृष्टद्युम्नस्य चाभिभो ॥
07-135-019a	ते हन्यमानाः समरे पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
07-135-019c	परित्यज्य रणे द्रौणिं व्यद्रवन्त दिशो दश ॥
07-135-020a	तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरान्पाञ्चालान्सहसोमकान् ।
07-135-020c	धृष्टद्युम्नो महाराज द्रौणिमभ्यद्रवद्युधि ॥
07-135-021a	ततः काञ्चनचित्राणां सजलाम्बुदनादिनाम् ।
07-135-021c	वृतः शतेन शूराणां रथानामनिवर्तिनाम् ॥
07-135-022a	पुत्रः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ।
07-135-022c	द्रौणिमित्यब्रवीद्वाक्यं दृष्ट्वा योधान्निपातितान् ॥
07-135-023a	आचार्यपुत्र दुर्बुद्धे किमन्यैर्निहतैस्तव ।
07-135-023c	समागच्छ मया सार्धं यदि शूरोऽसि संयुगे ॥
07-135-023e	अहं त्वां निहनिष्यामि तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ॥

07-135-024a	ततस्तमाचार्यसुतं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
07-135-024c	मर्मभिद्धिः शरैस्तीक्ष्णैर्जघान भरतर्षभ ॥
07-135-025a	ते तु पङ्क्तीकृता द्रौणिं शरा विविशुराशुगाः ।
07-135-025c	रुक्मपुङ्खाः प्रसन्नाग्राः सर्वकायावदारणाः ॥
07-135-025e	मध्वर्थिन इवोद्दामा भ्रमराः पुष्पितं द्रुमम् ॥
07-135-026a	सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पदाक्रान्त इवोरगः ।
07-135-026c	मानी द्रौणिरसंभ्रान्तो बाणपाणिरभाषत ॥
07-135-027a	धृष्टद्युम्न स्थिरो भूत्वा मुहूर्तं प्रतिपालय ।
07-135-027c	यावत्त्वां निशितैर्बाणैः प्रेषयामि यमक्षयम् ॥
07-135-028a	द्रौणिरेवमथाभाष्य पार्षतं परवीरहा ।
07-135-028c	छादयामास बाणौघैः समन्ताल्लघुहस्तवत् ॥
07-135-029a	स छाद्यमानः समरे द्रौणिना युद्धदुर्मदः ।
07-135-029c	द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जयत्तदा ॥
07-135-030a	न जानीषे प्रतिज्ञां मे विप्रोत्पत्तिं तथैव च ।
07-135-030c	द्रोणं हत्वा किल मया हन्तव्यस्त्वं सुदुर्मते ॥
07-135-030e	ततस्त्वाहं न हन्यद्य द्रोणे जीवति संयुगे ॥
07-135-031a	इमां तु रजनीं प्राप्तामप्रभातां सुदुर्मते ।
07-135-031c	निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे ॥
07-135-031e	नेष्यामि मृत्युलोकायेत्येवं मे मनसि स्थितम् ॥
07-135-032a	यस्ते पार्थेषु विद्वेषो या भक्तिः कौरवेषु च ।
07-135-032c	तां दर्शय स्थिरो भूत्वा न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥
07-135-033a	यो हि ब्राह्मण्यमुत्सृज्य क्षत्रधर्मरतो द्विजः ।
07-135-033c	स वध्यः सर्वलोकस्य यथा त्वं पुरुषाधम ॥
07-135-034a	इत्युक्तः परुषं वाक्यं पार्षतेन द्विजोत्तमः ।
07-135-034c	क्रोधमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-135-035a	निर्दहन्निव चक्षुर्भ्यां पार्षतं सोऽभ्यवैक्षत ।
07-135-035c	छादयामास च शरैर्निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥
07-135-036a	स छाद्यमानः समरे द्रौणिना राजसत्तम ।
07-135-036c	सर्वपाञ्चालसेनाभिः संवृतो रथसत्तमः ॥
07-135-037a	नाकम्पत महाबाहुः स्वधैर्यं समुपाश्रितः ।
07-135-037c	सायकांश्चैव विविधानश्चत्थाम्नि मुमोच ह ॥

07-135-038a	तौ पुनः संन्यवर्तेतां प्राणद्यूतपरे रणे ।
07-135-038c	निवारयन्तौ बाणौघैः परस्परममर्षिणौ ॥
07-135-038e	उत्सृजन्तौ महेष्वासौ शरवृष्टीः समन्ततः ॥
07-135-039a	द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
07-135-039c	दृष्ट्वा संपूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः ॥
07-135-040a	शरौघैः पूरयन्तौ तावाकाशं प्रदिशस्तथा ।
07-135-040c	अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत्कृत्वा शरैस्तमः ॥
07-135-041a	नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकार्मुकौ ।
07-135-041c	परस्परवधे यत्तौ परस्परजयैषिणौ ॥
07-135-042a	अयुध्येतां महाबाहू चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
07-135-042c	संपूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सहस्रशः ॥
07-135-043a	तौ प्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ।
07-135-043c	उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत ॥
07-135-044a	सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुः शङ्खांश्च मारिष ।
07-135-044c	वादित्राण्यभ्यवाद्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-135-045a	तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्धने ।
07-135-045c	मुहूर्तमिव तद्युद्धं समरूपं तदाभवत् ॥
07-135-046a	ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य महात्मनः ।
07-135-046c	ध्वजं धनुस्तथा छत्रमुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
07-135-046e	सूतमश्वांश्च चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥
07-135-047a	पाञ्चालांश्चैव तान्सर्वान्बाणैः संनतपर्वभिः ।
07-135-047c	व्यद्रावयदमेयात्मा शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-135-048a	ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
07-135-048c	दृष्ट्वा द्रौणेर्महत्कर्म वासवस्येव संयुगे ॥
07-135-049a	शतेन च शतं हत्वा पाञ्चालानां महारथः ।
07-135-049c	त्रिभिश्च निशितैर्बाणैर्हत्वा त्रीन्वै महारथान् ॥
07-135-050a	द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य फल्गुनस्य च पश्यतः ।
07-135-050c	नाशयामास पाञ्चालान्भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ॥
07-135-051a	ते वध्यमानाः पाञ्चालाः समरे सह सृज्जयैः ।
07-135-051c	अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्य विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥
07-135-052a	स जित्वा समरे शत्रून्द्रोणपुत्रो महारथः ।

- 07-135-052c ननाद सुमहानादं तपान्ते जलदो यथा ॥
 07-135-053a स निहत्य बहूञ्शूरानश्चत्थामा व्यरोचत ।
 07-135-053c युगान्ते सर्वभूतानि भस्म कृत्वेव पावकः ॥
 07-135-054a संपूज्यमानो युधि कौरवेयैर्विजित्य संख्येऽरिगणान्सहस्रशः ।
 07-135-054c व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवाःन्यथा सुरेन्द्रोऽरिगणान्निहत्य ॥

07-136-001 संजय उवाच

- 07-136-001a ततो युधिष्ठिरश्चैव भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 07-136-001c द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात्पर्यवारयन् ॥
 07-136-002a ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजेन संवृतः ।
 07-136-002c अभ्ययात्पाण्डवान्संख्ये ततो युद्धमवर्तत ॥
 07-136-002e घोररूपं महाराज भीरूणां भयवर्धनम् ॥
 07-136-003a अम्बष्ठान्मालवान्वङ्गाज्शिबींस्त्रैर्गर्तकानपि ।
 07-136-003c प्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान्क्रुद्धो युधिष्ठिरः ॥
 07-136-004a अभीषाहाञ्शूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धुर्मुदाम् ।
 07-136-004c निकृत्य पृथिवीं चक्रे भीमः शोणितकर्दमाम् ॥
 07-136-005a यौधेयारट्टराजन्यान्मद्रकांश्च गणान्युधि ।
 07-136-005c प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी निशितैः शरैः ॥
 07-136-006a प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरभिपीडिताः ।
 07-136-006c निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशृङ्गा इव पर्वताः ॥
 07-136-007a निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च लुठमानैस्ततस्ततः ।
 07-136-007c रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥
 07-136-008a क्षिप्तैः कनकचित्रैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ ।
 07-136-008c द्यौरिवादित्यचन्द्राद्यैर्ग्रहैः कीर्णा युगक्षये ॥
 07-136-009a हत प्रहरताभीता विध्यत व्यवकृन्तत ।
 07-136-009c इत्यासीत्तुमुलः शब्दः शोणाश्चस्य रथं प्रति ॥
 07-136-010a द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण संयुगे ।
 07-136-010c व्यधमत्तान्यथा वायुर्मेघानिव दुरत्ययः ॥
 07-136-011a ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
 07-136-011c पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
 07-136-012a ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्तताम् ।
 07-136-012c महता रथवंशेन परिगृह्य बलं तव ॥

07-136-013a	बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं तु वृकोदरः ।
07-136-013c	भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥
07-136-014a	तौ तदा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महारथाः ।
07-136-014c	अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सोमकैः ॥
07-136-015a	तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
07-136-015c	महत्या सेनया सार्धं जग्मुर्द्रोणरथं प्रति ॥
07-136-016a	ततः सा भारती सेना वध्यमाना किरीटिना ।
07-136-016c	तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ॥
07-136-017a	द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ।
07-136-017c	न शक्यन्ते महाराज योधा वारयितुं तदा ॥
07-136-018a	सा पाण्डुपुत्रस्य शरैर्दार्यमाणा महाचमूः ।
07-136-018c	तमसा संवृते लोके व्यद्रवत्सर्वतोमुखी ॥
07-136-019a	उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः ।
07-136-019c	प्राद्रवन्त महाराज भयाविष्टाः समन्ततः ॥

07-137-001 संजय उवाच

07-137-001a	सोमदत्तं तु संप्रेक्ष्य विधुन्वानं महद्भुनुः ।
07-137-001c	सात्यकिः प्राह यन्तारं सोमदत्ताय मां वह ॥
07-137-002a	न ह्यहत्वा रणे शत्रुं बाह्लीकं कौरवाधमम् ।
07-137-002c	निवर्तिष्ये रणात्सूत सत्यमेतद्वचो मम ॥
07-137-003a	ततः संप्रेषयद्यन्ता सैन्धवांस्तान्महाजवान् ।
07-137-003c	तुरङ्गमाञ्शङ्खवर्णान्सर्वशब्दातिगात्रणे ॥
07-137-004a	तेऽवहन्युयुधानं तु मनोमारुतरंहसः ।
07-137-004c	यथेन्द्रं हरयो राजन्पुरा दैत्यवधोद्यतम् ॥
07-137-005a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे ।
07-137-005c	सोमदत्तो महाबाहुरसंभ्रान्तोऽभ्यवर्तत ॥
07-137-006a	विमुञ्चञ्शरवर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
07-137-006c	छादयामास शैनेयं जलदो भास्करं यथा ॥
07-137-007a	असंभ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुंगवम् ।
07-137-007c	छादयामास बाणौघैः समन्ताद्भरतर्षभ ॥
07-137-008a	सोमदत्तस्तु तं षष्ट्या विव्याधोरसि माधवम् ।
07-137-008c	सात्यकिश्चापि तं राजन्नविध्यत्सायकैः शितैः ॥

07-137-009a	तावन्योन्यं शरैः कृत्तौ व्यराजेतां नरर्षभौ ।
07-137-009c	सुपुष्पौ पुष्पसमये पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
07-137-010a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णिशस्करो ।
07-137-010c	परस्परमवेक्षेतां दहन्ताविव लोचनैः ॥
07-137-011a	रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्दनौ ।
07-137-011c	घोररूपौ हि तावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
07-137-012a	शरसंभिन्नगात्रौ तौ सर्वतः शकलीकृतौ ।
07-137-012c	श्वाविधाविव राजेन्द्र व्यदृश्येतां शरक्षतौ ॥
07-137-013a	सुवर्णपुङ्खैरिषुभिराचितौ तौ व्यरोचताम् ।
07-137-013c	खद्योतैरावृतौ राजन्प्रावृषीव वनस्पती ॥
07-137-014a	संप्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तौ महारथौ ।
07-137-014c	अदृश्येतां रणे क्रुद्धावुल्काभिरिव कुञ्जरौ ॥
07-137-015a	ततो युधि महाराज सोमदत्तो महारथः ।
07-137-015c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्भुजः ॥
07-137-016a	अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ।
07-137-016c	त्वरमाणस्त्वरकाले पुनश्च दशभिः शरैः ॥
07-137-017a	अथान्यद्भुनुरादाय सात्यकिर्वेगवत्तरम् ।
07-137-017c	पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविध्यत ॥
07-137-018a	ततोऽपरेण भल्लेन ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ।
07-137-018c	बाह्लीकस्य रणे राजन्सात्यकिः प्रहसन्निव ॥
07-137-019a	सोमदत्तस्त्वसंभ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं निपातितम् ।
07-137-019c	शैनेयं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥
07-137-020a	सात्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः ।
07-137-020c	धनुश्चिच्छेद समरे क्षुरप्रेण शितेन ह ॥
07-137-021a	अथैनं रुक्मपुङ्खानां शतेन नतपर्वणाम् ।
07-137-021c	आचिनोद्बहुधा राजन्भग्नदंष्ट्रमिव द्विपम् ॥
07-137-022a	अथान्यद्भुनुरादाय सोमदत्तो महारथः ।
07-137-022c	सात्यकिं छादयामास शरवृष्ट्या महाबलः ॥
07-137-023a	सोमदत्तं तु संक्रुद्धो रणे विव्याध सात्यकिः ।
07-137-023c	सात्यकिं चेषुजालेन सोमदत्तो अपीडयत् ॥
07-137-024a	दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमोऽहन्बाह्लिकात्मजम् ।

- 07-137-024c सोमदत्तोऽप्यसंभ्रान्तः शैनेयमवधीच्छरैः ॥
- 07-137-025a ततस्तु सात्वतस्यार्थे भैमसेनिर्नवं दृढम् ।
- 07-137-025c मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य वक्षसि ॥
- 07-137-026a तमापतन्तं वेगेन परिघं घोरदर्शनम् ।
- 07-137-026c द्विधा चिच्छेद समरे प्रहसन्निव कौरवः ॥
- 07-137-027a स पपात द्विधा छिन्न आयसः परिघो महान् ।
- 07-137-027c महीधरस्येव महच्छिखरं वज्रदारितम् ॥
- 07-137-028a ततस्तु सात्यकी राजन्सोमदत्तस्य संयुगे ।
- 07-137-028c धनुश्चिच्छेद भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ॥
- 07-137-029a चतुर्भिस्तु शरैस्तूर्णं चतुरस्तुरगोत्तमान् ।
- 07-137-029c समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य भारत ॥
- 07-137-030a सारथेश्च शिरः कायाद्भल्लेन नतपर्वणा ।
- 07-137-030c जहार रथशार्दूलः प्रहसज्जिनिपुंगवः ॥
- 07-137-031a ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
- 07-137-031c मुमोच सात्वतो राजन्स्वर्णपुङ्खं शिलाशितम् ॥
- 07-137-032a स विमुक्तो बलवता शैनेयेन शरोत्तमः ।
- 07-137-032c घोरस्तस्योरसि विभो निपपाताशु भारत ॥
- 07-137-033a सोऽतिविद्धो बलवता सात्वतेन महारथः ।
- 07-137-033c सोमदत्तो महाबाहुर्निपपात ममार च ॥
- 07-137-034a तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथाः ।
- 07-137-034c महता शरवर्षेण युयुधानमुपाद्रवन् ॥
- 07-137-035a छाद्यमानं शरैर्दृष्ट्वा युयुधानं युधिष्ठिरः ।
- 07-137-035c महत्या सेनया सार्धं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥
- 07-137-036a ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तावकानां महाबलम् ।
- 07-137-036c शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥
- 07-137-037a सैन्यानि द्रावयन्तं तु द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
- 07-137-037c अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
- 07-137-038a ततः सुनिशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध सप्तभिः ।
- 07-137-038c सोऽतिविद्धो महाबाहुः सृक्किणी परिसंलिहन् ॥
- 07-137-038e युधिष्ठिरस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ॥
- 07-137-039a स छिन्नधन्वा त्वरितस्त्वरकाले नृपोत्तमः ।

07-137-039c	अन्यदादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढम् ॥
07-137-040a	ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पार्थिवः ।
07-137-040c	साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-137-041a	ततो मुहूर्तं व्यथितः शरघातप्रपीडितः ।
07-137-041c	निषसाद रथोपस्थे द्रोणो भरतसत्तम ॥
07-137-042a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मुहूर्ताद्विजसत्तमः ।
07-137-042c	क्रोधेन महताविष्टो वायव्यास्त्रमवासृजत् ॥
07-137-043a	असंभ्रान्तस्ततः पार्थो धनुराकृष्य वीर्यवान् ।
07-137-043c	तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तम्भयामास भारत ॥
07-137-044a	ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
07-137-044c	युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वा वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
07-137-045a	उपारमस्व युद्धाय द्रोणाद्भरतसत्तम ।
07-137-045c	गृध्यते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव संयुगे ॥
07-137-046a	नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह ।
07-137-046c	योऽस्य सृष्टो विनाशाय स एनं श्वो हनिष्यति ॥
07-137-047a	परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः ।
07-137-047c	भीमश्च रथशार्दूलो युध्यते कौरवैः सह ॥
07-137-048a	वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
07-137-048c	मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥
07-137-049a	प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नो यत्र भीमो व्यवस्थितः ।
07-137-049c	विनिघ्नंस्तावकान्योधान्व्यादितास्य इवान्तकः ॥
07-137-050a	रथघोषेण महता नादयन्वसुधातलम् ।
07-137-050c	पर्जन्य इव घर्मान्ते नादयन्वै दिशो दश ॥
07-137-051a	भीमस्य निघ्नतः शत्रून्पार्ष्णिं जग्राह पाण्डवः ।
07-137-051c	द्रोणोऽपि पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमद्रजनीमुखे ॥

07-138-001 संजय उवाच

07-138-001a	वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयावहे ।
07-138-001c	तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ॥
07-138-001e	नापश्यन्त रणे योधाः परस्परमवस्थिताः ॥
07-138-002a	अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तद्ववृते महत् ।
07-138-002c	नरनागाश्वमथनं परमं लोमहर्षणम् ॥

- 07-138-003a द्रोणकर्णकृपा वीरा भीमपार्षतसात्यकाः ।
 07-138-003c अन्योन्यं क्षोभयामासुः सैन्यानि नृपसत्तम ॥
- 07-138-004a वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महारथैः ।
 07-138-004c तमसा रजसा चैव समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ॥
- 07-138-005a ते सर्वतो विद्रवन्तो योधा वित्रस्तचेतसः ।
 07-138-005c अहन्यन्त महाराज धावमानाश्च संयुगे ॥
- 07-138-006a महारथसहस्राणि जघ्नुरन्योन्यमाहवे ।
 07-138-006c अन्धे तमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रिते ॥
- 07-138-007a ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनागोपाश्च भारत ।
 07-138-007c व्यमुह्यन्त रणे तत्र तमसा संवृते सति ॥
- 07-138-008 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-138-008a तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्निहतौजसाम् ।
 07-138-008c अन्धे तमसि मग्नानामासीत्का वो मतिस्तदा ॥
- 07-138-009a कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्येषु वा पुनः ।
 07-138-009c बभूव लोके तमसा तथा संजय संवृते ॥
- 07-138-010 संजय उवाच**
- 07-138-010a ततः सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि वै ।
 07-138-010c सेनागोप्तृनथादिश्य पुनर्व्यूहमकल्पयत् ॥
- 07-138-011a द्रोणः पुरस्ताज्जघने तु शल्यःस्तथा द्रौणिः पार्श्वतः सौबलश्च ।
 07-138-011c स्वयं तु सर्वाणि बलानि राजःत्राजाभ्ययाद्गोपयन्वै निशायाम् ॥
- 07-138-012a उवाच सर्वांश्च पदातिसंघाःन्दुर्योधनः पार्थिव सान्त्वपूर्वम् ।
 07-138-012c उत्सृज्य सर्वे परमायुधानिः गृह्णीत हस्तैर्ज्वलितान्प्रदीपान् ॥
- 07-138-013a ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेनः ततः प्रहृष्टा जगूहुः प्रदीपान् ।
 07-138-013c सा भूय एव ध्वजिनी विभक्ताः व्यरोचताग्निप्रभया निशायाम् ॥
- 07-138-014a महाधनैराभरणैश्च दिव्यैः शस्त्रैः प्रदीप्तैरभिसंपतद्भिः ।
 07-138-014c क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपाः व्यदीपयंश्च ध्वजिनीं तदाशु ॥
- 07-138-015a सर्वास्तु सेना व्यतिसेव्यमानाः पदातिभिः पावकतैलहस्तैः ।
 07-138-015c प्रकाश्यमाना ददृशुर्निशायां यथान्तरिक्षे जलदास्तडिद्भिः ॥
- 07-138-016a प्रकाशितायां तु तथा ध्वजिन्यां द्रोणोऽग्निकल्पः प्रतपन्समन्तात् ।
 07-138-016c रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा मध्यं गतः सूर्य इवांशुमाली ॥

07-138-017a	जाम्बूनदेष्वाभरणेषु चैव; निष्केषु शुद्धेषु शरावरेषु ।
07-138-017c	पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य; प्रतिप्रभास्तत्र ततो बभूवुः ॥
07-138-018a	गदाश्च शैक्याः परिघाश्च शुभ्रा; रथेषु शक्त्यश्च विवर्तमानाः ।
07-138-018c	प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमीढ; पुनः पुनः संजनयन्ति दीप्ताः ॥
07-138-019a	छत्राणि बालव्यजनानुषङ्गा; दीप्ता महोल्काश्च तथैव राजन् ।
07-138-019c	व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला; व्यायच्छतां तत्र तदा विरेजुः ॥
07-138-020a	शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं; दीपप्रभाभिश्च तदा बलं तत् ।
07-138-020c	प्रकाशितं चाभरणप्रभाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव ॥
07-138-021a	पीतानि शस्त्राण्यसृगुक्षितानि; वीरावधूतानि तनुद्रुहाणि ।
07-138-021c	दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र; तपात्यये विद्युदिवान्तरिक्षे ॥
07-138-022a	प्रकम्पितानामभिघातवेगैरभिघ्नतां चापततां जवेन ।
07-138-022c	वक्त्राण्यशोभन्त तदा नराणां; वाय्वीरितानीव महाम्बुजानि ॥
07-138-023a	महावने दाव इव प्रदीप्ते; यथा प्रभा भास्करस्यापि नश्येत् ।
07-138-023c	तथा तवासीद्ध्वजिनी प्रदीप्ता; महाभये भारत भीमरूपा ॥
07-138-024a	तत्संप्रदीप्तं बलमस्मदीयं; निशाम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव ।
07-138-024c	सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा; नचोदयंस्तेऽथ चक्रुः प्रदीपान् ॥
07-138-025a	गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा; रथे रथे चैव दश प्रदीपाः ।
07-138-025c	द्वावश्चपृष्ठे परिपार्श्वतोऽन्ये; ध्वजेषु चान्ये जघनेषु चान्ये ॥
07-138-026a	सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोऽन्ये; पश्चात्पुरस्ताच्च समन्ततश्च ।
07-138-026c	मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ताः; सेनाद्वयेऽपि स्म नरा विचेरुः ॥
07-138-027a	सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा; व्यामिश्रिता हस्तिरथाश्ववृद्धैः ।
07-138-027c	मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ता; व्यदीपयन्पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥
07-138-028a	तेन प्रदीप्तेन तथा प्रदीप्तं; बलं तदासीद्वलवद्वलेन ।
07-138-028c	भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण; दिवाकरेणाग्निरिवाभितप्तः ॥
07-138-029a	तयोः प्रभाः पृथिवीमन्तरिक्षं; सर्वा व्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः ।
07-138-029c	तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं; बभूव तेषां तव चैव सैन्यम् ॥
07-138-030a	तेन प्रकाशेन दिवंगमेन; संबोधिता देवगणाश्च राजन् ।
07-138-030c	गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघाः; समागमन्नप्सरसश्च सर्वाः ॥
07-138-031a	तद्देवगन्धर्वसमाकुलं च; यक्षासुरेन्द्राप्सरसां गणैश्च ।
07-138-031c	हतैश्च वीरैर्दिवमारुहद्भिः रायोधनं दिव्यकल्पं बभूव ॥
07-138-032a	रथाश्चनागाकुलदीपदीप्तं; संरब्धयोधाहतविद्रुताश्वम् ।

- 07-138-032c महद्वलं व्यूढरथाश्वनागं; सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥
 07-138-033a तच्छक्तिसंघाकुलचण्डवातं; महारथाभ्रं रथवाजिघोषम् ।
 07-138-033c शस्त्रौघवर्षं रुधिराम्बुधारं; निशि प्रवृत्तं नरदेवयुद्धम् ॥
 07-138-034a तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा; संतापयन्पाण्डवान्विप्रमुख्यः ।
 07-138-034c गभस्तिभिर्मध्यगतो यथार्को; वर्षात्यये तद्वदभून्नेन्द्र ॥

07-139-001 संजय उवाच

- 07-139-001a प्रकाशिते तथा लोके रजसा च तमोवृते ।
 07-139-001c समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः ॥
 07-139-002a ते समेत्य रणे राजञ्शस्त्रप्रासासिधारिणः ।
 07-139-002c परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृतागसः ॥
 07-139-003a प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः ।
 07-139-003c विरराज तदा भूमिद्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥
 07-139-004a उल्काशतैः प्रज्वलितै रणभूमिर्व्यराजत ।
 07-139-004c दह्यमानेव लोकानामभावे वै वसुंधरा ॥
 07-139-005a प्रादीप्यन्त दिशः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समन्ततः ।
 07-139-005c वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवाबभुः ॥
 07-139-006a असज्जन्त ततो वीरा वीरेष्वेव पृथक्पृथक् ।
 07-139-006c नागा नागैः समाजग्मुस्तुरगाः सह वाजिभिः ॥
 07-139-007a रथा रथवरैरेव समाजग्मुर्मुदान्विताः ।
 07-139-007c तस्मिन्नात्रिमुखे घोरे पुत्रस्य तव शासनात् ॥
 07-139-008a ततोऽर्जुनो महाराज कौरवाणामनीकिनीम् ।
 07-139-008c व्यधमत्त्वरया युक्तः क्षपयन्सर्वपार्थिवान् ॥

07-139-009 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-139-009a तस्मिन्प्रविष्टे संरब्धे मम पुत्रस्य वाहिनीम् ।
 07-139-009c अमृष्यमाणे दुर्धर्षे किं व आसीन्मनस्तदा ॥
 07-139-010a किममन्यन्त सैन्यानि प्रविष्टे शत्रुतापने ।
 07-139-010c दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥
 07-139-011a के चैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुररिदमम् ।
 07-139-011c केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः ॥
 07-139-012a के पृष्ठतोऽस्य ह्यभवन्वीरा वीरस्य युध्यतः ।

07-139-012c	के पुरस्तादगच्छन्त निघ्नतः शात्रवात्रणे ॥
07-139-013a	यत्प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ।
07-139-013c	नृत्यन्निव नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्यवान् ॥
07-139-014a	ददाह च शरैर्द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
07-139-014c	धूमकेतुरिव क्रुद्धः स कथं मृत्युमीयिवान् ॥
07-139-015a	अव्यग्रानेव हि परान्कथयस्यपराजितान् ।
07-139-015c	हतांश्चैव विषण्णांश्च विप्रकीर्णांश्च शंससि ॥
07-139-015e	रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥

07-139-016 संजय उवाच

07-139-016a	द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां निशाम् ।
07-139-016c	दुर्योधनो महाराज वश्यान्भ्रातृनभाषत ॥
07-139-017a	विकर्णं चित्रसेनं च महाबाहुं च कौरवम् ।
07-139-017c	दुर्धर्षं दीर्घबाहुं च ये च तेषां पदानुगाः ॥
07-139-018a	द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्वे रक्षत पृष्ठतः ।
07-139-018c	हार्दिक्यो दक्षिणं चक्रं शल्यश्चैवोत्तरं तथा ॥
07-139-019a	त्रिगर्तानां च ये शूरा हतशिष्टा महारथाः ।
07-139-019c	तांश्चैव सर्वान्पुत्रस्ते समचोदयदग्रतः ॥
07-139-020a	आचार्यो हि सुसंयत्तो भृशं यत्ताश्च पाण्डवाः ।
07-139-020c	तं रक्षत सुसंयत्ता निघ्नन्तं शात्रवात्रणे ॥
07-139-021a	द्रोणो हि बलवान्युद्धे क्षिप्रहस्तः पराक्रमी ।
07-139-021c	निर्जयेत्त्रिदशान्युद्धे किमु पार्थान्ससोमकान् ॥
07-139-022a	ते यूयं सहिताः सर्वे भृशं यत्ता महारथाः ।
07-139-022c	द्रोणं रक्षत पाञ्चाल्याद्धृष्टद्युम्नान्महारथात् ॥
07-139-023a	पाण्डवेयेषु सैन्येषु योधं पश्याम्यहं न तम् ।
07-139-023c	यो जयेत रणे द्रोणं धृष्टद्युम्नादृते नृपाः ॥
07-139-024a	तस्य सर्वात्मना मन्ये भारद्वाजस्य रक्षणम् ।
07-139-024c	स गुप्तः सोमकान्हन्यात्सृज्जयांश्च सराजकान् ॥
07-139-025a	सृज्जयेष्वथ सर्वेषु निहतेषु चमूमुखे ।
07-139-025c	धृष्टद्युम्नं रणे द्रौणिर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥
07-139-026a	तथार्जुनं रणे कर्णो विजेष्यति महारथः ।
07-139-026c	भीमसेनमहं चापि युद्धे जेष्यामि दंशितः ॥

07-139-027a	सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
07-139-027c	तस्माद्रक्षत संग्रामे द्रोणमेव महारथाः ॥
07-139-028a	इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
07-139-028c	व्यादिदेश ततः सैन्यं तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥
07-139-029a	ततः प्रववृते युद्धं रात्रौ तद्भरतर्षभ ।
07-139-029c	उभयोः सेनयोर्घोरं विजयं प्रति काङ्क्षिणोः ॥
07-139-030a	अर्जुनः कौरवं सैन्यमर्जुनं चापि कौरवाः ।
07-139-030c	नानाशस्त्रसमावापैरन्योन्यं पर्यपीडयन् ॥
07-139-031a	द्रौणिः पाञ्चालराजानं भारद्वाजश्च सृञ्जयान् ।
07-139-031c	छादयामासतुः संख्ये शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-139-032a	पाण्डुपाञ्चालसेनानां कौरवाणां च मारिष ।
07-139-032c	आसीन्निष्ठानको घोरो निघ्नतामितरेतरम् ॥
07-139-033a	नैवास्माभिर्न पूर्वैर्नो दृष्टं पूर्वं तथाविधम् ।
07-139-033c	युद्धं यादृशमेवासीत्तां रात्रिं सुमहाभयम् ॥

07-140-001 संजय उवाच

07-140-001a	वर्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विशां पते ।
07-140-001c	सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
07-140-002a	अब्रवीत्पाण्डवांश्चैव पाञ्चालांश्च ससोमकान् ।
07-140-002c	अभ्यद्रवत गच्छध्वं द्रोणमेव जिघांसया ॥
07-140-003a	राज्ञस्ते वचनाद्राजन्पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
07-140-003c	द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
07-140-004a	तान्वयं प्रतिगर्जन्तः प्रत्युद्यातास्त्वमर्षिताः ।
07-140-004c	यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं च संयुगे ॥
07-140-005a	कृतवर्मा च हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
07-140-005c	द्रोणं प्रति जिघांसन्तं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
07-140-006a	शैनेयं शरवर्षाणि विकिरन्तं समन्ततः ।
07-140-006c	अभ्ययात्कौरवो राजन्भूरिः संग्राममूर्धनि ॥
07-140-007a	सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
07-140-007c	कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास पाण्डवम् ॥
07-140-008a	भीमसेनमथायान्तं व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
07-140-008c	स्वयं दुर्योधनो युद्धे प्रतीपं मृत्युमाव्रजत् ॥

07-140-009a	नकुलं च युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदम् ।
07-140-009c	शकुनिः सौबलो राजन्वारयामास सत्वरः ॥
07-140-010a	शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिनां वरम् ।
07-140-010c	कृपो शारद्वतो राजन्वारयामास संयुगे ॥
07-140-011a	प्रतिविन्ध्यमथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।
07-140-011c	दुःशासनो महाराज यत्तो यत्तमवारयत् ॥
07-140-012a	भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविशारदम् ।
07-140-012c	अश्वत्थामा पितुर्मानं कुर्वाणः प्रत्यषेधयत् ॥
07-140-013a	द्रुपदं वृषसेनस्तु ससैन्यं सपदानुगम् ।
07-140-013c	वारयामास समरे द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ॥
07-140-014a	विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति ।
07-140-014c	मद्रराजः सुसंकुब्धो वारयामास भारत ॥
07-140-015a	शतानीकमथायान्तं नाकुलिं रभसं रणे ।
07-140-015c	चित्रसेनो रुरोधाशु शरैर्द्रोणवधेप्सया ॥
07-140-016a	अर्जुनं च युधां श्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम् ।
07-140-016c	अलम्बुसो महाराज राक्षसेन्द्रो न्यवारयत् ॥
07-140-017a	तथा द्रोणं महेष्वासं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
07-140-017c	धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यो हृष्टरूपमवारयत् ॥
07-140-018a	तथान्यान्याण्डुपुत्राणां समायातान्महारथान् ।
07-140-018c	तावका रथिनो राजन्वारयामासुरोजसा ॥
07-140-019a	गजारोहा गजैस्तूर्णं संनिपत्य महामृधे ।
07-140-019c	योधयन्तः स्म दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-140-020a	निशीथे तुरगा राजन्नाद्रवन्तः परस्परम् ।
07-140-020c	समदृश्यन्त वेगेन पक्षवन्त इवाद्रयः ॥
07-140-021a	सादिनः सादिभिः सार्धं प्रासशक्त्यृष्टिपाणयः ।
07-140-021c	समागच्छन्महाराज विनदन्तः पृथक्पृथक् ॥
07-140-022a	नरास्तु बहवस्तत्र समाजग्मुः परस्परम् ।
07-140-022c	गदाभिर्मुसलैश्चैव नानाशस्त्रैश्च संघशः ॥
07-140-023a	कृतवर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
07-140-023c	वारयामास संक्रुब्धो वेलेवोदृतमर्णवम् ॥
07-140-024a	युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।

07-140-024c	पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-140-025a	कृतवर्मा तु संक्रुद्धो धर्मपुत्रस्य मारिष ।
07-140-025c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन तं च विव्याध सप्तभिः ॥
07-140-026a	अथान्यद्भनुरादाय धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
07-140-026c	हार्दिक्यं दशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
07-140-027a	माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष ।
07-140-027c	प्राकम्पत च रोषेण सप्तभिश्चार्दयच्छरैः ॥
07-140-028a	तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
07-140-028c	प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पञ्च राजञ्जिलाशितान् ॥
07-140-029a	ते तस्य कवचं भित्त्वा हेमचित्रं महाधनम् ।
07-140-029c	प्राविशन्धरणीमुग्रा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
07-140-030a	अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
07-140-030c	विव्याध पाण्डवं षष्ट्या सूतं च नवभिः शरैः ॥
07-140-031a	तस्य शक्तिममेयात्मा पाण्डवो भुजगोपमाम् ।
07-140-031c	चिक्षेप भरतश्रेष्ठ रथे न्यस्य महद्भुजः ॥
07-140-032a	सा हेमचित्रा महती पाण्डवेन प्रवेरिता ।
07-140-032c	निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं प्राविशद्धरणीतलम् ॥
07-140-033a	एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थः पुनर्धनुः ।
07-140-033c	हार्दिक्यं छादयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-140-034a	ततस्तु समरे शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी ।
07-140-034c	व्यश्वसूतरथं चक्रे निमेषार्धाद्युधिष्ठिरम् ॥
07-140-035a	ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गचर्म समाददे ।
07-140-035c	तदस्य निशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥
07-140-036a	तोमरं तु ततो गृह्य स्वर्णदण्डं दुरासदम् ।
07-140-036c	प्रेषयत्समरे तूर्णं हार्दिक्यस्य युधिष्ठिरः ॥
07-140-037a	तमापतन्तं सहसा धर्मराजभुजच्युतम् ।
07-140-037c	द्विधा चिच्छेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्मयन्निव ॥
07-140-038a	ततः शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् ।
07-140-038c	कवचं चास्य संक्रुद्धः शरैस्तीक्ष्णैरदारयत् ॥
07-140-039a	हार्दिक्यशरसंछिन्नं कवचं तन्महात्मनः ।
07-140-039c	व्यशीर्यत रणे राजंस्ताराजालमिवाम्बरात् ॥

07-140-040a	स छिन्नधन्वा विरथः शीर्णवर्मा शरार्दितः ।
07-140-040c	अपायासीद्रणान्तूर्णं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
07-140-041a	कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
07-140-041c	पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महाबलः ॥
07-141-001	संजय उवाच
07-141-001a	भूरिस्तु समरे राजञ्शैनेयं रथिनां वरम् ।
07-141-001c	आपतन्तमपासेधत्प्रपानादिव कुञ्जरम् ॥
07-141-002a	अथैनं सात्यकिः क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
07-141-002c	विव्याध हृदये तूर्णं प्रास्रवत्तस्य शोणितम् ॥
07-141-003a	तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदम् ।
07-141-003c	दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरविध्यत भुजान्तरे ॥
07-141-004a	तावन्योन्यं महाराज ततक्षाते शरैर्भृशम् ।
07-141-004c	क्रोधसंरक्तनयनौ क्रोधाद्विस्फार्य कार्मुके ॥
07-141-005a	तयोरासीन्महाराज शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा ।
07-141-005c	क्रुद्धयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः ॥
07-141-006a	तावन्योन्यं शरै राजन्प्रच्छाद्य समरे स्थितौ ।
07-141-006c	मुहूर्तं चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् ॥
07-141-007a	ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव ।
07-141-007c	धनुश्चिच्छेद समरे कौरव्यस्य महात्मनः ॥
07-141-008a	अथैनं छिन्नधन्वानं नवभिर्निशितैः शरैः ।
07-141-008c	विव्याध हृदये तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-141-009a	सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
07-141-009c	धनुरन्यत्समादाय सात्वतं प्रत्यविध्यत ॥
07-141-010a	स विद्ध्वा सात्वतं बाणैस्त्रिभिरेव विशां पते ।
07-141-010c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव ॥
07-141-011a	छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
07-141-011c	प्रजहार महावेगां शक्तिं तस्य महोरसि ॥
07-141-012a	स तु शक्त्या विभिन्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् ।
07-141-012c	लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥
07-141-013a	तं तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्चत्थामा महारथः ।
07-141-013c	अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति संयुगे ॥

07-141-013e	अभ्यवर्षच्छरौघेण मेरुं वृष्ट्या यथाम्बुदः ॥
07-141-014a	तमापतन्तं संरब्धं शैनेयस्य रथं प्रति ।
07-141-014c	घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः ॥
07-141-015a	तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
07-141-015c	एष त्वाद्य हनिष्यामि महिषं स्कन्दराडिव ॥
07-141-015e	युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥
07-141-016a	इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा ।
07-141-016c	द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥
07-141-017a	रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
07-141-017c	रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥
07-141-018a	शरवृष्टिं तु तां प्राप्तां शरैराशीविषोपमैः ।
07-141-018c	शातयामास समरे तरसा द्रौणिरुत्स्मयन् ॥
07-141-019a	ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ।
07-141-019c	समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरिंदम ॥
07-141-020a	स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्धनि ।
07-141-020c	व्यकाशत महाराज श्वाविच्छललितो यथा ॥
07-141-021a	ततः क्रोधसमाविष्टो भैमसेनिः प्रतापवान् ।
07-141-021c	शरैरवचकर्तोऽग्रेद्रौणिं वज्राशनिस्वनैः ॥
07-141-022a	क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ।
07-141-022c	वराहकर्णैर्नालीकैस्तीक्ष्णैश्चापि विकर्णिभिः ॥
07-141-023a	तां शस्त्रवृष्टिमतुलां वज्राशनिसमस्वनाम् ।
07-141-023c	पतन्तीमुपरि क्रुद्धो द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः ॥
07-141-024a	सुदुःसहां शरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ।
07-141-024c	व्यधमत्स महातेजा महाभ्राणीव मारुतः ॥
07-141-025a	ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ।
07-141-025c	घोररूपो महाराज योधानां हर्षवर्धनः ॥
07-141-026a	ततोऽस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैः समन्ततः ।
07-141-026c	बभौ निशामुखे व्योम खद्योतैरिव संवृतम् ॥
07-141-027a	स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः ।
07-141-027c	प्रियार्थं तव पुत्राणां राक्षसं समवाकिरत् ॥
07-141-028a	ततः प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।

07-141-028c	विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रहादयोरिव ॥
07-141-029a	ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ।
07-141-029c	जघानोरसि संक्रुद्धः कालज्वलनसंनिभैः ॥
07-141-030a	स तैरभ्यायतैर्विद्धो राक्षसेन महाबलः ।
07-141-030c	चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव द्रुमः ॥
07-141-030e	स मोहमनुसंप्राप्तो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥
07-141-031a	ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं जनाधिप ।
07-141-031c	हतं स्म मेनिरे सर्वे तावकास्तं विशां पते ॥
07-141-032a	तं तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमाहवे ।
07-141-032c	पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
07-141-033a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा महाबलः ।
07-141-033c	धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ॥
07-141-034a	मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ।
07-141-034c	यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥
07-141-035a	स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः ।
07-141-035c	विवेश वसुधामुग्रः सुपुङ्खः पृथिवीपते ॥
07-141-036a	सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
07-141-036c	राक्षसेन्द्रः सुबलवान्द्रौणिना रणमानिना ॥
07-141-037a	दृष्ट्वा विमूढं हैडिम्बं सारथिस्तं रणाजिरात् ।
07-141-037c	द्रौणेः सकाशात्संभ्रान्तस्त्वपनिन्ये त्वरान्वितः ॥
07-141-038a	तथा तु समरे विद्ध्वा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ।
07-141-038c	ननाद सुमहानादं द्रोणपुत्रो महाबलः ॥
07-141-039a	पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत ।
07-141-039c	वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याह्न इव भास्करः ॥
07-141-040a	भीमसेनं तु युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति ।
07-141-040c	स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥
07-141-041a	तं भीमसेनो नवभिः शरैर्विव्याध मारिष ।
07-141-041c	दुर्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥
07-141-042a	तौ सायकैरवच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे ।
07-141-042c	मेघजालसमाच्छन्नौ नभसीवेन्दुभास्करौ ॥
07-141-043a	अथ दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध पत्रिभिः ।

07-141-043c	पञ्चभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-141-044a	तस्य भीमो धनुश्छित्त्वा ध्वजं च नवभिः शरैः ।
07-141-044c	विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या नतपर्वणाम् ॥
07-141-045a	ततो दुर्योधनः क्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ।
07-141-045c	चिक्षेप स शरात्राजन्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥
07-141-046a	तान्निहत्य शरान्भीमो दुर्योधनधनुश्च्युतान् ।
07-141-046c	कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥
07-141-047a	दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ।
07-141-047c	क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा दशभिः प्रत्यविध्यत ॥
07-141-048a	अथान्यद्भनुरादाय भीमसेनो महाबलः ।
07-141-048c	विव्याध नृपतिं तूर्णं सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥
07-141-049a	तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ।
07-141-049c	द्वितीयं च तृतीयं च चतुर्थं पञ्चमं तथा ॥
07-141-050a	आत्तमात्तं महाराज भीमस्य धनुराच्छिनत् ।
07-141-050c	तव पुत्रो महाराज जितकाशी मदोत्कटः ॥
07-141-051a	स तदा छिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
07-141-051c	शक्तिं चिक्षेप समरे सर्वपारशवीं शुभाम् ॥
07-141-052a	अप्राप्तामेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः ।
07-141-052c	पश्यतः सर्वलोकस्य भीमस्य च महात्मनः ॥
07-141-053a	ततो भीमो महाराज गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ।
07-141-053c	चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्योधनरथं प्रति ॥
07-141-054a	ततः सा सहसा वाहांस्तव पुत्रस्य संयुगे ।
07-141-054c	सारथिं च गदा गुर्वीं ममर्द भरतर्षभ ॥
07-141-055a	पुत्रस्तु तव राजेन्द्र रथाद्धेमपरिष्कृतात् ।
07-141-055c	आप्लुतः सहसा यानं नन्दकस्य महात्मनः ॥
07-141-056a	ततो भीमो हतं मत्वा तव पुत्रं महारथम् ।
07-141-056c	सिंहनादं महच्चक्रे तर्जयन्निव कौरवान् ॥
07-141-057a	तावकाः सैनिकाश्चापि मेनिरे निहतं नृपम् ।
07-141-057c	ततो विचुक्रुशुः सर्वे हा हेति च समन्ततः ॥
07-141-058a	तेषां तु निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनाम् ।
07-141-058c	भीमसेनस्य नादं च श्रुत्वा राजन्महात्मनः ॥

07-141-059a	ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा सुयोधनम् ।
07-141-059c	अभ्यवर्तत वेगेन यत्र पार्थो वृकोदरः ॥
07-141-060a	पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्च विशां पते ।
07-141-060c	सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेव युयुत्सया ॥
07-141-061a	तत्रासीत्सुमहद्युद्धं द्रोणस्याथ परैः सह ।
07-141-061c	घोरे तमसि मग्नानां निघ्नतामितरेतरम् ॥

07-142-001 संजय उवाच

07-142-001a	सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
07-142-001c	कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥
07-142-002a	सहदेवस्तु राधेयं विद्ध्वा नवभिराशुगैः ।
07-142-002c	पुनर्विव्याध दशभिर्निशितैर्नतपर्वभिः ॥
07-142-003a	तं कर्णः प्रतिविव्याध शतेन नतपर्वणाम् ।
07-142-003c	सज्यं चास्य धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ॥
07-142-004a	ततोऽन्यद्भनुरादाय माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
07-142-004c	कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-142-005a	तस्य कर्णो हयान्हत्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
07-142-005c	सारथिं चास्य भल्लेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम् ॥
07-142-006a	विरथः सहदेवस्तु खड्गं चर्म समाददे ।
07-142-006c	तदप्यस्य शरैः कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥
07-142-007a	ततो गुर्वी महाघोरां हेमचित्रां महागदाम् ।
07-142-007c	प्रेषयामास समरे वैकर्तनरथं प्रति ॥
07-142-008a	तामापतन्तीं सहसा सहदेवप्रवेरिताम् ।
07-142-008c	व्यष्टम्भयच्छरैः कर्णो भूमौ चैनामपातयत् ॥
07-142-009a	गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्त्वरान्वितः ।
07-142-009c	शक्तिं चिक्षेप कर्णाय तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥
07-142-010a	ससंभ्रमस्ततस्तूर्णमवप्लुत्य रथोत्तमात् ।
07-142-010c	सहदेवो महाराज दृष्ट्वा कर्णं व्यवस्थितम् ॥
07-142-010e	रथचक्रं ततो गृह्य मुमोचाधिरथिं प्रति ॥
07-142-011a	तमापतन्तं सहसा कालचक्रमिवोद्यतम् ।
07-142-011c	शरैरनेकसाहस्रैरच्छिनत्सूतनन्दनः ॥
07-142-012a	तस्मिंस्तु वितथे चक्रे कृते तेन महात्मना ।

07-142-012c	वार्यमाणश्च विशिखैः सहदेवो रणं जहौ ॥
07-142-013a	तमभिद्रुत्य राधेयो मुहूर्ताद्भरतर्षभ ।
07-142-013c	अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सहदेवं विशां पते ॥
07-142-014a	मा युध्यस्व रणे वीर विशिष्टै रथिभिः सह ।
07-142-014c	सदृशैर्युध्य माद्रेय वचो मे मा विशङ्किथाः ॥
07-142-015a	अथैनं धनुषोऽग्रेण तुदन्भूयोऽब्रवीद्वचः ।
07-142-015c	एषोऽर्जुनो रणे यत्तो युध्यते कुरुभिः सह ॥
07-142-015e	तत्र गच्छस्व माद्रेय गृहं वा यदि मन्यसे ॥
07-142-016a	एवमुक्त्वा तु तं कर्णो रथेन रथिनां वरः ।
07-142-016c	प्रायात्पाञ्चालपाण्डूनां सैन्यानि प्रहसन्निव ॥
07-142-017a	वधप्राप्तं तु माद्रेयं नावधीत्समरेऽरिहा ।
07-142-017c	कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन्सत्यसंधो महारथः ॥
07-142-018a	सहदेवस्ततो राजन्विमनाः शरपीडितः ।
07-142-018c	कर्णवाक्शल्यतप्तश्च जीवितान्निरविद्यत ॥
07-142-019a	आरुरोह रथं चापि पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
07-142-019c	जनमेजयस्य समरे त्वरायुक्तो महारथः ॥
07-142-020a	विराटं सहसेनं तु द्रोणार्थे द्रुतमागतम् ।
07-142-020c	मद्रराजः शरौघेण छादयामास धन्विनम् ॥
07-142-021a	तयोः समभवद्युद्धं समरे दृढधन्विनोः ।
07-142-021c	यादृशं ह्यभवद्राजञ्जम्भवासवयोः पुरा ॥
07-142-022a	मद्रराजो महाराज विराटं वाहिनीपतिम् ।
07-142-022c	आजघ्ने त्वरितं तीक्ष्णैः शतेन नतपर्वणाम् ॥
07-142-023a	प्रतिविव्याध तं राजा नवभिर्निशितैः शरैः ।
07-142-023c	पुनश्चैव त्रिसप्तत्या भूयश्चैव शतेन ह ॥
07-142-024a	तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः ।
07-142-024c	सूतं ध्वजं च समरे रथोपस्थादपातयत् ॥
07-142-025a	हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
07-142-025c	तस्थौ विस्फारयंश्चापं विमुञ्चंश्च शिताञ्जरान् ॥
07-142-026a	शतानीकस्ततो दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनम् ।
07-142-026c	रथेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
07-142-027a	शतानीकमथायान्तं मद्रराजो महामृधे ।

07-142-027c	विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वा ततो निन्ये यमक्षयम् ॥
07-142-028a	तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो रथसत्तमः ।
07-142-028c	आरुरोह रथं तूर्णं तमेव ध्वजमालिनम् ॥
07-142-029a	ततो विस्फार्य नयने क्रोधाद्विगुणविक्रमः ।
07-142-029c	मद्रराजरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥
07-142-030a	ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणाम् ।
07-142-030c	आजघानोरसि दृढं विराटं वाहिनीपतिम् ॥
07-142-031a	सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
07-142-031c	कश्मलं चाविशत्तीव्रं विराटो भरतर्षभ ॥
07-142-031e	सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतम् ॥
07-142-032a	ततः सा महती सेना प्राद्रवन्निशि भारत ।
07-142-032c	वध्यमाना शरशतैः शल्येनाहवशोभिना ॥
07-142-033a	तां दृष्ट्वा विद्रुतां सेनां वासुदेवधनंजयौ ।
07-142-033c	प्रायातां तत्र राजेन्द्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः ॥
07-142-034a	तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन्नाक्षसेन्द्रो ह्यलम्बुसः ।
07-142-034c	अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् ॥
07-142-035a	तुरंगममुखैर्युक्तं पिशाचैर्घोरदर्शनैः ।
07-142-035c	लोहितार्द्रपताकं तं रक्तमाल्यविभूषितम् ॥
07-142-035e	काष्णायिसमयं घोरमृक्षचर्मावृतं महत् ॥
07-142-036a	रौद्रेण चित्रपक्षेण विवृताक्षेण कूजता ।
07-142-036c	ध्वजेनोच्छ्रिततुण्डेन गृध्रराजेन राजता ॥
07-142-037a	स बभौ राक्षसो राजन्भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
07-142-037c	रुरोधार्जुनमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्विराट् ॥
07-142-037e	किरन्बाणगणान्नाज्ज्शतशोऽर्जुनमूर्धनि ॥
07-142-038a	अतितीव्रमभूद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
07-142-038c	द्रष्टृणां प्रीतिजननं सर्वेषां भरतर्षभ ॥
07-142-039a	तमर्जुनः शतेनैव पत्रिणामभ्यताडयत् ।
07-142-039c	नवभिश्च शितैर्बाणैश्चिच्छेद ध्वजमुच्छ्रितम् ॥
07-142-040a	सारथिं च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकम् ।
07-142-040c	धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
07-142-040e	विरथस्योद्यतं खड्गं शरेणास्य द्विधाच्छिनत् ॥

07-142-041a	अथैनं निशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ।
07-142-041c	पार्थोऽर्दयद्राक्षसेन्द्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् ॥
07-142-042a	तं विजित्यार्जुनस्तूर्णं द्रोणान्तिकमुपाययौ ।
07-142-042c	किरञ्जरगणान्राजन्नरवारणवाजिषु ॥
07-142-043a	वध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
07-142-043c	सैनिका न्यपतन्नुर्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥
07-142-044a	तेषु तूत्साद्यमानेषु फल्गुनेन महात्मना ।
07-142-044c	संप्राद्रवद्वलं सर्वं पुत्राणां ते विशां पते ॥

07-143-001 संजय उवाच

07-143-001a	शतानीकं शरैस्तूर्णं निर्दहन्तं चमूं तव ।
07-143-001c	चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥
07-143-002a	नाकुलिश्चित्रसेनं तु नाराचेनार्दयद्भृशम् ।
07-143-002c	स च तं प्रतिविव्याध दशभिर्निशितैः शरैः ॥
07-143-003a	चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि ।
07-143-003c	नवभिर्निशितैर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
07-143-004a	नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म संनतपर्वभिः ।
07-143-004c	गात्रात्संच्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-143-005a	सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप ।
07-143-005c	उत्सृज्य काले राजेन्द्र निर्मोकमिव पन्नगः ॥
07-143-006a	ततोऽस्य निशितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद नाकुलिः ।
07-143-006c	धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥
07-143-007a	स छिन्नधन्वा समरे विवर्मा च महारथः ।
07-143-007c	धनुरन्यन्महाराज जग्राहारिविदारणम् ॥
07-143-008a	ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नवभिः शरैः ।
07-143-008c	विव्याध समरे क्रुद्धो भरतानां महारथः ॥
07-143-009a	शतानीकोऽथ संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य मारिष ।
07-143-009c	जघान चतुरो वाहान्सारथिं च नरोत्तमः ॥
07-143-010a	अवप्लुत्य रथात्तस्माच्चित्रसेनो महारथः ।
07-143-010c	नाकुलिं पञ्चविंशत्या शराणामार्दयद्वली ॥
07-143-011a	तस्य तत्कुर्वतः कर्म नकुलस्य सुतो रणे ।
07-143-011c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं रत्नविभूषितम् ॥

07-143-012a	स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
07-143-012c	आरुरोह रथं तूर्णं हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥
07-143-013a	द्रुपदं तु सहानीकं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
07-143-013c	वृषसेनोऽभ्ययात्तूर्णं किरञ्जरशतैस्तदा ॥
07-143-014a	यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम् ।
07-143-014c	षष्ठ्या शराणां विव्याध बाह्वोरुरसि चानघ ॥
07-143-015a	वृषसेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम् ।
07-143-015c	बहुभिः सायकैस्तीक्ष्णैराजघान स्तनान्तरे ॥
07-143-016a	तावुभौ शरनुन्नाङ्गौ शरकण्टकिनौ रणे ।
07-143-016c	व्यभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ शललैरिव ॥
07-143-017a	रुक्मपुङ्खैरजिह्वाग्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
07-143-017c	रुधिरौघपरिकिलन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥
07-143-018a	तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षाविवाद्भुतौ ।
07-143-018c	किंशुकाविव चोत्फुल्लौ व्यकाशेतां रणाजिरे ॥
07-143-019a	वृषसेनस्ततो राजन्नवभिर्द्रुपदं शरैः ।
07-143-019c	विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनश्चान्यैस्त्रिभिः शरैः ॥
07-143-020a	ततः शरसहस्राणि विमुञ्चन्विबभौ तदा ।
07-143-020c	कर्णपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाम्बुदः ॥
07-143-021a	ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
07-143-021c	संप्राद्रवद्रणे राजन्निशीथे भैरवे सति ॥
07-143-022a	प्रदीपैर्हि परित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैः समन्ततः ।
07-143-022c	व्यराजत मही राजन्वीताभ्रा द्यौरिव ग्रहैः ॥
07-143-023a	तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुंधरा ।
07-143-023c	प्रावृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः ॥
07-143-024a	ततः कर्णसुतत्रस्ताः सोमका विप्रदुद्रुवुः ।
07-143-024c	यथेन्द्रभयवित्रस्ता दानवास्तारकामये ॥
07-143-025a	तेनार्द्यमानाः समरे द्रवमाणाश्च सोमकाः ।
07-143-025c	व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरवभासिताः ॥
07-143-026a	तांस्तु निर्जित्य समरे कर्णपुत्रो व्यरोचत ।
07-143-026c	मध्यंदिनमनुप्राप्तो घर्माशुरिव भारत ॥
07-143-027a	तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।

07-143-027c	एक एव ज्वलंस्तस्थौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥
07-143-028a	स विजित्य रणे शूरान्सोमकानां महारथान् ।
07-143-028c	जगाम त्वरितस्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
07-143-029a	प्रतिविन्ध्यमथ क्रुद्धं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
07-143-029c	दुःशासनस्तव सुतः प्रत्युद्गच्छन्महारथः ॥
07-143-030a	तयोः समागमो राजंश्चित्ररूपो बभूव ह ।
07-143-030c	व्यपेतजलदे व्योम्नि बुधभार्गवयोरिव ॥
07-143-031a	प्रतिविन्ध्यं तु समरे कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
07-143-031c	दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत ॥
07-143-032a	सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
07-143-032c	विरराज महाबाहुः सशृङ्ग इव पर्वतः ॥
07-143-033a	दुःशासनं तु समरे प्रतिविन्ध्यो महारथः ।
07-143-033c	नवभिः सायकैर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
07-143-034a	तत्र भारत पुत्रस्ते कृतवान्कर्म दुष्करम् ।
07-143-034c	प्रतिविन्ध्यहयानुग्रैः पातयामास यच्छरैः ॥
07-143-035a	सारथिं चास्य भल्लेन ध्वजं च समपातयत् ।
07-143-035c	रथं च शतशो राजन्व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥
07-143-036a	पताकाश्च स तूणीरात्रश्मीन्योक्त्राणि चाभिभो ।
07-143-036c	चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥
07-143-037a	विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणिरवस्थितः ।
07-143-037c	अयोधयत्तव सुतं किरञ्जरशतान्बहून् ॥
07-143-038a	क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
07-143-038c	अथैनं दशभिर्भल्लैश्छिन्नधन्वानमार्दयत् ॥
07-143-039a	तं दृष्ट्वा विरथं तत्र भ्रातरोऽस्य महारथाः ।
07-143-039c	अन्ववर्तन्त वेगेन महत्या सेनया सह ॥
07-143-040a	आप्लुतः स ततो यानं सुतसोमस्य भास्वरम् ।
07-143-040c	धनुर्गृह्य महाराज विव्याध तनयं तव ॥
07-143-041a	ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य सुतं तव ।
07-143-041c	अभ्यवर्तन्त संग्रामे महत्या सेनया वृताः ॥
07-143-042a	ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ।
07-143-042c	निशीथे दारुणे काले यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥

07-144-001 संजय उवाच

- 07-144-001a नकुलं रभसं युद्धे निघ्नन्तं वाहिनीं तव ।
 07-144-001c अभ्ययात्सौबलः क्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
- 07-144-002a कृतवैरौ तु तौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
 07-144-002c शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
- 07-144-003a यथैव सौबलः क्षिप्रं शरवर्षाणि मुञ्चति ।
 07-144-003c तथैव नकुलो राजजिज्ञासां संदर्शयन्नुधि ॥
- 07-144-004a तावुभौ समरे शूरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
 07-144-004c व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शाल्मली ॥
- 07-144-005a सुजिह्वं प्रेक्षमाणौ च राजन्विवृतलोचनौ ।
 07-144-005c क्रोधसंरक्तनयनौ निर्दहन्तौ परस्परम् ॥
- 07-144-006a स्यालस्तु तव संक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव ।
 07-144-006c कर्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ॥
- 07-144-007a नकुलस्तु भृशं विद्धः स्यालेन तव धन्विना ।
 07-144-007c निषसाद रथोपस्थे कश्मलं चैनमाविशत् ॥
- 07-144-008a अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं तथागतम् ।
 07-144-008c ननाद शकुनी राजंस्तपान्ते जलदो यथा ॥
- 07-144-009a प्रतिलभ्य ततः संज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः ।
 07-144-009c अभ्ययात्सौबलं भूयो व्यात्तानन इवान्तकः ॥
- 07-144-010a संक्रुद्धः शकुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ ।
 07-144-010c पुनश्चैव शतेनैव नाराचानां स्तनान्तरे ॥
- 07-144-011a ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे स चिच्छिदे ।
 07-144-011c ध्वजं च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भूमावपातयत् ॥
- 07-144-012a सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
 07-144-012c तं विसंज्ञं निपतितं दृष्ट्वा स्यालं तवानघ ॥
 07-144-012e अपोवाह रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥
- 07-144-013a ततः संचुक्रुशुः पार्था ये च तेषां पदानुगाः ।
 07-144-013c निर्जित्य च रणे शत्रून्नकुलः शत्रुतापनः ॥
 07-144-013e अब्रवीत्सारथिं क्रुद्धो द्रोणानीकाय मां वह ॥
- 07-144-014a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः ।
 07-144-014c प्रायात्तेन रणे राजन्येन द्रोणोऽन्वयुध्यत ॥

07-144-015a	शिखण्डिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
07-144-015c	कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत्सुवेगितः ॥
07-144-016a	गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणान्तिकमरिंदमम् ।
07-144-016c	विव्याध नवभिर्भल्लैः शिखण्डी प्रहसन्निव ॥
07-144-017a	तमाचार्यो महाराज विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
07-144-017c	पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥
07-144-018a	महद्युद्धं तयोरासीद्द्वोररूपं विशां पते ।
07-144-018c	यथा देवासुरे युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥
07-144-019a	शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ ।
07-144-019c	प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्द्वोरतरं पुनः ॥
07-144-020a	रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनाम् ।
07-144-020c	कालरात्रिनिभा ह्यासीद्द्वोररूपा भयावहा ॥
07-144-021a	शिखण्डी तु महाराज गौतमस्य महद्भुः ।
07-144-021c	अर्धचन्द्रेण चिच्छेद सज्यं सविशिखं तदा ॥
07-144-022a	तस्य क्रुद्धः कृपो राजञ्शक्तिं चिक्षेप दारुणाम् ।
07-144-022c	स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां कर्मरपरिमार्जिताम् ॥
07-144-023a	तामापतन्तीं चिच्छेद शिखण्डी बहुभिः शरैः ।
07-144-023c	सापतन्मेदिनीं दीप्ता भासयन्ती महाप्रभा ॥
07-144-024a	अथान्यद्भुनुरादाय गौतमो रथिनां वरः ।
07-144-024c	प्राच्छादयच्छित्तैर्बाणैर्महाराज शिखण्डिनम् ॥
07-144-025a	स छाद्यमानः समरे गौतमेन यशस्विना ।
07-144-025c	व्यषीदत रथोपस्थे शिखण्डी रथिनां वरः ॥
07-144-026a	सीदन्तं चैनमालोक्य कृपः शारद्वतो युधि ।
07-144-026c	आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निव भारत ॥
07-144-027a	विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ।
07-144-027c	पाञ्चालाः सोमकाश्चैव परिवव्रुः समन्ततः ॥
07-144-028a	तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रुर्द्विजोत्तमम् ।
07-144-028c	महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमभूत्पुनः ॥
07-144-029a	रथानां च रणे राजन्नन्योन्यमभिधावताम् ।
07-144-029c	बभूव तुमुलः शब्दो मेघानां नदतामिव ॥
07-144-030a	द्रवतां सादिनां चैव गजानां च विशां पते ।

07-144-030c	अन्योन्यमभितो राजन्क्रूरमायोधनं बभौ ॥
07-144-031a	पत्तीनां द्रवतां चैव पदशब्देन मेदिनी ।
07-144-031c	अकम्पत महाराज भयत्रस्तेव चाङ्गना ॥
07-144-032a	रथा रथान्समासाद्य प्रद्रुता वेगवत्तरम् ।
07-144-032c	न्यगृह्णन्बहवो राजञ्शलभान्वायसा इव ॥
07-144-033a	तथा गजान्प्रभिन्नांश्च सुप्रभिन्ना महागजाः ।
07-144-033c	तस्मिन्नेव पदे यत्ता निगृह्णन्ति स्म भारत ॥
07-144-034a	सादी सादिनमासाद्य पदाती च पदातिनम् ।
07-144-034c	समासाद्य रणेऽन्योन्यं संरब्धा नातिचक्रमुः ॥
07-144-035a	धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि ।
07-144-035c	बभूव तत्र सैन्यानां शब्दः सुतुमुलो निशि ॥
07-144-036a	दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु ।
07-144-036c	अदृश्यन्त महाराज महोल्का इव खाच्च्युताः ॥
07-144-037a	सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ।
07-144-037c	दिवसप्रतिमा राजन्बभूव रणमूर्धनि ॥
07-144-038a	आदित्येन यथा व्याप्तं तमो लोके प्रणश्यति ।
07-144-038c	तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तैरलंकृतम् ॥
07-144-039a	शस्त्राणां कवचानां च मणीनां च महात्मनाम् ।
07-144-039c	अन्तर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्तैरवभासिताः ॥
07-144-040a	तस्मिन्कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे ।
07-144-040c	अवधीत्समरे पुत्रं पिता भरतसत्तम ॥
07-144-041a	पुत्रश्च पितरं मोहात्सखायं च सखा तथा ।
07-144-041c	संबन्धिनं च संबन्धी स्वस्रीयं चापि मातुलः ॥
07-144-042a	स्वे स्वान्तरे परांश्चापि निजघ्नुरितरेतरम् ।
07-144-042c	निर्मर्यादमभूद्युद्धं रात्रौ घोरं भयावहम् ॥

07-145-001 संजय उवाच

07-145-001a	तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
07-145-001c	धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥
07-145-002a	संमृजानो धनुः श्रेष्ठं ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
07-145-002c	अभ्यवर्तत द्रोणस्य रथं रुक्मविभूषितम् ॥
07-145-003a	धृष्टद्युम्नं तदायान्तं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।

07-145-003c	परिवर्तुर्महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
07-145-004a	तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमम् ।
07-145-004c	पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोणमाहवे ॥
07-145-005a	बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे ।
07-145-005c	वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्त्वौ भैरवौ सागराविव ॥
07-145-006a	ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः ।
07-145-006c	विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं ननाद च ॥
07-145-007a	तं द्रोणः पञ्चविंशत्या विद्ध्वा भारत संयुगे ।
07-145-007c	चिच्छेदान्येन भल्लेन धनुरस्य महाप्रभम् ॥
07-145-008a	धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ ।
07-145-008c	उत्ससर्ज धनुस्तूर्णं संदश्य दशनच्छदम् ॥
07-145-009a	ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
07-145-009c	आददेऽन्यद्धनुः श्रेष्ठं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ॥
07-145-010a	विकृष्य च धनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ।
07-145-010c	द्रोणस्यान्तकरं घोरं व्यसृजत्सायकं ततः ॥
07-145-011a	स विसृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे ।
07-145-011c	भासयामास तत्सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥
07-145-012a	तं दृष्ट्वा तु शरं घोरं देवगन्धर्वमानवाः ।
07-145-012c	स्वस्त्यस्तु समरे राजन्द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः ॥
07-145-013a	तं तु सायकमप्राप्तमाचार्यस्य रथं प्रति ।
07-145-013c	कर्णो द्वादशधा राजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥
07-145-014a	स छिन्नो बहुधा राजन्सूतपुत्रेण मारिष ।
07-145-014c	निपपात शरस्तूर्णं निकृत्तः कर्णसायकैः ॥
07-145-015a	छित्त्वा तु समरे बाणं शरैः संनतपर्वभिः ।
07-145-015c	धृष्टद्युम्नं रणे कर्णो विव्याध दशभिः शरैः ॥
07-145-016a	पञ्चभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणश्च सप्तभिः ।
07-145-016c	शल्यश्च नवभिर्बाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥
07-145-017a	दुर्योधनश्च विंशत्या शकुनिश्चापि पञ्चभिः ।
07-145-017c	पाञ्चाल्यं त्वरिताविध्यन्सर्व एव महारथाः ॥
07-145-018a	स विद्धः सप्तभिर्वीरैर्द्रोणत्राणार्थमाहवे ।
07-145-018c	सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥

07-145-018e	द्रोणं द्रौणिं च कर्णं च विव्याध तव चात्मजम् ॥
07-145-019a	ते विद्ध्वा धन्विना तेन धृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे ।
07-145-019c	विव्यधुः पञ्चभिस्तूर्णमेकैको रथिनां वरः ॥
07-145-020a	द्रुमसेनस्तु संक्रुद्धो राजन्विव्याध पत्रिणा ।
07-145-020c	त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-145-021a	स तु तं प्रतिविव्याध त्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्वागैः ।
07-145-021c	स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥
07-145-022a	भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् ।
07-145-022c	उन्ममाथ शिरः कायाद्द्रुमसेनस्य वीर्यवान् ॥
07-145-023a	तच्छिरो न्यपतद्भूमौ संदष्टौष्ठपुटं रणे ।
07-145-023c	महावातसमुद्धूतं पक्वं तालफलं यथा ॥
07-145-024a	तांश्च विद्ध्वा पुनर्वीरान्वीरः सुनिशितैः शरैः ।
07-145-024c	राधेयस्याच्छिनद्भल्लैः कार्मुकं चित्रयोधिनः ॥
07-145-025a	न तु तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तथा ।
07-145-025c	निकर्तनमिवात्युग्रो लाङ्गूलस्य यथा हरिः ॥
07-145-026a	सोऽन्यद्धनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ।
07-145-026c	अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं धृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥
07-145-027a	दृष्ट्वा तु कर्णं संरब्धं ते वीराः षड्रथर्षभाः ।
07-145-027c	पाञ्चाल्यपुत्रं त्वरिताः परिवव्रुर्जिघांसया ॥
07-145-028a	षण्णां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् ।
07-145-028c	मृत्योरास्यमनुप्राप्तं धृष्टद्युम्नममंस्महि ॥
07-145-029a	एतस्मिन्नेव काले तु दाशार्हो विकिरञ्शरान् ।
07-145-029c	धृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः प्रत्यपद्यत ॥
07-145-030a	तमायान्तं महेष्वासं सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
07-145-030c	राधेयो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वागैः ॥
07-145-031a	तं सात्यकिर्महाराज विव्याध दशभिः शरैः ।
07-145-031c	पश्यतां सर्ववीराणां मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-145-032a	स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः ।
07-145-032c	आसीत्समागमो घोरो बलिवासवयोरिव ॥
07-145-033a	त्रासयंस्तलघोषेण क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
07-145-033c	राजीवलोचनं कर्णं सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥

07-145-034a	कम्पयन्निव घोषेण धनुषो वसुधां बली ।
07-145-034c	सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् ॥
07-145-035a	विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदन्तैः क्षुरैरपि ।
07-145-035c	कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं प्रत्यविध्यत ॥
07-145-036a	तथैव युयुधानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो रथः ।
07-145-036c	अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं तद्युद्धमभवत्समम् ॥
07-145-037a	तावकाश्च महाराज कर्णपुत्रश्च दंशितः ।
07-145-037c	सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितैः शरैः ॥
07-145-038a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां कर्णस्य चाभिभो ।
07-145-038c	अविध्यत्सात्यकिः क्रुद्धो वृषसेनं स्तनान्तरे ॥
07-145-039a	तेन बाणेन निर्विद्धो वृषसेनो विशां पते ।
07-145-039c	न्यपतत्स रथे मूढो धनुरुत्सृज्य वीर्यवान् ॥
07-145-040a	ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथः ।
07-145-040c	पुत्रशोकाभिसंतप्तः सात्यकिं प्रत्यपीडयत् ॥
07-145-041a	पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः ।
07-145-041c	विव्याध बहुभिः कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः ॥
07-145-042a	स कर्णं दशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं च सप्तभिः ।
07-145-042c	सहस्तावापधनुषी तयोश्चिच्छेद सात्वतः ॥
07-145-043a	तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा शत्रुभयंकरे ।
07-145-043c	युयुधानमविध्येतां समन्तान्निशितैः शरैः ॥
07-145-044a	वर्तमाने तु संग्रामे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
07-145-044c	अतीव शुश्रुवे राजन्गाण्डीवस्य महास्वनः ॥
07-145-045a	श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निस्वनम् ।
07-145-045c	सूतपुत्रोऽब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥
07-145-046a	एष सर्वाञ्शिबीन्हत्वा मुख्यशश्च नरर्षभान् ।
07-145-046c	पौरवांश्च महेष्वासान्गाण्डीवनिनदो महान् ॥
07-145-047a	श्रूयते रथघोषश्च वासवस्येव नर्दतः ।
07-145-047c	करोति पाण्डवो व्यक्तं कर्मोपयिकमात्मनः ॥
07-145-048a	एषा विदीर्यते राजन्बहुधा भारती चमूः ।
07-145-048c	विप्रकीर्णान्यनीकानि नावतिष्ठन्ति कर्हिचित् ॥
07-145-049a	वातेनेव समुद्धूतमभ्रजालं विदीर्यते ।

07-145-049c	सव्यसाचिनमासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥
07-145-050a	द्रवतां योधमुख्यानां गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
07-145-050c	विद्धानां शतशो राजञ्श्रूयते निनदो महान् ॥
07-145-050e	निशीथे राजशार्दूल स्तनयित्नोरिवाम्बरे ॥
07-145-051a	हाहाकाररवांश्चैव सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
07-145-051c	शृणु शब्दान्बहुविधानर्जुनस्य रथं प्रति ॥
07-145-052a	अयं मध्ये स्थितोऽस्माकं सात्यकिः सात्वताधमः ।
07-145-052c	इह चेल्लभ्यते लक्ष्यं कृत्स्नाञ्जेष्यामहे परान् ॥
07-145-053a	एष पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन संगतः ।
07-145-053c	सर्वतः संवृतो योद्धै राजन्पुरुषसत्तमैः ॥
07-145-054a	सात्यकिं यदि हन्यामो धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
07-145-054c	असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥
07-145-055a	सौभद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ ।
07-145-055c	प्रयतामो महाराज निहन्तुं वृष्णिपार्षतौ ॥
07-145-056a	सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणानीकाय भारत ।
07-145-056c	संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुंगवैः ॥
07-145-057a	तत्र गच्छन्तु बहवः प्रवरा रथसत्तमाः ।
07-145-057c	यावत्पार्थो न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतम् ॥
07-145-058a	ते त्वरध्वं यथा शूराः शराणां मोक्षणे भृशम् ।
07-145-058c	यथा तूर्णं व्रजत्येष परलोकाय माधवः ॥
07-145-059a	कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रस्ते प्राह सौबलम् ।
07-145-059c	यथेन्द्रः समरे राजन्प्राह विष्णुं यशस्विनम् ॥
07-145-060a	वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनाम् ।
07-145-060c	रथैश्च दशसाहस्रैर्वृतो याहि धनंजयम् ॥
07-145-061a	दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ।
07-145-061c	एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तिभिर्बहुभिर्वृताः ॥
07-145-062a	जहि कृष्णौ महाबाहो धर्मराजं च मातुल ।
07-145-062c	नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च भारत ॥
07-145-063a	देवानामिव देवेन्द्रे जयाशा मे त्वयि स्थिता ।
07-145-063c	जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥
07-145-064a	एवमुक्तो ययौ पार्थान्पुत्रेण तव सौबलः ।

- 07-145-064c महत्या सेनया सार्धं तव पुत्रैस्तथा विभो ॥
- 07-145-065a प्रियार्थं तव पुत्राणां दिधक्षुः पाण्डुनन्दनान् ।
- 07-145-065c ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह ॥
- 07-145-066a प्रयाते सौबले राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।
- 07-145-066c बलेन महता युक्तः सूतपुत्रस्तु सात्वतम् ॥
- 07-145-067a अभ्ययात्त्वरितं युद्धे किरञ्जरशतान्बहून् ।
- 07-145-067c तथैव पाण्डवाः सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् ॥
- 07-145-068a महद्युद्धं तदासीत्तु द्रोणस्य निशि भारत ।
- 07-145-068c धृष्टद्युम्नेन शूरेण पाञ्चालैश्च महात्मनः ॥
- 07-146-001 संजय उवाच**
- 07-146-001a ततस्ते प्राद्रवन्सर्वे त्वरिता युद्धदुर्मदाः ।
- 07-146-001c अमृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति ॥
- 07-146-002a ते रथैः कल्पितै राजन्हेमरूप्यविभूषितैः ।
- 07-146-002c सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः स्म सात्वतम् ॥
- 07-146-003a अथैनं कोष्ठकीकृत्य सर्वतस्ते महारथाः ।
- 07-146-003c सिंहनादांस्तदा चक्रुस्तर्जयन्तः स्म सात्यकिम् ॥
- 07-146-004a तेऽभ्यवर्षञ्जरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
- 07-146-004c त्वरमाणा महावीर्या माधवस्य वधैषिणः ॥
- 07-146-005a तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा ।
- 07-146-005c प्रत्यगृह्णान्महाबाहुः प्रमुञ्चन्विशिखान्बहून् ॥
- 07-146-006a तत्र वीरो महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
- 07-146-006c निचकर्त शिरांस्युग्रैः शरैः संनतपर्वभिः ॥
- 07-146-007a हस्तिहस्तान्हयग्रीवान्बाहूनपि च सायुधान् ।
- 07-146-007c क्षुरप्रैः पातयामास तावकानां स माधवः ॥
- 07-146-008a पतितैश्चामरैश्चैव श्वेतच्छत्रैश्च भारत ।
- 07-146-008c बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिव प्रभो ॥
- 07-146-009a तेषां तु युयुधानेन युध्यतां युधि भारत ।
- 07-146-009c बभूव तुमुलः शब्दः प्रेतानामिव क्रन्दताम् ॥
- 07-146-010a तेन शब्देन महता पूरितासीद्वसुंधरा ।
- 07-146-010c रात्रिः समभवच्चैव तीव्ररूपा भयावहा ॥
- 07-146-011a दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम् ।

07-146-011c	श्रुत्वा च विपुलं नादं निशीथे लोमहर्षणम् ॥
07-146-012a	सुतस्तवाब्रवीद्राजन्सारथिं रथिनां वरः ।
07-146-012c	यत्रैष शब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेति पुनः पुनः ॥
07-146-013a	तेन संचोद्यमानस्तु ततस्तांस्तुरगोत्तमान् ।
07-146-013c	सूतः संचोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥
07-146-014a	ततो दुर्योधनः क्रुद्धो दृढधन्वा जितक्लमः ।
07-146-014c	शीघ्रहस्तश्चित्रयोधी युयुधानमुपाद्रवत् ॥
07-146-015a	ततः पूर्णायतोत्सृष्टैर्मांसशोणितभोजनैः ।
07-146-015c	दुर्योधनं द्वादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत ॥
07-146-016a	दुर्योधनस्तेन तथा पूर्वमेवार्दितः शरैः ।
07-146-016c	शैनेयं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदमर्षितः ॥
07-146-017a	ततः समभवद्युद्धमाकुलं भरतर्षभ ।
07-146-017c	पाञ्चालानां च सर्वेषां भारतानां च दारुणम् ॥
07-146-018a	शैनेयस्तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् ।
07-146-018c	सायकानामशीत्या तु विव्याधोरसि भारत ॥
07-146-019a	ततोऽस्य वाहान्समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
07-146-019c	सारथिं च रथात्तूर्णं पातयामास पत्रिणा ॥
07-146-020a	हताश्चे तु रथे तिष्ठन्पुत्रस्तव विशां पते ।
07-146-020c	मुमोच निशितान्बाणाञ्शैनेयस्य रथं प्रति ॥
07-146-021a	शरान्पञ्चाशतस्तांस्तु शैनेयः कृतहस्तवत् ।
07-146-021c	चिच्छेद समरे राजन्प्रेषितांस्तनयेन ते ॥
07-146-022a	अथापरेण भल्लेन मुष्टिदेशे महद्भुजः ।
07-146-022c	चिच्छेद रभसो युद्धे तव पुत्रस्य मारिष ॥
07-146-023a	विरथो विधनुष्कश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
07-146-023c	आरुरोह रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥
07-146-024a	दुर्योधने परावृत्ते शैनेयस्तव वाहिनीम् ।
07-146-024c	द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये विशां पते ॥
07-146-025a	शकुनिश्चार्जुनं राजन्परिवार्य समन्ततः ।
07-146-025c	रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चैव सहस्रशः ॥
07-146-025e	तथा हयसहस्रैश्च तुमुलं सर्वतोऽकरोत् ॥
07-146-026a	ते महास्त्राणि दिव्यानि विकिरन्तोऽर्जुनं प्रति ।

07-146-026c	अर्जुनं योधयन्ति स्म क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥
07-146-027a	तान्यर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
07-146-027c	प्रत्यवारयदायस्तः प्रकुर्वन्विपुलं क्षयम् ॥
07-146-028a	ततस्तु समरे शूरः शकुनिः सौबलस्तदा ।
07-146-028c	विव्याध निशितैर्बाणैरर्जुनं प्रहसन्निव ॥
07-146-029a	पुनश्चैव शतेनास्य संरुरोध महारथम् ।
07-146-029c	तमर्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत ॥
07-146-030a	अथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ।
07-146-030c	संवार्य तान्बाणगणैर्युधि राजन्धनंजयः ॥
07-146-030e	अवधीत्तावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥
07-146-031a	भुजैश्छिन्नैर्महाराज शरीरैश्च सहस्रशः ।
07-146-031c	समास्तीर्णा धरा तत्र बभौ पुष्पैरिवाचिता ॥
07-146-032a	स विद्ध्वा शकुनिं भूयः पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
07-146-032c	उलूकं त्रिभिराजघ्ने त्रिभिरेव महायसैः ॥
07-146-033a	तमुलूकस्तथा विद्ध्वा वासुदेवमताडयत् ।
07-146-033c	ननाद च महानादं पूरयन्वसुधातलम् ॥
07-146-034a	अर्जुनस्तु द्रुतं गत्वा शकुनेर्धनुराच्छिनत् ।
07-146-034c	निन्ये च चतुरो वाहान्यमस्य सदनं प्रति ॥
07-146-035a	ततो रथादवप्लुत्य सौबलो भरतर्षभ ।
07-146-035c	उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह विशां पते ॥
07-146-036a	तावेकरथमारूढौ पितापुत्रौ महारथौ ।
07-146-036c	पार्थं सिषिचतुर्बाणैर्गिरिं मेघाविवोत्थितौ ॥
07-146-037a	तौ तु विद्ध्वा महाराज पाण्डवो निशितैः शरैः ।
07-146-037c	विद्रावयंस्तव चमूं शतशो व्यधमच्छरैः ॥
07-146-038a	अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
07-146-038c	विच्छिन्नानि तथा राजन्बलान्यासन्विशां पते ॥
07-146-039a	तद्वलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं तथा निशि ।
07-146-039c	प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं भयार्दितम् ॥
07-146-040a	उत्सृज्य वाहान्समरे चोदयन्तस्तथापरे ।
07-146-040c	संभ्रान्ताः पर्यधावन्त तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥
07-146-041a	विजित्य समरे योधांस्तावकान्भरतर्षभ ।

07-146-041c	दध्मतुर्मुदितौ शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥
07-146-042a	धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
07-146-042c	चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शरेण शितेन ह ॥
07-146-043a	तन्निधाय धनुर्नीडे द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
07-146-043c	आददेऽन्यद्धनुः शूरो वेगवत्सारवत्तरम् ॥
07-146-044a	धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
07-146-044c	सारथिं पञ्चभिर्बाणै राजन्विव्याध संयुगे ॥
07-146-045a	तं निवार्य शरैस्तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ।
07-146-045c	व्यधमत्कौरवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ॥
07-146-046a	वध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष ।
07-146-046c	प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी ॥
07-146-047a	उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्चद्विपवाहिनी ।
07-146-047c	यथा वैतरणी राजन्यमराष्ट्रपुरं प्रति ॥
07-146-048a	द्रावयित्वा तु तत्सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
07-146-048c	अत्यराजत तेजस्वी शक्रो देवगणेष्विव ॥
07-146-049a	अथ दध्मुर्महाशङ्खान्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
07-146-049c	यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ॥
07-146-050a	जित्वा रथसहस्राणि तावकानां महारथाः ।
07-146-050c	सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जितकाशिनः ॥
07-146-051a	पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च मदोत्कटाः ।
07-146-051c	तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशां पते ॥

07-147-001 संजय उवाच

07-147-001a	विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
07-147-001c	क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विशां पते ॥
07-147-002a	अभ्येत्य सहसा कर्णं द्रोणं च जयतां वरम् ।
07-147-002c	अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत् ॥
07-147-003a	भवद्भ्यामिह संग्रामो क्रुद्धाभ्यां संप्रवर्तितः ।
07-147-003c	आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्धवं सव्यसाचिना ॥
07-147-004a	निहन्यमानां पाण्डूनां बलेन मम वाहिनीम् ।
07-147-004c	भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ताविव पश्यतः ॥
07-147-005a	यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न वाच्योऽस्मि तदैव हि ।

07-147-005c	आवां पाण्डुसुतान्संख्ये जेष्याव इति मानदौ ॥
07-147-006a	तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसंमतम् ।
07-147-006c	कृतवान्पाण्डवैः सार्धं वैरं योधविनाशनम् ॥
07-147-007a	यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां पुरुषर्षभौ ।
07-147-007c	युध्येतामनुरूपेण विक्रमेण सुविक्रमौ ॥
07-147-008a	वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रणुन्नौ तनयेन ते ।
07-147-008c	प्रावर्तयेतां तौ युद्धं घटिताविव पन्नगौ ॥
07-147-009a	ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्धरौ ।
07-147-009c	शैनेयप्रमुखान्पार्थानभिदुद्रुवतू रणे ॥
07-147-010a	तथैव सहिताः पार्थाः स्वेन सैन्येन संवृताः ।
07-147-010c	अभ्यवर्तन्त तौ वीरौ नर्दमानौ मुहुर्मुहुः ॥
07-147-011a	अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुंगवम् ।
07-147-011c	अविध्यत्त्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
07-147-012a	कर्णश्च दशभिर्बाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः ।
07-147-012c	दशभिर्वृषसेनश्च सौबलश्चापि सप्तभिः ॥
07-147-012e	एते कौरव संक्रन्दे शैनेयं पर्यवारयन् ॥
07-147-013a	दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नन्तं पाण्डवीं चमूम् ।
07-147-013c	विव्यधुः सोमकास्तूर्णं समन्ताच्छरवृष्टिभिः ॥
07-147-014a	ततो द्रोणोऽहरत्प्राणान्क्षत्रियाणां विशां पते ।
07-147-014c	रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमसामिव भारत ॥
07-147-015a	द्रोणेन वध्यमानानां पाञ्चालानां विशां पते ।
07-147-015c	शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोशतामितरेतरम् ॥
07-147-016a	पुत्रानन्ये पितृनन्ये भ्रातृनन्ये च मातुलान् ।
07-147-016c	भागिनेयान्वयस्यांश्च तथा संबन्धिबान्धवान् ॥
07-147-016e	उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवितेप्सवः ॥
07-147-017a	अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः ।
07-147-017c	पाण्डवानां रणे योधाः परलोकं तथापरे ॥
07-147-018a	सा तथा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मभिः ।
07-147-018c	निशि संप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥
07-147-019a	पश्यतो भीमसेनस्य विजयस्याच्युतस्य च ।
07-147-019c	यमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥

07-147-020a	तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन ।
07-147-020c	कौरवाणां प्रकाशेन दृश्यन्ते तु द्रुताः परे ॥
07-147-021a	द्रवमाणं तु तत्सैन्यं द्रोणकर्णौ महारथौ ।
07-147-021c	जघ्नतुः पृष्ठतो राजन्किरन्तौ सायकान्बहून् ॥
07-147-022a	पाञ्चालेषु प्रभग्नेषु दीर्यमाणेषु सर्वशः ।
07-147-022c	जनार्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फल्गुनम् ॥
07-147-023a	द्रोणकर्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसात्यकी ।
07-147-023c	पाञ्चालांश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैर्भृशम् ॥
07-147-024a	एतयोः शरवर्षेण प्रभग्ना नो महारथाः ।
07-147-024c	वार्यमाणापि कौन्तेय पृतना नावतिष्ठते ॥
07-147-025a	एतावावां सर्वसैन्यैर्व्यूढैः सम्यगुदायुधैः ।
07-147-025c	द्रोणं च सूतपुत्रं च प्रयतावः प्रबाधितुम् ॥
07-147-026a	एतौ हि बलिनौ शूरौ कृतास्त्रौ जितकाशिनौ ।
07-147-026c	उपेक्षितौ बलं क्रुद्धौ नाशयेतां निशामिमाम् ॥
07-147-026e	एष भीमोऽभियात्युग्रः पुनरावर्त्य वाहिनीम् ॥
07-147-027a	वृकोदरं तथायान्तं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनः ।
07-147-027c	पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निव पाण्डवम् ॥
07-147-028a	एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपाण्डवैः ।
07-147-028c	रुषितोऽभ्येति वेगेन द्रोणकर्णौ महाबलौ ॥
07-147-029a	एतेन सहितो युध्य पाञ्चालैश्च महारथैः ।
07-147-029c	आश्वासनार्थं सर्वेषां सैन्यानां पाण्डुनन्दन ॥
07-147-030a	ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ ।
07-147-030c	द्रोणकर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्धनि ॥
07-147-031a	ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
07-147-031c	ततो द्रोणश्च कर्णश्च परान्ममृदतुर्युधि ॥
07-147-032a	स संप्रहारस्तुमुलो निशि प्रत्यभवन्महान् ।
07-147-032c	यथा सागरयो राजंश्चन्द्रोदयविवृद्धयोः ॥
07-147-033a	तत उत्सृज्य पाणिभ्यः प्रदीपांस्तव वाहिनी ।
07-147-033c	युयुधे पाण्डवैः सार्धमुन्मत्तवदहःक्षये ॥
07-147-034a	रजसा तमसा चैव संवृते भृशदारुणे ।
07-147-034c	केवलं नामगोत्रेण प्रायुध्यन्त जयैषिणः ॥

07-147-035a	अश्रूयन्त हि नामानि श्राव्यमाणानि पार्थिवैः ।
07-147-035c	प्रहरद्भिर्महाराज स्वयंवर इवाहवे ॥
07-147-036a	निःशब्दमासीत्सहसा पुनः शब्दो महानभूत् ।
07-147-036c	क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां जीयतामपि ॥
07-147-037a	यत्र यत्र स्म दृश्यन्ते प्रदीपाः कुरुसत्तम ।
07-147-037c	तत्र तत्र स्म ते शूरा निपतन्ति पतंगवत् ॥
07-147-038a	तथा संयुध्यमानानां विगाढाभून्महानिशा ।
07-147-038c	पाण्डवानां च राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ॥

07-148-001 संजय उवाच

07-148-001a	ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा ।
07-148-001c	आजघानोरसि शरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥
07-148-002a	प्रतिविव्याध तं तूर्णं धृष्टद्युम्नोऽपि मारिष ।
07-148-002c	पञ्चभिः सायकैर्हृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
07-148-003a	तावन्योन्यं शरैः संख्ये संछाद्य सुमहारथौ ।
07-148-003c	पुनः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्यधाते परस्परम् ॥
07-148-004a	ततः पाञ्चालमुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
07-148-004c	सारथिं चतुरश्चाश्वान्कर्णो विव्याध सायकैः ॥
07-148-005a	कार्मुकप्रवरं चास्य प्रचिच्छेद शितैः शरैः ।
07-148-005c	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ॥
07-148-006a	धृष्टद्युम्नस्तु विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
07-148-006c	गृहीत्वा परिघं घोरं कर्णस्याश्वानपीपिषत् ॥
07-148-007a	विद्धश्च बहुभिस्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
07-148-007c	ततो युधिष्ठिरानीकं पद्भ्यामेवान्ववर्तत ॥
07-148-007e	आरुरोह रथं चापि सहदेवस्य मारिष ॥
07-148-008a	कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान्सूतो न्ययोजयत् ।
07-148-008c	शङ्खवर्णान्महावेगान्सैन्धवान्साधुवाहिनः ॥
07-148-009a	लब्धलक्ष्यस्तु राधेयः पाञ्चालानां महारथान् ।
07-148-009c	अभ्यपीडयदायस्तः शरैर्मघ इवाचलान् ॥
07-148-010a	सा पीड्यमाना कर्णेन पाञ्चालानां महाचमूः ।
07-148-010c	संप्राद्रवत्सुसंत्रस्ता सिंहेनेवार्दिता मृगी ॥
07-148-011a	पतितास्तुरगेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीतले ।

07-148-011c	रथेभ्यश्च नरास्तूर्णमदृश्यन्त ततस्ततः ॥
07-148-012a	धावमानस्य योधस्य क्षुरप्रैः स महामृधे ।
07-148-012c	बाहू चिच्छेद वै कर्णः शिरश्चैव सकुण्डलम् ॥
07-148-013a	ऊरू चिच्छेद चान्यस्य गजस्थस्य विशां पते ।
07-148-013c	वाजिपृष्ठगतस्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष ॥
07-148-014a	नाज्ञासिषुर्धावमाना बहवश्च महारथाः ।
07-148-014c	संछिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे ॥
07-148-015a	ते वध्यमानाः समरे पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ।
07-148-015c	तृणप्रस्पन्दनाच्चापि सूतपुत्रं स्म मेनिरे ॥
07-148-016a	अपि स्वं समरे योधं धावमानं विचेतसः ।
07-148-016c	कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति ते ॥
07-148-017a	तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ।
07-148-017c	अभ्यद्रवद्द्रुतं कर्णः पृष्ठतो विकिरञ्जरान् ॥
07-148-018a	अवेक्षमाणास्तेऽन्योन्यं सुसंमूढा विचेतसः ।
07-148-018c	नाशक्नुवन्नवस्थातुं काल्यमाना महात्मना ॥
07-148-019a	कर्णेनाभ्याहता राजन्पाञ्चालाः परमेषुभिः ।
07-148-019c	द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्षमाणाः प्रदुद्रुवुः ॥
07-148-020a	ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुतम् ।
07-148-020c	अपयाने मतिं कृत्वा फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥
07-148-021a	पश्य कर्णं महेष्वासं धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
07-148-021c	निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करम् ॥
07-148-022a	कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निस्वनः ।
07-148-022c	अनिशं श्रूयते पार्थ त्वद्वन्धूनामनाथवत् ॥
07-148-023a	यथा विसृजतश्चास्य संदधानस्य चाशुगान् ।
07-148-023c	पश्यामि जयविक्रान्तं क्षपयिष्यति नो ध्रुवम् ॥
07-148-024a	यदत्रानन्तरं कार्यं प्राप्तकालं प्रपश्यसि ।
07-148-024c	कर्णस्य वधसंयुक्तं तत्कुरुष्व धनंजय ॥
07-148-025a	एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् ।
07-148-025c	भीतः कुन्तीसुतो राजा राधेयस्यातिविक्रमात् ॥
07-148-026a	एवं गते प्राप्तकालं कर्णानीके पुनः पुनः ।
07-148-026c	भवान्व्यवस्यतां क्षिप्रं द्रवते हि वरूथिनी ॥

- 07-148-027a द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ।
 07-148-027c कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते ॥
 07-148-028a पश्यामि च तथा कर्णं विचरन्तमभीतवत् ।
 07-148-028c द्रवमाणान्नथोदारान्किरन्तं विशिखैः शितैः ॥
 07-148-029a नैतदस्योत्सहे सोढुं चरितं रणमूर्धनि ।
 07-148-029c प्रत्यक्षं वृष्णिशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः ॥
 07-148-030a स भवानत्र यात्वाशु यत्र कर्णो महारथः ।
 07-148-030c अहमेनं वधिष्यामि मां वैष मधुसूदन ॥

07-148-031 वासुदेव उवाच

- 07-148-031a पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे ।
 07-148-031c विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥
 07-148-032a नैतस्यान्योऽस्ति समरे प्रत्युद्याता धनंजय ।
 07-148-032c ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ॥
 07-148-033a न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
 07-148-033c समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥
 07-148-034a दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ।
 07-148-034c त्वदर्थं हि महाबाहो रौद्ररूपं बिभर्ति च ॥
 07-148-035a घटोत्कचस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ।
 07-148-035c स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः ॥
 07-148-036a तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च ।
 07-148-036c सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटोत्कचः ॥
 07-148-036e विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नात्र संशयः ॥

07-148-037 संजय उवाच

- 07-148-037a एवमुक्त्वा महाबाहुः पार्थं पुष्करलोचनः ।
 07-148-037c आजुहावाथ तद्रक्षः तच्चासीत्प्रादुरग्रतः ॥
 07-148-038a कवची स शरी खड्गी सधन्वा च विशां पते ।
 07-148-038c अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवं च धनंजयम् ॥
 07-148-038e अब्रवीत्तं तदा हृष्टस्त्वयमस्म्यनुशाधि माम् ॥
 07-148-039a ततस्तं मेघसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुण्डलम् ।
 07-148-039c अभ्यभाषत हैडिम्बं दाशार्हः प्रहसन्निव ॥

07-148-040a	घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
07-148-040c	प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥
07-148-041a	स भवान्मज्जमानानां बन्धूनां त्वं प्लवो यथा ।
07-148-041c	विविधानि तवास्त्राणि सन्ति माया च राक्षसी ॥
07-148-042a	पश्य कर्णेन हैडिम्ब पाण्डवानामनीकिनी ।
07-148-042c	काल्यमाना यथा गावः पालेन रणमूर्धनि ॥
07-148-043a	एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः ।
07-148-043c	पाण्डवानामनीकेषु निहन्ति क्षत्रियर्षभान् ॥
07-148-044a	किरन्तः शरवर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः ।
07-148-044c	न शक्नुवन्त्यवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्चिषा ॥
07-148-045a	निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः ।
07-148-045c	एते द्रवन्ति पाञ्चालाः सिंहस्येव भयान्मृगाः ॥
07-148-046a	एतस्यैवं प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे ।
07-148-046c	निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वदृते भीमविक्रम ॥
07-148-047a	स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
07-148-047c	मातुलानां पितृणां च तेजसोऽस्त्रबलस्य च ॥
07-148-048a	एतदर्थं हि हैडिम्ब पुत्रानिच्छन्ति मानवाः ।
07-148-048c	कथं नस्तारयेद्दुःखात्स त्वं तारय बान्धवान् ॥
07-148-049a	तव ह्यस्त्रबलं भीमं मायाश्च तव दुस्तराः ।
07-148-049c	संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनन्दन ॥
07-148-050a	पाण्डवानां प्रभग्नानां कर्णेन शितसायकैः ।
07-148-050c	मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परंतप ॥
07-148-051a	रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः ।
07-148-051c	बलवन्तः सुदुर्धर्षाः शूरा विक्रान्तचारिणः ॥
07-148-052a	जहि कर्णं महेष्वासं निशीथे मायया रणे ।
07-148-052c	पार्था द्रोणं वधिष्यन्ति धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
07-148-053a	केशवस्य वचः श्रुत्वा बीभत्सुरपि राक्षसम् ।
07-148-053c	अभ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिंदमम् ॥
07-148-054a	घटोत्कच भवांश्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः ।
07-148-054c	मतौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पाण्डवः ॥
07-148-055a	स भवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्यतां निशि ।

- 07-148-055c सात्यकिः पृष्ठगोपस्ते भविष्यति महारथः ॥
- 07-148-056a जहि कर्णं रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् ।
- 07-148-056c यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन सह जघ्निवान् ॥
- 07-148-057 घटोत्कच उवाच**
- 07-148-057a अलमेवास्मि कर्णाय द्रोणायालं च सत्तम ।
- 07-148-057c अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥
- 07-148-058a अद्य दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि ।
- 07-148-058c यं जनाः संप्रवक्ष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥
- 07-148-059a न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्न कृताञ्जलीन् ।
- 07-148-059c सर्वानेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥
- 07-148-060 संजय उवाच**
- 07-148-060a एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिम्बः परवीरहा ।
- 07-148-060c अभ्ययात्तुमुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् ॥
- 07-148-061a तमापतन्तं संक्रुद्धं दीप्तास्यमिव पन्नगम् ।
- 07-148-061c अभ्यस्यन्परमेष्वासः प्रतिजग्राह सूतजः ॥
- 07-148-062a तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्निशि ।
- 07-148-062c गर्जतो राजशार्दूल शक्रप्रहादयोरिव ॥
- 07-149-001 संजय उवाच**
- 07-149-001a दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन्सूतपुत्ररथं प्रति ।
- 07-149-001c प्रयान्तं त्वरया युक्तं जिघांसुं कर्णमाहवे ॥
- 07-149-002a अब्रवीत्तव पुत्रस्तु दुःशासनमिदं वचः ।
- 07-149-002c एतद्रक्षो रणे तूर्णं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥
- 07-149-003a अभियाति द्रुतं कर्णं तद्वारय महारथम् ।
- 07-149-003c वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः ॥
- 07-149-004a कर्णो वैकर्तनो युद्धे राक्षसेन युयुत्सति ।
- 07-149-004c रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन मानद ॥
- 07-149-005a एतस्मिन्नन्तरे राजञ्जटासुरसुतो बली ।
- 07-149-005c दुर्योधनमुपागम्य प्राह प्रहरतां वरः ॥
- 07-149-006a दुर्योधन तवामित्रान्प्रख्यातान्युद्धदुर्मदान् ।
- 07-149-006c पाण्डवान्हन्तुमिच्छामि त्वयाज्ञप्तः सहानुगान् ॥

07-149-007a	जटासुरो मम पिता रक्षसामग्रणीः पुरा ।
07-149-007c	प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः ॥
07-149-007e	तस्यापचितिमिच्छामि त्वद्दिष्टो गन्तुमीश्वर ॥
07-149-008a	तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः ।
07-149-008c	द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पर्याप्तोऽहं द्विषद्वधे ॥
07-149-008e	त्वं तु गच्छ मयाज्ञप्तो जहि युद्धं घटोत्कचम् ॥
07-149-009a	तथेत्युक्त्वा महाकायः समाहूय घटोत्कचम् ।
07-149-009c	जटासुरिर्भैमसेनिं नानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥
07-149-010a	अलंबलं च कर्णं च कुरुसैन्यं च दुस्तरम् ।
07-149-010c	हैडिम्बः प्रममाथैको महावातोऽम्बुदानिव ॥
07-149-011a	ततो मायामयं दृष्ट्वा रथं तूर्णमलंबलः ।
07-149-011c	घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिङ्गैः समार्दयत् ॥
07-149-012a	विद्ध्वा च बहुभिर्बाणैर्भैमसेनिमलंबलः ।
07-149-012c	व्यद्रावयच्छरव्रातैः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
07-149-013a	तेन विद्राव्यमाणानि पाण्डुसैन्यानि मारिष ।
07-149-013c	निशीथे विप्रकीर्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥
07-149-014a	घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैव कुरुवाहिनी ।
07-149-014c	निशीथे प्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥
07-149-015a	अलंबलस्ततः क्रुद्धो भैमसेनिं महामृधे ।
07-149-015c	आजघ्ने निशितैर्बाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
07-149-016a	तिलशस्तस्य तद्यानं सूतं सर्वायुधानि च ।
07-149-016c	घटोत्कचः प्रचिच्छेद प्राणदच्चातिदारुणम् ॥
07-149-017a	ततः कर्णं शरव्रातैः कुरूनन्यान्सहस्रशः ।
07-149-017c	अलंबलं चाभ्यवर्षन्मेघो मेरुमिवाचलम् ॥
07-149-018a	ततः संचुक्षुभे सैन्यं कुरूणां राक्षसार्दितम् ।
07-149-018c	उपर्युपरि चान्योन्यं चतुरङ्गं ममर्द ह ॥
07-149-019a	जटासुरिर्महाराज विरथो हतसारथिः ।
07-149-019c	घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनदृढम् ॥
07-149-020a	मुष्टिनाभिहतस्तेन प्रचचाल घटोत्कचः ।
07-149-020c	क्षितिकम्पे यथा शैलः सवृक्षगणगुल्मवान् ॥
07-149-021a	ततः स परिघाभेन द्विट्संघघ्नेन बाहुना ।

07-149-021c	जटासुरिं भैमसेनिरवधीन्मुष्टिना भृशम् ॥
07-149-022a	तं प्रमथ्य ततः क्रुद्धस्तूर्णं हैडिम्बिराक्षिपत् ।
07-149-022c	दोर्भ्यामिन्द्रध्वजाभाभ्यां निष्पिपेष महीतले ॥
07-149-023a	अलंबलोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च राक्षसम् ।
07-149-023c	घटोत्कचं रणे रोषान्निष्पिपेष महीतले ॥
07-149-024a	तयोः समभवद्युद्धं गर्जतोरतिकाययोः ।
07-149-024c	घटोत्कचालंबलयोस्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥
07-149-025a	विशेषयन्तावन्योन्यं मायाभिरतिमायिनौ ।
07-149-025c	युयुधाते महावीर्याविन्द्रवैरोचनाविव ॥
07-149-026a	पावकाम्बुनिधी भूत्वा पुनर्गरुडतक्षकौ ।
07-149-026c	पुनर्मेघमहावातौ पुनर्वज्रमहाचलौ ॥
07-149-026e	पुनः कुञ्जरशार्दूलौ पुनः स्वर्भानुभास्करौ ॥
07-149-027a	एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
07-149-027c	भृशं चित्रमयुध्येतामलंबलघटोत्कचौ ॥
07-149-028a	परिघैश्च गदाभिश्च प्रासमुद्गरपट्टिशैः ।
07-149-028c	मुसलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योन्यं निजघ्नतुः ॥
07-149-029a	हयाभ्यां च गजाभ्यां च पदातिरथिनौ पुनः ।
07-149-029c	युयुधाते महामायौ राक्षसप्रवरौ युधि ॥
07-149-030a	ततो घटोत्कचो राजन्नलंबलवधेप्सया ।
07-149-030c	उत्पपात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात ह ॥
07-149-031a	गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलंबलम् ।
07-149-031c	उद्यम्य न्यवधीद्भूमौ मयं विष्णुरिवाहवे ॥
07-149-032a	ततो घटोत्कचः खड्गमुद्गृह्याद्भुतदर्शनम् ।
07-149-032c	चकर्त कायाद्धि शिरो भीमं विकृतदर्शनम् ॥
07-149-033a	तच्छिरो रुधिराभ्यक्तं गृह्य केशेषु राक्षसः ।
07-149-033c	घटोत्कचो ययावाशु दुर्योधनरथं प्रति ॥
07-149-034a	अभ्येत्य च महाबाहुः स्मयमानः स राक्षसः ।
07-149-034c	रथेऽस्य निक्षिप्य शिरो विकृताननमूर्धजम् ॥
07-149-034e	प्राणदद्भैरवं नादं प्रावृषीव बलाहकः ॥
07-149-035a	अब्रवीच्च ततो राजन्दुर्योधनमिदं वचः ।
07-149-035c	एष ते निहतो बन्धुस्त्वया दृष्टोऽस्य विक्रमः ॥

- 07-149-035e पुनर्द्रष्टासि कर्णस्य निष्ठामेतां तथात्मनः ॥
 07-149-036a एवमुक्त्वा ततः प्रायात्कर्णं प्रति जनेश्वर ।
 07-149-036c किरञ्जरशतांस्तीक्ष्णान्विमुञ्चन्कर्णमूर्धनि ॥
 07-149-037a ततः समभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
 07-149-037c विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥

07-150-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-150-001a यत्र वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
 07-150-001c निशीथे समसज्जेतां तद्युद्धमभवत्कथम् ॥
 07-150-002a कीदृशं चाभवद्युद्धं तस्य घोरस्य रक्षसः ।
 07-150-002c रथश्च कीदृशस्तस्य मायाः सर्वायुधानि च ॥
 07-150-003a किंप्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्धनुस्तथा ।
 07-150-003c कीदृशं वर्म चैवास्य कण्ठत्राणं च कीदृशम् ॥
 07-150-003e पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥

07-150-004 संजय उवाच

- 07-150-004a लोहिताक्षो महाकायस्ताम्रास्यो निम्नितोदरः ।
 07-150-004c ऊर्ध्वरोमा हरिश्मश्रुः शङ्कुकर्णो महाहनुः ॥
 07-150-005a आकर्णाद्वारितास्यश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् ।
 07-150-005c सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठो लम्बभ्रूः स्थूलनासिकः ॥
 07-150-006a नीलाङ्गो लोहितग्रीवो गिरिवर्ष्मा भयंकरः ।
 07-150-006c महाकायो महाबाहुर्महाशीर्षो महाबलः ॥
 07-150-007a विकचः परुषस्पर्शो विकटोद्वद्धपिण्डिकः ।
 07-150-007c स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥
 07-150-008a तथैव हस्ताभरणी महामायोऽङ्गदी तथा ।
 07-150-008c उरसा धारयन्निष्कमग्निमालां यथाचलः ॥
 07-150-009a तस्य हेममयं चित्रं बहुरूपाङ्गशोभितम् ।
 07-150-009c तोरणप्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्धन्यशोभत ॥
 07-150-010a कुण्डले बालसूर्याभे मालां हेममयीं शुभाम् ।
 07-150-010c धारयन्विपुलं कांस्यं कवचं च महाप्रभम् ॥
 07-150-011a किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ।
 07-150-011c ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गं नल्वमात्रं महारथम् ॥

07-150-012a	सर्वायुधवरोपेतमास्थितो ध्वजमालिनम् ।
07-150-012c	अष्टचक्रसमायुक्तं मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥
07-150-013a	तत्र मातङ्गसंकाशा लोहिताक्षा विभीषणाः ।
07-150-013c	कामवर्णजवा युक्ता बलवन्तोऽवहन्हयाः ॥
07-150-014a	राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सूतो दीप्तास्यकुण्डलः ।
07-150-014c	रश्मिभिः सूर्यरश्म्याभैः संजग्राह हयात्रणे ॥
07-150-014e	स तेन सहितस्तस्थावरुणेन यथा रविः ॥
07-150-015a	संसक्त इव चाश्रेण यथाद्रिर्महता महान् ।
07-150-015c	दिवस्पृक्सुमहान्केतुः स्यन्दनेऽस्य समुच्छ्रितः ॥
07-150-015e	रक्तोत्तमाङ्गः क्रव्यादो गृध्रः परमभीषणः ॥
07-150-016a	वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यमभिविक्षिपन् ।
07-150-016c	व्यक्तं किष्कुपरीणाहं द्वादशारत्नि कार्मुकम् ॥
07-150-017a	रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छादयन्दिशः ।
07-150-017c	तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात् ॥
07-150-018a	तस्य विक्षिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः ।
07-150-018c	अश्रूयत धनुर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥
07-150-019a	तेन वित्रास्यमानानि तव सैन्यानि भारत ।
07-150-019c	समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥
07-150-020a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् ।
07-150-020c	उत्स्मयन्निव राधेयस्त्वरमाणोऽभ्यवारयत् ॥
07-150-021a	ततः कर्णोऽभ्ययादेनमस्यन्नस्यन्तमन्तिकात् ।
07-150-021c	मातङ्ग इव मातङ्गं यूथर्षभ इवर्षभम् ॥
07-150-022a	स संनिपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशां पते ।
07-150-022c	कर्णराक्षसयो राजन्निन्द्रशम्बरयोरिव ॥
07-150-023a	तौ प्रगृह्य महावेगे धनुषी भीमनिस्वने ।
07-150-023c	प्राच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ॥
07-150-024a	ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः संनतपर्वभिः ।
07-150-024c	न्यवारयेतामन्योन्यं कांस्ये निर्भिद्य वर्मणी ॥
07-150-025a	तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
07-150-025c	रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्च ततक्षतुः ॥
07-150-026a	संछिन्दन्तौ हि गात्राणि संदधानौ च सायकान् ।

07-150-026c	धक्ष्यमाणौ शरव्रातैर्नोदीक्षितुमशक्नुताम् ॥
07-150-027a	तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरौघपरिप्लुतौ ।
07-150-027c	व्यभ्राजेतां यथा वारिप्रस्रुतौ गैरिकाचलौ ॥
07-150-028a	तौ शराग्रविभिन्नाङ्गौ निर्भिन्दन्तौ परस्परम् ।
07-150-028c	नाकम्पयेतामन्योन्यं यतमानौ महाद्युती ॥
07-150-029a	तत्प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सममिवाभवत् ।
07-150-029c	प्राणयोर्दीव्यतो राजन्कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥
07-150-030a	तस्य संदधतस्तीक्ष्णाञ्जरांश्चासक्तमस्यतः ।
07-150-030c	धनुर्घोषेण वित्रस्ताः स्वे परे च तदाभवन् ॥
07-150-030e	घटोत्कचं यदा कर्णो विशेषयति नो नृप ॥
07-150-031a	ततः प्रादुष्करोदिव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
07-150-031c	कर्णेन विहितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः ॥
07-150-031e	प्रादुश्चक्रे महामायां राक्षसः पाण्डुनन्दनः ॥
07-150-032a	शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
07-150-032c	रक्षसां घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः ॥
07-150-033a	तमुद्यतमहाचापं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः ।
07-150-033c	भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोग्रधारिणम् ॥
07-150-034a	घटोत्कचप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
07-150-034c	प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥
07-150-035a	ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रा महत्यासीत्समन्ततः ।
07-150-035c	अर्धरात्रेऽधिकबलैर्विमुक्ता रक्षसां बलैः ॥
07-150-036a	आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः ।
07-150-036c	पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥
07-150-037a	तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ।
07-150-037c	पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता विप्रदुद्रुवुः ॥
07-150-038a	तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे ।
07-150-038c	व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥
07-150-039a	मायायां तु प्रहीणायाममर्षात्स घटोत्कचः ।
07-150-039c	विससर्ज शरान्घोरान्सूतपुत्रं त आविशन् ॥
07-150-040a	ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा कर्णं महाहवे ।
07-150-040c	विविशुर्धरणीं बाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः ॥

07-150-041a	सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ।
07-150-041c	घटोत्कचमतिक्रम्य बिभेद दशभिः शरैः ॥
07-150-042a	घटोत्कचो विनिर्भिन्नः सूतपुत्रेण मर्मसु ।
07-150-042c	चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥
07-150-043a	क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिरत्नविभूषितम् ।
07-150-043c	चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो भैमसेनिर्जिघांसया ॥
07-150-044a	प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः ।
07-150-044c	अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥
07-150-045a	घटोत्कचस्तु संक्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
07-150-045c	कर्णं प्राच्छादयद्वाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥
07-150-046a	सूतपुत्रस्त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
07-150-046c	घटोत्कचरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥
07-150-047a	घटोत्कचेन क्रुद्धेन गदा हेमाङ्गदा तदा ।
07-150-047c	क्षिप्ता भ्राम्य शरैः सापि कर्णेनाभ्याहतापतत् ॥
07-150-048a	ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
07-150-048c	प्रववर्ष महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥
07-150-049a	ततो मायाविनं कर्णो भीमसेनसुतं दिवि ।
07-150-049c	मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥
07-150-050a	तस्य सर्वान्हयान्हत्वा सञ्छिद्य शतधा रथम् ।
07-150-050c	अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
07-150-051a	न चास्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्रव्यङ्गुलमन्तरम् ।
07-150-051c	सोऽदृश्यत मुहूर्तेन श्वाविच्छललितो यथा ॥
07-150-052a	न हयान्न रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्कचम् ।
07-150-052c	दृष्टवन्तः स्म समरे शरौघैरभिसंवृतम् ॥
07-150-053a	स तु कर्णस्य तद्विव्यमस्त्रमस्त्रेण शातयन् ।
07-150-053c	मायायुद्धेन मायावी सूतपुत्रमयोधयत् ॥
07-150-054a	सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन च ।
07-150-054c	अलक्ष्यमाणोऽथ दिवि शरजालेषु संपतन् ॥
07-150-055a	भैमसेनिर्महामायो मायया कुरुसत्तम ।
07-150-055c	प्रचकार महामायां मोहयन्निव भारत ॥
07-150-056a	स स्म कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभाननः ।

07-150-056c	अग्रसत्सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि मायया ॥
07-150-057a	पुनश्चापि महाकायः संछिन्नः शतधा रणे ।
07-150-057c	गतसत्त्वो निरुत्साहः पतितः खाद्व्यदृश्यत ॥
07-150-057e	हतं तं मन्यमानाः स्म प्राणदन्कुरुपुंगवाः ॥
07-150-058a	अथ देहैर्नवैरन्यैर्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ।
07-150-058c	पुनश्चापि महाकायः शतशीर्षः शतोदरः ॥
07-150-059a	व्यदृश्यत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः ।
07-150-059c	अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः ॥
07-150-059e	सागरोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥
07-150-060a	वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु न्यमज्जत ।
07-150-060c	अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोऽन्यतः ॥
07-150-061a	सोऽवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृते ।
07-150-061c	क्षितिं द्यां च दिशश्चैव माययावृत्य दंशितः ॥
07-150-062a	गत्वा कर्णरथाभ्याशं विचलत्कुण्डलाननः ।
07-150-062c	प्राह वाक्यमसंभ्रान्तः सूतपुत्रं विशां पते ॥
07-150-063a	तिष्ठेदानीं न मे जीवन्सूतपुत्र गमिष्यसि ।
07-150-063c	युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥
07-150-064a	इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षं रक्षः क्रूरपराक्रमम् ।
07-150-064c	उत्पपातान्तरिक्षं च जहास च सुविस्वरम् ॥
07-150-064e	कर्णमभ्याहनच्चैव गजेन्द्रमिव केसरी ॥
07-150-065a	रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
07-150-065c	रथिनामृषभं कर्णं धाराभिरिव तोयदः ॥
07-150-065e	शरवृष्टिं च तां कर्णो दूरप्राप्तमशातयत् ॥
07-150-066a	दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ ।
07-150-066c	घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥
07-150-067a	सोऽभवद्गिरिरित्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
07-150-067c	शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥
07-150-068a	तमञ्जनचयप्रख्यं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् ।
07-150-068c	प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहन्तं न चुक्षुभे ॥
07-150-069a	स्मयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदीरयत् ।
07-150-069c	ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत ॥

07-150-070a	ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
07-150-070c	अश्मवृष्टिभिरत्युग्रः सूतपुत्रमवाकिरत् ॥
07-150-071a	अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
07-150-071c	व्यधमत्कालमेघं तं कर्णो वैकर्तनो वृषा ॥
07-150-072a	स मार्गणगणैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ।
07-150-072c	जघानास्त्रं महाराज घटोत्कचसमीरितम् ॥
07-150-073a	ततः प्रहस्य समरे भैमसेनिर्महाबलः ।
07-150-073c	प्रादुश्चक्रे महामायां कर्णं प्रति महारथम् ॥
07-150-074a	स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेन रथिनां वरम् ।
07-150-074c	घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥
07-150-075a	सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ।
07-150-075c	गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥
07-150-076a	नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ।
07-150-076c	वृतं घटोत्कचं क्रूरैर्मरुद्भिरिव वासवम् ॥
07-150-076e	दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो योधयामास राक्षसम् ॥
07-150-077a	घटोत्कचस्ततः कर्णं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
07-150-077c	ननाद भैरवं नादं भीषयन्सर्वपार्थिवान् ॥
07-150-078a	भूयश्चाञ्जलिकेनाथ समार्गणगणं महत् ।
07-150-078c	कर्णहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥
07-150-079a	अथान्यद्धनुरादाय दृढं भारसहं महत् ।
07-150-079c	व्यकर्षत बलात्कर्णं इन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् ॥
07-150-080a	ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास सायकान् ।
07-150-080c	सुवर्णपुङ्खाञ्शत्रुघ्नान्खचरात्राक्षसान्प्रति ॥
07-150-081a	तद्वाणैरदितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
07-150-081c	सिंहेनेवार्दितं वन्यं गजानामाकुलं कुलम् ॥
07-150-082a	विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतगजान्विभुः ।
07-150-082c	ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव युगक्षये ॥
07-150-083a	स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ।
07-150-083c	पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥
07-150-084a	तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु मारिष ।
07-150-084c	नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव ॥

07-150-085a	ऋते घटोत्कचाद्राजत्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ।
07-150-085c	भीमवीर्यबलोपेतात्क्रुद्धाद्वैवस्वतादिव ॥
07-150-086a	तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां पावकः समजायत ।
07-150-086c	महोल्काभ्यां यथा राजन्सार्चिषः स्नेहबिन्दवः ॥
07-150-087a	तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ।
07-150-087c	रथमास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं पुनः ॥
07-150-088a	युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ।
07-150-088c	स सूतमब्रवीत्क्रुद्धः सूतपुत्राय मा वह ॥
07-150-089a	स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनां वरः ।
07-150-089c	द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशां पते ॥
07-150-090a	स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः ।
07-150-090c	अष्टचक्रां महाघोरामशनिं रुद्रनिर्मिताम् ॥
07-150-091a	तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य रथे धनुः ।
07-150-091c	चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽवपुप्लुवे ॥
07-150-092a	साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
07-150-092c	विवेश वसुधां भित्त्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः ॥
07-150-093a	कर्णं तु सर्वभूतानि पूजयामासुरञ्जसा ।
07-150-093c	यदवप्लुत्य जग्राह देवसृष्टां महाशनिम् ॥
07-150-094a	एवं कृत्वा रणे कर्ण आरुरोह रथं पुनः ।
07-150-094c	ततो मुमोच नाराचान्सूतपुत्रः परंतपः ॥
07-150-095a	अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ।
07-150-095c	यदकार्षीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने ॥
07-150-096a	स हन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः ।
07-150-096c	गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत ॥
07-150-097a	एवं स वै महामायो मायया लाघवेन च ।
07-150-097c	अस्त्राणि तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः ॥
07-150-098a	निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन रक्षसा ।
07-150-098c	असंभ्रान्तस्ततः कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययुध्यत ॥
07-150-099a	ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ।
07-150-099c	चकार बहुधात्मानं भीषयाणो नराधिपान् ॥
07-150-100a	ततो दिग्भ्यः समापेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः ।

- 07-150-100c अग्निजिह्वाश्च भुजगा विहगाश्चाप्ययोमुखाः ॥
 07-150-101a स कीर्यमाणो निशितैः कर्णचापच्युतैः शरैः ।
 07-150-101c नगराद्रिवनप्रख्यस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 07-150-102a राक्षसाश्च पिशाचाश्च यातुधानाः शलावृकाः ।
 07-150-102c ते कर्णं भक्षयिष्यन्तः सर्वतः समुपाद्रवन् ॥
 07-150-102e अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयां चक्रिरे तदा ॥
 07-150-103a उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः ।
 07-150-103c तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध चाशुगैः ॥
 07-150-104a प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ।
 07-150-104c आजघान हयानस्य शरैः संनतपर्वभिः ॥
 07-150-105a ते भग्ना विकृताङ्गाश्च छिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ।
 07-150-105c वसुधामन्वपद्यन्त पश्यतस्तस्य रक्षसः ॥
 07-150-106a स भग्नमायो हैडिम्बः कर्णं वैकर्तनं ततः ।
 07-150-106c एष ते विदधे मृत्युमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥

07-151-001 संजय उवाच

- 07-151-001a तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ।
 07-151-001c अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्तत ॥
 07-151-002a महत्या सेनया युक्तः सुयोधनमुपागमत् ।
 07-151-002c राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः ॥
 07-151-002e नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
 07-151-003a तस्य ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो बको हतः ।
 07-151-003c किर्मीरश्च महातेजा हिडिम्बश्च सखा तथा ॥
 07-151-004a स दीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैरमनुस्मरन् ।
 07-151-004c विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे ॥
 07-151-005a स मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्ध इव चोरगः ।
 07-151-005c दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः ॥
 07-151-006a विदितं ते महाराज यथा भीमेन राक्षसाः ।
 07-151-006c हिडिम्बबककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ॥
 07-151-007a परामर्शश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा ।
 07-151-007c किमन्यद्राक्षसानन्यानस्मांश्च परिभूय ह ॥
 07-151-008a तमहं सगणं राजन्सवाजिरथकुञ्जरम् ।

07-151-008c	हैडिम्बं च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ॥
07-151-009a	अद्य कुन्तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
07-151-009c	हत्वा संभक्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह ॥
07-151-009e	निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम पाण्डवान् ॥
07-151-010a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
07-151-010c	प्रतिपूज्याब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ॥
07-151-011a	त्वां पुरस्कृत्य सगणं वयं योत्स्यामहे परान् ।
07-151-011c	न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति मम सैनिकाः ॥
07-151-012a	एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुंगवः ।
07-151-012c	अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पुरुषाशनैः ॥
07-151-013a	दीप्यमानेन वपुषा रथेनादित्यवर्चसा ।
07-151-013c	तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः ॥
07-151-014a	तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः ।
07-151-014c	ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः ॥
07-151-015a	तस्यापि तुरगाः शीघ्रा हस्तिकायाः खरस्वनाः ।
07-151-015c	शतं युक्ता महाकाया मांसशोणितभोजनाः ॥
07-151-016a	तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवोपमः ।
07-151-016c	तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं बलवत्तरम् ॥
07-151-017a	तस्याप्यक्षसमा बाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ।
07-151-017c	सोऽपि वीरो महाबाहुर्यथैव स घटोत्कचः ॥
07-151-018a	तस्यापि गोमायुबडाभिगुप्तो; बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ।
07-151-018c	स चापि रूपेण घटोत्कचस्य; श्रीमत्तमो व्याकुलदीपितास्यः ॥
07-151-019a	दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली; बद्धस्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः ।
07-151-019c	गदी भुशुण्डी मुसली हली च; शरासनी वारणतुल्यवर्ष्मा ॥
07-151-020a	रथेन तेनानलवर्चसा च; विद्रावयन्पाण्डववाहिनीं ताम् ।
07-151-020c	रराज संख्ये परिवर्तमानो; विद्युन्माली मेघ इवान्तरिक्षे ॥
07-151-021a	ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा; महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च ।
07-151-021c	हर्षान्विता युयुधुस्तत्र राज;न्समन्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥

07-152-001 संजय उवाच

07-152-001a	तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे ।
07-152-001c	हर्षमाहारयां चक्रुः कुरवः सर्व एव ते ॥

07-152-002a	तथैव तव पुत्रास्ते दुर्योधनपुरोगमाः ।
07-152-002c	अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्तुकामा इवार्णवम् ॥
07-152-003a	पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवास्तदा ।
07-152-003c	अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥
07-152-004a	तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
07-152-004c	कर्णराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शने ॥
07-152-005a	उपप्रैक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः ।
07-152-005c	तथैव तावका राजन्धूर्णमानास्ततस्ततः ॥
07-152-006a	चुक्रुशुर्नेदमस्तीति द्रोणद्रौणिकृपादयः ।
07-152-006c	तत्कर्म दृष्ट्वा संभ्रान्ता हैडिम्बस्य रणाजिरे ॥
07-152-007a	सर्वमाविग्नमभवद्धाहाभूतमचेतनम् ।
07-152-007c	तव सैन्यं महाराज निराशं कर्णजीविते ॥
07-152-008a	दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य कर्णमार्तिं परां गतम् ।
07-152-008c	अलायुधं राक्षसेन्द्रमाहूयेदमथाब्रवीत् ॥
07-152-009a	एष वैकर्तनः कर्णो हैडिम्बेन समागतः ।
07-152-009c	कुरुते कर्म सुमहद्यदस्यौपयिकं मृधे ॥
07-152-010a	पश्यैतान्पार्थिवाञ्शूरान्निहतान्भैमसेनिना ।
07-152-010c	नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिव दन्तिना ॥
07-152-011a	तवैष भागः समरे राजमध्ये मया कृतः ।
07-152-011c	तवैवानुमते वीर तं विक्रम्य निबर्हय ॥
07-152-012a	पुरा वैकर्तनं कर्णमेष पापो घटोत्कचः ।
07-152-012c	मायाबलमुपाश्रित्य कर्शयत्यरिकर्शनः ॥
07-152-013a	एवमुक्तः स राज्ञा तु राक्षसस्तीव्रविक्रमः ।
07-152-013c	तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥
07-152-014a	ततः कर्णं समुत्सृज्य भैमसेनिरपि प्रभो ।
07-152-014c	प्रत्यमित्रमुपायान्तं मर्दयामास मार्गणैः ॥
07-152-015a	तयोः समभवद्युद्धं क्रुद्धयो राक्षसेन्द्रयोः ।
07-152-015c	मत्तयोर्वाशिताहेतोर्द्विपयोरिव कानने ॥
07-152-016a	रक्षसा विप्रमुक्तस्तु कर्णोऽपि रथिनां वरः ।
07-152-016c	अभ्यद्रवद्धीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा ॥
07-152-017a	तमायान्तमनादृत्य दृष्ट्वा ग्रस्तं घटोत्कचम् ।

07-152-017c	अलायुधेन समरे सिंहेनेव गवां पतिम् ॥
07-152-018a	रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरतां वरः ।
07-152-018c	किरञ्जरौघान्प्रययावलायुधरथं प्रति ॥
07-152-019a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य स तदालायुधः प्रभो ।
07-152-019c	घटोत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं समाह्वयत् ॥
07-152-020a	तं भीमः सहसाभ्येत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
07-152-020c	सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-152-021a	तथैवालायुधो राजञ्जिलाधौतैरजिह्मगैः ।
07-152-021c	अभ्यवर्षत कौन्तेयं पुनः पुनररिदमः ॥
07-152-022a	तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
07-152-022c	नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः ॥
07-152-023a	स ताड्यमानो बलिभिर्भीमसेनो महाबलः ।
07-152-023c	पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वास्तानविध्यच्छितैः शरैः ॥
07-152-024a	ते वध्यमाना भीमेन राक्षसाः खरयोनयः ।
07-152-024c	विनेदुस्तुमुलान्नादान्द्रुवुश्च दिशो दश ॥
07-152-025a	तांस्त्रास्यमानान्भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलम् ।
07-152-025c	अभिदुद्राव वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥
07-152-026a	तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः ।
07-152-026c	अलायुधस्तु तानस्तान्भीमेन विशिखात्रणे ॥
07-152-026e	चिच्छेद कांश्चित्समरे त्वरया कांश्चिदग्रहीत् ॥
07-152-027a	स तं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ।
07-152-027c	गदां चिक्षेप वेगेन वज्रपातोपमां तदा ॥
07-152-028a	तामापतन्तीं वेगेन गदां ज्वालाकुलां ततः ।
07-152-028c	गदया ताडयामास सा गदा भीममाव्रजत् ॥
07-152-029a	स राक्षसेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ।
07-152-029c	तानप्यस्याकरोन्मोघात्राक्षसो निशितैः शरैः ॥
07-152-030a	ते चापि राक्षसाः सर्वे सैनिका भीमरूपिणः ।
07-152-030c	शासनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नू रथकुञ्जरान् ॥
07-152-031a	पाञ्चालाः सृज्जयाश्चैव वाजिनः परमद्विपाः ।
07-152-031c	न शान्तिं लेभिरे तत्र रक्षसैर्भृशपीडिताः ॥
07-152-032a	तं तु दृष्ट्वा महाघोरं वर्तमानं महाहवे ।

07-152-032c	अब्रवीत्पुरुषश्रेष्ठो धनंजयमिदं वचः ॥
07-152-033a	पश्य भीमं महाबाहो राक्षसेन्द्रवशं गतम् ।
07-152-033c	पदवीमस्य गच्छ त्वं मा विचारय पाण्डव ॥
07-152-034a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च युधामन्यूत्तमौजसौ ।
07-152-034c	सहिता द्रौपदेयाश्च कर्णं यान्तु महारथाः ॥
07-152-035a	नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ।
07-152-035c	इतरात्राक्षसान्धनन्तु शासनात्तव पाण्डव ॥
07-152-036a	त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुरस्कृताम् ।
07-152-036c	वारयस्व नरव्याघ्र महद्भि भयमागतम् ॥
07-152-037a	एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा महारथाः ।
07-152-037c	जग्मुर्वैकर्तनं कर्णं राक्षसांश्चेतरात्रणे ॥
07-152-038a	अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः ।
07-152-038c	धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥
07-152-039a	हयांश्चास्य शितैर्बाणैः सारथिं च महाबलः ।
07-152-039c	जघान मिषतः संख्ये भीमसेनस्य भारत ॥
07-152-040a	सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वो हतसारथिः ।
07-152-040c	तस्मै गुर्वीं गदां घोरां स विनद्योत्ससर्ज ह ॥
07-152-041a	ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ।
07-152-041c	गदया राक्षसो घोरो निजघान ननाद च ॥
07-152-042a	तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म भयावहम् ।
07-152-042c	भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामाशु परामृशत् ॥
07-152-043a	तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ।
07-152-043c	गदानिपातसंहादैर्भुवं कम्पयतोर्भृशम् ॥
07-152-044a	गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्येतरेतरम् ।
07-152-044c	मुष्टिभिर्वज्रसंहादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-152-045a	रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ।
07-152-045c	यथासन्नमुपादाय निजघ्नतुरमर्षणौ ॥
07-152-046a	तौ विक्षरन्तौ रुधिरं समासाद्येतरेतरम् ।
07-152-046c	मत्ताविव महानागावकृष्येतां पुनः पुनः ॥
07-152-047a	तमपश्यद्दृषीकेशः पाण्डवानां हिते रतः ।
07-152-047c	स भीमसेनरक्षार्थं हैडिम्बं प्रत्यचोदयत् ॥

07-153-001 संजय उवाच

- 07-153-001a संप्रेक्ष्य समरे भीमं रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात् ।
 07-153-001c वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं घटोत्कचमिदं तदा ॥
- 07-153-002a पश्य भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात् ।
 07-153-002c पश्यतां सर्वसैन्यानां तव चैव महाद्युते ॥
- 07-153-003a स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम् ।
 07-153-003c जहि क्षिप्रं महाबाहो पश्चात्कर्णं वधिष्यसि ॥
- 07-153-004a स वाष्णेयवचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् ।
 07-153-004c युयुधे राक्षसेन्द्रेण बकभ्रात्रा घटोत्कचः ॥
 07-153-004e तयोः सुतुमुलं युद्धं बभूव निशि रक्षसोः ॥
- 07-153-005a अलायुधस्य योधांस्तु राक्षसान्भीमदर्शनान् ।
 07-153-005c वेगेनापततः शूरान्प्रगृहीतशरासनान् ॥
- 07-153-006a आत्तायुधः सुसंकुद्धो युयुधानो महारथः ।
 07-153-006c नकुलः सहदेवश्च चिच्छिदुर्निशितैः शरैः ॥
- 07-153-007a सर्वांश्च समरे राजन्किरीटी क्षत्रियर्षभान् ।
 07-153-007c परिचिक्षेप बीभत्सुः सर्वतः प्रक्षिपज्जरान् ॥
- 07-153-008a कर्णश्च समरे राजन्व्यद्रावयत पार्थिवान् ।
 07-153-008c धृष्टद्युम्नशिखण्ड्यादीन्पाञ्चालानां महारथान् ॥
- 07-153-009a तान्वध्यमानान्दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः ।
 07-153-009c अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विशिखान्विकिरत्रणे ॥
- 07-153-010a ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा राक्षसान्यत्र सूतजः ।
 07-153-010c नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ॥
 07-153-010e ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमेव च ॥
- 07-153-011a अलायुधस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमरिदमम् ।
 07-153-011c परिघेणातिकायेन ताडयामास मूर्धनि ॥
- 07-153-012a स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः ।
 07-153-012c ईषन्मूर्छान्वितोऽऽत्मानं संस्तम्भयत वीर्यवान् ॥
- 07-153-013a ततो दीप्ताग्निसंकाशां शतघण्टामलंकृताम् ।
 07-153-013c चिक्षेप समरे तस्मै गदां काञ्चनभूषणाम् ॥
- 07-153-014a सा हयान्सारथिं चैव रथं चास्य महास्वना ।
 07-153-014c चूर्णयामास वेगेन विसृष्टा भीमकर्मणा ॥

07-153-015a	स भग्नहयचक्राक्षो विशीर्णध्वजकूबरः ।
07-153-015c	उत्पपात रथात्तूर्णं मायामास्थाय राक्षसीम् ॥
07-153-016a	स समास्थाय मायां तु ववर्ष रुधिरं बहु ।
07-153-016c	विद्युद्विभ्राजितं चासीत्तिमिराभ्राकुलं नभः ॥
07-153-017a	ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयित्नवः ।
07-153-017c	महांश्चटचटाशब्दस्तत्रासीद्धि महाहवे ॥
07-153-018a	तां प्रेक्ष्य विहितां मायां राक्षसो राक्षसेन तु ।
07-153-018c	ऊर्ध्वमुत्पत्य हैडिम्बस्तां मायां माययावधीत् ॥
07-153-019a	सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव हि ।
07-153-019c	अश्मवर्षं सुतुमुलं विससर्ज घटोत्कचे ॥
07-153-020a	अश्मवर्षं स तद्धोरं शरवर्षेण वीर्यवान् ।
07-153-020c	दिशो विध्वंसयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-153-021a	ततो नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षताम् ।
07-153-021c	आयसैः परिधैः शूलैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥
07-153-022a	पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रासकम्पनैः ।
07-153-022c	नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः ॥
07-153-023a	अयोगुडैर्भिण्डिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ।
07-153-023c	उत्पाट्य च महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः ॥
07-153-024a	शमीपीलुकरीरैश्च शम्याकैश्चैव भारत ।
07-153-024c	इङ्गुदैर्बदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः ॥
07-153-025a	पलाशैररिमेदैश्च प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः ।
07-153-025c	महद्भिः समरे तस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-153-026a	विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ।
07-153-026c	तेषां शब्दो महानासीद्वज्राणां भिद्यतामिव ॥
07-153-027a	युद्धं तदभवद्धोरं भैम्यलायुधयोर्नृप ।
07-153-027c	हरीन्द्रयोर्यथा राजन्वालिमुग्रीवयोः पुरा ॥
07-153-028a	तौ युद्ध्वा विविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ।
07-153-028c	प्रगृह्य निशितौ खड्गावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
07-153-029a	तावन्योन्यमभिद्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ।
07-153-029c	भुजाभ्यां पर्यगृह्णीतां महाकायौ महाबलौ ॥
07-153-030a	तौ भिन्नगात्रौ प्रस्वेदं सुस्रुवाते जनाधिप ।

07-153-030c	रुधिरं च महाकायावभिवृष्टाविवाचलौ ॥
07-153-031a	अथाभिपत्य वेगेन समुद्भ्राम्य च राक्षसम् ।
07-153-031c	बलेनाक्षिप्य हैडिम्बश्चकर्तास्य शिरो महत् ॥
07-153-032a	सोऽपहत्य शिरस्तस्य कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ।
07-153-032c	तदा सुतुमुलं नादं ननाद सुमहाबलः ॥
07-153-033a	हतं दृष्ट्वा महाकायं बकज्ञातिमरिंदमम् ।
07-153-033c	पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव सिंहनादान्विनेदिरे ॥
07-153-034a	ततो भेरीसहस्राणि शङ्खानामयुतानि च ।
07-153-034c	अवादयन्पाण्डवेयास्तस्मिन्नक्षसि पातिते ॥
07-153-035a	अतीव सा निशा तेषां बभूव विजयावहा ।
07-153-035c	विद्योतमाना विबभौ समन्तादीपमालिनी ॥
07-153-036a	अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनिर्महाबलः ।
07-153-036c	दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतनम् ॥
07-153-037a	अथ दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा हतमलायुधम् ।
07-153-037c	बभूव परमोद्विग्नः सह सैन्येन भारत ॥
07-153-038a	तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ।
07-153-038c	हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम् ॥
07-153-039a	ध्रुवं स तेन हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः ।
07-153-039c	जीवितं चिरकालाय भ्रातॄणां चाप्यमन्यत ॥
07-153-040a	स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै ।
07-153-040c	प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥

07-154-001 संजय उवाच

07-154-001a	निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ।
07-154-001c	ननाद विविधान्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे स्थितः ॥
07-154-002a	तस्य तं तुमुलं शब्दं श्रुत्वा कुञ्जरकम्पनम् ।
07-154-002c	तावकानां महाराज भयमासीत्सुदारुणम् ॥
07-154-003a	अलायुधविषक्तं तु भैमसेनिं महाबलम् ।
07-154-003c	दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पाञ्चालान्समुपाद्रवत् ॥
07-154-004a	दशभिर्दशभिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
07-154-004c	दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विभेद नतपर्वभिः ॥
07-154-005a	ततः परमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ ।

07-154-005c	सात्यकिं च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः ॥
07-154-006a	तेषामभ्यस्यतां तत्र सर्वेषां सव्यदक्षिणम् ।
07-154-006c	मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्त जनाधिप ॥
07-154-007a	तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह ।
07-154-007c	मेघानामिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निशि ॥
07-154-008a	ज्यानेमिघोषस्तनयित्नुमान्वै; धनुस्तडिन्मण्डलकेतुशृङ्गः ।
07-154-008c	शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्च; संग्राममेघः स बभूव राजन् ॥
07-154-009a	तदुद्धतं शैल इवाप्रकम्प्यो; वर्षं महच्छैलसमानसारः ।
07-154-009c	विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र; वैकर्तनः शत्रुगणावमर्दी ॥
07-154-010a	ततोऽतुलैर्वज्रनिपातकल्पैः; शितैः शरैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः ।
07-154-010c	शत्रून्यपोहत्समरे महात्मा; वैकर्तनः पुत्रहिते रतस्ते ॥
07-154-011a	संछिन्नभिन्नध्वजिनश्च के चि;त्केचिच्छरैरदितभिन्नदेहाः ।
07-154-011c	केचिद्विसूता विहयाश्च के चि;द्वैकर्तनेनाशु कृता बभूवुः ॥
07-154-012a	अविन्दमानास्त्वथ शर्म संख्ये; यौधिष्ठिरं ते बलमन्वपद्यन् ।
07-154-012c	तान्प्रेक्ष्य भगनान्विमुखीकृतांश्च; घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे ॥
07-154-013a	आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्रं; रथोत्तमं सिंह इवोन्ननाद ।
07-154-013c	वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चापि; विव्याध वज्रप्रतिमैः पृषत्कैः ॥
07-154-014a	तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च; नालीकदण्डैश्च सवत्सदन्तैः ।
07-154-014c	वराहकर्णैः सविषाणशृङ्गैः; क्षुरप्रवर्षैश्च विनेदतुः खम् ॥
07-154-015a	तद्वाणधारावृतमन्तरिक्षं; तिर्यग्गताभिः समरे रराज ।
07-154-015c	सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभिः; विचित्रपुष्पाभिरिव स्रजाभिः ॥
07-154-016a	समं हि तावप्रतिमप्रभावा;वन्योन्यमाजघ्नतुरुत्तमास्त्रैः ।
07-154-016c	तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चि;द्दर्श तस्मिन्समरे विशेषम् ॥
07-154-017a	अतीव तच्चित्रमतीव रूपं; बभूव युद्धं रविभीमसून्वोः ।
07-154-017c	समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं; दिवीव राह्वंशुमतोः प्रतप्तम् ॥
07-154-018a	घटोत्कचो यदा कर्णं न विशेषयते नृप ।
07-154-018c	तदा प्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥
07-154-019a	तेनास्त्रेण हयान्पूर्वं हत्वा कर्णस्य राक्षसः ।
07-154-019c	सारथिं चैव हैडिम्बः क्षिप्रमन्तरधीयत ॥

07-154-020 धृतराष्ट्र उवाच

07-154-020a तथा ह्यन्तर्हिते तस्मिन्कूटयोधिनि राक्षसे ।

07-154-020c मामकैः प्रतिपन्नं यत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-154-021 संजय उवाच

- 07-154-021a अन्तर्हितं राक्षसं तं विदित्वा; संप्राक्रोशन्कुरवः सर्व एव ।
 07-154-021c कथं नायं राक्षसः कूटयोधी; हन्यात्कर्णं समरेऽदृश्यमानः ॥
 07-154-022a ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी; सर्वा दिशो व्यावृणोद्वाणजालैः ।
 07-154-022c न वै किञ्चिद्व्यापतत्तत्र भूतं; तमोभूते सायकैरन्तरिक्षे ॥
 07-154-023a न चाददानो न च संदधानो; न चेषुधी स्पृशमानः कराग्रैः ।
 07-154-023c अदृश्यद्वै लाघवात्सूतपुत्रः; सर्वं बाणैश्छादयानोऽन्तरिक्षम् ॥
 07-154-024a ततो मायां विहितामन्तरिक्षे; घोरां भीमां दारुणां राक्षसेन ।
 07-154-024c संपश्यामो लोहिताभ्रप्रकाशां; देदीप्यन्तीमग्निशिखामिवोग्राम् ॥
 07-154-025a ततस्तस्या विद्युतः प्रादुरास; न्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र ।
 07-154-025c घोषश्चान्यः प्रादुरासीत्सुघोरः; सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम् ॥
 07-154-026a ततः शराः प्रापतन्नुक्मपुङ्खाः; शक्त्यः प्रासा मुसलान्यायुधानि ।
 07-154-026c परश्वधास्तैलधौताश्च खड्गाः; प्रदीप्ताग्राः पट्टिशास्तोमराश्च ॥
 07-154-027a मयूखिनः परिघा लोहबद्धा; गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः ।
 07-154-027c गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः; शतघ्न्यश्च प्रादुरासन्समन्तात् ॥
 07-154-028a महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र; सहस्रशः साशनयः सवज्राः ।
 07-154-028c चक्राणि चानेकशतक्षुराणि; प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि ॥
 07-154-029a तां शक्तिपाषाणपरश्वधानां; प्रासासिवज्राशनिमुद्गराणाम् ।
 07-154-029c वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतन्तीं; कर्णः शरौघैर्न शशाक हन्तुम् ॥
 07-154-030a शराहतानां पततां हयानां; वज्राहतानां पततां गजानाम् ।
 07-154-030c शिलाहतानां च महारथानां; महान्निनादः पततां बभूव ॥
 07-154-031a सुभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात् ।
 07-154-031c दौर्योधनं तद्वलमार्तरूप; मावर्तमानं ददृशे भ्रमन्तम् ॥
 07-154-032a हाहाकृतं संपरिवर्तमानं; संलीयमानं च विषण्णरूपम् ।
 07-154-032c ते त्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराः; पराङ्मुखा न बभूवुस्तदानीम् ॥
 07-154-033a तां राक्षसीं घोरतरां सुभीमां; वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम् ।
 07-154-033c दृष्ट्वा बलौघांश्च निपात्यमाना; न्महद्भयं तव पुत्रान्विवेश ॥
 07-154-034a शिवाश्च वैश्वानरदीप्तजिह्वाः; सुभीमनादाः शतशो नदन्त्यः ।
 07-154-034c रक्षोगणान्दर्दतश्चाभिवीक्ष्य; नरेन्द्रयोधा व्यथिता बभूवुः ॥
 07-154-035a ते दीप्तजिह्वाननतीक्ष्णदंष्ट्रा; विभीषणाः शैलनिकाशकायाः ।

07-154-035c	नभोगताः शक्तिविषक्तहस्ताः मेघा व्यमुञ्चन्निव वृष्टिमार्गम् ॥
07-154-036a	तैराहतास्ते शरशक्तिशूलैः; गर्गदाभिरुग्रैः परिघैश्च दीप्तैः ।
07-154-036c	वज्रैः पिनाकैरशनिप्रहारैः; शक्रैः शतघ्न्युन्मथिताश्च पेतुः ॥
07-154-037a	हुडा भुशुण्ड्योऽश्मगुडाः शतघ्न्यः; स्थूणाश्च कार्ष्णायसपट्टनद्धाः ।
07-154-037c	अवाकिरंस्तव पुत्रस्य सैन्यं; तथा रौद्रं कश्मलं प्रादुरासीत् ॥
07-154-038a	निष्कीर्णान्त्रा विहतैरुत्तमाङ्गैः; संभग्नाङ्गाः शेरते तत्र शूराः ।
07-154-038c	भिन्ना हयाः कुञ्जराश्चावभग्नाः; संचूर्णिताश्चैव रथाः शिलाभिः ॥
07-154-039a	एवं महच्छस्त्रवर्षं सृजन्तः स्ते यातुधाना भुवि घोररूपाः ।
07-154-039c	मायाः सृष्टास्तत्र घटोत्कचेन; नामुञ्चन्वै याचमानं न भीतम् ॥
07-154-040a	तस्मिन्धोरे कुरुवीरावमर्दे; कालोत्सृष्टे क्षत्रियाणामभावे ।
07-154-040c	ते वै भग्नाः सहसा व्यद्रवन्तः प्राक्रोशन्तः कौरवाः सर्व एव ॥
07-154-041a	पलायध्वं कुरवो नैतदस्ति; सेन्द्रा देवा घ्नन्ति नः पाण्डवार्थे ।
07-154-041c	तथा तेषां मज्जतां भारतानां; न स्म द्वीपस्तत्र कश्चिद्वभूव ॥
07-154-042a	तस्मिन्संक्रन्दे तुमुले वर्तमाने; सैन्ये भग्ने लीयमाने कुरूणाम् ।
07-154-042c	अनीकानां प्रविभागेऽप्रकाशे; न ज्ञायन्ते कुरवो नेतरे वा ॥
07-154-043a	निर्मर्यादे विद्रवे घोररूपे; सर्वा दिशः प्रेक्षमाणाः स्म शून्याः ।
07-154-043c	तां शस्त्रवृष्टिमुखा गाहमानं; कर्णं चैकं तत्र राजन्नपश्यम् ॥
07-154-044a	ततो बाणैरावृणोदन्तरिक्षं; दिव्यां मायां योधयन्नाक्षसस्य ।
07-154-044c	हीमान्कुर्वन्दुष्करमार्यकर्म; नैवामुह्यत्संयुगे सूतपुत्रः ॥
07-154-045a	ततो भीताः समुदैक्षन्त कर्णं; राजन्सर्वे सैन्धवा बाह्लिकाश्च ।
07-154-045c	असंमोहं पूजयन्तोऽस्य संख्ये; संपश्यन्तो विजयं राक्षसस्य ॥
07-154-046a	तेनोत्सृष्टा चक्रयुक्ता शतघ्नी; समं सर्वाश्चतुरोऽश्वाज्जघान ।
07-154-046c	ते जानुभिर्जगतीमन्वपद्यन्तासवो निर्दशनाक्षिजिह्वाः ॥
07-154-047a	ततो हताश्चादवरुह्य वाहा; दन्तर्मनाः कुरुषु प्राद्रवत्सु ।
07-154-047c	दिव्ये चास्त्रे मायया वध्यमाने; नैवामुह्यच्चिन्तयन्प्राप्तकालम् ॥
07-154-048a	ततोऽब्रुवन्कुरवः सर्व एव; कर्णं दृष्ट्वा घोररूपां च मायाम् ।
07-154-048c	शक्त्या रक्षो जहि कर्णाद्य तूर्णं; नश्यन्त्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः ॥
07-154-049a	करिष्यतः किं च नो भीमपार्थी; तपन्तमेनं जहि रक्षो निशीथे ।
07-154-049c	यो नः संग्रामाद्घोररूपाद्विमुच्ये; त्स नः पार्थान्समरे योधयेत् ॥
07-154-050a	तस्मादेनं राक्षसं घोररूपं; जहि शक्त्या दत्तया वासवेन ।
07-154-050c	मा कौरवाः सर्व एवेन्द्रकल्पा; रात्रीमुखे कर्ण नेशुः सयोधाः ॥

07-154-051a	स वध्यमानो रक्षसा वै निशीथे; दृष्ट्वा राजन्नश्यमानं बलं च ।
07-154-051c	महच्च श्रुत्वा निनदं कौरवाणां; मतिं दध्रे शक्तिमोक्षाय कर्णः ॥
07-154-052a	स वै क्रुद्धः सिंह इवात्यमर्षी; नामर्षयत्प्रतिघातं रणे तम् ।
07-154-052c	शक्तिं श्रेष्ठां वैजयन्तीमसह्यां; समाददे तस्य वधं चिकीर्षन् ॥
07-154-053a	यासौ राजन्निहिता वर्षपूगा; न्वधायाजौ सत्कृता फल्गुनस्य ।
07-154-053c	यां वै प्रादात्सूतपुत्राय शक्रः; शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां निमाय ॥
07-154-054a	तां वै शक्तिं लेलिहानां प्रदीप्तां; पाशैर्युक्तामन्तकस्येव रात्रिम् ।
07-154-054c	मृत्योः स्वसारं ज्वलितामिवोल्कां; वैकर्तनः प्राहिणोद्राक्षसाय ॥
07-154-055a	तामुत्तमां परकायापहन्त्रीं; दृष्ट्वा सौतेर्बाहुसंस्थां ज्वलन्तीम् ।
07-154-055c	भीतं रक्षो विप्रदुद्राव राजः; नृत्वात्मानं विन्ध्यपादप्रमाणम् ॥
07-154-056a	दृष्ट्वा शक्तिं कर्णबाह्वन्तरस्थां; नेदुर्भूतान्यन्तरिक्षे नरेन्द्र ।
07-154-056c	ववुर्वातास्तुमुलाश्चापि राजः; न्सनिर्घाता चाशनिर्गां जगाम ॥
07-154-057a	सा तां मायां भस्म कृत्वा ज्वलन्ती; भित्त्वा गाढं हृदयं राक्षसस्य ।
07-154-057c	ऊर्ध्वं ययौ दीप्यमाना निशायां; नक्षत्राणामन्तराण्याविशन्ती ॥
07-154-058a	युद्ध्वा चित्रैर्विविधैः शस्त्रपूगैर्दिव्यैर्वीरो मानुषै राक्षसैश्च ।
07-154-058c	नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्च; प्राणानिष्टांस्त्याजितः शक्रशक्त्या ॥
07-154-059a	इदं चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपं; चकारासौ कर्म शत्रुक्षयाय ।
07-154-059c	तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्मा; बभौ राजन्मेघशैलप्रकाशः ॥
07-154-060a	ततोऽन्तरिक्षादपतद्गतासुः; स राक्षसेन्द्रो भुवि भिन्नदेहः ।
07-154-060c	अवाकिशराः स्तब्धगात्रो विजिह्वो; घटोत्कचो महदास्थाय रूपम् ॥
07-154-061a	स तद्रूपं भैरवं भीमकर्मा; भीमं कृत्वा भैमसेनिः पपात ।
07-154-061c	हतोऽप्येवं तव सैन्येकदेशः; मपोथयत्कौरवान्भीषयाणः ॥
07-154-062a	ततो मिश्राः प्राणदन्सिंहनादैर्भैर्यः शङ्खा मुरजाश्चानकाश्च ।
07-154-062c	दग्धां मायां निहतं राक्षसं च; दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्कौरवेयाः ॥
07-154-063a	ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो; यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः ।
07-154-063c	अन्वारूढस्तव पुत्रं रथस्थं; हृष्टश्चापि प्राविशत्स्वं स सैन्यम् ॥

07-155-001 संजय उवाच

07-155-001a	हैडिम्बं निहतं दृष्ट्वा विकीर्णमिव पर्वतम् ।
07-155-001c	पाण्डवा दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ॥
07-155-002a	वासुदेवस्तु हर्षेण महताभिपरिप्लुतः ।
07-155-002c	ननाद सिंहवन्नादं व्यथयन्निव भारत ॥

07-155-002e	विनद्य च महानादं पर्यष्वजत फल्गुनम् ॥
07-155-003a	स विनद्य महानादमभीशून्संनियम्य च ।
07-155-003c	ननर्त हर्षसंवीतो वातोद्धूत इव द्रुमः ॥
07-155-004a	ततो विनिर्भ्राम्य पुनः पार्थमास्फोट्य चासकृत् ।
07-155-004c	रथोपस्थगतो भीमं प्राणदत्पुनरच्युतः ॥
07-155-005a	प्रहृष्टमनसं ज्ञात्वा वासुदेवं महाबलम् ।
07-155-005c	अब्रवीदर्जुनो राजन्नातिहृष्टमना इव ॥
07-155-006a	अतिहर्षोऽयमस्थाने तवाद्य मधुसूदन ।
07-155-006c	शोकस्थाने परे प्राप्ते हैडिम्बस्य वधेन वै ॥
07-155-007a	विमुखानि च सैन्यानि हतं दृष्ट्वा घटोत्कचम् ।
07-155-007c	वयं च भृशमाविग्ना हैडिम्बस्य निपातनात् ॥
07-155-008a	नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति जनार्दन ।
07-155-008c	तदद्य शंस मे पृष्टः सत्यं सत्यवतां वर ॥
07-155-009a	यद्येतन्न रहस्यं ते वक्तुमर्हस्यरिंदम ।
07-155-009c	धैर्यस्य वैकृतं ब्रूहि त्वमद्य मधुसूदन ॥
07-155-010a	समुद्रस्येव संक्षोभो मेरोरिव विसर्पणम् ।
07-155-010c	तथैतल्लाघवं मन्ये तव कर्म जनार्दन ॥

07-155-011 वासुदेव उवाच

07-155-011a	अतिहर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनंजय ।
07-155-011c	अतीव मनसः सद्यः प्रसादकरमुत्तमम् ॥
07-155-012a	शक्तिं घटोत्कचेनेमां व्यंसयित्वा महाद्युते ।
07-155-012c	कर्णं निहतमेवाजौ विद्धि सद्यो धनंजय ॥
07-155-013a	शक्तिहस्तं पुनः कर्णं को लोकेऽस्ति पुमानिह ।
07-155-013c	य एनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे ॥
07-155-014a	दिष्ट्यापनीतकवचो दिष्ट्यापहतकुण्डलः ।
07-155-014c	दिष्ट्या च व्यंसिता शक्तिरमोघास्य घटोत्कचे ॥
07-155-015a	यदि हि स्यात्सकवचस्तथैव च सकुण्डलः ।
07-155-015c	सामरानपि लोकांस्त्रीनेकः कर्णो जयेद्वली ॥
07-155-016a	वासवो वा कुबेरो वा वरुणो वा जलेश्वरः ।
07-155-016c	यमो वा नोत्सहेत्कर्णं रणे प्रतिसमासितुम् ॥
07-155-017a	गाण्डीवमायम्य भवांश्चक्रं वाहं सुदर्शनम् ।

07-155-017c	न शक्तौ स्वो रणे जेतुं तथायुक्तं नरर्षभम् ॥
07-155-018a	त्वद्धितार्थं तु शक्रेण मायया हृतकुण्डलः ।
07-155-018c	विहीनकवचश्चायं कृतः परपुरंजयः ॥
07-155-019a	उत्कृत्य कवचं यस्मात्कुण्डले विमले च ते ।
07-155-019c	प्रादाच्छक्राय कर्णो वै तेन वैकर्तनः स्मृतः ॥
07-155-020a	आशीविष इव क्रुद्धः स्तम्भितो मन्त्रतेजसा ।
07-155-020c	तथाद्य भाति कर्णो मे शान्तज्वाल इवानलः ॥
07-155-021a	यदा प्रभृति कर्णाय शक्तिर्दत्ता महात्मना ।
07-155-021c	वासवेन महाबाहो प्राप्ता यासौ घटोत्कचे ॥
07-155-022a	कुण्डलाभ्यां निमायाथ दिव्येन कवचेन च ।
07-155-022c	तां प्राप्यामन्यत वृषा सततं त्वां हतं रणे ॥
07-155-023a	एवं गतेऽपि शक्योऽयं हन्तुं नान्येन केनचित् ।
07-155-023c	ऋते त्वा पुरुषव्याघ्र शपे सत्येन चानघ ॥
07-155-024a	ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तपस्वी नियतव्रतः ।
07-155-024c	रिपुष्वपि दयावांश्च तस्मात्कर्णो वृषा स्मृतः ॥
07-155-025a	युद्धशौण्डो महाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ।
07-155-025c	केसरीव वने मर्दन्मत्तमातङ्गयूथपान् ॥
07-155-025e	विमदात्रथशार्दूलान्कुरुते रणमूर्धनि ॥
07-155-026a	मध्यंगत इवादित्यो यो न शक्यो निरीक्षितुम् ।
07-155-026c	त्वदीयैः पुरुषव्याघ्र योधमुख्यैर्महात्मभिः ॥
07-155-026e	शरजालसहस्रांशुः शरदीव दिवाकरः ॥
07-155-027a	तपान्ते तोयदो यद्वच्छरधाराः क्षरत्यसौ ।
07-155-027c	दिव्यास्त्रजलदः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
07-155-027e	सोऽद्य मानुषतां प्राप्तो विमुक्तः शक्रदत्तया ॥
07-155-028a	एको हि योगोऽस्य भवेद्वधाय; छिद्रे ह्येनं स्वप्रमत्तः प्रमत्तम् ।
07-155-028c	कृच्छ्रप्राप्तं रथचक्रे निमग्ने; हन्याः पूर्वं त्वं तु संज्ञां विचार्य ॥
07-155-029a	जरासंधश्चेदिराजो महात्मा; महाबलश्चैकलव्यो निषादः ।
07-155-029c	एकैकशो निहताः सर्व एव; योगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थं मयैव ॥
07-155-030a	अथापरे निहता राक्षसेन्द्रा; हिडिम्बकिर्मीरबकप्रधानाः ।
07-155-030c	अलायुधः परसैन्यावमर्दी; घटोत्कचश्चोग्रकर्मा तरस्वी ॥

07-156-001 अर्जुन उवाच

07-156-001a	कथमस्मद्धितार्थं ते कैश्च योगैर्जनार्दन ।
07-156-001c	जरासंधप्रभृतयो घातिताः पृथिवीष्वराः ॥
07-156-002	वासुदेव उवाच
07-156-002a	जरासंधश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः ।
07-156-002c	यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्भयंकराः ॥
07-156-003a	सुयोधनस्तानवश्यं वृणुयाद्रथसत्तमान् ।
07-156-003c	तेऽस्माभिर्नित्यसंदुष्टाः संश्रयेयुश्च कौरवान् ॥
07-156-004a	ते हि वीरा महात्मानः कृतास्त्रा दृढयोधिनः ।
07-156-004c	धार्तराष्ट्रीं चमूं कृत्स्नां रक्षेयुरमरा इव ॥
07-156-005a	सूतपुत्रो जरासंधश्चेदिराजो निषादजः ।
07-156-005c	सुयोधनं समाश्रित्य तपेरन्पृथिवीमिमाम् ॥
07-156-006a	योगैरपि हता यैस्ते तान्मे शृणु धनंजय ।
07-156-006c	अजय्या हि विना योगैर्मृधे ते दैवतैरपि ॥
07-156-007a	एकैको हि पृथक्तेषां समस्तां सुरवाहिनीम् ।
07-156-007c	योधयेत्समरे पार्थ लोकपालाभिरक्षिताम् ॥
07-156-008a	जरासंधो हि रुषितो रौहिणेयप्रधर्षितः ।
07-156-008c	अस्मद्वधार्थं चिक्षेप गदां वै लोहितामुखीम् ॥
07-156-009a	सीमन्तमिव कुर्वाणां नभसः पावकप्रभाम् ।
07-156-009c	व्यदृश्यतापतन्ती सा शक्रमुक्ता यथाशनिः ॥
07-156-010a	तामापतन्तीं दृष्ट्वैव गदां रोहिणिनन्दनः ।
07-156-010c	प्रतिघातार्थमस्त्रं वै स्थूणाकर्णमवासृजत् ॥
07-156-011a	अस्त्रवेगप्रतिहता सा गदा प्रापतद्भुवि ।
07-156-011c	दारयन्ती धरां देवीं कम्पयन्तीव पर्वतान् ॥
07-156-012a	तत्र स्म राक्षसी घोरा जरा नामाशुविक्रमा ।
07-156-012c	संधयामास तं जातं जरासंधमरिदमम् ॥
07-156-013a	द्वाभ्यां जातो हि मातृभ्यामर्धदेहः पृथक्पृथक् ।
07-156-013c	तया स संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः ॥
07-156-014a	सा तु भूमिगता पार्थ हता ससुतबान्धवा ।
07-156-014c	गदया तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्णेन राक्षसी ॥
07-156-015a	विनाभूतः स गदया जरासंधो महामृधे ।
07-156-015c	निहतो भीमसेनेन पश्यतस्ते धनंजय ॥

07-156-016a	यदि हि स्याद्गदापाणिर्जरासंधः प्रतापवान् ।
07-156-016c	सेन्द्रा देवा न तं हन्तुं रणे शक्ता नरोत्तम ॥
07-156-017a	त्वद्धितार्थं हि नैषादिरङ्गुष्ठेन वियोजितः ।
07-156-017c	द्रोणेनाचार्यकं कृत्वा छद्मना सत्यविक्रमः ॥
07-156-018a	स तु बद्धाङ्गुलित्राणो नैषादिर्दृढविक्रमः ।
07-156-018c	अस्यन्नेको वनचरो बभौ राम इवापरः ॥
07-156-019a	एकलव्यं हि साङ्गुष्ठमशक्ता देवदानवाः ।
07-156-019c	सराक्षसोरगाः पार्थ विजेतुं युधि कर्हिचित् ॥
07-156-020a	किमु मानुषमात्रेण शक्यः स्यात्प्रतिवीक्षितुम् ।
07-156-020c	दृढमुष्टिः कृती नित्यमस्यमानो दिवानिशम् ॥
07-156-021a	त्वद्धितार्थं तु स मया हतः संग्राममूर्धनि ।
07-156-021c	चेदिराजश्च विक्रान्तः प्रत्यक्षं निहतस्तव ॥
07-156-022a	स चाप्यशक्यः संग्रामे जेतुं सर्वैः सुरासुरैः ।
07-156-022c	वधार्थं तस्य जातोऽहमन्येषां च सुरद्विषाम् ॥
07-156-023a	त्वत्सहायो नरव्याघ्र लोकानां हितकाम्यया ।
07-156-023c	हिडिम्बबककिर्मीरा भीमसेनेन पातिताः ॥
07-156-023e	रावणेन समप्राणा ब्रह्मयज्ञविनाशनाः ॥
07-156-024a	हतस्तथैव मायावी हैडिम्बेनाप्यलायुधः ।
07-156-024c	हैडिम्बश्चाप्युपायेन शक्त्या कर्णेन घातितः ॥
07-156-025a	यदि ह्येनं नाहनिष्यत्कर्णः शक्त्या महामृधे ।
07-156-025c	मया वध्योऽभविष्यत्स भैमसेनिर्घटोत्कचः ॥
07-156-026a	मया न निहतः पूर्वमेष युष्मत्प्रियेप्सया ।
07-156-026c	एष हि ब्राह्मणद्वेषी यज्ञद्वेषी च राक्षसः ॥
07-156-027a	धर्मस्य लोप्ता पापात्मा तस्मादेष निपातितः ।
07-156-027c	व्यंसिता चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयानघ ॥
07-156-028a	ये हि धर्मस्य लोप्तारो वध्यास्ते मम पाण्डव ।
07-156-028c	धर्मसंस्थापनार्थं हि प्रतिज्ञैषा ममाव्यया ॥
07-156-029a	ब्रह्म सत्यं दमः शौचं धर्मो ह्रीः श्रीर्धृतिः क्षमा ।
07-156-029c	यत्र तत्र रमे नित्यमहं सत्येन ते शपे ॥
07-156-030a	न विषादस्त्वया कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति ।
07-156-030c	उपदेक्ष्याम्युपायं ते येन तं प्रसहिष्यसि ॥

- 07-156-031a सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति वृकोदरः ।
 07-156-031c तस्य चापि वधोपायं वक्ष्यामि तव पाण्डव ॥
- 07-156-032a वर्धते तुमुलस्त्वेष शब्दः परचमूं प्रति ।
 07-156-032c विद्रवन्ति च सैन्यानि त्वदीयानि दिशो दश ॥
- 07-156-033a लब्धलक्ष्या हि कौरव्या विधमन्ति चमूं तव ।
 07-156-033c दहत्येष च वः सैन्यं द्रोणः प्रहरतां वरः ॥
- 07-157-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-157-001a एकवीरवधे मोघा शक्तिः सूतात्मजे यदा ।
 07-157-001c कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्य स तां पार्थे न मुक्तवान् ॥
- 07-157-002a तस्मिन्हते हता हि स्युः सर्वे पाण्डवसृञ्जयाः ।
 07-157-002c एकवीरवधे कस्मान्न युद्धे जयमादधत् ॥
- 07-157-003a आहूतो न निवर्तेयमिति तस्य महाव्रतम् ।
 07-157-003c स्वयमाह्वयितव्यः स सूतपुत्रेण फल्गुनः ॥
- 07-157-004a ततो द्वैरथमानीय फल्गुनं शक्रदत्तया ।
 07-157-004c न जघान वृषा कस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 07-157-005a नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्च मे सुतः ।
 07-157-005c शत्रुभिर्व्यसितोपायः कथं नु स जयेदरीन् ॥
- 07-157-006a या ह्यस्य परमा शक्तिर्जयस्य च परायणम् ।
 07-157-006c सा शक्तिर्वासुदेवेन व्यसितास्य घटोत्कचे ॥
- 07-157-007a कुणेर्यथा हस्तगतं ह्रियेद्विल्वं बलीयसा ।
 07-157-007c तथा शक्तिरमोघा सा मोघीभूता घटोत्कचे ॥
- 07-157-008a यथा वराहस्य शुनश्च युध्यतोऽस्तयोरभावे श्वपचस्य लाभः ।
 07-157-008c मन्ये विद्वन्वासुदेवस्य तद्वद्दुद्धे लाभः कर्णहैडिम्बयोर्वै ॥
- 07-157-009a घटोत्कचो यदि हन्याद्धि कर्णं; परो लाभः स भवेत्पाण्डवानाम् ।
 07-157-009c वैकर्तनो वा यदि तं निहन्या; तथापि कृत्यं शक्तिनाशात्कृतं स्यात् ॥
- 07-157-010a इति प्राज्ञः प्रज्ञयैतद्विचार्य; घटोत्कचं सूतपुत्रेण युद्धे ।
 07-157-010c अयोधयद्वासुदेवो नृसिंहः; प्रियं कुर्वन्पाण्डवानां हितं च ॥
- 07-157-011 संजय उवाच**
- 07-157-011a एतच्चिकीर्षितं ज्ञात्वा कर्णे मधुनिहा नृप ।
 07-157-011c नियोजयामास तदा द्वैरथे राक्षसेश्वरम् ॥

- 07-157-012a घटोत्कचं महावीर्यं महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 07-157-012c अमोघाया विघातार्थं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
 07-157-013a तदैव कृतकार्या हि वयं स्याम कुरूद्वह ।
 07-157-013c न रक्षेद्यदि कृष्णस्तं पार्थ कर्णान्महारथात् ॥
 07-157-014a साश्वध्वजरथः संख्ये धृतराष्ट्र पतेद्भुवि ।
 07-157-014c विना जनार्दनं पार्थो योगानामीश्वरं प्रभुम् ॥
 07-157-015a तैस्तैरुपायैर्बहुभी रक्ष्यमाणः स पार्थिव ।
 07-157-015c जयत्यभिमुखः शत्रूनपार्थः कृष्णेन पालितः ॥
 07-157-016a सविशेषं त्वमोघायाः कृष्णोऽरक्षत पाण्डवम् ।
 07-157-016c हन्यात्क्षिप्ता हि कौन्तेयं शक्तिर्वृक्षमिवाशनिः ॥

07-157-017 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-157-017a विरोधी च कुमन्त्री च प्राज्ञमानी ममात्मजः ।
 07-157-017c यस्यैष समतिक्रान्तो वधोपायो जयं प्रति ॥
 07-157-018a तवापि समतिक्रान्तमेतद्भावल्गणे कथम् ।
 07-157-018c एतमर्थं महाबुद्धे यत्त्वया नावबोधितः ॥

07-157-019 संजय उवाच

- 07-157-019a दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य च ।
 07-157-019c रात्रौ रात्रौ भवत्येषा नित्यमेव समर्थना ॥
 07-157-020a श्वः सर्वसैन्यानुत्सृज्य जहि कर्ण धनंजयम् ।
 07-157-020c प्रेष्यवत्पाण्डुपाञ्चालानुपभोक्ष्यामहे ततः ॥
 07-157-021a अथ वा निहते पार्थे पाण्डुष्वन्यतमं ततः ।
 07-157-021c स्थापयेद्युधि वाष्णोयस्तस्मात्कृष्णो निपात्यताम् ॥
 07-157-022a कृष्णो हि मूलं पाण्डूनां पार्थः स्कन्ध इवोद्गतः ।
 07-157-022c शाखा इवेतरे पार्थाः पाञ्चालाः पत्रसंज्ञिताः ॥
 07-157-023a कृष्णाश्रयाः कृष्णबलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः ।
 07-157-023c कृष्णः परायणं चैषां ज्योतिषामिव चन्द्रमाः ॥
 07-157-024a तस्मात्पर्णानि शाखाश्च स्कन्धं चोत्सृज्य सूतज ।
 07-157-024c कृष्णं निकृन्धि पाण्डूनां मूलं सर्वत्र सर्वदा ॥
 07-157-025a हन्याद्यदि हि दाशार्हं कर्णो यादवनन्दनम् ।
 07-157-025c कृत्स्ना वसुमती राजन्वशे ते स्यान्न संशयः ॥

07-157-026a	यदि हि स निहतः शयीत भूमौ; यदुकुलपाण्डवनन्दनो महात्मा ।
07-157-026c	ननु तव वसुधा नरेन्द्र सर्वा; सगिरिसमुद्रवना वशं व्रजेत ॥
07-157-027a	सा तु बुद्धिः कृताप्येवं जाग्रति त्रिदशेश्वरे ।
07-157-027c	अप्रमेये हृषीकेशे युद्धकाले व्यमुह्यत ॥
07-157-028a	अर्जुनं चापि कौन्तेयं सदा रक्षति केशवः ।
07-157-028c	न ह्येनमैच्छत्प्रमुखे सौतेः स्थापयितुं रणे ॥
07-157-029a	अन्यांश्चास्मै रथोदारानुपस्थापयदच्युतः ।
07-157-029c	अमोघां तां कथं शक्तिं मोघां कुर्यामिति प्रभो ॥
07-157-030a	ततः कृष्णं महाबाहुः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-157-030c	पप्रच्छ रथशार्दूल कर्णं प्रति महारथम् ॥
07-157-031a	अयं च प्रत्ययः कर्णे शक्त्या चामितविक्रम ।
07-157-031c	किमर्थं सूतपुत्रेण न मुक्ता फल्गुने तु सा ॥

07-157-032 वासुदेव उवाच

07-157-032a	दुःषासनश्च कर्णश्च शकुनिश्च ससैन्धवः ।
07-157-032c	सततं मन्त्रयन्ति स्म दुर्योधनपुरोगमाः ॥
07-157-033a	कर्णं कर्णं महेष्वास रणेऽमितपराक्रम ।
07-157-033c	नान्यस्य शक्तिरेषा ते मोक्तव्या जयतां वर ॥
07-157-034a	ऋते महारथात्पार्थात्कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् ।
07-157-034c	स हि तेषामतियशा देवानामिव वासवः ॥
07-157-035a	तस्मिन्विनिहते सर्वे पाण्डवाः सृञ्जयैः सह ।
07-157-035c	भविष्यन्ति गतात्मानः सुरा इव निरग्नयः ॥
07-157-036a	तथेति च प्रतिज्ञातं कर्णेन शिनिपुंगव ।
07-157-036c	हृदि नित्यं तु कर्णस्य वधो गाण्डीवधन्वनः ॥
07-157-037a	अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधां वर ।
07-157-037c	यतो नावसृजच्छक्तिं पाण्डवे श्वेतवाहने ॥
07-157-038a	फल्गुनस्य हि तां मृत्युमवगम्य युयुत्सतः ।
07-157-038c	न निद्रा न च मे हर्षो मनसोऽस्ति युधां वर ॥
07-157-039a	घटोत्कचे व्यंसितां तु दृष्ट्वा तां शिनिपुंगव ।
07-157-039c	मृत्योरास्यान्तरान्मुक्तं पश्याम्यद्य धनंजयम् ॥
07-157-040a	न पिता न च मे माता न यूयं भ्रातरस्तथा ।
07-157-040c	न च प्राणास्तथा रक्ष्या यथा बीभत्सुराहवे ॥

- 07-157-041a त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभम् ।
 07-157-041c नेच्छेयं सात्वताहं तद्विना पार्थ धनंजयम् ॥
 07-157-042a अतः प्रहर्षः सुमहान्युयुधानाद्य मेऽभवत् ।
 07-157-042c मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थ धनंजयम् ॥
 07-157-043a अतश्च प्रहितो युद्धे मया कर्णाय राक्षसः ।
 07-157-043c न ह्यन्यः समरे रात्रौ शक्तः कर्णं प्रबाधितुम् ॥

07-157-044 संजय उवाच

- 07-157-044a इति सात्यकये प्राह तदा देवकिनन्दनः ।
 07-157-044c धनंजयहिते युक्तस्तत्प्रिये सततं रतः ॥

07-158-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-158-001a कर्णदुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च ।
 07-158-001c अपनीतं महत्तात तव चैव विशेषतः ॥
 07-158-002a यदाजानीत तां शक्तिमेकघ्नीं सततं रणे ।
 07-158-002c अनिवार्यामसह्यां च देवैरपि सवासवैः ॥
 07-158-003a सा किमर्थं न कर्णेन प्रवृत्ते समरे पुरा ।
 07-158-003c न देवकीसुते मुक्ता फल्गुने वापि संजय ॥

07-158-004 संजय उवाच

- 07-158-004a संग्रामाद्विनिवृत्तानां सर्वेषां नो विशां पते ।
 07-158-004c रात्रौ कुरुकुलश्रेष्ठ मन्त्रोऽयं समजायत ॥
 07-158-005a प्रभातमात्रे श्वोभूते केशवायार्जुनाय वा ।
 07-158-005c शक्तिरेषा विमोक्तव्या कर्णं कर्णेति नित्यशः ॥
 07-158-006a ततः प्रभातसमये राजन्कर्णस्य दैवतैः ।
 07-158-006c अन्येषां चैव योधानां सा बुद्धिर्नश्यते पुनः ॥
 07-158-007a दैवमेव परं मन्ये यत्कर्णो हस्तसंस्थया ।
 07-158-007c न जघान रणे पार्थ कृष्णं वा देवकीसुतम् ॥
 07-158-008a तस्य हस्तस्थिता शक्तिः कालरात्रिरिवोद्यता ।
 07-158-008c दैवोपहतबुद्धित्वान्न तां कर्णो विमुक्तवान् ॥
 07-158-009a कृष्णे वा देवकीपुत्रे मोहितो देवमायया ।
 07-158-009c पार्थे वा शक्रकल्पे वै वधार्थं वासवीं प्रभो ॥

07-158-010 धृतराष्ट्र उवाच

07-158-010a	दैवेनैव हता यूयं स्वबुद्ध्या केशवस्य च ।
07-158-010c	गता हि वासवी हत्वा तृणभूतं घटोत्कचम् ॥
07-158-011a	कर्णश्च मम पुत्राश्च सर्वे चान्ये च पार्थिवाः ।
07-158-011c	अनेन दुष्प्रणीतेन गता वैवस्वतक्षयम् ॥
07-158-012a	भूय एव तु मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
07-158-012c	कुरूणां पाण्डवानां च हैडिम्बे निहते तदा ॥
07-158-013a	ये च तेऽभ्यद्रवन्द्रोणं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
07-158-013c	सृञ्जयाः सह पाञ्चालैस्तेऽप्यकुर्वन्कथं रणम् ॥
07-158-014a	सौमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायस्तं सैन्धवस्य च ।
07-158-014c	अमर्षाज्जीवितं त्यक्त्वा गाहमानं वरूथिनीम् ॥
07-158-015a	जृम्भमाणमिव व्याघ्रं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
07-158-015c	कथं प्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यन्तं पाण्डुसृञ्जयाः ॥
07-158-016a	आचार्यं ये च तेऽरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
07-158-016c	द्रौणिकर्णकृपास्तात तेऽप्यकुर्वन्किमाहवे ॥
07-158-017a	भारद्वाजं जिघांसन्तौ सव्यसाचिवृकोदरौ ।
07-158-017c	समार्छन्मामका युद्धे कथं संजय शंस मे ॥
07-158-018a	सिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
07-158-018c	अमर्षिताः सुसंकुब्धा रणं चक्रुः कथं निशि ॥

07-158-019 संजय उवाच

07-158-019a	हते घटोत्कचे राजन्कर्णेन निशि राक्षसे ।
07-158-019c	प्रणदत्सु च हृष्टेषु तावकेषु युयुत्सुषु ॥
07-158-020a	आपतत्सु च वेगेन वध्यमाने बलेऽपि च ।
07-158-020c	विगाढायां रजन्यां च राजा दैन्यं परं गतः ॥
07-158-021a	अब्रवीच्च महाबाहुर्भीमसेनं परंतपः ।
07-158-021c	आवारय महाबाहो धार्तराष्ट्रस्य वाहिनीम् ॥
07-158-021e	हैडिम्बस्याभिघातेन मोहो मामाविशन्महान् ॥
07-158-022a	एवं भीमं समादिश्य स्वरथे समुपाविशत् ।
07-158-022c	अश्रुपूर्णमुखो राजा निःश्वसंश्च पुनः पुनः ॥
07-158-022e	कश्मलं प्राविशद्वोरं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥
07-158-023a	तं तथा व्यथितं दृष्ट्वा कृष्णो वचनमब्रवीत् ।
07-158-023c	मा व्यथां कुरु कौन्तेय नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥

07-158-023e	वैक्लव्यं भरतश्रेष्ठ यथा प्राकृतपूरुषे ॥
07-158-024a	उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व वह गुर्वी धुरं विभो ।
07-158-024c	त्वयि वैक्लव्यमापन्ने संशयो विजये भवेत् ॥
07-158-025a	श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
07-158-025c	विमृज्य नेत्रे पाणिभ्यां कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥
07-158-026a	विदिता ते महाबाहो धर्माणां परमा गतिः ।
07-158-026c	ब्रह्महत्याफलं तस्य यः कृतं नावबुध्यते ॥
07-158-027a	अस्माकं हि वनस्थानां हैडिम्बेन महात्मना ।
07-158-027c	बालेनापि सता तेन कृतं साह्यं जनार्दन ॥
07-158-028a	अस्त्रहेतोर्गतं ज्ञात्वा पाण्डवं श्वेतवाहनम् ।
07-158-028c	असौ कृष्ण महेष्वासः काम्यके मामुपस्थितः ॥
07-158-028e	उषितश्च सहास्माभिर्यावन्नासीद्धनंजयः ॥
07-158-029a	गन्धमादनयात्रायां दुर्गेभ्यश्च स्म तारिताः ।
07-158-029c	पाञ्चाली च परिश्रान्ता पृष्ठेनोढा महात्मना ॥
07-158-030a	आरम्भाच्चैव युद्धानां यदेष कृतवान्प्रभो ।
07-158-030c	मदर्थं दुष्करं कर्म कृतं तेन महात्मना ॥
07-158-031a	स्वभावाद्या च मे प्रीतिः सहदेवे जनार्दन ।
07-158-031c	सैव मे द्विगुणा प्रीती राक्षसेन्द्रे घटोत्कचे ॥
07-158-032a	भक्तश्च मे महाबाहुः प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
07-158-032c	येन विन्दामि वाष्ण्येय कश्मलं शोकतापितः ॥
07-158-033a	पश्य सैन्यानि वाष्ण्येय द्राव्यमाणानि कौरवैः ।
07-158-033c	द्रोणकर्णौ च संयत्तौ पश्य युद्धे महारथौ ॥
07-158-034a	निशीथे पाण्डवं सैन्यमाभ्यां पश्य प्रमर्दितम् ।
07-158-034c	गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नडवनं महत् ॥
07-158-035a	अनादृत्य बलं बाह्वोर्भीमसेनस्य माधव ।
07-158-035c	चित्रास्त्रतां च पार्थस्य विक्रमन्ते स्म कौरवाः ॥
07-158-036a	एष द्रोणश्च कर्णश्च राजा चैव सुयोधनः ।
07-158-036c	निहत्य राक्षसं युद्धे हृष्टा नर्दन्ति संयुगे ॥
07-158-037a	कथमस्मासु जीवत्सु त्वयि चैव जनार्दन ।
07-158-037c	हैडिम्बः प्राप्तवान्मृत्युं सूतपुत्रेण संगतः ॥
07-158-038a	कदर्थीकृत्य नः सर्वान्पश्यतः सव्यसाचिनः ।

07-158-038c	निहतो राक्षसः कृष्ण भैमसेनिर्महाबलः ॥
07-158-039a	यदाभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ।
07-158-039c	नासीत्तत्र रणे कृष्ण सव्यसाची महारथः ॥
07-158-040a	निरुद्धाश्च वयं सर्वे सैन्धवेन दुरात्मना ।
07-158-040c	निमित्तमभवद्द्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मणि ॥
07-158-041a	उपदिष्टो वधोपायः कर्णस्य गुरुणा स्वयम् ।
07-158-041c	व्यायच्छतश्च खड्गेन द्विधा खड्गं चकार ह ॥
07-158-042a	व्यसने वर्तमानस्य कृतवर्मा नृशंसवत् ।
07-158-042c	अश्वाञ्जघान सहसा तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
07-158-042e	तथेतरे महेष्वासाः सौभद्रं युध्यपातयन् ॥
07-158-043a	अल्पे च कारणे कृष्ण हतो गाण्डीवधन्वना ।
07-158-043c	सैन्धवो यादवश्रेष्ठ तच्च नातिप्रियं मम ॥
07-158-044a	यदि शत्रुवधे न्याय्यो भवेत्कर्तुं च पाण्डवैः ।
07-158-044c	द्रोणकर्णौ रणे पूर्वं हन्तव्याविति मे मतिः ॥
07-158-045a	एतौ मूलं हि दुःखानामस्माकं पुरुषर्षभ ।
07-158-045c	एतौ रणे समासाद्य पराश्वस्तः सुयोधनः ॥
07-158-046a	यत्र वध्यो भवेद्द्रोणः सूतपुत्रश्च सानुगः ।
07-158-046c	तत्रावधीन्महाबाहुः सैन्धवं दूरवासिनम् ॥
07-158-047a	अवश्यं तु मया कार्यः सूतपुत्रस्य निग्रहः ।
07-158-047c	ततो यास्याम्यहं वीर स्वयं कर्णजिघांसया ॥
07-158-047e	भीमसेनो महाबाहुर्द्रोणानीकेन संगतः ॥
07-158-048a	एवमुक्त्वा ययौ तूर्णं त्वरमाणो युधिष्ठिरः ।
07-158-048c	स विस्फार्य महच्चापं शङ्खं प्रध्माप्य भैरवम् ॥
07-158-049a	ततो रथसहस्रेण गजानां च शतैस्त्रिभिः ।
07-158-049c	वाजिभिः पञ्चसाहस्रैस्त्रिसाहस्रैः प्रभद्रकैः ॥
07-158-049e	वृतः शिखण्डी त्वरितो राजानं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥
07-158-050a	ततो भेरीः समाजघ्नुः शङ्खान्दध्मुश्च दंशिताः ।
07-158-050c	पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
07-158-051a	ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवो धनंजयम् ।
07-158-051c	एष प्रयाति त्वरितो क्रोधाविष्टो युधिष्ठिरः ॥
07-158-051e	जिघांसुः सूतपुत्रस्य तस्योपेक्षा न युज्यते ॥

07-158-052a	एवमुक्त्वा हृषीकेशः शीघ्रमश्वानचोदयत् ।
07-158-052c	दूरं च यातं राजानमन्वगच्छज्जनार्दनः ॥
07-158-053a	तं दृष्ट्वा सहसा यान्तं सूतपुत्रजिघांसया ।
07-158-053c	शोकोपहतसंकल्पं दह्यमानमिवाग्निना ॥
07-158-053e	अभिगम्याब्रवीद्व्यासो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
07-158-054a	कर्णमासाद्य संग्रामे दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ।
07-158-054c	सव्यसाचिवधाकाङ्क्षी शक्तिं रक्षितवान्हि सः ॥
07-158-055a	न चागाद्द्वैरथं जिष्णुर्दिष्ट्या तं भरतर्षभ ।
07-158-055c	सृजेतां स्पर्धिनावेतौ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ॥
07-158-056a	वध्यमानेषु चास्त्रेषु पीडितः सूतनन्दनः ।
07-158-056c	वासवीं समरे शक्तिं ध्रुवं मुञ्चेद्युधिष्ठिर ॥
07-158-057a	ततो भवेत्ते व्यसनं घोरं भरतसत्तम ।
07-158-057c	दिष्ट्या रक्षो हतं युद्धे सूतपुत्रेण मानद ॥
07-158-058a	वासवीं कारणं कृत्वा कालेनापहतो ह्यसौ ।
07-158-058c	तवैव कारणाद्रक्षो निहतं तात संयुगे ॥
07-158-059a	मा क्रुधो भरतश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ।
07-158-059c	प्राणिनामिह सर्वेषामेषा निष्ठा युधिष्ठिर ॥
07-158-060a	भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पार्थिवैश्च महात्मभिः ।
07-158-060c	कौरवान्समरे राजन्नभियुध्यस्व भारत ॥
07-158-060e	पञ्चमे दिवसे चैव पृथिवी ते भविष्यति ॥
07-158-061a	नित्यं च पुरुषव्याघ्र धर्ममेव विचिन्तय ।
07-158-061c	आनृशंस्यं तपो दानं क्षमां सत्यं च पाण्डव ॥
07-158-062a	सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ।
07-158-062c	इत्युक्त्वा पाण्डवं व्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

07-159-001 संजय उवाच

07-159-001a	घटोत्कचे तु निहते सूतपुत्रेण तां निशाम् ।
07-159-001c	दुःखामर्षवशं प्राप्तो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
07-159-002a	दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणां चमूं तव ।
07-159-002c	धृष्टद्युम्नमुवाचेदं कुम्भयोनिं निवारय ॥
07-159-003a	त्वं हि द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
07-159-003c	सशरः कवची खड्गी धन्वी च परतापनः ॥

07-159-003e	अभिद्रव रणे हृष्टो न च ते भीः कथंचन ॥
07-159-004a	जनमेजयः शिखण्डी च दौर्मुखिश्च यशोधनः ।
07-159-004c	अभिद्रवन्तु संहृष्टाः कुम्भयोनिं समन्ततः ॥
07-159-005a	नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
07-159-005c	द्रुपदश्च विराटश्च पुत्रभ्रातृसमन्वितौ ॥
07-159-006a	सात्यकिः केकयाश्चैव पाण्डवश्च धनंजयः ।
07-159-006c	अभिद्रवन्तु वेगेन भारद्वाजवधेप्सया ॥
07-159-007a	तथैव रथिनः सर्वे हस्त्यश्च यच्च किंचन ।
07-159-007c	पादाताश्च रणे द्रोणं प्रापयन्तु महारथम् ॥
07-159-008a	तथाज्ञप्तास्तु ते सर्वे पाण्डवेन महात्मना ।
07-159-008c	अभ्यद्रवन्त वेगेन कुम्भयोनिं युयुत्सया ॥
07-159-009a	आगच्छतस्तान्सहसा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
07-159-009c	प्रतिजग्राह समरे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥
07-159-010a	ततो दुर्योधनो राजा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
07-159-010c	अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्ध इच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥
07-159-011a	ततः प्रववृते युद्धं श्रान्तवाहनसैनिकम् ।
07-159-011c	पाण्डवानां कुरूणां च गर्जतामितरेतरम् ॥
07-159-012a	निद्रान्धास्ते महाराज परिश्रान्ताश्च संयुगे ।
07-159-012c	नाभ्यपद्यन्त समरे कांचिच्चेष्टां महारथाः ॥
07-159-013a	त्रियामा रजनी चैषा घोररूपा भयानका ।
07-159-013c	सहस्रयामप्रतिमा बभूव प्राणहारिणी ॥
07-159-013e	वध्यतां च तथा तेषां क्षतानां च विशेषतः ॥
07-159-014a	अहो रात्रिः समाजज्ञे निद्रान्धानां विशेषतः ।
07-159-014c	सर्वे ह्यासन्निरुत्साहाः क्षत्रिया दीनचेतसः ॥
07-159-014e	तव चैव परेषां च गतास्त्रा विगतेषवः ॥
07-159-015a	ते तथा पारयन्तश्च हीमन्तश्च विशेषतः ।
07-159-015c	स्वधर्ममनुपश्यन्तो न जहुः स्वामनीकिनीम् ॥
07-159-016a	शस्त्राण्यन्ये समुत्सृज्य निद्रान्धाः शेरते जनाः ।
07-159-016c	गजेष्वन्ये रथेष्वन्ये हयेष्वन्ये च भारत ॥
07-159-017a	निद्रान्धा नो बुबुधिरे कांचिच्चेष्टां नराधिपाः ।
07-159-017c	तेऽन्योन्यं समरे योधाः प्रेषयन्त यमक्षयम् ॥

07-159-018a	स्वप्नायमानास्त्वपरे परानिति विचेतसः ।
07-159-018c	आत्मानं समरे जघ्नुः स्वानेव च परानपि ॥
07-159-019a	नानावाचो विमुञ्चन्तो निद्रान्धास्ते महारणे ।
07-159-019c	योद्धव्यमिति तिष्ठन्तो निद्रासंसक्तलोचनाः ॥
07-159-020a	संमर्द्यान्ये रणे केचिन्निद्रान्धाश्च परस्परम् ।
07-159-020c	जघ्नुः शूरा रणे राजंस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥
07-159-021a	हन्यमानं तथात्मानं परेभ्यो बहवो जनाः ।
07-159-021c	नाभ्यजानन्त समरे निद्रया मोहिता भृशम् ॥
07-159-022a	तेषामेतादृशीं चेष्टां विज्ञाय पुरुषर्षभः ।
07-159-022c	उवाच वाक्यं बीभत्सुरुच्चैः संनादयन्दिशः ॥
07-159-023a	श्रान्ता भवन्तो निद्रान्धाः सर्व एव सवाहनाः ।
07-159-023c	तमसा चावृते सैन्ये रजसा बहुलेन च ॥
07-159-024a	ते यूयं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः ।
07-159-024c	निमीलयत चात्रैव रणभूमौ मुहूर्तकम् ॥
07-159-025a	ततो विनिद्रा विश्रान्ताश्चन्द्रमस्युदिते पुनः ।
07-159-025c	संसाधयिष्यथान्योन्यं स्वर्गाय कुरुपाण्डवाः ॥
07-159-026a	तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य निशम्य ते ।
07-159-026c	अरोचयन्त सैन्यानि तथा चान्योन्यमब्रुवन् ॥
07-159-027a	चुक्रुशुः कर्णं कर्णेति राजन्दुर्योधनेति च ।
07-159-027c	उपारमत पाण्डूनां विरता हि वरूथिनी ॥
07-159-028a	तथा विक्रोशमानस्य फल्गुनस्य ततस्ततः ।
07-159-028c	उपारमत पाण्डूनां सेना तव च भारत ॥
07-159-029a	तामस्य वाचं देवाश्च ऋषयश्च महात्मनः ।
07-159-029c	सर्वसैन्यानि चाक्षुद्राः प्रहृष्टाः प्रत्यपूजयन् ॥
07-159-030a	तत्संपूज्य वचोऽक्रूरं सर्वसैन्यानि भारत ।
07-159-030c	मुहूर्तमस्वपन्नाजञ्श्रान्तानि भरतर्षभ ॥
07-159-031a	सा तु संप्राप्य विश्रामं ध्वजिनी तव भारत ।
07-159-031c	सुखमाप्तवती वीरमर्जुनं प्रत्यपूजयत् ॥
07-159-032a	त्वयि वेदास्तथास्त्राणि त्वयि बुद्धिपराक्रमौ ।
07-159-032c	धर्मस्त्वयि महाबाहो दया भूतेषु चानघ ॥
07-159-033a	यच्चाश्वस्तास्तवेच्छामः शर्म पार्थ तदस्तु ते ।

07-159-033c	मनसश्च प्रियानर्थान्वीर क्षिप्रमवाप्नुहि ॥
07-159-034a	इति ते तं नरव्याघ्रं प्रशंसन्तो महारथाः ।
07-159-034c	निद्रया समवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशां पते ॥
07-159-035a	अश्वपृष्ठेषु चाप्यन्ये रथनीडेषु चापरे ।
07-159-035c	गजस्कन्धगताश्चान्ये शेरते चापरे क्षितौ ॥
07-159-036a	सायुधाः सगदाश्चैव सखङ्गाः सपरश्वधाः ।
07-159-036c	सप्रासकवचाश्चान्ये नराः सुप्ताः पृथक्पृथक् ॥
07-159-037a	गजास्ते पन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरिणुरूषितैः ।
07-159-037c	निद्रान्धा वसुधां चक्रुर्घ्राणनिःश्वासशीतलाम् ॥
07-159-038a	गजाः शुशुभिरे तत्र निःश्वसन्तो महीतले ।
07-159-038c	विशीर्णा गिरयो यद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ॥
07-159-039a	समां च विषमां चक्रुः खुराग्रैर्विक्षतां महीम् ।
07-159-039c	हयाः काञ्चनयोक्त्राश्च केसरालम्बिभिर्युगैः ॥
07-159-039e	सुषुपुस्तत्र राजेन्द्र युक्ता वाहेषु सर्वशः ॥
07-159-040a	तत्तथा निद्रया भग्नमवाचमस्वपद्वलम् ।
07-159-040c	कुशलैरिव विन्यस्तं पटे चित्रमिवाद्भुतम् ॥
07-159-041a	ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः; परस्परं सायकविक्षताङ्गाः ।
07-159-041c	कुम्भेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां; कुचेषु लग्ना इव कामिनीनाम् ॥
07-159-042a	ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना ।
07-159-042c	नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥
07-159-043a	ततो मुहूर्ताद्भगवान्पुरस्ताच्छशलक्षणः ।
07-159-043c	अरुणं दर्शयामास ग्रसञ्ज्योतिःप्रभं प्रभुः ॥
07-159-044a	अरुणस्य तु तस्यानु जातरूपसमप्रभम् ।
07-159-044c	रश्मिजालं महच्चन्द्रो मन्दं मन्दमवासृजत् ॥
07-159-045a	उत्सारयन्तः प्रभया तमस्ते चन्द्ररश्मयः ।
07-159-045c	पर्यगच्छञ्शनैः सर्वा दिशः खं च क्षितिं तथा ॥
07-159-046a	ततो मुहूर्ताद्भुवनं ज्योतिर्भूतमिवाभवत् ।
07-159-046c	अप्रख्यमप्रकाशं च जगामाशु तमस्तथा ॥
07-159-047a	प्रतिप्रकाशिते लोके दिवाभूते निशाकरे ।
07-159-047c	विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्नक्तंचरास्ततः ॥
07-159-048a	बोध्यमानं तु तत्सैन्यं राजंश्चन्द्रस्य रश्मिभिः ।

- 07-159-048c बुबुधे शतपत्राणां वनं महदिवाम्भसि ॥
 07-159-049a यथा चन्द्रोदयोद्धूतः क्षुभितः सागरो भवेत् ।
 07-159-049c तथा चन्द्रोदयोद्धूतः स बभूव बलार्णवः ॥
 07-159-050a ततः प्रववृते युद्धं पुनरेव विशां पते ।
 07-159-050c लोके लोकविनाशाय परं लोकमभीप्सताम् ॥

07-160-001 संजय उवाच

- 07-160-001a ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्येदमब्रवीत् ।
 07-160-001c अमर्षवशमापन्नो जनयन्हर्षतेजसी ॥
 07-160-002a न मर्षणीयाः संग्रामे विश्रमन्तः श्रमान्विताः ।
 07-160-002c सपत्ना ग्लानमनसो लब्धलक्ष्या विशेषतः ॥
 07-160-003a तत्तु मर्षितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया ।
 07-160-003c त एते परिविश्रान्ताः पाण्डवा बलवत्तराः ॥
 07-160-004a सर्वथा परिहीनाः स्म तेजसा च बलेन च ।
 07-160-004c भवता पाल्यमानास्ते विवर्धन्ते पुनः पुनः ॥
 07-160-005a दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मास्त्रादीनि यान्यपि ।
 07-160-005c तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति भवत्येव विशेषतः ॥
 07-160-006a न पाण्डवेया न वयं नान्ये लोके धनुर्धराः ।
 07-160-006c युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 07-160-007a ससुरासुरगन्धर्वानिमाँल्लोकान्द्विजोत्तम ।
 07-160-007c सर्वास्त्रविद्धवान्हन्यादिव्यैरस्त्रैर्न संशयः ॥
 07-160-008a स भवान्मर्षयत्येनांस्त्वत्तो भीतान्विशेषतः ।
 07-160-008c शिष्यत्वं वा पुरस्कृत्य मम वा मन्दभाग्यताम् ॥
 07-160-009a एवमुद्धर्षितो द्रोणः कोपितश्चात्मजेन ते ।
 07-160-009c समन्युरब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥
 07-160-010a स्थविरः सन्परं शक्त्या घटे दुर्योधनाहवे ।
 07-160-010c अतः परं मया कार्यं क्षुद्रं विजयगृद्धिना ॥
 07-160-010e अनस्त्रविदयं सर्वो हन्तव्योऽस्त्रविदा जनः ॥
 07-160-011a यद्धवान्मन्यते चापि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 07-160-011c तद्वै कर्तास्मि कौरव्य वचनात्तव नान्यथा ॥
 07-160-012a निहत्य सर्वपाञ्चालान्युद्धे कृत्वा पराक्रमम् ।
 07-160-012c विमोक्ष्ये कवचं राजन्सत्येनायुधमालभे ॥

07-160-013a	मन्यसे यच्च कौन्तेयमर्जुनं श्रान्तमाहवे ।
07-160-013c	तस्य वीर्यं महाबाहो शृणु सत्येन कौरव ॥
07-160-014a	तं न देवा न गन्धर्वा न यक्षा न च राक्षसाः ।
07-160-014c	उत्सहन्ते रणे सोढुं कुपितं सव्यसाचिनम् ॥
07-160-015a	खाण्डवे येन भगवान्प्रत्युद्यातः सुरेश्वरः ।
07-160-015c	सायकैर्वारितश्चापि वर्षमाणो महात्मना ॥
07-160-016a	यक्षा नागास्तथा दैत्या ये चान्ये बलगर्विताः ।
07-160-016c	निहताः पुरुषेन्द्रेण तच्चापि विदितं तव ॥
07-160-017a	गन्धर्वा घोषयात्रायां चित्रसेनादयो जिताः ।
07-160-017c	यूयं तैर्हियमाणाश्च मोक्षिता दृढधन्वना ॥
07-160-018a	निवातकवचाश्चापि देवानां शत्रवस्तथा ।
07-160-018c	सुरैरवध्याः संग्रामे तेन वीरेण निर्जिताः ॥
07-160-019a	दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
07-160-019c	विजिग्ये पुरुषव्याघ्रः स शक्यो मानुषैः कथम् ॥
07-160-020a	प्रत्यक्षं चैव ते सर्वं यथा बलमिदं तव ।
07-160-020c	क्षपितं पाण्डुपुत्रेण चेष्टतां नो विशां पते ॥
07-160-021a	तं तथाभिप्रशंसन्तमर्जुनं कुपितस्तदा ।
07-160-021c	द्रोणं तव सुतो राजन्पुनरेवेदमब्रवीत् ॥
07-160-022a	अहं दुःशासनः कर्णः शकुनिर्मातुलश्च मे ।
07-160-022c	हनिष्यामोऽर्जुनं संख्ये द्वैधीकृत्याद्य भारतीम् ॥
07-160-023a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो हसन्निव ।
07-160-023c	अन्ववर्तत राजानं स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥
07-160-024a	को हि गाण्डीवधन्वानं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
07-160-024c	अक्षयं क्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियः क्षत्रियर्षभम् ॥
07-160-025a	तं न वित्तपतिर्नेन्द्रो न यमो न जलेश्वरः ।
07-160-025c	नासुरोरगरक्षांसि क्षपयेयुः सहायुधम् ॥
07-160-026a	मूढास्त्वेतानि भाषन्ते यानीमान्यात्थ भारत ।
07-160-026c	युद्धे ह्यर्जुनमासाद्य स्वस्तिमान्को ब्रजेदृहान् ॥
07-160-027a	त्वं तु सर्वातिशङ्कित्वान्निष्ठुरः पापनिश्चयः ।
07-160-027c	श्रेयसस्त्वद्धिते युक्तांस्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि ॥
07-160-028a	गच्छ त्वमपि कौन्तेयमात्मार्षेभ्यो हि माचिरम् ।

07-160-028c	त्वमप्याशंससे योद्धुं कुलजः क्षत्रियो ह्यसि ॥
07-160-029a	इमान्किं पार्थिवान्सर्वान्धातयिष्यस्यनागसः ।
07-160-029c	त्वमस्य मूलं वैरस्य तस्मादासादयार्जुनम् ॥
07-160-030a	एष ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ।
07-160-030c	दूर्धूतदेवी गान्धारिः प्रयात्वर्जुनमाहवे ॥
07-160-031a	एषोऽक्षकुशलो जिह्वो द्यूतकृत्कितवः शठः ।
07-160-031c	देविता निकृतिप्रज्ञो युधि जेष्यति पाण्डवान् ॥
07-160-032a	त्वया कथितमत्यन्तं कर्णेन सह हृष्टवत् ।
07-160-032c	असकृच्छून्यवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥
07-160-033a	अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे ।
07-160-033c	पाण्डुपुत्रान्हनिष्यामः सहिताः समरे त्रयः ॥
07-160-034a	इति ते कथ्यमानस्य श्रुतं संसदि संसदि ।
07-160-034c	अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भव तैः सह ॥
07-160-035a	एष ते पाण्डवः शत्रुरविषह्योऽग्रतः स्थितः ।
07-160-035c	क्षत्रधर्ममवेक्षस्व श्लाघ्यस्तव वधो जयात् ॥
07-160-036a	दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितम् ।
07-160-036c	कृतकृत्योऽनृणश्चासि मा भैर्युध्यस्व पाण्डवम् ॥
07-160-037a	इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत यतः परे ।
07-160-037c	द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ॥

07-161-001 संजय उवाच

07-161-001a	त्रिभागमात्रशेषायां रात्र्यां युद्धमवर्तत ।
07-161-001c	कुरूणां पाण्डवानां च संहृष्टानां विशां पते ॥
07-161-002a	अथ चन्द्रप्रभां मुष्णन्नादित्यस्य पुरःसरः ।
07-161-002c	अरुणोऽभ्युदयां चक्रे ताम्रीकुर्वन्निवाम्बरम् ॥
07-161-003a	ततो द्वैधीकृते सैन्ये द्रोणः सोमकपाण्डवान् ।
07-161-003c	अभ्यद्रवत्सपाञ्चालान्दुर्योधनपुरोगमः ॥
07-161-004a	द्वैधीभूतान्कुरून्दृष्ट्वा माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
07-161-004c	सपत्नान्सव्यतः कुर्मि सव्यसाचिन्निमान्कुरून् ॥
07-161-005a	स माधवमनुज्ञाय कुरुष्वेति धनंजयः ।
07-161-005c	द्रोणकर्णौ महेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत ॥
07-161-006a	अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरंजयः ।

- 07-161-006c आजिशीर्षगतं दृष्ट्वा भीमसेनं समासदत् ॥
- 07-161-007 भीम उवाच**
- 07-161-007a अर्जुनार्जुन बीभत्सो शृणु मे तत्त्वतो वचः ।
- 07-161-007c यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥
- 07-161-008a अस्मिंश्चेदागते काले श्रेयो न प्रतिपत्स्यसे ।
- 07-161-008c असंभावितरूपः सन्नानृशंस्यं करिष्यसि ॥
- 07-161-009a सत्यश्रीधर्मयशसां वीर्येणानृण्यमाप्नुहि ।
- 07-161-009c भिन्ध्यनीकं युधां श्रेष्ठ सव्यसाचिन्निमान्कुरु ॥
- 07-161-010 संजय उवाच**
- 07-161-010a स सव्यसाची भीमेन चोदितः केशवेन च ।
- 07-161-010c कर्णद्रोणावतिक्रम्य समन्तात्पर्यवारयत् ॥
- 07-161-011a तमाजिशीर्षमायान्तं दहन्तं क्षत्रियर्षभान् ।
- 07-161-011c पराक्रान्तं पराक्रम्य यतन्तः क्षत्रियर्षभाः ॥
- 07-161-011e नाशक्नुवन्वारयितुं वर्धमानमिवानलम् ॥
- 07-161-012a अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
- 07-161-012c अभ्यवर्षञ्शरव्रातैः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
- 07-161-013a तेषामस्त्राणि सर्वेषामुत्तमास्त्रविदां वरः ।
- 07-161-013c कदर्थीकृत्य राजेन्द्र शरवर्षैरवाकिरत् ॥
- 07-161-014a अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य लघुहस्तो धनंजयः ।
- 07-161-014c सर्वानविध्यन्निशितैर्दशभिर्दशभिः शरैः ॥
- 07-161-015a उद्धूता रजसो वृष्टिः शरवृष्टिस्तथैव च ।
- 07-161-015c तमश्च घोरं शब्दश्च तदा समभवन्महान् ॥
- 07-161-016a न द्यौर्न भूमिर्न दिशः प्राज्ञायन्त तथा गते ।
- 07-161-016c सैन्येन रजसा मूढं सर्वमन्धमिवाभवत् ॥
- 07-161-017a नैव ते न वयं राजन्प्रज्ञासिष्म परस्परम् ।
- 07-161-017c उद्देशेन हि तेन स्म समयुध्यन्त पार्थिवाः ॥
- 07-161-018a विरथा रथिनो राजन्समासाद्य परस्परम् ।
- 07-161-018c केशेषु समसज्जन्त कवचेषु भुजेषु च ॥
- 07-161-019a हताश्वा हतसूताश्च निश्चेष्टा रथिनस्तदा ।
- 07-161-019c जीवन्त इव तत्र स्म व्यदृश्यन्त भयार्दिताः ॥

07-161-020a	हतान्गजान्समाश्लिष्य पर्वतानिव वाजिनः ।
07-161-020c	गतसत्त्वा व्यदृश्यन्त तथैव सह सादिभिः ॥
07-161-021a	ततस्त्वभ्यवसृत्यैव संग्रामादुत्तरां दिशम् ।
07-161-021c	अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूम इव पावकः ॥
07-161-022a	तमाजिशीर्षादेकान्तमपक्रान्तं निशाम्य तु ।
07-161-022c	समकम्पन्त सैन्यानि पाण्डवानां विशां पते ॥
07-161-023a	भ्राजमानं श्रिया युक्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
07-161-023c	द्रोणं दृष्ट्वारयस्त्रेसुश्चेलुर्मल्लुश्च मारिष ॥
07-161-024a	आह्वयन्तं परानीकं प्रभिन्नमिव वारणम् ।
07-161-024c	नैनं शशंसिरे जेतुं दानवा वासवं यथा ॥
07-161-025a	केचिदासन्निरुत्साहाः केचित्क्रुद्धा मनस्विनः ।
07-161-025c	विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिदासन्नमर्षिताः ॥
07-161-026a	हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपिषन्नराधिपाः ।
07-161-026c	अपरे दशनैरोष्ठानदशनक्रोधमूर्छिताः ॥
07-161-027a	व्याक्षिपन्नायुधानन्ये ममूदुश्चापरे भुजान् ।
07-161-027c	अन्ये चान्वपतन्द्रोणं त्यक्तात्मानो महौजसः ॥
07-161-028a	पाञ्चालास्तु विशेषेण द्रोणसायकपीडिताः ।
07-161-028c	समसज्जन्त राजेन्द्र समरे भृशवेदनाः ॥
07-161-029a	ततो विराटद्रुपदौ द्रोणं प्रतिययू रणे ।
07-161-029c	तथा चरन्तं संग्रामे भृशं समरदुर्जयम् ॥
07-161-030a	द्रुपदस्य ततः पौत्रास्त्रय एव विशां पते ।
07-161-030c	चेदयश्च महेष्वासा द्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥
07-161-031a	तेषां द्रुपदपौत्राणां त्रयाणां निशितैः शरैः ।
07-161-031c	त्रिभिर्द्रोणोऽहरत्प्राणांस्ते हता न्यपतन्भुवि ॥
07-161-032a	ततो द्रोणोऽजयद्युद्धे चेदिकेकयसृज्जयान् ।
07-161-032c	मत्स्यांश्चैवाजयत्सर्वान्भारद्वाजो महारथः ॥
07-161-033a	ततस्तु द्रुपदः क्रोधाच्छरवर्षमवाकिरत् ।
07-161-033c	द्रोणं प्रति महाराज विराटश्चैव संयुगे ॥
07-161-034a	ततो द्रोणः सुपीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्दनः ।
07-161-034c	द्रुपदं च विराटं च प्रैषीद्वैवस्वतक्षयम् ॥
07-161-035a	हते विराटे द्रुपदे केकयेषु तथैव च ।

07-161-035c	तथैव चेदिमत्स्येषु पाञ्चालेषु तथैव च ॥
07-161-035e	हतेषु त्रिषु वीरेषु द्रुपदस्य च नमृषु ॥
07-161-036a	द्रोणस्य कर्म तद्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः ।
07-161-036c	शशाप रथिनां मध्ये धृष्टद्युम्नो महामनाः ॥
07-161-037a	इष्टापूर्तात्तथा क्षात्राद्ब्राह्मण्याच्च स नश्यतु ।
07-161-037c	द्रोणो यस्याद्य मुच्येत यो वा द्रोणात्पराङ्मुखः ॥
07-161-038a	इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मताम् ।
07-161-038c	आयाद्द्रोणं सहानीकः पाञ्चाल्यः परवीरहा ॥
07-161-038e	पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्पाण्डवान्यतः ॥
07-161-039a	दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
07-161-039c	सोदर्याश्च यथा मुख्यास्तेऽरक्षन्द्रोणमाहवे ॥
07-161-040a	रक्ष्यमाणं तथा द्रोणं समरे तैर्महात्मभिः ।
07-161-040c	यतमानापि पाञ्चाला न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥
07-161-041a	तत्राक्रुध्यद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
07-161-041c	स एनं वाग्भिरुग्राभिस्ततक्ष पुरुषर्षभ ॥
07-161-042a	द्रुपदस्य कुले जातः सर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः ।
07-161-042c	कः क्षत्रियो मन्यमानः प्रेक्षेतारिमवस्थितम् ॥
07-161-043a	पितृपुत्रवधं प्राप्य पुमान्कः परिहापयेत् ।
07-161-043c	विशेषतस्तु शपथं शपित्वा राजसंसदि ॥
07-161-044a	एष वैश्वानर इव समिद्धः स्वेन तेजसा ।
07-161-044c	शरचापेन्धनो द्रोणः क्षत्रं दहति तेजसा ॥
07-161-045a	पुरा करोति निःशेषां पाण्डवानामनीकिनीम् ।
07-161-045c	स्थिताः पश्यत मे कर्म द्रोणमेव ब्रजाम्यहम् ॥
07-161-046a	इत्युक्त्वा प्राविशत्क्रुद्धो द्रोणानीकं वृकोदरः ।
07-161-046c	दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तव वाहिनीम् ॥
07-161-047a	धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः प्रविश्य महतीं चमूम् ।
07-161-047c	आससाद रणे द्रोणं तदासीत्तुमुलं महत् ॥
07-161-048a	नैव नस्तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
07-161-048c	यथा सूर्योदये राजन्समुत्पिञ्जोऽभवन्महान् ॥
07-161-049a	संसक्तानि व्यदृश्यन्त रथवृन्दानि मारिष ।
07-161-049c	हतानि च विकीर्णानि शरीराणि शरीरिणाम् ॥

07-161-050a	केचिदन्यत्र गच्छन्तः पथि चान्यैरुपद्रुताः ।
07-161-050c	विमुखाः पृष्ठतश्चान्ये ताड्यन्ते पार्श्वतोऽपरे ॥
07-161-051a	तथा संसक्तयुद्धं तदभवद्भृशदारुणम् ।
07-161-051c	अथ संध्यागतः सूर्यः क्षणेन समपद्यत ॥
07-162-001	संजय उवाच
07-162-001a	ते तथैव महाराज दंशिता रणमूर्धनि ।
07-162-001c	संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥
07-162-002a	उदिते तु सहस्रांशौ तप्तकाञ्चनसप्रभे ।
07-162-002c	प्रकाशितेषु लोकेषु पुनर्युद्धमवर्तत ॥
07-162-003a	द्वंद्वानि यानि तत्रासन्संसक्तानि पुरोदयात् ।
07-162-003c	तान्येवाभ्युदिते सूर्ये समसज्जन्त भारत ॥
07-162-004a	रथैर्हया हयैर्नागाः पादाताश्चापि कुञ्जरैः ।
07-162-004c	हया हयैः समाजग्मुः पादाताश्च पदातिभिः ॥
07-162-004e	संसक्ताश्च वियुक्ताश्च योधाः संन्यपतत्रणे ॥
07-162-005a	ते रात्रौ कृतकर्माणः श्रान्ताः सूर्यस्य तेजसा ।
07-162-005c	क्षुत्पिपासापरीताङ्गा विसंज्ञा बहवोऽभवन् ॥
07-162-006a	शङ्खभेरीमृदङ्गानां कुञ्जराणां च गर्जताम् ।
07-162-006c	विस्फारितविकृष्टानां कार्मुकाणां च कूजताम् ॥
07-162-007a	शब्दः समभवद्राजन्दिविस्पृग्भरतर्षभ ।
07-162-007c	द्रवतां च पदातीनां शस्त्राणां विनिपात्यताम् ॥
07-162-008a	हयानां हेषतां चैव रथानां च निवर्तताम् ।
07-162-008c	क्रोशतां गर्जतां चैव तदासीत्तुमुलं महत् ॥
07-162-009a	विवृद्धस्तुमुलः शब्दो द्यामगच्छन्महास्वनः ।
07-162-009c	नानायुधनिकृत्तानां चेष्टतामातुरः स्वनः ॥
07-162-010a	भूमावश्रूयत महांस्तदासीत्कृपणं महत् ।
07-162-010c	पततां पतितानां च पत्यश्चरथहस्तिनाम् ॥
07-162-011a	तेषु सर्वेष्वनीकेषु व्यतिषक्तेष्वनेकशः ।
07-162-011c	स्वे स्वाञ्जघ्नुः परे स्वांश्च स्वे परांश्च परान्परे ॥
07-162-012a	वीरबाहुविसृष्टाश्च योधेषु च गजेषु च ।
07-162-012c	असयः प्रत्यदृश्यन्त वाससां नेजनेष्विव ॥
07-162-013a	उद्यतप्रतिपिष्टानां खड्गानां वीरबाहुभिः ।

07-162-013c	स एव शब्दस्तद्रूपो वाससां निज्यतामिव ॥
07-162-014a	अर्धासिभिस्तथा खड्गैस्तोमरैः सपरश्वधैः ।
07-162-014c	निकृष्टयुद्धं संसक्तं महदासीत्सुदारुणम् ॥
07-162-015a	गजाश्वकायप्रभवां नरदेहप्रवाहिनीम् ।
07-162-015c	शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णां मांसशोणितकर्दमाम् ॥
07-162-016a	आर्तनादस्वनवतीं पताकावस्त्रफेनिलाम् ।
07-162-016c	नदीं प्रावर्तयन्वीराः परलोकप्रवाहिनीम् ॥
07-162-017a	शरशक्त्यर्दिताः क्लान्ता रात्रिमूढाल्पचेतसः ।
07-162-017c	विष्टभ्य सर्वगात्राणि व्यतिष्ठन्वाजवाजिनः ॥
07-162-017e	संशुष्कवदना वीराः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ॥
07-162-018a	युद्धोपकरणैश्चान्यैस्तत्र तत्र प्रकाशितैः ।
07-162-018c	क्रव्यादसंघैराकीर्णं मृतैरर्धमृतैरपि ॥
07-162-018e	नासीद्रथपथस्तत्र सर्वमायोधनं प्रति ॥
07-162-019a	मज्जत्सु चक्रेषु रथान्सत्त्वमास्थाय वाजिनः ।
07-162-019c	कथंचिदवहञ्श्रान्ता वेपमानाः शरार्दिताः ॥
07-162-019e	कुलसत्त्वबलोपेता वाजिनो वारणोपमाः ॥
07-162-020a	विह्वलं तत्समुद्भ्रान्तं सभयं भारतातुरम् ।
07-162-020c	बलमासीत्तदा सर्वमृते द्रोणार्जुनावुभौ ॥
07-162-021a	तावेवास्तां निलयनं तावार्तायनमेव च ।
07-162-021c	तावेवान्ये समासाद्य जग्मुर्वैवस्वतक्षयम् ॥
07-162-022a	आविग्नमभवत्सर्वं कौरवाणां महद्वलम् ।
07-162-022c	पाञ्चालानां च संसक्तं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
07-162-023a	अन्तकाक्रीडसदृशे भीरूणां भयवर्धने ।
07-162-023c	पृथिव्यां राजवंशानामुत्थिते महति क्षये ॥
07-162-024a	न तत्र कर्णं न द्रोणं नार्जुनं न युधिष्ठिरम् ।
07-162-024c	न भीमसेनं न यमौ न पाञ्चाल्यं न सात्यकिम् ॥
07-162-025a	न च दुःशासनं द्रौणिं न दुर्योधनसौबलौ ।
07-162-025c	न कृपं मद्रराजं वा कृतवर्माणमेव च ॥
07-162-026a	न चान्यानैव चात्मानं न क्षितिं न दिशस्तथा ।
07-162-026c	पश्याम राजन्संसक्तान्सैन्येन रजसावृतान् ॥
07-162-027a	संभ्रान्ते तुमुले घोरे रजोमेघे समुत्थिते ।

07-162-027c	द्वितीयामिव संप्राप्तममन्यन्त निशां तदा ॥
07-162-028a	न ज्ञायन्ते कौरवेया न पाञ्चाला न पाण्डवाः ।
07-162-028c	न दिशो न दिवं नोर्वीं न समं विषमं तथा ॥
07-162-029a	हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परान्वाप्यथ वा स्वकान् ।
07-162-029c	न्यपातयंस्तदा युद्धे नराः स्म विजयैषिणः ॥
07-162-030a	उद्धूतत्वात्तु रजसः प्रसेकाच्छोणितस्य च ।
07-162-030c	प्रशशाम रजो भौमं शीघ्रत्वादनिलस्य च ॥
07-162-031a	तत्र नागा हया योधा रथिनोऽथ पदातयः ।
07-162-031c	पारिजातवनानीव व्यरोचन्नुधिरोक्षिताः ॥
07-162-032a	ततो दुर्योधनः कर्णो द्रोणो दुःशासनस्तथा ।
07-162-032c	पाण्डवैः समसज्जन्त चतुर्भिश्चतुरो रथाः ॥
07-162-033a	दुर्योधनः सह भ्रात्रा यमाभ्यां समसज्जत ।
07-162-033c	वृकोदरेण राधेयो भारद्वाजेन चार्जुनः ॥
07-162-034a	तद्धोरं महदाश्चर्यं सर्वे प्रैक्षन्समन्ततः ।
07-162-034c	रथर्षभाणामुग्राणां संनिपातममानुषम् ॥
07-162-035a	रथमार्गैर्विचित्रैश्च विचित्ररथसंकुलम् ।
07-162-035c	अपश्यन्नरथिनो युद्धं विचित्रं चित्रयोधिनाम् ॥
07-162-036a	यतमानाः पराक्रान्ताः परस्परजिगीषवः ।
07-162-036c	जीमूता इव घर्मान्ते शरवर्षैरवाकिरन् ॥
07-162-037a	ते रथान्सूर्यसंकाशानास्थिताः पुरुषर्षभाः ।
07-162-037c	अशोभन्त यथा मेघाः शारदाः समुपस्थिताः ॥
07-162-038a	स्पर्धिनस्ते महेष्वासाः कृतयत्ना धनुर्धराः ।
07-162-038c	अभ्यगच्छंस्तथान्योन्यं मत्ता गजवृषा इव ॥
07-162-039a	न नूनं देहभेदोऽस्ति काले तस्मिन्समागते ।
07-162-039c	यत्र सर्वे न युगपद्व्यशीर्यन्त महारथाः ॥
07-162-040a	बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ।
07-162-040c	कार्मुकैर्विशिखैः प्रासैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ॥
07-162-041a	नालीकक्षुरनाराचैर्नखरैः शक्तितोमरैः ।
07-162-041c	अन्यैश्च विविधाकारैर्धौतैः प्रहरणोत्तमैः ॥
07-162-042a	चित्रैश्च विविधाकारैः शरीरावरणैरपि ।
07-162-042c	विचित्रैश्च रथैर्भग्नैर्हतैश्च गजवाजिभिः ॥

- 07-162-043a शून्यैश्च नगराकारैर्हतयोधध्वजै रथैः ।
 07-162-043c अमनुष्यैर्हयैस्त्रस्तैः कृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥
 07-162-044a वातायमानैरसकृद्धतवीरैरलंकृतैः ।
 07-162-044c व्यजनैः कङ्कटैश्चैव ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥
 07-162-045a छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यैश्च सुसुगन्धिभिः ।
 07-162-045c हरैः किरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैः किङ्किणीगणैः ॥
 07-162-046a उरस्यैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेव च ।
 07-162-046c आसीदायोधनं तत्र नभस्तारागणैरिव ॥
 07-162-047a ततो दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः ।
 07-162-047c अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्धेनामर्षितस्य च ॥
 07-162-048a अपसव्यं चकाराथ माद्रीपुत्रस्तवात्मजम् ।
 07-162-048c किरञ्जरशतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत् ॥
 07-162-049a अपसव्यं कृतः संख्ये भ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ।
 07-162-049c सोऽमर्षितस्तमप्याजौ प्रतिचक्रेऽपसव्यतः ॥
 07-162-050a ततः प्रतिचिकीर्षन्तमपसव्यं तु ते सुतम् ।
 07-162-050c न्यवारयत तेजस्वी नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥
 07-162-051a सर्वतो विनिवार्येनं शरजालेन पीडयन् ।
 07-162-051c विमुखं नकुलश्चक्रे तत्सैन्याः समपूजयन् ॥
 07-162-052a तिष्ठ तिष्ठेति नकुलो बभाषे तनयं तव ।
 07-162-052c संस्मृत्य सर्वदुःखानि तव दुर्मन्त्रितेन च ॥

07-163-001 संजय उवाच

- 07-163-001a ततो दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ।
 07-163-001c रथवेगेन तीव्रेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
 07-163-002a तस्यापतत एवाशु भल्लेनामित्रकर्शनः ।
 07-163-002c माद्रीसुतः शिरो यन्तुः सशिरस्त्राणमच्छिनत् ॥
 07-163-003a नैनं दुःशासनः सूतं नापि कश्चन सैनिकः ।
 07-163-003c हतोत्तमाङ्गमाशुत्वात्सहदेवेन बुद्धवान् ॥
 07-163-004a यदा त्वसंगृहीतत्वात्प्रयान्त्यश्वा यथासुखम् ।
 07-163-004c ततो दुःशासनः सूतं बुद्धवान्गतचेतसम् ॥
 07-163-005a स हयान्संनिगृह्याजौ स्वयं हयविशारदः ।
 07-163-005c युयुधे रथिनां श्रेष्ठश्चित्रं लघु च सुष्ठु च ॥

07-163-006a	तदस्यापूजयन्कर्म स्वे परे चैव संयुगे ।
07-163-006c	हतसूतरथेनाजौ व्यचरद्यदभीतवत् ॥
07-163-007a	सहदेवस्तु तानश्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ।
07-163-007c	पीड्यमानाः शरैश्चाशु प्राद्रवंस्ते ततस्ततः ॥
07-163-008a	स रश्मिषु विषक्तत्वादुत्ससर्ज शरासनम् ।
07-163-008c	धनुषा कर्म कुर्वस्तु रश्मीन्स पुनरुत्सृजत् ॥
07-163-009a	छिद्रेषु तेषु तं बाणैर्माद्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ।
07-163-009c	परीप्संस्त्वत्सुतं कर्णस्तदन्तरमवापतत् ॥
07-163-010a	वृकोदरस्ततः कर्णं त्रिभिर्भल्लैः समाहितैः ।
07-163-010c	आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नन्बाह्वोरुरसि चानदत् ॥
07-163-011a	संन्यवर्तत तं कर्णः संघट्टित इवोरगः ।
07-163-011c	तदभूत्तुमुलं युद्धं भीमराधेययोस्तदा ॥
07-163-012a	तौ वृषाविव संक्रुद्धौ विवृत्तनयनावुभौ ।
07-163-012c	वेगेन महतान्योन्यं संरब्धावभिपेततुः ॥
07-163-013a	अभिसंश्लिष्टयोस्तत्र तयोराहवशौण्डयोः ।
07-163-013c	अभिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥
07-163-014a	गदया भीमसेनस्तु कर्णस्य रथकूबरम् ।
07-163-014c	बिभेदाशु तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-163-015a	ततो भीमस्य राधेयो गदामादाय वीर्यवान् ।
07-163-015c	अवासृजद्रथे तां तु बिभेद गदया गदाम् ॥
07-163-016a	ततो भीमः पुनर्गुर्वी चिक्षेपाधिरथेर्गदाम् ।
07-163-016c	तां शरैर्दशभिः कर्णः सुपुङ्खैः सुसमाहितैः ॥
07-163-016e	प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैः सा भीमं पुनराव्रजत् ॥
07-163-017a	तस्याः प्रतिनिपातेन भीमस्य विपुलो ध्वजः ।
07-163-017c	पपात सारथिश्चास्य मुमोह गदया हतः ॥
07-163-018a	स कर्णे सायकानष्टौ व्यसृजत्क्रोधमूर्छितः ।
07-163-018c	ध्वजे शरासने चैव शरावापे च भारत ॥
07-163-019a	ततः पुनस्तु राधेयो हयानस्य रथेषुभिः ।
07-163-019c	ऋष्यवर्णाञ्जघानाशु तथोभौ पाष्णिसारथी ॥
07-163-020a	स विपन्नरथो भीमो नकुलस्याप्लुतो रथम् ।
07-163-020c	हरिर्यथा गिरेः शृङ्गं समाक्रामदरिदमः ॥

07-163-021a	तथा द्रोणार्जुनौ चित्रमयुध्येतां महारथौ ।
07-163-021c	आचार्यशिष्यौ राजेन्द्र कृतप्रहरणौ युधि ॥
07-163-022a	लघुसंधानयोगाभ्यां रथयोश्च रणेन च ।
07-163-022c	मोहयन्तौ मनुष्याणां चक्षूषि च मनांसि च ॥
07-163-023a	उपारमन्त ते सर्वे योधास्माकं परे तथा ।
07-163-023c	अदृष्टपूर्वं पश्यन्तस्तद्युद्धं गुरुशिष्ययोः ॥
07-163-024a	विचित्रान्पृतनामध्ये रथमार्गानुदीर्यतः ।
07-163-024c	अन्योन्यमपसव्यं च कर्तुं वीरौ तदैषतुः ॥
07-163-024e	पराक्रमं तयोर्योधा ददृशुस्तं सुविस्मिताः ॥
07-163-025a	तयोः समभवद्युद्धं द्रोणपाण्डवयोर्महत् ।
07-163-025c	आमिषार्थं महाराज गगने श्येनयोरिव ॥
07-163-026a	यद्यच्चकार द्रोणस्तु कुन्तीपुत्रजिगीषया ।
07-163-026c	तत्तत्प्रतिजघानाशु प्रहसंस्तस्य पाण्डवः ॥
07-163-027a	यदा द्रोणो न शक्नोति पाण्डवस्य विशेषणे ।
07-163-027c	ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः ॥
07-163-028a	ऐन्द्रं पाशुपतं त्वाष्ट्रं वायव्यमथ वारुणम् ।
07-163-028c	मुक्तं मुक्तं द्रोणचापात्तज्जघान धनंजयः ॥
07-163-029a	अस्त्राण्यस्त्रैर्यदा तस्य विधिवद्भन्ति पाण्डवः ।
07-163-029c	ततोऽस्त्रैः परमैर्दिव्यैर्द्रोणः पार्थमवाकिरत् ॥
07-163-030a	यद्यदस्त्रं स पार्थाय प्रयुङ्क्ते विजिगीषया ।
07-163-030c	तस्यास्त्रस्य विधातार्थं तत्तत्स कुरुतेऽर्जुनः ॥
07-163-031a	स वध्यमानेष्वस्त्रेषु दिव्येष्वपि यथाविधि ।
07-163-031c	अर्जुनेनार्जुनं द्रोणो मनसैवाभ्यपूजयत् ॥
07-163-032a	मेने चात्मानमधिकं पृथिव्यामपि भारत ।
07-163-032c	तेन शिष्येण सर्वेभ्यः शस्त्रविद्भ्यः समन्ततः ॥
07-163-033a	वार्यमाणस्तु पार्थेन तथा मध्ये महात्मनाम् ।
07-163-033c	यतमानोऽर्जुनं प्रीत्या प्रत्यवारयदुत्स्मयन् ॥
07-163-034a	ततोऽन्तरिक्षे देवाश्च गन्धर्वाश्च सहस्रशः ।
07-163-034c	ऋषयः सिद्धसंघाश्च व्यतिष्ठन्त दिदृक्षया ॥
07-163-035a	तदप्सरोभिराकीर्णं यक्षराक्षससंकुलम् ।
07-163-035c	श्रीमदाकाशमभवद्भूयो मेघाकुलं यथा ॥

07-163-036a	तत्र स्मान्तर्हिता वाचो व्यचरन्त पुनः पुनः ।
07-163-036c	द्रोणस्य स्तवसंयुक्ताः पार्थस्य च महात्मनः ॥
07-163-036e	विसृज्यमानेष्वस्त्रेषु ज्वालयत्सु दिशो दश ॥
07-163-037a	नैवेदं मानुषं युद्धं नासुरं न च राक्षसम् ।
07-163-037c	न दैवं न च गान्धर्वं ब्राह्मं ध्रुवमिदं परम् ॥
07-163-037e	विचित्रमिदमाश्चर्यं न नो दृष्टं न च श्रुतम् ॥
07-163-038a	अति पाण्डवमाचार्यो द्रोणं चाप्यति पाण्डवः ।
07-163-038c	नानयोरन्तरं द्रष्टुं शक्यमस्त्रेण केनचित् ॥
07-163-039a	यदि रुद्रो द्विधाकृत्य युध्येतात्मानमात्मना ।
07-163-039c	तत्र शक्योपमा कर्तुमन्यत्र तु न विद्यते ॥
07-163-040a	ज्ञानमेकस्थमाचार्ये ज्ञानं योगश्च पाण्डवे ।
07-163-040c	शौर्यमेकस्थमाचार्ये बलं शौर्यं च पाण्डवे ॥
07-163-041a	नेमौ शक्यौ महेष्वासौ रणे क्षेपयितुं परैः ।
07-163-041c	इच्छमानौ पुनरिमौ हन्येतां सामरं जगत् ॥
07-163-042a	इत्यब्रुवन्महाराज दृष्ट्वा तौ पुरुषर्षभौ ।
07-163-042c	अन्तर्हितानि भूतानि प्रकाशानि च संघशः ॥
07-163-043a	ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं प्रादुश्चक्रे महामतिः ।
07-163-043c	संतापयत्रणे पार्थं भूतान्यन्तर्हितानि च ॥
07-163-044a	ततश्चाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ।
07-163-044c	ववौ च विषमो वायुः सागराश्चापि चुक्षुभुः ॥
07-163-045a	ततस्त्रासो महानासीत्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
07-163-045c	सर्वेषां चैव भूतानामुद्यतेऽस्त्रे महात्मना ॥
07-163-046a	ततः पार्थोऽप्यसंभ्रान्तस्तदस्त्रं प्रतिजघ्निवान् ।
07-163-046c	ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ततः सर्वमशीशमत् ॥
07-163-047a	यदा न गम्यते पारं तयोरन्यतरस्य वा ।
07-163-047c	ततः संकुलयुद्धेन तद्युद्धं व्यकुलीकृतम् ॥
07-163-048a	नाज्ञायत ततः किञ्चित्पुनरेव विशां पते ।
07-163-048c	प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मृधे ॥
07-163-049a	शरजालैः समाकीर्णे मेघजालैरिवाम्बरे ।
07-163-049c	न स्म संपतते कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥

07-164-001 संजय उवाच

07-164-001a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने नराश्वगजसंक्षये ।
07-164-001c	दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥
07-164-002a	स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनशरार्दितः ।
07-164-002c	अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥
07-164-003a	क्षणेन स रथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः ।
07-164-003c	नादृश्यत महाराज पार्षतस्य शरैश्चितः ॥
07-164-004a	दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
07-164-004c	नाशकत्प्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥
07-164-005a	स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्षतः ।
07-164-005c	किरञ्जरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥
07-164-006a	प्रत्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा तदन्तरम् ।
07-164-006c	सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥
07-164-007a	तं यमौ पृष्ठतोऽन्वैतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
07-164-007c	द्रोणायाभिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥
07-164-008a	संप्रहारमकुर्वस्ते सर्वे सप्त महारथाः ।
07-164-008c	अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥
07-164-009a	शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।
07-164-009c	आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥
07-164-010a	शुक्लाभिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः ।
07-164-010c	धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेक्षन्तो गतिमुत्तमाम् ॥
07-164-011a	न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रं युद्धमेव च ।
07-164-011c	नात्र कर्णी न नालीको न लिप्तो न च वस्तकः ॥
07-164-012a	न सूची कपिशो नात्र न गवास्थिर्गजास्थिकः ।
07-164-012c	इषुरासीन्न संश्लिष्टो न पूतिर्न च जिह्वागः ॥
07-164-013a	ऋजून्त्येव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन् ।
07-164-013c	सुयुद्धेन पराल्लोकानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥
07-164-014a	तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।
07-164-014c	चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥
07-164-015a	धृष्टद्युम्नस्तु तान्हित्वा तव राजत्रथर्षभान् ।
07-164-015c	यमाभ्यां वारितान्दृष्ट्वा शीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात् ॥
07-164-016a	निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।

- 07-164-016c समसज्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥
- 07-164-017a द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुंगवौ ।
- 07-164-017c समासक्तौ ततो द्रोणं धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥
- 07-164-018a दृष्ट्वा द्रोणाय पाञ्चाल्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।
- 07-164-018c यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥
- 07-164-019a दुर्योधनो महाराज किरञ्शोणितभोजनान् ।
- 07-164-019c तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥
- 07-164-020a तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।
- 07-164-020c हसमानौ नृशार्दूलावभीतौ समगच्छताम् ॥
- 07-164-021a बाल्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ ।
- 07-164-021c अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च हसमानौ पुनः पुनः ॥
- 07-164-022a अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत ।
- 07-164-022c प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥
- 07-164-023a धिक्क्रोधं धिक्सखे लोभं धिङ्गोहं धिगमर्षितम् ।
- 07-164-023c धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥
- 07-164-024a यत्त्वं मामभिसंधत्से त्वां चाहं शिनिपुंगव ।
- 07-164-024c त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥
- 07-164-025a स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्ये वृत्तानि यानि नौ ।
- 07-164-025c तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नौ रणाजिरे ॥
- 07-164-025e किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युध्यामि त्वाद्य सात्वत ॥
- 07-164-026a तं तथावादिनं राजन्सात्यकिः प्रत्यभाषत ।
- 07-164-026c प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥
- 07-164-027a नेयं सभा राजपुत्र न चाचार्यनिवेशनम् ।
- 07-164-027c यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥

07-164-028 दुर्योधन उवाच

- 07-164-028a क्व सा क्रीडा गतास्माकं बाल्ये वै शिनिपुंगव ।
- 07-164-028c क्व च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥
- 07-164-029a किं नु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।
- 07-164-029c यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥

07-164-030 संजय उवाच

07-164-030a	तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।
07-164-030c	एवंवृत्तं सदा क्षत्रं यद्धन्तीह गुरूनपि ॥
07-164-031a	यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।
07-164-031c	त्वत्कृते सुकृताँल्लोकानाच्छेयं भरतर्षभ ॥
07-164-032a	या ते शक्तिर्बलं चैव तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
07-164-032c	नेच्छाम्येतदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥
07-164-033a	इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
07-164-033c	अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रो निरपेक्षो विशां पते ॥
07-164-034a	तमायान्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ।
07-164-034c	शरैश्चावाकिरद्राजञ्जनेयं तनयस्तव ॥
07-164-035a	ततः प्रववृते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः ।
07-164-035c	अन्योन्यं क्रुद्धयोर्घोरं यथा द्विरदसिंहयोः ॥
07-164-036a	ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
07-164-036c	दुर्योधनः प्रत्यविध्यदशभिर्निशितैः शरैः ॥
07-164-037a	तं सात्यकिः प्रत्यविध्यत्तथैव दशभिः शरैः ।
07-164-037c	पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशभिश्च ह ॥
07-164-038a	तस्य संदधतश्चेषून्संहितेषु च कार्मुकम् ।
07-164-038c	अच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाभ्यवीवृषत् ॥
07-164-039a	स गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ।
07-164-039c	दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरपीडितः ॥
07-164-040a	समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
07-164-040c	विसृजन्निषुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥
07-164-041a	तथैव सात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
07-164-041c	प्रततं व्यसृजद्राजंस्तत्संकुलमवर्तत ॥
07-164-042a	तत्रेषुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ।
07-164-042c	अग्नेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् ॥
07-164-043a	तत्राभ्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
07-164-043c	क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीप्संस्तनयं तव ॥
07-164-044a	न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
07-164-044c	अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विसृजन्सायकान्बहून् ॥
07-164-045a	तस्य कर्णः शितान्बाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।

07-164-045c	धनुः शरांश्च चिच्छेद सूतं चाभ्यहनच्छरैः ॥
07-164-046a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
07-164-046c	ध्वजं धनुश्च सूतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥
07-164-047a	अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ।
07-164-047c	विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥
07-164-048a	संकुले वर्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
07-164-048c	पाञ्चालानां नरव्याघ्रान्मत्स्यानां च नरर्षभान् ॥
07-164-049a	ये नः प्राणाः शिरो ये नो ये नो योधा महाबलाः ।
07-164-049c	त एते धार्तराष्ट्रेषु विषक्ताः पुरुषर्षभाः ॥
07-164-050a	किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
07-164-050c	तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥
07-164-051a	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्व एव गतज्वराः ।
07-164-051c	जयन्तो वध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥
07-164-052a	जित्वा च बहुभिर्यज्ञैर्यक्ष्यध्वं भूरिदक्षिणैः ।
07-164-052c	हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥
07-164-053a	ते राज्ञा चोदिता वीरा योत्स्यमाना महारथाः ।
07-164-053c	चतुर्धा वहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥
07-164-054a	पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्बहुभिः शरैः ।
07-164-054c	भीमसेनपुरोगाश्च एकतः पर्यवारयन् ॥
07-164-055a	आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयोऽजिह्वा महारथाः ।
07-164-055c	यमौ च भीमसेनश्च प्राक्रोशन्त धनंजयम् ॥
07-164-056a	अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरुन्द्रोणादपानुद ।
07-164-056c	तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥
07-164-057a	कौरवेयांस्ततः पार्थः सहसा समुपाद्रवत् ।
07-164-057c	पाञ्चालानेव तु द्रोणो धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥
07-164-058a	पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यकरोत्कदनं महत् ।
07-164-058c	यथा क्रुद्धो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥
07-164-059a	द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमानाः परे युधि ।
07-164-059c	नात्रसन्त रणे द्रोणात्सत्त्ववन्तो महारथाः ॥
07-164-060a	वध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
07-164-060c	द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे मोहयन्तो महारथम् ॥

07-164-061a	तेषां तूत्साद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः ।
07-164-061c	अभवद्भैरवो नादो वध्यतां शरशक्तिभिः ॥
07-164-062a	वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
07-164-062c	उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥
07-164-063a	दृष्ट्वाश्वनरसंघानां विपुलं च क्षयं युधि ।
07-164-063c	पाण्डवेया महाराज नाशंसुर्विजयं तदा ॥
07-164-064a	कच्चिद्द्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
07-164-064c	समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः ॥
07-164-065a	न चैनं संयुगे कश्चित्समर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
07-164-065c	न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥
07-164-066a	त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
07-164-066c	मतिमाञ्श्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥
07-164-067a	नैष युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
07-164-067c	अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः ॥
07-164-068a	आस्थीयतां जये योगो धर्ममुत्सृज्य पाण्डव ।
07-164-068c	यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥
07-164-069a	अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
07-164-069c	तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥
07-164-070a	एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
07-164-070c	अन्ये त्वरोचयन्सर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥
07-164-071a	ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वे महागजम् ।
07-164-071c	जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥
07-164-072a	भीमसेनस्तु सव्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
07-164-072c	अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥
07-164-073a	अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् ।
07-164-073c	कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥
07-164-074a	भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमप्रियम् ।
07-164-074c	मनसा सन्नगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥
07-164-075a	शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वसुतस्य वै ।
07-164-075c	हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥
07-164-076a	स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसत् ।

07-164-076c	अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥
07-164-077a	स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः ।
07-164-077c	अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥
07-164-078a	तं वै विंशतिसाहस्राः पाञ्चालानां नरर्षभाः ।
07-164-078c	तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरञ्शरैः ॥
07-164-079a	ततः प्रादुष्करोद्द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं परंतपः ।
07-164-079c	वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ॥
07-164-080a	ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ।
07-164-080c	शिरांस्यपातयच्चापि पाञ्चालानां महामृधे ॥
07-164-080e	तथैव परिधाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥
07-164-081a	ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
07-164-081c	मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥
07-164-082a	कुञ्जराणां च पततां हयौघानां च भारत ।
07-164-082c	अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥
07-164-083a	हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
07-164-083c	अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
07-164-084a	तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-164-084c	वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥
07-164-085a	पुनः पञ्चशतान्मत्स्यान्षट्सहस्रांश्च सृञ्जयान् ।
07-164-085c	हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्चायुतं पुनः ॥
07-164-086a	क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
07-164-086c	ऋषयोऽभ्यागमंस्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥
07-164-087a	विश्वामित्रो जमदग्निर्भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
07-164-087c	वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः ॥
07-164-088a	सिकताः पृश्नयो गर्गा बालखिल्या मरीचिपाः ।
07-164-088c	भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः ॥
07-164-089a	त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवशोभिनम् ।
07-164-089c	अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥
07-164-090a	न्यस्यायुधं रणे द्रोण समेत्यास्मानवस्थितान् ।
07-164-090c	नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥
07-164-091a	वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ।

07-164-091c	ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥
07-164-092a	न्यस्यायुधममोघेषो तिष्ठ वर्त्मनि शाश्वते ।
07-164-092c	परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ॥
07-164-093a	इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् ।
07-164-093c	धृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥
07-164-094a	स दह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
07-164-094c	अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥
07-164-095a	स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।
07-164-095c	त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थे कथंचन ॥
07-164-096a	तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विशेषतः ।
07-164-096c	तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ॥
07-164-097a	ततो निष्पाण्डवामुर्वीं करिष्यन्तं युधां पतिम् ।
07-164-097c	द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥
07-164-098a	यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः ।
07-164-098c	सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥
07-164-099a	स भवांस्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्ज्यायोऽनृतं भवेत् ।
07-164-099c	अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥
07-164-100a	तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
07-164-100c	श्रुत्वैव तं महाराज वधोपायं महात्मनः ॥
07-164-101a	गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
07-164-101c	अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ॥
07-164-102a	निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ।
07-164-102c	अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥
07-164-103a	नूनं नाश्रद्धद्वाक्यमेष मे पुरुषर्षभः ।
07-164-103c	स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ॥
07-164-104a	द्रोणाय निहतं शंस राजञ्शारद्वतीसुतम् ।
07-164-104c	त्वयोक्तो नैष युध्येत जातु राजन्दिजर्षभः ॥
07-164-104e	सत्यवान्हि नृलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप ॥
07-164-105a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
07-164-105c	भावित्वाच्च महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥
07-164-106a	तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।

07-164-106c	अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥
07-164-107a	तस्य पूर्वं रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुल उत्तरः ।
07-164-107c	बभूवैवं तु तेनोक्ते तस्य वाहास्पृशन्महीम् ॥
07-164-108a	युधिष्ठिरान्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।
07-164-108c	पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥
07-164-109a	आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
07-164-109c	ऋषिवाक्यं च मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥
07-164-110a	विचेताः परमोद्विग्नो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
07-164-110c	योद्धुं नाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदम ॥
07-164-111a	तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
07-164-111c	पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥
07-164-112a	य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण द्रुपदेन महामखे ।
07-164-112c	लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्धव्यवाहनात् ॥
07-164-113a	स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिस्वनम् ।
07-164-113c	दृढज्यमजरं दिव्यं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥
07-164-114a	संदधे कार्मुके तस्मिञ्शरमाशीविषोपमम् ।
07-164-114c	द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालमिवानलम् ॥
07-164-115a	तस्य रूपं शरस्यासीद्धनुर्ज्यामण्डलान्तरे ।
07-164-115c	द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेशिनः ॥
07-164-116a	पार्षतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्धनुः ।
07-164-116c	अन्तकालमिव प्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥
07-164-117a	तमिषुं संहितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
07-164-117c	दृष्ट्वामन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥
07-164-118a	ततः स यत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।
07-164-118c	न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥
07-164-119a	तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकास्यतो गता ।
07-164-119c	तस्य चाहस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतत्रिणः ॥
07-164-120a	स शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।
07-164-120c	विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥
07-164-121a	उत्स्रष्टुकामः शस्त्राणि विप्रवाक्याभिचोदितः ।
07-164-121c	तेजसा प्रेर्यमाणश्च युयुधे सोऽतिमानुषम् ॥

07-164-122a	अथान्यत्स समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः ।
07-164-122c	शरांश्च ब्रह्मदण्डाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥
07-164-123a	ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
07-164-123c	व्यशातयच्च संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नममर्षणः ॥
07-164-124a	तं शरं शतधा चास्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।
07-164-124c	ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥
07-164-125a	धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत्पुनरादाय कार्मुकम् ।
07-164-125c	शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
07-164-126a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः संभ्रान्त इव संयुगे ।
07-164-126c	भल्लेन शितधारेण चिच्छेदास्य महद्भुः ॥
07-164-127a	यच्चास्य बाणं विकृतं धनूषि च विशां पते ।
07-164-127c	सर्वं संछिद्य दुर्धर्षो गदां खड्गमथापि च ॥
07-164-128a	धृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः ।
07-164-128c	जीवितान्तकरैः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥
07-164-129a	धृष्टद्युम्नरथस्याश्वान्स्वरथाश्चैर्महारथः ।
07-164-129c	अमिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥
07-164-130a	ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।
07-164-130c	पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥
07-164-131a	यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।
07-164-131c	तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥
07-164-132a	ईषाबन्धं चक्रबन्धं रथबन्धं तथैव च ।
07-164-132c	प्रणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥
07-164-133a	स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
07-164-133c	उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥
07-164-134a	तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणां महारथः ।
07-164-134c	निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥
07-164-135a	तां दृष्ट्वा तु नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।
07-164-135c	विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥
07-164-136a	असंशयं तथाभूते पाञ्चाल्यः साध्वमन्यत ।
07-164-136c	वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥
07-164-137a	ततः स्वरथनीडस्थः स्वरथस्य रथेषया ।

07-164-137c	अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥
07-164-138a	चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
07-164-138c	इयेष वक्षो भेतुं च भारद्वाजस्य संयुगे ॥
07-164-139a	सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसंनहनेषु च ।
07-164-139c	शोणानां जघनार्धेषु तत्सैन्याः समपूजयन् ॥
07-164-140a	तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः ।
07-164-140c	नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
07-164-141a	क्षिप्रं श्येनस्य चरतो यथैवामिषगृद्धिनः ।
07-164-141c	तद्वदासीदभीसारो द्रोणं प्रार्थयतो रणे ॥
07-164-142a	तस्याश्वात्रथशक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी ।
07-164-142c	सर्वानेकैकशो द्रोणः कपोताभानजीघनत् ॥
07-164-143a	ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
07-164-143c	शोणाश्च पर्यमुच्यन्त रथबन्धाद्विशां पते ॥
07-164-144a	तान्हयान्निहतान्दृष्ट्वा द्विजाग्रयेण स पार्षतः ।
07-164-144c	नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥
07-164-145a	विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
07-164-145c	द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥
07-164-146a	तस्य रूपं बभौ राजन्भारद्वाजं जिघांसतः ।
07-164-146c	यथा रूपं परं विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥
07-164-147a	सोऽचरद्विविधान्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ।
07-164-147c	भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतम् ॥
07-164-148a	परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ।
07-164-148c	संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ॥
07-164-149a	ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
07-164-149c	खड्गं चर्म च संबाधे धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥
07-164-150a	ते तु वैतस्तिका नाम शरा ह्यासन्नघातिनः ।
07-164-150c	निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥
07-164-151a	शारद्वतस्य पार्थस्य द्रौणेर्वैकर्तनस्य च ।
07-164-151c	प्रद्युम्नयुयुधानाभ्यामभिमन्योश्च ते शराः ॥
07-164-152a	अथास्येषु समाधत्त दृढं परमसंशितम् ।
07-164-152c	अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥

07-164-153a	तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः ।
07-164-153c	पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ॥
07-164-153e	ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥
07-164-154a	चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
07-164-154c	द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ॥
07-164-154e	अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंजयौ ॥
07-164-155a	अपूजयेतां वाष्ण्यं ब्रुवाणौ साधु साध्विति ।
07-164-155c	दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ॥
07-164-155e	अभिपत्य ततः सेनां विष्वक्सेनधनंजयौ ॥
07-164-156a	धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
07-164-156c	आचार्यवरमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूद्वहः ॥
07-164-157a	आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
07-164-157c	माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥
07-164-158a	यच्छिक्षयानुद्धतः सत्रणे चरति सात्यकिः ।
07-164-158c	महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥
07-164-159a	तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
07-164-159c	अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतम् ॥
07-164-159e	योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥

07-165-001 संजय उवाच

07-165-001a	क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन् राजसमागमे ।
07-165-001c	रुद्रस्येव हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्तु पशून्यथा ॥
07-165-002a	हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।
07-165-002c	छत्राणां चापविद्धानां चामराणां च संयुगे ॥
07-165-003a	भग्नचक्रै रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।
07-165-003c	सादिभिश्च हतैः शूरैः संकीर्णा वसुधाभवत् ॥
07-165-004a	बाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।
07-165-004c	चेष्टन्तो विविधाश्चेष्टा व्यदृश्यन्त महाहवे ॥
07-165-005a	वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।
07-165-005c	अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
07-165-005e	अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ॥
07-165-006a	एष वै पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ।

07-165-006c	घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥
07-165-007a	यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्ते नो महारणे ।
07-165-007c	अद्य द्रोणं रणे क्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः ॥
07-165-007e	ते यूयं सहिता भूत्वा कुम्भयोनिं परीप्सत ॥
07-165-008a	युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सृञ्जयानां महारथाः ।
07-165-008c	अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजं जिघांसवः ॥
07-165-009a	तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।
07-165-009c	अभ्यद्रवत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥
07-165-010a	प्रयाते सत्यसंधे तु समकम्पत मेदिनी ।
07-165-010c	ववुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयन्तो वरूथिनीम् ॥
07-165-011a	पपात महती चोल्का आदित्यान्निर्गतेव ह ।
07-165-011c	दीपयन्तीव तापेन शंसन्तीव महद्भयम् ॥
07-165-012a	जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ।
07-165-012c	रथाः स्वनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥
07-165-013a	हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः ।
07-165-013c	ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ॥
07-165-013e	सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सृष्टमुपचक्रमे ॥
07-165-014a	ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः ।
07-165-014c	निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥
07-165-015a	हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ।
07-165-015c	दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीद्विशिखैः शितैः ॥
07-165-016a	सोऽतिष्ठदाहवे यत्तो विधूम इव पावकः ।
07-165-016c	क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममात्मानमास्थितः ॥
07-165-017a	पाञ्चाल्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं वशी ।
07-165-017c	अविषण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥
07-165-018a	ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।
07-165-018c	अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिकात् ॥
07-165-019a	न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
07-165-019c	त्वरस्व प्राग्वधायैव त्वयि भारः समाहितः ॥
07-165-020a	स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् ।
07-165-020c	अभिपत्याददे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥

07-165-021a	संरब्धश्च शरानस्यन्द्रोणं दुर्वारणं रणे ।
07-165-021c	विवारयिषुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥
07-165-022a	तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
07-165-022c	उदीरयेतां ब्राह्माणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥
07-165-023a	स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रणे ।
07-165-023c	निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ॥
07-165-024a	स वसातीज्जिबींश्चैव बाह्नीकान्कौरवानपि ।
07-165-024c	रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥
07-165-025a	धृष्टद्युम्नस्तदा राजन्गभस्तिभिरिवांशुमान् ।
07-165-025c	बभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्ततः ॥
07-165-026a	तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा विद्ध्वा चैनं शिलीमुखैः ।
07-165-026c	मर्माण्यभ्यहनद्भूयः स व्यथां परमामगात् ॥
07-165-027a	ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् ।
07-165-027c	शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥
07-165-028a	यदि नाम न युध्येरज्जिक्षिता ब्रह्मबन्धवः ।
07-165-028c	स्वकर्मभिरसंतुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥
07-165-029a	अहिंसा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
07-165-029c	तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ॥
07-165-030a	श्वपाकवन्त्लेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
07-165-030c	अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥
07-165-031a	एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यथा ।
07-165-031c	स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥
07-165-032a	स चाद्य पतितः शेते पृष्ठेनावेदितस्तव ।
07-165-032c	धर्मराजेन तद्वाक्यं नातिशङ्कितुमर्हसि ॥
07-165-033a	एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ।
07-165-033c	सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ॥
07-165-033e	कर्णं कर्णं महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥
07-165-034a	संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ।
07-165-034c	पाण्डवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ॥
07-165-035a	इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्द्रौणिमेव च ।
07-165-035c	उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निवेश्य च ॥

07-165-035e	अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् ॥
07-165-036a	तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः समुत्थितः ।
07-165-036c	खड्गी रथादवप्लुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥
07-165-037a	हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ।
07-165-037c	द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवशं गतम् ॥
07-165-038a	हाहाकारं भृशं चक्रुरहो धिगिति चाब्रुवन् ।
07-165-038c	द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः ॥
07-165-039a	तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
07-165-039c	दिवमाक्रामदाचार्यः सद्भिः सह दुराक्रमम् ॥
07-165-040a	द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथा गते ।
07-165-040c	एकाग्रमिव चासीद्धि ज्योतिर्भिः पूरितं नभः ॥
07-165-040e	समपद्यत चार्काभे भारद्वाजनिशाकरे ॥
07-165-041a	निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत ।
07-165-041c	आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ॥
07-165-041e	ब्रह्मलोकं गते द्रोणे धृष्टद्युम्ने च मोहिते ॥
07-165-042a	वयमेव तदाद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
07-165-042c	योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥
07-165-043a	अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
07-165-043c	वासुदेवश्च वाष्णोयो धर्मराजश्च पाण्डवः ॥
07-165-044a	अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
07-165-044c	महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः ॥
07-165-045a	गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
07-165-045c	नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुंगवैः ॥
07-165-045e	आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥
07-165-046a	वितुन्नाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरम् ।
07-165-046c	धिककृतः पार्षतस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् ॥
07-165-047a	तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः ।
07-165-047c	किञ्चिदब्रुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥
07-165-048a	हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
07-165-048c	सिंहनादरवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥
07-165-049a	आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।

07-165-049c	त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् ॥
07-165-050a	उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
07-165-050c	जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीर्द्रुपदात्मज ॥
07-165-051a	न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
07-165-051c	उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् ॥
07-165-052a	क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
07-165-052c	धृष्टद्युम्नोऽवधीद्द्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥
07-165-053a	शोणितेन परिक्लिनन्नो रथाद्भूमिमरिदमः ।
07-165-053c	लोहिताङ्ग इवादित्यो दुर्दर्शः समपद्यत ॥
07-165-053e	एवं तं निहतं संख्ये ददृशे सैनिको जनः ॥
07-165-054a	धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरो महत् ।
07-165-054c	तावकानां महेष्वासः प्रमुखे तत्समाक्षिपत् ॥
07-165-055a	ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ।
07-165-055c	पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ॥
07-165-056a	द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ।
07-165-056c	अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥
07-165-057a	ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ।
07-165-057c	विधूमामिव संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ॥
07-165-057e	अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ॥
07-165-058a	हते द्रोणे निरुत्साहान्कुरूपण्डवसृञ्जयाः ।
07-165-058c	अभ्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥
07-165-059a	निहता हयभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
07-165-059c	तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥
07-165-060a	पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
07-165-060c	उभयेनैव ते हीना नाविन्दन्धृतिमात्मनः ॥
07-165-061a	अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।
07-165-061c	नाध्यगच्छंस्तदा राजन्कबन्धायुतसंकुले ॥
07-165-062a	पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्यशः ।
07-165-062c	बाणशब्दरवांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥
07-165-063a	भीमसेनस्ततो राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
07-165-063c	वरूथिन्यामनृत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥

07-165-064a	अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
07-165-064c	भूयोऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्षत ॥
07-165-064e	सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥
07-165-065a	एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
07-165-065c	बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास पाण्डवः ॥
07-165-066a	तस्य शब्देन वित्रस्ताः प्राद्रवंस्तावका युधि ।
07-165-066c	क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥
07-165-067a	पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशां पते ।
07-165-067c	अरिक्षयं च संग्रामे तेन ते सुखमाप्नुवन् ॥
07-165-068a	ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ।
07-165-068c	हतप्रवीरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥
07-165-069a	विचेतसो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः ।
07-165-069c	आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥
07-165-070a	रजस्वला वेपमाना वीक्षमाणा दिशो दश ।
07-165-070c	अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिरण्याक्षे पुरा हते ॥
07-165-071a	स तैः परिवृतो राजा त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ।
07-165-071c	अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥
07-165-072a	क्षुत्पिपासापरिश्रान्तास्ते योधास्तव भारत ।
07-165-072c	आदित्येन च संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥
07-165-073a	भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
07-165-073c	विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् ॥
07-165-074a	अमर्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
07-165-074c	त्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥
07-165-075a	गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
07-165-075c	हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवत्सहितो रथैः ॥
07-165-076a	वरूथिनीं वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् ।
07-165-076c	परिगृह्य महासेनां सूतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥
07-165-077a	रथनागाश्चकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
07-165-077c	मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥
07-165-078a	हतप्रवीरैर्भूयिष्ठं द्विपैर्बहुपदातिभिः ।
07-165-078c	वृतः शारद्वतोऽगच्छत्कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ॥

07-165-079a	भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारट्टबाह्लिकैः ।
07-165-079c	कृतवर्मा वृतो राजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः ॥
07-165-080a	पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयार्दितः ।
07-165-080c	उलूकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥
07-165-081a	दर्शनीयो युवा चैव शौर्ये च कृतलक्षणः ।
07-165-081c	दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्रवद्गजसंवृतः ॥
07-165-082a	गजाश्वरथसंयुक्तो वृतश्चैव पदातिभिः ।
07-165-082c	दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥
07-165-083a	गजान्नथान्समारुह्य परस्यापि हयाञ्जनाः ।
07-165-083c	प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्वावेकत्र धावतः ॥
07-165-084a	नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्साहा हतौजसः ।
07-165-084c	उत्सृज्य कवचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ॥
07-165-085a	अन्योन्यं ते समाक्रोशन्सैनिका भरतर्षभ ।
07-165-085c	तिष्ठ तिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ॥
07-165-086a	धुर्यान्प्रमुच्य तु रथाद्धतसूतान्स्वलंकृतान् ।
07-165-086c	अधिरुह्य हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥
07-165-087a	द्रवमाणे तथा सैन्ये त्रस्तरूपे हतौजसि ।
07-165-087c	प्रतिस्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥
07-165-088a	हत्वा बहुविधां सेनां पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
07-165-088c	कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥
07-165-089a	द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
07-165-089c	दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥
07-165-090a	किमियं द्रवते सेना त्रस्तरूपेव भारत ।
07-165-090c	द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥
07-165-091a	त्वं चापि न यथापूर्वं प्रकृतिस्थो नराधिप ।
07-165-091c	कर्णप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥
07-165-092a	अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव सेनाद्रवत्तदा ।
07-165-092c	कच्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥
07-165-093a	कस्मिन्निदं हते राजत्रथसिंहे बलं तव ।
07-165-093c	एतामवस्थां संप्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥
07-165-094a	तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।

- 07-165-094c घोरमप्रियमाख्यातुं नाशकत्पार्थिवर्षभः ॥
- 07-165-095a भिन्ना नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरे ।
- 07-165-095c बाष्पेण पिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥
- 07-165-096a ततः शारद्वतं राजा सव्रीडमिदमब्रवीत् ।
- 07-165-096c शंसेह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥
- 07-165-097a अथ शारद्वतो राजन्नार्तिं गच्छन्पुनः पुनः ।
- 07-165-097c शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥
- 07-165-098 कृप उवाच**
- 07-165-098a वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
- 07-165-098c प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलैः ॥
- 07-165-099a ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।
- 07-165-099c अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥
- 07-165-100a ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः ।
- 07-165-100c अहनच्छात्रवान्भल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
- 07-165-101a पाण्डवाः केकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
- 07-165-101c संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥
- 07-165-102a सहस्रं रथसिंहानां द्विसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
- 07-165-102c द्रोणो ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे ॥
- 07-165-103a आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
- 07-165-103c रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥
- 07-165-104a क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु ।
- 07-165-104c अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाभवन् ॥
- 07-165-105a तेषु किञ्चित्प्रभग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
- 07-165-105c दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥
- 07-165-106a स मध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
- 07-165-106c मध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ॥
- 07-165-107a ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्येणेव विराजता ।
- 07-165-107c दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥
- 07-165-108a तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः ।
- 07-165-108c जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 07-165-109a नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।

07-165-109c	अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ॥
07-165-110a	ते यूयं धर्ममुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।
07-165-110c	यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः ॥
07-165-111a	अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
07-165-111c	हतं तं संयुगे कश्चिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥
07-165-112a	एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
07-165-112c	अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥
07-165-113a	भीमसेनस्तु सत्रीडमब्रवीत्पितरं तव ।
07-165-113c	अश्वत्थामा हत इति तच्चाबुध्यत ते पिता ॥
07-165-114a	स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।
07-165-114c	हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥
07-165-115a	तदतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
07-165-115c	अश्वत्थामानमाहेदं हतः कुञ्जर इत्युत ॥
07-165-115e	भीमेन गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥
07-165-116a	उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ।
07-165-116c	यस्यार्थे शस्त्रमाधत्से यमवेक्ष्य च जीवसि ॥
07-165-116e	पुत्रस्ते दयितो नित्यं शोऽश्वत्थामा निपातितः ॥
07-165-117a	तच्छ्रुत्वा विमनास्तत्र आचार्यो महदप्रियम् ।
07-165-117c	नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नायुध्यत यथा पुरा ॥
07-165-118a	तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
07-165-118c	पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥
07-165-119a	तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वविचक्षणः ।
07-165-119c	दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्राय उपाविशत् ॥
07-165-120a	ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
07-165-120c	पार्षतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनच्छिरः ॥
07-165-121a	न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
07-165-121c	तथैव चार्जुनो वाहादवरुह्यैनमाद्रवत् ॥
07-165-122a	उद्यम्य बाहू त्वरितो ब्रुवाणश्च पुनः पुनः ।
07-165-122c	जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीरिति धर्मवित् ॥
07-165-123a	तथापि वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
07-165-123c	हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥

07-165-124a सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।

07-165-124c वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥

07-165-125 संजय उवाच

07-165-125a तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।

07-165-125c क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इवोरगः ॥

07-166-001 धृतराष्ट्र उवाच

07-166-001a अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।

07-166-001c ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥

07-166-002a मानुषं वारुणाग्नेयं ब्राह्ममस्त्रं च वीर्यवान् ।

07-166-002c ऐन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥

07-166-003a तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संजय ।

07-166-003c श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥

07-166-004a येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।

07-166-004c प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुरुकाङ्क्षिणे ॥

07-166-005a एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवत्तरम् ।

07-166-005c इच्छन्ति पुत्रं पुरुषा लोके नान्यं कथंचन ॥

07-166-006a आचार्याणां भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।

07-166-006c तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥

07-166-007a स शिल्पं प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च संजय ।

07-166-007c शूरः शारद्वतीपुत्रः संख्ये द्रोणादनन्तरः ॥

07-166-008a रामस्यानुमतः शास्त्रे पुरंदरसमो युधि ।

07-166-008c कार्तवीर्यसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ॥

07-166-009a महीधरसमो धृत्या तेजसाग्निसमो युवा ।

07-166-009c समुद्र इव गाम्भीर्ये क्रोधे सर्पविषोपमः ॥

07-166-010a स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितक्लमः ।

07-166-010c शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन्क्रुद्ध इवान्तकः ॥

07-166-011a अस्यता येन संग्रामे धरण्यभिनिपीडिता ।

07-166-011c यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥

07-166-012a वेदस्नातो व्रतस्नातो धनुर्वेदे च पारगः ।

07-166-012c महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥

- 07-166-013a तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 07-166-013c श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥
- 07-166-014a धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
 07-166-014c यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥
- 07-166-015a तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणात्यल्पदर्शिना ।
 07-166-015c श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥
- 07-166-016 संजय उवाच**
- 07-166-016a छद्मना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
 07-166-016c बाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोषेण च नरर्षभ ॥
- 07-166-017a तस्य क्रुद्धस्य राजेन्द्र वपुर्दिव्यमदृश्यत ।
 07-166-017c अन्तकस्येव भूतानि जिहीर्षोः कालपर्यये ॥
- 07-166-018a अश्रुपूर्णे ततो नेत्रे अपमृज्य पुनः पुनः ।
 07-166-018c उवाच कोपान्निःश्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥
- 07-166-019a पिता मम यथा क्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रो निपातितः ।
 07-166-019c धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ॥
- 07-166-019e अनार्यं सुनृशंसस्य धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥
- 07-166-020a युद्धेष्वपि प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ।
 07-166-020c द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥
- 07-166-021a न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।
 07-166-021c न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजः ॥
- 07-166-022a गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।
 07-166-022c न शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा स निधनं गतः ॥
- 07-166-023a यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।
 07-166-023c पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥
- 07-166-024a कामात्क्रोधादवज्ञानाद्वर्पाद्बाल्येन वा पुनः ।
 07-166-024c वैधर्मिकानि कुर्वन्ति तथा परिभवेन च ॥
- 07-166-025a तदिदं पार्षतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् ।
 07-166-025c अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरात्मना ॥
- 07-166-026a तस्यानुबन्धं स द्रष्टा धृष्टद्युम्नः सुदारुणम् ।
 07-166-026c अनार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥
- 07-166-027a यो ह्यसौ छद्मनाचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।

07-166-027c	तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
07-166-028a	सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
07-166-028c	धृष्टद्युम्नं च समरे हन्ताहं पापकारिणम् ॥
07-166-029a	कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
07-166-029c	पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव ॥
07-166-030a	यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रमिच्छन्ति मानवाः ।
07-166-030c	प्रेत्य चेह च संप्राप्तं त्राणाय महतो भयात् ॥
07-166-031a	पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्बन्धुना यथा ।
07-166-031c	मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥
07-166-032a	धिङ्मास्त्राणि दिव्यानि धिग्बाहू धिक्पराक्रमम् ।
07-166-032c	यन्मां द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् ॥
07-166-033a	स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
07-166-033c	परलोकगतस्यापि गमिष्याम्यनृणः पितुः ॥
07-166-034a	आर्येण तु न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
07-166-034c	पितुर्वधममृष्यंस्तु वक्ष्याम्यद्येह पौरुषम् ॥
07-166-035a	अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
07-166-035c	मृद्रतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥
07-166-036a	न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
07-166-036c	अद्य शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभ ॥
07-166-037a	मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रवित्तमः ।
07-166-037c	अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ॥
07-166-037e	प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥
07-166-038a	कृशाश्वतनया ह्यद्य मत्प्रयुक्ता महामृधे ।
07-166-038c	दर्शयन्तोऽऽत्मनो वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥
07-166-039a	अद्य सर्वा दिशो राजन्धाराभिरिव संकुलाः ।
07-166-039c	आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥
07-166-040a	किरन्हि शरजालानि सर्वतो भैरवस्वरम् ।
07-166-040c	शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव द्रुमान् ॥
07-166-041a	न च जानाति बीभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ।
07-166-041c	न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥
07-166-042a	न पार्षतो दुरात्मासौ न शिखण्डी न सात्यकिः ।

07-166-042c	यदिदं मयि कौरव्य सकल्यं सनिवर्तनम् ॥
07-166-043a	नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
07-166-043c	उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थिते ॥
07-166-044a	तं स्वयं प्रतिगृह्णाथ भगवान्स वरं ददौ ।
07-166-044c	वव्रे पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥
07-166-045a	अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ।
07-166-045c	भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः क्वचित् ॥
07-166-046a	न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
07-166-046c	न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥
07-166-047a	न चैतच्छक्यते ज्ञातुं को न वध्येदिति प्रभो ।
07-166-047c	अवध्यमपि हन्याद्धि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥
07-166-048a	वधः संख्ये द्रवश्चैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
07-166-048c	प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥
07-166-049a	एते प्रशमने योगा महास्त्रस्य परंतप ।
07-166-049c	सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान्पीडयन्नरे ॥
07-166-050a	तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
07-166-050c	त्वं वर्षिष्यसि दिव्यानि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ॥
07-166-050e	अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥
07-166-051a	एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
07-166-051c	एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं मम बन्धुना ॥
07-166-052a	तेनाहं पाण्डवांश्चैव पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
07-166-052c	विद्रावयिष्यामि रणे शचीपतिरिवासुरान् ॥
07-166-053a	यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
07-166-053c	निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमत्स्वपि भारत ॥
07-166-054a	यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
07-166-054c	अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ॥
07-166-054e	परश्वधांश्च विविधान्प्रसक्ष्येऽहमसंशयम् ॥
07-166-055a	सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापन ।
07-166-055c	शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥
07-166-056a	मित्रब्रह्मगुरुद्वेषी जाल्मकः सुविगर्हितः ।
07-166-056c	पाञ्चालापसदश्चाद्य न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥

- 07-166-057a तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
 07-166-057c ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ॥
 07-166-058a भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।
 07-166-058c तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ॥
 07-166-058e स शब्दस्तुमुलः खं द्यां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥
 07-166-059a तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।
 07-166-059c समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः संन्यमन्त्रयन् ॥
 07-166-060a तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि तदोपस्पृश्य भारत ।
 07-166-060c प्रादुश्चकार तद्विव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥

07-167-001 संजय उवाच

- 07-167-001a प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्नस्त्रे नारायणे तदा ।
 07-167-001c प्रावात्सपृषतो वायुरनभ्रे स्तनयित्नुमान् ॥
 07-167-002a चचाल पृथिवी चापि चुक्षुभे च महोदधिः ।
 07-167-002c प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥
 07-167-003a शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।
 07-167-003c अपसव्यं मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान्प्रचक्रिरे ॥
 07-167-004a तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च कलुषोऽभवत् ।
 07-167-004c संपतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ॥
 07-167-005a देवदानवगन्धर्वास्त्रस्ता आसन्विशां पते ।
 07-167-005c कथं कथाभवत्तीव्रा दृष्ट्वा तद्व्याकुलं महत् ॥
 07-167-006a व्यथिताः सर्वराजानस्तदा ह्यासन्विचेतसः ।
 07-167-006c तद्दृष्ट्वा घोररूपं तु द्रौणेस्त्रं भयावहम् ॥

07-167-007 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-167-007a निवर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।
 07-167-007c भृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥
 07-167-008a कुरूनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।
 07-167-008c को मन्त्रः पाण्डवेष्वसीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

07-167-009 संजय उवाच

- 07-167-009a प्रागेव विद्रुतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।
 07-167-009c पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वार्जुनमभाषत ॥

07-167-010a	आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
07-167-010c	निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥
07-167-011a	नाशंसन्त जयं युद्धे दीनात्मानो धनंजय ।
07-167-011c	आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो यथा ॥
07-167-012a	केचिद्भ्रान्तै रथैस्तूर्ण निहतपाष्णिग्यन्तृभिः ।
07-167-012c	विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूबरैः ॥
07-167-013a	भग्ननीडैराकुलाश्वैरारुह्यान् ये विचेतसः ।
07-167-013c	भीताः पादैर्हयान्केचित्त्वरयन्तः स्वयं रथैः ॥
07-167-013e	युगचक्राक्षभग्नैश्च द्रुताः केचिद्भयातुराः ॥
07-167-014a	गजस्कन्धेषु संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः ।
07-167-014c	शरातैर्विद्रुतैर्नागैर्हताः केचिद्दिशो दश ॥
07-167-015a	विशस्त्रकवचाश्चान्ये वाहनेभ्यः क्षितिं गताः ।
07-167-015c	संछिन्ना नेमिषु गता मृदिताश्च हयद्विपैः ॥
07-167-016a	क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्तोऽपरे भयात् ।
07-167-016c	नाभिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलाभिहतौजसः ॥
07-167-017a	पुत्रान्पितृन्सखीन्भ्रातृन्समारोप्य दृढक्षतान् ।
07-167-017c	जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि ॥
07-167-018a	अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं बलम् ।
07-167-018c	पुनरावर्तितं केन यदि जानासि शंस मे ॥
07-167-019a	हयानां हेषतां शब्दः कुञ्जराणां च बृंहताम् ।
07-167-019c	रथनेमिस्वनश्चात्र विमिश्रः श्रूयते महान् ॥
07-167-020a	एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
07-167-020c	मुहुर्मुहुरुदीर्यन्तः कम्पयन्ति हि मामकान् ॥
07-167-021a	य एष तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
07-167-021c	सेन्द्रानप्येष लोकांस्त्रीन्भञ्ज्यादिति मतिर्मम ॥
07-167-022a	मन्ये वज्रधरस्यैष निनादो भैरवस्वनः ।
07-167-022c	द्रोणे हते कौरवार्थं व्यक्तमभ्येति वासवः ॥
07-167-023a	प्रहृष्टलोमकूपाः स्म संविग्नरथकुञ्जराः ।
07-167-023c	धनंजय गुरुं श्रुत्वा तत्र नादं सुभीषणम् ॥
07-167-024a	क एष कौरवान्दीर्णानवस्थाप्य महारथः ।
07-167-024c	निवर्तयति युद्धार्थं मृधे देवेश्वरो यथा ॥

07-167-025 अर्जुन उवाच

- 07-167-025a उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे धैर्यमास्थिताः ।
 07-167-025c धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यमुपाश्रिताः ॥
 07-167-026a यत्र ते संशयो राजन्यस्तशस्त्रे गुरौ हते ।
 07-167-026c धार्तराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदतीति ह ॥
 07-167-027a ह्रीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरदगामिनम् ।
 07-167-027c व्याख्यास्याम्युग्रकर्माणं कुरूणामभयंकरम् ॥
 07-167-028a यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
 07-167-028c ब्राह्मणेभ्यो महार्हेभ्यः सोऽश्वत्थामैष गर्जति ॥
 07-167-029a जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा इव ।
 07-167-029c हेषता कम्पिता भूमिलोकाश्च सकलास्त्रयः ॥
 07-167-030a तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम चास्याकरोत्तदा ।
 07-167-030c अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥
 07-167-031a योऽद्यानाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा ।
 07-167-031c कर्मणा सुनृशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥
 07-167-032a गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
 07-167-032c तन्न जातु क्षमेद्द्रौणिर्जानन्पौरुषमात्मनः ॥
 07-167-033a उपचीर्णो गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।
 07-167-033c धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥
 07-167-034a सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः ।
 07-167-034c नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥
 07-167-035a स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
 07-167-035c आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥
 07-167-036a ततः शस्त्रं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
 07-167-036c आसीत्स विह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥
 07-167-037a स तु शोकेन चाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः ।
 07-167-037c शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥
 07-167-038a न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
 07-167-038c रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्नोषि पार्षतम् ॥
 07-167-039a ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
 07-167-039c सर्वे वयं परित्रातुं न शक्यामोऽद्य पार्षतम् ॥

- 07-167-040a सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमात्रशः ।
 07-167-040c सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥
 07-167-041a विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
 07-167-041c अवकीर्य स्वधर्मं हि शिष्येण निहतो गुरुः ॥
 07-167-042a यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।
 07-167-042c तस्येदानीं विकारोऽयमधर्मो यत्कृतो महान् ॥
 07-167-043a पितेव नित्यं सौहार्दात्पितेव स हि धर्मतः ।
 07-167-043c सोऽल्पकालस्य राज्यस्य कारणान्निहतो गुरुः ॥
 07-167-044a धृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विशां पते ।
 07-167-044c विसृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुत्रैश्च तत्परैः ॥
 07-167-045a स प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः ।
 07-167-045c अवृणीत सदा पुत्रान्मामेवाभ्यधिकं गुरुः ॥
 07-167-046a अक्षीयमाणो न्यस्तास्त्रस्त्वद्वाक्येनाहवे हतः ।
 07-167-046c न त्वेनं युध्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥
 07-167-047a तस्याचार्यस्य वृद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः ।
 07-167-047c कृतो ह्यनार्यैरस्माभी राज्यार्थे लघुबुद्धिभिः ॥
 07-167-048a पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्दाराञ्जीवितं चैव वासविः ।
 07-167-048c त्यजेत्सर्वं मम प्रेम्णा जानात्येतद्धि मे गुरुः ॥
 07-167-049a स मया राज्यकामेन हन्यमानोऽप्युपेक्षितः ।
 07-167-049c तस्मादवाक्शिरा राजन्प्राप्तोऽस्मि नरकं विभो ॥
 07-167-050a ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं यथा मुनिम् ।
 07-167-050c घातयित्वाद्य राज्यार्थे मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥

07-168-001 संजय उवाच

- 07-168-001a अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
 07-168-001c अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयम् ॥
 07-168-002a ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
 07-168-002c उत्स्मयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥
 07-168-003a मुनिर्यथारण्यगतो भाषसे धर्मसंहितम् ।
 07-168-003c न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥
 07-168-004a क्षतात्त्राता क्षताज्जीवन्क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
 07-168-004c क्षत्रियः क्षितिमाप्नोति क्षिप्रं धर्मं यशः श्रियम् ॥

07-168-005a	स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्वहः ।
07-168-005c	अविपश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरन्नाद्य शोभसे ॥
07-168-006a	पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शचीपतेः ।
07-168-006c	न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥
07-168-007a	न पूजयेत्त्वा कोऽन्वद्य यत्त्रयोदशवार्षिकम् ।
07-168-007c	अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥
07-168-008a	दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
07-168-008c	आनृशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥
07-168-009a	यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हृतं राज्यमधर्मतः ।
07-168-009c	द्रौपदी च परामृष्टा सभामानीय शत्रुभिः ॥
07-168-010a	वनं प्रव्राजिताश्चास्म वल्कलाजिनवाससः ।
07-168-010c	अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥
07-168-011a	एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयानघ ।
07-168-011c	क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥
07-168-012a	तमधर्ममपाक्रष्टुमारब्धः सहितस्त्वया ।
07-168-012c	सानुबन्धान्हनिष्यामि क्षुद्रात्राज्यहरानहम् ॥
07-168-013a	त्वया तु कथितं पूर्वं युद्धायाभ्यागता वयम् ।
07-168-013c	घटामश्च यथाशक्ति त्वं तु नोऽद्य जुगुप्ससे ॥
07-168-014a	स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं मिथ्या वचनमेव ते ।
07-168-014c	भयार्दितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥
07-168-015a	वपन्त्रणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।
07-168-015c	विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्यपीडितम् ॥
07-168-016a	अधर्ममेतद्विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
07-168-016c	यत्त्वमात्मानमस्मांश्च प्रशंस्यान्न प्रशंससि ॥
07-168-016e	यः कलां षोडशीं त्वत्तो नार्हते तं प्रशंससि ॥
07-168-017a	स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्तं गुणसंस्तवम् ।
07-168-017c	दारयेयं महीं क्रोधाद्विकिरेयं च पर्वतान् ॥
07-168-018a	आविध्य च गदां गुर्वीं भीमां काञ्चनमालिनीम् ।
07-168-018c	गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भञ्जेयमनिलो यथा ॥
07-168-019a	स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
07-168-019c	द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥

07-168-020a	अथ वा तिष्ठ बीभत्सो सह सर्वैर्नरर्षभैः ।
07-168-020c	अहमेनं गदापाणिर्जेष्याम्येको महाहवे ॥
07-168-021a	ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् ।
07-168-021c	संकुब्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुं हरिः ॥
07-168-022a	बीभत्सो विप्रकर्माणि विदितानि मनीषिणाम् ।
07-168-022c	याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥
07-168-023a	षष्ठमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।
07-168-023c	हतो द्रोणो मया यत्तत्किं मां पार्थ विगर्हसे ॥
07-168-024a	अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः ।
07-168-024c	अमानुषेण हन्त्यस्मानस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥
07-168-025a	तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणब्रुवम् ।
07-168-025c	माययैव निहन्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥
07-168-026a	तस्मिंस्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रुषा ।
07-168-026c	कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥
07-168-027a	न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिः शुद्धगर्जया ।
07-168-027c	घातयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥
07-168-028a	यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
07-168-028c	तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥
07-168-029a	यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
07-168-029c	तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय ॥
07-168-030a	यो ह्यनस्त्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्छितः ।
07-168-030c	सर्वोपायैर्न स कथं वध्यः पुरुषसत्तम ॥
07-168-031a	विधर्मिणं धर्मविद्धिः प्रोक्तं तेषां विषोपमम् ।
07-168-031c	जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥
07-168-032a	नृशंसः स मयाक्रम्य रथ एव निपातितः ।
07-168-032c	तन्माभिनन्द्यं बीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥
07-168-033a	कृते रणे कथं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् ।
07-168-033c	भीमं द्रोणशिरश्छेदे प्रशस्यं न प्रशंससि ॥
07-168-034a	योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
07-168-034c	छित्त्वापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगतज्वरः ॥
07-168-035a	तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।

- 07-168-035c निषादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥
- 07-168-036a अवधश्चापि शत्रूणामधर्मः शिष्यतेऽर्जुन ।
- 07-168-036c क्षत्रियस्य ह्ययं धर्मो हन्याद्धन्येत वा पुनः ॥
- 07-168-037a स शत्रुर्निहतः संख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।
- 07-168-037c यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥
- 07-168-038a पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
- 07-168-038c मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥
- 07-168-039a नानृतः पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाधार्मिकोऽर्जुन ।
- 07-168-039c शिष्यश्चुङ्निहतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥
- 07-169-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-169-001a साङ्गा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
- 07-169-001c यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदो ह्रीनिषेधे प्रतिष्ठितः ॥
- 07-169-002a तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे महर्षितनये तदा ।
- 07-169-002c नीचात्मना नृशंसेन क्षुद्रेण गुरुघातिना ॥
- 07-169-003a यस्य प्रसादात्कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
- 07-169-003c अमानुषाणि संग्रामे देवैरसुकराणि च ॥
- 07-169-004a तस्मिन्नाक्रुश्यति द्रोणे समक्षं पापकर्मिणः ।
- 07-169-004c नामर्षं तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षत्रं धिगमर्षितम् ॥
- 07-169-005a पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
- 07-169-005c श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 07-169-006 संजय उवाच**
- 07-169-006a श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
- 07-169-006c तूष्णीं बभूवू राजानः सर्व एव विशां पते ॥
- 07-169-007a अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्वं प्रेक्ष्य च पार्षतम् ।
- 07-169-007c सबाष्पमभिनिःश्वस्य धिग्धिग्धिगिति चाब्रवीत् ॥
- 07-169-008a युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथापरे ।
- 07-169-008c आसन्सुव्रीडिता राजन्सात्यकिरिदमब्रवीत् ॥
- 07-169-009a नेहास्ति पुरुषः कश्चिद्य इमं पापपूरुषम् ।
- 07-169-009c भाषमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥
- 07-169-010a कथं च शतधा जिह्वा न ते मूर्धा च दीर्यते ।

07-169-010c	गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥
07-169-011a	याप्यस्त्वमसि पार्थेश्व सर्वैश्चान्धकवृष्णिभिः ।
07-169-011c	यत्कर्म कलुषं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥
07-169-012a	अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।
07-169-012c	वध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥
07-169-013a	कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यः पुरुषाधमः ।
07-169-013c	निगृह्य केशेषु वधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥
07-169-014a	सप्तावरे तथा पूर्वे बान्धवास्ते निपातिताः ।
07-169-014c	यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥
07-169-015a	उक्तवांश्चापि यत्पार्थ भीष्मं प्रति नरर्षभम् ।
07-169-015c	तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥
07-169-016a	तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
07-169-016c	नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥
07-169-017a	स चापि सृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
07-169-017c	शिखण्डी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥
07-169-018a	पाञ्चालाश्चलिता धर्मात्क्षुद्रा मित्रगुरुद्रुहः ।
07-169-018c	त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥
07-169-019a	पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।
07-169-019c	शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥
07-169-020a	सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
07-169-020c	संरब्धः सात्यकिं प्राह संक्रुद्धः प्रहसन्निव ॥
07-169-021a	श्रूयते श्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
07-169-021c	न चानार्य शुभं साधुं पुरुषं क्षेप्तुमर्हसि ॥
07-169-022a	क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
07-169-022c	क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥
07-169-023a	स त्वं क्षुद्रसमाचारो नीचात्मा पापनिश्चयः ।
07-169-023c	आ केशाग्रान्नखाग्राच्च वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥
07-169-024a	यः स भूरिश्रवाश्छिन्ने भुजे प्रायगतस्त्वया ।
07-169-024c	वार्यमाणेन निहतस्ततः पापतरं नु किम् ॥
07-169-025a	व्यूहमानो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
07-169-025c	विसृष्टशस्त्रो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥

07-169-026a	अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
07-169-026c	छिन्नबाहुं परैर्हन्यात्सात्यके स कथं भवेत् ॥
07-169-027a	निहत्य त्वां यदा भूमौ स विक्रामति वीर्यवान् ।
07-169-027c	किं तदा न निहंस्येनं भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥
07-169-028a	त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
07-169-028c	यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥
07-169-029a	यत्र यत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
07-169-029c	किरञ्जरसहस्राणि तत्र तत्र प्रयाम्यहम् ॥
07-169-030a	स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत्स्वयम् ।
07-169-030c	वक्तुमिच्छसि वक्तव्यः कस्मान्मां परुषाण्यथ ॥
07-169-031a	कर्ता त्वं कर्मणोग्रस्य नाहं वृष्णिकुलाधम ।
07-169-031c	पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥
07-169-032a	जोषमास्स्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
07-169-032c	अधरोत्तरमेतद्धि यन्मा त्वं वक्तुमिच्छसि ॥
07-169-033a	अथ वक्ष्यसि मां मौख्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
07-169-033c	गमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्वतक्षयम् ॥
07-169-034a	न चैव मूर्ख धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
07-169-034c	तेषामपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥
07-169-035a	वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।
07-169-035c	द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाधर्मेण सात्यके ॥
07-169-036a	प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
07-169-036c	सर्वस्वमपकृष्टं च तथाधर्मेण बालिश ॥
07-169-037a	अधर्मेणापकृष्टश्च मद्रराजः परैरितः ।
07-169-037c	इतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः कुरुपितामहः ॥
07-169-037e	भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥
07-169-038a	एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
07-169-038c	रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥
07-169-039a	दुर्ज्ञेयः परमो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः ।
07-169-039c	युध्यस्व कौरवैः सार्धं मा गाः पितृनिवेशनम् ॥
07-169-040a	एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि च ।
07-169-040c	श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवाभवत् ॥

07-169-041a	तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
07-169-041c	विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥
07-169-042a	ततोऽभिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
07-169-042c	न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥
07-169-043a	तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
07-169-043c	पाञ्चाल्यायाभिसंकुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥
07-169-044a	चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
07-169-044c	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् ॥
07-169-045a	द्रवमाणं तथा क्रुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
07-169-045c	प्रस्कन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥
07-169-046a	स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगवः ।
07-169-046c	निगृहीतः पदे षष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥
07-169-047a	अवरुह्य रथात्तं तु ह्रियमाणं बलीयसा ।
07-169-047c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशां पते ॥
07-169-048a	अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।
07-169-048c	परमन्धकवृष्णिभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥
07-169-049a	तथैवान्धकवृष्णीनां तव चैव विशेषतः ।
07-169-049c	कृष्णस्य च तथास्मत्तो मित्रमन्यन्न विद्यते ॥
07-169-050a	पाञ्चालानां च वाष्णेय समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
07-169-050c	नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डववृष्णयः ॥
07-169-051a	स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
07-169-051c	भवन्तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयम् ॥
07-169-052a	स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् ।
07-169-052c	नियच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुंगव ॥
07-169-053a	पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां तव पार्षतः ।
07-169-053c	वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् ॥
07-169-054a	प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
07-169-054c	पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥
07-169-055a	मुञ्च मुञ्च शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितम् ।
07-169-055c	आसादयतु मामेष धराधरमिवानिलः ॥
07-169-056a	यावदस्य शितैर्बाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।

- 07-169-056c युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितस्य च संयुगे ॥
 07-169-057a किं नु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् ।
 07-169-057c सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥
 07-169-058a अथ वा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
 07-169-058c अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥
 07-169-059a मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
 07-169-059c उत्सृजैनमहं वैनमेष मां वा हनिष्यति ॥
 07-169-060a शृण्वन्पाञ्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्पवच्छवसन् ।
 07-169-060c भीमबाह्वन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥
 07-169-061a त्वरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च मारिष ।
 07-169-061c यत्नेन महता वीरौ वारयामासतुस्ततः ॥
 07-169-062a निवार्य परमेष्वासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
 07-169-062c युयुत्सवः परान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥

07-170-001 संजय उवाच

- 07-170-001a ततः स कदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।
 07-170-001c युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥
 07-170-002a ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।
 07-170-002c अश्वकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥
 07-170-003a शूलक्रव्यादसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
 07-170-003c निहत्य शात्रवान्भल्लैः सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥
 07-170-004a ततो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
 07-170-004c प्रतिज्ञां श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥
 07-170-005a यस्माद्युध्यन्तमाचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
 07-170-005c मुञ्च शस्त्रमिति प्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
 07-170-006a तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि वाहिनीम् ।
 07-170-006c विद्राव्य सत्यं हन्तास्मि पापं पाञ्चाल्यमेव तु ॥
 07-170-007a सर्वानेतान्हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
 07-170-007c सत्यं ते प्रतिजानामि परावर्तय वाहिनीम् ॥
 07-170-008a तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु वाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
 07-170-008c सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥
 07-170-009a ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।

07-170-009c	पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥
07-170-010a	संरब्धा हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
07-170-010c	उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥
07-170-011a	तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।
07-170-011c	संरब्धानां महावेगः प्रादुरासीद्रणाजिरे ॥
07-170-012a	यथा शिलोच्चये शैलः सागरे सागरो यथा ।
07-170-012c	प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथासन्कुरुपाण्डवाः ॥
07-170-013a	ततः शङ्खसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
07-170-013c	अवादयन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥
07-170-014a	ततो निर्मथ्यमानस्य सागरस्येव निस्वनः ।
07-170-014c	अभवत्तस्य सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥
07-170-015a	प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा ।
07-170-015c	अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥
07-170-016a	प्रादुरासंस्ततो बाणा दीप्ताग्राः खे सहस्रशः ।
07-170-016c	पाण्डवान्भक्षयिष्यन्तो दीप्तास्या इव पन्नगाः ॥
07-170-017a	ते दिशः खं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
07-170-017c	मुहूर्ताद्भास्करस्येव राजँल्लोकं गभस्तयः ॥
07-170-018a	तथापरे द्योतमाना ज्योतींषीवाम्बरेऽमले ।
07-170-018c	प्रादुरासन्महीपाल कार्णायसमया गुडाः ॥
07-170-019a	चतुर्दिशं विचित्राश्च शतघ्न्योऽथ हुताशदाः ।
07-170-019c	चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्वतः ॥
07-170-020a	शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीव भरतर्षभ ।
07-170-020c	दृष्ट्वान्तरिक्षमाविग्नाः पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ॥
07-170-021a	यथा यथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
07-170-021c	तथा तथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥
07-170-022a	वध्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
07-170-022c	दह्यमानानलेनेव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥
07-170-023a	यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
07-170-023c	तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥
07-170-024a	आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति चाभिभो ।
07-170-024c	जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

07-170-025a	द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
07-170-025c	मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥
07-170-026a	धृष्टद्युम्न पलायस्व सह पाञ्चालसेनया ।
07-170-026c	सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्ण्यन्धकवृतो गृहान् ॥
07-170-027a	वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।
07-170-027c	उपदेष्टुं समर्थोऽयं लोकस्य किमुतात्मनः ॥
07-170-028a	संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमि वः ।
07-170-028c	अहं हि सह सोदर्यैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥
07-170-029a	भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामं भीरुदुस्तरम् ।
07-170-029c	अवसत्स्याम्यसलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥
07-170-030a	कामः संपद्यतामस्य बीभत्सोराशु मां प्रति ।
07-170-030c	कल्याणवृत्त आचार्यो मया युधि निपातितः ॥
07-170-031a	येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
07-170-031c	समर्थैर्बहुभिः क्रूरैर्घातितो नाभिपालितः ॥
07-170-032a	येनाविब्रुवता प्रश्रं तथा कृष्णा सभां गता ।
07-170-032c	उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥
07-170-033a	जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वश्वेषु फल्गुनम् ।
07-170-033c	कवचेन तथा युक्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥
07-170-034a	येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
07-170-034c	कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥
07-170-035a	येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।
07-170-035c	निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेषिताः ॥
07-170-036a	योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
07-170-036c	हतस्तदर्थे मरणं गमिष्यामि सबान्धवः ॥
07-170-037a	एवं ब्रुवति कौन्तेये दाशार्हस्त्वरितस्ततः ।
07-170-037c	निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
07-170-038a	शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि वाहेभ्यश्चावरोहत ।
07-170-038c	एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघातो महात्मना ॥
07-170-039a	द्विपाश्वस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।
07-170-039c	एवमेतन्न वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥
07-170-040a	यथा यथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रबलं प्रति ।

07-170-040c	तथा तथा भवन्त्येते कौरवा बलवत्तराः ॥
07-170-041a	निक्षेप्स्यन्ति च शस्त्राणि वाहनेभ्योऽवरुह्य ये ।
07-170-041c	तान्नैतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥
07-170-042a	ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसापीह केचन ।
07-170-042c	निहनिष्यति तान्सर्वात्रसातलगतानपि ॥
07-170-043a	ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
07-170-043c	ईषुः सर्वेऽस्त्रमुत्सृष्टुं मनोभिः करणेन च ॥
07-170-044a	तत उत्सृष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
07-170-044c	भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं संहर्षयन्वचः ॥
07-170-045a	न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
07-170-045c	अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥
07-170-046a	अथ वाप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
07-170-046c	कालवद्विचरिष्यामि द्रौणेस्त्रं विशातयन् ॥
07-170-047a	न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
07-170-047c	यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥
07-170-048a	पश्यध्वं मे दृढौ बाहू नागराजकरोपमा ।
07-170-048c	समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥
07-170-049a	नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेष्विह ।
07-170-049c	शक्रो यथा प्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥
07-170-050a	अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्युधि ।
07-170-050c	ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेस्त्रस्य वारणे ॥
07-170-051a	यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।
07-170-051c	अद्यैनं प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥
07-170-052a	एवमुक्त्वा ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिंदमः ।
07-170-052c	अभ्ययान्मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥
07-170-053a	स एनमिषुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
07-170-053c	निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥
07-170-054a	ततो द्रौणिः प्रहस्यैनमुदासमभिभाष्य च ।
07-170-054c	अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैः शरैस्तैरभिमन्त्रितैः ॥
07-170-055a	पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिरनलं रणे ।
07-170-055c	अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥

07-170-056a	तस्य रूपमभूद्राजन्भीमसेनस्य संयुगे ।
07-170-056c	खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥
07-170-057a	तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
07-170-057c	अवर्धत महाराज यथाग्निरनिलोद्धतः ॥
07-170-058a	विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
07-170-058c	पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥
07-170-059a	ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।
07-170-059c	अवारोहत्रथेभ्यश्च हस्त्यश्वेभ्यश्च सर्वशः ॥
07-170-060a	तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
07-170-060c	तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥
07-170-061a	हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।
07-170-061c	भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तदा ॥

07-171-001 संजय उवाच

07-171-001a	भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।
07-171-001c	तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥
07-171-002a	नालक्षयत तं कश्चिद्वारुणास्त्रेण संवृतम् ।
07-171-002c	अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥
07-171-003a	साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।
07-171-003c	अग्नावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥
07-171-004a	यथा रात्रिक्षये राजज्ज्योतींष्यस्तगिरिं प्रति ।
07-171-004c	समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनरथं प्रति ॥
07-171-005a	स हि भीमो रथश्चास्य हयाः सूतश्च मारिष ।
07-171-005c	संवृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताभवन् ॥
07-171-006a	यथा दग्ध्वा जगत्कृत्स्नं समये सचराचरम् ।
07-171-006c	गच्छेदग्निर्विभोरास्यं तथास्त्रं भीममावृणोत् ॥
07-171-007a	सूर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
07-171-007c	तथा प्रविष्टं तत्तेजो न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
07-171-008a	विकीर्णमस्त्रं तद्दृष्ट्वा तथा भीमरथं प्रति ।
07-171-008c	उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥
07-171-009a	सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तशस्त्राण्यचेतसः ।
07-171-009c	युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥

07-171-010a	अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
07-171-010c	अवप्लुत्य रथाद्वीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥
07-171-011a	ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रबलसंभवम् ।
07-171-011c	विगाह्य तौ सुबलिनौ माययाविशतां तदा ॥
07-171-012a	न्यस्तशस्त्रौ ततस्तौ तु नादहदस्त्रजोऽनलः ।
07-171-012c	वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः ॥
07-171-013a	ततश्चकृषतुर्भीमं तस्य सर्वायुधानि च ।
07-171-013c	नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥
07-171-014a	अपकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारथः ।
07-171-014c	वर्धते चैव तद्धोरं द्रौणेस्त्रं सुदुर्जयम् ॥
07-171-015a	तमब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
07-171-015c	वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्धान्न निवर्तसे ॥
07-171-016a	यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरवनन्दनाः ।
07-171-016c	वयमप्यत्र युध्येम तथा चेमे नरर्षभाः ॥
07-171-017a	रथेभ्यस्त्ववतीर्णास्तु सर्व एव स्म तावकाः ।
07-171-017c	तस्मात्त्वमपि कौन्तेय रथात्तूर्णमपाक्रम ॥
07-171-018a	एवमुक्त्वा ततः कृष्णो रथाद्भूमिमपातयत् ।
07-171-018c	निःश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥
07-171-019a	यदापकृष्टः स रथान्न्यासितश्चायुधं भुवि ।
07-171-019c	ततो नारायणास्त्रं तत्प्रशान्तं शत्रुतापनम् ॥
07-171-020a	तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तदा तेजसि दुःसहे ।
07-171-020c	बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥
07-171-021a	प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
07-171-021c	वाहनानि च हृष्टानि योधाश्च मनुजेश्वर ॥
07-171-022a	व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।
07-171-022c	बभौ भीमो निशापाये धीमान्सूर्य इवोदितः ॥
07-171-023a	हतशेषं बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत ।
07-171-023c	अस्त्रव्युपरमाद्दृष्टं तव पुत्रजिघांसया ॥
07-171-024a	व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा ।
07-171-024c	दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥
07-171-025a	अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।

07-171-025c व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः ॥

07-171-026a अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।

07-171-026c सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥

07-171-027a नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं द्विर्नोपपद्यते ।

07-171-027c आवर्तयन्निहन्त्येतत्प्रयोक्तारं न संशयः ॥

07-171-028a एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।

07-171-028c अन्यथा विहितः संख्ये वधः शत्रोर्जनाधिप ॥

07-171-029a पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न निर्जयः ।

07-171-029c निर्जिताश्चारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥

07-171-030 दुर्योधन उवाच

07-171-030a आचार्यपुत्र यद्येतद्विरस्त्रं न प्रयुज्यते ।

07-171-030c अन्यैर्गुरुघ्ना वध्यन्तामस्त्रैस्त्रविदां वर ॥

07-171-031a त्वयि ह्यस्त्राणि दिव्यानि यथा स्युस्त्र्यम्बके तथा ।

07-171-031c इच्छतो न हि ते मुच्येत्क्रुद्धस्यापि पुरंदरः ॥

07-171-032 धृतराष्ट्र उवाच

07-171-032a तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।

07-171-032c तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत्पुनः ॥

07-171-033a दृष्ट्वा पार्थाश्च संग्रामे युद्धाय समवस्थितान् ।

07-171-033c नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ॥

07-171-034 संजय उवाच

07-171-034a जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गूलकेतनः ।

07-171-034c सक्रोधो भयमुत्सृज्य अभिदुद्राव पार्षतम् ॥

07-171-035a अभिद्रुत्य च विंशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभः ।

07-171-035c पञ्चभिश्चातिवेगेन विव्याध पुरुषर्षभम् ॥

07-171-036a धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्ज्वलन्तमिव पावकम् ।

07-171-036c द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥

07-171-037a सारथिं चास्य विंशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।

07-171-037c हयांश्च चतुरोऽविध्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥

07-171-038a विद्ध्वा विद्ध्वानदद्रौणिः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

07-171-038c आददत्सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥

07-171-039a	पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्रमः ।
07-171-039c	द्रौणिमेवाभिदुद्राव कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥
07-171-040a	ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
07-171-040c	अवासृजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनां वरः ॥
07-171-041a	तं द्रौणिः समरे क्रुद्धश्छादयामास पत्रिभिः ।
07-171-041c	विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥
07-171-042a	द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ।
07-171-042c	छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समार्दयत् ॥
07-171-043a	व्यश्वसूतरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।
07-171-043c	तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥
07-171-044a	प्रद्रुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां विशां पते ।
07-171-044c	संभ्रान्तरूपमार्तं च शरवर्षपरिक्षतम् ॥
07-171-045a	दृष्ट्वा च विमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नं च पीडितम् ।
07-171-045c	शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रणं द्रौणिरथं प्रति ॥
07-171-046a	अष्टभिर्निशितैश्चैव सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
07-171-046c	विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणम् ॥
07-171-046e	विव्याध च तथा सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
07-171-047a	सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैरमर्षणः ।
07-171-047c	युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥
07-171-048a	शैनेयाभ्यवपत्तिं ते जानाम्याचार्यघातिनः ।
07-171-048c	न त्वेनं त्रास्यसि मया ग्रस्तमात्मानमेव च ॥
07-171-049a	एवमुक्त्वार्करशम्याभं सुपर्वाणं शरोत्तमम् ।
07-171-049c	व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रे यथा हरिः ॥
07-171-050a	स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
07-171-050c	विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्बिलमिवोरगः ॥
07-171-051a	स भिन्नकवचः शूरस्तोत्रादित इव द्विपः ।
07-171-051c	विमुच्य सशरं चापं भूरिव्रणपरिस्रवः ॥
07-171-052a	सीदन्नुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
07-171-052c	सूतेनापहतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥
07-171-053a	अथान्येन सुपुङ्खेन शरेण नतपर्वणा ।
07-171-053c	आजघान भ्रुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नं परंतपः ॥

07-171-054a	स पूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ।
07-171-054c	ससाद युधि पाञ्चाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ॥
07-171-055a	तं मत्तमिव सिंहेन राजन्कुञ्जरमर्दितम् ।
07-171-055c	जवेनाभ्यद्रवञ्शूराः पञ्च पाण्डवतो रथाः ॥
07-171-056a	किरीटी भीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ।
07-171-056c	युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ॥
07-171-056e	पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥
07-171-057a	आशीविषाभैर्विंशद्भिः पञ्चभिश्चापि ताञ्शरैः ।
07-171-057c	चिच्छेद युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥
07-171-058a	सप्तभिश्च शितैर्बाणैः पौरवं द्रौणिरार्दयत् ।
07-171-058c	मालवं त्रिभिरेकेन पार्थं षड्भिर्वृकोदरम् ॥
07-171-059a	ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
07-171-059c	युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
07-171-060a	युवराजस्तु विंशत्या द्रौणिं विव्याध पत्रिणाम् ।
07-171-060c	पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥
07-171-061a	ततोऽर्जुनं षड्भिरथाजघान; द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।
07-171-061c	भीमं दशार्धैर्युवराजं चतुर्भिः; द्वाभ्यां छित्त्वा कार्मुकं च ध्वजं च ॥
07-171-061e	पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्ध्वा; द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥
07-171-062a	तस्यास्यतः सुनिशितान्पीतधारा;न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।
07-171-062c	धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च; छन्ना बाणैरभवन्धोररूपैः ॥
07-171-063a	आसीनस्य स्वरथं तूग्रतेजाः; सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।
07-171-063c	भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य;स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचकर्त ॥
07-171-064a	स पौरवं रथशक्त्या निहत्य; छित्त्वा रथं तिलशश्चापि बाणैः ।
07-171-064c	छित्त्वास्य बाहू वरचन्दनाक्तौ; भल्लेन कायाच्छिर उच्चकर्त ॥
07-171-065a	युवानमिन्दीवरदामवर्णं; चेदिप्रियं युवराजं प्रहस्य ।
07-171-065c	बाणैस्त्वेवरावाञ्ज्वलिताग्निकल्पैः; विद्ध्वा प्रादान्मृत्यवे साश्वसूतम् ॥
07-171-066a	तान्निहत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां पतिः ।
07-171-066c	दध्मौ प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥
07-171-067a	ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।
07-171-067c	धृष्टद्युम्नरथं भीतास्त्यक्त्वा संप्राद्रवन्दिशः ॥
07-171-068a	तान्प्रभग्नांस्तथा द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्शरैः ।

- 07-171-068c अभ्यवर्तत वेगेन कालवत्पाण्डुवाहिनीम् ॥
 07-171-069a ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण क्षत्रियाः ।
 07-171-069c द्रोणपुत्रं भयाद्राजन्दिक्षु सर्वासु मेनिरे ॥
- 07-172-001 संजय उवाच**
- 07-172-001a तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 07-172-001c न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रवधेप्सया ॥
 07-172-002a ततस्ते सैनिका राजन्नैव तत्रावतस्थिरे ।
 07-172-002c संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥
 07-172-003a एक एव तु बीभत्सुः सोमकावयवैः सह ।
 07-172-003c मत्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवैः संन्यवर्तत ॥
 07-172-004a ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गूलकेतनम् ।
 07-172-004c सव्यसाची महेष्वासमश्चत्थामानमब्रवीत् ॥
 07-172-005a या शक्तिर्यच्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् ।
 07-172-005c धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिः प्रद्वेषोऽस्मासु यश्च ते ॥
 07-172-005e यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं मम दर्शय ॥
 07-172-006a स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं भेत्स्यति पार्षतः ।
 07-172-006c कालानलसमप्रख्यो द्विषतामन्तको युधि ॥
 07-172-006e समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ॥

- 07-172-007 धृतराष्ट्र उवाच**
- 07-172-007a आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि संजय ।
 07-172-007c प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि स वासवेः ॥
 07-172-008a न भूतपूर्वं बीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ।
 07-172-008c अथ कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमब्रवीत् ॥

- 07-172-009 संजय उवाच**
- 07-172-009a युवराजे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।
 07-172-009c इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥
 07-172-010a धृष्टद्युम्ने सात्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।
 07-172-010c युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घट्टिते ॥
 07-172-011a अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संस्मृत्य च प्रभो ।
 07-172-011c अभूतपूर्वो बीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥

07-172-012a	तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।
07-172-012c	मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषो यथा ॥
07-172-013a	एवमुक्तः श्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमो नृप ।
07-172-013c	पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मघ्नया गिरा ॥
07-172-013e	द्रौणिश्रुकोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ॥
07-172-014a	स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ।
07-172-014c	देवैरपि सुदुर्धर्मस्त्रमाग्नेयमाददे ॥
07-172-015a	दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यनन्दनः ।
07-172-015c	सोऽभिमन्त्र्य शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ॥
07-172-015e	सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥
07-172-016a	ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत ।
07-172-016c	ववुश्च शिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥
07-172-017a	चुक्रुशुर्दानवाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
07-172-017c	रुधिरं चापि वर्षन्तो विनेदुस्तोयदाम्बरे ॥
07-172-018a	पक्षिणः पशवो गावो मुनयश्चापि सुव्रताः ।
07-172-018c	परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥
07-172-019a	भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्जितदिवाकरम् ।
07-172-019c	त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवातुरम् ॥
07-172-020a	शरतेजोऽभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।
07-172-020c	निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥
07-172-021a	जलजानि च सत्त्वानि दह्यमानानि भारत ।
07-172-021c	न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥
07-172-022a	दिशः खं प्रदिशश्चैव भुवं च शरवृष्टयः ।
07-172-022c	उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥
07-172-023a	तैः शरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगसमाहितैः ।
07-172-023c	प्रदग्धाः शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव द्रुमाः ॥
07-172-024a	दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्या समन्ततः ।
07-172-024c	नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिस्वनान् ॥
07-172-025a	अपरे प्रद्रुतास्तत्र दह्यमाना महागजाः ।
07-172-025c	त्रेसुस्तथापरे घोरे वने दावाग्निसंवृताः ॥
07-172-026a	द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।

07-172-026c	अश्ववृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि चाभिभो ॥
07-172-026e	अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः ॥
07-172-027a	तत्सैन्यं भगवानग्निर्ददाह युधि भारत ।
07-172-027c	युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥
07-172-028a	दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमानां महाहवे ।
07-172-028c	प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥
07-172-029a	ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
07-172-029c	तूर्णमाजघ्निरे हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥
07-172-030a	कृत्स्ना ह्यक्षौहिणी राजन्सव्यसाची च पाण्डवः ।
07-172-030c	तमसा संवृते लोके नादृश्यत महाहवे ॥
07-172-031a	नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
07-172-031c	यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥
07-172-032a	अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ।
07-172-032c	सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना ॥
07-172-033a	ततो मुहूर्तादिव तत्तमो व्युपशशाम ह ।
07-172-033c	प्रववौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाभवन् ॥
07-172-034a	तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ।
07-172-034c	अनभिज्ञेयरूपां च प्रदग्धामस्त्रमायया ॥
07-172-035a	ततो वीरौ महेष्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
07-172-035c	सहितौ संप्रदृश्येतां नभसीव तमोनुदौ ॥
07-172-036a	सपताकध्वजहयः सानुकर्षवरायुधः ।
07-172-036c	प्रबभौ स रथो मुक्तस्तावकानां भयंकरः ॥
07-172-037a	ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीरवैः सह ।
07-172-037c	पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥
07-172-038a	हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।
07-172-038c	तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥
07-172-039a	तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
07-172-039c	दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थास्त्वदीया व्यथिताभवन् ॥
07-172-040a	विमुक्तौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
07-172-040c	मुहूर्तं चिन्तयामास किं त्वेतदिति मारिष ॥
07-172-041a	चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।

07-172-041c	निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्तदा ॥
07-172-042a	ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात्प्रस्कन्द्य वेगितः ।
07-172-042c	धिग्धिक्सर्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्रवद्रणात् ॥
07-172-043a	ततः स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
07-172-043c	आवासं च सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श ह ॥
07-172-044a	तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्वह ।
07-172-044c	सन्नकण्ठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥
07-172-045a	भो भो माया यदृच्छा वा न विद्मः किमिदं भवेत् ।
07-172-045c	अस्त्रं त्विदं कथं मिथ्या मम कश्च व्यतिक्रमः ॥
07-172-046a	अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
07-172-046c	यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥
07-172-047a	नासुरामरगन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
07-172-047c	न सर्पयक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥
07-172-048a	उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।
07-172-048c	तदिदं केवलं हत्वा युक्तामक्षौहिणीं ज्वलत् ॥
07-172-049a	केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ।
07-172-049c	एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्टो यथातथम् ॥

07-172-050 व्यास उवाच

07-172-050a	महान्तमेतमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात् ।
07-172-050c	तत्प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥
07-172-051a	योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
07-172-051c	अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥
07-172-052a	स तपस्तीव्रमातस्थे मैनाकं गिरिमास्थितः ।
07-172-052c	ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसंनिभः ॥
07-172-053a	षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
07-172-053c	अशोषयत्तदात्मानं वायुभक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥
07-172-054a	अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ।
07-172-054c	द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥
07-172-055a	स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् ।
07-172-055c	ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥
07-172-056a	ददर्श भृशदुर्दर्शं सर्वदेवैरपीश्वरम् ।

07-172-056c	अणीयसामणीयांसं बृहद्भ्यश्च बृहत्तरम् ॥
07-172-057a	रुद्रमीशानमृषभं चेकितानमजं परम् ।
07-172-057c	गच्छतस्तिष्ठतो वापि सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥
07-172-058a	दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं; महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ।
07-172-058c	दिव्यं चापमिषुधी चाददानं; हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ॥
07-172-059a	पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं; परश्वधिं गदिनं स्वायतासिम् ।
07-172-059c	सुभ्रुं जटामण्डलचन्द्रमौलिं; व्याघ्राजिनं परिधं दण्डपाणिम् ॥
07-172-060a	शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतिं; विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ।
07-172-060c	एकीभूतं तपसां संनिधानं; वयोतिगैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥
07-172-061a	जलं दिवं खं क्षितिं चन्द्रसूर्यौ; तथा वाय्वग्नी प्रतिमानं जगच्च ।
07-172-061c	नालं द्रष्टुं यमजं भिन्नवृत्ता; ब्रह्मद्विषघ्नममृतस्य योनिम् ॥
07-172-062a	यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः; क्षीणे पापे मनसा ये विशोकाः ।
07-172-062c	स तन्निष्ठस्तपसा धर्ममीड्यं; तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ॥
07-172-062e	दृष्ट्वा चैनं वाङ्मनोबुद्धिदेहैः; संहृष्टात्मा मुमुदे देवदेवम् ॥
07-172-063a	अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।
07-172-063c	ततो नारायणो दृष्ट्वा ववन्दे विश्वसंभवम् ॥
07-172-064a	वरदं पृथुचार्वङ्ग्या पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।
07-172-064c	अजमीशानमव्यग्रं कारणात्मानमच्युतम् ॥
07-172-065a	अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।
07-172-065c	पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥
07-172-066a	त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य; गोप्तारोऽद्य भुवनं पूर्वदेवाः ।
07-172-066c	आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्षन्परा पुराणां तव देव सृष्टिम् ॥
07-172-067a	सुरासुरान्नागरक्षःपिशाचा;न्नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।
07-172-067c	पृथग्विधान्भूतसंघांश्च विश्वां;स्त्वत्संभूतान्विद्म सर्वास्तथैव ॥
07-172-067e	ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं; मैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥
07-172-068a	रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः; स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।
07-172-068c	कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च; त्वत्संभूतं स्थास्नु चरिष्णु चेदम् ॥
07-172-069a	अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं; ताभिश्चैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।
07-172-069c	एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च; हित्वा भूतानां तत्र सायुज्यमेति ॥
07-172-070a	दिव्यावृतौ मानसौ द्वौ सुपर्णा;ववाक्शाखः पिप्पलः सप्त गोपाः ।
07-172-070c	दशाप्यन्ये ये पुरं धारयन्ति; त्वया सृष्टास्ते हि तेभ्यः परस्त्वम् ॥

- 07-172-070e भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं; त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥
 07-172-071a भक्तं च मां भजमानं भजस्व; मा रीरिषो मामहिताहितेन ।
 07-172-071c आत्मानं त्वामात्मनोऽनन्यभावो; विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रम् ॥
 07-172-072a अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ; न्विचिन्वन्वै सवृषं देववर्य ।
 07-172-072c सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा; नभिष्टुतः प्रतिकार्षींश्च मा माम् ॥
 07-172-073a तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाकधृक् ।
 07-172-073c अर्हते देवमुख्याय प्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥

07-172-074 नीलकण्ठ उवाच

- 07-172-074a मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।
 07-172-074c अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥
 07-172-075a न च त्वा प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।
 07-172-075c न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च राक्षसाः ॥
 07-172-076a न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।
 07-172-076c न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेष्यति ॥
 07-172-077a न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ।
 07-172-077c नार्द्रेण न च शुष्केण त्रसेन स्थावरेण वा ॥
 07-172-078a कश्चित्तव रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।
 07-172-078c अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥

07-172-079 व्यास उवाच

- 07-172-079a एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा ।
 07-172-079c स एष देवश्चरति मायया मोहयञ्जगत् ॥
 07-172-080a तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महामुनिम् ।
 07-172-080c तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ॥
 07-172-081a तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ।
 07-172-081c लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ॥
 07-172-082a तथैव कर्मणः कृत्स्नं महतस्तपसोऽपि च ।
 07-172-082c तेजोमन्युश्च विद्वंस्त्वं जातो रौद्रो महामते ॥
 07-172-083a स भवान्देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।
 07-172-083c अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥
 07-172-084a शुभमौर्वं नवं कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।

- 07-172-084c ईजिवांस्त्वं जपैर्होमैरुपहारैश्च मानद ॥
- 07-172-085a स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतूतुषत् ।
- 07-172-085c पुष्कलांश्च वरान्प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ॥
- 07-172-086a जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
- 07-172-086c ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे ॥
- 07-172-087a सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।
- 07-172-087c आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥
- 07-172-088a एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
- 07-172-088c प्रार्थयन्ति परं लोके स्थानमेव च शाश्वतम् ॥
- 07-172-089a स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।
- 07-172-089c कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैष सनातनः ॥
- 07-172-090a सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति यः प्रभुम् ।
- 07-172-090c तस्मिन्नभ्यधिकां प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥

07-172-091 संजय उवाच

- 07-172-091a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।
- 07-172-091c नमश्चकार रुद्राय बहु मेने च केशवम् ॥
- 07-172-092a हृष्टलोमा च वश्यात्मा नमस्कृत्य महर्षये ।
- 07-172-092c वरूथिनीमभिप्रेत्य अवहारमकारयत् ॥
- 07-172-093a ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशां पते ।
- 07-172-093c कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥
- 07-172-094a युद्धं कृत्वा दिनान्पञ्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।
- 07-172-094c ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥

१७३

07-173-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 07-173-001a तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र संजय ।
- 07-173-001c मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्तः परम् ॥

07-173-002 संजय उवाच

- 07-173-002a तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्षतेन वै ।
- 07-173-002c कौरवेषु च भग्नेषु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
- 07-173-003a दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ।

07-173-003c	यदृच्छयागतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥
07-173-004a	संग्रामे निघ्नतः शत्रूञ्शरौघैर्विमलैरहम् ।
07-173-004c	अग्रतो लक्ष्ये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥
07-173-005a	ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।
07-173-005c	तस्यां दिशि विशीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥
07-173-006a	न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।
07-173-006c	शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥
07-173-007a	तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः ।
07-173-007c	तेन दग्धानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुदहाम्यहम् ॥
07-173-008a	भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।
07-173-008c	शूलपाणिर्महान्कृष्ण तेजसा सूर्यसंनिभः ॥

07-173-009 व्यास उवाच

07-173-009a	प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं विभुम् ।
07-173-009c	भुवनं भूर्भुवं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥
07-173-010a	ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरम् ।
07-173-010c	तं गच्छ शरणं देवं सर्वादिं भुवनेश्वरम् ॥
07-173-011a	महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं शिवम् ।
07-173-011c	त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ॥
07-173-011e	दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् ॥
07-173-012a	तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः विभोः ।
07-173-012c	वामना जटिला मुण्डा ह्रस्वग्रीवा महोदराः ॥
07-173-013a	महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे ।
07-173-013c	आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेषैश्च वैकृतैः ॥
07-173-014a	ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
07-173-014c	स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ॥
07-173-014e	तस्मिन्धोरे तदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ॥
07-173-015a	द्रोणकर्णकृपैर्गुप्तां महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
07-173-015c	कस्तां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ॥
07-173-015e	ऋते देवान्महेष्वासाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥
07-173-016a	स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्नग्रतः स्थिते ।
07-173-016c	न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥

07-173-017a	गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
07-173-017c	विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥
07-173-018a	तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
07-173-018c	ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥
07-173-019a	ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् ।
07-173-019c	इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥
07-173-020a	नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
07-173-020c	रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥
07-173-021a	कपर्दिने करालाय हर्यक्षणे वरदाय च ।
07-173-021c	याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्रुत्ते शंकराय च ॥
07-173-022a	काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ।
07-173-022c	हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ॥
07-173-023a	भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ।
07-173-023c	बहुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥
07-173-024a	उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।
07-173-024c	गिरिशाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ॥
07-173-025a	हिरण्यबाहवे चैव उग्राय पतये दिशाम् ।
07-173-025c	पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥
07-173-026a	वृक्षाणां पतये चैव अपां च पतये तथा ।
07-173-026c	वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥
07-173-027a	स्रुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च ।
07-173-027c	बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे ॥
07-173-028a	सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
07-173-028c	सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥
07-173-029a	शरणं प्राप्य कौन्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
07-173-029c	उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिबर्हणम् ॥
07-173-029e	प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् ॥
07-173-030a	कपर्दिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजम् ।
07-173-030c	वृषदर्पं वृषपतिं वृषशृङ्गं वृषर्षभम् ॥
07-173-031a	वृषाङ्कं वृषभोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ।
07-173-031c	वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं महेश्वरम् ॥

07-173-032a	महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ।
07-173-032c	लोकेशं वरदं मुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥
07-173-033a	त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ।
07-173-033c	पिनाकिनं खण्डपरशुं लोकानां पतिमीश्वरम् ॥
07-173-033e	प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥
07-173-034a	नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ।
07-173-034c	सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥
07-173-035a	सुवहस्ताय देवाय सुखधन्वाय धन्विने ।
07-173-035c	धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय धन्विने ॥
07-173-036a	उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
07-173-036c	नमोऽस्तु बहुरूपाय नमश्च बहुधन्विने ॥
07-173-037a	नमोऽस्तु स्थाणवे नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ।
07-173-037c	नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥
07-173-038a	वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
07-173-038c	अपां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥
07-173-039a	पूष्णो दन्तविनाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ।
07-173-039c	नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥
07-173-040a	कर्माणि चैव दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
07-173-040c	तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥
07-173-041a	न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
07-173-041c	सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥
07-173-042a	विव्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
07-173-042c	धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥
07-173-043a	ते न शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
07-173-043c	विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥
07-173-044a	तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
07-173-044c	बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥
07-173-045a	आपश्चुक्षुभिरे सर्वाश्चकम्पे च वसुंधरा ।
07-173-045c	पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ॥
07-173-046a	अन्धाश्च तमसा लोका न प्रकाशन्त संवृताः ।
07-173-046c	जघ्निवान्सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥

07-173-047a	चुक्रुशुर्भयभीताश्च शान्तिं चक्रुस्तथैव च ।
07-173-047c	ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ॥
07-173-048a	पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।
07-173-048c	पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥
07-173-049a	ततो निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना नताः स्म तम् ।
07-173-049c	पुनश्च संदधे दीप्तं देवानां निशितं शरम् ॥
07-173-050a	रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वकल्पयन् ।
07-173-050c	भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥
07-173-051a	तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितस्तदा ।
07-173-051c	यत्ताश्चापि सुरा आसन्यत्ताश्चाद्यापि तं प्रति ॥
07-173-052a	असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
07-173-052c	आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं महत् ॥
07-173-053a	आयसं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ।
07-173-053c	सौवर्णं परमं ह्यासीद्विद्युन्मालिन एव च ॥
07-173-054a	न शक्तस्तानि मघवान्भेतुं सर्वायुधैरपि ।
07-173-054c	अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥
07-173-055a	ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ।
07-173-055c	रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ॥
07-173-055e	निपातयिष्यसे चैनानसुरान्भुवनेश्वर ॥
07-173-056a	स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
07-173-056c	अतिष्ठत्स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥
07-173-057a	यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि वै ।
07-173-057c	त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तेन तानि बिभेद सः ॥
07-173-058a	पुराणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
07-173-058c	शरं कालाग्निसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥
07-173-059a	बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिखं पुनः ।
07-173-059c	उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥
07-173-060a	बाहुं सवज्रं शक्रस्य क्रुद्धस्यास्तम्भयत्प्रभुः ।
07-173-060c	स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥
07-173-061a	न संबुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
07-173-061c	सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥

07-173-062a	अथाभ्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स महेश्वरम् ।
07-173-062c	अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तं पितामहः ॥
07-173-063a	ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।
07-173-063c	अभवच्च पुनर्बाहुर्यथाप्रकृति वज्रिणः ॥
07-173-064a	तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
07-173-064c	देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥
07-173-065a	स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः शर्वः स सर्ववित् ।
07-173-065c	स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ॥
07-173-066a	स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स चानघः ।
07-173-066c	स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥
07-173-067a	स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानि च ।
07-173-067c	मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥
07-173-068a	स च धाता विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
07-173-068c	सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपूर्वपुः ॥
07-173-069a	सर्वैर्देवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
07-173-069c	शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥
07-173-070a	ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानजः ।
07-173-070c	न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ॥
07-173-071a	सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वै सर्वपापसमन्वितान् ।
07-173-071c	स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ॥
07-173-072a	आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ।
07-173-072c	स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ॥
07-173-073a	सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ।
07-173-073c	स चैव व्याहृते लोके मनुष्याणां शुभाशुभे ॥
07-173-074a	ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ।
07-173-074c	महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च सः ॥
07-173-075a	बहुभिर्बहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ।
07-173-075c	अस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे तदतिष्ठत ॥
07-173-076a	एष चैव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ।
07-173-076c	यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥
07-173-077a	अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ।

07-173-077c	लोके यान्यस्य कुर्वन्ति मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥
07-173-078a	नामधेयानि लोकेषु बहून्यत्र यथार्थवत् ।
07-173-078c	निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥
07-173-079a	वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
07-173-079c	नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः ॥
07-173-080a	स कामानां प्रभुर्देवो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
07-173-080c	स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नुवते महत् ॥
07-173-081a	ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
07-173-081c	प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् ॥
07-173-082a	सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
07-173-082c	तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥
07-173-083a	नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।
07-173-083c	महयन्ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥
07-173-084a	ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
07-173-084c	लिङ्गमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥
07-173-085a	पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।
07-173-085c	सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥
07-173-086a	यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यभवत्स्थितम् ।
07-173-086c	स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥
07-173-087a	एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
07-173-087c	क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृतः ॥
07-173-088a	धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन उच्यते ।
07-173-088c	विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥
07-173-089a	तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनेश्वरः ।
07-173-089c	द्यामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥
07-173-090a	समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।
07-173-090c	शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेश शिवः स्मृतः ॥
07-173-091a	सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
07-173-091c	यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥
07-173-092a	दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।
07-173-092c	स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥

07-173-093a	विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।
07-173-093c	स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानशरीरिषु ॥
07-173-094a	पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं वापि समर्चयेत् ।
07-173-094c	लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥
07-173-095a	ऊरुभ्यामर्धमाग्नेयं सोमार्धं च शिवा तनुः ।
07-173-095c	आत्मनोऽर्धं च तस्याग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ॥
07-173-096a	तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च शिवा तनुः ।
07-173-096c	भास्वती मानुषेष्वस्य तनुर्घोराग्निरुच्यते ॥
07-173-097a	ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तया ।
07-173-097c	यास्य घोरतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥
07-173-098a	यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
07-173-098c	मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥
07-173-099a	एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
07-173-099c	संग्रामे शात्रवान्निध्नंस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक् ॥
07-173-100a	एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
07-173-100c	येन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥
07-173-101a	धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संज्ञितम् ।
07-173-101c	देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥
07-173-102a	सर्वार्थसाधकं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
07-173-102c	सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥
07-173-103a	चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
07-173-103c	विजित्य सर्वाञ्छात्रून्स रुद्रलोके महीयते ॥
07-173-104a	चरितं महात्मनो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम् ।
07-173-104c	पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥
07-173-105a	भक्तो विश्वेश्वरं देवं मानुषेषु तु यः सदा ।
07-173-105c	वरान्स कामाँल्लभते प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥
07-173-106a	गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।
07-173-106c	यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दनः ॥

07-173-107 संजय उवाच

07-173-107a	एवमुक्त्वार्जुनं संख्ये पराशरसुतस्तदा ।
07-173-107c	जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिदम ॥

८. कर्णपर्व

००१

08-001-001	वैशंपायन उवाच
08-001-001a	ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
08-001-001c	भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
08-001-002a	ते द्रोणमुपशोचन्तः कश्मलाभिहतौजसः ।
08-001-002c	पर्युपासन्त शोकार्तास्ततः शारद्वतीसुतम् ॥
08-001-003a	मुहूर्तं ते समाश्वास्य हेतुभिः शास्त्रसंमितैः ।
08-001-003c	रात्र्यागमे महीपालाः स्वानि वेश्मानि भेजिरे ॥
08-001-004a	विशेषतः सूतपुत्रो राजा चैव सुयोधनः ।
08-001-004c	दुःशासनोऽथ शकुनिर्न निद्रामुपलेभिरे ॥
08-001-005a	ते वेश्मस्वपि कौरव्य पृथ्वीशा नाप्नुवन्सुखम् ।
08-001-005c	चिन्तयन्तः क्षयं तीव्रं निद्रां नैवोपलेभिरे ॥
08-001-006a	सहितास्ते निशायां तु दुर्योधननिवेशने ।
08-001-006c	अतिप्रचण्डाद्विद्वेषात्पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
08-001-007a	यत्तद्द्यूतपरिक्लिष्टां कृष्णामानिन्यिरे सभाम् ।
08-001-007c	तत्स्मरन्तोऽन्वतप्यन्त भृशमुद्विग्नचेतसः ॥
08-001-008a	चिन्तयन्तश्च पार्थानां तान्क्लेशान्द्यूतकारितान् ।
08-001-008c	कृच्छ्रेण क्षणदां राजन्निन्युरब्दशतोपमाम् ॥
08-001-009a	ततः प्रभाते विमले स्थिता दिष्टस्य शासने ।
08-001-009c	चक्रुरावश्यकं सर्वे विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
08-001-010a	ते कृत्वावश्यकार्याणि समाश्वस्य च भारत ।
08-001-010c	योगमाज्ञापयामासुर्युद्धाय च विनिर्ययुः ॥
08-001-011a	कर्णं सेनापतिं कृत्वा कृतकौतुकमङ्गलाः ।
08-001-011c	वाचयित्वा द्विजश्रेष्ठान्दधिपात्रघृताक्षतैः ॥
08-001-012a	निष्कैर्गोभिर्हिरण्येन वासोभिश्च महाधनैः ।
08-001-012c	वर्धमाना जयाशीर्भिः सूतमागधबन्दिभिः ॥
08-001-013a	तथैव पाण्डवा राजन्कृतसर्वाह्निकक्रियाः ।
08-001-013c	शिविरान्निर्ययू राजन्युद्धाय कृतनिश्चयाः ॥
08-001-014a	ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।

- 08-001-014c कुरूणां पाण्डवानां च परस्परवधैषिणाम् ॥
 08-001-015a तयोर्द्वे दिवसे युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 08-001-015c कर्णे सेनापतौ राजन्नभूदद्भुतदर्शनम् ॥
 08-001-016a ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे वृषः ।
 08-001-016c पश्यतां धार्तराष्ट्राणां फल्गुनेन निपातितः ॥
 08-001-017a ततस्तत्संजयः सर्वं गत्वा नागाह्वयं पुरम् ।
 08-001-017c आचख्यौ धृतराष्ट्राय यद्वृत्तं कुरुजाङ्गले ॥

08-001-018 जनमेजय उवाच

- 08-001-018a आपगेयं हतं श्रुत्वा द्रोणं च समरे परैः ।
 08-001-018c यो जगाम परामार्तिं वृद्धो राजाम्बिकासुतः ॥
 08-001-019a स श्रुत्वा निहतं कर्णं दुर्योधनहितैषिणम् ।
 08-001-019c कथं द्विजवर प्राणानधारयत दुःखितः ॥
 08-001-020a यस्मिञ्जयाशां पुत्राणाममन्यत स पार्थिवः ।
 08-001-020c तस्मिन्हते स कौरव्यः कथं प्राणानधारयत् ॥
 08-001-021a दुर्मरं बत मन्येऽहं नृणां कृच्छ्रेऽपि वर्तताम् ।
 08-001-021c यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा नात्यजज्जीवितं नृपः ॥
 08-001-022a तथा शांतनवं वृद्धं ब्रह्मन्बाह्लिकमेव च ।
 08-001-022c द्रोणं च सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च ॥
 08-001-023a तथैव चान्यान्सुहृदः पुत्रपौत्रांश्च पातितान् ।
 08-001-023c श्रुत्वा यन्नाजहात्प्राणांस्तन्मन्ये दुष्करं द्विज ॥
 08-001-024a एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण तपोधन ।
 08-001-024c न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥

08-001-025 वैशंपायन उवाच

- 08-001-025a हते कर्णे महाराज निशि गावल्गणिस्तदा ।
 08-001-025c दीनो ययौ नागपुरमश्वैर्वातसमैर्जवे ॥
 08-001-026a स हास्तिनपुरं गत्वा भृशमुद्विग्नमानसः ।
 08-001-026c जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीणबान्धवम् ॥
 08-001-027a स समुद्वीक्ष्य राजानं कश्मलाभिहतौजसम् ।
 08-001-027c ववन्दे प्राञ्जलिर्भूत्वा मूर्ध्ना पादौ नृपस्य ह ॥
 08-001-028a संपूज्य च यथान्यायं धृतराष्ट्रं महीपतिम् ।

08-001-028c	हा कष्टमिति चोक्त्वा स ततो वचनमाददे ॥
08-001-029a	संजयोऽहं क्षितिपते कच्चिदास्ते सुखं भवान् ।
08-001-029c	स्वदोषेणापदं प्राप्य कच्चिन्नाद्य विमुह्यसि ॥
08-001-030a	हितान्युक्तानि विदुरद्रोणगाङ्गेयकेशवैः ।
08-001-030c	अगृहीतान्यनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥
08-001-031a	रामनारदकण्वैश्च हितमुक्तं सभातले ।
08-001-031c	नगृहीतमनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥
08-001-032a	सुहृदस्त्वद्धिते युक्तान्भीष्मद्रोणमुखान्परैः ।
08-001-032c	निहतान्युधि संस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥
08-001-033a	तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्रं कृताञ्जलिम् ।
08-001-033c	सुदीर्घमभिनिःश्वस्य दुःखार्त इदमब्रवीत् ॥
08-001-034a	गाङ्गेये निहते शूरे दिव्यास्त्रवति संजय ।
08-001-034c	द्रोणे च परमेष्वासे भृशं मे व्यथितं मनः ॥
08-001-035a	यो रथानां सहस्राणि दंशितानां दशैव हि ।
08-001-035c	अहन्यहनि तेजस्वी निजघ्ने वसुसंभवः ॥
08-001-036a	स हतो यज्ञसेनस्य पुत्रेणेह शिखण्डिना ।
08-001-036c	पाण्डवेयाभिगुप्तेन भृशं मे व्यथितं मनः ॥
08-001-037a	भार्गवः प्रददौ यस्मै परमास्त्रं महात्मने ।
08-001-037c	साक्षाद्रामेण यो बाल्ये धनुर्वेद उपाकृतः ॥
08-001-038a	यस्य प्रसादात्कौन्तेया राजपुत्रा महाबलाः ।
08-001-038c	महारथत्वं संप्राप्तास्तथान्ये वसुधाधिपाः ॥
08-001-039a	तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
08-001-039c	सत्यसंधं महेष्वासं भृशं मे व्यथितं मनः ॥
08-001-040a	त्रैलोक्ये यस्य शास्त्रेषु न पुमान्विद्यते समः ।
08-001-040c	तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा किमकुर्वत मामकाः ॥
08-001-041a	संशप्तकानां च बले पाण्डवेन महात्मना ।
08-001-041c	धनंजयेन विक्रम्य गमिते यमसादनम् ॥
08-001-042a	नारायणास्त्रे निहते द्रोणपुत्रस्य धीमतः ।
08-001-042c	हतशेषेष्वनीकेषु किमकुर्वत मामकाः ॥
08-001-043a	विप्रद्रुतानहं मन्ये निमग्नः शोकसागरे ।
08-001-043c	प्लवमानान्हते द्रोणे सन्ननौकानिवार्षावे ॥

- 08-001-044a दुर्योधनस्य कर्णस्य भोजस्य कृतवर्मणः ।
 08-001-044c मद्वराजस्य शल्यस्य द्रौणेश्चैव कृपस्य च ॥
- 08-001-045a मत्पुत्रशेषस्य तथा तथान्येषां च संजय ।
 08-001-045c विप्रकीर्णेष्वनीकेषु मुखवर्णोऽभवत्कथम् ॥
- 08-001-046a एतत्सर्वं यथा वृत्तं तत्त्वं गावल्गणे रणे ।
 08-001-046c आचक्ष्व पाण्डवेयानां मामकानां च सर्वशः ॥
- 08-001-047 संजय उवाच**
- 08-001-047a पाण्डवेयैर्हि यद्वृत्तं कौरवेयेषु मारिष ।
 08-001-047c तच्छ्रुत्वा मा व्यथां कार्षीदिष्टे न व्यथते मनः ॥
- 08-001-048a यस्मादभावी भावी वा भवेदर्थो नरं प्रति ।
 08-001-048c अप्राप्तौ तस्य वा प्राप्तौ न कश्चिद्व्यथते बुधः ॥
- 08-001-049 धृतराष्ट्र उवाच**
- 08-001-049a न व्यथा शृण्वतः काचिद्विद्यते मम संजय ।
 08-001-049c दिष्टमेतत्पुरा मन्ये कथयस्व यथेच्छकम् ॥
- 08-002-001 संजय उवाच**
- 08-002-001a हते द्रोणे महेष्वासे तव पुत्रा महारथाः ।
 08-002-001c बभूवुराश्वस्तमुखा विषण्णा गतचेतसः ॥
- 08-002-002a अवाङ्मुखाः शस्त्रभृतः सर्व एव विशां पते ।
 08-002-002c अप्रेक्षमाणाः शोकार्ता नाभ्यभाषन्परस्परम् ॥
- 08-002-003a तान्दृष्ट्वा व्यथिताकारान्सैन्यानि तव भारत ।
 08-002-003c ऊर्ध्वमेवाभ्यवेक्षन्त दुःखत्रस्तान्यनेकशः ॥
- 08-002-004a शस्त्राण्येषां च राजेन्द्र शोणिताक्तान्यशेषतः ।
 08-002-004c प्राभ्रश्यन्त कराग्रेभ्यो दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥
- 08-002-005a तानि बद्धान्यनिष्ठानि लम्बमानानि भारत ।
 08-002-005c अदृश्यन्त महाराज नक्षत्राणि यथा दिवि ॥
- 08-002-006a तथार्तं स्तिमितं दृष्ट्वा गतसत्त्वमिव स्थितम् ।
 08-002-006c स्वं बलं तन्महाराज राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
- 08-002-007a भवतां बाहुवीर्यं हि समाश्रित्य मया युधि ।
 08-002-007c पाण्डवेयाः समाहूता युद्धं चेदं प्रवर्तितम् ॥
- 08-002-008a तदिदं निहते द्रोणे विषण्णमिव लक्ष्यते ।

08-002-008c	युध्यमानाश्च समरे योधा वध्यन्ति सर्वतः ॥
08-002-009a	जयो वापि वधो वापि युध्यमानस्य संयुगे ।
08-002-009c	भवेत्किमत्र चित्रं वै युध्यध्वं सर्वतोमुखाः ॥
08-002-010a	पश्यध्वं च महात्मानं कर्णं वैकर्तनं युधि ।
08-002-010c	प्रचरन्तं महेष्वासं दिव्यैरस्त्रैर्महाबलम् ॥
08-002-011a	यस्य वै युधि संत्रासात्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
08-002-011c	निवर्तते सदामर्षात्सिंहात्क्षुद्रमृगो यथा ॥
08-002-012a	येन नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः ।
08-002-012c	मानुषेणैव युद्धेन तामवस्थां प्रवेशितः ॥
08-002-013a	येन दिव्यास्त्रविच्छूरो मायावी स घटोत्कचः ।
08-002-013c	अमोघया रणे शक्त्या निहतो भैरवं नदन् ॥
08-002-014a	तस्य दुष्पारवीर्यस्य सत्यसंधस्य धीमतः ।
08-002-014c	बाह्वोर्द्रविणमक्षय्यमद्य द्रक्ष्यथ संयुगे ॥
08-002-015a	द्रोणपुत्रस्य विक्रान्तं राधेयस्यैव चोभयोः ।
08-002-015c	पाण्डुपाञ्चालसैन्येषु द्रक्ष्यथापि महात्मनोः ॥
08-002-016a	सर्व एव भवन्तश्च शूराः प्राज्ञाः कुलोद्गताः ।
08-002-016c	शीलवन्तः कृतास्त्राश्च द्रक्ष्यथाद्य परस्परम् ॥
08-002-017a	एवमुक्ते महाराज कर्णो वैकर्तनो नृपः ।
08-002-017c	सिंहनादं विनद्योच्चैः प्रायुध्यत महाबलः ॥
08-002-018a	स सृञ्जयानां सर्वेषां पाञ्चालानां च पश्यताम् ।
08-002-018c	केकयानां विदेहानामकरोत्कदनं महत् ॥
08-002-019a	तस्येषुधाराः शतशः प्रादुरासञ्जरासनात् ।
08-002-019c	अग्रे पुङ्खे च संसक्ता यथा भ्रमरपङ्क्तयः ॥
08-002-020a	स पीडयित्वा पाञ्चालान्पाण्डवांश्च तरस्विनः ।
08-002-020c	हत्वा सहस्रशो योधानर्जुनेन निपातितः ॥

08-003-001 वैशंपायन उवाच

08-003-001a	एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
08-003-001c	शोकस्यान्तमपश्यन्वै हतं मत्वा सुयोधनम् ॥
08-003-001e	विह्वलः पतितो भूमौ नष्टचेता इव द्विपः ॥
08-003-002a	तस्मिन्निपतिते भूमौ विह्वले राजसत्तमे ।
08-003-002c	आर्तनादो महानासीत्स्त्रीणां भरतसत्तम ॥

08-003-003a	स शब्दः पृथिवीं सर्वां पूरयामास सर्वशः ।
08-003-003c	शोकार्णवे महाघोरे निमग्ना भरतस्त्रियः ॥
08-003-004a	राजानं च समासाद्य गान्धारी भरतर्षभ ।
08-003-004c	निःसंज्ञा पतिता भूमौ सर्वाण्यन्तःपुराणि च ॥
08-003-005a	ततस्ताः संजयो राजन्समाश्वासयदातुराः ।
08-003-005c	मुह्यमानाः सुबहुशो मुञ्चन्त्यो वारि नेत्रजम् ॥
08-003-006a	समाश्वस्ताः स्त्रियस्तास्तु वेपमाना मुहुर्मुहुः ।
08-003-006c	कदल्य इव वातेन धूयमानाः समन्ततः ॥
08-003-007a	राजानं विदुरश्चापि प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
08-003-007c	आश्वासयामास तदा सिञ्चंस्तोयेन कौरवम् ॥
08-003-008a	स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां ताश्च दृष्ट्वा स्त्रियो नृप ।
08-003-008c	उन्मत्त इव राजा स स्थितस्तूष्णीं विशां पते ॥
08-003-009a	ततो ध्यात्वा चिरं कालं निःश्वसंश्च पुनः पुनः ।
08-003-009c	स्वान्पुत्रान्गर्हयामास बहु मेने च पाण्डवान् ॥
08-003-010a	गर्हयित्वात्मनो बुद्धिं शकुनेः सौबलस्य च ।
08-003-010c	ध्यात्वा च सुचिरं कालं वेपमानो मुहुर्मुहुः ॥
08-003-011a	संस्तभ्य च मनो भूयो राजा धैर्यसमन्वितः ।
08-003-011c	पुनर्गावल्गाणिं सूतं पर्यपृच्छत संजयम् ॥
08-003-012a	यत्त्वया कथितं वाक्यं श्रुतं संजय तन्मया ।
08-003-012c	कच्चिद्दुर्योधनः सूत न गतो वै यमक्षयम् ॥
08-003-012e	ब्रूहि संजय तत्त्वेन पुनरुक्तां कथामिमाम् ॥
08-003-013a	एवमुक्तोऽब्रवीत्सूतो राजानं जनमेजय ।
08-003-013c	हतो वैकर्तनो राजन्सह पुत्रैर्महारथैः ॥
08-003-013e	भ्रातृभिश्च महेष्वासैः सूतपुत्रैस्तनुत्यजैः ॥
08-003-014a	दुःशासनश्च निहतः पाण्डवेन यशस्विना ।
08-003-014c	पीतं च रुधिरं कोपाद्धीमसेनेन संयुगे ॥

08-004-001 वैशंपायन उवाच

08-004-001a	एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
08-004-001c	अब्रवीत्संजयं सूतं शोकव्याकुलचेतनः ॥
08-004-002a	दुष्प्रणीतेन मे तात मनसाभिप्लुतात्मनः ।
08-004-002c	हतं वैकर्तनं श्रुत्वा शोको मर्माणि कृन्तति ॥

08-004-003a	कृतास्त्रपरमाः शल्ये दुःखपारं तितीर्षवः ।
08-004-003c	कुरूणां सृञ्जयानां च के नु जीवन्ति के मृताः ॥
08-004-004	संजय उवाच
08-004-004a	हतः शांतनवो राजन्दुराधर्षः प्रतापवान् ।
08-004-004c	हत्वा पाण्डवयोधानामर्बुदं दशभिर्दिनैः ॥
08-004-005a	ततो द्रोणो महेष्वासः पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
08-004-005c	निहत्य युधि दुर्धर्षः पश्चाद्रुक्मरथो हतः ॥
08-004-006a	हतशिष्टस्य भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना ।
08-004-006c	अर्धं निहत्य सैन्यस्य कर्णो वैकर्तनो हतः ॥
08-004-007a	विविंशतिर्महाराज राजपुत्रो महाबलः ।
08-004-007c	आनर्तयोधाञ्शतशो निहत्य निहतो रणे ॥
08-004-008a	अथ पुत्रो विकर्णस्ते क्षत्रव्रतमनुस्मरन् ।
08-004-008c	क्षीणवाहायुधः शूरः स्थितोऽभिमुखतः परान् ॥
08-004-009a	घोररूपान्परिक्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् ।
08-004-009c	प्रतिज्ञां स्मरता चैव भीमसेनेन पातितः ॥
08-004-010a	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजपुत्रौ महाबलौ ।
08-004-010c	कृत्वा नसुकरं कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥
08-004-011a	सिन्धुराष्ट्रमुखानीह दश राष्ट्राणि यस्य वै ।
08-004-011c	वशे तिष्ठन्ति वीरस्य यः स्थितस्तव शासने ॥
08-004-012a	अक्षौहिणीर्दशैकां च निर्जित्य निशितैः शरैः ।
08-004-012c	अर्जुनेन हतो राजन्महावीर्यो जयद्रथः ॥
08-004-013a	तथा दुर्योधनसुतस्तरस्वी युद्धदुर्मदः ।
08-004-013c	वर्तमानः पितुः शास्त्रे सौभद्रेण निपातितः ॥
08-004-014a	तथा दौःशासनिर्वीरो बाहुशाली रणोत्कटः ।
08-004-014c	द्रौपदेयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-015a	किरातानामधिपतिः सागरानूपवासिनाम् ।
08-004-015c	देवराजस्य धर्मात्मा प्रियो बहुमतः सखा ॥
08-004-016a	भगदत्तो महीपालः क्षत्रधर्मरतः सदा ।
08-004-016c	धनंजयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-017a	तथा कौरवदायादः सौमदत्तिर्महायशाः ।
08-004-017c	हतो भूरिश्रवा राजञ्शूरः सात्यकिना युधि ॥

08-004-018a	श्रुतायुरपि चाम्बष्ठः क्षत्रियाणां धनुर्धरः ।
08-004-018c	चरन्नभीतवत्संख्ये निहतः सव्यसाचिना ॥
08-004-019a	तव पुत्रः सदा संख्ये कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
08-004-019c	दुःशासनो महाराज भीमसेनेन पातितः ॥
08-004-020a	यस्य राजन्नाजानीकं बहुसाहस्रमद्भुतम् ।
08-004-020c	सुदक्षिणः स संग्रामे निहतः सव्यसाचिना ॥
08-004-021a	कोसलानामधिपतिर्हत्वा बहुशतान्परान् ।
08-004-021c	सौभद्रेण हि विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-022a	बहुशो योधयित्वा च भीमसेनं महारथः ।
08-004-022c	चित्रसेनस्तव सुतो भीमसेनेन पातितः ॥
08-004-023a	मद्रराजात्मजः शूरः परेषां भयवर्धनः ।
08-004-023c	असिचर्मधरः श्रीमान्सौभद्रेण निपातितः ॥
08-004-024a	समः कर्णस्य समरे यः स कर्णस्य पश्यतः ।
08-004-024c	वृषसेनो महातेजाः शीघ्रास्त्रः कृतनिश्चयः ॥
08-004-025a	अभिमन्योर्वधं स्मृत्वा प्रतिज्ञामपि चात्मनः ।
08-004-025c	धनंजयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-026a	नित्यप्रसक्तवैरो यः पाण्डवैः पृथिवीपतिः ।
08-004-026c	विश्राव्य वैरं पार्थेन श्रुतायुः स निपातितः ॥
08-004-027a	शल्यपुत्रस्तु विक्रान्तः सहदेवेन मारिष ।
08-004-027c	हतो रुक्मरथो राजन्भ्राता मातुलजो युधि ॥
08-004-028a	राजा भगीरथो वृद्धो बृहत्क्षत्रश्च केकयः ।
08-004-028c	पराक्रमन्तौ विक्रान्तौ निहतौ वीर्यवत्तरौ ॥
08-004-029a	भगदत्तसुतो राजन्कृतप्रज्ञो महाबलः ।
08-004-029c	श्येनवच्चरता संख्ये नकुलेन निपातितः ॥
08-004-030a	पितामहस्तव तथा बाह्लिकः सह बाह्लिकैः ।
08-004-030c	भीमसेनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-031a	जयत्सेनस्तथा राजञ्जारासंधिर्महाबलः ।
08-004-031c	मागधो निहतः संख्ये सौभद्रेण महात्मना ॥
08-004-032a	पुत्रस्ते दुर्मुखो राजन्दुःसहश्च महारथः ।
08-004-032c	गदया भीमसेनेन निहतौ शूरमानिनौ ॥
08-004-033a	दुर्मर्षणो दुर्विषहो दुर्जयश्च महारथः ।

08-004-033c	कृत्वा नसुकरं कर्म गता वैवस्वतक्षयम् ॥
08-004-034a	सचिवो वृषवर्मा ते सूतः परमवीर्यवान् ।
08-004-034c	भीमसेनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-035a	नागायुतबलो राजा नागायुतबलो महान् ।
08-004-035c	सगणः पाण्डुपुत्रेण निहतः सव्यसाचिना ॥
08-004-036a	वसातयो महाराज द्विसाहस्राः प्रहारिणः ।
08-004-036c	शूरसेनाश्च विक्रान्ताः सर्वे युधि निपातिताः ॥
08-004-037a	अभीषाहाः कवचिनः प्रहरन्तो मदोत्कटाः ।
08-004-037c	शिबयश्च रथोदाराः कलिङ्गसहिता हताः ॥
08-004-038a	गोकुले नित्यसंवृद्धा युद्धे परमकोविदाः ।
08-004-038c	श्रेणयो बहुसाहस्राः संशप्तकगणाश्च ये ॥
08-004-038e	ते सर्वे पार्थमासाद्य गता वैवस्वतक्षयम् ॥
08-004-039a	स्यालौ तव महाराज राजानौ वृषकाचलौ ।
08-004-039c	त्वदर्थे संपराक्रान्तौ निहतौ सव्यसाचिना ॥
08-004-040a	उग्रकर्मा महेष्वासो नामतः कर्मतस्तथा ।
08-004-040c	शाल्वराजो महाराज भीमसेनेन पातितः ॥
08-004-041a	ओघवांश्च महाराज बृहन्तः सहितो रणे ।
08-004-041c	पराक्रमन्तौ मित्रार्थे गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥
08-004-042a	तथैव रथिनां श्रेष्ठः क्षेमधूर्तिर्विशां पते ।
08-004-042c	निहतो गदया राजन्भीमसेनेन संयुगे ॥
08-004-043a	तथा राजा महेष्वासो जलसंधो महाबलः ।
08-004-043c	सुमहत्कदनं कृत्वा हतः सात्यकिना रणे ॥
08-004-044a	अलायुधो राक्षसेन्द्रः खरबन्धुरयानगः ।
08-004-044c	घटोत्कचेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-045a	राधेयाः सूतपुत्राश्च भ्रातरश्च महारथाः ।
08-004-045c	केकयाः सर्वशश्चापि निहताः सव्यसाचिना ॥
08-004-046a	मालवा मद्रकाश्चैव द्रविडाश्चोग्रविक्रमाः ।
08-004-046c	यौधेयाश्च ललित्थाश्च क्षुद्रकाश्चाप्युशीनराः ॥
08-004-047a	मावेल्लकास्तुण्डिकेराः सावित्रीपुत्रकाञ्चलाः ।
08-004-047c	प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च मारिष ॥
08-004-048a	पत्तीनां निहताः संघा हयानामयुतानि च ।

- 08-004-048c रथव्रजाश्च निहता हताश्च वरवारणाः ॥
- 08-004-049a सध्वजाः सायुधाः शूराः सर्वमाम्बरभूषणाः ।
- 08-004-049c कालेन महता यत्ताः कुले ये च विवर्धिताः ॥
- 08-004-050a ते हताः समरे राजन्पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
- 08-004-050c अन्ये तथामितबलाः परस्परवधैषिणः ॥
- 08-004-051a एते चान्ये च बहवो राजानः सगणा रणे ।
- 08-004-051c हताः सहस्रशो राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
- 08-004-051e एवमेष क्षयो वृत्तः कर्णार्जुनसमागमे ॥
- 08-004-052a महेन्द्रेण यथा वृत्रो यथा रामेण रावणः ।
- 08-004-052c यथा कृष्णेन निहतो मुरो रणनिपातितः ॥
- 08-004-052e कार्तवीर्यश्च रामेण भार्गवेण हतो यथा ॥
- 08-004-053a सज्ञातिबान्धवः शूरः समरे युद्धदुर्मदः ।
- 08-004-053c रणे कृत्वा महायुद्धं घोरं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥
- 08-004-054a तथार्जुनेन निहतो द्वैरथे युद्धदुर्मदः ।
- 08-004-054c सामात्यबान्धवो राजन्कर्णः प्रहरतां वरः ॥
- 08-004-055a जयाशा धार्तराष्ट्राणां वैरस्य च मुखं यतः ।
- 08-004-055c तीर्णं तत्पाण्डवै राजन्यत्पुरा नावबुध्यसे ॥
- 08-004-056a उच्यमानो महाराज बन्धुभिर्हितकाङ्क्षिभिः ।
- 08-004-056c तदिदं समनुप्राप्तं व्यसनं त्वां महात्ययम् ॥
- 08-004-057a पुत्राणां राज्यकामानां त्वया राजन्हितैषिणा ।
- 08-004-057c अहितानीव चीर्णानि तेषां ते फलमागतम् ॥
- 08-004-058 धृतराष्ट्र उवाच
- 08-004-058a आख्याता मामकास्तात निहता युधि पाण्डवैः ।
- 08-004-058c निहतान्पाण्डवेयानां मामकैर्ब्रूहि संजय ॥
- 08-004-059 संजय उवाच
- 08-004-059a कुन्तयो युधि विक्रान्ता महासत्त्वा महाबलाः ।
- 08-004-059c सानुबन्धाः सहामात्या भीष्मेण युधि पातिताः ॥
- 08-004-060a समः किरीटिना संख्ये वीर्येण च बलेन च ।
- 08-004-060c सत्यजित्सत्यसंधेन द्रोणेन निहतो रणे ॥
- 08-004-061a तथा विराटद्रुपदौ वृद्धौ सहसुतौ नृपौ ।

08-004-061c	पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन निहतौ रणे ॥
08-004-062a	यो बाल एव समरे संमितः सव्यसाचिना ।
08-004-062c	केशवेन च दुर्धर्षो बलदेवेन चाभिभूः ॥
08-004-063a	स एष कदनं कृत्वा महद्रणविशारदः ।
08-004-063c	परिवार्य महामात्रैः षड्भिः परमकै रथैः ॥
08-004-063e	अशक्नुवद्भिर्बीभत्सुमभिमन्युर्निपातितः ॥
08-004-064a	तं कृतं विरथं वीरं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितम् ।
08-004-064c	दौःशासनिर्महाराज सौभद्रं हतवात्रणे ॥
08-004-065a	बृहन्तस्तु महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
08-004-065c	दुःशासनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-066a	मणिमान्दण्डधारश्च राजानौ युद्धदुर्मदौ ।
08-004-066c	पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन विनिपातितौ ॥
08-004-067a	अंशुमान्भोजराजस्तु सहसैन्यो महारथः ।
08-004-067c	भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
08-004-068a	चित्रायुधश्चित्रयोधी कृत्वा तौ कदनं महत् ।
08-004-068c	चित्रमार्गेण विक्रम्य कर्णेन निहतौ युधि ॥
08-004-069a	वृकोदरसमो युद्धे दृढः केकयजो युधि ।
08-004-069c	केकयेनैव विक्रम्य भ्रात्रा भ्राता निपातितः ॥
08-004-070a	जनमेजयो गदायोधी पार्वतीयः प्रतापवान् ।
08-004-070c	दुर्मुखेन महाराज तव पुत्रेण पातितः ॥
08-004-071a	रोचमानौ नरव्याघ्रौ रोचमानौ ग्रहाविव ।
08-004-071c	द्रोणेन युगपद्राजन्दिवं संप्रेषितौ शरैः ॥
08-004-072a	नृपाश्च प्रतियुध्यन्तः पराक्रान्ता विशां पते ।
08-004-072c	कृत्वा नसुकरं कर्म गता वैवस्वतक्षयम् ॥
08-004-073a	पुरुजित्कुन्तिभोजश्च मातुलः सव्यसाचिनः ।
08-004-073c	संग्रामनिर्जिताल्लोकान्गमितो द्रोणसायकैः ॥
08-004-074a	अभिभूः काशिराजश्च काशिकैर्बहुभिर्वृतः ।
08-004-074c	वसुदानस्य पुत्रेण न्यासितो देहमाहवे ॥
08-004-075a	अमितौजा युधामन्युरुत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
08-004-075c	निहत्य शतशः शूरान्परैर्विनिहतौ रणे ॥
08-004-076a	क्षत्रधर्मा च पाञ्चाल्यः क्षत्रवर्मा च मारिष ।

- 08-004-076c द्रोणेन परमेष्वासौ गमितौ यमसादनम् ॥
- 08-004-077a शिखण्डितनयो युद्धे क्षत्रदेवो युधां पतिः ।
- 08-004-077c लक्ष्मणेन हतो राजंस्तव पौत्रेण भारत ॥
- 08-004-078a सुचित्रश्चित्रधर्मा च पितापुत्रौ महारथौ ।
- 08-004-078c प्रचरन्तौ महावीर्यौ द्रोणेन निहतौ रणे ॥
- 08-004-079a वार्धक्षेमिर्महाराज कृत्वा कदनमाहवे ।
- 08-004-079c बाह्लिकेन महाराज कौरवेण निपातितः ॥
- 08-004-080a धृष्टकेतुर्महाराज चेदीनां प्रवरो रथः ।
- 08-004-080c कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥
- 08-004-081a तथा सत्यधृतिस्तात कृत्वा कदनमाहवे ।
- 08-004-081c पाण्डवार्थे पराक्रान्तो गमितो यमसादनम् ॥
- 08-004-082a पुत्रस्तु शिशुपालस्य सुकेतुः पृथिवीपते ।
- 08-004-082c निहत्य शात्रवान्संख्ये द्रोणेन निहतो युधि ॥
- 08-004-083a तथा सत्यधृतिर्वीरो मदिराश्चश्च वीर्यवान् ।
- 08-004-083c सूर्यदत्तश्च विक्रान्तो निहतो द्रोणसायकैः ॥
- 08-004-084a श्रेणिमांश्च महाराज युध्यमानः पराक्रमी ।
- 08-004-084c कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥
- 08-004-085a तथैव युधि विक्रान्तो मागधः परवीरहा ।
- 08-004-085c भीष्मेण निहतो राजन्युध्यमानः पराक्रमी ॥
- 08-004-086a वसुदानश्च कदनं कुर्वाणोऽतीव संयुगे ।
- 08-004-086c भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥
- 08-004-087a एते चान्ये च बहवः पाण्डवानां महारथाः ।
- 08-004-087c हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

08-004-088 धृतराष्ट्र उवाच

- 08-004-088a हतप्रवीरे सैन्येऽस्मिन्मामके वदतां वर ।
- 08-004-088c अहताज्ज्ञांस मे सूत येऽत्र जीवन्ति केचन ॥
- 08-004-089a एतेषु निहतेष्वद्य ये त्वया परिकीर्तिताः ।
- 08-004-089c अहतान्मन्यसे यांस्त्वं तेऽपि स्वर्गजितो मताः ॥

08-004-090 संजय उवाच

- 08-004-090a यस्मिन्महास्त्राणि समर्पितानि; चित्राणि शुभ्राणि चतुर्विधानि ।

08-004-090c	दिव्यानि राजन्निहितानि चैव; द्रोणेन वीरद्विजसत्तमेन ॥
08-004-091a	महारथः कृतिमान्क्षिप्रहस्तो; दृढायुधो दृढमुष्टिर्दृढेषुः ।
08-004-091c	स वीर्यवान्द्रोणपुत्रस्तरस्वी; व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥
08-004-092a	आनर्तवासी हृदिकात्मजोऽसौ; महारथः सात्वतानां वरिष्ठः ।
08-004-092c	स्वयं भोजः कृतवर्मा कृतास्त्रो; व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥
08-004-093a	शारद्वतो गौतमश्चापि राजन्महाबलो बहुचित्रास्त्रयोधी ।
08-004-093c	धनुश्चित्रं सुमहद्भारसाहं; व्यवस्थितो योत्स्यमानः प्रगृह्य ॥
08-004-094a	आर्तायनिः समरे दुष्प्रकम्प्यः; सेनाग्रणीः प्रथमस्तावकानाम् ।
08-004-094c	स्वस्त्रेयांस्तान्पाण्डवेयान्विसृज्य; सत्यां वाचं तां चिकीर्षुस्तरस्वी ॥
08-004-095a	तेजोवधं सूतपुत्रस्य संख्ये; प्रतिश्रुत्वाजातशत्रोः पुरस्तात् ।
08-004-095c	दुराधर्षः शक्रसमानवीर्यः; शल्यः स्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥
08-004-096a	आजानेयैः सैन्धवैः पार्वतीयैः; नदीजकाम्बोजवनायुबाह्विकैः ।
08-004-096c	गान्धारराजः स्वबलेन युक्तो; व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥
08-004-097a	तथा सुतस्ते ज्वलनार्कवर्णः; रथं समास्थाय कुरुप्रवीर ।
08-004-097c	व्यवस्थितः कुरुमित्रो नरेन्द्र; व्यभ्रे सूर्यो भ्राजमानो यथा वै ॥
08-004-098a	दुर्योधनो नागकुलस्य मध्ये; महावीर्यः सह सैन्यप्रवीरैः ।
08-004-098c	रथेन जाम्बूनदभूषणेन; व्यवस्थितः समरे योद्धुकामः ॥
08-004-099a	स राजमध्ये पुरुषप्रवीरो; रराज जाम्बूनदचित्रवर्मा ।
08-004-099c	पद्मप्रभो वह्निरिवाल्पधूमो; मेघान्तरे सूर्य इव प्रकाशः ॥
08-004-100a	तथा सुषेणोऽप्यसिचर्मपाणिः; स्तवात्मजः सत्यसेनश्च वीरः ।
08-004-100c	व्यवस्थितौ चित्रसेनेन सार्धः; हृष्टात्मानौ समरे योद्धुकामौ ॥
08-004-101a	ह्रीनिषेधा भरता राजपुत्राः; श्चित्रायुधः श्रुतकर्मा जयश्च ।
08-004-101c	शलश्च सत्यव्रतदुःशलौ च; व्यवस्थिता बलिनो योद्धुकामाः ॥
08-004-102a	कैतव्यानामधिपः शूरमानी; रणे रणे शत्रुहा राजपुत्रः ।
08-004-102c	पत्री हयी नागरथप्रयायी; व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥
08-004-103a	वीरः श्रुतायुश्च श्रुतायुधश्च; चित्राङ्गदश्चित्रवर्मा स वीरः ।
08-004-103c	व्यवस्थिता ये तु सैन्ये नराग्र्याः; प्रहारिणो मानिनः सत्यसंधाः ॥
08-004-104a	कर्णात्मजः सत्यसेनो महात्मा; व्यवस्थितः समरे योद्धुकामः ।
08-004-104c	अथापरौ कर्णसुतौ वराहौ; व्यवस्थितौ लघुहस्तौ नरेन्द्र ॥
08-004-104e	बलं महद्दुर्भिमदमल्पधैर्यैः; समाश्रितौ योत्स्यमानौ त्वदर्थे ॥
08-004-105a	एतैश्च मुख्यैरपरैश्च राजन्योधप्रवीरैरमितप्रभावैः ।

08-004-105c व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये; यथा महेन्द्रः कुरुराजो जयाय ॥

08-004-106 धृतराष्ट्र उवाच

08-004-106a आख्याता जीवमाना ये परेभ्योऽन्ये यथातथम् ।

08-004-106c इतीदमभिगच्छामि व्यक्तमर्थाभिपत्तितः ॥

08-004-107 वैशंपायन उवाच

08-004-107a एवं ब्रुवन्नेव तदा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

08-004-107c हतप्रवीरं विध्वस्तं किञ्चिच्छेषं स्वकं बलम् ॥

08-004-107e श्रुत्वा व्यामोहमगमच्छोकव्याकुलितेन्द्रियः ॥

08-004-108a मुह्यमानोऽब्रवीच्चापि मुहूर्तं तिष्ठ संजय ।

08-004-108c व्याकुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ॥

08-004-108e नष्टचित्तस्ततः सोऽथ बभूव जगतीपतिः ॥

08-005-001 जनमेजय उवाच

08-005-001a श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्रांश्चैवापलायिनः ।

08-005-001c नरेन्द्रः किञ्चिदाश्वस्तो द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत् ॥

08-005-002a प्राप्तवान्परमं दुःखं पुत्रव्यसनजं महत् ।

08-005-002c तस्मिन्यदुक्तवान्काले तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

08-005-003 वैशंपायन उवाच

08-005-003a श्रुत्वा कर्णस्य निधनमश्रद्धेयमिवाद्भुतम् ।

08-005-003c भूतसंमोहनं भीमं मेरोः पर्यसनं यथा ॥

08-005-004a चित्तमोहमिवायुक्तं भार्गवस्य महामतेः ।

08-005-004c पराजयमिवेन्द्रस्य द्विषद्भ्यो भीमकर्मणः ॥

08-005-005a दिवः प्रपतनं भानोरुर्व्यामिव महाद्युतेः ।

08-005-005c संशोषणमिवाचिन्त्यं समुद्रस्याक्षयाम्भसः ॥

08-005-006a महीवियद्दिगीशानां सर्वनाशमिवाद्भुतम् ।

08-005-006c कर्मणोरिव वैफल्यमुभयोः पुण्यपापयोः ॥

08-005-007a संचिन्त्य निपुणं बुद्ध्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।

08-005-007c नेदमस्तीति संचिन्त्य कर्णस्य निधनं प्रति ॥

08-005-008a प्राणिनामेतदात्मत्वात्स्यादपीति विनाशनम् ।

08-005-008c शोकाग्निना दह्यमानो धम्यमान इवाशयः ॥

08-005-009a विध्वस्तात्मा श्वसन्दीनो हा हेत्युक्त्वा सुदुःखितः ।

08-005-009c	विललाप महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥
08-005-010	धृतराष्ट्र उवाच
08-005-010a	संजयाधिरथो वीरः सिंहद्विरदविक्रमः ।
08-005-010c	वृषमप्रतिमस्कन्धो वृषभाक्षगतिस्वनः ॥
08-005-011a	वृषभो वृषभस्येव यो युद्धे न निवर्तते ।
08-005-011c	शत्रोरपि महेन्द्रस्य वज्रसंहननो युवा ॥
08-005-012a	यस्य ज्यातलशब्देन शरवृष्टिरवेण च ।
08-005-012c	रथाश्चनरमातङ्गा नावतिष्ठन्ति संयुगे ॥
08-005-013a	यमाश्रित्य महाबाहुं द्विषत्संघघ्नमच्युतम् ।
08-005-013c	दुर्योधनोऽकरोद्वैरं पाण्डुपुत्रैर्महाबलैः ॥
08-005-014a	स कथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णः पार्थेन संयुगे ।
08-005-014c	निहतः पुरुषव्याघ्रः प्रसह्यासह्यविक्रमः ॥
08-005-015a	यो नामन्यत वै नित्यमच्युतं न धनंजयम् ।
08-005-015c	न वृष्णीनपि तानन्यान्स्वबाहुबलमाश्रितः ॥
08-005-016a	शार्ङ्गगाण्डीवधन्वानौ सहितावपराजितौ ।
08-005-016c	अहं दिव्याद्रथादेकः पातयिष्यामि संयुगे ॥
08-005-017a	इति यः सततं मन्दमवोचल्लोभमोहितम् ।
08-005-017c	दुर्योधनमपादीनं राज्यकामुकमातुरम् ॥
08-005-018a	यश्चाजैषीदतिबलानमित्रानपि दुर्जयान् ।
08-005-018c	गान्धारान्मद्रकान्मत्स्यांस्त्रिगर्तास्तङ्गणाञ्शकान् ॥
08-005-019a	पाञ्चालांश्च विदेहांश्च कुणिन्दान्काशिकोसलान् ।
08-005-019c	सुह्यानङ्गांश्च पुण्ड्रांश्च निषादान्वङ्गकीचकान् ॥
08-005-020a	वत्सान्कलिङ्गांस्तरलानश्मकानृषिकांस्तथा ।
08-005-020c	यो जित्वा समरे वीरश्चक्रे बलिभृतः पुरा ॥
08-005-021a	उच्चैःश्रवा वरोऽश्वानां राज्ञां वैश्रवणो वरः ।
08-005-021c	वरो महेन्द्रो देवानां कर्णः प्रहरतां वरः ॥
08-005-022a	यं लब्ध्वा मागधो राजा सान्त्वमानार्थगौरवैः ।
08-005-022c	अरौत्सीत्पार्थिवं क्षत्रमृते कौरवयादवान् ॥
08-005-023a	तं श्रुत्वा निहतं कर्णं द्वैरथे सव्यसाचिना ।
08-005-023c	शोकार्णवे निमग्नोऽहमप्लवः सागरे यथा ॥
08-005-024a	ईदृशैर्यद्यहं दुःखैर्न विनश्यामि संजय ।

- 08-005-024c वज्रादृढतरं मन्ये हृदयं मम दुर्भिदम् ॥
 08-005-025a ज्ञातिसंबन्धिमित्राणामिमं श्रुत्वा पराजयम् ।
 08-005-025c को मदन्यः पुमाँल्लोके न जह्यात्सूत जीवितम् ॥
 08-005-026a विषमग्निं प्रपातं वा पर्वताग्रादहं वृणे ।
 08-005-026c न हि शक्ष्यामि दुःखानि सोढुं कष्टानि संजय ॥

08-005-027 संजय उवाच

- 08-005-027a श्रिया कुलेन यशसा तपसा च श्रुतेन च ।
 08-005-027c त्वामद्य सन्तो मन्यन्ते ययातिमिव नाहुषम् ॥
 08-005-028a श्रुते महर्षिप्रतिमः कृतकृत्योऽसि पार्थिव ।
 08-005-028c पर्यवस्थापयात्मानं मा विषादे मनः कृथाः ॥

08-005-029 धृतराष्ट्र उवाच

- 08-005-029a दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
 08-005-029c यत्र रामप्रतीकाशः कर्णोऽहन्यत संयुगे ॥
 08-005-030a हत्वा युधिष्ठिरानीकं पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
 08-005-030c प्रताप्य शरवर्षेण दिशः सर्वा महारथः ॥
 08-005-031a मोहयित्वा रणे पार्थान्वज्रहस्त इवासुरान् ।
 08-005-031c स कथं निहतः शेते वातरुग्ण इव द्रुमः ॥
 08-005-032a शोकस्यान्तं न पश्यामि समुद्रस्येव विप्लुकाः ।
 08-005-032c चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चापि जायते ॥
 08-005-033a कर्णस्य निधनं श्रुत्वा विजयं फल्गुनस्य च ।
 08-005-033c अश्रद्धेयमहं मन्ये वधं कर्णस्य संजय ॥
 08-005-034a वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
 08-005-034c यच्छ्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं हतं कर्णं न दीर्यते ॥
 08-005-035a आयुर्नूनं सुदीर्घं मे विहितं दैवतैः पुरा ।
 08-005-035c यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा जीवामीह सुदुःखितः ॥
 08-005-036a धिग्जीवितमिदं मेऽद्य सुहृद्धीनस्य संजय ।
 08-005-036c अद्य चाहं दशामेतां गतः संजय गर्हिताम् ॥
 08-005-036e कृपणं वर्तयिष्यामि शोच्यः सर्वस्य मन्दधीः ॥
 08-005-037a अहमेव पुरा भूत्वा सर्वलोकस्य सत्कृतः ।
 08-005-037c परिभूतः कथं सूत पुनः शक्ष्यामि जीवितुम् ॥

08-005-037e	दुःखात्सुदुःखं व्यसनं प्राप्तवानस्मि संजय ॥
08-005-038a	तस्माद्भीष्मवधे चैव द्रोणस्य च महात्मनः ।
08-005-038c	नात्र शेषं प्रपश्यामि सूतपुत्रे हते युधि ॥
08-005-039a	स हि पारं महानासीत्पुत्राणां मम संजय ।
08-005-039c	युद्धे विनिहतः शूरो विसृजन्सायकान्बहून् ॥
08-005-040a	को हि मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभम् ।
08-005-040c	रथादतिरथो नूनमपतत्सायकार्दितः ॥
08-005-041a	पर्वतस्येव शिखरं वज्रपातविदारितम् ।
08-005-041c	शयीत पृथिवीं नूनं शोभयन्नुधिरोक्षितः ॥
08-005-041e	मातङ्ग इव मत्तेन मातङ्गेन निपातितः ॥
08-005-042a	यद्वलं धार्तराष्ट्राणां पाण्डवानां यतो भयम् ।
08-005-042c	सोऽर्जुनेन हतः कर्णः प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥
08-005-043a	स हि वीरो महेष्वासः पुत्राणामभयंकरः ।
08-005-043c	शेते विनिहतो वीरः शक्रेणेव यथा बलः ॥
08-005-044a	पङ्गोरिवाध्वगमनं दरिद्रस्येव कामितम् ।
08-005-044c	दुर्योधनस्य चाकूतं तृषितस्येव पिप्लुकाः ॥
08-005-045a	अन्यथा चिन्तितं कार्यमन्यथा तत्तु जायते ।
08-005-045c	अहो नु बलवद्दैवं कालश्च दुरतिक्रमः ॥
08-005-046a	पलायमानः कृपणं दीनात्मा दीनपौरुषः ।
08-005-046c	कच्चिन्न निहतः सूत पुत्रो दुःशासनो मम ॥
08-005-047a	कच्चिन्न नीचाचरितं कृतवांस्तात संयुगे ।
08-005-047c	कच्चिन्न निहतः शूरो यथा न क्षत्रिया हताः ॥
08-005-048a	युधिष्ठिरस्य वचनं मा युद्धमिति सर्वदा ।
08-005-048c	दुर्योधनो नाभ्यगृह्णान्मूढः पथ्यमिवौषधम् ॥
08-005-049a	शरतल्पे शयानेन भीष्मेण सुमहात्मना ।
08-005-049c	पानीयं याचितः पार्थः सोऽविध्यन्मेदिनीतलम् ॥
08-005-050a	जलस्य धारां विहितां दृष्ट्वा तां पाण्डवेन ह ।
08-005-050c	अब्रवीत्स महाबाहुस्तात संशाम्य पाण्डवैः ॥
08-005-051a	प्रशमाद्धि भवेच्छान्तिर्मदन्तं युद्धमस्तु च ।
08-005-051c	भ्रातृभावेन पृथिवीं भुङ्क्व पाण्डुसुतैः सह ॥
08-005-052a	अकुर्वन्वचनं तस्य नूनं शोचति मे सुतः ।

08-005-052c	तदिदं समनुप्राप्तं वचनं दीर्घदर्शिनः ॥
08-005-053a	अहं तु निहतामात्यो हतपुत्रश्च संजय ।
08-005-053c	द्यूततः कृच्छ्रमापन्नो लूनपक्ष इव द्विजः ॥
08-005-054a	यथा हि शकुनिं गृह्य छित्त्वा पक्षौ च संजय ।
08-005-054c	विसर्जयन्ति संहृष्टाः क्रीडमानाः कुमारकाः ॥
08-005-055a	छिन्नपक्षतया तस्य गमनं नोपपद्यते ।
08-005-055c	तथाहमपि संप्राप्तो लूनपक्ष इव द्विजः ॥
08-005-056a	क्षीणः सर्वार्थहीनश्च निर्बन्धुर्जातिवर्जितः ।
08-005-056c	कां दिशं प्रतिपत्स्यामि दीनः शत्रुवशं गतः ॥
08-005-057a	दुर्योधनस्य वृद्ध्यर्थं पृथिवीं योऽजयत्प्रभुः ।
08-005-057c	स जितः पाण्डवैः शूरैः समर्थैर्वीर्यशालिभिः ॥
08-005-058a	तस्मिन्हते महेष्वासे कर्णे युधि किरीटिना ।
08-005-058c	के वीराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
08-005-059a	कच्चिन्नैकः परित्यक्तः पाण्डवैर्निहतो रणे ।
08-005-059c	उक्तं त्वया पुरा वीर यथा वीरा निपातिताः ॥
08-005-060a	भीष्मप्रतियुध्यन्तं शिखण्डी सायकोत्तमैः ।
08-005-060c	पातयामास समरे सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥
08-005-061a	तथा द्रौपदिना द्रोणो न्यस्तसर्वायुधो युधि ।
08-005-061c	युक्तयोगो महेष्वासः शरैर्बहुभिराचितः ॥
08-005-061e	निहतः खड्गमुद्यम्य धृष्टद्युम्नेन संजय ॥
08-005-062a	अन्तरेण हतावेतौ छलेन च विशेषतः ।
08-005-062c	अश्रौषमहमेतद्वै भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥
08-005-063a	भीष्मद्रोणौ हि समरे न हन्याद्वज्रभृत्स्वयम् ।
08-005-063c	न्यायेन युध्यमानौ हि तद्वै सत्यं ब्रवीमि ते ॥
08-005-064a	कर्णं त्वस्यन्तमस्त्राणि दिव्यानि च बहूनि च ।
08-005-064c	कथमिन्द्रोपमं वीरं मृत्युर्युद्धे समस्पृशत् ॥
08-005-065a	यस्य विद्युत्प्रभां शक्तिं दिव्यां कनकभूषणाम् ।
08-005-065c	प्रायच्छद्द्विषतां हन्त्रीं कुण्डलाभ्यां पुरंदरः ॥
08-005-066a	यस्य सर्पमुखो दिव्यः शरः कनकभूषणः ।
08-005-066c	अशेत निहतः पत्री चन्दनेष्वरिसूदनः ॥
08-005-067a	भीष्मद्रोणमुखान्वीरान्योऽवमन्य महारथान् ।

08-005-067c	जामदग्न्यान्महाघोरं ब्राह्ममस्त्रमशिक्षत ॥
08-005-068a	यश्च द्रोणमुखान्दृष्ट्वा विमुखानर्दिताञ्शरैः ।
08-005-068c	सौभद्रस्य महाबाहुर्व्यधमत्कार्मुकं शरैः ॥
08-005-069a	यश्च नागायुतप्राणं वातरंहसमच्युतम् ।
08-005-069c	विरथं भ्रातरं कृत्वा भीमसेनमुपाहसत् ॥
08-005-070a	सहदेवं च निर्जित्य शरैः संनतपर्वभिः ।
08-005-070c	कृपया विरथं कृत्वा नाहनद्धर्मवित्तया ॥
08-005-071a	यश्च मायासहस्राणि ध्वंसयित्वा रणोत्कटम् ।
08-005-071c	घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं शक्रशक्त्याभिजघ्निवान् ॥
08-005-072a	एतानि दिवसान्यस्य युद्धे भीतो धनंजयः ।
08-005-072c	नागमद्द्वैरथं वीरः स कथं निहतो रणे ॥
08-005-073a	रथसङ्गो न चेत्तस्य धनुर्वा न व्यशीर्यत ।
08-005-073c	न चेदस्त्राणि निर्णेशुः स कथं निहतः परैः ॥
08-005-074a	को हि शक्तो रणे कर्णं विधुन्वानं महद्भुजः ।
08-005-074c	विमुञ्चन्तं शरान्घोरान्दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे ॥
08-005-074e	जेतुं पुरुषशार्दूलं शार्दूलमिव वेगितम् ॥
08-005-075a	ध्रुवं तस्य धनुश्छिन्नं रथो वापि गतो महीम् ।
08-005-075c	अस्त्राणि वा प्रनष्टानि यथा शंससि मे हतम् ॥
08-005-075e	न ह्यन्यदनुपश्यामि कारणं तस्य नाशने ॥
08-005-076a	न हन्यामर्जुनं यावत्तावत्पादौ न धावये ।
08-005-076c	इति यस्य महाघोरं व्रतमासीन्महात्मनः ॥
08-005-077a	यस्य भीतो वने नित्यं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
08-005-077c	त्रयोदश समा निद्रां न लेभे पुरुषर्षभः ॥
08-005-078a	यस्य वीर्यवतो वीर्यं समाश्रित्य महात्मनः ।
08-005-078c	मम पुत्रः सभां भार्या पाण्डूनां नीतवान्बलात् ॥
08-005-079a	तत्र चापि सभामध्ये पाण्डवानां च पश्यताम् ।
08-005-079c	दासभार्येति पाञ्चालीमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥
08-005-080a	यश्च गाण्डीवमुक्तानां स्पर्शमुग्रमचिन्तयन् ।
08-005-080c	अपतिर्ह्यसि कृष्णेति ब्रुवन्पार्थानवैक्षत ॥
08-005-081a	यस्य नासीद्भयं पार्थैः सपुत्रैः सजनार्दनैः ।
08-005-081c	स्वबाहुबलमाश्रित्य मुहूर्तमपि संजय ॥

08-005-082a	तस्य नाहं वधं मन्ये देवैरपि सवासवैः ।
08-005-082c	प्रतीपमुपधावद्भिः किं पुनस्तात पाण्डवैः ॥
08-005-083a	न हि ज्यां स्पृशमानस्य तलत्रे चापि गृह्णतः ।
08-005-083c	पुमानाधिरथेः कश्चित्प्रमुखे स्थातुमर्हति ॥
08-005-084a	अपि स्यान्मेदिनी हीना सोमसूर्यप्रभांशुभिः ।
08-005-084c	न वधः पुरुषेन्द्रस्य समरेष्वपलायिनः ॥
08-005-085a	यदि मन्दः सहायेन भ्रात्रा दुःशासनेन च ।
08-005-085c	वासुदेवस्य दुर्बुद्धिः प्रत्याख्यानमरोचयत् ॥
08-005-086a	स नूनमृषभस्कन्धं दृष्ट्वा कर्णं निपातितम् ।
08-005-086c	दुःशासनं च निहतं मन्ये शोचति पुत्रकः ॥
08-005-087a	हतं वैकर्तनं श्रुत्वा द्वैरथे सव्यसाचिना ।
08-005-087c	जयतः पाण्डवान्दृष्ट्वा किं स्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
08-005-088a	दुर्मर्षणं हतं श्रुत्वा वृषसेनं च संयुगे ।
08-005-088c	प्रभग्नं च बलं दृष्ट्वा वध्यमानं महारथैः ॥
08-005-089a	पराङ्मुखांस्तथा राज्ञः पलायनपरायणान् ।
08-005-089c	विद्रुतान्नथिनो दृष्ट्वा मन्ये शोचति पुत्रकः ॥
08-005-090a	अनेयश्चाभिमानेन बालबुद्धिरमर्षणः ।
08-005-090c	हतोत्साहं बलं दृष्ट्वा किं स्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
08-005-091a	भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
08-005-091c	रुधिरं पीयमानेन किं स्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
08-005-092a	सह गान्धारराजेन सभायां यदभाषत ।
08-005-092c	कर्णोऽर्जुनं रणे हन्ता हते तस्मिन्किमब्रवीत् ॥
08-005-093a	द्यूतं कृत्वा पुरा हृष्टो वञ्चयित्वा च पाण्डवान् ।
08-005-093c	शकुनिः सौबलस्तात हते कर्णे किमब्रवीत् ॥
08-005-094a	कृतवर्मा महेष्वासः सात्वतानां महारथः ।
08-005-094c	कर्णं विनिहतं दृष्ट्वा हार्दिक्यः किमभाषत ॥
08-005-095a	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यस्य शिक्षामुपासते ।
08-005-095c	धनुर्वेदं चिकीर्षन्तो द्रोणपुत्रस्य धीमतः ॥
08-005-096a	युवा रूपेण संपन्नो दर्शनीयो महायशः ।
08-005-096c	अश्वत्थामा हते कर्णे किमभाषत संजय ॥
08-005-097a	आचार्यत्वं धनुर्वेदे गतः परमतत्त्ववित् ।

08-005-097c	कृपः शारद्वतस्तात हते कर्णे किमब्रवीत् ॥
08-005-098a	मद्राजो महेष्वासः शल्यः समितिशोभनः ।
08-005-098c	दिष्टं तेन हि तत्सर्वं यथा कर्णो निपातितः ॥
08-005-099a	ये च केचन राजानः पृथिव्यां योद्धुमागताः ।
08-005-099c	वैकर्तनं हतं दृष्ट्वा किमभाषन्त संजय ॥
08-005-100a	कर्णे तु निहते वीरे रथव्याघ्रे नरर्षभे ।
08-005-100c	किं वो मुखमनीकानामासीत्संजय भागशः ॥
08-005-101a	मद्राजः कथं शल्यो नियुक्तो रथिनां वरः ।
08-005-101c	वैकर्तनस्य सारथ्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
08-005-102a	केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सूतपुत्रस्य संयुगे ।
08-005-102c	वामं चक्रं ररक्षुर्वा के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥
08-005-103a	के कर्णं वाजहुः शूराः के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ।
08-005-103c	कथं च वः समेतानां हतः कर्णो महारथः ॥
08-005-104a	पाण्डवाश्च कथं शूराः प्रत्युदीयुर्महारथम् ।
08-005-104c	सृजन्तं शरवर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदम् ॥
08-005-105a	स च सर्पमुखो दिव्यो महेषुप्रवरस्तदा ।
08-005-105c	व्यर्थः कथं समभवत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
08-005-106a	मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य संजय ।
08-005-106c	अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥
08-005-107a	तौ हि वीरौ महेष्वासौ मदर्थे कुरुसत्तमौ ।
08-005-107c	भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा को न्वर्थो जीवितेन मे ॥
08-005-108a	न मृष्यामि च राधेयं हतमाहवशोभिनम् ।
08-005-108c	यस्य बाह्वोर्बलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतम् ॥
08-005-109a	द्रोणे हते च यद्वृत्तं कौरवाणां परैः सह ।
08-005-109c	संग्रामे नरवीराणां तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
08-005-110a	यथा च कर्णः कौन्तेयैः सह युद्धमयोजयत् ।
08-005-110c	यथा च द्विषतां हन्ता रणे शान्तस्तदुच्यताम् ॥

08-006-001 संजय उवाच

08-006-001a	हते द्रोणे महेष्वासे तस्मिन्नहनि भारत ।
08-006-001c	कृते च मोघसंकल्पे द्रोणपुत्रे महारथे ॥
08-006-002a	द्रवमाणे महाराज कौरवाणां बले तथा ।

08-006-002c	व्यूह्य पार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठद्भ्रातृभिः सह ॥
08-006-003a	तमवस्थितमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
08-006-003c	द्रवच्च स्वबलं दृष्ट्वा पौरुषेण न्यवारयत् ॥
08-006-004a	स्वमनीकमवस्थाप्य बाहुवीर्ये व्यवस्थितः ।
08-006-004c	युद्ध्वा च सुचिरं कालं पाण्डवैः सह भारत ॥
08-006-005a	लब्धलक्षैः परैर्हृष्टैर्व्यायच्छद्भिश्चिरं तदा ।
08-006-005c	संध्याकालं समासाद्य प्रत्याहारमकारयत् ॥
08-006-006a	कृत्वावहारं सैन्यानां प्रविश्य शिबिरं स्वकम् ।
08-006-006c	कुरवोऽऽत्महितं मन्त्रं मन्त्रयां चक्रिरे तदा ॥
08-006-007a	पर्यङ्केषु पराध्येषु स्पर्ध्यास्तरणवत्सु च ।
08-006-007c	वरासनेषूपविष्टाः सुखशय्यास्त्रिवामराः ॥
08-006-008a	ततो दुर्योधनो राजा साम्ना परमवल्गुना ।
08-006-008c	तानाभाष्य महेष्वासान्प्राप्तकालमभाषत ॥
08-006-009a	मतिं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्वे प्रब्रूत माचिरम् ।
08-006-009c	एवं गते तु यत्कार्यं भवेत्कार्यकरं नृपाः ॥
08-006-010a	एवमुक्ते नरेन्द्रेण नरसिंहा युयुत्सवः ।
08-006-010c	चक्रुर्नानाविधाश्रेष्ठाः सिंहासनगतास्तदा ॥
08-006-011a	तेषां निशम्येङ्गितानि युद्धे प्राणाञ्जुहूषताम् ।
08-006-011c	समुद्वीक्ष्य मुखं राज्ञो बालार्कसमवर्चसः ॥
08-006-011e	आचार्यपुत्रो मेधावी वाक्यज्ञो वाक्यमाददे ॥
08-006-012a	रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः ।
08-006-012c	उपायाः पण्डितैः प्रोक्ताः सर्वे दैवसमाश्रिताः ॥
08-006-013a	लोकप्रवीरा येऽस्माकं देवकल्पा महारथाः ।
08-006-013c	नीतिमन्तस्तथा युक्ता दक्षा रक्ताश्च ते हताः ॥
08-006-014a	न त्वेव कार्यं नैराश्यमस्माभिर्विजयं प्रति ।
08-006-014c	सुनीतैरिह सर्वार्थैर्देवमप्यनुलोम्यते ॥
08-006-015a	ते वयं प्रवरं नृणां सर्वैर्गुणगणैर्युतम् ।
08-006-015c	कर्णं सेनापतिं कृत्वा प्रमथिष्यामहे रिपून् ॥
08-006-016a	ततो दुर्योधनः प्रीतः प्रियं श्रुत्वा वचस्तदा ।
08-006-016c	प्रीतिसंस्कारसंयुक्तं तथ्यमात्महितं शुभम् ॥
08-006-017a	स्वं मनः समवस्थाप्य बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।

08-006-017c	दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ॥
08-006-018a	कर्ण जानामि ते वीर्यं सौहृदं च परं मयि ।
08-006-018c	तथापि त्वां महाबाहो प्रवक्ष्यामि हितं वचः ॥
08-006-019a	श्रुत्वा यथेष्टं च कुरु वीर यत्तव रोचते ।
08-006-019c	भवान्प्राज्ञतमो नित्यं मम चैव परा गतिः ॥
08-006-020a	भीष्मद्रोणावतिरथौ हतौ सेनापती मम ।
08-006-020c	सेनापतिर्भवानस्तु ताभ्यां द्रविणवत्तरः ॥
08-006-021a	वृद्धौ च तौ महेष्वासौ सापेक्षौ च धनंजये ।
08-006-021c	मानितौ च मया वीरौ राधेय वचनात्तव ॥
08-006-022a	पितामहत्वं संप्रेक्ष्य पाण्डुपुत्रा महारणे ।
08-006-022c	रक्षितास्तात भीष्मेण दिवसानि दशैव ह ॥
08-006-023a	न्यस्तशस्त्रे च भवति हतो भीष्मः पितामहः ।
08-006-023c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य फल्गुनेन महाहवे ॥
08-006-024a	हते तस्मिन्महाभागे शरतल्पगते तदा ।
08-006-024c	त्वयोक्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणो ह्यासीत्पुरःसरः ॥
08-006-025a	तेनापि रक्षिताः पार्थाः शिष्यत्वादिह संयुगे ।
08-006-025c	स चापि निहतो वृद्धो धृष्टद्युम्नेन सत्वरम् ॥
08-006-026a	निहताभ्यां प्रधानाभ्यां ताभ्याममितविक्रम ।
08-006-026c	त्वत्समं समरे योधं नान्यं पश्यामि चिन्तयन् ॥
08-006-027a	भवानेव तु नः शक्तो विजयाय न संशयः ।
08-006-027c	पूर्वं मध्ये च पश्चाच्च तवैव विदितं हि तत् ॥
08-006-028a	स भवान्धुर्यवत्संख्ये धुरमुद्रोदुमर्हसि ।
08-006-028c	अभिषेचय सेनान्ये स्वयमात्मानमात्मना ॥
08-006-029a	देवतानां यथा स्कन्दः सेनानीः प्रभुरव्ययः ।
08-006-029c	तथा भवानिमां सेनां धार्तराष्ट्रीं बिभर्तु मे ॥
08-006-029e	जहि शत्रुगणान्सर्वान्महेन्द्र इव दानवान् ॥
08-006-030a	अवस्थितं रणे ज्ञात्वा पाण्डवास्त्वां महारथम् ।
08-006-030c	द्रविष्यन्ति सपाञ्चाला विष्णुं दृष्ट्वेव दानवाः ॥
08-006-030e	तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र प्रकर्षेथा महाचमूम् ॥
08-006-031a	भवत्यवस्थिते यत्ते पाण्डवा गतचेतसः ।
08-006-031c	भविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालैः सृञ्जयैः सह ॥

- 08-006-032a यथा ह्यभ्युदितः सूर्यः प्रतपन्स्वेन तेजसा ।
 08-006-032c व्यपोहति तमस्तीव्रं तथा शत्रून्व्यपोह नः ॥
- 08-006-033 कर्ण उवाच**
- 08-006-033a उक्तमेतन्मया पूर्वं गान्धारे तव संनिधौ ।
 08-006-033c जेष्यामि पाण्डवान्राजन्सपुत्रान्सजनार्दनान् ॥
- 08-006-034a सेनापतिर्भविष्यामि तवाहं नात्र संशयः ।
 08-006-034c स्थिरो भव महाराज जितान्विद्धि च पाण्डवान् ॥
- 08-006-035 संजय उवाच**
- 08-006-035a एवमुक्तो महातेजास्ततो दुर्योधनो नृपः ।
 08-006-035c उत्तस्थौ राजभिः सार्धं देवैरिव शतक्रतुः ॥
 08-006-035e सेनापत्येन सत्कर्तुं कर्णं स्कन्दमिवामराः ॥
- 08-006-036a ततोऽभिषिषिचुस्तूर्णं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 08-006-036c दुर्योधनमुखा राजत्राजानो विजयैषिणः ॥
 08-006-036e शातकौम्भमयैः कुम्भैर्माहेयैश्चाभिमन्त्रितैः ॥
- 08-006-037a तोयपूर्णैर्विषाणैश्च द्वीपिखड्गमहर्षभैः ।
 08-006-037c मणिमुक्तामयैश्चान्यैः पुण्यगन्धैस्तथौषधैः ॥
- 08-006-038a औदुम्बरे समासीनमासने क्षौमसंवृतम् ।
 08-006-038c शास्त्रदृष्टेन विधिना संभारैश्च सुसंभृतैः ॥
- 08-006-039a जय पार्थान्सगोविन्दान्सानुगांस्त्वं महाहवे ।
 08-006-039c इति तं बन्दिनः प्राहुर्द्विजाश्च भरतर्षभ ॥
- 08-006-040a जहि पार्थान्सपाञ्चालान्राधेय विजयाय नः ।
 08-006-040c उद्यन्निव सदा भानुस्तमांस्युग्रैर्गभस्तिभिः ॥
- 08-006-041a न ह्यलं त्वद्विसृष्टानां शराणां ते सकेशवाः ।
 08-006-041c कृतघ्नाः सूर्यरश्मीनां ज्वलतामिव दर्शने ॥
- 08-006-042a न हि पार्थाः सपाञ्चालाः स्थातुं शक्तास्तवाग्रतः ।
 08-006-042c आत्तशस्त्रस्य समरे महेन्द्रस्येव दानवाः ॥
- 08-006-043a अभिषिक्तस्तु राधेयः प्रभया सोऽमितप्रभः ।
 08-006-043c व्यत्यरिच्यत रूपेण दिवाकर इवापरः ॥
- 08-006-044a सेनापत्येन राधेयमभिषिच्य सुतस्तव ।
 08-006-044c अमन्यत तदात्मानं कृतार्थं कालचोदितः ॥

08-006-045a कर्णोऽपि राजन्संप्राप्य सेनापत्यमरिंदमः ।
 08-006-045c योगमाज्ञापयामास सूर्यस्योदयनं प्रति ॥
 08-006-046a तव पुत्रैर्वृतः कर्णः शुशुभे तत्र भारत ।
 08-006-046c देवैरिव यथा स्कन्दः संग्रामे तारकामये ॥

08-007-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-007-001a सेनापत्यं तु संप्राप्य कर्णो वैकर्तनस्तदा ।
 08-007-001c तथोक्तश्च स्वयं राज्ञा स्निग्धं भ्रातृसमं वचः ॥
 08-007-002a योगमाज्ञाप्य सेनाया आदित्येऽभ्युदिते तदा ।
 08-007-002c अकरोत्किं महाप्राज्ञस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

08-007-003 संजय उवाच

08-007-003a कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
 08-007-003c योगमाज्ञापयामास नान्दीतूर्यपुरःसरम् ॥
 08-007-004a महत्यपररात्रे तु तव पुत्रस्य मारिष ।
 08-007-004c योगो योगेति सहसा प्रादुरासीन्महास्वनः ॥
 08-007-005a नागानां कल्पमानानां रथानां च वरूथिनाम् ।
 08-007-005c संनह्यतां पदातीनां वाजिनां च विशां पते ॥
 08-007-006a क्रोशतां चापि योधानां त्वरितानां परस्परम् ।
 08-007-006c बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक्सुमहांस्तदा ॥
 08-007-007a ततः श्वेतपताकेन बालार्काकारवाजिना ।
 08-007-007c हेमपृष्ठेन धनुषा हस्तिकक्ष्येण केतुना ॥
 08-007-008a तूणेन शरपूर्णेन साङ्गदेन वरूथिना ।
 08-007-008c शतघ्नीकिङ्किणीशक्तिशूलतोमरधारिणा ॥
 08-007-009a कार्मुकेणोपपन्नेन विमलादित्यवर्चसा ।
 08-007-009c रथेनातिपताकेन सूतपुत्रो व्यदृश्यत ॥
 08-007-010a धमन्तं वारिजं तात हेमजालविभूषितम् ।
 08-007-010c विधुन्वानं महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ॥
 08-007-011a दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं रथस्थं रथिनां वरम् ।
 08-007-011c भानुमन्तमिवोद्यन्तं तमो घनन्तं सहस्रशः ॥
 08-007-012a न भीष्मव्यसनं केचिन्नापि द्रोणस्य मारिष ।
 08-007-012c नान्येषां पुरुषव्याघ्र मेनिरे तत्र कौरवाः ॥

08-007-013a	ततस्तु त्वरयन्योधाञ्छङ्खशब्देन मारिष ।
08-007-013c	कर्णो निष्कासयामास कौरवाणां वरूथिनीम् ॥
08-007-014a	व्यूहं व्यूह्य महेष्वासो माकरं शत्रुतापनः ।
08-007-014c	प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पाण्डवान्विजिगीषया ॥
08-007-015a	मकरस्य तु तुण्डे वै कर्णो राजन्व्यवस्थितः ।
08-007-015c	नेत्राभ्यां शकुनिः शूर उलूकश्च महारथः ॥
08-007-016a	द्रोणपुत्रस्तु शिरसि ग्रीवायां सर्वसोदराः ।
08-007-016c	मध्ये दुर्योधनो राजा बलेन महता वृतः ॥
08-007-017a	वामे पादे तु राजेन्द्र कृतवर्मा व्यवस्थितः ।
08-007-017c	नारायणबलैर्युक्तो गोपालैर्युद्धदुर्मदः ॥
08-007-018a	पादे तु दक्षिणे राजन्गौतमः सत्यविक्रमः ।
08-007-018c	त्रिगर्तेश्च महेष्वासैर्दक्षिणात्यैश्च संवृतः ॥
08-007-019a	अनुपादस्तु यो वामस्तत्र शल्यो व्यवस्थितः ।
08-007-019c	महत्या सेनया सार्धं मद्रदेशसमुत्थया ॥
08-007-020a	दक्षिणे तु महाराज सुषेणः सत्यसंगरः ।
08-007-020c	वृतो रथसहस्रैश्च दन्तिनां च शतैस्तथा ॥
08-007-021a	पुच्छे आस्तां महावीरौ भ्रातरौ पार्थिवौ तदा ।
08-007-021c	चित्रसेनश्च चित्रश्च महत्या सेनया वृतौ ॥
08-007-022a	ततः प्रयाते राजेन्द्र कर्णे नरवरोत्तमे ।
08-007-022c	धनंजयमभिप्रेक्ष्य धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥
08-007-023a	पश्य पार्थ महासेनां धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ।
08-007-023c	कर्णेन निर्मितां वीर गुप्तां वीरैर्महारथैः ॥
08-007-024a	हतवीरतमा ह्येषा धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
08-007-024c	फल्गुशेषा महाबाहो तृणैस्तुल्या मता मम ॥
08-007-025a	एको ह्यत्र महेष्वासः सूतपुत्रो व्यवस्थितः ।
08-007-025c	सदेवासुरगन्धर्वैः सकिंनरमहोरगैः ॥
08-007-025e	चराचरैस्त्रिभिर्लोकैर्योऽजय्यो रथिनां वरः ॥
08-007-026a	तं हत्वाद्य महाबाहो विजयस्तव फल्गुन ।
08-007-026c	उद्धृतश्च भवेच्छल्यो मम द्वादशवार्षिकः ॥
08-007-026e	एवं ज्ञात्वा महाबाहो व्यूहं व्यूह यथेच्छसि ॥
08-007-027a	भ्रातुस्तद्वचनं श्रुत्वा पाण्डवः श्वेतवाहनः ।

08-007-027c	अर्धचन्द्रेण व्यूहेन प्रत्यव्यूहत तां चमूम् ॥
08-007-028a	वामपार्श्वेऽभवद्राजन्भीमसेनो व्यवस्थितः ।
08-007-028c	दक्षिणे च महेष्वासो धृष्टद्युम्नो महाबलः ॥
08-007-029a	मध्ये व्यूहस्य साक्षात्तु पाण्डवः कृष्णसारथिः ।
08-007-029c	नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पृष्ठतः ॥
08-007-030a	चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
08-007-030c	नार्जुनं जहतुर्युद्धे पाल्यमानौ किरीटिना ॥
08-007-031a	शेषा नृपतयो वीराः स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ।
08-007-031c	यथाभावं यथोत्साहं यथासत्त्वं च भारत ॥
08-007-032a	एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः ।
08-007-032c	तावकाश्च महेष्वासा युद्धायैव मनो दधुः ॥
08-007-033a	दृष्ट्वा व्यूढां तव चमूं सूतपुत्रेण संयुगे ।
08-007-033c	निहतान्पाण्डवान्मेने तव पुत्रः सहान्वयः ॥
08-007-034a	तथैव पाण्डवीं सेनां व्यूढां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
08-007-034c	धार्तराष्ट्रान्हतान्मेने सकर्णान्वै जनाधिप ॥
08-007-035a	ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
08-007-035c	सहसैवाभ्यहन्यन्त सशब्दाश्च समन्ततः ॥
08-007-036a	सेनयोरुभयो राजन्प्रावाद्यन्त महास्वनाः ।
08-007-036c	सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणां जयगृद्धिनाम् ॥
08-007-037a	हयहेषितशब्दाश्च वारणानां च बृंहितम् ।
08-007-037c	रथनेमिस्वनाश्चोग्राः संबभूवुर्जनाधिप ॥
08-007-038a	न द्रोणव्यसनं कश्चिज्जानीते भरतर्षभ ।
08-007-038c	दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं मुखे व्यूहस्य दंशितम् ॥
08-007-039a	उभे सेने महासत्त्वे प्रहृष्टनरकुञ्जरे ।
08-007-039c	योद्धुकामे स्थिते राजन्हन्तुमन्योन्यमञ्जसा ॥
08-007-040a	तत्र यत्तौ सुसंरब्धौ दृष्ट्वान्योन्यं व्यवस्थितौ ।
08-007-040c	अनीकमध्ये राजेन्द्र रेजतुः कर्णपाण्डवौ ॥
08-007-041a	नृत्यमाने तु ते सेने समेयातां परस्परम् ।
08-007-041c	तयोः पक्षैः प्रपक्षैश्च निर्जग्मुर्वै युयुत्सवः ॥
08-007-042a	ततः प्रववृते युद्धं नरवारणवाजिनाम् ।
08-007-042c	रथिनां च महाराज अन्योन्यं निघ्नतां दृढम् ॥

08-008-001 संजय उवाच

- 08-008-001a ते सेनेऽन्योन्यमासाद्य प्रहृष्टाश्चनरद्विपे ।
 08-008-001c बृहत्यौ संप्रजहाते देवासुरचमूपमे ॥
 08-008-002a ततो गजा रथाश्चाश्वाः पत्तयश्च महाहवे ।
 08-008-002c संप्रहारं परं चक्रुर्देहपाप्मप्रणाशनम् ॥
 08-008-003a पूर्णचन्द्रार्कपद्मानां कान्तित्विङ्गन्धतः समैः ।
 08-008-003c उत्तमाङ्गैर्नृसिंहानां नृसिंहास्तस्तरुर्महीम् ॥
 08-008-004a अर्धचन्द्रैस्तथा भल्लैः क्षुरप्रैरसिपट्टिशैः ।
 08-008-004c परश्वधैश्चाप्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि युध्यताम् ॥
 08-008-005a व्यायतायतबाहूनां व्यायतायतबाहुभिः ।
 08-008-005c व्यायता बाहवः पेतुश्छिन्नमुष्ट्यायुधाङ्गदाः ॥
 08-008-006a तैः स्फुरद्भिर्मही भाति रक्ताङ्गुलितलैस्तदा ।
 08-008-006c गरुडप्रहतैरुग्रैः पञ्चास्यैरिव पन्नगैः ॥
 08-008-007a हयस्यन्दननागेभ्यः पेतुर्वीरा द्विषद्धताः ।
 08-008-007c विमानेभ्यो यथा क्षीणे पुण्ये स्वर्गसदस्तथा ॥
 08-008-008a गदाभिरन्यैर्गुर्वीभिः परिघैर्मुसलैरपि ।
 08-008-008c पोथिताः शतशः पेतुर्वीरा वीरतरै रणे ॥
 08-008-009a रथा रथैर्विनिहता मत्ता मत्तैर्द्विपैर्द्विपाः ।
 08-008-009c सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन्परमसंकुले ॥
 08-008-010a रथा वररथैर्नागैरश्वारोहाश्च पत्तिभिः ।
 08-008-010c अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शेरते ॥
 08-008-011a रथाश्चपत्तयो नागै रथैर्नागाश्च पत्तयः ।
 08-008-011c रथपत्तिद्विपाश्चाश्वैर्नृभिश्चाश्वरथद्विपाः ॥
 08-008-012a रथाश्चेभनराणां च नराश्चेभरथैः कृतम् ।
 08-008-012c पाणिपादैश्च शस्त्रैश्च रथैश्च कदनं महत् ॥
 08-008-013a तथा तस्मिन्बले शूरैर्वध्यमाने हतेऽपि च ।
 08-008-013c अस्मानभ्यागमन्पार्था वृकोदरपुरोगमाः ॥
 08-008-014a धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
 08-008-014c सात्यकिश्चेकितानश्च द्रविडैः सैनिकैः सह ॥
 08-008-015a भृता वित्तेन महता पाण्ड्याश्चौड्राः सकेरलाः ।
 08-008-015c व्यूढोरस्का दीर्घभुजाः प्रांशवः प्रियदर्शनाः ॥

08-008-016a	आपीडिनो रक्तदन्ता मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
08-008-016c	नानाविरागवसना गन्धचूर्णावचूर्णिताः ॥
08-008-017a	बद्धासयः पाशहस्ता वारणप्रतिवारणाः ।
08-008-017c	समानमृत्यवो राजन्ननीकस्थाः परस्परम् ॥
08-008-018a	कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियाहवाः ।
08-008-018c	पत्तयः सात्यकेरन्ध्रा घोररूपपराक्रमाः ॥
08-008-019a	अथापरे पुनः शूराश्चेदिपाञ्चालकेकयाः ।
08-008-019c	करूषाः कोसलाः काश्या मागधाश्चापि दुद्रुवुः ॥
08-008-020a	तेषां रथाश्च नागाश्च प्रवराश्चापि पत्तयः ।
08-008-020c	नानाविधरवैर्हृष्टा नृत्यन्ति च हसन्ति च ॥
08-008-021a	तस्य सैन्यस्य महतो महामात्रवरैर्वृतः ।
08-008-021c	मध्यं वृकोदरोऽभ्यागात्त्वदीयं नागधूर्गतः ॥
08-008-022a	स नागप्रवरोऽत्युग्रो विधिवत्कल्पितो बभौ ।
08-008-022c	उदयाद्र्यग्र्यभवनं यथाभ्युदितभास्करम् ॥
08-008-023a	तस्यायसं वर्मवरं वररत्नविभूषितम् ।
08-008-023c	तारोद्धासस्य नभसः शारदस्य समत्विषम् ॥
08-008-024a	स तोमरप्रासकरश्चारुमौलिः स्वलंकृतः ।
08-008-024c	चरन्मध्यंदिनार्काभस्तेजसा व्यदहद्रिपून् ॥
08-008-025a	तं दृष्ट्वा द्विरदं दूरात्क्षेमधूर्तिर्द्विपस्थितः ।
08-008-025c	आह्वयानोऽभिदुद्राव प्रमनाः प्रमनस्तरम् ॥
08-008-026a	तयोः समभवद्युद्धं द्विपयोरुग्ररूपयोः ।
08-008-026c	यदृच्छया द्रुमवतोर्महापर्वतयोरिव ॥
08-008-027a	संसक्तनागौ तौ वीरौ तोमरैरितरेतरम् ।
08-008-027c	बलवत्सूर्यरश्म्याभैर्भित्त्वा भित्त्वा विनेदतुः ॥
08-008-028a	व्यपसृत्य तु नागाभ्यां मण्डलानि विचेरतुः ।
08-008-028c	प्रगृह्य चैव धनुषी जघ्नतुर्वै परस्परम् ॥
08-008-029a	क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्बाणशब्दैश्च सर्वशः ।
08-008-029c	तौ जनान्हर्षयित्वा च सिंहनादान्प्रचक्रतुः ॥
08-008-030a	समुद्यतकराभ्यां तौ द्विपाभ्यां कृतिनावुभौ ।
08-008-030c	वातोद्धूतपताकाभ्यां युयुधाते महाबलौ ॥
08-008-031a	तावन्योन्यस्य धनुषी छित्त्वान्योन्यं विनेदतुः ।

08-008-031c	शक्तितोमरवर्षेण प्रावृणमेघाविवाम्बुभिः ॥
08-008-032a	क्षेमधूर्तिस्तदा भीमं तोमरेण स्तनान्तरे ।
08-008-032c	निर्विभेद तु वेगेन षड्भिश्चाप्यपरैर्नदन् ॥
08-008-033a	स भीमसेनः शुशुभे तोमरैरङ्गमाश्रितैः ।
08-008-033c	क्रोधदीप्तवपुर्मैघैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् ॥
08-008-034a	ततो भास्करवर्णाभमञ्जोगतिमयस्मयम् ।
08-008-034c	ससर्ज तोमरं भीमः प्रत्यमित्राय यत्नवान् ॥
08-008-035a	ततः कुलूताधिपतिश्चापमायम्य सायकैः ।
08-008-035c	दशभिस्तोमरं छित्त्वा शक्त्या विव्याध पाण्डवम् ॥
08-008-036a	अथ कार्मुकमादाय महाजलदनिस्वनम् ।
08-008-036c	रिपोरभ्यर्दयन्नागमुन्मदः पाण्डवः शरैः ॥
08-008-037a	स शरौघार्दितो नागो भीमसेनेन संयुगे ।
08-008-037c	निगृह्यमाणो नातिष्ठद्वातध्वस्त इवाम्बुदः ॥
08-008-038a	तामभ्यधावद्विरदं भीमसेनस्य नागराट् ।
08-008-038c	महावातेरितं मेघं वातोद्धूत इवाम्बुदः ॥
08-008-039a	संनिवर्त्यात्मनो नागं क्षेमधूर्तिः प्रयत्नतः ।
08-008-039c	विव्याधाभिद्रुतं बाणैर्भीमसेनं सकुञ्जरम् ॥
08-008-040a	ततः साधुविसृष्टेन क्षुरेण पुरुषर्षभः ।
08-008-040c	छित्त्वा शरासनं शत्रोर्नागमामित्रमार्दयत् ॥
08-008-041a	ततः खजाकया भीमं क्षेमधूर्तिः पराभिनत् ।
08-008-041c	जघान चास्य द्विरदं नाराचैः सर्वमर्मसु ॥
08-008-042a	पुरा नागस्य पतनादवप्लुत्य स्थितो महीम् ।
08-008-042c	भीमसेनो रिपोर्नागं गदया समपोथयत् ॥
08-008-043a	तस्मात्प्रमथितान्नागात्क्षेमधूर्तिमवद्रुतम् ।
08-008-043c	उद्यतासिमुपायान्तं गदयाहन्वृकोदरः ॥
08-008-044a	स पपात हतः सासिर्व्यसुः स्वमभितो द्विपम् ।
08-008-044c	वज्रप्ररुग्णमचलं सिंहो वज्रहतो यथा ॥
08-008-045a	निहतं नृपतिं दृष्ट्वा कुलूतानां यशस्करम् ।
08-008-045c	प्राद्रवद्व्यथिता सेना त्वदीया भरतर्षभ ॥

08-009-001 संजय उवाच

08-009-001a ततः कर्णो महेष्वासः पाण्डवानामनीकिनीम् ।

08-009-001c	जघान समरे शूरः शरैः संनतपर्वभिः ॥
08-009-002a	तथैव पाण्डवा राजंस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ।
08-009-002c	कर्णस्य प्रमुखे क्रुद्धा विनिजघ्नुर्महारथाः ॥
08-009-003a	कर्णो राजन्महाबाहुर्न्यवधीत्पाण्डवीं चमूम् ।
08-009-003c	नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्मरपरिमार्जितैः ॥
08-009-004a	तत्र भारत कर्णेन नाराचैस्ताडिता गजाः ।
08-009-004c	नेदुः सेदुश्च मम्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश ॥
08-009-005a	वध्यमाने बले तस्मिन्सूतपुत्रेण मारिष ।
08-009-005c	नकुलोऽभ्यद्रवत्तूर्णं सूतपुत्रं महारणे ॥
08-009-006a	भीमसेनस्तथा द्रौणिं कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
08-009-006c	विन्दानुविन्दौ कैकेयौ सात्यकिः समवारयत् ॥
08-009-007a	श्रुतकर्माणमायान्तं चित्रसेनो महीपतिः ।
08-009-007c	प्रतिविन्ध्यं तथा चित्रश्चित्रकेतनकार्मुकः ॥
08-009-008a	दुर्योधनस्तु राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
08-009-008c	संशप्तकगणान्क्रुद्धो अभ्यधावद्धनंजयः ॥
08-009-009a	धृष्टद्युम्नः कृपं चाथ तस्मिन्वीरवरक्षये ।
08-009-009c	शिखण्डी कृतवर्माणं समासादयदच्युतम् ॥
08-009-010a	श्रुतकीर्तिस्तथा शल्यं माद्रीपुत्रः सुतं तव ।
08-009-010c	दुःशासनं महाराज सहदेवः प्रतापवान् ॥
08-009-011a	केकयौ सात्यकिं युद्धे शरवर्षेण भास्वता ।
08-009-011c	सात्यकिः केकयौ चैव छादयामास भारत ॥
08-009-012a	तावेनं भ्रातरौ वीरं जघ्नतुर्हृदये भृशम् ।
08-009-012c	विषाणाभ्यां यथा नागौ प्रतिनागं महाहवे ॥
08-009-013a	शरसंभिन्नवर्माणौ तावुभौ भ्रातरौ रणे ।
08-009-013c	सात्यकिं सत्यकर्माणं राजन्विव्यधतुः शरैः ॥
08-009-014a	तौ सात्यकिर्महाराज प्रहसन्सर्वतोदिशम् ।
08-009-014c	छादयञ्शरवर्षेण वारयामास भारत ॥
08-009-015a	वार्यमाणौ ततस्तौ तु शैनेयशरवृष्टिभिः ।
08-009-015c	शैनेयस्य रथं तूर्णं छादयामासतुः शरैः ॥
08-009-016a	तयोस्तु धनुषी चित्रे छित्त्वा शौरिर्महाहवे ।
08-009-016c	अथ तौ सायकैस्तीक्ष्णैश्छादयामास दुःसहैः ॥

08-009-017a	अथान्ये धनुषी मृष्टे प्रगृह्य च महाशरान् ।
08-009-017c	सात्यकिं पूरयन्तौ तौ चेरतुर्लघु सुष्ठु च ॥
08-009-018a	ताभ्यां मुक्ता महाबाणाः कङ्कबर्हिणवाससः ।
08-009-018c	द्योतयन्तो दिशः सर्वाः संपेतुः स्वर्णभूषणाः ॥
08-009-019a	बाणान्धकारमभवत्तयो राजन्महाहवे ।
08-009-019c	अन्योन्यस्य धनुश्चैव चिच्छिदुस्ते महारथाः ॥
08-009-020a	ततः क्रुद्धो महाराज सात्वतो युद्धदुर्मदः ।
08-009-020c	धनुरन्यत्समादाय सज्यं कृत्वा च संयुगे ॥
08-009-020e	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन अनुविन्दशिरोऽहरत् ॥
08-009-021a	तच्छिरो न्यपतद्भूमौ कुण्डलोत्पीडितं महत् ।
08-009-021c	शम्बरस्य शिरो यद्वन्निहतस्य महारणे ॥
08-009-021e	शोषयन्केकयान्सर्वाञ्जगामाशु वसुंधराम् ॥
08-009-022a	तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्राता तस्य महारथः ।
08-009-022c	सज्यमन्यद्भुः कृत्वा शैनेयं प्रत्यवारयत् ॥
08-009-023a	स शक्त्या सात्यकिं विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
08-009-023c	ननाद बलवन्नादं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
08-009-024a	स सात्यकिं पुनः क्रुद्धः केकयानां महारथः ।
08-009-024c	शरैरग्निशिखाकारैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-009-025a	स शरैः क्षतसर्वाङ्गः सात्वतः सत्त्वकोविदः ।
08-009-025c	राज समरे राजन्सपत्र इव किंशुकः ॥
08-009-026a	सात्यकिः समरे विद्धः केकयेन महात्मना ।
08-009-026c	केकयं पञ्चविंशत्या विव्याध प्रहसन्निव ॥
08-009-027a	शतचन्द्रचिते गृह्य चर्मणी सुभुजौ तु तौ ।
08-009-027c	व्यरोचेतां महारङ्गे निस्त्रिंशवरधारिणौ ॥
08-009-027e	यथा देवासुरे युद्धे जम्भशक्रौ महाबलौ ॥
08-009-028a	मण्डलानि ततस्तौ च विचरन्तौ महारणे ।
08-009-028c	अन्योन्यमसिभिस्तूर्णं समाजघ्नतुराहवे ॥
08-009-029a	केकयस्य ततश्चर्म द्विधा चिच्छेद सात्वतः ।
08-009-029c	सात्यकेश्च तथैवासौ चर्म चिच्छेद पार्थिवः ॥
08-009-030a	चर्म च्छित्त्वा तु कैकेयस्तारागणशतैर्वृतम् ।
08-009-030c	चचार मण्डलान्येव गतप्रत्यागतानि च ॥

08-009-031a	तं चरन्तं महारङ्गो निस्त्रिंशवरधारिणम् ।
08-009-031c	अपहस्तेन चिच्छेद शैनेयस्त्वरयान्वितः ॥
08-009-032a	सवर्मा केकयो राजन्दिधा छिन्नो महाहवे ।
08-009-032c	निपपात महेष्वासो वज्रनुन्न इवाचलः ॥
08-009-033a	तं निहत्य रणे शूरः शैनेयो रथसत्तमः ।
08-009-033c	युधामन्यो रथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥
08-009-034a	ततोऽन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
08-009-034c	केकयानां महत्सैन्यं व्यधमत्सात्यकिः शरैः ॥
08-009-035a	सा वध्यमाना समरे केकयस्य महाचमूः ।
08-009-035c	तमुत्सृज्य रथं शत्रुं प्रदुद्राव दिशो दश ॥

08-010-001 संजय उवाच

08-010-001a	श्रुतकर्मा महाराज चित्रसेनं महीपतिम् ।
08-010-001c	आजघ्ने समरे क्रुद्धः पञ्चाशद्भिः शिलीमुखैः ॥
08-010-002a	अभिसारस्तु तं राजा नवभिर्निशितैः शरैः ।
08-010-002c	श्रुतकर्माणमाहत्य सूतं विव्याध पञ्चभिः ॥
08-010-003a	श्रुतकर्मा ततः क्रुद्धश्चित्रसेनं चमूमुखे ।
08-010-003c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन मर्मदेशे समर्दयत् ॥
08-010-004a	एतस्मिन्नन्तरे चैनं श्रुतकीर्तिर्महायशाः ।
08-010-004c	नवत्या जगतीपालं छादयामास पत्रिभिः ॥
08-010-005a	प्रतिलब्ध ततः संज्ञां चित्रसेनो महारथः ।
08-010-005c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन तं च विव्याध सप्तभिः ॥
08-010-006a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय वेगघ्नं रुक्मभूषणम् ।
08-010-006c	चित्ररूपतरं चक्रे चित्रसेनं शरोर्मिभिः ॥
08-010-007a	स शरैश्चित्रितो राजंश्चित्रमाल्यधरो युवा ।
08-010-007c	युवेव समशोभत्स गोष्ठीमध्ये स्वलंकृतः ॥
08-010-008a	श्रुतकर्माणमथ वै नाराचेन स्तनान्तरे ।
08-010-008c	बिभेद समरे क्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
08-010-009a	श्रुतकर्मापि समरे नाराचेन समर्दितः ।
08-010-009c	सुस्राव रुधिरं भूरि गैरिकाम्भ इवाचलः ॥
08-010-010a	ततः स रुधिराक्ताङ्गो रुधिरेण कृतच्छविः ।
08-010-010c	रराज समरे राजन्सपुष्प इव किंशुकः ॥

08-010-011a	श्रुतकर्मा ततो राजञ्जत्रूणां समभिद्रुतः ।
08-010-011c	शत्रुसंवरणं कृत्वा द्विधा चिच्छेद कार्मुकम् ॥
08-010-012a	अथैनं छिन्नधन्वानं नाराचानां त्रिभिः शतैः ।
08-010-012c	विव्याध भरतश्रेष्ठ श्रुतकर्मा महायशाः ॥
08-010-013a	ततोऽपरेण भल्लेन भृशं तीक्ष्णेन सत्वरः ।
08-010-013c	जहार सशिरस्त्राणं शिरस्तस्य महात्मनः ॥
08-010-014a	तच्छिरो न्यपतद्भूमौ सुमहच्चित्रवर्मणः ।
08-010-014c	यदृच्छया यथा चन्द्रश्च्युतः स्वर्गान्महीतले ॥
08-010-015a	राजानं निहतं दृष्ट्वा अभिसारं च मारिष ।
08-010-015c	अभ्यद्रवन्त वेगेन चित्रसेनस्य सैनिकाः ॥
08-010-016a	ततः क्रुद्धो महेष्वासस्तत्सैन्यं प्राद्रवच्छरैः ।
08-010-016c	अन्तकाले यथा क्रुद्धः सर्वभूतानि प्रेतराट् ॥
08-010-016e	द्रावयन्निषुभिस्तूर्णं श्रुतकर्मा व्यरोचत ॥
08-010-017a	प्रतिविन्ध्यस्ततश्चित्रं भित्त्वा पञ्चभिराशुगैः ।
08-010-017c	सारथिं त्रिभिरानर्च्छद्ध्वजमेकेषुणा ततः ॥
08-010-018a	तं चित्रो नवभिर्भल्लैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ।
08-010-018c	स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥
08-010-019a	प्रतिविन्ध्यो धनुस्तस्य छित्त्वा भारत सायकैः ।
08-010-019c	पञ्चभिर्निशितैर्बाणैरथैनं संप्रजघ्नवान् ॥
08-010-020a	ततः शक्तिं महाराज हेमदण्डां दुरासदाम् ।
08-010-020c	प्राहिणोत्तव पुत्राय घोराग्निशिखामिव ॥
08-010-021a	तामापतन्तीं सहसा शक्तिमुल्कामिवाम्बरात् ।
08-010-021c	द्विधा चिच्छेद समरे प्रतिविन्ध्यो हसन्निव ॥
08-010-022a	सा पपात तदा छिन्ना प्रतिविन्ध्यशरैः शितैः ।
08-010-022c	युगान्ते सर्वभूतानि त्रासयन्ती यथाशनिः ॥
08-010-023a	शक्तिं तां प्रहतां दृष्ट्वा चित्रो गृह्य महागदाम् ।
08-010-023c	प्रतिविन्ध्याय चिक्षेप रुक्मजालविभूषिताम् ॥
08-010-024a	सा जघान हयांस्तस्य सारथिं च महारणे ।
08-010-024c	रथं प्रमृद्य वेगेन धरणीमन्वपद्यत ॥
08-010-025a	एतस्मिन्नेव काले तु रथादाप्लुत्य भारत ।
08-010-025c	शक्तिं चिक्षेप चित्राय स्वर्णघण्टामलंकृताम् ॥

08-010-026a	तामापतन्तीं जग्राह चित्रो राजन्महामनाः ।
08-010-026c	ततस्तामेव चिक्षेप प्रतिविन्ध्याय भारत ॥
08-010-027a	समासाद्य रणे शूरं प्रतिविन्ध्यं महाप्रभा ।
08-010-027c	निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं निपपात महीतले ॥
08-010-027e	पतिताभासयच्चैव तं देशमशनिर्यथा ॥
08-010-028a	प्रतिविन्ध्यस्ततो राजंस्तोमरं हेमभूषितम् ।
08-010-028c	प्रेषयामास संक्रुद्धश्चित्रस्य वधकाम्यया ॥
08-010-029a	स तस्य देवावरणं भित्त्वा हृदयमेव च ।
08-010-029c	जगाम धरणीं तूर्णं महोरग इवाशयम् ॥
08-010-030a	स पपात तदा राजंस्तोमरेण समाहतः ।
08-010-030c	प्रसार्य विपुलौ बाहू पीनौ परिघसंनिभौ ॥
08-010-031a	चित्रं संप्रेक्ष्य निहतं तावका रणशोभिनः ।
08-010-031c	अभ्यद्रवन्त वेगेन प्रतिविन्ध्यं समन्ततः ॥
08-010-032a	सृजन्तो विविधान्बाणाञ्छतघ्नीश्च सकिङ्किणीः ।
08-010-032c	त एनं छादयामासुः सूर्यमभ्रगणा इव ॥
08-010-033a	तानपास्य महाबाहुः शरजालेन संयुगे ।
08-010-033c	व्यद्रावयत्तव चमूं वज्रहस्त इवासुरीम् ॥
08-010-034a	ते वध्यमानाः समरे तावकाः पाण्डवैर्नृप ।
08-010-034c	विप्रकीर्यन्त सहसा वातनुन्ना घना इव ॥
08-010-035a	विप्रद्रुते बले तस्मिन्वध्यमाने समन्ततः ।
08-010-035c	द्रौणिरेकोऽभ्ययात्तूर्णं भीमसेनं महाबलम् ॥
08-010-036a	ततः समागमो घोरो बभूव सहसा तयोः ।
08-010-036c	यथा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरभूत् ॥

08-011-001 संजय उवाच

08-011-001a	भीमसेनं ततो द्रौणी राजन्विव्याध पत्रिणा ।
08-011-001c	त्वरया परया युक्तो दर्शयन्नस्त्रलाघवम् ॥
08-011-002a	अथैनं पुनराजघ्ने नवत्या निशितैः शरैः ।
08-011-002c	सर्वमर्माणि संप्रेक्ष्य मर्मज्ञो लघुहस्तवत् ॥
08-011-003a	भीमसेनः समाकीर्णो द्रौणिना निशितैः शरैः ।
08-011-003c	रराज समरे राजन्नश्मिवानिव भास्करः ॥
08-011-004a	ततः शरसहस्रेण सुप्रयुक्तेन पाण्डवः ।

08-011-004c	द्रोणपुत्रमवच्छाद्य सिंहनादममुञ्चत ॥
08-011-005a	शरैः शरांस्ततो द्रौणिः संवार्य युधि पाण्डवम् ।
08-011-005c	ललाटेऽभ्यहनद्राजन्नाराचेन स्मयन्निव ॥
08-011-006a	ललाटस्थं ततो बाणं धारयामास पाण्डवः ।
08-011-006c	यथा शृङ्गं वने दृप्तः खड्गो धारयते नृप ॥
08-011-007a	ततो द्रौणिं रणे भीमो यतमानं पराक्रमी ।
08-011-007c	त्रिभिर्विव्याध नाराचैर्ललाटे विस्मयन्निव ॥
08-011-008a	ललाटस्थैस्ततो बाणैर्ब्राह्मणः स व्यरोचत ।
08-011-008c	प्रावृषीव यथा सिक्तस्त्रिशृङ्गः पर्वतोत्तमः ॥
08-011-009a	ततः शरशतैर्द्रौणिमर्दयामास पाण्डवः ।
08-011-009c	न चैनं कम्पयामास मातरिश्वेव पर्वतम् ॥
08-011-010a	तथैव पाण्डवं युद्धे द्रौणिः शरशतैः शितैः ।
08-011-010c	नाकम्पयत संहृष्टो वार्योघ इव पर्वतम् ॥
08-011-011a	तावन्योन्यं शरैर्घोरैश्छादयानौ महारथौ ।
08-011-011c	रथचर्यागतौ शूरौ शुशुभाते रणोत्कटौ ॥
08-011-012a	आदित्याविव संदीप्तौ लोकक्षयकरावुभौ ।
08-011-012c	स्वरश्मिभिरिवान्योन्यं तापयन्तौ शरोत्तमैः ॥
08-011-013a	कृतप्रतिकृते यत्नं कुर्वाणौ च महारणे ।
08-011-013c	कृतप्रतिकृते यत्नं चक्राते तावभीतवत् ॥
08-011-014a	व्याघ्राविव च संग्रामे चेरतुस्तौ महारथौ ।
08-011-014c	शरदंष्ट्रौ दुराधर्षौ चापव्यात्तौ भयानकौ ॥
08-011-015a	अभूतां तावदृश्यौ च शरजालैः समन्ततः ।
08-011-015c	मेघजालैरिव छन्नौ गगने चन्द्रभास्करो ॥
08-011-016a	प्रकाशौ च मुहूर्तेन तत्रैवास्तामरिदमौ ।
08-011-016c	विमुक्तौ मेघजालेन शशिसूर्यौ यथा दिवि ॥
08-011-017a	अपसव्यं ततश्चक्रे द्रौणिस्तत्र वृकोदरम् ।
08-011-017c	किरञ्जरशतैरुग्रैर्धाराभिरिव पर्वतम् ॥
08-011-018a	न तु तन्ममृषे भीमः शत्रोर्विजयलक्षणम् ।
08-011-018c	प्रतिचक्रे च तं राजन्पाण्डवोऽप्यपसव्यतः ॥
08-011-019a	मण्डलानां विभागेषु गतप्रत्यागतेषु च ।
08-011-019c	बभूव तुमुलं युद्धं तयोस्तत्र महामृधे ॥

08-011-020a	चरित्वा विविधान्मार्गान्मण्डलं स्थानमेव च ।
08-011-020c	शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
08-011-021a	अन्योन्यस्य वधे यत्नं चक्रतुस्तौ महारथौ ।
08-011-021c	ईषतुर्विरथं चैव कर्तुमन्योन्यमाहवे ॥
08-011-022a	ततो द्रौणिर्महास्त्राणि प्रादुश्चक्रे महारथः ।
08-011-022c	तान्यस्त्रैरेव समरे प्रतिजघ्नेऽस्य पाण्डवः ॥
08-011-023a	ततो घोरं महाराज अस्त्रयुद्धमवर्तत ।
08-011-023c	ग्रहयुद्धं यथा घोरं प्रजासंहरणे अभूत् ॥
08-011-024a	ते बाणाः समसज्जन्त क्षिप्तास्ताभ्यां तु भारत ।
08-011-024c	द्योतयन्तो दिशः सर्वास्तच्च सैन्यं समन्ततः ॥
08-011-025a	बाणसंघावृतं घोरमाकाशं समपद्यत ।
08-011-025c	उक्लापातकृतं यद्वत्प्रजानां संक्षये नृप ॥
08-011-026a	बाणाभिघातात्संजज्ञे तत्र भारत पावकः ।
08-011-026c	सविस्फुलिङ्गो दीप्तार्चिः सोऽदहद्वाहिनीद्वयम् ॥
08-011-027a	तत्र सिद्धा महाराज संपतन्तोऽब्रुवन्वचः ।
08-011-027c	अति युद्धानि सर्वाणि युद्धमेतत्ततोऽधिकम् ॥
08-011-028a	सर्वयुद्धानि चैतस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
08-011-028c	नैतादृशं पुनर्युद्धं न भूतं न भविष्यति ॥
08-011-029a	अहो ज्ञानेन संयुक्तावुभौ चोग्रपराक्रमौ ।
08-011-029c	अहो भीमे बलं भीममेतयोश्च कृतास्त्रता ॥
08-011-030a	अहो वीर्यस्य सारत्वमहो सौष्ठवमेतयोः ।
08-011-030c	स्थितावेतौ हि समरे कालान्तकयमोपमौ ॥
08-011-031a	रुद्रौ द्वाविव संभूतौ यथा द्वाविव भास्करौ ।
08-011-031c	यमौ वा पुरुषव्याघ्रौ घोररूपाविमौ रणे ॥
08-011-032a	श्रूयन्ते स्म तदा वाचः सिद्धानां वै मुहुर्मुहुः ।
08-011-032c	सिंहनादश्च संजज्ञे समेतानां दिवौकसाम् ॥
08-011-032e	अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च दृष्ट्वा कर्म तयोर्मृधे ॥
08-011-033a	तौ शूरौ समरे राजन्परस्परकृतागसौ ।
08-011-033c	परस्परमुदैक्षेतां क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥
08-011-034a	क्रोधरक्तेक्षणौ तौ तु क्रोधात्प्रस्फुरिताधरौ ।
08-011-034c	क्रोधात्संदष्टदशनौ संदष्टदशनच्छदौ ॥

08-011-035a	अन्योन्यं छादयन्तौ स्म शरवृष्ट्या महारथौ ।
08-011-035c	शराम्बुधारौ समरे शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनौ ॥
08-011-036a	तावन्योन्यं ध्वजौ विद्ध्वा सारथी च महारथौ ।
08-011-036c	अन्योन्यस्य हयान्विद्ध्वा बिभिदाते परस्परम् ॥
08-011-037a	ततः क्रुद्धौ महाराज बाणौ गृह्य महाहवे ।
08-011-037c	उभौ चिक्षिपतुस्तूर्णमन्योन्यस्य वधैषिणौ ॥
08-011-038a	तौ सायकौ महाराज द्योतमानौ चमूमुखे ।
08-011-038c	आजघ्नाते समासाद्य वज्रवेगौ दुरासदौ ॥
08-011-039a	तौ परस्परवेगाच्च शराभ्यां च भृशाहतौ ।
08-011-039c	निपेततुर्महावीरौ स्वरथोपस्थयोस्तदा ॥
08-011-040a	ततस्तु सारथिर्ज्ञात्वा द्रोणपुत्रमचेतनम् ।
08-011-040c	अपोवाह रणाद्राजन्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
08-011-041a	तथैव पाण्डवं राजन्विह्वलन्तं मुहुर्मुहुः ।
08-011-041c	अपोवाह रथेनाजौ सारथिः शत्रुतापनम् ॥

08-012-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-012-001a	यथा संशप्तकैः सार्धमर्जुनस्याभवद्रणः ।
08-012-001c	अन्येषां च मदीयानां पाण्डवैस्तद्ब्रवीहि मे ॥

08-012-002 संजय उवाच

08-012-002a	शृणु राजन्यथावृत्तं संग्रामं ब्रुवतो मम ।
08-012-002c	वीराणां शत्रुभिः सार्धं देहपाप्मप्रणाशनम् ॥
08-012-003a	पार्थः संशप्तकगणं प्रविश्यार्णवसंनिभम् ।
08-012-003c	व्यक्षोभयदमित्रघ्नो महावात इवार्णवम् ॥
08-012-004a	शिरांस्युन्मथ्य वीराणां शितैर्भल्लैर्धनंजयः ।
08-012-004c	पूर्णचन्द्राभवक्त्राणि स्वक्षिभ्रूदशनानि च ॥
08-012-004e	संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं विनालैर्नलिनैरिव ॥
08-012-005a	सुवृत्तानायतान्पुष्टांश्चन्दनागुरुभूषितान् ।
08-012-005c	सायुधान्सतनुत्राणान्पञ्चास्योरगसंनिभान् ॥
08-012-005e	बाहून्क्षुरैरमित्राणां विचकर्तार्जुनो रणे ॥
08-012-006a	धुर्यान्धुर्यतरान्सूतान्ध्वजांश्चापानि सायकान् ।
08-012-006c	पाणीनरत्नीनसकृद्भल्लैश्चिच्छेद पाण्डवः ॥

08-012-007a	द्विपान्हयात्रथांश्चैव सारोहानर्जुनो रणे ।
08-012-007c	शरैरनेकसाहस्रै राजन्निन्ये यमक्षयम् ॥
08-012-008a	तं प्रवीरं प्रतीयाता नर्दमाना इवर्षभाः ।
08-012-008c	वाशितार्थमभिक्रुद्धा हुंकृत्वा चाभिदुद्रुवुः ॥
08-012-008e	निघ्नन्तमभिजघ्नुस्ते शरैः शृङ्गैरिवर्षभाः ॥
08-012-009a	तस्य तेषां च तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
08-012-009c	त्रैलोक्यविजये यादृग्दैत्यानां सह वज्रिणा ॥
08-012-010a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः ।
08-012-010c	इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं विध्वा प्राणात्ररास सः ॥
08-012-011a	छिन्नत्रिवेणुचक्राक्षान्हतयोधाश्चसारथीन् ।
08-012-011c	विध्वस्तायुधतूणीरान्समुन्मथितकेतनान् ॥
08-012-012a	संछिन्नयोक्त्ररश्मीकान्वित्रिवेणून्विकूबरान् ।
08-012-012c	विध्वस्तबन्धुरयुगान्विशस्तायुधमण्डलान् ॥
08-012-012e	रथान्विशकलीकुर्वन्महाभ्राणीव मारुतः ॥
08-012-013a	विस्मापयन्प्रेक्षणीयं द्विषतां भयवर्धनम् ।
08-012-013c	महारथसहस्रस्य समं कर्मार्जुनोऽकरोत् ॥
08-012-014a	सिद्धदेवर्षिसंघाश्च चारणाश्चैव तुष्टुवुः ।
08-012-014c	देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षाणि चापतन् ॥
08-012-014e	केशवार्जुनयोर्मूर्ध्नि प्राह वाक्चाशरीरिणी ॥
08-012-015a	चन्द्रार्कानिलवह्नीनां कान्तिदीप्तिबलद्युतीः ।
08-012-015c	यौ सदा बिभ्रतुर्वीरौ ताविमौ केशवार्जुनौ ॥
08-012-016a	ब्रह्मेशानाविवाजय्यौ वीरावेकरथे स्थितौ ।
08-012-016c	सर्वभूतवरौ वीरौ नरनारायणावुभौ ॥
08-012-017a	इत्येतन्महदाश्चर्यं दृष्ट्वा श्रुत्वा च भारत ।
08-012-017c	अश्वत्थामा सुसंयत्तः कृष्णावभ्यद्रवद्रणे ॥
08-012-018a	अथ पाण्डवमस्यन्तं यमकालान्तकाञ्छरान् ।
08-012-018c	सेषुणा पाणिनाहूय हसन्द्रौणिरथाब्रवीत् ॥
08-012-019a	यदि मां मन्यसे वीर प्राप्तमर्हमिवातिथिम् ।
08-012-019c	ततः सर्वात्मनाद्य त्वं युद्धातिथ्यं प्रयच्छ मे ॥
08-012-020a	एवमाचार्यपुत्रेण समाहूतो युयुत्सया ।
08-012-020c	बहु मेनेऽर्जुनोऽऽत्मानमिदं चाह जनार्दनम् ॥

08-012-021a	संशप्तकाश्च मे वध्या द्रौणिराह्वयते च माम् ।
08-012-021c	यदत्रानन्तरं प्राप्तं प्रशाधि त्वं महाभुज ॥
08-012-022a	एवमुक्तोऽवहत्पार्थ कृष्णो द्रोणात्मजान्तिकम् ।
08-012-022c	जैत्रेण विधिनाहूतं वायुरिन्द्रमिवाध्वरे ॥
08-012-023a	तमामन्त्र्यैकमनसा केशवो द्रौणिमब्रवीत् ।
08-012-023c	अश्वत्थामन्स्थिरो भूत्वा प्रहराशु सहस्व च ॥
08-012-024a	निर्वेष्टुं भर्तृपिण्डं हि कालोऽयमुपजीविनाम् ।
08-012-024c	सूक्ष्मो विवादो विप्राणां स्थूलौ क्षात्रौ जयाजयौ ॥
08-012-025a	यां न संक्षमसे मोहाद्विव्यां पार्थस्य सत्क्रियाम् ।
08-012-025c	तामाप्नुमिच्छन्युध्यस्व स्थिरो भूत्वाद्य पाण्डवम् ॥
08-012-026a	इत्युक्तो वासुदेवेन तथेत्युक्त्वा द्विजोत्तमः ।
08-012-026c	विव्याध केशवं षष्ट्या नाराचैरर्जुनं त्रिभिः ॥
08-012-027a	तस्यार्जुनः सुसंकुद्धस्त्रिभिर्भल्लैः शरासनम् ।
08-012-027c	चिच्छेदाथान्यदादत्त द्रौणिर्घोरतरं धनुः ॥
08-012-028a	सज्यं कृत्वा निमेषात्तद्विव्याधार्जुनकेशवौ ।
08-012-028c	त्रिभिः शरैर्वासुदेवं सहस्रेण च पाण्डवम् ॥
08-012-029a	ततः शरसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
08-012-029c	ससृजे द्रौणिरायस्तः संस्तभ्य च रणेऽर्जुनम् ॥
08-012-030a	इषुधेर्धनुषो ज्याया अङ्गुलीभ्यश्च मारिष ।
08-012-030c	बाह्वोः कराभ्यामुरसो वदनघ्राणनेत्रतः ॥
08-012-031a	कर्णाभ्यां शिरसोऽङ्गोभ्यो लोमवर्त्मभ्य एव च ।
08-012-031c	रथध्वजेभ्यश्च शरा निष्पेतुर्ब्रह्मवादिनः ॥
08-012-032a	शरजालेन महता विद्ध्वा केशवपाण्डवौ ।
08-012-032c	ननाद मुदितो द्रौणिर्महामेघौघनिस्वनः ॥
08-012-033a	तस्य नानदतः श्रुत्वा पाण्डवोऽच्युतमब्रवीत् ।
08-012-033c	पश्य माधव दौरात्म्यं द्रोणपुत्रस्य मां प्रति ॥
08-012-034a	वधप्राप्तौ मन्यते नौ प्रवेश्य शरवेश्मनि ।
08-012-034c	एषोऽस्य हन्मि संकल्पं शिक्षया च बलेन च ॥
08-012-035a	अश्वत्थाम्नः शरानस्तांश्छित्त्वैकैकं त्रिधा त्रिधा ।
08-012-035c	व्यधमद्भरतश्रेष्ठो नीहारमिव मारुतः ॥
08-012-036a	ततः संशप्तकान्भूयः साश्वसूतरथद्विपान् ।

08-012-036c	ध्वजपत्तिगणानुग्रैर्बाणैर्विव्याध पाण्डवः ॥
08-012-037a	ये ये ददृशिरे तत्र यद्यद्रूपं यथा यथा ।
08-012-037c	ते ते तत्तच्छरैर्व्याप्तं मेनिरेऽऽत्मानमेव च ॥
08-012-038a	ते गाण्डीवप्रणुदिता नानारूपाः पतत्रिणः ।
08-012-038c	क्रोशे साग्रे स्थितान्घ्नन्ति द्विपांश्च पुरुषात्रणे ॥
08-012-039a	भल्लैश्छिन्नाः कराः पेतुः करिणां मदकर्षिणाम् ।
08-012-039c	छिन्ना यथा परशुभिः प्रवृद्धाः शरदि द्रुमाः ॥
08-012-040a	पश्चात्तु शैलवत्पेतुस्ते गजाः सह सादिभिः ।
08-012-040c	वज्रिवज्रप्रमथिता यथैवाद्विचयास्तथा ॥
08-012-041a	गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्नथान् ।
08-012-041c	विनीतजवनान्युक्तानास्थितान्युद्धदुर्मदान् ॥
08-012-042a	शरैर्विशकलीकुर्वन्नमित्रानभ्यवीवृषत् ।
08-012-042c	अलंकृतानश्चसादीन्पत्तींश्चाहन्धनंजयः ॥
08-012-043a	धनंजययुगान्तार्कः संशप्तकमहार्णवम् ।
08-012-043c	व्यशोषयत दुःशोषं तीव्रैः शरगभस्तिभिः ॥
08-012-044a	पुनर्द्रौणिमहाशैलं नाराचैः सूर्यसंनिभैः ।
08-012-044c	निर्बिभेद महावेगैस्त्वरन्वज्रीव पर्वतम् ॥
08-012-045a	तमाचार्यसुतः क्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
08-012-045c	युयुत्सुर्नाशकद्योद्धुं पार्थस्तानन्तराच्छिनत् ॥
08-012-046a	ततः परमसंकुद्धः काण्डकोशानवासृजत् ।
08-012-046c	अश्वत्थामाभिरूपाय गृहानतिथये यथा ॥
08-012-047a	अथ संशप्तकांस्त्यक्त्वा पाण्डवो द्रौणिमभ्ययात् ।
08-012-047c	अपाङ्क्तेयमिव त्यक्त्वा दाता पाङ्क्तेयमर्थिनम् ॥
08-012-048a	ततः समभवद्युद्धं शुक्राङ्गिरसवर्चसोः ।
08-012-048c	नक्षत्रमभितो व्योम्नि शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥
08-012-049a	संतापयन्तावन्योन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
08-012-049c	लोकत्रासकरावास्तां विमार्गस्थौ ग्रहाविव ॥
08-012-050a	ततोऽविध्यद्भ्रुवोर्मध्ये नाराचेनार्जुनो भृशम् ।
08-012-050c	स तेन विबभौ द्रौणिरूर्ध्वरश्मिर्यथा रविः ॥
08-012-051a	अथ कृष्णौ शरशतैरश्वत्थाम्नार्दितौ भृशम् ।
08-012-051c	सरश्मिजालनिकरौ युगान्तार्काविवासतुः ॥

08-012-052a	ततोऽर्जुनः सर्वतोधारमस्त्रः;मवासृजद्वासुदेवाभिगुप्तः ।
08-012-052c	द्रौणायनिं चाभ्यहनत्पृषत्कैः;र्वज्राग्निवैवस्वतदण्डकल्पैः ॥
08-012-053a	स केशवं चार्जुनं चातितेजाः; विव्याध मर्मस्वतिरौद्रकर्मा ।
08-012-053c	बाणैः सुमुक्तैरतितीव्रवेगैः;र्यैराहतो मृत्युरपि व्यथेत ॥
08-012-054a	द्रौणेरिषूनर्जुनः संनिवार्यः; व्यायच्छतस्तद्विगुणैः सुपुङ्खैः ।
08-012-054c	तं साश्वसूतध्वजमेकवीरः;मावृत्य संशप्तकसैन्यमार्छत् ॥
08-012-055a	धनूंषि बाणानिषुधीर्धनुर्ज्याः; पाणीन्भुजान्पाणिगतं च शस्त्रम् ।
08-012-055c	छत्राणि केतूंस्तुरगानथैषां; वस्त्राणि माल्यान्वथ भूषणानि ॥
08-012-056a	चर्माणि वर्माणि मनोरथांश्च; प्रियाणि सर्वाणि शिरांसि चैव ।
08-012-056c	चिच्छेद पार्थो द्विषतां प्रमुक्तैः;र्बाणैः स्थितानामपराङ्मुखानाम् ॥
08-012-057a	सुकल्पिताः स्यन्दनवाजिनागाः; समास्थिताः कृतयत्नैर्नृवीरैः ।
08-012-057c	पार्थैरितैर्बाणगणैर्निरस्ताः;स्तैरेव सार्धं नृवरैर्निपेतुः ॥
08-012-058a	पद्मार्कपूर्णैन्दुसमाननानि; किरीटमालामुकुटोत्कटानि ।
08-012-058c	भल्लार्धचन्द्रक्षुरहिंसितानि; प्रपेतुरुर्व्यां नृशिरांस्यजस्रम् ॥
08-012-059a	अथ द्विपैर्देवपतिद्विपाभैः;देवारिदपोल्बणमन्युदर्पैः ।
08-012-059c	कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषादवीराः; जिघांसवः पाण्डवमभ्यधावन् ॥
08-012-060a	तेषां द्विपानां विचकर्त पार्थो; वर्माणि मर्माणि करान्नियन्तृन् ।
08-012-060c	ध्वजाः पताकाश्च ततः प्रपेतुः;र्वज्राहतानीव गिरेः शिरांसि ॥
08-012-061a	तेषु प्ररुग्णेषु गुरोस्तनूजं; बाणैः किरीटी नवसूर्यवर्णैः ।
08-012-061c	प्रच्छादयामास महाभ्रजालैः;र्वायुः समुद्युक्तमिवांशुमन्तम् ॥
08-012-062a	ततोऽर्जुनेषूनिषुभिर्निरस्य; द्रौणिः शरैर्जुनवासुदेवौ ।
08-012-062c	प्रच्छादयित्व दिवि चन्द्रसूर्यौ; ननाद सोऽम्भोद इवातपान्ते ॥
08-012-063a	तमर्जुनस्तांश्च पुनस्त्वदीयाः;नभ्यर्दितस्तैरविकृत्तशस्त्रैः ।
08-012-063c	बाणान्धकारं सहसैव कृत्वा; विव्याध सर्वानिषुभिः सुपुङ्खैः ॥
08-012-064a	नाप्याददत्संदधन्नैव मुञ्च;न्बाणात्रणेऽदृश्यत सव्यसाची ।
08-012-064c	हतांश्च नागांस्तुरगान्पदाती;न्संस्यूतदेहान्ददृशू रथांश्च ॥
08-012-065a	संधाय नाराचवरान्दशाशुः; द्रौणिस्त्वरन्नेकमिवोत्ससर्ज ।
08-012-065c	तेषां च पञ्चार्जुनमभ्यविध्य;न्पञ्चाच्युतं निर्विभिदुः सुमुक्ताः ॥
08-012-066a	तैराहतौ सर्वमनुष्यमुख्याः;वसृक्क्षरन्तौ धनदेन्द्रकल्पौ ।
08-012-066c	समाप्तविद्येन यथाभिभूतौ; हतौ स्विदेतौ किमु मेनिरेऽन्ये ॥
08-012-067a	अथार्जुनं प्राह दशार्हनाथः; प्रमाद्यसे किं जहि योधमेतम् ।

08-012-067c	कुर्याद्धि दोषं समुपेक्षितोऽसौ; कष्टो भवेद्व्याधिरिवाक्रियावान् ॥
08-012-068a	तथेति चोक्त्वाच्युतमप्रमादी; द्रौणिं प्रयत्नादिषुभिस्ततक्ष ।
08-012-068c	छित्त्वाश्चरश्मींस्तुरगानविध्य; त्ते तं रणादूहुरतीव दूरम् ॥
08-012-069a	आवृत्य नेयेष पुनस्तु युद्धं; पार्थेन सार्धं मतिमान्विमृश्य ।
08-012-069c	जानञ्जयं नियतं वृष्णिवीरे; धनंजये चाङ्गिरसां वरिष्ठः ॥
08-012-070a	प्रतीपकाये तु रणादश्वत्थाम्नि हृते हयैः ।
08-012-070c	मन्त्रौषधिक्रियादानैर्व्याधौ देहादिवाहृते ॥
08-012-071a	संशप्तकानभिमुखौ प्रयातौ केशवार्जुनौ ।
08-012-071c	वातोद्धूतपताकेन स्यन्दनेनौघनादिना ॥
08-013-001	संजय उवाच
08-013-001a	अथोत्तरेण पाण्डूनां सेनायां ध्वनिरुत्थितः ।
08-013-001c	रथनागाश्वपत्तीनां दण्डधारेण वध्यताम् ॥
08-013-002a	निवर्तयित्वा तु रथं केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
08-013-002c	वाहयन्नेव तुरगान्गरुडानिलरंहसः ॥
08-013-003a	मागधोऽथाप्यतिक्रान्तो द्विरदेन प्रमाथिना ।
08-013-003c	भगदत्तादनवरः शिक्षया च बलेन च ॥
08-013-004a	एनं हत्वा निहन्तासि पुनः संशप्तकानिति ।
08-013-004c	वाक्यान्ते प्रापयत्पार्थं दण्डधारान्तिकं प्रति ॥
08-013-005a	स मागधानां प्रवरोऽङ्कुशग्रहो; ग्रहेष्वसह्यो विकचो यथा ग्रहः ।
08-013-005c	सपत्नसेनां प्रममाथ दारुणो; महीं समग्रां विकचो यथा ग्रहः ॥
08-013-006a	सुकल्पितं दानवनागसंनिभं; महाभ्रसंहादममित्रमर्दनम् ।
08-013-006c	रथाश्वमातङ्गगणान्सहस्रशः; समास्थितो हन्ति शरैर्द्विपानपि ॥
08-013-007a	रथानधिष्ठाय सवाजिसारथी; त्रथांश्च पद्भिस्त्वरितो व्यपोथयत् ।
08-013-007c	द्विपांश्च पद्भ्यां चरणैः करेण च; द्विपास्थितो हन्ति स कालचक्रवत् ॥
08-013-008a	नरांश्च कार्णायसवर्मभूषणा; निपात्य साश्वानपि पत्तिभिः सह ।
08-013-008c	व्यपोथयदन्तिवरेण शुष्मिणा; सशब्दवत्स्थूलनडान्यथा तथा ॥
08-013-009a	अथार्जुनो ज्यातलनेमिनिस्वने; मृदङ्गभेरीबहुशङ्खनादिते ।
08-013-009c	नराश्वमातङ्गसहस्रनादितैः रथोत्तमेनाभ्यपतद्द्विपोत्तमम् ॥
08-013-010a	ततोऽर्जुनं द्वादशभिः शरोत्तमैः; र्जनार्दनं षोडशभिः समार्दयत् ।
08-013-010c	स दण्डधारस्तुरगांस्त्रिभिस्त्रिभिः; स्ततो ननाद प्रजहास चासकृत् ॥
08-013-011a	ततोऽस्य पार्थः सगुणेषुकार्मुकं; चकर्त भल्लैर्ध्वजमप्यलंकृतम् ।

08-013-011c	पुनर्नियन्तृन्सह पादगोमृभिःस्ततस्तु चुक्रोध गिरिव्रजेश्वरः ॥
08-013-012a	ततोऽर्जुनं भिन्नकटेन दन्तिना; घनाघनेनानिलतुल्यरंहसा ।
08-013-012c	अतीव चुक्षोभयिषुर्जनार्दनं; धनंजयं चाभिजघान तोमरैः ॥
08-013-013a	अथास्य बाहू द्विपहस्तसंनिभौ; शिरश्च पूर्णेन्दुनिभाननं त्रिभिः ।
08-013-013c	क्षुरैः प्रचिच्छेद सहैव पाण्डव;स्ततो द्विपं बाणशतैः समार्दयत् ॥
08-013-014a	स पार्थबाणैस्तपनीयभूषणैः; समारुचत्काञ्चनवर्मभृद्द्विपः ।
08-013-014c	तथा चकाशे निशि पर्वतो यथा; दवाग्निना प्रज्वलितौषधिद्रुमः ॥
08-013-015a	स वेदनार्तोऽम्बुदनिस्वनो नदं;श्चलन्भ्रमन्प्रस्खलितोऽऽतुरो द्रवन् ।
08-013-015c	पपात रुग्णः सनियन्तृकस्तथा; यथा गिरिर्वज्रनिपातचूर्णितः ॥
08-013-016a	हिमावदातेन सुवर्णमालिना; हिमाद्रिकूटप्रतिमेन दन्तिना ।
08-013-016c	हते रणे भ्रातरि दण्ड आव्रज;ज्जिघांसुरिन्द्रावरजं धनंजयम् ॥
08-013-017a	स तोमरैर्ककरप्रभैस्त्रिभिः;र्जनार्दनं पञ्चभिरेव चार्जुनम् ।
08-013-017c	समर्पयित्वा विननाद चार्दयं;स्ततोऽस्य बाहू विचकर्त पाण्डवः ॥
08-013-018a	क्षुरप्रकृतौ सुभृशं सतोमरौ; च्युताङ्गदौ चन्दनरूषितौ भुजौ ।
08-013-018c	गजात्पतन्तौ युगपद्विरेजतु;र्यथाद्रिशृङ्गात्पतितौ महोरगौ ॥
08-013-019a	अथार्धचन्द्रेण हतं किरीटिना; पपात दण्डस्य शिरः क्षितिं द्विपात् ।
08-013-019c	तच्छोणिताभं निपतद्विरेजे; दिवाकरोऽस्तादिव पश्चिमां दिशम् ॥
08-013-020a	अथ द्विपं श्वेतनगाग्रसंनिभं; दिवाकरांशुप्रतिमैः शरोत्तमैः ।
08-013-020c	बिभेद पार्थः स पपात नानद;न्हिमाद्रिकूटः कुलिशाहतो यथा ॥
08-013-021a	ततोऽपरे तत्प्रतिमा गजोत्तमा; जिगीषवः संयति सव्यसाचिनम् ।
08-013-021c	तथा कृतास्तेन यथैव तौ द्विपौ; ततः प्रभग्नं सुमहद्रिपोर्बलम् ॥
08-013-022a	गजा रथाश्वाः पुरुषाश्च संघशः; परस्परघ्नाः परिपेतुराहवे ।
08-013-022c	परस्परप्रस्खलिताः समाहता; भृशं च तत्तत्कुलभाषिणो हताः ॥
08-013-023a	अथार्जुनं स्वे परिवार्य सैनिकाः; पुरंदरं देवगणा इवाब्रुवन् ।
08-013-023c	अभैष्म यस्मान्मरणादिव प्रजाः; स वीर दिष्ट्या निहतस्त्वया रिपुः ॥
08-013-024a	न चेत्परित्रास्य इमाञ्जनान्भया;द्द्विषद्विरेवं बलिभिः प्रपीडितान् ।
08-013-024c	तथाभविष्यद्द्विषतां प्रमोदनं; यथा हतेष्वेष्ट्विह नोऽरिषु त्वया ॥
08-013-025a	इतीव भूयश्च सुहृद्भिरीरिता; निशम्य वाचः सुमनास्ततोऽर्जुनः ।
08-013-025c	यथानुरूपं प्रतिपूज्य तं जनं; जगाम संशप्तकसंघहा पुनः ॥

08-014-001 संजय उवाच

08-014-001a प्रत्यागत्य पुनर्जिष्णुरहन्संशप्तकान्बहून् ।

08-014-001c	वक्रानुवक्रगमनादङ्गारक इव ग्रहः ॥
08-014-002a	पार्थबाणहता राजन्नराश्वरथकुञ्जराः ।
08-014-002c	विचेलुर्बभ्रमुर्नेदुः पेतुर्मल्लुश्च मारिष ॥
08-014-003a	धुर्यं धुर्यतरान्सूतात्रथांश्च परिसंक्षिपन् ।
08-014-003c	पाणीन्पाणिगतं शस्त्रं बाहूनपि शिरांसि च ॥
08-014-004a	भल्लैः क्षुरैरर्धचन्द्रैर्वत्सदनैश्च पाण्डवः ।
08-014-004c	चिच्छेदामित्रवीराणां समरे प्रतियुध्यताम् ॥
08-014-005a	वाशितार्थे युयुत्सन्तो वृषभा वृषभं यथा ।
08-014-005c	आपतन्त्यर्जुनं शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-014-006a	तेषां तस्य च तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
08-014-006c	त्रैलोक्यविजये यादृग्दैत्यानां सह वज्रिणा ॥
08-014-007a	तमविध्यत्त्रिभिर्बाणैर्दन्दशूकैरिवाहिभिः ।
08-014-007c	उग्रायुधस्ततस्तस्य शिरः कायादपाहरत् ॥
08-014-008a	तेऽर्जुनं सर्वतः क्रुद्धा नानाशस्त्रैरवीवृषन् ।
08-014-008c	मरुद्भिः प्रेषिता मेघा हिमवन्तमिवोष्णगे ॥
08-014-009a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः ।
08-014-009c	सम्यगस्तैः शरैः सर्वान्सहितानहनद्वहून् ॥
08-014-010a	छिन्नत्रिवेणुजङ्घेषान्निहतपाष्णिंसारथीन् ।
08-014-010c	संछिन्नरश्मयोक्त्राक्षान्व्यनुकर्षयुगान्नथान् ॥
08-014-010e	विध्वस्तसर्वसंनाहान्बाणैश्चक्रेऽर्जुनस्त्वरन् ॥
08-014-011a	ते रथास्तत्र विध्वस्ताः परार्ध्या भान्त्यनेकशः ।
08-014-011c	धनिनामिव वेश्मानि हतान्यग्न्यनिलाम्बुभिः ॥
08-014-012a	द्विपाः संभिन्नमर्माणो वज्राशनिसमैः शरैः ।
08-014-012c	पेतुर्गिर्यग्रवेश्मानि वज्रवाताग्निभिर्यथा ॥
08-014-013a	सारोहास्तुरगाः पेतुर्बहवोऽर्जुनताडिताः ।
08-014-013c	निर्जिह्वान्त्राः क्षितौ क्षीणा रुधिरार्द्राः सुदुर्दृशः ॥
08-014-014a	नराश्वनागा नाराचैः संस्यूताः सव्यसाचिना ।
08-014-014c	बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुर्नेदुर्मल्लुश्च मारिष ॥
08-014-015a	अणकैश्च शिलाधौतैर्वज्राशनिविषोपमैः ।
08-014-015c	शरैर्निजघ्निवान्पार्थो महेन्द्र इव दानवान् ॥
08-014-016a	महार्हवर्माभरणा नानारूपाम्बरायुधाः ।

08-014-016c	सरथाः सध्वजा वीरा हताः पार्थेन शेरते ॥
08-014-017a	विजिताः पुण्यकर्माणो विशिष्टाभिजनश्रुताः ।
08-014-017c	गताः शरीरैर्वसुधामूर्जितैः कर्मभिर्दिवम् ॥
08-014-018a	अथार्जुनरथं वीरास्त्वदीयाः समुपाद्रवन् ।
08-014-018c	नानाजनपदाध्यक्षाः सगणा जातमन्यवः ॥
08-014-019a	उह्यमाना रथाश्चैस्ते पत्तयश्च जिघांसवः ।
08-014-019c	समभ्यधावन्नस्यन्तो विविधं क्षिप्रमायुधम् ॥
08-014-020a	तदायुधमहावर्षं क्षिप्तं योधमहाम्बुदैः ।
08-014-020c	व्यधमन्निशितैर्बाणैः क्षिप्रमर्जुनमारुतः ॥
08-014-021a	साश्वपत्तिद्विपरथं महाशस्त्रौघमप्लवम् ।
08-014-021c	सहसा संतितीर्षन्तं पार्थं शस्त्रास्त्रसेतुना ॥
08-014-022a	अथाब्रवीद्वासुदेवः पार्थं किं क्रीडसेऽनघ ।
08-014-022c	संशप्तकान्प्रमथ्यैतांस्ततः कर्णवधे त्वर ॥
08-014-023a	तथेत्युक्त्वार्जुनः क्षिप्रं शिष्टान्संशप्तकांस्तदा ।
08-014-023c	आक्षिप्य शस्त्रेण बलाद्द्वैत्यानिन्द्र इवावधीत् ॥
08-014-024a	आदधत्संदधन्नेषून्दृष्टः कैश्चिद्रणेऽर्जुनः ।
08-014-024c	विमुञ्चन्वा शराञ्छीघ्रं दृश्यते स्म हि कैरपि ॥
08-014-025a	आश्चर्यमिति गोविन्दो ब्रुवन्नश्चानचोदयत् ।
08-014-025c	हंसांसगौरास्ते सेनां हंसाः सर इवाविशन् ॥
08-014-026a	ततः संग्रामभूमिं तां वर्तमाने जनक्षये ।
08-014-026c	अवेक्षमाणो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत् ॥
08-014-027a	एष पार्थ महारौद्रो वर्तते भरतक्षयः ।
08-014-027c	पृथिव्यां पार्थिवानां वै दुर्योधनकृते महान् ॥
08-014-028a	पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनाम् ।
08-014-028c	महतामपविद्धानि कलापानिषुधीस्तथा ॥
08-014-029a	जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्च नतपर्वणः ।
08-014-029c	तैलधौतांश्च नाराचान्निर्मुक्तानिव पन्नगान् ॥
08-014-030a	हस्तिदन्तत्सरून्खड्गाञ्जातरूपपरिष्कृतान् ।
08-014-030c	आकीर्णास्तोमरांश्चापांश्चित्रान्हेमविभूषितान् ॥
08-014-031a	वर्माणि चापविद्धानि रुक्मपृष्ठानि भारत ।
08-014-031c	सुवर्णविकृतान्प्रासाञ्शक्तीः कनकभूषिताः ॥

08-014-032a	जाम्बूनदमयैः पट्टैर्बद्धाश्च विपुला गदाः ।
08-014-032c	जातरूपमयीश्चर्ष्टीः पट्टिशान्हेमभूषितान् ॥
08-014-033a	दण्डैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान्परश्वधान् ।
08-014-033c	अयस्कुशान्तान्पतितान्मुसलानि गुरूणि च ॥
08-014-034a	शतघ्नीः पश्य चित्राश्च विपुलान्परिघांस्तथा ।
08-014-034c	चक्राणि चापविद्धानि मुद्गरांश्च बहूत्रणे ॥
08-014-035a	नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः ।
08-014-035c	जीवन्त इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वास्तरस्विनः ॥
08-014-036a	गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकान् ।
08-014-036c	गजवाजिरथक्षुण्णान्पश्य योधान्सहस्रशः ॥
08-014-037a	मनुष्यगजवाजीनां शरशक्त्यृष्टितोमरैः ।
08-014-037c	निस्त्रिंशैः पट्टिशैः प्रासैर्नखैर्लगुडैरपि ॥
08-014-038a	शरीरैर्बहुधा भिन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
08-014-038c	गतासुभिरमित्रघ्न संवृता रणभूमयः ॥
08-014-039a	बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैः शुभभूषणैः ।
08-014-039c	सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी ॥
08-014-040a	साङ्गुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धैरलंकृतैः ।
08-014-040c	हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरुरुभिश्च तरस्विनाम् ॥
08-014-041a	बद्धचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
08-014-041c	निकृत्तैर्वृषभाक्षाणां विराजति वसुंधरा ॥
08-014-042a	कबन्धैः शोणितादिग्धैश्छिन्नगात्रशिरोधरैः ।
08-014-042c	भूर्भाति भरतश्रेष्ठ शान्तार्चिर्भिरिवाग्निभिः ॥
08-014-043a	रथान्बहुविधान्भग्नान्हेमकिङ्किणिनः शुभान् ।
08-014-043c	अश्वांश्च बहुधा पश्य शोणितेन परिप्लुतान् ॥
08-014-044a	योधानां च महाशङ्खान्पाण्डुरांश्च प्रकीर्णकान् ।
08-014-044c	निरस्तजिह्वान्मातङ्गाञ्शयानान्पर्वतोपमान् ॥
08-014-045a	वैजयन्तीविचित्रांश्च हतांश्च गजयोधिनः ।
08-014-045c	वारणानां परिस्तोमान्सुयुक्ताम्बरकम्बलान् ॥
08-014-046a	विपाटिता विचित्राश्च रूपचित्राः कुथास्तथा ।
08-014-046c	भिन्नाश्च बहुधा घण्टाः पतद्भिश्चूर्णिता गजैः ॥
08-014-047a	वैडूर्यमणिदण्डांश्च पतितानङ्कुशान्भुवि ।

08-014-047c	बद्धाः सादिध्वजाग्रेषु सुवर्णविकृताः कशाः ॥
08-014-048a	विचित्रान्मणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् ।
08-014-048c	अश्वास्तरपरिस्तोमात्राङ्कवान्पतितान्भुवि ॥
08-014-049a	चूडामणीन्नेन्द्राणां विचित्राः काञ्चनस्रजः ।
08-014-049c	छत्राणि चापविद्धानि चामरव्यजनानि च ॥
08-014-050a	चन्द्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
08-014-050c	कृत्तश्मश्रुभिरत्यर्थं वीराणां समलंकृतैः ॥
08-014-050e	वदनैः पश्य संछन्नां महीं शोणितकर्दमाम् ॥
08-014-051a	सजीवांश्च नरान्पश्य कूजमानान्समन्ततः ।
08-014-051c	उपास्यमानान्बहुभिर्न्यस्तशस्त्रैर्विशां पते ॥
08-014-052a	ज्ञातिभिः सहितैस्तत्र रोदमानैर्मुहुर्मुहुः ।
08-014-052c	व्युत्क्रान्तानपरान्योधांश्छादयित्वा तरस्विनः ॥
08-014-052e	पुनर्युद्धाय गच्छन्ति जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥
08-014-053a	अपरे तत्र तत्रैव परिधावन्ति मानिनः ।
08-014-053c	ज्ञातिभिः पतितैः शूरैर्याच्यमानास्तथोदकम् ॥
08-014-054a	जलार्थं च गताः केचिन्निष्प्राणा बहवोऽर्जुन ।
08-014-054c	संनिवृत्ताश्च ते शूरास्तान्दृष्ट्वैव विचेतसः ॥
08-014-055a	जलं दृष्ट्वा प्रधावन्ति क्रोशमानाः परस्परम् ।
08-014-055c	जलं पीत्वा मृतान्पश्य पिबतोऽन्यांश्च भारत ॥
08-014-056a	परित्यज्य प्रियानन्ये बान्धवान्बान्धवप्रिय ।
08-014-056c	व्युत्क्रान्ताः समदृश्यन्त तत्र तत्र महारणे ॥
08-014-057a	पश्यापरान्नरश्रेष्ठ संदष्टौष्ठपुटान्पुनः ।
08-014-057c	भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्त्रैः प्रेक्षमाणान्समन्ततः ॥
08-014-058a	एतत्तवैवानुरूपं कर्मार्जुन महाहवे ।
08-014-058c	दिवि वा देवराजस्य त्वया यत्कृतमाहवे ॥
08-014-059a	एवं तां दर्शयन्कृष्णो युद्धभूमिं किरीटिने ।
08-014-059c	गच्छन्नेवाशृणोच्छब्दं दुर्योधनबले महत् ॥
08-014-060a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषान्भेरीपणवमिश्रितान् ।
08-014-060c	रथाश्चगजनादांश्च शस्त्रशब्दांश्च दारुणान् ॥
08-014-061a	प्रविश्य तद्वलं कृष्णस्तुरगैर्वातवेगिभिः ।
08-014-061c	पाण्ड्येनाभ्यर्दितां सेनां त्वदीयां वीक्ष्य धिष्ठितः ॥

- 08-014-062a स हि नानाविधैर्बाणैरिष्वासप्रवरो युधि ।
 08-014-062c न्यहनद्विषतां व्रातान्गतासूनन्तको यथा ॥
 08-014-063a गजवाजिमनुष्याणां शरीराणि शितैः शरैः ।
 08-014-063c भित्त्वा प्रहरतां श्रेष्ठो विदेहासूश्चकार सः ॥
 08-014-064a शत्रुप्रवीरैरस्तानि नानाशस्त्राणि सायकैः ।
 08-014-064c भित्त्वा तानहनत्पाण्ड्यः शत्रूञ्शक्र इवासुरान् ॥

08-015-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 08-015-001a प्रोक्तस्त्वया पूर्वमेव प्रवीरो लोकविश्रुतः ।
 08-015-001c न त्वस्य कर्म संग्रामे त्वया संजय कीर्तितम् ॥
 08-015-002a तस्य विस्तरतो ब्रूहि प्रवीरस्याद्य विक्रमम् ।
 08-015-002c शिक्षां प्रभावं वीर्यं च प्रमाणं दर्पमेव च ॥

08-015-003 संजय उवाच

- 08-015-003a द्रोणभीष्मकृपद्रौणिकर्णार्जुनजनार्दनान् ।
 08-015-003c समाप्तविद्यान्धनुषि श्रेष्ठान्यान्मन्यसे युधि ॥
 08-015-004a तुल्यता कर्णभीष्माभ्यामात्मनो येन दृश्यते ।
 08-015-004c वासुदेवार्जुनाभ्यां च न्यूनतां नात्मनीच्छति ॥
 08-015-005a स पाण्ड्यो नृपतिश्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 08-015-005c कर्णस्यानीकमवधीत्परिभूत इवान्तकः ॥
 08-015-006a तदुदीर्णरथाश्वं च पत्तिप्रवरकुञ्जरम् ।
 08-015-006c कुलालचक्रवद्भ्रान्तं पाण्ड्येनाधिष्ठितं बलम् ॥
 08-015-007a व्यश्वसूतध्वजरथान्विप्रविद्धायुधान्निपून् ।
 08-015-007c सम्यगस्तैः शरैः पाण्ड्यो वायुर्मेघानिवाक्षिपत् ॥
 08-015-008a द्विरदान्प्रहतप्रोथान्विपताकध्वजायुधान् ।
 08-015-008c सपादरक्षानवधीद्वज्रेणारीनिवारिहा ॥
 08-015-009a सशक्तिप्रासतूणीरानश्वारोहान्हयानपि ।
 08-015-009c पुलिन्दखशबाह्नीकान्निषादान्ध्रकतङ्गणान् ॥
 08-015-010a दाक्षिणात्यांश्च भोजांश्च क्रूरान्संग्रामकर्कशान् ।
 08-015-010c विशस्त्रकवचान्बाणैः कृत्वा पाण्ड्योऽकरोद्व्यसून् ॥
 08-015-011a चतुरङ्गं बलं बाणैर्निघ्नन्तं पाण्ड्यमाहवे ।
 08-015-011c दृष्ट्वा द्रौणिरसंभ्रान्तमसंभ्रान्ततरोऽभ्ययात् ॥

08-015-012a	आभाष्य चैनं मधुरमभि नृत्यन्नभीतवत् ।
08-015-012c	प्राह प्रहरतां श्रेष्ठः स्मितपूर्वं समाह्वयन् ॥
08-015-013a	राजन्कमलपत्राक्ष प्रधानायुधवाहन ।
08-015-013c	वज्रसंहननप्रख्य प्रधानबलपौरुष ॥
08-015-014a	मुष्टिश्लिष्टायुधाभ्यां च व्यायताभ्यां महद्भुः ।
08-015-014c	दोभ्यां विस्फारयन्भासि महाजलदवद्भृशम् ॥
08-015-015a	शरवर्षैर्महावेगैरमित्रानभिवर्षतः ।
08-015-015c	मदन्यं नानुपश्यामि प्रतिवीरं तवाहवे ॥
08-015-016a	रथद्विरदपत्त्यश्चानेकः प्रमथसे बहून् ।
08-015-016c	मृगसंधानिवारण्ये विभीभीमबलो हरिः ॥
08-015-017a	महता रथघोषेण दिवं भूमिं च नादयन् ।
08-015-017c	वर्षान्ते सस्यहा पीथो भाभिरापूरयन्निव ॥
08-015-018a	संस्पृशानः शरांस्तीक्ष्णांस्तूणादाशीविषोपमान् ।
08-015-018c	मयैवैकेन युध्यस्व त्र्यम्बकेणान्धको यथा ॥
08-015-019a	एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा प्रहरेति च ताडितः ।
08-015-019c	कर्णिना द्रोणतनयं विव्याध मलयध्वजः ॥
08-015-020a	मर्मभेदिभिरत्युग्रैर्बाणैरग्निशिखोपमैः ।
08-015-020c	स्मयन्नभ्यहनद्द्रौणिः पाण्ड्यमाचार्यसत्तमः ॥
08-015-021a	ततो नवापरांस्तीक्ष्णान्नाराचान्कङ्कवाससः ।
08-015-021c	गत्या दशम्या संयुक्तानश्चत्थामा व्यवासृजत् ॥
08-015-022a	तेषां पञ्चाच्छिनत्पाण्ड्यः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
08-015-022c	चत्वारोऽभ्याहनन्वाहानाशु ते व्यसवोऽभवन् ॥
08-015-023a	अथ द्रोणसुतस्येषूस्तांश्छित्त्वा निशितैः शरैः ।
08-015-023c	धनुर्ज्यां विततां पाण्ड्यश्चिच्छेदादित्यवर्चसः ॥
08-015-024a	विज्यं धनुरथाधिज्यं कृत्वा द्रौणिरमित्रहा ।
08-015-024c	ततः शरसहस्राणि प्रेषयामास पाण्ड्यतः ॥
08-015-024e	इषुसंबाधमाकाशमकरोद्दिश एव च ॥
08-015-025a	ततस्तानस्यतः सर्वान्द्रौणेर्बाणान्महात्मनः ।
08-015-025c	जानानोऽप्यक्षयान्पाण्ड्योऽशातयत्पुरुषर्षभः ॥
08-015-026a	प्रहितांस्तान्प्रयत्नेन छित्त्वा द्रौणेरिषूनरिः ।
08-015-026c	चक्ररक्षौ ततस्तस्य प्राणुदन्निशितैः शरैः ॥

08-015-027a	अथारेर्लाघवं दृष्ट्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
08-015-027c	प्रास्यद्द्रोणसुतो बाणान्वृष्टिं पूषानुजो यथा ॥
08-015-028a	अष्टावष्टगवान्यूहुः शकटानि यदायुधम् ।
08-015-028c	अहस्तदष्टभागेन द्रौणिश्चिक्षेप मारिष ॥
08-015-029a	तमन्तकमिव क्रुद्धमन्तकालान्तकोपमम् ।
08-015-029c	ये ये ददृशिरे तत्र विसंज्ञाः प्रायशोऽभवन् ॥
08-015-030a	पर्जन्य इव घर्मान्ते वृष्ट्या साद्रिद्रुमां महीम् ।
08-015-030c	आचार्यपुत्रस्तां सेनां बाणवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ॥
08-015-031a	द्रौणिपर्जन्यमुक्तां तां बाणवृष्टिं सुदुःसहाम् ।
08-015-031c	वायव्यास्त्रेण स क्षिप्रं रुद्ध्वा पाण्ड्यानिलोऽनदत् ॥
08-015-032a	तस्य नानदतः केतुं चन्दनागुरुभूषितम् ।
08-015-032c	मलयप्रतिमं द्रौणिश्छित्त्वाश्वांश्चतुरोऽहनत् ॥
08-015-033a	सूतमेकेषुणा हत्वा महाजलदनिस्वनम् ।
08-015-033c	धनुश्छित्त्वार्धचन्द्रेण व्यधमत्तिलशो रथम् ॥
08-015-034a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य छित्त्वा सर्वायुधानि च ।
08-015-034c	प्राप्तमप्यहितं द्रौणिर्न जघान रणेप्सया ॥
08-015-035a	हतेश्वरो दन्तिवरः सुकल्पितःस्त्वराभिसृष्टः प्रतिशर्मगो बली ।
08-015-035c	तमध्यतिष्ठन्मलयेश्वरो महाःन्यथाद्रिशृङ्गं हरिरुन्नदंस्तथा ॥
08-015-036a	स तोमरं भास्कररश्मिसंनिभं; बलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः ।
08-015-036c	ससर्ज शीघ्रं प्रतिपीडयन्नाजं; गुरोः सुतायाद्रिपतीश्वरो नदन् ॥
08-015-037a	मणिप्रतानोत्तमवज्रहाटकैःरलंकृतं चांशुकमाल्यमौक्तिकैः ।
08-015-037c	हतोऽस्यसावित्यसकृन्मुदा नदःन्यराभिनद्द्रौणिवराङ्गभूषणम् ॥
08-015-038a	तदर्कचन्द्रग्रहपावकत्विषं; भृशाभिघातात्पतितं विचूर्णितम् ।
08-015-038c	महेन्द्रवज्राभिहतं महावनं; यथाद्रिशृङ्गं धरणीतले तथा ॥
08-015-039a	ततः प्रजज्वाल परेण मन्युना; पदाहतो नागपतिर्यथा तथा ।
08-015-039c	समादधे चान्तकदण्डसंनिभा;निषूनमित्रान्तकरांश्चतुर्दश ॥
08-015-040a	द्विपस्य पादाग्रकरान्स पञ्चभिः;नृपस्य बाहू च शिरोऽथ च त्रिभिः ।
08-015-040c	जघान षड्भिः षट्पूतमत्विषः; स पाण्ड्यराजानुचरान्महारथान् ॥
08-015-041a	सुदीर्घवृत्तौ वरचन्दनोक्षितौ; सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषितौ ।
08-015-041c	भुजौ धरायां पतितौ नृपस्य तौ; विवेष्टुस्ताक्ष्यहताविवोरगौ ॥
08-015-042a	शिरश्च तत्पूर्णशशिप्रभाननं; सरोषताम्रायतनेत्रमुन्नसम् ।

- 08-015-042c क्षितौ विबभ्राज पतत्सकुण्डलं; विशाखयोर्मध्यगतः शशी यथा ॥
- 08-015-043a समाप्तविद्यं तु गुरोः सुतं नृपः; समाप्तकर्माणमुपेत्य ते सुतः ।
- 08-015-043c सुहृद्भृतोऽत्यर्थमपूजयन्मुदा; जिते बलौ विष्णुमिवामरेश्वरः ॥
- 08-016-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 08-016-001a पाण्ड्ये हते किमकरोदर्जुनो युधि संजय ।
- 08-016-001c एकवीरेण कर्णेन द्रावितेषु परेषु च ॥
- 08-016-002a समाप्तविद्यो बलवान्युक्तो वीरश्च पाण्डवः ।
- 08-016-002c सर्वभूतेष्वनुज्ञातः शंकरेण महात्मना ॥
- 08-016-003a तस्मान्महद्भयं तीव्रममित्रघ्नाद्धनंजयात् ।
- 08-016-003c स यत्तत्राकरोत्पार्थस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
- 08-016-004 संजय उवाच**
- 08-016-004a हते पाण्ड्येऽर्जुनं कृष्णस्त्वरन्नाह वचो हितम् ।
- 08-016-004c पश्यातिमान्यं राजानमपयातांश्च पाण्डवान् ॥
- 08-016-005a अश्वत्थाम्नश्च संकल्पाद्धताः कर्णेन सृञ्जयाः ।
- 08-016-005c तथाश्चनरनागानां कृतं च कदनं महत् ॥
- 08-016-005e इत्याचष्ट सुदुर्धर्षो वासुदेवः किरीटिने ॥
- 08-016-006a एतच्छ्रुत्वा च दृष्ट्वा च भ्रातुर्घोरं महद्भयम् ।
- 08-016-006c वाहयाश्चान्हृषीकेश क्षिप्रमित्याह पाण्डवः ॥
- 08-016-007a ततः प्रायाद्धृषीकेशो रथेनाप्रतियोधिना ।
- 08-016-007c दारुणश्च पुनस्तत्र प्रादुरासीत्समागमः ॥
- 08-016-008a ततः प्रववृते भूयः संग्रामो राजसत्तम ।
- 08-016-008c कर्णस्य पाण्डवानां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥
- 08-016-009a धनूंषि बाणान्परिधानसितोमरपट्टिशान् ।
- 08-016-009c मुसलानि भुशुण्डीश्च शक्तिऋष्टिपरश्वधान् ॥
- 08-016-010a गदाः प्रासानसीन्कुन्तान्भिण्डपालान्महाङ्कुशान् ।
- 08-016-010c प्रगृह्य क्षिप्रमापेतुः परस्परजिगीषया ॥
- 08-016-011a बाणज्यातलशब्देन द्यां दिशः प्रदिशो वियत् ।
- 08-016-011c पृथिवीं नेमिघोषेण नादयन्तोऽभ्ययुः परान् ॥
- 08-016-012a तेन शब्देन महता संहृष्टाश्चक्रुराहवम् ।
- 08-016-012c वीरा वीरैर्महाघोरं कलहान्तं तितीर्षवः ॥

08-016-013a	ज्यातलत्रधनुःशब्दाः कुञ्जराणां च बृंहितम् ।
08-016-013c	ताडितानां च पततां निनादः सुमहानभूत् ॥
08-016-014a	बाणशब्दांश्च विविधाञ्जराणामभिगर्जताम् ।
08-016-014c	श्रुत्वा शब्दं भृशं त्रेसुर्जघ्नुर्मम्लुश्च भारत ॥
08-016-015a	तेषां नानद्यतां चैव शस्त्रवृष्टिं च मुञ्चताम् ।
08-016-015c	बहूनाधिरथिः कर्णः प्रममाथ रणेषुभिः ॥
08-016-016a	पञ्च पाञ्चालवीराणां रथान्दश च पञ्च च ।
08-016-016c	साश्वसूतध्वजान्कर्णः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
08-016-017a	योधमुख्या महावीर्याः पाण्डूनां कर्णमाहवे ।
08-016-017c	शीघ्रास्त्रा दिवमावृत्य परिवव्रुः समन्ततः ॥
08-016-018a	ततः कर्णो द्विषत्सेनां शरवर्षैर्विलोडयन् ।
08-016-018c	विजगाहेऽण्डजापूर्णां पद्मिनीमिव यूथपः ॥
08-016-019a	द्विषन्मध्यमवस्कन्द्य राधेयो धनुरुत्तमम् ।
08-016-019c	विधुन्वानः शितैर्बाणैः शिरांस्युन्मथ्य पातयत् ॥
08-016-020a	चर्मवर्माणि संचिन्द्य निर्वापमिव देहिनाम् ।
08-016-020c	विषेहुर्नास्य संपर्कं द्वितीयस्य पतत्रिणः ॥
08-016-021a	वर्मदेहासुमथनैर्धनुषः प्रच्युतैः शरैः ।
08-016-021c	मौर्व्या तलत्रैर्न्यवधीत्कशया वाजिनो यथा ॥
08-016-022a	पाण्डुसृज्जयपाञ्चालाञ्जरगोचरमानयत् ।
08-016-022c	ममर्द कर्णस्तरसा सिंहो मृगगणानिव ॥
08-016-023a	ततः पाञ्चालपुत्राश्च द्रौपदेयाश्च मारिष ।
08-016-023c	यमौ च युयुधानश्च सहिताः कर्णमभ्ययुः ॥
08-016-024a	व्यायच्छमानाः सुभृशं कुरुपाण्डवसृज्जयाः ।
08-016-024c	प्रियानसूत्रणे त्यक्त्वा योधा जग्मुः परस्परम् ॥
08-016-025a	सुसंनद्धाः कवचिनः सशिरस्त्राणभूषणाः ।
08-016-025c	गदाभिर्मुसलैश्चान्ये परिघैश्च महारथाः ॥
08-016-026a	समभ्यधावन्त भृशं देवा दण्डैरिवोद्यतैः ।
08-016-026c	नदन्तश्चाह्वयन्तश्च प्रवल्गन्तश्च मारिष ॥
08-016-027a	ततो निजघ्नुरन्योन्यं पेतुश्चाहवताडिताः ।
08-016-027c	वमन्तो रुधिरं गात्रैर्विमस्तिष्केक्षणा युधि ॥
08-016-028a	दन्तपूर्णेः सरुधिरैर्वक्त्रैर्दाडिमसंनिभैः ।

08-016-028c	जीवन्त इव चाप्येते तस्थुः शस्त्रोपबृंहिताः ॥
08-016-029a	परस्परं चाप्यपरे पट्टिशैरसिभिस्तथा ।
08-016-029c	शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च नखरप्रासतोमरैः ॥
08-016-030a	ततक्षुश्चिच्छिदुश्चान्ये बिभिदुश्चिक्षिपुस्तथा ।
08-016-030c	संचकर्तुश्च जघ्नुश्च क्रुद्धा निर्बिभिदुश्च ह ॥
08-016-031a	पेतुरन्योन्यनिहता व्यसवो रुधिरोक्षिताः ।
08-016-031c	क्षरन्तः स्वरसं रक्तं प्रकृताश्चन्दना इव ॥
08-016-032a	रथै रथा विनिहता हस्तिनश्चापि हस्तिभिः ।
08-016-032c	नरा नरवरैः पेतुरश्वाश्चाश्वैः सहस्रशः ॥
08-016-033a	ध्वजाः शिरांसि च्छत्राणि द्विपहस्ता नृणां भुजाः ।
08-016-033c	क्षुरैर्भल्लार्धचन्द्रैश्च छिन्नाः शस्त्राणि तत्यजुः ॥
08-016-034a	नरांश्च नागांश्च रथान्हयान्ममूदुराहवे ।
08-016-034c	अश्वारोहैर्हताः शूराश्छिन्नहस्ताश्च दन्तिनः ॥
08-016-035a	सपताका ध्वजाः पेतुर्विशीर्णा इव पर्वताः ।
08-016-035c	पत्तिभिश्च समाप्लुत्य द्विरदाः स्यन्दनास्तथा ॥
08-016-036a	प्रहता हन्यमानाश्च पतिताश्चैव सर्वशः ।
08-016-036c	अश्वारोहाः समासाद्य त्वरिताः पत्तिभिर्हताः ॥
08-016-036e	सादिभिः पत्तिसंघाश्च निहता युधि शेरते ॥
08-016-037a	मृदितानीव पद्मानि प्रम्लाना इव च स्रजः ।
08-016-037c	हतानां वदनान्यासन्गात्राणि च महामते ॥
08-016-038a	रूपाण्यत्यर्थकाम्यानि द्विरदाश्चनृणां नृप ।
08-016-038c	समुन्नानीव वस्त्राणि प्रापुर्दुर्दर्शतां परम् ॥

08-017-001 संजय उवाच

08-017-001a	हस्तिभिस्तु महामात्रास्तव पुत्रेण चोदिताः ।
08-017-001c	धृष्टद्युम्नं जिघांसन्तः क्रुद्धाः पार्षतमभ्ययुः ॥
08-017-002a	प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च प्रवीरा गजयोधिनः ।
08-017-002c	अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च मागधास्ताम्रलिप्तकाः ॥
08-017-003a	मेकलाः कोशला मद्रा दशार्णा निषधास्तथा ।
08-017-003c	गजयुद्धेषु कुशलाः कलिङ्गैः सह भारत ॥
08-017-004a	शरतोमरनाराचैर्वृष्टिमन्त इवाम्बुदाः ।
08-017-004c	सिषिचुस्ते ततः सर्वे पाञ्चालाचलमाहवे ॥

08-017-005a	तान्संमिमर्दिषुर्नागान्पाण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्भृशम् ।
08-017-005c	पोथितान्पार्षतो बाणैर्नाराचैश्चाभ्यवीवृषत् ॥
08-017-006a	एकैकं दशभिः षड्भिरष्टाभिरपि भारत ।
08-017-006c	द्विरदानभिविव्याध क्षिप्तैर्गिरिनिभाञ्जरैः ॥
08-017-006e	प्रच्छाद्यमानो द्विरदैर्मैघैरिव दिवाकरः ॥
08-017-007a	पर्यासुः पाण्डुपाञ्चाला नदन्तो निशितायुधाः ।
08-017-007c	तान्नागानभिवर्षन्तो ज्यातन्त्रीशरनादितैः ॥
08-017-008a	नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
08-017-008c	सात्यकिश्च शिखण्डी च चेकितानश्च वीर्यवान् ॥
08-017-009a	ते म्लेच्छैः प्रेषिता नागा नरानश्चात्रथानपि ।
08-017-009c	हस्तैराक्षिप्य ममूदुः पद्भिश्चाप्यतिमन्यवः ॥
08-017-010a	बिभिदुश्च विषाणाग्रैः समाक्षिप्य च चिक्षिपुः ।
08-017-010c	विषाणलग्नैश्चाप्यन्ये परिपेतुर्विभीषणाः ॥
08-017-011a	प्रमुखे वर्तमानं तु द्विपं वङ्गस्य सात्यकिः ।
08-017-011c	नाराचेनोग्रवेगेन भित्त्वा मर्मण्यपातयत् ॥
08-017-012a	तस्यावर्जितनागस्य द्विरदादुत्पतिष्यतः ।
08-017-012c	नाराचेनाभिनद्वक्षः सोऽपतद्भुवि सात्यकेः ॥
08-017-013a	पुण्ड्रस्यापततो नागं चलन्तमिव पर्वतम् ।
08-017-013c	सहदेवः प्रयत्नात्तैर्नाराचैर्व्यहनत्त्रिभिः ॥
08-017-014a	विपताकं वियन्तारं विवर्मध्वजजीवितम् ।
08-017-014c	तं कृत्वा द्विरदं भूयः सहदेवोऽङ्गमभ्यगात् ॥
08-017-015a	सहदेवं तु नकुलो वारयित्वाङ्गमार्दयत् ।
08-017-015c	नाराचैर्यमदण्डाभैस्त्रिभिर्नागं शतेन च ॥
08-017-016a	दिवाकरकरप्रख्यानङ्गश्चिक्षेप तोमरान् ।
08-017-016c	नकुलाय शतान्यष्टौ त्रिधैकैकं तु सोऽच्छिनत् ॥
08-017-017a	तथार्धचन्द्रेण शिरस्तस्य चिच्छेद पाण्डवः ।
08-017-017c	स पपात हतो म्लेच्छस्तेनैव सह दन्तिना ॥
08-017-018a	आचार्यपुत्रे निहते हस्तिशिक्षाविशारदे ।
08-017-018c	अङ्गाः क्रुद्धा महामात्रा नागैर्नकुलमभ्ययुः ॥
08-017-019a	चलत्पताकैः प्रमुखैर्हेमकक्ष्यातनुच्छदैः ।
08-017-019c	मिमर्दिशन्तस्त्वरिताः प्रदीप्तैरिव पर्वतैः ॥

08-017-020a	मेकलोत्कलकालिङ्गा निषादास्ताम्रलिप्तकाः ।
08-017-020c	शरतोमरवर्षाणि विमुञ्चन्तो जिघांसवः ॥
08-017-021a	तैश्छाद्यमानं नकुलं दिवाकरमिवाम्बुदैः ।
08-017-021c	परि पेतुः सुसंरब्धाः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः ॥
08-017-022a	ततस्तदभवद्युद्धं रथिनां हस्तिभिः सह ।
08-017-022c	सृजतां शरवर्षाणि तोमरांश्च सहस्रशः ॥
08-017-023a	नागानां प्रस्फुटुः कुम्भा मर्माणि विविधानि च ।
08-017-023c	दन्ताश्चैवातिविद्धानां नाराचैर्भूषणानि च ॥
08-017-024a	तेषामष्टौ महानागांश्चतुःषष्ट्या सुतेजनैः ।
08-017-024c	सहदेवो जघानाशु ते पेतुः सह सादिभिः ॥
08-017-025a	अञ्जोगतिभिरायम्य प्रयत्नाद्धनुरुत्तमम् ।
08-017-025c	नाराचैरहनन्नागान्नकुलः कुरनन्दन ॥
08-017-026a	ततः शैनेयपाञ्चाल्यौ द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
08-017-026c	शिखण्डी च महानागान्सिषिचुः शरवृष्टिभिः ॥
08-017-027a	ते पाण्डुयोधाम्बुधरैः शत्रुद्विरदपर्वताः ।
08-017-027c	बाणवर्षैर्हताः पेतुर्वज्रवर्षैरिवाचलाः ॥
08-017-028a	एवं हत्वा तव गजांस्ते पाण्डुनरकुञ्जराः ।
08-017-028c	द्रुतं सेनामवैक्षन्त भिन्नकूलामिवापगाम् ॥
08-017-029a	ते तां सेनामवालोक्य पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
08-017-029c	विक्षोभयित्वा च पुनः कर्णमेवाभिदुद्रुवुः ॥
08-017-030a	सहदेवं ततः क्रुद्धं दहन्तं तव वाहिनीम् ।
08-017-030c	दुःशासनो महाराज भ्राता भ्रातरमभ्ययात् ॥
08-017-031a	तौ समेतौ महायुद्धे दृष्ट्वा तत्र नराधिपाः ।
08-017-031c	सिंहनादरवांश्चक्रुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥
08-017-032a	ततो भारत क्रुद्धेन तव पुत्रेण धन्विना ।
08-017-032c	पाण्डुपुत्रस्त्रिभिर्बाणैर्वक्षस्यभिहतो बली ॥
08-017-033a	सहदेवस्ततो राजन्नाराचेन तवात्मजम् ।
08-017-033c	विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या सारथिं च त्रिभिस्त्रिभिः ॥
08-017-034a	दुःशासनस्तदा राजंश्छित्त्वा चापं महाहवे ।
08-017-034c	सहदेवं त्रिसप्तत्या बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-017-035a	सहदेवस्ततः क्रुद्धः खड्गं गृह्य महाहवे ।

08-017-035c	व्याविध्यत युधां श्रेष्ठः श्रीमांस्तव सुतं प्रति ॥
08-017-036a	समार्गणगणं चापं छित्त्वा तस्य महानसिः ।
08-017-036c	निपपात ततो भूमौ च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥
08-017-037a	अथान्यद्भनुरादाय सहदेवः प्रतापवान् ।
08-017-037c	दुःशासनाय चिक्षेप बाणमन्तकरं ततः ॥
08-017-038a	तमापतन्तं विशिखं यमदण्डोपमत्विषम् ।
08-017-038c	खड्गेन शितधारेण द्विधा चिच्छेद कौरवः ॥
08-017-039a	तमापतन्तं सहसा निस्त्रिंशं निशितैः शरैः ।
08-017-039c	पातयामास समरे सहदेवो हसन्निव ॥
08-017-040a	ततो बाणांश्चतुःषष्टिं तव पुत्रो महारणे ।
08-017-040c	सहदेवरथे तूर्णं पातयामास भारत ॥
08-017-041a	ताञ्जरान्समरे राजन्वेगेनापततो बहून् ।
08-017-041c	एकैकं पञ्चभिर्बाणैः सहदेवो न्यकृन्तत ॥
08-017-042a	स निवार्य महाबाणांस्तव पुत्रेण प्रेषितान् ।
08-017-042c	अथास्मै सुबहून्बाणान्माद्रीपुत्रः समाचिनोत् ॥
08-017-043a	ततः क्रुद्धो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
08-017-043c	समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालान्तकोपमम् ॥
08-017-043e	विकृष्य बलवच्चापं तव पुत्राय सोऽसृजत् ॥
08-017-044a	स तं निर्भिद्य वेगेन भित्त्वा च कवचं महत् ।
08-017-044c	प्राविशद्भरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥
08-017-044e	ततः स मुमुहे राजंस्तव पुत्रो महारथः ॥
08-017-045a	मूढं चैनं समालक्ष्य सारथिस्त्वरितो रथम् ।
08-017-045c	अपोवाह भृशं त्रस्तो वध्यमानं शितैः शरैः ॥
08-017-046a	पराजित्य रणे तं तु पाण्डवः पाण्डुपूर्वज ।
08-017-046c	दुर्योधनबलं हृष्टः प्रामथ्यैव समन्ततः ॥
08-017-047a	पिपीलिकापुटं राजन्यथामृद्रान्नरो रुषा ।
08-017-047c	तथा सा कौरवी सेना मृदिता तेन भारत ॥
08-017-048a	नकुलं रभसं युद्धे दारयन्तं वरूथिनीम् ।
08-017-048c	कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास वै तदा ॥
08-017-049a	नकुलश्च तदा कर्णं प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
08-017-049c	चिरस्य बत दृष्टोऽहं दैवतैः सौम्यचक्षुषा ॥

08-017-050a	यस्य मे त्वं रणे पाप चक्षुर्विषयमागतः ।
08-017-050c	त्वं हि मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च ॥
08-017-051a	त्वद्दोषात्कुरवः क्षीणाः समासाद्य परस्परम् ।
08-017-051c	त्वामद्य समरे हत्वा कृतकृत्योऽस्मि विज्वरः ॥
08-017-052a	एवमुक्तः प्रत्युवाच नकुलं सूतनन्दनः ।
08-017-052c	सदृशं राजपुत्रस्य धन्विनश्च विशेषतः ॥
08-017-053a	प्रहरस्व रणे बाल पश्यामस्तव पौरुषम् ।
08-017-053c	कर्म कृत्वा रणे शूर ततः कत्थितुमर्हसि ॥
08-017-054a	अनुक्त्वा समरे तात शूरा युध्यन्ति शक्तितः ।
08-017-054c	स युध्यस्व मया शक्त्या विनेष्ये दर्पमद्य ते ॥
08-017-055a	इत्युक्त्वा प्राहरत्तूर्णं पाण्डुपुत्राय सूतजः ।
08-017-055c	विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ॥
08-017-056a	नकुलस्तु ततो विद्धः सूतपुत्रेण भारत ।
08-017-056c	अशीत्याशीविषप्रख्यैः सूतपुत्रमविध्यत ॥
08-017-057a	तस्य कर्णो धनुश्छित्त्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
08-017-057c	त्रिंशता परमेष्वासः शरैः पाण्डवमार्दयत् ॥
08-017-058a	ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ।
08-017-058c	आशीविषा यथा नागा भित्त्वा गां सलिलं पपुः ॥
08-017-059a	अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
08-017-059c	कर्णं विव्याध विंशत्या सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥
08-017-060a	ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ।
08-017-060c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कर्णस्य धनुरच्छिनत् ॥
08-017-061a	अथैनं छिन्नधन्वानं सायकानां शतैस्त्रिभिः ।
08-017-061c	आजघ्ने प्रहसन्वीरः सर्वलोकमहारथम् ॥
08-017-062a	कर्णमभ्यर्दितं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रेण मारिष ।
08-017-062c	विस्मयं परमं जग्मू रथिनः सह दैवतैः ॥
08-017-063a	अथान्यद्धनुरादाय कर्णो वैकर्तनस्तदा ।
08-017-063c	नकुलं पञ्चभिर्बाणैर्जत्रुदेशे समार्दयत् ॥
08-017-064a	उरःस्थैरथ तैर्बाणैर्माद्रीपुत्रो व्यरोचत ।
08-017-064c	स्वरश्मभिरिवादित्यो भुवने विसृजन्प्रभाम् ॥
08-017-065a	नकुलस्तु ततः कर्णं विद्ध्वा सप्तभिरायसैः ।

08-017-065c	अथास्य धनुषः कोटिं पुनश्चिच्छेद मारिष ॥
08-017-066a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय समरे वेगवत्तरम् ।
08-017-066c	नकुलस्य ततो बाणैः सर्वतोऽवारयद्दिशः ॥
08-017-067a	संछाद्यमानः सहसा कर्णचापच्युतैः शरैः ।
08-017-067c	चिच्छेद स शरांस्तूर्णं शरैरेव महारथः ॥
08-017-068a	ततो बाणमयं जालं विततं व्योमन्यदृश्यत ।
08-017-068c	खद्योतानां गणैरेव संपतद्भिर्यथा नभः ॥
08-017-069a	तैर्विमुक्तैः शरशतैश्छादितं गगनं तदा ।
08-017-069c	शलभानां यथा व्रातैस्तद्वदासीत्समाकुलम् ॥
08-017-070a	ते शरा हेमविकृताः संपतन्तो मुहुर्मुहुः ।
08-017-070c	श्रेणीकृता अभासन्त हंसाः श्रेणीगता इव ॥
08-017-071a	बाणजालावृते व्योम्नि छादिते च दिवाकरे ।
08-017-071c	समसर्पत्ततो भूतं किञ्चिदेव विशां पते ॥
08-017-072a	निरुद्धे तत्र मार्गे तु शरसंघैः समन्ततः ।
08-017-072c	व्यरोचतां महाभागौ बालसूर्याविवोदितौ ॥
08-017-073a	कर्णचापच्युतैर्बाणैर्वध्यमानास्तु सोमकाः ।
08-017-073c	अवालीयन्त राजेन्द्र वेदनार्ताः शरार्दिताः ॥
08-017-074a	नकुलस्य तथा बाणैर्वध्यमाना चमूस्तव ।
08-017-074c	व्यशीर्यत दिशो राजन्वातनुन्ना इवाम्बुदाः ॥
08-017-075a	ते सेने वध्यमाने तु ताभ्यां दिव्यैर्महाशरैः ।
08-017-075c	शरपातमपक्रम्य ततः प्रेक्षकवत्स्थिते ॥
08-017-076a	प्रोत्सारिते जने तस्मिन्कर्णपाण्डवयोः शरैः ।
08-017-076c	विव्याधाते महात्मानावन्योन्यं शरवृष्टिभिः ॥
08-017-077a	निदर्शयन्तौ त्वस्त्राणि दिव्यानि रणमूर्धनि ।
08-017-077c	छादयन्तौ च सहसा परस्परवधैषिणौ ॥
08-017-078a	नकुलेन शरा मुक्ताः कङ्कबर्हिणवाससः ।
08-017-078c	ते तु कर्णमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्त यथा परे ॥
08-017-079a	शरवेशमप्रविष्टौ तौ ददृशाते न कैश्चन ।
08-017-079c	चन्द्रसूर्यौ यथा राजंश्छाद्यमानौ जलागमे ॥
08-017-080a	ततः क्रुद्धो रणे कर्णः कृत्वा घोरतरं वपुः ।
08-017-080c	पाण्डवं छादयामास समन्ताच्छरवृष्टिभिः ॥

08-017-081a	स च्छाद्यमानः समरे सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
08-017-081c	न चकार व्यथां राजन्भास्करो जलदैर्यथा ॥
08-017-082a	ततः प्रहस्याधिरथिः शरजालानि मारिष ।
08-017-082c	प्रेषयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-017-083a	एकच्छायमभूत्सर्वं तस्य बाणैर्महात्मनः ।
08-017-083c	अभ्रच्छायेव संजज्ञे संपतद्भिः शरोत्तमैः ॥
08-017-084a	ततः कर्णो महाराज धनुश्छित्त्वा महात्मनः ।
08-017-084c	सारथिं पातयामास रथनीडाद्धसन्निव ॥
08-017-085a	तथाश्वांश्चतुरश्चास्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
08-017-085c	यमस्य सदनं तूर्णं प्रेषयामास भारत ॥
08-017-086a	अथास्य तं रथं तूर्णं तिलशो व्यधमच्छरैः ।
08-017-086c	पताकां चक्ररक्षौ च ध्वजं खड्गं च मारिष ॥
08-017-086e	शतचन्द्रं ततश्चर्म सर्वोपकरणानि च ॥
08-017-087a	हताश्चो विरथश्चैव विवर्मा च विशां पते ।
08-017-087c	अवतीर्य रथात्तूर्णं परिघं गृह्य विष्ठितः ॥
08-017-088a	तमुद्यतं महाघोरं परिघं तस्य सूतजः ।
08-017-088c	व्यहनत्सायकै राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-017-089a	व्यायुधं चैनमालक्ष्य शरैः संनतपर्वभिः ।
08-017-089c	आर्दयद्बहुशः कर्णो न चैनं समपीडयत् ॥
08-017-090a	स वध्यमानः समरे कृतास्त्रेण बलीयसा ।
08-017-090c	प्राद्रवत्सहसा राजन्नकुलो व्याकुलेन्द्रियः ॥
08-017-091a	तमभिद्रुत्य राधेयः प्रहसन्वै पुनः पुनः ।
08-017-091c	सज्यमस्य धनुः कण्ठे सोऽवासृजत भारत ॥
08-017-092a	ततः स शुशुभे राजन्कण्ठासक्तमहाधनुः ।
08-017-092c	परिवेषमनुप्राप्तो यथा स्याद्व्योम्नि चन्द्रमाः ॥
08-017-092e	यथैव च सितो मेघः शक्रचापेन शोभितः ॥
08-017-093a	तमब्रवीत्तदा कर्णो व्यर्थं व्याहतवानसि ।
08-017-093c	वदेदानीं पुनर्हृष्टो वध्यं मां त्वं पुनः पुनः ॥
08-017-094a	मा योत्सीर्गुरुभिः सार्धं बलवद्भिश्च पाण्डव ।
08-017-094c	सदृशैस्तात युध्यस्व व्रीडां मा कुरु पाण्डव ॥
08-017-094e	गृहं वा गच्छ माद्रेय यत्र वा कृष्णफल्गुनौ ॥

08-017-095a	एवमुक्त्वा महाराज व्यसर्जयत तं ततः ।
08-017-095c	वधप्राप्तं तु तं राजन्नावधीत्सूतनन्दनः ॥
08-017-095e	स्मृत्वा कुन्त्या वचो राजंस्तत एनं व्यसर्जयत् ॥
08-017-096a	विसृष्टः पाण्डवो राजन्सूतपुत्रेण धन्विना ।
08-017-096c	व्रीडन्निव जगामाथ युधिष्ठिररथं प्रति ॥
08-017-097a	आरुरोह रथं चापि सूतपुत्रप्रतापितः ।
08-017-097c	निःश्वसन्दुःखसंतप्तः कुम्भे क्षिप्त इवोरगः ॥
08-017-098a	तं विसृज्य रणे कर्णः पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ ।
08-017-098c	रथेनातिपताकेन चन्द्रवर्णहयेन च ॥
08-017-099a	तत्राक्रन्दो महानासीत्पाण्डवानां विशां पते ।
08-017-099c	दृष्ट्वा सेनापतिं यान्तं पाञ्चालानां रथव्रजान् ॥
08-017-100a	तत्राकरोन्महाराज कदनं सूतनन्दनः ।
08-017-100c	मध्यं गते दिनकरे चक्रवत्प्रचरन्प्रभुः ॥
08-017-101a	भग्नचक्रै रथैः केचिच्छिन्नध्वजपताकिभिः ।
08-017-101c	ससूतैर्हतसूतैश्च भग्नाक्षैश्चैव मारिष ॥
08-017-101e	ह्रियमाणानपश्याम पाञ्चालानां रथव्रजान् ॥
08-017-102a	तत्र तत्र च संभ्रान्ता विचेरुर्मत्तकुञ्जराः ।
08-017-102c	दवाग्निना परीताङ्गा यथैव स्युर्महावने ॥
08-017-103a	भिन्नकुम्भा विरुधिराशिच्छिन्नहस्ताश्च वारणाः ।
08-017-103c	भिन्नगात्रवराश्चैव च्छिन्नवालाश्च मारिष ॥
08-017-103e	छिन्नाभ्राणीव संपेतुर्वध्यमाना महात्मना ॥
08-017-104a	अपरे त्रासिता नागा नाराचशततोमरैः ।
08-017-104c	तमेवाभिमुखा यान्ति शलभा इव पावकम् ॥
08-017-105a	अपरे निष्टनन्तः स्म व्यदृश्यन्त महाद्विपाः ।
08-017-105c	क्षरन्तः शोणितं गात्रैर्नगा इव जलप्लवम् ॥
08-017-106a	उरश्छदैर्विमुक्ताश्च वालबन्धैश्च वाजिनः ।
08-017-106c	राजतैश्च तथा कांस्यैः सौवर्णैश्चैव भूषणैः ॥
08-017-107a	हीना आस्तरणैश्चैव खलीनैश्च विवर्जिताः ।
08-017-107c	चामरैश्च कुथाभिश्च तूणीरैः पतितैरपि ॥
08-017-108a	निहतैः सादिभिश्चैव शूरैराहवशोभिभिः ।
08-017-108c	अपश्याम रणे तत्र भ्राम्यमाणान्हयोत्तमान् ॥

08-017-109a	प्रासैः खड्गैश्च संस्यूतानृष्टिभिश्च नराधिप ।
08-017-109c	हययोधानपश्याम कञ्चुकोष्णीषधारिणः ॥
08-017-110a	रथान्हेमपरिष्कारान्सुयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ।
08-017-110c	भ्रममाणानपश्याम हतेषु रथिषु द्रुतम् ॥
08-017-111a	भग्नाक्षकूबरान्कांश्चिच्छिन्नचक्रांश्च मारिष ।
08-017-111c	विपताकाध्वजांश्चान्याज्छिन्नेषायुगबन्धुरान् ॥
08-017-112a	विहीनात्रथिनस्तत्र धावमानान्समन्ततः ।
08-017-112c	सूर्यपुत्रशरैस्त्रस्तानपश्याम विशां पते ॥
08-017-113a	विशस्त्रांश्च तथैवान्यान्सशस्त्रांश्च बहून्हतान् ।
08-017-113c	तावकाज्जालसंछन्नानुरोधण्टाविभूषितान् ॥
08-017-114a	नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलंकृतान् ।
08-017-114c	पदातीनन्वपश्याम धावमानान्समन्ततः ॥
08-017-115a	शिरांसि बाहूनूरुश्च छिन्नानन्यांस्तथा युधि ।
08-017-115c	कर्णचापच्युतैर्बाणैरपश्याम विनाकृतान् ॥
08-017-116a	महान्व्यतिकरो रौद्रो योधानामन्वदृश्यत ।
08-017-116c	कर्णसायकनुन्नानां हतानां निशितैः शरैः ॥
08-017-117a	ते वध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृज्जयाः ।
08-017-117c	तमेवाभिमुखा यान्ति पतंगा इव पावकम् ॥
08-017-118a	तं दहन्तमनीकानि तत्र तत्र महारथम् ।
08-017-118c	क्षत्रिया वर्जयामासुर्युगान्ताग्निमिवोल्बणम् ॥
08-017-119a	हतशेषास्तु ये वीराः पाञ्चालानां महारथाः ।
08-017-119c	तान्प्रभगान्द्रुतान्कर्णः पृष्ठतो विकिरञ्शरैः ॥
08-017-119e	अभ्यधावत तेजस्वी विशीर्णकवचध्वजान् ॥
08-017-120a	तापयामास तान्बाणैः सूतपुत्रो महारथः ।
08-017-120c	मध्यंदिनमनुप्राप्तो भूतानीव तमोनुदः ॥

08-018-001 संजय उवाच

08-018-001a	युयुत्सुं तव पुत्रं तु प्राद्रवन्तं महद्वलम् ।
08-018-001c	उलूकोऽभ्यपतत्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
08-018-002a	युयुत्सुस्तु ततो राजञ्जितधारेण पत्रिणा ।
08-018-002c	उलूकं ताडयामास वज्रेणेन्द्र इवाचलम् ॥
08-018-003a	उलूकस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रस्य संयुगे ।

08-018-003c	क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा ताडयामास कर्णिना ॥
08-018-004a	तदपास्य धनुश्छिन्नं युयुत्सुर्वेगवत्तरम् ।
08-018-004c	अन्यदादत्त सुमहच्चापं संरक्तलोचनः ॥
08-018-005a	शाकुनिं च ततः षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ ।
08-018-005c	सारथिं त्रिभिरानर्छत्तं च भूयो व्यविध्यत ॥
08-018-006a	उलूकस्तं तु विंशत्या विद्ध्वा हेमविभूषितैः ।
08-018-006c	अथास्य समरे क्रुद्धो ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥
08-018-007a	स च्छिन्नयष्टिः सुमहाज्शीर्यमाणो महाध्वजः ।
08-018-007c	पपात प्रमुखे राजन्युयुत्सोः काञ्चनोज्ज्वलः ॥
08-018-008a	ध्वजमुन्मथितं दृष्ट्वा युयुत्सुः क्रोधमूर्छितः ।
08-018-008c	उलूकं पञ्चभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
08-018-009a	उलूकस्तस्य भल्लेन तैलधौतेन मारिष ।
08-018-009c	शिरश्चिच्छेद सहसा यन्तुर्भरतसत्तम ॥
08-018-010a	जघान चतुरोऽश्वांश्च तं च विव्याध पञ्चभिः ।
08-018-010c	सोऽतिविद्धो बलवता प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥
08-018-011a	तं निर्जित्य रणे राजन्नुलूकस्त्वरितो ययौ ।
08-018-011c	पाञ्चालान्सृज्यांश्चैव विनिघ्नन्निशितैः शरैः ॥
08-018-012a	शतानीकं महाराज श्रुतकर्मा सुतस्तव ।
08-018-012c	व्यश्वसूतरथं चक्रे निमेषार्धादसंभ्रमम् ॥
08-018-013a	हताश्वे तु रथे तिष्ठज्शतानीको महाबलः ।
08-018-013c	गदां चिक्षेप संक्रुद्धस्तव पुत्रस्य मारिष ॥
08-018-014a	सा कृत्वा स्यन्दनं भस्म हयांश्चैव ससारथीन् ।
08-018-014c	पपात धरणीं तूर्णं दारयन्तीव भारत ॥
08-018-015a	तावुभौ विरथौ वीरौ कुरूणां कीर्तिवर्धनौ ।
08-018-015c	अपाक्रमेतां युद्धार्तौ प्रेक्षमाणौ परस्परम् ॥
08-018-016a	पुत्रस्तु तव संभ्रान्तो विवित्सो रथमाविशत् ।
08-018-016c	शतानीकोऽपि त्वरितः प्रतिविन्ध्यरथं गतः ॥
08-018-017a	सुतसोमस्तु शकुनिं विव्याध निशितैः शरैः ।
08-018-017c	नाकम्पयत संरब्धो वार्योघ इव पर्वतम् ॥
08-018-018a	सुतसोमस्तु तं दृष्ट्वा पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
08-018-018c	शरैरनेकसाहस्रैश्छादयामास भारत ॥

08-018-019a	ताञ्जराञ्जकुनिस्तूर्णं चिच्छेदान्यैः पतत्रिभिः ।
08-018-019c	लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च जितकाशी च संयुगे ॥
08-018-020a	निवार्य समरे चापि शरांस्तान्निशितैः शरैः ।
08-018-020c	आजघान सुसंकुब्धः सुतसोमं त्रिभिः शरैः ॥
08-018-021a	तस्याश्चान्केतनं सूतं तिलशो व्यधमच्छरैः ।
08-018-021c	स्यालस्तव महावीर्यस्ततस्ते चुक्रुशुर्जनाः ॥
08-018-022a	हताश्वो विरथश्चैव छिन्नधन्वा च मारिष ।
08-018-022c	धन्वी धनुर्वरं गृह्य रथाद्भूमावतिष्ठत ॥
08-018-022e	व्यसृजत्सायकांश्चैव स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ॥
08-018-023a	छादयामासुरथ ते तव स्यालस्य तं रथम् ।
08-018-023c	पतंगानामिव ब्राताः शरब्राता महारथम् ॥
08-018-024a	रथोपस्थान्समीक्ष्यापि विव्यथे नैव सौबलः ।
08-018-024c	प्रमृद्वंश्च शरांस्तांस्ताञ्जरब्रातैर्महायशाः ॥
08-018-025a	तत्रातुष्यन्त योधाश्च सिद्धाश्चापि दिवि स्थिताः ।
08-018-025c	सुतसोमस्य तत्कर्म दृष्ट्वाश्रद्धेयमद्भुतम् ॥
08-018-025e	रथस्थं नृपतिं तं तु पदातिः सन्नयोधयत् ॥
08-018-026a	तस्य तीक्ष्णैर्महावेगैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
08-018-026c	व्यहनत्कार्मुकं राजा तूणीरं चैव सर्वशः ॥
08-018-027a	स छिन्नधन्वा समरे खड्गमुद्यम्य नानदन् ।
08-018-027c	वैडूर्योत्पलवर्णाभं हस्तिदन्तमयत्सरुम् ॥
08-018-028a	भ्राम्यमाणं ततस्तं तु विमलाम्बरवर्चसम् ।
08-018-028c	कालोपमं ततो मेने सुतसोमस्य धीमतः ॥
08-018-029a	सोऽचरत्सहसा खड्गी मण्डलानि सहस्रशः ।
08-018-029c	चतुर्विंशन्महाराज शिक्षाबलसमन्वितः ॥
08-018-030a	सौबलस्तु ततस्तस्य शरांश्चिक्षेप वीर्यवान् ।
08-018-030c	तानापतत एवाशु चिच्छेद परमासिना ॥
08-018-031a	ततः क्रुद्धो महाराज सौबलः परवीरहा ।
08-018-031c	प्राहिणोत्सुतसोमस्य शरानाशीविषोपमान् ॥
08-018-032a	चिच्छेद तांश्च खड्गेन शिक्षया च बलेन च ।
08-018-032c	दर्शयँल्लाघवं युद्धे ताक्ष्यवीर्यसमद्युतिः ॥
08-018-033a	तस्य संचरतो राजन्मण्डलावर्तने तदा ।

08-018-033c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन खड्गं चिच्छेद सुप्रभम् ॥
08-018-034a	स च्छिन्नः सहसा भूमौ निपपात महानसिः ।
08-018-034c	अवशस्य स्थितं हस्ते तं खड्गं सत्सरुं तदा ॥
08-018-035a	छिन्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
08-018-035c	प्राविध्यत ततः शेषं सुतसोमो महारथः ॥
08-018-036a	स च्छित्त्वा सगुणं चापं रणे तस्य महात्मनः ।
08-018-036c	पपात धरणीं तूर्णं स्वर्णवज्रविभूषितः ॥
08-018-036e	सुतसोमस्ततोऽगच्छच्छुतकीर्तेर्महारथम् ॥
08-018-037a	सौबलोऽपि धनुर्गृह्य घोरमन्यत्सुदुःसहम् ।
08-018-037c	अभ्ययात्पाण्डवानीकं निघ्नञ्शत्रुगणान्बहून् ॥
08-018-038a	तत्र नादो महानासीत्पाण्डवानां विशां पते ।
08-018-038c	सौबलं समरे दृष्ट्वा विचरन्तमभीतवत् ॥
08-018-039a	तान्यनीकानि दृप्तानि शस्त्रवन्ति महान्ति च ।
08-018-039c	द्राव्यमाणान्यदृश्यन्त सौबलेन महात्मना ॥
08-018-040a	यथा दैत्यचमूं राजन्देवराजो ममर्द ह ।
08-018-040c	तथैव पाण्डवीं सेनां सौबलेयो व्यनाशयत् ॥
08-018-041a	धृष्टद्युम्नं कृपो राजन्वारयामास संयुगे ।
08-018-041c	यथा दृप्तं वने नागं शरभो वारयेद्युधि ॥
08-018-042a	निरुद्धः पार्षतस्तेन गौतमेन बलीयसा ।
08-018-042c	पदात्पदं विचलितुं नाशक्नोत्तत्र भारत ॥
08-018-043a	गौतमस्य वपुर्दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
08-018-043c	वित्रेसुः सर्वभूतानि क्षयं प्राप्तं च मेनिरे ॥
08-018-044a	तत्रावोचन्विमनसो रथिनः सादिनस्तथा ।
08-018-044c	द्रोणस्य निधने नूनं संक्रुद्धो द्विपदां वरः ॥
08-018-045a	शारद्वतो महातेजा दिव्यास्त्रविदुदारधीः ।
08-018-045c	अपि स्वस्ति भवेदद्य धृष्टद्युम्नस्य गौतमात् ॥
08-018-046a	अपीयं वाहिनी कृत्स्ना मुच्येत महतो भयात् ।
08-018-046c	अप्ययं ब्राह्मणः सर्वान्न नो हन्यात्समागतान् ॥
08-018-047a	यादृशं दृश्यते रूपमन्तकप्रतिमं भृशम् ।
08-018-047c	गमिष्यत्यद्य पदवीं भारद्वाजस्य संयुगे ॥
08-018-048a	आचार्यः क्षिप्रहस्तश्च विजयी च सदा युधि ।

08-018-048c	अस्त्रवान्वीर्यसंपन्नः क्रोधेन च समन्वितः ॥
08-018-049a	पार्षतश्च भृशं युद्धे विमुखोऽद्यापि लक्ष्यते ।
08-018-049c	इत्येवं विविधा वाचस्तावकानां परैः सह ॥
08-018-050a	विनिःश्वस्य ततः क्रुद्धः कृपः शारद्वतो नृप ।
08-018-050c	पार्षतं छादयामास निश्चेष्टं सर्वमर्मसु ॥
08-018-051a	स वध्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ।
08-018-051c	कर्तव्यं न प्रजानाति मोहितः परमाहवे ॥
08-018-052a	तमब्रवीत्ततो यन्ता कच्चित्क्षेमं नु पार्षत ।
08-018-052c	ईदृशं व्यसनं युद्धे न ते दृष्टं कदाचन ॥
08-018-053a	दैवयोगात्तु ते बाणा नातरन्मर्मभेदिनः ।
08-018-053c	प्रेषिता द्विजमुख्येन मर्माण्युद्दिश्य सर्वशः ॥
08-018-054a	व्यावर्तये तत्र रथं नदीवेगमिवार्णवात् ।
08-018-054c	अवध्यं ब्राह्मणं मन्ये येन ते विक्रमो हतः ॥
08-018-055a	धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्शनकैरब्रवीद्वचः ।
08-018-055c	मुह्यते मे मनस्तात गात्रे स्वेदश्च जायते ॥
08-018-056a	वेपथुं च शरीरे मे रोमहर्षं च पश्य वै ।
08-018-056c	वर्जयन्ब्राह्मणं युद्धे शनैर्याहि यतोऽच्युतः ॥
08-018-057a	अर्जुनं भीमसेनं वा समरे प्राप्य सारथे ।
08-018-057c	क्षेममद्य भवेद्यन्तरिति मे नैष्ठिकी मतिः ॥
08-018-058a	ततः प्रायान्महाराज सारथिस्त्वरयन्हयान् ।
08-018-058c	यतो भीमो महेष्वासो युयुधे तव सैनिकैः ॥
08-018-059a	प्रद्रुतं तु रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
08-018-059c	किरञ्जरशतान्येव गौतमोऽनुययौ तदा ॥
08-018-060a	शङ्खं च पूरयामास मुहुर्मुहुरिदमः ।
08-018-060c	पार्षतं प्राद्रवद्यन्तं महेन्द्र इव शम्बरम् ॥
08-018-061a	शिखण्डिनं तु समरे भीष्ममृत्युं दुरासदम् ।
08-018-061c	हार्दिक्यो वारयामास स्मयन्निव मुहुर्मुहुः ॥
08-018-062a	शिखण्डी च समासाद्य हृदिकानां महारथम् ।
08-018-062c	पञ्चभिर्निशितैर्भल्लैर्जत्रुदेशे समार्दयत् ॥
08-018-063a	कृतवर्मा तु संक्रुद्धो भित्त्वा षष्टिभिराशुगैः ।
08-018-063c	धनुरेकेन चिच्छेद हसन्नाजन्महारथः ॥

08-018-064a	अथान्यद्भनुरादाय द्रुपदस्यात्मजो बली ।
08-018-064c	तिष्ठ तिष्ठेति संक्रुद्धो हार्दिक्यं प्रत्यभाषत ॥
08-018-065a	ततोऽस्य नवतिं बाणान्ब्रुक्मपुङ्खान्सुतेजनान् ।
08-018-065c	प्रेषयामास राजेन्द्र तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥
08-018-066a	वितथांस्तान्समालक्ष्य पतितांश्च महीतले ।
08-018-066c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कार्मुकं चिच्छिदे बली ॥
08-018-067a	अथैनं छिन्नधन्वानं भग्नशृङ्गमिवर्षभम् ।
08-018-067c	अशीत्या मार्गणैः क्रुद्धो बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-018-068a	कृतवर्मा तु संक्रुद्धो मार्गणैः कृतविक्षतः ।
08-018-068c	धनुरन्यत्समादाय समार्गणगणं प्रभो ॥
08-018-068e	शिखण्डिनं बाणवरैः स्कन्धदेशेऽभ्यताडयत् ॥
08-018-069a	स्कन्धदेशे स्थितैर्बाणैः शिखण्डी च रराज ह ।
08-018-069c	शाखाप्रतानैर्विमलैः सुमहान्स यथा द्रुमः ॥
08-018-070a	तावन्योन्यं भृशं विद्ध्वा रुधिरेण समुक्षितौ ।
08-018-070c	अन्योन्यशृङ्गाभिहतौ रेजतुर्वृषभाविव ॥
08-018-071a	अन्योन्यस्य वधे यत्नं कुर्वाणौ तौ महारथौ ।
08-018-071c	रथाभ्यां चेरतुस्तत्र मण्डलानि सहस्रशः ॥
08-018-072a	कृतवर्मा महाराज पार्षतं निशितैः शरैः ।
08-018-072c	रणे विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
08-018-073a	ततोऽस्य समरे बाणं भोजः प्रहरतां वरः ।
08-018-073c	जीवितान्तकरं घोरं व्यसृजत्त्वरयान्वितः ॥
08-018-074a	स तेनाभिहतो राजन्मूर्छामाशु समाविशत् ।
08-018-074c	ध्वजयष्टिं च सहसा शिश्रिये कश्मलावृतः ॥
08-018-075a	अपोवाह रणात्तं तु सारथी रथिनां वरम् ।
08-018-075c	हार्दिक्यशरसंतप्तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ॥
08-018-076a	पराजिते ततः शूरे द्रुपदस्य सुते प्रभो ।
08-018-076c	प्राद्रवत्पाण्डवी सेना वध्यमाना समन्ततः ॥

08-019-001 संजय उवाच

08-019-001a	श्वेताश्वोऽपि महाराज व्यधमत्तावकं बलम् ।
08-019-001c	यथा वायुः समासाद्य तूलराशिं समन्ततः ॥
08-019-002a	प्रत्युद्ययुस्त्रिगर्तास्तं शिबयः कौरवैः सह ।

08-019-002c	शाल्वाः संशप्तकाश्चैव नारायणबलं च यत् ॥
08-019-003a	सत्यसेनः सत्यकीर्तिर्मित्रदेवः श्रुतंजयः ।
08-019-003c	सौश्रुतिश्चित्रसेनश्च मित्रवर्मा च भारत ॥
08-019-004a	त्रिगर्तराजः समरे भ्रातृभिः परिवारितः ।
08-019-004c	पुत्रैश्चैव महेष्वासैर्नानाशस्त्रधरैर्युधि ॥
08-019-005a	ते सृजन्तः शरव्रातान्किरन्तोऽर्जुनमाहवे ।
08-019-005c	अभ्यद्रवन्त समरे वायोर्योधा इव सागरम् ॥
08-019-006a	ते त्वर्जुनं समासाद्य योधाः शतसहस्रशः ।
08-019-006c	अगच्छन्विलयं सर्वे ताक्ष्यं दृष्ट्वेव पन्नगाः ॥
08-019-007a	ते वध्यमानाः समरे नाजहुः पाण्डवं तदा ।
08-019-007c	दह्यमाना यथा राजञ्शलभा इव पावकम् ॥
08-019-008a	सत्यसेनस्त्रिभिर्बाणैर्विव्याध युधि पाण्डवम् ।
08-019-008c	मित्रदेवस्त्रिषष्ट्या च चन्द्रदेवश्च सप्तभिः ॥
08-019-009a	मित्रवर्मा त्रिसप्तत्या सौश्रुतिश्चापि पञ्चभिः ।
08-019-009c	शत्रुंजयश्च विंशत्या सुशर्मा नवभिः शरैः ॥
08-019-010a	शत्रुंजयं च राजानं हत्वा तत्र शिलाशितैः ।
08-019-010c	सौश्रुतेः सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥
08-019-010e	त्वरितश्चन्द्रदेवं च शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
08-019-011a	अथेतरान्महाराज यतमानान्महारथान् ।
08-019-011c	पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरेकैकं प्रत्यवारयत् ॥
08-019-012a	सत्यसेनस्तु संक्रुद्धस्तोमरं व्यसृजन्महत् ।
08-019-012c	समुद्दिश्य रणे कृष्णं सिंहनादं ननाद च ॥
08-019-013a	स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महात्मनः ।
08-019-013c	अयस्मयो महाचण्डो जगाम धरणीं तदा ॥
08-019-014a	माधवस्य तु विद्धस्य तोमरेण महारणे ।
08-019-014c	प्रतोदः प्रापतद्धस्ताद्रश्मयश्च विशां पते ॥
08-019-015a	स प्रतोदं पुनर्गृह्य रश्मींश्चैव महायशाः ।
08-019-015c	वाहयामास तानश्चान्सत्यसेनरथं प्रति ॥
08-019-016a	विष्वक्सेनं तु निर्भिन्नं प्रेक्ष्य पार्थो धनंजयः ।
08-019-016c	सत्यसेनं शरैस्तीक्ष्णैर्दारयित्वा महाबलः ॥
08-019-017a	ततः सुनिशितैर्बाणै राज्ञस्तस्य महच्छिरः ।

08-019-017c	कुण्डलोपचितं कायाच्चकर्त पृतनान्तरे ॥
08-019-018a	तं निहत्य शितैर्बाणैर्मित्रवर्माणमाक्षिपत् ।
08-019-018c	वत्सदन्तेन तीक्ष्णेन सारथिं चास्य मारिष ॥
08-019-019a	ततः शरशतैर्भूयः संशप्तकगणान्वशी ।
08-019-019c	पातयामास संक्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-019-020a	ततो रजतपुङ्खेन राज्ञः शीर्षं महात्मनः ।
08-019-020c	मित्रदेवस्य चिच्छेद क्षुरप्रेण महायशाः ॥
08-019-020e	सुशर्माणं च संक्रुद्धो जत्रुदेशे समार्दयत् ॥
08-019-021a	ततः संशप्तकाः सर्वे परिवार्य धनंजयम् ।
08-019-021c	शस्त्रौघैर्ममूदुः क्रुद्धा नादयन्तो दिशो दश ॥
08-019-022a	अभ्यर्दितस्तु तैर्जिष्णुः शक्रतुल्यपराक्रमः ।
08-019-022c	ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे महारथः ॥
08-019-022e	ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्विशां पते ॥
08-019-023a	ध्वजानां छिद्यमानानां कार्मुकाणां च संयुगे ।
08-019-023c	रथानां सपताकानां तूणीराणां शरैः सह ॥
08-019-024a	अक्षाणामथ योक्त्राणां चक्राणां रश्मिभिः सह ।
08-019-024c	कूबराणां वरूथानां पृषत्कानां च संयुगे ॥
08-019-025a	अश्मनां पततां चैव प्रासानामृष्टिभिः सह ।
08-019-025c	गदानां परिधाणां च शक्तीनां तोमरैः सह ॥
08-019-026a	शतध्नीनां सचक्राणां भुजानामूरुभिः सह ।
08-019-026c	कण्ठसूत्राङ्गदानां च केयूराणां च मारिष ॥
08-019-027a	हाराणामथ निष्काणां तनुत्राणां च भारत ।
08-019-027c	छत्राणां व्यजनानां च शिरसां मुकुटैः सह ॥
08-019-027e	अश्रूयत महाञ्जशब्दस्तत्र तत्र विशां पते ॥
08-019-028a	सकुण्डलानि स्वक्षीणि पूर्णचन्द्रनिभानि च ।
08-019-028c	शिरांस्युर्व्यामदृश्यन्त तारागण इवाम्बरे ॥
08-019-029a	सुस्रग्वीणि सुवासांसि चन्दनेनोक्षितानि च ।
08-019-029c	शरीराणि व्यदृश्यन्त हतानां च महीतले ॥
08-019-029e	गन्धर्वनगराकारं घोरमायोधनं तदा ॥
08-019-030a	निहतै राजपुत्रैश्च क्षत्रियैश्च महाबलैः ।
08-019-030c	हस्तिभिः पतितैश्चैव तुरगैश्चाभवन्मही ॥

08-019-030e	अगम्यमार्गा समरे विशीर्णैरिव पर्वतैः ॥
08-019-031a	नासीच्चक्रपथश्चैव पाण्डवस्य महात्मनः ।
08-019-031c	निघ्नतः शात्रवान्भल्लैर्हस्त्यश्वं चामितं महत् ॥
08-019-032a	आ तुम्बादवसीदन्ति रथचक्राणि मारिष ।
08-019-032c	रणे विचरतस्तस्य तस्मिँल्लोहितकर्दमे ॥
08-019-033a	सीदमानानि चक्राणि समूहस्तुरगा भृशम् ।
08-019-033c	श्रमेण महता युक्ता मनोमारुतरंहसः ॥
08-019-034a	वध्यमानं तु तत्सैन्यं पाण्डुपुत्रेण धन्विना ।
08-019-034c	प्रायशो विमुखं सर्वं नावतिष्ठत संयुगे ॥
08-019-035a	ताज्जित्वा समरे जिष्णुः संशप्तकगणान्बहून् ।
08-019-035c	रराज स महाराज विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
08-019-036a	युधिष्ठिरं महाराज विसृजन्तं शरान्बहून् ।
08-019-036c	स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥
08-019-037a	तमापतन्तं सहसा तव पुत्रं महाबलम् ।
08-019-037c	धर्मराजो द्रुतं विद्ध्वा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
08-019-038a	सा च तं प्रतिविव्याध नवभिर्निशितैः शरैः ।
08-019-038c	सारथिं चास्य भल्लेन भृशं क्रुद्धोऽभ्यताडयत् ॥
08-019-039a	ततो युधिष्ठिरो राजा हेमपुङ्खाज्जिलीमुखान् ।
08-019-039c	दुर्योधनाय चिक्षेप त्रयोदश शिलाशितान् ॥
08-019-040a	चतुर्भिश्चतुरो वाहांस्तस्य हत्वा महारथः ।
08-019-040c	पञ्चमेन शिरः कायात्सारथेस्तु समाक्षिपत् ॥
08-019-041a	षष्ठेन च ध्वजं राज्ञः सप्तमेन च कार्मुकम् ।
08-019-041c	अष्टमेन तथा खड्गं पातयामास भूतले ॥
08-019-041e	पञ्चभिर्नृपतिं चापि धर्मराजोऽर्दयद्भृशम् ॥
08-019-042a	हताश्चात्तु रथात्तस्मादवप्लुत्य सुतस्तव ।
08-019-042c	उत्तमं व्यसनं प्राप्तो भूमावेव व्यतिष्ठत ॥
08-019-043a	तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णद्रौणिकृपादयः ।
08-019-043c	अभ्यवर्तन्त सहिताः परीप्सन्तो नराधिपम् ॥
08-019-044a	अथ पाण्डुसुताः सर्वे परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
08-019-044c	अभ्ययुः समरे राजंस्ततो युद्धमवर्तत ॥
08-019-045a	अथ तूर्यसहस्राणि प्रावाद्यन्त महामृधे ।

08-019-045c	क्ष्वेडाः किलकिलाशब्दाः प्रादुरासन्महीपते ॥
08-019-045e	यदभ्यगच्छन्समरे पाञ्चालाः कौरवैः सह ॥
08-019-046a	नरा नरैः समाजग्मुर्वारणा वरवारणैः ।
08-019-046c	रथाश्च रथिभिः सार्धं हयाश्च हयसादिभिः ॥
08-019-047a	द्वंद्वान्यासन्महाराज प्रेक्षणीयानि संयुगे ।
08-019-047c	विस्मापनान्यचिन्त्यानि शस्त्रवन्त्युत्तमानि च ॥
08-019-048a	अयुध्यन्त महावेगाः परस्परवधैषिणः ।
08-019-048c	अन्योन्यं समरे जघ्नुर्योधव्रतमनुष्ठिताः ॥
08-019-048e	न हि ते समरं चक्रुः पृष्ठतो वै कथंचन ॥
08-019-049a	मुहूर्तमेव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
08-019-049c	तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥
08-019-050a	रथी नागं समासाद्य विचरन्नमूर्धनि ।
08-019-050c	प्रेषयामास कालाय शरैः संनतपर्वभिः ॥
08-019-051a	नागा हयान्समासाद्य विक्षिपन्तो बहूनथ ।
08-019-051c	द्रावयामासुरत्युग्रास्तत्र तत्र तदा तदा ॥
08-019-052a	विद्राव्य च बहूनश्चान्नागा राजन्बलोत्कटाः ।
08-019-052c	विषाणैश्चापरे जघ्नुर्ममृदुश्चापरे भृशम् ॥
08-019-053a	साश्वारोहांश्च तुरगान्विषाणैर्बिभिदू रणे ।
08-019-053c	अपरांश्चिक्षिपुर्वेगात्प्रगृह्यातिबलास्तथा ॥
08-019-054a	पादातैराहता नागा विवरेषु समन्ततः ।
08-019-054c	चक्रुरार्तस्वरं घोरं व्यद्रवन्त दिशो दश ॥
08-019-055a	पदातीनां तु सहसा प्रद्रुतानां महामृधे ।
08-019-055c	उत्सृज्याभरणं तूर्णमवप्लुत्य रणाजिरे ॥
08-019-056a	निमित्तं मन्यमानास्तु परिणम्य महागजाः ।
08-019-056c	जगृहुर्बिभिदुश्चैव चित्राण्याभरणानि च ॥
08-019-057a	प्रतिमानेषु कुम्भेषु दन्तवेष्टेषु चापरे ।
08-019-057c	निगृहीता भृशं नागाः प्रासतोमरशक्तिभिः ॥
08-019-058a	निगृह्य च गदाः केचित्पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः ।
08-019-058c	रथाश्चसादिभिस्तत्र संभिन्ना न्यपतन्भुवि ॥
08-019-059a	सरथं सादिनं तत्र अपरे तु महागजाः ।
08-019-059c	भूमावमृद्रन्वेगेन सवर्माणं पताकिनम् ॥

08-019-060a	रथं नागाः समासाद्य धुरि गृह्य च मारिष ।
08-019-060c	व्याक्षिपन्सहसा तत्र घोररूपे महामृधे ॥
08-019-061a	नाराचैर्निहतश्चापि निपपात महागजः ।
08-019-061c	पर्वतस्येव शिखरं वज्रभग्नं महीतले ॥
08-019-062a	योधा योधान्समासाद्य मुष्टिभिर्व्यहनन्युधि ।
08-019-062c	केशेष्वन्योन्यमाक्षिप्य चिच्छिदुर्बिभिदुः सह ॥
08-019-063a	उद्यम्य च भुजावन्यो निक्षिप्य च महीतले ।
08-019-063c	पदा चोरः समाक्रम्य स्फुरतो व्यहनच्छिरः ॥
08-019-064a	मृतमन्यो महाराज पद्भ्यां ताडितवांस्तदा ।
08-019-064c	जीवतश्च तथैवान्यः शस्त्रं काये न्यमज्जयत् ॥
08-019-065a	मुष्टियुद्धं महच्चासीद्योधानां तत्र भारत ।
08-019-065c	तथा केशग्रहश्चोग्रो बाहुयुद्धं च केवलम् ॥
08-019-066a	समासक्तस्य चान्येन अविज्ञातस्तथापरः ।
08-019-066c	जहार समरे प्राणान्नानाशस्त्रैरनेकधा ॥
08-019-067a	संसक्तेषु च योधेषु वर्तमाने च संकुले ।
08-019-067c	कबन्धान्युत्थितानि स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-019-068a	लोहितैः सिच्यमानानि शस्त्राणि कवचानि च ।
08-019-068c	महारङ्गानुरक्तानि वस्त्राणीव चकाशिरे ॥
08-019-069a	एवमेतन्महायुद्धं दारुणं भृशसंकुलम् ।
08-019-069c	उन्मत्तरङ्गप्रतिमं शब्देनापूरयज्जगत् ॥
08-019-070a	नैव स्वे न परे राजन्विज्ञायन्ते शरातुराः ।
08-019-070c	योद्धव्यमिति युध्यन्ते राजानो जयगृद्धिनः ॥
08-019-071a	स्वान्स्वे जघ्नुर्महाराज परांश्चैव समागतान् ।
08-019-071c	उभयोः सेनयोर्वैर्व्याकुलं समपद्यत ॥
08-019-072a	रथैर्भग्नैर्महाराज वारणैश्च निपातितैः ।
08-019-072c	हयैश्च पतितैस्तत्र नरैश्च विनिपातितैः ॥
08-019-073a	अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ।
08-019-073c	क्षणेनासीन्महाराज क्षतजौघप्रवर्तिनी ॥
08-019-074a	पाञ्चालानवधीत्कर्णस्त्रिगर्ताश्च धनंजयः ।
08-019-074c	भीमसेनः कुरूब्राजन्हस्त्यनीकं च सर्वशः ॥
08-019-075a	एवमेष क्षयो वृत्तः कुरुपाण्डवसेनयोः ।

08-019-075c अपराह्णे महाराज काङ्क्षन्त्योर्विपुलं जयम् ॥

08-020-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-020-001a अतितीव्राणि दुःखानि दुःसहानि बहूनि च ।

08-020-001c तवाहं संजयाश्रौषं पुत्राणां मम संक्षयम् ॥

08-020-002a तथा तु मे कथयसे यथा युद्धं तु वर्तते ।

08-020-002c न सन्ति सूत कौरव्या इति मे नैष्ठिकी मतिः ॥

08-020-003a दुर्योधनस्तु विरथः कृतस्तत्र महारणे ।

08-020-003c धर्मपुत्रः कथं चक्रे तस्मिन्वा नृपतिः कथम् ॥

08-020-004a अपराह्णे कथं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।

08-020-004c तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ॥

08-020-005 संजय उवाच

08-020-005a संसक्तेषु च सैन्येषु युध्यमानेषु भागशः ।

08-020-005c रथमन्यं समास्थाय पुत्रस्तव विशां पते ॥

08-020-006a क्रोधेन महताविष्टः सविषो भुजगो यथा ।

08-020-006c दुर्योधनस्तु दृष्ट्वा वै धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥

08-020-006e उवाच सूत त्वरितं याहि याहीति भारत ॥

08-020-007a अत्र मां प्रापय क्षिप्रं सारथे यत्र पाण्डवः ।

08-020-007c ध्रियमाणेन छत्रेण राजा राजति दंशितः ॥

08-020-008a स सूतश्चोदितो राज्ञा राज्ञः स्यन्दनमुत्तमम् ।

08-020-008c युधिष्ठिरस्याभिमुखं प्रेषयामास संयुगे ॥

08-020-009a ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धः प्रमत्त इव सद्रवः ।

08-020-009c सारथिं चोदयामास याहि यत्र सुयोधनः ॥

08-020-010a तौ समाजग्मतुर्वीरौ भ्रातरौ रथसत्तमौ ।

08-020-010c समेत्य च महावीर्यौ संनद्धौ युद्धदुर्मदौ ॥

08-020-010e ततक्षतुर्महेष्वासौ शरैरन्योन्यमाहवे ॥

08-020-011a ततो दुर्योधनो राजा धर्मशीलस्य मारिष ।

08-020-011c शिलाशितेन भल्लेन धनुश्चिच्छेद संयुगे ॥

08-020-011e तं नामृष्यत संक्रुद्धो व्यवसायं युधिष्ठिरः ॥

08-020-012a अपविध्य धनुश्छिन्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ।

08-020-012c अन्यत्कार्मुकमादाय धर्मपुत्रश्चमूमुखे ॥

08-020-013a	दुर्योधनस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ।
08-020-013c	अथान्यद्धनुरादाय प्रत्यविध्यत पाण्डवम् ॥
08-020-014a	तावन्योन्यं सुसंरब्धौ शरवर्षाण्यमुञ्चताम् ।
08-020-014c	सिंहाविव सुसंकुद्धौ परस्परजिगीषया ॥
08-020-015a	अन्योन्यं जघ्नतुश्चैव नर्दमानौ वृषाविव ।
08-020-015c	अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च चेरतुस्तौ महारथौ ॥
08-020-016a	ततः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यं सुकृतव्रणौ ।
08-020-016c	विरेजतुर्महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
08-020-017a	ततो राजन्प्रतिभयान्सिंहनादान्मुहुर्मुहुः ।
08-020-017c	तलयोश्च तथा शब्दान्धनुषोश्च महाहवे ॥
08-020-018a	शङ्खशब्दरवांश्चैव चक्रतुस्तौ रथोत्तमौ ।
08-020-018c	अन्योन्यं च महाराज पीडयां चक्रतुर्भृशम् ॥
08-020-019a	ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रं त्रिभिः शरैः ।
08-020-019c	आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगो दुरासदः ॥
08-020-020a	प्रतिविव्याध तं तूर्णं तव पुत्रो महीपतिम् ।
08-020-020c	पञ्चभिर्निशितैर्बाणैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
08-020-021a	ततो दुर्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत ।
08-020-021c	सर्वपारशवीं तीक्ष्णां महोल्काप्रतिमां तदा ॥
08-020-022a	तामापतन्तीं सहसा धर्मराजः शिलाशितैः ।
08-020-022c	त्रिभिश्चिच्छेद सहसा तं च विव्याध सप्तभिः ॥
08-020-023a	निपपात ततः साथ हेमदण्डा महाघना ।
08-020-023c	निपतन्ती महोल्केव व्यराजच्छिखिसंनिभा ॥
08-020-024a	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशां पते ।
08-020-024c	नवभिर्निशितैर्भल्लैर्निजघान युधिष्ठिरम् ॥
08-020-025a	सोऽतिविद्धो बलवतामग्रणीः शत्रुतापनः ।
08-020-025c	दुर्योधनं समुद्दिश्य बाणं जग्राह सत्वरः ॥
08-020-026a	समाधत्त च तं बाणं धनुष्युग्रं महाबलः ।
08-020-026c	चिक्षेप च ततो राजा राज्ञः क्रुद्धः पराक्रमी ॥
08-020-027a	स तु बाणः समासाद्य तव पुत्रं महारथम् ।
08-020-027c	व्यमोहयत राजानं धरणीं च जगाम ह ॥
08-020-028a	ततो दुर्योधनः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगितः ।

08-020-028c	विधित्सुः कलहस्यान्तमभिदुद्राव पाण्डवम् ॥
08-020-029a	तमालक्ष्योद्यतगदं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
08-020-029c	धर्मराजो महाशक्तिं प्राहिणोत्तव सूनवे ॥
08-020-029e	दीप्यमानां महावेगां महोल्कां ज्वलितामिव ॥
08-020-030a	रथस्थः स तया विद्धो वर्म भित्त्वा महाहवे ।
08-020-030c	भृशं संविग्नहृदयः पपात च मुमोह च ॥
08-020-031a	ततस्त्वरितमागत्य कृतवर्मा तवात्मजम् ।
08-020-031c	प्रत्यपद्यत राजानं मग्नं वै व्यसनार्णवे ॥
08-020-032a	भीमोऽपि महतीं गृह्य गदां हेमपरिष्कृताम् ।
08-020-032c	अभिदुद्राव वेगेन कृतवर्माणमाहवे ॥
08-020-032e	एवं तदभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥

08-021-001 संजय उवाच

08-021-001a	ततः कर्णं पुरस्कृत्य त्वदीया युद्धदुर्मदाः ।
08-021-001c	पुनरावृत्य संग्रामं चक्रुर्देवासुरोपमम् ॥
08-021-002a	द्विरदरथनराश्वशङ्खशब्दैः; परिहृषिता विविधैश्च शस्त्रपातैः ।
08-021-002c	द्विरदरथपदातिसार्थवाहाः; परिपतिताभिमुखाः प्रजहिरे ते ॥
08-021-003a	शरपरशुवरासिपट्टिशैः; रिषुभिरनेकविधैश्च सादिताः ।
08-021-003c	द्विरदरथहया महाहवे; वरपुरुषैः पुरुषाश्च वाहनैः ॥
08-021-004a	कमलदिनकरेन्दुसंनिभैः; सितदशनैः सुमुखाक्षिनासिकैः ।
08-021-004c	रुचिरमुकुटकुण्डलैर्मही; पुरुषशिरोभिरवस्तृता बभौ ॥
08-021-005a	परिघमुसलशक्तितोमरैः; र्नखरभुशुण्डिगदाशतैर्द्रुताः ।
08-021-005c	द्विरदनरहयाः सहस्रशो; रुधिरनदीप्रवहास्तदाभवन् ॥
08-021-006a	प्रहतनररथाश्चकुञ्जरं; प्रतिभयदर्शनमुल्बणं तदा ।
08-021-006c	तदहितनिहतं बभौ बलं; पितृपतिराष्ट्रमिव प्रजाक्षये ॥
08-021-007a	अथ तव नरदेव सैनिका;स्तव च सुताः सुरसूनुसंनिभाः ।
08-021-007c	अमितबलपुरःसरा रणे; कुरुवृषभाः शिनिपुत्रमभ्ययुः ॥
08-021-008a	तदतिरुचिरभीममाबभौ; पुरुषवराश्वरथद्विपाकुलम् ।
08-021-008c	लवणजलसमुद्धतस्वनं; बलममरासुरसैन्यसंनिभम् ॥
08-021-009a	सुरपतिसमविक्रमस्ततः; स्त्रिदशवरावरजोपमं युधि ।
08-021-009c	दिनकरकिरणप्रभैः पृषत्कैः; रवितनयोऽभ्यहनच्छिनिप्रवीरम् ॥
08-021-010a	तमपि सरथवाजिसारथिं; शिनिवृषभो विविधैः शरैस्त्वरन् ।

08-021-010c	भुजगविषसमप्रभै रणे; पुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा ॥
08-021-011a	शिनिवृषभशरप्रपीडितं; तव सुहृदो वसुषेणमभ्ययुः ।
08-021-011c	त्वरितमतिरथा रथर्षभं; द्विरदरथाश्चपदातिभिः सह ॥
08-021-012a	तमुदधिनिभमाद्रवद्वली; त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः ।
08-021-012c	द्रुपदसुतसखस्तदाकरो; त्पुरुषरथाश्चगजक्षयं महत् ॥
08-021-013a	अथ पुरुषवरौ कृताह्निकौ; भवमभिपूज्य यथाविधि प्रभुम् ।
08-021-013c	अरिवधकृतनिश्चयौ द्रुतं; तव बलमर्जुनकेशवौ सृतौ ॥
08-021-014a	जलदनिनदनिस्वनं रथं; पवनविधूतपताककेतनम् ।
08-021-014c	सितहयमुपयान्तमन्तिकं; हतमनसो ददृशुस्तदारयः ॥
08-021-015a	अथ विस्फार्य गाण्डीवं रणे नृत्यन्निवार्जुनः ।
08-021-015c	शरसंबाधमकरोत्खं दिशः प्रदिशस्तथा ॥
08-021-016a	रथान्विमानप्रतिमान्सज्जयन्त्रायुधध्वजान् ।
08-021-016c	ससारथींस्तदा बाणैरभ्राणीवानिलोऽवधीत् ॥
08-021-017a	गजानाजप्रयन्तंश्च वैजयन्त्यायुधध्वजान् ।
08-021-017c	सादिनोऽश्वांश्च पत्नींश्च शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
08-021-018a	तमन्तकमिव क्रुद्धमनिवार्यं महारथम् ।
08-021-018c	दुर्योधनोऽभ्ययादेको निघ्नन्बाणैः पृथग्विधैः ॥
08-021-019a	तस्यार्जुनो धनुः सूतं केतुमश्वांश्च सायकैः ।
08-021-019c	हत्वा सप्तभिरेकैकं छत्रं चिच्छेद पत्रिणा ॥
08-021-020a	नवमं च समासाद्य व्यसृजत्प्रतिघातिनम् ।
08-021-020c	दुर्योधनायेषुवरं तं द्रौणिः सप्तधाच्छिनत् ॥
08-021-021a	ततो द्रौणेर्धनुश्छित्त्वा हत्वा चाश्ववराञ्शरैः ।
08-021-021c	कृपस्यापि तथात्युग्रं धनुश्चिच्छेद पाण्डवः ॥
08-021-022a	हार्दिक्यस्य धनुश्छित्त्वा ध्वजं चाश्वं तथावधीत् ।
08-021-022c	दुःशासनस्येषुवरं छित्त्वा राधेयमभ्ययात् ॥
08-021-023a	अथ सात्यकिमुत्सृज्य त्वरन्कर्णोऽर्जुनं त्रिभिः ।
08-021-023c	विद्ध्वा विव्याध विंशत्या कृष्णं पार्थं पुनस्त्रिभिः ॥
08-021-024a	अथ सात्यकिरागत्य कर्णं विद्ध्वा शितैः शरैः ।
08-021-024c	नवत्या नवभिश्चोग्रैः शतेन पुनरार्दयत् ॥
08-021-025a	ततः प्रवीराः पाण्डूनां सर्वे कर्णमपीडयन् ।
08-021-025c	युधामन्युः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥

08-021-026a	उत्तमौजा युयुत्सुश्च यमौ पार्षत एव च ।
08-021-026c	चेदिकारूषमत्स्यानां केकयानां च यद्वलम् ॥
08-021-026e	चेकितानश्च बलवान्धर्मराजश्च सुव्रतः ॥
08-021-027a	एते रथाश्चद्विरदैः पत्तिभिश्चोग्रविक्रमैः ।
08-021-027c	परिवार्य रणे कर्णं नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥
08-021-027e	भाषन्तो वाग्भिरुग्राभिः सर्वे कर्णवधे वृताः ॥
08-021-028a	तां शस्त्रवृष्टिं बहुधा छित्त्वा कर्णः शितैः शरैः ।
08-021-028c	अपोवाह स्म तान्सर्वान्द्रुमान्भङ्क्त्वेव मारुतः ॥
08-021-029a	रथिनः समहामात्रान्गजानश्चान्ससादिनः ।
08-021-029c	शरव्रातांश्च संक्रुद्धो निघ्नन्कर्णो व्यदृश्यत ॥
08-021-030a	तद्वध्यमानं पाण्डूनां बलं कर्णास्त्रतेजसा ।
08-021-030c	विशस्त्रक्षतदेहं च प्राय आसीत्पराङ्मुखम् ॥
08-021-031a	अथ कर्णास्त्रमस्त्रेण प्रतिहत्यार्जुनः स्वयम् ।
08-021-031c	दिशः खं चैव भूमिं च प्रावृणोच्छरवृष्टिभिः ॥
08-021-032a	मुसलानीव निष्पेतुः परिघा इव चेषवः ।
08-021-032c	शतघ्न्य इव चाप्यन्ये वज्राण्युग्राणि वापरे ॥
08-021-033a	तैर्वध्यमानं तत्सैन्यं सपत्त्यश्चरथद्विपम् ।
08-021-033c	निमीलिताक्षमत्यर्थमुदभ्राम्यत्समन्ततः ॥
08-021-034a	निष्कैवल्यं तदा युद्धं प्रापुरश्चनरद्विपाः ।
08-021-034c	वध्यमानाः शरैरन्ये तदा भीताः प्रदुद्रुवुः ॥
08-021-035a	एवं तेषां तदा युद्धे संसक्तानां जयैषिणाम् ।
08-021-035c	गिरिमस्तं समासाद्य प्रत्यपद्यत भानुमान् ॥
08-021-036a	तमसा च महाराज रजसा च विशेषतः ।
08-021-036c	न किञ्चित्प्रत्यपश्याम शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
08-021-037a	ते त्रसन्तो महेष्वासा रात्रियुद्धस्य भारत ।
08-021-037c	अपयानं ततश्चक्रुः सहिताः सर्ववाजिभिः ॥
08-021-038a	कौरवेषु च यातेषु तदा राजन्दिनक्षये ।
08-021-038c	जयं सुमनसः प्राप्य पार्थाः स्वशिबिरं ययुः ॥
08-021-039a	वादित्रशब्दैर्विविधैः सिंहनादैश्च नर्तितैः ।
08-021-039c	परानवहसन्तश्च स्तुवन्तश्चाच्युतार्जुनौ ॥
08-021-040a	कृतेऽवहारे तैर्वीरैः सैनिकाः सर्व एव ते ।

08-021-040c	आशिषः पाण्डवेयेषु प्रायुज्यन्त नरेश्वराः ॥
08-021-041a	ततः कृतेऽवहारे च प्रहृष्टाः कुरुपाण्डवाः ।
08-021-041c	निशायां शिबिरं गत्वा न्यविशन्त नरेश्वराः ॥
08-021-042a	यक्षरक्षःपिशाचाश्च श्वापदानि च संघशः ।
08-021-042c	जग्मुरायोधनं घोरं रुद्रस्यानर्तनोपमम् ॥
08-022-001	धृतराष्ट्र उवाच
08-022-001a	स्वेन च्छन्देन नः सर्वान्नावधीद्व्यक्तमर्जुनः ।
08-022-001c	न ह्यस्य समरे मुच्येतान्तकोऽप्याततायिनः ॥
08-022-002a	पार्थो ह्येकोऽहरद्भद्रामेकश्चाग्निमतर्पयत् ।
08-022-002c	एकश्चेमां महीं जित्वा चक्रे बलिभृतो नृपान् ॥
08-022-003a	एको निवातकवचानवधीद्विव्यकार्मुकः ।
08-022-003c	एकः किरातरूपेण स्थितं शर्वमयोधयत् ॥
08-022-004a	एकोऽभ्यरक्षद्भरतानेको भवमतोषयत् ।
08-022-004c	तेनैकेन जिताः सर्वे मदीया उग्रतेजसः ॥
08-022-004e	ते न निन्द्याः प्रशस्याश्च यत्ते चक्रुर्ब्रवीहि तत् ॥

08-022-005 संजय उवाच

08-022-005a	हतप्रहतविध्वस्ता विवर्मायुधवाहनाः ।
08-022-005c	दीनस्वरा दूयमाना मानिनः शत्रुभिर्जिताः ॥
08-022-006a	शिबिरस्थाः पुनर्मन्त्रं मन्त्रयन्ति स्म कौरवाः ।
08-022-006c	भग्नदंष्ट्रा हतविषाः पदाक्रान्ता इवोरगाः ॥
08-022-007a	तानब्रवीत्ततः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
08-022-007c	करं करेणाभिपीड्य प्रेक्षमाणस्तवात्मजम् ॥
08-022-008a	यत्तो दृढश्च दक्षश्च धृतिमानर्जुनः सदा ।
08-022-008c	स बोधयति चाप्येनं प्राप्तकालमधोक्षजः ॥
08-022-009a	सहस्रास्त्रविसर्गेण वयं तेनाद्य वञ्चिताः ।
08-022-009c	श्वस्त्वहं तस्य संकल्पं सर्वं हन्ता महीपते ॥
08-022-010a	एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोऽनुजज्ञे नृपोत्तमान् ।
08-022-010c	सुखोषितास्ते रजनीं हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥
08-022-011a	तेऽपश्यन्विहितं व्यूहं धर्मराजेन दुर्जयम् ।
08-022-011c	प्रयत्नात्कुरुमुख्येन बृहस्पत्युशनोमतात् ॥

- 08-022-012a अथ प्रतीपकर्तारं सततं विजितात्मनाम् ।
 08-022-012c सस्मार वृषभस्कन्धं कर्णं दुर्योधनस्तदा ॥
 08-022-013a पुरंदरसमं युद्धे मरुद्गणसमं बले ।
 08-022-013c कार्तवीर्यसमं वीर्ये कर्णं राज्ञोऽगमन्मनः ॥
 08-022-013e सूतपुत्रं महेष्वासं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥
08-022-014 धृतराष्ट्र उवाच
 08-022-014a यद्वोऽगमन्मनो मन्दाः कर्णं वैकर्तनं तदा ।
 08-022-014c अप्यद्राक्षत तं यूयं शीतार्ता इव भास्करम् ॥
 08-022-015a कृतेऽवहारे सैन्यानां प्रवृत्ते च रणे पुनः ।
 08-022-015c कथं वैकर्तनः कर्णस्तत्रायुध्यत संजय ॥
 08-022-015e कथं च पाण्डवाः सर्वे युयुधुस्तत्र सूतजम् ॥
 08-022-016a कर्णो ह्येको महाबाहुर्हन्यात्पार्थान्ससोमकान् ।
 08-022-016c कर्णस्य भुजयोर्वीर्यं शक्रविष्णुसमं मतम् ॥
 08-022-016e तथास्त्राणि सुघोराणि विक्रमश्च महात्मनः ॥
 08-022-017a दुर्योधनं तदा दृष्ट्वा पाण्डवेन भृशार्दितम् ।
 08-022-017c पराक्रान्तान्पाण्डुसुतान्दृष्ट्वा चापि महाहवे ॥
 08-022-018a कर्णमाश्रित्य संग्रामे दर्पो दुर्योधने पुनः ।
 08-022-018c जेतुमुत्सहते पार्थान्सपुत्रान्सहकेशवान् ॥
 08-022-019a अहो बत महद्दुःखं यत्र पाण्डुसुतान्रणे ।
 08-022-019c नातरद्रभसः कर्णो दैवं नूनं परायणम् ॥
 08-022-019e अहो द्यूतस्य निष्ठेयं घोरा संप्रति वर्तते ॥
 08-022-020a अहो दुःखानि तीव्राणि दुर्योधनकृतान्यहम् ।
 08-022-020c सहिष्यामि सुघोराणि शल्यभूतानि संजय ॥
 08-022-021a सौबलं च तथा तात नीतिमानिति मन्यते ।
 08-022-022a युद्धेषु नाम दिव्येषु वर्तमानेषु संजय ।
 08-022-022c अश्रौषं निहतान्पुत्रान्नित्यमेव च निर्जितान् ॥
 08-022-023a न पाण्डवानां समरे कश्चिदस्ति निवारकः ।
 08-022-023c स्त्रीमध्यमिव गाहन्ति दैवं हि बलवत्तरम् ॥

08-022-024 संजय उवाच

- 08-022-024a अतिक्रान्तं हि यत्कार्यं पश्चाच्चिन्तयतीति च ।
 08-022-024c तच्चास्य न भवेत्कार्यं चिन्तया च विनश्यति ॥

08-022-025a	तदिदं तव कार्यं तु दूरप्राप्तं विजानता ।
08-022-025c	न कृतं यत्त्वया पूर्वं प्राप्ताप्राप्तविचारणे ॥
08-022-026a	उक्तोऽसि बहुधा राजन्मा युध्यस्वेति पाण्डवैः ।
08-022-026c	गृह्णीषे न च तन्मोहात्पाण्डवेषु विशां पते ॥
08-022-027a	त्वया पापानि घोराणि समाचीर्णानि पाण्डुषु ।
08-022-027c	त्वत्कृते वर्तते घोरः पार्थिवानां जनक्षयः ॥
08-022-028a	तत्त्विदानीमतिक्रम्य मा शुचो भरतर्षभ ।
08-022-028c	शृणु सर्वं यथावृत्तं घोरं वैशसमच्युत ॥
08-022-029a	प्रभातायां रजन्यां तु कर्णो राजानमभ्ययात् ।
08-022-029c	समेत्य च महाबाहुर्दुर्योधनमभाषत ॥
08-022-030a	अद्य राजन्समेष्यामि पाण्डवेन यशस्विना ।
08-022-030c	हनिष्यामि च तं वीरं स वा मां निहनिष्यति ॥
08-022-031a	बहुत्वान्मम कार्याणां तथा पार्थस्य पार्थिव ।
08-022-031c	नाभूत्समागमो राजन्मम चैवार्जुनस्य च ॥
08-022-032a	इदं तु मे यथाप्रज्ञं शृणु वाक्यं विशां पते ।
08-022-032c	अनिहत्य रणे पार्थं नाहमेष्यामि भारत ॥
08-022-033a	हतप्रवीरे सैन्येऽस्मिन्मयि चैव स्थिते युधि ।
08-022-033c	अभियास्यति मां पार्थः शक्रशक्त्या विनाकृतम् ॥
08-022-034a	ततः श्रेयस्करं यत्ते तन्निबोध जनेश्वर ।
08-022-034c	आयुधानां च यद्वीर्यं द्रव्याणामर्जुनस्य च ॥
08-022-035a	कायस्य महतो भेदे लाघवे दूरपातने ।
08-022-035c	सौष्ठवे चास्त्रयोगे च सव्यसाची न मत्समः ॥
08-022-036a	सर्वायुधमहामात्रं विजयं नाम तद्धनुः ।
08-022-036c	इन्द्रार्थमभिकामेन निर्मितं विश्वकर्मणा ॥
08-022-037a	येन दैत्यगणान्राजज्जितवान्वै शतक्रतुः ।
08-022-037c	यस्य घोषेण दैत्यानां विमुह्यन्ति दिशो दश ॥
08-022-037e	तद्भार्गवाय प्रायच्छच्छक्रः परमसंमतम् ॥
08-022-038a	तद्विव्यं भार्गवो मह्यमददाद्धनुरुत्तमम् ।
08-022-038c	येन योत्स्ये महाबाहुमर्जुनं जयतां वरम् ॥
08-022-038e	यथेन्द्रः समरे सर्वान्दैतेयान्वै समागतान् ॥
08-022-039a	धनुर्घोरं रामदत्तं गाण्डीवात्तद्विशिष्यते ।

08-022-039c	त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी धनुषा तेन निर्जिता ॥
08-022-040a	धनुषो यस्य कर्माणि दिव्यानि प्राह भार्गवः ।
08-022-040c	तद्रामो ह्यददान्मह्यं येन योत्स्यामि पाण्डवम् ॥
08-022-041a	अद्य दुर्योधनाहं त्वां नन्दयिष्ये सबान्धवम् ।
08-022-041c	निहत्य समरे वीरमर्जुनं जयतां वरम् ॥
08-022-042a	सपर्वतवनद्वीपा हतद्विड्भूः ससागरा ।
08-022-042c	पुत्रपौत्रप्रतिष्ठा ते भविष्यत्यद्य पार्थिव ॥
08-022-043a	नासाध्यं विद्यते मेऽद्य त्वत्प्रियार्थं विशेषतः ।
08-022-043c	सम्यग्धर्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो यथा ॥
08-022-044a	न हि मां समरे सोढुं स शक्तोऽग्निं तरुर्यथा ।
08-022-044c	अवश्यं तु मया वाच्यं येन हीनोऽस्मि फल्गुनात् ॥
08-022-045a	ज्या तस्य धनुषो दिव्या तथाक्षय्यौ महेषुधी ।
08-022-045c	तस्य दिव्यं धनुः श्रेष्ठं गाण्डीवमजरं युधि ॥
08-022-046a	विजयं च महद्दिव्यं ममापि धनुरुत्तमम् ।
08-022-046c	तत्राहमधिकः पार्थाद्भुषा तेन पार्थिव ॥
08-022-047a	मया चाभ्यधिको वीरः पाण्डवस्तन्निबोध मे ।
08-022-047c	रश्मिग्राहश्च दाशार्हः सर्वलोकनमस्कृतः ॥
08-022-048a	अग्निदत्तश्च वै दिव्यो रथः काञ्चनभूषणः ।
08-022-048c	अच्छेद्यः सर्वतो वीर वाजिनश्च मनोजवाः ॥
08-022-048e	ध्वजश्च दिव्यो द्युतिमान्वानरो विस्मयंकरः ॥
08-022-049a	कृष्णश्च स्रष्टा जगतो रथं तमभिरक्षति ।
08-022-049c	एभिर्द्रव्यैरहं हीनो योद्धुमिच्छामि पाण्डवम् ॥
08-022-050a	अयं तु सदृशो वीरः शल्यः समितिशोभनः ।
08-022-050c	सारथ्यं यदि मे कुर्याद्भ्रुवस्ते विजयो भवेत् ॥
08-022-051a	तस्य मे सारथिः शल्यो भवत्वसुकरः परैः ।
08-022-051c	नाराचान्गार्ध्रपत्रांश्च शकटानि वहन्तु मे ॥
08-022-052a	रथाश्च मुख्या राजेन्द्र युक्ता वाजिभिरुत्तमैः ।
08-022-052c	आयान्तु पश्चात्सततं मामेव भरतर्षभ ॥
08-022-053a	एवमभ्यधिकः पार्थाद्भविष्यामि गुणैरहम् ।
08-022-053c	शल्यो ह्यभ्यधिकः कृष्णादर्जुनादधिको ह्यहम् ॥
08-022-054a	यथाश्चहृदयं वेद दाशार्हः परवीरहा ।

- 08-022-054c तथा शल्योऽपि जानीते हयानां वै महारथः ॥
- 08-022-055a बाहुवीर्ये समो नास्ति मद्राजस्य कश्चन ।
- 08-022-055c तथास्त्रैर्मत्समो नास्ति कश्चिदेव धनुर्धरः ॥
- 08-022-056a तथा शल्यसमो नास्ति हययाने ह कश्चन ।
- 08-022-056c सोऽयमभ्यधिकः पार्थाद्भविष्यति रथो मम ॥
- 08-022-057a एतत्कृतं महाराज त्वयेच्छामि परंतप ।
- 08-022-057c एवं कृते कृतं मह्यं सर्वकामैर्भविष्यति ॥
- 08-022-058a ततो द्रष्टासि समरे यत्करिष्यामि भारत ।
- 08-022-058c सर्वथा पाण्डवान्सर्वाञ्जेष्याम्यद्य समागतान् ॥

08-022-059 दुर्योधन उवाच

- 08-022-059a सर्वमेतत्करिष्यामि यथा त्वं कर्ण मन्यसे ।
- 08-022-059c सोपासङ्गा रथाः साश्वा अनुयास्यन्ति सूतज ॥
- 08-022-060a नाराचान्गार्ध्रपक्षांश्च शकटानि वहन्तु ते ।
- 08-022-060c अनुयास्याम कर्ण त्वां वयं सर्वे च पार्थिवाः ॥

08-022-061 संजय उवाच

- 08-022-061a एवमुक्त्वा महाराज तव पुत्राः प्रतापवान् ।
- 08-022-061c अभिगम्याब्रवीद्राजा मद्राजमिदं वचः ॥

08-023-001 संजय उवाच

- 08-023-001a पुत्रस्तव महाराज मद्राजमिदं वचः ।
- 08-023-001c विनयेनोपसंगम्य प्रणयाद्वाक्यमब्रवीत् ॥
- 08-023-002a सत्यव्रत महाभाग द्विषतामघवर्धन ।
- 08-023-002c मद्रेश्वर रणे शूर परसैन्यभयंकर ॥
- 08-023-003a श्रुतवानसि कर्णस्य ब्रुवतो वदतां वर ।
- 08-023-003c यथा नृपतिसिंहानां मध्ये त्वां वरयत्ययम् ॥
- 08-023-004a तस्मात्पार्थविनाशार्थं हितार्थं मम चैव हि ।
- 08-023-004c सारथ्यं रथिनां श्रेष्ठ सुमनाः कर्तुमर्हसि ॥
- 08-023-005a अस्याभीशुग्रहो लोके नान्योऽस्ति भवता समः ।
- 08-023-005c स पातु सर्वतः कर्णं भवान्ब्रह्मेव शंकरम् ॥
- 08-023-006a पार्थस्य सचिवः कृष्णो यथाभीशुग्रहो वरः ।
- 08-023-006c तथा त्वमपि राधेयं सर्वतः परिपालय ॥

08-023-007a	भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो भवान्भोजश्च वीर्यवान् ।
08-023-007c	शकुनिः सौबलो द्रौणिरहमेव च नो बलम् ॥
08-023-007e	एषामेव कृतो भागो नवधा पृतनापते ॥
08-023-008a	नैव भागोऽत्र भीष्मस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
08-023-008c	ताभ्यामतीत्य तौ भागौ निहता मम शत्रवः ॥
08-023-009a	वृद्धौ हि तौ नरव्याघ्रौ छलेन निहतौ च तौ ।
08-023-009c	कृत्वा नसुकरं कर्म गतौ स्वर्गमितोऽनघ ॥
08-023-010a	तथान्ये पुरुषव्याघ्राः परैर्विनिहता युधि ।
08-023-010c	अस्मदीयाश्च बहवः स्वर्गायोपगता रणे ॥
08-023-010e	त्यक्त्वा प्राणान्यथाशक्ति चेष्टाः कृत्वा च पुष्कलाः ॥
08-023-011a	कर्णो ह्येको महाबाहुरस्मत्प्रियहिते रतः ।
08-023-011c	भवांश्च पुरुषव्याघ्र सर्वलोकमहारथः ॥
08-023-011e	तस्मिञ्जयाशा विपुला मम मद्रजनाधिप ॥
08-023-012a	पार्थस्य समरे कृष्णो यथाभीशुवरग्रहः ।
08-023-012c	तेन युक्तो रणे पार्थो रक्ष्यमाणश्च पार्थिव ॥
08-023-012e	यानि कर्माणि कुरुते प्रत्यक्षाणि तथैव ते ॥
08-023-013a	पूर्वं न समरे ह्येवमवधीदर्जुनो रिपून् ।
08-023-013c	अहन्यहनि मद्रेश द्रावयन्दृश्यते युधि ॥
08-023-014a	भागोऽवशिष्टः कर्णस्य तव चैव महाद्युते ।
08-023-014c	तं भागं सह कर्णेन युगपन्नाशयाहवे ॥
08-023-015a	सूर्यारुणौ यथा दृष्ट्वा तमो नश्यति मारिष ।
08-023-015c	तथा नश्यन्तु कौन्तेयाः सपाञ्चालाः ससृञ्जयाः ॥
08-023-016a	रथानां प्रवरः कर्णो यन्तृणां प्रवरो भवान् ।
08-023-016c	संनिपातः समो लोके भवतोर्नास्ति कश्चन ॥
08-023-017a	यथा सर्वास्ववस्थासु वाष्पेयः पाति पाण्डवम् ।
08-023-017c	तथा भवान्परित्रातु कर्णं वैकर्तनं रणे ॥
08-023-018a	त्वया सारथिना ह्येष अप्रधृष्यो भविष्यति ।
08-023-018c	देवतानामपि रणे सशक्राणां महीपते ॥
08-023-018e	किं पुनः पाण्डवेयानां मातिशङ्कीर्वचो मम ॥
08-023-019a	दुर्योधनवचः श्रुत्वा शल्यः क्रोधसमन्वितः ।
08-023-019c	त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा धुन्वन्हस्तौ पुनः पुनः ॥

08-023-020a	क्रोधरक्ते महानेत्रे परिवर्त्य महाभुजः ।
08-023-020c	कुलैश्वर्यश्रुतिबलैर्दृप्तः शल्योऽब्रवीदिदम् ॥
08-023-021a	अवमन्यसे मां गान्धारे ध्रुवं मां परिशङ्कसे ।
08-023-021c	यन्मां ब्रवीषि विस्रब्धं सारथ्यं क्रियतामिति ॥
08-023-022a	अस्मत्तोऽभ्यधिकं कर्णं मन्यमानः प्रशंससि ।
08-023-022c	न चाहं युधि राधेयं गणये तुल्यमात्मना ॥
08-023-023a	आदिश्यतामभ्यधिको ममांशः पृथिवीपते ।
08-023-023c	तमहं समरे हत्वा गमिष्यामि यथागतम् ॥
08-023-024a	अथ वाप्येक एवाहं योत्स्यामि कुरुनन्दन ।
08-023-024c	पश्य वीर्यं ममाद्य त्वं संग्रामे दहतो रिपून् ॥
08-023-025a	न चाभिकामान्कौरव्य विधाय हृदये पुमान् ।
08-023-025c	अस्मद्विधः प्रवर्तेत मा मा त्वमतिशङ्किथाः ॥
08-023-026a	युधि चाप्यवमानो मे न कर्तव्यः कथंचन ।
08-023-026c	पश्य हीमौ मम भुजौ वज्रसंहननोपमौ ॥
08-023-027a	धनुः पश्य च मे चित्रं शरांश्चाशीविषोपमान् ।
08-023-027c	रथं पश्य च मे क्लृप्तं सदश्वैर्वातवेगितैः ॥
08-023-027e	गदां च पश्य गान्धारे हेमपट्टविभूषिताम् ॥
08-023-028a	दारयेयं महीं क्रुद्धो विकिरेयं च पर्वतान् ।
08-023-028c	शोषयेयं समुद्रांश्च तेजसा स्वेन पार्थिव ॥
08-023-029a	तन्मामेवंविधं जानन्समर्थमरिनिग्रहे ।
08-023-029c	कस्माद्युनक्षि सारथ्ये न्यूनस्याधिरथेर्नृप ॥
08-023-030a	न नाम धुरि राजेन्द्र प्रयोक्तुं त्वमिहार्हसि ।
08-023-030c	न हि पापीयसः श्रेयान्भूत्वा प्रेष्यत्वमुत्सहे ॥
08-023-031a	यो ह्यभ्युपगतं प्रीत्या गरीयांसं वशे स्थितम् ।
08-023-031c	वशे पापीयसो धत्ते तत्पापमधरोत्तरम् ॥
08-023-032a	ब्राह्मणा ब्रह्मणा सृष्टा मुखात्क्षत्रमथोरसः ।
08-023-032c	ऊरुभ्यामसृजद्वैश्याञ्छूद्रान्पद्भ्यामिति श्रुतिः ॥
08-023-032e	तेभ्यो वर्णविशेषाश्च प्रतिलोमानुलोमजाः ॥
08-023-033a	अथान्योन्यस्य संयोगाच्चातुर्वर्ण्यस्य भारत ।
08-023-033c	गोप्ताः संग्रहीतारो दातारः क्षत्रियाः स्मृताः ॥
08-023-034a	याजनाध्यापनैर्विप्रा विशुद्धैश्च प्रतिग्रहैः ।

08-023-034c	लोकस्यानुग्रहार्थाय स्थापिता ब्रह्मणा भुवि ॥
08-023-035a	कृषिश्च पाशुपाल्यं च विशां दानं च सर्वशः ।
08-023-035c	ब्रह्मक्षत्रविशां शूद्रा विहिताः परिचारकाः ॥
08-023-036a	ब्रह्मक्षत्रस्य विहिताः सूता वै परिचारकाः ।
08-023-036c	न विट्शूद्रस्य तत्रैव शृणु वाक्यं ममानघ ॥
08-023-037a	सोऽहं मूर्धावसिक्तः सत्राजर्षिकुलसंभवः ।
08-023-037c	महारथः समाख्यातः सेव्यः स्तव्यश्च बन्दिनाम् ॥
08-023-038a	सोऽहमेतादृशो भूत्वा नेहारिकुलमर्दन ।
08-023-038c	सूतपुत्रस्य संग्रामे सारथ्यं कर्तुमुत्सहे ॥
08-023-039a	अवमानमहं प्राप्य न योत्स्यामि कथंचन ।
08-023-039c	आपृच्छय त्वाद्य गान्धारे गमिष्यामि यथागतम् ॥
08-023-040a	एवमुक्त्वा नरव्याघ्रः शल्यः समितिशोभनः ।
08-023-040c	उत्थाय प्रययौ तूर्णं राजमध्यादमर्षितः ॥
08-023-041a	प्रणयाद्बहुमानाच्च तं निगृह्य सुतस्तव ।
08-023-041c	अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साम सर्वार्थसाधकम् ॥
08-023-042a	यथा शल्य त्वमात्थेदमेवमेतदसंशयम् ।
08-023-042c	अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तं निबोध जनेश्वर ॥
08-023-043a	न कर्णोऽभ्यधिकस्त्वत्तः शङ्के नैव कथंचन ।
08-023-043c	न हि मद्रेश्वरो राजा कुर्याद्यदनृतं भवेत् ॥
08-023-044a	ऋतमेव हि पूर्वास्ते वहन्ति पुरुषोत्तमाः ।
08-023-044c	तस्मादार्तायनिः प्रोक्तो भवानिति मतिर्मम ॥
08-023-045a	शल्यभूतश्च शत्रूणां यस्मात्त्वं भुवि मानद ।
08-023-045c	तस्माच्छल्येति ते नाम कथ्यते पृथिवीपते ॥
08-023-046a	यदेव व्याहतं पूर्वं भवता भूरिदक्षिण ।
08-023-046c	तदेव कुरु धर्मज्ञ मदर्थं यद्यदुच्यसे ॥
08-023-047a	न च त्वत्तो हि राधेयो न चाहमपि वीर्यवान् ।
08-023-047c	वृणीमस्त्वां हयाग्राणां यन्तारमिति संयुगे ॥
08-023-048a	यथा ह्यभ्यधिकं कर्णं गुणैस्तात धनंजयात् ।
08-023-048c	वासुदेवादपि त्वां च लोकोऽयमिति मन्यते ॥
08-023-049a	कर्णो ह्यभ्यधिकः पार्थादस्त्रैरेव नरर्षभ ।
08-023-049c	भवानप्यधिकः कृष्णादश्वयाने बले तथा ॥

08-023-050a यथाश्वहृदयं वेद वासुदेवो महामनाः ।
 08-023-050c द्विगुणं त्वं तथा वेत्थ मद्रराज न संशयः ॥

08-023-051 शल्य उवाच

08-023-051a यन्मा ब्रवीषि गान्धारे मध्ये सैन्यस्य कौरव ।
 08-023-051c विशिष्टं देवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि ॥
 08-023-052a एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः ।
 08-023-052c युध्यतः पाण्डवाग्र्येण यथा त्वं वीर मन्यसे ॥
 08-023-053a समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्तनं प्रति ।
 08-023-053c उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य संनिधौ ॥

08-023-054 संजय उवाच

08-023-054a तथेति राजन्पुत्रस्ते सह कर्णेन भारत ।
 08-023-054c अब्रवीन्मद्रराजस्य सुतं भरतसत्तम ॥

08-024-001 दुर्योधन उवाच

08-024-001a भूय एव तु मद्रेश यत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु ।
 08-024-001c यथा पुरा वृत्तमिदं युद्धे देवासुरे विभो ॥
 08-024-002a यदुक्तवान्पितुर्मह्यं मार्कण्डेयो महानृषिः ।
 08-024-002c तदशेषेण ब्रुवतो मम राजर्षिसत्तम ॥
 08-024-002e त्वं निबोध न चाप्यत्र कर्तव्या ते विचारणा ॥
 08-024-003a देवानामसुराणां च महानासीत्समागमः ।
 08-024-003c बभूव प्रथमो राजन्संग्रामस्तारकामयः ॥
 08-024-003e निर्जिताश्च तदा दैत्या दैवतैरिति नः श्रुतम् ॥
 08-024-004a निर्जितेषु च दैत्येषु तारकस्य सुतास्त्रयः ।
 08-024-004c ताराक्षः कमलाक्षश्च विद्युन्माली च पार्थिव ॥
 08-024-005a तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः ।
 08-024-005c तपसा कर्शयामासुर्देहान्स्वाञ्छात्रुतापन ॥
 08-024-006a दमेन तपसा चैव नियमेन च पार्थिव ।
 08-024-006c तेषां पितामहः प्रीतो वरदः प्रददौ वरान् ॥
 08-024-007a अवध्यत्वं च ते राजन्सर्वभूतेषु सर्वदा ।
 08-024-007c सहिता वरयामासुः सर्वलोकपितामहम् ॥
 08-024-008a तानब्रवीत्तदा देवो लोकानां प्रभुरीश्वरः ।

08-024-008c	नास्ति सर्वामरत्वं हि निवर्तध्वमतोऽसुराः ॥
08-024-008e	वरमन्यं वृणीध्वं वै यादृशं संप्रोचते ॥
08-024-009a	ततस्ते सहिता राजन्संप्रधार्यासकृद्बहु ।
08-024-009c	सर्वलोकेश्वरं वाक्यं प्रणम्यैनमथाब्रुवन् ॥
08-024-010a	अस्माकं त्वं वरं देव प्रयच्छेमं पितामह ।
08-024-010c	वयं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीमिमाम् ॥
08-024-010e	विचरिष्याम लोकेऽस्मिंस्त्वत्प्रसादपुरस्कृताः ॥
08-024-011a	ततो वर्षसहस्रे तु समेष्यामः परस्परम् ।
08-024-011c	एकीभावं गमिष्यन्ति पुराण्येतानि चानघ ॥
08-024-012a	समागतानि चैतानि यो हन्याद्भगवंस्तदा ।
08-024-012c	एकेषुणा देववरः स नो मृत्युर्भविष्यति ॥
08-024-012e	एवमस्त्विति तान्देवः प्रत्युक्त्वा प्राविशद्विवम् ॥
08-024-013a	ते तु लब्धवराः प्रीताः संप्रधार्य परस्परम् ।
08-024-013c	पुरत्रयविसृष्ट्यर्थं मयं वव्रुर्महासुरम् ॥
08-024-013e	विश्वकर्माणमजरं दैत्यदानवपूजितम् ॥
08-024-014a	ततो मयः स्वतपसा चक्रे धीमान्पुराणि ह ।
08-024-014c	त्रीणि काञ्चनमेकं तु रौप्यं कार्ष्णायसं तथा ॥
08-024-015a	काञ्चनं दिवि तत्रासीदन्तरिक्षे च राजतम् ।
08-024-015c	आयसं चाभवद्भूमौ चक्रस्थं पृथिवीपते ॥
08-024-016a	एकैकं योजनशतं विस्तारायामसंमितम् ।
08-024-016c	गृहाट्टाट्टालकयुतं बृहत्प्राकारतोरणम् ॥
08-024-017a	गुणप्रसवसंबाधमसंबाधमनामयम् ।
08-024-017c	प्रासादैर्विविधैश्चैव द्वारैश्चाप्युपशोभितम् ॥
08-024-018a	पुरेषु चाभवन्राजत्राजानो वै पृथक्पृथक् ।
08-024-018c	काञ्चनं तारकाक्षस्य चित्रमासीन्महात्मनः ॥
08-024-018e	राजतं कमलाक्षस्य विद्युन्मालिन आयसम् ॥
08-024-019a	त्रयस्ते दैत्यराजानस्त्रींल्लोकानाशु तेजसा ।
08-024-019c	आक्रम्य तस्थुर्वर्षाणां पूगान्नाम प्रजापतिः ॥
08-024-020a	तेषां दानवमुख्यानां प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
08-024-020c	कोट्यश्चाप्रतिवीराणां समाजग्मुस्ततस्ततः ॥
08-024-020e	महदैश्वर्यमिच्छन्तस्त्रिपुरं दुर्गमाश्रिताः ॥

08-024-021a	सर्वेषां च पुनस्तेषां सर्वयोगवहो मयः ।
08-024-021c	तमाश्रित्य हि ते सर्वे अवर्तन्ताकुतोभयाः ॥
08-024-022a	यो हि यं मनसा कामं दध्यौ त्रिपुरसंश्रयः ।
08-024-022c	तस्मै कामं मयस्तं तं विदधे मायया तदा ॥
08-024-023a	तारकाक्षसुतश्चासीद्धरिर्नाम महाबलः ।
08-024-023c	तपस्तेपे परमकं येनातुष्यत्पितामहः ॥
08-024-024a	स तुष्टमवृणोद्देवं वापी भवतु नः पुरे ।
08-024-024c	शस्त्रैर्विनिहता यत्र क्षिप्ताः स्युर्बलवत्तराः ॥
08-024-025a	स तु लब्ध्वा वरं वीरस्तारकाक्षसुतो हरिः ।
08-024-025c	ससृजे तत्र वापीं तां मृतानां जीवनीं प्रभो ॥
08-024-026a	येन रूपेण दैत्यस्तु येन वेषेण चैव ह ।
08-024-026c	मृतस्तस्यां परिक्षिप्तस्तादृशेनैव जज्ञिवान् ॥
08-024-027a	तां प्राप्य त्रैपुरस्थास्तु सर्वाल्लोकान्वबाधिरे ।
08-024-027c	महता तपसा सिद्धाः सुराणां भयवर्धनाः ॥
08-024-027e	न तेषामभवद्राजन्क्षयो युद्धे कथंचन ॥
08-024-028a	ततस्ते लोभमोहाभ्यामभिभूता विचेतसः ।
08-024-028c	निर्हीकाः संस्थितिं सर्वे स्थापितां समलूलुपन् ॥
08-024-029a	विद्राव्य सगणान्देवांस्तत्र तत्र तदा तदा ।
08-024-029c	विचेरुः स्वेन कामेन वरदानेन दर्पिताः ॥
08-024-030a	देवारण्यानि सर्वाणि प्रियाणि च दिवौकसाम् ।
08-024-030c	ऋषीणामाश्रमान्पुण्यान्यूपाञ्जनपदांस्तथा ॥
08-024-030e	व्यनाशयन्त मर्यादा दानवा दुष्टचारिणः ॥
08-024-031a	ते देवाः सहिताः सर्वे पितामहमरिदम ।
08-024-031c	अभिजग्मुस्तदाख्यातुं विप्रकारं सुरेतरैः ॥
08-024-032a	ते तत्त्वं सर्वमाख्याय शिरसाभिप्रणम्य च ।
08-024-032c	वधोपायमपृच्छन्त भगवन्तं पितामहम् ॥
08-024-033a	श्रुत्वा तद्भगवान्देवो देवानिदमुवाच ह ।
08-024-033c	असुराश्च दुरात्मानस्ते चापि विबुधद्विषः ॥
08-024-033e	अपराध्यन्ति सततं ये युष्मान्पीडयन्त्युत ॥
08-024-034a	अहं हि तुल्यः सर्वेषां भूतानां नात्र संशयः ।
08-024-034c	अधार्मिकास्तु हन्तव्या इत्यहं प्रब्रवीमि वः ॥

08-024-035a	ते यूयं स्थाणुमीशानं जिष्णुमक्लिष्टकारिणम् ।
08-024-035c	योद्धारं वृणुतादित्याः स तान्हन्ता सुरेतरान् ॥
08-024-036a	इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ।
08-024-036c	ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा वृषाङ्कं शरणं ययुः ॥
08-024-037a	तपः परं समातस्थुर्गृणन्तो ब्रह्म शाश्वतम् ।
08-024-037c	ऋषिभिः सह धर्मज्ञा भवं सर्वात्मना गताः ॥
08-024-038a	तुष्टुवुर्वाग्भिरथ्याभिर्भयेष्वभयकृत्तमम् ।
08-024-038c	सर्वात्मानं महात्मानं येनाप्तं सर्वमात्मना ॥
08-024-039a	तपोविशेषैर्बहुभिर्योगं यो वेद चात्मनः ।
08-024-039c	यः सांख्यमात्मनो वेद यस्य चात्मा वशे सदा ॥
08-024-040a	ते तं ददृशुरीशानं तेजोराशिमुमापतिम् ।
08-024-040c	अनन्यसदृशं लोके व्रतवन्तमकल्मषम् ॥
08-024-041a	एकं च भगवन्तं ते नानारूपमकल्पयन् ।
08-024-041c	आत्मनः प्रतिरूपाणि रूपाण्यथ महात्मनि ॥
08-024-041e	परस्परस्य चापश्यन्सर्वे परमविस्मिताः ॥
08-024-042a	सर्वभूतमयं चेशं तमजं जगतः पतिम् ।
08-024-042c	देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शिरोभिर्धरणीं गताः ॥
08-024-043a	तान्स्वस्तिवाक्येनाभ्यर्च्य समुत्थाप्य च शंकरः ।
08-024-043c	ब्रूत ब्रूतेति भगवान्स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
08-024-044a	त्र्यम्बकेणाभ्यनुज्ञातास्ततस्तेऽस्वस्थचेतसः ।
08-024-044c	नमो नमस्तेऽस्तु विभो तत इत्यब्रुवन्भवम् ॥
08-024-045a	नमो देवातिदेवाय धन्विने चातिमन्यवे ।
08-024-045c	प्रजापतिमखघ्नाय प्रजापतिभिरीड्यसे ॥
08-024-046a	नमः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय मृत्यवे ।
08-024-046c	विलोहिताय रुद्राय नीलग्रीवाय शूलिने ॥
08-024-047a	अमोघाय मृगाक्षाय प्रवरायुधयोधिने ।
08-024-047c	दुर्वारणाय शुक्राय ब्रह्मणे ब्रह्मचारिणे ॥
08-024-048a	ईशानायाप्रमेयाय नियन्त्रे चर्मवाससे ।
08-024-048c	तपोनित्याय पिङ्गाय व्रतिने कृत्तिवाससे ॥
08-024-049a	कुमारपित्रे त्र्यक्षाय प्रवरायुधधारिणे ।
08-024-049c	प्रपन्नार्तिविनाशाय ब्रह्मद्विट्संघघातिने ॥

- 08-024-050a वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
 08-024-050c गवां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥
 08-024-051a नमोऽस्तु ते ससैन्याय त्र्यम्बकायोग्रतेजसे ।
 08-024-051c मनोवाक्कर्मभिर्देव त्वां प्रपन्नान्भजस्व नः ॥
 08-024-052a ततः प्रसन्नो भगवान्स्वागतेनाभिनन्द्य तान् ।
 08-024-052c प्रोवाच व्येतु वस्त्रासो ब्रूत किं करवाणि वः ॥
 08-024-053a पितृदेवर्षिसंघेभ्यो वरे दत्ते महात्मना ।
 08-024-053c सत्कृत्य शंकरं प्राह ब्रह्मा लोकहितं वचः ॥
 08-024-054a तवातिसर्गाद्विवेश प्राजापत्यमिदं पदम् ।
 08-024-054c मयाधितिष्ठता दत्तो दानवेभ्यो महान्वरः ॥
 08-024-055a तानतिक्रान्तमर्यादान्नान्यः संहर्तुमर्हति ।
 08-024-055c त्वामृते भूतभव्येश त्वं ह्येषां प्रत्यरिर्वधे ॥
 08-024-056a स त्वं देव प्रपन्नानां याचतां च दिवौकसाम् ।
 08-024-056c कुरु प्रसादं देवेश दानवाञ्जहि शूलभृत् ॥

08-024-057 श्रीभगवानुवाच

- 08-024-057a हन्तव्याः शत्रवः सर्वे युष्माकमिति मे मतिः ।
 08-024-057c न त्वेकोऽहं वधे तेषां समर्थो वै सुरद्विषाम् ॥
 08-024-058a ते यूयं सहिताः सर्वे मदीयेनास्त्रतेजसा ।
 08-024-058c जयध्वं युधि ताञ्शत्रून्संघातो हि महाबलः ॥

08-024-059 देवा ऊचुः

- 08-024-059a अस्मत्तेजोबलं यावत्तावद्विगुणमेव च ।
 08-024-059c तेषामिति ह मन्यामो दृष्टतेजोबला हि ते ॥

08-024-060 भगवानुवाच

- 08-024-060a वध्यास्ते सर्वतः पापा ये युष्मास्वपराधिनः ।
 08-024-060c मम तेजोबलार्धेन सर्वास्तान्धनतः शात्रवान् ॥

08-024-061 देवा ऊचुः

- 08-024-061a बिभर्तुं तेजसोऽर्थं ते न शक्यामो महेश्वर ।
 08-024-061c सर्वेषां नो बलार्धेन त्वमेव जहि शात्रवान् ॥

08-024-062 दुर्योधन उवाच

08-024-062a	ततस्तथेति देवेशस्तैरुक्तो राजसत्तम ।
08-024-062c	अर्धमादाय सर्वेभ्यस्तेजसाभ्यधिकोऽभवत् ॥
08-024-063a	स तु देवो बलेनासीत्सर्वेभ्यो बलवत्तरः ।
08-024-063c	महादेव इति ख्यातस्तदाप्रभृति शंकरः ॥
08-024-064a	ततोऽब्रवीन्महादेवो धनुर्बाणधरस्त्वहम् ।
08-024-064c	हनिष्यामि रथेनाजौ तान्निपून्वै दिवौकसः ॥
08-024-065a	ते यूयं मे रथं चैव धनुर्बाणं तथैव च ।
08-024-065c	पश्यध्वं यावदद्यैतान्पातयामि महीतले ॥
08-024-066	देवा ऊचुः
08-024-066a	मूर्तिसर्वस्वमादाय त्रैलोक्यस्य ततस्ततः ।
08-024-066c	रथं ते कल्पयिष्याम देवेश्वर महौजसम् ॥
08-024-067a	तथैव बुद्ध्या विहितं विश्वकर्मकृतं शुभम् ।
08-024-067c	ततो विबुधशार्दूलास्तं रथं समकल्पयन् ॥
08-024-068a	बन्धुरं पृथिवीं देवीं विशालपुरमालिनीम् ।
08-024-068c	सपर्वतवनद्वीपां चक्रुर्भूतधरां तदा ॥
08-024-069a	मन्दरं पर्वतं चाक्षं जङ्घास्तस्य महानदीः ।
08-024-069c	दिशश्च प्रदिशश्चैव परिवारं रथस्य हि ॥
08-024-070a	अनुकर्षान्ग्रहान्दीप्तान्वरूथं चापि तारकाः ।
08-024-070c	धर्मार्थकामसंयुक्तं त्रिवेणुं चापि बन्धुरम् ॥
08-024-070e	ओषधीर्विविधास्तत्र नानापुष्पफलोद्गमाः ॥
08-024-071a	सूर्याचन्द्रमसौ कृत्वा चक्रे रथवरोत्तमे ।
08-024-071c	पक्षौ पूर्वापरौ तत्र कृते रात्र्यहनी शुभे ॥
08-024-072a	दश नागपतीनीषां धृतराष्ट्रमुखान्दृढाम् ।
08-024-072c	द्यां युगं युगचर्माणि संवर्तकबलाहकान् ॥
08-024-073a	शम्यां धृतिं च मेधां च स्थितिं संनतिमेव च ।
08-024-073c	ग्रहनक्षत्रताराभिश्चर्म चित्रं नभस्तलम् ॥
08-024-074a	सुराम्बुप्रेतवित्तानां पतील्लोकेश्वरान्हयान् ।
08-024-074c	सिनीवालीमनुमतिं कुहूं राकां च सुव्रताम् ॥
08-024-074e	योक्त्राणि चक्रुर्वाहानां रोहकांश्चापि कण्ठकम् ॥
08-024-075a	कर्म सत्यं तपोऽर्थश्च विहितास्तत्र रश्मयः ।
08-024-075c	अधिष्ठानं मनस्त्वासीत्परिरथ्यं सरस्वती ॥

08-024-076a	नानावर्णाश्च चित्राश्च पताकाः पवनेरिताः ।
08-024-076c	विद्युदिन्द्रधनुर्नद्धं रथं दीप्तं व्यदीपयत् ॥
08-024-077a	एवं तस्मिन्महाराज कल्पिते रथसत्तमे ।
08-024-077c	देवैर्मनुजशार्दूल द्विषतामभिमर्दने ॥
08-024-078a	स्वान्यायुधानि मुख्यानि न्यदधाच्छंकरो रथे ।
08-024-078c	रथयष्टिं वियत्कृष्टां स्थापयामास गोवृषम् ॥
08-024-079a	ब्रह्मदण्डः कालदण्डो रुद्रदण्डस्तथा ज्वरः ।
08-024-079c	परिस्कन्दा रथस्यास्य सर्वतोदिशमुद्यताः ॥
08-024-080a	अथर्वाङ्गिरसावास्तां चक्ररक्षौ महात्मनः ।
08-024-080c	ऋग्वेदः सामवेदश्च पुराणं च पुरःसराः ॥
08-024-081a	इतिहासयजुर्वेदौ पृष्ठरक्षौ बभूवतुः ।
08-024-081c	दिव्या वाचश्च विद्याश्च परिपार्श्वचराः कृताः ॥
08-024-082a	तोत्रादयश्च राजेन्द्र वषट्कारस्तथैव च ।
08-024-082c	ओंकारश्च मुखे राजन्नतिशोभाकरोऽभवत् ॥
08-024-083a	विचित्रमृतुभिः षड्भिः कृत्वा संवत्सरं धनुः ।
08-024-083c	तस्मान्नृणां कालरात्रिर्ज्या कृता धनुषोऽजरा ॥
08-024-084a	इषुश्चाप्यभवद्विष्णुर्ज्वलनः सोम एव च ।
08-024-084c	अग्नीषोमौ जगत्कृत्स्नं वैष्णवं चोच्यते जगत् ॥
08-024-085a	विष्णुश्चात्मा भगवतो भवस्यामिततेजसः ।
08-024-085c	तस्माद्धनुर्ज्यासंस्पर्शं न विषेर्हुरस्य ते ॥
08-024-086a	तस्मिञ्शरे तिग्ममन्युर्मुमोचाविषहं प्रभुः ।
08-024-086c	भृग्वङ्गिरोमन्युभवं क्रोधाग्निमतिदुःसहम् ॥
08-024-087a	स नीललोहितो धूम्रः कृत्तिवासा भयंकरः ।
08-024-087c	आदित्यायुतसंकाशस्तेजोज्वालावृतो ज्वलन् ॥
08-024-088a	दुश्च्यावश्च्यावनो जेता हन्ता ब्रह्मद्विषां हरः ।
08-024-088c	नित्यं त्राता च हन्ता च धर्माधर्माश्रिताञ्जनान् ॥
08-024-089a	प्रमाथिभिर्घोररूपैर्भीमोदग्रैर्गणैर्वृतः ।
08-024-089c	विभाति भगवान्स्थाणुस्तैरेवात्मगुणैर्वृतः ॥
08-024-090a	तस्याङ्गानि समाश्रित्य स्थितं विश्वमिदं जगत् ।
08-024-090c	जङ्गमाजङ्गमं राजञ्शुशुभेऽद्भुतदर्शनम् ॥
08-024-091a	दृष्ट्वा तु तं रथं दिव्यं कवची स शरासनी ।

08-024-091c	बाणमादत्त तं दिव्यं सोमविष्णवग्निसंभवम् ॥
08-024-092a	तस्य वाजांस्ततो देवाः कल्पयां चक्रिरे विभोः ।
08-024-092c	पुण्यगन्धवहं राजञ्श्वसनं राजसत्तम ॥
08-024-093a	तमास्थाय महादेवस्त्रासयन्दैवतान्यपि ।
08-024-093c	आरुरोह तदा यत्तः कम्पयन्निव रोदसी ॥
08-024-094a	स शोभमानो वरदः खड्गी बाणी शरासनी ।
08-024-094c	हसन्निवाब्रवीद्देवो सारथिः को भविष्यति ॥
08-024-095a	तमब्रुवन्देवगणा यं भवान्संनियोक्ष्यते ।
08-024-095c	स भविष्यति देवेश सारथिस्ते न संशयः ॥
08-024-096a	तानब्रवीत्पुनर्देवो मत्तः श्रेष्ठतरो हि यः ।
08-024-096c	तं सारथिं कुरुध्वं मे स्वयं संचिन्त्य माचिरम् ॥
08-024-097a	एतच्छ्रुत्वा ततो देवा वाक्यमुक्तं महात्मना ।
08-024-097c	गत्वा पितामहं देवं प्रसाद्यैवं वचोऽब्रुवन् ॥
08-024-098a	देव त्वयेदं कथितं त्रिदशारिनिबर्हणम् ।
08-024-098c	तथा च कृतमस्माभिः प्रसन्नो वृषभध्वजः ॥
08-024-099a	रथश्च विहितोऽस्माभिर्विचित्रायुधसंवृतः ।
08-024-099c	सारथिं तु न जानीमः कः स्यात्तस्मिन्नथोत्तमे ॥
08-024-100a	तस्माद्विधीयतां कश्चित्सारथिर्देवसत्तम ।
08-024-100c	सफलां तां गिरं देव कर्तुमर्हसि नो विभो ॥
08-024-101a	एवमस्मासु हि पुरा भगवन्नुक्तवानसि ।
08-024-101c	हितं कर्तास्मि भवतामिति तत्कर्तुमर्हसि ॥
08-024-102a	स देव युक्तो रथसत्तमो नो; दुरावरो द्रावणः शात्रवाणाम् ।
08-024-102c	पिनाकपाणिर्विहितोऽत्र योद्धा; विभीषयन्दानवानुद्यतोऽसौ ॥
08-024-103a	तथैव वेदाश्चतुरो हयाग्र्या; धरा सशैला च रथो महात्मन् ।
08-024-103c	नक्षत्रवंशोऽनुगतो वरूथे; यस्मिन्योद्धा सारथिनाभिरक्ष्यः ॥
08-024-104a	तत्र सारथिरेष्टव्यः सर्वैरैतैर्विशेषवान् ।
08-024-104c	तत्प्रतिष्ठो रथो देव हया योद्धा तथैव च ॥
08-024-104e	कवचानि च शस्त्राणि कार्मुकं च पितामह ॥
08-024-105a	त्वामृते सारथिं तत्र नान्यं पश्यामहे वयम् ।
08-024-105c	त्वं हि सर्वैर्गुणैर्युक्तो देवताभ्योऽधिकः प्रभो ॥
08-024-105e	सारथ्ये तूर्णमारोह संयच्छ परमान्हयान् ॥

08-024-106a	इति ते शिरसा नत्वा त्रिलोकेशं पितामहम् ।
08-024-106c	देवाः प्रसादयामासुः सारथ्यायेति नः श्रुतम् ॥
08-024-107	ब्रह्मोवाच
08-024-107a	नात्र किञ्चिन्मृषा वाक्यं यदुक्तं वो दिवौकसः ।
08-024-107c	संयच्छामि हयानेष युध्यतो वै कपर्दिनः ॥
08-024-108a	ततः स भगवान्देवो लोकस्रष्टा पितामहः ।
08-024-108c	सारथ्ये कल्पितो देवैरीशानस्य महात्मनः ॥
08-024-109a	तस्मिन्नारोहति क्षिप्रं स्यन्दनं लोकपूजिते ।
08-024-109c	शिरोभिरगमंस्तूर्णं ते हया वातरंहसः ॥
08-024-110a	महेश्वरे त्वारुहति जानुभ्यामगमन्महीम् ।
08-024-111a	अभीशून्हि त्रिलोकेशः संगृह्य प्रपितामहः ।
08-024-111c	तानश्वांश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः ॥
08-024-112a	ततोऽधिरूढे वरदे प्रयाते चासुरान्प्रति ।
08-024-112c	साधु साध्विति विश्वेशः स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
08-024-113a	याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्चानतन्द्रितः ।
08-024-113c	पश्य बाह्वोर्बलं मेऽद्य निघ्नतः शात्रवान्रणे ॥
08-024-114a	ततस्तांश्चोदयामास वायुवेगसमाञ्जवे ।
08-024-114c	येन तत्त्रिपुरं राजन्दैत्यदानवरक्षितम् ॥
08-024-115a	अथाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरम् ।
08-024-115c	युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समचिन्तयत् ॥
08-024-116a	तस्मिन्स्थिते तदा राजन्क्रुद्धे विधृतकार्मुके ।
08-024-116c	पुराणि तानि कालेन जग्मुरेकत्वतां तदा ॥
08-024-117a	एकीभावं गते चैव त्रिपुरे समुपागते ।
08-024-117c	बभूव तुमुलो हर्षो दैवतानां महात्मनाम् ॥
08-024-118a	ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
08-024-118c	जयेति वाचो मुमुचुः संस्तुवन्तो मुदान्विताः ॥
08-024-119a	ततोऽग्रतः प्रादुरभूत्त्रिपुरं जघ्नुषोऽसुरान् ।
08-024-119c	अनिर्देश्योग्रवपुषो देवस्यासह्यतेजसः ॥
08-024-120a	स तद्विकृष्य भगवान्दिव्यं लोकेश्वरो धनुः ।
08-024-120c	त्रैलोक्यसारं तमिषुं मुमोच त्रिपुरं प्रति ॥
08-024-120e	तत्सासुरगणं दग्ध्वा प्राक्षिपत्पश्चिमार्णवे ॥

08-024-121a	एवं तत्त्रिपुरं दग्धं दानवाश्चाप्यशेषतः ।
08-024-121c	महेश्वरेण क्रुद्धेन त्रैलोक्यस्य हितैषिणा ॥
08-024-122a	स चात्मक्रोधजो वह्निर्हाहेत्युक्त्वा निवारितः ।
08-024-122c	मा कार्षीर्भस्मसाल्लोकानिति त्र्यक्षोऽब्रवीच्च तम् ॥
08-024-123a	ततः प्रकृतिमापन्ना देवा लोकास्तथर्षयः ।
08-024-123c	तुष्टुवुर्वाग्भिरथर्याभिः स्थाणुमप्रतिमौजसम् ॥
08-024-124a	तेऽनुज्ञाता भगवता जग्मुः सर्वे यथागतम् ।
08-024-124c	कृतकामाः प्रसन्नेन प्रजापतिमुखाः सुराः ॥
08-024-125a	यथैव भगवान्ब्रह्मा लोकधाता पितामहः ।
08-024-125c	संयच्छ त्वं हयानस्य राधेयस्य महात्मनः ॥
08-024-126a	त्वं हि कृष्णाच्च कर्णाच्च फल्गुनाच्च विशेषतः ।
08-024-126c	विशिष्टो राजशार्दूल नास्ति तत्र विचारणा ॥
08-024-127a	युद्धे ह्ययं रुद्रकल्पस्त्वं च ब्रह्मसमोऽनघ ।
08-024-127c	तस्माच्छक्तौ युवां जेतुं मच्छत्रूंस्ताविवासुरान् ॥
08-024-128a	यथा शल्याद्य कर्णोऽयं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
08-024-128c	प्रमथ्य हन्यात्कौन्तेयं तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥
08-024-128e	त्वयि कर्णश्च राज्यं च वयं चैव प्रतिष्ठिताः ॥
08-024-129a	इमं चाप्यपरं भूय इतिहासं निबोध मे ।
08-024-129c	पितुर्मम सकाशे यं ब्राह्मणः प्राह धर्मवित् ॥
08-024-130a	श्रुत्वा चैतद्वचश्चित्रं हेतुकार्यार्थसंहितम् ।
08-024-130c	कुरु शल्य विनिश्चित्य मा भूदत्र विचारणा ॥
08-024-131a	भार्गवाणां कुले जातो जमदग्निर्महातपाः ।
08-024-131c	तस्य रामेति विख्यातः पुत्रस्तेजोगुणान्वितः ॥
08-024-132a	स तीव्रं तप आस्थाय प्रसादयितवान्भवम् ।
08-024-132c	अस्त्रहेतोः प्रसन्नात्मा नियतः संयतेन्द्रियः ॥
08-024-133a	तस्य तुष्टो महादेवो भक्त्या च प्रशमेन च ।
08-024-133c	हृद्रतं चास्य विज्ञाय दर्शयामास शंकरः ॥

08-024-134 ईश्वर उवाच

08-024-134a	राम तुष्टोऽस्मि भद्रं ते विदितं मे तवेप्सितम् ।
08-024-134c	कुरुष्व पूतमात्मानं सर्वमेतदवाप्स्यसि ॥
08-024-135a	दास्यामि ते तदास्त्राणि यदा पूतो भविष्यसि ।

- 08-024-135c अपात्रमसमर्थं च दहन्त्यस्त्राणि भार्गव ॥
 08-024-136a इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना ।
 08-024-136c प्रत्युवाच महात्मानं शिरसावनतः प्रभुम् ॥
 08-024-137a यदा जानासि देवेश पात्रं मामस्त्रधारणे ।
 08-024-137c तदा शुश्रूषतेऽस्त्राणि भवान्मे दातुमर्हति ॥

08-024-138 दुर्योधन उवाच

- 08-024-138a ततः स तपसा चैव दमेन नियमेन च ।
 08-024-138c पूजोपहारबलिभिर्होममन्त्रपुरस्कृतैः ॥
 08-024-139a आराधयितवाञ्छर्व बहून्वर्षगणांस्तदा ।
 08-024-139c प्रसन्नश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ॥
 08-024-140a अब्रवीत्तस्य बहुशो गुणान्देव्याः समीपतः ।
 08-024-140c भक्तिमानेष सततं मयि रामो दृढव्रतः ॥
 08-024-141a एवं तस्य गुणान्प्रीतो बहुशोऽकथयत्प्रभुः ।
 08-024-141c देवतानां पितॄणां च समक्षमरिसूदनः ॥
 08-024-142a एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या आसन्महाबलाः ।
 08-024-142c तैस्तदा दर्पमोहान्धैरबाध्यन्त दिवौकसः ॥
 08-024-143a ततः संभूय विबुधास्तान्हन्तुं कृतनिश्चयाः ।
 08-024-143c चक्रुः शत्रुवधे यत्नं न शेकुर्जेतुमेव ते ॥
 08-024-144a अभिगम्य ततो देवा महेश्वरमथाब्रुवन् ।
 08-024-144c प्रसादयन्तस्तं भक्त्या जहि शत्रुगणानिति ॥
 08-024-145a प्रतिज्ञाय ततो देवो देवतानां रिपुक्षयम् ।
 08-024-145c रामं भार्गवमाहूय सोऽभ्यभाषत शंकरः ॥
 08-024-146a रिपून्भार्गव देवानां जहि सर्वान्समागतान् ।
 08-024-146c लोकानां हितकामार्थं मत्प्रीत्यर्थं तथैव च ॥

08-024-147 राम उवाच

- 08-024-147a अकृतास्त्रस्य देवेश का शक्तिर्मे महेश्वर ।
 08-024-147c निहन्तुं दानवान्सर्वान्कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान् ॥

08-024-148 ईश्वर उवाच

- 08-024-148a गच्छ त्वं मदनुध्यानान्निहनिष्यसि दानवान् ।
 08-024-148c विजित्य च रिपून्सर्वान्गुणान्प्राप्स्यसि पुष्कलान् ॥

08-024-149

दुर्योधन उवाच

08-024-149a

एतच्छ्रुत्वा च वचनं प्रतिगृह्य च सर्वशः ।

08-024-149c

रामः कृतस्वस्त्ययनः प्रययौ दानवान्प्रति ॥

08-024-150a

अवधीद्देवशत्रूंस्तान्मददर्पबलान्वितान् ।

08-024-150c

वज्राशनिसमस्पर्शैः प्रहारैरेव भार्गवः ॥

08-024-151a

स दानवैः क्षततनुर्जामदग्न्यो द्विजोत्तमः ।

08-024-151c

संस्पृष्टः स्थाणुना सद्यो निर्ब्रणः समजायत ॥

08-024-152a

प्रीतश्च भगवान्देवः कर्मणा तेन तस्य वै ।

08-024-152c

वरान्प्रादाद्ब्रह्मविदे भार्गवाय महात्मने ॥

08-024-153a

उक्तश्च देवदेवेन प्रीतियुक्तेन शूलिना ।

08-024-153c

निपातात्तव शस्त्राणां शरीरे याभवद्रुजा ॥

08-024-154a

तया ते मानुषं कर्म व्यपोढं भृगुनन्दन ।

08-024-154c

गृहाणास्त्राणि दिव्यानि मत्सकाशाद्यथेप्सितम् ॥

08-024-155a

ततोऽस्त्राणि समस्तानि वरांश्च मनसेप्सितान् ।

08-024-155c

लब्ध्वा बहुविधान्नरामः प्रणम्य शिरसा शिवम् ॥

08-024-156a

अनुज्ञां प्राप्य देवेशाज्जगाम स महातपाः ।

08-024-156c

एवमेतत्पुरावृत्तं तदा कथितवानृषिः ॥

08-024-157a

भार्गवोऽप्यददात्सर्वं धनुर्वेदं महात्मने ।

08-024-157c

कर्णाय पुरुषव्याघ्र सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥

08-024-158a

वृजिनं हि भवेत्किञ्चिद्यदि कर्णस्य पार्थिव ।

08-024-158c

नास्मै ह्यस्त्राणि दिव्यानि प्रादास्यद्भृगुनन्दनः ॥

08-024-159a

नापि सूतकुले जातं कर्णं मन्ये कथंचन ।

08-024-159c

देवपुत्रमहं मन्ये क्षत्रियाणां कुलोद्भवम् ॥

08-024-160a

सकुण्डलं सकवचं दीर्घबाहुं महारथम् ।

08-024-160c

कथमादित्यसदृशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ॥

08-024-161a

पश्य ह्यस्य भुजौ पीनौ नागराजकरोपमौ ।

08-024-161c

वक्षः पश्य विशालं च सर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥

08-025-001

दुर्योधन उवाच

08-025-001a

एवं स भगवान्देवः सर्वलोकपितामहः ।

08-025-001c

सारथ्यमकरोत्तत्र यत्र रुद्रोऽभवद्रथी ॥

08-025-002a

रथिनाभ्यधिको वीरः कर्तव्यो रथसारथिः ।

08-025-002c तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान्युधि ॥

08-025-003 संजय उवाच

08-025-003a ततः शल्यः परिष्वज्य सुतं ते वाक्यमब्रवीत् ।

08-025-003c दुर्योधनममित्रघ्नः प्रीतो मद्राधिपस्तदा ॥

08-025-004a एवं चेन्मन्यसे राजनान्धारे प्रियदर्शन ।

08-025-004c तस्मात्ते यत्प्रियं किञ्चित्तत्सर्वं करवाण्यहम् ॥

08-025-005a यत्रास्मि भरतश्रेष्ठ योग्यः कर्मणि कर्हिचित् ।

08-025-005c तत्र सर्वात्मना युक्तो वक्ष्ये कार्यधुरं तव ॥

08-025-006a यत्तु कर्णमहं ब्रूयां हितकामः प्रियाप्रियम् ।

08-025-006c मम तत्क्षमतां सर्वं भवान्कर्णश्च सर्वशः ॥

08-025-007 कर्ण उवाच

08-025-007a ईशानस्य यथा ब्रह्मा यथा पार्थस्य केशवः ।

08-025-007c तथा नित्यं हिते युक्तो मद्राज भजस्व नः ॥

08-025-008 शल्य उवाच

08-025-008a आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः ।

08-025-008c अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥

08-025-009a यत्तु विद्वन्प्रवक्ष्यामि प्रत्ययार्थमहं तव ।

08-025-009c आत्मनः स्तवसंयुक्तं तन्निबोध यथातथम् ॥

08-025-010a अहं शक्रस्य सारथ्ये योग्यो मातलिवत्प्रभो ।

08-025-010c अप्रमादप्रयोगाच्च ज्ञानविद्याचिकित्सितैः ॥

08-025-011a ततः पार्थेन संग्रामे युध्यमानस्य तेऽनघ ।

08-025-011c वाहयिष्यामि तुरगान्विज्वरो भव सूतज ॥

08-026-001 दुर्योधन उवाच

08-026-001a अयं ते कर्ण सारथ्यं मद्राजः करिष्यति ।

08-026-001c कृष्णादभ्यधिको यन्ता देवेन्द्रस्येव मातलिः ॥

08-026-002a यथा हरिहयैर्युक्तं संगृह्णाति स मातलिः ।

08-026-002c शल्यस्तव तथाद्यायं संयन्ता रथवाजिनाम् ॥

08-026-003a योधे त्वयि रथस्थे च मद्राजे च सारथौ ।

08-026-003c रथश्रेष्ठो ध्रुवं संख्ये पार्थो नाभिभविष्यति ॥

08-026-004 संजय उवाच

- 08-026-004a ततो दुर्योधनो भूयो मद्राजं तरस्विनम् ।
 08-026-004c उवाच राजन्संग्रामे संयच्छन्तं हयोत्तमान् ॥
 08-026-005a त्वयाभिगुप्तो राधेयो विजेष्यति धनंजयम् ।
 08-026-005c इत्युक्तो रथमास्थाय तथेति प्राह भारत ॥
 08-026-006a शल्येऽभ्युपगते कर्णः सारथिं सुमनोऽब्रवीत् ।
 08-026-006c स्वं सूत स्यन्दनं मह्यं कल्पयेत्यसकृत्त्वरन् ॥
 08-026-007a ततो जैत्रं रथवरं गन्धर्वनगरोपमम् ।
 08-026-007c विधिवत्कल्पितं भर्त्रे जयेत्युक्त्वा न्यवेदयत् ॥
 08-026-008a तं रथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णोऽभ्यर्च्य यथाविधि ।
 08-026-008c संपादितं ब्रह्मविदा पूर्वमेव पुरोधसा ॥
 08-026-009a कृत्वा प्रदक्षिणं यत्नादुपस्थाय च भास्करम् ।
 08-026-009c समीपस्थं मद्राजं समारोपयदग्रतः ॥
 08-026-010a ततः कर्णस्य दुर्धर्षं स्यन्दनप्रवरं महत् ।
 08-026-010c आरुरोह महातेजाः शल्यः सिंह इवाचलम् ॥
 08-026-011a ततः शल्यास्थितं राजन्कर्णः स्वरथमुत्तमम् ।
 08-026-011c अध्यतिष्ठद्यथाम्भोदं विद्युत्वन्तं दिवाकरः ॥
 08-026-012a तावेकरथमारूढावादित्याग्निसमत्विषौ ।
 08-026-012c व्यभ्राजेतां यथा मेघं सूर्याग्नी सहितौ दिवि ॥
 08-026-013a संस्तूयमानौ तौ वीरौ तदास्तां द्युतिमत्तरौ ।
 08-026-013c ऋत्विक्सदस्यैरिन्द्राग्नी हूयमानाविवाध्वरे ॥
 08-026-014a स शल्यसंगृहीताश्चे रथे कर्णः स्थितोऽभवत् ।
 08-026-014c धनुर्विस्फारयन्धोरं परिवेषीव भास्करः ॥
 08-026-015a आस्थितः स रथश्रेष्ठं कर्णः शरगभस्तिमान् ।
 08-026-015c प्रबभौ पुरुषव्याघ्रो मन्दरस्थ इवांशुमान् ॥
 08-026-016a तं रथस्थं महावीरं यान्तं चामिततेजसम् ।
 08-026-016c दुर्योधनः स्म राधेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 08-026-017a अकृतं द्रोणभीष्माभ्यां दुष्करं कर्म संयुगे ।
 08-026-017c कुरुष्वाधिरथे वीर मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥
 08-026-018a मनोगतं मम ह्यासीद्भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
 08-026-018c अर्जुनं भीमसेनं च निहन्ताराविति ध्रुवम् ॥

08-026-019a	ताभ्यां यदकृतं वीर वीरकर्म महामृधे ।
08-026-019c	तत्कर्म कुरु राधेय वज्रपाणिरिवापरः ॥
08-026-020a	गृहाण धर्मराजं वा जहि वा त्वं धनंजयम् ।
08-026-020c	भीमसेनं च राधेय माद्रीपुत्रौ यमावपि ॥
08-026-021a	जयश्च तेऽस्तु भद्रं च प्रयाहि पुरुषर्षभ ।
08-026-021c	पाण्डुपुत्रस्य सैन्यानि कुरु सर्वाणि भस्मसात् ॥
08-026-022a	ततस्तूर्यसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
08-026-022c	वाद्यमानान्यरोचन्त मेघशब्दा यथा दिवि ॥
08-026-023a	प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं रथस्थो रथसत्तमः ।
08-026-023c	अभ्यभाषत राधेयः शल्यं युद्धविशारदम् ॥
08-026-024a	चोदयाश्चान्महाबाहो यावद्धन्मि धनंजयम् ।
08-026-024c	भीमसेनं यमौ चोभौ राजानं च युधिष्ठिरम् ॥
08-026-025a	अद्य पश्यतु मे शल्य बाहुवीर्यं धनंजयः ।
08-026-025c	अस्यतः कङ्कपत्राणां सहस्राणि शतानि च ॥
08-026-026a	अद्य क्षेप्स्याम्यहं शल्य शरान्परमतेजनान् ।
08-026-026c	पाण्डवानां विनाशाय दुर्योधनजयाय च ॥

08-026-027 शल्य उवाच

08-026-027a	सूतपुत्र कथं नु त्वं पाण्डवानवमन्यसे ।
08-026-027c	सर्वास्त्रज्ञान्महेष्वासान्सर्वानेव महारथान् ॥
08-026-028a	अनिवर्तिनो महाभागानजेयान्सत्यविक्रमान् ।
08-026-028c	अपि संजनयेयुर्ये भयं साक्षाच्छतक्रतोः ॥
08-026-029a	यदा श्रोष्यसि निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
08-026-029c	राधेय गाण्डिवस्याजौ तदा नैवं वदिष्यसि ॥

08-026-030 संजय उवाच

08-026-030a	अनादृत्य तु तद्वाक्यं मद्राजेन भाषितम् ।
08-026-030c	द्रक्ष्यस्यद्येत्यवोचद्वै शल्यं कर्णो नरेश्वर ॥
08-026-031a	दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं युयुत्सुं समवस्थितम् ।
08-026-031c	चुक्रुशुः कुरवः सर्वे हृष्टरूपाः परंतप ॥
08-026-032a	ततो दुन्दुभिघोषेण भेरीणां निनदेन च ।
08-026-032c	बाणशब्दैश्च विविधैर्गर्जितैश्च तरस्विनाम् ॥

08-026-032e	निर्ययुस्तावका युद्धे मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
08-026-033a	प्रयाते तु ततः कर्णे योधेषु मुदितेषु च ।
08-026-033c	चचाल पृथिवी राजन्नरास च सुविस्वरम् ॥
08-026-034a	निश्चरन्तो व्यदृश्यन्त सूर्यात्सप्त महाग्रहाः ।
08-026-034c	उल्कापातश्च संजज्ञे दिशां दाहस्तथैव च ॥
08-026-034e	तथाशन्यश्च संपेतुर्ववुर्वाताश्च दारुणाः ॥
08-026-035a	मृगपक्षिगणाश्चैव बहुशः पृतनां तव ।
08-026-035c	अपसव्यं तदा चक्रुर्वेदयन्तो महद्भयम् ॥
08-026-036a	प्रस्थितस्य च कर्णस्य निपेतुस्तुरगा भुवि ।
08-026-036c	अस्थिवर्षं च पतितमन्तरिक्षाद्भयानकम् ॥
08-026-037a	जज्वलुश्चैव शस्त्राणि ध्वजाश्चैव चकम्पिरे ।
08-026-037c	अश्रूणि च व्यमुञ्चन्त वाहनानि विशां पते ॥
08-026-038a	एते चान्ये च बहव उत्पातास्तत्र मारिष ।
08-026-038c	समुत्पेतुर्विनाशाय कौरवाणां सुदारुणाः ॥
08-026-039a	न च तान्गणयामासुः सर्वे ते दैवमोहिताः ।
08-026-039c	प्रस्थितं सूतपुत्रं च जयेत्यूचुर्नरा भुवि ॥
08-026-039e	निर्जितान्पाण्डवांश्चैव मेनिरे तव कौरवाः ॥
08-026-040a	ततो रथस्थः परवीरहन्ता; भीष्मद्रोणावात्तवीर्यो निरीक्ष्य ।
08-026-040c	समज्वलद्भारत पावकाभो; वैकर्तनोऽसौ रथकुञ्जरो वृषः ॥
08-026-041a	स शल्यमाभाष्य जगाद वाक्यं; पार्थस्य कर्माप्रतिमं च दृष्ट्वा ।
08-026-041c	मानेन दर्पेण च दह्यमानः; क्रोधेन दीप्यन्निव निःश्वसित्वा ॥
08-026-042a	नाहं महेन्द्रादपि वज्रपाणेः; क्रुद्धाद्विभेम्यात्तधनू रथस्थः ।
08-026-042c	दृष्ट्वा तु भीष्मप्रमुखाज्शयाना;न्न त्वेव मां स्थिरता संजहाति ॥
08-026-043a	महेन्द्रविष्णुप्रतिमावनिन्दितौ; रथाश्चनागप्रवरप्रमाथिनौ ।
08-026-043c	अवध्यकल्पौ निहतौ यदा परैःस्ततो ममाद्यापि रणेऽस्ति साध्वसम् ॥
08-026-044a	समीक्ष्य संख्येऽतिबलान्नराधिपैः;र्नराश्चमातङ्गरथाज्शरैर्हतान् ।
08-026-044c	कथं न सर्वानहितात्रणेऽवधी;न्महास्त्रविद्ब्राह्मणपुंगवो गुरुः ॥
08-026-045a	स संस्मरन्द्रोणहवं महाहवे; ब्रवीमि सत्यं कुरवो निबोधत ।
08-026-045c	न वो मदन्यः प्रसहेद्रणेऽर्जुनं; क्रमागतं मृत्युमिवोग्ररूपिणम् ॥
08-026-046a	शिक्षा प्रसादश्च बलं धृतिश्च; द्रोणे महास्त्राणि च संनतिश्च ।
08-026-046c	स चेदगान्मृत्युवशं महात्मा; सर्वानन्यानातुरानद्य मन्ये ॥

08-026-047a	नेह ध्रुवं किञ्चिदपि प्रचिन्त्यं; विदुर्लोके कर्मणोऽनित्ययोगात् ।
08-026-047c	सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो; गर्वं कुर्वीताद्य गुरौ निपातिते ॥
08-026-048a	न नूनमस्त्राणि बलं पराक्रमः; क्रिया सुनीतं परमायुधानि वा ।
08-026-048c	अलं मनुष्यस्य सुखाय वर्तितुं; तथा हि युद्धे निहतः परैर्गुरुः ॥
08-026-049a	हुताशनादित्यसमानतेजसं; पराक्रमे विष्णुपुरंदरोपमम् ।
08-026-049c	नये बृहस्पत्युशनःसमं सदा; न चैनमस्त्रं तदपात्सुदुःसहम् ॥
08-026-050a	संप्रक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे; पराभूते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।
08-026-050c	मया कृत्यमिति जानामि शल्य; प्रयाहि तस्माद्विषतामनीकम् ॥
08-026-051a	यत्र राजा पाण्डवः सत्यसंधो; व्यवस्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।
08-026-051c	वासुदेवः सृञ्जयाः सात्यकिश्च; यमौ च कस्तौ विषहेन्मदन्यः ॥
08-026-052a	तस्मात्क्षिप्रं मद्रपते प्रयाहि; रणे पाञ्चालान्पाण्डवान्सृञ्जयांश्च ।
08-026-052c	तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये; यास्यामि वा द्रोणमुखाय मन्ये ॥
08-026-053a	न त्वेवाहं न गमिष्यामि मध्यं; तेषां शूराणामिति मा शल्य विद्धि ।
08-026-053c	मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं; त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि द्रोणम् ॥
08-026-054a	प्राज्ञस्य मूढस्य च जीवितान्ते; प्राणप्रमोक्षोऽन्तकवक्त्रगस्य ।
08-026-054c	अतो विद्वन्नभियास्यामि पार्थ; दिष्टं न शक्यं व्यतिवर्तितुं वै ॥
08-026-055a	कल्याणवृत्तः सततं हि राज; न्वैचित्रवीर्यस्य सुतो ममासीत् ।
08-026-055c	तस्यार्थसिद्ध्यर्थमहं त्यजामि; प्रियान्भोगान्दुस्त्यजं जीवितं च ॥
08-026-056a	वैयाघ्रचर्माणमकूजनाक्षं; हैमत्रिकोशं रजतत्रिवेणुम् ।
08-026-056c	रथप्रबर्हं तुरगप्रबर्हैर्युक्तं प्रादान्मह्यमिदं हि रामः ॥
08-026-057a	धनूंषि चित्राणि निरीक्ष्य शल्य; ध्वजं गदां सायकांश्चोग्ररूपान् ।
08-026-057c	असिं च दीप्तं परमायुधं च; शङ्खं च शुभ्रं स्वनवन्तमुग्रम् ॥
08-026-058a	पताकिनं वज्रनिपातनिस्वनं; सिताश्वयुक्तं शुभतूणशोभितम् ।
08-026-058c	इमं समास्थाय रथं रथर्षभं; रणे हनिष्याम्यहमर्जुनं बलात् ॥
08-026-059a	तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षते; सदाप्रमत्तः समरे पाण्डुपुत्रम् ।
08-026-059c	तं वा हनिष्यामि समेत्य युद्धे; यास्यामि वा भीष्ममुखो यमाय ॥
08-026-060a	यमवरुणकुबेरवासवा वा; यदि युगपत्सगणा महाहवे ।
08-026-060c	जुगुपिषव इहैत्य पाण्डवं; किमु बहुना सह तैर्जयामि तम् ॥
08-026-061a	इति रणरभसस्य कत्थत;स्तदुपनिशम्य वचः स मद्राट् ।
08-026-061c	अवहसदवमन्य वीर्यवा; न्प्रतिषिषिधे च जगाद चोत्तरम् ॥
08-026-062a	विरम विरम कर्ण कत्थना; दतिरभसोऽस्यति चाप्ययुक्तवाक् ।

08-026-062c	क्व च हि नरवरो धनंजयः; क्व पुनरिह त्वमुपारमाबुध ॥
08-026-063a	यदुसदनमुपेन्द्रपालितं; त्रिदिवमिवामरराजरक्षितम् ।
08-026-063c	प्रसभमिह विलोक्य को हरे; त्पुरुषवरावरजामृतेऽर्जुनात् ॥
08-026-064a	त्रिभुवनसृजमीश्वरेश्वरं; क इह पुमान्भवमाह्वयेद्युधि ।
08-026-064c	मृगवधकलहे ऋतेऽर्जुना; त्सुरपतिवीर्यसमप्रभावतः ॥
08-026-065a	असुरसुरमहोरगान्नरा; नारुडपिशाचसयक्षराक्षसान् ।
08-026-065c	इषुभिरजयदग्निगौरवा; त्स्र्वभिलषितं च हविर्ददौ जयः ॥
08-026-066a	स्मरसि ननु यदा परैर्हृतः; स च धृतराष्ट्रसुतो विमोक्षितः ।
08-026-066c	दिनकरज नरोत्तमैर्यदा; मरुषु बहून्विनिहत्य तानरीन् ॥
08-026-067a	प्रथममपि पलायिते त्वयि; प्रियकलहा धृतराष्ट्रसूनवः ।
08-026-067c	स्मरसि ननु यदा प्रमोचिताः; खचरगणानवजित्य पाण्डवैः ॥
08-026-068a	समुदितबलवाहनाः पुनः; पुरुषवरेण जिताः स्थ गोग्रहे ।
08-026-068c	सगुरुगुरुसुताः सभीष्मकाः; किमु न जितः स तदा त्वयार्जुनः ॥
08-026-069a	इदमपरमुपस्थितं पुनः; स्तव निधनाय सुयुद्धमद्य वै ।
08-026-069c	यदि न रिपुभयात्पलायसे; समरगतोऽद्य हतोऽसि सूतज ॥

08-026-070 संजय उवाच

08-026-070a	इति बहुपुरुषं प्रभाषति; प्रमनसि मद्रपतौ रिपुस्तवम् ।
08-026-070c	भृशमतिरुषितः परं वृषः; कुरुपृतनापतिराह मद्रपम् ॥
08-026-071a	भवतु भवतु किं विकत्थसे; ननु मम तस्य च युद्धमुद्यतम् ।
08-026-071c	यदि स जयति मां महाहवे; तत इदमस्तु सुकत्थितं तव ॥
08-026-072a	एवमस्त्विति मद्रेश उक्त्वा नोत्तरमुक्तवान् ।
08-026-072c	याहि मद्रेश चाप्येनं कर्णः प्राह युयुत्सया ॥
08-026-073a	स रथः प्रययौ शत्रूञ्श्वेताश्वः शल्यसारथिः ।
08-026-073c	निघ्नन्नमित्रान्समरे तमो घ्नन्सविता यथा ॥
08-026-074a	ततः प्रायात्प्रीतिमान्वै रथेन; वैयाघ्रेण श्वेतयुजाथ कर्णः ।
08-026-074c	स चालोक्य ध्वजिनीं पाण्डवानां; धनंजयं त्वरया पर्यपृच्छत् ॥

08-027-001 संजय उवाच

08-027-001a	प्रयानेव तदा कर्णो हर्षयन्वाहिनीं तव ।
08-027-001c	एकैकं समरे दृष्ट्वा पाण्डवं पर्यपृच्छत ॥
08-027-002a	यो ममाद्य महात्मानं दर्शयेच्छवेतवाहनम् ।

08-027-002c	तस्मै दद्यामभिप्रेतं वरं यं मनसेच्छति ॥
08-027-003a	स चेत्तदभिमन्येत तस्मै दद्यामहं पुनः ।
08-027-003c	शकटं रत्नसंपूर्णं यो मे ब्रूयाद्धनंजयम् ॥
08-027-004a	स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
08-027-004c	अन्यं तस्मै पुनर्दद्यां सौवर्णं हस्तिषड्गवम् ॥
08-027-005a	तथा तस्मै पुनर्दद्यां स्त्रीणां शतमलंकृतम् ।
08-027-005c	श्यामानां निष्ककण्ठीनां गीतवाद्यविपश्चिताम् ॥
08-027-006a	स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
08-027-006c	अन्यं तस्मै वरं दद्यां श्वेतान्पञ्चशतान्हयान् ॥
08-027-007a	हेमभाण्डपरिच्छन्नान्सुमृष्टमणिकुण्डलान् ।
08-027-007c	सुदान्तानपि चैवाहं दद्यामष्टशतान्परान् ॥
08-027-008a	रथं च शुभ्रं सौवर्णं दद्यां तस्मै स्वलंकृतम् ।
08-027-008c	युक्तं परमकाम्बोजैर्यो मे ब्रूयाद्धनंजयम् ॥
08-027-009a	अन्यं तस्मै वरं दद्यां कुञ्जराणां शतानि षट् ।
08-027-009c	काञ्चनैर्विविधैर्भाण्डैराच्छन्नान्हेममालिनः ॥
08-027-009e	उत्पन्नानपरान्तेषु विनीतान्हस्तिशिक्षकैः ॥
08-027-010a	स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
08-027-010c	अन्यं तस्मै वरं दद्यां यमसौ कामयेत्स्वयम् ॥
08-027-011a	पुत्रदारान्विहारांश्च यदन्यद्वित्तमस्ति मे ।
08-027-011c	तच्च तस्मै पुनर्दद्यां यद्यत्स मनसेच्छति ॥
08-027-012a	हत्वा च सहितौ कृष्णौ तयोर्वित्तानि सर्वशः ।
08-027-012c	तस्मै दद्यामहं यो मे प्रब्रूयात्केशवार्जुनौ ॥
08-027-013a	एता वाचः सुबहुशः कर्ण उच्चारयन्युधि ।
08-027-013c	दध्मौ सागरसंभूतं सुस्वनं शङ्खमुत्तमम् ॥
08-027-014a	ता वाचः सूतपुत्रस्य तथा युक्ता निशम्य तु ।
08-027-014c	दुर्योधनो महाराज प्रहृष्टः सानुगोऽभवत् ॥
08-027-015a	ततो दुन्दुभिनिर्घोषो मृदङ्गानां च सर्वशः ।
08-027-015c	सिंहनादः सवादित्रः कुञ्जराणां च निस्वनः ॥
08-027-016a	प्रादुरासीत्तदा राजंस्त्वत्सैन्ये भरतर्षभ ।
08-027-016c	योधानां संप्रहृष्टानां तथा समभवत्स्वनः ॥
08-027-017a	तथा प्रहृष्टे सैन्ये तु प्लवमानं महारथम् ।

08-027-017c	विकत्थमानं समरे राधेयमरिकर्शनम् ॥
08-027-017e	मद्रराजः प्रहस्येदं वचनं प्रत्यभाषत ॥
08-027-018a	मा सूतपुत्र मानेन सौवर्णं हस्तिषड्गवम् ।
08-027-018c	प्रयच्छ पुरुषायाद्य द्रक्ष्यसि त्वं धनंजयम् ॥
08-027-019a	बाल्यादिव त्वं त्यजसि वसु वैश्रवणो यथा ।
08-027-019c	अयत्नेनैव राधेय द्रष्टास्यद्य धनंजयम् ॥
08-027-020a	परासृजसि मिथ्या किं किं च त्वं बहु मूढवत् ।
08-027-020c	अपात्रदाने ये दोषास्तान्मोहान्नावबुध्यसे ॥
08-027-021a	यत्प्रवेदयसे वित्तं बहुत्वेन खलु त्वया ।
08-027-021c	शक्यं बहुविधैर्यज्ञैर्यष्टुं सूत यजस्व तैः ॥
08-027-022a	यच्च प्रार्थयसे हन्तुं कृष्णौ मोहान्मृषैव तत् ।
08-027-022c	न हि शुश्रुम संमर्दे क्रोष्ट्रा सिंहौ निपातितौ ॥
08-027-023a	अप्रार्थितं प्रार्थयसे सुहृदो न हि सन्ति ते ।
08-027-023c	ये त्वां न वारयन्त्याशु प्रपतन्तं हुताशने ॥
08-027-024a	कालकार्यं न जानीषे कालपक्वोऽस्यसंशयम् ।
08-027-024c	बह्वबद्धमकर्णीयं को हि ब्रूयाज्जिजीविषुः ॥
08-027-025a	समुद्रतरणं दोर्भ्यां कण्ठे बद्ध्वा यथा शिलाम् ।
08-027-025c	गिर्यग्राद्वा निपतनं तादृक्तव चिकीर्षितम् ॥
08-027-026a	सहितः सर्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः सुरक्षितः ।
08-027-026c	धनंजयेन युध्यस्व श्रेयश्चेत्प्राप्तुमिच्छसि ॥
08-027-027a	हितार्थं धार्तराष्ट्रस्य ब्रवीमि त्वा न हिंसया ।
08-027-027c	श्रद्धत्स्वैतन्मया प्रोक्तं यदि तेऽस्ति जिजीविषा ॥

08-027-028 कर्ण उवाच

08-027-028a	स्ववीर्येऽहं पराश्वस्य प्रार्थयाम्यर्जुनं रणे ।
08-027-028c	त्वं तु मित्रमुखः शत्रुर्मां भीषयितुमिच्छसि ॥
08-027-029a	न मामस्मादभिप्रायात्कश्चिदद्य निवर्तयेत् ।
08-027-029c	अपीन्द्रो वज्रमुद्यम्य किं नु मर्त्यः करिष्यति ॥

08-027-030 संजय उवाच

08-027-030a	इति कर्णस्य वाक्यान्ते शल्यः प्राहोत्तरं वचः ।
08-027-030c	चुकोपयिषुरत्यर्थं कर्णं मद्रेश्वरः पुनः ॥

08-027-031a	यदा वै त्वां फल्गुनवेगनुन्ना; ज्याचोदिता हस्तवता विसृष्टाः ।
08-027-031c	अन्वेतारः कङ्कपत्राः शिताग्रा;स्तदा तप्स्यस्यर्जुनस्याभियोगात् ॥
08-027-032a	यदा दिव्यं धनुरादाय पार्थः; प्रभासयन्पृतनां सव्यसाची ।
08-027-032c	त्वामर्दयेत निशितैः पृष्ठकैः;स्तदा पश्चात्तप्स्यसे सूतपुत्र ॥
08-027-033a	बालश्चन्द्रं मातुरङ्के शयानो; यथा कश्चित्प्रार्थयतेऽपहर्तुम् ।
08-027-033c	तद्वन्मोहाद्यतमानो रथस्थःस्त्वं प्रार्थयस्यर्जुनमद्य जेतुम् ॥
08-027-034a	त्रिशूलमाश्लिष्य सुतीक्ष्णधारं; सर्वाणि गात्राणि निघर्षसि त्वम् ।
08-027-034c	सुतीक्ष्णधारोपमकर्मणा त्वं; युयुत्ससे योऽर्जुनेनाद्य कर्ण ॥
08-027-035a	सिद्धं सिंहं केसरिणं बृहन्तं; बालो मूढः क्षुद्रमृगस्तरस्वी ।
08-027-035c	समाह्वयेत्तद्वदेतत्तवाद्य; समाह्वानं सूतपुत्रार्जुनस्य ॥
08-027-036a	मा सूतपुत्राह्वय राजपुत्रं; महावीर्यं केसरिणं यथैव ।
08-027-036c	वने सृगालः पिशितस्य तृप्तो; मा पार्थमासाद्य विनङ्क्ष्यसि त्वम् ॥
08-027-037a	ईषादन्तं महानागं प्रभिन्नकरटामुखम् ।
08-027-037c	शशकाह्वयसे युद्धे कर्ण पार्थ धनंजयम् ॥
08-027-038a	बिलस्थं कृष्णसर्पं त्वं बाल्यात्काष्ठेन विध्यसि ।
08-027-038c	महाविषं पूर्णकोशं यत्पार्थ योद्धुमिच्छसि ॥
08-027-039a	सिंहं केसरिणं क्रुद्धमतिक्रम्याभिनर्दसि ।
08-027-039c	सृगाल इव मूढत्वान्नृसिंहं कर्ण पाण्डवम् ॥
08-027-040a	सुपर्णं पतगश्रेष्ठं वैनतेयं तरस्विनम् ।
08-027-040c	लट्त्वेवाह्वयसे पाते कर्ण पार्थ धनंजयम् ॥
08-027-041a	सर्वाम्भोनिलयं भीममूर्मिमन्तं झषायुतम् ।
08-027-041c	चन्द्रोदये विवर्तन्तमप्लवः संतितीर्षसि ॥
08-027-042a	ऋषभं दुन्दुभिग्रीवं तीक्ष्णशृङ्गं प्रहारिणम् ।
08-027-042c	वत्स आह्वयसे युद्धे कर्ण पार्थ धनंजयम् ॥
08-027-043a	महाघोषं महामेघं दर्दुरः प्रतिनर्दसि ।
08-027-043c	कामतोयप्रदं लोके नरपर्जन्यमर्जुनम् ॥
08-027-044a	यथा च स्वगृहस्थः श्वा व्याघ्रं वनगतं भषेत् ।
08-027-044c	तथा त्वं भषसे कर्ण नरव्याघ्रं धनंजयम् ॥
08-027-045a	सृगालोऽपि वने कर्ण शशैः परिवृतो वसन् ।
08-027-045c	मन्यते सिंहमात्मानं यावत्सिंहं न पश्यति ॥
08-027-046a	तथा त्वमपि राधेय सिंहमात्मानमिच्छसि ।

08-027-046c	अपश्यञ्शत्रुदमनं नरव्याघ्रं धनंजयम् ॥
08-027-047a	व्याघ्रं त्वं मन्यसेऽऽत्मानं यावत्कृष्णौ न पश्यसि ।
08-027-047c	समास्थितावेकरथे सूर्याचन्द्रमसाविव ॥
08-027-048a	यावद्गाण्डीवनिर्घोषं न शृणोषि महाहवे ।
08-027-048c	तावदेव त्वया कर्णं शक्यं वक्तुं यथेच्छसि ॥
08-027-049a	रथशब्दधनुःशब्दैर्नादयन्तं दिशो दश ।
08-027-049c	नर्दन्तमिव शार्दूलं दृष्ट्वा क्रोष्टा भविष्यसि ॥
08-027-050a	नित्यमेव सृगालस्त्वं नित्यं सिंहो धनंजयः ।
08-027-050c	वीरप्रद्वेषणान्मूढ नित्यं क्रोष्टेव लक्ष्यसे ॥
08-027-051a	यथाखुः स्याद्विडालश्च श्वा व्याघ्रश्च बलाबले ।
08-027-051c	यथा सृगालः सिंहश्च यथा च शशकुञ्जरौ ॥
08-027-052a	यथानृतं च सत्यं च यथा चापि विषामृते ।
08-027-052c	तथा त्वमपि पार्थश्च प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥

08-027-053 संजय उवाच

08-027-053a	अधिक्षिप्तस्तु राधेयः शल्येनामिततेजसा ।
08-027-053c	शल्यमाह सुसंक्रुद्धो वाक्शल्यमवधारयन् ॥
08-027-054a	गुणान्गुणवतः शल्य गुणवान्वेत्ति नागुणः ।
08-027-054c	त्वं तु नित्यं गुणैर्हीनः किं ज्ञास्यस्यगुणो गुणान् ॥
08-027-055a	अर्जुनस्य महास्त्राणि क्रोधं वीर्यं धनुः शरान् ।
08-027-055c	अहं शल्याभिजानामि न त्वं जानासि तत्तथा ॥
08-027-056a	एवमेवात्मनो वीर्यमहं वीर्यं च पाण्डवे ।
08-027-056c	जानन्नेवाह्वये युद्धे शल्य नाग्निं पतंगवत् ॥
08-027-057a	अस्ति चायमिषुः शल्य सुपुङ्खो रक्तभोजनः ।
08-027-057c	एकतूणीशयः पत्री सुधौतः समलंकृतः ॥
08-027-058a	शेते चन्दनपूर्णेन पूजितो बहुलाः समाः ।
08-027-058c	आहेयो विषवानुग्रो नराश्चद्विपसंघहा ॥
08-027-059a	एकवीरो महारौद्रस्तनुत्रास्थिविदारणः ।
08-027-059c	निर्भिन्द्यां येन रुष्टोऽहमपि मेरुं महागिरिम् ॥
08-027-060a	तमहं जातु नास्येयमन्यस्मिन्फल्गुनादृते ।
08-027-060c	कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्सत्यं चात्र शृणुष्व मे ॥
08-027-061a	तेनाहमिषुणा शल्य वासुदेवधनंजयौ ।

08-027-061c	योत्स्ये परमसंकुद्धस्तत्कर्म सदृशं मम ॥
08-027-062a	सर्वेषां वासुदेवानां कृष्णे लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ।
08-027-062c	सर्वेषां पाण्डुपुत्राणां जयः पार्थे प्रतिष्ठितः ॥
08-027-062e	उभयं तत्समासाद्य कोऽतिवर्तितुमर्हति ॥
08-027-063a	तावेतौ पुरुषव्याघ्रौ समेतौ स्यन्दने स्थितौ ।
08-027-063c	मामेकमभिसंयातौ सुजातं शल्य पश्य मे ॥
08-027-064a	पितृष्वसामातुलजौ भ्रातरावपराजितौ ।
08-027-064c	मणी सूत्र इव प्रोतौ द्रष्टासि निहतौ मया ॥
08-027-065a	अर्जुने गाण्डिवं कृष्णे चक्रं ताक्ष्यकपिध्वजौ ।
08-027-065c	भीरूणां त्रासजननौ शल्य हर्षकरौ मम ॥
08-027-066a	त्वं तु दुष्प्रकृतिर्मूढो महायुद्धेष्वकोविदः ।
08-027-066c	भयावतीर्णः संत्रासादबद्धं बहु भाषसे ॥
08-027-067a	संस्तौषि त्वं तु केनापि हेतुना तौ कुदेशज ।
08-027-067c	तौ हत्वा समरे हन्ता त्वामद्धा सहबान्धवम् ॥
08-027-068a	पापदेशज दुर्बुद्धे क्षुद्र क्षत्रियपांसन ।
08-027-068c	सुहृद्भूत्वा रिपुः किं मां कृष्णाभ्यां भीषयन्नसि ॥
08-027-069a	तौ वा ममाद्य हन्तारौ हन्तास्मि समरे स्थितौ ।
08-027-069c	नाहं बिभेमि कृष्णाभ्यां विजानन्नात्मनो बलम् ॥
08-027-070a	वासुदेवसहस्रं वा फल्गुनानां शतानि च ।
08-027-070c	अहमेको हनिष्यामि जोषमास्स्व कुदेशज ॥
08-027-071a	स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च प्रायः क्रीडागता जनाः ।
08-027-071c	या गाथाः संप्रगायन्ति कुर्वन्तोऽध्ययनं यथा ॥
08-027-071e	ता गाथाः शृणु मे शल्य मद्रकेषु दुरात्मसु ॥
08-027-072a	ब्राह्मणैः कथिताः पूर्वं यथावद्राजसंनिधौ ।
08-027-072c	श्रुत्वा चैकमना मूढ क्षम वा ब्रूहि वोत्तरम् ॥
08-027-073a	मित्रधुङ्गद्रको नित्यं यो नो द्वेष्टि स मद्रकः ।
08-027-073c	मद्रके संगतं नास्ति क्षुद्रवाक्ये नराधमे ॥
08-027-074a	दुरात्मा मद्रको नित्यं नित्यं चानृतिकोऽनृजुः ।
08-027-074c	यावदन्तं हि दौरात्म्यं मद्रकेष्विति नः श्रुतम् ॥
08-027-075a	पिता माता च पुत्रश्च श्वश्रूश्चशुरमातुलाः ।
08-027-075c	जामाता दुहिता भ्राता नप्ता ते ते च बान्धवाः ॥

08-027-076a	वयस्याभ्यागताश्चान्ये दासीदासं च संगतम् ।
08-027-076c	पुंभिर्विमिश्रा नार्यश्च ज्ञाताज्ञाताः स्वयेच्छया ॥
08-027-077a	येषां गृहेषु शिष्टानां सक्तुमन्थाशिनां सदा ।
08-027-077c	पीत्वा सीधुं सगोमांसं नर्दन्ति च हसन्ति च ॥
08-027-078a	यानि चैवाप्यबद्धानि प्रवर्तन्ते च कामतः ।
08-027-078c	कामप्रलापिनोऽन्योन्यं तेषु धर्मः कथं भवेत् ॥
08-027-079a	मद्रकेषु विलुप्तेषु प्रख्याताशुभकर्मसु ।
08-027-079c	नापि वैरं न सौहार्दं मद्रकेषु समाचरेत् ॥
08-027-080a	मद्रके संगतं नास्ति मद्रको हि सचापलः ।
08-027-080c	मद्रकेषु च दुःस्पर्शं शौचं गान्धारकेषु च ॥
08-027-081a	राजयाजकयाज्येन नष्टं दत्तं हविर्भवेत् ।
08-027-082a	शूद्रसंस्कारको विप्रो यथा याति पराभवम् ।
08-027-082c	तथा ब्रह्मद्विषो नित्यं गच्छन्तीह पराभवम् ॥
08-027-083a	मद्रके संगतं नास्ति हतं वृश्चिकतो विषम् ।
08-027-083c	आथर्वणेन मन्त्रेण सर्वा शान्तिः कृता भवेत् ॥
08-027-084a	इति वृश्चिकदष्टस्य नानाविषहतस्य च ।
08-027-084c	कुर्वन्ति भेषजं प्राज्ञाः सत्यं तच्चापि दृश्यते ॥
08-027-084e	एवं विद्वज्जोषमास्स्व शृणु चात्रोत्तरं वचः ॥
08-027-085a	वासांस्युत्सृज्य नृत्यन्ति स्त्रियो या मद्यमोहिताः ।
08-027-085c	मिथुनेऽसंयताश्चापि यथाकामचराश्च ताः ॥
08-027-085e	तासां पुत्रः कथं धर्मं मद्रको वक्तुमर्हति ॥
08-027-086a	यास्तिष्ठन्त्यः प्रमेहन्ति यथैवोष्ट्रीदशेरके ।
08-027-086c	तासां विभ्रष्टलज्जानां निर्लज्जानां ततस्ततः ॥
08-027-086e	त्वं पुत्रस्तादृशीनां हि धर्मं वक्तुमिहेच्छसि ॥
08-027-087a	सुवीरकं याच्यमाना मद्रका कषति स्फिजौ ।
08-027-087c	अदातुकामा वचनमिदं वदति दारुणम् ॥
08-027-088a	मा मा सुवीरकं कश्चिद्याचतां दयितो मम ।
08-027-088c	पुत्रं दद्यां प्रतिपदं न तु दद्यां सुवीरकम् ॥
08-027-089a	नार्यो बृहत्यो निर्हीका मद्रकाः कम्बलावृताः ।
08-027-089c	घस्मरा नष्टशौचाश्च प्राय इत्यनुशुश्रुम ॥
08-027-090a	एवमादि मयान्यैर्वा शक्यं वक्तुं भवेद्बहु ।

08-027-090c	आ केशाग्रान्नखाग्राच्च वक्तव्येषु कुवर्त्मसु ॥
08-027-091a	मद्रकाः सिन्धुसौवीरा धर्मं विद्युः कथं त्विह ।
08-027-091c	पापदेशोद्भवा म्लेच्छा धर्माणामविचक्षणाः ॥
08-027-092a	एष मुख्यतमो धर्मः क्षत्रियस्येति नः श्रुतम् ।
08-027-092c	यदाजौ निहतः शेते सद्भिः समभिपूजितः ॥
08-027-093a	आयुधानां संपराये यन्मुच्येयमहं ततः ।
08-027-093c	न मे स प्रथमः कल्पो निधने स्वर्गमिच्छतः ॥
08-027-094a	सोऽहं प्रियः सखा चास्मि धार्तराष्ट्रस्य धीमतः ।
08-027-094c	तदर्थे हि मम प्राणा यच्च मे विद्यते वसु ॥
08-027-095a	व्यक्तं त्वमप्युपहितः पाण्डवैः पापदेशज ।
08-027-095c	यथा ह्यमित्रवत्सर्वं त्वमस्मासु प्रवर्तसे ॥
08-027-096a	कामं न खलु शक्योऽहं त्वद्विधानां शतैरपि ।
08-027-096c	संग्रामाद्विमुखः कर्तुं धर्मज्ञ इव नास्तिकैः ॥
08-027-097a	सारङ्ग इव घर्मार्तः कामं विलप शुष्य च ।
08-027-097c	नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते व्यवस्थितः ॥
08-027-098a	तनुत्यजां नृसिंहानामाहवेष्वनिवर्तिनाम् ।
08-027-098c	या गतिर्गुरुणा प्राङ्गे प्रोक्ता रामेण तां स्मर ॥
08-027-099a	स्वेषां त्राणार्थमुद्युक्तं वधाय द्विषतामपि ।
08-027-099c	विद्धि मामास्थितं वृत्तं पौरुरवसमुत्तमम् ॥
08-027-100a	न तद्भूतं प्रपश्यामि त्रिषु लोकेषु मद्रक ।
08-027-100c	यो मामस्मादभिप्रायाद्वारयेदिति मे मतिः ॥
08-027-101a	एवं विद्वज्जोषमास्स्व त्रासात्किं बहु भाषसे ।
08-027-101c	मा त्वा हत्वा प्रदास्यामि क्रव्याद्भ्यो मद्रकाधम ॥
08-027-102a	मित्रप्रतीक्षया शल्य धार्तराष्ट्रस्य चोभयोः ।
08-027-102c	अपवादतितिक्षाभिस्त्रिभिरेतैर्हि जीवसि ॥
08-027-103a	पुनश्चेदीदृशं वाक्यं मद्रराज वदिष्यसि ।
08-027-103c	शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥
08-027-104a	श्रोतारस्त्वदमद्येह द्रष्टारो वा कुदेशज ।
08-027-104c	कर्णं वा जघ्नतुः कृष्णौ कर्णो वापि जघान तौ ॥
08-027-105a	एवमुक्त्वा तु राधेयः पुनरेव विशां पते ।
08-027-105c	अब्रवीन्मद्रराजानं याहि याहीत्यसंभ्रमम् ॥

08-028-001 संजय उवाच

- 08-028-001a मारिषाधिरथेः श्रुत्वा वचो युद्धाभिनन्दिनः ।
 08-028-001c शल्योऽब्रवीत्पुनः कर्णं निदर्शनमुदाहरन् ॥
 08-028-002a यथैव मत्तो मद्येन त्वं तथा न च वा तथा ।
 08-028-002c तथाहं त्वां प्रमाद्यन्तं चिकित्सामि सुहृत्तया ॥
 08-028-003a इमां काकोपमां कर्णं प्रोच्यमानां निबोध मे ।
 08-028-003c श्रुत्वा यथेष्टं कुर्यास्त्वं विहीन कुलपांसन ॥
 08-028-004a नाहमात्मनि किञ्चिद्वै किल्बिषं कर्णं संस्मरे ।
 08-028-004c येन त्वं मां महाबाहो हन्तुमिच्छस्यनागसम् ॥
 08-028-005a अवश्यं तु मया वाच्यं बुध्यतां यदि ते हितम् ।
 08-028-005c विशेषतो रथस्थेन राज्ञश्चैव हितैषिणा ॥
 08-028-006a समं च विषमं चैव रथिनश्च बलाबलम् ।
 08-028-006c श्रमः खेदश्च सततं हयानां रथिना सह ॥
 08-028-007a आयुधस्य परिज्ञानं रुतं च मृगपक्षिणाम् ।
 08-028-007c भारश्चाप्यतिभारश्च शल्यानां च प्रतिक्रिया ॥
 08-028-008a अस्त्रयोगश्च युद्धं च निमित्तानि तथैव च ।
 08-028-008c सर्वमेतन्मया ज्ञेयं रथस्यास्य कुटुम्बिना ॥
 08-028-008e अतस्त्वां कथये कर्णं निदर्शनमिदं पुनः ॥
 08-028-009a वैश्यः किल समुद्रान्ते प्रभूतधनधान्यवान् ।
 08-028-009c यज्वा दानपतिः क्षान्तः स्वकर्मस्थोऽभवच्छुचिः ॥
 08-028-010a बहुपुत्रः प्रियापत्यः सर्वभूतानुकम्पकः ।
 08-028-010c राज्ञो धर्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्भयः ॥
 08-028-011a पुत्राणां तस्य बालानां कुमाराणां यशस्विनाम् ।
 08-028-011c काको बहूनामभवदुच्छिष्टकृतभोजनः ॥
 08-028-012a तस्मै सदा प्रयच्छन्ति वैश्यपुत्राः कुमारकाः ।
 08-028-012c मांसोदनं दधि क्षीरं पायसं मधुसर्पिषी ॥
 08-028-013a स चोच्छिष्टभृतः काको वैश्यपुत्रैः कुमारकैः ।
 08-028-013c सदृशान्पक्षिणो दृप्तः श्रेयसश्चावमन्यते ॥
 08-028-014a अथ हंसाः समुद्रान्ते कदाचिदभिपातिनः ।
 08-028-014c गरुडस्य गतौ तुल्याश्चक्राङ्गा हृष्टचेतसः ॥
 08-028-015a कुमारकास्ततो हंसान्दृष्ट्वा काकमथाब्रुवन् ।

08-028-015c	भवानेव विशिष्टो हि पतत्रिभ्यो विहंगम ॥
08-028-016a	प्रतार्यमाणस्तु स तैरल्पबुद्धिभिरण्डजः ।
08-028-016c	तद्वचः सत्यमित्येव मौख्याद्वर्पाच्च मन्यते ॥
08-028-017a	तान्सोऽभिपत्य जिज्ञासुः क एषां श्रेष्ठभागिति ।
08-028-017c	उच्छिष्टदर्पितः काको बहूनां दूरपातिनाम् ॥
08-028-018a	तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां दूरपातिनाम् ।
08-028-018c	तमाह्वयत दुर्बुद्धिः पताम इति पक्षिणम् ॥
08-028-019a	तच्छ्रुत्वा प्राहसन्हंसा ये तत्रासन्समागताः ।
08-028-019c	भाषतो बहु काकस्य बलिनः पततां वराः ॥
08-028-019e	इदमूचुश्च चक्राङ्गा वचः काकं विहंगमाः ॥
08-028-020a	वयं हंसाश्चरामेमां पृथिवीं मानसौकसः ।
08-028-020c	पक्षिणां च वयं नित्यं दूरपातेन पूजिताः ॥
08-028-021a	कथं नु हंसं बलिनं वज्राङ्गं दूरपातिनम् ।
08-028-021c	काको भूत्वा निपतने समाह्वयसि दुर्मते ॥
08-028-021e	कथं त्वं पतनं काक सहास्माभिर्ब्रवीषि तत् ॥
08-028-022a	अथ हंसवचो मूढः कुत्सयित्वा पुनः पुनः ।
08-028-022c	प्रजगादोत्तरं काकः कत्थनो जातिलाघवात् ॥
08-028-023a	शतमेकं च पातानां पतितास्मि न संशयः ।
08-028-023c	शतयोजनमेकैकं विचित्रं विविधं तथा ॥
08-028-024a	उड्डीनमवडीनं च प्रडीनं डीनमेव च ।
08-028-024c	निडीनमथ संडीनं तिर्यक्चातिगतानि च ॥
08-028-025a	विडीनं परिडीनं च पराडीनं सुडीनकम् ।
08-028-025c	अतिडीनं महाडीनं निडीनं परिडीनकम् ॥
08-028-026a	गतागतप्रतिगता बह्वीश्च निकुडीनिकाः ।
08-028-026c	कर्तास्मि मिषतां वोऽद्य ततो द्रक्ष्यथ मे बलम् ॥
08-028-027a	एवमुक्ते तु काकेन प्रहस्यैको विहंगमः ।
08-028-027c	उवाच हंसस्तं काकं वचनं तन्निबोध मे ॥
08-028-028a	शतमेकं च पातानां त्वं काक पतिता ध्रुवम् ।
08-028-028c	एकमेव तु ये पातं विदुः सर्वे विहंगमाः ॥
08-028-029a	तमहं पतिता काक नान्यं जानामि कंचन ।
08-028-029c	पत त्वमपि रक्ताक्ष येन वा तेन मन्यसे ॥

08-028-030a	अथ काकाः प्रजहसुर्ये तत्रासन्समागताः ।
08-028-030c	कथमेकेन पातेन हंसः पातशतं जयेत् ॥
08-028-031a	एकेनैव शतस्यैकं पातेनाभिभविष्यति ।
08-028-031c	हंसस्य पतितं काको बलवानाशुविक्रमः ॥
08-028-032a	प्रपेततुः स्पर्धयाथ ततस्तौ हंसवायसौ ।
08-028-032c	एकपाती च चक्राङ्गः काकः पातशतेन च ॥
08-028-033a	पेतिवानथ चक्राङ्गः पेतिवानथ वायसः ।
08-028-033c	विसिस्मापयिषुः पातैराचक्षाणोऽऽत्मनः क्रियाम् ॥
08-028-034a	अथ काकस्य चित्राणि पतितानीतराणि च ।
08-028-034c	दृष्ट्वा प्रमुदिताः काका विनेदुरथ तैः स्वरैः ॥
08-028-035a	हंसांश्चावहसन्ति स्म प्रावदन्नप्रियाणि च ।
08-028-035c	उत्पत्योत्पत्य च प्राहुर्मुहूर्तमिति चेति च ॥
08-028-036a	वृक्षाग्रेभ्यः स्थलेभ्यश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च ।
08-028-036c	कुर्वाणा विविधान्रावानाशंसन्तस्तदा जयम् ॥
08-028-037a	हंसस्तु मूदुकेनैव विक्रान्तमुपचक्रमे ।
08-028-037c	प्रत्यहीयत काकाच्च मुहूर्तमिव मारिष ॥
08-028-038a	अवमन्य रयं हंसानिदं वचनमब्रवीत् ।
08-028-038c	योऽसावुत्पतितो हंसः सोऽसावेव प्रहीयते ॥
08-028-039a	अथ हंसः स तच्छ्रुत्वा प्रापतत्पश्चिमां दिशम् ।
08-028-039c	उपर्युपरि वेगेन सागरं वरुणालयम् ॥
08-028-040a	ततो भीः प्राविशत्काकं तदा तत्र विचेतसम् ।
08-028-040c	द्वीपद्रुमानपश्यन्तं निपतन्तं श्रमान्वितम् ॥
08-028-040e	निपतेयं क्व नु श्रान्त इति तस्मिञ्जलार्णवे ॥
08-028-041a	अविषह्यः समुद्रो हि बहुसत्त्वगणालयः ।
08-028-041c	महाभूतशतोद्भासी नभसोऽपि विशिष्यते ॥
08-028-042a	गाम्भीर्याद्धि समुद्रस्य न विशेषः कुलाधम ।
08-028-042c	दिगम्बराम्भसां कर्णं समुद्रस्था हि दुर्जयाः ॥
08-028-042e	विदूरपातात्तोयस्य किं पुनः कर्णं वायसः ॥
08-028-043a	अथ हंसोऽभ्यतिक्रम्य मुहूर्तमिति चेति च ।
08-028-043c	अवेक्षमाणस्तं काकं नाशक्नोद्व्यपसर्पितुम् ॥
08-028-043e	अतिक्रम्य च चक्राङ्गः काकं तं समुदैक्षत ॥

- 08-028-044a तं तथा हीयमानं च हंसो दृष्ट्वाब्रवीदिदम् ।
 08-028-044c उज्जिहीर्षुर्निमज्जन्तं स्मरन्सत्पुरुषव्रतम् ॥
 08-028-045a बहूनि पतनानि त्वमाचक्षाणो मुहुर्मुहुः ।
 08-028-045c पतस्यव्याहरंश्चेदं न नो गुह्यं प्रभाषसे ॥
 08-028-046a किं नाम पतनं काक यत्त्वं पतसि सांप्रतम् ।
 08-028-046c जलं स्पृशसि पक्षाभ्यां तुण्डेन च पुनः पुनः ॥
 08-028-047a स पक्षाभ्यां स्पृशन्नार्तस्तुण्डेन जलमर्णवे ।
 08-028-047c काको दृढं परिश्रान्तः सहसा निपपात ह ॥

08-028-048 हंस उवाच

- 08-028-048a शतमेकं च पातानां यत्प्रभाषसि वायस ।
 08-028-048c नानाविधानीह पुरा तच्चानृतमिहाद्य ते ॥

08-028-049 काक उवाच

- 08-028-049a उच्छिष्टदर्पितो हंस मन्येऽऽत्मानं सुपर्णवत् ।
 08-028-049c अवमन्य बहूँश्चाहं काकानन्यांश्च पक्षिणः ॥
 08-028-049e प्राणैर्हंस प्रपद्ये त्वां द्वीपान्तं प्रापयस्व माम् ॥
 08-028-050a यद्यहं स्वस्तिमान्हंस स्वदेशं प्राप्नुयां पुनः ।
 08-028-050c न कंचिदवमन्येयमापदो मां समुद्धर ॥
 08-028-051a तमेवंवादिनं दीनं विलपन्तमचेतनम् ।
 08-028-051c काक काकेति वाशन्तं निमज्जन्तं महार्णवे ॥
 08-028-052a तथैत्य वायसं हंसो जलक्लिनन् सुदुर्दशम् ।
 08-028-052c पद्भ्यामुत्क्षिप्य वेपन्तं पृष्ठमारोपयच्छनैः ॥
 08-028-053a आरोप्य पृष्ठं काकं तं हंसः कर्णं विचेतसम् ।
 08-028-053c आजगाम पुनर्द्वीपं स्पर्धया पेततुर्यतः ॥
 08-028-054a संस्थाप्य तं चापि पुनः समाश्वास्य च खेचरम् ।
 08-028-054c गतो यथेप्सितं देशं हंसो मन इवाशुगः ॥
 08-028-055a उच्छिष्टभोजनात्काको यथा वैश्यकुले तु सः ।
 08-028-055c एवं त्वमुच्छिष्टभृतो धार्तराष्ट्रैर्न संशयः ॥
 08-028-055e सदृशाञ्छ्रेयसश्चापि सर्वान्कर्णातिमन्यसे ॥
 08-028-056a द्रोणद्रौणिकृपैर्गुप्तो भीष्मेणान्यैश्च कौरवैः ।
 08-028-056c विराटनगरे पार्थमेकं किं नावधीस्तदा ॥

08-028-057a	यत्र व्यस्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्थ किरीटिना ।
08-028-057c	सृगाला इव सिंहेन क्व ते वीर्यमभूत्तदा ॥
08-028-058a	भ्रातरं च हतं दृष्ट्वा निर्जितः सव्यसाचिना ।
08-028-058c	पश्यतां कुरुवीराणां प्रथमं त्वं पलायथाः ॥
08-028-059a	तथा द्वैतवने कर्णं गन्धर्वैः समभिद्रुतः ।
08-028-059c	कुरून्समग्रानुत्सृज्य प्रथमं त्वं पलायथाः ॥
08-028-060a	हत्वा जित्वा च गन्धर्वांश्चित्रसेनमुखात्रणे ।
08-028-060c	कर्णं दुर्योधनं पार्थः सभार्यं सममोचयत् ॥
08-028-061a	पुनः प्रभावः पार्थस्य पुराणः केशवस्य च ।
08-028-061c	कथितः कर्णं रामेण सभायां राजसंसदि ॥
08-028-062a	सततं च तदश्रौषीर्वचनं द्रोणभीष्मयोः ।
08-028-062c	अवध्यौ वदतोः कृष्णौ संनिधौ वै महीक्षिताम् ॥
08-028-063a	कियन्तं तत्र वक्ष्यामि येन येन धनंजयः ।
08-028-063c	त्वत्तोऽतिरिक्तः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो ब्राह्मणो यथा ॥
08-028-064a	इदानीमेव द्रष्टासि प्रधने स्यन्दने स्थितौ ।
08-028-064c	पुत्रं च वसुदेवस्य पाण्डवं च धनंजयम् ॥
08-028-065a	देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरर्षभौ ।
08-028-065c	प्रकाशेनाभिविख्यातौ त्वं तु खद्योतवन्नृषु ॥
08-028-066a	एवं विद्वान्मावमंस्थाः सूतपुत्राच्युतार्जुनौ ।
08-028-066c	नृसिंहौ तौ नरश्चा त्वं जोषमास्स्व विकल्थन ॥

08-029-001 संजय उवाच

08-029-001a	मद्राधिपस्याधिरथिस्तदैवं; वचो निशम्याप्रियमप्रतीतः ।
08-029-001c	उवाच शल्यं विदितं ममैत; द्यथाविधावर्जुनवासुदेवौ ॥
08-029-002a	शौरै रथं वाहयतोऽर्जुनस्य; बलं महास्त्राणि च पाण्डवस्य ।
08-029-002c	अहं विजानामि यथावदद्य; परोक्षभूतं तव तत्तु शल्य ॥
08-029-003a	तौ चाप्रधृष्यौ शस्त्रभृतां वरिष्ठौ; व्यपेतभीर्योऽधियिष्यामि कृष्णौ ।
08-029-003c	संतापयत्यभ्यधिकं तु रामा; च्छापोऽद्य मां ब्राह्मणसत्तमाच्च ॥
08-029-004a	अवात्सं वै ब्राह्मणच्छद्मनाहं; रामे पुरा दिव्यमस्त्रं चिकीर्षुः ।
08-029-004c	तत्रापि मे देवराजेन विघ्नो; हितार्थिना फल्गुनस्यैव शल्य ॥
08-029-005a	कृतोऽवभेदेन ममोरुमेत्य; प्रविश्य कीटस्य तनुं विरूपाम् ।
08-029-005c	गुरोर्भयाच्चापि न चेलिवानहं; तच्चावबुद्धो ददृशे स विप्रः ॥

08-029-006a	पृष्ठश्चाहं तमवोचं महर्षिः; सूतोऽहमस्मीति स मां शशाप ।
08-029-006c	सूतोपधावाप्तमिदं त्वयास्त्रं; न कर्मकाले प्रतिभास्यति त्वाम् ॥
08-029-007a	अन्यत्र यस्मात्तव मृत्युकाला; दब्राह्मणे ब्रह्म न हि ध्रुवं स्यात् ।
08-029-007c	तदद्य पर्याप्तमतीव शस्त्रं; मस्मिन्संग्रामे तुमुले तात भीमे ॥
08-029-008a	अपां पतिर्वेगवानप्रमेयो; निमज्जयिष्यन्निवहान्प्रजानाम् ।
08-029-008c	महानगं यः कुरुते समुद्रं; वेलैव तं वारयत्यप्रमेयम् ॥
08-029-009a	प्रमुञ्चन्तं बाणसंघानमोघा; न्मर्मच्छिदो वीरहणः सपत्रान् ।
08-029-009c	कुन्तीपुत्रं प्रतियोत्स्यामि युद्धे; ज्याकर्षिणामुत्तममद्य लोके ॥
08-029-010a	एवं बलेनातिबलं महास्त्रं; समुद्रकल्पं सुदुरापमुग्रम् ।
08-029-010c	शरौघिणं पार्थिवान्मज्जयन्तं; वेलैव पार्थमिषुभिः संसहिष्ये ॥
08-029-011a	अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं; मन्ये मनुष्यं धनुराददानम् ।
08-029-011c	सुरासुरान्वै युधि यो जयेत; तेनाद्य मे पश्य युद्धं सुघोरम् ॥
08-029-012a	अतिमानी पाण्डवो युद्धकामो; अमानुषैरेष्यति मे महास्त्रैः ।
08-029-012c	तस्यास्त्रमस्त्रैरभिहत्य संख्ये; शरोत्तमैः पातयिष्यामि पार्थम् ॥
08-029-013a	दिवाकरेणापि समं तपन्तं; समाप्तरश्मिं यशसा ज्वलन्तम् ।
08-029-013c	तमोनुदं मेघ इवातिमात्रो; धनंजयं छादयिष्यामि बाणैः ॥
08-029-014a	वैश्वानरं धूमशिखं ज्वलन्तं; तेजस्विनं लोकमिमं दहन्तम् ।
08-029-014c	मेघो भूत्वा शरवर्षैर्यथाग्निं; तथा पार्थं शमयिष्यामि युद्धे ॥
08-029-015a	प्रमाथिनं बलवन्तं प्रहारिणं; प्रभञ्जनं मातरिश्वानमुग्रम् ।
08-029-015c	युद्धे सहिष्ये हिमवानिवाचलो; धनंजयं क्रुद्धममृष्यमाणम् ॥
08-029-016a	विशारदं रथमार्गेष्वसक्तं; धुर्यं नित्यं समरेषु प्रवीरम् ।
08-029-016c	लोके वरं सर्वधनुर्धराणां; धनंजयं संयुगे संसहिष्ये ॥
08-029-017a	अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं; मध्येमनुष्यं धनुराददानम् ।
08-029-017c	सर्वामिमां यः पृथिवीं सहेत; तथा विद्वान्योत्स्यमानोऽस्मि तेन ॥
08-029-018a	यः सर्वभूतानि सदेवकानि; प्रस्थेऽजयत्खाण्डवे सव्यसाची ।
08-029-018c	को जीवितं रक्षमाणो हि तेन; युयुत्सते मामृते मानुषोऽन्यः ॥
08-029-019a	अहं तस्य पौरुषं पाण्डवस्य; ब्रूयां हृष्टः समितौ क्षत्रियाणाम् ।
08-029-019c	किं त्वं मूर्खः प्रभषन्मूढचेता; मामवोचः पौरुषमर्जुनस्य ॥
08-029-020a	अप्रियो यः परुषो निष्ठुरो हि; क्षुद्रः क्षेप्ता क्षमिणश्चाक्षमावान् ।
08-029-020c	हन्यामहं तादृशानां शतानि; क्षमामि त्वां क्षमया कालयोगात् ॥
08-029-021a	अवोचस्त्वं पाण्डवार्थेऽप्रियाणि; प्रधर्षयन्मां मूढवत्पापकर्मन् ।

08-029-021c	मय्यार्जवे जिह्मगतिर्हतस्त्वं; मित्रद्रोही सप्तपदं हि मित्रम् ॥
08-029-022a	कालस्त्वयं मृत्युमयोऽतिदारुणो; दुर्योधनो युद्धमुपागमद्यत् ।
08-029-022c	तस्यार्थसिद्धिमभिकाङ्क्षमाण; स्तमभ्येष्ये यत्र नैकान्त्यमस्ति ॥
08-029-023a	मित्रं मिदेर्नन्दतेः प्रीयतेर्वा; संत्रायतेर्मानद मोदतेर्वा ।
08-029-023c	ब्रवीति तच्चामुत विप्रपूर्वा; तच्चापि सर्वं मम दुर्योधनेऽस्ति ॥
08-029-024a	शत्रुः शदेः शासतेः शायतेर्वा; शृणातेर्वा श्रयतेर्वापि सर्गे ।
08-029-024c	उपसर्गाद्बहुधा सूदतेश्च; प्रायेण सर्वं त्वयि तच्च मह्यम् ॥
08-029-025a	दुर्योधनार्थं तव चाप्रियार्थं; यशोर्थमात्मार्यमपीश्वरार्थम् ।
08-029-025c	तस्मादहं पाण्डववासुदेवौ; योत्स्ये यत्नात्कर्म तत्पश्य मेऽद्य ॥
08-029-026a	अस्त्राणि पश्याद्य ममोत्तमानि; ब्राह्माणि दिव्यान्यथ मानुषाणि ।
08-029-026c	आसादयिष्याम्यहमुग्रवीर्यं; द्विपोत्तमं मत्तमिवाभिमत्तः ॥
08-029-027a	अस्त्रं ब्राह्मं मनसा तद्ध्यजय्यं; क्षेप्स्ये पार्थायाप्रतिमं जयाय ।
08-029-027c	तेनापि मे नैव मुच्येत युद्धे; न चेत्पतेद्विषमे मेऽद्य चक्रम् ॥
08-029-028a	वैवस्वताद्दण्डहस्ताद्वरुणाद्वापि पाशिनः ।
08-029-028c	सगदाद्वा धनपतेः सवज्राद्वापि वासवात् ॥
08-029-029a	नान्यस्मादपि कस्माच्चिद्विभिमो ह्याततायिनः ।
08-029-029c	इति शल्य विजानीहि यथा नाहं बिभेम्यभीः ॥
08-029-030a	तस्माद्भयं न मे पार्थान्नापि चैव जनार्दनात् ।
08-029-030c	अद्य युद्धं हि ताभ्यां मे संपराये भविष्यति ॥
08-029-031a	श्वभ्रे ते पततां चक्रमिति मे ब्राह्मणोऽवदत् ।
08-029-031c	युध्यमानस्य संग्रामे प्राप्तस्यैकायने भयम् ॥
08-029-032a	तस्माद्विभेमि बलवद्ब्राह्मणव्याहतादहम् ।
08-029-032c	एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ॥
08-029-033a	होमधेन्वा वत्समस्य प्रमत्त इषुणाहनम् ।
08-029-033c	चरन्तमजने शल्य ब्राह्मणात्तपसो निधेः ॥
08-029-034a	ईषादन्तान्सप्तशतान्दासीदासशतानि च ।
08-029-034c	ददतो द्विजमुख्याय प्रसादं न चकार मे ॥
08-029-035a	कृष्णानां श्वेतवत्सानां सहस्राणि चतुर्दश ।
08-029-035c	आहरन्न लभे तस्मात्प्रसादं द्विजसत्तमात् ॥
08-029-036a	ऋद्धं गेहं सर्वकामैर्यच्च मे वसु किंचन ।
08-029-036c	तत्सर्वमस्मै सत्कृत्य प्रयच्छामि न चेच्छति ॥

08-029-037a	ततोऽब्रवीन्मां याचन्तमपराद्धं प्रयत्नतः ।
08-029-037c	व्याहतं यन्मया सूत तत्तथा न तदन्यथा ॥
08-029-038a	अनृतोक्तं प्रजा हन्यात्ततः पापमवाप्नुयात् ।
08-029-038c	तस्माद्धर्माभिरक्षार्थं नानृतं वक्तुमुत्सहे ॥
08-029-039a	मा त्वं ब्रह्मगतिं हिंस्याः प्रायश्चित्तं कृतं त्वया ।
08-029-039c	मद्वाक्यं नानृतं लोके कश्चित्कुर्यात्समाप्नुहि ॥
08-029-040a	इत्येतत्ते मया प्रोक्तं क्षिप्तेनापि सुहृत्तया ।
08-029-040c	जानामि त्वाधिक्षिपन्तं जोषमास्स्वोत्तरं शृणु ॥

08-030-001 संजय उवाच

08-030-001a	ततः पुनर्महाराज मद्राजमरिंदमम् ।
08-030-001c	अभ्यभाषत राधेयः संनिवार्योत्तरं वचः ॥
08-030-002a	यत्त्वं निदर्शनार्थं मां शल्य जल्पितवानसि ।
08-030-002c	नाहं शक्यस्त्वया वाचा विभीषयितुमाहवे ॥
08-030-003a	यदि मां देवताः सर्वा योधयेयुः सवासवाः ।
08-030-003c	तथापि मे भयं न स्यात्किमु पार्थात्सकेशवात् ॥
08-030-004a	नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण कथंचन ।
08-030-004c	अन्यं जानीहि यः शक्यस्त्वया भीषयितुं रणे ॥
08-030-005a	नीचस्य बलमेतावत्पारुष्यं यत्त्वमात्थ माम् ।
08-030-005c	अशक्तोऽस्मद्गुणान्प्राप्तुं वल्गसे बहु दुर्मते ॥
08-030-006a	न हि कर्णः समुद्भूतो भयार्थमिह मारिष ।
08-030-006c	विक्रमार्थमहं जातो यशोर्थं च तथैव च ॥
08-030-007a	इदं तु मे त्वमेकाग्रः शृणु मद्रजनाधिप ।
08-030-007c	संनिधौ धृतराष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतम् ॥
08-030-008a	देशांश्च विविधांश्चित्रान्पूर्ववृत्तांश्च पार्थिवान् ।
08-030-008c	ब्राह्मणाः कथयन्तः स्म धृतराष्ट्रमुपासते ॥
08-030-009a	तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः काश्चिद्विजोत्तमः ।
08-030-009c	बाह्लीकदेशं मद्रांश्च कुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ॥
08-030-010a	बहिष्कृता हिमवता गङ्गया च तिरस्कृताः ।
08-030-010c	सरस्वत्या यमुनया कुरुक्षेत्रेण चापि ये ॥
08-030-011a	पञ्चानां सिन्धुषष्ठानां नदीनां येऽन्तराश्रिताः ।
08-030-011c	तान्धर्मबाह्यानशुचीन्बाह्लीकान्परिवर्जयेत् ॥

08-030-012a	गोवर्धनो नाम वटः सुभाण्डं नाम चत्वरम् ।
08-030-012c	एतद्राजकुलद्वारमाकुमारः स्मराम्यहम् ॥
08-030-013a	कार्येणात्यर्थगाढेन बाह्लीकेषूपितं मया ।
08-030-013c	तत एषां समाचारः संवासाद्विदितो मम ॥
08-030-014a	शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा ।
08-030-014c	जर्तिका नाम बाह्लीकास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितम् ॥
08-030-015a	धानागौडासवे पीत्वा गोमांसं लशुनैः सह ।
08-030-015c	अपूपमांसवाट्यानामाशिनः शीलवर्जिताः ॥
08-030-016a	हसन्ति गान्ति नृत्यन्ति स्त्रीभिर्मत्ता विवाससः ।
08-030-016c	नगरागारवप्रेषु बहिर्माल्यानुलेपनाः ॥
08-030-017a	मत्तावगीतैर्विविधैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः ।
08-030-017c	आहुरन्योन्यमुक्तानि प्रब्रुवाणा मदोत्कटाः ॥
08-030-018a	हा हते हा हतेत्येव स्वामिभर्तृहतेति च ।
08-030-018c	आक्रोशन्त्यः प्रनृत्यन्ति मन्दाः पर्वस्वसंयताः ॥
08-030-019a	तेषां किलावलिप्तानां निवसन्कुरुजाङ्गले ।
08-030-019c	कश्चिद्बाह्लीकमुख्यानां नातिहृष्टमना जगौ ॥
08-030-020a	सा नूनं बृहती गौरी सूक्ष्मकम्बलवासिनी ।
08-030-020c	मामनुस्मरती शेते बाह्लीकं कुरुवासिनम् ॥
08-030-021a	शतद्रुकनदीं तीर्त्वा तां च रम्यामिरावतीम् ।
08-030-021c	गत्वा स्वदेशं द्रक्ष्यामि स्थूलशङ्खाः शुभाः स्त्रियः ॥
08-030-022a	मनःशिलोज्ज्वलापाङ्गा गौर्यस्त्रिककुदाञ्जनाः ।
08-030-022c	केवलाजिनसंवीताः कूर्दन्त्यः प्रियदर्शनाः ॥
08-030-023a	मृदङ्गानकशङ्खानां मर्दलानां च निस्वनैः ।
08-030-023c	खरोष्ट्राश्चतैश्चैव मत्ता यास्यामहे सुखम् ॥
08-030-024a	शमीपीलुकरीराणां वनेषु सुखवर्त्मसु ।
08-030-024c	अपूपान्सक्तुपिण्डीश्च खादन्तो मथितान्विताः ॥
08-030-025a	पथिषु प्रबला भूत्वा कदासमृदितेऽध्वनि ।
08-030-025c	खलोपहारं कुर्वाणास्ताडयिष्याम भूयसः ॥
08-030-026a	एवं हीनेषु व्रात्येषु बाह्लीकेषु दुरात्मसु ।
08-030-026c	कश्चेतयानो निवसेन्मुहूर्तमपि मानवः ॥
08-030-027a	ईदृशा ब्राह्मणेनोक्ता बाह्लीका मोघचारिणः ।

08-030-027c	येषां षड्भागहर्ता त्वमुभयोः शुभपापयोः ॥
08-030-028a	इत्युक्त्वा ब्राह्मणः साधुरुत्तरं पुनरुक्तवान् ।
08-030-028c	बाह्मीकेष्वविनीतेषु प्रोच्यमानं निबोधत ॥
08-030-029a	तत्र स्म राक्षसी गाति सदा कृष्णचतुर्दशीम् ।
08-030-029c	नगरे शाकले स्फीते आहत्य निशि दुन्दुभिम् ॥
08-030-030a	कदा वा घोषिका गाथाः पुनर्गास्यन्ति शाकले ।
08-030-030c	गव्यस्य तृप्ता मांसस्य पीत्वा गौडं महासवम् ॥
08-030-031a	गौरीभिः सह नारीभिर्बृहतीभिः स्वलंकृताः ।
08-030-031c	पलाण्डुगण्डूषयुतान्खादन्ते चैडकान्बहून् ॥
08-030-032a	वाराहं कौक्कुटं मांसं गव्यं गार्दभमौष्ट्रकम् ।
08-030-032c	ऐडं च ये न खादन्ति तेषां जन्म निरर्थकम् ॥
08-030-033a	इति गायन्ति ये मत्ताः शीधुना शाकलावतः ।
08-030-033c	सबालवृद्धाः कूर्दन्तस्तेषु वृत्तं कथं भवेत् ॥
08-030-034a	इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
08-030-034c	यदन्योऽप्युक्तवानस्मान्ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥
08-030-035a	पञ्च नद्यो वहन्त्येता यत्र पीलुवनान्यपि ।
08-030-035c	शतद्रुश्च विपाशा च तृतीयेरावती तथा ॥
08-030-035e	चन्द्रभागा वितस्ता च सिन्धुषष्ठा बहिर्गताः ॥
08-030-036a	आरट्टा नाम ते देशा नष्टधर्मान् तान्ब्रजेत् ।
08-030-036c	ब्रात्यानां दासमीयानां विदेहानामयज्वनाम् ॥
08-030-037a	न देवाः प्रतिगृह्णन्ति पितरो ब्राह्मणास्तथा ।
08-030-037c	तेषां प्रनष्टधर्माणां बाह्मीकानामिति श्रुतिः ॥
08-030-038a	ब्राह्मणेन तथा प्रोक्तं विदुषा साधुसंसदि ।
08-030-038c	काष्ठकुण्डेषु बाह्मीका मृण्मयेषु च भुञ्जते ॥
08-030-038e	सक्तुवाट्यावलिप्तेषु श्वादिलीढेषु निर्घृणाः ॥
08-030-039a	आविकं चौष्ट्रिकं चैव क्षीरं गार्दभमेव च ।
08-030-039c	तद्विकारांश्च बाह्मीकाः खादन्ति च पिबन्ति च ॥
08-030-040a	पुत्रसंकरिणो जाल्माः सर्वान्नक्षीरभोजनाः ।
08-030-040c	आरट्टा नाम बाह्मीका वर्जनीया विपश्चिता ॥
08-030-041a	उत शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
08-030-041c	यदन्योऽप्युक्तवान्सभ्यो ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥

08-030-042a	युगंधरे पयः पीत्वा प्रोष्य चाप्यच्युतस्थले ।
08-030-042c	तद्वद्भूतिलये स्नात्वा कथं स्वर्गं गमिष्यति ॥
08-030-043a	पञ्च नद्यो वहन्त्येता यत्र निःसृत्य पर्वतात् ।
08-030-043c	आरट्टा नाम बाह्लीका न तेष्वार्यो द्रव्यहं वसेत् ॥
08-030-044a	बहिश्च नाम ह्रीकश्च विपाशायां पिशाचकौ ।
08-030-044c	तयोरपत्यं बाह्लीका नैषा सृष्टिः प्रजापतेः ॥
08-030-045a	कारस्करान्महिषकान्कलिङ्गान्कीकटाटवीन् ।
08-030-045c	कर्कोटकान्वीरकांश्च दुर्धर्मांश्च विवर्जयेत् ॥
08-030-046a	इति तीर्थानुसर्तारं राक्षसी काचिदब्रवीत् ।
08-030-046c	एकरात्रा शमीगेहे महोलूखलमेखला ॥
08-030-047a	आरट्टा नाम ते देशा बाह्लीका नाम ते जनाः ।
08-030-047c	वसातिसिन्धुसौवीरा इति प्रायो विकुत्सिताः ॥
08-030-048a	उत शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
08-030-048c	उच्यमानं मया सम्यक्तदेकाग्रमनाः शृणु ॥
08-030-049a	ब्राह्मणः शिल्पिनो गेहमभ्यगच्छत्पुरातिथिः ।
08-030-049c	आचारं तत्र संप्रेक्ष्य प्रीतः शिल्पिनमब्रवीत् ॥
08-030-050a	मया हिमवतः शृङ्गमेकेनाध्युषितं चिरम् ।
08-030-050c	दृष्टाश्च बहवो देशा नानाधर्मसमाकुलाः ॥
08-030-051a	न च केन च धर्मेण विरुध्यन्ते प्रजा इमाः ।
08-030-051c	सर्वे हि तेऽब्रुवन्धर्मं यथोक्तं वेदपारगैः ॥
08-030-052a	अटता तु सदा देशान्नानाधर्मसमाकुलान् ।
08-030-052c	आगच्छता महाराज बाह्लीकेषु निशामितम् ॥
08-030-053a	तत्रैव ब्राह्मणो भूत्वा ततो भवति क्षत्रियः ।
08-030-053c	वैश्यः शूद्रश्च बाह्लीकस्ततो भवति नापितः ॥
08-030-054a	नापितश्च ततो भूत्वा पुनर्भवति ब्राह्मणः ।
08-030-054c	द्विजो भूत्वा च तत्रैव पुनर्दासोऽपि जायते ॥
08-030-055a	भवत्येकः कुले विप्रः शिष्टान्ये कामचारिणः ।
08-030-055c	गान्धारा मद्रकाश्चैव बाह्लीकाः केऽप्यचेतसः ॥
08-030-056a	एतन्मया श्रुतं तत्र धर्मसंकरकारकम् ।
08-030-056c	कृत्स्नामटित्वा पृथिवीं बाह्लीकेषु विपर्ययः ॥
08-030-057a	उत शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।

08-030-057c	यदप्यन्योऽब्रवीद्वाक्यं बाह्लीकानां विकुत्सितम् ॥
08-030-058a	सती पुरा हता काचिदारट्टा किल दस्युभिः ।
08-030-058c	अधर्मतश्चोपयाता सा तानभ्यशपत्ततः ॥
08-030-059a	बालां बन्धुमतीं यन्मामधर्मेणोपगच्छथ ।
08-030-059c	तस्मान्नार्यो भविष्यन्ति बन्धक्यो वै कुलेषु वः ॥
08-030-059e	न चैवास्मात्प्रमोक्ष्यध्वं घोरात्पापान्नराधमाः ॥
08-030-060a	कुरवः सहपाञ्चालाः शाल्वा मत्स्याः सनैमिषाः ।
08-030-060c	कोसलाः काशयोऽङ्गाश्च कलिङ्गा मगधास्तथा ॥
08-030-061a	चेदयश्च महाभागा धर्मं जानन्ति शाश्वतम् ।
08-030-061c	नानादेशेषु सन्तश्च प्रायो बाह्या लयादृते ॥
08-030-062a	आ मत्स्येभ्यः कुरुपाञ्चालदेश्याः आ नैमिषाच्चेदयो ये विशिष्टाः ।
08-030-062c	धर्मं पुराणमुपजीवन्ति सन्तो; मद्रानृते पञ्चनदांश्च जिह्मान् ॥
08-030-063a	एवं विद्वन्धर्मकथांश्च राजं;स्तूष्णींभूतो जडवच्छल्य भूयाः ।
08-030-063c	त्वं तस्य गोप्ता च जनस्य राजा; षड्भागहर्ता शुभदुष्कृतस्य ॥
08-030-064a	अथ वा दुष्कृतस्य त्वं हर्ता तेषामरक्षिता ।
08-030-064c	रक्षिता पुण्यभाग्राजा प्रजानां त्वं त्वपुण्यभाक् ॥
08-030-065a	पूज्यमाने पुरा धर्मे सर्वदेशेषु शाश्वते ।
08-030-065c	धर्मं पाञ्चनदं दृष्ट्वा धिगित्याह पितामहः ॥
08-030-066a	व्रात्यानां दाशमीयानां कृतेऽप्यशुभकर्मणाम् ।
08-030-066c	इति पाञ्चनदं धर्ममवमेने पितामहः ॥
08-030-066e	स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु सोऽप्येतं नाभिपूजयेत् ॥
08-030-067a	उत शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
08-030-067c	कल्माषपादः सरसि निमज्जन्नाक्षसोऽब्रवीत् ॥
08-030-068a	क्षत्रियस्य मलं भैक्षं ब्राह्मणस्यानृतं मलम् ।
08-030-068c	मलं पृथिव्या बाह्लीकाः स्त्रीणां मद्रस्त्रियो मलम् ॥
08-030-069a	निमज्जमानमुद्धृत्य कश्चिद्राजा निशाचरम् ।
08-030-069c	अपृच्छत्तेन चाख्यातं प्रोक्तवान्यन्निबोध तत् ॥
08-030-070a	मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानां मौष्टिका मलम् ।
08-030-070c	मौष्टिकानां मलं शण्डाः शण्डानां राजयाजकाः ॥
08-030-071a	राजयाजकयाज्यानां मद्रकाणां च यन्मलम् ।
08-030-071c	तद्भवेद्वै तव मलं यद्यस्मान्न विमुञ्चसि ॥

- 08-030-072a इति रक्षोपसृष्टेषु विषवीर्यहतेषु च ।
 08-030-072c राक्षसं भेषजं प्रोक्तं संसिद्धं वचनोत्तरम् ॥
- 08-030-073a ब्राह्मं पाञ्चालाः कौरवेयाः स्वधर्मः; सत्यं मत्स्याः शूरसेनाश्च यज्ञः ।
 08-030-073c प्राच्या दासा वृषला दाक्षिणात्याः; स्तेना बाह्लीकाः संकरा वै सुराष्ट्राः ॥
- 08-030-074a कृतघ्नता परवित्तापहारः; सुरापानं गुरुदारावमर्शः ।
 08-030-074c येषां धर्मस्तान्प्रति नास्त्यधर्मः; आरट्टकान्पाञ्चनदान्धिगस्तु ॥
- 08-030-075a आ पाञ्चालेभ्यः कुरवो नैमिषाश्च; मत्स्याश्चैवाप्यथ जानन्ति धर्मम् ।
 08-030-075c कलिङ्गकाश्चाङ्गका मागधाश्च; शिष्टान्धर्मानुपजीवन्ति वृद्धाः ॥
- 08-030-076a प्राचीं दिशं श्रिता देवा जातवेदःपुरोगमाः ।
 08-030-076c दक्षिणां पितरो गुप्तां यमेन शुभकर्मणा ॥
- 08-030-077a प्रतीचीं वरुणः पाति पालयन्नसुरान्बली ।
 08-030-077c उदीचीं भगवान्सोमो ब्रह्मण्यो ब्राह्मणैः सह ॥
- 08-030-078a रक्षःपिशाचान्हिमवान्गुह्यकान्गन्धमादनः ।
 08-030-078c ध्रुवः सर्वाणि भूतानि विष्णुर्लोकाञ्जनार्दनः ॥
- 08-030-079a इङ्गितज्ञाश्च मगधाः प्रेक्षितज्ञाश्च कोसलाः ।
 08-030-079c अर्धोक्ताः कुरुपाञ्चालाः शाल्वाः कृत्स्नानुशासनाः ॥
 08-030-079e पार्वतीयाश्च विषमा यथैव गिरयस्तथा ॥
- 08-030-080a सर्वज्ञा यवना राजञ्शूराश्चैव विशेषतः ।
 08-030-080c म्लेच्छाः स्वसंज्ञानियता नानुक्त इतरो जनः ॥
- 08-030-081a प्रतिरब्धास्तु बाह्लीका न च केचन मद्रकाः ।
 08-030-081c स त्वमेतादृशः शल्य नोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥
- 08-030-082a एतज्ज्ञात्वा जोषमास्स्व प्रतीपं मा स्म वै कृथाः ।
 08-030-082c स त्वां पूर्वमहं हत्वा हनिष्ये केशवार्जुनौ ॥
- 08-030-083 शल्य उवाच
- 08-030-083a आतुराणां परित्यागः स्वदारसुतविक्रयः ।
 08-030-083c अङ्गेषु वर्तते कर्ण येषामधिपतिर्भवान् ॥
- 08-030-084a रथातिरथसंख्यायां यत्त्वा भीष्मस्तदाब्रवीत् ।
 08-030-084c तान्विदित्वात्मनो दोषान्निर्मन्युर्भव मा क्रुधः ॥
- 08-030-085a सर्वत्र ब्राह्मणाः सन्ति सन्ति सर्वत्र क्षत्रियाः ।
 08-030-085c वैश्याः शूद्रास्तथा कर्ण स्त्रियः साध्व्यश्च सुव्रताः ॥

08-030-086a रमन्ते चोपहासेन पुरुषाः पुरुषैः सह ।
 08-030-086c अन्योन्यमवतक्षन्तो देशे देशे समैथुनाः ॥
 08-030-087a परवाच्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ।
 08-030-087c आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि विमुह्यति ॥

08-030-088 संजय उवाच

08-030-088a कर्णोऽपि नोत्तरं प्राह शल्योऽप्यभिमुखः परान् ।
 08-030-088c पुनः प्रहस्य राधेयः पुनर्याहीत्यचोदयत् ॥

08-031-001 संजय उवाच

08-031-001a ततः परानीकभिदं व्यूहमप्रतिमं परैः ।
 08-031-001c समीक्ष्य कर्णः पार्थानां धृष्टद्युम्नाभिरक्षितम् ॥
 08-031-002a प्रययौ रथघोषेण सिंहनादरवेण च ।
 08-031-002c वादित्राणां च निनदैः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
 08-031-003a वेपमान इव क्रोधाद्युद्धशौण्डः परंतपः ।
 08-031-003c पतिव्यूह्य महातेजा यथावद्भरतर्षभ ॥
 08-031-004a व्यधमत्पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव ।
 08-031-004c युधिष्ठिरं चाभिभवन्नपसव्यं चकार ह ॥

08-031-005 धृतराष्ट्र उवाच

08-031-005a कथं संजय राधेयः प्रत्यव्यूहत पाण्डवान् ।
 08-031-005c धृष्टद्युम्नमुखान्वीरान्भीमसेनाभिरक्षितान् ॥
 08-031-006a के च प्रपक्षौ पक्षौ वा मम सैन्यस्य संजय ।
 08-031-006c प्रविभज्य यथान्यायं कथं वा समवस्थिताः ॥
 08-031-007a कथं पाण्डुसुताश्चापि प्रत्यव्यूहन्त मामकान् ।
 08-031-007c कथं चैतन्महायुद्धं प्रावर्तत सुदारुणम् ॥
 08-031-008a क्व च बीभत्सुरभवद्यत्कर्णोऽयाद्युधिष्ठिरम् ।
 08-031-008c को ह्यर्जुनस्य सांनिध्ये शक्तोऽभ्येतुं युधिष्ठिरम् ॥
 08-031-009a सर्वभूतानि यो ह्येकः खाण्डवे जितवान्पुरा ।
 08-031-009c कस्तमन्यत्र राधेयात्प्रतियुध्येज्जिजीविषुः ॥

08-031-010 संजय उवाच

08-031-010a शृणु व्यूहस्य रचनामर्जुनश्च यथा गतः ।
 08-031-010c परिदाय नृपं तेभ्यः संग्रामश्चाभवद्यथा ॥

08-031-011a	कृपः शारद्वतो राजन्मागधश्च तरस्विनः ।
08-031-011c	सात्वतः कृतवर्मा च दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥
08-031-012a	तेषां प्रपक्षे शकुनिरुलूकश्च महारथः ।
08-031-012c	सादिभिर्विमलप्रासैस्तवानीकमरक्षताम् ॥
08-031-013a	गान्धारिभिरसंभ्रान्तैः पार्वतीयैश्च दुर्जयैः ।
08-031-013c	शलभानामिव ब्रातैः पिशाचैरिव दुर्दृशैः ॥
08-031-014a	चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि रथानामनिवर्तिनाम् ।
08-031-014c	संशप्तका युद्धशौण्डा वामं पार्श्वमपालयन् ॥
08-031-015a	समुच्चितास्तव सुतैः कृष्णार्जुनजिघांसवः ।
08-031-015c	तेषां प्रपक्षः काम्बोजाः शकाश्च यवनैः सह ॥
08-031-016a	निदेशात्सूतपुत्रस्य सरथाः साश्वपत्तयः ।
08-031-016c	आह्वयन्तोऽर्जुनं तस्थुः केशवं च महाबलम् ॥
08-031-017a	मध्येसेनामुखं कर्णो व्यवातिष्ठत दंशितः ।
08-031-017c	चित्रवर्माङ्गदः स्रग्वी पालयन्ध्वजिनीमुखम् ॥
08-031-018a	रक्ष्यमाणः सुसंरब्धैः पुत्रैः शस्त्रभृतां वरः ।
08-031-018c	वाहिनीप्रमुखं वीरः संप्रकर्षन्नशोभत ॥
08-031-019a	अयोरत्निर्महाबाहुः सूर्यवैश्वानरद्युतिः ।
08-031-019c	महाद्विपस्कन्धगतः पिङ्गलः प्रियदर्शनः ॥
08-031-019e	दुःशासनो वृतः सैन्यैः स्थितो व्यूहस्य पृष्ठतः ॥
08-031-020a	तमन्वयान्महाराज स्वयं दुर्योधनो नृपः ।
08-031-020c	चित्राश्वैश्चित्रसंनाहैः सोदर्यैरभिरक्षितः ॥
08-031-021a	रक्ष्यमाणो महावीर्यैः सहितैर्मद्रकेकयैः ।
08-031-021c	अशोभत महाराज देवैरिव शतक्रतुः ॥
08-031-022a	अश्वत्थामा कुरूणां च ये प्रवीरा महारथाः ।
08-031-022c	नित्यमत्ताश्च मातङ्गाः शूरैर्म्लेच्छैरधिष्ठिताः ॥
08-031-022e	अन्वयुस्तद्रथानीकं क्षरन्त इव तोयदाः ॥
08-031-023a	ते ध्वजैर्वैजयन्तीभिर्ज्वलद्भिः परमायुधैः ।
08-031-023c	सादिभिश्चास्थिता रेजुर्द्रुमवन्त इवाचलाः ॥
08-031-024a	तेषां पदातिनागानां पादरक्षाः सहस्रशः ।
08-031-024c	पट्टिशासिधराः शूरा बभूवुरनिवर्तिनः ॥
08-031-025a	सादिभिः स्यन्दनैर्नागैरधिकं समलंकृतैः ।

08-031-025c	स व्यूहराजो विबभौ देवासुरचमूपमः ॥
08-031-026a	बार्हस्पत्यः सुविहितो नायकेन विपश्चिता ।
08-031-026c	नृत्यतीव महाव्यूहः परेषामादधद्भयम् ॥
08-031-027a	तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
08-031-027c	पत्न्यश्वरथमातङ्गाः प्रावृषीव बलाहकाः ॥
08-031-028a	ततः सेनामुखे कर्णं दृष्ट्वा राजा युधिष्ठिरः ।
08-031-028c	धनंजयममित्रघ्नमेकवीरमुवाच ह ॥
08-031-029a	पश्यार्जुन महाव्यूहं कर्णेन विहितं रणे ।
08-031-029c	युक्तं पक्षैः प्रपक्षैश्च सेनानीकं प्रकाशते ॥
08-031-030a	तदेतद्वै समालोक्य प्रत्यमित्रं महद्वलम् ।
08-031-030c	यथा नाभिभवत्यस्मांस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
08-031-031a	एवमुक्तोऽर्जुनो राज्ञा प्राञ्जलिर्नृपमब्रवीत् ।
08-031-031c	यथा भवानाह तथा तत्सर्वं न तदन्यथा ॥
08-031-032a	यस्त्वस्य विहितो घातस्तं करिष्यामि भारत ।
08-031-032c	प्रधानवध एवास्य विनाशस्तं करोम्यहम् ॥

08-031-033 युधिष्ठिर उवाच

08-031-033a	तस्मात्त्वमेव राधेयं भीमसेनः सुयोधनम् ।
08-031-033c	वृषसेनं च नकुलः सहदेवोऽपि सौबलम् ॥
08-031-034a	दुःशासनं शतानीको हार्दिक्यं शिनिपुंगवः ।
08-031-034c	धृष्टद्युम्नस्तथा द्रौणिं स्वयं यास्याम्यहं कृपम् ॥
08-031-035a	द्रौपदेया धार्तराष्ट्राज्जिष्टान्सह शिखण्डिना ।
08-031-035c	ते ते च तांस्तानहितानस्माकं घ्नन्तु मामकाः ॥

08-031-036 संजय उवाच

08-031-036a	इत्युक्तो धर्मराजेन तथेत्युक्त्वा धनंजयः ।
08-031-036c	व्यादिदेश स्वसैन्यानि स्वयं चागाच्चमूमुखम् ॥
08-031-037a	अथ तं रथमायान्तं दृष्ट्वात्यद्भुतदर्शनम् ।
08-031-037c	उवाचाधिरथिं शल्यः पुनस्तं युद्धदुर्मदम् ॥
08-031-038a	अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
08-031-038c	निघ्नन्नमित्रान्कौन्तेयो यं यं त्वं परिपृच्छसि ॥
08-031-039a	श्रूयते तुमुलः शब्दो रथनेमिस्वनो महान् ।

08-031-039c	एष रेणुः समुद्भूतो दिवमावृत्य तिष्ठति ॥
08-031-040a	चक्रनेमिप्रणुन्ना च कम्पते कर्ण मेदिनी ।
08-031-040c	प्रवात्येष महावायुरभितस्तव वाहिनीम् ॥
08-031-040e	क्रव्यादा व्याहरन्त्येते मृगाः कुर्वन्ति भैरवम् ॥
08-031-041a	पश्य कर्ण महाघोरं भयदं लोमहर्षणम् ।
08-031-041c	कबन्धं मेघसंकाशं भानुमावृत्य संस्थितम् ॥
08-031-042a	पश्य यूथैर्बहुविधैर्मृगाणां सर्वतोदिशम् ।
08-031-042c	बलिभिर्दृप्तशार्दूलैरादित्योऽभिनिरीक्ष्यते ॥
08-031-043a	पश्य कङ्कांश्च गृध्रांश्च समवेतान्सहस्रशः ।
08-031-043c	स्थितानभिमुखान्घोरानन्योन्यमभिभाषतः ॥
08-031-044a	सिताश्चाश्वाः समायुक्तास्तव कर्ण महारथे ।
08-031-044c	प्रदराः प्रज्वलन्त्येते ध्वजश्चैव प्रकम्पते ॥
08-031-045a	उदीर्यतो हयान्पश्य महाकायान्महाजवान् ।
08-031-045c	प्लवमानान्दर्शनीयानाकाशे गरुडानिव ॥
08-031-046a	ध्रुवमेषु निमित्तेषु भूमिमावृत्य पार्थिवाः ।
08-031-046c	स्वप्स्यन्ति निहताः कर्ण शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-031-047a	शङ्खानां तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
08-031-047c	आनकानां च राधेय मृदङ्गानां च सर्वशः ॥
08-031-048a	बाणशब्दान्बहुविधान्नराश्वरथनिस्वनान् ।
08-031-048c	ज्यातलत्रेषुशब्दांश्च शृणु कर्ण महात्मनाम् ॥
08-031-049a	हेमरूप्यप्रमृष्टानां वाससां शिल्पिनिर्मिताः ।
08-031-049c	नानावर्णा रथे भान्ति श्वसनेन प्रकम्पिताः ॥
08-031-050a	सहेमचन्द्रतारार्काः पताकाः किङ्किणीयुताः ।
08-031-050c	पश्य कर्णार्जुनस्यैताः सौदामिन्य इवाम्बुदे ॥
08-031-051a	ध्वजाः कणकणायन्ते वातेनाभिसमीरिताः ।
08-031-051c	सपताका रथाश्चापि पाञ्चालानां महात्मनाम् ॥
08-031-052a	नागाश्वरथपत्न्यौघांस्तावकान्समभिघ्नतः ।
08-031-052c	ध्वजाग्रं दृश्यते त्वस्य ज्याशब्दश्चापि श्रूयते ॥
08-031-053a	अद्य द्रष्टासि तं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
08-031-053c	निघ्नन्तं शात्रवान्संख्ये यं कर्ण परिपृच्छसि ॥
08-031-054a	अद्य तौ पुरुषव्याघ्रौ लोहिताक्षौ परंतपौ ।

08-031-054c	वासुदेवार्जुनौ कर्णं द्रष्टास्येकरथस्थितौ ॥
08-031-055a	सारथिर्यस्य वाष्प्यो गाण्डीवं यस्य कार्मुकम् ।
08-031-055c	तं चेद्धन्तासि राधेय त्वं नो राजा भविष्यसि ॥
08-031-056a	एष संशप्तकाहूतस्तानेवाभिमुखो गतः ।
08-031-056c	करोति कदनं चैषां संग्रामे द्विषतां बली ॥
08-031-056e	इति ब्रुवाणं मद्रेशं कर्णः प्राहातिमन्युमान् ॥
08-031-057a	पश्य संशप्तकैः क्रुद्धैः सर्वतः समभिद्रुतः ।
08-031-057c	एष सूर्य इवाम्भोदैश्छन्नः पार्थो न दृश्यते ॥
08-031-057e	एतदन्तोऽर्जुनः शल्य निमग्नः शोकसागरे ॥
08-031-058	शल्य उवाच
08-031-058a	वरुणं कोऽम्भसा हन्यादिन्धनेन च पावकम् ।
08-031-058c	को वानिलं निगृह्णीयात्पिबेद्वा को महार्णवम् ॥
08-031-059a	ईदृग्रूपमहं मन्ये पार्थस्य युधि निग्रहम् ।
08-031-059c	न हि शक्योऽर्जुनो जेतुं सेन्द्रैः सर्वैः सुरासुरैः ॥
08-031-060a	अथैवं परितोषस्ते वाचोक्त्वा सुमना भव ।
08-031-060c	न स शक्यो युधा जेतुमन्यं कुरु मनोरथम् ॥
08-031-061a	बाहुभ्यामुद्धरेद्धूमिं दहेत्क्रुद्ध इमाः प्रजाः ।
08-031-061c	पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योऽर्जुनं समरे जयेत् ॥
08-031-062a	पश्य कुन्तीसुतं वीरं भीममक्लिष्टकारिणम् ।
08-031-062c	प्रभासन्तं महाबाहुं स्थितं मेरुमिवाचलम् ॥
08-031-063a	अमर्षी नित्यसंरब्धश्चिरं वैरमनुस्मरन् ।
08-031-063c	एष भीमो जयप्रेप्सुर्युधि तिष्ठति वीर्यवान् ॥
08-031-064a	एष धर्मभृतां श्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
08-031-064c	तिष्ठत्यसुकरः संख्ये परैः परपुरंजयः ॥
08-031-065a	एतौ च पुरुषव्याघ्रावश्विनाविव सोदरौ ।
08-031-065c	नकुलः सहदेवश्च तिष्ठतो युधि दुर्जयौ ॥
08-031-066a	दृश्यन्त एते कार्पण्योः पञ्च पञ्चाचला इव ।
08-031-066c	व्यवस्थिता योत्स्यमानाः सर्वेऽर्जुनसमा युधि ॥
08-031-067a	एते द्रुपदपुत्राश्च धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
08-031-067c	हीनाः सत्यजिता वीरास्तिष्ठन्ति परमौजसः ॥
08-031-068a	इति संवदतोरेव तयोः पुरुषसिंहयोः ।

08-031-068c ते सेने समसज्जेतां गङ्गायमुनवद्भृशम् ॥

08-032-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-032-001a तथा व्यूढेष्वनीकेषु संसक्तेषु च संजय ।

08-032-001c संशप्तकान्कथं पार्थो गतः कर्णश्च पाण्डवान् ॥

08-032-002a एतद्विस्तरतो युद्धं प्रब्रूहि कुशलो ह्यसि ।

08-032-002c न हि तृप्यामि वीराणां शृण्वानो विक्रमान्रणे ॥

08-032-003 संजय उवाच

08-032-003a तत्स्थाने समवस्थाप्य प्रत्यमित्रं महाबलम् ।

08-032-003c अव्यूहतार्जुनो व्यूहं पुत्रस्य तव दुर्नये ॥

08-032-004a तत्सादिनागकलिलं पदातिरथसंकुलम् ।

08-032-004c धृष्टद्युम्नमुखैर्व्यूढमशोभत महद्वलम् ॥

08-032-005a पारावतसवर्णाश्चश्चन्द्रादित्यसमद्युतिः ।

08-032-005c पार्षतः प्रबभौ धन्वी कालो विग्रहवानिव ॥

08-032-006a पार्षतं त्वभि संतस्थुर्द्रौपदेया युयुत्सवः ।

08-032-006c सानुगा भीमवपुषश्चन्द्रं तारागणा इव ॥

08-032-007a अथ व्यूढेष्वनीकेषु प्रेक्ष्य संशप्तकान्रणे ।

08-032-007c क्रुद्धोऽर्जुनोऽभिदुद्राव व्याक्षिपन्गाण्डिवं धनुः ॥

08-032-008a अथ संशप्तकाः पार्थमभ्यधावन्वधैषिणः ।

08-032-008c विजये कृतसंकल्पा मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥

08-032-009a तदश्वसंघबहुलं मत्तनागरथाकुलम् ।

08-032-009c पत्तिमच्छूरवीरौघैर्द्रुतमर्जुनमाद्रवत् ॥

08-032-010a स संप्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत्किरीटिना ।

08-032-010c तस्यैव नः श्रुतो यादृङ्निवातकवचैः सह ॥

08-032-011a रथानश्चान्ध्वजान्नागान्पत्तीत्रथपतीनपि ।

08-032-011c इषून्धनूषि खड्गांश्च चक्राणि च परश्वधान् ॥

08-032-012a सायुधानुद्यतान्बाहूनुद्यतान्यायुधानि च ।

08-032-012c चिच्छेद द्विषतां पार्थः शिरांसि च सहस्रशः ॥

08-032-013a तस्मिन्सैन्ये महावर्ते पातालावर्तसंनिभे ।

08-032-013c निमग्नं तं रथं मत्वा नेदुः संशप्तका मुदा ॥

08-032-014a स पुरस्तादरीहत्वा पश्चार्धेनोत्तरेण च ।

08-032-014c	दक्षिणेन च बीभत्सुः क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥
08-032-015a	अथ पाञ्चालचेदीनां सृञ्जयानां च मारिष ।
08-032-015c	त्वदीयैः सह संग्राम आसीत्परमदारुणः ॥
08-032-016a	कृपश्च कृतवर्मा च शकुनिश्चापि सौबलः ।
08-032-016c	हृष्टसेनाः सुसंरब्धा रथानीकैः प्रहारिणः ॥
08-032-017a	कोसलैः काशिमत्स्यैश्च कारुषैः केकयैरपि ।
08-032-017c	शूरसेनैः शूरवीरैर्युधुर्युद्धुर्दुर्मदाः ॥
08-032-018a	तेषामन्तकरं युद्धं देहपाप्मप्रणाशनम् ।
08-032-018c	शूद्रविट्क्षत्रवीराणां धर्म्यं स्वर्ग्यं यशस्करम् ॥
08-032-019a	दुर्योधनोऽपि सहितो भ्रातृभिर्भरतर्षभ ।
08-032-019c	गुप्तः कुरुप्रवीरैश्च मद्राणां च महारथैः ॥
08-032-020a	पाण्डवैः सहपाञ्चालैश्चेदिभिः सात्यकेन च ।
08-032-020c	युध्यमानं रणे कर्णं कुरुवीरोऽभ्यपालयत् ॥
08-032-021a	कर्णोऽपि निशितैर्बाणैर्विनिहत्य महाचमूम् ।
08-032-021c	प्रमृद्य च रथश्रेष्ठान्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥
08-032-022a	विपत्रायुधदेहासून्कृत्वा शत्रून्सहस्रशः ।
08-032-022c	युक्त्वा स्वर्गयशोभ्यां च स्वेभ्यो मुदमुदावहत् ॥

08-032-023 धृतराष्ट्र उवाच

08-032-023a	यत्तत्प्रविश्य पार्थानां सेनां कुर्वञ्जनक्षयम् ।
08-032-023c	कर्णो राजानमभ्यर्च्छत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
08-032-024a	के च प्रवीराः पार्थानां युधि कर्णमवारयन् ।
08-032-024c	कांश्च प्रमथ्याधिरथिर्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥

08-032-025 संजय उवाच

08-032-025a	धृष्टद्युम्नमुखान्पार्थान्दृष्ट्वा कर्णो व्यवस्थितान् ।
08-032-025c	समभ्यधावत्त्वरितः पाञ्चालाञ्शत्रुकर्शनः ॥
08-032-026a	तं तूर्णमभिधावन्तं पाञ्चाला जितकाशिनः ।
08-032-026c	प्रत्युद्ययुर्महाराज हंसा इव महार्णवम् ॥
08-032-027a	ततः शङ्खसहस्राणां निस्वनो हृदयंगमः ।
08-032-027c	प्रादुरासीदुभयतो भेरीशब्दश्च दारुणः ॥
08-032-028a	नानावादित्रनादश्च द्विपाश्वरथनिस्वनः ।

08-032-028c	सिंहनादश्च वीराणामभवद्दारुणस्तदा ॥
08-032-029a	साद्रिद्रुमार्णवा भूमिः सवाताम्बुदमम्बरम् ।
08-032-029c	सार्केन्दुग्रहनक्षत्रा द्यौश्च व्यक्तं व्यधूर्णत ॥
08-032-030a	अति भूतानि तं शब्दं मेनिरेऽति च विव्यथुः ।
08-032-030c	यानि चाप्लवसत्त्वानि प्रायस्तानि मृतानि च ॥
08-032-031a	अथ कर्णो भृशं क्रुद्धः शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् ।
08-032-031c	जघान पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव ॥
08-032-032a	स पाण्डवरथांस्तूर्णं प्रविश्य विसृजञ्जरान् ।
08-032-032c	प्रभद्रकाणां प्रवरानहनत्सप्तसप्ततिम् ॥
08-032-033a	ततः सुपुङ्खैर्निशितै रथश्रेष्ठो रथेषुभिः ।
08-032-033c	अवधीत्पञ्चविंशत्या पाञ्चालान्पञ्चविंशतिम् ॥
08-032-034a	सुवर्णपुङ्खैर्नाराचैः परकायविदारणैः ।
08-032-034c	चेदिकानवधीद्वीरः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-032-035a	तं तथा समरे कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
08-032-035c	परिवर्तुर्महाराज पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥
08-032-036a	ततः संधाय विशिखान्पञ्च भारत दुःसहान् ।
08-032-036c	पाञ्चालानवधीत्पञ्च कर्णो वैकर्तनो वृषः ॥
08-032-037a	भानुदेवं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं च भारत ।
08-032-037c	तपनं शूरसेनं च पाञ्चालानवधीद्रणे ॥
08-032-038a	पाञ्चालेषु च शूरेषु वध्यमानेषु सायकैः ।
08-032-038c	हाहाकारो महानासीत्पाञ्चालानां महाहवे ॥
08-032-039a	तेषां संकीर्यमाणानां हाहाकारकृता दिशः ।
08-032-039c	पुनरेव च तान्कर्णो जघानाशु पतन्निभिः ॥
08-032-040a	चक्ररक्षौ तु कर्णस्य पुत्रौ मारिष दुर्जयौ ।
08-032-040c	सुषेणः सत्यसेनश्च त्यक्त्वा प्राणानयुध्यताम् ॥
08-032-041a	पृष्ठगोपस्तु कर्णस्य ज्येष्ठः पुत्रो महारथः ।
08-032-041c	वृषसेनः स्वयं कर्णं पृष्ठतः पर्यपालयत् ॥
08-032-042a	धृष्टद्युम्नः सात्यकिश्च द्रौपदेया वृकोदरः ।
08-032-042c	जनमेजयः शिखण्डी च प्रवीराश्च प्रभद्रकाः ॥
08-032-043a	चेदिकेकयपाञ्चाला यमौ मत्स्याश्च दंशिताः ।
08-032-043c	समभ्यधावत्राधेयं जिघांसन्तः प्रहारिणः ॥

08-032-044a	त एनं विविधैः शस्त्रैः शरधाराभिरेव च ।
08-032-044c	अभ्यवर्षन्विमृद्रन्तः प्रावृषीवाम्बुदा गिरिम् ॥
08-032-045a	पितरं तु परीप्सन्तः कर्णपुत्राः प्रहारिणः ।
08-032-045c	त्वदीयाश्चापरे राजन्वीरा वीरानवारयन् ॥
08-032-046a	सुषेणो भीमसेनस्य छित्त्वा भल्लेन कार्मुकम् ।
08-032-046c	नाराचैः सप्तभिर्विद्ध्वा हृदि भीमं ननाद ह ॥
08-032-047a	अथान्यद्धनुरादाय सुदृढं भीमविक्रमः ।
08-032-047c	सज्यं वृकोदरः कृत्वा सुषेणस्याच्छिनद्धनुः ॥
08-032-048a	विव्याध चैनं नवभिः क्रुद्धो नृत्यन्निवेषुभिः ।
08-032-048c	कर्णं च तूर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या शितैः शरैः ॥
08-032-049a	सत्यसेनं च दशभिः साश्वसूतध्वजायुधम् ।
08-032-049c	पश्यतां सुहृदां मध्ये कर्णपुत्रमपातयत् ॥
08-032-050a	क्षुरप्रणुन्नं तत्तस्य शिरश्चन्द्रनिभाननम् ।
08-032-050c	शुभदर्शनमेवासीन्नालभ्रष्टमिवाम्बुजम् ॥
08-032-051a	हत्वा कर्णसुतं भीमस्तावकान्पुनरार्दयत् ।
08-032-051c	कृपहार्दिक्ययोश्छित्त्वा चापे तावप्यथार्दयत् ॥
08-032-052a	दुःशासनं त्रिभिर्विद्ध्वा शकुनिं षड्भिरायसैः ।
08-032-052c	उलूकं च पतत्रिं च चकार विरथावुभौ ॥
08-032-053a	हे सुषेण हतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त सायकम् ।
08-032-053c	तमस्य कर्णश्चिच्छेद त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥
08-032-054a	अथान्यमपि जग्राह सुपर्वाणं सुतेजनम् ।
08-032-054c	सुषेणायासृजद्धीमस्तमप्यस्याच्छिनद्धृषः ॥
08-032-055a	पुनः कर्णस्त्रिसप्तत्या भीमसेनं रथेषुभिः ।
08-032-055c	पुत्रं परीप्सन्विव्याध क्रूरं क्रूरैर्जिघांसया ॥
08-032-056a	सुषेणस्तु धनुर्गृह्य भारसाधनमुत्तमम् ।
08-032-056c	नकुलं पञ्चभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-032-057a	नकुलस्तं तु विंशत्या विद्ध्वा भारसहैर्दृढैः ।
08-032-057c	ननाद बलवन्नादं कर्णस्य भयमादधत् ॥
08-032-058a	तं सुषेणो महाराज विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
08-032-058c	चिच्छेद च धनुः शीघ्रं क्षुरप्रेण महारथः ॥
08-032-059a	अथान्यद्धनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः ।

08-032-059c	सुषेणं बहुभिर्बाणैर्वारयामास संयुगे ॥
08-032-060a	स तु बाणैर्दिशो राजन्नाच्छाद्य परवीरहा ।
08-032-060c	आजघ्ने सारथिं चास्य सुषेणं च ततस्त्रिभिः ॥
08-032-060e	चिच्छेद चास्य सुदृढं धनुर्भल्लैस्त्रिभिस्त्रिधा ॥
08-032-061a	अथान्यद्धनुरादाय सुषेणः क्रोधमूर्छितः ।
08-032-061c	अविध्यन्नकुलं षष्ट्या सहदेवं च सप्तभिः ॥
08-032-062a	तद्युद्धं सुमहद्वोरमासीद्देवासुरोपमम् ।
08-032-062c	निघ्नतां सायकैस्तूर्णमन्योन्यस्य वधं प्रति ॥
08-032-063a	सात्यकिर्वृषसेनस्य हत्वा सूतं त्रिभिः शरैः ।
08-032-063c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन जघानाश्वांश्च सप्तभिः ॥
08-032-063e	ध्वजमेकेषुणोन्मथ्य त्रिभिस्तं हृद्यताडयत् ॥
08-032-064a	अथावसन्नः स्वरथे मुहूर्तात्पुनरुत्थितः ।
08-032-064c	अथो जिघांसुः शैनेयं खड्गचर्मभृदभ्ययात् ॥
08-032-065a	तस्य चाप्लवतः शीघ्रं वृषसेनस्य सात्यकिः ।
08-032-065c	वराहकर्णैर्दशभिरविध्यदसिचर्मणी ॥
08-032-066a	दुःशासनस्तु तं दृष्ट्वा विरथं व्यायुधं कृतम् ।
08-032-066c	आरोप्य स्वरथे तूर्णमपोवाह रथान्तरम् ॥
08-032-067a	अथान्यं रथमास्थाय वृषसेनो महारथः ।
08-032-067c	कर्णस्य युधि दुर्धर्षः पुनः पृष्ठमपालयत् ॥
08-032-068a	दुःशासनं तु शैनेयो नवैर्नवभिराशुगैः ।
08-032-068c	विसूताश्चरथं कृत्वा ललाटे त्रिभिरार्पयत् ॥
08-032-069a	स त्वन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
08-032-069c	युयुधे पाण्डुभिः सार्धं कर्णस्याप्याययन्बलम् ॥
08-032-070a	धृष्टद्युम्नस्ततः कर्णमविध्यद्दशभिः शरैः ।
08-032-070c	द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या युयुधानस्तु सप्तभिः ॥
08-032-071a	भीमसेनश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च पञ्चभिः ।
08-032-071c	नकुलस्त्रिंशता बाणैः शतानीकश्च सप्तभिः ॥
08-032-071e	शिखण्डी दशभिर्वीरो धर्मराजः शतेन तु ॥
08-032-072a	एते चान्ये च राजेन्द्र प्रवीरा जयगृद्धिनः ।
08-032-072c	अभ्यर्दयन्महेष्वासं सूतपुत्रं महामृधे ॥
08-032-073a	तान्सूतपुत्रो विशिखैर्दशभिर्दशभिः शितैः ।

08-032-073c	रथे चारु चरन्वीरः प्रत्यविध्यदरिदमः ॥
08-032-074a	तत्रास्त्रवीर्यं कर्णस्य लाघवं च महात्मनः ।
08-032-074c	अपश्याम महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥
08-032-075a	न ह्याददानं ददृशुः संदधानं च सायकान् ।
08-032-075c	विमुञ्चन्तं च संरम्भाद्दृशुस्ते महारथम् ॥
08-032-076a	द्यौर्वियद्भूदिशश्चाशु प्रणुन्ना निशितैः शरैः ।
08-032-076c	अरुणाभ्रावृताकारं तस्मिन्देशे बभौ वियत् ॥
08-032-077a	नृत्यन्निव हि राधेयश्चापहस्तः प्रतापवान् ।
08-032-077c	यैर्विद्धः प्रत्यविध्यत्तानेकैकं त्रिगुणैः शरैः ॥
08-032-078a	दशभिर्दशभिश्चैनान्पुनर्विद्ध्वा ननाद ह ।
08-032-078c	साश्वसूतध्वजच्छत्रास्ततस्ते विवरं ददुः ॥
08-032-079a	तान्प्रमृद्रन्महेष्वासान्राधेयः शरवृष्टिभिः ।
08-032-079c	राजानीकमसंबाधं प्राविशच्छत्रुकर्शनः ॥
08-032-080a	स रथांस्त्रिशतान्हत्वा चेदीनामनिवर्तिनाम् ।
08-032-080c	राधेयो निशितैर्बाणैस्ततोऽभ्यार्च्छद्युधिष्ठिरम् ॥
08-032-081a	ततस्ते पाण्डवा राजज्जिखण्डी च ससात्यकिः ।
08-032-081c	राधेयात्परिरक्षन्तो राजानं पर्यवारयन् ॥
08-032-082a	तथैव तावकाः सर्वे कर्णं दुर्वारणं रणे ।
08-032-082c	यत्ताः सेनामहेष्वासाः पर्यरक्षन्त सर्वशः ॥
08-032-083a	नानावादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्विशां पते ।
08-032-083c	सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणामनिवर्तिनाम् ॥
08-032-084a	ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुपाण्डवाः ।
08-032-084c	युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयम् ॥

08-033-001 संजय उवाच

08-033-001a	विदार्य कर्णस्तां सेनां धर्मराजमुपाद्रवत् ।
08-033-001c	रथहस्त्यश्चपत्तीनां सहस्रैः परिवारितः ॥
08-033-002a	नानायुधसहस्राणि प्रेषितान्यरिभिर्वृषः ।
08-033-002c	छित्त्वा बाणशतैरुग्रैस्तानविध्यदसंभ्रमः ॥
08-033-003a	निचकर्त शिरांस्येषां बाहूनूरुश्च सर्वशः ।
08-033-003c	ते हता वसुधां पेतुर्भग्नाश्चान्ये विदुद्रुवुः ॥
08-033-004a	द्रविडान्ध्रनिषादास्तु पुनः सात्यकिचोदिताः ।

08-033-004c	अभ्यर्दयज्जिघांसन्तः पत्तयः कर्णमाहवे ॥
08-033-005a	ते विबाहुशिरस्त्राणाः प्रहताः कर्णसायकैः ।
08-033-005c	पेतुः पृथिव्यां युगपच्छिन्नं शालवनं यथा ॥
08-033-006a	एवं योधशतान्याजौ सहस्राण्ययुतानि च ।
08-033-006c	हतानीयुर्महीं देहैर्यशसापूरयन्दिशः ॥
08-033-007a	अथ वैकर्तनं कर्णं रणे क्रुद्धमिवान्तकम् ।
08-033-007c	रुरुधुः पाण्डुपाञ्चाला व्याधिं मन्त्रौषधैरिव ॥
08-033-008a	स तान्प्रमृद्याभ्यपतत्पुनरेव युधिष्ठिरम् ।
08-033-008c	मन्त्रौषधिक्रियातीतो व्याधिरत्युल्बणो यथा ॥
08-033-009a	स राजगृद्धिभी रुद्धः पाण्डुपाञ्चालकेकयैः ।
08-033-009c	नाशकत्तानतिक्रान्तुं मृत्युर्ब्रह्मविदो यथा ॥
08-033-010a	ततो युधिष्ठिरः कर्णमदूरस्थं निवारितम् ।
08-033-010c	अब्रवीत्परवीरघ्नः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
08-033-011a	कर्णं कर्णं वृथादृष्टे सूतपुत्र वचः शृणु ।
08-033-011c	सदा स्पर्धसि संग्रामे फल्गुनेन यशस्विना ॥
08-033-011e	तथास्मान्बाधसे नित्यं धार्तराष्ट्रमते स्थितः ॥
08-033-012a	यद्वलं यच्च ते वीर्यं प्रद्वेषो यश्च पाण्डुषु ।
08-033-012c	तत्सर्वं दर्शयस्वाद्य पौरुषं महदास्थितः ॥
08-033-012e	युद्धश्रद्धां स तेऽद्याहं विनेष्यामि महाहवे ॥
08-033-013a	एवमुक्त्वा महाराज कर्णं पाण्डुसुतस्तदा ।
08-033-013c	सुवर्णपुङ्खैर्दशभिर्विव्याधायस्मयैः शितैः ॥
08-033-014a	तं सूतपुत्रो नवभिः प्रत्यविध्यदरिंदमः ।
08-033-014c	वत्सदन्तैर्महेष्वासः प्रहसन्निव भारत ॥
08-033-015a	ततः क्षुराभ्यां पाञ्चाल्यौ चक्ररक्षौ महात्मनः ।
08-033-015c	जघान समरे शूरः शरैः संनतपर्वभिः ॥
08-033-016a	तावुभौ धर्मराजस्य प्रवीरौ परिपार्श्वतः ।
08-033-016c	रथाभ्याशे चकाशेते चन्द्रस्येव पुनर्वसू ॥
08-033-017a	युधिष्ठिरः पुनः कर्णमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
08-033-017c	सुषेणं सत्यसेनं च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥
08-033-018a	शल्यं नवत्या विव्याध त्रिसप्तत्या च सूतजम् ।
08-033-018c	तांश्चास्य गोमृन्विव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥

08-033-019a	ततः प्रहस्याधिरथिर्विधुन्वानः स कार्मुकम् ।
08-033-019c	भित्त्वा भल्लेन राजानं विद्ध्वा षष्ट्यानदन्मुदा ॥
08-033-020a	ततः प्रवीराः पाण्डूनामभ्यधावन्युधिष्ठिरम् ।
08-033-020c	सूतपुत्रात्परीप्सन्तः कर्णमभ्यर्दयञ्शरैः ॥
08-033-021a	सात्यकिश्चेकितानश्च युयुत्सुः पाण्ड्य एव च ।
08-033-021c	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥
08-033-022a	यमौ च भीमसेनश्च शिशुपालस्य चात्मजः ।
08-033-022c	कारूषा मत्स्यशेषाश्च केकयाः काशिकोसलाः ॥
08-033-022e	एते च त्वरिता वीरा वसुषेणमवारयन् ॥
08-033-023a	जनमेजयश्च पाञ्चाल्यः कर्णं विव्याध सायकैः ।
08-033-023c	वराहकर्णेनाराचैर्नालीकैर्निशितैः शरैः ॥
08-033-023e	वत्सदन्तैर्विपाठैश्च क्षुरप्रैश्चटकामुखैः ॥
08-033-024a	नानाप्रहरणैश्चोग्रै रथहस्त्यश्चसादिनः ।
08-033-024c	सर्वतोऽभ्याद्रवन्कर्णं परिवार्य जिघांसया ॥
08-033-025a	स पाण्डवानां प्रवरैः सर्वतः समभिद्रुतः ।
08-033-025c	उदैरयद्ब्राह्ममस्त्रं शरैः संपूरयन्दिशः ॥
08-033-026a	ततः शरमहाज्वालो वीर्योष्मा कर्णपावकः ।
08-033-026c	निर्दहन्पाण्डववनं चारु पर्यचरद्रणे ॥
08-033-027a	स संवार्य महास्त्राणि महेष्वासो महात्मनाम् ।
08-033-027c	प्रहस्य पुरुषेन्द्रस्य शरैश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥
08-033-028a	ततः संधाय नवतिं निमेषान्ततपर्वणाम् ।
08-033-028c	बिभेद कवचं राज्ञो रणे कर्णः शितैः शरैः ॥
08-033-029a	तद्वर्म हेमविकृतं रराज निपतत्तदा ।
08-033-029c	सविद्युदभ्रं सवितुः शिष्टं वातहतं यथा ॥
08-033-030a	तदङ्गं पुरुषेन्द्रस्य भ्रष्टवर्म व्यरोचत ।
08-033-030c	रत्नैरलंकृतं दिव्यैर्व्यभ्रं निशि यथा नभः ॥
08-033-031a	स विवर्मा शरैः पार्थो रुधिरेण समुक्षितः ।
08-033-031c	क्रुद्धः सर्वायसीं शक्तिं चिक्षेपाधिरथिं प्रति ॥
08-033-032a	तां ज्वलन्तीमिवाकाशे शरैश्चिच्छेद सप्तभिः ।
08-033-032c	सा छिन्ना भूमिमपतन्महेष्वासस्य सायकैः ॥
08-033-033a	ततो बाह्वोर्ललाटे च हृदि चैव युधिष्ठिरः ।

08-033-033c	चतुर्भिस्तोमैः कर्णं ताडयित्वा मुदानदत् ॥
08-033-034a	उद्भिन्नरुधिरः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
08-033-034c	ध्वजं चिच्छेद भल्लेन त्रिभिर्विव्याध पाण्डवम् ॥
08-033-034e	इषुधी चास्य चिच्छेद रथं च तिलशोऽच्छिनत् ॥
08-033-035a	एवं पार्थो व्यपायात्स निहतप्रार्ष्टिसारथिः ।
08-033-035c	अशक्नुवन्प्रमुखतः स्थातुं कर्णस्य दुर्मनाः ॥
08-033-036a	तमभिद्रुत्य राधेयः स्कन्धं संस्पृश्य पाणिना ।
08-033-036c	अब्रवीत्प्रहसन् राजन्कुत्सयन्निव पाण्डवम् ॥
08-033-037a	कथं नाम कुले जातः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
08-033-037c	प्रजह्यात्समरे शत्रून्प्राणात्रक्षन्महाहवे ॥
08-033-038a	न भवान्क्षत्रधर्मेषु कुशलोऽसीति मे मतिः ।
08-033-038c	ब्राह्मे बले भवान्युक्तः स्वाध्याये यज्ञकर्मणि ॥
08-033-039a	मा स्म युध्यस्व कौन्तेय मा च वीरान्समासदः ।
08-033-039c	मा चैनानप्रियं ब्रूहि मा च ब्रज महारणम् ॥
08-033-040a	एवमुक्त्वा ततः पार्थ विसृज्य च महाबलः ।
08-033-040c	न्यहनत्पाण्डवीं सेनां वज्रहस्त इवासुरीम् ॥
08-033-040e	ततः प्रायाद्द्रुतं राजन्व्रीडन्निव जनेश्वरः ॥
08-033-041a	अथ प्रयान्तं राजानमन्वयुस्ते तदाच्युतम् ।
08-033-041c	चेदिपाण्डवपाञ्चालाः सात्यकिश्च महारथः ॥
08-033-041e	द्रौपदेयास्तथा शूरा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
08-033-042a	ततो युधिष्ठिरानीकं दृष्ट्वा कर्णः पराङ्मुखम् ।
08-033-042c	कुरुभिः सहितो वीरैः पृष्ठगैः पृष्ठमन्वयात् ॥
08-033-043a	शङ्खभेरीनिनादैश्च कार्मुकाणां च निस्वनैः ।
08-033-043c	बभूव धार्तराष्ट्राणां सिंहनादरवस्तदा ॥
08-033-044a	युधिष्ठिरस्तु कौरव्य रथमारुह्य सत्वरः ।
08-033-044c	श्रुतकीर्तेर्महाराज दृष्टवान्कर्णविक्रमम् ॥
08-033-045a	काल्यमानं बलं दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
08-033-045c	तान्योधानब्रवीत्क्रुद्धो हतैनं वै सहस्रशः ॥
08-033-046a	ततो राज्ञाभ्यनुज्ञाताः पाण्डवानां महारथाः ।
08-033-046c	भीमसेनमुखाः सर्वे पुत्रांस्ते प्रत्युपाद्रवन् ॥
08-033-047a	अभवत्तुमुलः शब्दो योधानां तत्र भारत ।

08-033-047c	हस्त्यश्वरथपत्तीनां शस्त्राणां च ततस्ततः ॥
08-033-048a	उत्तिष्ठत प्रहरत प्रैताभिपततेति च ।
08-033-048c	इति ब्रुवाणा अन्योन्यं जघ्नुर्योधा रणाजिरे ॥
08-033-049a	अभ्रच्छायेव तत्रासीच्छरवृष्टिभिरम्बरे ।
08-033-049c	समावृत्तैर्नरवरैर्निघ्नद्धिरितरेतरम् ॥
08-033-050a	विपताकाध्वजच्छत्रा व्यश्वसूतायुधा रणे ।
08-033-050c	व्यङ्गाङ्गावयवाः पेतुः क्षितौ क्षीणा हतेश्वराः ॥
08-033-051a	प्रवराणीव शैलानां शिखराणि द्विपोत्तमाः ।
08-033-051c	सारोहा निहताः पेतुर्वज्रभिन्ना इवाद्रयः ॥
08-033-052a	छिन्नभिन्नविपर्यस्तैर्वर्मालंकारविग्रहैः ।
08-033-052c	सारोहास्तुरगाः पेतुर्हतवीराः सहस्रशः ॥
08-033-053a	विप्रविद्धायुधाङ्गाश्च द्विरदाश्वरथैर्हताः ।
08-033-053c	प्रतिवीरैश्च संमर्दे पत्तिसंघाः सहस्रशः ॥
08-033-054a	विशालायतताम्राक्षैः पद्मेन्दुसदृशाननैः ।
08-033-054c	शिरोभिर्युद्धशौण्डानां सर्वतः संस्तृता मही ॥
08-033-055a	तथा तु वितते व्योम्नि निस्वनं शुश्रुवुर्जनाः ।
08-033-055c	विमानैरप्सरःसंघैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥
08-033-056a	हतान्कृतानभिमुखान्वीरान्वीरैः सहस्रशः ।
08-033-056c	आरोप्यारोप्य गच्छन्ति विमानेष्वप्सरोगणाः ॥
08-033-057a	तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं प्रत्यक्षं स्वर्गलिप्सया ।
08-033-057c	प्रहृष्टमनसः शूराः क्षिप्रं जग्मुः परस्परम् ॥
08-033-058a	रथिनो रथिभिः सार्धं चित्रं युयुधुराहवे ।
08-033-058c	पत्तयः पत्तिभिर्नागा नागैः सह हयैर्हयाः ॥
08-033-059a	एवं प्रवृत्ते संग्रामे गजवाजिजनक्षये ।
08-033-059c	सैन्ये च रजसा व्याप्ते स्वे स्वाञ्जघ्नः परे परान् ॥
08-033-060a	कचाकचि बभौ युद्धं दन्तादन्ति नखानखि ।
08-033-060c	मुष्टियुद्धं नियुद्धं च देहपाप्मविनाशनम् ॥
08-033-061a	तथा वर्तति संग्रामे गजवाजिजनक्षये ।
08-033-061c	नराश्वगजदेहेभ्यः प्रसृता लोहितापगा ॥
08-033-061e	नराश्वगजदेहान्सा व्युवाह पतितान्बहून् ॥
08-033-062a	नराश्वगजसंबाधे नराश्वगजसादिनाम् ।

08-033-062c	लोहितोदा महाघोरा नदी लोहितकर्दमा ॥
08-033-062e	नराश्वगजदेहान्सा वहन्ती भीरुभीषणी ॥
08-033-063a	तस्याः परमपारं च व्रजन्ति विजयैषिणः ।
08-033-063c	गाधेन च प्लवन्तश्च निमज्ज्योन्मज्ज्य चापरे ॥
08-033-064a	ते तु लोहितदिग्धाङ्गा रक्तवर्मायुधाम्बराः ।
08-033-064c	सस्नुस्तस्यां पपुश्चासृङ्गम्लुश्च भरतर्षभ ॥
08-033-065a	रथानश्चान्नरान्नागानायुधाभरणानि च ।
08-033-065c	वसनान्यथ वर्माणि हन्यमानान्हतानपि ॥
08-033-065e	भूमिं खं द्यां दिशश्चैव प्रायः पश्याम लोहितम् ॥
08-033-066a	लोहितस्य तु गन्धेन स्पर्शेन च रसेन च ।
08-033-066c	रूपेण चातिरिक्तेन शब्देन च विसर्पता ॥
08-033-066e	विषादः सुमहानासीत्प्रायः सैन्यस्य भारत ॥
08-033-067a	तत्तु विप्रहतं सैन्यं भीमसेनमुखैस्तव ।
08-033-067c	भूयः समाद्रवन्वीराः सात्यकिप्रमुखा रथाः ॥
08-033-068a	तेषामापततां वेगमविषह्य महात्मनाम् ।
08-033-068c	पुत्राणां ते महत्सैन्यमासीद्राजन्पराङ्मुखम् ॥
08-033-069a	तत्प्रकीर्णरथाश्वेभं नरवाजिसमाकुलम् ।
08-033-069c	विध्वस्तचर्मकवचं प्रविद्धायुधकार्मुकम् ॥
08-033-070a	व्यद्रवत्तावकं सैन्यं लोड्यमानं समन्ततः ।
08-033-070c	सिंहार्दितं महारण्ये यथा गजकुलं तथा ॥

08-034-001 संजय उवाच

08-034-001a	तानभिद्रवतो दृष्ट्वा पाण्डवांस्तावकं बलम् ।
08-034-001c	क्रोशतस्तव पुत्रस्य न स्म राजन्यवर्तत ॥
08-034-002a	ततः पक्षात्प्रपक्षाच्च प्रपक्षैश्चापि दक्षिणात् ।
08-034-002c	उदस्तशस्त्राः कुरवो भीममभ्यद्रवत्रणे ॥
08-034-003a	कर्णोऽपि दृष्ट्वा द्रवतो धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ।
08-034-003c	हंसवर्णान्हयाग्न्यांस्तान्प्रेषीद्यत्र वृकोदरम् ॥
08-034-004a	ते प्रेषिता महाराज शल्येनाहवशोभिना ।
08-034-004c	भीमसेनरथं प्राप्य समसज्जन्त वाजिनः ॥
08-034-005a	दृष्ट्वा कर्णं समायान्तं भीमः क्रोधसमन्वितः ।
08-034-005c	मतिं दध्रे विनाशाय कर्णस्य भरतर्षभ ॥

08-034-006a	सोऽब्रवीत्सात्यकिं वीरं धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
08-034-006c	एनं रक्षत राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥
08-034-006e	संशयान्महतो मुक्तं कथंचित्प्रेक्षतो मम ॥
08-034-007a	अग्रतो मे कृतो राजा छिन्नसर्वपरिच्छदः ।
08-034-007c	दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं राधेयेन दुरात्मना ॥
08-034-008a	अन्तमद्य करिष्यामि तस्य दुःखस्य पार्षत ।
08-034-008c	हन्ता वास्मि रणे कर्णं स वा मां निहनिष्यति ॥
08-034-008e	संग्रामेण सुघोरेण सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥
08-034-009a	राजानमद्य भवतां न्यासभूतं ददामि वै ।
08-034-009c	अस्य संरक्षणे सर्वे यतध्वं विगतज्वराः ॥
08-034-010a	एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रायादाधिरथिं प्रति ।
08-034-010c	सिंहनादेन महता सर्वाः संनादयन्दिशः ॥
08-034-011a	दृष्ट्वा त्वरितमायान्तं भीमं युद्धाभिनन्दिनम् ।
08-034-011c	सूतपुत्रमथोवाच मद्राणामीश्वरो विभुः ॥
08-034-012a	पश्य कर्ण महाबाहुं क्रुद्धं पाण्डवनन्दनम् ।
08-034-012c	दीर्घकालार्जितं क्रोधं मोक्तुकामं त्वयि ध्रुवम् ॥
08-034-013a	ईदृशं नास्य रूपं मे दृष्टपूर्वं कदाचन ।
08-034-013c	अभिमन्यौ हते कर्ण राक्षसे वा घटोत्कचे ॥
08-034-014a	त्रैलोक्यस्य समस्तस्य शक्तः क्रुद्धो निवारणे ।
08-034-014c	बिभर्ति यादृशं रूपं कालाग्निसदृशं शुभम् ॥
08-034-015a	इति ब्रुवति राधेयं मद्राणामीश्वरे नृप ।
08-034-015c	अभ्यवर्तत वै कर्णं क्रोधदीप्तो वृकोदरः ॥
08-034-016a	तथागतं तु संप्रेक्ष्य भीमं युद्धाभिनन्दिनम् ।
08-034-016c	अब्रवीद्वचनं शल्यं राधेयः प्रहसन्निव ॥
08-034-017a	यदुक्तं वचनं मेऽद्य त्वया मद्रजनेश्वर ।
08-034-017c	भीमसेनं प्रति विभो तत्सत्यं नात्र संशयः ॥
08-034-018a	एष शूरश्च वीरश्च क्रोधनश्च वृकोदरः ।
08-034-018c	निरपेक्षः शरीरे च प्राणतश्च बलाधिकः ॥
08-034-019a	अज्ञातवासं वसता विराटनगरे तदा ।
08-034-019c	द्रौपद्याः प्रियकामेन केवलं बाहुसंश्रयात् ॥
08-034-019e	गूढभावं समाश्रित्य कीचकः सगणो हतः ॥

08-034-020a	सोऽद्य संग्रामशिरसि संनद्धः क्रोधमूर्च्छितः ।
08-034-020c	किंकरोद्यतदण्डेन मृत्युनापि ब्रजेद्रणम् ॥
08-034-021a	चिरकालाभिलषितो ममायं तु मनोरथः ।
08-034-021c	अर्जुनं समरे हन्यां मां वा हन्याद्धनंजयः ॥
08-034-021e	स मे कदाचिदद्यैव भवेद्धीमसमागमात् ॥
08-034-022a	निहते भीमसेने तु यदि वा विरथीकृते ।
08-034-022c	अभियास्यति मां पार्थस्तन्मे साधु भविष्यति ॥
08-034-022e	अत्र यन्मन्यसे प्राप्तं तच्छीघ्रं संप्रधारय ॥
08-034-023a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राधेयस्य महात्मनः ।
08-034-023c	उवाच वचनं शल्यः सूतपुत्रं तथागतम् ॥
08-034-024a	अभियासि महाबाहो भीमसेनं महाबलम् ।
08-034-024c	निरस्य भीमसेनं तु ततः प्राप्स्यसि फल्गुनम् ॥
08-034-025a	यस्ते कामोऽभिलषितश्चिरात्प्रभृति हृद्गतः ।
08-034-025c	स वै संपत्स्यते कर्णं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
08-034-026a	एवमुक्ते ततः कर्णः शल्यं पुनरभाषत ।
08-034-026c	हन्ताहमर्जुनं संख्ये मां वा हन्ता धनंजयः ॥
08-034-026e	युद्धे मनः समाधाय याहि याहीत्यचोदयत् ॥
08-034-027a	ततः प्रायाद्रथेनाशु शल्यस्तत्र विशां पते ।
08-034-027c	यत्र भीमो महेष्वासो व्यद्रावयत वाहिनीम् ॥
08-034-028a	ततस्तूर्यनिनादश्च भेरीणां च महास्वनः ।
08-034-028c	उदतिष्ठत राजेन्द्र कर्णभीमसमागमे ॥
08-034-029a	भीमसेनोऽथ संक्रुद्धस्तव सैन्यं दुरासदम् ।
08-034-029c	नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्दिशः प्राद्रावयद्वली ॥
08-034-030a	स संनिपातस्तुमुलो भीमरूपो विशां पते ।
08-034-030c	आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे ॥
08-034-030e	ततो मुहूर्ताद्राजेन्द्र पाण्डवः कर्णमाद्रवत् ॥
08-034-031a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कर्णो वैकर्तनो वृषः ।
08-034-031c	आजघानोरसि क्रुद्धो नाराचेन स्तनान्तरे ॥
08-034-031e	पुनश्चैनममेयात्मा शरवर्षैरवाकिरत् ॥
08-034-032a	स विद्धः सूतपुत्रेण छादयामास पत्रिभिः ।
08-034-032c	विव्याध निशितैः कर्णं नवभिर्नतपर्वभिः ॥

08-034-033a	तस्य कर्णो धनुर्मध्ये द्विधा चिच्छेद पत्रिणा ।
08-034-033c	अथ तं छिन्नधन्वानमभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
08-034-033e	नाराचेन सुतीक्ष्णेन सर्वावरणभेदिना ॥
08-034-034a	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सूतपुत्रं वृकोदरः ।
08-034-034c	राजन्मर्मसु मर्मज्ञो विद्ध्वा सुनिशितैः शरैः ॥
08-034-034e	ननाद बलवन्नादं कम्पयन्निव रोदसी ॥
08-034-035a	तं कर्णः पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्दयत् ।
08-034-035c	मदोत्कटं वने दृप्तमुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥
08-034-036a	ततः सायकभिन्नाङ्गः पाण्डवः क्रोधमूर्च्छितः ।
08-034-036c	संरम्भामर्षताम्राक्षः सूतपुत्रवधेच्छया ॥
08-034-037a	स कार्मुके महावेगं भारसाधनमुत्तमम् ।
08-034-037c	गिरीणामपि भेत्तारं सायकं समयोजयत् ॥
08-034-038a	विकृष्य बलवच्चापमा कर्णादतिमारुतिः ।
08-034-038c	तं मुमोच महेष्वासः क्रुद्धः कर्णजिघांसया ॥
08-034-039a	स विसृष्टो बलवता बाणो वज्राशनिस्वनः ।
08-034-039c	अदारयद्रणे कर्णं वज्रवेग इवाचलम् ॥
08-034-040a	स भीमसेनाभिहतो सूतपुत्रः कुरूद्वह ।
08-034-040c	निषसाद रथोपस्थे विसंज्ञः पृतनापतिः ॥
08-034-041a	ततो मद्राधिपो दृष्ट्वा विसंज्ञं सूतनन्दनम् ।
08-034-041c	अपोवाह रथेनाजौ कर्णमाहवशोभिनम् ॥
08-034-042a	ततः पराजिते कर्णे धार्तराष्ट्रीं महाचमूम् ।
08-034-042c	व्यद्रावयद्धीमसेनो यथेन्द्रो दानवीं चमूम् ॥

08-035-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-035-001a	सुदुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन संजय ।
08-035-001c	येन कर्णो महाबाहू रथोपस्थे निपातितः ॥
08-035-002a	कर्णो ह्येको रणे हन्ता सृञ्जयान्पाण्डवैः सह ।
08-035-002c	इति दुर्योधनः सूत प्राब्रवीन्मां मुहुर्मुहुः ॥
08-035-003a	पराजितं तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।
08-035-003c	ततः परं किमकरोत्पुत्रो दुर्योधनो मम ॥

08-035-004 संजय उवाच

08-035-004a	विभ्रान्तं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्रं महाहवे ।
08-035-004c	महत्या सेनया राजन्सोदर्यान्समभाषत ॥
08-035-005a	शीघ्रं गच्छत भद्रं वो राधेयं परिरक्षत ।
08-035-005c	भीमसेनभयागाधे मज्जन्तं व्यसनार्णवे ॥
08-035-006a	ते तु राज्ञा समादिष्टा भीमसेनजिघांसवः ।
08-035-006c	अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धाः पतंगा इव पावकम् ॥
08-035-007a	श्रुतायुर्दुर्धरः क्राथो विवित्सुर्विकटः समः ।
08-035-007c	निषङ्गी कवची पाशी तथा नन्दोपनन्दकौ ॥
08-035-008a	दुष्प्रधर्षः सुबाहुश्च वातवेगसुवर्चसौ ।
08-035-008c	धनुर्ग्राहो दुर्मदश्च तथा सत्त्वसमः सहः ॥
08-035-009a	एते रथैः परिवृता वीर्यवन्तो महाबलाः ।
08-035-009c	भीमसेनं समासाद्य समन्तात्पर्यवारयन् ॥
08-035-009e	ते व्यमुञ्चञ्शरव्रातान्नानालिङ्गान्समन्ततः ॥
08-035-010a	स तैरभ्यर्द्यमानस्तु भीमसेनो महाबलः ।
08-035-010c	तेषामापततां क्षिप्रं सुतानां ते नराधिप ॥
08-035-010e	रथैः पञ्चाशता सार्धं पञ्चाशन्यहनद्रथान् ॥
08-035-011a	विवित्सोस्तु ततः क्रुद्धो भल्लेनापाहरच्छिरः ।
08-035-011c	सकुण्डलशिरस्त्राणं पूर्णचन्द्रोपमं तदा ॥
08-035-011e	भीमेन च महाराज स पपात हतो भुवि ॥
08-035-012a	तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्रातरः सर्वतः प्रभो ।
08-035-012c	अभ्यद्रवन्त समरे भीमं भीमपराक्रमम् ॥
08-035-013a	ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां पुत्रयोस्ते महाहवे ।
08-035-013c	जहार समरे प्राणान्भीमो भीमपराक्रमः ॥
08-035-014a	तौ धरामन्वपद्येतां वातरुग्णाविव द्रुमौ ।
08-035-014c	विकटश्च समश्चोभौ देवगर्भसमौ नृप ॥
08-035-015a	ततस्तु त्वरितो भीमः क्राथं निन्ये यमक्षयम् ।
08-035-015c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥
08-035-016a	हाहाकारस्ततस्तीव्रः संबभूव जनेश्वर ।
08-035-016c	वध्यमानेषु ते राजंस्तदा पुत्रेषु धन्विषु ॥
08-035-017a	तेषां संलुलिते सैन्ये भीमसेनो महाबलः ।
08-035-017c	नन्दोपनन्दौ समरे प्रापयद्यमसादनम् ॥

08-035-018a	ततस्ते प्राद्रवन्भीताः पुत्रास्ते विह्वलीकृताः ।
08-035-018c	भीमसेनं रणे दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमम् ॥
08-035-019a	पुत्रांस्ते निहतान्दृष्ट्वा सूतपुत्रो महामनाः ।
08-035-019c	हंसवर्णान्हयान्भूयः प्राहिणोद्यत्र पाण्डवः ॥
08-035-020a	ते प्रेषिता महाराज मद्रराजेन वाजिनः ।
08-035-020c	भीमसेनरथं प्राप्य समसज्जन्त वेगिताः ॥
08-035-021a	स संनिपातस्तुमुलो घोररूपो विशां पते ।
08-035-021c	आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मध्ये ॥
08-035-022a	दृष्ट्वा मम महाराज तौ समेतौ महारथौ ।
08-035-022c	आसीद्बुद्धिः कथं नूनमेतदद्य भविष्यति ॥
08-035-023a	ततो मुहूर्ताद्राजेन्द्र नातिकृच्छ्राद्धसन्निव ।
08-035-023c	विरथं भीमकर्माणं भीमं कर्णश्चकार ह ॥
08-035-024a	विरथो भरतश्रेष्ठः प्रहसन्ननिलोपमः ।
08-035-024c	गदाहस्तो महाबाहुरपतत्स्यन्दनोत्तमात् ॥
08-035-025a	नागान्सप्तशतान्नाजन्नीषादन्तान्प्रहारिणः ।
08-035-025c	व्यधमत्सहसा भीमः क्रुद्धरूपः परंतपः ॥
08-035-026a	दन्तवेष्टेषु नेत्रेषु कम्भेषु स कटेषु च ।
08-035-026c	मर्मस्वपि च मर्मज्ञो निनदन्व्यधमद्भृशम् ॥
08-035-027a	ततस्ते प्राद्रवन्भीताः प्रतीपं प्रहिताः पुनः ।
08-035-027c	महामात्रैस्तमावब्रुर्मेघा इव दिवाकरम् ॥
08-035-028a	तान्स सप्तशतान्नागान्सारोहायुधकेतनान् ।
08-035-028c	भूमिष्ठो गदया जघ्ने शरन्मेघानिवानिलः ॥
08-035-029a	ततः सुबलपुत्रस्य नागानतिबलान्पुनः ।
08-035-029c	पोथयामास कौन्तेयो द्वापञ्चाशतमाहवे ॥
08-035-030a	तथा रथशतं साग्रं पत्तींश्च शतशोऽपरान् ।
08-035-030c	न्यहनत्पाण्डवो युद्धे तापयंस्तव वाहिनीम् ॥
08-035-031a	प्रताप्यमानं सूर्येण भीमेन च महात्मना ।
08-035-031c	तव सैन्यं संचुकोच चर्म वह्निगतं यथा ॥
08-035-032a	ते भीमभयसंत्रस्तास्तावका भरतर्षभ ।
08-035-032c	विहाय समरे भीमं दुद्रुवुर्वै दिशो दश ॥
08-035-033a	रथाः पञ्चशताश्चान्ये हादिनश्चर्मवर्मिणः ।

08-035-033c	भीममभ्यद्रवंस्तूर्णं शरपूगैः समन्ततः ॥
08-035-034a	तान्ससूतरथान्सर्वान्सपताकाध्वजायुधान् ।
08-035-034c	पोथयामास गदया भीमो विष्णुरिवासुरान् ॥
08-035-035a	ततः शकुनिनिर्दिष्टाः सादिनः शूरसंमताः ।
08-035-035c	त्रिसाहस्रा ययुर्भीमं शक्त्यृष्टिप्रासपाणयः ॥
08-035-036a	तान्प्रत्युद्गम्य यवनानश्चारोहान्वरारिहा ।
08-035-036c	विचरन्विविधान्मार्गान्धातयामास पोथयन् ॥
08-035-037a	तेषामासीन्महाञ्शब्दस्ताडितानां च सार्वशः ।
08-035-037c	असिभिश्छिद्यमानानां नडानामिव भारत ॥
08-035-038a	एवं सुबलपुत्रस्य त्रिसाहस्रान्हयोत्तमान् ।
08-035-038c	हत्वान्यं रथमास्थाय क्रुद्धो राधेयमभ्ययात् ॥
08-035-039a	कर्णोऽपि समरे राजन्धर्मपुत्रमरिदमम् ।
08-035-039c	शरैः प्रच्छादयामास सारथिं चाप्यपातयत् ॥
08-035-040a	ततः संप्रद्रुतं संख्ये रथं दृष्ट्वा महारथः ।
08-035-040c	अन्वधावत्किरन्बाणैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ॥
08-035-041a	राजानमभि धावन्तं शरैरावृत्य रोदसी ।
08-035-041c	क्रुद्धः प्रच्छादयामास शरजालेन मारुतिः ॥
08-035-042a	संनिवृत्तस्ततस्तूर्णं राधेयः शत्रुकर्शनः ।
08-035-042c	भीमं प्रच्छादयामास समन्तान्निशितैः शरैः ॥
08-035-043a	भीमसेनरथव्यग्रं कर्णं भारत सात्यकिः ।
08-035-043c	अभ्यर्दयदमेयात्मा पाष्णिग्रहणकारणात् ॥
08-035-043e	अभ्यवर्तत कर्णस्तमर्दितोऽपि शरैर्भृशम् ॥
08-035-044a	तावन्योन्यं समासाद्य वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
08-035-044c	विसृजन्तौ शरांश्चित्रान्विभ्राजेतां मनस्विनौ ॥
08-035-045a	ताभ्यां वियति राजेन्द्र विततं भीमदर्शनम् ।
08-035-045c	क्रौञ्चपृष्ठारुणं रौद्रं बाणजालं व्यदृश्यत ॥
08-035-046a	नैव सूर्यप्रभां खं वा न दिशः प्रदिशः कुतः ।
08-035-046c	प्राज्ञासिष्म वयं ताभ्यां शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ॥
08-035-047a	मध्याह्ने तपतो राजन्भास्करस्य महाप्रभाः ।
08-035-047c	हताः सर्वाः शरौघैस्तैः कर्णमाधवयोस्तदा ॥
08-035-048a	सौबलं कृतवर्माणं द्रौणिमाधिरथिं कृपम् ।

08-035-048c	संसक्तान्पाण्डवैर्दृष्ट्वा निवृत्ताः कुरवः पुनः ॥
08-035-049a	तेषामापततां शब्दस्तीव्र आसीद्विशां पते ।
08-035-049c	उद्धूतानां यथा वृष्ट्या सागराणां भयावहः ॥
08-035-050a	ते सेने भृशसंविग्ने दृष्ट्वान्योन्यं महारणे ।
08-035-050c	हर्षेण महता युक्ते परिगृह्य परस्परम् ॥
08-035-051a	ततः प्रववृते युद्धं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
08-035-051c	यादृशं न कदाचिद्धि दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ॥
08-035-052a	बलौघस्तु समासाद्य बलौघं सहसा रणे ।
08-035-052c	उपासर्पत वेगेन जलौघ इव सागरम् ॥
08-035-053a	आसीन्निनादः सुमहान्बलौघानां परस्परम् ।
08-035-053c	गर्जतां सागरौघाणां यथा स्यान्निस्वनो महान् ॥
08-035-054a	ते तु सेने समासाद्य वेगवत्यौ परस्परम् ।
08-035-054c	एकीभावमनुप्राप्ते नद्याविव समागमे ॥
08-035-055a	ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं विशां पते ।
08-035-055c	कुरूणां पाण्डवानां च लिप्सतां सुमहद्यशः ॥
08-035-056a	कुरूणां गर्जतां तत्र अविच्छेदकृता गिरः ।
08-035-056c	श्रूयन्ते विविधा राजन्नामान्युद्दिश्य भारत ॥
08-035-057a	यस्य यद्धि रणे न्यङ्गं पितृतो मातृतोऽपि वा ।
08-035-057c	कर्मतः शीलतो वापि स तच्छ्रावयते युधि ॥
08-035-058a	तान्दृष्ट्वा समरे शूरांस्तर्जयानान्परस्परम् ।
08-035-058c	अभवन्मे मती राजन्नैषामस्तीति जीवितम् ॥
08-035-059a	तेषां दृष्ट्वा तु क्रुद्धानां वपूंष्यमिततेजसाम् ।
08-035-059c	अभवन्मे भयं तीव्रं कथमेतद्भविष्यति ॥
08-035-060a	ततस्ते पाण्डवा राजन्कौरवाश्च महारथाः ।
08-035-060c	ततक्षुः सायकैस्तीक्ष्णैर्निघ्नन्तो हि परस्परम् ॥

08-036-001 संजय उवाच

08-036-001a	क्षत्रियास्ते महाराज परस्परवधैषिणः ।
08-036-001c	अन्योन्यं समरे जघ्नुः कृतवैराः परस्परम् ॥
08-036-002a	रथौघाश्च हयौघाश्च नरौघाश्च समन्ततः ।
08-036-002c	गजौघाश्च महाराज संसक्ताः स्म परस्परम् ॥
08-036-003a	गदानां परिघाणां च कणपानां च सर्पताम् ।

08-036-003c	प्रासानां भिण्डिपालानां भुशुण्डीनां च सर्वशः ॥
08-036-004a	संपातं चान्वपश्याम संग्रामे भृशदारुणे ।
08-036-004c	शलभा इव संपेतुः समन्ताच्छरवृष्टयः ॥
08-036-005a	नागा नागान्समासाद्य व्यधमन्त परस्परम् ।
08-036-005c	हया हयांश्च समरे रथिनो रथिनस्तथा ॥
08-036-005e	पत्तयः पत्तिसंघैश्च हयसंघैर्हयास्तथा ॥
08-036-006a	पत्तयो रथमातङ्गान्नथा हस्त्यश्चमेव च ।
08-036-006c	नागाश्च समरे त्र्यङ्गं ममृदुः शीघ्रगा नृप ॥
08-036-007a	पततां तत्र शूराणां क्रोशतां च परस्परम् ।
08-036-007c	घोरमायोधनं जज्ञे पशूनां वैशसं यथा ॥
08-036-008a	रुधिरेण समास्तीर्णा भाति भारत मेदिनी ।
08-036-008c	शक्रगोपगणाकीर्णा प्रावृषीव यथा धरा ॥
08-036-009a	यथा वा वाससी शुक्ले महारजनरज्जिते ।
08-036-009c	बिभृयाद्युवतिः श्यामा तद्वदासीद्वसुंधरा ॥
08-036-009e	मांसशोणितचित्रेव शातकौम्भमयीव च ॥
08-036-010a	छिन्नानां चोत्तमाङ्गानां बाहूनां चोरुभिः सह ।
08-036-010c	कुण्डलानां प्रविद्धानां भूषणानां च भारत ॥
08-036-011a	निष्काणामधिसूत्राणां शरीराणां च धन्विनाम् ।
08-036-011c	वर्मणां सपताकानां संघास्तत्रापतन्भुवि ॥
08-036-012a	गजानाजाः समासाद्य विषाणाग्रैरदारयन् ।
08-036-012c	विषाणाभिहतास्ते च भ्राजन्ते द्विरदा यथा ॥
08-036-013a	रुधिरेणावसिक्ताङ्गा गैरिकप्रस्रवा इव ।
08-036-013c	यथा भ्राजन्ति स्यन्दन्तः पर्वता धातुमण्डिताः ॥
08-036-014a	तोमरान्गजिभिर्मुक्तान्प्रतीपानास्थितान्बहून् ।
08-036-014c	हस्तैर्विचेरुस्ते नागा बभञ्जुश्चापरे तथा ॥
08-036-015a	नाराचैश्छिन्नवर्माणो भ्राजन्ते स्म गजोत्तमाः ।
08-036-015c	हिमागमे महाराज व्यभ्रा इव महीधराः ॥
08-036-016a	शरैः कनकपुङ्खैस्तु चिता रेजुर्गजोत्तमाः ।
08-036-016c	उल्काभिः संप्रदीप्ताग्राः पर्वता इव मारिष ॥
08-036-017a	केचिदभ्याहता नागा नागैर्नगनिभा भुवि ।
08-036-017c	निपेतुः समरे तस्मिन्पक्षवन्त इवाद्रयः ॥

08-036-018a	अपरे प्राद्रवन्नागाः शल्यार्ता व्रणपीडिताः ।
08-036-018c	प्रतिमानैश्च कुम्भैश्च पेतुरुर्व्या महाहवे ॥
08-036-019a	निषेदुः सिंहवच्चान्ये नदन्तो भैरवात्रवान् ।
08-036-019c	मम्लुश्च बहवो राजंश्चुकूजुश्चापरे तथा ॥
08-036-020a	हयाश्च निहता बाणैः स्वर्णभाण्डपरिच्छदाः ।
08-036-020c	निषेदुश्चैव मम्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश ॥
08-036-021a	अपरे कृष्यमाणाश्च विवेष्टन्तो महीतले ।
08-036-021c	भावान्बहुविधांश्चक्रुस्ताडिताः शरतोमरैः ॥
08-036-022a	नरास्तु निहता भूमौ कूजन्तस्तत्र मारिष ।
08-036-022c	दृष्ट्वा च बान्धवानन्ये पितृनन्ये पितामहान् ॥
08-036-023a	धावमानान्परांश्चैव दृष्ट्वान्ये तत्र भारत ।
08-036-023c	गोत्रनामानि ख्यातानि शशंसुरितरेतरम् ॥
08-036-024a	तेषां छिन्ना महाराज भुजाः कनकभूषणाः ।
08-036-024c	उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते पतन्ते चोत्पतन्ति च ॥
08-036-025a	निपतन्ति तथा भूमौ स्फुरन्ति च सहस्रशः ।
08-036-025c	वेगांश्चान्ये रणे चक्रुः स्फुरन्त इव पन्नगाः ॥
08-036-026a	ते भुजा भोगिभोगाभाश्चन्दनाक्ता विशां पते ।
08-036-026c	लोहितार्द्रा भृशं रेजुस्तपनीयध्वजा इव ॥
08-036-027a	वर्तमाने तथा घोरे संकुले सर्वतोदिशम् ।
08-036-027c	अविज्ञाताः स्म युध्यन्ते विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥
08-036-028a	भौमेन रजसा कीर्णे शस्त्रसंपातसंकुले ।
08-036-028c	नैव स्वे न परे राजन्व्यज्ञायन्त तमोवृते ॥
08-036-029a	तथा तदभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
08-036-029c	शोणितोदा महानद्यः प्रसस्रुस्तत्र चासकृत् ॥
08-036-030a	शीर्षपाषाणसंछन्नाः केशशैवलशाद्वलाः ।
08-036-030c	अस्थिसंघातसंकीर्णा धनुःशरवरोत्तमाः ॥
08-036-031a	मांसकर्दमपङ्काश्च शोणितौघाः सुदारुणाः ।
08-036-031c	नदीः प्रवर्तयामासुर्यमराष्ट्रविवर्धनीः ॥
08-036-032a	ता नद्यो घोररूपाश्च नयन्त्यो यमसादनम् ।
08-036-032c	अवगाढा मज्जयन्त्यः क्षत्रस्याजनयन्भयम् ॥
08-036-033a	क्रव्यादानां नरव्याघ्र नर्दतां तत्र तत्र ह ।

08-036-033c	घोरमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ॥
08-036-034a	उत्थितान्यगणेष्वपि कबन्धानि समन्ततः ।
08-036-034c	नृत्यन्ति वै भूतगणाः संतृप्ता मांसशोणितैः ॥
08-036-035a	पीत्वा च शोणितं तत्र वसां पीत्वा च भारत ।
08-036-035c	मेदोमज्जावसातृप्तास्तृप्ता मांसस्य चैव हि ॥
08-036-035e	धावमानाश्च दृश्यन्ते काकगृध्रबलास्तथा ॥
08-036-036a	शूरास्तु समरे राजन्भयं त्यक्त्वा सुदुस्त्यजम् ।
08-036-036c	योधव्रतसमाख्याताश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥
08-036-037a	शरशक्तिसमाकीर्णं क्रव्यादगणसंकुले ।
08-036-037c	व्यचरन्त गणैः शूराः ख्यापयन्तः स्वपौरुषम् ॥
08-036-038a	अन्योन्यं श्रावयन्ति स्म नामगोत्राणि भारत ।
08-036-038c	पितृनामानि च रणे गोत्रनामानि चाभितः ॥
08-036-039a	श्रावयन्तो हि बहवस्तत्र योधा विशां पते ।
08-036-039c	अन्योन्यमवमृद्रन्तः शक्तितोमरपट्टिशैः ॥
08-036-040a	वर्तमाने तदा युद्धे घोररूपे सुदारुणे ।
08-036-040c	व्यषीदत्कौरवी सेना भिन्ना नौरिव सागरे ॥

08-037-001 संजय उवाच

08-037-001a	वर्तमाने तदा युद्धे क्षत्रियाणां निमज्जने ।
08-037-001c	गाण्डीवस्य महान्घोषः शुश्रुवे युधि मारिष ॥
08-037-002a	संशप्तकानां कदनमकरोद्यत्र पाण्डवः ।
08-037-002c	कोसलानां तथा राजन्नारायणबलस्य च ॥
08-037-003a	संशप्तकास्तु समरे शरवृष्टिं समन्ततः ।
08-037-003c	अपातयन्पार्थमूर्ध्नि जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥
08-037-004a	तां वृष्टिं सहसा राजंस्तरसा धारयन्प्रभुः ।
08-037-004c	व्यगाहत रणे पार्थो विनिघ्नन्नरथिनां वरः ॥
08-037-005a	निगृह्य तु रथानीकं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
08-037-005c	आससाद रणे पार्थः सुशर्माणं महारथम् ॥
08-037-006a	स तस्य शरवर्षाणि ववर्ष रथिनां वरः ।
08-037-006c	तथा संशप्तकाश्चैव पार्थस्य समरे स्थिताः ॥
08-037-007a	सुशर्मा तु ततः पार्थं विद्ध्वा नवभिराशुगैः ।
08-037-007c	जनार्दनं त्रिभिर्बाणैरभ्यहन्दक्षिणे भुजे ॥

08-037-007e	ततोऽपरेण भल्लेन केतुं विव्याध मारिष ॥
08-037-008a	स वानरवरो राजन्विश्वकर्मकृतो महान् ।
08-037-008c	ननाद सुमहन्नादं भीषयन्वै ननर्द च ॥
08-037-009a	कपेस्तु निनदं श्रुत्वा संत्रस्ता तव वाहिनी ।
08-037-009c	भयं विपुलमादाय निश्चेष्टा समपद्यत ॥
08-037-010a	ततः सा शुशुभे सेना निश्चेष्टावस्थिता नृप ।
08-037-010c	नानापुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनम् ॥
08-037-011a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां योधास्ते कुरुसत्तम ।
08-037-011c	अर्जुनं सिषिचुर्बाणैः पर्वतं जलदा इव ॥
08-037-011e	परिवव्रुस्तदा सर्वे पाण्डवस्य महारथम् ॥
08-037-012a	ते हयात्रथचक्रे च रथेषाश्चापि भारत ।
08-037-012c	निगृह्य बलवत्तूर्णं सिंहनादमथानदन् ॥
08-037-013a	अपरे जगूहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ ।
08-037-013c	पार्थमन्ये महाराज रथस्थं जगूहुर्मुदा ॥
08-037-014a	केशवस्तु तदा बाहू विधुन्वन्नमूर्धनि ।
08-037-014c	पातयामास तान्सर्वान्दुष्टहस्तीव हस्तिनः ॥
08-037-015a	ततः क्रुद्धो रणे पार्थः संवृतस्तैर्महारथैः ।
08-037-015c	निगृहीतं रथं दृष्ट्वा केशवं चाप्यभिद्रुतम् ॥
08-037-015e	रथारूढांश्च सुबहून्पदातींश्चाप्यपातयत् ॥
08-037-016a	आसन्नांश्च ततो योधाञ्जरैरासन्नयोधिभिः ।
08-037-016c	च्यावयामास समरे केशवं चेदमब्रवीत् ॥
08-037-017a	पश्य कृष्ण महाबाहो संशप्तकगणान्मया ।
08-037-017c	कुर्वाणान्दारुणं कर्म वध्यमानान्सहस्रशः ॥
08-037-018a	रथबन्धमिमं घोरं पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।
08-037-018c	यः सहेत पुमाँल्लोके मदन्यो यदुपुंगव ॥
08-037-019a	इत्येवमुक्त्वा बीभत्सुर्देवदत्तमथाधमत् ।
08-037-019c	पाञ्चजन्यं च कृष्णोऽपि पूरयन्निव रोदसी ॥
08-037-020a	तं तु शङ्खस्वनं श्रुत्वा संशप्तकवरूथिनी ।
08-037-020c	संचचाल महाराज वित्रस्ता चाभवद्भृशम् ॥
08-037-021a	पदबन्धं ततश्चक्रे पाण्डवः परवीरहा ।
08-037-021c	नागमस्त्रं महाराज संप्रोदीर्य मुहुर्मुहुः ॥

08-037-022a	यानुद्दिश्य रणे पार्थः पदबन्धं चकार ह ।
08-037-022c	ते बद्धाः पदबन्धेन पाण्डवेन महात्मना ॥
08-037-022e	निश्चेष्टा अभवत्राजन्नश्मसारमया इव ॥
08-037-023a	निश्चेष्टांस्तु ततो योधानवधीत्पाण्डुनन्दनः ।
08-037-023c	यथेन्द्रः समरे दैत्यांस्तारकस्य वधे पुरा ॥
08-037-024a	ते वध्यमानाः समरे मुमुचुस्तं रथोत्तमम् ।
08-037-024c	आयुधानि च सर्वाणि विस्रष्टुमुपचक्रमुः ॥
08-037-025a	ततः सुशर्मा राजेन्द्र गृहीतां वीक्ष्य वाहिनीम् ।
08-037-025c	सौपर्णमस्त्रं त्वरितः प्रादुश्चक्रे महारथः ॥
08-037-026a	ततः सुपर्णाः संपेतुर्भक्षयन्तो भुजंगमान् ।
08-037-026c	ते वै विदुद्रुवुर्नागा दृष्ट्वा तान्खचरान् नृप ॥
08-037-027a	बभौ बलं तद्विमुक्तं पदबन्धाद्विशां पते ।
08-037-027c	मेघवृन्दाद्यथा मुक्तो भास्करस्तापयन्प्रजाः ॥
08-037-028a	विप्रमुक्तास्तु ते योधाः फल्गुनस्य रथं प्रति ।
08-037-028c	ससृजुर्बाणसंघांश्च शस्त्रसंघांश्च मारिष ॥
08-037-029a	तां महास्त्रमयीं वृष्टिं संचिद्य शरवृष्टिभिः ।
08-037-029c	व्यवातिष्ठत्ततो योधान्वासविः परवीरहा ॥
08-037-030a	सुशर्मा तु ततो राजन्बाणेनानतपर्वणा ।
08-037-030c	अर्जुनं हृदये विद्ध्वा विव्याधान्यैस्त्रिभिः शरैः ॥
08-037-030e	स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ॥
08-037-031a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
08-037-031c	ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे त्वरान्वितः ॥
08-037-031e	ततो बाणसहस्राणि समुत्पन्नानि मारिष ॥
08-037-032a	सर्वदिक्षु व्यदृश्यन्त सूदयन्तो नृप द्विपान् ।
08-037-032c	हयात्रथांश्च समरे शस्त्रैः शतसहस्रशः ॥
08-037-033a	वध्यमाने ततः सैन्ये विपुला भीः समाविशत् ।
08-037-033c	संशप्तकगणानां च गोपालानां च भारत ॥
08-037-033e	न हि कश्चित्पुमांस्तत्र योऽर्जुनं प्रत्ययुध्यत ॥
08-037-034a	पश्यतां तत्र वीराणामहन्यत महद्वलम् ।
08-037-034c	हन्यमानमपश्यंश्च निश्चेष्टाः स्म पराक्रमे ॥
08-037-035a	अयुतं तत्र योधानां हत्वा पाण्डुसुतो रणे ।

- 08-037-035c व्यभ्राजत रणे राजन्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
 08-037-036a चतुर्दश सहस्राणि यानि शिष्टानि भारत ।
 08-037-036c रथानामयुतं चैव त्रिसाहस्राश्च दन्तिनः ॥
 08-037-037a ततः संशप्तका भूयः परिवव्रुर्धनंजयम् ।
 08-037-037c मर्तव्यमिति निश्चित्य जयं वापि निवर्तनम् ॥
 08-037-038a तत्र युद्धं महद्ध्यासीत्तावकानां विशां पते ।
 08-037-038c शूरेण बलिना सार्धं पाण्डवेन किरीटिना ॥

08-038-001 संजय उवाच

- 08-038-001a कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सूतपुत्रश्च मारिष ।
 08-038-001c उलूकः सौबलश्चैव राजा च सह सोदरैः ॥
 08-038-002a सीदमानां चमूं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रभयार्दिताम् ।
 08-038-002c समुज्जिहीर्षुर्वेगेन भिन्नां नावमिवार्षवे ॥
 08-038-003a ततो युद्धमतीवासीन्मुहूर्तमिव भारत ।
 08-038-003c भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥
 08-038-004a कृपेण शरवर्षाणि विप्रमुक्तानि संयुगे ।
 08-038-004c सृञ्जयाः शातयामासुः शलभानां व्रजा इव ॥
 08-038-005a शिखण्डी तु ततः क्रुद्धो गौतमं त्वरितो ययौ ।
 08-038-005c ववर्ष शरवर्षाणि समन्तादेव ब्राह्मणे ॥
 08-038-006a कृपस्तु शरवर्षं तद्विनिहत्य महास्त्रवित् ।
 08-038-006c शिखण्डिनं रणे क्रुद्धो विव्याध दशभिः शरैः ॥
 08-038-007a ततः शिखण्डी कुपीतः शरैः सप्तभिराहवे ।
 08-038-007c कृपं विव्याध सुभृशं कङ्कपत्रैरजिह्वागैः ॥
 08-038-008a ततः कृपः शरैस्तीक्ष्णैः सोऽतिविद्धो महारथः ।
 08-038-008c व्यश्चसूतरथं चक्रे पार्षतं तु द्विजोत्तमः ॥
 08-038-009a हताश्चात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः ।
 08-038-009c चर्मखड्गे च संगृह्य सत्वरं ब्राह्मणं ययौ ॥
 08-038-010a तमापतन्तं सहसा शरैः संनतपर्वभिः ।
 08-038-010c छादयामास समरे तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 08-038-011a तत्राद्भुतमपश्याम शिलानां प्लवनं यथा ।
 08-038-011c निश्चेष्टो यद्रणे राजञ्शिखण्डी समतिष्ठत ॥
 08-038-012a कृपेण छादितं दृष्ट्वा नृपोत्तम शिखण्डिनम् ।

08-038-012c	प्रत्युद्ययौ कृपं तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥
08-038-013a	धृष्टद्युम्नं ततो यान्तं शारद्वतरथं प्रति ।
08-038-013c	प्रतिजग्राह वेगेन कृतवर्मा महारथः ॥
08-038-014a	युधिष्ठिरमथायान्तं शारद्वतरथं प्रति ।
08-038-014c	सपुत्रं सहसेनं च द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ॥
08-038-015a	नकुलं सहदेवं च त्वरमाणौ महारथौ ।
08-038-015c	प्रतिजग्राह ते पुत्रः शरवर्षेण वारयन् ॥
08-038-016a	भीमसेनं करूषांश्च केकयान्सहसृज्जयान् ।
08-038-016c	कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥
08-038-017a	शिखण्डिनस्ततो बाणान्कृपः शारद्वतो युधि ।
08-038-017c	प्राहिणोत्त्वरया युक्तो दिधक्षुरिव मारिष ॥
08-038-018a	ताञ्शरान्प्रेषितांस्तेन समन्ताद्धेमभूषणान् ।
08-038-018c	चिच्छेद खड्गमाविध्य भ्रामयंश्च पुनः पुनः ॥
08-038-019a	शतचन्द्रं ततश्चर्म गौतमः पार्षतस्य ह ।
08-038-019c	व्यधमत्सायकैस्तूर्णं तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
08-038-020a	स विचर्मा महाराज खड्गपाणिरुपाद्रवत् ।
08-038-020c	कृपस्य वशमापन्नो मृत्योरास्यमिवातुरः ॥
08-038-021a	शारद्वतशरैर्ग्रस्तं क्लिश्यमानं महाबलम् ।
08-038-021c	चित्रकेतुसुतो राजन्सुकेतुस्त्वरितो ययौ ॥
08-038-022a	विकिरन्ब्राह्मणं युद्धे बहुभिर्निशितैः शरैः ।
08-038-022c	अभ्यापतदमेयात्मा गौतमस्य रथं प्रति ॥
08-038-023a	दृष्ट्वाविषह्यं तं युद्धे ब्राह्मणं चरितव्रतम् ।
08-038-023c	अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी राजसत्तम ॥
08-038-024a	सुकेतुस्तु ततो राजन्गौतमं नवभिः शरैः ।
08-038-024c	विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः ॥
08-038-025a	अथास्य सशरं चापं पुनश्चिच्छेद मारिष ।
08-038-025c	सारथिं च शरेणास्य भृशं मर्मण्यताडयत् ॥
08-038-026a	गौतमस्तु ततः क्रुद्धो धनुर्गृह्य नवं दृढम् ।
08-038-026c	सुकेतुं त्रिंशता बाणैः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥
08-038-027a	स विह्वलितसर्वाङ्गः प्रचचाल रथोत्तमे ।
08-038-027c	भूमिचाले यथा वृक्षश्चलत्याकम्पितो भृशम् ॥

08-038-028a	चलतस्तस्य कायात्तु शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
08-038-028c	सोष्णीषं सशिरस्त्राणं क्षुरप्रेणान्वपातयत् ॥
08-038-029a	तच्छिरः प्रापतद्भूमौ श्येनाहतमिवामिषम् ।
08-038-029c	ततोऽस्य कायो वसुधां पश्चात्प्राप तदा च्युतः ॥
08-038-030a	तस्मिन्हते महाराज त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
08-038-030c	गौतमं समरे त्यक्त्वा दुद्रुवुस्ते दिशो दश ॥
08-038-031a	धृष्टद्युम्नं तु समरे संनिवार्य महाबलः ।
08-038-031c	कृतवर्माब्रवीद्धृष्टिस्तृष्टि तिष्ठेति पार्षतम् ॥
08-038-032a	तदभूत्तुमुलं युद्धं वृष्णिपार्षतयो रणे ।
08-038-032c	आमिषार्थं यथा युद्धं श्येनयोर्गृद्धयोर्नृप ॥
08-038-033a	धृष्टद्युम्नस्तु समरे हार्दिक्यं नवभिः शरैः ।
08-038-033c	आजघानोरसि क्रुद्धः पीडयन्हृदिकात्मजम् ॥
08-038-034a	कृतवर्मा तु समरे पार्षतेन दृढाहतः ।
08-038-034c	पार्षतं सरथं साश्वं छादयामास सायकैः ॥
08-038-035a	सरथश्छादितो राजन्धृष्टद्युम्नो न दृश्यते ।
08-038-035c	मेघैरिव परिच्छन्नो भास्करो जलदागमे ॥
08-038-036a	विधूय तं बाणगणं शरैः कनकभूषणैः ।
08-038-036c	व्यरोचत रणे राजन्धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः ॥
08-038-037a	ततस्तु पार्षतः क्रुद्धः शस्त्रवृष्टिं सुदारुणाम् ।
08-038-037c	कृतवर्माणमासाद्य व्यसृजत्पृतनापतिः ॥
08-038-038a	तामापतन्तीं सहसा शस्त्रवृष्टिं निरन्तराम् ।
08-038-038c	शरैरनेकसाहस्रैर्हार्दिक्यो व्यधमद्युधि ॥
08-038-039a	दृष्ट्वा तु दारितां युद्धे शस्त्रवृष्टिं दुरुत्तराम् ।
08-038-039c	कृतवर्माणमभ्येत्य वारयामास पार्षतः ॥
08-038-040a	सारथिं चास्य तरसा प्राहिणोद्यमसादनम् ।
08-038-040c	भल्लेन शितधारेण स हतः प्रापतद्रथात् ॥
08-038-041a	धृष्टद्युम्नस्तु बलवाञ्जित्वा शत्रुं महारथम् ।
08-038-041c	कौरवान्समरे तूर्णं वारयामास सायकैः ॥
08-038-042a	ततस्ते तावका योधा धृष्टद्युम्नमुपाद्रवन् ।
08-038-042c	सिंहनादरवं कृत्वा ततो युद्धमवर्तत ॥

08-039-001 संजय उवाच

08-039-001a	द्रौणिर्युधिष्ठिरं दृष्ट्वा शैनेयेनाभिरक्षितम् ।
08-039-001c	द्रौपदेयैस्तथा शूरैरभ्यवर्तत हृष्टवत् ॥
08-039-002a	किरन्निषुगणान्धोरान्स्वर्णपुङ्खाञ्जिलाशितान् ।
08-039-002c	दर्शयन्विविधान्मार्गाञ्जिक्षार्थं लघुहस्तवत् ॥
08-039-003a	ततः खं पूरयामास शरैर्दिव्यास्त्रमन्त्रितैः ।
08-039-003c	युधिष्ठिरं च समरे पर्यवारयदस्त्रवित् ॥
08-039-004a	द्रौणायनिशरच्छन्नं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
08-039-004c	बाणभूतमभूत्सर्वमायोधनशिरो हि तत् ॥
08-039-005a	बाणजालं दिविष्ठं तत्स्वर्णजालविभूषितम् ।
08-039-005c	शुशुभे भरतश्रेष्ठ वितानमिव विष्ठितम् ॥
08-039-006a	तेन छन्ने रणे राजन्बाणजालेन भास्वता ।
08-039-006c	अभ्रच्छायेव संजज्ञे बाणरुद्धे नभस्तले ॥
08-039-007a	तत्राश्चर्यमपश्याम बाणभूते तथाविधे ।
08-039-007c	न स्म संपतते भूमौ दृष्ट्वा द्रौणेः पराक्रमम् ॥
08-039-008a	लाघवं द्रोणपुत्रस्य दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
08-039-008c	व्यस्मयन्त महाराज न चैनं प्रतिवीक्षितुम् ॥
08-039-008e	शेकुस्ते सर्वराजानस्तपन्तमिव भास्करम् ॥
08-039-009a	सात्यकिर्यतमानस्तु धर्मराजश्च पाण्डवः ।
08-039-009c	तथेतराणि सैन्यानि न स्म चक्रुः पराक्रमम् ॥
08-039-010a	वध्यमाने ततः सैन्ये द्रौपदेया महारथाः ।
08-039-010c	सात्यकिर्धर्मराजश्च पाञ्चालाश्चापि संगताः ॥
08-039-010e	त्यक्त्वा मृत्युभयं घोरं द्रौणायनिमुपाद्रवन् ॥
08-039-011a	सात्यकिः पञ्चविंशत्या द्रौणिं विद्ध्वा शिलामुखैः ।
08-039-011c	पुनर्विव्याध नाराचैः सप्तभिः स्वर्णभूषितैः ॥
08-039-012a	युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्या प्रतिविन्ध्यश्च सप्तभिः ।
08-039-012c	श्रुतकर्मा त्रिभिर्बाणैः श्रुतकीर्तिस्तु सप्तभिः ॥
08-039-013a	सुतसोमश्च नवभिः शतानीकश्च सप्तभिः ।
08-039-013c	अन्ये च बहवः शूरा विव्यधुस्तं समन्ततः ॥
08-039-014a	सोऽतिक्रुद्धस्ततो राजन्नाशीविष इव श्वसन् ।
08-039-014c	सात्यकिं पञ्चविंशत्या प्राविध्यत शिलाशितैः ॥
08-039-015a	श्रुतकीर्तिं च नवभिः सुतसोमं च पञ्चभिः ।

08-039-015c	अष्टभिः श्रुतकर्माणं प्रतिविन्ध्यं त्रिभिः शरैः ॥
08-039-015e	शतानीकं च नवभिर्धर्मपुत्रं च सप्तभिः ॥
08-039-016a	अथेतरांस्ततः शूरान्द्वाभ्यां द्वाभ्यामताडयत् ।
08-039-016c	श्रुतकीर्तेस्तथा चापं चिच्छेद निशितैः शरैः ॥
08-039-017a	अथान्यद्धनुरादाय श्रुतकीर्तिर्महारथः ।
08-039-017c	द्रौणायनिं त्रिभिर्विद्ध्वा विव्याधान्यैः शितैः शरैः ॥
08-039-018a	ततो द्रौणिर्महाराज शरवर्षेण भारत ।
08-039-018c	छादयामास तत्सैन्यं समन्ताच्च शरैर्नृपान् ॥
08-039-019a	ततः पुनरमेयात्मा धर्मराजस्य कार्मुकम् ।
08-039-019c	द्रौणिश्चिच्छेद विहसन्विव्याध च शरैस्त्रिभिः ॥
08-039-020a	ततो धर्मसुतो राजन्प्रगृह्यान्त्यन्महद्धनुः ।
08-039-020c	द्रौणिं विव्याध सप्तत्या बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-039-021a	सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो द्रौणेः प्रहरतो रणे ।
08-039-021c	अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन धनुश्छित्तवानदद्भृशम् ॥
08-039-022a	छिन्नधन्वा ततो द्रौणिः शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
08-039-022c	सारथिं पातयामास शैनेयस्य रथाद्द्रुतम् ॥
08-039-023a	अथान्यद्धनुरादाय द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
08-039-023c	शैनेयं शरवर्षेण छादयामास भारत ॥
08-039-024a	तस्याश्वाः प्रद्रुताः संख्ये पतिते रथसारथौ ।
08-039-024c	तत्र तत्रैव धावन्तः समदृश्यन्त भारत ॥
08-039-025a	युधिष्ठिरपुरोगास्ते द्रौणिं शस्त्रभृतां वरम् ।
08-039-025c	अभ्यवर्षन्त वेगेन विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥
08-039-026a	आगच्छमानांस्तान्दृष्ट्वा रौद्ररूपान्परंतपः ।
08-039-026c	प्रहसन्प्रतिजग्राह द्रोणपुत्रो महारणे ॥
08-039-027a	ततः शरशतज्वालः सेनाकक्षं महारथः ।
08-039-027c	द्रौणिर्ददाह समरे कक्षमग्निर्यथा वने ॥
08-039-028a	तद्वलं पाण्डुपुत्रस्य द्रोणपुत्रप्रतापितम् ।
08-039-028c	चुक्षुभे भरतश्रेष्ठ तिमिनेव नदीमुखम् ॥
08-039-029a	दृष्ट्वा ते च महाराज द्रोणपुत्रपराक्रमम् ।
08-039-029c	निहतान्मेनिरे सर्वान्पाण्डून्द्रोणसुतेन वै ॥
08-039-030a	युधिष्ठिरस्तु त्वरितो द्रौणिं श्लिष्य महारथम् ।

08-039-030c	अब्रवीद्द्रोणपुत्रं तु रोषामर्षसमन्वितः ॥
08-039-031a	नैव नाम तव प्रीतिर्नैव नाम कृतज्ञता ।
08-039-031c	यतस्त्वं पुरुषव्याघ्र मामेवाद्य जिघांससि ॥
08-039-032a	ब्राह्मणेन तपः कार्यं दानमध्ययनं तथा ।
08-039-032c	क्षत्रियेण धनुर्नाम्यं स भवान्ब्राह्मणब्रुवः ॥
08-039-033a	मिषतस्ते महाबाहो जेष्यामि युधि कौरवान् ।
08-039-033c	कुरुष्व समरे कर्म ब्रह्मबन्धुरसि ध्रुवम् ॥
08-039-034a	एवमुक्तो महाराज द्रोणपुत्रः स्मयन्निव ।
08-039-034c	युक्तत्वं तच्च संचिन्त्य नोत्तरं किञ्चिदब्रवीत् ॥
08-039-035a	अनुक्त्वा च ततः किञ्चिच्छरवर्षेण पाण्डवम् ।
08-039-035c	छादयामास समरे क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥
08-039-036a	संछाद्यमानस्तु तदा द्रोणपुत्रेण मारिष ।
08-039-036c	पार्थोऽपयातः शीघ्रं वै विहाय महतीं चमूम् ॥
08-039-037a	अपयाते ततस्तस्मिन्धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे ।
08-039-037c	द्रोणपुत्रः स्थितो राजन्प्रत्यादेशान्महात्मनः ॥
08-039-038a	ततो युधिष्ठिरो राजा त्यक्त्वा द्रौणिं महाहवे ।
08-039-038c	प्रययौ तावकं सैन्यं युक्तः क्रूराय कर्मणे ॥

08-040-001 संजय उवाच

08-040-001a	भीमसेनं सपाञ्चाल्यं चेदिकेकयसंवृतम् ।
08-040-001c	वैकर्तनः स्वयं रुद्ध्वा वारयामास सायकैः ॥
08-040-002a	ततस्तु चेदिकारूषान्सृञ्जयांश्च महारथान् ।
08-040-002c	कर्णो जघान संक्रुद्धो भीमसेनस्य पश्यतः ॥
08-040-003a	भीमसेनस्ततः कर्णं विहाय रथसत्तमम् ।
08-040-003c	प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥
08-040-004a	सूतपुत्रोऽपि समरे पाञ्चालान्केकयांस्तथा ।
08-040-004c	सृञ्जयांश्च महेष्वासान्निजघान सहस्रशः ॥
08-040-005a	संशप्तकेषु पार्थश्च कौरवेषु वृकोदरः ।
08-040-005c	पाञ्चालेषु तथा कर्णः क्षयं चक्रूर्महारथाः ॥
08-040-006a	ते क्षत्रिया दह्यमानास्त्रिभिस्तैः पावकोपमैः ।
08-040-006c	जग्मुर्विनाशं समरे राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
08-040-007a	ततो दुर्योधनः क्रुद्धो नकुलं नवभिः शरैः ।

08-040-007c	विव्याध भरतश्रेष्ठ चतुरश्रास्य वाजिनः ॥
08-040-008a	ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो जनाधिपः ।
08-040-008c	क्षुरेण सहदेवस्य ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥
08-040-009a	नकुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रं त्रिसप्तभिः ।
08-040-009c	जघान समरे राजन्सहदेवश्च पञ्चभिः ॥
08-040-010a	तावुभौ भरतश्रेष्ठौ श्रेष्ठौ सर्वधनुष्मताम् ।
08-040-010c	विव्याधोरसि संक्रुद्धः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥
08-040-011a	ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां धनुषी समकृन्तत ।
08-040-011c	यमयोः प्रहसन्नाजन्विव्याधैव च सप्तभिः ॥
08-040-012a	तावन्ये धनुषी श्रेष्ठे शक्रचापनिभे शुभे ।
08-040-012c	प्रगृह्य रेजतुः शूरौ देवपुत्रसमौ युधि ॥
08-040-013a	ततस्तौ रभसौ युद्धे भ्रातरौ भ्रातरं नृप ।
08-040-013c	शरैर्ववर्षतुर्घोरैर्महामेघौ यथाचलम् ॥
08-040-014a	ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्रो महारथः ।
08-040-014c	पाण्डुपुत्रौ महेष्वासौ वारयामास पत्रिभिः ॥
08-040-015a	धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते युधि भारत ।
08-040-015c	सायकाश्चैव दृश्यन्ते निश्चरन्तः समन्ततः ॥
08-040-016a	तस्य सायकसंछन्नौ चकाशेतां च पाण्डवौ ।
08-040-016c	मेघच्छन्नौ यथा व्योम्नि चन्द्रसूर्यौ हतप्रभौ ॥
08-040-017a	ते तु बाणा महाराज हेमपुङ्खाः शिलाशिताः ।
08-040-017c	आच्छादयन्दिशः सर्वाः सूर्यस्येवांशवस्तदा ॥
08-040-018a	बाणभूते ततस्तस्मिन्संछन्ने च नभस्तले ।
08-040-018c	यमाभ्यां ददृशे रूपं कालान्तकयमोपमम् ॥
08-040-019a	पराक्रमं तु तं दृष्ट्वा तव सूनोर्महारथाः ।
08-040-019c	मृत्योरुपान्तिकं प्राप्तौ माद्रीपुत्रौ स्म मेनिरे ॥
08-040-020a	ततः सेनापती राजन्पाण्डवस्य महात्मनः ।
08-040-020c	पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः ॥
08-040-021a	माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ ।
08-040-021c	धृष्टद्युम्नस्तव सुतं ताडयामास सायकैः ॥
08-040-022a	तमविध्यदमेयात्मा तव पुत्रोऽत्यमर्षणः ।
08-040-022c	पाञ्चाल्यं पञ्चविंशत्या प्रहस्य पुरुषर्षभ ॥

08-040-023a	ततः पुनरमेयात्मा पुत्रस्ते पृथिवीपते ।
08-040-023c	विद्ध्वा ननाद पाञ्चाल्यं षष्ट्या पञ्चभिरेव च ॥
08-040-024a	अथास्य सशरं चापं हस्तावापं च मारिष ।
08-040-024c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे ॥
08-040-025a	तदपास्य धनुश्छिन्नं पाञ्चाल्यः शत्रुकर्शनः ।
08-040-025c	अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं नवम् ॥
08-040-026a	प्रज्वलन्निव वेगेन संरम्भाद्रुधिरेक्षणः ।
08-040-026c	अशोभत महेष्वासो धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः ॥
08-040-027a	स पञ्चदश नाराचाञ्चसतः पन्नगानिव ।
08-040-027c	जिघांसुर्भरतश्रेष्ठं धृष्टद्युम्नो व्यवसृजत् ॥
08-040-028a	ते वर्म हेमविकृतं भित्त्वा राज्ञः शिलाशिताः ।
08-040-028c	विविशुर्वसुधां वेगात्कङ्कबर्हिणवाससः ॥
08-040-029a	सोऽतिविद्धो महाराज पुत्रस्तेऽतिव्यराजत ।
08-040-029c	वसन्ते पुष्पशबलः सपुष्प इव किंशुकः ॥
08-040-030a	स छिन्नवर्मा नाराचैः प्रहारैर्जर्जरच्छविः ।
08-040-030c	धृष्टद्युम्नस्य भल्लेन क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥
08-040-031a	अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महीपतिः ।
08-040-031c	सायकैर्दशभी राजन्भ्रुवोर्मध्ये समार्दयत् ॥
08-040-032a	तस्य तेऽशोभयन्वक्त्रं कर्मारपरिमार्जिताः ।
08-040-032c	प्रफुल्लं चम्पकं यद्वद्भ्रमरा मधुलिप्सवः ॥
08-040-033a	तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महामनाः ।
08-040-033c	अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश ॥
08-040-034a	ततो दुर्योधनस्याश्चान्हत्वा सूतं च पञ्चभिः ।
08-040-034c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन जातरूपपरिष्कृतम् ॥
08-040-035a	रथं सोपस्करं छत्रं शक्तिं खड्गं गदां ध्वजम् ।
08-040-035c	भल्लैश्चिच्छेद नवभिः पुत्रस्य तव पार्षतः ॥
08-040-036a	तपनीयाङ्गदं चित्रं नागं मणिमयं शुभम् ।
08-040-036c	ध्वजं कुरुपतेश्छिन्नं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ॥
08-040-037a	दुर्योधनं तु विरथं छिन्नसर्वायुधं रणे ।
08-040-037c	भ्रातरः पर्यरक्षन्त सोदर्या भरतर्षभ ॥
08-040-038a	तमारोप्य रथे राजन्दण्डधारो जनाधिपम् ।

08-040-038c	अपोवाह च संभ्रान्तो धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥
08-040-039a	कर्णस्तु सात्यकिं जित्वा राजगृद्धी महाबलः ।
08-040-039c	द्रोणहन्तारमुग्रेषु ससाराभिमुखं रणे ॥
08-040-040a	तं पृष्ठतोऽभ्ययात्तूर्णं शैनेयो वितुदञ्जरैः ।
08-040-040c	वारणं जघनोपान्ते विषाणाभ्यामिव द्विपः ॥
08-040-041a	स भारत महानासीद्योधानां सुमहात्मनाम् ।
08-040-041c	कर्णपार्षतयोर्मध्ये त्वदीयानां महारणः ॥
08-040-042a	न पाण्डवानां नास्माकं योधः कश्चित्पराङ्मुखः ।
08-040-042c	प्रत्यदृश्यत यत्कर्णः पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ ॥
08-040-043a	तस्मिन्क्षणे नरश्रेष्ठ गजवाजिनरक्षयः ।
08-040-043c	प्रादुरासीदुभयतो राजन्मध्यंगतेऽहनि ॥
08-040-044a	पाञ्चालास्तु महाराज त्वरिता विजिगीषवः ।
08-040-044c	सर्वतोऽभ्यद्रवन्कर्णं पतत्रिण इव द्रुमम् ॥
08-040-045a	तेषामाधिरथिः क्रुद्धो यतमानान्मनस्विनः ।
08-040-045c	विचिन्वन्नेव बाणाग्रैः समासादयदग्रतः ॥
08-040-046a	व्याघ्रकेतुं सुशर्माणं शङ्कुं चोग्रं धनंजयम् ।
08-040-046c	शुक्लं च रोचमानं च सिंहसेनं च दुर्जयम् ॥
08-040-047a	ते वीरा रथवेगेन परिवव्रुर्नरोत्तमम् ।
08-040-047c	सृजन्तं सायकान्क्रुद्धं कर्णमाहवशोभिनम् ॥
08-040-048a	युध्यमानांस्तु ताञ्शूरान्मनुजेन्द्रः प्रतापवान् ।
08-040-048c	अष्टाभिरष्टौ राधेयो न्यहनन्निशितैः शरैः ॥
08-040-049a	अथापरान्महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
08-040-049c	जघान बहुसाहस्रान्योधान्युद्धविशारदः ॥
08-040-050a	विष्णुं च विष्णुकर्माणं देवापि भद्रमेव च ।
08-040-050c	दण्डं च समरे राजंश्चित्रं चित्रायुधं हरिम् ॥
08-040-051a	सिंहकेतुं रोचमानं शलभं च महारथम् ।
08-040-051c	निजघान सुसंक्रुद्धश्चेदीनां च महारथान् ॥
08-040-052a	तेषामाददतः प्राणानासीदाधिरथेर्वपुः ।
08-040-052c	शोणिताभ्युक्षिताङ्गस्य रुद्रस्येवोर्जितं महत् ॥
08-040-053a	तत्र भारत कर्णेन मातङ्गास्ताडिताः शरैः ।
08-040-053c	सर्वतोऽभ्यद्रवन्भीताः कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥

08-040-054a	निपेतुरुर्व्यां समरे कर्णसायकपीडिताः ।
08-040-054c	कुर्वन्तो विविधान्नादान्वज्रनुन्ना इवाचलाः ॥
08-040-055a	गजवाजिमनुष्यैश्च निपतद्भिः समन्ततः ।
08-040-055c	रथैश्चावगतैर्मार्गे पर्यस्तीर्यत मेदिनी ॥
08-040-056a	नैव भीष्मो न च द्रोणो नाप्यन्ये युधि तावकाः ।
08-040-056c	चक्रुः स्म तादृशं कर्म यादृशं वै कृतं रणे ॥
08-040-057a	सूतपुत्रेण नागेषु रथेषु च हयेषु च ।
08-040-057c	नरेषु च नरव्याघ्र कृतं स्म कदनं महत् ॥
08-040-058a	मृगमध्ये यथा सिंहो दृश्यते निर्भयश्चरन् ।
08-040-058c	पाञ्चालानां तथा मध्ये कर्णोऽचरदभीतवत् ॥
08-040-059a	यथा मृगगणांस्त्रस्तान्सिंहो द्रावयते दिशः ।
08-040-059c	पाञ्चालानां रथव्रातान्कर्णो द्रावयते तथा ॥
08-040-060a	सिंहास्यं च यथा प्राप्य न जीवन्ति मृगाः क्वचित् ।
08-040-060c	तथा कर्णमनुप्राप्य न जीवन्ति महारथाः ॥
08-040-061a	वैश्वानरं यथा दीप्तं दह्यन्ते प्राप्य वै जनाः ।
08-040-061c	कर्णाग्निना रणे तद्वद्गन्धा भारत सृञ्जयाः ॥
08-040-062a	कर्णेन चेदिष्वेकेन पाञ्चालेषु च भारत ।
08-040-062c	विश्राव्य नाम निहता बहवः शूरसंमताः ॥
08-040-063a	मम चासीन्मनुष्येन्द्र दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
08-040-063c	नैकोऽप्याधिरथेर्जीवन्पाञ्चाल्यो मोक्ष्यते युधि ॥
08-040-064a	पाञ्चालान्विधमन्संख्ये सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
08-040-064c	अभ्यधावत संक्रुद्धो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
08-040-065a	धृष्टद्युम्नश्च राजानं द्रौपदेयाश्च मारिष ।
08-040-065c	परिवव्रुरमित्रघ्नं शतशश्चापरे जनाः ॥
08-040-066a	शिखण्डी सहदेवश्च नकुलो नाकुलिस्तथा ।
08-040-066c	जनमेजयः शिनेर्नप्ता बहवश्च प्रभद्रकाः ॥
08-040-067a	एते पुरोगमा भूत्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
08-040-067c	कर्णमस्यन्तमिष्वस्त्रैर्विचेरुरमितौजसः ॥
08-040-068a	तांस्तत्राधिरथिः संख्ये चेदिपाञ्चालपाण्डवान् ।
08-040-068c	एको बहूनभ्यपतद्गरुत्मन्पन्नगानिव ॥
08-040-069a	भीमसेनस्तु संक्रुद्धः कुरून्मद्रान्सकेकयान् ।

08-040-069c	एकः संख्ये महेष्वासो योधयन्बह्वशोभत ॥
08-040-070a	तत्र मर्मसु भीमेन नाराचैस्ताडिता गजाः ।
08-040-070c	प्रपतन्तो हतारोहाः कम्पयन्ति स्म मेदिनीम् ॥
08-040-071a	वाजिनश्च हतारोहाः पत्तयश्च गतासवः ।
08-040-071c	शेरते युधि निर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु ॥
08-040-072a	सहस्रशश्च रथिनः पतिताः पतितायुधाः ।
08-040-072c	अक्षताः समदृश्यन्त भीमाद्धीता गतासवः ॥
08-040-073a	रथिभिर्वाजिभिः सूतैः पत्तिभिश्च तथा गजैः ।
08-040-073c	भीमसेनशरच्छिन्नैरास्तीर्णा वसुधाभवत् ॥
08-040-074a	तत्स्तम्भितमिवातिष्ठद्भीमसेनबलार्दितम् ।
08-040-074c	दुर्योधनबलं राजन्निरुत्साहं कृतव्रणम् ॥
08-040-075a	निश्चेष्टं तुमुले दीनं बभौ तस्मिन्महारणे ।
08-040-075c	प्रसन्नसलिलः काले यथा स्यात्सागरो नृप ॥
08-040-076a	मन्युवीर्यबलोपेतं बलात्पर्यवरोपितम् ।
08-040-076c	अभवत्तव पुत्रस्य तत्सैन्यमिषुभिस्तदा ॥
08-040-076e	रुधिरौघपरिक्लिन्नं रुधिरार्द्रं बभूव ह ॥
08-040-077a	सूतपुत्रो रणे क्रुद्धः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
08-040-077c	भीमसेनः कुरुंश्चापि द्रावयन्बह्वशोभत ॥
08-040-078a	वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामेऽद्भुतदर्शने ।
08-040-078c	निहत्य पृतनामध्ये संशप्तकगणान्बहून् ॥
08-040-079a	अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो वासुदेवमथाब्रवीत् ।
08-040-079c	प्रभग्नं बलमेतद्धि योत्स्यमानं जनार्दन ॥
08-040-080a	एते धावन्ति सगणाः संशप्तकमहारथाः ।
08-040-080c	अपारयन्तो मद्वाणान्सिंहशब्दान्मृगा इव ॥
08-040-081a	दीर्यते च महत्सैन्यं सृञ्जयानां महारणे ।
08-040-081c	हस्तिकक्ष्यो ह्यसौ कृष्ण केतुः कर्णस्य धीमतः ॥
08-040-081e	दृश्यते राजसैन्यस्य मध्ये विचरतो मुहुः ॥
08-040-082a	न च कर्णं रणे शक्ता जेतुमन्ये महारथाः ।
08-040-082c	जानीते हि भवान्कर्णं वीर्यवन्तं पराक्रमे ॥
08-040-083a	तत्र याहि यतः कर्णो द्रावयत्येष नो बलम् ।
08-040-084a	वर्जयित्वा रणे याहि सूतपुत्रं महारथम् ।

08-040-084c	श्रमो मा बाधते कृष्ण यथा वा तव रोचते ॥
08-040-085a	एतच्छ्रुत्वा महाराज गोविन्दः प्रहसन्निव ।
08-040-085c	अब्रवीदर्जुनं तूर्णं कौरवाञ्जहि पाण्डव ॥
08-040-086a	ततस्तव महत्सैन्यं गोविन्दप्रेरिता हयाः ।
08-040-086c	हंसवर्णाः प्रविविशुर्वहन्तः कृष्णपाण्डवौ ॥
08-040-087a	केशवप्रहितैरश्वैः श्वेतैः काञ्चनभूषणैः ।
08-040-087c	प्रविशद्भिस्तव बलं चतुर्दिशमभिद्यत ॥
08-040-088a	तौ विदार्य महासेनां प्रविष्टौ केशवार्जुनौ ।
08-040-088c	क्रुद्धौ संरम्भरक्ताक्षौ व्यभ्राजेतां महाद्युती ॥
08-040-089a	युद्धशौण्डौ समाहूतावरिभिस्तौ रणाध्वरम् ।
08-040-089c	यज्वभिर्विधिनाहूतौ मखे देवाविवाश्विनौ ॥
08-040-090a	क्रुद्धौ तौ तु नरव्याघ्रौ वेगवन्तौ बभूवतुः ।
08-040-090c	तलशब्देन रुषितौ यथा नागौ महाहवे ॥
08-040-091a	विगाहन्स रथानीकमश्वसंघांश्च फल्गुनः ।
08-040-091c	व्यचरत्पृतनामध्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥
08-040-092a	तं दृष्ट्वा युधि विक्रान्तं सेनायां तव भारत ।
08-040-092c	संशप्तकगणान्भूयः पुत्रस्ते समचोदयत् ॥
08-040-093a	ततो रथसहस्रेण द्विरदानां त्रिभिः शतैः ।
08-040-093c	चतुर्दशसहस्रैश्च तुरगाणां महाहवे ॥
08-040-094a	द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां पदातीनां च धन्विनाम् ।
08-040-094c	शूराणां नामलब्धानां विदितानां समन्ततः ॥
08-040-094e	अभ्यवर्तन्त तौ वीरौ छादयन्तो महारथाः ॥
08-040-095a	स छाद्यमानः समरे शरैः परबलार्दनः ।
08-040-095c	दर्शयन्नौद्रमात्मानं पाशहस्त इवान्तकः ॥
08-040-095e	निघ्नन्संशप्तकान्पार्थः प्रेक्षणीयतरोऽभवत् ॥
08-040-096a	ततो विद्युत्प्रभैर्बाणैः कार्तस्वरविभूषितैः ।
08-040-096c	निरन्तरमिवाकाशमासीन्नुनैः किरीटिना ॥
08-040-097a	किरीटिभुजनिर्मुक्तैः संपतद्भिर्महाशरैः ।
08-040-097c	समाच्छन्नं बभौ सर्वं काद्रवेयैरिव प्रभो ॥
08-040-098a	रुक्मपुङ्खान्प्रसन्नाग्राञ्शरान्संनतपर्वणः ।
08-040-098c	अदर्शयदमेयात्मा दिक्षु सर्वासु पाण्डवः ॥

08-040-099a	हत्वा दश सहस्राणि पार्थिवानां महारथः ।
08-040-099c	संशप्तकानां कौन्तेयः प्रपक्षं त्वरितोऽभ्ययात् ॥
08-040-100a	प्रपक्षं स समासाद्य पार्थः काम्बोजरक्षितम् ।
08-040-100c	प्रममाथ बलाद्वाणैर्दानवानिव वासवः ॥
08-040-101a	प्रचिच्छेदाशु भल्लैश्च द्विषतामाततायिनाम् ।
08-040-101c	शस्त्रपाणींस्तथा बाहूंस्तथापि च शिरांस्युत ॥
08-040-102a	अङ्गाङ्गावयवैश्छिन्नैर्व्यायुधास्तेऽपतन्क्षितौ ।
08-040-102c	विष्वग्वाताभिसंभग्ना बहुशाखा इव द्रुमाः ॥
08-040-103a	हस्त्यश्चरथपत्तीनां व्रातान्निघ्नन्तमर्जुनम् ।
08-040-103c	सुदक्षिणादवरजः शरवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ॥
08-040-104a	अस्यास्यतोऽर्धचन्द्राभ्यां स बाहू परिघोपमौ ।
08-040-104c	पूर्णचन्द्राभवक्त्रं च क्षुरेणाभ्यहनच्छिरः ॥
08-040-105a	स पपात ततो वाहात्स्वलोहितपरिस्रवः ।
08-040-105c	मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रेणेवावदारितम् ॥
08-040-106a	सुदक्षिणादवरजं काम्बोजं ददृशुर्हतम् ।
08-040-106c	प्रांशुं कमलपत्राक्षमत्यर्थं प्रियदर्शनम् ॥
08-040-106e	काञ्चनस्तम्भसंकाशं भिन्नं हेमगिरिं यथा ॥
08-040-107a	ततोऽभवत्पुनर्युद्धं घोरमद्भुतदर्शनम् ।
08-040-107c	नानावस्थाश्च योधानां बभूवुस्तत्र युध्यताम् ॥
08-040-108a	एतेष्ववर्जितैरश्वैः काम्बोजैर्यवनैः शकैः ।
08-040-108c	शोणिताक्तैस्तदा रक्तं सर्वमासीद्विशां पते ॥
08-040-109a	रथै रथाश्चसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः ।
08-040-109c	द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः ॥
08-040-109e	अन्योन्येन महाराज कृतो घोरो जनक्षयः ॥
08-040-110a	तस्मिन्प्रपक्षे पक्षे च वध्यमाने महात्मना ।
08-040-110c	अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितो द्रौणिराययौ ॥
08-040-111a	विधुन्वानो महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
08-040-111c	आददानः शरान्घोरांस्वरश्मीनिव भास्करः ॥
08-040-112a	तैः पतद्भिर्महाराज द्रौणिमुक्तैः समन्ततः ।
08-040-112c	संछादितौ रथस्थौ तावुभौ कृष्णधनंजयौ ॥
08-040-113a	ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्भारद्वाजः प्रतापवान् ।

08-040-113c	निश्चेष्टौ तावुभौ चक्रे युद्धे माधवपाण्डवौ ॥
08-040-114a	हाहाकृतमभूत्सर्वं जङ्गमं स्थावरं तथा ।
08-040-114c	चराचरस्य गोप्तारौ दृष्ट्वा संछादितौ शरैः ॥
08-040-115a	सिद्धचारणसंघाश्च संपेतुर्वै समन्ततः ।
08-040-115c	चिन्तयन्तो भवेदद्य लोकानां स्वस्त्यपीत्यह ॥
08-040-116a	न मया तादृशो राजन्दृष्टपूर्वः पराक्रमः ।
08-040-116c	संजज्ञे यादृशो द्रौणेः कृष्णौ संछादयिष्यतः ॥
08-040-117a	द्रौणेस्तु धनुषः शब्दमहितत्रासनं रणे ।
08-040-117c	अश्रौषं बहुशो राजन्सिंहस्य नदतो यथा ॥
08-040-118a	ज्या चास्य चरतो युद्धे सव्यदक्षिणमस्यतः ।
08-040-118c	विद्युदम्बुदमध्यस्था भ्राजमानेव साभवत् ॥
08-040-119a	स तथा क्षिप्रकारी च दृढहस्तश्च पाण्डवः ।
08-040-119c	संमोहं परमं गत्वा प्रैक्षत द्रोणजं ततः ॥
08-040-120a	स विक्रमं हृतं मेने आत्मनः सुमहात्मना ।
08-040-120c	तथास्य समरे राजन्वपुरासीत्सुदुर्दृशम् ॥
08-040-121a	द्रौणिपाण्डवयोरेवं वर्तमाने महारणे ।
08-040-121c	वर्धमाने च राजेन्द्र द्रोणपुत्रे महाबले ॥
08-040-121e	हीयमाने च कौन्तेये कृष्णं रोषः समभ्ययात् ॥
08-040-122a	स रोषान्निःश्वसन् राजन्निर्दहन्निव चक्षुषा ।
08-040-122c	द्रौणिं ह्यपश्यत्संग्रामे फल्गुनं च मुहुर्मुहुः ॥
08-040-123a	ततः क्रुद्धोऽब्रवीत्कृष्णः पार्थं सप्रणयं तदा ।
08-040-123c	अत्यद्भुतमिदं पार्थ तव पश्यामि संयुगे ॥
08-040-123e	अतिशेते हि यत्र त्वा द्रोणपुत्रोऽद्य भारत ॥
08-040-124a	कच्चित्ते गाण्डिवं हस्ते रथे तिष्ठसि चार्जुन ।
08-040-124c	कच्चित्कुशलिनौ बाहू कच्चिद्वीर्यं तदेव ते ॥
08-040-125a	एवमुक्तस्तु कृष्णेन क्षिप्त्वा भल्लांश्चतुर्दश ।
08-040-125c	त्वरमाणस्त्वरकाकाले द्रौणेर्धनुरथाच्छिनत् ॥
08-040-125e	ध्वजं छत्रं पताकां च रथं शक्तिं गदां तथा ॥
08-040-126a	जत्रुदेशे च सुभृशं वत्सदन्तैरताडयत् ।
08-040-126c	स मूर्च्छां परमां गत्वा ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥
08-040-127a	तं विसंज्ञं महाराज किरीटिभयपीडितम् ।

08-040-127c	अपोवाह रणात्सूतो रक्षमाणो धनंजयात् ॥
08-040-128a	एतस्मिन्नेव काले तु विजयः शत्रुतापनः ।
08-040-128c	न्यवधीत्तावकं सैन्यं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-040-128e	पश्यतस्तव पुत्रस्य तस्य वीरस्य भारत ॥
08-040-129a	एवमेष क्षयो वृत्तस्तावकानां परैः सह ।
08-040-129c	क्रूरो विशसनो घोरो राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
08-040-130a	संशप्तकांश्च कौन्तेयः कुरुंश्चापि वृकोदरः ।
08-040-130c	वसुषेणं च पाञ्चालः कृत्स्नेन व्यधमद्रणे ॥

08-041-001 संजय उवाच

08-041-001a	त्वरमाणः पुनः कृष्णः पार्थमभ्यवदच्छनैः ।
08-041-001c	पश्य कौरव्य राजानमपयातांश्च पाण्डवान् ॥
08-041-002a	कर्णं पश्य महारङ्गे ज्वलन्तमिव पावकम् ।
08-041-002c	असौ भीमो महेष्वासः संनिवृत्तो रणं प्रति ॥
08-041-003a	तमेतेऽनु निवर्तन्ते धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
08-041-003c	पाञ्चालानां सृञ्जयानां पाण्डवानां च यन्मुखम् ॥
08-041-003e	निवृत्तैश्च तथा पार्थैर्भग्नं शत्रुबलं महत् ॥
08-041-004a	कौरवान्द्रवतो ह्येष कर्णो धारयतेऽर्जुन ।
08-041-004c	अन्तकप्रतिमो वेगे शक्रतुल्यपराक्रमः ॥
08-041-005a	असौ गच्छति कौरव्य द्रौणिरस्त्रभृतां वरः ।
08-041-005c	तमेष प्रद्रुतः संख्ये धृष्टद्युम्नो महारथः ॥
08-041-006a	सर्वं व्याचष्ट दुर्धर्षो वासुदेवः किरीटिने ।
08-041-006c	ततो राजन्प्रादुरासीन्महाघोरो महारणः ॥
08-041-007a	सिंहनादरवाश्चात्र प्रादुरासन्समागमे ।
08-041-007c	उभयोः सेनयो राजन्मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥

08-042-001 संजय उवाच

08-042-001a	ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुसृञ्जयाः ।
08-042-001c	युधिष्ठिरमुखाः पार्था वैकर्तनमुखा वयम् ॥
08-042-002a	ततः प्रववृते भीमः संग्रामो लोमहर्षणः ।
08-042-002c	कर्णस्य पाण्डवानां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥
08-042-003a	तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे तुमुले शोणितोदके ।

08-042-003c	संशप्तकेषु शूरेषु किञ्चिच्छिष्टेषु भारत ॥
08-042-004a	धृष्टद्युम्नो महाराज सहितः सर्वराजभिः ।
08-042-004c	कर्णमेवाभिदुद्राव पाण्डवाश्च महारथाः ॥
08-042-005a	आगच्छमानांस्तान्संख्ये प्रहृष्टान्विजयैषिणः ।
08-042-005c	दधारैको रणे कर्णो जलौघानिव पर्वतः ॥
08-042-006a	तमासाद्य तु ते कर्णं व्यशीर्यन्त महारथाः ।
08-042-006c	यथाचलं समासाद्य जलौघाः सर्वतोदिशम् ॥
08-042-006e	तयोरासीन्महाराज संग्रामो लोमहर्षणः ॥
08-042-007a	धृष्टद्युम्नस्तु राधेयं शरेण नतपर्वणा ।
08-042-007c	ताडयामास संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
08-042-008a	विजयं तु धनुःश्रेष्ठं विधुन्वानो महारथः ।
08-042-008c	पार्षतस्य धनुश्छित्त्वा शरानाशीविषोपमान् ॥
08-042-008e	ताडयामास संक्रुद्धः पार्षतं नवभिः शरैः ॥
08-042-009a	ते वर्म हेमविकृतं भित्त्वा तस्य महात्मनः ।
08-042-009c	शोणिताक्ता व्यराजन्त शक्रगोपा इवानघ ॥
08-042-010a	तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महारथः ।
08-042-010c	अन्यद्धनुरुपादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ॥
08-042-010e	कर्णं विव्याध सप्तत्या शरैः संनतपर्वभिः ॥
08-042-011a	तथैव राजन्कर्णोऽपि पार्षतं शत्रुतापनम् ।
08-042-011c	द्रोणशत्रुं महेष्वासो विव्याध निशितैः शरैः ॥
08-042-012a	तस्य कर्णो महाराज शरं कनकभूषणम् ।
08-042-012c	प्रेषयामास संक्रुद्धो मृत्युदण्डमिवापरम् ॥
08-042-013a	तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशां पते ।
08-042-013c	चिच्छेद सप्तधा राजञ्शैनेयः कृतहस्तवत् ॥
08-042-014a	दृष्ट्वा विनिहितं बाणं शरैः कर्णो विशां पते ।
08-042-014c	सात्यकिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयत् ॥
08-042-015a	विव्याध चैनं समरे नाराचैस्तत्र सप्तभिः ।
08-042-015c	तं प्रत्यविध्यच्छैनेयः शरैर्हेमविभूषितैः ॥
08-042-016a	ततो युद्धमतीवासीच्चक्षुःश्रोत्रभयावहम् ।
08-042-016c	राजन्धोरं च चित्रं च प्रेक्षणीयं समन्ततः ॥
08-042-017a	सर्वेषां तत्र भूतानां लोमहर्षो व्यजायत ।

08-042-017c	तदृष्ट्वा समरे कर्म कर्णशैनेययोर्नृप ॥
08-042-018a	एतस्मिन्नन्तरे द्रौणिरभ्ययात्सुमहाबलम् ।
08-042-018c	पार्षतं शत्रुदमनं शत्रुवीर्यासुनाशनम् ॥
08-042-019a	अभ्यभाषत संक्रुद्धो द्रौणिर्दूरं धनंजये ।
08-042-019c	तिष्ठ तिष्ठाद्य ब्रह्मघ्न न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥
08-042-020a	इत्युक्त्वा सुभृशं वीरः शीघ्रकृन्निशितैः शरैः ।
08-042-020c	पार्षतं छादयामास घोररूपैः सुतेजनैः ॥
08-042-020e	यतमानं परं शक्त्या यतमानो महारथः ॥
08-042-021a	यथा हि समरे द्रौणिः पार्षतं वीक्ष्य मारिष ।
08-042-021c	तथा द्रौणिं रणे दृष्ट्वा पार्षतः परवीरहा ॥
08-042-021e	नातिहृष्टमना भूत्वा मन्यते मृत्युमात्मनः ॥
08-042-022a	द्रौणिस्तु दृष्ट्वा राजेन्द्र धृष्टद्युम्नं रणे स्थितम् ।
08-042-022c	क्रोधेन निःश्वसन्वीरः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥
08-042-022e	तावन्योन्यं तु दृष्ट्वैव संरम्भं जग्मतुः परम् ॥
08-042-023a	अथाब्रवीन्महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
08-042-023c	धृष्टद्युम्नं समीपस्थं त्वरमाणो विशां पते ॥
08-042-023e	पाञ्चालापसदाद्य त्वां प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥
08-042-024a	पापं हि यत्त्वया कर्म घ्नता द्रोणं पुरा कृतम् ।
08-042-024c	अद्य त्वा पत्स्यते तद्वै यथा ह्यकुशलं तथा ॥
08-042-025a	अरक्ष्यमाणः पार्थेन यदि तिष्ठसि संयुगे ।
08-042-025c	नापक्रमसि वा मूढ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
08-042-026a	एवमुक्तः प्रत्युवाच धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
08-042-026c	प्रतिवाक्यं स एवासिर्मामको दास्यते तव ॥
08-042-026e	येनैव ते पितुर्दत्तं यतमानस्य संयुगे ॥
08-042-027a	यदि तावन्मया द्रोणो निहतो ब्राह्मणब्रुवः ।
08-042-027c	त्वामिदानीं कथं युद्धे न हनिष्यामि विक्रमात् ॥
08-042-028a	एवमुक्त्वा महाराज सेनापतिरमर्षणः ।
08-042-028c	निशितेनाथ बाणेन द्रौणिं विव्याध पार्षतः ॥
08-042-029a	ततो द्रौणिः सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
08-042-029c	प्राच्छादयद्दिशो राजन्धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ॥
08-042-030a	नैवान्तरिक्षं न दिशो नैव योधाः समन्ततः ।

08-042-030c	दृश्यन्ते वै महाराज शरैश्छन्नाः सहस्रशः ॥
08-042-031a	तथैव पार्षतो राजन्द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
08-042-031c	शरैः संछादयामास सूतपुत्रस्य पश्यतः ॥
08-042-032a	राधेयोऽपि महाराज पाञ्चालान्सह पाण्डवैः ।
08-042-032c	द्रौपदेयान्युधामन्युं सात्यकिं च महारथम् ॥
08-042-032e	एकः स वारयामास प्रेक्षणीयः समन्ततः ॥
08-042-033a	धृष्टद्युम्नोऽपि समरे द्रौणेश्चिच्छेद कार्मुकम् ।
08-042-033c	तदपास्य धनुश्छिन्नमन्यदादत्त कार्मुकम् ॥
08-042-033e	वेगवत्समरे घोरं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥
08-042-034a	स पार्षतस्य राजेन्द्र धनुः शक्तिं गदां ध्वजम् ।
08-042-034c	हयान्सूतं रथं चैव निमेषाद्व्यधमच्छरैः ॥
08-042-035a	स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
08-042-035c	खड्गमादत्त विपुलं शतचन्द्रं च भानुमत् ॥
08-042-036a	द्रौणिस्तदपि राजेन्द्र भल्लैः क्षिप्रं महारथः ।
08-042-036c	चिच्छेद समरे वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः ॥
08-042-036e	रथादनवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
08-042-037a	धृष्टद्युम्नं तु विरथं हताश्वं छिन्नकार्मुकम् ।
08-042-037c	शरैश्च बहुधा विद्धमस्त्रैश्च शकलीकृतम् ॥
08-042-037e	नातरद्भरतश्रेष्ठ यतमानो महारथः ॥
08-042-038a	तस्यान्तमिषुभी राजन्यदा द्रौणिर्न जग्मिवान् ।
08-042-038c	अथ त्यक्त्वा धनुर्वीरः पार्षतं त्वरितोऽन्वगात् ॥
08-042-039a	आसीदाद्रवतो राजन्वेगस्तस्य महात्मनः ।
08-042-039c	गरुडस्येव पततो जिघृक्षोः पन्नगोत्तमम् ॥
08-042-040a	एतस्मिन्नेव काले तु माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
08-042-040c	पश्य पार्थ यथा द्रौणिः पार्षतस्य वधं प्रति ॥
08-042-040e	यत्नं करोति विपुलं हन्याच्चैनमसंशयम् ॥
08-042-041a	तं मोचय महाबाहो पार्षतं शत्रुतापनम् ।
08-042-041c	द्रौणेरास्यमनुप्राप्तं मृत्योरास्यगतं यथा ॥
08-042-042a	एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् ।
08-042-042c	प्रैषयत्तत्र तुरगान्यत्र द्रौणिर्व्यवस्थितः ॥
08-042-043a	ते हयाश्चन्द्रसंकाशाः केशवेन प्रचोदिताः ।

08-042-043c	पिबन्त इव तद्व्योम जग्मुद्रौणिश्रथं प्रति ॥
08-042-044a	दृष्ट्वायान्तौ महावीर्यावुभौ कृष्णधनंजयौ ।
08-042-044c	धृष्टद्युम्नवधे राजंश्चक्रे यत्नं महाबलः ॥
08-042-045a	विकृष्यमाणं दृष्ट्वैव धृष्टद्युम्नं जनेश्वर ।
08-042-045c	शरांश्चिक्षेप वै पार्थो द्रौणिं प्रति महाबलः ॥
08-042-046a	ते शरा हेमविकृता गाण्डीवप्रेषिता भृशम् ।
08-042-046c	द्रौणिमासाद्य विविशुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥
08-042-047a	स विध्वस्तैः शरैर्घोरैर्द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
08-042-047c	रथमारुरुहे वीरो धनंजयशरार्दितः ॥
08-042-047e	प्रगृह्य च धनुः श्रेष्ठं पार्थं विव्याध सायकैः ॥
08-042-048a	एतस्मिन्नन्तरे वीरः सहदेवो जनाधिप ।
08-042-048c	अपोवाह रथेनाजौ पार्षतं शत्रुतापनम् ॥
08-042-049a	अर्जुनोऽपि महाराज द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ।
08-042-049c	तं द्रोणपुत्रः संक्रुद्धो बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-042-050a	क्रोधितस्तु रणे पार्थो नाराचं कालसंमितम् ।
08-042-050c	द्रोणपुत्राय चिक्षेप कालदण्डमिवापरम् ॥
08-042-050e	स ब्राह्मणस्यांसदेशे निपपात महाद्युतिः ॥
08-042-051a	स विह्वलो महाराज शरवेगेन संयुगे ।
08-042-051c	निषसाद रथोपस्थे वैक्लव्यं च परं ययौ ॥
08-042-052a	ततः कर्णो महाराज व्याक्षिपद्विजयं धनुः ।
08-042-052c	अर्जुनं समरे क्रुद्धः प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥
08-042-052e	द्वैशं चापि पार्थेन कामयानो महारणे ॥
08-042-053a	तं तु हित्वा हतं वीरं सारथिः शत्रुकर्शनम् ।
08-042-053c	अपोवाह रथेनाजौ त्वरमाणो रणाजिरात् ॥
08-042-054a	अथोत्क्रुष्टं महाराज पाञ्चालैर्जितकाशिभिः ।
08-042-054c	मोक्षितं पार्षतं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं च पीडितम् ॥
08-042-055a	वादित्राणि च दिव्यानि प्रावाद्यन्त सहस्रशः ।
08-042-055c	सिंहनादश्च संजज्ञे दृष्ट्वा घोरं महाद्भुतम् ॥
08-042-056a	एवं कृत्वाब्रवीत्पार्थो वासुदेवं धनंजयः ।
08-042-056c	याहि संशप्तकान्कृष्ण कार्यमेतत्परं मम ॥
08-042-057a	ततः प्रयातो दाशार्हः श्रुत्वा पाण्डवभाषितम् ।

08-042-057c रथेनातिपताकेन मनोमारुतरंहसा ॥

08-043-001 संजय उवाच

08-043-001a एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः पार्थं वचनमब्रवीत् ।

08-043-001c दर्शयन्निव कौन्तेयं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥

08-043-002a एष पाण्डव ते भ्राता धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ।

08-043-002c जिघांसुभिर्महेष्वासैर्द्रुतं पार्थानुसृत्यते ॥

08-043-003a तथानुयान्ति संरब्धाः पाञ्चाला युद्धदुर्मदाः ।

08-043-003c युधिष्ठिरं महात्मानं परीप्सन्तो महाजवाः ॥

08-043-004a एष दुर्योधनः पार्थ रथानीकेन दंशितः ।

08-043-004c राजा सर्वस्य लोकस्य राजानमनुधावति ॥

08-043-005a जिघांसुः पुरुषव्याघ्रं भ्रातृभिः सहितो बली ।

08-043-005c आशीविषसमस्पर्शैः सर्वयुद्धविशारदैः ॥

08-043-006a एते जिघृक्षवो यान्ति द्विपाश्वरथपत्तयः ।

08-043-006c युधिष्ठिरं धार्तराष्ट्रा रत्नोत्तममिवार्थिनः ॥

08-043-007a पश्य सात्वतभीमाभ्यां निरुद्धाधिष्ठितः प्रभुः ।

08-043-007c जिहीर्षवोऽमृतं दैत्याः शक्राग्निभ्यामिवावशाः ॥

08-043-008a एते बहुत्वात्त्वरिताः पुनर्गच्छन्ति पाण्डवम् ।

08-043-008c समुद्रमिव वार्योघाः प्रावृट्काले महारथाः ॥

08-043-009a नदन्तः सिंहनादांश्च धमन्तश्चापि वारिजान् ।

08-043-009c बलवन्तो महेष्वासा विधुन्वन्तो धनूंषि च ॥

08-043-010a मृत्योर्मुखगतं मन्ये कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

08-043-010c हुतमग्नौ च भद्रं ते दुर्योधनवशं गतम् ॥

08-043-011a यथायुक्तमनीकं हि धार्तराष्ट्रस्य पाण्डव ।

08-043-011c नास्य शक्रोऽपि मुच्येत संप्राप्तो बाणगोचरम् ॥

08-043-012a दुर्योधनस्य शूरस्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।

08-043-012c कर्णस्य चेषुवेगो वै पर्वतानपि दारयेत् ॥

08-043-013a दुर्योधनस्य शूरस्य शरौघाञ्शीघ्रमस्यतः ।

08-043-013c संक्रुद्धस्यान्तकस्येव को वेगं संसहेद्रणे ॥

08-043-014a कर्णेन च कृतो राजा विमुखः शत्रुतापनः ।

08-043-014c बलवाँल्लघुहस्तश्च कृती युद्धविशारदः ॥

08-043-015a राधेयः पाण्डवश्रेष्ठं शक्तः पीडयितुं रणे ।

08-043-015c	सहितो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः शूरो महात्मभिः ॥
08-043-016a	तस्यैवं युध्यमानस्य संग्रामे संयतात्मनः ।
08-043-016c	अन्यैरपि च पार्थस्य हृतं वर्म महारथैः ॥
08-043-017a	उपवासकृशो राजा भृशं भरतसत्तम ।
08-043-017c	ब्राह्मे बले स्थितो ह्येष न क्षत्रेऽतिबले विभो ॥
08-043-018a	न जीवति महाराजो मन्ये पार्थ युधिष्ठिरः ।
08-043-018c	यद्धीमसेनः सहते सिंहनादममर्षणः ॥
08-043-019a	नर्दतां धार्तराष्ट्राणां पुनः पुनररिदम ।
08-043-019c	धमतां च महाशङ्खान्संग्रामे जितकाशिनाम् ॥
08-043-020a	युधिष्ठिरं पाण्डवेयं हतेति भरतर्षभ ।
08-043-020c	संचोदयत्यसौ कर्णो धार्तराष्ट्रान्महाबलान् ॥
08-043-021a	स्थूणाकर्णेन्द्रजालेन पार्थ पाशुपतेन च ।
08-043-021c	प्रच्छादयन्तो राजानमनुयान्ति महारथाः ॥
08-043-021e	आतुरो मे मतो राजा संनिषेव्यश्च भारत ॥
08-043-022a	यथैनमनुवर्तन्ते पाञ्चालाः सह पाण्डवैः ।
08-043-022c	त्वरमाणास्त्वराकाले सर्वशस्त्रभृतां वराः ॥
08-043-022e	मज्जन्तमिव पाताले बलिनोऽप्युज्जिहीर्षवः ॥
08-043-023a	न केतुर्दृश्यते राज्ञः कर्णेन निहतः शरैः ।
08-043-023c	पश्यतोर्यमयोः पार्थ सात्यकेश्च शिखण्डिनः ॥
08-043-024a	धृष्टद्युम्नस्य भीमस्य शतानीकस्य वा विभो ।
08-043-024c	पाञ्चालानां च सर्वेषां चेदीनां चैव भारत ॥
08-043-025a	एष कर्णो रणे पार्थ पाण्डवानामनीकिनीम् ।
08-043-025c	शरैर्विध्वंसयति वै नलिनीमिव कुञ्जरः ॥
08-043-026a	एते द्रवन्ति रथिनस्त्वदीयाः पाण्डुनन्दन ।
08-043-026c	पश्य पश्य यथा पार्थ गच्छन्त्येते महारथाः ॥
08-043-027a	एते भारत मातङ्गाः कर्णेनाभिहता रणे ।
08-043-027c	आर्तनादान्विकुर्वाणा विद्रवन्ति दिशो दश ॥
08-043-028a	रथानां द्रवतां वृन्दं पश्य पार्थ समन्ततः ।
08-043-028c	द्राव्यमाणं रणे चैव कर्णेनामित्रकर्शिना ॥
08-043-029a	हस्तिकक्ष्यां रणे पश्य चरन्तीं तत्र तत्र ह ।
08-043-029c	रथस्थं सूतपुत्रस्य केतुं केतुमतां वर ॥

08-043-030a	असौ धावति राधेयो भीमसेनरथं प्रति ।
08-043-030c	किरञ्जरशतानीव विनिघ्नंस्तव वाहिनीम् ॥
08-043-031a	एतान्पश्य च पाञ्चालान्द्राव्यमाणान्महात्मना ।
08-043-031c	शक्रेणेव यथा दैत्यान्हन्यमानान्महाहवे ॥
08-043-032a	एष कर्णो रणे जित्वा पाञ्चालान्पाण्डुसृञ्जयान् ।
08-043-032c	दिशो विप्रेक्षते सर्वास्त्वदर्थमिति मे मतिः ॥
08-043-033a	पश्य पार्थ धनुः श्रेष्ठं विकर्षन्साधु शोभते ।
08-043-033c	शत्रूञ्जित्वा यथा शक्रो देवसंघैः समावृतः ॥
08-043-034a	एते नदन्ति कौरव्या दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
08-043-034c	त्रासयन्तो रणे पार्थान्सृञ्जयांश्च सहस्रशः ॥
08-043-035a	एष सर्वात्मना पाण्डूंस्त्रासयित्वा महारणे ।
08-043-035c	अभिभाषति राधेयः सर्वसैन्यानि मानदः ॥
08-043-036a	अभिद्रवत गच्छध्वं द्रुतं द्रवत कौरवाः ।
08-043-036c	यथा जीवन्न वः कश्चिन्मुच्यते युधि सृञ्जयः ॥
08-043-037a	तथा कुरुत संयत्ता वयं यास्याम पृष्ठतः ।
08-043-037c	एवमुक्त्वा ययावेष पृष्ठतो विकिरञ्जरैः ॥
08-043-038a	पश्य कर्णं रणे पार्थ श्वेतच्छविविराजितम् ।
08-043-038c	उदयं पर्वतं यद्वच्छोभयन्वै दिवाकरः ॥
08-043-039a	पूर्णचन्द्रनिकाशेन मूर्ध्नि छत्रेण भारत ।
08-043-039c	ध्रियमाणेन समरे तथा शतशलाकिना ॥
08-043-040a	एष त्वां प्रेक्षते कर्णः सकटाक्षो विशां पते ।
08-043-040c	उत्तमं यत्नमास्थाय ध्रुवमेष्यति संयुगे ॥
08-043-041a	पश्य ह्येनं महाबाहो विधुन्वानं महद्भुनुः ।
08-043-041c	शरांश्चाशीविषाकारान्विसृजन्तं महाबलम् ॥
08-043-042a	असौ निवृत्तो राधेयो दृश्यते वानरध्वज ।
08-043-042c	वधाय चात्मनोऽभ्येति दीपस्य शलभो यथा ॥
08-043-043a	कर्णमेकाकिनं दृष्ट्वा रथानीकेन भारत ।
08-043-043c	रिरक्षिषुः सुसंयत्तो धार्तराष्ट्रोऽभिवर्तते ॥
08-043-044a	सार्वैः सहैभिर्दुष्टात्मा वध्य एष प्रयत्नतः ।
08-043-044c	त्वया यशश्च राज्यं च सुखं चोत्तममिच्छता ॥
08-043-045a	आत्मानं च कृतात्मानं समीक्ष्य भरतर्षभ ।

08-043-045c	कृतागसं च राधेयं धर्मात्मनि युधिष्ठिरे ॥
08-043-046a	प्रतिपद्यस्व राधेयं प्राप्तकालमनन्तरम् ।
08-043-046c	आर्या युद्धे मतिं कृत्वा प्रत्येहि रथयूथपम् ॥
08-043-047a	पञ्च ह्येतानि मुख्यानां रथानां रथसत्तम ।
08-043-047c	शतान्यायान्ति वेगेन बलिनां भीमतेजसाम् ॥
08-043-048a	पञ्च नागसहस्राणि द्विगुणा वाजिनस्तथा ।
08-043-048c	अभिसंहत्य कौन्तेय पदातिप्रयुतानि च ॥
08-043-048e	अन्योन्यरक्षितं वीर बलं त्वामभिवर्तते ॥
08-043-049a	सूतपुत्रे महेष्वासे दर्शयात्मानमात्मना ।
08-043-049c	उत्तमं यत्नमास्थाय प्रत्येहि भरतर्षभ ॥
08-043-050a	असौ कर्णः सुसंरब्धः पाञ्चालानभिधावति ।
08-043-050c	केतुमस्य हि पश्यामि धृष्टद्युम्नरथं प्रति ॥
08-043-050e	समुच्छेत्स्यति पाञ्चालानिति मन्ये परंतप ॥
08-043-051a	आचक्षे ते प्रियं पार्थ तदेवं भरतर्षभ ।
08-043-051c	राजा जीवति कौरव्यो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
08-043-052a	असौ भिमो महाबाहुः संनिवृत्तश्चमूमुखे ।
08-043-052c	वृतः सृज्जयसैन्येन सात्यकेन च भारत ॥
08-043-053a	वध्यन्त एते समरे कौरवा निशितैः शरैः ।
08-043-053c	भीमसेनेन कौन्तेय पाञ्चालैश्च महात्मभिः ॥
08-043-054a	सेना हि धार्तराष्ट्रस्य विमुखा चाभवद्रणात् ।
08-043-054c	विप्रधावति वेगेन भीमस्य निहता शरैः ॥
08-043-055a	विपन्नसस्येव मही रुधिरेण समुक्षिता ।
08-043-055c	भारती भरतश्रेष्ठ सेना कृपणदर्शना ॥
08-043-056a	निवृत्तं पश्य कौन्तेय भीमसेनं युधां पतिम् ।
08-043-056c	आशीविषमिव क्रुद्धं तस्माद्द्रवति वाहिनी ॥
08-043-057a	पीतरक्तासितसितास्ताराचन्द्रार्कमण्डिताः ।
08-043-057c	पताका विप्रकीर्यन्ते छत्राण्येतानि चार्जुन ॥
08-043-058a	सौवर्णा राजताश्चैव तैजसाश्च पृथग्विधाः ।
08-043-058c	केतवो विनिपात्यन्ते हस्त्यश्वं विप्रकीर्यते ॥
08-043-059a	रथेभ्यः प्रपतन्त्येते रथिनो विगतासवः ।
08-043-059c	नानावर्णैर्हता बाणैः पाञ्चालैरपलायिभिः ॥

08-043-060a	निर्मनुष्यान्गजानश्चात्रथांश्चैव धनंजय ।
08-043-060c	समाद्रवन्ति पाञ्चाला धार्तराष्ट्रांस्तरस्विनः ॥
08-043-061a	मृद्रन्ति च नरव्याघ्रा भीमसेनव्यपाश्रयात् ।
08-043-061c	बलं परेषां दुर्धर्षं त्यक्त्वा प्राणानरिंदम ॥
08-043-062a	एते नदन्ति पाञ्चाला धमन्त्यपि च वारिजान् ।
08-043-062c	अभिद्रवन्ति च रणे निघ्नन्तः सायकैः परान् ॥
08-043-063a	पश्य स्वर्गस्य माहात्म्यं पाञ्चाला हि परंतप ।
08-043-063c	धार्तराष्ट्रान्विनिघ्नन्ति क्रुद्धाः सिंहा इव द्विपान् ॥
08-043-064a	सर्वतश्चाभिपन्नैषा धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
08-043-064c	पाञ्चालैर्मानसादेत्य हंसैर्गङ्गेव वेगितैः ॥
08-043-065a	सुभृशं च पराक्रान्ताः पाञ्चालानां निवारणे ।
08-043-065c	कृपकर्णादयो वीरा ऋषभाणामिवर्षभाः ॥
08-043-066a	सुनिमग्नांश्च भीमास्त्रैर्धार्तराष्ट्रान्महारथान् ।
08-043-066c	धृष्टद्युम्नमुखा वीरा घ्नन्ति शत्रून्सहस्रशः ॥
08-043-066e	विषण्णभूयिष्ठरथा धार्तराष्ट्री महाचमूः ॥
08-043-067a	पश्य भीमेन नाराचैश्छिन्ना नागाः पतन्त्यमी ।
08-043-067c	वज्रिवज्राहतानीव शिखराणि महीभृताम् ॥
08-043-068a	भीमसेनस्य निर्विद्धा बाणैः संनतपर्वभिः ।
08-043-068c	स्वान्यनीकानि मृद्रन्तो द्रवन्त्येते महागजाः ॥
08-043-069a	नाभिजानासि भीमस्य सिंहनादं दुरुत्सहम् ।
08-043-069c	नदतोऽर्जुन संग्रामे वीरस्य जितकाशिनः ॥
08-043-070a	एष नैषादिरभ्येति द्विपमुख्येन पाण्डवम् ।
08-043-070c	जिघांसुस्तोमरैः क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
08-043-071a	सतोमरावस्य भुजौ छिन्नौ भीमेन गर्जतः ।
08-043-071c	तीक्ष्णैरग्निशिखाप्रख्यैर्नाराचैर्दशभिर्हतः ॥
08-043-072a	हत्वैनं पुनरायाति नागानन्यान्प्रहारिणः ।
08-043-072c	पश्य नीलाम्बुदनिभान्महामात्रैरधिष्ठितान् ॥
08-043-072e	शक्तितोमरसंकाशैर्विनिघ्नन्तं वृकोदरम् ॥
08-043-073a	सप्त सप्त च नागांस्तान्वैजयन्तीश्च सध्वजाः ।
08-043-073c	निहत्य निशितैर्बाणैश्छिन्नाः पार्थाग्रजेन ते ॥
08-043-073e	दशभिर्दशभिश्चैको नाराचैर्निहतो गजः ॥

08-043-074a न चासौ धार्तराष्ट्राणां श्रूयते निनदस्तथा ।
 08-043-074c पुरंदरसमे क्रुद्धे निवृत्ते भरतर्षभे ॥
 08-043-075a अक्षौहिण्यस्तथा तिस्रो धार्तराष्ट्रस्य संहताः ।
 08-043-075c क्रुद्धेन नरसिंहेन भीमसेनेन वारिताः ॥

08-043-076 संजय उवाच

08-043-076a भीमसेनेन तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ।
 08-043-076c अर्जुनो व्यधमच्छिष्टानहितान्निशितैः शरैः ॥
 08-043-077a ते वध्यमानाः समरे संशप्तकगणाः प्रभो ।
 08-043-077c शक्रस्यातिथितां गत्वा विशोका ह्यभवन्मुदा ॥
 08-043-078a पार्थश्च पुरुषव्याघ्रः शरैः संनतपर्वभिः ।
 08-043-078c जघान धार्तराष्ट्रस्य चतुर्विधबलां चमूम् ॥

08-044-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-044-001a निवृत्ते भीमसेने च पाण्डवे च युधिष्ठिरे ।
 08-044-001c वध्यमाने बले चापि मामके पाण्डुसृज्जयैः ॥
 08-044-002a द्रवमाणे बलौघे च निराक्रन्दे मुहुर्मुहुः ।
 08-044-002c किमकुर्वन्त कुरवस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

08-044-003 संजय उवाच

08-044-003a दृष्ट्वा भीमं महाबाहुं सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 08-044-003c क्रोधरक्तेक्षणो राजन्भीमसेनमुपाद्रवत् ॥
 08-044-004a तावकं च बलं दृष्ट्वा भीमसेनात्पराङ्मुखम् ।
 08-044-004c यत्नेन महता राजन्पर्यवस्थापयद्वली ॥
 08-044-005a व्यवस्थाप्य महाबाहुस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ।
 08-044-005c प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पाण्डवान्युद्धदुर्मदान् ॥
 08-044-006a प्रत्युद्ययुस्तु राधेयं पाण्डवानां महारथाः ।
 08-044-006c धुन्वानाः कार्मुकाण्याजौ विक्षिपन्तश्च सायकान् ॥
 08-044-007a भीमसेनः शिनेर्नप्ता शिखण्डी जनमेजयः ।
 08-044-007c धृष्टद्युम्नश्च बलवान्सर्वे चापि प्रभद्रकाः ॥
 08-044-008a पाञ्चालाश्च नरव्याघ्राः समन्तात्तव वाहिनीम् ।
 08-044-008c अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः समरे जितकाशिनः ॥
 08-044-009a तथैव तावका राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।

08-044-009c	अभ्यद्रवन्त त्वरिता जिघांसन्तो महारथाः ॥
08-044-010a	रथनागाश्चकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
08-044-010c	बभूव पुरुषव्याघ्र सैन्यमद्भुतदर्शनम् ॥
08-044-011a	शिखण्डी च ययौ कर्णं धृष्टद्युम्नः सुतं तव ।
08-044-011c	दुःशासनं महाराज महत्या सेनया वृतम् ॥
08-044-012a	नकुलो वृषसेनं च चित्रसेनं युधिष्ठिरः ।
08-044-012c	उलूकं समरे राजन्सहदेवः समभ्ययात् ॥
08-044-013a	सात्यकिः शकुनिं चापि भीमसेनश्च कौरवान् ।
08-044-013c	अर्जुनं च रणे यत्तं द्रोणपुत्रो महारथः ॥
08-044-014a	युधामन्युं महेष्वासं गौतमोऽभ्यपतद्रणे ।
08-044-014c	कृतवर्मा च बलवानुत्तमौजसमाद्रवत् ॥
08-044-015a	भीमसेनः कुरून्सर्वान्पुत्रांश्च तव मारिष ।
08-044-015c	सहानीकान्महाबाहुरेक एवाभ्यवारयत् ॥
08-044-016a	शिखण्डी च ततः कर्णं विचरन्तमभीतवत् ।
08-044-016c	भीष्महन्ता महाराज वारयामास पत्रिभिः ॥
08-044-017a	प्रतिरब्धस्ततः कर्णो रोषात्प्रस्फुरिताधरः ।
08-044-017c	शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्भ्रुवोर्मध्ये व्यताडयत् ॥
08-044-018a	धारयंस्तु स तान्बाणाञ्शिखण्डी बह्वशोभत ।
08-044-018c	राजतः पर्वतो यद्वत्त्रिभिः शृङ्गैः समन्वितः ॥
08-044-019a	सोऽतिविद्धो महेष्वासः सूतपुत्रेण संयुगे ।
08-044-019c	कर्णं विव्याध समरे नवत्या निशितैः शरैः ॥
08-044-020a	तस्य कर्णो हयान्हत्वा सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
08-044-020c	उन्मथ ध्वजं चास्य क्षुरप्रेण महारथः ॥
08-044-021a	हताश्चात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः ।
08-044-021c	शक्तिं चिक्षेप कर्णाय संक्रुद्धः शत्रुतापनः ॥
08-044-022a	तां छित्त्वा समरे कर्णस्त्रिभिर्भारत सायकैः ।
08-044-022c	शिखण्डिनमथाविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः ॥
08-044-023a	कर्णचापच्युतान्बाणान्वर्जयंस्तु नरोत्तमः ।
08-044-023c	अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी जयतां वरः ॥
08-044-024a	ततः कर्णो महाराज पाण्डुसैन्यान्यशातयत् ।
08-044-024c	तूलराशिं समासाद्य यथा वायुर्महाजवः ॥

08-044-025a	धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्रेण पीडितः ।
08-044-025c	दुःशासनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
08-044-026a	तस्य दुःशासनो बाहुं सव्यं विव्याध मारिष ।
08-044-026c	शितेन रुक्मपुङ्खेन भल्लेन नतपर्वणा ॥
08-044-027a	धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धः शरं घोरममर्षणः ।
08-044-027c	दुःशासनाय संक्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥
08-044-028a	आपतन्तं महावेगं धृष्टद्युम्नसमीरितम् ।
08-044-028c	शरैश्चिच्छेद पुत्रस्ते त्रिभिरेव विशां पते ॥
08-044-029a	अथापरैः सप्तदशैर्भल्लैः कनकभूषणैः ।
08-044-029c	धृष्टद्युम्नं समासाद्य बाह्वोरुरसि चार्दयत् ॥
08-044-030a	ततः स पार्षतः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष ।
08-044-030c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
08-044-031a	अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
08-044-031c	धृष्टद्युम्नं शरव्रातैः समन्तात्पर्यवारयत् ॥
08-044-032a	तव पुत्रस्य ते दृष्ट्वा विक्रमं तं महात्मनः ।
08-044-032c	व्यहसन्त रणे योधाः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥
08-044-033a	ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह ।
08-044-033c	घोरं प्राणभृतां काले घोररूपं परंतप ॥
08-044-034a	नकुलं वृषसेनस्तु विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।
08-044-034c	पितुः समीपे तिष्ठन्तं त्रिभिरन्यैरविध्यत ॥
08-044-035a	नकुलस्तु ततः क्रुद्धो वृषसेनं स्मयन्निव ।
08-044-035c	नाराचेन सुतीक्ष्णेन विव्याध हृदये दृढम् ॥
08-044-036a	सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
08-044-036c	शत्रुं विव्याध विंशत्या स च तं पञ्चभिः शरैः ॥
08-044-037a	ततः शरसहस्रेण तावुभौ पुरुषर्षभौ ।
08-044-037c	अन्योन्यमाच्छादयतामथाभज्यत वाहिनी ॥
08-044-038a	दृष्ट्वा तु प्रद्रुतां सेनां धार्तराष्ट्रस्य सूतजः ।
08-044-038c	निवारयामास बलादनुपत्य विशां पते ॥
08-044-038e	निवृत्ते तु ततः कर्णे नकुलः कौरवान्ययौ ॥
08-044-039a	कर्णपुत्रस्तु समरे हित्वा नकुलमेव तु ।
08-044-039c	जुगोप चक्रं त्वरितं राधेयस्यैव मारिष ॥

08-044-040a	उलूकस्तु रणे क्रुद्धः सहदेवेन वारितः ।
08-044-040c	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सहदेवः प्रतापवान् ॥
08-044-040e	सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ॥
08-044-041a	उलूकस्तु ततो यानादवप्लुत्य विशां पते ।
08-044-041c	त्रिगर्तानां बलं पूर्णं जगाम पितृनन्दनः ॥
08-044-042a	सात्यकिः शकुनिं विद्ध्वा विंशत्या निशितैः शरैः ।
08-044-042c	ध्वजं चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव ॥
08-044-043a	सौबलस्तस्य समरे क्रुद्धो राजन्प्रतापवान् ।
08-044-043c	विदार्य कवचं भूयो ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥
08-044-044a	अथैनं निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत ।
08-044-044c	सारथिं च महाराज त्रिभिरेव समार्दयत् ॥
08-044-044e	अथास्य वाहांस्त्वरितः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
08-044-045a	ततोऽवप्लुत्य सहसा शकुनिर्भरतर्षभ ।
08-044-045c	आरुरोह रथं तूर्णमुलूकस्य महारथः ॥
08-044-045e	अपोवाहाथ शीघ्रं स शैनेयाद्युद्धशालिनः ॥
08-044-046a	सात्यकिस्तु रणे राजंस्तावकानामनीकिनीम् ।
08-044-046c	अभिदुद्राव वेगेन ततोऽनीकमभिद्यत ॥
08-044-047a	शैनेयशरनुन्नं तु ततः सैन्यं विशां पते ।
08-044-047c	भेजे दश दिशस्तूर्णं न्यपतच्च गतासुवत् ॥
08-044-048a	भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे ।
08-044-048c	तं तु भीमो मुहूर्तेन व्यश्वसूतरथध्वजम् ॥
08-044-048e	चक्रे लोकेश्वरं तत्र तेनातुष्यन्त चारणाः ॥
08-044-049a	ततोऽपायान्नृपस्तत्र भीमसेनस्य गोचरात् ।
08-044-049c	कुरुसैन्यं ततः सर्वं भीमसेनमुपाद्रवत् ॥
08-044-049e	तत्र रावो महानासीद्धीममेकं जिघांसताम् ॥
08-044-050a	युधामन्युः कृपं विद्ध्वा धनुरस्याशु चिच्छिदे ।
08-044-050c	अथान्यद्धनुरादाय कृपः शस्त्रभृतां वरः ॥
08-044-051a	युधामन्योर्ध्वजं सूतं छत्रं चापातयत्क्षितौ ।
08-044-051c	ततोऽपायाद्रथेनैव युधामन्युर्महारथः ॥
08-044-052a	उत्तमौजास्तु हार्दिक्यं शरैर्भीमपराक्रमम् ।
08-044-052c	छादयामास सहसा मेघो वृष्ट्या यथाचलम् ॥

08-044-053a	तद्युद्धं सुमहच्चासीद्वोरूपं परंतप ।
08-044-053c	यादृशं न मया युद्धं दृष्टपूर्वं विशां पते ॥
08-044-054a	कृतवर्मा ततो राजन्नुत्तमौजसमाहवे ।
08-044-054c	हृदि विव्याध स तदा रथोपस्थ उपाविशत् ॥
08-044-055a	सारथिस्तमपोवाह रथेन रथिनां वरम् ।
08-044-055c	ततस्तु सत्वरं राजन्पाण्डुसैन्यमुपाद्रवत् ॥
08-045-001	संजय उवाच
08-045-001a	द्रौणिस्तु रथवंशेन महता परिवारितः ।
08-045-001c	आपतत्सहसा राजन्यत्र राजा व्यवस्थितः ॥
08-045-002a	तमापतन्तं सहसा शूरः शौरिसहायवान् ।
08-045-002c	दधार सहसा पार्थो वेलेव मकरालयम् ॥
08-045-003a	ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
08-045-003c	अर्जुनं वासुदेवं च छादयामास पत्रिभिः ॥
08-045-004a	अवच्छन्नौ ततः कृष्णौ दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
08-045-004c	विस्मयं परमं गत्वा प्रैक्षन्त कुरवस्तदा ॥
08-045-005a	अर्जुनस्तु ततो दिव्यमस्त्रं चक्रे हसन्निव ।
08-045-005c	तदस्त्रं ब्राह्मणो युद्धे वारयामास भारत ॥
08-045-006a	यद्यद्धि व्याक्षिपद्युद्धे पाण्डवोऽस्त्रं जिघांसया ।
08-045-006c	तत्तदस्त्रं महेष्वासो द्रोणपुत्रो व्यशातयत् ॥
08-045-007a	अस्त्रयुद्धे ततो राजन्वर्तमाने भयावहे ।
08-045-007c	अपश्याम रणे द्रौणिं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥
08-045-008a	स दिशो विदिशश्चैव छादयित्वा विजिह्वागैः ।
08-045-008c	वासुदेवं त्रिभिर्बाणैरविध्यद्दक्षिणे भुजे ॥
08-045-009a	ततोऽर्जुनो हयान्हत्वा सर्वास्तस्य महात्मनः ।
08-045-009c	चकार समरे भूमिं शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥
08-045-010a	निहता रथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः ।
08-045-010c	हयाश्च पर्यधावन्त मुक्तयोक्त्रास्ततस्ततः ॥
08-045-011a	तद्दृष्ट्वा कर्म पार्थस्य द्रौणिराहवशोभिनः ।
08-045-011c	अवाकिरद्रणे कृष्णं समन्तान्निशितैः शरैः ॥
08-045-012a	ततोऽर्जुनं महाराज द्रौणिरायम्य पत्रिणा ।
08-045-012c	वक्षोदेशे समासाद्य ताडयामास संयुगे ॥

08-045-013a	सोऽतिविद्धो रणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत ।
08-045-013c	आदत्त परिधं घोरं द्रौणेश्चैनमवाक्षिपत् ॥
08-045-014a	तमापतन्तं परिधं कार्तस्वरविभूषितम् ।
08-045-014c	द्रौणिश्चिच्छेद सहसा तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
08-045-015a	सोऽनेकधापतद्भूमौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
08-045-015c	विशीर्णः पर्वतो राजन्यथा स्यान्मातरिश्वना ॥
08-045-016a	ततोऽर्जुनो रणे द्रौणिं विव्याध दशभिः शरैः ।
08-045-016c	सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥
08-045-017a	स संगृह्य स्वयं वाहान्कृष्णौ प्राच्छादयच्छरैः ।
08-045-017c	तत्राद्भुतमपश्याम द्रौणेराशु पराक्रमम् ॥
08-045-018a	अयच्छत्तुरगान्यच्च फल्गुनं चाप्ययोधयत् ।
08-045-018c	तदस्य समरे राजन्सर्वे योधा अपूजयन् ॥
08-045-019a	यदा त्वग्रस्यत रणे द्रोणपुत्रेण फल्गुनः ।
08-045-019c	ततो रश्मीत्रथाश्चानां क्षुरप्रैश्चिच्छिदे जयः ॥
08-045-020a	प्राद्रवंस्तुरगास्ते तु शरवेगप्रबाधिताः ।
08-045-020c	ततोऽभून्निनदो भूयस्तव सैन्यस्य भारत ॥
08-045-021a	पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा तव सैन्यमुपाद्रवन् ।
08-045-021c	समन्तान्निशितान्बाणान्विमुञ्चन्तो जयैषिणः ॥
08-045-022a	पाण्डवैस्तु महाराज धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
08-045-022c	पुनः पुनरथो वीरैरभज्यत जयोद्धतैः ॥
08-045-023a	पश्यतां ते महाराज पुत्राणां चित्रयोधिनाम् ।
08-045-023c	शकुनेः सौबलेयस्य कर्णस्य च महात्मनः ॥
08-045-024a	वार्यमाणा महासेना पुत्रैस्तव जनेश्वर ।
08-045-024c	नावतिष्ठत संग्रामे ताड्यमाना समन्ततः ॥
08-045-025a	ततो योधैर्महाराज पलायद्भिस्ततस्ततः ।
08-045-025c	अभवद्व्याकुलं भीतैः पुत्राणां ते महद्वलम् ॥
08-045-026a	तिष्ठ तिष्ठेति सततं सूतपुत्रस्य जल्पतः ।
08-045-026c	नावतिष्ठत सा सेना वध्यमाना महात्मभिः ॥
08-045-027a	अथोत्क्रुष्टं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
08-045-027c	धार्तराष्ट्रबलं दृष्ट्वा द्रवमाणं समन्ततः ॥
08-045-028a	ततो दुर्योधनः कर्णमब्रवीत्प्रणयादिव ।

08-045-028c	पश्य कर्ण यथा सेना पाण्डवैरदिता भृशम् ॥
08-045-029a	त्वयि तिष्ठति संत्रासात्पलायति समन्ततः ।
08-045-029c	एतज्ज्ञात्वा महाबाहो कुरु प्राप्तमरिदम् ॥
08-045-030a	सहस्राणि च योधानां त्वामेव पुरुषर्षभ ।
08-045-030c	क्रोशन्ति समरे वीर द्राव्यमाणानि पाण्डवैः ॥
08-045-031a	एतच्छ्रुत्वा तु राधेयो दुर्योधनवचो महत् ।
08-045-031c	मद्रराजमिदं वाक्यमब्रवीत्सूतनन्दनः ॥
08-045-032a	पश्य मे भुजयोर्वीर्यमस्त्राणां च जनेश्वर ।
08-045-032c	अद्य हन्मि रणे सर्वान्पाञ्चालान्पाण्डुभिः सह ॥
08-045-032e	वाहयाश्चान्नरव्याघ्र भद्रेणैव जनेश्वर ॥
08-045-033a	एवमुक्त्वा महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
08-045-033c	प्रगृह्य विजयं वीरो धनुःश्रेष्ठं पुरातनम् ॥
08-045-033e	सज्यं कृत्वा महाराज संमृज्य च पुनः पुनः ॥
08-045-034a	संनिवार्य च योधान्स्वान्सत्येन शपथेन च ।
08-045-034c	प्रायोजयदमेयात्मा भार्गवास्त्रं महाबलः ॥
08-045-035a	ततो राजन्सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
08-045-035c	कोटिशश्च शरास्तीक्ष्णा निरगच्छन्महामृधे ॥
08-045-036a	ज्वलितैस्तैर्महाघोरैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
08-045-036c	संछन्ना पाण्डवी सेना न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
08-045-037a	हाहाकारो महानासीत्पाञ्चालानां विशां पते ।
08-045-037c	पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे ॥
08-045-038a	निपतद्भिर्गजै राजन्नरैश्चापि सहस्रशः ।
08-045-038c	रथैश्चापि नरव्याघ्र हयैश्चापि समन्ततः ॥
08-045-039a	प्राकम्पत मही राजन्निहतैस्तैस्ततस्ततः ।
08-045-039c	व्याकुलं सर्वमभवत्पाण्डवानां महद्वलम् ॥
08-045-040a	कर्णस्त्वेको युधां श्रेष्ठो विधूम इव पावकः ।
08-045-040c	दहञ्शत्रून्नरव्याघ्र शुशुभे स परंतपः ॥
08-045-041a	ते वध्यमानाः कर्णेन पाञ्चालाश्चेदिभिः सह ।
08-045-041c	तत्र तत्र व्यमुह्यन्त वनदाहे यथा द्विपाः ॥
08-045-041e	चुक्रुशुस्ते नरव्याघ्र यथाप्राग्वा नरोत्तमाः ॥
08-045-042a	तेषां तु क्रोशतां श्रुत्वा भीतानां रणमूर्धनि ।

08-045-042c	धावतां च दिशो राजन्वित्रस्तानां समन्ततः ॥
08-045-042e	आर्तनादो महांस्तत्र प्रेतानामिव संप्लवे ॥
08-045-043a	वध्यमानांस्तु तान्दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष ।
08-045-043c	वित्रेसुः सर्वभूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥
08-045-044a	ते वध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृञ्जयाः ।
08-045-044c	अर्जुनं वासुदेवं च व्याक्रोशन्त मुहुर्मुहुः ॥
08-045-044e	प्रेतराजपुरे यद्वत्प्रेतराजं विचेतसः ॥
08-045-045a	अथाब्रवीद्वासुदेवं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
08-045-045c	भार्गवास्त्रं महाघोरं दृष्ट्वा तत्र सभीरितम् ॥
08-045-046a	पश्य कृष्ण महाबाहो भार्गवास्त्रस्य विक्रमम् ।
08-045-046c	नैतदस्त्रं हि समरे शक्यं हन्तुं कथंचन ॥
08-045-047a	सूतपुत्रं च संरब्धं पश्य कृष्ण महारणे ।
08-045-047c	अन्तकप्रतिमं वीरं कुर्वाणं कर्म दारुणम् ॥
08-045-048a	सुतीक्ष्णं चोदयन्नश्चान्प्रेक्षते मां मुहुर्मुहुः ।
08-045-048c	न च पश्यामि समरे कर्णस्य प्रपलायितम् ॥
08-045-049a	जीवन्प्राप्नोति पुरुषः संख्ये जयपराजयौ ।
08-045-049c	जितस्य तु हृषीकेश वध एव कुतो जयः ॥
08-045-050a	ततो जनार्दनः प्रायाद्द्रष्टुमिच्छन्युधिष्ठिरम् ।
08-045-050c	श्रमेण ग्राहयिष्यंश्च कर्णं युद्धेन मारिष ॥
08-045-051a	अर्जुनं चाब्रवीत्कृष्णो भृशं राजा परिक्षतः ।
08-045-051c	तमाश्वास्य कुरुश्रेष्ठ ततः कर्णं हनिष्यसि ॥
08-045-052a	ततो धनंजयो द्रष्टुं राजानं बाणपीडितम् ।
08-045-052c	रथेन प्रययौ क्षिप्रं संग्रामे केशवाज्ञया ॥
08-045-053a	गच्छन्नेव तु कौन्तेयो धर्मराजदिदृक्षया ।
08-045-053c	सैन्यमालोकयामास नापश्यत्तत्र चाग्रजम् ॥
08-045-054a	युद्धं कृत्वा तु कौन्तेयो द्रोणपुत्रेण भारत ।
08-045-054c	दुःसहं वज्रिणा संख्ये पराजिग्ये भृगोः सुतम् ॥
08-045-055a	द्रौणिं पराजित्य ततोऽग्रधन्वा; कृत्वा महद्दुष्करमार्यकर्म ।
08-045-055c	आलोकयामास ततः स्वसैन्यं; धनंजयः शत्रुभिरप्रधृष्यः ॥
08-045-056a	स युध्यमानः पृतनामुखस्था; ञ्शूराञ्शूरो हर्षयन्सव्यसाची ।
08-045-056c	पूर्वापदानैः प्रथितैः प्रशंस;न्स्थिरांश्चकारात्मरथाननीके ॥

08-045-057a अपश्यमानस्तु किरीटमाली; युधि ज्येष्ठं भ्रातरमाजमीढम् ।
 08-045-057c उवाच भीमं तरसाभ्युपेत्य; राज्ञः प्रवृत्तिस्त्वह केति राजन् ॥

08-045-058 भीम उवाच

08-045-058a अपयात इतो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 08-045-058c कर्णबाणविभुग्नाङ्गो यदि जीवेत्कथंचन ॥

08-045-059 अर्जुन उवाच

08-045-059a तस्माद्भवाञ्शीघ्रमितः प्रयातु; राज्ञः प्रवृत्तयै कुरुसत्तमस्य ।
 08-045-059c नूनं हि विद्धोऽतिभृशं पृषत्कैः; कर्णेन राजा शिबिरं गतोऽसौ ॥
 08-045-060a यः संप्रहारे निशि संप्रवृत्ते; द्रोणेन विद्धोऽतिभृशं तरस्वी ।
 08-045-060c तस्थौ च तत्रापि जयप्रतीक्षो; द्रोणेन यावन्न हतः किलासीत् ॥
 08-045-061a स संशयं गमितः पाण्डवाग्र्यः; संख्येऽद्य कर्णेन महानुभावः ।
 08-045-061c ज्ञातुं प्रयाह्याशु तमद्य भीम; स्थास्याम्यहं शत्रुगणान्निरुध्य ॥

08-045-062 भीम उवाच

08-045-062a त्वमेव जानीहि महानुभाव; राज्ञः प्रवृत्तिं भरतर्षभस्य ।
 08-045-062c अहं हि यद्यर्जुन यामि तत्र; वक्ष्यन्ति मां भीत इति प्रवीराः ॥
 08-045-063a ततोऽब्रवीदर्जुनो भीमसेनः; संशप्तकाः प्रत्यनीकं स्थिता मे ।
 08-045-063c एतानहत्वा न मया तु शक्यः; मितोऽपयातुं रिपुसंघगोष्ठात् ॥
 08-045-064a अथाब्रवीदर्जुनं भीमसेनः; स्ववीर्यमाश्रित्य कुरुप्रवीर ।
 08-045-064c संशप्तकान्प्रतियोत्स्यामि संख्ये; सर्वानहं याहि धनंजयेति ॥
 08-045-065a तद्धीमसेनस्य वचो निशम्य; सुदुर्वचं भ्रातुरमित्रमध्ये ।
 08-045-065c द्रष्टुं कुरुश्रेष्ठमभिप्रयातुं; प्रोवाच वृष्णिप्रवरं तदानीम् ॥
 08-045-066a चोदयाश्चान्हृषीकेश विगाह्यैतं रथार्णवम् ।
 08-045-066c अजातशत्रुं राजानं द्रष्टुमिच्छामि केशव ॥
 08-045-067a ततो हयान्सर्वदाशार्हमुख्यः; प्राचोदयद्धीममुवाच चेदम् ।
 08-045-067c नैतच्चित्रं तव कर्माद्य वीर; यास्यामहे जहि भीमारिसंघान् ॥
 08-045-068a ततो ययौ हृषीकेशो यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
 08-045-068c शीघ्राच्छीघ्रतरं राजन्वाजिभिर्गरुडोपमैः ॥
 08-045-069a प्रत्यनीके व्यवस्थाप्य भीमसेनमरिदमम् ।
 08-045-069c संदिश्य चैव राजेन्द्र युद्धं प्रति वृकोदरम् ॥
 08-045-070a ततस्तु गत्वा पुरुषप्रवीरौ; राजानमासाद्य शयानमेकम् ।

- 08-045-070c रथादुभौ प्रत्यवरुह्य तस्मा;द्वन्दतुर्धर्मराजस्य पादौ ॥
 08-045-071a तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ क्षेमिणौ पुरुषर्षभ ।
 08-045-071c मुदाभ्युपगतौ कृष्णावश्विनाविव वासवम् ॥
 08-045-072a तावभ्यनन्दद्राजा हि विवस्वानश्विनाविव ।
 08-045-072c हते महासुरे जम्भे शक्रविष्णू यथा गुरुः ॥
 08-045-073a मन्यमानो हतं कर्णं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 08-045-073c हर्षगद्गदया वाचा प्रीतः प्राह परंतपौ ॥

08-046-001 संजय उवाच

- 08-046-001a महासत्त्वौ तु तौ दृष्ट्वा सहितौ केशवार्जुनौ ।
 08-046-001c हतमाधिरथिं मेने संख्ये गाण्डीवधन्वना ॥
 08-046-002a तावभ्यनन्दत्कौन्तेयः साम्ना परमवल्गुना ।
 08-046-002c स्मितपूर्वममित्रघ्नः पूजयन्भरतर्षभ ॥

08-046-003 युधिष्ठिर उवाच

- 08-046-003a स्वागतं देवकीपुत्र स्वागतं ते धनंजय ।
 08-046-003c प्रियं मे दर्शनं बाढं युवयोरच्युतार्जुनौ ॥
 08-046-004a अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यां कथं युध्य महारथम् ।
 08-046-004c आशीविषसमं युद्धे सर्वशस्त्रविशारदम् ॥
 08-046-005a अग्रगं धार्तराष्ट्राणां सर्वेषां शर्म वर्म च ।
 08-046-005c रक्षितं वृषसेनेन सुषेणेन च धन्विना ॥
 08-046-006a अनुज्ञातं महावीर्यं रामेणास्त्रेषु दुर्जयम् ।
 08-046-006c त्रातारं धार्तराष्ट्राणां गन्तारं वाहिनीमुखे ॥
 08-046-007a हन्तारमरिसैन्यानाममित्रगणमर्दनम् ।
 08-046-007c दुर्योधनहिते युक्तमस्मद्युद्धाय चोद्यतम् ॥
 08-046-008a अप्रधृष्यं महायुद्धे देवैरपि सवासवैः ।
 08-046-008c अनलानिलयोस्तुल्यं तेजसा च बलेन च ॥
 08-046-009a पातालमिव गम्भीरं सुहृदानन्दवर्धनम् ।
 08-046-009c अन्तकाभममित्राणां कर्णं हत्वा महाहवे ॥
 08-046-009e दिष्ट्या युवामनुप्राप्तौ जित्वासुरमिवामरौ ॥
 08-046-010a तेन युद्धमदीनेन मया ह्यद्याच्युतार्जुनौ ।
 08-046-010c कुपितेनान्तकेनेव प्रजाः सर्वा जिघांसता ॥

08-046-011a	तेन केतुश्च मे छिन्नो हतौ च पार्ष्णिसारथी ।
08-046-011c	हतवाहः कृतश्चास्मि युयुधानस्य पश्यतः ॥
08-046-012a	धृष्टद्युम्नस्य यमयोर्वीरस्य च शिखण्डिनः ।
08-046-012c	पश्यतां द्रौपदेयानां पाञ्चालानां च सर्वशः ॥
08-046-013a	एताञ्जित्वा महावीर्यान्कर्णः शत्रुगणान्बहून् ।
08-046-013c	जितवान्मां महाबाहो यतमानं महारणे ॥
08-046-014a	अनुसृत्य च मां युद्धे परुषाण्युक्तवान्बहु ।
08-046-014c	तत्र तत्र युधां श्रेष्ठः परिभूय न संशयः ॥
08-046-015a	भीमसेनप्रभावात्तु यज्जीवामि धनंजय ।
08-046-015c	बहुनात्र किमुक्तेन नाहं तत्सोढुमुत्सहे ॥
08-046-016a	त्रयोदशाहं वर्षाणि यस्माद्धीतो धनंजय ।
08-046-016c	न स्म निद्रां लभे रात्रौ न चाहनि सुखं क्वचित् ॥
08-046-017a	तस्य द्वेषेण संयुक्तः परिदह्ये धनंजय ।
08-046-017c	आत्मनो मरणं जानन्वाध्रीणस इव द्विपः ॥
08-046-018a	यस्यायमगमत्कालश्चिन्तयानस्य मे विभो ।
08-046-018c	कथं शक्यो मया कर्णो युद्धे क्षपयितुं भवेत् ॥
08-046-019a	जाग्रत्स्वपंश्च कौन्तेय कर्णमेव सदा ह्यहम् ।
08-046-019c	पश्यामि तत्र तत्रैव कर्णभूतमिदं जगत् ॥
08-046-020a	यत्र यत्र हि गच्छामि कर्णाद्धीतो धनंजय ।
08-046-020c	तत्र तत्र हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितम् ॥
08-046-021a	सोऽहं तेनैव वीरेण समरेष्वपलायिना ।
08-046-021c	सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥
08-046-022a	को नु मे जीवितेनार्थो राज्येनार्थोऽथ वा पुनः ।
08-046-022c	ममैवं धिक्कृतस्येह कर्णेनाहवशोभिना ॥
08-046-023a	न प्राप्तपूर्वं यद्धीष्मात्कृपाद्द्रोणाच्च संयुगे ।
08-046-023c	तत्प्राप्तमद्य मे युद्धे सूतपुत्रान्महारथात् ॥
08-046-024a	तत्त्वा पृच्छामि कौन्तेय यथा ह्यकुशलस्तथा ।
08-046-024c	तन्ममाचक्ष्व कात्स्नर्येन यथा कर्णस्त्वया हतः ॥
08-046-025a	शक्रवीर्यसमो युद्धे यमतुल्यपराक्रमः ।
08-046-025c	रामतुल्यस्तथास्त्रे यः स कथं वै निषूदितः ॥
08-046-026a	महारथः समाख्यातः सर्वयुद्धविशारदः ।

08-046-026c	धनुर्धराणां प्रवरः सर्वेषामेकपूरुषः ॥
08-046-027a	पूजितो धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण विशां पते ।
08-046-027c	सदा त्वदर्थं राधेयः स कथं निहतस्त्वया ॥
08-046-028a	धृतराष्ट्रो हि योधेषु सर्वेष्वेव सदार्जुन ।
08-046-028c	तव मृत्युं रणे कर्णं मन्यते पुरुषर्षभः ॥
08-046-029a	स त्वया पुरुषव्याघ्र कथं युद्धे निषूदितः ।
08-046-029c	तं ममाचक्ष्व बीभत्सो यथा कर्णो हतस्त्वया ॥
08-046-030a	सोत्सेधमस्य च शिरः पश्यतां सुहृदां हतम् ।
08-046-030c	त्वया पुरुषशार्दूल शार्दूलेन यथा रुरोः ॥
08-046-031a	यः पर्युपासीत्प्रदिशो दिशश्च; त्वां सूतपुत्रः समरे परीप्सन् ।
08-046-031c	दित्सुः कर्णः समरे हस्तिपूगं; स हीदानीं कङ्कपत्रैः सुतीक्ष्णैः ॥
08-046-032a	त्वया रणे निहतः सूतपुत्रः; कच्चिच्छेते भूमितले दुरात्मा ।
08-046-032c	कच्चित्प्रियं मे परमं त्वयाद्य; कृतं रणे सूतपुत्रं निहत्य ॥
08-046-033a	यः सर्वतः पर्यपतत्त्वदर्थे; मदान्वितो गर्वितः सूतपुत्रः ।
08-046-033c	स शूरमानी समरे समेत्य; कच्चित्त्वया निहतः संयुगेऽद्य ॥
08-046-034a	रौक्मं रथं हस्तिवरैश्च युक्तं; रथं दित्सुर्यः परेभ्यस्त्वदर्थे ।
08-046-034c	सदा रणे स्पर्धते यः स पापः; कच्चित्त्वया निहतस्तात युद्धे ॥
08-046-035a	योऽसौ नित्यं शूरमदेन मत्तो; विकथ्यते संसदि कौरवाणाम् ।
08-046-035c	प्रियोऽत्यर्थं तस्य सुयोधनस्य; कच्चित्स पापो निहतस्त्वयाद्य ॥
08-046-036a	कच्चित्समागम्य धनुःप्रमुक्तैःस्त्वत्प्रेषितैर्लोहितार्थैर्विहंगैः ।
08-046-036c	शेतेऽद्य पापः स विभिन्नगात्रः; कच्चिद्धग्नो धार्तराष्ट्रस्य बाहुः ॥
08-046-037a	योऽसौ सदा श्लाघ्यते राजमध्ये; दुर्योधनं हर्षयन्दर्पपूर्णः ।
08-046-037c	अहं हन्ता फल्गुनस्येति मोहा; कच्चिद्धतस्तस्य न वै तथा रथः ॥
08-046-038a	नाहं पादौ धावयिष्ये कदा चि; द्यावत्स्थितः पार्थ इत्यल्पबुद्धिः ।
08-046-038c	व्रतं तस्यैतत्सर्वदा शक्रसूनो; कच्चित्त्वया निहतः सोऽद्य कर्णः ॥
08-046-039a	योऽसौ कृष्णामब्रवीद्बुद्धिः; कर्णः सभायां कुरुवीरमध्ये ।
08-046-039c	किं पाण्डवांस्त्वं न जहासि कृष्णे; सुदुर्बलान्पतितान्हीनसत्त्वान् ॥
08-046-040a	यत्तत्कर्णः प्रत्यजानात्त्वदर्थे; नाहत्वाहं सह कृष्णेन पार्थम् ।
08-046-040c	इहोपयातेति स पापबुद्धिः; कच्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ॥
08-046-041a	कच्चित्संग्रामे विदितो वा तदायं; समागमः सृज्जयकौरवाणाम् ।
08-046-041c	यत्रावस्थामीदृशीं प्रापितोऽहं; कच्चित्त्वया सोऽद्य हतः समेत्य ॥

- 08-046-042a कच्चित्त्वया तस्य सुमन्दबुद्धेः;गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैर्ज्वलद्भिः ।
 08-046-042c सकुण्डलं भानुमदुत्तमाङ्गं; कायात्प्रकृतं युधि सव्यसाचिन् ॥
 08-046-043a यत्तन्मया बाणसमर्पितेन; ध्यातोऽसि कर्णस्य वधाय वीर ।
 08-046-043c तन्मे त्वया कच्चिदमोघमद्य; ध्यातं कृतं कर्णनिपातनेन ॥
 08-046-044a यद्वर्पपूर्णः स सुयोधनोऽस्मा;नवेक्षते कर्णसमाश्रयेण ।
 08-046-044c कच्चित्त्वया सोऽद्य समाश्रयोऽस्य; भग्नः पराक्रम्य सुयोधनस्य ॥
 08-046-045a यो नः पुरा षण्ढतिलानवोच;त्सभामध्ये पार्थिवानां समक्षम् ।
 08-046-045c स दुर्मतिः कच्चिदुपेत्य संख्ये; त्वया हतः सूतपुत्रोऽत्यमर्षी ॥
 08-046-046a यः सूतपुत्रः प्रहसन्दुरात्मा; पुराब्रवीन्निर्जितां सौबलेन ।
 08-046-046c स्वयं प्रसह्यानय याज्ञसेनी;मपीह कच्चित्स हतस्त्वयाद्य ॥
 08-046-047a यः शस्त्रभृच्छ्रेष्ठतमं पृथिव्यां; पितामहं व्याक्षिपदल्पचेताः ।
 08-046-047c संख्यायमानोऽर्धरथः स कच्चि;त्वया हतोऽद्याधिरथिर्दुरात्मा ॥
 08-046-048a अमर्षणं निकृतिसमीरणेरितं; हृदि श्रितं ज्वलनमिमं सदा मम ।
 08-046-048c हतो मया सोऽद्य समेत्य पापधी;रिति ब्रुवन्प्रशमय मेऽद्य फल्गुन ॥

08-047-001 संजय उवाच

- 08-047-001a तद्धर्मशीलस्य वचो निशम्य; राज्ञः क्रुद्धस्याधिरथौ महात्मा ।
 08-047-001c उवाच दुर्धर्षमदीनसत्त्वं; युधिष्ठिरं जिष्णुरनन्तवीर्यः ॥
 08-047-002a संशप्तकैर्युध्यमानस्य मेऽद्य; सेनाग्रयायी कुरुसैन्यस्य राजन् ।
 08-047-002c आशीविषाभान्खगमान्प्रमुञ्च;न्द्रौणिः पुरस्तात्सहसा व्यतिष्ठत् ॥
 08-047-003a दृष्ट्वा रथं मेघनिभं ममेम;मम्बष्ठसेना मरणे व्यतिष्ठत् ।
 08-047-003c तेषामहं पञ्च शतानि हत्वा; ततो द्रौणिमगमं पार्थिवाग्र्य ॥
 08-047-004a ततोऽपरान्बाणसंधाननेका;नाकर्णपूर्णायतविप्रमुक्तान् ।
 08-047-004c ससर्ज शिक्षास्त्रबलप्रयत्नै;स्तथा यथा प्रावृषि कालमेघः ॥
 08-047-005a नैवाददानं न च संदधानं; जानीमहे कतरेणास्यतीति ।
 08-047-005c वामेन वा यदि वा दक्षिणेन; स द्रोणपुत्रः समरे पर्यवर्तत् ॥
 08-047-006a अविध्यन्मां पञ्चभिर्द्रोणपुत्रः; शितैः शरैः पञ्चभिर्वासुदेवम् ।
 08-047-006c अहं तु तं त्रिंशता वज्रकल्पैः; समार्दयं निमिषस्यान्तरेण ॥
 08-047-007a स विक्षरन्नुधिरं सर्वगात्रै; रथानीकं सूतसूनोर्विवेश ।
 08-047-007c मयाभिभूतः सैनिकानां प्रबर्हा;नसावपश्यन्नुधिरेण प्रदिग्धान् ॥
 08-047-008a ततोऽभिभूतं युधि वीक्ष्य सैन्यं; विध्वस्तयोधं द्रुतवाजिनागम् ।
 08-047-008c पञ्चाशता रथमुख्यैः समेतः; कर्णस्त्वरन्मामुपायात्प्रमाथी ॥

08-047-009a	तान्सूदयित्वाहमपास्य कर्णं; द्रष्टुं भवन्तं त्वरयाभियातः ।
08-047-009c	सर्वे पाञ्चाला ह्युद्विजन्ते स्म कर्णा; दग्धाद्भावः केसरिणो यथैव ॥
08-047-010a	महाझषस्येव मुखं प्रपन्नाः; प्रभद्रकाः कर्णमभि द्रवन्ति ।
08-047-010c	मृत्योरास्यं व्यात्तमिवान्वपद्य; न प्रभद्रकाः कर्णमासाद्य राजन् ॥
08-047-011a	आयाहि पश्याद्य युयुत्समानं; मां सूतपुत्रं च वृतौ जयाय ।
08-047-011c	षट्साहस्रा भारत राजपुत्राः; स्वर्गाय लोकाय रथा निमग्नाः ॥
08-047-012a	समेत्याहं सूतपुत्रेण संख्ये; वृत्रेण वज्रीव नरेन्द्रमुख्य ।
08-047-012c	योत्स्ये भृशं भारत सूतपुत्र; मस्मिन्संग्रामे यदि वै दृश्यतेऽद्य ॥
08-047-013a	कर्णं न चेदद्य निहन्मि राज; न्सबान्धवं युध्यमानं प्रसह्य ।
08-047-013c	प्रतिश्रुत्याकुर्वतां वै गतिर्या; कष्टां गच्छेयं तामहं राजसिंह ॥
08-047-014a	आमन्त्रये त्वां ब्रूहि जयं रणे मे; पुरा भीमं धार्तराष्ट्रा ग्रसन्ते ।
08-047-014c	सौतिं हनिष्यामि नरेन्द्रसिंह; सैन्यं तथा शत्रुगणांश्च सर्वान् ॥

08-048-001 संजय उवाच

08-048-001a	श्रुत्वा कर्णं कल्यमुदारवीर्यं; क्रुद्धः पार्थः फल्गुनस्यामितौजाः ।
08-048-001c	धनंजयं वाक्यमुवाच चेदं; युधिष्ठिरः कर्णशराभितप्तः ॥
08-048-002a	इदं यदि द्वैतवने ह्यवक्ष्यः; कर्णं योद्धुं न प्रसहे नृपेति ।
08-048-002c	वयं तदा प्राप्तकालानि सर्वे; वृत्तान्युपैष्याम तदैव पार्थ ॥
08-048-003a	मयि प्रतिश्रुत्य वधं हि तस्य; बलस्य चाप्तस्य तथैव वीर ।
08-048-003c	आनीय नः शत्रुमध्यं स कस्मा; त्समुत्क्षिप्य स्थण्डिले प्रत्यपिंष्टाः ॥
08-048-004a	अन्वाशिष्म वयमर्जुन त्वयि; यियासवो बहु कल्याणमिष्टम् ।
08-048-004c	तन्नः सर्वं विफलं राजपुत्र; फलार्थिनां निचुल इवातिपुष्पः ॥
08-048-005a	प्रच्छादितं बडिशमिवामिषेण; प्रच्छादितो गवय इवापवाचा ।
08-048-005c	अनर्थकं मे दर्शितवानसि त्वं; राज्यार्थिनो राज्यरूपं विनाशम् ॥
08-048-006a	यत्तत्पृथां वागुवाचान्तरिक्षे; सप्ताहजाते त्वयि मन्दबुद्धौ ।
08-048-006c	जातः पुत्रो वासवविक्रमोऽयं; सर्वाञ्जराञ्चात्रवाञ्जेष्यतीति ॥
08-048-007a	अयं जेता खाण्डवे देवसंघा; न्सर्वाणि भूतान्यपि चोत्तमौजाः ।
08-048-007c	अयं जेता मद्रकलिङ्गकेकया; नयं कुरुन्हन्ति च राजमध्ये ॥
08-048-008a	अस्मात्परो न भविता धनुर्धरो; न वै भूतः कश्चन जातु जेता ।
08-048-008c	इच्छन्नार्यः सर्वभूतानि कुर्या; द्वशे वशी सर्वसमाप्तविद्यः ॥
08-048-009a	कान्त्या शशाङ्कस्य जवेन वायो; स्थैर्येण मेरोः क्षमया पृथिव्याः ।
08-048-009c	सूर्यस्य भासा धनदस्य लक्ष्म्या; शौर्येण शक्रस्य बलेन विष्णोः ॥

08-048-010a	तुल्यो महात्मा तव कुन्ति पुत्रो; जातोऽदितेर्विष्णुरिवारिहन्ता ।
08-048-010c	स्वेषां जयाय द्विषतां वधाय; ख्यातोऽमितौजाः कुलतन्तुकर्ता ॥
08-048-011a	इत्यन्तरिक्षे शतशृङ्गमूर्ध्नि; तपस्विनां शृण्वतां वागुवाच ।
08-048-011c	एवंविधं त्वां तच्च नाभूतवाद्य; देवा हि नूनमनृतं वदन्ति ॥
08-048-012a	तथापरेषामृषिसत्तमानां; श्रुत्वा गिरं पूजयतां सदैव ।
08-048-012c	न संनतिं प्रैमि सुयोधनस्य; न त्वा जानाम्याधिरथेर्भयार्तम् ॥
08-048-013a	त्वष्ट्रा कृतं वाहमकूजनाक्षं; शुभं समास्थाय कपिध्वजं त्वम् ।
08-048-013c	खड्गं गृहीत्वा हेमचित्रं समिद्धं; धनुश्चेदं गाण्डिवं तालमात्रम् ॥
08-048-013e	स केशवेनोह्यमानः कथं नु; कर्णाद्भीतो व्यपयातोऽसि पार्थ ॥
08-048-014a	धनुश्चैतत्केशवाय प्रदाय; यन्ताभविष्यस्त्वं रणे चेदुरात्मन् ।
08-048-014c	ततोऽहनिष्यत्केशवः कर्णमुग्रं; मरुत्पतिर्वृत्रमिवात्तवज्रः ॥
08-048-015a	मासेऽपतिष्यः पञ्चमे त्वं प्रकृच्छ्रे; न वा गर्भोऽप्यभविष्यः पृथायाः ।
08-048-015c	तत्ते श्रमो राजपुत्राभविष्य; न संग्रामादपयातुं दुरात्मन् ॥

08-049-001 संजय उवाच

08-049-001a	युधिष्ठिरेणैवमुक्तः कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
08-049-001c	असिं जग्राह संक्रुद्धो जिघांसुर्भरतर्षभम् ॥
08-049-002a	तस्य कोपं समुद्वीक्ष्य चित्तज्ञः केशवस्तदा ।
08-049-002c	उवाच किमिदं पार्थ गृहीतः खड्ग इत्युत ॥
08-049-003a	नेह पश्यामि योद्धव्यं तव किञ्चिद्धनंजय ।
08-049-003c	ते ध्वस्ता धार्तराष्ट्रा हि सर्वे भीमेन धीमता ॥
08-049-004a	अपयातोऽसि कौन्तेय राजा द्रष्टव्य इत्यपि ।
08-049-004c	स राजा भवता दृष्टः कुशली च युधिष्ठिरः ॥
08-049-005a	तं दृष्ट्वा नृपशार्दूलं शार्दूलसमविक्रमम् ।
08-049-005c	हर्षकाले तु संप्राप्ते कस्मात्त्वा मन्युराविशत् ॥
08-049-006a	न तं पश्यामि कौन्तेय यस्ते वध्यो भवेदिह ।
08-049-006c	कस्माद्भवान्महाखड्गं परिगृह्णाति सत्वरम् ॥
08-049-007a	तत्त्वा पृच्छामि कौन्तेय किमिदं ते चिकीर्षितम् ।
08-049-007c	परामृशसि यत्क्रुद्धः खड्गमद्भुतविक्रम ॥
08-049-008a	एवमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेक्षमाणो युधिष्ठिरम् ।
08-049-008c	अर्जुनः प्राह गोविन्दं क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥
08-049-009a	दद गाण्डीवमन्यस्मा इति मां योऽभिचोदयेत् ।

08-049-009c	छिन्द्यामहं शिरस्तस्य इत्युपांशुव्रतं मम ॥
08-049-010a	तदुक्तोऽहमदीनात्मब्राह्मामितपराक्रम ।
08-049-010c	समक्षं तव गोविन्द न तत्क्षन्तुमिहोत्सहे ॥
08-049-011a	तस्मादेनं वधिष्यामि राजानं धर्मभीरुकम् ।
08-049-011c	प्रतिज्ञां पालयिष्यामि हत्वेमं नरसत्तमम् ॥
08-049-011e	एतदर्थं मया खड्गो गृहीतो यदुनन्दन ॥
08-049-012a	सोऽहं युधिष्ठिरं हत्वा सत्येऽप्यानृण्यतां गतः ।
08-049-012c	विशोको विज्वरश्चापि भविष्यामि जनार्दन ॥
08-049-013a	किं वा त्वं मन्यसे प्राप्तमस्मिन्काले समुत्थिते ।
08-049-013c	त्वमस्य जगतस्तात वेत्थ सर्वं गतागतम् ॥
08-049-013e	तत्तथा प्रकरिष्यामि यथा मां वक्ष्यते भवान् ॥

08-049-014 कृष्ण उवाच

08-049-014a	इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ।
08-049-014c	अकाले पुरुषव्याघ्र संरम्भक्रिययानया ॥
08-049-014e	न हि धर्मविभागज्ञः कुर्यादेवं धनंजय ॥
08-049-015a	अकार्याणां च कार्याणां संयोगं यः करोति वै ।
08-049-015c	कार्याणामक्रियाणां च स पार्थ पुरुषाधमः ॥
08-049-016a	अनुसृत्य तु ये धर्मं कवयः समुपस्थिताः ।
08-049-016c	समासविस्तरविदां न तेषां वेत्थ निश्चयम् ॥
08-049-017a	अनिश्चयज्ञो हि नरः कार्याकार्यविनिश्चये ।
08-049-017c	अवशो मुह्यते पार्थ यथा त्वं मूढ एव तु ॥
08-049-018a	न हि कार्यमकार्यं वा सुखं ज्ञातुं कथंचन ।
08-049-018c	श्रुतेन ज्ञायते सर्वं तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥
08-049-019a	अविज्ञानाद्भवान्यच्च धर्मं रक्षति धर्मवित् ।
08-049-019c	प्राणिनां हि वधं पार्थ धार्मिको नावबुध्यते ॥
08-049-020a	प्राणिनामवधस्तात सर्वज्यायान्मतो मम ।
08-049-020c	अनृतं तु भवेद्वाच्यं न च हिंस्यात्कथंचन ॥
08-049-021a	स कथं भ्रातरं ज्येष्ठं राजानं धर्मकोविदम् ।
08-049-021c	हन्याद्भवान्नरश्रेष्ठ प्राकृतोऽन्यः पुमानिव ॥
08-049-022a	अयुध्यमानस्य वधस्तथाशस्त्रस्य भारत ।
08-049-022c	पराङ्मुखस्य द्रवतः शरणं वाभिगच्छतः ॥

08-049-022e	कृताञ्जलेः प्रपन्नस्य न वधः पूज्यते बुधैः ॥
08-049-023a	त्वया चैव व्रतं पार्थ बालेनैव कृतं पुरा ।
08-049-023c	तस्मादधर्मसंयुक्तं मौढ्यात्कर्म व्यवस्यसि ॥
08-049-024a	स गुरुं पार्थ कस्मात्त्वं हन्या धर्ममनुस्मरन् ।
08-049-024c	असंप्रधार्य धर्माणां गतिं सूक्ष्मां दुरन्वयाम् ॥
08-049-025a	इदं धर्मरहस्यं च वक्ष्यामि भरतर्षभ ।
08-049-025c	यद्ब्रूयात्तव भीष्मो वा धर्मज्ञो वा युधिष्ठिरः ॥
08-049-026a	विदुरो वा तथा क्षत्ता कुन्ती वापि यशस्विनी ।
08-049-026c	तत्ते वक्ष्यामि तत्त्वेन तन्निबोध धनंजय ॥
08-049-027a	सत्यस्य वचनं साधु न सत्याद्विद्यते परम् ।
08-049-027c	तत्त्वेनैतत्सुदुर्ज्ञेयं यस्य सत्यमनुष्ठितम् ॥
08-049-028a	भवेत्सत्यमवक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
08-049-028c	सर्वस्वस्यापहारे तु वक्तव्यमनृतं भवेत् ॥
08-049-029a	प्राणात्यये विवाहे च वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
08-049-029c	यत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ॥
08-049-030a	तादृशं पश्यते बालो यस्य सत्यमनुष्ठितम् ।
08-049-030c	सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति धर्मवित् ॥
08-049-031a	किमाश्चर्यं कृतप्रज्ञः पुरुषोऽपि सुदारुणः ।
08-049-031c	सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यं बलाकोऽन्धवधादिव ॥
08-049-032a	किमाश्चर्यं पुनर्मूढो धर्मकामोऽप्यपण्डितः ।
08-049-032c	सुमहत्प्राप्नुयात्पापमापगामिव कौशिकः ॥

08-049-033 अर्जुन उवाच

08-049-033a	आचक्ष्व भगवन्नेतद्यथा विद्यामहं तथा ।
08-049-033c	बलाकान्धाभिसंबद्धं नदीनां कौशिकस्य च ॥

08-049-034 कृष्ण उवाच

08-049-034a	मृगव्याधोऽभवत्कश्चिद्वलाको नाम भारत ।
08-049-034c	यात्रार्थं पुत्रदारस्य मृगान्हन्ति न कामतः ॥
08-049-035a	सोऽन्धौ च मातापितरौ बिभर्त्यन्यांश्च संश्रितान् ।
08-049-035c	स्वधर्मनिरतो नित्यं सत्यवागनसूयकः ॥
08-049-036a	स कदाचिन्मृगाँल्लिप्सुर्नान्वविन्दत्प्रयत्नवान् ।

08-049-036c	अथापश्यत्स पीतोदं श्वापदं घ्राणचक्षुषम् ॥
08-049-037a	अदृष्टपूर्वमपि तत्सत्त्वं तेन हतं तदा ।
08-049-037c	अन्वेव च ततो व्योम्नः पुष्पवर्षमवापतत् ॥
08-049-038a	अप्सरोगीतवादित्रैर्नादितं च मनोरमम् ।
08-049-038c	विमानमागमत्स्वर्गान्मृगव्याधनिनीषया ॥
08-049-039a	तद्भूतं सर्वभूतानामभावाय किलार्जुन ।
08-049-039c	तपस्तप्त्वा वरं प्राप्तं कृतमन्धं स्वयंभुवा ॥
08-049-040a	तद्धत्वा सर्वभूतानामभावकृतनिश्चयम् ।
08-049-040c	ततो बलाकः स्वरगादेवं धर्मः सुदुर्विदः ॥
08-049-041a	कौशिकोऽप्यभवद्विप्रस्तपस्वी न बहुश्रुतः ।
08-049-041c	नदीनां संगमे ग्रामाददूरे स किलावसत् ॥
08-049-042a	सत्यं मया सदा वाच्यमिति तस्याभवद्ब्रतम् ।
08-049-042c	सत्यवादीति विख्यातः स तदासीद्धनंजय ॥
08-049-043a	अथ दस्युभयात्केचित्तदा तद्वनमाविशन् ।
08-049-043c	दस्यवोऽपि गताः क्रूरा व्यमार्गान्त प्रयत्नतः ॥
08-049-044a	अथ कौशिकमभ्येत्य प्राहुस्तं सत्यवादिनम् ।
08-049-044c	कतमेन पथा याता भगवन्बहवो जनाः ॥
08-049-044e	सत्येन पृष्ठः प्रब्रूहि यदि तान्वेत्थ शंस नः ॥
08-049-045a	स पृष्ठः कौशिकः सत्यं वचनं तानुवाच ह ।
08-049-045c	बहुवृक्षलतागुल्ममेतद्वनमुपाश्रिताः ॥
08-049-045e	ततस्ते तान्समासाद्य क्रूरा जघ्नुरिति श्रुतिः ॥
08-049-046a	तेनाधर्मेण महता वाग्दुरुक्तेन कौशिकः ।
08-049-046c	गतः सुकष्टं नरकं सूक्ष्मधर्मेष्वकोविदः ॥
08-049-046e	अप्रभूतश्रुतो मूढो धर्माणामविभागवित् ॥
08-049-047a	वृद्धानपृष्ट्वा संदेहं महच्छवभ्रमितोऽर्हति ।
08-049-047c	तत्र ते लक्षणोद्देशः कश्चिदेव भविष्यति ॥
08-049-048a	दुष्करं परमज्ञानं तर्केणात्र व्यवस्यति ।
08-049-048c	श्रुतिर्धर्म इति ह्येके वदन्ति बहवो जनाः ॥
08-049-049a	न त्वेतत्प्रतिसूयामि न हि सर्वं विधीयते ।
08-049-049c	प्रभवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ॥
08-049-050a	धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मो धारयति प्रजाः ।

- 08-049-050c यः स्याद्धारणसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः ॥
- 08-049-051a येऽन्यायेन जिहीर्षन्तो जना इच्छन्ति कर्हिचित् ।
- 08-049-051c अकूजनेन चेन्मोक्षो नात्र कूजेत्कथंचन ॥
- 08-049-052a अवश्यं कूजितव्यं वा शङ्केरन्वाप्यकूजतः ।
- 08-049-052c श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं सत्यादिति विचारितम् ॥
- 08-049-053a प्राणात्यये विवाहे वा सर्वज्ञातिधनक्षये ।
- 08-049-053c नर्मण्यभिप्रवृत्ते वा प्रवक्तव्यं मृषा भवेत् ॥
- 08-049-053e अधर्मं नात्र पश्यन्ति धर्मतत्त्वार्थदर्शिनः ॥
- 08-049-054a यः स्तेनैः सह संबन्धान्मुच्यते शपथैरपि ।
- 08-049-054c श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमविचारितम् ॥
- 08-049-055a न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये सति कथंचन ।
- 08-049-055c पापेभ्यो हि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् ॥
- 08-049-055e तस्माद्धर्मार्थमनृतमुक्त्वा नानृतवाग्भवेत् ॥
- 08-049-056a एष ते लक्षणोद्देशः समुद्दिष्टो यथाविधि ।
- 08-049-056c एतच्छ्रुत्वा ब्रूहि पार्थ यदि वध्यो युधिष्ठिरः ॥
- 08-049-057 अर्जुन उवाच
- 08-049-057a यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महामतिः ।
- 08-049-057c हितं चैव यथास्माकं तथैतद्वचनं तव ॥
- 08-049-058a भवान्मातृसमोऽस्माकं तथा पितृसमोऽपि च ।
- 08-049-058c गतिश्च परमा कृष्ण तेन ते वाक्यमद्भुतम् ॥
- 08-049-059a न हि ते त्रिषु लोकेषु विद्यतेऽविदितं क्वचित् ।
- 08-049-059c तस्माद्भवान्परं धर्मं वेद सर्वं यथातथम् ॥
- 08-049-060a अवध्यं पाण्डवं मन्ये धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
- 08-049-060c तस्मिन्समयसंयोगे ब्रूहि किञ्चिदनुग्रहम् ॥
- 08-049-060e इदं चापरमत्रैव शृणु हृत्स्थं विवक्षितम् ॥
- 08-049-061a जानासि दाशार्हं मम व्रतं त्वं; यो मां ब्रूयात्कश्चन मानुषेषु ।
- 08-049-061c अन्यस्मै त्वं गाण्डिवं देहि पार्थ; यस्त्वत्तोऽस्त्रैर्भविता वा विशिष्टः ॥
- 08-049-062a हन्यामहं केशव तं प्रसह्य; भीमो हन्यात्तूबरकेति चोक्तः ।
- 08-049-062c तन्मे राजा प्रोक्तवांस्ते समक्षं; धनुर्देहीत्यसकृद्वृष्णि सिंह ॥
- 08-049-063a तं हत्वा चेत्केशव जीवलोके; स्थाता कालं नाहमप्यल्पमात्रम् ।
- 08-049-063c सा च प्रतिज्ञा मम लोकप्रबुद्धा; भवेत्सत्या धर्मभृतां वरिष्ठ ॥

08-049-063e यथा जीवेत्पाण्डवोऽहं च कृष्ण; तथा बुद्धिं दातुमद्यार्हसि त्वम् ॥

08-049-064 वासुदेव उवाच

08-049-064a राजा श्रान्तो जगतो विक्षतश्च; कर्णेन संख्ये निशितैर्बाणसंघैः ।

08-049-064c तस्मात्पार्थ त्वां परुषाण्यवोच;त्कर्णे द्यूतं ह्यद्य रणे निबद्धम् ॥

08-049-065a तस्मिन्हते कुरवो निर्जिताः स्युःरेवंबुद्धिः पार्थिवो धर्मपुत्रः ।

08-049-065c यदावमानं लभते महान्तं; तदा जीवन्मृत इत्युच्यते सः ॥

08-049-066a तन्मानितः पार्थिवोऽयं सदैव; त्वया सभीमेन तथा यमाभ्याम् ।

08-049-066c वृद्धैश्च लोके पुरुषप्रवीरैःस्तस्यावमानं कलया त्वं प्रयुङ्क्ष्व ॥

08-049-067a त्वमित्यत्रभवन्तं त्वं ब्रूहि पार्थ युधिष्ठिरम् ।

08-049-067c त्वमित्युक्तो हि निहतो गुरुर्भवति भारत ॥

08-049-068a एवमाचर कौन्तेय धर्मराजे युधिष्ठिरे ।

08-049-068c अधर्मयुक्तं संयोगं कुरुष्वैवं कुरुद्वह ॥

08-049-069a अथर्वाङ्गिरसी ह्येषा श्रुतीनामुत्तमा श्रुतिः ।

08-049-069c अविचार्यैव कार्यैषा श्रेयःकामैर्नरैः सदा ॥

08-049-070a वधो ह्ययं पाण्डव धर्मराज;स्त्वत्तो युक्तो वेत्स्यते चैवमेषः ।

08-049-070c ततोऽस्य पादावभिवाद्य पश्चा;च्छमं ब्रूयाः सान्त्वपूर्वं च पार्थम् ॥

08-049-071a भ्राता प्राज्ञस्तव कोपं न जातु; कुर्याद्राजा कंचन पाण्डवेयः ।

08-049-071c मुक्तोऽनृताद्भ्रातृवधाच्च पार्थ; हृष्टः कर्णं त्वं जहि सूतपुत्रम् ॥

08-049-072 संजय उवाच

08-049-072a इत्येवमुक्तस्तु जनार्दनेन; पार्थः प्रशस्याथ सुहृद्वधं तम् ।

08-049-072c ततोऽब्रवीदर्जुनो धर्मराज;मनुक्तपूर्वं परुषं प्रसह्य ॥

08-049-073a मा त्वं राजन्व्याहर व्याहरत्सु; न तिष्ठसे क्रोशमात्रे रणार्थे ।

08-049-073c भीमस्तु मामर्हति गर्हणाय; यो युध्यते सर्वयोधप्रवीरः ॥

08-049-074a काले हि शत्रून्प्रतिपीड्य संख्ये; हत्वा च शूरान्पृथिवीपतींस्तान् ।

08-049-074c यः कुञ्जराणामधिकं सहस्रं; हत्वानदत्तुमुलं सिंहनादम् ॥

08-049-075a सुदुष्करं कर्म करोति वीरः; कर्तुं यथा नार्हसि त्वं कदाचित् ।

08-049-075c रथादवप्लुत्य गदां परामृशं;स्तया निहन्त्यश्चनरद्विपात्रणे ॥

08-049-076a वरासिना वाजिरथाश्चकुञ्जरां;स्तथा रथाङ्गैर्धनुषा च हन्त्यरीन् ।

08-049-076c प्रमृद्य पद्भ्यामहितान्निहन्ति यः; पुनश्च दोर्भ्यां शतमन्युविक्रमः ॥

08-049-077a महाबलो वैश्रवणान्तकोपमः; प्रसह्य हन्ता द्विषतां यथार्हम् ।

08-049-077c	स भीमसेनोऽर्हति गर्हणां मे; न त्वं नित्यं रक्ष्यसे यः सुहृद्भिः ॥
08-049-078a	महारथान्नागवरान्हयांश्च; पदातिमुख्यानपि च प्रमथ्य ।
08-049-078c	एको भीमो धार्तराष्ट्रेषु मग्नः; स मामुपालब्धुमरिंदमोऽर्हति ॥
08-049-079a	कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषादमागधा; न्सदामदान्नीलबलाहकोपमान् ।
08-049-079c	निहन्ति यः शत्रुगणाननेकशः; स माभिवक्तुं प्रभवत्यनागसम् ॥
08-049-080a	सुयुक्तमास्थाय रथं हि काले; धनुर्विकर्षज्शरपूर्णमुष्टिः ।
08-049-080c	सृजत्यसौ शरवर्षाणि वीरो; महाहवे मेघ इवाम्बुधाराः ॥
08-049-081a	बलं तु वाचि द्विजसत्तमानां; क्षात्रं बुधा बाहुबलं वदन्ति ।
08-049-081c	त्वं वाग्बलो भारत निष्ठुरश्च; त्वमेव मां वेत्सि यथाविधोऽहम् ॥
08-049-082a	यतामि नित्यं तव कर्तुमिष्टं; दारैः सुतैर्जीवितेनात्मना च ।
08-049-082c	एवं च मां वाग्विशिखैर्निहंसि; त्वत्तः सुखं न वयं विद्म किञ्चित् ॥
08-049-083a	अवामंस्था मां द्रौपदीतल्पसंस्थो; महारथान्प्रतिहन्मि त्वदर्शे ।
08-049-083c	तेनातिशङ्की भारत निष्ठुरोऽसि; त्वत्तः सुखं नाभिजानामि किञ्चित् ॥
08-049-084a	प्रोक्तः स्वयं सत्यसंधेन मृत्युःस्तव प्रियार्थं नरदेव युद्धे ।
08-049-084c	वीरः शिखण्डी द्रौपदोऽसौ महात्मा; मयाभिगुप्तेन हतश्च तेन ॥
08-049-085a	न चाभिनन्दामि तवाधिराज्यं; यतस्त्वमक्षेष्वाहिताय सक्तः ।
08-049-085c	स्वयं कृत्वा पापमनार्यजुष्ट; मेभिर्युद्धे तर्तुमिच्छस्यरींस्तु ॥
08-049-086a	अक्षेषु दोषा बहवो विधर्माः; श्रुतास्त्वया सहदेवोऽब्रवीद्यान् ।
08-049-086c	तान्नैषि संतर्तुमसाधुजुष्टा; न्येन स्म सर्वे निरयं प्रपन्नाः ॥
08-049-087a	त्वं देविता त्वत्कृते राज्यनाशःस्त्वत्संभवं व्यसनं नो नरेन्द्र ।
08-049-087c	मास्मान्क्रूरैर्वाक्प्रतोदैस्तुद त्वं; भूयो राजन्कोपयन्नल्पभाग्यान् ॥
08-049-088a	एता वाचः परुषाः सव्यसाची; स्थिरप्रज्ञं श्रावयित्वा ततक्ष ।
08-049-088c	तदानुतेपे सुरराजपुत्रो; विनिःश्वसंश्चाप्यसिमुद्वर्ह ॥
08-049-089a	तमाह कृष्णः किमिदं पुनर्भवा; न्विकोशमाकाशनिभं करोत्यसिम् ।
08-049-089c	प्रब्रूहि सत्यं पुनरुत्तरं विधे; र्वचः प्रवक्ष्याम्यहमर्थसिद्धये ॥
08-049-090a	इत्येव पृष्टः पुरुषोत्तमेन; सुदुःखितः केशवमाह वाक्यम् ।
08-049-090c	अहं हनिष्ये स्वशरीरमेव; प्रसह्य येनाहितमाचरं वै ॥
08-049-091a	निशम्य तत्पार्थवचोऽब्रवीदिदं; धनंजयं धर्मभृतां वरिष्ठः ।
08-049-091c	प्रब्रूहि पार्थ स्वगुणानिहात्मनःस्तथा स्वहार्दं भवतीह सद्यः ॥
08-049-092a	तथास्तु कृष्णेत्यभिनन्द्य वाक्यं; धनंजयः प्राह धनुर्विनाम्य ।
08-049-092c	युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठं; शृणुष्व राजन्निति शक्रसूनुः ॥

08-049-093a	न मादृशोऽन्यो नरदेव विद्यते; धनुर्धरो देवमृते पिनाकिनम् ।
08-049-093c	अहं हि तेनानुमतो महात्मना; क्षणेन हन्यां सचराचरं जगत् ॥
08-049-094a	मया हि राजन्सदिगीश्वरा दिशो; विजित्य सर्वा भवतः कृता वशे ।
08-049-094c	स राजसूयश्च समाप्तदक्षिणः; सभा च दिव्या भवतो ममौजसा ॥
08-049-095a	पाणौ पृषत्का लिखिता ममेमे; धनुश्च संख्ये विततं सबाणम् ।
08-049-095c	पादौ च मे सशरौ सहध्वजौ; न मादृशं युद्धगतं जयन्ति ॥
08-049-096a	हता उदीच्या निहताः प्रतीच्याः; प्राच्या निरस्ता दाक्षिणात्या विशस्ताः ।
08-049-096c	संशप्तकानां किञ्चिदेवावशिष्टं; सर्वस्य सैन्यस्य हतं मयार्धम् ॥
08-049-097a	शेते मया निहता भारती च; चमू राजन्देवचमूप्रकाशा ।
08-049-097c	ये नास्त्रज्ञास्तानहं हन्मि शस्त्रैः; स्तस्माल्लोकं नेह करोमि भस्मसात् ॥
08-049-098a	इत्येवमुक्त्वा पुनराह पार्थो; युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
08-049-098c	अप्यपुत्रा तेन राधा भवित्री; कुन्ती मया वा तदृतं विद्धि राजन् ॥
08-049-098e	प्रसीद राजन्क्षम यन्मयोक्तं; काले भवान्वेत्स्यति तन्नमस्ते ॥
08-049-099a	प्रसाद्य राजानमभिप्रसाहं; स्थितोऽब्रवीच्चैनमभिप्रपन्नः ।
08-049-099c	याम्येष भीमं समरात्प्रमोक्तुं; सर्वात्मना सूतपुत्रं च हन्तुम् ॥
08-049-100a	तव प्रियार्थं मम जीवितं हि; ब्रवीमि सत्यं तदवेहि राजन् ।
08-049-100c	इति प्रायादुपसंगृह्य पादौ; समुत्थितो दीप्ततेजाः किरीटी ॥
08-049-100e	नेदं चिरात्क्षिप्रमिदं भविष्य; त्यावर्ततेऽसावभियामि चैनम् ॥
08-049-101a	एतच्छ्रुत्वा पाण्डवो धर्मराजो; भ्रातुर्वाक्यं परुषं फल्गुनस्य ।
08-049-101c	उत्थाय तस्माच्छयनादुवाच; पार्थं ततो दुःखपरीतचेताः ॥
08-049-102a	कृतं मया पार्थ यथा न साधु; येन प्राप्तं व्यसनं वः सुघोरम् ।
08-049-102c	तस्माच्छिरशिच्छिन्द्धि ममेदमद्य; कुलान्तकस्याधमपूरुषस्य ॥
08-049-103a	पापस्य पापव्यसनान्वितस्य; विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः ।
08-049-103c	वृद्धावमन्तुः परुषस्य चैव; किं ते चिरं मामनुवृत्य रूक्षम् ॥
08-049-104a	गच्छाम्यहं वनमेवाद्य पापः; सुखं भवान्वर्ततां मद्विहीनः ।
08-049-104c	योग्यो राजा भीमसेनो महात्मा; क्लीबस्य वा मम किं राज्यकृत्यम् ॥
08-049-105a	न चास्मि शक्तः परुषाणि सोढुं; पुनस्तवेमानि रुषान्वितस्य ।
08-049-105c	भीमोऽस्तु राजा मम जीवितेन; किं कार्यमद्यावमतस्य वीर ॥
08-049-106a	इत्येवमुक्त्वा सहसोत्पपात; राजा ततस्तच्छयनं विहाय ।
08-049-106c	इयेष निर्गन्तुमथो वनाय; तं वासुदेवः प्रणतोऽभ्युवाच ॥

08-049-107a	राजन्विदितमेतत्ते यथा गाण्डीवधन्वनः ।
08-049-107c	प्रतिज्ञा सत्यसंधस्य गाण्डीवं प्रति विश्रुता ॥
08-049-108a	ब्रूयाद्य एवं गाण्डीवं देहान्यस्मै त्वमित्युत ।
08-049-108c	स वध्योऽस्य पुमाँल्लोके त्वया चोक्तोऽयमीदृशम् ॥
08-049-109a	अतः सत्यां प्रतिज्ञां तां पार्थेन परिरक्षता ।
08-049-109c	मच्छन्दादवमानोऽयं कृतस्तव महीपते ॥
08-049-109e	गुरूणामवमानो हि वध इत्यभिधीयते ॥
08-049-110a	तस्मात्त्वं वै महाबाहो मम पार्थस्य चोभयोः ।
08-049-110c	व्यतिक्रममिमं राजन्संक्षमस्वार्जुनं प्रति ॥
08-049-111a	शरणं त्वां महाराज प्रपन्नौ स्व उभावपि ।
08-049-111c	क्षन्तुमर्हसि मे राजन्प्रणतस्याभियाचतः ॥
08-049-112a	राधेयस्याद्य पापस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ।
08-049-112c	सत्यं ते प्रतिजानामि हतं विद्ध्यद्य सूतजम् ॥
08-049-112e	यस्येच्छसि वधं तस्य गतमेवाद्य जीवितम् ॥
08-049-113a	इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
08-049-113c	ससंभ्रमं हृषीकेशमुत्थाप्य प्रणतं तदा ॥
08-049-113e	कृताञ्जलिमिदं वाक्यमुवाचानन्तरं वचः ॥
08-049-114a	एवमेतद्यथात्थ त्वमस्त्येषोऽतिक्रमो मम ।
08-049-114c	अनुनीतोऽस्मि गोविन्द तारितश्चाद्य माधव ॥
08-049-114e	मोक्षिता व्यसनाद्धोराद्वयमद्य त्वयाच्युत ॥
08-049-115a	भवन्तं नाथमासाद्य आवां व्यसनसागरात् ।
08-049-115c	घोरादद्य समुत्तीर्णावुभावज्ञानमोहितौ ॥
08-049-116a	त्वद्बुद्धिप्लवमासाद्य दुःखशोकार्णवाद्वयम् ।
08-049-116c	समुत्तीर्णाः सहामात्याः सनाथाः स्म त्वयाच्युत ॥

08-050-001 संजय उवाच

08-050-001a	इति स्म कृष्णवचनात्प्रत्युच्चार्य युधिष्ठिरम् ।
08-050-001c	बभूव विमनाः पार्थः किञ्चित्कृत्वेव पातकम् ॥
08-050-002a	ततोऽब्रवीद्वासुदेवः प्रहसन्निव पाण्डवम् ।
08-050-002c	कथं नाम भवेदेतद्यदि त्वं पार्थ धर्मजम् ॥
08-050-002e	असिना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्मे व्यवस्थितम् ॥
08-050-003a	त्वमित्युक्तवैव राजानमेवं कश्मलमाविशः ।

08-050-003c	हत्वा तु नृपतिं पार्थ अकरिष्यः किमुत्तरम् ॥
08-050-003e	एवं सुदुर्विदो धर्मो मन्दप्रज्ञैर्विशेषतः ॥
08-050-004a	स भवान्धर्मभीरुत्वाद्भ्रुवमैष्यन्महत्तमः ।
08-050-004c	नरकं घोररूपं च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै वधात् ॥
08-050-005a	स त्वं धर्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्मसंहितम् ।
08-050-005c	प्रसादय कुरुश्रेष्ठमेतदत्र मतं मम ॥
08-050-006a	प्रसाद्य भक्त्या राजानं प्रीतं चैव युधिष्ठिरम् ।
08-050-006c	प्रयामस्त्वरिता योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति ॥
08-050-007a	हत्वा सुदुर्जयं कर्णं त्वमद्य निशितैः शरैः ।
08-050-007c	विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्मपुत्रस्य मानद ॥
08-050-008a	एतदत्र महाबाहो प्राप्तकालं मतं मम ।
08-050-008c	एवं कृते कृतं चैव तव कार्यं भविष्यति ॥
08-050-009a	ततोऽर्जुनो महाराज लज्जया वै समन्वितः ।
08-050-009c	धर्मराजस्य चरणौ प्रपेदे शिरसानघ ॥
08-050-010a	उवाच भरतश्रेष्ठ प्रसीदेति पुनः पुनः ।
08-050-010c	क्षमस्व राजन्यत्प्रोक्तं धर्मकामेन भीरुणा ॥
08-050-011a	पादयोः पतितं दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
08-050-011c	धनंजयममित्रघ्नं रुदन्तं भरतर्षभ ॥
08-050-012a	उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्मराजो धनंजयम् ।
08-050-012c	समाश्लिष्य च सस्नेहं प्ररुरोद महीपतिः ॥
08-050-013a	रुदित्वा तु चिरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युती ।
08-050-013c	कृतशौचौ नरव्याघ्रौ प्रीतिमन्तौ बभूवतुः ॥
08-050-014a	तत आश्लिष्य स प्रेम्णा मूर्ध्नि चाघ्राय पाण्डवम् ।
08-050-014c	प्रीत्या परमया युक्तः प्रस्मयंश्चाब्रवीज्जयम् ॥
08-050-015a	कर्णेन मे महाबाहो सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
08-050-015c	कवचं च ध्वजश्चैव धनुः शक्तिर्हया गदा ॥
08-050-015e	शरैः कृत्वा महेष्वास यतमानस्य संयुगे ॥
08-050-016a	सोऽहं ज्ञात्वा रणे तस्य कर्म दृष्ट्वा च फल्गुन ।
08-050-016c	व्यवसीदामि दुःखेन न च मे जीवितं प्रियम् ॥
08-050-017a	तमद्य यदि वै वीर न हनिष्यसि सूतजम् ।
08-050-017c	प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हि को मम ॥

08-050-018a	एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ ।
08-050-018c	सत्येन ते शपे राजन्प्रसादेन तवैव च ॥
08-050-018e	भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्यां च महीपते ॥
08-050-019a	यथाद्य समरे कर्णं हनिष्यामि हतोऽथ वा ।
08-050-019c	महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥
08-050-020a	एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः ।
08-050-020c	अद्य कर्णं रणे कृष्ण सूदयिष्ये न संशयः ॥
08-050-020e	तदनुध्याहि भद्रं ते वधं तस्य दुरात्मनः ॥
08-050-021a	एवमुक्तोऽब्रवीत्पार्थं केशवो राजसत्तम ।
08-050-021c	शक्तोऽस्मि भरतश्रेष्ठ यत्नं कर्तुं यथाबलम् ॥
08-050-022a	एवं चापि हि मे कामो नित्यमेव महारथ ।
08-050-022c	कथं भवान्रणे कर्णं निहन्यादिति मे मतिः ॥
08-050-023a	भूयश्चोवाच मतिमान्माधवो धर्मनन्दनम् ।
08-050-023c	युधिष्ठिरेमं बीभत्सुं त्वं सान्त्वयितुमर्हसि ॥
08-050-023e	अनुज्ञातुं च कर्णस्य वधायाद्य दुरात्मनः ॥
08-050-024a	श्रुत्वा ह्ययमहं चैव त्वां कर्णशरपीडितम् ।
08-050-024c	प्रवृत्तिं ज्ञातुमायाताविह पाण्डवनन्दन ॥
08-050-025a	दिष्ट्यासि राजन्निरुजो दिष्ट्या न ग्रहणं गतः ।
08-050-025c	परिसान्त्वय बीभत्सुं जयमाशाधि चानघ ॥

08-050-026 युधिष्ठिर उवाच

08-050-026a	एह्येहि पार्थ बीभत्सो मां परिष्वज पाण्डव ।
08-050-026c	वक्तव्यमुक्तोऽस्म्यहितं त्वया क्षान्तं च तन्मया ॥
08-050-027a	अहं त्वामनुजानामि जहि कर्णं धनंजय ।
08-050-027c	मन्युं च मा कृथाः पार्थ यन्मयोक्तोऽसि दारुणम् ॥

08-050-028 संजय उवाच

08-050-028a	ततो धनंजयो राजञ्जिरसा प्रणतस्तदा ।
08-050-028c	पादौ जग्राह पाणिभ्यां भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मारिष ॥
08-050-029a	समुत्थाप्य ततो राजा परिष्वज्य च पीडितम् ।
08-050-029c	मूध्न्युपाघ्राय चैवैनमिदं पुनरुवाच ह ॥
08-050-030a	धनंजय महाबाहो मानितोऽस्मि दृढं त्वया ।
08-050-030c	माहात्म्यं विजयं चैव भूयः प्राप्नुहि शाश्वतम् ॥

08-050-031 अर्जुन उवाच

- 08-050-031a अद्य तं पापकर्माणं सानुबन्धं रणे शरैः ।
 08-050-031c नयाम्यन्तं समासाद्य राधेयं बलगर्वितम् ॥
 08-050-032a येन त्वं पीडितो बाणैर्दृढमायम्य कार्मुकम् ।
 08-050-032c तस्याद्य कर्मणः कर्णः फलं प्राप्स्यति दारुणम् ॥
 08-050-033a अद्य त्वामहमेष्यामि कर्णं हत्वा महीपते ।
 08-050-033c सभाजयितुमाक्रन्दादिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥
 08-050-034a नाहत्वा विनिवर्तेऽहं कर्णमद्य रणाजिरात् ।
 08-050-034c इति सत्येन ते पादौ स्पृशामि जगतीपते ॥

08-050-035 संजय उवाच

- 08-050-035a प्रसाद्य धर्मराजानं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 08-050-035c पार्थः प्रोवाच गोविन्दं सूतपुत्रवधोद्यतः ॥
 08-050-036a कल्प्यतां च रथो भूयो युज्यन्तां च हयोत्तमाः ।
 08-050-036c आयुधानि च सर्वाणि सज्ज्यन्तां वै महारथे ॥
 08-050-037a उपावृत्ताश्च तुरगाः शिक्षिताश्चाश्वसादिनः ।
 08-050-037c रथोपकरणैः सर्वैरुपायान्तु त्वरान्विताः ॥
 08-050-038a एवमुक्ते महाराज फल्गुनेन महात्मना ।
 08-050-038c उवाच दारुकं कृष्णः कुरु सर्वं यथाब्रवीत् ॥
 08-050-038e अर्जुनो भरतश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥
 08-050-039a आज्ञप्तस्त्वथ कृष्णेन दारुको राजसत्तम ।
 08-050-039c योजयामास स रथं वैयाघ्रं शत्रुतापनम् ॥
 08-050-040a युक्तं तु रथमास्थाय दारुकेण महात्मना ।
 08-050-040c आपृच्छय धर्मराजानं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥
 08-050-040e समङ्गलस्वस्त्ययनमारुरोह रथोत्तमम् ॥
 08-050-041a तस्य राजा महाप्राज्ञो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 08-050-041c आशिषोऽयुङ्क्त परमा युक्ताः कर्णवधं प्रति ॥
 08-050-042a तं प्रयान्तं महेष्वासं दृष्ट्वा भूतानि भारत ।
 08-050-042c निहतं मेनिरे कर्णं पाण्डवेन महात्मना ॥
 08-050-043a बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशो राजन्समन्ततः ।
 08-050-043c चाषाश्च शतपत्राश्च क्रौञ्चाश्चैव जनेश्वर ॥
 08-050-043e प्रदक्षिणमकुर्वन्त तदा वै पाण्डुनन्दनम् ॥

08-050-044a	बहवः पक्षिणो राजन्पुंनामानः शुभाः शिवाः ।
08-050-044c	त्वरयन्तोऽर्जुनं युद्धे हृष्टरूपा ववाशिरे ॥
08-050-045a	कङ्का गृध्रा वडाश्चैव वायसाश्च विशां पते ।
08-050-045c	अग्रतस्तस्य गच्छन्ति भक्ष्यहेतोर्भयानकाः ॥
08-050-046a	निमित्तानि च धन्यानि पार्थस्य प्रशशंसिरे ।
08-050-046c	विनाशमरिसैन्यानां कर्णस्य च वधं तथा ॥
08-050-047a	प्रयातस्याथ पार्थस्य महान्स्वेदो व्यजायत ।
08-050-047c	चिन्ता च विपुला जज्ञे कथं न्वेतद्भविष्यति ॥
08-050-048a	ततो गाण्डीवधन्वानमब्रवीन्मधुसूदनः ।
08-050-048c	दृष्ट्वा पार्थं तदायस्तं चिन्तापरिगतं तदा ॥
08-050-049a	गाण्डीवधन्वन्संग्रामे ये त्वया धनुषा जिताः ।
08-050-049c	न तेषां मानुषो जेता त्वदन्य इह विद्यते ॥
08-050-050a	दृष्टा हि बहवः शूराः शक्रतुल्यपराक्रमाः ।
08-050-050c	त्वां प्राप्य समरे वीरं ये गताः परमां गतिम् ॥
08-050-051a	को हि द्रोणं च भीष्मं च भगदत्तं च मारिष ।
08-050-051c	विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजं च सुदक्षिणम् ॥
08-050-052a	श्रुतायुषं महावीर्यमच्युतायुषमेव च ।
08-050-052c	प्रत्युद्गम्य भवेत्क्षेमी यो न स्यात्त्वमिव क्षमी ॥
08-050-053a	तव ह्यस्त्राणि दिव्यानि लाघवं बलमेव च ।
08-050-053c	वेधः पातश्च लक्षश्च योगश्चैव तवार्जुन ॥
08-050-053e	असंमोहश्च युद्धेषु विज्ञानस्य च संनतिः ॥
08-050-054a	भवान्देवासुरान्सर्वान्हन्यात्सहचराचरान् ।
08-050-054c	पृथिव्यां हि रणे पार्थ न योद्धा त्वत्समः पुमान् ॥
08-050-055a	धनुर्ग्रहा हि ये केचित्क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ।
08-050-055c	आ देवात्त्वत्समं तेषां न पश्यामि शृणोमि वा ॥
08-050-056a	ब्रह्मणा च प्रजाः सृष्टा गाण्डीवं च महाद्भुतम् ।
08-050-056c	येन त्वं युध्यसे पार्थ तस्मान्नास्ति त्वया समः ॥
08-050-057a	अवश्यं तु मया वाच्यं यत्पथ्यं तव पाण्डव ।
08-050-057c	मावमंस्था महाबाहो कर्णमाहवशोभिनम् ॥
08-050-058a	कर्णो हि बलवान्धृष्टः कृतास्त्रश्च महारथः ।
08-050-058c	कृती च चित्रयोधी च देशे काले च कोविदः ॥

08-050-059a	तेजसा वह्निसदृशो वायुवेगसमो जवे ।
08-050-059c	अन्तकप्रतिमः क्रोधे सिंहसंहननो बली ॥
08-050-060a	अयोरत्निर्महाबाहुर्व्यूढोरस्कः सुदुर्जयः ।
08-050-060c	अतिमानी च शूरश्च प्रवीरः प्रियदर्शनः ॥
08-050-061a	सर्वैर्योधगुणैर्युक्तो मित्राणामभयंकरः ।
08-050-061c	सततं पाण्डवद्वेषी धार्तराष्ट्रहिते रतः ॥
08-050-062a	सर्वैरवध्यो राधेयो देवैरपि सवासवैः ।
08-050-062c	ऋते त्वामिति मे बुद्धिस्त्वमद्य जहि सूतजम् ॥
08-050-063a	देवैरपि हि संयत्तैर्बिभ्रद्भिर्मांसशोणितम् ।
08-050-063c	अशक्यः समरे जेतुं सर्वैरपि युयुत्सुभिः ॥
08-050-064a	दुरात्मानं पापमतिं नृशंसं; दुष्टप्रज्ञं पाण्डवेयेषु नित्यम् ।
08-050-064c	हीनस्वार्थं पाण्डवेयैर्विरोधे; हत्वा कर्णं धिष्ठितार्थो भवादद्य ॥
08-050-065a	वीरं मन्यत आत्मानं येन पापः सुयोधनः ।
08-050-065c	तमद्य मूलं पापानां जय सौतिं धनंजय ॥

08-051-001 संजय उवाच

08-051-001a	ततः पुनरमेयात्मा केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
08-051-001c	कृतसंकल्पमायस्तं वधे कर्णस्य सर्वशः ॥
08-051-002a	अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य भारत ।
08-051-002c	विनाशस्यातिघोरस्य नरवारणवाजिनाम् ॥
08-051-003a	भूत्वा हि विपुला सेना तावकानां परैः सह ।
08-051-003c	अन्योन्यं समरे प्राप्य किञ्चिच्छेषा विशां पते ॥
08-051-004a	भूत्वा हि कौरवाः पार्थ प्रभूतगजवाजिनः ।
08-051-004c	त्वां वै शत्रुं समासाद्य विनष्टा रणमूर्धनि ॥
08-051-005a	एते च सर्वे पाञ्चालाः सृञ्जयाश्च सहान्वयाः ।
08-051-005c	त्वां समासाद्य दुर्धर्षं पाण्डवाश्च व्यवस्थिताः ॥
08-051-006a	पाञ्चालैः पाण्डवैर्मत्स्यैः कारुषैश्चेदिकेकयैः ।
08-051-006c	त्वया गुप्तैरमित्रघ्न कृतः शत्रुगणक्षयः ॥
08-051-007a	को हि शक्तो रणे जेतुं कौरवांस्तात संगतान् ।
08-051-007c	अन्यत्र पाण्डवान्युद्धे त्वया गुप्तान्महारथान् ॥
08-051-008a	त्वं हि शक्तो रणे जेतुं ससुरासुरमानुषान् ।
08-051-008c	त्रीँल्लोकान्सममुद्युक्तान्किं पुनः कौरवं बलम् ॥

08-051-009a	भगदत्तं हि राजानं कोऽन्यः शक्तस्त्वया विना ।
08-051-009c	जेतुं पुरुषशार्दूल योऽपि स्याद्वासवोपमः ॥
08-051-010a	तथेमां विपुलां सेनां गुप्तां पार्थ त्वयानघ ।
08-051-010c	न शेकुः पार्थिवाः सर्वे चक्षुर्भिरभिवीक्षितुम् ॥
08-051-011a	तथैव सततं पार्थ रक्षिताभ्यां त्वया रणे ।
08-051-011c	धृष्टद्युम्नशिखण्डिभ्यां भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥
08-051-012a	को हि शक्तो रणे पार्थ पाञ्चालानां महारथौ ।
08-051-012c	भीष्मद्रोणौ युधा जेतुं शक्रतुल्यपराक्रमौ ॥
08-051-013a	को हि शांतनवं संख्ये द्रोणं वैकर्तनं कृपम् ।
08-051-013c	द्रौणिं च सौमदत्तिं च कृतवर्माणमेव च ॥
08-051-013e	सैन्धवं मद्रराजं च राजानं च सुयोधनम् ॥
08-051-014a	वीरान्कृतास्त्रान्समरे सर्वानेवानुवर्तिनः ।
08-051-014c	अक्षौहिणीपतीनुग्रान्संरब्धान्युद्धुर्मदान् ॥
08-051-015a	श्रेण्यश्च बहुलाः क्षीणाः प्रदीर्णाश्चरथद्विपाः ।
08-051-015c	नानाजनपदाश्चोग्राः क्षत्रियाणाममर्षिणाम् ॥
08-051-016a	गोवासदासमीयानां वसातीनां च भारत ।
08-051-016c	व्रात्यानां वाटधानानां भोजानां चापि मानिनाम् ॥
08-051-017a	उदीर्णाश्च महासेना ब्रह्मक्षत्रस्य भारत ।
08-051-017c	त्वां समासाद्य निधनं गताः साश्चरथद्विपाः ॥
08-051-018a	उग्राश्च क्रूरकर्माणस्तुखारा यवनाः खशाः ।
08-051-018c	दार्वाभिसारा दरदाः शका रमठतङ्गणाः ॥
08-051-019a	अन्धकाश्च पुलिन्दाश्च किराताश्चोग्रविक्रमाः ।
08-051-019c	म्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च सागरानूपवासिनः ॥
08-051-019e	संरम्भिणो युद्धशौण्डा बलिनो दृब्धपाणयः ॥
08-051-020a	एते सुयोधनस्यार्थे संरब्धाः कुरुभिः सह ।
08-051-020c	न शक्या युधि निर्जेतुं त्वदन्येन परंतप ॥
08-051-021a	धार्तराष्ट्रमुदग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महाबलम् ।
08-051-021c	यस्य त्वं न भवेस्त्राता प्रतीयात्को नु मानवः ॥
08-051-022a	तत्सागरमिवोद्धूतं रजसा संवृतं बलम् ।
08-051-022c	विदार्य पाण्डवैः क्रुद्धैस्त्वया गुप्तैर्हतं विभो ॥
08-051-023a	मागधानामधिपतिर्जयत्सेनो महाबलः ।

08-051-023c	अद्य सप्तैव चाहानि हतः संख्येऽभिमन्युना ॥
08-051-024a	ततो दश सहस्राणि गजानां भीमकर्मणाम् ।
08-051-024c	जघान गदया भीमस्तस्य राज्ञः परिच्छदम् ॥
08-051-024e	ततोऽन्येऽपि हता नागा रथाश्च शतशो बलात् ॥
08-051-025a	तदेवं समरे तात वर्तमाने महाभये ।
08-051-025c	भीमसेनं समासाद्य त्वां च पाण्डव कौरवाः ॥
08-051-025e	सवाजिरथनागाश्च मृत्युलोकमितो गताः ॥
08-051-026a	तथा सेनामुखे तत्र निहते पार्थ पाण्डवैः ।
08-051-026c	भीष्मः प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि मारिष ॥
08-051-027a	स चेदिकाशिपाञ्चालान्करूषान्मत्स्यकेकयान् ।
08-051-027c	शरैः प्रच्छाद्य निधनमनयत्परुषास्त्रवित् ॥
08-051-028a	तस्य चापच्युतैर्बाणैः परदेहविदारणैः ।
08-051-028c	पूर्णमाकाशमभवद्रुक्मपुङ्खैरजिह्वगैः ॥
08-051-029a	गत्या दशम्या ते गत्वा जघ्नुर्वाजिरथद्विपान् ।
08-051-029c	हित्वा नव गतीर्दुष्टाः स बाणान्व्यायतोऽमुचत् ॥
08-051-030a	दिनानि दश भीष्मेण निघ्नता तावकं बलम् ।
08-051-030c	शून्याः कृता रथोपस्था हताश्च गजवाजिनः ॥
08-051-031a	दर्शयित्वात्मनो रूपं रुद्रोपेन्द्रसमं युधि ।
08-051-031c	पाण्डवानामनीकानि प्रविगाह्य व्यशातयत् ॥
08-051-032a	विनिघ्नन्पृथिवीपालांश्चेदिपाञ्चालकेकयान् ।
08-051-032c	व्यदहत्पाण्डवीं सेनां नराश्चगजसंकुलाम् ॥
08-051-033a	मज्जन्तमप्लवे मन्दमुज्जिहीर्षुः सुयोधनम् ।
08-051-033c	तथा चरन्तं समरे तपन्तमिव भास्करम् ॥
08-051-033e	न शेकुः सृज्जया द्रष्टुं तथैवान्ये महीक्षितः ॥
08-051-034a	विचरन्तं तथा तं तु संग्रामे जितकाशिनम् ।
08-051-034c	सर्वोद्योगेन सहसा पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥
08-051-035a	स तु विद्राव्य समरे पाण्डवान्सृज्जयानपि ।
08-051-035c	एक एव रणे भीष्म एकवीरत्वमागतः ॥
08-051-036a	तं शिखण्डी समासाद्य त्वया गुप्तो महारथम् ।
08-051-036c	जघान पुरुषव्याघ्रं शरैः संनतपर्वभिः ॥
08-051-037a	स एष पतितः शेते शरतल्पे पितामहः ।

08-051-037c	त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्र गृध्रः प्राप्येव वायसम् ॥
08-051-038a	द्रोणः पञ्च दिनान्युग्रो विधम्य रिपुवाहिनीः ।
08-051-038c	कृत्वा व्यूहं महायुद्धे पातयित्वा महारथान् ॥
08-051-039a	जयद्रथस्य समरे कृत्वा रक्षां महारथः ।
08-051-039c	अन्तकप्रतिमश्चोग्रां रात्रिं युद्ध्वादहतप्रजाः ॥
08-051-040a	अद्येति द्वे दिने वीरो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
08-051-040c	धृष्टद्युम्नं समासाद्य स गतः परमां गतिम् ॥
08-051-041a	यदि चैव परान्युद्धे सूतपुत्रमुखान्नथान् ।
08-051-041c	नावारयिष्यः संग्रामे न स्म द्रोणो व्यनङ्क्ष्यत ॥
08-051-042a	भवता तु बलं सर्वं धार्तराष्ट्रस्य वारितम् ।
08-051-042c	ततो द्रोणो हतो युद्धे पार्षतेन धनंजय ॥
08-051-043a	क इवान्यो रणे कुर्यात्त्वदन्यः क्षत्रियो युधि ।
08-051-043c	यादृशं ते कृतं पार्थ जयद्रथवधं प्रति ॥
08-051-044a	निवार्य सेनां महतीं हत्वा शूरांश्च पार्थिवान् ।
08-051-044c	निहतः सैन्धवो राजा त्वयास्त्रबलतेजसा ॥
08-051-045a	आश्चर्यं सिन्धुराजस्य वधं जानन्ति पार्थिवाः ।
08-051-045c	अनाश्चर्यं हि तत्त्वत्तस्त्वं हि पार्थ महारथः ॥
08-051-046a	त्वां हि प्राप्य रणे क्षत्रमेकाहादिति भारत ।
08-051-046c	तप्यमानमसंयुक्तं न भवेदिति मे मतिः ॥
08-051-047a	सेयं पार्थ चमूर्धोरा धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ।
08-051-047c	हता ससर्ववीरा हि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ ॥
08-051-048a	शीर्णप्रवरयोधाद्य हतवाजिनरद्विपा ।
08-051-048c	हीना सूर्येन्दुनक्षत्रैर्द्यौरिवाभाति भारती ॥
08-051-049a	विध्वस्ता हि रणे पार्थ सेनेयं भीमविक्रमात् ।
08-051-049c	आसुरीव पुरा सेना शक्रस्येव पराक्रमैः ॥
08-051-050a	तेषां हतावशिष्टास्तु पञ्च सन्ति महारथाः ।
08-051-050c	अश्वत्थामा कृतवर्मा कर्णो मद्राधिपः कृपः ॥
08-051-051a	तांस्त्वमद्य नरव्याघ्र हत्वा पञ्च महारथान् ।
08-051-051c	हतामित्रः प्रयच्छोर्वीं राज्ञः सद्दीपपत्तनाम् ॥
08-051-052a	साकाशजलपातालां सपर्वतमहावनाम् ।
08-051-052c	प्राप्नोत्वमितवीर्यश्रीरद्य पार्थो वसुंधराम् ॥

08-051-053a	एतां पुरा विष्णुरिव हत्वा दैतेयदानवान् ।
08-051-053c	प्रयच्छ मेदिनीं राज्ञे शक्रायेव यथा हरिः ॥
08-051-054a	अद्य मोदन्तु पाञ्चाला निहतेष्वरिषु त्वया ।
08-051-054c	विष्णुना निहतेष्वेव दानवेयेषु देवताः ॥
08-051-055a	यदि वा द्विपदां श्रेष्ठ द्रोणं मानयतो गुरुम् ।
08-051-055c	अश्वत्थाम्नि कृपा तेऽस्ति कृपे चाचार्यगौरवात् ॥
08-051-056a	अत्यन्तोपचितान्वा त्वं मानयन्भ्रातृबान्धवान् ।
08-051-056c	कृतवर्माणमासाद्य न नेष्यसि यमक्षयम् ॥
08-051-057a	भ्रातरं मातुरासाद्य शल्यं मद्रजनाधिपम् ।
08-051-057c	यदि त्वमरविन्दाक्ष दयावान्न जिघांससि ॥
08-051-058a	इमं पापमतिं क्षुद्रमत्यन्तं पाण्डवान्प्रति ।
08-051-058c	कर्णमद्य नरश्रेष्ठ जह्याशु निशितैः शरैः ॥
08-051-059a	एतत्ते सुकृतं कर्म नात्र किञ्चिन्न युज्यते ।
08-051-059c	वयमप्यत्र जानीमो नात्र दोषोऽस्ति कश्चन ॥
08-051-060a	दहने यत्सपुत्राया निशि मातुस्तवानघ ।
08-051-060c	द्यूतार्थे यच्च युष्मासु प्रावर्तत सुयोधनः ॥
08-051-060e	तत्र सर्वत्र दुष्टात्मा कर्णो मूलमिहार्जुन ॥
08-051-061a	कर्णाद्धि मन्यते त्राणं नित्यमेव सुयोधनः ।
08-051-061c	ततो मामपि संरब्धो निग्रहीतुं प्रचक्रमे ॥
08-051-062a	स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्रस्य धार्तराष्ट्रस्य मानद ।
08-051-062c	कर्णः पार्थात्रणे सर्वान्विजेष्यति न संशयः ॥
08-051-063a	कर्णमाश्रित्य कौन्तेय धार्तराष्ट्रेण विग्रहः ।
08-051-063c	रोचितो भवता सार्धं जानतापि बलं तव ॥
08-051-064a	कर्णो हि भाषते नित्यमहं पार्थान्समागतान् ।
08-051-064c	वासुदेवं सराजानं विजेष्यामि महारणे ॥
08-051-065a	प्रोत्साहयन्दुरात्मानं धार्तराष्ट्रं सुदुर्मतिः ।
08-051-065c	समितौ गर्जते कर्णस्तमद्य जहि भारत ॥
08-051-066a	यच्च युष्मासु पापं वै धार्तराष्ट्रः प्रयुक्तवान् ।
08-051-066c	तत्र सर्वत्र दुष्टात्मा कर्णः पापमतिर्मुखम् ॥
08-051-067a	यच्च तद्धारतराष्ट्राणां क्रूरैः षड्भिर्महारथैः ।
08-051-067c	अपश्यं निहतं वीरं सौभद्रमृषभेक्षणम् ॥

08-051-068a	द्रोणद्रौणिकृपान्वीरान्कम्पयन्तो महारथान् ।
08-051-068c	निर्मनुष्यांश्च मातङ्गान्विरथांश्च महारथान् ॥
08-051-069a	व्यश्वारोहांश्च तुरगान्पत्तीन्व्यायुधजीवितान् ।
08-051-069c	कुर्वन्तमृषभस्कन्धं कुरुवृष्णिशस्करम् ॥
08-051-070a	विधमन्तमनीकानि व्यथयन्तं महारथान् ।
08-051-070c	मनुष्यवाजिमातङ्गान्प्रहिण्वन्तं यमक्षयम् ॥
08-051-071a	शरैः सौभद्रमायस्तं दहन्तमिव वाहिनीम् ।
08-051-071c	तन्मे दहति गात्राणि सखे सत्येन ते शपे ॥
08-051-072a	यत्तत्रापि च दुष्टात्मा कर्णोऽभ्यद्रुह्यत प्रभो ।
08-051-072c	अशक्नुवंश्चाभिमन्योः कर्णः स्थातुं रणेऽग्रतः ॥
08-051-073a	सौभद्रशरनिर्भिन्नो विसंज्ञः शोणितोक्षितः ।
08-051-073c	निःश्वसन्क्रोधसंदीप्तो विमुखः सायकार्दितः ॥
08-051-074a	अपयानकृतोत्साहो निराशश्चापि जीविते ।
08-051-074c	तस्थौ सुविह्वलः संख्ये प्रहारजनितश्रमः ॥
08-051-075a	अथ द्रोणस्य समरे तत्कालसदृशं तदा ।
08-051-075c	श्रुत्वा कर्णो वचः क्रूरं ततश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥
08-051-076a	ततश्छिन्नायुधं तेन रणे पञ्च महारथाः ।
08-051-076c	स चैव निकृतिप्रज्ञः प्रावधीच्छरवृष्टिभिः ॥
08-051-077a	यच्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ।
08-051-077c	प्रमुखे पाण्डवेयानां कुरूणां च नृशंसवत् ॥
08-051-078a	विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
08-051-078c	पतिमन्यं पृथुश्रोणि वृणीष्व मितभाषिणि ॥
08-051-079a	लेखाभ्रु धृतराष्ट्रस्य दासी भूत्वा निवेशनम् ।
08-051-079c	प्रविशारालपक्ष्माक्षि न सन्ति पतयस्तव ॥
08-051-080a	इत्युक्तवानधर्मज्ञस्तदा परमदुर्मतिः ।
08-051-080c	पापः पापं वचः कर्णः शृण्वतस्तव भारत ॥
08-051-081a	तस्य पापस्य तद्वाक्यं सुवर्णविकृताः शराः ।
08-051-081c	शमयन्तु शिलाधौतास्त्वयास्ता जीवितच्छिदः ॥
08-051-082a	यानि चान्यानि दुष्टात्मा पापानि कृतवांस्त्वयि ।
08-051-082c	तान्यद्य जीवितं चास्य शमयन्तु शरास्तव ॥
08-051-083a	गाण्डीवप्रहितान्धोरानद्य गात्रैः स्पृशञ्शरान् ।

08-051-083c	कर्णः स्मरतु दुष्टात्मा वचनं द्रोणभीष्मयोः ॥
08-051-084a	सुवर्णपुङ्खा नाराचाः शत्रुघ्ना वैद्युतप्रभाः ।
08-051-084c	त्वयास्तास्तस्य मर्माणि भित्त्वा पास्यन्ति शोणितम् ॥
08-051-085a	उग्रास्त्वद्भुजनिर्मुक्ता मर्म भित्त्वा शिताः शराः ।
08-051-085c	अद्य कर्णं महावेगाः प्रेषयन्तु यमक्षयम् ॥
08-051-086a	अद्य हाहाकृता दीना विषण्णास्त्वच्छरादिताः ।
08-051-086c	प्रपतन्तं रथात्कर्णं पश्यन्तु वसुधाधिपाः ॥
08-051-087a	अद्य स्वशोणिते मग्नं शयानं पतितं भुवि ।
08-051-087c	अपविद्धायुधं कर्णं पश्यन्तु सुहृदो निजाः ॥
08-051-088a	हस्तिकक्ष्यो महानस्य भल्लेनोन्मथितस्त्वया ।
08-051-088c	प्रकम्पमानः पततु भूमावाधिरथेर्ध्वजः ॥
08-051-089a	त्वया शरशतैश्छिन्नं रथं हेमविभूषितम् ।
08-051-089c	हतयोधं समुत्सृज्य भीतः शल्यः पलायताम् ॥
08-051-090a	ततः सुयोधनो दृष्ट्वा हतमाधिरथिं त्वया ।
08-051-090c	निराशो जीविते त्वद्य राज्ये चैव धनंजय ॥
08-051-091a	एते द्रवन्ति पाञ्चाला वध्यमानाः शितैः शरैः ।
08-051-091c	कर्णेन भरतश्रेष्ठ पाण्डवानुज्जिहीर्षवः ॥
08-051-092a	पाञ्चालान्द्रौपदेयांश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
08-051-092c	धृष्टद्युम्नतनूजांश्च शतानीकं च नाकुलिम् ॥
08-051-093a	नकुलं सहदेवं च दुर्मुखं जनमेजयम् ।
08-051-093c	सुवर्माणं सात्यकिं च विद्धि कर्णवशं गतान् ॥
08-051-094a	अभ्याहतानां कर्णेन पाञ्चालानां महारणे ।
08-051-094c	श्रूयते निनदो घोरस्त्वद्वन्धूनां परंतप ॥
08-051-095a	न त्वेव भीताः पाञ्चालाः कथंचित्स्युः पराङ्मुखाः ।
08-051-095c	न हि मृत्युं महेष्वासा गणयन्ति महारथाः ॥
08-051-096a	य एकः पाण्डवीं सेनां शरौघैः समवेष्टयत् ।
08-051-096c	तं समासाद्य पाञ्चाला भीष्मं नासन्पराङ्मुखाः ॥
08-051-097a	तथा ज्वलन्तमस्त्राग्निं गुरुं सर्वधनुष्मताम् ।
08-051-097c	निर्दहन्तं समारोहन्दुर्धर्षं द्रोणमोजसा ॥
08-051-098a	ते नित्यमुदिता जेतुं युद्धे शत्रूनरिंदमाः ।
08-051-098c	न जात्वाधिरथेर्भीताः पाञ्चालाः स्युः पराङ्मुखाः ॥

08-051-099a	तेषामापततां शूरः पाञ्चालानां तरस्विनाम् ।
08-051-099c	आदत्तेऽसूज्जरैः कर्णः पतंगानामिवानलः ॥
08-051-100a	तांस्तथाभिमुखान्वीरान्मित्रार्थे त्यक्तजीवितान् ।
08-051-100c	क्षयं नयति राधेयः पाञ्चालाञ्छतशो रणे ॥
08-051-101a	अस्त्रं हि रामात्कर्णेन भार्गवादृषिसत्तमात् ।
08-051-101c	यदुपात्तं पुरा घोरं तस्य रूपमुदीर्यते ॥
08-051-102a	तापनं सर्वसैन्यानां घोररूपं सुदारुणम् ।
08-051-102c	समावृत्य महासेनां ज्वलति स्वेन तेजसा ॥
08-051-103a	एते चरन्ति संग्रामे कर्णचापच्युताः शराः ।
08-051-103c	भ्रमराणामिव त्रातास्तापयन्तः स्म तावकान् ॥
08-051-104a	एते चरन्ति पाञ्चाला दिक्षु सर्वासु भारत ।
08-051-104c	कर्णास्त्रं समरे प्राप्य दुर्निवारमनात्मभिः ॥
08-051-105a	एष भीमो दृढक्रोधो वृतः पार्थ समन्ततः ।
08-051-105c	सृज्जयैर्योधयन्कर्णं पीड्यते स्म शितैः शरैः ॥
08-051-106a	पाण्डवान्सृज्जयांश्चैव पाञ्चालांश्चैव भारत ।
08-051-106c	हन्यादुपेक्षितः कर्णो रोगो देहमिवाततः ॥
08-051-107a	नान्यं त्वत्तोऽभिपश्यामि योधं यौधिष्ठिरे बले ।
08-051-107c	यः समासाद्य राधेयं स्वस्तिमानाव्रजेद्गृहम् ॥
08-051-108a	तमद्य निशितैर्बाणैर्निहत्य भरतर्षभ ।
08-051-108c	यथाप्रतिज्ञं पार्थ त्वं कृत्वा कीर्तिमवाप्नुहि ॥
08-051-109a	त्वं हि शक्तो रणे जेतुं सकर्णानपि कौरवान् ।
08-051-109c	नान्यो युधि युधां श्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
08-051-110a	एतत्कृत्वा महत्कर्म हत्वा कर्णं महारथम् ।
08-051-110c	कृतार्थः सफलः पार्थ सुखी भव नरोत्तम ॥

08-052-001 संजय उवाच

08-052-001a	स केशवस्य बीभत्सुः श्रुत्वा भारत भाषितम् ।
08-052-001c	विशोकः संप्रहृष्टश्च क्षणेन समपद्यत ॥
08-052-002a	ततो ज्यामनुमृज्याशु व्याक्षिपद्गण्डिवं धनुः ।
08-052-002c	दध्रे कर्णविनाशाय केशवं चाभ्यभाषत ॥
08-052-003a	त्वया नाथेन गोविन्द ध्रुव एष जयो मम ।
08-052-003c	प्रसन्नो यस्य मेऽद्य त्वं भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥

08-052-004a	त्वत्सहायो ह्यहं कृष्ण त्रीँल्लोकान्वै समागतान् ।
08-052-004c	प्रापयेयं परं लोकं किमु कर्णं महारणे ॥
08-052-005a	पश्यामि द्रवतीं सेनां पाञ्चालानां जनार्दन ।
08-052-005c	पश्यामि कर्णं समरे विचरन्तमभीतवत् ॥
08-052-006a	भार्गवास्त्रं च पश्यामि विचरन्तं समन्ततः ।
08-052-006c	सृष्टं कर्णेन वाष्णेय शक्रेणेव महाशनिम् ॥
08-052-007a	अयं खलु स संग्रामो यत्र कृष्ण मया कृतम् ।
08-052-007c	कथयिष्यन्ति भूतानि यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥
08-052-008a	अद्य कृष्ण विकर्णा मे कर्णं नेष्यन्ति मृत्यवे ।
08-052-008c	गाण्डीवमुक्ताः क्षिण्वन्तो मम हस्तप्रचोदिताः ॥
08-052-009a	अद्य राजा धृतराष्ट्रः स्वां बुद्धिमवमंस्यते ।
08-052-009c	दुर्योधनमराज्यार्हं यया राज्येऽभ्यषेचयत् ॥
08-052-010a	अद्य राज्यात्सुखाच्चैव श्रियो राष्ट्रात्तथा पुरात् ।
08-052-010c	पुत्रेभ्यश्च महाबाहो धृतराष्ट्रो वियोक्ष्यते ॥
08-052-011a	अद्य दुर्योधनो राजा जीविताच्च निराशकः ।
08-052-011c	भविष्यति हते कर्णे कृष्ण सत्यं ब्रवीमि ते ॥
08-052-012a	अद्य दृष्ट्वा मया कर्णं शरैर्विशकलीकृतम् ।
08-052-012c	स्मरतां तव वाक्यानि शमं प्रति जनेश्वरः ॥
08-052-013a	अद्यासौ सौबलः कृष्ण ग्लहं जानातु वै शरान् ।
08-052-013c	दुरोदरं च गाण्डीवं मण्डलं च रथं मम ॥
08-052-014a	योऽसौ रणे नरं नान्यं पृथिव्यामभिमन्यते ।
08-052-014c	तस्याद्य सूतपुत्रस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥
08-052-014e	गाण्डीवसृष्टा दास्यन्ति कर्णस्य परमां गतिम् ॥
08-052-015a	अद्य तप्स्यति राधेयः पाञ्चालीं यत्तदाब्रवीत् ।
08-052-015c	सभामध्ये वचः क्रूरं कुत्सयन्पाण्डवान्प्रति ॥
08-052-016a	ये वै षण्ढतिलास्तत्र भवितारोऽद्य ते तिलाः ।
08-052-016c	हते वैकर्तने कर्णे सूतपुत्रे दुरात्मनि ॥
08-052-017a	अहं वः पाण्डुपुत्रेभ्यस्त्रास्यामीति यदब्रवीत् ।
08-052-017c	अनृतं तत्करिष्यन्ति मामका निशिताः शराः ॥
08-052-018a	हन्ताहं पाण्डवान्सर्वान्सपुत्रानिति योऽब्रवीत् ।
08-052-018c	तमद्य कर्णं हन्तास्मि मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥

08-052-019a	यस्य वीर्ये समाश्वस्य धार्तराष्ट्रो बृहन्मनाः ।
08-052-019c	अवामन्यत दुर्बुद्धिर्नित्यमस्मान्दुरात्मवान् ॥
08-052-019e	तमद्य कर्णं राधेयं हन्तास्मि मधुसूदन ॥
08-052-020a	अद्य कर्णे हते कृष्ण धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।
08-052-020c	विद्रवन्तु दिशो भीताः सिंहत्रस्ता मृगा इव ॥
08-052-021a	अद्य दुर्योधनो राजा पृथिवीमन्ववेक्षताम् ।
08-052-021c	हते कर्णे मया संख्ये सपुत्रे ससुहज्जने ॥
08-052-022a	अद्य कर्णं हतं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
08-052-022c	जानातु मां रणे कृष्ण प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥
08-052-023a	अद्याहमनृणः कृष्ण भविष्यामि धनुर्भृताम् ।
08-052-023c	क्रोधस्य च कुरूणां च शराणां गाण्डिवस्य च ॥
08-052-024a	अद्य दुःखमहं मोक्ष्ये त्रयोदशसमार्जितम् ।
08-052-024c	हत्वा कर्णं रणे कृष्ण शम्बरं मघवानिव ॥
08-052-025a	अद्य कर्णे हते युद्धे सोमकानां महारथाः ।
08-052-025c	कृतं कार्यं च मन्यन्तां मित्रकार्येप्सवो युधि ॥
08-052-026a	न जाने च कथं प्रीतिः शैनेयस्याद्य माधव ।
08-052-026c	भविष्यति हते कर्णे मयि चापि जयाधिके ॥
08-052-027a	अहं हत्वा रणे कर्णं पुत्रं चास्य महारथम् ।
08-052-027c	प्रीतिं दास्यामि भीमस्य यमयोः सात्यकेरपि ॥
08-052-028a	धृष्टद्युम्नशिखण्डिभ्यां पाञ्चालानां च माधव ।
08-052-028c	अध्यानृण्यं गमिष्यामि हत्वा कर्णं महारणे ॥
08-052-029a	अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।
08-052-029c	युध्यन्तं कौरवान्संख्ये पातयन्तं च सूतजम् ॥
08-052-029e	भवत्सकाशे वक्ष्ये च पुनरेवात्मसंस्तवम् ॥
08-052-030a	धनुर्वेदे मत्समो नास्ति लोके; पराक्रमे वा मम कोऽस्ति तुल्यः ।
08-052-030c	को वाप्यन्यो मत्समोऽस्ति क्षमायां; तथा क्रोधे सदृशोऽन्यो न मेऽस्ति ॥
08-052-031a	अहं धनुष्मानसुरान्सुरांश्च; सर्वाणि भूतानि च संगतानि ।
08-052-031c	स्वबाहुवीर्याद्गमये पराभवं; मत्पौरुषं विद्धि परः परेभ्यः ॥
08-052-032a	शरार्चिषा गाण्डिवेनाहमेकः; सर्वान्कुरून्बाह्लिकांश्चाभिपत्य ।
08-052-032c	हिमात्यये कक्षगतो यथाग्निःस्तहा दहेयं सगणान्प्रसह्य ॥

08-052-033a	पाणौ पृषत्का लिखिता ममैते; धनुश्च सव्ये निहितं सबाणम् ।
08-052-033c	पादौ च मे सरथौ सध्वजौ च; न मादृशं युद्धगतं जयन्ति ॥
08-053-001	संजय उवाच
08-053-001a	तेषामनीकानि बृहद्ध्वजानि; रणे समृद्धानि समागतानि ।
08-053-001c	गर्जन्ति भेरीनिनदोन्मुखानि; मेघैर्यथा मेघगणास्तपान्ते ॥
08-053-002a	महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयं; वादित्रनेमीतलशब्दवच्च ।
08-053-002c	हिरण्यचित्रायुधवैद्युतं च; महारथैरावृतशब्दवच्च ॥
08-053-003a	तद्भीमवेगं रुधिरौघवाहि; खड्गाकुलं क्षत्रियजीववाहि ।
08-053-003c	अनार्तवं क्रूरमनिष्टवर्षं; बभूव तत्संहरणं प्रजानाम् ॥
08-053-004a	रथान्ससूतान्सहयान्गजांश्च; सर्वानरीन्मृत्युवशं शरौघैः ।
08-053-004c	निन्ये हयांश्चैव तथा ससादी; न्यदातिसंघांश्च तथैव पार्थः ॥
08-053-005a	कृपः शिखण्डी च रणे समेतौ; दुर्योधनं सात्यकिरभ्यगच्छत ।
08-053-005c	श्रुतश्रवा द्रोणसुतेन सार्धं; युधामन्युश्चित्रसेनेन चापि ॥
08-053-006a	कर्णस्य पुत्रस्तु रथी सुषेणं; समागतः सृञ्जयांश्चोत्तमौजाः ।
08-053-006c	गान्धारराजं सहदेवः क्षुधार्तो; महर्षभं सिंह इवाभ्यधावत् ॥
08-053-007a	शतानीको नाकुलिः कर्णपुत्रं; युवा युवानं वृषसेनं शरौघैः ।
08-053-007c	समार्दयत्कर्णसुतश्च वीरः; पाञ्चालेयं शरवर्षैरनेकैः ॥
08-053-008a	रथर्षभः कृतवर्माणमाच्छं; न्माद्रीपुत्रो नकुलश्चित्रयोधी ।
08-053-008c	पाञ्चालानामधिपो याज्ञसेनिः; सेनापतिं कर्णमाच्छत्ससैन्यम् ॥
08-053-009a	दुःशासनो भारत भारती च; संशप्तकानां पृतना समृद्धा ।
08-053-009c	भीमं रणे शस्त्रभृतां वरिष्ठं; तदा समाच्छत्तमसह्यवेगम् ॥
08-053-010a	कर्णात्मजं तत्र जघान शूर; स्तथाच्छिनच्चोत्तमौजाः प्रसह्य ।
08-053-010c	तस्योत्तमाङ्गं निपपात भूमौ; निनादयद्गं निनदेन खं च ॥
08-053-011a	सुषेणशीर्षं पतितं पृथिव्यां; विलोक्य कर्णोऽथ तदार्तरूपः ।
08-053-011c	क्रोधाद्धयांस्तस्य रथं ध्वजं च; बाणैः सुधारैर्निशितैर्न्यकृन्तत् ॥
08-053-012a	स तूत्तमौजा निशितैः पृषत्कैः; विव्याध खड्गेन च भास्वरेण ।
08-053-012c	पार्ष्णिं हयांश्चैव कृपस्य हत्वा; शिखण्डिवाहं स ततोऽभ्यरोहत् ॥
08-053-013a	कृपं तु दृष्ट्वा विरथं रथस्थो; नैच्छच्छरैस्ताडयितुं शिखण्डी ।
08-053-013c	तं द्रौणिरावार्य रथं कृपं स्म; समुज्जहे पङ्कगतां यथा गाम् ॥
08-053-014a	हिरण्यवर्मा निशितैः पृषत्कैः; स्तवात्मजानामनिलात्मजो वै ।
08-053-014c	अतापयत्सैन्यमतीव भीमः; काले शुचौ मध्यगतो यथार्कः ॥

08-054-001

संजय उवाच

- 08-054-001a अथ त्विदानीं तुमुले विमर्दे; द्विषद्भिरेको बहुभिः समावृतः ।
 08-054-001c महाभये सारथिमित्युवाच; भीमश्चमूं वारयन्धार्तराष्ट्रीम् ॥
 08-054-001e त्वं सारथे याहि जवेन वाहै;र्नयाम्येतान्धार्तराष्ट्रान्यमाय ॥
 08-054-002a संचोदितो भीमसेनेन चैवं; स सारथिः पुत्रबलं त्वदीयम् ।
 08-054-002c प्रायात्ततः सारथिरुग्रवेगो; यतो भीमस्तद्वलं गन्तुमैच्छत् ॥
 08-054-003a ततोऽपरे नागरथाश्चपत्तिभिः; प्रत्युद्ययुः कुरवस्तं समन्तात् ।
 08-054-003c भीमस्य वाहाग्र्यमुदारवेगं; समन्ततो बाणगणैर्निजघ्नुः ॥
 08-054-004a ततः शरानापततो महात्मा; चिच्छेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ।
 08-054-004c ते वै निपेतुस्तपनीयपुङ्खा; द्विधा त्रिधा भीमशरैर्निकृत्ताः ॥
 08-054-005a ततो राजन्नागरथाश्चयूनां; भीमाहतानां तव राजमध्ये ।
 08-054-005c घोरो निनादः प्रबभौ नरेन्द्र; वज्राहतानामिव पर्वतानाम् ॥
 08-054-006a ते वध्यमानाश्च नरेन्द्रमुख्या; निर्भिन्ना वै भीमसेनप्रवेकैः ।
 08-054-006c भीमं समन्तात्समरेऽध्यरोह;न्वृक्षं शकुन्ता इव पुष्पहेतोः ॥
 08-054-007a ततोऽभिपातं तव सैन्यमध्ये; प्रादुश्चक्रे वेगमिवात्तवेगः ।
 08-054-007c यथान्तकाले क्षपयन्दिधक्षु;र्भूतान्तकृत्काल इवात्तदण्डः ॥
 08-054-008a तस्यातिवेगस्य रणेऽतिवेगं; नाशक्नुवन्धारयितुं त्वदीयाः ।
 08-054-008c व्यात्ताननस्यापततो यथैव; कालस्य काले हरतः प्रजा वै ॥
 08-054-009a ततो बलं भारत भारतानां; प्रदह्यमानं समरे महात्मन् ।
 08-054-009c भीतं दिशोऽकीर्यत भीमनुन्नं; महानिलेनाभ्रगणो यथैव ॥
 08-054-010a ततो धीमान्सारथिमब्रवीद्वली; स भीमसेनः पुनरेव हृष्टः ।
 08-054-010c सूताभिजानीहि परान्स्वकान्वा; रथान्ध्वजांश्चापततः समेतान् ॥
 08-054-010e युध्यन्नहं नाभिजानामि किं चि;न्मा सैन्यं स्वं छादयिष्ये पृषत्कैः ॥
 08-054-011a अरीन्विशोकाभिनिरीक्ष्य सर्वतो; मनस्तु चिन्ता प्रदुनोति मे भृशम् ।
 08-054-011c राजातुरो नागमद्यत्किरीटी; बहूनि दुःखान्यभिजातोऽस्मि सूत ॥
 08-054-012a एतद्दुःखं सारथे धर्मराजो; यन्मां हित्वा यातवाञ्छात्रुमध्ये ।
 08-054-012c नैनं जीवन्नापि जानाम्यजीव;न्बीभत्सुं वा तन्ममाद्यातिदुःखम् ॥
 08-054-013a सोऽहं द्विषत्सैन्यमुदग्रकल्पं; विनाशयिष्ये परमप्रतीतः ।
 08-054-013c एतान्निहत्याजिमध्ये समेता;न्प्रीतो भविष्यामि सह त्वयाद्य ॥
 08-054-014a सर्वास्तूणीरान्मार्गणान्वान्ववेक्ष्य; किं शिष्टं स्यात्सायकानां रथे मे ।
 08-054-014c का वा जातिः किं प्रमाणं च तेषां; ज्ञात्वा व्यक्तं तन्ममाचक्ष्व सूत ॥

08-054-015 विशोक उवाच

08-054-015a षण्मार्गणानामयुतानि वीर; क्षुराश्च भल्लाश्च तथायुताख्याः ।
 08-054-015c नाराचानां द्वे सहस्रे तु वीर; त्रीण्येव च प्रदराणां च पार्थ ॥
 08-054-016a अस्त्यायुधं पाण्डवेयावशिष्टं; न यद्वहेच्छकटं षड्गवीयम् ।
 08-054-016c एतद्विद्वन्मुञ्च सहस्रशोऽपि; गदासिबाहुद्रविणं च तेऽस्ति ॥

08-054-017 भीम उवाच

08-054-017a सूताद्येमं पश्य भीमप्रमुक्तैः; संभिन्दद्भिः पार्थिवानाशुवेगैः ।
 08-054-017c उग्रैर्बाणैराहवं घोररूपं; नष्टादित्यं मृत्युलोकेन तुल्यम् ॥
 08-054-018a अद्यैव तद्विदितं पार्थिवानां; भविष्यति आकुमारं च सूत ।
 08-054-018c निमग्नो वा समरे भीमसेन; एकः कुरून्वा समरे विजेता ॥
 08-054-019a सर्वे संख्ये कुरवो निष्पतन्तु; मां वा लोकाः कीर्तयन्त्वाकुमारम् ।
 08-054-019c सर्वानेकस्तानहं पातयिष्ये; ते वा सर्वे भीमसेनं तुदन्तु ॥
 08-054-020a आशास्तारः कर्म चाप्युत्तमं वा; तन्मे देवाः केवलं साधयन्तु ।
 08-054-020c आयात्विहाद्यार्जुनः शत्रुघाती; शक्रस्तूर्णं यज्ञ इवोपहूतः ॥
 08-054-021a ईक्षस्वैतां भारतीं दीर्यमाणा; मेते कस्माद्विद्रवन्ते नरेन्द्राः ।
 08-054-021c व्यक्तं धीमान्सव्यसाची नराग्र्यः; सैन्यं ह्येतच्छादयत्याशु बाणैः ॥
 08-054-022a पश्य ध्वजांश्च द्रवतो विशोक; नागान्हयान्पत्तिसंघांश्च संख्ये ।
 08-054-022c रथान्विशीर्णाञ्शरशक्तिताडिता; न्पश्यस्वैतात्रथिनश्चैव सूत ॥
 08-054-023a आपूर्यते कौरवी चाप्यभीक्ष्णं; सेना ह्यसौ सुभृशं हन्यमाना ।
 08-054-023c धनंजयस्याशनितुल्यवेगैः; ग्रस्ता शरैर्बर्हिःसुवर्णवाजैः ॥
 08-054-024a एते द्रवन्ति स्म रथाश्च नागाः; पदातिसंघानवमर्दयन्तः ।
 08-054-024c संमुह्यमानाः कौरवाः सर्व एव; द्रवन्ति नागा इव दावभीताः ॥
 08-054-024e हाहाकृताश्चैव रणे विशोक; मुञ्चन्ति नादान्विपुलान्गजेन्द्राः ॥

08-054-025 विशोक उवाच

08-054-025a सर्वे कामाः पाण्डव ते समृद्धाः; कपिध्वजो दृश्यते हस्तिसैन्ये ।
 08-054-025c नीलाद्धनाद्विद्युतमुच्चरन्तीं; तथापश्यं विस्फुरद्वै धनुस्तत् ॥
 08-054-026a कपिर्ह्यसौ वीक्ष्यते सर्वतो वै; ध्वजाग्रमारुह्य धनंजयस्य ।
 08-054-026c दिवाकराभो मणिरेष दिव्यो; विभ्राजते चैव किरीटसंस्थः ॥
 08-054-027a पार्श्वे भीमं पाण्डुराभ्रप्रकाशं; पश्येमं त्वं देवदत्तं सुघोषम् ।
 08-054-027c अभीशुहस्तस्य जनार्दनस्य; विगाहमानस्य चमूं परेषाम् ॥

08-054-028a रविप्रभं वज्रनाभं क्षुरान्तं; पार्श्वे स्थितं पश्य जनार्दनस्य ।
 08-054-028c चक्रं यशो वर्धयत्केशवस्य; सदार्चितं यदुभिः पश्य वीर ॥

08-054-029 भीम उवाच

08-054-029a ददामि ते ग्रामवरांश्चतुर्दश; प्रियाख्याने सारथे सुप्रसन्नः ।
 08-054-029c दसीशतं चापि रथांश्च विंशतिं; यदर्जुनं वेदयसे विशोक ॥

08-055-001 संजय उवाच

08-055-001a श्रुत्वा च रथनिर्घोषं सिंहनादं च संयुगे ।
 08-055-001c अर्जुनः प्राह गोविन्दं शीघ्रं चोदय वाजिनः ॥
 08-055-002a अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा गोविन्दोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 08-055-002c एष गच्छामि सुक्षिप्रं यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥
 08-055-003a आयान्तमश्वैर्हिमशङ्खवर्णैः; सुवर्णमुक्तामणिजालनद्धैः ।
 08-055-003c जम्भं जिघांसुं प्रगृहीतवज्रं; जयाय देवेन्द्रमिवोग्रमन्युम् ॥
 08-055-004a रथाश्चमातङ्गपदातिसंघा; बाणस्वनैर्नेमिखुरस्वनैश्च ।
 08-055-004c संनादयन्तो वसुधां दिशश्च; क्रुद्धा नृसिंहा जयमभ्युदीयुः ॥
 08-055-005a तेषां च पार्थस्य महत्तदासी; देहासुपाप्मक्षपणं सुयुद्धम् ।
 08-055-005c त्रैलोक्यहेतोरसुरैर्यथासी; देवस्य विष्णोर्जयतां वरस्य ॥
 08-055-006a तैरस्तमुच्चावचमायुधौघ; मेकः प्रचिच्छेद किरीटमाली ।
 08-055-006c क्षुरार्धचन्द्रैर्निशितैश्च बाणैः; शिरांसि तेषां बहुधा च बाहून् ॥
 08-055-007a छत्राणि वालव्यजनानि केतू; नश्चात्रथान्पत्तिगणान्द्विपांश्च ।
 08-055-007c ते पेतुरुर्व्यां बहुधा विरूपा; वातप्रभग्नानि यथा वनानि ॥
 08-055-008a सुवर्णजालावतता महागजाः; सवैजयन्तीध्वजयोधकल्पिताः ।
 08-055-008c सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः समाचिता; श्रकाशिरे प्रज्वलिता यथाचलाः ॥
 08-055-009a विदार्य नागांश्च रथांश्च वाजिनः; शरोत्तमैर्वासववज्रसंनिभैः ।
 08-055-009c द्रुतं ययौ कर्णजिघांसया तथा; यथा मरुत्वान्बलभेदने पुरा ॥
 08-055-010a ततः स पुरुषव्याघ्रः सूतसैन्यमरिंदम ।
 08-055-010c प्रविवेश महाबाहुर्मकरः सागरं यथा ॥
 08-055-011a तं दृष्ट्वा तावका राजत्रथपत्तिसमन्विताः ।
 08-055-011c गजाश्चसादिबहुलाः पाण्डवं समुपाद्रवन् ॥
 08-055-012a तत्राभिद्रवतां पार्थमारावः सुमहानभूत् ।
 08-055-012c सागरस्येव मत्तस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः ॥

08-055-013a	ते तु तं पुरुषव्याघ्रं व्याघ्रा इव महारथाः ।
08-055-013c	अभ्यद्रवन्त संग्रामे त्यक्त्वा प्राणकृतं भयम् ॥
08-055-014a	तेषामापततां तत्र शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
08-055-014c	अर्जुनो व्यधमत्सैन्यं महावातो घनानिव ॥
08-055-015a	तेऽर्जुनं सहिता भूत्वा रथवंशैः प्रहारिणः ।
08-055-015c	अभियाय महेष्वासा विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥
08-055-016a	ततोऽर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
08-055-016c	प्रेषयामास विशिखैर्यमस्य सदनं प्रति ॥
08-055-017a	ते वध्यमानाः समरे पार्थचापच्युतैः शरैः ।
08-055-017c	तत्र तत्र स्म लीयन्ते भये जाते महारथाः ॥
08-055-018a	तेषां चतुःशतान्वीरान्यतमानान्महारथान् ।
08-055-018c	अर्जुनो निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् ॥
08-055-019a	ते वध्यमानाः समरे नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
08-055-019c	अर्जुनं समभित्यज्य दुद्रुवुर्वै दिशो भयात् ॥
08-055-020a	तेषां शब्दो महानासीद्द्रवतां वाहिनीमुखे ।
08-055-020c	महौघस्येव भद्रं ते गिरिमासाद्य दीर्यतः ॥
08-055-021a	तां तु सेनां भृशं विद्ध्वा द्रावयित्वार्जुनः शरैः ।
08-055-021c	प्रायादभिमुखः पार्थः सूतानीकानि मारिष ॥
08-055-022a	तस्य शब्दो महानासीत्परानभिमुखस्य वै ।
08-055-022c	गरुडस्येव पततः पन्नगार्थं यथा पुरा ॥
08-055-023a	तं तु शब्दमभिश्रुत्य भीमसेनो महाबलः ।
08-055-023c	बभूव परमप्रीतः पार्थदर्शनलालसः ॥
08-055-024a	श्रुत्वैव पार्थमायान्तं भीमसेनः प्रतापवान् ।
08-055-024c	त्यक्त्वा प्राणान्महाराज सेनां तव ममर्द ह ॥
08-055-025a	स वायुवेगप्रतिमो वायुवेगसमो जवे ।
08-055-025c	वायुवद्व्यचरद्धीमो वायुपुत्रः प्रतापवान् ॥
08-055-026a	तेनार्द्यमाना राजेन्द्र सेना तव विशां पते ।
08-055-026c	व्यभ्राम्यत महाराज भिन्ना नौरिव सागरे ॥
08-055-027a	तां तु सेनां तदा भीमो दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
08-055-027c	शरैरवचकर्तोऽग्रैः प्रेषयिष्यन्यमक्षयम् ॥
08-055-028a	तत्र भारत भीमस्य बलं दृष्ट्वातिमानुषम् ।

08-055-028c	व्यत्रस्यन्त रणे योधाः कालस्येव युगक्षये ॥
08-055-029a	तथार्दितान्भीमबलान्भीमसेनेन भारत ।
08-055-029c	दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥
08-055-030a	सैनिकान्स महेष्वासो योधांश्च भरतर्षभ ।
08-055-030c	समादिशद्रणे सर्वान्हत भीममिति स्म ह ॥
08-055-030e	तस्मिन्हते हतं मन्ये सर्वसैन्यमशेषतः ॥
08-055-031a	प्रतिगृह्य च तामाज्ञां तव पुत्रस्य पार्थिवाः ।
08-055-031c	भीमं प्रच्छादयामासुः शरवर्षैः समन्ततः ॥
08-055-032a	गजाश्च बहुला राजन्नराश्च जयगृद्धिनः ।
08-055-032c	रथा हयाश्च राजेन्द्र परिवव्रुर्वृकोदरम् ॥
08-055-033a	स तैः परिवृतः शूरैः शूरो राजन्समन्ततः ।
08-055-033c	शुशुभे भरतश्रेष्ठ नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ॥
08-055-034a	स राजा तथा संख्ये दर्शनीयो नरोत्तमः ।
08-055-034c	निर्विशेषं महाराज यथा हि विजयस्तथा ॥
08-055-035a	तत्र ते पार्थिवाः सर्वे शरवृष्टीः समासृजन् ।
08-055-035c	क्रोधरक्तेक्षणाः क्रूरा हन्तुकामा वृकोदरम् ॥
08-055-036a	स विदार्य महासेनां शरैः संनतपर्वभिः ।
08-055-036c	निश्चक्राम रणाद्धीमो मत्स्यो जालादिवाम्भसि ॥
08-055-037a	हत्वा दश सहस्राणि गजानामनिवर्तिनाम् ।
08-055-037c	नृणां शतसहस्रे द्वे द्वे शते चैव भारत ॥
08-055-038a	पञ्च चाश्वसहस्राणि रथानां शतमेव च ।
08-055-038c	हत्वा प्रास्यन्दयद्धीमो नदीं शोणितकर्दमाम् ॥
08-055-039a	शोणितोदां रथावर्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
08-055-039c	नरमीनामश्चनक्रां केशशैवलशाद्वलाम् ॥
08-055-040a	संछिन्नभुजनागेन्द्रां बहुरत्नापहारिणीम् ।
08-055-040c	ऊरुग्राहां मज्जपङ्कां शीर्षोपलसमाकुलाम् ॥
08-055-041a	धनुष्काशां शरावापां गदापरिघकेतनाम् ।
08-055-041c	योधव्रातवतीं संख्ये वहन्तीं यमसादनम् ॥
08-055-042a	क्षणेन पुरुषव्याघ्रः प्रावर्तयत निम्नगाम् ।
08-055-042c	यथा वैतरणीमुग्रां दुस्तरामकृतात्मभिः ॥
08-055-043a	यतो यतः पाण्डवेयः प्रवृत्तो रथसत्तमः ।

08-055-043c	ततस्ततोऽपातयत योधाञ्शतसहस्रशः ॥
08-055-044a	एवं दृष्ट्वा कृतं कर्म भीमसेनेन संयुगे ।
08-055-044c	दुर्योधनो महाराज शकुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥
08-055-045a	जय मातुल संग्रामे भीमसेनं महाबलम् ।
08-055-045c	अस्मिञ्जिते जितं मन्ये पाण्डवेयं महाबलम् ॥
08-055-046a	ततः प्रायान्महाराज सौबलेयः प्रतापवान् ।
08-055-046c	रणाय महते युक्तो भ्रातृभिः परिवारितः ॥
08-055-047a	स समासाद्य संग्रामे भीमं भीमपराक्रमम् ।
08-055-047c	वारयामास तं वीरो वेलेव मकरालयम् ॥
08-055-047e	स न्यवर्तत तं भीमो वार्यमाणः शितैः शरैः ॥
08-055-048a	शकुनिस्तस्य राजेन्द्र वामे पार्श्वे स्तनान्तरे ।
08-055-048c	प्रेषयामास नाराचान् रुक्मपुङ्खाञ्जिलाशितान् ॥
08-055-049a	वर्म भित्त्वा तु सौवर्णं बाणास्तस्य महात्मनः ।
08-055-049c	न्यमज्जन्त महाराज कङ्कबर्हिणवाससः ॥
08-055-050a	सोऽतिविद्धो रणे भीमः शरं हेमविभूषितम् ।
08-055-050c	प्रेषयामास सहसा सौबलं प्रति भारत ॥
08-055-051a	तमायान्तं शरं घोरं शकुनिः शत्रुतापनः ।
08-055-051c	चिच्छेद शतधा राजन्कृतहस्तो महाबलः ॥
08-055-052a	तस्मिन्निपतिते भूमौ भीमः क्रुद्धो विशां पते ।
08-055-052c	धनुश्चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव ॥
08-055-053a	तदपास्य धनुश्छिन्नं सौबलेयः प्रतापवान् ।
08-055-053c	अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश ॥
08-055-054a	तैस्तस्य तु महाराज भल्लैः संनतपर्वभिः ।
08-055-054c	चतुर्भिः सारथिं ह्यार्च्छद्भीमं पञ्चभिरेव च ॥
08-055-055a	ध्वजमेकेन चिच्छेद छत्रं द्वाभ्यां विशां पते ।
08-055-055c	चतुर्भिश्चतुरो वाहान्विव्याध सुबलात्मजः ॥
08-055-056a	ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् ।
08-055-056c	शक्तिं चिक्षेप समरे रुक्मदण्डामयस्मयीम् ॥
08-055-057a	सा भीमभुजनिर्मुक्ता नागजिह्वेव चञ्चला ।
08-055-057c	निपपात रथे तूर्णं सौबलस्य महात्मनः ॥
08-055-058a	ततस्तामेव संगृह्य शक्तिं कनकभूषणाम् ।

08-055-058c	भीमसेनाय चिक्षेप क्रुद्धरूपो विशां पते ॥
08-055-059a	सा निर्भिद्य भुजं सव्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
08-055-059c	पपात च ततो भूमौ यथा विद्युन्नभश्च्युता ॥
08-055-060a	अथोत्क्रुष्टं महाराज धार्तराष्ट्रैः समन्ततः ।
08-055-060c	न तु तं ममृषे भीमः सिंहनादं तरस्विनाम् ॥
08-055-061a	स संगृह्य धनुः सज्यं त्वरमाणो महारथः ।
08-055-061c	मुहूर्तादिव राजेन्द्र छादयामास सायकैः ॥
08-055-061e	सौबलस्य बलं संख्ये त्यक्त्वात्मानं महाबलः ॥
08-055-062a	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतं चैव विशां पते ।
08-055-062c	ध्वजं चिच्छेद भल्लेन त्वरमाणः पराक्रमी ॥
08-055-063a	हताश्वं रथमुत्सृज्य त्वरमाणो नरोत्तमः ।
08-055-063c	तस्थौ विस्फारयंश्चापं क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ॥
08-055-063e	शरैश्च बहुधा राजन्भीममार्च्छत्समन्ततः ॥
08-055-064a	प्रतिहत्य तु वेगेन भीमसेनः प्रतापवान् ।
08-055-064c	धनुश्चिच्छेद संक्रुद्धो विव्याध च शितैः शरैः ॥
08-055-065a	सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
08-055-065c	निपपात ततो भूमौ किञ्चित्प्राणो नराधिप ॥
08-055-066a	ततस्तं विह्वलं ज्ञात्वा पुत्रस्तव विशां पते ।
08-055-066c	अपोवाह रथेनाजौ भीमसेनस्य पश्यतः ॥
08-055-067a	रथस्थे तु नरव्याघ्रे धार्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः ।
08-055-067c	प्रदुद्रुवुर्दिशो भीता भीमाज्जाते महाभये ॥
08-055-068a	सौबले निर्जिते राजन्भीमसेनेन धन्विना ।
08-055-068c	भयेन महता भग्नः पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
08-055-068e	अपायाज्जवनैरश्वैः सापेक्षो मातुलं प्रति ॥
08-055-069a	पराङ्मुखं तु राजानं दृष्ट्वा सैन्यानि भारत ।
08-055-069c	विप्रजग्मुः समुत्सृज्य द्वैरथानि समन्ततः ॥
08-055-070a	तान्दृष्ट्वातिरथान्सर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ।
08-055-070c	जवेनाभ्यपतद्भीमः किरञ्शरशतान्बहून् ॥
08-055-071a	ते वध्यमाना भीमेन धार्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः ।
08-055-071c	कर्णमासाद्य समरे स्थिता राजन्समन्ततः ॥
08-055-071e	स हि तेषां महावीर्यो द्वीपोऽभूत्सुमहाबलः ॥

08-055-072a भिन्ननौका यथा राजन्द्रीपमासाद्य निर्वृताः ।
 08-055-072c भवन्ति पुरुषव्याघ्र नाविकाः कालपर्यये ॥
 08-055-073a तथा कर्णं समासाद्य तावका भरतर्षभ ।
 08-055-073c समाश्वस्ताः स्थिता राजन्संप्रहृष्टाः परस्परम् ॥
 08-055-073e समाजग्मुश्च युद्धाय मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥

08-056-001 धृतराष्ट्र उवाच

08-056-001a ततो भग्नेषु सैन्येषु भीमसेनेन संयुगे ।
 08-056-001c दुर्योधनोऽब्रवीत्किं नु सौबलो वापि संजय ॥
 08-056-002a कर्णो वा जयतां श्रेष्ठो योधा वा मामका युधि ।
 08-056-002c कृपो वा कृतवर्मा च द्रौणिर्दुःशासनोऽपि वा ॥
 08-056-003a अत्यद्भुतमिदं मन्ये पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
 08-056-003c यथाप्रतिज्ञं योधानां राधेयः कृतवानपि ॥
 08-056-004a कुरूणामपि सर्वेषां कर्णः शत्रुनिषूदनः ।
 08-056-004c शर्म वर्म प्रतिष्ठा च जीविताशा च संजय ॥
 08-056-005a तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कौन्तेयेनामितौजसा ।
 08-056-005c राधेयानामधिरथः कर्णः किमकरोद्युधि ॥
 08-056-006a पुत्रा वा मम दुर्धर्षा राजानो वा महारथाः ।
 08-056-006c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥

08-056-007 संजय उवाच

08-056-007a अपराह्णे महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 08-056-007c जघान सोमकान्सर्वान्भीमसेनस्य पश्यतः ॥
 08-056-007e भीमोऽप्यतिबलः सैन्यं धार्तराष्ट्रं व्यपोथयत् ॥
 08-056-008a द्राव्यमाणं बलं दृष्ट्वा भीमसेनेन धीमता ।
 08-056-008c यन्तारमब्रवीत्कर्णः पाञ्चालानेव मा वह ॥
 08-056-009a मद्रराजस्ततः शल्यः श्वेतानश्चान्महाजवान् ।
 08-056-009c प्राहिणोच्चेदिपाञ्चालान्करूषांश्च महाबलः ॥
 08-056-010a प्रविश्य च स तां सेनां शल्यः परबलार्दनः ।
 08-056-010c न्ययच्छत्तुरगान्हृष्टो यत्र यत्रैच्छदग्रणीः ॥
 08-056-011a तं रथं मेघसंकाशं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
 08-056-011c संदृश्य पाण्डुपाञ्चालास्त्रस्ता आसन्विशां पते ॥

08-056-012a	ततो रथस्य निनदः प्रादुरासीन्महारणे ।
08-056-012c	पर्जन्यसमनिर्घोषः पर्वतस्येव दीर्यतः ॥
08-056-013a	ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः कर्णोऽप्याकर्णनिःसृतैः ।
08-056-013c	जघान पाण्डवबलं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-056-014a	तं तथा समरे कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
08-056-014c	परिवर्तुर्महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ॥
08-056-015a	तं शिखण्डी च भीमश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
08-056-015c	नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः ससात्यकाः ॥
08-056-015e	परिवर्तुर्जिघांसन्तो राधेयं शरवृष्टिभिः ॥
08-056-016a	सात्यकिस्तु ततः कर्णं विंशत्या निशितैः शरैः ।
08-056-016c	अताडयद्रणे शूरो जत्रुदेशे नरोत्तमः ॥
08-056-017a	शिखण्डी पञ्चविंशत्या धृष्टद्युम्नश्च पञ्चभिः ।
08-056-017c	द्रौपदेयाश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः ॥
08-056-017e	नकुलश्च शतेनाजौ कर्णं विव्याध सायकैः ॥
08-056-018a	भीमसेनस्तु राधेयं नवत्या नतपर्वणाम् ।
08-056-018c	विव्याध समरे क्रुद्धो जत्रुदेशे महाबलः ॥
08-056-019a	ततः प्रहस्याधिरथिर्विक्षिपन्धनुरुत्तमम् ।
08-056-019c	मुमोच निशितान्बाणान्पीडयन्सुमहाबलः ॥
08-056-019e	तान्प्रत्यविध्यद्राधेयः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥
08-056-020a	सात्यकेस्तु धनुश्छित्त्वा ध्वजं च पुरुषर्षभः ।
08-056-020c	अथैनं नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥
08-056-021a	भीमसेनस्तु तं क्रुद्धो विव्याध त्रिंशता शरैः ।
08-056-021c	सारथिं च त्रिभिर्बाणैराजघान परंतपः ॥
08-056-022a	विरथान्द्रौपदेयांश्च चकार पुरुषर्षभः ।
08-056-022c	अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण तदद्भुतमिवाभवत् ॥
08-056-023a	विमुखीकृत्य तान्सर्वाञ्शरैः संनतपर्वभिः ।
08-056-023c	पाञ्चालानहनच्छूरश्चेदीनां च महारथान् ॥
08-056-024a	ते वध्यमानाः समरे चेदिमत्स्या विशां पते ।
08-056-024c	कर्णमेकमभिद्रुत्य शरसंघैः समार्दयन् ॥
08-056-024e	ताञ्जघान शितैर्बाणैः सूतपुत्रो महारथः ॥
08-056-025a	एतदत्यद्भुतं कर्णे दृष्टवानस्मि भारत ।

08-056-025c	यदेकः समरे शूरान्सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥
08-056-026a	यतमानान्परं शक्त्यायोधयत्तांश्च धन्विनः ।
08-056-026c	पाण्डवेयान्महाराज शरैर्वारितवात्रणे ॥
08-056-027a	तत्र भारत कर्णस्य लाघवेन महात्मनः ।
08-056-027c	तुतुषुर्देवताः सर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
08-056-028a	अपूजयन्महेष्वासा धार्तराष्ट्रा नरोत्तमम् ।
08-056-028c	कर्णं रथवरश्रेष्ठं श्रेष्ठं सर्वधनुष्मताम् ॥
08-056-029a	ततः कर्णो महाराज ददाह रिपुवाहिनीम् ।
08-056-029c	कक्षमिद्धो यथा वह्निर्निदाघे ज्वलितो महान् ॥
08-056-030a	ते वध्यमानाः कर्णेन पाण्डवेयास्ततस्ततः ।
08-056-030c	प्राद्रवन्त रणे भीताः कर्णं दृष्ट्वा महाबलम् ॥
08-056-031a	तत्राक्रन्दो महानासीत्पाञ्चालानां महारणे ।
08-056-031c	वध्यतां सायकैस्तीक्ष्णैः कर्णचापवरच्युतैः ॥
08-056-032a	तेन शब्देन वित्रस्ता पाण्डवानां महाचमूः ।
08-056-032c	कर्णमेकं रणे योधं मेनिरे तत्र शात्रवाः ॥
08-056-033a	तत्राद्भुतं परं चक्रे राधेयः शत्रुकर्शनः ।
08-056-033c	यदेकं पाण्डवाः सर्वे न शेकुरभिवीक्षितुम् ॥
08-056-034a	यथौघः पर्वतश्रेष्ठमासाद्याभिप्रदीर्यते ।
08-056-034c	तथा तत्पाण्डवं सैन्यं कर्णमासाद्य दीर्यते ॥
08-056-035a	कर्णोऽपि समरे राजन्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
08-056-035c	दहंस्तस्थौ महाबाहुः पाण्डवानां महाचमूम् ॥
08-056-036a	शिरांसि च महाराज कर्णाश्चञ्चलकुण्डलान् ।
08-056-036c	बाहूंश्च वीरो वीराणां चिच्छेद लघु चेषुभिः ॥
08-056-037a	हस्तिदन्तान्त्सरून्खड्गान्ध्वजाञ्शक्तीर्हयान्गजान् ।
08-056-037c	स्थांश्च विविधान्राजन्पताका व्यजनानि च ॥
08-056-038a	अक्षेपायुगयोक्त्राणि चक्राणि विविधानि च ।
08-056-038c	चिच्छेद शतधा कर्णो योधव्रतमनुष्ठितः ॥
08-056-039a	तत्र भारत कर्णेन निहतैर्गजवाजिभिः ।
08-056-039c	अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥
08-056-040a	विषमं च समं चैव हतैरश्वपदातिभिः ।
08-056-040c	रथैश्च कुञ्जरैश्चैव न प्राज्ञायत किञ्चन ॥

08-056-041a	नापि स्वे न परे योधाः प्राज्ञायन्त परस्परम् ।
08-056-041c	घोरे शरान्धकारे तु कर्णास्त्रे च विजृम्भिते ॥
08-056-042a	राधेयचापनिर्मुक्तैः शरैः काञ्चनभूषितैः ।
08-056-042c	संछादिता महाराज यतमाना महारथाः ॥
08-056-043a	ते पाण्डवेयाः समरे कर्णेन स्म पुनः पुनः ।
08-056-043c	अभज्यन्त महाराज यतमाना महारथाः ॥
08-056-044a	मृगसंघान्यथा क्रुद्धः सिंहो द्रावयते वने ।
08-056-044c	कर्णस्तु समरे योधांस्तत्र तत्र महायशाः ॥
08-056-044e	कालयामास तत्सैन्यं यथा पशुगणान्वृकः ॥
08-056-045a	दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां धार्तराष्ट्राः पराङ्मुखीम् ।
08-056-045c	अभिजग्मुर्महेष्वासा रुवन्तो भैरवान्रवान् ॥
08-056-046a	दुर्योधनो हि राजेन्द्र मुदा परमया युतः ।
08-056-046c	वादयामास संहृष्टो नानावाद्यानि सर्वशः ॥
08-056-047a	पाञ्चालापि महेष्वासा भग्ना भग्ना नरोत्तमाः ।
08-056-047c	न्यवर्तन्त यथा शूरा मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
08-056-048a	तान्निवृत्तात्रणे शूरात्राधेयः शत्रुतापनः ।
08-056-048c	अनेकशो महाराज बभञ्ज पुरुषर्षभः ॥
08-056-049a	तत्र भारत कर्णेन पाञ्चाला विंशती रथाः ।
08-056-049c	निहताः सादयः क्रोधाच्चेदयश्च परःशताः ॥
08-056-050a	कृत्वा शून्यात्रथोपस्थान्वाजिपृष्ठांश्च भारत ।
08-056-050c	निर्मनुष्यान्गजस्कन्धान्पादातांश्चैव विद्रुतान् ॥
08-056-051a	आदित्य इव मध्याह्ने दुर्निरीक्ष्यः परंतपः ।
08-056-051c	कालान्तकवपुः क्रूरः सूतपुत्रश्चचार ह ॥
08-056-052a	एवमेतान्महाराज नरवाजिरथद्विपान् ।
08-056-052c	हत्वा तस्थौ महेष्वासः कर्णोऽरिगणसूदनः ॥
08-056-053a	यथा भूतगणान्हत्वा कालस्तिष्ठेन्महाबलः ।
08-056-053c	तथा स सोमकान्हत्वा तस्थावेको महारथः ॥
08-056-054a	तत्राद्भुतमपश्याम पाञ्चालानां पराक्रमम् ।
08-056-054c	वध्यमानापि कर्णेन नाजहू रणमूर्धनि ॥
08-056-055a	राजा दुःशासनश्चैव कृपः शारद्वतस्तथा ।
08-056-055c	अश्वत्थामा कृतवर्मा शकुनिश्चापि सौबलः ॥

08-056-055e	न्यहनन्पाण्डवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ॥
08-056-056a	कर्णपुत्रौ च राजेन्द्र भ्रातरौ सत्यविक्रमौ ।
08-056-056c	अनाशयेतां बलिनः पाञ्चालान्वै ततस्ततः ॥
08-056-056e	तत्र युद्धं तदा ह्यासीत्क्रूरं विशसनं महत् ॥
08-056-057a	तथैव पाण्डवाः शूरा धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
08-056-057c	द्रौपदेयाश्च संक्रुद्धा अभ्यघ्नन्स्तावकं बलम् ॥
08-056-058a	एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डवानां ततस्ततः ।
08-056-058c	तावकानामपि रणे भीमं प्राप्य महाबलम् ॥
08-057-001	संजय उवाच
08-057-001a	अर्जुनस्तु महाराज कृत्वा सैन्यं पृथग्विधम् ।
08-057-001c	सूतपुत्रं सुसंरब्धं दृष्ट्वा चैव महारणे ॥
08-057-002a	शोणितोदां महीं कृत्वा मांसमज्जास्थिवाहिनीम् ।
08-057-002c	वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभ ॥
08-057-003a	एष केतू रणे कृष्ण सूतपुत्रस्य दृश्यते ।
08-057-003c	भीमसेनादयश्चैते योधयन्ति महारथान् ॥
08-057-003e	एते द्रवन्ति पाञ्चालाः कर्णात्रस्ता जनार्दन ॥
08-057-004a	एष दुर्योधनो राजा श्वेतच्छत्रेण भास्वता ।
08-057-004c	कर्णेन भग्नान्पाञ्चालान्द्रावयन्बहु शोभते ॥
08-057-005a	कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महाबलः ।
08-057-005c	एते रक्षन्ति राजानं सूतपुत्रेण रक्षिताः ॥
08-057-005e	अवध्यमानास्तेऽस्माभिर्घातयिष्यन्ति सोमकान् ॥
08-057-006a	एष शल्यो रथोपस्थे रश्मिसंचारकोविदः ।
08-057-006c	सूतपुत्ररथं कृष्ण वाहयन्बहु शोभते ॥
08-057-007a	तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना वाहयात्र महारथम् ।
08-057-007c	नाहत्वा समरे कर्णं निवर्तिष्ये कथंचन ॥
08-057-008a	राधेयोऽप्यन्यथा पार्थान्सृज्यांश्च महारथान् ।
08-057-008c	निःशेषान्समरे कुर्यात्पश्यतोर्नौ जनार्दन ॥
08-057-009a	ततः प्रायाद्रथेनाशु केशवस्तव वाहिनीम् ।
08-057-009c	कर्णं प्रति महेष्वासं द्वैरथे सव्यसाचिना ॥
08-057-010a	प्रयातश्च महाबाहुः पाण्डवानुज्ञया हरिः ।
08-057-010c	आश्वासयन्नथेनैव पाण्डुसैन्यानि सर्वशः ॥

08-057-011a	रथघोषः स संग्रामे पाण्डवेयस्य संबभौ ।
08-057-011c	वासवाशनितुल्यस्य महौघस्येव मारिष ॥
08-057-012a	महता रथघोषेण पाण्डवः सत्यविक्रमः ।
08-057-012c	अभ्ययादप्रमेयात्मा विजयस्तव वाहिनीम् ॥
08-057-013a	तमायान्तं समीक्ष्यैव श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
08-057-013c	मद्राजोऽब्रवीत्कर्णं केतुं दृष्ट्वा महात्मनः ॥
08-057-014a	अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
08-057-014c	निघ्नन्नमित्रान्समरे यं कर्णं परिपृच्छसि ॥
08-057-015a	एष तिष्ठति कौन्तेयः संस्पृशन्गाण्डिवं धनुः ।
08-057-015c	तं हनिष्यसि चेदद्य तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥
08-057-016a	एषा विदीर्यते सेना धार्तराष्ट्री समन्ततः ।
08-057-016c	अर्जुनस्य भयात्तूर्णं निघ्नतः शात्रवान्बहून् ॥
08-057-017a	वर्जयन्सर्वसैन्यानि त्वरते हि धनंजयः ।
08-057-017c	त्वदर्थमिति मन्येऽहं यथास्योदीर्यते वपुः ॥
08-057-018a	न ह्यवस्थाप्यते पार्थो युयुत्सुः केनचित्सह ।
08-057-018c	त्वामृते क्रोधदीप्तो हि पीड्यमाने वृकोदरे ॥
08-057-019a	विरथं धर्मराजं च दृष्ट्वा सुदृढविक्षतम् ।
08-057-019c	शिखण्डिनं सात्यकिं च धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥
08-057-020a	द्रौपदेयान्युधामन्युमुत्तमौजसमेव च ।
08-057-020c	नकुलं सहदेवं च भ्रातरौ द्वौ समीक्ष्य च ॥
08-057-021a	सहसैकरथः पार्थस्त्वामभ्येति परंतप ।
08-057-021c	क्रोधरक्तेक्षणः क्रुद्धो जिघांसुः सर्वधन्विनाम् ॥
08-057-022a	त्वरितोऽभिपतत्यस्मांस्त्यक्त्वा सैन्यान्यसंशयम् ।
08-057-022c	त्वं कर्णं प्रतियाह्वेनं नास्त्यन्यो हि धनुर्धरः ॥
08-057-023a	न तं पश्यामि लोकेऽस्मिंस्त्वत्तोऽप्यन्यं धनुर्धरम् ।
08-057-023c	अर्जुनं समरे क्रुद्धं यो वेलामिव धारयेत् ॥
08-057-024a	न चास्य रक्षां पश्यामि पृष्ठतो न च पार्श्वतः ।
08-057-024c	एक एवाभियाति त्वां पश्य साफल्यमात्मनः ॥
08-057-025a	त्वं हि कृष्णौ रणे शक्तः संसाधयितुमाहवे ।
08-057-025c	तवैष भारो राधेय प्रत्युद्याहि धनंजयम् ॥
08-057-026a	त्वं कृतो ह्येव भीष्मेण द्रोणद्रौणिकृपैरपि ।

08-057-026c	सव्यसाचिप्रतिरथस्तं निवर्तय पाण्डवम् ॥
08-057-027a	लेलिहानं यथा सर्पं गर्जन्तमृषभं यथा ।
08-057-027c	लयस्थितं यथा व्याघ्रं जहि कर्ण धनंजयम् ॥
08-057-028a	एते द्रवन्ति समरे धार्तराष्ट्रा महारथाः ।
08-057-028c	अर्जुनस्य भयात्तूर्णं निरपेक्षा जनाधिपाः ॥
08-057-029a	द्रवतामथ तेषां तु युधि नान्योऽस्ति मानवः ।
08-057-029c	भयहा यो भवेद्वीर त्वामृते सूतनन्दन ॥
08-057-030a	एते त्वां कुरवः सर्वे द्वीपमासाद्य संयुगे ।
08-057-030c	विष्टिताः पुरुषव्याघ्र त्वत्तः शरणकाङ्क्षिणः ॥
08-057-031a	वैदेहाम्बष्ठकाम्बोजास्तथा नग्नजितस्त्वया ।
08-057-031c	गान्धाराश्च यया धृत्या जिताः संख्ये सुदुर्जयाः ॥
08-057-032a	तां धृतिं कुरु राधेय ततः प्रत्येहि पाण्डवम् ।
08-057-032c	वासुदेवं च वाष्णेयं प्रीयमाणं किरीटिना ॥
08-057-033	कर्ण उवाच
08-057-033a	प्रकृतिस्थो हि मे शल्य इदानीं संमतस्तथा ।
08-057-033c	प्रतिभासि महाबाहो विभीश्वैव धनंजयात् ॥
08-057-034a	पश्य बाह्वोर्बलं मेऽद्य शिक्षितस्य च पश्य मे ।
08-057-034c	एकोऽद्य निहनिष्यामि पाण्डवानां महाचमूम् ॥
08-057-035a	कृष्णौ च पुरुषव्याघ्रौ तच्च सत्यं ब्रवीमि ते ।
08-057-035c	नाहत्वा युधि तौ वीरावपयास्ये कथंचन ॥
08-057-036a	स्वप्स्ये वा निहतस्ताभ्यामसत्यो हि रणे जयः ।
08-057-036c	कृतार्थो वा भविष्यामि हत्वा तावथ वा हतः ॥
08-057-037a	नैतादृशो जातु बभूव लोके; रथोत्तमो यावदनुश्रुतं नः ।
08-057-037c	तमीदृशं प्रतियोत्स्यामि पार्थ; महाहवे पश्य च पौरुषं मे ॥
08-057-038a	रथे चरत्येष रथप्रवीरः; शीघ्रैर्हयैः कौरवराजपुत्रः ।
08-057-038c	स वाद्य मां नेष्यति कृच्छ्रमेत;त्कर्णस्यान्तादेतदन्ताः स्थ सर्वे ॥
08-057-039a	अस्वेदिनौ राजपुत्रस्य हस्ता;ववेपिनौ जातकिणौ बृहन्तौ ।
08-057-039c	दृढायुधः कृतिमान्क्षिप्रहस्तो; न पाण्डवेयेन समोऽस्ति योधः ॥
08-057-040a	गृह्णात्यनेकानपि कङ्कपत्रा;नेकं यथा तान्क्षितिपान्प्रमथ्य ।
08-057-040c	ते क्रोशमात्रं निपतन्त्यमोघाः; कस्तेन योधोऽस्ति समः पृथिव्याम् ॥
08-057-041a	अतोषयत्पाण्डवेयो हुताशं; कृष्णद्वितीयोऽतिरथस्तरस्वी ।

08-057-041c	लेभे चक्रं यत्र कृष्णो महात्मा; धनुर्गाण्डीवं पाण्डवः सव्यसाची ॥
08-057-042a	श्वेताश्वयुक्तं च सुघोषमग्र्यं; रथं महाबाहुरदीनसत्त्वः ।
08-057-042c	महेषुधी चाक्षयौ दिव्यरूपौ; शस्त्राणि दिव्यानि च हव्यवाहात् ॥
08-057-043a	तथेन्द्रलोके निजघान दैत्या; नसंख्येयान्कालकेयांश्च सर्वान् ।
08-057-043c	लेभे शङ्खं देवदत्तं स्म तत्र; को नाम तेनाभ्यधिकः पृथिव्याम् ॥
08-057-044a	महादेवं तोषयामास चैव; साक्षात्सुयुद्धेन महानुभावः ।
08-057-044c	लेभे ततः पाशुपतं सुघोरं; त्रैलोक्यसंहारकरं महास्त्रम् ॥
08-057-045a	पृथक्पृथग्लोकपालाः समेता; ददुर्ह्यस्त्राण्यप्रमेयाणि यस्य ।
08-057-045c	यैस्ताञ्जघानाशु रणे नृसिंहा; न्स कालखञ्जानसुरान्समेतान् ॥
08-057-046a	तथा विराटस्य पुरे समेता; न्सर्वानस्मानेकरथेन जित्वा ।
08-057-046c	जहार तद्गोधनमाजिमध्ये; वस्त्राणि चादत्त महारथेभ्यः ॥
08-057-047a	तमीदृशं वीर्यगुणोपपन्नं; कृष्णद्वितीयं वरये रणाय ।
08-057-047c	अनन्तवीर्येण च केशवेन; नारायणेनाप्रतिमेन गुप्तम् ॥
08-057-048a	वर्षायुतैर्यस्य गुणा न शक्या; वक्तुं समेतैरपि सर्वलोकैः ।
08-057-048c	महात्मनः शङ्खचक्रासिपाणे; विष्णोर्जिष्णोर्वसुदेवात्मजस्य ॥
08-057-048e	भयं मे वै जायते साध्वसं च; दृष्ट्वा कृष्णावेकरथे समेतौ ॥
08-057-049a	उभौ हि शूरौ कृतिनौ दृढास्त्रौ; महारथौ संहननोपपन्नौ ।
08-057-049c	एतादृशौ फल्गुनवासुदेवौ; कोऽन्यः प्रतीयान्मदृते नु शल्य ॥
08-057-050a	एतावहं युधि वा पातयिष्ये; मां वा कृष्णौ निहनिष्यतोऽद्य ।
08-057-050c	इति ब्रुवञ्शल्यममित्रहन्ता; कर्णो रणे मेघ इवोन्ननाद ॥
08-057-051a	अभ्येत्य पुत्रेण तवाभिनन्दितः; समेत्य चोवाच कुरुप्रवीरान् ।
08-057-051c	कृपं च भोजं च महाभुजावुभौ; तथैव गान्धारनृपं सहानुजम् ॥
08-057-051e	गुरोः सुतं चावरजं तथात्मनः; पदातिनोऽथ द्विपसादिनोऽन्यान् ॥
08-057-052a	निरुन्धताभिद्रवताच्युतार्जुनौ; श्रमेण संयोजयताशु सर्वतः ।
08-057-052c	यथा भवद्भिर्भृशविक्षतावुभौ; सुखेन हन्यामहमद्य भूमिपाः ॥
08-057-053a	तथेति चोक्त्वा त्वरिताः स्म तेऽर्जुनं; जिघांसवो वीरतमाः समभ्ययुः ।
08-057-053c	नदीनदान्भूरिजलो महार्णवो; यथा तथा तान्समरेऽर्जुनोऽग्रसत् ॥
08-057-054a	न संदधानो न तथा शरोत्तमा; न्प्रमुञ्चमानो रिपुभिः प्रदृश्यते ।
08-057-054c	धनंजयस्तस्य शरैश्च दारिता; हताश्च पेतुर्नरवाजिकुञ्जराः ॥
08-057-055a	शरार्चिषं गाण्डिवचारुमण्डलं; युगान्तसूर्यप्रतिमानतेजसम् ।
08-057-055c	न कौरवाः शेकुरुदीक्षितुं जयं; यथा रविं व्याधितचक्षुषो जनाः ॥

08-057-056a	तमभ्यधावद्विसृजञ्शरान्कृपःस्तथैव भोजस्तव चात्मजः स्वयम् ।
08-057-056c	जिघांसुभिस्तान्कुशलैः शरोत्तमाःन्महाहवे संजवितान्प्रयत्नतः ॥
08-057-056e	शरैः प्रचिच्छेद च पाण्डवस्त्वरःन्पराभिनद्वक्षसि च त्रिभिस्त्रिभिः ॥
08-057-057a	स गाण्डिवाभ्यायतपूर्णमण्डलःस्तपत्रिपूनर्जुनभास्करो बभौ ।
08-057-057c	शरोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगोः यथैव सूर्यः परिवेषगस्तथा ॥
08-057-058a	अथाग्र्यबाणैर्दशभिर्धनंजयः पराभिनद्द्रोणसुतोऽच्युतं त्रिभिः ।
08-057-058c	चतुर्भिरश्वांश्चतुरः कपिं तथाः शरैः स नाराचवरैरवाकिरत् ॥
08-057-059a	तथा तु तत्तत्स्फुरदात्तकार्मुकं त्रिभिः शरैर्यन्तृशिरः क्षुरेण ।
08-057-059c	हयांश्चतुर्भिश्चतुरस्त्रिभिर्ध्वजं धनंजयो द्रौणिरथान्यपातयत् ॥
08-057-060a	स रोषपूर्णोऽशनिवज्रहाटकैः रलंकृतं तक्षकभोगवर्चसम् ।
08-057-060c	सुबन्धनं कार्मुकमन्यदाददेः यथा महाहिप्रवरं गिरेस्तथा ॥
08-057-061a	स्वमायुधं चोपविकीर्य भूतलेः धनुश्च कृत्वा सगुणं गुणाधिकः ।
08-057-061c	समानयानावजितौ नरोत्तमौः शरोत्तमैर्द्रौणिरविध्यदन्तिकात् ॥
08-057-062a	कृपश्च भोजश्च तथात्मजश्च तेः तमोनुदं वारिधरा इवापतन् ।
08-057-062c	कृपस्य पार्थः सशरं शरासनं हयान्ध्वजं सारथिमेव पत्रिभिः ॥
08-057-063a	शरैः प्रचिच्छेद तवात्मजस्यः ध्वजं धनुश्च प्रचकर्त नर्दतः ।
08-057-063c	जघान चाश्चान्कृतवर्मणः शुभाःन्ध्वजं च चिच्छेद ततः प्रतापवान् ॥
08-057-064a	सवाजिसूतेष्वसनान्सकेतनाःञ्जघान नागाश्वरथांस्त्वरंश्च सः ।
08-057-064c	ततः प्रकीर्णं सुमहद्वलं तवः प्रदारितं सेतुरिवाम्भसा यथा ॥
08-057-064e	ततोऽर्जुनस्याशु रथेन केशवःश्चकार शत्रूनपसव्यमातुरान् ॥
08-057-065a	ततः प्रयान्तं त्वरितं धनंजयः शतक्रतुं वृत्रनिजघ्नुषं यथा ।
08-057-065c	समन्वधावन्पुनरुच्छ्रितैर्ध्वजैः रथैः सुयुक्तैरपरे युयुत्सवः ॥
08-057-066a	अथाभिसृत्य प्रतिवार्य तानरीःन्धनंजयस्याभि रथं महारथाः ।
08-057-066c	शिखण्डिशैनेययमाः शितैः शरैःर्विदारयन्तो व्यनदन्सुभैरवम् ॥
08-057-067a	ततोऽभिजघ्नुः कुपिताः परस्परं शरैस्तदाञ्जोगतिभिः सुतेजनैः ।
08-057-067c	कुरुप्रवीराः सह सृञ्जयैर्यथाःसुराः पुरा देववरैरयोधयन् ॥
08-057-068a	जयेप्सवः स्वर्गमनाय चोत्सुकाः पतन्ति नागाश्वरथाः परंतप ।
08-057-068c	जगर्जुरुच्चैर्बलवच्च विव्यधुः शरैः सुमुक्तैरितरेतरं पृथक् ॥
08-057-069a	शरान्धकारे तु महात्मभिः कृतेः महामृधे योधवरैः परस्परम् ।
08-057-069c	बभुर्दशाशा न दिवं च पार्थिवः प्रभा च सूर्यस्य तमोवृताभवत् ॥

08-058-001 संजय उवाच

08-058-001a	राजन्कुरूणां प्रवरैर्बलैर्भीममभिद्रुतम् ।
08-058-001c	मज्जन्तमिव कौन्तेयमुज्जिहीर्षुर्धनंजयः ॥
08-058-002a	विमृद्य सूतपुत्रस्य सेनां भारत सायकैः ।
08-058-002c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय परवीरान्धनंजयः ॥
08-058-003a	ततोऽस्याम्बरमावृत्य शरजालानि भागशः ।
08-058-003c	अदृश्यन्त तथान्ये च निघ्नन्तस्तव वाहिनीम् ॥
08-058-004a	स पक्षिसंघाचरितमाकाशं पूरयञ्शरैः ।
08-058-004c	धनंजयो महाराज कुरूणामन्तकोऽभवत् ॥
08-058-005a	ततो भल्लैः क्षुरप्रैश्च नाराचैर्निर्मलैरपि ।
08-058-005c	गात्राणि प्राक्षिणोत्पार्थः शिरांसि च चकर्त ह ॥
08-058-006a	छिन्नगात्रैर्विकवचैर्विशिरस्कैः समन्ततः ।
08-058-006c	पतितैश्च पतद्भिश्च योधैरासीत्समावृतम् ॥
08-058-007a	धनंजयशराभ्यस्तैः स्यन्दनाश्चनरद्विपैः ।
08-058-007c	रणभूमिरभूद्राजन्महावैतरणी यथा ॥
08-058-008a	ईषाचक्राक्षभङ्गैश्च व्यश्वैः साश्वैश्च युध्यताम् ।
08-058-008c	ससूतैर्हतसूतैश्च रथैः स्तीर्णाभवन्मही ॥
08-058-009a	सुवर्णवर्मसंनाहैर्योधैः कनकभूषणैः ।
08-058-009c	आस्थिताः कृतवर्माणो भद्रा नित्यमदा द्विपाः ॥
08-058-009e	क्रुद्धाः क्रुद्धैर्महामात्रैः प्रेषितार्जुनमभ्ययुः ॥
08-058-010a	चतुःशताः शरवर्षैर्हताः पेतुः किरीटिना ।
08-058-010c	पर्यस्तानीव शृङ्गाणि ससत्त्वानि महागिरेः ॥
08-058-011a	धनंजयशराभ्यस्तैः स्तीर्णा भूर्वरवारणैः ।
08-058-011c	अभिपेदेऽर्जुनरथो घनान्भिन्दन्निवांशुमान् ॥
08-058-012a	हतैर्गजमनुष्याश्चैर्भग्नैश्च बहुधा रथैः ।
08-058-012c	विशस्त्रपत्रकवचैर्युद्धशौण्डैर्गतासुभिः ॥
08-058-012e	अपविद्धायुधैर्मार्गः स्तीर्णोऽभूत्फल्गुनेन वै ॥
08-058-013a	व्यस्फूर्जयच्च गाण्डीवं सुमहद्भैरवस्वनम् ।
08-058-013c	घोरो वज्रविनिष्पेषः स्तनयित्नोरिवाम्बरे ॥
08-058-014a	ततः प्रादीर्यत चमूर्धनंजयशराहता ।
08-058-014c	महावातसमाविद्धा महानौरिव सागरे ॥
08-058-015a	नानारूपाः प्रहरणाः शरा गाण्डीवचोदिताः ।

08-058-015c	अलातोल्काशनिप्रख्यास्तव सैन्यं विनिर्दहन् ॥
08-058-016a	महागिरौ वेणुवनं निशि प्रज्वलितं यथा ।
08-058-016c	तथा तव महत्सैन्यं प्रास्फुरच्छरपीडितम् ॥
08-058-017a	संपिष्टदग्धविध्वस्तं तव सैन्यं किरीटिना ।
08-058-017c	हतं प्रविहतं बाणैः सर्वतः प्रद्रुतं दिशः ॥
08-058-018a	महावने मृगगणा दावाग्निग्रसिता यथा ।
08-058-018c	कुरवः पर्यवर्तन्त निर्दग्धाः सव्यसाचिना ॥
08-058-019a	उत्सृज्य हि महाबाहुं भीमसेनं तदा रणे ।
08-058-019c	बलं कुरूणामुद्विग्नं सर्वमासीत्पराङ्मुखम् ॥
08-058-020a	ततः कुरुषु भग्नेषु बीभत्सुरपराजितः ।
08-058-020c	भीमसेनं समासाद्य मुहूर्तं सोऽभ्यवर्तत ॥
08-058-021a	समागम्य स भीमेन मन्त्रयित्वा च फल्गुनः ।
08-058-021c	विशल्यमरुजं चास्मै कथयित्वा युधिष्ठिरम् ॥
08-058-022a	भीमसेनाभ्यनुज्ञातस्ततः प्रायाद्धनंजयः ।
08-058-022c	नादयत्रथघोषेण पृथिवीं द्यां च भारत ॥
08-058-023a	ततः परिवृतो भीमैर्दशभिः शत्रुपुंगवैः ।
08-058-023c	दुःशासनादवरजैस्तव पुत्रैर्धनंजयः ॥
08-058-024a	ते तमभ्यर्दयन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ।
08-058-024c	आततेष्वसनाः क्रूरा नृत्यन्त इव भारत ॥
08-058-025a	अपसव्यांस्तु तांश्चक्रे रथेन मधुसूदनः ।
08-058-025c	ततस्ते प्राद्रवञ्शूराः पराङ्मुखरथेऽर्जुने ॥
08-058-026a	तेषामापततां केतूत्रथांश्चापानि सायकान् ।
08-058-026c	नाराचैरर्धचन्द्रैश्च क्षिप्रं पार्थो न्यपातयत् ॥
08-058-027a	अथान्यैर्दशभिर्भल्लैः शिरांस्येषां न्यपातयत् ।
08-058-027c	रोषसंरक्तनेत्राणि संदष्टौष्ठानि भूतले ॥
08-058-027e	तानि वक्त्राणि विबभुव्योऽग्नि तारागणा इव ॥
08-058-028a	तांस्तु भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दश कौरवान् ।
08-058-028c	रुक्माङ्गदात्रुकमपुङ्खैर्विद्ध्वा प्रायादमित्रहा ॥

08-059-001 संजय उवाच

08-059-001a	तं तु यान्तं महावेगैरश्वैः कपिवरध्वजम् ।
08-059-001c	युद्धायाभ्यद्रवन्वीराः कुरूणां नवती रथाः ॥

08-059-001e	परिवव्रुर्नरव्याघ्रा नरव्याघ्रं रणेऽर्जुनम् ॥
08-059-002a	कृष्णः श्वेतान्महावेगानश्चान्कनकभूषणान् ।
08-059-002c	मुक्ताजालप्रतिच्छन्नान्प्रैषीत्कर्णरथं प्रति ॥
08-059-003a	ततः कर्णरथं यान्तमरीन्धनन्तं धनंजयम् ।
08-059-003c	बाणवर्षैरभिघ्नन्तः संशप्तकरथा ययुः ॥
08-059-004a	त्वरमाणांस्तु तान्सर्वान्ससूतेष्वसनध्वजान् ।
08-059-004c	जघान नवतिं वीरानर्जुनो निशितैः शरैः ॥
08-059-005a	तेऽपतन्त हता बाणैर्नानारूपैः किरीटिना ।
08-059-005c	सविमाना यथा सिद्धाः स्वर्गात्पुण्यक्षये तथा ॥
08-059-006a	ततः सरथनागाश्चाः कुरवः कुरुसत्तम ।
08-059-006c	निर्भया भरतश्रेष्ठमभ्यवर्तन्त फल्गुनम् ॥
08-059-007a	तदायस्तममुक्तास्त्रमुदीर्णवरवारणम् ।
08-059-007c	पुत्राणां ते महत्सैन्यं समरौत्सीद्धनंजयः ॥
08-059-008a	शक्त्यृष्टितोमरप्रासैर्गदानिस्त्रिंशसायकैः ।
08-059-008c	प्राच्छादयन्महेष्वासाः कुरवः कुरुनन्दनम् ॥
08-059-009a	तां कुरूणां प्रविततां शस्त्रवृष्टिं समुद्यताम् ।
08-059-009c	व्यधमत्पाण्डवो बाणैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥
08-059-010a	ततो म्लेच्छाः स्थितैर्मत्तैस्त्रयोदशशतैर्गजैः ।
08-059-010c	पार्श्वतोऽभ्यहनन्पार्थं तव पुत्रस्य शासनात् ॥
08-059-011a	कर्णिनालीकनाराचैस्तोमरैः प्रासशक्तिभिः ।
08-059-011c	कम्पनैर्भिण्डिपालैश्च रथस्थं पार्थमार्दयन् ॥
08-059-012a	तामस्त्रवृष्टिं प्रहितां द्विपस्थैर्यवनैः स्मयन् ।
08-059-012c	चिच्छेद निशितैर्भल्लैरर्धचन्द्रैश्च फल्गुनः ॥
08-059-013a	अथ तान्द्विरदान्सर्वान्नानालिङ्गैर्महाशरैः ।
08-059-013c	सपताकान्सहारोहान्गिरीन्वज्रैरिवाभिनत् ॥
08-059-014a	ते हेमपुङ्खैरिषुभिराचिता हेममालिनः ।
08-059-014c	हताः पेतुर्महानागाः साग्निज्वाला इवाद्रयः ॥
08-059-015a	ततो गाण्डीवनिर्घोषो महानासीद्विशां पते ।
08-059-015c	स्तनतां कूजतां चैव मनुष्यगजवाजिनाम् ॥
08-059-016a	कुञ्जराश्च हता राजन्प्राद्रवंस्ते समन्ततः ।
08-059-016c	अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ॥

08-059-017a	रथा हीना महाराज रथिभिर्वाजिभिस्तथा ।
08-059-017c	गन्धर्वनगराकारा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः ॥
08-059-018a	अश्वारोहा महाराज धावमानास्ततस्ततः ।
08-059-018c	तत्र तत्रैव दृश्यन्ते पतिताः पार्थसायकैः ॥
08-059-019a	तस्मिन्क्षणे पाण्डवस्य बाह्वोर्बलमदृश्यत ।
08-059-019c	यत्सादिनो वारणांश्च रथांश्चैकोऽजयद्युधि ॥
08-059-020a	ततस्त्र्यङ्गेण महता बलेन भरतर्षभ ।
08-059-020c	दृष्ट्वा परिवृतं राजन्भीमसेनः किरीटिनम् ॥
08-059-021a	हतावशेषानुत्सृज्य त्वदीयान्कतिचिद्रथान् ।
08-059-021c	जवेनाभ्यद्रवद्राजन्धनंजयरथं प्रति ॥
08-059-022a	ततस्तत्प्राद्रवत्सैन्यं हतभूयिष्ठमातुरम् ।
08-059-022c	दृष्ट्वा यदर्जुनं भीमो जगाम भ्रातरं प्रति ॥
08-059-023a	हतावशिष्टांस्तुरगानर्जुनेन महाजवान् ।
08-059-023c	भीमो व्यधमदभ्रान्तो गदापाणिर्महाहवे ॥
08-059-024a	कालरात्रिमिवात्युग्रां नरनागाश्चभोजनाम् ।
08-059-024c	प्राकाराट्टपुरद्वारदारणीमतिदारुणाम् ॥
08-059-025a	ततो गदां नृनागाश्चेष्वाशु भीमो व्यवासृजत् ।
08-059-025c	सा जघान बहूनश्वानश्वारोहांश्च मारिष ॥
08-059-026a	कांस्यायसतनुत्रांस्तान्नरानश्वांश्च पाण्डवः ।
08-059-026c	पोथयामास गदया सशब्दं तेऽपतन्हताः ॥
08-059-027a	हत्वा तु तद्गजानीकं भीमसेनो महाबलः ।
08-059-027c	पुनः स्वरथमास्थाय पृष्ठतोऽर्जुनमन्वगात् ॥
08-059-028a	हतं पराङ्मुखप्रायं निरुत्साहं परं बलम् ।
08-059-028c	व्यालम्बत महाराज प्रायशः शस्त्रवेष्टितम् ॥
08-059-029a	विलम्बमानं तत्सैन्यमप्रगल्भमवस्थितम् ।
08-059-029c	दृष्ट्वा प्राच्छादयद्वाणैर्जुनः प्राणतापनैः ॥
08-059-030a	ततः कुरूणामभवदार्तनादो महामृधे ।
08-059-030c	रथाश्चनागासुहरैर्वध्यतामर्जुनेषुभिः ॥
08-059-031a	हाहाकृतं भृशं तस्थौ लीयमानं परस्परम् ।
08-059-031c	अलातचक्रवत्सैन्यं तदाभ्रमत तावकम् ॥
08-059-032a	आदीप्तं तव तत्सैन्यं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।

08-059-032c	आसीत्स्वशोणितक्लिनन्नं फुल्लाशोकवनं यथा ॥
08-059-033a	तदृष्ट्वा कुरवस्तत्र विक्रान्तं सव्यसाचिनः ।
08-059-033c	निराशाः समपद्यन्त सर्वे कर्णस्य जीविते ॥
08-059-034a	अविषह्यं तु पार्थस्य शरसंपातमाहवे ।
08-059-034c	मत्वा न्यवर्तन्कुरवो जिता गाण्डीवधन्वना ॥
08-059-035a	ते हित्वा समरे पार्थं वध्यमानाश्च सायकैः ।
08-059-035c	प्रदुद्रुवुर्दिशो भीताश्चक्रुशुश्चापि सूतजम् ॥
08-059-036a	अभ्यद्रवत तान्पार्थः किरञ्जरशतान्बहून् ।
08-059-036c	हर्षयन्पाण्डवान्योधान्भीमसेनपुरोगमान् ॥
08-059-037a	पुत्रास्तु ते महाराज जग्मुः कर्णरथं प्रति ।
08-059-037c	अगाधे मज्जतां तेषां द्वीपः कर्णोऽभवत्तदा ॥
08-059-038a	कुरवो हि महाराज निर्विषाः पन्नगा इव ।
08-059-038c	कर्णमेवोपलीयन्त भयाद्गाण्डीवधन्वनः ॥
08-059-039a	यथा सर्वाणि भूतानि मृत्योर्भीतानि भारत ।
08-059-039c	धर्ममेवोपलीयन्ते कर्मवन्ति हि यानि च ॥
08-059-040a	तथा कर्णं महेष्वासं पुत्रास्तव नराधिप ।
08-059-040c	उपालीयन्त संत्रासात्पाण्डवस्य महात्मनः ॥
08-059-041a	ताञ्शोणितपरिक्लिनन्नान्विषमस्थाञ्जरातुरान् ।
08-059-041c	मा भैष्टेत्यब्रवीत्कर्णो ह्यभितो मामितेति च ॥
08-059-042a	संभग्नं हि बलं दृष्ट्वा बलात्पार्थेन तावकम् ।
08-059-042c	धनुर्विस्फारयन्कर्णस्तस्थौ शत्रुजिघांसया ॥
08-059-042e	पाञ्चालान्पुनराधावत्पश्यतः सव्यसाचिनः ॥
08-059-043a	ततः क्षणेन क्षितिपाः क्षतजप्रतिमेक्षणाः ।
08-059-043c	कर्णं ववर्षुर्बाणौघैर्यथा मेघा महीधरम् ॥
08-059-044a	ततः शरसहस्राणि कर्णमुक्तानि मारिष ।
08-059-044c	व्ययोजयन्त पाञ्चालान्प्राणैः प्राणभृतां वर ॥
08-059-045a	ततो रणो महानासीत्पाञ्चालानां विशां पते ।
08-059-045c	वध्यतां सूतपुत्रेण मित्रार्थेऽमित्रघातिनाम् ॥

08-060-001 संजय उवाच

08-060-001a	ततः कर्णः कुरुषु प्रद्रुतेषु; वरूथिना श्वेतहयेन राजन् ।
08-060-001c	पाञ्चालपुत्रान्व्यधमत्सूतपुत्रो; महेषुभिर्वात इवाभ्रसंघान् ॥

08-060-002a	सूतं रथादञ्जलिकेन पात्य; जघान चाश्वाञ्जनमेजयस्य ।
08-060-002c	शतानीकं सुतसोमं च भल्लैः; रवाकिरद्धनुषी चाप्यकृन्तत् ॥
08-060-003a	धृष्टद्युम्नं निर्विभेदाथ षड्भिः; जघान चाश्वं दक्षिणं तस्य संख्ये ।
08-060-003c	हत्वा चाश्वान्सात्यकेः सूतपुत्रः; कैकेयपुत्रं न्यवधीद्विशोकम् ॥
08-060-004a	तमभ्यधावन्निहते कुमारे; कैकेयसेनापतिरुग्रधन्वा ।
08-060-004c	शरैर्विभिन्नं भृशमुग्रवेगैः; कर्णात्मजं सोऽभ्यहनत्सुषेणम् ॥
08-060-005a	तस्यार्धचन्द्रैस्त्रिभिरुच्चकर्तः; प्रसह्य बाहू च शिरश्च कर्णः ।
08-060-005c	स स्यन्दनाद्गामपतद्गतासुः; परश्वधैः शाल इवावरुणः ॥
08-060-006a	हताश्वमञ्जोगतिभिः सुषेणः; शिनिप्रवीरं निशितैः पृषत्कैः ।
08-060-006c	प्रच्छाद्य नृत्यन्निव सौतिपुत्रः; शैनेयबाणाभिहतः पपात ॥
08-060-007a	पुत्रे हते क्रोधपरीतचेताः; कर्णः शिनीनामृषभं जिघांसुः ।
08-060-007c	हतोऽसि शैनेय इति ब्रुवन्स; व्यवासृजद्बाणममित्रसाहम् ॥
08-060-008a	स तस्य चिच्छेद शरं शिखण्डी; त्रिभिस्त्रिभिश्च प्रतुतोद कर्णम् ।
08-060-008c	शिखण्डिनः कार्मुकं स ध्वजं च; छित्त्वा शराभ्यामहनत्सुजातम् ॥
08-060-009a	शिखण्डिनं षड्भिरविध्यदुग्रो; दान्तो धार्ष्ट्युम्नशिरश्चकर्त ।
08-060-009c	अथाभिनत्सुतसोमं शरेण; स संशितेनाधिरथिर्महात्मा ॥
08-060-010a	अथाक्रन्दे तुमुले वर्तमाने; धार्ष्ट्युम्ने निहते तत्र कृष्णः ।
08-060-010c	अपाञ्चाल्यं क्रियते याहि पार्थ; कर्णं जहीत्यब्रवीद्राजसिंह ॥
08-060-011a	ततः प्रहस्याशु नरप्रवीरो; रथं रथेनाधिरथेर्जगाम ।
08-060-011c	भये तेषां त्राणमिच्छन्सुबाहुः; रभ्याहतानां रथयूथपेन ॥
08-060-012a	विस्फार्य गाण्डीवमथोग्रघोषं; ज्यया समाहत्य तले भृशं च ।
08-060-012c	बाणान्धकारं सहसैव कृत्वा; जघान नागाश्वरथान्नरांश्च ॥
08-060-013a	तं भीमसेनोऽनु ययौ रथेन; पृष्ठे रक्षन्पाण्डवमेकवीरम् ।
08-060-013c	तौ राजपुत्रौ त्वरितौ रथाभ्यां; कर्णाय यातावरिभिर्विमुक्तौ ॥
08-060-014a	अत्रान्तरे सुमहत्सूतपुत्रः; श्चक्रे युद्धं सोमकान्संप्रमृद्रन् ।
08-060-014c	रथाश्वमातङ्गगणाञ्जघान; प्रच्छादयामास दिशः शरैश्च ॥
08-060-015a	तमुत्तमौजा जनमेजयश्च; क्रुद्धौ युधामन्युशिखण्डिनौ च ।
08-060-015c	कर्णं विनेदुः सहिताः पृषत्कैः; संमर्दमानाः सह पार्षतेन ॥
08-060-016a	ते पञ्च पाञ्चालरथाः सुरूपैः; वैकर्तनं कर्णमभिद्रवन्तः ।
08-060-016c	तस्माद्रथाच्च्यावयितुं न शेकुः; धैर्यात्कृतात्मानमिवेन्द्रियाणि ॥
08-060-017a	तेषां धनूंषि ध्वजवाजिसूतां; स्तूणं पताकाश्च निकृत्य बाणैः ।

08-060-017c	तान्पञ्चभिः स त्वहनत्पृषत्कैः; कर्णस्ततः सिंह इवोन्ननाद ॥
08-060-018a	तस्यास्यतस्तानभिनिघ्नतश्च; ज्याबाणहस्तस्य धनुःस्वनेन ।
08-060-018c	साद्रिद्रुमा स्यात्पृथिवी विशीर्णा; इत्येव मत्वा जनता व्यषीदत् ॥
08-060-019a	स शक्रचापप्रतिमेन धन्वना; भृशाततेनाधिरथिः शरान्सृजन् ।
08-060-019c	बभौ रणे दीप्तमरीचिमण्डलो; यथांशुमाली परिवेषवांस्तथा ॥
08-060-020a	शिखण्डिनं द्वादशभिः पराभिन;च्छितैः शरैः षड्भिरथोत्तमौजसम् ।
08-060-020c	त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगैःस्त्रिभिस्त्रिभिः सोमकपार्षतात्मजौ ॥
08-060-021a	पराजिताः पञ्च महारथास्तु ते; महाहवे सूतसुतेन मारिष ।
08-060-021c	निरुद्यमास्तस्थुरमित्रमर्दना; यथेन्द्रियार्थात्मवता पराजिताः ॥
08-060-022a	निमज्जतस्तानथ कर्णसागरे; विपन्ननावो वणिजो यथार्णवे ।
08-060-022c	उद्दधिरे नौभिरिवार्णवाद्रथैः; सुकल्पितैर्द्रौपदिजाः स्वमातुलान् ॥
08-060-023a	ततः शिनीनामृषभः शितैः शरैः;निकृत्य कर्णप्रहितानिषून्बहून् ।
08-060-023c	विदार्य कर्णं निशितैरयस्मयैःस्तवात्मजं ज्येष्ठमविध्यदष्टभिः ॥
08-060-024a	कृपोऽथ भोजश्च तवात्मजस्तथा; स्वयं च कर्णो निशितैरताडयत् ।
08-060-024c	स तैश्चतुर्भिर्युधे यदूत्तमो; दिगीश्वरैर्दैत्यपतिर्यथा तथा ॥
08-060-025a	समानतेनेष्वसनेन कूजता; भृशाततेनामितबाणवर्षिणा ।
08-060-025c	बभूव दुर्धर्षतरः स सात्यकिः; शरन्नभोमध्यगतो यथा रविः ॥
08-060-026a	पुनः समासाद्य रथान्सुदंशिताः; शिनिप्रवीरं जुगुपुः परंतपाः ।
08-060-026c	समेत्य पाञ्चालरथा महारणे; मरुद्गणाः शक्रमिवारिनिग्रहे ॥
08-060-027a	ततोऽभवद्युद्धमतीव दारुणं; तवाहितानां तव सैनिकैः सह ।
08-060-027c	रथाश्चमातङ्गविनाशनं तथा; यथा सुराणामसुरैः पुराभवत् ॥
08-060-028a	रथद्विपा वाजिपदातयोऽपि वा; भ्रमन्ति नानाविधशस्त्रवेष्टिताः ।
08-060-028c	परस्परेणाभिहताश्च चस्खलु;र्विनेदुरार्ता व्यसवोऽपतन्त च ॥
08-060-029a	तथा गते भीममभीस्तवात्मजः; ससार राजावरजः किरञ्शरैः ।
08-060-029c	तमभ्यधावत्त्वरितो वृकोदरो; महारुरुं सिंह इवाभिपेतिवान् ॥
08-060-030a	ततस्तयोर्युद्धमतीतमानुषं; प्रदीव्यतोः प्राणदुरोदरेऽभवत् ।
08-060-030c	परस्परेणाभिनिविष्टरोषयो;रुदग्रयोः शम्बरशक्रयोर्यथा ॥
08-060-031a	शरैः शरीरान्तकरैः सुतेजनैः;निजघ्नतुस्तावितरेतरं भृशम् ।
08-060-031c	सकृत्प्रभिन्नाविव वाशितान्तरे; महागजौ मन्मथसक्तचेतसौ ॥
08-060-032a	तवात्मजस्याथ वृकोदरस्त्वर;न्धनुः क्षुराभ्यां ध्वजमेव चाच्छिनत् ।
08-060-032c	ललाटमप्यस्य बिभेद पत्रिणा; शिरश्च कायात्प्रजहार सारथेः ॥

08-060-033a	स राजपुत्रोऽन्यदवाप्य कार्मुकं; वृकोदरं द्वादशभिः पराभिनत् ।
08-060-033c	स्वयं नियच्छंस्तुरगानजिह्वगैः; शरैश्च भीमं पुनरभ्यवीवृषत् ॥
08-061-001	संजय उवाच
08-061-001a	तत्राकरोद्दुष्करं राजपुत्रो; दुःशासनस्तुमुले युध्यमानः ।
08-061-001c	चिच्छेद भीमस्य धनुः क्षुरेण; षड्भिः शरैः सारथिमप्यविध्यत् ॥
08-061-002a	ततोऽभिनद्धुभिः क्षिप्रमेव; वरेषुभिर्भीमसेनं महात्मा ।
08-061-002c	स विक्षरन्नाग इव प्रभिन्नो; गदामस्मै तुमुले प्राहिणोद्वै ॥
08-061-003a	तथाहरद्दश धन्वन्तराणि; दुःशासनं भीमसेनः प्रसह्य ।
08-061-003c	तथा हतः पतितो वेपमानो; दुःशासनो गदया वेगवत्या ॥
08-061-004a	हयाः ससूताश्च हता नरेन्द्र; चूर्णीकृतश्चास्य रथः पतन्त्या ।
08-061-004c	विध्वस्तवर्माभरणाम्बरस्रः; ग्विचेष्टमानो भृशवेदनार्तः ॥
08-061-005a	ततः स्मृत्वा भीमसेनस्तरस्वी; सापत्नकं यत्प्रयुक्तं सुतैस्ते ।
08-061-005c	रथादवप्लुत्य गतः स भूमौ; यत्नेन तस्मिन्प्रणिधाय चक्षुः ॥
08-061-006a	असिं समुद्धृत्य शितं सुधारं; कण्ठे समाक्रम्य च वेपमानम् ।
08-061-006c	उत्कृत्य वक्षः पतितस्य भूमा; वथापिबच्छोणितमस्य कोष्णम् ॥
08-061-006e	आस्वाद्य चास्वाद्य च वीक्षमाणः; क्रुद्धोऽतिवेलं प्रजगाद वाक्यम् ॥
08-061-007a	स्तन्यस्य मातुर्मधुसर्पिषो वा; माध्वीकपानस्य च सत्कृतस्य ।
08-061-007c	दिव्यस्य वा तोयरसस्य पाना; तपयोदधिभ्यां मथिताच्च मुख्यात् ॥
08-061-007e	सर्वेभ्य एवाभ्यधिको रसोऽयं; मतो ममाद्याहितलोहितस्य ॥
08-061-008a	एवं ब्रुवाणं पुनराद्रवन्तः; मास्वाद्य वल्गन्तमतिप्रहृष्टम् ।
08-061-008c	ये भीमसेनं ददृशुस्तदानीं; भयेन तेऽपि व्यथिता निपेतुः ॥
08-061-009a	ये चापि तत्रापतिता मनुष्या; स्तेषां करेभ्यः पतितं च शस्त्रम् ।
08-061-009c	भयाच्च संचुक्रुशुरुच्चकैस्ते; निमीलिताक्षा ददृशुश्च तन्न ॥
08-061-010a	ये तत्र भीमं ददृशुः समन्ता; द्वौःशासनं तद्रुधिरं पिबन्तम् ।
08-061-010c	सर्वे पलायन्त भयाभिपन्ना; नायं मनुष्य इति भाषमाणाः ॥
08-061-011a	शृण्वतां लोकवीराणामिदं वचनमब्रवीत् ।
08-061-011c	एष ते रुधिरं कण्ठात्पिबामि पुरुषाधम ॥
08-061-011e	ब्रूहीदानीं सुसंरब्धः पुनर्गौरिति गौरिति ॥
08-061-012a	प्रमाणकोट्यां शयनं कालकूटस्य भोजनम् ।
08-061-012c	दशनं चाहिभिः कष्टं दाहं च जतुवेशमनि ॥
08-061-013a	द्यूतेन राज्यहरणमरण्ये वसतिश्च या ।

- 08-061-013c इष्वस्त्राणि च संग्रामेष्वसुखानि च वेश्मनि ॥
- 08-061-014a दुःखान्येतानि जानीमो न सुखानि कदाचन ।
- 08-061-014c धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात्सपुत्रस्य सदा वयम् ॥
- 08-061-015a इत्युक्त्वा वचनं राजञ्जयं प्राप्य वृकोदरः ।
- 08-061-015c पुनराह महाराज स्मयंस्तौ केशवार्जुनौ ॥
- 08-061-016a दुःशासने यद्रणे संश्रुतं मे; तद्वै सर्वं कृतमद्येह वीरौ ।
- 08-061-016c अद्यैव दास्याम्यपरं द्वितीयं; दुर्योधनं यज्ञपशुं विशस्य ॥
- 08-061-016e शिरो मृदित्वा च पदा दुरात्मनः; शान्तिं लप्स्ये कौरवाणां समक्षम् ॥
- 08-061-017a एतावदुक्त्वा वचनं प्रहृष्टो; ननाद चोच्चै रुधिरार्द्रगात्रः ।
- 08-061-017c ननर्त चैवातिबलो महात्मा; वृत्रं निहत्येव सहस्रनेत्रः ॥
- 08-062-001 संजय उवाच**
- 08-062-001a दुःशासने तु निहते पुत्रास्तव महारथाः ।
- 08-062-001c महाक्रोधविषा वीराः समरेष्वपलायिनः ॥
- 08-062-001e दश राजन्महावीर्यो भीमं प्राच्छादयञ्शरैः ॥
- 08-062-002a कवची निषङ्गी पाशी दण्डधारो धनुर्धरः ।
- 08-062-002c अलोलुपः शलः संधो वातवेगसुवर्चसौ ॥
- 08-062-003a एते समेत्य सहिता भ्रातृव्यसनकर्षिताः ।
- 08-062-003c भीमसेनं महाबाहुं मार्गणैः समवारयन् ॥
- 08-062-004a स वार्यमाणो विशिखैः समन्तात्तैर्महारथैः ।
- 08-062-004c भीमः क्रोधाभिरक्ताक्षः क्रुद्धः काल इवाबभौ ॥
- 08-062-005a तांस्तु भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दशभिः शितैः ।
- 08-062-005c रुक्माङ्गदो रुक्मपुङ्खैः पार्थो निन्ये यमक्षयम् ॥
- 08-062-006a हतेषु तेषु वीरेषु प्रदुद्राव बलं तव ।
- 08-062-006c पश्यतः सूतपुत्रस्य पाण्डवस्य भयार्दितम् ॥
- 08-062-007a ततः कर्णो महाराज प्रविवेश महारणम् ।
- 08-062-007c दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तमन्तकस्य प्रजास्विव ॥
- 08-062-008a तस्य त्वाकारभावज्ञः शल्यः समितिशोभनः ।
- 08-062-008c उवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालमरिंदम ॥
- 08-062-008e मा व्यथां कुरु राधेय नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥
- 08-062-009a एते द्रवन्ति राजानो भीमसेनभयार्दिताः ।
- 08-062-009c दुर्योधनश्च समूढो भ्रातृव्यसनदुःखितः ॥

08-062-010a	दुःशासनस्य रुधिरे पीयमाने महात्मना ।
08-062-010c	व्यापन्नचेतसश्चैव शोकोपहतमन्यवः ॥
08-062-011a	दुर्योधनमुपासन्ते परिवार्य समन्ततः ।
08-062-011c	कृपप्रभृतयः कर्णं हतशेषाश्च सोदराः ॥
08-062-012a	पाण्डवा लब्धलक्षाश्च धनंजयपुरोगमाः ।
08-062-012c	त्वामेवाभिमुखाः शूरा युद्धाय समुपास्थिताः ॥
08-062-013a	स त्वं पुरुषशार्दूल पौरुषे महति स्थितः ।
08-062-013c	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य प्रत्युद्याहि धनंजयम् ॥
08-062-014a	भारो हि धार्तराष्ट्रेण त्वयि सर्वः समर्पितः ।
08-062-014c	तमुद्वह महाबाहो यथाशक्ति यथाबलम् ॥
08-062-014e	जये स्याद्विपुला कीर्तिर्ध्रुवः स्वर्गः पराजये ॥
08-062-015a	वृषसेनश्च राधेय संक्रुद्धस्तनयस्तव ।
08-062-015c	त्वयि मोहसमापन्ने पाण्डवानभिधावति ॥
08-062-016a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः ।
08-062-016c	हृदि मानुष्यकं भावं चक्रे युद्धाय सुस्थिरम् ॥
08-062-017a	ततः क्रुद्धो वृषसेनोऽभ्यधाव; दातस्थिवांसं स्वरथं हतारिम् ।
08-062-017c	वृकोदरं कालमिवात्तदण्डं; गदाहस्तं पोथमानं त्वदीयान् ॥
08-062-018a	तमभ्यधावन्नकुलः प्रवीरो; रोषादमित्रं प्रतुदन्पृषत्कैः ।
08-062-018c	कर्णस्य पुत्रं समरे प्रहृष्टं; जिष्णुर्जिघांसुर्मघवेव जम्भम् ॥
08-062-019a	ततो ध्वजं स्फाटिकचित्रकम्बुं; चिच्छेद वीरो नकुलः क्षुरेण ।
08-062-019c	कर्णात्मजस्येष्वसनं च चित्रं; भल्लेन जाम्बूनदपट्टनद्धम् ॥
08-062-020a	अथान्यदादाय धनुः सुशीघ्रं; कर्णात्मजः पाण्डवमभ्यविध्यत् ।
08-062-020c	दिव्यैर्महास्त्रैर्नकुलं महास्त्रो; दुःशासनस्यापचितिं यियासुः ॥
08-062-021a	ततः क्रुद्धो नकुलस्तं महात्मा; शरैर्महोल्काप्रतिमैरविध्यत् ।
08-062-021c	दिव्यैरस्त्रैरभ्यविध्यच्च सोऽपि; कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतास्त्रः ॥
08-062-022a	कर्णस्य पुत्रो नकुलस्य राज; न्सर्वानश्वानक्षिणोदुत्तमास्त्रैः ।
08-062-022c	वनायुजान्सुकुमारस्य शुभ्रा; नलंकृताञ्जातरूपेण शीघ्रान् ॥
08-062-023a	ततो हताश्वादवरुह्य याना; दादाय चर्म रुचिरं चाष्टचन्द्रम् ।
08-062-023c	आकाशसंकाशमसिं गृहीत्वा; पोप्लूयमानः खगवच्चचार ॥
08-062-024a	ततोऽन्तरिक्षे नृवराश्चनागां;श्चिच्छेद मार्गान्विचरन्विचित्रान् ।
08-062-024c	ते प्रापतन्नसिना गां विशस्ता; यथाश्वमेधे पशवः शमित्रा ॥

- 08-062-025a द्विसाहस्रा विदिता युद्धशौण्डा; नानादेश्याः सुभृताः सत्यसंधाः ।
 08-062-025c एकेन शीघ्रं नकुलेन कृत्ताः; सारेप्सुनेवोत्तमचन्दनास्ते ॥
- 08-062-026a तमापतन्तं नकुलं सोऽभिपत्य; समन्ततः सायकैरभ्यविध्यत् ।
 08-062-026c स तुद्यमानो नकुलः पृषत्कै;र्विव्याध वीरं स चुकोप विद्धः ॥
- 08-062-027a तं कर्णपुत्रो विधमन्तमेकं; नराश्वमातङ्गरथप्रवेकान् ।
 08-062-027c क्रीडन्तमष्टादशभिः पृषत्कै;र्विव्याध वीरं स चुकोप विद्धः ॥
- 08-062-028a ततोऽभ्यधावत्समरे जिघांसुः; कर्णात्मजं पाण्डुसुतो नृवीरः ।
 08-062-028c तस्येषुभिर्व्यधमत्कर्णपुत्रो; महारणे चर्म सहस्रतारम् ॥
- 08-062-029a तस्यायसं निशितं तीक्ष्णधार;मसिं विकोशं गुरुभारसाहम् ।
 08-062-029c द्विषच्छरीरापहरं सुघोर;माधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपम् ॥
- 08-062-030a क्षिप्रं शरैः षड्भिरमित्रसाह;श्चकर्त खड्गं निशितैः सुधारैः ।
 08-062-030c पुनश्च पीतैर्निशितैः पृषत्कैः; स्तनान्तरे गाढमथाभ्यविध्यत् ॥
- 08-062-031a स भीमसेनस्य रथं हताश्वो; माद्रीसुतः कर्णसुताभितप्तः ।
 08-062-031c आपुप्लुवे सिंह इवाचलाग्रं; संप्रेक्षमाणस्य धनंजयस्य ॥
- 08-062-032a नकुलमथ विदित्वा छिन्नबाणासनासिं; विरथमरिशरार्तं
 कर्णपुत्रास्त्रभग्नम् ।
 08-062-032c पवनधुतपताका हादिनो वल्गिताश्वा; वरपुरुषनियत्तास्ते रथाः
 शीघ्रमीयुः ॥
- 08-062-033a द्रुपदसुतवरिष्ठाः पञ्च शैनेयषष्ठा; द्रुपददुहितृपुत्राः पञ्च चामित्रसाहाः
 ।
 08-062-033c द्विरदरथनराश्वान्सूदयन्तस्त्वदीया;न्भुजगपतिनिकाशैर्मार्गणैरात्तशस्त्राः
 ॥
- 08-062-034a अथ तव रथमुख्यास्तान्प्रतीयुस्त्वरन्तो; हृदिकसुतकृपौ च
 द्रौणिदुर्योधनौ च ।
 08-062-034c शकुनिशुकवृकाश्च क्राथदेवावृधौ च; द्विरदजलदघोषैः स्यन्दनैः
 कार्मुकैश्च ॥
- 08-062-035a तव नरवरवर्यास्तान्दशैकं च वीरा;न्प्रवरशरवराग्र्यैस्ताडयन्तोऽभ्यरुन्धन्
 ।
 08-062-035c नवजलदसवर्णैर्हस्तिभिस्तानुदीयु;र्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैः
 कुणिन्दाः ॥
- 08-062-036a सुकल्पिता हैमवता मदोत्कटा; रणाभिकामैः कृतिभिः समास्थिताः ।
 08-062-036c सुवर्णजालावतता बभुर्गजा;स्तथा यथा वै जलदाः सविद्युतः ॥

08-062-037a	कुणिन्दपुत्रो दशभिर्महायसैः; कृपं ससूताश्वमपीडयद्भृशम् ।
08-062-037c	ततः शरद्वत्सुतसायकैर्हतः; सहैव नागेन पपात भूतले ॥
08-062-038a	कुणिन्दपुत्रावरजस्तु तोमरैर्दिवाकरांशुप्रतिमैरयस्मयैः ।
08-062-038c	रथं च विक्षोभ्य ननाद नर्दतःस्ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत् ॥
08-062-039a	ततः कुणिन्देषु हतेषु तेष्वथ; प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः ।
08-062-039c	भृशं प्रदध्मुर्लवणाम्बुसंभवा;न्यरांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः ॥
08-062-040a	अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं; पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृज्जयैः ।
08-062-040c	शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकुलम् ॥
08-062-041a	रथाश्वमातङ्गपदातिभिस्ततः; परस्परं विप्रहतापतन्क्षितौ ।
08-062-041c	यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः; समास्थिता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः ॥
08-062-042a	ततः शतानीकहतान्महागजांस्तथा रथान्पत्तिगणांश्च तावकान् ।
08-062-042c	जघान भोजश्च हयानथापतःन्विशस्त्रकृत्ताः कृतवर्मणा द्विपाः ॥
08-062-043a	अथापरे द्रौणिशराहता द्विपाःस्त्रयः ससर्वायुधयोधकेतवः ।
08-062-043c	निपेतुरुर्व्या व्यसवः प्रपातितास्तथा यथा वज्रहता महाचलाः ॥
08-062-044a	कुणिन्दराजावरजादनन्तरः; स्तनान्तरे पत्रिवरैरताडयत् ।
08-062-044c	तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः; शितैः शरीरं बिभिदे द्विपं च तम् ॥
08-062-045a	स नागराजः सह राजसूनुना; पपात रक्तं बहु सर्वतः क्षरन् ।
08-062-045c	शचीशवज्रप्रहतोऽम्बुदागमे; यथा जलं गैरिकपर्वतस्तथा ॥
08-062-046a	कुणिन्दपुत्रप्रहितोऽपरद्विपः; शुक्रं ससूताश्वरथं व्यपोथयत् ।
08-062-046c	ततोऽपतत्क्राथशराभिदारितः; सहेश्वरो वज्रहतो यथा गिरिः ॥
08-062-047a	रथी द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः; क्राथाधिपः पर्वतजेन दुर्जयः ।
08-062-047c	सवाजिसूतेष्वसनस्तथापतःद्यथा महावातहतो महाद्रुमः ॥
08-062-048a	वृको द्विपस्थं गिरिराजवासिनं; भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत् ।
08-062-048c	ततो वृकं साश्वरथं महाजवं; त्वरंश्चतुर्भिश्चरणे व्यपोथयत् ॥
08-062-049a	स नागराजः सनियन्तृकोऽपतःत्पराहतो बभ्रुसुतेषुभिर्भृशम् ।
08-062-049c	स चापि देवावृधसूनुरदितः; पपात नुन्नः सहदेवसूनुना ॥
08-062-050a	विषाणपोत्रापरगात्रघातिना; गजेन हन्तुं शकुनेः कुणिन्दजः ।
08-062-050c	जगाम वेगेन भृशार्दयंश्च तं; ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत् ॥
08-062-051a	ततः शतानीकहता महागजाः; हया रथाः पत्तिगणाश्च तावकाः ।
08-062-051c	सुपर्णवातप्रहता यथा नगास्तथा गता गामवशा विचूर्णिताः ॥
08-062-052a	ततोऽभ्यविध्यद्बहुभिः शितैः शरैः; कुणिन्दपुत्रो नकुलात्मजं स्मयन् ।

08-062-052c	ततोऽस्य कायान्निचकर्त नाकुलिः; शिरः क्षुरेणाम्बुजसंनिभाननम् ॥
08-062-053a	ततः शतानीकमविध्यदाशुगैःस्त्रिभिः शितैः कर्णसुतोऽर्जुनं त्रिभिः ।
08-062-053c	त्रिभिश्च भीमं नकुलं च सप्तभिः;र्जनार्दनं द्वादशभिश्च सायकैः ॥
08-062-054a	तदस्य कर्मातिमनुष्यकर्मणः; समीक्ष्य हृष्टाः कुरवोऽभ्यपूजयन् ।
08-062-054c	पराक्रमज्ञास्तु धनंजयस्य ते; हुतोऽयमग्नाविति तं तु मेनिरे ॥
08-062-055a	ततः किरीटी परवीरघाती; हताश्वमालोक्य नरप्रवीरम् ।
08-062-055c	तमभ्यधावदृषसेनमाहवे; स सूतजस्य प्रमुखे स्थितं तदा ॥
08-062-056a	तमापतन्तं नरवीरमुग्रं; महाहवे बाणसहस्रधारिणम् ।
08-062-056c	अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथो; यथैव चेन्द्रं नमुचिः पुरातने ॥
08-062-057a	ततोऽद्भुतेनैकशतेन पार्थः; शरैर्विद्ध्वा सूतपुत्रस्य पुत्रः ।
08-062-057c	ननाद नादं सुमहानुभावो; विद्ध्वेव शक्रं नमुचिः पुरा वै ॥
08-062-058a	पुनः स पार्थ वृषसेन उग्रैः;र्बाणैरविध्यद्भुजमूलमध्ये ।
08-062-058c	तथैव कृष्णं नवभिः समार्दय;त्पुनश्च पार्थ दशभिः शिताग्रैः ॥
08-062-059a	ततः किरीटी रणमूर्ध्नि कोपा;त्कृत्वा त्रिशाखां भ्रुकुटिं ललाटे ।
08-062-059c	मुमोच बाणान्विशिखान्महात्मा; वधाय राजन्सूतपुत्रस्य संख्ये ॥
08-062-060a	विव्याध चैनं दशभिः पृषत्कैः;र्मर्मस्वसक्तं प्रसभं किरीटी ।
08-062-060c	चिच्छेद चास्येष्वसनं भुजौ च; क्षुरैश्चतुर्भिः शिर एव चोग्रैः ॥
08-062-061a	स पार्थबाणाभिहतः पपात; रथाद्विबाहुर्विशिरा धरायाम् ।
08-062-061c	सुपुष्पितः पर्णधरोऽतिकायो; वातेरितः शाल इवाद्रिशृङ्गात् ॥
08-062-062a	तं प्रेक्ष्य बाणाभिहतं पतन्तं; रथात्सुतं सूतजः क्षिप्रकारी ।
08-062-062c	रथं रथेनाशु जगाम वेगा;त्किरीटिनः पुत्रवधाभितप्तः ॥

08-063-001 संजय उवाच

08-063-001a	वृषसेनं हतं दृष्ट्वा शोकामर्षसमन्वितः ।
08-063-001c	मुक्त्वा शोकोद्धवं वारि नेत्राभ्यां सहसा वृषः ॥
08-063-002a	रथेन कर्णस्तेजस्वी जगामाभिमुखो रिपून् ।
08-063-002c	युद्धायामर्षताम्राक्षः समाहूय धनंजयम् ॥
08-063-003a	तौ रथौ सूर्यसंकाशौ वैयाघ्रपरिवारणौ ।
08-063-003c	समेतौ ददृशुस्तत्र द्वाविवाकौ समागतौ ॥
08-063-004a	श्वेताश्वौ पुरुषादित्यावास्थितावरिमर्दनौ ।
08-063-004c	शुशुभाते महात्मानौ चन्द्रादित्यौ यथा दिवि ॥
08-063-005a	तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्वभूतानि मारिष ।

08-063-005c	त्रैलोक्यविजये यत्ताविन्द्रवैरोचनाविव ॥
08-063-006a	रथज्यातलनिर्हादैर्बाणशङ्खरवैरपि ।
08-063-006c	तौ रथावभिधावन्तौ समालोक्य महीक्षिताम् ॥
08-063-007a	ध्वजौ च दृष्ट्वा संसक्तौ विस्मयः समपद्यत ।
08-063-007c	हस्तिकक्ष्यां च कर्णस्य वानरं च किरीटिनः ॥
08-063-008a	तौ रथौ संप्रसक्तौ च दृष्ट्वा भारत पार्थिवाः ।
08-063-008c	सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान् ॥
08-063-009a	श्रुत्वा तु द्वैरथं ताभ्यां तत्र योधाः समन्ततः ।
08-063-009c	चक्रुर्बाहुवलं चैव तथा चेलवलं महत् ॥
08-063-010a	आजग्मुः कुरवस्तत्र वादित्रानुगतास्तदा ।
08-063-010c	कर्णं प्रहर्षयन्तश्च शङ्खान्दध्मुश्च पुष्कलान् ॥
08-063-011a	तथैव पाण्डवाः सर्वे हर्षयन्तो धनंजयम् ।
08-063-011c	तूर्यशङ्खनिनादेन दिशः सर्वा व्यनादयन् ॥
08-063-012a	क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलं सर्वतोऽभवत् ।
08-063-012c	बाहुघोषाश्च वीराणां कर्णार्जुनसमागमे ॥
08-063-013a	तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनां वरौ ।
08-063-013c	प्रगृहीतमहाचापौ शरशक्तिगदायुधौ ॥
08-063-014a	वर्मिणौ बद्धनिस्त्रिंशौ श्वेताश्चौ शङ्खशोभिणौ ।
08-063-014c	तूणीरवरसंपन्नौ द्वावपि स्म सुदर्शनौ ॥
08-063-015a	रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ समदौ वृषभाविव ।
08-063-015c	आशीविषसमप्रख्यौ यमकालान्तकोपमौ ॥
08-063-016a	इन्द्रवृत्राविव क्रुद्धौ सूर्याचन्द्रमसप्रभौ ।
08-063-016c	महाग्रहाविव क्रूरौ युगान्ते समुपस्थितौ ॥
08-063-017a	देवगर्भौ देवसमौ देवतुल्यौ च रूपतः ।
08-063-017c	समेतौ पुरुषव्याघ्रौ प्रेक्ष्य कर्णधनंजयौ ॥
08-063-018a	उभौ वरायुधधरावुभौ रणकृतश्रमौ ।
08-063-018c	उभौ च बाहुशब्देन नादयन्तौ नभस्तलम् ॥
08-063-019a	उभौ विश्रुतकर्माणौ पौरुषेण बलेन च ।
08-063-019c	उभौ च सदृशौ युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥
08-063-020a	कार्तवीर्यसमौ युद्धे तथा दाशरथेः समौ ।
08-063-020c	विष्णुवीर्यसमौ वीर्ये तथा भवसमौ युधि ॥

08-063-021a	उभौ श्वेतहयौ राजत्रथप्रवरवाहिनौ ।
08-063-021c	सारथी प्रवरौ चैव तयोरास्तां महाबलौ ॥
08-063-022a	तौ तु दृष्ट्वा महाराज राजमानौ महारथौ ।
08-063-022c	सिद्धचारणसंघानां विस्मयः समपद्यत ॥
08-063-023a	धार्तराष्ट्रास्ततः कर्णं सबला भरतर्षभ ।
08-063-023c	परिवर्तुर्महात्मानं क्षिप्रमाहवशोभिनम् ॥
08-063-024a	तथैव पाण्डवा हृष्टा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
08-063-024c	परिवर्तुर्महात्मानं पार्थमप्रतिमं युधि ॥
08-063-025a	तावकानां रणे कर्णो ग्लह आसीद्विशां पते ।
08-063-025c	तथैव पाण्डवेयानां ग्लहः पार्थोऽभवद्युधि ॥
08-063-026a	त एव सभ्यास्तत्रासन्प्रेक्षकाश्चाभवन्स्म ते ।
08-063-026c	तत्रैषां ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ ॥
08-063-027a	ताभ्यां द्यूतं समायत्तं विजयायेतराय वा ।
08-063-027c	अस्माकं पण्डवानां च स्थितानां रणमूर्धनि ॥
08-063-028a	तौ तु स्थितौ महाराज समरे युद्धशालिनौ ।
08-063-028c	अन्योन्यं प्रतिसंरब्धावन्योन्यस्य जयैषिणौ ॥
08-063-029a	तावुभौ प्रजिहीर्षेतामिन्द्रवृत्राविवाभितः ।
08-063-029c	भीमरूपधरावास्तां महाधूमाविव ग्रहौ ॥
08-063-030a	ततोऽन्तरिक्षे साक्षेपा विवादा भरतर्षभ ।
08-063-030c	मिथो भेदाश्च भूतानामासन्कर्णार्जुनान्तरे ॥
08-063-030e	व्याश्रयन्त दिशो भिन्नाः सर्वलोकाश्च मारिष ॥
08-063-031a	देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
08-063-031c	प्रतिपक्षग्रहं चक्रुः कर्णार्जुनसमागमे ॥
08-063-032a	द्यौरासीत्कर्णतो व्यग्रा सनक्षत्रा विशां पते ।
08-063-032c	भूमिर्विशाला पार्थस्य माता पुत्रस्य भारत ॥
08-063-033a	सरितः सागराश्चैव गिरयश्च नरोत्तम ।
08-063-033c	वृक्षाश्चौषधयस्तत्र व्याश्रयन्त किरीटिनम् ॥
08-063-034a	असुरा यातुधानाश्च गुह्यकाश्च परंतप ।
08-063-034c	कर्णतः समपद्यन्त खेचराणि वयांसि च ॥
08-063-035a	रत्नानि निधयः सर्वे वेदाश्चाख्यानपञ्चमाः ।
08-063-035c	सोपवेदोपनिषदः सरहस्याः ससंग्रहाः ॥

08-063-036a	वासुकिश्चित्रसेनश्च तक्षकश्चोपतक्षकः ।
08-063-036c	पर्वताश्च तथा सर्वे काद्रवेयाश्च सान्वयाः ॥
08-063-036e	विषवन्तो महारोषा नागाश्चार्जुनतोऽभवन् ॥
08-063-037a	ऐरावताः सौरभेया वैशालेयाश्च भोगिनः ।
08-063-037c	एतेऽभवन्नर्जुनतः क्षुद्रसर्पास्तु कर्णतः ॥
08-063-038a	ईहामृगा व्याडमृगा मङ्गल्याश्च मृगद्विजाः ।
08-063-038c	पार्थस्य विजयं राजन्सर्व एवाभिसंश्रिताः ॥
08-063-039a	वसवो मरुतः साध्या रुद्रा विश्वेऽश्विनौ तथा ।
08-063-039c	अग्निरिन्द्रश्च सोमश्च पवनश्च दिशो दश ॥
08-063-039e	धनंजयमुपाजग्मुरादित्याः कर्णतोऽभवन् ॥
08-063-040a	देवास्तु पितृभिः सार्धं सगणार्जुनतोऽभवन् ।
08-063-040c	यमो वैश्रवणश्चैव वरुणश्च यतोऽर्जुनः ॥
08-063-041a	देवब्रह्मनृपर्षीणां गणाः पाण्डवतोऽभवन् ।
08-063-041c	तुम्बुरुप्रमुखा राजन्नान्धर्वाश्च यतोऽर्जुनः ॥
08-063-042a	प्रावेयाः सह मौनेयैर्गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
08-063-042c	ईहामृगव्याडमृगैर्द्विपाश्च रथपत्तिभिः ॥
08-063-043a	उह्यमानास्तथा मेघैर्वायुना च मनीषिणः ।
08-063-043c	दिदृक्षवः समाजग्मुः कर्णार्जुनसमागमम् ॥
08-063-044a	देवदानवगन्धर्वा नागा यक्षाः पतत्रिणः ।
08-063-044c	महर्षयो वेदविदः पितरश्च स्वधाभुजः ॥
08-063-045a	तपो विद्यास्तथौषध्यो नानारूपाम्बरत्विषः ।
08-063-045c	अन्तरिक्षे महाराज विनदन्तोऽवतस्थिरे ॥
08-063-046a	ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिः सार्धं प्रजापतिभिरेव च ।
08-063-046c	भवेनावस्थितो यानं दिव्यं तं देशमभ्ययात् ॥
08-063-047a	दृष्ट्वा प्रजापतिं देवाः स्वयंभुवमुपागमन् ।
08-063-047c	समोऽस्तु देव विजय एतयोर्नरसिंहयोः ॥
08-063-048a	तदुपश्रुत्य मघवा प्रणिपत्य पितामहम् ।
08-063-048c	कर्णार्जुनविनाशेन मा नश्यत्वखिलं जगत् ॥
08-063-049a	स्वयंभो ब्रूहि तद्वाक्यं समोऽस्तु विजयोऽनयोः ।
08-063-049c	तत्तथास्तु नमस्तेऽस्तु प्रसीद भगवन्मम ॥
08-063-050a	ब्रह्मेशानावथो वाक्यमूचतुस्त्रिदशेश्वरम् ।

08-063-050c	विजयो ध्रुव एवास्तु विजयस्य महात्मनः ॥
08-063-051a	मनस्वी बलवाञ्शूरः कृतास्त्रश्च तपोधनः ।
08-063-051c	बिभर्ति च महातेजा धनुर्वेदमशेषतः ॥
08-063-052a	अतिक्रमेच्च माहात्म्याद्दिष्टमेतस्य पर्ययात् ।
08-063-052c	अतिक्रान्ते च लोकानामभावो नियतो भवेत् ॥
08-063-053a	न विद्यते व्यवस्थानं कृष्णयोः क्रुद्धयोः क्वचित् ।
08-063-053c	स्रष्टारौ ह्यसतश्चोभौ सतश्च पुरुषर्षभौ ॥
08-063-054a	नरनारायणावेतौ पुराणावृषिसत्तमौ ।
08-063-054c	अनियत्तौ नियन्तारावभीतौ स्म परंतपौ ॥
08-063-055a	कर्णो लोकानयं मुख्यान्प्राप्नोतु पुरुषर्षभः ।
08-063-055c	वीरो वैकर्तनः शूरो विजयस्त्वस्तु कृष्णयोः ॥
08-063-056a	वसूनां च सलोकत्वं मरुतां वा समाप्नुयात् ।
08-063-056c	सहितो द्रोणभीष्माभ्यां नाकलोके महीयताम् ॥
08-063-057a	इत्युक्तो देवदेवाभ्यां सहस्राक्षोऽब्रवीद्वचः ।
08-063-057c	आमन्त्र्य सर्वभूतानि ब्रह्मेशानानुशासनात् ॥
08-063-058a	श्रुतं भवद्भिर्यत्प्रोक्तं भगवद्भ्यां जगद्धितम् ।
08-063-058c	तत्तथा नान्यथा तद्धि तिष्ठध्वं गतमन्यवः ॥
08-063-059a	इति श्रुत्वेन्द्रवचनं सर्वभूतानि मारिष ।
08-063-059c	विस्मितान्यभवन्राजन्पूजयां चक्रिरे च तत् ॥
08-063-060a	व्यसृजंश्च सुगन्धीनि नानारूपाणि खात्तथा ।
08-063-060c	पुष्पवर्षाणि विबुधा देवतूर्याण्यवादयन् ॥
08-063-061a	दिदृक्षवश्चाप्रतिमं द्वैरथं नरसिंहयोः ।
08-063-061c	देवदानवगन्धर्वाः सर्व एवावतस्थिरे ॥
08-063-061e	रथौ च तौ श्वेतहयौ युक्तकेतू महास्वनौ ॥
08-063-062a	समागता लोकवीराः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।
08-063-062c	वासुदेवार्जुनौ वीरौ कर्णशल्यौ च भारत ॥
08-063-063a	तद्धीरुसंत्रासकरं युद्धं समभवत्तदा ।
08-063-063c	अन्योन्यस्पर्धिनोर्वीर्ये शक्रशम्बरयोरिव ॥
08-063-064a	तयोर्ध्वजौ वीतमालौ शुशुभाते रथस्थितौ ।
08-063-064c	पृथग्रूपौ समार्छन्तौ क्रोधं युद्धे परस्परम् ॥
08-063-065a	कर्णस्याशीविषनिभा रत्नसारवती दृढा ।

08-063-065c	पुरंदरधनुःप्रख्या हस्तिकक्ष्या व्यराजत ॥
08-063-066a	कपिश्रेष्ठस्तु पार्थस्य व्यादितास्यो भयंकरः ।
08-063-066c	भीषयन्नेव दंष्ट्राभिर्दुर्निरीक्ष्यो रविर्यथा ॥
08-063-067a	युद्धाभिलाषुको भूत्वा ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ।
08-063-067c	कर्णध्वजमुपातिष्ठत्सोऽवदीदभिनर्दयन् ॥
08-063-068a	उत्पत्य च महावेगः कक्ष्यामभ्यहनत्कपिः ।
08-063-068c	नखैश्च दशनैश्चैव गरुडः पन्नगं यथा ॥
08-063-069a	सुकिङ्किणीकाभरणा कालपाशोपमायसी ।
08-063-069c	अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धा नागकक्ष्या महाकपिम् ॥
08-063-070a	उभयोरुत्तमे युद्धे द्वैरथे द्यूत आहते ।
08-063-070c	प्रकुर्वाते ध्वजौ युद्धं प्रत्यहेषन्हयान्हयाः ॥
08-063-071a	अविध्यत्पुण्डरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः ।
08-063-071c	स चापि पुण्डरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत ॥
08-063-072a	तत्राजयद्वासुदेवः शल्यं नयनसायकैः ।
08-063-072c	कर्णं चाप्यजयद्दृष्ट्या कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
08-063-073a	अथाब्रवीत्सूतपुत्रः शल्यमाभाष्य सस्मितम् ।
08-063-073c	यदि पार्थो रणे हन्यादद्य मामिह कर्हिचित् ॥
08-063-073e	किमुत्तरं तदा ते स्यात्सखे सत्यं ब्रवीहि मे ॥

08-063-074 शल्य उवाच

08-063-074a	यदि कर्ण रणे हन्यादद्य त्वां श्वेतवाहनः ।
08-063-074c	उभावेकरथेनाहं हन्यां माधवपाण्डवौ ॥

08-063-075 संजय उवाच

08-063-075a	एवमेव तु गोविंदमर्जुनः प्रत्यभाषत ।
08-063-075c	तं प्रहस्याब्रवीत्कृष्णः पार्थ परमिदं वचः ॥
08-063-076a	पतेद्दिवाकरः स्थानाच्छीर्येतानेकधा क्षितिः ।
08-063-076c	शैत्यमग्निरियान्न त्वा कर्णो हन्याद्धनंजयम् ॥
08-063-077a	यदि त्वेवं कथंचित्स्याल्लोकपर्यसनं यथा ।
08-063-077c	हन्यां कर्णं तथा शल्यं बाहुभ्यामेव संयुगे ॥
08-063-078a	इति कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन्कपिकेतनः ।
08-063-078c	अर्जुनः प्रत्युवाचेदं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥

08-063-078e	ममाप्येतावपर्याप्तौ कर्णशल्यौ जनार्दन ॥
08-063-079a	सपताकाध्वजं कर्णं सशल्यरथवाजिनम् ।
08-063-079c	सच्छत्रकवचं चैव सशक्तिशरकार्मुकम् ॥
08-063-080a	द्रष्टास्यद्य शरैः कर्णं रणे कृत्तमनेकधा ।
08-063-080c	अद्यैनं सरथं साश्वं सशक्तिकवचायुधम् ॥
08-063-080e	न हि मे शाम्यते वैरं कृष्णां यत्प्राहसत्पुरा ॥
08-063-081a	अद्य द्रष्टासि गोविन्द कर्णमुन्मथितं मया ।
08-063-081c	वारणेनेव मत्तेन पुष्पितं जगतीरुहम् ॥
08-063-082a	अद्य ता मधुरा वाचः श्रोतासि मधुसूदन ।
08-063-082c	अद्याभिमन्युजननीमनृणः सान्त्वयिष्यसि ॥
08-063-082e	कुन्तीं पितृष्वसारं च संप्रहृष्टो जनार्दन ॥
08-063-083a	अद्य बाष्पमुखीं कृष्णां सान्त्वयिष्यसि माधव ।
08-063-083c	वाग्भिश्चामृतकल्पाभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥

08-064-001 संजय उवाच

08-064-001a	तद्देवनागासुरसिद्धसंघैः;र्गन्धर्वयक्षाप्सरसां च संघैः ।
08-064-001c	ब्रह्मर्षिराजर्षिसुपर्णजुष्टं; बभौ वियद्विस्मयनीयरूपम् ॥
08-064-002a	नानद्यमानं निनदैर्मनोज्ञैः;र्वादित्रगीतस्तुतिभिश्च नृतैः ।
08-064-002c	सर्वेऽन्तरिक्षे ददृशुर्मनुष्याः; खस्थांश्च तान्विस्मयनीयरूपान् ॥
08-064-003a	ततः प्रहृष्टाः कुरुपाण्डुयोधा; वादित्रपत्रायुधसिंहनादैः ।
08-064-003c	निनादयन्तो वसुधां दिशश्च; स्वनेन सर्वे द्विषतो निजघ्नुः ॥
08-064-004a	नानाश्वमातङ्गरथायुताकुलं; वरासिशक्त्यृष्टिनिपातदुःसहम् ।
08-064-004c	अभीरुजुष्टं हतदेहसंकुलं; रणाजिरं लोहितरक्तमाबभौ ॥
08-064-005a	तथा प्रवृत्तेऽस्त्रभृतां पराभवे; धनंजयश्चाधिरथिश्च सायकैः ।
08-064-005c	दिशश्च सैन्यं च शितैरजिह्वगैः; परस्परं प्रोर्णुवतुः स्म दंशितौ ॥
08-064-006a	ततस्त्वदीयाश्च परे च सायकैः; कृतेऽन्धकारे विविदुर्न किञ्चन ।
08-064-006c	भयात्तु तावेव रथौ समाश्रयं;स्तमोनुदौ खे प्रसृता इवांशवः ॥
08-064-007a	ततोऽस्त्रमस्त्रेण परस्परस्य तौ; विधूय वाताविव पूर्वपश्चिमौ ।
08-064-007c	घनान्धकारे वितते तमोनुदौ; यथोदितौ तद्वदतीव रेजतुः ॥
08-064-008a	न चाभिमन्तव्यमिति प्रचोदिताः; परे त्वदीयाश्च तदावतस्थिरे ।
08-064-008c	महारथौ तौ परिवार्य सर्वतः; सुरासुरा वासवशम्बराविव ॥
08-064-009a	मृदङ्गभेरीपणवानकस्वनैः;र्निनादिते भारत शङ्खनिस्वनैः ।

08-064-009c	ससिंहनादौ बभतुर्नरोत्तमौ; शशाङ्कसूर्याविव मेघसंप्लवे ॥
08-064-010a	महाधनुर्मण्डलमध्यगावुभौ; सुवर्चसौ बाणसहस्ररश्मिनौ ।
08-064-010c	दिधक्षमाणौ सचराचरं जग; द्युगास्तसूर्याविव दुःसहौ रणे ॥
08-064-011a	उभावजेयावहितान्तकावुभौ; जिघांसतुस्तौ कृतिनौ परस्परम् ।
08-064-011c	महाहवे वीरवरौ समीयतु; र्यथेन्द्रजम्भाविव कर्णपाण्डवौ ॥
08-064-012a	ततो महास्त्राणि महाधनुर्धरौ; विमुञ्चमानाविषुभिर्भयानकैः ।
08-064-012c	नराश्चनागानमितौ निजघ्नतुः; परस्परं जघ्नतुरुत्तमेषुभिः ॥
08-064-013a	ततो विसस्रुः पुनरर्दिताः शरैः; नरोत्तमाभ्यां कुरुपाण्डवाश्रयाः ।
08-064-013c	सनागपत्त्यश्वरथा दिशो गता; स्तथा यथा सिंहभयाद्वनौकसः ॥
08-064-014a	ततस्तु दुर्योधनभोजसौबलाः; कृपश्च शारद्वतसूनुना सह ।
08-064-014c	महारथाः पञ्च धनंजयाच्युतौ; शरैः शरीरान्तकरैरताडयन् ॥
08-064-015a	धनूंषि तेषामिषुधीन्हयान्ध्वजा; त्रथांश्च सूतांश्च धनंजयः शरैः ।
08-064-015c	समं च चिच्छेद पराभिनच्च ता; ज्शरोत्तमैर्द्वादशभिश्च सूतजम् ॥
08-064-016a	अथाभ्यधावंस्त्वरिताः शतं रथाः; शतं च नागार्जुनमाततायिनः ।
08-064-016c	शकास्तुखारा यवनाश्च सादिनः; सहैव काम्बोजवरैर्जिघांसवः ॥
08-064-017a	वरायुधान्पाणिगतान्करैः सह; क्षुरैर्यकृन्तंस्त्वरिताः शिरांसि च ।
08-064-017c	हयांश्च नागांश्च रथांश्च युध्यतां; धनंजयः शत्रुगणं तमक्षिणोत् ॥
08-064-018a	ततोऽन्तरिक्षे सुरतूर्यनिस्वनाः; ससाधुवादा हृषितैः समीरिताः ।
08-064-018c	निपेतुरप्युत्तमपुष्पवृष्टयः; सुरूपगन्धाः पवनेरिताः शिवाः ॥
08-064-019a	तदद्भुतं देवमनुष्यसाक्षिकं; समीक्ष्य भूतानि विसिष्मियुर्नृप ।
08-064-019c	तवात्मजः सूतसुतश्च न व्यथां; न विस्मयं जग्मतुरेकनिश्चयौ ॥
08-064-020a	अथाब्रवीद्द्रोणसुतस्तवात्मजं; करं करेण प्रतिपीड्य सान्त्वयन् ।
08-064-020c	प्रसीद दुर्योधन शाम्य पाण्डवै; रलं विरोधेन धिगस्तु विग्रहम् ॥
08-064-021a	हतो गुरुर्ब्रह्मसमो महास्त्रवि; तथैव भीष्मप्रमुखा नरर्षभाः ।
08-064-021c	अहं त्ववध्यो मम चापि मातुलः; प्रशाधि राज्यं सह पाण्डवैश्चिरम् ॥
08-064-022a	धनंजयः स्थास्यति वारितो मया; जनार्दनो नैव विरोधमिच्छति ।
08-064-022c	युधिष्ठिरो भूतहिते सदा रतो; वृकोदरस्तद्वशगस्तथा यमौ ॥
08-064-023a	त्वया च पार्थैश्च परस्परेण; प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरिच्छति त्वयि ।
08-064-023c	व्रजन्तु शेषाः स्वपुराणि पार्थिवा; निवृत्तवैराश्च भवन्तु सैनिकाः ॥
08-064-024a	न चेद्वचः श्रोष्यसि मे नराधिप; ध्रुवं प्रतप्तासि हतोऽरिभिर्युधि ।
08-064-024c	इदं च दृष्टं जगता सह त्वया; कृतं यदेकेन किरीटमालिना ॥

08-064-024e	यथा न कुर्याद्वलभिन्न चान्तको; न च प्रचेता भगवान्न यक्षराट् ॥
08-064-025a	अतोऽपि भूयांश्च गुणैर्धनंजयः; स चाभिपत्स्यत्यखिलं वचो मम ।
08-064-025c	तवानुयात्रां च तथा करिष्यति; प्रसीद राजञ्जगतः शमाय वै ॥
08-064-026a	ममापि मानः परमः सदा त्वयि; ब्रवीम्यतस्त्वां परमाच्च सौहृदात् ।
08-064-026c	निवारयिष्यामि हि कर्णमप्यहं; यदा भवान्सप्रणयो भविष्यति ॥
08-064-027a	वदन्ति मित्रं सहजं विचक्षणा;स्तथैव साम्ना च धनेन चार्जितम् ।
08-064-027c	प्रतापतश्चोपनतं चतुर्विधं; तदस्ति सर्वं त्वयि पाण्डवेषु च ॥
08-064-028a	निसर्गतस्ते तव वीर बान्धवाः; पुनश्च साम्ना च समाप्नुहि स्थिरम् ।
08-064-028c	त्वयि प्रसन्ने यदि मित्रतामियुःश्रुवं नरेन्द्रेन्द्र तथा त्वमाचर ॥
08-064-029a	स एवमुक्तः सुहृदा वचो हितं; विचिन्त्य निःश्वस्य च दुर्मनाब्रवीत् ।
08-064-029c	यथा भवानाह सखे तथैव त;न्ममापि च ज्ञापयतो वचः शृणु ॥
08-064-030a	निहत्य दुःशासनमुक्तवान्बहुः प्रसह्य शार्दूलवदेष दुर्मतिः ।
08-064-030c	वृकोदरस्तद्धृदये मम स्थितं; न तत्परोक्षं भवतः कुतः शमः ॥
08-064-031a	न चापि कर्णं गुरुपुत्र संस्तवा;दुपारमेत्यर्हसि वक्तुमच्युत ।
08-064-031c	श्रमेण युक्तो महताद्य फल्गुन;स्तमेष कर्णः प्रसभं हनिष्यति ॥
08-064-032a	तमेवमुक्त्वाभ्यनुनीय चासकृ;त्तवात्मजः स्वाननुशास्ति सैनिकान् ।
08-064-032c	समाघ्नताभिद्रवताहितानिमा;न्सबाणशब्दान्किमु जोषमास्यते ॥

08-065-001 संजय उवाच

08-065-001a	तौ शङ्खभेरीनिनदे समृद्धे; समीयतुः श्वेतहयौ नराग्र्यौ ।
08-065-001c	वैकर्तनः सूतपुत्रोऽर्जुनश्च; दुर्मन्त्रिते तव पुत्रस्य राजन् ॥
08-065-002a	यथा गजौ हैमवतौ प्रभिन्नौ; प्रगृह्य दन्ताविव वाशितार्थे ।
08-065-002c	तथा समाजग्मतुरुग्रवेगौ; धनंजयश्चाधिरथिश्च वीरौ ॥
08-065-003a	बलाहकेनेव यथा बलाहको; यदृच्छया वा गिरिणा गिरिर्यथा ।
08-065-003c	तथा धनुर्ज्यातलनेमिनिस्वनौ; समीयतुस्ताविषुवर्षवर्षिणौ ॥
08-065-004a	प्रवृद्धशृङ्गद्रुमवीरुदोषधी; प्रवृद्धनानाविधपर्वतौकसौ ।
08-065-004c	यथाचलौ वा गलितौ महाबलौ; तथा महास्त्रैरितरेतरं घ्नतः ॥
08-065-005a	स संनिपातस्तु तयोर्महानभू;त्सुरेशवैरोचनयोर्यथा पुरा ।
08-065-005c	शरैर्विभुग्नाङ्गनियन्तृवाहनः; सुदुःसहोऽन्यैः पटुशोणितोदकः ॥
08-065-006a	प्रभूतपद्मोत्पलमत्स्यकच्छपौ; महाहृदौ पक्षिगणानुनादितौ ।
08-065-006c	सुसंनिकृष्टावनिलोद्धतौ यथा; तथा रथौ तौ ध्वजिनौ समीयतुः ॥
08-065-007a	उभौ महेन्द्रस्य समानविक्रमा;वुभौ महेन्द्रप्रतिमौ महारथौ ।

08-065-007c	महेन्द्रवज्रप्रतिमैश्च सायकैः;महेन्द्रवृत्राविव संप्रजहतुः ॥
08-065-008a	सनागपत्त्यश्वरथे उभे बले; विचित्रवर्णाभरणाम्बरस्रजे ।
08-065-008c	चकम्पतुश्चोन्नमतः स्म विस्मया;द्वियद्गताश्चार्जुनकर्णसंयुगे ॥
08-065-009a	भुजाः सवज्राङ्गुलयः समुच्छ्रिताः; ससिंहनादा हृषितैर्दिदृक्षुभिः ।
08-065-009c	यदार्जुनं मत्तमिव द्विपो द्विपं; समभ्ययादाधिरथिर्जिघांसया ॥
08-065-010a	अभ्यक्रोशन्सोमकास्तत्र पार्थ; त्वरस्व याह्यर्जुन विध्य कर्णम् ।
08-065-010c	छिन्ध्यस्य मूर्धानमलं चिरेण; श्रद्धां च राज्याद्धृतराष्ट्रसूनोः ॥
08-065-011a	तथास्माकं बहवस्तत्र योधाः; कर्णं तदा याहि याहीत्यवोचन् ।
08-065-011c	जह्यर्जुनं कर्णं ततः सचीराः; पुनर्वनं यान्तु चिराय पार्थाः ॥
08-065-012a	ततः कर्णः प्रथमं तत्र पार्थ; महेषुभिर्दशभिः पर्यविध्यत् ।
08-065-012c	तमर्जुनः प्रत्यविध्यच्छिताग्रैः; कक्षान्तरे दशभिरतीव क्रुद्धः ॥
08-065-013a	परस्परं तौ विशिखैः सुतीक्ष्णैःस्ततक्षतुः सूतपुत्रोऽर्जुनश्च ।
08-065-013c	परस्परस्यान्तरेप्सू विमर्दे; सुभीममभ्याययतुः प्रहृष्टौ ॥
08-065-014a	अमृष्यमाणश्च महाविमर्दे; तत्राक्रुध्यद्भीमसेनो महात्मा ।
08-065-014c	अथाब्रवीत्पाणिना पाणिमाघ्नः;संदष्टौष्ठो नृत्यति वादयन्निव ॥
08-065-014e	कथं नु त्वां सूतपुत्रः किरीटि;न्महेषुभिर्दशभिरविध्यदग्रे ॥
08-065-015a	यया धृत्या सर्वभूतान्यजैषी;र्गासं ददद्वह्नये खाण्डवे त्वम् ।
08-065-015c	तया धृत्या सूतपुत्रं जहि त्व;महं वैनं गदया पोथयिष्ये ॥
08-065-016a	अथाब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थ; दृष्ट्वा रथेषून्प्रतिहन्यमानान् ।
08-065-016c	अमीमृदत्सर्वथा तेऽद्य कर्णो; ह्यस्त्रैरस्त्राणि किमिदं किरीटिन् ॥
08-065-017a	स वीर किं मुह्यसि नावधीयसे; नदन्त्येते कुरवः संप्रहृष्टाः ।
08-065-017c	कर्णं पुरस्कृत्य विदुर्हि सर्वे; त्वदस्त्रमस्त्रैर्विनिपात्यमानम् ॥
08-065-018a	यया धृत्या निहतं तामसास्त्रं; युगे युगे राक्षसाश्चापि घोराः ।
08-065-018c	दम्भोद्धवाश्चासुराश्चाहवेषु; तया धृत्या त्वं जहि सूतपुत्रम् ॥
08-065-019a	अनेन वास्य क्षुरनेमिनाद्य; संछिन्धि मूर्धानमरेः प्रसह्य ।
08-065-019c	मया निसृष्टेन सुदर्शनेन; वज्रेण शक्रो नमुचेरिवारेः ॥
08-065-020a	किरातरूपी भगवान्यया च; त्वया महत्या परितोषितोऽभूत् ।
08-065-020c	तां त्वं धृतिं वीर पुनर्गृहीत्वा; सहानुबन्धं जहि सूतपुत्रम् ॥
08-065-021a	ततो महीं सागरमेखलां त्वं; सपत्तनां ग्रामवतीं समृद्धाम् ।
08-065-021c	प्रयच्छ राज्ञे निहतारिसंघां; यशश्च पार्थातुलमाप्नुहि त्वम् ॥
08-065-022a	संचोदितो भीमजनार्दनाभ्यां; स्मृत्वा तदात्मानमवेक्ष्य सत्त्वम् ।

08-065-022c	महात्मनश्चागमने विदित्वा; प्रयोजनं केशवमित्युवाच ॥
08-065-023a	प्रादुष्करोम्येष महास्त्रमुग्रं; शिवाय लोकस्य वधाय सौतेः ।
08-065-023c	तन्मेऽनुजानातु भवान्सुराश्च; ब्रह्मा भवो ब्रह्मविदश्च सर्वे ॥
08-065-024a	इत्यूचिवान्ब्राह्ममसह्यमस्त्रं; प्रादुश्चक्रे मनसा संविधेयम् ।
08-065-024c	ततो दिशश्च प्रदिशश्च सर्वाः; समावृणोत्सायकैर्भूरितेजाः ॥
08-065-024e	ससर्ज बाणान्भरतर्षभोऽपि; शतंशतानेकवदाशुवेगान् ॥
08-065-025a	वैकर्तनेनापि तथाजिमध्ये; सहस्रशो बाणगणा विसृष्टाः ।
08-065-025c	ते घोषिणः पाण्डवमभ्युपेयुः; पर्जन्यमुक्ता इव वारिधाराः ॥
08-065-026a	स भीमसेनं च जनार्दनं च; किरीटिनं चाप्यमनुष्यकर्मा ।
08-065-026c	त्रिभिस्त्रिभिर्भीमबलो निहत्य; ननाद घोरं महता स्वरेण ॥
08-065-027a	स कर्णबाणाभिहतः किरीटी; भीमं तथा प्रेक्ष्य जनार्दनं च ।
08-065-027c	अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थः; शरान्दशाष्टौ च समुद्धबर्ह ॥
08-065-028a	सुषेणमेकेन शरेण विद्ध्वा; शल्यं चतुर्भिस्त्रिभिरेव कर्णम् ।
08-065-028c	ततः सुमुक्तैर्दशभिर्जघान; सभापतिं काञ्चनवर्मनद्धम् ॥
08-065-029a	स राजपुत्रो विशिरा विबाहु;र्विवाजिसूतो विधनुर्विकेतुः ।
08-065-029c	ततो रथाग्रादपतत्प्रभग्नः; परश्वधैः शाल इवाभिकृत्तः ॥
08-065-030a	पुनश्च कर्णं त्रिभिरष्टभिश्च; द्वाभ्यां चतुर्भिर्दशभिश्च विद्ध्वा ।
08-065-030c	चतुःशतान्द्विरदान्सायुधीया;न्हत्वा रथानष्टशतं जघान ॥
08-065-030e	सहस्रमश्वान् पुनश्च सादी;नष्टौ सहस्राणि च पत्तिवीरान् ॥
08-065-031a	दृष्ट्वाजिमुख्यावथ युध्यमानौ; दिदृक्षवः शूरवरावरिघ्नौ ।
08-065-031c	कर्णं च पार्थं च नियम्य वाहा;न्वस्था महीस्थाश्च जनावतस्थुः ॥
08-065-032a	ततो धनुर्ज्या सहसातिकृष्टा; सुघोषमाच्छिद्यत पाण्डवस्य ।
08-065-032c	तस्मिन्क्षणे सूतपुत्रस्तु पार्थ; समाचिनोत्क्षुद्रकाणां शतेन ॥
08-065-033a	निर्मुक्तसर्पप्रतिमैश्च तीक्ष्णै;स्तैलप्रधौतैः खगपत्रवाजैः ।
08-065-033c	षष्ट्या नाराचैर्वासुदेवं बिभेद; तदन्तरं सोमकाः प्राद्रवन्त ॥
08-065-034a	ततो धनुर्ज्यामवधम्य शीघ्रं; शरानस्तानाधिरथेर्विधम्य ।
08-065-034c	सुसंरब्धः कर्णशरक्षताङ्गो; रणे पार्थः सोमकान्प्रत्यगृह्णात् ॥
08-065-034e	न पक्षिणः संपतन्त्यन्तरिक्षे; क्षेपीयसास्त्रेण कृतेऽन्धकारे ॥
08-065-035a	शल्यं च पार्थो दशभिः पृषत्कै;र्भृशं तनुत्रे प्रहसन्नविध्यत् ।
08-065-035c	ततः कर्णं द्वादशभिः सुमुक्तै;र्विद्ध्वा पुनः सप्तभिरभ्यविध्यत् ॥
08-065-036a	स पार्थबाणासनवेगानुनै;र्दृढाहतः पत्रिभिरुग्रवेगैः ।

08-065-036c	विभिन्नगात्रः क्षतजोक्षिताङ्गः; कर्णो बभौ रुद्र इवाततेषुः ॥
08-065-037a	ततस्त्रिभिश्च त्रिदशाधिपोपमं; शरैर्बिभेदाधिरथिर्धनंजयम् ।
08-065-037c	शरांस्तु पञ्च ज्वलितानिवोरगा; न्प्रवीरयामास जिघांसुरच्युते ॥
08-065-038a	ते वर्म भित्त्वा पुरुषोत्तमस्य; सुवर्णचित्रं न्यपतन्सुमुक्ताः ।
08-065-038c	वेगेन गामाविविशुः सुवेगाः; स्नात्वा च कर्णाभिमुखाः प्रतीयुः ॥
08-065-039a	तान्पञ्चभल्लैस्त्वरितैः सुमुक्तैः; स्त्रिधा त्रिधैकैकमथोच्चकर्त ।
08-065-039c	धनंजयस्ते न्यपतन्पृथिव्यां; महाहयस्तक्षकपुत्रपक्षाः ॥
08-065-040a	ततः प्रजज्वाल किरीटमाली; क्रोधेन कक्षं प्रदहन्निवाग्निः ।
08-065-040c	स कर्णमाकर्णविकृष्टसृष्टैः; शरैः शरीरान्तकरैर्ज्वलद्भिः ॥
08-065-040e	मर्मस्वविध्यत्स चचाल दुःखा; द्वैर्यात्तु तस्थावतिमात्रधैर्यः ॥
08-065-041a	ततः शरौघैः प्रदिशो दिशश्च; रविप्रभा कर्णरथश्च राजन् ।
08-065-041c	अदृश्य आसीत्कुपिते धनंजये; तुषारनीहारवृतं यथा नभः ॥
08-065-042a	स चक्ररक्षानथ पादरक्षा; न्पुरःसरान्पृष्ठगोपांश्च सर्वान् ।
08-065-042c	दुर्योधनेनानुमतानरिघ्ना; न्समुच्चितान्सुरथान्सारभूतान् ॥
08-065-043a	द्विसाहस्रान्समरे सव्यसाची; कुरुप्रवीरानृषभः कुरूणाम् ।
08-065-043c	क्षणेन सर्वान्सरथाश्चसूता; न्निनाय राजन्क्षयमेकवीरः ॥
08-065-044a	अथापलायन्त विहाय कर्णं; तवात्मजाः कुरवश्चावशिष्टाः ।
08-065-044c	हतानवाकीर्य शरक्षतांश्च; लालप्यमानांस्तनयान्पितृंश्च ॥
08-065-045a	स सर्वतः प्रेक्ष्य दिशो विशून्या; भयावदीर्णैः कुरुभिर्विहीनः ।
08-065-045c	न विव्यथे भारत तत्र कर्णः; प्रतीपमेवार्जुनमभ्यधावत् ॥

08-066-001 संजय उवाच

08-066-001a	ततोऽपयाताः शरपातमात्र; मवस्थिताः कुरवो भिन्नसेनाः ।
08-066-001c	विद्युत्प्रकाशं ददृशुः समन्ता; द्धनंजयास्त्रं समुदीर्यमाणम् ॥
08-066-002a	तदर्जुनास्त्रं ग्रसते स्म वीरा; न्वियत्तथाकाशमनन्तघोषम् ।
08-066-002c	क्रुद्धेन पार्थेन तदाशु सृष्टं; वधाय कर्णस्य महाविमर्दं ॥
08-066-003a	रामादुपात्तेन महामहिम्ना; आथर्वणेनारिविनाशनेन ।
08-066-003c	तदर्जुनास्त्रं व्यधमद्दहन्तं; पार्थं च बाणैर्निशितैर्निजघ्ने ॥
08-066-004a	ततो विमर्दः सुमहान्बभूव; तस्यार्जुनस्याधिरथेश्च राजन् ।
08-066-004c	अन्योन्यमासादयतोः पृष्ठकैः; विषाणघातैर्द्विपयोरिवोग्रैः ॥
08-066-005a	ततो रिपुघ्नं समधत्त कर्णः; सुसंशितं सर्पमुखं ज्वलन्तम् ।
08-066-005c	रौद्रं शरं संयति सुप्रधौतं; पार्थार्थमत्यर्थचिराय गुप्तम् ॥

08-066-006a	सदार्चितं चन्दनचूर्णशायिनं; सुवर्णनालीशयनं महाविषम् ।
08-066-006c	प्रदीप्तमैरावतवंशसंभवं; शिरो जिहीर्षुर्युधि फल्गुनस्य ॥
08-066-007a	तमब्रवीन्मद्राजो महात्मा; वैकर्तनं प्रेक्ष्य हि संहितेषुम् ।
08-066-007c	न कर्ण ग्रीवामिषुरेष प्राप्स्यते; संलक्ष्य संधत्स्व शरं शिरोघ्नम् ॥
08-066-008a	अथाब्रवीत्क्रोधसंरक्तनेत्रः; कर्णः शल्यं संधितेषुः प्रसह्य ।
08-066-008c	न संधत्ते द्विः शरं शल्य कर्णो; न मादृशाः शाठ्ययुक्ता भवन्ति ॥
08-066-009a	तथैवमुक्त्वा विससर्ज तं शरं; बलाहकं वर्षघनाभिपूजितम् ।
08-066-009c	हतोऽसि वै फल्गुन इत्यवोच; ततस्त्वरन्नूर्जितमुत्ससर्ज ॥
08-066-010a	संधीयमानं भुजगं दृष्ट्वा कर्णेन माधवः ।
08-066-010c	आक्रम्य स्यन्दनं पद्भ्यां बलेन बलिनां वरः ॥
08-066-011a	अवगाढे रथे भूमौ जानुभ्यामगमन्हयाः ।
08-066-011c	ततः शरः सोऽभ्यहनत्किरीटं तस्य धीमतः ॥
08-066-012a	अथार्जुनस्योत्तमगात्रभूषणं; धरावियद्द्योसलिलेषु विश्रुतम् ।
08-066-012c	बलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः; शरेण मूर्ध्नः स जहार सूतजः ॥
08-066-013a	दिवाकरेन्दुज्वलनग्रहत्विषं; सुवर्णमुक्तामणिजालभूषितम् ।
08-066-013c	पुरंदरार्थं तपसा प्रयत्नतः; स्वयं कृतं यद्भुवनस्य सूनूना ॥
08-066-014a	महार्हरूपं द्विषतां भयंकरं; विभाति चात्यर्थसुखं सुगन्धि तत् ।
08-066-014c	निजघ्नुषे देवरिपून्सुरेश्वरः; स्वयं ददौ यत्सुमनाः किरीटिने ॥
08-066-015a	हराम्बुपाखण्डलवित्तगोप्तृभिः; पिनाकपाशाशनिसायकोत्तमैः ।
08-066-015c	सुरोत्तमैरप्यविषह्यमर्दितुं; प्रसह्य नागेन जहार यदृषः ॥
08-066-016a	तदुत्तमेषून्मथितं विषाग्निना; प्रदीप्तमर्चिष्मदभिक्षिति प्रियम् ।
08-066-016c	पपात पार्थस्य किरीटमुत्तमं; दिवाकरोऽस्तादिव पर्वताज्ज्वलन् ॥
08-066-017a	ततः किरीटं बहुरत्नमण्डितं; जहार नागोऽर्जुनमूर्धतो बलात् ।
08-066-017c	गिरेः सुजाताङ्कुरपुष्पितद्रुमं; महेन्द्रवज्रः शिखरं यथोत्तमम् ॥
08-066-018a	मही वियद्द्यौः सलिलानि वायुना; यथा विभिन्नानि विभान्ति भारत ।
08-066-018c	तथैव शब्दो भुवनेष्वभूतदा; जना व्यवस्यन्व्यथिताश्च चस्खलुः ॥
08-066-019a	ततः समुद्ग्रथ्य सितेन वाससा; स्वमूर्धजानव्यथितः स्थितोऽर्जुनः ।
08-066-019c	विभाति संपूर्णमरीचिभास्वता; शिरोगतेनोदयपर्वतो यथा ॥
08-066-020a	बलाहकः कर्णभुजेरितस्ततो; हुताशनार्कप्रतिमद्युतिर्महान् ।
08-066-020c	महोरगः कृतवैरोऽर्जुनेन; किरीटमासाद्य समुत्पपात ॥
08-066-021a	तमब्रवीद्विद्धि कृतागसं मे; कृष्णाद्य मातुर्वधजातवैरम् ।

- 08-066-021c ततः कृष्णः पार्थमुवाच संख्ये; महोरगं कृतवैरं जहि त्वम् ॥
- 08-066-022a स एवमुक्तो मधुसूदनेन; गाण्डीवधन्वा रिपुषूग्रधन्वा ।
- 08-066-022c उवाच को न्वेष ममाद्य नागः; स्वयं य आगाद्गरुडस्य वक्त्रम् ॥
- 08-066-023 कृष्ण उवाच**
- 08-066-023a योऽसौ त्वया खाण्डवे चित्रभानुं; संतर्पयानेन धनुर्धरेण ।
- 08-066-023c वियद्गतो बाणनिकृत्तदेहो; ह्यनेकरूपो निहतास्य माता ॥
- 08-066-024a ततस्तु जिष्णुः परिहृत्य शेषां;श्चिच्छेद षड्भिर्निशितैः सुधारैः ।
- 08-066-024c नागं वियत्तिर्यगिवोत्पतन्तं; स छिन्नगात्रो निपपात भूमौ ॥
- 08-066-025a तस्मिन्मुहूर्ते दशभिः पृषत्कैः; शिलाशितैर्बर्हिणवाजितैश्च ।
- 08-066-025c विव्याध कर्णः पुरुषप्रवीरं; धनंजयं तिर्यगवेक्षमाणम् ॥
- 08-066-026a ततोऽर्जुनो द्वादशभिर्विमुक्तैः; राकर्णमुक्तैर्निशितैः समर्प्य ।
- 08-066-026c नाराचमाशीविषतुल्यवेगः; माकर्णपूर्णायतमुत्ससर्ज ॥
- 08-066-027a स चित्रवर्मेषुवरो विदार्य; प्राणान्निरस्यन्निव साधु मुक्तः ।
- 08-066-027c कर्णस्य पीत्वा रुधिरं विवेश; वसुंधरां शोणितवाजदिग्धः ॥
- 08-066-028a ततो वृषो बाणनिपातकोपितो; महोरगो दण्डविघट्टितो यथा ।
- 08-066-028c तथाशुकारी व्यसृजच्छरोत्तमा; न्महाविषः सर्प इवोत्तमं विषम् ॥
- 08-066-029a जनार्दनं द्वादशभिः पराभिन; न्नवैर्नवत्या च शरैस्तथार्जुनम् ।
- 08-066-029c शरेण घोरेण पुनश्च पाण्डवं; विभिद्य कर्णोऽभ्यनदज्जहास च ॥
- 08-066-030a तमस्य हर्षं ममृषे न पाण्डवो; बिभेद मर्माणि ततोऽस्य मर्मवित् ।
- 08-066-030c परं शरैः पत्रिभिरिन्द्रविक्रमः; स्तथा यथेन्द्रो बलमोजसाहनत् ॥
- 08-066-031a ततः शराणां नवतीर्नवार्जुनः; ससर्ज कर्णेऽन्तकदण्डसंनिभाः ।
- 08-066-031c शरैर्भृशायस्ततनुः प्रविव्यथे; तथा यथा वज्रविदारितोऽचलः ॥
- 08-066-032a मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकैः; रलंकृतं चास्य वराङ्गभूषणम् ।
- 08-066-032c प्रविद्धमुर्व्यां निपपात पत्रिभिः; धनंजयेनोत्तमकुण्डलेऽपि च ॥
- 08-066-033a महाधनं शिल्पिवरैः प्रयत्नतः; कृतं यदस्योत्तमवर्म भास्वरम् ।
- 08-066-033c सुदीर्घकालेन तदस्य पाण्डवः; क्षणेन बाणैर्बहुधा व्यशातयत् ॥
- 08-066-034a स तं विवर्माणमथोत्तमेषुभिः; शरैश्चतुर्भिः कुपितः पराभिनत् ।
- 08-066-034c स विव्यथेऽत्यर्थमरिप्रहारितो; यथातुरः पित्तकफानिलव्रणैः ॥
- 08-066-035a महाधनुर्मण्डलनिःसृतैः शितैः; क्रियाप्रयत्नप्रहितैर्बलेन च ।
- 08-066-035c ततश्च कर्णं बहुभिः शरोत्तमैः; बिभेद मर्मस्वपि चार्जुनस्त्वरन् ॥
- 08-066-036a दृढाहतः पत्रिभिरुग्रवेगैः; पार्थेन कर्णो विविधैः शिताग्रैः ।

08-066-036c	बभौ गिरिगैरिकधातुरक्तः; क्षरन्प्रपातैरिव रक्तमम्भः ॥
08-066-037a	साश्वं तु कर्णं सरथं किरीटी; समाचिनोद्भारत वत्सदन्तैः ।
08-066-037c	प्रच्छादयामास दिशश्च बाणैः; सर्वप्रयत्नात्तपनीयपुङ्खैः ॥
08-066-038a	स वत्सदन्तैः पृथुपीनवक्षाः; समाचितः स्माधिरथिर्विभाति ।
08-066-038c	सुपुष्पिताशोकपलाशशाल्मलि;र्यथाचलः स्पन्दनचन्दनायुतः ॥
08-066-039a	शरैः शरीरे बहुधा समर्पितैः;विभाति कर्णः समरे विशां पते ।
08-066-039c	महीरुहैराचितसानुकन्दरो; यथा महेन्द्रः शुभकर्णिकारवान् ॥
08-066-040a	स बाणसंघान्धनुषा व्यवासृज;न्विभाति कर्णः शरजालरश्मिवान् ।
08-066-040c	सलोहितो रक्तगभस्तिमण्डलो; दिवाकरोऽस्ताभिमुखो यथा तथा ॥
08-066-041a	बाह्वन्तरादाधिरथेर्विमुक्ता;न्बाणान्महाहीनिव दीप्यमानान् ।
08-066-041c	व्यध्वंसयन्नर्जुनबाहुमुक्ताः; शराः समासाद्य दिशः शिताग्राः ॥
08-066-042a	ततश्चक्रमपतत्तस्य भूमौ; स विह्वलः समरे सूतपुत्रः ।
08-066-042c	घूर्णे रथे ब्राह्मणस्याभिशापा;द्रामादुपात्तेऽप्रतिभाति चास्त्रे ॥
08-066-043a	अमृष्यमाणो व्यसनानि तानि; हस्तौ विधुन्वन्स विगर्हमाणः ।
08-066-043c	धर्मप्रधानानभिपाति धर्मः; इत्यब्रुवन्धर्मविदः सदैव ॥
08-066-043e	ममापि निम्नोऽद्य न पाति भक्ता;न्मन्ये न नित्यं परिपाति धर्मः ॥
08-066-044a	एवं ब्रुवन्प्रस्खलिताश्वसूतो; विचाल्यमानोऽर्जुनशस्त्रपातैः ।
08-066-044c	मर्माभिघाताच्छलितः क्रियासु; पुनः पुनर्धर्ममगर्हदाजौ ॥
08-066-045a	ततः शरैर्भीमतैरैरविध्यत्त्रिभिराहवे ।
08-066-045c	हस्ते कर्णस्तदा पार्थमभ्यविध्यच्च सप्तभिः ॥
08-066-046a	ततोऽर्जुनः सप्तदश तिग्मतेजानजिह्मगान् ।
08-066-046c	इन्द्राशनिसमान्धोरानसृजत्पावकोपमान् ॥
08-066-047a	निर्भिद्य ते भीमवेगा न्यपतन्पृथिवीतले ।
08-066-047c	कम्पितात्मा तथा कर्णः शक्त्या चेष्टामदर्शयत् ॥
08-066-048a	बलेनाथ स संस्तभ्य ब्रह्मास्त्रं समुदैरयत् ।
08-066-048c	ऐन्द्रास्त्रमर्जुनश्चापि तद्दृष्ट्वाभिन्यमन्त्रयत् ॥
08-066-049a	गाण्डीवं ज्यां च बाणांश्च अनुमन्त्र्य धनंजयः ।
08-066-049c	असृजच्छरवर्षाणि वर्षाणीव पुरंदरः ॥
08-066-050a	ततस्तेजोमया बाणा रथात्पार्थस्य निःसृताः ।
08-066-050c	प्रादुरासन्महावीर्याः कर्णस्य रथमन्तिकात् ॥
08-066-051a	तान्कर्णस्त्वग्रतोऽभ्यस्तान्मोघांश्चक्रे महारथः ।

08-066-051c	ततोऽब्रवीद्वृष्णिवीरस्तस्मिन्नस्त्रे विनाशिते ॥
08-066-052a	विसृजास्त्रं परं पार्थ राधेयो ग्रसते शरान् ।
08-066-052c	ब्रह्मास्त्रमर्जुनश्चापि संमन्यथा प्रयोजयत् ॥
08-066-053a	छादयित्वा ततो बाणैः कर्णं प्रभ्राम्य चार्जुनः ।
08-066-053c	तस्य कर्णः शरैः क्रुद्धश्चिच्छेद ज्यां सुतेजनैः ॥
08-066-054a	ततो ज्यामवधायान्यामनुमृज्य च पाण्डवः ।
08-066-054c	शरैरवाकिरत्कर्णं दीप्यमानैः सहस्रशः ॥
08-066-055a	तस्य ज्याच्छेदनं कर्णो ज्यावधानं च संयुगे ।
08-066-055c	नान्वबुध्यत शीघ्रत्वात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
08-066-056a	अस्त्रैरस्त्राणि राधेयः प्रत्यहन्सव्यसाचिनः ।
08-066-056c	चक्रे चाभ्यधिकं पार्थात्स्ववीर्यं प्रतिदर्शयन् ॥
08-066-057a	ततः कृष्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा कर्णास्त्रेणाभिपीडितम् ।
08-066-057c	अभ्यस्येत्यब्रवीत्पार्थमातिष्ठास्त्रमनुत्तमम् ॥
08-066-058a	ततोऽन्यमग्निसदृशं शरं सर्पविषोपमम् ।
08-066-058c	अश्मसारमयं दिव्यमनुमन्य धनंजयः ॥
08-066-059a	रौद्रमस्त्रं समादाय क्षेप्तुकामः किरीटवान् ।
08-066-059c	ततोऽग्रसन्मही चक्रं राधेयस्य महामृधे ॥
08-066-060a	ग्रस्तचक्रस्तु राधेयः कोपादश्रूण्यवर्तयत् ।
08-066-060c	सोऽब्रवीदर्जुनं चापि मुहूर्तं क्षम पाण्डव ॥
08-066-061a	मध्ये चक्रमवग्रस्तं दृष्ट्वा दैवादिदं मम ।
08-066-061c	पार्थ कापुरुषाचीर्णमभिसंधिं विवर्जय ॥
08-066-062a	प्रकीर्णकेशे विमुखे ब्राह्मणे च कृताञ्जलौ ।
08-066-062c	शरणागते न्यस्तशस्त्रे तथा व्यसनगेऽर्जुन ॥
08-066-063a	अबाणे भ्रष्टकवचे भ्रष्टभगनायुधे तथा ।
08-066-063c	न शूराः प्रहरन्त्याजौ न राज्ञे पार्थिवास्तथा ॥
08-066-063e	त्वं च शूरोऽसि कौन्तेय तस्मात्क्षम मुहूर्तकम् ॥
08-066-064a	यावच्चक्रमिदं भूमेरुद्धरामि धनंजय ।
08-066-064c	न मां रथस्थो भूमिष्ठमसज्जं हन्तुमर्हसि ॥
08-066-064e	न वासुदेवात्त्वत्तो वा पाण्डवेय बिभेम्यहम् ॥
08-066-065a	त्वं हि क्षत्रियदायादो महाकुलविवर्धनः ।
08-066-065c	स्मृत्वा धर्मोपदेशं त्वं मुहूर्तं क्षम पाण्डव ॥

08-067-001 संजय उवाच

- 08-067-001a अथाब्रवीद्वासुदेवो रथस्थो; राधेय दिष्ट्या स्मरसीह धर्मम् ।
 08-067-001c प्रायेण नीचा व्यसनेषु मग्ना; निन्दन्ति दैवं कुकृतं न तत्तत् ॥
- 08-067-002a यद्द्रौपदीमेकवस्त्रां सभाया;मानाय्य त्वं चैव सुयोधनश्च ।
 08-067-002c दुःशासनः शकुनिः सौबलश्च; न ते कर्णं प्रत्यभात्तत्र धर्मः ॥
- 08-067-003a यदा सभायां कौन्तेयमनक्षज्ञं युधिष्ठिरम् ।
 08-067-003c अक्षज्ञः शकुनिर्जेता तदा धर्मः क्व ते गतः ॥
- 08-067-004a यदा रजस्वलां कृष्णां दुःशासनवशे स्थिताम् ।
 08-067-004c सभायां प्राहसः कर्णं क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥
- 08-067-005a राज्यलुब्धः पुनः कर्णं समाह्वयसि पाण्डवम् ।
 08-067-005c गान्धारराजमाश्रित्य क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥
- 08-067-006a एवमुक्ते तु राधेये वासुदेवेन पाण्डवम् ।
 08-067-006c मन्युरभ्याविशत्तीव्रः स्मृत्वा तत्तद्धनंजयम् ॥
- 08-067-007a तस्य क्रोधेन सर्वेभ्यः स्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्चिषः ।
 08-067-007c प्रादुरासन्महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥
- 08-067-008a तं समीक्ष्य ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनंजयम् ।
 08-067-008c अभ्यवर्षत्पुनर्यत्नमकरोद्रथसर्जने ॥
- 08-067-008e तदस्त्रमस्त्रेणावार्यं प्रजहारास्य पाण्डवः ॥
- 08-067-009a ततोऽन्यदस्त्रं कौन्तेयो दयितं जातवेदसः ।
 08-067-009c मुमोच कर्णमुद्दिश्य तत्प्रजज्वाल वै भृशम् ॥
- 08-067-010a वारुणेन ततः कर्णः शमयामास पावकम् ।
 08-067-010c जीमूतैश्च दिशः सर्वाश्चक्रे तिमिरदुर्दिनाः ॥
- 08-067-011a पाण्डवेयस्त्वसंभ्रान्तो वायव्यास्त्रेण वीर्यवान् ।
 08-067-011c अपोवाह तदाभ्राणि राधेयस्य प्रपश्यतः ॥
- 08-067-012a तं हस्तिकक्ष्याप्रवरं च बाणैः; सुवर्णमुक्तामणिवज्रमृष्टम् ।
 08-067-012c कालप्रयत्नोत्तमशिल्पियत्नैः; कृतं सुरूपं वितमस्कमुच्चैः ॥
- 08-067-013a ऊर्जस्करं तव सैन्यस्य नित्यं;ममित्रवित्रासनमीड्यरूपम् ।
 08-067-013c विख्यातमादित्यसमस्य लोके; त्विषा समं पावकभानुचन्द्रैः ॥
- 08-067-014a ततः क्षुरेणाधिरथेः किरीटी; सुवर्णपुङ्खेन शितेन यत्तः ।
 08-067-014c श्रिया ज्वलन्तं ध्वजमुन्ममाथ; महारथस्याधिरथेर्महात्मा ॥
- 08-067-015a यशश्च धर्मश्च जयश्च मारिष; प्रियाणि सर्वाणि च तेन केतुना ।

08-067-015c	तदा कुरूणां हृदयानि चापतः; न्वभूव हाहेति च निस्वनो महान् ॥
08-067-016a	अथ त्वरन्कर्णवधाय पाण्डवो; महेन्द्रवज्रानलदण्डसंनिभम् ।
08-067-016c	आदत्त पार्थोऽञ्जलिकं निषङ्गा; त्सहस्ररश्मेरिव रश्मिमुत्तमम् ॥
08-067-017a	मर्मच्छिदं शोणितमांसदिग्धं; वैश्वानरार्कप्रतिमं महार्हम् ।
08-067-017c	नराश्वनागासुहरं त्र्यरत्निं; षड्वाजमञ्जोगतिमुग्रवेगम् ॥
08-067-018a	सहस्रनेत्राशनितुल्यतेजसं; समानक्रव्यादमिवातिदुःसहम् ।
08-067-018c	पिनाकनारायणचक्रसंनिभं; भयंकरं प्राणभृतां विनाशनम् ॥
08-067-019a	युक्त्वा महास्त्रेण परेण मन्त्रवि; द्विकृष्य गाण्डीवमुवाच सस्वनम् ।
08-067-019c	अयं महास्त्रोऽप्रतिमो धृतः शरः; शरीरभिच्चासुहरश्च दुर्हृदः ॥
08-067-020a	तपोऽस्ति तप्तं गुरवश्च तोषिता; मया यदिष्टं सुहृदां तथा श्रुतम् ।
08-067-020c	अनेन सत्येन निहन्त्वयं शरः; सुदंशितः कर्णमरिं ममाजितः ॥
08-067-021a	इत्यूचिवांस्तं स मुमोच बाणं; धनंजयः कर्णवधाय घोरम् ।
08-067-021c	कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोग्रां; दीप्तामसह्यां युधि मृत्युनापि ॥
08-067-022a	ब्रुवन्किरीटी तमतिप्रहृष्टो; अयं शरो मे विजयावहोऽस्तु ।
08-067-022c	जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभावः; कर्णं समाप्तिं नयतां यमाय ॥
08-067-023a	तेनेषुवर्येण किरीटमाली; प्रहृष्टरूपो विजयावहेन ।
08-067-023c	जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभेण; चक्रे विषक्तं रिपुमाततायी ॥
08-067-024a	तदुद्यतादित्यसमानवर्चसं; शरन्नभोमध्यगभास्करोपमम् ।
08-067-024c	वराङ्गमुर्व्यामपतच्चमूपते; दिवाकरोऽस्तादिव रक्तमण्डलः ॥
08-067-025a	तदस्य देही सततं सुखोदितं; स्वरूपमत्यर्थमुदारकर्मणः ।
08-067-025c	परेण कृच्छ्रेण शरीरमत्यजः; दृहं महर्द्धीव ससङ्गमीश्वरः ॥
08-067-026a	शरैर्विभुग्नं व्यसु तद्विवर्मणः; पपात कर्णस्य शरीरमुच्छ्रितम् ।
08-067-026c	स्रवद्भ्रणं गैरिकतोयविस्रवं; गिरेर्यथा वज्रहतं शिरस्तथा ॥
08-067-027a	देहात्तु कर्णस्य निपातितस्य; तेजो दीप्तं खं विगाह्याचिरेण ।
08-067-027c	तदद्भुतं सर्वमनुष्ययोधाः; पश्यन्ति राजन्निहते स्म कर्णे ॥
08-067-028a	तं सोमकाः प्रेक्ष्य हतं शयानं; प्रीता नादं सह सैन्यैरकुर्वन् ।
08-067-028c	तूर्याणि चाजघ्नुरतीव हृष्टा; वासांसि चैवादुधुवुर्भुजांश्च ॥
08-067-028e	बलान्विताश्चाप्यपरे ह्यनृत्य; न्नन्योन्यमाश्लिष्य नदन्त ऊचुः ॥
08-067-029a	दृष्ट्वा तु कर्णं भुवि निष्टनन्तं; हतं रथात्सायकेनावभिन्नम् ।
08-067-029c	महानिलेनाग्निमिवापविद्धं; यज्ञावसाने शयने निशान्ते ॥
08-067-030a	शरैराचितसर्वाङ्गः शोणितौघपरिप्लुतः ।

- 08-067-030c विभाति देहः कर्णस्य स्वरश्मिभिरिवांशुमान् ॥
 08-067-031a प्रताप्य सेनामामित्रीं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
 08-067-031c बलिनार्जुनकालेन नीतोऽस्तं कर्णभास्करः ॥
 08-067-032a अस्तं गच्छन्यथादित्यः प्रभामादाय गच्छति ।
 08-067-032c एवं जीवितमादाय कर्णस्येषुर्जगाम ह ॥
 08-067-033a अपराह्णे पराह्णस्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
 08-067-033c छिन्नमञ्जलिकेनाजौ सोत्सेधमपतच्छिरः ॥
 08-067-034a उपर्युपरि सैन्यानां तस्य शत्रोस्तदञ्जसा ।
 08-067-034c शिरः कर्णस्य सोत्सेधमिषुः सोऽपाहरद्भुतम् ॥

08-067-035 संजय उवाच

- 08-067-035a कर्णं तु शूरं पतितं पृथिव्यां; शराचितं शोणितदिग्धगात्रम् ।
 08-067-035c दृष्ट्वा शयानं भुवि मद्रराज;श्छिन्नध्वजेनापययौ रथेन ॥
 08-067-036a कर्णे हते कुरवः प्राद्रवन्त; भयार्दिता गाढविद्धाश्च संख्ये ।
 08-067-036c अवेक्षमाणा मुहुरर्जुनस्य; ध्वजं महान्तं वपुषा ज्वलन्तम् ॥
 08-067-037a सहस्रनेत्रप्रतिमानकर्मणः; सहस्रपत्रप्रतिमाननं शुभम् ।
 08-067-037c सहस्ररश्मिर्दिनसंक्षये यथा; तथापतत्तस्य शिरो वसुंधराम् ॥

08-068-001 संजय उवाच

- 08-068-001a शल्यस्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्दे; बलानि दृष्ट्वा मृदितानि बाणैः ।
 08-068-001c दुर्योधनं यान्तमवेक्षमाणो; संदर्शयद्भारत युद्धभूमिम् ॥
 08-068-002a निपातितस्यन्दनवाजिनागं; दृष्ट्वा बलं तद्धतसूतपुत्रम् ।
 08-068-002c दुर्योधनोऽश्रुप्रतिपूर्णनेत्रो; मुहुर्मुहुर्यश्चसदार्तरूपः ॥
 08-068-003a कर्णं तु शूरं पतितं पृथिव्यां; शराचितं शोणितदिग्धगात्रम् ।
 08-068-003c यदृच्छया सूर्यमिवावनिस्थं; दिदृक्षवः संपरिवार्य तस्थुः ॥
 08-068-004a प्रहृष्टवित्रस्तविषण्णविस्मृता;स्तथापरे शोकगता इवाभवन् ।
 08-068-004c परे त्वदीयाश्च परस्परेण; यथा यथैषां प्रकृतिस्तथाभवन् ॥
 08-068-005a प्रविद्धवर्माभरणाम्बरायुधं; धनंजयेनाभिहतं हतौजसम् ।
 08-068-005c निशम्य कर्णं कुरवः प्रदुद्रुवुर्हतर्षभा गाव इवाकुलाकुलाः ॥
 08-068-006a कृत्वा विमर्दं भृशमर्जुनेन; कर्णं हतं केसरिणेव नागम् ।
 08-068-006c दृष्ट्वा शयानं भुवि मद्रराजो; भीतोऽपसर्पत्सरथः सुशीघ्रम् ॥
 08-068-007a मद्राधिपश्चापि विमूढचेता;स्तूर्णं रथेनापहतध्वजेन ।

08-068-007c	दुर्योधनस्यान्तिकमेत्य शीघ्रं; संभाष्य दुःखार्तमुवाच वाक्यम् ॥
08-068-008a	विशीर्णनागाश्वरथप्रवीरं; बलं त्वदियं यमराष्ट्रकल्पम् ।
08-068-008c	अन्योन्यमासाद्य हतं महद्भिः; नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पैः ॥
08-068-009a	नैतादृशं भारत युद्धमासी; द्यथाद्य कर्णार्जुनयोर्बभूव ।
08-068-009c	ग्रस्तौ हि कर्णेन समेत्य कृष्णा; वन्ये च सर्वे तव शत्रवो ये ॥
08-068-010a	दैवं तु यत्तत्स्ववशं प्रवृत्तं; तत्पाण्डवान्पाति हिनस्ति चास्मान् ।
08-068-010c	तवार्थसिद्ध्यर्थकरा हि सर्वे; प्रसह्य वीरा निहता द्विषद्भिः ॥
08-068-011a	कुबेरवैवस्वतवासवानां; तुल्यप्रभावाम्बुपतेश्च वीराः ।
08-068-011c	वीर्येण शौर्येण बलेन चैव; तैस्तैश्च युक्ता विपुलैर्गुणौघैः ॥
08-068-012a	अवध्यकल्पा निहता नरेन्द्रा; स्तवार्थकामा युधि पाण्डवेयैः ।
08-068-012c	तन्मा शुचो भारत दिष्टमेत; त्पर्यायसिद्धिर्न सदास्ति सिद्धिः ॥
08-068-013a	एतद्वचो मद्रपतेर्निशम्य; स्वं चापनीतं मनसा निरीक्ष्य ।
08-068-013c	दुर्योधनो दीनमना विसंज्ञः; पुनः पुनर्न्यश्चसदार्तरूपः ॥
08-068-014a	तं ध्यानमूकं कृपणं भृशार्त; मार्तायनिर्दीनमुवाच वाक्यम् ।
08-068-014c	पश्येदमुग्रं नरवाजिनागैः; रायोधनं वीरहतैः प्रपन्नम् ॥
08-068-015a	महीधराभैः पतितैर्महागजैः; सकृत्प्रविद्धैः शरविद्धमर्मभिः ।
08-068-015c	तैर्विह्वलद्भिश्च गतासुभिश्च; प्रध्वस्तयन्त्रायुधवर्मयोधैः ॥
08-068-016a	वज्रापविद्धैरिव चाचलेन्द्रैः; विभिन्नपाषाणमृगद्रुमौषधैः ।
08-068-016c	प्रविद्धघण्टाङ्कुशतोमरध्वजैः; सहेममालै रुधिरौघसंप्लुतैः ॥
08-068-017a	शरावभिन्नैः पतितैश्च वाजिभिः; श्वसद्भिरन्यैः क्षतजं वमद्भिः ।
08-068-017c	दीनैः स्तनद्भिः परिवृत्तनेत्रैः; महीं दशद्भिः कृपणं नदद्भिः ॥
08-068-018a	तथापविद्धैर्गजवाजियोधैः; मन्दासुभिश्चैव गतासुभिश्च ।
08-068-018c	नराश्वनागैश्च रथैश्च मर्दितैः; मही महावैतरणीव दुर्दृशा ॥
08-068-019a	गजैर्निकृत्तापरहस्तगात्रैः; रुद्रेपमानैः पतितैः पृथिव्याम् ।
08-068-019c	यशस्विभिर्नागरथाश्वयोधिभिः; पदातिभिश्चाभिमुखैर्हतैः परैः ॥
08-068-019e	विशीर्णवर्माभरणाम्बरायुधैः; वर्ता निशान्तैरिव पावकैर्मही ॥
08-068-020a	शरप्रहाराभिहतैर्महाबलैः; रवेक्ष्यमाणैः पतितैः सहस्रशः ।
08-068-020c	प्रनष्टसंज्ञैः पुनरुच्छवसद्भिः; मही बभूवानुगतैरिवाग्निभिः ॥
08-068-020e	दिवश्च्युतैर्भूरतिदीप्तिमद्भिः; नक्तं ग्रहैर्द्यौरमलेव दीप्तैः ॥
08-068-021a	शरास्तु कर्णार्जुनबाहुमुक्ता; विदार्य नागाश्वमनुष्यदेहान् ।
08-068-021c	प्राणान्निरस्याशु महीमतीयुः; महोरगा वासमिवाभितोऽस्त्रैः ॥

08-068-022a	हतैर्मनुष्याश्चगजैश्च संख्ये; शरावभिन्नैश्च रथैर्बभूव ।
08-068-022c	धनंजयस्याधिरथेश्च मार्गे; गजैरगम्या वसुधातिदुर्गा ॥
08-068-023a	रथैर्वीरषून्मथितैश्च योधैः; संस्यूतसूताश्चवरायुधध्वजैः ।
08-068-023c	विशीर्णशस्त्रैर्विनिकृत्तबन्धुरै;र्निकृत्तचक्राक्षयुगत्रिवेणुभिः ॥
08-068-024a	विमुक्तयन्त्रैर्निहतैरयस्मयै;र्हतानुषङ्गैर्विनिषङ्गबन्धुरैः ।
08-068-024c	प्रभग्ननीडैर्मणिहेममण्डितैः; स्तृता मही द्यौरिव शारदैर्धनैः ॥
08-068-025a	विकृष्यमणैर्जवनैरलंकृतै;र्हतेश्वरैराजिरथैः सुकल्पितैः ।
08-068-025c	मनुष्यमातङ्गरथाश्चराशिभि;र्द्रुतं व्रजन्तो बहुधा विचूर्णिताः ॥
08-068-026a	सहेमपट्टाः परिघाः परश्वधाः; कडङ्गरायोमुसलानि पट्टिशाः ।
08-068-026c	पेतुश्च खड्गा विमला विकोशा; गदाश्च जाम्बूनदपट्टबद्धाः ॥
08-068-027a	चापानि रुक्माङ्गदभूषणानि; शराश्च कार्तस्वरचित्रपुङ्खाः ।
08-068-027c	ऋष्ट्यश्च पीता विमला विकोशाः; प्रासाः सखड्गाः कनकावभासाः ॥
08-068-028a	छत्राणि वालव्यजनानि शङ्खाः; स्रजश्च पुष्पोत्तमहेमचित्राः ।
08-068-028c	कुथाः पताकाम्बरवेष्टिताश्च; किरीटमाला मुकुटाश्च शुभ्राः ॥
08-068-029a	प्रकीर्णका विप्रकीर्णाः कुथाश्च; प्रधानमुक्तातरलाश्च हाराः ।
08-068-029c	आपीडकेयूरवराङ्गदानि; ग्रैवेयनिष्काः ससुवर्णसूत्राः ॥
08-068-030a	मण्युत्तमा वज्रसुवर्णमुक्ता; रत्नानि चोच्चावचमङ्गलानि ।
08-068-030c	गात्राणि चात्यन्तसुखोचितानि; शिरांसि चेन्दुप्रतिमानानि ॥
08-068-031a	देहांश्च भोगांश्च परिच्छदांश्च; त्यक्त्वा मनोज्ञानि सुखानि चापि ।
08-068-031c	स्वधर्मनिष्ठां महतीमवाप्य; व्याप्तांश्च लोकान्यशसा समीयुः ॥
08-068-032a	इत्येवमुक्त्वा विरराम शल्यो; दुर्योधनः शोकपरीतचेताः ।
08-068-032c	हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाण; आर्तो विसंज्ञो भृशमश्रुनेत्रः ॥
08-068-033a	तं द्रोणपुत्रप्रमुखा नरेन्द्राः; सर्वे समाश्वास्य सह प्रयान्ति ।
08-068-033c	निरीक्षमाणा मुहुरर्जुनस्य; ध्वजं महान्तं यशसा ज्वलन्तम् ॥
08-068-034a	नराश्चमातङ्गशरीरजेन; रक्तेन सिक्ता रुधिरेण भूमिः ।
08-068-034c	रक्ताम्बरस्रक्तपनीययोगा;न्नारी प्रकाशा इव सर्वगम्या ॥
08-068-035a	प्रच्छन्नरूपा रुधिरेण राज;त्रौद्रे मुहूर्तेऽतिविराजमानाः ।
08-068-035c	नैवावतस्थुः कुरवः समीक्ष्य; प्रव्राजिता देवलोकाश्च सर्वे ॥
08-068-036a	वधेन कर्णस्य सुदुःखितास्ते; हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणाः ।
08-068-036c	द्रुतं प्रयाताः शिविराणि राज;न्दिवाकरं रक्तमवेक्षमाणाः ॥
08-068-037a	गाण्डीवमुक्तैस्तु सुवर्णपुङ्खैः; शितैः शरैः शोणितदिग्धवाजैः ।

08-068-037c	शरैश्चिताङ्गो भुवि भाति कर्णो; हतोऽपि सन्सूर्य इवांशुमाली ॥
08-068-038a	कर्णस्य देहं रुधिरावसिक्तं; भक्तानुकम्पी भगवान्विवस्वान् ।
08-068-038c	स्पृष्ट्वा करैर्लोहितरक्तरूपः; सिष्णासुरभ्येति परं समुद्रम् ॥
08-068-039a	इतीव संचिन्त्य सुरर्षिसंघाः; संप्रस्थिता यान्ति यथानिकेतम् ।
08-068-039c	संचिन्तयित्वा च जना विसस्रुः; यथासुखं खं च महीतलं च ॥
08-068-040a	तदद्भुतं प्राणभृतां भयंकरं; निशम्य युद्धं कुरुवीरमुख्ययोः ।
08-068-040c	धनंजयस्याधिरथेश्वरं विस्मिताः; प्रशंसमानाः प्रययुस्तदा जनाः ॥
08-068-041a	शरैः संकृत्तवर्माणं वीरं विशसने हतम् ।
08-068-041c	गतासुमपि राधेयं नैव लक्ष्मीर्व्यमुञ्चत ॥
08-068-042a	नानाभरणवान्राजन्मृष्टजाम्बूनदाङ्गदः ।
08-068-042c	हतो वैकर्तनः शेते पादपोऽङ्कुरवानिव ॥
08-068-043a	कनकोत्तमसंकाशः प्रदीप्त इव पावकः ।
08-068-043c	सपुत्रः पुरुषव्याघ्रः संशान्तः पार्थतेजसा ॥
08-068-043e	प्रताप्य पाण्डवान्राजन्पाञ्चालांश्चास्त्रतेजसा ॥
08-068-044a	ददानीत्येव योऽवोचन्न नास्तीत्यर्थितोऽर्थिभिः ।
08-068-044c	सद्भिः सदा सत्पुरुषः स हतो द्वैरथे वृषः ॥
08-068-045a	यस्य ब्राह्मणसात्सर्वमात्मार्थं न महात्मनः ।
08-068-045c	नादेयं ब्राह्मणेष्व्वासीद्यस्य स्वमपि जीवितम् ॥
08-068-046a	सदा नृणां प्रियो दाता प्रियदानो दिवं गतः ।
08-068-046c	आदाय तव पुत्राणां जयाशां शर्म वर्म च ॥
08-068-047a	हते स्म कर्णे सरितो न स्रवन्ति; जगाम चास्तं कलुषो दिवाकरः ।
08-068-047c	ग्रहश्च तिर्यग्ज्वलितार्कवर्णो; यमस्य पुत्रोऽभ्युदियाय राजन् ॥
08-068-048a	नभः पफालाथ ननाद चोर्वी; ववुश्च वाताः परुषातिवेलम् ।
08-068-048c	दिशः सधूमाश्च भृशं प्रजज्वलुः; महार्णवाश्चक्षुभिरे च सस्वनाः ॥
08-068-049a	सकाननाः साद्रिचयाश्चकम्पुः; प्रविव्यथुर्भूतगणाश्च मारिष ।
08-068-049c	बृहस्पती रोहिणीं संप्रपीड्य; बभूव चन्द्रार्कसमानवर्णः ॥
08-068-050a	हते कर्णे न दिशो विप्रजज्ञुः; स्तमोवृता द्यौर्विचचाल भूमिः ।
08-068-050c	पपात चोल्का ज्वलनप्रकाशा; निशाचराश्चाप्यभवन्प्रहृष्टाः ॥
08-068-051a	शशिप्रकाशाननमर्जुनो यदा; क्षुरेण कर्णस्य शिरो न्यपातयत् ।
08-068-051c	अथान्तरिक्षे दिवि चेह चासकृद्वभूव हाहेति जनस्य निस्वनः ॥
08-068-052a	स देवगन्धर्वमनुष्यपूजितं; निहत्य कर्णं रिपुमाहवेऽर्जुनः ।

08-068-052c	रराज पार्थः परमेण तेजसा; वृत्रं निहत्येव सहस्रलोचनः ॥
08-068-053a	ततो रथेनाम्बुदवृन्दनादिना; शरन्नभोमध्यगभास्करत्विषा ।
08-068-053c	पताकिना भीमनिनादकेतुना; हिमेन्दुशङ्खस्फटिकावभासिना ॥
08-068-053e	सुवर्णमुक्तामणिवज्रविद्रुमै; रलंकृतेनाप्रतिमानरंहसा ॥
08-068-054a	नरोत्तमौ पाण्डवकेशिमर्दना; वुदाहितावग्निदिवाकरोपमौ ।
08-068-054c	रणाजिरे वीतभयौ विरेजतुः; समानयानाविव विष्णुवासवौ ॥
08-068-055a	ततो धनुर्ज्यातलनेमिनिस्वनैः; प्रसह्य कृत्वा च रिपून्हतप्रभान् ।
08-068-055c	संसाधयित्वैव कुरूञ्शरौघैः; कपिध्वजः पक्षिवरध्वजश्च ॥
08-068-055e	प्रसह्य शङ्खौ धमतुः सुघोषौ; मनांस्यरीणामवसादयन्तौ ॥
08-068-056a	सुवर्णजालावततौ महास्वनौ; हिमावदातौ परिगृह्य पाणिभिः ।
08-068-056c	चुचुम्बतुः शङ्खवरौ नृणां वरौ; वराननाभ्यां युगपच्च दध्मतुः ॥
08-068-057a	पाञ्चजन्यस्य निर्घोषो देवदत्तस्य चोभयोः ।
08-068-057c	पृथिवीमन्तरिक्षं च द्यामपश्चाप्यपूरयत् ॥
08-068-058a	तौ शङ्खशब्देन निनादयन्तौ; वनानि शैलान्सरितो दिशश्च ।
08-068-058c	वित्रासयन्तौ तव पुत्रसेनां; युधिष्ठिरं नन्दयतः स्म वीरौ ॥
08-068-059a	ततः प्रयाताः कुरवो जवेन; श्रुत्वैव शङ्खस्वनमीर्यमाणम् ।
08-068-059c	विहाय मद्राधिपतिं पतिं च; दुर्योधनं भारत भारतानाम् ॥
08-068-060a	महाहवे तं बहु शोभमानं; धनंजयं भूतगणाः समेताः ।
08-068-060c	तदान्वमोदन्त जनार्दनं च; प्रभाकरावभ्युदितौ यथैव ॥
08-068-061a	समाचितौ कर्णशरैः परंतपा; वुभौ व्यभातां समरेऽच्युतार्जुनौ ।
08-068-061c	तमो निहत्याभ्युदितौ यथामलौ; शशाङ्कसूर्याविव रश्मिमालिनौ ॥
08-068-062a	विहाय तान्बाणगणानथागतौ; सुहृदृतावप्रतिमानविक्रमौ ।
08-068-062c	सुखं प्रविष्टौ शिबिरं स्वमीश्वरौ; सदस्यहूताविव वासवाच्युतौ ॥
08-068-063a	सदेवगन्धर्वमनुष्यचारणै; र्महर्षिभिर्यक्षमहोरगैरपि ।
08-068-063c	जयाभिवृद्ध्या परयाभिपूजितौ; निहत्य कर्णं परमाहवे तदा ॥

०६९

08-069-001 संजय उवाच

08-069-001a	तथा निपातिते कर्णे तव सैन्ये च विद्रुते ।
08-069-001c	आश्लिष्य पार्थ दाशार्हो हर्षाद्वचनमब्रवीत् ॥
08-069-002a	हतो बलभिदा वृत्रस्त्वया कर्णो धनंजय ।
08-069-002c	वधं वै कर्णवृत्राभ्यां कथयिष्यन्ति मानवाः ॥

08-069-003a	वज्रिणा निहतो वृत्रः संयुगे भूरितेजसा ।
08-069-003c	त्वया तु निहतः कर्णो धनुषा निशितैः शरैः ॥
08-069-004a	तमिमं विक्रमं लोके प्रथितं ते यशोवहम् ।
08-069-004c	निवेदयावः कौन्तेय धर्मराजाय धीमते ॥
08-069-005a	वधं कर्णस्य संग्रामे दीर्घकालचिकीर्षितम् ।
08-069-005c	निवेद्य धर्मराजस्य त्वमानृण्यं गमिष्यसि ॥
08-069-006a	तथेत्युक्ते केशवस्तु पार्थेन यदुपुङ्गवः ।
08-069-006c	पर्यवर्तयदव्यग्रो रथं रथवरस्य तम् ॥
08-069-007a	धृष्टद्युम्नं युधामन्युं माद्रीपुत्रौ वृकोदरम् ।
08-069-007c	युयुधानं च गोविन्द इदं वचनमब्रवीत् ॥
08-069-008a	परानभिमुखा यत्तास्तिष्ठध्वं भद्रमस्तु वः ।
08-069-008c	यावदावेद्यते राज्ञे हतः कर्णोऽर्जुनेन वै ॥
08-069-009a	स तैः शूरैरनुज्ञातो ययौ राजनिवेशनम् ।
08-069-009c	पार्थमादाय गोविन्दो ददर्श च युधिष्ठिरम् ॥
08-069-010a	शयानं राजशार्दूलं काञ्चने शयनोत्तमे ।
08-069-010c	अगृह्णीतां च चरणौ मुदितौ पार्थिवस्य तौ ॥
08-069-011a	तयोः प्रहर्षमालक्ष्य प्रहारांश्चातिमानुषान् ।
08-069-011c	राधेयं निहतं मत्वा समुत्तस्थौ युधिष्ठिरः ॥
08-069-012a	ततोऽस्मै तद्यथावृत्तं वासुदेवः प्रियंवदः ।
08-069-012c	कथयामास कर्णस्य निधनं यदुनन्दनः ॥
08-069-013a	ईषदुत्स्मयमानस्तु कृष्णो राजानमब्रवीत् ।
08-069-013c	युधिष्ठिरं हतामित्रं कृताञ्जलिरथाच्युतः ॥
08-069-014a	दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च पाण्डवश्च वृकोदरः ।
08-069-014c	त्वं चापि कुशली राजन्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
08-069-015a	मुक्ता वीरक्षयादस्मात्संग्रामाल्लोमहर्षणात् ।
08-069-015c	क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्याणि पार्थिव ॥
08-069-016a	हतो वैकर्तनः क्रूरः सूतपुत्रो महाबलः ।
08-069-016c	दिष्ट्या जयसि राजेन्द्र दिष्ट्या वर्धसि पाण्डव ॥
08-069-017a	यः स द्यूतजितां कृष्णां प्राहसत्पुरुषाधमः ।
08-069-017c	तस्याद्य सूतपुत्रस्य भूमिः पिबति शोणितम् ॥
08-069-018a	शेतेऽसौ शरदीर्णाङ्गः शत्रुस्ते कुरुपुङ्गव ।

08-069-018c	तं पश्य पुरुषव्याघ्र विभिन्नं बहुधा शरैः ॥
08-069-019a	युधिष्ठिरस्तु दाशार्हं प्रहृष्टः प्रत्यपूजयत् ।
08-069-019c	दिष्ट्या दिष्ट्येति राजेन्द्र प्रीत्या चेदमुवाच ह ॥
08-069-020a	नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ।
08-069-020c	त्वया सारथिना पार्थो यत्कुर्यादद्य पौरुषम् ॥
08-069-021a	प्रगृह्य च कुरुश्रेष्ठः साङ्गदं दक्षिणं भुजम् ।
08-069-021c	उवाच धर्मभृत्पार्थ उभौ तौ केशवार्जुनौ ॥
08-069-022a	नरनारायणौ देवौ कथितौ नारदेन ह ।
08-069-022c	धर्मसंस्थापने युक्तौ पुराणौ पुरुषोत्तमौ ॥
08-069-023a	असकृच्चापि मेधावी कृष्णद्वैपायनो मम ।
08-069-023c	कथामेतां महाबाहो दिव्यामकथयत्प्रभुः ॥
08-069-024a	तव कृष्ण प्रभावेण गाण्डीवेन धनंजयः ।
08-069-024c	जयत्यभिमुखाञ्छत्रून् चासीद्विमुखः क्वचित् ॥
08-069-025a	जयश्चैव ध्रुवोऽस्माकं न त्वस्माकं पराजयः ।
08-069-025c	यदा त्वं युधि पार्थस्य सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥
08-069-026a	एवमुक्त्वा महाराज तं रथं हेमभूषितम् ।
08-069-026c	दन्तवर्णैर्हयैर्युक्तं कालवालैर्महारथः ॥
08-069-027a	आस्थाय पुरुषव्याघ्रः स्वबलेनाभिसंवृतः ।
08-069-027c	कृष्णार्जुनाभ्यां वीराभ्यामनुमन्य ततः प्रियम् ॥
08-069-028a	आगतो बहुवृत्तान्तं द्रष्टुमायोधनं तदा ।
08-069-028c	आभाषमाणस्तौ वीरावुभौ माधवफल्गुनौ ॥
08-069-029a	स ददर्श रणे कर्णं शयानं पुरुषर्षभम् ।
08-069-029c	गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैः सर्वतः शकलीकृतम् ॥
08-069-030a	सपुत्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णं राजा युधिष्ठिरः ।
08-069-030c	प्रशशंस नरव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ ॥
08-069-031a	अद्य राजास्मि गोविन्द पृथिव्यां भ्रातृभिः सह ।
08-069-031c	त्वया नाथेन वीरेण विदुषा परिपालितः ॥
08-069-032a	हतं दृष्ट्वा नरव्याघ्रं राधेयमभिमानिनम् ।
08-069-032c	निराशोऽद्य दुरात्मासौ धार्तराष्ट्रो भविष्यति ॥
08-069-032e	जीविताच्चापि राज्याच्च हते कर्णे महारथे ॥
08-069-033a	त्वत्प्रसादाद्वयं चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ ।

08-069-033c	त्वं च गाण्डीवधन्वा च विजयी यदुनन्दन ॥
08-069-033e	दिष्ट्या जयसि गोविन्द दिष्ट्या कर्णो निपातितः ॥
08-069-034a	एवं स बहुशो हृष्टः प्रशशंस जनार्दनम् ।
08-069-034c	अर्जुनं चापि राजेन्द्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
08-069-035a	ततो भीमप्रभृतिभिः सर्वैश्च भ्रातृभिर्वृतम् ।
08-069-035c	वर्धयन्ति स्म राजानं हर्षयुक्ता महारथाः ॥
08-069-036a	नकुलः सहदेवश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ।
08-069-036c	सात्यकिश्च महाराज वृष्णीनां प्रवरो रथः ॥
08-069-037a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ।
08-069-037c	पूजयन्ति स्म कौन्तेयं निहते सूतनन्दने ॥
08-069-038a	ते वर्धयित्वा नृपतिं पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
08-069-038c	जितकाशिनो लब्धलक्षा युद्धशौण्डाः प्रहारिणः ॥
08-069-039a	स्तुवन्तः स्तवयुक्ताभिर्वाग्भिः कृष्णौ परंतपौ ।
08-069-039c	जग्मुः स्वशिविरायैव मुदा युक्ता महारथाः ॥
08-069-040a	एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहाँल्लोमहर्षणः ।
08-069-040c	तव दुर्मन्त्रिते राजन्नतीतं किं नु शोचसि ॥

08-069-041 वैशंपायन उवाच

08-069-041a	श्रुत्वा तदप्रियं राजन्धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
08-069-041c	पपात भूमौ निश्चेष्टः कौरव्यः परमार्तिवान् ॥
08-069-041e	तथा सत्यव्रता देवी गान्धारी धर्मदर्शिनी ॥
08-069-042a	तं प्रत्यगृह्णाद्विदुरो नृपतिं संजयस्तथा ।
08-069-042c	पर्याश्वासयतश्चैवं तावुभावेव भूमिपम् ॥
08-069-043a	तथैवोत्थापयामासुर्गान्धारीं राजयोषितः ।
08-069-043c	ताभ्यामाश्वासितो राजा तूष्णीमासीद्विचेतनः ॥

९. शल्यपर्व

००१

09-001-001 जनमेजय उवाच

09-001-001a	एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ।
09-001-001c	अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत वै द्विज ॥
09-001-002a	उदीर्यमाणं च बलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः ।

- 09-001-002c पाण्डवैः प्राप्तकालं च किं प्रापद्यत कौरवः ॥
- 09-001-003a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तदाचक्ष्व द्विजोत्तम ।
- 09-001-003c न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥
- 09-001-004 वैशंपायन उवाच**
- 09-001-004a ततः कर्णे हते राजन्धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।
- 09-001-004c भृशं शोकार्णवे मग्नो निराशः सर्वतोऽभवत् ॥
- 09-001-005a हा कर्ण हा कर्ण इति शोचमानः पुनः पुनः ।
- 09-001-005c कृच्छ्रात्स्वशिविरं प्रायाद्धतशेषैर्नृपैः सह ॥
- 09-001-006a स समाश्वास्यमानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ।
- 09-001-006c राजभिर्नालभच्छर्म सूतपुत्रवधं स्मरन् ॥
- 09-001-007a स दैवं बलवन्मत्वा भवितव्यं च पार्थिवः ।
- 09-001-007c संग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्युद्धाय निर्ययौ ॥
- 09-001-008a शल्यं सेनापतिं कृत्वा विधिवद्राजपुंगवः ।
- 09-001-008c रणाय निर्ययौ राजा हतशेषैर्नृपैः सह ॥
- 09-001-009a ततः सुतुमुलं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
- 09-001-009c बभूव भरतश्रेष्ठ देवासुररणोपमम् ॥
- 09-001-010a ततः शल्यो महाराज कृत्वा कदनमाहवे ।
- 09-001-010c पाण्डुसैन्यस्य मध्याह्ने धर्मराजेन पातितः ॥
- 09-001-011a ततो दुर्योधनो राजा हतबन्धू रणाजिरात् ।
- 09-001-011c अपसृत्य हृदं घोरं विवेश रिपुजाड्यात् ॥
- 09-001-012a अथापराह्णे तस्याह्णः परिवार्य महारथैः ।
- 09-001-012c हृदादाहूय योगेन भीमसेनेन पातितः ॥
- 09-001-013a तस्मिन्हते महेष्वासे हतशिष्टास्त्रयो रथाः ।
- 09-001-013c संरभान्निशि राजेन्द्र जघ्नुः पाञ्चालसैनिकान् ॥
- 09-001-014a ततः पूर्वाह्णसमये शिविरादेत्य संजयः ।
- 09-001-014c प्रविवेश पुरीं दीनो दुःखशोकसमन्वितः ॥
- 09-001-015a प्रविश्य च पुरं तूर्णं भुजावुच्छ्रित्य दुःखितः ।
- 09-001-015c वेपमानस्ततो राज्ञः प्रविवेश निवेशनम् ॥
- 09-001-016a रुरोद च नरव्याघ्र हा राजन्निति दुःखितः ।
- 09-001-016c अहो बत विविग्नाः स्म निधनेन महात्मनः ॥
- 09-001-017a अहो सुबलवान्कालो गतिश्च परमा तथा ।

09-001-017c	शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावध्यन्त पार्थिवाः ॥
09-001-018a	दृष्ट्वैव च पुरो राजञ्जनः सर्वः स संजयम् ।
09-001-018c	प्ररुरोद भृशोद्विग्नो हा राजन्निति सस्वरम् ॥
09-001-019a	आकुमारं नरव्याघ्र तत्पुरं वै समन्ततः ।
09-001-019c	आर्तनादं महच्चक्रे श्रुत्वा विनिहतं नृपम् ॥
09-001-020a	धावतश्चाप्यपश्यच्च तत्र त्रीन्पुरुषर्षभान् ।
09-001-020c	नष्टचित्तानिवोन्मत्ताञ्शोकेन भृशपीडितान् ॥
09-001-021a	तथा स विह्वलः सूतः प्रविश्य नृपतिक्षयम् ।
09-001-021c	ददर्श नृपतिश्रेष्ठं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥
09-001-022a	दृष्ट्वा चासीनमनघं समन्तात्परिवारितम् ।
09-001-022c	स्नुषाभिर्भरतश्रेष्ठ गान्धार्या विदुरेण च ॥
09-001-023a	तथान्यैश्च सुहृद्भिश्च ज्ञातिभिश्च हितैषिभिः ।
09-001-023c	तमेव चार्थं ध्यायन्तं कर्णस्य निधनं प्रति ॥
09-001-024a	रुदन्नेवाब्रवीद्वाक्यं राजानं जनमेजय ।
09-001-024c	नातिहृष्टमनाः सूतो बाष्पसंदिग्धया गिरा ॥
09-001-025a	संजयोऽहं नरव्याघ्र नमस्ते भरतर्षभ ।
09-001-025c	मद्राधिपो हतः शल्यः शकुनिः सौबलस्तथा ॥
09-001-025e	उलूकः पुरुषव्याघ्र कैतव्यो दृढविक्रमः ॥
09-001-026a	संशप्तका हताः सर्वे काम्बोजाश्च शकैः सह ।
09-001-026c	म्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च यवनाश्च निपातिताः ॥
09-001-027a	प्राच्या हता महाराज दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
09-001-027c	उदीच्या निहताः सर्वे प्रतीच्याश्च नराधिप ॥
09-001-027e	राजानो राजपुत्राश्च सर्वतो निहता नृप ॥
09-001-028a	दुर्योधनो हतो राजन्यथोक्तं पाण्डवेन च ।
09-001-028c	भग्नसक्थो महाराज शेते पांसुषु रूषितः ॥
09-001-029a	धृष्टद्युम्नो हतो राजञ्शिखण्डी चापराजितः ।
09-001-029c	उत्तमौजा युधामन्युस्तथा राजन्प्रभद्रकाः ॥
09-001-030a	पाञ्चालाश्च नरव्याघ्राश्चेदयश्च निषूदिताः ।
09-001-030c	तव पुत्रा हताः सर्वे द्रौपदेयाश्च भारत ॥
09-001-030e	कर्णपुत्रो हतः शूरो वृषसेनो महाबलः ॥
09-001-031a	नरा विनिहताः सर्वे गजाश्च विनिपातिताः ।

09-001-031c	रथिनश्च नरव्याघ्र हयाश्च निहता युधि ॥
09-001-032a	किञ्चिच्छेषं च शिबिरं तावकानां कृतं विभो ।
09-001-032c	पाण्डवानां च शूराणां समासाद्य परस्परम् ॥
09-001-033a	प्रायः स्त्रीशेषमभवज्जगत्कालेन मोहितम् ।
09-001-033c	सप्त पाण्डवतः शेषा धार्तराष्ट्रास्तथा त्रयः ॥
09-001-034a	ते चैव भ्रातरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः ।
09-001-034c	कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्च जयतां वरः ॥
09-001-035a	तवाप्येते महाराज रथिनो नृपसत्तम ।
09-001-035c	अक्षौहिणीनां सर्वासां समेतानां जनेश्वर ॥
09-001-035e	एते शेषा महाराज सर्वेऽन्ये निधनं गताः ॥
09-001-036a	कालेन निहतं सर्वं जगद्वै भरतर्षभ ।
09-001-036c	दुर्योधनं वै पुरतः कृत्वा वैरस्य भारत ॥
09-001-037a	एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
09-001-037c	निपपात महाराज गतसत्त्वो महीतले ॥
09-001-038a	तस्मिन्निपतिते भूमौ विदुरोऽपि महायशाः ।
09-001-038c	निपपात महाराज राजव्यसनकर्षितः ॥
09-001-039a	गान्धारी च नृपश्रेष्ठ सर्वाश्च कुरुयोषितः ।
09-001-039c	पतिताः सहसा भूमौ श्रुत्वा क्रूरं वचश्च ताः ॥
09-001-040a	निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीद्राजमण्डलम् ।
09-001-040c	प्रलापयुक्ता महती कथा न्यस्ता पटे यथा ॥
09-001-041a	कृच्छ्रेण तु ततो राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
09-001-041c	शनैरलभत प्राणान्पुत्रव्यसनकर्षितः ॥
09-001-042a	लब्ध्वा तु स नृपः संज्ञां वेपमानः सुदुःखितः ।
09-001-042c	उदीक्ष्य च दिशः सर्वाः क्षत्तारं वाक्यमब्रवीत् ॥
09-001-043a	विद्वन्क्षत्तर्महाप्राज्ञ त्वं गतिर्भरतर्षभ ।
09-001-043c	ममानाथस्य सुभृशं पुत्रैर्हीनस्य सर्वशः ॥
09-001-043e	एवमुक्त्वा ततो भूयो विसंज्ञो निपपात ह ॥
09-001-044a	तं तथा पतितं दृष्ट्वा बान्धवा येऽस्य केचन ।
09-001-044c	शीतैस्तु सिषिचुस्तोयैर्विव्यजुर्व्यजनैरपि ॥
09-001-045a	स तु दीर्घेण कालेन प्रत्याश्वस्तो महीपतिः ।
09-001-045c	तूष्णीं दध्यौ महीपालः पुत्रव्यसनकर्षितः ॥

09-001-045e	निःश्वसज्जिह्वाग इव कुम्भक्षिप्तो विशां पते ॥
09-001-046a	संजयोऽप्यरुदत्तत्र दृष्ट्वा राजानमातुरम् ।
09-001-046c	तथा सर्वाः स्त्रियश्चैव गान्धारी च यशस्विनी ॥
09-001-047a	ततो दीर्घेण कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत् ।
09-001-047c	धृतराष्ट्रो नरव्याघ्रो मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ॥
09-001-048a	गच्छन्तु योषितः सर्वा गान्धारी च यशस्विनी ।
09-001-048c	तथेमे सुहृदः सर्वे भ्रश्यते मे मनो भृशम् ॥
09-001-049a	एवमुक्तस्ततः क्षत्ता ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।
09-001-049c	विसर्जयामास शनैर्वेपमानः पुनः पुनः ॥
09-001-050a	निश्चक्रमुस्ततः सर्वास्ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।
09-001-050c	सुहृदश्च ततः सर्वे दृष्ट्वा राजानमातुरम् ॥
09-001-051a	ततो नरपतिं तत्र लब्धसंज्ञं परंतप ।
09-001-051c	अवेक्ष्य संजयो दीनो रोदमानं भृशातुरम् ॥
09-001-052a	प्राञ्जलिर्निःश्वसन्तं च तं नरेन्द्रं मुहुर्मुहुः ।
09-001-052c	समाश्वासयत क्षत्ता वचसा मधुरेण ह ॥

09-002-001 वैशंपायन उवाच

09-002-001a	विसृष्टास्वथ नारीषु धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
09-002-001c	विललाप महाराज दुःखाद्दुःखतरं गतः ॥
09-002-002a	सधूममिव निःश्वस्य करौ धुन्वन्पुनः पुनः ।
09-002-002c	विचिन्त्य च महाराज ततो वचनमब्रवीत् ॥
09-002-003a	अहो बत महद्दुःखं यदहं पाण्डवात्रणे ।
09-002-003c	क्षेमिणश्चाव्ययांश्चैव त्वत्तः सूत शृणोमि वै ॥
09-002-004a	वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
09-002-004c	यच्छ्रुत्वा निहतान्पुत्रान्दीर्यते न सहस्रधा ॥
09-002-005a	चिन्तयित्वा वचस्तेषां बालक्रीडां च संजय ।
09-002-005c	अद्य श्रुत्वा हतान्पुत्रान्भृशं मे दीर्यते मनः ॥
09-002-006a	अन्धत्वाद्यदि तेषां तु न मे रूपनिदर्शनम् ।
09-002-006c	पुत्रस्नेहकृता प्रीतिर्नित्यमेतेषु धारिता ॥
09-002-007a	बालभावमतिक्रान्तान्यौवनस्थांश्च तानहम् ।
09-002-007c	मध्यप्राप्तांस्तथा श्रुत्वा हृष्ट आसं तथानघ ॥
09-002-008a	तानद्य निहताञ्श्रुत्वा हृतैश्वर्यान्हृतौजसः ।

09-002-008c	न लभे वै क्वचिच्छान्तिं पुत्राधिभिरभिप्लुतः ॥
09-002-009a	एहोहि पुत्र राजेन्द्र ममानाथस्य सांप्रतम् ।
09-002-009c	त्वया हीनो महाबाहो कां नु यास्याम्यहं गतिम् ॥
09-002-010a	गतिर्भूत्वा महाराज ज्ञातीनां सुहृदां तथा ।
09-002-010c	अन्धं वृद्धं च मां वीर विहाय क्व नु गच्छसि ॥
09-002-011a	सा कृपा सा च ते प्रीतिः सा च राजन्सुमानिता ।
09-002-011c	कथं विनिहतः पार्थैः संयुगेष्वपराजितः ॥
09-002-012a	कथं त्वं पृथिवीपालान्भुक्त्वा तात समागतान् ।
09-002-012c	शेषे विनिहतो भूमौ प्राकृतः कुनृपो यथा ॥
09-002-013a	को नु मामुत्थितं काल्ये तात तातेति वक्ष्यति ।
09-002-013c	महाराजेति सततं लोकनाथेति चासकृत् ॥
09-002-014a	परिष्वज्य च मां कण्ठे स्नेहेनाक्लिन्नलोचनः ।
09-002-014c	अनुशाधीति कौरव्य तत्साधु वद मे वचः ॥
09-002-015a	ननु नामाहमश्रौषं वचनं तव पुत्रक ।
09-002-015c	भूयसी मम पृथ्वीयं यथा पार्थस्य नो तथा ॥
09-002-016a	भगदत्तः कृपः शल्य आवन्त्योऽथ जयद्रथः ।
09-002-016c	भूरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजोऽथ बाह्लिकः ॥
09-002-017a	अश्वत्थामा च भोजश्च मागधश्च महाबलः ।
09-002-017c	बृहद्वलश्च काशीशः शकुनिश्चापि सौबलः ॥
09-002-018a	म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः शकाश्च यवनैः सह ।
09-002-018c	सुदक्षिणश्च काम्बोजस्त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ॥
09-002-019a	भीष्मः पितामहश्चैव भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
09-002-019c	श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च शतायुश्चापि वीर्यवान् ॥
09-002-020a	जलसंधोऽथाश्चर्यशृङ्गी राक्षसश्चाप्यलायुधः ।
09-002-020c	अलंबुसो महाबाहुः सुबाहुश्च महारथः ॥
09-002-021a	एते चान्ये च बहवो राजानो राजसत्तम ।
09-002-021c	मदर्थमुद्यताः सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा रणे प्रभो ॥
09-002-022a	येषां मध्ये स्थितो युद्धे भ्रातृभिः परिवारितः ।
09-002-022c	योधयिष्याम्यहं पार्थान्पाञ्चालांश्चैव सर्वशः ॥
09-002-023a	चेदींश्च नृपशार्दूल द्रौपदेयांश्च संयुगे ।
09-002-023c	सात्यकिं कुन्तिभोजं च राक्षसं च घटोत्कचम् ॥

09-002-024a	एकोऽप्येषां महाराज समर्थः संनिवारणे ।
09-002-024c	समरे पाण्डवेयानां संक्रुद्धो ह्यभिधावताम् ॥
09-002-024e	किं पुनः सहिता वीराः कृतवैराश्च पाण्डवैः ॥
09-002-025a	अथ वा सर्व एवैते पाण्डवस्यानुयायिभिः ।
09-002-025c	योत्स्यन्ति सह राजेन्द्र हनिष्यन्ति च तान्मृधे ॥
09-002-026a	कर्णस्त्वेको मया सार्धं निहनिष्यति पाण्डवान् ।
09-002-026c	ततो नृपतयो वीराः स्थास्यन्ति मम शासने ॥
09-002-027a	यश्च तेषां प्रणेता वै वासुदेवो महाबलः ।
09-002-027c	न स संनह्यते राजन्निति मामब्रवीद्वचः ॥
09-002-028a	तस्याहं वदतः सूत बहुशो मम संनिधौ ।
09-002-028c	युक्तितो ह्यनुपश्यामि निहतान्पाण्डवान्मृधे ॥
09-002-029a	तेषां मध्ये स्थिता यत्र हन्यन्ते मम पुत्रकाः ।
09-002-029c	व्यायच्छमानाः समरे किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-030a	भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथः प्रतापवान् ।
09-002-030c	शिखण्डिनं समासाद्य मृगेन्द्र इव जम्बुकम् ॥
09-002-031a	द्रोणश्च ब्राह्मणो यत्र सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
09-002-031c	निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-032a	भूरिश्रवा हतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे ।
09-002-032c	बाह्लीकश्च महाराज किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-033a	सुदक्षिणो हतो यत्र जलसंधश्च कौरवः ।
09-002-033c	श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-034a	बृहद्वलो हतो यत्र मागधश्च महाबलः ।
09-002-034c	आवन्त्यो निहतो यत्र त्रिगर्तश्च जनाधिपः ॥
09-002-034e	संशप्तकाश्च बहवः किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-035a	अलंबुसस्तथा राजन्नाक्षसश्चाप्यलायुधः ।
09-002-035c	आश्चर्यशृङ्गश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-036a	नारायणा हता यत्र गोपाला युद्धदुर्मदाः ।
09-002-036c	म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-037a	शकुनिः सौबलो यत्र कैतव्यश्च महाबलः ।
09-002-037c	निहतः सबलो वीरः किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-038a	राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः ।

09-002-038c	निहता बहवो यत्र किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-039a	नानादेशसमावृत्ताः क्षत्रिया यत्र संजय ।
09-002-039c	निहताः समरे सर्वे किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-040a	पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव महाबलाः ।
09-002-040c	वयस्या भ्रातरश्चैव किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-002-041a	भागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
09-002-041c	यश्च भाग्यसमायुक्तः स शुभं प्राप्नुयान्नरः ॥
09-002-042a	अहं वियुक्तः स्वैर्भाग्यैः पुत्रैश्चैवेह संजय ।
09-002-042c	कथमद्य भविष्यामि वृद्धः शत्रुवशं गतः ॥
09-002-043a	नान्यदत्र परं मन्ये वनवासादृते प्रभो ।
09-002-043c	सोऽहं वनं गमिष्यामि निर्बन्धुर्ज्ञातिसंक्षये ॥
09-002-044a	न हि मेऽन्यद्भवेच्छ्रेयो वनाभ्युपगमादृते ।
09-002-044c	इमामवस्थां प्राप्तस्य लूनपक्षस्य संजय ॥
09-002-045a	दुर्योधनो हतो यत्र शल्यश्च निहतो युधि ।
09-002-045c	दुःशासनो विशस्तश्च विकर्णश्च महाबलः ॥
09-002-046a	कथं हि भीमसेनस्य श्रोष्येऽहं शब्दमुत्तमम् ।
09-002-046c	एकेन समरे येन हतं पुत्रशतं मम ॥
09-002-047a	असकृद्वदतस्तस्य दुर्योधनवधेन च ।
09-002-047c	दुःखशोकाभिसंतप्तो न श्रोष्ये परुषा गिरः ॥
09-002-048a	एवं स शोकसंतप्तः पार्थिवो हतबान्धवः ।
09-002-048c	मुहुर्मुहुर्मुह्यमानः पुत्राधिभिरभिप्लुतः ॥
09-002-049a	विलप्य सुचिरं कालं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
09-002-049c	दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य चिन्तयित्वा पराभवम् ॥
09-002-050a	दुःखेन महता राजा संतप्तो भरतर्षभ ।
09-002-050c	पुनर्गावल्गाणि सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥
09-002-051a	भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा सूतपुत्रं च पातितम् ।
09-002-051c	सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वत मामकाः ॥
09-002-052a	यं यं सेनाप्रणेतारं युधि कुर्वन्ति मामकाः ।
09-002-052c	अचिरेणैव कालेन तं तं निघ्नन्ति पाण्डवाः ॥
09-002-053a	रणमूर्ध्नि हतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना ।
09-002-053c	एवमेव हतो द्रोणः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥

09-002-054a	एवमेव हतः कर्णः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
09-002-054c	स राजकानां सर्वेषां पश्यतां वः किरीटिना ॥
09-002-055a	पूर्वमेवाहमुक्तो वै विदुरेण महात्मना ।
09-002-055c	दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति ॥
09-002-056a	केचिन्न सम्यक्पश्यन्ति मूढाः सम्यक्तथापरे ।
09-002-056c	तदिदं मम मूढस्य तथाभूतं वचः स्म ह ॥
09-002-057a	यदब्रवीन्मे धर्मात्मा विदुरो दीर्घदर्शिवान् ।
09-002-057c	तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥
09-002-058a	दैवोपहतचित्तेन यन्मयापकृतं पुरा ।
09-002-058c	अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावल्गणे पुनः ॥
09-002-059a	को वा मुखमनीकानामासीत्कर्णे निपातिते ।
09-002-059c	अर्जुनं वासुदेवं च को वा प्रत्युद्ययौ रथी ॥
09-002-060a	केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं मद्रराजस्य संयुगे ।
09-002-060c	वामं च योद्धुकामस्य के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥
09-002-061a	कथं च वः समेतानां मद्रराजो महाबलः ।
09-002-061c	निहतः पाण्डवैः संख्ये पुत्रो वा मम संजय ॥
09-002-062a	ब्रूहि सर्वं यथातत्त्वं भरतानां महाक्षयम् ।
09-002-062c	यथा च निहतः संख्ये पुत्रो दुर्योधनो मम ॥
09-002-063a	पाञ्चालाश्च यथा सर्वे निहताः सपदानुगाः ।
09-002-063c	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ॥
09-002-064a	पाण्डवाश्च यथा मुक्तास्तथोभौ सात्वतौ युधि ।
09-002-064c	कृपश्च कृतवर्मा च भारद्वाजस्य चात्मजः ॥
09-002-065a	यद्यथा यादृशं चैव युद्धं वृत्तं च सांप्रतम् ।
09-002-065c	अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि संजय ॥

09-003-001 संजय उवाच

09-003-001a	शृणु राजन्नवहितो यथा वृत्तो महान्क्षयः ।
09-003-001c	कुरूणां पाण्डवानां च समासाद्य परस्परम् ॥
09-003-002a	निहते सूतपुत्रे तु पाण्डवेन महात्मना ।
09-003-002c	विद्रुतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चासकृत् ॥
09-003-003a	विमुखे तव पुत्रे तु शोकोपहतचेतसि ।
09-003-003c	भृशोद्विग्नेषु सैन्येषु दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ॥

09-003-004a	ध्यायमानेषु सैन्येषु दुःखं प्राप्तेषु भारत ।
09-003-004c	बलानां मथ्यमानानां श्रुत्वा निनदमुत्तमम् ॥
09-003-005a	अभिज्ञानं नरेन्द्राणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे ।
09-003-005c	पतितात्रथनीडांश्च रथांश्चापि महात्मनाम् ॥
09-003-006a	रणे विनिहतान्नागान्दृष्ट्वा पत्नींश्च मारिष ।
09-003-006c	आयोधनं चातिघोरं रुद्रस्याक्रीडसंनिभम् ॥
09-003-007a	अप्रख्यातिं गतानां तु राज्ञां शतसहस्रशः ।
09-003-007c	कृपाविष्टः कृपो राजन्वयःशीलसमन्वितः ॥
09-003-008a	अब्रवीत्तत्र तेजस्वी सोऽभिसृत्य जनाधिपम् ।
09-003-008c	दुर्योधनं मन्युवशाद्वचनं वचनक्षमः ॥
09-003-009a	दुर्योधन निबोधेदं यत्त्वा वक्ष्यामि कौरव ।
09-003-009c	श्रुत्वा कुरु महाराज यदि ते रोचतेऽनघ ॥
09-003-010a	न युद्धधर्माच्छ्रेयान्वै पन्था राजेन्द्र विद्यते ।
09-003-010c	यं समाश्रित्य युध्यन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥
09-003-011a	पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्त्रेयो मातुलस्तथा ।
09-003-011c	संबन्धिबान्धवाश्चैव योध्या वै क्षत्रजीविना ॥
09-003-012a	वधे चैव परो धर्मस्तथाधर्मः पलायने ।
09-003-012c	ते स्म घोरां समापन्ना जीविकां जीवितार्थिनः ॥
09-003-013a	तत्र त्वां प्रतिवक्ष्यामि किञ्चिदेव हितं वचः ।
09-003-013c	हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णे चैव महारथे ॥
09-003-014a	जयद्रथे च निहते तव भ्रातृषु चानघ ।
09-003-014c	लक्ष्मणे तव पुत्रे च किं शेषं पर्युपास्महे ॥
09-003-015a	येषु भारं समासज्य राज्ये मतिमकुर्महि ।
09-003-015c	ते संत्यज्य तनूर्याताः शूरा ब्रह्मविदां गतिम् ॥
09-003-016a	वयं त्विह विनाभूता गुणवद्धिर्महारथैः ।
09-003-016c	कृपणं वर्तयिष्याम पातयित्वा नृपान्बहून् ॥
09-003-017a	सर्वैरपि च जीवद्धिर्बीभत्सुरपराजितः ।
09-003-017c	कृष्णनेत्रो महाबाहुर्देवैरपि दुरासदः ॥
09-003-018a	इन्द्रकार्मुकवज्राभमिन्द्रकेतुमिवोच्छ्रितम् ।
09-003-018c	वानरं केतुमासाद्य संचचाल महाचमूः ॥
09-003-019a	सिंहनादेन भीमस्य पाञ्चजन्यस्वनेन च ।

09-003-019c	गाण्डीवस्य च निर्घोषात्संहृष्यन्ति मनांसि नः ॥
09-003-020a	चरन्तीव महाविद्युन्मुष्णन्ती नयनप्रभाम् ।
09-003-020c	अलातमिव चाविद्धं गाण्डीवं समदृश्यत ॥
09-003-021a	जाम्बूनदविचित्रं च धूयमानं महद्भुः ।
09-003-021c	दृश्यते दिक्षु सर्वासु विद्युदभ्रघनेष्विव ॥
09-003-022a	उह्यमानश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकः ।
09-003-022c	तावकं तद्वलं राजन्नर्जुनोऽस्त्रविदां वरः ॥
09-003-022e	गहनं शिशिरे कक्षं ददाहाग्निरिवोत्थितः ॥
09-003-023a	गाहमानमनीकानि महेन्द्रसदृशप्रभम् ।
09-003-023c	धनंजयमपश्याम चतुर्दन्तमिव द्विपम् ॥
09-003-024a	विक्षोभयन्तं सेनां ते त्रासयन्तं च पार्थिवान् ।
09-003-024c	धनंजयमपश्याम नलिनीमिव कुञ्जरम् ॥
09-003-025a	त्रासयन्तं तथा योधान्धनुर्घोषेण पाण्डवम् ।
09-003-025c	भूय एनमपश्याम सिंहं मृगगणा इव ॥
09-003-026a	सर्वलोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
09-003-026c	आमुक्तकवचौ कृष्णौ लोकमध्ये विरेजतुः ॥
09-003-027a	अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य भारत ।
09-003-027c	संग्रामस्यातिघोरस्य वध्यतां चाभितो युधि ॥
09-003-028a	वायुनेव विधूतानि तवानीकानि सर्वशः ।
09-003-028c	शरदम्भोदजालानि व्यशीर्यन्त समन्ततः ॥
09-003-029a	तां नावमिव पर्यस्तां भ्रान्तवातां महार्णवे ।
09-003-029c	तव सेनां महाराज सव्यसाची व्यकम्पयत् ॥
09-003-030a	क्व नु ते सूतपुत्रोऽभूत्क्व नु द्रोणः सहानुगः ।
09-003-030c	अहं क्व च क्व चात्मा ते हार्दिक्यश्च तथा क्व नु ॥
09-003-030e	दुःशासनश्च भ्राता ते भ्रातृभिः सहितः क्व नु ॥
09-003-031a	बाणगोचरसंप्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथम् ।
09-003-031c	संबन्धिनस्ते भ्रातृश्च सहायान्मातुलांस्तथा ॥
09-003-032a	सर्वान्विक्रम्य मिषतो लोकांश्चाक्रम्य मूर्धनि ।
09-003-032c	जयद्रथो हतो राजन्किं नु शेषमुपास्महे ॥
09-003-033a	को वेह स पुमानस्ति यो विजेष्यति पाण्डवम् ।
09-003-033c	तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महात्मनः ॥

09-003-033e	गाण्डीवस्य च निर्घोषो वीर्याणि हरते हि नः ॥
09-003-034a	नष्टचन्द्रा यथा रात्रिः सेनेयं हतनायका ।
09-003-034c	नागभग्नद्रुमा शुष्का नदीवाकुलतां गता ॥
09-003-035a	ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः ।
09-003-035c	चरिष्यति महाबाहुः कक्षेऽग्निरिव संज्वलन् ॥
09-003-036a	सात्यकेश्वैव यो वेगो भीमसेनस्य चोभयोः ।
09-003-036c	दारयेत गिरीन्सर्वाञ्शोषयेत च सागरान् ॥
09-003-037a	उवाच वाक्यं यद्धीमः सभामध्ये विशां पते ।
09-003-037c	कृतं तत्सकलं तेन भूयश्चैव करिष्यति ॥
09-003-038a	प्रमुखस्थे तदा कर्णे बलं पाण्डवरक्षितम् ।
09-003-038c	दुरासदं तथा गुप्तं गूढं गाण्डीवधन्वना ॥
09-003-039a	युष्माभिस्तानि चीर्णानि यान्यसाधूनि साधुषु ।
09-003-039c	अकारणकृतान्येव तेषां वः फलमागतम् ॥
09-003-040a	आत्मनोऽर्थे त्वया लोको यत्नतः सर्व आहृतः ।
09-003-040c	स ते संशयितस्तात आत्मा च भरतर्षभ ॥
09-003-041a	रक्ष दुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
09-003-041c	भिन्ने हि भाजने तात दिशो गच्छति तद्रुतम् ॥
09-003-042a	हीयमानेन वै संधिः पर्येष्टव्यः समेन च ।
09-003-042c	विग्रहो वर्धमानेन नीतिरेषा बृहस्पतेः ॥
09-003-043a	ते वयं पाण्डुपुत्रेभ्यो हीनाः स्वबलशक्तितः ।
09-003-043c	अत्र ते पाण्डवैः सार्धं संधिं मन्ये क्षमं प्रभो ॥
09-003-044a	न जानीते हि यः श्रेयः श्रेयसश्चावमन्यते ।
09-003-044c	स क्षिप्रं भ्रश्यते राज्यान् च श्रेयोऽनुविन्दति ॥
09-003-045a	प्रणिपत्य हि राजानं राज्यं यदि लभेमहि ।
09-003-045c	श्रेयः स्यान् न तु मौढ्येन राजनान्तुं पराभवम् ॥
09-003-046a	वैचित्रवीर्यवचनात्कृपाशीलो युधिष्ठिरः ।
09-003-046c	विनियुञ्जीत राज्ये त्वां गोविन्दवचनेन च ॥
09-003-047a	यद्ब्रूयाद्धि हृषीकेशो राजानमपराजितम् ।
09-003-047c	अर्जुनं भीमसेनं च सर्वं कुर्युरसंशयम् ॥
09-003-048a	नातिक्रमिष्यते कृष्णो वचनं कौरवस्य ह ।
09-003-048c	धृतराष्ट्रस्य मन्येऽहं नापि कृष्णस्य पाण्डवः ॥

- 09-003-049a एतत्क्षममहं मन्ये तव पार्थैरविग्रहम् ।
 09-003-049c न त्वा ब्रवीमि कार्पण्यान्न प्राणपरिरक्षणात् ॥
 09-003-049e पथ्यं राजन्ब्रवीमि त्वां तत्परासुः स्मरिष्यसि ॥
 09-003-050a इति वृद्धो विलप्यैतत्कृपः शारद्वतो वचः ।
 09-003-050c दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शुशोच च मुमोह च ॥

09-004-001 संजय उवाच

- 09-004-001a एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन यशस्विना ।
 09-004-001c निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च तूष्णीमासीद्विशां पते ॥
 09-004-002a ततो मुहूर्तं स ध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महामनाः ।
 09-004-002c कृपं शारद्वतं वाक्यमित्युवाच परंतपः ॥
 09-004-003a यत्किंचित्सुहृदा वाच्यं तत्सर्वं श्रावितो ह्यहम् ।
 09-004-003c कृतं च भवता सर्वं प्राणान्संत्यज्य युध्यता ॥
 09-004-004a गाहमानमनीकानि युध्यमानं महारथैः ।
 09-004-004c पाण्डवैरतितेजोभिलोकस्त्वामनुदृष्टवान् ॥
 09-004-005a सुहृदा यदिदं वाच्यं भवता श्रावितो ह्यहम् ।
 09-004-005c न मां प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव भेषजम् ॥
 09-004-006a हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमम् ।
 09-004-006c उच्यमानं महाबाहो न मे विप्राग्र्य रोचते ॥
 09-004-007a राज्याद्विनिकृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु विश्वसेत् ।
 09-004-007c अक्षद्यूते च नृपतिर्जितोऽस्माभिर्महाधनः ॥
 09-004-007e स कथं मम वाक्यानि श्रद्धयाद्भूय एव तु ॥
 09-004-008a तथा दौत्येन संप्राप्तः कृष्णः पार्थहिते रतः ।
 09-004-008c प्रलब्धश्च हृषीकेशस्तच्च कर्म विरोधितम् ॥
 09-004-008e स च मे वचनं ब्रह्मन्कथमेवाभिमंस्यते ॥
 09-004-009a विललाप हि यत्कृष्णा सभामध्ये समेयुषी ।
 09-004-009c न तन्मर्षयते कृष्णो न राज्यहरणं तथा ॥
 09-004-010a एकप्राणावुभौ कृष्णावन्योन्यं प्रति संहतौ ।
 09-004-010c पुरा यच्छ्रुतमेवासीदद्य पश्यामि तत्प्रभो ॥
 09-004-011a स्वस्त्रीयं च हतं श्रुत्वा दुःखं स्वपिति केशवः ।
 09-004-011c कृतागसो वयं तस्य स मदर्थं कथं क्षमेत् ॥
 09-004-012a अभिमन्योर्विनाशेन न शर्म लभतेऽर्जुनः ।

09-004-012c	स कथं मद्भित्ते यत्नं प्रकरिष्यति याचितः ॥
09-004-013a	मध्यमः पाण्डवस्तीक्ष्णो भीमसेनो महाबलः ।
09-004-013c	प्रतिज्ञातं च तेनोग्रं स भज्येत न संनमेत् ॥
09-004-014a	उभौ तौ बद्धनिस्त्रिंशानुभौ चाबद्धकङ्कटौ ।
09-004-014c	कृतवैरावुभौ वीरौ यमावपि यमोपमौ ॥
09-004-015a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च कृतवैरौ मया सह ।
09-004-015c	तौ कथं मद्भित्ते यत्नं प्रकुर्यातां द्विजोत्तम ॥
09-004-016a	दुःशासनेन यत्कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला ।
09-004-016c	परिक्लिष्टा सभामध्ये सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
09-004-017a	तथा विवसनां दीनां स्मरन्त्यद्यापि पाण्डवाः ।
09-004-017c	न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते परंतपाः ॥
09-004-018a	यदा च द्रौपदी कृष्णा मद्विनाशाय दुःखिता ।
09-004-018c	उग्रं तेपे तपः कृष्णा भर्तृणामर्थसिद्धये ॥
09-004-018e	स्थण्डिले नित्यदा शेते यावद्वैरस्य यातना ॥
09-004-019a	निक्षिप्य मानं दर्पं च वासुदेवसहोदरा ।
09-004-019c	कृष्णायाः प्रेष्यवद्धूत्वा शुश्रूषां कुरुते सदा ॥
09-004-020a	इति सर्वं समुन्नद्धं न निर्वाति कथंचन ।
09-004-020c	अभिमन्योर्विनाशेन स संधेयः कथं मया ॥
09-004-021a	कथं च नाम भुक्त्वेमां पृथिवीं सागराम्बराम् ।
09-004-021c	पाण्डवानां प्रसादेन भुञ्जीयां राज्यमल्पकम् ॥
09-004-022a	उपर्युपरि राज्ञां वै ज्वलितो भास्करो यथा ।
09-004-022c	युधिष्ठिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत् ॥
09-004-023a	कथं भुक्त्वा स्वयं भोगान्दत्त्वा दायांश्च पुष्कलान् ।
09-004-023c	कृपणं वर्तयिष्यामि कृपणैः सह जीविकाम् ॥
09-004-024a	नाभ्यसूयामि ते वाक्यमुक्तं स्निग्धं हितं त्वया ।
09-004-024c	न तु संधिमहं मन्ये प्राप्तकालं कथंचन ॥
09-004-025a	सुनीतमनुपश्यामि सुयुद्धेन परंतप ।
09-004-025c	नायं क्लीबयितुं कालः संयोद्धुं काल एव नः ॥
09-004-026a	इष्टं मे बहुभिर्यज्ञैर्दत्ता विप्रेषु दक्षिणाः ।
09-004-026c	प्राप्ताः क्रमश्रुता वेदाः शत्रूणां मूर्ध्नि च स्थितम् ॥
09-004-027a	भृत्या मे सुभृतास्तात दीनश्चाभ्युद्धृतो जनः ।

09-004-027c	यातानि परराष्ट्राणि स्वराष्ट्रमनुपालितम् ॥
09-004-028a	भुक्ताश्च विविधा भोगास्त्रिवर्गः सेवितो मया ।
09-004-028c	पितृणां गतमानृण्यं क्षत्रधर्मस्य चोभयोः ॥
09-004-029a	न ध्रुवं सुखमस्तीह कुतो राज्यं कुतो यशः ।
09-004-029c	इह कीर्तिर्विधातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥
09-004-030a	गृहे यत्क्षत्रियस्यापि निधनं तद्विगर्हितम् ।
09-004-030c	अधर्मः सुमहानेष यच्छय्यामरणं गृहे ॥
09-004-031a	अरण्ये यो विमुञ्चेत संग्रामे वा तनुं नरः ।
09-004-031c	क्रतूनाहत्य महतो महिमानं स गच्छति ॥
09-004-032a	कृपणं विलपन्नार्तो जरयाभिपरिप्लुतः ।
09-004-032c	प्रियते रुदतां मध्ये ज्ञातीनां न स पूरुषः ॥
09-004-033a	त्यक्त्वा तु विविधान्भोगान्प्राप्तानां परमां गतिम् ।
09-004-033c	अपीदानीं सुयुद्धेन गच्छेयं सत्सलोकताम् ॥
09-004-034a	शूराणामार्यवृत्तानां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ।
09-004-034c	धीमतां सत्यसंधानां सर्वेषां क्रतुयाजिनाम् ॥
09-004-035a	शस्त्रावभृथमाप्तानां ध्रुवं वासस्त्रिविष्टपे ।
09-004-035c	मुदा नूनं प्रपश्यन्ति शुभ्रा ह्यप्सरसां गणाः ॥
09-004-036a	पश्यन्ति नूनं पितरः पूजिताञ्शक्रसंसदि ।
09-004-036c	अप्सरोभिः परिवृतान्मोदमानांस्त्रिविष्टपे ॥
09-004-037a	पन्थानममरैर्यातं शूरैश्चैवानिवर्तिभिः ।
09-004-037c	अपि तैः संगतं मार्गं वयमप्यारुहेमहि ॥
09-004-038a	पितामहेन वृद्धेन तथाचार्येण धीमता ।
09-004-038c	जयद्रथेन कर्णेन तथा दुःशासनेन च ॥
09-004-039a	घटमाना मदर्थेऽस्मिन्हताः शूरा जनाधिपाः ।
09-004-039c	शेरते लोहिताक्ताङ्गाः पृथिव्यां शरविक्षताः ॥
09-004-040a	उत्तमास्त्रविदः शूरा यथोक्तक्रतुयाजिनः ।
09-004-040c	त्यक्त्वा प्राणान्यथान्यायमिन्द्रसद्यसु धिष्ठिताः ॥
09-004-041a	तैस्त्वयं रचितः पन्था दुर्गमो हि पुनर्भवेत् ।
09-004-041c	संपतद्भिर्महावेगैरितो याद्विश्च सद्गतिम् ॥
09-004-042a	ये मदर्थे हताः शूरास्तेषां कृतमनुस्मरन् ।
09-004-042c	ऋणं तत्प्रतिमुञ्चानो न राज्ये मन आदधे ॥

09-004-043a	पातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातृनथ पितामहान् ।
09-004-043c	जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गर्हयेद्ध्रुवम् ॥
09-004-044a	कीदृशं च भवेद्राज्यं मम हीनस्य बन्धुभिः ।
09-004-044c	सखिभिश्च सुहृद्भिश्च प्रणिपत्य च पाण्डवम् ॥
09-004-045a	सोऽहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽस्य पराभवम् ।
09-004-045c	सुयुद्धेन ततः स्वर्गं प्राप्स्यामि न तदन्यथा ॥
09-004-046a	एवं दुर्योधनेनोक्तं सर्वे संपूज्य तद्वचः ।
09-004-046c	साधु साध्विति राजानं क्षत्रियाः संबभाषिरे ॥
09-004-047a	पराजयमशोचन्तः कृतचित्ताश्च विक्रमे ।
09-004-047c	सर्वे सुनिश्चिता योद्धुमुदग्रमनसोऽभवन् ॥
09-004-048a	ततो वाहान्समाश्वास्य सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ।
09-004-048c	ऊने द्वियोजने गत्वा प्रत्यतिष्ठन्त कौरवाः ॥
09-004-049a	आकाशे विद्रुमे पुण्ये प्रस्थे हिमवतः शुभे ।
09-004-049c	अरुणां सरस्वतीं प्राप्य पपुः सस्नुश्च तज्जलम् ॥
09-004-050a	तव पुत्राः कृतोत्साहाः पर्यवर्तन्त ते ततः ।
09-004-050c	पर्यवस्थाप्य चात्मानमन्योन्येन पुनस्तदा ॥
09-004-050e	सर्वे राजन्यवर्तन्त क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥

09-005-001 संजय उवाच

09-005-001a	अथ हैमवते प्रस्थे स्थित्वा युद्धाभिनन्दिनः ।
09-005-001c	सर्व एव महाराज योधास्तत्र समागताः ॥
09-005-002a	शल्यश्च चित्रसेनश्च शकुनिश्च महारथः ।
09-005-002c	अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥
09-005-003a	सुषेणोऽरिष्टसेनश्च धृतसेनश्च वीर्यवान् ।
09-005-003c	जयत्सेनश्च राजानस्ते रात्रिमुषितास्ततः ॥
09-005-004a	रणे कर्णे हते वीरे त्रासिता जितकाशिभिः ।
09-005-004c	नालभञ्ज्शर्म ते पुत्रा हिमवन्तमृते गिरिम् ॥
09-005-005a	तेऽब्रुवन्सहितास्तत्र राजानं सैन्यसंनिधौ ।
09-005-005c	कृतयत्ना रणे राजन्संपूज्य विधिवत्तदा ॥
09-005-006a	कृत्वा सेनाप्रणेतारं परांस्त्वं योद्धुमर्हसि ।
09-005-006c	येनाभिगुप्ताः संग्रामे जयेमासुहृदो वयम् ॥
09-005-007a	ततो दुर्योधनः स्थित्वा रथे रथवरोत्तमम् ।

09-005-007c	सर्वयुद्धविभागज्ञमन्तकप्रतिमं युधि ॥
09-005-008a	स्वङ्गं प्रच्छन्नशिरसं कम्बुग्रीवं प्रियंवदम् ।
09-005-008c	व्याकोशपद्माभिमुखं व्याघ्रास्यं मेरुगौरवम् ॥
09-005-009a	स्थानोर्वृषस्य सदृशं स्कन्धनेत्रगतिस्वरैः ।
09-005-009c	पुष्टश्लिष्टायतभुजं सुविस्तीर्णघनोरसम् ॥
09-005-010a	जवे बले च सदृशमरुणानुजवातयोः ।
09-005-010c	आदित्यस्य त्विषा तुल्यं बुद्ध्या चोशनसा समम् ॥
09-005-011a	कान्तिरूपमुखैश्चर्यैस्त्रिभिश्चन्द्रमसोपमम् ।
09-005-011c	काञ्चनोपलसंघातैः सदृशं श्लिष्टसंधिकम् ॥
09-005-012a	सुवृत्तोरुकटीजङ्घं सुपादं स्वङ्गुलीनखम् ।
09-005-012c	स्मृत्वा स्मृत्वैव च गुणान्धात्रा यत्नाद्विनिर्मितम् ॥
09-005-013a	सर्वलक्षणसंपन्नं निपुणं श्रुतिसागरम् ।
09-005-013c	जेतारं तरसारीणामजेयं शत्रुभिर्बलात् ॥
09-005-014a	दशाङ्गं यश्चतुष्पादमिष्वस्त्रं वेद तत्त्वतः ।
09-005-014c	साङ्गांश्च चतुरो वेदान्सम्यगाख्यानपञ्चमान् ॥
09-005-015a	आराध्य त्र्यम्बकं यत्नाद्ब्रतैरुग्रैर्महातपाः ।
09-005-015c	अयोनिजायामुत्पन्नो द्रोणेनायोनिजेन यः ॥
09-005-016a	तमप्रतिमकर्माणं रूपेणासदृशं भुवि ।
09-005-016c	पारगं सर्वविद्यानां गुणार्णवमनिन्दितम् ॥
09-005-016e	तमभ्येत्यात्मजस्तुभ्यमश्चत्थामानमब्रवीत् ॥
09-005-017a	यं पुरस्कृत्य सहिता युधि जेष्याम पाण्डवान् ।
09-005-017c	गुरुपुत्रोऽद्य सर्वेषामस्माकं परमा गतिः ॥
09-005-017e	भवांस्तस्मान्नियोगात्ते कोऽस्तु सेनापतिर्मम ॥

09-005-018 द्रौणिरुवाच

09-005-018a	अयं कुलेन वीर्येण तेजसा यशसा श्रिया ।
09-005-018c	सर्वैर्गुणैः समुदितः शल्यो नोऽस्तु चमूपतिः ॥
09-005-019a	भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः ।
09-005-019c	महासेनो महाबाहुर्महासेन इवापरः ॥
09-005-020a	एनं सेनापतिं कृत्वा नृपतिं नृपसत्तम ।
09-005-020c	शक्यः प्राप्तुं जयोऽस्माभिर्देवैः स्कन्दमिवाजितम् ॥
09-005-021a	तथोक्ते द्रोणपुत्रेण सर्व एव नराधिपाः ।

- 09-005-021c परिवार्य स्थिताः शल्यं जयशब्दांश्च चक्रिरे ॥
 09-005-021e युद्धाय च मतिं चक्रूरावेशं च परं ययुः ॥
 09-005-022a ततो दुर्योधनः शल्यं भूमौ स्थित्वा रथे स्थितम् ।
 09-005-022c उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा रामभीष्मसमं रणे ॥
 09-005-023a अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
 09-005-023c यत्र मित्रममित्रं वा परीक्षन्ते बुधा जनाः ॥
 09-005-024a स भवानस्तु नः शूरः प्रणेता वाहिनीमुखे ।
 09-005-024c रणं च याते भवति पाण्डवा मन्दचेतसः ॥
 09-005-024e भविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाश्च निरुद्यमाः ॥

09-005-025 शल्य उवाच

- 09-005-025a यत्तु मां मन्यसे राजन्कुरुराज करोमि तत् ।
 09-005-025c त्वत्प्रियार्थं हि मे सर्वं प्राणा राज्यं धनानि च ॥

09-005-026 दुर्योधन उवाच

- 09-005-026a सेनापत्येन वरये त्वामहं मातुलातुलम् ।
 09-005-026c सोऽस्मान्पाहि युधां श्रेष्ठ स्कन्दो देवानिवाहवे ॥
 09-005-027a अभिषिच्यस्व राजेन्द्र देवानामिव पावकिः ।
 09-005-027c जहि शत्रून्रणे वीर महेन्द्रो दानवानिव ॥

09-006-001 संजय उवाच

- 09-006-001a एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो मद्रराजः प्रतापवान् ।
 09-006-001c दुर्योधनं तदा राजन्वाक्यमेतदुवाच ह ॥
 09-006-002a दुर्योधन महाबाहो शृणु वाक्यविदां वर ।
 09-006-002c यावेतौ मन्यसे कृष्णौ रथस्थौ रथिनां वरौ ॥
 09-006-002e न मे तुल्यावुभावेतौ बाहुवीर्ये कथंचन ॥
 09-006-003a उद्यतां पृथिवीं सर्वां ससुरासुरमानवाम् ।
 09-006-003c योधयेयं रणमुखे संक्रुद्धः किमु पाण्डवान् ॥
 09-006-003e विजेष्ये च रणे पार्थान्सोमकांश्च समागतान् ॥
 09-006-004a अहं सेनाप्रणेता ते भविष्यामि न संशयः ।
 09-006-004c तं च व्यूहं विधास्यामि न तरिष्यन्ति यं परे ॥
 09-006-004e इति सत्यं ब्रवीम्येष दुर्योधन न संशयः ॥
 09-006-005a एवमुक्तस्ततो राजा मद्राधिपतिमञ्जसा ।

09-006-005c	अभ्यषिञ्चत सेनाया मध्ये भरतसत्तम ॥
09-006-005e	विधिना शास्त्रदृष्टेन हृष्टरूपो विशां पते ॥
09-006-006a	अभिषिक्ते ततस्तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ।
09-006-006c	तव सैन्येष्ववाद्यन्त वादित्राणि च भारत ॥
09-006-007a	हृष्टाश्चासंस्तदा योधा मद्रकाश्च महारथाः ।
09-006-007c	तुष्टुवुश्चैव राजानं शल्यमाहवशोभिनम् ॥
09-006-008a	जय राजंश्चिरं जीव जहि शत्रून्समागतान् ।
09-006-008c	तव बाहुबलं प्राप्य धार्तराष्ट्रा महाबलाः ॥
09-006-008e	निखिलां पृथिवीं सर्वां प्रशासन्तु हतद्विषः ॥
09-006-009a	त्वं हि शक्तो रणे जेतुं ससुरासुरमानवान् ।
09-006-009c	मर्त्यधर्माण इह तु किमु सोमकसृञ्जयान् ॥
09-006-010a	एवं संस्तूयमानस्तु मद्राणामधिपो बली ।
09-006-010c	हर्षं प्राप तदा वीरो दुरापमकृतात्मभिः ॥

09-006-011 शल्य उवाच

09-006-011a	अद्यैवाहं रणे सर्वान्पाञ्चालान्सह पाण्डवैः ।
09-006-011c	निहनिष्यामि राजेन्द्र स्वर्गं यास्यामि वा हतः ॥
09-006-012a	अद्य पश्यन्तु मां लोका विचरन्तमभीतवत् ।
09-006-012c	अद्य पाण्डुसुताः सर्वे वासुदेवः ससात्यकिः ॥
09-006-013a	पाञ्चालाश्चेदयश्चैव द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
09-006-013c	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सर्वे चापि प्रभद्रकाः ॥
09-006-014a	विक्रमं मम पश्यन्तु धनुषश्च महद्वलम् ।
09-006-014c	लाघवं चास्त्रवीर्यं च भुजयोश्च बलं युधि ॥
09-006-015a	अद्य पश्यन्तु मे पार्थाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।
09-006-015c	यादृशं मे बलं बाह्वोः संपदस्त्रेषु या च मे ॥
09-006-016a	अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
09-006-016c	प्रतीकारपरा भूत्वा चेष्टन्तां विविधाः क्रियाः ॥
09-006-017a	अद्य सैन्यानि पाण्डूनां द्रावयिष्ये समन्ततः ।
09-006-017c	द्रोणभीष्मावति विभो सूतपुत्रं च संयुगे ॥
09-006-017e	विचरिष्ये रणे युध्यन्प्रियार्थं तव कौरव ॥

09-006-018 संजय उवाच

09-006-018a	अभिषिक्ते तदा शल्ये तव सैन्येषु मानद ।
09-006-018c	न कर्णव्यसनं किञ्चिन्मेनिरे तत्र भारत ॥
09-006-019a	हृष्टाः सुमनसश्चैव बभूवुस्तत्र सैनिकाः ।
09-006-019c	मेनिरे निहतान्पार्थान्मद्रराजवशं गतान् ॥
09-006-020a	प्रहर्षं प्राप्य सेना तु तावकी भरतर्षभ ।
09-006-020c	तां रात्रिं सुखिनी सुप्ता स्वस्थचित्तेव साभवत् ॥
09-006-021a	सैन्यस्य तव तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
09-006-021c	वार्ष्णेयमब्रवीद्वाक्यं सर्वक्षत्रस्य शृण्वतः ॥
09-006-022a	मद्रराजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रेण माधव ।
09-006-022c	सेनापतिर्महेष्वासः सर्वसैन्येषु पूजितः ॥
09-006-023a	एतच्छ्रुत्वा यथाभूतं कुरु माधव यत्क्षमम् ।
09-006-023c	भवान्नेता च गोप्ता च विधत्स्व यदनन्तरम् ॥
09-006-024a	तमब्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधिपम् ।
09-006-024c	आर्तायनिमहं जाने यथातत्त्वेन भारत ॥
09-006-025a	वीर्यवांश्च महातेजा महात्मा च विशेषतः ।
09-006-025c	कृती च चित्रयोधी च संयुक्तो लाघवेन च ॥
09-006-026a	यादृग्भीष्मस्तथा द्रोणो यादृक्कर्णश्च संयुगे ।
09-006-026c	तादृशस्तद्विशिष्टो वा मद्रराजो मतो मम ॥
09-006-027a	युध्यमानस्य तस्याजौ चिन्तयन्नेव भारत ।
09-006-027c	योद्धारं नाधिगच्छामि तुल्यरूपं जनाधिप ॥
09-006-028a	शिखण्ड्यर्जुनभीमानां सात्वतस्य च भारत ।
09-006-028c	धृष्टद्युम्नस्य च तथा बलेनाभ्यधिको रणे ॥
09-006-029a	मद्रराजो महाराज सिंहद्विरदविक्रमः ।
09-006-029c	विचरिष्यत्यभीः काले कालः क्रुद्धः प्रजास्विव ॥
09-006-030a	तस्याद्य न प्रपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।
09-006-030c	त्वामृते पुरुषव्याघ्र शार्दूलसमविक्रमम् ॥
09-006-031a	सदेवलोके कृत्स्नेऽस्मिन्नान्यस्त्वत्तः पुमान्भवेत् ।
09-006-031c	मद्रराजं रणे क्रुद्धं यो हन्यात्कुरुनन्दन ॥
09-006-031e	अहन्यहनि युध्यन्तं क्षोभयन्तं बलं तव ॥
09-006-032a	तस्माज्जहि रणे शल्यं मघवानिव शम्बरम् ।
09-006-032c	अतिपश्चादसौ वीरो धार्तराष्ट्रेण सत्कृतः ॥

09-006-033a	तवैव हि जयो नूनं हते मद्रेश्वरे युधि ।
09-006-033c	तस्मिन्हते हतं सर्वं धार्तराष्ट्रबलं महत् ॥
09-006-034a	एतच्छ्रुत्वा महाराज वचनं मम सांप्रतम् ।
09-006-034c	प्रत्युद्याहि रणे पार्थ मद्रराजं महाबलम् ॥
09-006-034e	जहि चैनं महाबाहो वासवो नमुचिं यथा ॥
09-006-035a	न चैवात्र दया कार्या मातुलोऽयं ममेति वै ।
09-006-035c	क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य जहि मद्रजनेश्वरम् ॥
09-006-036a	भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा कर्णपातालसंभवम् ।
09-006-036c	मा निमज्जस्व सगणः शल्यमासाद्य गोष्पदम् ॥
09-006-037a	यच्च ते तपसो वीर्यं यच्च क्षात्रं बलं तव ।
09-006-037c	तद्दर्शय रणे सर्वं जहि चैनं महारथम् ॥
09-006-038a	एतावदुक्त्वा वचनं केशवः परवीरहा ।
09-006-038c	जगाम शिबिरं सायं पूज्यमानोऽथ पाण्डवैः ॥
09-006-039a	केशवे तु तदा याते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
09-006-039c	विसृज्य सर्वान्भ्रातृंश्च पाञ्चालानथ सोमकान् ॥
09-006-039e	सुष्वाप रजनीं तां तु विशल्य इव कुञ्जरः ॥
09-006-040a	ते च सर्वे महेष्वासाः पाञ्चालाः पाण्डवास्तथा ।
09-006-040c	कर्णस्य निधने हृष्टाः सुषुपुस्तां निशां तदा ॥
09-006-041a	गतज्वरं महेष्वासं तीर्णपारं महारथम् ।
09-006-041c	बभूव पाण्डवेयानां सैन्यं प्रमुदितं निशि ॥
09-006-041e	सूतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिष ॥

09-007-001 संजय उवाच

09-007-001a	व्यतीतायां रजन्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा ।
09-007-001c	अब्रवीत्तावकान्सर्वान्संनहन्तां महारथाः ॥
09-007-002a	राज्ञस्तु मतमाज्ञाय समनह्यत सा चमूः ।
09-007-002c	अयोजयन्नथांस्तूर्णं पर्यधावंस्तथापरे ॥
09-007-003a	अकल्प्यन्त च मातङ्गाः समनह्यन्त पत्तयः ।
09-007-003c	हयानास्तरणोपेतांश्चक्रुरन्ये सहस्रशः ॥
09-007-004a	वादित्राणां च निनदः प्रादुरासीद्विशां पते ।
09-007-004c	बोधनार्थं हि योधानां सैन्यानां चाप्युदीर्यताम् ॥
09-007-005a	ततो बलानि सर्वाणि सेनाशिष्टानि भारत ।

09-007-005c	संनद्धान्येव ददृशुर्मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-007-006a	शल्यं सेनापतिं कृत्वा मद्रराजं महारथाः ।
09-007-006c	प्रविभज्य बलं सर्वमनीकेषु व्यवस्थिताः ॥
09-007-007a	ततः सर्वे समागम्य पुत्रेण तव सैनिकाः ।
09-007-007c	कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिः शल्योऽथ सौबलः ॥
09-007-008a	अन्ये च पार्थिवाः शेषाः समयं चक्रिरे तदा ।
09-007-008c	न न एकेन योद्धव्यं कथंचिदपि पाण्डवैः ॥
09-007-009a	यो ह्येकः पाण्डवैर्युध्येद्यो वा युध्यन्तमुत्सृजेत् ।
09-007-009c	स पञ्चभिर्भवेद्युक्तः पातकैः सोपपातकैः ॥
09-007-009e	अन्योन्यं परिरक्षद्भिर्योद्धव्यं सहितैश्च नः ॥
09-007-010a	एवं ते समयं कृत्वा सर्वे तत्र महारथाः ।
09-007-010c	मद्रराजं पुरस्कृत्य तूर्णमभ्यद्रवन्परान् ॥
09-007-011a	तथैव पाण्डवा राजन्व्यूह्य सैन्यं महारणे ।
09-007-011c	अभ्ययुः कौरवान्सर्वान्योत्स्यमानाः समन्ततः ॥
09-007-012a	तद्वलं भरतश्रेष्ठ क्षुब्धार्णवसमस्वनम् ।
09-007-012c	समुद्धूतार्णवाकारमुद्धूतरथकुञ्जरम् ॥

09-007-013 धृतराष्ट्र उवाच

09-007-013a	द्रोणस्य भीष्मस्य च वै राधेयस्य च मे श्रुतम् ।
09-007-013c	पातनं शंस मे भूयः शल्यस्याथ सुतस्य मे ॥
09-007-014a	कथं रणे हतः शल्यो धर्मराजेन संजय ।
09-007-014c	भीमेन च महाबाहुः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥

09-007-015 संजय उवाच

09-007-015a	क्षयं मनुष्यदेहानां रथनागाश्वसंक्षयम् ।
09-007-015c	शृणु राजन्स्थिरो भूत्वा संग्रामं शंसतो मम ॥
09-007-016a	आशा बलवती राजन्पुत्राणां तेऽभवत्तदा ।
09-007-016c	हते भीष्मे च द्रोणे च सूतपुत्रे च पातिते ॥
09-007-016e	शल्यः पार्थात्रणे सर्वान्निहनिष्यति मारिष ॥
09-007-017a	तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वास्य च भारत ।
09-007-017c	मद्रराजं च समरे समाश्रित्य महारथम् ॥
09-007-017e	नाथवन्तमथात्मानममन्यत सुतस्तव ॥

09-007-018a	यदा कर्णे हते पार्थाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
09-007-018c	तदा राजन्धार्तराष्ट्रानाविवेश महद्भयम् ॥
09-007-019a	तान्समाश्वास्य तु तदा मद्रराजः प्रतापवान् ।
09-007-019c	व्यूह्य व्यूहं महाराज सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥
09-007-020a	प्रत्युद्यातो रणे पार्थान्मद्रराजः प्रतापवान् ।
09-007-020c	विधुन्वन्कार्मुकं चित्रं भारघ्नं वेगवत्तरम् ॥
09-007-021a	रथप्रवरमास्थाय सैन्धवाश्वं महारथः ।
09-007-021c	तस्य सीता महाराज रथस्थाशोभयद्रथम् ॥
09-007-022a	स तेन संवृतो वीरो रथेनामित्रकर्शनः ।
09-007-022c	तस्थौ शूरो महाराज पुत्राणां ते भयप्रणुत् ॥
09-007-023a	प्रयाणे मद्रराजोऽभून्मुखं व्यूहस्य दंशितः ।
09-007-023c	मद्रकैः सहितो वीरैः कर्णपुत्रैश्च दुर्जयैः ॥
09-007-024a	सव्येऽभूत्कृतवर्मा च त्रिगर्तैः परिवारितः ।
09-007-024c	गौतमो दक्षिणे पार्श्वे शकैश्च यवनैः सह ॥
09-007-025a	अश्वत्थामा पृष्ठतोऽभूत्काम्बोजैः परिवारितः ।
09-007-025c	दुर्योधनोऽभवन्मध्ये रक्षितः कुरुपुंगवैः ॥
09-007-026a	हयानीकेन महता सौबलश्चापि संवृतः ।
09-007-026c	प्रययौ सर्वसैन्येन कैतव्यश्च महारथः ॥
09-007-027a	पाण्डवाश्च महेष्वासा व्यूह्य सैन्यमरिदमाः ।
09-007-027c	त्रिधा भूत्वा महाराज तव सैन्यमुपाद्रवन् ॥
09-007-028a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः ।
09-007-028c	शल्यस्य वाहिनीं तूर्णमभिदुद्रुवुराहवे ॥
09-007-029a	ततो युधिष्ठिरो राजा स्वेनानीकेन संवृतः ।
09-007-029c	शल्यमेवाभिदुद्राव जिघांसुर्भरतर्षभ ॥
09-007-030a	हार्दिक्यं तु महेष्वासमर्जुनः शत्रुपूगहा ।
09-007-030c	संशप्तकगणांश्चैव वेगतोऽभिविदुद्रुवे ॥
09-007-031a	गौतमं भीमसेनो वै सोमकाश्च महारथाः ।
09-007-031c	अभ्यद्रवन्त राजेन्द्र जिघांसन्तः परान्युधि ॥
09-007-032a	माद्रीपुत्रौ तु शकुनिमुलूकं च महारथौ ।
09-007-032c	ससैन्यौ सहसेनौ तावुपतस्थतुराहवे ॥
09-007-033a	तथैवायुतशो योधास्तावकाः पाण्डवात्रणे ।

09-007-033c अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ॥

09-007-034 धृतराष्ट्र उवाच

09-007-034a हते भीष्मे महेष्वासे द्रोणे कर्णे महारथे ।

09-007-034c कुरुष्वल्पावशिष्टेषु पाण्डवेषु च संयुगे ॥

09-007-035a सुसंरब्धेषु पार्थेषु पराक्रान्तेषु संजय ।

09-007-035c मामकानां परेषां च किं शिष्टमभवद्वलम् ॥

09-007-036 संजय उवाच

09-007-036a यथा वयं परे राजन्युद्धाय समवस्थिताः ।

09-007-036c यावच्चासीद्वलं शिष्टं संग्रामे तन्निबोध मे ॥

09-007-037a एकादश सहस्राणि रथानां भरतर्षभ ।

09-007-037c दश दन्तिसहस्राणि सप्त चैव शतानि च ॥

09-007-038a पूर्णे शतसहस्रे द्वे हयानां भरतर्षभ ।

09-007-038c नरकोट्यस्तथा तिस्रो बलमेतत्तवाभवत् ॥

09-007-039a रथानां षट्सहस्राणि षट्सहस्राश्च कुञ्जराः ।

09-007-039c दश चाश्वसहस्राणि पत्तिकोटी च भारत ॥

09-007-040a एतद्वलं पाण्डवानामभवच्छेषमाहवे ।

09-007-040c एत एव समाजगम्युद्धाय भरतर्षभ ॥

09-007-041a एवं विभज्य राजेन्द्र मद्रराजमते स्थिताः ।

09-007-041c पाण्डवान्प्रत्युदीयाम जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥

09-007-042a तथैव पाण्डवाः शूराः समरे जितकाशिनः ।

09-007-042c उपयाता नरव्याघ्राः पाञ्चालाश्च यशस्विनः ॥

09-007-043a एवमेते बलौघेन परस्परवधैषिणः ।

09-007-043c उपयाता नरव्याघ्राः पूर्वा संध्यां प्रति प्रभो ॥

09-007-044a ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयानकम् ।

09-007-044c तावकानां परेषां च निघ्नतामितरेतरम् ॥

09-008-001 संजय उवाच

09-008-001a ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां भयवर्धनम् ।

09-008-001c सृञ्जयैः सह राजेन्द्र घोरं देवासुरोपमम् ॥

09-008-002a नरा रथा गजौघाश्च सादिनश्च सहस्रशः ।

09-008-002c वाजिनश्च पराक्रान्ताः समाजग्मुः परस्परम् ॥

09-008-003a	नागानां भीमरूपाणां द्रवतां निस्वनो महान् ।
09-008-003c	अश्रूयत यथा काले जलदानां नभस्तले ॥
09-008-004a	नागैरभ्याहताः केचित्सरथा रथिनोऽपतन् ।
09-008-004c	व्यद्रवन्त रणे वीरा द्राव्यमाणा मदोत्कटैः ॥
09-008-005a	हयौघान्पादरक्षांश्च रथिनस्तत्र शिक्षिताः ।
09-008-005c	शरैः संप्रेषयामासुः परलोकाय भारत ॥
09-008-006a	सादिनः शिक्षिता राजन्परिवार्य महारथान् ।
09-008-006c	विचरन्तो रणेऽभ्यघ्नन्प्रासशक्त्यृष्टिभिस्तथा ॥
09-008-007a	धन्विनः पुरुषाः केचित्संनिवार्य महारथान् ।
09-008-007c	एकं बहव आसाद्य प्रेषयेयुर्यमक्षयम् ॥
09-008-008a	नागं रथवरांश्चान्ये परिवार्य महारथाः ।
09-008-008c	सोत्तरायुधिनं जघ्नुर्द्रवमाणा महारवम् ॥
09-008-009a	तथा च रथिनं क्रुद्धं विकिरन्तं शरान्बहून् ।
09-008-009c	नागा जघ्नुर्महाराज परिवार्य समन्ततः ॥
09-008-010a	नागो नागमभिद्रुत्य रथी च रथिनं रणे ।
09-008-010c	शक्तितोमरनाराचैर्निजघ्नुस्तत्र तत्र ह ॥
09-008-011a	पादातानवमृद्रन्तो रथवारणवाजिनः ।
09-008-011c	रणमध्ये व्यदृश्यन्त कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥
09-008-012a	हयाश्च पर्यधावन्त चामरैरुपशोभिताः ।
09-008-012c	हंसा हिमवतः प्रस्थे पिबन्त इव मेदिनीम् ॥
09-008-013a	तेषां तु वाजिनां भूमिः खुरैश्चित्रा विशां पते ।
09-008-013c	अशोभत यथा नारी करजक्षतविक्षता ॥
09-008-014a	वाजिनां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
09-008-014c	पत्तीनां चापि शब्देन नागानां बृंहितेन च ॥
09-008-015a	वादित्राणां च घोषेण शङ्खानां निस्वनेन च ।
09-008-015c	अभवन्नादिता भूमिर्निर्घातैरिव भारत ॥
09-008-016a	धनुषां कूजमानानां निस्त्रिंशानां च दीप्यताम् ।
09-008-016c	कवचानां प्रभाभिश्च न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
09-008-017a	बहवो बाहवश्छिन्ना नागराजकरोपमाः ।
09-008-017c	उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते वेगं कुर्वन्ति दारुणम् ॥
09-008-018a	शिरसां च महाराज पततां वसुधातले ।

09-008-018c	च्युतानामिव तालेभ्यः फलानां श्रूयते स्वनः ॥
09-008-019a	शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिरार्द्रैर्वसुंधरा ।
09-008-019c	तपनीयनिभैः काले नलिनैरिव भारत ॥
09-008-020a	उद्धृतनयनैस्तैस्तु गतसत्त्वैः सुविक्षतैः ।
09-008-020c	व्यभ्राजत महाराज पुण्डरीकैरिवावृता ॥
09-008-021a	बाहुभिश्चन्दनादिगैः सकेयूरैर्महाधनैः ।
09-008-021c	पतितैर्भाति राजेन्द्र मही शक्रध्वजैरिव ॥
09-008-022a	ऊरुभिश्च नरेन्द्राणां विनिकृत्तैर्महाहवे ।
09-008-022c	हस्तिहस्तोपमैरन्यैः संवृतं तद्रणाङ्गणम् ॥
09-008-023a	कबन्धशतसंकीर्णं छत्रचामरशोभितम् ।
09-008-023c	सेनावनं तच्छुशुभे वनं पुष्पाचितं यथा ॥
09-008-024a	तत्र योधा महाराज विचरन्तो ह्यभीतवत् ।
09-008-024c	दृश्यन्ते रुधिराक्ताङ्गाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
09-008-025a	मातङ्गाश्चाप्यदृश्यन्त शरतोमरपीडिताः ।
09-008-025c	पतन्तस्तत्र तत्रैव छिन्नाभ्रसदृशा रणे ॥
09-008-026a	गजानीकं महाराज वध्यमानं महात्मभिः ।
09-008-026c	व्यदीर्यत दिशः सर्वा वातनुन्ना घना इव ॥
09-008-027a	ते गजा घनसंकाशाः पेतुरुर्व्यां समन्ततः ।
09-008-027c	वज्ररुग्णा इव बभुः पर्वता युगसंक्षये ॥
09-008-028a	हयानां सादिभिः सार्धं पतितानां महीतले ।
09-008-028c	राशयः संप्रदृश्यन्ते गिरिमात्रास्ततस्ततः ॥
09-008-029a	संजज्ञे रणभूमौ तु परलोकवहा नदी ।
09-008-029c	शोणितोदा रथावर्ता ध्वजवृक्षास्थिशर्करा ॥
09-008-030a	भुजनक्रा धनुःस्रोता हस्तिशैला हयोपला ।
09-008-030c	मेदोमज्जाकर्दमिनी छत्रहंसा गदोडुपा ॥
09-008-031a	कवचोष्णीषसंछन्ना पताकारुचिरद्रुमा ।
09-008-031c	चक्रचक्रावलीजुष्टा त्रिवेणूदण्डकावृता ॥
09-008-032a	शूराणां हर्षजननी भीरूणां भयवर्धिनी ।
09-008-032c	प्रावर्तत नदी रौद्रा कुरुसृञ्जयसंकुला ॥
09-008-033a	तां नदीं पितृलोकाय वहन्तीमतिभैरवाम् ।
09-008-033c	तेरुर्वाहननौभिस्ते शूराः परिघबाहवः ॥

09-008-034a	वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
09-008-034c	चतुरङ्गक्षये घोरे पूर्वं देवासुरोपमे ॥
09-008-035a	अक्रोशन्बान्धवानन्ये तत्र तत्र परंतप ।
09-008-035c	क्रोशद्भिर्बान्धवैश्चान्ये भयार्ता न निवर्तिरि ॥
09-008-036a	निर्मर्यादे तथा युद्धे वर्तमाने भयानके ।
09-008-036c	अर्जुनो भीमसेनश्च मोहयां चक्रतुः परान् ॥
09-008-037a	सा वध्यमाना महती सेना तव जनाधिप ।
09-008-037c	अमुह्यत्तत्र तत्रैव योषिन्मदवशादिव ॥
09-008-038a	मोहयित्वा च तां सेनां भीमसेनधनंजयौ ।
09-008-038c	दध्मतुर्वारिजौ तत्र सिंहनादं च नेदतुः ॥
09-008-039a	श्रुत्वैव तु महाशब्दं धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
09-008-039c	धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्रराजमभिद्रुतौ ॥
09-008-040a	तत्राश्चर्यमपश्याम घोररूपं विशां पते ।
09-008-040c	शल्येन संगताः शूरा यदयुध्यन्त भागशः ॥
09-008-041a	माद्रीपुत्रौ सरभसौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
09-008-041c	अभ्ययातां त्वरायुक्तौ जिगीषन्तौ बलं तव ॥
09-008-042a	ततो न्यवर्तत बलं तावकं भरतर्षभ ।
09-008-042c	शरैः प्रणुन्नं बहुधा पाण्डवैर्जितकाशिभिः ॥
09-008-043a	वध्यमाना चमूः सा तु पुत्राणां प्रेक्षतां तव ।
09-008-043c	भेजे दिशो महाराज प्रणुन्ना दृढधन्विभिः ॥
09-008-043e	हाहाकारो महाञ्जज्ञे योधानां तव भारत ॥
09-008-044a	तिष्ठ तिष्ठेति वागासीद्द्रावितानां महात्मनाम् ।
09-008-044c	क्षत्रियाणां तदान्योन्यं संयुगे जयमिच्छताम् ॥
09-008-044e	आद्रवन्नेव भग्नास्ते पाण्डवैस्तव सैनिकाः ॥
09-008-045a	त्यक्त्वा युद्धे प्रियान्पुत्रान्भ्रातृनथ पितामहान् ।
09-008-045c	मातुलान्भागिनेयांश्च तथा संबन्धिबान्धवान् ॥
09-008-046a	हयान्द्विपांस्त्वरयन्तो योधा जग्मुः समन्ततः ।
09-008-046c	आत्मत्राणकृतोत्साहास्तावका भरतर्षभ ॥

09-009-001 संजय उवाच

09-009-001a	तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा मद्रराजः प्रतापवान् ।
09-009-001c	उवाच सारथिं तूर्णं चोदयाश्चान्महाजवान् ॥

09-009-002a	एष तिष्ठति वै राजा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
09-009-002c	छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण विराजता ॥
09-009-003a	अत्र मां प्रापय क्षिप्रं पश्य मे सारथे बलम् ।
09-009-003c	न समर्था हि मे पार्थाः स्थातुमद्य पुरो युधि ॥
09-009-004a	एवमुक्तस्ततः प्रायान्मद्राजस्य सारथिः ।
09-009-004c	यत्र राजा सत्यसंधो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
09-009-005a	आपतन्तं च सहसा पाण्डवानां महद्वलम् ।
09-009-005c	दधारैको रणे शल्यो वेलेवोद्धृतमर्णवम् ॥
09-009-006a	पाण्डवानां बलौघस्तु शल्यमासाद्य मारिष ।
09-009-006c	व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिन्धोर्वेग इवाचलम् ॥
09-009-007a	मद्राजं तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय विष्ठितम् ।
09-009-007c	कुरवः संन्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-009-008a	तेषु राजन्निवृत्तेषु व्यूढानीकेषु भागशः ।
09-009-008c	प्रावर्तत महारौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ॥
09-009-008e	समार्छच्चित्रसेनेन नकुलो युद्धदुर्मदः ॥
09-009-009a	तौ परस्परमासाद्य चित्रकार्मुकधारिणौ ।
09-009-009c	मेघाविव यथोद्धृतौ दक्षिणोत्तरवर्षिणौ ॥
09-009-010a	शरतोयैः सिषिचतुस्तौ परस्परमाहवे ।
09-009-010c	नान्तरं तत्र पश्यामि पाण्डवस्येतरस्य वा ॥
09-009-011a	उभौ कृतास्त्रौ बलिनौ रथचर्याविशारदौ ।
09-009-011c	परस्परवधे यत्तौ छिद्रान्वेषणतत्परौ ॥
09-009-012a	चित्रसेनस्तु भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
09-009-012c	नकुलस्य महाराज मुष्टिदेशेऽच्छिनद्धनुः ॥
09-009-013a	अथैनं छिन्नधन्वानं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
09-009-013c	त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो ललाटे वै समर्पयत् ॥
09-009-014a	हयांश्चास्य शरैस्तीक्ष्णैः प्रेषयामास मृत्यवे ।
09-009-014c	तथा ध्वजं सारथिं च त्रिभिस्त्रिभिरपातयत् ॥
09-009-015a	स शत्रुभुजनिर्मुक्तैर्ललाटस्थैस्त्रिभिः शरैः ।
09-009-015c	नकुलः शुशुभे राजंस्त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥
09-009-016a	स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च ।
09-009-016c	रथादवातरद्वीरः शैलाग्रादिव केसरी ॥

09-009-017a	पद्भ्यामापततस्तस्य शरवृष्टिमवासृजत् ।
09-009-017c	नकुलोऽप्यग्रसत्तां वै चर्मणा लघुविक्रमः ॥
09-009-018a	चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः ।
09-009-018c	आरुरोह महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
09-009-019a	सकुण्डलं समुकुटं सुनसं स्वायतेक्षणम् ।
09-009-019c	चित्रसेनशिरः कायादपाहरत पाण्डवः ॥
09-009-019e	स पपात रथोपस्थाद्दिवाकरसमप्रभः ॥
09-009-020a	चित्रसेनं विशस्तं तु दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
09-009-020c	साधुवादस्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥
09-009-021a	विशस्तं भ्रातरं दृष्ट्वा कर्णपुत्रौ महारथौ ।
09-009-021c	सुषेणः सत्यसेनश्च मुञ्चन्तौ निशिताञ्जरान् ॥
09-009-022a	ततोऽभ्यधावतां तूर्णं पाण्डवं रथिनां वरम् ।
09-009-022c	जिघांसन्तौ यथा नागं व्याघ्रौ राजन्महावने ॥
09-009-023a	तावभ्यधावतां तीक्ष्णौ द्वावप्येनं महारथम् ।
09-009-023c	शरौघान्सम्यगस्यन्तौ जीमूतौ सलिलं यथा ॥
09-009-024a	स शरैः सर्वतो विद्धः प्रहृष्ट इव पाण्डवः ।
09-009-024c	अन्यत्कार्मुकमादाय रथमारुह्य वीर्यवान् ॥
09-009-024e	अतिष्ठत रणे वीरः क्रुद्धरूप इवान्तकः ॥
09-009-025a	तस्य तौ भ्रातरौ राजञ्शरैः संनतपर्वभिः ।
09-009-025c	रथं विशकलीकर्तुं समारब्धौ विशां पते ॥
09-009-026a	ततः प्रहस्य नकुलश्चतुर्भिश्चतुरो रणे ।
09-009-026c	जघान निशितैस्तीक्ष्णैः सत्यसेनस्य वाजिनः ॥
09-009-027a	ततः संधाय नाराचं रुक्मपुङ्खं शिलाशितम् ।
09-009-027c	धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र सत्यसेनस्य पाण्डवः ॥
09-009-028a	अथान्यं रथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
09-009-028c	सत्यसेनः सुषेणश्च पाण्डवं पर्यधावताम् ॥
09-009-029a	अविध्यत्तावसंभ्रान्तौ माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
09-009-029c	द्वाभ्यां द्वाभ्यां महाराज शराभ्यां रणमूर्धनि ॥
09-009-030a	सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महद्भुजः ।
09-009-030c	चिच्छेद प्रहसन्युद्धे क्षुरप्रेण महारथः ॥
09-009-031a	अथान्यद्भनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्छितः ।

09-009-031c	सुषेणं पञ्चभिर्विद्ध्वा ध्वजमेकेन चिच्छिदे ॥
09-009-032a	सत्यसेनस्य च धनुर्हस्तावापं च मारिष ।
09-009-032c	चिच्छेद तरसा युद्धे तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥
09-009-033a	अथान्यद्भनुरादाय वेगघ्नं भारसाधनम् ।
09-009-033c	शरैः संछादयामास समन्तात्पाण्डुनन्दनम् ॥
09-009-034a	संनिवार्य तु तान्बाणान्नकुलः परवीरहा ।
09-009-034c	सत्यसेनं सुषेणं च द्वाभ्यां द्वाभ्यामविध्यत ॥
09-009-035a	तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक्पृथगजिह्मगैः ।
09-009-035c	सारथिं चास्य राजेन्द्र शरैर्विव्यधतुः शितैः ॥
09-009-036a	सत्यसेनो रथेषां तु नकुलस्य धनुस्तथा ।
09-009-036c	पृथक्शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान् ॥
09-009-037a	स रथेऽतिरथस्तिष्ठन्नथशक्तिं परामृशत् ।
09-009-037c	स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां तैलधौतां सुनिर्मलाम् ॥
09-009-038a	लेलिहानामिव विभो नागकन्यां महाविषाम् ।
09-009-038c	समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसेनस्य संयुगे ॥
09-009-039a	सा तस्य हृदयं संख्ये बिभेद शतधा नृप ।
09-009-039c	स पपात रथाद्भूमौ गतसत्त्वोऽल्पचेतनः ॥
09-009-040a	भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणः क्रोधमूर्छितः ।
09-009-040c	अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णं पदातिं पाण्डुनन्दनम् ॥
09-009-041a	नकुलं विरथं दृष्ट्वा द्रौपदेयो महाबलः ।
09-009-041c	सुतसोमोऽभिदुद्राव परीप्सन्पितरं रणे ॥
09-009-042a	ततोऽधिरुह्य नकुलः सुतसोमस्य तं रथम् ।
09-009-042c	शुशुभे भरतश्रेष्ठो गिरिस्थ इव केसरी ॥
09-009-042e	सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सुषेणं समयोधयत् ॥
09-009-043a	तावुभौ शरवर्षाभ्यां समासाद्य परस्परम् ।
09-009-043c	परस्परवधे यत्नं चक्रतुः सुमहारथौ ॥
09-009-044a	सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः ।
09-009-044c	सुतसोमं च विंशत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
09-009-045a	ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ।
09-009-045c	शरैस्तस्य दिशः सर्वाश्छादयामास वीर्यवान् ॥
09-009-046a	ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाग्रमर्धचन्द्रं सुतेजनम् ।

09-009-046c	स वेगयुक्तं चिक्षेप कर्णपुत्रस्य संयुगे ॥
09-009-047a	तस्य तेन शिरः कायाज्जहार नृपसत्तम ।
09-009-047c	पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥
09-009-048a	स हतः प्रापतद्राजन्नकुलेन महात्मना ।
09-009-048c	नदीवेगादिवारुणस्तीरजः पादपो महान् ॥
09-009-049a	कर्णपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमम् ।
09-009-049c	प्रदुद्राव भयात्सेना तावकी भरतर्षभ ॥
09-009-050a	तां तु सेनां महाराज मद्रराजः प्रतापवान् ।
09-009-050c	अपालयद्रणे शूरः सेनापतिररिदमः ॥
09-009-051a	विभीस्तस्थौ महाराज व्यवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
09-009-051c	सिंहनादं भृशं कृत्वा धनुःशब्दं च दारुणम् ॥
09-009-052a	तावकाः समरे राजत्रक्षिता दृढधन्वना ।
09-009-052c	प्रत्युद्ययुररातींस्ते समन्ताद्विगतव्यथाः ॥
09-009-053a	मद्रराजं महेष्वासं परिवार्य समन्ततः ।
09-009-053c	स्थिता राजन्महासेना योद्धुकामाः समन्ततः ॥
09-009-054a	सात्यकिभीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
09-009-054c	युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य ह्रीनिषेधमरिदमम् ॥
09-009-055a	परिवार्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
09-009-055c	बाणशब्दरवांश्चोग्रान्क्ष्वेडांश्च विविधान्दधुः ॥
09-009-056a	तथैव तावकाः सर्वे मद्राधिपतिमञ्जसा ।
09-009-056c	परिवार्य सुसंरब्धाः पुनर्युद्धमरोचयन् ॥
09-009-057a	ततः प्रववृते युद्धं भीरूणां भयवर्धनम् ।
09-009-057c	तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-009-058a	यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीद्विशां पते ।
09-009-058c	अभीतानां तथा राजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
09-009-059a	ततः कपिध्वजो राजन्हत्वा संशप्तकात्रणे ।
09-009-059c	अभ्यद्रवत तां सेनां कौरवीं पाण्डुनन्दनः ॥
09-009-060a	तथैव पाण्डवाः शेषा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
09-009-060c	अभ्यधावन्त तां सेनां विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥
09-009-061a	पाण्डवैरवकीर्णानां संमोहः समजायत ।
09-009-061c	न च जज्ञुरनीकानि दिशो वा प्रदिशस्तथा ॥

09-009-062a	आपूर्यमाणा निशितैः शरैः पाण्डवचोदितैः ।
09-009-062c	हतप्रवीरा विध्वस्ता कीर्यमाणा समन्ततः ॥
09-009-062e	कौरव्यवध्यत चमूः पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥
09-009-063a	तथैव पाण्डवी सेना शरै राजन्समन्ततः ।
09-009-063c	रणेऽहन्यत पुत्रैस्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-009-064a	ते सेने भृशसंतप्ते वध्यमाने परस्परम् ।
09-009-064c	व्याकुले समपद्येतां वर्षासु सरिताविव ॥
09-009-065a	आविवेश ततस्तीव्रं तावकानां महद्भयम् ।
09-009-065c	पाण्डवानां च राजेन्द्र तथाभूते महाहवे ॥

09-010-001 संजय उवाच

09-010-001a	तस्मिन्विलुलिते सैन्ये वध्यमाने परस्परम् ।
09-010-001c	द्रवमाणेषु योधेषु निनदत्सु च दन्तिषु ॥
09-010-002a	कूजतां स्तनतां चैव पदातीनां महाहवे ।
09-010-002c	विद्रुतेषु महाराज हयेषु बहुधा तदा ॥
09-010-003a	प्रक्षये दारुणे जाते संहारे सर्वदेहिनाम् ।
09-010-003c	नानाशस्त्रसमावापे व्यतिषत्तरथद्विपे ॥
09-010-004a	हर्षणे युद्धशौण्डानां भीरूणां भयवर्धने ।
09-010-004c	गाहमानेषु योधेषु परस्परवधैषिषु ॥
09-010-005a	प्राणादाने महाघोरे वर्तमाने दुरोदरे ।
09-010-005c	संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविवर्धने ॥
09-010-006a	पाण्डवास्तावकं सैन्यं व्यधमन्निशितैः शरैः ।
09-010-006c	तथैव तावका योधा जघ्नुः पाण्डवसैनिकान् ॥
09-010-007a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे भीरुभयावहे ।
09-010-007c	पूर्वाह्णे चैव संप्राप्ते भास्करोदयनं प्रति ॥
09-010-008a	लब्धलक्षाः परे राजत्रक्षिताश्च महात्मना ।
09-010-008c	अयोधयंस्तव बलं मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-010-009a	बलिभिः पाण्डवैर्दृष्टैर्लब्धलक्षैः प्रहारिभिः ।
09-010-009c	कौरव्यसीदत्पृतना मृगीवाग्निसमाकुला ॥
09-010-010a	तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पङ्के गामिव दुर्बलाम् ।
09-010-010c	उज्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रायात्पाण्डुचमूं प्रति ॥
09-010-011a	मद्रराजस्तु संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ।

09-010-011c	अभ्यद्रवत संग्रामे पाण्डवानाततायिनः ॥
09-010-012a	पाण्डवाश्च महाराज समरे जितकाशिनः ।
09-010-012c	मद्रराजं समासाद्य विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥
09-010-013a	ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मद्रराजो महाबलः ।
09-010-013c	अर्दयामास तां सेनां धर्मराजस्य पश्यतः ॥
09-010-014a	प्रादुरासंस्ततो राजन्नानारूपाण्यनेकशः ।
09-010-014c	चचाल शब्दं कुर्वाणा मही चापि सपर्वता ॥
09-010-015a	सदण्डशूला दीप्ताग्राः शीर्यमाणाः समन्ततः ।
09-010-015c	उल्का भूमिं दिवः पेतुराहत्य रविमण्डलम् ॥
09-010-016a	मृगाश्च माहिषाश्चापि पक्षिणश्च विशां पते ।
09-010-016c	अपसव्यं तदा चक्रुः सेनां ते बहुशो नृप ॥
09-010-017a	ततस्तद्युद्धमत्युग्रमभवत्संघचारिणाम् ।
09-010-017c	तथा सर्वाण्यनीकानि संनिपत्य जनाधिप ॥
09-010-017e	अभ्ययुः कौरवा राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
09-010-018a	शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षन्निव सहस्रदृक् ।
09-010-018c	अभ्यवर्षददीनात्मा कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
09-010-019a	भीमसेनं शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः शिलाशितः ।
09-010-019c	द्रौपदेयांस्तथा सर्वान्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
09-010-020a	धृष्टद्युम्नं च शैनेयं शिखण्डिनमथापि च ।
09-010-020c	एकैकं दशभिर्बाणैर्विव्याध च महाबलः ॥
09-010-020e	ततोऽसृजद्वाणवर्षं घर्मान्ते मघवानिव ॥
09-010-021a	ततः प्रभद्रका राजन्सोमकाश्च सहस्रशः ।
09-010-021c	पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्ते शल्यसायकैः ॥
09-010-022a	भ्रमराणामिव व्राताः शलभानामिव व्रजाः ।
09-010-022c	ह्लादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य न्यपतञ्जराः ॥
09-010-023a	द्विरदास्तुरगाश्चार्ताः पत्तयो रथिनस्तथा ।
09-010-023c	शल्यस्य बाणैर्न्यपतन्वभ्रमुर्व्यनदंस्तथा ॥
09-010-024a	आविष्ट इव मद्रेशो मन्युना पौरुषेण च ।
09-010-024c	प्राच्छादयदरीन्संख्ये कालसृष्ट इवान्तकः ॥
09-010-024e	विनर्दमानो मद्रेशो मेघहादो महाबलः ॥
09-010-025a	सा वध्यमाना शल्येन पाण्डवानामनीकिनी ।

09-010-025c	अजातशत्रुं कौन्तेयमभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ॥
09-010-026a	तां समर्प्य ततः संख्ये लघुहस्तः शितैः शरैः ।
09-010-026c	शरवर्षेण महता युधिष्ठिरमपीडयत् ॥
09-010-027a	तमापतन्तं पत्त्यश्चैः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः ।
09-010-027c	अवारयच्छरैस्तीक्ष्णैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥
09-010-028a	तस्य शल्यः शरं घोरं मुमोचाशीविषोपमम् ।
09-010-028c	सोऽभ्यविध्यन्महात्मानं वेगेनाभ्यपतच्च गाम् ॥
09-010-029a	ततो वृकोदरः क्रुद्धः शल्यं विव्याध सप्तभिः ।
09-010-029c	पञ्चभिः सहदेवस्तु नकुलो दशभिः शरैः ॥
09-010-030a	द्रौपदेयाश्च शत्रुघ्नं शूरमार्तायनिं शरैः ।
09-010-030c	अभ्यवर्षन्महाभागं मेघा इव महीधरम् ॥
09-010-031a	ततो दृष्ट्वा तुद्यमानं शल्यं पार्थैः समन्ततः ।
09-010-031c	कृतवर्मा कृपश्चैव संक्रुद्धावभ्यधावताम् ॥
09-010-032a	उलूकश्च पतत्री च शकुनिश्चापि सौबलः ।
09-010-032c	स्मयमानश्च शनकैरश्वत्थामा महारथः ॥
09-010-032e	तव पुत्राश्च कात्स्नर्येन जुगुपुः शल्यमाहवे ॥
09-010-033a	भीमसेनं त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्मा शिलीमुखैः ।
09-010-033c	बाणवर्षेण महता क्रुद्धरूपमवारयत् ॥
09-010-034a	धृष्टद्युम्नं कृपः क्रुद्धो बाणवर्षैरपीडयत् ।
09-010-034c	द्रौपदेयांश्च शकुनिर्यमौ च द्रौणिरभ्ययात् ॥
09-010-035a	दुर्योधनो युधां श्रेष्ठावाहवे केशवार्जुनौ ।
09-010-035c	समभ्ययादुग्रतेजाः शरैश्चाभ्यहनद्वली ॥
09-010-036a	एवं द्वंद्वशतान्यासंस्त्वदीयानां परैः सह ।
09-010-036c	घोररूपाणि चित्राणि तत्र तत्र विशां पते ॥
09-010-037a	ऋश्यवर्णाञ्जघानाश्चान्भोजो भीमस्य संयुगे ।
09-010-037c	सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वः पाण्डुनन्दनः ॥
09-010-037e	कालो दण्डमिवोद्यम्य गदापाणिरयुध्यत ॥
09-010-038a	प्रमुखे सहदेवस्य जघानाश्वांश्च मद्राट् ।
09-010-038c	ततः शल्यस्य तनयं सहदेवोऽसिनावधीत् ॥
09-010-039a	गौतमः पुनराचार्यो धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।
09-010-039c	असंभ्रान्तमसंभ्रान्तो यत्नवान्यत्नवत्तरम् ॥

09-010-040a	द्रौपदेयांस्तथा वीरानेकैकं दशभिः शरैः ।
09-010-040c	अविध्यदाचार्यसुतो नातिक्रुद्धः स्मयन्निव ॥
09-010-041a	शल्योऽपि राजन्संक्रुद्धो निघ्नन्सोमकपाण्डवान् ।
09-010-041c	पुनरेव शितैर्बाणैर्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥
09-010-042a	तस्य भीमो रणे क्रुद्धः संदष्टदशनच्छदः ।
09-010-042c	विनाशायामभिसंधाय गदामादत्त वीर्यवान् ॥
09-010-043a	यमदण्डप्रतीकाशां कालरात्रिमिवोद्यताम् ।
09-010-043c	गजवाजिमनुष्याणां प्राणान्तकरणीमपि ॥
09-010-044a	हेमपट्टपरिक्षिप्तामुल्कां प्रज्वलितामिव ।
09-010-044c	शैक्यां व्यालीमिवात्युग्रां वज्रकल्पामयस्मयीम् ॥
09-010-045a	चन्दनागुरुपङ्क्तां प्रमदामीप्सितामिव ।
09-010-045c	वसामेदोसृगादिग्धां जिह्वां वैवस्वतीमिव ॥
09-010-046a	पटुघण्टारवशतां वासवीमशनीमिव ।
09-010-046c	निर्मुक्ताशीविषाकारां पृक्तां गजमदैरपि ॥
09-010-047a	त्रासनीं रिपुसैन्यानां स्वसैन्यपरिहर्षिणीम् ।
09-010-047c	मनुष्यलोके विख्यातां गिरिशृङ्गविदारिणीम् ॥
09-010-048a	यया कैलासभवने महेश्वरसखं बली ।
09-010-048c	आह्वयामास कौन्तेयः संक्रुद्धमलकाधिपम् ॥
09-010-049a	यया मायाविनो दृप्तान्सुबहून्धनदालये ।
09-010-049c	जघान गुह्यकान्क्रुद्धो मन्दारार्थे महाबलः ॥
09-010-049e	निवार्यमाणो बहुभिर्द्रौपद्याः प्रियमास्थितः ॥
09-010-050a	तां वज्रमणिरत्नौघामष्टाश्रिं वज्रगौरवाम् ।
09-010-050c	समुद्यम्य महाबाहुः शल्यमभ्यद्रवद्रणे ॥
09-010-051a	गदया युद्धकुशलस्तया दारुणनादया ।
09-010-051c	पोथयामास शल्यस्य चतुरोऽश्वान्महाजवान् ॥
09-010-052a	ततः शल्यो रणे क्रुद्धः पीने वक्षसि तोमरम् ।
09-010-052c	निचखान नदन्वीरो वर्म भित्त्वा च सोऽभ्यगात् ॥
09-010-053a	वृकोदरस्त्वसंभ्रातस्तमेवोद्धृत्य तोमरम् ।
09-010-053c	यन्तारं मद्रराजस्य निर्विभेद ततो हृदि ॥
09-010-054a	स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन्वित्रस्तमानसः ।
09-010-054c	पपाताभिमुखो दीनो मद्रराजस्त्वपाक्रमत् ॥

09-010-055a	कृतप्रतिकृतं दृष्ट्वा शल्यो विस्मितमानसः ।
09-010-055c	गदामाश्रित्य धीरात्मा प्रत्यमित्रमवैक्षत ॥
09-010-056a	ततः सुमनसः पार्था भीमसेनमपूजयन् ।
09-010-056c	तद्दृष्ट्वा कर्म संग्रामे घोरमक्लिष्टकर्मणः ॥
09-011-001	संजय उवाच
09-011-001a	पतितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
09-011-001c	आदाय तरसा राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
09-011-002a	तं दीप्तमिव कालाग्निं पाशहस्तमिवान्तकम् ।
09-011-002c	सशृङ्गमिव कैलासं सवज्रमिव वासवम् ॥
09-011-003a	सशूलमिव हर्यक्षं वने मत्तमिव द्विपम् ।
09-011-003c	जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥
09-011-004a	ततः शङ्खप्रणादश्च तूर्याणां च सहस्रशः ।
09-011-004c	सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणां हर्षवर्धनः ॥
09-011-005a	प्रेक्षन्तः सर्वतस्तौ हि योधा योधमहाद्विपौ ।
09-011-005c	तावकाश्च परे चैव साधु साधिवत्यथाब्रुवन् ॥
09-011-006a	न हि मद्राधिपादन्यो रामाद्वा यदुनन्दनात् ।
09-011-006c	सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥
09-011-007a	तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
09-011-007c	सोढुमुत्सहते नान्यो योधो युधि वृकोदरात् ॥
09-011-008a	तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
09-011-008c	आवल्गितौ गदाहस्तौ मद्रराजवृकोदरौ ॥
09-011-009a	मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
09-011-009c	निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥
09-011-010a	तप्तहेममयैः शुभ्रैर्बभूव भयवर्धनी ।
09-011-010c	अग्निज्वालैरिवाविद्धा पट्टैः शल्यस्य सा गदा ॥
09-011-011a	तथैव चरतो मार्गान्मण्डलेषु महात्मनः ।
09-011-011c	विद्युदभ्रप्रतीकाशा भीमस्य शुशुभे गदा ॥
09-011-012a	ताडिता मद्रराजेन भीमस्य गदया गदा ।
09-011-012c	दीप्यमानेव वै राजन्ससृजे पावकार्चिषः ॥
09-011-013a	तथा भीमेन शल्यस्य ताडिता गदया गदा ।
09-011-013c	अङ्गारवर्षं मुमुचे तदद्भुतमिवाभवत् ॥

09-011-014a	दन्तैरिव महानागौ शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
09-011-014c	तोत्त्रैरिव तदान्योन्यं गदाग्राभ्यां निजघ्नतुः ॥
09-011-015a	तौ गदानिहतैर्गात्रैः क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
09-011-015c	प्रेक्षणीयतरावास्तां पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
09-011-016a	गदया मद्राजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
09-011-016c	भीमसेनो महाबाहुर्न चचालाचलो यथा ॥
09-011-017a	तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः ।
09-011-017c	शल्यो न विव्यथे राजन्दन्तिनेवाहतो गिरिः ॥
09-011-018a	शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
09-011-018c	गदानिपातसंहादो वज्रयोरिव निस्वनः ॥
09-011-019a	निवृत्य तु महावीर्यौ समुच्छ्रितगदावुभौ ।
09-011-019c	पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥
09-011-020a	अथाभ्येत्य पदान्यष्टौ संनिपातोऽभवत्तयोः ।
09-011-020c	उद्यम्य लोहदण्डाभ्यामतिमानुषकर्मणोः ॥
09-011-021a	प्रार्थयानौ तदान्योऽन्यं मण्डलानि विचेरतुः ।
09-011-021c	क्रियाविशेषं कृतिनौ दर्शयामासतुस्तदा ॥
09-011-022a	अथोद्यम्य गदे घोरे सशृङ्गाविव पर्वतौ ।
09-011-022c	तावाजघ्नतुरन्योन्यं यथा भूमिचलेऽचलौ ॥
09-011-023a	तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
09-011-023c	युगपत्पेततुर्वीरावुभाविन्द्रध्वजाविव ॥
09-011-024a	उभयोः सेनयोर्वीरास्तदा हाहाकृतोऽभवन् ।
09-011-024c	भृशं मर्मण्यभिहतावुभावास्तां सुविह्वलौ ॥
09-011-025a	ततः सगदमारोप्य मद्राणामृषभं रथे ।
09-011-025c	अपोवाह कृपः शल्यं तूर्णमायोधनादपि ॥
09-011-026a	क्षीबवद्विह्वलत्वात्तु निमेषात्पुनरुत्थितः ।
09-011-026c	भीमसेनो गदापाणिः समाह्वयत मद्रपम् ॥
09-011-027a	ततस्तु तावकाः शूरा नानाशस्त्रसमायुताः ।
09-011-027c	नानावादित्रशब्देन पाण्डुसेनामयोधयन् ॥
09-011-028a	भुजावुच्छ्रित्य शस्त्रं च शब्देन महता ततः ।
09-011-028c	अभ्यद्रवन्महाराज दुर्योधनपुरोगमाः ॥
09-011-029a	तदनीकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पाण्डुनन्दनाः ।

09-011-029c	प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनवधेप्सया ॥
09-011-030a	तेषामापततां तूर्णं पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
09-011-030c	प्रासेन चेकितानं वै विव्याध हृदये भृशम् ॥
09-011-031a	स पपात रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
09-011-031c	रुधिरौघपरिक्लिनन्ः प्रविश्य विपुलं तमः ॥
09-011-032a	चेकितानं हतं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
09-011-032c	प्रसक्तमभ्यवर्षन्त शरवर्षाणि भागशः ॥
09-011-033a	तावकानामनीकेषु पाण्डवा जितकाशिनः ।
09-011-033c	व्यचरन्त महाराज प्रेक्षणीयाः समन्ततः ॥
09-011-034a	कृपश्च कृतवर्मा च सौबलश्च महाबलः ।
09-011-034c	अयोधयन्धर्मराजं मद्रराजपुरस्कृताः ॥
09-011-035a	भारद्वाजस्य हन्तारं भूरिवीर्यपराक्रमम् ।
09-011-035c	दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥
09-011-036a	त्रिसाहस्रा रथा राजंस्तव पुत्रेण चोदिताः ।
09-011-036c	अयोधयन्त विजयं द्रोणपुत्रपुरस्कृताः ॥
09-011-037a	विजये धृतसंकल्पाः समभित्यक्तजीविताः ।
09-011-037c	प्राविशंस्तावका राजन्हंसा इव महत्सरः ॥
09-011-038a	ततो युद्धमभूद्धोरं परस्परवधैषिणाम् ।
09-011-038c	अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यप्रीतिवर्धनम् ॥
09-011-039a	तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे राजन्वीरवरक्षये ।
09-011-039c	अनिलेनेरितं घोरमुत्तस्थौ पार्थिवं रजः ॥
09-011-040a	श्रवणान्नामधेयानां पाण्डवानां च कीर्तनात् ।
09-011-040c	परस्परं विजानीमो ये चायुध्यन्नभीतवत् ॥
09-011-041a	तद्रजः पुरुषव्याघ्र शोणितेन प्रशामितम् ।
09-011-041c	दिशश्च विमला जज्ञुस्तस्मिन्नजसि शामिते ॥
09-011-042a	तथा प्रवृत्ते संग्रामे घोररूपे भयानके ।
09-011-042c	तावकानां परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥
09-011-043a	ब्रह्मलोकपरा भूत्वा प्रार्थयन्तो जयं युधि ।
09-011-043c	सुयुद्धेन पराक्रान्ता नराः स्वर्गमभीप्सवः ॥
09-011-044a	भर्तृपिण्डविमोक्षार्थं भर्तृकार्यविनिश्चिताः ।
09-011-044c	स्वर्गसंसक्तमनसो योधा युयुधिरे तदा ॥

09-011-045a	नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।
09-011-045c	अन्योन्यमभिगर्जन्तः प्रहरन्तः परस्परम् ॥
09-011-046a	हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत ।
09-011-046c	इति स्म वाचः श्रूयन्ते तव तेषां च वै बले ॥
09-011-047a	ततः शल्यो महाराज धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
09-011-047c	विव्याध निशितैर्बाणैर्हन्तुकामो महारथम् ॥
09-011-048a	तस्य पार्थो महाराज नाराचान्वै चतुर्दश ।
09-011-048c	मर्माण्युद्दिश्य मर्मज्ञो निचखान हसन्निव ॥
09-011-049a	तं वार्य पाण्डवं बाणैर्हन्तुकामो महायशाः ।
09-011-049c	विव्याध समरे क्रुद्धो बहुभिः कङ्कपत्रिभिः ॥
09-011-050a	अथ भूयो महाराज शरेण नतपर्वणा ।
09-011-050c	युधिष्ठिरं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
09-011-051a	धर्मराजोऽपि संक्रुद्धो मद्रराजं महायशाः ।
09-011-051c	विव्याध निशितैर्बाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥
09-011-052a	चन्द्रसेनं च सप्तत्या सूतं च नवभिः शरैः ।
09-011-052c	द्रुमसेनं चतुःषष्ट्या निजघान महारथः ॥
09-011-053a	चक्ररक्षे हते शल्यः पाण्डवेन महात्मना ।
09-011-053c	निजघान ततो राजंश्चेदीन्वै पञ्चविंशतिम् ॥
09-011-054a	सात्यकिं पञ्चविंशत्या भीमसेनं च पञ्चभिः ।
09-011-054c	माद्रीपुत्रौ शतेनाजौ विव्याध निशितैः शरैः ॥
09-011-055a	एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राजसत्तम ।
09-011-055c	संप्रेषयच्छितान्पार्थः शरानाशीविषोपमान् ॥
09-011-056a	ध्वजाग्रं चास्य समरे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
09-011-056c	प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापहरद्रथात् ॥
09-011-057a	पाण्डुपुत्रेण वै तस्य केतुं छिन्नं महात्मना ।
09-011-057c	निपतन्तमपश्याम गिरिशृङ्गमिवाहतम् ॥
09-011-058a	ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पाण्डवं च व्यवस्थितम् ।
09-011-058c	संक्रुद्धो मद्रराजोऽभूच्छरवर्षं मुमोच ह ॥
09-011-059a	शल्यः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
09-011-059c	अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियं क्षत्रियर्षभः ॥
09-011-060a	सात्यकिं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

- 09-011-060c एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥
 09-011-061a ततो बाणमयं जालं विततं पाण्डवोरसि ।
 09-011-061c अपश्याम महाराज मेघजालमिवोद्गतम् ॥
 09-011-062a तस्य शल्यो रणे क्रुद्धो बाणैः संनतपर्वभिः ।
 09-011-062c दिशः प्रच्छादयामास प्रदिशश्च महारथः ॥
 09-011-063a ततो युधिष्ठिरो राजा बाणजालेन पीडितः ।
 09-011-063c बभूव हतविक्रान्तो जम्भो वृत्रहणा यथा ॥

09-012-001 संजय उवाच

- 09-012-001a पीडिते धर्मराजे तु मद्राजेन मारिष ।
 09-012-001c सात्यकिभीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
 09-012-001e परिवार्य रथैः शल्यं पीडयामासुराहवे ॥
 09-012-002a तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीड्यमानं महारथैः ।
 09-012-002c साधुवादो महाञ्जज्ञे सिद्धाश्चासन्प्रहर्षिताः ॥
 09-012-002e आश्चर्यमित्यभाषन्त मुनयश्चापि संगताः ॥
 09-012-003a भीमसेनो रणे शल्यं शल्यभूतं पराक्रमे ।
 09-012-003c एकेन विद्ध्वा बाणेन पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
 09-012-004a सात्यकिश्च शतेनैनं धर्मपुत्रपरीप्सया ।
 09-012-004c मद्रेश्वरमवाकीर्य सिंहनादमथानदत् ॥
 09-012-005a नकुलः पञ्चभिश्चैनं सहदेवश्च सप्तभिः ।
 09-012-005c विद्ध्वा तं तु ततस्तूर्णं पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
 09-012-006a स तु शूरो रणे यत्तः पीडितस्तैर्महारथैः ।
 09-012-006c विकृष्य कार्मुकं घोरं वेगघ्नं भारसाधनम् ॥
 09-012-007a सात्यकिं पञ्चविंशत्या शल्यो विव्याध मारिष ।
 09-012-007c भीमसेनं त्रिसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा ॥
 09-012-008a ततः सविशिखं चापं सहदेवस्य धन्विनः ।
 09-012-008c छित्त्वा भल्लेन समरे विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ॥
 09-012-009a सहदेवस्तु समरे मातुलं भूरिवर्चसम् ।
 09-012-009c सज्यमन्यद्धनुः कृत्वा पञ्चभिः समताडयत् ॥
 09-012-009e शरैराशीविषाकारैर्ज्वलज्ज्वलनसंनिभैः ॥
 09-012-010a सारथिं चास्य समरे शरेणानतपर्वणा ।
 09-012-010c विव्याध भृशसंकुद्धस्तं च भूयस्त्रिभिः शरैः ॥

09-012-011a	भीमसेनस्त्रिसप्तत्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
09-012-011c	धर्मराजस्तथा षष्ट्या गात्रे शल्यं समर्पयत् ॥
09-012-012a	ततः शल्यो महाराज निर्विद्धस्तैर्महारथैः ।
09-012-012c	सुस्त्राव रुधिरं गात्रैर्गैरिकं पर्वतो यथा ॥
09-012-013a	तांश्च सर्वान्महेष्वासान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
09-012-013c	विव्याध तरसा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
09-012-014a	ततोऽपरेण भल्लेन धर्मपुत्रस्य मारिष ।
09-012-014c	धनुश्चिच्छेद समरे सज्यं स सुमहारथः ॥
09-012-015a	अथान्यद्धनुरादाय धर्मपुत्रो महारथः ।
09-012-015c	साश्वसूतध्वजरथं शल्यं प्राच्छादयच्छरैः ॥
09-012-016a	स च्छाद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः ।
09-012-016c	युधिष्ठिरमथाविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ॥
09-012-017a	सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धर्मपुत्रे शरार्दिते ।
09-012-017c	मद्राणामधिपं शूरं शरौघैः समवारयत् ॥
09-012-018a	स सात्यकेः प्रचिच्छेद क्षुरप्रेण महद्भुः ।
09-012-018c	भीमसेनमुखांस्तांश्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥
09-012-019a	तस्य क्रुद्धो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
09-012-019c	तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदण्डं महाधनम् ॥
09-012-020a	भीमसेनोऽथ नाराचं ज्वलन्तमिव पन्नगम् ।
09-012-020c	नकुलः समरे शक्तिं सहदेवो गदां शुभाम् ॥
09-012-020e	धर्मराजः शतघ्नीं तु जिघांसुः शल्यमाहवे ॥
09-012-021a	तानापतत एवाशु पञ्चानां वै भुजच्युतान् ।
09-012-021c	सात्यकिप्रहितं शल्यो भल्लैश्चिच्छेद तोमरम् ॥
09-012-022a	भीमेन प्रहितं चापि शरं कनकभूषणम् ।
09-012-022c	द्विधा चिच्छेद समरे कृतहस्तः प्रतापवान् ॥
09-012-023a	नकुलप्रेषितां शक्तिं हेमदण्डां भयावहाम् ।
09-012-023c	गदां च सहदेवेन शरौघैः समवारयत् ॥
09-012-024a	शराभ्यां च शतघ्नीं तां राज्ञश्चिच्छेद भारत ।
09-012-024c	पश्यतां पाण्डुपुत्राणां सिंहनादं ननाद च ॥
09-012-024e	नामृष्यत्तं तु शैनेयः शत्रोर्विजयमाहवे ॥
09-012-025a	अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।

09-012-025c	द्वाभ्यां मद्रेश्वरं विद्ध्वा सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥
09-012-026a	ततः शल्यो महाराज सर्वास्तान्दशभिः शरैः ।
09-012-026c	विव्याध सुभृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपान् ॥
09-012-027a	ते वार्यमाणाः समरे मद्रराज्ञा महारथाः ।
09-012-027c	न शेकुः प्रमुखे स्थातुं तस्य शत्रुनिषूदनाः ॥
09-012-028a	ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा शल्यस्य विक्रमम् ।
09-012-028c	निहतान्पाण्डवान्मेने पाञ्चालानथ सृञ्जयान् ॥
09-012-029a	ततो राजन्महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान् ।
09-012-029c	सन्त्यज्य मनसा प्राणान्मद्राधिपमयोधयत् ॥
09-012-030a	नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
09-012-030c	परिवार्य तदा शल्यं समन्ताद्व्यकिरञ्शरैः ॥
09-012-031a	स चतुर्भिर्महेष्वासैः पाण्डवानां महारथैः ।
09-012-031c	वृतस्तान्योधयामास मद्रराजः प्रतापवान् ॥
09-012-032a	तस्य धर्मसुतो राजन्क्षुरप्रेण महाहवे ।
09-012-032c	चक्ररक्षं जघानाशु मद्रराजस्य पार्थिव ॥
09-012-033a	तस्मिंस्तु निहते शूरे चक्ररक्षे महारथे ।
09-012-033c	मद्रराजोऽतिबलवान्सैनिकानास्तृणोच्छरैः ॥
09-012-034a	समाच्छन्नांस्ततस्तांस्तु राजन्वीक्ष्य स सैनिकान् ।
09-012-034c	चिन्तयामास समरे धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
09-012-035a	कथं नु न भवेत्सत्यं तन्माधववचो महत् ।
09-012-035c	न हि क्रुद्धो रणे राजा क्षपयेत बलं मम ॥
09-012-036a	ततः सरथनागाश्चाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज ।
09-012-036c	मद्रेश्वरं समासेदुः पीडयन्तः समन्ततः ॥
09-012-037a	नानाशस्त्रौघबहुलां शस्त्रवृष्टिं समुत्थिताम् ।
09-012-037c	व्यधमत्समरे राजन्महाभ्राणीव मारुतः ॥
09-012-038a	ततः कनकपुङ्खां तां शल्यक्षिप्तां वियद्गताम् ।
09-012-038c	शरवृष्टिमपश्याम शलभानामिवाततिम् ॥
09-012-039a	ते शरा मद्रराजेन प्रेषिता रणमूर्धनि ।
09-012-039c	संपतन्तः स्म दृश्यन्ते शलभानां व्रजा इव ॥
09-012-040a	मद्रराजधनुर्मुक्तैः शरैः कनकभूषणैः ।
09-012-040c	निरन्तरमिवाकाशं संबभूव जनाधिप ॥

09-012-041a	न पाण्डवानां नास्माकं तत्र कश्चिद्व्यदृश्यत ।
09-012-041c	बाणान्धकारे महति कृते तत्र महाभये ॥
09-012-042a	मद्राजेन बलिना लाघवाच्छरवृष्टिभिः ।
09-012-042c	लोड्यमानं तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां बलार्णवम् ॥
09-012-042e	विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥
09-012-043a	स तु तान्सर्वतो यत्ताञ्शरैः संपीड्य मारिष ।
09-012-043c	धर्मराजमवच्छाद्य सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥
09-012-044a	ते छन्नाः समरे तेन पाण्डवानां महारथाः ।
09-012-044c	न शेकुस्तं तदा युद्धे प्रत्युद्यातुं महारथम् ॥
09-012-045a	धर्मराजपुरोगास्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
09-012-045c	न जहुः समरे शूरं शल्यमाहवशोभिनम् ॥

09-013-001 संजय उवाच

09-013-001a	अर्जुनो द्रौणिना विद्धो युद्धे बहुभिरायसैः ।
09-013-001c	तस्य चानुचरैः शूरैस्त्रिगर्तानां महारथैः ॥
09-013-001e	द्रौणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः ॥
09-013-002a	तथेतरान्महेष्वासान्द्वाभ्यां द्वाभ्यां धनंजयः ।
09-013-002c	भूयश्चैव महाबाहुः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
09-013-003a	शरकण्टकितास्ते तु तावका भरतर्षभ ।
09-013-003c	न जहुः समरे पार्थं वध्यमानाः शितैः शरैः ॥
09-013-004a	तेऽर्जुनं रथवंशेन द्रोणपुत्रपुरोगमाः ।
09-013-004c	अयोधयन्त समरे परिवार्य महारथाः ॥
09-013-005a	तैस्तु क्षिप्ताः शरा राजन्कार्तस्वरविभूषिताः ।
09-013-005c	अर्जुनस्य रथोपस्थं पूरयामासुरञ्जसा ॥
09-013-006a	तथा कृष्णौ महेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
09-013-006c	शरैर्वीक्ष्य वितुन्नाङ्गौ प्रहृष्टौ युद्धदुर्मदौ ॥
09-013-007a	कूबरं रथचक्राणि ईषा योक्त्राणि चाभिभो ।
09-013-007c	युगं चैवानुकर्षं च शरभूतमभूत्तदा ॥
09-013-008a	नैतादृशं दृष्टपूर्वं राजन्नैव च नः श्रुतम् ।
09-013-008c	यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचक्रिरे ॥
09-013-009a	स रथः सर्वतो भाति चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ।
09-013-009c	उल्काशतैः संप्रदीप्तं विमानमिव भूतले ॥

09-013-010a	ततोऽर्जुनो महाराज शरैः संनतपर्वभिः ।
09-013-010c	अवाकिरतां पृतनां मेघो वृष्ट्या यथाचलम् ॥
09-013-011a	ते वध्यमानाः समरे पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।
09-013-011c	पार्थभूतममन्यन्त प्रेक्षमाणास्तथाविधम् ॥
09-013-012a	ततोऽद्भुतशरज्वालो धनुःशब्दानिलो महान् ।
09-013-012c	सेनेन्धनं ददाहाशु तावकं पार्थपावकः ॥
09-013-013a	चक्राणां पततां चैव युगानां च धरातले ।
09-013-013c	तूणीराणां पताकानां ध्वजानां च रथैः सह ॥
09-013-014a	ईषाणामनुकर्षाणां त्रिवेणूनां च भारत ।
09-013-014c	अक्षाणामथ योक्त्राणां प्रतोदानां च सर्वशः ॥
09-013-015a	शिरसां पततां चैव कुण्डलोष्णीषधारिणाम् ।
09-013-015c	भुजानां च महाराज स्कन्धानां च समन्ततः ॥
09-013-016a	छत्राणां व्यजनैः सार्धं मुकुटानां च राशयः ।
09-013-016c	समदृश्यन्त पार्थस्य रथमार्गेषु भारत ॥
09-013-017a	अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ।
09-013-017c	बभूव भरतश्रेष्ठ रुद्रस्याक्रीडनं यथा ॥
09-013-017e	भीरूणां त्रासजननी शूराणां हर्षवर्धनी ॥
09-013-018a	हत्वा तु समरे पार्थः सहस्रे द्वे परंतप ।
09-013-018c	रथानां सवरूथानां विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
09-013-019a	यथा हि भगवानग्निर्जगद्गन्ध्वा चराचरम् ।
09-013-019c	विधूमो दृश्यते राजंस्तथा पार्थो महारथः ॥
09-013-020a	द्रौणिस्तु समरे दृष्ट्वा पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
09-013-020c	रथेनातिपताकेन पाण्डवं प्रत्यवारयत् ॥
09-013-021a	तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ श्वेताश्वौ धन्विनां वरौ ।
09-013-021c	समीयतुस्तदा तूर्णं परस्परवधैषिणौ ॥
09-013-022a	तयोरासीन्महाराज बाणवर्षं सुदारुणम् ।
09-013-022c	जीमूतानां यथा वृष्टिस्तपान्ते भरतर्षभ ॥
09-013-023a	अन्योन्यस्पर्धिनौ तौ तु शरैः संनतपर्वभिः ।
09-013-023c	ततक्षतुर्मृधेऽन्योन्यं शृङ्गाभ्यां वृषभाविब ॥
09-013-024a	तयोर्युद्धं महाराज चिरं सममिवाभवत् ।
09-013-024c	अस्त्राणां संगमश्चैव घोरस्तत्राभवन्महान् ॥

09-013-025a	ततोऽर्जुनं द्वादशभी रुक्मपुङ्खैः सुतेजनैः ।
09-013-025c	वासुदेवं च दशभिर्द्रौणिर्विव्याध भारत ॥
09-013-026a	ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्वाण्डिवं धनुः ।
09-013-026c	मानयित्वा मुहूर्तं च गुरुपुत्रं महाहवे ॥
09-013-027a	व्यश्वसूतरथं चक्रे सव्यसाची महारथः ।
09-013-027c	मृदुपूर्वं ततश्चैनं त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥
09-013-028a	हताश्वे तु रथे तिष्ठन्द्रोणपुत्रस्त्वयस्मयम् ।
09-013-028c	मुसलं पाण्डुपुत्राय चिक्षेप परिघोपमम् ॥
09-013-029a	तमापतन्तं सहसा हेमपट्टविभूषितम् ।
09-013-029c	चिच्छेद सप्तधा वीरः पार्थः शत्रुनिबर्हणः ॥
09-013-030a	स च्छिन्नं मुसलं दृष्ट्वा द्रौणिः परमकोपनः ।
09-013-030c	आददे परिघं घोरं नगेन्द्रशिखरोपमम् ॥
09-013-030e	चिक्षेप चैव पार्थाय द्रौणिर्युद्धविशारदः ॥
09-013-031a	तमन्तकमिव क्रुद्धं परिघं प्रेक्ष्य पाण्डवः ।
09-013-031c	अर्जुनस्त्वरितो जघ्ने पञ्चभिः सायकोत्तमैः ॥
09-013-032a	स च्छिन्नः पतितो भूमौ पार्थबाणैर्महाहवे ।
09-013-032c	दारयन्पृथिवीन्द्राणां मनः शब्देन भारत ॥
09-013-033a	ततोऽपरैस्त्रिभिर्बाणैर्द्रौणिं विव्याध पाण्डवः ।
09-013-033c	सोऽतिविद्धो बलवता पार्थेन सुमहाबलः ॥
09-013-033e	न संभ्रान्तस्तदा द्रौणिः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥
09-013-034a	सुधर्मा तु ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
09-013-034c	अवाकिरच्छरव्रातैः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
09-013-035a	ततस्तु सुरथोऽप्याजौ पाञ्चालानां महारथः ।
09-013-035c	रथेन मेघघोषेण द्रौणिमेवाभ्यधावत ॥
09-013-036a	विकर्षन्वै धनुः श्रेष्ठं सर्वभारसहं दृढम् ।
09-013-036c	ज्वलनाशीविषनिभैः शरैश्चैनमवाकिरत् ॥
09-013-037a	सुरथं तु ततः क्रुद्धमापतन्तं महारथम् ।
09-013-037c	चुकोप समरे द्रौणिर्दण्डाहत इवोरगः ॥
09-013-038a	त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा सृक्किणी परिलेलिहन् ।
09-013-038c	उद्वीक्ष्य सुरथं रोषाद्धनुर्ज्यामवमृज्य च ॥
09-013-038e	मुमोच तीक्ष्णं नाराचं यमदण्डसमद्युतिम् ॥

09-013-039a	स तस्य हृदयं भित्त्वा प्रविवेशातिवेगतः ।
09-013-039c	शक्राशनिरिवोत्सृष्टा विदार्य धरणीतलम् ॥
09-013-040a	ततस्तं पतितं भूमौ नाराचेन समाहतम् ।
09-013-040c	वज्रेणेव यथा शृङ्गं पर्वतस्य महाधनम् ॥
09-013-041a	तस्मिंस्तु निहते वीरे द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
09-013-041c	आरुरोह रथं तूर्णं तमेव रथिनां वरः ॥
09-013-042a	ततः सज्जो महाराज द्रौणिराहवदुर्मदः ।
09-013-042c	अर्जुनं योधयामास संशप्तकवृतो रणे ॥
09-013-043a	तत्र युद्धं महच्चासीदर्जुनस्य परैः सह ।
09-013-043c	मध्यंदिनगते सूर्ये यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥
09-013-044a	तत्राश्चर्यमपश्याम दृष्ट्वा तेषां पराक्रमम् ।
09-013-044c	यदेको युगपद्वीरान्समयोधयदर्जुनः ॥
09-013-045a	विमर्दस्तु महानासीदर्जुनस्य परैः सह ।
09-013-045c	शतक्रतोर्यथा पूर्वं महत्या दैत्यसेनया ॥

09-014-001 संजय उवाच

09-014-001a	दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
09-014-001c	चक्रतुः सुमहद्युद्धं शरशक्तिसमाकुलम् ॥
09-014-002a	तयोरासन्महाराज शरधाराः सहस्रशः ।
09-014-002c	अम्बुदानां यथा काले जलधाराः समन्ततः ॥
09-014-003a	राजा तु पार्षतं विद्ध्वा शरैः पञ्चभिरायसैः ।
09-014-003c	द्रोणहन्तारमुग्रेषुः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥
09-014-004a	धृष्टद्युम्नस्तु समरे बलवान्दृढविक्रमः ।
09-014-004c	सप्तत्या विशिखानां वै दुर्योधनमपीडयत् ॥
09-014-005a	पीडितं प्रेक्ष्य राजानं सोदर्या भरतर्षभ ।
09-014-005c	महत्या सेनया सार्धं परिवव्रुः स्म पार्षतम् ॥
09-014-006a	स तैः परिवृतः शूरैः सर्वतोऽतिरथैर्भृशम् ।
09-014-006c	व्यचरत्समरे राजन्दर्शयन्हस्तलाघवम् ॥
09-014-007a	शिखण्डी कृतवर्माणं गौतमं च महारथम् ।
09-014-007c	प्रभद्रकैः समायुक्तो योधयामास धन्विनौ ॥
09-014-008a	तत्रापि सुमहद्युद्धं घोररूपं विशां पते ।
09-014-008c	प्राणान्संत्यजतां युद्धे प्राणद्यूताभिदेवने ॥

09-014-009a	शल्यस्तु शरवर्षाणि विमुञ्चन्सर्वतोदिशम् ।
09-014-009c	पाण्डवान्पीडयामास ससात्यकिवृकोदरान् ॥
09-014-010a	तथोभौ च यमौ युद्धे यमतुल्यपराक्रमौ ।
09-014-010c	योधयामास राजेन्द्र वीर्येण च बलेन च ॥
09-014-011a	शल्यसायकनुन्नानां पाण्डवानां महामृधे ।
09-014-011c	त्रातारं नाध्यगच्छन्त केचित्तत्र महारथाः ॥
09-014-012a	ततस्तु नकुलः शूरो धर्मराजे प्रपीडिते ।
09-014-012c	अभिदुद्राव वेगेन मातुलं माद्रिनन्दनः ॥
09-014-013a	संछाद्य समरे शल्यं नकुलः परवीरहा ।
09-014-013c	विव्याध चैनं दशभिः स्मयमानः स्तनान्तरे ॥
09-014-014a	सर्वपारशवैर्बाणैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
09-014-014c	स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैर्धनुर्यन्त्रप्रचोदितैः ॥
09-014-015a	शल्यस्तु पीडितस्तेन स्वस्त्रीयेण महात्मना ।
09-014-015c	नकुलं पीडयामास पत्रिभिर्नतपर्वभिः ॥
09-014-016a	ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनोऽथ सात्यकिः ।
09-014-016c	सहदेवश्च माद्रेयो मद्रराजमुपाद्रवन् ॥
09-014-017a	तानापतत एवाशु पूरयानान्नथस्वनैः ।
09-014-017c	दिशश्च प्रदिशश्चैव कम्पयानांश्च मेदिनीम् ॥
09-014-017e	प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरमित्रजित् ॥
09-014-018a	युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा भीमसेनं च सप्तभिः ।
09-014-018c	सात्यकिं च शतेनाजौ सहदेवं त्रिभिः शरैः ॥
09-014-019a	ततस्तु सशरं चापं नकुलस्य महात्मनः ।
09-014-019c	मद्रेश्वरः क्षुरप्रेण तदा चिच्छेद मारिष ॥
09-014-019e	तदशीर्यत विच्छिन्नं धनुः शल्यस्य सायकैः ॥
09-014-020a	अथान्यद्धनुरादाय माद्रीपुत्रो महारथः ।
09-014-020c	मद्रराजरथं तूर्णं पूरयामास पत्रिभिः ॥
09-014-021a	युधिष्ठिरस्तु मद्रेशं सहदेवश्च मारिष ।
09-014-021c	दशभिर्दशभिर्बाणैरुरस्येनमविध्यताम् ॥
09-014-022a	भीमसेनस्ततः षष्ठ्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
09-014-022c	मद्रराजमभिद्रुत्य जघ्नतुः कङ्कपत्रिभिः ॥
09-014-023a	मद्रराजस्ततः क्रुद्धः सात्यकिं नवभिः शरैः ।

09-014-023c	विव्याध भूयः सप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥
09-014-024a	अथास्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।
09-014-024c	हयांश्च चतुरः संख्ये प्रेषयामास मृत्यवे ॥
09-014-025a	विरथं सात्यकिं कृत्वा मद्रराजो महाबलः ।
09-014-025c	विशिखानां शतेनैनमाजघान समन्ततः ॥
09-014-026a	माद्रीपुत्रौ तु संरब्धौ भीमसेनं च पाण्डवम् ।
09-014-026c	युधिष्ठिरं च कौरव्य विव्याध दशभिः शरैः ॥
09-014-027a	तत्राद्भुतमपश्याम मद्रराजस्य पौरुषम् ।
09-014-027c	यदेनं सहिताः पार्था नाभ्यवर्तन्त संयुगे ॥
09-014-028a	अथान्यं रथमास्थाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
09-014-028c	पीडितान्पाण्डवान्दृष्ट्वा मद्रराजवशं गतान् ॥
09-014-028e	अभिदुद्राव वेगेन मद्राणामधिपं बली ॥
09-014-029a	आपतन्तं रथं तस्य शल्यः समितिशोभनः ।
09-014-029c	प्रत्युद्ययौ रथेनैव मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
09-014-030a	स संनिपातस्तुमुलो बभूवाद्भुतदर्शनः ।
09-014-030c	सात्यकेश्चैव शूरस्य मद्राणामधिपस्य च ॥
09-014-030e	यादृशो वै पुरा वृत्तः शम्बरामरराजयोः ॥
09-014-031a	सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्रराजं व्यवस्थितम् ।
09-014-031c	विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
09-014-032a	मद्रराजस्तु सुभृशं विद्धस्तेन महात्मना ।
09-014-032c	सात्यकिं प्रतिविव्याध चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ॥
09-014-033a	ततः पार्था महेष्वासाः सात्वताभिसृतं नृपम् ।
09-014-033c	अभ्यद्रवन्नथैस्तूर्णं मातुलं वधकाम्यया ॥
09-014-034a	तत आसीत्परामर्दस्तुमुलः शोणितोदकः ।
09-014-034c	शूराणां युध्यमानानां सिंहानामिव नर्दताम् ॥
09-014-035a	तेषामासीन्महाराज व्यतिक्लेषः परस्परम् ।
09-014-035c	सिंहानामामिषेप्सूनां कूजतामिव संयुगे ॥
09-014-036a	तेषां बाणसहस्रौघैराकीर्णा वसुधाभवत् ।
09-014-036c	अन्तरिक्षं च सहसा बाणभूतमभूत्तदा ॥
09-014-037a	शरान्धकारं बहुधा कृतं तत्र समन्ततः ।
09-014-037c	अभ्रच्छायेव संजज्ञे शरैर्मुक्तैर्महात्मभिः ॥

- 09-014-038a तत्र राजञ्शरैर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
 09-014-038c स्वर्णपुङ्खैः प्रकाशद्विर्व्यरोचन्त दिशस्तथा ॥
 09-014-039a तत्राद्भुतं परं चक्रे शल्यः शत्रुनिबर्हणः ।
 09-014-039c यदेकः समरे शूरो योधयामास वै बहून् ॥
 09-014-040a मद्रराजभुजोत्सृष्टैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
 09-014-040c संपतद्भिः शरैर्घोरैरवाकीर्यत मेदिनी ॥
 09-014-041a तत्र शल्यरथं राजन्विचरन्तं महाहवे ।
 09-014-041c अपश्याम यथा पूर्वं शक्रस्यासुरसंक्षये ॥

09-015-001 संजय उवाच

- 09-015-001a ततः सैन्यास्तव विभो मद्रराजपुरस्कृताः ।
 09-015-001c पुनरभ्यद्रवन्पार्थान्वेगेन महता रणे ॥
 09-015-002a पीडितास्तावकाः सर्वे प्रधावन्तो रणोत्कटाः ।
 09-015-002c क्षणेनैव च पार्थास्ते बहुत्वात्समलोडयन् ॥
 09-015-003a ते वध्यमानाः कुरुभिः पाण्डवा नावतस्थिरे ।
 09-015-003c निवार्यमाणा भीमेन पश्यतोः कृष्णपार्थयोः ॥
 09-015-004a ततो धनंजयः क्रुद्धः कृपं सह पदानुगैः ।
 09-015-004c अवाकिरच्छरौघेण कृतवर्माणमेव च ॥
 09-015-005a शकुनिं सहदेवस्तु सहसैन्यमवारयत् ।
 09-015-005c नकुलः पार्श्वतः स्थित्वा मद्रराजमवैक्षत ॥
 09-015-006a द्रौपदेया नरेन्द्रांश्च भूयिष्ठं समवारयन् ।
 09-015-006c द्रोणपुत्रं च पाञ्चाल्यः शिखण्डी समवारयत् ॥
 09-015-007a भीमसेनस्तु राजानं गदापाणिरवारयत् ।
 09-015-007c शल्यं तु सह सैन्येन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
 09-015-008a ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तत्र ह ।
 09-015-008c तावकानां परेषां च संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥
 09-015-009a तत्र पश्यामहे कर्म शल्यस्यातिमहद्रणे ।
 09-015-009c यदेकः सर्वसैन्यानि पाण्डवानामयुध्यत ॥
 09-015-010a व्यदृश्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरसमीपतः ।
 09-015-010c रणे चन्द्रमसोऽभ्याशे शनैश्चर इव ग्रहः ॥
 09-015-011a पीडयित्वा तु राजानं शरैराशीविषोपमैः ।
 09-015-011c अभ्यधावत्पुनर्भीमं शरवर्षैरवाकिरत् ॥

09-015-012a	तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा तथैव च कृतास्त्रताम् ।
09-015-012c	अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानि च ॥
09-015-013a	पीड्यमानास्तु शल्येन पाण्डवा भृशविक्षताः ।
09-015-013c	प्राद्रवन्त रणं हित्वा क्रोशमाने युधिष्ठिरे ॥
09-015-014a	वध्यमानेष्वनीकेषु मद्वराजेन पाण्डवः ।
09-015-014c	अमर्षवशमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
09-015-014e	ततः पौरुषमास्थाय मद्वराजमपीडयत् ॥
09-015-015a	जयो वास्तु वधो वेति कृतबुद्धिर्महारथः ।
09-015-015c	समाहूयाब्रवीत्सर्वान्भ्रातृन्कृष्णं च माधवम् ॥
09-015-016a	भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षितः ।
09-015-016c	कौरवार्थे पराक्रान्ताः संग्रामे निधनं गताः ॥
09-015-017a	यथाभागं यथोत्साहं भवन्तः कृतपौरुषाः ।
09-015-017c	भागोऽवशिष्ट एकोऽयं मम शल्यो महारथः ॥
09-015-018a	सोऽहमद्य युधा जेतुमाशंसे मद्वकेश्वरम् ।
09-015-018c	तत्र यन्मानसं मह्यं तत्सर्वं निगदामि वः ॥
09-015-019a	चक्ररक्षाविमौ शूरौ मम माद्रवतीसुतौ ।
09-015-019c	अजेयौ वासवेनापि समरे वीरसंमतौ ॥
09-015-020a	साध्विमौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्मपुरस्कृतौ ।
09-015-020c	मदर्थं प्रतियुध्येतां मानाहौ सत्यसंगरौ ॥
09-015-021a	मां वा शल्यो रणे हन्ता तं वाहं भद्रमस्तु वः ।
09-015-021c	इति सत्यामिमां वाणीं लोकवीरा निबोधत ॥
09-015-022a	योत्स्येऽहं मातुलेनाद्य क्षत्रधर्मेण पार्थिवाः ।
09-015-022c	स्वयं समभिसंधाय विजयायेतराय वा ॥
09-015-023a	तस्य मेऽभ्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणानि च ।
09-015-023c	संयुञ्जन्तु रणे क्षिप्रं शास्त्रवद्रथयोजकाः ॥
09-015-024a	शैनेयो दक्षिणं चक्रं धृष्टद्युम्नस्तथोत्तरम् ।
09-015-024c	पृष्ठगोपो भवत्वद्य मम पार्थो धनंजयः ॥
09-015-025a	पुरःसरो ममाद्यास्तु भीमः शस्त्रभृतां वरः ।
09-015-025c	एवमभ्यधिकः शल्याद्भविष्यामि महामृधे ॥
09-015-026a	एवमुक्तास्तथा चक्रुः सर्वे राज्ञः प्रियैषिणः ।
09-015-026c	ततः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत्तदा नृप ॥

09-015-027a	पाञ्चालानां सोमकानां मत्स्यानां च विशेषतः ।
09-015-027c	प्रतिज्ञां तां च संग्रामे धर्मराजस्य पूरयन् ॥
09-015-028a	ततः शङ्खांश्च भेरीश्च शतशश्चैव पुष्करान् ।
09-015-028c	अवादयन्त पाञ्चालाः सिंहनादांश्च नेदिरे ॥
09-015-029a	तेऽभ्यधावन्त संरब्धा मद्वराजं तरस्विनः ।
09-015-029c	महता हर्षजेनाथ नादेन कुरुपुंगवाः ॥
09-015-030a	ह्लादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
09-015-030c	तूर्यशब्देन महता नादयन्तश्च मेदिनीम् ॥
09-015-031a	तान्प्रत्यगृह्णात्पुत्रस्ते मद्वराजश्च वीर्यवान् ।
09-015-031c	महामेघानिव बहूञ्शैलावस्तोदयावुभौ ॥
09-015-032a	शल्यस्तु समरश्लाघी धर्मराजमरिंदमम् ।
09-015-032c	ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानिव ॥
09-015-033a	तथैव कुरुराजोऽपि प्रगृह्य रुचिरं धनुः ।
09-015-033c	द्रोणोपदेशान्विविधान्दर्शयानो महामनाः ॥
09-015-034a	ववर्ष शरवर्षाणि चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
09-015-034c	न चास्य विवरं कश्चिद्दर्श चरतो रणे ॥
09-015-035a	तावुभौ विविधैर्बाणैस्ततक्षाते परस्परम् ।
09-015-035c	शार्दूलावामिषप्रेप्सू पराक्रान्ताविवाहवे ॥
09-015-036a	भीमस्तु तव पुत्रेण रणशौण्डेन संगतः ।
09-015-036c	पाञ्चाल्यः सात्यकिश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
09-015-036e	शकुनिप्रमुखान्वीरान्प्रत्यगृह्णन्समन्ततः ॥
09-015-037a	तदासीत्तुमुलं युद्धं पुनरेव जयैषिणाम् ।
09-015-037c	तावकानां परेषां च राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
09-015-038a	दुर्योधनस्तु भीमस्य शरेणानतपर्वणा ।
09-015-038c	चिच्छेदादिश्य संग्रामे ध्वजं हेमविभूषितम् ॥
09-015-039a	सकिङ्किणीकजालेन महता चारुदर्शनः ।
09-015-039c	पपात रुचिरः सिंहो भीमसेनस्य नानदन् ॥
09-015-040a	पुनश्चास्य धनुश्चित्रं गजराजकरोपमम् ।
09-015-040c	क्षुरेण शितधारेण प्रचकर्त नराधिपः ॥
09-015-041a	स च्छिन्नधन्वा तेजस्वी रथशक्त्या सुतं तव ।
09-015-041c	बिभेदोरसि विक्रम्य स रथोपस्थ आविशत् ॥

09-015-042a	तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते पुनरेव वृकोदरः ।
09-015-042c	यन्तुरेव शिरः कायात्क्षुरप्रेणाहरत्तदा ॥
09-015-043a	हतसूता हयास्तस्य रथमादाय भारत ।
09-015-043c	व्यद्रवन्त दिशो राजन्हाहाकारस्तदाभवत् ॥
09-015-044a	तमभ्यधावत्त्राणार्थं द्रोणपुत्रो महारथः ।
09-015-044c	कृपश्च कृतवर्मा च पुत्रं तेऽभिपरीप्सवः ॥
09-015-045a	तस्मिन्विलुलिते सैन्ये त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
09-015-045c	गाण्डीवधन्वा विस्फार्य धनुस्तानहनच्छरैः ॥
09-015-046a	युधिष्ठिरस्तु मद्रेशमभ्यधावदमर्षितः ।
09-015-046c	स्वयं संचोदयन्नश्चान्दन्तवर्णान्मिनोजवान् ॥
09-015-047a	तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
09-015-047c	पुरा भूत्वा मूदुर्दान्तो यत्तदा दारुणोऽभवत् ॥
09-015-048a	विवृताक्षश्च कौन्तेयो वेपमानश्च मन्युना ।
09-015-048c	चिच्छेद योधान्निशितैः शरैः शतसहस्रशः ॥
09-015-049a	यां यां प्रत्युद्ययौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पाण्डवः ।
09-015-049c	शरैरपातयद्राजन्निरीन्वज्रैरिवोत्तमैः ॥
09-015-050a	साश्वसूतध्वजरथान्नथिनः पातयन्बहून् ।
09-015-050c	आक्रीडदेको बलवान्पवनस्तोयदानिव ॥
09-015-051a	साश्वारोहांश्च तुरगान्पत्तींश्चैव सहस्रशः ।
09-015-051c	व्यपोथयत संग्रामे क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥
09-015-052a	शून्यमायोधनं कृत्वा शरवर्षैः समन्ततः ।
09-015-052c	अभ्यद्रवत मद्रेशं तिष्ठ शल्येति चाब्रवीत् ॥
09-015-053a	तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे भीमकर्मणः ।
09-015-053c	वित्रेसुस्तावकाः सर्वे शल्यस्त्वेनं समभ्ययात् ॥
09-015-054a	ततस्तौ तु सुसंरब्धौ प्रधमाप्य सलिलोद्धवौ ।
09-015-054c	समाहूय तदान्योन्यं भर्त्सयन्तौ समीयतुः ॥
09-015-055a	शल्यस्तु शरवर्षेण युधिष्ठिरमवाकिरत् ।
09-015-055c	मद्रराजं च कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
09-015-056a	व्यदृश्येतां तदा राजन्कङ्कपत्रिभिराहवे ।
09-015-056c	उद्भिन्नरुधिरौ शूरा मद्रराजयुधिष्ठिरौ ॥
09-015-057a	पुष्पिताविव रेजाते वने शल्मलिकिंशुकौ ।

- 09-015-057c दीप्यमानौ महात्मानौ प्राणयोर्युद्धदुर्मदौ ॥
- 09-015-058a दृष्ट्वा सर्वाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तयोर्जयम् ।
- 09-015-058c हत्वा मद्राधिपं पार्थो भोक्ष्यतेऽद्य वसुंधराम् ॥
- 09-015-059a शल्यो वा पाण्डवं हत्वा दद्यादुर्योधनाय गाम् ।
- 09-015-059c इतीव निश्चयो नाभूद्योधानां तत्र भारत ॥
- 09-015-060a प्रदक्षिणमभूत्सर्वं धर्मराजस्य युध्यतः ।
- 09-015-061a ततः शरशतं शल्यो मुमोचाशु युधिष्ठिरे ।
- 09-015-061c धनुश्चास्य शिताग्रेण बाणेन निरकृन्तत ॥
- 09-015-062a सोऽन्यत्कार्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभिः ।
- 09-015-062c अविध्यत्कार्मुकं चास्य क्षुरेण निरकृन्तत ॥
- 09-015-063a अथास्य निजघानाश्वांश्चतुरो नतपर्वभिः ।
- 09-015-063c द्वाभ्यामथ शिताग्राभ्यामुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
- 09-015-064a ततोऽस्य दीप्यमानेन पीतेन निशितेन च ।
- 09-015-064c प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापाहरद्ध्वजम् ॥
- 09-015-064e ततः प्रभग्नं तत्सैन्यं दौर्योधनमरिदम् ॥
- 09-015-065a ततो मद्राधिपं द्रौणिरभ्यधावत्तथाकृतम् ।
- 09-015-065c आरोप्य चैनं स्वरथं त्वरमाणः प्रदुद्रुवे ॥
- 09-015-066a मुहूर्तमिव तौ गत्वा नर्दमाने युधिष्ठिरे ।
- 09-015-066c स्थित्वा ततो मद्रपतिरन्यं स्यन्दनमास्थितः ॥
- 09-015-067a विधिवत्कल्पितं शुभ्रं महाम्बुदनिनादिनम् ।
- 09-015-067c सज्जयन्त्रोपकरणं द्विषतां रोमहर्षणम् ॥

09-016-001 संजय उवाच

- 09-016-001a अथान्यद्भनुरादाय बलवद्वेगवत्तरम् ।
- 09-016-001c युधिष्ठिरं मद्रपतिर्विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥
- 09-016-002a ततः स शरवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
- 09-016-002c अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥
- 09-016-003a सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा भीमसेनं त्रिभिः शरैः ।
- 09-016-003c सहदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥
- 09-016-004a तांस्तानन्यान्महेष्वासान्साश्वान्सरथकुञ्जरान् ।
- 09-016-004c कुञ्जरान्कुञ्जरारोहानश्चानश्चप्रयायिनः ॥
- 09-016-004e रथांश्च रथिभिः सार्धं जघान रथिनां वरः ॥

09-016-005a	बाहूँश्चिच्छेद च तथा सायुधान्केतनानि च ।
09-016-005c	चकार च महीं योधैस्तीर्णां वेदीं कुशैरिव ॥
09-016-006a	तथा तमरिसैन्यानि घनन्तं मृत्युमिवान्तकम् ।
09-016-006c	परिवव्रुर्भृशं क्रुद्धाः पाण्डुपाज्वालसोमकाः ॥
09-016-007a	तं भीमसेनश्च शिनेश्च नप्ता; माद्र्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ ।
09-016-007c	समागतं भीमबलेन राज्ञा; पर्यापुरन्योन्यमथाह्वयन्तः ॥
09-016-008a	ततस्तु शूराः समरे नरेन्द्रं; मद्रेश्वरं प्राप्य युधां वरिष्ठम् ।
09-016-008c	आवार्य चैनं समरे नृवीरा; जघ्नुः शरैः पत्रिभिरुग्रवेगैः ॥
09-016-009a	संरक्षितो भीमसेनेन राजा; माद्रीसुताभ्यामथ माधवेन ।
09-016-009c	मद्राधिपं पत्रिभिरुग्रवेगैः; स्तनान्तरे धर्मसुतो निजघ्ने ॥
09-016-010a	ततो रणे तावकानां रथौघाः; समीक्ष्य मद्राधिपतिं शरार्तम् ।
09-016-010c	पर्यावव्रुः प्रवराः सर्वशश्च; दुर्योधनस्यानुमते समन्तात् ॥
09-016-011a	ततो द्रुतं मद्रजनाधिपो रणे; युधिष्ठिरं सप्तभिरभ्यविध्यत् ।
09-016-011c	तं चापि पार्थो नवभिः पृषत्कैः; विव्याध राजंस्तुमुले महात्मा ॥
09-016-012a	आकर्णपूर्णायतसंप्रयुक्तैः; शरैस्तदा संयति तैलधौतैः ।
09-016-012c	अन्योन्यमाच्छादयतां महारथौ; मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च ॥
09-016-013a	ततस्तु तूर्णं समरे महारथौ; परस्परस्यान्तरमीक्षमाणौ ।
09-016-013c	शरैर्भृशं विव्यधतुर्नृपोत्तमौ; महाबलौ शत्रुभिरप्रधृष्यौ ॥
09-016-014a	तयोर्धनुर्ज्यातलनिस्वनो महा; न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यनिस्वनः ।
09-016-014c	परस्परं बाणगणैर्महात्मनोः; प्रवर्षतोर्मद्रपपाण्डुवीरयोः ॥
09-016-015a	तौ चेरतुर्व्याघ्रशिशुप्रकाशौ; महावनेष्वामिषगृद्धिनाविव ।
09-016-015c	विषाणिनौ नागवराविवोभौ; ततक्षतुः संयुगजातदर्पौ ॥
09-016-016a	ततस्तु मद्राधिपतिर्महात्मा; युधिष्ठिरं भीमबलं प्रसह्य ।
09-016-016c	विव्याध वीरं हृदयेऽतिवेगं; शरेण सूर्याग्निसमप्रभेण ॥
09-016-017a	ततोऽतिविद्धोऽथ युधिष्ठिरोऽपि; सुसंप्रयुक्तेन शरेण राजन् ।
09-016-017c	जघान मद्राधिपतिं महात्मा; मुदं च लेभे ऋषभः कुरूणाम् ॥
09-016-018a	ततो मुहूर्तादिव पार्थिवेन्द्रो; लब्ध्वा संज्ञां क्रोधसंरक्तनेत्रः ।
09-016-018c	शतेन पार्थं त्वरितो जघान; सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावः ॥
09-016-019a	त्वरंस्ततो धर्मसुतो महात्मा; शल्यस्य क्रुद्धो नवभिः पृषत्कैः ।
09-016-019c	भित्त्वा ह्युरस्तपनीयं च वर्म; जघान षड्भिस्त्वपरैः पृषत्कैः ॥
09-016-020a	ततस्तु मद्राधिपतिः प्रहृष्टो; धनुर्विकृष्य व्यसृजत्पृषत्कान् ।

09-016-020c	द्वाभ्यां क्षुराभ्यां च तथैव राज्ञः;श्चिच्छेद चापं कुरुपुंगवस्य ॥
09-016-021a	नवं ततोऽन्यत्समरे प्रगृह्य; राजा धनुर्घोरतरं महात्मा ।
09-016-021c	शल्यं तु विद्ध्वा निशितैः समन्ता;द्यथा महेन्द्रो नमुचिं शिताग्रैः ॥
09-016-022a	ततस्तु शल्यो नवभिः पृषत्कैः;भीमस्य राज्ञश्च युधिष्ठिरस्य ।
09-016-022c	निकृत्य रौक्मे पटुवर्मणी तयो;र्विदारयामास भुजौ महात्मा ॥
09-016-023a	ततोऽपरेण ज्वलितार्कतेजसा; क्षुरेण राज्ञो धनुरुन्ममाथ ।
09-016-023c	कृपश्च तस्यैव जघान सूतं; षड्भिः शरैः सोऽभिमुखं पपात ॥
09-016-024a	मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरस्य; शरैश्चतुर्भिर्निजघान वाहान् ।
09-016-024c	वाहांश्च हत्वा व्यकरोन्महात्मा; योधक्षयं धर्मसुतस्य राज्ञः ॥
09-016-025a	तथा कृते राजनि भीमसेनो; मद्राधिपस्याशु ततो महात्मा ।
09-016-025c	छित्त्वा धनुर्वेगवता शरेण; द्वाभ्यामविध्यत्सुभृशं नरेन्द्रम् ॥
09-016-026a	अथापरेणास्य जहार यन्तुः; कायाच्छिरः संनहनीयमध्यात् ।
09-016-026c	जघान चाश्वांश्चतुरः स शीघ्रं; तथा भृशं कुपितो भीमसेनः ॥
09-016-027a	तमग्रणीः सर्वधनुर्धराणा;मेकं चरन्तं समरेऽतिवेगम् ।
09-016-027c	भीमः शतेन व्यकिरच्छराणां; माद्रीपुत्रः सहदेवस्तथैव ॥
09-016-028a	तैः सायकैर्मोहितं वीक्ष्य शल्यं; भीमः शरैरस्य चकर्त वर्म ।
09-016-028c	स भीमसेनेन निकृत्तवर्मा; मद्राधिपश्चर्म सहस्रतारम् ॥
09-016-029a	प्रगृह्य खड्गं च रथान्महात्मा; प्रस्कन्द्य कुन्तीसुतमभ्यधावत् ।
09-016-029c	छित्त्वा रथेषां नकुलस्य सोऽथ; युधिष्ठिरं भीमबलोऽभ्यधावत् ॥
09-016-030a	तं चापि राजानमथोत्पतन्तं; क्रुद्धं यथैवान्तकमापतन्तम् ।
09-016-030c	धृष्टद्युम्नो द्रौपदेयाः शिखण्डी; शिनेश्च नप्ता सहसा परीयुः ॥
09-016-031a	अथास्य चर्माप्रतिमं न्यकृन्त;द्धीमो महात्मा दशभिः पृषत्कः ।
09-016-031c	खड्गं च भल्लैर्निचकर्त मुष्टौ; नदन्प्रहृष्टस्तव सैन्यमध्ये ॥
09-016-032a	तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य हृष्टा;स्ते पाण्डवानां प्रवरा रथौघाः ।
09-016-032c	नादं च चक्रुर्भृशमुत्स्मयन्तः; शङ्खांश्च दध्मुः शशिसंनिकाशान् ॥
09-016-033a	तेनाथ शब्देन विभीषणेन; तवाभितप्तं बलमप्रहृष्टम् ।
09-016-033c	स्वेदाभिभूतं रुधिरोक्षिताङ्गं; विसंज्ञकल्पं च तथा विषण्णम् ॥
09-016-034a	स मद्रराजः सहसावकीर्णो; भीमाग्रगैः पाण्डवयोधमुख्यैः ।
09-016-034c	युधिष्ठिरस्याभिमुखं जवेन; सिंहो यथा मृगहेतोः प्रयातः ॥
09-016-035a	स धर्मराजो निहताश्चसूतं; क्रोधेन दीप्तज्वलनप्रकाशम् ।
09-016-035c	दृष्ट्वा तु मद्राधिपतिं स तूर्णं; समभ्यधावत्तमरिं बलेन ॥

09-016-036a	गोविन्दवाक्यं त्वरितं विचिन्त्य; दध्रे मतिं शल्यविनाशनाय ।
09-016-036c	स धर्मराजो निहताश्वसूते; रथे तिष्ठञ्शक्तिमेवाभिकाङ्क्षन् ॥
09-016-037a	तच्चापि शल्यस्य निशम्य कर्म; महात्मनो भागमथावशिष्टम् ।
09-016-037c	स्मृत्वा मनः शल्यवधे यतात्मा; यथोक्तमिन्द्रावरजस्य चक्रे ॥
09-016-038a	स धर्मराजो मणिहेमदण्डां; जग्राह शक्तिं कनकप्रकाशाम् ।
09-016-038c	नेत्रे च दीप्ते सहसा विवृत्य; मद्राधिपं क्रुद्धमना निरैक्षत् ॥
09-016-039a	निरीक्षितो वै नरदेव राज्ञा; पूतात्मना निर्हृतकल्मषेण ।
09-016-039c	अभून्न यद्भस्मसान्मद्रराज;स्तदद्भुतं मे प्रतिभाति राजन् ॥
09-016-040a	ततस्तु शक्तिं रुचिरोग्रदण्डां; मणिप्रवालोज्ज्वलितां प्रदीप्ताम् ।
09-016-040c	चिक्षेप वेगात्सुभृशं महात्मा; मद्राधिपाय प्रवरः कुरूणाम् ॥
09-016-041a	दीप्तामथैनानां महता बलेन; सविस्फुलिङ्गां सहसा पतन्तीम् ।
09-016-041c	प्रैक्षन्त सर्वे कुरवः समेता; यथा युगान्ते महतीमिवोल्काम् ॥
09-016-042a	तां कालरात्रीमिव पाशहस्तां; यमस्य धात्रीमिव चोग्ररूपाम् ।
09-016-042c	सब्रह्मदण्डप्रतिमाममोघां; ससर्ज यत्तो युधि धर्मराजः ॥
09-016-043a	गन्धस्रगग्र्यासनपानभोजनैः रभ्यर्चितां पाण्डुसुतैः प्रयत्नात् ।
09-016-043c	संवर्तकाग्निप्रतिमां ज्वलन्तीं; कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोग्राम् ॥
09-016-044a	ईशानहेतोः प्रतिनिर्मितां तां; त्वष्ट्रा रिपूणामसुदेहभक्षाम् ।
09-016-044c	भूम्यन्तरिक्षादिजलाशयानि; प्रसह्य भूतानि निहन्तुमीशाम् ॥
09-016-045a	घण्टापताकामणिवज्रभाजं; वैडूर्यचित्रां तपनीयदण्डाम् ।
09-016-045c	त्वष्ट्रा प्रयत्नान्नियमेन क्लृप्तां; ब्रह्मद्विषामन्तकरीममोघाम् ॥
09-016-046a	बलप्रयत्नादधिरूढवेगां; मन्त्रैश्च घोरैरभिमन्त्रयित्वा ।
09-016-046c	ससर्ज मार्गेण च तां परेण; वधाय मद्राधिपतेस्तदानीम् ॥
09-016-047a	हतोऽस्यसावित्यभिगर्जमानो; रुद्रोऽन्तकायान्तकरं यथेषुम् ।
09-016-047c	प्रसार्य बाहुं सुदृढं सुपाणिं; क्रोधेन नृत्यन्निव धर्मराजः ॥
09-016-048a	तां सर्वशक्त्या प्रहितां स शक्तिं; युधिष्ठिरेणाप्रतिवार्यवीर्याम् ।
09-016-048c	प्रतिग्रहायाभिननर्द शल्यः; सम्यग्धुतामग्निरिवाज्यधाराम् ॥
09-016-049a	सा तस्य मर्माणि विदार्य शुभ्र;मुरो विशालं च तथैव वर्म ।
09-016-049c	विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता; यशो विशालं नृपतेर्दहन्ती ॥
09-016-050a	नासाक्षिकर्णास्यविनिःसृतेन; प्रस्यन्दता च व्रणसंभवेन ।
09-016-050c	संसिक्तगात्रो रुधिरेण सोऽभूः; त्रक्रौञ्चो यथा स्कन्दहतो महाद्रिः ॥
09-016-051a	प्रसार्य बाहू स रथाद्गतो गां; सञ्छिन्नवर्मा कुरुनन्दनेन ।

09-016-051c	महेन्द्रवाहप्रतिमो महात्मा; वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य ॥
09-016-052a	बाहू प्रसार्याभिमुखो धर्मराजस्य मद्राट् ।
09-016-052c	ततो निपतितो भूमाविन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥
09-016-053a	स तथा भिन्नसर्वाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः ।
09-016-053c	प्रत्युद्गत इव प्रेम्णा भूम्या स नरपुंगवः ॥
09-016-054a	प्रियया कान्तया कान्तः पतमान इवोरसि ।
09-016-054c	चिरं भुक्त्वा वसुमतीं प्रियां कान्तामिव प्रभुः ॥
09-016-054e	सर्वैरङ्गैः समाश्लिष्य प्रसुप्त इव सोऽभवत् ॥
09-016-055a	धर्म्ये धर्मात्मना युद्धे निहतो धर्मसूनुना ।
09-016-055c	सम्यग्धुत इव स्विष्टः प्रशान्तोऽग्निरिवाध्वरे ॥
09-016-056a	शक्त्या विभिन्नहृदयं विप्रविद्धायुधध्वजम् ।
09-016-056c	संशान्तमपि मद्रेशं लक्ष्मीनैव व्यमुञ्चत ॥
09-016-057a	ततो युधिष्ठिरश्चापमादायेन्द्रधनुष्प्रभम् ।
09-016-057c	व्यधमद्द्विषतः संख्ये खगराडिव पन्नगान् ॥
09-016-057e	देहासून्निशितैर्भल्लै रिपूणां नाशयन्क्षणात् ॥
09-016-058a	ततः पार्थस्य बाणौघैरावृताः सैनिकास्तव ।
09-016-058c	निमीलिताक्षाः क्षिण्वन्तो भृशमन्योन्यमर्दिताः ॥
09-016-058e	संन्यस्तकवचा देहैर्विपत्रायुधजीविताः ॥
09-016-059a	ततः शल्ये निपतिते मद्राजानुजो युवा ।
09-016-059c	भ्रातुः सर्वैर्गुणैस्तुल्यो रथी पाण्डवमभ्ययात् ॥
09-016-060a	विव्याध च नरश्रेष्ठो नाराचैर्बहुभिस्त्वरन् ।
09-016-060c	हतस्यापचितिं भ्रातुश्चिकीर्षुर्युद्धदुर्मदः ॥
09-016-061a	तं विव्याधाशुगैः षड्भिर्धर्मराजस्त्वरन्निव ।
09-016-061c	कार्मुकं चास्य चिच्छेद क्षुराभ्यां ध्वजमेव च ॥
09-016-062a	ततोऽस्य दीप्यमानेन सुदृढेन शितेन च ।
09-016-062c	प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापाहरच्छिरः ॥
09-016-063a	सकुण्डलं तद्दृशे पतमानं शिरो रथात् ।
09-016-063c	पुण्यक्षयमिव प्राप्य पतन्तं स्वर्गवासिनम् ॥
09-016-064a	तस्यापकृष्टशीर्षं तच्छरीरं पतितं रथात् ।
09-016-064c	रुधिरेणावसिक्ताङ्गं दृष्ट्वा सैन्यमभज्यत ॥
09-016-065a	विचित्रकवचे तस्मिन्हते मद्रनृपानुजे ।

09-016-065c	हाहाकारं विकुर्वाणाः कुरवो विप्रदुद्रुवुः ॥
09-016-066a	शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा तावकास्त्यक्तजीविताः ।
09-016-066c	वित्रेसुः पाण्डवभयाद्रजोध्वस्तास्तथा भृशम् ॥
09-016-067a	तांस्तथा भज्यतस्त्रस्तान्कौरवान्भरतर्षभ ।
09-016-067c	शिनेर्नप्ता किरन्बाणैरभ्यवर्तत सात्यकिः ॥
09-016-068a	तमायान्तं महेष्वासमप्रसह्यं दुरासदम् ।
09-016-068c	हार्दिक्यस्त्वरितो राजन्प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥
09-016-069a	तौ समेतौ महात्मानौ वाष्णोयावपराजितौ ।
09-016-069c	हार्दिक्यः सात्यकिश्चैव सिंहाविव मदोत्कटौ ॥
09-016-070a	इषुभिर्विमलाभासैश्छादयन्तौ परस्परम् ।
09-016-070c	अर्चिर्भिरिव सूर्यस्य दिवाकरसमप्रभौ ॥
09-016-071a	चापमार्गबलोद्धूतान्मार्गणान्वृष्णिसिंहयोः ।
09-016-071c	आकाशे समपश्याम पतंगानिव शीघ्रगान् ॥
09-016-072a	सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ।
09-016-072c	चापमेकेन चिच्छेद हार्दिक्यो नतपर्वणा ॥
09-016-073a	तन्निकृत्तं धनुः श्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।
09-016-073c	अन्यदादत्त वेगेन वेगवत्तरमायुधम् ॥
09-016-074a	तदादाय धनुः श्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
09-016-074c	हार्दिक्यं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
09-016-075a	ततो रथं युगेषां च छित्त्वा भल्लैः सुसंयतैः ।
09-016-075c	अश्वांस्तस्यावधीत्तूर्णमुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥
09-016-076a	मद्रराजे हते राजन्विरथे कृतवर्मणि ।
09-016-076c	दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥
09-016-077a	तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसा वृते ।
09-016-077c	बलं तु हतभूयिष्ठं तत्तदासीत्पराङ्मुखम् ॥
09-016-078a	ततो मुहूर्तात्तेऽपश्यत्रजो भौमं समुत्थितम् ।
09-016-078c	विविधैः शोणितस्रावैः प्रशान्तं पुरुषर्षभ ॥
09-016-079a	ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
09-016-079c	जवेनापततः पार्थानेकः सर्वानवारयत् ॥
09-016-080a	पाण्डवान्सरथान्दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
09-016-080c	आनर्तं च दुराधर्षं शितैर्बाणैरवाकिरत् ॥

09-016-081a	तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवागतम् ।
09-016-081c	अथान्यं रथमास्थाय हार्दिक्योऽपि न्यवर्तत ॥
09-016-082a	ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरमाणो महारथः ।
09-016-082c	चतुर्भिर्निजघानाश्चान्पत्रिभिः कृतवर्मणः ॥
09-016-082e	विव्याध गौतमं चापि षड्भिर्भल्लैः सुतेजनैः ॥
09-016-083a	अश्वत्थामा ततो राज्ञा हताश्वं विरथीकृतम् ।
09-016-083c	समपोवाह हार्दिक्यं स्वरथेन युधिष्ठिरात् ॥
09-016-084a	ततः शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरम् ।
09-016-084c	विव्याध चाश्वान्निशितैस्तस्याष्टाभिः शिलीमुखैः ॥
09-016-085a	एवमेतन्महाराज युद्धशेषमवर्तत ।
09-016-085c	तव दुर्मन्त्रिते राजन्सहपुत्रस्य भारत ॥
09-016-086a	तस्मिन्महेष्वासवरे विशस्ते; संग्राममध्ये कुरुपुंगवेन ।
09-016-086c	पार्थाः समेताः परमप्रहृष्टाः; शङ्खान्प्रदध्मुर्हतमीक्ष्य शल्यम् ॥
09-016-087a	युधिष्ठिरं च प्रशशंसुराजौ; पुरा सुरा वृत्रवधे यथेन्द्रम् ।
09-016-087c	चक्रुश्च नानाविधवाद्यशब्दाः; निनादयन्तो वसुधां समन्तात् ॥

09-017-001 संजय उवाच

09-017-001a	शल्ये तु निहते राजन्मद्राजपदानुगाः ।
09-017-001c	रथाः सप्तशता वीरा निर्ययुर्महतो बलात् ॥
09-017-002a	दुर्योधनस्तु द्विरदमारुह्याचलसंनिभम् ।
09-017-002c	छत्रेण ध्रियमाणेन वीज्यमानश्च चामरैः ॥
09-017-002e	न गन्तव्यं न गन्तव्यमिति मद्रानवारयत् ॥
09-017-003a	दुर्योधनेन ते वीरा वार्यमाणाः पुनः पुनः ।
09-017-003c	युधिष्ठिरं जिघांसन्तः पाण्डूनां प्राविशन्बलम् ॥
09-017-004a	ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताः स्म योधने ।
09-017-004c	धनुःशब्दं महत्कृत्वा सहायुध्यन्त पाण्डवैः ॥
09-017-005a	श्रुत्वा तु निहतं शल्यं धर्मपुत्रं च पीडितम् ।
09-017-005c	मद्राजप्रिये युक्तैर्मद्रकाणां महारथैः ॥
09-017-006a	आजगाम ततः पार्थो गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
09-017-006c	पूरयन्नथघोषेण दिशः सर्वा महारथः ॥
09-017-007a	ततोऽर्जुनश्च भीमश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
09-017-007c	सात्यकिश्च नरव्याघ्रो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥

09-017-008a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाः सह सोमकैः ।
09-017-008c	युधिष्ठिरं परीप्सन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ॥
09-017-009a	ते समन्तात्परिवृताः पाण्डवैः पुरुषर्षभाः ।
09-017-009c	क्षोभयन्ति स्म तां सेनां मकराः सागरं यथा ॥
09-017-010a	पुरोवातेन गङ्गेव क्षोभ्यमाना महानदी ।
09-017-010c	अक्षोभ्यत तदा राजन्पाण्डूनां ध्वजिनी पुनः ॥
09-017-011a	प्रस्कन्द्य सेनां महतीं त्यक्तात्मानो महारथाः ।
09-017-011c	वृक्षानिव महावाताः कम्पयन्ति स्म तावकाः ॥
09-017-012a	बहवश्चक्रुशुस्तत्र क्व स राजा युधिष्ठिरः ।
09-017-012c	भ्रातरो वास्य ते शूरा दृश्यन्ते नेह केचन ॥
09-017-013a	पाञ्चालानां महावीर्याः शिखण्डी च महारथः ।
09-017-013c	धृष्टद्युम्नोऽथ शैनेयो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥
09-017-014a	एवं तान्वादिनः शूरान्द्रौपदेया महारथाः ।
09-017-014c	अभ्यघ्नन्युयुधानश्च मद्रराजपदानुगान् ॥
09-017-015a	चक्रैर्विमथितैः केचित्केचिच्छिन्नैर्महाध्वजैः ।
09-017-015c	प्रत्यदृश्यन्त समरे तावका निहताः परैः ॥
09-017-016a	आलोक्य पाण्डवान्युद्धे योधा राजन्समन्ततः ।
09-017-016c	वार्यमाणा ययुर्वेगात्तव पुत्रेण भारत ॥
09-017-017a	दुर्योधनस्तु तान्वीरान्वारयामास सान्त्वयन् ।
09-017-017c	न चास्य शासनं कश्चित्तत्र चक्रे महारथः ॥
09-017-018a	ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
09-017-018c	दुर्योधनं महाराज वचनं वचनक्षमः ॥
09-017-019a	किं नः संप्रेक्षमाणानां मद्राणां हन्यते बलम् ।
09-017-019c	न युक्तमेतत्समरे त्वयि तिष्ठति भारत ॥
09-017-020a	सहितैर्नाम योद्धव्यमित्येष समयः कृतः ।
09-017-020c	अथ कस्मात्परानेव घ्नतो मर्षयसे नृप ॥

09-017-021 दुर्योधन उवाच

09-017-021a	वार्यमाणा मया पूर्वं नैते चक्रुर्वचो मम ।
09-017-021c	एते हि निहताः सर्वे प्रस्कन्नाः पाण्डुवाहिनीम् ॥

09-017-022 शकुनिरुवाच

09-017-022a	न भर्तुः शासनं वीरा रणे कुर्वन्त्यमर्षिताः ।
09-017-022c	अलं क्रोद्धुं तथैतेषां नायं काल उपेक्षितुम् ॥
09-017-023a	यामः सर्वेऽत्र संभूय सवाजिरथकुञ्जराः ।
09-017-023c	परित्रातुं महेष्वासान्मद्रराजपदानुगान् ॥
09-017-024a	अन्योन्यं परिरक्षामो यत्नेन महता नृप ।
09-017-024c	एवं सर्वेऽनुसंचिन्त्य प्रययुर्यत्र सैनिकाः ॥
09-017-025	संजय उवाच
09-017-025a	एवमुक्तस्ततो राजा बलेन महता वृतः ।
09-017-025c	प्रययौ सिंहनादेन कम्पयन्वै वसुंधराम् ॥
09-017-026a	हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत ।
09-017-026c	इत्यासीत्तुमुलः शब्दस्तव सैन्यस्य भारत ॥
09-017-027a	पाण्डवास्तु रणे दृष्ट्वा मद्रराजपदानुगान् ।
09-017-027c	सहितानभ्यवर्तन्त गुल्ममास्थाय मध्यमम् ॥
09-017-028a	ते मुहूर्ताद्रणे वीरा हस्ताहस्तं विशां पते ।
09-017-028c	निहताः प्रत्यदृश्यन्त मद्रराजपदानुगाः ॥
09-017-029a	ततो नः संप्रयातानां हतामित्रास्तरस्विनः ।
09-017-029c	हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्सहिताः परे ॥
09-017-030a	अथोत्थितानि रुण्डानि समदृश्यन्त सर्वशः ।
09-017-030c	पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलम् ॥
09-017-031a	रथैर्भग्नैर्युगाक्षैश्च निहतैश्च महारथैः ।
09-017-031c	अश्वैर्निपतितैश्चैव संछन्नाभूद्वसुंधरा ॥
09-017-032a	वातायमानैस्तुरगैर्युगासक्तैस्तुरंगमैः ।
09-017-032c	अदृश्यन्त महाराज योधास्तत्र रणाजिरे ॥
09-017-033a	भग्नचक्रान्रथान्केचिदवहंस्तुरगा रणे ।
09-017-033c	रथार्धं केचिदादाय दिशो दश विबभ्रमुः ॥
09-017-033e	तत्र तत्र च दृश्यन्ते योक्त्रैः श्लिष्टाः स्म वाजिनः ॥
09-017-034a	रथिनः पतमानाश्च व्यदृश्यन्त नरोत्तम ।
09-017-034c	गगनात्प्रच्युताः सिद्धाः पुण्यानामिव संक्षये ॥
09-017-035a	निहतेषु च शूरेषु मद्रराजानुगेषु च ।
09-017-035c	अस्मानापततश्चापि दृष्ट्वा पार्था महारथाः ॥
09-017-036a	अभ्यवर्तन्त वेगेन जयगृध्राः प्रहारिणः ।

09-017-036c	बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्राञ्छङ्खनिस्वनैः ॥
09-017-037a	अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षाः प्रहारिणः ।
09-017-037c	शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादान्प्रचुक्रुशुः ॥
09-017-038a	ततो हतमभिप्रेक्ष्य मद्रराजबलं महत् ।
09-017-038c	मद्रराजं च समरे दृष्ट्वा शूरं निपातितम् ॥
09-017-038e	दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥
09-017-039a	वध्यमानं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
09-017-039c	दिशो भेजेऽथ संप्रान्तं त्रासितं दृढधन्विभिः ॥

09-018-001 संजय उवाच

09-018-001a	पातिते युधि दुर्धर्षे मद्रराजे महारथे ।
09-018-001c	तावकास्तव पुत्राश्च प्रायशो विमुखाभवन् ॥
09-018-002a	वणिजो नावि भिन्नायां यथागाधेऽप्लवेऽर्णवे ।
09-018-002c	अपारे पारमिच्छन्तो हते शूरे महात्मनि ॥
09-018-003a	मद्रराजे महाराज वित्रस्ताः शरविक्षताः ।
09-018-003c	अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहार्दिता इव ॥
09-018-004a	वृषा यथा भग्नशृङ्गाः शीर्णदन्ता गजा इव ।
09-018-004c	मध्याह्ने प्रत्यपायाम निर्जिता धर्मसूनुना ॥
09-018-005a	न संधातुमनीकानि न च राजन्पराक्रमे ।
09-018-005c	आसीद्वुद्धिर्हते शल्ये तव योधस्य कस्यचित् ॥
09-018-006a	भीष्मे द्रोणे च निहते सूतपुत्रे च भारत ।
09-018-006c	यद्दुःखं तव योधानां भयं चासीद्विशां पते ॥
09-018-006e	तद्भयं स च नः शोको भूय एवाभ्यवर्तत ॥
09-018-007a	निराशाश्च जये तस्मिन्हते शल्ये महारथे ।
09-018-007c	हतप्रवीरा विध्वस्ता विकृताश्च शितैः शरैः ॥
09-018-007e	मद्रराजे हते राजन्योधास्ते प्राद्रवन्भयात् ॥
09-018-008a	अश्वानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः ।
09-018-008c	आरुह्य जवसंपन्नाः पादाताः प्राद्रवन्भयात् ॥
09-018-009a	द्विसाहस्राश्च मातङ्गा गिरिरूपाः प्रहारिणः ।
09-018-009c	संप्राद्रवन्हते शल्ये अङ्कुशाङ्गुष्ठचोदिताः ॥
09-018-010a	ते रणाद्भरतश्रेष्ठ तावकाः प्राद्रवन्दिशः ।
09-018-010c	धावन्तश्चाप्यदृश्यन्त श्वसमानाः शरातुराः ॥

09-018-011a	तान्प्रभग्नान्द्रुतान्दृष्ट्वा हतोत्साहान्पराजितान् ।
09-018-011c	अभ्यद्रवन्त पाञ्चालाः पाण्डवाश्च जयैषिणः ॥
09-018-012a	बाणशब्दरवश्चापि सिंहनादश्च पुष्कलः ।
09-018-012c	शङ्खशब्दश्च शूराणां दारुणः समपद्यत ॥
09-018-013a	दृष्ट्वा तु कौरवं सैन्यं भयत्रस्तं प्रविद्रुतम् ।
09-018-013c	अन्योन्यं समभाषन्त पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥
09-018-014a	अद्य राजा सत्यधृतिर्जितामित्रो युधिष्ठिरः ।
09-018-014c	अद्य दुर्योधनो हीनो दीप्तया नृपतिश्रिया ॥
09-018-015a	अद्य श्रुत्वा हतं पुत्रं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
09-018-015c	निःसंज्ञः पतितो भूमौ किल्बिषं प्रतिपद्यताम् ॥
09-018-016a	अद्य जानातु कौन्तेयं समर्थं सर्वधन्विनाम् ।
09-018-016c	अद्यात्मानं च दुर्मेधा गर्हयिष्यति पापकृत् ॥
09-018-016e	अद्य क्षत्तुर्वचः सत्यं स्मरतां ब्रुवतो हितम् ॥
09-018-017a	अद्यप्रभृति पार्थाश्च प्रेष्यभूत उपाचरन् ।
09-018-017c	विजानातु नृपो दुःखं यत्प्राप्तं पाण्डुनन्दनैः ॥
09-018-018a	अद्य कृष्णस्य माहात्म्यं जानातु स महीपतिः ।
09-018-018c	अद्यार्जुनधनुर्घोषं घोरं जानातु संयुगे ॥
09-018-019a	अस्त्राणां च बलं सर्वं बाह्वोश्च बलमाहवे ।
09-018-019c	अद्य ज्ञास्यति भीमस्य बलं घोरं महात्मनः ॥
09-018-020a	हते दुर्योधने युद्धे शक्रेणेवासुरे मये ।
09-018-020c	यत्कृतं भीमसेनेन दुःशासनवधे तदा ॥
09-018-020e	नान्यः कर्तास्ति लोके तदृते भीमं महाबलम् ॥
09-018-021a	जानीतामद्य ज्येष्ठस्य पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
09-018-021c	मद्रराजं हतं श्रुत्वा देवैरपि सुदुःसहम् ॥
09-018-022a	अद्य ज्ञास्यति संग्रामे माद्रीपुत्रौ महाबलौ ।
09-018-022c	निहते सौबले शूरे गान्धारेषु च सर्वशः ॥
09-018-023a	कथं तेषां जयो न स्याद्येषां योद्धा धनंजयः ।
09-018-023c	सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥
09-018-024a	द्रौपद्यास्तनयाः पञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
09-018-024c	शिखण्डी च महेष्वासो राजा चैव युधिष्ठिरः ॥
09-018-025a	येषां च जगतां नाथो नाथः कृष्णो जनार्दनः ।

09-018-025c	कथं तेषां जयो न स्याद्येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥
09-018-026a	भीष्मं द्रोणं च कर्णं च मद्वराजानमेव च ।
09-018-026c	तथान्यान्पृथुपतीन्वीराञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-018-027a	कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुमृते पार्थ युधिष्ठिरम् ।
09-018-027c	यस्य नाथो हृषीकेशः सदा धर्मयशोनिधिः ॥
09-018-028a	इत्येवं वदमानास्ते हर्षेण महता युताः ।
09-018-028c	प्रभग्नांस्तावकान् राजान्सृज्जयाः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥
09-018-029a	धनंजयो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
09-018-029c	माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महारथः ॥
09-018-030a	तान्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान्भीमसेनभयार्दितान् ।
09-018-030c	दुर्योधनस्तदा सूतमब्रवीदुत्स्मयन्निव ॥
09-018-031a	न मातिक्रमते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
09-018-031c	जघने सर्वसैन्यानां ममाश्वान्प्रतिपादय ॥
09-018-032a	जघने युध्यमानं हि कौन्तेयो मां धनंजयः ।
09-018-032c	नोत्सहेताभ्यतिक्रान्तुं वेलामिव महोदधिः ॥
09-018-033a	पश्य सैन्यं महत्सूत पाण्डवैः समभिद्रुतम् ।
09-018-033c	सैन्यरेणुं समुद्भूतं पश्यस्वैनं समन्ततः ॥
09-018-034a	सिंहनादांश्च बहुशः शृणु घोरान्भयानकान् ।
09-018-034c	तस्माद्याहि शनैः सूत जघनं परिपालय ॥
09-018-035a	मयि स्थिते च समरे निरुद्धेषु च पाण्डुषु ।
09-018-035c	पुनरावर्तते तूर्णं मामकं बलमोजसा ॥
09-018-036a	तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्य शूराग्र्यसदृशं वचः ।
09-018-036c	सारथिर्हेमसंछन्नाञ्शनैरश्वानचोदयत् ॥
09-018-037a	गजाश्वरथिभिर्हीनास्त्यक्तात्मानः पदातयः ।
09-018-037c	एकविंशतिसाहस्राः संयुगायावतस्थिरे ॥
09-018-038a	नानादेशसमुद्भूता नानारज्जितवाससः ।
09-018-038c	अवस्थितास्तदा योधाः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥
09-018-039a	तेषामापततां तत्र संहृष्टानां परस्परम् ।
09-018-039c	संमर्दः सुमहाञ्जज्ञे घोररूपो भयानकः ॥
09-018-040a	भीमसेनं तदा राजन्धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
09-018-040c	बलेन चतुरङ्गेण नानादेश्या न्यवारयन् ॥

09-018-041a	भीममेवाभ्यवर्तन्त रणेऽन्ये तु पदातयः ।
09-018-041c	प्रक्ष्वेड्यास्फोट्य संहृष्टा वीरलोकं यियासवः ॥
09-018-042a	आसाद्य भीमसेनं तु संरब्धा युद्धदुर्मदाः ।
09-018-042c	धार्तराष्ट्रा विनेदुर्हि नान्यां चाकथयन्कथाम् ॥
09-018-042e	परिवार्य रणे भीमं निजघ्नुस्ते समन्ततः ॥
09-018-043a	स वध्यमानः समरे पदातिगणसंवृतः ।
09-018-043c	न चचाल रथोपस्थे मैनाक इव पर्वतः ॥
09-018-044a	ते तु क्रुद्धा महाराज पाण्डवस्य महारथम् ।
09-018-044c	निग्रहीतुं प्रचक्रुर्हि योधांश्चान्यानवारयन् ॥
09-018-045a	अक्रुध्यत रणे भीमस्तैस्तदा पर्यवस्थितैः ।
09-018-045c	सोऽवतीर्य रथात्तूर्णं पदातिः समवस्थितः ॥
09-018-046a	जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
09-018-046c	अवधीत्तावकान्योधान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
09-018-047a	रथाश्चद्विपहीनास्तु तान्भीमो गदया बली ।
09-018-047c	एकविंशतिसाहस्रान्पदातीनवपोथयत् ॥
09-018-048a	हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः ।
09-018-048c	धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य नचिरात्प्रत्यदृश्यत ॥
09-018-049a	पादाता निहता भूमौ शिशिरे रुधिरोक्षिताः ।
09-018-049c	संभग्ना इव वातेन कर्णिकाराः सुपुष्पिताः ॥
09-018-050a	नानापुष्पस्रजोपेता नानाकुण्डलधारिणः ।
09-018-050c	नानाजात्या हतास्तत्र नानादेशसमागताः ॥
09-018-051a	पताकाध्वजसंछन्नं पदातीनां महद्वलम् ।
09-018-051c	निकृत्तं विबभौ तत्र घोररूपं भयानकम् ॥
09-018-052a	युधिष्ठिरपुरोगास्तु सर्वसैन्यमहारथाः ।
09-018-052c	अभ्यधावन्महात्मानं पुत्रं दुर्योधनं तव ॥
09-018-053a	ते सर्वे तावकान्दृष्ट्वा महेष्वासान्पराङ्मुखान् ।
09-018-053c	नाभ्यवर्तन्त ते पुत्रं वेलेव मकरालयम् ॥
09-018-054a	तदद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।
09-018-054c	यदेकं सहिताः पार्था न शेकुरतिवर्तितुम् ॥
09-018-055a	नातिदूरापयातं तु कृतबुद्धिं पलायने ।
09-018-055c	दुर्योधनः स्वकं सैन्यमब्रवीद्भृशविक्षतम् ॥

09-018-056a	न तं देशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्वतेषु वा ।
09-018-056c	यत्र यातान्न वो हन्युः पाण्डवाः किं सृतेन वः ॥
09-018-057a	अल्पं च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ ।
09-018-057c	यदि सर्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥
09-018-058a	विप्रयातांस्तु वो भिन्नान्पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् ।
09-018-058c	अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो नः समरे स्थितम् ॥
09-018-059a	शृणुध्वं क्षत्रियाः सर्वे यावन्तः स्थ समागताः ।
09-018-059c	यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यन्तकः सदा ॥
09-018-059e	को नु मूढो न युध्येत पुरुषः क्षत्रियब्रुवः ॥
09-018-060a	श्रेयो नो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थितम् ।
09-018-060c	सुखः सांग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युध्यताम् ॥
09-018-060e	जित्वेह सुखमाप्नोति हतः प्रेत्य महत्फलम् ॥
09-018-061a	न युद्धधर्माच्छ्रेयान्वै पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः ।
09-018-061c	अचिरेण जिताँल्लोकान्हतो युद्धे समश्रुते ॥
09-018-062a	श्रुत्वा तु वचनं तस्य पूजयित्वा च पार्थिवाः ।
09-018-062c	पुनरेवान्ववर्तन्त पाण्डवानाततायिनः ॥
09-018-063a	तानापतत एवाशु व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
09-018-063c	प्रत्युद्युस्तदा पार्था जयगृध्राः प्रहारिणः ॥
09-018-064a	धनंजयो रथेनाजावभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
09-018-064c	विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ॥
09-018-065a	माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महाबलः ।
09-018-065c	जवेनाभ्यपतन्हृष्टा यतो वै तावकं बलम् ॥
09-019-001	संजय उवाच
09-019-001a	संनिवृत्ते बलौघे तु शाल्वो म्लेच्छगणाधिपः ।
09-019-001c	अभ्यवर्तत संक्रुद्धः पाण्डूनां सुमहद्वलम् ॥
09-019-002a	आस्थाय सुमहानागं प्रभिन्नं पर्वतोपमम् ।
09-019-002c	दृप्तमैरावतप्रख्यममित्रगणमर्दनम् ॥
09-019-003a	योऽसौ महाभद्रकुलप्रसूतः; सुपूजितो धार्तराष्ट्रेण नित्यम् ।
09-019-003c	सुकल्पितः शास्त्रविनिश्चयज्ञैः; सदोपवाह्यः समरेषु राजन् ॥
09-019-004a	तमास्थितो राजवरो बभूव; यथोदयस्थः सविता क्षपान्ते ।
09-019-004c	स तेन नागप्रवरेण राज; न्नभ्युद्ययौ पाण्डुसुतान्समन्तात् ॥

09-019-004e	शितैः पृषत्कैर्विददार चापि; महेन्द्रवज्रप्रतिमैः सुघोरैः ॥
09-019-005a	ततः शरान्वै सृजतो महारणे; योधांश्च राजन्नयतो यमाय ।
09-019-005c	नास्यान्तरं ददृशुः स्वे परे वा; यथा पुरा वज्रधरस्य दैत्याः ॥
09-019-006a	ते पाण्डवाः सोमकाः सृञ्जयाश्च; तमेव नागं ददृशुः समन्तात् ।
09-019-006c	सहस्रशो वै विचरन्तमेकं; यथा महेन्द्रस्य गजं समीपे ॥
09-019-007a	संद्राव्यमाणं तु बलं परेषां; परीतकल्पं विबभौ समन्तात् ।
09-019-007c	नैवावतस्थे समरे भृशं भया; द्विमर्दमानं तु परस्परं तदा ॥
09-019-008a	ततः प्रभग्ना सहसा महाचमूः; सा पाण्डवी तेन नराधिपेन ।
09-019-008c	दिशश्चतस्रः सहसा प्रधाविता; गजेन्द्रवेगं तमपारयन्ती ॥
09-019-009a	दृष्ट्वा च तां वेगवता प्रभग्नां; सर्वे त्वदीया युधि योधमुख्याः ।
09-019-009c	अपूजयंस्तत्र नराधिपं तं; दध्मुश्च शङ्खाञ्छशिसंनिकाशान् ॥
09-019-010a	श्रुत्वा निनादं त्वथ कौरवाणां; हर्षाद्विमुक्तं सह शङ्खशब्दैः ।
09-019-010c	सेनापतिः पाण्डवसृञ्जयानां; पाञ्चालपुत्रो न ममर्ष रोषात् ॥
09-019-011a	ततस्तु तं वै द्विरदं महात्मा; प्रत्युद्ययौ त्वरमाणो जयाय ।
09-019-011c	जम्भो यथा शक्रसमागमे वै; नागेन्द्रमैरावणमिन्द्रवाह्यम् ॥
09-019-012a	तमापतन्तं सहसा तु दृष्ट्वा; पाञ्चालराजं युधि राजसिंहः ।
09-019-012c	तं वै द्विपं प्रेषयामास तूर्णं; वधाय राजन्द्रुपदात्मजस्य ॥
09-019-013a	स तं द्विपं सहसाभ्यापतन्त; मविध्यदर्कप्रतिमैः पृषत्कैः ।
09-019-013c	कर्मारधौतैर्निशितैर्ज्वलद्भिः नाराचमुख्यैस्त्रिभिरुग्रवेगैः ॥
09-019-014a	ततोऽपरान्पञ्च शितान्महात्मा; नाराचमुख्यान्विससर्ज कुम्भे ।
09-019-014c	स तैस्तु विद्धः परमद्विपो रणे; तदा परावृत्य भृशं प्रदुद्रुवे ॥
09-019-015a	तं नागराजं सहसा प्रणुनं; विद्राव्यमाणं च निगृह्य शाल्वः ।
09-019-015c	तोत्राङ्कुशैः प्रेषयामास तूर्णं; पाञ्चालराजस्य रथं प्रदिश्य ॥
09-019-016a	दृष्ट्वापतन्तं सहसा तु नागं; धृष्टद्युम्नः स्वरथाच्छीघ्रमेव ।
09-019-016c	गदां प्रगृह्याशु जवेन वीरो; भूमिं प्रपन्नो भयविह्वलाङ्गः ॥
09-019-017a	स तं रथं हेमविभूषिताङ्गं; साश्वं ससूतं सहसा विमृद्य ।
09-019-017c	उत्क्षिप्य हस्तेन तदा महाद्विपो; विपोथयामास वसुंधरातले ॥
09-019-018a	पाञ्चालराजस्य सुतं स दृष्ट्वा; तदार्दितं नागवरेण तेन ।
09-019-018c	तमभ्यधावत्सहसा जवेन; भीमः शिखण्डी च शिनेश्च नप्ता ॥
09-019-019a	शरैश्च वेगं सहसा निगृह्य; तस्याभितोऽभ्यापततो गजस्य ।
09-019-019c	स संगृहीतो रथिभिर्गजो वै; चचाल तैर्वार्यमाणश्च संख्ये ॥

09-019-020a	ततः पृषत्कान्प्रववर्ष राजा; सूर्यो यथा रश्मिजालं समन्तात् ।
09-019-020c	तेनाशुगैर्वध्यमाना रथौघाः; प्रदुद्रुवुस्तत्र ततस्तु सर्वे ॥
09-019-021a	तत्कर्म शाल्वस्य समीक्ष्य सर्वे; पाञ्चालमत्स्या नृप सृञ्जयाश्च ।
09-019-021c	हाहाकारैर्नादयन्तः स्म युद्धे; द्विपं समन्ताद्रुरुधुर्नराग्र्याः ॥
09-019-022a	पाञ्चालराजस्त्वरितस्तु शूरो; गदां प्रगृह्याचलशृङ्गकल्पाम् ।
09-019-022c	असंभ्रमं भारत शत्रुघाती; जवेन वीरोऽनुससार नागम् ॥
09-019-023a	ततोऽथ नागं धरणीधराभं; मदं स्रवन्तं जलदप्रकाशम् ।
09-019-023c	गदां समाविध्य भृशं जघान; पाञ्चालराजस्य सुतस्तरस्वी ॥
09-019-024a	स भिन्नकुम्भः सहसा विनद्य; मुखात्प्रभूतं क्षतजं विमुञ्चन् ।
09-019-024c	पपात नागो धरणीधराभः; क्षितिप्रकम्पाच्चलितो यथाद्रिः ॥
09-019-025a	निपात्यमाने तु तदा गजेन्द्रे; हाहाकृते तव पुत्रस्य सैन्ये ।
09-019-025c	स शाल्वराजस्य शिनिप्रवीरो; जहार भल्लेन शिरः शितेन ॥
09-019-026a	हतोत्तमाङ्गो युधि सात्वतेन; पपात भूमौ सह नागराज्ञा ।
09-019-026c	यथाद्रिशृङ्गं सुमहत्प्रणुन्नं; वज्रेण देवाधिपचोदितेन ॥

09-020-001 संजय उवाच

09-020-001a	तस्मिंस्तु निहते शूरे शाल्वे समितिशोभने ।
09-020-001c	तवाभज्यद्वलं वेगाद्वातेनेव महाद्रुमः ॥
09-020-002a	तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कृतवर्मा महारथः ।
09-020-002c	दधार समरे शूरः शत्रुसैन्यं महाबलः ॥
09-020-003a	संनिवृत्तास्तु ते शूरा दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
09-020-003c	शैलोपमं स्थितं राजन्कीर्यमाणं शरैर्युधि ॥
09-020-004a	ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह ।
09-020-004c	निवृत्तानां महाराज मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-020-005a	तत्राश्चर्यमभूद्युद्धं सात्वतस्य परैः सह ।
09-020-005c	यदेको वारयामास पाण्डुसेनां दुरासदाम् ॥
09-020-006a	तेषामन्योन्यसुहृदां कृते कर्मणि दुष्करे ।
09-020-006c	सिंहनादः प्रहृष्टानां दिवःस्पृक्सुमहानभूत् ॥
09-020-007a	तेन शब्देन वित्रस्तान्पाञ्चालान्भरतर्षभ ।
09-020-007c	शिनेर्नप्ता महाबाहुरन्वपद्यत सात्यकिः ॥
09-020-008a	स समासाद्य राजानं क्षेमधूर्तिं महाबलम् ।
09-020-008c	सप्तभिर्निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् ॥

09-020-009a	तमायान्तं महाबाहुं प्रवपन्तं शिताञ्जरान् ।
09-020-009c	जवेनाभ्यपतद्धीमान्हार्दिक्यः शिनिपुंगवम् ॥
09-020-010a	तौ सिंहाविव नर्दन्तौ धन्विनौ रथिनां वरौ ।
09-020-010c	अन्योन्यमभ्यधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणौ ॥
09-020-011a	पाण्डवाः सह पाञ्चालैर्योधाश्चान्ये नृपोत्तमाः ।
09-020-011c	प्रेक्षकाः समपद्यन्त तयोः पुरुषसिंहयोः ॥
09-020-012a	नाराचैर्वत्सदन्तैश्च वृष्ण्यन्धकमहारथौ ।
09-020-012c	अभिजघ्नतुरन्योन्यं प्रहृष्टाविव कुञ्जरौ ॥
09-020-013a	चरन्तौ विविधान्मार्गान्हार्दिक्यशिनिपुंगवौ ।
09-020-013c	मुहुर्न्तर्दधाते तौ बाणवृष्ट्या परस्परम् ॥
09-020-014a	चापवेगबलोद्धूतान्मार्गणान्वृष्णिंसिंहयोः ।
09-020-014c	आकाशे समपश्याम पतंगानिव शीघ्रगान् ॥
09-020-015a	तमेकं सत्यकर्माणमासाद्य हृदिकात्मजः ।
09-020-015c	अविध्यन्निशितैर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥
09-020-016a	स दीर्घबाहुः संक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
09-020-016c	अष्टाभिः कृतवर्माणमविध्यत्परमेषुभिः ॥
09-020-017a	ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः कृतवर्मा शिलाशितैः ।
09-020-017c	सात्यकिं त्रिभिराहत्य धनुरेकेन चिच्छिदे ॥
09-020-018a	निकृत्तं तद्धनुःश्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।
09-020-018c	अन्यदादत्त वेगेन शैनेयः सशरं धनुः ॥
09-020-019a	तदादाय धनुःश्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
09-020-019c	आरोप्य च महावीर्यो महाबुद्धिर्महाबलः ॥
09-020-020a	अमृष्यमाणो धनुषश्छेदनं कृतवर्मणा ।
09-020-020c	कुपितोऽतिरथः शीघ्रं कृतवर्माणमभ्ययात् ॥
09-020-021a	ततः सुनिशितैर्बाणैर्दशभिः शिनिपुंगवः ।
09-020-021c	जघान सूतमश्वांश्च ध्वजं च कृतवर्मणः ॥
09-020-022a	ततो राजन्महेष्वासः कृतवर्मा महारथः ।
09-020-022c	हताश्वसूतं संप्रेक्ष्य रथं हेमपरिष्कृतम् ॥
09-020-023a	रोषेण महताविष्टः शूलमुद्यम्य मारिष ।
09-020-023c	चिक्षेप भुजवेगेन जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥
09-020-024a	तच्छूलं सात्वतो ह्याजौ निर्भिद्य निशितैः शरैः ।

09-020-024c	चूर्णितं पातयामास मोहयन्निव माधवम् ॥
09-020-024e	ततोऽपरेण भल्लेन हृद्येन समताडयत् ॥
09-020-025a	स युद्धे युयुधानेन हताश्वो हतसारथिः ।
09-020-025c	कृतवर्मा कृतास्त्रेण धरणीमन्वपद्यत ॥
09-020-026a	तस्मिन्सात्यकिना वीरे द्वैरथे विरथीकृते ।
09-020-026c	समपद्यत सर्वेषां सैन्यानां सुमहद्भयम् ॥
09-020-027a	पुत्रस्य तव चात्यर्थं विषादः समपद्यत ।
09-020-027c	हतसूते हताश्वे च विरथे कृतवर्मणि ॥
09-020-028a	हताश्वं च समालक्ष्य हतसूतमरिंदमम् ।
09-020-028c	अभ्यधावत्कृपो राजज्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥
09-020-029a	तमारोप्य रथोपस्थे मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
09-020-029c	अपोवाह महाबाहुस्तूर्णमायोधनादपि ॥
09-020-030a	शैनेयेऽधिष्ठिते राजन्विरथे कृतवर्मणि ।
09-020-030c	दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥
09-020-031a	तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसावृते ।
09-020-031c	तावकाः प्रद्रुता राजन्दुर्योधनमृते नृपम् ॥
09-020-032a	दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
09-020-032c	जवेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वाश्चैको न्यवारयत् ॥
09-020-033a	पाण्डूंश्च सर्वान्संकुद्धो धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
09-020-033c	शिखण्डिनं द्रौपदेयान्पाञ्चालानां च ये गणाः ॥
09-020-034a	केकयान्सोमकांश्चैव पाञ्चालांश्चैव मारिष ।
09-020-034c	असंभ्रमं दुराधर्षः शितैरस्त्रैरवारयत् ॥
09-020-035a	अतिष्ठदाहवे यत्तः पुत्रस्तव महाबलः ।
09-020-035c	यथा यज्ञे महानग्निर्मन्त्रपूतः प्रकाशयन् ॥
09-020-036a	तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवाहवे ।
09-020-036c	अथान्यं रथमास्थाय हार्दिक्यः समपद्यत ॥

09-021-001 संजय उवाच

09-021-001a	पुत्रस्तु ते महाराज रथस्थो रथिनां वरः ।
09-021-001c	दुरुत्सहो बभौ युद्धे यथा रुद्रः प्रतापवान् ॥
09-021-002a	तस्य बाणसहस्रैस्तु प्रच्छन्ना ह्यभवन्मही ।
09-021-002c	परांश्च सिषिचे बाणैर्धाराभिरिव पर्वतान् ॥

09-021-003a	न च सोऽस्ति पुमान्कश्चित्पाण्डवानां महाहवे ।
09-021-003c	हयो गजो रथो वापि योऽस्य बाणैरविक्षतः ॥
09-021-004a	यं यं हि समरे योधं प्रपश्यामि विशां पते ।
09-021-004c	स स बाणैश्चितोऽभूद्वै पुत्रेण तव भारत ॥
09-021-005a	यथा सैन्येन रजसा समुद्धूतेन वाहिनी ।
09-021-005c	प्रत्यदृश्यत संछन्ना तथा बाणैर्महात्मनः ॥
09-021-006a	बाणभूतामपश्याम पृथिवीं पृथिवीपते ।
09-021-006c	दुर्योधनेन प्रकृतां क्षिप्रहस्तेन धन्विना ॥
09-021-007a	तेषु योधसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।
09-021-007c	एको दुर्योधनो ह्यासीत्पुमानिति मतिर्मम ॥
09-021-008a	तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य विक्रमम् ।
09-021-008c	यदेकं सहिताः पार्था नात्यवर्तन्त भारत ॥
09-021-009a	युधिष्ठिरं शतेनाजौ विव्याध भरतर्षभ ।
09-021-009c	भीमसेनं च सप्तत्या सहदेवं च सप्तभिः ॥
09-021-010a	नकुलं च चतुःषष्ट्या धृष्टद्युम्नं च पञ्चभिः ।
09-021-010c	सप्तभिर्द्रौपदेयांश्च त्रिभिर्विव्याध सात्यकिम् ॥
09-021-010e	धनुश्चिच्छेद भल्लेन सहदेवस्य मारिष ॥
09-021-011a	तदपास्य धनुश्छिन्नं माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
09-021-011c	अभ्यधावत राजानं प्रगृह्यान्त्यन्महद्भुनुः ॥
09-021-011e	ततो दुर्योधनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः ॥
09-021-012a	नकुलश्च ततो वीरो राजानं नवभिः शरैः ।
09-021-012c	घोररूपैर्महेष्वासो विव्याध च ननाद च ॥
09-021-013a	सात्यकिश्चापि राजानं शरेणानतपर्वणा ।
09-021-013c	द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या धर्मराजश्च सप्तभिः ॥
09-021-013e	अशीत्या भीमसेनश्च शरै राजानमार्दयत् ॥
09-021-014a	समन्तात्कीर्यमाणस्तु बाणसंघैर्महात्मभिः ।
09-021-014c	न चचाल महाराज सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥
09-021-015a	लाघवं सौष्ठवं चापि वीर्यं चैव महात्मनः ।
09-021-015c	अति सर्वाणि भूतानि ददृशुः सर्वमानवाः ॥
09-021-016a	धार्तराष्ट्रास्तु राजेन्द्र यात्वा तु स्वल्पमन्तरम् ।
09-021-016c	अपश्यमाना राजानं पर्यवर्तन्त दंशिताः ॥

09-021-017a	तेषामापततां घोरस्तुमुलः समजायत ।
09-021-017c	क्षुब्धस्य हि समुद्रस्य प्रावृट्काले यथा निशि ॥
09-021-018a	समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितम् ।
09-021-018c	प्रत्युद्ययुर्महेष्वासाः पाण्डवानाततायिनः ॥
09-021-019a	भीमसेनं रणे क्रुद्धं द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ।
09-021-019c	ततो बाणैर्महाराज प्रमुक्तैः सर्वतोदिशम् ॥
09-021-019e	नाज्ञायन्त रणे वीरा न दिशः प्रदिशस्तथा ॥
09-021-020a	तावुभौ क्रूरकर्माणावुभौ भारत दुःसहौ ।
09-021-020c	घोररूपमयुध्येतां कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥
09-021-020e	त्रासयन्तौ जगत्सर्वं ज्याक्षेपविहतत्वचौ ॥
09-021-021a	शकुनिस्तु रणे वीरो युधिष्ठिरमपीडयत् ।
09-021-021c	तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सुबलस्य सुतो विभुः ॥
09-021-021e	नादं चकार बलवान्सर्वसैन्यानि कम्पयन् ॥
09-021-022a	एतस्मिन्नन्तरे वीरं राजानमपराजितम् ।
09-021-022c	अपोवाह रथेनाजौ सहदेवः प्रतापवान् ॥
09-021-023a	अथान्यं रथमास्थाय धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
09-021-023c	शकुनिं नवभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥
09-021-023e	ननाद च महानादं प्रवरः सर्वधन्विनाम् ॥
09-021-024a	तद्युद्धमभवच्चित्रं घोररूपं च मारिष ।
09-021-024c	ईक्षितृप्रीतिजननं सिद्धचारणसेवितम् ॥
09-021-025a	उलूकस्तु महेष्वासं नकुलं युद्धदुर्मदम् ।
09-021-025c	अभ्यद्रवदमेयात्मा शरवर्षैः समन्ततः ॥
09-021-026a	तथैव नकुलः शूरः सौबलस्य सुतं रणे ।
09-021-026c	शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयत् ॥
09-021-027a	तौ तत्र समरे वीरौ कुलपुत्रौ महारथौ ।
09-021-027c	योधयन्तावपश्येतां परस्परकृतागसौ ॥
09-021-028a	तथैव कृतवर्मा तु शैनेयं शत्रुतापनम् ।
09-021-028c	योधयञ्शुशुभे राजन्बलं शक्र इवाहवे ॥
09-021-029a	दुर्योधनो धनुश्छित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
09-021-029c	अथैनं छिन्नधन्वानं विव्याध निशितैः शरैः ॥
09-021-030a	धृष्टद्युम्नोऽपि समरे प्रगृह्य परमायुधम् ।

09-021-030c	राजानं योधयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥
09-021-031a	तयोर्युद्धं महच्चासीत्संग्रामे भरतर्षभ ।
09-021-031c	प्रभिन्नयोर्यथा सक्तं मत्तयोर्वरहस्तिनोः ॥
09-021-032a	गौतमस्तु रणे क्रुद्धो द्रौपदेयान्महाबलान् ।
09-021-032c	विव्याध बहुभिः शूरः शरैः संनतपर्वभिः ॥
09-021-033a	तस्य तैरभवद्युद्धमिन्द्रियैरिव देहिनः ।
09-021-033c	घोररूपमसंवार्यं निर्मर्यादमतीव च ॥
09-021-034a	ते च तं पीडयामासुरिन्द्रियाणीव बालिशम् ।
09-021-034c	स च तान्प्रतिसंरब्धः प्रत्ययोधयदाहवे ॥
09-021-035a	एवं चित्रमभूद्युद्धं तस्य तैः सह भारत ।
09-021-035c	उत्थायोत्थाय हि यथा देहिनामिन्द्रियैर्विभो ॥
09-021-036a	नराश्चैव नरैः सार्धं दन्तिनो दन्तिभिस्तथा ।
09-021-036c	हया हयैः समासक्ता रथिनो रथिभिस्तथा ॥
09-021-036e	संकुलं चाभवद्भूयो घोररूपं विशां पते ॥
09-021-037a	इदं चित्रमिदं घोरमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
09-021-037c	युद्धान्यासन्महाराज घोराणि च बहूनि च ॥
09-021-038a	ते समासाद्य समरे परस्परमरिदमाः ।
09-021-038c	विव्यधुश्चैव जघ्नुश्च समासाद्य महाहवे ॥
09-021-039a	तेषां शस्त्रसमुद्भूतं रजस्तीव्रमदृश्यत ।
09-021-039c	प्रवातेनोद्भूतं राजन्धावद्भिश्चाश्वसादिभिः ॥
09-021-040a	रथनेमिसमुद्भूतं निःश्वासैश्चापि दन्तिनाम् ।
09-021-040c	रजः संध्याभ्रकपिलं दिवाकरपथं ययौ ॥
09-021-041a	रजसा तेन संपृक्ते भास्करे निष्प्रभीकृते ।
09-021-041c	संछादिताभवद्भूमिस्ते च शूरा महारथाः ॥
09-021-042a	मुहूर्तादिव संवृत्तं नीरजस्कं समन्ततः ।
09-021-042c	वीरशोणितसिक्तायां भूमौ भरतसत्तम ॥
09-021-042e	उपाशाम्यत्ततस्तीव्रं तद्रजो घोरदर्शनम् ॥
09-021-043a	ततोऽपश्यं महाराज द्वंद्वयुद्धानि भारत ।
09-021-043c	यथाप्राग्र्यं यथाज्येष्ठं मध्याह्ने वै सुदारुणे ॥
09-021-043e	वर्मणां तत्र राजेन्द्र व्यदृश्यन्तोज्ज्वलाः प्रभाः ॥
09-021-044a	शब्दः सुतुमुलः संख्ये शराणां पततामभूत् ।

09-021-044c महावेणुवनस्येव दह्यमानस्य सर्वतः ॥

09-022-001 संजय उवाच

09-022-001a वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।

09-022-001c अभज्यत बलं तत्र तव पुत्रस्य पाण्डवैः ॥

09-022-002a तांस्तु यत्नेन महता संनिवार्य महारथान् ।

09-022-002c पुत्रस्ते योधयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥

09-022-003a निवृत्ताः सहसा योधास्तव पुत्रप्रियैषिणः ।

09-022-003c संनिवृत्तेषु तेष्वेवं युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥

09-022-004a तावकानां परेषां च देवासुररणोपमम् ।

09-022-004c परेषां तव सैन्ये च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥

09-022-005a अनुमानेन युध्यन्ते संज्ञाभिश्च परस्परम् ।

09-022-005c तेषां क्षयो महानासीद्युध्यतामितरेतरम् ॥

09-022-006a ततो युधिष्ठिरो राजा क्रोधेन महता युतः ।

09-022-006c जिगीषमाणः संग्रामे धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥

09-022-007a त्रिभिः शारद्वतं विद्ध्वा रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।

09-022-007c चतुर्भिर्निजघानाश्चान्कल्याणान्कृतवर्मणः ॥

09-022-008a अश्वत्थामा तु हार्दिक्यमपोवाह यशस्विनम् ।

09-022-008c अथ शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरम् ॥

09-022-009a ततो दुर्योधनो राजा रथान्सप्तशतान्रणे ।

09-022-009c प्रेषयद्यत्र राजासौ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

09-022-010a ते रथा रथिभिर्युक्ता मनोमारुतरंहसः ।

09-022-010c अभ्यद्रवन्त संग्रामे कौन्तेयस्य रथं प्रति ॥

09-022-011a ते समन्तान्महाराज परिवार्य युधिष्ठिरम् ।

09-022-011c अदृश्यं सायकैश्चक्रुर्मैघा इव दिवाकरम् ॥

09-022-012a नामृष्यन्त सुसंरब्धाः शिखण्डिप्रमुखा रथाः ।

09-022-012c रथैरग्र्यजवैर्युक्तैः किङ्किणीजालसंवृतैः ॥

09-022-012e आजग्मुरभिरक्षन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥

09-022-013a ततः प्रववृते रौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ।

09-022-013c पाण्डवानां कुरूणां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥

09-022-014a रथान्सप्तशतान्हत्वा कुरूणामाततायिनाम् ।

09-022-014c पाण्डवाः सह पाञ्चालैः पुनरेवाभ्यवारयन् ॥

09-022-015a	तत्र युद्धं महच्चासीत्तव पुत्रस्य पाण्डवैः ।
09-022-015c	न च नस्तादृशं दृष्टं नैव चापि परिश्रुतम् ॥
09-022-016a	वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे समन्ततः ।
09-022-016c	वध्यमानेषु योधेषु तावकेष्वितरेषु च ॥
09-022-017a	निनदत्सु च योधेषु शङ्खवर्यैश्च पूरितैः ।
09-022-017c	उत्कृष्टैः सिंहनादैश्च गर्जितेन च धन्विनाम् ॥
09-022-018a	अतिप्रवृद्धे युद्धे च छिद्यमानेषु मर्मसु ।
09-022-018c	धावमानेषु योधेषु जयगृद्धिषु मारिष ॥
09-022-019a	संहारे सर्वतो जाते पृथिव्यां शोकसंभवे ।
09-022-019c	बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां सीमन्तोद्धरणे तथा ॥
09-022-020a	निर्मर्यादे तथा युद्धे वर्तमाने सुदारुणे ।
09-022-020c	प्रादुरासन्विनाशाय तदोत्पाताः सुदारुणाः ॥
09-022-020e	चचाल शब्दं कुर्वाणा सपर्वतवना मही ॥
09-022-021a	सदण्डाः सोलमुका राजञ्शीर्यमाणाः समन्ततः ।
09-022-021c	उल्काः पेतुर्दिवो भूमावाहत्य रविमण्डलम् ॥
09-022-022a	विष्वग्वाताः प्रादुरासन्नीचैः शर्करवर्षिणः ।
09-022-022c	अश्रूणि मुमुचुर्नागा वेपथुश्चास्पृशद्भृशम् ॥
09-022-023a	एतान्घोराननादृत्य समुत्पातान्सुदारुणान् ।
09-022-023c	पुनर्युद्धाय संमन्त्र्य क्षत्रियास्तस्थुरव्यथाः ॥
09-022-023e	रमणीये कुरुक्षेत्रे पुण्ये स्वर्गं यियासवः ॥
09-022-024a	ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
09-022-024c	युध्यध्वमग्रतो यावत्पृष्ठतो हन्मि पाण्डवान् ॥
09-022-025a	ततो नः संप्रयातानां मद्रयोधास्तरस्विनः ।
09-022-025c	हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्तापरे तथा ॥
09-022-026a	अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षा दुरासदाः ।
09-022-026c	शरासनानि धुन्वन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥
09-022-027a	ततो हतं परैस्तत्र मद्रराजबलं तदा ।
09-022-027c	दुर्योधनबलं दृष्ट्वा पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥
09-022-028a	गान्धारराजस्तु पुनर्वाक्यमाह ततो बली ।
09-022-028c	निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥
09-022-029a	अनीकं दशसाहस्रमश्वानां भरतर्षभ ।

09-022-029c	आसीद्गान्धारराजस्य विमलप्रासयोधिनाम् ॥
09-022-030a	बलेन तेन विक्रम्य वर्तमाने जनक्षये ।
09-022-030c	पृष्ठतः पाण्डवानीकमभ्यघ्नन्निशितैः शरैः ॥
09-022-031a	तदभ्रमिव वातेन क्षिप्यमाणं समन्ततः ।
09-022-031c	अभज्यत महाराज पाण्डूनां सुमहद्वलम् ॥
09-022-032a	ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
09-022-032c	अभ्यचोदयदव्यग्रः सहदेवं महाबलम् ॥
09-022-033a	असौ सुबलपुत्रो नो जघनं पीड्य दंशितः ।
09-022-033c	सेनां निसूदयन्त्येष पश्य पाण्डव दुर्मतिम् ॥
09-022-034a	गच्छ त्वं द्रौपदेयाश्च शकुनिं सौबलं जहि ।
09-022-034c	रथानीकमहं रक्ष्ये पाञ्चालसहितोऽनघ ॥
09-022-035a	गच्छन्तु कुञ्जराः सर्वे वाजिनश्च सह त्वया ।
09-022-035c	पादाताश्च त्रिसाहस्राः शकुनिं सौबलं जहि ॥
09-022-036a	ततो गजाः सप्तशताश्चापपाणिभिरास्थिताः ।
09-022-036c	पञ्च चाश्वसहस्राणि सहदेवश्च वीर्यवान् ॥
09-022-037a	पादाताश्च त्रिसाहस्रा द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
09-022-037c	रणे ह्यभ्यद्रवंस्ते तु शकुनिं युद्धदुर्मदम् ॥
09-022-038a	ततस्तु सौबलो राजन्नभ्यतिक्रम्य पाण्डवान् ।
09-022-038c	जघान पृष्ठतः सेनां जयगृध्रः प्रतापवान् ॥
09-022-039a	अश्वारोहास्तु संरब्धाः पाण्डवानां तरस्विनाम् ।
09-022-039c	प्राविशन्सौबलानीकमभ्यतिक्रम्य तान्रथान् ॥
09-022-040a	ते तत्र सादिनः शूराः सौबलस्य महद्वलम् ।
09-022-040c	गजमध्येऽवतिष्ठन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥
09-022-041a	तदुद्यतगदाप्रासमकापुरुषसेवितम् ।
09-022-041c	प्रावर्तत महद्युद्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
09-022-042a	उपारमन्त ज्याशब्दाः प्रेक्षका रथिनोऽभवन् ।
09-022-042c	न हि स्वेषां परेषां वा विशेषः प्रत्यदृश्यत ॥
09-022-043a	शूरबाहुविसृष्टानां शक्तीनां भरतर्षभ ।
09-022-043c	ज्योतिषामिव संपातमपश्यन्कुरुपाण्डवाः ॥
09-022-044a	ऋष्टिभिर्विमलाभिश्च तत्र तत्र विशां पते ।
09-022-044c	संपतन्तीभिराकाशमावृतं बह्वशोभत ॥

09-022-045a	प्रासानां पततां राजद्रूपमासीत्समन्ततः ।
09-022-045c	शलभानामिवाकाशे तदा भरतसत्तम ॥
09-022-046a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गा विप्रविद्धैर्नियन्तृभिः ।
09-022-046c	हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-022-047a	अन्योन्यपरिपिष्टाश्च समासाद्य परस्परम् ।
09-022-047c	अविक्षताः स्म दृश्यन्ते वमन्तो रुधिरं मुखैः ॥
09-022-048a	ततोऽभवत्तमो घोरं सैन्येन रजसा वृते ।
09-022-048c	तानपाक्रमतोऽद्राक्षं तस्माद्देशादरिदमान् ॥
09-022-048e	अश्वात्राजन्मनुष्यांश्च रजसा संवृते सति ॥
09-022-049a	भूमौ निपतिताश्चान्ये वमन्तो रुधिरं बहु ।
09-022-049c	केशाकेशिसमालग्ना न शेकुश्चेष्टितुं जनाः ॥
09-022-050a	अन्योन्यमश्वपृष्ठेभ्यो विकर्षन्तो महाबलाः ।
09-022-050c	मल्ला इव समासाद्य निजघ्नुरितरेतरम् ॥
09-022-050e	अश्वैश्च व्यपकृष्यन्त बहवोऽत्र गतासवः ॥
09-022-051a	भूमौ निपतिताश्चान्ये बहवो विजयैषिणः ।
09-022-051c	तत्र तत्र व्यदृश्यन्त पुरुषाः शूरमानिनः ॥
09-022-052a	रक्तोक्षितैश्छिन्नभुजैरपकृष्टशिरोरुहैः ।
09-022-052c	व्यदृश्यत मही कीर्णा शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-022-053a	दूरं न शक्यं तत्रासीद्गन्तुमश्वेन केनचित् ।
09-022-053c	साश्वारोहैर्हतैरश्वैरावृते वसुधातले ॥
09-022-054a	रुधिरोक्षितसंनाहैरात्तशस्त्रैरुदायुधैः ।
09-022-054c	नानाप्रहरणैर्घोरैः परस्परवधैषिभिः ॥
09-022-054e	सुसंनिकृष्टैः संग्रामे हतभूयिष्ठसैनिकैः ॥
09-022-055a	स मुहूर्तं ततो युद्ध्वा सौबलोऽथ विशां पते ।
09-022-055c	षट्सहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छकुनिस्ततः ॥
09-022-056a	तथैव पाण्डवानीकं रुधिरेण समुक्षितम् ।
09-022-056c	षट्सहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छ्रान्तवाहनम् ॥
09-022-057a	अश्वारोहास्तु पाण्डूनामब्रुवन्रुधिरोक्षिताः ।
09-022-057c	सुसंनिकृष्टाः संग्रामे भूयिष्ठं त्यक्तजीविताः ॥
09-022-058a	नेह शक्यं रथैर्योद्धुं कुत एव महागजैः ।
09-022-058c	रथानेव रथा यान्तु कुञ्जराः कुञ्जरानपि ॥

09-022-059a	प्रतियातो हि शकुनिः स्वमनीकमवस्थितः ।
09-022-059c	न पुनः सौबलो राजा युद्धमभ्यागमिष्यति ॥
09-022-060a	ततस्तु द्रौपदेयाश्च ते च मत्ता महाद्विपाः ।
09-022-060c	प्रययुर्यत्र पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नो महारथः ॥
09-022-061a	सहदेवोऽपि कौरव्य रजोमेघे समुत्थिते ।
09-022-061c	एकाकी प्रययौ तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥
09-022-062a	ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सौबलः पुनः ।
09-022-062c	पार्श्वतोऽभ्यहनत्क्रुद्धो धृष्टद्युम्नस्य वाहिनीम् ॥
09-022-063a	तत्पुनस्तुमुलं युद्धं प्राणांस्त्यक्त्वाभ्यवर्तत ।
09-022-063c	तावकानां परेषां च परस्परवधैषिणाम् ॥
09-022-064a	ते ह्यन्योन्यमवेक्षन्त तस्मिन्वीरसमागमे ।
09-022-064c	योधाः पर्यपतन्नाजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-022-065a	असिभिश्छिद्यमानानां शिरसां लोकसंक्षये ।
09-022-065c	प्रादुरासीन्महाशब्दस्तालानां पततामिव ॥
09-022-066a	विमुक्तानां शरीराणां भिन्नानां पततां भुवि ।
09-022-066c	सायुधानां च बाहूनामुरूणां च विशां पते ॥
09-022-066e	आसीत्कटकटाशब्दः सुमहात्रोमहर्षणः ॥
09-022-067a	निघ्नन्तो निशितैः शस्त्रैर्भ्रातृन्पुत्रान्सखीनपि ।
09-022-067c	योधाः परिपतन्ति स्म यथामिषकृते खगाः ॥
09-022-068a	अन्योन्यं प्रतिसंरब्धाः समासाद्य परस्परम् ।
09-022-068c	अहं पूर्वमहं पूर्वमिति न्यघ्नन्सहस्रशः ॥
09-022-069a	संघातैरासनभ्रष्टैरश्वारोहैर्गतासुभिः ।
09-022-069c	हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-022-070a	स्फुरतां प्रतिपिष्टानामश्वानां शीघ्रसारिणाम् ।
09-022-070c	स्तनतां च मनुष्याणां संनद्धानां विशां पते ॥
09-022-071a	शक्त्यृष्टिप्रासशब्दश्च तुमुलः समजायत ।
09-022-071c	भिन्दतां परमर्माणि राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥
09-022-072a	श्रमाभिभूताः संरब्धाः श्रान्तवाहाः पिपासिताः ।
09-022-072c	विक्षताश्च शितैः शस्त्रैरभ्यवर्तन्त तावकाः ॥
09-022-073a	मत्ता रुधिरगन्धेन बहवोऽत्र विचेतसः ।
09-022-073c	जघ्नुः परान्स्वकांश्चैव प्राप्तान्प्राप्ताननन्तरान् ॥

09-022-074a	बहवश्च गतप्राणाः क्षत्रिया जयगृद्धिनः ।
09-022-074c	भूमावभ्यपतन्नाजञ्शरवृष्टिभिरावृताः ॥
09-022-075a	वृकगृध्रशृगालानां तुमुले मोदनेऽहनि ।
09-022-075c	आसीद्वलक्षयो घोरस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
09-022-076a	नराश्चकायसंछन्ना भूमिरासीद्विशां पते ।
09-022-076c	रुधिरोदकचित्रा च भीरूणां भयवर्धिनी ॥
09-022-077a	असिभिः पट्टिशैः शूलैस्तक्षमाणाः पुनः पुनः ।
09-022-077c	तावकाः पाण्डवाश्चैव नाभ्यवर्तन्त भारत ॥
09-022-078a	प्रहरन्तो यथाशक्ति यावत्प्राणस्य धारणम् ।
09-022-078c	योधाः परिपतन्ति स्म वमन्तो रुधिरं व्रणैः ॥
09-022-079a	शिरो गृहीत्वा केशेषु कबन्धः समदृश्यत ।
09-022-079c	उद्यम्य निशितं खड्गं रुधिरेण समुक्षितम् ॥
09-022-080a	अथोत्थितेषु बहुषु कबन्धेषु जनाधिप ।
09-022-080c	तथा रुधिरगन्धेन योधाः कश्मलमाविशन् ॥
09-022-081a	मन्दीभूते ततः शब्दे पाण्डवानां महद्वलम् ।
09-022-081c	अल्पावशिष्टैस्तुरगैरभ्यवर्तत सौबलः ॥
09-022-082a	ततोऽभ्यधावंस्त्वरिताः पाण्डवा जयगृद्धिनः ।
09-022-082c	पदातयश्च नागाश्च सादिनश्चोद्यतायुधाः ॥
09-022-083a	कोष्टकीकृत्य चाप्येनं परिक्षिप्य च सर्वशः ।
09-022-083c	शस्त्रैर्नानाविधैर्जघ्नुर्युद्धपारं तितीर्षवः ॥
09-022-084a	त्वदीयास्तांस्तु संप्रेक्ष्य सर्वतः समभिद्रुतान् ।
09-022-084c	साश्चपत्तिद्विपरथाः पाण्डवानभिदुद्रुवुः ॥
09-022-085a	केचित्पदातयः पद्भिर्मुष्टिभिश्च परस्परम् ।
09-022-085c	निजघ्नुः समरे शूराः क्षीणशस्त्रास्ततोऽपतन् ॥
09-022-086a	रथेभ्यो रथिनः पेतुर्द्विपेभ्यो हस्तिसादिनः ।
09-022-086c	विमानेभ्य इव भ्रष्टाः सिद्धाः पुण्यक्षयाद्यथा ॥
09-022-087a	एवमन्योन्यमायस्ता योधा जघ्नुर्महामृधे ।
09-022-087c	पितृन्भ्रातृन्वयस्यांश्च पुत्रानपि तथापरे ॥
09-022-088a	एवमासीदमर्यादं युद्धं भरतसत्तम ।
09-022-088c	प्रासासिबाणकलिले वर्तमाने सुदारुणे ॥

09-023-001 संजय उवाच

09-023-001a	तस्मिञ्शब्दे मृदौ जाते पाण्डवैर्निहते बले ।
09-023-001c	अश्वैः सप्तशतैः शिष्टैरुपावर्तत सौबलः ॥
09-023-002a	स यात्वा वाहिनीं तूर्णमब्रवीत्त्वरयन्युधि ।
09-023-002c	युध्यध्वमिति संहृष्टाः पुनः पुनररिदमः ॥
09-023-002e	अपृच्छत्क्षत्रियांस्तत्र क्व नु राजा महारथः ॥
09-023-003a	शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा त ऊचुर्भरतर्षभ ।
09-023-003c	असौ तिष्ठति कौरव्यो रणमध्ये महारथः ॥
09-023-004a	यत्रैतत्सुमहच्छत्रं पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
09-023-004c	यत्रैते सतलत्राणा रथास्तिष्ठन्ति दंशिताः ॥
09-023-005a	यत्रैष शब्दस्तुमुलः पर्जन्यनिनदोपमः ।
09-023-005c	तत्र गच्छ द्रुतं राजंस्ततो द्रक्ष्यसि कौरवम् ॥
09-023-006a	एवमुक्तस्तु तैः शूरैः शकुनिः सौबलस्तदा ।
09-023-006c	प्रययौ तत्र यत्रासौ पुत्रस्तव नराधिप ॥
09-023-006e	सर्वतः संवृतो वीरैः समरेष्वनिवर्तिभिः ॥
09-023-007a	ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा रथानीके व्यवस्थितम् ।
09-023-007c	सरथांस्तावकान्सर्वान्हर्षयञ्शकुनिस्ततः ॥
09-023-008a	दुर्योधनमिदं वाक्यं हृष्टरूपो विशां पते ।
09-023-008c	कृतकार्यमिवात्मानं मन्यमानोऽब्रवीन्तृपम् ॥
09-023-009a	जहि राजत्रथानीकमश्वाः सर्वे जिता मया ।
09-023-009c	नात्यक्त्वा जीवितं संख्ये शक्यो जेतुं युधिष्ठिरः ॥
09-023-010a	हते तस्मिन्नथानीके पाण्डवेनाभिपालिते ।
09-023-010c	गजानेतान्हनिष्यामः पदातींश्चेतरांस्तथा ॥
09-023-011a	श्रुत्वा तु वचनं तस्य तावका जयगृद्धिनः ।
09-023-011c	जवेनाभ्यपतन्हृष्टाः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥
09-023-012a	सर्वे विवृततूणीराः प्रगृहीतशरासनाः ।
09-023-012c	शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
09-023-013a	ततो ज्यातलनिर्घोषः पुनरासीद्विशां पते ।
09-023-013c	प्रादुरासीच्छराणां च सुमुक्तानां सुदारुणः ॥
09-023-014a	तान्समीपगतान्दृष्ट्वा जवेनोद्यतकार्मुकान् ।
09-023-014c	उवाच देवकीपुत्रं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥
09-023-015a	चोदयाश्चानसंभ्रान्तः प्रविशैतद्वलार्णवम् ।

09-023-015c	अन्तमद्य गमिष्यामि शत्रूणां निशितैः शरैः ॥
09-023-016a	अष्टादश दिनान्यद्य युद्धस्यास्य जनार्दन ।
09-023-016c	वर्तमानस्य महतः समासाद्य परस्परम् ॥
09-023-017a	अनन्तकल्पा ध्वजिनी भूत्वा ह्येषां महात्मनाम् ।
09-023-017c	क्षयमद्य गता युद्धे पश्य दैवं यथाविधम् ॥
09-023-018a	समुद्रकल्पं तु बलं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
09-023-018c	अस्मानासाद्य संजातं गोष्पदोपममच्युत ॥
09-023-019a	हते भीष्मे च संदध्याच्छिवं स्यादिह माधव ।
09-023-019c	न च तत्कृतवान्मूढो धार्तराष्ट्रः सुबालिशः ॥
09-023-020a	उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं हितं पथ्यं च माधव ।
09-023-020c	तच्चापि नासौ कृतवान्वीतबुद्धिः सुयोधनः ॥
09-023-021a	तस्मिंस्तु पतिते भीष्मे प्रच्युते पृथिवीतले ।
09-023-021c	न जाने कारणं किं नु येन युद्धमवर्तत ॥
09-023-022a	मूढांस्तु सर्वथा मन्ये धार्तराष्ट्रान्सुबालिशान् ।
09-023-022c	पतिते शंतनोः पुत्रे येऽकार्षुः संयुगं पुनः ॥
09-023-023a	अनन्तरं च निहते द्रोणे ब्रह्मविदां वरे ।
09-023-023c	राधेये च विकर्णे च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-024a	अल्पावशिष्टे सैन्येऽस्मिन्सूतपुत्रे च पातिते ।
09-023-024c	सपुत्रे वै नरव्याघ्रे नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-025a	श्रुतायुषि हते शूरे जलसंधे च पौरवे ।
09-023-025c	श्रुतायुधे च नृपतौ नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-026a	भूरिश्रवसि शल्ये च शाल्वे चैव जनार्दन ।
09-023-026c	आवन्त्येषु च वीरेषु नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-027a	जयद्रथे च निहते राक्षसे चाप्यलायुधे ।
09-023-027c	बाह्लिके सोमदत्ते च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-028a	भगदत्ते हते शूरे काम्बोजे च सुदक्षिणे ।
09-023-028c	दुःशासने च निहते नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-029a	दृष्ट्वा च निहताञ्शूरान्पृथङ्गाण्डलिकान्नृपान् ।
09-023-029c	बलिनश्च रणे कृष्ण नैवाशाम्यत वैशसम् ॥
09-023-030a	अक्षौहिणीपतीन्दृष्ट्वा भीमसेनेन पातितान् ।
09-023-030c	मोहाद्वा यदि वा लोभान्नैवाशाम्यत वैशसम् ॥

09-023-031a	को नु राजकुले जातः कौरवेयो विशेषतः ।
09-023-031c	निरर्थकं महद्वैरं कुर्यादन्यः सुयोधनात् ॥
09-023-032a	गुणतोऽभ्यधिकं ज्ञात्वा बलतः शौर्यतोऽपि वा ।
09-023-032c	अमूढः को नु युध्येत जानन्प्राज्ञो हिताहितम् ॥
09-023-033a	यन्न तस्य मनो ह्यासीत्त्वयोक्तस्य हितं वचः ।
09-023-033c	प्रशमे पाण्डवैः सार्धं सोऽन्यस्य शृणुयात्कथम् ॥
09-023-034a	येन शांतनवो भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।
09-023-034c	प्रत्याख्याताः शमस्यार्थे किं नु तस्याद्य भेषजम् ॥
09-023-035a	मौख्याद्येन पिता वृद्धः प्रत्याख्यातो जनार्दन ।
09-023-035c	तथा माता हितं वाक्यं भाषमाणा हितैषिणी ॥
09-023-035e	प्रत्याख्याता ह्यसत्कृत्य स कस्मै रोचयेद्वचः ॥
09-023-036a	कुलान्तकरणो व्यक्तं जात एष जनार्दन ।
09-023-036c	तथास्य दृश्यते चेष्टा नीतिश्चैव विशां पते ॥
09-023-036e	नैष दास्यति नो राज्यमिति मे मतिरच्युत ॥
09-023-037a	उक्तोऽहं बहुशस्तात विदुरेण महात्मना ।
09-023-037c	न जीवन्दास्यते भागं धार्तराष्ट्रः कथंचन ॥
09-023-038a	यावत्प्राणा धमिष्यन्ति धार्तराष्ट्रस्य मानद ।
09-023-038c	तावद्युष्मास्वपापेषु प्रचरिष्यति पातकम् ॥
09-023-039a	न स युक्तोऽन्यथा जेतुमृते युद्धेन माधव ।
09-023-039c	इत्यब्रवीत्सदा मां हि विदुरः सत्यदर्शनः ॥
09-023-040a	तत्सर्वमद्य जानामि व्यवसायं दुरात्मनः ।
09-023-040c	यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना ॥
09-023-041a	यो हि श्रुत्वा वचः पथ्यं जामदग्न्याद्यथातथम् ।
09-023-041c	अवामन्यत दुर्बुद्धिर्ध्रुवं नाशमुखे स्थितः ॥
09-023-042a	उक्तं हि बहुभिः सिद्धैर्जातमात्रे सुयोधने ।
09-023-042c	एनं प्राप्य दुरात्मानं क्षयं क्षत्रं गमिष्यति ॥
09-023-043a	तदिदं वचनं तेषां निरुक्तं वै जनार्दन ।
09-023-043c	क्षयं याता हि राजानो दुर्योधनकृते भृशम् ॥
09-023-044a	सोऽद्य सर्वात्रणे योधान्निहनिष्यामि माधव ।
09-023-044c	क्षत्रियेषु हतेष्वाशु शून्ये च शिबिरे कृते ॥
09-023-045a	वधाय चात्मनोऽस्माभिः संयुगं रोचयिष्यति ।

- 09-023-045c तदन्तं हि भवेद्वैरमनुमानेन माधव ॥
- 09-023-046a एवं पश्यामि वाष्ण्येय चिन्तयन्प्रज्ञया स्वया ।
- 09-023-046c विदुरस्य च वाक्येन चेष्टया च दुरात्मनः ॥
- 09-023-047a संयाहि भारतीं वीर यावद्धन्मि शितैः शरैः ।
- 09-023-047c दुर्योधनं दुरात्मानं वाहिनीं चास्य संयुगे ॥
- 09-023-048a क्षेममद्य करिष्यामि धर्मराजस्य माधव ।
- 09-023-048c हत्वैतद्दुर्बलं सैन्यं धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥
- 09-023-049 संजय उवाच**
- 09-023-049a अभीशुहस्तो दाशार्हस्तथोक्तः सव्यसाचिना ।
- 09-023-049c तद्वलौघममित्राणामभीतः प्राविशद्रणे ॥
- 09-023-050a शरासनवरं घोरं शक्तिकण्टकसंवृतम् ।
- 09-023-050c गदापरिघपन्थानं रथनागमहाद्रुमम् ॥
- 09-023-051a हयपत्तिलताकीर्णं गाहमानो महायशाः ।
- 09-023-051c व्यचरत्तत्र गोविन्दो रथेनातिपताकिना ॥
- 09-023-052a ते हयाः पाण्डुरा राजन्वहन्तोऽर्जुनमाहवे ।
- 09-023-052c दिक्षु सर्वास्वदृश्यन्त दाशार्हेण प्रचोदिताः ॥
- 09-023-053a ततः प्रायाद्रथेनाजौ सव्यसाची परंतपः ।
- 09-023-053c किरञ्जरशतांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥
- 09-023-054a प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः शराणां नतपर्वणाम् ।
- 09-023-054c इषुभिश्छाद्यमानानां समरे सव्यसाचिना ॥
- 09-023-055a असज्जन्तस्तनुत्रेषु शरौघाः प्रापतन्भुवि ।
- 09-023-055c इन्द्राशनिसमस्पर्शा गाण्डीवप्रेषिताः शराः ॥
- 09-023-056a नरान्नागान्समाहत्य हयांश्चापि विशां पते ।
- 09-023-056c अपतन्त रणे बाणाः पतंगा इव घोषिणः ॥
- 09-023-057a आसीत्सर्वमवच्छन्नं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
- 09-023-057c न प्राज्ञायन्त समरे दिशो वा प्रदिशोऽपि वा ॥
- 09-023-058a सर्वमासीज्जगत्पूर्णं पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।
- 09-023-058c रुक्मपुङ्खैस्तैलधौतैः कर्मारपरिमार्जितैः ॥
- 09-023-059a ते दह्यमानाः पार्थेन पावकेनेव कुञ्जराः ।
- 09-023-059c समासीदन्त कौरव्या वध्यमानाः शितैः शरैः ॥
- 09-023-060a शरचापधरः पार्थः प्रज्वलन्निव भारत ।

- 09-023-060c ददाह समरे योधान्कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥
- 09-023-061a यथा वनान्ते वनपैर्विसृष्टः; कक्षं दहेत्कृष्णगतिः सघोषः ।
- 09-023-061c भूरिद्रुमं शुष्कलतावितानं; भृशं समृद्धो ज्वलनः प्रतापी ॥
- 09-023-062a एवं स नाराचगणप्रतापी; शरार्चिरुच्चावचतिग्मतेजाः ।
- 09-023-062c ददाह सर्वा तव पुत्रसेना;ममृष्यमाणस्तरसा तरस्वी ॥
- 09-023-063a तस्येषवः प्राणहराः सुमुक्ता; नासज्जनवै वर्मसु रुक्मपुङ्खाः ।
- 09-023-063c न च द्वितीयं प्रमुमोच बाणं; नरे हये वा परमद्विपे वा ॥
- 09-023-064a अनेकरूपाकृतिभिर्हि बाणै;र्महारथानीकमनुप्रविश्य ।
- 09-023-064c स एव एकस्तव पुत्रसेनां; जघान दैत्यानिव वज्रपाणिः ॥

09-024-001 संजय उवाच

- 09-024-001a अस्यतां यतमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
- 09-024-001c संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥
- 09-024-002a इन्द्राशनिसमस्पर्शानविषह्यान्महौजसः ।
- 09-024-002c विसृजन्दृश्यते बाणान्धारा मुञ्चन्निवाम्बुदः ॥
- 09-024-003a तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं किरीटिना ।
- 09-024-003c संप्रदुद्राव संग्रामात्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥
- 09-024-004a हतधुर्या रथाः केचिद्धतसूतास्तथापरे ।
- 09-024-004c भग्नाक्षयुगचक्रेषाः केचिदासन्विशां पते ॥
- 09-024-005a अन्येषां सायकाः क्षीणास्तथान्ये शरपीडिताः ।
- 09-024-005c अक्षता युगपत्केचित्प्राद्रवन्भयपीडिताः ॥
- 09-024-006a केचित्पुत्रानुपादाय हतभूयिष्ठवाहनाः ।
- 09-024-006c विचुक्रुशुः पितृनन्ये सहायानपरे पुनः ॥
- 09-024-007a बान्धवांश्च नरव्याघ्र भ्रातृन्संबन्धिनस्तथा ।
- 09-024-007c दुद्रुवुः केचिदुत्सृज्य तत्र तत्र विशां पते ॥
- 09-024-008a बहवोऽत्र भृशं विद्धा मुह्यमाना महारथाः ।
- 09-024-008c निष्टनन्तः स्म दृश्यन्ते पार्थबाणहता नराः ॥
- 09-024-009a तानन्ये रथमारोप्य समाश्वास्य मुहूर्तकम् ।
- 09-024-009c विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च पुनर्युद्धाय जग्मिरे ॥
- 09-024-010a तानपास्य गताः केचित्पुनरेव युयुत्सवः ।
- 09-024-010c कुर्वन्तस्तव पुत्रस्य शासनं युद्धदुर्मदाः ॥
- 09-024-011a पानीयमपरे पीत्वा पर्याश्वास्य च वाहनम् ।

09-024-011c	वर्माणि च समारोप्य केचिद्भरतसत्तम ॥
09-024-012a	समाश्वास्यपरे भ्रातृन्निक्षिप्य शिबिरेऽपि च ।
09-024-012c	पुत्रानन्ये पितृनन्ये पुनर्युद्धमरोचयन् ॥
09-024-013a	सज्जयित्वा रथान्केचिद्यथामुख्यं विशां पते ।
09-024-013c	आप्लुत्य पाण्डवानीकं पुनर्युद्धमरोचयन् ॥
09-024-014a	ते शूराः किङ्किणीजालैः समाच्छन्ना बभासिरे ।
09-024-014c	त्रैलोक्यविजये युक्ता यथा दैतेयदानवाः ॥
09-024-015a	आगम्य सहसा केचिद्रथैः स्वर्णविभूषितैः ।
09-024-015c	पाण्डवानामनीकेषु धृष्टद्युम्नमयोधयन् ॥
09-024-016a	धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः ।
09-024-016c	नाकुलिश्च शतानीको रथानीकमयोधयन् ॥
09-024-017a	पाञ्चाल्यस्तु ततः क्रुद्धः सैन्येन महता वृतः ।
09-024-017c	अभ्यद्रवत्सुसंरब्धस्तावकान्हन्तुमुद्यतः ॥
09-024-018a	ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्रो जनाधिप ।
09-024-018c	बाणसंघाननेकान्वै प्रेषयामास भारत ॥
09-024-019a	धृष्टद्युम्नस्ततो राजंस्तव पुत्रेण धन्विना ।
09-024-019c	नाराचैर्बहुभिः क्षिप्रं बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥
09-024-020a	सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
09-024-020c	तस्याश्वांश्चतुरो बाणैः प्रेषयामास मृत्यवे ॥
09-024-020e	सारथेश्चास्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥
09-024-021a	ततो दुर्योधनो राजा पृष्ठमारुह्य वाजिनः ।
09-024-021c	अपाक्रामद्धतरथो नातिदूरमरिंदमः ॥
09-024-022a	दृष्ट्वा तु हतविक्रान्तं स्वमनीकं महाबलः ।
09-024-022c	तव पुत्रो महाराज प्रययौ यत्र सौबलः ॥
09-024-023a	ततो रथेषु भग्नेषु त्रिसाहस्रा महाद्विपाः ।
09-024-023c	पाण्डवान्रथिनः पञ्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥
09-024-024a	ते वृताः समरे पञ्च गजानीकेन भारत ।
09-024-024c	अशोभन्त नरव्याघ्रा ग्रहा व्याप्ता घनैरिव ॥
09-024-025a	ततोऽर्जुनो महाराज लब्धलक्षो महाभुजः ।
09-024-025c	विनिर्ययौ रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥
09-024-026a	तैः समन्तात्परिवृतः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।

09-024-026c	नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्गजानीकमपोथयत् ॥
09-024-027a	तत्रैकबाणनिहतानपश्याम महागजान् ।
09-024-027c	पतितान्पात्यमानांश्च विभिन्नान्सव्यसाचिना ॥
09-024-028a	भीमसेनस्तु तान्दृष्ट्वा नागान्मत्तगजोपमः ।
09-024-028c	करेण गृह्य महतीं गदामभ्यपतद्वली ॥
09-024-028e	अवप्लुत्य रथात्तूर्णं दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
09-024-029a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथम् ।
09-024-029c	वित्रेसुस्तावकाः सैन्याः शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ॥
09-024-029e	आविग्नं च बलं सर्वं गदाहस्ते वृकोदरे ॥
09-024-030a	गदया भीमसेनेन भिन्नकुम्भात्रजस्वलान् ।
09-024-030c	धावमानानपश्याम कुञ्जरान्पर्वतोपमान् ॥
09-024-031a	प्रधाव्य कुञ्जरास्ते तु भीमसेनगदाहताः ।
09-024-031c	पेतुरार्तस्वरं कृत्वा छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥
09-024-032a	तान्भिन्नकुम्भान्सुबहून्द्रवमाणानितस्ततः ।
09-024-032c	पतमानांश्च संप्रेक्ष्य वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥
09-024-033a	युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
09-024-033c	गृध्रपक्षैः शितैर्बाणैर्जघ्नुर्वै गजयोधिनः ॥
09-024-034a	धृष्टद्युम्नस्तु समरे पराजित्य नराधिपम् ।
09-024-034c	अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठं समाश्रिते ॥
09-024-035a	दृष्ट्वा च पाण्डवान्सर्वान्कुञ्जरैः परिवारितान् ।
09-024-035c	धृष्टद्युम्नो महाराज सह सर्वैः प्रभद्रकैः ॥
09-024-035e	पुत्रः पाञ्चालराजस्य जिघांसुः कुञ्जरान्ययौ ॥
09-024-036a	अदृष्ट्वा तु रथानीके दुर्योधनमरिदमम् ।
09-024-036c	अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥
09-024-036e	अपृच्छन्क्षत्रियांस्तत्र क्व नु दुर्योधनो गतः ॥
09-024-037a	अपश्यमाना राजानं वर्तमाने जनक्षये ।
09-024-037c	मन्वाना निहतं तत्र तव पुत्रं महारथाः ॥
09-024-037e	विषण्णवदना भूत्वा पर्यपृच्छन्त ते सुतम् ॥
09-024-038a	आहुः केचिद्धृते सूते प्रयातो यत्र सौबलः ।
09-024-038c	अपरे त्वब्रुवंस्तत्र क्षत्रिया भृशविक्षताः ॥
09-024-039a	दुर्योधनेन किं कार्यं द्रक्ष्यध्वं यदि जीवति ।

09-024-039c	युध्यध्वं सहिताः सर्वे किं वो राजा करिष्यति ॥
09-024-040a	ते क्षत्रियाः क्षतैर्गात्रैर्हतभूयिष्ठवाहनाः ।
09-024-040c	शरैः संपीड्यमानाश्च नातिव्यक्तमिवाब्रुवन् ॥
09-024-041a	इदं सर्वं बलं हन्मो येन स्म परिवारिताः ।
09-024-041c	एते सर्वे गजान्हत्वा उपयान्ति स्म पाण्डवाः ॥
09-024-042a	श्रुत्वा तु वचनं तेषामश्वत्थामा महाबलः ।
09-024-042c	हित्वा पाञ्चालराजस्य तदनीकं दुरुत्सहम् ॥
09-024-043a	कृपश्च कृतवर्मा च प्रययुर्यत्र सौबलः ।
09-024-043c	रथानीकं परित्यज्य शूराः सुदृढधन्विनः ॥
09-024-044a	ततस्तेषु प्रयातेषु धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
09-024-044c	आययुः पाण्डवा राजन्विनिघ्नन्तः स्म तावकान् ॥
09-024-045a	दृष्ट्वा तु तानापततः संप्रहृष्टान्महारथान् ।
09-024-045c	पराक्रान्तांस्ततो वीरान्निराशाञ्जीविते तदा ॥
09-024-045e	विवर्णमुखभूयिष्ठमभवत्तावकं बलम् ॥
09-024-046a	परिक्षीणायुधान्दृष्ट्वा तानहं परिवारितान् ।
09-024-046c	राजन्बलेन द्रव्यङ्गेन त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥
09-024-047a	आत्मनापञ्चमोऽयुध्यं पाञ्चालस्य बलेन ह ।
09-024-047c	तस्मिन्देशे व्यवस्थाप्य यत्र शारद्वतः स्थितः ॥
09-024-048a	संप्रयुद्धा वयं पञ्च किरीटिशरपीडिताः ।
09-024-048c	धृष्टद्युम्नं महानीकं तत्र नोऽभूद्रणो महान् ॥
09-024-048e	जितास्तेन वयं सर्वे व्यपयाम रणात्ततः ॥
09-024-049a	अथापश्यं सात्यकिं तमुपायान्तं महारथम् ।
09-024-049c	रथैश्चतुःशतैर्वीरो मां चाभ्यद्रवदाहवे ॥
09-024-050a	धृष्टद्युम्नादहं मुक्तः कथंचिच्छ्रान्तवाहनः ।
09-024-050c	पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकं यथा ॥
09-024-050e	तत्र युद्धमभूद्धोरं मुहूर्तमतिदारुणम् ॥
09-024-051a	सात्यकिस्तु महाबाहुर्मम हत्वा परिच्छदम् ।
09-024-051c	जीवग्राहमगृह्णान्मां मूर्छितं पतितं भुवि ॥
09-024-052a	ततो मुहूर्तादिव तद्रजानीकमवध्यत ।
09-024-052c	गदया भीमसेनेन नाराचैरर्जुनेन च ॥
09-024-053a	प्रतिपिष्टैर्महानागैः समन्तात्पर्वतोपमैः ।

- 09-024-053c नातिप्रसिद्धेव गतिः पाण्डवानामजायत ॥
 09-024-054a रथमार्गास्ततश्चक्रे भीमसेनो महाबलः ।
 09-024-054c पाण्डवानां महाराज व्यपकर्षन्महागजान् ॥
 09-024-055a अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
 09-024-055c अपश्यन्तो रथानीके दुर्योधनमरिदमम् ॥
 09-024-055e राजानं मृगयामासुस्तव पुत्रं महारथम् ॥
 09-024-056a परित्यज्य च पाञ्चालं प्रयाता यत्र सौबलः ।
 09-024-056c राज्ञोऽदर्शनसंविग्ना वर्तमाने जनक्षये ॥

09-025-001 संजय उवाच

- 09-025-001a गजानीके हते तस्मिन्पाण्डुपुत्रेण भारत ।
 09-025-001c वध्यमाने बले चैव भीमसेनेन संयुगे ॥
 09-025-002a चरन्तं च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिदमम् ।
 09-025-002c दण्डहस्तं यथा क्रुद्धमन्तकं प्राणहारिणम् ॥
 09-025-003a समेत्य समरे राजन्हतशेषाः सुतास्तव ।
 09-025-003c अदृश्यमाने कौरव्ये पुत्रे दुर्योधने तव ॥
 09-025-003e सोदर्याः सहिता भूत्वा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥
 09-025-004a दुर्मर्षणो महाराज जैत्रो भूरिबलो रविः ।
 09-025-004c इत्येते सहिता भूत्वा तव पुत्राः समन्ततः ॥
 09-025-004e भीमसेनमभिद्रुत्य रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥
 09-025-005a ततो भीमो महाराज स्वरथं पुनरास्थितः ।
 09-025-005c मुमोच निशितान्बाणान्पुत्राणां तव मर्मसु ॥
 09-025-006a ते कीर्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे ।
 09-025-006c भीमसेनमपासेधन्प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥
 09-025-007a ततः क्रुद्धो रणे भीमः शिरो दुर्मर्षणस्य ह ।
 09-025-007c क्षुरप्रेण प्रमथ्याशु पातयामास भूतले ॥
 09-025-008a ततोऽपरेण भल्लेन सर्वावरणभेदिना ।
 09-025-008c श्रुतान्तमवधीद्भीमस्तव पुत्रं महारथः ॥
 09-025-009a जयत्सेनं ततो विद्ध्वा नाराचेन हसन्निव ।
 09-025-009c पातयामास कौरव्यं रथोपस्थादरिदमः ॥
 09-025-009e स पपात रथाद्राजन्भूमौ तूर्णं ममार च ॥
 09-025-010a श्रुतर्वा तु ततो भीमं क्रुद्धो विव्याध मारिष ।

09-025-010c	शतेन गृध्रवाजानां शराणां नतपर्वणाम् ॥
09-025-011a	ततः क्रुद्धो रणे भीमो जैत्रं भूरिबलं रविम् ।
09-025-011c	त्रीनेतांस्त्रिभिरानर्छद्विषाग्निप्रतिमैः शरैः ॥
09-025-012a	ते हता न्यपतन्भूमौ स्यन्दनेभ्यो महारथाः ।
09-025-012c	वसन्ते पुष्पशबला निकृत्ता इव किंशुकाः ॥
09-025-013a	ततोऽपरेण तीक्ष्णेन नाराचेन परंतपः ।
09-025-013c	दुर्विमोचनमाहत्य प्रेषयामास मृत्यवे ॥
09-025-014a	स हतः प्रापतद्भूमौ स्वरथाद्रथिनां वरः ।
09-025-014c	गिरेस्तु कूटजो भग्नो मारुतेनेव पादपः ॥
09-025-015a	दुष्प्रधर्षं ततश्चैव सुजातं च सुतौ तव ।
09-025-015c	एकैकं न्यवधीत्संख्ये द्वाभ्यां द्वाभ्यां चमूमुखे ॥
09-025-015e	तौ शिलीमुखविद्धाङ्गौ पेततू रथसत्तमौ ॥
09-025-016a	ततो यतन्तमपरमभिवीक्ष्य सुतं तव ।
09-025-016c	भल्लेन युधि विव्याध भीमो दुर्विषहं रणे ॥
09-025-016e	स पपात हतो वाहात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥
09-025-017a	दृष्ट्वा तु निहतान्भ्रातृन्बहूनेकेन संयुगे ।
09-025-017c	अमर्षवशमापन्नः श्रुतर्वा भीममभ्ययात् ॥
09-025-018a	विक्षिपन्सुमहच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
09-025-018c	विसृजन्सायकांश्चैव विषाग्निप्रतिमान्बहून् ॥
09-025-019a	स तु राजन्धनुश्छित्त्वा पाण्डवस्य महामृधे ।
09-025-019c	अथैनं छिन्नधन्वानं विंशत्या समवाकिरत् ॥
09-025-020a	ततोऽन्यद्भनुरादाय भीमसेनो महारथः ।
09-025-020c	अवाकिरत्तव सुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
09-025-021a	महदासीत्तयोर्युद्धं चित्ररूपं भयानकम् ।
09-025-021c	यादृशं समरे पूर्वं जम्भवासवयोरभूत् ॥
09-025-022a	तयोस्तत्र शरैर्मुक्तैर्यमदण्डनिभैः शुभैः ।
09-025-022c	समाच्छन्ना धरा सर्वा खं च सर्वा दिशस्तथा ॥
09-025-023a	ततः श्रुतर्वा संक्रुद्धो धनुरायम्य सायकैः ।
09-025-023c	भीमसेनं रणे राजन्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥
09-025-024a	सोऽतिविद्धो महाराज तव पुत्रेण धन्विना ।
09-025-024c	भीमः संचुक्षुभे क्रुद्धः पर्वणीव महोदधिः ॥

09-025-025a	ततो भीमो रुषाविष्टः पुत्रस्य तव मारिष ।
09-025-025c	सारथिं चतुरश्चाश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥
09-025-026a	विरथं तं समालक्ष्य विशिखैर्लोमवाहिभिः ।
09-025-026c	अवाकिरदमेयात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
09-025-027a	श्रुतर्वा विरथो राजन्नाददे खड्गचर्मणी ।
09-025-027c	अथास्याददतः खड्गं शतचन्द्रं च भानुमत् ॥
09-025-027e	क्षुरप्रेण शिरः कायात्पातयामास पाण्डवः ॥
09-025-028a	छिन्नोत्तमाङ्गस्य ततः क्षुरप्रेण महात्मनः ।
09-025-028c	पपात कायः स रथाद्वसुधामनुनादयन् ॥
09-025-029a	तस्मिन्निपतिते वीरे तावका भयमोहिताः ।
09-025-029c	अभ्यद्रवन्त संग्रामे भीमसेनं युयुत्सवः ॥
09-025-030a	तानापतत एवाशु हतशेषाद्वलार्णवात् ।
09-025-030c	दंशितः प्रतिजग्राह भीमसेनः प्रतापवान् ॥
09-025-030e	ते तु तं वै समासाद्य परिवव्रुः समन्ततः ॥
09-025-031a	ततस्तु संवृतो भीमस्तावकैर्निशितैः शरैः ।
09-025-031c	पीडयामास तान्सर्वान्सहस्राक्ष इवासुरान् ॥
09-025-032a	ततः पञ्चशतान्हत्वा सवरूथान्महारथान् ।
09-025-032c	जघान कुञ्जरानीकं पुनः सप्तशतं युधि ॥
09-025-033a	हत्वा दश सहस्राणि पत्नीनां परमेषुभिः ।
09-025-033c	वाजिनां च शतान्यष्टौ पाण्डवः स्म विराजते ॥
09-025-034a	भीमसेनस्तु कौन्तेयो हत्वा युद्धे सुतांस्तव ।
09-025-034c	मेने कृतार्थमात्मानं सफलं जन्म च प्रभो ॥
09-025-035a	तं तथा युध्यमानं च विनिघ्नन्तं च तावकान् ।
09-025-035c	ईक्षितुं नोत्सहन्ते स्म तव सैन्यानि भारत ॥
09-025-036a	विद्राव्य तु कुरून्सर्वास्तांश्च हत्वा पदानुगान् ।
09-025-036c	दोभ्यां शब्दं ततश्चक्रे त्रासयानो महाद्विपान् ॥
09-025-037a	हतभूयिष्ठयोधा तु तव सेना विशां पते ।
09-025-037c	किञ्चिच्छेषा महाराज कृपणा समपद्यत ॥

09-026-001 संजय उवाच

09-026-001a	दुर्योधनो महाराज सुदर्शश्चापि ते सुतः ।
09-026-001c	हतशेषौ तदा संख्ये वाजिमध्ये व्यवस्थितौ ॥

09-026-002a	ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये व्यवस्थितम् ।
09-026-002c	उवाच देवकीपुत्रः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
09-026-003a	शत्रवो हतभूयिष्ठा ज्ञातयः परिपालिताः ।
09-026-003c	गृहीत्वा संजयं चासौ निवृत्तः शिनिपुंगवः ॥
09-026-004a	परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च भारत ।
09-026-004c	योधयित्वा रणे पापान्धार्तराष्ट्रपदानुगान् ॥
09-026-005a	सुयोधनमभित्यज्य त्रय एते व्यवस्थिताः ।
09-026-005c	कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ॥
09-026-006a	असौ तिष्ठति पाञ्चाल्यः श्रिया परमया युतः ।
09-026-006c	दुर्योधनबलं हत्वा सह सर्वैः प्रभद्रकैः ॥
09-026-007a	असौ दुर्योधनः पार्थ वाजिमध्ये व्यवस्थितः ।
09-026-007c	छत्रेण ध्रियमाणेन प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥
09-026-008a	प्रतिव्यूह्य बलं सर्वं रणमध्ये व्यवस्थितः ।
09-026-008c	एनं हत्वा शितैर्बाणैः कृतकृत्यो भविष्यसि ॥
09-026-009a	गजानीकं हतं दृष्ट्वा त्वां च प्राप्तमरिंदम ।
09-026-009c	यावन्न विद्रवन्त्येते तावज्जहि सुयोधनम् ॥
09-026-010a	यातु कश्चित्तु पाञ्चाल्यं क्षिप्रमागम्यतामिति ।
09-026-010c	परिश्रान्तबलस्तात नैष मुच्येत किल्बिषी ॥
09-026-011a	तव हत्वा बलं सर्वं संग्रामे धृतराष्ट्रजः ।
09-026-011c	जितान्पाण्डुसुतान्मत्वा रूपं धारयते महत् ॥
09-026-012a	निहतं स्वबलं दृष्ट्वा पीडितं चापि पाण्डवैः ।
09-026-012c	ध्रुवमेष्यति संग्रामे वधायैवात्मनो नृपः ॥
09-026-013a	एवमुक्तः फल्गुनस्तु कृष्णं वचनमब्रवीत् ।
09-026-013c	धृतराष्ट्रसुताः सर्वे हता भीमेन मानद ॥
09-026-013e	यावेतावास्थितौ कृष्ण तावद्य न भविष्यतः ॥
09-026-014a	हतो भीष्मो हतो द्रोणः कर्णो वैकर्तनो हतः ।
09-026-014c	मद्रराजो हतः शल्यो हतः कृष्ण जयद्रथः ॥
09-026-015a	हयाः पञ्चशताः शिष्टाः शकुनेः सौबलस्य च ।
09-026-015c	रथानां तु शते शिष्टे द्वे एव तु जनार्दन ॥
09-026-015e	दन्तिनां च शतं साग्रं त्रिसाहस्राः पदातयः ॥
09-026-016a	अश्वत्थामा कृपश्चैव त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ।

09-026-016c	उलूकः शकुनिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥
09-026-017a	एतद्वलमभूच्छेषं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
09-026-017c	मोक्षो न नूनं कालाद्धि विद्यते भुवि कस्यचित् ॥
09-026-018a	तथा विनिहते सैन्ये पश्य दुर्योधनं स्थितम् ।
09-026-018c	अद्याह्ना हि महाराजो हतामित्रो भविष्यति ॥
09-026-019a	न हि मे मोक्ष्यते कश्चित्परेषामिति चिन्तये ।
09-026-019c	ये त्वद्य समरं कृष्ण न हास्यन्ति रणोत्कटाः ॥
09-026-019e	तान्वै सर्वान्हनिष्यामि यद्यपि स्युरमानुषाः ॥
09-026-020a	अद्य युद्धे सुसंकुद्धो दीर्घं राज्ञः प्रजागरम् ।
09-026-020c	अपनेष्यामि गान्धारं पातयित्वा शितैः शरैः ॥
09-026-021a	निकृत्वा वै दुराचारो यानि रत्नानि सौबलः ।
09-026-021c	सभायामहरद्घूते पुनस्तान्याहराम्यहम् ॥
09-026-022a	अद्य ता अपि वेत्स्यन्ति सर्वा नागपुरस्त्रियः ।
09-026-022c	श्रुत्वा पतींश्च पुत्रांश्च पाण्डवैर्निहतान्युधि ॥
09-026-023a	समाप्तमद्य वै कर्म सर्वं कृष्ण भविष्यति ।
09-026-023c	अद्य दुर्योधनो दीप्तां श्रियं प्राणांश्च त्यक्ष्यति ॥
09-026-024a	नापयाति भयात्कृष्ण संग्रामाद्यदि चेन्मम ।
09-026-024c	निहतं विद्धि वाष्णोय धार्तराष्ट्रं सुबालिशम् ॥
09-026-025a	मम ह्येतदशक्तं वै वाजिवृन्दमरिदम् ।
09-026-025c	सोढुं ज्यातलनिर्घोषं याहि यावन्निहन्म्यहम् ॥
09-026-026a	एवमुक्तस्तु दाशार्हः पाण्डवेन यशस्विना ।
09-026-026c	अचोदयद्धयान्राजन्दुर्योधनबलं प्रति ॥
09-026-027a	तदनीकमभिप्रेक्ष्य त्रयः सज्जा महारथाः ।
09-026-027c	भीमसेनोऽर्जुनश्चैव सहदेवश्च मारिष ॥
09-026-027e	प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनजिघांसया ॥
09-026-028a	तान्प्रेक्ष्य सहितान्सर्वाज्जवेनोद्यतकार्मुकान् ।
09-026-028c	सौबलोऽभ्यद्रवद्युद्धे पाण्डवानाततायिनः ॥
09-026-029a	सुदर्शनस्तव सुतो भीमसेनं समभ्ययात् ।
09-026-029c	सुशर्मा शकुनिश्चैव युयुधाते किरीटिना ॥
09-026-029e	सहदेवं तव सुतो हयपृष्ठगतोऽभ्ययात् ॥
09-026-030a	ततो ह्ययत्नतः क्षिप्रं तव पुत्रो जनाधिप ।

09-026-030c	प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशम् ॥
09-026-031a	सोपाविशद्रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
09-026-031c	रुधिराप्लुतसर्वाङ्ग आशीविष इव श्वसन् ॥
09-026-032a	प्रतिलभ्य ततः संज्ञां सहदेवो विशां पते ।
09-026-032c	दुर्योधनं शरैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धः समवाकिरत् ॥
09-026-033a	पार्थोऽपि युधि विक्रम्य कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
09-026-033c	शूराणामश्वपृष्ठेभ्यः शिरांसि निचकर्त ह ॥
09-026-034a	तदनीकं तदा पार्थो व्यधमद्बहुभिः शरैः ।
09-026-034c	पातयित्वा हयान्सर्वास्त्रिगर्तानां रथान्ययौ ॥
09-026-035a	ततस्ते सहिता भूत्वा त्रिगर्तानां महारथाः ।
09-026-035c	अर्जुनं वासुदेवं च शरवर्षैरवाकिरन् ॥
09-026-036a	सत्यकर्माणमाक्षिप्य क्षुरप्रेण महायशाः ।
09-026-036c	ततोऽस्य स्यन्दनस्येषां चिच्छिदे पाण्डुनन्दनः ॥
09-026-037a	शिलाशितेन च विभो क्षुरप्रेण महायशाः ।
09-026-037c	शिरश्चिच्छेद प्रहसंस्तप्तकुण्डलभूषणम् ॥
09-026-038a	सत्येषुमथ चादत्त योधानां मिषतां ततः ।
09-026-038c	यथा सिंहो वने राजन्मृगं परिबुभुक्षितः ॥
09-026-039a	तं निहत्य ततः पार्थः सुशर्माणं त्रिभिः शरैः ।
09-026-039c	विद्ध्वा तानहनत्सर्वात्रथात्रुक्मविभूषितान् ॥
09-026-040a	ततस्तु प्रत्वरन्पार्थो दीर्घकालं सुसंभृतम् ।
09-026-040c	मुञ्चन्क्रोधविषं तीक्ष्णं प्रस्थलाधिपतिं प्रति ॥
09-026-041a	तमर्जुनः पृषत्कानां शतेन भरतर्षभ ।
09-026-041c	पूरयित्वा ततो वाहान्न्यहनत्तस्य धन्विनः ॥
09-026-042a	ततः शरं समादाय यमदण्डोपमं शितम् ।
09-026-042c	सुशर्माणं समुद्दिश्य चिक्षेपाशु हसन्निव ॥
09-026-043a	स शरः प्रेषितस्तेन क्रोधदीप्तेन धन्विना ।
09-026-043c	सुशर्माणं समासाद्य बिभेद हृदयं रणे ॥
09-026-044a	स गतासुर्महाराज पपात धरणीतले ।
09-026-044c	नन्दयन्पाण्डवान्सर्वान्व्यथयंश्चापि तावकान् ॥
09-026-045a	सुशर्माणं रणे हत्वा पुत्रानस्य महारथान् ।
09-026-045c	सप्त चाष्टौ च त्रिंशच्च सायकैरनयत्क्षयम् ॥

09-026-046a	ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सर्वान्हत्वा पदानुगान् ।
09-026-046c	अभ्यगाद्भारतीं सेनां हतशेषां महारथः ॥
09-026-047a	भीमस्तु समरे क्रुद्धः पुत्रं तव जनाधिप ।
09-026-047c	सुदर्शनमदृश्यं तं शरैश्चक्रे हसन्निव ॥
09-026-048a	ततोऽस्य प्रहसन्क्रुद्धः शिरः कायादपाहरत् ।
09-026-048c	क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतः प्रापतद्भुवि ॥
09-026-049a	तस्मिंस्तु निहते वीरे ततस्तस्य पदानुगाः ।
09-026-049c	परिवब्रू रणे भीमं किरन्तो विशिखाञ्जितान् ॥
09-026-050a	ततस्तु निशितैर्बाणैस्तदनीकं वृकोदरः ।
09-026-050c	इन्द्राशनिसमस्पर्शैः समन्तात्पर्यवाकिरत् ॥
09-026-050e	ततः क्षणेन तद्धीमो न्यहनद्भरतर्षभ ॥
09-026-051a	तेषु तूत्साद्यमानेषु सेनाध्यक्षा महाबलाः ।
09-026-051c	भीमसेनं समासाद्य ततोऽयुध्यन्त भारत ॥
09-026-051e	तांस्तु सर्वाञ्शरैर्घोरैरवाकिरत पाण्डवः ॥
09-026-052a	तथैव तावका राजन्पाण्डवेयान्महारथान् ।
09-026-052c	शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयन् ॥
09-026-053a	व्याकुलं तदभूत्सर्वं पाण्डवानां परैः सह ।
09-026-053c	तावकानां च समरे पाण्डवेयैर्युत्सताम् ॥
09-026-054a	तत्र योधास्तदा पेतुः परस्परसमाहताः ।
09-026-054c	उभयोः सेनयो राजन्संशोचन्तः स्म बान्धवान् ॥

09-027-001 संजय उवाच

09-027-001a	तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे नरवाजिगजक्षये ।
09-027-001c	शकुनिः सौबलो राजन्सहदेवं समभ्ययात् ॥
09-027-002a	ततोऽस्यापततस्तूर्णं सहदेवः प्रतापवान् ।
09-027-002c	शरौघान्प्रेषयामास पतंगानिव शीघ्रगान् ॥
09-027-002e	उलूकश्च रणे भीमं विव्याध दशभिः शरैः ॥
09-027-003a	शकुनिस्तु महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
09-027-003c	सायकानां नवत्या वै सहदेवमवाकिरत् ॥
09-027-004a	ते शूराः समरे राजन्समासाद्य परस्परम् ।
09-027-004c	विव्यधुर्निशितैर्बाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥
09-027-004e	स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैरा कर्णात्प्रहितैः शरैः ॥

09-027-005a	तेषां चापभुजोत्सृष्टा शरवृष्टिर्विंशां पते ।
09-027-005c	आच्छादयद्दिशः सर्वा धाराभिरिव तोयदः ॥
09-027-006a	ततः क्रुद्धो रणे भीमः सहदेवश्च भारत ।
09-027-006c	चेरतुः कदनं संख्ये कुर्वन्तौ सुमहाबलौ ॥
09-027-007a	ताभ्यां शरशतैश्छन्नं तद्वलं तव भारत ।
09-027-007c	अन्धकारमिवाकाशमभवत्तत्र तत्र ह ॥
09-027-008a	अश्वैर्विपरिधावद्भिः शरच्छन्नैर्विंशां पते ।
09-027-008c	तत्र तत्र कृतो मार्गो विकर्षद्भिर्हतान्बहून् ॥
09-027-009a	निहतानां हयानां च सहैव हययोधिभिः ।
09-027-009c	वर्मभिर्विनिकृतैश्च प्रासैश्छिन्नैश्च मारिष ॥
09-027-009e	संछन्ना पृथिवी जज्ञे कुसुमैः शबला इव ॥
09-027-010a	योधास्तत्र महाराज समासाद्य परस्परम् ।
09-027-010c	व्यचरन्त रणे क्रुद्धा विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥
09-027-011a	उद्धृतनयनै रोषात्संदष्टौष्ठपुटैर्मुखैः ।
09-027-011c	सकुण्डलैर्मही छन्ना पद्मकिञ्जल्कसंनिभैः ॥
09-027-012a	भुजैश्छिन्नैर्महाराज नागराजकरोपमैः ।
09-027-012c	साङ्गदैः सतनुत्रैश्च सासिप्रासपरश्वधैः ॥
09-027-013a	कबन्धैरुत्थितैश्छिन्नैर्नृत्यद्भिश्चापरैर्युधि ।
09-027-013c	क्रव्यादगणसंकीर्णा घोराभूत्पृथिवी विभो ॥
09-027-014a	अल्पावशिष्टे सैन्ये तु कौरवेयान्महाहवे ।
09-027-014c	प्रहृष्टाः पाण्डवा भूत्वा निन्यिरे यमसादनम् ॥
09-027-015a	एतस्मिन्नन्तरे शूरः सौबलेयः प्रतापवान् ।
09-027-015c	प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्धृशम् ॥
09-027-015e	स विह्वलो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ॥
09-027-016a	सहदेवं तथा दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
09-027-016c	सर्वसैन्यानि संक्रुद्धो वारयामास भारत ॥
09-027-017a	निर्बिभेद च नाराचैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
09-027-017c	विनिर्भिद्याकरोच्चैव सिंहनादमरिदम ॥
09-027-018a	तेन शब्देन वित्रस्ताः सर्वे सहयवारणाः ।
09-027-018c	प्राद्रवन्सहसा भीताः शकुनेश्च पदानुगाः ॥
09-027-019a	प्रभग्नानथ तान्दृष्ट्वा राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।

09-027-019c	निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥
09-027-020a	इह कीर्तिं समाधाय प्रेत्य लोकान्समश्रुते ।
09-027-020c	प्राणाञ्जहाति यो वीरो युधि पृष्ठमदर्शयन् ॥
09-027-021a	एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सौबलस्य पदानुगाः ।
09-027-021c	पाण्डवानभ्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥
09-027-022a	द्रवद्भिस्तत्र राजेन्द्र कृतः शब्दोऽतिदारुणः ।
09-027-022c	क्षुब्धसागरसंकाशः क्षुभितः सर्वतोऽभवत् ॥
09-027-023a	तांस्तदापततो दृष्ट्वा सौबलस्य पदानुगान् ।
09-027-023c	प्रत्युद्ययुर्महाराज पाण्डवा विजये वृताः ॥
09-027-024a	प्रत्याश्वस्य च दुर्धर्षः सहदेवो विशां पते ।
09-027-024c	शकुनिं दशभिर्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ॥
09-027-024e	धनुश्चिच्छेद च शरैः सौबलस्य हसन्निव ॥
09-027-025a	अथान्यद्भनुरादाय शकुनिर्युद्धदुर्मदः ।
09-027-025c	विव्याध नकुलं षष्ट्या भीमसेनं च सप्तभिः ॥
09-027-026a	उलूकोऽपि महाराज भीमं विव्याध सप्तभिः ।
09-027-026c	सहदेवं च सप्तत्या परीप्सन्पितरं रणे ॥
09-027-027a	तं भीमसेनः समरे विव्याध निशितैः शरैः ।
09-027-027c	शकुनिं च चतुःषष्ट्या पार्श्वस्थांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ॥
09-027-028a	ते हन्यमाना भीमेन नाराचैस्तैलपायितैः ।
09-027-028c	सहदेवं रणे क्रुद्धाश्छादयञ्शरवृष्टिभिः ॥
09-027-028e	पर्वतं वारिधाराभिः सविद्युत इवाम्बुदाः ॥
09-027-029a	ततोऽस्यापततः शूरः सहदेवः प्रतापवान् ।
09-027-029c	उलूकस्य महाराज भल्लेनापाहरच्छिरः ॥
09-027-030a	स जगाम रथाद्भूमिं सहदेवेन पातितः ।
09-027-030c	रुधिराप्लुतसर्वाङ्गो नन्दयन्पाण्डवान्युधि ॥
09-027-031a	पुत्रं तु निहतं दृष्ट्वा शकुनिस्तत्र भारत ।
09-027-031c	साश्रुकण्ठो विनिःश्वस्य क्षत्तुर्वाक्यमनुस्मरन् ॥
09-027-032a	चिन्तयित्वा मुहूर्तं स बाष्पपूर्णेक्षणः श्वसन् ।
09-027-032c	सहदेवं समासाद्य त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥
09-027-033a	तानपास्य शरान्मुक्ताञ्शरसंघैः प्रतापवान् ।
09-027-033c	सहदेवो महाराज धनुश्चिच्छेद संयुगे ॥

09-027-034a	छिन्ने धनुषि राजेन्द्र शकुनिः सौबलस्तदा ।
09-027-034c	प्रगृह्य विपुलं खड्गं सहदेवाय प्राहिणोत् ॥
09-027-035a	तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशां पते ।
09-027-035c	द्विधा चिच्छेद समरे सौबलस्य हसन्निव ॥
09-027-036a	असिं दृष्ट्वा द्विधा छिन्नं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
09-027-036c	प्राहिणोत्सहदेवाय सा मोघा न्यपतद्भुवि ॥
09-027-037a	ततः शक्तिं महाघोरां कालरात्रिमिवोद्यताम् ।
09-027-037c	प्रेषयामास संक्रुद्धः पाण्डवं प्रति सौबलः ॥
09-027-038a	तामापतन्तीं सहसा शरैः काञ्चनभूषणैः ।
09-027-038c	त्रिधा चिच्छेद समरे सहदेवो हसन्निव ॥
09-027-039a	सा पपात त्रिधा छिन्ना भूमौ कनकभूषणा ।
09-027-039c	शीर्यमाणा यथा दीप्ता गगनाद्वै शतहृदा ॥
09-027-040a	शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा सौबलं च भयार्दितम् ।
09-027-040c	दुद्रुवुस्तावकाः सर्वे भये जाते ससौबलाः ॥
09-027-041a	अथोत्क्रुष्टं महद्ध्यासीत्पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
09-027-041c	धार्तराष्ट्रास्ततः सर्वे प्रायशो विमुखाभवन् ॥
09-027-042a	तान्वै विमनसो दृष्ट्वा माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
09-027-042c	शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामास संयुगे ॥
09-027-043a	ततो गान्धारकैर्गुप्तं पृष्ठैरश्वैर्जये धृतम् ।
09-027-043c	आससाद रणे यान्तं सहदेवोऽथ सौबलम् ॥
09-027-044a	स्वमंशमवशिष्टं स संस्मृत्य शकुनिं नृप ।
09-027-044c	रथेन काञ्चनाङ्गेन सहदेवः समभ्ययात् ॥
09-027-044e	अधिज्यं बलवत्कृत्वा व्याक्षिपन्सुमहद्भुजः ॥
09-027-045a	स सौबलमभिद्रुत्य गृध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
09-027-045c	भृशमभ्यहनत्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥
09-027-046a	उवाच चैनं मेधावी निगृह्य स्मारयन्निव ।
09-027-046c	क्षत्रधर्मे स्थितो भूत्वा युध्यस्व पुरुषो भव ॥
09-027-047a	यत्तदा हृष्यसे मूढ ग्लहन्नक्षैः सभातले ।
09-027-047c	फलमद्य प्रपद्यस्व कर्मणस्तस्य दुर्मते ॥
09-027-048a	निहतास्ते दुरात्मानो येऽस्मानवहसन्पुरा ।
09-027-048c	दुर्योधनः कुलाङ्गारः शिष्टस्त्वं तस्य मातुलः ॥

- 09-027-049a अद्य ते विहनिष्यामि क्षुरेणोन्मथितं शिरः ।
 09-027-049c वृक्षात्फलमिवोद्धृत्य लगुडेन प्रमाथिना ॥
 09-027-050a एवमुक्त्वा महाराज सहदेवो महाबलः ।
 09-027-050c संक्रुद्धो नरशार्दूलो वेगेनाभिजगाम ह ॥
 09-027-051a अभिगम्य तु दुर्धर्षः सहदेवो युधां पतिः ।
 09-027-051c विकृष्य बलवच्चापं क्रोधेन प्रहसन्निव ॥
 09-027-052a शकुनिं दशभिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ।
 09-027-052c छत्रं ध्वजं धनुश्चास्य छित्त्वा सिंह इवानदत् ॥
 09-027-053a छिन्नध्वजधनुश्छत्रः सहदेवेन सौबलः ।
 09-027-053c ततो विद्धश्च बहुभिः सर्वमर्मसु सायकैः ॥
 09-027-054a ततो भूयो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
 09-027-054c शकुनेः प्रेषयामास शरवृष्टिं दुरासदाम् ॥
 09-027-055a ततस्तु क्रुद्धः सुबलस्य पुत्रो; माद्रीसुतं सहदेवं विमर्दे ।
 09-027-055c प्रासेन जाम्बूनदभूषणेन; जिघांसुरेकोऽभिपपात शीघ्रम् ॥
 09-027-056a माद्रीसुतस्तस्य समुद्यतं तं; प्रासं सुवृत्तौ च भुजौ रणाग्रे ।
 09-027-056c भल्लैस्त्रिभिर्युगपत्संचकर्त; ननाद चोच्चैस्तरसाजिमध्ये ॥
 09-027-057a तस्याशुकारी सुसमाहितेन; सुवर्णपुङ्खेन दृढायसेन ।
 09-027-057c भल्लेन सर्वावरणातिगेन; शिरः शरीरात्प्रममाथ भूयः ॥
 09-027-058a शरेण कार्तस्वरभूषितेन; दिवाकराभेन सुसंशितेन ।
 09-027-058c हतोत्तमाङ्गो युधि पाण्डवेन; पपात भूमौ सुबलस्य पुत्रः ॥
 09-027-059a स तच्छिरो वेगवता शरेण; सुवर्णपुङ्खेन शिलाशितेन ।
 09-027-059c प्रावेरयत्कुपितः पाण्डुपुत्रो; यत्तत्कुरूणामनयस्य मूलम् ॥
 09-027-060a हतोत्तमाङ्गं शकुनिं समीक्ष्य; भूमौ शयानं रुधिरार्द्रगात्रम् ।
 09-027-060c योधास्त्वदीया भयनष्टसत्त्वा; दिशः प्रजग्मुः प्रगृहीतशस्त्राः ॥
 09-027-061a विप्रद्रुताः शुष्कमुखा विसंज्ञा; गाण्डीवघोषेण समाहताश्च ।
 09-027-061c भयार्दिता भग्नरथाश्चनागाः; पदातयश्चैव सधार्तराष्ट्राः ॥
 09-027-062a ततो रथाच्छकुनिं पातयित्वा; मुदान्विता भारत पाण्डवेयाः ।
 09-027-062c शङ्खान्प्रदध्मुः समरे प्रहृष्टाः; सकेशवाः सैनिकान्हर्षयन्तः ॥
 09-027-063a तं चापि सर्वे प्रतिपूजयन्तो; हृष्टा ब्रुवाणाः सहदेवमाजौ ।
 09-027-063c दिष्ट्या हतो नैकृतिको दुरात्मा; सहात्मजो वीर रणे त्वयेति ॥

09-028-001 संजय उवाच

09-028-001a	ततः क्रुद्धा महाराज सौबलस्य पदानुगाः ।
09-028-001c	त्यक्त्वा जीवितमाक्रन्दे पाण्डवान्पर्यवारयन् ॥
09-028-002a	तानर्जुनः प्रत्यगृह्णात्सहदेवजये धृतः ।
09-028-002c	भीमसेनश्च तेजस्वी क्रुद्धाशीविषदर्शनः ॥
09-028-003a	शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां सहदेवं जिघांसताम् ।
09-028-003c	संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥
09-028-004a	प्रगृहीतायुधान्बाहून्योधानामभिधावताम् ।
09-028-004c	भल्लैश्चिच्छेद बीभत्सुः शिरांस्यपि हयानपि ॥
09-028-005a	ते हताः प्रत्यपद्यन्त वसुधां विगतासवः ।
09-028-005c	त्वरिता लोकवीरेण प्रहताः सव्यसाचिना ॥
09-028-006a	ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा स्वबलसंक्षयम् ।
09-028-006c	हतशेषान्समानीय क्रुद्धो रथशतान्विभो ॥
09-028-007a	कुञ्जरांश्च हयांश्चैव पादातांश्च परंतप ।
09-028-007c	उवाच सहितान्सर्वान्धार्तराष्ट्र इदं वचः ॥
09-028-008a	समासाद्य रणे सर्वान्पाण्डवान्ससुहृद्गणान् ।
09-028-008c	पाञ्चाल्यं चापि सबलं हत्वा शीघ्रं निवर्तत ॥
09-028-009a	तस्य ते शिरसा गृह्य वचनं युद्धदुर्मदाः ।
09-028-009c	प्रत्युद्ययू रणे पार्थास्तव पुत्रस्य शासनात् ॥
09-028-010a	तानभ्यापततः शीघ्रं हतशेषान्महारणे ।
09-028-010c	शरैराशीविषाकारैः पाण्डवाः समवाकिरन् ॥
09-028-011a	तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ मुहूर्तेन महात्मभिः ।
09-028-011c	अवध्यत रणं प्राप्य त्रातारं नाभ्यविन्दत ॥
09-028-011e	प्रतिष्ठमानं तु भयान्नावतिष्ठत दंशितम् ॥
09-028-012a	अश्वैर्विपरिधावद्भिः सैन्येन रजसा वृते ।
09-028-012c	न प्राज्ञायन्त समरे दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥
09-028-013a	ततस्तु पाण्डवानीकान्निःसृत्य बहवो जनाः ।
09-028-013c	अभ्यघ्नंस्तावकान्युद्धे मुहूर्तादिव भारत ॥
09-028-013e	ततो निःशेषमभवत्तत्सैन्यं तव भारत ॥
09-028-014a	अक्षौहिण्यः समेतास्तु तव पुत्रस्य भारत ।
09-028-014c	एकादश हता युद्धे ताः प्रभो पाण्डुसृज्जयैः ॥
09-028-015a	तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु ।

- 09-028-015c एको दुर्योधनो राजन्नदृश्यत भृशं क्षतः ॥
 09-028-016a ततो वीक्ष्य दिशः सर्वा दृष्ट्वा शून्यां च मेदिनीम् ।
 09-028-016c विहीनः सर्वयोधैश्च पाण्डवान्वीक्ष्य संयुगे ॥
 09-028-017a मुदितान्सर्वसिद्धार्थान्नर्दमानान्समन्ततः ।
 09-028-017c बाणशब्दरवांश्चैव श्रुत्वा तेषां महात्मनाम् ॥
 09-028-018a दुर्योधनो महाराज कश्मलेनाभिसंवृतः ।
 09-028-018c अपयाने मनश्चक्रे विहीनबलवाहनः ॥

09-028-019 धृतराष्ट्र उवाच

- 09-028-019a निहते मामके सैन्ये निःशेषे शिबिरे कृते ।
 09-028-019c पाण्डवानां बलं सूत किं नु शेषमभूत्तदा ॥
 09-028-019e एतन्मे पृच्छतो ब्रूहि कुशलो ह्यसि संजय ॥
 09-028-020a यच्च दुर्योधनो मन्दः कृतवांस्तनयो मम ।
 09-028-020c बलक्षयं तथा दृष्ट्वा स एकः पृथिवीपतिः ॥

09-028-021 संजय उवाच

- 09-028-021a रथानां द्वे सहस्रे तु सप्त नागशतानि च ।
 09-028-021c पञ्च चाश्वसहस्राणि पत्नीनां च शतं शताः ॥
 09-028-022a एतच्छेषमभूद्राजन्पाण्डवानां महद्वलम् ।
 09-028-022c परिगृह्य हि यद्युद्धे धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः ॥
 09-028-023a एकाकी भरतश्रेष्ठ ततो दुर्योधनो नृपः ।
 09-028-023c नापश्यत्समरे कंचित्सहायं रथिनां वरः ॥
 09-028-024a नर्दमानान्परांश्चैव स्वबलस्य च संक्षयम् ।
 09-028-024c हतं स्वहयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् ॥
 09-028-025a एकादशचमूभर्ता पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 09-028-025c गदामादाय तेजस्वी पदातिः प्रस्थितो हृदम् ॥
 09-028-026a नातिदूरं ततो गत्वा पद्भ्यामेव नराधिपः ।
 09-028-026c सस्मार वचनं क्षत्तुर्धर्मशीलस्य धीमतः ॥
 09-028-027a इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्ट्वान्पुरा ।
 09-028-027c महद्वैशसमस्माकं क्षत्रियाणां च संयुगे ॥
 09-028-028a एवं विचिन्तयानस्तु प्रविविक्षुर्हृदं नृपः ।
 09-028-028c दुःखसंतप्तहृदयो दृष्ट्वा राजन्बलक्षयम् ॥

09-028-029a	पाण्डवाश्च महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
09-028-029c	अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तव राजन्बलं प्रति ॥
09-028-030a	शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां बलानामभिगर्जताम् ।
09-028-030c	संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥
09-028-031a	तान्हत्वा निशितैर्बाणैः सामात्यान्सह बन्धुभिः ।
09-028-031c	रथे श्वेतहये तिष्ठन्नर्जुनो बह्वशोभत ॥
09-028-032a	सुबलस्य हते पुत्रे सवाजिरथकुञ्जरे ।
09-028-032c	महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलम् ॥
09-028-033a	अनेकशतसाहस्रे बले दुर्योधनस्य ह ।
09-028-033c	नान्यो महारथो राजञ्जीवमानो व्यदृश्यत ॥
09-028-034a	द्रोणपुत्रादृते वीरात्तथैव कृतवर्मणः ।
09-028-034c	कृपाच्च गौतमाद्राजन्पार्थिवाच्च तवात्मजात् ॥
09-028-035a	धृष्टद्युम्नस्तु मां दृष्ट्वा हसन्सात्यकिमब्रवीत् ।
09-028-035c	किमनेन गृहीतेन नानेनार्थोऽस्ति जीवता ॥
09-028-036a	धृष्टद्युम्नवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता महारथः ।
09-028-036c	उद्यम्य निशितं खड्गं हन्तुं मामुद्यतस्तदा ॥
09-028-037a	तमागम्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
09-028-037c	मुच्यतां संजयो जीवन्न हन्तव्यः कथंचन ॥
09-028-038a	द्वैपायनवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता कृताञ्जलिः ।
09-028-038c	ततो मामब्रवीन्मुक्त्वा स्वस्ति संजय साधय ॥
09-028-039a	अनुज्ञातस्त्वहं तेन न्यस्तवर्मा निरायुधः ।
09-028-039c	प्रातिष्ठं येन नगरं सायाह्ने रुधिरोक्षितः ॥
09-028-040a	क्रोशमात्रमपक्रान्तं गदापाणिमवस्थितम् ।
09-028-040c	एकं दुर्योधनं राजन्नपश्यं भृशविक्षतम् ॥
09-028-041a	स तु मामश्रुपूर्णाक्षो नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ।
09-028-041c	उपप्रैक्षत मां दृष्ट्वा तदा दीनमवस्थितम् ॥
09-028-042a	तं चाहमपि शोचन्तं दृष्ट्वैकाकिनमाहवे ।
09-028-042c	मुहूर्तं नाशकं वक्तुं किञ्चिद्दुःखपरिप्लुतः ॥
09-028-043a	ततोऽस्मै तदहं सर्वमुक्तवान्ग्रहणं तदा ।
09-028-043c	द्वैपायनप्रसादाच्च जीवतो मोक्षमाहवे ॥
09-028-044a	मुहूर्तमिव च ध्यात्वा प्रतिलभ्य च चेतनाम् ।

09-028-044c	भ्रातृंश्च सर्वसैन्यानि पर्यपृच्छत मां ततः ॥
09-028-045a	तस्मै तदहमाचक्षं सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
09-028-045c	भ्रातृंश्च निहतान्सर्वान्सैन्यं च विनिपातितम् ॥
09-028-046a	त्रयः किल रथाः शिष्टास्तावकानां नराधिप ।
09-028-046c	इति प्रस्थानकाले मां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
09-028-047a	स दीर्घमिव निःश्वस्य विप्रेक्ष्य च पुनः पुनः ।
09-028-047c	अंसे मां पाणिना स्पृष्ट्वा पुत्रस्ते पर्यभाषत ॥
09-028-048a	त्वदन्यो नेह संग्रामे कश्चिज्जीवति संजय ।
09-028-048c	द्वितीयं नेह पश्यामि ससहायाश्च पाण्डवाः ॥
09-028-049a	ब्रूयाः संजय राजानं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
09-028-049c	दुर्योधनस्तव सुतः प्रविष्टो हृदमित्युत ॥
09-028-050a	सुहृद्भिस्तादृशैर्हीनः पुत्रैर्भ्रातृभिरेव च ।
09-028-050c	पाण्डवैश्च हते राज्ये को नु जीवति मादृशः ॥
09-028-051a	आचक्षेथाः सर्वमिदं मां च मुक्तं महाहवात् ।
09-028-051c	अस्मिंस्तोयहृदे सुप्तं जीवन्तं भृशविक्षतम् ॥
09-028-052a	एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं हृदं नृपः ।
09-028-052c	अस्तम्भयत तोयं च मायया मनुजाधिपः ॥
09-028-053a	तस्मिन्हृदं प्रविष्टे तु त्रीत्रथाञ्श्रान्तवाहनान् ।
09-028-053c	अपश्यं सहितानेकस्तं देशं समुपेयुषः ॥
09-028-054a	कृपं शारद्वतं वीरं द्रौणिं च रथिनां वरम् ।
09-028-054c	भोजं च कृतवर्माणं सहिताञ्शरविक्षतान् ॥
09-028-055a	ते सर्वे मामभिप्रेक्ष्य तूर्णमश्वानचोदयन् ।
09-028-055c	उपयाय च मामूचुर्दिष्ट्या जीवसि संजय ॥
09-028-056a	अपृच्छंश्चैव मां सर्वे पुत्रं तव जनाधिपम् ।
09-028-056c	कच्चिदुर्योधनो राजा स नो जीवति संजय ॥
09-028-057a	आख्यातवानहं तेभ्यस्तदा कुशलिनं नृपम् ।
09-028-057c	तच्चैव सर्वमाचक्षं यन्मां दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥
09-028-057e	हृदं चैवाहमाचष्ट यं प्रविष्टो नराधिपः ॥
09-028-058a	अश्वत्थामा तु तद्राजन्निशम्य वचनं मम ।
09-028-058c	तं हृदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्यदेवयत् ॥
09-028-059a	अहो धिङ् न स जानाति जीवतोऽस्मान्नराधिपः ।

09-028-059c	पर्याप्ता हि वयं तेन सह योधयितुं परान् ॥
09-028-060a	ते तु तत्र चिरं कालं विलप्य च महारथाः ।
09-028-060c	प्राद्रवत्रथिनां श्रेष्ठा दृष्ट्वा पाण्डुसुतात्रणे ॥
09-028-061a	ते तु मां रथमारोप्य कृपस्य सुपरिष्कृतम् ।
09-028-061c	सेनानिवेशमाजग्मुर्हतशेषास्त्रयो रथाः ॥
09-028-062a	तत्र गुल्माः परित्रस्ताः सूर्ये चास्तमिते सति ।
09-028-062c	सर्वे विचुक्रुशुः श्रुत्वा पुत्राणां तव संक्षयम् ॥
09-028-063a	ततो वृद्धा महाराज योषितां रक्षणो नराः ।
09-028-063c	राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥
09-028-064a	तत्र विक्रोशतीनां च रुदतीनां च सर्वशः ।
09-028-064c	प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः श्रुत्वा तद्वलसंक्षयम् ॥
09-028-065a	ततस्ता योषितो राजन्क्रन्दन्त्यो वै मुहुर्मुहुः ।
09-028-065c	कुर्य इव शब्देन नादयन्त्यो महीतलम् ॥
09-028-066a	आजघ्नुः करजैश्चापि पाणिभिश्च शिरांस्युत ।
09-028-066c	लुलुवुश्च तदा केशान्क्रोशन्त्यस्तत्र तत्र ह ॥
09-028-067a	हाहाकारविनादिन्यो विनिघ्नन्त्य उरांसि च ।
09-028-067c	क्रोशन्त्यस्तत्र रुरुदुः क्रन्दमाना विशां पते ॥
09-028-068a	ततो दुर्योधनामात्याः साश्रुकण्ठा भृशातुराः ।
09-028-068c	राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥
09-028-069a	वेत्रजर्झरहस्ताश्च द्वाराध्यक्षा विशां पते ।
09-028-069c	शयनीयानि शुभ्राणि स्पर्ध्यास्तरणवन्ति च ॥
09-028-069e	समादाय ययुस्तूर्णं नगरं दाररक्षिणः ॥
09-028-070a	आस्थायाश्चतरीयुक्तान्स्यन्दनानपरे जनाः ।
09-028-070c	स्वान्स्वान्दारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥
09-028-071a	अदृष्टपूर्वा या नार्यो भास्करेणापि वेश्मसु ।
09-028-071c	ददृशुस्ता महाराज जना यान्तीः पुरं प्रति ॥
09-028-072a	ताः स्त्रियो भरतश्रेष्ठ सौकुमार्यसमन्विताः ।
09-028-072c	प्रययुर्नगरं तूर्णं हतस्वजनबान्धवाः ॥
09-028-073a	आ गोपालाविपालेभ्यो द्रवन्तो नगरं प्रति ।
09-028-073c	ययुर्मनुष्याः संभ्रान्ता भीमसेनभयार्दिताः ॥
09-028-074a	अपि चैषां भयं तीव्रं पार्थेभ्योऽभूत्सुदारुणम् ।

09-028-074c	प्रेक्षमाणास्तदान्योन्यमाधावन्नगरं प्रति ॥
09-028-075a	तस्मिंस्तदा वर्तमाने विद्रवे भृशदारुणे ।
09-028-075c	युयुत्सुः शोकसंमूढः प्राप्तकालमचिन्तयत् ॥
09-028-076a	जितो दुर्योधनः संख्ये पाण्डवैर्भीमविक्रमैः ।
09-028-076c	एकादशचमूभर्ता भ्रातरश्चास्य सूदिताः ॥
09-028-076e	हताश्च कुरवः सर्वे भीष्मद्रोणपुरःसराः ॥
09-028-077a	अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ययोगाद्यदृच्छया ।
09-028-077c	विद्रुतानि च सर्वाणि शिबिराणि समन्ततः ॥
09-028-078a	दुर्योधनस्य सचिवा ये केचिदवशेषिताः ।
09-028-078c	राजदारानुपादाय व्यधावन्नगरं प्रति ॥
09-028-079a	प्राप्तकालमहं मन्ये प्रवेशं तैः सहाभिभो ।
09-028-079c	युधिष्ठिरमनुज्ञाप्य भीमसेनं तथैव च ॥
09-028-080a	एतमर्थं महाबाहुरुभयोः स न्यवेदयत् ।
09-028-080c	तस्य प्रीतोऽभवद्राजा नित्यं करुणवेदिता ॥
09-028-080e	परिष्वज्य महाबाहुर्वैश्यापुत्रं व्यसर्जयत् ॥
09-028-081a	ततः स रथमास्थाय द्रुतमश्वानचोदयत् ।
09-028-081c	असंभावितवांश्चापि राजदारान्पुरं प्रति ॥
09-028-082a	तैश्चैव सहितः क्षिप्रमस्तं गच्छति भास्करे ।
09-028-082c	प्रविष्टो हास्तिनपुरं बाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ॥
09-028-083a	अपश्यत महाप्राज्ञं विदुरं साश्रुलोचनम् ।
09-028-083c	राज्ञः समीपान्निष्क्रान्तं शोकोपहतचेतसम् ॥
09-028-084a	तमब्रवीत्सत्यधृतिः प्रणतं त्वग्रतः स्थितम् ।
09-028-084c	अस्मिन्कुरुक्षये वृत्ते दिष्ट्या त्वं पुत्र जीवसि ॥
09-028-085a	विना राज्ञः प्रवेशाद्वै किमसि त्वमिहागतः ।
09-028-085c	एतन्मे कारणं सर्वं विस्तरेण निवेदय ॥

09-028-086 युयुत्सुरुवाच

09-028-086a	निहते शकुनौ तात सज्ञातिसुतबान्धवे ।
09-028-086c	हतशेषपरीवारो राजा दुर्योधनस्ततः ॥
09-028-086e	स्वकं स हयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् ॥
09-028-087a	अपक्रान्ते तु नृपतौ स्कन्धावारनिवेशनात् ।
09-028-087c	भयव्याकुलितं सर्वं प्राद्रवन्नगरं प्रति ॥

- 09-028-088a ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातृणां चास्य सर्वशः ।
 09-028-088c वाहनेषु समारोप्य स्र्यध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात् ॥
 09-028-089a ततोऽहं समनुज्ञाप्य राजानं सहकेशवम् ।
 09-028-089c प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्षँल्लोकाद्धि वाच्यताम् ॥
 09-028-090a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वैश्यापुत्रेण भाषितम् ।
 09-028-090c प्राप्तकालमिति ज्ञात्वा विदुरः सर्वधर्मवित् ॥
 09-028-090e अपूजयदमेयात्मा युयुत्सुं वाक्यकोविदम् ॥
 09-028-091a प्राप्तकालमिदं सर्वं भवतो भरतक्षये ।
 09-028-091c अद्य त्वमिह विश्रान्तः श्वोऽभिगन्ता युधिष्ठिरम् ॥
 09-028-092a एतावदुक्त्वा वचनं विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 09-028-092c युयुत्सुं समनुज्ञाप्य प्रविवेश नृपक्षयम् ॥
 09-028-092e युयुत्सुरपि तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्तदा ॥

09-029-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 09-029-001a हतेषु सर्वसैन्येषु पाण्डुपुत्रै रणाजिरे ।
 09-029-001c मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्वत संजय ॥
 09-029-002a कृतवर्मा कृपश्चैव द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ।
 09-029-002c दुर्योधनश्च मन्दात्मा राजा किमकरोत्तदा ॥

09-029-003 संजय उवाच

- 09-029-003a संप्राद्रवत्सु दारेषु क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
 09-029-003c विद्रुते शिबिरे शून्ये भृशोद्विग्नास्त्रयो रथाः ॥
 09-029-004a निशम्य पाण्डुपुत्राणां तदा विजयिनां स्वनम् ।
 09-029-004c विद्रुतं शिबिरं दृष्ट्वा सायाह्ने राजगृद्धिनः ॥
 09-029-004e स्थानं नारोचयंस्तत्र ततस्ते हृदमभ्ययुः ॥
 09-029-005a युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितो रणे ।
 09-029-005c हृष्टः पर्यपतद्राजन्दुर्योधनवधेप्सया ॥
 09-029-006a मार्गमाणास्तु संक्रुद्धास्तव पुत्रं जयैषिणः ।
 09-029-006c यत्नतोऽन्वेषमाणास्तु नैवापश्यञ्जनाधिपम् ॥
 09-029-007a स हि तीव्रेण वेगेन गदापाणिरपाक्रमत् ।
 09-029-007c तं हृदं प्राविशच्चापि विष्टभ्यापः स्वमायया ॥
 09-029-008a यदा तु पाण्डवाः सर्वे सुपरिश्रान्तवाहनाः ।
 09-029-008c ततः स्वशिबिरं प्राप्य व्यतिष्ठन्सहसैनिकाः ॥

09-029-009a	ततः कृपश्च द्रौणिश्च कृतवर्मा च सात्वतः ।
09-029-009c	संनिविष्टेषु पार्थेषु प्रयातास्तं हृदं शनैः ॥
09-029-010a	ते तं हृदं समासाद्य यत्र शेते जनाधिपः ।
09-029-010c	अभ्यभाषन्त दुर्धर्षं राजानं सुप्तमम्भसि ॥
09-029-011a	राजन्नुत्तिष्ठ युध्यस्व सहास्माभिर्युधिष्ठिरम् ।
09-029-011c	जित्वा वा पृथिवीं भुङ्क्ष्व हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥
09-029-012a	तेषामपि बलं सर्वं हतं दुर्योधन त्वया ।
09-029-012c	प्रतिरब्धाश्च भूयिष्ठं ये शिष्टास्तत्र सैनिकाः ॥
09-029-013a	न ते वेगं विषहितुं शक्तास्तव विशां पते ।
09-029-013c	अस्माभिरभिगुप्तस्य तस्मादुत्तिष्ठ भारत ॥

09-029-014 दुर्योधन उवाच

09-029-014a	दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तानीदृशात्पुरुषक्षयात् ।
09-029-014c	पाण्डुकौरवसंमर्दाज्जीवमानान्नरर्षभान् ॥
09-029-015a	विजेष्यामो वयं सर्वे विश्रान्ता विगतक्लमाः ।
09-029-015c	भवन्तश्च परिश्रान्ता वयं च भृशविक्षताः ॥
09-029-015e	उदीर्णं च बलं तेषां तेन युद्धं न रोचये ॥
09-029-016a	न त्वेतदद्भुतं वीरा यद्वो महदिदं मनः ।
09-029-016c	अस्मासु च परा भक्तिर्न तु कालः पराक्रमे ॥
09-029-017a	विश्रम्यैकां निशामद्य भवद्भिः सहितो रणे ।
09-029-017c	प्रतियोत्स्याम्यहं शत्रूञ्श्चो न मेऽस्त्यत्र संशयः ॥

09-029-018 संजय उवाच

09-029-018a	एवमुक्तोऽब्रवीद्द्रौणी राजानं युद्धदुर्मदम् ।
09-029-018c	उत्तिष्ठ राजन्भद्रं ते विजेष्यामो रणे परान् ॥
09-029-019a	इष्टापूर्तेन दानेन सत्येन च जपेन च ।
09-029-019c	शपे राजन्यथा ह्यद्य निहनिष्यामि सोमकान् ॥
09-029-020a	मा स्म यज्ञकृतां प्रीतिं प्राप्नुयां सज्जनोचिताम् ।
09-029-020c	यदीमां रजनीं व्युष्टां न निहन्मि परात्रणे ॥
09-029-021a	नाहत्वा सर्वपाञ्चालान्विमोक्ष्ये कवचं विभो ।
09-029-021c	इति सत्यं ब्रवीम्येतत्तन्मे शृणु जनाधिप ॥
09-029-022a	तेषु संभाषमाणेषु व्याधास्तं देशमाययुः ।

09-029-022c	मांसभारपरिश्रान्ताः पानीयार्थं यदृच्छया ॥
09-029-023a	ते हि नित्यं महाराज भीमसेनस्य लुब्धकाः ।
09-029-023c	मांसभारानुपाजहुर्भक्त्या परमया विभो ॥
09-029-024a	ते तत्र विष्ठितास्तेषां सर्वं तद्वचनं रहः ।
09-029-024c	दुर्योधनवचश्चैव शुश्रुवुः संगता मिथः ॥
09-029-025a	तेऽपि सर्वे महेष्वासा अयुद्धार्थिनि कौरवे ।
09-029-025c	निर्बन्धं परमं चक्रुस्तदा वै युद्धकाङ्क्षिणः ॥
09-029-026a	तांस्तथा समुदीक्ष्याथ कौरवाणां महारथान् ।
09-029-026c	अयुद्धमनसं चैव राजानं स्थितमम्भसि ॥
09-029-027a	तेषां श्रुत्वा च संवादं राज्ञश्च सलिले सतः ।
09-029-027c	व्याधाभ्यजानत्राजेन्द्र सलिलस्थं सुयोधनम् ॥
09-029-028a	ते पूर्वं पाण्डुपुत्रेण पृष्टा ह्यासन्सुतं तव ।
09-029-028c	यदृच्छोपगतास्तत्र राजानं परिमार्गिताः ॥
09-029-029a	ततस्ते पाण्डुपुत्रस्य स्मृत्वा तद्भाषितं तदा ।
09-029-029c	अन्योन्यमब्रुवन्राजन्मृगव्याधाः शनैरिदम् ॥
09-029-030a	दुर्योधनं ख्यापयामो धनं दास्यति पाण्डवः ।
09-029-030c	सुव्यक्तमिति नः ख्यातो हृदे दुर्योधनो नृपः ॥
09-029-031a	तस्माद्गच्छामहे सर्वे यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
09-029-031c	आख्यातुं सलिले सुप्तं दुर्योधनममर्षणम् ॥
09-029-032a	धृतराष्ट्रात्मजं तस्मै भीमसेनाय धीमते ।
09-029-032c	शयानं सलिले सर्वे कथयामो धनुर्भृते ॥
09-029-033a	स नो दास्यति सुप्रीतो धनानि बहुलान्युत ।
09-029-033c	किं नो मांसेन शुष्केण परिक्लिष्टेन शोषिणा ॥
09-029-034a	एवमुक्त्वा ततो व्याधाः संप्रहृष्टा धनार्थिनः ।
09-029-034c	मांसभारानुपादाय प्रययुः शिबिरं प्रति ॥
09-029-035a	पाण्डवाश्च महाराज लब्धलक्षाः प्रहारिणः ।
09-029-035c	अपश्यमानाः समरे दुर्योधनमवस्थितम् ॥
09-029-036a	निकृतेस्तस्य पापस्य ते पारं गमनेप्सवः ।
09-029-036c	चारान्संप्रेषयामासुः समन्तात्तद्रणाजिरम् ॥
09-029-037a	आगम्य तु ततः सर्वे नष्टं दुर्योधनं नृपम् ।
09-029-037c	न्यवेदयन्त सहिता धर्मराजस्य सैनिकाः ॥

09-029-038a	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा चाराणां भरतर्षभ ।
09-029-038c	चिन्तामभ्यगमत्तीव्रां निशश्वास च पार्थिवः ॥
09-029-039a	अथ स्थितानां पाण्डूनां दीनानां भरतर्षभ ।
09-029-039c	तस्माद्देशादपक्रम्य त्वरिता लुब्धका विभो ॥
09-029-040a	आजग्मुः शिबिरं हृष्टा दृष्ट्वा दुर्योधनं नृपम् ।
09-029-040c	वार्यमाणाः प्रविष्टाश्च भीमसेनस्य पश्यतः ॥
09-029-041a	ते तु पाण्डवमासाद्य भीमसेनं महाबलम् ।
09-029-041c	तस्मै तत्सर्वमाचख्युर्यद्वृत्तं यच्च वै श्रुतम् ॥
09-029-042a	ततो वृकोदरो राजन्दत्त्वा तेषां धनं बहु ।
09-029-042c	धर्मराजाय तत्सर्वमाचक्षे परंतपः ॥
09-029-043a	असौ दुर्योधनो राजन्विज्ञातो मम लुब्धकैः ।
09-029-043c	संस्तभ्य सलिलं शेते यस्यार्थे परितप्यसे ॥
09-029-044a	तद्वचो भीमसेनस्य प्रियं श्रुत्वा विशां पते ।
09-029-044c	अजातशत्रुः कौन्तेयो हृष्टोऽभूत्सह सोदरैः ॥
09-029-045a	तं च श्रुत्वा महेष्वासं प्रविष्टं सलिलहृदम् ।
09-029-045c	क्षिप्रमेव ततोऽगच्छत्पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥
09-029-046a	ततः किलकिलाशब्दः प्रादुरासीद्विशां पते ।
09-029-046c	पाण्डवानां प्रहृष्टानां पाञ्चालानां च सर्वशः ॥
09-029-047a	सिंहनादांस्ततश्चक्रुः क्ष्वेडांश्च भरतर्षभ ।
09-029-047c	त्वरिताः क्षत्रिया राजञ्जग्मुर्द्वैपायनं हृदम् ॥
09-029-048a	ज्ञातः पापो धार्तराष्ट्रो दृष्टश्चेत्यसकृद्रणे ।
09-029-048c	प्राक्रोशन्सोमकास्तत्र हृष्टरूपाः समन्ततः ॥
09-029-049a	तेषामाशु प्रयातानां रथानां तत्र वेगिनाम् ।
09-029-049c	बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक्पृथिवीपते ॥
09-029-050a	दुर्योधनं परीप्सन्तस्तत्र तत्र युधिष्ठिरम् ।
09-029-050c	अन्वयुस्त्वरितास्ते वै राजानं श्रान्तवाहनाः ॥
09-029-051a	अर्जुनो भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
09-029-051c	धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी चापराजितः ॥
09-029-052a	उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिश्चापराजितः ।
09-029-052c	पाञ्चालानां च ये शिष्टा द्रौपदेयाश्च भारत ॥
09-029-052e	हयाश्च सर्वे नागाश्च शतशश्च पदातयः ॥

09-029-053a	ततः प्राप्तो महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
09-029-053c	द्वैपायनहृदं ख्यातं यत्र दुर्योधनोऽभवत् ॥
09-029-054a	शीतामलजलं हृद्यं द्वितीयमिव सागरम् ।
09-029-054c	मायया सलिलं स्तभ्य यत्राभूते सुतः स्थितः ॥
09-029-055a	अत्यद्भुतेन विधिना दैवयोगेन भारत ।
09-029-055c	सलिलान्तर्गतः शेते दुर्दर्शः कस्यचित्प्रभो ॥
09-029-055e	मानुषस्य मनुष्येन्द्र गदाहस्तो जनाधिपः ॥
09-029-056a	ततो दुर्योधनो राजा सलितान्तर्गतो वसन् ।
09-029-056c	शुश्रुवे तुमुलं शब्दं जलदोपमनिःस्वनम् ॥
09-029-057a	युधिष्ठिरस्तु राजेन्द्र हृदं तं सह सोदरैः ।
09-029-057c	आजगाम महाराज तव पुत्रवधाय वै ॥
09-029-058a	महता शङ्खनादेन रथनेमिस्वनेन च ।
09-029-058c	उद्भुन्वंश्च महारेणुं कम्पयंश्चापि मेदिनीम् ॥
09-029-059a	यौधिष्ठिरस्य सैन्यस्य श्रुत्वा शब्दं महारथाः ।
09-029-059c	कृतवर्मा कृपो द्रौणी राजानमिदमब्रुवन् ॥
09-029-060a	इमे ह्यायान्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः ।
09-029-060c	अपयास्यामहे तावदनुजानातु नो भवान् ॥
09-029-061a	दुर्योधनस्तु तच्छ्रुत्वा तेषां तत्र यशस्विनाम् ।
09-029-061c	तथेत्युक्त्वा हृदं तं वै माययास्तम्भयत्प्रभो ॥
09-029-062a	ते त्वनुज्ञाप्य राजानं भृशं शोकपरायणाः ।
09-029-062c	जग्मुर्दूरं महाराज कृपप्रभृतयो रथाः ॥
09-029-063a	ते गत्वा दूरमध्वानं न्यग्रोधं प्रेक्ष्य मारिष ।
09-029-063c	न्यविशन्त भृशं श्रान्ताश्चिन्तयन्तो नृपं प्रति ॥
09-029-064a	विष्टभ्य सलिलं सुप्तो धार्तराष्ट्रो महाबलः ।
09-029-064c	पाण्डवाश्चापि संप्राप्तास्तं देशं युद्धमीप्सवः ॥
09-029-065a	कथं नु युद्धं भविता कथं राजा भविष्यति ।
09-029-065c	कथं नु पाण्डवा राजन्प्रतिपत्स्यन्ति कौरवम् ॥
09-029-066a	इत्येवं चिन्तयन्तस्ते रथेभ्योऽश्वान्विमुच्य ह ।
09-029-066c	तत्रासां चक्रिरे राजन्कृपप्रभृतयो रथाः ॥

09-030-001 संजय उवाच

09-030-001a ततस्तेष्वपयातेषु रथेषु त्रिषु पाण्डवाः ।

- 09-030-001c तं हृदं प्रत्यपद्यन्त यत्र दुर्योधनोऽभवत् ॥
 09-030-002a आसाद्य च कुरुश्रेष्ठ तदा द्वैपायनहृदम् ।
 09-030-002c स्तम्भितं धार्तराष्ट्रेण दृष्ट्वा तं सलिलाशयम् ॥
 09-030-002e वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दनः ॥
 09-030-003a पश्येमां धार्तराष्ट्रेण मायामप्सु प्रयोजिताम् ।
 09-030-003c विष्टभ्य सलिलं शेते नास्य मानुषतो भयम् ॥
 09-030-004a दैवीं मायामिमां कृत्वा सलिलान्तर्गतो ह्ययम् ।
 09-030-004c निकृत्वा निकृतिप्रज्ञो न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥
 09-030-005a यद्यस्य समरे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
 09-030-005c तथाप्येनं हतं युद्धे लोको द्रक्ष्यति माधव ॥

09-030-006 श्रीवासुदेव उवाच

- 09-030-006a मायाविन इमां मायां मायया जहि भारत ।
 09-030-006c मायावी मायया वध्यः सत्यमेतद्युधिष्ठिर ॥
 09-030-007a क्रियाभ्युपायैर्बहुलैर्मायामप्सु प्रयोज्य ह ।
 09-030-007c जहि त्वं भरतश्रेष्ठ पापात्मानं सुयोधनम् ॥
 09-030-008a क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण निहता दैत्यदानवाः ।
 09-030-008c क्रियाभ्युपायैर्बहुभिर्बलिर्बद्धो महात्मना ॥
 09-030-009a क्रियाभ्युपायैः पूर्वं हि हिरण्याक्षो महासुरः ।
 09-030-009c हिरण्यकशिपुश्चैव क्रिययैव निषूदितौ ॥
 09-030-009e वृत्रश्च निहतो राजन्क्रिययैव न संशयः ॥
 09-030-010a तथा पौलस्त्यतनयो रावणो नाम राक्षसः ।
 09-030-010c रामेण निहतो राजन्सानुबन्धः सहानुगः ॥
 09-030-010e क्रियया योगमास्थाय तथा त्वमपि विक्रम ॥
 09-030-011a क्रियाभ्युपायैर्निहतो मया राजन्पुरातने ।
 09-030-011c तारकश्च महादैत्यो विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥
 09-030-012a वातापिरिल्वलश्चैव त्रिशिराश्च तथा विभो ।
 09-030-012c सुन्दोपसुन्दावसुरौ क्रिययैव निषूदितौ ॥
 09-030-013a क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण त्रिदिवं भुज्यते विभो ।
 09-030-013c क्रिया बलवती राजन्नान्यत्किञ्चिद्युधिष्ठिर ॥
 09-030-014a दैत्याश्च दानवाश्चैव राक्षसाः पार्थिवास्तथा ।
 09-030-014c क्रियाभ्युपायैर्निहताः क्रियां तस्मात्समाचर ॥

09-030-015 संजय उवाच

- 09-030-015a इत्युक्तो वासुदेवेन पाण्डवः संशितव्रतः ।
 09-030-015c जलस्थं तं महाराज तव पुत्रं महाबलम् ॥
 09-030-015e अभ्यभाषत कौन्तेयः प्रहसन्निव भारत ॥
 09-030-016a सुयोधन किमर्थोऽयमारम्भोऽप्सु कृतस्त्वया ।
 09-030-016c सर्वं क्षत्रं घातयित्वा स्वकुलं च विशां पते ॥
 09-030-017a जलाशयं प्रविष्टोऽद्य वाञ्छञ्जीवितमात्मनः ।
 09-030-017c उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व सहास्माभिः सुयोधन ॥
 09-030-018a स च दर्पो नरश्रेष्ठ स च मानः क्व ते गतः ।
 09-030-018c यस्त्वं संस्तभ्य सलिलं भीतो राजन्व्यवस्थितः ॥
 09-030-019a सर्वे त्वां शूर इत्येव जना जल्पन्ति संसदि ।
 09-030-019c व्यर्थं तद्भवतो मन्ये शौर्यं सलिलशायिनः ॥
 09-030-020a उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व क्षत्रियोऽसि कुलोद्भवः ।
 09-030-020c कौरवेयो विशेषेण कुले जन्म च संस्मर ॥
 09-030-021a स कथं कौरवे वंशे प्रशंसञ्जन्म चात्मनः ।
 09-030-021c युद्धाद्धीतस्ततस्तोयं प्रविश्य प्रतितिष्ठसि ॥
 09-030-022a अयुद्धमव्यवस्थानं नैष धर्मः सनातनः ।
 09-030-022c अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यं रणे राजन्पलायनम् ॥
 09-030-023a कथं पारमगत्वा हि युद्धे त्वं वै जिजीविषुः ।
 09-030-023c इमान्निपतितान्दृष्ट्वा पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्स्तथा ॥
 09-030-024a संबन्धिनो वयस्यांश्च मातुलान्बान्धवांस्तथा ।
 09-030-024c घातयित्वा कथं तात हृदे तिष्ठसि सांप्रतम् ॥
 09-030-025a शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्या वदसि भारत ।
 09-030-025c शूरोऽहमिति दुर्बुद्धे सर्वलोकस्य शृण्वतः ॥
 09-030-026a न हि शूराः पलायन्ते शत्रून्दृष्ट्वा कथंचन ।
 09-030-026c ब्रूहि वा त्वं यया धृत्या शूर त्यजसि संगरम् ॥
 09-030-027a स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व विनीय भयमात्मनः ।
 09-030-027c घातयित्वा सर्वसैन्यं भ्रातृश्चैव सुयोधन ॥
 09-030-028a नेदानीं जीविते बुद्धिः कार्या धर्मचिकीर्षया ।
 09-030-028c क्षत्रधर्ममपाश्रित्य त्वद्विधेन सुयोधन ॥
 09-030-029a यत्तत्कर्णमुपाश्रित्य शकुनिं चापि सौबलम् ।

- 09-030-029c अमर्त्य इव संमोहात्त्वमात्मानं न बुद्धवान् ॥
 09-030-030a तत्पापं सुमहत्कृत्वा प्रतियुध्यस्व भारत ।
 09-030-030c कथं हि त्वद्विधो मोहाद्रोचयेत पलायनम् ॥
 09-030-031a क्व ते तत्पौरुषं यातं क्व च मानः सुयोधन ।
 09-030-031c क्व च विक्रान्तता याता क्व च विस्फूर्जितं महत् ॥
 09-030-032a क्व ते कृतास्त्रता याता किं च शेषे जलाशये ।
 09-030-032c स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व क्षत्रधर्मेण भारत ॥
 09-030-033a अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ।
 09-030-033c अथ वा निहतोऽस्माभिर्भूमौ स्वप्स्यसि भारत ॥
 09-030-034a एष ते प्रथमो धर्मः सृष्टो धात्रा महात्मना ।
 09-030-034c तं कुरुष्व यथातथ्यं राजा भव महारथ ॥

09-030-035 दुर्योधन उवाच

- 09-030-035a नैतच्चित्रं महाराज यद्धीः प्राणिनमाविशेत् ।
 09-030-035c न च प्राणभयाद्धीतो व्यपयातोऽस्मि भारत ॥
 09-030-036a अरथश्चानिषङ्गी च निहतः पार्ष्णिसारथिः ।
 09-030-036c एकश्चाप्यगणः संख्ये प्रत्याश्वासमरोचयम् ॥
 09-030-037a न प्राणहेतोर्न भयान्न विषादाद्विशां पते ।
 09-030-037c इदमम्भः प्रविष्टोऽस्मि श्रमात्त्विदमनुष्ठितम् ॥
 09-030-038a त्वं चाश्वसिहि कौन्तेय ये चाप्यनुगतास्तव ।
 09-030-038c अहमुत्थाय वः सर्वान्प्रतियोत्स्यामि संयुगे ॥

09-030-039 युधिष्ठिर उवाच

- 09-030-039a आश्वस्ता एव सर्वे स्म चिरं त्वां मृगयामहे ।
 09-030-039c तदिदानीं समुत्तिष्ठ युध्यस्वेह सुयोधन ॥
 09-030-040a हत्वा वा समरे पार्थान्स्फीतं राज्यमवाप्नुहि ।
 09-030-040c निहतो वा रणेऽस्माभिर्वीरलोकमवाप्स्यसि ॥

09-030-041 दुर्योधन उवाच

- 09-030-041a यदर्थं राज्यमिच्छामि कुरूणां कुरुनन्दन ।
 09-030-041c त इमे निहताः सर्वे भ्रातरो मे जनेश्वर ॥
 09-030-042a क्षीणरत्नां च पृथिवीं हतक्षत्रियपुंगवाम् ।
 09-030-042c नाभ्युत्सहाम्यहं भोक्तुं विधवामिव योषितम् ॥

- 09-030-043a अद्यापि त्वहमाशंसे त्वां विजेतुं युधिष्ठिर ।
 09-030-043c भङ्क्त्वा पाञ्चालपाण्डूनामुत्साहं भरतर्षभ ॥
 09-030-044a न त्विदानीमहं मन्ये कार्यं युद्धेन कर्हिचित् ।
 09-030-044c द्रोणे कर्णे च संशान्ते निहते च पितामहे ॥
 09-030-045a अस्त्विदानीमियं राजन्केवला पृथिवी तव ।
 09-030-045c असहायो हि को राजा राज्यमिच्छेत्प्रशासितुम् ॥
 09-030-046a सुहृदस्तादृशान्हित्वा पुत्रान्भ्रातृन्पितृनपि ।
 09-030-046c भवद्भिश्च हते राज्ये को नु जीवेत मादृशः ॥
 09-030-047a अहं वनं गमिष्यामि ह्यजिनैः प्रतिवासितः ।
 09-030-047c रतिर्हि नास्ति मे राज्ये हतपक्षस्य भारत ॥
 09-030-048a हतबान्धवभूयिष्ठा हताश्वा हतकुञ्जरा ।
 09-030-048c एषा ते पृथिवी राजन्भुङ्क्ष्वैनानां विगतज्वरः ॥
 09-030-049a वनमेव गमिष्यामि वसानो मृगचर्मणी ।
 09-030-049c न हि मे निर्जितस्यास्ति जीवितेऽद्य स्पृहा विभो ॥
 09-030-050a गच्छ त्वं भुङ्क्ष्व राजेन्द्र पृथिवीं निहतेश्वराम् ।
 09-030-050c हतयोधां नष्टरत्नां क्षीणवप्रां यथासुखम् ॥

09-030-051 युधिष्ठिर उवाच

- 09-030-051a आर्तप्रलापान्मा तात सलिलस्थः प्रभाषथाः ।
 09-030-051c नैतन्मनसि मे राजन्वाशितं शकुनेरिव ॥
 09-030-052a यदि चापि समर्थः स्यास्त्वं दानाय सुयोधन ।
 09-030-052c नाहमिच्छेयमवनिं त्वया दत्तां प्रशासितुम् ॥
 09-030-053a अधर्मेण न गृह्णीयां त्वया दत्तां महीमिमाम् ।
 09-030-053c न हि धर्मः स्मृतो राजन्क्षत्रियस्य प्रतिग्रहः ॥
 09-030-054a त्वया दत्तां न चेच्छेयं पृथिवीमखिलामहम् ।
 09-030-054c त्वां तु युद्धे विनिर्जित्य भोक्तास्मि वसुधामिमाम् ॥
 09-030-055a अनीश्वरश्च पृथिवीं कथं त्वं दातुमिच्छसि ।
 09-030-055c त्वयेयं पृथिवी राजन्किं न दत्ता तदैव हि ॥
 09-030-056a धर्मतो याचमानानां शमार्थं च कुलस्य नः ।
 09-030-056c वाष्णीयं प्रथमं राजन्प्रत्याख्याय महाबलम् ॥
 09-030-057a किमिदानीं ददासि त्वं को हि ते चित्तविभ्रमः ।
 09-030-057c अभियुक्तस्तु को राजा दातुमिच्छेद्भि मेदिनीम् ॥

- 09-030-058a न त्वमद्य महीं दातुमीशः कौरवनन्दन ।
 09-030-058c आच्छेत्तुं वा बलाद्राजन्स कथं दातुमिच्छसि ॥
 09-030-058e मां तु निर्जित्य संग्रामे पालयेमां वसुंधराम् ॥
 09-030-059a सूच्यग्रेणापि यद्धूमेरपि धीयेत भारत ।
 09-030-059c तन्मात्रमपि नो मह्यं न ददाति पुरा भवान् ॥
 09-030-060a स कथं पृथिवीमेतां प्रददासि विशां पते ।
 09-030-060c सूच्यग्रं नात्यजः पूर्वं स कथं त्यजसि क्षितिम् ॥
 09-030-061a एवमैश्वर्यमासाद्य प्रशास्य पृथिवीमिमाम् ।
 09-030-061c को हि मूढो व्यवस्येत शत्रोर्दातुं वसुंधराम् ॥
 09-030-062a त्वं तु केवलमौर्ख्येण विमूढो नावबुध्यसे ।
 09-030-062c पृथिवीं दातुकामोऽपि जीवितेनाद्य मोक्ष्यसे ॥
 09-030-063a अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ।
 09-030-063c अथ वा निहतोऽस्माभिर्व्रज लोकाननुत्तमान् ॥
 09-030-064a आवयोर्जीवतो राजन्मयि च त्वयि च ध्रुवम् ।
 09-030-064c संशयः सर्वभूतानां विजये नो भविष्यति ॥
 09-030-065a जीवितं तव दुष्प्रज्ञ मयि संप्रति वर्तते ।
 09-030-065c जीवयेयं त्वहं कामं न तु त्वं जीवितुं क्षमः ॥
 09-030-066a दहने हि कृतो यत्नस्त्वयास्मासु विशेषतः ।
 09-030-066c आशीविषैर्विषैश्चापि जले चापि प्रवेशनैः ॥
 09-030-066e त्वया विनिकृता राजत्राज्यस्य हरणेन च ॥
 09-030-067a एतस्मात्कारणात्पाप जीवितं ते न विद्यते ।
 09-030-067c उत्तिष्ठोत्तिष्ठ युध्यस्व तत्ते श्रेयो भविष्यति ॥

09-030-068 संजय उवाच

- 09-030-068a एवं तु विविधा वाचो जययुक्ताः पुनः पुनः ।
 09-030-068c कीर्तयन्ति स्म ते वीरास्तत्र तत्र जनाधिप ॥

09-031-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 09-031-001a एवं संतर्ज्यमानस्तु मम पुत्रो महीपतिः ।
 09-031-001c प्रकृत्या मन्युमान्वीरः कथमासीत्परंतपः ॥
 09-031-002a न हि संतर्जना तेन श्रुतपूर्वा कदाचन ।
 09-031-002c राजभावेन मान्यश्च सर्वलोकस्य सोऽभवत् ॥

09-031-003a	इयं च पृथिवी सर्वा सम्लेच्छाटविका भृशम् ।
09-031-003c	प्रसादाद्ध्रियते यस्य प्रत्यक्षं तव संजय ॥
09-031-004a	स तथा तर्ज्यमानस्तु पाण्डुपुत्रैर्विशेषतः ।
09-031-004c	विहीनश्च स्वकैर्भृत्यैर्निर्जने चावृतो भृशम् ॥
09-031-005a	श्रुत्वा स कटुका वाचो जययुक्ताः पुनः पुनः ।
09-031-005c	किमब्रवीत्पाण्डवेयांस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥
09-031-006	संजय उवाच
09-031-006a	तर्ज्यमानस्तदा राजन्नुदकस्थस्तवात्मजः ।
09-031-006c	युधिष्ठिरेण राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितेन ह ॥
09-031-007a	श्रुत्वा स कटुका वाचो विषमस्थो जनाधिपः ।
09-031-007c	दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य सलिलस्थः पुनः पुनः ॥
09-031-008a	सलिलान्तर्गतो राजा धुन्वन्हस्तौ पुनः पुनः ।
09-031-008c	मनश्चकार युद्धाय राजानं चाभ्यभाषत ॥
09-031-009a	यूयं ससुहृदः पार्थाः सर्वे सरथवाहनाः ।
09-031-009c	अहमेकः परिद्यूनो विरथो हतवाहनः ॥
09-031-010a	आत्तशस्त्रै रथगतैर्बहुभिः परिवारितः ।
09-031-010c	कथमेकः पदातिः सन्नशस्त्रो योद्धुमुत्सहे ॥
09-031-011a	एकैकेन तु मां यूयं योधयध्वं युधिष्ठिर ।
09-031-011c	न ह्येको बहुभिर्वीरैर्निर्याय्यं योधयितुं युधि ॥
09-031-012a	विशेषतो विकवचः श्रान्तश्चापः समाश्रितः ।
09-031-012c	भृशं विक्षतगात्रश्च श्रान्तवाहनसैनिकः ॥
09-031-013a	न मे त्वत्तो भयं राजन्न च पार्थाद्वृकोदरात् ।
09-031-013c	फल्गुनाद्वासुदेवाद्वा पाञ्चालेभ्योऽथ वा पुनः ॥
09-031-014a	यमाभ्यां युयुधानाद्वा ये चान्ये तव सैनिकाः ।
09-031-014c	एकः सर्वानहं क्रुद्धो न तान्योद्धुमिहोत्सहे ॥
09-031-015a	धर्ममूला सतां कीर्तिर्मनुष्याणां जनाधिप ।
09-031-015c	धर्मं चैवेह कीर्तिं च पालयन्प्रब्रवीम्यहम् ॥
09-031-016a	अहमुत्थाय वः सर्वान्प्रतियोत्स्यामि संयुगे ।
09-031-016c	अन्वंशाभ्यागतान्सर्वानृतून्संवत्सरो यथा ॥
09-031-017a	अद्य वः सरथान्साश्चानशस्त्रो विरथोऽपि सन् ।
09-031-017c	नक्षत्राणीव सर्वाणि सविता रात्रिसंक्षये ॥

09-031-017e	तेजसा नाशयिष्यामि स्थिरीभवत पाण्डवाः ॥
09-031-018a	अद्यानृण्यं गमिष्यामि क्षत्रियाणां यशस्विनाम् ।
09-031-018c	बाह्लीकद्रोणभीष्माणां कर्णस्य च महात्मनः ॥
09-031-019a	जयद्रथस्य शूरस्य भगदत्तस्य चोभयोः ।
09-031-019c	मद्रराजस्य शल्यस्य भूरिश्रवस एव च ॥
09-031-020a	पुत्राणां भरतश्रेष्ठ शकुनेः सौबलस्य च ।
09-031-020c	मित्राणां सुहृदां चैव बान्धवानां तथैव च ॥
09-031-021a	आनृण्यमद्य गच्छामि हत्वा त्वां भ्रातृभिः सह ।
09-031-021c	एतावदुक्त्वा वचनं विरराम जनाधिपः ॥

09-031-022 युधिष्ठिर उवाच

09-031-022a	दिष्ट्या त्वमपि जानीषे क्षत्रधर्मं सुयोधन ।
09-031-022c	दिष्ट्या ते वर्तते बुद्धिर्युद्धायैव महाभुज ॥
09-031-023a	दिष्ट्या शूरोऽसि कौरव्य दिष्ट्या जानासि संगरम् ।
09-031-023c	यस्त्वमेको हि नः सर्वान्संयुगे योद्धुमिच्छसि ॥
09-031-024a	एक एकेन संगम्य यत्ते संमतमायुधम् ।
09-031-024c	तत्त्वमादाय युध्यस्व प्रेक्षकास्ते वयं स्थिताः ॥
09-031-025a	अयमिष्टं च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहम् ।
09-031-025c	हत्वैकं भवतो राज्यं हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥

09-031-026 दुर्योधन उवाच

09-031-026a	एकश्चेद्योद्धुमाक्रन्दे वरोऽद्य मम दीयते ।
09-031-026c	आयुधानामियं चापि वृता त्वत्संमते गदा ॥
09-031-027a	भ्रातृणां भवतामेकः शक्यं मां योऽभिमन्यते ।
09-031-027c	पदातिर्गदया संख्ये स युध्यतु मया सह ॥
09-031-028a	वृत्तानि रथयुद्धानि विचित्राणि पदे पदे ।
09-031-028c	इदमेकं गदायुद्धं भवत्वद्याद्भुतं महत् ॥
09-031-029a	अन्नानामपि पर्यायं कर्तुमिच्छन्ति मानवाः ।
09-031-029c	युद्धानामपि पर्यायो भवत्वनुमते तव ॥
09-031-030a	गदया त्वां महाबाहो विजेष्यामि सहानुजम् ।
09-031-030c	पाञ्चालान्सृज्यांश्चैव ये चान्ये तव सैनिकाः ॥

09-031-031 युधिष्ठिर उवाच

- 09-031-031a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गान्धारे मां योधय सुयोधन ।
 09-031-031c एक एकेन संगम्य संयुगे गदया बली ॥
 09-031-032a पुरुषो भव गान्धारे युध्यस्व सुसमाहितः ।
 09-031-032c अद्य ते जीवितं नास्ति यद्यपि त्वं मनोजवः ॥

09-031-033 संजय उवाच

- 09-031-033a एतत्स नरशार्दूलो नामृष्यत तवात्मजः ।
 09-031-033c सलिलान्तर्गतः श्वश्रे महानाग इव श्वसन् ॥
 09-031-034a तथासौ वाक्प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः ।
 09-031-034c वाचं न ममृषे धीमानुत्तमाश्वः कशामिव ॥
 09-031-035a संक्षोभ्य सलिलं वेगाद्गदामादाय वीर्यवान् ।
 09-031-035c अद्रिसारमयीं गुर्वी काञ्चनाङ्गदभूषणाम् ॥
 09-031-035e अन्तर्जलात्समुत्तस्थौ नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥
 09-031-036a स भित्त्वा स्तम्भितं तोयं स्कन्धे कृत्वायसीं गदाम् ।
 09-031-036c उदतिष्ठत पुत्रस्ते प्रतपन्नश्मिमानिव ॥
 09-031-037a ततः शैक्यायसीं गुर्वी जातरूपपरिष्कृताम् ।
 09-031-037c गदां परामृशद्धीमान्धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥
 09-031-038a गदाहस्तं तु तं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्वतम् ।
 09-031-038c प्रजानामिव संक्रुद्धं शूलपाणिमवस्थितम् ॥
 09-031-038e सगदो भारतो भाति प्रतपन्भास्करो यथा ॥
 09-031-039a तमुत्तीर्णं महाबाहुं गदाहस्तमरिंदमम् ।
 09-031-039c मेनिरे सर्वभूतानि दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥
 09-031-040a वज्रहस्तं यथा शक्रं शूलहस्तं यथा हरम् ।
 09-031-040c ददृशुः सर्वपाञ्चालाः पुत्रं तव जनाधिप ॥
 09-031-041a तमुत्तीर्णं तु संप्रेक्ष्य समहृष्यन्त सर्वशः ।
 09-031-041c पाञ्चालाः पाण्डवेयाश्च तेऽन्योन्यस्य तलान्ददुः ॥
 09-031-042a अवहासं तु तं मत्वा पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 09-031-042c उद्धृत्य नयने क्रुद्धो दिधक्षुरिव पाण्डवान् ॥
 09-031-043a त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा संदष्टदशनच्छदः ।
 09-031-043c प्रत्युवाच ततस्तान्वै पाण्डवान्सहकेशवान् ॥
 09-031-044a अवहासस्य वोऽस्याद्य प्रतिवक्तास्मि पाण्डवाः ।
 09-031-044c गमिष्यथ हताः सद्यः सपाञ्चाला यमक्षयम् ॥

- 09-031-045a उत्थितस्तु जलात्तस्मात्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 09-031-045c अतिष्ठत गदापाणी रुधिरेण समुक्षितः ॥
 09-031-046a तस्य शोणितदिग्धस्य सलिलेन समुक्षितम् ।
 09-031-046c शरीरं स्म तदा भाति स्रवन्निव महीधरः ॥
 09-031-047a तमुद्यतगदं वीरं मेनिरे तत्र पाण्डवाः ।
 09-031-047c वैवस्वतमिव क्रुद्धं किंकरोद्यतपाणिनम् ॥
 09-031-048a स मेघनिनदो हर्षान्नदन्निव च गोवृषः ।
 09-031-048c आजुहाव ततः पार्थान्गदया युधि वीर्यवान् ॥

09-031-049 दुर्योधन उवाच

- 09-031-049a एकैकेन च मां यूयमासीदत युधिष्ठिर ।
 09-031-049c न ह्येको बहुभिर्न्याय्यो वीर योधयितुं युधि ॥
 09-031-050a न्यस्तवर्मा विशेषेण श्रान्तश्चाप्सु परिप्लुतः ।
 09-031-050c भृशं विक्षतगात्रश्च हतवाहनसैनिकः ॥

09-031-051 युधिष्ठिर उवाच

- 09-031-051a नाभूदियं तव प्रज्ञा कथमेवं सुयोधन ।
 09-031-051c यदाभिमन्युं बहवो जघ्नुर्युधि महारथाः ॥
 09-031-052a आमुञ्च कवचं वीर मूर्धजान्यमयस्व च ।
 09-031-052c यच्चान्यदपि ते नास्ति तदप्यादत्स्व भारत ॥
 09-031-052e इममेकं च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहम् ॥
 09-031-053a पञ्चानां पाण्डवेयानां येन योद्धुमिहेच्छसि ।
 09-031-053c तं हत्वा वै भवान्राजा हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥
 09-031-053e ऋते च जीविताद्वीर युद्धे किं कुर्म ते प्रियम् ॥

09-031-054 संजय उवाच

- 09-031-054a ततस्तव सुतो राजन्वर्म जग्राह काञ्चनम् ।
 09-031-054c विचित्रं च शिरस्त्राणं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ॥
 09-031-055a सोऽवबद्धशिरस्त्राणः शुभकाञ्चनवर्मभृत् ।
 09-031-055c रराज राजन्पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव ॥
 09-031-056a संनद्धः स गदी राजन्सज्जः संग्राममूर्धनि ।
 09-031-056c अब्रवीत्पाण्डवान्सर्वान्पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥
 09-031-057a भ्रातॄणां भवतामेको युध्यतां गदया मया ।

09-031-057c	सहदेवेन वा योत्स्ये भीमेन नकुलेन वा ॥
09-031-058a	अथ वा फल्गुनेनाद्य त्वया वा भरतर्षभ ।
09-031-058c	योत्स्येऽहं संगरं प्राप्य विजेष्ये च रणाजिरे ॥
09-031-059a	अहमद्य गमिष्यामि वैरस्यान्तं सुदुर्गमम् ।
09-031-059c	गदया पुरुषव्याघ्र हेमपट्टविनद्धया ॥
09-031-060a	गदायुद्धे न मे कश्चित्सदृशोऽस्तीति चिन्तय ।
09-031-060c	गदया वो हनिष्यामि सर्वानेव समागतान् ॥
09-031-060e	गृह्णातु स गदां यो वै युध्यतेऽद्य मया सह ॥
09-032-001	संजय उवाच
09-032-001a	एवं दुर्योधने राजनार्जमाने मुहुर्मुहुः ।
09-032-001c	युधिष्ठिरस्य संक्रुद्धो वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥
09-032-002a	यदि नाम ह्ययं युद्धे वरयेत्त्वां युधिष्ठिर ।
09-032-002c	अर्जुनं नकुलं वापि सहदेवमथापि वा ॥
09-032-003a	किमिदं साहसं राजंस्त्वया व्याहतमीदृशम् ।
09-032-003c	एकमेव निहत्याजौ भव राजा कुरुष्विति ॥
09-032-004a	एतेन हि कृता योग्या वर्षाणीह त्रयोदश ।
09-032-004c	आयसे पुरुषे राजन्भीमसेनजिघांसया ॥
09-032-005a	कथं नाम भवेत्कार्यमस्माभिर्भरतर्षभ ।
09-032-005c	साहसं कृतवांस्त्वं तु ह्यनुक्रोशान्नृपोत्तम ॥
09-032-006a	नान्यमस्यानुपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।
09-032-006c	ऋते वृकोदरात्पार्थात्स च नातिकृतश्रमः ॥
09-032-007a	तदिदं द्यूतमारब्धं पुनरेव यथा पुरा ।
09-032-007c	विषमं शकुनेश्चैव तव चैव विशां पते ॥
09-032-008a	बली भीमः समर्थश्च कृती राजा सुयोधनः ।
09-032-008c	बलवान्वा कृती वेति कृती राजन्विशिष्यते ॥
09-032-009a	सोऽयं राजंस्त्वया शत्रुः समे पथि निवेशितः ।
09-032-009c	न्यस्तश्चात्मा सुविषमे कृच्छ्रमापादिता वयम् ॥
09-032-010a	को नु सर्वान्विनिर्जित्य शत्रून्केन वैरिणा ।
09-032-010c	पणित्वा चैकपाणेन रोचयेदेवमाहवम् ॥
09-032-011a	न हि पश्यामि तं लोके गदाहस्तं नरोत्तमम् ।
09-032-011c	युध्येदुर्योधनं संख्ये कृतित्वाद्धि विशेषयेत् ॥

- 09-032-012a फल्गुनं वा भवन्तं वा माद्रीपुत्रावथापि वा ।
 09-032-012c न समर्थानहं मन्ये गदाहस्तस्य संयुगे ॥
- 09-032-013a स कथं वदसे शत्रुं युध्यस्व गदयेति ह ।
 09-032-013c एकं च नो निहत्याजौ भव राजेति भारत ॥
- 09-032-014a वृकोदरं समासाद्य संशयो विजये हि नः ।
 09-032-014c न्यायतो युध्यमानानां कृती ह्येष महाबलः ॥
- 09-032-015 भीम उवाच**
- 09-032-015a मधुसूदन मा कार्षीर्विषादं यदुनन्दन ।
 09-032-015c अद्य पारं गमिष्यामि वैरस्य भृशदुर्गमम् ॥
- 09-032-016a अहं सुयोधनं संख्ये हनिष्यामि न संशयः ।
 09-032-016c विजयो वै ध्रुवं कृष्ण धर्मराजस्य दृश्यते ॥
- 09-032-017a अध्यर्धेन गुणेनेयं गदा गुरुतरी मम ।
 09-032-017c न तथा धार्तराष्ट्रस्य मा कार्षीर्माधव व्यथाम् ॥
- 09-032-018a सामरानपि लोकांस्त्रीन्नानाशस्त्रधरान्युधि ।
 09-032-018c योधयेयं रणे हृष्टः किमुताद्य सुयोधनम् ॥
- 09-032-019 संजय उवाच**
- 09-032-019a तथा संभाषमाणं तु वासुदेवो वृकोदरम् ।
 09-032-019c हृष्टः संपूजयामास वचनं चेदमब्रवीत् ॥
- 09-032-020a त्वामाश्रित्य महाबाहो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 09-032-020c निहतारिः स्वकां दीप्तां श्रियं प्राप्तो न संशयः ॥
- 09-032-021a त्वया विनिहताः सर्वे धृतराष्ट्रसुता रणे ।
 09-032-021c राजानो राजपुत्राश्च नागाश्च विनिपातिताः ॥
- 09-032-022a कलिङ्गा मागधाः प्राच्या गान्धाराः कुरवस्तथा ।
 09-032-022c त्वामासाद्य महायुद्धे निहताः पाण्डुनन्दन ॥
- 09-032-023a हत्वा दुर्योधनं चापि प्रयच्छोर्वी ससागराम् ।
 09-032-023c धर्मराजाय कौन्तेय यथा विष्णुः शचीपतेः ॥
- 09-032-024a त्वां च प्राप्य रणे पापो धार्तराष्ट्रो विनङ्क्ष्यति ।
 09-032-024c त्वमस्य सक्थिनी भङ्क्त्वा प्रतिज्ञां पारयिष्यसि ॥
- 09-032-025a यत्नेन तु सदा पार्थ योद्धव्यो धृतराष्ट्रजः ।
 09-032-025c कृती च बलवांश्चैव युद्धशौण्डश्च नित्यदा ॥

09-032-026a	ततस्तु सात्यकी राजन्पूजयामास पाण्डवम् ।
09-032-026c	विविधाभिश्च तां वाग्भिः पूजयामास माधवः ॥
09-032-027a	पाञ्चालाः पाण्डवेयाश्च धर्मराजपुरोगमाः ।
09-032-027c	तद्वचो भीमसेनस्य सर्व एवाभ्यपूजयन् ॥
09-032-028a	ततो भीमबलो भीमो युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ।
09-032-028c	सृञ्जयैः सह तिष्ठन्तं तपन्तमिव भास्करम् ॥
09-032-029a	अहमेतेन संगम्य संयुगे योद्धुमुत्सहे ।
09-032-029c	न हि शक्तो रणे जेतुं मामेष पुरुषाधमः ॥
09-032-030a	अद्य क्रोधं विमोक्षयामि निहितं हृदये भृशम् ।
09-032-030c	सुयोधने धार्तराष्ट्रे खाण्डवेऽग्निमिवार्जुनः ॥
09-032-031a	शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयम् ।
09-032-031c	निहत्य गदया पापमद्य राजन्सुखी भव ॥
09-032-032a	अद्य कीर्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्ये तवानघ ।
09-032-032c	प्राणाञ्जिश्यं च राज्यं च मोक्ष्यतेऽद्य सुयोधनः ॥
09-032-033a	राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्रं मया हतम् ।
09-032-033c	स्मरिष्यत्यशुभं कर्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥
09-032-034a	इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
09-032-034c	उदतिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् ॥
09-032-035a	तमेकाकिनमासाद्य धार्तराष्ट्रं महाबलम् ।
09-032-035c	निर्यूथमिव मातङ्गं समहृष्यन्त पाण्डवाः ॥
09-032-036a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
09-032-036c	भीमसेनस्तदा राजन्दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥
09-032-037a	राज्ञापि धृतराष्ट्रेण त्वया चास्मासु यत्कृतम् ।
09-032-037c	स्मर तद्दुष्कृतं कर्म यद्वृत्तं वारणावते ॥
09-032-038a	द्रौपदी च परिक्लिष्टा सभामध्ये रजस्वला ।
09-032-038c	द्यूते यद्विजितो राजा शकुनेर्बुद्धिनिश्चयात् ॥
09-032-039a	यानि चान्यानि दुष्टात्मन्पापानि कृतवानसि ।
09-032-039c	अनागःसु च पार्थेषु तस्य पश्य महत्फलम् ॥
09-032-040a	त्वत्कृते निहतः शेते शरतल्पे महायशाः ।
09-032-040c	गाङ्गेयो भरतश्रेष्ठः सर्वेषां नः पितामहः ॥
09-032-041a	हतो द्रोणश्च कर्णश्च हतः शल्यः प्रतापवान् ।

- 09-032-041c वैरस्य चादिकर्तासौ शकुनिर्निहतो युधि ॥
 09-032-042a भ्रातरस्ते हताः शूराः पुत्राश्च सहसैनिकाः ।
 09-032-042c राजानश्च हताः शूराः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
 09-032-043a एते चान्ये च निहता बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
 09-032-043c प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः ॥
 09-032-044a अवशिष्टस्त्वमेवैकः कुलघ्नोऽधमपुरुषः ।
 09-032-044c त्वामप्यद्य हनिष्यामि गदया नात्र संशयः ॥
 09-032-045a अद्य तेऽहं रणे दर्पं सर्वं नाशयिता नृप ।
 09-032-045c राज्याशां विपुलां राजन्पाण्डवेषु च दुष्कृतम् ॥

09-032-046 दुर्योधन उवाच

- 09-032-046a किं कत्थितेन बहुधा युध्यस्वाद्य मया सह ।
 09-032-046c अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां वृकोदर ॥
 09-032-047a किं न पश्यसि मां पाप गदायुद्धे व्यवस्थितम् ।
 09-032-047c हिमवच्छिखराकारां प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥
 09-032-048a गदिनं कोऽद्य मां पाप जेतुमुत्सहते रिपुः ।
 09-032-048c न्यायतो युध्यमानस्य देवेष्वपि पुरंदरः ॥
 09-032-049a मा वृथा गर्ज कौन्तेय शारदाभ्रमिवाजलम् ।
 09-032-049c दर्शयस्व बलं युद्धे यावत्तत्तेऽद्य विद्यते ॥
 09-032-050a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पाञ्चालाः सहसृञ्जयाः ।
 09-032-050c सर्वे संपूजयामासुस्तद्वचो विजिगीषवः ॥
 09-032-051a तं मत्तमिव मातङ्गं तलशब्देन मानवाः ।
 09-032-051c भूयः संहर्षयामासू राजन्दुर्योधनं नृपम् ॥
 09-032-052a बृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेषन्ति चासकृत् ।
 09-032-052c शस्त्राणि संप्रदीप्यन्ते पाण्डवानां जयैषिणाम् ॥

09-033-001 संजय उवाच

- 09-033-001a तस्मिन्युद्धे महाराज संप्रवृत्ते सुदारुणे ।
 09-033-001c उपविष्टेषु सर्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥
 09-033-002a ततस्तालध्वजो रामस्तयोर्युद्धे उपस्थिते ।
 09-033-002c श्रुत्वा तच्छिष्ययो राजन्नाजगाम हलायुधः ॥
 09-033-003a तं दृष्ट्वा परमप्रीताः पूजयित्वा नराधिपाः ।

09-033-003c	शिष्ययोः कौशलं युद्धे पश्य रामेति चाब्रुवन् ॥
09-033-004a	अब्रवीच्च तदा रामो दृष्ट्वा कृष्णं च पाण्डवम् ।
09-033-004c	दुर्योधनं च कौरव्यं गदापाणिमवस्थितम् ॥
09-033-005a	चत्वारिंशदहान्यद्य द्वे च मे निःसृतस्य वै ।
09-033-005c	पुष्येण संप्रयातोऽस्मि श्रवणे पुनरागतः ॥
09-033-005e	शिष्ययोर्वै गदायुद्धं द्रष्टुकामोऽस्मि माधव ॥
09-033-006a	ततो युधिष्ठिरो राजा परिष्वज्य हलायुधम् ।
09-033-006c	स्वागतं कुशलं चास्मै पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥
09-033-007a	कृष्णौ चापि महेष्वासावभिवाद्य हलायुधम् ।
09-033-007c	सस्वजाते परिप्रीतौ प्रियमाणौ यशस्विनौ ॥
09-033-008a	माद्रीपुत्रौ तथा शूरौ द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ।
09-033-008c	अभिवाद्य स्थिता राजत्रौहिणेयं महाबलम् ॥
09-033-009a	भीमसेनोऽथ बलवान्पुत्रस्तव जनाधिप ।
09-033-009c	तथैव चोद्यतगदौ पूजयामासतुर्बलम् ॥
09-033-010a	स्वागतेन च ते तत्र प्रतिपूज्य पुनः पुनः ।
09-033-010c	पश्य युद्धं महाबाहो इति ते राममब्रुवन् ॥
09-033-010e	एवमूचुर्महात्मानं रौहिणेयं नराधिपाः ॥
09-033-011a	परिष्वज्य तदा रामः पाण्डवान्सृज्जयानपि ।
09-033-011c	अपृच्छत्कुशलं सर्वान्पाण्डवांश्चामितौजसः ॥
09-033-011e	तथैव ते समासाद्य पप्रच्छुस्तमनामयम् ॥
09-033-012a	प्रत्यभ्यर्च्य हली सर्वान्क्षत्रियांश्च महामनाः ।
09-033-012c	कृत्वा कुशलसंयुक्तां संविदं च यथावयः ॥
09-033-013a	जनार्दनं सात्यकिं च प्रेम्णा स परिष्वजे ।
09-033-013c	मूर्ध्नि चैतावुपाग्राय कुशलं पर्यपृच्छत ॥
09-033-014a	तौ चैनं विधिवद्राजन्पूजयामासतुर्गुरुम् ।
09-033-014c	ब्रह्माणमिव देवेशमिन्द्रोपेन्द्रौ मुदा युतौ ॥
09-033-015a	ततोऽब्रवीद्धर्मसुतो रौहिणेयमरिंदमम् ।
09-033-015c	इदं भ्रात्रोर्महायुद्धं पश्य रामेति भारत ॥
09-033-016a	तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान्केशवपूर्वजः ।
09-033-016c	न्यविशत्परमप्रीतः पूज्यमानो महारथैः ॥
09-033-017a	स बभौ राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः ।

09-033-017c दिवीव नक्षत्रगणैः परिकीर्णो निशाकरः ॥

09-033-018a ततस्तयोः संनिपातस्तुमुलो रोमहर्षणः ।

09-033-018c आसीदन्तकरो राजन्वैरस्य तव पुत्रयोः ॥

09-034-001 जनमेजय उवाच

09-034-001a पूर्वमेव यदा रामस्तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ।

09-034-001c आमन्त्र्य केशवं यातो वृष्णिभिः सहितः प्रभुः ॥

09-034-002a साहाय्यं धार्तराष्ट्रस्य न च कर्तास्मि केशव ।

09-034-002c न चैव पाण्डुपुत्राणां गमिष्यामि यथागतम् ॥

09-034-003a एवमुक्त्वा तदा रामो यातः शत्रुनिबर्हणः ।

09-034-003c तस्य चागमनं भूयो ब्रह्मज्ज्ञंसितुमर्हसि ॥

09-034-004a आख्याहि मे विस्तरतः कथं राम उपस्थितः ।

09-034-004c कथं च दृष्टवान्युद्धं कुशलो ह्यसि सत्तम ॥

09-034-005 वैशंपायन उवाच

09-034-005a उपप्लव्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।

09-034-005c प्रेषितो धृतराष्ट्रस्य समीपं मधुसूदनः ॥

09-034-005e शमं प्रति महाबाहो हितार्थं सर्वदेहिनाम् ॥

09-034-006a स गत्वा हास्तिनपुरं धृतराष्ट्रं समेत्य च ।

09-034-006c उक्तवान्वचनं तथ्यं हितं चैव विशेषतः ॥

09-034-006e न च तत्कृतवान्राजा यथाख्यातं हि ते पुरा ॥

09-034-007a अनवाप्य शमं तत्र कृष्णः पुरुषसत्तमः ।

09-034-007c आगच्छत महाबाहुरुपप्लव्यं जनाधिप ॥

09-034-008a ततः प्रत्यागतः कृष्णो धार्तराष्ट्रविसर्जितः ।

09-034-008c अक्रियायां नरव्याघ्र पाण्डवानिदमब्रवीत् ॥

09-034-009a न कुर्वन्ति वचो मह्यं कुरवः कालचोदिताः ।

09-034-009c निर्गच्छध्वं पाण्डवेयाः पुष्येण सहिता मया ॥

09-034-010a ततो विभज्यमानेषु बलेषु बलिनां वरः ।

09-034-010c प्रोवाच भ्रातरं कृष्णं रौहिणेयो महामनाः ॥

09-034-011a तेषामपि महाबाहो साहाय्यं मधुसूदन ।

09-034-011c क्रियतामिति तत्कृष्णो नास्य चक्रे वचस्तदा ॥

09-034-012a ततो मन्युपरीतात्मा जगाम यदुनन्दनः ।

09-034-012c	तीर्थयात्रां हलधरः सरस्वत्यां महायशाः ॥
09-034-012e	मैत्रे नक्षत्रयोगे स्म सहितः सर्वयादवैः ॥
09-034-013a	आश्रयामास भोजस्तु दुर्योधनमरिदमः ।
09-034-013c	युयुधानेन सहितो वासुदेवस्तु पाण्डवान् ॥
09-034-014a	रौहिणेये गते शूरे पुष्येण मधुसूदनः ।
09-034-014c	पाण्डवेयान्पुरस्कृत्य ययावभिमुखः कुरून् ॥
09-034-015a	गच्छन्नेव पथिस्थस्तु रामः प्रेष्यानुवाच ह ।
09-034-015c	संभारांस्तीर्थयात्रायां सर्वोपकरणानि च ॥
09-034-015e	आनयध्वं द्वारकाया अग्नीन्वै याजकांस्तथा ॥
09-034-016a	सुवर्णं रजतं चैव धेनूर्वासांसि वाजिनः ।
09-034-016c	कुञ्जरांश्च रथांश्चैव खरोष्ट्रं वाहनानि च ॥
09-034-016e	क्षिप्रमानीयतां सर्वं तीर्थहेतोः परिच्छदम् ॥
09-034-017a	प्रतिस्रोतः सरस्वत्या गच्छध्वं शीघ्रगामिनः ।
09-034-017c	ऋत्विजश्चानयध्वं वै शतशश्च द्विजर्षभान् ॥
09-034-018a	एवं संदिश्य तु प्रेष्यान्बलदेवो महाबलः ।
09-034-018c	तीर्थयात्रां ययौ राजन्कुरूणां वैशसे तदा ॥
09-034-018e	सरस्वतीं प्रतिस्रोतः समुद्रादभिजग्मिवान् ॥
09-034-019a	ऋत्विग्भिश्च सुहृद्भिश्च तथान्यैर्द्विजसत्तमैः ।
09-034-019c	रथैर्गजैस्तथाश्चैश्च प्रेष्यैश्च भरतर्षभ ॥
09-034-019e	गोखरोष्ट्रप्रयुक्तैश्च यानैश्च बहुभिर्वृतः ॥
09-034-020a	श्रान्तानां क्लान्तवपुषां शिशूनां विपुलायुषाम् ।
09-034-020c	तानि यानानि देशेषु प्रतीक्ष्यन्ते स्म भारत ॥
09-034-020e	बुभुक्षितानामर्थाय क्लृप्तमन्नं समन्ततः ॥
09-034-021a	यो यो यत्र द्विजो भोक्तुं कामं कामयते तदा ।
09-034-021c	तस्य तस्य तु तत्रैवमुपजहुस्तदा नृप ॥
09-034-022a	तत्र स्थिता नरा राजत्रौहिणेयस्य शासनात् ।
09-034-022c	भक्ष्यपेयस्य कुर्वन्ति राशींस्तत्र समन्ततः ॥
09-034-023a	वासांसि च महार्हाणि पर्यङ्कास्तरणानि च ।
09-034-023c	पूजार्थं तत्र क्लृप्तानि विप्राणां सुखमिच्छताम् ॥
09-034-024a	यत्र यः स्वपते विप्रः क्षत्रियो वापि भारत ।
09-034-024c	तत्र तत्र तु तस्यैव सर्वं क्लृप्तमदृश्यत ॥

- 09-034-025a यथासुखं जनः सर्वस्तिष्ठते याति वा तदा ।
 09-034-025c यातुकामस्य यानानि पानानि तृषितस्य च ॥
 09-034-026a बुभुक्षितस्य चान्नानि स्वादूनि भरतर्षभ ।
 09-034-026c उपजहुर्नरास्तत्र वस्त्राण्याभरणानि च ॥
 09-034-027a स पन्थाः प्रबभौ राजन्सर्वस्यैव सुखावहः ।
 09-034-027c स्वर्गोपमस्तदा वीर नराणां तत्र गच्छताम् ॥
 09-034-028a नित्यप्रमुदितोपेतः स्वादुभक्षः शुभान्वितः ।
 09-034-028c विपण्यापणपण्यानां नानाजनशतैर्वृतः ॥
 09-034-028e नानाद्रुमलतोपेतो नानारत्नविभूषितः ॥
 09-034-029a ततो महात्मा नियमे स्थितात्मा; पुण्येषु तीर्थेषु वसूनि राजन् ।
 09-034-029c ददौ द्विजेभ्यः क्रतुदक्षिणाश्च; यदुप्रवीरो हलभृत्प्रतीतः ॥
 09-034-030a दोग्ध्रीश्च धेनूश्च सहस्रशो वै; सुवाससः काञ्चनबद्धशृङ्गीः ।
 09-034-030c हयांश्च नानाविधदेशजाता;न्यानानि दासीश्च तथा द्विजेभ्यः ॥
 09-034-031a रत्नानि मुक्तामणिविद्रुमं च; शृङ्गीसुवर्णं रजतं च शुभ्रम् ।
 09-034-031c अयस्मयं ताम्रमयं च भाण्डं; ददौ द्विजातिप्रवरेषु रामः ॥
 09-034-032a एवं स वित्तं प्रददौ महात्मा; सरस्वतीतीर्थवरेषु भूरि ।
 09-034-032c ययौ क्रमेणाप्रतिमप्रभावःस्ततः कुरुक्षेत्रमुदारवृत्तः ॥

09-034-033 जनमेजय उवाच

- 09-034-033a सारस्वतानां तीर्थानां गुणोत्पत्तिं वदस्व मे ।
 09-034-033c फलं च द्विपदां श्रेष्ठ कर्मनिर्वृत्तिमेव च ॥
 09-034-034a यथाक्रमं च भगवंस्तीर्थानामनुपूर्वशः ।
 09-034-034c ब्रह्मन्ब्रह्मविदां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥

09-034-035 वैशंपायन उवाच

- 09-034-035a तीर्थानां विस्तरं राजन्गुणोत्पत्तिं च सर्वशः ।
 09-034-035c मयोच्यमानां शृणु वै पुण्यां राजेन्द्र कृत्स्नशः ॥
 09-034-036a पूर्वं महाराज यदुप्रवीरः ऋत्विक्सुहृद्विप्रगणैश्च सार्धम् ।
 09-034-036c पुण्यं प्रभासं समुपाजगाम; यत्रोडुराड्यक्ष्मणा क्लिश्यमानः ॥
 09-034-037a विमुक्तशापः पुनराप्य तेजः; सर्वं जगद्भासयते नरेन्द्र ।
 09-034-037c एवं तु तीर्थप्रवरं पृथिव्यां; प्रभासनात्तस्य ततः प्रभासः ॥

09-034-038 जनमेजय उवाच

- 09-034-038a किमर्थं भगवान्सोमो यक्षमणा समगृह्यत ।
 09-034-038c कथं च तीर्थप्रवरे तस्मिंश्चन्द्रो न्यमज्जत ॥
- 09-034-039a कथमाप्लुत्य तस्मिंस्तु पुनराप्यायितः शशी ।
 09-034-039c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने ॥
- 09-034-040 वैशंपायन उवाच**
- 09-034-040a दक्षस्य तनया यास्ताः प्रादुरासन्विशां पते ।
 09-034-040c स सप्तविंशतिं कन्या दक्षः सोमाय वै ददौ ॥
- 09-034-041a नक्षत्रयोगनिरताः संख्यानार्थं च भारत ।
 09-034-041c पत्न्यो वै तस्य राजेन्द्र सोमस्य शुभलक्षणाः ॥
- 09-034-042a तास्तु सर्वा विशालाक्ष्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 09-034-042c अत्यरिच्यत तासां तु रोहिणी रूपसंपदा ॥
- 09-034-043a ततस्तस्यां स भगवान्प्रीतिं चक्रे निशाकरः ।
 09-034-043c सास्य हृद्या बभूवाथ तस्मात्तां बुभुजे सदा ॥
- 09-034-044a पुरा हि सोमो राजेन्द्र रोहिण्यामवसच्चिरम् ।
 09-034-044c ततोऽस्य कुपितान्यासन्नक्षत्राणि महात्मनः ॥
- 09-034-045a ता गत्वा पितरं प्राहुः प्रजापतिमतन्द्रिताः ।
 09-034-045c सोमो वसति नास्मासु रोहिणीं भजते सदा ॥
- 09-034-046a ता वयं सहिताः सर्वास्त्वत्सकाशे प्रजेश्वर ।
 09-034-046c वत्स्यामो नियताहारास्तपश्चरणतत्पराः ॥
- 09-034-047a श्रुत्वा तासां तु वचनं दक्षः सोममथाब्रवीत् ।
 09-034-047c समं वर्तस्व भार्यासु मा त्वाधर्मो महान्स्पृशेत् ॥
- 09-034-048a ताश्च सर्वाब्रवीद्दक्षो गच्छध्वं सोममन्तिकात् ।
 09-034-048c समं वत्स्यति सर्वासु चन्द्रमा मम शासनात् ॥
- 09-034-049a विसृष्टास्तास्तदा जग्मुः शीतांशुभवनं तदा ।
 09-034-049c तथापि सोमो भगवान्पुनरेव महीपते ॥
- 09-034-049e रोहिणीं निवसत्येव प्रीयमाणो मुहुर्मुहुः ॥
- 09-034-050a ततस्ताः सहिताः सर्वा भूयः पितरमब्रुवन् ।
 09-034-050c तव शुश्रूषणे युक्ता वत्स्यामो हि तवाश्रमे ॥
- 09-034-050e सोमो वसति नास्मासु नाकरोद्वचनं तव ॥
- 09-034-051a तासां तद्वचनं श्रुत्वा दक्षः सोममथाब्रवीत् ।
 09-034-051c समं वर्तस्व भार्यासु मा त्वां शप्स्ये विरोचन ॥

09-034-052a	अनादृत्य तु तद्वाक्यं दक्षस्य भगवाञ्जशी ।
09-034-052c	रोहिण्या सार्धमवसत्ततस्ताः कुपिताः पुनः ॥
09-034-053a	गत्वा च पितरं प्राहुः प्रणम्य शिरसा तदा ।
09-034-053c	सोमो वसति नास्मासु तस्मान्नः शरणं भव ॥
09-034-054a	रोहिण्यामेव भगवन्सदा वसति चन्द्रमाः ।
09-034-054c	तस्मान्नस्त्राहि सर्वा वै यथा नः सोम आविशेत् ॥
09-034-055a	तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धो यक्षमाणं पृथिवीपते ।
09-034-055c	ससर्ज रोषात्सोमाय स चोडुपतिमाविशत् ॥
09-034-056a	स यक्ष्मणाभिभूतात्माक्षीयताहरहः शशी ।
09-034-056c	यत्नं चाप्यकरोद्राजन्मोक्षार्थं तस्य यक्ष्मणः ॥
09-034-057a	इष्ट्वेष्टिभिर्महाराज विविधाभिर्निशाकरः ।
09-034-057c	न चामुच्यत शापाद्वै क्षयं चैवाभ्यगच्छत ॥
09-034-058a	क्षीयमाणे ततः सोमे ओषध्यो न प्रजज्ञिरे ।
09-034-058c	निरास्वादरसाः सर्वा हतवीर्याश्च सर्वशः ॥
09-034-059a	ओषधीनां क्षये जाते प्राणिनामपि संक्षयः ।
09-034-059c	कृशाश्चासन्प्रजाः सर्वाः क्षीयमाणे निशाकरे ॥
09-034-060a	ततो देवाः समागम्य सोममूचुर्महीपते ।
09-034-060c	किमिदं भवतो रूपमीदृशं न प्रकाशते ॥
09-034-061a	कारणं ब्रूहि नः सर्वं येनेदं ते महद्भयम् ।
09-034-061c	श्रुत्वा तु वचनं त्वत्तो विधास्यामस्ततो वयम् ॥
09-034-062a	एवमुक्तः प्रत्युवाच सर्वास्ताञ्जशलक्षणः ।
09-034-062c	शापं च कारणं चैव यक्ष्माणं च तथात्मनः ॥
09-034-063a	देवास्तस्य वचः श्रुत्वा गत्वा दक्षमथाब्रुवन् ।
09-034-063c	प्रसीद भगवन्सोमे शापश्चैष निवर्त्यताम् ॥
09-034-064a	असौ हि चन्द्रमाः क्षीणः किञ्चिच्छेषो हि लक्ष्यते ।
09-034-064c	क्षयाच्चैवास्य देवेश प्रजाश्चापि गताः क्षयम् ॥
09-034-065a	वीरुदोषधयश्चैव बीजानि विविधानि च ।
09-034-065c	तथा वयं लोकगुरो प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥
09-034-066a	एवमुक्तस्तदा चिन्त्य प्राह वाक्यं प्रजापतिः ।
09-034-066c	नैतच्छक्यं मम वचो व्यावर्तयितुमन्यथा ॥
09-034-066e	हेतुना तु महाभागा निवर्तिष्यति केनचित् ॥

09-034-067a	समं वर्ततु सर्वासु शशी भार्यासु नित्यशः ।
09-034-067c	सरस्वत्या वरे तीर्थे उन्मज्जञ्शलक्षणः ॥
09-034-067e	पुनर्वर्धिष्यते देवास्तद्वै सत्यं वचो मम ॥
09-034-068a	मासार्धं च क्षयं सोमो नित्यमेव गमिष्यति ।
09-034-068c	मासार्धं च सदा वृद्धिं सत्यमेतद्वचो मम ॥
09-034-069a	सरस्वतीं ततः सोमो जगाम ऋषिशासनात् ।
09-034-069c	प्रभासं परमं तीर्थं सरस्वत्या जगाम ह ॥
09-034-070a	अमावास्यां महातेजास्तत्रोन्मज्जन्महाद्युतिः ।
09-034-070c	लोकान्प्रभासयामास शीतांशुत्वमवाप च ॥
09-034-071a	देवाश्च सर्वे राजेन्द्र प्रभासं प्राप्य पुष्कलम् ।
09-034-071c	सोमेन सहिता भूत्वा दक्षस्य प्रमुखेऽभवन् ॥
09-034-072a	ततः प्रजापतिः सर्वा विससर्जाथ देवताः ।
09-034-072c	सोमं च भगवान्प्रीतो भूयो वचनमब्रवीत् ॥
09-034-073a	मावमंस्थाः स्त्रियः पुत्र मा च विप्रान्कदाचन ।
09-034-073c	गच्छ युक्तः सदा भूत्वा कुरु वै शासनं मम ॥
09-034-074a	स विसृष्टो महाराज जगामाथ स्वमालयम् ।
09-034-074c	प्रजाश्च मुदिता भूत्वा भोजने च यथा पुरा ॥
09-034-075a	एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा शप्तो निशाकरः ।
09-034-075c	प्रभासं च यथा तीर्थं तीर्थानां प्रवरं ह्यभूत् ॥
09-034-076a	अमावास्यां महाराज नित्यशः शशलक्षणः ।
09-034-076c	स्नात्वा ह्याप्यायते श्रीमान्प्रभासे तीर्थ उत्तमे ॥
09-034-077a	अतश्चैनं प्रजानन्ति प्रभासमिति भूमिप ।
09-034-077c	प्रभां हि परमां लेभे तस्मिन्नुन्मज्ज्य चन्द्रमाः ॥
09-034-078a	ततस्तु चमसोद्भेदमच्युतस्त्वगमद्वली ।
09-034-078c	चमसोद्भेद इत्येवं यं जनाः कथयन्त्युत ॥
09-034-079a	तत्र दत्त्वा च दानानि विशिष्टानि हलायुधः ।
09-034-079c	उषित्वा रजनीमेकां स्नात्वा च विधिवत्तदा ॥
09-034-080a	उदपानमथागच्छत्त्वरान्केशवाग्रजः ।
09-034-080c	आद्यं स्वस्त्ययनं चैव तत्रावाप्य महत्फलम् ॥
09-034-081a	स्निग्धत्वादोषधीनां च भूमेश्च जनमेजय ।
09-034-081c	जानन्ति सिद्धा राजेन्द्र नष्टामपि सरस्वतीम् ॥

09-035-001 वैशंपायन उवाच

- 09-035-001a तस्मान्नदीगतं चापि उदपानं यशस्विनः ।
 09-035-001c त्रितस्य च महाराज जगामाथ हलायुधः ॥
 09-035-002a तत्र दत्त्वा बहु द्रव्यं पूजयित्वा तथा द्विजान् ।
 09-035-002c उपस्पृश्य च तत्रैव प्रहृष्टो मुसलायुधः ॥
 09-035-003a तत्र धर्मपरो ह्यासीत्त्रितः स सुमहातपाः ।
 09-035-003c कूपे च वसता तेन सोमः पीतो महात्मना ॥
 09-035-004a तत्र चैनं समुत्सृज्य भ्रातरौ जग्मतुर्गृहान् ।
 09-035-004c ततस्तौ वै शशापाथ त्रितो ब्राह्मणसत्तमः ॥

09-035-005 जनमेजय उवाच

- 09-035-005a उदपानं कथं ब्रह्मन्कथं च सुमहातपाः ।
 09-035-005c पतितः किं च संत्यक्तो भ्रातृभ्यां द्विजसत्तमः ॥
 09-035-006a कूपे कथं च हित्वैनं भ्रातरौ जग्मतुर्गृहान् ।
 09-035-006c एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्यदि श्राव्यं हि मन्यसे ॥

09-035-007 वैशंपायन उवाच

- 09-035-007a आसन्पूर्वयुगे राजन्मुनयो भ्रातरस्त्रयः ।
 09-035-007c एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चादित्यसंनिभाः ॥
 09-035-008a सर्वे प्रजापतिसमाः प्रजावन्तस्तथैव च ।
 09-035-008c ब्रह्मलोकजितः सर्वे तपसा ब्रह्मवादिनः ॥
 09-035-009a तेषां तु तपसा प्रीतो नियमेन दमेन च ।
 09-035-009c अभवद्व्रौतमो नित्यं पिता धर्मरतः सदा ॥
 09-035-010a स तु दीर्घेण कालेन तेषां प्रीतिमवाप्य च ।
 09-035-010c जगाम भगवान्स्थानमनुरूपमिवात्मनः ॥
 09-035-011a राजानस्तस्य ये पूर्वे याज्या ह्यासन्महात्मनः ।
 09-035-011c ते सर्वे स्वर्गते तस्मिंस्तस्य पुत्रानपूजयन् ॥
 09-035-012a तेषां तु कर्मणा राजंस्तथैवाध्ययनेन च ।
 09-035-012c त्रितः स श्रेष्ठतां प्राप यथैवास्य पिता तथा ॥
 09-035-013a तं स्म सर्वे महाभागा मुनयः पुण्यलक्षणाः ।
 09-035-013c अपूजयन्महाभागं तथा विद्वत्तथैव तु ॥
 09-035-014a कदाचिद्धि ततो राजन्भ्रातरावेकतद्वितौ ।

- 09-035-014c यज्ञार्थं चक्रतुश्चित्तं धनार्थं च विशेषतः ॥
- 09-035-015a तयोश्चिन्ता समभवत्त्रितं गृह्य परंतप ।
- 09-035-015c याज्यान्सर्वानुपादाय प्रतिगृह्य पशूंस्ततः ॥
- 09-035-016a सोमं पास्यामहे हृष्टाः प्राप्य यज्ञं महाफलम् ।
- 09-035-016c चक्रुश्चैव महाराज भ्रातरस्त्रय एव ह ॥
- 09-035-017a तथा तु ते परिक्रम्य याज्यान्सर्वान्पशून्प्रति ।
- 09-035-017c याजयित्वा ततो याज्याँल्लब्ध्वा च सुबहून्पशून् ॥
- 09-035-018a याज्येन कर्मणा तेन प्रतिगृह्य विधानतः ।
- 09-035-018c प्राचीं दिशं महात्मान आजग्मुस्ते महर्षयः ॥
- 09-035-019a त्रितस्तेषां महाराज पुरस्ताद्याति हृष्टवत् ।
- 09-035-019c एकतश्च द्वितश्चैव पृष्ठतः कालयन्पशून् ॥
- 09-035-020a तयोश्चिन्ता समभवद्दृष्ट्वा पशुगणं महत् ।
- 09-035-020c कथं न स्युरिमा गाव आवाभ्यां वै विना त्रितम् ॥
- 09-035-021a तावन्योन्यं समाभाष्य एकतश्च द्वितश्च ह ।
- 09-035-021c यदूचतुर्मिथः पापौ तन्निबोध जनेश्वर ॥
- 09-035-022a त्रितो यज्ञेषु कुशलस्त्रितो वेदेषु निष्ठितः ।
- 09-035-022c अन्यास्त्रितो बहुतरा गावः समुपलप्स्यते ॥
- 09-035-023a तदावां सहितौ भूत्वा गाः प्रकाल्य ब्रजावहे ।
- 09-035-023c त्रितोऽपि गच्छतां काममावाभ्यां वै विनाकृतः ॥
- 09-035-024a तेषामागच्छतां रात्रौ पथिस्थाने वृकोऽभवत् ।
- 09-035-024c तथा कूपोऽविदूरेऽभूत्सरस्वत्यास्तटे महान् ॥
- 09-035-025a अथ त्रितो वृकं दृष्ट्वा पथि तिष्ठन्तमग्रतः ।
- 09-035-025c तद्भयादपसर्पन्वै तस्मिन्कूपे पपात ह ॥
- 09-035-025e अगाधे सुमहाघोरे सर्वभूतभयंकरे ॥
- 09-035-026a त्रितस्ततो महाभागः कूपस्थो मुनिसत्तमः ।
- 09-035-026c आर्तनादं ततश्चक्रे तौ तु शुश्रुवतुर्मुनी ॥
- 09-035-027a तं ज्ञात्वा पतितं कूपे भ्रातरावेकतद्वितौ ।
- 09-035-027c वृकत्रासाच्च लोभाच्च समुत्सृज्य प्रजग्मतुः ॥
- 09-035-028a भ्रातृभ्यां पशुलुब्धाभ्यामुत्सृष्टः स महातपाः ।
- 09-035-028c उदपाने महाराज निर्जले पांसुसंवृते ॥
- 09-035-029a त्रित आत्मानमालक्ष्य कूपे वीरुत्तृणावृते ।

09-035-029c	निमग्नं भरतश्रेष्ठ पापकृन्नरके यथा ॥
09-035-030a	बुद्ध्या ह्यगणयत्प्राज्ञो मृत्योर्भीतो ह्यसोमपः ।
09-035-030c	सोमः कथं नु पातव्य इहस्थेन मया भवेत् ॥
09-035-031a	स एवमनुसंचिन्त्य तस्मिन्कूपे महातपाः ।
09-035-031c	ददर्श वीरुधं तत्र लम्बमानां यदृच्छया ॥
09-035-032a	पांसुग्रस्ते ततः कूपे विचिन्त्य सलिलं मुनिः ।
09-035-032c	अग्नीन्संकल्पयामास होत्रे चात्मानमेव च ॥
09-035-033a	ततस्तां वीरुधं सोमं संकल्प्य सुमहातपाः ।
09-035-033c	ऋचो यजूंषि सामानि मनसा चिन्तयन्मुनिः ॥
09-035-033e	ग्रावाणः शर्कराः कृत्वा प्रचक्रेऽभिषवं नृप ॥
09-035-034a	आज्यं च सलिलं चक्रे भागांश्च त्रिदिवौकसाम् ।
09-035-034c	सोमस्याभिषवं कृत्वा चकार तुमुलं ध्वनिम् ॥
09-035-035a	स चाविशदिवं राजन्स्वरः शैक्षस्त्रितस्य वै ।
09-035-035c	समवाप च तं यज्ञं यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥
09-035-036a	वर्तमाने तथा यज्ञे त्रितस्य सुमहात्मनः ।
09-035-036c	आविग्नं त्रिदिवं सर्वं कारणं च न बुध्यते ॥
09-035-037a	ततः सुतुमुलं शब्दं शुश्रावाथ बृहस्पतिः ।
09-035-037c	श्रुत्वा चैवाब्रवीद्देवान्सर्वान्देवपुरोहितः ॥
09-035-038a	त्रितस्य वर्तते यज्ञस्तत्र गच्छामहे सुराः ।
09-035-038c	स हि क्रुद्धः सृजेदन्यान्देवानपि महातपाः ॥
09-035-039a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सहिताः सर्वदेवताः ।
09-035-039c	प्रययुस्तत्र यत्रासौ त्रितयज्ञः प्रवर्तते ॥
09-035-040a	ते तत्र गत्वा विबुधास्तं कूपं यत्र स त्रितः ।
09-035-040c	ददृशुस्तं महात्मानं दीक्षितं यज्ञकर्मसु ॥
09-035-041a	दृष्ट्वा चैनं महात्मानं श्रिया परमया युतम् ।
09-035-041c	ऊचुश्चाथ महाभागं प्राप्ता भागार्थिनो वयम् ॥
09-035-042a	अथाब्रवीदृषिर्देवान्पश्यध्वं मां दिवौकसः ।
09-035-042c	अस्मिन्प्रतिभये कूपे निमग्नं नष्टचेतसम् ॥
09-035-043a	ततस्त्रितो महाराज भागांस्तेषां यथाविधि ।
09-035-043c	मन्त्रयुक्तान्समददात्ते च प्रीतास्तदाभवन् ॥
09-035-044a	ततो यथाविधि प्राप्तान्भागान्प्राप्य दिवौकसः ।

- 09-035-044c प्रीतात्मानो ददुस्तस्मै वरान्यान्मनसेच्छति ॥
- 09-035-045a स तु वव्रे वरं देवांस्त्रातुमर्हथ मामितः ।
- 09-035-045c यश्चेहोपस्पृशेत्कूपे स सोमपगतिं लभेत् ॥
- 09-035-046a तत्र चोर्मिमती राजन्नुत्पपात सरस्वती ।
- 09-035-046c तयोत्क्षिप्तस्त्रितस्तस्थौ पूजयंस्त्रिदिवौकसः ॥
- 09-035-047a तथेति चोक्त्वा विबुधा जग्मू राजन्यथागतम् ।
- 09-035-047c त्रितश्चाप्यगमत्प्रीतः स्वमेव निलयं तदा ॥
- 09-035-048a क्रुद्धः स तु समासाद्य तावृषी भ्रातरौ तदा ।
- 09-035-048c उवाच परुषं वाक्यं शशाप च महातपाः ॥
- 09-035-049a पशुलुब्धौ युवां यस्मान्मामुत्सृज्य प्रधावितौ ।
- 09-035-049c तस्माद्रूपेण तेषां वै दंष्ट्रिणामभितश्चरौ ॥
- 09-035-050a भवितारौ मया शप्तौ पापेनानेन कर्मणा ।
- 09-035-050c प्रसवश्चैव युवयोर्गोलाङ्गूलक्ष्वानराः ॥
- 09-035-051a इत्युक्ते तु तदा तेन क्षणादेव विशां पते ।
- 09-035-051c तथाभूतावदृश्येतां वचनात्सत्यवादिनः ॥
- 09-035-052a तत्राप्यमितविक्रान्तः स्पृष्ट्वा तोयं हलायुधः ।
- 09-035-052c दत्त्वा च विविधान्दायान्पूजयित्वा च वै द्विजान् ॥
- 09-035-053a उदपानं च तं दृष्ट्वा प्रशस्य च पुनः पुनः ।
- 09-035-053c नदीगतमदीनात्मा प्राप्तो विनशनं तदा ॥

09-036-001 वैशंपायन उवाच

- 09-036-001a ततो विनशनं राजन्नाजगाम हलायुधः ।
- 09-036-001c शूद्राभीरान्प्रति द्वेषाद्यत्र नष्टा सरस्वती ॥
- 09-036-002a यस्मात्सा भरतश्रेष्ठ द्वेषान्नष्टा सरस्वती ।
- 09-036-002c तस्मात्तदृषयो नित्यं प्राहुर्विनशनेति ह ॥
- 09-036-003a तच्चाप्युपस्पृश्य बलः सरस्वत्यां महाबलः ।
- 09-036-003c सुभूमिकं ततोऽगच्छत्सरस्वत्यास्तटे वरे ॥
- 09-036-004a तत्र चाप्सरसः शुभ्रा नित्यकालमतन्द्रिताः ।
- 09-036-004c क्रीडाभिर्विमलाभिश्च क्रीडन्ति विमलाननाः ॥
- 09-036-005a तत्र देवाः सगन्धर्वा मासि मासि जनेश्वर ।
- 09-036-005c अभिगच्छन्ति तत्तीर्थं पुण्यं ब्राह्मणसेवितम् ॥
- 09-036-006a तत्रादृश्यन्त गन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ।

09-036-006c	समेत्य सहिता राजन्यथाप्राप्तं यथासुखम् ॥
09-036-007a	तत्र मोदन्ति देवाश्च पितरश्च सवीरुधः ।
09-036-007c	पुण्यैः पुष्पैः सदा दिव्यैः कीर्यमाणाः पुनः पुनः ॥
09-036-008a	आक्रीडभूमिः सा राजंस्तासामप्सरसां शुभा ।
09-036-008c	सुभूमिकेति विख्याता सरस्वत्यास्तटे वरे ॥
09-036-009a	तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसु विप्रेषु माधवः ।
09-036-009c	श्रुत्वा गीतं च तद्दिव्यं वादित्राणां च निःस्वनम् ॥
09-036-010a	छायाश्च विपुला दृष्ट्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
09-036-010c	गन्धर्वाणां ततस्तीर्थमागच्छद्रोहिणीसुतः ॥
09-036-011a	विश्वावसुमुखास्तत्र गन्धर्वास्तपसान्विताः ।
09-036-011c	नृत्तवादित्रगीतं च कुर्वन्ति सुमनोरमम् ॥
09-036-012a	तत्र दत्त्वा हलधरो विप्रेभ्यो विविधं वसु ।
09-036-012c	अजाविकं गोखरोष्ट्रं सुवर्णं रजतं तथा ॥
09-036-013a	भोजयित्वा द्विजान्कामैः संतर्प्य च महाधनैः ।
09-036-013c	प्रययौ सहितो विप्रैः स्तूयमानश्च माधवः ॥
09-036-014a	तस्माद्गन्धर्वतीर्थाच्च महाबाहुररिदमः ।
09-036-014c	गर्गस्रोतो महातीर्थमाजगामैककुण्डली ॥
09-036-015a	यत्र गर्गेण वृद्धेन तपसा भावितात्मना ।
09-036-015c	कालज्ञानगतिश्चैव ज्योतिषां च व्यतिक्रमः ॥
09-036-016a	उत्पाता दारुणाश्चैव शुभाश्च जनमेजय ।
09-036-016c	सरस्वत्याः शुभे तीर्थे विहिता वै महात्मना ॥
09-036-016e	तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं गर्गस्रोत इति स्मृतम् ॥
09-036-017a	तत्र गर्गं महाभागमृषयः सुव्रता नृप ।
09-036-017c	उपासां चक्रिरे नित्यं कालज्ञानं प्रति प्रभो ॥
09-036-018a	तत्र गत्वा महाराज बलः श्वेतानुलेपनः ।
09-036-018c	विधिवद्धि धनं दत्त्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
09-036-019a	उच्चावचांस्तथा भक्ष्यान्द्विजेभ्यो विप्रदाय सः ।
09-036-019c	नीलवासास्ततोऽगच्छच्छङ्खतीर्थं महायशाः ॥
09-036-020a	तत्रापश्यन्महाशङ्खं महामेरुमिवोच्छ्रितम् ।
09-036-020c	श्वेतपर्वतसंकाशमृषिसंघैर्निषेवितम् ॥
09-036-020e	सरस्वत्यास्तटे जातं नगं तालध्वजो बली ॥

09-036-021a	यक्षा विद्याधराश्चैव राक्षसाश्चामितौजसः ।
09-036-021c	पिशाचाश्चामितबला यत्र सिद्धाः सहस्रशः ॥
09-036-022a	ते सर्वे ह्यशनं त्यक्त्वा फलं तस्य वनस्पतेः ।
09-036-022c	व्रतैश्च नियमैश्चैव काले काले स्म भुञ्जते ॥
09-036-023a	प्राप्तैश्च नियमैस्तैस्तैर्विचरन्तः पृथक्पृथक् ।
09-036-023c	अदृश्यमाना मनुजैर्व्यचरन्पुरुषर्षभ ॥
09-036-024a	एवं ख्यातो नरपते लोकेऽस्मिन्स वनस्पतिः ।
09-036-024c	तत्र तीर्थं सरस्वत्याः पावनं लोकविश्रुतम् ॥
09-036-025a	तस्मिंश्च यदुशार्दूलो दत्त्वा तीर्थे यशस्विनाम् ।
09-036-025c	ताम्रायसानि भाण्डानि वस्त्राणि विविधानि च ॥
09-036-026a	पूजयित्वा द्विजांश्चैव पूजितश्च तपोधनैः ।
09-036-026c	पुण्यं द्वैतवनं राजन्नाजगाम हलायुधः ॥
09-036-027a	तत्र गत्वा मुनीन्दृष्ट्वा नानावेषधरान्बलः ।
09-036-027c	आप्लुत्य सलिले चापि पूजयामास वै द्विजान् ॥
09-036-028a	तथैव दत्त्वा विप्रेभ्यः परिभोगान्सुपुष्कलान् ।
09-036-028c	ततः प्रायाद्वूलो राजन्दक्षिणेन सरस्वतीम् ॥
09-036-029a	गत्वा चैव महाबाहुर्नातिदूरं महायशाः ।
09-036-029c	धर्मात्मा नागधन्वानं तीर्थमागमदच्युतः ॥
09-036-030a	यत्र पन्नगराजस्य वासुकेः संनिवेशनम् ।
09-036-030c	महाद्युतेर्महाराज बहुभिः पन्नगैर्वृतम् ॥
09-036-030e	यत्रासन्नृषयः सिद्धाः सहस्राणि चतुर्दश ॥
09-036-031a	यत्र देवाः समागम्य वासुकिं पन्नगोत्तमम् ।
09-036-031c	सर्वपन्नगराजानमभ्यषिञ्चन्त्यथाविधि ॥
09-036-031e	पन्नगेभ्यो भयं तत्र विद्यते न स्म कौरव ॥
09-036-032a	तत्रापि विधिवद्दत्त्वा विप्रेभ्यो रत्नसंचयान् ।
09-036-032c	प्रायात्प्राचीं दिशं राजन्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
09-036-033a	आप्लुत्य बहुशो हृष्टस्तेषु तीर्थेषु लाङ्गली ।
09-036-033c	दत्त्वा वसु द्विजातिभ्यो जगामाति तपस्विनः ॥
09-036-034a	तत्रस्थानृषिसंघांस्तानभिवाद्य हलायुधः ।
09-036-034c	ततो रामोऽगमत्तीर्थमृषिभिः सेवितं महत् ॥
09-036-035a	यत्र भूयो निववृते प्राङ्मुखा वै सरस्वती ।

09-036-035c ऋषीणां नैमिषेयाणामवेक्षार्थं महात्मनाम् ॥
 09-036-036a निवृत्तां तां सरिच्छ्रेष्ठां तत्र दृष्ट्वा तु लाङ्गली ।
 09-036-036c बभूव विस्मितो राजन्बलः श्वेतानुलेपनः ॥

09-036-037 जनमेजय उवाच

09-036-037a कस्मात्सरस्वती ब्रह्मन्निवृत्ता प्राङ्मुखी ततः ।
 09-036-037c व्याख्यातुमेतदिच्छामि सर्वमध्वर्युसत्तम ॥
 09-036-038a कस्मिंश्च कारणे तत्र विस्मितो यदुनन्दनः ।
 09-036-038c विनिवृत्ता सरिच्छ्रेष्ठा कथमेतद्विजोत्तम ॥

09-036-039 वैशंपायन उवाच

09-036-039a पूर्वं कृतयुगे राजन्नैमिषेयास्तपस्विनः ।
 09-036-039c वर्तमाने सुबहुले सत्रे द्वादशवार्षिके ॥
 09-036-039e ऋषयो बहवो राजंस्तत्र संप्रतिपेदिरे ॥
 09-036-040a उषित्वा च महाभागास्तस्मिन्सत्रे यथाविधि ।
 09-036-040c निवृत्ते नैमिषेये वै सत्रे द्वादशवार्षिके ॥
 09-036-040e आजग्मुरुषयस्तत्र बहवस्तीर्थकारणात् ॥
 09-036-041a ऋषीणां बहुलत्वात्तु सरस्वत्या विशां पते ।
 09-036-041c तीर्थानि नगरायन्ते कूले वै दक्षिणे तदा ॥
 09-036-042a समन्तपञ्चकं यावत्तावत्ते द्विजसत्तमाः ।
 09-036-042c तीर्थलोभान्नरव्याघ्र नद्यास्तीरं समाश्रिताः ॥
 09-036-043a जुह्वतां तत्र तेषां तु मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 09-036-043c स्वाध्यायेनापि महता बभूवुः पूरिता दिशः ॥
 09-036-044a अग्निहोत्रैस्ततस्तेषां हूयमानैर्महात्मनाम् ।
 09-036-044c अशोभत सरिच्छ्रेष्ठा दीप्यमानैः समन्ततः ॥
 09-036-045a वालखिल्या महाराज अश्मकुट्टाश्च तापसाः ।
 09-036-045c दन्तोलूखलिनश्चान्ये संप्रक्षालास्तथापरे ॥
 09-036-046a वायुभक्षा जलाहाराः पर्णभक्षाश्च तापसाः ।
 09-036-046c नानानियमयुक्ताश्च तथा स्थण्डिलशायिनः ॥
 09-036-047a आसन्वै मुनयस्तत्र सरस्वत्याः समीपतः ।
 09-036-047c शोभयन्तः सरिच्छ्रेष्ठां गङ्गामिव दिवौकसः ॥
 09-036-048a ततः पश्चात्समापेतुरुषयः सत्रयाजिनः ।

09-036-048c	तेऽवकाशं न ददृशुः कुरुक्षेत्रे महाव्रताः ॥
09-036-049a	ततो यज्ञोपवीतैस्ते तत्तीर्थं निर्मिमाय वै ।
09-036-049c	जुहुवुश्चाग्निहोत्राणि चक्रुश्च विविधाः क्रियाः ॥
09-036-050a	ततस्तमृषिसंघातं निराशं चिन्तयान्वितम् ।
09-036-050c	दर्शयामास राजेन्द्र तेषामर्थे सरस्वती ॥
09-036-051a	ततः कुञ्जान्बहून्कृत्वा संनिवृत्ता सरिद्वरा ।
09-036-051c	ऋषीणां पुण्यतपसां कारुण्याज्जनमेजय ॥
09-036-052a	ततो निवृत्य राजेन्द्र तेषामर्थे सरस्वती ।
09-036-052c	भूयः प्रतीच्यभिमुखी सुस्राव सरितां वरा ॥
09-036-053a	अमोघा गमनं कृत्वा तेषां भूयो व्रजाम्यहम् ।
09-036-053c	इत्यद्भुतं महच्चक्रे ततो राजन्महानदी ॥
09-036-054a	एवं स कुञ्जो राजेन्द्र नैमिषेय इति स्मृतः ।
09-036-054c	कुरुक्षेत्रे कुरुश्रेष्ठ कुरुष्व महतीः क्रियाः ॥
09-036-055a	तत्र कुञ्जान्बहून्दृष्ट्वा संनिवृत्तां च तां नदीम् ।
09-036-055c	बभूव विस्मयस्तत्र रामस्याथ महात्मनः ॥
09-036-056a	उपस्पृश्य तु तत्रापि विधिवद्यदुनन्दनः ।
09-036-056c	दत्त्वा दायान्द्विजातिभ्यो भाण्डानि विविधानि च ॥
09-036-056e	भक्ष्यं पेयं च विविधं ब्राह्मणान्प्रत्यपादयत् ॥
09-036-057a	ततः प्रायाद्वलो राजन्पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
09-036-057c	सरस्वतीतीर्थवरं नानाद्विजगणायुतम् ॥
09-036-058a	बदरेङ्गुदकाश्मर्यप्लक्षाश्चत्थविभीतकैः ।
09-036-058c	पनसैश्च पलाशैश्च करीरैः पीलुभिस्तथा ॥
09-036-059a	सरस्वतीतीररुहैर्बन्धनैः स्यन्दनैस्तथा ।
09-036-059c	परूषकवनैश्चैव बिल्वैराम्रातकैस्तथा ॥
09-036-060a	अतिमुक्तकषण्डैश्च पारिजातैश्च शोभितम् ।
09-036-060c	कदलीवनभूयिष्ठमिष्टं कान्तं मनोरमम् ॥
09-036-061a	वाय्वम्बुफलपर्णादैर्दन्तोलूखलिकैरपि ।
09-036-061c	तथाश्मकुट्टैर्वानेयैर्मुनिभिर्बहुभिर्वृतम् ॥
09-036-062a	स्वाध्यायघोषसंघुष्टं मृगयूथशताकुलम् ।
09-036-062c	अहिंस्रैर्धर्मपरमैर्नृभिरत्यन्तसेवितम् ॥
09-036-063a	सप्तसारस्वतं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।

- 09-036-063c यत्र मङ्कणकः सिद्धस्तपस्तेपे महामुनिः ॥
- 09-037-001 जनमेजय उवाच
- 09-037-001a सप्तसारस्वतं कस्मात्कश्च मङ्कणको मुनिः ।
- 09-037-001c कथं सिद्धश्च भगवान्कश्चास्य नियमोऽभवत् ॥
- 09-037-002a कस्य वंशे समुत्पन्नः किं चाधीतं द्विजोत्तम ।
- 09-037-002c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विधिवद्द्विजसत्तम ॥
- 09-037-003 वैशंपायन उवाच
- 09-037-003a राजन्सप्त सरस्वत्यो याभिर्व्याप्तमिदं जगत् ।
- 09-037-003c आहूता बलवद्भिर्हि तत्र तत्र सरस्वती ॥
- 09-037-004a सुप्रभा काञ्चनाक्षी च विशाला मानसहृदा ।
- 09-037-004c सरस्वती ओघवती सुवेणुर्विमलोदका ॥
- 09-037-005a पितामहस्य महतो वर्तमाने महीतले ।
- 09-037-005c वितते यज्ञवाटे वै समेतेषु द्विजातिषु ॥
- 09-037-006a पुण्याहघोषैर्विमलैर्वेदानां निनदैस्तथा ।
- 09-037-006c देवेषु चैव व्यग्रेषु तस्मिन्यज्ञविधौ तदा ॥
- 09-037-007a तत्र चैव महाराज दीक्षिते प्रपितामहे ।
- 09-037-007c यजतस्तत्र सत्रेण सर्वकामसमृद्धिना ॥
- 09-037-008a मनसा चिन्तिता ह्यर्था धर्मार्थकुशलैस्तदा ।
- 09-037-008c उपतिष्ठन्ति राजेन्द्र द्विजातींस्तत्र तत्र ह ॥
- 09-037-009a जगुश्च तत्र गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
- 09-037-009c वादित्राणि च दिव्यानि वादयामासुरञ्जसा ॥
- 09-037-010a तस्य यज्ञस्य संपत्त्या तुतुषुर्देवता अपि ।
- 09-037-010c विस्मयं परमं जग्मुः किमु मानुषयोनयः ॥
- 09-037-011a वर्तमाने तथा यज्ञे पुष्करस्थे पितामहे ।
- 09-037-011c अब्रुवन्नृषयो राजन्नायं यज्ञो महाफलः ॥
- 09-037-011e न दृश्यते सरिच्छ्रेष्ठा यस्मादिह सरस्वती ॥
- 09-037-012a तच्छ्रुत्वा भगवान्प्रीतः सस्माराथ सरस्वतीम् ।
- 09-037-012c पितामहेन यजता आहूता पुष्करेषु वै ॥
- 09-037-012e सुप्रभा नाम राजेन्द्र नाम्ना तत्र सरस्वती ॥
- 09-037-013a तां दृष्ट्वा मुनयस्तुष्टा वेगयुक्तां सरस्वतीम् ।

09-037-013c	पितामहं मानयन्तीं क्रतुं ते बहु मेनिरे ॥
09-037-014a	एवमेषा सरिच्छ्रेष्ठा पुष्करेषु सरस्वती ।
09-037-014c	पितामहार्थं संभूता तुष्ट्यर्थं च मनीषिणाम् ॥
09-037-015a	नैमिषे मुनयो राजन्समागम्य समासते ।
09-037-015c	तत्र चित्राः कथा ह्यासन्वेदं प्रति जनेश्वर ॥
09-037-016a	तत्र ते मुनयो ह्यासन्नानास्वाध्यायवेदिनः ।
09-037-016c	ते समागम्य मुनयः सस्मरुर्वै सरस्वतीम् ॥
09-037-017a	सा तु ध्याता महाराज ऋषिभिः सत्रयाजिभिः ।
09-037-017c	समागतानां राजेन्द्र सहायार्थं महात्मनाम् ॥
09-037-017e	आजगाम महाभागा तत्र पुण्या सरस्वती ॥
09-037-018a	नैमिषे काञ्चनाक्षी तु मुनीनां सत्रयाजिनाम् ।
09-037-018c	आगता सरितां श्रेष्ठा तत्र भारत पूजिता ॥
09-037-019a	गयस्य यजमानस्य गयेष्वेव महाक्रतुम् ।
09-037-019c	आहूता सरितां श्रेष्ठा गययज्ञे सरस्वती ॥
09-037-020a	विशालां तु गयेष्वाहुरृषयः संशितव्रताः ।
09-037-020c	सरित्सा हिमवत्पार्श्वार्त्प्रसूता शीघ्रगामिनी ॥
09-037-021a	औदालकेस्तथा यज्ञे यजतस्तत्र भारत ।
09-037-021c	समेते सर्वतः स्फीते मुनीनां मण्डले तदा ॥
09-037-022a	उत्तरे कोसलाभागे पुण्ये राजन्महात्मनः ।
09-037-022c	औदालकेन यजता पूर्वं ध्याता सरस्वती ॥
09-037-023a	आजगाम सरिच्छ्रेष्ठा तं देशमृषिकारणात् ।
09-037-023c	पूज्यमाना मुनिगणैर्वल्कलाजिनसंवृतैः ॥
09-037-023e	मनोहृदेति विख्याता सा हि तैर्मनसा हृता ॥
09-037-024a	सुवेणुरृषभद्वीपे पुण्ये राजर्षिसेविते ।
09-037-024c	कुरोश्च यजमानस्य कुरुक्षेत्रे महात्मनः ॥
09-037-024e	आजगाम महाभागा सरिच्छ्रेष्ठा सरस्वती ॥
09-037-025a	ओघवत्यपि राजेन्द्र वसिष्ठेन महात्मना ।
09-037-025c	समाहूता कुरुक्षेत्रे दिव्यतोया सरस्वती ॥
09-037-026a	दक्षेण यजता चापि गङ्गाद्वारे सरस्वती ।
09-037-026c	विमलोदा भगवती ब्रह्मणा यजता पुनः ॥
09-037-026e	समाहूता ययौ तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ ॥

09-037-027a	एकीभूतास्ततस्तास्तु तस्मिंस्तीर्थे समागताः ।
09-037-027c	सप्तसारस्वतं तीर्थं ततस्तत्प्रथितं भुवि ॥
09-037-028a	इति सप्त सरस्वत्यो नामतः परिकीर्तिताः ।
09-037-028c	सप्तसारस्वतं चैव तीर्थं पुण्यं तथा स्मृतम् ॥
09-037-029a	शृणु मङ्कणकस्यापि कौमारब्रह्मचारिणः ।
09-037-029c	आपगामवगाढस्य राजन्प्रक्रीडितं महत् ॥
09-037-030a	दृष्ट्वा यदृच्छया तत्र स्त्रियमम्भसि भारत ।
09-037-030c	स्नायन्तीं रुचिरापाङ्गीं दिग्वाससमनिन्दिताम् ॥
09-037-030e	सरस्वत्यां महाराज चस्कन्दे वीर्यमम्भसि ॥
09-037-031a	तद्रेतः स तु जग्राह कलशे वै महातपाः ।
09-037-031c	सप्तधा प्रविभागं तु कलशस्थं जगाम ह ॥
09-037-031e	तत्रर्षयः सप्त जाता जज्ञिरे मरुतां गणाः ॥
09-037-032a	वायुवेगो वायुबलो वायुहा वायुमण्डलः ।
09-037-032c	वायुज्वालो वायुरेता वायुचक्रश्च वीर्यवान् ॥
09-037-032e	एवमेते समुत्पन्ना मरुतां जनयिष्णवः ॥
09-037-033a	इदमन्यच्च राजेन्द्र शृणुवाश्चर्यतरं भुवि ।
09-037-033c	महर्षेश्चरितं यादृक्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
09-037-034a	पुरा मङ्कणकः सिद्धः कुशाग्रेणेति नः श्रुतम् ।
09-037-034c	क्षतः किल करे राजंस्तस्य शाकरसोऽस्रवत् ॥
09-037-034e	स वि शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टः प्रनृत्तवान् ॥
09-037-035a	ततस्तस्मिन्प्रनृत्ते वै स्थावरं जङ्गमं च यत् ।
09-037-035c	प्रनृत्तमुभयं वीर तेजसा तस्य मोहितम् ॥
09-037-036a	ब्रह्मादिभिः सुरै राजन्नृषिभिश्च तपोधनैः ।
09-037-036c	विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरर्थे नराधिप ॥
09-037-036e	नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥
09-037-037a	ततो देवो मुनिं दृष्ट्वा हर्षाविष्टमतीव ह ।
09-037-037c	सुराणां हितकामार्थं महादेवोऽभ्यभाषत ॥
09-037-038a	भो भो ब्राह्मण धर्मज्ञ किमर्थं नरिनर्त्सि वै ।
09-037-038c	हर्षस्थानं किमर्थं वै तवेदं मुनिसत्तम ॥
09-037-038e	तपस्विनो धर्मपथे स्थितस्य द्विजसत्तम ॥

09-037-039 ऋषिरुवाच

- 09-037-039a किं न पश्यसि मे ब्रह्मन्कराच्छाकरसं सुतम् ।
 09-037-039c यं दृष्ट्वा वै प्रनृतोऽहं हर्षेण महता विभो ॥
 09-037-040a तं प्रहस्याब्रवीद्देवो मुनिं रागेण मोहितम् ।
 09-037-040c अहं न विस्मयं विप्र गच्छामीति प्रपश्य माम् ॥
 09-037-041a एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं महादेवेन धीमता ।
 09-037-041c अङ्गुल्यग्रेण राजेन्द्र स्वाङ्गुष्ठस्ताडितोऽभवत् ॥
 09-037-042a ततो भस्म क्षताद्राजन्निर्गतं हिमसंनिभम् ।
 09-037-042c तद्दृष्ट्वा व्रीडितो राजन्स मुनिः पादयोर्गतः ॥

09-037-043 ऋषिरुवाच

- 09-037-043a नान्यं देवादहं मन्ये रुद्रात्परतरं महत् ।
 09-037-043c सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् ॥
 09-037-044a त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्तीह मनीषिणः ।
 09-037-044c त्वामेव सर्वं विशति पुनरेव युगक्षये ॥
 09-037-045a देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ।
 09-037-045c त्वयि सर्वे स्म दृश्यन्ते सुरा ब्रह्मादयोऽनघ ॥
 09-037-046a सर्वस्त्वमसि देवानां कर्ता कारयिता च ह ।
 09-037-046c त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः ॥
 09-037-047a एवं स्तुत्वा महादेवं स ऋषिः प्रणतोऽब्रवीत् ।
 09-037-047c भगवंस्त्वत्प्रसादाद्वै तपो मे न क्षरेदिति ॥
 09-037-048a ततो देवः प्रीतमनास्तमृषिं पुनरब्रवीत् ।
 09-037-048c तपस्ते वर्धतां विप्र मत्प्रसादात्सहस्रधा ॥
 09-037-048e आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्धमहं सदा ॥
 09-037-049a सप्तसारस्वते चास्मिन्यो मामर्चिष्यते नरः ।
 09-037-049c न तस्य दुर्लभं किञ्चिद्भवितेह परत्र च ॥
 09-037-049e सारस्वतं च लोकं ते गमिष्यन्ति न संशयः ॥
 09-037-050a एतन्मङ्कणकस्यापि चरितं भूरितेजसः ।
 09-037-050c स हि पुत्रः सजन्यायामुत्पन्नो मातरिश्वना ॥

09-038-001 वैशंपायन उवाच

- 09-038-001a उषित्वा तत्र रामस्तु संपूज्याश्रमवासिनः ।
 09-038-001c तथा मङ्कणके प्रीतिं शुभां चक्रे हलायुधः ॥

09-038-002a	दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो रजनीं तामुपोष्य च ।
09-038-002c	पूजितो मुनिसंघैश्च प्रातरुत्थाय लाङ्गली ॥
09-038-003a	अनुज्ञाप्य मुनीन्सर्वान्स्पृष्ट्वा तोयं च भारत ।
09-038-003c	प्रययौ त्वरितो रामस्तीर्थहेतोर्महाबलः ॥
09-038-004a	तत औशनसं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।
09-038-004c	कपालमोचनं नाम यत्र मुक्तो महामुनिः ॥
09-038-005a	महता शिरसा राजन्प्रस्तजङ्घो महोदरः ।
09-038-005c	राक्षसस्य महाराज रामक्षिप्तस्य वै पुरा ॥
09-038-006a	तत्र पूर्वं तपस्तप्तं काव्येन सुमहात्मना ।
09-038-006c	यत्रास्य नीतिरखिला प्रादुर्भूता महात्मनः ॥
09-038-006e	तत्रस्थश्चिन्तयामास दैत्यदानवविग्रहम् ॥
09-038-007a	तत्प्राप्य च बलो राजंस्तीर्थप्रवरमुत्तमम् ।
09-038-007c	विधिवद्धि ददौ वित्तं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥

09-038-008 जनमेजय उवाच

09-038-008a	कपालमोचनं ब्रह्मन्कथं यत्र महामुनिः ।
09-038-008c	मुक्तः कथं चास्य शिरो लग्नं केन च हेतुना ॥

09-038-009 वैशंपायन उवाच

09-038-009a	पुरा वै दण्डकारण्ये राघवेण महात्मना ।
09-038-009c	वसता राजशार्दूल राक्षसास्तत्र हिंसिताः ॥
09-038-010a	जनस्थाने शिरश्छिन्नं राक्षसस्य दुरात्मनः ।
09-038-010c	क्षुरेण शितधारेण तत्पपात महावने ॥
09-038-011a	महोदरस्य तल्लग्नं जङ्घायां वै यदृच्छया ।
09-038-011c	वने विचरतो राजन्नस्थि भित्त्वास्फुरत्तदा ॥
09-038-012a	स तेन लग्नेन तदा द्विजातिर्न शशाक ह ।
09-038-012c	अभिगन्तुं महाप्राज्ञस्तीर्थान्यायतनानि च ॥
09-038-013a	स पूतिना विस्रवता वेदनार्तो महामुनिः ।
09-038-013c	जगाम सर्वतीर्थानि पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ॥
09-038-014a	स गत्वा सरितः सर्वाः समुद्रांश्च महातपाः ।
09-038-014c	कथयामास तत्सर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥
09-038-015a	आप्लुतः सर्वतीर्थेषु न च मोक्षमवाप्तवान् ।

- 09-038-015c स तु शुश्राव विप्रेन्द्रो मुनीनां वचनं महत् ॥
- 09-038-016a सरस्वत्यास्तीर्थवरं ख्यातमौशनसं तदा ।
- 09-038-016c सर्वपापप्रशमनं सिद्धक्षेत्रमनुत्तमम् ॥
- 09-038-017a स तु गत्वा ततस्तत्र तीर्थमौशनसं द्विजः ।
- 09-038-017c तत औशनसे तीर्थे तस्योपस्पृशतस्तदा ॥
- 09-038-017e तच्छिरश्चरणं मुक्त्वा पपातान्तर्जले तदा ॥
- 09-038-018a ततः स विरुजो राजन्पूतात्मा वीतकल्मषः ।
- 09-038-018c आजगामाश्रमं प्रीतः कृतकृत्यो महोदरः ॥
- 09-038-019a सोऽथ गत्वाश्रमं पुण्यं विप्रमुक्तो महातपाः ।
- 09-038-019c कथयामास तत्सर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥
- 09-038-020a ते श्रुत्वा वचनं तस्य ततस्तीर्थस्य मानद ।
- 09-038-020c कपालमोचनमिति नाम चक्रुः समागताः ॥
- 09-038-021a तत्र दत्त्वा बहून्दायान्विप्रान्संपूज्य माधवः ।
- 09-038-021c जगाम वृष्णिप्रवरो रुषङ्गोराश्रमं तदा ॥
- 09-038-022a यत्र तप्तं तपो घोरमार्ष्टिषेणेन भारत ।
- 09-038-022c ब्राह्मण्यं लब्धवांस्तत्र विश्वामित्रो महामुनिः ॥
- 09-038-023a ततो हलधरः श्रीमान्ब्राह्मणैः परिवारितः ।
- 09-038-023c जगाम यत्र राजेन्द्र रुषङ्गुस्तनुमत्यजत् ॥
- 09-038-024a रुषङ्गुर्ब्राह्मणो वृद्धस्तपोनित्यश्च भारत ।
- 09-038-024c देहन्यासे कृतमना विचिन्त्य बहुधा बहु ॥
- 09-038-025a ततः सर्वानुपादाय तनयान्वै महातपाः ।
- 09-038-025c रुषङ्गुरब्रवीत्तत्र नयध्वं मा पृथूदकम् ॥
- 09-038-026a विज्ञायातीतवयसं रुषङ्गुं ते तपोधनाः ।
- 09-038-026c तं वै तीर्थमुपानिन्युः सरस्वत्यास्तपोधनम् ॥
- 09-038-027a स तैः पुत्रैस्तदा धीमानानीतो वै सरस्वतीम् ।
- 09-038-027c पुण्यां तीर्थशतोपेतां विप्रसंघैर्निषेविताम् ॥
- 09-038-028a स तत्र विधिना राजन्नाप्लुतः सुमहातपाः ।
- 09-038-028c ज्ञात्वा तीर्थगुणांश्चैव प्राहेदमृषिसत्तमः ॥
- 09-038-028e सुप्रीतः पुरुषव्याघ्र सर्वान्पुत्रानुपासतः ॥
- 09-038-029a सरस्वत्युत्तरे तीरे यस्त्यजेदात्मनस्तनुम् ।
- 09-038-029c पृथूदके जप्यपरो नैनं श्वोमरणं तपेत् ॥

- 09-038-030a तत्राप्लुत्य स धर्मात्मा उपस्पृश्य हलायुधः ।
 09-038-030c दत्त्वा चैव बहून्दायान्विप्राणां विप्रवत्सलः ॥
 09-038-031a ससर्ज यत्र भगवाँल्लोकाँल्लोकपितामहः ।
 09-038-031c यत्रार्ष्टिषेणः कौरव्य ब्राह्मण्यं संशितव्रतः ॥
 09-038-031e तपसा महता राजन्प्राप्तवानृषिसत्तमः ॥
 09-038-032a सिन्धुद्वीपश्च राजर्षिर्देवापिश्च महातपाः ।
 09-038-032c ब्राह्मण्यं लब्धवान्यत्र विश्वामित्रो महामुनिः ॥
 09-038-032e महातपस्वी भगवानुग्रतेजा महातपाः ॥
 09-038-033a तत्राजगाम बलवान्बलभद्रः प्रतापवान् ।

09-039-001 जनमेजय उवाच

- 09-039-001a कथमार्ष्टिषेणो भगवान्विपुलं तप्तवांस्तपः ।
 09-039-001c सिन्धुद्वीपः कथं चापि ब्राह्मण्यं लब्धवांस्तदा ॥
 09-039-002a देवापिश्च कथं ब्रह्मन्विश्वामित्रश्च सत्तम ।
 09-039-002c तन्ममाचक्ष्व भगवन्परं कौतूहलं हि मे ॥

09-039-003 वैशंपायन उवाच

- 09-039-003a पुरा कृतयुगे राजन्नार्ष्टिषेणो द्विजोत्तमः ।
 09-039-003c वसन्गुरुकुले नित्यं नित्यमध्ययने रतः ॥
 09-039-004a तस्य राजन्गुरुकुले वसतो नित्यमेव ह ।
 09-039-004c समाप्तिं नागमद्विद्या नापि वेदा विशां पते ॥
 09-039-005a स निर्विण्णस्ततो राजंस्तपस्तेपे महातपाः ।
 09-039-005c ततो वै तपसा तेन प्राप्य वेदाननुत्तमान् ॥
 09-039-006a स विद्वान्वेदयुक्तश्च सिद्धश्चाप्यृषिसत्तमः ।
 09-039-006c तत्र तीर्थे वरान्प्रादात्त्रीनेव सुमहातपाः ॥
 09-039-007a अस्मिंस्तीर्थे महानद्या अद्यप्रभृति मानवः ।
 09-039-007c आप्लुतो वाजिमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
 09-039-008a अद्यप्रभृति नैवात्र भयं व्यालाद्भविष्यति ।
 09-039-008c अपि चाल्पेन यत्नेन फलं प्राप्स्यति पुष्कलम् ॥
 09-039-009a एवमुक्त्वा महातेजा जगाम त्रिदिवं मुनिः ।
 09-039-009c एवं सिद्धः स भगवानार्ष्टिषेणः प्रतापवान् ॥
 09-039-010a तस्मिन्नेव तदा तीर्थे सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् ।

09-039-010c	देवापिश्व महाराज ब्राह्मण्यं प्रापतुर्महत् ॥
09-039-011a	तथा च कौशिकस्तात तपोनित्यो जितेन्द्रियः ।
09-039-011c	तपसा वै सुतप्तेन ब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ॥
09-039-012a	गाधिर्नाम महानासीत्क्षत्रियः प्रथितो भुवि ।
09-039-012c	तस्य पुत्रोऽभवद्राजन्विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥
09-039-013a	स राजा कौशिकस्तात महायोग्यभवत्किल ।
09-039-013c	स पुत्रमभिषिच्याथ विश्वामित्रं महातपाः ॥
09-039-014a	देहन्यासे मनश्चक्रे तमूचुः प्रणताः प्रजाः ।
09-039-014c	न गन्तव्यं महाप्राज्ञ त्राहि चास्मान्महाभयात् ॥
09-039-015a	एवमुक्तः प्रत्युवाच ततो गाधिः प्रजास्तदा ।
09-039-015c	विश्वस्य जगतो गोप्ता भविष्यति सुतो मम ॥
09-039-016a	इत्युक्त्वा तु ततो गाधिर्विश्वामित्रं निवेश्य च ।
09-039-016c	जगाम त्रिदिवं राजन्विश्वामित्रोऽभवन्नृपः ॥
09-039-016e	न च शक्नोति पृथिवीं यत्नवानपि रक्षितुम् ॥
09-039-017a	ततः शुश्राव राजा स राक्षसेभ्यो महाभयम् ।
09-039-017c	निर्ययौ नगराच्चापि चतुरङ्गबलान्वितः ॥
09-039-018a	स गत्वा दूरमध्वानं वसिष्ठाश्रममभ्ययात् ।
09-039-018c	तस्य ते सैनिका राजंश्चक्रुस्तत्रानयान्बहून् ॥
09-039-019a	ततस्तु भगवान्विप्रो वसिष्ठोऽऽश्रममभ्ययात् ।
09-039-019c	ददृशे च ततः सर्वं भज्यमानं महावनम् ॥
09-039-020a	तस्य क्रुद्धो महाराज वसिष्ठो मुनिसत्तमः ।
09-039-020c	सृजस्व शबरान्धोरानिति स्वां गामुवाच ह ॥
09-039-021a	तथोक्ता सासृजद्धेनुः पुरुषान्धोरदर्शनान् ।
09-039-021c	ते च तद्वलमासाद्य बभञ्जुः सर्वतोदिशम् ॥
09-039-022a	तद्दृष्ट्वा विद्रुतं सैन्यं विश्वामित्रस्तु गाधिजः ।
09-039-022c	तपः परं मन्यमानस्तपस्येव मनो दधे ॥
09-039-023a	सोऽस्मिंस्तीर्थवरे राजन्सरस्वत्याः समाहितः ।
09-039-023c	नियमैश्चोपवासैश्च कर्शयन्देहमात्मनः ॥
09-039-024a	जलाहारो वायुभक्षः पर्णाहारश्च सोऽभवत् ।
09-039-024c	तथा स्थण्डिलशायी च ये चान्ये नियमाः पृथक् ॥
09-039-025a	असकृत्तस्य देवास्तु व्रतविघ्नं प्रचक्रिरे ।

09-039-025c	न चास्य नियमाद्बुद्धिरपयाति महात्मनः ॥
09-039-026a	ततः परेण यत्नेन तप्त्वा बहुविधं तपः ।
09-039-026c	तेजसा भास्कराकारो गाधिजः समपद्यत ॥
09-039-027a	तपसा तु तथा युक्तं विश्वामित्रं पितामहः ।
09-039-027c	अमन्यत महातेजा वरदो वरमस्य तत् ॥
09-039-028a	स तु वव्रे वरं राजन्स्यामहं ब्राह्मणस्त्विति ।
09-039-028c	तथेति चाब्रवीद्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥
09-039-029a	स लब्ध्वा तपसोग्रेण ब्राह्मणत्वं महायशाः ।
09-039-029c	विचचार महीं कृत्स्नां कृतकामः सुरोपमः ॥
09-039-030a	तस्मिंस्तीर्थवरे रामः प्रदाय विविधं वसु ।
09-039-030c	पयस्विनीस्तथा धेनूर्यानि शयनानि च ॥
09-039-031a	तथा वस्त्राण्यलंकारं भक्ष्यं पेयं च शोभनम् ।
09-039-031c	अददान्मुदितो राजन्पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
09-039-032a	ययौ राजंस्ततो रामो बकस्याश्रममन्तिकात् ।
09-039-032c	यत्र तेपे तपस्तीव्रं दाल्भ्यो बक इति श्रुतिः ॥

09-040-001 वैशंपायन उवाच

09-040-001a	ब्रह्मयोनिभिराकीर्णं जगाम यदुनन्दनः ।
09-040-001c	यत्र दाल्भ्यो बको राजन्पश्वर्थं सुमहातपाः ॥
09-040-001e	जुहाव धृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं वैचित्रवीर्यिणः ॥
09-040-002a	तपसा घोररूपेण कर्षयन्देहमात्मनः ।
09-040-002c	क्रोधेन महताविष्टो धर्मात्मा वै प्रतापवान् ॥
09-040-003a	पुरा हि नैमिषेयाणां सत्रे द्वादशवार्षिके ।
09-040-003c	वृत्ते विश्वजितोऽन्ते वै पाञ्चालानृषयोऽगमन् ॥
09-040-004a	तत्रेश्वरमयाचन्त दक्षिणार्थं मनीषिणः ।
09-040-004c	बलान्वितान्वत्सतरान्निर्व्याधीनेकविंशतिम् ॥
09-040-005a	तानब्रवीद्वको वृद्धो विभजध्वं पशूनिति ।
09-040-005c	पशूनेतानहं त्यक्त्वा भिक्षिष्ये राजसत्तमम् ॥
09-040-006a	एवमुक्त्वा ततो राजन्नृषीन्सर्वान्प्रतापवान् ।
09-040-006c	जगाम धृतराष्ट्रस्य भवनं ब्राह्मणोत्तमः ॥
09-040-007a	स समीपगतो भूत्वा धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
09-040-007c	अयाचत पशून्दाल्भ्यः स चैनं रुषितोऽब्रवीत् ॥

09-040-008a	यदृच्छया मृता दृष्ट्वा गास्तदा नृपसत्तम ।
09-040-008c	एतान्पशून्नय क्षिप्रं ब्रह्मबन्धो यदीच्छसि ॥
09-040-009a	ऋषिस्त्वथ वचः श्रुत्वा चिन्तयामास धर्मवित् ।
09-040-009c	अहो बत नृशंसं वै वाक्यमुक्तोऽस्मि संसदि ॥
09-040-010a	चिन्तयित्वा मुहूर्तं च रोषाविष्टो द्विजोत्तमः ।
09-040-010c	मतिं चक्रे विनाशाय धृतराष्ट्रस्य भूपतेः ॥
09-040-011a	स उत्कृत्य मृतानां वै मांसानि द्विजसत्तमः ।
09-040-011c	जुहाव धृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं नरपतेः पुरा ॥
09-040-012a	अवकीर्णे सरस्वत्यास्तीर्थे प्रज्वाल्य पावकम् ।
09-040-012c	बको दाल्भ्यो महाराज नियमं परमास्थितः ॥
09-040-012e	स तैरेव जुहावास्य राष्ट्रं मांसैर्महातपाः ॥
09-040-013a	तस्मिंस्तु विधिवत्सत्रे संप्रवृत्ते सुदारुणे ।
09-040-013c	अक्षीयत ततो राष्ट्रं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ॥
09-040-014a	छिद्यमानं यथानन्तं वनं परशुना विभो ।
09-040-014c	बभूवापहतं तच्चाप्यवकीर्णमचेतनम् ॥
09-040-015a	दृष्ट्वा तदवकीर्णं तु राष्ट्रं स मनुजाधिपः ।
09-040-015c	बभूव दुर्मना राजंश्चिन्तयामास च प्रभुः ॥
09-040-016a	मोक्षार्थमकरोद्यत्नं ब्राह्मणैः सहितः पुरा ।
09-040-016c	अथासौ पार्थिवः खिन्नस्ते च विप्रास्तदा नृप ॥
09-040-017a	यदा चापि न शक्नोति राष्ट्रं मोचयितुं नृप ।
09-040-017c	अथ वैप्राश्रिकांस्तत्र पप्रच्छ जनमेजय ॥
09-040-018a	ततो वैप्राश्रिकाः प्राहुः पशुविप्रकृतस्त्वया ।
09-040-018c	मांसैरभिजुहोतीति तव राष्ट्रं मुनिर्बकः ॥
09-040-019a	तेन ते हूयमानस्य राष्ट्रस्यास्य क्षयो महान् ।
09-040-019c	तस्यैतत्तपसः कर्म येन ते ह्यनयो महान् ॥
09-040-019e	अपां कुञ्जे सरस्वत्यास्तं प्रसादय पार्थिव ॥
09-040-020a	सरस्वतीं ततो गत्वा स राजा बकमब्रवीत् ।
09-040-020c	निपत्य शिरसा भूमौ प्राञ्जलिर्भरतर्षभ ॥
09-040-021a	प्रसादये त्वा भगवन्नपराधं क्षमस्व मे ।
09-040-021c	मम दीनस्य लुब्धस्य मौर्ख्येण हतचेतसः ॥
09-040-021e	त्वं गतिस्त्वं च मे नाथः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

09-040-022a	तं तथा विलपन्तं तु शोकोपहतचेतसम् ।
09-040-022c	दृष्ट्वा तस्य कृपा जज्ञे राष्ट्रं तच्च व्यमोचयत् ॥
09-040-023a	ऋषिः प्रसन्नस्तस्याभूत्संरम्भं च विहाय सः ।
09-040-023c	मोक्षार्थं तस्य राष्ट्रस्य जुहाव पुनराहुतिम् ॥
09-040-024a	मोक्षयित्वा ततो राष्ट्रं प्रतिगृह्य पशून्बहून् ।
09-040-024c	हृष्टात्मा नैमिषारण्यं जगाम पुनरेव हि ॥
09-040-025a	धृतराष्ट्रोऽपि धर्मात्मा स्वस्थचेता महामनाः ।
09-040-025c	स्वमेव नगरं राजा प्रतिपेदे महर्द्धिमत् ॥
09-040-026a	तत्र तीर्थे महाराज बृहस्पतिरुदारधीः ।
09-040-026c	असुराणामभावाय भावाय च दिवौकसाम् ॥
09-040-027a	मांसैरपि जुहावेष्टिमक्षीयन्त ततोऽसुराः ।
09-040-027c	दैवतैरपि संभग्ना जितकाशिभिराहवे ॥
09-040-028a	तत्रापि विधिवदत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ।
09-040-028c	वाजिनः कुञ्जरांश्चैव रथांश्चाश्वतरीयुतान् ॥
09-040-029a	रत्नानि च महार्हाणि धनं धान्यं च पुष्कलम् ।
09-040-029c	ययौ तीर्थं महाबाहुर्यायातं पृथिवीपते ॥
09-040-030a	यत्र यज्ञे ययातेस्तु महाराज सरस्वती ।
09-040-030c	सर्पिः पयश्च सुस्राव नाहुषस्य महात्मनः ॥
09-040-031a	तत्रेष्ट्वा पुरुषव्याघ्रो ययातिः पृथिवीपतिः ।
09-040-031c	आक्रामदूर्ध्वं मुदितो लेभे लोकांश्च पुष्कलान् ॥
09-040-032a	ययातेर्यजमानस्य यत्र राजन्सरस्वती ।
09-040-032c	प्रसृता प्रददौ कामान्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
09-040-033a	यत्र यत्र हि यो विप्रो यान्यान्कामानभीप्सति ।
09-040-033c	तत्र तत्र सरिच्छ्रेष्ठा ससर्ज सुबहूत्रसान् ॥
09-040-034a	तत्र देवाः सगन्धर्वाः प्रीता यज्ञस्य संपदा ।
09-040-034c	विस्मिता मानुषाश्चासन्दृष्ट्वा तां यज्ञसंपदम् ॥
09-040-035a	ततस्तालकेतुर्महाधर्मसेतुः महात्मा कृतात्मा महादाननित्यः ।
09-040-035c	वसिष्ठापवाहं महाभीमवेगं; धृतात्मा जितात्मा समभ्याजगाम ॥

09-041-001 जनमेजय उवाच

09-041-001a	वसिष्ठस्यापवाहो वै भीमवेगः कथं नु सः ।
09-041-001c	किमर्थं च सरिच्छ्रेष्ठा तमृषिं प्रत्यवाहयत् ॥

09-041-002a	केन चास्याभवद्वैरं कारणं किं च तत्प्रभो ।
09-041-002c	शंस पृष्टो महाप्राज्ञ न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥
09-041-003	वैशंपायन उवाच
09-041-003a	विश्वामित्रस्य चैवर्षेर्वसिष्ठस्य च भारत ।
09-041-003c	भृशं वैरमभूद्राजंस्तपःस्पर्धाकृतं महत् ॥
09-041-004a	आश्रमो वै वसिष्ठस्य स्थाणुतीर्थेऽभवन्महान् ।
09-041-004c	पूर्वतः पश्चिमश्चासीद्विश्वामित्रस्य धीमतः ॥
09-041-005a	यत्र स्थाणुर्महाराज तप्तवान्सुमहत्तपः ।
09-041-005c	यत्रास्य कर्म तद्धोरं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
09-041-006a	यत्रेष्ट्वा भगवान्स्थाणुः पूजयित्वा सरस्वतीम् ।
09-041-006c	स्थापयामास तत्तीर्थं स्थाणुतीर्थमिति प्रभो ॥
09-041-007a	तत्र सर्वे सुराः स्कन्दमभ्यषिञ्चन्नराधिप ।
09-041-007c	सेनापत्येन महता सुरारिविनिबर्हणम् ॥
09-041-008a	तस्मिन्सरस्वतीतीर्थे विश्वामित्रो महामुनिः ।
09-041-008c	वसिष्ठं चालयामास तपसोग्रेण तच्छृणु ॥
09-041-009a	विश्वामित्रवसिष्ठौ तावहन्यहनि भारत ।
09-041-009c	स्पर्धां तपःकृतां तीव्रां चक्रतुस्तौ तपोधनौ ॥
09-041-010a	तत्राप्यधिकसंतापो विश्वामित्रो महामुनिः ।
09-041-010c	दृष्ट्वा तेजो वसिष्ठस्य चिन्तामभिजगाम ह ॥
09-041-010e	तस्य बुद्धिरियं ह्यासीद्धर्मनित्यस्य भारत ॥
09-041-011a	इयं सरस्वती तूर्णं मत्समीपं तपोधनम् ।
09-041-011c	आनयिष्यति वेगेन वसिष्ठं जपतां वरम् ॥
09-041-011e	इहागतं द्विजश्रेष्ठं हनिष्यामि न संशयः ॥
09-041-012a	एवं निश्चित्य भगवान्विश्वामित्रो महामुनिः ।
09-041-012c	सस्मार सरितां श्रेष्ठां क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
09-041-013a	सा ध्याता मुनिना तेन व्याकुलत्वं जगाम ह ।
09-041-013c	जज्ञे चैनं महावीर्यं महाकोपं च भामिनी ॥
09-041-014a	तत एनं वेपमाना विवर्णा प्राञ्जलिस्तदा ।
09-041-014c	उपतस्थे मुनिवरं विश्वामित्रं सरस्वती ॥
09-041-015a	हतवीरा यथा नारी साभवद्दुःखिता भृशम् ।
09-041-015c	ब्रूहि किं करवाणीति प्रोवाच मुनिसत्तमम् ॥

09-041-016a	तामुवाच मुनिः क्रुद्धो वसिष्ठं शीघ्रमानय ।
09-041-016c	यावदेनं निहन्यद्य तच्छ्रुत्वा व्यथिता नदी ॥
09-041-017a	साञ्जलिं तु ततः कृत्वा पुण्डरीकनिभेक्षणा ।
09-041-017c	विव्यथे सुविरूढेव लता वायुसमीरिता ॥
09-041-018a	तथागतां तु तां दृष्ट्वा वेपमानां कृताञ्जलिम् ।
09-041-018c	विश्वामित्रोऽब्रवीत्क्रुद्धो वसिष्ठं शीघ्रमानय ॥
09-041-019a	ततो भीता सरिच्छ्रेष्ठा चिन्तयामास भारत ।
09-041-019c	उभयोः शापयोर्भीता कथमेतद्विष्यति ॥
09-041-020a	साभिगम्य वसिष्ठं तु इममर्थमचोदयत् ।
09-041-020c	यदुक्ता सरितां श्रेष्ठा विश्वामित्रेण धीमता ॥
09-041-021a	उभयोः शापयोर्भीता वेपमाना पुनः पुनः ।
09-041-021c	चिन्तयित्वा महाशापमृषिवित्रासिता भृशम् ॥
09-041-022a	तां कृशां च विवर्णां च दृष्ट्वा चिन्तासमन्विताम् ।
09-041-022c	उवाच राजन्धर्मात्मा वसिष्ठो द्विपदां वरः ॥
09-041-023a	त्राह्यात्मानं सरिच्छ्रेष्ठे वह मां शीघ्रगामिनी ।
09-041-023c	विश्वामित्रः शपेद्धि त्वां मा कृथास्त्वं विचारणाम् ॥
09-041-024a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृपाशीलस्य सा सरित् ।
09-041-024c	चिन्तयामास कौरव्य किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥
09-041-025a	तस्याश्चिन्ता समुत्पन्ना वसिष्ठो मय्यतीव हि ।
09-041-025c	कृतवान्हि दयां नित्यं तस्य कार्यं हितं मया ॥
09-041-026a	अथ कूले स्वके राजञ्जपन्तमृषिसत्तमम् ।
09-041-026c	जुह्वानं कौशिकं प्रेक्ष्य सरस्वत्यभ्यचिन्तयत् ॥
09-041-027a	इदमन्तरमित्येव ततः सा सरितां वरा ।
09-041-027c	कूलापहारमकरोत्स्वेन वेगेन सा सरित् ॥
09-041-028a	तेन कूलापहारेण मैत्रावरुणिरौह्यत ।
09-041-028c	उह्यमानश्च तुष्टाव तदा राजन्सरस्वतीम् ॥
09-041-029a	पितामहस्य सरसः प्रवृत्तासि सरस्वति ।
09-041-029c	व्याप्तं चेदं जगत्सर्वं तवैवाम्भोभिरुत्तमैः ॥
09-041-030a	त्वमेवाकाशगा देवि मेघेषूत्सृजसे पयः ।
09-041-030c	सर्वाश्चापस्त्वमेवेति त्वत्तो वयमधीमहे ॥
09-041-031a	पुष्टिर्द्युतिस्तथा कीर्तिः सिद्धिर्वृद्धिरुमा तथा ।

09-041-031c	त्वमेव वाणी स्वाहा त्वं त्वय्यायत्तमिदं जगत् ॥
09-041-031e	त्वमेव सर्वभूतेषु वससीह चतुर्विधा ॥
09-041-032a	एवं सरस्वती राजन्स्तूयमाना महर्षिणा ।
09-041-032c	वेगेनोवाह तं विप्रं विश्वामित्राश्रमं प्रति ॥
09-041-032e	न्यवेदयत चाभीक्ष्णं विश्वामित्राय तं मुनिम् ॥
09-041-033a	तमानीतं सरस्वत्या दृष्ट्वा कोपसमन्वितः ।
09-041-033c	अथान्वेषत्प्रहरणं वसिष्ठान्तकरं तदा ॥
09-041-034a	तं तु क्रुद्धमभिप्रेक्ष्य ब्रह्महत्याभयान्नदी ।
09-041-034c	अपोवाह वसिष्ठं तु प्राचीं दिशमतन्द्रिता ॥
09-041-034e	उभयोः कुर्वती वाक्यं वञ्चयित्वा तु गाधिजम् ॥
09-041-035a	ततोऽपवाहितं दृष्ट्वा वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
09-041-035c	अब्रवीदथ संक्रुद्धो विश्वामित्रो ह्यमर्षणः ॥
09-041-036a	यस्मान्मा त्वं सरिच्छ्रेष्ठे वञ्चयित्वा पुनर्गता ।
09-041-036c	शोणितं वह कल्याणि रक्षोग्रामणिसंमतम् ॥
09-041-037a	ततः सरस्वती शप्ता विश्वामित्रेण धीमता ।
09-041-037c	अवहच्छोणितोन्मिश्रं तोयं संवत्सरं तदा ॥
09-041-038a	अथर्षयश्च देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
09-041-038c	सरस्वतीं तथा दृष्ट्वा बभूवुर्भृशदुःखिताः ॥
09-041-039a	एवं वसिष्ठापवाहो लोके ख्यातो जनाधिप ।
09-041-039c	आगच्छच्च पुनर्मार्गं स्वमेव सरितां वरा ॥

09-042-001 वैशंपायन उवाच

09-042-001a	सा शप्ता तेन क्रुद्धेन विश्वामित्रेण धीमता ।
09-042-001c	तस्मिंस्तीर्थवरे शुभ्रे शोणितं समुपावहत् ॥
09-042-002a	अथाजग्मुस्ततो राजत्राक्षसास्तत्र भारत ।
09-042-002c	तत्र ते शोणितं सर्वे पिबन्तः सुखमासते ॥
09-042-003a	तृप्ताश्च सुभृशं तेन सुखिता विगतज्वराः ।
09-042-003c	नृत्यन्तश्च हसन्तश्च यथा स्वर्गजितस्तथा ॥
09-042-004a	कस्यचित्त्वथ कालस्य ऋषयः सतपोधनाः ।
09-042-004c	तीर्थयात्रां समाजग्मुः सरस्वत्यां महीपते ॥
09-042-005a	तेषु सर्वेषु तीर्थेषु आप्लुत्य मुनिपुंगवाः ।
09-042-005c	प्राप्य प्रीतिं परां चापि तपोलुब्धा विशारदाः ॥

09-042-005e	प्रययुर्हि ततो राजन्येन तीर्थं हि तत्तथा ॥
09-042-006a	अथागम्य महाभागास्तत्तीर्थं दारुणं तदा ।
09-042-006c	दृष्ट्वा तोयं सरस्वत्याः शोणितेन परिप्लुतम् ॥
09-042-006e	पीयमानं च रक्षोभिर्बहुभिर्नृपसत्तम ॥
09-042-007a	तान्दृष्ट्वा राक्षसान्राजन्मुनयः संशितव्रताः ।
09-042-007c	परित्राणे सरस्वत्याः परं यत्नं प्रचक्रिरे ॥
09-042-008a	ते तु सर्वे महाभागाः समागम्य महाव्रताः ।
09-042-008c	आहूय सरितां श्रेष्ठामिदं वचनमब्रुवन् ॥
09-042-009a	कारणं ब्रूहि कल्याणि किमर्थं ते हृदो ह्ययम् ।
09-042-009c	एवमाकुलतां यातः श्रुत्वा पास्यामहे वयम् ॥
09-042-010a	ततः सा सर्वमाचष्ट यथावृत्तं प्रवेपती ।
09-042-010c	दुःखितामथ तां दृष्ट्वा त ऊचुर्वै तपोधनाः ॥
09-042-011a	कारणं श्रुतमस्माभिः शापश्चैव श्रुतोऽनघे ।
09-042-011c	करिष्यन्ति तु यत्प्राप्तं सर्व एव तपोधनाः ॥
09-042-012a	एवमुक्त्वा सरिच्छ्रेष्ठामूचुस्तेऽथ परस्परम् ।
09-042-012c	विमोचयामहे सर्वे शापादेतां सरस्वतीम् ॥
09-042-013a	तेषां तु वचनादेव प्रकृतिस्था सरस्वती ।
09-042-013c	प्रसन्नसलिला जज्ञे यथा पूर्वं तथैव हि ॥
09-042-013e	विमुक्ता च सरिच्छ्रेष्ठा विबभौ सा यथा पुरा ॥
09-042-014a	दृष्ट्वा तोयं सरस्वत्या मुनिभिस्तैस्तथा कृतम् ।
09-042-014c	कृताञ्जलीस्ततो राजन्नाक्षसाः क्षुधयार्दिताः ॥
09-042-014e	ऊचुस्तान्वै मुनीन्सर्वान्कृपायुक्तान्पुनः पुनः ॥
09-042-015a	वयं हि क्षुधिताश्चैव धर्माद्धीनाश्च शाश्वतात् ।
09-042-015c	न च नः कामकारोऽयं यद्वयं पापकारिणः ॥
09-042-016a	युष्माकं चाप्रसादेन दुष्कृतेन च कर्मणा ।
09-042-016c	पक्षोऽयं वर्धतेऽस्माकं यतः स्म ब्रह्मराक्षसाः ॥
09-042-017a	एवं हि वैश्यशूद्राणां क्षत्रियाणां तथैव च ।
09-042-017c	ये ब्राह्मणान्प्रद्विषन्ति ते भवन्तीह राक्षसाः ॥
09-042-018a	आचार्यमृत्विजं चैव गुरुं वृद्धजनं तथा ।
09-042-018c	प्राणिनो येऽवमन्यन्ते ते भवन्तीह राक्षसाः ॥
09-042-018e	योषितां चैव पापानां योनिदोषेण वर्धते ॥

- 09-042-019a तत्कुरुध्वमिहास्माकं कारुण्यं द्विजसत्तमाः ।
 09-042-019c शक्ता भवन्तः सर्वेषां लोकानामपि तारणे ॥
 09-042-020a तेषां ते मुनयः श्रुत्वा तुष्टुवुस्तां महानदीम् ।
 09-042-020c मोक्षार्थं रक्षसां तेषामूचुः प्रयतमानसाः ॥
 09-042-021a क्षुतकीटावपन्नं च यच्चोच्छिष्टाशितं भवेत् ।
 09-042-021c केशावपन्नमाधूतमारुग्णमपि यद्भवेत् ॥
 09-042-021e श्वभिः संस्पृष्टमन्नं च भागोऽसौ रक्षसामिह ॥
 09-042-022a तस्माज्ज्ञात्वा सदा विद्वानेतान्यन्नानि वर्जयेत् ।
 09-042-022c राक्षसान्नमसौ भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते ह्यन्नमीदृशम् ॥
 09-042-023a शोधयित्वा ततस्तीर्थमृषयस्ते तपोधनाः ।
 09-042-023c मोक्षार्थं राक्षसानां च नदीं तां प्रत्यचोदयन् ॥
 09-042-024a महर्षीणां मतं ज्ञात्वा ततः सा सरितां वरा ।
 09-042-024c अरुणामानयामास स्वां तनुं पुरुषर्षभ ॥
 09-042-025a तस्यां ते राक्षसाः स्नात्वा तनूस्त्यक्त्वा दिवं गताः ।
 09-042-025c अरुणायां महाराज ब्रह्महत्यापहा हि सा ॥
 09-042-026a एतमर्थमभिज्ञाय देवराजः शतक्रतुः ।
 09-042-026c तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा विमुक्तः पाप्मना किल ॥
 09-042-027 **जनमेजय उवाच**
 09-042-027a किमर्थं भगवाञ्शक्रो ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ।
 09-042-027c कथमस्मिंश्च तीर्थे वै आप्लुत्याकल्मषोऽभवत् ॥
 09-042-028 **वैशंपायन उवाच**
 09-042-028a शृणुष्वैतदुपाख्यानं यथावृत्तं जनेश्वर ।
 09-042-028c यथा बिभेद समयं नमुचेर्वासवः पुरा ॥
 09-042-029a नमुचिर्वासवाद्भीतः सूर्यरश्मिं समाविशत् ।
 09-042-029c तेनेन्द्रः सख्यमकरोत्समयं चेदमब्रवीत् ॥
 09-042-030a नार्द्रेण त्वा न शुष्केण न रात्रौ नापि वाहनि ।
 09-042-030c वधिष्याम्यसुरश्रेष्ठ सखे सत्येन ते शपे ॥
 09-042-031a एवं स कृत्वा समयं सृष्ट्वा नीहारमीश्वरः ।
 09-042-031c चिच्छेदास्य शिरो राजन्नपां फेनेन वासवः ॥
 09-042-032a तच्छिरो नमुचेरिच्छन्नं पृष्ठतः शक्रमन्वयात् ।

- 09-042-032c हे मित्रहन्पाप इति ब्रुवाणं शक्रमन्तिकात् ॥
- 09-042-033a एवं स शिरसा तेन चोद्यमानः पुनः पुनः ।
- 09-042-033c पितामहाय संतप्त एवमर्थं न्यवेदयत् ॥
- 09-042-034a तमब्रवील्लोकगुरुरुरुणायां यथाविधि ।
- 09-042-034c इष्ट्वोपस्पृश देवेन्द्र ब्रह्महत्यापहा हि सा ॥
- 09-042-035a इत्युक्तः स सरस्वत्याः कुञ्जे वै जनमेजय ।
- 09-042-035c इष्ट्वा यथावद्वलभिदरुणायामुपास्पृशत् ॥
- 09-042-036a स मुक्तः पाप्मना तेन ब्रह्महत्याकृतेन ह ।
- 09-042-036c जगाम संहृष्टमनास्त्रिदिवं त्रिदशेश्वरः ॥
- 09-042-037a शिरस्तच्चापि नमुचेस्तत्रैवाप्लुत्य भारत ।
- 09-042-037c लोकान्कामदुघान्प्राप्तमक्षयात्राजसत्तम ॥
- 09-042-038a तत्राप्युपस्पृश्य बलो महात्मा; दत्त्वा च दानानि पृथग्विधानि ।
- 09-042-038c अवाप्य धर्मं परमार्यकर्मा; जगाम सोमस्य महत्स तीर्थम् ॥
- 09-042-039a यत्रायजद्राजसूयेन सोमः; साक्षात्पुरा विधिवत्पार्थिवेन्द्र ।
- 09-042-039c अत्रिर्धीमान्विप्रमुख्यो बभूव; होता यस्मिन्क्रतुमुख्ये महात्मा ॥
- 09-042-040a यस्यान्तेऽभूत्सुमहान्दानवानां; दैतेयानां राक्षसानां च देवैः ।
- 09-042-040c स संग्रामस्तारकाख्यः सुतीव्रो; यत्र स्कन्दस्तारकाख्यं जघान ॥
- 09-042-041a सेनापत्यं लब्धवान्देवतानां; महासेनो यत्र दैत्यान्तकर्ता ।
- 09-042-041c साक्षाच्चात्र न्यवसत्कार्तिकेयः; सदा कुमारो यत्र स प्लक्षराजः ॥

09-043-001 जनमेजय उवाच

- 09-043-001a सरस्वत्याः प्रभावोऽयमुक्तस्ते द्विजसत्तम ।
- 09-043-001c कुमारस्याभिषेकं तु ब्रह्मन्व्याख्यातुमर्हसि ॥
- 09-043-002a यस्मिन्काले च देशे च यथा च वदतां वर ।
- 09-043-002c यैश्चाभिषिक्तो भगवान्विधिना येन च प्रभुः ॥
- 09-043-003a स्कन्दो यथा च दैत्यानामकरोत्कदनं महत् ।
- 09-043-003c तथा मे सर्वमाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥

09-043-004 वैशंपायन उवाच

- 09-043-004a कुरुवंशस्य सदृशमिदं कौतूहलं तव ।
- 09-043-004c हर्षमुत्पादयत्येतद्वचो मे जनमेजय ॥
- 09-043-005a हन्त ते कथयिष्यामि शृण्वानस्य जनाधिप ।

09-043-005c	अभिषेकं कुमारस्य प्रभावं च महात्मनः ॥
09-043-006a	तेजो माहेश्वरं स्कन्नमग्नौ प्रपतितं पुरा ।
09-043-006c	तत्सर्वभक्षो भगवान्नाशकदग्धुमक्षयम् ॥
09-043-007a	तेनासीदति तेजस्वी दीप्तिमान्हव्यवाहनः ।
09-043-007c	न चैव धारयामास गर्भं तेजोमयं तदा ॥
09-043-008a	स गङ्गामभिसंगम्य नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभुः ।
09-043-008c	गर्भमाहितवान्दिव्यं भास्करोपमतेजसम् ॥
09-043-009a	अथ गङ्गापि तं गर्भमसहन्ती विधारणे ।
09-043-009c	उत्ससर्ज गिरौ रम्ये हिमवत्यमरार्चिते ॥
09-043-010a	स तत्र ववृधे लोकानावृत्य ज्वलनात्मजः ।
09-043-010c	ददृशुर्ज्वलनाकारं तं गर्भमथ कृत्तिकाः ॥
09-043-011a	शरस्तम्बे महात्मानमनलात्मजमीश्वरम् ।
09-043-011c	ममायमिति ताः सर्वाः पुत्रार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥
09-043-012a	तासां विदित्वा भावं तं मातृणां भगवान्प्रभुः ।
09-043-012c	प्रस्नुतानां पयः षड्भिर्वदनैरपिबत्तदा ॥
09-043-013a	तं प्रभावं समालक्ष्य तस्य बालस्य कृत्तिकाः ।
09-043-013c	परं विस्मयमापन्ना देव्यो दिव्यवपुर्धराः ॥
09-043-014a	यत्रोत्सृष्टः स भगवान्गङ्गाया गिरिमूर्धनि ।
09-043-014c	स शैलः काञ्चनः सर्वः संबभौ कुरुसत्तम ॥
09-043-015a	वर्धता चैव गर्भेण पृथिवी तेन रज्जिता ।
09-043-015c	अतश्च सर्वे संवृत्ता गिरयः काञ्चनाकराः ॥
09-043-016a	कुमारश्च महावीर्यः कार्तिकेय इति स्मृतः ।
09-043-016c	गाङ्गोयः पूर्वमभवन्महायोगबलान्वितः ॥
09-043-017a	स देवस्तपसा चैव वीर्येण च समन्वितः ।
09-043-017c	ववृधेऽतीव राजेन्द्र चन्द्रवत्प्रियदर्शनः ॥
09-043-018a	स तस्मिन्काञ्चने दिव्ये शरस्तम्बे श्रिया वृतः ।
09-043-018c	स्तूयमानस्तदा शेते गन्धर्वैर्मुनिभिस्तथा ॥
09-043-019a	तथैनमन्वनृत्यन्त देवकन्याः सहस्रशः ।
09-043-019c	दिव्यवादित्रनृत्तज्ञाः स्तुवन्त्यश्चारुदर्शनाः ॥
09-043-020a	अन्वास्ते च नदी देवं गङ्गा वै सरितां वरा ।
09-043-020c	दधार पृथिवी चैनं बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥

09-043-021a	जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाश्चक्रे बृहस्पतिः ।
09-043-021c	वेदश्चैनं चतुर्मूर्तिरुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥
09-043-022a	धनुर्वेदश्चतुष्पादः शस्त्रग्रामः ससंग्रहः ।
09-043-022c	तत्रैनं समुपातिष्ठत्साक्षाद्वाणी च केवला ॥
09-043-023a	स ददर्श महावीर्यं देवदेवमुमापतिम् ।
09-043-023c	शैलपुत्र्या सहासीनं भूतसंघशतैर्वृतम् ॥
09-043-024a	निकाया भूतसंघानां परमाद्भुतदर्शनाः ।
09-043-024c	विकृता विकृताकारा विकृताभरणध्वजाः ॥
09-043-025a	व्याघ्रसिंहर्क्षवदना बिडालमकराननाः ।
09-043-025c	वृषदंशमुखाश्चान्ये गजोष्ट्रवदनास्तथा ॥
09-043-026a	उलूकवदनाः केचिद्दृध्रगोमायुदर्शनाः ।
09-043-026c	क्रौञ्चपारावतनिभैर्वदनै राङ्कवैरपि ॥
09-043-027a	श्वाविच्छल्यकगोधानां खरैडकगवां तथा ।
09-043-027c	सदृशानि वपूंष्यन्ये तत्र तत्र व्यधारयन् ॥
09-043-028a	केचिच्छैलाम्बुदप्रख्याश्चक्रालातगदायुधाः ।
09-043-028c	केचिदञ्जनपुञ्जाभाः केचिच्छवेताचलप्रभाः ॥
09-043-029a	सप्तमातृगणाश्चैव समाजग्मुर्विशां पते ।
09-043-029c	साध्या विश्वेऽथ मरुतो वसवः पितरस्तथा ॥
09-043-030a	रुद्रादित्यास्तथा सिद्धा भुजगा दानवाः खगाः ।
09-043-030c	ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्सपुत्रः सह विष्णुना ॥
09-043-031a	शक्रस्तथाभ्ययाद्द्रष्टुं कुमारवरमच्युतम् ।
09-043-031c	नारदप्रमुखाश्चापि देवगन्धर्वसत्तमाः ॥
09-043-032a	देवर्षयश्च सिद्धाश्च बृहस्पतिपुरोगमाः ।
09-043-032c	ऋभवो नाम वरदा देवानामपि देवताः ॥
09-043-032e	तेऽपि तत्र समाजग्मुर्यामा धामाश्च सर्वशः ॥
09-043-033a	स तु बालोऽपि भगवान्महायोगबलान्वितः ।
09-043-033c	अभ्याजगाम देवेशं शूलहस्तं पिनाकिनम् ॥
09-043-034a	तमाव्रजन्तमालक्ष्य शिवस्यासीन्मनोगतम् ।
09-043-034c	युगपच्छैलपुत्र्याश्च गङ्गायाः पावकस्य च ॥
09-043-035a	किं नु पूर्वमयं बालो गौरवादभ्युपैष्यति ।
09-043-035c	अपि मामिति सर्वेषां तेषामासीन्मनोगतम् ॥

09-043-036a	तेषामेतमभिप्रायं चतुर्णामुपलक्ष्य सः ।
09-043-036c	युगपद्योगमास्थाय ससर्ज विविधास्तनूः ॥
09-043-037a	ततोऽभवच्चतुर्मूर्तिः क्षणेन भगवान्प्रभुः ।
09-043-037c	स्कन्दः शाखो विशाखश्च नैगमेषश्च पृष्ठतः ॥
09-043-038a	एवं स कृत्वा ह्यात्मानं चतुर्धा भगवान्प्रभुः ।
09-043-038c	यतो रुद्रस्ततः स्कन्दो जगामाद्भुतदर्शनः ॥
09-043-039a	विशाखस्तु ययौ येन देवी गिरिवरात्मजा ।
09-043-039c	शाखो ययौ च भगवान्वायुमूर्तिर्विभावसुम् ॥
09-043-039e	नैगमेषोऽगमद्गङ्गां कुमारः पावकप्रभः ॥
09-043-040a	सर्वे भास्वरदेहास्ते चत्वारः समरूपिणः ।
09-043-040c	तान्समभ्ययुरव्यग्रास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
09-043-041a	हाहाकारो महानासीद्देवदानवरक्षसाम् ।
09-043-041c	तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥
09-043-042a	ततो रुद्रश्च देवी च पावकश्च पितामहम् ।
09-043-042c	गङ्गया सहिताः सर्वे प्रणिपेतुर्जगत्पतिम् ॥
09-043-043a	प्रणिपत्य ततस्ते तु विधिवद्राजपुंगव ।
09-043-043c	इदमूचुर्वचो राजन्कार्तिकेयप्रियेप्सया ॥
09-043-044a	अस्य बालस्य भगवन्नाधिपत्यं यथेप्सितम् ।
09-043-044c	अस्मत्प्रियार्थं देवेश सदृशं दातुमर्हसि ॥
09-043-045a	ततः स भगवान्धीमान्सर्वलोकपितामहः ।
09-043-045c	मनसा चिन्तयामास किमयं लभतामिति ॥
09-043-046a	ऐश्वर्याणि हि सर्वाणि देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
09-043-046c	भूतयक्षविहंगानां पन्नगानां च सर्वशः ॥
09-043-047a	पूर्वमेवादिदेशासौ निकायेषु महात्मनाम् ।
09-043-047c	समर्थं च तमैश्वर्ये महामतिरमन्यत ॥
09-043-048a	ततो मुहूर्तं स ध्यात्वा देवानां श्रेयसि स्थितः ।
09-043-048c	सेनापत्यं ददौ तस्मै सर्वभूतेषु भारत ॥
09-043-049a	सर्वदेवनिकायानां ये राजानः परिश्रुताः ।
09-043-049c	तान्सर्वान्व्यादिदेशास्मै सर्वभूतपितामहः ॥
09-043-050a	ततः कुमारमादाय देवा ब्रह्मपुरोगमाः ।
09-043-050c	अभिषेकार्थमाजग्मुः शैलेन्द्रं सहितास्ततः ॥

09-043-051a	पुण्यां हैमवतीं देवीं सरिच्छ्रेष्ठां सरस्वतीम् ।
09-043-051c	समन्तपञ्चके या वै त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
09-043-052a	तत्र तीरे सरस्वत्याः पुण्ये सर्वगुणान्विते ।
09-043-052c	निषेदुर्देवगन्धर्वाः सर्वे संपूर्णमानसाः ॥
09-044-001	वैशंपायन उवाच
09-044-001a	ततोऽभिषेकसंभारान्सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः ।
09-044-001c	बृहस्पतिः समिद्धेऽग्नौ जुहावाज्यं यथाविधि ॥
09-044-002a	ततो हिमवता दत्ते मणिप्रवरशोभिते ।
09-044-002c	दिव्यरत्नाचिते दिव्ये निषण्णः परमासने ॥
09-044-003a	सर्वमङ्गलसंभारैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।
09-044-003c	आभिषेचनिकं द्रव्यं गृहीत्वा देवतागणाः ॥
09-044-004a	इन्द्राविष्णू महावीर्यौ सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
09-044-004c	धाता चैव विधाता च तथा चैवानिलानलौ ॥
09-044-005a	पूष्णा भगेनार्यम्णा च अंशेन च विवस्वता ।
09-044-005c	रुद्रश्च सहितो धीमान्मित्रेण वरुणेन च ॥
09-044-006a	रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां च वृतः प्रभुः ।
09-044-006c	विश्वेदेवैर्मरुद्भिश्च साध्यैश्च पितृभिः सह ॥
09-044-007a	गन्धर्वैरप्सरोभिश्च यक्षराक्षसपन्नगैः ।
09-044-007c	देवर्षिभिरसंख्येयैस्तथा ब्रह्मर्षिभिर्वरैः ॥
09-044-008a	वैखानसैर्वालखिल्यैर्वाय्वाहारैर्मरीचिपैः ।
09-044-008c	भृगुभिश्चाङ्गिरोभिश्च यतिभिश्च महात्मभिः ॥
09-044-008e	सर्वैर्विद्याधरैः पुण्यैर्योगसिद्धैस्तथा वृतः ॥
09-044-009a	पितामहः पुलस्त्यश्च पुलहश्च महातपाः ।
09-044-009c	अङ्गिराः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरेव च ॥
09-044-010a	ऋतुर्हरः प्रचेताश्च मनुर्दक्षस्तथैव च ।
09-044-010c	ऋतवश्च ग्रहाश्चैव ज्योतींषि च विशां पते ॥
09-044-011a	मूर्तिमत्यश्च सरितो वेदाश्चैव सनातनाः ।
09-044-011c	समुद्राश्च हृदाश्चैव तीर्थानि विविधानि च ॥
09-044-011e	पृथिवी द्यौर्दिशश्चैव पादपाश्च जनाधिप ॥
09-044-012a	अदितिर्देवमाता च ह्रीः श्रीः स्वाहा सरस्वती ।
09-044-012c	उमा शची सिनीवाली तथा चानुमतिः कुहूः ॥

09-044-012e	राका च धिषणा चैव पत्न्यश्चान्या दिवौकसाम् ॥
09-044-013a	हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्चानेकशृङ्गवान् ।
09-044-013c	ऐरावतः सानुचरः कलाः काष्ठास्तथैव च ॥
09-044-013e	मासार्धमासा ऋतवस्तथा रात्र्यहनी नृप ॥
09-044-014a	उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो नागराजश्च वामनः ।
09-044-014c	अरुणो गरुडश्चैव वृक्षाश्चौषधिभिः सह ॥
09-044-015a	धर्मश्च भगवान्देवः समाजग्मुर्हि संगताः ।
09-044-015c	कालो यमश्च मृत्युश्च यमस्यानुचराश्च ये ॥
09-044-016a	बहुलत्वाच्च नोक्ता ये विविधा देवतागणाः ।
09-044-016c	ते कुमारभिषेकार्थं समाजग्मुस्ततस्ततः ॥
09-044-017a	जगृहुस्ते तदा राजन्सर्व एव दिवौकसः ।
09-044-017c	आभिषेचनिकं भाण्डं मङ्गलानि च सर्वशः ॥
09-044-018a	दिव्यसंभारसंयुक्तैः कलशैः काञ्चनैर्नृप ।
09-044-018c	सरस्वतीभिः पुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेव तु ॥
09-044-019a	अभ्यषिञ्चन्कुमारं वै संप्रहृष्टा दिवौकसः ।
09-044-019c	सेनापतिं महात्मानमसुराणां भयावहम् ॥
09-044-020a	पुरा यथा महाराज वरुणं वै जलेश्वरम् ।
09-044-020c	तथाभ्यषिञ्चद्भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
09-044-020e	कश्यपश्च महातेजा ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
09-044-021a	तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो बलिनो वातरंहसः ।
09-044-021c	कामवीर्यधरान्सिद्धान्महापारिषदान्प्रभुः ॥
09-044-022a	नन्दिषेणं लोहिताक्षं घण्टाकर्णं च संमतम् ।
09-044-022c	चतुर्थमस्यानुचरं ख्यातं कुमुदमालिनम् ॥
09-044-023a	ततः स्थाणुं महावेगं महापारिषदं क्रतुम् ।
09-044-023c	मायाशतधरं कामं कामवीर्यबलान्वितम् ॥
09-044-023e	ददौ स्कन्दाय राजेन्द्र सुरारिविनिबर्हणम् ॥
09-044-024a	स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्मणाम् ।
09-044-024c	जघान दोर्भ्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥
09-044-025a	तथा देवा ददुस्तस्मै सेनां नैरृतसंकुलाम् ।
09-044-025c	देवशत्रुक्षयकरीमजय्यां विश्वरूपिणीम् ॥
09-044-026a	जयशब्दं ततश्चक्रुर्देवाः सर्वे सवासवाः ।

09-044-026c	गन्धर्वयक्षरक्षांसि मुनयः पितरस्तथा ॥
09-044-027a	यमः प्रादादनुचरौ यमकालोपमावुभौ ।
09-044-027c	उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती ॥
09-044-028a	सुभ्राजो भास्करश्चैव यौ तौ सूर्यानुयायिनौ ।
09-044-028c	तौ सूर्यः कार्तिकेयाय ददौ प्रीतः प्रतापवान् ॥
09-044-029a	कैलासशृङ्गसंकाशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ।
09-044-029c	सोमोऽप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेव च ॥
09-044-030a	ज्वालाजिह्वं तथा ज्योतिरात्मजाय हुताशनः ।
09-044-030c	ददावनुचरौ शूरौ परसैन्यप्रमाथिनौ ॥
09-044-031a	परिधं च वटं चैव भीमं च सुमहाबलम् ।
09-044-031c	दहति दहनं चैव प्रचण्डौ वीर्यसंमतौ ॥
09-044-031e	अंशोऽप्यनुचरान्पञ्च ददौ स्कन्दाय धीमते ॥
09-044-032a	उत्क्रोशं पङ्कजं चैव वज्रदण्डधरावुभौ ।
09-044-032c	ददावनलपुत्राय वासवः परवीरहा ॥
09-044-032e	तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य जघ्नतुः समरे बहून् ॥
09-044-033a	चक्रं विक्रमकं चैव संक्रमं च महाबलम् ।
09-044-033c	स्कन्दाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुर्महायशाः ॥
09-044-034a	वर्धनं नन्दनं चैव सर्वविद्याविशारदौ ।
09-044-034c	स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥
09-044-035a	कुन्दनं कुसुमं चैव कुमुदं च महायशाः ।
09-044-035c	डम्बराडम्बरौ चैव ददौ धाता महात्मने ॥
09-044-036a	वक्रानुवक्रौ बलिनौ मेषवक्त्रौ बलोत्कटौ ।
09-044-036c	ददौ त्वष्टा महामायौ स्कन्दायानुचरौ वरौ ॥
09-044-037a	सुव्रतं सत्यसंधं च ददौ मित्रो महात्मने ।
09-044-037c	कुमाराय महात्मानौ तपोविद्याधरौ प्रभुः ॥
09-044-038a	सुदर्शनीयौ वरदौ त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ।
09-044-038c	सुप्रभं च महात्मानं शुभकर्माणमेव च ॥
09-044-038e	कार्तिकेयाय संप्रादाद्विधाता लोकविश्रुतौ ॥
09-044-039a	पालितकं कालिकं च महामायाविनावुभौ ।
09-044-039c	पूषा च पार्षदौ प्रादात्कार्तिकेयाय भारत ॥
09-044-040a	बलं चातिबलं चैव महावक्त्रौ महाबलौ ।

09-044-040c	प्रददौ कार्तिकेयाय वायुर्भरतसत्तम ॥
09-044-041a	घसं चातिघसं चैव तिमिवक्त्रौ महाबलौ ।
09-044-041c	प्रददौ कार्तिकेयाय वरुणः सत्यसंगरः ॥
09-044-042a	सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसम् ।
09-044-042c	हिमवान्प्रददौ राजन्हुताशनसुताय वै ॥
09-044-043a	काञ्चनं च महात्मानं मेघमालिनमेव च ।
09-044-043c	ददावनुचरौ मेरुरग्निपुत्राय भारत ॥
09-044-044a	स्थिरं चातिस्थिरं चैव मेरुरेवापरौ ददौ ।
09-044-044c	महात्मनेऽग्निपुत्राय महाबलपराक्रमौ ॥
09-044-045a	उच्छ्रितं चातिशृङ्गं च महापाषाणयोधिनौ ।
09-044-045c	प्रददावग्निपुत्राय विन्ध्यः पारिषदावुभौ ॥
09-044-046a	संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ।
09-044-046c	प्रददावग्निपुत्राय महापारिषदावुभौ ॥
09-044-047a	उन्मादं पुष्पदन्तं च शङ्कुकर्णं तथैव च ।
09-044-047c	प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥
09-044-048a	जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे ।
09-044-048c	प्रददौ पुरुषव्याघ्र वासुकिः पन्नगेश्वरः ॥
09-044-049a	एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ।
09-044-049c	सागराः सरितश्चैव गिरयश्च महाबलाः ॥
09-044-050a	ददुः सेनागणाध्यक्षाञ्जूलपट्टिशधारिणः ।
09-044-050c	दिव्यप्रहरणोपेतान्नानावेषविभूषितान् ॥
09-044-051a	शृणु नामानि चान्येषां येऽन्ये स्कन्दस्य सैनिकाः ।
09-044-051c	विविधायुधसंपन्नाश्चित्राभरणवर्मिणः ॥
09-044-052a	शङ्कुकर्णो निकुम्भश्च पद्मः कुमुद एव च ।
09-044-052c	अनन्तो द्वादशभुजस्तथा कृष्णोपकृष्णकौ ॥
09-044-053a	द्रोणश्रवाः कपिस्कन्धः काञ्चनाक्षो जलंधमः ।
09-044-053c	अक्षसंतर्जनो राजन्कुनदीकस्तमोभ्रकृत् ॥
09-044-054a	एकाक्षो द्वादशाक्षश्च तथैवैकजटः प्रभुः ।
09-044-054c	सहस्रबाहुर्विकटो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ॥
09-044-055a	पुण्यनामा सुनामा च सुवक्त्रः प्रियदर्शनः ।
09-044-055c	परिश्रुतः कोकनदः प्रियमाल्यानुलेपनः ॥

09-044-056a	अजोदरो गजशिराः स्कन्धाक्षः शतलोचनः ।
09-044-056c	ज्वालाजिह्वः करालश्च सितकेशो जटी हरिः ॥
09-044-057a	चतुर्दंष्ट्रोऽष्टजिह्वश्च मेघनादः पृथुश्रवाः ।
09-044-057c	विद्युदक्षो धनुर्वक्त्रो जठरो मारुताशनः ॥
09-044-058a	उदराक्षो झषाक्षश्च वज्रनाभो वसुप्रभः ।
09-044-058c	समुद्रवेगो राजेन्द्र शैलकम्पी तथैव च ॥
09-044-059a	पुत्रमेषः प्रवाहश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ।
09-044-059c	धूम्रः श्वेतः कलिङ्गश्च सिद्धार्थो वरदस्तथा ॥
09-044-060a	प्रियकश्चैव नन्दश्च गोनन्दश्च प्रतापवान् ।
09-044-060c	आनन्दश्च प्रमोदश्च स्वस्तिको ध्रुवकस्तथा ॥
09-044-061a	क्षेमवापः सुजातश्च सिद्धयात्रश्च भारत ।
09-044-061c	गोत्रजः कनकापीडो महापारिषदेश्वरः ॥
09-044-062a	गायनो हसनश्चैव बाणः खड्गश्च वीर्यवान् ।
09-044-062c	वैताली चातिताली च तथा कतिकवातिकौ ॥
09-044-063a	हंसजः पङ्कदिग्धाङ्गः समुद्रोन्मादनश्च ह ।
09-044-063c	रणोत्कटः प्रहासश्च श्वेतशीर्षश्च नन्दकः ॥
09-044-064a	कालकण्ठः प्रभासश्च तथा कुम्भाण्डकोऽपरः ।
09-044-064c	कालकाक्षः सितश्चैव भूतलोन्मथनस्तथा ॥
09-044-065a	यज्ञवाहः प्रवाहश्च देवयाजी च सोमपः ।
09-044-065c	सजालश्च महातेजाः क्रथक्राथौ च भारत ॥
09-044-066a	तुहनश्च तुहानश्च चित्रदेवश्च वीर्यवान् ।
09-044-066c	मधुरः सुप्रसादश्च किरीटी च महाबलः ॥
09-044-067a	वसनो मधुवर्णश्च कलशोदर एव च ।
09-044-067c	धमन्तो मन्मथकरः सूचीवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥
09-044-068a	श्वेतवक्त्रः सुवक्त्रश्च चारुवक्त्रश्च पाण्डुरः ।
09-044-068c	दण्डबाहुः सुबाहुश्च रजः कोकिलकस्तथा ॥
09-044-069a	अचलः कनकाक्षश्च बालानामयिकः प्रभुः ।
09-044-069c	संचारकः कोकनदो गृध्रवक्त्रश्च जम्बुकः ॥
09-044-070a	लोहाशवक्त्रो जठरः कुम्भवक्त्रश्च कुण्डकः ।
09-044-070c	मद्गुग्नीवश्च कृष्णौजा हंसवक्त्रश्च चन्द्रभाः ॥
09-044-071a	पाणिकूर्मा च शम्बूकः पञ्चवक्त्रश्च शिक्षकः ।

09-044-071c	चाषवक्त्रश्च जम्बूकः शाकवक्त्रश्च कुण्डकः ॥
09-044-072a	योगयुक्ता महात्मानः सततं ब्राह्मणप्रियाः ।
09-044-072c	पैतामहा महात्मानो महापारिषदाश्च ह ॥
09-044-072e	यौवनस्थाश्च बालाश्च वृद्धाश्च जनमेजय ॥
09-044-073a	सहस्रशः पारिषदाः कुमारमुपतस्थिरे ।
09-044-073c	वक्त्रैर्नानाविधैर्ये तु शृणु ताञ्जनमेजय ॥
09-044-074a	कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशोलूकमुखास्तथा ।
09-044-074c	खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥
09-044-075a	मनुष्यमेषवक्त्राश्च सृगालवदनास्तथा ।
09-044-075c	भीमा मकरवक्त्राश्च शिंशुमारमुखास्तथा ॥
09-044-076a	मार्जारशशवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च भारत ।
09-044-076c	नकुलोलूकवक्त्राश्च श्ववक्त्राश्च तथापरे ॥
09-044-077a	आखुबभ्रुकवक्त्राश्च मयूरवदनास्तथा ।
09-044-077c	मत्स्यमेषाननाश्चान्ये अजाविमहिषाननाः ॥
09-044-078a	ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च द्वीपिसिंहाननास्तथा ।
09-044-078c	भीमा गजाननाश्चैव तथा नक्रमुखाः परे ॥
09-044-079a	गरुडाननाः खड्गमुखा वृककाकमुखास्तथा ।
09-044-079c	गोखरोष्ट्रमुखाश्चान्ये वृषदंशमुखास्तथा ॥
09-044-080a	महाजठरपादाङ्गास्तारकाक्षाश्च भारत ।
09-044-080c	पारावतमुखाश्चान्ये तथा वृषमुखाः परे ॥
09-044-081a	कोकिलावदनाश्चान्ये श्येनतित्तिरिकाननाः ।
09-044-081c	कृकलासमुखाश्चैव विरजोम्बरधारिणः ॥
09-044-082a	व्यालवक्त्राः शूलमुखाश्चण्डवक्त्राः शताननाः ।
09-044-082c	आशीविषाश्चीरधरा गोनासावरणास्तथा ॥
09-044-083a	स्थूलोदराः कृशाङ्गाश्च स्थूलाङ्गाश्च कृशोदराः ।
09-044-083c	ह्रस्वग्रीवा महाकर्णा नानाव्यालविभूषिताः ॥
09-044-084a	गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
09-044-084c	स्कन्धेमुखा महाराज तथा ह्युदरतोमुखाः ॥
09-044-085a	पृष्ठेमुखा हनुमुखास्तथा जङ्घामुखा अपि ।
09-044-085c	पार्श्वाननाश्च बहवो नानादेशमुखास्तथा ॥
09-044-086a	तथा कीटपतंगानां सदृशास्या गणेश्वराः ।

09-044-086c	नानाव्यालमुखाश्चान्ये बहुबाहुशिरोधराः ॥
09-044-087a	नानावृक्षभुजाः केचित्कटिशीर्षास्तथापरे ।
09-044-087c	भुजंगभोगवदना नानागुल्मनिवासिनः ॥
09-044-088a	चीरसंवृतगात्राश्च तथा फलकवाससः ।
09-044-088c	नानावेषधराश्चैव चर्मवासस एव च ॥
09-044-089a	उष्णीषिणो मुकुटिनः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ।
09-044-089c	किरीटिनः पञ्चशिखास्तथा कठिनमूर्धजाः ॥
09-044-090a	त्रिशिखा द्विशिखाश्चैव तथा सप्तशिखाः परे ।
09-044-090c	शिखण्डिनो मुकुटिनो मुण्डाश्च जटिलास्तथा ॥
09-044-091a	चित्रमाल्यधराः केचित्केचिद्रोमाननास्तथा ।
09-044-091c	दिव्यमाल्याम्बरधराः सततं प्रियविग्रहाः ॥
09-044-092a	कृष्णा निर्मासवक्त्राश्च दीर्घपृष्ठा निरुदराः ।
09-044-092c	स्थूलपृष्ठा ह्रस्वपृष्ठाः प्रलम्बोदरमेहनाः ॥
09-044-093a	महाभुजा ह्रस्वभुजा ह्रस्वगात्राश्च वामनाः ।
09-044-093c	कुब्जाश्च दीर्घजङ्घाश्च हस्तिकर्णशिरोधराः ॥
09-044-094a	हस्तिनासाः कूर्मनासा वृकनासास्तथापरे ।
09-044-094c	दीर्घोष्ठा दीर्घजिह्वाश्च विकराला ह्यधोमुखाः ॥
09-044-095a	महादंष्ट्रा ह्रस्वदंष्ट्राश्चतुर्दंष्ट्रास्तथापरे ।
09-044-095c	वारणेन्द्रनिभाश्चान्ये भीमा राजन्सहस्रशः ॥
09-044-096a	सुविभक्तशरीराश्च दीप्तिमन्तः स्वलंकृताः ।
09-044-096c	पिङ्गाक्षाः शङ्कुकर्णाश्च वक्रनासाश्च भारत ॥
09-044-097a	पृथुदंष्ट्रा महादंष्ट्राः स्थूलौष्ठा हरिमूर्धजाः ।
09-044-097c	नानापादौष्ठदंष्ट्राश्च नानाहस्तशिरोधराः ॥
09-044-097e	नानावर्मभिराच्छन्ना नानाभाषाश्च भारत ॥
09-044-098a	कुशला देशभाषासु जल्पन्तोऽन्योन्यमीश्वराः ।
09-044-098c	हृष्टाः परिपतन्ति स्म महापारिषदास्तथा ॥
09-044-099a	दीर्घग्रीवा दीर्घनखा दीर्घपादशिरोभुजाः ।
09-044-099c	पिङ्गाक्षा नीलकण्ठाश्च लम्बकर्णाश्च भारत ॥
09-044-100a	वृकोदरनिभाश्चैव केचिदञ्जनसंनिभाः ।
09-044-100c	श्वेताङ्गा लोहितग्रीवाः पिङ्गाक्षाश्च तथापरे ॥
09-044-100e	कल्माषा बहवो राजंश्चित्रवर्णाश्च भारत ॥

09-044-101a	चामरापीडकनिभाः श्वेतलोहितराजयः ।
09-044-101c	नानावर्णाः सवर्णाश्च मयूरसदृशप्रभाः ॥
09-044-102a	पुनः प्रहरणान्येषां कीर्त्यमानानि मे शृणु ।
09-044-102c	शेषैः कृतं पारिषदैरायुधानां परिग्रहम् ॥
09-044-103a	पाशोद्यतकराः केचिद्व्यादितास्याः खराननाः ।
09-044-103c	पृथ्वक्षा नीलकण्ठाश्च तथा परिघबाहवः ॥
09-044-104a	शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुसलपाणयः ।
09-044-104c	शूलासिहस्ताश्च तथा महाकाया महाबलाः ॥
09-044-105a	गदाभुशुण्डिहस्ताश्च तथा तोमरपाणयः ।
09-044-105c	असिमुद्गरहस्ताश्च दण्डहस्ताश्च भारत ॥
09-044-106a	आयुधैर्विविधैर्घोरैर्महात्मानो महाजवाः ।
09-044-106c	महाबला महावेगा महापारिषदास्तथा ॥
09-044-107a	अभिषेकं कुमारस्य दृष्ट्वा हृष्टा रणप्रियाः ।
09-044-107c	घण्टाजालपिनद्धाङ्गा ननृतुस्ते महौजसः ॥
09-044-108a	एते चान्ये च बहवो महापारिषदा नृप ।
09-044-108c	उपतस्थुर्महात्मानं कार्तिकेयं यशस्विनम् ॥
09-044-109a	दिव्याश्चाप्यान्तरिक्षाश्च पार्थिवाश्चानिलोपमाः ।
09-044-109c	व्यादिष्टा दैवतैः शूराः स्कन्दस्यानुचराभवन् ॥
09-044-110a	तादृशानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
09-044-110c	अभिषिक्तं महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे ॥

09-045-001 वैशंपायन उवाच

09-045-001a	शृणु मातृगणान्राजन्कुमारानुचरानिमान् ।
09-045-001c	कीर्त्यमानान्मया वीर सपत्नगणसूदनान् ॥
09-045-002a	यशस्विनीनां मातृणां शृणु नामानि भारत ।
09-045-002c	याभिव्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीभिश्चराचराः ॥
09-045-003a	प्रभावती विशालाक्षी पलिता गोनसी तथा ।
09-045-003c	श्रीमती बहुला चैव तथैव बहुपुत्रिका ॥
09-045-004a	अप्सुजाता च गोपाली बृहदम्बालिका तथा ।
09-045-004c	जयावती मालतिका ध्रुवरत्ना भयंकरी ॥
09-045-005a	वसुदामा सुदामा च विशोका नन्दिनी तथा ।
09-045-005c	एकचूडा महाचूडा चक्रनेमिश्च भारत ॥

09-045-006a	उत्तेजनी जयत्सेना कमलाक्ष्यथ शोभना ।
09-045-006c	शत्रुंजया तथा चैव क्रोधना शलभी खरी ॥
09-045-007a	माधवी शुभवक्त्रा च तीर्थनेमिश्च भारत ।
09-045-007c	गीतप्रिया च कल्याणी कद्रुला चामिताशना ॥
09-045-008a	मेघस्वना भोगवती सुभ्रूश्च कनकावती ।
09-045-008c	अलाताक्षी वीर्यवती विद्युज्जिह्वा च भारत ॥
09-045-009a	पद्मावती सुनक्षत्रा कन्दरा बहुयोजना ।
09-045-009c	संतानिका च कौरव्य कमला च महाबला ॥
09-045-010a	सुदामा बहुदामा च सुप्रभा च यशस्विनी ।
09-045-010c	नृत्यप्रिया च राजेन्द्र शतोलूखलमेखला ॥
09-045-011a	शतघण्टा शतानन्दा भगनन्दा च भामिनी ।
09-045-011c	वपुष्मती चन्द्रशीता भद्रकाली च भारत ॥
09-045-012a	संकारिका निष्कुटिका भ्रमा चत्वरवासिनी ।
09-045-012c	सुमङ्गला स्वस्तिमती वृद्धिकामा जयप्रिया ॥
09-045-013a	धनदा सुप्रसादा च भवदा च जलेश्वरी ।
09-045-013c	एडी भेडी समेडी च वेतालजननी तथा ॥
09-045-013e	कण्डूतिः कालिका चैव देवमित्रा च भारत ॥
09-045-014a	लम्बसी केतकी चैव चित्रसेना तथा बला ।
09-045-014c	कुक्कुटिका शङ्खनिका तथा जर्जरिका नृप ॥
09-045-015a	कुण्डारिका कोकलिका कण्डरा च शतोदरी ।
09-045-015c	उत्क्राथिनी जरेणा च महावेगा च कङ्कणा ॥
09-045-016a	मनोजवा कण्टकिनी प्रघसा पूतना तथा ।
09-045-016c	खशया चुर्व्युटिर्वामा क्रोशनाथ तडित्प्रभा ॥
09-045-017a	मण्डोदरी च तुण्डा च कोटरा मेघवासिनी ।
09-045-017c	सुभगा लम्बिनी लम्बा वसुचूडा विकत्थनी ॥
09-045-018a	ऊर्ध्ववेणीधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।
09-045-018c	पृथुवक्त्रा मधुरिका मधुकुम्भा तथैव च ॥
09-045-019a	पक्षालिका मन्थनिका जरायुर्जर्जरानना ।
09-045-019c	ख्याता दहदहा चैव तथा धमधमा नृप ॥
09-045-020a	खण्डखण्डा च राजेन्द्र पूषणा मणिकुण्डला ।
09-045-020c	अमोचा चैव कौरव्य तथा लम्बपयोधरा ॥

09-045-021a	वेणुवीणाधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।
09-045-021c	शशोलूकमुखी कृष्णा खरजङ्घा महाजवा ॥
09-045-022a	शिशुमारमुखी श्वेता लोहिताक्षी विभीषणा ।
09-045-022c	जटालिका कामचरी दीर्घजिह्वा बलोत्कटा ॥
09-045-023a	कालेडिका वामनिका मुकुटा चैव भारत ।
09-045-023c	लोहिताक्षी महाकाया हरिपिण्डी च भूमिप ॥
09-045-024a	एकाक्षरा सुकुसुमा कृष्णकर्णी च भारत ।
09-045-024c	क्षुरकर्णी चतुष्कर्णी कर्णप्रावरणा तथा ॥
09-045-025a	चतुष्पथनिकेता च गोकर्णी महिषानना ।
09-045-025c	खरकर्णी महाकर्णी भेरीस्वनमहास्वना ॥
09-045-026a	शङ्खकुम्भस्वना चैव भङ्गदा च महाबला ।
09-045-026c	गणा च सुगणा चैव तथाभीत्यथ कामदा ॥
09-045-027a	चतुष्पथरता चैव भूतितीर्थान्यगोचरा ।
09-045-027c	पशुदा वित्तदा चैव सुखदा च महायशाः ॥
09-045-027e	पयोदा गोमहिषदा सुविषाणा च भारत ॥
09-045-028a	प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा च रोचमाना सुरोचना ।
09-045-028c	गोकर्णी च सुकर्णी च ससिरा स्थेरिका तथा ॥
09-045-028e	एकचक्रा मेघरवा मेघमाला विरोचना ॥
09-045-029a	एताश्चान्याश्च बहवो मातरो भरतर्षभ ।
09-045-029c	कार्तिकेयानुयायिन्यो नानारूपाः सहस्रशः ॥
09-045-030a	दीर्घनख्यो दीर्घदन्त्यो दीर्घतुण्ड्यश्च भारत ।
09-045-030c	सरला मधुराश्चैव यौवनस्थाः स्वलंकृताः ॥
09-045-031a	माहात्म्येन च संयुक्ताः कामरूपधरास्तथा ।
09-045-031c	निर्मासगात्र्यः श्वेताश्च तथा काञ्चनसंनिभाः ॥
09-045-032a	कृष्णमेघनिभाश्चान्या धूम्राश्च भरतर्षभ ।
09-045-032c	अरुणाभा महाभागा दीर्घकेश्यः सिताम्बराः ॥
09-045-033a	ऊर्ध्ववेणीधराश्चैव पिङ्गाक्ष्यो लम्बमेखलाः ।
09-045-033c	लम्बोदर्यो लम्बकर्णास्तथा लम्बपयोधराः ॥
09-045-034a	ताम्राक्ष्यस्ताम्रवर्णाश्च हर्यक्ष्यश्च तथापराः ।
09-045-034c	वरदाः कामचारिण्यो नित्यप्रमुदितास्तथा ॥
09-045-035a	याम्यो रौद्र्यस्तथा सौम्याः कौबेर्योऽथ महाबलाः ।

09-045-035c	वारुण्योऽथ च माहेन्द्र्यस्तथाग्नेयः परंतप ॥
09-045-036a	वायव्यश्चाथ कौमार्यो ब्राह्म्यश्च भरतर्षभ ।
09-045-036c	रूपेणाप्सरसां तुल्या जवे वायुसमास्तथा ॥
09-045-037a	परपुष्टोपमा वाक्ये तथर्द्ध्या धनदोपमाः ।
09-045-037c	शक्रवीर्योपमाश्चैव दीप्त्या वह्निसमास्तथा ॥
09-045-038a	वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः ।
09-045-038c	गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ॥
09-045-039a	नानाभरणधारिण्यो नानामाल्याम्बरास्तथा ।
09-045-039c	नानाविचित्रवेषाश्च नानाभाषास्तथैव च ॥
09-045-040a	एते चान्ये च बहवो गणाः शत्रुभयंकराः ।
09-045-040c	अनुजग्मुर्महात्मानं त्रिदशेन्द्रस्य संमते ॥
09-045-041a	ततः शक्त्यस्त्रमददद्भगवान्पाकशासनः ।
09-045-041c	गुहाय राजशार्दूल विनाशाय सुरद्विषाम् ॥
09-045-042a	महास्वनां महाघण्टां द्योतमानां सितप्रभाम् ।
09-045-042c	तरुणादित्यवर्णां च पताकां भरतर्षभ ॥
09-045-043a	ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ।
09-045-043c	उग्रां नानाप्रहरणां तपोवीर्यबलान्विताम् ॥
09-045-044a	विष्णुर्ददौ वैजयन्तीं मालां बलविवर्धिनीम् ।
09-045-044c	उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभे ॥
09-045-045a	गङ्गा कमण्डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ।
09-045-045c	ददौ प्रीत्या कुमाराय दण्डं चैव बृहस्पतिः ॥
09-045-046a	गरुडो दयितं पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणम् ।
09-045-046c	अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम् ॥
09-045-047a	पाशं तु वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ।
09-045-047c	कृष्णाजिनं तथा ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ प्रभुः ॥
09-045-047e	समरेषु जयं चैव प्रददौ लोकभावनः ॥
09-045-048a	सेनापत्यमनुप्राप्य स्कन्दो देवगणस्य ह ।
09-045-048c	शुशुभे ज्वलितोऽर्चिष्मान्द्वितीय इव पावकः ॥
09-045-048e	ततः पारिषदैश्चैव मातृभिश्च समन्वितः ॥
09-045-049a	सा सेना नैरृती भीमा सघण्टोच्छ्रितकेतना ।
09-045-049c	सभेरीशङ्खमुरजा सायुधा सपताकिनी ॥

09-045-049e	शारदी द्यौरिवाभाति ज्योतिर्भिरुपशोभिता ॥
09-045-050a	ततो देवनिकायास्ते भूतसेनागणास्तथा ।
09-045-050c	वादयामासुरव्यग्रा भेरीशङ्खांश्च पुष्कलान् ॥
09-045-051a	पटहाज्झर्झरांश्चैव कृकचान्गोविषाणिकान् ।
09-045-051c	आडम्बरान्गोमुखांश्च डिण्डिमांश्च महास्वनान् ॥
09-045-052a	तुष्टुवुस्ते कुमारं च सर्वे देवाः सवासवाः ।
09-045-052c	जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥
09-045-053a	ततः प्रीतो महासेनस्त्रिदशेभ्यो वरं ददौ ।
09-045-053c	रिपून्हन्तास्मि समरे ये वो वधचिकीर्षवः ॥
09-045-054a	प्रतिगृह्य वरं देवास्तस्माद्विबुधसत्तमात् ।
09-045-054c	प्रीतात्मानो महात्मानो मेनिरे निहतात्रिपून् ॥
09-045-055a	सर्वेषां भूतसंघानां हर्षान्नादः समुत्थितः ।
09-045-055c	अपूरयत लोकांस्त्रीन्वरे दत्ते महात्मना ॥
09-045-056a	स निर्ययौ महासेनो महत्या सेनया वृतः ।
09-045-056c	वधाय युधि दैत्यानां रक्षार्थं च दिवौकसाम् ॥
09-045-057a	व्यवसायो जयो धर्मः सिद्धिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः ।
09-045-057c	महासेनस्य सैन्यानामग्रे जग्मुर्नराधिप ॥
09-045-058a	स तया भीमया देवः शूलमुद्गरहस्तया ।
09-045-058c	गदामुसलनाराचशक्तितोमरहस्तया ॥
09-045-058e	दृप्तसिंहनिनादिन्या विनद्य प्रययौ गुहः ॥
09-045-059a	तं दृष्ट्वा सर्वदैतेया राक्षसा दानवास्तथा ।
09-045-059c	व्यद्रवन्त दिशः सर्वा भयोद्विग्नाः समन्ततः ॥
09-045-059e	अभ्यद्रवन्त देवास्तान्विविधायुधपाणयः ॥
09-045-060a	दृष्ट्वा च स ततः क्रुद्धः स्कन्दस्तेजोबलान्वितः ।
09-045-060c	शक्त्यस्त्रं भगवान्भीमं पुनः पुनरवासृजत् ॥
09-045-060e	आदधच्चात्मनस्तेजो हविषेद्ध इवानलः ॥
09-045-061a	अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कन्देनामिततेजसा ।
09-045-061c	उल्काज्वाला महाराज पपात वसुधातले ॥
09-045-062a	संहादयन्तश्च तथा निर्घाताश्चापतन्क्षितौ ।
09-045-062c	यथान्तकालसमये सुघोराः स्युस्तथा नृप ॥
09-045-063a	क्षिप्ता ह्येका तथा शक्तिः सुघोरानलसूनुना ।

09-045-063c	ततः कोट्यो विनिष्पेतुः शक्तीनां भरतर्षभ ॥
09-045-064a	स शक्त्यस्त्रेण संग्रामे जघान भगवान्प्रभुः ।
09-045-064c	दैत्येन्द्रं तारकं नाम महाबलपराक्रमम् ॥
09-045-064e	वृतं दैत्यायुतैर्वीरैर्बलिभिर्दशभिर्नृप ॥
09-045-065a	महिषं चाष्टभिः पद्मैर्वृतं संख्ये निजघ्निवान् ।
09-045-065c	त्रिपादं चायुतशतैर्जघान दशभिर्वृतम् ॥
09-045-066a	हृदोदरं निखर्वैश्च वृतं दशभिरीश्वरः ।
09-045-066c	जघानानुचरैः सार्धं विविधायुधपाणिभिः ॥
09-045-067a	तत्राकुर्वन्त विपुलं नादं वध्यत्सु शत्रुषु ।
09-045-067c	कुमारानुचरा राजन्पूरयन्तो दिशो दश ॥
09-045-068a	शक्त्यस्त्रस्य तु राजेन्द्र ततोऽर्चिर्भिः समन्ततः ।
09-045-068c	दग्धाः सहस्रशो दैत्या नादैः स्कन्दस्य चापरे ॥
09-045-069a	पताकयावधूताश्च हताः केचित्सुरद्विषः ।
09-045-069c	केचिद्वण्टारवत्रस्ता निपेतुर्वसुधातले ॥
09-045-069e	केचित्प्रहरणैश्छिन्ना विनिपेतुर्गतासवः ॥
09-045-070a	एवं सुरद्विषोऽनेकान्बलवानाततायिनः ।
09-045-070c	जघान समरे वीरः कार्तिकेयो महाबलः ॥
09-045-071a	बाणो नामाथ दैतेयो बलेः पुत्रो महाबलः ।
09-045-071c	क्रौञ्चं पर्वतमासाद्य देवसंघानबाधत ॥
09-045-072a	तमभ्ययान्महासेनः सुरशत्रुमुदारधीः ।
09-045-072c	स कार्तिकेयस्य भयात्क्रौञ्चं शरणमेयिवान् ॥
09-045-073a	ततः क्रौञ्चं महामन्युः क्रौञ्चनादनिनादितम् ।
09-045-073c	शक्त्या बिभेद भगवान्कार्तिकेयोऽग्निदत्तया ॥
09-045-074a	सशालस्कन्धसरलं त्रस्तवानरवारणम् ।
09-045-074c	पुलिनत्रस्तविहगं विनिष्पतितपन्नगम् ॥
09-045-075a	गोलाङ्गूलर्क्षसंघैश्च द्रवद्भिरनुनादितम् ।
09-045-075c	कुरङ्गगतिनिर्घोषमुद्भ्रान्तसमराचितम् ॥
09-045-076a	विनिष्पतद्भिः शरभैः सिंहैश्च सहसा द्रुतैः ।
09-045-076c	शोच्यामपि दशां प्राप्तो रराजैव स पर्वतः ॥
09-045-077a	विद्याधराः समुत्पेतुस्तस्य शृङ्गनिवासिनः ।
09-045-077c	किंनराश्च समुद्विग्नाः शक्तिपातरवोद्धताः ॥

09-045-078a	ततो दैत्या विनिष्पेतुः शतशोऽथ सहस्रशः ।
09-045-078c	प्रदीप्तात्पर्वतश्रेष्ठाद्विचित्राभरणस्रजः ॥
09-045-079a	तान्निजघ्नुरतिक्रम्य कुमारानुचरा मृधे ।
09-045-079c	बिभेद शक्त्या क्रौञ्चं च पावकिः परवीरहा ॥
09-045-080a	बहुधा चैकधा चैव कृत्वात्मानं महात्मना ।
09-045-080c	शक्तिः क्षिप्ता रणे तस्य पाणिमेति पुनः पुनः ॥
09-045-081a	एवंप्रभावो भगवानतो भूयश्च पावकिः ।
09-045-081c	क्रौञ्चस्तेन विनिर्भिन्नो दैत्याश्च शतशो हताः ॥
09-045-082a	ततः स भगवान्देवो निहत्य विबुधद्विषः ।
09-045-082c	सभाज्यमानो विबुधैः परं हर्षमवाप ह ॥
09-045-083a	ततो दुन्दुभयो राजन्नेदुः शङ्खाश्च भारत ।
09-045-083c	मुमुचुर्देवयोषाश्च पुष्पवर्षमनुत्तमम् ॥
09-045-084a	दिव्यगन्धमुपादाय ववौ पुण्यश्च मारुतः ।
09-045-084c	गन्धर्वास्तुष्टुवुश्चैनं यज्वानश्च महर्षयः ॥
09-045-085a	केचिदेनं व्यवस्यन्ति पितामहसुतं प्रभुम् ।
09-045-085c	सनत्कुमारं सर्वेषां ब्रह्मयोनिं तमग्रजम् ॥
09-045-086a	केचिन्महेश्वरसुतं केचित्पुत्रं विभावसोः ।
09-045-086c	उमायाः कृत्तिकानां च गङ्गायाश्च वदन्त्युत ॥
09-045-087a	एकधा च द्विधा चैव चतुर्धा च महाबलम् ।
09-045-087c	योगिनामीश्वरं देवं शतशोऽथ सहस्रशः ॥
09-045-088a	एतत्ते कथितं राजन्कार्तिकेयाभिषेचनम् ।
09-045-088c	शृणु चैव सरस्वत्यास्तीर्थवंशस्य पुण्यताम् ॥
09-045-089a	बभूव तीर्थप्रवरं हतेषु सुरशत्रुषु ।
09-045-089c	कुमारेण महाराज त्रिविष्टपमिवापरम् ॥
09-045-090a	ऐश्वर्याणि च तत्रस्थो ददावीशः पृथक्पृथक् ।
09-045-090c	तदा नैरृतमुख्येभ्यस्त्रैलोक्ये पावकात्मजः ॥
09-045-091a	एवं स भगवांस्तस्मिंस्तीर्थे दैत्यकुलान्तकः ।
09-045-091c	अभिषिक्तो महाराज देवसेनापतिः सुरैः ॥
09-045-092a	औजसं नाम तत्तीर्थं यत्र पूर्वमपां पतिः ।
09-045-092c	अभिषिक्तः सुरगणैर्वरुणो भरतर्षभ ॥
09-045-093a	तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा स्कन्दं चाभ्यर्च्य लाङ्गली ।

- 09-045-093c ब्राह्मणेभ्यो ददौ रुक्मं वासांस्याभरणानि च ॥
 09-045-094a उषित्वा रजनीं तत्र माधवः परवीरहा ।
 09-045-094c पूज्य तीर्थवरं तच्च स्पृष्ट्वा तोयं च लाङ्गली ॥
 09-045-094e हृष्टः प्रीतमनाश्चैव ह्यभवन्माधवोत्तमः ॥
 09-045-095a एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 09-045-095c यथाभिषिक्तो भगवान्स्कन्दो देवैः समागतैः ॥

09-046-001 जनमेजय उवाच

- 09-046-001a अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मञ्श्रुतवानस्मि तत्त्वतः ।
 09-046-001c अभिषेकं कुमारस्य विस्तरेण यथाविधि ॥
 09-046-002a यच्छ्रुत्वा पूतमात्मानं विजानामि तपोधन ।
 09-046-002c प्रहृष्टानि च रोमाणि प्रसन्नं च मनो मम ॥
 09-046-003a अभिषेकं कुमारस्य दैत्यानां च वधं तथा ।
 09-046-003c श्रुत्वा मे परमा प्रीतिर्भूयः कौतूहलं हि मे ॥
 09-046-004a अपां पतिः कथं ह्यस्मिन्नभिषिक्तः सुरासुरैः ।
 09-046-004c तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ कुशलो ह्यसि सत्तम ॥

09-046-005 वैशंपायन उवाच

- 09-046-005a शृणु राजन्निदं चित्रं पूर्वकल्पे यथातथम् ।
 09-046-005c आदौ कृतयुगे तस्मिन्वर्तमाने यथाविधि ॥
 09-046-005e वरुणं देवताः सर्वाः समेत्येदमथाब्रुवन् ॥
 09-046-006a यथास्मान्सुरराट्शक्रो भयेभ्यः पाति सर्वदा ।
 09-046-006c तथा त्वमपि सर्वासां सरितां वै पतिर्भव ॥
 09-046-007a वासश्च ते सदा देव सागरे मकरालये ।
 09-046-007c समुद्रोऽयं तव वशे भविष्यति नदीपतिः ॥
 09-046-008a सोमेन सार्धं च तव हानिवृद्धी भविष्यतः ।
 09-046-008c एवमस्त्विति तान्देवान्वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥
 09-046-009a समागम्य ततः सर्वे वरुणं सागरालयम् ।
 09-046-009c अपां पतिं प्रचक्रुर्हि विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 09-046-010a अभिषिच्य ततो देवा वरुणं यादसां पतिम् ।
 09-046-010c जग्मुः स्वान्येव स्थानानि पूजयित्वा जलेश्वरम् ॥
 09-046-011a अभिषिक्तस्ततो देवैर्वरुणोऽपि महायशाः ।

09-046-011c	सरितः सागरांश्चैव नदांश्चैव सरांसि च ॥
09-046-011e	पालयामास विधिना यथा देवाञ्शतक्रतुः ॥
09-046-012a	ततस्तत्राप्युपस्पृश्य दत्त्वा च विविधं वसु ।
09-046-012c	अग्नितीर्थं महाप्राज्ञः स जगाम प्रलम्बहा ॥
09-046-012e	नष्टो न दृश्यते यत्र शमीगर्भे हुताशनः ॥
09-046-013a	लोकालोकविनाशे च प्रादुर्भूते तदानघ ।
09-046-013c	उपतस्थुर्महात्मानं सर्वलोकपितामहम् ॥
09-046-014a	अग्निः प्रनष्टो भगवान्कारणं च न विद्महे ।
09-046-014c	सर्वलोकक्षयो मा भूत्संपादयतु नोऽनलम् ॥

09-046-015 जनमेजय उवाच

09-046-015a	किमर्थं भगवानग्निः प्रनष्टो लोकभावनः ।
09-046-015c	विज्ञातश्च कथं देवैस्तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥

09-046-016 वैशंपायन उवाच

09-046-016a	भृगोः शापाद्भृशं भीतो जातवेदाः प्रतापवान् ।
09-046-016c	शमीगर्भमथासाद्य ननाश भगवांस्ततः ॥
09-046-017a	प्रनष्टे तु तदा वह्नौ देवाः सर्वे सवासवाः ।
09-046-017c	अन्वेषन्त तदा नष्टं ज्वलनं भृशदुःखिताः ॥
09-046-018a	ततोऽग्नितीर्थमासाद्य शमीगर्भस्थमेव हि ।
09-046-018c	ददृशुर्ज्वलनं तत्र वसमानं यथाविधि ॥
09-046-019a	देवाः सर्वे नरव्याघ्र बृहस्पतिपुरोगमाः ।
09-046-019c	ज्वलनं तं समासाद्य प्रीताभूवन्सवासवाः ॥
09-046-019e	पुनर्यथागतं जग्मुः सर्वभक्षश्च सोऽभवत् ॥
09-046-020a	भृगोः शापान्महीपाल यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।
09-046-020c	तत्राप्याप्लुत्य मतिमान्ब्रह्मयोनिं जगाम ह ॥
09-046-021a	ससर्ज भगवान्यत्र सर्वलोकपितामहः ।
09-046-021c	तत्राप्लुत्य ततो ब्रह्मा सह देवैः प्रभुः पुरा ॥
09-046-021e	ससर्ज चान्नानि तथा देवतानां यथाविधि ॥
09-046-022a	तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसूनि विविधानि च ।
09-046-022c	कौबेरं प्रययौ तीर्थं तत्र तप्त्वा महत्तपः ॥
09-046-022e	धनाधिपत्यं संप्राप्तो राजन्नैलबिलः प्रभुः ॥
09-046-023a	तत्रस्थमेव तं राजन्धनानि निधयस्तथा ।

09-046-023c	उपतस्थुर्नरश्रेष्ठ तत्तीर्थं लाङ्गली ततः ॥
09-046-023e	गत्वा स्नात्वा च विधिवद्ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥
09-046-024a	ददृशे तत्र तत्स्थानं कौबेरे काननोत्तमे ।
09-046-024c	पुरा यत्र तपस्तप्तं विपुलं सुमहात्मना ॥
09-046-025a	यत्र राज्ञा कुबेरेण वरा लब्धाश्च पुष्कलाः ।
09-046-025c	धनाधिपत्यं सख्यं च रुद्रेणामिततेजसा ॥
09-046-026a	सुरत्वं लोकपालत्वं पुत्रं च नलकूबरम् ।
09-046-026c	यत्र लेभे महाबाहो धनाधिपतिरञ्जसा ॥
09-046-027a	अभिषिक्तश्च तत्रैव समागम्य मरुद्गणैः ।
09-046-027c	वाहनं चास्य तद्वत्तं हंसयुक्तं मनोरमम् ॥
09-046-027e	विमानं पुष्पकं दिव्यं नैरृतैश्चर्यमेव च ॥
09-046-028a	तत्राप्लुत्य बलो राजन्दत्वा दायांश्च पुष्कलान् ।
09-046-028c	जगाम त्वरितो रामस्तीर्थं श्वेतानुलेपनः ॥
09-046-029a	निषेवितं सर्वसत्त्वैर्नाम्ना बदरपाचनम् ।
09-046-029c	नानर्तुकवनोपेतं सदापुष्पफलं शुभम् ॥

09-047-001 वैशंपायन उवाच

09-047-001a	ततस्तीर्थवरं रामो ययौ बदरपाचनम् ।
09-047-001c	तपस्विसिद्धचरितं यत्र कन्या धृतव्रता ॥
09-047-002a	भरद्वाजस्य दुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
09-047-002c	सुचावती नाम विभो कुमारी ब्रह्मचारिणी ॥
09-047-003a	तपश्चचार सात्युग्रं नियमैर्बहुभिर्नृप ।
09-047-003c	भर्ता मे देवराजः स्यादिति निश्चित्य भामिनी ॥
09-047-004a	समास्तस्या व्यतिक्रान्ता बह्व्यः कुरुकुलोद्वह ।
09-047-004c	चरन्त्या नियमांस्तांस्तान्स्त्रीभिस्तीव्रान्सुदुश्चरान् ॥
09-047-005a	तस्यास्तु तेन वृत्तेन तपसा च विशां पते ।
09-047-005c	भक्त्या च भगवान्प्रीतः परया पाकशासनः ॥
09-047-006a	आजगामाश्रमं तस्यास्त्रिदशाधिपतिः प्रभुः ।
09-047-006c	आस्थाय रूपं विप्रर्षेर्वसिष्ठस्य महात्मनः ॥
09-047-007a	सा तं दृष्ट्वोग्रतपसं वसिष्ठं तपतां वरम् ।
09-047-007c	आचारैर्मुनिभिर्दृष्टैः पूजयामास भारत ॥
09-047-008a	उवाच नियमज्ञा च कल्याणी सा प्रियंवदा ।

09-047-008c	भगवन्मुनिशार्दूल किमाज्ञापयसि प्रभो ॥
09-047-009a	सर्वमद्य यथाशक्ति तव दास्यामि सुव्रत ।
09-047-009c	शक्रभक्त्या तु ते पाणिं न दास्यामि कथंचन ॥
09-047-010a	व्रतैश्च नियमैश्चैव तपसा च तपोधन ।
09-047-010c	शक्रस्तोषयितव्यो वै मया त्रिभुवनेश्वरः ॥
09-047-011a	इत्युक्तो भगवान्देवः स्मयन्निव निरीक्ष्य ताम् ।
09-047-011c	उवाच नियमज्ञां तां सान्त्वयन्निव भारत ॥
09-047-012a	उग्रं तपश्चरसि वै विदिता मेऽसि सुव्रते ।
09-047-012c	यदर्थमयमारम्भस्तव कल्याणि हृद्गतः ॥
09-047-013a	तच्च सर्वं यथाभूतं भविष्यति वरानने ।
09-047-013c	तपसा लभ्यते सर्वं सर्वं तपसि तिष्ठति ॥
09-047-014a	यानि स्थानानि दिव्यानि विबुधानां शुभानने ।
09-047-014c	तपसा तानि प्राप्यानि तपोमूलं महत्सुखम् ॥
09-047-015a	इह कृत्वा तपो घोरं देहं संन्यस्य मानवाः ।
09-047-015c	देवत्वं यान्ति कल्याणि शृणु चेदं वचो मम ॥
09-047-016a	पचस्वैतानि सुभगे बदराणि शुभव्रते ।
09-047-016c	पचेत्युक्त्वा स भगवाञ्जगाम बलसूदनः ॥
09-047-017a	आमन्त्र्य तां तु कल्याणीं ततो जप्यं जजाप सः ।
09-047-017c	अविदूरे ततस्तस्मादाश्रमात्तीर्थ उत्तमे ॥
09-047-017e	इन्द्रतीर्थे महाराज त्रिषु लोकेषु विश्रुते ॥
09-047-018a	तस्या जिज्ञासनार्थं स भगवान्पाकशासनः ।
09-047-018c	बदराणामपचनं चकार विबुधाधिपः ॥
09-047-019a	ततः स प्रयता राजन्वाग्यता विगतक्लमा ।
09-047-019c	तत्परा शुचिसंवीता पावके समधिश्रयत् ॥
09-047-019e	अपचद्राजशार्दूल बदराणि महाव्रता ॥
09-047-020a	तस्याः पचन्त्याः सुमहान्कालोऽगात्पुरुषर्षभ ।
09-047-020c	न च स्म तान्यपच्यन्त दिनं च क्षयमभ्यगात् ॥
09-047-021a	हुताशनेन दग्धश्च यस्तस्याः काष्ठसंचयः ।
09-047-021c	अकाष्ठमग्निं सा दृष्ट्वा स्वशरीरमथादहत् ॥
09-047-022a	पादौ प्रक्षिप्य सा पूर्वं पावके चारुदर्शना ।
09-047-022c	दग्धौ दग्धौ पुनः पादावुपावर्तयतानघा ॥

09-047-023a	चरणौ दह्यमानौ च नाचिन्तयदनिन्दिता ।
09-047-023c	दुःखं कमलपत्राक्षी महर्षेः प्रियकाम्यया ॥
09-047-024a	अथ तत्कर्म दृष्ट्वास्याः प्रीतस्त्रिभुवनेश्वरः ।
09-047-024c	ततः संदर्शयामास कन्यायै रूपमात्मनः ॥
09-047-025a	उवाच च सुरश्रेष्ठस्तां कन्यां सुदृढव्रताम् ।
09-047-025c	प्रीतोऽस्मि ते शुभे भक्त्या तपसा नियमेन च ॥
09-047-026a	तस्माद्योऽभिमतः कामः स ते संपत्स्यते शुभे ।
09-047-026c	देहं त्यक्त्वा महाभागे त्रिदिवे मयि वत्स्यसि ॥
09-047-027a	इदं च ते तीर्थवरं स्थिरं लोके भविष्यति ।
09-047-027c	सर्वपापापहं सुभ्रु नाम्ना बदरपाचनम् ॥
09-047-027e	विख्यातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्मर्षिभिरभिप्लुतम् ॥
09-047-028a	अस्मिन्खलु महाभागे शुभे तीर्थवरे पुरा ।
09-047-028c	त्यक्त्वा सप्तर्षयो जग्मुर्हिमवन्तमरुन्धतीम् ॥
09-047-029a	ततस्ते वै महाभागा गत्वा तत्र सुसंशिताः ।
09-047-029c	वृत्त्यर्थं फलमूलानि समाहर्तुं ययुः किल ॥
09-047-030a	तेषां वृत्त्यर्थिनां तत्र वसतां हिमवद्वने ।
09-047-030c	अनावृष्टिरनुप्राप्ता तदा द्वादशवार्षिकी ॥
09-047-031a	ते कृत्वा चाश्रमं तत्र न्यवसन्त तपस्विनः ।
09-047-031c	अरुन्धत्यपि कल्याणी तपोनित्याभवत्तदा ॥
09-047-032a	अरुन्धतीं ततो दृष्ट्वा तीव्रं नियममास्थिताम् ।
09-047-032c	अथागमत्त्रिनयनः सुप्रीतो वरदस्तदा ॥
09-047-033a	ब्राह्मं रूपं ततः कृत्वा महादेवो महायशाः ।
09-047-033c	तामभ्येत्याब्रवीद्देवो भिक्षामिच्छाम्यहं शुभे ॥
09-047-034a	प्रत्युवाच ततः सा तं ब्राह्मणं चारुदर्शना ।
09-047-034c	क्षीणोऽन्नसंचयो विप्र बदराणीह भक्षय ॥
09-047-034e	ततोऽब्रवीन्महादेवः पचस्वैतानि सुव्रते ॥
09-047-035a	इत्युक्ता सापचत्तानि ब्राह्मणप्रियकाम्यया ।
09-047-035c	अधिश्रित्य समिद्धेऽग्नौ बदराणि यशस्विनी ॥
09-047-036a	दिव्या मनोरमाः पुण्याः कथाः शुश्राव सा तदा ।
09-047-036c	अतीता सा त्वनावृष्टिर्घोरा द्वादशवार्षिकी ॥
09-047-037a	अनश्रन्त्याः पचन्त्याश्च शृण्वन्त्याश्च कथाः शुभाः ।

09-047-037c	अहःसमः स तस्यास्तु कालोऽतीतः सुदारुणः ॥
09-047-038a	ततस्ते मुनयः प्राप्ताः फलान्यादाय पर्वतात् ।
09-047-038c	ततः स भगवान्प्रीतः प्रोवाचारुन्धतीं तदा ॥
09-047-039a	उपसर्पस्व धर्मज्ञे यथापूर्वमिमानृषीन् ।
09-047-039c	प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञे तपसा नियमेन च ॥
09-047-040a	ततः संदर्शयामास स्वरूपं भगवान्हरः ।
09-047-040c	ततोऽब्रवीत्तदा तेभ्यस्तस्यास्तच्चरितं महत् ॥
09-047-041a	भवद्भिर्हिमवत्पृष्ठे यत्तपः समुपार्जितम् ।
09-047-041c	अस्याश्च यत्तपो विप्रा न समं तन्मतं मम ॥
09-047-042a	अनया हि तपस्विन्या तपस्तप्तं सुदुश्चरम् ।
09-047-042c	अनश्रन्त्या पचन्त्या च समा द्वादश पारिताः ॥
09-047-043a	ततः प्रोवाच भगवांस्तामेवारुन्धतीं पुनः ।
09-047-043c	वरं वृणीष्व कल्याणि यत्तेऽभिलषितं हृदि ॥
09-047-044a	साब्रवीत्पृथुताम्राक्षी देवं सप्तर्षिसंसदि ।
09-047-044c	भगवान्यदि मे प्रीतस्तीर्थं स्यादिदमुत्तमम् ॥
09-047-044e	सिद्धदेवर्षिदयितं नाम्ना बदरपाचनम् ॥
09-047-045a	तथास्मिन्देवदेवेश त्रिरात्रमुषितः शुचिः ।
09-047-045c	प्राप्नुयादुपवासेन फलं द्वादशवार्षिकम् ॥
09-047-045e	एवमस्त्विति तां चोक्त्वा हरो यातस्तदा दिवम् ॥
09-047-046a	ऋषयो विस्मयं जग्मुस्तां दृष्ट्वा चाप्यरुन्धतीम् ।
09-047-046c	अश्रान्तां चाविवर्णां च क्षुत्पिपासासहां सतीम् ॥
09-047-047a	एवं सिद्धिः परा प्राप्ता अरुन्धत्या विशुद्धया ।
09-047-047c	यथा त्वया महाभागे मदर्थं संशितव्रते ॥
09-047-048a	विशेषो हि त्वया भद्रे व्रते ह्यस्मिन्समर्पितः ।
09-047-048c	तथा चेदं ददाम्यद्य नियमेन सुतोषितः ॥
09-047-049a	विशेषं तव कल्याणि प्रयच्छामि वरं वरे ।
09-047-049c	अरुन्धत्या वरस्तस्या यो दत्तो वै महात्मना ॥
09-047-050a	तस्य चाहं प्रसादेन तव कल्याणि तेजसा ।
09-047-050c	प्रवक्ष्याम्यपरं भूयो वरमत्र यथाविधि ॥
09-047-051a	यस्त्वेकां रजनीं तीर्थे वत्स्यते सुसमाहितः ।
09-047-051c	स स्नात्वा प्राप्स्यते लोकान्देहन्यासाच्च दुर्लभान् ॥

- 09-047-052a इत्युक्त्वा भगवान्देवः सहस्राक्षः प्रतापवान् ।
 09-047-052c सुचावतीं ततः पुण्यां जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
 09-047-053a गते वज्रधरे राजंस्तत्र वर्षं पपात ह ।
 09-047-053c पुष्पाणां भरतश्रेष्ठ दिव्यानां दिव्यगन्धिनाम् ॥
 09-047-054a नेदुर्दुन्दुभयश्चापि समन्तात्सुमहास्वनाः ।
 09-047-054c मारुतश्च ववौ युक्त्या पुण्यगन्धो विशां पते ॥
 09-047-055a उत्सृज्य तु शुभं देहं जगामेन्द्रस्य भार्यताम् ।
 09-047-055c तपसोग्रेण सा लब्ध्वा तेन रेमे सहाच्युत ॥

09-047-056 जनमेजय उवाच

- 09-047-056a का तस्या भगवन्माता क्व संवृद्धा च शोभना ।
 09-047-056c श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मन्परं कौतूहलं हि मे ॥

09-047-057 वैशंपायन उवाच

- 09-047-057a भारद्वाजस्य विप्रर्षेः स्कन्नं रेतो महात्मनः ।
 09-047-057c दृष्ट्वाप्सरसमायान्तीं घृताचीं पृथुलोचनाम् ॥
 09-047-058a स तु जग्राह तद्रेतः करेण जपतां वरः ।
 09-047-058c तदावपत्पर्णपुटे तत्र सा संभवच्छुभा ॥
 09-047-059a तस्यास्तु जातकर्मादि कृत्वा सर्वं तपोधनः ।
 09-047-059c नाम चास्याः स कृतवान्भारद्वाजो महामुनिः ॥
 09-047-060a सुचावतीति धर्मात्मा तदर्षिगणसंसदि ।
 09-047-060c स च तामाश्रमे न्यस्य जगाम हिमवद्वनम् ॥
 09-047-061a तत्राप्युपस्पृश्य महानुभावो; वसूनि दत्त्वा च महाद्विजेभ्यः ।
 09-047-061c जगाम तीर्थं सुसमाहितात्मा; शक्रस्य वृष्णिप्रवरस्तदानीम् ॥

09-048-001 वैशंपायन उवाच

- 09-048-001a इन्द्रतीर्थं ततो गत्वा यदूनां प्रवरो बली ।
 09-048-001c विप्रेभ्यो धनरत्नानि ददौ स्नात्वा यथाविधि ॥
 09-048-002a तत्र ह्यमरराजोऽसावीजे क्रतुशतेन ह ।
 09-048-002c बृहस्पतेश्च देवेशः प्रददौ विपुलं धनम् ॥
 09-048-003a निर्गलान्सजारूथ्यान्सर्वान्विविधदक्षिणान् ।
 09-048-003c आजहार क्रतूंस्तत्र यथोक्तान्वेदपारगैः ॥
 09-048-004a तान्क्रतून्भरतश्रेष्ठ शतकृत्वो महाद्युतिः ।

09-048-004c	पूरयामास विधिवत्ततः ख्यातः शतक्रतुः ॥
09-048-005a	तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं शिवं पुण्यं सनातनम् ।
09-048-005c	इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ॥
09-048-006a	उपस्पृश्य च तत्रापि विधिवन्मुसलायुधः ।
09-048-006c	ब्राह्मणान्पूजयित्वा च पानाच्छादनभोजनैः ॥
09-048-006e	शुभं तीर्थवरं तस्माद्रामतीर्थं जगाम ह ॥
09-048-007a	यत्र रामो महाभागो भार्गवः सुमहातपाः ।
09-048-007c	असकृत्पृथिवीं सर्वां हतक्षत्रियपुंगवाम् ॥
09-048-008a	उपाध्यायं पुरस्कृत्य कश्यपं मुनिसत्तमम् ।
09-048-008c	अयजद्वाजपेयेन सोऽश्वमेधशतेन च ॥
09-048-008e	प्रददौ दक्षिणार्थं च पृथिवीं वै ससागराम् ॥
09-048-009a	रामो दत्त्वा धनं तत्र द्विजेभ्यो जनमेजय ।
09-048-009c	उपस्पृश्य यथान्यायं पूजयित्वा तथा द्विजान् ॥
09-048-010a	पुण्ये तीर्थे शुभे देशे वसु दत्त्वा शुभाननः ।
09-048-010c	मुनींश्चैवाभिवाद्याथ यमुनातीर्थमागमत् ॥
09-048-011a	यत्रानयामास तदा राजसूयं महीपते ।
09-048-011c	पुत्रोऽदितेर्महाभागो वरुणो वै सितप्रभः ॥
09-048-012a	तत्र निर्जित्य संग्रामे मानुषान्दैवतांस्तथा ।
09-048-012c	वरं क्रतुं समाजहे वरुणः परवीरहा ॥
09-048-013a	तस्मिन्क्रतुवरे वृत्ते संग्रामः समजायत ।
09-048-013c	देवानां दानवानां च त्रैलोक्यस्य क्षयावहः ॥
09-048-014a	राजसूये क्रतुश्रेष्ठे निवृत्ते जनमेजय ।
09-048-014c	जायते सुमहाघोरः संग्रामः क्षत्रियान्प्रति ॥
09-048-015a	सीरायुधस्तदा रामस्तस्मिंस्तीर्थवरे तदा ।
09-048-015c	तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च द्विजेभ्यो वसु माधवः ॥
09-048-016a	वनमाली ततो हृष्टः स्तूयमानो द्विजातिभिः ।
09-048-016c	तस्मादादित्यतीर्थं च जगाम कमलेक्षणः ॥
09-048-017a	यत्रेष्ट्वा भगवाञ्ज्योतिर्भास्करो राजसत्तम ।
09-048-017c	ज्योतिषामाधिपत्यं च प्रभावं चाभ्यपद्यत ॥
09-048-018a	तस्या नद्यास्तु तीरे वै सर्वे देवाः सवासवाः ।
09-048-018c	विश्वेदेवाः समरुतो गन्धर्वाप्सरसश्च ह ॥

09-048-019a	द्वैपायनः शुकश्चैव कृष्णश्च मधुसूदनः ।
09-048-019c	यक्षाश्च राक्षसाश्चैव पिशाचाश्च विशां पते ॥
09-048-020a	एते चान्ये च बहवो योगसिद्धाः सहस्रशः ।
09-048-020c	तस्मिंस्तीर्थे सरस्वत्याः शिवे पुण्ये परंतप ॥
09-048-021a	तत्र हत्वा पुरा विष्णुरसुरौ मधुकैटभौ ।
09-048-021c	आप्लुतो भरतश्रेष्ठ तीर्थप्रवर उत्तमे ॥
09-048-022a	द्वैपायनश्च धर्मात्मा तत्रैवाप्लुत्य भारत ।
09-048-022c	संप्राप्तः परमं योगं सिद्धिं च परमां गतः ॥
09-048-023a	असितो देवलश्चैव तस्मिन्नेव महातपाः ।
09-048-023c	परमं योगमास्थाय ऋषिर्योगमवाप्तवान् ॥
09-049-001	वैशंपायन उवाच
09-049-001a	तस्मिन्नेव तु धर्मात्मा वसति स्म तपोधनः ।
09-049-001c	गार्हस्थ्यं धर्ममास्थाय असितो देवलः पुरा ॥
09-049-002a	धर्मनित्यः शुचिर्दान्तो न्यस्तदण्डो महातपाः ।
09-049-002c	कर्मणा मनसा वाचा समः सर्वेषु जन्तुषु ॥
09-049-003a	अक्रोधनो महाराज तुल्यनिन्दाप्रियाप्रियः ।
09-049-003c	काञ्चने लोष्टके चैव समदर्शी महातपाः ॥
09-049-004a	देवताः पूजयन्नित्यमतिथींश्च द्विजैः सह ।
09-049-004c	ब्रह्मचर्यरतो नित्यं सदा धर्मपरायणः ॥
09-049-005a	ततोऽभ्येत्य महाराज योगमास्थाय भिक्षुकः ।
09-049-005c	जैगीषव्यो मुनिर्धीमांस्तस्मिंस्तीर्थे समाहितः ॥
09-049-006a	देवलस्याश्रमे राजन्यवसत्स महाद्युतिः ।
09-049-006c	योगनित्यो महाराज सिद्धिं प्राप्तो महातपाः ॥
09-049-007a	तं तत्र वसमानं तु जैगीषव्यं महामुनिम् ।
09-049-007c	देवलो दर्शयन्नेव नैवायुञ्जत धर्मतः ॥
09-049-008a	एवं तयोर्महाराज दीर्घकालो व्यतिक्रमत् ।
09-049-008c	जैगीषव्यं मुनिं चैव न ददर्शाथ देवलः ॥
09-049-009a	आहारकाले मतिमान्परिव्राट्जनमेजय ।
09-049-009c	उपातिष्ठत धर्मज्ञो भैक्षकाले स देवलम् ॥
09-049-010a	स दृष्ट्वा भिक्षुरूपेण प्राप्तं तत्र महामुनिम् ।
09-049-010c	गौरवं परमं चक्रे प्रीतिं च विपुलां तथा ॥

09-049-011a	देवलस्तु यथाशक्ति पूजयामास भारत ।
09-049-011c	ऋषिदृष्टेन विधिना समा बह्व्यः समाहितः ॥
09-049-012a	कदाचित्तस्य नृपते देवलस्य महात्मनः ।
09-049-012c	चिन्ता सुमहती जाता मुनिं दृष्ट्वा महाद्युतिम् ॥
09-049-013a	समास्तु समतिक्रान्ता बह्व्यः पूजयतो मम ।
09-049-013c	न चायमलसो भिक्षुरभ्यभाषत किञ्चन ॥
09-049-014a	एवं विगणयन्नेव स जगाम महोदधिम् ।
09-049-014c	अन्तरिक्षचरः श्रीमान्कलशं गृह्य देवलः ॥
09-049-015a	गच्छन्नेव स धर्मात्मा समुद्रं सरितां पतिम् ।
09-049-015c	जैगीषव्यं ततोऽपश्यद्गतं प्रागेव भारत ॥
09-049-016a	ततः सविस्मयश्चिन्तां जगामाथासितः प्रभुः ।
09-049-016c	कथं भिक्षुरयं प्राप्तः समुद्रे स्नात एव च ॥
09-049-017a	इत्येवं चिन्तयामास महर्षिरसितस्तदा ।
09-049-017c	स्नात्वा समुद्रे विधिवच्छुचिर्जप्यं जजाप ह ॥
09-049-018a	कृतजप्याह्निकः श्रीमानाश्रमं च जगाम ह ।
09-049-018c	कलशं जलपूर्णं वै गृहीत्वा जनमेजय ॥
09-049-019a	ततः स प्रविशन्नेव स्वमाश्रमपदं मुनिः ।
09-049-019c	आसीनमाश्रमे तत्र जैगीषव्यमपश्यत ॥
09-049-020a	न व्याहरति चैवैनं जैगीषव्यः कथञ्चन ।
09-049-020c	काष्ठभूतोऽऽश्रमपदे वसति स्म महातपाः ॥
09-049-021a	तं दृष्ट्वा चाप्लुतं तोये सागरे सागरोपमम् ।
09-049-021c	प्रविष्टमाश्रमं चापि पूर्वमेव ददर्श सः ॥
09-049-022a	असितो देवलो राजंश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
09-049-022c	दृष्टः प्रभावं तपसो जैगीषव्यस्य योगजम् ॥
09-049-023a	चिन्तयामास राजेन्द्र तदा स मुनिसत्तमः ।
09-049-023c	मया दृष्टः समुद्रे च आश्रमे च कथं त्वयम् ॥
09-049-024a	एवं विगणयन्नेव स मुनिर्मन्त्रपारगः ।
09-049-024c	उत्पपाताश्रमात्तस्मादन्तरिक्षं विशां पते ॥
09-049-024e	जिज्ञासार्थं तदा भिक्षोर्जैगीषव्यस्य देवलः ॥
09-049-025a	सोऽन्तरिक्षचरान्सिद्धान्समपश्यत्समाहितान् ।
09-049-025c	जैगीषव्यं च तैः सिद्धैः पूज्यमानमपश्यत ॥

09-049-026a	ततोऽसितः सुसंरब्धो व्यवसायी दृढव्रतः ।
09-049-026c	अपश्यद्वै दिवं यान्तं जैगीषव्यं स देवलः ॥
09-049-027a	तस्माच्च पितृलोकं तं व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत ।
09-049-027c	पितृलोकाच्च तं यान्तं याम्यं लोकमपश्यत ॥
09-049-028a	तस्मादपि समुत्पत्य सोमलोकमभिष्टुतम् ।
09-049-028c	व्रजन्तमन्वपश्यत्स जैगीषव्यं महामुनिम् ॥
09-049-029a	लोकान्समुत्पतन्तं च शुभानेकान्तयाजिनाम् ।
09-049-029c	ततोऽग्निहोत्रिणां लोकांस्तेभ्यश्चाप्युत्पपात ह ॥
09-049-030a	दर्शं च पौर्णमासं च ये यजन्ति तपोधनाः ।
09-049-030c	तेभ्यः स ददृशे धीमाँल्लोकेभ्यः पशुयाजिनाम् ॥
09-049-030e	व्रजन्तं लोकममलमपश्यद्देवपूजितम् ॥
09-049-031a	चातुर्मास्यैर्बहुविधैर्यजन्ते ये तपोधनाः ।
09-049-031c	तेषां स्थानं तथा यान्तं तथाग्निष्टोमयाजिनाम् ॥
09-049-032a	अग्निष्टुतेन च तथा ये यजन्ति तपोधनाः ।
09-049-032c	तत्स्थानमनुसंप्राप्तमन्वपश्यत देवलः ॥
09-049-033a	वाजपेयं क्रतुवरं तथा बहुसुवर्णकम् ।
09-049-033c	आहरन्ति महाप्राज्ञास्तेषां लोकेष्वपश्यत ॥
09-049-034a	यजन्ते पुण्डरीकेण राजसूयेन चैव ये ।
09-049-034c	तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः ॥
09-049-035a	अश्वमेधं क्रतुवरं नरमेधं तथैव च ।
09-049-035c	आहरन्ति नरश्रेष्ठास्तेषां लोकेष्वपश्यत ॥
09-049-036a	सर्वमेधं च दुष्प्रापं तथा सौत्रामणिं च ये ।
09-049-036c	तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः ॥
09-049-037a	द्वादशाहैश्च सत्रैर्ये यजन्ते विविधैर्नृप ।
09-049-037c	तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः ॥
09-049-038a	मित्रावरुणयोर्लोकानादित्यानां तथैव च ।
09-049-038c	सलोकतामनुप्राप्तमपश्यत ततोऽसितः ॥
09-049-039a	रुद्राणां च वसूनां च स्थानं यच्च बृहस्पतेः ।
09-049-039c	तानि सर्वाण्यतीतं च समपश्यत्ततोऽसितः ॥
09-049-040a	आरुह्य च गवां लोकं प्रयान्तं ब्रह्मसत्रिणाम् ।
09-049-040c	लोकानपश्यद्गच्छन्तं जैगीषव्यं ततोऽसितः ॥

- 09-049-041a त्रीँल्लोकानपरान्विप्रमुत्पतन्तं स्वतेजसा ।
 09-049-041c पतिव्रतानां लोकांश्च व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत ॥
 09-049-042a ततो मुनिवरं भूयो जैगीषव्यमथासितः ।
 09-049-042c नान्वपश्यत योगस्थमन्तर्हितमरिंदम ॥
 09-049-043a सोऽचिन्तयन्महाभागो जैगीषव्यस्य देवलः ।
 09-049-043c प्रभावं सुव्रतत्वं च सिद्धिं योगस्य चातुलाम् ॥
 09-049-044a असितोऽपृच्छत तदा सिद्धाँल्लोकेषु सत्तमान् ।
 09-049-044c प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा धीरस्तान्ब्रह्मसत्रिणः ॥
 09-049-045a जैगीषव्यं न पश्यामि तं शंसत महौजसम् ।
 09-049-045c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ॥

09-049-046 सिद्धा ऊचुः

- 09-049-046a शृणु देवल भूतार्थं शंसतां नो दृढव्रत ।
 09-049-046c जैगीषव्यो गतो लोकं शाश्वतं ब्रह्मणोऽव्ययम् ॥
 09-049-047a स श्रुत्वा वचनं तेषां सिद्धानां ब्रह्मसत्रिणाम् ।
 09-049-047c असितो देवलस्तूर्णमुत्पपात पपात च ॥
 09-049-048a ततः सिद्धास्त ऊचुर्हि देवलं पुनरेव ह ।
 09-049-048c न देवल गतिस्तत्र तव गन्तुं तपोधन ॥
 09-049-048e ब्रह्मणः सदनं विप्र जैगीषव्यो यदाप्तवान् ॥
 09-049-049a तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सिद्धानां देवलः पुनः ।
 09-049-049c आनुपूर्व्येण लोकांस्तान्सर्वानवततार ह ॥
 09-049-050a स्वमाश्रमपदं पुण्यमाजगाम पतंगवत् ।
 09-049-050c प्रविशन्नेव चापश्यज्जैगीषव्यं स देवलः ॥
 09-049-051a ततो बुद्ध्या व्यगणयद्देवलो धर्मयुक्तया ।
 09-049-051c दृष्ट्वा प्रभावं तपसो जैगीषव्यस्य योगजम् ॥
 09-049-052a ततोऽब्रवीन्महात्मानं जैगीषव्यं स देवलः ।
 09-049-052c विनयावनतो राजन्नुपसर्प्य महामुनिम् ॥
 09-049-052e मोक्षधर्मं समास्थातुमिच्छेयं भगवन्नहम् ॥
 09-049-053a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा उपदेशं चकार सः ।
 09-049-053c विधिं च योगस्य परं कार्याकार्यं च शास्त्रतः ॥
 09-049-054a संन्यासकृतबुद्धिं तं ततो दृष्ट्वा महातपाः ।
 09-049-054c सर्वाश्वास्य क्रियाश्चक्रे विधिदृष्टेन कर्मणा ॥

09-049-055a	संन्यासकृतबुद्धिं तं भूतानि पितृभिः सह ।
09-049-055c	ततो दृष्ट्वा प्ररुरुदुः कोऽस्मान्संविभजिष्यति ॥
09-049-056a	देवलस्तु वचः श्रुत्वा भूतानां करुणं तथा ।
09-049-056c	दिशो दश व्याहरतां मोक्षं त्यक्तुं मनो दधे ॥
09-049-057a	ततस्तु फलमूलानि पवित्राणि च भारत ।
09-049-057c	पुष्पाण्योषधयश्चैव रोरूयन्ते सहस्रशः ॥
09-049-058a	पुनर्नो देवलः क्षुद्रो नूनं छेत्स्यति दुर्मतिः ।
09-049-058c	अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा नावबुध्यते ॥
09-049-059a	ततो भूयो व्यगणयत्स्वबुद्ध्या मुनिसत्तमः ।
09-049-059c	मोक्षे गार्हस्थ्यधर्मे वा किं नु श्रेयस्करं भवेत् ॥
09-049-060a	इति निश्चित्य मनसा देवलो राजसत्तम ।
09-049-060c	त्यक्त्वा गार्हस्थ्यधर्मं स मोक्षधर्ममरोचयत् ॥
09-049-061a	एवमादीनि संचिन्त्य देवलो निश्चयात्ततः ।
09-049-061c	प्राप्तवान्परमां सिद्धिं परं योगं च भारत ॥
09-049-062a	ततो देवाः समागम्य बृहस्पतिपुरोगमाः ।
09-049-062c	जैगीषव्यं तपश्चास्य प्रशंसन्ति तपस्विनः ॥
09-049-063a	अथाब्रवीदृषिवरो देवान्वै नारदस्तदा ।
09-049-063c	जैगीषव्ये तपो नास्ति विस्मापयति योऽसितम् ॥
09-049-064a	तमेवंवादिनं धीरं प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः ।
09-049-064c	मैवमित्येव शंसन्तो जैगीषव्यं महामुनिम् ॥
09-049-065a	तत्राप्युपस्पृश्य ततो महात्मा; दत्त्वा च वित्तं हलभृद्द्विजेभ्यः ।
09-049-065c	अवाप्य धर्मं परमार्यकर्मा; जगाम सोमस्य महत्स तीर्थम् ॥

09-050-001 वैशंपायन उवाच

09-050-001a	यत्रेजिवानुडुपती राजसूयेन भारत ।
09-050-001c	तस्मिन्वृत्ते महानासीत्संग्रामस्तारकामयः ॥
09-050-002a	तत्राप्युपस्पृश्य बलो दत्त्वा दानानि चात्मवान् ।
09-050-002c	सारस्वतस्य धर्मात्मा मुनेस्तीर्थं जगाम ह ॥
09-050-003a	यत्र द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां द्विजोत्तमान् ।
09-050-003c	वेदानध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः ॥

09-050-004 जनमेजय उवाच

09-050-004a	कथं द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां तपोधनः ।
09-050-004c	वेदानध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः ॥
09-050-005	वैशंपायन उवाच
09-050-005a	आसीत्पूर्वं महाराज मुनिर्धीमान्महातपाः ।
09-050-005c	दधीच इति विख्यातो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
09-050-006a	तस्यातितपसः शक्रो बिभेति सततं विभो ।
09-050-006c	न स लोभयितुं शक्यः फलैर्बहुविधैरपि ॥
09-050-007a	प्रलोभनार्थं तस्याथ प्राहिणोत्पाकशासनः ।
09-050-007c	दिव्यामप्सरसं पुण्यां दर्शनीयामलम्बुसाम् ॥
09-050-008a	तस्य तर्पयतो देवान्सरस्वत्यां महात्मनः ।
09-050-008c	समीपतो महाराज सोपातिष्ठत भामिनी ॥
09-050-009a	तां दिव्यवपुषं दृष्ट्वा तस्यर्षेर्भावितात्मनः ।
09-050-009c	रेतः स्कन्नं सरस्वत्यां तत्सा जग्राह निम्नगा ॥
09-050-010a	कुक्षौ चाप्यदधदृष्ट्वा तद्रेतः पुरुषर्षभ ।
09-050-010c	सा दधार च तं गर्भं पुत्रहेतोर्महानदी ॥
09-050-011a	सुषुवे चापि समये पुत्रं सा सरितां वरा ।
09-050-011c	जगाम पुत्रमादाय तमृषिं प्रति च प्रभो ॥
09-050-012a	ऋषिसंसदि तं दृष्ट्वा सा नदी मुनिसत्तमम् ।
09-050-012c	ततः प्रोवाच राजेन्द्र ददती पुत्रमस्य तम् ॥
09-050-012e	ब्रह्मर्षे तव पुत्रोऽयं त्वद्भक्त्या धारितो मया ॥
09-050-013a	दृष्ट्वा तेऽप्सरसं रेतो यत्स्कन्नं प्रागलम्बुसाम् ।
09-050-013c	तत्कुक्षिणा वै ब्रह्मर्षे त्वद्भक्त्या धृतवत्यहम् ॥
09-050-014a	न विनाशमिदं गच्छेत्त्वत्तेज इति निश्चयात् ।
09-050-014c	प्रतिगृह्णीष्व पुत्रं स्वं मया दत्तमनिन्दितम् ॥
09-050-015a	इत्युक्तः प्रतिजग्राह प्रीतिं चावाप उत्तमाम् ।
09-050-015c	मन्त्रवच्चोपजिघ्रत्तं मूर्ध्नि प्रेम्णा द्विजोत्तमः ॥
09-050-016a	परिष्वज्य चिरं कालं तदा भरतसत्तम ।
09-050-016c	सरस्वत्यै वरं प्रादात्प्रीयमाणो महामुनिः ॥
09-050-017a	विश्वे देवाः सपितरो गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
09-050-017c	तृप्तिं यास्यन्ति सुभगे तर्प्यमाणास्तवाम्भसा ॥
09-050-018a	इत्युक्त्वा स तु तुष्टाव वचोभिर्वै महानदीम् ।

09-050-018c	प्रीतः परमहृष्टात्मा यथावच्छृणु पार्थिव ॥
09-050-019a	प्रसृतासि महाभागे सरसो ब्रह्मणः पुरा ।
09-050-019c	जानन्ति त्वां सरिच्छ्रेष्ठे मुनयः संशितव्रताः ॥
09-050-020a	मम प्रियकरी चापि सततं प्रियदर्शने ।
09-050-020c	तस्मात्सारस्वतः पुत्रो महांस्ते वरवर्णिनि ॥
09-050-021a	तवैव नाम्ना प्रथितः पुत्रस्ते लोकभावनः ।
09-050-021c	सारस्वत इति ख्यातो भविष्यति महातपाः ॥
09-050-022a	एष द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां द्विजर्षभान् ।
09-050-022c	सारस्वतो महाभागे वेदानध्यापयिष्यति ॥
09-050-023a	पुण्याभ्यश्च सरिद्भ्यस्त्वं सदा पुण्यतमा शुभे ।
09-050-023c	भविष्यसि महाभागे मत्प्रसादात्सरस्वति ॥
09-050-024a	एवं सा संस्तुता तेन वरं लब्ध्वा महानदी ।
09-050-024c	पुत्रमादाय मुदिता जगाम भरतर्षभ ॥
09-050-025a	एतस्मिन्नेव काले तु विरोधे देवदानवैः ।
09-050-025c	शक्रः प्रहरणान्वेषी लोकांस्त्रीन्विचचार ह ॥
09-050-026a	न चोपलेभे भगवाञ्शक्रः प्रहरणं तदा ।
09-050-026c	यद्वै तेषां भवेद्योग्यं वधाय विबुधद्विषाम् ॥
09-050-027a	ततोऽब्रवीत्सुराञ्शक्रो न मे शक्या महासुराः ।
09-050-027c	ऋतेऽस्थिभिर्दधीचस्य निहन्तुं त्रिदशद्विषः ॥
09-050-028a	तस्माद्गत्वा ऋषिश्रेष्ठो याच्यतां सुरसत्तमाः ।
09-050-028c	दधीचास्थीनि देहीति तैर्वधिष्यामहे रिपून् ॥
09-050-029a	स देवैर्याचितोऽस्थीनि यत्नादृषिवरस्तदा ।
09-050-029c	प्राणत्यागं कुरुष्वेति चकारैवाविचारयन् ॥
09-050-029e	स लोकानक्षयान्प्राप्तो देवप्रियकरस्तदा ॥
09-050-030a	तस्यास्थिभिरथो शक्रः संप्रहृष्टमनास्तदा ।
09-050-030c	कारयामास दिव्यानि नानाप्रहरणान्युत ॥
09-050-030e	वज्राणि चक्राणि गदा गुरुदण्डांश्च पुष्कलान् ॥
09-050-031a	स हि तीव्रेण तपसा संभृतः परमर्षिणा ।
09-050-031c	प्रजापतिसुतेनाथ भृगुणा लोकभावनः ॥
09-050-032a	अतिकायः स तेजस्वी लोकसारविनिर्मितः ।
09-050-032c	जज्ञे शैलगुरुः प्रांशुर्महिम्ना प्रथितः प्रभुः ॥

09-050-032e	नित्यमुद्विजते चास्य तेजसा पाकशासनः ॥
09-050-033a	तेन वज्रेण भगवान्मन्त्रयुक्तेन भारत ।
09-050-033c	भृशं क्रोधविसृष्टेन ब्रह्मतेजोभवेन च ॥
09-050-033e	दैत्यदानववीराणां जघान नवतीर्नव ॥
09-050-034a	अथ काले व्यतिक्रान्ते महत्यतिभयंकरे ।
09-050-034c	अनावृष्टिरनुप्राप्ता राजन्द्वादशवार्षिकी ॥
09-050-035a	तस्यां द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महर्षयः ।
09-050-035c	वृत्त्यर्थं प्राद्रवन्नाजन्क्षुधार्ताः सर्वतोदिशम् ॥
09-050-036a	दिग्भ्यस्तान्प्रद्रुतान्दृष्ट्वा मुनिः सारस्वतस्तदा ।
09-050-036c	गमनाय मतिं चक्रे तं प्रोवाच सरस्वती ॥
09-050-037a	न गन्तव्यमितः पुत्र तवाहारमहं सदा ।
09-050-037c	दास्यामि मत्स्यप्रवरानुष्यतामिह भारत ॥
09-050-038a	इत्युक्तस्तर्पयामास स पितृन्देवतास्तथा ।
09-050-038c	आहारमकरोन्नित्यं प्राणान्वेदांश्च धारयन् ॥
09-050-039a	अथ तस्यामतीतायामनावृष्ट्यां महर्षयः ।
09-050-039c	अन्योन्यं परिपप्रच्छुः पुनः स्वाध्यायकारणात् ॥
09-050-040a	तेषां क्षुधापरीतानां नष्टा वेदा विधावताम् ।
09-050-040c	सर्वेषामेव राजेन्द्र न कश्चित्प्रतिभानवान् ॥
09-050-041a	अथ कश्चिदृषिस्तेषां सारस्वतमुपेयिवान् ।
09-050-041c	कुर्वाणं संशितात्मानं स्वाध्यायमृषिसत्तमम् ॥
09-050-042a	स गत्वाचष्ट तेभ्यश्च सारस्वतमतिप्रभम् ।
09-050-042c	स्वाध्यायममरप्रख्यं कुर्वाणं विजने जने ॥
09-050-043a	ततः सर्वे समाजग्मुस्तत्र राजन्महर्षयः ।
09-050-043c	सारस्वतं मुनिश्रेष्ठमिदमूचुः समागताः ॥
09-050-044a	अस्मानध्यापयस्वेति तानुवाच ततो मुनिः ।
09-050-044c	शिष्यत्वमुपगच्छध्वं विधिवद्भो ममेत्युत ॥
09-050-045a	ततोऽब्रवीदृषिगणो बालस्त्वमसि पुत्रक ।
09-050-045c	स तानाह न मे धर्मो नश्येदिति पुनर्मुनीन् ॥
09-050-046a	यो ह्यधर्मेण विब्रूयाद्ब्रूहीयाद्वाप्यधर्मतः ।
09-050-046c	प्रियतां तावुभौ क्षिप्रं स्यातां वा वैरिणावुभौ ॥
09-050-047a	न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।

- 09-050-047c ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥
 09-050-048a एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य मुनयस्ते विधानतः ।
 09-050-048c तस्माद्वेदाननुप्राप्य पुनर्धर्मं प्रचक्रिरे ॥
 09-050-049a षष्टिर्मुनिसहस्राणि शिष्यत्वं प्रतिपेदिरे ।
 09-050-049c सारस्वतस्य विप्रर्षेर्वेदस्वाध्यायकारणात् ॥
 09-050-050a मुष्टिं मुष्टिं ततः सर्वे दर्भाणां तेऽभ्युपाहरन् ।
 09-050-050c तस्यासनार्थं विप्रर्षेर्बालस्यापि वशे स्थिताः ॥
 09-050-051a तत्रापि दत्त्वा वसु रौहिणेयो; महाबलः केशवपूर्वजोऽथ ।
 09-050-051c जगाम तीर्थं मुदितः क्रमेण; ख्यातं महद्वृद्धकन्या स्म यत्र ॥

09-051-001 जनमेजय उवाच

- 09-051-001a कथं कुमारी भगवंस्तपोयुक्ता ह्यभूत्पुरा ।
 09-051-001c किमर्थं च तपस्तेपे को वास्या नियमोऽभवत् ॥
 09-051-002a सुदुष्करमिदं ब्रह्मंस्त्वत्तः श्रुतमनुत्तमम् ।
 09-051-002c आख्याहि तत्त्वमखिलं यथा तपसि सा स्थिता ॥

09-051-003 वैशंपायन उवाच

- 09-051-003a ऋषिरासीन्महावीर्यः कुणिर्गार्ग्यो महायशाः ।
 09-051-003c स तप्त्वा विपुलं राजंस्तपो वै तपतां वरः ॥
 09-051-003e मानसीं स सुतां सुभ्रूं समुत्पादितवान्विभुः ॥
 09-051-004a तां च दृष्ट्वा भृशं प्रीतः कुणिर्गार्ग्यो महायशाः ।
 09-051-004c जगाम त्रिदिवं राजन्संत्यज्येह कलेवरम् ॥
 09-051-005a सुभ्रूः सा ह्यथ कल्याणी पुण्डरीकनिभेक्षणा ।
 09-051-005c महता तपसोग्रेण कृत्वाश्रममनिन्दिता ॥
 09-051-006a उपवासैः पूजयन्ती पितृन्देवांश्च सा पुरा ।
 09-051-006c तस्यास्तु तपसोग्रेण महान्कालोऽत्यगान्नुप ॥
 09-051-007a सा पित्रा दीयमानापि भर्त्रे नैच्छदनिन्दिता ।
 09-051-007c आत्मनः सदृशं सा तु भर्तारं नान्वपश्यत ॥
 09-051-008a ततः सा तपसोग्रेण पीडयित्वात्मनस्तनुम् ।
 09-051-008c पितृदेवार्चनरता बभूव विजने वने ॥
 09-051-009a सात्मानं मन्यमानापि कृतकृत्यं श्रमान्विता ।
 09-051-009c वार्द्धकेन च राजेन्द्र तपसा चैव कर्षिता ॥

09-051-010a	सा नाशकद्यदा गन्तुं पदात्पदमपि स्वयम् ।
09-051-010c	चकार गमने बुद्धिं परलोकाय वै तदा ॥
09-051-011a	मोक्तुकामां तु तां दृष्ट्वा शरीरं नारदोऽब्रवीत् ।
09-051-011c	असंस्कृतायाः कन्यायाः कुतो लोकास्तवानघे ॥
09-051-012a	एवं हि श्रुतमस्माभिर्देवलोके महाव्रते ।
09-051-012c	तपः परमकं प्राप्तं न तु लोकास्त्वया जिताः ॥
09-051-013a	तन्नारदवचः श्रुत्वा साब्रवीदृषिसंसदि ।
09-051-013c	तपसोऽर्धं प्रयच्छामि पाणिग्राहस्य सत्तमाः ॥
09-051-014a	इत्युक्ते चास्या जग्राह पाणिं गालवसंभवः ।
09-051-014c	ऋषिः प्राक्शृङ्गवान्नाम समयं चेदमब्रवीत् ॥
09-051-015a	समयेन तवाद्याहं पाणिं स्पृक्ष्यामि शोभने ।
09-051-015c	यद्येकरात्रं वस्तव्यं त्वया सह मयेति ह ॥
09-051-016a	तथेति सा प्रतिश्रुत्य तस्मै पाणिं ददौ तदा ।
09-051-016c	चक्रे च पाणिग्रहणं तस्योद्वाहं च गालविः ॥
09-051-017a	सा रात्रावभवद्राजंस्तरुणी देववर्णिनी ।
09-051-017c	दिव्याभरणवस्त्रा च दिव्यस्रगनुलेपना ॥
09-051-018a	तां दृष्ट्वा गालविः प्रीतो दीपयन्तीमिवात्मना ।
09-051-018c	उवास च क्षपामेकां प्रभाते साब्रवीच्च तम् ॥
09-051-019a	यस्त्वया समयो विप्र कृतो मे तपतां वर ।
09-051-019c	तेनोषितास्मि भद्रं ते स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजाम्यहम् ॥
09-051-020a	सानुज्ञाताब्रवीद्भूयो योऽस्मिंस्तीर्थे समाहितः ।
09-051-020c	वत्स्यते रजनीमेकां तर्पयित्वा दिवौकसः ॥
09-051-021a	चत्वारिंशतमष्टौ च द्वे चाष्टौ सम्यगाचरेत् ।
09-051-021c	यो ब्रह्मचर्यं वर्षाणि फलं तस्य लभेत सः ॥
09-051-021e	एवमुक्त्वा ततः साध्वी देहं त्यक्त्वा दिवं गता ॥
09-051-022a	ऋषिरप्यभवद्दीनस्तस्या रूपं विचिन्तयन् ।
09-051-022c	समयेन तपोऽर्धं च कृच्छ्रात्प्रतिगृहीतवान् ॥
09-051-023a	साधयित्वा तदात्मानं तस्याः स गतिमन्वयात् ।
09-051-023c	दुःखितो भरतश्रेष्ठ तस्या रूपबलात्कृतः ॥
09-051-023e	एतत्ते वृद्धकन्याया व्याख्यातं चरितं महत् ॥
09-051-024a	तत्रस्थश्चापि शुश्राव हतं शल्यं हलायुधः ।

09-051-024c तत्रापि दत्त्वा दानानि द्विजातिभ्यः परंतप ॥
 09-051-024e शुशोच शल्यं संग्रामे निहतं पाण्डवैस्तदा ॥
 09-051-025a समन्तपञ्चकद्वारात्ततो निष्क्रम्य माधवः ।
 09-051-025c पप्रच्छर्षिगणान्नामः कुरुक्षेत्रस्य यत्फलम् ॥
 09-051-026a ते पृष्ट्वा यदुसिंहेन कुरुक्षेत्रफलं विभो ।
 09-051-026c समाचख्युर्महात्मानस्तस्मै सर्वं यथातथम् ॥

09-052-001 ऋषय ऊचुः

09-052-001a प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते; सनातना राम समन्तपञ्चकम् ।
 09-052-001c समीजिरे यत्र पुरा दिवौकसो; वरेण सत्रेण महावरप्रदाः ॥
 09-052-002a पुरा च राजर्षिवरेण धीमता; बहूनि वर्षाण्यमितेन तेजसा ।
 09-052-002c प्रकृष्टमेतत्कुरुणा महात्मना; ततः कुरुक्षेत्रमितीह पप्रथे ॥

09-052-003 राम उवाच

09-052-003a किमर्थं कुरुणा कृष्टं क्षेत्रमेतन्महात्मना ।
 09-052-003c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथ्यमानं तपोधनाः ॥

09-052-004 ऋषय ऊचुः

09-052-004a पुरा किल कुरुं राम कृषन्तं सततोत्थितम् ।
 09-052-004c अभ्येत्य शक्रस्त्रिदिवात्पर्यपृच्छत कारणम् ॥
 09-052-005a किमिदं वर्तते राजन्प्रयत्नेन परेण च ।
 09-052-005c राजर्षे किमभिप्रेतं येनेयं कृष्यते क्षितिः ॥

09-052-006 कुरुवाच

09-052-006a इह ये पुरुषाः क्षेत्रे मरिष्यन्ति शतक्रतो ।
 09-052-006c ते गमिष्यन्ति सुकृताँल्लोकान्पापविवर्जितान् ॥
 09-052-007a अवहस्य ततः शक्रो जगाम त्रिदिवं प्रभुः ।
 09-052-007c राजर्षिरप्यनिर्विण्णः कर्षत्येव वसुंधराम् ॥
 09-052-008a आगम्यागम्य चैवैनं भूयो भूयोऽवहस्य च ।
 09-052-008c शतक्रतुरनिर्विण्णं पृष्ट्वा पृष्ट्वा जगाम ह ॥
 09-052-009a यदा तु तपसोग्रेण चकर्ष वसुधां नृपः ।
 09-052-009c ततः शक्रोऽब्रवीद्देवान्नाजर्षेर्यच्चिकीर्षितम् ॥
 09-052-010a तच्छ्रुत्वा चाब्रुवन्देवाः सहस्राक्षमिदं वचः ।
 09-052-010c वरेण च्छन्द्यतां शक्र राजर्षिर्यदि शक्यते ॥

- 09-052-011a यदि ह्यत्र प्रमीता वै स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ।
 09-052-011c अस्माननिष्ट्वा क्रतुभिर्भागो नो न भविष्यति ॥
 09-052-012a आगम्य च ततः शक्रस्तदा राजर्षिमब्रवीत् ।
 09-052-012c अलं खेदेन भवतः क्रियतां वचनं मम ॥
 09-052-013a मानवा ये निराहारा देहं त्यक्ष्यन्त्यतन्द्रिताः ।
 09-052-013c युधि वा निहताः सम्यगपि तिर्यग्गता नृप ॥
 09-052-014a ते स्वर्गभाजो राजेन्द्र भवन्त्विति महामते ।
 09-052-014c तथास्त्विति ततो राजा कुरुः शक्रमुवाच ह ॥
 09-052-015a ततस्तमभ्यनुज्ञाप्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 09-052-015c जगाम त्रिदिवं भूयः क्षिप्रं बलनिषूदनः ॥
 09-052-016a एवमेतद्यदुश्रेष्ठ कृष्टं राजर्षिणा पुरा ।
 09-052-016c शक्रेण चाप्यनुज्ञातं पुण्यं प्राणान्विमुञ्चताम् ॥
 09-052-017a अपि चात्र स्वयं शक्रो जगौ गाथां सुराधिपः ।
 09-052-017c कुरुक्षेत्रे निबद्धां वै तां शृणुष्व हलायुध ॥
 09-052-018a पांसवोऽपि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुदीरिताः ।
 09-052-018c अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ॥
 09-052-019a सुरर्षभा ब्राह्मणसत्तमाश्च; तथा नृगाद्या नरदेवमुख्याः ।
 09-052-019c इष्ट्वा महार्हेः क्रतुभिर्नृसिंहः संन्यस्य देहान्सुगतिं प्रपन्नाः ॥
 09-052-020a तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं; रामहृदानां च मचक्रुकस्य ।
 09-052-020c एतत्कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं; प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते ॥
 09-052-021a शिवं महत्पुण्यमिदं दिवौकसां; सुसंमतं स्वर्गगुणैः समन्वितम् ।
 09-052-021c अतश्च सर्वेऽपि वसुंधराधिपा; हता गमिष्यन्ति महात्मनां गतिम् ॥

09-053-001 वैशंपायन उवाच

- 09-053-001a कुरुक्षेत्रं ततो दृष्ट्वा दत्त्वा दायांश्च सात्वतः ।
 09-053-001c आश्रमं सुमहद्विव्यमगमज्जनमेजय ॥
 09-053-002a मधूकाम्रवनोपेतं प्लक्षन्यग्रोधसंकुलम् ।
 09-053-002c चिरिबिल्वयुतं पुण्यं पनसार्जुनसंकुलम् ॥
 09-053-003a तं दृष्ट्वा यादवश्रेष्ठः प्रवरं पुण्यलक्षणम् ।
 09-053-003c पप्रच्छ तानृषीन्सर्वान्कस्याश्रमवरस्त्वयम् ॥
 09-053-004a ते तु सर्वे महात्मानमूचू राजन्हलायुधम् ।
 09-053-004c शृणु विस्तरतो राम यस्यायं पूर्वमाश्रमः ॥

09-053-005a	अत्र विष्णुः पुरा देवस्तप्तवांस्तप उत्तमम् ।
09-053-005c	अत्रास्य विधिवद्यज्ञाः सर्वे वृत्ताः सनातनाः ॥
09-053-006a	अत्रैव ब्राह्मणी सिद्धा कौमारब्रह्मचारिणी ।
09-053-006c	योगयुक्ता दिवं याता तपःसिद्धा तपस्विनी ॥
09-053-007a	बभूव श्रीमती राजञ्शाण्डिल्यस्य महात्मनः ।
09-053-007c	सुता धृतव्रता साध्वी नियता ब्रह्मचारिणी ॥
09-053-008a	सा तु प्राप्य परं योगं गता स्वर्गमनुत्तमम् ।
09-053-008c	भुक्त्वाश्रमेऽश्वमेधस्य फलं फलवतां शुभा ॥
09-053-008e	गता स्वर्गं महाभागा पूजिता नियतात्मभिः ॥
09-053-009a	अभिगम्याश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा च यदुपुंगवः ।
09-053-009c	ऋषींस्तानभिवाद्याथ पार्श्वे हिमवतोऽच्युतः ॥
09-053-009e	स्कन्धावाराणि सर्वाणि निवर्त्यारुरुहेऽचलम् ॥
09-053-010a	नातिदूरं ततो गत्वा नगं तालध्वजो बली ।
09-053-010c	पुण्यं तीर्थवरं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥
09-053-011a	प्रभवं च सरस्वत्याः प्लक्षप्रस्रवणं बलः ।
09-053-011c	संप्राप्तः कारपचनं तीर्थप्रवरमुत्तमम् ॥
09-053-012a	हलायुधस्तत्र चापि दत्त्वा दानं महाबलः ।
09-053-012c	आप्लुतः सलिले शीते तस्माच्चापि जगाम ह ॥
09-053-012e	आश्रमं परमप्रीतो मित्रस्य वरुणस्य च ॥
09-053-013a	इन्द्रोऽग्निरर्यमा चैव यत्र प्राक्प्रीतिमाप्नुवन् ।
09-053-013c	तं देशं कारपचनाद्यमुनायां जगाम ह ॥
09-053-014a	स्नात्वा तत्रापि धर्मात्मा परां तुष्टिमवाप्य च ।
09-053-014c	ऋषिभिश्चैव सिद्धैश्च सहितो वै महाबलः ॥
09-053-014e	उपविष्टः कथाः शुभ्राः शुश्राव यदुपुंगवः ॥
09-053-015a	तथा तु तिष्ठतां तेषां नारदो भगवानृषिः ।
09-053-015c	आजगामाथ तं देशं यत्र रामो व्यवस्थितः ॥
09-053-016a	जटामण्डलसंवीतः स्वर्णचीरी महातपाः ।
09-053-016c	हेमदण्डधरो राजन्कमण्डलुधरस्तथा ॥
09-053-017a	कच्छपीं सुखशब्दां तां गृह्य वीणां मनोरमाम् ।
09-053-017c	नृत्ये गीते च कुशलो देवब्राह्मणपूजितः ॥
09-053-018a	प्रकर्ता कलहानां च नित्यं च कलहप्रियः ।

- 09-053-018c तं देशमगमद्यत्र श्रीमात्रामो व्यवस्थितः ॥
- 09-053-019a प्रत्युत्थाय तु ते सर्वे पूजयित्वा यतव्रतम् ।
- 09-053-019c देवर्षिं पर्यपृच्छन्त यथावृत्तं कुरुन्प्रति ॥
- 09-053-020a ततोऽस्याकथयद्राजन्नारदः सर्वधर्मवित् ।
- 09-053-020c सर्वमेव यथावृत्तमतीतं कुरुसंक्षयम् ॥
- 09-053-021a ततोऽब्रवीद्रौहिणेयो नारदं दीनया गिरा ।
- 09-053-021c किमवस्थं तु तत्क्षत्रं ये च तत्राभवन्नुपाः ॥
- 09-053-022a श्रुतमेतन्मया पूर्वं सर्वमेव तपोधन ।
- 09-053-022c विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ॥
- 09-053-023 नारद उवाच**
- 09-053-023a पूर्वमेव हतो भीष्मो द्रोणः सिन्धुपतिस्तथा ।
- 09-053-023c हतो वैकर्तनः कर्णः पुत्राश्चास्य महारथाः ॥
- 09-053-024a भूरिश्रवा रौहिणेय मद्रराजश्च वीर्यवान् ।
- 09-053-024c एते चान्ये च बहवस्तत्र तत्र महाबलाः ॥
- 09-053-025a प्रियान्प्राणान्परित्यज्य प्रियार्थं कौरवस्य वै ।
- 09-053-025c राजानो राजपुत्राश्च समरेष्वनिवर्तिनः ॥
- 09-053-026a अहतांस्तु महाबाहो शृणु मे तत्र माधव ।
- 09-053-026c धार्तराष्ट्रबले शेषाः कृपो भोजश्च वीर्यवान् ॥
- 09-053-026e अश्वत्थामा च विक्रान्तो भग्नसैन्या दिशो गताः ॥
- 09-053-027a दुर्योधनो हते सैन्ये प्रद्रुतेषु कृपादिषु ।
- 09-053-027c हृदं द्वैपायनं नाम विवेश भृशदुःखितः ॥
- 09-053-028a शयानं धार्तराष्ट्रं तु स्तम्भिते सलिले तदा ।
- 09-053-028c पाण्डवाः सह कृष्णेन वाग्भिरुग्राभिरार्दयन् ॥
- 09-053-029a स तुद्यमानो बलवान्वाग्भी राम समन्ततः ।
- 09-053-029c उत्थितः प्राग्घदाद्वीरः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥
- 09-053-030a स चाप्युपगतो युद्धं भीमेन सह सांप्रतम् ।
- 09-053-030c भविष्यति च तत्सद्यस्तयो राम सुदारुणम् ॥
- 09-053-031a यदि कौतूहलं तेऽस्ति ब्रज माधव मा चिरम् ।
- 09-053-031c पश्य युद्धं महाघोरं शिष्ययोर्यदि मन्यसे ॥

09-053-032 वैशंपायन उवाच

- 09-053-032a नारदस्य वचः श्रुत्वा तानभ्यर्च्य द्विजर्षभान् ।
 09-053-032c सर्वान्विसर्जयामास ये तेनाभ्यागताः सह ॥
 09-053-032e गम्यतां द्वारकां चेति सोऽन्वशादनुयायिनः ॥
 09-053-033a सोऽवतीर्याचलश्रेष्ठात्प्लक्षप्रस्रवणाच्छुभात् ।
 09-053-033c ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वा तीर्थफलं महत् ॥
 09-053-033e विप्राणां संनिधौ श्लोकमगायदिदमच्युतः ॥
 09-053-034a सरस्वतीवाससमा कुतो रतिः; सरस्वतीवाससमाः कुतो गुणाः ।
 09-053-034c सरस्वतीं प्राप्य दिवं गता जनाः; सदा स्मरिष्यन्ति नदीं सरस्वतीम् ॥
 09-053-035a सरस्वती सर्वनदीषु पुण्या; सरस्वती लोकसुखावहा सदा ।
 09-053-035c सरस्वतीं प्राप्य जनाः सुदुष्कृताः; सदा न शोचन्ति परत्र चेह च ॥
 09-053-036a ततो मुहुर्मुहुः प्रीत्या प्रेक्षमाणः सरस्वतीम् ।
 09-053-036c हयैर्युक्तं रथं शुभ्रमातिष्ठत परंतपः ॥
 09-053-037a स शीघ्रगामिना तेन रथेन यदुपुंगवः ।
 09-053-037c दिदृक्षुरभिसंप्राप्तः शिष्ययुद्धमुपस्थितम् ॥
09-054-001 वैशंपायन उवाच
 09-054-001a एवं तदभवद्युद्धं तुमुलं जनमेजय ।
 09-054-001c यत्र दुःखान्वितो राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥
 09-054-002a रामं संनिहितं दृष्ट्वा गदायुद्ध उपस्थिते ।
 09-054-002c मम पुत्रः कथं भीमं प्रत्ययुध्यत संजय ॥
09-054-003 संजय उवाच
 09-054-003a रामसांनिध्यमासाद्य पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 09-054-003c युद्धकामो महाबाहुः समहृष्यत वीर्यवान् ॥
 09-054-004a दृष्ट्वा लाङ्गलिनं राजा प्रत्युत्थाय च भारत ।
 09-054-004c प्रीत्या परमया युक्तो युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ॥
 09-054-005a समन्तपञ्चकं क्षिप्रमितो याम विशां पते ।
 09-054-005c प्रथितोत्तरवेदी सा देवलोके प्रजापतेः ॥
 09-054-006a तस्मिन्महापुण्यतमे त्रैलोक्यस्य सनातने ।
 09-054-006c संग्रामे निधनं प्राप्य ध्रुवं स्वर्गो भविष्यति ॥
 09-054-007a तथेत्युक्त्वा महाराज कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 09-054-007c समन्तपञ्चकं वीरः प्रायादभिमुखः प्रभुः ॥

09-054-008a	ततो दुर्योधनो राजा प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
09-054-008c	पद्भ्याममर्षाद्द्युतिमानगच्छत्पाण्डवैः सह ॥
09-054-009a	तथा यान्तं गदाहस्तं वर्मणा चापि दंशितम् ।
09-054-009c	अन्तरिक्षगता देवाः साधु साध्वित्यपूजयन् ॥
09-054-009e	वातिकाश्च नरा येऽत्र दृष्ट्वा ते हर्षमागताः ॥
09-054-010a	स पाण्डवैः परिवृतः कुरुराजस्तवात्मजः ।
09-054-010c	मत्तस्येव गजेन्द्रस्य गतिमास्थाय सोऽब्रजत् ॥
09-054-011a	ततः शङ्खनिनादेन भेरीणां च महास्वनैः ।
09-054-011c	सिंहनादैश्च शूराणां दिशः सर्वाः प्रपूरिताः ॥
09-054-012a	प्रतीच्यभिमुखं देशं यथोद्दिष्टं सुतेन ते ।
09-054-012c	गत्वा च तैः परिक्षिप्तं समन्तात्सर्वतोदिशम् ॥
09-054-013a	दक्षिणेन सरस्वत्याः स्वयनं तीर्थमुत्तमम् ।
09-054-013c	तस्मिन्देशे त्वनिरिणे तत्र युद्धमरोचयन् ॥
09-054-014a	ततो भीमो महाकोटिं गदां गृह्याथ वर्मभृत् ।
09-054-014c	बिभ्रद्रूपं महाराज सदृशं हि गरुत्मतः ॥
09-054-015a	अवबद्धशिरस्त्राणः संख्ये काञ्चनवर्मभृत् ।
09-054-015c	रराज राजन्पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव ॥
09-054-016a	वर्मभ्यां संवृतौ वीरौ भीमदुर्योधनावुभौ ।
09-054-016c	संयुगे च प्रकाशेते संरब्धाविव कुञ्जरौ ॥
09-054-017a	रणमण्डलमध्यस्थौ भ्रातरौ तौ नरर्षभौ ।
09-054-017c	अशोभेतां महाराज चन्द्रसूर्याविवोदितौ ॥
09-054-018a	तावन्योन्यं निरीक्षेतां क्रुद्धाविव महाद्विपौ ।
09-054-018c	दहन्तौ लोचनै राजन्परस्परवधैषिणौ ॥
09-054-019a	संप्रहृष्टमना राजन्नादामादाय कौरवः ।
09-054-019c	सृक्किणी संलिहन्नाजन्क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ॥
09-054-020a	ततो दुर्योधनो राजा गदामादाय वीर्यवान् ।
09-054-020c	भीमसेनमभिप्रेक्ष्य गजो गजमिवाह्वयत् ॥
09-054-021a	अद्रिसारमयीं भीमस्तथैवादाय वीर्यवान् ।
09-054-021c	आह्वयामास नृपतिं सिंहः सिंहं यथा वने ॥
09-054-022a	तावुद्यतगदापाणी दुर्योधनवृकोदरौ ।
09-054-022c	संयुगे स्म प्रकाशेते गिरी सशिखराविव ॥

09-054-023a	तावुभावभिसंकुद्धावुभौ भीमपराक्रमौ ।
09-054-023c	उभौ शिष्यौ गदायुद्धे रौहिणेयस्य धीमतः ॥
09-054-024a	उभौ सदृशकर्माणौ यमवासवयोरिव ।
09-054-024c	तथा सदृशकर्माणौ वरुणस्य महाबलौ ॥
09-054-025a	वासुदेवस्य रामस्य तथा वैश्रवणस्य च ।
09-054-025c	सदृशौ तौ महाराज मधुकैटभयोर्युधि ॥
09-054-026a	उभौ सदृशकर्माणौ रणे सुन्दोपसुन्दयोः ।
09-054-026c	तथैव कालस्य समौ मृत्योश्चैव परंतपौ ॥
09-054-027a	अन्योन्यमभिधावन्तौ मत्ताविव महाद्विपौ ।
09-054-027c	वाशितासंगमे दृप्तौ शरदीव मदोत्कटौ ॥
09-054-028a	मत्ताविव जिगीषन्तौ मातङ्गौ भरतर्षभौ ।
09-054-028c	उभौ क्रोधविषं दीप्तं वमन्तावुरगाविव ॥
09-054-029a	अन्योन्यमभिसंरब्धौ प्रेक्षमाणावरिदमौ ।
09-054-029c	उभौ भरतशार्दूलौ विक्रमेण समन्वितौ ॥
09-054-030a	सिंहाविव दुराधर्षौ गदायुद्धे परंतपौ ।
09-054-030c	नखदंष्ट्रायुधौ वीरौ व्याघ्राविव दुरुत्सहौ ॥
09-054-031a	प्रजासंहरणे क्षुब्धौ समुद्राविव दुस्तरौ ।
09-054-031c	लोहिताङ्गाविव क्रुद्धौ प्रतपन्तौ महारथौ ॥
09-054-032a	रश्मिमन्तौ महात्मानौ दीप्तिमन्तौ महाबलौ ।
09-054-032c	ददृशाते कुरुश्रेष्ठौ कालसूर्याविवोदितौ ॥
09-054-033a	व्याघ्राविव सुसंरब्धौ गर्जन्ताविव तोयदौ ।
09-054-033c	जहृषाते महाबाहू सिंहौ केसरिणाविव ॥
09-054-034a	गजाविव सुसंरब्धौ ज्वलिताविव पावकौ ।
09-054-034c	ददृशुस्तौ महात्मानौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥
09-054-035a	रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठौ निरीक्षन्तौ परस्परम् ।
09-054-035c	तौ समेतौ महात्मानौ गदाहस्तौ नरोत्तमौ ॥
09-054-036a	उभौ परमसंहृष्टावुभौ परमसंमतौ ।
09-054-036c	सदश्वाविव हेषन्तौ बृंहन्ताविव कुञ्जरौ ॥
09-054-037a	वृषभाविव गर्जन्तौ दुर्योधनवृकोदरौ ।
09-054-037c	दैत्याविव बलोन्मत्तौ रेजतुस्तौ नरोत्तमौ ॥
09-054-038a	ततो दुर्योधनो राजन्निदमाह युधिष्ठिरम् ।

09-054-038c	सृञ्जयैः सह तिष्ठन्तं तपन्तमिव भास्करम् ॥
09-054-039a	इदं व्यवसितं युद्धं मम भीमस्य चोभयोः ।
09-054-039c	उपोपविष्टाः पश्यध्वं विमर्दं नृपसत्तमाः ॥
09-054-040a	ततः समुपविष्टं तत्सुमहद्राजमण्डलम् ।
09-054-040c	विराजमानं ददृशे दिवीवादित्यमण्डलम् ॥
09-054-041a	तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान्केशवपूर्वजः ।
09-054-041c	उपविष्टो महाराज पूज्यमानः समन्ततः ॥
09-054-042a	शुशुभे राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः ।
09-054-042c	नक्षत्रैरिव संपूर्णो वृतो निशि निशाकरः ॥
09-054-043a	तौ तथा तु महाराज गदाहस्तौ दुरासदौ ।
09-054-043c	अन्योन्यं वाग्भिरुग्राभिस्तक्षमाणौ व्यवस्थितौ ॥
09-054-044a	अप्रियाणि ततोऽन्योन्यमुक्त्वा तौ कुरुपुंगवौ ।
09-054-044c	उदीक्षन्तौ स्थितौ वीरौ वृत्रशक्राविवाहवे ॥

09-055-001 वैशंपायन उवाच

09-055-001a	ततो वाग्युद्धमभवत्तुमुलं जनमेजय ।
09-055-001c	यत्र दुःखान्वितो राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥
09-055-002a	धिगस्तु खलु मानुष्यं यस्य निष्ठेयमीदृशी ।
09-055-002c	एकादशचमूभर्ता यत्र पुत्रो ममाभिभूः ॥
09-055-003a	आज्ञाप्य सर्वान्पुत्रीन्भुक्त्वा चेमां वसुंधराम् ।
09-055-003c	गदामादाय वेगेन पदातिः प्रस्थितो रणम् ॥
09-055-004a	भूत्वा हि जगतो नाथो ह्यनाथ इव मे सुतः ।
09-055-004c	गदामुद्यम्य यो याति किमन्यद्भागधेयतः ॥
09-055-005a	अहो दुःखं महत्प्राप्तं पुत्रेण मम संजय ।
09-055-005c	एवमुक्त्वा स दुःखार्तो विरराम जनाधिपः ॥

09-055-006 संजय उवाच

09-055-006a	स मेघनिनदो हर्षाद्विनदन्निव गोवृषः ।
09-055-006c	आजुहाव ततः पार्थ युद्धाय युधि वीर्यवान् ॥
09-055-007a	भीममाह्वयमाने तु कुरुराजे महात्मनि ।
09-055-007c	प्रादुरासन्सुघोराणि रूपाणि विविधान्युत ॥
09-055-008a	ववुर्वाताः सनिर्घाताः पांसुवर्षं पपात च ।

09-055-008c	बभूवुश्च दिशः सर्वास्तिमिरेण समावृताः ॥
09-055-009a	महास्वनाः सनिर्घातास्तुमुला रोमहर्षणाः ।
09-055-009c	पेतुस्तथोल्काः शतशः स्फोटयन्त्यो नभस्तलम् ॥
09-055-010a	राहुश्चाग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
09-055-010c	चकम्पे च महाकम्पं पृथिवी सवनद्रुमा ॥
09-055-011a	रूक्षाश्च वाताः प्रववुर्नीचैः शर्करवर्षिणः ।
09-055-011c	गिरीणां शिखराण्येव न्यपतन्त महीतले ॥
09-055-012a	मृगा बहुविधाकाराः संपतन्ति दिशो दश ।
09-055-012c	दीप्ताः शिवाश्चाप्यनदन्धोररूपाः सुदारुणाः ॥
09-055-013a	निर्घाताश्च महाघोरा बभूवू रोमहर्षणाः ।
09-055-013c	दीप्तायां दिशि राजेन्द्र मृगाश्चाशुभवादिनः ॥
09-055-014a	उदपानगताश्चापो व्यवर्धन्त समन्ततः ।
09-055-014c	अशरीरा महानादाः श्रूयन्ते स्म तदा नृप ॥
09-055-015a	एवमादीनि दृष्ट्वाथ निमित्तानि वृकोदरः ।
09-055-015c	उवाच भ्रातरं ज्येष्ठं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥
09-055-016a	नैष शक्तो रणे जेतुं मन्दात्मा मां सुयोधनः ।
09-055-016c	अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निगूढं हृदये चिरम् ॥
09-055-016e	सुयोधने कौरवेन्द्रे खाण्डवे पावको यथा ॥
09-055-017a	शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयम् ।
09-055-017c	निहत्य गदया पापमिमं कुरुकुलाधमम् ॥
09-055-018a	अद्य कीर्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्याम्यहं त्वयि ।
09-055-018c	हत्वेमं पापकर्माणं गदया रणमूर्धनि ॥
09-055-019a	अद्यास्य शतधा देहं भिनद्धि गदयानया ।
09-055-019c	नायं प्रवेष्टा नगरं पुनर्वारणसाह्वयम् ॥
09-055-020a	सर्पोत्सर्गस्य शयने विषदानस्य भोजने ।
09-055-020c	प्रमाणकोट्यां पातस्य दाहस्य जतुवेश्मनि ॥
09-055-021a	सभायामवहासस्य सर्वस्वहरणस्य च ।
09-055-021c	वर्षमज्ञातवासस्य वनवासस्य चानघ ॥
09-055-022a	अद्यान्तमेषां दुःखानां गन्ता भरतसत्तम ।
09-055-022c	एकाह्वा विनिहत्येमं भविष्याम्यात्मनोऽनृणः ॥
09-055-023a	अद्यायुर्धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेरकृतात्मनः ।

09-055-023c	समाप्तं भरतश्रेष्ठ मातापित्रोश्च दर्शनम् ॥
09-055-024a	अद्यायं कुरुराजस्य शंतनोः कुलपांसनः ।
09-055-024c	प्राणाञ्छ्रियं च राज्यं च त्यक्त्वा शेष्यति भूतले ॥
09-055-025a	राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्रं मया हतम् ।
09-055-025c	स्मरिष्यत्यशुभं कर्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥
09-055-026a	इत्युक्त्वा राजशार्दूल गदामादाय वीर्यवान् ।
09-055-026c	अवातिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् ॥
09-055-027a	तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
09-055-027c	भीमसेनः पुनः क्रुद्धो दुर्योधनमुवाच ह ॥
09-055-028a	राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य तथा त्वमपि चात्मनः ।
09-055-028c	स्मर तदुष्कृतं कर्म यद्वृत्तं वारणावते ॥
09-055-029a	द्रौपदी च परिक्लिष्टा सभायां यद्रजस्वला ।
09-055-029c	द्यूते च वञ्चितो राजा यत्त्वया सौबलेन च ॥
09-055-030a	वने दुःखं च यत्प्राप्तमस्माभिस्त्वत्कृतं महत् ।
09-055-030c	विराटनगरे चैव योन्यन्तरगतैरिव ॥
09-055-030e	तत्सर्वं यातयाम्यद्य दिष्ट्या दृष्टोऽसि दुर्मते ॥
09-055-031a	त्वत्कृतेऽसौ हतः शेते शरतल्पे प्रतापवान् ।
09-055-031c	गाङ्गेयो रथिनां श्रेष्ठो निहतो याज्ञसेनिना ॥
09-055-032a	हतो द्रोणश्च कर्णश्च तथा शल्यः प्रतापवान् ।
09-055-032c	वैराग्नेरादिकर्ता च शकुनिः सौबलो हतः ॥
09-055-033a	प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्भूतः ।
09-055-033c	भ्रातरस्ते हताः सर्वे शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥
09-055-034a	एते चान्ये च बहवो निहतास्त्वत्कृते नृपाः ।
09-055-034c	त्वामद्य निहनिष्यामि गदया नात्र संशयः ॥
09-055-035a	इत्येवमुच्चै राजेन्द्र भाषमाणं वृकोदरम् ।
09-055-035c	उवाच वीतभी राजन्पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ॥
09-055-036a	किं कत्थितेन बहुधा युध्यस्व त्वं वृकोदर ।
09-055-036c	अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां कुलाधम ॥
09-055-037a	नैव दुर्योधनः क्षुद्र केनचित्त्वद्विधेन वै ।
09-055-037c	शक्यस्त्रासयितुं वाचा यथान्यः प्राकृतो नरः ॥
09-055-038a	चिरकालेप्सितं दिष्ट्या हृदयस्थमिदं मम ।

09-055-038c	त्वया सह गदायुद्धं त्रिदशैरुपपादितम् ॥
09-055-039a	किं वाचा बहunoक्तेन कल्थितेन च दुर्मते ।
09-055-039c	वाणी संपद्यतामेषा कर्मणा मा चिरं कृथाः ॥
09-055-040a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व एवाभ्यपूजयन् ।
09-055-040c	राजानः सोमकाश्चैव ये तत्रासन्समागताः ॥
09-055-041a	ततः संपूजितः सर्वैः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
09-055-041c	भूयो धीरं मनश्चक्रे युद्धाय कुरुनन्दनः ॥
09-055-042a	तं मत्तमिव मातङ्गं तलतालैर्नराधिपाः ।
09-055-042c	भूयः संहर्षयां चक्रुर्दुर्योधनममर्षणम् ॥
09-055-043a	तं महात्मा महात्मानं गदामुद्यम्य पाण्डवः ।
09-055-043c	अभिदुद्राव वेगेन धार्तराष्ट्रं वृकोदरः ॥
09-055-044a	बृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेषन्ति चासकृत् ।
09-055-044c	शस्त्राणि चाप्यदीप्यन्त पाण्डवानां जयैषिणाम् ॥

09-056-001 संजय उवाच

09-056-001a	ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भीमसेनं तथागतम् ।
09-056-001c	प्रत्युद्ययावदीनात्मा वेगेन महता नदन् ॥
09-056-002a	समापेततुरानद्य शृङ्गिणौ वृषभाविव ।
09-056-002c	महानिर्घातघोषश्च संप्रहारस्तयोरभूत् ॥
09-056-003a	अभवच्च तयोर्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
09-056-003c	जिगीषतोर्युधान्योन्यमिन्द्रप्रहादयोरिव ॥
09-056-004a	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ गदाहस्तौ मनस्विनौ ।
09-056-004c	ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
09-056-005a	तथा तस्मिन्महायुद्धे वर्तमाने सुदारुणे ।
09-056-005c	खद्योतसंघैरिव खं दर्शनीयं व्यरोचत ॥
09-056-006a	तथा तस्मिन्वर्तमाने संकुले तुमुले भृशम् ।
09-056-006c	उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिदमौ ॥
09-056-007a	तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पुनरेव परंतपौ ।
09-056-007c	अभ्यहारयतां तत्र संप्रगृह्य गदे शुभे ॥
09-056-008a	तौ तु दृष्ट्वा महावीर्यौ समाश्वस्तौ नरर्षभौ ।
09-056-008c	बलिनौ वारणौ यद्वद्वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥
09-056-009a	अपारवीर्यौ संप्रेक्ष्य प्रगृहीतगदावुभौ ।

09-056-009c	विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥
09-056-010a	प्रगृहीतगदौ दृष्ट्वा दुर्योधनवृकोदरौ ।
09-056-010c	संशयः सर्वभूतानां विजये समपद्यत ॥
09-056-011a	समागम्य ततो भूयो भ्रातरौ बलिनां वरौ ।
09-056-011c	अन्योन्यस्यान्तरप्रेप्सू प्रचक्रातेऽन्तरं प्रति ॥
09-056-012a	यमदण्डोपमां गुर्वीमिन्द्राशनिमिवोद्यताम् ।
09-056-012c	ददृशुः प्रेक्षका राजत्रौद्रीं विशसनीं गदाम् ॥
09-056-013a	आविध्यतो गदां तस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
09-056-013c	शब्दः सुतुमुलो घोरो मुहूर्तं समपद्यत ॥
09-056-014a	आविध्यन्तमभिप्रेक्ष्य धार्तराष्ट्रोऽथ पाण्डवम् ।
09-056-014c	गदामलघुवेगां तां विस्मितः संबभूव ह ॥
09-056-015a	चरंश्च विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भारत ।
09-056-015c	अशोभत तदा वीरो भूय एव वृकोदरः ॥
09-056-016a	तौ परस्परमासाद्य यत्तावन्योन्यरक्षणे ।
09-056-016c	मार्जाराविव भक्षार्थं ततक्षाते मुहुर्मुहुः ॥
09-056-017a	अचरद्धीमसेनस्तु मार्गान्बहुविधांस्तथा ।
09-056-017c	मण्डलानि विचित्राणि स्थानानि विविधानि च ॥
09-056-018a	गोमूत्रिकाणि चित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
09-056-018c	परिमोक्षं प्रहाराणां वर्जनं परिधावनम् ॥
09-056-019a	अभिद्रवणमाक्षेपमवस्थानं सविग्रहम् ।
09-056-019c	परावर्तनसंवर्तमवप्लुतमथाप्लुतम् ॥
09-056-019e	उपन्यस्तमपन्यस्तं गदायुद्धविशारदौ ॥
09-056-020a	एवं तौ विचरन्तौ तु न्यघ्नतां वै परस्परम् ।
09-056-020c	वञ्चयन्तौ पुनश्चैव चेरतुः कुरुसत्तमौ ॥
09-056-021a	विक्रीडन्तौ सुबलिनौ मण्डलानि प्रचेरतुः ।
09-056-021c	गदाहस्तौ ततस्तौ तु मण्डलावस्थितौ बली ॥
09-056-022a	दक्षिणं मण्डलं राजन्धार्तराष्ट्रोऽभ्यवर्तत ।
09-056-022c	सव्यं तु मण्डलं तत्र भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥
09-056-023a	तथा तु चरतस्तस्य भीमस्य रणमूर्धनि ।
09-056-023c	दुर्योधनो महाराज पार्श्वदेशेऽभ्यताडयत् ॥
09-056-024a	आहतस्तु तदा भीमस्तव पुत्रेण भारत ।

09-056-024c	आविध्यत गदां गुर्वीं प्रहारं तमचिन्तयन् ॥
09-056-025a	इन्द्राशनिसमां घोरां यमदण्डमिवोद्यताम् ।
09-056-025c	ददृशुस्ते महाराज भीमसेनस्य तां गदाम् ॥
09-056-026a	आविध्यन्तं गदां दृष्ट्वा भीमसेनं तवात्मजः ।
09-056-026c	समुद्यम्य गदां घोरां प्रत्यविध्यदरिदमः ॥
09-056-027a	गदामारुतवेगेन तव पुत्रस्य भारत ।
09-056-027c	शब्द आसीत्सुतमुलस्तेजश्च समजायत ॥
09-056-028a	स चरन्विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
09-056-028c	समशोभत तेजस्वी भूयो भीमात्सुयोधनः ॥
09-056-029a	आविद्धा सर्ववेगेन भीमेन महती गदा ।
09-056-029c	सधूमं सार्चिषं चाग्निं मुमोचोग्रा महास्वना ॥
09-056-030a	आधूतां भीमसेनेन गदां दृष्ट्वा सुयोधनः ।
09-056-030c	अद्रिसारमयीं गुर्वीमाविध्यन्बह्वशोभत ॥
09-056-031a	गदामारुतवेगं हि दृष्ट्वा तस्य महात्मनः ।
09-056-031c	भयं विवेश पाण्डून्वै सर्वानेव ससोमकान् ॥
09-056-032a	तौ दर्शयन्तौ समरे युद्धक्रीडां समन्ततः ।
09-056-032c	गदाभ्यां सहसान्योन्यमाजघ्नतुररिदमौ ॥
09-056-033a	तौ परस्परमासाद्य दंष्ट्राभ्यां द्विरदौ यथा ।
09-056-033c	अशोभेतां महाराज शोणितेन परिप्लुतौ ॥
09-056-034a	एवं तदभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतम् ।
09-056-034c	परिवृत्तेऽहनि क्रूरं वृत्रवासवयोरिव ॥
09-056-035a	दृष्ट्वा व्यवस्थितं भीमं तव पुत्रो महाबलः ।
09-056-035c	चरंश्चित्रतरान्मार्गान्कौन्तेयमभिदुद्रुवे ॥
09-056-036a	तस्य भीमो महावेगां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ।
09-056-036c	अभिक्रुद्धस्य क्रुद्धस्तु ताडयामास तां गदाम् ॥
09-056-037a	सविस्फुलिङ्गो निर्हादस्तयोस्तत्राभिघातजः ।
09-056-037c	प्रादुरासीन्महाराज सृष्टयोर्वज्रयोरिव ॥
09-056-038a	वेगवत्या तया तत्र भीमसेनप्रमुक्तया ।
09-056-038c	निपतन्त्या महाराज पृथिवी समकम्पत ॥
09-056-039a	तां नामृष्यत कौरव्यो गदां प्रतिहतां रणे ।
09-056-039c	मत्तो द्विप इव क्रुद्धः प्रतिकुञ्जरदर्शनात् ॥

09-056-040a	स सव्यं मण्डलं राजन्नुद्भ्राम्य कृतनिश्चयः ।
09-056-040c	आजघ्ने मूर्ध्नि कौन्तेयं गदया भीमवेगया ॥
09-056-041a	तया त्वभिहतो भीमः पुत्रेण तव पाण्डवः ।
09-056-041c	नाकम्पत महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥
09-056-042a	आश्चर्यं चापि तद्राजन्सर्वसैन्यान्यपूजयन् ।
09-056-042c	यद्गदाभिहतो भीमो नाकम्पत पदात्पदम् ॥
09-056-043a	ततो गुरुतरां दीप्तां गदां हेमपरिष्कृताम् ।
09-056-043c	दुर्योधनाय व्यसृजद्भीमो भीमपराक्रमः ॥
09-056-044a	तं प्रहारमसंभ्रान्तो लाघवेन महाबलः ।
09-056-044c	मोघं दुर्योधनश्चक्रे तत्राभूद्विस्मयो महान् ॥
09-056-045a	सा तु मोघा गदा राजन्पतन्ती भीमचोदिता ।
09-056-045c	चालयामास पृथिवीं महानिर्घातनिस्वना ॥
09-056-046a	आस्थाय कौशिकान्मार्गानुत्पतन्स पुनः पुनः ।
09-056-046c	गदानिपातं प्रज्ञाय भीमसेनमवञ्चयत् ॥
09-056-047a	वञ्चयित्वा तथा भीमं गदया कुरुसत्तमः ।
09-056-047c	ताडयामास संक्रुद्धो वक्षोदेशे महाबलः ॥
09-056-048a	गदयाभिहतो भीमो मुह्यमानो महारणे ।
09-056-048c	नाभ्यमन्यत कर्तव्यं पुत्रेणाभ्याहतस्तव ॥
09-056-049a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने राजन्सोमकपाण्डवाः ।
09-056-049c	भृशोपहतसंकल्पा नहृष्टमनसोऽभवन् ॥
09-056-050a	स तु तेन प्रहारेण मातङ्ग इव रोषितः ।
09-056-050c	हस्तिवद्धस्तिसंकाशमभिदुद्राव ते सुतम् ॥
09-056-051a	ततस्तु रभसो भीमो गदया तनयं तव ।
09-056-051c	अभिदुद्राव वेगेन सिंहो वनगजं यथा ॥
09-056-052a	उपसृत्य तु राजानं गदामोक्षविशारदः ।
09-056-052c	आविध्यत गदां राजन्समुद्दिश्य सुतं तव ॥
09-056-053a	अताडयद्भीमसेनः पार्श्वे दुर्योधनं तदा ।
09-056-053c	स विह्वलः प्रहारेण जानुभ्यामगमन्महीम् ॥
09-056-054a	तस्मिंस्तु भरतश्रेष्ठे जानुभ्यामवनीं गते ।
09-056-054c	उदतिष्ठत्ततो नादः सृञ्जयानां जगत्पते ॥
09-056-055a	तेषां तु निनदं श्रुत्वा सृञ्जयानां नरर्षभः ।

09-056-055c	अमर्षाद्भरतश्रेष्ठ पुत्रस्ते समकुप्यत ॥
09-056-056a	उत्थाय तु महाबाहुः क्रुद्धो नाग इव श्वसन् ।
09-056-056c	दिधक्षन्निव नेत्राभ्यां भीमसेनमवैक्षत ॥
09-056-057a	ततः स भरतश्रेष्ठो गदापाणिरभिद्रवत् ।
09-056-057c	प्रमथिष्यन्निव शिरो भीमसेनस्य संयुगे ॥
09-056-058a	स महात्मा महात्मानं भीमं भीमपराक्रमः ।
09-056-058c	अताडयच्छङ्खदेशे स चचालाचलोपमः ॥
09-056-059a	स भूयः शुशुभे पार्थस्ताडितो गदया रणे ।
09-056-059c	उद्भिन्नरुधिरो राजन्प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥
09-056-060a	ततो गदां वीरहणीमयस्मयीं; प्रगृह्य वज्राशनितुल्यनिस्वनाम् ।
09-056-060c	अताडयच्छत्रुममित्रकर्शनो; बलेन विक्रम्य धनंजयाग्रजः ॥
09-056-061a	स भीमसेनाभिहतस्तवात्मजः; पपात संकम्पितदेहबन्धनः ।
09-056-061c	सुपुष्पितो मारुतवेगताडितो; महावने साल इवावधूर्णितः ॥
09-056-062a	ततः प्रणेदुर्जहृषुश्च पाण्डवाः; समीक्ष्य पुत्रं पतितं क्षितौ तव ।
09-056-062c	ततः सुतस्ते प्रतिलभ्य चेतनां; समुत्पपात द्विरदो यथा हृदात् ॥
09-056-063a	स पार्थिवो नित्यममर्षितस्तदा; महारथः शिक्षितवत्परिभ्रमन् ।
09-056-063c	अताडयत्पाण्डवमग्रतः स्थितं; स विह्वलाङ्गो जगतीमुपास्पृशत् ॥
09-056-064a	स सिंहनादान्विननाद कौरवो; निपात्य भूमौ युधि भीममोजसा ।
09-056-064c	बिभेद चैवाशनितुल्यतेजसा; गदानिपातेन शरीररक्षणम् ॥
09-056-065a	ततोऽन्तरिक्षे निनदो महानभू;द्विवौकसामप्सरसां च नेदुषाम् ।
09-056-065c	पपात चोच्चैरमरप्रवेरितं; विचित्रपुष्पोत्करवर्षमुत्तमम् ॥
09-056-066a	ततः परानाविशदुत्तमं भयं; समीक्ष्य भूमौ पतितं नरोत्तमम् ।
09-056-066c	अहीयमानं च बलेन कौरवं; निशम्य भेदं च दृढस्य वर्मणः ॥
09-056-067a	ततो मुहूर्तादुपलभ्य चेतनां; प्रमृज्य वक्त्रं रुधिरार्द्रमात्मनः ।
09-056-067c	धृतिं समालम्ब्य विवृत्तलोचनो; बलेन संस्तभ्य वृकोदरः स्थितः ॥

09-057-001 संजय उवाच

09-057-001a	समुदीर्णं ततो दृष्ट्वा संग्रामं कुरुमुख्ययोः ।
09-057-001c	अथाब्रवीदर्जुनस्तु वासुदेवं यशस्विनम् ॥
09-057-002a	अनयोर्वीरयोर्युद्धे को ज्यायान्भवतो मतः ।
09-057-002c	कस्य वा को गुणो भूयानेतद्वद जनार्दन ॥

09-057-003	वासुदेव उवाच
09-057-003a	उपदेशोऽनयोस्तुल्यो भीमस्तु बलवत्तरः ।
09-057-003c	कृतयत्नतरस्त्वेष धार्तराष्ट्रो वृकोदरात् ॥
09-057-004a	भीमसेनस्तु धर्मेण युध्यमानो न जेष्यति ।
09-057-004c	अन्यायेन तु युध्यन्वै हन्यादेष सुयोधनम् ॥
09-057-005a	मायया निर्जिता देवैरसुरा इति नः श्रुतम् ।
09-057-005c	विरोचनश्च शक्रेण मायया निर्जितः सखे ॥
09-057-005e	मायया चाक्षिपत्तेजो वृत्रस्य बलसूदनः ॥
09-057-006a	प्रतिज्ञातं तु भीमेन द्यूतकाले धनंजय ।
09-057-006c	ऊरू भेत्स्यामि ते संख्ये गदयेति सुयोधनम् ॥
09-057-007a	सोऽयं प्रतिज्ञां तां चापि पारयित्वारिकर्शनः ।
09-057-007c	मायाविनं च राजानं माययैव निकृन्ततु ॥
09-057-008a	यद्येष बलमास्थाय न्यायेन प्रहरिष्यति ।
09-057-008c	विषमस्थस्ततो राजा भविष्यति युधिष्ठिरः ॥
09-057-009a	पुनरेव च वक्ष्यामि पाण्डवेदं निबोध मे ।
09-057-009c	धर्मराजापराधेन भयं नः पुनरागतम् ॥
09-057-010a	कृत्वा हि सुमहत्कर्म हत्वा भीष्ममुखान्कुरुन् ।
09-057-010c	जयः प्राप्तो यशश्चाग्र्यं वैरं च प्रतियातितम् ॥
09-057-010e	तदेवं विजयः प्राप्तः पुनः संशयितः कृतः ॥
09-057-011a	अबुद्धिरेषा महती धर्मराजस्य पाण्डव ।
09-057-011c	यदेकविजये युद्धं पणितं कृतमीदृशम् ॥
09-057-011e	सुयोधनः कृती वीर एकायनगतस्तथा ॥
09-057-012a	अपि चोशनसा गीतः श्रूयतेऽयं पुरातनः ।
09-057-012c	श्लोकस्तत्त्वार्थसहितस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
09-057-013a	पुनरावर्तमानानां भग्नानां जीवितैषिणाम् ।
09-057-013c	भेतव्यमरिशेषाणामेकायनगता हि ते ॥
09-057-014a	सुयोधनमिमं भग्नं हतसैन्यं हृदं गतम् ।
09-057-014c	पराजितं वनप्रेप्सुं निराशं राज्यलम्भने ॥
09-057-015a	को न्वेष संयुगे प्राज्ञः पुनर्द्वे समाह्वयेत् ।
09-057-015c	अपि वो निर्जितं राज्यं न हरेत सुयोधनः ॥
09-057-016a	यस्त्रयोदशवर्षाणि गदया कृतनिश्रमः ।

09-057-016c	चरत्यूर्ध्वं च तिर्यक्च भीमसेनजिघांसया ॥
09-057-017a	एवं चेन्न महाबाहुरन्यायेन हनिष्यति ।
09-057-017c	एष वः कौरवो राजा धार्तराष्ट्रो भविष्यति ॥
09-057-018a	धनंजयस्तु श्रुत्वैतत्केशवस्य महात्मनः ।
09-057-018c	प्रेक्षतो भीमसेनस्य हस्तेनोरुमताडयत् ॥
09-057-019a	गृह्य संज्ञां ततो भीमो गदया व्यचरद्रणे ।
09-057-019c	मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ॥
09-057-020a	दक्षिणं मण्डलं सव्यं गोमूत्रकमथापि च ।
09-057-020c	व्यचरत्पाण्डवो राजन्नरिं संमोहयन्निव ॥
09-057-021a	तथैव तव पुत्रोऽपि गदामार्गविशारदः ।
09-057-021c	व्यचरल्लघु चित्रं च भीमसेनजिघांसया ॥
09-057-022a	आधुन्वन्तौ गदे घोरे चन्दनागररूषिते ।
09-057-022c	वैरस्यान्तं परीप्सन्तौ रणे क्रुद्धाविवान्तकौ ॥
09-057-023a	अन्योन्यं तौ जिघांसन्तौ प्रवीरौ पुरुषर्षभौ ।
09-057-023c	युयुधाते गरुत्मन्तौ यथा नागामिषैषिणौ ॥
09-057-024a	मण्डलानि विचित्राणि चरतोर्नृपभीमयोः ।
09-057-024c	गदासंपातजास्तत्र प्रजज्ञुः पावकार्चिषः ॥
09-057-025a	समं प्रहरतोस्तत्र शूरयोर्बलिनोर्मृधे ।
09-057-025c	क्षुब्धयोर्वायुना राजन्द्वयोरिव समुद्रयोः ॥
09-057-026a	तयोः प्रहरतोस्तुल्यं मत्तकुञ्जरयोरिव ।
09-057-026c	गदानिर्घातसंह्रादः प्रहाराणामजायत ॥
09-057-027a	तस्मिंस्तदा संप्रहारे दारुणे संकुले भृशम् ।
09-057-027c	उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिंदमौ ॥
09-057-028a	तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पुनरेव परंतपौ ।
09-057-028c	अभ्यहारयतां क्रुद्धौ प्रगृह्य महती गदे ॥
09-057-029a	तयोः समभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतम् ।
09-057-029c	गदानिपातै राजेन्द्र तक्षतोर्वै परस्परम् ॥
09-057-030a	व्यायामप्रद्रुतौ तौ तु वृषभाक्षौ तरस्विनौ ।
09-057-030c	अन्योन्यं जघ्नतुर्वीरौ पङ्कस्थौ महिषाविव ॥
09-057-031a	जर्जरीकृतसर्वाङ्गौ रुधिरेणाभिसंप्लुतौ ।
09-057-031c	ददृशाते हिमवति पुष्पिताविव किंशुकौ ॥

09-057-032a	दुर्योधनेन पार्थस्तु विवरे संप्रदर्शिते ।
09-057-032c	ईषदुत्स्मयमानस्तु सहसा प्रससार ह ॥
09-057-033a	तमभ्याशगतं प्राज्ञो रणे प्रेक्ष्य वृकोदरः ।
09-057-033c	अवाक्षिपद्गदां तस्मै वेगेन महता बली ॥
09-057-034a	अवक्षेपं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशां पते ।
09-057-034c	अपासर्पत्ततः स्थानात्सा मोघा न्यपतद्भुवि ॥
09-057-035a	मोक्षयित्वा प्रहारं तं सुतस्तव स संभ्रमात् ।
09-057-035c	भीमसेनं च गदया प्राहरत्कुरुसत्तमः ॥
09-057-036a	तस्य विष्यन्दमानेन रुधिरेणामितौजसः ।
09-057-036c	प्रहारगुरुपाताच्च मूर्ध्नेव समजायत ॥
09-057-037a	दुर्योधनस्तं च वेद पीडितं पाण्डवं रणे ।
09-057-037c	धारयामास भीमोऽपि शरीरमतिपीडितम् ॥
09-057-038a	अमन्यत स्थितं ह्येनं प्रहरिष्यन्तमाहवे ।
09-057-038c	अतो न प्राहरत्तस्मै पुनरेव तवात्मजः ॥
09-057-039a	ततो मुहूर्तमाश्वस्य दुर्योधनमवस्थितम् ।
09-057-039c	वेगेनाभ्यद्रवद्राजन्भीमसेनः प्रतापवान् ॥
09-057-040a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संरब्धममितौजसम् ।
09-057-040c	मोघमस्य प्रहारं तं चिकीर्षुर्भरतर्षभ ॥
09-057-041a	अवस्थाने मतिं कृत्वा पुत्रस्तव महामनाः ।
09-057-041c	इयेषोत्पतितुं राजंश्छलयिष्यन्वृकोदरम् ॥
09-057-042a	अबुध्यद्भीमसेनस्तद्राज्ञस्तस्य चिकीर्षितम् ।
09-057-042c	अथास्य समभिद्रुत्य समुत्क्रम्य च सिंहवत् ॥
09-057-043a	सृत्या वञ्चयतो राजन्पुनरेवोत्पतिष्यतः ।
09-057-043c	ऊरुभ्यां प्राहिणोद्राजन्नादां वेगेन पाण्डवः ॥
09-057-044a	सा वज्रनिष्पेषसमा प्रहिता भीमकर्मणा ।
09-057-044c	ऊरू दुर्योधनस्याथ बभञ्ज प्रियदर्शनौ ॥
09-057-045a	स पपात नरव्याघ्रो वसुधामनुनादयन् ।
09-057-045c	भग्नोरुर्भीमसेनेन पुत्रस्तव महीपते ॥
09-057-046a	ववुर्वाताः सनिर्घाताः पांसुवर्षं पपात च ।
09-057-046c	चचाल पृथिवी चापि सवृक्षक्षुपपर्वता ॥
09-057-047a	तस्मिन्निपतिते वीरे पत्यौ सर्वमहीक्षिताम् ।

09-057-047c	महास्वना पुनर्दीप्ता सनिर्घाता भयंकरी ॥
09-057-047e	पपात चोलका महती पतिते पृथिवीपतौ ॥
09-057-048a	तथा शोणितवर्षं च पांसुवर्षं च भारत ।
09-057-048c	ववर्ष मघवांस्तत्र तव पुत्रे निपातिते ॥
09-057-049a	यक्षाणां राक्षसानां च पिशाचानां तथैव च ।
09-057-049c	अन्तरिक्षे महानादः श्रूयते भरतर्षभ ॥
09-057-050a	तेन शब्देन घोरेण मृगाणामथ पक्षिणाम् ।
09-057-050c	जज्ञे घोरतमः शब्दो बहूनां सर्वतोदिशम् ॥
09-057-051a	ये तत्र वाजिनः शेषा गजाश्च मनुजैः सह ।
09-057-051c	मुमुचुस्ते महानादं तव पुत्रे निपातिते ॥
09-057-052a	भेरीशङ्खमृदङ्गानामभवच्च स्वनो महान् ।
09-057-052c	अन्तर्भूमिगतश्चैव तव पुत्रे निपातिते ॥
09-057-053a	बहुपादैर्बहुभुजैः कबन्धैर्घोरदर्शनैः ।
09-057-053c	नृत्यद्भिर्भयदैव्याप्ता दिशस्तत्राभवन्नृप ॥
09-057-054a	ध्वजवन्तोऽस्त्रवन्तश्च शस्त्रवन्तस्तथैव च ।
09-057-054c	प्राकम्पन्त ततो राजंस्तव पुत्रे निपातिते ॥
09-057-055a	हृदाः कूपाश्च रुधिरमुद्वेमुर्नृपसत्तम ।
09-057-055c	नद्यश्च सुमहावेगाः प्रतिस्रोतोवहाभवन् ॥
09-057-056a	पुल्लिङ्गा इव नार्यस्तु स्त्रीलिङ्गाः पुरुषाभवन् ।
09-057-056c	दुर्योधने तदा राजन्पतिते तनये तव ॥
09-057-057a	दृष्ट्वा तानद्भुतोत्पातान्पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
09-057-057c	आविग्नमनसः सर्वे बभूवुर्भरतर्षभ ॥
09-057-058a	ययुर्देवा यथाकामं गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
09-057-058c	कथयन्तोऽद्भुतं युद्धं सुतयोस्तव भारत ॥
09-057-059a	तथैव सिद्धा राजेन्द्र तथा वातिकचारणाः ।
09-057-059c	नरसिंहौ प्रशंसन्तौ विप्रजगमुर्यथागतम् ॥

09-058-001 संजय उवाच

09-058-001a	तं पातितं ततो दृष्ट्वा महाशालमिवोद्धतम् ।
09-058-001c	प्रहृष्टमनसः सर्वे बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ॥
09-058-002a	उन्मत्तमिव मातङ्गं सिंहेन विनिपातितम् ।
09-058-002c	ददृशुर्हृष्टरोमाणः सर्वे ते चापि सोमकाः ॥

09-058-003a	ततो दुर्योधनं हत्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
09-058-003c	पतितं कौरवेन्द्रं तमुपगम्येदमब्रवीत् ॥
09-058-004a	गौर्गौरिति पुरा मन्द द्रौपदीमेकवाससम् ।
09-058-004c	यत्सभायां हसन्नस्मांस्तदा वदसि दुर्मते ॥
09-058-004e	तस्यावहासस्य फलमद्य त्वं समवाप्नुहि ॥
09-058-005a	एवमुक्त्वा स वामेन पदा मौलिमुपास्पृशत् ।
09-058-005c	शिरश्च राजसिंहस्य पादेन समलोडयत् ॥
09-058-006a	तथैव क्रोधसंरक्तो भीमः परबलार्दनः ।
09-058-006c	पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं यत्तच्छृणु नराधिप ॥
09-058-007a	येऽस्मान्पुरोऽपनृत्यन्त पुनर्गौरिति गौरिति ।
09-058-007c	तान्वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति ॥
09-058-008a	नास्माकं निकृतिर्वह्निर्नाक्षद्यूतं न वञ्चना ।
09-058-008c	स्वबाहुबलमाश्रित्य प्रबाधामो वयं रिपून् ॥
09-058-009a	सोऽवाप्य वैरस्य परस्य पारं; वृकोदरः प्राह शनैः प्रहस्य ।
09-058-009c	युधिष्ठिरं केशवसृञ्जयांश्च; धनंजयं माद्रवतीसुतौ च ॥
09-058-010a	रजस्वलां द्रौपदीमानयन्ये; ये चाप्यकुर्वन्त सदस्यवस्त्राम् ।
09-058-010c	तान्पश्यध्वं पाण्डवैर्धार्तराष्ट्राः; त्रणे हतांस्तपसा याज्ञसेन्याः ॥
09-058-011a	ये नः पुरा षण्ढतिलानवोचः; न्क्रूरा राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्राः ।
09-058-011c	ते नो हताः सगणाः सानुबन्धाः; कामं स्वर्गं नरकं वा ब्रजामः ॥
09-058-012a	पुनश्च राज्ञः पतितस्य भूमौ; स तां गदां स्कन्धगतां निरीक्ष्य ।
09-058-012c	वामेन पादेन शिरः प्रमृद्य; दुर्योधनं नैकृतिकेत्यवोचत् ॥
09-058-013a	हृष्टेन राजन्कुरुपार्थिवस्य; क्षुद्रात्मना भीमसेनेन पादम् ।
09-058-013c	दृष्ट्वा कृतं मूर्धनि नाभ्यनन्द; न्धर्मात्मानः सोमकानां प्रबर्हाः ॥
09-058-014a	तव पुत्रं तथा हत्वा कत्थमानं वृकोदरम् ।
09-058-014c	नृत्यमानं च बहुशो धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥
09-058-015a	मा शिरोऽस्य पदा मदीर्मा धर्मस्तेऽत्यगान्महान् ।
09-058-015c	राजा ज्ञातिर्हतश्चायं नैतन्न्याय्यं तवानघ ॥
09-058-016a	विध्वस्तोऽयं हतामात्यो हतभ्राता हतप्रजः ।
09-058-016c	उत्सन्नपिण्डो भ्राता च नैतन्न्याय्यं कृतं त्वया ॥
09-058-017a	धार्मिको भीमसेनोऽसावित्याहुस्त्वां पुरा जनाः ।
09-058-017c	स कस्माद्भीमसेन त्वं राजानमधितिष्ठसि ॥

- 09-058-018a दृष्ट्वा दुर्योधनं राजा कुन्तीपुत्रस्तथागतम् ।
 09-058-018c नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 09-058-019a नूनमेतद्वलवता धात्रादिष्टं महात्मना ।
 09-058-019c यद्वयं त्वां जिघांसामस्त्वं चास्मान्कुरुसत्तम ॥
- 09-058-020a आत्मनो ह्यपराधेन महद्व्यसनमीदृशम् ।
 09-058-020c प्राप्तवानसि यल्लोभान्मदाद्वाल्याच्च भारत ॥
- 09-058-021a घातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातृनथ पितृस्तथा ।
 09-058-021c पुत्रान्पौत्रांस्तथाचार्यास्ततोऽसि निधनं गतः ॥
- 09-058-022a तवापराधादस्माभिर्भ्रातरस्ते महारथाः ।
 09-058-022c निहता ज्ञातयश्चान्ये दिष्टं मन्ये दुरत्ययम् ॥
- 09-058-023a स्नुषाश्च प्रस्नुषाश्चैव धृतराष्ट्रस्य विह्वलाः ।
 09-058-023c गर्हयिष्यन्ति नो नूनं विधवाः शोककर्षिताः ॥
- 09-058-024a एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निशश्वास स पार्थिवः ।
 09-058-024c विललाप चिरं चापि धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

09-059-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 09-059-001a अधर्मेण हतं दृष्ट्वा राजानं माधवोत्तमः ।
 09-059-001c किमब्रवीत्तदा सूत बलदेवो महाबलः ॥
- 09-059-002a गदायुद्धविशेषज्ञो गदायुद्धविशारदः ।
 09-059-002c कृतवात्रौहिणेयो यत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

09-059-003 संजय उवाच

- 09-059-003a शिरस्यभिहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन ते सुतम् ।
 09-059-003c रामः प्रहरतां श्रेष्ठशुक्रोध बलवद्वली ॥
- 09-059-004a ततो मध्ये नरेन्द्राणामूर्ध्वबाहुर्हलायुधः ।
 09-059-004c कुर्वन्नार्तस्वरं घोरं धिग्धिग्भीमेत्युवाच ह ॥
- 09-059-005a अहो धिग्यदधो नाभेः प्रहतं शुद्धविक्रमे ।
 09-059-005c नैतदृष्टं गदायुद्धे कृतवान्यद्वृकोदरः ॥
- 09-059-006a अधो नाभ्या न हन्तव्यमिति शास्त्रस्य निश्चयः ।
 09-059-006c अयं त्वशास्त्रविन्मूढः स्वच्छन्दात्संप्रवर्तते ॥
- 09-059-007a तस्य तत्तद्ब्रुवाणस्य रोषः समभवन्महान् ।
 09-059-007c ततो लाङ्गलमुद्यम्य भीममभ्यद्रवद्वली ॥

09-059-008a	तस्योर्ध्वबाहोः सदृशं रूपमासीन्महात्मनः ।
09-059-008c	बहुधातुविचित्रस्य श्वेतस्येव महागिरेः ॥
09-059-009a	तमुत्पतन्तं जग्राह केशवो विनयानतः ।
09-059-009c	बाहुभ्यां पीनवृत्ताभ्यां प्रयत्नाद्वलवद्वली ॥
09-059-010a	सितासितौ यदुवरौ शुशुभातेऽधिकं ततः ।
09-059-010c	नभोगतौ यथा राजंश्चन्द्रसूर्यौ दिनक्षये ॥
09-059-011a	उवाच चैनं संरब्धं शमयन्निव केशवः ।
09-059-011c	आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धिर्मित्रमित्रोदयस्तथा ॥
09-059-011e	विपरीतं द्विषत्स्वेतत्षड्विधा वृद्धिरात्मनः ॥
09-059-012a	आत्मन्यपि च मित्रेषु विपरीतं यदा भवेत् ।
09-059-012c	तदा विद्यान्मनोज्यानिमाशु शान्तिकरो भवेत् ॥
09-059-013a	अस्माकं सहजं मित्रं पाण्डवाः शुद्धपौरुषाः ।
09-059-013c	स्वकाः पितृष्वसुः पुत्रास्ते परैर्निकृता भृशम् ॥
09-059-014a	प्रतिज्ञापारणं धर्मः क्षत्रियस्येति वेत्थ ह ।
09-059-014c	सुयोधनस्य गदया भङ्क्तास्म्यूरु महाहवे ॥
09-059-014e	इति पूर्वं प्रतिज्ञातं भीमेन हि सभातले ॥
09-059-015a	मैत्रेयेणाभिषप्तश्च पूर्वमेव महर्षिणा ।
09-059-015c	ऊरु भेत्स्यति ते भीमो गदयेति परंतप ॥
09-059-015e	अतो दोषं न पश्यामि मा क्रुधस्त्वं प्रलम्बहन् ॥
09-059-016a	यौनैर्हार्दैश्च संबन्धैः संबद्धाः स्मेह पाण्डवैः ।
09-059-016c	तेषां वृद्ध्याभिवृद्धिर्नो मा क्रुधः पुरुषर्षभ ॥

09-059-017 राम उवाच

09-059-017a	धर्मः सुचरितः सद्भिः सह द्वाभ्यां नियच्छति ।
09-059-017c	अर्थश्चात्यर्थलुब्धस्य कामश्चातिप्रसङ्गिनः ॥
09-059-018a	धर्मार्थौ धर्मकामौ च कामार्थौ चाप्यपीडयन् ।
09-059-018c	धर्मार्थकामान्योऽभ्येति सोऽत्यन्तं सुखमश्रुते ॥
09-059-019a	तदिदं व्याकुलं सर्वं कृतं धर्मस्य पीडनात् ।
09-059-019c	भीमसेनेन गोविन्द कामं त्वं तु यथात्थ माम् ॥

09-059-020 वासुदेव उवाच

09-059-020a	अरोषणो हि धर्मात्मा सततं धर्मवत्सलः ।
09-059-020c	भवान्प्रख्यायते लोके तस्मात्संशाम्य मा क्रुधः ॥

- 09-059-021a प्राप्तं कलियुगं विद्धि प्रतिज्ञां पाण्डवस्य च ।
 09-059-021c आनृण्यं यातु वैरस्य प्रतिज्ञायाश्च पाण्डवः ॥
- 09-059-022 संजय उवाच**
- 09-059-022a धर्मच्छलमपि श्रुत्वा केशवात्स विशां पते ।
 09-059-022c नैव प्रीतमना रामो वचनं प्राह संसदि ॥
- 09-059-023a हत्वाधर्मेण राजानं धर्मात्मानं सुयोधनम् ।
 09-059-023c जिह्वयोधीति लोकेऽस्मिन्ख्यातिं यास्यति पाण्डवः ॥
- 09-059-024a दुर्योधनोऽपि धर्मात्मा गतिं यास्यति शाश्वतीम् ।
 09-059-024c ऋजुयोधी हतो राजा धार्तराष्ट्रो नराधिपः ॥
- 09-059-025a युद्धदीक्षां प्रविश्याजौ रणयज्ञं वितत्य च ।
 09-059-025c हुत्वात्मानममित्राग्नौ प्राप चावभृथं यशः ॥
- 09-059-026a इत्युक्त्वा रथमास्थाय रौहिणेयः प्रतापवान् ।
 09-059-026c श्वेताभ्रशिखराकारः प्रययौ द्वारकां प्रति ॥
- 09-059-027a पाञ्चालाश्च सवाष्णोयाः पाण्डवाश्च विशां पते ।
 09-059-027c रामे द्वारवतीं याते नातिप्रमनसोऽभवन् ॥
- 09-059-028a ततो युधिष्ठिरं दीनं चिन्तापरमधोमुखम् ।
 09-059-028c शोकोपहतसंकल्पं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥
- 09-059-029a धर्मराज किमर्थं त्वमधर्ममनुमन्यसे ।
 09-059-029c हतबन्धोर्यदेतस्य पतितस्य विचेतसः ॥
- 09-059-030a दुर्योधनस्य भीमेन मृद्यमानं शिरः पदा ।
 09-059-030c उपप्रेक्षसि कस्मात्त्वं धर्मज्ञः सन्नराधिप ॥

09-059-031 युधिष्ठिर उवाच

- 09-059-031a न ममैतत्प्रियं कृष्ण यद्राजानं वृकोदरः ।
 09-059-031c पदा मूर्धन्यस्पृशत्क्रोधान्न च हृष्ये कुलक्षये ॥
- 09-059-032a निकृत्या निकृता नित्यं धृतराष्ट्रसुतैर्वयम् ।
 09-059-032c बहूनि परुषाण्युक्त्वा वनं प्रस्थापिताः स्म ह ॥
- 09-059-033a भीमसेनस्य तद्दुःखमतीव हृदि वर्तते ।
 09-059-033c इति संचिन्त्य वाष्णोय मयैतत्समुपेक्षितम् ॥
- 09-059-034a तस्माद्धत्वाकृतप्रज्ञं लुब्धं कामवशानुगम् ।
 09-059-034c लभतां पाण्डवः कामं धर्मेऽधर्मेऽपि वा कृते ॥

09-059-035 संजय उवाच

- 09-059-035a इत्युक्ते धर्मराजेन वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ।
 09-059-035c काममस्त्वेवमिति वै कृच्छ्राद्यदुकुलोद्वहः ॥
 09-059-036a इत्युक्तो वासुदेवेन भीमप्रियहितैषिणा ।
 09-059-036c अन्वमोदत तत्सर्वं यद्धीमेन कृतं युधि ॥
 09-059-037a भीमसेनोऽपि हत्वाजौ तव पुत्रममर्षणः ।
 09-059-037c अभिवाद्याग्रतः स्थित्वा संप्रहृष्टः कृताञ्जलिः ॥
 09-059-038a प्रोवाच सुमहातेजा धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 09-059-038c हर्षादुत्फुल्लनयनो जितकाशी विशां पते ॥
 09-059-039a तवाद्य पृथिवी राजन्क्षेमा निहतकण्टका ।
 09-059-039c तां प्रशाधि महाराज स्वधर्ममनुपालयन् ॥
 09-059-040a यस्तु कर्तास्य वैरस्य निकृत्या निकृतिप्रियः ।
 09-059-040c सोऽयं विनिहतः शेते पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
 09-059-041a दुःशासनप्रभृतयः सर्वे ते चोग्रवादिनः ।
 09-059-041c राधेयः शकुनिश्चापि निहतास्तव शत्रवः ॥
 09-059-042a सेयं रत्नसमाकीर्णा मही सवनपर्वता ।
 09-059-042c उपावृत्ता महाराज त्वामद्य निहतद्विषम् ॥

09-059-043 युधिष्ठिर उवाच

- 09-059-043a गतं वैरस्य निधनं हतो राजा सुयोधनः ।
 09-059-043c कृष्णस्य मतमास्थाय विजितेयं वसुंधरा ॥
 09-059-044a दिष्ट्या गतस्त्वमानृण्यं मातुः कोपस्य चोभयोः ।
 09-059-044c दिष्ट्या जयसि दुर्धर्ष दिष्ट्या शत्रुर्निपातितः ॥

09-060-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 09-060-001a हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
 09-060-001c पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥

09-060-002 संजय उवाच

- 09-060-002a हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
 09-060-002c सिंहेनेव महाराज मत्तं वनगजं वने ॥
 09-060-003a प्रहृष्टमनसस्तत्र कृष्णेन सह पाण्डवाः ।
 09-060-003c पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव निहते कुरुनन्दने ॥

09-060-004a	आविध्यन्नुत्तरीयाणि सिंहनादांश्च नेदिरे ।
09-060-004c	नैतान्हर्षसमाविष्टानियं सेहे वसुंधरा ॥
09-060-005a	धनूंष्यन्ये व्याक्षिपन्त ज्याश्चाप्यन्ये तथाक्षिपन् ।
09-060-005c	दध्मुरन्ये महाशङ्खानन्ये जघ्नुश्च दुन्दुभीः ॥
09-060-006a	चिक्रीडुश्च तथैवान्ये जहसुश्च तवाहिताः ।
09-060-006c	अब्रुवंश्चासकृद्वीरा भीमसेनमिदं वचः ॥
09-060-007a	दुष्करं भवता कर्म रणेऽद्य सुमहत्कृतम् ।
09-060-007c	कौरवेन्द्रं रणे हत्वा गदयातिकृतश्रमम् ॥
09-060-008a	इन्द्रेणेव हि वृत्रस्य वधं परमसंयुगे ।
09-060-008c	त्वया कृतममन्यन्त शत्रोर्वधमिमं जनाः ॥
09-060-009a	चरन्तं विविधान्मार्गान्मण्डलानि च सर्वशः ।
09-060-009c	दुर्योधनमिमं शूरं कोऽन्यो हन्याद्वृकोदरात् ॥
09-060-010a	वैरस्य च गतः पारं त्वमिहान्यैः सुदुर्गमम् ।
09-060-010c	अशक्यमेतदन्येन संपादयितुमीदृशम् ॥
09-060-011a	कुञ्जरेणेव मत्तेन वीर संग्राममूर्धनि ।
09-060-011c	दुर्योधनशिरो दिष्ट्या पादेन मृदितं त्वया ॥
09-060-012a	सिंहेन महिषस्येव कृत्वा संग्रामद्भुतम् ।
09-060-012c	दुःशासनस्य रुधिरं दिष्ट्या पीतं त्वयानघ ॥
09-060-013a	ये विप्रकुर्वत्राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
09-060-013c	मूर्ध्नि तेषां कृतः पादो दिष्ट्या ते स्वेन कर्मणा ॥
09-060-014a	अमित्राणामधिष्ठानाद्वधादुर्योधनस्य च ।
09-060-014c	भीम दिष्ट्या पृथिव्यां ते प्रथितं सुमहद्यशः ॥
09-060-015a	एवं नूनं हते वृत्रे शक्रं नन्दन्ति बन्दिनः ।
09-060-015c	तथा त्वां निहतामित्रं वयं नन्दाम भारत ॥
09-060-016a	दुर्योधनवधे यानि रोमाणि हृषितानि नः ।
09-060-016c	अद्यापि न विहृष्यन्ति तानि तद्विद्धि भारत ॥
09-060-016e	इत्यब्रुवन्भीमसेनं वातिकास्तत्र संगताः ॥
09-060-017a	तान्हृष्टान्पुरुषव्याघ्रान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ।
09-060-017c	ब्रुवतः सदृशं तत्र प्रोवाच मधुसूदनः ॥
09-060-018a	न न्याय्यं निहतः शत्रुर्भूयो हन्तुं जनाधिपाः ।
09-060-018c	असकृद्वाग्भिरुग्राभिर्निहतो ह्येष मन्दधीः ॥

09-060-019a	तदैवैष हतः पापो यदैव निरपत्रपः ।
09-060-019c	लुब्धः पापसहायश्च सुहृदां शासनातिगः ॥
09-060-020a	बहुशो विदुरद्रोणकृपगाङ्गोयसृञ्जयैः ।
09-060-020c	पाण्डुभ्यः प्रोच्यमानोऽपि पित्र्यमंशं न दत्तवान् ॥
09-060-021a	नैष योग्योऽद्य मित्रं वा शत्रुर्वा पुरुषाधमः ।
09-060-021c	किमनेनातिनुन्नेन वाग्भिः काष्ठसधर्मणा ॥
09-060-022a	रथेष्वारोहत क्षिप्रं गच्छामो वसुधाधिपाः ।
09-060-022c	दिष्ट्या हतोऽयं पापात्मा सामात्यज्ञातिबान्धवः ॥
09-060-023a	इति श्रुत्वा त्वधिक्षेपं कृष्णादुर्योधनो नृपः ।
09-060-023c	अमर्षवशमापन्न उदतिष्ठद्विशां पते ॥
09-060-024a	स्फिग्देशेनोपविष्टः स दोर्भ्यां विष्टभ्य मेदिनीम् ।
09-060-024c	दृष्टिं भ्रूसंकटां कृत्वा वासुदेवे न्यपातयत् ॥
09-060-025a	अर्धोन्नतशरीरस्य रूपमासीन्नृपस्य तत् ।
09-060-025c	क्रुद्धस्याशीविषस्येव च्छिन्नपुच्छस्य भारत ॥
09-060-026a	प्राणान्तकरणीं घोरां वेदनामविचिन्तयन् ।
09-060-026c	दुर्योधनो वासुदेवं वाग्भिरुग्राभिरार्दयत् ॥
09-060-027a	कंसदासस्य दायाद न ते लज्जास्त्यनेन वै ।
09-060-027c	अधर्मेण गदायुद्धे यदहं विनिपातितः ॥
09-060-028a	ऊरू भिन्धीति भीमस्य स्मृतिं मिथ्या प्रयच्छता ।
09-060-028c	किं न विज्ञातमेतन्मे यदर्जुनमवोचथाः ॥
09-060-029a	घातयित्वा महीपालानृजुयुद्धान्सहस्रशः ।
09-060-029c	जिह्वैरुपायैर्बहुभिर्न ते लज्जा न ते घृणा ॥
09-060-030a	अहन्यहनि शूराणां कुर्वाणः कदनं महत् ।
09-060-030c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य घातितस्ते पितामहः ॥
09-060-031a	अश्वत्थाम्नः सनामानं हत्वा नागं सुदुर्मते ।
09-060-031c	आचार्यो न्यासितः शस्त्रं किं तन्न विदितं मम ॥
09-060-032a	स चानेन नृशंसेन धृष्टद्युम्नेन वीर्यवान् ।
09-060-032c	पात्यमानस्त्वया दृष्टो न चैनं त्वमवारयः ॥
09-060-033a	वधार्थं पाण्डुपुत्रस्य याचितां शक्तिमेव च ।
09-060-033c	घटोत्कचे व्यसयथाः कस्त्वत्तः पापकृत्तमः ॥
09-060-034a	छिन्नबाहुः प्रायगतस्तथा भूरिश्रवा बली ।

- 09-060-034c त्वया निसृष्टेन हतः शैनेयेन दुरात्मना ॥
- 09-060-035a कुर्वाणश्चोत्तमं कर्म कर्णः पार्थजिगीषया ।
- 09-060-035c व्यसनेनाश्वसेनस्य पन्नगेन्द्रसुतस्य वै ॥
- 09-060-036a पुनश्च पतिते चक्रे व्यसनार्तः पराजितः ।
- 09-060-036c पातितः समरे कर्णश्चक्रव्यग्रोऽग्रणीर्नृणाम् ॥
- 09-060-037a यदि मां चापि कर्णं च भीष्मद्रोणौ च संयुगे ।
- 09-060-037c ऋजुना प्रतियुध्येथा न ते स्याद्विजयो ध्रुवम् ॥
- 09-060-038a त्वया पुनरनार्येण जिह्वामार्गेण पार्थिवाः ।
- 09-060-038c स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो वयं चान्ये च घातिताः ॥

09-060-039 वासुदेव उवाच

- 09-060-039a हतस्त्वमसि गान्धारे सभ्रातृसुतबान्धवः ।
- 09-060-039c सगणः ससुहृच्चैव पापमार्गमनुष्ठितः ॥
- 09-060-040a तवैव दुष्कृतैर्वीरौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ।
- 09-060-040c कर्णश्च निहतः संख्ये तव शीलानुवर्तकः ॥
- 09-060-041a याच्यमानो मया मूढ पित्र्यमंशं न दित्ससि ।
- 09-060-041c पाण्डवेभ्यः स्वराज्यार्थं लोभाच्छकुनिनिश्चयात् ॥
- 09-060-042a विषं ते भीमसेनाय दत्तं सर्वे च पाण्डवाः ।
- 09-060-042c प्रदीपिता जतुगृहे मात्रा सह सुदुर्मते ॥
- 09-060-043a सभायां याज्ञसेनी च कृष्टा द्यूते रजस्वला ।
- 09-060-043c तदैव तावद्दुष्टात्मन्वध्यस्त्वं निरपत्रपः ॥
- 09-060-044a अनक्षज्ञं च धर्मज्ञं सौबलेनाक्षवेदिना ।
- 09-060-044c निकृत्या यत्पराजैषीस्तस्मादसि हतो रणे ॥
- 09-060-045a जयद्रथेन पापेन यत्कृष्णा क्लेशिता वने ।
- 09-060-045c यातेषु मृगयां तेषु तृणबिन्दोरथाश्रमे ॥
- 09-060-046a अभिमन्युश्च यद्बाल एको बहुभिराहवे ।
- 09-060-046c त्वद्दोषैर्निहतः पाप तस्मादसि हतो रणे ॥

09-060-047 दुर्योधन उवाच

- 09-060-047a अधीतं विधिवद्दत्तं भूः प्रशास्ता ससागरा ।
- 09-060-047c मूर्ध्नि स्थितममित्राणां को नु स्वन्ततरो मया ॥
- 09-060-048a यदिष्टं क्षत्रबन्धूनां स्वधर्ममनुपश्यताम् ।

- 09-060-048c तदिदं निधनं प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया ॥
- 09-060-049a देवार्हा मानुषा भोगाः प्राप्ता असुलभा नृपैः ।
- 09-060-049c ऐश्वर्यं चोत्तमं प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया ॥
- 09-060-050a ससुहृत्सानुबन्धश्च स्वर्गं गन्ताहमच्युत ।
- 09-060-050c यूयं विहतसंकल्पाः शोचन्तो वर्तयिष्यथ ॥
- 09-060-051 संजय उवाच**
- 09-060-051a अस्य वाक्यस्य निधने कुरुराजस्य भारत ।
- 09-060-051c अपतत्सुमहद्वर्षं पुष्पाणां पुण्यगन्धिनाम् ॥
- 09-060-052a अवादयन्त गन्धर्वा जगुश्चाप्सरसां गणाः ।
- 09-060-052c सिद्धाश्च मुमुचुर्वाचः साधु साध्विति भारत ॥
- 09-060-053a ववौ च सुरभिर्वायुः पुण्यगन्धो मृदुः सुखः ।
- 09-060-053c व्यराजतामलं चैव नभो वैडूर्यसंनिभम् ॥
- 09-060-054a अत्यद्भुतानि ते दृष्ट्वा वासुदेवपुरोगमाः ।
- 09-060-054c दुर्योधनस्य पूजां च दृष्ट्वा व्रीडामुपागमन् ॥
- 09-060-055a हतांश्चाधर्मतः श्रुत्वा शोकार्ताः शुशुचुर्हि ते ।
- 09-060-055c भीष्मं द्रोणं तथा कर्णं भूरिश्रवसमेव च ॥
- 09-060-056a तांस्तु चिन्तापरान्दृष्ट्वा पाण्डवान्दीनचेतसः ।
- 09-060-056c प्रोवाचेदं वचः कृष्णो मेघदुन्दुभिनिस्वनः ॥
- 09-060-057a नैष शक्योऽतिशीघ्रास्त्रस्ते च सर्वे महारथाः ।
- 09-060-057c ऋजुयुद्धेन विक्रान्ता हन्तुं युष्माभिराहवे ॥
- 09-060-058a उपाया विहिता ह्येते मया तस्मान्नराधिपाः ।
- 09-060-058c अन्यथा पाण्डवेयानां नाभविष्यज्जयः क्वचित् ॥
- 09-060-059a ते हि सर्वे महात्मानश्चत्वारोऽतिरथा भुवि ।
- 09-060-059c न शक्या धर्मतो हन्तुं लोकपालैरपि स्वयम् ॥
- 09-060-060a तथैवायं गदापाणिर्धार्तराष्ट्रो गतक्लमः ।
- 09-060-060c न शक्यो धर्मतो हन्तुं कालेनापीह दण्डिना ॥
- 09-060-061a न च वो हृदि कर्तव्यं यदयं घातितो नृपः ।
- 09-060-061c मिथ्यावध्यास्तथोपायैर्बहवः शत्रवोऽधिकाः ॥
- 09-060-062a पूर्वैरनुगतो मार्गो देवैरसुरघातिभिः ।
- 09-060-062c सद्भिश्चानुगतः पन्थाः स सर्वैरनुगम्यते ॥
- 09-060-063a कृतकृत्याः स्म सायाह्ने निवासं रोचयामहे ।

09-060-063c	साश्वनागरथाः सर्वे विश्रमामो नराधिपाः ॥
09-060-064a	वासुदेववचः श्रुत्वा तदानीं पाण्डवैः सह ।
09-060-064c	पाञ्चाला भृशसंहृष्टा विनेदुः सिंहसंघवत् ॥
09-060-065a	ततः प्राध्मापयञ्शङ्खान्पाञ्चजन्यं च माधवः ।
09-060-065c	हृष्टा दुर्योधनं दृष्ट्वा निहतं पुरुषर्षभाः ॥

09-061-001 संजय उवाच

09-061-001a	ततस्ते प्रययुः सर्वे निवासाय महीक्षितः ।
09-061-001c	शङ्खान्प्रध्मापयन्तो वै हृष्टाः परिघबाहवः ॥
09-061-002a	पाण्डवान्गच्छतश्चापि शिबिरं नो विशां पते ।
09-061-002c	महेष्वासोऽन्वगात्पश्चाद्युयुत्सुः सात्यकिस्तथा ॥
09-061-003a	धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
09-061-003c	सर्वे चान्ये महेष्वासा ययुः स्वशिविराण्युत ॥
09-061-004a	ततस्ते प्राविशन्पार्था हतत्विट्कं हतेश्वरम् ।
09-061-004c	दुर्योधनस्य शिबिरं रङ्गवद्विसृते जने ॥
09-061-005a	गतोत्सवं पुरमिव हतनागमिव हृदम् ।
09-061-005c	स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठं वृद्धामात्यैरधिष्ठितम् ॥
09-061-006a	तत्रैतान्पर्युपातिष्ठन्दुर्योधनपुरःसराः ।
09-061-006c	कृताञ्जलिपुटा राजन्काषायमलिनाम्बराः ॥
09-061-007a	शिबिरं समनुप्राप्य कुरुराजस्य पाण्डवाः ।
09-061-007c	अवतेरुर्महाराज रथेभ्यो रथसत्तमाः ॥
09-061-008a	ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः ।
09-061-008c	स्थितः प्रियहिते नित्यमतीव भरतर्षभ ॥
09-061-009a	अवरोपय गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।
09-061-009c	अथाहमवरोक्ष्यामि पश्चाद्भरतसत्तम ॥
09-061-010a	स्वयं चैवावरोह त्वमेतच्छ्रेयस्तवानघ ।
09-061-010c	तच्चाकरोत्तथा वीरः पाण्डुपुत्रो धनंजयः ॥
09-061-011a	अथ पश्चात्ततः कृष्णो रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ।
09-061-011c	अवारोहत मेधावी रथाद्गाण्डीवधन्वनः ॥
09-061-012a	अथावतीर्णे भूतानामीश्वरे सुमहात्मनि ।
09-061-012c	कपिरन्तर्दधे दिव्यो ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥
09-061-013a	स दग्धो द्रोणकर्णाभ्यां दिव्यैरस्त्रैर्महारथः ।

- 09-061-013c अथ दीप्तोऽग्निना ह्याशु प्रजज्वाल महीपते ॥
 09-061-014a सोपासङ्गः सरश्मिश्च साश्वः सयुगबन्धुरः ।
 09-061-014c भस्मीभूतोऽपतद्भूमौ रथो गाण्डीवधन्वनः ॥
 09-061-015a तं तथा भस्मभूतं तु दृष्ट्वा पाण्डुसुताः प्रभो ।
 09-061-015c अभवन्विस्मिता राजन्नर्जुनश्चेदमब्रवीत् ॥
 09-061-016a कृताञ्जलिः सप्रणयं प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
 09-061-016c गोविन्द कस्माद्भगवन्नथो दग्धोऽयमग्निना ॥
 09-061-017a किमेतन्महदाश्चर्यमभवद्यदुनन्दन ।
 09-061-017c तन्मे ब्रूहि महाबाहो श्रोतव्यं यदि मन्यसे ॥

09-061-018 वासुदेव उवाच

- 09-061-018a अस्त्रैर्बहुविधैर्दग्धः पूर्वमेवायमर्जुन ।
 09-061-018c मदधिष्ठितत्वात्समरे न विशीर्णः परंतप ॥
 09-061-019a इदानीं तु विशीर्णोऽयं दग्धो ब्रह्मास्त्रतेजसा ।
 09-061-019c मया विमुक्तः कौन्तेय त्वय्यद्य कृतकर्मणि ॥

09-061-020 संजय उवाच

- 09-061-020a ईषदुत्स्मयमानश्च भगवान्केशवोऽरिहा ।
 09-061-020c परिष्वज्य च राजानं युधिष्ठिरमभाषत ॥
 09-061-021a दिष्ट्या जयसि कौन्तेय दिष्ट्या ते शत्रवो जिताः ।
 09-061-021c दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च भीमसेनश्च पाण्डवः ॥
 09-061-022a त्वं चापि कुशली राजन्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 09-061-022c मुक्ता वीरक्षयादस्मात्संग्रामान्निहतद्विषः ॥
 09-061-022e क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्याणि भारत ॥
 09-061-023a उपयातमुपप्लव्यं सह गाण्डीवधन्वना ।
 09-061-023c आनीय मधुपर्कं मां यत्पुरा त्वमवोचथाः ॥
 09-061-024a एष भ्राता सखा चैव तव कृष्ण धनंजयः ।
 09-061-024c रक्षितव्यो महाबाहो सर्वास्वापत्स्विति प्रभो ॥
 09-061-024e तव चैवं ब्रुवाणस्य तथेत्येवाहमब्रुवम् ॥
 09-061-025a स सव्यसाची गुप्तस्ते विजयी च नरेश्वर ।
 09-061-025c भ्रातृभिः सह राजेन्द्र शूरः सत्यपराक्रमः ॥
 09-061-025e मुक्तो वीरक्षयादस्मात्संग्रामाद्रोमहर्षणात् ॥

09-061-026a	एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
09-061-026c	हृष्टरोमा महाराज प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥
09-061-027a	प्रमुक्तं द्रोणकर्णाभ्यां ब्रह्मास्त्रमरिमर्दन ।
09-061-027c	कस्त्वदन्यः सहेत्साक्षादपि वज्री पुरंदरः ॥
09-061-028a	भवतस्तु प्रसादेन संग्रामे बहवो जिताः ।
09-061-028c	महारणगतः पार्थो यच्च नासीत्पराङ्मुखः ॥
09-061-029a	तथैव च महाबाहो पर्यायैर्बहुभिर्मया ।
09-061-029c	कर्मणामनुसंतानं तेजसश्च गतिः शुभा ॥
09-061-030a	उपप्लव्ये महर्षिर्मे कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
09-061-030c	यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥
09-061-031a	इत्येवमुक्ते ते वीराः शिबिरं तव भारत ।
09-061-031c	प्रविश्य प्रत्यपद्यन्त कोशरत्नर्द्धिसंचयान् ॥
09-061-032a	रजतं जातरूपं च मणीनथ च मौक्तिकान् ।
09-061-032c	भूषणान्यथ मुख्यानि कम्बलान्यजिनानि च ॥
09-061-032e	दासीदासमसंख्येयं राज्योपकरणानि च ॥
09-061-033a	ते प्राप्य धनमक्षय्यं त्वदीयं भरतर्षभ ।
09-061-033c	उदक्रोशन्महेष्वासा नरेन्द्र विजितारयः ॥
09-061-034a	ते तु वीराः समाश्वस्य वाहनान्यवमुच्य च ।
09-061-034c	अतिष्ठन्त मुहुः सर्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा ॥
09-061-035a	अथाब्रवीन्महाराज वासुदेवो महायशः ।
09-061-035c	अस्माभिर्मङ्गलार्थाय वस्तव्यं शिबिराद्वहिः ॥
09-061-036a	तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा ।
09-061-036c	वासुदेवेन सहिता मङ्गलार्थं ययुर्बहिः ॥
09-061-037a	ते समासाद्य सरितं पुण्यामोघवतीं नृप ।
09-061-037c	न्यवसन्नथ तां रात्रिं पाण्डवा हतशत्रवः ॥
09-061-038a	ततः संप्रेषयामासुर्यादवं नागसाह्वयम् ।
09-061-038c	स च प्रायाज्जवेनाशु वासुदेवः प्रतापवान् ॥
09-061-038e	दारुकं रथमारोप्य येन राजाम्बिकासुतः ॥
09-061-039a	तमूचुः संप्रयास्यन्तं सैन्यसुग्रीववाहनम् ।
09-061-039c	प्रत्याश्वासय गान्धारीं हतपुत्रां यशस्विनीम् ॥
09-061-040a	स प्रायात्पाण्डवैरुक्तस्तत्पुरं सात्वतां वरः ।

09-061-040c आससादयिषुः क्षिप्रं गान्धारीं निहतात्मजाम् ॥

09-062-001 जनमेजय उवाच

09-062-001a किमर्थं राजशार्दूलो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 09-062-001c गान्धार्याः प्रेषयामास वासुदेवं परंतपम् ॥
 09-062-002a यदा पूर्वं गतः कृष्णः शमार्थं कौरवान्प्रति ।
 09-062-002c न च तं लब्धवान्कामं ततो युद्धमभूदिदम् ॥
 09-062-003a निहतेषु तु योधेषु हते दुर्योधने तथा ।
 09-062-003c पृथिव्यां पाण्डवेयस्य निःसपत्ने कृते युधि ॥
 09-062-004a विद्रुते शिबिरे शून्ये प्राप्ते यशसि चोत्तमे ।
 09-062-004c किं नु तत्कारणं ब्रह्मन्येन कृष्णो गतः पुनः ॥
 09-062-005a न चैतत्कारणं ब्रह्मन्नल्पं वै प्रतिभाति मे ।
 09-062-005c यत्रागमदमेयात्मा स्वयमेव जनार्दनः ॥
 09-062-006a तत्त्वतो वै समाचक्ष्व सर्वमध्वर्युसत्तम ।
 09-062-006c यच्चात्र कारणं ब्रह्मन्कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥

09-062-007 वैशंपायन उवाच

09-062-007a त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो यन्मां पृच्छसि पार्थिव ।
 09-062-007c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथावद्भरतर्षभ ॥
 09-062-008a हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
 09-062-008c व्युत्क्रम्य समयं राजन्धार्तराष्ट्रं महाबलम् ॥
 09-062-009a अन्यायेन हतं दृष्ट्वा गदायुद्धेन भारत ।
 09-062-009c युधिष्ठिरं महाराज महद्भयमथाविशत् ॥
 09-062-010a चिन्तयानो महाभागां गान्धारीं तपसान्विताम् ।
 09-062-010c घोरेण तपसा युक्तां त्रैलोक्यमपि सा दहेत् ॥
 09-062-011a तस्य चिन्तयमानस्य बुद्धिः समभवत्तदा ।
 09-062-011c गान्धार्याः क्रोधदीप्तायाः पूर्वं प्रशमनं भवेत् ॥
 09-062-012a सा हि पुत्रवधं श्रुत्वा कृतमस्माभिरीदृशम् ।
 09-062-012c मानसेनाग्निना क्रुद्धा भस्मसान्नः करिष्यति ॥
 09-062-013a कथं दुःखमिदं तीव्रं गान्धारी प्रसहिष्यति ।
 09-062-013c श्रुत्वा विनिहतं पुत्रं छलेनाजिह्वयोधिनम् ॥
 09-062-014a एवं विचिन्त्य बहुधा भयशोकसमन्वितः ।

09-062-014c	वासुदेवमिदं वाक्यं धर्मराजोऽभ्यभाषत ॥
09-062-015a	तव प्रसादाद्गोविन्द राज्यं निहतकण्टकम् ।
09-062-015c	अप्राप्यं मनसापीह प्राप्तमस्माभिरच्युत ॥
09-062-016a	प्रत्यक्षं मे महाबाहो संग्रामे रोमहर्षणे ।
09-062-016c	विमर्दः सुमहान्प्राप्तस्त्वया यादवनन्दन ॥
09-062-017a	त्वया देवासुरे युद्धे वधार्थममरद्विषाम् ।
09-062-017c	यथा साह्यं पुरा दत्तं हताश्च विबुधद्विषः ॥
09-062-018a	साह्यं तथा महाबाहो दत्तमस्माकमच्युत ।
09-062-018c	सारथ्येन च वाष्ण्येय भवता यद्धृता वयम् ॥
09-062-019a	यदि न त्वं भवेन्नाथः फल्गुनस्य महारणे ।
09-062-019c	कथं शक्यो रणे जेतुं भवेदेष बलार्णवः ॥
09-062-020a	गदाप्रहारा विपुलाः परिघैश्चापि ताडनम् ।
09-062-020c	शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च तोमरैः सपरश्वधैः ॥
09-062-021a	वाचश्च परुषाः प्राप्तास्त्वया ह्यस्मद्वितैषिणा ।
09-062-021c	ताश्च ते सफलाः सर्वा हते दुर्योधनेऽच्युत ॥
09-062-022a	गान्धार्या हि महाबाहो क्रोधं बुध्यस्व माधव ।
09-062-022c	सा हि नित्यं महाभागा तपसोग्रेण कर्षिता ॥
09-062-023a	पुत्रपौत्रवधं श्रुत्वा ध्रुवं नः संप्रधक्ष्यति ।
09-062-023c	तस्याः प्रसादनं वीर प्राप्तकालं मतं मम ॥
09-062-024a	कश्च तां क्रोधदीप्ताक्षीं पुत्रव्यसनकर्षिताम् ।
09-062-024c	वीक्षितुं पुरुषः शक्तस्त्वामृते पुरुषोत्तम ॥
09-062-025a	तत्र मे गमनं प्राप्तं रोचते तव माधव ।
09-062-025c	गान्धार्याः क्रोधदीप्तायाः प्रशमार्थमरिंदम ॥
09-062-026a	त्वं हि कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवाप्ययः ।
09-062-026c	हेतुकारणसंयुक्तैर्वाक्यैः कालसमीरितैः ॥
09-062-027a	क्षिप्रमेव महाप्राज्ञ गान्धारीं शमयिष्यसि ।
09-062-027c	पितामहश्च भगवान्कृष्णस्तत्र भविष्यति ॥
09-062-028a	सर्वथा ते महाबाहो गान्धार्याः क्रोधनाशनम् ।
09-062-028c	कर्तव्यं सात्वतश्रेष्ठ पाण्डवानां हितैषिणा ॥
09-062-029a	धर्मराजस्य वचनं श्रुत्वा यदुकुलोद्वहः ।
09-062-029c	आमन्त्र्य दारुकं प्राह रथः सज्जो विधीयताम् ॥

09-062-030a	केशवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणोऽथ दारुकः ।
09-062-030c	न्यवेदयद्रथं सज्जं केशवाय महात्मने ॥
09-062-031a	तं रथं यादवश्रेष्ठः समारुह्य परंतपः ।
09-062-031c	जगाम हास्तिनपुरं त्वरितः केशवो विभुः ॥
09-062-032a	ततः प्रायान्महाराज माधवो भगवान्रथी ।
09-062-032c	नागसाह्वयमासाद्य प्रविवेश च वीर्यवान् ॥
09-062-033a	प्रविश्य नगरं वीरो रथघोषेण नादयन् ।
09-062-033c	विदितो धृतराष्ट्रस्य सोऽवतीर्य रथोत्तमात् ॥
09-062-034a	अभ्यगच्छददीनात्मा धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।
09-062-034c	पूर्वं चाभिगतं तत्र सोऽपश्यदृषिसत्तमम् ॥
09-062-035a	पादौ प्रपीड्य कृष्णस्य राज्ञश्चापि जनार्दनः ।
09-062-035c	अभ्यवादयदव्यग्रो गान्धारीं चापि केशवः ॥
09-062-036a	ततस्तु यादवश्रेष्ठो धृतराष्ट्रमधोक्षजः ।
09-062-036c	पाणिमालम्ब्य राज्ञः स सस्वरं प्ररुरोद ह ॥
09-062-037a	स मुहूर्तमिवोत्सृज्य बाष्पं शोकसमुद्भवम् ।
09-062-037c	प्रक्षाल्य वारिणा नेत्रे आचम्य च यथाविधि ॥
09-062-037e	उवाच प्रश्रितं वाक्यं धृतराष्ट्रमरिंदमः ॥
09-062-038a	न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्भूतभव्यस्य भारत ।
09-062-038c	कालस्य च यथा वृत्तं तत्ते सुविदितं प्रभो ॥
09-062-039a	यदिदं पाण्डवैः सर्वैस्तव चित्तानुरोधिभिः ।
09-062-039c	कथं कुलक्षयो न स्यात्तथा क्षत्रस्य भारत ॥
09-062-040a	भ्रातृभिः समयं कृत्वा क्षान्तवान्धर्मवत्सलः ।
09-062-040c	द्यूतच्छलजितैः शक्तैर्वनवासोऽभ्युपागतः ॥
09-062-041a	अज्ञातवासचर्या च नानावेशसमावृतैः ।
09-062-041c	अन्ये च बहवः क्लेशास्त्वशक्तैरिव नित्यदा ॥
09-062-042a	मया च स्वयमागम्य युद्धकाल उपस्थिते ।
09-062-042c	सर्वलोकस्य सांनिध्ये ग्रामांस्त्वं पञ्च याचितः ॥
09-062-043a	त्वया कालोपसृष्टेन लोभतो नापवर्जिताः ।
09-062-043c	तवापराधान्नृपते सर्वं क्षत्रं क्षयं गतम् ॥
09-062-044a	भीष्मेण सोमदत्तेन बाह्लिकेन कृपेण च ।
09-062-044c	द्रोणेन च सपुत्रेण विदुरेण च धीमता ॥

09-062-044e	याचितस्त्वं शमं नित्यं न च तत्कृतवानसि ॥
09-062-045a	कालोपहतचित्तो हि सर्वो मुह्यति भारत ।
09-062-045c	यथा मूढो भवान्पूर्वमस्मिन्नर्थे समुद्यते ॥
09-062-046a	किमन्यत्कालयोगाद्धि दिष्टमेव परायणम् ।
09-062-046c	मा च दोषं महाराज पाण्डवेषु निवेशय ॥
09-062-047a	अल्पोऽप्यतिक्रमो नास्ति पाण्डवानां महात्मनाम् ।
09-062-047c	धर्मतो न्यायतश्चैव स्नेहतश्च परंतप ॥
09-062-048a	एतत्सर्वं तु विज्ञाय आत्मदोषकृतं फलम् ।
09-062-048c	असूयां पाण्डुपुत्रेषु न भवान्कर्तुमर्हति ॥
09-062-049a	कुलं वंशश्च पिण्डश्च यच्च पुत्रकृतं फलम् ।
09-062-049c	गान्धार्यास्तव चैवाद्य पाण्डवेषु प्रतिष्ठितम् ॥
09-062-050a	एतत्सर्वमनुध्यात्वा आत्मनश्च व्यतिक्रमम् ।
09-062-050c	शिवेन पाण्डवान्ध्याहि नमस्ते भरतर्षभ ॥
09-062-051a	जानासि च महाबाहो धर्मराजस्य या त्वयि ।
09-062-051c	भक्तिर्भरतशार्दूल स्नेहश्चापि स्वभावतः ॥
09-062-052a	एतच्च कदनं कृत्वा शत्रूणामपकारिणाम् ।
09-062-052c	दह्यते स्म दिवारात्रं न च शर्माधिगच्छति ॥
09-062-053a	त्वां चैव नरशार्दूल गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
09-062-053c	स शोचन्भरतश्रेष्ठ न शान्तिमधिगच्छति ॥
09-062-054a	हिया च परयाविष्टो भवन्तं नाधिगच्छति ।
09-062-054c	पुत्रशोकाभिसंतप्तं बुद्धिव्याकुलितेन्द्रियम् ॥
09-062-055a	एवमुक्त्वा महाराज धृतराष्ट्रं यदूत्तमः ।
09-062-055c	उवाच परमं वाक्यं गान्धारीं शोककर्षिताम् ॥
09-062-056a	सौबलेयि निबोध त्वं यत्त्वां वक्ष्यामि सुव्रते ।
09-062-056c	त्वत्समा नास्ति लोकेऽस्मिन्नद्य सीमन्तिनी शुभे ॥
09-062-057a	जानामि च यथा राज्ञि सभायां मम संनिधौ ।
09-062-057c	धर्मार्थसहितं वाक्यमुभयोः पक्षयोर्हितम् ॥
09-062-057e	उक्तवत्यसि कल्याणि न च ते तनयैः श्रुतम् ॥
09-062-058a	दुर्योधनस्त्वया चोक्तो जयार्थी परुषं वचः ।
09-062-058c	शृणु मूढ वचो मह्यं यतो धर्मस्ततो जयः ॥
09-062-059a	तदिदं समनुप्राप्तं तव वाक्यं नृपात्मजे ।

09-062-059c	एवं विदित्वा कल्याणि मा स्म शोके मनः कृथाः ॥
09-062-059e	पाण्डवानां विनाशाय मा ते बुद्धिः कदाचन ॥
09-062-060a	शक्ता चासि महाभागे पृथिवीं सचराचराम् ।
09-062-060c	चक्षुषा क्रोधदीप्तेन निर्दग्धुं तपसो बलात् ॥
09-062-061a	वासुदेववचः श्रुत्वा गान्धारी वाक्यमब्रवीत् ।
09-062-061c	एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि केशव ॥
09-062-062a	आधिभिर्दह्यमानाया मतिः संचलिता मम ।
09-062-062c	सा मे व्यवस्थिता श्रुत्वा तव वाक्यं जनार्दन ॥
09-062-063a	राज्ञस्त्वन्धस्य वृद्धस्य हतपुत्रस्य केशव ।
09-062-063c	त्वं गतिः सह तैर्वरैः पाण्डवैर्द्विपदां वर ॥
09-062-064a	एतावदुक्त्वा वचनं मुखं प्रच्छाद्य वाससा ।
09-062-064c	पुत्रशोकाभिसंतप्ता गान्धारी प्ररुरोद ह ॥
09-062-065a	तत एनां महाबाहुः केशवः शोककर्षिताम् ।
09-062-065c	हेतुकारणसंयुक्तैर्वाक्यैराश्वासयत्प्रभुः ॥
09-062-066a	समाश्वास्य च गान्धारीं धृतराष्ट्रं च माधवः ।
09-062-066c	द्रौणेः संकल्पितं भावमन्वबुध्यत केशवः ॥
09-062-067a	ततस्त्वरित उत्थाय पादौ मूर्ध्ना प्रणम्य च ।
09-062-067c	द्वैपायनस्य राजेन्द्र ततः कौरवमब्रवीत् ॥
09-062-068a	आपृच्छे त्वां कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ।
09-062-068c	द्रौणेः पापोऽस्त्यभिप्रायस्तेनास्मि सहसोत्थितः ॥
09-062-068e	पाण्डवानां वधे रात्रौ बुद्धिस्तेन प्रदर्शिता ॥
09-062-069a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं गान्धार्या सहितोऽब्रवीत् ।
09-062-069c	धृतराष्ट्रो महाबाहुः केशवं केशिसूदनम् ॥
09-062-070a	शीघ्रं गच्छ महाबाहो पाण्डवान्परिपालय ।
09-062-070c	भूयस्त्वया समेष्यामि क्षिप्रमेव जनार्दन ॥
09-062-070e	प्रायात्ततस्तु त्वरितो दारुकेण सहाच्युतः ॥
09-062-071a	वासुदेवे गते राजन्धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
09-062-071c	आश्वासयदमेयात्मा व्यासो लोकनमस्कृतः ॥
09-062-072a	वासुदेवोऽपि धर्मात्मा कृतकृत्यो जगाम ह ।
09-062-072c	शिविरं हास्तिनपुराद्विदृक्षुः पाण्डवान्नुप ॥
09-062-073a	आगम्य शिविरं रात्रौ सोऽभ्यगच्छत पाण्डवान् ।

09-062-073c तच्च तेभ्यः समाख्याय सहितस्तैः समाविशत् ॥

09-063-001 धृतराष्ट्र उवाच

09-063-001a अधिष्ठितः पदा मूर्ध्नि भग्नसक्थो महीं गतः ।

09-063-001c शौटीरमानी पुत्रो मे कान्यभाषत संजय ॥

09-063-002a अत्यर्थं कोपनो राजा जातवैरश्च पाण्डुषु ।

09-063-002c व्यसनं परमं प्राप्तः किमाह परमाहवे ॥

09-063-003 संजय उवाच

09-063-003a शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तं नराधिप ।

09-063-003c राज्ञा यदुक्तं भग्नेन तस्मिन्व्यसन आगते ॥

09-063-004a भग्नसक्थो नृपो राजन्पांसुना सोऽवगुण्ठितः ।

09-063-004c यमयन्मूर्धजांस्तत्र वीक्ष्य चैव दिशो दश ॥

09-063-005a केशान्नियम्य यत्नेन निःश्वसन्नुरगो यथा ।

09-063-005c संरम्भाश्रुपरीताभ्यां नेत्राभ्यामभिवीक्ष्य माम् ॥

09-063-006a बाहू धरण्यां निष्पिष्य मुहुर्मत्त इव द्विपः ।

09-063-006c प्रकीर्णान्मूर्धजान्धुन्वन्दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥

09-063-006e गर्हयन्पाण्डवं ज्येष्ठं निःश्वस्येदमथाब्रवीत् ॥

09-063-007a भीष्मे शांतनवे नाथे कर्णे चास्त्रभृतां वरे ।

09-063-007c गौतमे शकुनौ चापि द्रोणे चास्त्रभृतां वरे ॥

09-063-008a अश्वत्थाम्नि तथा शल्ये शूरे च कृतवर्मणि ।

09-063-008c इमामवस्थां प्राप्तोऽस्मि कालो हि दुरतिक्रमः ॥

09-063-009a एकादशचमूभर्ता सोऽहमेतां दशां गतः ।

09-063-009c कालं प्राप्य महाबाहो न कश्चिदतिवर्तते ॥

09-063-010a आख्यातव्यं मदीयानां येऽस्मिञ्जीवन्ति संगरे ।

09-063-010c यथाहं भीमसेनेन व्युत्क्रम्य समयं हतः ॥

09-063-011a बहूनि सुनृशंसानि कृतानि खलु पाण्डवैः ।

09-063-011c भूरिश्रवसि कर्णे च भीष्मे द्रोणे च श्रीमति ॥

09-063-012a इदं चाकीर्तिजं कर्म नृशंसैः पाण्डवैः कृतम् ।

09-063-012c येन ते सत्सु निर्वेदं गमिष्यन्तीति मे मतिः ॥

09-063-013a का प्रीतिः सत्त्वयुक्तस्य कृत्वोपधिकृतं जयम् ।

09-063-013c को वा समयभेत्तारं बुधः संमन्तुमर्हति ॥

09-063-014a	अधर्मेण जयं लब्ध्वा को नु हृष्येत पण्डितः ।
09-063-014c	यथा संहृष्यते पापः पाण्डुपुत्रो वृकोदरः ॥
09-063-015a	किं नु चित्रमतस्त्वद्य भग्नसक्थस्य यन्मम ।
09-063-015c	क्रुद्धेन भीमसेनेन पादेन मृदितं शिरः ॥
09-063-016a	प्रतपन्तं श्रिया जुष्टं वर्तमानं च बन्धुषु ।
09-063-016c	एवं कुर्यान्नरो यो हि स वै संजय पूजितः ॥
09-063-017a	अभिज्ञौ क्षत्रधर्मस्य मम माता पिता च मे ।
09-063-017c	तौ हि संजय दुःखातीं विज्ञाप्यौ वचनान्मम ॥
09-063-018a	इष्टं भृत्या भृताः सम्यग्भूः प्रशास्ता ससागरा ।
09-063-018c	मूर्ध्नि स्थितममित्राणां जीवतामेव संजय ॥
09-063-019a	दत्ता दाया यथाशक्ति मित्राणां च प्रियं कृतम् ।
09-063-019c	अमित्रा बाधिताः सर्वे को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-020a	यातानि परराष्ट्राणि नृपा भुक्ताश्च दासवत् ।
09-063-020c	प्रियेभ्यः प्रकृतं साधु को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-021a	मानिता बान्धवाः सर्वे मान्यः संपूजितो जनः ।
09-063-021c	त्रितयं सेवितं सर्वं को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-022a	आज्ञप्तं नृपमुख्येषु मानः प्राप्तः सुदुर्लभः ।
09-063-022c	आजानेयैस्तथा यातं को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-023a	अधीतं विधिवद्दत्तं प्राप्तमायुर्निरामयम् ।
09-063-023c	स्वधर्मेण जिता लोकाः को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-024a	दिष्ट्या नाहं जितः संख्ये परान्प्रेष्यवदाश्रितः ।
09-063-024c	दिष्ट्या मे विपुला लक्ष्मीर्मृते त्वन्यं गता विभो ॥
09-063-025a	यदिष्टं क्षत्रबन्धूनां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
09-063-025c	निधनं तन्मया प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया ॥
09-063-026a	दिष्ट्या नाहं परावृत्तो वैरात्प्राकृतवज्जितः ।
09-063-026c	दिष्ट्या न विमतिं कांचिद्भजित्वा तु पराजितः ॥
09-063-027a	सुप्तं वाथ प्रमत्तं वा यथा हन्याद्विषेण वा ।
09-063-027c	एवं व्युत्क्रान्तधर्मेण व्युत्क्रम्य समयं हतः ॥
09-063-028a	अश्वत्थामा महाभागः कृतवर्मा च सात्वतः ।
09-063-028c	कृपः शारद्वतश्चैव वक्तव्या वचनान्मम ॥
09-063-029a	अधर्मेण प्रवृत्तानां पाण्डवानामनेकशः ।

09-063-029c	विश्वासं समयघ्नानां न यूयं गन्तुमर्हथ ॥
09-063-030a	वातिकांश्चाब्रवीद्राजा पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ।
09-063-030c	अधर्माद्धीमसेनेन निहतोऽहं यथा रणे ॥
09-063-031a	सोऽहं द्रोणं स्वर्गगतं शल्यकर्णावुभौ तथा ।
09-063-031c	वृषसेनं महावीर्यं शकुनिं चापि सौबलम् ॥
09-063-032a	जलसंधं महावीर्यं भगदत्तं च पार्थिवम् ।
09-063-032c	सौमदत्तिं महेष्वासं सैन्धवं च जयद्रथम् ॥
09-063-033a	दुःशासनपुरोगांश्च भ्रातृनात्मसमांस्तथा ।
09-063-033c	दौःशासनिं च विक्रान्तं लक्ष्मणं चात्मजावुभौ ॥
09-063-034a	एतांश्चान्यांश्च सुबहून्मदीयांश्च सहस्रशः ।
09-063-034c	पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि सार्थहीन इवाध्वगः ॥
09-063-035a	कथं भ्रातृन्हताञ्श्रुत्वा भर्तारं च स्वसा मम ।
09-063-035c	रोरूयमाणा दुःखार्ता दुःशला सा भविष्यति ॥
09-063-036a	स्नुषाभिः प्रस्नुषाभिश्च वृद्धो राजा पिता मम ।
09-063-036c	गान्धारीसहितः क्रोशन्कां गतिं प्रतिपत्स्यते ॥
09-063-037a	नूनं लक्ष्मणमातापि हतपुत्रा हतेश्वरा ।
09-063-037c	विनाशं यास्यति क्षिप्रं कल्याणी पृथुलोचना ॥
09-063-038a	यदि जानाति चार्वाकः परिव्राड्वाग्विशारदः ।
09-063-038c	करिष्यति महाभागो ध्रुवं सोऽपचितिं मम ॥
09-063-039a	समन्तपञ्चके पुण्ये त्रिषु लोकेषु विश्रुते ।
09-063-039c	अहं निधनमासाद्य लोकान्प्राप्स्यामि शाश्वतान् ॥
09-063-040a	ततो जनसहस्राणि बाष्पपूर्णानि मारिष ।
09-063-040c	प्रलापं नृपतेः श्रुत्वा विद्रवन्ति दिशो दश ॥
09-063-041a	ससागरवना घोरा पृथिवी सचराचरा ।
09-063-041c	चचालाथ सनिर्हृदा दिशश्चैवाविलाभवन् ॥
09-063-042a	ते द्रोणपुत्रमासाद्य यथावृत्तं न्यवेदयन् ।
09-063-042c	व्यवहारं गदायुद्धे पार्थिवस्य च घातनम् ॥
09-063-043a	तदाख्याय ततः सर्वे द्रोणपुत्रस्य भारत ।
09-063-043c	ध्यात्वा च सुचिरं कालं जग्मुरार्ता यथागतम् ॥

09-064-001 संजय उवाच

09-064-001a	वातिकानां सकाशात्तु श्रुत्वा दुर्योधनं हतम् ।
09-064-001c	हतशिष्टास्ततो राजन्कौरवाणां महारथाः ॥
09-064-002a	विनिर्भिन्नाः शितैर्बाणैर्गदातोमरशक्तिभिः ।
09-064-002c	अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥
09-064-002e	त्वरिता जवनैरश्वैरायोधनमुपागमन् ॥
09-064-003a	तत्रापश्यन्महात्मानं धार्तराष्ट्रं निपातितम् ।
09-064-003c	प्रभग्नं वायुवेगेन महाशालं यथा वने ॥
09-064-004a	भूमौ विवेष्टमानं तं रुधिरेण समुक्षितम् ।
09-064-004c	महागजमिवारण्ये व्याधेन विनिपातितम् ॥
09-064-005a	विवर्तमानं बहुशो रुधिरौघपरिप्लुतम् ।
09-064-005c	यदृच्छया निपतितं चक्रमादित्यगोचरम् ॥
09-064-006a	महावातसमुत्थेन संशुष्कमिव सागरम् ।
09-064-006c	पूर्णचन्द्रमिव व्योम्नि तुषारावृतमण्डलम् ॥
09-064-007a	रेणुध्वस्तं दीर्घभुजं मातङ्गसमविक्रमम् ।
09-064-007c	वृतं भूतगणैर्घोरैः क्रव्यादैश्च समन्ततः ॥
09-064-007e	यथा धनं लिप्समानैर्भृत्यैर्नृपतिसत्तमम् ॥
09-064-008a	भ्रुकुटीकृतवक्त्रान्तं क्रोधादुद्धृतचक्षुषम् ।
09-064-008c	सामर्षं तं नरव्याघ्रं व्याघ्रं निपतितं यथा ॥
09-064-009a	ते तु दृष्ट्वा महेष्वासा भूतले पतितं नृपम् ।
09-064-009c	मोहमभ्यागमन्सर्वे कृपप्रभृतयो रथाः ॥
09-064-010a	अवतीर्य रथेभ्यस्तु प्राद्रवन्राजसंनिधौ ।
09-064-010c	दुर्योधनं च संप्रेक्ष्य सर्वे भूमावुपाविशन् ॥
09-064-011a	ततो द्रौणिर्महाराज बाष्पपूर्णेक्षणः श्वसन् ।
09-064-011c	उवाच भरतश्रेष्ठं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ॥
09-064-012a	न नूनं विद्यतेऽसह्यं मानुष्ये किञ्चिदेव हि ।
09-064-012c	यत्र त्वं पुरुषव्याघ्र शेषे पांसुषु रूषितः ॥
09-064-013a	भूत्वा हि नृपतिः पूर्वं समाज्ञाप्य च मेदिनीम् ।
09-064-013c	कथमेकोऽद्य राजेन्द्र तिष्ठसे निर्जने वने ॥
09-064-014a	दुःशासनं न पश्यामि नापि कर्णं महारथम् ।
09-064-014c	नापि तान्सुहृदः सर्वान्किमिदं भरतर्षभ ॥

09-064-015a	दुःखं नूनं कृतान्तस्य गतिं ज्ञातुं कथंचन ।
09-064-015c	लोकानां च भवान्यत्र शेते पांसुषु रूषितः ॥
09-064-016a	एष मूर्धावसिक्तानामग्रे गत्वा परंतपः ।
09-064-016c	सतृणं ग्रसते पांसुं पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
09-064-017a	क्व ते तदमलं छत्रं व्यजनं क्व च पार्थिव ।
09-064-017c	सा च ते महती सेना क्व गता पार्थिवोत्तम ॥
09-064-018a	दुर्विज्ञेया गतिर्नूनं कार्याणां कारणान्तरे ।
09-064-018c	यद्वै लोकगुरुर्भूत्वा भवानेतां दशां गतः ॥
09-064-019a	अध्रुवा सर्वमर्त्येषु ध्रुवं श्रीरुपलक्ष्यते ।
09-064-019c	भवतो व्यसनं दृष्ट्वा शक्रविस्पर्धिना भृशम् ॥
09-064-020a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दुःखितस्य विशेषतः ।
09-064-020c	उवाच राजन्पुत्रस्ते प्राप्तकालमिदं वचः ॥
09-064-021a	विमृज्य नेत्रे पाणिभ्यां शोकजं बाष्पमुत्सृजन् ।
09-064-021c	कृपादीन्स तदा वीरान्सर्वानेव नराधिपः ॥
09-064-022a	ईदृशो मर्त्यधर्मोऽयं धात्रा निर्दिष्ट उच्यते ।
09-064-022c	विनाशः सर्वभूतानां कालपर्यायकारितः ॥
09-064-023a	सोऽयं मां समनुप्राप्तः प्रत्यक्षं भवतां हि यः ।
09-064-023c	पृथिवीं पालयित्वाहमेतां निष्ठामुपागतः ॥
09-064-024a	दिष्ट्या नाहं परावृत्तो युद्धे कस्यांचिदापदि ।
09-064-024c	दिष्ट्याहं निहतः पापैश्छलेनैव विशेषतः ॥
09-064-025a	उत्साहश्च कृतो नित्यं मया दिष्ट्या युयुत्सता ।
09-064-025c	दिष्ट्या चास्मि हतो युद्धे निहतज्ञातिबान्धवः ॥
09-064-026a	दिष्ट्या च वोऽहं पश्यामि मुक्तानस्माज्जनक्षयात् ।
09-064-026c	स्वस्तियुक्तांश्च कल्यांश्च तन्मे प्रियमनुत्तमम् ॥
09-064-027a	मा भवन्तोऽनुतप्यन्तां सौहृदान्निधनेन मे ।
09-064-027c	यदि वेदाः प्रमाणं वो जिता लोका मयाक्षयाः ॥
09-064-028a	मन्यमानः प्रभावं च कृष्णस्यामिततेजसः ।
09-064-028c	तेन न च्यावितश्चाहं क्षत्रधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
09-064-029a	स मया समनुप्राप्तो नास्मि शोच्यः कथंचन ।
09-064-029c	कृतं भवद्भिः सदृशमनुरूपमिवात्मनः ॥
09-064-029e	यतितं विजये नित्यं दैवं तु दुरतिक्रमम् ॥

09-064-030a	एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पव्याकुललोचनः ।
09-064-030c	तूष्णीं बभूव राजेन्द्र रुजासौ विह्वलो भृशम् ॥
09-064-031a	तथा तु दृष्ट्वा राजानं बाष्पशोकसमन्वितम् ।
09-064-031c	द्रौणिः क्रोधेन जज्वाल यथा वह्निर्जगत्क्षये ॥
09-064-032a	स तु क्रोधसमाविष्टः पाणौ पाणिं निपीड्य च ।
09-064-032c	बाष्पविह्वलया वाचा राजानमिदमब्रवीत् ॥
09-064-033a	पिता मे निहतः क्षुद्रैः सुनृशंसेन कर्मणा ।
09-064-033c	न तथा तेन तप्यामि यथा राजंस्त्वयाद्य वै ॥
09-064-034a	शृणु चेदं वचो मह्यं सत्येन वदतः प्रभो ।
09-064-034c	इष्टापूर्यते दानेन धर्मेण सुकृतेन च ॥
09-064-035a	अद्याहं सर्वपाञ्चालान्वासुदेवस्य पश्यतः ।
09-064-035c	सर्वोपायैर्हि नेष्यामि प्रेतराजनिवेशनम् ॥
09-064-035e	अनुज्ञां तु महाराज भवान्मे दातुमर्हति ॥
09-064-036a	इति श्रुत्वा तु वचनं द्रोणपुत्रस्य कौरवः ।
09-064-036c	मनसः प्रीतिजननं कृपं वचनमब्रवीत् ॥
09-064-036e	आचार्य शीघ्रं कलशं जलपूर्णं समानय ॥
09-064-037a	स तद्वचनमाज्ञाय राज्ञो ब्राह्मणसत्तमः ।
09-064-037c	कलशं पूर्णमादाय राज्ञोऽन्तिकमुपागमत् ॥
09-064-038a	तमब्रवीन्महाराज पुत्रस्तव विशां पते ।
09-064-038c	ममाज्ञया द्विजश्रेष्ठ द्रोणपुत्रोऽभिषिच्यताम् ॥
09-064-038e	सेनापत्येन भद्रं ते मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥
09-064-039a	राज्ञो नियोगाद्योद्धव्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।
09-064-039c	वर्तता क्षत्रधर्मेण ह्येवं धर्मविदो विदुः ॥
09-064-040a	राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा कृपः शारद्वतस्ततः ।
09-064-040c	द्रौणिं राज्ञो नियोगेन सेनापत्येऽभ्यषेचयत् ॥
09-064-041a	सोऽभिषिक्तो महाराज परिष्वज्य नृपोत्तमम् ।
09-064-041c	प्रययौ सिंहनादेन दिशः सर्वा विनादयन् ॥
09-064-042a	दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र शोणितौघपरिप्लुतः ।
09-064-042c	तां निशां प्रतिपेदेऽथ सर्वभूतभयावहाम् ॥
09-064-043a	अपक्रम्य तु ते तूर्णं तस्मादायोधनान्नृप ।
09-064-043c	शोकसंविग्नमनसश्चिन्ताध्यानपराभवन् ॥

१०.सौप्तिकपर्व

००१

10-001-001

संजय उवाच

10-001-001a

ततस्ते सहिता वीराः प्रयाता दक्षिणामुखाः ।

10-001-001c

उपास्तमयवेलायां शिबिराभ्याशमागताः ॥

10-001-002a

विमुच्य वाहांस्त्वरिता भीताः समभवंस्तदा ।

10-001-002c

गहनं देशमासाद्य प्रच्छन्ना न्यविशन्त ते ॥

10-001-003a

सेनानिवेशमभितो नातिदूरमवस्थिताः ।

10-001-003c

निकृत्ता निशितैः शस्त्रैः समन्तात्क्षतविक्षताः ॥

10-001-004a

दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य पाण्डवानन्वचिन्तयन् ।

10-001-004c

श्रुत्वा च निनदं घोरं पाण्डवानां जयैषिणाम् ॥

10-001-005a

अनुसारभयाद्धीताः प्राङ्मुखाः प्राद्रवन्पुनः ।

10-001-005c

ते मुहूर्तं ततो गत्वा श्रान्तवाहाः पिपासिताः ॥

10-001-006a

नामृष्यन्त महेष्वासाः क्रोधामर्षवशं गताः ।

10-001-006c

राज्ञो वधेन संतप्ता मुहूर्तं समवस्थिताः ॥

10-001-007

धृतराष्ट्र उवाच

10-001-007a

अश्रद्धेयमिदं कर्म कृतं भीमेन संजय ।

10-001-007c

यत्स नागायुतप्राणः पुत्रो मम निपातितः ॥

10-001-008a

अवध्यः सर्वभूतानां वज्रसंहननो युवा ।

10-001-008c

पाण्डवैः समरे पुत्रो निहतो मम संजय ॥

10-001-009a

न दिष्टमभ्यतिक्रान्तुं शक्यं गावल्गणे नरैः ।

10-001-009c

यत्समेत्य रणे पार्थैः पुत्रो मम निपातितः ॥

10-001-010a

अद्रिसारमयं नूनं हृदयं मम संजय ।

10-001-010c

हतं पुत्रशतं श्रुत्वा यन्न दीर्णं सहस्रधा ॥

10-001-011a

कथं हि वृद्धमिथुनं हतपुत्रं भविष्यति ।

10-001-011c

न ह्यहं पाण्डवेयस्य विषये वस्तुमुत्सहे ॥

10-001-012a

कथं राज्ञः पिता भूत्वा स्वयं राजा च संजय ।

10-001-012c

प्रेष्यभूतः प्रवर्तेयं पाण्डवेयस्य शासनात् ॥

10-001-013a

आज्ञाप्य पृथिवीं सर्वां स्थित्वा मूर्ध्नि च संजय ।

10-001-013c

कथमद्य भविष्यामि प्रेष्यभूतो दुरन्तकृत् ॥

- 10-001-014a कथं भीमस्य वाक्यानि श्रोतुं शक्यामि संजय ।
 10-001-014c येन पुत्रशतं पूर्णमेकेन निहतं मम ॥
 10-001-015a कृतं सत्यं वचस्तस्य विदुरस्य महात्मनः ।
 10-001-015c अकुर्वता वचस्तेन मम पुत्रेण संजय ॥
 10-001-016a अधर्मेण हते तात पुत्रे दुर्योधने मम ।
 10-001-016c कृतवर्मा कृपो द्रौणिः किमकुर्वत संजय ॥

10-001-017 संजय उवाच

- 10-001-017a गत्वा तु तावका राजन्नातिदूरमवस्थिताः ।
 10-001-017c अपश्यन्त वनं घोरं नानाद्रुमलताकुलम् ॥
 10-001-018a ते मुहूर्तं तु विश्रम्य लब्धतोयैर्हयोत्तमैः ।
 10-001-018c सूर्यास्तमयवेलायामासेदुः सुमहद्वनम् ॥
 10-001-019a नानामृगगणैर्जुष्टं नानापक्षिसमाकुलम् ।
 10-001-019c नानाद्रुमलताच्छन्नं नानाव्यालनिषेवितम् ॥
 10-001-020a नानातोयसमाकीर्णं तडागैरुपशोभितम् ।
 10-001-020c पद्मिनीशतसंछन्नं नीलोत्पलसमायुतम् ॥
 10-001-021a प्रविश्य तद्वनं घोरं वीक्षमाणाः समन्ततः ।
 10-001-021c शाखासहस्रसंछन्नं न्यग्रोधं ददृशुस्ततः ॥
 10-001-022a उपेत्य तु तदा राजन्न्यग्रोधं ते महारथाः ।
 10-001-022c ददृशुर्द्विपदां श्रेष्ठाः श्रेष्ठं तं वै वनस्पतिम् ॥
 10-001-023a तेऽवतीर्य रथेभ्यस्तु विप्रमुच्य च वाजिनः ।
 10-001-023c उपस्पृश्य यथान्यायं संध्यामन्वासत प्रभो ॥
 10-001-024a ततोऽस्तं पर्वतश्रेष्ठमनुप्राप्ते दिवाकरे ।
 10-001-024c सर्वस्य जगतो धात्री शर्वरी समपद्यत ॥
 10-001-025a ग्रहनक्षत्रताराभिः प्रकीर्णाभिरलंकृतम् ।
 10-001-025c नभोऽशुकमिवाभाति प्रेक्षणीयं समन्ततः ॥
 10-001-026a ईषच्चापि प्रवल्गन्ति ये सत्त्वा रात्रिचारिणः ।
 10-001-026c दिवाचराश्च ये सत्त्वास्ते निद्रावशमागताः ॥
 10-001-027a रात्रिचराणां सत्त्वानां निनादोऽभूत्सुदारुणः ।
 10-001-027c क्रव्यादाश्च प्रमुदिता घोरा प्राप्ता च शर्वरी ॥
 10-001-028a तस्मिन्नात्रिमुखे घोरे दुःखशोकसमन्विताः ।
 10-001-028c कृतवर्मा कृपो द्रौणिरुपोपविविशुः समम् ॥

10-001-029a	तत्रोपविष्टाः शोचन्तो न्यग्रोधस्य समन्ततः ।
10-001-029c	तमेवार्थमतिक्रान्तं कुरुपाण्डवयोः क्षयम् ॥
10-001-030a	निद्रया च परीताङ्गा निषेदुर्धरणीतले ।
10-001-030c	श्रमेण सुदृढं युक्ता विक्षता विविधैः शरैः ॥
10-001-031a	ततो निद्रावशं प्राप्तौ कृपभोजौ महारथौ ।
10-001-031c	सुखोचितावदुःखाह्नौ निषण्णौ धरणीतले ॥
10-001-031e	तौ तु सुप्तौ महाराज श्रमशोकसमन्वितौ ॥
10-001-032a	क्रोधामर्षवशं प्राप्तो द्रोणपुत्रस्तु भारत ।
10-001-032c	नैव स्म स जगामाथ निद्रां सर्प इव श्वसन् ॥
10-001-033a	न लेभे स तु निद्रां वै दह्यमानोऽतिमन्युना ।
10-001-033c	वीक्षां चक्रे महाबाहुस्तद्वनं घोरदर्शनम् ॥
10-001-034a	वीक्षमाणो वनोद्देशं नानासत्त्वैर्निषेवितम् ।
10-001-034c	अपश्यत महाबाहुर्न्यग्रोधं वायसायुतम् ॥
10-001-035a	तत्र काकसहस्राणि तां निशां पर्यणामयन् ।
10-001-035c	सुखं स्वपन्तः कौरव्य पृथक्पृथगपाश्रयाः ॥
10-001-036a	सुप्तेषु तेषु काकेषु विस्रब्धेषु समन्ततः ।
10-001-036c	सोऽपश्यत्सहसायान्तमुलूकं घोरदर्शनम् ॥
10-001-037a	महास्वनं महाकायं हर्यक्षं बभ्रुपिङ्गलम् ।
10-001-037c	सुदीर्घघोणानखरं सुपर्णमिव वेगिनम् ॥
10-001-038a	सोऽथ शब्दं मृदुं कृत्वा लीयमान इवाण्डजः ।
10-001-038c	न्यग्रोधस्य ततः शाखां प्रार्थयामास भारत ॥
10-001-039a	संनिपत्य तु शाखायां न्यग्रोधस्य विहंगमः ।
10-001-039c	सुप्ताञ्जघान सुबहून्वायसान्वायसान्तकः ॥
10-001-040a	केषांचिदच्छिनत्पक्षाञ्जिरांसि च चकर्त ह ।
10-001-040c	चरणांश्चैव केषांचिद्वभञ्ज चरणायुधः ॥
10-001-041a	क्षणेनाहन्स बलवान्येऽस्य दृष्टिपथे स्थिताः ।
10-001-041c	तेषां शरीरावयवैः शरीरैश्च विशां पते ॥
10-001-041e	न्यग्रोधमण्डलं सर्वं संचन्नं सर्वतोऽभवत् ॥
10-001-042a	तांस्तु हत्वा ततः काकान्कौशिको मुदितोऽभवत् ।
10-001-042c	प्रतिकृत्य यथाकामं शत्रूणां शत्रुसूदनः ॥
10-001-043a	तद्दृष्ट्वा सोपधं कर्म कौशिकेन कृतं निशि ।

10-001-043c	तद्भावकृतसंकल्पो द्रौणिरेको व्यचिन्तयत् ॥
10-001-044a	उपदेशः कृतोऽनेन पक्षिणा मम संयुगे ।
10-001-044c	शत्रूणां क्षपणे युक्तः प्राप्तकालश्च मे मतः ॥
10-001-045a	नाद्य शक्या मया हन्तुं पाण्डवा जितकाशिनः ।
10-001-045c	बलवन्तः कृतोत्साहा लब्धलक्षाः प्रहारिणः ॥
10-001-045e	राज्ञः सकाशे तेषां च प्रतिज्ञातो वधो मया ॥
10-001-046a	पतंगाग्निसमां वृत्तिमास्थायान्तात्मविनाशिनीम् ।
10-001-046c	न्यायतो युध्यमानस्य प्राणत्यागो न संशयः ॥
10-001-046e	छद्मना तु भवेत्सिद्धिः शत्रूणां च क्षयो महान् ॥
10-001-047a	तत्र संशयितादर्थाद्योऽर्थो निःसंशयो भवेत् ।
10-001-047c	तं जना बहु मन्यन्ते येऽर्थशास्त्रविशारदाः ॥
10-001-048a	यच्चाप्यत्र भवेद्वाच्यं गर्हितं लोकनिन्दितम् ।
10-001-048c	कर्तव्यं तन्मनुष्येण क्षत्रधर्मेण वर्तता ॥
10-001-049a	निन्दितानि च सर्वाणि कुत्सितानि पदे पदे ।
10-001-049c	सोपधानि कृतान्येव पाण्डवैरकृतात्मभिः ॥
10-001-050a	अस्मिन्नर्थे पुरा गीतौ श्रूयते धर्मचिन्तकैः ।
10-001-050c	श्लोकौ न्यायमवेक्षद्विस्तत्त्वार्थं तत्त्वदर्शिभिः ॥
10-001-051a	परिश्रान्ते विदीर्णे च भुञ्जाने चापि शत्रुभिः ।
10-001-051c	प्रस्थाने च प्रवेशे च प्रहर्तव्यं रिपोर्बलम् ॥
10-001-052a	निद्रार्तमर्धरात्रे च तथा नष्टप्रणायकम् ।
10-001-052c	भिन्नयोधं बलं यच्च द्विधा युक्तं च यद्भवेत् ॥
10-001-053a	इत्येवं निश्चयं चक्रे सुप्तानां युधि मारणे ।
10-001-053c	पाण्डूनां सह पाञ्चालैर्द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ॥
10-001-054a	स क्रूरां मतिमास्थाय विनिश्चित्य मुहुर्मुहुः ।
10-001-054c	सुप्तौ प्राबोधयत्तौ तु मातुलं भोजमेव च ॥
10-001-055a	नोत्तरं प्रतिपेदे च तत्र युक्तं हिया वृतः ।
10-001-055c	स मुहूर्तमिव ध्यात्वा बाष्पविह्वलमब्रवीत् ॥
10-001-056a	हतो दुर्योधनो राजा एकवीरो महाबलः ।
10-001-056c	यस्यार्थे वैरमस्माभिरासक्तं पाण्डवैः सह ॥
10-001-057a	एकाकी बहुभिः क्षुद्रैराहवे शुद्धविक्रमः ।
10-001-057c	पातितो भीमसेनेन एकादशचमूपतिः ॥

10-001-058a	वृकोदरेण क्षुद्रेण सुनृशंसमिदं कृतम् ।
10-001-058c	मूर्धाभिषिक्तस्य शिरः पादेन परिमृद्रता ॥
10-001-059a	विनर्दन्ति स्म पाञ्चालाः क्ष्वेडन्ति च हसन्ति च ।
10-001-059c	धमन्ति शङ्खाञ्शतशो हृष्टा घ्नन्ति च दुन्दुभीन् ॥
10-001-060a	वादित्रघोषस्तुमुलो विमिश्रः शङ्खनिस्वनैः ।
10-001-060c	अनिलेनेरितो घोरो दिशः पूरयतीव हि ॥
10-001-061a	अश्वानां हेषमाणानां गजानां चैव बृंहताम् ।
10-001-061c	सिंहनादश्च शूराणां श्रूयते सुमहानयम् ॥
10-001-062a	दिशं प्राचीं समाश्रित्य हृष्टानां गर्जतां भृशम् ।
10-001-062c	रथनेमिस्वनाश्चैव श्रूयन्ते लोमहर्षणाः ॥
10-001-063a	पाण्डवैर्धार्तराष्ट्राणां यदिदं कदनं कृतम् ।
10-001-063c	वयमेव त्रयः शिष्टास्तस्मिन्महति वैशसे ॥
10-001-064a	केचिन्नागशतप्राणाः केचित्सर्वास्त्रकोविदाः ।
10-001-064c	निहताः पाण्डवेयैः स्म मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥
10-001-065a	एवमेतेन भाव्यं हि नूनं कार्येण तत्त्वतः ।
10-001-065c	यथा ह्यस्येदृशी निष्ठा कृते कार्येऽपि दुष्करे ॥
10-001-066a	भवतोस्तु यदि प्रज्ञा न मोहादपचीयते ।
10-001-066c	व्यापन्नेऽस्मिन्महत्यर्थे यन्नः श्रेयस्तदुच्यताम् ॥

10-002-001 कृप उवाच

10-002-001a	श्रुतं ते वचनं सर्वं हेतुयुक्तं मया विभो ।
10-002-001c	ममापि तु वचः किञ्चिच्छृणुष्वद्य महाभुज ॥
10-002-002a	आबद्धा मानुषाः सर्वे निर्बन्धाः कर्मणोर्द्वयोः ।
10-002-002c	दैवे पुरुषकारे च परं ताभ्यां न विद्यते ॥
10-002-003a	न हि दैवेन सिध्यन्ति कर्माण्येकेन सत्तम ।
10-002-003c	न चापि कर्मणैकेन द्वाभ्यां सिद्धिस्तु योगतः ॥
10-002-004a	ताभ्यामुभाभ्यां सर्वार्था निबद्धा ह्यधमोत्तमाः ।
10-002-004c	प्रवृत्ताश्चैव दृश्यन्ते निवृत्ताश्चैव सर्वशः ॥
10-002-005a	पर्जन्यः पर्वते वर्षन्किं नु साधयते फलम् ।
10-002-005c	कृष्टे क्षेत्रे तथावर्षन्किं नु साधयते फलम् ॥
10-002-006a	उत्थानं चाप्यदैवस्य ह्यनुत्थानस्य दैवतम् ।
10-002-006c	व्यर्थं भवति सर्वत्र पूर्वं कस्तत्र निश्चयः ॥

10-002-007a	प्रवृष्टे च यथा देवे सम्यक्क्षेत्रे च कर्षिते ।
10-002-007c	बीजं महागुणं भूयात्तथा सिद्धिर्हि मानुषी ॥
10-002-008a	तयोर्देवं विनिश्चित्य स्ववशेनैव वर्तते ।
10-002-008c	प्राज्ञाः पुरुषकारं तु घटन्ते दाक्ष्यमास्थिताः ॥
10-002-009a	ताभ्यां सर्वे हि कार्यार्था मनुष्याणां नरर्षभ ।
10-002-009c	विचेष्टन्तश्च दृश्यन्ते निवृत्ताश्च तथैव हि ॥
10-002-010a	कृतः पुरुषकारः सन्सोऽपि दैवेन सिध्यति ।
10-002-010c	तथास्य कर्मणः कर्तुरभिनिर्वर्तते फलम् ॥
10-002-011a	उत्थानं तु मनुष्याणां दक्षाणां दैववर्जितम् ।
10-002-011c	अफलं दृश्यते लोके सम्यगप्युपपादितम् ॥
10-002-012a	तत्रालसा मनुष्याणां ये भवन्त्यमनस्विनः ।
10-002-012c	उत्थानं ते विगर्हन्ति प्राज्ञानां तन्न रोचते ॥
10-002-013a	प्रायशो हि कृतं कर्म अफलं दृश्यते भुवि ।
10-002-013c	अकृत्वा च पुनर्दुःखं कर्म दृश्येन्महाफलम् ॥
10-002-014a	चेष्टामकुर्वल्लभते यदि किञ्चिद्वृच्छया ।
10-002-014c	यो वा न लभते कृत्वा दुर्दशौ तावुभावपि ॥
10-002-015a	शक्नोति जीवितुं दक्षो नालसः सुखमेधते ।
10-002-015c	दृश्यन्ते जीवलोकेऽस्मिन्दक्षाः प्रायो हितैषिणः ॥
10-002-016a	यदि दक्षः समारम्भात्कर्मणां नाश्रुते फलम् ।
10-002-016c	नास्य वाच्यं भवेत्किञ्चित्तत्त्वं चाप्यधिगच्छति ॥
10-002-017a	अकृत्वा कर्म यो लोके फलं विन्दति विष्टितः ।
10-002-017c	स तु वक्तव्यतां याति द्वेष्यो भवति प्रायशः ॥
10-002-018a	एवमेतदनादृत्य वर्तते यस्त्वतोऽन्यथा ।
10-002-018c	स करोत्यात्मनोऽनर्थान्निष बुद्धिमतां नयः ॥
10-002-019a	हीनं पुरुषकारेण यदा दैवेन वा पुनः ।
10-002-019c	कारणाभ्यामथैताभ्यामुत्थानमफलं भवेत् ॥
10-002-019e	हीनं पुरुषकारेण कर्म त्विह न सिध्यति ॥
10-002-020a	दैवतेभ्यो नमस्कृत्य यस्त्वर्थान्सम्यगीहते ।
10-002-020c	दक्षो दाक्षिण्यसंपन्नो न स मोघं विहन्यते ॥
10-002-021a	सम्यगीहा पुनरियं यो वृद्धानुपसेवते ।
10-002-021c	आपृच्छति च यच्छ्रेयः करोति च हितं वचः ॥

- 10-002-022a उत्थायोत्थाय हि सदा प्रष्टव्या वृद्धसंमताः ।
 10-002-022c तेऽस्य योगे परं मूलं तन्मूला सिद्धिरुच्यते ॥
 10-002-023a वृद्धानां वचनं श्रुत्वा यो ह्युत्थानं प्रयोजयेत् ।
 10-002-023c उत्थानस्य फलं सम्यक्तदा स लभतेऽचिरात् ॥
 10-002-024a रागात्क्रोधाद्भयाल्लोभाद्योऽर्थानीहेत मानवः ।
 10-002-024c अनीशश्चावमानी च स शीघ्रं भ्रश्यते श्रियः ॥
 10-002-025a सोऽयं दुर्योधनेनार्थो लुब्धेनादीर्घदर्शिना ।
 10-002-025c असमर्थ्य समारब्धो मूढत्वादविचिन्तितः ॥
 10-002-026a हितबुद्धीननादृत्य संमन्यासाधुभिः सह ।
 10-002-026c वार्यमाणोऽकरोद्वैरं पाण्डवैर्गुणवत्तरैः ॥
 10-002-027a पूर्वमप्यतिदुःशीलो न दैन्यं कर्तुमर्हति ।
 10-002-027c तपत्यर्थे विपन्ने हि मित्राणामकृतं वचः ॥
 10-002-028a अन्वावर्तामहि वयं यत्तु तं पापपूरुषम् ।
 10-002-028c अस्मानप्यनयस्तस्मात्प्राप्तोऽयं दारुणो महान् ॥
 10-002-029a अनेन तु ममाद्यापि व्यसनेनोपतापिता ।
 10-002-029c बुद्धिश्चिन्तयतः किञ्चित्स्वं श्रेयो नावबुध्यते ॥
 10-002-030a मुह्यता तु मनुष्येण प्रष्टव्याः सुहृदो बुधाः ।
 10-002-030c ते च पृष्टा यथा ब्रूयुस्तत्कर्तव्यं तथा भवेत् ॥
 10-002-031a ते वयं धृतराष्ट्रं च गान्धारीं च समेत्य ह ।
 10-002-031c उपपृच्छामहे गत्वा विदुरं च महामतिम् ॥
 10-002-032a ते पृष्टाश्च वदेयुर्यच्छ्रेयो नः समनन्तरम् ।
 10-002-032c तदस्माभिः पुनः कार्यमिति मे नैष्ठिकी मतिः ॥
 10-002-033a अनारम्भात्तु कार्याणां नार्थः संपद्यते क्वचित् ।
 10-002-033c कृते पुरुषकारे च येषां कार्यं न सिध्यति ॥
 10-002-033e दैवेनोपहतास्ते तु नात्र कार्या विचारणा ॥

10-003-001 संजय उवाच

- 10-003-001a कृपस्य वचनं श्रुत्वा धर्मार्थसहितं शुभम् ।
 10-003-001c अश्वत्थामा महाराज दुःखशोकसमन्वितः ॥
 10-003-002a दह्यमानस्तु शोकेन प्रदीप्तेनाग्निना यथा ।
 10-003-002c क्रूरं मनस्ततः कृत्वा तावुभौ प्रत्यभाषत ॥
 10-003-003a पुरुषे पुरुषे बुद्धिः सा सा भवति शोभना ।

10-003-003c	तुष्यन्ति च पृथक्सर्वे प्रज्ञया ते स्वया स्वया ॥
10-003-004a	सर्वो हि मन्यते लोक आत्मानं बुद्धिमत्तरम् ।
10-003-004c	सर्वस्यात्मा बहुमतः सर्वात्मानं प्रशंसति ॥
10-003-005a	सर्वस्य हि स्वका प्रज्ञा साधुवादे प्रतिष्ठिता ।
10-003-005c	परबुद्धिं च निन्दन्ति स्वां प्रशंसन्ति चासकृत् ॥
10-003-006a	कारणान्तरयोगेन योगे येषां समा मतिः ।
10-003-006c	तेऽन्योन्येन च तुष्यन्ति बहु मन्यन्ति चासकृत् ॥
10-003-007a	तस्यैव तु मनुष्यस्य सा सा बुद्धिस्तदा तदा ।
10-003-007c	कालयोगविपर्यासं प्राप्यान्योन्यं विपद्यते ॥
10-003-008a	अचिन्त्यत्वाद्धि चित्तानां मनुष्याणां विशेषतः ।
10-003-008c	चित्तवैकल्यमासाद्य सा सा बुद्धिः प्रजायते ॥
10-003-009a	यथा हि वैद्यः कुशलो ज्ञात्वा व्याधिं यथाविधि ।
10-003-009c	भेषजं कुरुते योगात्प्रशमार्थमिहाभिभो ॥
10-003-010a	एवं कार्यस्य योगार्थं बुद्धिं कुर्वन्ति मानवाः ।
10-003-010c	प्रज्ञया हि स्वया युक्तास्तां च निन्दन्ति मानवाः ॥
10-003-011a	अन्यया यौवने मर्त्यो बुद्ध्या भवति मोहितः ।
10-003-011c	मध्येऽन्यया जरायां तु सोऽन्यां रोचयते मतिम् ॥
10-003-012a	व्यसनं वा पुनर्घोरं समृद्धिं वापि तादृशीम् ।
10-003-012c	अवाप्य पुरुषो भोज कुरुते बुद्धिवैकृतम् ॥
10-003-013a	एकस्मिन्नेव पुरुषे सा सा बुद्धिस्तदा तदा ।
10-003-013c	भवत्यनित्यप्रज्ञत्वात्सा तस्यैव न रोचते ॥
10-003-014a	निश्चित्य तु यथाप्रज्ञं यां मतिं साधु पश्यति ।
10-003-014c	तस्यां प्रकुरुते भावं सा तस्योद्योगकारिका ॥
10-003-015a	सर्वो हि पुरुषो भोज साध्वेतदिति निश्चितः ।
10-003-015c	कर्तुमारभते प्रीतो मरणादिषु कर्मसु ॥
10-003-016a	सर्वे हि युक्तिं विज्ञाय प्रज्ञां चापि स्वकां नराः ।
10-003-016c	चेष्टन्ते विविधाश्चेष्टा हितमित्येव जानते ॥
10-003-017a	उपजाता व्यसनजा येयमद्य मतिर्मम ।
10-003-017c	युवयोस्तां प्रवक्ष्यामि मम शोकविनाशिनीम् ॥
10-003-018a	प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा कर्म तासु विधाय च ।
10-003-018c	वर्णे वर्णे समाधत्त एकैकं गुणवत्तरम् ॥

10-003-019a	ब्राह्मणे दममव्यग्रं क्षत्रिये तेज उत्तमम् ।
10-003-019c	दाक्ष्यं वैश्ये च शूद्रे च सर्ववर्णानुकूलताम् ॥
10-003-020a	अदान्तो ब्राह्मणोऽसाधुर्निस्तेजाः क्षत्रियोऽधमः ।
10-003-020c	अदक्षो निन्द्यते वैश्यः शूद्रश्च प्रतिकूलवान् ॥
10-003-021a	सोऽस्मि जातः कुले श्रेष्ठे ब्राह्मणानां सुपूजिते ।
10-003-021c	मन्दभाग्यतयास्म्येतं क्षत्रधर्ममनुष्ठितः ॥
10-003-022a	क्षत्रधर्मं विदित्वाहं यदि ब्राह्मण्यसंश्रितम् ।
10-003-022c	प्रकुर्यां सुमहत्कर्म न मे तत्साधु संमतम् ॥
10-003-023a	धारयित्वा धनुर्दिव्यं दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे ।
10-003-023c	पितरं निहतं दृष्ट्वा किं नु वक्ष्यामि संसदि ॥
10-003-024a	सोऽहमद्य यथाकामं क्षत्रधर्ममुपास्य तम् ।
10-003-024c	गन्तास्मि पदवीं राज्ञः पितुश्चापि महाद्युतेः ॥
10-003-025a	अद्य स्वप्स्यन्ति पाञ्चाला विश्वस्ता जितकाशिनः ।
10-003-025c	विमुक्तयुग्यकवचा हर्षेण च समन्विताः ॥
10-003-025e	वयं जिता मताश्चैषां श्रान्ता व्यायमनेन च ॥
10-003-026a	तेषां निशि प्रसुप्तानां स्वस्थानां शिबिरे स्वके ।
10-003-026c	अवस्कन्दं करिष्यामि शिबिरस्याद्य दुष्करम् ॥
10-003-027a	तानवस्कन्द्य शिबिरे प्रेतभूतान्विचेतसः ।
10-003-027c	सूदयिष्यामि विक्रम्य मघवानिव दानवान् ॥
10-003-028a	अद्य तान्सहितान्सर्वान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
10-003-028c	सूदयिष्यामि विक्रम्य कक्षं दीप्त इवानलः ॥
10-003-028e	निहत्य चैव पाञ्चालाञ्शान्तिं लब्धास्मि सत्तम ॥
10-003-029a	पाञ्चालेषु चरिष्यामि सूदयन्नद्य संयुगे ।
10-003-029c	पिनाकपाणिः संक्रुद्धः स्वयं रुद्रः पशुष्विव ॥
10-003-030a	अद्याहं सर्वपाञ्चालान्निहत्य च निकृत्य च ।
10-003-030c	अर्दयिष्यामि संक्रुद्धो रणे पाण्डुसुतांस्तथा ॥
10-003-031a	अद्याहं सर्वपाञ्चालैः कृत्वा भूमिं शरीरिणीम् ।
10-003-031c	प्रहृत्यैकैकशस्तेभ्यो भविष्याम्यनृणः पितुः ॥
10-003-032a	दुर्योधनस्य कर्णस्य भीष्मसैन्धवयोरपि ।
10-003-032c	गमयिष्यामि पाञ्चालान्पदवीमद्य दुर्गमाम् ॥
10-003-033a	अद्य पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नस्य वै निशि ।

- 10-003-033c विरात्रे प्रमथिष्यामि पशोरिव शिरो बलात् ॥
- 10-003-034a अद्य पाञ्चालपाण्डूनां शयितानात्मजान्निशि ।
- 10-003-034c खड्गेन निशितेनाजौ प्रमथिष्यामि गौतम ॥
- 10-003-035a अद्य पाञ्चालसेनां तां निहत्य निशि सौप्तिके ।
- 10-003-035c कृतकृत्यः सुखी चैव भविष्यामि महामते ॥
- 10-004-001 कृप उवाच**
- 10-004-001a दिष्ट्या ते प्रतिकर्तव्ये मतिर्जातेयमच्युत ।
- 10-004-001c न त्वा वारयितुं शक्तो वज्रपाणिरपि स्वयम् ॥
- 10-004-002a अनुयास्यावहे त्वां तु प्रभाते सहितावुभौ ।
- 10-004-002c अद्य रात्रौ विश्रमस्व विमुक्तकवचध्वजः ॥
- 10-004-003a अहं त्वामनुयास्यामि कृतवर्मा च सात्वतः ।
- 10-004-003c परानभिमुखं यान्तं रथावास्थाय दंशितौ ॥
- 10-004-004a आवाभ्यां सहितः शत्रूञ्श्चोऽसि हन्ता समागमे ।
- 10-004-004c विक्रम्य रथिनां श्रेष्ठ पाञ्चालान्सपदानुगान् ॥
- 10-004-005a शक्तस्त्वमसि विक्रान्तुं विश्रमस्व निशामिमाम् ।
- 10-004-005c चिरं ते जाग्रतस्तात स्वप तावन्निशामिमाम् ॥
- 10-004-006a विश्रान्तश्च विनिद्रश्च स्वस्थचित्तश्च मानद ।
- 10-004-006c समेत्य समरे शत्रून्वधिष्यसि न संशयः ॥
- 10-004-007a न हि त्वा रथिनां श्रेष्ठ प्रगृहीतवरायुधम् ।
- 10-004-007c जेतुमुत्सहते कश्चिदपि देवेषु पावकिः ॥
- 10-004-008a कृपेण सहितं यान्तं युक्तं च कृतवर्मणा ।
- 10-004-008c को द्रौणिं युधि संरब्धं योधयेदपि देवराट् ॥
- 10-004-009a ते वयं परिविश्रान्ता विनिद्रा विगतज्वराः ।
- 10-004-009c प्रभातायां रजन्यां वै निहनिष्याम शात्रवान् ॥
- 10-004-010a तव ह्यस्त्राणि दिव्यानि मम चैव न संशयः ।
- 10-004-010c सात्वतोऽपि महेष्वासो नित्यं युद्धेषु कोविदः ॥
- 10-004-011a ते वयं सहितास्तात सर्वाञ्शत्रून्समागतान् ।
- 10-004-011c प्रसह्य समरे हत्वा प्रीतिं प्राप्स्याम पुष्कलाम् ॥
- 10-004-011e विश्रमस्व त्वमव्यग्रः स्वप चेमां निशां सुखम् ॥
- 10-004-012a अहं च कृतवर्मा च प्रयान्तं त्वां नरोत्तम ।
- 10-004-012c अनुयास्याव सहितौ धन्विनौ परतापिनौ ॥

10-004-012e	रथिनं त्वरया यान्तं रथावास्थाय दंशितौ ॥
10-004-013a	स गत्वा शिबिरं तेषां नाम विश्राव्य चाहवे ।
10-004-013c	ततः कर्तासि शत्रूणां युध्यतां कदनं महत् ॥
10-004-014a	कृत्वा च कदनं तेषां प्रभाते विमलेऽहनि ।
10-004-014c	विहरस्व यथा शक्रः सूदयित्वा महासुरान् ॥
10-004-015a	त्वं हि शक्तो रणे जेतुं पाञ्चालानां वरूथिनीम् ।
10-004-015c	दैत्यसेनामिव क्रुद्धः सर्वदानवसूदनः ॥
10-004-016a	मया त्वां सहितं संख्ये गुप्तं च कृतवर्मणा ।
10-004-016c	न सहेत विभुः साक्षाद्वज्रपाणिरपि स्वयम् ॥
10-004-017a	न चाहं समरे तात कृतवर्मा तथैव च ।
10-004-017c	अनिर्जित्य रणे पाण्डून्व्यपयास्याव कर्हिचित् ॥
10-004-018a	हत्वा च समरे क्षुद्रान्पाञ्चालान्पाण्डुभिः सह ।
10-004-018c	निवर्तिष्यामहे सर्वे हता वा स्वर्गगा वयम् ॥
10-004-019a	सर्वोपायैः सहायास्ते प्रभाते वयमेव हि ।
10-004-019c	सत्यमेतन्महाबाहो प्रब्रवीमि तवानघ ॥
10-004-020a	एवमुक्तस्ततो द्रौणिर्मातुलेन हितं वचः ।
10-004-020c	अब्रवीन्मातुलं राजन्क्रोधादुद्धृत्य लोचने ॥
10-004-021a	आतुरस्य कुतो निद्रा नरस्यामर्षितस्य च ।
10-004-021c	अर्थीश्चिन्तयतश्चापि कामयानस्य वा पुनः ॥
10-004-022a	तदिदं समनुप्राप्तं पश्य मेऽद्य चतुष्टयम् ।
10-004-022c	यस्य भागश्चतुर्थो मे स्वप्नमह्नाय नाशयेत् ॥
10-004-023a	किं नाम दुःखं लोकेऽस्मिन्पितुर्वधमनुस्मरन् ।
10-004-023c	हृदयं निर्दहन्मेऽद्य रात्र्यहानि न शाम्यति ॥
10-004-024a	यथा च निहतः पापैः पिता मम विशेषतः ।
10-004-024c	प्रत्यक्षमपि ते सर्वं तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥
10-004-025a	कथं हि मादृशो लोके मुहूर्तमपि जीवति ।
10-004-025c	द्रोणो हतेति यद्वाचः पाञ्चालानां शृणोम्यहम् ॥
10-004-026a	दृष्टद्युम्नमहत्वाजौ नाहं जीवितुमुत्सहे ।
10-004-026c	स मे पितृवधाद्वध्यः पाञ्चाला ये च संगताः ॥
10-004-027a	विलापो भग्नसक्थस्य यस्तु राज्ञो मया श्रुतः ।
10-004-027c	स पुनर्हृदयं कस्य क्रूरस्यापि न निर्दहेत् ॥

10-004-028a	कस्य ह्यकरुणस्यापि नेत्राभ्यामश्रु नाव्रजेत् ।
10-004-028c	नृपतेर्भग्नसक्थस्य श्रुत्वा तादृग्वचः पुनः ॥
10-004-029a	यश्चायं मित्रपक्षो मे मयि जीवति निर्जितः ।
10-004-029c	शोकं मे वर्धयत्येष वारिवेग इवार्णवम् ॥
10-004-029e	एकाग्रमनसो मेऽद्य कुतो निद्रा कुतः सुखम् ॥
10-004-030a	वासुदेवार्जुनाभ्यां हि तानहं परिरक्षितान् ।
10-004-030c	अविषह्यतमान्मन्ये महेन्द्रेणापि मातुल ॥
10-004-031a	न चास्मि शक्यः संयन्तुमस्मात्कार्यात्कथंचन ।
10-004-031c	न तं पश्यामि लोकेऽस्मिन्यो मां कार्यान्निवर्तयेत् ॥
10-004-031e	इति मे निश्चिता बुद्धिरेषा साधुमता च मे ॥
10-004-032a	वार्त्तिकैः कथ्यमानस्तु मित्राणां मे पराभवः ।
10-004-032c	पाण्डवानां च विजयो हृदयं दहतीव मे ॥
10-004-033a	अहं तु कदनं कृत्वा शत्रूणामद्य सौप्तिके ।
10-004-033c	ततो विश्रमिता चैव स्वप्ता च विगतज्वरः ॥

10-005-001 कृप उवाच

10-005-001a	शुश्रूषुरपि दुर्मेधाः पुरुषोऽनियतेन्द्रियः ।
10-005-001c	नालं वेदयितुं कृत्स्नौ धर्मार्थाविति मे मतिः ॥
10-005-002a	तथैव तावन्मेधावी विनयं यो न शिक्षति ।
10-005-002c	न च किंचन जानाति सोऽपि धर्मार्थनिश्चयम् ॥
10-005-003a	शुश्रूषुस्त्वेव मेधावी पुरुषो नियतेन्द्रियः ।
10-005-003c	जानीयादागमान्सर्वान्ग्राह्यं च न विरोधयेत् ॥
10-005-004a	अनेयस्त्ववमानी यो दुरात्मा पापपूरुषः ।
10-005-004c	दिष्टमुत्सृज्य कल्याणं करोति बहुपापकम् ॥
10-005-005a	नाथवन्तं तु सुहृदः प्रतिषेधन्ति पातकात् ।
10-005-005c	निवर्तते तु लक्ष्मीवान्नालक्ष्मीवान्निवर्तते ॥
10-005-006a	यथा ह्युच्चावचैर्वाक्यैः क्षिप्तचित्तो नियम्यते ।
10-005-006c	तथैव सुहृदा शक्यो नशक्यस्त्ववसीदति ॥
10-005-007a	तथैव सुहृदं प्राज्ञं कुर्वाणं कर्म पापकम् ।
10-005-007c	प्राज्ञाः संप्रतिषेधन्ते यथाशक्ति पुनः पुनः ॥
10-005-008a	स कल्याणे मतिं कृत्वा नियम्यात्मानमात्मना ।
10-005-008c	कुरु मे वचनं तात येन पश्चान्न तप्यसे ॥

10-005-009a	न वधः पूज्यते लोके सुप्तानामिह धर्मतः ।
10-005-009c	तथैव न्यस्तशस्त्राणां विमुक्तरथवाजिनाम् ॥
10-005-010a	ये च ब्रूयुस्तवास्मीति ये च स्युः शरणागताः ।
10-005-010c	विमुक्तमूर्धजा ये च ये चापि हतवाहनाः ॥
10-005-011a	अद्य स्वप्स्यन्ति पाञ्चाला विमुक्तकवचा विभो ।
10-005-011c	विश्वस्ता रजनीं सर्वे प्रेता इव विचेतसः ॥
10-005-012a	यस्तेषां तदवस्थानां द्रुह्येत पुरुषोऽनृजुः ।
10-005-012c	व्यक्तं स नरके मज्जेदगाधे विपुलेऽप्लवे ॥
10-005-013a	सर्वास्त्रविदुषां लोके श्रेष्ठस्त्वमसि विश्रुतः ।
10-005-013c	न च ते जातु लोकेऽस्मिन्सुसूक्ष्ममपि किल्बिषम् ॥
10-005-014a	त्वं पुनः सूर्यसंकाशः श्वोभूत उदिते रवौ ।
10-005-014c	प्रकाशे सर्वभूतानां विजेता युधि शात्रवान् ॥
10-005-015a	असंभावितरूपं हि त्वयि कर्म विगर्हितम् ।
10-005-015c	शुक्ले रक्तमिव न्यस्तं भवेदिति मतिर्मम ॥

10-005-016 अश्वत्थामोवाच

10-005-016a	एवमेतद्यथात्थ त्वमनुशास्मीह मातुल ।
10-005-016c	तैस्तु पूर्वमयं सेतुः शतधा विदलीकृतः ॥
10-005-017a	प्रत्यक्षं भूमिपालानां भवतां चापि संनिधौ ।
10-005-017c	न्यस्तशस्त्रो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः ॥
10-005-018a	कर्णश्च पतिते चक्रे रथस्य रथिनां वरः ।
10-005-018c	उत्तमे व्यसने सन्नो हतो गाण्डीवधन्वना ॥
10-005-019a	तथा शांतनवो भीष्मो न्यस्तशस्त्रो निरायुधः ।
10-005-019c	शिखण्डिनं पुरस्कृत्य हतो गाण्डीवधन्वना ॥
10-005-020a	भूरिश्रवा महेष्वासस्तथा प्रायगतो रणे ।
10-005-020c	क्रोशतां भूमिपालानां युयुधानेन पातितः ॥
10-005-021a	दुर्योधनश्च भीमेन समेत्य गदया मृधे ।
10-005-021c	पश्यतां भूमिपालानामधर्मेण निपातितः ॥
10-005-022a	एकाकी बहुभिस्तत्र परिवार्य महारथैः ।
10-005-022c	अधर्मेण नरव्याघ्रो भीमसेनेन पातितः ॥
10-005-023a	विलापो भग्नसक्थस्य यो मे राज्ञः परिश्रुतः ।
10-005-023c	वार्त्तिकानां कथयतां स मे मर्माणि कृन्तति ॥

- 10-005-024a एवमधार्मिकाः पापाः पाञ्चाला भिन्नसेतवः ।
 10-005-024c तानेवं भिन्नमर्यादान्किं भवान्न विगर्हति ॥
 10-005-025a पितृहन्तृनहं हत्वा पाञ्चालान्निशि सौप्तिके ।
 10-005-025c कामं कीटः पतंगो वा जन्म प्राप्य भवामि वै ॥
 10-005-026a त्वरे चाहमनेनाद्य यदिदं मे चिकीर्षितम् ।
 10-005-026c तस्य मे त्वरमाणस्य कुतो निद्रा कुतः सुखम् ॥
 10-005-027a न स जातः पुमाँल्लोके कश्चिन्न च भविष्यति ।
 10-005-027c यो मे व्यावर्तयेदेतां वधे तेषां कृतां मतिम् ॥

10-005-028 संजय उवाच

- 10-005-028a एवमुक्त्वा महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 10-005-028c एकान्ते योजयित्वाश्चान्प्रायादभिमुखः परान् ॥
 10-005-029a तमब्रूतां महात्मानौ भोजशारद्वतावुभौ ।
 10-005-029c किमयं स्यन्दनो युक्तः किं च कार्यं चिकीर्षितम् ॥
 10-005-030a एकसार्थं प्रयातौ स्वस्त्वया सह नरर्षभ ।
 10-005-030c समदुःखसुखौ चैव नावां शङ्कितुमर्हसि ॥
 10-005-031a अश्वत्थामा तु संक्रुद्धः पितुर्वधमनुस्मरन् ।
 10-005-031c ताभ्यां तथ्यं तदाचख्यौ यदस्यात्मचिकीर्षितम् ॥
 10-005-032a हत्वा शतसहस्राणि योधानां निशितैः शरैः ।
 10-005-032c न्यस्तशस्त्रो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः ॥
 10-005-033a तं तथैव हनिष्यामि न्यस्तवर्माणमद्य वै ।
 10-005-033c पुत्रं पाञ्चालराजस्य पापं पापेन कर्मणा ॥
 10-005-034a कथं च निहतः पापः पाञ्चालः पशुवन्मया ।
 10-005-034c शस्त्राहवजितां लोकान्प्राप्नुयादिति मे मतिः ॥
 10-005-035a क्षिप्रं संनद्धकवचौ सखङ्गावात्तकार्मुकौ ।
 10-005-035c समास्थाय प्रतीक्षेतां रथवर्यौ परंतपौ ॥
 10-005-036a इत्युक्त्वा रथमास्थाय प्रायादभिमुखः परान् ।
 10-005-036c तमन्वगात्कृपो राजन्कृतवर्मा च सात्वतः ॥
 10-005-037a ते प्रयाता व्यरोचन्त परानभिमुखास्त्रयः ।
 10-005-037c हूयमाना यथा यज्ञे समिद्धा हव्यवाहनाः ॥
 10-005-038a ययुश्च शिविरं तेषां संप्रसुप्तजनं विभो ।
 10-005-038c द्वारदेशं तु संप्राप्य द्रौणिस्तस्थौ रथोत्तमे ॥

10-006-001 धृतराष्ट्र उवाच

10-006-001a द्वारदेशे ततो द्रौणिमवस्थितमवेक्ष्य तौ ।
 10-006-001c अकुर्वतां भोजकृपौ किं संजय वदस्व मे ॥

10-006-002 संजय उवाच

10-006-002a कृतवर्माणमामन्त्र्य कृपं च स महारथम् ।
 10-006-002c द्रौणिर्मन्युपरीतात्मा शिबिरद्वारमासदत् ॥
 10-006-003a तत्र भूतं महाकायं चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
 10-006-003c सोऽपश्यद्द्वारमावृत्य तिष्ठन्तं लोमहर्षणम् ॥
 10-006-004a वसानं चर्म वैयाघ्रं महारुधिरविस्रवम् ।
 10-006-004c कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥
 10-006-005a बाहुभिः स्वायतैः पीनैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ।
 10-006-005c बद्धाङ्गदमहासर्पं ज्वालामालाकुलाननम् ॥
 10-006-006a दंष्ट्राकरालवदनं व्यादितास्यं भयावहम् ।
 10-006-006c नयनानां सहस्रैश्च विचित्रैरभिभूषितम् ॥
 10-006-007a नैव तस्य वपुः शक्यं प्रवक्तुं वेष एव वा ।
 10-006-007c सर्वथा तु तदालक्ष्य स्फुटयुरपि पर्वताः ॥
 10-006-008a तस्यास्यान्नासिकाभ्यां च श्रवणाभ्यां च सर्वशः ।
 10-006-008c तेभ्यश्चाक्षिसहस्रेभ्यः प्रादुरासन्महार्चिषः ॥
 10-006-009a तथा तेजोमरीचिभ्यः शङ्खचक्रगदाधराः ।
 10-006-009c प्रादुरासन्हृषीकेशाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 10-006-010a तदत्यद्भुतमालोक्य भूतं लोकभयंकरम् ।
 10-006-010c द्रौणिरव्यथितो दिव्यैरस्त्रवर्षैरवाकिरत् ॥
 10-006-011a द्रौणिमुक्ताञ्जरांस्तांस्तु तद्भूतं महदग्रसत् ।
 10-006-011c उदधेरिव वाय्योघान्पावको वडवामुखः ॥
 10-006-012a अश्वत्थामा तु संप्रेक्ष्य ताञ्जरौघान्निरर्थकान् ।
 10-006-012c रथशक्तिं मुमोचास्मै दीप्तामग्निशिखामिव ॥
 10-006-013a सा तदाहत्य दीप्ताग्रा रथशक्तिरशीर्यत ।
 10-006-013c युगान्ते सूर्यमाहत्य महोल्केव दिवश्च्युता ॥
 10-006-014a अथ हेमत्सरुं दिव्यं खड्गमाकाशवर्चसम् ।
 10-006-014c कोशात्समुद्धवर्हाशु बिलादीप्तमिवोरगम् ॥
 10-006-015a ततः खड्गवरं धीमान्भूताय प्राहिणोत्तदा ।

10-006-015c	स तदासाद्य भूतं वै विलयं तूलवद्ययौ ॥
10-006-016a	ततः स कुपितो द्रौणिरिन्द्रकेतुनिभां गदाम् ।
10-006-016c	ज्वलन्तीं प्राहिणोत्तस्मै भूतं तामपि चाग्रसत् ॥
10-006-017a	ततः सर्वायुधाभावे वीक्षमाणस्ततस्ततः ।
10-006-017c	अपश्यत्कृतमाकाशमनाकाशं जनार्दनैः ॥
10-006-018a	तदद्भुततमं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रो निरायुधः ।
10-006-018c	अब्रवीदभिसंतप्तः कृपवाक्यमनुस्मरन् ॥
10-006-019a	ब्रुवतामप्रियं पथ्यं सुहृदां न शृणोति यः ।
10-006-019c	स शोचत्यापदं प्राप्य यथाहमतिवर्त्य तौ ॥
10-006-020a	शास्त्रदृष्टानवध्यान्यः समतीत्य जिघांसति ।
10-006-020c	स पथः प्रच्युतो धर्म्यात्कुपथं प्रतिपद्यते ॥
10-006-021a	गोब्राह्मणनृपस्त्रीषु सख्युर्मातुर्गुरोस्तथा ।
10-006-021c	वृद्धबालजडान्धेषु सुप्तभीतोत्थितेषु च ॥
10-006-022a	मत्तोन्मत्तप्रमत्तेषु न शस्त्राण्युपधारयेत् ।
10-006-022c	इत्येवं गुरुभिः पूर्वमुपदिष्टं नृणां सदा ॥
10-006-023a	सोऽहमुत्क्रम्य पन्थानं शास्त्रदृष्टं सनातनम् ।
10-006-023c	अमार्गेणैवमारभ्य घोरोमापदमागतः ॥
10-006-024a	तां चापदं घोरतरां प्रवदन्ति मनीषिणः ।
10-006-024c	यदुद्यम्य महत्कृत्यं भयादपि निवर्तते ॥
10-006-025a	अशक्यं चैव कः कर्तुं शक्तः शक्तिबलादिह ।
10-006-025c	न हि दैवाद्गुरोरो वै मानुषं कर्म कथ्यते ॥
10-006-026a	मानुषं कुर्वतः कर्म यदि दैवान्न सिध्यति ।
10-006-026c	स पथः प्रच्युतो धर्म्याद्विपदं प्रतिपद्यते ॥
10-006-027a	प्रतिघातं ह्यविज्ञातं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
10-006-027c	यदारभ्य क्रियां कांचिद्भयादिह निवर्तते ॥
10-006-028a	तदिदं दुष्प्रणीतेन भयं मां समुपस्थितम् ।
10-006-028c	न हि द्रोणसुतः संख्ये निवर्तेत कथंचन ॥
10-006-029a	इदं च सुमहद्भूतं दैवदण्डमिवोद्यतम् ।
10-006-029c	न चैतदभिजानामि चिन्तयन्नपि सर्वथा ॥
10-006-030a	ध्रुवं येयमधर्मे मे प्रवृत्ता कलुषा मतिः ।
10-006-030c	तस्याः फलमिदं घोरं प्रतिघाताय दृश्यते ॥

10-006-031a	तदिदं दैवविहितं मम संख्ये निवर्तनम् ।
10-006-031c	नान्यत्र दैवादुद्यन्तुमिह शक्यं कथंचन ॥
10-006-032a	सोऽहमद्य महादेवं प्रपद्ये शरणं प्रभुम् ।
10-006-032c	दैवदण्डमिमं घोरं स हि मे नाशयिष्यति ॥
10-006-033a	कपर्दिनं प्रपद्याथ देवदेवमुमापतिम् ।
10-006-033c	कपालमालिनं रुद्रं भगनेत्रहरं हरम् ॥
10-006-034a	स हि देवोऽत्यगाद्देवांस्तपसा विक्रमेण च ।
10-006-034c	तस्माच्छरणमभ्येष्ये गिरिशं शूलपाणिनम् ॥

10-007-001 संजय उवाच

10-007-001a	स एवं चिन्तयित्वा तु द्रोणपुत्रो विशां पते ।
10-007-001c	अवतीर्य रथोपस्थाद्ध्यौ संप्रयतः स्थितः ॥

10-007-002 द्रौणिरुवाच

10-007-002a	उग्रं स्थाणुं शिवं रुद्रं शर्वमीशानमीश्वरम् ।
10-007-002c	गिरिशं वरदं देवं भवं भावनमव्ययम् ॥
10-007-003a	शितिकण्ठमजं शक्रं क्रथं क्रतुहरं हरम् ।
10-007-003c	विश्वरूपं विरूपाक्षं बहुरूपमुमापतिम् ॥
10-007-004a	श्मशानवासिनं दृप्तं महागणपतिं प्रभुम् ।
10-007-004c	खट्वाङ्गधारिणं मुण्डं जटिलं ब्रह्मचारिणम् ॥
10-007-005a	मनसाप्यसुचिन्त्येन दुष्करेणाल्पचेतसा ।
10-007-005c	सोऽहमात्मोपहारेण यक्ष्ये त्रिपुरघातिनम् ॥
10-007-006a	स्तुतं स्तुत्यं स्तूयमानममोघं चर्मवाससम् ।
10-007-006c	विलोहितं नीलकण्ठमपृक्तं दुर्निवारणम् ॥
10-007-007a	शुक्रं विश्वसृजं ब्रह्म ब्रह्मचारिणमेव च ।
10-007-007c	व्रतवन्तं तपोनित्यमनन्तं तपतां गतिम् ॥
10-007-008a	बहुरूपं गणाध्यक्षं त्र्यक्षं पारिषदप्रियम् ।
10-007-008c	गणाध्यक्षेक्षितमुखं गौरीहृदयवल्लभम् ॥
10-007-009a	कुमारपितरं पिङ्गं गोवृषोत्तमवाहनम् ।
10-007-009c	तनुवाससमत्युग्रमुमाभूषणतत्परम् ॥
10-007-010a	परं परेभ्यः परमं परं यस्मान्न विद्यते ।
10-007-010c	इष्वस्त्रोत्तमभर्तारं दिगन्तं चैव दक्षिणम् ॥

10-007-011a	हिरण्यकवचं देवं चन्द्रमौलिविभूषितम् ।
10-007-011c	प्रपद्ये शरणं देवं परमेण समाधिना ॥
10-007-012a	इमां चाप्यापदं घोरां तराम्यद्य सुदुस्तराम् ।
10-007-012c	सर्वभूतोपहारेण यक्ष्येऽहं शुचिना शुचिम् ॥
10-007-013a	इति तस्य व्यवसितं ज्ञात्वा त्यागात्मकं मनः ।
10-007-013c	पुरस्तात्काञ्चनी वेदिः प्रादुरासीन्महात्मनः ॥
10-007-014a	तस्यां वेद्यां तदा राजंश्चित्रभानुरजायत ।
10-007-014c	द्यां दिशो विदिशः खं च ज्वालाभिरभिपूरयन् ॥
10-007-015a	दीप्तास्यनयनाश्चात्र नैकपादशिरोभुजाः ।
10-007-015c	द्विपशैलप्रतीकाशाः प्रादुरासन्महाननाः ॥
10-007-016a	श्वराहोष्ट्ररूपाश्च हयगोमायुगोमुखाः ।
10-007-016c	ऋक्षमार्जारवदना व्याघ्रद्वीपिमुखास्तथा ॥
10-007-017a	काकवक्त्राः प्लवमुखाः शुकवक्त्रास्तथैव च ।
10-007-017c	महाजगरवक्त्राश्च हंसवक्त्राः सितप्रभाः ॥
10-007-018a	दार्वाघाटमुखाश्चैव चाषवक्त्राश्च भारत ।
10-007-018c	कूर्मनक्रमुखाश्चैव शिशुमारमुखास्तथा ॥
10-007-019a	महामकरवक्त्राश्च तिमिवक्त्रास्तथैव च ।
10-007-019c	हरिवक्त्राः क्रौञ्चमुखाः कपोतेभमुखास्तथा ॥
10-007-020a	पारावतमुखाश्चैव मधुवक्त्रास्तथैव च ।
10-007-020c	पाणिकर्णाः सहस्राक्षास्तथैव च शतोदराः ॥
10-007-021a	निर्मासाः कोकवक्त्राश्च श्येनवक्त्राश्च भारत ।
10-007-021c	तथैवाशिरसो राजन्नृक्षवक्त्राश्च भीषणाः ॥
10-007-022a	प्रदीप्तनेत्रजिह्वाश्च ज्वालावक्त्रास्तथैव च ।
10-007-022c	मेषवक्त्रास्तथैवान्ये तथा छागमुखा नृप ॥
10-007-023a	शङ्खाभाः शङ्खवक्त्राश्च शङ्खकर्णास्तथैव च ।
10-007-023c	शङ्खमालापरिकराः शङ्खध्वनिसमस्वनाः ॥
10-007-024a	जटाधराः पञ्चशिखास्तथा मुण्डाः कृशोदराः ।
10-007-024c	चतुर्दंष्ट्राश्चतुर्जिह्वाः शङ्कुकर्णाः किरीटिनः ॥
10-007-025a	मौलीधराश्च राजेन्द्र तथाकुञ्चितमूर्धजाः ।
10-007-025c	उष्णीषिणो मुकुटिनश्चारुवक्त्राः स्वलंकृताः ॥
10-007-026a	पद्मोत्पलापीडधरास्तथा कुमुदधारिणः ।

10-007-026c	माहात्म्येन च संयुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
10-007-027a	शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुसलपाणयः ।
10-007-027c	भुशुण्डीपाशहस्ताश्च गदाहस्ताश्च भारत ॥
10-007-028a	पृष्ठेषु बद्धेषु धयश्चित्रबाणा रणोत्कटाः ।
10-007-028c	सध्वजाः सपताकाश्च सघण्टाः सपरश्वधाः ॥
10-007-029a	महापाशोद्यतकरास्तथा लगुडपाणयः ।
10-007-029c	स्थूणाहस्ताः खड्गहस्ताः सर्पोच्छ्रितकिरीटिनः ॥
10-007-029e	महासर्पाङ्गदधराश्चित्राभरणधारिणः ॥
10-007-030a	रजोध्वस्ताः पङ्कदिग्धाः सर्वे शुक्लाम्बरस्रजः ।
10-007-030c	नीलाङ्गाः कमलाङ्गाश्च मुण्डवक्त्रास्तथैव च ॥
10-007-031a	भेरीशङ्खमृदङ्गांस्ते झर्झरानकगोमुखान् ।
10-007-031c	अवादयन्पारिषदाः प्रहृष्टाः कनकप्रभाः ॥
10-007-032a	गायमानास्तथैवान्ये नृत्यमानास्तथापरे ।
10-007-032c	लङ्घयन्तः प्लवन्तश्च वल्गन्तश्च महाबलाः ॥
10-007-033a	धावन्तो जवनाश्चण्डाः पवनोद्धूतमूर्धजाः ।
10-007-033c	मत्ता इव महानागा विनदन्तो मुहुर्मुहुः ॥
10-007-034a	सुभीमा घोररूपाश्च शूलपट्टिशपाणयः ।
10-007-034c	नानाविरागवसनाश्चित्रमाल्यानुलेपनाः ॥
10-007-035a	रत्नचित्राङ्गदधराः समुद्यतकरास्तथा ।
10-007-035c	हन्तारो द्विषतां शूराः प्रसह्यासह्यविक्रमाः ॥
10-007-036a	पातारोऽसृग्वसाद्यानां मांसान्त्रकृतभोजनाः ।
10-007-036c	चूडालाः कर्णिकालाश्च प्रकृशाः पिठरोदराः ॥
10-007-037a	अतिह्रस्वातिदीर्घाश्च प्रबलाश्चातिभैरवाः ।
10-007-037c	विकटाः काललम्बोष्ठा बृहच्छेफास्थिपिण्डिकाः ॥
10-007-038a	महार्हणानामुकुटा मुण्डाश्च जटिलाः परे ।
10-007-038c	सार्केन्दुग्रहनक्षत्रां द्यां कुर्युर्ये महीतले ॥
10-007-039a	उत्सहेरंश्च ये हन्तुं भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
10-007-039c	ये च वीतभया नित्यं हरस्य भ्रुकुटीभटाः ॥
10-007-040a	कामकारकराः सिद्धास्त्रैलोक्यस्येश्वरेश्वराः ।
10-007-040c	नित्यानन्दप्रमुदिता वागीशा वीतमत्सराः ॥
10-007-041a	प्राप्याष्टगुणमैश्वर्यं ये न यान्ति च विस्मयम् ।

- 10-007-041c येषां विस्मयते नित्यं भगवान्कर्मभिर्हरः ॥
- 10-007-042a मनोवाक्कर्मभिर्भक्तैर्नित्यमाराधितश्च यैः ।
- 10-007-042c मनोवाक्कर्मभिर्भक्तान्पाति पुत्रानिवौरसान् ॥
- 10-007-043a पिबन्तोऽसृग्वसास्त्वन्ये क्रुद्धा ब्रह्मद्विषां सदा ।
- 10-007-043c चतुर्विंशात्मकं सोमं ये पिबन्ति च नित्यदा ॥
- 10-007-044a श्रुतेन ब्रह्मचर्येण तपसा च दमेन च ।
- 10-007-044c ये समाराध्य शूलाङ्कं भवसायुज्यमागताः ॥
- 10-007-045a यैरात्मभूतैर्भगवान्पार्वत्या च महेश्वरः ।
- 10-007-045c सह भूतगणान्भुङ्क्ते भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥
- 10-007-046a नानाविचित्रहसितक्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः ।
- 10-007-046c संनादयन्तस्ते विश्वमश्नन्तथात्मानमभ्ययुः ॥
- 10-007-047a संस्तुवन्तो महादेवं भाः कुर्वाणाः सुवर्चसः ।
- 10-007-047c विवर्धयिषवो द्रौणेर्महिमानं महात्मनः ॥
- 10-007-048a जिज्ञासमानास्तत्तेजः सौप्तिकं च दिदृक्षवः ।
- 10-007-048c भीमोग्रपरिघालातशूलपट्टिशपाणयः ॥
- 10-007-048e घोररूपाः समाजग्मुर्भूतसंघाः समन्ततः ॥
- 10-007-049a जनयेयुर्भयं ये स्म त्रैलोक्यस्यापि दर्शनात् ।
- 10-007-049c तान्प्रेक्षमाणोऽपि व्यथां न चकार महाबलः ॥
- 10-007-050a अथ द्रौणिर्धनुष्पाणिर्बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
- 10-007-050c स्वयमेवात्मनात्मानमुपहारमुपाहरत् ॥
- 10-007-051a धनूंषि समिधस्तत्र पवित्राणि शिताः शराः ।
- 10-007-051c हविरात्मवतश्चात्मा तस्मिन्भारत कर्मणि ॥
- 10-007-052a ततः सौम्येन मन्त्रेण द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
- 10-007-052c उपहारं महामन्युरथात्मानमुपाहरत् ॥
- 10-007-053a तं रुद्रं रौद्रकर्माणं रौद्रैः कर्मभिरच्युतम् ।
- 10-007-053c अभिष्टुत्य महात्मानमित्युवाच कृताञ्जलिः ॥
- 10-007-054a इममात्मानमद्याहं जातमाङ्गिरसे कुले ।
- 10-007-054c अग्नौ जुहोमि भगवन्प्रतिगृह्णीष्व मां बलिम् ॥
- 10-007-055a भवद्भक्त्या महादेव परमेण समाधिना ।
- 10-007-055c अस्यामापदि विश्वात्मन्नुपाकुर्मि तवाग्रतः ॥
- 10-007-056a त्वयि सर्वाणि भूतानि सर्वभूतेषु चासि वै ।

10-007-056c	गुणानां हि प्रधानानामेकत्वं त्वयि तिष्ठति ॥
10-007-057a	सर्वभूताशय विभो हविर्भूतमुपस्थितम् ।
10-007-057c	प्रतिगृहाण मां देव यद्यशक्याः परे मया ॥
10-007-058a	इत्युक्त्वा द्रौणिरास्थाय तां वेदीं दीप्तपावकाम् ।
10-007-058c	संत्यक्तात्मा समारुह्य कृष्णवर्त्मन्युपाविशत् ॥
10-007-059a	तमूर्ध्वबाहुं निश्चेष्टं दृष्ट्वा हविरुपस्थितम् ।
10-007-059c	अब्रवीद्भगवान्साक्षान्महादेवो हसन्निव ॥
10-007-060a	सत्यशौचार्जवत्यागैस्तपसा नियमेन च ।
10-007-060c	क्षान्त्या भक्त्या च धृत्या च बुद्ध्या च वचसा तथा ॥
10-007-061a	यथावदहमाराद्धः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
10-007-061c	तस्मादिष्टतमः कृष्णादन्यो मम न विद्यते ॥
10-007-062a	कुर्वता तस्य संमानं त्वां च जिज्ञासता मया ।
10-007-062c	पाञ्चालाः सहसा गुप्ता मायाश्च बहुशः कृताः ॥
10-007-063a	कृतस्तस्यैष संमानः पाञ्चालात्रक्षता मया ।
10-007-063c	अभिभूतास्तु कालेन नैषामद्यास्ति जीवितम् ॥
10-007-064a	एवमुक्त्वा महेष्वासं भगवानात्मनस्तनुम् ।
10-007-064c	आविवेश ददौ चास्मै विमलं खड्गमुत्तमम् ॥
10-007-065a	अथाविष्टो भगवता भूयो जज्वाल तेजसा ।
10-007-065c	वर्ष्मवांश्चाभवद्युद्धे देवसृष्टेन तेजसा ॥
10-007-066a	तमदृश्यानि भूतानि रक्षांसि च समाद्रवन् ।
10-007-066c	अभितः शत्रुशिविरं यान्तं साक्षादिवेश्वरम् ॥

10-008-001 धृतराष्ट्र उवाच

10-008-001a	तथा प्रयाते शिविरं द्रोणपुत्रे महारथे ।
10-008-001c	कच्चित्कृपश्च भोजश्च भयार्तौ न न्यवर्तताम् ॥
10-008-002a	कच्चिन्न वारितौ क्षुद्रै रक्षिभिर्नोपलक्षितौ ।
10-008-002c	असह्यमिति वा मत्वा न निवृत्तौ महारथौ ॥
10-008-003a	कच्चित्प्रमथ्य शिविरं हत्वा सोमकपाण्डवान् ।
10-008-003c	दुर्योधनस्य पदवीं गतौ परमिकां रणे ॥
10-008-004a	पाञ्चालैर्वा विनिहतौ कच्चिन्नास्वपतां क्षितौ ।
10-008-004c	कच्चित्ताभ्यां कृतं कर्म तन्ममाचक्ष्व संजय ॥

10-008-005 संजय उवाच

- 10-008-005a तस्मिन्प्रयाते शिबिरं द्रोणपुत्रे महात्मनि ।
 10-008-005c कृपश्च कृतवर्मा च शिबिरद्वार्यतिष्ठताम् ॥
 10-008-006a अश्वत्थामा तु तौ दृष्ट्वा यत्नवन्तौ महारथौ ।
 10-008-006c प्रहृष्टः शनकै राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
 10-008-007a यत्तौ भवन्तौ पर्याप्तौ सर्वक्षत्रस्य नाशने ।
 10-008-007c किं पुनर्योधशेषस्य प्रसुप्तस्य विशेषतः ॥
 10-008-008a अहं प्रवेक्ष्ये शिबिरं चरिष्यामि च कालवत् ।
 10-008-008c यथा न कश्चिदपि मे जीवन्मुच्येत मानवः ॥
 10-008-009a इत्युक्त्वा प्राविशद्द्रौणिः पार्थानां शिबिरं महत् ।
 10-008-009c अद्वारेणाभ्यवस्कन्द्य विहाय भयमात्मनः ॥
 10-008-010a स प्रविश्य महाबाहुरुद्देशज्ञश्च तस्य ह ।
 10-008-010c धृष्टद्युम्नस्य निलयं शनकैरभ्युपागमत् ॥
 10-008-011a ते तु कृत्वा महत्कर्म श्रान्ताश्च बलवद्रणे ।
 10-008-011c प्रसुप्ता वै सुविश्वस्ताः स्वसैन्यपरिवारिताः ॥
 10-008-012a अथ प्रविश्य तद्वेश्म धृष्टद्युम्नस्य भारत ।
 10-008-012c पाञ्चाल्यं शयने द्रौणिरपश्यत्सुप्तमन्तिकात् ॥
 10-008-013a क्षौमावदाते महति स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ।
 10-008-013c माल्यप्रवरसंयुक्ते धूपैश्चूर्णैश्च वासिते ॥
 10-008-014a तं शयानं महात्मानं विस्रब्धमकुतोभयम् ।
 10-008-014c प्राबोधयत पादेन शयनस्थं महीपते ॥
 10-008-015a स बुद्ध्वा चरणस्पर्शमुत्थाय रणदुर्मदः ।
 10-008-015c अभ्यजानदमेयात्मा द्रोणपुत्रं महारथम् ॥
 10-008-016a तमुत्पतन्तं शयनादश्वत्थामा महाबलः ।
 10-008-016c केशेष्वालम्ब्य पाणिभ्यां निष्पिपेष महीतले ॥
 10-008-017a स बलात्तेन निष्पिष्टः साध्वसेन च भारत ।
 10-008-017c निद्रया चैव पाञ्चाल्यो नाशकच्चेष्टितुं तदा ॥
 10-008-018a तमाक्रम्य तदा राजन्कण्ठे चोरसि चोभयोः ।
 10-008-018c नदन्तं विस्फुरन्तं च पशुमारममारयत् ॥
 10-008-019a तुदन्नखैस्तु स द्रौणिं नातिव्यक्तमुदाहरत् ।
 10-008-019c आचार्यपुत्र शस्त्रेण जहि मा मा चिरं कृथाः ॥

10-008-019e	त्वत्कृते सुकृताँल्लोकान्गच्छेयं द्विपदां वर ॥
10-008-020a	तस्याव्यक्तां तु तां वाचं संश्रुत्य द्रौणिरब्रवीत् ।
10-008-020c	आचार्यघातिनां लोका न सन्ति कुलपांसन ॥
10-008-020e	तस्माच्छस्त्रेण निधनं न त्वमर्हसि दुर्मते ॥
10-008-021a	एवं ब्रुवाणस्तं वीरं सिंहो मत्तमिव द्विपम् ।
10-008-021c	मर्मस्वभ्यवधीत्क्रुद्धः पादाष्ठीलैः सुदारुणैः ॥
10-008-022a	तस्य वीरस्य शब्देन मार्यमाणस्य वेश्मनि ।
10-008-022c	अबुध्यन्त महाराज स्त्रियो ये चास्य रक्षिणः ॥
10-008-023a	ते दृष्ट्वा वर्ष्मवन्तं तमतिमानुषविक्रमम् ।
10-008-023c	भूतमेव व्यवस्यन्तो न स्म प्रव्याहरन्भयात् ॥
10-008-024a	तं तु तेनाभ्युपायेन गमयित्वा यमक्षयम् ।
10-008-024c	अध्यतिष्ठत्स तेजस्वी रथं प्राप्य सुदर्शनम् ॥
10-008-025a	स तस्य भवनाद्राजन्निष्क्रम्यानादयन्दिशः ।
10-008-025c	रथेन शिबिरं प्रायाज्जिघांसुर्द्विषतो बली ॥
10-008-026a	अपक्रान्ते ततस्तस्मिन्द्रोणपुत्रे महारथे ।
10-008-026c	सह तै रक्षिभिः सर्वैः प्रणेदुर्योषितस्तदा ॥
10-008-027a	राजानं निहतं दृष्ट्वा भृशं शोकपरायणाः ।
10-008-027c	व्याक्रोशन्क्षत्रियाः सर्वे धृष्टद्युम्नस्य भारत ॥
10-008-028a	तासां तु तेन शब्देन समीपे क्षत्रियर्षभाः ।
10-008-028c	क्षिप्रं च समनह्यन्त किमेतदिति चाब्रुवन् ॥
10-008-029a	स्त्रियस्तु राजन्वित्रस्ता भारद्वाजं निरीक्ष्य तम् ।
10-008-029c	अब्रुवन्दीनकण्ठेन क्षिप्रमाद्रवतेति वै ॥
10-008-030a	राक्षसो वा मनुष्यो वा नैनं जानीमहे वयम् ।
10-008-030c	हत्वा पाञ्चालराजं यो रथमारुह्य तिष्ठति ॥
10-008-031a	ततस्ते योधमुख्यास्तं सहसा पर्यवारयन् ।
10-008-031c	स तानापततः सर्वात्रुद्रास्त्रेण व्यपोथयत् ॥
10-008-032a	धृष्टद्युम्नं च हत्वा स तांश्चैवास्य पदानुगान् ।
10-008-032c	अपश्यच्छयने सुप्तमुत्तमौजसमन्तिके ॥
10-008-033a	तमप्याक्रम्य पादेन कण्ठे चोरसि चौजसा ।
10-008-033c	तथैव मारयामास विनर्दन्तमरिंदमम् ॥
10-008-034a	युधामन्युस्तु संप्राप्तो मत्वा तं रक्षसा हतम् ।

10-008-034c	गदामुद्यम्य वेगेन हृदि द्रौणिमताडयत् ॥
10-008-035a	तमभिद्रुत्य जग्राह क्षितौ चैनमपातयत् ।
10-008-035c	विस्फुरन्तं च पशुवत्तथैवैनममारयत् ॥
10-008-036a	तथा स वीरो हत्वा तं ततोऽन्यान्समुपाद्रवत् ।
10-008-036c	संसुप्तानेव राजेन्द्र तत्र तत्र महारथान् ॥
10-008-036e	स्फुरतो वेपमानांश्च शमितेव पशून्मखे ॥
10-008-037a	ततो निस्त्रिंशमादाय जघानान्यान्पृथग्जनान् ।
10-008-037c	भागशो विचरन्मार्गानसियुद्धविशारदः ॥
10-008-038a	तथैव गुल्मे संप्रेक्ष्य शयानान्मध्यगौल्मिकान् ।
10-008-038c	श्रान्तान्यस्तायुधान्सर्वान्क्षणेनैव व्यपोथयत् ॥
10-008-039a	योधानश्चान्द्विपांश्चैव प्राच्छिनत्स वरासिना ।
10-008-039c	रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः कालसृष्ट इवान्तकः ॥
10-008-040a	विस्फुरद्भिश्च तैर्द्रौणिर्निस्त्रिंशस्योद्यमेन च ।
10-008-040c	आक्षेपेण तथैवासेस्त्रिधा रक्तोक्षितोऽभवत् ॥
10-008-041a	तस्य लोहितसिक्तस्य दीप्तखड्गस्य युध्यतः ।
10-008-041c	अमानुष इवाकारो बभौ परमभीषणः ॥
10-008-042a	ये त्वजाग्रत कौरव्य तेऽपि शब्देन मोहिताः ।
10-008-042c	निरीक्ष्यमाणा अन्योन्यं द्रौणिं दृष्ट्वा प्रविव्यथुः ॥
10-008-043a	तद्रूपं तस्य ते दृष्ट्वा क्षत्रियाः शत्रुकर्शनाः ।
10-008-043c	राक्षसं मन्यमानास्तं नयनानि न्यमीलयन् ॥
10-008-044a	स घोररूपो व्यचरत्कालवच्छिबिरे ततः ।
10-008-044c	अपश्यद्द्रौपदीपुत्रानवशिष्टांश्च सोमकान् ॥
10-008-045a	तेन शब्देन वित्रस्ता धनुर्हस्ता महारथाः ।
10-008-045c	धृष्टद्युम्नं हतं श्रुत्वा द्रौपदेया विशां पते ॥
10-008-045e	अवाकिरञ्शरव्रातैर्भारद्वाजमभीतवत् ॥
10-008-046a	ततस्तेन निनादेन संप्रबुद्धाः प्रभद्रकाः ।
10-008-046c	शिलीमुखैः शिखण्डी च द्रोणपुत्रं समार्दयन् ॥
10-008-047a	भारद्वाजस्तु तान्दृष्ट्वा शरवर्षाणि वर्षतः ।
10-008-047c	ननाद बलवन्नादं जिघांसुस्तान्सुदुर्जयान् ॥
10-008-048a	ततः परमसंकुद्धः पितुर्वधमनुस्मरन् ।
10-008-048c	अवरुह्य रथोपस्थात्त्वरमाणोऽभिदुद्रुवे ॥

10-008-049a	सहस्रचन्द्रं विपुलं गृहीत्वा चर्म संयुगे ।
10-008-049c	खड्गं च विपुलं दिव्यं जातरूपपरिष्कृतम् ॥
10-008-049e	द्रौपदेयानभिद्रुत्य खड्गेन व्यचरद्वली ॥
10-008-050a	ततः स नरशार्दूलः प्रतिविन्ध्यं तमाहवे ।
10-008-050c	कुक्षिदेशेऽवधीद्राजन्स हतो न्यपतद्भुवि ॥
10-008-051a	प्रासेन विद्ध्वा द्रौणिं तु सुतसोमः प्रतापवान् ।
10-008-051c	पुनश्चासिं समुद्यम्य द्रोणपुत्रमुपाद्रवत् ॥
10-008-052a	सुतसोमस्य सासिं तु बाहुं छित्त्वा नरर्षभः ।
10-008-052c	पुनरभ्यहनत्पार्श्वे स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥
10-008-053a	नाकुलिस्तु शतानीको रथचक्रेण वीर्यवान् ।
10-008-053c	दोर्भ्यामुत्क्षिप्य वेगेन वक्षस्येनमताडयत् ॥
10-008-054a	अताडयच्छतानीकं मुक्तचक्रं द्विजस्तु सः ।
10-008-054c	स विह्वलो ययौ भूमिं ततोऽस्यापाहरच्छिरः ॥
10-008-055a	श्रुतकर्मा तु परिघं गृहीत्वा समताडयत् ।
10-008-055c	अभिद्रुत्य ततो द्रौणिं सव्ये स फलके भृशम् ॥
10-008-056a	स तु तं श्रुतकर्माणमास्ये जघ्ने वरासिना ।
10-008-056c	स हतो न्यपतद्भूमौ विमूढो विकृताननः ॥
10-008-057a	तेन शब्देन वीरस्तु श्रुतकीर्तिर्महाधनुः ।
10-008-057c	अश्वत्थामानमासाद्य शरवर्षैरवाकिरत् ॥
10-008-058a	तस्यापि शरवर्षाणि चर्मणा प्रतिवार्य सः ।
10-008-058c	सकुण्डलं शिरः कायाद्भ्राजमानमपाहरत् ॥
10-008-059a	ततो भीष्मनिहन्ता तं सह सर्वैः प्रभद्रकैः ।
10-008-059c	अहनत्सर्वतो वीरं नानाप्रहरणैर्बली ॥
10-008-059e	शिलीमुखेन चाप्येनं भ्रुवोर्मध्ये समार्दयत् ॥
10-008-060a	स तु क्रोधसमाविष्टो द्रोणपुत्रो महाबलः ।
10-008-060c	शिखण्डिनं समासाद्य द्विधा चिच्छेद सोऽसिना ॥
10-008-061a	शिखण्डिनं ततो हत्वा क्रोधाविष्टः परंतपः ।
10-008-061c	प्रभद्रकगणान्सर्वानभिदुद्राव वेगवान् ॥
10-008-061e	यच्च शिष्टं विराटस्य बलं तच्च समाद्रवत् ॥
10-008-062a	द्रुपदस्य च पुत्राणां पौत्राणां सुहृदामपि ।
10-008-062c	चकार कदनं घोरं दृष्ट्वा दृष्ट्वा महाबलः ॥

10-008-063a	अन्यानन्यांश्च पुरुषानभिसृत्याभिसृत्य च ।
10-008-063c	न्यकृन्तदसिना द्रौणिरसिमार्गविशारदः ॥
10-008-064a	कालीं रक्तास्यनयनां रक्तमाल्यानुलेपनाम् ।
10-008-064c	रक्ताम्बरधरामेकां पाशहस्तां शिखण्डिनीम् ॥
10-008-065a	ददृशुः कालरात्रिं ते स्मयमानामवस्थिताम् ।
10-008-065c	नराश्वकुञ्जरान्पाशैर्बद्ध्वा घोरैः प्रतस्थुषीम् ॥
10-008-065e	हरन्तीं विविधान्प्रेतान्पाशबद्धान्विमूर्धजान् ॥
10-008-066a	स्वप्ने सुप्तान्नयन्तीं तां रात्रिष्वन्यासु मारिष ।
10-008-066c	ददृशुर्योधमुख्यास्ते घनन्तं द्रौणिं च नित्यदा ॥
10-008-067a	यतः प्रवृत्तः संग्रामः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
10-008-067c	ततः प्रभृति तां कृत्यामपश्यन्द्रौणिमेव च ॥
10-008-068a	तांस्तु दैवहतान्पूर्वं पश्चाद्द्रौणिर्न्यपातयत् ।
10-008-068c	त्रासयन्सर्वभूतानि विनदन्भैरवात्रवान् ॥
10-008-069a	तदनुस्मृत्य ते वीरा दर्शनं पौर्वकालिकम् ।
10-008-069c	इदं तदित्यमन्यन्त दैवेनोपनिपीडिताः ॥
10-008-070a	ततस्तेन निनादेन प्रत्यबुध्यन्त धन्विनः ।
10-008-070c	शिविरे पाण्डवेयानां शतशोऽथ सहस्रशः ॥
10-008-071a	सोऽच्छिनत्कस्यचित्पादौ जघनं चैव कस्यचित् ।
10-008-071c	कांश्चिद्विभेद पार्श्वेषु कालसृष्ट इवान्तकः ॥
10-008-072a	अत्युग्रप्रतिपिष्टैश्च नदद्भिश्च भृशातुरैः ।
10-008-072c	गजाश्वमथितैश्चान्यैर्मही कीर्णाभवत्प्रभो ॥
10-008-073a	क्रोशतां किमिदं कोऽयं किं शब्दः किं नु किं कृतम् ।
10-008-073c	एवं तेषां तदा द्रौणिरन्तकः समपद्यत ॥
10-008-074a	अपेतशस्त्रसंनाहान्संरब्धान्पाण्डुसृज्जयान् ।
10-008-074c	प्राहिणोन्मृत्युलोकाय द्रौणिः प्रहरतां वरः ॥
10-008-075a	ततस्तच्छस्त्रवित्रस्ता उत्पतन्तो भयातुराः ।
10-008-075c	निद्रान्धा नष्टसंज्ञाश्च तत्र तत्र निलिल्यिरे ॥
10-008-076a	ऊरुस्तम्भगृहीताश्च कश्मलाभिहतौजसः ।
10-008-076c	विनदन्तो भृशं त्रस्ताः संन्यपेषन्परस्परम् ॥
10-008-077a	ततो रथं पुनर्द्रौणिरास्थितो भीमनिस्वनम् ।
10-008-077c	धनुष्पाणिः शरैरन्यान्प्रेषयद्वै यमक्षयम् ॥

10-008-078a	पुनरुत्पततः कांश्चिद्दूरादपि नरोत्तमान् ।
10-008-078c	शूरान्संपततश्चान्यान्कालरात्र्यै न्यवेदयत् ॥
10-008-079a	तथैव स्यन्दनाग्रेण प्रमथन्स विधावति ।
10-008-079c	शरवर्षैश्च विविधैरवर्षच्छात्रवांस्ततः ॥
10-008-080a	पुनश्च सुविचित्रेण शतचन्द्रेण चर्मणा ।
10-008-080c	तेन चाकाशवर्णेन तदाचरत सोऽसिना ॥
10-008-081a	तथा स शिबिरं तेषां द्रौणिराहवदुर्मदः ।
10-008-081c	व्यक्षोभयत राजेन्द्र महाहृदमिव द्विपः ॥
10-008-082a	उत्पेतुस्तेन शब्देन योधा राजन्विचेतसः ।
10-008-082c	निद्रार्ताश्च भयार्ताश्च व्यधावन्त ततस्ततः ॥
10-008-083a	विस्वरं चुक्रुशुश्चान्ये बह्वबद्धं तथावदन् ।
10-008-083c	न च स्म प्रतिपद्यन्ते शस्त्राणि वसनानि च ॥
10-008-084a	विमुक्तकेशाश्चाप्यन्ये नाभ्यजानन्परस्परम् ।
10-008-084c	उत्पतन्तः परे भीताः केचित्तत्र तथाभ्रमन् ॥
10-008-084e	पुरीषमसृजन्केचित्केचिन्मूत्रं प्रसुप्सुवुः ॥
10-008-085a	बन्धनानि च राजेन्द्र संछिद्य तुरगा द्विपाः ।
10-008-085c	समं पर्यपतंश्चान्ये कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥
10-008-086a	तत्र केचिन्नरा भीता व्यलीयन्त महीतले ।
10-008-086c	तथैव तान्निपतितानपिषन्गजवाजिनः ॥
10-008-087a	तस्मिंस्तथा वर्तमाने रक्षांसि पुरुषर्षभ ।
10-008-087c	तृप्तानि व्यनदन्नुच्चैर्मुदा भरतसत्तम ॥
10-008-088a	स शब्दः प्रेरितो राजन्भूतसंघैर्मुदा युतैः ।
10-008-088c	अपूरयद्दिशः सर्वा दिवं चापि महास्वनः ॥
10-008-089a	तेषामार्तस्वरं श्रुत्वा वित्रस्ता गजवाजिनः ।
10-008-089c	मुक्ताः पर्यपतन्नाजन्मृद्रन्तः शिबिरे जनम् ॥
10-008-090a	तैस्तत्र परिधावद्भिश्चरणोदीरितं रजः ।
10-008-090c	अकरोच्छिबिरे तेषां रजन्यां द्विगुणं तमः ॥
10-008-091a	तस्मिंस्तमसि संजाते प्रमूढाः सर्वतो जनाः ।
10-008-091c	नाजानन्पितरः पुत्रान्भ्रातृन्भ्रातर एव च ॥
10-008-092a	गजा गजानतिक्रम्य निर्मनुष्या हया हयान् ।
10-008-092c	अताडयंस्तथाभञ्जंस्तथामृद्रंश्च भारत ॥

10-008-093a	ते भग्नाः प्रपतन्तश्च निघ्नन्तश्च परस्परम् ।
10-008-093c	न्यपातयन्त च परान्पातयित्वा तथापिषन् ॥
10-008-094a	विचेतसः सनिद्राश्च तमसा चावृता नराः ।
10-008-094c	जघ्नुः स्वानेव तत्राथ कालेनाभिप्रचोदिताः ॥
10-008-095a	त्यक्त्वा द्वाराणि च द्वाःस्थास्तथा गुल्मांश्च गौल्मिकाः ।
10-008-095c	प्राद्रवन्त यथाशक्ति कांदिशीका विचेतसः ॥
10-008-096a	विप्रनष्टाश्च तेऽन्योन्यं नाजानन्त तदा विभो ।
10-008-096c	क्रोशन्तस्तात पुत्रेति दैवोपहतचेतसः ॥
10-008-097a	पलायतां दिशस्तेषां स्वानप्युत्सृज्य बान्धवान् ।
10-008-097c	गोत्रनामभिरन्योन्यमाक्रन्दन्त ततो जनाः ॥
10-008-098a	हाहाकारं च कुर्वाणाः पृथिव्यां शेरते परे ।
10-008-098c	तान्बुद्ध्वा रणमत्तोऽसौ द्रोणपुत्रो व्यपोथयत् ॥
10-008-099a	तत्रापरे वध्यमाना मुहुर्मुहुरचेतसः ।
10-008-099c	शिविरान्निष्पतन्ति स्म क्षत्रिया भयपीडिताः ॥
10-008-100a	तांस्तु निष्पततस्त्रस्ताञ्शिविराञ्जीवितैषिणः ।
10-008-100c	कृतवर्मा कृपश्चैव द्वारदेशे निजघ्नतुः ॥
10-008-101a	विशस्त्रयन्त्रकवचान्मुक्तकेशान्कृताञ्जलीन् ।
10-008-101c	वेपमानान्क्षितौ भीतान्नैव कांश्चिदमुञ्चताम् ॥
10-008-102a	नामुच्यत तयोः कश्चिन्निष्क्रान्तः शिविराद्बहिः ।
10-008-102c	कृपस्य च महाराज हार्दिक्यस्य च दुर्मतेः ॥
10-008-103a	भूयश्चैव चिकीर्षन्तौ द्रोणपुत्रस्य तौ प्रियम् ।
10-008-103c	त्रिषु देशेषु ददतुः शिविरस्य हुताशनम् ॥
10-008-104a	ततः प्रकाशे शिविरे खड्गेन पितृनन्दनः ।
10-008-104c	अश्वत्थामा महाराज व्यचरत्कृतहस्तवत् ॥
10-008-105a	कांश्चिदापततो वीरानपरांश्च प्रधावतः ।
10-008-105c	व्ययोजयत खड्गेन प्राणैर्द्विजवरो नरान् ॥
10-008-106a	कांश्चिद्योधान्स खड्गेन मध्ये संछिद्य वीर्यवान् ।
10-008-106c	अपातयद्द्रोणसुतः संरब्धस्तिलकाण्डवत् ॥
10-008-107a	विनदद्भिर्भृशायस्तैर्नराश्चद्विरदोत्तमैः ।
10-008-107c	पतितैरभवत्कीर्णा मेदिनी भरतर्षभ ॥
10-008-108a	मानुषाणां सहस्रेषु हतेषु पतितेषु च ।

10-008-108c	उदतिष्ठन्कबन्धानि बहूनुत्थाय चापतन् ॥
10-008-109a	सायुधान्साङ्गदान्बाहून्निचकर्त शिरांसि च ।
10-008-109c	हस्तिहस्तोपमानूरून्हस्तान्पादांश्च भारत ॥
10-008-110a	पृष्ठच्छिन्नाञ्जिरश्छिन्नान्पार्श्वच्छिन्नांस्तथापरान् ।
10-008-110c	समासाद्याकरोद्द्रौणिः कांश्चिच्चापि पराङ्मुखान् ॥
10-008-111a	मध्यकायान्नरानन्यांश्चिच्छेदान्यांश्च कर्णतः ।
10-008-111c	अंसदेशे निहत्यान्यान्काये प्रावेशयच्छिरः ॥
10-008-112a	एवं विचरतस्तस्य निघ्नतः सुबहून्नरान् ।
10-008-112c	तमसा रजनी घोरा बभौ दारुणदर्शना ॥
10-008-113a	किञ्चित्प्राणैश्च पुरुषैर्हतैश्चान्यैः सहस्रशः ।
10-008-113c	बहुना च गजाश्वेन भूरभूद्रीमदर्शना ॥
10-008-114a	यक्षरक्षःसमाकीर्णे रथाश्चद्विपदारुणे ।
10-008-114c	क्रुद्धेन द्रोणपुत्रेण सञ्छिन्नाः प्रापतन्भुवि ॥
10-008-115a	मातृरन्ये पितृरन्ये भ्रातृरन्ये विचुक्रुशुः ।
10-008-115c	केचिदूचुर्न तत्क्रुद्धैर्धार्तराष्ट्रैः कृतं रणे ॥
10-008-116a	यत्कृतं नः प्रसुप्तानां रक्षोभिः क्रूरकर्मभिः ।
10-008-116c	असांनिध्याद्धि पार्थानामिदं नः कदनं कृतम् ॥
10-008-117a	न देवासुरगन्धर्वैर्न यक्षैर्न च राक्षसैः ।
10-008-117c	शक्यो विजेतुं कौन्तेयो गोप्ता यस्य जनार्दनः ॥
10-008-118a	ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दान्तः सर्वभूतानुकम्पकः ।
10-008-118c	न च सुप्तं प्रमत्तं वा न्यस्तशस्त्रं कृताञ्जलिम् ॥
10-008-118e	धावन्तं मुक्तकेशं वा हन्ति पार्थो धनंजयः ॥
10-008-119a	तदिदं नः कृतं घोरं रक्षोभिः क्रूरकर्मभिः ।
10-008-119c	इति लालप्यमानाः स्म शेरते बहवो जनाः ॥
10-008-120a	स्तनतां च मनुष्याणामपरेषां च कूजताम् ।
10-008-120c	ततो मुहूर्तात्प्राशाम्यत्स शब्दस्तुमुलो महान् ॥
10-008-121a	शोणितव्यतिषिक्तायां वसुधायां च भूमिप ।
10-008-121c	तद्रजस्तुमुलं घोरं क्षणेनान्तरधीयत ॥
10-008-122a	संवेष्टमानानुद्विग्नान्निरुत्साहान्सहस्रशः ।
10-008-122c	न्यपातयन्नरान्क्रुद्धः पशून्पशुपतिर्यथा ॥
10-008-123a	अन्योन्यं संपरिष्वज्य शयानान्द्रवतोऽपरान् ।

10-008-123c	संलीनान्युध्यमानांश्च सर्वान्द्रौणिरपोथयत् ॥
10-008-124a	दह्यमाना हुताशेन वध्यमानाश्च तेन ते ।
10-008-124c	परस्परं तदा योधा अनयन्यमसादनम् ॥
10-008-125a	तस्या रजन्यास्त्वर्धेन पाण्डवानां महद्वलम् ।
10-008-125c	गमयामास राजेन्द्र द्रौणिर्यमनिवेशनम् ॥
10-008-126a	निशाचराणां सत्त्वानां स रात्रिर्हर्षवर्धिनी ।
10-008-126c	आसीन्नरगजाश्वानां रौद्री क्षयकरी भृशम् ॥
10-008-127a	तत्रादृश्यन्त रक्षांसि पिशाचाश्च पृथग्विधाः ।
10-008-127c	खादन्तो नरमांसानि पिबन्तः शोणितानि च ॥
10-008-128a	करालाः पिङ्गला रौद्राः शैलदन्ता रजस्वलाः ।
10-008-128c	जटिला दीर्घसक्थाश्च पञ्चपादा महोदराः ॥
10-008-129a	पश्चादङ्गुलयो रूक्षा विरूपा भैरवस्वनाः ।
10-008-129c	घटजानवोऽतिह्रस्वाश्च नीलकण्ठा विभीषणाः ॥
10-008-130a	सपुत्रदाराः सुक्रूरा दुर्दर्शनसुनिर्घृणाः ।
10-008-130c	विविधानि च रूपाणि तत्रादृश्यन्त रक्षसाम् ॥
10-008-131a	पीत्वा च शोणितं हृष्टाः प्रानृत्यन्नाणशोऽपरे ।
10-008-131c	इदं वरमिदं मेध्यमिदं स्वाद्विति चाब्रुवन् ॥
10-008-132a	मेदोमज्जास्थिरक्तानां वसानां च भृशाशिताः ।
10-008-132c	परमांसानि खादन्तः क्रव्यादा मांसजीविनः ॥
10-008-133a	वसां चाप्यपरे पीत्वा पर्यधावन्विकुक्षिलाः ।
10-008-133c	नानावक्त्रास्तथा रौद्राः क्रव्यादाः पिशिताशिनः ॥
10-008-134a	अयुतानि च तत्रासन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
10-008-134c	रक्षसां घोररूपाणां महतां क्रूरकर्मणाम् ॥
10-008-135a	मुदितानां वितृप्तानां तस्मिन्महति वैशसे ।
10-008-135c	समेतानि बहून्यासन्भूतानि च जनाधिप ॥
10-008-136a	प्रत्यूषकाले शिबिरात्प्रतिगन्तुमियेष सः ।
10-008-136c	नृशोणितावसिक्तस्य द्रौणेरासीदसित्सरुः ॥
10-008-136e	पाणिना सह संश्लिष्ट एकीभूत इव प्रभो ॥
10-008-137a	स निःशेषानरीन्कृत्वा विरराज जनक्षये ।
10-008-137c	युगान्ते सर्वभूतानि भस्म कृत्वेव पावकः ॥
10-008-138a	यथाप्रतिज्ञं तत्कर्म कृत्वा द्रौणायनिः प्रभो ।

- 10-008-138c दुर्गमां पदवीं कृत्वा पितुरासीद्गतज्वरः ॥
 10-008-139a यथैव संसुप्तजने शिबिरे प्राविशन्निशि ।
 10-008-139c तथैव हत्वा निःशब्दे निश्चक्राम नरर्षभः ॥
 10-008-140a निष्क्रम्य शिबिरात्तस्मात्ताभ्यां संगम्य वीर्यवान् ।
 10-008-140c आचख्यौ कर्म तत्सर्वं हृष्टः संहर्षयन्विभो ॥
 10-008-141a तावप्याचख्यतुस्तस्मै प्रियं प्रियकरौ तदा ।
 10-008-141c पाञ्चालान्सृज्यांश्चैव विनिकृत्तान्सहस्रशः ॥
 10-008-141e प्रीत्या चोच्चैरुदक्रोशंस्तथैवास्फोटयंस्तलान् ॥
 10-008-142a एवंविधा हि सा रात्रिः सोमकानां जनक्षये ।
 10-008-142c प्रसुप्तानां प्रमत्तानामासीत्सुभृशदारुणा ॥
 10-008-143a असंशयं हि कालस्य पर्यायो दुरतिक्रमः ।
 10-008-143c तादृशा निहता यत्र कृत्वास्माकं जनक्षयम् ॥

10-008-144 धृतराष्ट्र उवाच

- 10-008-144a प्रागेव सुमहत्कर्म द्रौणिरेतन्महारथः ।
 10-008-144c नाकरोदीदृशं कस्मान्मत्पुत्रविजये धृतः ॥
 10-008-145a अथ कस्माद्धृते क्षत्रे कर्मेदं कृतवानसौ ।
 10-008-145c द्रोणपुत्रो महेष्वासस्तन्मे शंसितुमर्हसि ॥

10-008-146 संजय उवाच

- 10-008-146a तेषां नूनं भयान्नासौ कृतवान्कुरुनन्दन ।
 10-008-146c असांनिध्याद्धि पार्थानां केशवस्य च धीमतः ॥
 10-008-147a सात्यकेश्चापि कर्मेदं द्रोणपुत्रेण साधितम् ।
 10-008-147c न हि तेषां समक्षं तान्हन्यादपि मरुत्पतिः ॥
 10-008-148a एतदीदृशकं वृत्तं राजन्सुप्तजने विभो ।
 10-008-148c ततो जनक्षयं कृत्वा पाण्डवानां महात्ययम् ॥
 10-008-148e दिष्ट्या दिष्ट्येति चान्योन्यं समेत्योचुर्महारथाः ॥
 10-008-149a पर्यष्वजत्ततो द्रौणिस्ताभ्यां च प्रतिनन्दितः ।
 10-008-149c इदं हर्षाच्च सुमहदाददे वाक्यमुत्तमम् ॥
 10-008-150a पाञ्चाला निहताः सर्वे द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
 10-008-150c सोमका मत्स्यशेषाश्च सर्वे विनिहता मया ॥
 10-008-151a इदानीं कृतकृत्याः स्म याम तत्रैव माचिरम् ।

10-008-151c यदि जीवति नो राजा तस्मै शंसामहे प्रियम् ॥

10-009-001 संजय उवाच

10-009-001a ते हत्वा सर्वपाञ्चालान्द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।
 10-009-001c अगच्छन्सहितास्तत्र यत्र दुर्योधनो हतः ॥
 10-009-002a गत्वा चैनमपश्यंस्ते किञ्चित्प्राणं नराधिपम् ।
 10-009-002c ततो रथेभ्यः प्रस्कन्द्य परिवव्रुस्तवात्मजम् ॥
 10-009-003a तं भग्नसक्थं राजेन्द्र कृच्छ्रप्राणमचेतसम् ।
 10-009-003c वमन्तं रुधिरं वक्त्रादपश्यन्वसुधातले ॥
 10-009-004a वृतं समन्ताद्बहुभिः श्वापदैर्घोरदर्शनैः ।
 10-009-004c शालावृकगणैश्चैव भक्षयिष्यद्भिरन्तिकात् ॥
 10-009-005a निवारयन्तं कृच्छ्रात्ताञ्श्वापदान्संचिखादिषून् ।
 10-009-005c विवेष्टमानं मद्यां च सुभृशं गाढवेदनम् ॥
 10-009-006a तं शयानं महात्मानं भूमौ स्वरुधिरोक्षितम् ।
 10-009-006c हतशिष्टास्त्रयो वीराः शोकार्ताः पर्यवारयन् ॥
 10-009-006e अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥
 10-009-007a तैस्त्रिभिः शोणितादिग्धैर्निःश्वसद्भिर्महारथैः ।
 10-009-007c शुशुभे संवृतो राजा वेदी त्रिभिरिवाग्निभिः ॥
 10-009-008a ते तं शयानं संप्रेक्ष्य राजानमतथोचितम् ।
 10-009-008c अविषह्येन दुःखेन ततस्ते रुरुदुस्त्रयः ॥
 10-009-009a ततस्ते रुधिरं हस्तैर्मुखान्निर्मृज्य तस्य ह ।
 10-009-009c रणे राज्ञः शयानस्य कृपणं पर्यदेवयन् ॥

10-009-010 कृप उवाच

10-009-010a न दैवस्यातिभारोऽस्ति यदयं रुधिरोक्षितः ।
 10-009-010c एकादशचमूभर्ता शेते दुर्योधनो हतः ॥
 10-009-011a पश्य चामीकराभस्य चामीकरविभूषिताम् ।
 10-009-011c गदां गदाप्रियस्येमां समीपे पतितां भुवि ॥
 10-009-012a इयमेनं गदा शूरं न जहाति रणे रणे ।
 10-009-012c स्वर्गायापि व्रजन्तं हि न जहाति यशस्विनम् ॥
 10-009-013a पश्येमां सह वीरेण जाम्बूनदविभूषिताम् ।
 10-009-013c शयानां शयने धर्मे भार्या प्रीतिमतीमिव ॥

10-009-014a	यो वै मूर्धावसिक्तानामग्रे यातः परंतपः ।
10-009-014c	स हतो ग्रसते पांसून्पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
10-009-015a	येनाजौ निहता भूमावशेरत पुरा द्विषः ।
10-009-015c	स भूमौ निहतः शेते कुरुराजः परैरयम् ॥
10-009-016a	भयान्नमन्ति राजानो यस्य स्म शतसंघशः ।
10-009-016c	स वीरशयने शेते क्रव्याद्भिः परिवारितः ॥
10-009-017a	उपासत नृपाः पूर्वमर्थहेतोर्यमीश्वरम् ।
10-009-017c	धिक्सद्यो निहतः शेते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥

10-009-018 संजय उवाच

10-009-018a	तं शयानं नृपश्रेष्ठं ततो भरतसत्तम ।
10-009-018c	अश्वत्थामा समालोक्य करुणं पर्यदेवयत् ॥
10-009-019a	आहुस्त्वां राजशार्दूल मुख्यं सर्वधनुष्मताम् ।
10-009-019c	धनाध्यक्षोपमं युद्धे शिष्यं संकर्षणस्य ह ॥
10-009-020a	कथं विवरमद्राक्षीद्भीमसेनस्तवानघ ।
10-009-020c	बलिनः कृतिनो नित्यं स च पापात्मवान्नृप ॥
10-009-021a	कालो नूनं महाराज लोकेऽस्मिन्बलवत्तरः ।
10-009-021c	पश्यामो निहतं त्वां चेद्भीमसेनेन संयुगे ॥
10-009-022a	कथं त्वां सर्वधर्मज्ञं क्षुद्रः पापो वृकोदरः ।
10-009-022c	निकृत्या हतवान्मन्दो नूनं कालो दुरत्ययः ॥
10-009-023a	धर्मयुद्धे ह्यधर्मेण समाहूयौजसा मृधे ।
10-009-023c	गदया भीमसेनेन निर्भिन्ने सक्थिनी तव ॥
10-009-024a	अधर्मेण हतस्याजौ मृद्यमानं पदा शिरः ।
10-009-024c	यदुपेक्षितवान्क्षुद्रो धिक्कृतमस्तु युधिष्ठिरम् ॥
10-009-025a	युद्धेष्वपवदिष्यन्ति योधा नूनं वृकोदरम् ।
10-009-025c	यावत्स्थास्यन्ति भूतानि निकृत्या ह्यसि पातितः ॥
10-009-026a	ननु रामोऽब्रवीद्राजंस्त्वां सदा यदुनन्दनः ।
10-009-026c	दुर्योधनसमो नास्ति गदया इति वीर्यवान् ॥
10-009-027a	श्लाघते त्वां हि वाष्ण्यो राजन्संसत्सु भारत ।
10-009-027c	सुशिष्यो मम कौरव्यो गदायुद्ध इति प्रभो ॥
10-009-028a	यां गतिं क्षत्रियस्याहुः प्रशस्तां परमर्षयः ।
10-009-028c	हतस्याभिमुखस्याजौ प्राप्तस्त्वमसि तां गतिम् ॥

10-009-029a	दुर्योधन न शोचामि त्वामहं पुरुषर्षभ ।
10-009-029c	हतपुत्रां तु शोचामि गान्धारीं पितरं च ते ॥
10-009-029e	भिक्षुकौ विचरिष्येते शोचन्तौ पृथिवीमिमाम् ॥
10-009-030a	धिगस्तु कृष्णं वाष्णोयमर्जुनं चापि दुर्मतिम् ।
10-009-030c	धर्मज्ञमानिनौ यौ त्वां वध्यमानमुपेक्षताम् ॥
10-009-031a	पाण्डवाश्चापि ते सर्वे किं वक्ष्यन्ति नराधिपान् ।
10-009-031c	कथं दुर्योधनोऽस्माभिर्हत इत्यनपत्रपाः ॥
10-009-032a	धन्यस्त्वमसि गान्धारे यस्त्वमायोधने हतः ।
10-009-032c	प्रयातोऽभिमुखः शत्रून्धर्मेण पुरुषर्षभ ॥
10-009-033a	हतपुत्रा हि गान्धारी निहतज्ञातिबान्धवा ।
10-009-033c	प्रज्ञाचक्षुश्च दुर्धर्षः कां गतिं प्रतिपत्स्यते ॥
10-009-034a	धिगस्तु कृतवर्माणं मां कृपं च महारथम् ।
10-009-034c	ये वयं न गताः स्वर्गं त्वां पुरस्कृत्य पार्थिवम् ॥
10-009-035a	दातारं सर्वकामानां रक्षितारं प्रजाहितम् ।
10-009-035c	यद्वयं नानुगच्छामस्त्वां धिगस्मान्नराधमान् ॥
10-009-036a	कृपस्य तव वीर्येण मम चैव पितुश्च मे ।
10-009-036c	सभृत्यानां नरव्याघ्र रत्नवन्ति गृहाणि च ॥
10-009-037a	भवत्प्रसादादस्माभिः समित्रैः सहबान्धवैः ।
10-009-037c	अवाप्ताः क्रतवो मुख्या बहवो भूरिदक्षिणाः ॥
10-009-038a	कुतश्चापीदृशं सार्थमुपलप्स्यामहे वयम् ।
10-009-038c	यादृशेन पुरस्कृत्य त्वं गतः सर्वपार्थिवान् ॥
10-009-039a	वयमेव त्रयो राजन्नाच्छन्तं परमां गतिम् ।
10-009-039c	यद्वै त्वां नानुगच्छामस्तेन तप्स्यामहे वयम् ॥
10-009-040a	त्वत्स्वर्गहीना हीनार्थाः स्मरन्तः सुकृतस्य ते ।
10-009-040c	किं नाम तद्भवेत्कर्म येन त्वानुव्रजेम वै ॥
10-009-041a	दुःखं नूनं कुरुश्रेष्ठ चरिष्यामो महीमिमाम् ।
10-009-041c	हीनानां नस्त्वया राजन्कुतः शान्तिः कुतः सुखम् ॥
10-009-042a	गत्वैतांस्तु महाराज समेत्य त्वं महारथान् ।
10-009-042c	यथाश्रेष्ठं यथाज्येष्ठं पूजयेर्वचनान्मम ॥
10-009-043a	आचार्यं पूजयित्वा च केतुं सर्वधनुष्मताम् ।
10-009-043c	हतं मयाद्य शंसेथा धृष्टद्युम्नं नराधिप ॥

10-009-044a	परिष्वजेथा राजानं बाह्लिकं सुमहारथम् ।
10-009-044c	सैन्धवं सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च ॥
10-009-045a	तथा पूर्वगतानन्यान्स्वर्गं पार्थिवसत्तमान् ।
10-009-045c	अस्मद्वाक्यात्परिष्वज्य पृच्छेथास्त्वमनामयम् ॥
10-009-046a	इत्येवमुक्त्वा राजानं भग्नसक्थमचेतसम् ।
10-009-046c	अश्वत्थामा समुद्रीक्ष्य पुनर्वचनमब्रवीत् ॥
10-009-047a	दुर्योधन जीवसि चेद्वाचं श्रोत्रसुखां शृणु ।
10-009-047c	सप्त पाण्डवतः शेषा धार्तराष्ट्रास्त्रयो वयम् ॥
10-009-048a	ते चैव भ्रातरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः ।
10-009-048c	अहं च कृतवर्मा च कृपः शारद्वतस्तथा ॥
10-009-049a	द्रौपदेया हताः सर्वे धृष्टद्युम्नस्य चात्मजाः ।
10-009-049c	पाञ्चाला निहताः सर्वे मत्स्यशेषं च भारत ॥
10-009-050a	कृते प्रतिकृतं पश्य हतपुत्रा हि पाण्डवाः ।
10-009-050c	सौप्तिके शिबिरं तेषां हतं सनरवाहनम् ॥
10-009-051a	मया च पापकर्मासौ धृष्टद्युम्नो महीपते ।
10-009-051c	प्रविश्य शिबिरं रात्रौ पशुमारेण मारितः ॥
10-009-052a	दुर्योधनस्तु तां वाचं निशम्य मनसः प्रियाम् ।
10-009-052c	प्रतिलभ्य पुनश्चेत इदं वचनमब्रवीत् ॥
10-009-053a	न मेऽकरोत्तद्वाङ्मोयो न कर्णो न च ते पिता ।
10-009-053c	यत्त्वया कृपभोजाभ्यां सहितेनाद्य मे कृतम् ॥
10-009-054a	स चेत्सेनापतिः क्षुद्रो हतः सार्धं शिखण्डिना ।
10-009-054c	तेन मन्ये मघवता सममात्मानमद्य वै ॥
10-009-055a	स्वस्ति प्राप्नुत भद्रं वः स्वर्गे नः संगमः पुनः ।
10-009-055c	इत्येवमुक्त्वा तूष्णीं स कुरुराजो महामनाः ॥
10-009-055e	प्राणानुदसृजद्वीरः सुहृदां शोकमादधत् ॥
10-009-056a	तथेति ते परिष्वक्ताः परिष्वज्य च तं नृपम् ।
10-009-056c	पुनः पुनः प्रेक्षमाणाः स्वकानारुरुहू रथान् ॥
10-009-057a	इत्येवं तव पुत्रस्य निशम्य करुणां गिरम् ।
10-009-057c	प्रत्यूषकाले शोकार्तः प्राधावं नगरं प्रति ॥
10-009-058a	तव पुत्रे गते स्वर्गं शोकार्तस्य ममानघ ।
10-009-058c	ऋषिदत्तं प्रनष्टं तद्विव्यदर्शित्वमद्य वै ॥

10-009-059 वैशंपायन उवाच

10-009-059a इति श्रुत्वा स नृपतिः पुत्रज्ञातिवधं तदा ।
 10-009-059c निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च ततश्चिन्तापरोऽभवत् ॥

10-010-001 वैशंपायन उवाच

10-010-001a तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां धृष्टद्युम्नस्य सारथिः ।
 10-010-001c शशंस धर्मराजाय सौप्तिके कदनं कृतम् ॥
 10-010-002a द्रौपदेया महाराज द्रुपदस्यात्मजैः सह ।
 10-010-002c प्रमत्ता निशि विश्वस्ताः स्वपन्तः शिबिरे स्वके ॥
 10-010-003a कृतवर्मणा नृशंसेन गौतमेन कृपेण च ।
 10-010-003c अश्वत्थाम्ना च पापेन हतं वः शिबिरं निशि ॥
 10-010-004a एतैर्नरगजाश्वानां प्रासशक्तिपरश्वधैः ।
 10-010-004c सहस्राणि निकृन्तद्भिर्निःशेषं ते बलं कृतम् ॥
 10-010-005a छिद्यमानस्य महतो वनस्येव परश्वधैः ।
 10-010-005c शुश्रुवे सुमहाञ्शब्दो बलस्य तव भारत ॥
 10-010-006a अहमेकोऽवशिष्टस्तु तस्मात्सैन्यान्महीपते ।
 10-010-006c मुक्तः कथंचिद्धर्मात्मन्व्यग्रस्य कृतवर्मणः ॥
 10-010-007a तच्छ्रुत्वा वाक्यमशिवं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 10-010-007c पपात मह्यां दुर्धर्षः पुत्रशोकसमन्वितः ॥
 10-010-008a तं पतन्तमभिक्रम्य परिजग्राह सात्यकिः ।
 10-010-008c भीमसेनोऽर्जुनश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
 10-010-009a लब्धचेतास्तु कौन्तेयः शोकविह्वलया गिरा ।
 10-010-009c जित्वा शत्रूञ्जितः पश्चात्पर्यदेवयदातुरः ॥
 10-010-010a दुर्विदा गतिरर्थानामपि ये दिव्यचक्षुषः ।
 10-010-010c जीयमाना जयन्त्यन्ये जयमाना वयं जिताः ॥
 10-010-011a हत्वा भ्रातृन्वयस्यांश्च पितृन्पुत्रान्सुहृद्गणान् ।
 10-010-011c बन्धूनमात्यान्पौत्रांश्च जित्वा सर्वाञ्जिता वयम् ॥
 10-010-012a अनर्थो ह्यर्थसंकाशस्तथार्थोऽनर्थदर्शनः ।
 10-010-012c जयोऽयमजयाकारो जयस्तस्मात्पराजयः ॥
 10-010-013a यं जित्वा तप्यते पश्चादापन्न इव दुर्मतिः ।
 10-010-013c कथं मन्येत विजयं ततो जिततरः परैः ॥
 10-010-014a येषामर्थाय पापस्य धिग्जयस्य सुहृद्वधे ।

10-010-014c	निर्जितैरप्रमत्तैर्हि विजिता जितकाशिनः ॥
10-010-015a	कर्णिनालीकदंष्ट्रस्य खड्गजिह्वस्य संयुगे ।
10-010-015c	चापव्यात्तस्य रौद्रस्य ज्यातलस्वननादिनः ॥
10-010-016a	क्रुद्धस्य नरसिंहस्य संग्रामेष्वपलायिनः ।
10-010-016c	ये व्यमुच्यन्त कर्णस्य प्रमादात्त इमे हताः ॥
10-010-017a	रथहृदं शरवर्षोर्मिमन्तं; रत्नाचितं वाहनराजियुक्तम् ।
10-010-017c	शक्त्यृष्टिमीनध्वजनागनक्रं; शरासनावर्तमहेषुफेनम् ॥
10-010-018a	संग्रामचन्द्रोदयवेगवेलं; द्रोणार्णवं ज्यातलनेमिघोषम् ।
10-010-018c	ये तेरुरुच्चावचशस्त्रनौभिःस्ते राजपुत्रा निहताः प्रमादात् ॥
10-010-019a	न हि प्रमादात्परमोऽस्ति कश्चिः; द्वधो नराणामिह जीवलोके ।
10-010-019c	प्रमत्तमर्था हि नरं समन्ताः; त्यजन्त्यनर्थाश्च समाविशन्ति ॥
10-010-020a	ध्वजोत्तमाग्रोच्छ्रितधूमकेतुं; शरार्चिषं कोपमहासमीरम् ।
10-010-020c	महाधनुर्ज्यातलनेमिघोषं; तनुत्रनानाविधशस्त्रहोमम् ॥
10-010-021a	महाचमूकक्षवराभिपन्नं; महाहवे भीष्ममहादवाग्निम् ।
10-010-021c	ये सेहुरात्तायतशस्त्रवेगं; ते राजपुत्रा निहताः प्रमादात् ॥
10-010-022a	न हि प्रमत्तेन नरेण लभ्या; विद्या तपः श्रीर्विपुलं यशो वा ।
10-010-022c	पश्याप्रमादेन निहत्य शत्रूः; न्सर्वान्महेन्द्रं सुखमेधमानम् ॥
10-010-023a	इन्द्रोपमान्पार्थिवपुत्रपौत्राः; न्पश्याविशेषेण हतान्प्रमादात् ।
10-010-023c	तीर्त्वा समुद्रं वणिजः समृद्धाः; सन्नाः कुनद्यामिव हेलमानाः ॥
10-010-023e	अमर्षितैर्ये निहताः शयानाः; निःसंशयं ते त्रिदिवं प्रपन्नाः ॥
10-010-024a	कृष्णां नु शोचामि कथं न साध्वीं; शोकार्णवे साद्य विनङ्क्ष्यतीति ।
10-010-024c	भ्रातृंश्च पुत्रांश्च हतान्निशम्य; पाञ्चालराजं पितरं च वृद्धम् ॥
10-010-024e	ध्रुवं विसंज्ञा पतिता पृथिव्यां; सा शेष्यते शोककृशाङ्गयष्टिः ॥
10-010-025a	तच्छोकजं दुःखमपारयन्ती; कथं भविष्यत्युचिता सुखानाम् ।
10-010-025c	पुत्रक्षयभ्रातृवधप्रणुन्ना; प्रदह्यमानेव हुताशनेन ॥
10-010-026a	इत्येवमार्तः परिदेवयन्स; राजा कुरूणां नकुलं बभाषे ।
10-010-026c	गच्छानयैनामिह मन्दभाग्यां; समातृपक्षामिति राजपुत्रीम् ॥
10-010-027a	माद्रीसुतस्तत्परिगृह्य वाक्यं; धर्मेण धर्मप्रतिमस्य राज्ञः ।
10-010-027c	ययौ रथेनालयमाशु देव्याः; पाञ्चालराजस्य च यत्र दाराः ॥
10-010-028a	प्रस्थाप्य माद्रीसुतमाजमीढः; शोकार्दितस्तैः सहितः सुहृद्भिः ।
10-010-028c	रोरूयमाणः प्रययौ सुतानाः; मायोधनं भूतगणानुकीर्णम् ॥

- 10-010-029a स तत्प्रविश्याशिवमुग्ररूपं; ददर्श पुत्रान्सुहृदः सखींश्च ।
 10-010-029c भूमौ शयानान्नुधिरार्द्रगात्रा;न्विभिन्नभग्नापहतोत्तमाङ्गान् ॥
 10-010-030a स तांस्तु दृष्ट्वा भृशमार्तरूपो; युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
 10-010-030c उच्चैः प्रचुक्रोश च कौरवाग्र्यः; पपात चोर्व्यां सगणो विसंज्ञः ॥

10-011-001 वैशंपायन उवाच

- 10-011-001a स दृष्ट्वा निहतान्संख्ये पुत्रान्भ्रातृन्सखींस्तथा ।
 10-011-001c महादुःखपरीतात्मा बभूव जनमेजय ॥
 10-011-002a ततस्तस्य महाञ्शोकः प्रादुरासीन्महात्मनः ।
 10-011-002c स्मरतः पुत्रपौत्राणां भ्रातृणां स्वजनस्य ह ॥
 10-011-003a तमश्रुपरिपूर्णाक्षं वेपमानमचेतसम् ।
 10-011-003c सुहृदो भृशसंविग्नाः सान्त्वयां चक्रिरे तदा ॥
 10-011-004a ततस्तस्मिन्क्षणे काल्ये रथेनादित्यवर्चसा ।
 10-011-004c नकुलः कृष्णया सार्धमुपायात्परमार्तया ॥
 10-011-005a उपप्लव्यगता सा तु श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 10-011-005c तदा विनाशं पुत्राणां सर्वेषां व्यथिताभवत् ॥
 10-011-006a कम्पमानेव कदली वातेनाभिसमीरिता ।
 10-011-006c कृष्णा राजानमासाद्य शोकार्ता न्यपतद्भुवि ॥
 10-011-007a बभूव वदनं तस्याः सहसा शोककर्शितम् ।
 10-011-007c फुल्लपद्मपलाशाक्ष्यास्तमोर्ध्वस्त इवांशुमान् ॥
 10-011-008a ततस्तां पतितां दृष्ट्वा संरम्भी सत्यविक्रमः ।
 10-011-008c बाहुभ्यां परिजग्राह समुपेत्य वृकोदरः ॥
 10-011-009a सा समाश्वासिता तेन भीमसेनेन भामिनी ।
 10-011-009c रुदती पाण्डवं कृष्णा सहभ्रातरमब्रवीत् ॥
 10-011-010a दिष्ट्या राजंस्त्वमद्येमामखिलां भोक्ष्यसे महीम् ।
 10-011-010c आत्मजान्क्षत्रधर्मेण संप्रदाय यमाय वै ॥
 10-011-011a दिष्ट्या त्वं पार्थ कुशली मत्तमातङ्गगामिनम् ।
 10-011-011c अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां सौभद्रं न स्मरिष्यसि ॥
 10-011-012a आत्मजांस्तेन धर्मेण श्रुत्वा शूरान्निपातितान् ।
 10-011-012c उपप्लव्ये मया सार्धं दिष्ट्या त्वं न स्मरिष्यसि ॥
 10-011-013a प्रसुप्तानां वधं श्रुत्वा द्रौणिना पापकर्मणा ।
 10-011-013c शोकस्तपति मां पार्थ हुताशन इवाशयम् ॥

10-011-014a	तस्य पापकृतो द्रौणेर्न चेदद्य त्वया मृधे ।
10-011-014c	हियते सानुबन्धस्य युधि विक्रम्य जीवितम् ॥
10-011-015a	इहैव प्रायमासिष्ये तन्निबोधत पाण्डवाः ।
10-011-015c	न चेत्फलमवाप्नोति द्रौणिः पापस्य कर्मणः ॥
10-011-016a	एवमुक्त्वा ततः कृष्णा पाण्डवं प्रत्युपाविशत् ।
10-011-016c	युधिष्ठिरं याज्ञसेनी धर्मराजं यशस्विनी ॥
10-011-017a	दृष्ट्वोपविष्टां राजर्षिः पाण्डवो महिषीं प्रियाम् ।
10-011-017c	प्रत्युवाच स धर्मात्मा द्रौपदीं चारुदर्शनाम् ॥
10-011-018a	धर्म्यं धर्मेण धर्मज्ञे प्राप्तास्ते निधनं शुभे ।
10-011-018c	पुत्रास्ते भ्रातरश्चैव तान्न शोचितुमर्हसि ॥
10-011-019a	द्रोणपुत्रः स कल्याणि वनं दूरमितो गतः ।
10-011-019c	तस्य त्वं पातनं संख्ये कथं ज्ञास्यसि शोभने ॥

10-011-020 द्रौपद्युवाच

10-011-020a	द्रोणपुत्रस्य सहजो मणिः शिरसि मे श्रुतः ।
10-011-020c	निहत्य संख्ये तं पापं पश्येयं मणिमाहतम् ॥
10-011-020e	राजञ्छिरसि तं कृत्वा जीवेयमिति मे मतिः ॥

10-011-021 वैशंपायन उवाच

10-011-021a	इत्युक्त्वा पाण्डवं कृष्णा राजानं चारुदर्शना ।
10-011-021c	भीमसेनमथाभ्येत्य कुपिता वाक्यमब्रवीत् ॥
10-011-022a	त्रातुमर्हसि मां भीम क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ।
10-011-022c	जहि तं पापकर्माणं शम्बरं मघवानिव ॥
10-011-022e	न हि ते विक्रमे तुल्यः पुमानस्तीह कश्चन ॥
10-011-023a	श्रुतं तत्सर्वलोकेषु परमव्यसने यथा ।
10-011-023c	द्वीपोऽभूस्त्वं हि पार्थानां नगरे वारणावते ॥
10-011-023e	हिडिम्बदर्शने चैव तथा त्वमभवो गतिः ॥
10-011-024a	तथा विराटनगरे कीचकेन भृशार्दिताम् ।
10-011-024c	मामप्युद्धृतवान्कृच्छ्रात्पौलोमीं मघवानिव ॥
10-011-025a	यथैतान्यकृथाः पार्थ महाकर्माणि वै पुरा ।
10-011-025c	तथा द्रौणिममित्रघ्न विनिहत्य सुखी भव ॥
10-011-026a	तस्या बहुविधं दुःखान्निशम्य परिदेवितम् ।
10-011-026c	नामर्षयत कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ॥

- 10-011-027a स काञ्चनविचित्राङ्गमारुरोह महारथम् ।
 10-011-027c आदाय रुचिरं चित्रं समार्गणगुणं धनुः ॥
 10-011-028a नकुलं सारथिं कृत्वा द्रोणपुत्रवधे वृतः ।
 10-011-028c विस्फार्य सशरं चापं तूर्णमश्वानचोदयत् ॥
 10-011-029a ते हयाः पुरुषव्याघ्र चोदिता वातरंहसः ।
 10-011-029c वेगेन त्वरिता जग्मुर्हरयः शीघ्रगामिनः ॥
 10-011-030a शिबिरात्स्वादृहीत्वा स रथस्य पदमच्युतः ।
 10-011-030c द्रोणपुत्ररथस्याशु ययौ मार्गेण वीर्यवान् ॥

10-012-001 वैशंपायन उवाच

- 10-012-001a तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे यदूनामृषभस्ततः ।
 10-012-001c अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
 10-012-002a एष पाण्डव ते भ्राता पुत्रशोकमपारयन् ।
 10-012-002c जिघांसुर्द्रौणिमाक्रन्दे याति भारत भारतः ॥
 10-012-003a भीमः प्रियस्ते सर्वेभ्यो भ्रातृभ्यो भरतर्षभ ।
 10-012-003c तं कृच्छ्रगतमद्य त्वं कस्मान्नाभ्यवपद्यसे ॥
 10-012-004a यत्तदाचष्ट पुत्राय द्रोणः परपुरंजयः ।
 10-012-004c अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम दहेद्यत्पृथिवीमपि ॥
 10-012-005a तन्महात्मा महाभागः केतुः सर्वधनुष्मताम् ।
 10-012-005c प्रत्यपादयदाचार्यः प्रीयमाणो धनंजयम् ॥
 10-012-006a तत्पुत्रोऽस्यैवमेवैनमन्वयाचदमर्षणः ।
 10-012-006c ततः प्रोवाच पुत्राय नातिहृष्टमना इव ॥
 10-012-007a विदितं चापलं ह्यासीदात्मजस्य महात्मनः ।
 10-012-007c सर्वधर्मविदाचार्यो नान्विषत्सततं सुतम् ॥
 10-012-008a परमापद्रुतेनापि न स्म तात त्वया रणे ।
 10-012-008c इदमस्त्रं प्रयोक्तव्यं मानुषेषु विशेषतः ॥
 10-012-009a इत्युक्तवान्गुरुः पुत्रं द्रोणः पश्चादथोक्तवान् ।
 10-012-009c न त्वं जातु सतां मार्गे स्थातेति पुरुषर्षभ ॥
 10-012-010a स तदाज्ञाय दुष्टात्मा पितुर्वचनमप्रियम् ।
 10-012-010c निराशः सर्वकल्याणैः शोचन्पर्यपतन्महीम् ॥
 10-012-011a ततस्तदा कुरुश्रेष्ठ वनस्थे त्वयि भारत ।
 10-012-011c अवसद्द्वारकामेत्य वृष्णिभिः परमार्चितः ॥

10-012-012a	स कदाचित्समुद्रान्ते वसन्द्रारवतीमनु ।
10-012-012c	एक एकं समागम्य मामुवाच हसन्निव ॥
10-012-013a	यत्तदुग्रं तपः कृष्ण चरन्सत्यपराक्रमः ।
10-012-013c	अगस्त्याद्भारताचार्यः प्रत्यपद्यत मे पिता ॥
10-012-014a	अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम देवगन्धर्वपूजितम् ।
10-012-014c	तदद्य मयि दाशार्हं यथा पितरि मे तथा ॥
10-012-015a	अस्मत्तस्तदुपादाय दिव्यमस्त्रं यदूत्तम ।
10-012-015c	ममाप्यस्त्रं प्रयच्छ त्वं चक्रं रिपुहरं रणे ॥
10-012-016a	स राजन्प्रीयमाणेन मयाप्युक्तः कृताञ्जलिः ।
10-012-016c	याचमानः प्रयत्नेन मत्तोऽस्त्रं भरतर्षभ ॥
10-012-017a	देवदानवगन्धर्वमनुष्यपतगोरगाः ।
10-012-017c	न समा मम वीर्यस्य शतांशेनापि पिण्डिताः ॥
10-012-018a	इदं धनुरियं शक्तिरिदं चक्रमियं गदा ।
10-012-018c	यद्यदिच्छसि चेदस्त्रं मत्तस्तत्तद्दानि ते ॥
10-012-019a	यच्छक्नोषि समुद्यन्तुं प्रयोक्तुमपि वा रणे ।
10-012-019c	तद्गृहाण विनास्त्रेण यन्मे दातुमभीप्ससि ॥
10-012-020a	स सुनाभं सहस्रारं वज्रनाभमयस्मयम् ।
10-012-020c	वव्रे चक्रं महाबाहो स्पर्धमानो मया सह ॥
10-012-021a	गृहाण चक्रमित्युक्तो मया तु तदनन्तरम् ।
10-012-021c	जग्राहोपेत्य सहसा चक्रं सव्येन पाणिना ॥
10-012-021e	न चैतदशकत्स्थानात्संचालयितुमच्युत ॥
10-012-022a	अथ तद्दक्षिणेनापि ग्रहीतुमुपचक्रमे ।
10-012-022c	सर्वयत्नेन तेनापि गृह्णन्नेतदकल्पयत् ॥
10-012-023a	ततः सर्वबलेनापि यच्चैतन्न शशाक सः ।
10-012-023c	उद्धर्तुं वा चालयितुं द्रौणिः परमदुर्मनाः ॥
10-012-023e	कृत्वा यत्नं परं श्रान्तः स न्यवर्तत भारत ॥
10-012-024a	निवृत्तमथ तं तस्मादभिप्रायाद्विचेतसम् ।
10-012-024c	अहमामन्त्र्य सुस्निग्धमश्वत्थामानमब्रुवम् ॥
10-012-025a	यः स देवमनुष्येषु प्रमाणं परमं गतः ।
10-012-025c	गाण्डीवधन्वा श्वेताश्वः कपिप्रवरकेतनः ॥
10-012-026a	यः साक्षाद्देवदेवेशं शितिकण्ठमुमापतिम् ।

- 10-012-026c द्वंद्वयुद्धे पराजिष्णुस्तोषयामास शंकरम् ॥
- 10-012-027a यस्मात्प्रियतरो नास्ति ममान्यः पुरुषो भुवि ।
- 10-012-027c नादेयं यस्य मे किञ्चिदपि दाराः सुतास्तथा ॥
- 10-012-028a तेनापि सुहृदा ब्रह्मन्पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
- 10-012-028c नोक्तपूर्वमिदं वाक्यं यत्त्वं मामभिभाषसे ॥
- 10-012-029a ब्रह्मचर्यं महद्द्वोरं चीत्वा द्वादशवार्षिकम् ।
- 10-012-029c हिमवत्पार्श्वमभ्येत्य यो मया तपसार्चितः ॥
- 10-012-030a समानव्रतचारिण्यां रुक्मिण्यां योऽन्वजायत ।
- 10-012-030c सनत्कुमारस्तेजस्वी प्रद्युम्नो नाम मे सुतः ॥
- 10-012-031a तेनाप्येतन्महद्दिव्यं चक्रमप्रतिमं मम ।
- 10-012-031c न प्रार्थितमभून्मूढ यदिदं प्रार्थितं त्वया ॥
- 10-012-032a रामेणातिबलेनैतन्नोक्तपूर्वं कदाचन ।
- 10-012-032c न गदेन न साम्बेन यदिदं प्रार्थितं त्वया ॥
- 10-012-033a द्वारकावासिभिश्चान्यैर्वृष्ण्यन्धकमहारथैः ।
- 10-012-033c नोक्तपूर्वमिदं जातु यदिदं प्रार्थितं त्वया ॥
- 10-012-034a भारताचार्यपुत्रः सन्मानितः सर्वयादवैः ।
- 10-012-034c चक्रेण रथिनां श्रेष्ठ किं नु तात युयुत्ससे ॥
- 10-012-035a एवमुक्तो मया द्रौणिर्मामिदं प्रत्युवाच ह ।
- 10-012-035c प्रयुज्य भवते पूजां योत्स्ये कृष्ण त्वयेत्युत ॥
- 10-012-036a ततस्ते प्रार्थितं चक्रं देवदानवपूजितम् ।
- 10-012-036c अजेयः स्यामिति विभो सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 10-012-037a त्वत्तोऽहं दुर्लभं काममनवाप्यैव केशव ।
- 10-012-037c प्रतियास्यामि गोविन्द शिवेनाभिवदस्व माम् ॥
- 10-012-038a एतत्सुनाभं वृष्णीनामृषभेण त्वया धृतम् ।
- 10-012-038c चक्रमप्रतिचक्रेण भुवि नान्योऽभिपद्यते ॥
- 10-012-039a एतावदुक्त्वा द्रौणिर्मां युग्यमश्चान्धनानि च ।
- 10-012-039c आदायोपययौ बालो रत्नानि विविधानि च ॥
- 10-012-040a स संरम्भी दुरात्मा च चपलः क्रूर एव च ।
- 10-012-040c वेद चास्त्रं ब्रह्मशिरस्तस्माद्रक्ष्यो वृकोदरः ॥

10-013-001 वैशंपायन उवाच

10-013-001a एवमुक्त्वा युधां श्रेष्ठः सर्वयादवनन्दनः ।

10-013-001c	सर्वायुधवरोपेतमारुरोह महारथम् ॥
10-013-001e	युक्तं परमकाम्बोजैस्तुरगैर्हेममालिभिः ॥
10-013-002a	आदित्योदयवर्णस्य धुरं रथवरस्य तु ।
10-013-002c	दक्षिणामवहत्सैन्यः सुग्रीवः सव्यतोऽवहत् ॥
10-013-002e	पार्ष्णिवाहौ तु तस्यास्तां मेघपुष्पबलाहकौ ॥
10-013-003a	विश्वकर्मकृता दिव्या नानारत्नविभूषिता ।
10-013-003c	उच्छ्रितेव रथे माया ध्वजयष्टिरदृश्यत ॥
10-013-004a	वैनतेयः स्थितस्तस्यां प्रभामण्डलरश्मिवान् ।
10-013-004c	तस्य सत्यवतः केतुर्भुजगारिरदृश्यत ॥
10-013-005a	अन्वारोहद्वृषीकेशः केतुः सर्वधनुष्मताम् ।
10-013-005c	अर्जुनः सत्यकर्मा च कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥
10-013-006a	अशोभेतां महात्मानौ दाशार्हमभितः स्थितौ ।
10-013-006c	रथस्थं शार्ङ्गधन्वानमश्विनाविव वासवम् ॥
10-013-007a	तावुपारोप्य दाशार्हः स्यन्दनं लोकपूजितम् ।
10-013-007c	प्रतोदेन जवोपेतान्परमाश्वानचोदयत् ॥
10-013-008a	ते हयाः सहस्रोत्पेतुर्गृहीत्वा स्यन्दनोत्तमम् ।
10-013-008c	आस्थितं पाण्डवेयाभ्यां यदूनामृषभेण च ॥
10-013-009a	वहतां शार्ङ्गधन्वानमश्वानां शीघ्रगामिनाम् ।
10-013-009c	प्रादुरासीन्महाञ्शब्दः पक्षिणां पततामिव ॥
10-013-010a	ते समार्छन्नरव्याघ्राः क्षणेन भरतर्षभ ।
10-013-010c	भीमसेनं महेष्वासं समनुद्रुत्य वेगिताः ॥
10-013-011a	क्रोधदीप्तं तु कौन्तेयं द्विषदर्थं समुद्यतम् ।
10-013-011c	नाशक्नुवन्वारयितुं समेत्यापि महारथाः ॥
10-013-012a	स तेषां प्रेक्षतामेव श्रीमतां दृढधन्विनाम् ।
10-013-012c	ययौ भागिरथीकच्छं हरिभिर्भृशवेगितैः ॥
10-013-012e	यत्र स्म श्रूयते द्रौणिः पुत्रहन्ता महात्मनाम् ॥
10-013-013a	स ददर्श महात्मानमुदकान्ते यशस्विनम् ।
10-013-013c	कृष्णद्वैपायनं व्यासमासीनमृषिभिः सह ॥
10-013-014a	तं चैव क्रूरकर्माणं घृताक्तं कुशचीरिणम् ।
10-013-014c	रजसा ध्वस्तकेशान्तं ददर्श द्रौणिमन्तिके ॥
10-013-015a	तमभ्यधावत्कौन्तेयः प्रगृह्य सशरं धनुः ।

- 10-013-015c भीमसेनो महाबाहुस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
 10-013-016a स दृष्ट्वा भीमधन्वानं प्रगृहीतशरासनम् ।
 10-013-016c भ्रातरौ पृष्ठतश्चास्य जनार्दनरथे स्थितौ ॥
 10-013-016e व्यथितात्माभवद्द्रौणिः प्राप्तं चेदममन्यत ॥
 10-013-017a स तद्दिव्यमदीनात्मा परमास्त्रमचिन्तयत् ।
 10-013-017c जग्राह च स चैषीकां द्रौणिः सव्येन पाणिना ॥
 10-013-017e स तामापदमासाद्य दिव्यमस्त्रमुदीरयत् ॥
 10-013-018a अमृष्यमाणस्ताञ्शूरान्दिव्यायुधधरान्स्थितान् ।
 10-013-018c अपाण्डवायेति रुषा व्यसृजद्दारुणं वचः ॥
 10-013-019a इत्युक्त्वा राजशार्दूल द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 10-013-019c सर्वलोकप्रमोहार्थं तदस्त्रं प्रमुमोच ह ॥
 10-013-020a ततस्तस्यामिषीकायां पावकः समजायत ।
 10-013-020c प्रधक्ष्यन्निव लोकांस्त्रीन्कालान्तकयमोपमः ॥

10-014-001 वैशंपायन उवाच

- 10-014-001a इङ्गितेनैव दाशार्हस्तमभिप्रायमादितः ।
 10-014-001c द्रौणेर्बुध्वा महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ॥
 10-014-002a अर्जुनार्जुन यद्दिव्यमस्त्रं ते हृदि वर्तते ।
 10-014-002c द्रोणोपदिष्टं तस्यायं कालः संप्रति पाण्डव ॥
 10-014-003a भ्रातृणामात्मनश्चैव परित्राणाय भारत ।
 10-014-003c विसृजैतत्त्वमप्याजावस्त्रमस्त्रनिवारणम् ॥
 10-014-004a केशवेनैवमुक्तस्तु पाण्डवः परवीरहा ।
 10-014-004c अवातरद्रथात्तूर्णं प्रगृह्य सशरं धनुः ॥
 10-014-005a पूर्वमाचार्यपुत्राय ततोऽनन्तरमात्मने ।
 10-014-005c भ्रातृभ्यश्चैव सर्वेभ्यः स्वस्तीत्युक्त्वा परंतपः ॥
 10-014-006a देवताभ्यो नमस्कृत्य गुरुभ्यश्चैव सर्वशः ।
 10-014-006c उत्ससर्ज शिवं ध्यायन्नस्त्रमस्त्रेण शाम्यताम् ॥
 10-014-007a ततस्तदस्त्रं सहसा सृष्टं गाण्डीवधन्वना ।
 10-014-007c प्रज्ज्वाल महार्चिष्मद्युगान्तानलसंनिभम् ॥
 10-014-008a तथैव द्रोणपुत्रस्य तदस्त्रं तिग्मतेजसः ।
 10-014-008c प्रज्ज्वाल महाज्वालं तेजोमण्डलसंवृतम् ॥
 10-014-009a निर्घाता बहवश्चासन्पेतुरुल्काः सहस्रशः ।

- 10-014-009c महद्भयं च भूतानां सर्वेषां समजायत ॥
 10-014-010a सशब्दमभवद्व्योम ज्वालामालाकुलं भृशम् ।
 10-014-010c चचाल च मही कृत्स्ना सपर्वतवनद्रुमा ॥
 10-014-011a ते अस्त्रे तेजसा लोकांस्तापयन्ती व्यवस्थिते ।
 10-014-011c महर्षी सहितौ तत्र दर्शयामासतुस्तदा ॥
 10-014-012a नारदः स च धर्मात्मा भरतानां पितामहः ।
 10-014-012c उभौ शमयितुं वीरौ भारद्वाजधनंजयौ ॥
 10-014-013a तौ मुनी सर्वधर्मज्ञौ सर्वभूतहितैषिणौ ।
 10-014-013c दीप्तयोरस्त्रयोर्मध्ये स्थितौ परमतेजसौ ॥
 10-014-014a तदन्तरमनाधृष्यावुपगम्य यशस्विनौ ।
 10-014-014c आस्तामृषिवरौ तत्र ज्वलिताविव पावकौ ॥
 10-014-015a प्राणभृद्भिरनाधृष्यौ देवदानवसंमतौ ।
 10-014-015c अस्त्रतेजः शमयितुं लोकानां हितकाम्यया ॥

10-014-016 ऋषी ऊचतुः

- 10-014-016a नानाशस्त्रविदः पूर्वे येऽप्यतीता महारथाः ।
 10-014-016c नैतदस्त्रं मनुष्येषु तैः प्रयुक्तं कथंचन ॥

10-015-001 वैशंपायन उवाच

- 10-015-001a दृष्ट्वैव नरशार्दूलस्तावग्निसमतेजसौ ।
 10-015-001c संजहार शरं दिव्यं त्वरमाणो धनंजयः ॥
 10-015-002a उवाच वदतां श्रेष्ठस्तावृषी प्राञ्जलिस्तदा ।
 10-015-002c प्रयुक्तमस्त्रमस्त्रेण शाम्यतामिति वै मया ॥
 10-015-003a संहृते परमास्त्रेऽस्मिन्सर्वानस्मानशेषतः ।
 10-015-003c पापकर्मा ध्रुवं द्रौणिः प्रधक्ष्यत्यस्त्रतेजसा ॥
 10-015-004a अत्र यद्धितमस्माकं लोकानां चैव सर्वथा ।
 10-015-004c भवन्तौ देवसंकाशौ तथा संहर्तुमर्हतः ॥
 10-015-005a इत्युक्त्वा संजहारास्त्रं पुनरेव धनंजयः ।
 10-015-005c संहारो दुष्करस्तस्य देवैरपि हि संयुगे ॥
 10-015-006a विसृष्टस्य रणे तस्य परमास्त्रस्य संग्रहे ।
 10-015-006c न शक्तः पाण्डवादन्यः साक्षादपि शतक्रतुः ॥
 10-015-007a ब्रह्मतेजोभवं तद्धि विसृष्टमकृतात्मना ।

- 10-015-007c न शक्यमावर्तयितुं ब्रह्मचारिव्रतादृते ॥
- 10-015-008a अचीर्णब्रह्मचर्यो यः सृष्ट्वावर्तयते पुनः ।
- 10-015-008c तदस्त्रं सानुबन्धस्य मूर्धानं तस्य कृन्तति ॥
- 10-015-009a ब्रह्मचारी व्रती चापि दुरवापमवाप्य तत् ।
- 10-015-009c परमव्यसनातर्तोऽपि नार्जुनोऽस्त्रं व्यमुञ्चत ॥
- 10-015-010a सत्यव्रतधरः शूरो ब्रह्मचारी च पाण्डवः ।
- 10-015-010c गुरुवर्ती च तेनास्त्रं संजहारार्जुनः पुनः ॥
- 10-015-011a द्रौणिरप्यथ संप्रेक्ष्य तावृषी पुरतः स्थितौ ।
- 10-015-011c न शशाक पुनर्घोरमस्त्रं संहर्तुमाहवे ॥
- 10-015-012a अशक्तः प्रतिसंहारे परमास्त्रस्य संयुगे ।
- 10-015-012c द्रौणिर्दीनमना राजन्द्वैपायनमभाषत ॥
- 10-015-013a उत्तमव्यसनार्तेन प्राणत्राणमभीप्सुना ।
- 10-015-013c मयैतदस्त्रमुत्सृष्टं भीमसेनभयान्मुने ॥
- 10-015-014a अधर्मश्च कृतोऽनेन धार्तराष्ट्रं जिघांसता ।
- 10-015-014c मिथ्याचारेण भगवन्भीमसेनेन संयुगे ॥
- 10-015-015a अतः सृष्टमिदं ब्रह्मन्मयास्त्रमकृतात्मना ।
- 10-015-015c तस्य भूयोऽद्य संहारं कर्तुं नाहमिहोत्सहे ॥
- 10-015-016a विसृष्टं हि मया दिव्यमेतदस्त्रं दुरासदम् ।
- 10-015-016c अपाण्डवायेति मुने वह्नितेजोऽनुमन्त्र्य वै ॥
- 10-015-017a तदिदं पाण्डवेयानामन्तकायाभिसंहितम् ।
- 10-015-017c अद्य पाण्डुसुतान्सर्वाञ्जीविताद्भ्रंशयिष्यति ॥
- 10-015-018a कृतं पापमिदं ब्रह्मत्रोषाविष्टेन चेतसा ।
- 10-015-018c वधमाशास्य पार्थानां मयास्त्रं सृजता रणे ॥

10-015-019 व्यास उवाच

- 10-015-019a अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तात विद्वान्पार्थो धनंजयः ।
- 10-015-019c उत्सृष्टवान्न रोषेण न वधाय तवाहवे ॥
- 10-015-020a अस्त्रमस्त्रेण तु रणे तव संशमयिष्यता ।
- 10-015-020c विसृष्टमर्जुनेनेदं पुनश्च प्रतिसंहतम् ॥
- 10-015-021a ब्रह्मास्त्रमप्यवाप्यैतदुपदेशात्पितुस्तव ।
- 10-015-021c क्षत्रधर्मान्महाबाहुर्नाकम्पत धनंजयः ॥
- 10-015-022a एवं धृतिमतः साधोः सर्वास्त्रविदुषः सतः ।

- 10-015-022c सभ्रातृबन्धोः कस्मात्त्वं वधमस्य चिकीर्षसि ॥
 10-015-023a अस्त्रं ब्रह्मशिरो यत्र परमास्त्रेण वध्यते ।
 10-015-023c समा द्वादश पर्जन्यस्तद्राष्ट्रं नाभिवर्षति ॥
 10-015-024a एतदर्थं महाबाहुः शक्तिमानपि पाण्डवः ।
 10-015-024c न विहन्त्येतदस्त्रं ते प्रजाहितचिकीर्षया ॥
 10-015-025a पाण्डवास्त्वं च राष्ट्रं च सदा संरक्ष्यमेव नः ।
 10-015-025c तस्मात्संहर दिव्यं त्वमस्त्रमेतन्महाभुज ॥
 10-015-026a अरोषस्तव चैवास्तु पार्थाः सन्तु निरामयाः ।
 10-015-026c न ह्यधर्मेण राजर्षिः पाण्डवो जेतुमिच्छति ॥
 10-015-027a मणिं चैतं प्रयच्छैभ्यो यस्ते शिरसि तिष्ठति ।
 10-015-027c एतदादाय ते प्राणान्प्रतिदास्यन्ति पाण्डवाः ॥

10-015-028 द्रौणिरुवाच

- 10-015-028a पाण्डवैर्यानि रत्नानि यच्चान्यत्कौरवैर्धनम् ।
 10-015-028c अवाप्तानीह तेभ्योऽयं मणिर्मम विशिष्यते ॥
 10-015-029a यमाबध्य भयं नास्ति शस्त्रव्याधिक्षुधाश्रयम् ।
 10-015-029c देवेभ्यो दानवेभ्यो वा नागेभ्यो वा कथंचन ॥
 10-015-030a न च रक्षोगणभयं न तस्करभयं तथा ।
 10-015-030c एवंवीर्यो मणिरयं न मे त्याज्यः कथंचन ॥
 10-015-031a यत्तु मे भगवानाह तन्मे कार्यमनन्तरम् ।
 10-015-031c अयं मणिरयं चाहमिषीका निपतिष्यति ॥
 10-015-031e गर्भेषु पाण्डवेयानाममोघं चैतदुद्यतम् ॥

10-015-032 व्यास उवाच

- 10-015-032a एवं कुरु न चान्या ते बुद्धिः कार्या कदाचन ।
 10-015-032c गर्भेषु पाण्डवेयानां विसृज्यैतदुपारम ॥

10-015-033 वैशंपायन उवाच

- 10-015-033a ततः परममस्त्रं तदश्वत्थामा भृशातुरः ।
 10-015-033c द्वैपायनवचः श्रुत्वा गर्भेषु प्रमुमोच ह ॥

10-016-001 वैशंपायन उवाच

- 10-016-001a तदाज्ञाय हृषीकेशो विसृष्टं पापकर्मणा ।
 10-016-001c हृष्यमाण इदं वाक्यं द्रौणिं प्रत्यब्रवीत्तदा ॥

- 10-016-002a विराटस्य सुतां पूर्वं स्नुषां गाण्डीवधन्वनः ।
 10-016-002c उपप्लव्यगतां दृष्ट्वा व्रतवान्ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥
 10-016-003a परिक्षीणेषु कुरुषु पुत्रस्तव जनिष्यति ।
 10-016-003c एतदस्य परिक्षित्वं गर्भस्थस्य भविष्यति ॥
 10-016-004a तस्य तद्वचनं साधोः सत्यमेव भविष्यति ।
 10-016-004c परिक्षिद्धविता ह्येषां पुनर्वंशकरः सुतः ॥
 10-016-005a एवं ब्रुवाणं गोविन्दं सात्वतप्रवरं तदा ।
 10-016-005c द्रौणिः परमसंरब्धः प्रत्युवाचेदमुत्तरम् ॥
 10-016-006a नैतदेवं यथात्थ त्वं पक्षपातेन केशव ।
 10-016-006c वचनं पुण्डरीकाक्ष न च मद्वाक्यमन्यथा ॥
 10-016-007a पतिष्यत्येतदस्त्रं हि गर्भे तस्या मयोद्यतम् ।
 10-016-007c विराटदुहितुः कृष्ण यां त्वं रक्षितुमिच्छसि ॥
10-016-008 वासुदेव उवाच
 10-016-008a अमोघः परमास्त्रस्य पातस्तस्य भविष्यति ।
 10-016-008c स तु गर्भो मृतो जातो दीर्घमायुरवाप्स्यति ॥
 10-016-009a त्वां तु कापुरुषं पापं विदुः सर्वे मनीषिणः ।
 10-016-009c असकृत्पापकर्माणं बालजीवितघातकम् ॥
 10-016-010a तस्मात्त्वमस्य पापस्य कर्मणः फलमाप्नुहि ।
 10-016-010c त्रीणि वर्षसहस्राणि चरिष्यसि महीमिमाम् ॥
 10-016-010e अप्राप्नुवन्क्वचित्कांचित्संविदं जातु केनचित् ॥
 10-016-011a निर्जनानसहायस्त्वं देशान्प्रविचरिष्यसि ।
 10-016-011c भवित्री न हि ते क्षुद्र जनमध्येषु संस्थितिः ॥
 10-016-012a पूयशोणितगन्धी च दुर्गकान्तारसंश्रयः ।
 10-016-012c विचरिष्यसि पापात्मन्सर्वव्याधिसमन्वितः ॥
 10-016-013a वयः प्राप्य परिक्षित्तु वेदव्रतमवाप्य च ।
 10-016-013c कृपाच्छारद्वताद्वीरः सर्वास्त्राण्युपलप्स्यते ॥
 10-016-014a विदित्वा परमास्त्राणि क्षत्रधर्मव्रते स्थितः ।
 10-016-014c षष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा वसुधां पालयिष्यति ॥
 10-016-015a इतश्चोर्ध्वं महाबाहुः कुरुराजो भविष्यति ।
 10-016-015c परिक्षिन्नाम नृपतिर्मिषतस्ते सुदुर्मते ॥
 10-016-015e पश्य मे तपसो वीर्यं सत्यस्य च नराधम ॥

10-016-016 व्यास उवाच

- 10-016-016a यस्मादनादृत्य कृतं त्वयास्मान्कर्म दारुणम् ।
 10-016-016c ब्राह्मणस्य सतश्चैव यस्मात्ते वृत्तमीदृशम् ॥
 10-016-017a तस्माद्यद्देवकीपुत्र उक्तवानुत्तमं वचः ।
 10-016-017c असंशयं ते तद्भावि क्षुद्रकर्मन्त्रजाश्रितः ॥

10-016-018 अश्वत्थामोवाच

- 10-016-018a सहैव भवता ब्रह्मन्स्थास्यामि पुरुषेष्वहम् ।
 10-016-018c सत्यवागस्तु भगवानयं च पुरुषोत्तमः ॥

10-016-019 वैशंपायन उवाच

- 10-016-019a प्रदायाथ मणिं द्रौणिः पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 10-016-019c जगाम विमनास्तेषां सर्वेषां पश्यतां वनम् ॥
 10-016-020a पाण्डवाश्चापि गोविन्दं पुरस्कृत्य हतद्विषः ।
 10-016-020c कृष्णद्वैपायनं चैव नारदं च महामुनिम् ॥
 10-016-021a द्रोणपुत्रस्य सहजं मणिमादाय सत्त्वराः ।
 10-016-021c द्रौपदीमभ्यधावन्त प्रायोपेतां मनस्विनीम् ॥
 10-016-022a ततस्ते पुरुषव्याघ्राः सदश्वैरनिलोपमैः ।
 10-016-022c अभ्ययुः सहदाशार्हाः शिबिरं पुनरेव ह ॥
 10-016-023a अवतीर्य रथाभ्यां तु त्वरमाणा महारथाः ।
 10-016-023c ददृशुर्द्रौपदीं कृष्णामार्तामार्ततराः स्वयम् ॥
 10-016-024a तामुपेत्य निरानन्दां दुःखशोकसमन्विताम् ।
 10-016-024c परिवार्य व्यतिष्ठन्त पाण्डवाः सहकेशवाः ॥
 10-016-025a ततो राज्ञाभ्यनुज्ञातो भीमसेनो महाबलः ।
 10-016-025c प्रददौ तु मणिं दिव्यं वचनं चेदमब्रवीत् ॥
 10-016-026a अयं भद्रे तव मणिः पुत्रहन्ता जितः स ते ।
 10-016-026c उत्तिष्ठ शोकमुत्सृज्य क्षत्रधर्ममनुस्मर ॥
 10-016-027a प्रयाणे वासुदेवस्य शमार्थमसितेक्षणे ।
 10-016-027c यान्युक्तानि त्वया भीरु वाक्यानि मधुघातिनः ॥
 10-016-028a नैव मे पतयः सन्ति न पुत्रा भ्रातरो न च ।
 10-016-028c नैव त्वमपि गोविन्द शममिच्छति राजनि ॥
 10-016-029a उक्तवत्यसि धीराणि वाक्यानि पुरुषोत्तमम् ।

- 10-016-029c क्षत्रधर्मानुरूपाणि तानि संस्मर्तुमर्हसि ॥
 10-016-030a हतो दुर्योधनः पापो राज्यस्य परिपन्थकः ।
 10-016-030c दुःशासनस्य रुधिरं पीतं विस्फुरतो मया ॥
 10-016-031a वैरस्य गतमानृण्यं न स्म वाच्या विवक्षताम् ।
 10-016-031c जित्वा मुक्तो द्रोणपुत्रो ब्राह्मण्याद्गौरवेण च ॥
 10-016-032a यशोऽस्य पातितं देवि शरीरं त्ववशेषितम् ।
 10-016-032c वियोजितश्च मणिना न्यासितश्चायुधं भुवि ॥

10-016-033 द्रौपद्युवाच

- 10-016-033a केवलानृण्यमाप्तास्मि गुरुपुत्रो गुरुर्मम ।
 10-016-033c शिरस्येतं मणिं राजा प्रतिबध्नातु भारत ॥

10-016-034 वैशंपायन उवाच

- 10-016-034a तं गृहीत्वा ततो राजा शिरस्येवाकरोत्तदा ।
 10-016-034c गुरोरुच्छिष्टमित्येव द्रौपद्या वचनादपि ॥
 10-016-035a ततो दिव्यं मणिवरं शिरसा धारयन्प्रभुः ।
 10-016-035c शुशुभे स महाराजः सचन्द्र इव पर्वतः ॥
 10-016-036a उत्तस्थौ पुत्रशोकार्ता ततः कृष्णा मनस्विनी ।
 10-016-036c कृष्णं चापि महाबाहुं पर्यपृच्छत धर्मराट् ॥

10-017-001 वैशंपायन उवाच

- 10-017-001a हतेषु सर्वसैन्येषु सौप्तिके तै रथैस्त्रिभिः ।
 10-017-001c शोचन्युधिष्ठिरो राजा दाशार्हमिदमब्रवीत् ॥
 10-017-002a कथं नु कृष्ण पापेन क्षुद्रेणाक्लिष्टकर्मणा ।
 10-017-002c द्रौणिना निहताः सर्वे मम पुत्रा महारथाः ॥
 10-017-003a तथा कृतास्त्रा विक्रान्ताः सहस्रशतयोधिनः ।
 10-017-003c द्रुपदस्यात्मजाश्चैव द्रोणपुत्रेण पातिताः ॥
 10-017-004a यस्य द्रोणो महेष्वासो न प्रादादाहवे मुखम् ।
 10-017-004c तं जघ्ने रथिनां श्रेष्ठं धृष्टद्युम्नं कथं नु सः ॥
 10-017-005a किं नु तेन कृतं कर्म तथायुक्तं नरर्षभ ।
 10-017-005c यदेकः शिविरं सर्वमवधीन्नो गुरोः सुतः ॥

10-017-006 वासुदेव उवाच

10-017-006a	नूनं स देवदेवानामीश्वरेश्वरमव्ययम् ।
10-017-006c	जगाम शरणं द्रौणिरेकस्तेनावधीद्वहून् ॥
10-017-007a	प्रसन्नो हि महादेवो दद्यादमरतामपि ।
10-017-007c	वीर्यं च गिरिशो दद्याद्येनेन्द्रमपि शातयेत् ॥
10-017-008a	वेदाहं हि महादेवं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
10-017-008c	यानि चास्य पुराणानि कर्माणि विविधान्युत ॥
10-017-009a	आदिरेष हि भूतानां मध्यमन्तश्च भारत ।
10-017-009c	विचेष्टते जगच्चेदं सर्वमस्यैव कर्मणा ॥
10-017-010a	एवं सिसृक्षुर्भूतानि ददर्श प्रथमं विभुः ।
10-017-010c	पितामहोऽब्रवीच्चैनं भूतानि सृज माचिरम् ॥
10-017-011a	हरिकेशस्तथेत्युक्त्वा भूतानां दोषदर्शिवान् ।
10-017-011c	दीर्घकालं तपस्तेपे मग्नोऽम्भसि महातपाः ॥
10-017-012a	सुमहान्तं ततः कालं प्रतीक्ष्यैनं पितामहः ।
10-017-012c	स्रष्टारं सर्वभूतानां ससर्ज मनसापरम् ॥
10-017-013a	सोऽब्रवीत्पितरं दृष्ट्वा गिरिशं मग्नमम्भसि ।
10-017-013c	यदि मे नाग्रजस्त्वन्यस्ततः स्रक्ष्याम्यहं प्रजाः ॥
10-017-014a	तमब्रवीत्पिता नास्ति त्वदन्यः पुरुषोऽग्रजः ।
10-017-014c	स्थाणुरेष जले मग्नो विस्रब्धः कुरु वै कृतिम् ॥
10-017-015a	स भूतान्यसृजत्सप्त दक्षादींस्तु प्रजापतीन् ।
10-017-015c	यैरिमं व्यकरोत्सर्वं भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥
10-017-016a	ताः सृष्टमात्राः क्षुधिताः प्रजाः सर्वाः प्रजापतिम् ।
10-017-016c	बिभक्षयिषवो राजन्सहसा प्राद्रवंस्तदा ॥
10-017-017a	स भक्ष्यमाणस्त्राणार्थी पितामहमुपाद्रवत् ।
10-017-017c	आभ्यो मां भगवान्पातु वृत्तिरासां विधीयताम् ॥
10-017-018a	ततस्ताभ्यो ददावन्नमोषधीः स्थावराणि च ।
10-017-018c	जङ्गमानि च भूतानि दुर्बलानि बलीयसाम् ॥
10-017-019a	विहितान्नाः प्रजास्तास्तु जग्मुस्तुष्टा यथागतम् ।
10-017-019c	ततो ववृधिरे राजन्प्रीतिमत्यः स्वयोनिषु ॥
10-017-020a	भूतग्रामे विवृद्धे तु तुष्टे लोकगुरावपि ।
10-017-020c	उदतिष्ठज्जलाज्ज्येष्ठः प्रजाश्चेमा ददर्श सः ॥
10-017-021a	बहुरूपाः प्रजा दृष्ट्वा विवृद्धाः स्वेन तेजसा ।

- 10-017-021c चुक्रोध भगवान्द्रो लिङ्गं स्वं चाप्यविध्यत ॥
 10-017-022a तत्प्रविद्धं तदा भूमौ तथैव प्रत्यतिष्ठत ।
 10-017-022c तमुवाचाव्ययो ब्रह्मा वचोभिः शमयन्निव ॥
 10-017-023a किं कृतं सलिले शर्व चिरकालं स्थितेन ते ।
 10-017-023c किमर्थं चैतदुत्पाट्य भूमौ लिङ्गं प्रवेरितम् ॥
 10-017-024a सोऽब्रवीज्जातसंरम्भस्तदा लोकगुरुर्गुरुम् ।
 10-017-024c प्रजाः सृष्टाः परेणेमाः किं करिष्याम्यनेन वै ॥
 10-017-025a तपसाधिगतं चान्नं प्रजार्थं मे पितामह ।
 10-017-025c ओषध्यः परिवर्तेरन्यथैव सततं प्रजाः ॥
 10-017-026a एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धो जगाम विमना भवः ।
 10-017-026c गिरेर्मुञ्जवतः पादं तपस्तप्तुं महातपाः ॥

०१८

10-018-001 वासुदेव उवाच

- 10-018-001a ततो देवयुगेऽतीते देवा वै समकल्पयन् ।
 10-018-001c यज्ञं वेदप्रमाणेन विधिवद्यष्टुमीप्सवः ॥
 10-018-002a कल्पयामासुरव्यग्रा देशान्यज्ञोचितांस्ततः ।
 10-018-002c भागार्हा देवताश्चैव यज्ञियं द्रव्यमेव च ॥
 10-018-003a ता वै रुद्रमजानन्त्यो याथातथ्येन देवताः ।
 10-018-003c नाकल्पयन्त देवस्य स्थाणोर्भागं नराधिप ॥
 10-018-004a सोऽकल्प्यमाने भागे तु कृत्तिवासा मखेऽमरैः ।
 10-018-004c तरसा भागमन्विच्छन्धनुरादौ ससर्ज ह ॥
 10-018-005a लोकयज्ञः क्रियायज्ञो गृहयज्ञः सनातनः ।
 10-018-005c पञ्चभूतमयो यज्ञो नृयज्ञश्चैव पञ्चमः ॥
 10-018-006a लोकयज्ञेन यज्ञैषी कपर्दी विदधे धनुः ।
 10-018-006c धनुः सृष्टमभूत्तस्य पञ्चकिष्कुप्रमाणतः ॥
 10-018-007a वषट्कारोऽभवज्ज्या तु धनुषस्तस्य भारत ।
 10-018-007c यज्ञाङ्गानि च चत्वारि तस्य संहननेऽभवन् ॥
 10-018-008a ततः क्रुद्धो महादेवस्तदुपादाय कार्मुकम् ।
 10-018-008c आजगामाथ तत्रैव यत्र देवाः समीजिरे ॥
 10-018-009a तमात्तकार्मुकं दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणमव्ययम् ।

10-018-009c	विव्यथे पृथिवी देवी पर्वताश्च चकम्पिरे ॥
10-018-010a	न ववौ पवनश्चैव नाग्निर्जज्वाल चैधितः ।
10-018-010c	व्यभ्रमच्चापि संविग्नं दिवि नक्षत्रमण्डलम् ॥
10-018-011a	न बभौ भास्करश्चापि सोमः श्रीमुक्तमण्डलः ।
10-018-011c	तिमिरेणाकुलं सर्वमाकाशं चाभवद्वृतम् ॥
10-018-012a	अभिभूतास्ततो देवा विषयान्न प्रजज्ञिरे ।
10-018-012c	न प्रत्यभाच्च यज्ञस्तान्वेदा बभ्रंशिरे तदा ॥
10-018-013a	ततः स यज्ञं रौद्रेण विव्याध हृदि पत्रिणा ।
10-018-013c	अपक्रान्तस्ततो यज्ञो मृगो भूत्वा सपावकः ॥
10-018-014a	स तु तेनैव रूपेण दिवं प्राप्य व्यरोचत ।
10-018-014c	अन्वीयमानो रुद्रेण युधिष्ठिर नभस्तले ॥
10-018-015a	अपक्रान्ते ततो यज्ञे संज्ञा न प्रत्यभात्सुरान् ।
10-018-015c	नष्टसंज्ञेषु देवेषु न प्रज्ञायत किञ्चन ॥
10-018-016a	त्र्यम्बकः सवितुर्बाहू भगस्य नयने तथा ।
10-018-016c	पूष्णश्च दशनान्क्रुद्धो धनुष्कोट्या व्यशातयत् ॥
10-018-017a	प्राद्रवन्त ततो देवा यज्ञाङ्गानि च सर्वशः ।
10-018-017c	केचित्तत्रैव घूर्णन्तो गतासव इवाभवन् ॥
10-018-018a	स तु विद्राव्य तत्सर्वं शितिकण्ठोऽवहस्य च ।
10-018-018c	अवष्टभ्य धनुष्कोटिं रुरोध विबुधांस्ततः ॥
10-018-019a	ततो वागमरैरुक्ता ज्यां तस्य धनुषोऽच्छिनत् ।
10-018-019c	अथ तत्सहसा राजंश्छिन्नज्यं विस्फुरद्धनुः ॥
10-018-020a	ततो विधनुषं देवा देवश्रेष्ठमुपागमन् ।
10-018-020c	शरणं सह यज्ञेन प्रसादं चाकरोत्प्रभुः ॥
10-018-021a	ततः प्रसन्नो भगवान्प्रास्यत्कोपं जलाशये ।
10-018-021c	स जलं पावको भूत्वा शोषयत्यनिशं प्रभो ॥
10-018-022a	भगस्य नयने चैव बाहू च सवितुस्तथा ।
10-018-022c	प्रादात्पूष्णश्च दशनान्पुनर्यज्ञं च पाण्डव ॥
10-018-023a	ततः सर्वमिदं स्वस्थं बभूव पुनरेव ह ।
10-018-023c	सर्वाणि च हवींष्यस्य देवा भागमकल्पयन् ॥
10-018-024a	तस्मिन्क्रुद्धेऽभवत्सर्वमस्वस्थं भुवनं विभो ।
10-018-024c	प्रसन्ने च पुनः स्वस्थं स प्रसन्नोऽस्य वीर्यवान् ॥

- 10-018-025a ततस्ते निहताः सर्वे तव पुत्रा महारथाः ।
 10-018-025c अन्ये च बहवः शूराः पाञ्चालाश्च सहानुगाः ॥
 10-018-026a न तन्मनसि कर्तव्यं न हि तद्द्रौणिना कृतम् ।
 10-018-026c महादेवप्रसादः स कुरु कार्यमनन्तरम् ॥

११.श्रीपर्व

००१

- 11-001-001 जनमेजय उवाच**
 11-001-001a हते दुर्योधने चैव हते सैन्ये च सर्वशः ।
 11-001-001c धृतराष्ट्रो महाराजः श्रुत्वा किमकरोन्मुने ॥
 11-001-002a तथैव कौरवो राजा धर्मपुत्रो महामनाः ।
 11-001-002c कृपप्रभृतयश्चैव किमकुर्वत ते त्रयः ॥
 11-001-003a अश्वत्थाम्नः श्रुतं कर्म शापश्चान्योन्यकारितः ।
 11-001-003c वृत्तान्तमुत्तरं ब्रूहि यदभाषत संजयः ॥

- 11-001-004 वैशंपायन उवाच**
 11-001-004a हते पुत्रशते दीनं छिन्नशाखमिव द्रुमम् ।
 11-001-004c पुत्रशोकाभिसंतप्तं धृतराष्ट्रं महीपतिम् ॥
 11-001-005a ध्यानमूकत्वमापन्नं चिन्तया समभिप्लुतम् ।
 11-001-005c अभिगम्य महाप्राज्ञः संजयो वाक्यमब्रवीत् ॥
 11-001-006a किं शोचसि महाराज नास्ति शोके सहायता ।
 11-001-006c अक्षौहिण्यो हताश्चाष्टौ दश चैव विशां पते ॥
 11-001-006e निर्जनेयं वसुमती शून्या संप्रति केवला ॥
 11-001-007a नानादिग्भ्यः समागम्य नानादेश्या नराधिपाः ।
 11-001-007c सहितास्तव पुत्रेण सर्वे वै निधनं गताः ॥
 11-001-008a पितृणां पुत्रपौत्राणां ज्ञातीनां सुहृदां तथा ।
 11-001-008c गुरूणां चानुपूर्व्येण प्रेतकार्याणि कारय ॥

- 11-001-009 वैशंपायन उवाच**
 11-001-009a तच्छ्रुत्वा करुणं वाक्यं पुत्रपौत्रवधार्दितः ।
 11-001-009c पपात भुवि दुर्धर्षो वाताहत इव द्रुमः ॥

- 11-001-010 धृतराष्ट्र उवाच**

11-001-010a	हतपुत्रो हतामात्यो हतसर्वसुहृज्जनः ।
11-001-010c	दुःखं नूनं भविष्यामि विचरन्पृथिवीमिमाम् ॥
11-001-011a	किं नु बन्धुविहीनस्य जीवितेन ममाद्य वै ।
11-001-011c	लूनपक्षस्य इव मे जराजीर्णस्य पक्षिणः ॥
11-001-012a	हतराज्यो हतसुहृद्धतचक्षुश्च वै तथा ।
11-001-012c	न भ्राजिष्ये महाप्राज्ञ क्षीणरश्मिरिवांशुमान् ॥
11-001-013a	न कृतं सुहृदां वाक्यं जामदग्न्यस्य जल्पतः ।
11-001-013c	नारदस्य च देवर्षेः कृष्णद्वैपायनस्य च ॥
11-001-014a	सभामध्ये तु कृष्णेन यच्छ्रेयोऽभिहितं मम ।
11-001-014c	अलं वैरेण ते राजन्पुत्रः संगृह्यतामिति ॥
11-001-015a	तच्च वाक्यमकृत्वाहं भृशं तप्यामि दुर्मतिः ।
11-001-015c	न हि श्रोतास्मि भीष्मस्य धर्मयुक्तं प्रभाषितम् ॥
11-001-016a	दुर्योधनस्य च तथा वृषभस्येव नर्दतः ।
11-001-016c	दुःशासनवधं श्रुत्वा कर्णस्य च विपर्ययम् ॥
11-001-016e	द्रोणसूर्योपरागं च हृदयं मे विदीर्यते ॥
11-001-017a	न स्मराम्यात्मनः किञ्चित्पुरा संजय दुष्कृतम् ।
11-001-017c	यस्येदं फलमद्येह मया मूढेन भुज्यते ॥
11-001-018a	नूनं ह्यपकृतं किञ्चिन्मया पूर्वेषु जन्मसु ।
11-001-018c	येन मां दुःखभागेषु धाता कर्मसु युक्तवान् ॥
11-001-019a	परिणामश्च वयसः सर्वबन्धुक्षयश्च मे ।
11-001-019c	सुहृन्मित्रविनाशश्च दैवयोगादुपागतः ॥
11-001-019e	कोऽन्योऽस्ति दुःखिततरो मया लोके पुमानिह ॥
11-001-020a	तन्मामद्यैव पश्यन्तु पाण्डवाः संशितव्रतम् ।
11-001-020c	विवृतं ब्रह्मलोकस्य दीर्घमध्वानमास्थितम् ॥
11-001-021	वैशंपायन उवाच
11-001-021a	तस्य लालप्यमानस्य बहुशोकं विचिन्वतः ।
11-001-021c	शोकापहं नरेन्द्रस्य संजयो वाक्यमब्रवीत् ॥
11-001-022a	शोकं राजन्व्यपनुद श्रुतास्ते वेदनिश्चयाः ।
11-001-022c	शास्त्रागमाश्च विविधा वृद्धेभ्यो नृपसत्तम ॥
11-001-022e	सृञ्जये पुत्रशोकार्ते यदूचुर्मुनयः पुरा ॥
11-001-023a	तथा यौवनजं दर्पमास्थिते ते सुते नृप ।

11-001-023c	न त्वया सुहृदां वाक्यं ब्रुवतामवधारितम् ॥
11-001-023e	स्वार्थश्च न कृतः कश्चिल्लुब्धेन फलगृद्धिना ॥
11-001-024a	तव दुःशासनो मन्त्री राधेयश्च दुरात्मवान् ।
11-001-024c	शकुनिश्चैव दुष्टात्मा चित्रसेनश्च दुर्मतिः ॥
11-001-024e	शल्यश्च येन वै सर्वं शल्यभूतं कृतं जगत् ॥
11-001-025a	कुरुवृद्धस्य भीष्मस्य गान्धार्या विदुरस्य च ।
11-001-025c	न कृतं वचनं तेन तव पुत्रेण भारत ॥
11-001-026a	न धर्मः सत्कृतः कश्चिन्नित्यं युद्धमिति ब्रुवन् ।
11-001-026c	क्षपिताः क्षत्रियाः सर्वे शत्रूणां वर्धितं यशः ॥
11-001-027a	मध्यस्थो हि त्वमप्यासीर्न क्षमं किञ्चिदुक्तवान् ।
11-001-027c	धूर्धरेण त्वया भारस्तुलया न समं धृतः ॥
11-001-028a	आदावेव मनुष्येण वर्तितव्यं यथा क्षमम् ।
11-001-028c	यथा नातीतमर्थं वै पश्चात्तापेन युज्यते ॥
11-001-029a	पुत्रगृद्ध्या त्वया राजन्प्रियं तस्य चिकीर्षता ।
11-001-029c	पश्चात्तापमिदं प्राप्तं न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
11-001-030a	मधु यः केवलं दृष्ट्वा प्रपातं नानुपश्यति ।
11-001-030c	स भ्रष्टो मधुलोभेन शोचत्येव यथा भवान् ॥
11-001-031a	अर्थान्न शोचन्प्राप्नोति न शोचन्विन्दते सुखम् ।
11-001-031c	न शोचञ्छ्रियमाप्नोति न शोचन्विन्दते परम् ॥
11-001-032a	स्वयमुत्पादयित्वाग्निं वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ।
11-001-032c	दह्यमानो मनस्तापं भजते न स पण्डितः ॥
11-001-033a	त्वयैव ससुतेनायं वाक्यवायुसमीरितः ।
11-001-033c	लोभाज्येन च संसिक्तो ज्वलितः पार्थपावकः ॥
11-001-034a	तस्मिन्समिद्धे पतिताः शलभा इव ते सुताः ।
11-001-034c	तान्केशवार्चिर्निर्दग्धान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥
11-001-035a	यच्चाश्रुपातकलिलं वदनं वहसे नृप ।
11-001-035c	अशास्त्रदृष्टमेतद्धि न प्रशंसन्ति पण्डिताः ॥
11-001-036a	विस्फुलिङ्गा इव ह्येतान्दहन्ति किल मानवान् ।
11-001-036c	जहीहि मन्युं बुद्ध्या वै धारयात्मानमात्मना ॥
11-001-037a	एवमाश्वासितस्तेन संजयेन महात्मना ।
11-001-037c	विदुरो भूय एवाह बुद्धिपूर्वं परंतप ॥

11-002-001 वैशंपायन उवाच

11-002-001a ततोऽमृतसमैर्वाक्यैर्हृदयन्पुरुषर्षभम् ।
 11-002-001c वैचित्रवीर्यं विदुरो यदुवाच निबोध तत् ॥

11-002-002 विदुर उवाच

11-002-002a उत्तिष्ठ राजन्किं शेषे धारयात्मानमात्मना ।
 11-002-002c स्थिरजङ्गममर्त्यानां सर्वेषामेष निर्णयः ॥
 11-002-003a सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 11-002-003c संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥
 11-002-004a यदा शूरं च भीरुं च यमः कर्षति भारत ।
 11-002-004c तत्किं न योत्स्यन्ति हि ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥
 11-002-005a अयुध्यमानो म्रियते युध्यमानश्च जीवति ।
 11-002-005c कालं प्राप्य महाराज न कश्चिदतिवर्तते ॥
 11-002-006a न चाप्येतान्हतान्युद्धे राजञ्शोचितुमर्हसि ।
 11-002-006c प्रमाणं यदि शास्त्राणि गतास्ते परमां गतिम् ॥
 11-002-007a सर्वे स्वाध्यायवन्तो हि सर्वे च चरितव्रताः ।
 11-002-007c सर्वे चाभिमुखाः क्षीणास्तत्र का परिदेवना ॥
 11-002-008a अदर्शनादापतिताः पुनश्चादर्शनं गताः ।
 11-002-008c न ते तव न तेषां त्वं तत्र का परिदेवना ॥
 11-002-009a हतोऽपि लभते स्वर्गं हत्वा च लभते यशः ।
 11-002-009c उभयं नो बहुगुणं नास्ति निष्फलता रणे ॥
 11-002-010a तेषां कामदुघाँल्लोकानिन्द्रः संकल्पयिष्यति ।
 11-002-010c इन्द्रस्यातिथयो ह्येते भवन्ति पुरुषर्षभ ॥
 11-002-011a न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिर्न तपोभिर्न विद्यया ।
 11-002-011c स्वर्गं यान्ति तथा मर्त्या यथा शूरा रणे हताः ॥
 11-002-012a मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
 11-002-012c संसारेष्वनुभूतानि कस्य ते कस्य वा वयम् ॥
 11-002-013a शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
 11-002-013c दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
 11-002-014a न कालस्य प्रियः कश्चिन्न द्वेष्यः कुरुसत्तम ।
 11-002-014c न मध्यस्थः क्वचित्कालः सर्वं कालः प्रकर्षति ॥
 11-002-015a अनित्यं जीवितं रूपं यौवनं द्रव्यसंचयः ।

11-002-015c	आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्येदेषु न पण्डितः ॥
11-002-016a	न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हसि ।
11-002-016c	अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ॥
11-002-017a	अशोचन्प्रतिकुर्वीत यदि पश्येत्पराक्रमम् ।
11-002-017c	भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ॥
11-002-017e	चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि विवर्धते ॥
11-002-018a	अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च ।
11-002-018c	मनुष्या मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते येऽल्पबुद्धयः ॥
11-002-019a	नार्थो न धर्मो न सुखं यदेतदनुशोचसि ।
11-002-019c	न च नापैति कार्यार्थात्त्रिवर्गाच्चैव भ्रश्यते ॥
11-002-020a	अन्यामन्यां धनावस्थां प्राप्य वैशेषिकीं नराः ।
11-002-020c	असंतुष्टाः प्रमुह्यन्ति संतोषं यान्ति पण्डिताः ॥
11-002-021a	प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
11-002-021c	एतज्ज्ञानस्य सामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥
11-002-022a	शयानं चानुशयति तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।
11-002-022c	अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥
11-002-023a	यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् ।
11-002-023c	तस्यां तस्यामवस्थायां तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥

11-003-001 धृतराष्ट्र उवाच

11-003-001a	सुभाषितैर्महाप्राज्ञ शोकोऽयं विगतो मम ।
11-003-001c	भुय एव तु वाक्यानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
11-003-002a	अनिष्टानां च संसर्गादिष्टानां च विवर्जनात् ।
11-003-002c	कथं हि मानसैर्दुःखैः प्रमुच्यन्तेऽत्र पण्डिताः ॥

11-003-003 विदुर उवाच

11-003-003a	यतो यतो मनो दुःखात्सुखाद्वापि प्रमुच्यते ।
11-003-003c	ततस्ततः शमं लब्ध्वा सुगतिं विन्दते बुधः ॥
11-003-004a	अशाश्वतमिदं सर्वं चिन्त्यमानं नरर्षभ ।
11-003-004c	कदलीसंनिभो लोकः सारो ह्यस्य न विद्यते ॥
11-003-005a	गृहाण्येव हि मर्त्यानामाहुर्देहानि पण्डिताः ।
11-003-005c	कालेन विनियुज्यन्ते सत्त्वमेकं तु शोभनम् ॥

- 11-003-006a यथा जीर्णमजीर्णं वा वस्त्रं त्यक्त्वा तु वै नरः ।
 11-003-006c अन्यद्रोचयते वस्त्रमेवं देहाः शरीरिणाम् ॥
- 11-003-007a वैचित्रवीर्यं वासं हि दुःखं वा यदि वा सुखम् ।
 11-003-007c प्राप्नुवन्तीह भूतानि स्वकृतेनैव कर्मणा ॥
- 11-003-008a कर्मणा प्राप्यते स्वर्गं सुखं दुःखं च भारत ।
 11-003-008c ततो वहति तं भारमवशः स्ववशोऽपि वा ॥
- 11-003-009a यथा च मृन्मयं भाण्डं चक्रारूढं विपद्यते ।
 11-003-009c किञ्चित्प्रक्रियमाणं वा कृतमात्रमथापि वा ॥
- 11-003-010a छिन्नं वाप्यवरोप्यन्तमवतीर्णमथापि वा ।
 11-003-010c आर्द्रं वाप्यथ वा शुष्कं पच्यमानमथापि वा ॥
- 11-003-011a अवतार्यमाणमापाकादुद्धृतं वापि भारत ।
 11-003-011c अथ वा परिभुज्यन्तमेवं देहाः शरीरिणाम् ॥
- 11-003-012a गर्भस्थो वा प्रसूतो वाप्यथ वा दिवसान्तरः ।
 11-003-012c अर्धमासगतो वापि मासमात्रगतोऽपि वा ॥
- 11-003-013a संवत्सरगतो वापि द्विसंवत्सर एव वा ।
 11-003-013c यौवनस्थोऽपि मध्यस्थो वृद्धो वापि विपद्यते ॥
- 11-003-014a प्राक्कर्मभिस्तु भूतानि भवन्ति न भवन्ति च ।
 11-003-014c एवं सांसिद्धिके लोके किमर्थमनुतप्यसे ॥
- 11-003-015a यथा च सलिले राजन्क्रीडार्थमनुसंचरन् ।
 11-003-015c उन्मज्जेच्च निमज्जेच्च किञ्चित्सत्त्वं नराधिप ॥
- 11-003-016a एवं संसारगहनादुन्मज्जननिमज्जनात् ।
 11-003-016c कर्मभोगेन बध्यन्तः क्लिश्यन्ते येऽल्पबुद्धयः ॥
- 11-003-017a ये तु प्राज्ञाः स्थिताः सत्ये संसारान्तगवेषिणः ।
 11-003-017c समागमज्ञा भूतानां ते यान्ति परमां गतिम् ॥

11-004-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 11-004-001a कथं संसारगहनं विज्ञेयं वदतां वर ।
 11-004-001c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ॥

11-004-002 विदुर उवाच

- 11-004-002a जन्मप्रभृति भूतानां क्रियाः सर्वाः शृणु प्रभो ।
 11-004-002c पूर्वमेवेह कलले वसते किञ्चिदन्तरम् ॥

- 11-004-003a ततः स पञ्चमेऽतीते मासे मांसं प्रकल्पयेत् ।
 11-004-003c ततः सर्वाङ्गसंपूर्णो गर्भो मासे प्रजायते ॥
 11-004-004a अमेध्यमध्ये वसति मांसशोणितलेपने ।
 11-004-004c ततस्तु वायुवेगेन ऊर्ध्वपादो ह्यधःशिराः ॥
 11-004-005a योनिद्वारमुपागम्य बहून्क्लेशान्समृच्छति ।
 11-004-005c योनिसंपीडनाच्चैव पूर्वकर्मभिरन्वितः ॥
 11-004-006a तस्मान्मुक्तः स संसारादन्यान्पश्यत्युपद्रवान् ।
 11-004-006c ग्रहास्तमुपसर्पन्ति सारमेया इवामिषम् ॥
 11-004-007a ततः प्राप्तोत्तरे काले व्याधयश्चापि तं तथा ।
 11-004-007c उपसर्पन्ति जीवन्तं बध्यमानं स्वकर्मभिः ॥
 11-004-008a बद्धमिन्द्रियपाशैस्तं सङ्गस्वादुभिरातुरम् ।
 11-004-008c व्यसनान्युपवर्तन्ते विविधानि नराधिप ॥
 11-004-008e बध्यमानश्च तैर्भूयो नैव तृप्तिमुपैति सः ॥
 11-004-009a अयं न बुध्यते तावद्यमलोकमथागतम् ।
 11-004-009c यमदूतैर्विकृष्यंश्च मृत्युं कालेन गच्छति ॥
 11-004-010a वाग्धीनस्य च यन्मात्रमिष्टानिष्टं कृतं मुखे ।
 11-004-010c भूय एवात्मनात्मानं बध्यमानमुपेक्षते ॥
 11-004-011a अहो विनिकृतो लोको लोभेन च वशीकृतः ।
 11-004-011c लोभक्रोधमदोन्मत्तो नात्मानमवबुध्यते ॥
 11-004-012a कुलीनत्वेन रमते दुष्कुलीनान्विकुत्सयन् ।
 11-004-012c धनदर्पेण दृप्तश्च दरिद्रान्परिकुत्सयन् ॥
 11-004-013a मूर्खानिति परानाह नात्मानं समवेक्षते ।
 11-004-013c शिक्षां क्षिपति चान्येषां नात्मानं शास्तुमिच्छति ॥
 11-004-014a अध्रुवे जीवलोकेऽस्मिन्यो धर्ममनुपालयन् ।
 11-004-014c जन्मप्रभृति वर्तेत प्राप्नुयात्परमां गतिम् ॥
 11-004-015a एवं सर्वं विदित्वा वै यस्तत्त्वमनुवर्तते ।
 11-004-015c स प्रमोक्षाय लभते पन्थानं मनुजाधिप ॥
11-005-001 धृतराष्ट्र उवाच
 11-005-001a यदिदं धर्मगहनं बुद्ध्या समनुगम्यते ।
 11-005-001c एतद्विस्तरशः सर्वं बुद्धिमार्गं प्रशंस मे ॥

11-005-002 विदुर उवाच

- 11-005-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ।
 11-005-002c यथा संसारगहनं वदन्ति परमर्षयः ॥
 11-005-003a कश्चिन्महति संसारे वर्तमानो द्विजः किल ।
 11-005-003c वनं दुर्गमनुप्राप्तो महत्क्रव्यादसंकुलम् ॥
 11-005-004a सिंहव्याघ्रगजाकारैरतिघोरैर्महाशनैः ।
 11-005-004c समन्तात्संपरिक्षिप्तं मृत्योरपि भयप्रदम् ॥
 11-005-005a तदस्य दृष्ट्वा हृदयमुद्वेगमगमत्परम् ।
 11-005-005c अभ्युच्छ्रयश्च रोम्णां वै विक्रियाश्च परंतप ॥
 11-005-006a स तद्वनं व्यनुसरन्विप्रधावनितस्ततः ।
 11-005-006c वीक्षमाणो दिशः सर्वाः शरणं क्व भवेदिति ॥
 11-005-007a स तेषां छिद्रमन्विच्छन्प्रद्रुतो भयपीडितः ।
 11-005-007c न च निर्याति वै दूरं न च तैर्विप्रयुज्यते ॥
 11-005-008a अथापश्यद्वनं घोरं समन्ताद्वागुरावृतम् ।
 11-005-008c बाहुभ्यां संपरिष्वक्तं स्त्रिया परमघोरया ॥
 11-005-009a पञ्चशीर्षधरैर्नागैः शैलैरिव समुन्नतैः ।
 11-005-009c नभःस्पृशैर्महावृक्षैः परिक्षिप्तं महावनम् ॥
 11-005-010a वनमध्ये च तत्राभूदुदपानः समावृतः ।
 11-005-010c वल्लीभिस्तृणछन्नाभिर्गूढाभिरभिसंवृतः ॥
 11-005-011a पपात स द्विजस्तत्र निगूढे सलिलाशये ।
 11-005-011c विलग्नश्चाभवत्तस्मिँल्लतासंतानसंकटे ॥
 11-005-012a पनसस्य यथा जातं वृन्तबद्धं महाफलम् ।
 11-005-012c स तथा लम्बते तत्र ऊर्ध्वपादो ह्यधःशिराः ॥
 11-005-013a अथ तत्रापि चान्योऽस्य भूयो जात उपद्रवः ।
 11-005-013c कूपवीनाहवेलायामपश्यत महागजम् ॥
 11-005-014a षड्वक्त्रं कृष्णशबलं द्विषट्कपदचारिणम् ।
 11-005-014c क्रमेण परिसर्पन्तं वल्लीवृक्षसमावृतम् ॥
 11-005-015a तस्य चापि प्रशाखासु वृक्षशाखावलम्बिनः ।
 11-005-015c नानारूपा मधुकरा घोररूपा भयावहाः ॥
 11-005-015e आसते मधु संभृत्य पूर्वमेव निकेतजाः ॥
 11-005-016a भूयो भूयः समीहन्ते मधूनि भरतर्षभ ।

- 11-005-016c स्वादनीयानि भूतानां न यैर्बालोऽपि तृप्यते ॥
 11-005-017a तेषां मधूनां बहुधा धारा प्रस्रवते सदा ।
 11-005-017c तां लम्बमानः स पुमान्धारां पिबति सर्वदा ॥
 11-005-017e न चास्य तृष्णा विरता पिबमानस्य संकटे ॥
 11-005-018a अभीप्सति च तां नित्यमतृप्तः स पुनः पुनः ।
 11-005-018c न चास्य जीविते राजन्निर्वेदः समजायत ॥
 11-005-019a तत्रैव च मनुष्यस्य जीविताशा प्रतिष्ठिता ।
 11-005-019c कृष्णाः श्वेताश्च तं वृक्षं कुट्टयन्ति स्म मूषकाः ॥
 11-005-020a व्यालैश्च वनदुर्गान्ते स्त्रिया च परमोग्रया ।
 11-005-020c कूपाधस्ताच्च नागेन वीनाहे कुञ्जरेण च ॥
 11-005-021a वृक्षप्रपाताच्च भयं मूषकेभ्यश्च पञ्चमम् ।
 11-005-021c मधुलोभान्मधुकरैः षष्ठमाहुर्महद्भयम् ॥
 11-005-022a एवं स वसते तत्र क्षिप्तः संसारसागरे ।
 11-005-022c न चैव जीविताशायां निर्वेदमुपगच्छति ॥

11-006-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 11-006-001a अहो खलु महद्दुःखं कृच्छ्रवासं वसत्यसौ ।
 11-006-001c कथं तस्य रतिस्तत्र तुष्टिर्वा वदतां वर ॥
 11-006-002a स देशः क्व नु यत्रासौ वसते धर्मसंकटे ।
 11-006-002c कथं वा स विमुच्येत नरस्तस्मान्महाभयात् ॥
 11-006-003a एतन्मे सर्वमाचक्ष्व साधु चेष्टामहे तथा ।
 11-006-003c कृपा मे महती जाता तस्याभ्युद्धरणेन हि ॥

11-006-004 विदुर उवाच

- 11-006-004a उपमानमिदं राजन्मोक्षविद्धिरुदाहृतम् ।
 11-006-004c सुगतिं विन्दते येन परलोकेषु मानवः ॥
 11-006-005a यत्तदुच्यति कान्तारं महत्संसार एव सः ।
 11-006-005c वनं दुर्गं हि यत्त्वेतत्संसारगहनं हि तत् ॥
 11-006-006a ये च ते कथिता व्याला व्याधयस्ते प्रकीर्तिताः ।
 11-006-006c या सा नारी बृहत्काया अधितिष्ठति तत्र वै ॥
 11-006-006e तामाहुस्तु जरां प्राज्ञा वर्णरूपविनाशिनीम् ॥
 11-006-007a यस्तत्र कूपो नृपते स तु देहः शरीरिणाम् ।

11-006-007c	यस्तत्र वसतेऽधस्तान्महाहिः काल एव सः ॥
11-006-007e	अन्तकः सर्वभूतानां देहिनां सर्वहार्यसौ ॥
11-006-008a	कूपमध्ये च या जाता वल्ली यत्र स मानवः ।
11-006-008c	प्रताने लम्बते सा तु जीविताशा शरीरिणाम् ॥
11-006-009a	स यस्तु कूपवीनाहे तं वृक्षं परिसर्पति ।
11-006-009c	षड्वक्त्रः कुञ्जरो राजन्स तु संवत्सरः स्मृतः ॥
11-006-009e	मुखानि ऋतवो मासाः पादा द्वादश कीर्तिताः ॥
11-006-010a	ये तु वृक्षं निकृन्तन्ति मूषकाः सततोत्थिताः ।
11-006-010c	रात्र्यहानि तु तान्याहुर्भूतानां परिचिन्तकाः ॥
11-006-010e	ये ते मधुकरास्तत्र कामास्ते परिकीर्तिताः ॥
11-006-011a	यास्तु ता बहुशो धाराः स्रवन्ति मधुनिस्रवम् ।
11-006-011c	तांस्तु कामरसान्विद्याद्यत्र मज्जन्ति मानवाः ॥
11-006-012a	एवं संसारचक्रस्य परिवृत्तिं स्म ये विदुः ।
11-006-012c	ते वै संसारचक्रस्य पाशांश्छिन्दन्ति वै बुधाः ॥

11-007-001 धृतराष्ट्र उवाच

11-007-001a	अहोऽभिहितमाख्यानं भवता तत्त्वदर्शिना ।
11-007-001c	भूय एव तु मे हर्षः श्रोतुं वागमृतं तव ॥

11-007-002 विदुर उवाच

11-007-002a	शृणु भूयः प्रवक्ष्यामि मार्गस्यैतस्य विस्तरम् ।
11-007-002c	यच्छ्रुत्वा विप्रमुच्यन्ते संसारेभ्यो विचक्षणाः ॥
11-007-003a	यथा तु पुरुषो राजन्दीर्घमध्वानमास्थितः ।
11-007-003c	क्वचित्क्वचिच्छ्रमात्स्थाता कुरुते वासमेव वा ॥
11-007-004a	एवं संसारपर्याये गर्भवासेषु भारत ।
11-007-004c	कुर्वन्ति दुर्बुधा वासं मुच्यन्ते तत्र पण्डिताः ॥
11-007-005a	तस्मादध्वानमेवैतमाहुः शास्त्रविदो जनाः ।
11-007-005c	यत्तु संसारगहनं वनमाहुर्मनीषिणः ॥
11-007-006a	सोऽयं लोकसमावर्तो मर्त्यानां भरतर्षभ ।
11-007-006c	चराणां स्थावराणां च गृध्येत्तत्र न पण्डितः ॥
11-007-007a	शारीरा मानसाश्चैव मर्त्यानां ये तु व्याधयः ।
11-007-007c	प्रत्यक्षाश्च परोक्षाश्च ते व्यालाः कथिता बुधैः ॥

11-007-008a	क्लिश्यमानाश्च तैर्नित्यं हन्यमानाश्च भारत ।
11-007-008c	स्वकर्मभिर्महाव्यालैर्नोद्विजन्त्यल्पबुद्धयः ॥
11-007-009a	अथापि तैर्विमुच्येत व्याधिभिः पुरुषो नृप ।
11-007-009c	आवृणोत्येव तं पश्चाज्जरा रूपविनाशिनी ॥
11-007-010a	शब्दरूपरसस्पर्शैर्गन्धैश्च विविधैरपि ।
11-007-010c	मज्जमानं महापङ्के निरालम्बे समन्ततः ॥
11-007-011a	संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रसंधयः ।
11-007-011c	क्रमेणास्य प्रलुम्पन्ति रूपमायुस्तथैव च ॥
11-007-012a	एते कालस्य निधयो नैताज्जानन्ति दुर्बुधाः ।
11-007-012c	अत्राभिलिखितान्याहुः सर्वभूतानि कर्मणा ॥
11-007-013a	रथं शरीरं भूतानां सत्त्वमाहुस्तु सारथिम् ।
11-007-013c	इन्द्रियाणि हयानाहुः कर्म बुद्धिश्च रश्मयः ॥
11-007-014a	तेषां हयानां यो वेगं धावतामनुधावति ।
11-007-014c	स तु संसारचक्रेऽस्मिंश्चक्रवत्परिवर्तते ॥
11-007-015a	यस्तान्यमयते बुद्ध्या स यन्ता न निवर्तते ।
11-007-015c	याम्यमाहू रथं ह्येनं मुह्यन्ते येन दुर्बुधाः ॥
11-007-016a	स चैतत्प्राप्नुते राजन्यत्वं प्राप्तो नराधिप ।
11-007-016c	राज्यनाशं सुहृन्नाशं सुतनाशं च भारत ॥
11-007-017a	अनुतर्षुलमेवैतद्दुःखं भवति भारत ।
11-007-017c	साधुः परमदुःखानां दुःखभैषज्यमाचरेत् ॥
11-007-018a	न विक्रमो न चाप्यर्थो न मित्रं न सुहृज्जनः ।
11-007-018c	तथोन्मोचयते दुःखाद्यथात्मा स्थिरसंयमः ॥
11-007-019a	तस्मान्मैत्रं समास्थाय शीलमापद्य भारत ।
11-007-019c	दमस्त्यागोऽप्रमादश्च ते त्रयो ब्रह्मणो हयाः ॥
11-007-020a	शीलरश्मिसमायुक्ते स्थितो यो मानसे रथे ।
11-007-020c	त्यक्त्वा मृत्युभयं राजन्ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

11-008-001 वैशंपायन उवाच

11-008-001a	विदुरस्य तु तद्वाक्यं निशम्य कुरुसत्तमः ।
11-008-001c	पुत्रशोकाभिसंतप्तः पपात भुवि मूर्छितः ॥
11-008-002a	तं तथा पतितं भूमौ निःसंज्ञं प्रेक्ष्य बान्धवाः ।
11-008-002c	कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षत्ता च विदुरस्तथा ॥

11-008-003a	संजयः सुहृदश्चान्ये द्वाःस्था ये चास्य संमताः ।
11-008-003c	जलेन सुखशीतेन तालवृन्तैश्च भारत ॥
11-008-004a	पस्पृशुश्च करैर्गात्रं वीजमानाश्च यत्नतः ।
11-008-004c	अन्वासन्सुचिरं कालं धृतराष्ट्रं तथागतम् ॥
11-008-005a	अथ दीर्घस्य कालस्य लब्धसंज्ञो महीपतिः ।
11-008-005c	विललाप चिरं कालं पुत्राधिभिरभिप्लुतः ॥
11-008-006a	धिगस्तु खलु मानुष्यं मानुष्ये च परिग्रहम् ।
11-008-006c	यतोमूलानि दुःखानि संभवन्ति मुहुर्मुहुः ॥
11-008-007a	पुत्रनाशेऽर्थनाशे च ज्ञातिसंबन्धिनामपि ।
11-008-007c	प्राप्यते सुमहद्दुःखं विषाग्निप्रतिमं विभो ॥
11-008-008a	येन दह्यन्ति गात्राणि येन प्रज्ञा विनश्यति ।
11-008-008c	येनाभिभूतः पुरुषो मरणं बहु मन्यते ॥
11-008-009a	तदिदं व्यसनं प्राप्तं मया भाग्यविपर्ययात् ।
11-008-009c	तच्चैवाहं करिष्यामि अद्यैव द्विजसत्तम ॥
11-008-010a	इत्युक्त्वा तु महात्मानं पितरं ब्रह्मवित्तमम् ।
11-008-010c	धृतराष्ट्रोऽभवन्मूढः शोकं च परमं गतः ॥
11-008-010e	अभूच्च तूष्णीं राजासौ ध्यायमानो महीपते ॥
11-008-011a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
11-008-011c	पुत्रशोकाभिसंतप्तं पुत्रं वचनमब्रवीत् ॥
11-008-012a	धृतराष्ट्र महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।
11-008-012c	श्रुतवानसि मेधावी धर्मार्थकुशलस्तथा ॥
11-008-013a	न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्वेदितव्यं परंतप ।
11-008-013c	अनित्यतां हि मर्त्यानां विजानासि न संशयः ॥
11-008-014a	अध्रुवे जीवलोके च स्थाने वाशाश्चते सति ।
11-008-014c	जीविते मरणान्ते च कस्माच्छोचसि भारत ॥
11-008-015a	प्रत्यक्षं तव राजेन्द्र वैरस्यास्य समुद्भवः ।
11-008-015c	पुत्रं ते कारणं कृत्वा कालयोगेन कारितः ॥
11-008-016a	अवश्यं भवितव्ये च कुरूणां वैशसे नृप ।
11-008-016c	कस्माच्छोचसि ताञ्शूरान्नातान्परमिकां गतिम् ॥
11-008-017a	जानता च महाबाहो विदुरेण महात्मना ।
11-008-017c	यतितं सर्वयत्नेन शमं प्रति जनेश्वर ॥

11-008-018a	न च दैवकृतो मार्गः शक्यो भूतेन केनचित् ।
11-008-018c	घटतापि चिरं कालं नियन्तुमिति मे मतिः ॥
11-008-019a	देवतानां हि यत्कार्यं मया प्रत्यक्षतः श्रुतम् ।
11-008-019c	तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि कथं स्थैर्यं भवेत्तव ॥
11-008-020a	पुराहं त्वरितो यातः सभामैन्द्रीं जितक्लमः ।
11-008-020c	अपश्यं तत्र च तदा समवेतान्दिवौकसः ॥
11-008-020e	नारदप्रमुखांश्चापि सर्वान्देवऋषींस्तथा ॥
11-008-021a	तत्र चापि मया दृष्टा पृथिवी पृथिवीपते ।
11-008-021c	कार्यार्थमुपसंप्राप्ता देवतानां समीपतः ॥
11-008-022a	उपगम्य तदा धात्री देवानाह समागतान् ।
11-008-022c	यत्कार्यं मम युष्माभिर्ब्रह्मणः सदने तदा ॥
11-008-022e	प्रतिज्ञातं महाभागास्तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥
11-008-023a	तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
11-008-023c	उवाच प्रहसन्वाक्यं पृथिवीं देवसंसदि ॥
11-008-024a	धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां यस्तु ज्येष्ठः शतस्य वै ।
11-008-024c	दुर्योधन इति ख्यातः स ते कार्यं करिष्यति ॥
11-008-024e	तं च प्राप्य महीपालं कृतकृत्या भविष्यसि ॥
11-008-025a	तस्यार्थे पृथिवीपालाः कुरुक्षेत्रे समागताः ।
11-008-025c	अन्योन्यं घातयिष्यन्ति दृढैः शस्त्रैः प्रहारिणः ॥
11-008-026a	ततस्ते भविता देवि भारस्य युधि नाशनम् ।
11-008-026c	गच्छ शीघ्रं स्वकं स्थानं लोकान्धारय शोभने ॥
11-008-027a	स एष ते सुतो राजल्लोकसंहारकारणात् ।
11-008-027c	कलेरंशः समुत्पन्नो गान्धार्या जठरे नृप ॥
11-008-028a	अमर्षी चपलश्चापि क्रोधनो दुष्प्रसाधनः ।
11-008-028c	दैवयोगात्समुत्पन्ना भ्रातरश्चास्य तादृशाः ॥
11-008-029a	शकुनिर्मातुलश्चैव कर्णश्च परमः सखा ।
11-008-029c	समुत्पन्ना विनाशार्थं पृथिव्यां सहिता नृपाः ॥
11-008-029e	एतमर्थं महाबाहो नारदो वेद तत्त्वतः ॥
11-008-030a	आत्मापराधात्पुत्रास्ते विनष्टाः पृथिवीपते ।
11-008-030c	मा ताञ्शोचस्व राजेन्द्र न हि शोकेऽस्ति कारणम् ॥
11-008-031a	न हि ते पाण्डवाः स्वल्पमपराध्यन्ति भारत ।

11-008-031c	पुत्रास्तव दुरात्मानो यैरियं घातिता मही ॥
11-008-032a	नारदेन च भद्रं ते पूर्वमेव न संशयः ।
11-008-032c	युधिष्ठिरस्य समितौ राजसूये निवेदितम् ॥
11-008-033a	पाण्डवाः कौरवाश्चैव समासाद्य परस्परम् ।
11-008-033c	न भविष्यन्ति कौन्तेय यत्ते कृत्यं तदाचर ॥
11-008-034a	नारदस्य वचः श्रुत्वा तदाशोचन्त पाण्डवाः ।
11-008-034c	एतत्ते सर्वमाख्यातं देवगुह्यं सनातनम् ॥
11-008-035a	कथं ते शोकनाशः स्यात्प्राणेषु च दया प्रभो ।
11-008-035c	स्नेहश्च पाण्डुपुत्रेषु ज्ञात्वा दैवकृतं विधिम् ॥
11-008-036a	एष चार्थो महाबाहो पूर्वमेव मया श्रुतः ।
11-008-036c	कथितो धर्मराजस्य राजसूये क्रतूत्तमे ॥
11-008-037a	यत्तितं धर्मपुत्रेण मया गुह्ये निवेदिते ।
11-008-037c	अविग्रहे कौरवाणां दैवं तु बलवत्तरम् ॥
11-008-038a	अनतिक्रमणीयो हि विधी राजन्कथंचन ।
11-008-038c	कृतान्तस्य हि भूतेन स्थावरेण त्रसेन च ॥
11-008-039a	भवान्धर्मपरो यत्र बुद्धिश्रेष्ठश्च भारत ।
11-008-039c	मुह्यते प्राणिनां ज्ञात्वा गतिं चागतिमेव च ॥
11-008-040a	त्वां तु शोकेन संतप्तं मुह्यमानं मुहुर्मुहुः ।
11-008-040c	ज्ञात्वा युधिष्ठिरो राजा प्राणानपि परित्यजेत् ॥
11-008-041a	कृपालुर्नित्यशो वीरस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि ।
11-008-041c	स कथं त्वयि राजेन्द्र कृपां वै न करिष्यति ॥
11-008-042a	मम चैव नियोगेन विधेश्चाप्यनिवर्तनात् ।
11-008-042c	पाण्डवानां च कारुण्यात्प्राणान्धारय भारत ॥
11-008-043a	एवं ते वर्तमानस्य लोके कीर्तिर्भविष्यति ।
11-008-043c	धर्मश्च सुमहांस्तात तप्तं स्याच्च तपश्चिरात् ॥
11-008-044a	पुत्रशोकसमुत्पन्नं हुताशं ज्वलितं यथा ।
11-008-044c	प्रज्ञाम्भसा महाराज निर्वापय सदा सदा ॥
11-008-045a	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासस्यामिततेजसः ।
11-008-045c	मुहूर्तं समनुध्याय धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ॥
11-008-046a	महता शोकजालेन प्रणुन्नोऽस्मि द्विजोत्तम ।
11-008-046c	नात्मानमवबुध्यामि मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ॥

- 11-008-047a इदं तु वचनं श्रुत्वा तव दैवनियोगजम् ।
 11-008-047c धारयिष्याम्यहं प्राणान्यतिष्ठे च नशोचितुम् ॥
 11-008-048a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 11-008-048c धृतराष्ट्रस्य राजेन्द्र तत्रैवान्तरधीयत ॥

11-009-001 जनमेजय उवाच

- 11-009-001a गते भगवति व्यासे धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 11-009-001c किमचेष्टत विप्रर्षे तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

11-009-002 वैशंपायन उवाच

- 11-009-002a एतच्छ्रुत्वा नरश्रेष्ठ चिरं ध्यात्वा त्वचेतनः ।
 11-009-002c संजयं योजयेत्युक्त्वा विदुरं प्रत्यभाषत ॥
 11-009-003a क्षिप्रमानय गान्धारीं सर्वाश्च भरतस्त्रियः ।
 11-009-003c वधूं कुन्तीमुपादाय याश्चान्यास्तत्र योषितः ॥
 11-009-004a एवमुक्त्वा स धर्मात्मा विदुरं धर्मवित्तमम् ।
 11-009-004c शोकविप्रहतज्ञानो यानमेवान्वपद्यत ॥
 11-009-005a गान्धारी चैव शोकार्ता भर्तुर्वचनचोदिता ।
 11-009-005c सह कुन्त्या यतो राजा सह स्त्रीभिरुपाद्रवत् ॥
 11-009-006a ताः समासाद्य राजानं भृशं शोकसमन्विताः ।
 11-009-006c आमन्त्र्यान्योन्यमीयुः स्म भृशमुच्चक्रुशुस्ततः ॥
 11-009-007a ताः समाश्वासयत्क्षत्ता ताभ्यश्चार्ततरः स्वयम् ।
 11-009-007c अश्रुकण्ठीः समारोप्य ततोऽसौ निर्ययौ पुरात् ॥
 11-009-008a ततः प्रणादः संजज्ञे सर्वेषु कुरुवेश्मसु ।
 11-009-008c आकुमारं पुरं सर्वमभवच्छोककर्षितम् ॥
 11-009-009a अदृष्टपूर्वा या नार्यः पुरा देवगणैरपि ।
 11-009-009c पृथग्जनेन दृश्यन्त तास्तदा निहतेश्वराः ॥
 11-009-010a प्रकीर्य केशान्सुशुभान्भूषणान्यवमुच्य च ।
 11-009-010c एकवस्त्रधरा नार्यः परिपेतुरनाथवत् ॥
 11-009-011a श्वेतपर्वतरूपेभ्यो गृहेभ्यस्तास्त्वपाक्रमन् ।
 11-009-011c गुहाभ्य इव शैलानां पृषत्यो हतयूथपाः ॥
 11-009-012a तान्युदीर्णानि नारीणां तदा वृन्दान्यनेकशः ।
 11-009-012c शोकार्तान्यद्रवन्नाजन्किशोरीणामिवाङ्गने ॥

11-009-013a	प्रगृह्य बाहून्क्रोशन्त्यः पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्पि ।
11-009-013c	दर्शयन्तीव ता ह स्म युगान्ते लोकसंक्षयम् ॥
11-009-014a	विलपन्त्यो रुदन्त्यश्च धावमानास्ततस्ततः ।
11-009-014c	शोकेनाभ्याहतज्ञानाः कर्तव्यं न प्रजज्ञिरे ॥
11-009-015a	व्रीडां जग्मुः पुरा याः स्म सखीनामपि योषितः ।
11-009-015c	ता एकवस्त्रा निर्लज्जाः श्वश्रूणां पुरतोऽभवन् ॥
11-009-016a	परस्परं सुसूक्ष्मेषु शोकेष्वाश्वासयन्स्म याः ।
11-009-016c	ताः शोकविह्वला राजन्नुपैक्षन्त परस्परम् ॥
11-009-017a	ताभिः परिवृतो राजा रुदतीभिः सहस्रशः ।
11-009-017c	निर्ययौ नगराद्दीनस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥
11-009-018a	शिल्पिनो वणिजो वैश्याः सर्वकर्मोपजीविनः ।
11-009-018c	ते पार्थिवं पुरस्कृत्य निर्ययुर्नगराद्बहिः ॥
11-009-019a	तासां विक्रोशमानानामार्तानां कुरुसंक्षये ।
11-009-019c	प्रादुरासीन्महाज्शब्दो व्यथयन्भुवनान्युत ॥
11-009-020a	युगान्तकाले संप्राप्ते भूतानां दह्यतामिव ।
11-009-020c	अभावः स्यादयं प्राप्त इति भूतानि मेनिरे ॥
11-009-021a	भृशमुद्विग्नमनसस्ते पौराः कुरुसंक्षये ।
11-009-021c	प्राक्रोशन्त महाराज स्वनुरक्तास्तदा भृशम् ॥

11-010-001 वैशंपायन उवाच

11-010-001a	क्रोशमात्रं ततो गत्वा ददृशुस्तान्महारथान् ।
11-010-001c	शारद्वतं कृपं द्रौणिं कृतवर्माणमेव च ॥
11-010-002a	ते तु दृष्ट्वैव राजानं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
11-010-002c	अश्रुकण्ठा विनिःश्वस्य रुदन्तमिदमब्रुवन् ॥
11-010-003a	पुत्रस्तव महाराज कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
11-010-003c	गतः सानुचरो राजज्शक्रलोकं महीपतिः ॥
11-010-004a	दुर्योधनबलान्मुक्ता वयमेव त्रयो रथाः ।
11-010-004c	सर्वमन्यत्परिक्षीणं सैन्यं ते भरतर्षभ ॥
11-010-005a	इत्येवमुक्त्वा राजानं कृपः शारद्वतस्तदा ।
11-010-005c	गान्धारीं पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ॥
11-010-006a	अभीता युध्यमानास्ते घ्नन्तः शत्रुगणान्बहून् ।
11-010-006c	वीरकर्माणि कुर्वाणाः पुत्रास्ते निधनं गताः ॥

11-010-007a	ध्रुवं संप्राप्य लोकांस्ते निर्मलाञ्जस्त्रनिर्जितान् ।
11-010-007c	भास्वरं देहमास्थाय विहरन्त्यमरा इव ॥
11-010-008a	न हि कश्चिद्धि शूराणां युध्यमानः पराङ्मुखः ।
11-010-008c	शस्त्रेण निधनं प्राप्तो न च कश्चित्कृताञ्जलिः ॥
11-010-009a	एतां तां क्षत्रियस्याहुः पुराणां परमां गतिम् ।
11-010-009c	शस्त्रेण निधनं संख्ये तान्न शोचितुमर्हसि ॥
11-010-010a	न चापि शत्रवस्तेषामृध्यन्ते राज्ञि पाण्डवाः ।
11-010-010c	शृणु यत्कृतमस्माभिरश्वत्थामपुरोगमैः ॥
11-010-011a	अधर्मेण हतं श्रुत्वा भीमसेनेन ते सुतम् ।
11-010-011c	सुप्तं शिबिरमाविश्य पाण्डूनां कदनं कृतम् ॥
11-010-012a	पाञ्चाला निहताः सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
11-010-012c	द्रुपदस्यात्मजाश्चैव द्रौपदेयाश्च पातिताः ॥
11-010-013a	तथा विशसनं कृत्वा पुत्रशत्रुगणस्य ते ।
11-010-013c	प्राद्रवाम रणे स्थातुं न हि शक्यामहे त्रयः ॥
11-010-014a	ते हि शूरा महेष्वासाः क्षिप्रमेष्यन्ति पाण्डवाः ।
11-010-014c	अमर्षवशमापन्ना वैरं प्रतिजिहीर्षवः ॥
11-010-015a	निहतानात्मजाञ्श्रुत्वा प्रमत्तान्पुरुषर्षभाः ।
11-010-015c	निनीषन्तः पदं शूराः क्षिप्रमेव यशस्विनि ॥
11-010-016a	पाण्डूनां किल्बिषं कृत्वा संस्थातुं नोत्सहामहे ।
11-010-016c	अनुजानीहि नो राज्ञि मा च शोके मनः कृथाः ॥
11-010-017a	राजंस्त्वमनुजानीहि धैर्यमातिष्ठ चोत्तमम् ।
11-010-017c	निष्ठान्तं पश्य चापि त्वं क्षत्रधर्मं च केवलम् ॥
11-010-018a	इत्येवमुक्त्वा राजानं कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
11-010-018c	कृपश्च कृतवर्मा च द्रोणपुत्रश्च भारत ॥
11-010-019a	अवेक्षमाणा राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
11-010-019c	गङ्गामनु महात्मानस्तूर्णमश्वानचोदयन् ॥
11-010-020a	अपक्रम्य तु ते राजन्सर्व एव महारथाः ।
11-010-020c	आमन्त्र्यान्योन्यमुद्विग्नास्त्रिधा ते प्रययुस्ततः ॥
11-010-021a	जगाम हास्तिनपुरं कृपः शारद्वतस्तदा ।
11-010-021c	स्वमेव राष्ट्रं हार्दिक्यो द्रौणिर्व्यासाश्रमं ययौ ॥
11-010-022a	एवं ते प्रययुर्वीरा वीक्षमाणाः परस्परम् ।

- 11-010-022c भयार्ताः पाण्डुपुत्राणामागस्कृत्वा महात्मनाम् ॥
 11-010-023a समेत्य वीरा राजानं तदा त्वनुदिते रवौ ।
 11-010-023c विप्रजग्मुर्महाराज यथेच्छकमरिदमाः ॥

11-011-001 वैशंपायन उवाच

- 11-011-001a हतेषु सर्वसैन्येषु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 11-011-001c शुश्रुवे पितरं वृद्धं निर्यातं गजसाह्वयात् ॥
 11-011-002a सोऽभ्ययात्पुत्रशोकार्तः पुत्रशोकपरिप्लुतम् ।
 11-011-002c शोचमानो महाराज भ्रातृभिः सहितस्तदा ॥
 11-011-003a अन्वीयमानो वीरेण दाशार्हेण महात्मना ।
 11-011-003c युयुधानेन च तथा तथैव च युयुत्सुना ॥
 11-011-004a तमन्वगात्सुदुःखार्ता द्रौपदी शोककर्षिता ।
 11-011-004c सह पाञ्चालयोषिद्धिर्यास्तत्रासन्समागताः ॥
 11-011-005a स गङ्गामनु वृन्दानि स्त्रीणां भरतसत्तम ।
 11-011-005c कुररीणामिवार्तानां क्रोशन्तीनां ददर्श ह ॥
 11-011-006a ताभिः परिवृतो राजा रुदतीभिः सहस्रशः ।
 11-011-006c ऊर्ध्वबाहुभिरार्ताभिर्ब्रुवतीभिः प्रियाप्रिये ॥
 11-011-007a क्व नु धर्मज्ञता राज्ञः क्व नु साद्यानृशंसता ।
 11-011-007c यदावधीत्पितृन्भ्रातृन्गुरून्पुत्रान्सखीनपि ॥
 11-011-008a घातयित्वा कथं द्रोणं भीष्मं चापि पितामहम् ।
 11-011-008c मनस्तेऽभून्महाबाहो हत्वा चापि जयद्रथम् ॥
 11-011-009a किं नु राज्येन ते कार्यं पितृन्भ्रातृनपश्यतः ।
 11-011-009c अभिमन्युं च दुर्धर्षं द्रौपदेयांश्च भारत ॥
 11-011-010a अतीत्य ता महाबाहुः क्रोशन्तीः कुररीरिव ।
 11-011-010c ववन्दे पितरं ज्येष्ठं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 11-011-011a ततोऽभिवाद्य पितरं धर्मेणामित्रकर्शनाः ।
 11-011-011c न्यवेदयन्त नामानि पाण्डवास्तेऽपि सर्वशः ॥
 11-011-012a तमात्मजान्तकरणं पिता पुत्रवधार्दितः ।
 11-011-012c अप्रीयमाणः शोकार्तः पाण्डवं परिष्वजे ॥
 11-011-013a धर्मराजं परिष्वज्य सान्त्वयित्वा च भारत ।
 11-011-013c दुष्टात्मा भीममन्वैच्छद्दिधक्षुरिव पावकः ॥
 11-011-014a स कोपपावकस्तस्य शोकवायुसमीरितः ।

11-011-014c	भीमसेनमयं दावं दिधक्षुरिव दृश्यते ॥
11-011-015a	तस्य संकल्पमाज्ञाय भीमं प्रत्यशुभं हरिः ।
11-011-015c	भीममाक्षिप्य पाणिभ्यां प्रददौ भीममायसम् ॥
11-011-016a	प्रागेव तु महाबुद्धिर्बुद्ध्वा तस्येङ्गितं हरिः ।
11-011-016c	संविधानं महाप्राज्ञस्तत्र चक्रे जनार्दनः ॥
11-011-017a	तं तु गृह्यैव पाणिभ्यां भीमसेनमयस्मयम् ।
11-011-017c	बभञ्ज बलवान्राजा मन्यमानो वृकोदरम् ॥
11-011-018a	नागायुतबलप्राणः स राजा भीममायसम् ।
11-011-018c	भङ्क्त्वा विमथितोरस्कः सुस्राव रुधिरं मुखात् ॥
11-011-019a	ततः पपात मेदिन्यां तथैव रुधिरोक्षितः ।
11-011-019c	प्रपुष्पिताग्रशिखरः पारिजात इव द्रुमः ॥
11-011-020a	पर्यगृह्णत तं विद्वान्सूतो गावल्गणिस्तदा ।
11-011-020c	मैवमित्यब्रवीच्चैनं शमयन्सान्त्वयन्निव ॥
11-011-021a	स तु कोपं समुत्सृज्य गतमन्युर्महामनाः ।
11-011-021c	हा हा भीमेति चुक्रोश भूयः शोकसमन्वितः ॥
11-011-022a	तं विदित्वा गतक्रोधं भीमसेनवधार्दितम् ।
11-011-022c	वासुदेवो वरः पुंसामिदं वचनमब्रवीत् ॥
11-011-023a	मा शुचो धृतराष्ट्र त्वं नैष भीमस्त्वया हतः ।
11-011-023c	आयसी प्रतिमा ह्येषा त्वया राजन्निपातिता ॥
11-011-024a	त्वां क्रोधवशमापन्नं विदित्वा भरतर्षभ ।
11-011-024c	मयापकृष्टः कौन्तेयो मृत्योर्दष्ट्रान्तरं गतः ॥
11-011-025a	न हि ते राजशार्दूल बले तुल्योऽस्ति कश्चन ।
11-011-025c	कः सहेत महाबाहो बाह्वोर्निग्रहणं नरः ॥
11-011-026a	यथान्तकमनुप्राप्य जीवन्कश्चिन्न मुच्यते ।
11-011-026c	एवं बाह्वन्तरं प्राप्य तव जीवेन्न कश्चन ॥
11-011-027a	तस्मात्पुत्रेण या सा ते प्रतिमा कारितायसी ।
11-011-027c	भीमस्य सेयं कौरव्य तवैवोपहृता मया ॥
11-011-028a	पुत्रशोकाभिसन्तापाद्धर्मादपहृतं मनः ।
11-011-028c	तव राजेन्द्र तेन त्वं भीमसेनं जिघांससि ॥
11-011-029a	न च ते तत्क्षमं राजन्हन्यास्त्वं यद्वृकोदरम् ।
11-011-029c	न हि पुत्रा महाराज जीवेयुस्ते कथंचन ॥

11-011-030a तस्माद्यत्कृतमस्माभिर्मन्यमानैः क्षमं प्रति ।
 11-011-030c अनुमन्यस्व तत्सर्वं मा च शोके मनः कृथाः ॥

11-012-001 वैशंपायन उवाच

11-012-001a तत एनमुपातिष्ठञ्शौचार्थं परिचारकाः ।
 11-012-001c कृतशौचं पुनश्चैनं प्रोवाच मधुसूदनः ॥
 11-012-002a राजन्नधीता वेदास्ते शास्त्राणि विविधानि च ।
 11-012-002c श्रुतानि च पुराणानि राजधर्माश्च केवलाः ॥
 11-012-003a एवं विद्वान्महाप्राज्ञ नाकार्षीर्वचनं तदा ।
 11-012-003c पाण्डवानधिकाञ्जानन्बले शौर्ये च कौरव ॥
 11-012-004a राजा हि यः स्थिरप्रज्ञः स्वयं दोषानवेक्षते ।
 11-012-004c देशकालविभागं च परं श्रेयः स विन्दति ॥
 11-012-005a उच्यमानं च यः श्रेयो गृह्णीते नो हिताहिते ।
 11-012-005c आपदं समनुप्राप्य स शोचत्यनये स्थितः ॥
 11-012-006a ततोऽन्यवृत्तमात्मानं समवेक्षस्व भारत ।
 11-012-006c राजंस्त्वं ह्यविधेयात्मा दुर्योधनवशे स्थितः ॥
 11-012-007a आत्मापराधादायस्तस्तत्किं भीमं जिघांससि ।
 11-012-007c तस्मात्संयच्छ कोपं त्वं स्वमनुस्मृत्य दुष्कृतम् ॥
 11-012-008a यस्तु तां स्पर्धया क्षुद्रः पाञ्चालीमानयत्सभाम् ।
 11-012-008c स हतो भीमसेनेन वैरं प्रतिचिकीर्षता ॥
 11-012-009a आत्मनोऽतिक्रमं पश्य पुत्रस्य च दुरात्मनः ।
 11-012-009c यदनागसि पाण्डूनां परित्यागः परंतप ॥
 11-012-010a एवमुक्तः स कृष्णेन सर्वं सत्यं जनाधिप ।
 11-012-010c उवाच देवकीपुत्रं धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥
 11-012-011a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
 11-012-011c पुत्रस्नेहस्तु धर्मात्मन्धैर्यान्मां समचालयत् ॥
 11-012-012a दिष्ट्या तु पुरुषव्याघ्रो बलवान्सत्यविक्रमः ।
 11-012-012c त्वद्गुप्तो नागमत्कृष्ण भीमो बाह्वन्तरं मम ॥
 11-012-013a इदानीं त्वहमेकाग्रो गतमन्युर्गतज्वरः ।
 11-012-013c मध्यमं पाण्डवं वीरं स्पृष्टुमिच्छामि केशव ॥
 11-012-014a हतेषु पार्थिवेन्द्रेषु पुत्रेषु निहतेषु च ।
 11-012-014c पाण्डुपुत्रेषु मे शर्म प्रीतिश्चाप्यवतिष्ठते ॥

11-012-015a ततः स भीमं च धनंजयं च; माद्र्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ ।
 11-012-015c पस्पर्श गात्रैः प्ररुदन्सुगात्रा;नाश्वास्य कल्याणमुवाच चैनान् ॥

11-013-001 वैशंपायन उवाच

11-013-001a धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातास्ततस्ते कुरुपुंगवाः ।
 11-013-001c अभ्ययुर्ध्रातरः सर्वे गान्धारीं सहकेशवाः ॥
 11-013-002a ततो ज्ञात्वा हतामित्रं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 11-013-002c गान्धारी पुत्रशोकार्ता शप्तुमैच्छदनिन्दिता ॥
 11-013-003a तस्याः पापमभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान्प्रति ।
 11-013-003c ऋषिः सत्यवतीपुत्रः प्रागेव समबुध्यत ॥
 11-013-004a स गङ्गायामुपस्पृश्य पुण्यगन्धं पयः शुचि ।
 11-013-004c तं देशमुपसंपेदे परमर्षिर्मनोजवः ॥
 11-013-005a दिव्येन चक्षुषा पश्यन्मनसानुद्धतेन च ।
 11-013-005c सर्वप्राणभृतां भावं स तत्र समबुध्यत ॥
 11-013-006a स स्नुषामब्रवीत्काले कल्यवादी महातपाः ।
 11-013-006c शापकालमवाक्षिप्य शमकालमुदीरयन् ॥
 11-013-007a न कोपः पाण्डवे कार्यो गान्धारि शममाप्नुहि ।
 11-013-007c रजो निगृह्यतामेतच्छृणु चेदं वचो मम ॥
 11-013-008a उक्तास्यष्टादशाहानि पुत्रेण जयमिच्छता ।
 11-013-008c शिवमाशास्स्व मे मातर्युध्यमानस्य शत्रुभिः ॥
 11-013-009a सा तथा याच्यमाना त्वं काले काले जयैषिणा ।
 11-013-009c उक्तवत्यसि गान्धारि यतो धर्मस्ततो जयः ॥
 11-013-010a न चाप्यतीतां गान्धारि वाचं ते वितथामहम् ।
 11-013-010c स्मरामि भाषमाणायास्तथा प्रणिहिता ह्यसि ॥
 11-013-011a सा त्वं धर्मं परिस्मृत्य वाचा चोक्त्वा मनस्विनि ।
 11-013-011c कोपं संयच्छ गान्धारि मैवं भूः सत्यवादिनि ॥

11-013-012 गान्धार्युवाच

11-013-012a भगवन्नाभ्यसूयामि नैतानिच्छामि नश्यतः ।
 11-013-012c पुत्रशोकेन तु बलान्मनो विह्वलतीव मे ॥
 11-013-013a यथैव कुन्त्या कौन्तेया रक्षितव्यास्तथा मया ।
 11-013-013c यथैव धृतराष्ट्रेण रक्षितव्यास्तथा मया ॥

11-013-014a	दुर्योधनापराधेन शकुनेः सौबलस्य च ।
11-013-014c	कर्णदुःशासनाभ्यां च वृत्तोऽयं कुरुसंक्षयः ॥
11-013-015a	नापराध्यति बीभत्सुर्न च पार्थो वृकोदरः ।
11-013-015c	नकुलः सहदेवो वा नैव जातु युधिष्ठिरः ॥
11-013-016a	युध्यमाना हि कौरव्याः कृन्तमानाः परस्परम् ।
11-013-016c	निहताः सहिताश्चान्यैस्तत्र नास्त्यप्रियं मम ॥
11-013-017a	यत्तु कर्माकरोद्भीमो वासुदेवस्य पश्यतः ।
11-013-017c	दुर्योधनं समाहूय गदायुद्धे महामनाः ॥
11-013-018a	शिक्षयाभ्यधिकं ज्ञात्वा चरन्तं बहुधा रणे ।
11-013-018c	अधो नाभ्यां प्रहतवांस्तन्मे कोपमवर्धयत् ॥
11-013-019a	कथं नु धर्मं धर्मज्ञैः समुद्दिष्टं महात्मभिः ।
11-013-019c	त्यजेयुराहवे शूराः प्राणहेतोः कथंचन ॥

11-014-001 वैशंपायन उवाच

11-014-001a	तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या भीमसेनोऽथ भीतवत् ।
11-014-001c	गान्धारीं प्रत्युवाचेदं वचः सानुनयं तदा ॥
11-014-002a	अधर्मो यदि वा धर्मस्त्रासात्तत्र मया कृतः ।
11-014-002c	आत्मानं त्रातुकामेन तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥
11-014-003a	न हि युद्धेन पुत्रस्ते धर्मेण स महाबलः ।
11-014-003c	शक्यः केनचिदुद्यन्तुमतो विषममाचरम् ॥
11-014-004a	सैन्यस्यैकोऽवशिष्टोऽयं गदायुद्धे च वीर्यवान् ।
11-014-004c	मां हत्वा न हरेद्राज्यमिति चैतत्कृतं मया ॥
11-014-005a	राजपुत्रीं च पाञ्चालीमेकवस्त्रां रजस्वलाम् ।
11-014-005c	भवत्या विदितं सर्वमुक्तवान्यत्सुतस्तव ॥
11-014-006a	सुयोधनमसंगृह्य न शक्या भूः ससागरा ।
11-014-006c	केवला भोक्तुमस्माभिरतश्चैतत्कृतं मया ॥
11-014-007a	तच्चाप्यप्रियमस्माकं पुत्रस्ते समुपाचरत् ।
11-014-007c	द्रौपद्या यत्सभामध्ये सव्यमूरुमदर्शयत् ॥
11-014-008a	तत्रैव वध्यः सोऽस्माकं दुराचारोऽम्ब ते सुतः ।
11-014-008c	धर्मराजाज्ञया चैव स्थिताः स्म समये तदा ॥
11-014-009a	वैरमुद्बुक्षितं राज्ञि पुत्रेण तव तन्महत् ।
11-014-009c	क्लेशिताश्च वने नित्यं तत एतत्कृतं मया ॥

11-014-010a वैरस्यास्य गतः पारं हत्वा दुर्योधनं रणे ।
 11-014-010c राज्यं युधिष्ठिरः प्राप्तो वयं च गतमन्यवः ॥

11-014-011 गान्धार्युवाच

11-014-011a न तस्यैष वधस्तात यत्प्रशंससि मे सुतम् ।
 11-014-011c कृतवांश्चापि तत्सर्वं यदिदं भाषसे मयि ॥
 11-014-012a हताश्वे नकुले यत्तद्वृषसेनेन भारत ।
 11-014-012c अपिबः शोणितं संख्ये दुःशासनशरीरजम् ॥
 11-014-013a सद्भिर्विगर्हितं घोरमनार्यजनसेवितम् ।
 11-014-013c क्रूरं कर्माकरोः कस्मात्तदयुक्तं वृकोदर ॥

11-014-014 भीमसेन उवाच

11-014-014a अन्यस्यापि न पातव्यं रुधिरं किं पुनः स्वकम् ।
 11-014-014c यथैवात्मा तथा भ्राता विशेषो नास्ति कश्चन ॥
 11-014-015a रुधिरं न व्यतिक्रामद्दन्तोष्ठं मेऽम्ब मा शुचः ।
 11-014-015c वैवस्वतस्तु तद्वेद हस्तौ मे रुधिरोक्षितौ ॥
 11-014-016a हताश्वं नकुलं दृष्ट्वा वृषसेनेन संयुगे ।
 11-014-016c भ्रातृणां संप्रहृष्टानां त्रासः संजनितो मया ॥
 11-014-017a केशपक्षपरामर्शे द्रौपद्या द्यूतकारिते ।
 11-014-017c क्रोधाद्यदब्रुवं चाहं तच्च मे हृदि वर्तते ॥
 11-014-018a क्षत्रधर्माच्च्युतो राज्ञि भवेयं शाश्वतीः समाः ।
 11-014-018c प्रतिज्ञां तामनिस्तीर्य ततस्तत्कृतवानहम् ॥
 11-014-019a न मामर्हसि गान्धारि दोषेण परिशङ्कितुम् ।
 11-014-019c अनिगृह्य पुरा पुत्रानस्मास्वनपकारिषु ॥

11-014-020 गान्धार्युवाच

11-014-020a वृद्धस्यास्य शतं पुत्रान्निघ्नंस्त्वमपराजितः ।
 11-014-020c कस्मान्न शेषयः कंचिद्येनाल्पमपराधितम् ॥
 11-014-021a संतानमावयोस्तात वृद्धयोर्हृतराज्ययोः ।
 11-014-021c कथमन्धद्वयस्यास्य यष्टिरेका न वर्जिता ॥
 11-014-022a शेषे ह्यवस्थिते तात पुत्राणामन्तके त्वयि ।
 11-014-022c न मे दुःखं भवेदेतद्यदि त्वं धर्ममाचरः ॥

11-015-001 वैशंपायन उवाच

11-015-001a	एवमुक्त्वा तु गान्धारी युधिष्ठिरमपृच्छत ।
11-015-001c	क्व स राजेति सक्रोधा पुत्रपौत्रवधादिता ॥
11-015-002a	तामभ्यगच्छद्राजेन्द्रो वेपमानः कृताञ्जलिः ।
11-015-002c	युधिष्ठिर इदं चैनां मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥
11-015-003a	पुत्रहन्ता नृशंसोऽहं तव देवि युधिष्ठिरः ।
11-015-003c	शापार्हः पृथिवीनाशे हेतुभूतः शपस्व माम् ॥
11-015-004a	न हि मे जीवितेनार्थो न राज्येन धनेन वा ।
11-015-004c	तादृशान्सुहृदो हत्वा मूढस्यास्य सुहृद्द्रुहः ॥
11-015-005a	तमेवंवादिनं भीतं संनिकर्षगतं तदा ।
11-015-005c	नोवाच किञ्चिद्गान्धारी निःश्वासपरमा भृशम् ॥
11-015-006a	तस्यावनतदेहस्य पादयोर्निपतिष्यतः ।
11-015-006c	युधिष्ठिरस्य नृपतेर्धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ॥
11-015-006e	अङ्गुल्यग्राणि ददृशे देवी पट्टान्तरेण सा ॥
11-015-007a	ततः स कुनखीभूतो दर्शनीयनखो नृपः ।
11-015-007c	तं दृष्ट्वा चार्जुनोऽगच्छद्वासुदेवस्य पृष्ठतः ॥
11-015-008a	एवं संचेष्टमानांस्तानितश्चेतश्च भारत ।
11-015-008c	गान्धारी विगतक्रोधा सान्त्वयामास मातृवत् ॥
11-015-009a	तया ते समनुज्ञाता मातरं वीरमातरम् ।
11-015-009c	अभ्यगच्छन्त सहिताः पृथां पृथुलवक्षसः ॥
11-015-010a	चिरस्य दृष्ट्वा पुत्रान्सा पुत्राधिभिरभिप्लुता ।
11-015-010c	बाष्पमाहारयद्देवी वस्त्रेणावृत्य वै मुखम् ॥
11-015-011a	ततो बाष्पं समुत्सृज्य सह पुत्रैस्तथा पृथा ।
11-015-011c	अपश्यदेताञ्शस्त्रौघैर्बहुधा परिविक्षतान् ॥
11-015-012a	सा तानेकैकशः पुत्रान्संपृशन्ती पुनः पुनः ।
11-015-012c	अन्वशोचन्त दुःखार्ता द्रौपदीं च हतात्मजाम् ॥
11-015-012e	रुदतीमथ पाञ्चालीं ददर्श पतितां भुवि ॥

11-015-013 द्रौपद्युवाच

11-015-013a	आर्ये पौत्राः क्व ते सर्वे सौभद्रसहिता गताः ।
11-015-013c	न त्वां तेऽद्याभिगच्छन्ति चिरदृष्टां तपस्विनीम् ॥
11-015-013e	किं नु राज्येन वै कार्यं विहीनायाः सुतैर्मम ॥

11-015-014 वैशंपायन उवाच

- 11-015-014a तां समाश्वासयामास पृथा पृथुललोचना ।
 11-015-014c उत्थाप्य याज्ञसेनीं तु रुदतीं शोककर्षिताम् ॥
 11-015-015a तथैव सहिता चापि पुत्रैरनुगता पृथा ।
 11-015-015c अभ्यगच्छत गान्धारीमार्तामार्ततरा स्वयम् ॥
 11-015-016a तामुवाचाथ गान्धारी सह वध्वा यशस्विनीम् ।
 11-015-016c मैवं पुत्रीति शोकार्ता पश्य मामपि दुःखिताम् ॥
 11-015-017a मन्ये लोकविनाशोऽयं कालपर्यायचोदितः ।
 11-015-017c अवश्यभावी संप्राप्तः स्वभावाल्लोमहर्षणः ॥
 11-015-018a इदं तत्समनुप्राप्तं विदुरस्य वचो महत् ।
 11-015-018c असिद्धानुनये कृष्णे यदुवाच महामतिः ॥
 11-015-019a तस्मिन्नपरिहार्येऽर्थे व्यतीते च विशेषतः ।
 11-015-019c मा शुचो न हि शोच्यास्ते संग्रामे निधनं गताः ॥
 11-015-020a यथैव त्वं तथैवाहं को वा माश्वासयिष्यति ।
 11-015-020c ममैव ह्यपराधेन कुलमग्र्यं विनाशितम् ॥

11-016-001 वैशंपायन उवाच

- 11-016-001a एवमुक्त्वा तु गान्धारी कुरूणामाविकर्तनम् ।
 11-016-001c अपश्यत्तत्र तिष्ठन्ती सर्वं दिव्येन चक्षुषा ॥
 11-016-002a पतिव्रता महाभागा समानव्रतचारिणी ।
 11-016-002c उग्रेण तपसा युक्ता सततं सत्यवादिनी ॥
 11-016-003a वरदानेन कृष्णस्य महर्षेः पुण्यकर्मणः ।
 11-016-003c दिव्यज्ञानबलोपेता विविधं पर्यदेवयत् ॥
 11-016-004a ददर्श सा बुद्धिमती दूरादपि यथान्तिके ।
 11-016-004c रणाजिरं नृवीराणामद्भुतं लोमहर्षणम् ॥
 11-016-005a अस्थिकेशपरिस्तीर्णं शोणितौघपरिप्लुतम् ।
 11-016-005c शरीरैर्बहुसाहस्रैर्विनिकीर्णं समन्ततः ॥
 11-016-006a गजाश्वरथयोधानामावृतं रुधिराविलैः ।
 11-016-006c शरीरैरशिरस्कैश्च विदेहैश्च शिरोगणैः ॥
 11-016-007a गजाश्वनरवीराणां निःसत्त्वैरभिसंवृतम् ।
 11-016-007c सृगालबडकाकोलकङ्ककाकनिषेवितम् ॥
 11-016-008a रक्षसां पुरुषादानां मोदनं कुरराकुलम् ।
 11-016-008c अशिवाभिः शिवाभिश्च नादितं गृध्रसेवितम् ॥

11-016-009a	ततो व्यासाभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
11-016-009c	पाण्डुपुत्राश्च ते सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
11-016-010a	वासुदेवं पुरस्कृत्य हतबन्धुं च पार्थिवम् ।
11-016-010c	कुरुस्त्रियः समासाद्य जग्मुरायोधनं प्रति ॥
11-016-011a	समासाद्य कुरुक्षेत्रं ताः स्त्रियो निहतेश्वराः ।
11-016-011c	अपश्यन्त हतांस्तत्र पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्पतीन् ॥
11-016-012a	क्रव्यादैर्भक्ष्यमाणान्वै गोमायुबडवायसैः ।
11-016-012c	भूतैः पिशाचै रक्षोभिर्विविधैश्च निशाचरैः ॥
11-016-013a	रुद्राक्रीडनिभं दृष्ट्वा तदा विशसनं स्त्रियः ।
11-016-013c	महार्हेभ्योऽथ यानेभ्यो विक्रोशन्त्यो निपेतिरे ॥
11-016-014a	अदृष्टपूर्वं पश्यन्त्यो दुःखार्ता भरतस्त्रियः ।
11-016-014c	शरीरेष्वस्खलन्नन्या न्यपतंश्चापरा भुवि ॥
11-016-015a	श्रान्तानां चाप्यनाथानां नासीत्काचन चेतना ।
11-016-015c	पाञ्चालकुरुयोषाणां कृपणं तदभून्महत् ॥
11-016-016a	दुःखोपहतचित्ताभिः समन्तादनुनादितम् ।
11-016-016c	दृष्ट्वायोधनमत्युग्रं धर्मज्ञा सुबलात्मजा ॥
11-016-017a	ततः सा पुण्डरीकाक्षमामन्त्र्य पुरुषोत्तमम् ।
11-016-017c	कुरूणां वैशसं दृष्ट्वा दुःखाद्वचनमब्रवीत् ॥
11-016-018a	पश्यैताः पुण्डरीकाक्ष स्नुषा मे निहतेश्वराः ।
11-016-018c	प्रकीर्णकेशाः क्रोशन्तीः कुररीरिव माधव ॥
11-016-019a	अमूस्त्वभिसमागम्य स्मरन्त्यो भरतर्षभान् ।
11-016-019c	पृथगेवाभ्यधावन्त पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्पतीन् ॥
11-016-020a	वीरसूभिर्महाबाहो हतपुत्राभिरावृतम् ।
11-016-020c	क्वचिच्च वीरपत्नीभिर्हतवीराभिराकुलम् ॥
11-016-021a	शोभितं पुरुषव्याघ्रैर्भीष्मकर्णाभिमन्युभिः ।
11-016-021c	द्रोणद्रुपदशल्यैश्च ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥
11-016-022a	काञ्चनैः कवचैर्निष्कैर्मणिभिश्च महात्मनाम् ।
11-016-022c	अङ्गदैर्हस्तकेयूरैः स्रग्भिश्च समलंकृतम् ॥
11-016-023a	वीरबाहुविसृष्टाभिः शक्तिभिः परिधैरपि ।
11-016-023c	खड्गैश्च विमलैस्तीक्ष्णैः सशरैश्च शरासनैः ॥
11-016-024a	क्रव्यादसंघैर्मुदितैस्तिष्ठद्भिः सहितैः क्वचित् ।

11-016-024c	क्वचिदाक्रीडमानैश्च शयानैरपरैः क्वचित् ॥
11-016-025a	एतदेवंविधं वीर संपश्यायोधनं विभो ।
11-016-025c	पश्यमाना च दह्यामि शोकेनाहं जनार्दन ॥
11-016-026a	पाञ्चालानां कुरूणां च विनाशं मधुसूदन ।
11-016-026c	पञ्चानामिव भूतानां नाहं वधमचिन्तयम् ॥
11-016-027a	तान्सुपर्णाश्च गृध्राश्च निष्कर्षन्त्यसृगुक्षितान् ।
11-016-027c	निगृह्य कवचेषूग्रा भक्षयन्ति सहस्रशः ॥
11-016-028a	जयद्रथस्य कर्णस्य तथैव द्रोणभीष्मयोः ।
11-016-028c	अभिमन्योर्विनाशं च कश्चिन्तयितुमर्हति ॥
11-016-029a	अवध्यकल्पान्निहतान्दृष्ट्वाहं मधुसूदन ।
11-016-029c	गृध्रकङ्कबडश्येनश्चसृगालादनीकृतान् ॥
11-016-030a	अमर्षवशमापन्नान्दुर्योधनवशे स्थितान् ।
11-016-030c	पश्येमान्पुरुषव्याघ्रान्संशान्तान्पावकानिव ॥
11-016-031a	शयनान्युचिताः सर्वे मृदूनि विमलानि च ।
11-016-031c	विपन्नास्तेऽद्य वसुधां विवृतामधिशेरते ॥
11-016-032a	बन्दिभिः सततं काले स्तुवद्भिरभिनन्दिताः ।
11-016-032c	शिवानामशिवा घोराः शृण्वन्ति विविधा गिरः ॥
11-016-033a	ये पुरा शेरते वीराः शयनेषु यशस्विनः ।
11-016-033c	चन्दनागुरुदिग्धाङ्गास्तेऽद्य पांसुषु शेरते ॥
11-016-034a	तेषामाभरणान्येते गृध्रगोमायुवायसाः ।
11-016-034c	आक्षिपन्त्यशिवा घोरा विनदन्तः पुनः पुनः ॥
11-016-035a	चापानि विशिखान्पीतान्निस्त्रिंशान्विमला गदाः ।
11-016-035c	युद्धाभिमानिनः प्रीता जीवन्त इव बिभ्रति ॥
11-016-036a	सुरूपवर्णा बहवः क्रव्यादैरवघट्टिताः ।
11-016-036c	ऋषभप्रतिरूपाक्षाः शेरते हरितस्रजः ॥
11-016-037a	अपरे पुनरालिङ्ग्य गदाः परिघबाहवः ।
11-016-037c	शेरतेऽभिमुखाः शूरा दयिता इव योषितः ॥
11-016-038a	बिभ्रतः कवचान्यन्ये विमलान्यायुधानि च ।
11-016-038c	न धर्षयन्ति क्रव्यादा जीवन्तीति जनार्दन ॥
11-016-039a	क्रव्यादैः कृष्यमाणानामपरेषां महात्मनाम् ।
11-016-039c	शातकौम्भ्यः स्रजश्चित्रा विप्रकीर्णाः समन्ततः ॥

11-016-040a	एते गोमायवो भीमा निहतानां यशस्विनाम् ।
11-016-040c	कण्ठान्तरगतान्हारानाक्षिपन्ति सहस्रशः ॥
11-016-041a	सर्वेष्वपररात्रेषु याननन्दन्त बन्दिनः ।
11-016-041c	स्तुतिभिश्च परार्ध्याभिरुपचारैश्च शिक्षिताः ॥
11-016-042a	तानिमाः परिदेवन्ति दुःखार्ताः परमाङ्गनाः ।
11-016-042c	कृपणं वृष्णिशार्दूल दुःखशोकार्दिता भृशम् ॥
11-016-043a	रक्तोत्पलवनानीव विभान्ति रुचिराणि वै ।
11-016-043c	मुखानि परमस्त्रीणां परिशुष्काणि केशव ॥
11-016-044a	रुदितोपरता ह्येता ध्यायन्त्यः संपरिप्लुताः ।
11-016-044c	कुरुस्त्रियोऽभिगच्छन्ति तेन तेनैव दुःखिताः ॥
11-016-045a	एतान्यादित्यवर्णानि तपनीयनिभानि च ।
11-016-045c	रोषरोदनताम्राणि वक्त्राणि कुरुयोषिताम् ॥
11-016-046a	आसामपरिपूर्णार्थं निशम्य परिदेवितम् ।
11-016-046c	इतरेतरसंक्रन्दान्न विजानन्ति योषितः ॥
11-016-047a	एता दीर्घमिवोच्छ्वस्य विक्रुश्य च विलप्य च ।
11-016-047c	विस्पन्दमाना दुःखेन वीरा जहति जीवितम् ॥
11-016-048a	बह्व्यो दृष्ट्वा शरीराणि क्रोशन्ति विलपन्ति च ।
11-016-048c	पाणिभिश्चापरा घ्नन्ति शिरांसि मृदुपाणयः ॥
11-016-049a	शिरोभिः पतितैर्हस्तैः सर्वाङ्गैर्यूथशः कृतैः ।
11-016-049c	इतरेतरसंपृक्तैराकीर्णा भाति मेदिनी ॥
11-016-050a	विशिरस्कानथो कायान्दृष्ट्वा घोराभिनन्दिनः ।
11-016-050c	मुह्यन्त्यनुचिता नार्यो विदेहानि शिरांसि च ॥
11-016-051a	शिरः कायेन संधाय प्रेक्षमाणा विचेतसः ।
11-016-051c	अपश्यन्त्यो परं तत्र नेदमस्येति दुःखिताः ॥
11-016-052a	बाहूरुचरणानन्यान्विशिखोन्मथितान्पृथक् ।
11-016-052c	संदधत्योऽसुखाविष्टा मूर्च्छन्त्येताः पुनः पुनः ॥
11-016-053a	उत्कृत्तशिरसश्चान्यान्विजग्धान्मृगपक्षिभिः ।
11-016-053c	दृष्ट्वा काश्चिन्न जानन्ति भर्तृन्भरतयोषितः ॥
11-016-054a	पाणिभिश्चापरा घ्नन्ति शिरांसि मधुसूदन ।
11-016-054c	प्रेक्ष्य भ्रातृन्पितृन्पुत्रान्पतींश्च निहतान्परैः ॥
11-016-055a	बाहुभिश्च सखङ्गैश्च शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।

- 11-016-055c अगम्यकल्पा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥
 11-016-056a न दुःखेषूचिताः पूर्वं दुःखं गाहन्त्यनिन्दिताः ।
 11-016-056c भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैरुपकीर्णा वसुंधराम् ॥
 11-016-057a यूथानीव किशोरीणां सुकेशीनां जनार्दन ।
 11-016-057c स्नुषाणां धृतराष्ट्रस्य पश्य वृन्दान्यनेकशः ॥
 11-016-058a अतो दुःखतरं किं नु केशव प्रतिभाति मे ।
 11-016-058c यदिमाः कुर्वते सर्वा रूपमुच्चावचं स्त्रियः ॥
 11-016-059a नूनमाचरितं पापं मया पूर्वेषु जन्मसु ।
 11-016-059c या पश्यामि हतान्पुत्रान्पौत्रान्भ्रातृंश्च केशव ॥
 11-016-059e एवमार्ता विलपती ददर्श निहतं सुतम् ॥

11-017-001 वैशंपायन उवाच

- 11-017-001a ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा गान्धारी शोककर्षिता ।
 11-017-001c सहसा न्यपतद्भूमौ छिन्नेव कदली वने ॥
 11-017-002a सा तु लब्ध्वा पुनः संज्ञां विक्रुश्य च पुनः पुनः ।
 11-017-002c दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य शयानं रुधिरोक्षितम् ॥
 11-017-003a परिष्वज्य च गान्धारी कृपणं पर्यदेवयत् ।
 11-017-003c हा हा पुत्रेति शोकार्ता विललापाकुलेन्द्रिया ॥
 11-017-004a सुगूढजत्रु विपुलं हारनिष्कनिषेवितम् ।
 11-017-004c वारिणा नेत्रजेनोरः सिञ्चन्ती शोकतापिता ॥
 11-017-004e समीपस्थं हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 11-017-005a उपस्थितेऽस्मिन्संग्रामे ज्ञातीनां संक्षये विभो ।
 11-017-005c मामयं प्राह वाष्णोय प्राञ्जलिर्नृपसत्तमः ॥
 11-017-005e अस्मिञ्ज्ञातिसमुद्धर्षे जयमम्बा ब्रवीतु मे ॥
 11-017-006a इत्युक्ते जानती सर्वमहं स्वं व्यसनागमम् ।
 11-017-006c अब्रुवं पुरुषव्याघ्र यतो धर्मस्ततो जयः ॥
 11-017-007a यथा न युध्यमानस्त्वं संप्रमुह्यसि पुत्रक ।
 11-017-007c ध्रुवं शस्त्रजिताँल्लोकान्प्राप्तास्यमरवद्विभो ॥
 11-017-008a इत्येवमब्रुवं पूर्वं नैनं शोचामि वै प्रभो ।
 11-017-008c धृतराष्ट्रं तु शोचामि कृपणं हतबान्धवम् ॥
 11-017-009a अमर्षणं युधां श्रेष्ठं कृतास्त्रं युद्धदुर्मदम् ।
 11-017-009c शयानं वीरशयने पश्य माधव मे सुतम् ॥

11-017-010a	योऽयं मूर्धावसिक्तानामग्रे याति परंतपः ।
11-017-010c	सोऽयं पांसुषु शेतेऽद्य पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
11-017-011a	ध्रुवं दुर्योधनो वीरो गतिं नसुलभां गतः ।
11-017-011c	तथा ह्यभिमुखः शेते शयने वीरसेविते ॥
11-017-012a	यं पुरा पर्युपासीना रमयन्ति महीक्षितः ।
11-017-012c	महीतलस्थं निहतं गृध्रास्तं पर्युपासते ॥
11-017-013a	यं पुरा व्यजनैरग्र्यैरुपवीजन्ति योषितः ।
11-017-013c	तमद्य पक्षव्यजनैरुपवीजन्ति पक्षिणः ॥
11-017-014a	एष शेते महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः ।
11-017-014c	सिंहेनेव द्विपः संख्ये भीमसेनेन पातितः ॥
11-017-015a	पश्य दुर्योधनं कृष्ण शयानं रुधिरोक्षितम् ।
11-017-015c	निहतं भीमसेनेन गदामुद्यम्य भारत ॥
11-017-016a	अक्षौहिणीर्महाबाहुर्दश चैकां च केशव ।
11-017-016c	अनयद्यः पुरा संख्ये सोऽनयान्निधनं गतः ॥
11-017-017a	एष दुर्योधनः शेते महेष्वासो महारथः ।
11-017-017c	शार्दूल इव सिंहेन भीमसेनेन पातितः ॥
11-017-018a	विदुरं ह्यवमन्यैष पितरं चैव मन्दभाक् ।
11-017-018c	बालो वृद्धावमानेन मन्दो मृत्युवशं गतः ॥
11-017-019a	निःसपत्ना मही यस्य त्रयोदश समाः स्थिता ।
11-017-019c	स शेते निहतो भूमौ पुत्रो मे पृथिवीपतिः ॥
11-017-020a	अपश्यं कृष्ण पृथिवीं धार्तराष्ट्रानुशासनात् ।
11-017-020c	पूर्णां हस्तिगवाश्वस्य वाष्ण्येयं न तु तच्चिरम् ॥
11-017-021a	तामेवाद्य महाबाहो पश्याम्यन्यानुशासनात् ।
11-017-021c	हीनां हस्तिगवाश्वेन किं नु जीवामि माधव ॥
11-017-022a	इदं कृच्छ्रतरं पश्य पुत्रस्यापि वधान्मम ।
11-017-022c	यदिमाः पर्युपासन्ते हताञ्जुरात्रणे स्त्रियः ॥
11-017-023a	प्रकीर्णकेशां सुश्रोणीं दुर्योधनभुजाङ्कगाम् ।
11-017-023c	रुक्मवेदीनिभां पश्य कृष्ण लक्ष्मणमातरम् ॥
11-017-024a	नूनमेषा पुरा बाला जीवमाने महाभुजे ।
11-017-024c	भुजावाश्रित्य रमते सुभुजस्य मनस्विनी ॥
11-017-025a	कथं तु शतधा नेदं हृदयं मम दीर्यते ।

- 11-017-025c पश्यन्त्या निहतं पुत्रं पुत्रेण सहितं रणे ॥
 11-017-026a पुत्रं रुधिरसंसिक्तमुपजिघ्रत्यनिन्दिता ।
 11-017-026c दुर्योधनं तु वामोरूः पाणिना परिमार्जति ॥
 11-017-027a किं नु शोचति भर्तारं पुत्रं चैषा मनस्विनी ।
 11-017-027c तथा ह्यवस्थिता भाति पुत्रं चाप्यभिवीक्ष्य सा ॥
 11-017-028a स्वशिरः पञ्चशाखाभ्यामभिहत्यायतेक्षणा ।
 11-017-028c पतत्युरसि वीरस्य कुरुराजस्य माधव ॥
 11-017-029a पुण्डरीकनिभा भाति पुण्डरीकान्तरप्रभा ।
 11-017-029c मुखं विमृज्य पुत्रस्य भर्तुश्चैव तपस्विनी ॥
 11-017-030a यदि चाप्यागमाः सन्ति यदि वा श्रुतयस्तथा ।
 11-017-030c ध्रुवं लोकानवाप्तोऽयं नृपो बाहुबलार्जितान् ॥

11-018-001 गान्धार्युवाच

- 11-018-001a पश्य माधव पुत्रान्मे शतसंख्याज्जितक्लमान् ।
 11-018-001c गदया भीमसेनेन भूयिष्ठं निहतान्रणे ॥
 11-018-002a इदं दुःखतरं मेऽद्य यदिमा मुक्तमूर्धजाः ।
 11-018-002c हतपुत्रा रणे बालाः परिधावन्ति मे स्नुषाः ॥
 11-018-003a प्रासादतलचारिण्यश्चरणैर्भूषणान्वितैः ।
 11-018-003c आपन्ना यत्स्पृशन्तीमा रुधिरार्द्रा वसुंधराम् ॥
 11-018-004a गृध्रानुत्सारयन्त्यश्च गोमायून्वायसांस्तथा ।
 11-018-004c शोकेनार्ता विघूर्णन्त्यो मत्ता इव चरन्त्युत ॥
 11-018-005a एषान्या त्वनवद्याङ्गी करसंमितमध्यमा ।
 11-018-005c घोरं तद्वैशसं दृष्ट्वा निपतत्यतिदुःखिता ॥
 11-018-006a दृष्ट्वा मे पार्थिवसुतामेतां लक्ष्मणमातरम् ।
 11-018-006c राजपुत्रीं महाबाहो मनो न व्युपशाम्यति ॥
 11-018-007a भ्रातृश्चान्याः पतींश्चान्याः पुत्रांश्च निहतान्भुवि ।
 11-018-007c दृष्ट्वा परिपतन्त्येताः प्रगृह्य सुभुजा भुजान् ॥
 11-018-008a मध्यमानां तु नारीणां वृद्धानां चापराजित ।
 11-018-008c आक्रन्दं हतबन्धूनां दारुणे वैशसे शृणु ॥
 11-018-009a रथनीडानि देहांश्च हतानां गजवाजिनाम् ।
 11-018-009c आश्रिताः श्रममोहार्ताः स्थिताः पश्य महाबल ॥
 11-018-010a अन्या चापहतं कायाच्चारुकुण्डलमुन्नसम् ।

11-018-010c	स्वस्य बन्धोः शिरः कृष्ण गृहीत्वा पश्य तिष्ठति ॥
11-018-011a	पूर्वजातिकृतं पापं मन्ये नाल्पमिवानघ ।
11-018-011c	एताभिरनवद्याभिर्मया चैवाल्पमेधया ॥
11-018-012a	तदिदं धर्मराजेन यातितं नो जनार्दन ।
11-018-012c	न हि नाशोऽस्ति वाष्ण्येय कर्मणोः शुभपापयोः ॥
11-018-013a	प्रत्यग्रवयसः पश्य दर्शनीयकुचोदराः ।
11-018-013c	कुलेषु जाता हीमत्यः कृष्णपक्षाक्षिमूर्धजाः ॥
11-018-014a	हंसगद्गदभाषिण्यो दुःखशोकप्रमोहिताः ।
11-018-014c	सारस्य इव वाशन्त्यः पतिताः पश्य माधव ॥
11-018-015a	फुल्लपद्मप्रकाशानि पुण्डरीकाक्ष योषिताम् ।
11-018-015c	अनवद्यानि वक्त्राणि तपत्यसुखरश्मिवान् ॥
11-018-016a	ईर्षूणां मम पुत्राणां वासुदेवावरोधनम् ।
11-018-016c	मत्तमातङ्गदर्पाणां पश्यन्त्यद्य पृथग्जनाः ॥
11-018-017a	शतचन्द्राणि चर्माणि ध्वजांश्चादित्यसंनिभान् ।
11-018-017c	रौक्माणि चैव वर्माणि निष्कानपि च काञ्चनान् ॥
11-018-018a	शीर्षत्राणानि चैतानि पुत्राणां मे महीतले ।
11-018-018c	पश्य दीप्तानि गोविन्द पावकान्सुहुतानिव ॥
11-018-019a	एष दुःशासनः शेते शूरेणामित्रघातिना ।
11-018-019c	पीतशोणितसर्वाङ्गो भीमसेनेन पातितः ॥
11-018-020a	गदया वीरघातिन्या पश्य माधव मे सुतम् ।
11-018-020c	द्यूतक्लेशाननुस्मृत्य द्रौपद्या चोदितेन च ॥
11-018-021a	उक्ता ह्यनेन पाञ्चाली सभायां द्यूतनिर्जिता ।
11-018-021c	प्रियं चिकीर्षता भ्रातुः कर्णस्य च जनार्दन ॥
11-018-022a	सहैव सहदेवेन नकुलेनार्जुनेन च ।
11-018-022c	दासभार्यासि पाञ्चालि क्षिप्रं प्रविश नो गृहान् ॥
11-018-023a	ततोऽहमब्रुवं कृष्ण तदा दुर्योधनं नृपम् ।
11-018-023c	मृत्युपाशपरिक्षिप्तं शकुनिं पुत्र वर्जय ॥
11-018-024a	निबोधैनं सुदुर्बुद्धिं मातुलं कलहप्रियम् ।
11-018-024c	क्षिप्रमेनं परित्यज्य पुत्र शाम्यस्व पाण्डवैः ॥
11-018-025a	न बुध्यसे त्वं दुर्बुद्धे भीमसेनममर्षणम् ।
11-018-025c	वाङ्मनाराचैस्तुदंस्तीक्ष्णैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥

- 11-018-026a तानेष रभसः क्रूरो वाक्शल्यानवधारयन् ।
 11-018-026c उत्ससर्ज विषं तेषु सर्पो गोवृषभेष्विव ॥
 11-018-027a एष दुःशासनः शेते विक्षिप्य विपुलौ भुजौ ।
 11-018-027c निहतो भीमसेनेन सिंहेनेव महर्षभः ॥
 11-018-028a अत्यर्थमकरोद्रौद्रं भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
 11-018-028c दुःशासनस्य यत्क्रुद्धोऽपिबच्छोणितमाहवे ॥

11-019-001 गान्धार्युवाच

- 11-019-001a एष माधव पुत्रो मे विकर्णः प्राज्ञसंमतः ।
 11-019-001c भूमौ विनिहतः शेते भीमेन शतधा कृतः ॥
 11-019-002a गजमध्यगतः शेते विकर्णो मधुसूदन ।
 11-019-002c नीलमेघपरिक्षिप्तः शरदीव दिवाकरः ॥
 11-019-003a अस्य चापग्रहेणैष पाणिः कृतकिणो महान् ।
 11-019-003c कथंचिच्छिद्यते गृध्रैरत्तुकामैस्तलत्रवान् ॥
 11-019-004a अस्य भार्यामिषप्रेप्सून्गृध्रानेतांस्तपस्विनी ।
 11-019-004c वारयत्यनिशं बाला न च शक्नोति माधव ॥
 11-019-005a युवा वृन्दारकः शूरो विकर्णः पुरुषर्षभ ।
 11-019-005c सुखोचितः सुखार्हश्च शेते पांसुषु माधव ॥
 11-019-006a कर्णिनालीकनाराचैर्भिन्नमर्माणमाहवे ।
 11-019-006c अद्यापि न जहात्येनं लक्ष्मीर्भरतसत्तमम् ॥
 11-019-007a एष संग्रामशूरेण प्रतिज्ञां पालयिष्यता ।
 11-019-007c दुर्मुखोऽभिमुखः शेते हतोऽरिगणहा रणे ॥
 11-019-008a तस्यैतद्वदनं कृष्ण श्वापदैरर्धभक्षितम् ।
 11-019-008c विभात्यभ्यधिकं तात सप्तम्यामिव चन्द्रमाः ॥
 11-019-009a शूरस्य हि रणे कृष्ण यस्याननमथेदृशम् ।
 11-019-009c स कथं निहतोऽमित्रैः पांसून्प्रसति मे सुतः ॥
 11-019-010a यस्याहवमुखे सौम्य स्थाता नैवोपपद्यते ।
 11-019-010c स कथं दुर्मुखोऽमित्रैर्हतो विबुधलोकजित् ॥
 11-019-011a चित्रसेनं हतं भूमौ शयानं मधुसूदन ।
 11-019-011c धार्तराष्ट्रमिमं पश्य प्रतिमानं दनुष्मताम् ॥
 11-019-012a तं चित्रमाल्याभरणं युवत्यः शोककर्षिताः ।
 11-019-012c क्रव्यादसंघैः सहिता रुदन्त्यः पर्युपासते ॥

11-019-013a	स्त्रीणां रुदितनिर्घोषः श्वापदानां च गर्जितम् ।
11-019-013c	चित्ररूपमिदं कृष्ण विचित्रं प्रतिभाति मे ॥
11-019-014a	युवा वृन्दारको नित्यं प्रवरस्त्रीनिषेवितः ।
11-019-014c	विविंशतिरसौ शेते ध्वस्तः पांसुषु माधव ॥
11-019-015a	शरसंकृत्तवर्माणं वीरं विशसने हतम् ।
11-019-015c	परिवार्यासते गृध्राः परिविंशा विविंशतिम् ॥
11-019-016a	प्रविश्य समरे वीरः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
11-019-016c	आविश्य शयने शेते पुनः सत्पुरुषोचितम् ॥
11-019-017a	स्मितोपपन्नं सुनसं सुभ्रु ताराधिपोपमम् ।
11-019-017c	अतीव शुभ्रं वदनं पश्य कृष्ण विविंशतेः ॥
11-019-018a	यं स्म तं पर्युपासन्ते वसुं वासवयोषितः ।
11-019-018c	क्रीडन्तमिव गन्धर्वं देवकन्याः सहस्रशः ॥
11-019-019a	हन्तारं वीरसेनानां शूरं समितिशोभनम् ।
11-019-019c	निबर्हणममित्राणां दुःसहं विषहेत कः ॥
11-019-020a	दुःसहस्यैतदाभाति शरीरं संवृतं शरैः ।
11-019-020c	गिरिरात्मरुहैः फुल्लैः कर्णिकारैरिवावृतः ॥
11-019-021a	शातकौम्भ्या स्रजा भाति कवचेन च भास्वता ।
11-019-021c	अग्निनेव गिरिः श्वेतो गतासुरपि दुःसहः ॥

11-020-001 गान्धार्युवाच

11-020-001a	अध्यर्धगुणमाहुर्यं बले शौर्ये च माधव ।
11-020-001c	पित्रा त्वया च दाशार्हं दृप्तं सिंहमिवोत्कटम् ॥
11-020-002a	यो बिभेद चमूमेको मम पुत्रस्य दुर्भिदाम् ।
11-020-002c	स भूत्वा मृत्युरन्येषां स्वयं मृत्युवशं गतः ॥
11-020-003a	तस्योपलक्ष्ये कृष्ण कार्णोर्मिततेजसः ।
11-020-003c	अभिमन्योर्हतस्यापि प्रभा नैवोपशाम्यति ॥
11-020-004a	एषा विराटदुहिता स्नुषा गाण्डीवधन्वनः ।
11-020-004c	आर्ता बाला पतिं वीरं शोच्या शोचत्यनिन्दिता ॥
11-020-005a	तमेषा हि समासाद्य भार्या भर्तारमन्तिके ।
11-020-005c	विराटदुहिता कृष्ण पाणिना परिमार्जति ॥
11-020-006a	तस्य वक्त्रमुपाघ्राय सौभद्रस्य यशस्विनी ।
11-020-006c	विबुद्धकमलाकारं कम्बुवृत्तशिरोधरम् ॥

11-020-007a	काम्यरूपवती चैषा परिष्वजति भामिनी ।
11-020-007c	लज्जमाना पुरेवैनं माध्वीकमदमूर्छिता ॥
11-020-008a	तस्य क्षतजसंदिग्धं जातरूपपरिष्कृतम् ।
11-020-008c	विमुच्य कवचं कृष्ण शरीरमभिवीक्षते ॥
11-020-009a	अवेक्षमाणा तं बाला कृष्ण त्वामभिभाषते ।
11-020-009c	अयं ते पुण्डरीकाक्ष सदृशाक्षो निपातितः ॥
11-020-010a	बले वीर्ये च सदृशस्तेजसा चैव तेऽनघ ।
11-020-010c	रूपेण च तवात्यर्थं शेते भुवि निपातितः ॥
11-020-011a	अत्यन्तसुकुमारस्य राङ्कवाजिनशायिनः ।
11-020-011c	कच्चिदद्य शरीरं ते भूमौ न परितप्यते ॥
11-020-012a	मातङ्गभुजवर्ष्माणौ ज्याक्षेपकठिनत्वचौ ।
11-020-012c	काञ्चनाङ्गदिनौ शेषे निक्षिप्य विपुलौ भुजौ ॥
11-020-013a	व्यायम्य बहुधा नूनं सुखसुप्तः श्रमादिव ।
11-020-013c	एवं विलपतीमार्तां न हि मामभिभाषसे ॥
11-020-014a	आर्यामार्य सुभद्रां त्वमिमांश्च त्रिदशोपमान् ।
11-020-014c	पितृन्मां चैव दुःखार्तां विहाय क्व गमिष्यसि ॥
11-020-015a	तस्य शोणितसंदिग्धान्केशानुन्नाम्य पाणिना ।
11-020-015c	उत्सङ्गे वक्त्रमाधाय जीवन्तमिव पृच्छति ॥
11-020-015e	स्वस्त्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ॥
11-020-016a	कथं त्वां रणमध्यस्थं जघ्नुरेते महारथाः ।
11-020-016c	धिगस्तु क्रूरकर्तृस्तान्कृपकर्णजयद्रथान् ॥
11-020-017a	द्रोणद्रौणायनी चोभौ यैरसि व्यसनीकृतः ।
11-020-017c	रथर्षभाणां सर्वेषां कथमासीत्तदा मनः ॥
11-020-018a	बालं त्वां परिवार्यैकं मम दुःखाय जघ्नुषाम् ।
11-020-018c	कथं नु पाण्डवानां च पाञ्चालानां च पश्यताम् ॥
11-020-018e	त्वं वीर निधनं प्राप्तो नाथवान्सन्ननाथवत् ॥
11-020-019a	दृष्ट्वा बहुभिराक्रन्दे निहतं त्वामनाथवत् ।
11-020-019c	वीरः पुरुषशार्दूलः कथं जीवति पाण्डवः ॥
11-020-020a	न राज्यलाभो विपुलः शत्रूणां वा पराभवः ।
11-020-020c	प्रीतिं दास्यति पार्थानां त्वामृते पुष्करेक्षण ॥
11-020-021a	तव शस्त्रजिताँल्लोकान्धर्मेण च दमेन च ।

11-020-021c	क्षिप्रमन्वागमिष्यामि तत्र मां प्रतिपालय ॥
11-020-022a	दुर्मरं पुनरप्राप्ते काले भवति केनचित् ।
11-020-022c	यदहं त्वां रणे दृष्ट्वा हतं जीवामि दुर्भगा ॥
11-020-023a	कामिदानीं नरव्याघ्र श्लक्ष्णया स्मितया गिरा ।
11-020-023c	पितृलोके समेत्यान्यां मामिवामन्त्रयिष्यसि ॥
11-020-024a	नूनमप्सरसां स्वर्गे मनांसि प्रमथिष्यसि ।
11-020-024c	परमेण च रूपेण गिरा च स्मितपूर्वया ॥
11-020-025a	प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानप्सरोभिः समेयिवान् ।
11-020-025c	सौभद्र विहरन्काले स्मरेथाः सुकृतानि मे ॥
11-020-026a	एतावानिह संवासो विहितस्ते मया सह ।
11-020-026c	षणमासान्सप्तमे मासि त्वं वीर निधनं गतः ॥
11-020-027a	इत्युक्तवचनामेतामपकर्षन्ति दुःखिताम् ।
11-020-027c	उत्तरां मोघसंकल्पां मत्स्यराजकुलस्त्रियः ॥
11-020-028a	उत्तरामपकृष्यैनामार्तामार्ततराः स्वयम् ।
11-020-028c	विराटं निहतं दृष्ट्वा क्रोशन्ति विलपन्ति च ॥
11-020-029a	द्रोणास्त्रशरसंकृत्तं शयानं रुधिरोक्षितम् ।
11-020-029c	विराटं वितुदन्त्येते गृध्रगोमायुवायसाः ॥
11-020-030a	वितुद्यमानं विहगैर्विराटमसितेक्षणाः ।
11-020-030c	न शक्नुवन्ति विवशा निवर्तयितुमातुराः ॥
11-020-031a	आसामातपतप्तानामायासेन च योषिताम् ।
11-020-031c	श्रमेण च विवर्णानां रूपाणां विगतं वपुः ॥
11-020-032a	उत्तरं चाभिमन्युं च काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
11-020-032c	शिशूनेतान्हतान्पश्य लक्ष्मणं च सुदर्शनम् ॥
11-020-032e	आयोधनशिरोमध्ये शयानं पश्य माधव ॥

11-021-001 गान्धार्युवाच

11-021-001a	एष वैकर्तनः शेते महेष्वासो महारथः ।
11-021-001c	ज्वलितानलवत्संख्ये संशान्तः पार्थतेजसा ॥
11-021-002a	पश्य वैकर्तनं कर्णं निहत्यातिरथान्बहून् ।
11-021-002c	शोणितौघपरीताङ्गं शयानं पतितं भुवि ॥
11-021-003a	अमर्षी दीर्घरोषश्च महेष्वासो महारथः ।
11-021-003c	रणे विनिहतः शेते शूरो गाण्डीवधन्वना ॥

11-021-004a	यं स्म पाण्डवसंत्रासान्मम पुत्रा महारथाः ।
11-021-004c	प्रायुध्यन्त पुरस्कृत्य मातङ्गा इव यूथपम् ॥
11-021-005a	शार्दूलमिव सिंहेन समरे सव्यसाचिना ।
11-021-005c	मातङ्गमिव मत्तेन मातङ्गेन निपातितम् ॥
11-021-006a	समेताः पुरुषव्याघ्र निहतं शूरमाहवे ।
11-021-006c	प्रकीर्णमूर्धजाः पत्न्यो रुदत्यः पर्युपासते ॥
11-021-007a	उद्विग्नः सततं यस्माद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
11-021-007c	त्रयोदश समा निद्रां चिन्तयन्नाध्यगच्छत ॥
11-021-008a	अनाधृष्यः परैर्युद्धे शत्रुभिर्मघवानिव ।
11-021-008c	युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्हिमवानिव च स्थिरः ॥
11-021-009a	स भूत्वा शरणं वीरो धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
11-021-009c	भूमौ विनिहतः शेते वातरुण इव द्रुमः ॥
11-021-010a	पश्य कर्णस्य पत्नीं त्वं वृषसेनस्य मातरम् ।
11-021-010c	लालप्यमानाः करुणं रुदतीं पतितां भुवि ॥
11-021-011a	आचार्यशापोऽनुगतो ध्रुवं त्वां; यदग्रसच्चक्रमियं धरा ते ।
11-021-011c	ततः शरेणापहतं शिरस्ते; धनंजयेनाहवे शत्रुमध्ये ॥
11-021-012a	अहो धिगेषा पतिता विसंज्ञा; समीक्ष्य जाम्बूनदबद्धनिष्कम् ।
11-021-012c	कर्णं महाबाहुमदीनसत्त्वं; सुषेणमाता रुदती भृशार्ता ॥
11-021-013a	अल्पावशेषो हि कृतो महात्मा; शरीरभक्षैः परिभक्षयद्भिः ।
11-021-013c	द्रष्टुं न संप्रीतिकरः शशीव; कृष्णश्य पक्षस्य चतुर्दशाहे ॥
11-021-014a	सावर्तमाना पतिता पृथिव्या; मुत्थाय दीना पुनरेव चैषा ।
11-021-014c	कर्णस्य वक्त्रं परिजिघ्रमाणा; रोरूयते पुत्रवधाभितप्ता ॥

11-022-001 गान्धार्युवाच

11-022-001a	आवन्त्यं भीमसेनेन भक्षयन्ति निपातितम् ।
11-022-001c	गृध्रगोमायवः शूरं बहुबन्धुमबन्धुवत् ॥
11-022-002a	तं पश्य कदनं कृत्वा शत्रूणां मधुसूदन ।
11-022-002c	शयानं वीरशयने रुधिरेण समुक्षितम् ॥
11-022-003a	तं सृगालाश्च कङ्काश्च क्रव्यादाश्च पृथग्विधाः ।
11-022-003c	तेन तेन विकर्षन्ति पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
11-022-004a	शयानं वीरशयने वीरमाक्रन्दसारिणम् ।
11-022-004c	आवन्त्यमभितो नार्यो रुदत्यः पर्युपासते ॥

11-022-005a	प्रातिपीयं महेष्वासं हतं भल्लेन बाह्लिकम् ।
11-022-005c	प्रसुप्तमिव शार्दूलं पश्य कृष्ण मनस्विनम् ॥
11-022-006a	अतीव मुखवर्णोऽस्य निहतस्यापि शोभते ।
11-022-006c	सोमस्येवाभिपूर्णस्य पौर्णमास्यां समुद्यतः ॥
11-022-007a	पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञां परिरक्षता ।
11-022-007c	पाकशासनिना संख्ये वार्द्धक्षत्रिर्निपातितः ॥
11-022-008a	एकादश चमूर्जित्वा रक्ष्यमाणं महात्मना ।
11-022-008c	सत्यं चिकीर्षता पश्य हतमेनं जयद्रथम् ॥
11-022-009a	सिन्धुसौवीरभर्तारं दर्पपूर्णं मनस्विनम् ।
11-022-009c	भक्षयन्ति शिवा गृध्रा जनार्दन जयद्रथम् ॥
11-022-010a	संरक्ष्यमाणं भार्याभिरनुरक्ताभिरच्युत ।
11-022-010c	भषन्तो व्यपकर्षन्ति गहनं निम्नमन्तिकात् ॥
11-022-011a	तमेताः पर्युपासन्ते रक्षमाणा महाभुजम् ।
11-022-011c	सिन्धुसौवीरगान्धारकाम्बोजयवनस्त्रियः ॥
11-022-012a	यदा कृष्णामुपादाय प्राद्रवत्केकयैः सह ।
11-022-012c	तदैव वध्यः पाण्डूनां जनार्दन जयद्रथः ॥
11-022-013a	दुःशलां मानयद्भिस्तु यदा मुक्तो जयद्रथः ।
11-022-013c	कथमद्य न तां कृष्ण मानयन्ति स्म ते पुनः ॥
11-022-014a	सैषा मम सुता बाला विलपन्ती सुदुःखिता ।
11-022-014c	प्रमापयति चात्मानमाक्रोशति च पाण्डवान् ॥
11-022-015a	किं नु दुःखतरं कृष्ण परं मम भविष्यति ।
11-022-015c	यत्सुता विधवा बाला स्नुषाश्च निहतेश्वराः ॥
11-022-016a	अहो धिग्दुःशलां पश्य वीतशोकभयामिव ।
11-022-016c	शिरो भर्तुरनासाद्य धावमानामितस्ततः ॥
11-022-017a	वारयामास यः सर्वान्पाण्डवान्पुत्रगृद्धिनः ।
11-022-017c	स हत्वा विपुलाः सेनाः स्वयं मृत्युवशं गतः ॥
11-022-018a	तं मत्तमिव मातङ्गं वीरं परमदुर्जयम् ।
11-022-018c	परिवार्य रुदन्त्येताः स्त्रियश्चन्द्रोपमाननाः ॥

11-023-001 गान्धार्युवाच

11-023-001a	एष शल्यो हतः शेते साक्षान्नकुलमातुलः ।
11-023-001c	धर्मज्ञेन सता तात धर्मराजेन संयुगे ॥

11-023-002a	यस्त्वया स्पर्धते नित्यं सर्वत्र पुरुषर्षभ ।
11-023-002c	स एष निहतः शेते मद्रराजो महारथः ॥
11-023-003a	येन संगृह्यता तात रथमाधिरथेर्युधि ।
11-023-003c	जयार्थं पाण्डुपुत्राणां तथा तेजोवधः कृतः ॥
11-023-004a	अहो धिक्पश्य शल्यस्य पूर्णचन्द्रसुदर्शनम् ।
11-023-004c	मुखं पद्मपलाशाक्षं वडैरादष्टमव्रणम् ॥
11-023-005a	एषा चामीकराभस्य तप्तकाञ्चनसप्रभा ।
11-023-005c	आस्याद्विनिःसृता जिह्वा भक्ष्यते कृष्ण पक्षिभिः ॥
11-023-006a	युधिष्ठिरेण निहतं शल्यं समितिशोभनम् ।
11-023-006c	रुदन्त्यः पर्युपासन्ते मद्रराजकुलस्त्रियः ॥
11-023-007a	एताः सुसूक्ष्मवसना मद्रराजं नरर्षभम् ।
11-023-007c	क्रोशन्त्यभिसमासाद्य क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ॥
11-023-008a	शल्यं निपतितं नार्यः परिवार्याभितः स्थिताः ।
11-023-008c	वाशिता गृष्टयः पङ्के परिमग्नमिवर्षभम् ॥
11-023-009a	शल्यं शरणदं शूरं पश्यैनं रथसत्तमम् ।
11-023-009c	शयानं वीरशयने शरैर्विशकलीकृतम् ॥
11-023-010a	एष शैलालयो राजा भगदत्तः प्रतापवान् ।
11-023-010c	गजाङ्कुशधरः श्रेष्ठः शेते भुवि निपातितः ॥
11-023-011a	यस्य रुक्ममयी माला शिरस्येषा विराजते ।
11-023-011c	श्वापदैर्भक्ष्यमाणस्य शोभयन्तीव मूर्धजान् ॥
11-023-012a	एतेन किल पार्थस्य युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
11-023-012c	लोमहर्षणमत्युग्रं शक्रस्य बलिना यथा ॥
11-023-013a	योधयित्वा महाबाहुरेष पार्थं धनंजयम् ।
11-023-013c	संशयं गमयित्वा च कुन्तीपुत्रेण पातितः ॥
11-023-014a	यस्य नास्ति समो लोके शौर्ये वीर्ये च कश्चन ।
11-023-014c	स एष निहतः शेते भीष्मो भीष्मकृदाहवे ॥
11-023-015a	पश्य शांतनवं कृष्ण शयानं सूर्यवर्चसम् ।
11-023-015c	युगान्त इव कालेन पातितं सूर्यमम्बरात् ॥
11-023-016a	एष तप्त्वा रणे शत्रूञ्छस्त्रतापेन वीर्यवान् ।
11-023-016c	नरसूर्योऽस्तमभ्येति सूर्योऽस्तमिव केशव ॥
11-023-017a	शरतल्पगतं वीरं धर्मे देवापिना समम् ।

11-023-017c	शयानं वीरशयने पश्य शूरनिषेविते ॥
11-023-018a	कर्णिनालीकनाराचैरास्तीर्य शयनोत्तमम् ।
11-023-018c	आविश्य शेते भगवान्स्कन्दः शरवणं यथा ॥
11-023-019a	अतूलपूर्णं गाङ्गेयस्त्रिभिर्बाणैः समन्वितम् ।
11-023-019c	उपधायोपधानाग्र्यं दत्तं गाण्डीवधन्वना ॥
11-023-020a	पालयानः पितुः शास्त्रमूर्ध्वरीता महायशाः ।
11-023-020c	एष शांतनवः शेते माधवाप्रतिमो युधि ॥
11-023-021a	धर्मात्मा तात धर्मज्ञः पारंपर्येण निर्णये ।
11-023-021c	अमर्त्य इव मर्त्यः सन्नेष प्राणानधारयत् ॥
11-023-022a	नास्ति युद्धे कृती कश्चिन्न विद्वान्न पराक्रमी ।
11-023-022c	यत्र शांतनवो भीष्मः शेतेऽद्य निहतः परैः ॥
11-023-023a	स्वयमेतेन शूरेण पृच्छयमानेन पाण्डवैः ।
11-023-023c	धर्मज्ञेनाहवे मृत्युराख्यातः सत्यवादिना ॥
11-023-024a	प्रनष्टः कुरुवंशश्च पुनर्येन समुद्धृतः ।
11-023-024c	स गतः कुरुभिः सार्धं महाबुद्धिः पराभवम् ॥
11-023-025a	धर्मेषु कुरवः कं नु परिप्रक्ष्यन्ति माधव ।
11-023-025c	गते देवव्रते स्वर्गं देवकल्पे नरर्षभे ॥
11-023-026a	अर्जुनस्य विनेतारमाचार्यं सात्यकेस्तथा ।
11-023-026c	तं पश्य पतितं द्रोणं कुरूणां गुरुसत्तमम् ॥
11-023-027a	अस्त्रं चतुर्विधं वेद यथैव त्रिदशेश्वरः ।
11-023-027c	भार्गवो वा महावीर्यस्तथा द्रोणोऽपि माधव ॥
11-023-028a	यस्य प्रसादाद्वीभत्सुः पाण्डवः कर्म दुष्करम् ।
11-023-028c	चकार स हतः शेते नैनमस्त्राण्यपालयन् ॥
11-023-029a	यं पुरोधाय कुरव आह्वयन्ति स्म पाण्डवान् ।
11-023-029c	सोऽयं शस्त्रभृतां श्रेष्ठो द्रोणः शस्त्रैः पृथक्कृतः ॥
11-023-030a	यस्य निर्दहतः सेनां गतिरग्नेरिवाभवत् ।
11-023-030c	स भूमौ निहतः शेते शान्तार्चिरिव पावकः ॥
11-023-031a	धनुर्मुष्टिरशीर्णश्च हस्तावापश्च माधव ।
11-023-031c	द्रोणस्य निहतस्यापि दृश्यते जीवतो यथा ॥
11-023-032a	वेदा यस्माच्च चत्वारः सर्वास्त्राणि च केशव ।
11-023-032c	अनपेतानि वै शूराद्यथैवादौ प्रजापतेः ॥

- 11-023-033a वन्दनार्हाविमौ तस्य बन्दिभिर्वन्दितौ शुभौ ।
 11-023-033c गोमायवो विकर्षन्ति पादौ शिष्यशतार्चितौ ॥
 11-023-034a द्रोणं द्रुपदपुत्रेण निहतं मधुसूदन ।
 11-023-034c कृपी कृपणमन्वास्ते दुःखोपहतचेतना ॥
 11-023-035a तां पश्य रुदतीमार्तां मुक्तकेशीमधोमुखीम् ।
 11-023-035c हतं पतिमुपासन्तीं द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ॥
 11-023-036a बाणैर्भिन्नतनुत्राणं धृष्टद्युम्नेन केशव ।
 11-023-036c उपास्ते वै मृधे द्रोणं जटिला ब्रह्मचारिणी ॥
 11-023-037a प्रेतकृत्ये च यतते कृपी कृपणमातुरा ।
 11-023-037c हतस्य समरे भर्तुः सुकुमारी यशस्विनी ॥
 11-023-038a अग्नीनाहृत्य विधिवच्चितां प्रज्वाल्य सर्वशः ।
 11-023-038c द्रोणमाधाय गायन्ति त्रीणि सामानि सामगाः ॥
 11-023-039a किरन्ति च चितामेते जटिला ब्रह्मचारिणः ।
 11-023-039c धनुर्भिः शक्तिभिश्चैव रथनीडैश्च माधव ॥
 11-023-040a शस्त्रैश्च विविधैरन्यैर्धक्ष्यन्ते भूरितेजसम् ।
 11-023-040c त एते द्रोणमाधाय शंसन्ति च रुदन्ति च ॥
 11-023-041a सामभिस्त्रिभिरन्तःस्थैरनुशंसन्ति चापरे ।
 11-023-041c अग्नावग्निमिवाधाय द्रोणं हुत्वा हुताशने ॥
 11-023-042a गच्छन्त्यभिमुखा गङ्गां द्रोणशिष्या द्विजातयः ।
 11-023-042c अपसव्यां चितिं कृत्वा पुरस्कृत्य कृपीं तदा ॥

11-024-001 गान्धार्युवाच

- 11-024-001a सोमदत्तसुतं पश्य युयुधानेन पातितम् ।
 11-024-001c वितुद्यमानं विहगैर्बहुभिर्माधवान्तिके ॥
 11-024-002a पुत्रशोकाभिसंतप्तः सोमदत्तो जनार्दन ।
 11-024-002c युयुधानं महेष्वासं गर्हयन्निव दृश्यते ॥
 11-024-003a असौ तु भूरिश्रवसो माता शोकपरिप्लुता ।
 11-024-003c आश्वासयति भर्तारं सोमदत्तमनिन्दिता ॥
 11-024-004a दिष्ट्या नेदं महाराज दारुणं भरतक्षयम् ।
 11-024-004c कुरुसंक्रन्दनं घोरं युगान्तमनुपश्यसि ॥
 11-024-005a दिष्ट्या यूपध्वजं वीरं पुत्रं भूरिसहस्रदम् ।
 11-024-005c अनेकक्रतुयज्वानं निहतं नाद्य पश्यसि ॥

11-024-006a	दिष्ट्या स्नुषाणामाक्रन्दे घोरं विलपितं बहु ।
11-024-006c	न शृणोषि महाराज सारसीनामिवार्णवे ॥
11-024-007a	एकवस्त्रानुसंवीताः प्रकीर्णासितमूर्धजाः ।
11-024-007c	स्नुषास्ते परिधावन्ति हतापत्या हतेश्वराः ॥
11-024-008a	श्वापदैर्भक्ष्यमाणं त्वमहो दिष्ट्या न पश्यसि ।
11-024-008c	छिन्नबाहुं नरव्याघ्रमर्जुनेन निपातितम् ॥
11-024-009a	शलं विनिहतं संख्ये भूरिश्रवसमेव च ।
11-024-009c	स्नुषाश्च विधवाः सर्वा दिष्ट्या नाद्येह पश्यसि ॥
11-024-010a	दिष्ट्या तत्काञ्चनं छत्रं यूपकेतोर्महात्मनः ।
11-024-010c	विनिकीर्णं रथोपस्थे सौमदत्तेन पश्यसि ॥
11-024-011a	अमूस्तु भूरिश्रवसो भार्याः सात्यकिना हतम् ।
11-024-011c	परिवार्यानुशोचन्ति भर्तारमसितेक्षणाः ॥
11-024-012a	एता विलप्य बहुलं भर्तृशोकेन कर्षिताः ।
11-024-012c	पतन्त्यभिमुखा भूमौ कृपणं बत केशव ॥
11-024-013a	बीभत्सुरतिबीभत्सं कर्मेदमकरोत्कथम् ।
11-024-013c	प्रमत्तस्य यदच्छैत्सीद्बाहुं शूरस्य यज्वनः ॥
11-024-014a	ततः पापतरं कर्म कृतवानपि सात्यकिः ।
11-024-014c	यस्मात्प्रायोपविष्टस्य प्राहार्षीत्संशितात्मनः ॥
11-024-015a	एको द्वाभ्यां हतः शेषे त्वमधर्मेण धार्मिकः ।
11-024-015c	इति यूपध्वजस्यैताः स्त्रियः क्रोशन्ति माधव ॥
11-024-016a	भार्या यूपध्वजस्यैषा करसंमितमध्यमा ।
11-024-016c	कृत्वोत्सङ्गे भुजं भर्तुः कृपणं पर्यदेवयत् ॥
11-024-017a	अयं स रशनोत्कर्षी पीनस्तनविमर्दनः ।
11-024-017c	नाभ्यूरुजघनस्पर्शी नीवीविस्रंसनः करः ॥
11-024-018a	वासुदेवस्य सांनिध्ये पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
11-024-018c	युध्यतः समरेऽन्येन प्रमत्तस्य निपातितः ॥
11-024-019a	किं नु वक्ष्यसि संसत्सु कथासु च जनार्दन ।
11-024-019c	अर्जुनस्य महत्कर्म स्वयं वा स किरीटवान् ॥
11-024-020a	इत्येवं गर्हयित्वैषा तूष्णीमास्ते वराङ्गना ।
11-024-020c	तामेतामनुशोचन्ति सपत्न्यः स्वामिव स्नुषाम् ॥
11-024-021a	गान्धारराजः शकुनिर्बलवान्सत्यविक्रमः ।

- 11-024-021c निहतः सहदेवेन भागिनेयेन मातुलः ॥
- 11-024-022a यः पुरा हेमदण्डाभ्यां व्यजनाभ्यां स्म वीज्यते ।
- 11-024-022c स एष पक्षिभिः पक्षैः शयान उपवीज्यते ॥
- 11-024-023a यः स्म रूपाणि कुरुते शतशोऽथ सहस्रशः ।
- 11-024-023c तस्य मायाविनो माया दग्धाः पाण्डवतेजसा ॥
- 11-024-024a मायया निकृतिप्रज्ञो जितवान्यो युधिष्ठिरम् ।
- 11-024-024c सभायां विपुलं राज्यं स पुनर्जीवितं जितः ॥
- 11-024-025a शकुन्ताः शकुनिं कृष्ण समन्तात्पर्युपासते ।
- 11-024-025c कितवं मम पुत्राणां विनाशायोपशिक्षितम् ॥
- 11-024-026a एतेनैतन्महद्वैरं प्रसक्तं पाण्डवैः सह ।
- 11-024-026c वधाय मम पुत्राणामात्मनः सगणस्य च ॥
- 11-024-027a यथैव मम पुत्राणां लोकाः शस्त्रजिताः प्रभो ।
- 11-024-027c एवमस्यापि दुर्बुद्धेलोकाः शस्त्रेण वै जिताः ॥
- 11-024-028a कथं च नायं तत्रापि पुत्रान्मे भ्रातृभिः सह ।
- 11-024-028c विरोधयेदृजुप्रज्ञाननृजुर्मधुसूदन ॥

11-025-001 गान्धार्युवाच

- 11-025-001a काम्बोजं पश्य दुर्धर्षं काम्बोजास्तरणोचितम् ।
- 11-025-001c शयानमृषभस्कन्धं हतं पांसुशु माधव ॥
- 11-025-002a यस्य क्षतजसंदिग्धौ बाहू चन्दनरूषितौ ।
- 11-025-002c अवेक्ष्य कृपणं भार्या विलपत्यतिदुःखिता ॥
- 11-025-003a इमौ तौ परिघप्रख्यौ बाहू शुभतलाङ्गुली ।
- 11-025-003c ययोर्विवरमापन्नां न रतिर्मा पुराजहत् ॥
- 11-025-004a कां गतिं नु गमिष्यामि त्वया हीना जनेश्वर ।
- 11-025-004c दूरबन्धुरनाथेव अतीव मधुरस्वरा ॥
- 11-025-005a आतपे क्लाम्यमानानां विविधानामिव स्रजाम् ।
- 11-025-005c क्लान्तानामपि नारीणां न श्रीर्जहति वै तनुम् ॥
- 11-025-006a शयानमभितः शूरं कालिङ्गं मधुसूदन ।
- 11-025-006c पश्य दीप्ताङ्गदयुगप्रतिबद्धमहाभुजम् ॥
- 11-025-007a मागधानामधिपतिं जयत्सेनं जनार्दन ।
- 11-025-007c परिवार्य प्ररुदिता मागध्यः पश्य योषितः ॥
- 11-025-008a आसामायतनेत्राणां सुस्वराणां जनार्दन ।

11-025-008c	मनःश्रुतिहरो नादो मनो मोहयतीव मे ॥
11-025-009a	प्रकीर्णसर्वाभरणा रुदन्त्यः शोककर्षिताः ।
11-025-009c	स्वास्तीर्णशयनोपेता मागध्यः शेरते भुवि ॥
11-025-010a	कोसलानामधिपतिं राजपुत्रं बृहद्वलम् ।
11-025-010c	भर्तारं परिवार्यैताः पृथक्प्ररुदिताः स्त्रियः ॥
11-025-011a	अस्य गात्रगतान्बाणान्कार्ष्णिबाहुबलार्पितान् ।
11-025-011c	उद्धरन्त्यसुखाविष्टा मूर्च्छमानाः पुनः पुनः ॥
11-025-012a	आसां सर्वानवद्यानामातपेन परिश्रमात् ।
11-025-012c	प्रम्लाननलिनाभानि भान्ति वक्त्राणि माधव ॥
11-025-013a	द्रोणेन निहताः शूराः शेरते रुचिराङ्गदाः ।
11-025-013c	द्रोणेनाभिमुखाः सर्वे भ्रातरः पञ्च केकयाः ॥
11-025-014a	तप्तकाञ्चनवर्माणस्ताम्रध्वजरथस्रजः ।
11-025-014c	भासयन्ति महीं भासा ज्वलिता इव पावकाः ॥
11-025-015a	द्रोणेन द्रुपदं संख्ये पश्य माधव पातितम् ।
11-025-015c	महाद्विपमिवारण्ये सिंहेन महता हतम् ॥
11-025-016a	पाञ्चालराज्ञो विपुलं पुण्डरीकाक्ष पाण्डुरम् ।
11-025-016c	आतपत्रं समाभाति शरदीव दिवाकरः ॥
11-025-017a	एतास्तु द्रुपदं वृद्धं स्नुषा भार्याश्च दुःखिताः ।
11-025-017c	दग्ध्वा गच्छन्ति पाञ्चाल्यं राजानमपसव्यतः ॥
11-025-018a	धृष्टकेतुं महेष्वासं चेदिपुंगवमङ्गनाः ।
11-025-018c	द्रोणेन निहतं शूरं हरन्ति हतचेतसः ॥
11-025-019a	द्रोणास्त्रमभिहत्यैष विमर्दे मधुसूदन ।
11-025-019c	महेष्वासो हतः शेते नद्या हत इव द्रुमः ॥
11-025-020a	एष चेदिपतिः शूरो धृष्टकेतुर्महारथः ।
11-025-020c	शेते विनिहतः संख्ये हत्वा शत्रून्सहस्रशः ॥
11-025-021a	वितुद्यमानं विहगैस्तं भार्याः प्रत्युपस्थिताः ।
11-025-021c	चेदिराजं हृषीकेश हतं सबलबान्धवम् ॥
11-025-022a	दाशार्हीपुत्रजं वीरं शयानं सत्यविक्रमम् ।
11-025-022c	आरोप्याङ्के रुदन्त्येताश्चेदिराजवराङ्गनाः ॥
11-025-023a	अस्य पुत्रं हृषीकेश सुवक्त्रं चारुकुण्डलम् ।
11-025-023c	द्रोणेन समरे पश्य निकृत्तं बहुधा शरैः ॥

- 11-025-024a पितरं नूनमाजिस्थं युध्यमानं परैः सह ।
 11-025-024c नाजहात्पृष्ठतो वीरमद्यापि मधुसूदन ॥
 11-025-025a एवं ममापि पुत्रस्य पुत्रः पितरमन्वगात् ।
 11-025-025c दुर्योधनं महाबाहो लक्ष्मणः परवीरहा ॥
 11-025-026a विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पतितौ पश्य माधव ।
 11-025-026c हिमान्ते पुष्पितौ शालौ मरुता गलिताविव ॥
 11-025-027a काञ्चनाङ्गदवर्माणौ बाणखड्गधनुर्धरौ ।
 11-025-027c ऋषभप्रतिरूपाक्षौ शयानौ विमलस्रजौ ॥
 11-025-028a अवध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्व एव त्वया सह ।
 11-025-028c ये मुक्ता द्रोणभीष्माभ्यां कर्णाद्वैकर्तनात्कृपात् ॥
 11-025-029a दुर्योधनाद्द्रोणसुतात्सैन्धवाच्च महारथात् ।
 11-025-029c सोमदत्ताद्विकर्णाच्च शूराच्च कृतवर्मणः ॥
 11-025-029e ये हन्युः शस्त्रवेगेन देवानपि नरर्षभाः ॥
 11-025-030a त इमे निहताः संख्ये पश्य कालस्य पर्ययम् ।
 11-025-030c नातिभारोऽस्ति दैवस्य ध्रुवं माधव कश्चन ॥
 11-025-030e यदिमे निहताः शूराः क्षत्रियैः क्षत्रियर्षभाः ॥
 11-025-031a तदैव निहताः कृष्ण मम पुत्रास्तरस्विनः ।
 11-025-031c यदैवाकृतकामस्त्वमुपप्लव्यं गतः पुनः ॥
 11-025-032a शंतनोश्चैव पुत्रेण प्राज्ञेन विदुरेण च ।
 11-025-032c तदैवोक्तास्मि मा स्नेहं कुरुष्वात्मसुतेष्विति ॥
 11-025-033a तयोर्न दर्शनं तात मिथ्या भवितुमर्हति ।
 11-025-033c अचिरेणैव मे पुत्रा भस्मीभूता जनार्दन ॥

11-025-034 वैशंपायन उवाच

- 11-025-034a इत्युक्त्वा न्यपतद्भूमौ गान्धारी शोककर्षिता ।
 11-025-034c दुःखोपहतविज्ञाना धैर्यमुत्सृज्य भारत ॥
 11-025-035a ततः कोपपरीताङ्गी पुत्रशोकपरिप्लुता ।
 11-025-035c जगाम शौरिं दोषेण गान्धारी व्यथितेन्द्रिया ॥

11-025-036 गान्धार्युवाच

- 11-025-036a पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च द्रुधाः कृष्ण परस्परम् ।
 11-025-036c उपेक्षिता विनश्यन्तस्त्वया कस्माज्जनार्दन ॥

- 11-025-037a शक्तेन बहुभृत्येन विपुले तिष्ठता बले ।
 11-025-037c उभयत्र समर्थेन श्रुतवाक्येन चैव ह ॥
 11-025-038a इच्छतोपेक्षितो नाशः कुरूणां मधुसूदन ।
 11-025-038c यस्मात्त्वया महाबाहो फलं तस्मादवाप्नुहि ॥
 11-025-039a पतिशुश्रूषया यन्मे तपः किञ्चिदुपार्जितम् ।
 11-025-039c तेन त्वां दुरवापात्मञ्शप्स्ये चक्रगदाधर ॥
 11-025-040a यस्मात्परस्परं घ्नन्तो ज्ञातयः कुरुपाण्डवाः ।
 11-025-040c उपेक्षितास्ते गोविन्द तस्माज्ज्ञातीन्वधिष्यसि ॥
 11-025-041a त्वमप्युपस्थिते वर्षे षट्त्रिंशे मधुसूदन ।
 11-025-041c हतज्ञातिर्हतामात्यो हतपुत्रो वनेचरः ॥
 11-025-041e कुत्सितेनाभ्युपायेन निधनं समवाप्स्यसि ॥
 11-025-042a तवाप्येवं हतसुता निहतज्ञातिबान्धवाः ।
 11-025-042c स्त्रियः परिपतिष्यन्ति यथैता भरतस्त्रियः ॥

11-025-043 वैशंपायन उवाच

- 11-025-043a तच्छ्रुत्वा वचनं घोरं वासुदेवो महामनाः ।
 11-025-043c उवाच देवीं गान्धारीमीषदभ्युत्स्मयन्निव ॥
 11-025-044a संहर्ता वृष्णिचक्रस्य नान्यो मद्विद्यते शुभे ।
 11-025-044c जानेऽहमेतदप्येवं चीर्णं चरसि क्षत्रिये ॥
 11-025-045a अवध्यास्ते नरैरन्यैरपि वा देवदानवैः ।
 11-025-045c परस्परकृतं नाशमतः प्राप्स्यन्ति यादवाः ॥
 11-025-046a इत्युक्तवति दाशार्हे पाण्डवास्त्रस्तचेतसः ।
 11-025-046c बभूवुर्भृशसंविग्ना निराशाश्चापि जीविते ॥

11-026-001 वासुदेव उवाच

- 11-026-001a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गान्धारि मा च शोके मनः कृथाः ।
 11-026-001c तवैव ह्यपराधेन कुरवो निधनं गताः ॥
 11-026-002a या त्वं पुत्रं दुरात्मानमीर्षुमत्यन्तमानिनम् ।
 11-026-002c दुर्योधनं पुरस्कृत्य दुष्कृतं साधु मन्यसे ॥
 11-026-003a निष्ठुरं वैरपरुषं वृद्धानां शासनातिगम् ।
 11-026-003c कथमात्मकृतं दोषं मय्याधातुमिहेच्छसि ॥
 11-026-004a मृतं वा यदि वा नष्टं योऽतीतमनुशोचति ।

- 11-026-004c दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ॥
 11-026-005a तपोर्थीयं ब्राह्मणी धत्त गर्भं; गौर्वोढारं धावितारं तुरंगी ।
 11-026-005c शूद्रा दासं पशुपालं तु वैश्या; वधार्थीयं त्वद्विधा राजपुत्री ॥

11-026-006 वैशंपायन उवाच

- 11-026-006a तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य पुनरुक्तं वचोऽप्रियम् ।
 11-026-006c तूष्णीं बभूव गान्धारी शोकव्याकुललोचना ॥
 11-026-007a धृतराष्ट्रस्तु राजर्षिर्निगृह्याबुद्धिजं तमः ।
 11-026-007c पर्यपृच्छत धर्मात्मा धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥
 11-026-008a जीवतां परिमाणज्ञः सैन्यानामसि पाण्डव ।
 11-026-008c हतानां यदि जानीषे परिमाणं वदस्व मे ॥

11-026-009 युधिष्ठिर उवाच

- 11-026-009a दशायुतानामयुतं सहस्राणि च विंशतिः ।
 11-026-009c कोट्यः षष्टिश्च षट्चैव येऽस्मिन् राजमृधे हताः ॥
 11-026-010a अलक्ष्याणां तु वीराणां सहस्राणि चतुर्दश ।
 11-026-010c दश चान्यानि राजेन्द्र शतं षष्टिश्च पञ्च च ॥

11-026-011 धृतराष्ट्र उवाच

- 11-026-011a युधिष्ठिर गतिं कां ते गताः पुरुषसत्तमाः ।
 11-026-011c आचक्ष्व मे महाबाहो सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥

11-026-012 युधिष्ठिर उवाच

- 11-026-012a यैर्हुतानि शरीराणि हृष्टैः परमसंयुगे ।
 11-026-012c देवराजसमाल्लोकान्गतास्ते सत्यविक्रमाः ॥
 11-026-013a ये त्वहृष्टेन मनसा मर्तव्यमिति भारत ।
 11-026-013c युध्यमाना हताः संख्ये ते गन्धर्वैः समागताः ॥
 11-026-014a ये तु संग्रामभूमिष्ठा याचमानाः पराङ्मुखाः ।
 11-026-014c शस्त्रेण निधनं प्राप्ता गतास्ते गुह्यकान्प्रति ॥
 11-026-015a पीड्यमानाः परैर्ये तु हीयमाना निरायुधाः ।
 11-026-015c ह्रीनिषेधा महात्मानः परानभिमुखा रणे ॥
 11-026-016a छिद्यमानाः शितैः शस्त्रैः क्षत्रधर्मपरायणाः ।
 11-026-016c गतास्ते ब्रह्मसदनं हता वीराः सुवर्चसः ॥

11-026-017a ये तत्र निहता राजन्नन्तरायोधनं प्रति ।
 11-026-017c यथा कथंचित्ते राजन्संप्राप्ता उत्तरान्कुरून् ॥

11-026-018 धृतराष्ट्र उवाच

11-026-018a केन ज्ञानबलेनैवं पुत्र पश्यसि सिद्धवत् ।
 11-026-018c तन्मे वद महाबाहो श्रोतव्यं यदि वै मया ॥

11-026-019 युधिष्ठिर उवाच

11-026-019a निदेशाद्भवतः पूर्वं वने विचरता मया ।
 11-026-019c तीर्थयात्राप्रसङ्गेन संप्राप्तोऽयमनुग्रहः ॥
 11-026-020a देवर्षिलोमशो दृष्टस्ततः प्राप्तोऽस्म्यनुस्मृतिम् ।
 11-026-020c दिव्यं चक्षुरपि प्राप्तं ज्ञानयोगेन वै पुरा ॥

11-026-021 धृतराष्ट्र उवाच

11-026-021a येऽत्रानाथा जनस्यास्य सनाथा ये च भारत ।
 11-026-021c कच्चित्तेषां शरीराणि धक्ष्यन्ति विधिपूर्वकम् ॥
 11-026-022a न येषां सन्ति कर्तारो न च येऽत्राहिताग्नयः ।
 11-026-022c वयं च कस्य कुर्यामो बहुत्वात्तात कर्मणः ॥
 11-026-023a यान्सुपर्णाश्च गृध्राश्च विकर्षन्ति ततस्ततः ।
 11-026-023c तेषां तु कर्मणा लोका भविष्यन्ति युधिष्ठिर ॥

11-026-024 वैशंपायन उवाच

11-026-024a एवमुक्तो महाप्राज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 11-026-024c आदिदेश सुधर्माणं धौम्यं सूतं च संजयम् ॥
 11-026-025a विदुरं च महाबुद्धिं युयुत्सुं चैव कौरवम् ।
 11-026-025c इन्द्रसेनमुखांश्चैव भृत्यान्सूतांश्च सर्वशः ॥
 11-026-026a भवन्तः कारयन्त्वेषां प्रेतकार्याणि सर्वशः ।
 11-026-026c यथा चानाथवत्किंचिच्छरीरं न विनश्यति ॥
 11-026-027a शासनाद्धर्मराजस्य क्षत्ता सूतश्च संजयः ।
 11-026-027c सुधर्मा धौम्यसहित इन्द्रसेनादयस्तथा ॥
 11-026-028a चन्दनागुरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्युत ।
 11-026-028c घृतं तैलं च गन्धांश्च क्षौमाणि वसनानि च ॥
 11-026-029a समाहृत्य महार्हाणि दारूणां चैव संचयान् ।
 11-026-029c रथांश्च मृदितांस्तत्र नानाप्रहरणानि च ॥

11-026-030a	चिताः कृत्वा प्रयत्नेन यथामुख्यान्नराधिपान् ।
11-026-030c	दाहयामासुरव्यग्रा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
11-026-031a	दुर्योधनं च राजानं भ्रातृश्रास्य शताधिकान् ।
11-026-031c	शल्यं शलं च राजानं भूरिश्रवसमेव च ॥
11-026-032a	जयद्रथं च राजानमभिमन्युं च भारत ।
11-026-032c	दौःशासनिं लक्ष्मणं च धृष्टकेतुं च पार्थिवम् ॥
11-026-033a	बृहन्तं सोमदत्तं च सृञ्जयांश्च शताधिकान् ।
11-026-033c	राजानं क्षेमधन्वानं विराटद्रुपदौ तथा ॥
11-026-034a	शिखण्डिनं च पाञ्चाल्यं धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
11-026-034c	युधामन्युं च विक्रान्तमुत्तमौजसमेव च ॥
11-026-035a	कौसल्यं द्रौपदेयांश्च शकुनिं चापि सौबलम् ।
11-026-035c	अचलं वृषकं चैव भगदत्तं च पार्थिवम् ॥
11-026-036a	कर्णं वैकर्तनं चैव सहपुत्रममर्षणम् ।
11-026-036c	केकयांश्च महेष्वासांस्त्रिगर्तांश्च महारथान् ॥
11-026-037a	घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं बकभ्रातरमेव च ।
11-026-037c	अलम्बुसं च राजानं जलसंधं च पार्थिवम् ॥
11-026-038a	अन्यांश्च पार्थिवान्राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
11-026-038c	घृतधाराहुतैर्दीप्तैः पावकैः समदाहयन् ॥
11-026-039a	पितृमेधाश्च केषांचिदवर्तन्त महात्मनाम् ।
11-026-039c	सामभिश्चाप्यगायन्त तेऽन्वशोच्यन्त चापरैः ॥
11-026-040a	साम्नामृचां च नादेन स्त्रीणां च रुदितस्वनैः ।
11-026-040c	कश्मलं सर्वभूतानां निशायां समपद्यत ॥
11-026-041a	ते विधूमाः प्रदीप्ताश्च दीप्यमानाश्च पावकाः ।
11-026-041c	नभसीवान्वदृश्यन्त ग्रहास्तन्वभ्रसंवृताः ॥
11-026-042a	ये चाप्यनाथास्तत्रासन्नानादेशसमागताः ।
11-026-042c	तांश्च सर्वान्समानाय्य राशीन्कृत्वा सहस्रशः ॥
11-026-043a	चित्वा दारुभिरव्यग्रः प्रभूतैः स्नेहतापितैः ।
11-026-043c	दाहयामास विदुरो धर्मराजस्य शासनात् ॥
11-026-044a	कारयित्वा क्रियास्तेषां कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
11-026-044c	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गङ्गामभिमुखोऽगमत् ॥

11-027-001 वैशंपायन उवाच

- 11-027-001a ते समासाद्य गङ्गां तु शिवां पुण्यजनोचिताम् ।
 11-027-001c हृदिनीं वप्रसंपन्नां महानूपां महावनाम् ॥
 11-027-002a भूषणान्युत्तरीयाणि वेष्टनान्यवमुच्य च ।
 11-027-002c ततः पितृणां पौत्राणां भ्रातृणां स्वजनस्य च ॥
 11-027-003a पुत्राणामार्यकाणां च पतीनां च कुरुस्त्रियः ।
 11-027-003c उदकं चक्रिरे सर्वा रुदन्त्यो भृशदुःखिताः ॥
 11-027-003e सुहृदां चापि धर्मज्ञाः प्रचक्रुः सलिलक्रियाः ॥
 11-027-004a उदके क्रियमाणे तु वीराणां वीरपत्निभिः ।
 11-027-004c सूपतीर्थाभवद्गङ्गा भूयो विप्रससार च ॥
 11-027-005a तन्महोदधिसंकाशं निरानन्दमनुत्सवम् ।
 11-027-005c वीरपत्नीभिराकीर्णं गङ्गातीरमशोभत ॥
 11-027-006a ततः कुन्ती महाराज सहसा शोककर्षिता ।
 11-027-006c रुदती मन्दया वाचा पुत्रान्वचनमब्रवीत् ॥
 11-027-007a यः स शूरो महेष्वासो रथयूथपयूथपः ।
 11-027-007c अर्जुनेन हतः संख्ये वीरलक्षणलक्षितः ॥
 11-027-008a यं सूतपुत्रं मन्यध्वं राधेयमिति पाण्डवाः ।
 11-027-008c यो व्यराजच्चमूमध्ये दिवाकर इव प्रभुः ॥
 11-027-009a प्रत्ययुध्यत यः सर्वान्पुरा वः सपदानुगान् ।
 11-027-009c दुर्योधनबलं सर्वं यः प्रकर्षन्व्यरोचत ॥
 11-027-010a यस्य नास्ति समो वीर्ये पृथिव्यामपि कश्चन ।
 11-027-010c सत्यसंधस्य शूरस्य संग्रामेष्वपलायिनः ॥
 11-027-011a कुरुध्वमुदकं तस्य भ्रातुरक्लिष्टकर्मणः ।
 11-027-011c स हि वः पूर्वजो भ्राता भास्करान्मय्यजायत ॥
 11-027-011e कुण्डली कवची शूरो दिवाकरसमप्रभः ॥
 11-027-012a श्रुत्वा तु पाण्डवाः सर्वे मातुर्वचनमप्रियम् ।
 11-027-012c कर्णमेवानुशोचन्त भूयश्चार्ततराभवन् ॥
 11-027-013a ततः स पुरुषव्याघ्रः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 11-027-013c उवाच मातरं वीरो निःश्वसन्निव पन्नगः ॥
 11-027-014a यस्येषुपातमासाद्य नान्यस्तिष्ठेद्धनंजयात् ।
 11-027-014c कथं पुत्रो भवत्यां स देवगर्भः पुराभवत् ॥

11-027-015a	यस्य बाहुप्रतापेन तापिताः सर्वतो वयम् ।
11-027-015c	तमग्निमिव वस्त्रेण कथं छादितवत्यसि ॥
11-027-015e	यस्य बाहुबलं घोरं धार्तराष्ट्रैरुपासितम् ॥
11-027-016a	नान्यः कुन्तीसुतात्कर्णादगृह्णाद्रथिनां रथी ।
11-027-016c	स नः प्रथमजो भ्राता सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥
11-027-016e	असूत तं भवत्यग्रे कथमद्भुतविक्रमम् ॥
11-027-017a	अहो भवत्या मन्त्रस्य पिधानेन वयं हताः ।
11-027-017c	निधनेन हि कर्णस्य पीडिताः स्म सबान्धवाः ॥
11-027-018a	अभिमन्योर्विनाशेन द्रौपदेयवधेन च ।
11-027-018c	पाञ्चालानां च नाशेन कुरूणां पतनेन च ॥
11-027-019a	ततः शतगुणं दुःखमिदं मामस्पृशद्भृशम् ।
11-027-019c	कर्णमेवानुशोचन्हि दह्याम्यग्नाविवाहितः ॥
11-027-020a	न हि स्म किञ्चिदप्राप्यं भवेदपि दिवि स्थितम् ।
11-027-020c	न च स्म वैशसं घोरं कौरवान्तकरं भवेत् ॥
11-027-021a	एवं विलप्य बहुलं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
11-027-021c	विनदञ्जानकै राजंश्चकारास्योदकं प्रभुः ॥
11-027-022a	ततो विनेदुः सहसा स्त्रीपुंसास्तत्र सर्वशः ।
11-027-022c	अभितो ये स्थितास्तत्र तस्मिन्नुदककर्मणि ॥
11-027-023a	तत आनाययामास कर्णस्य सपरिच्छदम् ।
11-027-023c	स्त्रियः कुरुपतिर्धीमान्भ्रातुः प्रेम्णा युधिष्ठिरः ॥
11-027-024a	स ताभिः सह धर्मात्मा प्रेतकृत्यमनन्तरम् ।
11-027-024c	कृत्वोत्ततार गङ्गायाः सलिलादाकुलेन्द्रियः ॥

१२.शान्तिपर्व

००१

12-001-001	वैशंपायन उवाच
12-001-001a	कृतोदकास्ते सुहृदां सर्वेषां पाण्डुनन्दनाः ।
12-001-001c	विदुरो धृतराष्ट्रश्च सर्वाश्च भरतस्त्रियः ॥
12-001-002a	तत्र ते सुमहात्मानो न्यवसन्कुरुनन्दनाः ।
12-001-002c	शौचं निवर्तयिष्यन्तो मासमेकं बहिः पुरात् ॥
12-001-003a	कृतोदकं तु राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।

- 12-001-003c अभिजग्मुर्महात्मानः सिद्धा ब्रह्मर्षिसत्तमाः ॥
- 12-001-004a द्वैपायनो नारदश्च देवलश्च महानृषिः ।
- 12-001-004c देवस्थानश्च कण्वश्च तेषां शिष्याश्च सत्तमाः ॥
- 12-001-005a अन्ये च वेदविद्वांसः कृतप्रज्ञा द्विजातयः ।
- 12-001-005c गृहस्थाः स्नातकाः सर्वे ददृशुः कुरुसत्तमम् ॥
- 12-001-006a अभिगम्य महात्मानः पूजिताश्च यथाविधि ।
- 12-001-006c आसनेषु महार्हेषु विविशुस्ते महर्षयः ॥
- 12-001-007a प्रतिगृह्य ततः पूजां तत्कालसदृशीं तदा ।
- 12-001-007c पर्युपासन्यथान्यायं परिवार्य युधिष्ठिरम् ॥
- 12-001-008a पुण्ये भागीरथीतीरे शोकव्याकुलचेतसम् ।
- 12-001-008c आश्वासयन्तो राजानं विप्राः शतसहस्रशः ॥
- 12-001-009a नारदस्त्वब्रवीत्काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
- 12-001-009c विचार्य मुनिभिः सार्धं तत्कालसदृशं वचः ॥
- 12-001-010a भवतो बाहुवीर्येण प्रसादान्माधवस्य च ।
- 12-001-010c जितेयमवनिः कृत्स्ना धर्मेण च युधिष्ठिर ॥
- 12-001-011a दिष्ट्या मुक्ताः स्थ संग्रामादस्माल्लोकभयंकरात् ।
- 12-001-011c क्षत्रधर्मरतश्चापि कच्चिन्मोदसि पाण्डव ॥
- 12-001-012a कच्चिच्च निहतामित्रः प्रीणासि सुहृदो नृप ।
- 12-001-012c कच्चिच्छ्रियमिमां प्राप्य न त्वां शोकः प्रबाधते ॥

12-001-013 युधिष्ठिर उवाच

- 12-001-013a विजितेयं मही कृत्स्ना कृष्णबाहुबलाश्रयात् ।
- 12-001-013c ब्राह्मणानां प्रसादेन भीमार्जुनबलेन च ॥
- 12-001-014a इदं तु मे महद्दुःखं वर्तते हृदि नित्यदा ।
- 12-001-014c कृत्वा ज्ञातिक्षयमिमं महान्तं लोभकारितम् ॥
- 12-001-015a सौभद्रं द्रौपदेयांश्च घातयित्वा प्रियान्सुतान् ।
- 12-001-015c जयोऽयमजयाकारो भगवन्प्रतिभाति मे ॥
- 12-001-016a किं नु वक्ष्यति वाष्णोयी वधूर्मे मधुसूदनम् ।
- 12-001-016c द्वारकावासिनी कृष्णमितः प्रतिगतं हरिम् ॥
- 12-001-017a द्रौपदी हतपुत्रेयं कृपणा हतबान्धवा ।
- 12-001-017c अस्मत्प्रियहिते युक्ता भूयः पीडयतीव माम् ॥
- 12-001-018a इदमन्यच्च भगवन्यत्त्वां वक्ष्यामि नारद ।

12-001-018c	मन्त्रसंवरणेनास्मि कुन्त्या दुःखेन योजितः ॥
12-001-019a	योऽसौ नागायुतबलो लोकेऽप्रतिरथो रणे ।
12-001-019c	सिंहखेलगतिर्धीमान्धृणी दान्तो यतव्रतः ॥
12-001-020a	आश्रयो धार्तराष्ट्राणां मानी तीक्ष्णपराक्रमः ।
12-001-020c	अमर्षी नित्यसंरम्भी क्षेप्तास्माकं रणे रणे ॥
12-001-021a	शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधी च कृती चाद्भुतविक्रमः ।
12-001-021c	गूढोत्पन्नः सुतः कुन्त्या भ्रातास्माकं च सोदरः ॥
12-001-022a	तोयकर्मणि यं कुन्ती कथयामास सूर्यजम् ।
12-001-022c	पुत्रं सर्वगुणोपेतमवकीर्णं जले पुरा ॥
12-001-023a	यं सूतपुत्रं लोकोऽयं राधेयं चाप्यमन्यत ।
12-001-023c	स ज्येष्ठपुत्रः कुन्त्या वै भ्रातास्माकं च मातृजः ॥
12-001-024a	अजानता मया संख्ये राज्यलुब्धेन घातितः ।
12-001-024c	तन्मे दहति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ॥
12-001-025a	न हि तं वेद पार्थोऽपि भ्रातरं श्वेतवाहनः ।
12-001-025c	नाहं न भीमो न यमौ स त्वस्मान्वेद सुव्रतः ॥
12-001-026a	गता किल पृथा तस्य सकाशमिति नः श्रुतम् ।
12-001-026c	अस्माकं शमकामा वै त्वं च पुत्रो ममेत्यथ ॥
12-001-027a	पृथाया न कृतः कामस्तेन चापि महात्मना ।
12-001-027c	अतिपश्चादिदं मातर्यवोचदिति नः श्रुतम् ॥
12-001-028a	न हि शक्ष्याम्यहं त्यक्तुं नृपं दुर्योधनं रणे ।
12-001-028c	अनार्यं च नृशंसं च कृतघ्नं च हि मे भवेत् ॥
12-001-029a	युधिष्ठिरेण संधिं च यदि कुर्यां मते तव ।
12-001-029c	भीतो रणे श्वेतवाहादिति मां मंस्यते जनः ॥
12-001-030a	सोऽहं निर्जित्य समरे विजयं सहकेशवम् ।
12-001-030c	संधास्ये धर्मपुत्रेण पश्चादिति च सोऽब्रवीत् ॥
12-001-031a	तमवोचत्किल पृथा पुनः पृथुलवक्षसम् ।
12-001-031c	चतुर्णामभयं देहि कामं युध्यस्व फल्गुनम् ॥
12-001-032a	सोऽब्रवीन्मातरं धीमान्वेपमानः कृताञ्जलिः ।
12-001-032c	प्राप्तान्विषह्यांश्चतुरो न हनिष्यामि ते सुतान् ॥
12-001-033a	पञ्चैव हि सुता मातर्भविष्यन्ति हि ते ध्रुवम् ।
12-001-033c	सकर्णा वा हते पार्थे सार्जुना वा हते मयि ॥

- 12-001-034a तं पुत्रगृद्धिनी भूयो माता पुत्रमथाब्रवीत् ।
 12-001-034c भ्रातृणां स्वस्ति कुर्वीथा येषां स्वस्ति चिकीर्षसि ॥
 12-001-035a तमेवमुक्त्वा तु पृथा विसृज्योपययौ गृहान् ।
 12-001-035c सोऽर्जुनेन हतो वीरो भ्राता भ्रात्रा सहोदरः ॥
 12-001-036a न चैव विवृतो मन्त्रः पृथायास्तस्य वा मुने ।
 12-001-036c अथ शूरो महेष्वासः पार्थेनासौ निपातितः ॥
 12-001-037a अहं त्वज्ञासिषं पश्चात्स्वसोदर्यं द्विजोत्तम ।
 12-001-037c पूर्वजं भ्रातरं कर्णं पृथाया वचनात्प्रभो ॥
 12-001-038a तेन मे दूयतेऽतीव हृदयं भ्रातृघातिनः ।
 12-001-038c कर्णार्जुनसहायोऽहं जयेयमपि वासवम् ॥
 12-001-039a सभायां क्लिश्यमानस्य धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ।
 12-001-039c सहसोत्पतितः क्रोधः कर्णं दृष्ट्वा प्रशाम्यति ॥
 12-001-040a यदा ह्यस्य गिरो रूक्षाः शृणोमि कटुकोदयाः ।
 12-001-040c सभायां गदतो द्यूते दुर्योधनहितैषिणः ॥
 12-001-041a तदा नश्यति मे क्रोधः पादौ तस्य निरीक्ष्य ह ।
 12-001-041c कुन्त्या हि सदृशौ पादौ कर्णस्येति मतिर्मम ॥
 12-001-042a सादृश्यहेतुमन्विच्छन्पृथायास्तव चैव ह ।
 12-001-042c कारणं नाधिगच्छामि कथंचिदपि चिन्तयन् ॥
 12-001-043a कथं नु तस्य संग्रामे पृथिवी चक्रमग्रसत् ।
 12-001-043c कथं च शप्तो भ्राता मे तत्त्वं वक्तुमिहार्हसि ॥
 12-001-044a श्रोतुमिच्छामि भगवंस्त्वत्तः सर्वं यथातथम् ।
 12-001-044c भवान्हि सर्वविद्विद्वाँल्लोके वेद कृताकृतम् ॥

12-002-001 वैशंपायन उवाच

- 12-002-001a स एवमुक्तस्तु मुनिर्नारदो वदतां वरः ।
 12-002-001c कथयामास तत्सर्वं यथा शप्तः स सूतजः ॥
 12-002-002a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
 12-002-002c न कर्णार्जुनयोः किंचिदविषह्यं भवेद्रणे ॥
 12-002-003a गुह्यमेतत्तु देवानां कथयिष्यामि ते नृप ।
 12-002-003c तन्निबोध महाराज यथा वृत्तमिदं पुरा ॥
 12-002-004a क्षत्रं स्वर्गं कथं गच्छेच्छस्त्रपूतमिति प्रभो ।
 12-002-004c संघर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भो विनिर्मितः ॥

12-002-005a	स बालस्तेजसा युक्तः सूतपुत्रत्वमागतः ।
12-002-005c	चकाराङ्गिरसां श्रेष्ठे धनुर्वेदं गुरौ तव ॥
12-002-006a	स बलं भीमसेनस्य फल्गुनस्य च लाघवम् ।
12-002-006c	बुद्धिं च तव राजेन्द्र यमयोर्विनयं तथा ॥
12-002-007a	सख्यं च वासुदेवेन बाल्ये गाण्डीवधन्वनः ।
12-002-007c	प्रजानामनुरागं च चिन्तयानो व्यदह्यत ॥
12-002-008a	स सख्यमगमद्बाल्ये राज्ञा दुर्योधनेन वै ।
12-002-008c	युष्माभिर्नित्यसंद्विष्टो दैवाच्चापि स्वभावतः ॥
12-002-009a	विद्याधिकमथालक्ष्य धनुर्वेदे धनंजयम् ।
12-002-009c	द्रोणं रहस्युपागम्य कर्णो वचनमब्रवीत् ॥
12-002-010a	ब्रह्मास्त्रं वेत्तुमिच्छामि सरहस्यनिवर्तनम् ।
12-002-010c	अर्जुनेन समो युद्धे भवेयमिति मे मतिः ॥
12-002-011a	समः पुत्रेषु च स्नेहः शिष्येषु च तव ध्रुवम् ।
12-002-011c	त्वत्प्रसादान्न मां ब्रूयुरकृतास्त्रं विचक्षणाः ॥
12-002-012a	द्रोणस्तथोक्तः कर्णेन सापेक्षः फल्गुनं प्रति ।
12-002-012c	दौरात्म्यं चापि कर्णस्य विदित्वा तमुवाच ह ॥
12-002-013a	ब्रह्मास्त्रं ब्राह्मणो विद्याद्यथावच्चरितव्रतः ।
12-002-013c	क्षत्रियो वा तपस्वी यो नान्यो विद्यात्कथंचन ॥
12-002-014a	इत्युक्तोऽङ्गिरसां श्रेष्ठमामन्त्र्य प्रतिपूज्य च ।
12-002-014c	जगाम सहसा रामं महेन्द्रं पर्वतं प्रति ॥
12-002-015a	स तु राममुपागम्य शिरसाभिप्रणम्य च ।
12-002-015c	ब्राह्मणो भार्गवोऽस्मीति गौरवेणाभ्यगच्छत ॥
12-002-016a	रामस्तं प्रतिजग्राह पृष्ट्वा गोत्रादि सर्वशः ।
12-002-016c	उष्यतां स्वागतं चेति प्रीतिमांश्चाभवद्भृशम् ॥
12-002-017a	तत्र कर्णस्य वसतो महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ।
12-002-017c	गन्धर्वै राक्षसैर्यक्षैर्देवैश्चासीत्समागमः ॥
12-002-018a	स तत्रेष्वस्त्रमकरोद्भृगुश्रेष्ठाद्यथाविधि ।
12-002-018c	प्रियश्चाभवदत्यर्थं देवगन्धर्वरक्षसाम् ॥
12-002-019a	स कदाचित्समुद्रान्ते विचरन्नाश्रमान्तिके ।
12-002-019c	एकः खड्गधनुष्पाणिः परिचक्राम सूतजः ॥
12-002-020a	सोऽग्निहोत्रप्रसक्तस्य कस्यचिद्ब्रह्मवादिनः ।

- 12-002-020c जघानाज्ञानतः पार्थ होमधेनुं यदृच्छया ॥
 12-002-021a तदज्ञानकृतं मत्वा ब्राह्मणाय न्यवेदयत् ।
 12-002-021c कर्णः प्रसादयंश्चैनमिदमित्यब्रवीद्वचः ॥
 12-002-022a अबुद्धिपूर्वं भगवन्धेनुरेषा हता तव ।
 12-002-022c मया तत्र प्रसादं मे कुरुष्वेति पुनः पुनः ॥
 12-002-023a तं स विप्रोऽब्रवीत्क्रुद्धो वाचा निर्भर्त्सयन्निव ।
 12-002-023c दुराचार वधार्हस्त्वं फलं प्राप्नुहि दुर्मते ॥
 12-002-024a येन विस्पर्धसे नित्यं यदर्थं घटसेऽनिशम् ।
 12-002-024c युध्यतस्तेन ते पाप भूमिश्चक्रं ग्रसिष्यति ॥
 12-002-025a ततश्चक्रे महीग्रस्ते मूर्धानं ते विचेतसः ।
 12-002-025c पातयिष्यति विक्रम्य शत्रुर्गच्छ नराधम ॥
 12-002-026a यथेयं गौर्हता मूढ प्रमत्तेन त्वया मम ।
 12-002-026c प्रमत्तस्यैवमेवान्यः शिरस्ते पातयिष्यति ॥
 12-002-027a ततः प्रसादयामास पुनस्तं द्विजसत्तमम् ।
 12-002-027c गोभिर्धनैश्च रत्नैश्च स चैनं पुनरब्रवीत् ॥
 12-002-028a नेदं मद्ब्याहतं कुर्यात्सर्वलोकोऽपि वै मृषा ।
 12-002-028c गच्छ वा तिष्ठ वा यद्वा कार्यं ते तत्समाचर ॥
 12-002-029a इत्युक्तो ब्राह्मणेनाथ कर्णो दैन्यादधोमुखः ।
 12-002-029c राममभ्यागमद्भीतस्तदेव मनसा स्मरन् ॥

12-003-001 नारद उवाच

- 12-003-001a कर्णस्य बाहुवीर्येण प्रश्रयेण दमेन च ।
 12-003-001c तुतोष भृगुशार्दूलो गुरुशुश्रूषया तथा ॥
 12-003-002a तस्मै स विधिवत्कृत्स्नं ब्रह्मास्त्रं सनिवर्तनम् ।
 12-003-002c प्रोवाचाखिलमव्यग्रं तपस्वी सुतपस्विने ॥
 12-003-003a विदितास्त्रस्ततः कर्णो रममाणोऽऽश्रमे भृगोः ।
 12-003-003c चकार वै धनुर्वेदे यत्नमद्भुतविक्रमः ॥
 12-003-004a ततः कदाचिद्रामस्तु चरन्नाश्रममन्तिकात् ।
 12-003-004c कर्णेन सहितो धीमानुपवासेन कर्षितः ॥
 12-003-005a सुष्वाप जामदग्न्यो वै विस्रम्भोत्पन्नसौहृदः ।
 12-003-005c कर्णस्योत्सङ्ग आधाय शिरः क्लान्तमना गुरुः ॥
 12-003-006a अथ कृमिः श्लेष्ममयो मांसशोणितभोजनः ।

12-003-006c	दारुणो दारुणस्पर्शः कर्णस्याभ्याशमागमत् ॥
12-003-007a	स तस्योरुमथासाद्य बिभेद रुधिराशनः ।
12-003-007c	न चैनमशकत्क्षेप्तुं हन्तुं वापि गुरोर्भयात् ॥
12-003-008a	संदश्यमानोऽपि तथा कृमिणा तेन भारत ।
12-003-008c	गुरुप्रबोधशङ्की च तमुपैक्षत सूतजः ॥
12-003-009a	कर्णस्तु वेदनां धैर्यादसह्यां विनिगृह्य ताम् ।
12-003-009c	अकम्पन्नव्यथंश्चैव धारयामास भार्गवम् ॥
12-003-010a	यदा तु रुधिरेणाङ्गो परिस्पृष्टो भृगूद्वहः ।
12-003-010c	तदाबुध्यत तेजस्वी संतप्तश्चेदमब्रवीत् ॥
12-003-011a	अहोऽस्म्यशुचितां प्राप्तः किमिदं क्रियते त्वया ।
12-003-011c	कथयस्व भयं त्यक्त्वा याथातथ्यमिदं मम ॥
12-003-012a	तस्य कर्णस्तदाचष्ट कृमिणा परिभक्षणम् ।
12-003-012c	ददर्श रामस्तं चापि कृमिं सूकरसंनिभम् ॥
12-003-013a	अष्टपादं तीक्ष्णदंष्ट्रं सूचीभिरिव संवृतम् ।
12-003-013c	रोमभिः संनिरुद्धाङ्गमलर्कं नाम नामतः ॥
12-003-014a	स दृष्टमात्रो रामेण कृमिः प्राणानवासृजत् ।
12-003-014c	तस्मिन्नेवासृक्संक्लिन्ने तदद्भुतमिवाभवत् ॥
12-003-015a	ततोऽन्तरिक्षे ददृशे विश्वरूपः करालवान् ।
12-003-015c	राक्षसो लोहितग्रीवः कृष्णाङ्गो मेघवाहनः ॥
12-003-016a	स रामं प्राञ्जलिर्भूत्वा बभाषे पूर्णमानसः ।
12-003-016c	स्वस्ति ते भृगुशार्दूल गमिष्यामि यथागतम् ॥
12-003-017a	मोक्षितो नरकादस्मि भवता मुनिसत्तम ।
12-003-017c	भद्रं च तेऽस्तु नन्दिश्च प्रियं मे भवता कृतम् ॥
12-003-018a	तमुवाच महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
12-003-018c	कस्त्वं कस्माच्च नरकं प्रतिपन्नो ब्रवीहि तत् ॥
12-003-019a	सोऽब्रवीदहमासं प्राग्गृत्सो नाम महासुरः ।
12-003-019c	पुरा देवयुगे तात भृगोस्तुल्यवया इव ॥
12-003-020a	सोऽहं भृगोः सुदयितां भार्यामपहरं बलात् ।
12-003-020c	महर्षेरभिशापेन कृमिभूतोऽपतं भुवि ॥
12-003-021a	अब्रवीत्तु स मां क्रोधात्तव पूर्वपितामहः ।
12-003-021c	मूत्रश्लेष्माशनः पाप निरयं प्रतिपत्स्यसे ॥

- 12-003-022a शापस्यान्तो भवेद्ब्रह्मन्नित्येवं तमथाब्रुवम् ।
 12-003-022c भविता भार्गवे राम इति मामब्रवीद्भृगुः ॥
 12-003-023a सोऽहमेतां गतिं प्राप्तो यथा नकुशलं तथा ।
 12-003-023c त्वया साधो समागम्य विमुक्तः पापयोनितः ॥
 12-003-024a एवमुक्त्वा नमस्कृत्य ययौ रामं महासुरः ।
 12-003-024c रामः कर्णं तु सक्रोधमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 12-003-025a अतिदुःखमिदं मूढ न जातु ब्राह्मणः सहेत् ।
 12-003-025c क्षत्रियस्यैव ते धैर्यं कामया सत्यमुच्यताम् ॥
 12-003-026a तमुवाच ततः कर्णः शापभीतः प्रसादयन् ।
 12-003-026c ब्रह्मक्षत्रान्तरे सूतं जातं मां विद्धि भार्गव ॥
 12-003-027a राधेयः कर्ण इति मां प्रवदन्ति जना भुवि ।
 12-003-027c प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन्स्त्रलुब्धस्य भार्गव ॥
 12-003-028a पिता गुरुर्न संदेहो वेदविद्याप्रदः प्रभुः ।
 12-003-028c अतो भार्गव इत्युक्तं मया गोत्रं तवान्तिके ॥
 12-003-029a तमुवाच भृगुश्रेष्ठः सरोषः प्रहसन्निव ।
 12-003-029c भूमौ निपतितं दीनं वेपमानं कृताञ्जलिम् ॥
 12-003-030a यस्मान्मिथ्योपचरितो अस्त्रलोभादिह त्वया ।
 12-003-030c तस्मादेतद्धि ते मूढ ब्रह्मास्त्रं प्रतिभास्यति ॥
 12-003-031a अन्यत्र वधकालात्ते सदृशेन समेयुषः ।
 12-003-031c अब्राह्मणे न हि ब्रह्म ध्रुवं तिष्ठेत्कदाचन ॥
 12-003-032a गच्छेदानीं न ते स्थानमनृतस्येह विद्यते ।
 12-003-032c न त्वया सदृशो युद्धे भविता कश्त्रियो भुवि ॥
 12-003-033a एवमुक्तस्तु रामेण न्यायेनोपजगाम सः ।
 12-003-033c दुर्योधनमुपागम्य कृतास्त्रोऽस्मीति चाब्रवीत् ॥

12-004-001 नारद उवाच

- 12-004-001a कर्णस्तु समवाप्यैतदस्त्रं भार्गवनन्दनात् ।
 12-004-001c दुर्योधनेन सहितो मुमुदे भरतर्षभ ॥
 12-004-002a ततः कदाचिद्राजानः समाजग्मुः स्वयंवरे ।
 12-004-002c कलिङ्गविषये राजत्राज्ञश्चित्राङ्गदस्य च ॥
 12-004-003a श्रीमद्राजपुरं नाम नगरं तत्र भारत ।
 12-004-003c राजानः शतशस्तत्र कन्यार्थं समुपागमन् ॥

12-004-004a	श्रुत्वा दुर्योधनस्तत्र समेतान्सर्वपार्थिवान् ।
12-004-004c	रथेन काञ्चनाङ्गेन कर्णेन सहितो ययौ ॥
12-004-005a	ततः स्वयंवरे तस्मिन्संप्रवृत्ते महोत्सवे ।
12-004-005c	समापेतुर्नृपतयः कन्यार्थे नृपसत्तम ॥
12-004-006a	शिशुपालो जरासंधो भीष्मको वक्र एव च ।
12-004-006c	कपोतरोमा नीलश्च रुक्मी च दृढविक्रमः ॥
12-004-007a	सृगालश्च महाराज स्त्रीराज्याधिपतिश्च यः ।
12-004-007c	अशोकः शतधन्वा च भोजो वीरश्च नामतः ॥
12-004-008a	एते चान्ये च बहवो दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
12-004-008c	म्लेच्छाचार्याश्च राजानः प्राच्योदीच्याश्च भारत ॥
12-004-009a	काञ्चनाङ्गदिनः सर्वे बद्धजाम्बूनदस्रजः ।
12-004-009c	सर्वे भास्वरदेहाश्च व्याघ्रा इव मदोत्कटाः ॥
12-004-010a	ततः समुपविष्टेषु तेषु राजसु भारत ।
12-004-010c	विवेश रङ्गं सा कन्या धात्रीवर्षधरान्विता ॥
12-004-011a	ततः संश्राव्यमाणेषु राज्ञां नामसु भारत ।
12-004-011c	अत्यक्रामद्भार्तराष्ट्रं सा कन्या वरवर्णिनी ॥
12-004-012a	दुर्योधनस्तु कौरव्यो नामर्षयत लङ्घनम् ।
12-004-012c	प्रत्यषेधच्च तां कन्यामसत्कृत्य नराधिपान् ॥
12-004-013a	स वीर्यमदमत्तत्वाद्भीष्मद्रोणावुपाश्रितः ।
12-004-013c	रथमारोप्य तां कन्यामाजुहाव नराधिपान् ॥
12-004-014a	तमन्वयाद्रथी खड्गी भद्गोधाङ्गुलित्रवान् ।
12-004-014c	कर्णः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः पृष्ठतः पुरुषर्षभ ॥
12-004-015a	ततो विमर्दः सुमहात्राज्ञामासीद्युधिष्ठिर ।
12-004-015c	संनह्यतां तनुत्राणि रथान्योजयतामपि ॥
12-004-016a	तेऽभ्यधावन्त संक्रुद्धाः कर्णदुर्योधनावुभौ ।
12-004-016c	शरवर्षाणि मुञ्चन्तो मेघाः पर्वतयोरिव ॥
12-004-017a	कर्णस्तेषामापततामेकैकेन क्षुरेण ह ।
12-004-017c	धनूंषि सशरावापान्यपातयत भूतले ॥
12-004-018a	ततो विधनुषः कांश्चित्कांश्चिदुद्यतकार्मुकान् ।
12-004-018c	कांश्चिदुद्धृतो बाणान्नथशक्तिगदास्तथा ॥
12-004-019a	लाघवादाकुलीकृत्य कर्णः प्रहरतां वरः ।

- 12-004-019c हतसूतांश्च भूयिष्ठानवजिग्ये नराधिपान् ॥
 12-004-020a ते स्वयं त्वरयन्तोऽश्वान्याहि याहीति वादिनः ।
 12-004-020c व्यपेयुस्ते रणं हित्वा राजानो भग्नमानसाः ॥
 12-004-021a दुर्योधनस्तु कर्णेन पाल्यमानोऽभ्ययात्तदा ।
 12-004-021c हृष्टः कन्यामुपादाय नगरं नागसाह्वयम् ॥

12-005-001 नारद उवाच

- 12-005-001a आविष्कृतबलं कर्णं ज्ञात्वा राजा तु मागधः ।
 12-005-001c आह्वयद्द्वैतरेनाजौ जरासंधो महीपतिः ॥
 12-005-002a तयोः समभवद्युद्धं दिव्यास्त्रविदुषोर्द्वयोः ।
 12-005-002c युधि नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतोः ॥
 12-005-003a क्षीणबाणौ विधनुषौ भग्नखड्गौ महीं गतौ ।
 12-005-003c बाहुभिः समसज्जेतामुभावपि बलान्वितौ ॥
 12-005-004a बाहुकण्टकयुद्धेन तस्य कर्णोऽथ युध्यतः ।
 12-005-004c बिभेद संधिं देहस्य जरया श्लेषितस्य ह ॥
 12-005-005a स विकारं शरीरस्य दृष्ट्वा नृपतिरात्मनः ।
 12-005-005c प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीत्कर्णं वैरमुत्सृज्य भारत ॥
 12-005-006a प्रीत्या ददौ स कर्णाय मालिनीं नगरीमथ ।
 12-005-006c अङ्गेषु नरशार्दूल स राजासीत्सपत्नजित् ॥
 12-005-007a पालयामास चम्पां तु कर्णः परबलार्दनः ।
 12-005-007c दुर्योधनस्यानुमते तवापि विदितं तथा ॥
 12-005-008a एवं शस्त्रप्रतापेन प्रथितः सोऽभवत्क्षितौ ।
 12-005-008c त्वद्धितार्थं सुरेन्द्रेण भिक्षितो वर्मकुण्डले ॥
 12-005-009a स दिव्ये सहजे प्रादात्कुण्डले परमार्चिते ।
 12-005-009c सहजं कवचं चैव मोहितो देवमायया ॥
 12-005-010a विमुक्तः कुण्डलाभ्यां च सहजेन च वर्मणा ।
 12-005-010c निहतो विजयेनाजौ वासुदेवस्य पश्यतः ॥
 12-005-011a ब्राह्मणस्याभिशापेन रामस्य च महात्मनः ।
 12-005-011c कुन्त्याश्च वरदानेन मायया च शतक्रतोः ॥
 12-005-012a भीष्मावमानात्संख्यायां रथानामर्धकीर्तनात् ।
 12-005-012c शल्यात्तेजोवधाच्चापि वासुदेवनयेन च ॥
 12-005-013a रुद्रस्य देवराजस्य यमस्य वरुणस्य च ।

- 12-005-013c कुबेरद्रोणयोश्चैव कृपस्य च महात्मनः ॥
 12-005-014a अस्त्राणि दिव्यान्यादाय युधि गाण्डीवधन्वना ।
 12-005-014c हतो वैकर्तनः कर्णो दिवाकरसमद्युतिः ॥
 12-005-015a एवं शप्तस्तव भ्राता बहुभिश्चापि वज्जितः ।
 12-005-015c न शोच्यः स नरव्याघ्रो युद्धे हि निधनं गतः ॥

12-006-001 वैशंपायन उवाच

- 12-006-001a एतावदुक्त्वा देवर्षिर्विरराम स नारदः ।
 12-006-001c युधिष्ठिरस्तु राजर्षिर्दध्यौ शोकपरिप्लुतः ॥
 12-006-002a तं दीनमनसं वीरमधोवदनमातुरम् ।
 12-006-002c निःश्वसन्तं यथा नागं पर्यश्रुनयनं तथा ॥
 12-006-003a कुन्ती शोकपरीताङ्गी दुःखोपहतचेतना ।
 12-006-003c अब्रवीन्मधुराभाषा काले वचनमर्थवत् ॥
 12-006-004a युधिष्ठिर महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ।
 12-006-004c जहि शोकं महाप्राज्ञ शृणु चेदं वचो मम ॥
 12-006-005a यतितः स मया पूर्वं भ्रात्र्यं ज्ञापयितुं तव ।
 12-006-005c भास्करेण च देवेन पित्रा धर्मभृतां वर ॥
 12-006-006a यद्वाच्यं हितकामेन सुहृदा भूतिमिच्छता ।
 12-006-006c तथा दिवाकरेणोक्तः स्वप्नान्ते मम चाग्रतः ॥
 12-006-007a न चैनमशकद्भानुरहं वा स्नेहकारणैः ।
 12-006-007c पुरा प्रत्यनुनेतुं वा नेतुं वाप्येकतां त्वया ॥
 12-006-008a ततः कालपरीतः स वैरस्योद्धुक्षणे रतः ।
 12-006-008c प्रतीपकारी युष्माकमिति चोपेक्षितो मया ॥
 12-006-009a इत्युक्तो धर्मराजस्तु मात्रा बाष्पाकुलेक्षणः ।
 12-006-009c उवाच वाक्यं धर्मात्मा शोकव्याकुलचेतनः ॥
 12-006-010a भवत्या गूढमन्त्रत्वात्पीडितोऽस्मीत्युवाच ताम् ।
 12-006-010c शशाप च महातेजाः सर्वलोकेषु च स्त्रियः ॥
 12-006-010e न गुह्यं धारयिष्यन्तीत्यतिदुःखसमन्वितः ॥
 12-006-011a स राजा पुत्रपौत्राणां संबन्धिसुहृदां तथा ।
 12-006-011c स्मरन्नुद्विग्नहृदयो बभूवास्वस्थचेतनः ॥
 12-006-012a ततः शोकपरीतात्मा सधूम इव पावकः ।
 12-006-012c निर्वेदमकरोद्धीमात्राजा संतापपीडितः ॥

12-007-001	वैशंपायन उवाच
12-007-001a	युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा शोकव्याकुलचेतनः ।
12-007-001c	शुशोच दुःखसंतप्तः स्मृत्वा कर्णं महारथम् ॥
12-007-002a	आविष्टो दुःखशोकाभ्यां निःश्वसंश्च पुनः पुनः ।
12-007-002c	दृष्ट्वार्जुनमुवाचेदं वचनं शोककर्षितः ॥
12-007-003a	यद्वैक्षमाचरिष्याम वृष्ण्यन्धकपुरे वयम् ।
12-007-003c	ज्ञातीन्निष्पुरुषान्कृत्वा नेमां प्राप्स्याम दुर्गतिम् ॥
12-007-004a	अमित्रा नः समृद्धार्था वृत्तार्थाः कुरवः किल ।
12-007-004c	आत्मानमात्मना हत्वा किं धर्मफलमाप्नुमः ॥
12-007-005a	धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ।
12-007-005c	धिगस्त्वमर्षं येनेमामापदं गमिता वयम् ॥
12-007-006a	साधु क्षमा दमः शौचमवैरोध्यममत्सरः ।
12-007-006c	अहिंसा सत्यवचनं नित्यानि वनचारिणाम् ॥
12-007-007a	वयं तु लोभान्मोहाच्च स्तम्भं मानं च संश्रिताः ।
12-007-007c	इमामवस्थामापन्ना राज्यलेशबुभुक्षया ॥
12-007-008a	त्रैलोक्यस्यापि राज्येन नास्मान्कश्चित्प्रहर्षयेत् ।
12-007-008c	बान्धवान्निहतान्दृष्ट्वा पृथिव्यामामिषैषिणः ॥
12-007-009a	ते वयं पृथिवीहेतोरवध्यान्पृथिवीसमान् ।
12-007-009c	संपरित्यज्य जीवामो हीनार्था हतबान्धवाः ॥
12-007-010a	आमिषे गृध्यमानानामशुनां नः शुनामिव ।
12-007-010c	आमिषं चैव नो नष्टमामिषस्य च भोजिनः ॥
12-007-011a	न पृथिव्या सकलया न सुवर्णस्य राशिभिः ।
12-007-011c	न गवाश्चेन सर्वेण ते त्याज्या य इमे हताः ॥
12-007-012a	संयुक्ताः काममन्युभ्यां क्रोधामर्षसमन्विताः ।
12-007-012c	मृत्युयानं समारुह्य गता वैवस्वतक्षयम् ॥
12-007-013a	बहु कल्याणमिच्छन्त ईहन्ते पितरः सुतान् ।
12-007-013c	तपसा ब्रह्मचर्येण वन्दनेन तितिक्षया ॥
12-007-014a	उपवासैस्तथेज्याभिर्ब्रतकौतुकमङ्गलैः ।
12-007-014c	लभन्ते मातरो गर्भास्तान्मासान्दश बिभ्रति ॥
12-007-015a	यदि स्वस्ति प्रजायन्ते जाता जीवन्ति वा यदि ।
12-007-015c	संभाविता जातबलास्ते दद्युर्यदि नः सुखम् ॥

12-007-015e	इह चामुत्र चैवेति कृपणाः फलहेतुकाः ॥
12-007-016a	तासामयं समारम्भो निवृत्तः केवलोऽफलः ।
12-007-016c	यदासां निहताः पुत्रा युवानो मृष्टकुण्डलाः ॥
12-007-017a	अभुक्त्वा पार्थिवान्भोगानृणान्यनवदाय च ।
12-007-017c	पितृभ्यो देवताभ्यश्च गता वैवस्वतक्षयम् ॥
12-007-018a	यदैषामङ्ग पितरौ जातौ काममयाविव ।
12-007-018c	संजातबलरूपेषु तदैव निहता नृपाः ॥
12-007-019a	संयुक्ताः काममन्युभ्यां क्रोधहर्षासमञ्जसाः ।
12-007-019c	न ते जन्मफलं किञ्चिद्भोक्तारो जातु कर्हिचित् ॥
12-007-020a	पाञ्चालानां कुरूणां च हता एव हि येऽहताः ।
12-007-020c	ते वयं त्वधर्माँल्लोकान्प्रपद्येम स्वकर्मभिः ॥
12-007-021a	वयमेवास्य लोकस्य विनाशे कारणं स्मृताः ।
12-007-021c	धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण निकृत्या प्रत्यपत्स्महि ॥
12-007-022a	सदैव निकृतिप्रज्ञो द्वेष्टा मायोपजीवनः ।
12-007-022c	मिथ्यावृत्तः स सततमस्मास्वनपकारिषु ॥
12-007-023a	अंशकामा वयं ते च न चास्माभिर्न तैर्जितम् ।
12-007-023c	न तैर्भुक्तेयमवनिर्न नार्यो गीतवादितम् ॥
12-007-024a	नामात्यसमितौ कथ्यं न च श्रुतवतां श्रुतम् ।
12-007-024c	न रत्नानि परार्थ्यानि न भूर्न द्रविणागमः ॥
12-007-025a	ऋद्धिमस्मासु तां दृष्ट्वा विवर्णो हरिणः कृशः ।
12-007-025c	धृतराष्ट्रस्य नृपतेः सौबलेन निवेदितः ॥
12-007-026a	तं पिता पुत्रगृद्धित्वादनुमेनेऽनये स्थितम् ।
12-007-026c	अनवेक्ष्यैव पितरं गाङ्गेयं विदुरं तथा ॥
12-007-026e	असंशयं धृतराष्ट्रो यथैवाहं तथा गतः ॥
12-007-027a	अनियम्याशुचिं लुब्धं पुत्रं कामवशानुगम् ।
12-007-027c	पतितो यशसो दीप्ताद्वातयित्वा सहोदरान् ॥
12-007-028a	इमौ वृद्धौ च शोकाग्नौ प्रक्षिप्य स सुयोधनः ।
12-007-028c	अस्मत्प्रद्वेषसंयुक्तः पापबुद्धिः सदैव हि ॥
12-007-029a	को हि बन्धुः कुलीनः संस्तथा ब्रूयात्सुहृज्जने ।
12-007-029c	यथासावुक्तवानक्षुद्रो युयुत्सुर्वृष्णिसंनिधौ ॥
12-007-030a	आत्मनो हि वयं दोषाद्विनष्टाः शाश्वतीः समाः ।

- 12-007-030c प्रदहन्तो दिशः सर्वास्तेजसा भास्करा इव ॥
- 12-007-031a सोऽस्माकं वैरपुरुषो दुर्मन्त्रिप्रग्रहं गतः ।
- 12-007-031c दुर्योधनकृते ह्येतत्कुलं नो विनिपातितम् ॥
- 12-007-031e अवध्यानां वधं कृत्वा लोके प्राप्ताः स्म वाच्यताम् ॥
- 12-007-032a कुलस्यास्यान्तकरणं दुर्मतिं पापकारिणम् ।
- 12-007-032c राजा राष्ट्रेश्वरं कृत्वा धृतराष्ट्रोऽद्य शोचति ॥
- 12-007-033a हताः शूराः कृतं पापं विषयः स्वो विनाशितः ।
- 12-007-033c हत्वा नो विगतो मन्युः शोको मां रुन्धयत्ययम् ॥
- 12-007-034a धनंजय कृतं पापं कल्याणेनोपहन्यते ।
- 12-007-034c त्यागवांश्च पुनः पापं नालं कर्तुमिति श्रुतिः ॥
- 12-007-035a त्यागवाञ्जन्ममरणे नाप्नोतीति श्रुतिर्यदा ।
- 12-007-035c प्राप्तवर्त्मा कृतमतिर्ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-007-036a स धनंजय निर्द्वंद्वो मुनिर्ज्ञानसमन्वितः ।
- 12-007-036c वनमामन्त्र्य वः सर्वान्गमिष्यामि परंतप ॥
- 12-007-037a न हि कृत्स्नतमो धर्मः शक्यः प्राप्तुमिति श्रुतिः ।
- 12-007-037c परिग्रहवता तन्मे प्रत्यक्षमरिसूदन ॥
- 12-007-038a मया निसृष्टं पापं हि परिग्रहमभीप्सता ।
- 12-007-038c जन्मक्षयनिमित्तं च शक्यं प्राप्तुमिति श्रुतिः ॥
- 12-007-039a स परिग्रहमुत्सृज्य कृत्स्नं राज्यं तथैव च ।
- 12-007-039c गमिष्यामि विनिर्मुक्तो विशोको विज्वरस्तथा ॥
- 12-007-040a प्रशाधि त्वमिमामुर्वीं क्षेमां निहतकण्टकाम् ।
- 12-007-040c न ममार्थोऽस्ति राज्येन न भोगैर्वा कुरुत्तम ॥
- 12-007-041a एतावदुक्त्वा वचनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
- 12-007-041c व्युपारमत्ततः पार्थः कनीयान्प्रत्यभाषत ॥

12-008-001 वैशंपायन उवाच

- 12-008-001a अथार्जुन उवाचेदमधिक्षिप्त इवाक्षमी ।
- 12-008-001c अभिनीततरं वाक्यं दृढवादपराक्रमः ॥
- 12-008-002a दर्शयन्नैन्द्रिरात्मानमुग्रमुग्रपराक्रमः ।
- 12-008-002c स्मयमानो महातेजाः सृक्किणी संलिहन्मुहुः ॥
- 12-008-003a अहो दुःखमहो कृच्छ्रमहो वैक्लव्यमुत्तमम् ।
- 12-008-003c यत्कृत्वामानुषं कर्म त्यजेथाः श्रियमुत्तमाम् ॥

12-008-004a	शत्रून् हत्वा महीं लब्ध्वा स्वधर्मेणोपपादिताम् ।
12-008-004c	हतामित्रः कथं सर्वं त्यजेथा बुद्धिलाघवात् ॥
12-008-005a	क्लीबस्य हि कुतो राज्यं दीर्घसूत्रस्य वा पुनः ।
12-008-005c	किमर्थं च महीपालानवधीः क्रोधमूर्छितः ॥
12-008-006a	यो ह्याजिजीविषेद्भैक्ष्यं कर्मणा नैव केनचित् ।
12-008-006c	समारम्भान्बुभूषेत हतस्वस्तिरकिंचनः ॥
12-008-006e	सर्वलोकेषु विख्यातो न पुत्रपशुसंहितः ॥
12-008-007a	कापालीं नृप पापिष्ठां वृत्तिमास्थाय जीवतः ।
12-008-007c	संत्यज्य राज्यमृद्धं ते लोकोऽयं किं वदिष्यति ॥
12-008-008a	सर्वारम्भान्समुत्सृज्य हतस्वस्तिरकिंचनः ।
12-008-008c	कस्मादाशंससे भैक्ष्यं चर्तुं प्राकृतवत्प्रभो ॥
12-008-009a	अस्मिन् राजकुले जातो जित्वा कृत्स्नां वसुंधराम् ।
12-008-009c	धर्मार्थावखिलौ हित्वा वनं मौढ्यात्प्रतिष्ठसे ॥
12-008-010a	यदीमानि हवींषीह विमथिष्यन्त्यसाधवः ।
12-008-010c	भवता विप्रहीणानि प्राप्तं त्वामेव किल्बिषम् ॥
12-008-011a	आकिंचन्यमनाशास्यमिति वै नहुषोऽब्रवीत् ।
12-008-011c	कृत्या नृशंसा ह्यधने धिगस्त्वधनतामिह ॥
12-008-012a	अश्वस्तनमृषीणां हि विद्यते वेद तद्भवान् ।
12-008-012c	यं त्विमं धर्ममित्याहुर्धनादेष प्रवर्तते ॥
12-008-013a	धर्मं संहरते तस्य धनं हरति यस्य यः ।
12-008-013c	हियमाणे धने राजन्वयं कस्य क्षमेमहि ॥
12-008-014a	अभिषस्तवत्प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ।
12-008-014c	दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमर्हति ॥
12-008-015a	पतितः शोच्यते राजन्निर्धनश्चापि शोच्यते ।
12-008-015c	विशेषं नाधिगच्छामि पतितस्याधनस्य च ॥
12-008-016a	अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः संभृतेभ्यस्ततस्ततः ।
12-008-016c	क्रियाः सर्वाः प्रवर्तन्ते पर्वतेभ्य इवापगाः ॥
12-008-017a	अर्धाद्धर्मश्च कामश्च स्वर्गश्चैव नराधिप ।
12-008-017c	प्राणयात्रा हि लोकस्य विनार्थं न प्रसिध्यति ॥
12-008-018a	अर्थेन हि विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
12-008-018c	व्युच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥

12-008-019a	यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
12-008-019c	यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥
12-008-020a	अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विवित्सता ।
12-008-020c	अर्थैरर्था निबध्यन्ते गजैरिव महागजाः ॥
12-008-021a	धर्मः कामश्च स्वर्गश्च हर्षः क्रोधः श्रुतं दमः ।
12-008-021c	अर्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्तन्ते नराधिप ॥
12-008-022a	धनात्कुलं प्रभवति धनाद्धर्मः प्रवर्तते ।
12-008-022c	नाधनस्यास्त्ययं लोको न परः पुरुषोत्तम ॥
12-008-023a	नाधनो धर्मकृत्यानि यथावदनुतिष्ठति ।
12-008-023c	धनाद्धि धर्मः स्रवति शैलाद्गिरिनदी यथा ॥
12-008-024a	यः कृशाश्चः कृशगवः कृशभृत्यः कृशातिथिः ।
12-008-024c	स वै राजन्कृशो नाम न शरीरकृशः कृशः ॥
12-008-025a	अवेक्षस्व यथान्यायं पश्य देवासुरं यथा ।
12-008-025c	राजन्किमन्यज्ज्ञातीनां वधादृध्यन्ति देवताः ॥
12-008-026a	न चेद्धर्तव्यमन्यस्य कथं तद्धर्ममारभेत् ।
12-008-026c	एतावानेव वेदेषु निश्चयः कविभिः कृतः ॥
12-008-027a	अध्येतव्या त्रयी विद्या भवितव्यं विपश्चिता ।
12-008-027c	सर्वथा धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः ॥
12-008-028a	द्रोहाद्देवैरवाप्तानि दिवि स्थानानि सर्वशः ।
12-008-028c	इति देवा व्यवसिता वेदवादाश्च शाश्वताः ॥
12-008-029a	अधीयन्ते तपस्यन्ति यजन्ते याजयन्ति च ।
12-008-029c	कृत्स्नं तदेव च श्रेयो यदप्याददतेऽन्यतः ॥
12-008-030a	न पश्यामोऽनपहतं धनं किञ्चित्क्वचिद्वयम् ।
12-008-030c	एवमेव हि राजानो जयन्ति पृथिवीमिमाम् ॥
12-008-031a	जित्वा ममत्वं ब्रुवते पुत्रा इव पितुर्धने ।
12-008-031c	राजर्षयो जितस्वर्गा धर्मो ह्येषां निगद्यते ॥
12-008-032a	यथैव पूर्णादुदधेः स्यन्दन्त्यापो दिशो दश ।
12-008-032c	एवं राजकुलाद्वित्तं पृथिवीं प्रतितिष्ठति ॥
12-008-033a	आसीदियं दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ।
12-008-033c	अम्बरीषस्य मान्धातुः पृथिवी सा त्वयि स्थिता ॥
12-008-034a	स त्वां द्रव्यमयो यज्ञः संप्राप्तः सर्वदक्षिणः ।

- 12-008-034c तं चेन्न यजसे राजन्प्राप्तस्त्वं देवकिल्बिषम् ॥
- 12-008-035a येषां राजाश्वमेधेन यजते दक्षिणावता ।
- 12-008-035c उपेत्य तस्यावभृथं पूताः सर्वे भवन्ति ते ॥
- 12-008-036a विश्वरूपो महादेवः सर्वमेधे महामखे ।
- 12-008-036c जुहाव सर्वभूतानि तथैवात्मानमात्मना ॥
- 12-008-037a शाश्वतोऽयं भूतिपथो नास्यान्तमनुशुश्रुम ।
- 12-008-037c महान्दाशरथः पन्था मा राजन्कापथं गमः ॥
- 12-009-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-009-001a मुहूर्तं तावदेकाग्रो मनःश्रोत्रेऽन्तरात्मनि ।
- 12-009-001c धारयित्वापि ते श्रुत्वा रोचतां वचनं मम ॥
- 12-009-002a सार्थगम्यमहं मार्गं न जातु त्वत्कृते पुनः ।
- 12-009-002c गच्छेयं तद्गमिष्यामि हित्वा ग्राम्यसुखान्युत ॥
- 12-009-003a क्षेम्यश्चैकाकिना गम्यः पन्थाः कोऽस्तीति पृच्छ माम् ।
- 12-009-003c अथ वा नेच्छसि प्रष्टुमपृच्छन्नपि मे शृणु ॥
- 12-009-004a हित्वा ग्राम्यसुखाचारं तप्यमानो महत्तपः ।
- 12-009-004c अरण्ये फलमूलाशी चरिष्यामि मृगैः सह ॥
- 12-009-005a जुह्वानोऽग्निं यथाकालमुभौ कालावुपस्पृशन् ।
- 12-009-005c कृशः परिमिताहारश्चर्मचीरजटाधरः ॥
- 12-009-006a शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासाश्रमक्षमः ।
- 12-009-006c तपसा विधिदृष्टेन शरीरमुपशोषयन् ॥
- 12-009-007a मनःकर्णसुखा नित्यं शृण्वन्नुच्चावचा गिरः ।
- 12-009-007c मुदितानामरण्येषु वसतां मृगपक्षिणाम् ॥
- 12-009-008a आजिघ्रन्पेशलान्धान्धान्फुल्लानां वृक्षवीरुधाम् ।
- 12-009-008c नानारूपान्वने पश्यन्नमणीयान्वनौकसः ॥
- 12-009-009a वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनः ।
- 12-009-009c नाप्रियाण्याचरिष्यामि किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ॥
- 12-009-010a एकान्तशीली विमृशन्पक्वापक्वेन वर्तयन् ।
- 12-009-010c पितृन्देवांश्च वन्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ॥
- 12-009-011a एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिम् ।
- 12-009-011c सेवमानः प्रतीक्षिष्ये देहस्यास्य समापनम् ॥
- 12-009-012a अथ वैकोऽहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ ।

12-009-012c	चरन्भैक्ष्यं मुनिर्मुण्डः क्षपयिष्ये कलेवरम् ॥
12-009-013a	पांसुभिः समवच्छन्नः शून्यागारप्रतिश्रयः ।
12-009-013c	वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ॥
12-009-014a	न शोचन्न प्रहृष्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ।
12-009-014c	निराशीर्निर्ममो भूत्वा निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥
12-009-015a	आत्मारामः प्रसन्नात्मा जडान्धबधिराकृतिः ।
12-009-015c	अकुर्वाणः परैः कांचित्संविदं जातु केनचित् ॥
12-009-016a	जङ्गमाजङ्गमान्सर्वान्निविहिसंश्रुतुर्विधान् ।
12-009-016c	प्रजाः सर्वाः स्वधर्मस्थाः समः प्राणभृतः प्रति ॥
12-009-017a	न चाप्यवहसन्कंचिन्न कुर्वन्भ्रुकुटीं क्वचित् ।
12-009-017c	प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वेन्द्रियसुसंयतः ॥
12-009-018a	अपृच्छन्कस्यचिन्मार्गं व्रजन्येनैव केनचित् ।
12-009-018c	न देशं न दिशं कांचिद्गन्तुमिच्छन्विशेषतः ॥
12-009-019a	गमने निरपेक्षश्च पश्चादनवलोकयन् ।
12-009-019c	ऋजुः प्रणिहितो गच्छंस्त्रसस्थावरवर्जकः ॥
12-009-020a	स्वभावस्तु प्रयात्यग्रे प्रभवन्त्यशनान्यपि ।
12-009-020c	द्वंद्वानि च विरुद्धानि तानि सर्वाण्यचिन्तयन् ॥
12-009-021a	अल्पं वास्वादु वा भोज्यं पूर्वालाभेन जातु चित् ।
12-009-021c	अन्येष्वपि चरंल्लाभमलाभे सप्त पूरयन् ॥
12-009-022a	विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
12-009-022c	अतीतपात्रसंचारे काले विगतभिक्षुके ॥
12-009-023a	एककालं चरन्भैक्ष्यं गृहे द्वे चैव पञ्च च ।
12-009-023c	स्पृहापाशान्विमुच्याहं चरिष्यामि महीमिमाम् ॥
12-009-024a	न जिजीविषुवत्किंचिन्न मुमूर्षुवदाचरन् ।
12-009-024c	जीवितं मरणं चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् ॥
12-009-025a	वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
12-009-025c	नाकल्याणं न कल्याणं चिन्तयन्नुभयोस्तयोः ॥
12-009-026a	याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ।
12-009-026c	सर्वास्ताः समभित्यज्य निमेषादिव्यवस्थितः ॥
12-009-027a	तेषु नित्यमसक्तश्च त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियः ।
12-009-027c	सुपरित्यक्तसंकल्पः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥

12-009-028a	विमुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो व्यतीतः सर्ववागुराः ।
12-009-028c	न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्चनः ॥
12-009-029a	वीतरागश्चरन्नेवं तुष्टिं प्राप्स्यामि शाश्वतीम् ।
12-009-029c	तृष्णया हि महत्पापमज्ञानादस्मि कारितः ॥
12-009-030a	कुशलाकुशलान्येके कृत्वा कर्माणि मानवाः ।
12-009-030c	कार्यकारणसंश्लिष्टं स्वजनं नाम बिभ्रति ॥
12-009-031a	आयुषोऽन्ते प्रहायेदं क्षीणप्रायं कलेवरम् ।
12-009-031c	प्रतिगृह्णाति तत्पापं कर्तुः कर्मफलं हि तत् ॥
12-009-032a	एवं संसारचक्रेऽस्मिन्व्याविद्धे रथचक्रवत् ।
12-009-032c	समेति भूतग्रामोऽयं भूतग्रामेण कार्यवान् ॥
12-009-033a	जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरुपद्रुतम् ।
12-009-033c	असारमिममस्वन्तं संसारं त्यजतः सुखम् ॥
12-009-034a	दिवः पतत्सु देवेषु स्थानेभ्यश्च महर्षिषु ।
12-009-034c	को हि नाम भवेनार्थी भवेत्कारणतत्त्ववित् ॥
12-009-035a	कृत्वा हि विविधं कर्म तत्तद्विविधलक्षणम् ।
12-009-035c	पार्थिवैर्नृपतिः स्वल्पैः कारणैरेव बध्यते ॥
12-009-036a	तस्मात्प्रज्ञामृतमिदं चिरान्मां प्रत्युपस्थितम् ।
12-009-036c	तत्प्राप्य प्रार्थये स्थानमव्ययं शाश्वतं ध्रुवम् ॥
12-009-037a	एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया ।
12-009-037c	देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥

12-010-001 भीम उवाच

12-010-001a	श्रोत्रियस्येव ते राजन्मन्दकस्याविपश्चितः ।
12-010-001c	अनुवाकहताबुद्धिर्नैषा तत्त्वार्थदर्शिनी ॥
12-010-002a	आलस्ये कृतचित्तस्य राजधर्मानसूयतः ।
12-010-002c	विनाशे धार्तराष्ट्राणां किं फलं भरतर्षभ ॥
12-010-003a	क्षमानुकम्पा कारुण्यमानृशंस्यं न विद्यते ।
12-010-003c	क्षात्रमाचरतो मार्गमपि बन्धोस्त्वदन्तरे ॥
12-010-004a	यदीमां भवतो बुद्धिं विद्याम वयमीदृशीम् ।
12-010-004c	शस्त्रं नैव ग्रहीष्यामो न वधिष्याम कंचन ॥
12-010-005a	भैक्ष्यमेवाचरिष्याम शरीरस्या विमोक्षणात् ।
12-010-005c	न चेदं दारुणं युद्धमभविष्यन्महीक्षिताम् ॥

12-010-006a	प्राणस्यान्नमिदं सर्वमिति वै कवयो विदुः ।
12-010-006c	स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥
12-010-007a	आददानस्य चेद्राज्यं ये केचित्परिपन्थिनः ।
12-010-007c	हन्तव्यास्त इति प्राज्ञाः क्षत्रधर्मविदो विदुः ॥
12-010-008a	ते सदोषा हतास्माभी राज्यस्य परिपन्थिनः ।
12-010-008c	तान्हत्वा भुङ्क्ष्व धर्मेण युधिष्ठिर महीमिमाम् ॥
12-010-009a	यथा हि पुरुषः खात्वा कूपमप्राप्य चोदकम् ।
12-010-009c	पङ्कदिग्धो निवर्तेत कर्मेदं नस्तथोपमम् ॥
12-010-010a	यथारुह्य महावृक्षमपहत्य ततो मधु ।
12-010-010c	अप्राश्य निधनं गच्छेत्कर्मेदं नस्तथोपमम् ॥
12-010-011a	यथा महान्तमध्वानमाशया पुरुषः पतन् ।
12-010-011c	स निराशो निवर्तेत कर्मेदं नस्तथोपमम् ॥
12-010-012a	यथा शत्रून्घातयित्वा पुरुषः कुरुसत्तम ।
12-010-012c	आत्मानं घातयेत्पश्चात्कर्मेदं नस्तथाविधम् ॥
12-010-013a	यथान्नं क्षुधितो लब्ध्वा न भुञ्जीत यदृच्छया ।
12-010-013c	कामी च कामिनीं लब्ध्वा कर्मेदं नस्तथाविधम् ॥
12-010-014a	वयमेवात्र गह्वा हि ये वयं मन्दचेतसः ।
12-010-014c	त्वां राजन्ननुगच्छामो ज्येष्ठोऽयमिति भारत ॥
12-010-015a	वयं हि बाहुबलिनः कृतविद्या मनस्विनः ।
12-010-015c	क्लीबस्य वाक्ये तिष्ठामो यथैवाशक्तयस्तथा ॥
12-010-016a	अगतीन्कागतीनस्मान्नष्टार्थानर्थसिद्धये ।
12-010-016c	कथं वै नानुपश्येयुर्जनाः पश्यन्ति यादृशम् ॥
12-010-017a	आपत्काले हि संन्यासः कर्तव्य इति शिष्यते ।
12-010-017c	जरयाभिपरीतेन शत्रुभिर्व्यसितेन च ॥
12-010-018a	तस्मादिह कृतप्रज्ञास्त्यागं न परिचक्षते ।
12-010-018c	धर्मव्यतिक्रमं चेदं मन्यन्ते सूक्ष्मदर्शिनः ॥
12-010-019a	कथं तस्मात्समुत्पन्नस्तन्निष्ठस्तदुपाश्रयः ।
12-010-019c	तदेव निन्दन्नासीत श्रद्धा वान्यत्र गृह्यते ॥
12-010-020a	श्रिया विहीनैरधनैर्नास्तिकैः संप्रवर्तितम् ।
12-010-020c	वेदवादस्य विज्ञानं सत्याभासमिवानृतम् ॥
12-010-021a	शक्यं तु मौण्ड्यमास्थाय बिभ्रतात्मानमात्मना ।

- 12-010-021c धर्मच्छद्म समास्थाय आसितुं न तु जीवितुम् ॥
- 12-010-022a शक्यं पुनररण्येषु सुखमेकेन जीवितुम् ।
- 12-010-022c अबिभ्रता पुत्रपौत्रान्देवर्षीनतिथीन्पितृन् ॥
- 12-010-023a नेमे मृगाः स्वर्गजितो न वराहा न पक्षिणः ।
- 12-010-023c अथैतेन प्रकारेण पुण्यमाहुर्न ताञ्जनाः ॥
- 12-010-024a यदि संन्यासतः सिद्धिं राजन्कश्चिदवाप्नुयात् ।
- 12-010-024c पर्वताश्च द्रुमाश्चैव क्षिप्रं सिद्धिमवाप्नुयुः ॥
- 12-010-025a एते हि नित्यसंन्यासा दृश्यन्ते निरुपद्रवाः ।
- 12-010-025c अपरिग्रहवन्तश्च सततं चात्मचारिणः ॥
- 12-010-026a अथ चेदात्मभाग्येषु नान्येषां सिद्धिमश्नुते ।
- 12-010-026c तस्मात्कर्मैव कर्तव्यं नास्ति सिद्धिरकर्मणः ॥
- 12-010-027a औदकाः सृष्टयश्चैव जन्तवः सिद्धिमाप्नुयुः ।
- 12-010-027c येषामात्मैव भर्तव्यो नान्यः कश्चन विद्यते ॥
- 12-010-028a अवेक्षस्व यथा स्वैः स्वैः कर्मभिव्यापृतं जगत् ।
- 12-010-028c तस्मात्कर्मैव कर्तव्यं नास्ति सिद्धिरकर्मणः ॥

12-011-001 अर्जुन उवाच

- 12-011-001a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-011-001c तापसैः सह संवादं शक्रस्य भरतर्षभ ॥
- 12-011-002a केचिद्गृहान्परित्यज्य वनमभ्यगमन्द्विजाः ।
- 12-011-002c अजातशमश्रवो मन्दाः कुले जाताः प्रवव्रजुः ॥
- 12-011-003a धर्मोऽयमिति मन्वाना ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिताः ।
- 12-011-003c त्यक्त्वा गृहान्पितृंश्चैव तानिन्द्रोऽन्वकृपायत ॥
- 12-011-004a तानाबभाषे भगवान्पक्षी भूत्वा हिरण्ययः ।
- 12-011-004c सुदुष्करं मनुष्यैश्च यत्कृतं विघसाशिभिः ॥
- 12-011-005a पुण्यं च बत कर्मैषां प्रशस्तं चैव जीवितम् ।
- 12-011-005c संसिद्धास्ते गतिं मुख्यां प्राप्ता धर्मपरायणाः ॥

12-011-006 ऋषय ऊचुः

- 12-011-006a अहो बतायं शकुनिर्विघसाशान्प्रशंसति ।
- 12-011-006c अस्मान्नूनमयं शास्ति वयं च विघसाशिनः ॥

12-011-007 शकुनिरुवाच

12-011-007a नाहं युष्मान्प्रशंसामि पङ्कदिग्धात्रजस्वलान् ।
 12-011-007c उच्छिष्टभोजिनो मन्दानन्ये वै विघसाशिनः ॥

12-011-008 ऋषय ऊचुः

12-011-008a इदं श्रेयः परमिति वयमेवाभ्युपास्महे ।
 12-011-008c शकुने ब्रूहि यच्छ्रेयो भृशं वै श्रद्धधाम ते ॥

12-011-009 शकुनिरुवाच

12-011-009a यदि मां नाभिश्ङ्कध्वं विभज्यात्मानमात्मना ।
 12-011-009c ततोऽहं वः प्रवक्ष्यामि याथातथ्यं हितं वचः ॥

12-011-010 ऋषय ऊचुः

12-011-010a शृणुमस्ते वचस्तात पन्थानो विदितास्तव ।
 12-011-010c नियोगे चैव धर्मात्मन्स्थातुमिच्छाम शाधि नः ॥

12-011-011 शकुनिरुवाच

12-011-011a चतुष्पदां गौः प्रवरा लोहानां काञ्चनं वरम् ।
 12-011-011c शब्दानां प्रवरो मन्त्रो ब्राह्मणो द्विपदां वरः ॥
 12-011-012a मन्त्रोऽयं जातकर्मादि ब्राह्मणस्य विधीयते ।
 12-011-012c जीवतो यो यथाकालं श्मशाननिधनादिति ॥
 12-011-013a कर्माणि वैदिकान्यस्य स्वर्ग्यः पन्थास्त्वनुत्तमः ।
 12-011-013c अथ सर्वाणि कर्माणि मन्त्रसिद्धानि चक्षते ॥
 12-011-014a आमनायदृढवादीनि तथा सिद्धिरिहेष्यते ।
 12-011-014c मासार्धमासा ऋतव आदित्यशशितारकम् ॥
 12-011-015a ईहन्ते सर्वभूतानि तदृतं कर्मसङ्गिनाम् ।
 12-011-015c सिद्धिक्षेत्रमिदं पुण्यमयमेवाश्रमो महान् ॥
 12-011-016a अथ ये कर्म निन्दन्तो मनुष्याः कापथं गताः ।
 12-011-016c मूढानामर्थहीनानां तेषामेनस्तु विद्यते ॥
 12-011-017a देववंशान्पितृवंशान्ब्रह्मवंशांश्च शाश्वतान् ।
 12-011-017c संत्यज्य मूढा वर्तन्ते ततो यान्त्यश्रुतीपथम् ॥
 12-011-018a एतद्वोऽस्तु तपो युक्तं ददानीत्यृषिचोदितम् ।
 12-011-018c तस्मात्तदध्यवसतस्तपस्वि तप उच्यते ॥
 12-011-019a देववंशान्पितृवंशान्ब्रह्मवंशांश्च शाश्वतान् ।
 12-011-019c संविभज्य गुरोश्चर्यां तद्वै दुष्करमुच्यते ॥

- 12-011-020a देवा वै दुष्करं कृत्वा विभूतिं परमां गताः ।
 12-011-020c तस्माद्गार्हस्थ्यमुद्वोढुं दुष्करं प्रब्रवीमि वः ॥
 12-011-021a तपः श्रेष्ठं प्रजानां हि मूलमेतन्न संशयः ।
 12-011-021c कुटुम्बविधिनानेन यस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 12-011-022a एतद्विदुस्तपो विप्रा द्वंद्वातीता विमत्सराः ।
 12-011-022c तस्माद्वनं मध्यमं च लोकेषु तप उच्यते ॥
 12-011-023a दुराधर्षं पदं चैव गच्छन्ति विघसाशिनः ।
 12-011-023c सायंप्रातर्विभज्यान्नं स्वकुटुम्बे यथाविधि ॥
 12-011-024a दत्त्वातिथिभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः स्वजनस्य च ।
 12-011-024c अवशिष्टानि येऽश्रन्ति तानाहुर्विघसाशिनः ॥
 12-011-025a तस्मात्स्वधर्ममास्थाय सुव्रताः सत्यवादिनः ।
 12-011-025c लोकस्य गुरवो भूत्वा ते भवन्त्यनुपस्कृताः ॥
 12-011-026a त्रिदिवं प्राप्य शक्रस्य स्वर्गलोके विमत्सराः ।
 12-011-026c वसन्ति शाश्वतीर्वर्षा जना दुष्करकारिणः ॥
 12-011-027a ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा तस्य धर्मार्थसंहितम् ।
 12-011-027c उत्सृज्य नास्तिकगतिं गार्हस्थ्यं धर्ममाश्रिताः ॥
 12-011-028a तस्मात्त्वमपि दुर्धर्ष धैर्यमालम्ब्य शाश्वतम् ।
 12-011-028c प्रशाधि पृथिवीं कृत्स्नां हतामित्रां नरोत्तम ॥

12-012-001 वैशंपायन उवाच

- 12-012-001a अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नकुलो वाक्यमब्रवीत् ।
 12-012-001c राजानमभिसंप्रेक्ष्य सर्वधर्मभृतां वरम् ॥
 12-012-002a अनुरुध्य महाप्राज्ञो भ्रातुश्चित्तमरिंदमः ।
 12-012-002c व्यूढोरस्को महाबाहुस्ताम्रास्यो मितभाषिता ॥
 12-012-003a विशाखयूपे देवानां सर्वेषामग्नयश्चिताः ।
 12-012-003c तस्माद्विद्धि महाराज देवान्कर्मपथि स्थितान् ॥
 12-012-004a अनास्तिकानास्तिकानां प्राणदाः पितरश्च ये ।
 12-012-004c तेऽपि कर्मैव कुर्वन्ति विधिं पश्यस्व पार्थिव ॥
 12-012-004e वेदवादापविद्धास्तु तान्विद्धि भृशनास्तिकान् ॥
 12-012-005a न हि वेदोक्तमुत्सृज्य विप्रः सर्वेषु कर्मसु ।
 12-012-005c देवयानेन नाकस्य पृष्ठमाप्नोति भारत ॥
 12-012-006a अत्याश्रमानयं सर्वानित्याहुर्वेदनिश्चयाः ।

12-012-006c	ब्राह्मणाः श्रुतिसंपन्नास्तान्निबोध जनाधिप ॥
12-012-007a	वित्तानि धर्मलब्धानि क्रतुमुख्येष्ववासृजन् ।
12-012-007c	कृतात्मसु महाराज स वै त्यागी स्मृतो नरः ॥
12-012-008a	अनवेक्ष्य सुखादानं तथैवोर्ध्वं प्रतिष्ठितः ।
12-012-008c	आत्मत्यागी महाराज स त्यागी तामसः प्रभो ॥
12-012-009a	अनिकेतः परिपतन्वृक्षमूलाश्रयो मुनिः ।
12-012-009c	अपाचकः सदा योगी स त्यागी पार्थ भिक्षुकः ॥
12-012-010a	क्रोधहर्षावनादृत्य पैशुन्यं च विशां पते ।
12-012-010c	विप्रो वेदानधीते यः स त्यागी गुरुपूजकः ॥
12-012-011a	आश्रमांस्तुलया सर्वान्धृतानाहुर्मनीषिणः ।
12-012-011c	एकतस्ते त्रयो राजन्गृहस्थाश्रम एकतः ॥
12-012-012a	समीक्षते तु योऽर्थं वै कामं स्वर्गं च भारत ।
12-012-012c	अयं पन्था महर्षीणामियं लोकविदां गतिः ॥
12-012-013a	इति यः कुरुते भावं स त्यागी भरतर्षभ ।
12-012-013c	न यः परित्यज्य गृहान्वनमेति विमूढवत् ॥
12-012-014a	यदा कामान्समीक्षेत धर्मवैतंसिकोऽनृजुः ।
12-012-014c	अथैनं मृत्युपाशेन कण्ठे बध्नाति मृत्युराट् ॥
12-012-015a	अभिमानकृतं कर्म नैतत्फलवदुच्यते ।
12-012-015c	त्यागयुक्तं महाराज सर्वमेव महाफलम् ॥
12-012-016a	शमो दमस्तपो दानं सत्यं शौचमथार्जवम् ।
12-012-016c	यज्ञो धृतिश्च धर्मश्च नित्यमार्षो विधिः स्मृतः ॥
12-012-017a	पितृदेवातिथिकृते समारम्भोऽत्र शस्यते ।
12-012-017c	अत्रैव हि महाराज त्रिवर्गः केवलं फलम् ॥
12-012-018a	एतस्मिन्वर्तमानस्य विधौ विप्रनिषेविते ।
12-012-018c	त्यागिनः प्रसृतस्येह नोच्छित्तिर्विद्यते क्वचित् ॥
12-012-019a	असृजद्धि प्रजा राजन्प्रजापतिरकल्मषः ।
12-012-019c	मां यक्ष्यन्तीति शान्तात्मा यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥
12-012-020a	वीरुधश्चैव वृक्षांश्च यज्ञार्थं च तथौषधीः ।
12-012-020c	पशूंश्चैव तथा मेध्यान्यज्ञार्थानि हवींषि च ॥
12-012-021a	गृहस्थाश्रमिणस्तच्च यज्ञकर्म विरोधकम् ।
12-012-021c	तस्माद्गार्हस्थ्यमेवेह दुष्करं दुर्लभं तथा ॥

12-012-022a	तत्संप्राप्य गृहस्था ये पशुधान्यसमन्विताः ।
12-012-022c	न यजन्ते महाराज शाश्वतं तेषु किल्बिषम् ॥
12-012-023a	स्वाध्याययज्ञा ऋषयो ज्ञानयज्ञास्तथापरे ।
12-012-023c	अथापरे महायज्ञान्मनसैव वितन्वते ॥
12-012-024a	एवं दानसमाधानं मार्गमातिष्ठतो नृप ।
12-012-024c	द्विजातेर्ब्रह्मभूतस्य स्पृहयन्ति दिवौकसः ॥
12-012-025a	स रत्नानि विचित्राणि संभृतानि ततस्ततः ।
12-012-025c	मखेष्वनभिसंत्यज्य नास्तिक्यमभिजल्पसि ॥
12-012-025e	कुटुम्बमास्थिते त्यागं न पश्यामि नराधिप ॥
12-012-026a	राजसूयाश्वमेधेषु सर्वमेधेषु वा पुनः ।
12-012-026c	य चान्ये क्रतवस्तात ब्राह्मणैरभिपूजिताः ॥
12-012-026e	तैर्यजस्व महाराज शक्रो देवपतिर्यथा ॥
12-012-027a	राज्ञः प्रमाददोषेण दस्युभिः परिमुष्यताम् ।
12-012-027c	अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते ॥
12-012-028a	अश्वान्गाश्चैव दासीश्च करेणूश्च स्वलंकृताः ।
12-012-028c	ग्रामाञ्जनपदांश्चैव क्षेत्राणि च गृहाणि च ॥
12-012-029a	अप्रदाय द्विजातिभ्यो मात्सर्याविष्टचेतसः ।
12-012-029c	वयं ते राजकलयो भविष्यामो विशां पते ॥
12-012-030a	अदातारोऽशरण्याश्च राजकिल्बिषभागिनः ।
12-012-030c	दुःखानामेव भोक्तारो न सुखानां कदाचन ॥
12-012-031a	अनिष्ट्वा च महायज्ञैरकृत्वा च पितृस्वधाम् ।
12-012-031c	तीर्थेष्वनभिसंत्यज्य प्रव्रजिष्यसि चेदथ ॥
12-012-032a	छिन्नाभ्रमिव गन्तासि विलयं मारुतेरितम् ।
12-012-032c	लोकयोरुभयोर्भ्रष्टो ह्यन्तराले व्यवस्थितः ॥
12-012-033a	अन्तर्बहिश्च यत्किञ्चिन्मनोव्यासङ्गकारकम् ।
12-012-033c	परित्यज्य भवेत्त्यागी न यो हित्वा प्रतिष्ठते ॥
12-012-034a	एतस्मिन्वर्तमानस्य विधौ विप्रनिषेविते ।
12-012-034c	ब्राह्मणस्य महाराज नोच्छित्तिर्विद्यते क्वचित् ॥
12-012-035a	निहत्य शत्रूंस्तरसा समृद्धाः शक्रो यथा दैत्यबलानि संख्ये ।
12-012-035c	कः पार्थ शोचेन्निरतः स्वधर्मे; पूर्वैः स्मृते पार्थिव शिष्टजुष्टे ॥
12-012-036a	क्षात्रेण धर्मेण पराक्रमेण; जित्वा महीं मन्त्रविद्भ्यः प्रदाय ।

12-012-036c नाकस्य पृष्ठेऽसि नरेन्द्र गन्ता; न शोचितव्यं भवताद्य पार्थ ॥

12-013-001 सहदेव उवाच

- 12-013-001a न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत ।
 12-013-001c शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ॥
 12-013-002a बाह्यद्रव्यविमुक्तस्य शारीरेषु च गृध्यतः ।
 12-013-002c यो धर्मो यत्सुखं वा स्याद्द्विषतां तत्तथास्तु नः ॥
 12-013-003a शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य पृथिवीमनुशासतः ।
 12-013-003c यो धर्मो यत्सुखं वा स्यात्सुहृदां तत्तथास्तु नः ॥
 12-013-004a द्रव्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरं ब्रह्म शाश्वतम् ।
 12-013-004c ममेति च भवेन्मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥
 12-013-005a ब्रह्ममृत्यू च तौ राजन्नात्मन्येव समाश्रितौ ।
 12-013-005c अदृश्यमानौ भूतानि योधयेतामसंशयम् ॥
 12-013-006a अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत ।
 12-013-006c भित्त्वा शरीरं भूतानां न हिंसा प्रतिपत्स्यते ॥
 12-013-007a अथापि च सहोत्पत्तिः सत्त्वस्य प्रलयस्तथा ।
 12-013-007c नष्टे शरीरे नष्टं स्याद्वृथा च स्यात्क्रियापथः ॥
 12-013-008a तस्मादेकान्तमुत्सृज्य पूर्वेः पूर्वतरैश्च यः ।
 12-013-008c पन्था निषेवितः सद्भिः स निषेव्यो विजानता ॥
 12-013-009a लब्ध्वापि पृथिवीं कृत्स्नां सहस्थावरजङ्गमाम् ।
 12-013-009c न भुङ्क्ते यो नृपः सम्यङ्निष्फलं तस्य जीवितम् ॥
 12-013-010a अथ वा वसतो राजन्वने वन्येन जीवतः ।
 12-013-010c द्रव्येषु यस्य ममता मृत्योरास्ये स वर्तते ॥
 12-013-011a बाह्याभ्यन्तरभूतानां स्वभावं पश्य भारत ।
 12-013-011c ये तु पश्यन्ति तद्भावं मुच्यन्ते महतो भयात् ॥
 12-013-012a भवान्पिता भवान्माता भवान्भ्राता भवान्गुरुः ।
 12-013-012c दुःखप्रलापानार्तस्य तस्मान्मे क्षन्तुमर्हसि ॥
 12-013-013a तथ्यं वा यदि वातथ्यं यन्मयैतत्प्रभाषितम् ।
 12-013-013c तद्विद्धि पृथिवीपाल भक्त्या भरतसत्तम ॥

12-014-001 वैशंपायन उवाच

12-014-001a अव्याहरति कौन्तेये धर्मराजे युधिष्ठिरे ।

12-014-001c	भ्रातृणां ब्रुवतां तांस्तान्विविधान्वेदनिश्चयान् ॥
12-014-002a	महाभिजनसंपन्ना श्रीमत्यायतलोचना ।
12-014-002c	अभ्यभाषत राजेन्द्रं द्रौपदी योषितां वरा ॥
12-014-003a	आसीनमृषभं राज्ञां भ्रातृभिः परिवारितम् ।
12-014-003c	सिंहशार्दूलसदृशैर्वारणैरिव यूथपम् ॥
12-014-004a	अभिमानवती नित्यं विशेषेण युधिष्ठिरे ।
12-014-004c	लालिता सततं राज्ञा धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ॥
12-014-005a	आमन्त्र्य विपुलश्रोणी साम्ना परमवल्गुना ।
12-014-005c	भर्तारमभिसंप्रेक्ष्य ततो वचनमब्रवीत् ॥
12-014-006a	इमे ते भ्रातरः पार्थ शुष्यन्त स्तोकका इव ।
12-014-006c	वावाश्यमानास्तिष्ठन्ति न चैनानभिनन्दसे ॥
12-014-007a	नन्दयैतान्महाराज मत्तानिव महाद्विपान् ।
12-014-007c	उपपन्नेन वाक्येन सततं दुःखभागिनः ॥
12-014-008a	कथं द्वैतवने राजन्पूर्वमुक्त्वा तथा वचः ।
12-014-008c	भ्रातृनेतान्स्म सहिताञ्शीतवातातपार्दितान् ॥
12-014-009a	वयं दुर्योधनं हत्वा मृधे भोक्ष्याम मेदिनीम् ।
12-014-009c	संपूर्णां सर्वकामानामाहवे विजयैषिणः ॥
12-014-010a	विरथांश्च रथान्कृत्वा निहत्य च महागजान् ।
12-014-010c	संस्तीर्य च रथैर्भूमिं ससादिभिररिदमाः ॥
12-014-011a	यजतां विविधैर्यज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ।
12-014-011c	वनवासकृतं दुःखं भविष्यति सुखाय नः ॥
12-014-012a	इत्येतानेवमुक्त्वा त्वं स्वयं धर्मभृतां वर ।
12-014-012c	कथमद्य पुनर्वीर विनिहंसि मनांस्युत ॥
12-014-013a	न क्लीबो वसुधां भुङ्क्ते न क्लीबो धनमश्रुते ।
12-014-013c	न क्लीबस्य गृहे पुत्रा मत्स्याः पङ्क इवासते ॥
12-014-014a	नादण्डः क्षत्रियो भाति नादण्डो भूतिमश्रुते ।
12-014-014c	नादण्डस्य प्रजा राज्ञः सुखमेधन्ति भारत ॥
12-014-015a	मित्रता सर्वभूतेषु दानमध्ययनं तपः ।
12-014-015c	ब्राह्मणस्यैष धर्मः स्यान्न राज्ञो राजसत्तम ॥
12-014-016a	असतां प्रतिषेधश्च सतां च परिपालनम् ।
12-014-016c	एष राज्ञां परो धर्मः समरे चापलायनम् ॥

12-014-017a	यस्मिन्क्षमा च क्रोधश्च दानादाने भयाभये ।
12-014-017c	निग्रहानुग्रहौ चोभौ स वै धर्मविदुच्यते ॥
12-014-018a	न श्रुतेन न दानेन न सान्त्वेन न चेज्यया ।
12-014-018c	त्वयेयं पृथिवी लब्धा नोत्कोचेन तथाप्युत ॥
12-014-019a	यत्तद्वलममित्राणां तथा वीरसमुद्यतम् ।
12-014-019c	हस्त्यश्चरथसंपन्नं त्रिभिरङ्गैर्महत्तरम् ॥
12-014-020a	रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ।
12-014-020c	तत्त्वया निहतं वीर तस्माद्बुङ्क्व वसुंधराम् ॥
12-014-021a	जम्बूद्वीपो महाराज नानाजनपदायुतः ।
12-014-021c	त्वया पुरुषशार्दूल दण्डेन मृदितः प्रभो ॥
12-014-022a	जम्बूद्वीपेन सदृशः क्रौञ्चद्वीपो नराधिप ।
12-014-022c	अपरेण महामेरोर्दण्डेन मृदितस्त्वया ॥
12-014-023a	क्रौञ्चद्वीपेन सदृशः शाकद्वीपो नराधिप ।
12-014-023c	पूर्वेण तु महामेरोर्दण्डेन मृदितस्त्वया ॥
12-014-024a	उत्तरेण महामेरोः शाकद्वीपेन संमितः ।
12-014-024c	भद्राश्चः पुरुषव्याघ्र दण्डेन मृदितस्त्वया ॥
12-014-025a	द्वीपाश्च सान्तरद्वीपा नानाजनपदालयाः ।
12-014-025c	विगाह्य सागरं वीर दण्डेन मृदितास्त्वया ॥
12-014-026a	एतान्यप्रतिमानि त्वं कृत्वा कर्माणि भारत ।
12-014-026c	न प्रीयसे महाराज पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥
12-014-027a	स त्वं भ्रातृनिमान्दृष्ट्वा प्रतिनन्दस्व भारत ।
12-014-027c	ऋषभानिव संमत्तान्गाजेन्द्रानूर्जितानिव ॥
12-014-028a	अमरप्रतिमाः सर्वे शत्रुसाहाः परंतपाः ।
12-014-028c	एकोऽपि हि सुखायैषां क्षमः स्यादिति मे मतिः ॥
12-014-029a	किं पुनः पुरुषव्याघ्राः पतयो मे नरर्षभाः ।
12-014-029c	समस्तानीन्द्रियाणीव शरीरस्य विचेष्टने ॥
12-014-030a	अनृतं माब्रवीच्छवश्रूः सर्वज्ञा सर्वदर्शिनी ।
12-014-030c	युधिष्ठिरस्त्वां पाञ्चालि सुखे धास्यत्यनुत्तमे ॥
12-014-031a	हत्वा राजसहस्राणि बहून्याशुपराक्रमः ।
12-014-031c	तद्व्यर्थं संप्रपश्यामि मोहात्तव जनाधिप ॥
12-014-032a	येषामुन्मत्तको ज्येष्ठः सर्वे तस्योपचारिणः ।

- 12-014-032cतवोन्मादेन राजेन्द्र सोन्मादाः सर्वपाण्डवाः ॥
- 12-014-033aयदि हि स्युरनुन्मत्ता भ्रातरस्ते जनाधिप ।
- 12-014-033cbद्ध्वा त्वां नास्तिकैः सार्धं प्रशासेयुर्वसुंधराम् ॥
- 12-014-034aकुरुते मूढमेवं हि यः श्रेयो नाधिगच्छति ।
- 12-014-034cधूपैरञ्जनयोगैश्च नस्यकर्मभिरेव च ॥
- 12-014-034eभेषजैः स चिकित्स्यः स्याद्य उन्मार्गेण गच्छति ॥
- 12-014-035aसाहं सर्वाधमा लोके स्त्रीणां भरतसत्तम ।
- 12-014-035ctथा विनिकृतामित्रैर्याहमिच्छामि जीवितुम् ॥
- 12-014-036aएतेषां यतमानानामुत्पद्यन्ते तु संपदः ।
- 12-014-036ct्वं तु सर्वां महीं लब्ध्वा कुरुषे स्वयमापदम् ॥
- 12-014-037ayथास्तां संमतौ राज्ञां पृथिव्यां राजसत्तमौ ।
- 12-014-037cमान्धाता चाम्बरीषश्च तथा राजन्विराजसे ॥
- 12-014-038aप्रशाधि पृथिवीं देवीं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
- 12-014-038csपर्वतवनद्वीपां मा राजन्विमना भव ॥
- 12-014-039ayजस्व विविधैर्यज्ञैर्जुह्वन्नग्नीन्प्रयच्छ च ।
- 12-014-039cpुराणि भोगान्वासांसि द्विजातिभ्यो नृपोत्तम ॥

12-015-001वैशंपायन उवाच

- 12-015-001aयाज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा पुनरेवार्जुनोऽब्रवीत् ।
- 12-015-001canुमान्य महाबाहुं ज्येष्ठं भ्रातरमीश्वरम् ॥
- 12-015-002adण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।
- 12-015-002cdण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥
- 12-015-003adर्म्म संरक्षते दण्डस्तथैवार्थं नराधिप ।
- 12-015-003ckामं संरक्षते दण्डस्त्रिवर्गो दण्ड उच्यते ॥
- 12-015-004adण्डेन रक्ष्यते धान्यं धनं दण्डेन रक्ष्यते ।
- 12-015-004cetद्विद्वन्नुपादत्स्व स्वभावं पश्य लौकिकम् ॥
- 12-015-005aराजदण्डभयादेके पापाः पापं न कुर्वते ।
- 12-015-005cyमदण्डभयादेके परलोकभयादपि ॥
- 12-015-006aपरस्परभयादेके पापाः पापं न कुर्वते ।
- 12-015-006ceवं सांसिद्धिके लोके सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥
- 12-015-007adण्डस्यैव भयादेके न खादन्ति परस्परम् ।
- 12-015-007can्धे तमसि मज्जेयुर्यदि दण्डो न पालयेत् ॥

12-015-008a	यस्माददान्तान्दमयत्यशिष्टान्दण्डयत्यपि ।
12-015-008c	दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्डं विदुर्बुधाः ॥
12-015-009a	वाचि दण्डो ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां भुजार्पणम् ।
12-015-009c	दानदण्डः स्मृतो वैश्यो निर्दण्डः शूद्र उच्यते ॥
12-015-010a	असंमोहाय मर्त्यानामर्थसंरक्षणाय च ।
12-015-010c	मर्यादा स्थापिता लोके दण्डसंज्ञा विशां पते ॥
12-015-011a	यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति सूनृतः ।
12-015-011c	प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥
12-015-012a	ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
12-015-012c	दण्डस्यैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिताः ॥
12-015-013a	नाभीतो यजते राजन्नाभीतो दातुमिच्छति ।
12-015-013c	नाभीतः पुरुषः कश्चित्समये स्थातुमिच्छति ॥
12-015-014a	नाच्छित्त्वा परमर्माणि नाकृत्वा कर्म दारुणम् ।
12-015-014c	नाहत्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥
12-015-015a	नाघ्नतः कीर्तिरस्तीह न वित्तं न पुनः प्रजाः ।
12-015-015c	इन्द्रो वृत्रवधेनैव महेन्द्रः समपद्यत ॥
12-015-016a	य एव देवा हन्तारस्ताँल्लोकोऽर्चयते भृशम् ।
12-015-016c	हन्ता रुद्रस्तथा स्कन्दः शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ॥
12-015-017a	हन्ता कालस्तथा वायुर्मृत्युर्वैश्रवणो रविः ।
12-015-017c	वसवो मरुतः साध्या विश्वेदेवाश्च भारत ॥
12-015-018a	एतान्देवान्नमस्यन्ति प्रतापप्रणता जनाः ।
12-015-018c	न ब्रह्माणं न धातारं न पूषाणं कथंचन ॥
12-015-019a	मध्यस्थान्सर्वभूतेषु दान्ताञ्शमपरायणान् ।
12-015-019c	यजन्ते मानवाः केचित्प्रशान्ताः सर्वकर्मसु ॥
12-015-020a	न हि पश्यामि जीवन्तं लोके कंचिदहिंसया ।
12-015-020c	सत्त्वैः सत्त्वानि जीवन्ति दुर्बलैर्बलवत्तराः ॥
12-015-021a	नकुलो मूषकानत्ति बिडालो नकुलं तथा ।
12-015-021c	बिडालमत्ति श्वा राजञ्श्वानं व्यालमृगस्तथा ॥
12-015-022a	तानत्ति पुरुषः सर्वान्पश्य धर्मो यथागतः ।
12-015-022c	प्राणस्यान्नमिदं सर्वं जङ्गमं स्थावरं च यत् ॥
12-015-023a	विधानं देवविहितं तत्र विद्वान्न मुह्यति ।

12-015-023c	यथा सृष्टोऽसि राजेन्द्र तथा भवितुमर्हसि ॥
12-015-024a	विनीतक्रोधहर्षा हि मन्दा वनमुपाश्रिताः ।
12-015-024c	विना वधं न कुर्वन्ति तापसाः प्राणयापनम् ॥
12-015-025a	उदके बहवः प्राणाः पृथिव्यां च फलेषु च ।
12-015-025c	न च कश्चिन्न तान्हन्ति किमन्यत्प्राणयापनात् ॥
12-015-026a	सूक्ष्मयोनीनि भूतानि तर्कगम्यानि कानिचित् ।
12-015-026c	पक्ष्मणोऽपि निपातेन येषां स्यात्स्कन्धपर्ययः ॥
12-015-027a	ग्रामान्निष्क्रम्य मुनयो विगतक्रोधमत्सराः ।
12-015-027c	वने कुटुम्बधर्माणो दृश्यन्ते परिमोहिताः ॥
12-015-028a	भूमिं भित्त्वौषधीश्छित्त्वा वृक्षादीनण्डजान्पशून् ।
12-015-028c	मनुष्यास्तन्वते यज्ञांस्ते स्वर्गं प्राप्नुवन्ति च ॥
12-015-029a	दण्डनीत्यां प्रणीतायां सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः ।
12-015-029c	कौन्तेय सर्वभूतानां तत्र मे नास्ति संशयः ॥
12-015-030a	दण्डश्चेन्न भवेल्लोके व्यनशिष्यन्निमाः प्रजाः ।
12-015-030c	शूले मत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तराः ॥
12-015-031a	सत्यं चेदं ब्रह्मणा पूर्वमुक्तं; दण्डः प्रजा रक्षति साधु नीतः ।
12-015-031c	पश्याग्नयश्च प्रतिशाम्यन्त्यभीताः; संतर्जिता दण्डभयाज्ज्वलन्ति ॥
12-015-032a	अन्धं तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत किञ्चन ।
12-015-032c	दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विभजन्साध्वसाधुनी ॥
12-015-033a	येऽपि संभिन्नमर्यादा नास्तिका वेदनिन्दकाः ।
12-015-033c	तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनोपनिपीडिताः ॥
12-015-034a	सर्वो दण्डजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।
12-015-034c	दण्डस्य हि भयाद्धीतो भोगायेह प्रकल्पते ॥
12-015-035a	चातुर्वर्ण्याप्रमोहाय सुनीतनयनाय च ।
12-015-035c	दण्डो विधात्रा विहितो धर्मार्थावभिरक्षितुम् ॥
12-015-036a	यदि दण्डान्न बिभ्येयुर्वयांसि श्वापदानि च ।
12-015-036c	अद्युः पशून्मनुष्यांश्च यज्ञार्थानि हवींषि च ॥
12-015-037a	न ब्रह्मचार्यधीयीत कल्याणी गौर्न दुह्यते ।
12-015-037c	न कन्योद्वहनं गच्छेद्यदि दण्डो न पालयेत् ॥
12-015-038a	विश्वलोपः प्रवर्तेत भिद्येरन्सर्वसेतवः ।
12-015-038c	ममत्वं न प्रजानीयुर्यदि दण्डो न पालयेत् ॥

- 12-015-039a न संवत्सरसत्राणि तिष्ठेयुरकुतोभयाः ।
 12-015-039c विधिवद्दक्षिणावन्ति यदि दण्डो न पालयेत् ॥
 12-015-040a चरेयुर्नाश्रमे धर्मं यथोक्तं विधिमाश्रिताः ।
 12-015-040c न विद्यां प्राप्नुयात्कश्चिद्यदि दण्डो न पालयेत् ॥
 12-015-041a न चोष्ट्रा न बलीवर्दा नाश्वाश्चतर्गर्दभाः ।
 12-015-041c युक्ता वहेयुर्यानानि यदि दण्डो न पालयेत् ॥
 12-015-042a न प्रेष्या वचनं कुर्युर्न बालो जातु कर्हिचित् ।
 12-015-042c तिष्ठेत्पितृमते धर्मे यदि दण्डो न पालयेत् ॥
 12-015-043a दण्डे स्थिताः प्रजाः सर्वा भयं दण्डं विदुर्बुधाः ।
 12-015-043c दण्डे स्वर्गो मनुष्याणां लोकोऽयं च प्रतिष्ठितः ॥
 12-015-044a न तत्र कूटं पापं वा वञ्चना वापि दृश्यते ।
 12-015-044c यत्र दण्डः सुविहितश्चरत्यरिविनाशनः ॥
 12-015-045a हविः श्वा प्रपिबेद्बृष्टो दण्डश्चेन्नोद्यतो भवेत् ।
 12-015-045c हरेत्काकः पुरोडाशं यदि दण्डो न पालयेत् ॥
 12-015-046a यदिदं धर्मतो राज्यं विहितं यद्यधर्मतः ।
 12-015-046c कार्यस्तत्र न शोको वै भुङ्क्ष्व भोगान्यजस्व च ॥
 12-015-047a सुखेन धर्मं श्रीमन्तश्चरन्ति शुचिवाससः ।
 12-015-047c संवसन्तः प्रियैर्दारैर्भुञ्जानाश्चान्नमुत्तमम् ॥
 12-015-048a अर्थे सर्वे समारम्भाः समायत्ता न संशयः ।
 12-015-048c स च दण्डे समायत्तः पश्य दण्डस्य गौरवम् ॥
 12-015-049a लोकयात्रार्थमेवेह धर्मप्रवचनं कृतम् ।
 12-015-049c अहिंसा साधुहिंसेति श्रेयान्धर्मपरिग्रहः ॥
 12-015-050a नात्यन्तगुणवान्कश्चिन्न चाप्यत्यन्तनिर्गुणः ।
 12-015-050c उभयं सर्वकार्येषु दृश्यते साध्वसाधु च ॥
 12-015-051a पशूनां वृषणं छित्त्वा ततो भिन्दन्ति नस्तकान् ।
 12-015-051c कृषन्ति बहवो भारान्बध्नन्ति दमयन्ति च ॥
 12-015-052a एवं पर्याकुले लोके विपथे जर्जरीकृते ।
 12-015-052c तैस्तैर्न्यायैर्महाराज पुराणं धर्ममाचर ॥
 12-015-053a यज देहि प्रजा रक्ष धर्मं समनुपालय ।
 12-015-053c अमित्राञ्जहि कौन्तेय मित्राणि परिपालय ॥
 12-015-054a मा च ते निघ्नतः शत्रून्मन्युर्भवतु भारत ।

- 12-015-054c न तत्र किल्बिषं किञ्चित्कर्तुर्भवति भारत ॥
 12-015-055a आततायी हि यो हन्यादाततायिनमागतम् ।
 12-015-055c न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥
 12-015-056a अवध्यः सर्वभूतानामन्तरात्मा न संशयः ।
 12-015-056c अवध्ये चात्मनि कथं वध्यो भवति केनचित् ॥
 12-015-057a यथा हि पुरुषः शालां पुनः संप्रविशेन्नवाम् ।
 12-015-057c एवं जीवः शरीराणि तानि तानि प्रपद्यते ॥
 12-015-058a देहान्पुराणानुत्सृज्य नवान्संप्रतिपद्यते ।
 12-015-058c एवं मृत्युमुखं प्राहुर्ये जनास्तत्त्वदर्शिनः ॥

12-016-001 वैशंपायन उवाच

- 12-016-001a अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
 12-016-001c धैर्यमास्थाय तेजस्वी ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् ॥
 12-016-002a राजन्विदितधर्मोऽसि न तेऽस्त्यविदितं भुवि ।
 12-016-002c उपशिक्षाम ते वृत्तं सदैव न च शक्नुमः ॥
 12-016-003a न वक्ष्यामि न वक्ष्यामीत्येवं मे मनसि स्थितम् ।
 12-016-003c अतिदुःखात्तु वक्ष्यामि तन्निबोध जनाधिप ॥
 12-016-004a भवतस्तु प्रमोहेन सर्वं संशयितं कृतम् ।
 12-016-004c विकलवत्त्वं च नः प्राप्तमबलत्वं तथैव च ॥
 12-016-005a कथं हि राजा लोकस्य सर्वशास्त्रविशारदः ।
 12-016-005c मोहमापद्यते दैन्याद्यथा कुपुरुषस्तथा ॥
 12-016-006a आगतिश्च गतिश्चैव लोकस्य विदिता तव ।
 12-016-006c आयत्यां च तदात्वे च न तेऽस्त्यविदितं प्रभो ॥
 12-016-007a एवं गते महाराज राज्यं प्रति जनाधिप ।
 12-016-007c हेतुमत्र प्रवक्ष्यामि तदिहैकमनाः शृणु ॥
 12-016-008a द्विविधो जायते व्याधिः शारीरो मानसस्तथा ।
 12-016-008c परस्परं तयोर्जन्म निर्द्वंद्वं नोपलभ्यते ॥
 12-016-009a शारीराज्जायते व्याधिर्मानसो नात्र संशयः ।
 12-016-009c मानसाज्जायते व्याधिः शारीर इति निश्चयः ॥
 12-016-010a शारीरमानसे दुःखे योऽतीते अनुशोचति ।
 12-016-010c दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ॥
 12-016-011a शीतोष्णे चैव वायुश्च त्रयः शारीरजा गुणाः ।

12-016-011c	तेषां गुणानां साम्यं च तदाहुः स्वस्थलक्षणम् ॥
12-016-012a	तेषामन्यतमोत्सेके विधानमुपदिष्यते ।
12-016-012c	उष्णेन बाध्यते शीतं शीतेनोष्णं प्रबाध्यते ॥
12-016-013a	सत्त्वं रजस्तमश्चैव मानसाः स्युस्त्रयो गुणाः ।
12-016-013c	हर्षेण बाध्यते शोको हर्षः शोकेन बाध्यते ॥
12-016-014a	कश्चित्सुखे वर्तमानो दुःखस्य स्मर्तुमिच्छति ।
12-016-014c	कश्चिदुःखे वर्तमानः सुखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥
12-016-015a	स त्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी च सुखस्य च ।
12-016-015c	न दुःखी सुखजातस्य न सुखी दुःखजस्य वा ॥
12-016-016a	स्मर्तुमर्हसि कौरव्य दिष्टं तु बलवत्तरम् ।
12-016-016c	अथ वा ते स्वभावोऽयं येन पार्थिव कृष्यसे ॥
12-016-017a	दृष्ट्वा सभागतां कृष्णामेकवस्त्रां रजस्वलाम् ।
12-016-017c	मिषतां पाण्डुपुत्राणां न तस्य स्मर्तुमर्हसि ॥
12-016-018a	प्रव्राजनं च नगरादजिनैश्च निवासनम् ।
12-016-018c	महारण्यनिवासश्च न तस्य स्मर्तुमर्हसि ॥
12-016-019a	जटासुरात्परिक्लेशं चित्रसेनेन चाहवम् ।
12-016-019c	सैन्धवाच्च परिक्लेशं कथं विस्मृतवानसि ॥
12-016-019e	पुनरज्ञातचर्यायां कीचकेन पदा वधम् ॥
12-016-020a	यच्च ते द्रोणभीष्माभ्यां युद्धमासीदरिदम ।
12-016-020c	मनसैकेन ते युद्धमिदं घोरमुपस्थितम् ॥
12-016-021a	यत्र नास्ति शरैः कार्यं न मित्रैर्न च बन्धुभिः ।
12-016-021c	आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितम् ॥
12-016-022a	तस्मिन्ननिर्जिते युद्धे प्राणान्यदि ह मोक्ष्यसे ।
12-016-022c	अन्यं देहं समास्थाय पुनस्तेनैव योत्स्यसे ॥
12-016-023a	तस्मादद्यैव गन्तव्यं युद्धस्य भरतर्षभ ।
12-016-023c	एतज्जित्वा महाराज कृतकृत्यो भविष्यसि ॥
12-016-024a	एतां बुद्धिं विनिश्चित्य भूतानामागतिं गतिम् ।
12-016-024c	पितृपैतामहे वृत्ते शाधि राज्यं यथोचितम् ॥
12-016-025a	दिष्ट्या दुर्योधनः पापो निहतः सानुगो युधि ।
12-016-025c	द्रौपद्याः केशपक्षस्य दिष्ट्या त्वं पदवीं गतः ॥
12-016-026a	यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ।

12-016-026c	वयं ते किंकराः पार्थ वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥
12-017-001	युधिष्ठिर उवाच
12-017-001a	असंतोषः प्रमादश्च मदो रागोऽप्रशान्तता ।
12-017-001c	बलं मोहोऽभिमानश्च उद्वेगश्चापि सर्वशः ॥
12-017-002a	एभिः पाप्मभिराविष्टो राज्यं त्वमभिकाङ्क्षसि ।
12-017-002c	निरामिषो विनिर्मुक्तः प्रशान्तः सुसुखी भव ॥
12-017-003a	य इमामखिलां भूमिं शिष्यादेको महीपतिः ।
12-017-003c	तस्याप्युदरमेवैकं किमिदं त्वं प्रशंससि ॥
12-017-004a	नाह्ना पूरयितुं शक्या न मासेन नरर्षभ ।
12-017-004c	अपूर्या पूरयन्निच्छामायुषापि न शक्नुयात् ॥
12-017-005a	यथेद्धः प्रज्वलत्यग्निरसमिद्धः प्रशाम्यति ।
12-017-005c	अल्पाहारतया त्वग्निं शमयौदर्यमुत्थितम् ॥
12-017-005e	जयोदरं पृथिव्या ते श्रेयो निर्जितया जितम् ॥
12-017-006a	मानुषान्कामभोगांस्त्वमैश्वर्यं च प्रशंससि ।
12-017-006c	अभोगिनोऽबलाश्चैव यान्ति स्थानमनुत्तमम् ॥
12-017-007a	योगक्षेमौ च राष्ट्रस्य धर्माधर्मौ त्वयि स्थितौ ।
12-017-007c	मुच्यस्व महतो भारात्यागमेवाभिसंश्रय ॥
12-017-008a	एकोदरकृते व्याघ्रः करोति विघसं बहु ।
12-017-008c	तमन्येऽप्युपजीवन्ति मन्दवेगंचरा मृगाः ॥
12-017-009a	विषयान्प्रतिसंहृत्य संन्यासं कुरुते यतिः ।
12-017-009c	न च तुष्यन्ति राजानः पश्य बुद्ध्यन्तरं यथा ॥
12-017-010a	पत्राहारैरश्मकुट्टैर्दन्तोलूखलिकैस्तथा ।
12-017-010c	अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च तैरयं नरको जितः ॥
12-017-011a	यश्चेमां वसुधां कृत्स्नां प्रशासेदखिलां नृपः ।
12-017-011c	तुल्याश्मकाञ्चनो यश्च स कृतार्थो न पार्थिवः ॥
12-017-012a	संकल्पेषु निरारम्भो निराशो निर्ममो भव ।
12-017-012c	विशोकं स्थानमातिष्ठ इह चामुत्र चाव्ययम् ॥
12-017-013a	निरामिषा न शोचन्ति शोचसि त्वं किमामिषम् ।
12-017-013c	परित्यज्यामिषं सर्वं मृषावादात्प्रमोक्ष्यसे ॥
12-017-014a	पन्थानौ पितृयानश्च देवयानश्च विश्रुतौ ।
12-017-014c	ईजानाः पितृयानेन देवयानेन मोक्षिणः ॥

12-017-015a	तपसा ब्रह्मचर्येण स्वाध्यायेन च पाविताः ।
12-017-015c	विमुच्य देहान्वै भान्ति मृत्योरविषयं गताः ॥
12-017-016a	आमिषं बन्धनं लोके कर्महोक्तं तथामिषम् ।
12-017-016c	ताभ्यां विमुक्तः पाशाभ्यां पदमाप्नोति तत्परम् ॥
12-017-017a	अपि गाथामिमां गीतां जनकेन वदन्त्युत ।
12-017-017c	निर्द्वन्द्वेन विमुक्तेन मोक्षं समनुपश्यता ॥
12-017-018a	अनन्तं बत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
12-017-018c	मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दहति किञ्चन ॥
12-017-019a	प्रज्ञाप्रासादमारुह्य नशोच्याञ्शोचतो जनान् ।
12-017-019c	जगतीस्थानिवाद्रिस्थो मन्दबुद्धीनवेक्षते ॥
12-017-020a	दृश्यं पश्यति यः पश्यन्स चक्षुष्मान्स बुद्धिमान् ।
12-017-020c	अज्ञातानां च विज्ञानात्संबोधाद्बुद्धिरुच्यते ॥
12-017-021a	यस्तु वाचं विजानाति बहुमानमियात्स वै ।
12-017-021c	ब्रह्मभावप्रसूतानां वैद्यानां भावितात्मनाम् ॥
12-017-022a	यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
12-017-022c	तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
12-017-023a	ते जनास्तां गतिं यान्ति नाविद्वांसोऽल्पचेतसः ।
12-017-023c	नाबुद्ध्यो नातपसः सर्वं बुद्धौ प्रतिष्ठितम् ॥

12-018-001 वैशंपायन उवाच

12-018-001a	तूष्णींभूतं तु राजानं पुनरेवार्जुनोऽब्रवीत् ।
12-018-001c	संतप्तः शोकदुःखाभ्यां राज्ञो वाक्शल्यपीडितः ॥
12-018-002a	कथयन्ति पुरावृत्तमितिहासमिमं जनाः ।
12-018-002c	विदेहराज्ञः संवादं भार्यया सह भारत ॥
12-018-003a	उत्सृज्य राज्यं भैक्षार्थं कृतबुद्धिं जनेश्वरम् ।
12-018-003c	विदेहराजं महिषी दुःखिता प्रत्यभाषत ॥
12-018-004a	धनान्यपत्यं मित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
12-018-004c	पन्थानं पावनं हित्वा जनको मौण्ड्यमास्थितः ॥
12-018-005a	तं ददर्श प्रिया भार्या भैक्ष्यवृत्तिमकिञ्चनम् ।
12-018-005c	धानामुष्टिमुपासीनं निरीहं गतमत्सरम् ॥
12-018-006a	तमुवाच समागम्य भर्तारमकुतोभयम् ।
12-018-006c	क्रुद्धा मनस्विनी भार्या विविक्ते हेतुमद्वचः ॥

12-018-007a	कथमुत्सृज्य राज्यं स्वं धनधान्यसमाचितम् ।
12-018-007c	कापालीं वृत्तिमास्थाय धानामुष्टिर्वनेऽचरः ॥
12-018-008a	प्रतिज्ञा तेऽन्यथा राजन्विचेष्टा चान्यथा तव ।
12-018-008c	यद्राज्यं महदुत्सृज्य स्वल्पे तुष्यसि पार्थिव ॥
12-018-009a	नैतेनातिथयो राजन्देवर्षिपितरस्तथा ।
12-018-009c	शक्यमद्य त्वया भर्तुं मोघस्तेऽयं परिश्रमः ॥
12-018-010a	देवतातिथिभिश्चैव पितृभिश्चैव पार्थिव ।
12-018-010c	सर्वैरैतैः परित्यक्तः परिव्रजसि निष्क्रियः ॥
12-018-011a	यस्त्वं त्रैविद्यवृद्धानां ब्राह्मणानां सहस्रशः ।
12-018-011c	भर्ता भूत्वा च लोकस्य सोऽद्यान्यैर्भृतिमिच्छसि ॥
12-018-012a	श्रियं हित्वा प्रदीप्तां त्वं श्ववत्संप्रति वीक्ष्यसे ।
12-018-012c	अपुत्रा जननी तेऽद्य कौसल्या चापतिस्त्वया ॥
12-018-013a	अशीतिर्धर्मकामास्त्वां क्षत्रियाः पर्युपासते ।
12-018-013c	त्वदाशामभिकाङ्क्षन्त्यः कृपणाः फलहेतुकाः ॥
12-018-014a	ताश्च त्वं विफलाः कुर्वन्काँल्लोकान्नु गमिष्यसि ।
12-018-014c	राजन्संशयिते मोक्षे परतन्त्रेषु देहिषु ॥
12-018-015a	नैव तेऽस्ति परो लोको नापरः पापकर्मणः ।
12-018-015c	धर्म्यान्दारान्परित्यज्य यस्त्वमिच्छसि जीवितुम् ॥
12-018-016a	स्रजो गन्धानलंकारान्वासांसि विविधानि च ।
12-018-016c	किमर्थमभिसंत्यज्य परिव्रजसि निष्क्रियः ॥
12-018-017a	निपानं सर्वभूतानां भूत्वा त्वं पावनं महत् ।
12-018-017c	आढ्यो वनस्पतिर्भूत्वा सोऽद्यान्यान्पर्युपाससे ॥
12-018-018a	खादन्ति हस्तिनं न्यासे क्रव्यादा बहवोऽप्युत ।
12-018-018c	बहवः कृमयश्चैव किं पुनस्त्वामनर्थकम् ॥
12-018-019a	य इमां कुण्डिकां भिन्द्यात्त्रिविष्टब्धं च ते हरेत् ।
12-018-019c	वासश्चापहरेत्तस्मिन्कथं ते मानसं भवेत् ॥
12-018-020a	यस्त्वयं सर्वमुत्सृज्य धानामुष्टिपरिग्रहः ।
12-018-020c	यदानेन समं सर्वं किमिदं मम दीयते ॥
12-018-020e	धानामुष्टिरिहार्थश्चेत्प्रतिज्ञा ते विनश्यति ॥
12-018-021a	का वाहं तव को मे त्वं कोऽद्य ते मय्यनुग्रहः ।
12-018-021c	प्रशाधि पृथिवीं राजन्यत्र तेऽनुग्रहो भवेत् ॥

- 12-018-021e प्रासादं शयनं यानं वासांस्याभरणानि च ॥
- 12-018-022a श्रिया निराशैरधनैस्त्यक्तमित्रैरकिंचनैः ।
- 12-018-022c सौखिकैः संभृतानर्थान्यः संत्यजसि किं नु तत् ॥
- 12-018-023a योऽत्यन्तं प्रतिगृह्णीयाद्यश्च दद्यात्सदैव हि ।
- 12-018-023c तयोस्त्वमन्तरं विद्धि श्रेयांस्ताभ्यां क उच्यते ॥
- 12-018-024a सदैव याचमानेषु सत्सु दम्भविवर्जिषु ।
- 12-018-024c एतेषु दक्षिणा दत्ता दावाग्नाविव दुर्हुतम् ॥
- 12-018-025a जातवेदा यथा राजन्नादग्ध्वैवोपशाम्यति ।
- 12-018-025c सदैव याचमानो वै तथा शाम्यति न द्विजः ॥
- 12-018-026a सतां च वेदा अन्नं च लोकेऽस्मिन्प्रकृतिध्रुवा ।
- 12-018-026c न चेद्दाता भवेद्दाता कुतः स्युर्मोक्षकाङ्क्षिणः ॥
- 12-018-027a अन्नाद्गृहस्था लोकेऽस्मिन्भिक्षवस्तत एव च ।
- 12-018-027c अन्नात्प्राणः प्रभवति अन्नदः प्राणदो भवेत् ॥
- 12-018-028a गृहस्थेभ्योऽभिनिर्वृत्ता गृहस्थानेव संश्रिताः ।
- 12-018-028c प्रभवं च प्रतिष्ठां च दान्ता निन्दन्त आसते ॥
- 12-018-029a त्यागान्न भिक्षुकं विद्यान्न मौण्ड्यान्न च याचनात् ।
- 12-018-029c ऋजुस्तु योऽर्थं त्यजति तं सुखं विद्धि भिक्षुकम् ॥
- 12-018-030a असक्तः सक्तवद्गच्छन्निःसङ्गो मुक्तबन्धनः ।
- 12-018-030c समः शत्रौ च मित्रे च स वै मुक्तो महीपते ॥
- 12-018-031a परिव्रजन्ति दानार्थं मुण्डाः काषायवाससः ।
- 12-018-031c सिता बहुविधैः पाशैः संचिन्वन्तो वृथामिषम् ॥
- 12-018-032a त्रयीं च नाम वार्तां च त्यक्त्वा पुत्रांस्त्यजन्ति ये ।
- 12-018-032c त्रिविष्टब्धं च वासश्च प्रतिगृह्णन्त्यबुद्धयः ॥
- 12-018-033a अनिष्कषाये काषायमीहार्थमिति विद्धि तत् ।
- 12-018-033c धर्मध्वजानां मुण्डानां वृत्त्यर्थमिति मे मतिः ॥
- 12-018-034a काषायैरजिनैश्चरैर्नग्नान्मुण्डाञ्जटाधरान् ।
- 12-018-034c बिभ्रत्साधून्महाराज जय लोकाञ्जितेन्द्रियः ॥
- 12-018-035a अग्न्याधेयानि गुर्वर्थान्क्रतून्सपशुदक्षिणान् ।
- 12-018-035c ददात्यहरहः पूर्वं को नु धर्मतरस्ततः ॥
- 12-018-036a तत्त्वज्ञो जनको राजा लोकेऽस्मिन्निति गीयते ।
- 12-018-036c सोऽप्यासीन्मोहसंपन्नो मा मोहवशमन्वगाः ॥

- 12-018-037a एवं धर्ममनुक्रान्तं सदा दानपरैर्नरैः ।
 12-018-037c आनृशंस्यगुणोपेतैः कामक्रोधविवर्जिताः ॥
 12-018-038a पालयन्तः प्रजाश्चैव दानमुत्तममास्थिताः ।
 12-018-038c इष्टाँल्लोकानवाप्स्यामो ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥

12-019-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-019-001a वेदाहं तात शास्त्राणि अपराणि पराणि च ।
 12-019-001c उभयं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च ॥
 12-019-002a आकुलानि च शास्त्राणि हेतुभिश्चित्रितानि च ।
 12-019-002c निश्चयश्चैव यन्मात्रो वेदाहं तं यथाविधि ॥
 12-019-003a त्वं तु केवलमस्त्रज्ञो वीरव्रतमनुष्ठितः ।
 12-019-003c शास्त्रार्थं तत्त्वतो गन्तुं न समर्थः कथंचन ॥
 12-019-004a शास्त्रार्थसूक्ष्मदर्शी यो धर्मनिश्चयकोविदः ।
 12-019-004c तेनाप्येवं न वाच्योऽहं यदि धर्मं प्रपश्यसि ॥
 12-019-005a भ्रातृसौहृदमास्थाय यदुक्तं वचनं त्वया ।
 12-019-005c न्याय्यं युक्तं च कौन्तेय प्रीतोऽहं तेन तेऽर्जुन ॥
 12-019-006a युद्धधर्मेषु सर्वेषु क्रियाणां नैपुणेषु च ।
 12-019-006c न त्वया सदृशः कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
 12-019-007a धर्मसूक्ष्मं तु यद्वाक्यं तत्र दुष्प्रतरं त्वया ।
 12-019-007c धनंजय न मे बुद्धिमभिशङ्कितुमर्हसि ॥
 12-019-008a युद्धशास्त्रविदेव त्वं न वृद्धाः सेवितास्त्वया ।
 12-019-008c समासविस्तरविदां न तेषां वेत्सि निश्चयम् ॥
 12-019-009a तपस्त्यागो विधिरिति निश्चयस्तात धीमताम् ।
 12-019-009c परं परं ज्याय एषां सैषा नैःश्रेयसी गतिः ॥
 12-019-010a न त्वेतन्मन्यसे पार्थ न ज्यायोऽस्ति धनादिति ।
 12-019-010c अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा नैतत्प्रधानतः ॥
 12-019-011a तपःस्वाध्यायशीला हि दृश्यन्ते धार्मिका जनाः ।
 12-019-011c ऋषयस्तपसा युक्ता येषां लोकाः सनातनाः ॥
 12-019-012a अजातशमश्रवो धीरास्तथान्ये वनवासिनः ।
 12-019-012c अनन्ता अधना एव स्वाध्यायेन दिवं गताः ॥
 12-019-013a उत्तरेण तु पन्थानमार्या विषयनिग्रहात् ।
 12-019-013c अबुद्धिजं तमस्त्यक्त्वा लोकांस्त्यागवतां गताः ॥

12-019-014a	दक्षिणेन तु पन्थानं यं भास्वन्तं प्रपश्यसि ।
12-019-014c	एते क्रियावतां लोका ये श्मशानानि भेजिरे ॥
12-019-015a	अनिर्देश्या गतिः सा तु यां प्रपश्यन्ति मोक्षिणः ।
12-019-015c	तस्मात्त्यागः प्रधानेष्टः स तु दुःखः प्रवेदितुम् ॥
12-019-016a	अनुसृत्य तु शास्त्राणि कवयः समवस्थिताः ।
12-019-016c	अपीह स्यादपीह स्यात्सारासारदिदृक्षया ॥
12-019-017a	वेदवादानतिक्रम्य शास्त्राण्यारण्यकानि च ।
12-019-017c	विपाट्य कदलीस्कन्धं सारं ददृशिरे न ते ॥
12-019-018a	अथैकान्तव्युदासेन शरीरे पञ्चभौतिके ।
12-019-018c	इच्छाद्वेषसमायुक्तमात्मानं प्राहुरिङ्गितैः ॥
12-019-019a	अग्राह्यश्चक्षुषा सोऽपि अनिर्देश्यं च तद्गिरा ।
12-019-019c	कर्महेतुपुरस्कारं भूतेषु परिवर्तते ॥
12-019-020a	कल्याणगोचरं कृत्वा मनस्तृष्णां निगृह्य च ।
12-019-020c	कर्मसंततिमुत्सृज्य स्यान्निरालम्बनः सुखी ॥
12-019-021a	अस्मिन्नेवं सूक्ष्मगम्ये मार्गे सद्भिर्निषेविते ।
12-019-021c	कथमर्थमनर्थाद्यमर्जुन त्वं प्रशंससि ॥
12-019-022a	पूर्वशास्त्रविदो ह्येवं जनाः पश्यन्ति भारत ।
12-019-022c	क्रियासु निरता नित्यं दाने यज्ञे च कर्मणि ॥
12-019-023a	भवन्ति सुदुरावर्ता हेतुमन्तोऽपि पण्डिताः ।
12-019-023c	दृढपूर्वश्रुता मूढा नैतदस्तीति वादिनः ॥
12-019-024a	अमृतस्यावमन्तारो वक्तारो जनसंसदि ।
12-019-024c	चरन्ति वसुधां कृत्स्नां वावदूका बहुश्रुताः ॥
12-019-025a	यान्वयं नाभिजानीमः कस्ताञ्ज्ञातुमिहार्हति ।
12-019-025c	एवं प्राज्ञान्सतश्चापि महतः शास्त्रवित्तमान् ॥
12-019-026a	तपसा महदाप्नोति बुद्ध्या वै विन्दते महत् ।
12-019-026c	त्यागेन सुखमाप्नोति सदा कौन्तेय धर्मवित् ॥

12-020-001 वैशंपायन उवाच

12-020-001a	तस्मिन्वाक्यान्तरे वक्ता देवस्थानो महातपाः ।
12-020-001c	अभिनीततरं वाक्यमित्युवाच युधिष्ठिरम् ॥
12-020-002a	यद्वचः फल्गुनेनोक्तं न ज्यायोऽस्ति धनादिति ।
12-020-002c	अत्र ते वर्तयिष्यामि तदेकाग्रमनाः शृणु ॥

12-020-003a	अजातशत्रो धर्मेण कृत्स्ना ते वसुधा जिता ।
12-020-003c	तां जित्वा न वृथा राजंस्त्वं परित्यक्तुमर्हसि ॥
12-020-004a	चतुष्पदी हि निःश्रेणी कर्मण्येषा प्रतिष्ठिता ।
12-020-004c	तां क्रमेण महाबाहो यथावज्जय पार्थिव ॥
12-020-005a	तस्मात्पार्थ महायज्ञैर्यजस्व बहुदक्षिणैः ।
12-020-005c	स्वाध्याययज्ञा ऋषयो ज्ञानयज्ञास्तथापरे ॥
12-020-006a	कर्मनिष्ठांस्तु बुध्येथास्तपोनिष्ठांश्च भारत ।
12-020-006c	वैखानसानां राजेन्द्र वचनं श्रूयते यथा ॥
12-020-007a	ईहते धनहेतोर्यस्तस्यानीहा गरीयसी ।
12-020-007c	भूयान्दोषः प्रवर्धेत यस्तं धनमपाश्रयेत् ॥
12-020-008a	कृच्छ्राच्च द्रव्यसंहारं कुर्वन्ति धनकारणात् ।
12-020-008c	धनेन तृषितोऽबुद्ध्या भ्रूणहत्यां न बुध्यते ॥
12-020-009a	अनर्हते यद्ददाति न ददाति यदर्हते ।
12-020-009c	अनर्हार्हापरिज्ञानाद्दानधर्मोऽपि दुष्करः ॥
12-020-010a	यज्ञाय सृष्टानि धनानि धात्रा; यष्टादिष्टः पुरुषो रक्षिता च ।
12-020-010c	तस्मात्सर्वं यज्ञ एवोपयोज्यं; धनं ततोऽनन्तर एव कामः ॥
12-020-011a	यज्ञैरिन्द्रो विविधैरन्नवद्भिर्देवान्सर्वानभ्ययान्महौजाः ।
12-020-011c	तेनेन्द्रत्वं प्राप्य विभ्राजतेऽसौ; तस्माद्यज्ञे सर्वमेवोपयोज्यम् ॥
12-020-012a	महादेवः सर्वमेधे महात्मा; हुत्वात्मानं देवदेवो विभूतः ।
12-020-012c	विश्वाँल्लोकान्व्याप्य विष्टभ्य कीर्त्या; विरोचते द्युतिमान्कृत्तिवासाः ॥
12-020-013a	आविक्षितः पार्थिवो वै मरुतः; स्वृद्ध्या मर्त्यो योऽजयद्देवराजम् ।
12-020-013c	यज्ञे यस्य श्रीः स्वयं संनिविष्टा; यस्मिन्भाण्डं काञ्चनं सर्वमासीत् ॥
12-020-014a	हरिश्चन्द्रः पार्थिवेन्द्रः श्रुतस्ते; यज्ञैरिष्ट्वा पुण्यकृद्वीतशोकः ।
12-020-014c	ऋद्ध्या शक्रं योऽजयन्मानुषः सं;स्तस्माद्यज्ञे सर्वमेवोपयोज्यम् ॥

12-021-001 देवस्थान उवाच

12-021-001a	अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-021-001c	इन्द्रेण समये पृष्ठो यदुवाच बृहस्पतिः ॥
12-021-002a	संतोषो वै स्वर्गतमः संतोषः परमं सुखम् ।
12-021-002c	तुष्टेर्न किञ्चित्परतः सुसम्यक्परितिष्ठति ॥
12-021-003a	यदा संहरते कामान्कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
12-021-003c	तदात्मज्योतिरात्मैव स्वात्मनैव प्रसीदति ॥

12-021-004a	न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
12-021-004c	कामद्वेषौ च जयति तदात्मानं प्रपश्यति ॥
12-021-005a	यदासौ सर्वभूतानां न क्रुध्यति न दुष्यति ।
12-021-005c	कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
12-021-006a	एवं कौन्तेय भूतानि तं तं धर्मं तथा तथा ।
12-021-006c	तदा तदा प्रपश्यन्ति तस्माद्बुध्यस्व भारत ॥
12-021-007a	अन्ये शमं प्रशंसन्ति व्यायाममपरे तथा ।
12-021-007c	नैकं न चापरं केचिदुभयं च तथापरे ॥
12-021-008a	यज्ञमेके प्रशंसन्ति संन्यासमपरे जनाः ।
12-021-008c	दानमेके प्रशंसन्ति केचिदेव प्रतिग्रहम् ॥
12-021-008e	केचित्सर्वं परित्यज्य तूष्णीं ध्यायन्त आसते ॥
12-021-009a	राज्यमेके प्रशंसन्ति सर्वेषां परिपालनम् ।
12-021-009c	हत्वा भित्त्वा च छित्त्वा च केचिदेकान्तशीलिनः ॥
12-021-010a	एतत्सर्वं समालोक्य बुधानामेष निश्चयः ।
12-021-010c	अद्रोहेणैव भूतानां यो धर्मः स सतां मतः ॥
12-021-011a	अद्रोहः सत्यवचनं संविभागो धृतिः क्षमा ।
12-021-011c	प्रजनः स्वेषु दारेषु मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
12-021-012a	धनं धर्मप्रधानेष्टं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।
12-021-012c	तस्मादेवं प्रयत्नेन कौन्तेय परिपालय ॥
12-021-013a	यो हि राज्ये स्थितः शश्वद्वशी तुल्यप्रियाप्रियः ।
12-021-013c	क्षत्रियो यज्ञशिष्टाशी राजशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥
12-021-014a	असाधुनिग्रहरतः साधूनां प्रग्रहे रतः ।
12-021-014c	धर्मे वर्त्मनि संस्थाप्य प्रजा वर्तेत धर्मवित् ॥
12-021-015a	पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वने वन्येन वर्तयन् ।
12-021-015c	विधिना श्रामणेनैव कुर्यात्कालमतन्द्रितः ॥
12-021-016a	य एवं वर्तते राजा राजधर्मविनिश्चितः ।
12-021-016c	तस्यायं च परश्चैव लोकः स्यात्सफलो नृप ॥
12-021-016e	निर्वाणं तु सुदुष्पारं बहुविघ्नं च मे मतम् ॥
12-021-017a	एवं धर्ममनुक्रान्ताः सत्यदानतपःपराः ।
12-021-017c	आनृशंस्यगुणैर्युक्ताः कामक्रोधविवर्जिताः ॥
12-021-018a	प्रजानां पालने युक्ता दममुत्तममास्थिताः ।

- 12-021-018c गोब्राह्मणार्थं युद्धेन संप्राप्ता गतिमुत्तमाम् ॥
 12-021-019a एवं रुद्राः सवसवस्तथादित्याः परंतप ।
 12-021-019c साध्या राजर्षिसंघाश्च धर्ममेतं समाश्रिताः ॥
 12-021-019e अप्रमत्तास्ततः स्वर्गं प्राप्ताः पुण्यैः स्वकर्मभिः ॥

12-022-001 वैशंपायन उवाच

- 12-022-001a तस्मिन्वाक्यान्तरे वाक्यं पुनरेवार्जुनोऽब्रवीत् ।
 12-022-001c विषण्णमनसं ज्येष्ठमिदं भ्रातरमीश्वरम् ॥
 12-022-002a क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञं प्राप्य राज्यमनुत्तमम् ।
 12-022-002c जित्वा चारीन्नरश्रेष्ठ तप्यते किं भवान्भृशम् ॥
 12-022-003a क्षत्रियाणां महाराज संग्रामे निधनं स्मृतम् ।
 12-022-003c विशिष्टं बहुभिर्यज्ञैः क्षत्रधर्ममनुस्मर ॥
 12-022-004a ब्राह्मणानां तपस्त्यागः प्रेत्यधर्मविधिः स्मृतः ।
 12-022-004c क्षत्रियाणां च विहितं संग्रामे निधनं विभो ॥
 12-022-005a क्षत्रधर्मो महारौद्रः शस्त्रनित्य इति स्मृतः ।
 12-022-005c वधश्च भरतश्रेष्ठ काले शस्त्रेण संयुगे ॥
 12-022-006a ब्राह्मणस्यापि चेद्राजन्क्षत्रधर्मेण तिष्ठतः ।
 12-022-006c प्रशस्तं जीवितं लोके क्षत्रं हि ब्रह्मसंस्थितम् ॥
 12-022-007a न त्यागो न पुनर्याच्ञा न तपो मनुजेश्वर ।
 12-022-007c क्षत्रियस्य विधीयन्ते न परस्वोपजीवनम् ॥
 12-022-008a स भवान्सर्वधर्मज्ञः सर्वात्मा भरतर्षभ ।
 12-022-008c राजा मनीषी निपुणो लोके दृष्टपरावरः ॥
 12-022-009a त्यक्त्वा संतापजं शोकं दंशितो भव कर्मणि ।
 12-022-009c क्षत्रियस्य विशेषेण हृदयं वज्रसंहतम् ॥
 12-022-010a जित्वारीन्क्षत्रधर्मेण प्राप्य राज्यमकण्टकम् ।
 12-022-010c विजितात्मा मनुष्येन्द्र यज्ञदानपरो भव ॥
 12-022-011a इन्द्रो वै ब्रह्मणः पुत्रः कर्मणा क्षत्रियोऽभवत् ।
 12-022-011c ज्ञातीनां पापवृत्तीनां जघान नवतीर्नव ॥
 12-022-012a तच्चास्य कर्म पूज्यं हि प्रशस्यं च विशां पते ।
 12-022-012c तेन चेन्द्रत्वमापेदे देवानामिति नः श्रुतम् ॥
 12-022-013a स त्वं यज्ञैर्महाराज यजस्व बहुदक्षिणैः ।
 12-022-013c यथैवेन्द्रो मनुष्येन्द्र चिराय विगतज्वरः ॥

- 12-022-014a मा त्वमेवंगते किञ्चित्क्षत्रियर्षभ शोचिथाः ।
 12-022-014c गतास्ते क्षत्रधर्मेण शस्त्रपूताः परां गतिम् ॥
 12-022-015a भवितव्यं तथा तच्च यद्वृत्तं भरतर्षभ ।
 12-022-015c दिष्टं हि राजशार्दूल न शक्यमतिवर्तितुम् ॥
- 12-023-001 वैशंपायन उवाच**
- 12-023-001a एवमुक्तस्तु कौन्तेयो गुडाकेशेन भारत ।
 12-023-001c नोवाच किञ्चित्कौरव्यस्ततो द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
 12-023-002a बीभत्सोर्वचनं सम्यक्सत्यमेतद्युधिष्ठिर ।
 12-023-002c शास्त्रदृष्टः परो धर्मः स्मृतो गार्हस्थ्य आश्रमः ॥
 12-023-003a स्वधर्मं चर धर्मज्ञ यथाशास्त्रं यथाविधि ।
 12-023-003c न हि गार्हस्थ्यमुत्सृज्य तवारण्यं विधीयते ॥
 12-023-004a गृहस्थं हि सदा देवाः पितर ऋषयस्तथा ।
 12-023-004c भृत्याश्चैवोपजीवन्ति तान्भजस्व महीपते ॥
 12-023-005a वयांसि पशवश्चैव भूतानि च महीपते ।
 12-023-005c गृहस्थैरेव धार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठाश्रमो गृही ॥
 12-023-006a सोऽयं चतुर्णामेतेषामाश्रमाणां दुराचरः ।
 12-023-006c तं चराविमनाः पार्थ दुश्चरं दुर्बलेन्द्रियैः ॥
 12-023-007a वेदज्ञानं च ते कृत्स्नं तपश्च चरितं महत् ।
 12-023-007c पितृपैतामहे राज्ये धुरमुद्रोदुमर्हसि ॥
 12-023-008a तपो यज्ञस्तथा विद्या भैक्षमिन्द्रियनिग्रहः ।
 12-023-008c ध्यानमेकान्तशीलत्वं तुष्टिर्दानं च शक्तितः ॥
 12-023-009a ब्राह्मणानां महाराज चेष्टाः संसिद्धिकारिकाः ।
 12-023-009c क्षत्रियाणां च वक्ष्यामि तवापि विदितं पुनः ॥
 12-023-010a यज्ञो विद्या समुत्थानमसंतोषः श्रियं प्रति ।
 12-023-010c दण्डधारणमत्युग्रं प्रजानां परिपालनम् ॥
 12-023-011a वेदज्ञानं तथा कृत्स्नं तपः सुचरितं तथा ।
 12-023-011c द्रविणोपार्जनं भूरि पात्रेषु प्रतिपादनम् ॥
 12-023-012a एतानि राज्ञां कर्माणि सुकृतानि विशां पते ।
 12-023-012c इमं लोकममुं लोकं साधयन्तीति नः श्रुतम् ॥
 12-023-013a तेषां ज्यायस्तु कौन्तेय दण्डधारणमुच्यते ।
 12-023-013c बलं हि क्षत्रिये नित्यं बले दण्डः समाहितः ॥

- 12-023-014a एताश्चेष्टाः क्षत्रियाणां राजन्संसिद्धिकारिकाः ।
 12-023-014c अपि गाथामिमां चापि बृहस्पतिरभाषत ॥
 12-023-015a भूमिरेतौ निगिरति सर्पो बिलशयानिव ।
 12-023-015c राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
 12-023-016a सुद्युम्नश्चापि राजर्षिः श्रूयते दण्डधारणात् ।
 12-023-016c प्राप्तवान्परमां सिद्धिं दक्षः प्राचेतसो यथा ॥

12-024-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-024-001a भगवन्कर्मणा केन सुद्युम्नो वसुधाधिपः ।
 12-024-001c संसिद्धिं परमां प्राप्तः श्रोतुमिच्छामि तं नृपम् ॥

12-024-002 व्यास उवाच

- 12-024-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-024-002c शङ्खश्च लिखितश्चास्तां भ्रातरौ संयतव्रतौ ॥
 12-024-003a तयोरावसथावास्तां रमणीयौ पृथक्पृथक् ।
 12-024-003c नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतौ बाहुदामनु ॥
 12-024-004a ततः कदाचिल्लिखितः शङ्खस्याश्रममागमत् ।
 12-024-004c यदृच्छयापि शङ्खोऽथ निष्क्रान्तोऽभवदाश्रमात् ॥
 12-024-005a सोऽभिगम्याश्रमं भ्रातुः शङ्खस्य लिखितस्तदा ।
 12-024-005c फलानि शातयामास सम्यक्परिणतान्युत ॥
 12-024-006a तान्युपादाय विस्रब्धो भक्षयामास स द्विजः ।
 12-024-006c तस्मिंश्च भक्षयत्येव शङ्खोऽप्याश्रममागमत् ॥
 12-024-007a भक्षयन्तं तु तं दृष्ट्वा शङ्खो भ्रातरमब्रवीत् ।
 12-024-007c कुतः फलान्यवाप्तानि हेतुना केन खादसि ॥
 12-024-008a सोऽब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठमुपस्पृश्याभिवाद्य च ।
 12-024-008c इत एव गृहीतानि मयेति प्रहसन्निव ॥
 12-024-009a तमब्रवीत्तदा शङ्खस्तीव्रकोपसमन्वितः ।
 12-024-009c स्तेयं त्वया कृतमिदं फलान्याददता स्वयम् ॥
 12-024-009e गच्छ राजानमासाद्य स्वकर्म प्रथयस्व वै ॥
 12-024-010a अदत्तादानमेवेदं कृतं पार्थिवसत्तम ।
 12-024-010c स्तेनं मां त्वं विदित्वा च स्वधर्ममनुपालय ॥
 12-024-010e शीघ्रं धारय चौरस्य मम दण्डं नराधिप ॥

- 12-024-011a इत्युक्तस्तस्य वचनात्सुद्युम्नं वसुधाधिपम् ।
 12-024-011c अभ्यगच्छन्महाबाहो लिखितः संशितव्रतः ॥
 12-024-012a सुद्युम्नस्त्वन्तपालेभ्यः श्रुत्वा लिखितमागतम् ।
 12-024-012c अभ्यगच्छत्सहामात्यः पद्भ्यामेव नरेश्वरः ॥
 12-024-013a तमब्रवीत्समागत्य स राजा ब्रह्मवित्तमम् ।
 12-024-013c किमागमनमाचक्ष्व भगवन्कृतमेव तत् ॥
 12-024-014a एवमुक्तः स विप्रर्षिः सुद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
 12-024-014c प्रतिश्रौषि करिष्येति श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥
 12-024-015a अनिसृष्टानि गुरुणा फलानि पुरुषर्षभ ।
 12-024-015c भक्षितानि मया राजंस्तत्र मां शाधि माचिरम् ॥

12-024-016 सुद्युम्न उवाच

- 12-024-016a प्रमाणं चेन्मतो राजा भवतो दण्डधारणे ।
 12-024-016c अनुज्ञायामपि तथा हेतुः स्याद्ब्राह्मणर्षभ ॥
 12-024-017a स भवानभ्यनुज्ञातः शुचिकर्मा महाव्रतः ।
 12-024-017c ब्रूहि कामानतोऽन्यांस्त्वं करिष्यामि हि ते वचः ॥

12-024-018 व्यास उवाच

- 12-024-018a छन्द्यमानोऽपि ब्रह्मर्षिः पार्थिवेन महात्मना ।
 12-024-018c नान्यं वै वरयामास तस्माद्दण्डादृते वरम् ॥
 12-024-019a ततः स पृथिवीपालो लिखितस्य महात्मनः ।
 12-024-019c करौ प्रच्छेदयामास धृतदण्डो जगाम सः ॥
 12-024-020a स गत्वा भ्रातरं शङ्खमार्तरूपोऽब्रवीदिदम् ।
 12-024-020c धृतदण्डस्य दुर्भुद्धेर्भगवन्क्षन्तुमर्हसि ॥

12-024-021 शङ्ख उवाच

- 12-024-021a न कुप्ये तव धर्मज्ञ न च दूषयसे मम ।
 12-024-021c धर्मस्तु ते व्यतिक्रान्तस्ततस्ते निष्कृतिः कृता ॥
 12-024-022a स गत्वा बाहुदां शीघ्रं तर्पयस्व यथाविधि ।
 12-024-022c देवान्पितॄन्पृषींश्चैव मा चाधर्मे मनः कृथाः ॥

12-024-023 व्यास उवाच

- 12-024-023a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शङ्खस्य लिखितस्तदा ।
 12-024-023c अवगाह्यापगां पुण्यामुदकार्थं प्रचक्रमे ॥

12-024-024a प्रादुरास्तां ततस्तस्य करौ जलजसंनिभौ ।
 12-024-024c ततः स विस्मितो भ्रातुर्दर्शयामास तौ करौ ॥
 12-024-025a ततस्तमब्रवीच्छङ्खस्तपसेदं कृतं मया ।
 12-024-025c मा च तेऽत्र विशङ्का भूद्वैवमेव विधीयते ॥

12-024-026 लिखित उवाच

12-024-026a किं नु नाहं त्वया पूतः पूर्वमेव महाद्युते ।
 12-024-026c यस्य ते तपसो वीर्यमीदृशं द्विजसत्तम ॥

12-024-027 शङ्ख उवाच

12-024-027a एवमेतन्मया कार्यं नाहं दण्डधरस्तव ।
 12-024-027c स च पूतो नरपतिस्त्वं चापि पितृभिः सह ॥

12-024-028 व्यास उवाच

12-024-028a स राजा पाण्डवश्रेष्ठ श्रेष्ठो वै तेन कर्मणा ।
 12-024-028c प्राप्तवान्परमां सिद्धिं दक्षः प्राचेतसो यथा ॥
 12-024-029a एष धर्मः क्षत्रियाणां प्रजानां परिपालनम् ।
 12-024-029c उत्पथेऽस्मिन्महाराज मा च शोके मनः कृथाः ॥
 12-024-030a भ्रातुरस्य हितं वाक्यं शृणु धर्मज्ञसत्तम ।
 12-024-030c दण्ड एव हि राजेन्द्र क्षत्रधर्मो न मुण्डनम् ॥

12-025-001 वैशंपायन उवाच

12-025-001a पुनरेव महर्षिस्तं कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
 12-025-001c अजातशत्रुं कौन्तेयमिदं वचनमर्थवत् ॥
 12-025-002a अरण्ये वसतां तात भ्रातृणां ते तपस्विनाम् ।
 12-025-002c मनोरथा महाराज ये तत्रासन्युधिष्ठिर ॥
 12-025-003a तानिमे भरतश्रेष्ठ प्राप्नुवन्तु महारथाः ।
 12-025-003c प्रशाधि पृथिवीं पार्थ ययातिरिव नाहुषः ॥
 12-025-004a अरण्ये दुःखवसतिरनुभूता तपस्विभिः ।
 12-025-004c दुःखस्यान्ते नरव्याघ्राः सुखं त्वनुभवन्त्वमे ॥
 12-025-005a धर्ममर्थं च कामं च भ्रातृभिः सह भारत ।
 12-025-005c अनुभूय ततः पश्चात्प्रस्थातासि विशां पते ॥
 12-025-006a अतिथीनां च पितृणां देवतानां च भारत ।
 12-025-006c आनृण्यं गच्छ कौन्तेय ततः स्वर्गं गमिष्यसि ॥

12-025-007a	सर्वमेधाश्चमेधाभ्यां यजस्व कुरुनन्दन ।
12-025-007c	ततः पश्चान्महाराज गमिष्यसि परां गतिम् ॥
12-025-008a	भ्रातृंश्च सर्वान्क्रतुभिः संयोज्य बहुदक्षिणैः ।
12-025-008c	संप्राप्तः कीर्तिमतुलां पाण्डवेय भविष्यसि ॥
12-025-009a	विद्य ते पुरुषव्याघ्र वचनं कुरुनन्दन ।
12-025-009c	शृणु मच्च यथा कुर्वन्धर्मान्न च्यवते नृपः ॥
12-025-010a	आददानस्य च धनं निग्रहं च युधिष्ठिर ।
12-025-010c	समानं धर्मकुशलाः स्थापयन्ति नरेश्वर ॥
12-025-011a	देशकालप्रतीक्षे यो दस्योर्दर्शयते नृपः ।
12-025-011c	शास्त्रजां बुद्धिमास्थाय नैनसा स हि युज्यते ॥
12-025-012a	आदाय बलिषड्भागं यो राष्ट्रं नाभिरक्षति ।
12-025-012c	प्रतिगृह्णाति तत्पापं चतुर्थांशेन पार्थिवः ॥
12-025-013a	निबोध च यथातिष्ठन्धर्मान्न च्यवते नृपः ।
12-025-013c	निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामनुरुध्यन्नपेतभीः ॥
12-025-013e	कामक्रोधावनादृत्य पितेव समदर्शनः ॥
12-025-014a	दैवेनोपहते राजा कर्मकाले महाद्युते ।
12-025-014c	प्रमादयति तत्कर्म न तत्राहुरतिक्रमम् ॥
12-025-015a	तरसा बुद्धिपूर्वं वा निग्राह्या एव शत्रवः ।
12-025-015c	पापैः सह न संदध्याद्राष्ट्रं पण्यं न कारयेत् ॥
12-025-016a	शूराश्चार्याश्च सत्कार्या विद्वांसश्च युधिष्ठिर ।
12-025-016c	गोमतो धनिनश्चैव परिपाल्या विशेषतः ॥
12-025-017a	व्यवहारेषु धर्म्येषु नियोज्याश्च बहुश्रुताः ।
12-025-017c	गुणयुक्तेऽपि नैकस्मिन्विश्वस्याच्च विचक्षणः ॥
12-025-018a	अरक्षिता दुर्विनीतो मानी स्तब्धोऽभ्यसूयकः ।
12-025-018c	एनसा युज्यते राजा दुर्दान्त इति चोच्यते ॥
12-025-019a	येऽरक्ष्यमाणा हीयन्ते दैवेनोपहते नृपे ।
12-025-019c	तस्करैश्चापि हन्यन्ते सर्वं तद्राजकिल्बिषम् ॥
12-025-020a	सुमन्त्रिते सुनीते च विधिवच्चोपपादिते ।
12-025-020c	पौरुषे कर्मणि कृते नास्त्यधर्मो युधिष्ठिर ॥
12-025-021a	विपद्यन्ते समारम्भाः सिध्यन्त्यपि च दैवतः ।
12-025-021c	कृते पुरुषकारे तु नैनः स्पृशति पार्थिवम् ॥

- 12-025-022a अत्र ते राजशार्दूल वर्तयिष्ये कथामिमाम् ।
 12-025-022c यद्वृत्तं पूर्वरार्षेर्हयग्रीवस्य पार्थिव ॥
 12-025-023a शत्रून् हत्वा हतस्याजौ शूरस्याक्लिष्टकर्मणः ।
 12-025-023c असहायस्य धीरस्य निर्जितस्य युधिष्ठिर ॥
 12-025-024a यत्कर्म वै निग्रहे शात्रवाणां; योगश्चाग्र्यः पालने मानवानाम् ।
 12-025-024c कृत्वा कर्म प्राप्य कीर्तिं सुयुद्धे; वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ॥
 12-025-025a संत्यक्तात्मा समरेष्वततायी; शस्त्रैश्छिन्नो दस्युभिरर्द्यमानः ।
 12-025-025c अश्वग्रीवः कर्मशीलो महात्मा; संसिद्धात्मा मोदते देवलोके ॥
 12-025-026a धनुर्यूपो रशना ज्या शरः स्रुः; क्स्रुवः खड्गो रुधिरं यत्र चाज्यम् ।
 12-025-026c रथो वेदी कामगो युद्धमग्निः; श्वातुर्होत्रं चतुरो वाजिमुख्याः ॥
 12-025-027a हुत्वा तस्मिन्यज्ञवह्नावथारी; न्पापान्मुक्तो राजसिंहस्तरस्वी ।
 12-025-027c प्राणान्हुत्वा चावभृथे रणे स; वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ॥
 12-025-028a राष्ट्रं रक्षन्बुद्धिपूर्वं नयेन; संत्यक्तात्मा यज्ञशीलो महात्मा ।
 12-025-028c सर्वाल्लोकान्व्याप्य कीर्त्या मनस्वी; वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ॥
 12-025-029a दैवीं सिद्धिं मानुषीं दण्डनीतिं; योगन्यायैः पालयित्वा महीं च ।
 12-025-029c तस्माद्राजा धर्मशीलो महात्मा; हयग्रीवो मोदते स्वर्गलोके ॥
 12-025-030a विद्वांस्त्यागी श्रद्धधानः कृतज्ञः; स्त्यक्त्वा लोकं मानुषं कर्म कृत्वा ।
 12-025-030c मेधाविनां विदुषां संमतानां; तनुत्यजां लोकमाक्रम्य राजा ॥
 12-025-031a सम्यग्वेदान्प्राप्य शास्त्राण्यधीत्य; सम्यग्राष्ट्रं पालयित्वा महात्मा ।
 12-025-031c चातुर्वर्ण्यं स्थापयित्वा स्वधर्मे; वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ॥
 12-025-032a जित्वा संग्रामान्पालयित्वा प्रजाश्च; सोमं पीत्वा तर्पयित्वा द्विजाग्र्यान् ।
 12-025-032c युक्त्या दण्डं धारयित्वा प्रजानां; युद्धे क्षीणो मोदते देवलोके ॥
 12-025-033a वृत्तं यस्य श्लाघनीयं मनुष्याः; सन्तो विद्वांसश्चार्हयन्त्यर्हणीयाः ।
 12-025-033c स्वर्गं जित्वा वीरलोकांश्च गत्वा; सिद्धिं प्राप्तः पुण्यकीर्तिर्महात्मा ॥

12-026-001 वैशंपायन उवाच

- 12-026-001a द्वैपायनवचः श्रुत्वा कुपिते च धनंजये ।
 12-026-001c व्यासमामन्त्र्य कौन्तेयः प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥
 12-026-002a न पार्थिवमिदं राज्यं न च भोगाः पृथग्विधाः ।
 12-026-002c प्रीणयन्ति मनो मेऽद्य शोको मां नर्दयत्ययम् ॥
 12-026-003a श्रुत्वा च वीरहीनानामपुत्राणां च योषिताम् ।

12-026-003c	परिदेवयमानानां शान्तिं नोपलभे मुने ॥
12-026-004a	इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं व्यासो योगविदां वरः ।
12-026-004c	युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं धर्मज्ञो वेदपारगः ॥
12-026-005a	न कर्मणा लभ्यते चिन्तया वा; नाप्यस्य दाता पुरुषस्य कश्चित् ।
12-026-005c	पर्याययोगाद्विहितं विधात्रा; कालेन सर्वं लभते मनुष्यः ॥
12-026-006a	न बुद्धिशास्त्राध्ययनेन शक्यं; प्राप्तुं विशेषैर्मनुजैरकाले ।
12-026-006c	मूर्खोऽपि प्राप्नोति कदाचिदर्थान्कालो हि कार्यं प्रति निर्विशेषः ॥
12-026-007a	नाभूतिकाले च फलं ददाति; शिल्पं न मन्त्राश्च तथौषधानि ।
12-026-007c	तान्येव कालेन समाहितानि; सिध्यन्ति चेध्यन्ति च भूतिकाले ॥
12-026-008a	कालेन शीघ्राः प्रविवान्ति वाताः; कालेन वृष्टिर्जलदानुपैति ।
12-026-008c	कालेन पद्मोत्पलवज्जलं च; कालेन पुष्प्यन्ति नगा वनेषु ॥
12-026-009a	कालेन कृष्णाश्च सिताश्च रात्र्यः; कालेन चन्द्रः परिपूर्णबिम्बः ।
12-026-009c	नाकालतः पुष्पफलं नगानां; नाकालवेगाः सरितो वहन्ति ॥
12-026-010a	नाकालमत्ताः खगपन्नगाश्च; मृगद्विपाः शैलमहाग्रहाश्च ।
12-026-010c	नाकालतः स्त्रीषु भवन्ति गर्भा; नायान्त्यकाले शिशिरोष्णवर्षाः ॥
12-026-011a	नाकालतो म्रियते जायते वा; नाकालतो व्याहरते च बालः ।
12-026-011c	नाकालतो यौवनमभ्युपैति; नाकालतो रोहति बीजमुत्तमम् ॥
12-026-012a	नाकालतो भानुरुपैति योगं; नाकालतोऽस्तं गिरिमभ्युपैति ।
12-026-012c	नाकालतो वर्धते हीयते च; चन्द्रः समुद्रश्च महोर्मिमाली ॥
12-026-013a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-026-013c	गीतं राज्ञा सेनजिता दुःखार्तेन युधिष्ठिर ॥
12-026-014a	सर्वानेवैष पर्यायो मर्त्यान्स्पृशति दुस्तरः ।
12-026-014c	कालेन परिपक्वा हि म्रियन्ते सर्वमानवाः ॥
12-026-015a	घ्नन्ति चान्यान्नरा राजंस्तानप्यन्ये नरास्तथा ।
12-026-015c	संज्ञैषा लौकिकी राजन्न हिनस्ति न हन्यते ॥
12-026-016a	हन्तीति मन्यते कश्चिन्न हन्तीत्यपि चापरे ।
12-026-016c	स्वभावतस्तु नियतौ भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥
12-026-017a	नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।
12-026-017c	अहो कष्टमिति ध्यायञ्शोकस्यापचितिं चरेत् ॥
12-026-018a	स किं शोचसि मूढः सञ्शोच्यः किमनुशोचसि ।
12-026-018c	पश्य दुःखेषु दुःखानि भयेषु च भयान्यपि ॥

12-026-019a	आत्मापि चायं न मम सर्वापि पृथिवी मम ।
12-026-019c	यथा मम तथान्येषामिति पश्यन्न मुह्यति ॥
12-026-020a	शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ।
12-026-020c	दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
12-026-021a	एवमेतानि कालेन प्रियद्वेष्याणि भागशः ।
12-026-021c	जीवेषु परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥
12-026-022a	दुःखमेवास्ति न सुखं तस्मात्तदुपलभ्यते ।
12-026-022c	तृष्णार्तिप्रभवं दुःखं दुःखार्तिप्रभवं सुखम् ॥
12-026-023a	सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
12-026-023c	न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् ॥
12-026-024a	सुखमन्ते हि दुःखानां दुःखमन्ते सुखस्य च ।
12-026-024c	तस्मादेतद्द्वयं जह्याद्य इच्छेच्छाश्वतं सुखम् ॥
12-026-025a	यन्निमित्तं भवेच्छोकस्तापो वा दुःखमूर्छितः ।
12-026-025c	आयासो वापि यन्मूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥
12-026-026a	सुखं वा यदि वा दुःखं प्रियं वा यदि वाप्रियम् ।
12-026-026c	प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः ॥
12-026-027a	ईषदप्यङ्ग दाराणां पुत्राणां वा चराप्रियम् ।
12-026-027c	ततो ज्ञास्यसि कः कस्य केन वा कथमेव वा ॥
12-026-028a	ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धेः परं गताः ।
12-026-028c	त एव सुखमेधन्ते मध्यः क्लेशेन युज्यते ॥
12-026-029a	इत्यब्रवीन्महाप्राज्ञो युधिष्ठिर स सेनजित् ।
12-026-029c	परावरज्ञो लोकस्य धर्मवित्सुखदुःखवित् ॥
12-026-030a	सुखी परस्य यो दुःखे न जातु स सुखी भवेत् ।
12-026-030c	दुःखानां हि क्षयो नास्ति जायते ह्यपरात्परम् ॥
12-026-031a	सुखं च दुःखं च भवाभवौ च; लाभालाभौ मरणं जीवितं च ।
12-026-031c	पर्यायशः सर्वमिह स्पृशन्ति; तस्माद्धीरो नैव हृष्येन्न कुप्येत् ॥
12-026-032a	दीक्षां यज्ञे पालनं युद्धमाहुः; यौगं राष्ट्रे दण्डनीत्या च सम्यक् ।
12-026-032c	वित्तत्यागं दक्षिणानां च यज्ञे; सम्यग्ज्ञानं पावनानीति विद्यात् ॥
12-026-033a	रक्षत्राष्ट्रं बुद्धिपूर्वं नयेन; संत्यक्तात्मा यज्ञशीलो महात्मा ।
12-026-033c	सर्वाल्लोकान्धर्ममूर्त्या चरंश्चाप्यूर्ध्वं देहान्मोदते देवलोके ॥
12-026-034a	जित्वा संग्रामान्पालयित्वा च राष्ट्रं; सोमं पीत्वा वर्धयित्वा प्रजाश्च ।

- 12-026-034c युक्त्या दण्डं धारयित्वा प्रजानां; युद्धे क्षीणो मोदते देवलोके ॥
 12-026-035a सम्यग्वेदान्प्राप्य शास्त्राण्यधीत्य; सम्यग्राष्ट्रं पालयित्वा च राजा ।
 12-026-035c चातुर्वर्ण्यं स्थापयित्वा स्वधर्मे; पूतात्मा वै मोदते देवलोके ॥
 12-026-036a यस्य वृत्तं नमस्यन्ति स्वर्गस्थस्यापि मानवाः ।
 12-026-036c पौरजानपदामात्याः स राजा राजसत्तमः ॥

12-027-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-027-001a अभिमन्यौ हते बाले द्रौपद्यास्तनयेषु च ।
 12-027-001c धृष्टद्युम्ने विराटे च द्रुपदे च महीपतौ ॥
 12-027-002a वसुषेणे च धर्मज्ञे धृष्टकेतौ च पार्थिवे ।
 12-027-002c तथान्येषु नरेन्द्रेषु नानादेश्येषु संयुगे ॥
 12-027-003a न विमुञ्चति मां शोको ज्ञातिघातिनमातुरम् ।
 12-027-003c राज्यकामुकमत्युग्रं स्ववंशोच्छेदकारकम् ॥
 12-027-004a यस्याङ्के क्रीडमानेन मया वै परिवर्तितम् ।
 12-027-004c स मया राज्यलुब्धेन गाङ्गेयो विनिपातितः ॥
 12-027-005a यदा ह्येनं विघूर्णन्तमपश्यं पार्थसायकैः ।
 12-027-005c कम्पमानं यथा वज्रैः प्रेक्षमाणं शिखण्डिनम् ॥
 12-027-006a जीर्णं सिंहमिव प्रांशुं नरसिंहं पितामहम् ।
 12-027-006c कीर्यमाणं शरैस्तीक्ष्णैर्दृष्ट्वा मे व्यथितं मनः ॥
 12-027-007a प्राङ्मुखं सीदमानं च रथादपच्युतं शरैः ।
 12-027-007c घूर्णमानं यथा शैलं तदा मे कश्मलोऽभवत् ॥
 12-027-008a यः स बाणधनुष्पाणिर्योधयामास भार्गवम् ।
 12-027-008c बहून्यहानि कौरव्यः कुरुक्षेत्रे महामृधे ॥
 12-027-009a समेतं पार्थिवं क्षत्रं वाराणस्यां नदीसुतः ।
 12-027-009c कन्यार्थमाह्वयद्वीरो रथेनैकेन संयुगे ॥
 12-027-010a येन चोग्रायुधो राजा चक्रवर्ती दुरासदः ।
 12-027-010c दग्धः शस्त्रप्रतापेन स मया युधि घातितः ॥
 12-027-011a स्वयं मृत्युं रक्षमाणः पाञ्चाल्यं यः शिखण्डिनम् ।
 12-027-011c न बाणैः पातयामास सोऽर्जुनेन निपातितः ॥
 12-027-012a यदैवं पतितं भूमावपश्यं रुधिरोक्षितम् ।
 12-027-012c तदैवाविशदत्युग्रो ज्वरो मे मुनिसत्तम ॥
 12-027-012e येन संवर्धिता बाला येन स्म परिरक्षिताः ॥

- 12-027-013a स मया राज्यलुब्धेन पापेन गुरुघातिना ।
 12-027-013c अल्पकालस्य राज्यस्य कृते मूढेन घातितः ॥
 12-027-014a आचार्यश्च महेष्वासः सर्वपार्थिवपूजितः ।
 12-027-014c अभिगम्य रणे मिथ्या पापेनोक्तः सुतं प्रति ॥
 12-027-015a तन्मे दहति गात्राणि यन्मां गुरुरभाषत ।
 12-027-015c सत्यवाक्यो हि राजंस्त्वं यदि जीवति मे सुतः ॥
 12-027-015e सत्यं मा मर्शयन्विप्रो मयि तत्परिपृष्टवान् ॥
 12-027-016a कुञ्जरं चान्तरं कृत्वा मिथ्योपचरितं मया ।
 12-027-016c सुभृशं राज्यलुब्धेन पापेन गुरुघातिना ॥
 12-027-017a सत्यकञ्चुकमास्थाय मयोक्तो गुरुराहवे ।
 12-027-017c अश्वत्थामा हत इति कुञ्जरे विनिपातिते ॥
 12-027-017e कान्नु लोकान्गमिष्यामि कृत्वा तत्कर्म दारुणम् ॥
 12-027-018a अघातयं च यत्कर्णं समरेष्वपलायिनम् ।
 12-027-018c ज्येष्ठं भ्रातरमत्युग्रं को मत्तः पापकृत्तमः ॥
 12-027-019a अभिमन्युं च यद्बालं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
 12-027-019c प्रावेशयमहं लुब्धो वाहिनीं द्रोणपालिताम् ॥
 12-027-020a तदाप्रभृति बीभत्सुं न शक्नोमि निरीक्षितुम् ।
 12-027-020c कृष्णं च पुण्डरीकाक्षं किल्बिषी भ्रूणहा यथा ॥
 12-027-021a द्रौपदीं चाप्यदुःखार्हां पञ्चपुत्रविनाकृताम् ।
 12-027-021c शोचामि पृथिवीं हीनां पञ्चभिः पर्वतैरिव ॥
 12-027-022a सोऽहमागस्करः पापः पृथिवीनाशकारकः ।
 12-027-022c आसीन एवमेवेदं शोषयिष्ये कलेवरम् ॥
 12-027-023a प्रायोपविष्टं जानीध्वमद्य मां गुरुघातिनम् ।
 12-027-023c जातिष्वन्यास्वपि यथा न भवेयं कुलान्तकृत् ॥
 12-027-024a न भोक्ष्ये न च पानीयमुपयोक्ष्ये कथंचन ।
 12-027-024c शोषयिष्ये प्रियान्प्राणानिहस्थोऽहं तपोधन ॥
 12-027-025a यथेष्टं गम्यतां काममनुजाने प्रसाद्य वः ।
 12-027-025c सर्वे मामनुजानीत त्यक्ष्यामीदं कलेवरम् ॥

12-027-026 वैशंपायन उवाच

- 12-027-026a तमेवंवादिनं पार्थ बन्धुशोकेन विह्वलम् ।
 12-027-026c मैवमित्यब्रवीद्व्यासो निगृह्य मुनिसत्तमः ॥

- 12-027-027a अतिवेलं महाराज न शोकं कर्तुमर्हसि ।
 12-027-027c पुनरुक्तं प्रवक्ष्यामि दिष्टमेतदिति प्रभो ॥
 12-027-028a संयोगा विप्रयोगाश्च जातानां प्राणिनां ध्रुवम् ।
 12-027-028c बुद्बुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ॥
 12-027-029a सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 12-027-029c संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥
 12-027-030a सुखं दुःखान्तमालस्यं दाक्ष्यं दुःखं सुखोदयम् ।
 12-027-030c भूतिः श्रीर्हीर्धृतिः सिद्धिर्नादक्षे निवसन्त्युत ॥
 12-027-031a नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय दुर्हृदः ।
 12-027-031c न च प्रज्ञालमर्थेभ्यो न सुखेभ्योऽप्यलं धनम् ॥
 12-027-032a यथा सृष्टोऽसि कौन्तेय धात्रा कर्मसु तत्कुरु ।
 12-027-032c अत एव हि सिद्धिस्ते नेशस्त्वमात्मना नृप ॥

12-028-001 वैशंपायन उवाच

- 12-028-001a ज्ञातिशोकाभितप्तस्य प्राणानभ्युत्तिसृक्षतः ।
 12-028-001c ज्येष्ठस्य पाण्डुपुत्रस्य व्यासः शोकमपानुदत् ॥

12-028-002 व्यास उवाच

- 12-028-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-028-002c अश्मगीतं नरव्याघ्र तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-028-003a अश्मानं ब्राह्मणं प्राज्ञं वैदेहो जनको नृपः ।
 12-028-003c संशयं परिपप्रच्छ दुःखशोकपरिप्लुतः ॥

12-028-004 जनक उवाच

- 12-028-004a आगमे यदि वापाये ज्ञातीनां द्रविणस्य च ।
 12-028-004c नरेण प्रतिपत्तव्यं कल्याणं कथमिच्छता ॥

12-028-005 अश्मोवाच

- 12-028-005a उत्पन्नमिममात्मानं नरस्यानन्तरं ततः ।
 12-028-005c तानि तान्यभिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥
 12-028-006a तेषामन्यतरापत्तौ यद्यदेवोपसेवते ।
 12-028-006c तत्तद्धि चेतनामस्य हरत्यभ्रमिवानिलः ॥
 12-028-007a अभिजातोऽस्मि सिद्धोऽस्मि नास्मि केवलमानुषः ।
 12-028-007c इत्येवं हेतुभिस्तस्य त्रिभिश्चित्तं प्रसिच्यति ॥

12-028-008a	स प्रसिक्तमना भोगान्विसृज्य पितृसंचितान् ।
12-028-008c	परिक्षीणः परस्वानामादानं साधु मन्यते ॥
12-028-009a	तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमसांप्रतम् ।
12-028-009c	प्रतिषेधन्ति राजानो लुब्धा मृगमिवेषुभिः ॥
12-028-010a	ये च विंशतिवर्षा वा त्रिंशद्वर्षाश्च मानवाः ।
12-028-010c	परेण ते वर्षशतान्न भविष्यन्ति पार्थिव ॥
12-028-011a	तेषां परमदुःखानां बुद्ध्या भेषजमादिशेत् ।
12-028-011c	सर्वप्राणभृतां वृत्तं प्रेक्षमाणस्ततस्ततः ॥
12-028-012a	मानसानां पुनर्योनिर्दुःखानां चित्तविभ्रमः ।
12-028-012c	अनिष्टोपनिपातो वा तृतीयं नोपपद्यते ॥
12-028-013a	एवमेतानि दुःखानि तानि तानीह मानवम् ।
12-028-013c	विविधान्युपवर्तन्ते तथा सांस्पर्शकानि च ॥
12-028-014a	जरामृत्यू ह भूतानि खादितारौ वृकाविव ।
12-028-014c	बलिनां दुर्बलानां च ह्रस्वानां महतामपि ॥
12-028-015a	न कश्चिज्जात्वतिक्रामेज्जरामृत्यू ह मानवः ।
12-028-015c	अपि सागरपर्यन्तां विजित्येमां वसुंधराम् ॥
12-028-016a	सुखं वा यदि वा दुःखं भूतानां पर्युपस्थितम् ।
12-028-016c	प्राप्तव्यमवशैः सर्वं परिहारो न विद्यते ॥
12-028-017a	पूर्वे वयसि मध्ये वाप्युत्तमे वा नराधिप ।
12-028-017c	अवर्जनीयास्तेऽर्था वै काङ्क्षिताश्च ततोऽन्यथा ॥
12-028-018a	सुप्रियैर्विप्रयोगश्च संप्रयोगस्तथाप्रियैः ।
12-028-018c	अर्थानर्थौ सुखं दुःखं विधानमनुवर्तते ॥
12-028-019a	प्रादुर्भावश्च भूतानां देहन्यासस्तथैव च ।
12-028-019c	प्राप्तिव्यायामयोगश्च सर्वमेतत्प्रतिष्ठितम् ॥
12-028-020a	गन्धवर्णरसस्पर्शा निवर्तन्ते स्वभावतः ।
12-028-020c	तथैव सुखदुःखानि विधानमनुवर्तते ॥
12-028-021a	आसनं शयनं यानमुत्थानं पानभोजनम् ।
12-028-021c	नियतं सर्वभूतानां कालेनैव भवन्त्युत ॥
12-028-022a	वैद्याश्चाप्यातुराः सन्ति बलवन्तः सुदुर्बलाः ।
12-028-022c	स्त्रीमन्तश्च तथा षण्ढा विचित्रः कालपर्ययः ॥
12-028-023a	कुले जन्म तथा वीर्यमारोग्यं धैर्यमेव च ।

12-028-023c	सौभाग्यमुपभोगश्च भवितव्येन लभ्यते ॥
12-028-024a	सन्ति पुत्राः सुबहवो दरिद्राणामनिच्छताम् ।
12-028-024c	बहूनामिच्छतां नास्ति समृद्धानां विचेष्टताम् ॥
12-028-025a	व्याधिरग्निर्जलं शस्त्रं बुभुक्षा श्वापदं विषम् ।
12-028-025c	रज्ज्वा च मरणं जन्तोरुच्चाच्च पतनं तथा ॥
12-028-026a	निर्याणं यस्य यदिष्टं तेन गच्छति हेतुना ।
12-028-026c	दृश्यते नाभ्यतिक्रामन्नतिक्रान्तो न वा पुनः ॥
12-028-027a	दृश्यते हि युवैवेह विनश्यन्वसुमान्नरः ।
12-028-027c	दरिद्रश्च परिक्लिष्टः शतवर्षो जनाधिप ॥
12-028-028a	अकिञ्चनाश्च दृश्यन्ते पुरुषाश्चिरजीविनः ।
12-028-028c	समृद्धे च कुले जाता विनश्यन्ति पतंगवत् ॥
12-028-029a	प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न विद्यते ।
12-028-029c	काष्ठान्यपि हि जीर्यन्ते दरिद्राणां नराधिप ॥
12-028-030a	अहमेतत्करोमीति मन्यते कालचोदितः ।
12-028-030c	यद्यदिष्टमसंतोषादुरात्मा पापमाचरन् ॥
12-028-031a	स्त्रियोऽक्षा मृगया पानं प्रसङ्गान्निन्दिता बुधैः ।
12-028-031c	दृश्यन्ते चापि बहवः संप्रसक्ता बहुश्रुताः ॥
12-028-032a	इति कालेन सर्वार्थानीप्सितानीप्सितानि च ।
12-028-032c	स्पृशन्ति सर्वभूतानि निमित्तं नोपलभ्यते ॥
12-028-033a	वायुमाकाशमग्निं च चन्द्रादित्यावहःक्षपे ।
12-028-033c	ज्योतींषि सरितः शैलान्कः करोति बिभर्ति वा ॥
12-028-034a	शीतमुष्णं तथा वर्षं कालेन परिवर्तते ।
12-028-034c	एवमेव मनुष्याणां सुखदुःखे नरर्षभ ॥
12-028-035a	नौषधानि न शास्त्राणि न होमा न पुनर्जपाः ।
12-028-035c	त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥
12-028-036a	यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
12-028-036c	समेत्य च व्यतीयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥
12-028-037a	ये चापि पुरुषैः स्त्रीभिर्गीतवाद्यैरुपस्थिताः ।
12-028-037c	ये चानाथाः परान्नादाः कालस्तेषु समक्रियः ॥
12-028-038a	मातृपितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
12-028-038c	संसारेष्वनुभूतानि कस्य ते कस्य वा वयम् ॥

12-028-039a	नैवास्य कश्चिद्भविता नायं भवति कस्यचित् ।
12-028-039c	पथि संगतमेवेदं दारबन्धुसुहृद्गणैः ॥
12-028-040a	क्वासं क्वास्मि गमिष्यामि को न्वहं किमिहास्थितः ।
12-028-040c	कस्मात्कमनुशोचेयमित्येवं स्थापयेन्मनः ॥
12-028-040e	अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ ॥
12-028-041a	न दृष्टपूर्वं प्रत्यक्षं परलोकं विदुर्बुधाः ।
12-028-041c	आगमांस्त्वनतिक्रम्य श्रद्धातव्यं बुभूषता ॥
12-028-042a	कुर्वीत पितृदैवत्यं धर्माणि च समाचरेत् ।
12-028-042c	यजेच्च विद्वान्विधिवत्त्रिवर्गं चाप्यनुव्रजेत् ॥
12-028-043a	संनिमज्जज्जगदिदं गम्भीरे कालसागरे ।
12-028-043c	जरामृत्युमहाग्राहे न कश्चिदवबुध्यते ॥
12-028-044a	आयुर्वेदमधीयानाः केवलं सपरिग्रहम् ।
12-028-044c	दृश्यन्ते बहवो वैद्या व्याधिभिः समभिप्लुताः ॥
12-028-045a	ते पिबन्तः कषायांश्च सर्पींषि विविधानि च ।
12-028-045c	न मृत्युमतिवर्तन्ते वेलामिव महोदधिः ॥
12-028-046a	रसायनविदश्चैव सुप्रयुक्तरसायनाः ।
12-028-046c	दृश्यन्ते जरया भग्ना नगा नागैरिवोत्तमैः ॥
12-028-047a	तथैव तपसोपेताः स्वाध्यायाभ्यसने रताः ।
12-028-047c	दातारो यज्ञशीलाश्च न तरन्ति जरान्तकौ ॥
12-028-048a	न ह्यहानि निवर्तन्ते न मासा न पुनः समाः ।
12-028-048c	जातानां सर्वभूतानां न पक्षा न पुनः क्षपाः ॥
12-028-049a	सोऽयं विपुलमध्वानं कालेन ध्रुवमध्रुवः ।
12-028-049c	नरोऽवशः समभ्येति सर्वभूतनिषेवितम् ॥
12-028-050a	देहो वा जीवतोऽभ्येति जीवो वाभ्येति देहतः ।
12-028-050c	पथि संगतमेवेदं दारैरन्यैश्च बन्धुभिः ॥
12-028-051a	नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते जातु केनचित् ।
12-028-051c	अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥
12-028-052a	क्व नु तेऽद्य पिता राजन्क्व नु तेऽद्य पितामहः ।
12-028-052c	न त्वं पश्यसि तानद्य न त्वां पश्यन्ति तेऽपि च ॥
12-028-053a	न ह्येव पुरुषो द्रष्टा स्वर्गस्य नरकस्य वा ।
12-028-053c	आगमस्तु सतां चक्षुर्नृपते तमिहाचर ॥

- 12-028-054a चरितब्रह्मचर्यो हि प्रजायेत यजेत च ।
 12-028-054c पितृदेवमहर्षीणामानृण्यायानसूयकः ॥
 12-028-055a स यज्ञशीलः प्रजने निविष्टः; प्राग्ब्रह्मचारी प्रविभक्तपक्षः ।
 12-028-055c आराधयन्स्वर्गमिमं च लोकं; परं च मुक्त्वा हृदयव्यलीकम् ॥
 12-028-056a सम्यग्धि धर्मं चरतो नृपस्य; द्रव्याणि चाप्याहरतो यथावत् ।
 12-028-056c प्रवृत्तचक्रस्य यशोऽभिवर्धते; सर्वेषु लोकेषु चराचरेषु ॥
 12-028-057 व्यास उवाच
 12-028-057a इत्येवमाज्ञाय विदेहराजो; वाक्यं समग्रं परिपूर्णहेतुः ।
 12-028-057c अश्मानमामन्त्र्य विशुद्धबुद्धिः;र्ययौ गृहं स्वं प्रति शान्तशोकः ॥
 12-028-058a तथा त्वमप्यच्युत मुञ्च शोकः;मुत्तिष्ठ शक्रोपम हर्षमेहि ।
 12-028-058c क्षात्रेण धर्मेण मही जिता ते; तां भुङ्क्ष्व कुन्तीसुत मा विषादीः ॥
 12-029-001 वैशंपायन उवाच
 12-029-001a अव्याहरति कौन्तेये धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे ।
 12-029-001c गुडाकेशो हृषीकेशमभ्यभाषत पाण्डवः ॥
 12-029-002a ज्ञातिशोकाभिसंतप्तो धर्मराजः परंतपः ।
 12-029-002c एष शोकार्णवे मग्नस्तमाश्वासय माधव ॥
 12-029-003a सर्वे स्म ते संशयिताः पुनरेव जनार्दन ।
 12-029-003c अस्य शोकं महाबाहो प्रणाशयितुमर्हसि ॥
 12-029-004a एवमुक्तस्तु गोविन्दो विजयेन महात्मना ।
 12-029-004c पर्यवर्तत राजानं पुण्डरीकेक्षणोऽच्युतः ॥
 12-029-005a अनतिक्रमणीयो हि धर्मराजस्य केशवः ।
 12-029-005c बाल्यात्प्रभृति गोविन्दः प्रीत्या चाभ्यधिकोऽर्जुनात् ॥
 12-029-006a संप्रगृह्य महाबाहुर्भुजं चन्दनभूषितम् ।
 12-029-006c शैलस्तम्भोपमं शौरिरुवाचाभिविनोदयन् ॥
 12-029-007a शुशुभे वदनं तस्य सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
 12-029-007c व्याकोशमिव विस्पष्टं पद्मं सूर्यविबोधितम् ॥
 12-029-008a मा कृथाः पुरुषव्याघ्र शोकं त्वं गात्रशोषणम् ।
 12-029-008c न हि ते सुलभा भूयो ये हतास्मिन्नणाजिरे ॥
 12-029-009a स्वप्नलब्धा यथा लाभा वितथाः प्रतिबोधने ।
 12-029-009c एवं ते क्षत्रिया राजन्ये व्यतीता महारणे ॥

12-029-010a	सर्वे ह्यभिमुखाः शूरा विगता रणशोभिनः ।
12-029-010c	नैषां कश्चित्पृष्ठतो वा पलायन्वापि पातितः ॥
12-029-011a	सर्वे त्यक्त्वात्मनः प्राणान्युद्ध्वा वीरा महाहवे ।
12-029-011c	शस्त्रपूता दिवं प्राप्ता न ताञ्शोचितुमर्हसि ॥
12-029-012a	अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-029-012c	सृञ्जयं पुत्रशोकार्तं यथायं प्राह नारदः ॥
12-029-013a	सुखदुःखैरहं त्वं च प्रजाः सर्वाश्च सृञ्जय ।
12-029-013c	अविमुक्तं चरिष्यामस्तत्र का परिदेवना ॥
12-029-014a	महाभाग्यं परं राज्ञां कीर्त्यमानं मया शृणु ।
12-029-014c	गच्छावधानं नृपते ततो दुःखं प्रहास्यसि ॥
12-029-015a	मृतान्महानुभावांस्त्वं श्रुत्वैव तु महीपतीन् ।
12-029-015c	श्रुत्वापनय संतापं शृणु विस्तरशश्च मे ॥
12-029-016a	आविक्षितं मरुत्तं मे मृतं सृञ्जय शुश्रुहि ।
12-029-016c	यस्य सेन्द्राः सवरुणा बृहस्पतिपुरोगमाः ॥
12-029-016e	देवा विश्वसृजो राज्ञो यज्ञमीयुर्महात्मनः ॥
12-029-017a	यः स्पर्धामनयच्छक्रं देवराजं शतक्रतुम् ।
12-029-017c	शक्रप्रियैषी यं विद्वान्प्रत्याचष्ट बृहस्पतिः ॥
12-029-017e	संवर्तो याजयामास यं पीडार्थं बृहस्पतेः ॥
12-029-018a	यस्मिन्प्रशासति सतां नृपतौ नृपसत्तम ।
12-029-018c	अकृष्टपच्या पृथिवी विबभौ चैत्यमालिनी ॥
12-029-019a	आविक्षितस्य वै सत्रे विश्वे देवाः सभासदः ।
12-029-019c	मरुतः परिवेष्टारः साध्याश्चासन्महात्मनः ॥
12-029-020a	मरुद्गणा मरुत्तस्य यत्सोममपिबन्त ते ।
12-029-020c	देवान्मनुष्यान्ान्धर्वानत्यरिच्यन्त दक्षिणाः ॥
12-029-021a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-021c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-022a	सुहोत्रं चेद्वैतिथिनं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
12-029-022c	यस्मै हिरण्यं ववृषे मघवान्परिवत्सरम् ॥
12-029-023a	सत्यनामा वसुमती यं प्राप्यासीज्जनाधिप ।
12-029-023c	हिरण्यमवहन्नद्यस्तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥
12-029-024a	कूर्मान्कर्कटकान्नक्रान्मकराञ्जिशुकानपि ।

12-029-024c	नदीष्वपातयद्राजन्मघवा लोकपूजितः ॥
12-029-025a	हैरण्यान्पतितान्दृष्ट्वा मत्स्यान्मकरकच्छपान् ।
12-029-025c	सहस्रशोऽथ शतशस्ततोऽस्मयत वैतिथिः ॥
12-029-026a	तद्धिरण्यमपर्यन्तमावृत्तं कुरुजाङ्गले ।
12-029-026c	ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ॥
12-029-027a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-027c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-027e	अदक्षिणमयज्वानं श्वैत्य संशाम्य मा शुचः ॥
12-029-028a	अङ्गं बृहद्रथं चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-028c	यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्चानवासृजत् ॥
12-029-029a	सहस्रं च सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः ।
12-029-029c	ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ॥
12-029-030a	शतं शतसहस्राणां वृषाणां हेममालिनाम् ।
12-029-030c	गवां सहस्रानुचरं दक्षिणामत्यकालयत् ॥
12-029-031a	अङ्गस्य यजमानस्य तदा विष्णुपदे गिरौ ।
12-029-031c	अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥
12-029-032a	यस्य यज्ञेषु राजेन्द्र शतसंख्येषु वै पुनः ।
12-029-032c	देवान्मनुष्यान्गन्धर्वानत्यरिच्यन्त दक्षिणाः ॥
12-029-033a	न जातो जनिता चान्यः पुमान्यस्तत्प्रदास्यति ।
12-029-033c	यदङ्गः प्रददौ वित्तं सोमसंस्थासु सप्तसु ॥
12-029-034a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-034c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-035a	शिबिमौशीनरं चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-035c	य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ॥
12-029-036a	महता रथघोषेण पृथिवीमनुनादयन् ।
12-029-036c	एकच्छत्रां महीं चक्रे जैत्रेणैकरथेन यः ॥
12-029-037a	यावदद्य गवाश्वं स्यादारण्यैः पशुभिः सह ।
12-029-037c	तावतीः प्रददौ गाः स शिबिरौशीनरोऽध्वरे ॥
12-029-038a	नोद्यन्तारं धुरं तस्य कंचिन्मेने प्रजापतिः ।
12-029-038c	न भूतं न भविष्यन्तं सर्वराजसु भारत ॥
12-029-038e	अन्यत्रौशीनराच्छैब्याद्राजर्षेरिन्द्रविक्रमात् ॥

12-029-039a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-039c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-039e	अदक्षिणमयज्वानं तं वै संशाम्य मा शुचः ॥
12-029-040a	भरतं चैव दौःषन्ति मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
12-029-040c	शाकुन्तलिं महेष्वासं भूरिद्रविणतेजसम् ॥
12-029-041a	यो बद्ध्वा त्रिंशतो ह्यश्वान्देवेभ्यो यमुनामनु ।
12-029-041c	सरस्वतीं विंशतिं च गङ्गामनु चतुर्दश ॥
12-029-042a	अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
12-029-042c	इष्टवान्स महातेजा दौःषन्तिर्भरतः पुरा ॥
12-029-043a	भरतस्य महत्कर्म सर्वराजसु पार्थिवाः ।
12-029-043c	खं मर्त्या इव बाहुभ्यां नानुगन्तुमशक्नुवन् ॥
12-029-044a	परं सहस्राद्यो बद्ध्वा हयान्वेदीं विचित्य च ।
12-029-044c	सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ॥
12-029-045a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-045c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-046a	रामं दाशरथिं चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-046c	योऽन्वकम्पत वै नित्यं प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥
12-029-047a	विधवा यस्य विषये नानाथाः काश्चनाभवन् ।
12-029-047c	सर्वस्यासीत्पितृसमो रामो राज्यं यदान्वशात् ॥
12-029-048a	कालवर्षाश्च पर्जन्याः सस्यानि रसवन्ति च ।
12-029-048c	नित्यं सुभिक्षमेवासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥
12-029-049a	प्राणिनो नाप्सु मज्जन्ति नानर्थे पावकोऽदहत् ।
12-029-049c	न व्यालजं भयं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥
12-029-050a	आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिकाः ।
12-029-050c	अरोगाः सर्वसिद्धार्थाः प्रजा रामे प्रशासति ॥
12-029-051a	नान्योन्येन विवादोऽभूत्स्त्रीणामपि कुतो नृणाम् ।
12-029-051c	धर्मनित्याः प्रजाश्चासन्नरामे राज्यं प्रशासति ॥
12-029-052a	नित्यपुष्पफलाश्चैव पादपा निरुपद्रवाः ।
12-029-052c	सर्वा द्रोणदुघा गावो रामे राज्यं प्रशासति ॥
12-029-053a	स चतुर्दश वर्षाणि वने प्रोष्य महातपाः ।
12-029-053c	दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यानाजहार निर्गलान् ॥

12-029-054a	श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तवारणविक्रमः ।
12-029-054c	दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥
12-029-055a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-055c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-056a	भगीरथं च राजानं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-056c	यस्येन्द्रो वितते यज्ञे सोमं पीत्वा मदोत्कटः ॥
12-029-057a	असुराणां सहस्राणि बहूनि सुरसत्तमः ।
12-029-057c	अजयद्वाहुवीर्येण भगवान्पाकशासनः ॥
12-029-058a	यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः ।
12-029-058c	ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ॥
12-029-059a	सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः ।
12-029-059c	रथे रथे शतं नागाः पद्मिनो हेममालिनः ॥
12-029-060a	सहस्रमश्वा एकैकं हस्तिनं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
12-029-060c	गवां सहस्रमश्वेऽश्वे सहस्रं गव्यजाविकम् ॥
12-029-061a	उपह्वरे निवसतो यस्याङ्के निषसाद ह ।
12-029-061c	गङ्गा भागीरथी तस्मादुर्वशी ह्यभवत्पुरा ॥
12-029-062a	भूरिदक्षिणमिक्ष्वाकुं यजमानं भगीरथम् ।
12-029-062c	त्रिलोकपथगा गङ्गा दुहितृत्वमुपेयुषी ॥
12-029-063a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-063c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-064a	दिलीपं चैवैलविलं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-064c	यस्य कर्माणि भूरीणि कथयन्ति द्विजातयः ॥
12-029-065a	इमां वै वसुसंपन्नां वसुधां वसुधाधिपः ।
12-029-065c	ददौ तस्मिन्महायज्ञे ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ॥
12-029-066a	तस्येह यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहितः ।
12-029-066c	सहस्रं वारणान्हैमान्दक्षिणामत्यकालयत् ॥
12-029-067a	यस्य यज्ञे महानासीद्यूपः श्रीमान्हिरण्मयः ।
12-029-067c	तं देवाः कर्म कुर्वाणाः शक्रज्येष्ठा उपाश्रयन् ॥
12-029-068a	चषालो यस्य सौवर्णस्तस्मिन्यूपे हिरण्मये ।
12-029-068c	ननृतुर्देवगन्धर्वाः षट्सहस्राणि सप्तधा ॥
12-029-069a	अवादयत्तत्र वीणां मध्ये विश्वावसुः स्वयम् ।

- 12-029-069c सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीत्ययम् ॥
- 12-029-070a एतद्राज्ञो दिलीपस्य राजानो नानुचक्रिरे ।
- 12-029-070c यत्स्त्रियो हेमसंपन्नाः पथि मत्ताः स्म शेरते ॥
- 12-029-071a राजानमुग्रधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् ।
- 12-029-071c येऽपश्यन्सुमहात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ॥
- 12-029-072a त्रयः शब्दा न जीर्यन्ते दिलीपस्य निवेशने ।
- 12-029-072c स्वाध्यायघोषो ज्याघोषो दीयतामिति चैव हि ॥
- 12-029-073a स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
- 12-029-073c पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
- 12-029-074a मान्धातारं यौवनाश्वं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
- 12-029-074c यं देवा मरुतो गर्भं पितुः पार्श्वदपाहरन् ॥
- 12-029-075a संवृद्धो युवनाश्वस्य जठरे यो महात्मनः ।
- 12-029-075c पृषदाज्योद्धवः श्रीमांस्त्रिलोकविजयी नृपः ॥
- 12-029-076a यं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देवरूपिणम् ।
- 12-029-076c अन्योन्यमब्रुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै ॥
- 12-029-077a मामेव धास्यतीत्येवमिन्द्रो अभ्यवपद्यत ।
- 12-029-077c मान्धातेति ततस्तस्य नाम चक्रे शतक्रतुः ॥
- 12-029-078a ततस्तु पयसो धारां पुष्टिहेतोर्महात्मनः ।
- 12-029-078c तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्रवत् ॥
- 12-029-079a तं पिबन्पाणिमिन्द्रस्य समामह्वा व्यवर्धत ।
- 12-029-079c स आसीद्द्वादशसमो द्वादशाहेन पार्थिव ॥
- 12-029-080a तमियं पृथिवी सर्वा एकाह्वा समपद्यत ।
- 12-029-080c धर्मात्मानं महात्मानं शूरमिन्द्रसमं युधि ॥
- 12-029-081a य आङ्गारं हि नृपतिं मरुत्तमसितं गयम् ।
- 12-029-081c अङ्गं बृहद्रथं चैव मान्धाता समरेऽजयत् ॥
- 12-029-082a यौवनाश्वो यदाङ्गारं समरे समयोधयत् ।
- 12-029-082c विस्फारैर्धनुषो देवा द्यौरभेदीति मेनिरे ॥
- 12-029-083a यतः सूर्य उदेति स्म यत्र च प्रतितिष्ठति ।
- 12-029-083c सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥
- 12-029-084a अश्वमेधशतेनेष्ट्वा राजसूयशतेन च ।
- 12-029-084c अददाद्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्यो महीपतिः ॥

12-029-085a	हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्दशयोजनम् ।
12-029-085c	अतिरिक्तान्द्विजातिभ्यो व्यभजन्नितरे जनाः ॥
12-029-086a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-086c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-087a	ययातिं नाहुषं चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-087c	य इमां पृथिवीं सर्वा विजित्य सहसागराम् ॥
12-029-088a	शम्यापातेनाभ्यतीयाद्वेदीभिश्चित्रयन्नृप ।
12-029-088c	ईजानः क्रतुभिः पुण्यैः पर्यगच्छद्वसुंधराम् ॥
12-029-089a	इष्ट्वा क्रतुसहस्रेण वाजिमेधशतेन च ।
12-029-089c	तर्पयामास देवेन्द्रं त्रिभिः काञ्चनपर्वतैः ॥
12-029-090a	व्यूढे देवासुरे युद्धे हत्वा दैतेयदानवान् ।
12-029-090c	व्यभजत्पृथिवीं कृत्स्नां ययातिर्नहुषात्मजः ॥
12-029-091a	अन्तेषु पुत्रान्निक्षिप्य यदुद्रुह्युपुरोगमान् ।
12-029-091c	पूरुं राज्येऽभिषिच्य स्वे सदारः प्रस्थितो वनम् ॥
12-029-092a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-092c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-093a	अम्बरीषं च नाभागं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-093c	यं प्रजा वत्रिरे पुण्यं गोप्तारं नृपसत्तम ॥
12-029-094a	यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञामयुत याजिनाम् ।
12-029-094c	ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ॥
12-029-095a	नैतत्पूर्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ।
12-029-095c	इत्यम्बरीषं नाभागमन्वमोदन्त दक्षिणाः ॥
12-029-096a	शतं राजसहस्राणि शतं राजशतानि च ।
12-029-096c	सर्वेऽश्वमेधैरीजानास्तेऽभ्ययुर्दक्षिणायनम् ॥
12-029-097a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-097c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-098a	शशबिन्दुं चैत्ररथं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-098c	यस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः ॥
12-029-099a	सहस्रं तु सहस्राणां यस्यासञ्ज्ञाशबिन्दवः ।
12-029-099c	हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः ॥
12-029-100a	शतं कन्या राजपुत्रमेकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ।

12-029-100c	कन्यां कन्यां शतं नागा नागं नागं शतं रथाः ॥
12-029-101a	रथं रथं शतं चाश्वा देशजा हेममालिनः ।
12-029-101c	अश्वमश्वं शतं गावो गां गां तद्वदजाविकम् ॥
12-029-102a	एतद्धनमपर्यन्तमश्वमेधे महामखे ।
12-029-102c	शशबिन्दुर्महाराज ब्राह्मणेभ्यः समादिशत् ॥
12-029-103a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-103c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-104a	गयमामूर्तरयसं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-104c	यः स वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् ॥
12-029-105a	यस्मै वह्निर्वरान्प्रादात्ततो वव्रे वरान्गायः ।
12-029-105c	ददतो मेऽक्षया चास्तु धर्मे श्रद्धा च वर्धताम् ॥
12-029-106a	मनो मे रमतां सत्ये त्वत्प्रसादाद्भुताशन ।
12-029-106c	लेभे च कामांस्तान्सर्वान्पावकादिति नः श्रुतम् ॥
12-029-107a	दर्शेन पौर्णमासेन चातुर्मास्यैः पुनः पुनः ।
12-029-107c	अयजत्स महातेजाः सहस्रं परिवत्सरान् ॥
12-029-108a	शतं गवां सहस्राणि शतमश्वशतानि च ।
12-029-108c	उत्थायोत्थाय वै प्रादात्सहस्रं परिवत्सरान् ॥
12-029-109a	तर्पयामास सोमेन देवान्वित्तैर्द्विजानपि ।
12-029-109c	पितृन्स्वधाभिः कामैश्च स्त्रियः स्वाः पुरुषर्षभ ॥
12-029-110a	सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा दशव्यामां द्विरायताम् ।
12-029-110c	दक्षिणामददद्राजा वाजिमेधमहामखे ॥
12-029-111a	यावत्यः सिकता राजन्गाङ्गायाः पुरुषर्षभ ।
12-029-111c	तावतीरेव गाः प्रादादामूर्तरयसो गयः ॥
12-029-112a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-112c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-113a	रन्तिदेवं च साङ्कृत्यं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-113c	सम्यगाराध्य यः शक्रं वरं लेभे महायशाः ॥
12-029-114a	अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
12-029-114c	श्रद्धा च नो मा व्यगमन्मा च याचिष्म कंचन ॥
12-029-115a	उपातिष्ठन्त पशवः स्वयं तं संशितव्रतम् ।
12-029-115c	ग्राम्यारण्या महात्मानं रन्तिदेवं यशस्विनम् ॥

12-029-116a	महानदी चर्मराशेरुत्क्लेदात्सुस्रुवे यतः ।
12-029-116c	ततश्चर्मण्वतीत्येवं विख्याता सा महानदी ॥
12-029-117a	ब्राह्मणेभ्यो ददौ निष्कान्सदसि प्रतते नृपः ।
12-029-117c	तुभ्यं तुभ्यं निष्कमिति यत्राक्रोशन्ति वै द्विजाः ॥
12-029-117e	सहस्रं तुभ्यमित्युक्त्वा ब्राह्मणान्स्म प्रपद्यते ॥
12-029-118a	अन्वाहार्योपकरणं द्रव्योपकरणं च यत् ।
12-029-118c	घटाः स्थाल्यः कटाहाश्च पात्र्यश्च पिठरा अपि ॥
12-029-118e	न तत्किंचिदसौवर्णं रन्तिदेवस्य धीमतः ॥
12-029-119a	साङ्कृते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमवसद्रूहे ।
12-029-119c	आलभ्यन्त शतं गावः सहस्राणि च विंशतिः ॥
12-029-120a	तत्र स्म सूदाः क्रोशन्ति सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।
12-029-120c	सूपभूयिष्ठमश्रीध्वं नाद्य मांसं यथा पुरा ॥
12-029-121a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-121c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-122a	सगरं च महात्मानं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-122c	ऐक्ष्वाकं पुरुषव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥
12-029-123a	षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
12-029-123c	नक्षत्रराजं वर्षान्ते व्यश्रे ज्योतिर्गणा इव ॥
12-029-124a	एकच्छत्रा मही यस्य प्रणता ह्यभवत्पुरा ।
12-029-124c	योऽश्वमेधसहस्रेण तर्पयामास देवताः ॥
12-029-125a	यः प्रादात्काञ्चनस्तम्भं प्रासादं सर्वकाञ्चनम् ।
12-029-125c	पूर्णं पद्मदलाक्षीणां स्त्रीणां शयनसंकुलम् ॥
12-029-126a	द्विजातिभ्योऽनुरूपेभ्यः कामानुच्चावचांस्तथा ।
12-029-126c	यस्यादेशेन तद्वित्तं व्यभजन्त द्विजातयः ॥
12-029-127a	खानयामास यः कोपात्पृथिवीं सागराङ्किताम् ।
12-029-127c	यस्य नाम्ना समुद्रश्च सागरत्वमुपागतः ॥
12-029-128a	स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
12-029-128c	पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ॥
12-029-129a	राजानं च पृथुं वैन्यं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
12-029-129c	यमभ्यषिञ्चन्संभूय महारण्ये महर्षयः ॥
12-029-130a	प्रथयिष्यति वै लोकान्पृथुरित्येव शब्दितः ।

- 12-029-130c क्षताच्च नस्त्रायतीति स तस्मात्क्षत्रियः स्मृतः ॥
- 12-029-131a पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् ।
- 12-029-131c ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ॥
- 12-029-132a अकृष्टपच्या पृथिवी पुटके पुटके मधु ।
- 12-029-132c सर्वा द्रोणदुधा गावो वैन्यस्यासन्प्रशासतः ॥
- 12-029-133a अरोगाः सर्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभयाः ।
- 12-029-133c यथाभिकाममवसन्क्षेत्रेषु च गृहेषु च ॥
- 12-029-134a आपः संस्तम्भिरे यस्य समुद्रस्य यियासतः ।
- 12-029-134c सरितश्चानुदीर्यन्त ध्वजसङ्गश्च नाभवत् ॥
- 12-029-135a हैरण्यांस्त्रिनलोत्सेधान्पर्वतानेकविंशतिम् ।
- 12-029-135c ब्राह्मणेभ्यो ददौ राजा योऽश्वमेधे महामखे ॥
- 12-029-136a स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
- 12-029-136c पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः॥
- 12-029-137a किं वै तूष्णीं ध्यायसि सृञ्जय त्वं; न मे राजन्वाचमिमां शृणोषि ।
- 12-029-137c न चेन्मोघं विप्रलप्तं मयेदं; पथ्यं मुमूर्षोरिव सम्यगुक्तम् ॥

12-029-138 सृञ्जय उवाच

- 12-029-138a शृणोमि ते नारद वाचमेतां; विचित्रार्थां स्रजमिव पुण्यगन्धाम् ।
- 12-029-138c राजर्षीणां पुण्यकृतां महात्मनां; कीर्त्या युक्तां शोकनिर्णाशनार्थम् ॥
- 12-029-139a न ते मोघं विप्रलप्तं महर्षे; दृष्ट्वैव त्वां नारदाहं विशोकः ।
- 12-029-139c शुश्रूषे ते वचनं ब्रह्मवादि; न ते तृप्याम्यमृतस्येव पानात् ॥
- 12-029-140a अमोघदर्शिन्मम चेत्प्रसादं; सुताघदग्धस्य विभो प्रकुर्याः ।
- 12-029-140c मृतस्य संजीवनमद्य मे स्या; त्वं प्रसादात्सुतसंगमश्च ॥

12-029-141 नारद उवाच

- 12-029-141a यस्ते पुत्रो दयितोऽयं वियातः; स्वर्णष्ठीवी यमदात्पर्वतस्ते ।
- 12-029-141c पुनस्ते तं पुत्रमहं ददामि; हिरण्यनाभं वर्षसहस्रिणं च ॥

12-030-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-030-001a स कथं काञ्चनष्ठीवी सृञ्जयस्य सुतोऽभवत् ।
- 12-030-001c पर्वतेन किमर्थं च दत्तः केन ममार च ॥
- 12-030-002a यदा वर्षसहस्रायुस्तदा भवति मानवः ।
- 12-030-002c कथमप्राप्तकौमारः सृञ्जयस्य सुतो मृतः ॥

- 12-030-003a उताहो नाममात्रं वै सुवर्णष्ठीविनोऽभवत् ।
 12-030-003c तथ्यं वा काञ्चनष्ठीवीत्येतदिच्छामि वेदितुम् ॥
- 12-030-004 वासुदेव उवाच**
- 12-030-004a अत्र ते कथयिष्यामि यथा वृत्तं जनेश्वर ।
 12-030-004c नारदः पर्वतश्चैव प्रागृषी लोकपूजितौ ॥
- 12-030-005a मातुलो भागिनेयश्च देवलोकादिहागतौ ।
 12-030-005c विहर्तुकामौ संप्रीत्या मानुष्येषु पुरा प्रभू ॥
- 12-030-006a हविःपवित्रभोज्येन देवभोज्येन चैव ह ।
 12-030-006c नारदो मातुलश्चैव भागिनेयश्च पर्वतः ॥
- 12-030-007a तावुभौ तपसोपेताववनीतलचारिणौ ।
 12-030-007c भुञ्जानौ मानुषान्भोगान्यथावत्पर्यधावताम् ॥
- 12-030-008a प्रीतिमन्तौ मुदा युक्तौ समयं तत्र चक्रतुः ।
 12-030-008c यो भवेद्भृदि संकल्पः शुभो वा यदि वाशुभः ॥
 12-030-008e अन्योन्यस्य स आख्येयो मृषा शापोऽन्यथा भवेत् ॥
- 12-030-009a तौ तथेति प्रतिज्ञाय महर्षी लोकपूजितौ ।
 12-030-009c सृञ्जयं श्रैत्यमभ्येत्य राजानमिदमूचतुः ॥
- 12-030-010a आवां भवति वत्स्यावः कंचित्कालं हिताय ते ।
 12-030-010c यथावत्पृथिवीपाल आवयोः प्रगुणीभव ॥
 12-030-010e तथेति कृत्वा तौ राजा सत्कृत्योपचचार ह ॥
- 12-030-011a ततः कदाचित्तौ राजा महात्मानौ तथागतौ ।
 12-030-011c अब्रवीत्परमप्रीतः सुतेयं वरवर्णिनी ॥
- 12-030-012a एकैव मम कन्यैषा युवां परिचरिष्यति ।
 12-030-012c दर्शनीयानवद्याङ्गी शीलवृत्तसमन्विता ॥
 12-030-012e सुकुमारी कुमारी च पद्मकिञ्जल्कसंनिभा ॥
- 12-030-013a परमं सौम्य इत्युक्तस्ताभ्यां राजा शशास ताम् ।
 12-030-013c कन्ये विप्रावुपचर देववत्पितृवच्च ह ॥
- 12-030-014a सा तु कन्या तथेत्युक्त्वा पितरं धर्मचारिणी ।
 12-030-014c यथानिदेशं राजस्तौ सत्कृत्योपचचार ह ॥
- 12-030-015a तस्यास्तथोपचारेण रूपेणाप्रतिमेन च ।
 12-030-015c नारदं हृच्छयस्तूर्णं सहसैवान्वपद्यत ॥
- 12-030-016a ववृधे च ततस्तस्य हृदि कामो महात्मनः ।

12-030-016c	यथा शुक्लस्य पक्षस्य प्रवृत्तावुडुराट्छनैः ॥
12-030-017a	न च तं भागिनेयाय पर्वताय महात्मने ।
12-030-017c	शशंस मन्मथं तीव्रं व्रीडमानः स धर्मवित् ॥
12-030-018a	तपसा चेङ्गितेनाथ पर्वतोऽथ बुबोध तत् ।
12-030-018c	कामार्तं नारदं क्रुद्धः शशापैनं ततो भृशम् ॥
12-030-019a	कृत्वा समयमव्यग्रो भवान्वै सहितो मया ।
12-030-019c	यो भवेद्भृदि संकल्पः शुभो वा यदि वाशुभः ॥
12-030-020a	अन्योन्यस्य स आख्येय इति तद्वै मृषा कृतम् ।
12-030-020c	भवता वचनं ब्रह्मंस्तस्मादेतद्वदाम्यहम् ॥
12-030-021a	न हि कामं प्रवर्तन्तं भवानाचष्ट मे पुरा ।
12-030-021c	सुकुमार्यां कुमार्यां ते तस्मादेष शपाम्यहम् ॥
12-030-022a	ब्रह्मवादी गुरुर्यस्मात्तपस्वी ब्राह्मणश्च सन् ।
12-030-022c	अकार्षीः समयभ्रंशमावाभ्यां यः कृतो मिथः ॥
12-030-023a	शप्स्ये तस्मात्सुसंक्रुद्धो भवन्तं तं निबोध मे ।
12-030-023c	सुकुमारी च ते भार्या भविष्यति न संशयः ॥
12-030-024a	वानरं चैव कन्या त्वां विवाहात्प्रभृति प्रभो ।
12-030-024c	संद्रक्ष्यन्ति नराश्चान्ये स्वरूपेण विनाकृतम् ॥
12-030-025a	स तद्वाक्यं तु विज्ञाय नारदः पर्वतात्तदा ।
12-030-025c	अशपत्तमपि क्रोधाद्भागिनेयं स मातुलः ॥
12-030-026a	तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ।
12-030-026c	युक्तोऽपि धर्मनित्यश्च न स्वर्गवासमाप्स्यसि ॥
12-030-027a	तौ तु शप्त्वा भृशं क्रुद्धौ परस्परममर्षणौ ।
12-030-027c	प्रतिजग्मतुरन्योन्यं क्रुद्धाविव गजोत्तमौ ॥
12-030-028a	पर्वतः पृथिवीं कृत्स्नां विचचार महामुनिः ।
12-030-028c	पूज्यमानो यथान्यायं तेजसा स्वेन भारत ॥
12-030-029a	अथ तामलभत्कन्यां नारदः सृञ्जयात्मजाम् ।
12-030-029c	धर्मेण धर्मप्रवरः सुकुमारीमनिन्दिताम् ॥
12-030-030a	सा तु कन्या यथाशापं नारदं तं ददर्श ह ।
12-030-030c	पाणिग्रहणमन्त्राणां प्रयोगादेव वानरम् ॥
12-030-031a	सुकुमारी च देवर्षिं वानरप्रतिमाननम् ।
12-030-031c	नैवावमन्यत तदा प्रीतिमत्येव चाभवत् ॥

12-030-032a	उपतस्थे च भर्तारं न चान्यं मनसाप्यगात् ।
12-030-032c	देवं मुनिं वा यक्षं वा पतित्वे पतिवत्सला ॥
12-030-033a	ततः कदाचिद्भगवान्पर्वतोऽनुससार ह ।
12-030-033c	वनं विरहितं किञ्चित्तत्रापश्यत्स नारदम् ॥
12-030-034a	ततोऽभिवाद्य प्रोवाच नारदं पर्वतस्तदा ।
12-030-034c	भवान्प्रसादं कुरुतां स्वर्गादेशाय मे प्रभो ॥
12-030-035a	तमुवाच ततो दृष्ट्वा पर्वतं नारदस्तदा ।
12-030-035c	कृताञ्जलिमुपासीनं दीनं दीनतरः स्वयम् ॥
12-030-036a	त्वयाहं प्रथमं शप्तो वानरस्त्वं भविष्यसि ।
12-030-036c	इत्युक्तेन मया पश्चाच्छप्तस्त्वमपि मत्सरात् ॥
12-030-036e	अद्यप्रभृति वै वासं स्वर्गे नावाप्स्यसीति ह ॥
12-030-037a	तव नैतद्धि सदृशं पुत्रस्थाने हि मे भवान् ।
12-030-037c	निवर्तयेतां तौ शापमन्योऽन्येन तदा मुनी ॥
12-030-038a	श्रीसमृद्धं तदा दृष्ट्वा नारदं देवरूपिणम् ।
12-030-038c	सुकुमारी प्रदुद्राव परपत्यभिशङ्कया ॥
12-030-039a	तां पर्वतस्ततो दृष्ट्वा प्रद्रवन्तीमनिन्दिताम् ।
12-030-039c	अब्रवीत्तव भर्तृष नात्र कार्या विचारणा ॥
12-030-040a	ऋषिः परमधर्मात्मा नारदो भगवान्प्रभुः ।
12-030-040c	तवैवाभेद्यहृदयो मा ते भूदत्र संशयः ॥
12-030-041a	सानुनीता बहुविधं पर्वतेन महात्मना ।
12-030-041c	शापदोषं च तं भर्तुः श्रुत्वा स्वां प्रकृतिं गता ॥
12-030-041e	पर्वतोऽथ ययौ स्वर्गं नारदोऽथ ययौ गृहान् ॥
12-030-042a	प्रत्यक्षकर्मा सर्वस्य नारदोऽयं महानृषिः ।
12-030-042c	एष वक्ष्यति वै पृष्ठो यथा वृत्तं नरोत्तम ॥

12-031-001 वैशंपायन उवाच

12-031-001a	ततो राजा पाण्डुसुतो नारदं प्रत्यभाषत ।
12-031-001c	भगवञ्श्रोतुमिच्छामि सुवर्णष्ठीविसंभवम् ॥
12-031-002a	एवमुक्तः स च मुनिर्धर्मराजेन नारदः ।
12-031-002c	आचक्षे यथा वृत्तं सुवर्णष्ठीविनं प्रति ॥
12-031-003a	एवमेतन्महाराज यथायं केशवोऽब्रवीत् ।
12-031-003c	कार्यस्यास्य तु यच्छेषं तत्ते वक्ष्यामि पृच्छतः ॥

- 12-031-004a अहं च पर्वतश्चैव स्वस्त्रीयो मे महामुनिः ।
 12-031-004c वस्तुकामावभिगतौ सृञ्जयं जयतां वरम् ॥
 12-031-005a तत्र संपूजितौ तेन विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 12-031-005c सर्वकामैः सुविहितौ निवसावोऽस्य वेश्मनि ॥
 12-031-006a व्यतिक्रान्तासु वर्षासु समये गमनस्य च ।
 12-031-006c पर्वतो मामुवाचेदं काले वचनमर्थवत् ॥
 12-031-007a आवामस्य नरेन्द्रस्य गृहे परमपूजितौ ।
 12-031-007c उषितौ समये ब्रह्मांश्चिन्त्यतामत्र सांप्रतम् ॥
 12-031-008a ततोऽहमब्रुवं राजन्पर्वतं शुभदर्शनम् ।
 12-031-008c सर्वमेतत्त्वयि विभो भागिनेयोपपद्यते ॥
 12-031-009a वरेण छन्द्यतां राजा लभतां यद्यदिच्छति ।
 12-031-009c आवयोस्तपसा सिद्धिं प्राप्नोतु यदि मन्यसे ॥
 12-031-010a तत आहूय राजानं सृञ्जयं शुभदर्शनम् ।
 12-031-010c पर्वतोऽनुमतं वाक्यमुवाच मुनिपुंगवः ॥
 12-031-011a प्रीतौ स्वो नृप सत्कारैस्तव ह्यार्जवसंभृतैः ।
 12-031-011c आवाभ्यामभ्यनुज्ञातो वरं नृवर चिन्तय ॥
 12-031-012a देवानामविहिंसायां यद्धवेन्मानुषक्षमम् ।
 12-031-012c तद्गृहाण महाराज पूजार्हो नौ मतो भवान् ॥

12-031-013 सृञ्जय उवाच

- 12-031-013a प्रीतौ भवन्तौ यदि मे कृतमेतावता मम ।
 12-031-013c एष एव परो लाभो निर्वृत्तो मे महाफलः ॥

12-031-014 नारद उवाच

- 12-031-014a तमेवंवादिनं भूयः पर्वतः प्रत्यभाषत ।
 12-031-014c वृणीष्व राजन्संकल्पो यस्ते हृदि चिरं स्थितः ॥

12-031-015 सृञ्जय उवाच

- 12-031-015a अभीप्सामि सुतं वीरं वीर्यवन्तं दृढव्रतम् ।
 12-031-015c आयुष्मन्तं महाभागं देवराजसमद्युतिम् ॥

12-031-016 पर्वत उवाच

- 12-031-016a भविष्यत्येष ते कामो न त्वायुष्मान्भविष्यति ।
 12-031-016c देवराजाभिभूत्यर्थं संकल्पो ह्येष ते हृदि ॥

12-031-017a	सुवर्णष्ठीवनाच्चैव स्वर्णष्ठीवी भविष्यति ।
12-031-017c	रक्ष्यश्च देवराजात्स देवराजसमद्युतिः ॥
12-031-018	नारद उवाच
12-031-018a	तच्छ्रुत्वा सृञ्जयो वाक्यं पर्वतस्य महात्मनः ।
12-031-018c	प्रसादयामास तदा नैतदेवं भवेदिति ॥
12-031-019a	आयुष्मान्मे भवेत्पुत्रो भवतस्तपसा मुने ।
12-031-019c	न च तं पर्वतः किञ्चिदुवाचेन्द्रव्यपेक्षया ॥
12-031-020a	तमहं नृपतिं दीनमब्रुवं पुनरेव तु ।
12-031-020c	स्मर्तव्योऽहं महाराज दर्शयिष्यामि ते स्मृतः ॥
12-031-021a	अहं ते दयितं पुत्रं प्रेतराजवशं गतम् ।
12-031-021c	पुनर्दास्यामि तद्रूपं मा शुचः पृथिवीपते ॥
12-031-022a	एवमुक्त्वा तु नृपतिं प्रयातौ स्वो यथेप्सितम् ।
12-031-022c	सृञ्जयश्च यथाकामं प्रविवेश स्वमन्दिरम् ॥
12-031-023a	सृञ्जयस्याथ राजर्षेः कस्मिंश्चित्कालपर्यये ।
12-031-023c	जज्ञे पुत्रो महावीर्यस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥
12-031-024a	ववृधे स यथाकालं सरसीव महोत्पलम् ।
12-031-024c	बभूव काञ्चनष्ठीवी यथार्थं नाम तस्य तत् ॥
12-031-025a	तदद्भुततमं लोके पप्रथे कुरुसत्तम ।
12-031-025c	बुबुधे तच्च देवेन्द्रो वरदानं महात्मनोः ॥
12-031-026a	ततस्त्वभिभवाद्धीतो बृहस्पतिमते स्थितः ।
12-031-026c	कुमारस्यान्तरप्रेक्षी बभूव बलवृत्रहा ॥
12-031-027a	चोदयामास वज्रं स दिव्यास्त्रं मूर्तिसंस्थितम् ।
12-031-027c	व्याघ्रो भूत्वा जहीमं त्वं राजपुत्रमिति प्रभो ॥
12-031-028a	विवृद्धः किल वीर्येण मामेषोऽभिभविष्यति ।
12-031-028c	सृञ्जयस्य सुतो वज्र यथैनं पर्वतो ददौ ॥
12-031-029a	एवमुक्तस्तु शक्रेण वज्रः परपुरंजयः ।
12-031-029c	कुमारस्यान्तरप्रेक्षी नित्यमेवान्वपद्यत ॥
12-031-030a	सृञ्जयोऽपि सुतं प्राप्य देवराजसमद्युतिम् ।
12-031-030c	हृष्टः सान्तःपुरो राजा वननित्योऽभवत्तदा ॥
12-031-031a	ततो भागीरथीतीरे कदाचिद्वननिर्झरे ।
12-031-031c	धात्रीद्वितीयो बालः स क्रीडार्थं पर्यधावत ॥

12-031-032a	पञ्चवर्षकदेशीयो बालो नागेन्द्रविक्रमः ।
12-031-032c	सहस्रोत्पतितं व्याघ्रमाससाद महाबलः ॥
12-031-033a	तेन चैव विनिष्पिष्टो वेपमानो नृपात्मजः ।
12-031-033c	व्यसुः पपात मेदिन्यां ततो धात्री विचुक्रुशे ॥
12-031-034a	हत्वा तु राजपुत्रं स तत्रैवान्तरधीयत ।
12-031-034c	शार्दूलो देवराजस्य माययान्तर्हितस्तदा ॥
12-031-035a	धात्र्यास्तु निनदं श्रुत्वा रुदत्याः परमार्तवत् ।
12-031-035c	अभ्यधावत तं देशं स्वयमेव महीपतिः ॥
12-031-036a	स ददर्श गतासुं तं शयानं पीतशोणितम् ।
12-031-036c	कुमारं विगतानन्दं निशाकरमिव च्युतम् ॥
12-031-037a	स तमुत्सङ्गमारोप्य परिपीडितवक्षसम् ।
12-031-037c	पुत्रं रुधिरसंसिक्तं पर्यदेवयदातुरः ॥
12-031-038a	ततस्ता मातरस्तस्य रुदन्त्यः शोककर्षिताः ।
12-031-038c	अभ्यधावन्त तं देशं यत्र राजा स सृज्जयः ॥
12-031-039a	ततः स राजा सस्मार मामन्तर्गतमानसः ।
12-031-039c	तच्चाहं चिन्तितं ज्ञात्वा गतवांस्तस्य दर्शनम् ॥
12-031-040a	स मयैतानि वाक्यानि श्रावितः शोकलालसः ।
12-031-040c	यानि ते यदुवीरेण कथितानि महीपते ॥
12-031-041a	संजीवितश्चापि मया वासवानुमते तदा ।
12-031-041c	भवितव्यं तथा तच्च न तच्छक्यमतोऽन्यथा ॥
12-031-042a	अत ऊर्ध्वं कुमारः स स्वर्णष्ठीवी महायशाः ।
12-031-042c	चित्तं प्रसादयामास पितुर्मातुश्च वीर्यवान् ॥
12-031-043a	कारयामास राज्यं स पितरि स्वर्गते विभुः ।
12-031-043c	वर्षाणामेकशतवत्सहस्रं भीमविक्रमः ॥
12-031-044a	तत इष्ट्वा महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
12-031-044c	तर्पयामास देवांश्च पितृंश्चैव महाद्युतिः ॥
12-031-045a	उत्पाद्य च बहून्पुत्रान्कुलसंतानकारिणः ।
12-031-045c	कालेन महता राजन्कालधर्ममुपेयिवान् ॥
12-031-046a	स त्वं राजेन्द्र संजातं शोकमेतन्निवर्तय ।
12-031-046c	यथा त्वां केशवः प्राह व्यासश्च सुमहातपाः ॥
12-031-047a	पितृपैतामहं राज्यमास्थाय दुरमुद्वह ।

12-031-047c इष्ट्वा पुण्यैर्महायज्ञैरिष्टाँल्लोकानवाप्स्यसि ॥

12-032-001 वैशंपायन उवाच

12-032-001a तूष्णींभूतं तु राजानं शोचमानं युधिष्ठिरम् ।
 12-032-001c तपस्वी धर्मतत्त्वज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
 12-032-002a प्रजानां पालनं धर्मो राज्ञां राजीवलोचन ।
 12-032-002c धर्मः प्रमाणं लोकस्य नित्यं धर्मानुवर्तनम् ॥
 12-032-003a अनुतिष्ठस्व वै राजन्पितृपैतामहं पदम् ।
 12-032-003c ब्राह्मणेषु च यो धर्मः स नित्यो वेदनिश्चितः ॥
 12-032-004a तत्प्रमाणं प्रमाणानां शाश्वतं भरतर्षभ ।
 12-032-004c तस्य धर्मस्य कृत्स्नस्य क्षत्रियः परिरक्षिता ॥
 12-032-005a तथा यः प्रतिहन्त्यस्य शासनं विषये नरः ।
 12-032-005c स बाहुभ्यां विनिग्राह्यो लोकयात्राविघातकः ॥
 12-032-006a प्रमाणमप्रमाणं यः कुर्यान्मोहवशं गतः ।
 12-032-006c भृत्यो वा यदि वा पुत्रस्तपस्वी वापि कश्चन ॥
 12-032-006e पापान्सर्वैरुपायैस्तान्नियच्छेद्वातयेत वा ॥
 12-032-007a अतोऽन्यथा वर्तमानो राजा प्राप्नोति किल्बिषम् ।
 12-032-007c धर्मं विनश्यमानं हि यो न रक्षेत्स धर्महा ॥
 12-032-008a ते त्वया धर्महन्तारो निहताः सपदानुगाः ।
 12-032-008c स्वधर्मे वर्तमानस्त्वं किं नु शोचसि पाण्डव ॥
 12-032-008e राजा हि हन्याद्दद्याच्च प्रजा रक्षेच्च धर्मतः ॥

12-032-009 युधिष्ठिर उवाच

12-032-009a न तेऽभिषङ्के वचनं यद्ब्रवीषि तपोधन ।
 12-032-009c अपरोक्षो हि ते धर्मः सर्वधर्मभृतां वर ॥
 12-032-010a मया ह्यवध्या बहवो घातिता राज्यकारणात् ।
 12-032-010c तान्यकार्याणि मे ब्रह्मन्दहन्ति च तपन्ति च ॥

12-032-011 व्यास उवाच

12-032-011a ईश्वरो वा भवेत्कर्ता पुरुषो वापि भारत ।
 12-032-011c हठो वा वर्तते लोके कर्मजं वा फलं स्मृतम् ॥
 12-032-012a ईश्वरेण नियुक्ता हि साध्वसाधु च पार्थिव ।
 12-032-012c कुर्वन्ति पुरुषाः कर्म फलमीश्वरगामि तत् ॥

- 12-032-013a यथा हि पुरुषश्छिन्द्यादृक्षं परशुना वने ।
 12-032-013c छेत्तुरेव भवेत्पापं परशोर्न कथंचन ॥
 12-032-014a अथ वा तदुपादानात्प्राप्नुयुः कर्मणः फलम् ।
 12-032-014c दण्डशस्त्रकृतं पापं पुरुषे तन्न विद्यते ॥
 12-032-015a न चैतदिष्टं कौन्तेय यदन्येन फलं कृतम् ।
 12-032-015c प्राप्नुयादिति तस्माच्च ईश्वरे तन्निवेशय ॥
 12-032-016a अथ वा पुरुषः कर्ता कर्मणोः शुभपापयोः ।
 12-032-016c न परं विद्यते तस्मादेवमन्यच्छुभं कुरु ॥
 12-032-017a न हि कश्चित्क्वचिद्राजन्दिष्टात्प्रतिनिवर्तते ।
 12-032-017c दण्डशस्त्रकृतं पापं पुरुषे तन्न विद्यते ॥
 12-032-018a यदि वा मन्यसे राजन्हठे लोकं प्रतिष्ठितम् ।
 12-032-018c एवमप्यशुभं कर्म न भूतं न भविष्यति ॥
 12-032-019a अथाभिपत्तिलोकस्य कर्तव्या शुभपापयोः ।
 12-032-019c अभिपन्नतमं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनम् ॥
 12-032-020a अथापि लोके कर्माणि समावर्तन्त भारत ।
 12-032-020c शुभाशुभफलं चेमे प्राप्नुवन्तीति मे मतिः ॥
 12-032-021a एवं सत्यं शुभादेशं कर्मणस्तत्फलं ध्रुवम् ।
 12-032-021c त्यज तद्राजशार्दूल मैवं शोके मनः कृथाः ॥
 12-032-022a स्वधर्मे वर्तमानस्य सापवादेऽपि भारत ।
 12-032-022c एवमात्मपरित्यागस्तव राजन्न शोभनः ॥
 12-032-023a विहितानीह कौन्तेय प्रायश्चित्तानि कर्मिणाम् ।
 12-032-023c शरीरवांस्तानि कुर्यादशरीरः पराभवेत् ॥
 12-032-024a तद्राजञ्जीवमानस्त्वं प्रायश्चित्तं चरिष्यसि ।
 12-032-024c प्रायश्चित्तमकृत्वा तु प्रेत्य तप्तासि भारत ॥

12-033-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-033-001a हताः पुत्राश्च पौत्राश्च भ्रातरः पितरस्तथा ।
 12-033-001c श्वशुरा गुरवश्चैव मातुलाः सपितामहाः ॥
 12-033-002a क्षत्रियाश्च महात्मानः संबन्धिसुहृदस्तथा ।
 12-033-002c वयस्या ज्ञातयश्चैव भ्रातरश्च पितामह ॥
 12-033-003a बहवश्च मनुष्येन्द्रा नानादेशसमागताः ।
 12-033-003c घातिता राज्यलुब्धेन मयैकेन पितामह ॥

- 12-033-004a तांस्तादृशानहं हत्वा धर्मनित्यान्महीक्षितः ।
 12-033-004c असकृत्सोमपान्वीरान्किं प्राप्स्यामि तपोधन ॥
 12-033-005a दह्याम्यनिशमद्याहं चिन्तयानः पुनः पुनः ।
 12-033-005c हीनां पार्थिवसिंहैस्तैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमाम् ॥
 12-033-006a दृष्ट्वा ज्ञातिवधं घोरं हतांश्च शतशः परान् ।
 12-033-006c कोटिशश्च नरानन्यान्परितप्ये पितामह ॥
 12-033-007a का नु तासां वरस्त्रीणामवस्थाद्य भविष्यति ।
 12-033-007c विहीनानां स्वतनयैः पतिभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥
 12-033-008a अस्मानन्तकरान्धोरान्पाण्डवान्वृष्णिसंहितान् ।
 12-033-008c आक्रोशन्त्यः कृशा दीना निपतन्त्यश्च भूतले ॥
 12-033-009a अपश्यन्त्यः पितृन्भ्रातृन्पतीन्पुत्रांश्च योषितः ।
 12-033-009c त्यक्त्वा प्राणान्प्रियान्सर्वा गमिष्यन्ति यमक्षयम् ॥
 12-033-010a वत्सलत्वाद्द्विजश्रेष्ठ तत्र मे नास्ति संशयः ।
 12-033-010c व्यक्तं सौक्ष्म्याच्च धर्मस्य प्राप्स्यामः स्त्रीवधं वयम् ॥
 12-033-011a ते वयं सुहृदो हत्वा कृत्वा पापमनन्तकम् ।
 12-033-011c नरके निपतिष्यामो ह्यधःशिरस एव च ॥
 12-033-012a शरीराणि विमोक्ष्यामस्तपसोग्रेण सत्तम ।
 12-033-012c आश्रमांश्च विशेषांस्त्वं ममाचक्ष्व पितामह ॥

12-034-001 वैशंपायन उवाच

- 12-034-001a युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा द्वैपायनस्तदा ।
 12-034-001c समीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या ऋषिः प्रोवाच पाण्डवम् ॥
 12-034-002a मा विषादं कृथा राजन्क्षत्रधर्ममनुस्मर ।
 12-034-002c स्वधर्मेण हता ह्येते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥
 12-034-003a काङ्क्षमाणाः श्रियं कृत्स्नां पृथिव्यां च महद्यशः ।
 12-034-003c कृतान्तविधिसंयुक्ताः कालेन निधनं गताः ॥
 12-034-004a न त्वं हन्ता न भीमोऽपि नार्जुनो न यमावपि ।
 12-034-004c कालः पर्यायधर्मेण प्राणानादत्त देहिनाम् ॥
 12-034-005a न यस्य मातापितरौ नानुग्राह्योऽस्ति कश्चन ।
 12-034-005c कर्मसाक्षी प्रजानां यस्तेन कालेन संहताः ॥
 12-034-006a हेतुमात्रमिदं तस्य कालस्य पुरुषर्षभ ।
 12-034-006c यद्धन्ति भूतैर्भूतानि तदस्मै रूपमैश्वरम् ॥

12-034-007a	कर्ममूर्त्यात्मकं विद्धि साक्षिणं शुभपापयोः ।
12-034-007c	सुखदुःखगुणोदकं कालं कालफलप्रदम् ॥
12-034-008a	तेषामपि महाबाहो कर्माणि परिचिन्तय ।
12-034-008c	विनाशहेतुकारित्वे यैस्ते कालवशं गताः ॥
12-034-009a	आत्मनश्च विजानीहि नियमव्रतशीलताम् ।
12-034-009c	यदा त्वमीदृशं कर्म विधिनाक्रम्य कारितः ॥
12-034-010a	त्वष्ट्रेव विहितं यन्त्रं यथा स्थापयितुर्वशे ।
12-034-010c	कर्मणा कालयुक्तेन तथेदं भ्राम्यते जगत् ॥
12-034-011a	पुरुषस्य हि दृष्ट्वेमामुत्पत्तिमनिमित्ततः ।
12-034-011c	यदृच्छया विनाशं च शोकहर्षावनर्थकौ ॥
12-034-012a	व्यलीकं चापि यत्त्वत्र चित्तवैतंसिकं तव ।
12-034-012c	तदर्थमिष्यते राजन्प्रायश्चित्तं तदाचर ॥
12-034-013a	इदं च श्रूयते पार्थ युद्धे देवासुरे पुरा ।
12-034-013c	असुरा भ्रातरो ज्येष्ठा देवाश्चापि यवीयसः ॥
12-034-014a	तेषामपि श्रीनिमित्तं महानासीत्समुच्छ्रयः ।
12-034-014c	युद्धं वर्षसहस्राणि द्वात्रिंशदभवत्किल ॥
12-034-015a	एकार्णवां महीं कृत्वा रुधिरेण परिप्लुताम् ।
12-034-015c	जघ्नुर्दैत्यांस्तदा देवास्त्रिदिवं चैव लेभिरे ॥
12-034-016a	तथैव पृथिवीं लब्ध्वा ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
12-034-016c	संश्रिता दानवानां वै साह्यार्थं दर्पमोहिताः ॥
12-034-017a	शालावृका इति ख्यातास्त्रिषु लोकेषु भारत ।
12-034-017c	अष्टाशीतिसहस्राणि ते चापि विबुधैर्हताः ॥
12-034-018a	धर्मव्युच्छित्तिमिच्छन्तो येऽधर्मस्य प्रवर्तकाः ।
12-034-018c	हन्तव्यास्ते दुरात्मानो देवैर्दैत्या इवोल्बणाः ॥
12-034-019a	एकं हत्वा यदि कुले शिष्टानां स्यादनामयम् ।
12-034-019c	कुलं हत्वाथ राष्ट्रं वा न तद्वृत्तोपघातकम् ॥
12-034-020a	अधर्मरूपो धर्मो हि कश्चिदस्ति नराधिप ।
12-034-020c	धर्मश्चाधर्मरूपोऽस्ति तच्च ज्ञेयं विपश्चिता ॥
12-034-021a	तस्मात्संस्तम्भयात्मानं श्रुतवानसि पाण्डव ।
12-034-021c	देवैः पूर्वगतं मार्गमनुयातोऽसि भारत ॥
12-034-022a	न हीदृशा गमिष्यन्ति नरकं पाण्डवर्षभ ।

- 12-034-022c भ्रातृनाश्वासयैतांस्त्वं सुहृदश्च परंतप ॥
- 12-034-023a यो हि पापसमारम्भे कार्ये तद्भावभावितः ।
- 12-034-023c कुर्वन्नपि तथैव स्यात्कृत्वा च निरपत्रपः ॥
- 12-034-024a तस्मिंस्तत्कलुषं सर्वं समाप्तमिति शब्दितम् ।
- 12-034-024c प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति हासो वा पापकर्मणः ॥
- 12-034-025a त्वं तु शुक्लाभिजातीयः परदोषेण कारितः ।
- 12-034-025c अनिच्छमानः कर्मेदं कृत्वा च परितप्यसे ॥
- 12-034-026a अश्वमेधो महायज्ञः प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
- 12-034-026c तमाहर महाराज विपाप्मैवं भविष्यसि ॥
- 12-034-027a मरुद्भिः सह जित्वारीन्मघवान्पाकशासनः ।
- 12-034-027c एकैकं क्रतुमाहत्य शतकृत्वः शतक्रतुः ॥
- 12-034-028a पूतपाप्मा जितस्वर्गो लोकान्प्राप्य सुखोदयान् ।
- 12-034-028c मरुद्गणवृतः शक्रः शुशुभे भासयन्दिशः ॥
- 12-034-029a स्वर्गलोके महीयन्तमप्सरोभिः शचीपतिम् ।
- 12-034-029c ऋषयः पर्युपासन्ते देवाश्च विबुधेश्वरम् ॥
- 12-034-030a सोऽयं त्वमिह संक्रान्तो विक्रमेण वसुंधराम् ।
- 12-034-030c निर्जिताश्च महीपाला विक्रमेण त्वयानघ ॥
- 12-034-031a तेषां पुराणि राष्ट्राणि गत्वा राजन्सुहृद्वृतः ।
- 12-034-031c भ्रातृन्पुत्रांश्च पौत्रांश्च स्वे स्वे राज्येऽभिषेचय ॥
- 12-034-032a बालानपि च गर्भस्थान्सान्त्वानि समुदाचरन् ।
- 12-034-032c रञ्जयन्प्रकृतीः सर्वाः परिपाहि वसुंधराम् ॥
- 12-034-033a कुमारो नास्ति येषां च कन्यास्तत्राभिषेचय ।
- 12-034-033c कामाशयो हि स्त्रीवर्गः शोकमेवं प्रहास्यति ॥
- 12-034-034a एवमाश्वासनं कृत्वा सर्वराष्ट्रेषु भारत ।
- 12-034-034c यजस्व वाजिमेधेन यथेन्द्रो विजयी पुरा ॥
- 12-034-035a अशोच्यास्ते महात्मानः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ।
- 12-034-035c स्वकर्मभिर्गता नाशं कृतान्तबलमोहिताः ॥
- 12-034-036a अवाप्तः क्षत्रधर्मस्ते राज्यं प्राप्तमकल्मषम् ।
- 12-034-036c चरस्व धर्मं कौन्तेय श्रेयान्यः प्रेत्य भाविकः ॥

12-035-001 युधिष्ठिर उवाच

12-035-001a कानि कृत्वेह कर्माणि प्रायश्चित्तीयते नरः ।

- 12-035-001c किं कृत्वा चैव मुच्येत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-035-002 व्यास उवाच**
- 12-035-002a अकुर्वन्विहितं कर्म प्रतिषिद्धानि चाचरन् ।
- 12-035-002c प्रायश्चित्तीयते ह्येवं नरो मिथ्या च वर्तयन् ॥
- 12-035-003a सूर्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत ।
- 12-035-003c तथा सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्नपि ॥
- 12-035-004a परिवित्तिः परिवेत्ता ब्रह्मोज्झो यश्च कुत्सकः ।
- 12-035-004c दिधिषूपतिस्तथा यः स्यादग्रेदिधिषुरेव च ॥
- 12-035-005a अवकीर्णी भवेद्यश्च द्विजातिवधकस्तथा ।
- 12-035-005c अतीर्थे ब्रह्मणस्त्यागी तीर्थे चाप्रतिपादकः ॥
- 12-035-006a ग्रामयाजी च कौन्तेय राज्ञश्च परिविक्रयी ।
- 12-035-006c शूद्रस्त्रीवधको यश्च पूर्वः पूर्वस्तु गर्हितः ॥
- 12-035-007a वृथापशुसमालम्भी वनदाहस्य कारकः ।
- 12-035-007c अनृतेनोपचर्ता च प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा ॥
- 12-035-008a यश्चाग्नीनपविध्येत तथैव ब्रह्मविक्रयी ।
- 12-035-008c एतान्येनांसि सर्वाणि व्युत्क्रान्तसमयश्च यः ॥
- 12-035-009a अकार्याण्यपि वक्ष्यामि यानि तानि निबोध मे ।
- 12-035-009c लोकवेदविरुद्धानि तान्येकाग्रमनाः शृणु ॥
- 12-035-010a स्वधर्मस्य परित्यागः परधर्मस्य च क्रिया ।
- 12-035-010c अयाज्ययाजनं चैव तथाभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥
- 12-035-011a शरणागतसंत्यागो भृत्यस्याभरणं तथा ।
- 12-035-011c रसानां विक्रयश्चापि तिर्यग्योनिवधस्तथा ॥
- 12-035-012a आधानादीनि कर्माणि शक्तिमान्न करोति यः ।
- 12-035-012c अप्रयच्छंश्च सर्वाणि नित्यं देयानि भारत ॥
- 12-035-013a दक्षिणानामदानं च ब्राह्मणस्वाभिमर्शनम् ।
- 12-035-013c सर्वाण्येतान्यकार्याणि प्राहुर्धर्मविदो जनाः ॥
- 12-035-014a पित्रा विभजते पुत्रो यश्च स्यादुरुतल्पगः ।
- 12-035-014c अप्रजायन्नधर्मेण भवत्याधर्मिको जनः ॥
- 12-035-015a उक्तान्येतानि कर्माणि विस्तरेणेतरेण च ।
- 12-035-015c यानि कुर्वन्नकुर्वंश्च प्रायश्चित्तीयते जनः ॥
- 12-035-016a एतान्येव तु कर्माणि क्रियमाणानि मानवान् ।

- 12-035-016c येषु येषु निमित्तेषु न लिम्पन्त्यथ तच्छृणु ॥
- 12-035-017a प्रगृह्य शस्त्रमायान्तमपि वेदान्तगं रणे ।
- 12-035-017c जिघांसन्तं निहत्याजौ न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥
- 12-035-018a अपि चाप्यत्र कौन्तेय मन्त्रो वेदेषु पठ्यते ।
- 12-035-018c वेदप्रमाणविहितं तं धर्मं प्रब्रवीमि ते ॥
- 12-035-019a अपेतं ब्राह्मणं वृत्ताद्यो हन्यादाततायिनम् ।
- 12-035-019c न तेन ब्रह्महा स स्यान्मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥
- 12-035-020a प्राणात्यये तथाज्ञानादाचरन्मदिरामपि ।
- 12-035-020c अचोदितो धर्मपरः पुनः संस्कारमर्हति ॥
- 12-035-021a एतत्ते सर्वमाख्यातं कौन्तेयाभक्ष्यभक्षणम् ।
- 12-035-021c प्रायश्चित्तविधानेन सर्वमेतेन शुध्यति ॥
- 12-035-022a गुरुतल्पं हि गुर्वर्थे न दूषयति मानवम् ।
- 12-035-022c उद्दालकः श्वेतकेतुं जनयामास शिष्यतः ॥
- 12-035-023a स्तेयं कुर्वस्तु गुर्वर्थमापत्सु न निबध्यते ।
- 12-035-023c बहुशः कामकारेण न चेद्यः संप्रवर्तते ॥
- 12-035-024a अन्यत्र ब्राह्मणस्वेभ्य आददानो न दुष्यति ।
- 12-035-024c स्वयमप्राशिता यश्च न स पापेन लिप्यते ॥
- 12-035-025a प्राणत्राणेऽनृतं वाच्यमात्मनो वा परस्य वा ।
- 12-035-025c गुर्वर्थे स्त्रीषु चैव स्याद्विवाहकरणेषु च ॥
- 12-035-026a नावर्तते व्रतं स्वप्ने शुक्रमोक्षे कथंचन ।
- 12-035-026c आज्यहोमः समिद्धेऽग्नौ प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
- 12-035-027a पारिवित्त्यं च पतिते नास्ति प्रव्रजिते तथा ।
- 12-035-027c भिक्षिते पारदार्यं च न तद्धर्मस्य दूषकम् ॥
- 12-035-028a वृथापशुसमालम्भं नैव कुर्यान्न कारयेत् ।
- 12-035-028c अनुग्रहः पशूणां हि संस्कारो विधिचोदितः ॥
- 12-035-029a अनर्हे ब्राह्मणे दत्तमज्ञानात्तन्न दूषकम् ।
- 12-035-029c सकारणं तथा तीर्थेऽतीर्थे वा प्रतिपादनम् ॥
- 12-035-030a स्त्रियस्तथापचारिण्यो निष्कृतिः स्याददूषिका ।
- 12-035-030c अपि सा पूयते तेन न तु भर्ता प्रदुष्यते ॥
- 12-035-031a तत्त्वं ज्ञात्वा तु सोमस्य विक्रयः स्याददूषकः ।
- 12-035-031c असमर्थस्य भृत्यस्य विसर्गः स्याददोषवान् ॥

- 12-035-031e वनदाहो गवामर्थे क्रियमाणो न दूषकः ॥
- 12-035-032a उक्तान्येतानि कर्माणि यानि कुर्वन्न दुष्यति ।
- 12-035-032c प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामि विस्तरेणैव भारत ॥
- 12-036-001 व्यास उवाच**
- 12-036-001a तपसा कर्मभिश्चैव प्रदानेन च भारत ।
- 12-036-001c पुनाति पापं पुरुषः पूतश्चेन्न प्रवर्तते ॥
- 12-036-002a एककालं तु भुञ्जानश्चरन्भैक्षं स्वकर्मकृत् ।
- 12-036-002c कपालपाणिः खट्वाङ्गी ब्रह्मचारी सदोत्थितः ॥
- 12-036-003a अनसूयुरधःशायी कर्म लोके प्रकाशयन् ।
- 12-036-003c पूर्णैर्द्वादशभिर्वर्षैर्ब्रह्महा विप्रमुच्यते ॥
- 12-036-004a षड्भिर्वर्षैः कृच्छ्रभोजी ब्रह्महा पूयते नरः ।
- 12-036-004c मासे मासे समश्रंस्तु त्रिभिर्वर्षैः प्रमुच्यते ॥
- 12-036-005a संवत्सरेण मासाशी पूयते नात्र संशयः ।
- 12-036-005c तथैवोपरमन्नाजन्स्वल्पेनापि प्रमुच्यते ॥
- 12-036-006a क्रतुना चाश्वमेधेन पूयते नात्र संशयः ।
- 12-036-006c ये चास्यावभृथे स्नान्ति केचिदेवंविधा नराः ॥
- 12-036-007a ते सर्वे पूतपाप्मानो भवन्तीति परा श्रुतिः ।
- 12-036-007c ब्राह्मणार्थे हतो युद्धे मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥
- 12-036-008a गवां शतसहस्रं तु पात्रेभ्यः प्रतिपादयन् ।
- 12-036-008c ब्रह्महा विप्रमुच्येत सर्वपापेभ्य एव च ॥
- 12-036-009a कपिलानां सहस्राणि यो दद्यात्पञ्चविंशतिम् ।
- 12-036-009c दोग्ध्रीणां स च पापेभ्यः सर्वेभ्यो विप्रमुच्यते ॥
- 12-036-010a गोसहस्रं सवत्सानां दोग्ध्रीणां प्राणसंशये ।
- 12-036-010c साधुभ्यो वै दरिद्रेभ्यो दत्त्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥
- 12-036-011a शतं वै यस्तु काम्बोजान्ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
- 12-036-011c नियतेभ्यो महीपाल स च पापात्प्रमुच्यते ॥
- 12-036-012a मनोरथं तु यो दद्यादेकस्मा अपि भारत ।
- 12-036-012c न कीर्तयेत दत्त्वा यः स च पापात्प्रमुच्यते ॥
- 12-036-013a सुरापानं सकृत्पीत्वा योऽग्निवर्णां पिबेद्विजः ।
- 12-036-013c स पावयत्यथात्मानमिह लोके परत्र च ॥
- 12-036-014a मेरुप्रपातं प्रपतञ्ज्वलनं वा समाविशन् ।

- 12-036-014c महाप्रस्थानमातिष्ठन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
- 12-036-015a बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा सुरापो ब्राह्मणः पुनः ।
- 12-036-015c समितिं ब्राह्मणैर्गच्छेदिति वै ब्राह्मणी श्रुतिः ॥
- 12-036-016a भूमिप्रदानं कुर्याद्यः सुरां पीत्वा विमत्सरः ।
- 12-036-016c पुनर्न च पिबेद्राजन्संस्कृतः शुध्यते नरः ॥
- 12-036-017a गुरुतल्पी शिलां तप्तामायसीमधिसंविशेत् ।
- 12-036-017c पाणावाधाय वा शेफं प्रव्रजेदूर्ध्वदर्शनः ॥
- 12-036-018a शरीरस्य विमोक्षेण मुच्यते कर्मणोऽशुभात् ।
- 12-036-018c कर्मभ्यो विप्रमुच्यन्ते यत्ताः संवत्सरं स्त्रियः ॥
- 12-036-019a महाव्रतं चरेद्यस्तु दद्यात्सर्वस्वमेव तु ।
- 12-036-019c गुर्वर्थे वा हतो युद्धे स मुच्येत्कर्मणोऽशुभात् ॥
- 12-036-020a अनृतेनोपचर्ता च प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा ।
- 12-036-020c उपहृत्य प्रियं तस्मै तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥
- 12-036-021a अवकीर्णिनिमित्तं तु ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
- 12-036-021c खरचर्मवासाः षण्मासं तथा मुच्येत किल्बिषात् ॥
- 12-036-022a परदारापहारी च परस्यापहरन्वसु ।
- 12-036-022c संवत्सरं व्रती भूत्वा तथा मुच्येत किल्बिषात् ॥
- 12-036-023a स्तेयं तु यस्यापहरेत्तस्मै दद्यात्समं वसु ।
- 12-036-023c विविधेनाभ्युपायेन तेन मुच्येत किल्बिषात् ॥
- 12-036-024a कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेण स्वभ्यस्तेन दशावरम् ।
- 12-036-024c परिवेत्ता भवेत्पूतः परिवित्तिश्च भारत ॥
- 12-036-025a निवेश्यं तु भवेत्तेन सदा तारयिता पितृन् ।
- 12-036-025c न तु स्त्रिया भवेद्दोषो न तु सा तेन लिप्यते ॥
- 12-036-026a भजने हृतुना शुद्धं चातुर्मास्यं विधीयते ।
- 12-036-026c स्त्रियस्तेन विशुध्यन्ति इति धर्मविदो विदुः ॥
- 12-036-027a स्त्रियस्त्वाशङ्किताः पापैर्नोपगम्या हि जानता ।
- 12-036-027c रजसा ता विशुध्यन्ते भस्मना भाजनं यथा ॥
- 12-036-028a चतुष्पात्सकलो धर्मो ब्राह्मणानां विधीयते ।
- 12-036-028c पादावकृष्टो राजन्ये तथा धर्मो विधीयते ॥
- 12-036-029a तथा वैश्ये च शूद्रे च पादः पादो विधीयते ।
- 12-036-029c विद्यादेवंविधेनैषां गुरुलाघवनिश्चयम् ॥

12-036-030a	तिर्यग्योनिवधं कृत्वा द्रुमांश्छित्त्वेतरान्बहून् ।
12-036-030c	त्रिरात्रं वायुभक्षः स्यात्कर्म च प्रथयेन्नरः ॥
12-036-031a	अगम्यागमने राजन्प्रायश्चित्तं विधीयते ।
12-036-031c	आर्द्रवस्त्रेण षण्मासं विहार्यं भस्मशायिना ॥
12-036-032a	एष एव तु सर्वेषामकार्याणां विधिर्भवेत् ।
12-036-032c	ब्राह्मणोक्तेन विधिना दृष्टान्तागमहेतुभिः ॥
12-036-033a	सावित्रीमप्यधीयानः शुचौ देशे मिताशनः ।
12-036-033c	अहिंस्रोऽमन्दकोऽजल्पन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
12-036-034a	अहःसु सततं तिष्ठेदभ्याकाशं निशि स्वपेत् ।
12-036-034c	त्रिरहस्त्रिर्निशायाश्च सवासा जलमाविशेत् ॥
12-036-035a	स्त्रीशूद्रपतितांश्चापि नाभिभाषेद्ब्रतान्वितः ।
12-036-035c	पापान्यज्ञानतः कृत्वा मुच्येदेवंब्रतो द्विजः ॥
12-036-036a	शुभाशुभफलं प्रेत्य लभते भूतसाक्षिकः ।
12-036-036c	अतिरिच्येत्तयोर्यत्तु तत्कर्ता लभते फलम् ॥
12-036-037a	तस्माद्दानेन तपसा कर्मणा च शुभं फलम् ।
12-036-037c	वर्धयेदशुभं कृत्वा यथा स्यादतिरेकवान् ॥
12-036-038a	कुर्याच्छुभानि कर्माणि निमित्ते पापकर्मणाम् ।
12-036-038c	दद्यान्नित्यं च वित्तानि तथा मुच्येत किल्बिषात् ॥
12-036-039a	अनुरूपं हि पापस्य प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
12-036-039c	महापातकवर्जं तु प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
12-036-040a	भक्ष्याभक्ष्येषु सर्वेषु वाच्यावाच्ये तथैव च ।
12-036-040c	अज्ञानज्ञानयो राजन्विहितान्यनुजानते ॥
12-036-041a	जानता तु कृतं पापं गुरु सर्वं भवत्युत ।
12-036-041c	अज्ञानात्स्खलिते दोषे प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
12-036-042a	शक्यते विधिना पापं यथोक्तेन व्यपोहितुम् ।
12-036-042c	आस्तिके श्रद्धधाने तु विधिरेष विधीयते ॥
12-036-043a	नास्तिकाश्रद्धधानेषु पुरुषेषु कदाचन ।
12-036-043c	दम्भदोषप्रधानेषु विधिरेष न दृश्यते ॥
12-036-044a	शिष्टाचारश्च शिष्टश्च धर्मो धर्मभृतां वर ।
12-036-044c	सेवितव्यो नरव्याघ्र प्रेत्य चेह सुखार्थिना ॥
12-036-045a	स राजन्मोक्ष्यसे पापात्तेन पूर्वेण हेतुना ।

- 12-036-045c त्राणार्थं वा वधेनैषामथ वा नृपकर्मणा ॥
 12-036-046a अथ वा ते घृणा काचित्प्रायश्चित्तं चरिष्यसि ।
 12-036-046c मा त्वेवानार्यजुष्टेन कर्मणा निधनं गमः ॥

12-037-001 वैशंपायन उवाच

- 12-037-001a एवमुक्तो भगवता धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 12-037-001c चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु प्रत्युवाच तपोधनम् ॥
 12-037-002a किं भक्ष्यं किमभक्ष्यं च किं च देयं प्रशस्यते ।
 12-037-002c किं च पात्रमपात्रं वा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-037-003 व्यास उवाच

- 12-037-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-037-003c सिद्धानां चैव संवादं मनोश्चैव प्रजापतेः ॥
 12-037-004a सिद्धास्तपोव्रतपराः समागम्य पुरा विभुम् ।
 12-037-004c धर्मं पप्रच्छुरासीनमादिकाले प्रजापतिम् ॥
 12-037-005a कथमन्नं कथं दानं कथमध्ययनं तपः ।
 12-037-005c कार्याकार्यं च नः सर्वं शंस वै त्वं प्रजापते ॥
 12-037-006a तैरेवमुक्तो भगवान्मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।
 12-037-006c शुश्रूषध्वं यथावृत्तं धर्मं व्याससमासतः ॥
 12-037-007a अदत्तस्यानुपादानं दानमध्ययनं तपः ।
 12-037-007c अहिंसा सत्यमक्रोधः क्षमेज्या धर्मलक्षणम् ॥
 12-037-008a य एव धर्मः सोऽधर्मोऽदेशेऽकाले प्रतिष्ठितः ।
 12-037-008c आदानमनृतं हिंसा धर्मो व्यावस्थिकः स्मृतः ॥
 12-037-009a द्विविधौ चाप्युभावेतौ धर्माधर्मौ विजानताम् ।
 12-037-009c अप्रवृत्तिः प्रवृत्तिश्च द्वैविध्यं लोकवेदयोः ॥
 12-037-010a अप्रवृत्तेरमर्त्यत्वं मर्त्यत्वं कर्मणः फलम् ।
 12-037-010c अशुभस्याशुभं विद्याच्छुभस्य शुभमेव च ॥
 12-037-011a एतयोश्चोभयोः स्यातां शुभाशुभतया तथा ।
 12-037-011c दैवं च दैवयुक्तं च प्राणश्च प्रलयश्च ह ॥
 12-037-012a अप्रेक्षापूर्वकरणादशुभानां शुभं फलम् ।
 12-037-012c ऊर्ध्वं भवति संदेहादिह दृष्टार्थमेव वा ॥
 12-037-012e अप्रेक्षापूर्वकरणात्प्रायश्चित्तं विधीयते ॥

12-037-013a	क्रोधमोहकृते चैव दृष्टान्तागमहेतुभिः ।
12-037-013c	शरीराणामुपक्लेशो मनसश्च प्रियाप्रिये ॥
12-037-013e	तदौषधैश्च मन्त्रैश्च प्रायश्चित्तैश्च शाम्यति ॥
12-037-014a	जातिश्रेण्यधिवासानां कुलधर्माश्च सर्वतः ।
12-037-014c	वर्जयेन्न हि तं धर्मं येषां धर्मो न विद्यते ॥
12-037-015a	दश वा वेदशास्त्रज्ञास्त्रयो वा धर्मपाठकाः ।
12-037-015c	यद्ब्रूयुः कार्यं उत्पन्ने स धर्मो धर्मसंशये ॥
12-037-016a	अरुणा मृत्तिका चैव तथा चैव पिपीलिकाः ।
12-037-016c	श्लेष्मातकस्तथा विप्रैरभक्ष्यं विषमेव च ॥
12-037-017a	अभक्ष्या ब्राह्मणैर्मत्स्याः शकलैर्ये विवर्जिताः ।
12-037-017c	चतुष्पात्कच्छपादन्यो मण्डूका जलजाश्च ये ॥
12-037-018a	भासा हंसाः सुपर्णाश्च चक्रवाका बकाः प्लवाः ।
12-037-018c	कङ्को मदुश्च गृध्राश्च काकोलूकं तथैव च ॥
12-037-019a	क्रव्यादाः पक्षिणः सर्वे चतुष्पादाश्च दंष्ट्रीणः ।
12-037-019c	येषां चोभयतो दन्ताश्चतुर्दंष्ट्राश्च सर्वशः ॥
12-037-020a	एडकाश्चखरोष्ट्रीणां सूतिकानां गवामपि ।
12-037-020c	मानुषीणां मृगीणां च न पिबेद्ब्राह्मणः पयः ॥
12-037-021a	प्रेतान्नं सूतिकान्नं च यच्च किञ्चिदनिर्दशम् ।
12-037-021c	अभोज्यं चाप्यपेयं च धेन्वा दुग्धमनिर्दशम् ॥
12-037-022a	तक्ष्णश्चर्मावकर्तुश्च पुंश्चल्या रजकस्य च ।
12-037-022c	चिकित्सकस्य यच्चान्नमभोज्यं रक्षिणस्तथा ॥
12-037-023a	गणग्रामाभिशस्तानां रङ्गस्त्रीजीविनश्च ये ।
12-037-023c	परिवित्तिनपुंषां च बन्दिद्यूतविदां तथा ॥
12-037-024a	वार्यमाणाहतं चान्नं शुक्तं पर्युषितं च यत् ।
12-037-024c	सुरानुगतमुच्छिष्टमभोज्यं शेषितं च यत् ॥
12-037-025a	पिष्टमांसेक्षुशाकानां विकाराः पयसस्तथा ।
12-037-025c	सक्तुधानाकरम्भाश्च नोपभोज्याश्चिरस्थिताः ॥
12-037-026a	पायसं कृसरं मांसमपूपाश्च वृथा कृताः ।
12-037-026c	अभोज्याश्चाप्यभक्ष्याश्च ब्राह्मणैर्गृहमेधिभिः ॥
12-037-027a	देवान्पितृन्मनुष्यांश्च मुनीन्गृह्याश्च देवताः ।
12-037-027c	पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥

12-037-028a	यथा प्रव्रजितो भिक्षुर्गृहस्थः स्वगृहे वसेत् ।
12-037-028c	एवंवृत्तः प्रियैर्दारैः संवसन्धर्ममाप्नुयात् ॥
12-037-029a	न दद्याद्यशसे दानं न भयान्नोपकारिणे ।
12-037-029c	न नृत्तगीतशीलेषु हासकेषु च धार्मिकः ॥
12-037-030a	न मत्ते नैव चोन्मत्ते न स्तेने न चिकित्सके ।
12-037-030c	न वाग्धीने विवर्णे वा नाङ्गहीने न वामने ॥
12-037-031a	न दुर्जने दौष्कुले वा व्रतैर्वा यो न संस्कृतः ।
12-037-031c	अश्रोत्रिये मृतं दानं ब्राह्मणेऽब्रह्मवादिनि ॥
12-037-032a	असम्यक्चैव यद्वत्तमसम्यक्च प्रतिग्रहः ।
12-037-032c	उभयोः स्यादनर्थाय दातुरादातुरेव च ॥
12-037-033a	यथा खदिरमालम्ब्य शिलां वाप्यर्णवं तरन् ।
12-037-033c	मज्जते मज्जते तद्वदाता यश्च प्रतीच्छकः ॥
12-037-034a	काष्ठैराद्रैर्यथा वह्निरुपस्तीर्णो न दीप्यते ।
12-037-034c	तपःस्वाध्यायचारित्रैरेवं हीनः प्रतिग्रही ॥
12-037-035a	कपाले यद्वदापः स्युः श्वदृतौ वा यथा पयः ।
12-037-035c	आश्रयस्थानदोषेण वृत्तहीने तथा श्रुतम् ॥
12-037-036a	निर्मन्त्रो निर्व्रतो यः स्यादशास्त्रज्ञोऽनसूयकः ।
12-037-036c	अनुक्रोशात्प्रदातव्यं दीनेष्वेवं नरेष्वपि ॥
12-037-037a	न वै देयमनुक्रोशाद्दीनायाप्यपकारिणे ।
12-037-037c	आप्ताचरितमित्येव धर्म इत्येव वा पुनः ॥
12-037-038a	निष्कारणं स्म तद्वत्तं ब्राह्मणे धर्मवर्जिते ।
12-037-038c	भवेदपात्रदोषेण न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
12-037-039a	यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
12-037-039c	ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
12-037-040a	यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ।
12-037-040c	शकुनिर्वाप्यपक्षः स्यान्निर्मन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥
12-037-041a	ग्रामधान्यं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।
12-037-041c	यथा हुतमनग्नौ च तथैव स्यान्निराकृतौ ॥
12-037-042a	देवतानां पितॄणां च हव्यकव्यविनाशनः ।
12-037-042c	शत्रुरर्थहरो मूर्खो न लोकान्प्राप्नुमर्हति ॥
12-037-043a	एतत्ते कथितं सर्वं यथा वृत्तं युधिष्ठिर ।

12-037-043c समासेन महद्ध्येतच्छ्रोतव्यं भरतर्षभ ॥

12-038-001 युधिष्ठिर उवाच

12-038-001a श्रोतुमिच्छामि भगवन्विस्तरेण महामुने ।

12-038-001c राजधर्मान्द्विजश्रेष्ठ चातुर्वर्ण्यस्य चाखिलान् ॥

12-038-002a आपत्सु च यथा नीतिर्विधातव्या महीक्षिता ।

12-038-002c धर्म्यमालम्ब्य पन्थानं विजयेयं कथं महीम् ॥

12-038-003a प्रायश्चित्तकथा ह्येषा भक्ष्याभक्ष्यविवर्धिता ।

12-038-003c कौतूहलानुप्रवणा हर्षं जनयतीव मे ॥

12-038-004a धर्मचर्या च राज्यं च नित्यमेव विरुध्यते ।

12-038-004c येन मुह्यति मे चेतश्चिन्तयानस्य नित्यशः ॥

12-038-005 वैशंपायन उवाच

12-038-005a तमुवाच महातेजा व्यासो वेदविदां वरः ।

12-038-005c नारदं समभिप्रेक्ष्य सर्वं जानन्पुरातनम् ॥

12-038-006a श्रोतुमिच्छसि चेद्धर्मानखिलेन युधिष्ठिर ।

12-038-006c प्रैहि भीष्मं महाबाहो वृद्धं कुरुपितामहम् ॥

12-038-007a स ते सर्वरहस्येषु संशयान्मनसि स्थितान् ।

12-038-007c छेत्ता भागीरथीपुत्रः सर्वज्ञः सर्वधर्मवित् ॥

12-038-008a जनयामास यं देवी दिव्या त्रिपथगा नदी ।

12-038-008c साक्षाद्दर्श यो देवान्सर्वाञ्शक्रपुरोगमान् ॥

12-038-009a बृहस्पतिपुरोगांश्च देवर्षीन्सकृत्प्रभुः ।

12-038-009c तोषयित्वोपचारेण राजनीतिमधीतवान् ॥

12-038-010a उशना वेद यच्छास्त्रं देवासुरगुरुर्द्विजः ।

12-038-010c तच्च सर्वं सवैयाख्यं प्राप्तवान्कुरुसत्तमः ॥

12-038-011a भार्गवाच्च्यवनाच्चापि वेदानङ्गोपबृंहितान् ।

12-038-011c प्रतिपेदे महाबुद्धिर्वसिष्ठाच्च यतव्रतात् ॥

12-038-012a पितामहसुतं ज्येष्ठं कुमारं दीप्ततेजसम् ।

12-038-012c अध्यात्मगतितत्त्वज्ञमुपाशिक्षत यः पुरा ॥

12-038-013a मार्कण्डेयमुखात्कृत्स्नं यतिधर्ममवाप्तवान् ।

12-038-013c रामादस्त्राणि शक्राच्च प्राप्तवान्भरतर्षभ ॥

12-038-014a मृत्युरात्मेच्छया यस्य जातस्य मनुजेष्वपि ।

12-038-014c	तथानपत्यस्य सतः पुण्यलोका दिवि श्रुताः ॥
12-038-015a	यस्य ब्रह्मर्षयः पुण्या नित्यमासन्सभासदः ।
12-038-015c	यस्य नाविदितं किञ्चिज्ज्ञानज्ञेयेषु विद्यते ॥
12-038-016a	स ते वक्ष्यति धर्मज्ञः सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्ववित् ।
12-038-016c	तमभ्येहि पुरा प्राणान्स विमुञ्चति धर्मवित् ॥
12-038-017a	एवमुक्तस्तु कौन्तेयो दीर्घप्रज्ञो महाद्युतिः ।
12-038-017c	उवाच वदतां श्रेष्ठं व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥
12-038-018a	वैशसं सुमहत्कृत्वा ज्ञातीनां लोमहर्षणम् ।
12-038-018c	आगस्कृत्सर्वलोकस्य पृथिवीनाशकारकः ॥
12-038-019a	घातयित्वा तमेवाजौ छलेनाजिह्वयोधिनम् ।
12-038-019c	उपसंप्रष्टुमर्हामि तमहं केन हेतुना ॥
12-038-020a	ततस्तं नृपतिश्रेष्ठं चातुर्वर्ण्यहितेप्सया ।
12-038-020c	पुनराह महाबाहुर्यदुश्रेष्ठो महाद्युतिः ॥
12-038-021a	नेदानीमतिनिर्बन्धं शोके कर्तुमिहार्हसि ।
12-038-021c	यदाह भगवान्व्यासस्तत्कुरुष्व नृपोत्तम ॥
12-038-022a	ब्राह्मणास्त्वां महाबाहो भ्रातरश्च महौजसः ।
12-038-022c	पर्जन्यमिव घर्मार्ता आशंसाना उपासते ॥
12-038-023a	हतशिष्टाश्च राजानः कृत्स्नं चैव समागतम् ।
12-038-023c	चातुर्वर्ण्यं महाराज राष्ट्रं ते कुरुजाङ्गलम् ॥
12-038-024a	प्रियार्थमपि चैतेषां ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
12-038-024c	नियोगादस्य च गुरोर्व्यासस्यामिततेजसः ॥
12-038-025a	सुहृदां चास्मदादीनां द्रौपद्याश्च परंतप ।
12-038-025c	कुरु प्रियममित्रघ्न लोकस्य च हितं कुरु ॥
12-038-026a	एवमुक्तस्तु कृष्णेन राजा राजीवलोचनः ।
12-038-026c	हितार्थं सर्वलोकस्य समुत्तस्थौ महातपाः ॥
12-038-027a	सोऽनुनीतो नरव्याघ्रो विष्टरश्रवसा स्वयम् ।
12-038-027c	द्वैपायनेन च तथा देवस्थानेन जिष्णुना ॥
12-038-028a	एतैश्चान्यैश्च बहुभिरनुनीतो युधिष्ठिरः ।
12-038-028c	व्यजहान्मानसं दुःखं संतापं च महामनाः ॥
12-038-029a	श्रुतवाक्यः श्रुतनिधिः श्रुतश्रव्यविशारदः ।
12-038-029c	व्यवस्य मनसः शान्तिमगच्छत्पाण्डुनन्दनः ॥

12-038-030a	स तैः परिवृतो राजा नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ।
12-038-030c	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
12-038-031a	प्रविविक्षुः स धर्मज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
12-038-031c	अर्चयामास देवांश्च ब्राह्मणांश्च सहस्रशः ॥
12-038-032a	ततो रथं नवं शुभ्रं कम्बलाजिनसंवृतम् ।
12-038-032c	युक्तं षोडशभिर्गोभिः पाण्डुरैः शुभलक्षणैः ॥
12-038-033a	मन्त्रैरभ्यर्चितः पुण्यैः स्तूयमानो महर्षिभिः ।
12-038-033c	आरुरोह यथा देवः सोमोऽमृतमयं रथम् ॥
12-038-034a	जग्राह रश्मीन्कौन्तेयो भीमो भीमपराक्रमः ।
12-038-034c	अर्जुनः पाण्डुरं छत्रं धारयामास भानुमत् ॥
12-038-035a	ध्रियमाणं तु तच्छत्रं पाण्डुरं तस्य मूर्धनि ।
12-038-035c	शुशुभे तारकाराजसितमभ्रमिवाम्बरे ॥
12-038-036a	चामरव्यजने चास्य वीरौ जगृहतुस्तदा ।
12-038-036c	चन्द्ररश्मिप्रभे शुभ्रे माद्रीपुत्रावलंकृते ॥
12-038-037a	ते पञ्च रथमास्थाय भ्रातरः समलंकृताः ।
12-038-037c	भूतानीव समस्तानि राजन्ददृशिरे तदा ॥
12-038-038a	आस्थाय तु रथं शुभ्रं युक्तमश्वैर्महाजवैः ।
12-038-038c	अन्वयात्पृष्ठतो राजन्युयुत्सुः पाण्डवाग्रजम् ॥
12-038-039a	रथं हेममयं शुभ्रं सैन्यसुग्रीवयोजितम् ।
12-038-039c	सह सात्यकिना कृष्णः समास्थायान्वयात्कुरुन् ॥
12-038-040a	नरयानेन तु ज्येष्ठः पिता पार्थस्य भारत ।
12-038-040c	अग्रतो धर्मराजस्य गान्धारीसहितो ययौ ॥
12-038-041a	कुरुस्त्रियश्च ताः सर्वाः कुन्ती कृष्णा च द्रौपदी ।
12-038-041c	यानैरुच्चावचैर्जग्मुर्विदुरेण पुरस्कृताः ॥
12-038-042a	ततो रथाश्च बहुला नागाश्च समलंकृताः ।
12-038-042c	पादाताश्च हयाश्चैव पृष्ठतः समनुव्रजन् ॥
12-038-043a	ततो वैतालिकैः सूतैर्मागधैश्च सुभाषितैः ।
12-038-043c	स्तूयमानो ययौ राजा नगरं नागसाह्वयम् ॥
12-038-044a	तत्प्रयाणं महाबाहोर्बभूवाप्रतिमं भुवि ।
12-038-044c	आकुलाकुलमुत्सृष्टं हृष्टपुष्टजनान्वितम् ॥
12-038-045a	अभियाने तु पार्थस्य नरैर्नगरवासिभिः ।

- 12-038-045c नगरं राजमार्गश्च यथावत्समलंकृतम् ॥
 12-038-046a पाण्डुरेण च माल्येन पताकाभिश्च वेदिभिः ।
 12-038-046c संवृतो राजमार्गश्च धूपनैश्च सुधूपितः ॥
 12-038-047a अथ चूर्णैश्च गन्धानां नानापुष्पैः प्रियङ्गुभिः ।
 12-038-047c माल्यदामभिरासक्तै राजवेश्माभिसंवृतम् ॥
 12-038-048a कुम्भाश्च नगरद्वारि वारिपूर्णा दृढा नवाः ।
 12-038-048c कन्याः सुमनसश्छागाः स्थापितास्तत्र तत्र ह ॥
 12-038-049a तथा स्वलंकृतद्वारं नगरं पाण्डुनन्दनः ।
 12-038-049c स्तूयमानः शुभैर्वाक्यैः प्रविवेश सुहृद्वृतः ॥

12-039-001 वैशंपायन उवाच

- 12-039-001a प्रवेशने तु पार्थानां जनस्य पुरवासिनः ।
 12-039-001c दिदृक्षूणां सहस्राणि समाजग्मुर्बहून्यथ ॥
 12-039-002a स राजमार्गः शुशुभे समलंकृतचत्वरः ।
 12-039-002c यथा चन्द्रोदये राजन्वर्धमानो महोदधिः ॥
 12-039-003a गृहाणि राजमार्गे तु रत्नवन्ति बृहन्ति च ।
 12-039-003c प्राकम्पन्तेव भारेण स्त्रीणां पूर्णानि भारत ॥
 12-039-004a ताः शनैरिव सव्रीडं प्रशशंसुर्युधिष्ठिरम् ।
 12-039-004c भीमसेनार्जुनौ चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
 12-039-005a धन्या त्वमसि पाञ्चालि या त्वं पुरुषसत्तमान् ।
 12-039-005c उपतिष्ठसि कल्याणि महर्षीनिव गौतमी ॥
 12-039-006a तव कर्माण्यमोघानि व्रतचर्या च भामिनि ।
 12-039-006c इति कृष्णां महाराज प्रशशंसुस्तदा स्त्रियः ॥
 12-039-007a प्रशंसावचनैस्तासां मिथःशब्दैश्च भारत ।
 12-039-007c प्रीतिजैश्च तदा शब्दैः पुरमासीत्समाकुलम् ॥
 12-039-008a तमतीत्य यथायुक्तं राजमार्गं युधिष्ठिरः ।
 12-039-008c अलंकृतं शोभमानमुपायाद्राजवेश्म ह ॥
 12-039-009a ततः प्रकृतयः सर्वाः पौरजानपदास्तथा ।
 12-039-009c ऊचुः कथाः कर्णसुखाः समुपेत्य ततस्ततः ॥
 12-039-010a दिष्ट्या जयसि राजेन्द्र शत्रूञ्शत्रुनिसूदन ।
 12-039-010c दिष्ट्या राज्यं पुनः प्राप्तं धर्मेण च बलेन च ॥
 12-039-011a भव नस्त्वं महाराज राजेह शरदां शतम् ।

12-039-011c	प्रजाः पालय धर्मेण यथेन्द्रस्त्रिदिवं नृप ॥
12-039-012a	एवं राजकुलद्वारि मङ्गलैरभिपूजितः ।
12-039-012c	आशीर्वादान्द्विजैरुक्तान्प्रतिगृह्य समन्ततः ॥
12-039-013a	प्रविश्य भवनं राजा देवराजगृहोपमम् ।
12-039-013c	श्रुत्वा विजयसंयुक्तं रथात्पश्चादवातरत् ॥
12-039-014a	प्रविश्याभ्यन्तरं श्रीमान्दैवतान्यभिगम्य च ।
12-039-014c	पूजयामास रत्नैश्च गन्धैर्माल्यैश्च सर्वशः ॥
12-039-015a	निश्चक्राम ततः श्रीमान्पुनरेव महायशाः ।
12-039-015c	ददर्श ब्राह्मणांश्चैव सोऽभिरूपानुपस्थितान् ॥
12-039-016a	स संवृतस्तदा विप्रैराशीर्वादविवक्षुभिः ।
12-039-016c	शुशुभे विमलश्चन्द्रस्तारागणवृतो यथा ॥
12-039-017a	तान्स संपूजयामास कौन्तेयो विधिवद्विजान् ।
12-039-017c	धौम्यं गुरुं पुरस्कृत्य ज्येष्ठं पितरमेव च ॥
12-039-018a	सुमनोमोदकै रत्नैर्हिरण्येन च भूरिणा ।
12-039-018c	गोभिर्वस्त्रैश्च राजेन्द्र विविधैश्च किमिच्छकैः ॥
12-039-019a	ततः पुण्याहघोषोऽभूद्विवं स्तब्धवेव भारत ।
12-039-019c	सुहृदां हर्षजननः पुण्यः श्रुतिसुखावहः ॥
12-039-020a	हंसवन्नेदुषां राजन्द्विजानां तत्र भारती ।
12-039-020c	शुश्रुवे वेदविदुषां पुष्कलार्थपदाक्षरा ॥
12-039-021a	ततो दुन्दुभिनिर्घोषः शङ्खानां च मनोरमः ।
12-039-021c	जयं प्रवदतां तत्र स्वनः प्रादुरभून्नृप ॥
12-039-022a	निःशब्दे च स्थिते तत्र ततो विप्रजने पुनः ।
12-039-022c	राजानं ब्राह्मणच्छद्वा चार्वाको राक्षसोऽब्रवीत् ॥
12-039-023a	तत्र दुर्योधनसखा भिक्षुरूपेण संवृतः ।
12-039-023c	सांख्यः शिखी त्रिदण्डी च धृष्टो विगतसाध्वसः ॥
12-039-024a	वृतः सर्वैस्तदा विप्रैराशीर्वादविवक्षुभिः ।
12-039-024c	परसहस्रै राजेन्द्र तपोनियमसंस्थितैः ॥
12-039-025a	स दुष्टः पापमाशंसन्पाण्डवानां महात्मनाम् ।
12-039-025c	अनामन्त्र्यैव तान्विप्रांस्तमुवाच महीपतिम् ॥
12-039-026a	इमे प्राहुर्द्विजाः सर्वे समारोप्य वचो मयि ।
12-039-026c	धिग्भवन्तं कुनृपतिं ज्ञातिघातिनमस्तु वै ॥

- 12-039-027a किं ते राज्येन कौन्तेय कृत्वेमं ज्ञातिसंक्षयम् ।
 12-039-027c घातयित्वा गुरुंश्चैव मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥
 12-039-028a इति ते वै द्विजाः श्रुत्वा तस्य घोरस्य रक्षसः ।
 12-039-028c विव्यथुश्चक्रुशुश्चैव तस्य वाक्यप्रधर्षिताः ॥
 12-039-029a ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे स च राजा युधिष्ठिरः ।
 12-039-029c व्रीडिताः परमोद्विग्नास्तूष्णीमासन्विशां पते ॥

12-039-030 युधिष्ठिर उवाच

- 12-039-030a प्रसीदन्तु भवन्तो मे प्रणतस्याभियाचतः ।
 12-039-030c प्रत्यापन्नं व्यसनिनं न मां धिक्कर्तुमर्हथ ॥

12-039-031 वैशंपायन उवाच

- 12-039-031a ततो राजन्ब्राह्मणास्ते सर्व एव विशां पते ।
 12-039-031c ऊचुर्नैतद्वचोऽस्माकं श्रीरस्तु तव पार्थिव ॥
 12-039-032a जज्ञुश्चैव महात्मानस्ततस्तं ज्ञानचक्षुषा ।
 12-039-032c ब्राह्मणा वेदविद्वांसस्तपोभिर्विमलीकृताः ॥

12-039-033 ब्राह्मणा ऊचुः

- 12-039-033a एष दुर्योधनसखा चार्वाको नाम राक्षसः ।
 12-039-033c परित्राजकरूपेण हितं तस्य चिकीर्षति ॥
 12-039-034a न वयं ब्रूम धर्मात्मन्व्येतु ते भयमीदृशम् ।
 12-039-034c उपतिष्ठतु कल्याणं भवन्तं भ्रातृभिः सह ॥

12-039-035 वैशंपायन उवाच

- 12-039-035a ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे हुंकारैः क्रोधमूर्छिताः ।
 12-039-035c निर्भर्त्सयन्तः शुचयो निजघ्नुः पापराक्षसम् ॥
 12-039-036a स पपात विनिर्दग्धस्तेजसा ब्रह्मवादिनाम् ।
 12-039-036c महेन्द्राशनिनिर्दग्धः पादपोऽङ्कुरवानिव ॥
 12-039-037a पूजिताश्च ययुर्विप्रा राजानमभिनन्द्य तम् ।
 12-039-037c राजा च हर्षमापेदे पाण्डवः ससुहृज्जनः ॥

12-039-038 वासुदेव उवाच

- 12-039-038a ब्राह्मणास्तात लोकेऽस्मिन्नर्चनीयाः सदा मम ।
 12-039-038c एते भूमिचरा देवा वाग्विषाः सुप्रसादकाः ॥

- 12-039-039a पुरा कृतयुगे तात चार्वाको नाम राक्षसः ।
 12-039-039c तपस्तेपे महाबाहो बदर्या बहुवत्सरम् ॥
 12-039-040a छन्द्यमानो वरेणाथ ब्रह्मणा स पुनः पुनः ।
 12-039-040c अभयं सर्वभूतेभ्यो वरयामास भारत ॥
 12-039-041a द्विजावमानादन्यत्र प्रादाद्वरमनुत्तमम् ।
 12-039-041c अभयं सर्वभूतेभ्यस्ततस्तस्मै जगत्प्रभुः ॥
 12-039-042a स तु लब्धवरः पापो देवानमितविक्रमः ।
 12-039-042c राक्षसस्तापयामास तीव्रकर्मा महाबलः ॥
 12-039-043a ततो देवाः समेत्याथ ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ।
 12-039-043c वधाय रक्षसस्तस्य बलविप्रकृतास्तदा ॥
 12-039-044a तानुवाचाव्ययो देवो विहितं तत्र वै मया ।
 12-039-044c यथास्य भविता मृत्युरचिरेणैव भारत ॥
 12-039-045a राजा दुर्योधनो नाम सखास्य भविता नृप ।
 12-039-045c तस्य स्नेहावबद्धोऽसौ ब्राह्मणानवमंस्यते ॥
 12-039-046a तत्रैनं रुषिता विप्रा विप्रकारप्रधर्षिताः ।
 12-039-046c धक्ष्यन्ति वाग्बलाः पापं ततो नाशं गमिष्यति ॥
 12-039-047a स एष निहतः शेते ब्रह्मदण्डेन राक्षसः ।
 12-039-047c चार्वाको नृपतिश्रेष्ठ मा शुचो भरतर्षभ ॥
 12-039-048a हतास्ते क्षत्रधर्मेण ज्ञातयस्तव पार्थिव ।
 12-039-048c स्वर्गताश्च महात्मानो वीराः क्षत्रियपुंगवाः ॥
 12-039-049a स त्वमातिष्ठ कल्याणं मा ते भूद्ग्लानिरच्युत ।
 12-039-049c शत्रूञ्जहि प्रजा रक्ष द्विजांश्च प्रतिपालय ॥

12-040-001 वैशंपायन उवाच

- 12-040-001a ततः कुन्तीसुतो राजा गतमन्युर्गतज्वरः ।
 12-040-001c काञ्चने प्राङ्मुखो हृष्टो न्यषीदत्परमासने ॥
 12-040-002a तमेवाभिमुखौ पीठे सेव्यास्तरणसंवृते ।
 12-040-002c सात्यकिर्वासुदेवश्च निषीदतुररिदमौ ॥
 12-040-003a मध्ये कृत्वा तु राजानं भीमसेनार्जुनावुभौ ।
 12-040-003c निषीदतुर्महात्मानौ श्लक्ष्णयोर्मणिपीठयोः ॥
 12-040-004a दान्ते शय्यासने शुभ्रे जाम्बूनदविभूषिते ।
 12-040-004c पृथापि सहदेवेन सहास्ते नकुलेन च ॥

12-040-005a	सुधर्मा विदुरो धौम्यो धृतराष्ट्रश्च कौरवः ।
12-040-005c	निषेदुर्ज्वलनाकारेष्वसनेषु पृथक्पृथक् ॥
12-040-006a	युयुत्सुः संजयश्चैव गान्धारी च यशस्विनी ।
12-040-006c	धृतराष्ट्रो यतो राजा ततः सर्व उपाविशन् ॥
12-040-007a	तत्रोपविष्टो धर्मात्मा श्वेताः सुमनसोऽस्पृशत् ।
12-040-007c	स्वस्तिकानक्षतान्भूमिं सुवर्णं रजतं मणीन् ॥
12-040-008a	ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ।
12-040-008c	ददृशुर्धर्मराजानमादाय बहु मङ्गलम् ॥
12-040-009a	पृथिवीं च सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ।
12-040-009c	आभिषेचनिकं भाण्डं सर्वसंभारसंभृतम् ॥
12-040-010a	काञ्चनौदुम्बरास्तत्र राजताः पृथिवीमयाः ।
12-040-010c	पूर्णकुम्भाः सुमनसो लाजा बर्हीषि गोरसाः ॥
12-040-011a	शमीपलाशपुंनागाः समिधो मधुसर्पिषी ।
12-040-011c	स्रुव औदुम्बरः शङ्खास्तथा हेमविभूषिताः ॥
12-040-012a	दाशार्हेणाभ्यनुज्ञातस्तत्र धौम्यः पुरोहितः ।
12-040-012c	प्रागुदक्प्रवणां वेदीं लक्षणेनोपलिप्य ह ॥
12-040-013a	व्याघ्रचर्मोत्तरे श्लक्ष्णे सर्वतोभद्र आसने ।
12-040-013c	दृढपादप्रतिष्ठाने हुताशनसमत्विषि ॥
12-040-014a	उपवेश्य महात्मानं कृष्णां च द्रुपदात्मजाम् ।
12-040-014c	जुहाव पावकं धीमान्विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ॥
12-040-015a	अभ्यषिञ्चत्पतिं पृथ्व्याः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
12-040-015c	धृतराष्ट्रश्च राजर्षिः सर्वाः प्रकृतयस्तथा ॥
12-040-016a	ततोऽनुवादयामासुः पणवानकदुन्दुभीः ।
12-040-016c	धर्मराजोऽपि तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मतः ॥
12-040-017a	पूजयामास तांश्चापि विधिवद्भूरिदक्षिणः ।
12-040-017c	ततो निष्कसहस्रेण ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयत् ॥
12-040-017e	वेदाध्ययनसंपन्नाञ्शीलवृत्तसमन्वितान् ॥
12-040-018a	ते प्रीता ब्राह्मणा राजन्स्वस्त्यूचुर्जयमेव च ।
12-040-018c	हंसा इव च नर्दन्तः प्रशशंसुर्युधिष्ठिरम् ॥
12-040-019a	युधिष्ठिर महाबाहो दिष्ट्या जयसि पाण्डव ।
12-040-019c	दिष्ट्या स्वधर्मं प्राप्तोऽसि विक्रमेण महाद्युते ॥

- 12-040-020a दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 12-040-020c त्वं चापि कुशली राजन्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
 12-040-021a मुक्ता वीरक्षयादस्मात्संग्रामान्निहतद्विषः ।
 12-040-021c क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्याणि पाण्डव ॥
 12-040-022a ततः प्रत्यर्चितः सद्भिर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 12-040-022c प्रतिपेदे महद्राज्यं सुहृद्भिः सह भारत ॥
 12-041-001 **वैशंपायन उवाच**
 12-041-001a प्रकृतीनां तु तद्वाक्यं देशकालोपसंहितम् ।
 12-041-001c श्रुत्वा युधिष्ठिरो राजाथोत्तरं प्रत्यभाषत ॥
 12-041-002a धन्याः पाण्डुसुता लोके येषां ब्राह्मणपुंगवाः ।
 12-041-002c तथ्यान्वाप्यथ वातथ्यान्गुणानाहुः समागताः ॥
 12-041-003a अनुग्राह्या वयं नूनं भवतामिति मे मतिः ।
 12-041-003c यत्रैवं गुणसंपन्नानस्मान्ब्रूथ विमत्सराः ॥
 12-041-004a धृतराष्ट्रो महाराजः पिता नो दैवतं परम् ।
 12-041-004c शासनेऽस्य प्रिये चैव स्थेयं मत्प्रियकाङ्क्षिभिः ॥
 12-041-005a एतदर्थं हि जीवामि कृत्वा ज्ञातिवधं महत् ।
 12-041-005c अस्य शुश्रूषणं कार्यं मया नित्यमतन्द्रिणा ॥
 12-041-006a यदि चाहमनुग्राह्यो भवतां सुहृदां ततः ।
 12-041-006c धृतराष्ट्रे यथापूर्वं वृत्तिं वर्तितुमर्हथ ॥
 12-041-007a एष नाथो हि जगतो भवतां च मया सह ।
 12-041-007c अस्यैव पृथिवी कृत्स्ना पाण्डवाः सर्व एव च ॥
 12-041-007e एतन्मनसि कर्तव्यं भवद्भिर्वचनं मम ॥
 12-041-008a अनुगम्य च राजानं यथेष्टं गम्यतामिति ।
 12-041-008c पौरजानपदान्सर्वान्विसृज्य कुरुनन्दनः ॥
 12-041-008e यौवराज्येन कौरव्यो भीमसेनमयोजयत् ॥
 12-041-009a मन्त्रे च निश्चये चैव षाड्गुण्यस्य च चिन्तने ।
 12-041-009c विदुरं बुद्धिसंपन्नं प्रीतिमान्वै समादिशत् ॥
 12-041-010a कृताकृतपरिज्ञाने तथायव्ययचिन्तने ।
 12-041-010c संजयं योजयामास ऋद्धमृद्धैर्गुणैर्युतम् ॥
 12-041-011a बलस्य परिमाणे च भक्तवेतनयोस्तथा ।
 12-041-011c नकुलं व्यादिशद्राजा कर्मिणामन्ववेक्षणे ॥

12-041-012a	परचक्रोपरोधे च दृप्तानां चावमर्दने ।
12-041-012c	युधिष्ठिरो महाराजः फल्गुनं व्यादिदेश ह ॥
12-041-013a	द्विजानां वेदकार्येषु कार्येष्वन्येषु चैव हि ।
12-041-013c	धौम्यं पुरोधसां श्रेष्ठं व्यादिदेश परंतपः ॥
12-041-014a	सहदेवं समीपस्थं नित्यमेव समादिशत् ।
12-041-014c	तेन गोप्यो हि नृपतिः सर्वावस्थो विशां पते ॥
12-041-015a	यान्यानमन्यद्योग्यांश्च येषु येष्विह कर्मसु ।
12-041-015c	तांस्तांस्तेष्वेव युयुजे प्रीयमाणो महीपतिः ॥
12-041-016a	विदुरं संजयं चैव युयुत्सुं च महामतिम् ।
12-041-016c	अब्रवीत्परवीरघ्नो धर्मात्मा धर्मवत्सलः ॥
12-041-017a	उत्थायोत्थाय यत्कार्यमस्य राज्ञः पितुर्मम ।
12-041-017c	सर्वं भवद्भिः कर्तव्यमप्रमत्तैर्यथातथम् ॥
12-041-018a	पौरजानपदानां च यानि कार्याणि नित्यशः ।
12-041-018c	राजानं समनुज्ञाप्य तानि कार्याणि धर्मतः ॥

12-042-001 वैशंपायन उवाच

12-042-001a	ततो युधिष्ठिरो राजा ज्ञातीनां ये हता मृधे ।
12-042-001c	श्राद्धानि कारयामास तेषां पृथगुदारधीः ॥
12-042-002a	धृतराष्ट्रो ददौ राजा पुत्राणामौर्ध्वदैहिकम् ।
12-042-002c	सर्वकामगुणोपेतमन्नं गाश्च धनानि च ॥
12-042-002e	रत्नानि च विचित्राणि महार्हाणि महायशाः ॥
12-042-003a	युधिष्ठिरस्तु कर्णस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
12-042-003c	धृष्टद्युम्नाभिमन्युभ्यां हैडिम्बस्य च रक्षसः ॥
12-042-004a	विराटप्रभृतीनां च सुहृदामुपकारिणाम् ।
12-042-004c	द्रुपदद्रौपदेयानां द्रौपद्या सहितो ददौ ॥
12-042-005a	ब्राह्मणानां सहस्राणि पृथगेकैकमुद्दिशन् ।
12-042-005c	धनैश्च वस्त्रै रत्नैश्च गोभिश्च समतर्पयत् ॥
12-042-006a	ये चान्ये पृथिवीपाला येषां नास्ति सुहृज्जनः ।
12-042-006c	उद्दिश्योद्दिश्य तेषां च चक्रे राजौर्ध्वदैहिकम् ॥
12-042-007a	सभाः प्रपाश्च विविधास्तडागानि च पाण्डवः ।
12-042-007c	सुहृदां कारयामास सर्वेषामौर्ध्वदैहिकम् ॥
12-042-008a	स तेषामनृणो भूत्वा गत्वा लोकेष्ववाच्यताम् ।

12-042-008c	कृतकृत्योऽभवद्राजा प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
12-042-009a	धृतराष्ट्रं यथापूर्वं गान्धारीं विदुरं तथा ।
12-042-009c	सर्वांश्च कौरवामात्यान्भृत्यांश्च समपूजयत् ॥
12-042-010a	याश्च तत्र स्त्रियः काश्चिद्धतवीरा हतात्मजाः ।
12-042-010c	सर्वास्ताः कौरवो राजा संपूज्यापालयद्धृणी ॥
12-042-011a	दीनान्धकृपणानां च गृहाच्छादनभोजनैः ।
12-042-011c	आनृशंस्यपरो राजा चकारानुग्रहं प्रभुः ॥
12-042-012a	स विजित्य महीं कृत्स्नामानृण्यं प्राप्य वैरिषु ।
12-042-012c	निःसपत्नः सुखी राजा विजहार युधिष्ठिरः ॥

12-043-001 वैशंपायन उवाच

12-043-001a	अभिषिक्तो महाप्राज्ञो राज्यं प्राप्य युधिष्ठिरः ।
12-043-001c	दाशार्हं पुण्डरीकाक्षमुवाच प्राञ्जलिः शुचिः ॥
12-043-002a	तव कृष्ण प्रसादेन नयेन च बलेन च ।
12-043-002c	बुद्ध्या च यदुशार्दूल तथा विक्रमणेन च ॥
12-043-003a	पुनः प्राप्तमिदं राज्यं पितृपैतामहं मया ।
12-043-003c	नमस्ते पुण्डरीकाक्ष पुनः पुनररिदम ॥
12-043-004a	त्वामेकमाहुः पुरुषं त्वामाहुः सात्वतां पतिम् ।
12-043-004c	नामभिस्त्वां बहुविधैः स्तुवन्ति परमर्षयः ॥
12-043-005a	विश्वकर्मन्मस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसंभव ।
12-043-005c	विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ॥
12-043-006a	अदित्याः सप्तरात्रं तु पुराणे गर्भतां गतः ।
12-043-006c	पृश्निगर्भस्त्वमेवैकस्त्रियुगं त्वां वदन्त्यपि ॥
12-043-007a	शुचिश्रवा हृषीकेशो घृतार्चिर्हंस उच्यसे ।
12-043-007c	त्रिचक्षुः शम्भुरेकस्त्वं विभुर्दामोदरोऽपि च ॥
12-043-008a	वराहोऽग्निर्बृहद्भानुर्वृषणस्ताक्षर्यलक्षणः ।
12-043-008c	अनीकसाहः पुरुषः शिपिविष्ट उरुक्रमः ॥
12-043-009a	वाचिष्ठ उग्रः सेनानीः सत्यो वाजसनिर्गुहः ।
12-043-009c	अच्युतश्च्यावनोऽरीणां संकृतिर्विकृतिर्वृषः ॥
12-043-010a	कृतवर्त्मा त्वमेवाद्विर्वृषगर्भो वृषाकपिः ।
12-043-010c	सिन्धुक्षिदूर्मिस्त्रिककुत्त्रिधामा त्रिवृदच्युतः ॥
12-043-011a	सम्राड्विराट्स्वराट्चैव सुरराड्धर्मदो भवः ।

- 12-043-011c विभुर्भूरभिभूः कृष्णः कृष्णवर्त्मा त्वमेव च ॥
 12-043-012a स्विष्टकृद्भिषगावर्तः कपिलस्त्वं च वामनः ।
 12-043-012c यज्ञो ध्रुवः पतंगश्च जयत्सेनस्त्वमुच्यसे ॥
 12-043-013a शिखण्डी नहुषो बभ्रुर्दिवस्पृक्त्वं पुनर्वसुः ।
 12-043-013c सुबभ्रुरुक्षो रुक्मस्त्वं सुषेणो दुन्दुभिस्तथा ॥
 12-043-014a गभस्तिनेमिः श्रीपद्मं पुष्करं पुष्पधारणः ।
 12-043-014c ऋभुर्विभुः सर्वसूक्ष्मस्त्वं सावित्रं च पठ्यसे ॥
 12-043-015a अम्भोनिधिस्त्वं ब्रह्मा त्वं पवित्रं धाम धन्व च ।
 12-043-015c हिरण्यगर्भं त्वामाहुः स्वधा स्वाहा च केशव ॥
 12-043-016a योनिस्त्वमस्य प्रलयश्च कृष्णः त्वमेवेदं सृजसि विश्वमग्रे ।
 12-043-016c विश्वं चेदं त्वद्वशे विश्वयोनेः नमोऽस्तु ते शार्ङ्गचक्रासिपाणे ॥
 12-043-017a एवं स्तुतो धर्मराजेन कृष्णः सभामध्ये प्रीतिमान्पुष्कराक्षः ।
 12-043-017c तमभ्यनन्दद्भारतं पुष्कलाभिः वार्ग्भिर्ज्येष्ठं पाण्डवं यादवाग्र्यः ॥

12-044-001 वैशंपायन उवाच

- 12-044-001a ततो विसर्जयामास सर्वाः प्रकृतयो नृपः ।
 12-044-001c विविशुश्चाभ्यनुज्ञाता यथास्वानि गृहाणि च ॥
 12-044-002a ततो युधिष्ठिरो राजा भीमं भीमपराक्रमम् ।
 12-044-002c सान्त्वयन्नब्रवीद्धीमानर्जुनं यमजौ तथा ॥
 12-044-003a शत्रुभिर्विविधैः शस्त्रैः कृत्तदेहा महारणे ।
 12-044-003c श्रान्ता भवन्तः सुभृशं तापिताः शोकमन्युभिः ॥
 12-044-004a अरण्ये दुःखवसतीर्मत्कृते पुरुषोत्तमाः ।
 12-044-004c भवद्भिरनुभूताश्च यथा कुपुरुषैस्तथा ॥
 12-044-005a यथासुखं यथाजोषं जयोऽयमनुभूयताम् ।
 12-044-005c विश्रान्ताँल्लब्धविज्ञानाञ्चः समेतास्मि वः पुनः ॥
 12-044-006a ततो दुर्योधनगृहं प्रासादैरुपशोभितम् ।
 12-044-006c बहुरत्नसमाकीर्णं दासीदाससमाकुलम् ॥
 12-044-007a धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातं भ्रात्रा दत्तं वृकोदरः ।
 12-044-007c प्रतिपेदे महाबाहुर्मन्दरं मघवानिव ॥
 12-044-008a यथा दुर्योधनगृहं तथा दुःशासनस्य च ।
 12-044-008c प्रासादमालासंयुक्तं हेमतोरणभूषितम् ॥
 12-044-009a दासीदाससुसंपूर्णं प्रभूतधनधान्यवत् ।

12-044-009c	प्रतिपेदे महाबाहुरर्जुनो राजशासनात् ॥
12-044-010a	दुर्मर्षणस्य भवनं दुःशासनगृहाद्वरम् ।
12-044-010c	कुबेरभवनप्रख्यं मणिहेमविभूषितम् ॥
12-044-011a	नकुलाय वरार्हाय कर्षिताय महावने ।
12-044-011c	ददौ प्रीतो महाराज धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
12-044-012a	दुर्मुखस्य च वेश्माग्र्यं श्रीमत्कनकभूषितम् ।
12-044-012c	पूर्णं पद्मदलाक्षीणां स्त्रीणां शयनसंकुलम् ॥
12-044-013a	प्रददौ सहदेवाय सततं प्रियकारिणे ।
12-044-013c	मुमुदे तच्च लब्ध्वा स कैलासं धनदो यथा ॥
12-044-014a	युयुत्सुर्विदुरश्चैव संजयश्च महाद्युतिः ।
12-044-014c	सुधर्मा चैव धौम्यश्च यथास्वं जग्मुरालयान् ॥
12-044-015a	सह सात्यकिना शौरिरर्जुनस्य निवेशनम् ।
12-044-015c	विवेश पुरुषव्याघ्रो व्याघ्रो गिरिगुहामिव ॥
12-044-016a	तत्र भक्षान्नपानैस्ते समुपेताः सुखोषिताः ।
12-044-016c	सुखप्रबुद्धा राजानमुपतस्थुर्युधिष्ठिरम् ॥

12-045-001 जनमेजय उवाच

12-045-001a	प्राप्य राज्यं महातेजा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
12-045-001c	यदन्यदकरोद्विप्र तन्मे वक्तुमिहार्हसि ॥
12-045-002a	भगवान्वा हृषीकेशस्त्रैलोक्यस्य परो गुरुः ।
12-045-002c	ऋषे यदकरोद्वीरस्तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥

12-045-003 वैशंपायन उवाच

12-045-003a	शृणु राजेन्द्र तत्त्वेन कीर्त्यमानं मयानघ ।
12-045-003c	वासुदेवं पुरस्कृत्य यदकुर्वत पाण्डवाः ॥
12-045-004a	प्राप्य राज्यं महातेजा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
12-045-004c	चातुर्वर्ण्यं यथायोगं स्वे स्वे धर्मे न्यवेशयत् ॥
12-045-005a	ब्राह्मणानां सहस्रं च स्नातकानां महात्मनाम् ।
12-045-005c	सहस्रनिष्कमेकैकं वाचयामास पाण्डवः ॥
12-045-006a	तथानुजीविनो भृत्यान्संश्रितानतिथीनपि ।
12-045-006c	कामैः संतर्पयामास कृपणांस्तर्ककानपि ॥
12-045-007a	पुरोहिताय धौम्याय प्रादादयुतशः स गाः ।

- 12-045-007c धनं सुवर्णं रजतं वासांसि विविधानि च ॥
- 12-045-008a कृपाय च महाराज गुरुवृत्तिमवर्तत ।
- 12-045-008c विदुराय च धर्मात्मा पूजां चक्रे यतव्रतः ॥
- 12-045-009a भक्षान्नपानैर्विविधैर्वासोभिः शयनासनैः ।
- 12-045-009c सर्वान्संतोषयामास संश्रितान्ददतां वरः ॥
- 12-045-010a लब्धप्रशमनं कृत्वा स राजा राजसत्तम ।
- 12-045-010c युयुत्सोर्धार्तराष्ट्रस्य पूजां चक्रे महायशाः ॥
- 12-045-011a धृतराष्ट्राय तद्राज्यं गान्धार्यै विदुराय च ।
- 12-045-011c निवेद्य स्वस्थवद्राजन्नास्ते राजा युधिष्ठिरः ॥
- 12-045-012a तथा सर्वं स नगरं प्रसाद्य जनमेजय ।
- 12-045-012c वासुदेवं महात्मानमभ्यगच्छत्कृताञ्जलिः ॥
- 12-045-013a ततो महति पर्यङ्के मणिकाञ्चनभूषिते ।
- 12-045-013c ददर्श कृष्णमासीनं नीलं मेराविवाम्बुदम् ॥
- 12-045-014a जाज्वल्यमानं वपुषा दिव्याभरणभूषितम् ।
- 12-045-014c पीतकौशेयसंवीतं हेम्नीवोपहितं मणिम् ॥
- 12-045-015a कौस्तुभेन उरःस्थेन मणिनाभिविराजितम् ।
- 12-045-015c उद्यतेवोदयं शैलं सूर्येणाप्तकिरीटिनम् ॥
- 12-045-015e नौपम्यं विद्यते यस्य त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥
- 12-045-016a सोऽभिगम्य महात्मानं विष्णुं पुरुषविग्रहम् ।
- 12-045-016c उवाच मधुराभाषः स्मितपूर्वमिदं तदा ॥
- 12-045-017a सुखेन ते निशा कच्चिद्व्युष्टा बुद्धिमतां वर ।
- 12-045-017c कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥
- 12-045-018a तव ह्याश्रित्य तां देवीं बुद्धिं बुद्धिमतां वर ।
- 12-045-018c वयं राज्यमनुप्राप्ताः पृथिवी च वशे स्थिता ॥
- 12-045-019a भवत्प्रसादाद्भगवंस्त्रिलोकगतिविक्रम ।
- 12-045-019c जयः प्राप्तो यशश्चाग्र्यं न च धर्माच्च्युता वयम् ॥
- 12-045-020a तं तथा भाषमाणं तु धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
- 12-045-020c नोवाच भगवान्किञ्चिद्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥

12-046-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-046-001a किमिदं परमाश्चर्यं ध्यायस्यमितविक्रम ।
- 12-046-001c कच्चिल्लोकत्रयस्यास्य स्वस्ति लोकपरायण ॥

- 12-046-002a चतुर्थं ध्यानमार्गं त्वमालम्ब्य पुरुषोत्तम ।
 12-046-002c अपक्रान्तो यतो देव तेन मे विस्मितं मनः ॥
 12-046-003a निगृहीतो हि वायुस्ते पञ्चकर्मा शरीरगः ।
 12-046-003c इन्द्रियाणि च सर्वाणि मनसि स्थापितानि ते ॥
 12-046-004a इन्द्रियाणि मनश्चैव बुद्धौ संवेशितानि ते ।
 12-046-004c सर्वश्चैव गणो देव क्षेत्रज्ञे ते निवेशितः ॥
 12-046-005a नेङ्गन्ति तव रोमाणि स्थिरा बुद्धिस्तथा मनः ।
 12-046-005c स्थाणुकुड्यशिलाभूतो निरीहश्चासि माधव ॥
 12-046-006a यथा दीपो निवातस्थो निरिङ्गो ज्वलतेऽच्युत ।
 12-046-006c तथासि भगवन्देव निश्चलो दृढनिश्चयः ॥
 12-046-007a यदि श्रोतुमिहार्हामि न रहस्यं च ते यदि ।
 12-046-007c छिन्धि मे संशयं देव प्रपन्नायाभियाचते ॥
 12-046-008a त्वं हि कर्ता विकर्ता च त्वं क्षरं चाक्षरं च हि ।
 12-046-008c अनादिनिधनश्चाद्यस्त्वमेव पुरुषोत्तम ॥
 12-046-009a त्वत्प्रपन्नाय भक्ताय शिरसा प्रणताय च ।
 12-046-009c ध्यानस्यास्य यथातत्त्वं ब्रूहि धर्मभृतां वर ॥

12-046-010 वैशंपायन उवाच

- 12-046-010a ततः स्वगोचरे न्यस्य मनो बुद्धीन्द्रियाणि च ।
 12-046-010c स्मितपूर्वमुवाचेदं भगवान्वासवानुजः ॥
 12-046-011a शरतल्पगतो भीष्मः शाम्यन्निव हुताशनः ।
 12-046-011c मां ध्याति पुरुषव्याघ्रस्ततो मे तद्गतं मनः ॥
 12-046-012a यस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
 12-046-012c न सहेद्देवराजोऽपि तमस्मि मनसा गतः ॥
 12-046-013a येनाभिद्रुत्य तरसा समस्तं राजमण्डलम् ।
 12-046-013c ऊढास्तिस्रः पुरा कन्यास्तमस्मि मनसा गतः ॥
 12-046-014a त्रयोविंशतिरात्रं यो योधयामास भार्गवम् ।
 12-046-014c न च रामेण निस्तीर्णस्तमस्मि मनसा गतः ॥
 12-046-015a यं गङ्गा गर्भविधिना धारयामास पार्थिवम् ।
 12-046-015c वसिष्ठशिष्यं तं तात मनसास्मि गतो नृप ॥
 12-046-016a दिव्यास्त्राणि महातेजा यो धारयति बुद्धिमान् ।
 12-046-016c साङ्गांश्च चतुरो वेदांस्तमस्मि मनसा गतः ॥

12-046-017a	रामस्य दयितं शिष्यं जामदग्न्यस्य पाण्डव ।
12-046-017c	आधारं सर्वविद्यानां तमस्मि मनसा गतः ॥
12-046-018a	एकीकृत्येन्द्रियग्रामं मनः संयम्य मेधया ।
12-046-018c	शरणं मामुपागच्छत्ततो मे तद्गतं मनः ॥
12-046-019a	स हि भूतं च भव्यं च भवच्च पुरुषर्षभ ।
12-046-019c	वेत्ति धर्मभृतां श्रेष्ठस्ततो मे तद्गतं मनः ॥
12-046-020a	तस्मिन्हि पुरुषव्याघ्रे कर्मभिः स्वैर्दिवं गते ।
12-046-020c	भविष्यति मही पार्थ नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥
12-046-021a	तद्युधिष्ठिर गाङ्गेयं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
12-046-021c	अभिगम्योपसंगृह्य पृच्छ यत्ते मनोगतम् ॥
12-046-022a	चातुर्वेद्यं चातुर्होत्रं चातुराश्रम्यमेव च ।
12-046-022c	चातुर्वर्ण्यस्य धर्मं च पृच्छैनं पृथिवीपते ॥
12-046-023a	तस्मिन्नस्तमिते भीष्मे कौरवाणां धुरंधरे ।
12-046-023c	ज्ञानान्यल्पीभविष्यन्ति तस्मात्त्वां चोदयाम्यहम् ॥
12-046-024a	तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथ्यं वचनमुत्तमम् ।
12-046-024c	साश्रुकण्ठः स धर्मज्ञो जनार्दनमुवाच ह ॥
12-046-025a	यद्भवानाह भीष्मस्य प्रभावं प्रति माधव ।
12-046-025c	तथा तन्नात्र संदेहो विद्यते मम मानद ॥
12-046-026a	महाभाग्यं हि भीष्मस्य प्रभावश्च महात्मनः ।
12-046-026c	श्रुतं मया कथयतां ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
12-046-027a	भवांश्च कर्ता लोकानां यद्ब्रवीत्यरिसूदन ।
12-046-027c	तथा तदनभिध्येयं वाक्यं यादवनन्दन ॥
12-046-028a	यतस्त्वनुग्रहकृता बुद्धिस्ते मयि माधव ।
12-046-028c	त्वामग्रतः पुरस्कृत्य भीष्मं पश्यामहे वयम् ॥
12-046-029a	आवृत्ते भगवत्यर्के स हि लोकानामिष्यति ।
12-046-029c	त्वद्दर्शनं महाबाहो तस्मादर्हति कौरवः ॥
12-046-030a	तव ह्याद्यस्य देवस्य क्षरस्यैवाक्षरस्य च ।
12-046-030c	दर्शनं तस्य लाभः स्यात्त्वं हि ब्रह्ममयो निधिः ॥
12-046-031a	श्रुत्वैतद्धर्मराजस्य वचनं मधुसूदनः ।
12-046-031c	पार्श्वस्थं सात्यकिं प्राह रथो मे युज्यतामिति ॥
12-046-032a	सात्यकिस्तूपनिष्क्रम्य केशवस्य समीपतः ।

- 12-046-032c दारुकं प्राह कृष्णस्य युज्यतां रथ इत्युत ॥
- 12-046-033a स सात्यकेराशु वचो निशम्य; रथोत्तमं काञ्चनभूषिताङ्गम् ।
- 12-046-033c मसारगल्वर्कमयैर्विभङ्गैः; विभूषितं हेमपिनद्धचक्रम् ॥
- 12-046-034a दिवाकरांशुप्रभमाशुगामिनं; विचित्रनानामणिरत्नभूषितम् ।
- 12-046-034c नवोदितं सूर्यमिव प्रतापिनं; विचित्रताक्षर्यध्वजिनं पताकिनम् ॥
- 12-046-035a सुग्रीवसैन्यप्रमुखैर्वराश्वैः; र्मनोजवैः काञ्चनभूषिताङ्गैः ।
- 12-046-035c सुयुक्तमावेदयदच्युताय; कृताञ्जलिर्दारुको राजसिंह ॥

12-047-001 जनमेजय उवाच

- 12-047-001a शरतल्पे शयानस्तु भरतानां पितामहः ।
- 12-047-001c कथमुत्सृष्टवान्देहं कं च योगमधारयत् ॥

12-047-002 वैशंपायन उवाच

- 12-047-002a शृणुष्वावहितो राजञ्शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
- 12-047-002c भीष्मस्य कुरुशार्दूल देहोत्सर्गं महात्मनः ॥
- 12-047-003a निवृत्तमात्रे त्वयन उत्तरे वै दिवाकरे ।
- 12-047-003c समावेशयदात्मानमात्मन्येव समाहितः ॥
- 12-047-004a विकीर्णांशुरिवादित्यो भीष्मः शरशतैश्चितः ।
- 12-047-004c शिश्ये परमया लक्ष्म्या वृतो ब्राह्मणसत्तमैः ॥
- 12-047-005a व्यासेन वेदश्रवसा नारदेन सुरर्षिणा ।
- 12-047-005c देवस्थानेन वात्स्येन तथाश्मकसुमन्तुना ॥
- 12-047-006a एतैश्चान्यैर्मुनिगणैर्महाभागैर्महात्मभिः ।
- 12-047-006c श्रद्धादमपुरस्कारैर्वृतश्चन्द्र इव ग्रहैः ॥
- 12-047-007a भीष्मस्तु पुरुषव्याघ्रः कर्मणा मनसा गिरा ।
- 12-047-007c शरतल्पगतः कृष्णं प्रदध्यौ प्राञ्जलिः स्थितः ॥
- 12-047-008a स्वरेण पुष्टनादेन तुष्टाव मधुसूदनम् ।
- 12-047-008c योगेश्वरं पद्मनाभं विष्णुं जिष्णुं जगत्पतिम् ॥
- 12-047-009a कृताञ्जलिः शुचिर्भूत्वा वाग्विदां प्रवरः प्रभुम् ।
- 12-047-009c भीष्मः परमधर्मात्मा वासुदेवमथास्तुवत् ॥
- 12-047-010a आरिराधयिषुः कृष्णं वाचं जिगमिषामि याम् ।
- 12-047-010c तथा व्याससमासिन्या प्रीयतां पुरुषोत्तमः ॥
- 12-047-011a शुचिः शुचिषदं हंसं तत्परः परमेष्ठिनम् ।

12-047-011c	युक्त्वा सर्वात्मनात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिम् ॥
12-047-012a	यस्मिन्विश्वानि भूतानि तिष्ठन्ति च विशन्ति च ।
12-047-012c	गुणभूतानि भूतेशे सूत्रे मणिगणा इव ॥
12-047-013a	यस्मिन्नित्ये तते तन्तौ दृढे स्रगिव तिष्ठति ।
12-047-013c	सदसद्ग्रथितं विश्वं विश्वाङ्गे विश्वकर्मणि ॥
12-047-014a	हरिं सहस्रशिरसं सहस्रचरणेक्षणम् ।
12-047-014c	प्राहुर्नारायणं देवं यं विश्वस्य परायणम् ॥
12-047-015a	अणीयसामणीयांसं स्थविष्ठं च स्थवीयसाम् ।
12-047-015c	गरीयसां गरिष्ठं च श्रेष्ठं च श्रेयसामपि ॥
12-047-016a	यं वाकेष्वनुवाकेषु निषत्सूपनिषत्सु च ।
12-047-016c	गृणन्ति सत्यकर्माणं सत्यं सत्येषु सामसु ॥
12-047-017a	चतुर्भिश्चतुरात्मानं सत्त्वस्थं सात्वतां पतिम् ।
12-047-017c	यं दिव्यैर्देवमर्चन्ति गुह्यैः परमनामभिः ॥
12-047-018a	यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत् ।
12-047-018c	भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै दीप्तमग्निमिवारणिः ॥
12-047-019a	यमनन्यो व्यपेताशीरात्मानं वीतकल्मषम् ।
12-047-019c	इष्ट्वानन्त्याय गोविन्दं पश्यत्यात्मन्यवस्थितम् ॥
12-047-020a	पुराणे पुरुषः प्रोक्तो ब्रह्मा प्रोक्तो युगादिषु ।
12-047-020c	क्षये संकर्षणः प्रोक्तस्तमुपास्यमुपास्महे ॥
12-047-021a	अतिवाय्विन्द्रकर्माणमतिसूर्याग्नितेजसम् ।
12-047-021c	अतिबुद्धीन्द्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिम् ॥
12-047-022a	यं वै विश्वस्य कर्तारं जगतस्तस्थुषां पतिम् ।
12-047-022c	वदन्ति जगतोऽध्यक्षमक्षरं परमं पदम् ॥
12-047-023a	हिरण्यवर्णं यं गर्भमदितिर्देत्यनाशनम् ।
12-047-023c	एकं द्वादशधा जज्ञे तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥
12-047-024a	शुक्ले देवान्पितृन्कृष्णे तर्पयत्यमृतेन यः ।
12-047-024c	यश्च राजा द्विजातीनां तस्मै सोमात्मने नमः ॥
12-047-025a	महतस्तमसः पारे पुरुषं ज्वलनद्युतिम् ।
12-047-025c	यं ज्ञात्वा मृत्युमत्येति तस्मै ज्ञेयात्मने नमः ॥
12-047-026a	यं बृहन्तं बृहत्युक्थे यमग्नौ यं महाध्वरे ।
12-047-026c	यं विप्रसंघा गायन्ति तस्मै वेदात्मने नमः ॥

12-047-027a	ऋग्यजुःसामधामानं दशार्धहविराकृतिम् ।
12-047-027c	यं सप्ततन्तुं तन्वन्ति तस्मै यज्ञात्मने नमः ॥
12-047-028a	यः सुपर्णो यजुर्नाम छन्दोगात्रस्त्रिवृच्छिराः ।
12-047-028c	रथंतरबृहत्यक्षस्तस्मै स्तोत्रात्मने नमः ॥
12-047-029a	यः सहस्रसवे सत्रे जज्ञे विश्वसृजामृषिः ।
12-047-029c	हिरण्यवर्णः शकुनिस्तस्मै हंसात्मने नमः ॥
12-047-030a	पदाङ्गं संधिपर्वाणं स्वरव्यञ्जनलक्षणम् ।
12-047-030c	यमाहुरक्षरं नित्यं तस्मै वागात्मने नमः ॥
12-047-031a	यश्चिनोति सतां सेतुमृतेनामृतयोनिना ।
12-047-031c	धर्मार्थव्यवहाराङ्गैस्तस्मै सत्यात्मने नमः ॥
12-047-032a	यं पृथग्धर्मचरणाः पृथग्धर्मफलैषिणः ।
12-047-032c	पृथग्धर्मैः समर्चन्ति तस्मै धर्मात्मने नमः ॥
12-047-033a	यं तं व्यक्तस्थमव्यक्तं विचिन्वन्ति महर्षयः ।
12-047-033c	क्षेत्रे क्षेत्रज्ञमासीनं तस्मै क्षेत्रात्मने नमः ॥
12-047-034a	यं दृगात्मानमात्मस्थं वृतं षोडशभिर्गुणैः ।
12-047-034c	प्राहुः सप्तदशं सांख्यास्तस्मै सांख्यात्मने नमः ॥
12-047-035a	यं विनिद्रा जितश्वासाः सत्त्वस्थाः संयतेन्द्रियाः ।
12-047-035c	ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥
12-047-036a	अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनर्भवनिर्भयाः ।
12-047-036c	शान्ताः संन्यासिनो यान्ति तस्मै मोक्षात्मने नमः ॥
12-047-037a	योऽसौ युगसहस्रान्ते प्रदीप्तार्चिर्विभावसुः ।
12-047-037c	संभक्षयति भूतानि तस्मै घोरात्मने नमः ॥
12-047-038a	संभक्ष्य सर्वभूतानि कृत्वा चैकार्णवं जगत् ।
12-047-038c	बालः स्वपिति यश्चैकस्तस्मै मायात्मने नमः ॥
12-047-039a	सहस्रशिरसे तस्मै पुरुषायामितात्मने ।
12-047-039c	चतुःसमुद्रपर्याययोगनिद्रात्मने नमः ॥
12-047-040a	अजस्य नाभावध्येकं यस्मिन्विश्वं प्रतिष्ठितम् ।
12-047-040c	पुष्करं पुष्कराक्षस्य तस्मै पद्मात्मने नमः ॥
12-047-041a	यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसंधिषु ।
12-047-041c	कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः ॥
12-047-042a	युगेष्वावर्तते योऽशैर्दिनत्वयनहायनैः ।

- 12-047-042c सर्गप्रलययोः कर्ता तस्मै कालात्मने नमः ॥
- 12-047-043a ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रं कृत्स्नमूरूदरं विशः ।
- 12-047-043c पादौ यस्याश्रिताः शूद्रास्तस्मै वर्णात्मने नमः ॥
- 12-047-044a यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः ।
- 12-047-044c सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रे तस्मै लोकात्मने नमः ॥
- 12-047-045a विषये वर्तमानानां यं तं वैशेषिकैर्गुणैः ।
- 12-047-045c प्राहुर्विषयगोप्तारं तस्मै गोप्त्रात्मने नमः ॥
- 12-047-046a अन्नपानेन्धनमयो रसप्राणविवर्धनः ।
- 12-047-046c यो धारयति भूतानि तस्मै प्राणात्मने नमः ॥
- 12-047-047a परः कालात्परो यज्ञात्परः सदसतोश्च यः ।
- 12-047-047c अनादिरादिर्विश्वस्य तस्मै विश्वात्मने नमः ॥
- 12-047-048a यो मोहयति भूतानि स्नेहरागानुबन्धनैः ।
- 12-047-048c सर्गस्य रक्षणार्थाय तस्मै मोहात्मने नमः ॥
- 12-047-049a आत्मज्ञानमिदं ज्ञानं ज्ञात्वा पञ्चस्ववस्थितम् ।
- 12-047-049c यं ज्ञानिनोऽधिगच्छन्ति तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥
- 12-047-050a अप्रमेयशरीराय सर्वतोऽनन्तचक्षुषे ।
- 12-047-050c अपारपरिमेयाय तस्मै चिन्त्यात्मने नमः ॥
- 12-047-051a जटिने दण्डिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ।
- 12-047-051c कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ॥
- 12-047-052a शूलिने त्रिदशेशाय त्र्यम्बकाय महात्मने ।
- 12-047-052c भस्मदिग्धोर्ध्वलिङ्गाय तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥
- 12-047-053a पञ्चभूतात्मभूताय भूतादिनिधनात्मने ।
- 12-047-053c अक्रोधद्रोहमोहाय तस्मै शान्तात्मने नमः ॥
- 12-047-054a यस्मिन्सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः ।
- 12-047-054c यश्च सर्वमयो नित्यं तस्मै सर्वात्मने नमः ॥
- 12-047-055a विश्वकर्मन्मस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसंभव ।
- 12-047-055c अपवर्गोऽसि भूतानां पञ्चानां परतः स्थितः ॥
- 12-047-056a नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ।
- 12-047-056c नमस्ते दिक्षु सर्वासु त्वं हि सर्वपरायणम् ॥
- 12-047-057a नमस्ते भगवन्विष्णो लोकानां प्रभवाप्यय ।
- 12-047-057c त्वं हि कर्ता हृषीकेश संहर्ता चापराजितः ॥

12-047-058a	तेन पश्यामि ते दिव्यान्भावान्हि त्रिषु वर्त्मसु ।
12-047-058c	तच्च पश्यामि तत्त्वेन यत्ते रूपं सनातनम् ॥
12-047-059a	दिवं ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां देवी वसुंधरा ।
12-047-059c	विक्रमेण त्रयो लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः ॥
12-047-060a	अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् ।
12-047-060c	ये नमस्यन्ति गोविन्दं न तेषां विद्यते भयम् ॥
12-047-061a	यथा विष्णुमयं सत्यं यथा विष्णुमयं हविः ।
12-047-061c	यथा विष्णुमयं सर्वं पाप्मा मे नश्यतां तथा ॥
12-047-062a	त्वां प्रपन्नाय भक्ताय गतिमिष्टां जिगीषवे ।
12-047-062c	यच्छ्रेयः पुण्डरीकाक्ष तद्ध्यायस्व सुरोत्तम ॥
12-047-063a	इति विद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः ।
12-047-063c	वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥
12-047-064a	एतावदुक्त्वा वचनं भीष्मस्तद्रतमानसः ।
12-047-064c	नम इत्येव कृष्णाय प्रणाममकरोत्तदा ॥
12-047-065a	अभिगम्य तु योगेन भक्तिं भीष्मस्य माधवः ।
12-047-065c	त्रैकाल्यदर्शनं ज्ञानं दिव्यं दातुं ययौ हरिः ॥
12-047-066a	तस्मिन्नुपरते शब्दे ततस्ते ब्रह्मवादिनः ।
12-047-066c	भीष्मं वाग्भिर्बाष्पकण्ठास्तमानर्चुर्महामतिम् ॥
12-047-067a	ते स्तुवन्तश्च विप्राग्र्याः केशवं पुरुषोत्तमम् ।
12-047-067c	भीष्मं च शनकैः सर्वे प्रशशंसुः पुनः पुनः ॥
12-047-068a	विदित्वा भक्तियोगं तु भीष्मस्य पुरुषोत्तमः ।
12-047-068c	सहसोत्थाय संहृष्टो यानमेवान्वपद्यत ॥
12-047-069a	केशवः सात्यकिश्चैव रथेनैकेन जग्मतुः ।
12-047-069c	अपरेण महात्मानौ युधिष्ठिरधनंजयौ ॥
12-047-070a	भीमसेनो यमौ चोभौ रथमेकं समास्थितौ ।
12-047-070c	कृपो युयुत्सुः सूतश्च संजयश्चापरं रथम् ॥
12-047-071a	ते रथैर्नगराकारैः प्रयाताः पुरुषर्षभाः ।
12-047-071c	नेमिघोषेण महता कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
12-047-072a	ततो गिरः पुरुषवरस्तवान्विता; द्विजेरिताः पथि सुमनाः स शुश्रुवे ।
12-047-072c	कृताञ्जलिं प्रणतमथापरं जनं; स केशिहा मुदितमनाभ्यनन्दत ॥

12-048-001 वैशंपायन उवाच

- 12-048-001a ततः स च हृषीकेशः स च राजा युधिष्ठिरः ।
 12-048-001c कृपादयश्च ते सर्वे चत्वारः पाण्डवाश्च ह ॥
 12-048-002a रथैस्ते नगराकारैः पताकाध्वजशोभितैः ।
 12-048-002c ययुराशु कुरुक्षेत्रं वाजिभिः शीघ्रगामिभिः ॥
 12-048-003a तेऽवतीर्य कुरुक्षेत्रं केशमज्जास्थिसंकुलम् ।
 12-048-003c देहन्यासः कृतो यत्र क्षत्रियैस्तैर्महात्मभिः ॥
 12-048-004a गजाश्चदेहास्थिचयैः पर्वतैरिव संचितम् ।
 12-048-004c नरशीर्षकपालैश्च शङ्खैरिव समाचितम् ॥
 12-048-005a चितासहस्रैर्निचितं वर्मशस्त्रसमाकुलम् ।
 12-048-005c आपानभूमिं कालस्य तदा भुक्तोज्झितामिव ॥
 12-048-006a भूतसंघानुचरितं रक्षोगणनिषेवितम् ।
 12-048-006c पश्यन्तस्ते कुरुक्षेत्रं ययुराशु महारथाः ॥
 12-048-007a गच्छन्नेव महाबाहुः सर्वयादवनन्दनः ।
 12-048-007c युधिष्ठिराय प्रोवाच जामदग्न्यस्य विक्रमम् ॥
 12-048-008a अमी रामहृदाः पञ्च दृश्यन्ते पार्थ दूरतः ।
 12-048-008c येषु संतर्पयामास पूर्वान्क्षत्रियशोणितैः ॥
 12-048-009a त्रिःसप्तकृत्वो वसुधां कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
 12-048-009c इहेदानीं ततो रामः कर्मणो विरराम ह ॥

12-048-010 युधिष्ठिर उवाच

- 12-048-010a त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया तदा ।
 12-048-010c रामेणेति यदात्थ त्वमत्र मे संशयो महान् ॥
 12-048-011a क्षत्रबीजं यदा दग्धं रामेण यदुपुंगव ।
 12-048-011c कथं भूयः समुत्पत्तिः क्षत्रस्यामितविक्रम ॥
 12-048-012a महात्मना भगवता रामेण यदुपुंगव ।
 12-048-012c कथमुत्सादितं क्षत्रं कथं वृद्धिं पुनर्गतम् ॥
 12-048-013a महाभारतयुद्धे हि कोटिशः क्षत्रिया हताः ।
 12-048-013c तथाभूच्च मही कीर्णा क्षत्रियैर्वदतां वर ॥
 12-048-014a एवं मे छिन्धि वाष्णोय संशयं ताक्ष्यकेतन ।
 12-048-014c आगमो हि परः कृष्ण त्वत्तो नो वासवानुज ॥

12-048-015 वैशंपायन उवाच

12-048-015a ततो ब्रजन्नेव गदाग्रजः प्रभुः; शशंस तस्मै निखिलेन तत्त्वतः ।
 12-048-015c युधिष्ठिरायाप्रतिमौजसे तदा; यथाभवत्क्षत्रियसंकुला मही ॥

12-049-001 वासुदेव उवाच

12-049-001a शृणु कौन्तेय रामस्य मया यावत्परिश्रुतम् ।
 12-049-001c महर्षीणां कथयतां कारणं तस्य जन्म च ॥
 12-049-002a यथा च जामदग्न्येन कोटिशः क्षत्रिया हताः ।
 12-049-002c उद्धूता राजवंशेषु ये भूयो भारते हताः ॥
 12-049-003a जह्नोरजह्नुस्तनयो बल्लवस्तस्य चात्मजः ।
 12-049-003c कुशिको नाम धर्मज्ञस्तस्य पुत्रो महीपतिः ॥
 12-049-004a उग्रं तपः समातिष्ठत्सहस्राक्षसमो भुवि ।
 12-049-004c पुत्रं लभेयमजितं त्रिलोकेश्वरमित्युत ॥
 12-049-005a तमुग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ।
 12-049-005c समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवैत्य भारत ॥
 12-049-006a पुत्रत्वमगमद्राजंस्तस्य लोकेश्वरेश्वरः ।
 12-049-006c गाधिर्नामाभवत्पुत्रः कौशिकः पाकशासनः ॥
 12-049-007a तस्य कन्याभवद्राजन्नाम्ना सत्यवती प्रभो ।
 12-049-007c तां गाधिः कविपुत्राय सोर्चीकाय ददौ प्रभुः ॥
 12-049-008a ततः प्रीतस्तु कौन्तेय भार्गवः कुरुनन्दन ।
 12-049-008c पुत्रार्थे श्रपयामास चरुं गाधेस्तथैव च ॥
 12-049-009a आहूय चाह तां भार्यामृचीको भार्गवस्तदा ।
 12-049-009c उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्राप्ययं तव ॥
 12-049-010a तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान्क्षत्रियर्षभः ।
 12-049-010c अजय्यः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः ॥
 12-049-011a तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं तपोन्वितम् ।
 12-049-011c शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति ॥
 12-049-012a इत्येवमुक्त्वा तां भार्यामृचीको भृगुनन्दनः ।
 12-049-012c तपस्यभिरतो धीमाञ्जगामारण्यमेव ह ॥
 12-049-013a एतस्मिन्नेव काले तु तीर्थयात्रापरो नृपः ।
 12-049-013c गाधिः सदारः संप्राप्त ऋचीकस्याश्रमं प्रति ॥
 12-049-014a चरुद्वयं गृहीत्वा तु राजन्सत्यवती तदा ।
 12-049-014c भर्तुर्वाक्यादथाव्यग्रा मात्रे हृष्टा न्यवेदयत् ॥

- 12-049-015a माता तु तस्याः कौन्तेय दुहित्रे स्वं चरुं ददौ ।
 12-049-015c तस्याश्चरुमथाज्ञातमात्मसंस्थं चकार ह ॥
 12-049-016a अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा ।
 12-049-016c धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनम् ॥
 12-049-017a तामृचीकस्तदा दृष्ट्वा ध्यानयोगेन वै ततः ।
 12-049-017c अब्रवीद्राजशार्दूल स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ॥
 12-049-018a मात्रासि व्यंसिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना ।
 12-049-018c जनिष्यते हि ते पुत्रः क्रूरकर्मा महाबलः ॥
 12-049-019a जनिष्यते हि ते भ्राता ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
 12-049-019c विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तत्र समर्पितम् ॥
 12-049-020a सैवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ।
 12-049-020c पपात शिरसा तस्मै वेपन्ती चाब्रवीदिदम् ॥
 12-049-021a नाहोऽसि भगवन्नद्य वक्तुमेवंविधं वचः ।
 12-049-021c ब्राह्मणापसदं पुत्रं प्राप्स्यसीति महामुने ॥

12-049-022 ऋचीक उवाच

- 12-049-022a नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथा त्वयि ।
 12-049-022c उग्रकर्मा भवेत्पुत्रश्चरुर्माता च कारणम् ॥

12-049-023 सत्यवत्युवाच

- 12-049-023a इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनर्मम ।
 12-049-023c शमात्मकमृजुं पुत्रं लभेयं जपतां वर ॥

12-049-024 ऋचीक उवाच

- 12-049-024a नोक्तपूर्वं मया भद्रे स्वैरेष्वप्यनृतं वचः ।
 12-049-024c किमुताग्निं समाधाय मन्त्रवच्चरुसाधने ॥

12-049-025 सत्यवत्युवाच

- 12-049-025a काममेवं भवेत्पौत्रो ममेह तव चैव ह ।
 12-049-025c शमात्मकमृजुं पुत्रं लभेयं जपतां वर ॥

12-049-026 ऋचीक उवाच

- 12-049-026a पुत्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे वा वरवर्णिनि ।
 12-049-026c यथा त्वयोक्तं तु वचस्तथा भद्रे भविष्यति ॥

12-049-027

वासुदेव उवाच

- 12-049-027a ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम् ।
 12-049-027c तपस्यभिरतं शान्तं जमदग्निं शमात्मकम् ॥
 12-049-028a विश्वामित्रं च दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
 12-049-028c प्राप ब्रह्मर्षिसमितं विश्वेन ब्रह्मणा युतम् ॥
 12-049-029a आर्चीको जनयामास जमदग्निः सुदारुणम् ।
 12-049-029c सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदे च पारगम् ॥
 12-049-029e रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
 12-049-030a एतस्मिन्नेव काले तु कृतवीर्यात्मजो बली ।
 12-049-030c अर्जुनो नाम तेजस्वी क्षत्रियो हैहयान्वयः ॥
 12-049-031a ददाह पृथिवीं सर्वां सप्तद्वीपां सपत्तनाम् ।
 12-049-031c स्वबाह्वस्त्रबलेनाजौ धर्मेण परमेण च ॥
 12-049-032a तृषितेन स कौरव्य भिक्षितश्चित्रभानुना ।
 12-049-032c सहस्रबाहुर्विक्रान्तः प्रादाद्धिक्षामथाग्नये ॥
 12-049-033a ग्रामान्पुराणि घोषांश्च पत्तनानि च वीर्यवान् ।
 12-049-033c जज्वाल तस्य बाणैस्तु चित्रभानुर्दिधक्षया ॥
 12-049-034a स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेन महातपाः ।
 12-049-034c ददाह कार्तवीर्यस्य शैलानथ वनानि च ॥
 12-049-035a स शून्यमाश्रमारण्यं वरुणस्यात्मजस्य तत् ।
 12-049-035c ददाह पवनेनेद्धश्चित्रभानुः सहैहयः ॥
 12-049-036a आपवस्तं ततो रोषाच्छशापार्जुनमच्युत ।
 12-049-036c दग्धेऽऽश्रमे महाराज कार्तवीर्येण वीर्यवान् ॥
 12-049-037a त्वया न वर्जितं मोहाद्यस्माद्वनमिदं मम ।
 12-049-037c दग्धं तस्माद्रणे रामो बाहूंस्ते छेत्स्यतेऽर्जुन ॥
 12-049-038a अर्जुनस्तु महाराज बली नित्यं शमात्मकः ।
 12-049-038c ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च दाता शूरश्च भारत ॥
 12-049-039a तस्य पुत्राः सुबलिनः शापेनासन्पितुर्वधे ।
 12-049-039c निमित्तमवलिप्ता वै नृशंसाश्चैव नित्यदा ॥
 12-049-040a जमदग्निधेन्वास्ते वत्समानिन्युर्भरतर्षभ ।
 12-049-040c अज्ञातं कार्तवीर्यस्य हैहयेन्द्रस्य धीमतः ॥
 12-049-041a ततोऽर्जुनस्य बाहूंस्तु छित्त्वा वै पौरुषान्वितः ।

12-049-041c	तं रुवन्तं ततो वत्सं जामदग्न्यः स्वमाश्रमम् ॥
12-049-041e	प्रत्यानयत राजेन्द्र तेषामन्तःपुरात्प्रभुः ॥
12-049-042a	अर्जुनस्य सुतास्ते तु संभूयाबुद्धयस्तदा ।
12-049-042c	गत्वाश्रममसंबुद्धं जमदग्नेर्महात्मनः ॥
12-049-043a	अपातयन्त भल्लाग्रैः शिरः कायान्नराधिप ।
12-049-043c	समित्कुशार्थं रामस्य निर्गतस्य महात्मनः ॥
12-049-044a	ततः पितृवधामर्षाद्रामः परममन्युमान् ।
12-049-044c	निःक्षत्रियां प्रतिश्रुत्य महीं शस्त्रमगृह्णत ॥
12-049-045a	ततः स भृगुशार्दूलः कार्तवीर्यस्य वीर्यवान् ।
12-049-045c	विक्रम्य निजघानाशु पुत्रान्पौत्रांश्च सर्वशः ॥
12-049-046a	स हैहयसहस्राणि हत्वा परममन्युमान् ।
12-049-046c	चकार भार्गवो राजन्महीं शोणितकर्दमाम् ॥
12-049-047a	स तथा सुमहातेजाः कृत्वा निःक्षत्रियां महीम् ।
12-049-047c	कृपया परयाविष्टो वनमेव जगाम ह ॥
12-049-048a	ततो वर्षसहस्रेषु समतीतेषु केषुचित् ।
12-049-048c	क्षोभं संप्राप्तवांस्तीव्रं प्रकृत्या कोपनः प्रभुः ॥
12-049-049a	विश्वामित्रस्य पौत्रस्तु रैभ्यपुत्रो महातपाः ।
12-049-049c	परावसुर्महाराज क्षिप्त्वाह जनसंसदि ॥
12-049-050a	ये ते ययातिपतने यज्ञे सन्तः समागताः ।
12-049-050c	प्रतर्दनप्रभृतयो राम किं क्षत्रिया न ते ॥
12-049-051a	मिथ्याप्रतिज्ञो राम त्वं कथसे जनसंसदि ।
12-049-051c	भयात्क्षत्रियवीराणां पर्वतं समुपाश्रितः ॥
12-049-052a	स पुनः क्षत्रियशतैः पृथिवीमनुसंतताम् ।
12-049-052c	परावसोस्तदा श्रुत्वा शस्त्रं जग्राह भार्गवः ॥
12-049-053a	ततो ये क्षत्रिया राजञ्शतशस्तेन जीविताः ।
12-049-053c	ते विवृद्धा महावीर्याः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥
12-049-054a	स पुनस्ताञ्जघानाशु बालानपि नराधिप ।
12-049-054c	गर्भस्थैस्तु मही व्याप्ता पुनरेवाभवत्तदा ॥
12-049-055a	जातं जातं स गर्भं तु पुनरेव जघान ह ।
12-049-055c	अरक्षंश्च सुतान्कांश्चित्तदा क्षत्रिययोषितः ॥
12-049-056a	त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।

12-049-056c	दक्षिणामश्वमेधान्ते कश्यपायाददत्ततः ॥
12-049-057a	क्षत्रियाणां तु शेषार्थं करेणोद्दिश्य कश्यपः ।
12-049-057c	स्रुकप्रग्रहवता राजञ्श्रीमान्वाक्यमथाब्रवीत् ॥
12-049-058a	गच्छ पारं समुद्रस्य दक्षिणस्य महामुने ।
12-049-058c	न ते मद्विषये राम वस्तव्यमिह कर्हिचित् ॥
12-049-059a	ततः शूर्पारकं देशं सागरस्तस्य निर्ममे ।
12-049-059c	संत्रासाज्जामदग्न्यस्य सोऽपरान्तं महीतलम् ॥
12-049-060a	कश्यपस्तु महाराज प्रतिगृह्य महीमिमाम् ।
12-049-060c	कृत्वा ब्राह्मणसंस्थां वै प्रविवेश महावनम् ॥
12-049-061a	ततः शूद्राश्च वैश्याश्च यथास्वैरप्रचारिणः ।
12-049-061c	अवर्तन्त द्विजाग्र्याणां दारेषु भरतर्षभ ॥
12-049-062a	अराजके जीवलोके दुर्बला बलवत्तरैः ।
12-049-062c	बाध्यन्ते न च वित्तेषु प्रभुत्वमिह कस्यचित् ॥
12-049-063a	ततः कालेन पृथिवी प्रविवेश रसातलम् ।
12-049-063c	अरक्ष्यमाणा विधिवत्क्षत्रियैर्धर्मरक्षिभिः ॥
12-049-064a	ऊरुणा धारयामास कश्यपः पृथिवीं ततः ।
12-049-064c	निमज्जन्तीं तदा राजंस्तेनोर्वीति मही स्मृता ॥
12-049-065a	रक्षिणश्च समुद्दिश्य प्रायाचत्पृथिवी तदा ।
12-049-065c	प्रसाद्य कश्यपं देवी क्षत्रियान्बाहुशालिनः ॥
12-049-066a	सन्ति ब्रह्मन्मया गुप्ता नृषु क्षत्रियपुंगवाः ।
12-049-066c	हैहयानां कुले जातास्ते संरक्षन्तु मां मुने ॥
12-049-067a	अस्ति पौरवदायादो विडूरथसुतः प्रभो ।
12-049-067c	ऋक्षैः संवर्धितो विप्र ऋक्षवत्येव पर्वते ॥
12-049-068a	तथानुकम्पमानेन यज्वनाथामितौजसा ।
12-049-068c	पराशरेण दायादः सौदासस्याभिरक्षितः ॥
12-049-069a	सर्वकर्माणि कुरुते तस्यर्षेः शूद्रवद्धि सः ।
12-049-069c	सर्वकर्मेत्यभिख्यातः स मां रक्षतु पार्थिवः ॥
12-049-070a	शिबेः पुत्रो महातेजा गोपतिर्नाम नामतः ।
12-049-070c	वने संरक्षितो गोभिः सोऽभिरक्षतु मां मुने ॥
12-049-071a	प्रतर्दनस्य पुत्रस्तु वत्सो नाम महायशाः ।
12-049-071c	वत्सैः संवर्धितो गोष्ठे स मां रक्षतु पार्थिवः ॥

- 12-049-072a दधिवाहनपौत्रस्तु पुत्रो दिविरथस्य ह ।
 12-049-072c अङ्गः स गौतमेनापि गङ्गाकूलेऽभिरक्षितः ॥
 12-049-073a बृहद्रथो महाबाहुर्भुवि भूतिपुरस्कृतः ।
 12-049-073c गोलाङ्गूलैर्महाभागो गृध्रकूटेऽभिरक्षितः ॥
 12-049-074a मरुत्तस्यान्ववाये तु क्षत्रियास्तुर्वसोस्त्रयः ।
 12-049-074c मरुत्पतिसमा वीर्ये समुद्रेणाभिरक्षिताः ॥
 12-049-075a एते क्षत्रियदायादास्तत्र तत्र परिश्रुताः ।
 12-049-075c सम्यङ्ङामभिरक्षन्तु ततः स्थास्यामि निश्चला ॥
 12-049-076a एतेषां पितरश्चैव तथैव च पितामहाः ।
 12-049-076c मदर्थं निहता युद्धे रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥
 12-049-077a तेषामपचितिश्रैव मया कार्या न संशयः ।
 12-049-077c न ह्यहं कामये नित्यमविक्रान्तेन रक्षणम् ॥
 12-049-078a ततः पृथिव्या निर्दिष्टांस्तान्समानीय कश्यपः ।
 12-049-078c अभ्यषिञ्चन्महीपालान्क्षत्रियान्वीर्यसंमतान् ॥
 12-049-079a तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ।
 12-049-079c एवमेतत्पुरा वृत्तं यन्मां पृच्छसि पाण्डव ॥

12-049-080 वैशंपायन उवाच

- 12-049-080a एवं ब्रुवन्नेव यदुप्रवीरो; युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 12-049-080c रथेन तेनाशु ययौ यथार्को; विशन्प्रभाभिर्भगवांस्त्रिलोकम् ॥

12-050-001 वैशंपायन उवाच

- 12-050-001a ततो रामस्य तत्कर्म श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
 12-050-001c विस्मयं परमं गत्वा प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥
 12-050-002a अहो रामस्य वाष्णेय शक्रस्येव महात्मनः ।
 12-050-002c विक्रमो येन वसुधा क्रोधान्निःक्षत्रिया कृता ॥
 12-050-003a गोभिः समुद्रेण तथा गोलाङ्गूलर्क्षवानरैः ।
 12-050-003c गुप्ता रामभयोद्विग्नाः क्षत्रियाणां कुलोद्वहाः ॥
 12-050-004a अहो धन्यो हि लोकोऽयं सभाग्याश्च नरा भुवि ।
 12-050-004c यत्र कर्मेदृशं धर्म्यं द्विजेन कृतमच्युत ॥
 12-050-005a तथा यान्तौ तदा तात तावच्युतयुधिष्ठिरौ ।
 12-050-005c जग्मतुर्यत्र गाङ्गेयः शरतल्पगतः प्रभुः ॥

12-050-006a	ततस्ते ददृशुर्भीष्मं शरप्रस्तरशायिनम् ।
12-050-006c	स्वरश्मिजालसंवीतं सायंसूर्यमिवानलम् ॥
12-050-007a	उपास्यमानं मुनिभिर्देवैरिव शतक्रतुम् ।
12-050-007c	देशे परमधर्मिष्ठे नदीमोघवतीमनु ॥
12-050-008a	दूरादेव तमालोक्य कृष्णो राजा च धर्मराट् ।
12-050-008c	चत्वारः पाण्डवाश्चैव ते च शारद्वतादयः ॥
12-050-009a	अवस्कन्धाथ वाहेभ्यः संयम्य प्रचलं मनः ।
12-050-009c	एकीकृत्येन्द्रियग्राममुपतस्थुर्महामुनीन् ॥
12-050-010a	अभिवाद्य च गोविन्दः सात्यकिस्ते च कौरवाः ।
12-050-010c	व्यासादींस्तानृषीन्पश्चाद्गाङ्गेयमुपतस्थिरे ॥
12-050-011a	तपोवृद्धिं ततः पृष्ट्वा गाङ्गेयं यदुकौरवाः ।
12-050-011c	परिवार्य ततः सर्वे निषेदुः पुरुषर्षभाः ॥
12-050-012a	ततो निशम्य गाङ्गेयं शाम्यमानमिवानलम् ।
12-050-012c	किञ्चिद्दीनमना भीष्ममिति होवाच केशवः ॥
12-050-013a	कच्चिज्ज्ञानानि ते राजन्प्रसन्नानि यथा पुरा ।
12-050-013c	कच्चिदव्याकुला चैव बुद्धिस्ते वदतां वर ॥
12-050-014a	शराभिघातदुःखात्ते कच्चिद्गात्रं न दूयते ।
12-050-014c	मानसादपि दुःखाद्धि शारीरं बलवत्तरम् ॥
12-050-015a	वरदानात्पितुः कामं छन्दमृत्युरसि प्रभो ।
12-050-015c	शंतनोर्धर्मशीलस्य न त्वेतच्छमकारणम् ॥
12-050-016a	सुसूक्ष्मोऽपीह देहे वै शल्यो जनयते रुजम् ।
12-050-016c	किं पुनः शरसंघातैश्चित्तस्य तव भारत ॥
12-050-017a	कामं नैतत्तवाख्येयं प्राणिनां प्रभवाप्ययौ ।
12-050-017c	भवान्ह्युपदिशेच्छ्रेयो देवानामपि भारत ॥
12-050-018a	यद्धि भूतं भविष्यच्च भवच्च पुरुषर्षभ ।
12-050-018c	सर्वं तज्ज्ञानवृद्धस्य तव पाणाविवाहितम् ॥
12-050-019a	संसारश्चैव भूतानां धर्मस्य च फलोदयः ।
12-050-019c	विदितस्ते महाप्राज्ञ त्वं हि ब्रह्ममयो निधिः ॥
12-050-020a	त्वां हि राज्ये स्थितं स्फीते समग्राङ्गमरोगिणम् ।
12-050-020c	स्त्रीसहस्रैः परिवृतं पश्यामीहोर्ध्वीरतसम् ॥
12-050-021a	ऋते शांतनवाद्भीष्मात्त्रिषु लोकेषु पार्थिव ।

- 12-050-021c सत्यसंधान्महावीर्याच्छूराद्धर्मैकतत्परात् ॥
- 12-050-022a मृत्युमावार्य तरसा शरप्रस्तरशायिनः ।
- 12-050-022c निसर्गप्रभवं किञ्चिन्न च तातानुशुश्रुम ॥
- 12-050-023a सत्ये तपसि दाने च यज्ञाधिकरणे तथा ।
- 12-050-023c धनुर्वेदे च वेदे च नित्यं चैवान्ववेक्षणे ॥
- 12-050-024a अनृशंसं शुचिं दान्तं सर्वभूतहिते रतम् ।
- 12-050-024c महारथं त्वत्सदृशं न कञ्चिदनुशुश्रुम ॥
- 12-050-025a त्वं हि देवान्सगन्धर्वान्ससुरासुरराक्षसान् ।
- 12-050-025c शक्त एकरथेनैव विजेतुं नात्र संशयः ॥
- 12-050-026a त्वं हि भीष्म महाबाहो वसूनां वासवोपमः ।
- 12-050-026c नित्यं विप्रैः समाख्यातो नवमोऽनवमो गुणैः ॥
- 12-050-027a अहं हि त्वाभिजानामि यस्त्वं पुरुषसत्तम ।
- 12-050-027c त्रिदशेष्वपि विख्यातः स्वशक्त्या सुमहाबलः ॥
- 12-050-028a मनुष्येषु मनुष्येन्द्र न दृष्टो न च मे श्रुतः ।
- 12-050-028c भवतो यो गुणैस्तुल्यः पृथिव्यां पुरुषः क्वचित् ॥
- 12-050-029a त्वं हि सर्वैर्गुणै राजन्देवानप्यतिरिच्यसे ।
- 12-050-029c तपसा हि भवाञ्शक्तः स्रष्टुं लोकांश्चराचरान् ॥
- 12-050-030a तदस्य तप्यमानस्य ज्ञातीनां संक्षयेण वै ।
- 12-050-030c ज्येष्ठस्य पाण्डुपुत्रस्य शोकं भीष्म व्यपानुद ॥
- 12-050-031a ये हि धर्माः समाख्याताश्चातुर्वर्ण्यस्य भारत ।
- 12-050-031c चातुराश्रम्यसंसृष्टास्ते सर्वे विदितास्तव ॥
- 12-050-032a चातुर्वेद्ये च ये प्रोक्ताश्चातुर्होत्रे च भारत ।
- 12-050-032c सांख्ये योगे च नियता ये च धर्माः सनातनाः ॥
- 12-050-033a चातुर्वर्ण्येन यश्चैको धर्मो न स्म विरुध्यते ।
- 12-050-033c सेव्यमानः स चैवाद्यो गाङ्गेय विदितस्तव ॥
- 12-050-034a इतिहासपुराणं च कात्स्न्येन विदितं तव ।
- 12-050-034c धर्मशास्त्रं च सकलं नित्यं मनसि ते स्थितम् ॥
- 12-050-035a ये च केचन लोकेऽस्मिन्नर्थाः संशयकारकाः ।
- 12-050-035c तेषां छेत्ता नास्ति लोके त्वदन्यः पुरुषर्षभ ॥
- 12-050-036a स पाण्डवेयस्य मनःसमुत्थितं; नरेन्द्र शोकं व्यपकर्ष मेधया ।
- 12-050-036c भवद्विधा ह्युत्तमबुद्धिविस्तरा; विमुह्यमानस्य जनस्य शान्तये ॥

12-051-001 वैशंपायन उवाच

- 12-051-001a श्रुत्वा तु वचनं भीष्मो वासुदेवस्य धीमतः ।
 12-051-001c किञ्चिदुन्नाम्य वदनं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥
 12-051-002a नमस्ते भगवन्विष्णो लोकानां निधनोद्भव ।
 12-051-002c त्वं हि कर्ता हृषीकेश संहर्ता चापराजितः ॥
 12-051-003a विश्वकर्मन्ममस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसंभव ।
 12-051-003c अपवर्गोऽसि भूतानां पञ्चानां परतः स्थितः ॥
 12-051-004a नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ।
 12-051-004c योगेश्वर नमस्तेऽस्तु त्वं हि सर्वपरायणम् ॥
 12-051-005a मत्संश्रितं यदात्थ त्वं वचः पुरुषसत्तम ।
 12-051-005c तेन पश्यामि ते दिव्यान्भावान्हि त्रिषु वर्त्मसु ॥
 12-051-006a तच्च पश्यामि तत्त्वेन यत्ते रूपं सनातनम् ।
 12-051-006c सप्त मार्गा निरुद्धास्ते वायोरमिततेजसः ॥
 12-051-007a दिवं ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां देवी वसुंधरा ।
 12-051-007c दिशो भुजौ रविश्चक्षुर्वीर्ये शक्रः प्रतिष्ठितः ॥
 12-051-008a अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् ।
 12-051-008c वपुर्ह्यनुमिमिमीमस्ते मेघस्येव सविद्युतः ॥
 12-051-009a त्वत्प्रपन्नाय भक्ताय गतिमिष्टां जिगीषवे ।
 12-051-009c यच्छ्रेयः पुण्डरीकाक्ष तद्ध्यायस्व सुरोत्तम ॥

12-051-010 वासुदेव उवाच

- 12-051-010a यतः खलु परा भक्तिर्मयि ते पुरुषर्षभ ।
 12-051-010c ततो वपुर्मया दिव्यं तव राजन्प्रदर्शितम् ॥
 12-051-011a न ह्यभक्ताय राजेन्द्र भक्तायानृजवे न च ।
 12-051-011c दर्शयाम्यहमात्मानं न चादान्ताय भारत ॥
 12-051-012a भवांस्तु मम भक्तश्च नित्यं चार्जवमास्थितः ।
 12-051-012c दमे तपसि सत्ये च दाने च निरतः शुचिः ॥
 12-051-013a अर्हस्त्वं भीष्म मां द्रष्टुं तपसा स्वेन पार्थिव ।
 12-051-013c तव ह्युपस्थिता लोका येभ्यो नावर्तते पुनः ॥
 12-051-014a पञ्चाशतं षट्च कुरुप्रवीर; शेषं दिनानां तव जीवितस्य ।
 12-051-014c ततः शुभैः कर्मफलोदयैस्त्वं; समेष्यसे भीष्म विमुच्य देहम् ॥
 12-051-015a एते हि देवा वसवो विमाना;न्यास्थाय सर्वे ज्वलिताग्निकल्पाः ।

- 12-051-015c अन्तर्हितास्त्वां प्रतिपालयन्ति; काष्ठां प्रपद्यन्तमुदक्पतंगम् ॥
 12-051-016a व्यावृत्तमात्रे भगवत्युदीचीं; सूर्ये दिशं कालवशात्प्रपन्ने ।
 12-051-016c गन्तासि लोकान्पुरुषप्रवीर; नावर्तते यानुपलभ्य विद्वान् ॥
 12-051-017a अमुं च लोकं त्वयि भीष्म याते; ज्ञानानि नङ्क्ष्यन्त्यखिलेन वीर ।
 12-051-017c अतः स्म सर्वे त्वयि संनिकर्ष; समागता धर्मविवेचनाय ॥
 12-051-018a तज्ज्ञातिशोकोपहतश्रुताय; सत्याभिसंधाय युधिष्ठिराय ।
 12-051-018c प्रब्रूहि धर्मार्थसमाधियुक्त;मर्थ्यं वचोऽस्यापनुदास्य शोकम् ॥

12-052-001 वैशंपायन उवाच

- 12-052-001a ततः कृष्णस्य तद्वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।
 12-052-001c श्रुत्वा शांतनवो भीष्मः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ॥
 12-052-002a लोकनाथ महाबाहो शिव नारायणाच्युत ।
 12-052-002c तव वाक्यमभिश्रुत्य हर्षेणास्मि परिप्लुतः ॥
 12-052-003a किं चाहमभिधास्यामि वाक्पते तव संनिधौ ।
 12-052-003c यदा वाचोगतं सर्वं तव वाचि समाहितम् ॥
 12-052-004a यद्धि किञ्चित्कृतं लोके कर्तव्यं क्रियते च यत् ।
 12-052-004c त्वत्तस्तन्निःसृतं देव लोका बुद्धिमया हि ते ॥
 12-052-005a कथयेद्देवलोकं यो देवराजसमीपतः ।
 12-052-005c धर्मकामार्थशास्त्राणां सोऽर्थान्ब्रूयात्तवाग्रतः ॥
 12-052-006a शराभिघाताद्व्यथितं मनो मे मधुसूदन ।
 12-052-006c गात्राणि चावसीदन्ति न च बुद्धिः प्रसीदति ॥
 12-052-007a न च मे प्रतिभा काचिदस्ति किञ्चित्प्रभाषितुम् ।
 12-052-007c पीड्यमानस्य गोविन्द विषानलसमैः शरैः ॥
 12-052-008a बलं मेधाः प्रजरति प्राणाः संत्वरयन्ति च ।
 12-052-008c मर्माणि परितप्यन्ते भ्रान्तं चेतस्तथैव च ॥
 12-052-009a दौर्बल्यात्सज्जते वाङ्मे स कथं वक्तुमुत्सहे ।
 12-052-009c साधु मे त्वं प्रसीदस्व दाशार्हकुलनन्दन ॥
 12-052-010a तत्क्षमस्व महाबाहो न ब्रूयां किञ्चिदच्युत ।
 12-052-010c त्वत्संनिधौ च सीदेत वाचस्पतिरपि ब्रुवन् ॥
 12-052-011a न दिशः संप्रजानामि नाकाशं न च मेदिनीम् ।
 12-052-011c केवलं तव वीर्येण तिष्ठामि मधुसूदन ॥
 12-052-012a स्वयमेव प्रभो तस्माद्धर्मराजस्य यद्धितम् ।

- 12-052-012c तद्ब्रवीद्वाशु सर्वेषामागमानां त्वमागमः ॥
 12-052-013a कथं त्वयि स्थिते लोके शाश्वते लोककर्तरि ।
 12-052-013c प्रब्रूयान्मद्विधः कश्चिदुरौ शिष्य इव स्थिते ॥
- 12-052-014 वासुदेव उवाच**
- 12-052-014a उपपन्नमिदं वाक्यं कौरवाणां धुरंधरे ।
 12-052-014c महावीर्ये महासत्त्वे स्थिते सर्वार्थदर्शिनि ॥
 12-052-015a यच्च मामात्थ गाङ्गेय बाणघातरुजं प्रति ।
 12-052-015c गृहाणात्र वरं भीष्म मत्प्रसादकृतं विभो ॥
 12-052-016a न ते ग्लानिर्न ते मूर्छा न दाहो न च ते रुजा ।
 12-052-016c प्रभविष्यन्ति गाङ्गेय क्षुत्पिपासे न चाप्युत ॥
 12-052-017a ज्ञानानि च समग्राणि प्रतिभास्यन्ति तेऽनघ ।
 12-052-017c न च ते क्वचिदासक्तिर्बुद्धेः प्रादुर्भविष्यति ॥
 12-052-018a सत्त्वस्थं च मनो नित्यं तव भीष्म भविष्यति ।
 12-052-018c रजस्तमोभ्यां रहितं घनैर्मुक्त इवोडुराट् ॥
 12-052-019a यद्यच्च धर्मसंयुक्तमर्थयुक्तमथापि वा ।
 12-052-019c चिन्तयिष्यसि तत्राग्रा बुद्धिस्तव भविष्यति ॥
 12-052-020a इमं च राजशार्दूल भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 12-052-020c चक्षुर्दिव्यं समाश्रित्य द्रक्ष्यस्यमितविक्रम ॥
 12-052-021a चतुर्विधं प्रजाजालं संयुक्तो ज्ञानचक्षुषा ।
 12-052-021c भीष्म द्रक्ष्यसि तत्त्वेन जले मीन इवामले ॥

12-052-022 वैशंपायन उवाच

- 12-052-022a ततस्ते व्याससहिताः सर्व एव महर्षयः ।
 12-052-022c ऋग्यजुःसामसंयुक्तैर्वचोभिः कृष्णमर्चयन् ॥
 12-052-023a ततः सर्वार्तवं दिव्यं पुष्पवर्षं नभस्तलात् ।
 12-052-023c पपात यत्र वाष्प्यः सगाङ्गेयः सपाण्डवः ॥
 12-052-024a वादित्राणि च दिव्यानि जगुश्चाप्सरसां गणाः ।
 12-052-024c न चाहितमनिष्टं वा किञ्चित्तत्र व्यदृश्यत ॥
 12-052-025a ववौ शिवः सुखो वायुः सर्वगन्धवहः शुचिः ।
 12-052-025c शान्तायां दिशि शान्ताश्च प्रावदन्मृगपक्षिणः ॥
 12-052-026a ततो मुहूर्ताद्भगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः ।

- 12-052-026c दहन्वनमिवैकान्ते प्रतीच्यां प्रत्यदृश्यत ॥
- 12-052-027a ततो महर्षयः सर्वे समुत्थाय जनार्दनम् ।
- 12-052-027c भीष्ममामन्त्रयां चक्रू राजानं च युधिष्ठिरम् ॥
- 12-052-028a ततः प्रणाममकरोत्केशवः पाण्डवस्तथा ।
- 12-052-028c सात्यकिः संजयश्चैव स च शारद्वतः कृपः ॥
- 12-052-029a ततस्ते धर्मनिरताः सम्यक्तैरभिपूजिताः ।
- 12-052-029c श्वः समेष्याम इत्युक्त्वा यथेष्टं त्वरिता ययुः ॥
- 12-052-030a तथैवामन्त्र्य गाङ्गेयं केशवस्ते च पाण्डवाः ।
- 12-052-030c प्रदक्षिणमुपावृत्य रथानारुरुहुः शुभान् ॥
- 12-052-031a ततो रथैः काञ्चनदन्तकूबरैर्महीधराभैः समदैश्च दन्तिभिः ।
- 12-052-031c हयैः सुपर्णैरिव चाशुगामिभिः; पदातिभिश्चात्तशरासनादिभिः ॥
- 12-052-032a ययौ रथानां पुरतो हि सा चमू;स्तथैव पश्चादतिमात्रसारिणी ।
- 12-052-032c पुरश्च पश्चाच्च यथा महानदी; पुरर्क्षवन्तं गिरिमेत्य नर्मदा ॥
- 12-052-033a ततः पुरस्ताद्भगवान्निशाकरः; समुत्थितस्तामभिर्हर्षयंश्चमूम् ।
- 12-052-033c दिवाकरापीतरसास्तथौषधीः; पुनः स्वकेनैव गुणेन योजयन् ॥
- 12-052-034a ततः पुरं सुरपुरसंनिभद्युति; प्रविश्य ते यदुवृषपाण्डवास्तदा ।
- 12-052-034c यथोचितान्भवनवरान्समाविश;ञ्श्रमान्विता मृगपतयो गुहा इव ॥

12-053-001 वैशंपायन उवाच

- 12-053-001a ततः प्रविश्य भवनं प्रसुप्तो मधुसूदनः ।
- 12-053-001c याममात्रावशेषायां यामिन्यां प्रत्यबुध्यत ॥
- 12-053-002a स ध्यानपथमाश्रित्य सर्वज्ञानानि माधवः ।
- 12-053-002c अवलोक्य ततः पश्चाद्ध्यौ ब्रह्म सनातनम् ॥
- 12-053-003a ततः श्रुतिपुराणज्ञाः शिक्षिता रक्तकण्ठिनः ।
- 12-053-003c अस्तुवन्विश्वकर्माणं वासुदेवं प्रजापतिम् ॥
- 12-053-004a पठन्ति पाणिस्वनिकास्तथा गायन्ति गायनाः ।
- 12-053-004c शङ्खानकमृदङ्गांश्च प्रवाद्यन्त सहस्रशः ॥
- 12-053-005a वीणापणववेणूनां स्वनश्चातिमनोरमः ।
- 12-053-005c प्रहास इव विस्तीर्णः शुश्रुवे तस्य वेश्मनः ॥
- 12-053-006a तथा युधिष्ठिरस्यापि राज्ञो मङ्गलसंहिताः ।
- 12-053-006c उच्चैरुर्मधुरा वाचो गीतवादित्रसंहिताः ॥
- 12-053-007a तत उत्थाय दाशार्हः स्नातः प्राञ्जलिरच्युतः ।

- 12-053-007c जप्त्वा गुह्यं महाबाहुरग्नीनाश्रित्य तस्थिवान् ॥
 12-053-008a ततः सहस्रं विप्राणां चतुर्वेदविदां तथा ।
 12-053-008c गवां सहस्रेणैकैकं वाचयामास माधवः ॥
 12-053-009a मङ्गलालम्भनं कृत्वा आत्मानमवलोक्य च ।
 12-053-009c आदर्शे विमले कृष्णस्ततः सात्यकिमब्रवीत् ॥
 12-053-010a गच्छ शैनेय जानीहि गत्वा राजनिवेशनम् ।
 12-053-010c अपि सज्जो महातेजा भीष्मं द्रष्टुं युधिष्ठिरः ॥
 12-053-011a ततः कृष्णस्य वचनात्सात्यकिस्त्वरितो ययौ ।
 12-053-011c उपगम्य च राजानं युधिष्ठिरमुवाच ह ॥
 12-053-012a युक्तो रथवरो राजन्वासुदेवस्य धीमतः ।
 12-053-012c समीपमापगेयस्य प्रयास्यति जनार्दनः ॥
 12-053-013a भवत्प्रतीक्षः कृष्णोऽसौ धर्मराज महाद्युते ।
 12-053-013c यदत्रानन्तरं कृत्यं तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥

12-053-014 युधिष्ठिर उवाच

- 12-053-014a युज्यतां मे रथवरः फल्गुनाप्रतिमद्युते ।
 12-053-014c न सैनिकैश्च यातव्यं यास्यामो वयमेव हि ॥
 12-053-015a न च पीडयितव्यो मे भीष्मो धर्मभृतां वरः ।
 12-053-015c अतः पुरःसराश्चापि निवर्तन्तु धनंजय ॥
 12-053-016a अद्यप्रभृति गाङ्गेयः परं गुह्यं प्रवक्ष्यति ।
 12-053-016c ततो नेच्छामि कौन्तेय पृथग्जनसमागमम् ॥

12-053-017 वैशंपायन उवाच

- 12-053-017a तद्वाक्यमाकर्ण्य तथा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 12-053-017c युक्तं रथवरं तस्मा आचक्षे नरर्षभ ॥
 12-053-018a ततो युधिष्ठिरो राजा यमौ भीमार्जुनावपि ।
 12-053-018c भूतानीव समस्तानि ययुः कृष्णनिवेशनम् ॥
 12-053-019a आगच्छत्स्वथ कृष्णोऽपि पाण्डवेषु महात्मसु ।
 12-053-019c शैनेयसहितो धीमात्रथमेवान्वपद्यत ॥
 12-053-020a रथस्थाः संविदं कृत्वा सुखां पृष्ट्वा च शर्वरीम् ।
 12-053-020c मेघघोषै रथवरैः प्रययुस्ते महारथाः ॥
 12-053-021a मेघपुष्पं बलाहं च सैन्यं सुग्रीवमेव च ।

- 12-053-021c दारुकश्चोदयामास वासुदेवस्य वाजिनः ॥
 12-053-022a ते हया वासुदेवस्य दारुकेण प्रचोदिताः ।
 12-053-022c गां खुराग्रैस्तथा राजँल्लिखन्तः प्रययुस्तदा ॥
 12-053-023a ते ग्रसन्त इवाकाशं वेगवन्तो महाबलाः ।
 12-053-023c क्षेत्रं धर्मस्य कृत्स्नस्य कुरुक्षेत्रमवातरन् ॥
 12-053-024a ततो ययुर्यत्र भीष्मः शरतल्पगतः प्रभुः ।
 12-053-024c आस्ते ब्रह्मर्षिभिः सार्धं ब्रह्मा देवगणैर्यथा ॥
 12-053-025a ततोऽवतीर्य गोविन्दो रथात्स च युधिष्ठिरः ।
 12-053-025c भीमो गाण्डीवधन्वा च यमौ सात्यकिरेव च ॥
 12-053-025e ऋषीनभ्यर्चयामासुः करानुद्यम्य दक्षिणान् ॥
 12-053-026a स तैः परिवृतो राजा नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ।
 12-053-026c अभ्याजगाम गाङ्गेयं ब्रह्माणमिव वासवः ॥
 12-053-027a शरतल्पे शयानं तमादित्यं पतितं यथा ।
 12-053-027c ददर्श स महाबाहुर्भयादागतसाध्वसः ॥

12-054-001 जनमेजय उवाच

- 12-054-001a धर्मात्मनि महासत्त्वे सत्यसंधे जितात्मनि ।
 12-054-001c देवव्रते महाभागे शरतल्पगतेऽच्युते ॥
 12-054-002a शयाने वीरशयने भीष्मे शंतनुनन्दने ।
 12-054-002c गाङ्गेये पुरुषव्याघ्रे पाण्डवैः पर्युपस्थिते ॥
 12-054-003a काः कथाः समवर्तन्त तस्मिन्वीरसमागमे ।
 12-054-003c हतेषु सर्वसैन्येषु तन्मे शंस महामुने ॥

12-054-004 वैशंपायन उवाच

- 12-054-004a शरतल्पगते भीष्मे कौरवाणां धुरंधरे ।
 12-054-004c आजग्मुर्दृषयः सिद्धा नारदप्रमुखा नृप ॥
 12-054-005a हतशिष्टाश्च राजानो युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 12-054-005c धृतराष्ट्रश्च कृष्णश्च भीमार्जुनयमास्तथा ॥
 12-054-006a तेऽभिगम्य महात्मानो भरतानां पितामहम् ।
 12-054-006c अन्वशोचन्त गाङ्गेयमादित्यं पतितं यथा ॥
 12-054-007a मुहूर्तमिव च ध्यात्वा नारदो देवदर्शनः ।
 12-054-007c उवाच पाण्डवान्सर्वान्हतशिष्टांश्च पार्थिवान् ॥

12-054-008a	प्राप्तकालं च आचक्षे भीष्मोऽयमनुयुज्यताम् ।
12-054-008c	अस्तमेति हि गाङ्गेयो भानुमानिव भारत ॥
12-054-009a	अयं प्राणानुत्तिसृक्षुस्तं सर्वेऽभ्येत्य पृच्छत ।
12-054-009c	कृत्स्नान्हि विविधान्धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य वेत्त्ययम् ॥
12-054-010a	एष वृद्धः पुरा लोकान्संप्राप्नोति तनुत्यजाम् ।
12-054-010c	तं शीघ्रमनुयुज्जध्वं संशयान्मनसि स्थितान् ॥
12-054-011a	एवमुक्ता नारदेन भीष्ममीयुर्नराधिपाः ।
12-054-011c	प्रष्टुं चाशक्नुवन्तस्ते वीक्षां चक्रुः परस्परम् ॥
12-054-012a	अथोवाच हृषीकेशं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
12-054-012c	नान्यस्त्वद्देवकीपुत्र शक्तः प्रष्टुं पितामहम् ॥
12-054-013a	प्रव्याहारय दुर्धर्ष त्वमग्रे मधुसूदन ।
12-054-013c	त्वं हि नस्तात सर्वेषां सर्वधर्मविदुत्तमः ॥
12-054-014a	एवमुक्तः पाण्डवेन भगवान्केशवस्तदा ।
12-054-014c	अभिगम्य दुराधर्षं प्रव्याहारयदच्युतः ॥

12-054-015 वासुदेव उवाच

12-054-015a	कच्चित्सुखेन रजनी व्युष्टा ते राजसत्तम ।
12-054-015c	विस्पष्टलक्षणा बुद्धिः कच्चिच्चोपस्थिता तव ॥
12-054-016a	कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रतिभान्ति च तेऽनघ ।
12-054-016c	न ग्लायते च हृदयं न च ते व्याकुलं मनः ॥

12-054-017 भीष्म उवाच

12-054-017a	दाहो मोहः श्रमश्चैव क्लमो ग्लानिस्तथा रुजा ।
12-054-017c	तव प्रसादाद्गोविन्द सद्यो व्यपगतानघ ॥
12-054-018a	यच्च भूतं भविष्यच्च भवच्च परमद्युते ।
12-054-018c	तत्सर्वमनुपश्यामि पाणौ फलमिवाहितम् ॥
12-054-019a	वेदोक्ताश्चैव ये धर्मा वेदान्तनिहिताश्च ये ।
12-054-019c	तान्सर्वान्संप्रपश्यामि वरदानात्तवाच्युत ॥
12-054-020a	शिष्टैश्च धर्मो यः प्रोक्तः स च मे हृदि वर्तते ।
12-054-020c	देशजातिकुलानां च धर्मज्ञोऽस्मि जनार्दन ॥
12-054-021a	चतुर्ष्वश्रमधर्मेषु योऽर्थः स च हृदि स्थितः ।
12-054-021c	राजधर्मांश्च सकलानवगच्छामि केशव ॥

- 12-054-022a यत्र यत्र च वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि जनार्दन ।
 12-054-022c तव प्रसादाद्धि शुभा मनो मे बुद्धिराविशत् ॥
 12-054-023a युवेव चास्मि संवृत्तस्त्वदनुध्यानबृंहितः ।
 12-054-023c वक्तुं श्रेयः समर्थोऽस्मि त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥
 12-054-024a स्वयं किमर्थं तु भवाञ्जश्रेयो न प्राह पाण्डवम् ।
 12-054-024c किं ते विवक्षितं चात्र तदाशु वद माधव ॥

12-054-025 वासुदेव उवाच

- 12-054-025a यशसः श्रेयसश्चैव मूलं मां विद्धि कौरव ।
 12-054-025c मत्तः सर्वेऽभिनिर्वृत्ता भावाः सदसदात्मकाः ॥
 12-054-026a शीतांशुश्चन्द्र इत्युक्ते को लोके विस्मयिष्यति ।
 12-054-026c तथैव यशसा पूर्णे मयि को विस्मयिष्यति ॥
 12-054-027a आधेयं तु मया भूयो यशस्तव महाद्युते ।
 12-054-027c ततो मे विपुला बुद्धिस्त्वयि भीष्म समाहिता ॥
 12-054-028a यावद्धि पृथिवीपाल पृथिवी स्थास्यते ध्रुवा ।
 12-054-028c तावत्तवाक्षया कीर्तिर्लोकाननु चरिष्यति ॥
 12-054-029a यच्च त्वं वक्ष्यसे भीष्म पाण्डवायानुपृच्छते ।
 12-054-029c वेदप्रवादा इव ते स्थास्यन्ति वसुधातले ॥
 12-054-030a यश्चैतेन प्रमाणेन योक्ष्यत्यात्मानमात्मना ।
 12-054-030c स फलं सर्वपुण्यानां प्रेत्य चानुभविष्यति ॥
 12-054-031a एतस्मात्कारणाद्भीष्म मतिर्दिव्या मया हि ते ।
 12-054-031c दत्ता यशो विप्रथेत कथं भूयस्तवेति ह ॥
 12-054-032a यावद्धि प्रथते लोके पुरुषस्य यशो भुवि ।
 12-054-032c तावत्तस्याक्षयं स्थानं भवतीति विनिश्चितम् ॥
 12-054-033a राजानो हतशिष्टास्त्वां राजन्नभित आसते ।
 12-054-033c धर्माननुयुयुक्षन्तस्तेभ्यः प्रब्रूहि भारत ॥
 12-054-034a भवान्हि वयसा वृद्धः श्रुताचारसमन्वितः ।
 12-054-034c कुशलो राजधर्माणां पूर्वेषामपराश्च ये ॥
 12-054-035a जन्मप्रभृति ते कश्चिद्वृजिनं न ददर्श ह ।
 12-054-035c ज्ञातारमनुधर्माणां त्वां विदुः सर्वपार्थिवाः ॥
 12-054-036a तेभ्यः पितेव पुत्रेभ्यो राजन्ब्रूहि परं नयम् ।
 12-054-036c ऋषयश्च हि देवाश्च त्वया नित्यमुपासिताः ॥

- 12-054-037a तस्माद्वक्तव्यमेवेह त्वया पश्याम्यशेषतः ।
 12-054-037c धर्माञ्जुश्रूषमाणेभ्यः पृष्टेन च सता पुनः ॥
 12-054-038a वक्तव्यं विदुषा चेति धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 12-054-038c अप्रतिब्रुवतः कष्टो दोषो हि भवति प्रभो ॥
 12-054-039a तस्मात्पुत्रैश्च पौत्रैश्च धर्मान्पृष्टः सनातनान् ।
 12-054-039c विद्वाञ्जिज्ञासमानैस्त्वं प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥
- 12-055-001 वैशंपायन उवाच**
- 12-055-001a अथाब्रवीन्महातेजा वाक्यं कौरवनन्दनः ।
 12-055-001c हन्त धर्मान्प्रवक्ष्यामि दृढे वाङ्मनसी मम ॥
 12-055-001e तव प्रसादाद्गोविन्द भूतात्मा ह्यसि शाश्वतः ॥
 12-055-002a युधिष्ठिरस्तु मां राजा धर्मान्समनुपृच्छतु ।
 12-055-002c एवं प्रीतो भविष्यामि धर्मान्वक्ष्यामि चानघ ॥
 12-055-003a यस्मिन्नाजर्षभे जाते धर्मात्मनि महात्मनि ।
 12-055-003c अहृष्यन्नृषयः सर्वे स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-004a सर्वेषां दीप्तयशसां कुरूणां धर्मचारिणाम् ।
 12-055-004c यस्य नास्ति समः कश्चित्स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-005a धृतिर्दमो ब्रह्मचर्यं क्षमा धर्मश्च नित्यदा ।
 12-055-005c यस्मिन्नोजश्च तेजश्च स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-006a सत्यं दानं तपः शौचं शान्तिर्दाक्ष्यमसंभ्रमः ।
 12-055-006c यस्मिन्नेतानि सर्वाणि स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-007a यो न कामान्न संरम्भान्न भयान्नार्थकारणात् ।
 12-055-007c कुर्यादधर्मं धर्मात्मा स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-008a संबन्धिनोऽतिथीन्भृत्यान्संश्रितोपाश्रितांश्च यः ।
 12-055-008c संमानयति सत्कृत्य स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-009a सत्यनित्यः क्षमानित्यो ज्ञाननित्योऽतिथिप्रियः ।
 12-055-009c यो ददाति सतां नित्यं स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥
 12-055-010a इज्याध्ययननित्यश्च धर्मे च निरतः सदा ।
 12-055-010c शान्तः श्रुतरहस्यश्च स मां पृच्छतु पाण्डवः ॥

12-055-011 वासुदेव उवाच

- 12-055-011a लज्जया परयोपेतो धर्मात्मा स युधिष्ठिरः ।

- 12-055-011c अभिशापभयाद्धीतो भवन्तं नोपसर्पति ॥
 12-055-012a लोकस्य कदनं कृत्वा लोकनाथो विशां पते ।
 12-055-012c अभिशापभयाद्धीतो भवन्तं नोपसर्पति ॥
 12-055-013a पूज्यान्मान्यांश्च भक्तांश्च गुरून्संबन्धिवान्धवान् ।
 12-055-013c अर्घ्यार्हानिषुभिर्हत्वा भवन्तं नोपसर्पति ॥

12-055-014 भीष्म उवाच

- 12-055-014a ब्राह्मणानां यथा धर्मो दानमध्ययनं तपः ।
 12-055-014c क्षत्रियाणां तथा कृष्ण समरे देहपातनम् ॥
 12-055-015a पितृन्पितामहान्पुत्रान्गुरून्संबन्धिवान्धवान् ।
 12-055-015c मिथ्याप्रवृत्तान्यः संख्ये निहन्याद्धर्म एव सः ॥
 12-055-016a समयत्यागिनो लुब्धान्गुरूनपि च केशव ।
 12-055-016c निहन्ति समरे पापान्क्षत्रियो यः स धर्मवित् ॥
 12-055-017a आहूतेन रणे नित्यं योद्धव्यं क्षत्रबन्धुना ।
 12-055-017c धर्म्यं स्वर्ग्यं च लोक्यं च युद्धं हि मनुरब्रवीत् ॥

12-055-018 वैशंपायन उवाच

- 12-055-018a एवमुक्तस्तु भीष्मेण धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 12-055-018c विनीतवदुपागम्य तस्थौ संदर्शनेऽग्रतः ॥
 12-055-019a अथास्य पादौ जग्राह भीष्मश्चाभिननन्द तम् ।
 12-055-019c मूर्ध्नि चैनमुपाग्राय निषीदेत्यब्रवीत्तदा ॥
 12-055-020a तमुवाचाथ गाङ्गेय ऋषभः सर्वधन्विनाम् ।
 12-055-020c पृच्छ मां तात विस्रब्धं मा भैस्त्वं कुरुसत्तम ॥

12-056-001 वैशंपायन उवाच

- 12-056-001a प्रणिपत्य हृषीकेशमभिवाद्य पितामहम् ।
 12-056-001c अनुमान्य गुरून्सर्वान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
 12-056-002a राज्यं वै परमो धर्म इति धर्मविदो विदुः ।
 12-056-002c महान्तमेतं भारं च मन्ये तद्ब्रूहि पार्थिव ॥
 12-056-003a राजधर्मान्विशेषेण कथयस्व पितामह ।
 12-056-003c सर्वस्य जीवलोकस्य राजधर्माः परायणम् ॥
 12-056-004a त्रिवर्गोऽत्र समासक्तो राजधर्मेषु कौरव ।
 12-056-004c मोक्षधर्मश्च विस्पष्टः सकलोऽत्र समाहितः ॥

12-056-005a	यथा हि रश्मयोऽश्वस्य द्विरदस्याङ्कुशो यथा ।
12-056-005c	नरेन्द्रधर्मो लोकस्य तथा प्रग्रहणं स्मृतम् ॥
12-056-006a	अत्र वै संप्रमूढे तु धर्मे राजर्षिसेविते ।
12-056-006c	लोकस्य संस्था न भवेत्सर्वं च व्याकुलं भवेत् ॥
12-056-007a	उदयन्हि यथा सूर्यो नाशयत्यासुरं तमः ।
12-056-007c	राजधर्मास्तथालोक्यामाक्षिपन्त्यशुभां गतिम् ॥
12-056-008a	तदग्रे राजधर्माणामर्थतत्त्वं पितामह ।
12-056-008c	प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ त्वं हि बुद्धिमतां वरः ॥
12-056-009a	आगमश्च परस्त्वत्तः सर्वेषां नः परंतप ।
12-056-009c	भवन्तं हि परं बुद्धौ वासुदेवोऽभिमन्यते ॥

12-056-010 भीष्म उवाच

12-056-010a	नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
12-056-010c	ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
12-056-011a	शृणु कात्स्नर्येन मत्तस्त्वं राजधर्मान्युधिष्ठिर ।
12-056-011c	निरुच्यमानान्नियतो यच्चान्यदभिवाञ्छसि ॥
12-056-012a	आदावेव कुरुश्रेष्ठ राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
12-056-012c	देवतानां द्विजानां च वर्तितव्यं यथाविधि ॥
12-056-013a	दैवतान्यर्चयित्वा हि ब्राह्मणांश्च कुरुद्वह ।
12-056-013c	आनृण्यं याति धर्मस्य लोकेन च स मान्यते ॥
12-056-014a	उत्थाने च सदा पुत्र प्रयतेथा युधिष्ठिर ।
12-056-014c	न ह्युत्थानमृते दैवं राज्ञामर्थप्रसिद्धये ॥
12-056-015a	साधारणं द्वयं ह्येतदैवमुत्थानमेव च ।
12-056-015c	पौरुषं हि परं मन्ये दैवं निश्चित्यमुच्यते ॥
12-056-016a	विपन्ने च समारम्भे संतापं मा स्म वै कृथाः ।
12-056-016c	घटते विनयस्तात राज्ञामेष नयः परः ॥
12-056-017a	न हि सत्यादृते किञ्चिद्राज्ञां वै सिद्धिकारणम् ।
12-056-017c	सत्ये हि राजा निरतः प्रेत्य चेह च नन्दति ॥
12-056-018a	ऋषीणामपि राजेन्द्र सत्यमेव परं धनम् ।
12-056-018c	तथा राज्ञः परं सत्यान्नान्यद्विश्वासकारणम् ॥
12-056-019a	गुणवाञ्छीलवान्दान्तो मृदुर्धर्म्यो जितेन्द्रियः ।
12-056-019c	सुदर्शः स्थूललक्ष्यश्च न भ्रश्येत सदा श्रियः ॥

12-056-020a	आर्जवं सर्वकार्येषु श्रयेथाः कुरुनन्दन ।
12-056-020c	पुनर्नयविचारेण त्रयीसंवरणेन च ॥
12-056-021a	मृदुर्हि राजा सततं लङ्घ्यो भवति सर्वशः ।
12-056-021c	तीक्ष्णाच्चोद्विजते लोकस्तस्मादुभयमाचर ॥
12-056-022a	अदण्ड्याश्चैव ते नित्यं विप्राः स्युर्ददतां वर ।
12-056-022c	भूतमेतत्परं लोके ब्राह्मणा नाम भारत ॥
12-056-023a	मनुना चापि राजेन्द्र गीतौ श्लोकौ महात्मना ।
12-056-023c	धर्मेषु स्वेषु कौरव्य हृदि तौ कर्तुमर्हसि ॥
12-056-024a	अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
12-056-024c	तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥
12-056-025a	अयो हन्ति यदाश्मानमग्निश्चापोऽभिपद्यते ।
12-056-025c	ब्रह्म च क्षत्रियो द्वेष्टि तदा सीदन्ति ते त्रयः ॥
12-056-026a	एतज्ज्ञात्वा महाराज नमस्या एव ते द्विजाः ।
12-056-026c	भौमं ब्रह्म द्विजश्रेष्ठा धारयन्ति शमान्विताः ॥
12-056-027a	एवं चैव नरव्याघ्र लोकतन्त्रविघातकाः ।
12-056-027c	निग्राह्या एव सततं बाहुभ्यां ये स्युरीदृशाः ॥
12-056-028a	श्लोकौ चोशनसा गीतौ पुरा तात महर्षिणा ।
12-056-028c	तौ निबोध महाप्राज्ञ त्वमेकाग्रमना नृप ॥
12-056-029a	उद्यम्य शस्त्रमायान्तमपि वेदान्तगं रणे ।
12-056-029c	निगृह्णीयात्स्वधर्मेण धर्मापेक्षी नरेश्वरः ॥
12-056-030a	विनश्यमानं धर्मं हि यो रक्षति स धर्मवित् ।
12-056-030c	न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तं मनुमृच्छति ॥
12-056-031a	एवं चैव नरश्रेष्ठ रक्षया एव द्विजातयः ।
12-056-031c	स्वपराद्भानपि हि तान्विषयान्ते समुत्सृजेत् ॥
12-056-032a	अभिशस्तमपि ह्येषां कृपायीत विशां पते ।
12-056-032c	ब्रह्मघ्ने गुरुतल्पे च भ्रूणहत्ये तथैव च ॥
12-056-033a	राजद्विष्टे च विप्रस्य विषयान्ते विसर्जनम् ।
12-056-033c	विधीयते न शारीरं भयमेषां कदाचन ॥
12-056-034a	दयिताश्च नरास्ते स्युर्नित्यं पुरुषसत्तम ।
12-056-034c	न कोशः परमो ह्यन्यो राज्ञां पुरुषसंचयात् ॥
12-056-035a	दुर्गेषु च महाराज षट्सु ये शास्त्रनिश्चिताः ।

12-056-035c	सर्वेषु तेषु मन्यन्ते नरदुर्गं सुदुस्तरम् ॥
12-056-036a	तस्मान्नित्यं दया कार्या चातुर्वर्ण्ये विपश्चिता ।
12-056-036c	धर्मात्मा सत्यवाक्चैव राजा रञ्जयति प्रजाः ॥
12-056-037a	न च क्षान्तेन ते भाव्यं नित्यं पुरुषसत्तम ।
12-056-037c	अधर्म्यो हि मृदू राजा क्षमावानिव कुञ्जरः ॥
12-056-038a	बार्हस्पत्ये च शास्त्रे वै श्लोका विनियताः पुरा ।
12-056-038c	अस्मिन्नर्थे महाराज तन्मे निगदतः शृणु ॥
12-056-039a	क्षममाणं नृपं नित्यं नीचः परिभवेज्जनः ।
12-056-039c	हस्तियन्ता गजस्येव शिर एवारुरुक्षति ॥
12-056-040a	तस्मान्नैव मृदुर्नित्यं तीक्ष्णो वापि भवेन्नृपः ।
12-056-040c	वसन्तेऽर्क इव श्रीमान्न शीतो न च घर्मदः ॥
12-056-041a	प्रत्यक्षेणानुमानेन तथौपम्योपदेशतः ।
12-056-041c	परीक्ष्यास्ते महाराज स्वे परे चैव सर्वदा ॥
12-056-042a	व्यसनानि च सर्वाणि त्यजेथा भूरिदक्षिण ।
12-056-042c	न चैव न प्रयुञ्जीत सङ्गं तु परिवर्जयेत् ॥
12-056-043a	नित्यं हि व्यसनी लोके परिभूतो भवत्युत ।
12-056-043c	उद्वेजयति लोकं चाप्यतिद्वेषी महीपतिः ॥
12-056-044a	भवितव्यं सदा राज्ञा गर्भिणीसहधर्मिणा ।
12-056-044c	कारणं च महाराज शृणु येनेदमिष्यते ॥
12-056-045a	यथा हि गर्भिणी हित्वा स्वं प्रियं मनसोऽनुगम् ।
12-056-045c	गर्भस्य हितमाधत्ते तथा राज्ञाप्यसंशयम् ॥
12-056-046a	वर्तितव्यं कुरुश्रेष्ठ नित्यं धर्मानुवर्तिना ।
12-056-046c	स्वं प्रियं समभित्यज्य यद्यल्लोकहितं भवेत् ॥
12-056-047a	न संत्याज्यं च ते धैर्यं कदाचिदपि पाण्डव ।
12-056-047c	धीरस्य स्पष्टदण्डस्य न ह्याज्ञा प्रतिहन्यते ॥
12-056-048a	परिहासश्च भृत्यैस्ते न नित्यं वदतां वर ।
12-056-048c	कर्तव्यो राजशार्दूल दोषमत्र हि मे शृणु ॥
12-056-049a	अवमन्यन्ति भर्तारं संहर्षादुपजीविनः ।
12-056-049c	स्वे स्थाने न च तिष्ठन्ति लङ्घयन्ति हि तद्वचः ॥
12-056-050a	प्रेष्यमाणा विकल्पन्ते गुह्यं चाप्यनुयुञ्जते ।
12-056-050c	अयाच्यं चैव याचन्तेऽभोज्यान्याहारयन्ति च ॥

- 12-056-051a क्रुध्यन्ति परिदीप्यन्ति भूमिमध्यासतेऽस्य च ।
 12-056-051c उत्कोचैर्वज्जनाभिश्च कार्याण्यनुविहन्ति च ॥
 12-056-052a जर्जरं चास्य विषयं कुर्वन्ति प्रतिरूपकैः ।
 12-056-052c स्त्रीरक्षिभिश्च सज्जन्ते तुल्यवेषा भवन्ति च ॥
 12-056-053a वातं च ष्ठीवनं चैव कुर्वते चास्य संनिधौ ।
 12-056-053c निर्लज्जा नरशार्दूल व्याहरन्ति च तद्वचः ॥
 12-056-054a हयं वा दन्तिनं वापि रथं नृपतिसंमतम् ।
 12-056-054c अधिरोहन्त्यनादृत्य हर्षुले पार्थिवे मृदौ ॥
 12-056-055a इदं ते दुष्करं राजन्निदं ते दुर्विचेष्टितम् ।
 12-056-055c इत्येवं सुहृदो नाम ब्रुवन्ति परिषद्गताः ॥
 12-056-056a क्रुद्धे चास्मिन्हसन्त्येव न च हृष्यन्ति पूजिताः ।
 12-056-056c संघर्षशीलाश्च सदा भवन्त्यन्योन्यकारणात् ॥
 12-056-057a विस्रंसयन्ति मन्त्रं च विवृण्वन्ति च दुष्कृतम् ।
 12-056-057c लीलया चैव कुर्वन्ति सावज्ञास्तस्य शासनम् ॥
 12-056-057e अलंकरणभोज्यं च तथा स्नानानुलेपनम् ॥
 12-056-058a हेलमाना नरव्याघ्र स्वस्थास्तस्योपशृण्वते ।
 12-056-058c निन्दन्ति स्वानधीकारान्संत्यजन्ति च भारत ॥
 12-056-059a न वृत्त्या परितुष्यन्ति राजदेयं हरन्ति च ।
 12-056-059c क्रीडितुं तेन चेच्छन्ति ससूत्रेणेव पक्षिणा ॥
 12-056-059e अस्मत्प्रणेयो राजेति लोके चैव वदन्त्युत ॥
 12-056-060a एते चैवापरे चैव दोषाः प्रादुर्भवन्त्युत ।
 12-056-060c नृपतौ मार्दवोपेते हर्षुले च युधिष्ठिर ॥

12-057-001 भीष्म उवाच

- 12-057-001a नित्योद्युक्तेन वै राज्ञा भवितव्यं युधिष्ठिर ।
 12-057-001c प्रशाम्यते च राजा हि नारीवोद्यमवर्जितः ॥
 12-057-002a भगवानुशना चाह श्लोकमत्र विशां पते ।
 12-057-002c तमिहैकमना राजन्नादतस्त्वं निबोध मे ॥
 12-057-003a द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव ।
 12-057-003c राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
 12-057-004a तदेतन्नरशार्दूल हृदि त्वं कर्तुमर्हसि ।
 12-057-004c संधेयानपि संधत्स्व विरोध्यांश्च विरोधय ॥

12-057-005a	सप्ताङ्गे यश्च ते राज्ये वैपरीत्यं समाचरेत् ।
12-057-005c	गुरुर्वा यदि वा मित्रं प्रतिहन्तव्य एव सः ॥
12-057-006a	मरुत्तेन हि राज्ञायं गीतः श्लोकः पुरातनः ।
12-057-006c	राज्याधिकारे राजेन्द्र बृहस्पतिमतः पुरा ॥
12-057-007a	गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
12-057-007c	उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥
12-057-008a	बाहोः पुत्रेण राज्ञा च सगरेणेह धीमता ।
12-057-008c	असमञ्जाः सुतो ज्येष्ठस्त्यक्तः पौरहितैषिणा ॥
12-057-009a	असमञ्जाः सरय्वां प्राक्पौराणां बालकान्नुप ।
12-057-009c	न्यमज्जयदतः पित्रा निर्भर्त्स्य स विवासितः ॥
12-057-010a	ऋषिणोद्दालकेनापि श्वेतकेतुर्महातपाः ।
12-057-010c	मिथ्या विप्रानुपचरन्संत्यक्तो दयितः सुतः ॥
12-057-011a	लोकरञ्जनमेवात्र राज्ञां धर्मः सनातनः ।
12-057-011c	सत्यस्य रक्षणं चैव व्यवहारस्य चार्जवम् ॥
12-057-012a	न हिंस्यात्परवित्तानि देयं काले च दापयेत् ।
12-057-012c	विक्रान्तः सत्यवाक्क्षान्तो नृपो न चलते पथः ॥
12-057-013a	गुप्तमन्त्रो जितक्रोधो शास्त्रार्थगतनिश्चयः ।
12-057-013c	धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च सततं रतः ॥
12-057-014a	त्रय्या संवृतरन्ध्रश्च राजा भवितुमर्हति ।
12-057-014c	वृजिनस्य नरेन्द्राणां नान्यत्संवरणात्परम् ॥
12-057-015a	चातुर्वर्ण्यस्य धर्माश्च रक्षितव्या महीक्षिता ।
12-057-015c	धर्मसंकररक्षा हि राज्ञां धर्मः सनातनः ॥
12-057-016a	न विश्वसेच्च नृपतिर्न चात्यर्थं न विश्वसेत् ।
12-057-016c	षाड्गुण्यगुणदोषांश्च नित्यं बुद्ध्यावलोकयेत् ॥
12-057-017a	द्विट्छिद्रदर्शी नृपतिर्नित्यमेव प्रशस्यते ।
12-057-017c	त्रिवर्गविदितार्थश्च युक्तचारोपधिश्च यः ॥
12-057-018a	कोशस्योपार्जनरतिर्यमवैश्रवणोपमः ।
12-057-018c	वेत्ता च दशवर्गस्य स्थानवृद्धिक्षयात्मनः ॥
12-057-019a	अभृतानां भवेद्धर्ता भृतानां चान्ववेक्षकः ।
12-057-019c	नृपतिः सुमुखश्च स्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥
12-057-020a	उपासिता च वृद्धानां जिततन्द्रीरलोलुपः ।

12-057-020c	सतां वृत्ते स्थितमतिः सन्तो ह्याचारदर्शिनः ॥
12-057-021a	न चाददीत वित्तानि सतां हस्तात्कदाचन ।
12-057-021c	असद्भ्यस्तु समादद्यात्सद्भ्यः संप्रतिपादयेत् ॥
12-057-022a	स्वयं प्रहर्तादाता च वश्यात्मा वश्यसाधनः ।
12-057-022c	काले दाता च भोक्ता च शुद्धाचारस्तथैव च ॥
12-057-023a	शूरान्भक्तानसंहार्यान्कुले जातानरोगिणः ।
12-057-023c	शिष्टाज्शिष्टाभिसंबन्धान्मानिनो नावमानिनः ॥
12-057-024a	विद्याविदो लोकविदः परलोकान्ववेक्षकान् ।
12-057-024c	धर्मेषु निरतान्साधून्चलानचलानिव ॥
12-057-025a	सहायान्सततं कुर्याद्राजा भूतिपुरस्कृतः ।
12-057-025c	तैस्तुल्यश्च भवेद्भोगैश्छत्रमात्राज्ञयाधिकः ॥
12-057-026a	प्रत्यक्षा च परोक्षा च वृत्तिश्चास्य भवेत्सदा ।
12-057-026c	एवं कृत्वा नरेन्द्रो हि न खेदमिह विन्दति ॥
12-057-027a	सर्वातिशङ्की नृपतिर्यश्च सर्वहरो भवेत् ।
12-057-027c	स क्षिप्रमनृजुर्लुब्धः स्वजनेनैव बाध्यते ॥
12-057-028a	शुचिस्तु पृथिवीपालो लोकचित्तग्रहे रतः ।
12-057-028c	न पतत्यरिभिर्ग्रस्तः पतितश्चावतिष्ठते ॥
12-057-029a	अक्रोधनोऽथाव्यसनी मृदुदण्डो जितेन्द्रियः ।
12-057-029c	राजा भवति भूतानां विश्वास्यो हिमवानिव ॥
12-057-030a	प्राज्ञो न्यायगुणोपेतः पररन्ध्रेषु तत्परः ।
12-057-030c	सुदर्शः सर्ववर्णानां नयापनयवित्तथा ॥
12-057-031a	क्षिप्रकारी जितक्रोधः सुप्रसादो महामनाः ।
12-057-031c	अरोगप्रकृतिर्युक्तः क्रियावानविकल्थनः ॥
12-057-032a	आरब्धान्येव कार्याणि न पर्यवसितानि च ।
12-057-032c	यस्य राज्ञः प्रदृश्यन्ते स राजा राजसत्तमः ॥
12-057-033a	पुत्रा इव पितुर्गोहे विषये यस्य मानवाः ।
12-057-033c	निर्भया विचरिष्यन्ति स राजा राजसत्तमः ॥
12-057-034a	अगूढविभवा यस्य पौरा राष्ट्रनिवासिनः ।
12-057-034c	नयापनयवेत्तारः स राजा राजसत्तमः ॥
12-057-035a	स्वकर्मनिरता यस्य जना विषयवासिनः ।
12-057-035c	असंघातरता दान्ताः पाल्यमाना यथाविधि ॥

- 12-057-036a वश्या नेया विनीताश्च न च संघर्षशीलिनः ।
 12-057-036c विषये दानरुचयो नरा यस्य स पार्थिवः ॥
 12-057-037a न यस्य कूटकपटं न माया न च मत्सरः ।
 12-057-037c विषये भूमिपालस्य तस्य धर्मः सनातनः ॥
 12-057-038a यः सत्करोति ज्ञानानि नेयः पौरहिते रतः ।
 12-057-038c सतां धर्मानुगस्त्यागी स राजा राज्यमर्हति ॥
 12-057-039a यस्य चारश्च मन्त्रश्च नित्यं चैव कृताकृते ।
 12-057-039c न ज्ञायते हि रिपुभिः स राजा राज्यमर्हति ॥
 12-057-040a श्लोकश्चायं पुरा गीतो भार्गवेण महात्मना ।
 12-057-040c आख्याते रामचरिते नृपतिं प्रति भारत ॥
 12-057-041a राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।
 12-057-041c राजन्यसति लोकस्य कुतो भार्या कुतो धनम् ॥
 12-057-042a तद्राजत्राजसिंहानां नान्यो धर्मः सनातनः ।
 12-057-042c ऋते रक्षां सुविस्पष्टां रक्षा लोकस्य धारणम् ॥
 12-057-043a प्राचेतसेन मनुना श्लोकौ चेमावुदाहृतौ ।
 12-057-043c राजधर्मेषु राजेन्द्र ताविहैकमनाः शृणु ॥
 12-057-044a षडेतान्पुरुषो जह्याद्भिन्नां नावमिवार्णवे ।
 12-057-044c अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥
 12-057-045a अरक्षितारं राजानं भार्या चाप्रियवादिनीम् ।
 12-057-045c ग्रामकामं च गोपालं वनकामं च नापितम् ॥

12-058-001 भीष्म उवाच

- 12-058-001a एतत्ते राजधर्माणां नवनीतं युधिष्ठिर ।
 12-058-001c बृहस्पतिर्हि भगवान्नान्यं धर्मं प्रशंसति ॥
 12-058-002a विशालाक्षश्च भगवान्काव्यश्चैव महातपाः ।
 12-058-002c सहस्राक्षो महेन्द्रश्च तथा प्राचेतसो मनुः ॥
 12-058-003a भरद्वाजश्च भगवांस्तथा गौरशिरा मुनिः ।
 12-058-003c राजशास्त्रप्रणेतारो ब्रह्मण्या ब्रह्मवादिनः ॥
 12-058-004a रक्षामेव प्रशंसन्ति धर्मं धर्मभृतां वर ।
 12-058-004c राज्ञां राजीवताम्राक्ष साधनं चात्र वै शृणु ॥
 12-058-005a चारश्च प्रणिधिश्चैव काले दानममत्सरः ।
 12-058-005c युक्त्यादानं न चादानमयोगेन युधिष्ठिर ॥

12-058-006a	सतां संग्रहणं शौर्यं दाक्ष्यं सत्यं प्रजाहितम् ।
12-058-006c	अनार्जवैरार्जवैश्च शत्रुपक्षस्य भेदनम् ॥
12-058-007a	साधूनामपरित्यागः कुलीनानां च धारणम् ।
12-058-007c	निचयश्च निचेयानां सेवा बुद्धिमतामपि ॥
12-058-008a	बलानां हर्षणं नित्यं प्रजानामन्ववेक्षणम् ।
12-058-008c	कार्येष्वखेदः कोशस्य तथैव च विवर्धनम् ॥
12-058-009a	पुरगुप्तिरविश्वासः पौरसंघातभेदनम् ।
12-058-009c	केतनानां च जीर्णानामवेक्षा चैव सीदताम् ॥
12-058-010a	द्विविधस्य च दण्डस्य प्रयोगः कालचोदितः ।
12-058-010c	अरिमध्यस्थमित्राणां यथावच्चान्ववेक्षणम् ॥
12-058-011a	उपजापश्च भृत्यानामात्मनः परदर्शनात् ।
12-058-011c	अविश्वासः स्वयं चैव परस्याश्वासनं तथा ॥
12-058-012a	नीतिधर्मानुसरणं नित्यमुत्थानमेव च ।
12-058-012c	रिपूणामनवज्ञानं नित्यं चानार्यवर्जनम् ॥
12-058-013a	उत्थानं हि नरेन्द्राणां बृहस्पतिरभाषत ।
12-058-013c	राजधर्मस्य यन्मूलं श्लोकांश्चात्र निबोध मे ॥
12-058-014a	उत्थानेनामृतं लब्धमुत्थानेनासुरा हताः ।
12-058-014c	उत्थानेन महेन्द्रेण श्रैष्ठ्यं प्राप्तं दिवीह च ॥
12-058-015a	उत्थानधीरः पुरुषो वाग्धीरानधितिष्ठति ।
12-058-015c	उत्थानधीरं वाग्धीरा रमयन्त उपासते ॥
12-058-016a	उत्थानहीनो राजा हि बुद्धिमानपि नित्यशः ।
12-058-016c	धर्षणीयो रिपूणां स्याद्भुजंग इव निर्विषः ॥
12-058-017a	न च शत्रुरवज्ञेयो दुर्बलोऽपि बलीयसा ।
12-058-017c	अल्पोऽपि हि दहत्यग्निर्विषमल्पं हिनस्ति च ॥
12-058-018a	एकाश्चेनापि संभूतः शत्रुर्दुर्गसमाश्रितः ।
12-058-018c	तं तं तापयते देशमपि राज्ञः समृद्धिनः ॥
12-058-019a	राज्ञो रहस्यं यद्वाक्यं जयार्थं लोकसंग्रहः ।
12-058-019c	हृदि यच्चास्य जिह्वां स्यात्कारणार्थं च यद्भवेत् ॥
12-058-020a	यच्चास्य कार्यं वृजिनमार्जवेनैव धार्यते ।
12-058-020c	दम्भनार्थाय लोकस्य धर्मिष्ठामाचरेत्क्रियाम् ॥
12-058-021a	राज्यं हि सुमहत्तन्त्रं दुर्धार्यमकृतात्मभिः ।

- 12-058-021c न शक्यं मृदुना वोढुमाघातस्थानमुत्तमम् ॥
 12-058-022a राज्यं सर्वामिषं नित्यमार्जवेनेह धार्यते ।
 12-058-022c तस्मान्मिश्रेण सततं वर्तितव्यं युधिष्ठिर ॥
 12-058-023a यद्यप्यस्य विपत्तिः स्याद्रक्षमाणस्य वै प्रजाः ।
 12-058-023c सोऽप्यस्य विपुलो धर्म एवंवृत्ता हि भूमिपाः ॥
 12-058-024a एष ते राजधर्माणां लेशः समनुवर्णितः ।
 12-058-024c भूयस्ते यत्र संदेहस्तद्ब्रूहि वदतां वर ॥
- 12-058-025 वैशंपायन उवाच**
- 12-058-025a ततो व्यासश्च भगवान्देवस्थानोऽश्मना सह ।
 12-058-025c वासुदेवः कृपश्चैव सात्यकिः संजयस्तथा ॥
 12-058-026a साधु साध्विति संहृष्टाः पुष्यमाणैरिवाननैः ।
 12-058-026c अस्तुवंस्ते नरव्याघ्रं भीष्मं धर्मभृतां वरम् ॥
 12-058-027a ततो दीनमना भीष्ममुवाच कुरुसत्तमः ।
 12-058-027c नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां पादौ तस्य शनैः स्पृशन् ॥
 12-058-028a श्व इदानीं स्वसंदेहं प्रक्ष्यामि त्वा पितामह ।
 12-058-028c उपैति सविताप्यस्तं रसमापीय पार्थिवम् ॥
 12-058-029a ततो द्विजातीनभिवाद्य केशवः; कृपश्च ते चैव युधिष्ठिरादयः ।
 12-058-029c प्रदक्षिणीकृत्य महानदीसुतं; ततो रथानारुरुर्मुदा युताः ॥
 12-058-030a दृषद्वतीं चाप्यवगाह्य सुव्रताः; कृतोदकार्याः कृतजप्यमङ्गलाः ।
 12-058-030c उपास्य संध्यां विधिवत्परंतपा;स्ततः पुरं ते विविशुर्गजाह्वयम् ॥

12-059-001 वैशंपायन उवाच

- 12-059-001a ततः काल्यं समुत्थाय कृतपौर्वाह्निकक्रियाः ।
 12-059-001c ययुस्ते नगराकारै रथैः पाण्डवयादवाः ॥
 12-059-002a प्रपद्य च कुरुक्षेत्रं भीष्ममासाद्य चानघम् ।
 12-059-002c सुखां च रजनीं पृष्ट्वा गाङ्गेयं रथिनां वरम् ॥
 12-059-003a व्यासादीनभिवाद्यर्षीन्सर्वैस्तैश्चाभिनन्दिताः ।
 12-059-003c निषेदुरभितो भीष्मं परिवार्य समन्ततः ॥
 12-059-004a ततो राजा महातेजा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 12-059-004c अब्रवीत्प्राञ्जलिभीष्मं प्रतिपूज्याभिवाद्य च ॥
 12-059-005a य एष राजा-राजेति शब्दश्चरति भारत ।

12-059-005c	कथमेष समुत्पन्नस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
12-059-006a	तुल्यपाणिशिरोग्रीवस्तुल्यबुद्धीन्द्रियात्मकः ।
12-059-006c	तुल्यदुःखसुखात्मा च तुल्यपृष्ठभुजोदरः ॥
12-059-007a	तुल्यशुक्रास्थिमज्जश्च तुल्यमांसासृगेव च ।
12-059-007c	निःश्वासोच्छवासतुल्यश्च तुल्यप्राणशरीरवान् ॥
12-059-008a	समानजन्ममरणः समः सर्वगुणैर्नृणाम् ।
12-059-008c	विशिष्टबुद्धीज्शूरांश्च कथमेकोऽधितिष्ठति ॥
12-059-009a	कथमेको महीं कृत्स्नां वीरशूरार्यसंकुलाम् ।
12-059-009c	रक्षत्यपि च लोकोऽस्य प्रसादमभिवाञ्छति ॥
12-059-010a	एकस्य च प्रसादेन कृत्स्नो लोकः प्रसीदति ।
12-059-010c	व्याकुलेनाकुलः सर्वो भवतीति विनिश्चयः ॥
12-059-011a	एतदिच्छाम्यहं सर्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
12-059-011c	श्रोतुं तन्मे यथातत्त्वं प्रब्रूहि वदतां वर ॥
12-059-012a	नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति विशां पते ।
12-059-012c	यदेकस्मिज्जगत्सर्वं देववद्याति संनतिम् ॥

12-059-013 भीष्म उवाच

12-059-013a	नियतस्त्वं नरश्रेष्ठ शृणु सर्वमशेषतः ।
12-059-013c	यथा राज्यं समुत्पन्नमादौ कृतयुगेऽभवत् ॥
12-059-014a	नैव राज्यं न राजासीन्न दण्डो न च दाण्डिकः ।
12-059-014c	धर्मेणैव प्रजाः सर्वा रक्षन्ति च परस्परम् ॥
12-059-015a	पालयानास्तथान्योन्यं नरा धर्मेण भारत ।
12-059-015c	खेदं परममाजग्मुस्ततस्तान्मोह आविशत् ॥
12-059-016a	ते मोहवशमापन्ना मानवा मनुजर्षभ ।
12-059-016c	प्रतिपत्तिविमोहाच्च धर्मस्तेषामनीनशत् ॥
12-059-017a	नष्टायां प्रतिपत्तौ तु मोहवश्या नरास्तदा ।
12-059-017c	लोभस्य वशमापन्नाः सर्वे भारतसत्तम ॥
12-059-018a	अप्राप्तस्याभिमर्शं तु कुर्वन्तो मनुजास्ततः ।
12-059-018c	कामो नामापरस्तत्र समपद्यत वै प्रभो ॥
12-059-019a	तांस्तु कामवशं प्राप्तान्नागो नाम समस्पृशत् ।
12-059-019c	रक्ताश्च नाभ्यजानन्त कार्याकार्यं युधिष्ठिर ॥
12-059-020a	अगम्यागमनं चैव वाच्यावाच्यं तथैव च ।

12-059-020c	भक्ष्याभक्ष्यं च राजेन्द्र दोषादोषं च नात्यजन् ॥
12-059-021a	विप्लुते नरलोकेऽस्मिंस्ततो ब्रह्म ननाश ह ।
12-059-021c	नाशाच्च ब्रह्मणो राजन्धर्मो नाशमथागमत् ॥
12-059-022a	नष्टे ब्रह्मणि धर्मे च देवास्त्रासमथागमन् ।
12-059-022c	ते त्रस्ता नरशार्दूल ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥
12-059-023a	प्रपद्य भगवन्तं ते देवा लोकपितामहम् ।
12-059-023c	ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे दुःखशोकभयार्दिताः ॥
12-059-024a	भगवन्नरलोकस्थं नष्टं ब्रह्म सनातनम् ।
12-059-024c	लोभमोहादिभिर्भावैस्ततो नो भयमाविशत् ॥
12-059-025a	ब्रह्मणश्च प्रणाशेन धर्मोऽप्यनशदीश्वर ।
12-059-025c	ततः स्म समतां याता मर्त्यैस्त्रिभुवनेश्वर ॥
12-059-026a	अधो हि वर्षमस्माकं मर्त्यास्तूर्ध्वप्रवर्षिणः ।
12-059-026c	क्रियाव्युपरमात्तेषां ततोऽगच्छाम संशयम् ॥
12-059-027a	अत्र निःश्रेयसं यन्नस्तद्ध्यायस्व पितामह ।
12-059-027c	त्वत्प्रभावसमुत्थोऽसौ प्रभावो नो विनश्यति ॥
12-059-028a	तानुवाच सुरान्सर्वान्स्वयंभूर्भगवांस्ततः ।
12-059-028c	श्रेयोऽहं चिन्तयिष्यामि व्येतु वो भीः सुरर्षभाः ॥
12-059-029a	ततोऽध्यायसहस्राणां शतं चक्रे स्वबुद्धिजम् ।
12-059-029c	यत्र धर्मस्तथैवार्थः कामश्चैवानुवर्णितः ॥
12-059-030a	त्रिवर्ग इति विख्यातो गण एष स्वयंभुवा ।
12-059-030c	चतुर्थो मोक्ष इत्येव पृथगर्थः पृथग्गणः ॥
12-059-031a	मोक्षस्यापि त्रिवर्गोऽन्यः प्रोक्तः सत्त्वं रजस्तमः ।
12-059-031c	स्थानं वृद्धिः क्षयश्चैव त्रिवर्गश्चैव दण्डजः ॥
12-059-032a	आत्मा देशश्च कालश्चाप्युपायाः कृत्यमेव च ।
12-059-032c	सहायाः कारणं चैव षड्वर्गो नीतिजः स्मृतः ॥
12-059-033a	त्रयी चान्वीक्षिकी चैव वार्ता च भरतर्षभ ।
12-059-033c	दण्डनीतिश्च विपुला विद्यास्तत्र निदर्शिताः ॥
12-059-034a	अमात्यरक्षाप्रणिधी राजपुत्रस्य रक्षणम् ।
12-059-034c	चारश्च विविधोपायः प्रणिधिश्च पृथग्विधः ॥
12-059-035a	साम चोपप्रदानं च भेदो दण्डश्च पाण्डव ।
12-059-035c	उपेक्षा पञ्चमी चात्र कात्स्नर्येन समुदाहृता ॥

12-059-036a	मन्त्रश्च वर्णितः कृत्स्नस्तथा भेदार्थ एव च ।
12-059-036c	विभ्रंशश्चैव मन्त्रस्य सिद्ध्यसिद्ध्योश्च यत्फलम् ॥
12-059-037a	संधिश्च विविधाभिख्यो हीनो मध्यस्तथोत्तमः ।
12-059-037c	भयसत्कारवित्ताख्यः कात्स्न्येन परिवर्णितः ॥
12-059-038a	यात्राकालाश्च चत्वारस्त्रिवर्गस्य च विस्तरः ।
12-059-038c	विजयो धर्मयुक्तश्च तथार्थविजयश्च ह ॥
12-059-039a	आसुरश्चैव विजयस्तथा कात्स्न्येन वर्णितः ।
12-059-039c	लक्षणं पञ्चवर्गस्य त्रिविधं चात्र वर्णितम् ॥
12-059-040a	प्रकाशश्चाप्रकाशश्च दण्डोऽथ परिशब्दितः ।
12-059-040c	प्रकाशोऽष्टविधस्तत्र गुह्यस्तु बहुविस्तरः ॥
12-059-041a	रथा नागा हयाश्चैव पादाताश्चैव पाण्डव ।
12-059-041c	विष्टिर्नावश्चराश्चैव देशिकाः पथि चाष्टकम् ॥
12-059-042a	अङ्गान्येतानि कौरव्य प्रकाशानि बलस्य तु ।
12-059-042c	जङ्गमाजङ्गमाश्चोक्ताश्चूर्णयोगा विषादयः ॥
12-059-043a	स्पर्शं चाभ्यवहार्यं चाप्युपांशुर्विविधः स्मृतः ।
12-059-043c	अरिर्मित्रमुदासीन इत्येतेऽप्यनुवर्णिताः ॥
12-059-044a	कृत्स्ना मार्गगुणाश्चैव तथा भूमिगुणाश्च ह ।
12-059-044c	आत्मरक्षणमाश्वासः स्पशानां चान्ववेक्षणम् ॥
12-059-045a	कल्पना विविधाश्चापि नृनागरथवाजिनाम् ।
12-059-045c	व्यूहाश्च विविधाभिख्या विचित्रं युद्धकौशलम् ॥
12-059-046a	उत्पाताश्च निपाताश्च सुयुद्धं सुपलायनम् ।
12-059-046c	शस्त्राणां पायनज्ञानं तथैव भरतर्षभ ॥
12-059-047a	बलव्यसनमुक्तं च तथैव बलहर्षणम् ।
12-059-047c	पीडनास्कन्दकालश्च भयकालश्च पाण्डव ॥
12-059-048a	तथा खातविधानं च योगसंचार एव च ।
12-059-048c	चौराटव्यबलैश्चोग्रैः परराष्ट्रस्य पीडनम् ॥
12-059-049a	अग्निदैर्गरदैश्चैव प्रतिरूपकचारकैः ।
12-059-049c	श्रेणिमुख्योपजापेन वीरुधश्छेदनेन च ॥
12-059-050a	दूषणेन च नागानामाशङ्काजननेन च ।
12-059-050c	आरोधनेन भक्तस्य पथश्चोपार्जनेन च ॥
12-059-051a	सप्ताङ्गस्य च राज्यस्य हासवृद्धिसमञ्जसम् ।

12-059-051c	दूतसामर्थ्ययोगश्च राष्ट्रस्य च विवर्धनम् ॥
12-059-052a	अरिमध्यस्थमित्राणां सम्यक्चोक्तं प्रपञ्चनम् ।
12-059-052c	अवमर्दः प्रतीघातस्तथैव च बलीयसाम् ॥
12-059-053a	व्यवहारः सुसूक्ष्मश्च तथा कण्टकशोधनम् ।
12-059-053c	शमो व्यायामयोगश्च योगो द्रव्यस्य संचयः ॥
12-059-054a	अभृतानां च भरणं भृतानां चान्ववेक्षणम् ।
12-059-054c	अर्थकाले प्रदानं च व्यसनेष्वप्रसङ्गिता ॥
12-059-055a	तथा राजगुणाश्चैव सेनापतिगुणाश्च ये ।
12-059-055c	कारणस्य च कर्तुश्च गुणदोषास्तथैव च ॥
12-059-056a	दुष्टेङ्गितं च विविधं वृत्तिश्चैवानुजीविनाम् ।
12-059-056c	शङ्कितत्वं च सर्वस्य प्रमादस्य च वर्जनम् ॥
12-059-057a	अलब्धलिप्सा लब्धस्य तथैव च विवर्धनम् ।
12-059-057c	प्रदानं च विवृद्धस्य पात्रेभ्यो विधिवत्तथा ॥
12-059-058a	विसर्गोऽर्थस्य धर्मार्थमर्थार्थं कामहेतुना ।
12-059-058c	चतुर्थो व्यसनाघाते तथैवात्रानुवर्णितः ॥
12-059-059a	क्रोधजानि तथोग्राणि कामजानि तथैव च ।
12-059-059c	दशोक्तानि कुरुश्रेष्ठ व्यसनान्यत्र चैव ह ॥
12-059-060a	मृगयाक्षास्तथा पानं स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
12-059-060c	कामजान्याहुराचार्याः प्रोक्तानीह स्वयंभुवा ॥
12-059-061a	वाक्पारुष्यं तथोग्रत्वं दण्डपारुष्यमेव च ।
12-059-061c	आत्मनो निग्रहस्त्यागोऽथार्थदूषणमेव च ॥
12-059-062a	यन्त्राणि विविधान्येव क्रियास्तेषां च वर्णिताः ।
12-059-062c	अवमर्दः प्रतीघातः केतनानां च भञ्जनम् ॥
12-059-063a	चैत्यद्रुमाणामामर्दो रोधः कर्मान्तनाशनम् ।
12-059-063c	अपस्करोऽथ गमनं तथोपास्या च वर्णिता ॥
12-059-064a	पणवानकशङ्खानां भेरीणां च युधां वर ।
12-059-064c	उपार्जनं च द्रव्याणां परमर्म च तानि षट् ॥
12-059-065a	लब्धस्य च प्रशमनं सतां चैव हि पूजनम् ।
12-059-065c	विद्वद्धिरेकीभावश्च प्रातर्होमविधिज्ञता ॥
12-059-066a	मङ्गलालम्भनं चैव शरीरस्य प्रतिक्रिया ।
12-059-066c	आहारयोजनं चैव नित्यमास्तिक्यमेव च ॥

12-059-067a	एकेन च यथोत्थेयं सत्यत्वं मधुरा गिरः ।
12-059-067c	उत्सवानां समाजानां क्रियाः केतनजास्तथा ॥
12-059-068a	प्रत्यक्षा च परोक्षा च सर्वाधिकरणेषु च ।
12-059-068c	वृत्तिर्भरतशार्दूल नित्यं चैवान्ववेक्षणम् ॥
12-059-069a	अदण्ड्यत्वं च विप्राणां युक्त्या दण्डनिपातनम् ।
12-059-069c	अनुजीविस्वजातिभ्यो गुणेषु परिरक्षणम् ॥
12-059-070a	रक्षणं चैव पौराणां स्वराष्ट्रस्य विवर्धनम् ।
12-059-070c	मण्डलस्था च या चिन्ता राजन्द्वादशराजिका ॥
12-059-071a	द्वासप्ततिमतिश्चैव प्रोक्ता या च स्वयंभुवा ।
12-059-071c	देशजातिकुलानां च धर्माः समनुवर्णिताः ॥
12-059-072a	धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चात्रानुवर्णितः ।
12-059-072c	उपायश्चार्थलिप्सा च विविधा भूरिदक्षिणाः ॥
12-059-073a	मूलकर्मक्रिया चात्र माया योगश्च वर्णितः ।
12-059-073c	दूषणं स्रोतसामत्र वर्णितं च स्थिराम्भसाम् ॥
12-059-074a	यैर्यैरुपायैर्लोकश्च न चलेदार्यवर्त्मनः ।
12-059-074c	तत्सर्वं राजशार्दूल नीतिशास्त्रेऽनुवर्णितम् ॥
12-059-075a	एतत्कृत्वा शुभं शास्त्रं ततः स भगवान्प्रभुः ।
12-059-075c	देवानुवाच संहृष्टः सर्वाञ्शक्रपुरोगमान् ॥
12-059-076a	उपकाराय लोकस्य त्रिवर्गस्थापनाय च ।
12-059-076c	नवनीतं सरस्वत्या बुद्धिरेषा प्रभाविता ॥
12-059-077a	दण्डेन सहिता ह्येषा लोकरक्षणकारिका ।
12-059-077c	निग्रहानुग्रहरता लोकाननु चरिष्यति ॥
12-059-078a	दण्डेन नीयते चेयं दण्डं नयति चाप्युत ।
12-059-078c	दण्डनीतिरिति प्रोक्ता त्रीँल्लोकाननुवर्तते ॥
12-059-079a	षाड्गुण्यगुणसारैषा स्थास्यत्यग्रे महात्मसु ।
12-059-079c	महत्त्वात्तस्य दण्डस्य नीतिर्विस्पष्टलक्षणा ॥
12-059-080a	नयचारश्च विपुलो येन सर्वमिदं ततम् ।
12-059-080c	आगमश्च पुराणानां महर्षीणां च संभवः ॥
12-059-081a	तीर्थवंशश्च वंशश्च नक्षत्राणां युधिष्ठिर ।
12-059-081c	सकलं चातुराश्रम्यं चातुर्होत्रं तथैव च ॥
12-059-082a	चातुर्वर्ण्यं तथैवात्र चातुर्वेद्यं च वर्णितम् ।

12-059-082c	इतिहासोपवेदाश्च न्यायः कृत्स्नश्च वर्णितः ॥
12-059-083a	तपो ज्ञानमहिंसा च सत्यासत्ये नयः परः ।
12-059-083c	वृद्धोपसेवा दानं च शौचमुत्थानमेव च ॥
12-059-084a	सर्वभूतानुकम्पा च सर्वमत्रोपवर्णितम् ।
12-059-084c	भुवि वाचोगतं यच्च तच्च सर्वं समर्पितम् ॥
12-059-085a	तस्मिन्पैतामहे शास्त्रे पाण्डवैतदसंशयम् ।
12-059-085c	धर्मार्थकाममोक्षाश्च सकला ह्यत्र शब्दिताः ॥
12-059-086a	ततस्तां भगवान्नीतिं पूर्वं जग्राह शंकरः ।
12-059-086c	बहुरूपो विशालाक्षः शिवः स्थाणुरुमापतिः ॥
12-059-087a	युगानामायुषो हासं विज्ञाय भगवाञ्शिवः ।
12-059-087c	संचिक्षेप ततः शास्त्रं महार्थं ब्रह्मणा कृतम् ॥
12-059-088a	वैशालाक्षमिति प्रोक्तं तदिन्द्रः प्रत्यपद्यत ।
12-059-088c	दशाध्यायसहस्राणि सुब्रह्मण्यो महातपाः ॥
12-059-089a	भगवानपि तच्छास्त्रं संचिक्षेप पुरंदरः ।
12-059-089c	सहस्रैः पञ्चभिस्तात यदुक्तं बाहुदन्तकम् ॥
12-059-090a	अध्यायानां सहस्रैस्तु त्रिभिरेव बृहस्पतिः ।
12-059-090c	संचिक्षेपेश्वरो बुद्ध्या बार्हस्पत्यं तदुच्यते ॥
12-059-091a	अध्यायानां सहस्रेण काव्यः संक्षेपमब्रवीत् ।
12-059-091c	तच्छास्त्रममितप्रज्ञो योगाचार्यो महातपाः ॥
12-059-092a	एवं लोकानुरोधेन शास्त्रमेतन्महर्षिभिः ।
12-059-092c	संक्षिप्तमायुर्विज्ञाय मर्त्यानां हासि पाण्डव ॥
12-059-093a	अथ देवाः समागम्य विष्णुमूचुः प्रजापतिम् ।
12-059-093c	एको योऽर्हति मर्त्येभ्यः श्रेष्ठ्यं तं वै समादिश ॥
12-059-094a	ततः संचिन्त्य भगवान्देवो नारायणः प्रभुः ।
12-059-094c	तैजसं वै विरजसं सोऽसृजन्मानसं सुतम् ॥
12-059-095a	विरजास्तु महाभाग विभुत्वं भुवि नैच्छत ।
12-059-095c	न्यासायैवाभवद्बुद्धिः प्रणीता तस्य पाण्डव ॥
12-059-096a	कीर्तिमांस्तस्य पुत्रोऽभूत्सोऽपि पञ्चातिगोऽभवत् ।
12-059-096c	कर्मस्तस्य च सुतः सोऽप्यतप्यन्महत्तपः ॥
12-059-097a	प्रजापतेः कर्मस्य अनङ्गो नाम वै सुतः ।
12-059-097c	प्रजानां रक्षिता साधुर्दण्डनीतिविशारदः ॥

- 12-059-098a अनङ्गपुत्रोऽतिबलो नीतिमानधिगम्य वै ।
 12-059-098c अभिपेदे महीराज्यमथेन्द्रियवशोऽभवत् ॥
- 12-059-099a मृत्योस्तु दुहिता राजन्सुनीथा नाम मानसी ।
 12-059-099c प्रख्याता त्रिषु लोकेषु या सा वेनमजीजनत् ॥
- 12-059-100a तं प्रजासु विधर्माणं रागद्वेषवशानुगम् ।
 12-059-100c मन्त्रपूतैः कुशैर्जघ्नुरुषयो ब्रह्मवादिनः ॥
- 12-059-101a ममन्थुर्दक्षिणं चोरुमृषयस्तस्य मन्त्रतः ।
 12-059-101c ततोऽस्य विकृतो जज्ञे ह्रस्वाङ्गः पुरुषो भुवि ॥
- 12-059-102a दग्धस्थाणुप्रतीकाशो रक्ताक्षः कृष्णमूर्धजः ।
 12-059-102c निषीदेत्येवमूचुस्तमृषयो ब्रह्मवादिनः ॥
- 12-059-103a तस्मान्निषादाः संभूताः क्रूराः शैलवनाश्रयाः ।
 12-059-103c ये चान्ये विन्ध्यनिलया म्लेच्छाः शतसहस्रशः ॥
- 12-059-104a भूयोऽस्य दक्षिणं पाणिं ममन्थुस्ते महर्षयः ।
 12-059-104c ततः पुरुष उत्पन्नो रूपेणेन्द्र इवापरः ॥
- 12-059-105a कवची बद्धनिस्त्रिंशः सशरः सशरासनः ।
 12-059-105c वेदवेदाङ्गविच्चैव धनुर्वेदे च पारगः ॥
- 12-059-106a तं दण्डनीतिः सकला श्रिता राजन्नरोत्तमम् ।
 12-059-106c ततः स प्राञ्जलिर्वैन्यो महर्षीस्तानुवाच ह ॥
- 12-059-107a सुसूक्ष्मा मे समुत्पन्ना बुद्धिर्धर्मार्थदर्शिनी ।
 12-059-107c अनया किं मया कार्यं तन्मे तत्त्वेन शंसत ॥
- 12-059-108a यन्मां भवन्तो वक्ष्यन्ति कार्यमर्थसमन्वितम् ।
 12-059-108c तदहं वै करिष्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥
- 12-059-109a तमूचुरथ देवास्ते ते चैव परमर्षयः ।
 12-059-109c नियतो यत्र धर्मो वै तमशङ्कः समाचर ॥
- 12-059-110a प्रियाप्रिये परित्यज्य समः सर्वेषु जन्तुषु ।
 12-059-110c कामक्रोधौ च लोभं च मानं चोत्सृज्य दूरतः ॥
- 12-059-111a यश्च धर्मात्प्रविचलेल्लोके कश्चन मानवः ।
 12-059-111c निग्राह्यस्ते स बाहुभ्यां शश्वद्धर्ममवेक्षतः ॥
- 12-059-112a प्रतिज्ञां चाधिरोहस्व मनसा कर्मणा गिरा ।
 12-059-112c पालयिष्याम्यहं भौमं ब्रह्म इत्येव चासकृत् ॥
- 12-059-113a यश्चात्र धर्मनीत्युक्तो दण्डनीतिव्यपाश्रयः ।

12-059-113c	तमशङ्कः करिष्यामि स्ववशो न कदाचन ॥
12-059-114a	अदण्ड्या मे द्विजाश्चेति प्रतिजानीष्व चाभिभो ।
12-059-114c	लोकं च संकरात्कृत्स्नात्त्रातास्मीति परंतप ॥
12-059-115a	वैन्यस्ततस्तानुवाच देवानृषिपुरोगमान् ।
12-059-115c	ब्राह्मणा मे सहायाश्चेदेवमस्तु सुरर्षभाः ॥
12-059-116a	एवमस्त्विति वैन्यस्तु तैरुक्तो ब्रह्मवादिभिः ।
12-059-116c	पुरोधाश्चाभवत्तस्य शुक्रो ब्रह्ममयो निधिः ॥
12-059-117a	मन्त्रिणो वालखिल्यास्तु सारस्वत्यो गणो ह्यभूत् ।
12-059-117c	महर्षिर्भगवान्गर्गस्तस्य सांवत्सरोऽभवत् ॥
12-059-118a	आत्मनाष्टम इत्येव श्रुतिरेषा परा नृषु ।
12-059-118c	उत्पन्नौ बन्दिनौ चास्य तत्पूर्वौ सूतमागधौ ॥
12-059-119a	समतां वसुधायाश्च स सम्यगुपपादयत् ।
12-059-119c	वैषम्यं हि परं भूमेरासीदिति ह नः श्रुतम् ॥
12-059-120a	स विष्णुना च देवेन शक्रेण विबुधैः सह ।
12-059-120c	ऋषिभिश्च प्रजापाल्ये ब्रह्मणा चाभिषेचितः ॥
12-059-121a	तं साक्षात्पृथिवी भेजे रत्नान्यादाय पाण्डव ।
12-059-121c	सागरः सरितां भर्ता हिमवांश्चाचलोत्तमः ॥
12-059-122a	शक्रश्च धनमक्षय्यं प्रादात्तस्य युधिष्ठिर ।
12-059-122c	रुक्मं चापि महामेरुः स्वयं कनकपर्वतः ॥
12-059-123a	यक्षराक्षसभर्ता च भगवान्नरवाहनः ।
12-059-123c	धर्मे चार्थे च कामे च समर्थं प्रददौ धनम् ॥
12-059-124a	हया रथाश्च नागाश्च कोटिशः पुरुषास्तथा ।
12-059-124c	प्रादुर्बभूवुर्वैन्यस्य चिन्तनादेव पाण्डव ॥
12-059-124e	न जरा न च दुर्भिक्षं नाधयो व्याधयस्तथा ॥
12-059-125a	सरीसृपेभ्यः स्तेनेभ्यो न चान्योन्यात्कदाचन ।
12-059-125c	भयमुत्पद्यते तत्र तस्य राज्ञोऽभिरक्षणात् ॥
12-059-126a	तेनेयं पृथिवी दुग्धा सस्यानि दश सप्त च ।
12-059-126c	यक्षराक्षसनागैश्चापीप्सितं यस्य यस्य यत् ॥
12-059-127a	तेन धर्मोत्तरश्चायं कृतो लोको महात्मना ।
12-059-127c	रञ्जिताश्च प्रजाः सर्वास्तेन राजेति शब्दयते ॥
12-059-128a	ब्राह्मणानां क्षत्राणात्ततः क्षत्रिय उच्यते ।

- 12-059-128c प्रथिता धनतश्चेयं पृथिवी साधुभिः स्मृता ॥
- 12-059-129a स्थापनं चाकरोद्विष्णुः स्वयमेव सनातनः ।
- 12-059-129c नातिवर्तिष्यते कश्चिद्राजंस्त्वामिति पार्थिव ॥
- 12-059-130a तपसा भगवान्विष्णुराविवेश च भूमिपम् ।
- 12-059-130c देववन्नरदेवानां नमते यज्जगन्नृप ॥
- 12-059-131a दण्डनीत्या च सततं रक्षितं तं नरेश्वर ।
- 12-059-131c नाधर्षयत्ततः कश्चिच्चारनित्याच्च दर्शनात् ॥
- 12-059-132a आत्मना करणैश्चैव समस्येह महीक्षितः ।
- 12-059-132c को हेतुर्यद्वशे तिष्ठेल्लोको दैवादृते गुणात् ॥
- 12-059-133a विष्णोर्ललाटात्कमलं सौवर्णमभवत्तदा ।
- 12-059-133c श्रीः संभूता यतो देवी पत्नी धर्मस्य धीमतः ॥
- 12-059-134a श्रियः सकाशादर्थश्च जातो धर्मेण पाण्डव ।
- 12-059-134c अथ धर्मस्तथैवार्थः श्रीश्च राज्ये प्रतिष्ठिता ॥
- 12-059-135a सुकृतस्य क्षयाच्चैव स्वर्लोकादेत्य मेदिनीम् ।
- 12-059-135c पार्थिवो जायते तात दण्डनीतिवशानुगः ॥
- 12-059-136a महत्त्वेन च संयुक्तो वैष्णवेन नरो भुवि ।
- 12-059-136c बुद्ध्या भवति संयुक्तो माहात्म्यं चाधिगच्छति ॥
- 12-059-137a स्थापनामथ देवानां न कश्चिदतिवर्तते ।
- 12-059-137c तिष्ठत्येकस्य च वशे तं चेदनुविधीयते ॥
- 12-059-138a शुभं हि कर्म राजेन्द्र शुभत्वायोपकल्पते ।
- 12-059-138c तुल्यस्यैकस्य यस्यायं लोको वचसि तिष्ठति ॥
- 12-059-139a यो ह्यस्य मुखमद्राक्षीत्सोम्य सोऽस्य वशानुगः ।
- 12-059-139c सुभगं चार्थवन्तं च रूपवन्तं च पश्यति ॥
- 12-059-140a ततो जगति राजेन्द्र सततं शब्दितं बुधैः ।
- 12-059-140c देवाश्च नरदेवाश्च तुल्या इति विशां पते ॥
- 12-059-141a एतत्ते सर्वमाख्यातं महत्त्वं प्रति राजसु ।
- 12-059-141c कात्स्नर्येन भरतश्रेष्ठ किमन्यदिह वर्तताम् ॥

12-060-001 वैशंपायन उवाच

- 12-060-001a ततः पुनः स गाङ्गेयमभिवाद्य पितामहम् ।
- 12-060-001c प्राञ्जलिर्नियतो भूत्वा पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
- 12-060-002a के धर्माः सर्ववर्णानां चातुर्वर्ण्यस्य के पृथक् ।

- 12-060-002c चतुर्णामाश्रमाणां च राजधर्माश्च के मताः ॥
- 12-060-003a केन स्विद्वर्धते राष्ट्रं राजा केन विवर्धते ।
- 12-060-003c केन पौराश्च भृत्याश्च वर्धन्ते भरतर्षभ ॥
- 12-060-004a कोशं दण्डं च दुर्गं च सहायान्मन्त्रिणस्तथा ।
- 12-060-004c ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्कीदृशान्वर्जयेन्नृपः ॥
- 12-060-005a केषु विश्वसितव्यं स्याद्राज्ञां कस्यांचिदापदि ।
- 12-060-005c कुतो वात्मा दृढो रक्ष्यस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-060-006 भीष्म उवाच**
- 12-060-006a नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
- 12-060-006c ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्वा धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
- 12-060-007a अक्रोधः सत्यवचनं संविभागः क्षमा तथा ।
- 12-060-007c प्रजनः स्वेषु दारेषु शौचमद्रोह एव च ॥
- 12-060-008a आर्जवं भृत्यभरणं नवैते सार्ववर्णिकाः ।
- 12-060-008c ब्राह्मणस्य तु यो धर्मस्तं ते वक्ष्यामि केवलम् ॥
- 12-060-009a दममेव महाराज धर्ममाहुः पुरातनम् ।
- 12-060-009c स्वाध्यायोऽध्यापनं चैव तत्र कर्म समाप्यते ॥
- 12-060-010a तं चेद्विद्वत्तमुपागच्छेद्वर्तमानं स्वकर्मणि ।
- 12-060-010c अकुर्वाणं विकर्माणि शान्तं प्रज्ञानतर्पितम् ॥
- 12-060-011a कुर्वीतापत्यसंतानमथो दद्याद्यजेत च ।
- 12-060-011c संविभज्य हि भोक्तव्यं धनं सद्भिरितीष्यते ॥
- 12-060-012a परिनिष्ठितकार्यस्तु स्वाध्यायेनैव ब्राह्मणः ।
- 12-060-012c कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
- 12-060-013a क्षत्रियस्यापि यो धर्मस्तं ते वक्ष्यामि भारत ।
- 12-060-013c दद्याद्राजा न याचेत यजेत न तु याजयेत् ॥
- 12-060-014a नाध्यापयेदधीयीत प्रजाश्च परिपालयेत् ।
- 12-060-014c नित्योद्युक्तो दस्युवधे रणे कुर्यात्पराक्रमम् ॥
- 12-060-015a ये च क्रतुभिरीजानाः श्रुतवन्तश्च भूमिपाः ।
- 12-060-015c य एवाहवजेतारस्त एषां लोकजित्तमाः ॥
- 12-060-016a अविक्षतेन देहेन समराद्यो निवर्तते ।
- 12-060-016c क्षत्रियो नास्य तत्कर्म प्रशंसन्ति पुराविदः ॥
- 12-060-017a वधं हि क्षत्रबन्धूनां धर्ममाहुः प्रधानतः ।

12-060-017c	नास्य कृत्यतमं किञ्चिदन्यद्दस्युनिबर्हणात् ॥
12-060-018a	दानमध्ययनं यज्ञो योगः क्षेमो विधीयते ।
12-060-018c	तस्माद्राज्ञा विशेषेण योद्धव्यं धर्ममीप्सता ॥
12-060-019a	स्वेषु धर्मेष्ववस्थाप्य प्रजाः सर्वा महीपतिः ।
12-060-019c	धर्मेण सर्वकृत्यानि समनिष्ठानि कारयेत् ॥
12-060-020a	परिनिष्ठितकार्यः स्यान्नृपतिः परिपालनात् ।
12-060-020c	कुर्यादन्यन्न वा कुर्यादैन्द्रो राजन्य उच्यते ॥
12-060-021a	वैश्यस्यापीह यो धर्मस्तं ते वक्ष्यामि भारत ।
12-060-021c	दानमध्ययनं यज्ञः शौचेन धनसंचयः ॥
12-060-022a	पितृवत्पालयेद्वैश्यो युक्तः सर्वपशूनिह ।
12-060-022c	विकर्म तद्भवेदन्यत्कर्म यद्यत्समाचरेत् ॥
12-060-022e	रक्षया स हि तेषां वै महत्सुखमवाप्नुयात् ॥
12-060-023a	प्रजापतिर्हि वैश्याय सृष्ट्वा परिददे पशून् ।
12-060-023c	ब्राह्मणाय च राज्ञे च सर्वाः परिददे प्रजाः ॥
12-060-024a	तस्य वृत्तिं प्रवक्ष्यामि यच्च तस्योपजीवनम् ।
12-060-024c	षण्णामेकां पिबेद्धेनुं शताच्च मिथुनं हरेत् ॥
12-060-025a	लये च सप्तमो भागस्तथा शृङ्गे कला खुरे ।
12-060-025c	सस्यस्य सर्वबीजानामेषा सांवत्सरी भृतिः ॥
12-060-026a	न च वैश्यस्य कामः स्यान्न रक्षेयं पशूनिति ।
12-060-026c	वैश्ये चेच्छति नान्येन रक्षितव्याः कथंचन ॥
12-060-027a	शूद्रस्यापि हि यो धर्मस्तं ते वक्ष्यामि भारत ।
12-060-027c	प्रजापतिर्हि वर्णानां दासं शूद्रमकल्पयत् ॥
12-060-028a	तस्माच्छूद्रस्य वर्णानां परिचर्या विधीयते ।
12-060-028c	तेषां शुश्रूषणाच्चैव महत्सुखमवाप्नुयात् ॥
12-060-029a	शूद्र एतान्परिचरेत्त्रीन्वर्णाननसूयकः ।
12-060-029c	संचयांश्च न कुर्वीत जातु शूद्रः कथंचन ॥
12-060-030a	पापीयान्हि धनं लब्ध्वा वशे कुर्याद्गरीयसः ।
12-060-030c	राज्ञा वा समनुज्ञातः कामं कुर्वीत धार्मिकः ॥
12-060-031a	तस्य वृत्तिं प्रवक्ष्यामि यच्च तस्योपजीवनम् ।
12-060-031c	अवश्यभरणीयो हि वर्णानां शूद्र उच्यते ॥
12-060-032a	छत्रं वेष्टनमौशीरमुपानद्व्यजनानि च ।

12-060-032c	यातयामानि देयानि शूद्राय परिचारिणे ॥
12-060-033a	अधार्याणि विशीर्णानि वसनानि द्विजातिभिः ।
12-060-033c	शूद्रायैव विधेयानि तस्य धर्मधनं हि तत् ॥
12-060-034a	यश्च कश्चिद्विजातीनां शूद्रः शुश्रूषुराब्रजेत् ।
12-060-034c	कल्प्यां तस्य तु तेनाहुर्वृत्तिं धर्मविदो जनाः ॥
12-060-034e	देयः पिण्डोऽनपेताय भर्तव्यौ वृद्धदुर्बलौ ॥
12-060-035a	शूद्रेण च न हातव्यो भर्ता कस्यांचिदापदि ।
12-060-035c	अतिरेकेण भर्तव्यो भर्ता द्रव्यपरिक्षये ॥
12-060-035e	न हि स्वमस्ति शूद्रस्य भर्तृहार्यधनो ह्यसौ ॥
12-060-036a	उक्तस्त्रयाणां वर्णानां यज्ञस्त्रयैव भारत ।
12-060-036c	स्वाहाकारनमस्कारौ मन्त्रः शूद्रे विधीयते ॥
12-060-037a	ताभ्यां शूद्रः पाकयज्ञैर्यजेत व्रतवान्स्वयम् ।
12-060-037c	पूर्णपात्रमयीमाहुः पाकयज्ञस्य दक्षिणाम् ॥
12-060-038a	शूद्रः पैजवनो नाम सहस्राणां शतं ददौ ।
12-060-038c	ऐन्द्राग्नेन विधानेन दक्षिणामिति नः श्रुतम् ॥
12-060-039a	अतो हि सर्ववर्णानां श्रद्धायज्ञो विधीयते ।
12-060-039c	दैवतं हि महच्छ्रद्धा पवित्रं यजतां च यत् ॥
12-060-040a	दैवतं परमं विप्राः स्वेन स्वेन परस्परम् ।
12-060-040c	अयजन्निह सत्रैस्ते तैस्तैः कामैः सनातनैः ॥
12-060-041a	संसृष्टा ब्राह्मणैरेव त्रिषु वर्णेषु सृष्टयः ।
12-060-041c	देवानामपि ये देवा यद्ब्रूयुस्ते परं हि तत् ॥
12-060-041e	तस्माद्वर्णैः सर्वयज्ञाः संसृज्यन्ते न काम्यया ॥
12-060-042a	ऋग्यजुःसामवित्पूज्यो नित्यं स्याद्देववद्विजः ।
12-060-042c	अनृग्यजुरसामा तु प्राजापत्य उपद्रवः ॥
12-060-043a	यज्ञो मनीषया तात सर्ववर्णेषु भारत ।
12-060-043c	नास्य यज्ञहनो देवा ईहन्ते नेतरे जनाः ॥
12-060-043e	तस्मात्सर्वेषु वर्णेषु श्रद्धायज्ञो विधीयते ॥
12-060-044a	स्वं दैवतं ब्राह्मणाः स्वेन नित्यं; परान्वर्णानयजन्नेवमासीत् ।
12-060-044c	आरोचिता नः सुमहान्स धर्मः; सृष्टो ब्रह्मणा त्रिषु वर्णेषु दृष्टः ॥
12-060-045a	तस्माद्वर्णा ऋजवो जातिधर्माः; संसृज्यन्ते तस्य विपाक एषः ।
12-060-045c	एकं साम यजुरेकमृगेका; विप्रश्चैकोऽनिश्चयस्तेषु दृष्टः ॥

12-060-046a	अत्र गाथा यज्ञगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
12-060-046c	वैखानसानां राजेन्द्र मुनीनां यष्टुमिच्छताम् ॥
12-060-047a	उदितेऽनुदिते वापि श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ।
12-060-047c	वह्निं जुहोति धर्मेण श्रद्धा वै कारणं महत् ॥
12-060-048a	यत्स्कन्नमस्य तत्पूर्वं यदस्कन्नं तदुत्तरम् ।
12-060-048c	बहूनि यज्ञरूपाणि नानाकर्मफलानि च ॥
12-060-049a	तानि यः संविजानाति ज्ञाननिश्चयनिश्चितः ।
12-060-049c	द्विजातिः श्रद्धयोपेतः स यष्टुं पुरुषोऽर्हति ॥
12-060-050a	स्तेनो वा यदि वा पापो यदि वा पापकृत्तमः ।
12-060-050c	यष्टुमिच्छति यज्ञं यः साधुमेव वदन्ति तम् ॥
12-060-051a	ऋषयस्तं प्रशंसन्ति साधु चैतदसंशयम् ।
12-060-051c	सर्वथा सर्ववर्णैर्हि यष्टव्यमिति निश्चयः ॥
12-060-051e	न हि यज्ञसमं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
12-060-052a	तस्माद्यष्टव्यमित्याहुः पुरुषेणानसूयता ।
12-060-052c	श्रद्धापवित्रमाश्रित्य यथाशक्ति प्रयच्छता ॥

12-061-001 भीष्म उवाच

12-061-001a	आश्रमाणां महाबाहो शृणु सत्यपराक्रम ।
12-061-001c	चतुर्णामिह वर्णानां कर्माणि च युधिष्ठिर ॥
12-061-002a	वानप्रस्थं भैक्षचर्यां गार्हस्थ्यं च महाश्रमम् ।
12-061-002c	ब्रह्मचर्याश्रमं प्राहुश्चतुर्थं ब्राह्मणैर्वृतम् ॥
12-061-003a	जटाकरणसंस्कारं द्विजातित्वमवाप्य च ।
12-061-003c	आधानादीनि कर्माणि प्राप्य वेदमधीत्य च ॥
12-061-004a	सदारो वाप्यदारो वा आत्मवान्संयतेन्द्रियः ।
12-061-004c	वानप्रस्थाश्रमं गच्छेत्कृतकृत्यो गृहाश्रमात् ॥
12-061-005a	तत्रारण्यकशास्त्राणि समधीत्य स धर्मवित् ।
12-061-005c	ऊर्ध्वरेताः प्रजायित्वा गच्छत्यक्षरसात्मताम् ॥
12-061-006a	एतान्येव निमित्तानि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
12-061-006c	कर्तव्यानीह विप्रेण राजन्नादौ विपश्चिता ॥
12-061-007a	चरितब्रह्मचर्यस्य ब्राह्मणस्य विशां पते ।
12-061-007c	भैक्षचर्यास्वधीकारः प्रशस्त इह मोक्षिणः ॥
12-061-008a	यत्रास्तमितशायी स्यान्निरग्निरनिकेतनः ।

- 12-061-008c यथोपलब्धजीवी स्यान्मुनिर्दान्तो जितेन्द्रियः ॥
- 12-061-009a निराशीः स्यात्सर्वसमो निर्भोगो निर्विकारवान् ।
- 12-061-009c विप्रः क्षेमाश्रमं प्राप्तो गच्छत्यक्षरसात्मताम् ॥
- 12-061-010a अधीत्य वेदान्कृतसर्वकृत्यः; संतानमुत्पाद्य सुखानि भुक्त्वा ।
- 12-061-010c समाहितः प्रचरेद्दुश्चरं तं; गार्हस्थ्यधर्मं मुनिधर्मदृष्टम् ॥
- 12-061-011a स्वदारतुष्ट ऋतुकालगामी; नियोगसेवी नशठो नजिह्वः ।
- 12-061-011c मिताशनो देवपरः कृतज्ञः; सत्यो मूढश्चानृशंसः क्षमावान् ॥
- 12-061-012a दान्तो विधेयो हव्यकव्येऽप्रमत्तो; अन्नस्य दाता सततं द्विजेभ्यः ।
- 12-061-012c अमत्सरी सर्वलिङ्गिप्रदाता; वैताननित्यश्च गृहाश्रमी स्यात् ॥
- 12-061-013a अथात्र नारायणगीतमाहुः;र्महर्षयस्तात महानुभावाः ।
- 12-061-013c महार्थमत्यर्थतपःप्रयुक्तं; तदुच्यमानं हि मया निबोध ॥
- 12-061-014a सत्यार्जवं चातिथिपूजनं च; धर्मस्तथार्थश्च रतिश्च दारे ।
- 12-061-014c निषेवितव्यानि सुखानि लोके; ह्यस्मिन्परे चैव मतं ममैतत् ॥
- 12-061-015a भरणं पुत्रदाराणां वेदानां पारणं तथा ।
- 12-061-015c सतां तमाश्रमं श्रेष्ठं वदन्ति परमर्षयः ॥
- 12-061-016a एवं हि यो ब्राह्मणो यज्ञशीलो; गार्हस्थ्यमध्यावसते यथावत् ।
- 12-061-016c गृहस्थवृत्तिं प्रविशोध्य सम्य;क्स्वर्गे विशुद्धं फलमाप्नुते सः ॥
- 12-061-017a तस्य देहपरित्यागादिष्टाः कामाक्षया मताः ।
- 12-061-017c आनन्त्यायोपतिष्ठन्ति सर्वतोक्षिशिरोमुखाः ॥
- 12-061-018a खादन्नेको जपन्नेकः सर्पन्नेको युधिष्ठिर ।
- 12-061-018c एकस्मिन्नेव आचार्ये शुश्रूषुर्मलपङ्कवान् ॥
- 12-061-019a ब्रह्मचारी व्रती नित्यं नित्यं दीक्षापरो वशी ।
- 12-061-019c अविचार्य तथा वेदं कृत्यं कुर्वन्वसेत्सदा ॥
- 12-061-020a शुश्रूषां सततं कुर्वन्गुरोः संप्रणमेत च ।
- 12-061-020c षट्कर्मस्वनिवृत्तश्च नप्रवृत्तश्च सर्वशः ॥
- 12-061-021a न चरत्यधिकारेण सेवितं द्विषतो न च ।
- 12-061-021c एषोऽऽश्रमपदस्तात ब्रह्मचारिण इष्यते ॥
- 12-062-001 युधिष्ठिर उवाच
- 12-062-001a शिवान्सुखान्महोदकान्हिंसाँल्लोकसंमतान् ।
- 12-062-001c ब्रूहि धर्मान्सुखोपायान्मद्विधानां सुखावहान् ॥

12-062-002 भीष्म उवाच

- 12-062-002a ब्राह्मणस्येह चत्वार आश्रमा विहिताः प्रभो ।
 12-062-002c वर्णास्ताननुवर्तन्ते त्रयो भरतसत्तम ॥
 12-062-003a उक्तानि कर्माणि बहूनि राजःस्वर्ग्याणि राजन्यपरायणानि ।
 12-062-003c नेमानि दृष्टान्तविधौ स्मृतानि; क्षात्रे हि सर्वं विहितं यथावत् ॥
 12-062-004a क्षात्राणि वैश्यानि च सेवमानः; शौद्राणि कर्माणि च ब्राह्मणः सन् ।
 12-062-004c अस्मिँल्लोके निन्दितो मन्दचेताः; परे च लोके निरयं प्रयाति ॥
 12-062-005a या संज्ञा विहिता लोके दासे शुनि वृके पशौ ।
 12-062-005c विकर्मणि स्थिते विप्रे तां संज्ञां कुरु पाण्डव ॥
 12-062-006a षट्कर्मसंप्रवृत्तस्य आश्रमेषु चतुर्ष्वपि ।
 12-062-006c सर्वधर्मोपपन्नस्य संभूतस्य कृतात्मनः ॥
 12-062-007a ब्राह्मणस्य विशुद्धस्य तपस्यभिरतस्य च ।
 12-062-007c निराशिषो वदान्यस्य लोका ह्यक्षरसंज्ञिताः ॥
 12-062-008a यो यस्मिन्कुरुते कर्म यादृशं येन यत्र च ।
 12-062-008c तादृशं तादृशेनैव स गुणं प्रतिपद्यते ॥
 12-062-009a वृद्ध्या कृषिवणिक्त्वेन जीवसंजीवनेन च ।
 12-062-009c वेत्तुमर्हसि राजेन्द्र स्वाध्यायगणितं महत् ॥
 12-062-010a कालसंचोदितः कालः कालपर्यायनिश्चितः ।
 12-062-010c उत्तमाधममध्यानि कर्माणि कुरुतेऽवशः ॥
 12-062-011a अन्तवन्ति प्रदानानि पुरा श्रेयस्कराणि च ।
 12-062-011c स्वकर्मनिरतो लोको ह्यक्षरः सर्वतोमुखः ॥

12-063-001 भीष्म उवाच

- 12-063-001a ज्याकर्षणं शत्रुनिबर्हणं च; कृषिर्वणिज्या पशुपालनं च ।
 12-063-001c शुश्रूषणं चापि तथार्थहेतोः; रकार्यमेतत्परमं द्विजस्य ॥
 12-063-002a सेव्यं तु ब्रह्मषट्कर्म गृहस्थेन मनीषिणा ।
 12-063-002c कृतकृत्यस्य चारण्ये वासो विप्रस्य शस्यते ॥
 12-063-003a राजप्रैष्यं कृषिधनं जीवनं च वणिज्यया ।
 12-063-003c कौटिल्यं कौलटेयं च कुसीदं च विवर्जयेत् ॥
 12-063-004a शूद्रो राजन्भवति ब्रह्मबन्धुः; दुश्चारित्र्यो यश्च धर्मादपेतः ।
 12-063-004c वृषलीपतिः पिशुनो नर्तकश्च; ग्रामप्रैष्यो यश्च भवेद्विकर्मा ॥
 12-063-005a जपन्वेदानजपंश्चापि राजः; न्समः शूद्रैर्दासवच्चापि भोज्यः ।

12-063-005c	एते सर्वे शूद्रसमा भवन्ति; राजन्नेतान्वर्जयेद्देवकृत्ये ॥
12-063-006a	निर्मर्यादे चाशने क्रूरवृत्तौ; हिंसात्मके त्यक्तधर्मस्ववृत्ते ।
12-063-006c	हव्यं कव्यं यानि चान्यानि राज;न्देयान्यदेयानि भवन्ति तस्मिन् ॥
12-063-007a	तस्माद्धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य; दमः शौचं चार्जवं चापि राजन् ।
12-063-007c	तथा विप्रस्याश्रमाः सर्व एव; पुरा राजन्ब्रह्मणा वै निसृष्टाः ॥
12-063-008a	यः स्याद्दान्तः सोमप आर्यशीलः; सानुक्रोशः सर्वसहो निराशीः ।
12-063-008c	ऋजुर्मृदुरनृशंसः क्षमावा;न्स वै विप्रो नेतरः पापकर्मा ॥
12-063-009a	शूद्रं वैश्यं राजपुत्रं च राजै;ल्लोकाः सर्वे संश्रिता धर्मकामाः ।
12-063-009c	तस्माद्वर्णाञ्जातिधर्मेषु सक्ता;न्मत्वा विष्णुर्नेच्छति पाण्डुपुत्र ॥
12-063-010a	लोके चेदं सर्वलोकस्य न स्या;च्चातुर्वर्ण्यं वेदवादाश्च न स्युः ।
12-063-010c	सर्वाश्चेज्याः सर्वलोकक्रियाश्च; सद्यः सर्वे चाश्रमस्था न वै स्युः ॥
12-063-011a	यश्च त्रयाणां वर्णानामिच्छेदाश्रमसेवनम् ।
12-063-011c	कर्तुमाश्रमदृष्टांश्च धर्मास्ताञ्शृणु पाण्डव ॥
12-063-012a	शुश्रूषाकृतकृत्यस्य कृतसंतानकर्मणः ।
12-063-012c	अभ्यनुज्ञाप्य राजानं शूद्रस्य जगतीपते ॥
12-063-013a	अल्पान्तरगतस्यापि दशधर्मगतस्य वा ।
12-063-013c	आश्रमा विहिताः सर्वे वर्जयित्वा निराशिषम् ॥
12-063-014a	भैक्षचर्यां न तु प्राहुस्तस्य तद्धर्मचारिणः ।
12-063-014c	तथा वैश्यस्य राजेन्द्र राजपुत्रस्य चैव हि ॥
12-063-015a	कृतकृत्यो वयोतीतो राज्ञः कृतपरिश्रमः ।
12-063-015c	वैश्यो गच्छेदनुज्ञातो नृपेणाश्रममण्डलम् ॥
12-063-016a	वेदानधीत्य धर्मेण राजशास्त्राणि चानघ ।
12-063-016c	संतानादीनि कर्माणि कृत्वा सोमं निषेव्य च ॥
12-063-017a	पालयित्वा प्रजाः सर्वा धर्मेण वदतां वर ।
12-063-017c	राजसूयाश्वमेधादीन्मखानन्यांस्तथैव च ॥
12-063-018a	समानीय यथापाठं विप्रेभ्यो दत्तदक्षिणः ।
12-063-018c	संग्रामे विजयं प्राप्य तथाल्पं यदि वा बहु ॥
12-063-019a	स्थापयित्वा प्रजापालं पुत्रं राज्ये च पाण्डव ।
12-063-019c	अन्यगोत्रं प्रशस्तं वा क्षत्रियं क्षत्रियर्षभ ॥
12-063-020a	अर्चयित्वा पितृन्सम्यक्पितृयज्ञैर्यथाविधि ।
12-063-020c	देवान्यज्ञैरृषीन्वेदैरर्चित्वा चैव यत्नतः ॥

- 12-063-021a अन्तकाले च संप्राप्ते य इच्छेदाश्रमान्तरम् ।
 12-063-021c आनुपूर्व्याश्रमात्राजनात्वा सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 12-063-022a राजर्षित्वेन राजेन्द्र भैक्षचर्याध्वसेवया ।
 12-063-022c अपेतगृहधर्मोऽपि चरेज्जीवितकाम्यया ॥
 12-063-023a न चैतन्नैष्ठिकं कर्म त्रयाणां भरतर्षभ ।
 12-063-023c चतुर्णां राजशार्दूल प्राहुराश्रमवासिनाम् ॥
 12-063-024a बह्वायत्तं क्षत्रियैर्मानवानां; लोकश्रेष्ठं धर्ममासेवमानैः ।
 12-063-024c सर्वे धर्माः सोपधर्मास्त्रयाणां; राज्ञो धर्मादिति वेदाच्छृणोमि ॥
 12-063-025a यथा राजन्हस्तिपदे पदानि; संलीयन्ते सर्वसत्त्वोद्भवानि ।
 12-063-025c एवं धर्मात्राजधर्मेषु सर्वा; न्सर्वावस्थं संप्रलीनान्निबोध ॥
 12-063-026a अल्पाश्रयानल्पफलान्वदन्ति; धर्मानन्यान्धर्मविदो मनुष्याः ।
 12-063-026c महाश्रयं बहुकल्याणरूपं; क्षात्रं धर्मं नेतरं प्राहुरार्याः ॥
 12-063-027a सर्वे धर्मा राजधर्मप्रधानाः; सर्वे धर्माः पाल्यमाना भवन्ति ।
 12-063-027c सर्वत्यागो राजधर्मेषु राजं; स्त्यागे चाहुर्धर्ममग्र्यं पुराणम् ॥
 12-063-028a मज्जेत्त्रयी दण्डनीतौ हतायां; सर्वे धर्मा न भवेयुर्विरुद्धाः ।
 12-063-028c सर्वे धर्माश्चाश्रमाणां गताः स्युः; क्षात्रे त्यक्ते राजधर्मे पुराणे ॥
 12-063-029a सर्वे त्यागा राजधर्मेषु दृष्टाः; सर्वा दीक्षा राजधर्मेषु चोक्ताः ।
 12-063-029c सर्वे योगा राजधर्मेषु चोक्ताः; सर्वे लोका राजधर्मान्प्रविष्टाः ॥
 12-063-030a यथा जीवाः प्रकृतौ वध्यमाना; धर्माश्रितानामुपपीडनाय ।
 12-063-030c एवं धर्मा राजधर्मैर्वियुक्ताः; सर्वावस्थं नाद्रियन्ते स्वधर्मम् ॥

12-064-001 भीष्म उवाच

- 12-064-001a चातुराश्रम्यधर्माश्च जातिधर्माश्च पाण्डव ।
 12-064-001c लोकपालोत्तराश्चैव क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिताः ॥
 12-064-002a सर्वाण्येतानि धर्माणि क्षात्रे भरतसत्तम ।
 12-064-002c निराशिषो जीवलोके क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिताः ॥
 12-064-003a अप्रत्यक्षं बहुद्वारं धर्ममाश्रमवासिनाम् ।
 12-064-003c प्ररूपयन्ति तद्भावमागमैरेव शाश्वतम् ॥
 12-064-004a अपरे वचनैः पुण्यैर्वादिनो लोकनिश्चयम् ।
 12-064-004c अनिश्चयज्ञा धर्माणामदृष्टान्ते परे रताः ॥
 12-064-005a प्रत्यक्षसुखभूयिष्ठमात्मसाक्षिकमच्छलम् ।
 12-064-005c सर्वलोकहितं धर्मं क्षत्रियेषु प्रतिष्ठितम् ॥

12-064-006a	धर्माश्रमव्यवसिनां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।
12-064-006c	यथा त्रयाणां वर्णानां संख्यातोपश्रुतिः पुरा ॥
12-064-006e	राजधर्मेष्वनुपमा लोक्या सुचरितैरिह ॥
12-064-007a	उदाहृतं ते राजेन्द्र यथा विष्णुं महौजसम् ।
12-064-007c	सर्वभूतेश्वरं देवं प्रभुं नारायणं पुरा ॥
12-064-007e	जग्मुः सुबहवः शूरा राजानो दण्डनीतये ॥
12-064-008a	एकैकमात्मनः कर्म तुलयित्वाश्रमे पुरा ।
12-064-008c	राजानः पर्युपातिष्ठन्दृष्टान्तवचने स्थिताः ॥
12-064-009a	साध्या देवा वसवश्चाश्विनौ च; रुद्राश्च विश्वे मरुतां गणाश्च ।
12-064-009c	सृष्टाः पुरा आदिदेवेन देवा; क्षात्रे धर्मे वर्तयन्ते च सिद्धाः ॥
12-064-010a	अत्र ते वर्तयिष्यामि धर्ममर्थविनिश्चयम् ।
12-064-010c	निर्मर्यादे वर्तमाने दानवैकायने कृते ॥
12-064-010e	बभूव राजा राजेन्द्र मान्धाता नाम वीर्यवान् ॥
12-064-011a	पुरा वसुमतीपालो यज्ञं चक्रे दिदृक्षया ।
12-064-011c	अनादिमध्यनिधनं देवं नारायणं प्रति ॥
12-064-012a	स राजा राजशार्दूल मान्धाता परमेष्ठिनः ।
12-064-012c	जग्राह शिरसा पादौ यज्ञे विष्णोर्महात्मनः ॥
12-064-013a	दर्शयामास तं विष्णू रूपमास्थाय वासवम् ।
12-064-013c	स पार्थिवैर्वृतः सद्भिरर्चयामास तं प्रभुम् ॥
12-064-014a	तस्य पार्थिवसंघस्य तस्य चैव महात्मनः ।
12-064-014c	संवादोऽयं महानासीद्विष्णुं प्रति महाद्युते ॥

12-064-015 इन्द्र उवाच

12-064-015a	किमिष्यते धर्मभृतां वरिष्ठ; यद्द्रष्टुकामोऽसि तमप्रमेयम् ।
12-064-015c	अनन्तमायामितसत्त्ववीर्यं; नारायणं ह्यादिदेवं पुराणम् ॥
12-064-016a	नासौ देवो विश्वरूपो मयापि; शक्यो द्रष्टुं ब्रह्मणा वापि साक्षात् ।
12-064-016c	येऽन्ये कामास्तव राजन्हृदिस्था; दास्यामि तांस्त्वं हि मर्त्येषु राजा ॥
12-064-017a	सत्ये स्थितो धर्मपरो जितेन्द्रियः; शूरो दृढं प्रीतिरतः सुराणाम् ।
12-064-017c	बुद्ध्या भक्त्या चोत्तमश्रद्धया च; ततस्तेऽहं दद्वि वरं यथेष्टम् ॥

12-064-018 मान्धातोवाच

12-064-018a	असंशयं भगवन्नादिदेवं; द्रक्ष्याम्यहं शिरसाहं प्रसाद्य ।
12-064-018c	त्यक्त्वा भोगान्धर्मकामो ह्यरण्य;मिच्छे गन्तुं सत्पथं लोकजुष्टम् ॥

12-064-019a क्षात्राद्धर्माद्विपुलादप्रमेया;ल्लोकाः प्राप्ताः स्थापितं स्वं यशश्च ।
 12-064-019c धर्मो योऽसावादिदेवात्प्रवृत्तो; लोकज्येष्ठस्तं न जानामि कर्तुम् ॥

12-064-020 इन्द्र उवाच

12-064-020a असैनिकोऽधर्मपरश्चरेथाः; परां गतिं लप्स्यसे चाप्रमत्तः ।
 12-064-020c क्षात्रो धर्मो ह्यादिदेवात्प्रवृत्तः; पश्चादन्ये शेषभूताश्च धर्माः ॥
 12-064-021a शेषाः सृष्टा ह्यन्तवन्तो ह्यनन्ताः; सुप्रस्थानाः क्षत्रधर्माविशिष्टाः ।
 12-064-021c अस्मिन्धर्मे सर्वधर्माः प्रविष्टाःस्तस्माद्धर्मं श्रेष्ठमिमं वदन्ति ॥
 12-064-022a कर्मणा वै पुरा देवा ऋषयश्चामितौजसः ।
 12-064-022c त्राताः सर्वे प्रमथ्यारीन्क्षत्रधर्मेण विष्णुना ॥
 12-064-023a यदि ह्यसौ भगवान्नाहनिष्य;द्रिपून्सर्वान्वसुमानप्रमेयः ।
 12-064-023c न ब्राह्मणा न च लोकादिकर्ता; न सद्धर्मा नादिधर्मा भवेयुः ॥
 12-064-024a इमामुर्वीं न जयेद्विक्रमेण; देवश्रेष्ठोऽसौ पुरा चेदमेयः ।
 12-064-024c चातुर्वर्ण्यं चातुराश्रम्यधर्माः; सर्वे न स्युर्ब्रह्मणो वै विनाशात् ॥
 12-064-025a दृष्टा धर्माः शतधा शाश्वतेन; क्षात्रेण धर्मेण पुनः प्रवृत्ताः ।
 12-064-025c युगे युगे ह्यादिधर्माः प्रवृत्ताः; लोकज्येष्ठं क्षत्रधर्मं वदन्ति ॥
 12-064-026a आत्मत्यागः सर्वभूतानुकम्पा; लोकज्ञानं मोक्षणं पालनं च ।
 12-064-026c विषण्णानां मोक्षणं पीडितानां; क्षात्रे धर्मे विद्यते पार्थिवानाम् ॥
 12-064-027a निर्मर्यादाः काममन्युप्रवृत्ताः; भीता राज्ञो नाधिगच्छन्ति पापम् ।
 12-064-027c शिष्टाश्चान्ये सर्वधर्मोपपन्नाः; साध्वाचाराः साधु धर्मं चरन्ति ॥
 12-064-028a पुत्रवत्परिपाल्यानि लिङ्गधर्मेण पार्थिवैः ।
 12-064-028c लोके भूतानि सर्वाणि विचरन्ति न संशयः ॥
 12-064-029a सर्वधर्मपरं क्षत्रं लोकज्येष्ठं सनातनम् ।
 12-064-029c शश्वदक्षरपर्यन्तमक्षरं सर्वतोमुखम् ॥

12-065-001 इन्द्र उवाच

12-065-001a एवंवीर्यः सर्वधर्मोपपन्नः; क्षात्रः श्रेष्ठः सर्वधर्मेषु धर्मः ।
 12-065-001c पाल्यो युष्माभिलोकसिंहैरुदारै;र्विपर्यये स्यादभावः प्रजानाम् ॥
 12-065-002a भुवः संस्कारं राजसंस्कारयोग;मभैक्षचर्या पालनं च प्रजानाम् ।
 12-065-002c विद्याद्राजा सर्वभूतानुकम्पां; देहत्यागं चाहवे धर्ममग्र्यम् ॥
 12-065-003a त्यागं श्रेष्ठं मुनयो वै वदन्ति; सर्वश्रेष्ठो यः शरीरं त्यजेत ।
 12-065-003c नित्यं त्यक्तं राजधर्मेषु सर्वं; प्रत्यक्षं ते भूमिपालाः सदैते ॥

- 12-065-004a बहुश्रुत्या गुरुशुश्रूषया वा; परस्य वा संहननाद्वदन्ति ।
 12-065-004c नित्यं धर्मं क्षत्रियो ब्रह्मचारी; चरेदेको ह्याश्रमं धर्मकामः ॥
 12-065-005a सामान्यार्थे व्यवहारे प्रवृत्ते; प्रियाप्रिये वर्जयन्नेव यत्नात् ।
 12-065-005c चातुर्वर्ण्यस्थापनात्पालनाच्च; तैस्तैर्योगैर्नियमैरौरसैश्च ॥
 12-065-006a सर्वोद्योगैराश्रमं धर्ममाहुः; क्षात्रं ज्येष्ठं सर्वधर्मोपपन्नम् ।
 12-065-006c स्वं स्वं धर्मं ये न चरन्ति वर्णा;स्तांस्तान्धर्मानयथावद्वदन्ति ॥
 12-065-007a निर्मर्यादे नित्यमर्थे विनष्टा;नाहुस्तान्वै पशुभूतान्मनुष्यान् ।
 12-065-007c यथा नीतिं गमयत्यर्थलोभा;च्छ्रेयांस्तस्मादाश्रमः क्षत्रधर्मः ॥
 12-065-008a त्रैविद्यानां या गतिर्ब्राह्मणानां; यश्चैवोक्तोऽथाश्रमो ब्राह्मणानाम् ।
 12-065-008c एतत्कर्म ब्राह्मणस्याहुरग्र्य;मन्यत्कुर्वञ्शूद्रवच्छस्त्रवध्यः ॥
 12-065-009a चातुराश्रम्यधर्माश्च वेदधर्माश्च पार्थिव ।
 12-065-009c ब्राह्मणेनानुगन्तव्या नान्यो विद्यात्कथंचन ॥
 12-065-010a अन्यथा वर्तमानस्य न सा वृत्तिः प्रकल्प्यते ।
 12-065-010c कर्मणा व्यज्यते धर्मो यथैव श्वा तथैव सः ॥
 12-065-011a यो विकर्मस्थितो विप्रो न स सन्मानमर्हति ।
 12-065-011c कर्मस्वनुपयुञ्जानमविश्वास्यं हि तं विदुः ॥
 12-065-012a एते धर्माः सर्ववर्णाश्च वीरै;रुत्क्रष्टव्याः क्षत्रियैरेष धर्मः ।
 12-065-012c तस्माज्ज्येष्ठा राजधर्मा न चान्ये; वीर्यज्येष्ठा वीरधर्मा मता मे ॥

12-065-013 मान्धातोवाच

- 12-065-013a यवनाः किराता गान्धाराश्चीनाः शबरबर्बराः ।
 12-065-013c शकास्तुषाराः कह्लाश्च पह्लवाश्चान्ध्रमद्रकाः ॥
 12-065-014a ओड्राः पुलिन्दा रमठाः काचा म्लेच्छाश्च सर्वशः ।
 12-065-014c ब्रह्मक्षत्रप्रसूताश्च वैश्याः शूद्राश्च मानवाः ॥
 12-065-015a कथं धर्मं चरेयुस्ते सर्वे विषयवासिनः ।
 12-065-015c मद्विधैश्च कथं स्थाप्याः सर्वे ते दस्युजीविनः ॥
 12-065-016a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं भगवंस्तद्ब्रवीहि मे ।
 12-065-016c त्वं बन्धुभूतो ह्यस्माकं क्षत्रियाणां सुरेश्वर ॥

12-065-017 इन्द्र उवाच

- 12-065-017a मातापित्रोर्हि कर्तव्या शुश्रूषा सर्वदस्युभिः ।
 12-065-017c आचार्यगुरुशुश्रूषा तथैवाश्रमवासिनाम् ॥

- 12-065-018a भूमिपालानां च शुश्रूषा कर्तव्या सर्वदस्युभिः ।
 12-065-018c वेदधर्मक्रियाश्चैव तेषां धर्मो विधीयते ॥
 12-065-019a पितृयज्ञास्तथा कूपाः प्रपाश्र शयनानि च ।
 12-065-019c दानानि च यथाकालं द्विजेषु दद्युरेव ते ॥
 12-065-020a अहिंसा सत्यमक्रोधो वृत्तिदायानुपालनम् ।
 12-065-020c भरणं पुत्रदाराणां शौचमद्रोह एव च ॥
 12-065-021a दक्षिणा सर्वयज्ञानां दातव्या भूतिमिच्छता ।
 12-065-021c पाकयज्ञा महार्हाश्च कर्तव्याः सर्वदस्युभिः ॥
 12-065-022a एतान्येवंप्रकाराणि विहितानि पुरानघ ।
 12-065-022c सर्वलोकस्य कर्माणि कर्तव्यानीह पार्थिव ॥

12-065-023 मान्धातोवाच

- 12-065-023a दृश्यन्ते मानवा लोके सर्ववर्णेषु दस्यवः ।
 12-065-023c लिङ्गान्तरे वर्तमाना आश्रमेषु चतुर्ष्वपि ॥

12-065-024 इन्द्र उवाच

- 12-065-024a विनष्टायां दण्डनीतौ राजधर्मे निराकृते ।
 12-065-024c संप्रमुह्यन्ति भूतानि राजदौरात्म्यतो नृप ॥
 12-065-025a असंख्याता भविष्यन्ति भिक्षवो लिङ्गिनस्तथा ।
 12-065-025c आश्रमाणां विकल्पाश्च निवृत्तेऽस्मिन्कृते युगे ॥
 12-065-026a अशृण्वानाः पुराणानां धर्माणां प्रवरा गतीः ।
 12-065-026c उत्पथं प्रतिपत्स्यन्ते काममन्युसमीरिताः ॥
 12-065-027a यदा निवर्त्यते पापो दण्डनीत्या महात्मभिः ।
 12-065-027c तदा धर्मो न चलते सद्भूतः शाश्वतः परः ॥
 12-065-028a परलोकगुरुं चैव राजानं योऽवमन्यते ।
 12-065-028c न तस्य दत्तं न हुतं न श्राद्धं फलति क्वचित् ॥
 12-065-029a मानुषाणामधिपतिं देवभूतं सनातनम् ।
 12-065-029c देवाश्च बहु मन्यन्ते धर्मकामं नरेश्वरम् ॥
 12-065-030a प्रजापतिर्हि भगवान्यः सर्वमसृजज्जगत् ।
 12-065-030c स प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं धर्माणां क्षत्रमिच्छति ॥
 12-065-031a प्रवृत्तस्य हि धर्मस्य बुद्ध्या यः स्मरते गतिम् ।
 12-065-031c स मे मान्यश्च पूज्यश्च तत्र क्षत्रं प्रतिष्ठितम् ॥

12-065-032 भीष्म उवाच

- 12-065-032a एवमुक्त्वा स भगवान्मरुद्गणवृतः प्रभुः ।
 12-065-032c जगाम भवनं विष्णुरक्षरं परमं पदम् ॥
 12-065-033a एवं प्रवर्तिते धर्मे पुरा सुचरितेऽनघ ।
 12-065-033c कः क्षत्रमवमन्येत चेतनावान्बहुश्रुतः ॥
 12-065-034a अन्यायेन प्रवृत्तानि निवृत्तानि तथैव च ।
 12-065-034c अन्तरा विलयं यान्ति यथा पथि विचक्षुषः ॥
 12-065-035a आदौ प्रवर्तिते चक्रे तथैवादिपरायणे ।
 12-065-035c वर्तस्व पुरुषव्याघ्र संविजानामि तेऽनघ ॥

12-066-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-066-001a श्रुता मे कथिताः पूर्वैश्चत्वारो मानवाश्रमाः ।
 12-066-001c व्याख्यानमेषामाचक्ष्व पृच्छतो मे पितामह ॥

12-066-002 भीष्म उवाच

- 12-066-002a विदिताः सर्व एवेह धर्मास्तव युधिष्ठिर ।
 12-066-002c यथा मम महाबाहो विदिताः साधुसंमताः ॥
 12-066-003a यत्तु लिङ्गान्तरगतं पृच्छसे मां युधिष्ठिर ।
 12-066-003c धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठ तन्निबोध नराधिप ॥
 12-066-004a सर्वाण्येतानि कौन्तेय विद्यन्ते मनुजर्षभ ।
 12-066-004c साध्वाचारप्रवृत्तानां चातुराश्रम्यकर्मणाम् ॥
 12-066-005a अकामद्वेषयुक्तस्य दण्डनीत्या युधिष्ठिर ।
 12-066-005c समेक्षिणश्च भूतेषु भैक्षाश्रमपदं भवेत् ॥
 12-066-006a वेत्यादानविसर्गं यो निग्रहानुग्रहौ तथा ।
 12-066-006c यथोक्तवृत्तेर्वीरस्य क्षेमाश्रमपदं भवेत् ॥
 12-066-007a ज्ञातिसंबन्धिमित्राणि व्यापन्नानि युधिष्ठिर ।
 12-066-007c समभ्युद्धरमाणस्य दीक्षाश्रमपदं भवेत् ॥
 12-066-008a आह्निकं भूतयज्ञांश्च पितृयज्ञांश्च मानुषान् ।
 12-066-008c कुर्वतः पार्थ विपुलान्वन्याश्रमपदं भवेत् ॥
 12-066-009a पालनात्सर्वभूतानां स्वराष्ट्रपरिपालनात् ।
 12-066-009c दीक्षा बहुविधा राज्ञो वन्याश्रमपदं भवेत् ॥
 12-066-010a वेदाध्ययननित्यत्वं क्षमाथाचार्यपूजनम् ।

- 12-066-010c तथोपाध्यायशुश्रूषा ब्रह्माश्रमपदं भवेत् ॥
- 12-066-011a अजिह्वामशठं मार्गं सेवमानस्य भारत ।
- 12-066-011c सर्वदा सर्वभूतेषु ब्रह्माश्रमपदं भवेत् ॥
- 12-066-012a वानप्रस्थेषु विप्रेषु त्रैविद्येषु च भारत ।
- 12-066-012c प्रयच्छतोऽर्थान्विपुलान्वन्याश्रमपदं भवेत् ॥
- 12-066-013a सर्वभूतेष्वनुक्रोशं कुर्वतस्तस्य भारत ।
- 12-066-013c आनृशंस्यप्रवृत्तस्य सर्वावस्थं पदं भवेत् ॥
- 12-066-014a बालवृद्धेषु कौरव्य सर्वावस्थं युधिष्ठिर ।
- 12-066-014c अनुक्रोशं विदधतः सर्वावस्थं पदं भवेत् ॥
- 12-066-015a बलात्कृतेषु भूतेषु परित्राणं कुरुद्वह ।
- 12-066-015c शरणागतेषु कौरव्य कुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ॥
- 12-066-016a चराचराणां भूतानां रक्षामपि च सर्वशः ।
- 12-066-016c यथार्हपूजां च सदा कुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ॥
- 12-066-017a ज्येष्ठानुज्येष्ठपत्नीनां भ्रातृणां पुत्रनमृणाम् ।
- 12-066-017c निग्रहानुग्रहौ पार्थ गार्हस्थ्यमिति तत्तपः ॥
- 12-066-018a साधूनामर्चनीयानां प्रजासु विदितात्मनाम् ।
- 12-066-018c पालनं पुरुषव्याघ्र गृहाश्रमपदं भवेत् ॥
- 12-066-019a आश्रमस्थानि सर्वाणि यस्तु वेश्मनि भारत ।
- 12-066-019c आददीतेह भोज्येन तद्गार्हस्थ्यं युधिष्ठिर ॥
- 12-066-020a यः स्थितः पुरुषो धर्मे धात्रा सृष्टे यथार्थवत् ।
- 12-066-020c आश्रमाणां स सर्वेषां फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥
- 12-066-021a यस्मिन्न नश्यन्ति गुणाः कौन्तेय पुरुषे सदा ।
- 12-066-021c आश्रमस्थं तमप्याहुर्नरश्रेष्ठं युधिष्ठिर ॥
- 12-066-022a स्थानमानं वयोमानं कुलमानं तथैव च ।
- 12-066-022c कुर्वन्वसति सर्वेषु ह्याश्रमेषु युधिष्ठिर ॥
- 12-066-023a देशधर्माश्च कौन्तेय कुलधर्मास्तथैव च ।
- 12-066-023c पालयन्पुरुषव्याघ्र राजा सर्वाश्रमी भवेत् ॥
- 12-066-024a काले विभूतिं भूतानामुपहारांस्तथैव च ।
- 12-066-024c अर्हयन्पुरुषव्याघ्र साधूनामाश्रमे वसेत् ॥
- 12-066-025a दशधर्मगतश्चापि यो धर्मं प्रत्यवेक्षते ।
- 12-066-025c सर्वलोकस्य कौन्तेय राजा भवति सोऽऽश्रमी ॥

- 12-066-026a ये धर्मकुशला लोके धर्मं कुर्वन्ति साधवः ।
 12-066-026c पालिता यस्य विषये पादोऽशस्तस्य भूपतेः ॥
 12-066-027a धर्मारामान्धर्मपरान्ये न रक्षन्ति मानवान् ।
 12-066-027c पार्थिवाः पुरुषव्याघ्र तेषां पापं हरन्ति ते ॥
 12-066-028a ये च रक्षासहायाः स्युः पार्थिवानां युधिष्ठिर ।
 12-066-028c ते चैवांशहराः सर्वे धर्मे परकृतेऽनघ ॥
 12-066-029a सर्वाश्रमपदे ह्याहुर्गार्हस्थ्यं दीप्तनिर्णयम् ।
 12-066-029c पावनं पुरुषव्याघ्र यं वयं पर्युपास्महे ॥
 12-066-030a आत्मोपमस्तु भूतेषु यो वै भवति मानवः ।
 12-066-030c न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य लभते सुखम् ॥
 12-066-031a धर्मोत्थिता सत्त्ववीर्या धर्मसेतुवटाकरा ।
 12-066-031c त्यागवाताध्वगा शीघ्रा नौस्त्वा संतारयिष्यति ॥
 12-066-032a यदा निवृत्तः सर्वस्मात्कामो योऽस्य हृदि स्थितः ।
 12-066-032c तदा भवति सत्त्वस्थस्ततो ब्रह्म समश्नुते ॥
 12-066-033a सुप्रसन्नस्तु भावेन योगेन च नराधिप ।
 12-066-033c धर्मं पुरुषशार्दूल प्राप्स्यसे पालने रतः ॥
 12-066-034a वेदाध्ययनशीलानां विप्राणां साधुकर्मणाम् ।
 12-066-034c पालने यत्नमातिष्ठ सर्वलोकस्य चानघ ॥
 12-066-035a वने चरति यो धर्ममाश्रमेषु च भारत ।
 12-066-035c रक्षया तच्छतगुणं धर्मं प्राप्नोति पार्थिवः ॥
 12-066-036a एष ते विविधो धर्मः पाण्डवश्रेष्ठ कीर्तितः ।
 12-066-036c अनुतिष्ठ त्वमेनं वै पूर्वैर्दृष्टं सनातनम् ॥
 12-066-037a चातुराश्रम्यमेकाग्रः चातुर्वर्ण्यं च पाण्डव ।
 12-066-037c धर्मं पुरुषशार्दूल प्राप्स्यसे पालने रतः ॥

12-067-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-067-001a चातुराश्रम्य उक्तोऽत्र चातुर्वर्ण्यस्तथैव च ।
 12-067-001c राष्ट्रस्य यत्कृत्यतमं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-067-002 भीष्म उवाच

- 12-067-002a राष्ट्रस्यैतत्कृत्यतमं राज्ञ एवाभिषेचनम् ।
 12-067-002c अनिन्द्रमबलं राष्ट्रं दस्यवोऽभिभवन्ति च ॥

12-067-003a	अराजकेषु राष्ट्रेषु धर्मो न व्यवतिष्ठते ।
12-067-003c	परस्परं च खादन्ति सर्वथा धिगराजकम् ॥
12-067-004a	इन्द्रमेनं प्रवृणुते यद्राजानमिति श्रुतिः ।
12-067-004c	यथैवेन्द्रस्तथा राजा संपूज्यो भूतिमिच्छता ॥
12-067-005a	नाराजकेषु राष्ट्रेषु वस्तव्यमिति वैदिकम् ।
12-067-005c	नाराजकेषु राष्ट्रेषु हव्यमग्निर्वहत्यपि ॥
12-067-006a	अथ चेदभिवर्तेत राज्यार्थी बलवत्तरः ।
12-067-006c	अराजकानि राष्ट्राणि हतराजानि वा पुनः ॥
12-067-007a	प्रत्युद्गम्याभिपूज्यः स्यादेतदत्र सुमन्त्रितम् ।
12-067-007c	न हि पापात्पापतरमस्ति किञ्चिदराजकात् ॥
12-067-008a	स चेत्समनुपश्येत समग्रं कुशलं भवेत् ।
12-067-008c	बलवान्हि प्रकुपितः कुर्यान्निःशेषतामपि ॥
12-067-009a	भूयांसं लभते क्लेशं या गौर्भवति दुर्दुहा ।
12-067-009c	सुदुहा या तु भवति नैव तां क्लेशयन्त्युत ॥
12-067-010a	यदतप्तं प्रणमति न तत्संतापयन्त्युत ।
12-067-010c	यच्च स्वयं नतं दारु न तत्संनामयन्त्यपि ॥
12-067-011a	एतयोपमया धीरः संनमेत बलीयसे ।
12-067-011c	इन्द्राय स प्रणमते नमते यो बलीयसे ॥
12-067-012a	तस्माद्राजैव कर्तव्यः सततं भूतिमिच्छता ।
12-067-012c	न धनार्थो न दारार्थस्तेषां येषामराजकम् ॥
12-067-013a	प्रीयते हि हरन्पापः परवित्तमराजके ।
12-067-013c	यदास्य उद्धरन्त्यन्ये तदा राजानमिच्छति ॥
12-067-014a	पापा अपि तदा क्षेमं न लभन्ते कदाचन ।
12-067-014c	एकस्य हि द्वौ हरतो द्वयोश्च बहवोऽपरे ॥
12-067-015a	अदासः क्रियते दासो ह्रियन्ते च बलात्स्त्रियः ।
12-067-015c	एतस्मात्कारणाद्देवाः प्रजापालान्प्रचक्रिरे ॥
12-067-016a	राजा चेन्न भवेल्लोके पृथिव्यां दण्डधारकः ।
12-067-016c	शूले मत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तराः ॥
12-067-017a	अराजकाः प्रजाः पूर्वं विनेशुरिति नः श्रुतम् ।
12-067-017c	परस्परं भक्षयन्तो मत्स्या इव जले कृशान् ॥
12-067-018a	ताः समेत्य ततश्चक्रुः समयानिति नः श्रुतम् ।

- 12-067-018c वाक्क्रूरो दण्डपुरुषो यश्च स्यात्पारदारिकः ॥
 12-067-018e यश्च न स्वमथादद्यात्त्याज्या नस्तादृशा इति ॥
 12-067-019a विश्वासनार्थं वर्णानां सर्वेषामविशेषतः ।
 12-067-019c तास्तथा समयं कृत्वा समये नावतस्थिरे ॥
 12-067-020a सहितास्तास्तदा जग्मुरसुखार्ताः पितामहम् ।
 12-067-020c अनीश्वरा विनश्यामो भगवन्नीश्वरं दिश ॥
 12-067-021a यं पूजयेम संभूय यश्च नः परिपालयेत् ।
 12-067-021c ताभ्यो मनुं व्यादिदेश मनुर्नाभिननन्द ताः ॥

12-067-022 मनुरुवाच

- 12-067-022a बिभेमि कर्मणः क्रूराद्राज्यं हि भृशदुष्करम् ।
 12-067-022c विशेषतो मनुष्येषु मिथ्यावृत्तिषु नित्यदा ॥

12-067-023 भीष्म उवाच

- 12-067-023a तमब्रुवन्प्रजा मा भैः कर्मणैर्नो गमिष्यति ।
 12-067-023c पशूनामधिपञ्चाशद्विरण्यस्य तथैव च ॥
 12-067-023e धान्यस्य दशमं भागं दास्यामः कोशवर्धनम् ॥
 12-067-024a मुख्येन शस्त्रपत्रेण ये मनुष्याः प्रधानतः ।
 12-067-024c भवन्तं तेऽनुयास्यन्ति महेन्द्रमिव देवताः ॥
 12-067-025a स त्वं जातबलो राजन्दुष्प्रधर्षः प्रतापवान् ।
 12-067-025c सुखे धास्यसि नः सर्वान्कुबेर इव नैरृतान् ॥
 12-067-026a यं च धर्मं चरिष्यन्ति प्रजा राज्ञा सुरक्षिताः ।
 12-067-026c चतुर्थं तस्य धर्मस्य त्वत्संस्थं नो भविष्यति ॥
 12-067-027a तेन धर्मेण महता सुखलब्धेन भावितः ।
 12-067-027c पाह्यस्मान्सर्वतो राजन्देवानिव शतक्रतुः ॥
 12-067-028a विजयायाशु निर्याहि प्रतपत्रश्मिमानिव ।
 12-067-028c मानं विधम शत्रूणां धर्मो जयतु नः सदा ॥
 12-067-029a स निर्ययौ महातेजा बलेन महता वृतः ।
 12-067-029c महाभिजनसंपन्नस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥
 12-067-030a तस्य तां महिमां दृष्ट्वा महेन्द्रस्येव देवताः ।
 12-067-030c अपतत्रसिरे सर्वे स्वधर्मे च दधुर्मनः ॥
 12-067-031a ततो महीं परिययौ पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।

- 12-067-031c शमयन्सर्वतः पापान्स्वकर्मसु च योजयन् ॥
 12-067-032a एवं ये भूतिमिच्छेयुः पृथिव्यां मानवाः क्वचित् ।
 12-067-032c कुर्यू राजानमेवाग्रे प्रजानुग्रहकारणात् ॥
 12-067-033a नमस्येयुश्च तं भक्त्या शिष्या इव गुरुं सदा ।
 12-067-033c देवा इव सहस्राक्षं प्रजा राजानमन्तिके ॥
 12-067-034a सत्कृतं स्वजनेनेह परोऽपि बहु मन्यते ।
 12-067-034c स्वजनेन त्ववज्ञातं परे परिभवन्त्युत ॥
 12-067-035a राज्ञः परैः परिभवः सर्वेषामसुखावहः ।
 12-067-035c तस्माच्छत्रं च पत्रं च वासांस्याभरणानि च ॥
 12-067-036a भोजनान्यथ पानानि राज्ञे दद्युर्गृहाणि च ।
 12-067-036c आसनानि च शय्याश्च सर्वोपकरणानि च ॥
 12-067-037a गुप्तात्मा स्याद्दुराधर्षः स्मितपूर्वाभिभाषिता ।
 12-067-037c आभाषितश्च मधुरं प्रतिभाषेत मानवान् ॥
 12-067-038a कृतज्ञो दृढभक्तिः स्यात्संविभागी जितेन्द्रियः ।
 12-067-038c ईक्षितः प्रतिवीक्षेत मृदु चर्जु च वल्गु च ॥

12-068-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-068-001a किमाहुर्देवतं विप्रा राजानं भरतर्षभ ।
 12-068-001c मनुष्याणामधिपतिं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-068-002 भीष्म उवाच

- 12-068-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-068-002c बृहस्पतिं वसुमना यथा पप्रच्छ भारत ॥
 12-068-003a राजा वसुमना नाम कौसल्यो धीमतां वरः ।
 12-068-003c महर्षिं परिपप्रच्छ कृतप्रज्ञो बृहस्पतिम् ॥
 12-068-004a सर्वं वैनयिकं कृत्वा विनयज्ञो बृहस्पतेः ।
 12-068-004c दक्षिणानन्तरो भूत्वा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ॥
 12-068-005a विधिं पप्रच्छ राज्यस्य सर्वभूतहिते रतः ।
 12-068-005c प्रजानां हितमन्विच्छन्धर्ममूलं विशां पते ॥
 12-068-006a केन भूतानि वर्धन्ते क्षयं गच्छन्ति केन च ।
 12-068-006c कमर्चन्तो महाप्राज्ञ सुखमत्यन्तमाप्नुयुः ॥
 12-068-007a इति पृष्ठो महाराज्ञा कौसल्येनामितौजसा ।

12-068-007c	राजसत्कारमव्यग्रः शशंसास्मै बृहस्पतिः ॥
12-068-008a	राजमूलो महाराज धर्मो लोकस्य लक्ष्यते ।
12-068-008c	प्रजा राजभयादेव न खादन्ति परस्परम् ॥
12-068-009a	राजा ह्येवाखिलं लोकं समुदीर्णं समुत्सुकम् ।
12-068-009c	प्रसादयति धर्मेण प्रसाद्य च विराजते ॥
12-068-010a	यथा ह्यनुदये राजन्भूतानि शशिसूर्ययोः ।
12-068-010c	अन्धे तमसि मज्जेयुरपश्यन्तः परस्परम् ॥
12-068-011a	यथा ह्यनुदके मत्स्या निराक्रन्दे विहंगमाः ।
12-068-011c	विहरेयुर्यथाकाममभिसृत्य पुनः पुनः ॥
12-068-012a	विमथ्यातिक्रमेरंश्च विषह्यापि परस्परम् ।
12-068-012c	अभावमचिरेणैव गच्छेयुर्नात्र संशयः ॥
12-068-013a	एवमेव विना राज्ञा विनश्येयुरिमाः प्रजाः ।
12-068-013c	अन्धे तमसि मज्जेयुरगोपाः पशवो यथा ॥
12-068-014a	हरेयुर्बलवन्तो हि दुर्बलानां परिग्रहान् ।
12-068-014c	हन्युर्व्यायच्छमानांश्च यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-015a	यानं वस्त्रमलंकारात्रत्नानि विविधानि च ।
12-068-015c	हरेयुः सहसा पापा यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-016a	ममेदमिति लोकेऽस्मिन्न भवेत्संपरिग्रहः ।
12-068-016c	विश्वलोपः प्रवर्तेत यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-017a	मातरं पितरं वृद्धमाचार्यमतिथिं गुरुम् ।
12-068-017c	क्लिश्रीयुरपि हिंस्युर्वा यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-018a	पतेद्बहुविधं शस्त्रं बहुधा धर्मचारिषु ।
12-068-018c	अधर्मः प्रगृहीतः स्याद्यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-019a	वधबन्धपरिक्लेशो नित्यमर्थवतां भवेत् ।
12-068-019c	ममत्वं च न विन्देयुर्यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-020a	अन्तश्चाकाशमेव स्याल्लोकोऽयं दस्युसाद्भवेत् ।
12-068-020c	पतेच्च नरकं घोरं यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-021a	न योनिपोषो वर्तेत न कृषिर्न वणिक्पथः ।
12-068-021c	मज्जेद्धर्मस्त्रयी न स्याद्यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-022a	न यज्ञाः संप्रवर्तेरन्विधिवत्स्वाप्तदक्षिणाः ।
12-068-022c	न विवाहाः समाजा वा यदि राजा न पालयेत् ॥

12-068-023a	न वृषाः संप्रवर्तेरन्न मथ्येरंश्च गर्गराः ।
12-068-023c	घोषाः प्रणाशं गच्छेयुर्यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-024a	त्रस्तमुद्विग्नहृदयं हाहाभूतमचेतनम् ।
12-068-024c	क्षणेन विनशेत्सर्वं यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-025a	न संवत्सरसत्राणि तिष्ठेयुरकुतोभयाः ।
12-068-025c	विधिवद्दक्षिणावन्ति यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-026a	ब्राह्मणाश्चतुरो वेदान्नाधीयेरंस्तपस्विनः ।
12-068-026c	विद्यास्नातास्तपःस्नाता यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-027a	हस्तो हस्तं स मुष्णीयाद्भिद्येरन्सर्वसेतवः ।
12-068-027c	भयार्तं विद्रवेत्सर्वं यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-028a	न लभेद्धर्मसंश्लेषं हतविप्रहतो जनः ।
12-068-028c	कर्ता स्वेच्छेन्द्रियो गच्छेद्यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-029a	अनयाः संप्रवर्तेरन्भवेद्वै वर्णसंकरः ।
12-068-029c	दुर्भिक्षमाविशेद्राष्ट्रं यदि राजा न पालयेत् ॥
12-068-030a	विवृत्य हि यथाकामं गृहद्वाराणि शेरते ।
12-068-030c	मनुष्या रक्षिता राज्ञा समन्तादकुतोभयाः ॥
12-068-031a	नाक्रुष्टं सहते कश्चित्कुतो हस्तस्य लङ्घनम् ।
12-068-031c	यदि राजा मनुष्येषु त्राता भवति धार्मिकः ॥
12-068-032a	स्त्रियश्चापुरुषा मार्गं सर्वालंकारभूषिताः ।
12-068-032c	निर्भयाः प्रतिपद्यन्ते यदा रक्षति भूमिपः ॥
12-068-033a	धर्ममेव प्रपद्यन्ते न हिंसन्ति परस्परम् ।
12-068-033c	अनुगृह्णन्ति चान्योन्यं यदा रक्षति भूमिपः ॥
12-068-034a	यजन्ते च त्रयो वर्णा महायज्ञैः पृथग्विधैः ।
12-068-034c	युक्ताश्चाधीयते शास्त्रं यदा रक्षति भूमिपः ॥
12-068-035a	वार्तामूलो ह्ययं लोकस्त्रय्या वै धार्यते सदा ।
12-068-035c	तत्सर्वं वर्तते सम्यग्यदा रक्षति भूमिपः ॥
12-068-036a	यदा राजा धुरं श्रेष्ठामादाय वहति प्रजाः ।
12-068-036c	महता बलयोगेन तदा लोकः प्रसीदति ॥
12-068-037a	यस्याभावे च भूतानामभावः स्यात्समन्ततः ।
12-068-037c	भावे च भावो नित्यः स्यात्कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥
12-068-038a	तस्य यो वहते भारं सर्वलोकसुखावहम् ।

12-068-038c	तिष्ठेत्प्रियहिते राज्ञ उभौ लोकौ हि यो जयेत् ॥
12-068-039a	यस्तस्य पुरुषः पापं मनसाप्यनुचिन्तयेत् ।
12-068-039c	असंशयमिह क्लिष्टः प्रेत्यापि नरकं पतेत् ॥
12-068-040a	न हि जात्ववमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
12-068-040c	महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥
12-068-041a	कुरुते पञ्च रूपाणि कालयुक्तानि यः सदा ।
12-068-041c	भवत्यग्निस्तथादित्यो मृत्युर्वैश्रवणो यमः ॥
12-068-042a	यदा ह्यासीदतः पापान्दहत्युग्रेण तेजसा ।
12-068-042c	मिथ्योपचरितो राजा तदा भवति पावकः ॥
12-068-043a	यदा पश्यति चारेण सर्वभूतानि भूमिपः ।
12-068-043c	क्षेमं च कृत्वा व्रजति तदा भवति भास्करः ॥
12-068-044a	अशुचींश्च यदा क्रुद्धः क्षिणोति शतशो नरान् ।
12-068-044c	सपुत्रपौत्रान्सामात्यांस्तदा भवति सोऽन्तकः ॥
12-068-045a	यदा त्वधार्मिकान्सर्वास्तीक्ष्णैर्दण्डैर्नियच्छति ।
12-068-045c	धार्मिकांश्चानुगृह्णाति भवत्यथ यमस्तदा ॥
12-068-046a	यदा तु धनधाराभिस्तर्पयत्युपकारिणः ।
12-068-046c	आच्छिनन्ति च रत्नानि विविधान्यपकारिणाम् ॥
12-068-047a	श्रियं ददाति कस्मैचित्कस्माच्चिदपकर्षति ।
12-068-047c	तदा वैश्रवणो राजल्लोके भवति भूमिपः ॥
12-068-048a	नास्यापवादे स्थातव्यं दक्षेणाक्लिष्टकर्मणा ।
12-068-048c	धर्म्यमाकाङ्क्षता लाभमीश्वरस्यानसूयता ॥
12-068-049a	न हि राज्ञः प्रतीपानि कुर्वन्सुखमवाप्नुयात् ।
12-068-049c	पुत्रो भ्राता वयस्यो वा यद्यप्यात्मसमो भवेत् ॥
12-068-050a	कुर्यात्कृष्णगतिः शेषं ज्वलितोऽनिलसारथिः ।
12-068-050c	न तु राज्ञाभिपन्नस्य शेषं क्वचन विद्यते ॥
12-068-051a	तस्य सर्वाणि रक्ष्याणि दूरतः परिवर्जयेत् ।
12-068-051c	मृत्योरिव जुगुप्सेत राजस्वहरणान्नरः ॥
12-068-052a	नश्येदभिमृशन्सद्यो मृगः कूटमिव स्पृशन् ।
12-068-052c	आत्मस्वमिव संरक्षेद्राजस्वमिह बुद्धिमान् ॥
12-068-053a	महान्तं नरकं घोरमप्रतिष्ठमचेतसः ।
12-068-053c	पतन्ति चिररात्राय राजवित्तापहारिणः ॥

- 12-068-054a राजा भोजो विराट्सम्राट्क्षत्रियो भूपतिर्नृपः ।
 12-068-054c य एवं स्तूयते शब्दैः कस्तं नार्चितुमिच्छति ॥
 12-068-055a तस्माद्बुभूषुर्नियतो जितात्मा संयतेन्द्रियः ।
 12-068-055c मेधावी स्मृतिमान्दक्षः संश्रयेत महीपतिम् ॥
 12-068-056a कृतज्ञं प्राज्ञमक्षुद्रं दृढभक्तिं जितेन्द्रियम् ।
 12-068-056c धर्मनित्यं स्थितं स्थित्यां मन्त्रिणं पूजयेन्नृपः ॥
 12-068-057a दृढभक्तिं कृतप्रज्ञं धर्मज्ञं संयतेन्द्रियम् ।
 12-068-057c शूरमक्षुद्रकर्माणं निषिद्धजनमाश्रयेत् ॥
 12-068-058a राजा प्रगल्भं पुरुषं करोति; राजा कृशं बृंह्यते मनुष्यम् ।
 12-068-058c राजाभिपन्नस्य कुतः सुखानि; राजाभ्युपेतं सुखिनं करोति ॥
 12-068-059a राजा प्रजानां हृदयं गरीयो; गतिः प्रतिष्ठा सुखमुत्तमं च ।
 12-068-059c यमाश्रिता लोकमिमं परं च; जयन्ति सम्यक्पुरुषा नरेन्द्रम् ॥
 12-068-060a नराधिपश्चाप्यनुशिष्य मेदिनीं; दमेन सत्येन च सौहृदेन ।
 12-068-060c महद्भिरिष्ट्वा क्रतुभिर्महायशा;स्त्रिविष्टपे स्थानमुपैति सत्कृतम् ॥
 12-068-061a स एवमुक्तो गुरुणा कौसल्यो राजसत्तमः ।
 12-068-061c प्रयत्नात्कृतवान्वीरः प्रजानां परिपालनम् ॥

12-069-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-069-001a पार्थिवेन विशेषेण किं कार्यमवशिष्यते ।
 12-069-001c कथं रक्ष्यो जनपदः कथं रक्ष्याश्च शत्रवः ॥
 12-069-002a कथं चारं प्रयुञ्जीत वर्णान्विश्वासयेत्कथम् ।
 12-069-002c कथं भृत्यान्कथं दारान्कथं पुत्रांश्च भारत ॥

12-069-003 भीष्म उवाच

- 12-069-003a राजवृत्तं महाराज शृणुष्वनावहितोऽखिलम् ।
 12-069-003c यत्कार्यं पार्थिवेनादौ पार्थिवप्रकृतेन वा ॥
 12-069-004a आत्मा जेयः सदा राज्ञा ततो जेयाश्च शत्रवः ।
 12-069-004c अजितात्मा नरपतिर्विजयेत कथं रिपून् ॥
 12-069-005a एतावानात्मविजयः पञ्चवर्गविनिग्रहः ।
 12-069-005c जितेन्द्रियो नरपतिर्बाधितुं शक्नुयादरीन् ॥
 12-069-006a न्यसेत गुल्मान्दुर्गेषु संधौ च कुरुनन्दन ।
 12-069-006c नगरोपवने चैव पुरोद्यानेषु चैव ह ॥

12-069-007a	संस्थानेषु च सर्वेषु पुरेषु नगरस्य च ।
12-069-007c	मध्ये च नरशार्दूल तथा राजनिवेशने ॥
12-069-008a	प्रणिधींश्च ततः कुर्याज्जडान्धबधिराकृतीन् ।
12-069-008c	पुंसः परीक्षितान्प्राज्ञान्क्षुत्पिपासातपक्षमान् ॥
12-069-009a	अमात्येषु च सर्वेषु मित्रेषु त्रिविधेषु च ।
12-069-009c	पुत्रेषु च महाराज प्रणिदध्यात्समाहितः ॥
12-069-010a	पुरे जनपदे चैव तथा सामन्तराजसु ।
12-069-010c	यथा न विद्युरन्योन्यं प्रणिधेयास्तथा हि ते ॥
12-069-011a	चारांश्च विद्यात्प्रहितान्परेण भरतर्षभ ।
12-069-011c	आपणेषु विहारेषु समवायेषु भिक्षुषु ॥
12-069-012a	आरामेषु तथोद्याने पण्डितानां समागमे ।
12-069-012c	वेशेषु चत्वरे चैव सभास्वावसथेषु च ॥
12-069-013a	एवं विहन्याच्चारेण परचारं विचक्षणः ।
12-069-013c	चारेण विहतं सर्वं हतं भवति पाण्डव ॥
12-069-014a	यदा तु हीनं नृपतिर्विद्यादात्मानमात्मना ।
12-069-014c	अमात्यैः सह संमन्त्र्य कुर्यात्संधिं बलीयसा ॥
12-069-015a	अज्ञायमानो हीनत्वे कुर्यात्संधिं परेण वै ।
12-069-015c	लिप्सुर्वा कंचिदेवार्थं त्वरमाणो विचक्षणः ॥
12-069-016a	गुणवन्तो महोत्साहा धर्मज्ञाः साधवश्च ये ।
12-069-016c	संदधीत नृपस्तैश्च राष्ट्रं धर्मेण पालयन् ॥
12-069-017a	उच्छिद्यमानमात्मानं ज्ञात्वा राजा महामतिः ।
12-069-017c	पूर्वापकारिणो हन्याल्लोकद्विष्टांश्च सर्वशः ॥
12-069-018a	यो नोपकर्तुं शक्नोति नापकर्तुं महीपतिः ।
12-069-018c	अशक्यरूपश्चोद्धर्तुमुपेक्ष्यस्तादृशो भवेत् ॥
12-069-019a	यात्रां यायादविज्ञातमनाक्रन्दमनन्तरम् ।
12-069-019c	व्यासक्तं च प्रमत्तं च दुर्बलं च विचक्षणः ॥
12-069-020a	यात्रामाज्ञापयेद्वीरः कल्पपुष्टबलः सुखी ।
12-069-020c	पूर्वं कृत्वा विधानं च यात्रायां नगरे तथा ॥
12-069-021a	न च वश्यो भवेदस्य नृपो यद्यपि वीर्यवान् ।
12-069-021c	हीनश्च बलवीर्याभ्यां कर्शयंस्तं परावसेत् ॥
12-069-022a	राष्ट्रं च पीडयेत्तस्य शस्त्राग्निविषमूर्छनैः ।

12-069-022c	अमात्यवल्लभानां च विवादांस्तस्य कारयेत् ॥
12-069-022e	वर्जनीयं सदा युद्धं राज्यकामेन धीमता ॥
12-069-023a	उपायैस्त्रिभिरादानमर्थस्याह बृहस्पतिः ।
12-069-023c	सान्त्वेनानुप्रदानेन भेदेन च नराधिप ॥
12-069-023e	यमर्थं शक्नुयात्प्राप्तुं तेन तुष्येद्धि पण्डितः ॥
12-069-024a	आददीत बलिं चैव प्रजाभ्यः कुरुनन्दन ।
12-069-024c	षड्भागममितप्रज्ञस्तासामेवाभिगुप्तये ॥
12-069-025a	दशधर्मगतेभ्यो यद्वसु बह्वल्पमेव च ।
12-069-025c	तन्नाददीत सहसा पौराणां रक्षणाय वै ॥
12-069-026a	यथा पुत्रास्तथा पौरा द्रष्टव्यास्ते न संशयः ।
12-069-026c	भक्तिश्चैषां प्रकर्तव्या व्यवहारे प्रदर्शिते ॥
12-069-027a	सुतं च स्थापयेद्राजा प्राज्ञं सर्वार्थदर्शिनम् ।
12-069-027c	व्यवहारेषु सततं तत्र राज्यं व्यवस्थितम् ॥
12-069-028a	आकरे लवणे शुल्के तरे नागवने तथा ।
12-069-028c	न्यसेदमात्यान्नृपतिः स्वाप्तान्वा पुरुषान्हितान् ॥
12-069-029a	सम्यग्दण्डधरो नित्यं राजा धर्ममवाप्नुयात् ।
12-069-029c	नृपस्य सततं दण्डः सम्यग्धर्मे प्रशस्यते ॥
12-069-030a	वेदवेदाङ्गवित्प्राज्ञः सुतपस्वी नृपो भवेत् ।
12-069-030c	दानशीलश्च सततं यज्ञशीलश्च भारत ॥
12-069-031a	एते गुणाः समस्ताः स्युर्नृपस्य सततं स्थिराः ।
12-069-031c	क्रियालोपे तु नृपतेः कुतः स्वर्गः कुतो यशः ॥
12-069-032a	यदा तु पीडितो राजा भवेद्राज्ञा बलीयसा ।
12-069-032c	त्रिधा त्वाक्रन्द्य मित्राणि विधानमुपकल्पयेत् ॥
12-069-033a	घोषान्न्यसेत मार्गेषु ग्रामानुत्थापयेदपि ।
12-069-033c	प्रवेशयेच्च तान्सर्वाञ्छाखानगरकेष्वपि ॥
12-069-034a	ये गुप्ताश्चैव दुर्गाश्च देशास्तेषु प्रवेशयेत् ।
12-069-034c	धनिनो बलमुख्यांश्च सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥
12-069-035a	सस्याभिहारं कुर्याच्च स्वयमेव नराधिपः ।
12-069-035c	असंभवे प्रवेशस्य दाहयेदग्निना भृशम् ॥
12-069-036a	क्षेत्रस्थेषु च सस्येषु शत्रोरुपजपेन्नरान् ।
12-069-036c	विनाशयेद्वा सर्वस्वं बलेनाथ स्वकेन वै ॥

12-069-037a	नदीषु मार्गेषु सदा संक्रमानवसादयेत् ।
12-069-037c	जलं निस्त्रावयेत्सर्वमनिस्त्राव्यं च दूषयेत् ॥
12-069-038a	तदात्वेनायतीभिश्च विवदन्भूम्यनन्तरम् ।
12-069-038c	प्रतीघातः परस्याजौ मित्रकालेऽप्युपस्थिते ॥
12-069-039a	दुर्गाणां चाभितो राजा मूलच्छेदं प्रकारयेत् ।
12-069-039c	सर्वेषां क्षुद्रवृक्षाणां चैत्यवृक्षान्विवर्जयेत् ॥
12-069-040a	प्रवृद्धानां च वृक्षाणां शाखाः प्रच्छेदयेत्तथा ।
12-069-040c	चैत्यानां सर्वथा वर्ज्यमपि पत्रस्य पातनम् ॥
12-069-041a	प्रकण्ठीः कारयेत्सम्यगाकाशजननीस्तथा ।
12-069-041c	आपूरयेच्च परिखाः स्थाणुनक्रझषाकुलाः ॥
12-069-042a	कडङ्गद्वारकाणि स्युरुच्छवासार्थं पुरस्य ह ।
12-069-042c	तेषां च द्वारवद्गुप्तिः कार्या सर्वात्मना भवेत् ॥
12-069-043a	द्वारेषु च गुरूण्येव यन्त्राणि स्थापयेत्सदा ।
12-069-043c	आरोपयेच्छतघ्नीश्च स्वाधीनानि च कारयेत् ॥
12-069-044a	काष्ठानि चाभिहार्याणि तथा कूपांश्च खानयेत् ।
12-069-044c	संशोधयेत्तथा कूपान्कृतान्पूर्वं पयोर्थिभिः ॥
12-069-045a	तृणच्छन्नानि वेश्मानि पङ्केनापि प्रलेपयेत् ।
12-069-045c	निर्हरच्च तृणं मासे चैत्रे वह्निभयात्पुरः ॥
12-069-046a	नक्तमेव च भक्तानि पाचयेत नराधिपः ।
12-069-046c	न दिवाग्निर्ज्वलेद्देहे वर्जयित्वाग्निहोत्रिकम् ॥
12-069-047a	कर्मारारिष्टशालासु ज्वलेदग्निः समाहितः ।
12-069-047c	गृहाणि च प्रविश्याथ विधेयः स्याद्भुताशनः ॥
12-069-048a	महादण्डश्च तस्य स्याद्यस्याग्निर्वै दिवा भवेत् ।
12-069-048c	प्रघोषयेदथैवं च रक्षणार्थं पुरस्य वै ॥
12-069-049a	भिक्षुकांश्चाक्रिकांश्चैव क्षीबोन्मत्तान्कुशीलवान् ।
12-069-049c	बाह्यान्कुर्यान्नरश्रेष्ठ दोषाय स्युर्हि तेऽन्यथा ॥
12-069-050a	चत्वरेषु च तीर्थेषु सभास्वावसथेषु च ।
12-069-050c	यथार्हवर्णं प्रणिधिं कुर्यात्सर्वत्र पार्थिवः ॥
12-069-051a	विशालान्राजमार्गांश्च कारयेत नराधिपः ।
12-069-051c	प्रपाश्च विपणीश्चैव यथोद्देशं समादिशेत् ॥
12-069-052a	भाण्डागारायुधागारान्धान्यागारांश्च सर्वशः ।

12-069-052c	अश्वागारान्जागारान्बलाधिकरणानि च ॥
12-069-053a	परिखाश्चैव कौरव्य प्रतोलीः संकटानि च ।
12-069-053c	न जातु कश्चित्पश्येत्तु गुह्यमेतद्युधिष्ठिर ॥
12-069-054a	अथ संनिचयं कुर्याद्राजा परबलार्दितः ।
12-069-054c	तैलं मधु घृतं सस्यमौषधानि च सर्वशः ॥
12-069-055a	अङ्गारकुशमुज्जानां पलाशशरपर्णिनाम् ।
12-069-055c	यवसेन्धनदिग्धानां कारयेत च संचयान् ॥
12-069-056a	आयुधानां च सर्वेषां शक्त्यृष्टिप्रासवर्मणाम् ।
12-069-056c	संचयानेवमादीनां कारयेत नराधिपः ॥
12-069-057a	औषधानि च सर्वाणि मूलानि च फलानि च ।
12-069-057c	चतुर्विधांश्च वैद्यान्वै संगृह्णीयाद्विशेषतः ॥
12-069-058a	नटाश्च नर्तकाश्चैव मल्ला मायाविनस्तथा ।
12-069-058c	शोभयेयुः पुरवरं मोदयेयुश्च सर्वशः ॥
12-069-059a	यतः शङ्का भवेच्चापि भृत्यतो वापि मन्त्रितः ।
12-069-059c	पौरैभ्यो नृपतेर्वापि स्वाधीनान्कारयेत तान् ॥
12-069-060a	कृते कर्मणि राजेन्द्र पूजयेद्धनसंचयैः ।
12-069-060c	मानेन च यथार्हेण सान्त्वेन विविधेन च ॥
12-069-061a	निर्वेदयित्वा तु परं हत्वा वा कुरुनन्दन ।
12-069-061c	गतानृण्यो भवेद्राजा यथा शास्त्रेषु दर्शितम् ॥
12-069-062a	राज्ञा सप्तैव रक्ष्याणि तानि चापि निबोध मे ।
12-069-062c	आत्मामात्यश्च कोशश्च दण्डो मित्राणि चैव हि ॥
12-069-063a	तथा जनपदश्चैव पुरं च कुरुनन्दन ।
12-069-063c	एतत्सप्तात्मकं राज्यं परिपाल्यं प्रयत्नतः ॥
12-069-064a	षाड्गुण्यं च त्रिवर्गं च त्रिवर्गमपरं तथा ।
12-069-064c	यो वेत्ति पुरुषव्याघ्र स भुनक्ति महीमिमाम् ॥
12-069-065a	षाड्गुण्यमिति यत्प्रोक्तं तन्निबोध युधिष्ठिर ।
12-069-065c	संधायासनमित्येव यात्रासंधानमेव च ॥
12-069-066a	विगृह्यासनमित्येव यात्रां संपरिगृह्य च ।
12-069-066c	द्वैधीभावस्तथान्येषां संश्रयोऽथ परस्य च ॥
12-069-067a	त्रिवर्गश्चापि यः प्रोक्तस्तमिहैकमनाः शृणु ।
12-069-067c	क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गमपरं तथा ॥

- 12-069-068a धर्मश्चार्थश्च कामश्च सेवितव्योऽथ कालतः ।
 12-069-068c धर्मेण हि महीपालश्चिरं पालयते महीम् ॥
 12-069-069a अस्मिन्नर्थे च यौ श्लोकौ गीतावङ्गिरसा स्वयम् ।
 12-069-069c यादवीपुत्र भद्रं ते श्रोतुमर्हसि तावपि ॥
 12-069-070a कृत्वा सर्वाणि कार्याणि सम्यक्संपाल्य मेदिनीम् ।
 12-069-070c पालयित्वा तथा पौरान्परत्र सुखमेधते ॥
 12-069-071a किं तस्य तपसा राज्ञः किं च तस्याध्वरैरपि ।
 12-069-071c अपालिताः प्रजा यस्य सर्वा धर्मविनाकृताः ॥

12-070-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-070-001a दण्डनीतिश्च राजा च समस्तौ तावुभावपि ।
 12-070-001c कस्य किं कुर्वतः सिद्ध्यै तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-070-002 भीष्म उवाच

- 12-070-002a महाभाग्यं दण्डनीत्याः सिद्धैः शब्दैः सहेतुकैः ।
 12-070-002c शृणु मे शंसतो राजन्यथावदिह भारत ॥
 12-070-003a दण्डनीतिः स्वधर्मेभ्यश्चातुर्वर्ण्यं नियच्छति ।
 12-070-003c प्रयुक्ता स्वामिना सम्यग्धर्मेभ्यश्च यच्छति ॥
 12-070-004a चातुर्वर्ण्ये स्वधर्मस्थे मर्यादानामसंकरे ।
 12-070-004c दण्डनीतिकृते क्षेमे प्रजानामकुतोभये ॥
 12-070-005a सोमे प्रयत्नं कुर्वन्ति त्रयो वर्णा यथाविधि ।
 12-070-005c तस्माद्देवमनुष्याणां सुखं विद्धि समाहितम् ॥
 12-070-006a कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।
 12-070-006c इति ते संशयो मा भूद्राजा कालस्य कारणम् ॥
 12-070-007a दण्डनीत्या यदा राजा सम्यक्कात्स्नर्येन वर्तते ।
 12-070-007c तदा कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्तते ॥
 12-070-008a भवेत्कृतयुगे धर्मो नाधर्मो विद्यते क्वचित् ।
 12-070-008c सर्वेषामेव वर्णानां नाधर्मे रमते मनः ॥
 12-070-009a योगक्षेमाः प्रवर्तन्ते प्रजानां नात्र संशयः ।
 12-070-009c वैदिकानि च कर्माणि भवन्त्यविगुणान्युत ॥
 12-070-010a ऋतवश्च सुखाः सर्वे भवन्त्युत निरामयाः ।
 12-070-010c प्रसीदन्ति नराणां च स्वरवर्णमनांसि च ॥

12-070-011a	व्याधयो न भवन्त्यत्र नाल्पायुर्दृश्यते नरः ।
12-070-011c	विधवा न भवन्त्यत्र नृशंसो नाभिजायते ॥
12-070-012a	अकृष्टपच्या पृथिवी भवन्त्योषधयस्तथा ।
12-070-012c	त्वक्पत्रफलमूलानि वीर्यवन्ति भवन्ति च ॥
12-070-013a	नाधर्मो विद्यते तत्र धर्म एव तु केवलः ।
12-070-013c	इति कार्तयुगानेतान्गुणान्विद्धि युधिष्ठिर ॥
12-070-014a	दण्डनीत्या यदा राजा त्रीनंशाननुवर्तते ।
12-070-014c	चतुर्थमंशमुत्सृज्य तदा त्रेता प्रवर्तते ॥
12-070-015a	अशुभस्य चतुर्थांशस्त्रीनंशाननुवर्तते ।
12-070-015c	कृष्टपच्यैव पृथिवी भवन्त्योषधयस्तथा ॥
12-070-016a	अर्धं त्यक्त्वा यदा राजा नीत्यर्धमनुवर्तते ।
12-070-016c	ततस्तु द्वापरं नाम स कालः संप्रवर्तते ॥
12-070-017a	अशुभस्य तदा अर्धं द्वावंशावनुवर्तते ।
12-070-017c	कृष्टपच्यैव पृथिवी भवत्यल्पफला तथा ॥
12-070-018a	दण्डनीतिं परित्यज्य यदा कात्स्न्येन भूमिपः ।
12-070-018c	प्रजाः क्लिश्नात्ययोगेन प्रविश्यति तदा कलिः ॥
12-070-019a	कलावधर्मो भूयिष्ठं धर्मो भवति तु क्वचित् ।
12-070-019c	सर्वेषामेव वर्णानां स्वधर्माच्च्यवते मनः ॥
12-070-020a	शूद्रा भैक्षेण जीवन्ति ब्राह्मणाः परिचर्यया ।
12-070-020c	योगक्षेमस्य नाशश्च वर्तते वर्णसंकरः ॥
12-070-021a	वैदिकानि च कर्माणि भवन्ति विगुणान्युत ।
12-070-021c	ऋतवो नसुखाः सर्वे भवन्त्यामयिनस्तथा ॥
12-070-022a	हसन्ति च मनुष्याणां स्वरवर्णमनांस्युत ।
12-070-022c	व्याधयश्च भवन्त्यत्र म्रियन्ते चागतायुषः ॥
12-070-023a	विधवाश्च भवन्त्यत्र नृशंसा जायते प्रजा ।
12-070-023c	क्वचिद्वर्षति पर्जन्यः क्वचित्सस्यं प्ररोहति ॥
12-070-024a	रसाः सर्वे क्षयं यान्ति यदा नेच्छति भूमिपः ।
12-070-024c	प्रजाः संरक्षितुं सम्यग्दण्डनीतिसमाहितः ॥
12-070-025a	राजा कृतयुगस्रष्टा त्रेताया द्वापरस्य च ।
12-070-025c	युगस्य च चतुर्थस्य राजा भवति कारणम् ॥
12-070-026a	कृतस्य करणाद्राजा स्वर्गमत्यन्तमश्रुते ।

- 12-070-026c त्रेतायाः करणाद्राजा स्वर्गं नात्यन्तमश्रुते ॥
- 12-070-027a प्रवर्तनाद्द्वापारस्य यथाभागमुपाश्रुते ।
- 12-070-027c कलेः प्रवर्तनाद्राजा पापमत्यन्तमश्रुते ॥
- 12-070-028a ततो वसति दुष्कर्मा नरके शाश्वतीः समाः ।
- 12-070-028c प्रजानां कल्मषे मग्नोऽकीर्तिं पापं च विन्दति ॥
- 12-070-029a दण्डनीतिं पुरस्कृत्य विजानन्क्षत्रियः सदा ।
- 12-070-029c अनवाप्तं च लिप्सेत लब्धं च परिपालयेत् ॥
- 12-070-030a लोकस्य सीमन्तकरी मर्यादा लोकभावनी ।
- 12-070-030c सम्यङ्नीता दण्डनीतिर्यथा माता यथा पिता ॥
- 12-070-031a यस्यां भवन्ति भूतानि तद्विद्धि भरतर्षभ ।
- 12-070-031c एष एव परो धर्मो यद्राजा दण्डनीतिमान् ॥
- 12-070-032a तस्मात्कौरव्य धर्मेण प्रजाः पालय नीतिमान् ।
- 12-070-032c एवंवृत्तः प्रजा रक्षन्स्वर्गं जेतासि दुर्जयम् ॥

12-071-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-071-001a केन वृत्तेन वृत्तज्ञ वर्तमानो महीपतिः ।
- 12-071-001c सुखेनार्थान्सुखोदकानिह च प्रेत्य चाप्नुयात् ॥

12-071-002 भीष्म उवाच

- 12-071-002a इयं गुणानां षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशद्गुणसंयुता ।
- 12-071-002c यान्गुणांस्तु गुणोपेतः कुर्वन्गुणमवाप्नुयात् ॥
- 12-071-003a चरेद्धर्मानकटुको मुञ्चेत्स्नेहं न नास्तिकः ।
- 12-071-003c अनृशंसश्चरेदर्थं चरेत्काममनुद्धतः ॥
- 12-071-004a प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकथनः ।
- 12-071-004c दाता नापात्रवर्षी स्यात्प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः ॥
- 12-071-005a संदधीत न चानार्यैर्विगृह्णीयान्न बन्धुभिः ।
- 12-071-005c नानासैः कारयेच्चारं कुर्यात्कार्यमपीडया ॥
- 12-071-006a अर्थान्ब्रूयान्न चासत्सु गुणान्ब्रूयान्न चात्मनः ।
- 12-071-006c आदद्यान्न च साधुभ्यो नासत्पुरुषमाश्रयेत् ॥
- 12-071-007a नापरीक्ष्य नयेद्दण्डं न च मन्त्रं प्रकाशयेत् ।
- 12-071-007c विसृजेन्न च लुब्धेभ्यो विश्वसेन्नापकारिषु ॥
- 12-071-008a अनीर्षुर्गुप्तदारः स्याच्चोक्षः स्यादघृणी नृपः ।

- 12-071-008c स्त्रियं सेवेत नात्यर्थं मृष्टं भुञ्जीत नाहितम् ॥
- 12-071-009a अस्तब्धः पूजयेन्मान्यान्गुरून्सेवेदमायया ।
- 12-071-009c अर्चेद्देवान् दम्भेन श्रियमिच्छेदकुत्सिताम् ॥
- 12-071-010a सेवेत प्रणयं हित्वा दक्षः स्यान्न त्वकालवित् ।
- 12-071-010c सान्त्वयेन्न च भोगार्थमनुगृह्णन् चाक्षिपेत् ॥
- 12-071-011a प्रहरेन्न त्वविज्ञाय हत्वा शत्रून् शेषयेत् ।
- 12-071-011c क्रोधं कुर्यान्न चाकस्मान्मूढः स्यान्नापकारिषु ॥
- 12-071-012a एवं चरस्व राज्यस्थो यदि श्रेय इहेच्छसि ।
- 12-071-012c अतोऽन्यथा नरपतिर्भयमृच्छत्यनुत्तमम् ॥
- 12-071-013a इति सर्वान्गुणानेतान्यथोक्तान्योऽनुवर्तते ।
- 12-071-013c अनुभूयेह भद्राणि प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥

12-071-014 वैशंपायन उवाच

- 12-071-014a इदं वचः शांतनवस्य शुश्रुवा;न्युधिष्ठिरः पाण्डवमुख्यसंवृतः ।
- 12-071-014c तदा ववन्दे च पितामहं नृपो; यथोक्तमेतच्च चकार बुद्धिमान् ॥

12-072-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-072-001a कथं राजा प्रजा रक्षन्नाधिबन्धेन युज्यते ।
- 12-072-001c धर्मे च नापराध्नोति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-072-002 भीष्म उवाच

- 12-072-002a समासेनैव ते तात धर्मान्वक्ष्यामि निश्चितान् ।
- 12-072-002c विस्तरेण हि धर्माणां न जात्वन्तमवाप्नुयात् ॥
- 12-072-003a धर्मनिष्ठाञ्श्रुतवतो वेदव्रतसमाहितान् ।
- 12-072-003c अर्चितान्वासयेथास्त्वं गृहे गुणवतो द्विजान् ॥
- 12-072-004a प्रत्युत्थायोपसंगृह्य चरणावभिवाद्य च ।
- 12-072-004c अथ सर्वाणि कुर्वीथाः कार्याणि सपुरोहितः ॥
- 12-072-005a धर्मकार्याणि निर्वर्त्य मङ्गलानि प्रयुज्य च ।
- 12-072-005c ब्राह्मणान्वाचयेथास्त्वमर्थसिद्धिजयाशिषः ॥
- 12-072-006a आर्जवेन च संपन्नो धृत्या बुद्ध्या च भारत ।
- 12-072-006c अर्थार्थं परिगृह्णीयात्कामक्रोधौ च वर्जयेत् ॥
- 12-072-007a कामक्रोधौ पुरस्कृत्य योऽर्थं राजानुतिष्ठति ।
- 12-072-007c न स धर्मं न चाप्यर्थं परिगृह्णाति बालिशः ॥

12-072-008a	मा स्म लुब्धांश्च मूर्खांश्च कामे चार्थेषु यूयुजः ।
12-072-008c	अलुब्धान्बुद्धिसंपन्नान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥
12-072-009a	मूर्खो ह्यधिकृतोऽर्थेषु कार्याणामविशारदः ।
12-072-009c	प्रजाः क्लिश्नात्ययोगेन कामद्वेषसमन्वितः ॥
12-072-010a	बलिषष्ठेन शुल्केन दण्डेनाथापराधिनाम् ।
12-072-010c	शास्त्रनीतेन लिप्सेथा वेतनेन धनागमम् ॥
12-072-011a	दापयित्वा करं धर्म्यं राष्ट्रं नित्यं यथाविधि ।
12-072-011c	अशेषान्कल्पयेद्राजा योगक्षेमानतन्द्रितः ॥
12-072-012a	गोपायितारं दातारं धर्मनित्यमतन्द्रितम् ।
12-072-012c	अकामद्वेषसंयुक्तमनुरज्यन्ति मानवाः ॥
12-072-013a	मा स्माधर्मेण लाभेन लिप्सेथास्त्वं धनागमम् ।
12-072-013c	धर्मार्थावध्रुवौ तस्य योऽपशास्त्रपरो भवेत् ॥
12-072-014a	अपशास्त्रपरो राजा संचयान्नाधिगच्छति ।
12-072-014c	अस्थाने चास्य तद्वित्तं सर्वमेव विनश्यति ॥
12-072-015a	अर्थमूलोऽपहिंसां च कुरुते स्वयमात्मनः ।
12-072-015c	करैरशास्त्रदृष्टैर्हि मोहात्संपीडयन्प्रजाः ॥
12-072-016a	ऊधश्छिन्द्याद्धि यो धेन्वाः क्षीरार्थी न लभेत्पयः ।
12-072-016c	एवं राष्ट्रमयोगेन पीडितं न विवर्धते ॥
12-072-017a	यो हि दोग्ध्रीमुपास्ते तु स नित्यं लभते पयः ।
12-072-017c	एवं राष्ट्रमुपायेन भुञ्जानो लभते फलम् ॥
12-072-018a	अथ राष्ट्रमुपायेन भुज्यमानं सुरक्षितम् ।
12-072-018c	जनयत्यतुलां नित्यं कोशवृद्धिं युधिष्ठिर ॥
12-072-019a	दोग्धि धान्यं हिरण्यं च प्रजा राज्ञि सुरक्षिता ।
12-072-019c	नित्यं स्वेभ्यः परेभ्यश्च तृप्ता माता यथा पयः ॥
12-072-020a	मालाकारोपमो राजन्भव माङ्गारिकोपमः ।
12-072-020c	तथा युक्तश्चिरं राष्ट्रं भोक्तुं शक्यसि पालयन् ॥
12-072-021a	परचक्राभियानेन यदि ते स्याद्धनक्षयः ।
12-072-021c	अथ साम्नैव लिप्सेथा धनमब्राह्मणेषु यत् ॥
12-072-022a	मा स्म ते ब्राह्मणं दृष्ट्वा धनस्थं प्रचलेन्मनः ।
12-072-022c	अन्त्यायामप्यवस्थायां किमु स्फीतस्य भारत ॥
12-072-023a	धनानि तेभ्यो दद्यास्त्वं यथाशक्ति यथार्हतः ।

- 12-072-023c सान्त्वयन्परिरक्षंश्च स्वर्गमाप्स्यसि दुर्जयम् ॥
- 12-072-024a एवं धर्मेण वृत्तेन प्रजास्त्वं परिपालयन् ।
- 12-072-024c स्वन्तं पुण्यं यशोवन्तं प्राप्स्यसे कुरुनन्दन ॥
- 12-072-025a धर्मेण व्यवहारेण प्रजाः पालय पाण्डव ।
- 12-072-025c युधिष्ठिर तथा युक्तो नाधिबन्धेन योक्ष्यसे ॥
- 12-072-026a एष एव परो धर्मो यद्राजा रक्षते प्रजाः ।
- 12-072-026c भूतानां हि यथा धर्मे रक्षणं च परा दया ॥
- 12-072-027a तस्मादेवं परं धर्मं मन्यन्ते धर्मकोविदाः ।
- 12-072-027c यद्राजा रक्षणे युक्तो भूतेषु कुरुते दयाम् ॥
- 12-072-028a यदह्ना कुरुते पापमरक्षन्भयतः प्रजाः ।
- 12-072-028c राजा वर्षसहस्रेण तस्यान्तमधिगच्छति ॥
- 12-072-029a यदह्ना कुरुते पुण्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
- 12-072-029c दश वर्षसहस्राणि तस्य भुङ्क्ते फलं दिवि ॥
- 12-072-030a स्विष्टिः स्वधीतिः सुतपा लोकाञ्जयति यावतः ।
- 12-072-030c क्षणेन तानवाप्नोति प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
- 12-072-031a एवं धर्मं प्रयत्नेन कौन्तेय परिपालयन् ।
- 12-072-031c इह पुण्यफलं लब्ध्वा नाधिबन्धेन योक्ष्यसे ॥
- 12-072-032a स्वर्गलोके च महतीं श्रियं प्राप्स्यसि पाण्डव ।
- 12-072-032c असंभवश्च धर्माणामीदृशानामराजसु ॥
- 12-072-032e तस्माद्राजैव नान्योऽस्ति यो महत्फलमाप्नुयात् ॥
- 12-072-033a स राज्यमृद्धिमत्प्राप्य धर्मेण परिपालयन् ।
- 12-072-033c इन्द्रं तर्पय सोमेन कामैश्च सुहृदो जनान् ॥

12-073-001 भीष्म उवाच

- 12-073-001a य एव तु सतो रक्षेदसतश्च निबर्हयेत् ।
- 12-073-001c स एव राज्ञा कर्तव्यो राजन्नाजपुरोहितः ॥
- 12-073-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-073-002c पुरुरवस ऐलस्य संवादं मातरिश्वनः ॥

12-073-003 ऐल उवाच

- 12-073-003a कुतः स्विद्ब्राह्मणो जातो वर्णाश्चापि कुतस्त्रयः ।
- 12-073-003c कस्माच्च भवति श्रेयानेतद्वायो विचक्ष्व मे ॥

12-073-004 वायुरुवाच

- 12-073-004a ब्रह्मणो मुखतः सृष्टो ब्राह्मणो राजसत्तम ।
 12-073-004c बाहुभ्यां क्षत्रियः सृष्ट ऊरुभ्यां वैश्य उच्यते ॥
 12-073-005a वर्णानां परिचर्यार्थं त्रयाणां पुरुषर्षभ ।
 12-073-005c वर्णश्चतुर्थः पश्चात्तु पद्भ्यां शूद्रो विनिर्मितः ॥
 12-073-006a ब्राह्मणो जातमात्रस्तु पृथिवीमन्वजायत ।
 12-073-006c ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ॥
 12-073-007a ततः पृथिव्या गोप्तारं क्षत्रियं दण्डधारिणम् ।
 12-073-007c द्वितीयं वर्णमकरोत्प्रजानामनुगुप्तये ॥
 12-073-008a वैश्यस्तु धनधान्येन त्रीन्वर्णान्बिभृयादिमान् ।
 12-073-008c शूद्रो ह्येनान्परिचरेदिति ब्रह्मानुशासनम् ॥

12-073-009 ऐल उवाच

- 12-073-009a द्विजस्य क्षत्रबन्धोर्वा कस्येयं पृथिवी भवेत् ।
 12-073-009c धर्मतः सह वित्तेन सम्यग्वायो प्रचक्ष्व मे ॥

12-073-010 वायुरुवाच

- 12-073-010a विप्रस्य सर्वमेवैतद्यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ।
 12-073-010c ज्येष्ठेनाभिजनेनेह तद्धर्मकुशला विदुः ॥
 12-073-011a स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।
 12-073-011c गुरुर्हि सर्ववर्णानां ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च वै द्विजः ॥
 12-073-012a पत्यभावे यथा स्त्री हि देवरं कुरुते पतिम् ।
 12-073-012c आनन्तर्यात्तथा क्षत्रं पृथिवी कुरुते पतिम् ॥
 12-073-013a एष ते प्रथमः कल्प आपद्यन्यो भवेदतः ।
 12-073-013c यदि स्वर्गे परं स्थानं धर्मतः परिमार्गसि ॥
 12-073-014a यः कश्चिद्विजयेद्भूमिं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 12-073-014c श्रुतवृत्तोपपन्नाय धर्मज्ञाय तपस्विने ॥
 12-073-015a स्वधर्मपरितृप्ताय यो न वित्तपरो भवेत् ।
 12-073-015c यो राजानं नयेद्बुद्ध्या सर्वतः परिपूर्णया ॥
 12-073-016a ब्राह्मणो हि कुले जातः कृतप्रज्ञो विनीतवाक् ।
 12-073-016c श्रेयो नयति राजानं ब्रुवंश्चित्रां सरस्वतीम् ॥
 12-073-017a राजा चरति यं धर्मं ब्राह्मणेन निदर्शितम् ।

- 12-073-017c शुश्रूषुरनहंवादी क्षत्रधर्मव्रते स्थितः ॥
- 12-073-018a तावता स कृतप्रज्ञश्चिरं यशसि तिष्ठति ।
- 12-073-018c तस्य धर्मस्य सर्वस्य भागी राजपुरोहितः ॥
- 12-073-019a एवमेव प्रजाः सर्वा राजानमभिसंश्रिताः ।
- 12-073-019c सम्यग्वृत्ताः स्वधर्मस्था न कुतश्चिद्भयान्विताः ॥
- 12-073-020a राष्ट्रे चरन्ति यं धर्मं राज्ञा साध्वभिरक्षिताः ।
- 12-073-020c चतुर्थं तस्य धर्मस्य राजा भागं स विन्दति ॥
- 12-073-021a देवा मनुष्याः पितरो गन्धर्वोरगराक्षसाः ।
- 12-073-021c यज्ञमेवोपजीवन्ति नास्ति चेष्टमराजके ॥
- 12-073-022a इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा ।
- 12-073-022c राजन्येवास्य धर्मस्य योगक्षेमः प्रतिष्ठितः ॥
- 12-073-023a छायायामप्सु वायौ च सुखमुष्णेऽधिगच्छति ।
- 12-073-023c अग्नौ वाससि सूर्ये च सुखं शीतेऽधिगच्छति ॥
- 12-073-024a शब्दे स्पर्शे रसे रूपे गन्धे च रमते मनः ।
- 12-073-024c तेषु भोगेषु सर्वेषु नभीतो लभते सुखम् ॥
- 12-073-025a अभयस्यैव यो दाता तस्यैव सुमहत्फलम् ।
- 12-073-025c न हि प्राणसमं दानं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
- 12-073-026a इन्द्रो राजा यमो राजा धर्मो राजा तथैव च ।
- 12-073-026c राजा बिभर्ति रूपाणि राज्ञा सर्वमिदं धृतम् ॥

12-074-001 भीष्म उवाच

- 12-074-001a राज्ञा पुरोहितः कार्यो भवेद्विद्वान्बहुश्रुतः ।
- 12-074-001c उभौ समीक्ष्य धर्मार्थावप्रमेयावनन्तरम् ॥
- 12-074-002a धर्मात्मा धर्मविद्येषां राज्ञां राजन्पुरोहितः ।
- 12-074-002c राजा चैवंगुणो येषां कुशलं तेषु सर्वशः ॥
- 12-074-003a उभौ प्रजा वर्धयतो देवान्पूर्वान्परान्पितॄन् ।
- 12-074-003c यौ समेयास्थितौ धर्मे श्रद्धेयौ सुतपस्विनौ ॥
- 12-074-004a परस्परस्य सुहृदौ संमतौ समचेतसौ ।
- 12-074-004c ब्रह्मक्षत्रस्य संमानात्प्रजाः सुखमवाप्नुयुः ॥
- 12-074-005a विमाननात्तयोरेव प्रजा नश्येयुरेव ह ।
- 12-074-005c ब्रह्मक्षत्रं हि सर्वेषां धर्माणां मूलमुच्यते ॥
- 12-074-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

12-074-006c ऐलकश्यपसंवादं तं निबोध युधिष्ठिर ॥

12-074-007 ऐल उवाच

12-074-007a यदा हि ब्रह्म प्रजहाति क्षत्रं; क्षत्रं यदा वा प्रजहाति ब्रह्म ।

12-074-007c अन्वगबलं कतमेऽस्मिन्भजन्ते; तथाबल्यं कतमेऽस्मिन्वियन्ति ॥

12-074-008 कश्यप उवाच

12-074-008a व्यृद्धं राष्ट्रं भवति क्षत्रियस्य; ब्रह्म क्षत्रं यत्र विरुध्यते ह ।

12-074-008c अन्वगबलं दस्यवस्तद्भजन्ते;ऽबल्यं तथा तत्र वियन्ति सन्तः ॥

12-074-009a नैषामुक्षा वर्धते नोत उस्त्रा; न गर्गरो मथ्यते नो यजन्ते ।

12-074-009c नैषां पुत्रा वेदमधीयते च; यदा ब्रह्म क्षत्रियाः संत्यजन्ति ॥

12-074-010a नैषामुक्षा वर्धते जातु गेहे; नाधीयते सप्रजा नो यजन्ते ।

12-074-010c अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति; ये ब्राह्मणाः क्षत्रियान्संत्यजन्ति ॥

12-074-011a एतौ हि नित्यसंयुक्तावितरेतरधारणे ।

12-074-011c क्षत्रं हि ब्रह्मणो योनिर्योनिः क्षत्रस्य च द्विजाः ॥

12-074-012a उभावेतौ नित्यमभिप्रपन्नौ; संप्रापतुर्महतीं श्रीप्रतिष्ठाम् ।

12-074-012c तयोः संधिर्भिद्यते चेत्पुराणस्ततः सर्वं भवति हि संप्रमूढम् ॥

12-074-013a नात्र प्लवं लभते पारगामी; महागाधे नौरिव संप्रणुन्ना ।

12-074-013c चातुर्वर्ण्यं भवति च संप्रमूढं; ततः प्रजाः क्षयसंस्था भवन्ति ॥

12-074-014a ब्रह्मवृक्षो रक्ष्यमाणो मधु हेम च वर्षति ।

12-074-014c अरक्ष्यमाणः सततमश्रु पापं च वर्षति ॥

12-074-015a अब्रह्मचारी चरणादपेतो; यदा ब्रह्मा ब्रह्मणि त्राणमिच्छेत् ।

12-074-015c आश्चर्यशो वर्षति तत्र देवस्तत्राभीक्ष्णं दुःसहाश्चाविशन्ति ॥

12-074-016a स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणं वापि पापः; सभायां यत्र लभतेऽनुवादम् ।

12-074-016c राज्ञः सकाशे न बिभेति चापि; ततो भयं जायते क्षत्रियस्य ॥

12-074-017a पापैः पापे क्रियमाणेऽतिबलं; ततो रुद्रो जायते देव एषः ।

12-074-017c पापैः पापाः संजनयन्ति रुद्रं; ततः सर्वान्साध्वसाधून्हिनस्ति ॥

12-074-018 ऐल उवाच

12-074-018a कुतो रुद्रः कीदृशो वापि रुद्रः; सत्त्वैः सत्त्वं दृश्यते वध्यमानम् ।

12-074-018c एतद्विद्वन्कश्यप मे प्रचक्ष्व; यतो रुद्रो जायते देव एषः ॥

12-074-019 कश्यप उवाच

12-074-019a आत्मा रुद्रो हृदये मानवानां; स्वं स्वं देहं परदेहं च हन्ति ।
 12-074-019c वातोत्पातैः सदृशं रुद्रमाहुः;र्दावैर्जीमूतैः सदृशं रूपमस्य ॥

12-074-020 ऐल उवाच

12-074-020a न वै वातं परिवृनोति कश्चि;न्न जीमूतो वर्षति नैव दावः ।
 12-074-020c तथायुक्तो दृश्यते मानवेषु; कामद्वेषाद्धृध्यते मुच्यते च ॥

12-074-021 कश्यप उवाच

12-074-021a यथैकगेहे जातवेदाः प्रदीप्तः; कृत्स्नं ग्रामं प्रदहेत्स त्वरावान् ।
 12-074-021c विमोहनं कुरुते देव एष; ततः सर्वं स्पृश्यते पुण्यपापैः ॥

12-074-022 ऐल उवाच

12-074-022a यदि दण्डः स्पृशते पुण्यभाजं; पापैः पापे क्रियमाणेऽविशेषात् ।
 12-074-022c कस्य हेतोः सुकृतं नाम कुर्या;दुष्कृतं वा कस्य हेतोर्न कुर्यात् ॥

12-074-023 कश्यप उवाच

12-074-023a असंत्यागात्पापकृतामपापां;स्तुल्यो दण्डः स्पृशते मिश्रभावात् ।
 12-074-023c शुष्केणार्द्रं दह्यते मिश्रभावा;न्न मिश्रः स्यात्पापकृद्भिः कथंचित् ॥

12-074-024 ऐल उवाच

12-074-024a साध्वसाधून्धारयतीह भूमिः; साध्वसाधून्स्तापयतीह सूर्यः ।
 12-074-024c साध्वसाधून्वातयतीह वायु;रापस्तथा साध्वसाधून्वहन्ति ॥

12-074-025 कश्यप उवाच

12-074-025a एवमस्मिन्वर्तते लोक एव; नामुत्रैवं वर्तते राजपुत्र ।
 12-074-025c प्रेत्यैतयोरन्तरवान्विशेषो; यो वै पुण्यं चरते यश्च पापम् ॥
 12-074-026a पुण्यस्य लोको मधुमान्धृतार्चि;र्हिरण्यज्योतिरमृतस्य नाभिः ।
 12-074-026c तत्र प्रेत्य मोदते ब्रह्मचारी; न तत्र मृत्युर्न जरा नोत दुःखम् ॥
 12-074-027a पापस्य लोको निरयोऽप्रकाशो; नित्यं दुःखः शोकभूयिष्ठ एव ।
 12-074-027c तत्रात्मानं शोचते पापकर्मा; बह्वीः समाः प्रपतन्नप्रतिष्ठः ॥
 12-074-028a मिथो भेदाद्ब्राह्मणक्षत्रियाणां; प्रजा दुःखं दुःसहं चाविशन्ति ।
 12-074-028c एवं ज्ञात्वा कार्य एवेह विद्वा;न्पुरोहितो नैकविद्यो नृपेण ॥
 12-074-029a तं चैवान्वभिषिच्येत तथा धर्मो विधीयते ।
 12-074-029c अग्र्यो हि ब्राह्मणः प्रोक्तः सर्वस्यैवेह धर्मतः ॥
 12-074-030a पूर्वं हि ब्राह्मणाः सृष्टा इति धर्मविदो विदुः ।

- 12-074-030c ज्येष्ठेनाभिजनेनास्य प्राप्तं सर्वं यदुत्तरम् ॥
 12-074-031a तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ब्राह्मणः प्रसृताग्रभुक् ।
 12-074-031c सर्वं श्रेष्ठं वरिष्ठं च निवेद्यं तस्य धर्मतः ॥
 12-074-032a अवश्यमेतत्कर्तव्यं राज्ञा बलवतापि हि ।
 12-074-032c ब्रह्म वर्धयति क्षत्रं क्षत्रतो ब्रह्म वर्धते ॥

12-075-001 भीष्म उवाच

- 12-075-001a योगक्षेमो हि राष्ट्रस्य राजन्यायत्त उच्यते ।
 12-075-001c योगक्षेमश्च राज्ञोऽपि समायत्तः पुरोहिते ॥
 12-075-002a यतादृष्टं भयं ब्रह्म प्रजानां शमयत्युत ।
 12-075-002c दृष्टं च राजा बाहुभ्यां तद्राष्ट्रं सुखमेधते ॥
 12-075-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-075-003c मुचुकुन्दस्य संवादं राज्ञो वैश्रवणस्य च ॥
 12-075-004a मुचुकुन्दो विजित्येमां पृथिवीं पृथिवीपतिः ।
 12-075-004c जिज्ञासमानः स्वबलमभ्ययादलकाधिपम् ॥
 12-075-005a ततो वैश्रवणो राजा रक्षांसि समवासृजत् ।
 12-075-005c ते बलान्यवमृद्रन्तः प्राचरन्स्तस्य नैरृताः ॥
 12-075-006a स हन्यमाने सैन्ये स्वे मुचुकुन्दो नराधिपः ।
 12-075-006c गर्हयामास विद्वांसं पुरोहितमरिदमः ॥
 12-075-007a तत उग्रं तपस्तप्त्वा वसिष्ठो ब्रह्मवित्तमः ।
 12-075-007c रक्षांस्यपावधीत्तत्र पन्थानं चाप्यविन्दत ॥
 12-075-008a ततो वैश्रवणो राजा मुचुकुन्दमदर्शयत् ।
 12-075-008c वध्यमानेषु सैन्येषु वचनं चेदमब्रवीत् ॥
 12-075-009a त्वत्तो हि बलिनः पूर्वं राजानः सपुरोहिताः ।
 12-075-009c न चैवं समवर्तस्ते यथा त्वमिह वर्तसे ॥
 12-075-010a ते खल्वपि कृतास्त्राश्च बलवन्तश्च भूमिपाः ।
 12-075-010c आगम्य पर्युपासन्ते मामीशं सुखदुःखयोः ॥
 12-075-011a यद्यस्ति बाहुवीर्यं ते तद्दर्शयितुमर्हसि ।
 12-075-011c किं ब्राह्मणबलेन त्वमतिमात्रं प्रवर्तसे ॥
 12-075-012a मुचुकुन्दस्ततः क्रुद्धः प्रत्युवाच धनेश्वरम् ।
 12-075-012c न्यायपूर्वमसंरब्धमसंभ्रान्तमिदं वचः ॥
 12-075-013a ब्रह्मक्षत्रमिदं सृष्टमेकयोनि स्वयंभुवा ।

- 12-075-013c पृथग्बलविधानं च तल्लोकं परिरक्षति ॥
 12-075-014a तपोमन्त्रबलं नित्यं ब्राह्मणेषु प्रतिष्ठितम् ।
 12-075-014c अस्त्रबाहुबलं नित्यं क्षत्रियेषु प्रतिष्ठितम् ॥
 12-075-015a ताभ्यां संभूय कर्तव्यं प्रजानां परिपालनम् ।
 12-075-015c तथा च मां प्रवर्तन्तं गर्हयस्यलकाधिप ॥
 12-075-016a ततोऽब्रवीद्वैश्रवणो राजानं सपुरोहितम् ।
 12-075-016c नाहं राज्यमनिर्दिष्टं कस्मैचिद्विदधाम्युत ॥
 12-075-017a नाच्छिन्दे चापि निर्दिष्टमिति जानीहि पार्थिव ।
 12-075-017c प्रशाधि पृथिवीं वीर मदत्तामखिलामिमाम् ॥

12-075-018 मुचुकुन्द उवाच

- 12-075-018a नाहं राज्यं भवदत्तं भोक्तुमिच्छामि पार्थिव ।
 12-075-018c बाहुवीर्यार्जितं राज्यमश्रीयामिति कामये ॥

12-075-019 भीष्म उवाच

- 12-075-019a ततो वैश्रवणो राजा विस्मयं परमं ययौ ।
 12-075-019c क्षत्रधर्मे स्थितं दृष्ट्वा मुचुकुन्दमसंभ्रमम् ॥
 12-075-020a ततो राजा मुचुकुन्दः सोऽन्वशासद्वसुंधराम् ।
 12-075-020c बाहुवीर्यार्जितां सम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥
 12-075-021a एवं यो ब्रह्मविद्राजा ब्रह्मपूर्वं प्रवर्तते ।
 12-075-021c जयत्यविजितामुर्वीं यशश्च महदश्रुते ॥
 12-075-022a नित्योदको ब्राह्मणः स्यान्नित्यशस्त्रश्च क्षत्रियः ।
 12-075-022c तयोर्हि सर्वमायत्तं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ॥

12-076-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-076-001a यया वृत्त्या महीपालो विवर्धयति मानवान् ।
 12-076-001c पुण्यांश्च लोकाञ्जयति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-076-002 भीष्म उवाच

- 12-076-002a दानशीलो भवेद्राजा यज्ञशीलश्च भारत ।
 12-076-002c उपवासतपःशीलः प्रजानां पालने रतः ॥
 12-076-003a सर्वाश्चैव प्रजा नित्यं राजा धर्मेण पालयेत् ।
 12-076-003c उत्थानेनाप्रमादेन पूजयेच्चैव धार्मिकान् ॥

- 12-076-004a राज्ञा हि पूजितो धर्मस्ततः सर्वत्र पूज्यते ।
 12-076-004c यद्यदाचरते राजा तत्प्रजानां हि रोचते ॥
 12-076-005a नित्यमुद्यतदण्डश्च भवेन्मृत्युरिवारिषु ।
 12-076-005c निहन्यात्सर्वतो दस्यून् कामात्कस्यचित्क्षमेत् ॥
 12-076-006a यं हि धर्मं चरन्तीह प्रजा राज्ञा सुरक्षिताः ।
 12-076-006c चतुर्थं तस्य धर्मस्य राजा भारत विन्दति ॥
 12-076-007a यदधीते यद्यजते यद्ददाति यदर्चति ।
 12-076-007c राजा चतुर्थभाक्तस्य प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
 12-076-008a यद्राष्ट्रेऽकुशलं किञ्चिद्राज्ञोऽरक्षयतः प्रजाः ।
 12-076-008c चतुर्थं तस्य पापस्य राजा भारत विन्दति ॥
 12-076-009a अप्याहुः सर्वमेवेति भूयोऽर्धमिति निश्चयः ।
 12-076-009c कर्मणः पृथिवीपाल नृशंसोऽनृतवागपि ॥
 12-076-009e तादृशात्किल्बिषाद्राजा शृणु येन प्रमुच्यते ॥
 12-076-010a प्रत्याहर्तुमशक्यं स्याद्धनं चोरैर्हृतं यदि ।
 12-076-010c स्वकोशात्तत्प्रदेयं स्यादशक्तेनोपजीवता ॥
 12-076-011a सर्ववर्णैः सदा रक्ष्यं ब्रह्मस्वं ब्राह्मणास्तथा ।
 12-076-011c न स्थेयं विषये तेषु योऽपकुर्याद्द्विजातिषु ॥
 12-076-012a ब्रह्मस्वे रक्ष्यमाणे हि सर्वं भवति रक्षितम् ।
 12-076-012c तेषां प्रसादे निर्वृत्ते कृतकृत्यो भवेन्नृपः ॥
 12-076-013a पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिव द्विजाः ।
 12-076-013c नरास्तमुपजीवन्ति नृपं सर्वार्थसाधकम् ॥
 12-076-014a न हि कामात्मना राज्ञा सततं शठबुद्धिना ।
 12-076-014c नृशंसेनातिलुब्धेन शक्याः पालयितुं प्रजाः ॥

12-076-015 युधिष्ठिर उवाच

- 12-076-015a नाहं राज्यसुखान्वेषी राज्यमिच्छाम्यपि क्षणम् ।
 12-076-015c धर्मार्थं रोचये राज्यं धर्मश्चात्र न विद्यते ॥
 12-076-016a तदलं मम राज्येन यत्र धर्मो न विद्यते ।
 12-076-016c वनमेव गमिष्यामि तस्माद्धर्मचिकीर्षया ॥
 12-076-017a तत्र मेध्येष्वरण्येषु न्यस्तदण्डो जितेन्द्रियः ।
 12-076-017c धर्ममाराधयिष्यामि मुनिर्मूलफलाशनः ॥

12-076-018 भीष्म उवाच

- 12-076-018a वेदाहं तव या बुद्धिरानृशंस्यगुणैव सा ।
 12-076-018c न च शुद्धानृशंस्येन शक्यं महदुपासितुम् ॥
 12-076-019a अपि तु त्वा मृदुं दान्तमत्यार्यमतिधार्मिकम् ।
 12-076-019c क्लीबं धर्मघृणायुक्तं न लोको बहु मन्यते ॥
 12-076-020a राजधर्मानवेक्षस्व पितृपैतामहोचितान् ।
 12-076-020c नैतद्राज्ञामथो वृत्तं यथा त्वं स्थातुमिच्छसि ॥
 12-076-021a न हि वैक्लव्यसंसृष्टमानृशंस्यमिहास्थितः ।
 12-076-021c प्रजापालनसंभूतं प्राप्ता धर्मफलं ह्यसि ॥
 12-076-022a न ह्येतामाशिषं पाण्डुर्न च कुन्त्यन्वयाचत ।
 12-076-022c न चैतां प्राज्ञतां तात यया चरसि मेधया ॥
 12-076-023a शौर्यं बलं च सत्त्वं च पिता तव सदाब्रवीत् ।
 12-076-023c माहात्म्यं बलमौदार्यं तव कुन्त्यन्वयाचत ॥
 12-076-024a नित्यं स्वाहा स्वधा नित्यमुभे मानुषदैवते ।
 12-076-024c पुत्रेष्वशासते नित्यं पितरो दैवतानि च ॥
 12-076-025a दानमध्ययनं यज्ञः प्रजानां परिपालनम् ।
 12-076-025c धर्ममेतमधर्मं वा जन्मनैवाभ्यजायिथाः ॥
 12-076-026a काले धुरि नियुक्तानां वहतां भार आहिते ।
 12-076-026c सीदतामपि कौन्तेय न कीर्तिरवसीदति ॥
 12-076-027a समन्ततो विनियतो वहत्यस्खलितो हि यः ।
 12-076-027c निर्दोषकर्मवचनात्सिद्धिः कर्मण एव सा ॥
 12-076-028a नैकान्तविनिपातेन विचचारेह कश्चन ।
 12-076-028c धर्मी गृही वा राजा वा ब्रह्मचार्यथ वा पुनः ॥
 12-076-029a अल्पं तु साधुभूयिष्ठं यत्कर्मोदारमेव तत् ।
 12-076-029c कृतमेवाकृताच्छ्रेयो न पापीयोऽस्त्यकर्मणः ॥
 12-076-030a यदा कुलीनो धर्मज्ञः प्राप्नोत्यैश्वर्यमुत्तमम् ।
 12-076-030c योगक्षेमस्तदा राजन्कुशलायैव कल्पते ॥
 12-076-031a दानेनान्यं बलेनान्यमन्यं सूनृतया गिरा ।
 12-076-031c सर्वतः परिगृह्णीयाद्राज्यं प्राप्येह धार्मिकः ॥
 12-076-032a यं हि वैद्याः कुले जाता अवृत्तिभयपीडिताः ।
 12-076-032c प्राप्य तृप्ताः प्रतिष्ठन्ति धर्मः कोऽभ्यधिकस्ततः ॥

12-076-033 युधिष्ठिर उवाच

12-076-033a किं न्वतः परमं स्वर्ग्यं का न्वतः प्रीतिरुत्तमा ।
 12-076-033c किं न्वतः परमैश्वर्यं ब्रूहि मे यदि मन्यसे ॥

12-076-034 भीष्म उवाच

12-076-034a यस्मिन्प्रतिष्ठिताः सम्यक्क्षेमं विन्दन्ति तत्क्षणम् ।
 12-076-034c स स्वर्गजित्तमोऽस्माकं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 12-076-035a त्वमेव प्रीतिमांस्तस्मात्कुरुणां कुरुसत्तम ।
 12-076-035c भव राजा जय स्वर्गं सतो रक्षासतो जहि ॥
 12-076-036a अनु त्वा तात जीवन्तु सुहृदः साधुभिः सह ।
 12-076-036c पर्जन्यमिव भूतानि स्वादुद्रुममिवाण्डजाः ॥
 12-076-037a धृष्टं शूरं प्रहर्तारमनृशंसं जितेन्द्रियम् ।
 12-076-037c वत्सलं संविभक्तारमनु जीवन्तु त्वां जनाः ॥

12-077-001 युधिष्ठिर उवाच

12-077-001a स्वकर्मण्यपरे युक्तास्तथैवान्ये विकर्मणि ।
 12-077-001c तेषां विशेषमाचक्ष्व ब्राह्मणानां पितामह ॥

12-077-002 भीष्म उवाच

12-077-002a विद्यालक्षणसंपन्नाः सर्वत्राम्नायदर्शिनः ।
 12-077-002c एते ब्रह्मसमा राजन्ब्राह्मणाः परिकीर्तिताः ॥
 12-077-003a ऋत्विगाचार्यसंपन्नाः स्वेषु कर्मस्ववस्थिताः ।
 12-077-003c एते देवसमा राजन्ब्राह्मणानां भवन्त्युत ॥
 12-077-004a ऋत्विक्पुरोहितो मन्त्री दूतोऽथार्थानुशासकः ।
 12-077-004c एते क्षत्रसमा राजन्ब्राह्मणानां भवन्त्युत ॥
 12-077-005a अश्वारोहा गजारोहा रथिनोऽथ पदातयः ।
 12-077-005c एते वैश्यसमा राजन्ब्राह्मणानां भवन्त्युत ॥
 12-077-006a जन्मकर्मविहीना ये कदर्या ब्रह्मबन्धवः ।
 12-077-006c एते शूद्रसमा राजन्ब्राह्मणानां भवन्त्युत ॥
 12-077-007a अश्रोत्रियाः सर्व एव सर्वे चानाहिताग्नयः ।
 12-077-007c तान्सर्वान्धार्मिको राजा बलिं विष्टिं च कारयेत् ॥
 12-077-008a आह्वयका देवलका नक्षत्रग्रामयाजकाः ।
 12-077-008c एते ब्राह्मणचण्डाला महापथिकपञ्चमाः ॥

- 12-077-009a एतेभ्यो बलिमादद्याद्धीनकोशो महीपतिः ।
 12-077-009c ऋते ब्रह्मसमेभ्यश्च देवकल्पेभ्य एव च ॥
 12-077-010a अब्राह्मणानां वित्तस्य स्वामी राजेति वैदिकम् ।
 12-077-010c ब्राह्मणानां च ये केचिद्विकर्मस्था भवन्त्युत ॥
 12-077-011a विकर्मस्थास्तु नोपेक्ष्या जातु राज्ञा कथंचन ।
 12-077-011c नियम्याः संविभज्याश्च धर्मानुग्रहकाम्यया ॥
 12-077-012a यस्य स्म विषये राज्ञः स्तेनो भवति वै द्विजः ।
 12-077-012c राज्ञ एवापराधं तं मन्यन्ते तद्विदो जनाः ॥
 12-077-013a अवृत्त्या यो भवेत्स्तेनो वेदवित्स्नातकस्तथा ।
 12-077-013c राजन्स राज्ञा भर्तव्य इति धर्मविदो विदुः ॥
 12-077-014a स चेन्नो परिवर्तेत कृतवृत्तिः परंतप ।
 12-077-014c ततो निर्वासनीयः स्यात्तस्माद्देशात्सबान्धवः ॥

12-078-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-078-001a केषां राजा प्रभवति वित्तस्य भरतर्षभ ।
 12-078-001c कया च वृत्त्या वर्तेत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-078-002 भीष्म उवाच

- 12-078-002a अब्राह्मणानां वित्तस्य स्वामी राजेति वैदिकम् ।
 12-078-002c ब्राह्मणानां च ये केचिद्विकर्मस्था भवन्त्युत ॥
 12-078-003a विकर्मस्थाश्च नोपेक्ष्या विप्रा राज्ञा कथंचन ।
 12-078-003c इति राज्ञां पुरावृत्तमभिजल्पन्ति साधवः ॥
 12-078-004a यस्य स्म विषये राज्ञः स्तेनो भवति वै द्विजः ।
 12-078-004c राज्ञ एवापराधं तं मन्यन्ते किल्बिषं नृप ॥
 12-078-005a अभिशस्तमिवात्मानं मन्यन्ते तेन कर्मणा ।
 12-078-005c तस्माद्राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणानन्वपालयन् ॥
 12-078-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-078-006c गीतं केकयराजेन हियमाणेन रक्षसा ॥
 12-078-007a केकयानामधिपतिं रक्षो जग्राह दारुणम् ।
 12-078-007c स्वाध्यायेनान्वितं राजन्नरण्ये संशितव्रतम् ॥

12-078-008 राजोवाच

- 12-078-008a न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यपः ।

12-078-008c	नानाहिताग्निर्नायज्वा मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-009a	न च मे ब्राह्मणोऽविद्वान्नाव्रती नाप्यसोमपः ।
12-078-009c	नानाहिताग्निर्विषये मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-010a	नानाप्तदक्षिणैर्यज्ञैर्यजन्ते विषये मम ।
12-078-010c	अधीते नाव्रती कश्चिन्मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-011a	अधीयतेऽध्यापयन्ति यजन्ते याजयन्ति च ।
12-078-011c	ददति प्रतिगृह्णन्ति षट्सु कर्मस्ववस्थिताः ॥
12-078-012a	पूजिताः संविभक्ताश्च मृदवः सत्यवादिनः ।
12-078-012c	ब्राह्मणा मे स्वकर्मस्था मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-013a	न याचन्ते प्रयच्छन्ति सत्यधर्मविशारदाः ।
12-078-013c	नाध्यापयन्त्यधीयन्ते यजन्ते न च याजकाः ॥
12-078-014a	ब्राह्मणान्परिरक्षन्ति संग्रामेष्वपलायिनः ।
12-078-014c	क्षत्रिया मे स्वकर्मस्था मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-015a	कृषिगोरक्षवाणिज्यमुपजीवन्त्यमायया ।
12-078-015c	अप्रमत्ताः क्रियावन्तः सुव्रताः सत्यवादिनः ॥
12-078-016a	संविभागं दमं शौचं सौहृदं च व्यपाश्रिताः ।
12-078-016c	मम वैश्याः स्वकर्मस्था मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-017a	त्रीन्वर्णाननुतिष्ठन्ति यथावदनसूयकाः ।
12-078-017c	मम शूद्राः स्वकर्मस्था मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-018a	कृपणानाथवृद्धानां दुर्बलातुरयोषिताम् ।
12-078-018c	संविभक्तास्मि सर्वेषां मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-019a	कुलदेशादिधर्माणां प्रथितानां यथाविधि ।
12-078-019c	अव्युच्छेत्तास्मि सर्वेषां मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-020a	तपस्विनो मे विषये पूजिताः परिपालिताः ।
12-078-020c	संविभक्ताश्च सत्कृत्य मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-021a	नासंविभज्य भोक्तास्मि न विशामि परस्त्रियम् ।
12-078-021c	स्वतन्त्रो जातु न क्रीडे मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-022a	नाब्रह्मचारी भिक्षावान्भिक्षुर्वाब्रह्मचारिकः ।
12-078-022c	अनृत्विजं हुतं नास्ति मामकान्तरमाविशः ॥
12-078-023a	नावजानाम्यहं वृद्धान्न वैद्यान्न तपस्विनः ।
12-078-023c	राष्ट्रे स्वपति जागर्मि मामकान्तरमाविशः ॥

- 12-078-024a वेदाध्ययनसंपन्नस्तपस्वी सर्वधर्मवित् ।
 12-078-024c स्वामी सर्वस्य राज्यस्य श्रीमान्मम पुरोहितः ॥
 12-078-025a दानेन दिव्यानभिवाञ्छामि लोका; नसत्येनाथो ब्राह्मणानां च गुप्त्या ।
 12-078-025c शुश्रूषया चापि गुरूनुपैमि; न मे भयं विद्यते राक्षसेभ्यः ॥
 12-078-026a न मे राष्ट्रे विधवा ब्रह्मबन्धु; न ब्राह्मणः कृपणो नोत चोरः ।
 12-078-026c न पारजायी न च पापकर्मा; न मे भयं विद्यते राक्षसेभ्यः ॥
 12-078-027a न मे शस्त्रैरनिर्भिन्नमङ्गो द्रव्यङ्गुलमन्तरम् ।
 12-078-027c धर्मार्थं युध्यमानस्य मामकान्तरमाविशः ॥
 12-078-028a गोब्राह्मणे च यज्ञे च नित्यं स्वस्त्ययनं मम ।
 12-078-028c आशासते जना राष्ट्रे मामकान्तरमाविशः ॥

12-078-029 राक्षस उवाच

- 12-078-029a यस्मात्सर्वास्ववस्थासु धर्ममेवान्ववेक्षसे ।
 12-078-029c तस्मात्प्राप्नुहि कैकेय गृहान्स्वस्ति व्रजाम्यहम् ॥
 12-078-030a येषां गोब्राह्मणा रक्ष्याः प्रजा रक्ष्याश्च केकय ।
 12-078-030c न रक्षोभ्यो भयं तेषां कुत एव तु मानुषात् ॥
 12-078-031a येषां पुरोगमा विप्रा येषां ब्रह्मबलं बलम् ।
 12-078-031c प्रियातिथ्यास्तथा दारास्ते वै स्वर्गजितो नराः ॥

12-078-032 भीष्म उवाच

- 12-078-032a तस्माद्द्विजातीत्रक्षेत ते हि रक्षन्ति रक्षिताः ।
 12-078-032c आशीरिषां भवेद्राजां राष्ट्रं सम्यक्प्रवर्धते ॥
 12-078-033a तस्माद्राजा विशेषेण विकर्मस्था द्विजातयः ।
 12-078-033c नियम्याः संविभज्याश्च प्रजानुग्रहकारणात् ॥
 12-078-034a य एवं वर्तते राजा पौरजानपदेष्विह ।
 12-078-034c अनुभूयेह भद्राणि प्राप्नोतीन्द्रसलोकताम् ॥

12-079-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-079-001a व्याख्याता क्षत्रधर्मेण वृत्तिरापत्सु भारत ।
 12-079-001c कथंचिद्वैश्यधर्मेण जीवेद्वा ब्राह्मणो न वा ॥

12-079-002 भीष्म उवाच

- 12-079-002a अशक्तः क्षत्रधर्मेण वैश्यधर्मेण वर्तयेत् ।
 12-079-002c कृषिगोरक्षमास्थाय व्यसने वृत्तिसंक्षये ॥

12-079-003 युधिष्ठिर उवाच

12-079-003a कानि पण्यानि विक्रीणन्स्वर्गलोकान् हीयते ।
 12-079-003c ब्राह्मणो वैश्यधर्मेण वर्तयन्भरतर्षभ ॥

12-079-004 भीष्म उवाच

12-079-004a सुरा लवणमित्येव तिलान्केसरिणः पशून् ।
 12-079-004c ऋषभान्मधु मांसं च कृतान्नं च युधिष्ठिर ॥
 12-079-005a सर्वास्ववस्थास्वेतानि ब्राह्मणः परिवर्जयेत् ।
 12-079-005c एतेषां विक्रयात्तात ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ॥
 12-079-006a अजोऽग्निर्वरुणो मेषः सूर्योऽश्वः पृथिवी विराट् ।
 12-079-006c धेनुर्यज्ञश्च सोमश्च न विक्रेयाः कथंचन ॥
 12-079-007a पक्वेनामस्य निमयं न प्रशंसन्ति साधवः ।
 12-079-007c निमयेत्पक्वमामेन भोजनार्थाय भारत ॥
 12-079-008a वयं सिद्धमशिष्यामो भवान्साधयतामिदम् ।
 12-079-008c एवं समीक्ष्य निमयन्नाधर्मोऽस्ति कदाचन ॥
 12-079-009a अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा धर्मः पुरातनः ।
 12-079-009c व्यवहारप्रवृत्तानां तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-079-010a भवतेऽहं ददानीदं भवानेतत्प्रयच्छतु ।
 12-079-010c रुचिते वर्तते धर्मो न बलात्संप्रवर्तते ॥
 12-079-011a इत्येवं संप्रवर्तन्त व्यवहाराः पुरातनाः ।
 12-079-011c ऋषीणामितरेषां च साधु चेदमसंशयम् ॥

12-079-012 युधिष्ठिर उवाच

12-079-012a अथ तात यदा सर्वाः शस्त्रमाददते प्रजाः ।
 12-079-012c व्युत्क्रामन्ति स्वधर्मेभ्यः क्षत्रस्य क्षीयते बलम् ॥
 12-079-013a राजा त्राता न लोके स्यात्किं तदा स्यात्परायणम् ।
 12-079-013c एतन्मे संशयं ब्रूहि विस्तरेण पितामह ॥

12-079-014 भीष्म उवाच

12-079-014a दानेन तपसा यज्ञैरद्रोहेण दमेन च ।
 12-079-014c ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः क्षेममिच्छेयुरात्मनः ॥
 12-079-015a तेषां ये वेदबलिनस्त उत्थाय समन्ततः ।
 12-079-015c राज्ञो बलं वर्धयेयुर्महेन्द्रस्येव देवताः ॥

- 12-079-016a राज्ञो हि क्षीयमाणस्य ब्रह्मैवाहुः परायणम् ।
 12-079-016c तस्माद्ब्रह्मबलेनैव समुत्थेयं विजानता ॥
- 12-079-017a यदा तु विजयी राजा क्षेमं राष्ट्रेऽभिसंदधेत् ।
 12-079-017c तदा वर्णा यथाधर्ममाविशेयुः स्वकर्मसु ॥
- 12-079-018a उन्मर्यादे प्रवृत्ते तु दस्युभिः संकरे कृते ।
 12-079-018c सर्वे वर्णा न दुष्येयुः शस्त्रवन्तो युधिष्ठिर ॥
- 12-079-019 युधिष्ठिर उवाच
 12-079-019a अथ चेत्सर्वतः क्षत्रं प्रदुष्येद्ब्राह्मणान्प्रति ।
 12-079-019c कस्तस्य ब्राह्मणस्त्राता को धर्मः किं परायणम् ॥
- 12-079-020 भीष्म उवाच
 12-079-020a तपसा ब्रह्मचर्येण शस्त्रेण च बलेन च ।
 12-079-020c अमायया मायया च नियन्तव्यं तदा भवेत् ॥
- 12-079-021a क्षत्रस्याभिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणेषु विशेषतः ।
 12-079-021c ब्रह्मैव संनियन्तृ स्यात्क्षत्रं हि ब्रह्मसंभवम् ॥
- 12-079-022a अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
 12-079-022c तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥
- 12-079-023a यदा छिनत्त्ययोऽश्मानमग्निश्चापोऽभिपद्यते ।
 12-079-023c क्षत्रं च ब्राह्मणं द्वेष्टि तदा शाम्यन्ति ते त्रयः ॥
- 12-079-024a तस्माद्ब्रह्मणि शाम्यन्ति क्षत्रियाणां युधिष्ठिर ।
 12-079-024c समुदीर्णान्यजेयानि तेजांसि च बलानि च ॥
- 12-079-025a ब्रह्मवीर्ये मृदूभूते क्षत्रवीर्ये च दुर्बले ।
 12-079-025c दुष्टेषु सर्ववर्णेषु ब्राह्मणान्प्रति सर्वशः ॥
- 12-079-026a ये तत्र युद्धं कुर्वन्ति त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
 12-079-026c ब्राह्मणान्परिरक्षन्तो धर्ममात्मानमेव च ॥
- 12-079-027a मनस्विनो मन्युमन्तः पुण्यलोका भवन्ति ते ।
 12-079-027c ब्राह्मणार्थं हि सर्वेषां शस्त्रग्रहणमिष्यते ॥
- 12-079-028a अति स्विष्टस्वधीतानां लोकानति तपस्विनाम् ।
 12-079-028c अनाशकाग्न्योर्विशतां शूरा यान्ति परां गतिम् ॥
- 12-079-028e एवमेवात्मनस्त्यागान्नान्यं धर्मं विदुर्जनाः ॥
- 12-079-029a तेभ्यो नमश्च भद्रं च ये शरीराणि जुह्वति ।

- 12-079-029c ब्रह्मद्विषो नियच्छन्तस्तेषां नोऽस्तु सलोकता ॥
 12-079-029e ब्रह्मलोकजितः स्वर्ग्यान्वीरांस्तान्मनुरब्रवीत् ॥
 12-079-030a यथाश्वमेधावभृथे स्नाताः पूता भवन्त्युत ।
 12-079-030c दुष्कृतः सुकृतश्चैव तथा शस्त्रहता रणे ॥
 12-079-031a भवत्यधर्मो धर्मो हि धर्माधर्मावुभावपि ।
 12-079-031c कारणाद्देशकालस्य देशकालः स तादृशः ॥
 12-079-032a मैत्राः क्रूराणि कुर्वन्तो जयन्ति स्वर्गमुत्तमम् ।
 12-079-032c धर्म्याः पापानि कुर्वन्तो गच्छन्ति परमां गतिम् ॥
 12-079-033a ब्राह्मणस्त्रिषु कालेषु शस्त्रं गृह्णन् दुष्यति ।
 12-079-033c आत्मत्राणे वर्णदोषे दुर्गस्य नियमेषु च ॥

12-079-034 युधिष्ठिर उवाच

- 12-079-034a अभ्युत्थिते दस्युबले क्षत्रार्थे वर्णसंकरे ।
 12-079-034c संप्रमूढेषु वर्णेषु यद्यन्योऽभिभवेद्वली ॥
 12-079-035a ब्राह्मणो यदि वा वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम ।
 12-079-035c दस्युभ्योऽथ प्रजा रक्षेद्दण्डं धर्मेण धारयन् ॥
 12-079-036a कार्यं कुर्यान्न वा कुर्यात्संवार्यो वा भवेन्न वा ।
 12-079-036c न स्म शस्त्रं ग्रहीतव्यमन्यत्र क्षत्रबन्धुतः ॥

12-079-037 भीष्म उवाच

- 12-079-037a अपारे यो भवेत्पारमप्लवे यः प्लवो भवेत् ।
 12-079-037c शूद्रो वा यदि वाप्यन्यः सर्वथा मानमर्हति ॥
 12-079-038a यमाश्रित्य नरा राजन्वर्तयेयुर्यथासुखम् ।
 12-079-038c अनाथाः पाल्यमाना वै दस्युभिः परिपीडिताः ॥
 12-079-039a तमेव पूजयेरंस्ते प्रीत्या स्वमिव बान्धवम् ।
 12-079-039c महद्ध्यभीक्षणं कौरव्य कर्ता सन्मानमर्हति ॥
 12-079-040a किमुक्षणावहता कृत्यं किं धेन्वा चाप्यदुग्धया ।
 12-079-040c वन्ध्यया भार्यया कोऽर्थः कोऽर्थो राज्ञाप्यरक्षता ॥
 12-079-041a यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 12-079-041c यथा ह्यनेत्रः शकटः पथि क्षेत्रं यथोषरम् ॥
 12-079-042a एवं ब्रह्मानधीयानं राजा यश्च न रक्षिता ।
 12-079-042c न वर्षति च यो मेघः सर्व एते निरर्थकाः ॥

12-079-043a नित्यं यस्तु सतो रक्षेदसतश्च निबर्हयेत् ।
 12-079-043c स एव राजा कर्तव्यस्तेन सर्वमिदं धृतम् ॥

12-080-001 युधिष्ठिर उवाच

12-080-001a क्वसमुत्थाः कथंशीला ऋत्विजः स्युः पितामह ।
 12-080-001c कथंविधाश्च राजेन्द्र तद्ब्रूहि वदतां वर ॥

12-080-002 भीष्म उवाच

12-080-002a प्रतिकर्म पुराचार ऋत्विजां स्म विधीयते ।
 12-080-002c आदौ छन्दांसि विज्ञाय द्विजानां श्रुतमेव च ॥
 12-080-003a ये त्वेकरतयो नित्यं धीरा नाप्रियवादिनः ।
 12-080-003c परस्परस्य सुहृदः संमताः समदर्शिनः ॥
 12-080-004a येष्वानृशंस्यं सत्यं चाप्यहिंसा तप आर्जवम् ।
 12-080-004c अद्रोहो नाभिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा दमः शमः ॥
 12-080-005a ह्रीमान्सत्यधृतिर्दान्तो भूतानामविहिंसकः ।
 12-080-005c अकामद्वेषसंयुक्तस्त्रिभिः शुक्लैः समन्वितः ॥
 12-080-006a अहिंसको ज्ञानतृप्तः स ब्रह्मासनमर्हति ।
 12-080-006c एते महर्त्विजस्तात सर्वे मान्या यथातथम् ॥

12-080-007 युधिष्ठिर उवाच

12-080-007a यदिदं वेदवचनं दक्षिणासु विधीयते ।
 12-080-007c इदं देयमिदं देयं न क्वचिद्व्यवतिष्ठते ॥
 12-080-008a नेदं प्रति धनं शास्त्रमापद्धर्ममशास्त्रतः ।
 12-080-008c आज्ञा शास्त्रस्य घोरेयं न शक्तिं समवेक्षते ॥
 12-080-009a श्रद्धामारभ्य यष्टव्यमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
 12-080-009c मिथ्योपेतस्य यज्ञस्य किमु श्रद्धा करिष्यति ॥

12-080-010 भीष्म उवाच

12-080-010a न वेदानां परिभवान्न शाठ्येन न मायया ।
 12-080-010c कश्चिन्महदवाप्नोति मा ते भूद्विद्विरीदृशी ॥
 12-080-011a यज्ञाङ्गं दक्षिणास्तात वेदानां परिवृंहणम् ।
 12-080-011c न मन्त्रा दक्षिणाहीनास्तारयन्ति कथंचन ॥
 12-080-012a शक्तिस्तु पूर्णपात्रेण संमितानवमा भवेत् ।
 12-080-012c अवश्यं तात यष्टव्यं त्रिभिर्वर्णैर्यथाविधि ॥

- 12-080-013a सोमो राजा ब्राह्मणानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
 12-080-013c तं च विक्रेतुमिच्छन्ति न वृथा वृत्तिरिष्यते ॥
 12-080-013e तेन क्रीतेन धर्मेण ततो यज्ञः प्रतायते ॥
 12-080-014a इत्येवं धर्मतः ख्यातमृषिभिर्धर्मवादिभिः ।
 12-080-014c पुमान्यज्ञश्च सोमश्च न्यायवृत्तो यथा भवेत् ॥
 12-080-014e अन्यायवृत्तः पुरुषो न परस्य न चात्मनः ॥
 12-080-015a शरीरं यज्ञपात्राणि इत्येषा श्रूयते श्रुतिः ।
 12-080-015c तानि सम्यक्प्रणीतानि ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
 12-080-016a तपो यज्ञादपि श्रेष्ठमित्येषा परमा श्रुतिः ।
 12-080-016c तत्ते तपः प्रवक्ष्यामि विद्वंस्तदपि मे शृणु ॥
 12-080-017a अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा ।
 12-080-017c एतत्तपो विदुर्धीरा न शरीरस्य शोषणम् ॥
 12-080-018a अप्रामाण्यं च वेदानां शास्त्राणां चातिलङ्घनम् ।
 12-080-018c अव्यवस्था च सर्वत्र तद्वै नाशनमात्मनः ॥
 12-080-019a निबोध दशहोतृणां विधानं पार्थ यादृशम् ।
 12-080-019c चित्तिः स्रुक्चित्तमाज्यं च पवित्रं ज्ञानमुत्तमम् ॥
 12-080-020a सर्वं जिह्वां मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदम् ।
 12-080-020c एतावाज्ज्ञानविषयः किं प्रलापः करिष्यति ॥

12-081-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-081-001a यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
 12-081-001c पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं पितामह ॥
 12-081-002a किंशीलः किंसमाचारो राज्ञोऽर्थसचिवो भवेत् ।
 12-081-002c कीदृशे विश्वसेद्राजा कीदृशे नापि विश्वसेत् ॥

12-081-003 भीष्म उवाच

- 12-081-003a चतुर्विधानि मित्राणि राज्ञां राजन्भवन्त्युत ।
 12-081-003c सहार्थो भजमानश्च सहजः कृत्रिमस्तथा ॥
 12-081-004a धर्मात्मा पञ्चमं मित्रं स तु नैकस्य न द्वयोः ।
 12-081-004c यतो धर्मस्ततो वा स्यान्मध्यस्थो वा ततो भवेत् ॥
 12-081-005a यस्तस्यार्थो न रोचेत न तं तस्य प्रकाशयेत् ।
 12-081-005c धर्माधर्मेण राजानश्चरन्ति विजिगीषवः ॥

- 12-081-006a चतुर्णां मध्यमौ श्रेष्ठौ नित्यं शङ्क्यौ तथापरौ ।
 12-081-006c सर्वे नित्यं शङ्कितव्याः प्रत्यक्षं कार्यमात्मनः ॥
- 12-081-007a न हि राज्ञा प्रमादो वै कर्तव्यो मित्ररक्षणे ।
 12-081-007c प्रमादिनं हि राजानं लोकाः परिभवन्त्युत ॥
- 12-081-008a असाधुः साधुतामेति साधुर्भवति दारुणः ।
 12-081-008c अरिश्च मित्रं भवति मित्रं चापि प्रदुष्यति ॥
- 12-081-009a अनित्यचित्तः पुरुषस्तस्मिन्को जातु विश्वसेत् ।
 12-081-009c तस्मात्प्रधानं यत्कार्यं प्रत्यक्षं तत्समाचरेत् ॥
- 12-081-010a एकान्तेन हि विश्वासः कृत्स्नो धर्मार्थनाशकः ।
 12-081-010c अविश्वासश्च सर्वत्र मृत्युना न विशिष्यते ॥
- 12-081-011a अकालमृत्युर्विश्वासो विश्वसन्हि विपद्यते ।
 12-081-011c यस्मिन्करोति विश्वासमिच्छतस्तस्य जीवति ॥
- 12-081-012a तस्माद्विश्वसितव्यं च शङ्कितव्यं च केषुचित् ।
 12-081-012c एषा नीतिगतिस्तात लक्ष्मीश्चैव सनातनी ॥
- 12-081-013a यं मन्येत ममाभावादिममर्थागमः स्पृशेत् ।
 12-081-013c नित्यं तस्माच्छङ्कितव्यममित्रं तं विदुर्बुधाः ॥
- 12-081-014a यस्य क्षेत्रादप्युदकं क्षेत्रमन्यस्य गच्छति ।
 12-081-014c न तत्रानिच्छतस्तस्य भिद्येरन्सर्वसेतवः ॥
- 12-081-015a तथैवात्युदकाद्धीतस्तस्य भेदनमिच्छति ।
 12-081-015c यमेवंलक्षणं विद्यात्तममित्रं विनिर्दिशेत् ॥
- 12-081-016a यः समृद्ध्या न तुष्येत क्षये दीनतरो भवेत् ।
 12-081-016c एतदुत्तममित्रस्य निमित्तमभिचक्षते ॥
- 12-081-017a यं मन्येत ममाभावादस्याभावो भवेदिति ।
 12-081-017c तस्मिन्कुर्वीत विश्वासं यथा पितरि वै तथा ॥
- 12-081-018a तं शक्त्या वर्धमानश्च सर्वतः परिवृंहयेत् ।
 12-081-018c नित्यं क्षताद्वारयति यो धर्मेष्वपि कर्मसु ॥
- 12-081-019a क्षताद्धीतं विजानीयादुत्तमं मित्रलक्षणम् ।
 12-081-019c ये तस्य क्षतमिच्छन्ति ते तस्य रिपवः स्मृताः ॥
- 12-081-020a व्यसनान्नित्यभीतोऽसौ समृद्ध्यामेव तृप्यते ।
 12-081-020c यत्स्यादेवंविधं मित्रं तदात्मसममुच्यते ॥
- 12-081-021a रूपवर्णस्वरोपेतस्ति तिक्षुरनसूयकः ।

12-081-021c	कुलीनः शीलसंपन्नः स ते स्यात्प्रत्यनन्तरः ॥
12-081-022a	मेधावी स्मृतिमान्दक्षः प्रकृत्या चानृशंसवान् ।
12-081-022c	यो मानितोऽमानितो वा न संदूष्येत्कदाचन ॥
12-081-023a	ऋत्विग्वा यदि वाचार्यः सखा वात्यन्तसंस्तुतः ।
12-081-023c	गृहे वसेदमात्यस्ते यः स्यात्परमपूजितः ॥
12-081-024a	स ते विद्यात्परं मन्त्रं प्रकृतिं चार्थधर्मयोः ।
12-081-024c	विश्वासस्ते भवेत्तत्र यथा पितरि वै तथा ॥
12-081-025a	नैव द्वौ न त्रयः कार्या न मृष्येरन्परस्परम् ।
12-081-025c	एकार्थादेव भूतानां भेदो भवति सर्वदा ॥
12-081-026a	कीर्तिप्रधानो यश्च स्याद्यश्च स्यात्समये स्थितः ।
12-081-026c	समर्थान्यश्च न द्वेष्टि समर्थान्कुरुते च यः ॥
12-081-027a	यो न कामाद्भयाल्लोभात्क्रोधाद्वा धर्ममुत्सृजेत् ।
12-081-027c	दक्षः पर्याप्तवचनः स ते स्यात्प्रत्यनन्तरः ॥
12-081-028a	शूरश्चार्यश्च विद्वांश्च प्रतिपत्तिविशारदः ।
12-081-028c	कुलीनः शीलसंपन्नस्तितिक्षुरनसूयकः ॥
12-081-029a	एते ह्यमात्याः कर्तव्याः सर्वकर्मस्ववस्थिताः ।
12-081-029c	पूजिताः संविभक्ताश्च सुसहायाः स्वनुष्ठिताः ॥
12-081-030a	कृत्स्नमेते विनिक्षिप्ताः प्रतिरूपेषु कर्मसु ।
12-081-030c	युक्ता महत्सु कार्येषु श्रेयांस्युत्पादयन्ति च ॥
12-081-031a	एते कर्माणि कुर्वन्ति स्पर्धमाना मिथः सदा ।
12-081-031c	अनुतिष्ठन्ति चैवार्थानाचक्षाणाः परस्परम् ॥
12-081-032a	ज्ञातिभ्यश्चैव बिभ्येथा मृत्योरिव यतः सदा ।
12-081-032c	उपराजेव राजर्धिं ज्ञातिर्न सहते सदा ॥
12-081-033a	ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्य ह्रीमतः सत्यवादिनः ।
12-081-033c	नान्यो ज्ञातेर्महाबाहो विनाशमभिनन्दति ॥
12-081-034a	अज्ञातिता नातिसुखा नावज्ञेयास्त्वतः परम् ।
12-081-034c	अज्ञातिमन्तं पुरुषं परे परिभवन्त्युत ॥
12-081-035a	निकृतस्य नरैरन्यैर्ज्ञातिरेव परायणम् ।
12-081-035c	नान्यैर्निकारं सहते ज्ञातेर्ज्ञातिः कदाचन ॥
12-081-036a	आत्मानमेव जानाति निकृतं बान्धवैरपि ।
12-081-036c	तेषु सन्ति गुणाश्चैव नैर्गुण्यं तेषु लक्ष्यते ॥

- 12-081-037a नाज्ञातिरनुगृह्णाति नाज्ञातिर्दिग्धमस्यति ।
 12-081-037c उभयं ज्ञातिलोकेषु दृश्यते साध्वसाधु च ॥
 12-081-038a तान्मानयेत्पूजयेच्च नित्यं वाचा च कर्मणा ।
 12-081-038c कुर्याच्च प्रियमेतेभ्यो नाप्रियं किञ्चिदाचरेत् ॥
 12-081-039a विश्वस्तवदविश्वस्तस्तेषु वर्तेत सर्वदा ।
 12-081-039c न हि दोषो गुणो वेति निस्पृक्तस्तेषु दृश्यते ॥
 12-081-040a तस्यैवं वर्तमानस्य पुरुषस्याप्रमादिनः ।
 12-081-040c अमित्राः संप्रसीदन्ति तथा मित्रीभवन्त्यपि ॥
 12-081-041a य एवं वर्तते नित्यं ज्ञातिसंबन्धिमण्डले ।
 12-081-041c मित्रेष्वमित्रेष्वैश्वर्ये चिरं यशसि तिष्ठति ॥

12-082-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-082-001a एवमग्राह्यके तस्मिज्ज्ञातिसंबन्धिमण्डले ।
 12-082-001c मित्रेष्वमित्रेष्वपि च कथं भावो विभाव्यते ॥

12-082-002 भीष्म उवाच

- 12-082-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-082-002c वासुदेवस्य संवादं सुरर्षेर्नारदस्य च ॥

12-082-003 वासुदेव उवाच

- 12-082-003a नासुहृत्परमं मन्त्रं नारदार्हति वेदितुम् ।
 12-082-003c अपण्डितो वापि सुहृत्पण्डितो वापि नात्मवान् ॥
 12-082-004a स ते सौहृदमास्थाय किञ्चिद्वक्ष्यामि नारद ।
 12-082-004c कृत्स्नां च बुद्धिं संप्रेक्ष्य संपृच्छे त्रिदिवंगम ॥
 12-082-005a दास्यमैश्वर्यवादेन ज्ञातीनां वै करोम्यहम् ।
 12-082-005c अर्धभोक्तास्मि भोगानां वाग्दुरुक्तानि च क्षमे ॥
 12-082-006a अरणीमग्निकामो वा मथ्नाति हृदयं मम ।
 12-082-006c वाचा दुरुक्तं देवर्षे तन्मे दहति नित्यदा ॥
 12-082-007a बलं संकर्षणे नित्यं सौकुमार्यं पुनर्गदे ।
 12-082-007c रूपेण मत्तः प्रद्युम्नः सोऽसहायोऽस्मि नारद ॥
 12-082-008a अन्ये हि सुमहाभागा बलवन्तो दुरासदाः ।
 12-082-008c नित्योत्थानेन संपन्ना नारदान्धकवृष्णयः ॥
 12-082-009a यस्य न स्युर्न वै स स्याद्यस्य स्युः कृच्छ्रमेव तत् ।

- 12-082-009c द्वाभ्यां निवारितो नित्यं वृणोम्येकतरं न च ॥
 12-082-010a स्यातां यस्याहुकाक्रूरौ किं नु दुःखतरं ततः ।
 12-082-010c यस्य वापि न तौ स्यातां किं नु दुःखतरं ततः ॥
 12-082-011a सोऽहं कितवमातेव द्वयोरपि महामुने ।
 12-082-011c एकस्य जयमाशंसे द्वितीयस्यापराजयम् ॥
 12-082-012a ममैवं क्लिश्यमानस्य नारदोभयतः सदा ।
 12-082-012c वक्तुमर्हसि यच्छ्रेयो ज्ञातीनामात्मनस्तथा ॥

12-082-013 नारद उवाच

- 12-082-013a आपदो द्विविधाः कृष्ण बाह्याश्चाभ्यन्तराश्च ह ।
 12-082-013c प्रादुर्भवन्ति वाष्ण्येय स्वकृता यदि वान्यतः ॥
 12-082-014a सेयमाभ्यन्तरा तुभ्यमापत्कृच्छ्रा स्वकर्मजा ।
 12-082-014c अक्रूरभोजप्रभवाः सर्वे ह्येते तदन्वयाः ॥
 12-082-015a अर्थहेतोर्हि कामाद्वाद्वा बीभत्सयापि वा ।
 12-082-015c आत्मना प्राप्तमैश्वर्यमन्यत्र प्रतिपादितम् ॥
 12-082-016a कृतमूलमिदानीं तज्जातशब्दं सहायवत् ।
 12-082-016c न शक्यं पुनरादातुं वान्तमन्नमिव त्वया ॥
 12-082-017a बभ्रूग्रसेनयो राज्यं नाप्तुं शक्यं कथंचन ।
 12-082-017c ज्ञातिभेदभयात्कृष्ण त्वया चापि विशेषतः ॥
 12-082-018a तच्चेत्सिध्येत्प्रयत्नेन कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
 12-082-018c महाक्षयव्ययं वा स्याद्विनाशो वा पुनर्भवेत् ॥
 12-082-019a अनायसेन शस्त्रेण मृदुना हृदयच्छिदा ।
 12-082-019c जिह्वामुद्धर सर्वेषां परिमृज्यानुमृज्य च ॥

12-082-020 वासुदेव उवाच

- 12-082-020a अनायसं मुने शस्त्रं मृदु विद्यामहं कथम् ।
 12-082-020c येनैषामुद्धरे जिह्वां परिमृज्यानुमृज्य च ॥

12-082-021 नारद उवाच

- 12-082-021a शक्त्यान्नदानं सततं तितिक्षा दम आर्जवम् ।
 12-082-021c यथार्हप्रतिपूजा च शस्त्रमेतदनायसम् ॥
 12-082-022a ज्ञातीनां वक्तुकामानां कटूनि च लघूनि च ।
 12-082-022c गिरा त्वं हृदयं वाचं शमयस्व मनांसि च ॥

12-082-023a	नामहापुरुषः कश्चिन्नानात्मा नासहायवान् ।
12-082-023c	महतीं धुरमादत्ते तामुद्यम्योरसा वह ॥
12-082-024a	सर्व एव गुरुं भारमनङ्वान्वहते समे ।
12-082-024c	दुर्गे प्रतीकः सुगवो भारं वहति दुर्वहम् ॥
12-082-025a	भेदाद्विनाशः संघानां संघमुख्योऽसि केशव ।
12-082-025c	यथा त्वां प्राप्य नोत्सीदेदयं संघस्तथा कुरु ॥
12-082-026a	नान्यत्र बुद्धिक्षान्तिभ्यां नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
12-082-026c	नान्यत्र धनसंत्यागाद्गणः प्राज्ञेऽवतिष्ठते ॥
12-082-027a	धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वपक्षोद्भावनं शुभम् ।
12-082-027c	ज्ञातीनामविनाशः स्याद्यथा कृष्ण तथा कुरु ॥
12-082-028a	आयत्यां च तदात्वे च न तेऽस्त्यविदितं प्रभो ।
12-082-028c	षाड्गुण्यस्य विधानेन यात्रायानविधौ तथा ॥
12-082-029a	माधवाः कुकुरा भोजाः सर्वे चान्धकवृष्णयः ।
12-082-029c	त्वय्यासक्ता महाबाहो लोका लोकेश्वराश्च ये ॥
12-082-030a	उपासते हि त्वद्बुद्धिमृषयश्चापि माधव ।
12-082-030c	त्वं गुरुः सर्वभूतानां जानीषे त्वं गतागतम् ॥
12-082-030e	त्वामासाद्य यदुश्रेष्ठमेधन्ते ज्ञातिनः सुखम् ॥

12-083-001 भीष्म उवाच

12-083-001a	एषा प्रथमतो वृत्तिर्द्वितीयां शृणु भारत ।
12-083-001c	यः कश्चिज्जनयेदर्थं राज्ञा रक्ष्यः स मानवः ॥
12-083-002a	हियमाणममात्येन भृतो वा यदि वाभृतः ।
12-083-002c	यो राजकोशं नश्यन्तमाचक्षीत युधिष्ठिर ॥
12-083-003a	श्रोतव्यं तस्य च रहो रक्ष्यश्चामात्यतो भवेत् ।
12-083-003c	अमात्या ह्युपहन्तारं भूयिष्ठं घ्नन्ति भारत ॥
12-083-004a	राजकोशस्य गोप्तारं राजकोशविलोपकाः ।
12-083-004c	समेत्य सर्वे बाधन्ते स विनश्यत्यरक्षितः ॥
12-083-005a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-083-005c	मुनिः कालकवृक्षीयः कौसल्यं यदुवाच ह ॥
12-083-006a	कोसलानामाधिपत्यं संप्राप्ते क्षेमदर्शिनि ।
12-083-006c	मुनिः कालकवृक्षीय आजगामेति नः श्रुतम् ॥
12-083-007a	स काकं पञ्जरे बद्ध्वा विषयं क्षेमदर्शिनः ।

12-083-007c	पूर्वं पर्यचरद्युक्तः प्रवृत्त्यर्थी पुनः पुनः ॥
12-083-008a	अधीये वायसीं विद्यां शंसन्ति मम वायसाः ।
12-083-008c	अनागतमतीतं च यच्च संप्रति वर्तते ॥
12-083-009a	इति राष्ट्रे परिपतन्बहुशः पुरुषैः सह ।
12-083-009c	सर्वेषां राजयुक्तानां दुष्कृतं परिपृष्टवान् ॥
12-083-010a	स बुद्ध्वा तस्य राष्ट्रस्य व्यवसायं हि सर्वशः ।
12-083-010c	राजयुक्तापचारांश्च सर्वान्बुद्ध्वा ततस्ततः ॥
12-083-011a	तमेव काकमादाय राजानं द्रष्टुमागमत् ।
12-083-011c	सर्वज्ञोऽस्मीति वचनं ब्रुवाणः संशितव्रतः ॥
12-083-012a	स स्म कौसल्यमागम्य राजामात्यमलंकृतम् ।
12-083-012c	प्राह काकस्य वचनादमुत्रेदं त्वया कृतम् ॥
12-083-013a	असौ चासौ च जानीते राजकोशस्त्वया हतः ।
12-083-013c	एवमाख्याति काकोऽयं तच्छीघ्रमनुगम्यताम् ॥
12-083-014a	तथान्यानपि स प्राह राजकोशहरान्सदा ।
12-083-014c	न चास्य वचनं किञ्चिदकृतं श्रूयते क्वचित् ॥
12-083-015a	तेन विप्रकृताः सर्वे राजयुक्ताः कुरूद्वह ।
12-083-015c	तमतिक्रम्य सुप्तस्य निशि काकमपोथयन् ॥
12-083-016a	वायसं तु विनिर्भिन्नं दृष्ट्वा बाणेन पञ्जरे ।
12-083-016c	पूर्वाह्णे ब्राह्मणो वाक्यं क्षेमदर्शिनमब्रवीत् ॥
12-083-017a	राजंस्त्वामभयं याचे प्रभुं प्राणधनेश्वरम् ।
12-083-017c	अनुज्ञातस्त्वया ब्रूयां वचनं त्वत्पुरो हितम् ॥
12-083-018a	मित्रार्थमभिसंतप्तो भक्त्या सर्वात्मना गतः ।
12-083-018c	अयं तवार्थं हरते यो ब्रूयादक्षमान्वितः ॥
12-083-019a	संबुबोधयिषुर्मित्रं सदश्वमिव सारथिः ।
12-083-019c	अतिमन्युप्रसक्तो हि प्रसज्य हितकारणम् ॥
12-083-020a	तथाविधस्य सुहृदः क्षन्तव्यं संविजानता ।
12-083-020c	ऐश्वर्यमिच्छता नित्यं पुरुषेण बुभूषता ॥
12-083-021a	तं राजा प्रत्युवाचेदं यन्मा किञ्चिद्भवान्वदेत् ।
12-083-021c	कस्मादहं न क्षमेयमाकाङ्क्षन्नात्मनो हितम् ॥
12-083-022a	ब्राह्मण प्रतिजानीहि प्रब्रूहि यदि चेच्छसि ।
12-083-022c	करिष्यामि हि ते वाक्यं यद्यन्मां विप्र वक्ष्यसि ॥

12-083-023 मुनिरुवाच

- 12-083-023a ज्ञात्वा नयानपायांश्च भृत्यतस्ते भयानि च ।
 12-083-023c भक्त्या वृत्तिं समाख्यातुं भवतोऽन्तिकमागमम् ॥
 12-083-024a प्रागेवोक्तश्च दोषोऽयमाचार्यैर्नृपसेविनाम् ।
 12-083-024c अगतीकगतिर्ह्येषा या राज्ञा सह जीविका ॥
 12-083-025a आशीविषैश्च तस्याहुः संगतं यस्य राजभिः ।
 12-083-025c बहुमित्राश्च राजानो बह्वमित्रास्तथैव च ॥
 12-083-026a तेभ्यः सर्वेभ्य एवाहुर्भयं राजोपसेविनाम् ।
 12-083-026c अथैषामेकतो राजन्मुहूर्तादेव भीर्भवेत् ॥
 12-083-027a नैकान्तेनाप्रमादो हि कर्तुं शक्यो महीपतौ ।
 12-083-027c न तु प्रमादः कर्तव्यः कथंचिद्भूतिमिच्छता ॥
 12-083-028a प्रमादाद्धि स्खलेद्राजा स्खलिते नास्ति जीवितम् ।
 12-083-028c अग्निं दीप्तमिवासीदेद्राजानमुपशिक्षितः ॥
 12-083-029a आशीविषमिव क्रुद्धं प्रभुं प्राणधनेश्वरम् ।
 12-083-029c यत्नेनोपचरेन्नित्यं नाहमस्मीति मानवः ॥
 12-083-030a दुर्व्याहताच्छङ्कमानो दुष्कृतादुरधिष्ठितात् ।
 12-083-030c दुरासितादुर्व्रजितादिङ्गितादङ्गचेष्टितात् ॥
 12-083-031a देवतेव हि सर्वार्थान्कुर्याद्राजा प्रसादितः ।
 12-083-031c वैश्वानर इव क्रुद्धः समूलमपि निर्दहेत् ॥
 12-083-031e इति राजन्मयः प्राह वर्तते च तथैव तत् ॥
 12-083-032a अथ भूयांसमेवार्थं करिष्यामि पुनः पुनः ।
 12-083-032c ददात्यस्मद्विधोऽमात्यो बुद्धिसाहाय्यमापदि ॥
 12-083-033a वायसश्चैव मे राजन्नन्तकायाभिसंहितः ।
 12-083-033c न च मेऽत्र भवान्गर्ह्यो न च येषां भवान्प्रियः ॥
 12-083-033e हिताहितांस्तु बुध्येथा मा परोक्षमतिर्भव ॥
 12-083-034a ये त्वादानपरा एव वसन्ति भवतो गृहे ।
 12-083-034c अभूतिकामा भूतानां तादृशैर्मेऽभिसंहितम् ॥
 12-083-035a ये वा भवद्विनाशेन राज्यमिच्छन्त्यनन्तरम् ।
 12-083-035c अन्तरैरभिसंधाय राजन्सिध्यन्ति नान्यथा ॥
 12-083-036a तेषामहं भयाद्राजन्गमिष्याम्यन्यमाश्रमम् ।
 12-083-036c तैर्हि मे संधितो बाणः काके निपतितः प्रभो ॥

12-083-037a	छद्मना मम काकश्च गमितो यमसादनम् ।
12-083-037c	दृष्टं ह्येतन्मया राजंस्तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥
12-083-038a	बहुनक्रझषग्राहां तिमिंगिलगणायुताम् ।
12-083-038c	काकेन बडिशेनेमामतार्षं त्वामहं नदीम् ॥
12-083-039a	स्थाण्वश्मकण्टकवतीं व्याघ्रसिंहगजाकुलाम् ।
12-083-039c	दुरासदां दुष्प्रवेशां गुहां हैमवतीमिव ॥
12-083-040a	अग्निना तामसं दुर्गं नौभिराप्यं च गम्यते ।
12-083-040c	राजदुर्गावतरणे नोपायं पण्डिता विदुः ॥
12-083-041a	गहनं भवतो राज्यमन्धकारतमोवृतम् ।
12-083-041c	नेह विश्वसितुं शक्यं भवतापि कुतो मया ॥
12-083-042a	अतो नायं शुभो वासस्तुल्ये सदसती इह ।
12-083-042c	वधो ह्येवात्र सुकृते दुष्कृते न च संशयः ॥
12-083-043a	न्यायतो दुष्कृते घातः सुकृते स्यात्कथं वधः ।
12-083-043c	नेह युक्तं चिरं स्थातुं जवेनातो ब्रजेद्बुधः ॥
12-083-044a	सीता नाम नदी राजन्प्लवो यस्यां निमज्जति ।
12-083-044c	तथोपमामिमां मन्ये वागुरां सर्वघातिनीम् ॥
12-083-045a	मधुप्रपातो हि भवान्भोजनं विषसंयुतम् ।
12-083-045c	असतामिव ते भावो वर्तते न सतामिव ॥
12-083-045e	आशीविषैः परिवृतः कूपस्त्वमिव पार्थिव ॥
12-083-046a	दुर्गतीर्था बृहत्कूला करीरीवेत्रसंयुता ।
12-083-046c	नदी मधुरपानीया यथा राजंस्तथा भवान् ॥
12-083-046e	श्वगृध्रगोमायुयुतो राजहंससमो ह्यसि ॥
12-083-047a	यथाश्रित्य महावृक्षं कक्षः संवर्धते महान् ।
12-083-047c	ततस्तं संवृणोत्येव तमतीत्य च वर्धते ॥
12-083-048a	तेनैवोपेन्धनो नूनं दावो दहति दारुणः ।
12-083-048c	तथोपमा ह्यमात्यास्ते राजंस्तान्परिशोधय ॥
12-083-049a	भवतैव कृता राजन्भवता परिपालिताः ।
12-083-049c	भवन्तं पर्यवज्ञाय जिघांसन्ति भवत्प्रियम् ॥
12-083-050a	उषितं शङ्कमानेन प्रमादं परिरक्षता ।
12-083-050c	अन्तःसर्प इवागारे वीरपत्न्या इवालये ॥
12-083-050e	शीलं जिज्ञासमानेन राज्ञश्च सहजीविना ॥

- 12-083-051a कच्चिज्जितेन्द्रियो राजा कच्चिदभ्यन्तरा जिताः ।
 12-083-051c कच्चिदेषां प्रियो राजा कच्चिद्राज्ञः प्रियाः प्रजाः ॥
 12-083-052a जिज्ञासुरिह संप्राप्तस्तवाहं राजसत्तम ।
 12-083-052c तस्य मे रोचसे राजन्क्षुधितस्येव भोजनम् ॥
 12-083-053a अमात्या मे न रोचन्ते वितृष्णस्य यथोदकम् ।
 12-083-053c भवतोऽर्थकृदित्येव मयि दोषो हि तैः कृतः ॥
 12-083-053e विद्यते कारणं नान्यदिति मे नात्र संशयः ॥
 12-083-054a न हि तेषामहं द्रुग्धस्तत्तेषां दोषवद्गतम् ।
 12-083-054c अरेर्हि दुर्हताद्भेयं भग्नपृष्ठादिवोरगात् ॥

12-083-055 राजोवाच

- 12-083-055a भूयसा परिबर्हेण सत्कारेण च भूयसा ।
 12-083-055c पूजितो ब्राह्मणश्रेष्ठ भूयो वस गृहे मम ॥
 12-083-056a ये त्वां ब्राह्मण नेच्छन्ति न ते वत्स्यन्ति मे गृहे ।
 12-083-056c भवतैव हि तज्ज्ञेयं यदिदानीमनन्तरम् ॥
 12-083-057a यथा स्यादुष्कृतो दण्डो यथा च सुकृतं कृतम् ।
 12-083-057c तथा समीक्ष्य भगवञ्श्रेयसे विनियुङ्क्ष्व माम् ॥

12-083-058 मुनिरुवाच

- 12-083-058a अदर्शयन्निमं दोषमेकैकं दुर्बलं कुरु ।
 12-083-058c ततः कारणमाज्ञाय पुरुषं पुरुषं जहि ॥
 12-083-059a एकदोषा हि बहवो मृद्रीयुरपि कण्टकान् ।
 12-083-059c मन्त्रभेदभयाद्राजंस्तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ॥
 12-083-060a वयं तु ब्राह्मणा नाम मृदुदण्डाः कृपालवः ।
 12-083-060c स्वस्ति चेच्छामि भवतः परेषां च यथात्मनः ॥
 12-083-061a राजन्नात्मानमाचक्षे संबन्धी भवतो ह्यहम् ।
 12-083-061c मुनिः कालकवृक्षीय इत्येवमभिसंज्ञितः ॥
 12-083-062a पितुः सखा च भवतः संमतः सत्यसंगरः ।
 12-083-062c व्यापन्ने भवतो राज्ये राजन्पितरि संस्थिते ॥
 12-083-063a सर्वकामान्परित्यज्य तपस्तप्तं तदा मया ।
 12-083-063c स्नेहात्त्वां प्रब्रवीम्येतन्मा भूयो विभ्रमेदिति ॥
 12-083-064a उभे दृष्ट्वा दुःखसुखे राज्यं प्राप्य यदृच्छया ।

12-083-064c राज्येनामात्यसंस्थेन कथं राजन्प्रमाद्यसि ॥

12-083-065 भीष्म उवाच

12-083-065a ततो राजकुले नान्दी संजज्ञे भूयसी पुनः ।

12-083-065c पुरोहितकुले चैव संप्राप्ते ब्राह्मणर्षभे ॥

12-083-066a एकच्छत्रां महीं कृत्वा कौसल्याय यशस्विने ।

12-083-066c मुनिः कालकवृक्षीय ईजे क्रतुभिरुत्तमैः ॥

12-083-067a हितं तद्वचनं श्रुत्वा कौसल्योऽन्वशिषन्महीम् ।

12-083-067c तथा च कृतवात्राजा यथोक्तं तेन भारत ॥

12-084-001 भीष्म उवाच

12-084-001a ह्रीनिषेधाः सदा सन्तः सत्यार्जवसमन्विताः ।

12-084-001c शक्ताः कथयितुं सम्यक्ते तव स्युः सभासदः ॥

12-084-002a अत्याद्यांश्चातिशूरांश्च ब्राह्मणांश्च बहुश्रुतान् ।

12-084-002c सुसंतुष्टांश्च कौन्तेय महोत्साहांश्च कर्मसु ॥

12-084-003a एतान्सहायाँल्लिप्सेथाः सर्वास्वापत्सु भारत ।

12-084-003c कुलीनः पूजितो नित्यं न हि शक्तिं निगूहति ॥

12-084-004a प्रसन्नं ह्यप्रसन्नं वा पीडितं हृतमेव वा ।

12-084-004c आवर्तयति भूयिष्ठं तदेको ह्यनुपालितः ॥

12-084-005a कुलीना देशजाः प्राज्ञा रूपवन्तो बहुश्रुताः ।

12-084-005c प्रगल्भाश्चानुरक्ताश्च ते तव स्युः परिच्छदाः ॥

12-084-006a दौष्कुलेयाश्च लुब्धाश्च नृशंसा निरपत्रपाः ।

12-084-006c ते त्वां तात निषेवेयुर्यावदार्द्रकपाणयः ॥

12-084-007a अर्थमानार्घ्यसत्कारैर्भोगैरुच्चावचैः प्रियान् ।

12-084-007c यानर्थभाजो मन्येथास्ते ते स्युः सुखभागिनः ॥

12-084-008a अभिन्नवृत्ता विद्वांसः सद्वृत्ताश्चरितव्रताः ।

12-084-008c न त्वां नित्यार्थिनो जह्युरक्षुद्राः सत्यवादिनः ॥

12-084-009a अनार्या ये न जानन्ति समयं मन्दचेतसः ।

12-084-009c तेभ्यः प्रतिजुगुप्सेथा जानीयाः समयच्युतान् ॥

12-084-010a नैकमिच्छेद्गणं हित्वा स्याच्चेदन्यतरग्रहः ।

12-084-010c यस्त्वेको बहुभिः श्रेयान्कामं तेन गणं त्यजेत् ॥

12-084-011a श्रेयसो लक्षणं ह्येतद्विक्रमो यस्य दृश्यते ।

12-084-011c	कीर्तिप्रधानो यश्च स्यात्समये यश्च तिष्ठति ॥
12-084-012a	समर्थान्पूजयेद्यश्च नास्पध्यैः स्पर्धते च यः ।
12-084-012c	न च कामाद्भयात्क्रोधाल्लोभाद्वा धर्ममुत्सृजेत् ॥
12-084-013a	अमानी सत्यवाक्शक्तो जितात्मा मान्यमानिता ।
12-084-013c	स ते मन्त्रसहायः स्यात्सर्वावस्थं परीक्षितः ॥
12-084-014a	कुलीनः सत्यसंपन्नस्तितिक्षुर्दक्ष आत्मवान् ।
12-084-014c	शूरः कृतज्ञः सत्यश्च श्रेयसः पार्थ लक्षणम् ॥
12-084-015a	तस्यैवं वर्तमानस्य पुरुषस्य विजानतः ।
12-084-015c	अमित्राः संप्रसीदन्ति ततो मित्रीभवन्त्यपि ॥
12-084-016a	अत ऊर्ध्वममात्यानां परीक्षेत गुणागुणान् ।
12-084-016c	संयतात्मा कृतप्रज्ञो भूतिकामश्च भूमिपः ॥
12-084-017a	संबद्धाः पुरुषैराप्तैरभिजातैः स्वदेशजैः ।
12-084-017c	अहार्यैरव्यभीचारैः सर्वतः सुपरीक्षितैः ॥
12-084-018a	योधाः स्रौवास्तथा मौलास्तथैवान्येऽप्यवस्कृताः ।
12-084-018c	कर्तव्या भूतिकामेन पुरुषेण बुभूषता ॥
12-084-019a	येषां वैनयिकी बुद्धिः प्रकृता चैव शोभना ।
12-084-019c	तेजो धैर्यं क्षमा शौचमनुराग स्थितिर्धृतिः ॥
12-084-020a	परीक्षितगुणान्नित्यं प्रौढभावान्धुरंधरान् ।
12-084-020c	पञ्चोपधाव्यतीतांश्च कुर्याद्राजार्थकारिणः ॥
12-084-021a	पर्याप्तवचनान्वीरान्प्रतिपत्तिविशारदान् ।
12-084-021c	कुलीनान्सत्यसंपन्नानिङ्गितज्ञाननिष्ठुरान् ॥
12-084-022a	देशकालविधानज्ञान्भर्तृकार्यहितैषिणः ।
12-084-022c	नित्यमर्थेषु सर्वेषु राजा कुर्वीत मन्त्रिणः ॥
12-084-023a	हीनतेजा ह्यसंहृष्टो नैव जातु व्यवस्यति ।
12-084-023c	अवश्यं जनयत्येव सर्वकर्मसु संशयान् ॥
12-084-024a	एवमल्पश्रुतो मन्त्री कल्याणाभिजनोऽप्युत ।
12-084-024c	धर्मार्थकामयुक्तोऽपि नालं मन्त्रं परीक्षितुम् ॥
12-084-025a	तथैवानभिजातोऽपि काममस्तु बहुश्रुतः ।
12-084-025c	अनायक इवाचक्षुर्मुह्यत्यूह्येषु कर्मसु ॥
12-084-026a	यो वा ह्यस्थिरसंकल्पो बुद्धिमानागतागमः ।
12-084-026c	उपायज्ञोऽपि नालं स कर्म यापयितुं चिरम् ॥

12-084-027a	केवलात्पुनराचारात्कर्मणो नोपपद्यते ।
12-084-027c	परिमर्शो विशेषाणामश्रुतस्येह दुर्मतेः ॥
12-084-028a	मन्त्रिण्यननुरक्ते तु विश्वासो न हि विद्यते ।
12-084-028c	तस्मादननुरक्ताय नैव मन्त्रं प्रकाशयेत् ॥
12-084-029a	व्यथयेद्धि स राजानं मन्त्रिभिः सहितोऽनृजुः ।
12-084-029c	मारुतोपहतच्छिद्रैः प्रविश्याग्निरिव द्रुमम् ॥
12-084-030a	संकुध्यत्येकदा स्वामी स्थानाच्चैवापकर्षति ।
12-084-030c	वाचा क्षिपति संरब्धस्ततः पश्चात्प्रसीदति ॥
12-084-031a	तानि तान्यनुरक्तेन शक्यान्यनुतितिक्षितुम् ।
12-084-031c	मन्त्रिणां च भवेत्क्रोधो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥
12-084-032a	यस्तु संहरते तानि भर्तुः प्रियचिकीर्षया ।
12-084-032c	समानसुखदुःखं तं पृच्छेदर्थेषु मानवम् ॥
12-084-033a	अनृजुस्त्वनुरक्तोऽपि संपन्नश्चेतरैर्गुणैः ।
12-084-033c	राज्ञः प्रज्ञानयुक्तोऽपि न मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-034a	योऽमित्रैः सह संबद्धो न पौरान्बहु मन्यते ।
12-084-034c	स सुहृत्तादृशो राज्ञो न मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-035a	अविद्वानशुचिः स्तब्धः शत्रुसेवी विकत्थनः ।
12-084-035c	स सुहृत्क्रोधनो लुब्धो न मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-036a	आगन्तुश्चानुरक्तोऽपि काममस्तु बहुश्रुतः ।
12-084-036c	सत्कृतः संविभक्तो वा न मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-037a	यस्त्वल्पेनापि कार्येण सकृदाक्षारितो भवेत् ।
12-084-037c	पुनरन्यैर्गुणैर्युक्तो न मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-038a	कृतप्रज्ञश्च मेधावी बुधो जानपदः शुचिः ।
12-084-038c	सर्वकर्मसु यः शुद्धः स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-039a	ज्ञानविज्ञानसंपन्नः प्रकृतिज्ञः परात्मनोः ।
12-084-039c	सुहृदात्मसमो राज्ञः स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-040a	सत्यवाक्शीलसंपन्नो गम्भीरः सत्रपो मृदुः ।
12-084-040c	पितृपैतामहो यः स्यात्स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-041a	संतुष्टः संमतः सत्यः शौटीरो द्वेष्यपापकः ।
12-084-041c	मन्त्रवित्कालविच्छूरः स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
12-084-042a	सर्वलोकं समं शक्तः सान्त्वेन कुरुते वशे ।

- 12-084-042c तस्मै मन्त्रः प्रयोक्तव्यो दण्डमाधित्सता नृप ॥
- 12-084-043a पौरजानपदा यस्मिन्विश्वासं धर्मतो गताः ।
- 12-084-043c योद्धा नयविपश्चिच्च स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥
- 12-084-044a तस्मात्सर्वैर्गुणैरैतैरुपपन्नाः सुपूजिताः ।
- 12-084-044c मन्त्रिणः प्रकृतिज्ञाः स्युस्त्यवरा महदीप्सवः ॥
- 12-084-045a स्वासु प्रकृतिषु छिद्रं लक्षयेरन्परस्य च ।
- 12-084-045c मन्त्रिणो मन्त्रमूलं हि राज्ञो राष्ट्रं विवर्धते ॥
- 12-084-046a नास्य छिद्रं परः पश्येच्छिद्रेषु परमन्वियात् ।
- 12-084-046c गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥
- 12-084-047a मन्त्रग्राहा हि राज्यस्य मन्त्रिणो ये मनीषिणः ।
- 12-084-047c मन्त्रसंहननो राजा मन्त्राङ्गानीतरो जनः ॥
- 12-084-048a राज्यं प्रणिधिमूलं हि मन्त्रसारं प्रचक्षते ।
- 12-084-048c स्वामिनं त्वनुवर्तन्ति वृत्त्यर्थमिह मन्त्रिणः ॥
- 12-084-049a स विनीय मदक्रोधौ मानमीर्ष्यां च निर्वृतः ।
- 12-084-049c नित्यं पञ्चोपधातीतैर्मन्त्रयेत्सह मन्त्रिभिः ॥
- 12-084-050a तेषां त्रयाणां विविधं विमर्शं; बुध्येत चित्तं विनिवेश्य तत्र ।
- 12-084-050c स्वनिश्चयं तं परनिश्चयं च; निवेदयेदुत्तरमन्त्रकाले ॥
- 12-084-051a धर्मार्थकामज्ञमुपेत्य पृच्छे;द्युक्तो गुरुं ब्राह्मणमुत्तमार्थम् ।
- 12-084-051c निष्ठा कृता तेन यदा सह स्या;त्तं तत्र मार्गं प्रणयेदसक्तम् ॥
- 12-084-052a एवं सदा मन्त्रयितव्यमाहु;र्ये मन्त्रतत्त्वार्थविनिश्चयज्ञाः ।
- 12-084-052c तस्मात्त्वमेवं प्रणयेः सदैव; मन्त्रं प्रजासंग्रहणे समर्थम् ॥
- 12-084-053a न वामनाः कुब्जकृशा न खञ्जा; नान्धा जडाः स्त्री न नपुंसकं च ।
- 12-084-053c न चात्र तिर्यङ् न पुरो न पश्चा;न्नोर्ध्वं न चाधः प्रचरेत कश्चित् ॥
- 12-084-054a आरुह्य वातायनमेव शून्यं; स्थलं प्रकाशं कुशकाशहीनम् ।
- 12-084-054c वागङ्गदोषान्परिहृत्य मन्त्रं; संमन्त्रयेत्कार्यमहीनकालम् ॥

12-085-001 भीष्म उवाच

- 12-085-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-085-001c बृहस्पतेश्च संवादं शक्रस्य च युधिष्ठिर ॥

12-085-002 शक्र उवाच

- 12-085-002a किं स्विदेकपदं ब्रह्मन्पुरुषः सम्यगाचरन् ।

12-085-002c प्रमाणं सर्वभूतानां यशश्चैवाप्नुयान्महत् ॥

12-085-003 बृहस्पतिरुवाच

12-085-003a सान्त्वमेकपदं शक्र पुरुषः सम्यगाचरन् ।

12-085-003c प्रमाणं सर्वभूतानां यशश्चैवाप्नुयान्महत् ॥

12-085-004a एतदेकपदं शक्र सर्वलोकसुखावहम् ।

12-085-004c आचरन्सर्वभूतेषु प्रियो भवति सर्वदा ॥

12-085-005a यो हि नाभाषते किञ्चित्सततं भ्रुकुटीमुखः ।

12-085-005c द्वेष्यो भवति भूतानां स सान्त्वमिह नाचरन् ॥

12-085-006a यस्तु पूर्वमभिप्रेक्ष्य पूर्वमेवाभिभाषते ।

12-085-006c स्मितपूर्वाभिभाषी च तस्य लोकः प्रसीदति ॥

12-085-007a दानमेव हि सर्वत्र सान्त्वेनानभिजल्पितम् ।

12-085-007c न प्रीणयति भूतानि निर्व्यञ्जनमिवाशनम् ॥

12-085-008a अदाता ह्यपि भूतानां मधुरामीरयन्निरम् ।

12-085-008c सर्वलोकमिमं शक्र सान्त्वेन कुरुते वशे ॥

12-085-009a तस्मात्सान्त्वं प्रकर्तव्यं दण्डमाधित्सतामिह ।

12-085-009c फलं च जनयत्येवं न चास्योद्विजते जनः ॥

12-085-010a सुकृतस्य हि सान्त्वस्य श्लक्ष्णस्य मधुरस्य च ।

12-085-010c सम्यगासेव्यमानस्य तुल्यं जातु न विद्यते ॥

12-085-011 भीष्म उवाच

12-085-011a इत्युक्तः कृतवान्सर्वं तथा शक्रः पुरोधसा ।

12-085-011c तथा त्वमपि कौन्तेय सम्यगेतत्समाचर ॥

12-086-001 युधिष्ठिर उवाच

12-086-001a कथं स्विदिह राजेन्द्र पालयन्पार्थिवः प्रजाः ।

12-086-001c प्रति धर्मं विशेषेण कीर्तिमाप्नोति शाश्वतीम् ॥

12-086-002 भीष्म उवाच

12-086-002a व्यवहारेण शुद्धेन प्रजापालनतत्परः ।

12-086-002c प्राप्य धर्मं च कीर्तिं च लोकावाप्नोत्युभौ शुचिः ॥

12-086-003 युधिष्ठिर उवाच

12-086-003a कीदृशं व्यवहारं तु कैश्च व्यवहरेन्नृपः ।

- 12-086-003c एतत्पृष्ठो महाप्राज्ञ यथावद्वक्तुमर्हसि ॥
- 12-086-004a ये चैते पूर्वकथिता गुणास्ते पुरुषं प्रति ।
- 12-086-004c नैकस्मिन्पुरुषे ह्येते विद्यन्त इति मे मतिः ॥
- 12-086-005 भीष्म उवाच**
- 12-086-005a एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि बुद्धिमान् ।
- 12-086-005c दुर्लभः पुरुषः कश्चिदेभिर्गुणगुणैर्युतः ॥
- 12-086-006a किं तु संक्षेपतः शीलं प्रयत्ने नेह दुर्लभम् ।
- 12-086-006c वक्ष्यामि तु यथामात्यान्यादृशांश्च करिष्यसि ॥
- 12-086-007a चतुरो ब्राह्मणान्वैद्यान्प्रगल्भान्सात्त्विकाञ्शुचीन् ।
- 12-086-007c त्रींश्च शूद्रान्विनीतांश्च शुचीन्कर्मणि पूर्वके ॥
- 12-086-008a अष्टाभिश्च गुणैर्युक्तं सूतं पौराणिकं चरेत् ।
- 12-086-008c पञ्चाशद्वर्षवयसं प्रगल्भमनसूयकम् ॥
- 12-086-009a मतिस्मृतिसमायुक्तं विनीतं समदर्शनम् ।
- 12-086-009c कार्ये विवदमानानां शक्तमर्थेष्वलोलुपम् ॥
- 12-086-010a विवर्जितानां व्यसनैः सुघोरैः सप्तभिर्भृशम् ।
- 12-086-010c अष्टानां मन्त्रिणां मध्ये मन्त्रं राजोपधारयेत् ॥
- 12-086-011a ततः संप्रेषयेद्राष्ट्रे राष्ट्रायाथ च दर्शयेत् ।
- 12-086-011c अनेन व्यवहारेण द्रष्टव्यास्ते प्रजाः सदा ॥
- 12-086-012a न चापि गूढं कार्यं ते ग्राह्यं कार्योपघातकम् ।
- 12-086-012c कार्ये खलु विपन्ने त्वां सोऽधर्मस्तांश्च पीडयेत् ॥
- 12-086-013a विद्रवेच्चैव राष्ट्रं ते श्येनात्पक्षिगणा इव ।
- 12-086-013c परिस्रवेच्च सततं नौर्विशीर्णैव सागरे ॥
- 12-086-014a प्रजाः पालयतोऽसम्यगधर्मेणेह भूपतेः ।
- 12-086-014c हार्दं भयं संभवति स्वर्गश्चास्य विरुध्यते ॥
- 12-086-015a अथ योऽधर्मतः पाति राजामात्योऽथ वात्मजः ।
- 12-086-015c धर्मासने नियुक्तः सन्धर्ममूलं नरर्षभ ॥
- 12-086-016a कार्येष्वधिकृताः सम्यगकुर्वन्तो नृपानुगाः ।
- 12-086-016c आत्मानं पुरतः कृत्वा यान्त्यधः सहपार्थिवाः ॥
- 12-086-017a बलात्कृतानां बलिभिः कृपणं बहु जल्पताम् ।
- 12-086-017c नाथो वै भूमिपो नित्यमनाथानां नृणां भवेत् ॥
- 12-086-018a ततः साक्षिबलं साधु द्वैधे वादकृतं भवेत् ।

12-086-018c	असाक्षिकमनाथं वा परीक्ष्यं तद्विशेषतः ॥
12-086-019a	अपराधानुरूपं च दण्डं पापेषु पातयेत् ।
12-086-019c	उद्वेजयेद्धनैरृद्धान्दरिद्रान्वधबन्धनैः ॥
12-086-020a	विनयैरपि दुर्वृत्तान्प्रहारैरपि पार्थिवः ।
12-086-020c	सान्त्वेनोपप्रदानेन शिष्टांश्च परिपालयेत् ॥
12-086-021a	राज्ञो वधं चिकीर्षेद्यस्तस्य चित्रो वधो भवेत् ।
12-086-021c	आजीवकस्य स्तेनस्य वर्णसंकरकस्य च ॥
12-086-022a	सम्यक्प्रणयतो दण्डं भूमिपस्य विशां पते ।
12-086-022c	युक्तस्य वा नास्त्यधर्मो धर्म एवेह शाश्वतः ॥
12-086-023a	कामकारेण दण्डं तु यः कुर्यादविचक्षणः ।
12-086-023c	स इहाकीर्तिसंयुक्तो मृतो नरकमाप्नुयात् ॥
12-086-024a	न परस्य श्रवादेव परेषां दण्डमर्पयेत् ।
12-086-024c	आगमानुगमं कृत्वा बध्नीयान्मोक्षयेत वा ॥
12-086-025a	न तु हन्यान्नृपो जातु दूतं कस्यांचिदापदि ।
12-086-025c	दूतस्य हन्ता निरयमाविशेत्सचिवैः सह ॥
12-086-026a	यथोक्तवादिनं दूतं क्षत्रधर्मरतो नृपः ।
12-086-026c	यो हन्यात्पितरस्तस्य भ्रूणहत्यामवाप्नुयुः ॥
12-086-027a	कुलीनः शीलसंपन्नो वाग्मी दक्षः प्रियंवदः ।
12-086-027c	यथोक्तवादी स्मृतिमान्दूतः स्यात्सप्तभिर्गुणैः ॥
12-086-028a	एतैरेव गुणैर्युक्तः प्रतीहारोऽस्य रक्षिता ।
12-086-028c	शिरोरक्षश्च भवति गुणैरेतैः समन्वितः ॥
12-086-029a	धर्मार्थशास्त्रतत्त्वज्ञः संधिविग्रहको भवेत् ।
12-086-029c	मतिमान्धृतिमान्धीमात्रहस्यविनिगूहिता ॥
12-086-030a	कुलीनः सत्यसंपन्नः शक्तोऽमात्यः प्रशंसितः ।
12-086-030c	एतैरेव गुणैर्युक्तस्तथा सेनापतिर्भवेत् ॥
12-086-031a	व्यूहयन्त्रायुधीयानां तत्त्वज्ञो विक्रमान्वितः ।
12-086-031c	वर्षशीतोष्णवातानां सहिष्णुः पररन्ध्रवित् ॥
12-086-032a	विश्वासयेत्परांश्चैव विश्वसेन्न तु कस्यचित् ।
12-086-032c	पुत्रेष्वपि हि राजेन्द्र विश्वासो न प्रशस्यते ॥
12-086-033a	एतच्छास्त्रार्थतत्त्वं तु तवाख्यातं मयानघ ।
12-086-033c	अविश्वासो नरेन्द्राणां गुह्यं परममुच्यते ॥

12-087-001 युधिष्ठिर उवाच

12-087-001a कथंविधं पुरं राजा स्वयमावस्तुमर्हति ।
 12-087-001c कृतं वा कारयित्वा वा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-087-002 भीष्म उवाच

12-087-002a यत्र कौन्तेय वस्तव्यं सपुत्रभ्रातृबन्धुना ।
 12-087-002c न्याय्यं तत्र परिप्रष्टुं गुप्तिं वृत्तिं च भारत ॥
 12-087-003a तस्मात्ते वर्तयिष्यामि दुर्गकर्म विशेषतः ।
 12-087-003c श्रुत्वा तथा विधातव्यमनुष्ठेयं च यत्नतः ॥
 12-087-004a षड्विधं दुर्गमास्थाय पुराण्यथ निवेशयेत् ।
 12-087-004c सर्वसंपत्प्रधानं यद्वाहुल्यं वापि संभवेत् ॥
 12-087-005a धन्वदुर्गं महीदुर्गं गिरिदुर्गं तथैव च ।
 12-087-005c मनुष्यदुर्गमब्दुर्गं वनदुर्गं च तानि षट् ॥
 12-087-006a यत्पुरं दुर्गसंपन्नं धान्यायुधसमन्वितम् ।
 12-087-006c दृढप्राकारपरिखं हस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥
 12-087-007a विद्वांसः शिल्पिनो यत्र निचयाश्च सुसंचिताः ।
 12-087-007c धार्मिकश्च जनो यत्र दाक्ष्यमुत्तममास्थितः ॥
 12-087-008a ऊर्जस्विनरनागाश्वं चत्वरापणशोभितम् ।
 12-087-008c प्रसिद्धव्यवहारं च प्रशान्तमकुतोभयम् ॥
 12-087-009a सुप्रभं सानुनादं च सुप्रशस्तनिवेशनम् ।
 12-087-009c शूराढ्यजनसंपन्नं ब्रह्मघोषानुनादितम् ॥
 12-087-010a समाजोत्सवसंपन्नं सदापूजितदैवतम् ।
 12-087-010c वश्यामात्यबलो राजा तत्पुरं स्वयमावसेत् ॥
 12-087-011a तत्र कोशं बलं मित्रं व्यवहारं च वर्धयेत् ।
 12-087-011c पुरे जनपदे चैव सर्वदोषान्निवर्तयेत् ॥
 12-087-012a भाण्डागारायुधागारं प्रयत्नेनाभिवर्धयेत् ।
 12-087-012c निचयान्वर्धयेत्सर्वास्तथा यन्त्रगदागदान् ॥
 12-087-013a काष्ठलोहतुषाङ्गारदारुशृङ्गास्थिवैणवान् ।
 12-087-013c मज्जास्नेहवसाक्षौद्रमौषधग्राममेव च ॥
 12-087-014a शणं सर्जरसं धान्यमायुधानि शरांस्तथा ।
 12-087-014c चर्म स्नायु तथा वेत्रं मुञ्जबल्बजधन्वनान् ॥
 12-087-015a आशयाश्चोदपानाश्च प्रभूतसलिला वराः ।

12-087-015c	निरोद्धव्याः सदा राज्ञा क्षीरिणश्च महीरुहाः ॥
12-087-016a	सत्कृताश्च प्रयत्नेन आचार्यत्विक्पुरोहिताः ।
12-087-016c	महेष्वासाः स्थपतयः सांवत्सरचिकित्सकाः ॥
12-087-017a	प्राज्ञा मेधाविनो दान्ता दक्षाः शूरा बहुश्रुताः ।
12-087-017c	कुलीनाः सत्त्वसंपन्ना युक्ताः सर्वेषु कर्मसु ॥
12-087-018a	पूजयेद्धार्मिकान् राजा निगृह्णीयादधार्मिकान् ।
12-087-018c	नियुञ्ज्याच्च प्रयत्नेन सर्ववर्णान्स्वकर्मसु ॥
12-087-019a	बाह्यमाभ्यन्तरं चैव पौरजानपदं जनम् ।
12-087-019c	चारैः सुविदितं कृत्वा ततः कर्म प्रयोजयेत् ॥
12-087-020a	चारान्मन्त्रं च कोशं च मन्त्रं चैव विशेषतः ।
12-087-020c	अनुतिष्ठेत्स्वयं राजा सर्वं ह्यत्र प्रतिष्ठितम् ॥
12-087-021a	उदासीनारिमित्राणां सर्वमेव चिकीर्षितम् ।
12-087-021c	पुरे जनपदे चैव ज्ञातव्यं चारचक्षुषा ॥
12-087-022a	ततस्तथा विधातव्यं सर्वमेवाप्रमादतः ।
12-087-022c	भक्तान्पूजयता नित्यं द्विषतश्च निगृह्णता ॥
12-087-023a	यष्टव्यं क्रतुभिर्नित्यं दातव्यं चाप्यपीडया ।
12-087-023c	प्रजानां रक्षणं कार्यं न कार्यं कर्म गर्हितम् ॥
12-087-024a	कृपणानाथवृद्धानां विधवानां च योषिताम् ।
12-087-024c	योगक्षेमं च वृत्तिं च नित्यमेव प्रकल्पयेत् ॥
12-087-025a	आश्रमेषु यथाकालं चेलभाजनभोजनम् ।
12-087-025c	सदैवोपहरेद्राजा सत्कृत्यानवमन्य च ॥
12-087-026a	आत्मानं सर्वकार्याणि तापसे राज्यमेव च ।
12-087-026c	निवेदयेत्प्रयत्नेन तिष्ठेत्प्रह्वश्च सर्वदा ॥
12-087-027a	सर्वार्थत्यागिनं राजा कुले जातं बहुश्रुतम् ।
12-087-027c	पूजयेत्तादृशं दृष्ट्वा शयनासनभोजनैः ॥
12-087-028a	तस्मिन्कुर्वीत विश्वासं राजा कस्यांचिदापदि ।
12-087-028c	तापसेषु हि विश्वासमपि कुर्वन्ति दस्यवः ॥
12-087-029a	तस्मिन्निधीनादधीत प्रज्ञां पर्याददीत च ।
12-087-029c	न चाप्यभीक्षणं सेवेत भृशं वा प्रतिपूजयेत् ॥
12-087-030a	अन्यः कार्यः स्वराष्ट्रेषु परराष्ट्रेषु चापरः ।
12-087-030c	अटवीष्वपरः कार्यः सामन्तनगरेषु च ॥

- 12-087-031a तेषु सत्कारसंस्कारान्संविभागांश्च कारयेत् ।
 12-087-031c परराष्ट्राटवीस्थेषु यथा स्वविषये तथा ॥
 12-087-032a ते कस्यांचिदवस्थायां शरणं शरणार्थिने ।
 12-087-032c राज्ञे दद्युर्यथाकामं तापसाः संशितव्रताः ॥
 12-087-033a एष ते लक्षणोद्देशः संक्षेपेण प्रकीर्तितः ।
 12-087-033c यादृशं नगरं राजा स्वयमावस्तुमर्हति ॥

12-088-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-088-001a राष्ट्रगुप्तिं च मे राजत्राष्ट्रस्यैव च संग्रहम् ।
 12-088-001c सम्यग्जिज्ञासमानाय प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥

12-088-002 भीष्म उवाच

- 12-088-002a राष्ट्रगुप्तिं च ते सम्यग्राष्ट्रस्यैव च संग्रहम् ।
 12-088-002c हन्त सर्वं प्रवक्ष्यामि तत्त्वमेकमनाः शृणु ॥
 12-088-003a ग्रामस्याधिपतिः कार्यो दशग्राम्यस्तथापरः ।
 12-088-003c द्विगुणायाः शतस्यैवं सहस्रस्य च कारयेत् ॥
 12-088-004a ग्रामे यान्ग्रामदोषांश्च ग्रामिकः परिपालयेत् ।
 12-088-004c तान्ब्रूयाद्दशपायासौ स तु विंशतिपाय वै ॥
 12-088-005a सोऽपि विंशत्यधिपतिर्वृत्तं जानपदे जने ।
 12-088-005c ग्रामाणां शतपालाय सर्वमेव निवेदयेत् ॥
 12-088-006a यानि ग्रामीणभोज्यानि ग्रामिकस्तान्युपाश्रुयात् ।
 12-088-006c दशपस्तेन भर्तव्यस्तेनापि द्विगुणाधिपः ॥
 12-088-007a ग्रामं ग्रामशताध्यक्षो भोक्तुमर्हति सत्कृतः ।
 12-088-007c महान्तं भरतश्रेष्ठ सुस्फीतजनसंकुलम् ॥
 12-088-007e तत्र ह्यनेकमायत्तं राज्ञो भवति भारत ॥
 12-088-008a शाखानगरमर्हस्तु सहस्रपतिरुत्तमम् ।
 12-088-008c धान्यहैरण्यभोगेन भोक्तुं राष्ट्रिय उद्यतः ॥
 12-088-009a तथा यद्ग्रामकृत्यं स्याद्ग्रामिकृत्यं च ते स्वयम् ।
 12-088-009c धर्मज्ञः सचिवः कश्चित्तत्प्रपश्येदतन्द्रितः ॥
 12-088-010a नगरे नगरे च स्यादेकः सर्वार्थचिन्तकः ।
 12-088-010c उच्चैःस्थाने घोररूपो नक्षत्राणामिव ग्रहः ॥
 12-088-010e भवेत्स तान्परिक्रामेत्सर्वानेव सदा स्वयम् ॥

12-088-011a	विक्रयं क्रयमध्वानं भक्तं च सपरिव्ययम् ।
12-088-011c	योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य वणिजः कारयेत्करान् ॥
12-088-012a	उत्पत्तिं दानवृत्तिं च शिल्पं संप्रेक्ष्य चासकृत् ।
12-088-012c	शिल्पप्रतिकरानेव शिल्पिनः प्रति कारयेत् ॥
12-088-013a	उच्चावचकरा न्याय्याः पूर्वराज्ञां युधिष्ठिर ।
12-088-013c	यथा यथा न हीयेरंस्तथा कुर्यान्महीपतिः ॥
12-088-014a	फलं कर्म च संप्रेक्ष्य ततः सर्वं प्रकल्पयेत् ।
12-088-014c	फलं कर्म च निर्हेतु न कश्चित्संप्रवर्तयेत् ॥
12-088-015a	यथा राजा च कर्ता च स्यातां कर्मणि भागिनौ ।
12-088-015c	समवेक्ष्य तथा राजा प्रणेयाः सततं कराः ॥
12-088-016a	नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलं परेषां वापि तृष्णया ।
12-088-016c	ईहाद्वाराणि संरुध्य राजा संप्रीतिदर्शनः ॥
12-088-017a	प्रद्विषन्ति परिख्यातं राजानमतिखादिनम् ।
12-088-017c	प्रद्विष्टस्य कुतः श्रेयः संप्रियो लभते प्रियम् ॥
12-088-018a	वत्सौपम्येन दोग्धव्यं राष्ट्रमक्षीणबुद्धिना ।
12-088-018c	भृतो वत्सो जातबलः पीडां सहति भारत ॥
12-088-019a	न कर्म कुरुते वत्सो भृशं दुग्धो युधिष्ठिर ।
12-088-019c	राष्ट्रमप्यतिदुग्धं हि न कर्म कुरुते महत् ॥
12-088-020a	यो राष्ट्रमनुगृह्णाति परिगृह्य स्वयं नृपः ।
12-088-020c	संजातमुपजीवन्स लभते सुमहत्फलम् ॥
12-088-021a	आपदर्थं हि निचयान्राजान इह चिन्वते ।
12-088-021c	राष्ट्रं च कोशभूतं स्यात्कोशो वेश्मगतस्तथा ॥
12-088-022a	पौरजानपदान्सर्वान्संश्रितोपाश्रितांस्तथा ।
12-088-022c	यथाशक्त्यनुकम्पेत सर्वानभ्यन्तरानपि ॥
12-088-023a	बाह्यं जनं भेदयित्वा भोक्तव्यो मध्यमः सुखम् ।
12-088-023c	एवं न संप्रकुप्यन्ते जनाः सुखितदुःखिताः ॥
12-088-024a	प्रागेव तु करादानमनुभाष्य पुनः पुनः ।
12-088-024c	संनिपत्य स्वविषये भयं राष्ट्रे प्रदर्शयेत् ॥
12-088-025a	इयमापत्समुत्पन्ना परचक्रभयं महत् ।
12-088-025c	अपि नान्ताय कल्पेत वेणोरिव फलागमः ॥
12-088-026a	अरयो मे समुत्थाय बहुभिर्दस्युभिः सह ।

- 12-088-026c इदमात्मवधायैव राष्ट्रमिच्छन्ति बाधितुम् ॥
 12-088-027a अस्यामापदि घोरायां संप्राप्ते दारुणे भये ।
 12-088-027c परित्राणाय भवतां प्रार्थयिष्ये धनानि वः ॥
 12-088-028a प्रतिदास्ये च भवतां सर्वं चाहं भयक्षये ।
 12-088-028c नारयः प्रतिदास्यन्ति यद्धरेयुर्बलादितः ॥
 12-088-029a कलत्रमादितः कृत्वा नश्येत्स्वं स्वयमेव हि ।
 12-088-029c अपि चेत्पुत्रदारार्थमर्थसंचय इष्यते ॥
 12-088-030a नन्दामि वः प्रभावेन पुत्राणामिव चोदये ।
 12-088-030c यथाशक्त्यनुगृह्णामि राष्ट्रस्यापीडया च वः ॥
 12-088-031a आपत्स्वेव च वोढव्यं भवद्भिः सद्रवैरिव ।
 12-088-031c न वः प्रियतरं कार्यं धनं कस्यांचिदापदि ॥
 12-088-032a इति वाचा मधुरया श्लक्ष्णया सोपचारया ।
 12-088-032c स्वरश्मीनभ्यवसृजेद्युगमादाय कालवित् ॥
 12-088-033a प्रचारं भृत्यभरणं व्ययं गोग्रामतो भयम् ।
 12-088-033c योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य गोमिनः कारयेत्करान् ॥
 12-088-034a उपेक्षिता हि नश्येयुर्गोमिनोऽरण्यवासिनः ।
 12-088-034c तस्मात्तेषु विशेषेण मृदुपूर्वं समाचरेत् ॥
 12-088-035a सान्त्वनं रक्षणं दानमवस्था चाप्यभीक्षणशः ।
 12-088-035c गोमिनां पार्थ कर्तव्यं संविभागाः प्रियाणि च ॥
 12-088-036a अजस्रमुपयोक्तव्यं फलं गोमिषु सर्वतः ।
 12-088-036c प्रभावयति राष्ट्रं च व्यवहारं कृषिं तथा ॥
 12-088-037a तस्माद्गोमिषु यत्नेन प्रीतिं कुर्याद्विचक्षणः ।
 12-088-037c दयावानप्रमत्तश्च करान्संप्रणयन्मृदून् ॥
 12-088-038a सर्वत्र क्षेमचरणं सुलभं तात गोमिभिः ।
 12-088-038c न ह्यतः सदृशं किञ्चिद्धनमस्ति युधिष्ठिर ॥

12-089-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-089-001a यदा राजा समर्थोऽपि कोशार्थी स्यान्महामते ।
 12-089-001c कथं प्रवर्तेत तदा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-089-002 भीष्म उवाच

- 12-089-002a यथादेशं यथाकालमपि चैव यथाबलम् ।

12-089-002c	अनुशिष्यात्प्रजा राजा धर्मार्थी तद्धिते रतः ॥
12-089-003a	यथा तासां च मन्येत श्रेय आत्मन एव च ।
12-089-003c	तथा धर्म्याणि सर्वाणि राजा राष्ट्रे प्रवर्तयेत् ॥
12-089-004a	मधुदोहं दुहेद्राष्ट्रं भ्रमरान्न विपातयेत् ।
12-089-004c	वत्सापेक्षी दुहेच्चैव स्तनांश्च न विकुट्टयेत् ॥
12-089-005a	जलौकावत्पिबेद्राष्ट्रं मृदुनैव नराधिप ।
12-089-005c	व्याघ्रीव च हरेत्पुत्रमदष्ट्वा मा पतेदिति ॥
12-089-006a	अल्पेनाल्पेन देयेन वर्धमानं प्रदापयेत् ।
12-089-006c	ततो भूयस्ततो भूयः कामं वृद्धिं समाचरेत् ॥
12-089-007a	दमयन्निव दम्यानां शश्वद्भारं प्रवर्धयेत् ।
12-089-007c	मृदुपूर्वं प्रयत्नेन पाशानभ्यवहारयेत् ॥
12-089-008a	सकृत्पाशावकीर्णास्ते न भविष्यन्ति दुर्दमाः ।
12-089-008c	उचितेनैव भोक्तव्यास्ते भविष्यन्ति यत्नतः ॥
12-089-009a	तस्मात्सर्वसमारम्भो दुर्लभः पुरुषव्रजः ।
12-089-009c	यथामुख्यान्सान्त्वयित्वा भोक्तव्य इतरो जनः ॥
12-089-010a	ततस्तान्भेदयित्वाथ परस्परविवक्षितान् ।
12-089-010c	भुञ्जीत सान्त्वयित्वैव यथासुखमयत्नतः ॥
12-089-011a	न चास्थाने न चाकाले करानेभ्योऽनुपातयेत् ।
12-089-011c	आनुपूर्व्येण सान्त्वेन यथाकालं यथाविधि ॥
12-089-012a	उपायान्प्रब्रवीम्येतान्न मे माया विवक्षिता ।
12-089-012c	अनुपायेन दमयन्प्रकोपयति वाजिनः ॥
12-089-013a	पानागाराणि वेशाश्च वेशप्रापणिकास्तथा ।
12-089-013c	कुशीलवाः सकितवा ये चान्ये केचिदीदृशाः ॥
12-089-014a	नियम्याः सर्व एवैते ये राष्ट्रस्योपघातकाः ।
12-089-014c	एते राष्ट्रे हि तिष्ठन्तो बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥
12-089-015a	न केनचिद्याचितव्यः कश्चित्किंचिदनापदि ।
12-089-015c	इति व्यवस्था भूतानां पुरस्तान्मनुना कृता ॥
12-089-016a	सर्वे तथा न जीवेयुर्न कुर्युः कर्म चेदिह ।
12-089-016c	सर्व एव त्रयो लोका न भवेयुरसंशयम् ॥
12-089-017a	प्रभुर्नियमने राजा य एतान्न नियच्छति ।
12-089-017c	भुङ्क्ते स तस्य पापस्य चतुर्भागमिति श्रुतिः ॥

12-089-017e	तथा कृतस्य धर्मस्य चतुर्भागमुपाश्रुते ॥
12-089-018a	स्थानान्येतानि संगम्य प्रसङ्गे भूतिनाशनः ।
12-089-018c	कामप्रसक्तः पुरुषः किमकार्यं विवर्जयेत् ॥
12-089-019a	आपद्येव तु याचेरन्येषां नास्ति परिग्रहः ।
12-089-019c	दातव्यं धर्मतस्तेभ्यस्त्वनुक्रोशाद्वयार्थिना ॥
12-089-020a	मा ते राष्ट्रे याचनका मा ते भूयुश्च दस्यवः ।
12-089-020c	इष्टादातार एवैते नैते भूतस्य भावकाः ॥
12-089-021a	ये भूतान्यनुगृह्णन्ति वर्धयन्ति च ये प्रजाः ।
12-089-021c	ते ते राष्ट्रे प्रवर्तन्तां मा भूतानामभावकाः ॥
12-089-022a	दण्ड्यास्ते च महाराज धनादानप्रयोजनाः ।
12-089-022c	प्रयोगं कारयेयुस्तान्यथा बलिकरांस्तथा ॥
12-089-023a	कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं यच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ।
12-089-023c	पुरुषैः कारयेत्कर्म बहुभिः सह कर्मिभिः ॥
12-089-024a	नरश्चेत्कृषिगोरक्ष्यं वाणिज्यं चाप्यनुष्ठितः ।
12-089-024c	संशयं लभते किञ्चित्तेन राजा विगर्ह्यते ॥
12-089-025a	धनिनः पूजयेन्नित्यं यानाच्छादनभोजनैः ।
12-089-025c	वक्तव्याश्चानुगृह्णीध्वं पूजाः सह मयेति ह ॥
12-089-026a	अङ्गमेतन्महद्राज्ञां धनिनो नाम भारत ।
12-089-026c	ककुदं सर्वभूतानां धनस्थो नात्र संशयः ॥
12-089-027a	प्राज्ञः शूरो धनस्थश्च स्वामी धार्मिक एव च ।
12-089-027c	तपस्वी सत्यवादी च बुद्धिमांश्चाभिरक्षति ॥
12-089-028a	तस्मादेतेषु सर्वेषु प्रीतिमान्भव पार्थिव ।
12-089-028c	सत्यमार्जवमक्रोधमानृशंस्यं च पालय ॥
12-089-029a	एवं दण्डं च कोशं च मित्रं भूमिं च लप्स्यसे ।
12-089-029c	सत्यार्जवपरो राजन्मित्रकोशसमन्वितः ॥

12-090-001 भीष्म उवाच

12-090-001a	वनस्पतीन्भक्ष्यफलान्न छिन्दुर्विषये तव ।
12-090-001c	ब्राह्मणानां मूलफलं धर्म्यमाहुर्मनीषिणः ॥
12-090-002a	ब्राह्मणेभ्योऽतिरिक्तं च भुञ्जीरन्नितरे जनाः ।
12-090-002c	न ब्राह्मणोपरोधेन हरेदन्यः कथंचन ॥
12-090-003a	विप्रश्चेत्यागमातिष्ठेदाख्यायावृत्तिकर्षितः ।

12-090-003c	परिकल्प्यास्य वृत्तिः स्यात्सदारस्य नराधिप ॥
12-090-004a	स चेन्नोपनिवर्तेत वाच्यो ब्राह्मणसंसदि ।
12-090-004c	कस्मिन्निदानीं मर्यादामयं लोकः करिष्यति ॥
12-090-005a	असंशयं निवर्तेत न चेद्वक्ष्यत्यतः परम् ।
12-090-005c	पूर्वं परोक्षं कर्तव्यमेतत्कौन्तेय शासनम् ॥
12-090-006a	आहुरेतज्जना ब्रह्मन्न चैतच्छूदधाम्यहम् ।
12-090-006c	निमन्त्र्यश्च भवेद्भोगैरवृत्त्या चेत्तदाचरेत् ॥
12-090-007a	कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं लोकानामिह जीवनम् ।
12-090-007c	ऊर्ध्वं चैव त्रयी विद्या सा भूतान्भावयत्युत ॥
12-090-008a	तस्यां प्रयतमानायां ये स्युस्तत्परिपन्थिनः ।
12-090-008c	दस्यवस्तद्वधायेह ब्रह्मा क्षत्रमथासृजत् ॥
12-090-009a	शत्रूञ्जहि प्रजा रक्ष यजस्व क्रतुभिर्नृप ।
12-090-009c	युध्यस्व समरे वीरो भूत्वा कौरवनन्दन ॥
12-090-010a	संरक्ष्यान्पालयेद्राजा यः स राजार्यकृत्तमः ।
12-090-010c	ये केचित्तान्न रक्षन्ति तैरर्थो नास्ति कश्चन ॥
12-090-011a	सदैव राज्ञा बोद्धव्यं सर्वलोकाद्युधिष्ठिर ।
12-090-011c	तस्माद्धेतोर्हि भुञ्जीत मनुष्यानेव मानवः ॥
12-090-012a	अन्तरेभ्यः परात्रक्षन्परेभ्यः पुनरन्तरान् ।
12-090-012c	परान्परेभ्यः स्वान्स्वेभ्यः सर्वान्पालय नित्यदा ॥
12-090-013a	आत्मानं सर्वतो रक्षत्राजा रक्षेत मेदिनीम् ।
12-090-013c	आत्ममूलमिदं सर्वमाहुर्हि विदुषो जनाः ॥
12-090-014a	किं छिद्रं कोऽनुषङ्गो मे किं वास्त्यविनिपातितम् ।
12-090-014c	कुतो मामास्रवेदोष इति नित्यं विचिन्तयेत् ॥
12-090-015a	गुप्तैश्चरैरनुमतैः पृथिवीमनुचारयेत् ।
12-090-015c	सुनीतं यदि मे वृत्तं प्रशंसन्ति न वा पुनः ॥
12-090-015e	कच्चिद्रोचेज्जनपदे कच्चिद्राष्ट्रे च मे यशः ॥
12-090-016a	धर्मज्ञानां धृतिमतां संग्रामेष्वपलायिनाम् ।
12-090-016c	राष्ट्रं च येऽनुजीवन्ति ये च राज्ञोऽनुजीविनः ॥
12-090-017a	अमात्यानां च सर्वेषां मध्यस्थानां च सर्वशः ।
12-090-017c	ये च त्वाभिप्रशंसेयुर्निन्देयुरथ वा पुनः ॥
12-090-017e	सर्वान्सुपरिणीतांस्तान्कारयेत युधिष्ठिर ॥

12-090-018a	एकान्तेन हि सर्वेषां न शक्यं तात रोचितुम् ।
12-090-018c	मित्रामित्रमथो मध्यं सर्वभूतेषु भारत ॥
12-090-019a	तुल्यबाहुबलानां च गुणैरपि निषेविनाम् ।
12-090-019c	कथं स्यादधिकः कश्चित्स तु भुञ्जीत मानवान् ॥
12-090-020a	ये चरा ह्यचरानद्युरदंष्ट्रान्दंष्ट्रिणस्तथा ।
12-090-020c	आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगा भुजगानिव ॥
12-090-021a	एतेभ्यश्चाप्रमत्तः स्यात्सदा यत्तो युधिष्ठिर ।
12-090-021c	भारुण्डसदृशा ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥
12-090-022a	कच्चित्ते वणिजो राष्ट्रे नोद्विजन्ते करार्दिताः ।
12-090-022c	क्रीणन्तो बहु वाल्पेन कान्तारकृतनिश्रमाः ॥
12-090-023a	कच्चित्कृषिकरा राष्ट्रं न जहत्यतिपीडिताः ।
12-090-023c	ये वहन्ति धुरं राज्ञां संभरन्तीतरानपि ॥
12-090-024a	इतो दत्तेन जीवन्ति देवाः पितृगणास्तथा ।
12-090-024c	मनुष्योरगरक्षांसि वयांसि पशवस्तथा ॥
12-090-025a	एषा ते राष्ट्रवृत्तिश्च राष्ट्रगुप्तिश्च भारत ।
12-090-025c	एतमेवार्थमाश्रित्य भूयो वक्ष्यामि पाण्डव ॥

12-091-001 भीष्म उवाच

12-091-001a	यानङ्गिराः क्षत्रधर्मानुतथ्यो ब्रह्मवित्तमः ।
12-091-001c	मान्धात्रे यौवनाश्वाय प्रीतिमानभ्यभाषत ॥
12-091-002a	स यथानुशशासैनमुतथ्यो ब्रह्मवित्तमः ।
12-091-002c	तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि निखिलेन युधिष्ठिर ॥

12-091-003 उतथ्य उवाच

12-091-003a	धर्माय राजा भवति न कामकरणाय तु ।
12-091-003c	मान्धातरेवं जानीहि राजा लोकस्य रक्षिता ॥
12-091-004a	राजा चरति वै धर्मं देवत्वायैव गच्छति ।
12-091-004c	न चेद्धर्मं स चरति नरकायैव गच्छति ॥
12-091-005a	धर्मे तिष्ठन्ति भूतानि धर्मो राजनि तिष्ठति ।
12-091-005c	तं राजा साधु यः शास्ति स राजा पृथिवीपतिः ॥
12-091-006a	राजा परमधर्मात्मा लक्ष्मीवान्पाप उच्यते ।
12-091-006c	देवाश्च गर्हां गच्छन्ति धर्मो नास्तीति चोच्यते ॥

12-091-007a	अधर्मे वर्तमानानामर्थसिद्धिः प्रदृश्यते ।
12-091-007c	तदेव मङ्गलं सर्वं लोकः समनुवर्तते ॥
12-091-008a	उच्छिद्यते धर्मवृत्तमधर्मो वर्तते महान् ।
12-091-008c	भयमाहुर्दिवारात्रं यदा पापो न वार्यते ॥
12-091-009a	न वेदाननुवर्तन्ति व्रतवन्तो द्विजातयः ।
12-091-009c	न यज्ञास्तन्वते विप्रा यदा पापो न वार्यते ॥
12-091-010a	वध्यानामिव सर्वेषां मनो भवति विह्वलम् ।
12-091-010c	मनुष्याणां महाराज यदा पापो न वार्यते ॥
12-091-011a	उभौ लोकावभिप्रेक्ष्य राजानमृषयः स्वयम् ।
12-091-011c	असृजन्सुमहद्भूतमयं धर्मो भविष्यति ॥
12-091-012a	यस्मिन्धर्मो विराजेत तं राजानं प्रचक्षते ।
12-091-012c	यस्मिन्विलीयते धर्मस्तं देवा वृषलं विदुः ॥
12-091-013a	वृषो हि भगवान्धर्मो यस्तस्य कुरुते ह्यलम् ।
12-091-013c	वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥
12-091-014a	धर्मे वर्धति वर्धन्ति सर्वभूतानि सर्वदा ।
12-091-014c	तस्मिन्हसति हीयन्ते तस्माद्धर्मं प्रवर्धयेत् ॥
12-091-015a	धनात्स्रवति धर्मो हि धारणाद्वेति निश्चयः ।
12-091-015c	अकार्याणां मनुष्येन्द्र स सीमान्तकरः स्मृतः ॥
12-091-016a	प्रभवार्थं हि भूतानां धर्मः सृष्टः स्वयंभुवा ।
12-091-016c	तस्मात्प्रवर्धयेद्धर्मं प्रजानुग्रहकारणात् ॥
12-091-017a	तस्माद्धि राजशार्दूल धर्मः श्रेष्ठ इति स्मृतः ।
12-091-017c	स राजा यः प्रजाः शास्ति साधुकृत्पुरुषर्षभः ॥
12-091-018a	कामक्रोधावनादृत्य धर्ममेवानुपालयेत् ।
12-091-018c	धर्मः श्रेयस्करतमो राज्ञां भरतसत्तम ॥
12-091-019a	धर्मस्य ब्राह्मणा योनिस्तस्मात्तान्पूजयेत्सदा ।
12-091-019c	ब्राह्मणानां च मान्धातः कामान्कुर्यादमत्सरी ॥
12-091-020a	तेषां ह्यकामकरणाद्राज्ञः संजायते भयम् ।
12-091-020c	मित्राणि च न वर्धन्ते तथामित्रीभवन्त्यपि ॥
12-091-021a	ब्राह्मणान्वै तदासूयाद्यदा वैरोचनो बलिः ।
12-091-021c	अथास्माच्छीरपाक्रामद्यास्मिन्नासीत्प्रतापिनी ॥
12-091-022a	ततस्तस्मादपक्रम्य सागच्छत्पाकशासनम् ।

12-091-022c	अथ सोऽन्वतपत्पश्चाच्छ्रियं दृष्ट्वा पुरंदरे ॥
12-091-023a	एतत्फलमसूयाया अभिमानस्य चाभिभो ।
12-091-023c	तस्माद्बुध्यस्व मान्धातर्मा त्वा जह्यात्प्रतापिनी ॥
12-091-024a	दर्पो नाम श्रियः पुत्रो जज्ञेऽधर्मादिति श्रुतिः ।
12-091-024c	तेन देवासुरा राजन्नीताः सुबहुशो वशम् ॥
12-091-025a	राजर्षयश्च बहवस्तस्माद्बुध्यस्व पार्थिव ।
12-091-025c	राजा भवति तं जित्वा दासस्तेन पराजितः ॥
12-091-026a	स यथा दर्पसहितमधर्मं नानुसेवसे ।
12-091-026c	तथा वर्तस्व मान्धातश्चिरं चेत्स्थातुमिच्छसि ॥
12-091-027a	मत्तात्प्रमत्तात्पोगण्डादुन्मत्ताच्च विशेषतः ।
12-091-027c	तदभ्यासादुपावर्तादहितानां च सेवनात् ॥
12-091-028a	निगृहीतादमात्याच्च स्त्रीभ्यश्चैव विशेषतः ।
12-091-028c	पर्वताद्विषमाद्गुर्गाद्धस्तिनोऽश्वात्सरीसृपात् ॥
12-091-029a	एतेभ्यो नित्ययत्तः स्यान्नक्तंचर्या च वर्जयेत् ।
12-091-029c	अत्यायं चातिमानं च दम्भं क्रोधं च वर्जयेत् ॥
12-091-030a	अविज्ञातासु च स्त्रीषु क्लीबासु स्वैरिणीषु च ।
12-091-030c	परभार्यासु कन्यासु नाचरेन्मैथुनं नृपः ॥
12-091-031a	कुलेषु पापरक्षांसि जायन्ते वर्णसंकरात् ।
12-091-031c	अपुमांसोऽङ्गहीनाश्च स्थूलजिह्वा विचेतसः ॥
12-091-032a	एते चान्ये च जायन्ते यदा राजा प्रमाद्यति ।
12-091-032c	तस्माद्राज्ञा विशेषेण वर्तितव्यं प्रजाहिते ॥
12-091-033a	क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य दोषः संजायते महान् ।
12-091-033c	अधर्माः संप्रवर्तन्ते प्रजासंकरकारकाः ॥
12-091-034a	अशीते विद्यते शीतं शीते शीतं न विद्यते ।
12-091-034c	अवृष्टिरतिवृष्टिश्च व्याधिश्चाविशति प्रजाः ॥
12-091-035a	नक्षत्राण्युपतिष्ठन्ति ग्रहा घोरास्तथापरे ।
12-091-035c	उत्पाताश्चात्र दृश्यन्ते बहवो राजनाशनाः ॥
12-091-036a	अरक्षितात्मा यो राजा प्रजाश्चापि न रक्षति ।
12-091-036c	प्रजाश्च तस्य क्षीयन्ते ताश्च सोऽनु विनश्यति ॥
12-091-037a	द्वावाददाते ह्येकस्य द्वयोश्च बहवोऽपरे ।
12-091-037c	कुमार्यः संप्रलुप्यन्ते तदाहुर्नृपदूषणम् ॥

12-091-038a	ममैतदिति नैकस्य मनुष्येष्ववतिष्ठते ।
12-091-038c	त्यक्त्वा धर्मं यदा राजा प्रमादमनुतिष्ठति ॥
12-092-001	उतथ्य उवाच
12-092-001a	कालवर्षीं च पर्जन्यो धर्मचारी च पार्थिवः ।
12-092-001c	संपद्यदैषा भवति सा बिभर्ति सुखं प्रजाः ॥
12-092-002a	यो न जानाति निर्हन्तुं वस्त्राणां रजको मलम् ।
12-092-002c	रक्तानि वा शोधयितुं यथा नास्ति तथैव सः ॥
12-092-003a	एवमेव द्विजेन्द्राणां क्षत्रियाणां विशामपि ।
12-092-003c	शूद्राश्चतुर्णां वर्णानां नानाकर्मस्ववस्थिताः ॥
12-092-004a	कर्म शूद्रे कृषिवैश्ये दण्डनीतिश्च राजनि ।
12-092-004c	ब्रह्मचर्यं तपो मन्त्राः सत्यं चापि द्विजातिषु ॥
12-092-005a	तेषां यः क्षत्रियो वेद वस्त्राणामिव शोधनम् ।
12-092-005c	शीलदोषान्विनिर्हन्तुं स पिता स प्रजापतिः ॥
12-092-006a	कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्च भरतर्षभ ।
12-092-006c	राजवृत्तानि सर्वाणि राजैव युगमुच्यते ॥
12-092-007a	चातुर्वर्ण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रम्यमेव च ।
12-092-007c	सर्वं प्रमुह्यते ह्येतद्यदा राजा प्रमाद्यति ॥
12-092-008a	राजैव कर्ता भूतानां राजैव च विनाशकः ।
12-092-008c	धर्मात्मा यः स कर्ता स्यादधर्मात्मा विनाशकः ॥
12-092-009a	राज्ञो भार्याश्च पुत्राश्च बान्धवाः सुहृदस्तथा ।
12-092-009c	समेत्य सर्वे शोचन्ति यदा राजा प्रमाद्यति ॥
12-092-010a	हस्तिनोऽश्वाश्च गावश्चाप्युष्ट्राश्चतरगर्दभाः ।
12-092-010c	अधर्मवृत्ते नृपतौ सर्वे सीदन्ति पार्थिव ॥
12-092-011a	दुर्बलार्थं बलं सृष्टं धात्रा मान्धातरुच्यते ।
12-092-011c	अबलं तन्महद्भूतं यस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
12-092-012a	यच्च भूतं स भजते भूता ये च तदन्वयाः ।
12-092-012c	अधर्मस्थे हि नृपतौ सर्वे सीदन्ति पार्थिव ॥
12-092-013a	दुर्बलस्य हि यच्चक्षुर्मुनेराशीविषस्य च ।
12-092-013c	अविषह्यतमं मन्ये मा स्म दुर्बलमासदः ॥
12-092-014a	दुर्बलांस्तात बुध्येथा नित्यमेवाविमानितान् ।
12-092-014c	मा त्वां दुर्बलचक्षूंषि प्रदहेयुः सबान्धवम् ॥

12-092-015a	न हि दुर्बलदग्धस्य कुले किञ्चित्प्ररोहति ।
12-092-015c	आमूलं निर्दहत्येव मा स्म दुर्बलमासदः ॥
12-092-016a	अबलं वै बलाच्छ्रेयो यच्चातिबलवद्वलम् ।
12-092-016c	बलस्याबलदग्धस्य न किञ्चिदवशिष्यते ॥
12-092-017a	विमानितो हतोत्क्रुष्टस्त्रातारं चेन्न विन्दति ।
12-092-017c	अमानुषकृतस्तत्र दण्डो हन्ति नराधिपम् ॥
12-092-018a	मा स्म तात बले स्थेया बाधिष्ठा मापि दुर्बलम् ।
12-092-018c	मा त्वा दुर्बलचक्षूंषि धक्ष्यन्त्यग्निरिवाश्रयम् ॥
12-092-019a	यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यश्रूणि रोदताम् ।
12-092-019c	तानि पुत्रान्पशून्धनन्ति तेषां मिथ्याभिशसताम् ॥
12-092-020a	यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पौत्रेषु नमृषु ।
12-092-020c	न हि पापं कृतं कर्म सद्यः फलति गौरिव ॥
12-092-021a	यत्राबलो वध्यमानस्त्रातारं नाधिगच्छति ।
12-092-021c	महान्दैवकृतस्तत्र दण्डः पतति दारुणः ॥
12-092-022a	युक्ता यदा जानपदा भिक्षन्ते ब्राह्मणा इव ।
12-092-022c	अभीक्षणं भिक्षुदोषेण राजानं धनन्ति तादृशाः ॥
12-092-023a	राज्ञो यदा जनपदे बहवो राजपूरुषाः ।
12-092-023c	अनयेनोपवर्तन्ते तद्राज्ञः किल्बिषं महत् ॥
12-092-024a	यदा युक्ता नयन्त्यर्थान्कामादर्थवशेन वा ।
12-092-024c	कृपणं याचमानानां तद्राज्ञो वैशसं महत् ॥
12-092-025a	महावृक्षो जायते वर्धते च; तं चैव भूतानि समाश्रयन्ति ।
12-092-025c	यदा वृक्षश्छिद्यते दह्यते वा; तदाश्रया अनिकेता भवन्ति ॥
12-092-026a	यदा राष्ट्रे धर्ममग्र्यं चरन्ति; संस्कारं वा राजगुणं ब्रुवाणाः ।
12-092-026c	तैरेवाधर्मश्चरितो धर्ममोहा; तूर्णं जह्यात्सुकृतं दुष्कृतं च ॥
12-092-027a	यत्र पापा ज्ञायमानाश्चरन्ति; सतां कलिर्विन्दति तत्र राज्ञः ।
12-092-027c	यदा राजा शास्ति नरान्नशिष्या; न तद्राज्यं वर्धते भूमिपाल ॥
12-092-028a	यश्चामात्यं मानयित्वा यथार्हं; मन्त्रे च युद्धे च नृपो नियुञ्ज्यात् ।
12-092-028c	प्रवर्धते तस्य राष्ट्रं नृपस्य; भुङ्क्ते महीं चाप्यखिलां चिराय ॥
12-092-029a	अत्रापि सुकृतं कर्म वाचं चैव सुभाषिताम् ।
12-092-029c	समीक्ष्य पूजयत्राजा धर्मं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥
12-092-030a	संविभज्य यदा भुङ्क्ते न चान्यानवमन्यते ।

- 12-092-030c निहन्ति बलिनं दृप्तं स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-031a त्रायते हि यदा सर्वं वाचा कायेन कर्मणा ।
- 12-092-031c पुत्रस्यापि न मृष्येच्च स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-032a यदा शारणिकान् राजा पुत्रवत्परिरक्षति ।
- 12-092-032c भिनत्ति न च मर्यादां स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-033a यदाप्तदक्षिणैर्यज्ञैर्यजते श्रद्धयान्वितः ।
- 12-092-033c कामद्वेषावनादृत्य स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-034a कृपणानाथवृद्धानां यदाश्रु व्यपमार्ष्टि वै ।
- 12-092-034c हर्षं संजनयन्नुणां स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-035a विवर्धयति मित्राणि तथारींश्चापकर्षति ।
- 12-092-035c संपूजयति साधूंश्च स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-036a सत्यं पालयति प्राप्त्या नित्यं भूमिं प्रयच्छति ।
- 12-092-036c पूजयत्यतिथीन्भृत्यान्स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-037a निग्रहानुग्रहौ चोभौ यत्र स्यातां प्रतिष्ठितौ ।
- 12-092-037c अस्मिँल्लोके परे चैव राजा तत्प्राप्नुते फलम् ॥
- 12-092-038a यमो राजा धार्मिकाणां मान्धातः परमेश्वरः ।
- 12-092-038c संयच्छन्भवति प्राणान्नसंयच्छंस्तु पापकः ॥
- 12-092-039a ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्सत्कृत्यानवमन्य च ।
- 12-092-039c यदा सम्यक्प्रगृह्णाति स राज्ञो धर्म उच्यते ॥
- 12-092-040a यमो यच्छति भूतानि सर्वाण्येवाविशेषतः ।
- 12-092-040c तस्य राज्ञानुकर्तव्यं यन्तव्या विधिवत्प्रजाः ॥
- 12-092-041a सहस्राक्षेण राजा हि सर्व एवोपमीयते ।
- 12-092-041c स पश्यति हि यं धर्मं स धर्मः पुरुषर्षभ ॥
- 12-092-042a अप्रमादेन शिक्षेथाः क्षमां बुद्धिं धृतिं मतिम् ।
- 12-092-042c भूतानां सत्त्वजिज्ञासां साध्वसाधु च सर्वदा ॥
- 12-092-043a संग्रहः सर्वभूतानां दानं च मधुरा च वाक् ।
- 12-092-043c पौरजानपदाश्चैव गोप्तव्याः स्वा यथा प्रजाः ॥
- 12-092-044a न जात्वदक्षो नृपतिः प्रजाः शक्नोति रक्षितुम् ।
- 12-092-044c भारो हि सुमहांस्तात राज्यं नाम सुदुष्करम् ॥
- 12-092-045a तद्वण्डविन्नृपः प्राज्ञः शूरः शक्नोति रक्षितुम् ।
- 12-092-045c न हि शक्यमदण्डेन क्लीबेनाबुद्धिनापि वा ॥

- 12-092-046a अभिरूपैः कुले जातैर्दक्षैर्भक्तैर्बहुश्रुतैः ।
 12-092-046c सर्वा बुद्धीः परीक्षेथास्तापसाश्रमिणामपि ॥
 12-092-047a ततस्त्वं सर्वभूतानां धर्मं वेत्स्यसि वै परम् ।
 12-092-047c स्वदेशे परदेशे वा न ते धर्मो विनश्यति ॥
 12-092-048a धर्मश्चार्थश्च कामश्च धर्म एवोत्तरो भवेत् ।
 12-092-048c अस्मिँल्लोके परे चैव धर्मवित्सुखमेधते ॥
 12-092-049a त्यजन्ति दारान्प्राणांश्च मनुष्याः प्रतिपूजिताः ।
 12-092-049c संग्रहश्चैव भूतानां दानं च मधुरा च वाक् ॥
 12-092-050a अप्रमादश्च शौचं च तात भूतिकरं महत् ।
 12-092-050c एतेभ्यश्चैव मान्धातः सततं मा प्रमादिथाः ॥
 12-092-051a अप्रमत्तो भवेद्राजा छिद्रदर्शी परात्मनोः ।
 12-092-051c नास्य छिद्रं परः पश्येच्छिद्रेषु परमन्वियात् ॥
 12-092-052a एतद्वृत्तं वासवस्य यमस्य वरुणस्य च ।
 12-092-052c राजर्षीणां च सर्वेषां तत्त्वमप्यनुपालय ॥
 12-092-053a तत्कुरुष्व महाराज वृत्तं राजर्षिसेवितम् ।
 12-092-053c आतिष्ठ दिव्यं पन्थानमह्नाय भरतर्षभ ॥
 12-092-054a धर्मवृत्तं हि राजानं प्रेत्य चेह च भारत ।
 12-092-054c देवर्षिपितृगन्धर्वाः कीर्तयन्त्यमितौजसः ॥

12-092-055 भीष्म उवाच

- 12-092-055a स एवमुक्तो मान्धाता तेनोत्थयेन भारत ।
 12-092-055c कृतवानविशङ्कस्तदेकः प्राप च मेदिनीम् ॥
 12-092-056a भवानपि तथा सम्यङ्मान्धातेव महीपतिः ।
 12-092-056c धर्मं कृत्वा महीं रक्षन्स्वर्गे स्थानमवाप्स्यसि ॥

12-093-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-093-001a कथं धर्मे स्थातुमिच्छत्राजा वर्तेत धार्मिकः ।
 12-093-001c पृच्छामि त्वा कुरुश्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-093-002 भीष्म उवाच

- 12-093-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-093-002c गीतं दृष्टार्थतत्त्वेन वामदेवेन धीमता ॥
 12-093-003a राजा वसुमना नाम कौसल्यो बलवाञ्शुचिः ।

12-093-003c	महर्षिं परिपप्रच्छ वामदेवं यशस्विनम् ॥
12-093-004a	धर्मार्थसहितं वाक्यं भगवन्ननुशाधि माम् ।
12-093-004c	येन वृत्तेन वै तिष्ठन्न च्यवेयं स्वधर्मतः ॥
12-093-005a	तमब्रवीद्वामदेवस्तपस्वी जपतां वरः ।
12-093-005c	हेमवर्णमुपासीनं ययातिमिव नाहुषम् ॥
12-093-006a	धर्ममेवानुवर्तस्व न धर्माद्विद्यते परम् ।
12-093-006c	धर्मे स्थिता हि राजानो जयन्ति पृथिवीमिमाम् ॥
12-093-007a	अर्थसिद्धेः परं धर्मं मन्यते यो महीपतिः ।
12-093-007c	ऋतां च कुरुते बुद्धिं स धर्मेण विरोचते ॥
12-093-008a	अधर्मदर्शी यो राजा बलादेव प्रवर्तते ।
12-093-008c	क्षिप्रमेवापयातोऽस्मादुभौ प्रथममध्यमौ ॥
12-093-009a	असत्पापिष्ठसचिवो वध्यो लोकस्य धर्महा ।
12-093-009c	सहैव परिवारेण क्षिप्रमेवावसीदति ॥
12-093-010a	अर्थानामननुष्ठाता कामचारी विकल्थनः ।
12-093-010c	अपि सर्वा महीं लब्ध्वा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥
12-093-011a	अथाददानः कल्याणमनसूयुर्जितेन्द्रियः ।
12-093-011c	वर्धते मतिमात्राजा स्रोतोभिरिव सागरः ॥
12-093-012a	न पूर्णोऽस्मीति मन्येत धर्मतः कामतोऽर्थतः ।
12-093-012c	बुद्धितो मित्रतश्चापि सततं वसुधाधिपः ॥
12-093-013a	एतेष्वेव हि सर्वेषु लोकयात्रा प्रतिष्ठिता ।
12-093-013c	एतानि शृण्वँल्लभते यशः कीर्तिं श्रियः प्रजाः ॥
12-093-014a	एवं यो धर्मसंरम्भी धर्मार्थपरिचिन्तकः ।
12-093-014c	अर्थान्समीक्ष्यारभते स ध्रुवं महदश्रुते ॥
12-093-015a	अदाता ह्यनतिस्नेहो दण्डेनावर्तयन्प्रजाः ।
12-093-015c	साहसप्रकृती राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥
12-093-016a	अथ पापं कृतं बुद्ध्या न च पश्यत्यबुद्धिमान् ।
12-093-016c	अकीर्त्यापि समायुक्तो मृतो नरकमश्रुते ॥
12-093-017a	अथ मानयितुर्दातुः शुक्लस्य रसवेदिनः ।
12-093-017c	व्यसनं स्वमिवोत्पन्नं विजिघांसन्ति मानवाः ॥
12-093-018a	यस्य नास्ति गुरुर्धर्मे न चान्याननुपृच्छति ।
12-093-018c	सुखतन्त्रोऽर्थलाभेषु न चिरं महदश्रुते ॥

12-093-019a	गुरुप्रधानो धर्मेषु स्वयमर्थान्ववेक्षिता ।
12-093-019c	धर्मप्रधानो लोकेषु सुचिरं महदश्रुते ॥
12-094-001	वामदेव उवाच
12-094-001a	यत्राधर्मं प्रणयते दुर्बले बलवत्तरः ।
12-094-001c	तां वृत्तिमुपजीवन्ति ये भवन्ति तदन्वयाः ॥
12-094-002a	राजानमनुवर्तन्ते तं पापाभिप्रवर्तकम् ।
12-094-002c	अविनीतमनुष्यं तत्क्षिप्रं राष्ट्रं विनश्यति ॥
12-094-003a	यद्वृत्तिमुपजीवन्ति प्रकृतिस्थस्य मानवाः ।
12-094-003c	तदेव विषमस्थस्य स्वजनोऽपि न मृष्यते ॥
12-094-004a	साहसप्रकृतिर्यत्र कुरुते किञ्चिदुल्बणम् ।
12-094-004c	अशास्त्रलक्षणो राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥
12-094-005a	योऽत्यन्ताचरितां वृत्तिं क्षत्रियो नानुवर्तते ।
12-094-005c	जितानामजितानां च क्षत्रधर्मादपैति सः ॥
12-094-006a	द्विषन्तं कृतकर्माणं गृहीत्वा नृपती रणे ।
12-094-006c	यो न मानयते द्वेषात्क्षत्रधर्मादपैति सः ॥
12-094-007a	शक्तः स्यात्सुमुखो राजा कुर्यात्कारुण्यमापदि ।
12-094-007c	प्रियो भवति भूतानां न च विभ्रश्यते श्रियः ॥
12-094-008a	अप्रियं यस्य कुर्वीत भूयस्तस्य प्रियं चरेत् ।
12-094-008c	नचिरेण प्रियः स स्याद्योऽप्रियः प्रियमाचरेत् ॥
12-094-009a	मृषावादं परिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः ।
12-094-009c	न च कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ॥
12-094-010a	नापत्रपेत प्रश्नेषु नाभिभव्यां गिरं सृजेत् ।
12-094-010c	न त्वरेत न चासूयेत्तथा संगृह्यते परः ॥
12-094-011a	प्रिये नातिभृशं हृष्येदप्रिये न च संज्वरेत् ।
12-094-011c	न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु प्रजाहितमनुस्मरन् ॥
12-094-012a	यः प्रियं कुरुते नित्यं गुणतो वसुधाधिपः ।
12-094-012c	तस्य कर्माणि सिध्यन्ति न च संत्यज्यते श्रिया ॥
12-094-013a	निवृत्तं प्रतिकूलेभ्यो वर्तमानमनुप्रिये ।
12-094-013c	भक्तं भजेत नृपतिस्तद्वै वृत्तं सतामिह ॥
12-094-014a	अप्रकीर्णेन्द्रियं प्राज्ञमत्यन्तानुगतं शुचिम् ।
12-094-014c	शक्तं चैवानुरक्तं च युञ्ज्यान्महति कर्मणि ॥

12-094-015a	एवमेव गुणैर्युक्तो यो न रज्यति भूमिपम् ।
12-094-015c	भर्तुरर्थेष्वसूयन्तं न तं युञ्जीत कर्मणि ॥
12-094-016a	मूढमैन्द्रियकं लुब्धमनार्यचरितं शठम् ।
12-094-016c	अनतीतोपधं हिंस्रं दुर्बुद्धिमबहुश्रुतम् ॥
12-094-017a	त्यक्तोपात्तं मद्यरतं द्यूतस्त्रीमृगयापरम् ।
12-094-017c	कार्ये महति यो युञ्ज्याद्धीयते स नृपः श्रियः ॥
12-094-018a	रक्षितात्मा तु यो राजा रक्ष्यान्यश्चानुरक्षति ।
12-094-018c	प्रजाश्च तस्य वर्धन्ते ध्रुवं च महदश्रुते ॥
12-094-019a	ये केचिद्भूमिपतयस्तान्सर्वानन्ववेक्षयेत् ।
12-094-019c	सुहृद्भिरनभिख्यातैस्तेन राजा न रिष्यते ॥
12-094-020a	अपकृत्य बलस्थस्य दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
12-094-020c	श्येनानुचरितैर्ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥
12-094-021a	दृढमूलस्त्वदुष्टात्मा विदित्वा बलमात्मनः ।
12-094-021c	अबलानभियुञ्जीत न तु ये बलवत्तराः ॥
12-094-022a	विक्रमेण महीं लब्ध्वा प्रजा धर्मेण पालयन् ।
12-094-022c	आहवे निधनं कुर्याद्राजा धर्मपरायणः ॥
12-094-023a	मरणान्तमिदं सर्वं नेह किञ्चिदनामयम् ।
12-094-023c	तस्माद्धर्मे स्थितो राजा प्रजा धर्मेण पालयेत् ॥
12-094-024a	रक्षाधिकरणं युद्धं तथा धर्मानुशासनम् ।
12-094-024c	मन्त्रचिन्त्यं सुखं काले पञ्चभिर्वर्धते मही ॥
12-094-025a	एतानि यस्य गुप्तानि स राजा राजसत्तम ।
12-094-025c	सततं वर्तमानोऽत्र राजा भुङ्क्ते महीमिमाम् ॥
12-094-026a	नैतान्येकेन शक्यानि सातत्येनान्ववेक्षितुम् ।
12-094-026c	एतेष्वाप्तान्प्रतिष्ठाप्य राजा भुङ्क्ते महीं चिरम् ॥
12-094-027a	दातारं संविभक्तारं मार्दवोपगतं शुचिम् ।
12-094-027c	असंत्यक्तमनुष्यं च तं जनाः कुर्वते प्रियम् ॥
12-094-028a	यस्तु निःश्रेयसं ज्ञात्वा ज्ञानं तत्प्रतिपद्यते ।
12-094-028c	आत्मनो मतमुत्सृज्य तं लोकोऽनुविधीयते ॥
12-094-029a	योऽर्थकामस्य वचनं प्रातिकूल्यान्न मृष्यते ।
12-094-029c	शृणोति प्रतिकूलानि विमना नचिरादिव ॥
12-094-030a	अग्राम्यचरितां बुद्धिमत्यन्तं यो न बुध्यते ।

- 12-094-030c जितानामजितानां च क्षत्रधर्मादपैति सः ॥
- 12-094-031a मुख्यानमात्यान्यो हित्वा निहीनान्कुरुते प्रियान् ।
- 12-094-031c स वै व्यसनमासाद्य गाधमार्तो न विन्दति ॥
- 12-094-032a यः कल्याणगुणाञ्ज्ञातीन्द्वेषान्नैवाभिमन्यते ।
- 12-094-032c अदृढात्मा दृढक्रोधो नास्यार्थो रमतेऽन्तिके ॥
- 12-094-033a अथ यो गुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ।
- 12-094-033c प्रियेण कुरुते वश्यांश्चिरं यशसि तिष्ठति ॥
- 12-094-034a नाकाले प्रणयेदर्थान्नाप्रिये जातु संज्वरेत् ।
- 12-094-034c प्रिये नातिभृशं हृष्येद्युज्येतारोग्यकर्मणि ॥
- 12-094-035a के मानुरक्ता राजानः के भयात्समुपाश्रिताः ।
- 12-094-035c मध्यस्थदोषाः के चैषामिति नित्यं विचिन्तयेत् ॥
- 12-094-036a न जातु बलवान्भूत्वा दुर्बले विश्वसेत्क्वचित् ।
- 12-094-036c भारुण्डसदृशा ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥
- 12-094-037a अपि सर्वैर्गुणैर्युक्तं भर्तारं प्रियवादिनम् ।
- 12-094-037c अभिद्रुह्यति पापात्मा तस्माद्धि विभिषेज्जनात् ॥
- 12-094-038a एतां राजोपनिषदं ययातिः स्माह नाहुषः ।
- 12-094-038c मनुष्यविजये युक्तो हन्ति शत्रूननुत्तमान् ॥

12-095-001 वामदेव उवाच

- 12-095-001a अयुद्धेनैव विजयं वर्धयेद्वसुधाधिपः ।
- 12-095-001c जघन्यमाहुर्विजयं यो युद्धेन नराधिप ॥
- 12-095-002a न चाप्यलब्धं लिप्सेत मूले नातिदृढे सति ।
- 12-095-002c न हि दुर्बलमूलस्य राज्ञो लाभो विधीयते ॥
- 12-095-003a यस्य स्फीतो जनपदः संपन्नः प्रियराजकः ।
- 12-095-003c संतुष्टपुष्टसचिवो दृढमूलः स पार्थिवः ॥
- 12-095-004a यस्य योधाः सुसंतुष्टाः सान्त्विताः सूपधास्थिताः ।
- 12-095-004c अल्पेनापि स दण्डेन महीं जयति भूमिपः ॥
- 12-095-005a पौरजानपदा यस्य स्वनुरक्ताः सुपूजिताः ।
- 12-095-005c सधना धान्यवन्तश्च दृढमूलः स पार्थिवः ॥
- 12-095-006a प्रभावकालावधिकौ यदा मन्येत चात्मनः ।
- 12-095-006c तदा लिप्सेत मेधावी परभूमिं धनान्युत ॥
- 12-095-007a भोगेष्वदयमानस्य भूतेषु च दयावतः ।

- 12-095-007c वर्धते त्वरमाणस्य विषयो रक्षितात्मनः ॥
 12-095-008a तक्षत्यात्मानमेवैष वनं परशुना यथा ।
 12-095-008c यः सम्यग्वर्तमानेषु स्वेषु मिथ्या प्रवर्तते ॥
 12-095-009a न वै द्विषन्तः क्षीयन्ते राज्ञो नित्यमपि घ्नतः ।
 12-095-009c क्रोधं नियन्तुं यो वेद तस्य द्वेष्टा न विद्यते ॥
 12-095-010a यदार्यजनविद्विष्टं कर्म तन्नाचरेद्बुधः ।
 12-095-010c यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानं नियोजयेत् ॥
 12-095-011a नैनमन्येऽवजानन्ति नात्मना परितप्यते ।
 12-095-011c कृत्यशेषेण यो राजा सुखान्यनुबुभूषति ॥
 12-095-012a इदंवृत्तं मनुष्येषु वर्तते यो महीपतिः ।
 12-095-012c उभौ लोकौ विनिर्जित्य विजये संप्रतिष्ठते ॥

12-095-013 भीष्म उवाच

- 12-095-013a इत्युक्तो वामदेवेन सर्वं तत्कृतवान्नृपः ।
 12-095-013c तथा कुर्वस्त्वमप्येतौ लोकौ जेता न संशयः ॥

12-096-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-096-001a अथ यो विजिगीषेत क्षत्रियः क्षत्रियं युधि ।
 12-096-001c कस्तस्य धर्म्यो विजय एतत्पृष्ठो ब्रवीहि मे ॥

12-096-002 भीष्म उवाच

- 12-096-002a ससहायोऽसहायो वा राष्ट्रमागम्य भूमिपः ।
 12-096-002c ब्रूयादहं वो राजेति रक्षिष्यामि च वः सदा ॥
 12-096-003a मम धर्म्यं बलिं दत्तं किं वा मां प्रतिपत्स्यथ ।
 12-096-003c ते चेत्तमागतं तत्र वृणुयुः कुशलं भवेत् ॥
 12-096-004a ते चेदक्षत्रियाः सन्तो विरुध्येयुः कथंचन ।
 12-096-004c सर्वोपायैर्नियन्तव्या विकर्मस्था नराधिप ॥
 12-096-005a अशक्तं क्षत्रियं मत्वा शस्त्रं गृह्णात्यथापरः ।
 12-096-005c त्राणायाप्यसमर्थं तं मन्यमानमतीव च ॥

12-096-006 युधिष्ठिर उवाच

- 12-096-006a अथ यः क्षत्रियो राजा क्षत्रियं प्रत्युपाव्रजेत् ।
 12-096-006c कथं स प्रतियोद्धव्यस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-096-007 भीष्म उवाच

- 12-096-007a नासंनद्धो नाकवचो योद्धव्यः क्षत्रियो रणे ।
 12-096-007c एक एकेन वाच्यश्च विसृजस्व क्षिपामि च ॥
 12-096-008a स चेत्संनद्ध आगच्छेत्संनद्धव्यं ततो भवेत् ।
 12-096-008c स चेत्ससैन्य आगच्छेत्ससैन्यस्तमथाह्वयेत् ॥
 12-096-009a स चेन्निकृत्या युध्येत निकृत्या तं प्रयोधयेत् ।
 12-096-009c अथ चेद्धर्मतो युध्येद्धर्मेणैव निवारयेत् ॥
 12-096-010a नाश्वेन रथिनं यायादुदियाद्रथिनं रथी ।
 12-096-010c व्यसने न प्रहर्तव्यं न भीताय जिताय च ॥
 12-096-011a नेषुर्लिप्तो न कर्णी स्यादसतामेतदायुधम् ।
 12-096-011c जयार्थमेव योद्धव्यं न क्रुध्येदजिघांसतः ॥
 12-096-012a साधूनां तु मिथोभेदात्साधुश्चेद्व्यसनी भवेत् ।
 12-096-012c सत्रणो नाभिहन्तव्यो नानपत्यः कथंचन ॥
 12-096-013a भग्नशस्त्रो विपन्नाश्चश्छिन्नज्यो हतवाहनः ।
 12-096-013c चिकित्स्यः स्यात्स्वविषये प्राप्यो वा स्वगृहान्भवेत् ॥
 12-096-013e निर्ब्रणोऽपि च मोक्तव्य एष धर्मः सनातनः ॥
 12-096-014a तस्माद्धर्मेण योद्धव्यं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।
 12-096-014c सत्सु नित्यं सतां धर्मस्तमास्थाय न नाशयेत् ॥
 12-096-015a यो वै जयत्यधर्मेण क्षत्रियो वर्धमानकः ।
 12-096-015c आत्मानमात्मना हन्ति पापो निकृतिजीवनः ॥
 12-096-016a कर्म चैतदसाधूनामसाधुं साधुना जयेत् ।
 12-096-016c धर्मेण निधनं श्रेयो न जयः पापकर्मणा ॥
 12-096-017a नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव ।
 12-096-017c मूलान्यस्य प्रशाखाश्च दहन्समनुगच्छति ॥
 12-096-018a पापेन कर्मणा वित्तं लब्ध्वा पापः प्रहृष्यति ।
 12-096-018c स वर्धमानः स्तेयेन पापः पापे प्रसज्जति ॥
 12-096-019a न धर्मोऽस्तीति मन्वानः शुचीनवहसन्निव ।
 12-096-019c अश्रद्धधानभावाच्च विनाशमुपगच्छति ॥
 12-096-020a स बद्धो वारुणैः पाशैरमर्त्य इव मन्यते ।
 12-096-020c महादृतिरिवाध्मातः स्वकृतेन विवर्धते ॥
 12-096-021a ततः समूलो हियते नदीकूलादिव द्रुमः ।

12-096-021c अथैनमभिनिन्दन्ति भिन्नं कुम्भमिवाश्मनि ॥
 12-096-021e तस्माद्धर्मेण विजयं कामं लिप्सेत भूमिपः ॥

12-097-001 भीष्म उवाच

12-097-001a नाधर्मेण महीं जेतुं लिप्सेत जगतीपतिः ।
 12-097-001c अधर्मविजयं लब्ध्वा कोऽनुमन्येत भूमिपः ॥
 12-097-002a अधर्मयुक्तो विजयो ह्यध्रुवोऽस्वर्ग्य एव च ।
 12-097-002c सादयत्येष राजानं महीं च भरतर्षभ ॥
 12-097-003a विशीर्णकवचं चैव तवास्मीति च वादिनम् ।
 12-097-003c कृताञ्जलिं न्यस्तशस्त्रं गृहीत्वा न विहिंसयेत् ॥
 12-097-004a बलेनावजितो यश्च न तं युध्येत भूमिपः ।
 12-097-004c संवत्सरं विप्रणयेत्तस्माज्जातः पुनर्भवेत् ॥
 12-097-005a नार्वाक्संवत्सरात्कन्या स्पृष्टव्या विक्रमाहता ।
 12-097-005c एवमेव धनं सर्वं यच्चान्यत्सहसाहतम् ॥
 12-097-006a न तु वन्ध्यं धनं तिष्ठेत्पिबेयुर्ब्राह्मणाः पयः ।
 12-097-006c युञ्जीरन्वाप्यनडुहः क्षन्तव्यं वा तदा भवेत् ॥
 12-097-007a राज्ञा राजैव योद्धव्यस्तथा धर्मो विधीयते ।
 12-097-007c नान्यो राजानमभ्यसेदराजन्यः कथंचन ॥
 12-097-008a अनीकयोः संहतयोर्यदीयाद्ब्राह्मणोऽन्तरा ।
 12-097-008c शान्तिमिच्छन्नुभयतो न योद्धव्यं तदा भवेत् ॥
 12-097-008e मर्यादां शाश्वतीं भिन्द्याद्ब्राह्मणं योऽभिलङ्घयेत् ॥
 12-097-009a अथ चेल्लङ्घयेदेनां मर्यादां क्षत्रियब्रुवः ।
 12-097-009c अप्रशस्यस्तदूर्ध्वं स्यादनादेयश्च संसदि ॥
 12-097-010a या तु धर्मविलोपेन मर्यादाभेदनेन च ।
 12-097-010c तां वृत्तिं नानुवर्तेत विजिगीषुर्महीपतिः ॥
 12-097-010e धर्मलब्धाद्धि विजयात्को लाभोऽभ्यधिको भवेत् ॥
 12-097-011a सहसा नाम्य भूतानि क्षिप्रमेव प्रसादयेत् ।
 12-097-011c सान्त्वेन भोगदानेन स राज्ञां परमो नयः ॥
 12-097-012a भुज्यमाना ह्ययोगेन स्वराष्ट्रादभितापिताः ।
 12-097-012c अमित्रान्पर्युपासीरन्व्यसनौघप्रतीक्षिणः ॥
 12-097-013a अमित्रोपग्रहं चास्य ते कुर्युः क्षिप्रमापदि ।
 12-097-013c संदुष्टाः सर्वतो राजन्नाजव्यसनकाङ्क्षिणः ॥

- 12-097-014a नामित्रो विनिकर्तव्यो नातिच्छेद्यः कथंचन ।
 12-097-014c जीवितं ह्यप्यतिच्छिन्नः संत्यजत्येकदा नरः ॥
 12-097-015a अल्पेनापि हि संयुक्तस्तुष्यत्येवापराधिकः ।
 12-097-015c शुद्धं जीवितमेवापि तादृशो बहु मन्यते ॥
 12-097-016a यस्य स्फीतो जनपदः संपन्नः प्रियराजकः ।
 12-097-016c संतुष्टभृत्यसचिवो दृढमूलः स पार्थिवः ॥
 12-097-017a ऋत्विक्पुरोहिताचार्या ये चान्ये श्रुतसंमताः ।
 12-097-017c पूजार्हाः पूजिता यस्य स वै लोकजिदुच्यते ॥
 12-097-018a एतेनैव च वृत्तेन महीं प्राप सुरोत्तमः ।
 12-097-018c अन्वेव चैन्द्रं विजयं व्यजिगीषन्त पार्थिवाः ॥
 12-097-019a भूमिवर्जं पुरं राजा जित्वा राजानमाहवे ।
 12-097-019c अमृताश्चौषधीः शश्वदाजहार प्रतर्दनः ॥
 12-097-020a अग्निहोत्राण्यग्निशेषं हविर्भाजनमेव च ।
 12-097-020c आजहार दिवोदासस्ततो विप्रकृतोऽभवत् ॥
 12-097-021a सराजकानि राष्ट्राणि नाभागो दक्षिणां ददौ ।
 12-097-021c अन्यत्र श्रोत्रियस्वाच्च तापसस्वाच्च भारत ॥
 12-097-022a उच्चावचानि वृत्तानि धर्मज्ञानां युधिष्ठिर ।
 12-097-022c आसत्राज्ञां पुराणानां सर्वं तन्मम रोचते ॥
 12-097-023a सर्वविद्यातिरेकाद्वा जयमिच्छेन्महीपतिः ।
 12-097-023c न मायया न दम्भेन य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥

12-098-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-098-001a क्षत्रधर्मान्न पापीयान्धर्मोऽस्ति भरतर्षभ ।
 12-098-001c अभियाने च युद्धे च राजा हन्ति महाजनम् ॥
 12-098-002a अथ स्म कर्मणा येन लोकाञ्जयति पार्थिवः ।
 12-098-002c विद्वज्जिज्ञासमानाय प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥

12-098-003 भीष्म उवाच

- 12-098-003a निग्रहेण च पापानां साधूनां प्रग्रहेण च ।
 12-098-003c यज्ञैर्दानैश्च राजानो भवन्ति शुचयोऽमलाः ॥
 12-098-004a उपरुन्धन्ति राजानो भूतानि विजयार्थिनः ।
 12-098-004c त एव विजयं प्राप्य वर्धयन्ति पुनः प्रजाः ॥

12-098-005a	अपविध्यन्ति पापानि दानयज्ञतपोबलैः ।
12-098-005c	अनुग्रहेण भूतानां पुण्यमेषां प्रवर्धते ॥
12-098-006a	यथैव क्षेत्रनिर्दाता निर्दन्वै क्षेत्रमेकदा ।
12-098-006c	हिनस्ति कक्षं धान्यं च न च धान्यं विनश्यति ॥
12-098-007a	एवं शस्त्राणि मुञ्चन्तो घ्नन्ति वध्यानथैकदा ।
12-098-007c	तस्यैषा निष्कृतिः कृत्स्ना भूतानां भावनं पुनः ॥
12-098-008a	यो भूतानि धनज्यानाद्वधात्क्लेशाच्च रक्षति ।
12-098-008c	दस्युभ्यः प्राणदानात्स धनदः सुखदो विराट् ॥
12-098-009a	स सर्वयज्ञैरीजानो राजाथाभयदक्षिणैः ।
12-098-009c	अनुभूयेह भद्राणि प्राप्नोतीन्द्रसलोकताम् ॥
12-098-010a	ब्राह्मणार्थं समुत्पन्ने योऽभिनिःसृत्य युध्यते ।
12-098-010c	आत्मानं यूपमुच्छ्रित्य स यज्ञोऽनन्तदक्षिणः ॥
12-098-011a	अभीतो विकिरञ्शत्रून्प्रतिगृह्णञ्शरांस्तथा ।
12-098-011c	न तस्मात्त्रिदशाः श्रेयो भुवि पश्यन्ति किञ्चन ॥
12-098-012a	तस्य यावन्ति शस्त्राणि त्वचं भिन्दन्ति संयुगे ।
12-098-012c	तावतः सोऽश्रुते लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥
12-098-013a	न तस्य रुधिरं गात्रादावेधेभ्यः प्रवर्तते ।
12-098-013c	स ह तेनैव रक्तेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
12-098-014a	यानि दुःखानि सहते व्रणानामभितापने ।
12-098-014c	न ततोऽस्ति तपो भूय इति धर्मविदो विदुः ॥
12-098-015a	पृष्ठतो भीरवः संख्ये वर्तन्तेऽधमपुरुषाः ।
12-098-015c	शूराच्छरणमिच्छन्तः पर्जन्यादिव जीवनम् ॥
12-098-016a	यदि शूरस्तथा क्षेमे प्रतिरक्षेत्तथा भये ।
12-098-016c	प्रतिरूपं जनाः कुर्युर्न च तद्वर्तते तथा ॥
12-098-017a	यदि ते कृतमाज्ञाय नमस्कुर्युः सदैव तम् ।
12-098-017c	युक्तं न्याय्यं च कुर्युस्ते न च तद्वर्तते तथा ॥
12-098-018a	पुरुषाणां समानानां दृश्यते महदन्तरम् ।
12-098-018c	संग्रामेऽनीकवेलायामुत्क्रुष्टेऽभिपतत्सु च ॥
12-098-019a	पतत्यभिमुखः शूरः परान्भीरुः पलायते ।
12-098-019c	आस्थायास्वर्ग्यमध्वानं सहायान्विषमे त्यजन् ॥
12-098-020a	मा स्म तांस्तादृशांस्तात जनिष्ठाः पुरुषाधमान् ।

- 12-098-020c ये सहायात्रणे हित्वा स्वस्तिमन्तो गृहान्ययुः ॥
 12-098-021a अस्वस्ति तेभ्यः कुर्वन्ति देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
 12-098-021c त्यागेन यः सहायानां स्वान्प्राणांस्त्रातुमिच्छति ॥
 12-098-022a तं हन्युः काष्ठलोष्टैर्वा दहेयुर्वा कटाग्निना ।
 12-098-022c पशुवन्मारयेयुर्वा क्षत्रिया ये स्युरीदृशाः ॥
 12-098-023a अधर्मः क्षत्रियस्यैष यच्छय्यामरणं भवेत् ।
 12-098-023c विसृजञ्श्लेष्मपित्तानि कृपणं परिदेवयन् ॥
 12-098-024a अविक्षतेन देहेन प्रलयं योऽधिगच्छति ।
 12-098-024c क्षत्रियो नास्य तत्कर्म प्रशंसन्ति पुराविदः ॥
 12-098-025a न गृहे मरणं तात क्षत्रियाणां प्रशस्यते ।
 12-098-025c शौटीराणामशौटीरमधर्म्यं कृपणं च तत् ॥
 12-098-026a इदं दुःखमहो कष्टं पापीय इति निष्ठनन् ।
 12-098-026c प्रतिध्वस्तमुखः पूतिरमात्यान्बहु शोचयन् ॥
 12-098-027a अरोगाणां स्पृहयते मुहुर्मृत्युमपीच्छति ।
 12-098-027c वीरो दृप्तोऽभिमानी च नेदृशं मृत्युमर्हति ॥
 12-098-028a रणेषु कदनं कृत्वा ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 12-098-028c तीक्ष्णैः शस्त्रैः सुविक्लिष्टः क्षत्रियो मृत्युमर्हति ॥
 12-098-029a शूरो हि सत्यमन्युभ्यामाविष्टो युध्यते भृशम् ।
 12-098-029c कृत्यमानानि गात्राणि परैर्नैवावबुध्यते ॥
 12-098-030a स संख्ये निधनं प्राप्य प्रशस्तं लोकपूजितम् ।
 12-098-030c स्वधर्मं विपुलं प्राप्य शक्रस्यैति सलोकताम् ॥
 12-098-031a सर्वो योधः परं त्यक्तुमाविष्टस्त्यक्तजीवितः ।
 12-098-031c प्राप्नोतीन्द्रस्य सालोक्यं शूरः पृष्ठमदर्शयन् ॥

12-099-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-099-001a के लोका युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 12-099-001c भवन्ति निधनं प्राप्य तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-099-002 भीष्म उवाच

- 12-099-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-099-002c अम्बरीषस्य संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥
 12-099-003a अम्बरीषो हि नाभागः स्वर्गं गत्वा सुदुर्लभम् ।

- 12-099-003c ददर्श सुरलोकस्थं शक्रेण सचिवं सह ॥
 12-099-004a सर्वतेजोमयं दिव्यं विमानवरमास्थितम् ।
 12-099-004c उपर्युपरि गच्छन्तं स्वं वै सेनापतिं प्रभुम् ॥
 12-099-005a स दृष्ट्वोपरि गच्छन्तं सेनापतिमुदारधीः ।
 12-099-005c ऋद्धिं दृष्ट्वा सुदेवस्य विस्मितः प्राह वासवम् ॥
 12-099-006a सागरान्तां महीं कृत्स्नामनुशिष्य यथाविधि ।
 12-099-006c चातुर्वर्ण्ये यथाशास्त्रं प्रवृत्तो धर्मकाम्यया ॥
 12-099-007a ब्रह्मचर्येण घोरेण आचार्यकुलसेवया ।
 12-099-007c वेदानधीत्य धर्मेण राजशास्त्रं च केवलम् ॥
 12-099-008a अतिथीनन्नपानेन पितृंश्च स्वधया तथा ।
 12-099-008c ऋषीन्स्वाध्यायदीक्षाभिर्देवान्यज्ञैरनुत्तमैः ॥
 12-099-009a क्षत्रधर्मे स्थितो भूत्वा यथाशास्त्रं यथाविधि ।
 12-099-009c उदीक्षमाणः पृतनां जयामि युधि वासव ॥
 12-099-010a देवराज सुदेवोऽयं मम सेनापतिः पुरा ।
 12-099-010c आसीद्योधः प्रशान्तात्मा सोऽयं कस्मादतीव माम् ॥
 12-099-011a नानेन क्रतुभिर्मुख्यैरिष्टं नैव द्विजातयः ।
 12-099-011c तर्पिता विधिवच्छक्र सोऽयं कस्मादतीव माम् ॥

12-099-012 इन्द्र उवाच

- 12-099-012a एतस्य विततस्तात सुदेवस्य बभूव ह ।
 12-099-012c संग्रामयज्ञः सुमहान्यश्चान्यो युध्यते नरः ॥
 12-099-013a संनद्धो दीक्षितः सर्वो योधः प्राप्य चमूमुखम् ।
 12-099-013c युद्धयज्ञाधिकारस्थो भवतीति विनिश्चयः ॥

12-099-014 अम्बरीष उवाच

- 12-099-014a कानि यज्ञे हवींष्यत्र किमाज्यं का च दक्षिणा ।
 12-099-014c ऋत्विजश्चात्र के प्रोक्तास्तन्मे ब्रूहि शतक्रतो ॥

12-099-015 इन्द्र उवाच

- 12-099-015a ऋत्विजः कुञ्जरास्तत्र वाजिनोऽध्वर्यवस्तथा ।
 12-099-015c हवींषि परमांसानि रुधिरं त्वाज्यमेव च ॥
 12-099-016a सृगालगृध्रकाकोलाः सदस्यास्तत्र सत्रिणः ।
 12-099-016c आज्यशेषं पिबन्त्येते हविः प्राश्नन्ति चाध्वरे ॥

12-099-017a	प्रासतोमरसंघाताः खड्गशक्तिपरश्वधाः ।
12-099-017c	ज्वलन्तो निशिताः पीताः सुचस्तस्याथ सत्रिणः ॥
12-099-018a	चापवेगायतस्तीक्ष्णः परकायावदारणः ।
12-099-018c	ऋजुः सुनिशितः पीतः सायकोऽस्य सुवो महान् ॥
12-099-019a	द्वीपिचर्मावनद्धश्च नागदन्तकृतत्सरुः ।
12-099-019c	हस्तिहस्तगतः खड्गः स्फ्यो भवेत्तस्य संयुगे ॥
12-099-020a	ज्वलितैर्निशितैः पीतैः प्रासशक्तिपरश्वधैः ।
12-099-020c	शैक्यायसमयैस्तीक्ष्णैरभिघातो भवेद्वसु ॥
12-099-021a	आवेगाद्यत्तु रुधिरं संग्रामे स्यन्दते भुवि ।
12-099-021c	सास्य पूर्णाहुतिर्होत्रे समृद्धा सर्वकामधुक् ॥
12-099-022a	छिन्धि भिन्धीति यस्यैतच्छूयते वाहिनीमुखे ।
12-099-022c	सामानि सामगास्तस्य गायन्ति यमसादने ॥
12-099-023a	हविर्धानं तु तस्याहुः परेषां वाहिनीमुखम् ।
12-099-023c	कुञ्जराणां हयानां च वर्मिणां च समुच्चयः ॥
12-099-023e	अग्निः श्येनचितो नाम तस्य यज्ञे विधीयते ॥
12-099-024a	उत्तिष्ठति कबन्धोऽत्र सहस्रे निहते तु यः ।
12-099-024c	स यूपस्तस्य शूरस्य खादिरोऽष्टाश्रिरुच्यते ॥
12-099-025a	इडोपहूतं क्रोशन्ति कुञ्जरा अङ्कुशेरिताः ।
12-099-025c	व्याघुष्टतलनादेन वषट्कारेण पार्थिव ॥
12-099-025e	उद्गाता तत्र संग्रामे त्रिसामा दुन्दुभिः स्मृतः ॥
12-099-026a	ब्रह्मस्वे ह्रियमाणे यः प्रियां युद्धे तनुं त्यजेत् ।
12-099-026c	आत्मानं यूपमुच्छ्रित्य स यज्ञोऽनन्तदक्षिणः ॥
12-099-027a	भर्तुरर्थे तु यः शूरो विक्रमेद्वाहिनीमुखे ।
12-099-027c	भयान्न च निवर्तेत तस्य लोका यथा मम ॥
12-099-028a	नीलचन्द्राकृतैः खड्गैर्बाहुभिः परिघोपमैः ।
12-099-028c	यस्य वेदिरुपस्तीर्णा तस्य लोका यथा मम ॥
12-099-029a	यस्तु नावेक्षते कंचित्सहायं विजये स्थितः ।
12-099-029c	विगाह्य वाहिनीमध्यं तस्य लोका यथा मम ॥
12-099-030a	यस्य तोमरसंघाटा भेरीमण्डूककच्छपा ।
12-099-030c	वीरास्थिशर्करा दुर्गा मांसशोणितकर्दमा ॥
12-099-031a	असिचर्मप्लवा सिन्धुः केशशैवलशाद्वला ।

12-099-031c	अश्वनागरथैश्चैव संभिन्नैः कृतसंक्रमा ॥
12-099-032a	पताकाध्वजवानीरा हतवाहनवाहिनी ।
12-099-032c	शोणितोदा सुसंपूर्णा दुस्तरा पारगैर्नरैः ॥
12-099-033a	हतनागमहानक्रा परलोकवहाशिवा ।
12-099-033c	ऋष्टिखड्गध्वजानूका गृध्रकङ्कवडप्लवा ॥
12-099-034a	पुरुषादानुचरिता भीरूणां कश्मलावहा ।
12-099-034c	नदी योधमहायज्ञे तदस्यावभृथं स्मृतम् ॥
12-099-035a	वेदी यस्य त्वमित्राणां शिरोभिरवकीर्यते ।
12-099-035c	अश्वस्कन्धैर्गजस्कन्धैस्तस्य लोका यथा मम ॥
12-099-036a	पत्नीशाला कृता यस्य परेषां वाहिनीमुखम् ।
12-099-036c	हविर्धानं स्ववाहिन्यस्तदस्याहुर्मनीषिणः ॥
12-099-037a	सदश्चान्तरयोधाग्निराग्नीध्रश्चोत्तरां दिशम् ।
12-099-037c	शत्रुसेनाकलत्रस्य सर्वलोकानदूरतः ॥
12-099-038a	यदा तूभयतो व्यूहो भवत्याकाशमग्रतः ।
12-099-038c	सास्य वेदी तथा यज्ञे नित्यं वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥
12-099-039a	यस्तु योधः परावृत्तः संत्रस्तो हन्यते परैः ।
12-099-039c	अप्रतिष्ठं स नरकं याति नास्त्यत्र संशयः ॥
12-099-040a	यस्य शोणितवेगेन नदी स्यात्समभिप्लुता ।
12-099-040c	केशमांसास्थिसंकीर्णा स गच्छेत्परमां गतिम् ॥
12-099-041a	यस्तु सेनापतिं हत्वा तद्यानमधिरोहति ।
12-099-041c	स विष्णुविक्रमक्रामी बृहस्पतिसमः क्रतुः ॥
12-099-042a	नायकं वा प्रमाणं वा यो वा स्यात्तत्र पूजितः ।
12-099-042c	जीवग्राहं निगृह्णाति तस्य लोका यथा मम ॥
12-099-043a	आहवे निहतं शूरं न शोचेत कदाचन ।
12-099-043c	अशोच्यो हि हतः शूरः स्वर्गलोके महीयते ॥
12-099-044a	न ह्यन्नं नोदकं तस्य न स्नानं नाप्यशौचकम् ।
12-099-044c	हतस्य कर्तुमिच्छन्ति तस्य लोकाञ्शृणुष्व मे ॥
12-099-045a	वराप्सरःसहस्राणि शूरमायोधने हतम् ।
12-099-045c	त्वरमाणा हि धावन्ति मम भर्ता भवेदिति ॥
12-099-046a	एतत्तपश्च पुण्यं च धर्मश्चैव सनातनः ।
12-099-046c	चत्वारश्चाश्रमास्तस्य यो युद्धे न पलायते ॥

- 12-099-047a वृद्धं बलं न हन्तव्यं नैव स्त्री न च वै द्विजः ।
 12-099-047c तृणपूर्णमुखश्चैव तवास्मीति च यो वदेत् ॥
 12-099-048a अहं वृत्रं बलं पाकं शतमायं विरोचनम् ।
 12-099-048c दुरावार्यं च नमुचिं नैकमायं च शम्बरम् ॥
 12-099-049a विप्रचित्तिं च दैतेयं दनोः पुत्रांश्च सर्वशः ।
 12-099-049c प्रह्लादं च निहत्याजौ ततो देवाधिपोऽभवम् ॥
 12-099-050 **भीष्म उवाच**
 12-099-050a इत्येतच्छक्रवचनं निशम्य प्रतिगृह्य च ।
 12-099-050c योधानामात्मनः सिद्धिमम्बरीषोऽभिपन्नवान् ॥
 12-100-001 **भीष्म उवाच**
 12-100-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-100-001c प्रतर्दनो मैथिलश्च संग्रामं यत्र चक्रतुः ॥
 12-100-002a यज्ञोपवीती संग्रामे जनको मैथिलो यथा ।
 12-100-002c योधानुद्धर्षयामास तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-100-003a जनको मैथिलो राजा महात्मा सर्वतत्त्ववित् ।
 12-100-003c योधान्स्वान्दर्शयामास स्वर्गं नरकमेव च ॥
 12-100-004a अभीतानामिमे लोका भास्वन्तो हन्त पश्यत ।
 12-100-004c पूर्णा गन्धर्वकन्याभिः सर्वकामदुहोऽक्षयाः ॥
 12-100-005a इमे पलायमानानां नरकाः प्रत्युपस्थिताः ।
 12-100-005c अकीर्तिः शाश्वती चैव पतितव्यमनन्तरम् ॥
 12-100-006a तान्दृष्ट्वारीन्विजयतो भूत्वा संत्यागबुद्धयः ।
 12-100-006c नरकस्याप्रतिष्ठस्य मा भूत वशवर्तिनः ॥
 12-100-007a त्यागमूलं हि शूराणां स्वर्गद्वारमनुत्तमम् ।
 12-100-007c इत्युक्तास्ते नृपतिना योधाः परपुरंजय ॥
 12-100-008a व्यजयन्त रणे शत्रून्हर्षयन्तो जनेश्वरम् ।
 12-100-008c तस्मादात्मवता नित्यं स्थातव्यं रणमूर्धनि ॥
 12-100-009a गजानां रथिनो मध्ये रथानामनु सादिनः ।
 12-100-009c सादिनामन्तरा स्थाप्यं पादातमिह दंशितम् ॥
 12-100-010a य एवं व्यूहते राजा स नित्यं जयते द्विषः ।
 12-100-010c तस्मादेवं विधातव्यं नित्यमेव युधिष्ठिर ॥

12-100-011a	सर्वे सुकृतमिच्छन्तः सुयुद्धेनातिमन्यवः ।
12-100-011c	क्षोभयेयुरनीकानि सागरं मकरा इव ॥
12-100-012a	हर्षयेयुर्विषण्णांश्च व्यवस्थाप्य परस्परम् ।
12-100-012c	जितां च भूमिं रक्षेत भगन्नान्नात्यनुसारयेत् ॥
12-100-013a	पुनरावर्तमानानां निराशानां च जीविते ।
12-100-013c	न वेगः सुसहो राजंस्तस्मान्नात्यनुसारयेत् ॥
12-100-014a	न हि प्रहर्तुमिच्छन्ति शूराः प्राद्रवतां भयात् ।
12-100-014c	तस्मात्पलायमानानां कुर्यान्नात्यनुसारणम् ॥
12-100-015a	चराणामचरा ह्यन्नमदंष्ट्रा दंष्ट्रिणामपि ।
12-100-015c	अपाणयः पाणिमतामन्नं शूरस्य कातराः ॥
12-100-016a	समानपृष्ठोदरपाणिपादाः; पश्चाच्छूरं भीरवोऽनुव्रजन्ति ।
12-100-016c	अतो भयार्ताः प्रणिपत्य भूयः; कृत्वाञ्जलीनुपतिष्ठन्ति शूरान् ॥
12-100-017a	शूरबाहुषु लोकोऽयं लम्बते पुत्रवत्सदा ।
12-100-017c	तस्मात्सर्वास्ववस्थासु शूरः संमानमर्हति ॥
12-100-018a	न हि शौर्यात्परं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
12-100-018c	शूरः सर्वं पालयति सर्वं शूरे प्रतिष्ठितम् ॥
12-101-001	युधिष्ठिर उवाच
12-101-001a	यथा जयार्थिनः सेनां नयन्ति भरतर्षभ ।
12-101-001c	ईषद्धर्मं प्रपीड्यापि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
12-101-002	भीष्म उवाच
12-101-002a	सत्येन हि स्थिता धर्मा उपपत्त्या तथापरे ।
12-101-002c	साध्वाचारतया केचित्तथैवौपयिका अपि ॥
12-101-002e	उपायधर्मान्वक्ष्यामि सिद्धार्थानर्थधर्मयोः ॥
12-101-003a	निर्मर्यादा दस्यवस्तु भवन्ति परिपन्थिनः ।
12-101-003c	तेषां प्रतिविधातार्थं प्रवक्ष्याम्यथ नैगमम् ॥
12-101-003e	कार्याणां संप्रसिद्ध्यर्थं तानुपायान्निबोध मे ॥
12-101-004a	उभे प्रज्ञे वेदितव्ये ऋज्वी वक्रा च भारत ।
12-101-004c	जानन्वक्रां न सेवेत प्रतिबाधेत चागताम् ॥
12-101-005a	अमित्रा एव राजानं भेदेनोपचरन्त्युत ।
12-101-005c	तां राजा निकृतिं जानन्यथामित्रान्प्रबाधते ॥

12-101-006a	गजानां पार्श्वचर्माणि गोवृषाजगराणि च ।
12-101-006c	शल्यकङ्कटलोहानि तनुत्राणि मतानि च ॥
12-101-007a	शितपीतानि शस्त्राणि संनाहाः पीतलोहिताः ।
12-101-007c	नानारञ्जनरक्ताः स्युः पताकाः केतवश्च ते ॥
12-101-008a	ऋष्टयस्तोमराः खड्गा निशिताश्च परश्वधाः ।
12-101-008c	फलकान्यथ चर्माणि प्रतिकल्प्यान्यनेकशः ॥
12-101-008e	अभिनीतानि शस्त्राणि योधाश्च कृतनिश्चमाः ॥
12-101-009a	चैत्र्यां वा मार्गशीर्ष्यां वा सेनायोगः प्रशस्यते ।
12-101-009c	पक्वसस्या हि पृथिवी भवत्यम्बुमती तथा ॥
12-101-010a	नैवातिशीतो नात्युष्णः कालो भवति भारत ।
12-101-010c	तस्मात्तदा योजयेत् परेषां व्यसनेषु वा ॥
12-101-010e	एतेषु योगाः सेनायाः प्रशस्ताः परबाधने ॥
12-101-011a	जलवांस्तृणवान्मार्गः समो गम्यः प्रशस्यते ।
12-101-011c	चारैर्हि विहिताभ्यासः कुशलैर्वनगोचरैः ॥
12-101-012a	नव्यारण्यैर्न शक्येत गन्तुं मृगगणैरिव ।
12-101-012c	तस्मात्सर्वासु सेनासु योजयन्ति जयार्थिनः ॥
12-101-013a	आवासस्तोयवान्दुर्गः पर्याकाशः प्रशस्यते ।
12-101-013c	परेषामुपसर्पाणां प्रतिषेधस्तथा भवेत् ॥
12-101-014a	आकाशं तु वनाभ्यासे मन्यन्ते गुणवत्तरम् ।
12-101-014c	बहुभिर्गुणजातैस्तु ये युद्धकुशला जनाः ॥
12-101-015a	उपन्यासोऽपसर्पाणां पदातीनां च गूहनम् ।
12-101-015c	अथ शत्रुप्रतीघातमापदर्थं परायणम् ॥
12-101-016a	सप्तर्षीन्पृष्ठतः कृत्वा युध्येरन्नचला इव ।
12-101-016c	अनेन विधिना राजज्जिगीषेतापि दुर्जयान् ॥
12-101-017a	यतो वायुर्यतः सूर्यो यतः शुक्रस्ततो जयः ।
12-101-017c	पूर्वं पूर्वं ज्याय एषां संनिपाते युधिष्ठिर ॥
12-101-018a	अकर्दमामनुदकाममर्यादामलोष्टकाम् ।
12-101-018c	अश्वभूमिं प्रशंसन्ति ये युद्धकुशला जनाः ॥
12-101-019a	समा निरुदकाकाशा रथभूमिः प्रशस्यते ।
12-101-019c	नीचद्रुमा महाकक्षा सोदका हस्तियोधिनाम् ॥
12-101-020a	बहुदुर्गा महावृक्षा वेत्रवेणुभिरास्तृता ।

12-101-020c	पदातीनां क्षमा भूमिः पर्वतोपवनानि च ॥
12-101-021a	पदातिबहुला सेना दृढा भवति भारत ।
12-101-021c	रथाश्वबहुला सेना सुदिनेषु प्रशस्यते ॥
12-101-022a	पदातिनागबहुला प्रावृट्काले प्रशस्यते ।
12-101-022c	गुणानेतान्प्रसंख्याय देशकालौ प्रयोजयेत् ॥
12-101-023a	एवं संचिन्त्य यो याति तिथिनक्षत्रपूजितः ।
12-101-023c	विजयं लभते नित्यं सेनां सम्यक्प्रयोजयन् ॥
12-101-024a	प्रसुप्तांस्तृषिताञ्श्रान्तान्प्रकीर्णान्नाभिघातयेत् ।
12-101-024c	मोक्षे प्रयाणे चलने पानभोजनकालयोः ॥
12-101-025a	अतिक्षिप्तान्व्यतिक्षिप्तान्विहतान्प्रतनूकृतान् ।
12-101-025c	सुविस्रम्भान्कृतारम्भानुपन्यासप्रतापितान् ॥
12-101-025e	बहिश्चरानुपन्यासान्कृत्वा वेश्मानुसारिणः ॥
12-101-026a	पारंपर्यागते द्वारे ये केचिदनुवर्तिनः ।
12-101-026c	परिचर्यावरोद्धारो ये च केचन वल्गिनः ॥
12-101-027a	अनीकं ये प्रभिन्दन्ति भिन्नं ये स्थगयन्ति च ।
12-101-027c	समानाशनपानास्ते कार्या द्विगुणवेतनाः ॥
12-101-028a	दशाधिपतयः कार्याः शताधिपतयस्तथा ।
12-101-028c	तेषां सहस्राधिपतिं कुर्याच्छूरमतन्द्रितम् ॥
12-101-029a	यथामुख्यं संनिपात्य वक्तव्याः स्म शपामहे ।
12-101-029c	यथा जयार्थं संग्रामे न जह्याम परस्परम् ॥
12-101-030a	इहैव ते निवर्तन्तां ये नः केचन भीरवः ।
12-101-030c	न घातयेयुः प्रदरं कुर्वाणास्तुमुले सति ॥
12-101-031a	आत्मानं च स्वपक्षं च पलायन्हन्ति संयुगे ।
12-101-031c	द्रव्यनाशो वधोऽकीर्तिरयशश्च पलायने ॥
12-101-032a	अमनोज्ञासुखा वाचः पुरुषस्य पलायतः ।
12-101-032c	प्रतिस्पन्दौष्ठदन्तस्य न्यस्तसर्वायुधस्य च ॥
12-101-033a	हित्वा पलायमानस्य सहायान्प्राणसंशये ।
12-101-033c	अमित्रैरनुबद्धस्य द्विषतामस्तु नस्तथा ॥
12-101-034a	मनुष्यापसदा ह्येते ये भवन्ति पराङ्मुखाः ।
12-101-034c	राशिवर्धनमात्रास्ते नैव ते प्रेत्य नो इह ॥
12-101-035a	अमित्रा हृष्टमनसः प्रत्युद्यान्ति पलायिनम् ।

- 12-101-035c जयिनं सुहृदस्तात वन्दनैर्मङ्गलेन च ॥
- 12-101-036a यस्य स्म व्यसने राजन्ननुमोदन्ति शत्रवः ।
- 12-101-036c तदसह्यतरं दुःखमहं मन्ये वधादपि ॥
- 12-101-037a श्रियं जानीत धर्मस्य मूलं सर्वसुखस्य च ।
- 12-101-037c सा भीरूणां परान्याति शूरस्तामधिगच्छति ॥
- 12-101-038a ते वयं स्वर्गमिच्छन्तः संग्रामे त्यक्तजीविताः ।
- 12-101-038c जयन्तो वध्यमाना वा प्राप्तुमर्हाम सद्गतिम् ॥
- 12-101-039a एवं संशप्तशपथाः समभित्यक्तजीविताः ।
- 12-101-039c अमित्रवाहिनीं वीराः संप्रगाहन्त्यभीरवः ॥
- 12-101-040a अग्रतः पुरुषानीकमसिचर्मवतां भवेत् ।
- 12-101-040c पृष्ठतः शकटानीकं कलत्रं मध्यतस्तथा ॥
- 12-101-041a परेषां प्रतिघातार्थं पदातीनां च गूहनम् ।
- 12-101-041c अपि ह्यस्मिन्परे गृद्धा भवेयुर्ये पुरोगमाः ॥
- 12-101-042a ये पुरस्तादभिमताः सत्त्ववन्तो मनस्विनः ।
- 12-101-042c ते पूर्वमभिवर्तेरंस्तानन्वगितरे जनाः ॥
- 12-101-043a अपि चोद्धर्षणं कार्यं भीरूणामपि यत्नतः ।
- 12-101-043c स्कन्धदर्शनमात्रं तु तिष्ठेयुर्वा समीपतः ॥
- 12-101-044a संहतान्योधयेदल्पान्कामं विस्तारयेद्बहून् ।
- 12-101-044c सूचीमुखमनीकं स्यादल्पानां बहुभिः सह ॥
- 12-101-045a संप्रयुद्धे प्रहृष्टे वा सत्यं वा यदि वानृतम् ।
- 12-101-045c प्रगृह्य बाहून्क्रोशेत भग्ना भग्नाः परा इति ॥
- 12-101-046a आगतं नो मित्रबलं प्रहरध्वमभीतवत् ।
- 12-101-046c शब्दवन्तोऽनुधावेयुः कुर्वन्तो भैरवं रवम् ॥
- 12-101-047a क्ष्वेडाः किलकिलाः शङ्खाः क्रकचा गोविषाणिकान् ।
- 12-101-047c भेरीमृदङ्गपणवान्नादयेयुश्च कुञ्जरान् ॥

12-102-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-102-001a किंशीलाः किंसमुत्थानाः कथंरूपाश्च भारत ।
- 12-102-001c किंसंनाहाः कथंशस्त्रा जनाः स्युः संयुगे नृप ॥

12-102-002 भीष्म उवाच

- 12-102-002a यथाचरितमेवात्र शस्त्रपत्रं विधीयते ।

12-102-002c	आचारादेव पुरुषस्तथा कर्मसु वर्तते ॥
12-102-003a	गान्धाराः सिन्धुसौवीरा नखरप्रासयोधिनः ।
12-102-003c	आभीरवः सुबलिनस्तद्वलं सर्वपारगम् ॥
12-102-004a	सर्वशस्त्रेषु कुशलाः सत्त्ववन्तो ह्युशीनराः ।
12-102-004c	प्राच्या मातङ्गयुद्धेषु कुशलाः शठयोधिनः ॥
12-102-005a	तथा यवनकाम्बोजा मथुरामभितश्च ये ।
12-102-005c	एते नियुद्धकुशला दाक्षिणात्यासिचर्मिणः ॥
12-102-006a	सर्वत्र शूरा जायन्ते महासत्त्वा महाबलाः ।
12-102-006c	प्राय एष समुद्दिष्टो लक्षणानि तु मे शृणु ॥
12-102-007a	सिंहशार्दूलवाङ्नेत्राः सिंहशार्दूलगामिनः ।
12-102-007c	पारावतकुलिङ्गाक्षाः सर्वे शूराः प्रमाथिनः ॥
12-102-008a	मृगस्वरा द्वीपिनेत्रा ऋषभाक्षास्तथापरे ।
12-102-008c	प्रवादिनः सुचण्डाश्च क्रोधिनः किंनरीस्वनाः ॥
12-102-009a	मेघस्वनाः क्रुद्धमुखाः केचित्करभनिस्वनाः ।
12-102-009c	जिह्वनासानुजङ्घाश्च दूरगा दूरपातिनः ॥
12-102-010a	बिडालकुब्जास्तनवस्तनुकेशास्तनुत्वचः ।
12-102-010c	शूराश्चपलचित्ताश्च ते भवन्ति दुरासदाः ॥
12-102-011a	गोधानिमीलिताः केचिन्मृदुप्रकृतयोऽपि च ।
12-102-011c	तुरंगगतिनिर्घोषास्ते नराः पारयिष्णवः ॥
12-102-012a	सुसंहताः प्रतनवो व्यूढोरस्काः सुसंस्थिताः ।
12-102-012c	प्रवादितेन नृत्यन्ति हृष्यन्ति कलहेषु च ॥
12-102-013a	गम्भीराक्षा निःसृताक्षाः पिङ्गला भ्रुकुटीमुखाः ।
12-102-013c	नकुलाक्षास्तथा चैव सर्वे शूरास्तनुत्यजः ॥
12-102-014a	जिह्वाक्षाः प्रललाटाश्च निर्मासहनवोऽपि च ।
12-102-014c	वक्रबाह्वङ्गुलीसक्ताः कृशा धमनिसंतताः ॥
12-102-015a	प्रविशन्त्यतिवेगेन संपरायेऽभ्युपस्थिते ।
12-102-015c	वारणा इव संमत्तास्ते भवन्ति दुरासदाः ॥
12-102-016a	दीप्तस्फुटितकेशान्ताः स्थूलपार्श्वहनूमुखाः ।
12-102-016c	उन्नतांसाः पृथुग्रीवा विकटाः स्थूलपिण्डकाः ॥
12-102-017a	उद्धृताश्चैव सुग्रीवा विनता विहगा इव ।
12-102-017c	पिण्डशीर्षाहिवक्त्राश्च वृषदंशमुखा इव ॥

- 12-102-018a उग्रस्वना मन्युमन्तो युद्धेष्वारावसारिणः ।
 12-102-018c अधर्मज्ञावलिप्ताश्च घोरा रौद्रप्रदर्शिनः ॥
- 12-102-019a त्यक्तात्मानः सर्व एते अन्त्यजा ह्यनिवर्तिनः ।
 12-102-019c पुरस्कार्याः सदा सैन्ये हन्यन्ते घ्नन्ति चापि ते ॥
- 12-102-020a अधार्मिका भिन्नवृत्ताः साध्वेवैषां पराभवः ।
 12-102-020c एवमेव प्रकुप्यन्ति राज्ञोऽप्येते ह्यभीक्ष्णशः ॥
- 12-103-001 युधिष्ठिर उवाच
- 12-103-001a जैत्र्या वा कानि रूपाणि भवन्ति पुरुषर्षभ ।
 12-103-001c पृतनायाः प्रशस्तानि तानीहेच्छामि वेदितुम् ॥
- 12-103-002 भीष्म उवाच
- 12-103-002a जैत्र्या वा यानि रूपाणि भवन्ति पुरुषर्षभ ।
 12-103-002c पृतनायाः प्रशस्तानि तानि वक्ष्यामि सर्वशः ॥
- 12-103-003a दैवं पूर्वं विकुरुते मानुषे कालचोदिते ।
 12-103-003c तद्विद्वांसोऽनुपश्यन्ति ज्ञानदीर्घेण चक्षुषा ॥
- 12-103-004a प्रायश्चित्तविधिं चात्र जपहोमांश्च तद्विदः ।
 12-103-004c मङ्गलानि च कुर्वन्तः शमयन्त्यहितान्यपि ॥
- 12-103-005a उदीर्णमनसो योधा वाहनानि च भारत ।
 12-103-005c यस्यां भवन्ति सेनायां ध्रुवं तस्यां जयं वदेत् ॥
- 12-103-006a अन्वेनां वायवो वान्ति तथैवेन्द्रधनूषि च ।
 12-103-006c अनुप्लवन्ते मेघाश्च तथादित्यस्य रश्मयः ॥
- 12-103-007a गोमायवश्चानुलोमा वडा गृध्राश्च सर्वशः ।
 12-103-007c आचरेयुर्यदा सेनां तदा सिद्धिरनुत्तमा ॥
- 12-103-008a प्रसन्नभाः पावक ऊर्ध्वरश्मिः, प्रदक्षिणावर्तशिखो विधूमः ।
 12-103-008c पुण्या गन्धाश्चाहुतीनां प्रवान्ति; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥
- 12-103-009a गम्भीरशब्दाश्च महास्वनाश्च; शङ्खाश्च भेर्यश्च नदन्ति यत्र ।
 12-103-009c युयुत्सवश्चाप्रतीपा भवन्ति; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥
- 12-103-010a इष्टा मृगाः पृष्ठतो वामतश्च; संप्रस्थितानां च गमिष्यतां च ।
 12-103-010c जिघांसतां दक्षिणाः सिद्धिमाहुः; ये त्वग्रतस्ते प्रतिषेधयन्ति ॥
- 12-103-011a मङ्गल्यशब्दाः शकुना वदन्ति; हंसाः क्रौञ्चाः शतपत्राश्च चाषाः ।
 12-103-011c हृष्टा योधाः सत्त्ववन्तो भवन्ति; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥

12-103-012a	शस्त्रैः पत्रैः कवचैः केतुभिश्च; सुभानुभिर्मुखवर्णैश्च यूनाम् ।
12-103-012c	भ्राजिष्मती दुष्प्रतिप्रेक्षणीया; येषां चमूस्तेऽभिभवन्ति शत्रून् ॥
12-103-013a	शुश्रूषवश्चानभिमानिनश्च; परस्परं सौहृदमास्थिताश्च ।
12-103-013c	येषां योधाः शौचमनुष्ठिताश्च; जयस्यैतद्भाविनो रूपमाहुः ॥
12-103-014a	शब्दाः स्पर्शास्तथा गन्धा विचरन्ति मनःप्रियाः ।
12-103-014c	धैर्यं चाविशते योधान्विजयस्य मुखं तु तत् ॥
12-103-015a	इष्टो वामः प्रविष्टस्य दक्षिणः प्रविविक्षतः ।
12-103-015c	पश्चात्संसाधयत्यर्थं पुरस्तात्प्रतिषेधति ॥
12-103-016a	संभृत्य महतीं सेनां चतुरङ्गां युधिष्ठिर ।
12-103-016c	साम्नैवावर्तने पूर्वं प्रयतेथास्ततो युधि ॥
12-103-017a	जघन्य एष विजयो यद्युद्धं नाम भारत ।
12-103-017c	यादृच्छिको युधि जयो दैवो वेति विचारणम् ॥
12-103-018a	अपामिव महावेगस्त्रस्ता मृगगणा इव ।
12-103-018c	दुर्निवार्यतमा चैव प्रभग्ना महती चमूः ॥
12-103-019a	भग्ना इत्येव भज्यन्ते विद्वांसोऽपि नकारणम् ।
12-103-019c	उदारसारा महती रुरुसंघोपमा चमूः ॥
12-103-020a	परस्परज्ञाः संहृष्टास्त्यक्तप्राणाः सुनिश्चिताः ।
12-103-020c	अपि पञ्चाशतिः शूरा मृद्नन्ति परवाहिनीम् ॥
12-103-021a	अथ वा पञ्च षट्सप्त सहिताः कृतनिश्चयाः ।
12-103-021c	कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयन्तीह शात्रवान् ॥
12-103-022a	संनिपातो न गन्तव्यः शक्ये सति कथंचन ।
12-103-022c	सान्त्वभेदप्रदानानां युद्धमुत्तरमुच्यते ॥
12-103-023a	संसर्पणाद्धि सेनाया भयं भीरून्प्रबाधते ।
12-103-023c	वज्रादिव प्रज्वलितादियं क्व नु पतिष्यति ॥
12-103-024a	अभिप्रयातां समितिं ज्ञात्वा ये प्रतियान्त्यथ ।
12-103-024c	तेषां स्पन्दन्ति गात्राणि योधानां विषयस्य च ॥
12-103-025a	विषयो व्यथते राजन्सर्वः सस्थाणुजङ्गमः ।
12-103-025c	शस्त्रप्रतापतप्तानां मज्जा सीदति देहिनाम् ॥
12-103-026a	तेषां सान्त्वं क्रूरमिश्रं प्रणेतव्यं पुनः पुनः ।
12-103-026c	संपीड्यमाना हि परे योगमायान्ति सर्वशः ॥
12-103-027a	अन्तराणां च भेदार्थं चारानभ्यवचारयेत् ।

12-103-027c	यश्च तस्मात्परो राजा तेन संधिः प्रशस्यते ॥
12-103-028a	न हि तस्यान्यथा पीडा शक्या कर्तुं तथाविधा ।
12-103-028c	यथा सार्धममित्रेण सर्वतः प्रतिबाधनम् ॥
12-103-029a	क्षमा वै साधुमाया हि न हि साध्वक्षमा सदा ।
12-103-029c	क्षमायाश्चाक्षमायाश्च विद्धि पार्थ प्रयोजनम् ॥
12-103-030a	विजित्य क्षममाणस्य यशो राज्ञोऽभिवर्धते ।
12-103-030c	महापराधा ह्यप्यस्मिन्विश्वसन्ति हि शत्रवः ॥
12-103-031a	मन्यते कर्शयित्वा तु क्षमा साध्विति शम्बरः ।
12-103-031c	असंतप्तं तु यद्दारु प्रत्येति प्रकृतिं पुनः ॥
12-103-032a	नैतत्प्रशंसन्त्याचार्या न च साधु निदर्शनम् ।
12-103-032c	अक्लेशेनाविनाशेन नियन्तव्याः स्वपुत्रवत् ॥
12-103-033a	द्वेष्यो भवति भूतानामुग्रो राजा युधिष्ठिर ।
12-103-033c	मृदुमप्यवमन्यन्ते तस्मादुभयभागभवेत् ॥
12-103-034a	प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहरन्नपि भारत ।
12-103-034c	प्रहृत्य च कृपायेत शोचन्निव रुदन्निव ॥
12-103-035a	न मे प्रियं यत्स हतः संप्राहैवं पुरो वचः ।
12-103-035c	न चकर्त्त च मे वाक्यमुच्यमानः पुनः पुनः ॥
12-103-036a	अहो जीवितमाकाङ्क्षे नेदृशो वधमर्हति ।
12-103-036c	सुदुर्लभाः सुपुरुषाः संग्रामेष्वपलायिनः ॥
12-103-037a	कृतं ममाप्रियं तेन येनायं निहतो मृधे ।
12-103-037c	इति वाचा वदन्हन्तृन्पूजयेत रहोगतः ॥
12-103-038a	हन्तृणां चाहतानां च यत्कुर्युरपराधिनः ।
12-103-038c	क्रोशेद्बाहुं प्रगृह्यापि चिकीर्षञ्जनसंग्रहम् ॥
12-103-039a	एवं सर्वास्ववस्थासु सान्त्वपूर्वं समाचरन् ।
12-103-039c	प्रियो भवति भूतानां धर्मज्ञो वीतभीर्नृपः ॥
12-103-040a	विश्वासं चात्र गच्छन्ति सर्वभूतानि भारत ।
12-103-040c	विश्वस्तः शक्यते भोक्तुं यथाकाममुपस्थितः ॥
12-103-041a	तस्माद्विश्वासयेद्राजा सर्वभूतान्यमायया ।
12-103-041c	सर्वतः परिरक्षेच्च यो महीं भोक्तुमिच्छति ॥

12-104-001 युधिष्ठिर उवाच

12-104-001a	कथं मृदौ कथं तीक्ष्णे महापक्षे च पार्थिव ।
-------------	--

- 12-104-001c अरौ वर्तेत नृपतिस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-104-002 भीष्म उवाच**
- 12-104-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-104-002c बृहस्पतेश्च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥
- 12-104-003a बृहस्पतिं देवपतिरभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
- 12-104-003c उपसंगम्य पप्रच्छ वासवः परवीरहा ॥
- 12-104-004a अहितेषु कथं ब्रह्मन्वर्तयेयमतन्द्रितः ।
- 12-104-004c असमुच्छिद्य चैवेनान्नियच्छेयमुपायतः ॥
- 12-104-005a सेनयोर्व्यतिषङ्गेण जयः साधारणो भवेत् ।
- 12-104-005c किं कुर्वाणं न मां जह्याज्ज्वलिता श्रीः प्रतापिनी ॥
- 12-104-006a ततो धर्मार्थकामानां कुशलः प्रतिभानवान् ।
- 12-104-006c राजधर्मविधानज्ञः प्रत्युवाच पुरंदरम् ॥
- 12-104-007a न जातु कलहेनेच्छेन्नियन्तुमपकारिणः ।
- 12-104-007c बालसंसेवितं ह्येतद्यदमर्षो यदक्षमा ॥
- 12-104-007e न शत्रुर्विवृतः कार्यो वधमस्याभिकाङ्क्षता ॥
- 12-104-008a क्रोधं बलममर्षं च नियम्यात्मजमात्मनि ।
- 12-104-008c अमित्रमुपसेवेत विश्वस्तवदविश्वसन् ॥
- 12-104-009a प्रियमेव वदेन्नित्यं नाप्रियं किञ्चिदाचरेत् ।
- 12-104-009c विरमेच्छुष्कवैरेभ्यः कण्ठायासं च वर्जयेत् ॥
- 12-104-010a यथा वैतंसिको युक्तो द्विजानां सदृशस्वनः ।
- 12-104-010c तान्द्विजान्कुरुते वश्यांस्तथा युक्तो महीपतिः ॥
- 12-104-010e वशं चोपनयेच्छत्रून्निहन्याच्च पुरंदर ॥
- 12-104-011a न नित्यं परिभूयारीन्सुखं स्वपिति वासव ।
- 12-104-011c जागर्त्येव च दुष्टात्मा संकरेऽग्निरिवोत्थितः ॥
- 12-104-012a न संनिपातः कर्तव्यः सामान्ये विजये सति ।
- 12-104-012c विश्वास्यैवोपसंन्यास्यो वशे कृत्वा रिपुः प्रभो ॥
- 12-104-013a संप्रधार्य सहामात्यैर्मन्त्रविद्धिर्महात्मभिः ।
- 12-104-013c उपेक्षमाणोऽवज्ञाते हृदयेनापराजितः ॥
- 12-104-014a अथास्य प्रहरेत्काले किञ्चिद्विचलिते पदे ।
- 12-104-014c दण्डं च दूषयेदस्य पुरुषैराप्तकारिभिः ॥
- 12-104-015a आदिमध्यावसानज्ञः प्रच्छन्नं च विचारयेत् ।

12-104-015c	बलानि दूषयेदस्य जानंश्चैव प्रमाणतः ॥
12-104-016a	भेदेनोपप्रदानेन संसृजन्नौषधैस्तथा ।
12-104-016c	न त्वेव चेलसंसर्गं रचयेदरिभिः सह ॥
12-104-017a	दीर्घकालमपि क्षान्त्वा विहन्यादेव शात्रवान् ।
12-104-017c	कालाकाङ्क्षी यामयेच्च यथा विस्रम्भमाप्नुयुः ॥
12-104-018a	न सद्योऽरीन्विनिर्हन्त्यादृष्टस्य विजयोऽज्वरः ।
12-104-018c	न यः शल्यं घट्टयति नवं च कुरुते व्रणम् ॥
12-104-019a	प्राप्ते च प्रहरेत्काले न स संवर्तते पुनः ।
12-104-019c	हन्तुकामस्य देवेन्द्र पुरुषस्य रिपुं प्रति ॥
12-104-020a	यः कालो हि व्यतिक्रामेत्पुरुषं कालकाङ्क्षिणम् ।
12-104-020c	दुर्लभः स पुनः कालः कालधर्मचिकीर्षुणा ॥
12-104-021a	और्जस्थ्यं विजयेदेवं संगृह्णन्साधुसंमतान् ।
12-104-021c	कालेन साधयेन्नित्यं नाप्राप्तेऽभिनिपीडयेत् ॥
12-104-022a	विहाय कामं क्रोधं च तथाहंकारमेव च ।
12-104-022c	युक्तो विवरमन्विच्छेदहितानां पुरंदर ॥
12-104-023a	मार्दवं दण्ड आलस्यं प्रमादश्च सुरोत्तम ।
12-104-023c	मायाश्च विविधाः शक्र साधयन्त्यविचक्षणम् ॥
12-104-024a	निहत्यैतानि चत्वारि मायां प्रतिविधाय च ।
12-104-024c	ततः शक्नोति शत्रूणां प्रहर्तुमविचारयन् ॥
12-104-025a	यदैवैकेन शक्येत गुह्यं कर्तुं तदाचरेत् ।
12-104-025c	यच्छन्ति सचिवा गुह्यं मिथो विद्रावयन्त्यपि ॥
12-104-026a	अशक्यमिति कृत्वा वा ततोऽन्यैः संविदं चरेत् ।
12-104-026c	ब्रह्मदण्डमदृष्टेषु दृष्टेषु चतुरङ्गिणीम् ॥
12-104-027a	भेदं च प्रथमं युञ्ज्यात्तूष्णीं दण्डं तथैव च ।
12-104-027c	काले प्रयोजयेद्राजा तस्मिंस्तस्मिंस्तदा तदा ॥
12-104-028a	प्रणिपातं च गच्छेत काले शत्रोर्बलीयसः ।
12-104-028c	युक्तोऽस्य वधमन्विच्छेदप्रमत्तः प्रमाद्यतः ॥
12-104-029a	प्रणिपातेन दानेन वाचा मधुरया ब्रुवन् ।
12-104-029c	अमित्रमुपसेवेत न तु जातु विशङ्कयेत् ॥
12-104-030a	स्थानानि शङ्कितानां च नित्यमेव विवर्जयेत् ।
12-104-030c	न च तेष्वश्वसेद्द्रुग्ध्वा जाग्रतीह निराकृताः ॥

- 12-104-031a न ह्यतो दुष्करं कर्म किञ्चिदस्ति सुरोत्तम ।
 12-104-031c यथा विविधवृत्तानामैश्वर्यममराधिप ॥
 12-104-032a तथा विविधशीलानामपि संभव उच्यते ।
 12-104-032c यतेत योगमास्थाय मित्रामित्रानवारयन् ॥
 12-104-033a मृदुमप्यवमन्यन्ते तीक्ष्णादुद्विजते जनः ।
 12-104-033c मातीक्ष्णो मामृदुर्भूस्त्वं तीक्ष्णो भव मृदुर्भव ॥
 12-104-034a यथा वप्रे वेगवति सर्वतःसंप्लुतोदके ।
 12-104-034c नित्यं विवरणाद्बाधस्तथा राज्यं प्रमाद्यतः ॥
 12-104-035a न बहूनभियुञ्जीत यौगपद्येन शात्रवान् ।
 12-104-035c साम्ना दानेन भेदेन दण्डेन च पुरंदर ॥
 12-104-036a एकैकमेषां निष्पिण्डजिष्टेषु निपुणं चरेत् ।
 12-104-036c न च शक्तोऽपि मेधावी सर्वानिवारभेन्नृपः ॥
 12-104-037a यदा स्यान्महती सेना हयनागरथाकुला ।
 12-104-037c पदातियन्त्रबहुला स्वनुरक्ता षडङ्गिनी ॥
 12-104-038a यदा बहुविधां वृद्धिं मन्यते प्रतिलोमतः ।
 12-104-038c तदा विवृत्य प्रहरेद्दस्यूनामविचारयन् ॥
 12-104-039a न साम दण्डोपनिषत्प्रशस्यते; न मार्दवं शत्रुषु यात्रिकं सदा ।
 12-104-039c न सस्यघातो न च संकरक्रिया; न चापि भूयः प्रकृतेर्विचारणा ॥
 12-104-040a मायाविभेदानुपसर्जनानि; पापं तथैव स्पशसंप्रयोगात् ।
 12-104-040c आप्तैर्मनुष्यैरुपचारयेत; पुरेषु राष्ट्रेषु च संप्रयुक्तः ॥
 12-104-041a पुराणि चैषामनुसृत्य भूमिपाः; पुरेषु भोगान्निखिलानिहाजयन् ।
 12-104-041c पुरेषु नीतिं विहितां यथाविधि; प्रयोजयन्तो बलवृत्रसूदन ॥
 12-104-042a प्रदाय गूढानि वसूनि नाम; प्रच्छिद्य भोगानवधाय च स्वान् ।
 12-104-042c दुष्टाः स्वदोषैरिति कीर्तयित्वा; पुरेषु राष्ट्रेषु च योजयन्ति ॥
 12-104-043a तथैव चान्यै रतिशास्त्रवेदिभिः; स्वलंकृतैः शास्त्रविधानदृष्टिभिः ।
 12-104-043c सुशिक्षितैर्भाष्यकथाविशारदैः; पुरेषु कृत्यानुपधारयस्व ॥

12-104-044 इन्द्र उवाच

- 12-104-044a कानि लिङ्गानि दुष्टस्य भवन्ति द्विजसत्तम ।
 12-104-044c कथं दुष्टं विजानीयादेतत्पृष्टो ब्रवीहि मे ॥

12-104-045 बृहस्पतिरुवाच

- 12-104-045a परोक्षमगुणानाह सद्गुणानभ्यसूयति ।
 12-104-045c परैर्वा कीर्त्यमानेषु तूष्णीमास्ते पराङ्मुखः ॥
 12-104-046a तूष्णींभावेऽपि हि ज्ञानं न चेद्भवति कारणम् ।
 12-104-046c विश्वासमोष्ठसंदंशं शिरसश्च प्रकम्पनम् ॥
 12-104-047a करोत्यभीक्ष्णं संसृष्टमसंसृष्टश्च भाषते ।
 12-104-047c अदृष्टितो विकुरुते दृष्ट्वा वा नाभिभाषते ॥
 12-104-048a पृथगेत्य समश्नाति नेदमद्य यथाविधि ।
 12-104-048c आसने शयने याने भावा लक्ष्या विशेषतः ॥
 12-104-049a आर्तिरार्ते प्रिये प्रीतिरेतावन्मित्रलक्षणम् ।
 12-104-049c विपरीतं तु बोद्धव्यमरिलक्षणमेव तत् ॥
 12-104-050a एतान्येवं यथोक्तानि बुध्येथास्त्रिदशाधिप ।
 12-104-050c पुरुषाणां प्रदुष्टानां स्वभावो बलवत्तरः ॥
 12-104-051a इति दुष्टस्य विज्ञानमुक्तं ते सुरसत्तम ।
 12-104-051c निशाम्य शास्त्रतत्त्वार्थं यथावदमरेश्वर ॥

12-104-052 भीष्म उवाच

- 12-104-052a स तद्वचः शत्रुनिबर्हणे रतःस्तथा चकारावितथं बृहस्पतेः ।
 12-104-052c चचार काले विजयाय चारिहा; वशं च शत्रूननयत्पुरंदरः ॥

12-105-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-105-001a धार्मिकोऽर्थानसंप्राप्य राजामात्यैः प्रबाधितः ।
 12-105-001c च्युतः कोशाच्च दण्डाच्च सुखमिच्छन्कथं चरेत् ॥

12-105-002 भीष्म उवाच

- 12-105-002a अत्रायं क्षेमदर्शीयमितिहासोऽनुगीयते ।
 12-105-002c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-105-003a क्षेमदर्शं नृपसुतं यत्र क्षीणबलं पुरा ।
 12-105-003c मुनिः कालकवृक्षीय आजगामेति नः श्रुतम् ॥
 12-105-003e तं पप्रच्छोपसंगृह्य कृच्छ्रामापदमास्थितः ॥
 12-105-004a अर्थेषु भागी पुरुष ईहमानः पुनः पुनः ।
 12-105-004c अलब्ध्वा मद्विधो राज्यं ब्रह्मन्किं कर्तुमर्हति ॥
 12-105-005a अन्यत्र मरणास्तेयादन्यत्र परसंश्रयात् ।
 12-105-005c क्षुद्रादन्यत्र चाचारात्तन्ममाचक्ष्व सत्तम ॥

- 12-105-006a व्याधिना चाभिपन्नस्य मानसेनेतरेण वा ।
 12-105-006c बहुश्रुतः कृतप्रज्ञस्त्वद्विधः शरणं भवेत् ॥
 12-105-007a निर्विद्य हि नरः कामान्नियम्य सुखमेधते ।
 12-105-007c त्यक्त्वा प्रीतिं च शोकं च लब्ध्वाप्रीतिमयं वसु ॥
 12-105-008a सुखमर्थाश्रयं येषामनुशोचामि तानहम् ।
 12-105-008c मम ह्यर्थाः सुबहवो नष्टाः स्वप्न इवागताः ॥
 12-105-009a दुष्करं बत कुर्वन्ति महतोऽर्थास्त्यजन्ति ये ।
 12-105-009c वयं त्वेनान्परित्यक्तुमसतोऽपि न शक्नुमः ॥
 12-105-010a इमामवस्थां संप्राप्तं दीनमार्तं श्रियश्च्युतम् ।
 12-105-010c यदन्यत्सुखमस्तीह तद्ब्रह्मन्ननुशाधि माम् ॥
 12-105-011a कौसल्येनैवमुक्तस्तु राजपुत्रेण धीमता ।
 12-105-011c मुनिः कालकवृक्षीयः प्रत्युवाच महाद्युतिः ॥
 12-105-012a पुरस्तादेव ते बुद्धिरियं कार्या विजानतः ।
 12-105-012c अनित्यं सर्वमेवेदमहं च मम चास्ति यत् ॥
 12-105-013a यत्किञ्चिन्मन्यसेऽस्तीति सर्वं नास्तीति विद्धि तत् ।
 12-105-013c एवं न व्यथते प्राज्ञः कृच्छ्रामप्यापदं गतः ॥
 12-105-014a यद्धि भूतं भविष्यच्च ध्रुवं तन्न भविष्यति ।
 12-105-014c एवं विदितवेद्यस्त्वमधर्मेभ्यः प्रमोक्ष्यसे ॥
 12-105-015a यच्च पूर्वं समाहारे यच्च पूर्वतरे परे ।
 12-105-015c सर्वं तन्नास्ति तच्चैव तज्ज्ञात्वा कोऽनुसंज्वरेत् ॥
 12-105-016a भूत्वा च न भवत्येतदभूत्वा च भवत्यपि ।
 12-105-016c शोके न ह्यस्ति सामर्थ्यं शोकं कुर्यात्कथं नरः ॥
 12-105-017a क्व नु तेऽद्य पिता राजन्क्व नु तेऽद्य पितामहः ।
 12-105-017c न त्वं पश्यसि तानद्य न त्वा पश्यन्ति तेऽपि च ॥
 12-105-018a आत्मनोऽध्रुवतां पश्यंस्तांस्त्वं किमनुशोचसि ।
 12-105-018c बुद्ध्या चैवानुबुध्यस्व ध्रुवं हि न भविष्यसि ॥
 12-105-019a अहं च त्वं च नृपते शत्रवः सुहृदश्च ते ।
 12-105-019c अवश्यं न भविष्यामः सर्वं च न भविष्यति ॥
 12-105-020a ये तु विंशतिवर्षा वै त्रिंशद्वर्षाश्च मानवाः ।
 12-105-020c अर्वागेव हि ते सर्वे मरिष्यन्ति शरच्छतात् ॥
 12-105-021a अपि चेन्महतो वित्ताद्विप्रमुच्येत पूरुषः ।

- 12-105-021c नैतन्ममेति तन्मत्वा कुर्वीत प्रियमात्मनः ॥
- 12-105-022a अनागतं यन्न ममेति विद्या; दतिक्रान्तं यन्न ममेति विद्यात् ।
- 12-105-022c दिष्टं बलीय इति मन्यमाना; स्ते पण्डितास्तत्सतां स्थानमाहुः ॥
- 12-105-023a अनाद्याश्चापि जीवन्ति राज्यं चाप्यनुशासते ।
- 12-105-023c बुद्धिपौरुषसंपन्नास्त्वया तुल्याधिका जनाः ॥
- 12-105-024a न च त्वमिव शोचन्ति तस्मात्त्वमपि मा शुचः ।
- 12-105-024c किं नु त्वं तैर्न वै श्रेयांस्तुल्यो वा बुद्धिपौरुषैः ॥

12-105-025 राजपुत्र उवाच

- 12-105-025a यादृच्छिकं ममासीत्तद्राज्यमित्येव चिन्तये ।
- 12-105-025c ह्रियते सर्वमेवेदं कालेन महता द्विज ॥
- 12-105-026a तस्यैवं ह्रियमाणस्य स्रोतसेव तपोधन ।
- 12-105-026c फलमेतत्प्रपश्यामि यथालब्धेन वर्तये ॥

12-105-027 मुनिरुवाच

- 12-105-027a अनागतमतीतं च यथा तथ्यविनिश्चयात् ।
- 12-105-027c नानुशोचसि कौसल्य सर्वार्थेषु तथा भव ॥
- 12-105-028a अवाप्यान्कामयस्वार्थान्नानवाप्यान्कदाचन ।
- 12-105-028c प्रत्युत्पन्नाननुभवन्मा शुचस्त्वमनागतान् ॥
- 12-105-029a यथा लब्धोपपन्नार्थस्तथा कौसल्य रंस्यसे ।
- 12-105-029c कच्चिच्छुद्धस्वभावेन श्रिया हीनो न शोचसि ॥
- 12-105-030a पुरस्ताद्भूतपूर्वत्वाद्धीनभाग्यो हि दुर्मतिः ।
- 12-105-030c धातारं गर्हते नित्यं लब्धार्थाश्च न मृष्यते ॥
- 12-105-031a अनर्हानपि चैवान्यान्मन्यते श्रीमतो जनान् ।
- 12-105-031c एतस्मात्कारणादेतद्दुःखं भूयोऽनुवर्तते ॥
- 12-105-032a ईर्ष्यातिच्छेदसंपन्ना राजन्पुरुषमानिनः ।
- 12-105-032c कच्चित्त्वं न तथा प्राज्ञ मत्सरी कोसलाधिप ॥
- 12-105-033a सहस्व श्रियमन्येषां यद्यपि त्वयि नास्ति सा ।
- 12-105-033c अन्यत्रापि सतीं लक्ष्मीं कुशला भुञ्जते जनाः ॥
- 12-105-033e अभिविष्यन्दते श्रीर्हि सत्यपि द्विषतो जनात् ॥
- 12-105-034a श्रियं च पुत्रपौत्रं च मनुष्या धर्मचारिणः ।
- 12-105-034c त्यागधर्मविदो वीराः स्वयमेव त्यजन्त्युत ॥

- 12-105-035a बहु संकसुकं दृष्ट्वा विवित्सासाधनेन च ।
 12-105-035c तथान्ये संत्यजन्त्येनं मत्वा परमदुर्लभम् ॥
- 12-105-036a त्वं पुनः प्राज्ञरूपः सन्कृपणं परितप्यसे ।
 12-105-036c अकाम्यान्कामयानोऽर्थान्पराचीनानुपद्रुतान् ॥
- 12-105-037a तां बुद्धिमुपजिज्ञासुस्त्वमेवैनान्परित्यज ।
 12-105-037c अनर्थाश्चार्थरूपेण अर्थाश्चानर्थरूपतः ॥
- 12-105-038a अर्थायैव हि केषांचिद्धननाशो भवत्युत ।
 12-105-038c अनन्त्यं तं सुखं मत्वा श्रियमन्यः परीक्षते ॥
- 12-105-039a रममाणः श्रिया कश्चिन्नान्यच्छ्रेयोऽभिमन्यते ।
 12-105-039c तथा तस्येहमानस्य समारम्भो विनश्यति ॥
- 12-105-040a कृच्छ्राल्लब्धमभिप्रेतं यदा कौसल्य नश्यति ।
 12-105-040c तदा निर्विद्यते सोऽर्थात्परिभग्नक्रमो नरः ॥
- 12-105-041a धर्ममेकेऽभिपद्यन्ते कल्याणाभिजना नराः ।
 12-105-041c परत्र सुखमिच्छन्तो निर्विद्येयुश्च लौकिकात् ॥
- 12-105-042a जीवितं संत्यजन्त्येके धनलोभपरा नराः ।
 12-105-042c न जीवितार्थं मन्यन्ते पुरुषा हि धनादृते ॥
- 12-105-043a पश्य तेषां कृपणतां पश्य तेषामबुद्धिताम् ।
 12-105-043c अध्रुवे जीविते मोहादर्थतृष्णामुपाश्रिताः ॥
- 12-105-044a संचये च विनाशान्ते मरणान्ते च जीविते ।
 12-105-044c संयोगे विप्रयोगान्ते को नु विप्रणयेन्मनः ॥
- 12-105-045a धनं वा पुरुषं राजन्पुरुषो वा पुनर्धनम् ।
 12-105-045c अवश्यं प्रजहात्येतत्तद्विद्वान्कोऽनुसंज्वरेत् ॥
- 12-105-046a अन्येषामपि नश्यन्ति सुहृदश्च धनानि च ।
 12-105-046c पश्य बुद्ध्या मनुष्याणां राजन्नापदमात्मनः ॥
- 12-105-046e नियच्छ यच्छ संयच्छ इन्द्रियाणि मनो गिरम् ॥
- 12-105-047a प्रतिषिद्धानवाप्येषु दुर्लभेष्वहितेषु च ।
 12-105-047c प्रतिकृष्टेषु भावेषु व्यतिकृष्टेष्वसंभवे ॥
- 12-105-047e प्रज्ञानतृप्तो विक्रान्तस्त्वद्विधो नानुशोचति ॥
- 12-105-048a अल्पमिच्छन्नचपलो मृदुर्दान्तः सुसंशितः ।
 12-105-048c ब्रह्मचर्योपपन्नश्च त्वद्विधो नैव मुह्यति ॥
- 12-105-049a न त्वेव जाल्मीं कापालीं वृत्तिमेषितुमर्हसि ।

- 12-105-049c नृशंसवृत्तिं पापिष्ठां दुःखां कापुरुषोचिताम् ॥
 12-105-050a अपि मूलफलाजीवो रमस्वैको महावने ।
 12-105-050c वाग्यतः संगृहीतात्मा सर्वभूतदयान्वितः ॥
 12-105-051a सदृशं पण्डितस्यैतदीषादन्तेन दन्तिना ।
 12-105-051c यदेको रमतेऽरण्ये यच्चाप्यल्पेन तुष्यति ॥
 12-105-052a महाहृदः संक्षुभित आत्मनैव प्रसीदति ।
 12-105-052c एतदेवंगतस्याहं सुखं पश्यामि केवलम् ॥
 12-105-053a असंभवे श्रियो राजन्हीनस्य सचिवादिभिः ।
 12-105-053c दैवे प्रतिनिविष्टे च किं श्रेयो मन्यते भवान् ॥

12-106-001 मुनिरुवाच

- 12-106-001a अथ चेत्पौरुषं किञ्चित्क्षत्रियात्मनि पश्यसि ।
 12-106-001c ब्रवीमि हन्त ते नीतिं राज्यस्य प्रतिपत्तये ॥
 12-106-002a तां चेच्छक्ष्यस्यनुष्ठातुं कर्म चैव करिष्यसि ।
 12-106-002c शृणु सर्वमशेषेण यत्त्वां वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
 12-106-003a आचरिष्यसि चेत्कर्म महतोऽर्थानवाप्स्यसि ।
 12-106-003c राज्यं राज्यस्य मन्त्रं वा महतीं वा पुनः श्रियम् ॥
 12-106-003e यद्येतद्रोचते राजन्पुनर्ब्रूहि ब्रवीमि ते ॥

12-106-004 राजपुत्र उवाच

- 12-106-004a ब्रवीतु भगवान्नीतिमुपपन्नोऽस्म्यहं प्रभो ।
 12-106-004c अमोघमिदमद्यास्तु त्वया सह समागतम् ॥

12-106-005 मुनिरुवाच

- 12-106-005a हित्वा स्तम्भं च मानं च क्रोधहर्षौ भयं तथा ।
 12-106-005c प्रत्यमित्रं निषेवस्व प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥
 12-106-006a तमुत्तमेन शौचेन कर्मणा चाभिराधय ।
 12-106-006c दातुमर्हति ते वृत्तिं वैदेहः सत्यसंगरः ॥
 12-106-007a प्रमाणं सर्वभूतेषु प्रग्रहं च गमिष्यसि ।
 12-106-007c ततः सहायान्सोत्साहान्लप्स्यसेऽव्यसनाञ्जुचीन् ॥
 12-106-008a वर्तमानः स्वशास्त्रे वै संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 12-106-008c अभ्युद्धरति चात्मानं प्रसादयति च प्रजाः ॥
 12-106-009a तेनैव त्वं धृतिमता श्रीमता चाभिसत्कृतः ।

12-106-009c	प्रमाणं सर्वभूतेषु गत्वा प्रग्रहणं महत् ॥
12-106-010a	ततः सुहृद्वलं लब्ध्वा मन्त्रयित्वा सुमन्त्रितम् ।
12-106-010c	अन्तरैर्भेदयित्वा रीन्बिल्वं बिल्वेन शातय ॥
12-106-010e	परैर्वा संविदं कृत्वा बलमप्यस्य घातय ॥
12-106-011a	अलभ्या ये शुभा भावाः स्त्रियश्चाच्छादनानि च ।
12-106-011c	शय्यासनानि यानानि महार्हाणि गृहाणि च ॥
12-106-012a	पक्षिणो मृगजातानि रसा गन्धाः फलानि च ।
12-106-012c	तेष्वेव सज्जयेथास्त्वं यथा नश्येत्स्वयं परः ॥
12-106-013a	यद्येव प्रतिषेद्धव्यो यद्युपेक्षणमर्हति ।
12-106-013c	न जातु विवृतः कार्यः शत्रुर्विनयमिच्छता ॥
12-106-014a	वसस्व परमामित्रविषये प्राज्ञसंमते ।
12-106-014c	भजस्व श्वेतकाकीयैर्मित्राधममनर्थकैः ॥
12-106-015a	आरम्भांश्चास्य महतो दुष्करांस्त्वं प्रयोजय ।
12-106-015c	नदीबन्धविरोधांश्च बलवद्भिर्विरुध्यताम् ॥
12-106-016a	उद्यानानि महार्हाणि शयनान्यासनानि च ।
12-106-016c	प्रतिभोगसुखेनैव कोशमस्य विरेचय ॥
12-106-017a	यज्ञदानप्रशंसास्मै ब्राह्मणेष्वनुवर्ण्यताम् ।
12-106-017c	ते त्वत्प्रियं करिष्यन्ति तं चेष्ट्यन्ति वृका इव ॥
12-106-018a	असंशयं पुण्यशीलः प्राप्नोति परमां गतिम् ।
12-106-018c	त्रिविष्टपे पुण्यतमं स्थानं प्राप्नोति पार्थिवः ॥
12-106-018e	कोशक्षये त्वमित्राणां वशं कौसल्य गच्छति ॥
12-106-019a	उभयत्र प्रसक्तस्य धर्मे चाधर्म एव च ।
12-106-019c	बलार्थमूलं व्युच्छिद्येत्तेन नन्दन्ति शत्रवः ॥
12-106-020a	निन्द्यास्य मानुषं कर्म दैवमस्योपवर्णय ।
12-106-020c	असंशयं दैवपरः क्षिप्रमेव विनश्यति ॥
12-106-021a	याजयैनं विश्वजिता सर्वस्वेन वियुज्यताम् ।
12-106-021c	ततो गच्छत्वसिद्धार्थः पीड्यमानो महाजनम् ॥
12-106-022a	त्यागधर्मविदं मुण्डं कंचिदस्योपवर्णय ।
12-106-022c	अपि त्यागं बुभूषेत कच्चिद्रुच्छेदनामयम् ॥
12-106-023a	सिद्धेनौषधयोगेन सर्वशत्रुविनाशिना ।
12-106-023c	नागानश्चान्मनुष्यांश्च कृतकैरुपघातय ॥

12-106-024a एते चान्ये च बहवो दम्भयोगाः सुनिश्चिताः ।
 12-106-024c शक्या विषहता कर्तुं नक्लीबेन नृपात्मज ॥

12-107-001 राजपुत्र उवाच

12-107-001a न निकृत्या न दम्भेन ब्रह्मन्निच्छामि जीवितुम् ।
 12-107-001c नाधर्मयुक्तानिच्छेयमर्थान्सुमहतोऽप्यहम् ॥
 12-107-002a पुरस्तादेव भगवन्मयैतदपवर्जितम् ।
 12-107-002c येन मां नाभिषङ्केत यद्वा कृत्स्नं हितं भवेत् ॥
 12-107-003a आनृशंस्येन धर्मेण लोके ह्यस्मिञ्जिजीविषुः ।
 12-107-003c नाहमेतदलं कर्तुं नैतन्मय्युपपद्यते ॥

12-107-004 मुनिरुवाच

12-107-004a उपपन्नस्त्वमेतेन यथा क्षत्रिय भाषसे ।
 12-107-004c प्रकृत्या ह्युपपन्नोऽसि बुद्ध्या चाद्भुतदर्शन ॥
 12-107-005a उभयोरेव वामर्थे यतिष्ये तव तस्य च ।
 12-107-005c संश्लेषं वा करिष्यामि शाश्वतं ह्यनपायिनम् ॥
 12-107-006a त्वादृशं हि कुले जातमनृशंसं बहुश्रुतम् ।
 12-107-006c अमात्यं को न कुर्वीत राज्यप्रणयकोविदम् ॥
 12-107-007a यस्त्वं प्रव्रजितो राज्याद्व्यसनं चोत्तमं गतः ।
 12-107-007c आनृशंस्येन वृत्तेन क्षत्रियेच्छसि जीवितुम् ॥
 12-107-008a आगन्ता मद्रुहं तात वैदेहः सत्यसंगरः ।
 12-107-008c यथाहं तं नियोक्ष्यामि तत्करिष्यत्यसंशयम् ॥

12-107-009 भीष्म उवाच

12-107-009a तत आहूय वैदेहं मुनिर्वचनमब्रवीत् ।
 12-107-009c अयं राजकुले जातो विदिताभ्यन्तरो मम ॥
 12-107-010a आदर्श इव शुद्धात्मा शारदश्चन्द्रमा इव ।
 12-107-010c नास्मिन्पश्यामि वृजिनं सर्वतो मे परीक्षितः ॥
 12-107-011a तेन ते संधिरेवास्तु विश्वसास्मिन्यथा मयि ।
 12-107-011c न राज्यमनमात्येन शक्यं शास्तुममित्रहन् ॥
 12-107-012a अमात्यः शूर एव स्याद्बुद्धिसंपन्न एव च ।
 12-107-012c ताभ्यां चैव भयं राज्ञः पश्य राज्यस्य योजनम् ॥
 12-107-012e धर्मात्मनां क्वचिल्लोके नान्यास्ति गतिरीदृशी ॥

12-107-013a	कृतात्मा राजपुत्रोऽयं सतां मार्गमनुष्ठितः ।
12-107-013c	सुसंगृहीतस्त्वेवैष त्वया धर्मपुरोगमः ॥
12-107-013e	संसेव्यमानः शत्रूंस्ते गृह्णीयान्महतो गणान् ॥
12-107-014a	यद्ययं प्रतियुध्येत्त्वां स्वकर्म क्षत्रियस्य तत् ।
12-107-014c	जिगीषमाणस्त्वां युद्धे पितृपैतामहे पदे ॥
12-107-015a	त्वं चापि प्रतियुध्येथा विजिगीषुव्रते स्थितः ।
12-107-015c	अयुद्ध्वैव नियोगान्मे वशे वैदेह ते स्थितः ॥
12-107-016a	स त्वं धर्ममवेक्षस्व त्यक्त्वार्धमसांप्रतम् ।
12-107-016c	न हि कामान्न च द्रोहात्स्वधर्मं हातुमर्हसि ॥
12-107-017a	नैव नित्यं जयस्तात नैव नित्यं पराजयः ।
12-107-017c	तस्माद्भोजयितव्यश्च भोक्तव्यश्च परो जनः ॥
12-107-018a	आत्मन्येव हि संदृश्यावुभौ जयपराजयौ ।
12-107-018c	निःशेषकारिणां तात निःशेषकरणाद्भयम् ॥
12-107-019a	इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं वचनं ब्राह्मणर्षभम् ।
12-107-019c	अभिपूज्याभिसत्कृत्य पूजार्हमनुमान्य च ॥
12-107-020a	यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयाद्बहुश्रुतः ।
12-107-020c	श्रेयस्कामो यथा ब्रूयादुभयोर्यत्क्षमं भवेत् ॥
12-107-021a	तथा वचनमुक्तोऽस्मि करिष्यामि च तत्तथा ।
12-107-021c	एतद्धि परमं श्रेयो न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
12-107-022a	ततः कौसल्यमाहूय वैदेहो वाक्यमब्रवीत् ।
12-107-022c	धर्मतो नीतितश्चैव बलेन च जितो मया ॥
12-107-023a	सोऽहं त्वया त्वात्मगुणैर्जितः पार्थिवसत्तम ।
12-107-023c	आत्मानमनवज्ञाय जितवद्वर्ततां भवान् ॥
12-107-024a	नावमन्ये च ते बुद्धिं नावमन्ये च पौरुषम् ।
12-107-024c	नावमन्ये जयामीति जितवद्वर्ततां भवान् ॥
12-107-025a	यथावत्पूजितो राजन्गृहं गन्तासि मे गृहात् ।
12-107-025c	ततः संपूज्य तौ विप्रं विश्वस्तौ जग्मतुर्गृहान् ॥
12-107-026a	वैदेहस्त्वथ कौसल्यं प्रवेश्य गृहमञ्जसा ।
12-107-026c	पाद्यार्घ्यमधुपर्कैस्तं पूजार्हं प्रत्यपूजयत् ॥
12-107-027a	ददौ दुहितरं चास्मै रत्नानि विविधानि च ।
12-107-027c	एष राज्ञां परो धर्मः सह्यौ जयपराजयौ ॥

12-108-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-108-001a ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।
 12-108-001c धर्मो वृत्तं च वृत्तिश्च वृत्त्युपायफलानि च ॥
 12-108-002a राज्ञां वृत्तं च कोशश्च कोशसंजननं महत् ।
 12-108-002c अमात्यगुणवृद्धिश्च प्रकृतीनां च वर्धनम् ॥
 12-108-003a षाड्गुण्यगुणकल्पश्च सेनानीतिस्तथैव च ।
 12-108-003c दुष्टस्य च परिज्ञानमदुष्टस्य च लक्षणम् ॥
 12-108-004a समहीनाधिकानां च यथावल्लक्षणोच्चयः ।
 12-108-004c मध्यमस्य च तुष्ट्यर्थं यथा स्थेयं विवर्धता ॥
 12-108-005a क्षीणसंग्रहवृत्तिश्च यथावत्संप्रकीर्तिता ।
 12-108-005c लघुनादेशरूपेण ग्रन्थयोगेन भारत ॥
 12-108-006a विजिगीषोस्तथावृत्तमुक्तं चैव तथैव ते ।
 12-108-006c गणानां वृत्तिमिच्छामि श्रोतुं मतिमतां वर ॥
 12-108-007a यथा गणाः प्रवर्धन्ते न भिद्यन्ते च भारत ।
 12-108-007c अरीन्हि विजिगीषन्ते सुहृदः प्राप्नुवन्ति च ॥
 12-108-008a भेदमूलो विनाशो हि गणानामुपलभ्यते ।
 12-108-008c मन्त्रसंवरणं दुःखं बहूनामिति मे मतिः ॥
 12-108-009a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं निखिलेन परंतप ।
 12-108-009c यथा च ते न भिद्येरंस्तच्च मे ब्रूहि पार्थिव ॥

12-108-010 भीष्म उवाच

- 12-108-010a गणानां च कुलानां च राज्ञां च भरतर्षभ ।
 12-108-010c वैरसंदीपनावेतौ लोभामर्षौ जनाधिप ॥
 12-108-011a लोभमेको हि वृणुते ततोऽमर्षमनन्तरम् ।
 12-108-011c तौ क्षयव्ययसंयुक्तावन्योन्यजनिताश्रयौ ॥
 12-108-012a चारमन्त्रबलादानैः सामदानविभेदनैः ।
 12-108-012c क्षयव्ययभयोपायैः कर्शयन्तीतरेतरम् ॥
 12-108-013a तत्र दानेन भिद्यन्ते गणाः संघातवृत्तयः ।
 12-108-013c भिन्ना विमनसः सर्वे गच्छन्त्यरिवशं भयात् ॥
 12-108-014a भेदाद्रूणा विनश्यन्ति भिन्नाः सूपजपाः परैः ।
 12-108-014c तस्मात्संघातयोगेषु प्रयतेरन्गाणाः सदा ॥
 12-108-015a अर्था ह्येवाधिगम्यन्ते संघातबलपौरुषात् ।

12-108-015c	बाह्याश्च मैत्रीं कुर्वन्ति तेषु संघातवृत्तिषु ॥
12-108-016a	ज्ञानवृद्धान्प्रशंसन्तः शुश्रूषन्तः परस्परम् ।
12-108-016c	विनिवृत्ताभिसंधानाः सुखमेधन्ति सर्वशः ॥
12-108-017a	धर्मिष्ठान्व्यवहारांश्च स्थापयन्तश्च शास्त्रतः ।
12-108-017c	यथावत्संप्रवर्तन्तो विवर्धन्ते गणोत्तमाः ॥
12-108-018a	पुत्रान्भ्रातृन्निगृह्णन्तो विनये च सदा रताः ।
12-108-018c	विनीतांश्च प्रगृह्णन्तो विवर्धन्ते गणोत्तमाः ॥
12-108-019a	चारमन्त्रविधानेषु कोशसंनिचयेषु च ।
12-108-019c	नित्ययुक्ता महाबाहो वर्धन्ते सर्वतो गणाः ॥
12-108-020a	प्राज्ञाञ्शूरान्महेष्वासान्कर्मसु स्थिरपौरुषान् ।
12-108-020c	मानयन्तः सदा युक्ता विवर्धन्ते गणा नृप ॥
12-108-021a	द्रव्यवन्तश्च शूराश्च शस्त्रज्ञाः शास्त्रपारगाः ।
12-108-021c	कृच्छ्रास्वापत्सु संमूढान्गणानुत्तारयन्ति ते ॥
12-108-022a	क्रोधो भेदो भयो दण्डः कर्शनं निग्रहो वधः ।
12-108-022c	नयन्त्यरिविशं सद्यो गणान्भरतसत्तम ॥
12-108-023a	तस्मान्मानयितव्यास्ते गणमुख्याः प्रधानतः ।
12-108-023c	लोकयात्रा समायत्ता भूयसी तेषु पार्थिव ॥
12-108-024a	मन्त्रगुप्तिः प्रधानेषु चारश्चामित्रकर्शन ।
12-108-024c	न गणाः कृत्स्नशो मन्त्रं श्रोतुमर्हन्ति भारत ॥
12-108-025a	गणमुख्यैस्तु संभूय कार्यं गणहितं मिथः ।
12-108-025c	पृथग्गणस्य भिन्नस्य विमतस्य ततोऽन्यथा ॥
12-108-025e	अर्थाः प्रत्यवसीदन्ति तथानर्था भवन्ति च ॥
12-108-026a	तेषामन्योन्यभिन्नानां स्वशक्तिमनुतिष्ठताम् ।
12-108-026c	निग्रहः पण्डितैः कार्यः क्षिप्रमेव प्रधानतः ॥
12-108-027a	कुलेषु कलहा जाताः कुलवृद्धैरुपेक्षिताः ।
12-108-027c	गोत्रस्य राजन्कुर्वन्ति गणसंभेदकारिकाम् ॥
12-108-028a	आभ्यन्तरं भयं रक्ष्यं सुरक्ष्यं बाह्यतो भयम् ।
12-108-028c	अभ्यन्तराद्भयं जातं सद्यो मूलं निकृन्तति ॥
12-108-029a	अकस्मात्क्रोधलोभाद्वा मोहाद्वापि स्वभावजात् ।
12-108-029c	अन्योन्यं नाभिभाषन्ते तत्पराभवलक्षणम् ॥
12-108-030a	जात्या च सदृशाः सर्वे कुलेन सदृशास्तथा ।

12-108-030c न तु शौर्येण बुद्ध्या वा रूपद्रव्येण वा पुनः ॥
 12-108-031a भेदाच्चैव प्रमादाच्च नाम्यन्ते रिपुभिर्गणाः ।
 12-108-031c तस्मात्संघातमेवाहुर्गणानां शरणं महत् ॥

12-109-001 युधिष्ठिर उवाच

12-109-001a महानयं धर्मपथो बहुशाखश्च भारत ।
 12-109-001c किं स्विदेवेह धर्माणामनुष्ठेयतमं मतम् ॥
 12-109-002a किं कार्यं सर्वधर्माणां गरीयो भवतो मतम् ।
 12-109-002c यथायं पुरुषो धर्ममिह च प्रेत्य चाप्नुयात् ॥

12-109-003 भीष्म उवाच

12-109-003a मातापित्रोर्गुरूणां च पूजा बहुमता मम ।
 12-109-003c अत्र युक्तो नरो लोकान्यशश्च महदश्रुते ॥
 12-109-004a यदेते ह्यभिजानीयुः कर्म तात सुपूजिताः ।
 12-109-004c धर्म्यं धर्मविरुद्धं वा तत्कर्तव्यं युधिष्ठिर ॥
 12-109-005a न तैरनभ्यनुज्ञातो धर्ममन्यं प्रकल्पयेत् ।
 12-109-005c यमेतेऽभ्यनुजानीयुः स धर्म इति निश्चयः ॥
 12-109-006a एत एव त्रयो लोका एत एवाश्रमास्त्रयः ।
 12-109-006c एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयोऽग्नयः ॥
 12-109-007a पिता ह्यग्निर्गार्हपत्यो माताग्निर्दक्षिणः स्मृतः ।
 12-109-007c गुरुराहवनीयस्तु साग्नित्रेता गरीयसी ॥
 12-109-008a त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषु त्रीँल्लोकानवजेष्यसि ।
 12-109-008c पितृवृत्त्या त्विमं लोकं मातृवृत्त्या तथापरम् ॥
 12-109-008e ब्रह्मलोकं गुरोर्वृत्त्या नित्यमेव चरिष्यसि ॥
 12-109-009a सम्यगेतेषु वर्तस्व त्रिषु लोकेषु भारत ।
 12-109-009c यशः प्राप्स्यसि भद्रं ते धर्मं च सुमहाफलम् ॥
 12-109-010a नैतानतिशयेज्जातु नात्यश्रीयान्न दूषयेत् ।
 12-109-010c नित्यं परिचरेच्चैव तद्वै सुकृतमुत्तमम् ॥
 12-109-010e कीर्तिं पुण्यं यशो लोकान्प्राप्स्यसे च जनाधिप ॥
 12-109-011a सर्वे तस्यादृता लोका यस्यैते त्रय आदृताः ।
 12-109-011c अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥
 12-109-012a नैवायं न परो लोकस्तस्य चैव परंतप ।

12-109-012c	अमानिता नित्यमेव यस्यैते गुरवस्त्रयः ॥
12-109-013a	न चास्मिन्न परे लोके यशस्तस्य प्रकाशते ।
12-109-013c	न चान्यदपि कल्याणं पारत्रं समुदाहृतम् ॥
12-109-014a	तेभ्य एव तु तत्सर्वं कृत्यया विसृजाम्यहम् ।
12-109-014c	तदासीन्मे शतगुणं सहस्रगुणमेव च ॥
12-109-014e	तस्मान्मे संप्रकाशन्ते त्रयो लोका युधिष्ठिर ॥
12-109-015a	दशैव तु सदाचार्यः श्रोत्रियानतिरिच्यते ।
12-109-015c	दशाचार्यानुपाध्याय उपाध्यायान्पिता दश ॥
12-109-016a	पितृन्दश तु मातैका सर्वा वा पृथिवीमपि ।
12-109-016c	गुरुत्वेनाभिभवति नास्ति मातृसमो गुरुः ॥
12-109-016e	गुरुर्गरीयान्पितृतो मातृतश्चेति मे मतिः ॥
12-109-017a	उभौ हि मातापितरौ जन्मनि व्युपयुज्यतः ।
12-109-017c	शरीरमेतौ सृजतः पिता माता च भारत ॥
12-109-017e	आचार्यशिष्टा या जातिः सा दिव्या साजरामरा ॥
12-109-018a	अवध्या हि सदा माता पिता चाप्यपकारिणौ ।
12-109-018c	न संदुष्यति तत्कृत्वा न च ते दूषयन्ति तम् ॥
12-109-018e	धर्माय यतमानानां विदुर्देवाः सहर्षिभिः ॥
12-109-019a	य आवृणोत्यवितथेन कर्णा;वृतं ब्रुवन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
12-109-019c	तं वै मन्ये पितरं मातरं च; तस्मै न द्रुह्येत्कृतमस्य जानन् ॥
12-109-020a	विद्यां श्रुत्वा ये गुरुं नाद्रियन्ते; प्रत्यासन्नं मनसा कर्मणा वा ।
12-109-020c	यथैव ते गुरुभिर्भावनीया;स्तथा तेषां गुरवोऽप्यर्चनीयाः ॥
12-109-021a	तस्मात्पूजयितव्याश्च संविभज्याश्च यत्नतः ।
12-109-021c	गुरवोऽर्चयितव्याश्च पुराणं धर्ममिच्छता ॥
12-109-022a	येन प्रीताश्च पितरस्तेन प्रीतः पितामहः ।
12-109-022c	प्रीणाति मातरं येन पृथिवी तेन पूजिता ॥
12-109-023a	येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्याद्ब्रह्म पूजितम् ।
12-109-023c	मातृतः पितृतश्चैव तस्मात्पूज्यतमो गुरुः ॥
12-109-023e	ऋषयश्च हि देवाश्च प्रीयन्ते पितृभिः सह ॥
12-109-024a	न केनचन वृत्तेन ह्यवज्ञेयो गुरुर्भवेत् ।
12-109-024c	न च माता न च पिता तादृशो यादृशो गुरुः ॥
12-109-025a	न तेऽवमानमर्हन्ति न च ते दूषयन्ति तम् ।

- 12-109-025c गुरूणामेव सत्कारं विदुर्देवाः सहर्षिभिः ॥
 12-109-026a उपाध्यायं पितरं मातरं च; येऽभिद्रुह्यन्ति मनसा कर्मणा वा ।
 12-109-026c तेषां पापं भ्रूणहत्याविशिष्टं; तस्मान्नान्यः पापकृदस्ति लोके ॥
 12-109-027a मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च ।
 12-109-027c चतुर्णां वयमेतेषां निष्कृतिं नानुशुश्रुमः ॥
 12-109-028a एतत्सर्वमतिदेशेन सृष्टं; यत्कर्तव्यं पुरुषेणेह लोके ।
 12-109-028c एतच्छ्रेयो नान्यदस्माद्विशिष्टं; सर्वान्धर्माननुसृत्यैतदुक्तम् ॥

12-110-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-110-001a कथं धर्मे स्थातुमिच्छन्नरो वर्तेत भारत ।
 12-110-001c विद्वज्जिज्ञासमानाय प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥
 12-110-002a सत्यं चैवानृतं चोभे लोकानावृत्य तिष्ठतः ।
 12-110-002c तयोः किमाचरेद्राजन्पुरुषो धर्मनिश्चितः ॥
 12-110-003a किं स्वित्सत्यं किमनृतं किं स्विद्धर्म्यं सनातनम् ।
 12-110-003c कस्मिन्काले वदेत्सत्यं कस्मिन्कालेऽनृतं वदेत् ॥

12-110-004 भीष्म उवाच

- 12-110-004a सत्यस्य वचनं साधु न सत्याद्विद्यते परम् ।
 12-110-004c यद्भूलोके सुदुर्ज्ञातं तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥
 12-110-005a भवेत्सत्यं न वक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
 12-110-005c यत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं वाप्यनृतं भवेत् ॥
 12-110-006a तादृशे मुह्यते बालो यत्र सत्यमनिष्ठितम् ।
 12-110-006c सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति धर्मवित् ॥
 12-110-007a अप्यनार्योऽकृतप्रज्ञः पुरुषोऽपि सुदारुणः ।
 12-110-007c सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यं बलाकोऽन्धवधादिव ॥
 12-110-008a किमाश्चर्यं च यन्मूढो धर्मकामोऽप्यधर्मवित् ।
 12-110-008c सुमहत्प्राप्नुयात्पापं गङ्गायामिव कौशिकः ॥
 12-110-009a तादृशोऽयमनुप्रश्नो यत्र धर्मः सुदुर्वचः ।
 12-110-009c दुष्करः प्रतिसंख्यातुं तर्केणात्र व्यवस्यति ॥
 12-110-010a प्रभावार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ।
 12-110-010c यत्स्यादहिंसासंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ॥
 12-110-011a धारणाद्धर्म इत्याहुर्धर्मेण विधृताः प्रजाः ।

- 12-110-011c यत्स्याद्धारणसंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ॥
- 12-110-012a श्रुतिधर्म इति ह्येके नेत्याहुरपरे जनाः ।
- 12-110-012c न तु तत्प्रत्यसूयामो न हि सर्वं विधीयते ॥
- 12-110-013a येऽन्यायेन जिहीर्षन्तो धनमिच्छन्ति कर्हिचित् ।
- 12-110-013c तेभ्यस्तन्न तदाख्येयं स धर्म इति निश्चयः ॥
- 12-110-014a अकूजनेन चेन्मोक्षो नात्र कूजेत्कथंचन ।
- 12-110-014c अवश्यं कूजितव्यं वा शङ्केरन्वाप्यकूजनात् ॥
- 12-110-015a श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं सत्यादिति विचारितम् ।
- 12-110-015c यः पापैः सह संबन्धान्मुच्यते शपथादिति ॥
- 12-110-016a न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये सति कथंचन ।
- 12-110-016c पापेभ्यो हि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् ॥
- 12-110-017a स्वशरीरोपरोधेन वरमादातुमिच्छतः ।
- 12-110-017c सत्यसंप्रतिपत्त्यर्थं ये ब्रूयुः साक्षिणः क्वचित् ॥
- 12-110-017e अनुक्त्वा तत्र तद्वाच्यं सर्वे तेऽनृतवादिनः ॥
- 12-110-018a प्राणात्यये विवाहे च वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
- 12-110-018c अर्थस्य रक्षणार्थाय परेषां धर्मकारणात् ॥
- 12-110-018e परेषां धर्ममाकाङ्क्षन्नीचः स्याद्धर्मभिक्षुकः ॥
- 12-110-019a प्रतिश्रुत्य तु दातव्यं श्वःकार्यस्तु बलात्कृतः ।
- 12-110-019c यः कश्चिद्धर्मसमयात्प्रच्युतोऽधर्ममास्थितः ॥
- 12-110-020a शठः स्वधर्ममुत्सृज्य तमिच्छेदुपजीवितुम् ।
- 12-110-020c सर्वोपायैर्निहन्तव्यः पापो निकृतिजीवनः ॥
- 12-110-021a धनमित्येव पापानां सर्वेषामिह निश्चयः ।
- 12-110-021c येऽविषह्या ह्यसंभोज्या निकृत्या पतनं गताः ॥
- 12-110-022a च्युता देवमनुष्येभ्यो यथा प्रेतास्तथैव ते ।
- 12-110-022c धनादानाद्दुःखतरं जीविताद्विप्रयोजनम् ॥
- 12-110-023a अयं वो रोचतां धर्म इति वाच्यः प्रयत्नतः ।
- 12-110-023c न कश्चिदस्ति पापानां धर्म इत्येष निश्चयः ॥
- 12-110-024a तथागतं च यो हन्यान्नासौ पापेन लिप्यते ।
- 12-110-024c स्वकर्मणा हतं हन्ति हत एव स हन्यते ॥
- 12-110-024e तेषु यः समयं कश्चित्कुर्वीत हतबुद्धिषु ॥
- 12-110-025a यथा काकश्च गृध्रश्च तथैवोपधिजीविनः ।

12-110-025c ऊर्ध्वं देहविमोक्षान्ते भवन्त्येतासु योनिषु ॥
12-110-026a यस्मिन्यथा वर्तते यो मनुष्यः;स्तस्मिंस्तथा वर्तितव्यं स धर्मः ।
12-110-026c मायाचारो मायया वर्तितव्यः; साध्वाचारः साधुना प्रत्युदेयः ॥

12-111-001 युधिष्ठिर उवाच

12-111-001a क्लिश्यमानेषु भूतेषु तैस्तैर्भावैस्ततस्ततः ।
12-111-001c दुर्गाण्यतितरेद्येन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-111-002 भीष्म उवाच

12-111-002a आश्रमेषु यथोक्तेषु यथोक्तं ये द्विजातयः ।
12-111-002c वर्तन्ते संयतात्मानो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-003a ये दम्भान्न जपन्ति स्म येषां वृत्तिश्च संवृता ।
12-111-003c विषयांश्च निगृह्णन्ति दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-004a वासयन्त्यतिथीन्नित्यं नित्यं ये चानसूयकाः ।
12-111-004c नित्यं स्वाध्यायशीलाश्च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-005a मातापित्रोश्च ये वृत्तिं वर्तन्ते धर्मकोविदाः ।
12-111-005c वर्जयन्ति दिवास्वप्नं दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-006a स्वेषु दारेषु वर्तन्ते न्यायवृत्तेष्वृतावृतौ ।
12-111-006c अग्निहोत्रपराः सन्तो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-007a ये न लोभान्नयन्त्यर्थात्राजानो रजसावृताः ।
12-111-007c विषयान्परिरक्षन्तो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-008a आहवेषु च ये शूरास्त्यक्त्वा मरणजं भयम् ।
12-111-008c धर्मेण जयमिच्छन्तो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-009a ये पापानि न कुर्वन्ति कर्मणा मनसा गिरा ।
12-111-009c निक्षिप्तदण्डा भूतेषु दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-010a ये वदन्तीह सत्यानि प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ।
12-111-010c प्रमाणभूता भूतानां दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-011a अनध्यायेषु ये विप्राः स्वाध्यायं नैव कुर्वते ।
12-111-011c तपोनित्याः सुतपसो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-012a कर्माण्यकुहकार्थानि येषां वाचश्च सूनृताः ।
12-111-012c येषामर्थाश्च साध्वर्था दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-013a ये तपश्च तपस्यन्ति कौमारब्रह्मचारिणः ।

12-111-013c	विद्यावेदव्रतस्नाता दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-014a	ये च संशान्तरजसः संशान्ततमसश्च ये ।
12-111-014c	सत्ये स्थिता महात्मानो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-015a	येषां न कश्चित्त्रसति त्रसन्ति न च कस्यचित् ।
12-111-015c	येषामात्मसमो लोको दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-016a	परश्रिया न तप्यन्ते ये सन्तः पुरुषर्षभाः ।
12-111-016c	ग्राम्यादन्नान्निवृत्ताश्च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-017a	सर्वान्देवान्नमस्यन्ति सर्वान्धर्माश्च शृण्वते ।
12-111-017c	ये श्रद्धधाना दान्ताश्च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-018a	ये न मानितमिच्छन्ति मानयन्ति च ये परम् ।
12-111-018c	मान्यमाना न मन्यन्ते दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-019a	ये श्राद्धानि च कुर्वन्ति तिथ्यां तिथ्यां प्रजार्थिनः ।
12-111-019c	सुविशुद्धेन मनसा दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-020a	ये क्रोधं नैव कुर्वन्ति क्रुद्धान्संशमयन्ति च ।
12-111-020c	न च कुप्यन्ति भृत्येभ्यो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-021a	मधु मांसं च ये नित्यं वर्जयन्तीह मानवाः ।
12-111-021c	जन्मप्रभृति मद्यं च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-022a	यात्रार्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् ।
12-111-022c	वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-023a	ईश्वरं सर्वभूतानां जगतः प्रभवाप्ययम् ।
12-111-023c	भक्ता नारायणं ये च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
12-111-024a	य एष रक्तपद्माक्षः पीतवासा महाभुजः ।
12-111-024c	सुहृद्भ्राता च मित्रं च संबन्धी च तवाच्युतः ॥
12-111-025a	य इमान्सकलाल्लोकांश्चर्मवत्परिवेष्टयेत् ।
12-111-025c	इच्छन्प्रभुरचिन्त्यात्मा गोविन्दः पुरुषोत्तमः ॥
12-111-026a	स्थितः प्रियहिते जिष्णोः स एष पुरुषर्षभ ।
12-111-026c	राजंस्तव च दुर्धर्षो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ॥
12-111-027a	य एनं संश्रयन्तीह भक्त्या नारायणं हरिम् ।
12-111-027c	ते तरन्तीह दुर्गाणि न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
12-111-028a	दुर्गातितरणं ये च पठन्ति श्रावयन्ति च ।
12-111-028c	पाठयन्ति च विप्रेभ्यो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥

- 12-111-029a इति कृत्यसमुद्देशः कीर्तितस्ते मयानघ ।
 12-111-029c संतरेद्येन दुर्गाणि परत्रेह च मानवः ॥
- 12-112-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-112-001a असौम्याः सौम्यरूपेण सौम्याश्चासौम्यदर्शिनः ।
 12-112-001c ईदृशान्पुरुषांस्तात कथं विद्यामहे वयम् ॥
- 12-112-002 भीष्म उवाच**
- 12-112-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-112-002c व्याघ्रगोमायुसंवादं तं निबोध युधिष्ठिर ॥
- 12-112-003a पुरिकायां पुरि पुरा श्रीमत्यां पौरिको नृपः ।
 12-112-003c परहिंसारुचिः क्रूरो बभूव पुरुषाधमः ॥
- 12-112-004a स त्वायुषि परिक्षीणे जगामानीप्सितां गतिम् ।
 12-112-004c गोमायुत्वं च संप्राप्तो दूषितः पूर्वकर्मणा ॥
- 12-112-005a संस्मृत्य पूर्वजातिं स निर्वेदं परमं गतः ।
 12-112-005c न भक्षयति मांसानि परैरुपहतान्यपि ॥
- 12-112-006a अहिंस्रः सर्वभूतेषु सत्यवाक्सुदृढव्रतः ।
 12-112-006c चकार च यथाकाममाहारं पतितैः फलैः ॥
- 12-112-007a श्मशाने तस्य चावासो गोमायोः संमतोऽभवत् ।
 12-112-007c जन्मभूम्यनुरोधाच्च नान्यद्वासमरोचयत् ॥
- 12-112-008a तस्य शौचममृष्यन्तः सर्वे ते सहजातयः ।
 12-112-008c चालयन्ति स्म तां बुद्धिं वचनैः प्रश्रयोत्तरैः ॥
- 12-112-009a वसन्पितृवने रौद्रे शौचं लप्सितुमिच्छसि ।
 12-112-009c इयं विप्रतिपत्तिस्ते यदा त्वं पिशिताशनः ॥
- 12-112-010a तत्समो वा भवास्माभिर्भक्ष्यान्दास्यामहे वयम् ।
 12-112-010c भुङ्क्ष्व शौचं परित्यज्य यद्धि भुक्तं तदस्ति ते ॥
- 12-112-011a इति तेषां वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच समाहितः ।
 12-112-011c मधुरैः प्रश्रितैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिरनिष्ठुरैः ॥
- 12-112-012a अप्रमाणं प्रसूतिर्मे शीलतः क्रियते कुलम् ।
 12-112-012c प्रार्थयिष्ये तु तत्कर्म येन विस्तीर्यते यशः ॥
- 12-112-013a श्मशाने यदि वासो मे समाधिर्मे निशाम्यताम् ।
 12-112-013c आत्मा फलति कर्माणि नाश्रमो धर्मलक्षणम् ॥

12-112-014a	आश्रमे यो द्विजं हन्याद्वां वा दद्यादनाश्रमे ।
12-112-014c	किं नु तत्पातकं न स्यात्तद्वा दत्तं वृथा भवेत् ॥
12-112-015a	भवन्तः सर्वलोभेन केवलं भक्षणे रताः ।
12-112-015c	अनुबन्धे तु ये दोषास्तान्न पश्यन्ति मोहिताः ॥
12-112-016a	अप्रत्ययकृतां गह्वर्यामर्थापनयदूषिताम् ।
12-112-016c	इह चामुत्र चानिष्टां तस्माद्वृत्तिं न रोचये ॥
12-112-017a	तं शुचिं पण्डितं मत्वा शार्दूलः ख्यातविक्रमः ।
12-112-017c	कृत्वात्मसदृशां पूजां साचिव्येऽवर्धयत्स्वयम् ॥
12-112-018a	सौम्य विज्ञातरूपस्त्वं गच्छ यात्रां मया सह ।
12-112-018c	त्रियन्तामीप्सिता भोगाः परिहार्याश्च पुष्कलाः ॥
12-112-019a	तीक्ष्णा वयमिति ख्याता भवतो ज्ञापयामहे ।
12-112-019c	मृदुपूर्वं घातिनस्ते श्रेयश्चाधिगमिष्यति ॥
12-112-020a	अथ संपूज्य तद्वाक्यं मृगेन्द्रस्य महात्मनः ।
12-112-020c	गोमायुः प्रश्रितं वाक्यं बभाषे किञ्चिदानतः ॥
12-112-021a	सदृशं मृगराजैतत्तव वाक्यं मदन्तरे ।
12-112-021c	यत्सहायान्मृगयसे धर्मार्थकुशलाञ्जुचीन् ॥
12-112-022a	न शक्यमनमात्येन महत्त्वमनुशासितुम् ।
12-112-022c	दुष्टामात्येन वा वीर शरीरपरिपन्थिना ॥
12-112-023a	सहायाननुरक्तांस्तु यतेतानुपसंहितान् ।
12-112-023c	परस्परमसंघुष्टान्विजिगीषूनलोलुपान् ॥
12-112-024a	तानतीतोपधान्प्राज्ञान्हिते युक्तान्मनस्विनः ।
12-112-024c	पूजयेथा महाभागान्यथाचार्यान्यथा पितॄन् ॥
12-112-025a	न त्वेवं मम संतोषाद्रोचतेऽन्यन्मृगाधिप ।
12-112-025c	न कामये सुखान्भोगानैश्वर्यं वा त्वदाश्रयम् ॥
12-112-026a	न योक्ष्यति हि मे शीलं तव भृत्यैः पुरातनैः ।
12-112-026c	ते त्वां विभेदयिष्यन्ति दुःखशीला मदन्तरे ॥
12-112-027a	संश्रयः श्लाघनीयस्त्वमन्येषामपि भास्वताम् ।
12-112-027c	कृतात्मा सुमहाभागः पापकेष्वप्यदारुणः ॥
12-112-028a	दीर्घदर्शी महोत्साहः स्थूललक्ष्यो महाबलः ।
12-112-028c	कृती चामोघकर्तासि भाव्यैश्च समलंकृतः ॥
12-112-029a	किं तु स्वेनास्मि संतुष्टो दुःखा वृत्तिरनुष्ठिता ।

12-112-029c	सेवायाश्चापि नाभिज्ञः स्वच्छन्देन वनेचरः ॥
12-112-030a	राजोपक्रोशदोषाश्च सर्वे संश्रयवासिनाम् ।
12-112-030c	वनचर्या च निःसङ्गा निर्भया निरवग्रहा ॥
12-112-031a	नृपेणाहूयमानस्य यत्तिष्ठति भयं हृदि ।
12-112-031c	न तत्तिष्ठति तुष्टानां वने मूलफलाशिनाम् ॥
12-112-032a	पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।
12-112-032c	विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥
12-112-033a	अपराधैर्न तावन्तो भृत्याः शिष्टा नराधिपैः ।
12-112-033c	उपघातैर्यथा भृत्या दूषिता निधनं गताः ॥
12-112-034a	यदि त्वेतन्मया कार्यं मृगेन्द्रो यदि मन्यते ।
12-112-034c	समयं कृतमिच्छामि वर्तितव्यं यथा मयि ॥
12-112-035a	मदीया माननीयास्ते श्रोतव्यं च हितं वचः ।
12-112-035c	कल्पिता या च ते वृत्तिः सा भवेत्तव सुस्थिरा ॥
12-112-036a	न मन्त्रयेयमन्यैस्ते सचिवैः सह कर्हिचित् ।
12-112-036c	नीतिमन्तः परीप्सन्तो वृथा ब्रूयुः परे मयि ॥
12-112-037a	एक एकेन संगम्य रहो ब्रूयां हितं तव ।
12-112-037c	न च ते ज्ञातिकार्येषु प्रष्टव्योऽहं हिताहिते ॥
12-112-038a	मया संमन्य पश्चाच्च न हिंस्याः सचिवास्त्वया ।
12-112-038c	मदीयानां च कुपितो मा त्वं दण्डं निपातयेः ॥
12-112-039a	एवमस्त्विति तेनासौ मृगेन्द्रेणाभिपूजितः ।
12-112-039c	प्राप्तवान्मतिसाचिव्यं गोमायुर्व्याघ्रयोनितः ॥
12-112-040a	तं तथा सत्कृतं दृष्ट्वा युज्यमानं च कर्मणि ।
12-112-040c	प्राद्विषन्कृतसंघाताः पूर्वभृत्या मुहुर्मुहुः ॥
12-112-041a	मित्रबुद्ध्या च गोमायुं सान्त्वयित्वा प्रवेश्य च ।
12-112-041c	दोषेषु समतां नेतुमैच्छन्नशुभबुद्ध्यः ॥
12-112-042a	अन्यथा ह्युचिताः पूर्वं परद्रव्यापहारिणः ।
12-112-042c	अशक्ताः किञ्चिदादातुं द्रव्यं गोमायुयन्त्रिताः ॥
12-112-043a	व्युत्थानं चात्र काङ्क्षद्भिः कथाभिः प्रविलोभ्यते ।
12-112-043c	धनेन महता चैव बुद्धिरस्य विलोभ्यते ॥
12-112-044a	न चापि स महाप्राज्ञस्तस्माद्धैर्याच्चचाल ह ।
12-112-044c	अथास्य समयं कृत्वा विनाशाय स्थिताः परे ॥

12-112-045a	ईप्सितं च मृगेन्द्रस्य मांसं यत्तत्र संस्कृतम् ।
12-112-045c	अपनीय स्वयं तद्धि तैर्न्यस्तं तस्य वेश्मनि ॥
12-112-046a	यदर्थं चाप्यपहतं येन यच्चैव मन्त्रितम् ।
12-112-046c	तस्य तद्विदितं सर्वं कारणार्थं च मर्षितम् ॥
12-112-047a	समयोऽयं कृतस्तेन साचिव्यमुपगच्छता ।
12-112-047c	नोपघातस्त्वया ग्राह्यो राजन्मैत्रीमिहेच्छता ॥
12-112-048a	भोजने चोपहर्तव्ये तन्मांसं न स्म दृश्यते ।
12-112-048c	मृगराजेन चाज्ञप्तं मृग्यतां चोर इत्युत ॥
12-112-049a	कृतकैश्चापि तन्मांसं मृगेन्द्रायोपवर्णितम् ।
12-112-049c	सचिवेनोपनीतं ते विदुषा प्राज्ञमानिना ॥
12-112-050a	सरोषस्त्वथ शार्दूलः श्रुत्वा गोमायुचापलम् ।
12-112-050c	बभूवामर्षितो राजा वधं चास्याभ्यरोचयत् ॥
12-112-051a	छिद्रं तु तस्य तदृष्ट्वा प्रोचुस्ते पूर्वमन्त्रिणः ।
12-112-051c	सर्वेषामेव सोऽस्माकं वृत्तिभङ्गेषु वर्तते ॥
12-112-052a	इदं चास्येदृशं कर्म वाल्लभ्येन तु रक्ष्यते ।
12-112-052c	श्रुतश्च स्वामिना पूर्वं यादृशो नैष तादृशः ॥
12-112-053a	वाङ्मात्रेणैव धर्मिष्ठः स्वभावेन तु दारुणः ।
12-112-053c	धर्मच्छद्वा ह्ययं पापो वृथाचारपरिग्रहः ॥
12-112-053e	कार्यार्थं भोजनार्थेषु व्रतेषु कृतवाञ्छ्रमम् ॥
12-112-054a	मांसापनयनं ज्ञात्वा व्याघ्रस्तेषां तु तद्वचः ।
12-112-054c	आज्ञापयामास तदा गोमायुर्वध्यतामिति ॥
12-112-055a	शार्दूलवचनं श्रुत्वा शार्दूलजननी ततः ।
12-112-055c	मृगराजं हितैर्वाक्यैः संबोधयितुमागमत् ॥
12-112-056a	पुत्र नैतत्त्वया ग्राह्यं कपटारम्भसंवृतम् ।
12-112-056c	कर्मसंघर्षजैर्दोषैर्दुष्यत्यशुचिभिः शुचिः ॥
12-112-057a	नोच्छ्रितं सहते कश्चित्प्रक्रिया वैरकारिका ।
12-112-057c	शुचेरपि हि युक्तस्य दोष एव निपात्यते ॥
12-112-058a	लुब्धानां शुचयो द्वेष्याः कातराणां तरस्विनः ।
12-112-058c	मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या दरिद्राणां महाधनाः ॥
12-112-058e	अधार्मिकाणां धर्मिष्ठा विरूपाणां सुरूपाः ॥
12-112-059a	बहवः पण्डिता लुब्धाः सर्वे मायोपजीविनः ।

12-112-059c	कुर्युर्दोषमदोषस्य बृहस्पतिमतेरपि ॥
12-112-060a	शून्यात्तच्च गृहान्मांसं यदद्यापहतं तव ।
12-112-060c	नेच्छते दीयमानं च साधु तावद्विमृश्यताम् ॥
12-112-061a	असत्याः सत्यसंकाशाः सत्याश्चासत्यदर्शिनः ।
12-112-061c	दृश्यन्ते विविधा भावास्तेषु युक्तं परीक्षणम् ॥
12-112-062a	तलवद्दृश्यते व्योम खद्योतो हव्यवाडिव ।
12-112-062c	न चैवास्ति तलं व्योम्नि न खद्योते हुताशनः ॥
12-112-063a	तस्मात्प्रत्यक्षदृष्टोऽपि युक्तमर्थः परीक्षितुम् ।
12-112-063c	परीक्ष्य ज्ञापयन्ह्यर्थान्न पश्चात्परितप्यते ॥
12-112-064a	न दुष्करमिदं पुत्र यत्प्रभुर्घातयेत्परम् ।
12-112-064c	श्लाघनीया च वर्या च लोके प्रभवतां क्षमा ॥
12-112-065a	स्थापितोऽयं पुत्र त्वया सामन्तेष्वधि विश्रुतः ।
12-112-065c	दुःखेनासाद्यते पात्रं धार्यतामेष ते सुहृत् ॥
12-112-066a	दूषितं परदोषैर्हि गृह्णीते योऽन्यथा शुचिम् ।
12-112-066c	स्वयं संदूषितामात्यः क्षिप्रमेव विनश्यति ॥
12-112-067a	तस्मादथारिसंघाताद्गोमायोः कश्चिदागतः ।
12-112-067c	धर्मात्मा तेन चाख्यातं यथैतत्कपटं कृतम् ॥
12-112-068a	ततो विज्ञातचारित्रः सत्कृत्य स विमोक्षितः ।
12-112-068c	परिष्वक्तश्च सस्नेहं मृगेन्द्रेण पुनः पुनः ॥
12-112-069a	अनुज्ञाप्य मृगेन्द्रं तु गोमायुर्नीतिशास्त्रवित् ।
12-112-069c	तेनामर्षेण संतप्तः प्रायमासितुमैच्छत ॥
12-112-070a	शार्दूलस्तत्र गोमायुं स्नेहात्प्रसृतलोचनः ।
12-112-070c	अवारयत्स धर्मिष्ठं पूजया प्रतिपूजयन् ॥
12-112-071a	तं स गोमायुरालोक्य स्नेहादागतसंभ्रमम् ।
12-112-071c	बभाषे प्रणतो वाक्यं बाष्पगद्गदया गिरा ॥
12-112-072a	पूजितोऽहं त्वया पूर्वं पश्चाच्चैव विमानितः ।
12-112-072c	परेषामास्पदं नीतो वस्तुं नार्हाम्यहं त्वयि ॥
12-112-073a	स्वसंतुष्टाश्च्युताः स्थानान्मानात्प्रत्यवरोपिताः ।
12-112-073c	स्वयं चोपहृता भृत्या ये चाप्युपहृताः परैः ॥
12-112-074a	परिक्षीणाश्च लुब्धाश्च क्रूराः काराभितापिताः ।
12-112-074c	हतस्वा मानिनो ये च त्यक्तोपात्ता महेप्सवः ॥

- 12-112-075a संतापिताश्च ये केचिद्व्यसनौघप्रतीक्षिणः ।
 12-112-075c अन्तर्हिताः सोपहिताः सर्वे ते परसाधनाः ॥
 12-112-076a अवमानेन युक्तस्य स्थापितस्य च मे पुनः ।
 12-112-076c कथं यास्यसि विश्वासमहमेष्यामि वा पुनः ॥
 12-112-077a समर्थ इति संगृह्य स्थापयित्वा परीक्ष्य च ।
 12-112-077c कृतं च समयं भित्त्वा त्वयाहमवमानितः ॥
 12-112-078a प्रथमं यः समाख्यातः शीलवानिति संसदि ।
 12-112-078c न वाच्यं तस्य वैगुण्यं प्रतिज्ञां परिरक्षता ॥
 12-112-079a एवं चावमतस्येह विश्वासं किं प्रयास्यसि ।
 12-112-079c त्वयि चैव ह्यविश्वासे ममोद्वेगो भविष्यति ॥
 12-112-080a शङ्कितस्त्वमहं भीतः परे छिद्रानुदर्शिनः ।
 12-112-080c अस्निग्धाश्चैव दुस्तोषाः कर्म चैतद्बहुच्छलम् ॥
 12-112-081a दुःखेन श्लेष्यते भिन्नं श्लिष्टं दुःखेन भिद्यते ।
 12-112-081c भिन्नश्लिष्टा तु या प्रीतिर्न सा स्नेहेन वर्तते ॥
 12-112-082a कश्चिदेव हि भीतस्तु दृश्यते न परात्मनोः ।
 12-112-082c कार्यापेक्षा हि वर्तन्ते भावाः स्निग्धास्तु दुर्लभाः ॥
 12-112-083a सुदुःखं पुरुषज्ञानं चित्तं ह्येषां चलाचलम् ।
 12-112-083c समर्थो वाप्यशक्तो वा शतेष्वेकोऽधिगम्यते ॥
 12-112-084a अकस्मात्प्रक्रिया नृणामकस्माच्चापकर्षणम् ।
 12-112-084c शुभाशुभे महत्त्वं च प्रकर्तुं बुद्धिलाघवात् ॥
 12-112-085a एवं बहुविधं सान्त्वमुक्त्वा धर्मार्थहेतुमत् ।
 12-112-085c प्रसादयित्वा राजानं गोमायुर्वनमभ्यगात् ॥
 12-112-086a अगृह्यानुनयं तस्य मृगेन्द्रस्य स बुद्धिमान् ।
 12-112-086c गोमायुः प्रायमासीनस्त्यक्त्वा देहं दिवं ययौ ॥

12-113-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-113-001a किं पार्थिवेन कर्तव्यं किं च कृत्वा सुखी भवेत् ।
 12-113-001c तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन सर्वं धर्मभृतां वर ॥

12-113-002 भीष्म उवाच

- 12-113-002a हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि शृणु कार्यैकनिश्चयम् ।
 12-113-002c यथा राज्ञेह कर्तव्यं यच्च कृत्वा सुखी भवेत् ॥

12-113-003a	न त्वेवं वर्तितव्यं स्म यथेदमनुशुश्रुमः ।
12-113-003c	उष्ट्रस्य सुमहद्वृत्तं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
12-113-004a	जातिस्मरो महानुष्ट्रः प्राजापत्ययुगोद्भवः ।
12-113-004c	तपः सुमहदातिष्ठदरण्ये संशितव्रतः ॥
12-113-005a	तपसस्तस्य चान्ते वै प्रीतिमानभवत्प्रभुः ।
12-113-005c	वरेण छन्दयामास ततश्चैनं पितामहः ॥
12-113-006	उष्ट्र उवाच
12-113-006a	भगवंस्त्वत्प्रसादान्मे दीर्घा ग्रीवा भवेदियम् ।
12-113-006c	योजनानां शतं साग्रं या गच्छेच्चरितुं विभो ॥
12-113-007	भीष्म उवाच
12-113-007a	एवमस्त्विति चोक्तः स वरदेन महात्मना ।
12-113-007c	प्रतिलभ्य वरं श्रेष्ठं ययावुष्ट्रः स्वकं वनम् ॥
12-113-008a	स चकार तदालस्यं वरदानात्स दुर्मतिः ।
12-113-008c	न चैच्छच्चरितुं गन्तुं दुरात्मा कालमोहितः ॥
12-113-009a	स कदाचित्प्रसार्यैवं तां ग्रीवां शतयोजनाम् ।
12-113-009c	चचाराश्रान्तहृदयो वातश्चागात्ततो महान् ॥
12-113-010a	स गुहायां शिरोग्रीवं निधाय पशुरात्मनः ।
12-113-010c	आस्ताथ वर्षमभ्यागात्सुमहत्प्लावयज्जगत् ॥
12-113-011a	अथ शीतपरीताङ्गो जम्बुकः क्षुच्छ्रमान्वितः ।
12-113-011c	सदारस्तां गुहामाशु प्रविवेश जलार्दितः ॥
12-113-012a	स दृष्ट्वा मांसजीवी तु सुभृशं क्षुच्छ्रमान्वितः ।
12-113-012c	अभक्षयत्ततो ग्रीवामुष्ट्रस्य भरतर्षभ ॥
12-113-013a	यदा त्वबुध्यतात्मानं भक्ष्यमाणं स वै पशुः ।
12-113-013c	तदा संकोचने यत्नमकरोद्धृशदुःखितः ॥
12-113-014a	यावदूर्ध्वमधश्चैव ग्रीवां संक्षिपते पशुः ।
12-113-014c	तावत्तेन सदारेण जम्बुकेन स भक्षितः ॥
12-113-015a	स हत्वा भक्षयित्वा च जम्बुकोष्ट्रं ततस्तदा ।
12-113-015c	विगते वातवर्षे च निश्चक्राम गुहामुखात् ॥
12-113-016a	एवं दुर्बुद्धिना प्राप्तमुष्ट्रेण निधनं तदा ।
12-113-016c	आलस्यस्य क्रमात्पश्य महदोषमुपागतम् ॥

- 12-113-017a त्वमप्येतं विधिं त्यक्त्वा योगेन नियतेन्द्रियः ।
 12-113-017c वर्तस्व बुद्धिमूलं हि विजयं मनुरब्रवीत् ॥
 12-113-018a बुद्धिश्रेष्ठानि कर्माणि बाहुमध्यानि भारत ।
 12-113-018c तानि जङ्घाजघन्यानि भारप्रत्यवराणि च ॥
 12-113-019a राज्यं तिष्ठति दक्षस्य संगृहीतेन्द्रियस्य च ।
 12-113-019c गुप्तमन्त्रश्रुतवतः सुसहायस्य चानघ ॥
 12-113-020a परीक्ष्यकारिणोऽर्थाश्च तिष्ठन्तीह युधिष्ठिर ।
 12-113-020c सहाययुक्तेन मही कृत्स्ना शक्या प्रशासितुम् ॥
 12-113-021a इदं हि सद्भिः कथितं विधिज्ञैः; पुरा महेन्द्रप्रतिमप्रभाव ।
 12-113-021c मयापि चोक्तं तव शास्त्रदृष्ट्या; त्वमत्र युक्तः प्रचरस्व राजन् ॥

12-114-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-114-001a राजा राज्यमनुप्राप्य दुर्बलो भरतर्षभ ।
 12-114-001c अमित्रस्यातिवृद्धस्य कथं तिष्ठेदसाधनः ॥

12-114-002 भीष्म उवाच

- 12-114-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-114-002c सरितां चैव संवादं सागरस्य च भारत ॥
 12-114-003a सुरारिनिलयः शश्वत्सागरः सरितां पतिः ।
 12-114-003c पप्रच्छ सरितः सर्वाः संशयं जातमात्मनः ॥
 12-114-004a समूलशाखान्पश्यामि निहतांश्छायिनो द्रुमान् ।
 12-114-004c युष्माभिरिह पूर्णाभिरन्यांस्तत्र न वेतसम् ॥
 12-114-005a अकायश्चाल्पसारश्च वेतसः कूलजश्च वः ।
 12-114-005c अवज्ञाय नशक्यो वा किञ्चिद्वा तेन वः कृतम् ॥
 12-114-006a तदहं श्रोतुमिच्छामि सर्वासामेव वो मतम् ।
 12-114-006c यथा कूलानि चेमानि भित्त्वा नानीयते वशम् ॥
 12-114-007a ततः प्राह नदी गङ्गा वाक्यमुत्तरमर्थवत् ।
 12-114-007c हेतुमद्ग्राहकं चैव सागरं सरितां पतिम् ॥
 12-114-008a तिष्ठन्त्येते यथास्थानं नगा ह्येकनिकेतनाः ।
 12-114-008c ततस्त्यजन्ति तत्स्थानं प्रातिलोम्यादचेतसः ॥
 12-114-009a वेतसो वेगमायान्तं दृष्ट्वा नमति नेतरः ।
 12-114-009c स च वेगेऽभ्यतिक्रान्ते स्थानमासाद्य तिष्ठति ॥

- 12-114-010a कालज्ञः समयज्ञश्च सदा वश्यश्च नोद्रुमः ।
 12-114-010c अनुलोमस्तथास्तब्धस्तेन नाभ्येति वेतसः ॥
 12-114-011a मारुतोदकवेगेन ये नमन्त्युन्नमन्ति च ।
 12-114-011c ओषध्यः पादपा गुल्मा न ते यान्ति पराभवम् ॥
 12-114-012a यो हि शत्रोर्विवृद्धस्य प्रभोर्वधविनाशने ।
 12-114-012c पूर्वं न सहते वेगं क्षिप्रमेव स नश्यति ॥
 12-114-013a सारासारं बलं वीर्यमात्मनो द्विषतश्च यः ।
 12-114-013c जानन्विचरति प्राज्ञो न स याति पराभवम् ॥
 12-114-014a एवमेव यदा विद्वान्मन्येतातिबलं रिपुम् ।
 12-114-014c संश्रयेद्वैतसीं वृत्तिमेवं प्रज्ञानलक्षणम् ॥

12-115-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-115-001a विद्वान्मूर्खप्रगल्भेन मृदुस्तीक्ष्णेन भारत ।
 12-115-001c आक्रुश्यमानः सदसि कथं कुर्यादरिन्दम ॥

12-115-002 भीष्म उवाच

- 12-115-002a श्रूयतां पृथिवीपाल यथैषोऽर्थोऽनुगीयते ।
 12-115-002c सदा सुचेताः सहते नरस्येहाल्पचेतसः ॥
 12-115-003a अरुष्यन्क्रुश्यमानस्य सुकृतं नाम विन्दति ।
 12-115-003c दुष्कृतं चात्मनो मर्षी रुष्यत्येवापमार्ष्टि वै ॥
 12-115-004a टिट्ठिभं तमुपेक्षेत वाशमानमिवातुरम् ।
 12-115-004c लोकविद्वेषमापन्नो निष्फलं प्रतिपद्यते ॥
 12-115-005a इति स श्लाघते नित्यं तेन पापेन कर्मणा ।
 12-115-005c इदमुक्तो मया कश्चित्संमतो जनसंसदि ॥
 12-115-005e स तत्र व्रीडितः शुष्को मृतकल्पोऽवतिष्ठति ॥
 12-115-006a श्लाघन्नश्लाघनीयेन कर्मणा निरपत्रपः ।
 12-115-006c उपेक्षितव्यो दान्तेन तादृशः पुरुषाधमः ॥
 12-115-007a यद्यद्ब्रूयादल्पमतिस्तत्तदस्य सहेत्सदा ।
 12-115-007c प्राकृतो हि प्रशंसन्वा निन्दन्वा किं करिष्यति ॥
 12-115-007e वने काक इवाबुद्धिर्वाशमानो निरर्थकम् ॥
 12-115-008a यदि वाग्भिः प्रयोगः स्यात्प्रयोगे पापकर्मणः ।
 12-115-008c वागेवार्थो भवेत्तस्य न ह्येवार्थो जिघांसतः ॥

- 12-115-009a निषेकं विपरीतं स आचष्टे वृत्तचेष्टया ।
 12-115-009c मयूर इव कौपीनं नृत्यन्संदर्शयन्निव ॥
 12-115-010a यस्यावाच्यं न लोकेऽस्ति नाकार्यं वापि किंचन ।
 12-115-010c वाचं तेन न संदध्याच्छुचिः संक्लिष्टकर्मणा ॥
 12-115-011a प्रत्यक्षं गुणवादी यः परोक्षं तु विनिन्दकः ।
 12-115-011c स मानवः श्वल्लोके नष्टलोकपरायणः ॥
 12-115-012a तादृग्जनशतस्यापि यद्ददाति जुहोति च ।
 12-115-012c परोक्षेणापवादेन तन्नाशयति स क्षणात् ॥
 12-115-013a तस्मात्प्राज्ञो नरः सद्यस्तादृशं पापचेतसम् ।
 12-115-013c वर्जयेत्साधुभिर्वर्ज्यं सारमेयामिषं यथा ॥
 12-115-014a परिवादं ब्रुवाणो हि दुरात्मा वै महात्मने ।
 12-115-014c प्रकाशयति दोषान्स्वान्सर्पः फणमिवोच्छ्रितम् ॥
 12-115-015a तं स्वकर्माणि कुर्वाणं प्रतिकर्तुं य इच्छति ।
 12-115-015c भस्मकूट इवाबुद्धिः खरो रजसि मज्जति ॥
 12-115-016a मनुष्यशालावृकमप्रशान्तं; जनापवादे सततं निविष्टम् ।
 12-115-016c मातङ्गमुन्मत्तमिवोन्नदन्तं; त्यजेत तं श्वानमिवातिरौद्रम् ॥
 12-115-017a अधीरजुष्टे पथि वर्तमानं; दमादपेतं विनयाच्च पापम् ।
 12-115-017c अरिव्रतं नित्यमभूतिकामं; धिगस्तु तं पापमतिं मनुष्यम् ॥
 12-115-018a प्रत्युच्यमानस्तु हि भूय एभिर्निशाम्य मा भूस्त्वमथार्तरूपः ।
 12-115-018c उच्चस्य नीचेन हि संप्रयोगं; विगर्हयन्ति स्थिरबुद्धयो ये ॥
 12-115-019a क्रुद्धो दशार्धेन हि ताडयेद्वा; स पांसुभिर्वापकिरेत्तुषैर्वा ।
 12-115-019c विवृत्य दन्तांश्च विभीषयेद्वा; सिद्धं हि मूर्खे कुपिते नृशंसे ॥
 12-115-020a विगर्हणां परमदुरात्मना कृतां; सहेत यः संसदि दुर्जनान्नरः ।
 12-115-020c पठेदिदं चापि निदर्शनं सदा; न वाङ्मयं स लभति किंचिदप्रियम् ॥

12-116-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-116-001a पितामह महाप्राज्ञ संशयो मे महानयम् ।
 12-116-001c स च्छेत्तव्यस्त्वया राजन्भवान्कुलकरो हि नः ॥
 12-116-002a पुरुषाणामयं तात दुर्वृत्तानां दुरात्मनाम् ।
 12-116-002c कथितो वाक्यसंचारस्ततो विज्ञापयामि ते ॥
 12-116-003a यद्धितं राज्यतन्त्रस्य कुलस्य च सुखोदयम् ।
 12-116-003c आयत्यां च तदात्वे च क्षेमवृद्धिकरं च यत् ॥

- 12-116-004a पुत्रपौत्राभिरामं च राष्ट्रवृद्धिकरं च यत् ।
 12-116-004c अन्नपाने शरीरे च हितं यत्तद्ब्रवीहि मे ॥
 12-116-005a अभिषिक्तो हि यो राजा राज्यस्थो मित्रसंवृतः ।
 12-116-005c असुहृत्समुपेतो वा स कथं रज्जयेत्प्रजाः ॥
 12-116-006a यो ह्यसत्प्रग्रहरतिः स्नेहरागबलात्कृतः ।
 12-116-006c इन्द्रियाणामनीशत्वादसज्जनबुभूषकः ॥
 12-116-007a तस्य भृत्या विगुणतां यान्ति सर्वे कुलोद्गताः ।
 12-116-007c न च भृत्यफलैरर्थैः स राजा संप्रयुज्यते ॥
 12-116-008a एतान्मे संशयस्थस्य राजधर्मान्सुदुर्लभान् ।
 12-116-008c बृहस्पतिसमो बुद्ध्या भवाञ्शंसितुमर्हति ॥
 12-116-009a शंसिता पुरुषव्याघ्र त्वं नः कुलहिते रतः ।
 12-116-009c क्षत्ता चैव पटुप्रज्ञो यो नः शंसति सर्वदा ॥
 12-116-010a त्वत्तः कुलहितं वाक्यं श्रुत्वा राज्यहितोदयम् ।
 12-116-010c अमृतस्याव्ययस्येव तृप्तः स्वप्स्याम्यहं सुखम् ॥
 12-116-011a कीदृषाः संनिकर्षस्था भृत्याः स्युर्वा गुणान्विताः ।
 12-116-011c कीदृशैः किंकुलीनैर्वा सह यात्रा विधीयते ॥
 12-116-012a न ह्येको भृत्यरहितो राजा भवति रक्षिता ।
 12-116-012c राज्यं चेदं जनः सर्वस्तत्कुलीनोऽभिशंसति ॥
 12-116-013a न हि प्रशास्तुं राज्यं हि शक्यमेकेन भारत ।
 12-116-013c असहायवता तात नैवार्थाः केचिदप्युत ॥
 12-116-013e लब्धुं लब्ध्वा चापि सदा रक्षितुं भरतर्षभ ॥

12-116-014 भीष्म उवाच

- 12-116-014a यस्य भृत्यजनः सर्वो ज्ञानविज्ञानकोविदः ।
 12-116-014c हितैषी कुलजः स्निग्धः स राज्यफलमश्नुते ॥
 12-116-015a मन्त्रिणो यस्य कुलजा असंहार्याः सहोषिताः ।
 12-116-015c नृपतेर्मतिदाः सन्ति संबन्धज्ञानकोविदाः ॥
 12-116-016a अनागतविधातारः कालज्ञानविशारदाः ।
 12-116-016c अतिक्रान्तमशोचन्तः स राज्यफलमश्नुते ॥
 12-116-017a समदुःखसुखा यस्य सहायाः सत्यकारिणः ।
 12-116-017c अर्थचिन्तापरा यस्य स राज्यफलमश्नुते ॥
 12-116-018a यस्य नातो जनपदः संनिकर्षगतः सदा ।

- 12-116-018c अक्षुद्रः सत्पथालम्बी स राज्यफलभाग्भवेत् ॥
 12-116-019a कोशाक्षपटलं यस्य कोशवृद्धिकरैर्जनैः ।
 12-116-019c आप्तैस्तुष्टैश्च सततं धार्यते स नृपोत्तमः ॥
 12-116-020a कोष्ठागारमसंहार्यैराप्तैः संचयतत्परैः ।
 12-116-020c पात्रभूतैरलुब्धैश्च पाल्यमानं गुणीभवेत् ॥
 12-116-021a व्यवहारश्च नगरे यस्य कर्मफलोदयः ।
 12-116-021c दृश्यते शङ्खलिखितः स धर्मफलभाग्भवेत् ॥
 12-116-022a संगृहीतमनुष्यश्च यो राजा राजधर्मवित् ।
 12-116-022c षड्वर्गं प्रतिगृह्णन्स धर्मात्फलमुपाश्रुते ॥

12-117-001 भीष्म उवाच

- 12-117-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-117-001c निदर्शनकरं लोके सज्जनाचरितं सदा ॥
 12-117-002a अस्यैवार्थस्य सदृशं यच्छ्रुतं मे तपोवने ।
 12-117-002c जामदग्न्यस्य रामस्य यदुक्तमृषिसत्तमैः ॥
 12-117-003a वने महति कस्मिंश्चिदमनुष्यनिषेविते ।
 12-117-003c ऋषिर्मूलफलाहारो नियतो नियतेन्द्रियः ॥
 12-117-004a दीक्षादमपरः शान्तः स्वाध्यायपरमः शुचिः ।
 12-117-004c उपवासविशुद्धात्मा सततं सत्पथे स्थितः ॥
 12-117-005a तस्य संदृश्य सद्भावमुपविष्टस्य धीमतः ।
 12-117-005c सर्वसत्त्वाः समीपस्था भवन्ति वनचारिणः ॥
 12-117-006a सिंहव्याघ्राः सशरभा मत्ताश्चैव महागजाः ।
 12-117-006c द्वीपिनः खड्गभल्लूका ये चान्ये भीमदर्शनाः ॥
 12-117-007a ते सुखप्रश्रदाः सर्वे भवन्ति क्षतजाशनाः ।
 12-117-007c तस्यर्षेः शिष्यवच्चैव न्यग्भूताः प्रियकारिणः ॥
 12-117-008a दत्त्वा च ते सुखप्रश्रं सर्वे यान्ति यथागतम् ।
 12-117-008c ग्राम्यस्त्वेकः पशुस्तत्र नाजहाच्छवा महामुनिम् ॥
 12-117-009a भक्तोऽनुरक्तः सततमुपवासकृशोऽबलः ।
 12-117-009c फलमूलोत्कराहारः शान्तः शिष्टाकृतिर्यथा ॥
 12-117-010a तस्यर्षेरुपविष्टस्य पादमूले महामुनेः ।
 12-117-010c मनुष्यवद्गतो भावः स्नेहबद्धोऽभवद्दृशम् ॥
 12-117-011a ततोऽभ्ययान्महावीर्यो द्वीपी क्षतजभोजनः ।

- 12-117-011c श्वार्थमत्यन्तसंदुष्टः क्रूरः काल इवान्तकः ॥
 12-117-012a लेलिह्यमानस्तृषितः पुच्छास्फोटनतत्परः ।
 12-117-012c व्यादितास्यः क्षुधाभग्नः प्रार्थयानस्तदामिषम् ॥
 12-117-013a तं दृष्ट्वा क्रूरमायान्तं जीवितार्थी नराधिप ।
 12-117-013c प्रोवाच श्वा मुनिं तत्र यत्तच्छृणु महामते ॥
 12-117-014a श्वशत्रुर्भगवन्नत्र द्वीपी मां हन्तुमिच्छति ।
 12-117-014c त्वत्प्रसादाद्भयं न स्यात्तस्मान्मम महामुने ॥

12-117-015 मुनिरुवाच

- 12-117-015a न भयं द्वीपिनः कार्यं मृत्युतस्ते कथंचन ।
 12-117-015c एष श्वरूपरहितो द्वीपी भवसि पुत्रक ॥

12-117-016 भीष्म उवाच

- 12-117-016a ततः श्वा द्वीपितां नीतो जाम्बूनदनिभाकृतिः ।
 12-117-016c चित्राङ्गो विस्फुरन्हृष्टो वने वसति निर्भयः ॥
 12-117-017a ततोऽभ्ययान्महारौद्रो व्यादितास्यः क्षुधान्वितः ।
 12-117-017c द्वीपिनं लेलिहद्वक्त्रो व्याघ्रो रुधिरलालसः ॥
 12-117-018a व्याघ्रं दृष्ट्वा क्षुधाभग्नं दंष्ट्रिणं वनगोचरम् ।
 12-117-018c द्वीपी जीवितरक्षार्थमृषिं शरणमेयिवान् ॥
 12-117-019a ततः संवासजं स्नेहमृषिणा कुर्वता सदा ।
 12-117-019c स द्वीपी व्याघ्रतां नीतो रिपुभिर्बलवत्तरः ॥
 12-117-019e ततो दृष्ट्वा स शार्दूलो नाभ्यहंस्तं विशां पते ॥
 12-117-020a स तु श्वा व्याघ्रतां प्राप्य बलवान्पिशिताशनः ।
 12-117-020c न मूलफलभोगेषु स्पृहामप्यकरोत्तदा ॥
 12-117-021a यथा मृगपतिर्नित्यं प्रकाङ्क्षति वनौकसः ।
 12-117-021c तथैव स महाराज व्याघ्रः समभवत्तदा ॥
 12-117-022a व्याघ्रस्तूटजमूलस्थस्तृप्तः सुप्तो हतैर्मृगैः ।
 12-117-022c नागश्चागात्तमुद्देशं मत्तो मेघ इवोत्थितः ॥
 12-117-023a प्रभिन्नकरटः प्रांशुः पद्मी विततमस्तकः ।
 12-117-023c सुविषाणो महाकायो मेघगम्भीरनिस्वनः ॥
 12-117-024a तं दृष्ट्वा कुञ्जरं मत्तमायान्तं मदगर्वितम् ।
 12-117-024c व्याघ्रो हस्तिभयात्त्रस्तस्तमृषिं शरणं ययौ ॥

- 12-117-025a ततोऽनयत्कुञ्जरतां तं व्याघ्रमृषिसत्तमः ।
 12-117-025c महामेघोपमं दृष्ट्वा तं स भीतोऽभवद्गजः ॥
 12-117-026a ततः कमलषण्डानि शल्लकीगहनानि च ।
 12-117-026c व्यचरत्स मुदा युक्तः पद्मरेणुविभूषितः ॥
 12-117-027a कदाचिद्रममाणस्य हस्तिनः सुमुखं तदा ।
 12-117-027c ऋषेस्तस्योटजस्थस्य कालोऽगच्छन्निशानिशम् ॥
 12-117-028a अथाजगाम तं देशं केसरी केसरारुणः ।
 12-117-028c गिरिकन्दरजो भीमः सिंहो नागकुलान्तकः ॥
 12-117-029a तं दृष्ट्वा सिंहमायान्तं नागः सिंहभयाकुलः ।
 12-117-029c ऋषिं शरणमापेदे वेपमानो भयातुरः ॥
 12-117-030a ततः स सिंहतां नीतो नागेन्द्रो मुनिना तदा ।
 12-117-030c वन्यं नागणयत्सिंहं तुल्यजातिसमन्वयात् ॥
 12-117-031a दृष्ट्वा च सोऽनशत्सिंहो वन्यो भीसन्नवाग्बलः ।
 12-117-031c स चाश्रमेऽवसत्सिंहस्तस्मिन्नेव वने सुखी ॥
 12-117-032a न त्वन्ये क्षुद्रपशवस्तपोवननिवासिनः ।
 12-117-032c व्यदृश्यन्त भयत्रस्ता जीविताकाङ्क्षिणः सदा ॥
 12-117-033a कदाचित्कालयोगेन सर्वप्राणिविहिंसकः ।
 12-117-033c बलवान्क्षतजाहारो नानासत्त्वभयंकरः ॥
 12-117-034a अष्टपादूर्ध्वचरणः शरभो वनगोचरः ।
 12-117-034c तं सिंहं हन्तुमागच्छन्मुनेस्तस्य निवेशनम् ॥
 12-117-035a तं मुनिः शरभं चक्रे बलोत्कटमरिदम ।
 12-117-035c ततः स शरभो वन्यो मुनेः शरभमग्रतः ॥
 12-117-035e दृष्ट्वा बलिनमत्युग्रं द्रुतं संप्राद्रवद्भयात् ॥
 12-117-036a स एवं शरभस्थाने न्यस्तो वै मुनिना तदा ।
 12-117-036c मुनेः पार्श्वगतो नित्यं शारभ्यं सुखमाप्तवान् ॥
 12-117-037a ततः शरभसंत्रस्ताः सर्वे मृगगणा वनात् ।
 12-117-037c दिशः संप्राद्रवन्नाजन्भयाज्जीवितकाङ्क्षिणः ॥
 12-117-038a शरभोऽप्यतिसंदुष्टो नित्यं प्राणिवधे रतः ।
 12-117-038c फलमूलाशनं शान्तं नैच्छत्स पिशिताशनः ॥
 12-117-039a ततो रुधिरतर्षेण बलिना शरभोऽन्वितः ।
 12-117-039c इयेष तं मुनिं हन्तुमकृतज्ञः श्वयोनिजः ॥

12-117-040a	ततस्तेन तपःशक्त्या विदितो ज्ञानचक्षुषा ।
12-117-040c	विज्ञाय च महाप्राज्ञो मुनिः श्वानं तमुक्तवान् ॥
12-117-041a	श्वा त्वं द्वीपित्वमापन्नो द्वीपी व्याघ्रत्वमागतः ।
12-117-041c	व्याघ्रो नागो मदपटुर्नागः सिंहत्वमाप्तवान् ॥
12-117-042a	सिंहोऽतिबलसंयुक्तो भूयः शरभतां गतः ।
12-117-042c	मया स्नेहपरीतेन न विमृष्टः कुलान्वयः ॥
12-117-043a	यस्मादेवमपापं मां पाप हिंसितुमिच्छसि ।
12-117-043c	तस्मात्स्वयोनिमापन्नः श्वैव त्वं हि भविष्यसि ॥
12-117-044a	ततो मुनिजनद्वेषाद्दुष्टात्मा श्वाकृतोऽबुधः ।
12-117-044c	ऋषिणा शरभः शप्तः स्वं रूपं पुनराप्तवान् ॥

12-118-001 भीष्म उवाच

12-118-001a	स श्वा प्रकृतिमापन्नः परं दैन्यमुपागमत् ।
12-118-001c	ऋषिणा हुंकृतः पापस्तपोवनबहिष्कृतः ॥
12-118-002a	एवं राज्ञा मतिमता विदित्वा शीलशौचताम् ।
12-118-002c	आर्जवं प्रकृतिं सत्त्वं कुलं वृत्तं श्रुतं दमम् ॥
12-118-003a	अनुक्रोशं बलं वीर्यं भावं संप्रशमं क्षमाम् ।
12-118-003c	भृत्या ये यत्र योग्याः स्युस्तत्र स्थाप्याः सुशिक्षिताः ॥
12-118-004a	नापरीक्ष्य महीपालः प्रकर्तुं भृत्यमर्हति ।
12-118-004c	अकुलीननराकीर्णो न राजा सुखमेधते ॥
12-118-005a	कुलजः प्रकृतो राज्ञा तत्कुलीनतया सदा ।
12-118-005c	न पापे कुरुते बुद्धिं निन्द्यमानोऽप्यनागसि ॥
12-118-006a	अकुलीनस्तु पुरुषः प्रकृतः साधुसंक्षयात् ।
12-118-006c	दुर्लभैश्वर्यतां प्राप्तो निन्दितः शत्रुतां व्रजेत् ॥
12-118-007a	कुलीनं शिक्षितं प्राज्ञं ज्ञानविज्ञानकोविदम् ।
12-118-007c	सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं सहिष्णुं देशजं तथा ॥
12-118-008a	कृतज्ञं बलवन्तं च क्षान्तं दान्तं जितेन्द्रियम् ।
12-118-008c	अलुब्धं लब्धसंतुष्टं स्वामिमित्रबुभूषकम् ॥
12-118-009a	सचिवं देशकालज्ञं सर्वसंग्रहणे रतम् ।
12-118-009c	सत्कृतं युक्तमनसं हितैषिणमतन्द्रितम् ॥
12-118-010a	युक्ताचारं स्वविषये संधिविग्रहकोविदम् ।
12-118-010c	राज्ञस्त्रिवर्गवेत्तारं पौरजानपदप्रियम् ॥

12-118-011a	खातकव्यूहतत्त्वज्ञं बलहर्षणकोविदम् ।
12-118-011c	इङ्गिताकारतत्त्वज्ञं यात्रायानविशारदम् ॥
12-118-012a	हस्तिशिक्षासु तत्त्वज्ञमहंकारविवर्जितम् ।
12-118-012c	प्रगल्भं दक्षिणं दान्तं बलिनं युक्तकारिणम् ॥
12-118-013a	चोक्षं चोक्षजनाकीर्णं सुवेषं सुखदर्शनम् ।
12-118-013c	नायकं नीतिकुशलं गुणषष्ट्या समन्वितम् ॥
12-118-014a	अस्तब्धं प्रश्रितं शक्तं मृदुवादिनमेव च ।
12-118-014c	धीरं श्लक्ष्णं महर्द्धिं च देशकालोपपादकम् ॥
12-118-015a	सचिवं यः प्रकुरुते न चैनमवमन्यते ।
12-118-015c	तस्य विस्तीर्यते राज्यं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ॥
12-118-016a	एतैरेव गुणैर्युक्तो राजा शास्त्रविशारदः ।
12-118-016c	एष्टव्यो धर्मपरमः प्रजापालनतत्परः ॥
12-118-017a	धीरो मर्षी शुचिः शीघ्रः काले पुरुषकारवित् ।
12-118-017c	शुश्रूषुः श्रुतवाञ्छ्रोता ऊहापोहविशारदः ॥
12-118-018a	मेधावी धारणायुक्तो यथान्यायोपपादकः ।
12-118-018c	दान्तः सदा प्रियाभाषी क्षमावांश्च विपर्यये ॥
12-118-019a	दानाच्छेदे स्वयंकारी सुद्वारः सुखदर्शनः ।
12-118-019c	आर्तहस्तप्रदो नित्यमाप्तमन्यो नये रतः ॥
12-118-020a	नाहंवादी न निर्द्वन्द्वो न यत्किञ्चनकारकः ।
12-118-020c	कृते कर्मण्यमोघानां कर्ता भृत्यजनप्रियः ॥
12-118-021a	संगृहीतजनोऽस्तब्धः प्रसन्नवदनः सदा ।
12-118-021c	दाता भृत्यजनावेक्षी न क्रोधी सुमहामनाः ॥
12-118-022a	युक्तदण्डो न निर्दण्डो धर्मकार्यानुशासकः ।
12-118-022c	चारनेत्रः परावेक्षी धर्मार्थकुशलः सदा ॥
12-118-023a	राजा गुणशताकीर्ण एष्टव्यस्तादृशो भवेत् ।
12-118-023c	योधाश्चैव मनुष्येन्द्र सर्वैर्गुणगुणैर्वृताः ॥
12-118-024a	अन्वेष्टव्याः सुपुरुषाः सहाया राज्यधारणाः ।
12-118-024c	न विमानयितव्याश्च राज्ञा वृद्धिमभीप्सता ॥
12-118-025a	योधाः समरशौटीराः कृतज्ञाः शस्त्रकोविदाः ।
12-118-025c	धर्मशास्त्रसमायुक्ताः पदातिजनसंयुताः ॥
12-118-026a	अर्थमानविवृद्धाश्च रथचर्याविशारदाः ।

- 12-118-026c इष्वस्त्रकुशला यस्य तस्येयं नृपतेर्मही ॥
12-118-027a सर्वसंग्रहणे युक्तो नृपो भवति यः सदा ।
12-118-027c उत्थानशीलो मित्राढ्यः स राजा राजसत्तमः ॥
12-118-028a शक्या अश्वसहस्रेण वीरारोहेण भारत ।
12-118-028c संगृहीतमनुष्येण कृत्स्ना जेतुं वसुंधरा ॥

12-119-001 भीष्म उवाच

- 12-119-001a एवं शुनासमान्भृत्यान्स्वस्थाने यो नराधिपः ।
12-119-001c नियोजयति कृत्येषु स राज्यफलमश्नुते ॥
12-119-002a न श्वा स्वस्थानमुत्क्रम्य प्रमाणमभि सत्कृतः ।
12-119-002c आरोप्यः श्वा स्वकात्स्थानादुत्क्रम्यान्यत्प्रपद्यते ॥
12-119-003a स्वजातिकुलसंपन्नाः स्वेषु कर्मस्ववस्थिताः ।
12-119-003c प्रकर्तव्या बुधा भृत्या नास्थाने प्रक्रिया क्षमा ॥
12-119-004a अनुरूपाणि कर्माणि भृत्येभ्यो यः प्रयच्छति ।
12-119-004c स भृत्यगुणसंपन्नं राजा फलमुपाश्नुते ॥
12-119-005a शरभः शरभस्थाने सिंहः सिंह इवोर्जितः ।
12-119-005c व्याघ्रो व्याघ्र इव स्थाप्यो द्वीपी द्वीपी यथा तथा ॥
12-119-006a कर्मस्विहानुरूपेषु न्यस्या भृत्या यथाविधि ।
12-119-006c प्रतिलोमं न भृत्यास्ते स्थाप्याः कर्मफलैषिणा ॥
12-119-007a यः प्रमाणमतिक्रम्य प्रतिलोमं नराधिपः ।
12-119-007c भृत्यान्स्थापयतेऽबुद्धिर्न स रञ्जयते प्रजाः ॥
12-119-008a न बालिशा न च क्षुद्रा न चाप्रतिमितेन्द्रियाः ।
12-119-008c नाकुलीना नराः पार्श्वे स्थाप्या राज्ञा हितैषिणा ॥
12-119-009a साधवः कुशलाः शूरा ज्ञानवन्तोऽनसूयकाः ।
12-119-009c अक्षुद्राः शुचयो दक्षा नराः स्युः पारिपार्श्वकाः ॥
12-119-010a न्यग्भूतास्तत्पराः क्षान्ताश्चौक्षाः प्रकृतिजाः शुभाः ।
12-119-010c स्वे स्वे स्थानेऽपरिक्रुष्टास्ते स्यू राज्ञो बहिश्चराः ॥
12-119-011a सिंहस्य सततं पार्श्वे सिंह एव जनो भवेत् ।
12-119-011c असिंहः सिंहसहितः सिंहवल्लभते फलम् ॥
12-119-012a यस्तु सिंहः श्वभिः कीर्णः सिंहकर्मफले रतः ।
12-119-012c न स सिंहफलं भोक्तुं शक्तः श्वभिरुपासितः ॥
12-119-013a एवमेतैर्मनुष्येन्द्र शूरैः प्राज्ञैर्बहुश्रुतैः ।

- 12-119-013c कुलीनैः सह शक्येत कृत्स्नां जेतुं वसुंधराम् ॥
 12-119-014a नावैद्यो नानृजुः पार्श्वे नाविद्यो नामहाधनः ।
 12-119-014c संग्राह्यो वसुधापालैर्भृत्यो भृत्यवतां वर ॥
 12-119-015a बाणवद्विसृता यान्ति स्वामिकार्यपरा जनाः ।
 12-119-015c ये भृत्याः पार्थिवहितास्तेषां सान्त्वं प्रयोजयेत् ॥
 12-119-016a कोशश्च सततं रक्ष्यो यत्नमास्थाय राजभिः ।
 12-119-016c कोशमूला हि राजानः कोशमूलकरो भव ॥
 12-119-017a कोष्ठागारं च ते नित्यं स्फीतं धान्यैः सुसंचितम् ।
 12-119-017c सदास्तु सत्सु संन्यस्तं धनधान्यपरो भव ॥
 12-119-018a नित्ययुक्ताश्च ते भृत्या भवन्तु रणकोविदाः ।
 12-119-018c वाजिनां च प्रयोगेषु वैशारद्यमिहेष्यते ॥
 12-119-019a ज्ञातिबन्धुजनावेक्षी मित्रसंबन्धिसंवृतः ।
 12-119-019c पौरकार्यहितान्वेषी भव कौरवनन्दन ॥
 12-119-020a एषा ते नैष्ठिकी बुद्धिः प्रज्ञा चाभिहिता मया ।
 12-119-020c श्वा ते निदर्शनं तात किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-120-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-120-001a राजवृत्तान्यनेकानि त्वया प्रोक्तानि भारत ।
 12-120-001c पूर्वैः पूर्वनियुक्तानि राजधर्मार्थवेदिभिः ॥
 12-120-002a तदेव विस्तरेणोक्तं पूर्वैर्दृष्टं सतां मतम् ।
 12-120-002c प्रणयं राजधर्माणां प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥

12-120-003 भीष्म उवाच

- 12-120-003a रक्षणं सर्वभूतानामिति क्षत्रे परं मतम् ।
 12-120-003c तद्यथा रक्षणं कुर्यात्तथा शृणु महीपते ॥
 12-120-004a यथा बर्हाणि चित्राणि बिभर्ति भुजगाशनः ।
 12-120-004c तथा बहुविधं राजा रूपं कुर्वीत धर्मवित् ॥
 12-120-005a तैक्ष्ण्यं जिह्मत्वमादान्त्यं सत्यमार्जवमेव च ।
 12-120-005c मध्यस्थः सत्त्वमातिष्ठंस्तथा वै सुखमृच्छति ॥
 12-120-006a यस्मिन्नर्थे हितं यत्स्यात्तद्वर्णं रूपमाविशेत् ।
 12-120-006c बहुरूपस्य राज्ञो हि सूक्ष्मोऽप्यर्थो न सीदति ॥
 12-120-007a नित्यं रक्षितमन्त्रः स्याद्यथा मूकः शरच्छिखी ।

12-120-007c	श्लक्षणाक्षरतनुः श्रीमान्भवेच्छास्त्रविशारदः ॥
12-120-008a	आपद्द्वारेषु यत्तः स्याज्जलप्रस्रवणेष्विव ।
12-120-008c	शैलवर्षोदकानीव द्विजान्सिद्धान्समाश्रयेत् ॥
12-120-009a	अर्थकामः शिखां राजा कुर्याद्धर्मध्वजोपमाम् ।
12-120-009c	नित्यमुद्यतदण्डः स्यादाचरेच्चाप्रमादतः ॥
12-120-009e	लोके चायव्ययौ दृष्ट्वा वृक्षाद्वृक्षमिवाप्लवन् ॥
12-120-010a	मृजावान्स्यात्स्वयूथ्येषु भावानि चरणैः क्षिपेत् ।
12-120-010c	जातपक्षः परिस्पन्देद्रक्षेद्वैकल्यमात्मनः ॥
12-120-011a	दोषान्विवृणुयाच्छत्रोः परपक्षान्विधूनयेत् ।
12-120-011c	काननेष्विव पुष्पाणि बर्हीवार्थान्समाचरेत् ॥
12-120-012a	उच्छ्रितानाश्रयेत्स्फीतान्नेन्द्रानचलोपमान् ।
12-120-012c	श्रयेच्छायामविज्ञातां गुप्तं शरणमाश्रयेत् ॥
12-120-013a	प्रावृषीवासितग्रीवो मज्जेत निशि निर्जने ।
12-120-013c	मायूरेण गुणेनैव स्त्रीभिश्चालक्षितश्चरेत् ॥
12-120-013e	न जह्याच्च तनुत्राणं रक्षेदात्मानमात्मना ॥
12-120-014a	चारभूमिष्वभिगमान्पाशांश्च परिवर्जयेत् ।
12-120-014c	पीडयेच्चापि तां भूमिं प्रणश्येद्गहने पुनः ॥
12-120-015a	हन्यात्क्रुद्धानतिविषान्ये जिह्मगतयोऽहितान् ।
12-120-015c	नाश्रयेद्बालबर्हाणि सन्निवासानि वासयेत् ॥
12-120-016a	सदा बर्हीनिभः कामं प्रसक्तिकृतमाचरेत् ।
12-120-016c	सर्वतश्चाददेत्प्रज्ञां पतंगान्गहनेष्विव ॥
12-120-016e	एवं मयूरवद्राजा स्वराष्ट्रं परिपालयेत् ॥
12-120-017a	आत्मवृद्धिकरीं नीतिं विदधीत विचक्षणः ।
12-120-017c	आत्मसंयमनं बुद्ध्या परबुद्ध्यावतारणम् ॥
12-120-017e	बुद्ध्या चात्मगुणप्राप्तिरेतच्छास्त्रनिदर्शनम् ॥
12-120-018a	परं चाश्वासयेत्साम्ना स्वशक्तिं चोपलक्षयेत् ।
12-120-018c	आत्मनः परिमर्शेन बुद्धिं बुद्ध्या विचारयेत् ॥
12-120-018e	सान्त्वयोगमतिः प्राज्ञः कार्याकार्यविचारकः ॥
12-120-019a	निगूढबुद्धिर्धीरः स्याद्वक्तव्ये वक्ष्यते तथा ।
12-120-019c	संनिकृष्टां कथां प्राज्ञो यदि बुद्ध्या बृहस्पतिः ॥
12-120-019e	स्वभावमेष्यते तप्तं कृष्णायसमिवोदके ॥

12-120-020a	अनुयुञ्जीत कृत्यानि सर्वाण्येव महीपतिः ।
12-120-020c	आगमैरुपदिष्टानि स्वस्य चैव परस्य च ॥
12-120-021a	क्षुद्रं क्रूरं तथा प्राज्ञं शूरं चार्थविशारदम् ।
12-120-021c	स्वकर्मणि नियुञ्जीत ये चान्ये वचनाधिकाः ॥
12-120-022a	अप्यदृष्ट्वा नियुक्तानि अनुरूपेषु कर्मसु ।
12-120-022c	सर्वास्ताननुवर्तेत स्वरांस्तन्त्रीरिवायता ॥
12-120-023a	धर्माणामविरोधेन सर्वेषां प्रियमाचरेत् ।
12-120-023c	ममायमिति राजा यः स पर्वत इवाचलः ॥
12-120-024a	व्यवसायं समाधाय सूर्यो रश्मिमिवायताम् ।
12-120-024c	धर्ममेवाभिरक्षेत कृत्वा तुल्ये प्रियाप्रिये ॥
12-120-025a	कुलप्रकृतिदेशानां धर्मज्ञान्मदुभाषिणः ।
12-120-025c	मध्ये वयसि निर्दोषान्हिते युक्ताज्जितेन्द्रियान् ॥
12-120-026a	अलुब्धाज्जिज्ञाक्षितान्दान्तान्धर्मेषु परिनिष्ठितान् ।
12-120-026c	स्थापयेत्सर्वकार्येषु राजा धर्मार्थरक्षिणः ॥
12-120-027a	एतेनैव प्रकारेण कृत्यानामागतिं गतिम् ।
12-120-027c	युक्तः समनुतिष्ठेत तुष्टश्चरैरुपस्कृतः ॥
12-120-028a	अमोघक्रोधहर्षस्य स्वयं कृत्यान्ववेक्षिणः ।
12-120-028c	आत्मप्रत्ययकोशस्य वसुधैव वसुंधरा ॥
12-120-029a	व्यक्तश्चानुग्रहो यस्य यथार्थश्चापि निग्रहः ।
12-120-029c	गुप्तात्मा गुप्तराष्ट्रश्च स राजा राजधर्मवित् ॥
12-120-030a	नित्यं राष्ट्रमवेक्षेत गोभिः सूर्य इवोत्पतन् ।
12-120-030c	चारांश्च नचरान्विद्यात्तथा बुद्ध्या न संज्वरेत् ॥
12-120-031a	कालप्राप्तमुपादद्यान्नार्थं राजा प्रसूचयेत् ।
12-120-031c	अहन्यहनि संदुह्यान्महीं गामिव बुद्धिमान् ॥
12-120-032a	यथा क्रमेण पुष्पेभ्यश्चिनोति मधु षट्पदः ।
12-120-032c	तथा द्रव्यमुपादाय राजा कुर्वीत संचयम् ॥
12-120-033a	यद्धि गुप्तावशिष्टं स्यात्तद्धितं धर्मकामयोः ।
12-120-033c	संचयानुविसर्गी स्याद्राजा शास्त्रविदात्मवान् ॥
12-120-034a	नाल्पमर्थं परिभवेन्नावमन्येत शात्रवान् ।
12-120-034c	बुद्ध्यावबुध्येदात्मानं न चाबुद्धिषु विश्वसेत् ॥
12-120-035a	धृतिर्दाक्ष्यं संयमो बुद्धिरग्र्या; धैर्यं शौर्यं देशकालोऽप्रमादः ।

12-120-035c	स्वल्पस्य वा महतो वापि वृद्धौ; धनस्यैतान्यष्ट समिन्धनानि ॥
12-120-036a	अग्निस्तोको वर्धते ह्याज्यसिक्तो; बीजं चैकं बहुसाहस्रमेति ।
12-120-036c	क्षयोदयौ विपुलौ संनिशाम्य; तस्मादल्पं नावमन्येत विद्वान् ॥
12-120-037a	बालोऽबालः स्थविरो वा रिपुर्यः; सदा प्रमत्तं पुरुषं निहन्यात् ।
12-120-037c	कालेनान्यस्तस्य मूलं हरेत; कालज्ञाता पार्थिवानां वरिष्ठः ॥
12-120-038a	हरेत्कीर्तिं धर्ममस्योपरुन्ध्या; दर्थे दीर्घं वीर्यमस्योपहन्यात् ।
12-120-038c	रिपुर्द्वेष्टा दुर्बलो वा बली वा; तस्माच्छत्रौ नैव हेडेद्यतात्मा ॥
12-120-039a	क्षयं शत्रोः संचयं पालनं चाप्युभौ चार्थौ सहितौ धर्मकामौ ।
12-120-039c	अतश्चान्यन्मतिमान्संदधीत; तस्माद्राजा बुद्धिमन्तं श्रयेत ॥
12-120-040a	बुद्धिर्दीप्ता बलवन्तं हिनस्ति; बलं बुद्ध्या वर्धते पाल्यमानम् ।
12-120-040c	शत्रुर्बुद्ध्या सीदते वर्धमानो; बुद्धेः पश्चात्कर्म यत्तत्प्रशस्तम् ॥
12-120-041a	सर्वान्कामान्कामयानो हि धीरः; सत्त्वेनाल्पेनाप्लुते हीनदेहः ।
12-120-041c	यथात्मानं प्रार्थयतेऽर्थमानैः; श्रेयःपात्रं पूरयते ह्यनल्पम् ॥
12-120-042a	तस्माद्राजा प्रगृहीतः परेषु; मूलं लक्ष्म्याः सर्वतोऽभ्याददीत ।
12-120-042c	दीर्घं कालमपि संपीड्यमानो; विद्युत्संपातमिव मानोर्जितः स्यात् ॥
12-120-043a	विद्या तपो वा विपुलं धनं वा; सर्वमेतद्व्यवसायेन शक्यम् ।
12-120-043c	ब्रह्म यत्तं निवसति देहवत्सु; तस्माद्विद्याद्व्यवसायं प्रभूतम् ॥
12-120-044a	यत्रासते मतिमन्तो मनस्विनः; शक्रो विष्णुर्यत्र सरस्वती च ।
12-120-044c	वसन्ति भूतानि च यत्र नित्यं; तस्माद्विद्वान्नावमन्येत देहम् ॥
12-120-045a	लुब्धं हन्यात्संप्रदानेन नित्यं; लुब्धस्तृप्तिं परवित्तस्य नैति ।
12-120-045c	सर्वो लुब्धः कर्मगुणोपभोगे; योऽर्थेर्हीनो धर्मकामौ जहाति ॥
12-120-046a	धनं भोज्यं पुत्रदारं समृद्धिं; सर्वो लुब्धः प्रार्थयते परेषाम् ।
12-120-046c	लुब्धे दोषाः संभवन्तीह सर्वे; तस्माद्राजा न प्रगृह्णीत लुब्धान् ॥
12-120-047a	संदर्शने सत्पुरुषं जघन्यमपि चोदयेत् ।
12-120-047c	आरम्भान्द्विषतां प्राज्ञः सर्वानर्थास्तु सूदयेत् ॥
12-120-048a	धर्मान्वितेषु विज्ञातो मन्त्री गुप्तश्च पाण्डव ।
12-120-048c	आप्तो राजन्कुलीनश्च पर्याप्तो राज्यसंग्रहे ॥
12-120-049a	विधिप्रवृत्तान्नरदेवधर्मा; नुक्तान्समासेन निबोध बुद्ध्या ।
12-120-049c	इमान्विदध्याद्व्यनुसृत्य यो वै; राजा महीं पालयितुं स शक्तः ॥
12-120-050a	अनीतिजं यद्यविधानजं सुखं; हठप्रणीतं विविधं प्रदृश्यते ।
12-120-050c	न विद्यते तस्य गतिर्महीपते; न विद्यते राष्ट्रजमुत्तमं सुखम् ॥

- 12-120-051a धनैर्विशिष्टान्मतिशीलपूजिता; न्गुणोपपन्नान्युधि दृष्टविक्रमान् ।
 12-120-051c गुणेषु दृष्टानचिरादिहात्मवा; न्सतोऽभिसंधाय निहन्ति शात्रवान् ॥
 12-120-052a पश्येदुपायान्विविधैः क्रियापथैः न चानुपायेन मतिं निवेशयेत् ।
 12-120-052c श्रियं विशिष्टां विपुलं यशो धनं; न दोषदर्शी पुरुषः समश्नुते ॥
 12-120-053a प्रीतिप्रवृत्तौ विनिवर्तने तथा; सुहृत्सु विज्ञाय निवृत्य चोभयोः ।
 12-120-053c यदेव मित्रं गुरुभारमावहे; तदेव सुस्निग्धमुदाहरेद्बुधः ॥
 12-120-054a एतान्मयोक्तांस्तव राजधर्मा; नृणां च गुप्तौ मतिमादधत्स्व ।
 12-120-054c अवाप्स्यसे पुण्यफलं सुखेन; सर्वो हि लोकोत्तमधर्ममूलः ॥

12-121-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-121-001a अयं पितामहेनोक्तो राजधर्मः सनातनः ।
 12-121-001c ईश्वरश्च महादण्डो दण्डे सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 12-121-002a देवतानामृषीणां च पितॄणां च महात्मनाम् ।
 12-121-002c यक्षरक्षः पिशाचानां मर्त्यानां च विशेषतः ॥
 12-121-003a सर्वेषां प्राणिनां लोके तिर्यक्ष्वपि निवासिनाम् ।
 12-121-003c सर्वव्यापी महातेजा दण्डः श्रेयानिति प्रभो ॥
 12-121-004a इत्येतदुक्तं भवता सर्वं दण्ड्यं चराचरम् ।
 12-121-004c दृश्यते लोकमासक्तं ससुरासुरमानुषम् ॥
 12-121-005a एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 12-121-005c को दण्डः कीदृशो दण्डः किंरूपः किंपरायणः ॥
 12-121-006a किमात्मकः कथंभूतः कतिमूर्तिः कथंप्रभुः ।
 12-121-006c जागर्ति स कथं दण्डः प्रजास्ववहितात्मकः ॥
 12-121-007a कश्च पूर्वापरमिदं जागर्ति परिपालयन् ।
 12-121-007c कश्च विज्ञायते पूर्वं कोऽपरो दण्डसंज्ञितः ॥
 12-121-007e किंसंस्थश्च भवेद्दण्डः का चास्य गतिरिष्यते ॥

12-121-008 भीष्म उवाच

- 12-121-008a शृणु कौरव्य यो दण्डो व्यवहार्यो यथा च सः ।
 12-121-008c यस्मिन्हि सर्वमायत्तं स दण्ड इह केवलः ॥
 12-121-009a धर्मस्याख्या महाराज व्यवहार इतीष्यते ।
 12-121-009c तस्य लोपः कथं न स्याल्लोकेष्ववहितात्मनः ॥
 12-121-009e इत्यर्थं व्यवहारस्य व्यवहारत्वमिष्यते ॥

12-121-010a	अपि चैतत्पुरा राजन्मनुना प्रोक्तमादितः ।
12-121-010c	सुप्रणीतेन दण्डेन प्रियाप्रियसमात्मना ॥
12-121-010e	प्रजा रक्षति यः सम्यग्धर्म एव स केवलः ॥
12-121-011a	अथोक्तमेतद्वचनं प्रागेव मनुना पुरा ।
12-121-011c	जन्म चोक्तं वसिष्ठेन ब्रह्मणो वचनं महत् ॥
12-121-012a	प्रागिदं वचनं प्रोक्तमतः प्राग्वचनं विदुः ।
12-121-012c	व्यवहारस्य चाख्यानाद्व्यवहार इहोच्यते ॥
12-121-013a	दण्डात्त्रिवर्गः सततं सुप्रणीतात्प्रवर्तते ।
12-121-013c	दैवं हि परमो दण्डो रूपतोऽग्निरिवोच्छिखः ॥
12-121-014a	नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ।
12-121-014c	अष्टपान्नैकनयनः शङ्कुकर्णोर्ध्वरोमवान् ॥
12-121-015a	जटी द्विजिह्वस्ताम्रास्यो मृगराजतनुच्छदः ।
12-121-015c	एतद्रूपं बिभर्त्युग्रं दण्डो नित्यं दुरावरः ॥
12-121-016a	असिर्गदा धनुः शक्तिस्त्रिशूलं मुद्गरः शरः ।
12-121-016c	मुसलं परशुश्चक्रं प्रासो दण्डर्षितोमराः ॥
12-121-017a	सर्वप्रहरणीयानि सन्ति यानीह कानिचित् ।
12-121-017c	दण्ड एव हि सर्वात्मा लोके चरति मूर्तिमान् ॥
12-121-018a	भिन्दंश्छिन्दन्नुजन्कृन्तन्दारयन्पाटयंस्तथा ।
12-121-018c	घातयन्नभिधावंश्च दण्ड एव चरत्युत ॥
12-121-019a	असिर्विशसनो धर्मस्तीक्ष्णवर्त्मा दुरासदः ।
12-121-019c	श्रीगर्भो विजयः शास्ता व्यवहारः प्रजागरः ॥
12-121-020a	शास्त्रं ब्राह्मणमन्त्रश्च शास्ता प्राग्वचनं गतः ।
12-121-020c	धर्मपालोऽक्षरो देवः सत्यगो नित्यगो ग्रहः ॥
12-121-021a	असङ्गो रुद्रतनयो मनुज्येष्ठः शिवंकरः ।
12-121-021c	नामान्येतानि दण्डस्य कीर्तितानि युधिष्ठिर ॥
12-121-022a	दण्डो हि भगवान्विष्णुर्यज्ञो नारायणः प्रभुः ।
12-121-022c	शश्वद्रूपं महद्विभ्रन्महापुरुष उच्यते ॥
12-121-023a	यथोक्ता ब्रह्मकन्येति लक्ष्मीर्नीतिः सरस्वती ।
12-121-023c	दण्डनीतिर्जगद्धात्री दण्डो हि बहुविग्रहः ॥
12-121-024a	अर्थानर्थौ सुखं दुःखं धर्माधर्मौ बलाबले ।
12-121-024c	दौर्भाग्यं भागधेयं च पुण्यापुण्ये गुणागुणौ ॥

12-121-025a	कामाकामावृतुर्मासः शर्वरी दिवसः क्षणः ।
12-121-025c	अप्रसादः प्रसादश्च हर्षः क्रोधः शमो दमः ॥
12-121-026a	दैवं पुरुषकारश्च मोक्षामोक्षौ भयाभये ।
12-121-026c	हिंसाहिंसे तपो यज्ञः संयमोऽथ विषाविषम् ॥
12-121-027a	अन्तश्चादिश्च मध्यं च कृत्यानां च प्रपञ्चनम् ।
12-121-027c	मदः प्रमादो दर्पश्च दम्भो धैर्यं नयानयौ ॥
12-121-028a	अशक्तिः शक्तिरित्येव मानस्तम्भौ व्ययाव्ययौ ।
12-121-028c	विनयश्च विसर्गश्च कालाकालौ च भारत ॥
12-121-029a	अनृतं ज्ञाज्ञता सत्यं श्रद्धाश्रद्धे तथैव च ।
12-121-029c	क्लीबता व्यवसायश्च लाभालाभौ जयाजयौ ॥
12-121-030a	तीक्ष्णता मृदुता मृत्युरागमानागमौ तथा ।
12-121-030c	विराद्धिश्चैव राद्धिश्च कार्याकार्ये बलाबले ॥
12-121-031a	असूया चानसूया च धर्माधर्मौ तथैव च ।
12-121-031c	अपत्रपानपत्रपे ह्रीश्च संपद्विपच्च ह ॥
12-121-032a	तेजः कर्मणि पाण्डित्यं वाक्शक्तिस्तत्त्वबुद्धिता ।
12-121-032c	एवं दण्डस्य कौरव्य लोकेऽस्मिन्बहुरूपता ॥
12-121-033a	न स्याद्यदीह दण्डो वै प्रमथेयुः परस्परम् ।
12-121-033c	भयाद्दण्डस्य चान्योन्यं घ्नन्ति नैव युधिष्ठिर ॥
12-121-034a	दण्डेन रक्ष्यमाणा हि राजन्नहरहः प्रजाः ।
12-121-034c	राजानं वर्धयन्तीह तस्माद्दण्डः परायणम् ॥
12-121-035a	व्यवस्थापयति क्षिप्रमिमं लोकं नरेश्वर ।
12-121-035c	सत्ये व्यवस्थितो धर्मो ब्राह्मणेष्ववतिष्ठते ॥
12-121-036a	धर्मयुक्ता द्विजाः श्रेष्ठा वेदयुक्ता भवन्ति च ।
12-121-036c	बभूव यज्ञो वेदेभ्यो यज्ञः प्रीणाति देवताः ॥
12-121-037a	प्रीताश्च देवता नित्यमिन्द्रे परिददत्युत ।
12-121-037c	अन्नं ददाति शक्रश्चाप्यनुगृह्णन्निमाः प्रजाः ॥
12-121-038a	प्राणाश्च सर्वभूतानां नित्यमन्ने प्रतिष्ठिताः ।
12-121-038c	तस्मात्प्रजाः प्रतिष्ठन्ते दण्डो जागर्ति तासु च ॥
12-121-039a	एवंप्रयोजनश्चैव दण्डः क्षत्रियतां गतः ।
12-121-039c	रक्षन्प्रजाः प्रजागर्ति नित्यं सुविहितोऽक्षरः ॥
12-121-040a	ईश्वरः पुरुषः प्राणः सत्त्वं वित्तं प्रजापतिः ।

12-121-040c	भूतात्मा जीव इत्येव नामभिः प्रोच्यतेऽष्टभिः ॥
12-121-041a	अदददण्ड एवास्मै ध्रुवमैश्वर्यमेव च ।
12-121-041c	बले नयश्च संयुक्तः सदा पञ्चविधात्मकः ॥
12-121-042a	कुलबाहुधनामात्याः प्रज्ञा चोक्ता बलानि च ।
12-121-042c	आहार्यं चाष्टकैर्द्रव्यैर्बलमन्यद्युधिष्ठिर ॥
12-121-043a	हस्तिनोऽश्वा रथाः पत्तिर्नावो विष्टिस्तथैव च ।
12-121-043c	दैशिकाश्चारकाश्चैव तदष्टाङ्गं बलं स्मृतम् ॥
12-121-044a	अष्टाङ्गस्य तु युक्तस्य हस्तिनो हस्तियायिनः ।
12-121-044c	अश्वारोहाः पदाताश्च मन्त्रिणो रसदाश्च ये ॥
12-121-045a	भिक्षुकाः प्राड्विवाकाश्च मौहूर्ता दैवचिन्तकाः ।
12-121-045c	कोशो मित्राणि धान्यं च सर्वोपकरणानि च ॥
12-121-046a	सप्तप्रकृति चाष्टाङ्गं शरीरमिह यद्विदुः ।
12-121-046c	राज्यस्य दण्ड एवाङ्गं दण्डः प्रभव एव च ॥
12-121-047a	ईश्वरेण प्रयत्नेन धारणे क्षत्रियस्य हि ।
12-121-047c	दण्डो दत्तः समानात्मा दण्डो हीदं सनातनम् ॥
12-121-047e	राज्ञां पूज्यतमो नान्यो यथाधर्मप्रदर्शनः ॥
12-121-048a	ब्रह्मणा लोकरक्षार्थं स्वधर्मस्थापनाय च ।
12-121-048c	भर्तृप्रत्यय उत्पन्नो व्यवहारस्तथापरः ॥
12-121-048e	तस्माद्यः सहितो दृष्टो भर्तृप्रत्ययलक्षणः ॥
12-121-049a	व्यवहारस्तु वेदात्मा वेदप्रत्यय उच्यते ।
12-121-049c	मौलश्च नरशार्दूल शास्त्रोक्तश्च तथापरः ॥
12-121-050a	उक्तो यश्चापि दण्डोऽसौ भर्तृप्रत्ययलक्षणः ।
12-121-050c	ज्ञेयो न स नरेन्द्रस्थो दण्डप्रत्यय एव च ॥
12-121-051a	दण्डप्रत्ययदृष्टोऽपि व्यवहारात्मकः स्मृतः ।
12-121-051c	व्यवहारः स्मृतो यश्च स वेदविषयात्मकः ॥
12-121-052a	यश्च वेदप्रसूतात्मा स धर्मो गुणदर्शकः ।
12-121-052c	धर्मप्रत्यय उत्पन्नो यथाधर्मः कृतात्मभिः ॥
12-121-053a	व्यवहारः प्रजागोप्ता ब्रह्मदिष्टो युधिष्ठिर ।
12-121-053c	त्रीन्धारयति लोकान्वै सत्यात्मा भूतिवर्धनः ॥
12-121-054a	यश्च दण्डः स दृष्टो नो व्यवहारः सनातनः ।
12-121-054c	व्यवहारश्च यो दृष्टः स धर्म इति नः श्रुतः ॥

- 12-121-054e यश्च वेदः स वै धर्मो यश्च धर्मः स सत्पथः ॥
 12-121-055a ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्वं बभूवाथ पितामहः ।
 12-121-055c लोकानां स हि सर्वेषां ससुरासुररक्षसाम् ॥
 12-121-055e समनुष्योरगवतां कर्ता चैव स भूतकृत् ॥
 12-121-056a ततो नो व्यवहारोऽयं भर्तृप्रत्ययलक्षणः ।
 12-121-056c तस्मादिदमवोचाम व्यवहारनिदर्शनम् ॥
 12-121-057a माता पिता च भ्राता च भार्या चाथ पुरोहितः ।
 12-121-057c नादण्ड्यो विद्यते राज्ञां यः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥

12-122-001 भीष्म उवाच

- 12-122-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-122-001c अङ्गेषु राजा द्युतिमान्वसुहोम इति श्रुतः ॥
 12-122-002a स राजा धर्मनित्यः सन्सह पत्न्या महातपाः ।
 12-122-002c मुञ्जपृष्ठं जगामाथ देवर्षिगणपूजितम् ॥
 12-122-003a तत्र शृङ्गे हिमवतो मेरौ कनकपर्वते ।
 12-122-003c यत्र मुञ्जवटे रामो जटाहरणमादिशत् ॥
 12-122-004a तदाप्रभृति राजेन्द्र ऋषिभिः संशितव्रतैः ।
 12-122-004c मुञ्जपृष्ठ इति प्रोक्तः स देशो रुद्रसेवितः ॥
 12-122-005a स तत्र बहुभिर्युक्तः सदा श्रुतिमयैर्गुणैः ।
 12-122-005c ब्राह्मणानामनुमतो देवर्षिसदृशोऽभवत् ॥
 12-122-006a तं कदाचिददीनात्मा सखा शक्रस्य मानितः ।
 12-122-006c अभ्यागच्छन्महीपालो मान्धाता शत्रुकर्शनः ॥
 12-122-007a सोऽभिसृत्य तु मान्धाता वसुहोमं नराधिपम् ।
 12-122-007c दृष्ट्वा प्रकृष्टं तपसा विनयेनाभ्यतिष्ठत ॥
 12-122-008a वसुहोमोऽपि राज्ञो वै गामर्घ्यं च न्यवेदयत् ।
 12-122-008c अष्टाङ्गस्य च राज्यस्य पप्रच्छ कुशलं तदा ॥
 12-122-009a सद्भिराचरितं पूर्वं यथावदनुयायिनम् ।
 12-122-009c अपृच्छद्वसुहोमस्तं राजन्किं करवाणि ते ॥
 12-122-010a सोऽब्रवीत्परमप्रीतो मान्धाता राजसत्तमम् ।
 12-122-010c वसुहोमं महाप्राज्ञमासीनं कुरुनन्दन ॥
 12-122-011a बृहस्पतेर्मतं राजन्नधीतं सकलं त्वया ।
 12-122-011c तथैवौशनसं शास्त्रं विज्ञातं ते नराधिप ॥

- 12-122-012a तदहं श्रोतुमिच्छामि दण्ड उत्पद्यते कथम् ।
 12-122-012c किं वापि पूर्वं जागर्ति किं वा परममुच्यते ॥
 12-122-013a कथं क्षत्रियसंस्थश्च दण्डः संप्रत्यवस्थितः ।
 12-122-013c ब्रूहि मे सुमहाप्राज्ञ ददाम्याचार्यवेतनम् ॥
12-122-014 वसुहोम उवाच
 12-122-014a शृणु राजन्यथा दण्डः संभूतो लोकसंग्रहः ।
 12-122-014c प्रजाविनयरक्षार्थं धर्मस्यात्मा सनातनः ॥
 12-122-015a ब्रह्मा यियक्षुर्भगवान्सर्वलोकपितामहः ।
 12-122-015c ऋत्विजं नात्मना तुल्यं ददर्शेति हि नः श्रुतम् ॥
 12-122-016a स गर्भं शिरसा देवो वर्षपूगानधारयत् ।
 12-122-016c पूर्णे वर्षसहस्रे तु स गर्भः क्षुवतोऽपतत् ॥
 12-122-017a स क्षुपो नाम संभूतः प्रजापतिररिंदम ।
 12-122-017c ऋत्विगासीत्तदा राजन्यज्ञे तस्य महात्मनः ॥
 12-122-018a तस्मिन्प्रवृत्ते सत्रे तु ब्रह्मणः पार्थिवर्षभ ।
 12-122-018c हृष्टरूपप्रचारत्वाद्दण्डः सोऽन्तर्हितोऽभवत् ॥
 12-122-019a तस्मिन्नन्तर्हिते चाथ प्रजानां संकरोऽभवत् ।
 12-122-019c नैव कार्यं न चाकार्यं भोज्याभोज्यं न विद्यते ॥
 12-122-020a पेयापेयं कुतः सिद्धिर्हिसन्ति च परस्परम् ।
 12-122-020c गम्यागम्यं तदा नासीत्परस्वं स्वं च वै समम् ॥
 12-122-021a परस्परं विलुम्पन्ते सारमेया इवामिषम् ।
 12-122-021c अबलं बलिनो जघ्नुर्निर्मर्यादमवर्तत ॥
 12-122-022a ततः पितामहो विष्णुं भगवन्तं सनातनम् ।
 12-122-022c संपूज्य वरदं देवं महादेवमथाब्रवीत् ॥
 12-122-023a अत्र साध्वनुकम्पां वै कर्तुमर्हसि केवलम् ।
 12-122-023c संकरो न भवेदत्र यथा वै तद्विधीयताम् ॥
 12-122-024a ततः स भगवान्ध्यात्वा चिरं शूलजटाधरः ।
 12-122-024c आत्मानमात्मना दण्डमसृजद्देवसत्तमः ॥
 12-122-025a तस्माच्च धर्मचरणां नीतिं देवीं सरस्वतीम् ।
 12-122-025c असृजद्दण्डनीतिः सा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
 12-122-026a भूयः स भगवान्ध्यात्वा चिरं शूलवरायुधः ।
 12-122-026c तस्य तस्य निकायस्य चकारैकैकमीशरम् ॥

12-122-027a	देवानामीश्वरं चक्रे देवं दशशतेक्षणम् ।
12-122-027c	यमं वैवस्वतं चापि पितॄणामकरोत्पतिम् ॥
12-122-028a	धनानां रक्षसां चापि कुबेरमपि चेश्वरम् ।
12-122-028c	पर्वतानां पतिं मेरुं सरितां च महोदधिम् ॥
12-122-029a	अपां राज्ये सुराणां च विदधे वरुणं प्रभुम् ।
12-122-029c	मृत्युं प्राणेश्वरमथो तेजसां च हुताशनम् ॥
12-122-030a	रुद्राणामपि चेशानं गोप्तारं विदधे प्रभुः ।
12-122-030c	महात्मानं महादेवं विशालाक्षं सनातनम् ॥
12-122-031a	वसिष्ठमीशं विप्राणां वसूनां जातवेदसम् ।
12-122-031c	तेजसां भास्करं चक्रे नक्षत्राणां निशाकरम् ॥
12-122-032a	वीरुधामंशुमन्तं च भूतानां च प्रभुं वरम् ।
12-122-032c	कुमारं द्वादशभुजं स्कन्दं राजानमादिशत् ॥
12-122-033a	कालं सर्वेशमकरोत्संहारविनयात्मकम् ।
12-122-033c	मृत्योश्चतुर्विभागस्य दुःखस्य च सुखस्य च ॥
12-122-034a	ईश्वरः सर्वदेहस्तु राजराजो धनाधिपः ।
12-122-034c	सर्वेषामेव रुद्राणां शूलपाणिरिति श्रुतिः ॥
12-122-035a	तमेकं ब्रह्मणः पुत्रमनुजातं क्षुपं ददौ ।
12-122-035c	प्रजानामधिपं श्रेष्ठं सर्वधर्मभृतामपि ॥
12-122-036a	महादेवस्ततस्तस्मिन्वृत्ते यज्ञे यथाविधि ।
12-122-036c	दण्डं धर्मस्य गोप्तारं विष्णवे सत्कृतं ददौ ॥
12-122-037a	विष्णुरङ्गिरसे प्रादादङ्गिरा मुनिसत्तमः ।
12-122-037c	प्रादादिन्द्रमरीचिभ्यां मरीचिर्भृगवे ददौ ॥
12-122-038a	भृगुर्ददावृषिभ्यस्तु तं दण्डं धर्मसंहितम् ।
12-122-038c	ऋषयो लोकपालेभ्यो लोकपालाः क्षुपाय च ॥
12-122-039a	क्षुपस्तु मनवे प्रादादादित्यतनयाय च ।
12-122-039c	पुत्रेभ्यः श्राद्धदेवस्तु सूक्ष्मधर्मार्थकारणात् ॥
12-122-039e	तं ददौ सूर्यपुत्रस्तु मनुर्वै रक्षणात्मकम् ॥
12-122-040a	विभज्य दण्डः कर्तव्यो धर्मेण न यदृच्छया ।
12-122-040c	दुर्वाचा निग्रहो बन्धो हिरण्यं बाह्यतःक्रिया ॥
12-122-041a	व्यङ्गत्वं च शरीरस्य वधो वा नाल्पकारणात् ।
12-122-041c	शरीरपीडास्तास्तास्तु देहत्यागो विवासनम् ॥

- 12-122-042a आनुपूर्व्या च दण्डोऽसौ प्रजा जागर्ति पालयन् ।
 12-122-042c इन्द्रो जागर्ति भगवानिन्द्रादग्निर्विभावसुः ॥
 12-122-043a अग्नेर्जागर्ति वरुणो वरुणाच्च प्रजापतिः ।
 12-122-043c प्रजापतेस्ततो धर्मो जागर्ति विनयात्मकः ॥
 12-122-044a धर्माच्च ब्रह्मणः पुत्रो व्यवसायः सनातनः ।
 12-122-044c व्यवसायात्ततस्तेजो जागर्ति परिपालयन् ॥
 12-122-045a ओषध्यस्तेजसस्तस्मादोषधिभ्यश्च पर्वताः ।
 12-122-045c पर्वतेभ्यश्च जागर्ति रसो रसगुणात्तथा ॥
 12-122-046a जागर्ति निरृतिर्देवी ज्योतींषि निरृतेरपि ।
 12-122-046c वेदाः प्रतिष्ठा ज्योतिर्भ्यस्ततो हयशिराः प्रभुः ॥
 12-122-047a ब्रह्मा पितामहस्तस्माज्जागर्ति प्रभुरव्ययः ।
 12-122-047c पितामहान्महादेवो जागर्ति भगवाञ्शिवः ॥
 12-122-048a विश्वेदेवाः शिवाच्चापि विश्वेभ्यश्च तथर्षयः ।
 12-122-048c ऋषिभ्यो भगवान्सोमः सोमाद्देवाः सनातनाः ॥
 12-122-049a देवेभ्यो ब्राह्मणा लोके जाग्रतीत्युपधारय ।
 12-122-049c ब्राह्मणेभ्यश्च राजन्या लोकान्रक्षन्ति धर्मतः ॥
 12-122-049e स्थावरं जङ्गमं चैव क्षत्रियेभ्यः सनातनम् ॥
 12-122-050a प्रजा जाग्रति लोकेऽस्मिन्दण्डो जागर्ति तासु च ।
 12-122-050c सर्वसंक्षेपको दण्डः पितामहसमः प्रभुः ॥
 12-122-051a जागर्ति कालः पूर्वं च मध्ये चान्ते च भारत ।
 12-122-051c ईश्वरः सर्वलोकस्य महादेवः प्रजापतिः ॥
 12-122-052a देवदेवः शिवः शर्वो जागर्ति सततं प्रभुः ।
 12-122-052c कपर्दी शंकरो रुद्रो भवः स्थाणुरुमापतिः ॥
 12-122-053a इत्येष दण्डो विख्यात आदौ मध्ये तथावरे ।
 12-122-053c भूमिपालो यथान्यायं वर्तेतानेन धर्मवित् ॥

12-122-054 भीष्म उवाच

- 12-122-054a इतीदं वसुहोमस्य शृणुयाद्यो मतं नरः ।
 12-122-054c श्रुत्वा च सम्यग्वर्तेत स कामानाप्नुयान्मृतः ॥
 12-122-055a इति ते सर्वमाख्यातं यो दण्डो मनुजर्षभ ।
 12-122-055c नियन्ता सर्वलोकस्य धर्माक्रान्तस्य भारत ॥

12-123-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-123-001a तात धर्मार्थकामानां श्रोतुमिच्छामि निश्चयम् ।
 12-123-001c लोकयात्रा हि कात्स्न्येन त्रिष्वेतेषु प्रतिष्ठिता ॥
 12-123-002a धर्मार्थकामाः किंमूलास्त्रयाणां प्रभवश्च कः ।
 12-123-002c अन्योन्यं चानुषज्जन्ते वर्तन्ते च पृथक्पृथक् ॥

12-123-003 भीष्म उवाच

- 12-123-003a यदा ते स्युः सुमनसो लोकसंस्थार्थनिश्चये ।
 12-123-003c कालप्रभवसंस्थासु सज्जन्ते च त्रयस्तदा ॥
 12-123-004a धर्ममूलस्तु देहोऽर्थः कामोऽर्थफलमुच्यते ।
 12-123-004c संकल्पमूलास्ते सर्वे संकल्पो विषयात्मकः ॥
 12-123-005a विषयाश्चैव कात्स्न्येन सर्व आहारसिद्धये ।
 12-123-005c मूलमेतत्त्रिवर्गस्य निवृत्तिर्मोक्ष उच्यते ॥
 12-123-006a धर्मः शरीरसंगुप्तिर्धर्मार्थं चार्थ इष्यते ।
 12-123-006c कामो रतिफलश्चात्र सर्वे चैते रजस्वलाः ॥
 12-123-007a संनिकृष्टांश्चरेदेनान्न चैनान्मनसा त्यजेत् ।
 12-123-007c विमुक्तस्तमसा सर्वान्धर्मादीन्कामनैष्ठिकान् ॥
 12-123-008a श्रेष्ठबुद्धिस्त्रिवर्गस्य यदयं प्राप्नुयात्क्षणात् ।
 12-123-008c बुद्ध्या बुध्येदिहार्थं न तदह्ना तु निकृष्टया ॥
 12-123-009a अपध्यानमलो धर्मो मलोऽर्थस्य निगूहनम् ।
 12-123-009c संप्रमोदमलः कामो भूयः स्वगुणवर्तितः ॥
 12-123-010a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-123-010c कामन्दस्य च संवादमङ्गारिष्ठस्य चोभयोः ॥
 12-123-011a कामन्दमृषिमासीनमभिवाद्य नराधिपः ।
 12-123-011c अङ्गारिष्ठोऽथ पप्रच्छ कृत्वा समयपर्ययम् ॥
 12-123-012a यः पापं कुरुते राजा काममोहबलात्कृतः ।
 12-123-012c प्रत्यासन्नस्य तस्यर्षे किं स्यात्पापप्रणाशनम् ॥
 12-123-013a अधर्मो धर्म इति ह योऽज्ञानादाचरेदिह ।
 12-123-013c तं चापि प्रथितं लोके कथं राजा निवर्तयेत् ॥

12-123-014 कामन्द उवाच

- 12-123-014a यो धर्मार्थौ समुत्सृज्य काममेवानुवर्तते ।

- 12-123-014c स धर्मार्थपरित्यागात्प्रज्ञानाशमिहार्छति ॥
- 12-123-015a प्रज्ञाप्रणाशको मोहस्तथा धर्मार्थनाशकः ।
- 12-123-015c तस्मान्नास्तिकता चैव दुराचारश्च जायते ॥
- 12-123-016a दुराचारान्यदा राजा प्रदुष्टान्न नियच्छति ।
- 12-123-016c तस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्विशमगतादिव ॥
- 12-123-017a तं प्रजा नानुवर्तन्ते ब्राह्मणा न च साधवः ।
- 12-123-017c ततः संक्षयमाप्नोति तथा वध्यत्वमेति च ॥
- 12-123-018a अपध्वस्तस्त्ववमतो दुःखं जीवति जीवितम् ।
- 12-123-018c जीवेच्च यदपध्वस्तस्तच्छुद्धं मरणं भवेत् ॥
- 12-123-019a अत्रैतदाहुराचार्याः पापस्य च निबर्हणम् ।
- 12-123-019c सेवितव्या त्रयी विद्या सत्कारो ब्राह्मणेषु च ॥
- 12-123-020a महामना भवेद्धर्मे विवहेच्च महाकुले ।
- 12-123-020c ब्राह्मणांश्चापि सेवेत क्षमायुक्तान्मनस्विनः ॥
- 12-123-021a जपेदुदकशीलः स्यात्सुमुखो नान्यदास्थितः ।
- 12-123-021c धर्मान्वितान्संप्रविशेद्वहिः कृत्वैव दुष्कृतीन् ॥
- 12-123-022a प्रसादयेन्मधुरया वाचाप्यथ च कर्मणा ।
- 12-123-022c इत्यस्मीति वदेन्नित्यं परेषां कीर्तयन्गुणान् ॥
- 12-123-023a अपापो ह्येवमाचारः क्षिप्रं बहुमतो भवेत् ।
- 12-123-023c पापान्यपि च कृच्छ्राणि शमयेन्नात्र संशयः ॥
- 12-123-024a गुरवोऽपि परं धर्मं यद्ब्रूयुस्तत्तथा कुरु ।
- 12-123-024c गुरूणां हि प्रसादाद्धि श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥

12-124-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-124-001a इमे जना नरश्रेष्ठ प्रशंसन्ति सदा भुवि ।
- 12-124-001c धर्मस्य शीलमेवादौ ततो मे संशयो महान् ॥
- 12-124-002a यदि तच्छक्यमस्माभिर्ज्ञातुं धर्मभृतां वर ।
- 12-124-002c श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं यथैतदुपलभ्यते ॥
- 12-124-003a कथं नु प्राप्यते शीलं श्रोतुमिच्छामि भारत ।
- 12-124-003c किलक्षणं च तत्प्रोक्तं ब्रूहि मे वदतां वर ॥

12-124-004 भीष्म उवाच

- 12-124-004a पुरा दुर्योधनेनेह धृतराष्ट्राय मानद ।

- 12-124-004c आख्यातं तप्यमानेन श्रियं दृष्ट्वा तथागताम् ॥
 12-124-005a इन्द्रप्रस्थे महाराज तव सभ्रातृकस्य ह ।
 12-124-005c सभायां चावहसनं तत्सर्वं शृणु भारत ॥
 12-124-006a भवतस्तां सभां दृष्ट्वा समृद्धिं चाप्यनुत्तमाम् ।
 12-124-006c दुर्योधनस्तदासीनः सर्वं पित्रे न्यवेदयत् ॥
 12-124-007a श्रुत्वा च धृतराष्ट्रोऽपि दुर्योधनवचस्तदा ।
 12-124-007c अब्रवीत्कर्णसहितं दुर्योधनमिदं वचः ॥
 12-124-008a किमर्थं तप्यसे पुत्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 12-124-008c श्रुत्वा त्वामनुनेष्यामि यदि सम्यग्भविष्यसि ॥
 12-124-009a यथा त्वं महदैश्वर्यं प्राप्तः परपुरंजय ।
 12-124-009c किंकरा भ्रातरः सर्वे मित्राः संबन्धिनस्तथा ॥
 12-124-010a आच्छादयसि प्रावारानश्वासि पिशितोदनम् ।
 12-124-010c आजानेया वहन्ति त्वां कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥

12-124-011 दुर्योधन उवाच

- 12-124-011a दश तानि सहस्राणि स्नातकानां महात्मनाम् ।
 12-124-011c भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ॥
 12-124-012a दृष्ट्वा च तां सभां दिव्यां दिव्यपुष्पफलान्विताम् ।
 12-124-012c अश्वांस्तित्तिरकल्माषात्रत्नानि विविधानि च ॥
 12-124-013a दृष्ट्वा तां पाण्डवेयानामृद्धिमिन्द्रोपमां शुभाम् ।
 12-124-013c अमित्राणां सुमहतीमनुशोचामि मानद ॥

12-124-014 धृतराष्ट्र उवाच

- 12-124-014a यदीच्छसि श्रियं तात यादृशीं तां युधिष्ठिरे ।
 12-124-014c विशिष्टां वा नरव्याघ्र शीलवान्भव पुत्रक ॥
 12-124-015a शीलेन हि त्रयो लोकाः शक्या जेतुं न संशयः ।
 12-124-015c न हि किञ्चिदसाध्यं वै लोके शीलवतां भवेत् ॥
 12-124-016a एकरात्रेण मान्धाता त्र्यहेण जनमेजयः ।
 12-124-016c सप्तरात्रेण नाभागः पृथिवीं प्रतिपेदिवान् ॥
 12-124-017a एते हि पार्थिवाः सर्वे शीलवन्तो दमान्विताः ।
 12-124-017c अतस्तेषां गुणक्रीता वसुधा स्वयमागमत् ॥
 12-124-018a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

- 12-124-018c नारदेन पुरा प्रोक्तं शीलमाश्रित्य भारत ॥
- 12-124-019a प्रहादेन हृतं राज्यं महेन्द्रस्य महात्मनः ।
- 12-124-019c शीलमाश्रित्य दैत्येन त्रैलोक्यं च वशीकृतम् ॥
- 12-124-020a ततो बृहस्पतिं शक्रः प्राञ्जलिः समुपस्थितः ।
- 12-124-020c उवाच च महाप्राज्ञः श्रेय इच्छामि वेदितुम् ॥
- 12-124-021a ततो बृहस्पतिस्तस्मै ज्ञानं नैःश्रेयसं परम् ।
- 12-124-021c कथयामास भगवान्देवेन्द्राय कुरुद्वह ॥
- 12-124-022a एतावच्छ्रेय इत्येव बृहस्पतिरभाषत ।
- 12-124-022c इन्द्रस्तु भूयः पप्रच्छ क्व विशेषो भवेदिति ॥
- 12-124-023 बृहस्पतिरुवाच**
- 12-124-023a विशेषोऽस्ति महांस्तात भार्गवस्य महात्मनः ।
- 12-124-023c तत्रागमय भद्रं ते भूय एव पुरंदर ॥
- 12-124-024 धृतराष्ट्र उवाच**
- 12-124-024a आत्मनस्तु ततः श्रेयो भार्गवात्सुमहायशाः ।
- 12-124-024c ज्ञानमागमयत्प्रीत्या पुनः स परमद्युतिः ॥
- 12-124-025a तेनापि समनुज्ञातो भार्गवेण महात्मना ।
- 12-124-025c श्रेयोऽस्तीति पुनर्भूयः शुक्रमाह शतक्रतुः ॥
- 12-124-026a भार्गवस्त्वाह धर्मज्ञः प्रहादस्य महात्मनः ।
- 12-124-026c ज्ञानमस्ति विशेषेण ततो हृष्टश्च सोऽभवत् ॥
- 12-124-027a स ततो ब्राह्मणो भूत्वा प्रहादं पाकशासनः ।
- 12-124-027c सृत्वा प्रोवाच मेधावी श्रेय इच्छामि वेदितुम् ॥
- 12-124-028a प्रहादस्त्वब्रवीद्विप्रं क्षणो नास्ति द्विजर्षभ ।
- 12-124-028c त्रैलोक्यराज्ये सक्तस्य ततो नोपदिशामि ते ॥
- 12-124-029a ब्राह्मणस्त्वब्रवीद्वाक्यं कस्मिन्काले क्षणो भवेत् ।
- 12-124-029c ततोपदिष्टमिच्छामि यद्यत्कार्यान्तरं भवेत् ॥
- 12-124-030a ततः प्रीतोऽभवद्राजा प्रहादो ब्रह्मवादिने ।
- 12-124-030c तथेत्युक्त्वा शुभे काले ज्ञानतत्त्वं ददौ तदा ॥
- 12-124-031a ब्राह्मणोऽपि यथान्यायं गुरुवृत्तिमनुत्तमाम् ।
- 12-124-031c चकार सर्वभावेन यद्वत्स मनसेच्छति ॥
- 12-124-032a पृष्टश्च तेन बहुशः प्राप्तं कथमरिंदम ।

12-124-032c त्रैलोक्यराज्यं धर्मज्ञ कारणं तद्ब्रवीहि मे ॥

12-124-033 प्रहाद उवाच

12-124-033a नासूयामि द्विजश्रेष्ठ राजास्मीति कदाचन ।

12-124-033c कव्यानि वदतां तात संयच्छामि वहामि च ॥

12-124-034a ते विस्रब्धाः प्रभाषन्ते संयच्छन्ति च मां सदा ।

12-124-034c ते मा कव्यपदे सक्तं शुश्रूषुमनसूयकम् ॥

12-124-035a धर्मात्मानं जितक्रोधं संयतं संयतेन्द्रियम् ।

12-124-035c समाचिन्वन्ति शास्तारः क्षौद्रं मधिवव मक्षिकाः ॥

12-124-036a सोऽहं वागग्रपिष्टानां रसानामवलेहिता ।

12-124-036c स्वजात्यानधितिष्ठामि नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥

12-124-037a एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षुरनुत्तमम् ।

12-124-037c यद्ब्राह्मणमुखे कव्यमेतच्छ्रुत्वा प्रवर्तते ॥

12-124-038 धृतराष्ट्र उवाच

12-124-038a एतावच्छ्रेय इत्याह प्रहादो ब्रह्मवादिनम् ।

12-124-038c शुश्रूषितस्तेन तदा दैत्येन्द्रो वाक्यमब्रवीत् ॥

12-124-039a यथावदुरुवृत्त्या ते प्रीतोऽस्मि द्विजसत्तम ।

12-124-039c वरं वृणीष्व भद्रं ते प्रदातास्मि न संशयः ॥

12-124-040a कृतमित्येव दैत्येन्द्रमुवाच स च वै द्विजः ।

12-124-040c प्रहादस्त्वब्रवीत्प्रीतो गृह्यतां वर इत्युत ॥

12-124-041 ब्राह्मण उवाच

12-124-041a यदि राजन्प्रसन्नस्त्वं मम चेच्छसि चेद्धितम् ।

12-124-041c भवतः शीलमिच्छामि प्राप्तुमेष वरो मम ॥

12-124-042 धृतराष्ट्र उवाच

12-124-042a ततः प्रीतश्च दैत्येन्द्रो भयं चास्याभवन्महत् ।

12-124-042c वरे प्रदिष्टे विप्रेण नाल्पतेजायमित्युत ॥

12-124-043a एवमस्त्विति तं प्राह प्रहादो विस्मितस्तदा ।

12-124-043c उपाकृत्य तु विप्राय वरं दुःखान्वितोऽभवत् ॥

12-124-044a दत्ते वरे गते विप्रे चिन्तासीन्महती ततः ।

12-124-044c प्रहादस्य महाराज निश्चयं न च जग्मिवान् ॥

- 12-124-045a तस्य चिन्तयतस्तात छायाभूतं महाद्युते ।
 12-124-045c तेजो विग्रहवत्तात शरीरमजहात्तदा ॥
- 12-124-046a तमपृच्छन्महाकायं प्रहादः को भवानिति ।
 12-124-046c प्रत्याह ननु शीलोऽस्मि त्यक्तो गच्छाम्यहं त्वया ॥
- 12-124-047a तस्मिन्द्विजवरे राजन्वत्स्याम्यहमनिन्दितम् ।
 12-124-047c योऽसौ शिष्यत्वमागम्य त्वयि नित्यं समाहितः ॥
- 12-124-047e इत्युक्त्वान्तर्हितं तद्वै शक्रं चान्वविशत्प्रभो ॥
- 12-124-048a तस्मिंस्तेजसि याते तु तादृग्रूपस्ततोऽपरः ।
 12-124-048c शरीरान्निःसृतस्तस्य को भवानिति चाब्रवीत् ॥
- 12-124-049a धर्मं प्रहाद मां विद्धि यत्रासौ द्विजसत्तमः ।
 12-124-049c तत्र यास्यामि दैत्येन्द्र यतः शीलं ततो ह्यहम् ॥
- 12-124-050a ततोऽपरो महाराज प्रज्वलन्निव तेजसा ।
 12-124-050c शरीरान्निःसृतस्तस्य प्रहादस्य महात्मनः ॥
- 12-124-051a को भवानिति पृष्ठश्च तमाह स महाद्युतिः ।
 12-124-051c सत्यमस्म्यसुरेन्द्राग्र्य यास्येऽहं धर्ममन्विह ॥
- 12-124-052a तस्मिन्ननुगते धर्मं पुरुषे पुरुषोऽपरः ।
 12-124-052c निश्चक्राम ततस्तस्मात्पृष्ठश्चाह महात्मना ॥
- 12-124-052e वृत्तं प्रहाद मां विद्धि यतः सत्यं ततो ह्यहम् ॥
- 12-124-053a तस्मिन्गते महाश्वेतः शरीरात्तस्य निर्ययौ ।
 12-124-053c पृष्ठश्चाह बलं विद्धि यतो वृत्तमहं ततः ॥
- 12-124-053e इत्युक्त्वा च ययौ तत्र यतो वृत्तं नराधिप ॥
- 12-124-054a ततः प्रभामयी देवी शरीरात्तस्य निर्ययौ ।
 12-124-054c तामपृच्छत्स दैत्येन्द्रः सा श्रीरित्येवमब्रवीत् ॥
- 12-124-055a उषितास्मि सुखं वीर त्वयि सत्यपराक्रमे ।
 12-124-055c त्वया त्यक्ता गमिष्यामि बलं यत्र ततो ह्यहम् ॥
- 12-124-056a ततो भयं प्रादुरासीत्प्रहादस्य महात्मनः ।
 12-124-056c अपृच्छत च तां भूयः क्व यासि कमलालये ॥
- 12-124-057a त्वं हि सत्यव्रता देवी लोकस्य परमेश्वरी ।
 12-124-057c कश्चासौ ब्राह्मणश्रेष्ठस्तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥

12-124-058 श्रीरुवाच

12-124-058a स शक्रो ब्रह्मचारी च यस्त्वया चोपशिक्षितः ।

- 12-124-058c त्रैलोक्ये ते यदैश्वर्यं तत्तेनापहतं प्रभो ॥
 12-124-059a शीलेन हि त्वया लोकाः सर्वे धर्मज्ञ निर्जिताः ।
 12-124-059c तद्विज्ञाय महेन्द्रेण तव शीलं हृतं प्रभो ॥
 12-124-060a धर्मः सत्यं तथा वृत्तं बलं चैव तथा ह्यहम् ।
 12-124-060c शीलमूला महाप्राज्ञ सदा नास्त्यत्र संशयः ॥

12-124-061 भीष्म उवाच

- 12-124-061a एवमुक्त्वा गता तु श्रीस्ते च सर्वे युधिष्ठिर ।
 12-124-061c दुर्योधनस्तु पितरं भूय एवाब्रवीदिदम् ॥
 12-124-062a शीलस्य तत्त्वमिच्छामि वेत्तुं कौरवनन्दन ।
 12-124-062c प्राप्यते च यथा शीलं तमुपायं वदस्व मे ॥

12-124-063 धृतराष्ट्र उवाच

- 12-124-063a सोपायं पूर्वमुद्दिष्टं प्रह्लादेन महात्मना ।
 12-124-063c संक्षेपतस्तु शीलस्य शृणु प्राप्तिं नराधिप ॥
 12-124-064a अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।
 12-124-064c अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतत्प्रशस्यते ॥
 12-124-065a यदन्येषां हितं न स्यादात्मनः कर्म पौरुषम् ।
 12-124-065c अपत्रपेत वा येन न तत्कुर्यात्कथंचन ॥
 12-124-066a तत्तु कर्म तथा कुर्याद्येन श्लाघेत संसदि ।
 12-124-066c एतच्छीलं समासेन कथितं कुरुसत्तम ॥
 12-124-067a यद्यप्यशीला नृपते प्राप्नुवन्ति क्वचिच्छ्रयम् ।
 12-124-067c न भुञ्जते चिरं तात समूलाश्च पतन्ति ते ॥
 12-124-068a एतद्विदित्वा तत्त्वेन शीलवान्भव पुत्रक ।
 12-124-068c यदीच्छसि श्रियं तात सुविशिष्टां युधिष्ठिरात् ॥

12-124-069 भीष्म उवाच

- 12-124-069a एतत्कथितवान्पुत्रे धृतराष्ट्रो नराधिप ।
 12-124-069c एतत्कुरुष्व कौन्तेय ततः प्राप्स्यसि तत्फलम् ॥

12-125-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-125-001a शीलं प्रधानं पुरुषे कथितं ते पितामह ।
 12-125-001c कथमाशा समुत्पन्ना या च सा तद्वदस्व मे ॥

12-125-002a	संशयो मे महानेष समुत्पन्नः पितामह ।
12-125-002c	छेत्ता च तस्य नान्योऽस्ति त्वत्तः परपुरंजय ॥
12-125-003a	पितामहाशा महती ममासीद्धि सुयोधने ।
12-125-003c	प्राप्ते युद्धे तु यद्युक्तं तत्कर्तायमिति प्रभो ॥
12-125-004a	सर्वस्याशा सुमहती पुरुषस्योपजायते ।
12-125-004c	तस्यां विहन्यमानायां दुःखो मृत्युरसंशयम् ॥
12-125-005a	सोऽहं हताशो दुर्बुद्धिः कृतस्तेन दुरात्मना ।
12-125-005c	धार्तराष्ट्रेण राजेन्द्र पश्य मन्दात्मतां मम ॥
12-125-006a	आशां महत्तरां मन्ये पर्वतादपि सद्रुमात् ।
12-125-006c	आकाशादपि वा राजन्नप्रमेयैव वा पुनः ॥
12-125-007a	एषा चैव कुरुश्रेष्ठ दुर्विचिन्त्या सुदुर्लभा ।
12-125-007c	दुर्लभत्वाच्च पश्यामि किमन्यदुर्लभं ततः ॥

12-125-008 भीष्म उवाच

12-125-008a	अत्र ते वर्तयिष्यामि युधिष्ठिर निबोध तत् ।
12-125-008c	इतिहासं सुमित्रस्य निर्वृत्तमृषभस्य च ॥
12-125-009a	सुमित्रो नाम राजर्षिर्हेहयो मृगयां गतः ।
12-125-009c	ससार स मृगं विद्ध्वा बाणेन नतपर्वणा ॥
12-125-010a	स मृगो बाणमादाय ययावमितविक्रमः ।
12-125-010c	स च राजा बली तूर्णं ससार मृगमन्तिकात् ॥
12-125-011a	ततो निम्नं स्थलं चैव स मृगोऽद्रवदाशुगः ।
12-125-011c	मुहूर्तमेव राजेन्द्र समेन स पथागमत् ॥
12-125-012a	ततः स राजा तारुण्यादौरसेन बलेन च ।
12-125-012c	ससार बाणासनभृत्सखङ्गो हंसवत्तदा ॥
12-125-013a	तीर्त्वा नदान् नदीश्चैव पल्वलानि वनानि च ।
12-125-013c	अतिक्रम्याभ्यतिक्रम्य ससारैव वने चरन् ॥
12-125-014a	स तु कामान्मृगो राजन्नासाद्यासाद्य तं नृपम् ।
12-125-014c	पुनरभ्येति जवनो जवेन महता ततः ॥
12-125-015a	स तस्य बाणैर्बहुभिः समभ्यस्तो वनेचरः ।
12-125-015c	प्रक्रीडन्निव राजेन्द्र पुनरभ्येति चान्तिकम् ॥
12-125-016a	पुनश्च जवमास्थाय जवनो मृगयूथपः ।
12-125-016c	अतीत्यातीत्य राजेन्द्र पुनरभ्येति चान्तिकम् ॥

12-125-017a	तस्य मर्मच्छिदं घोरं सुमित्रोऽमित्रकर्शनः ।
12-125-017c	समादाय शरश्रेष्ठं कार्मुकान्निरवासृजत् ॥
12-125-018a	ततो गव्यूतिमात्रेण मृगयूथपयूथपः ।
12-125-018c	तस्य बाणपथं त्यक्त्वा तस्थिवान्प्रहसन्निव ॥
12-125-019a	तस्मिन्निपतिते बाणे भूमौ प्रज्वलिते ततः ।
12-125-019c	प्रविवेश महारण्यं मृगो राजाप्यथाद्रवत् ॥
12-125-020a	प्रविश्य तु महारण्यं तापसानामथाश्रमम् ।
12-125-020c	आससाद ततो राजा श्रान्तश्चोपाविशत्पुनः ॥
12-125-021a	तं कार्मुकधरं दृष्ट्वा श्रमार्तं क्षुधितं तदा ।
12-125-021c	समेत्य ऋषयस्तस्मिन्पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥
12-125-022a	ऋषयो राजशार्दूलमपृच्छन्स्वं प्रयोजनम् ।
12-125-022c	केन भद्रमुखार्थेन संप्राप्तोऽसि तपोवनम् ॥
12-125-023a	पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशो धन्वी बाणी नरेश्वर ।
12-125-023c	एतदिच्छाम विज्ञातुं कुतः प्राप्तोऽसि मानद ॥
12-125-023e	कस्मिन्कुले हि जातस्त्वं किं नामासि ब्रवीहि नः ॥
12-125-024a	ततः स राजा सर्वेभ्यो द्विजेभ्यः पुरुषर्षभ ।
12-125-024c	आचख्यौ तद्यथान्यायं परिचर्यां च भारत ॥
12-125-025a	हैहयानां कुले जातः सुमित्रो मित्रनन्दनः ।
12-125-025c	चरामि मृगयूथानि निघ्नन्बाणैः सहस्रशः ॥
12-125-025e	बलेन महता गुप्तः सामात्यः सावरोधनः ॥
12-125-026a	मृगस्तु विद्धो बाणेन मया सरति शल्यवान् ।
12-125-026c	तं द्रवन्तमनु प्राप्तो वनमेतद्यदृच्छया ॥
12-125-026e	भवत्सकाशे नष्टश्रीर्हताशः श्रमकर्षितः ॥
12-125-027a	किं नु दुःखमतोऽन्यद्वै यदहं श्रमकर्षितः ।
12-125-027c	भवतामाश्रमं प्राप्तो हताशो नष्टलक्षणः ॥
12-125-028a	न राजलक्षणत्यागो न पुरस्य तपोधनाः ।
12-125-028c	दुःखं करोति तत्तीव्रं यथाशा विहता मम ॥
12-125-029a	हिमवान्वा महाशैलः समुद्रो वा महोदधिः ।
12-125-029c	महत्त्वान्नान्वपद्येतां रोदस्योरन्तरं यथा ॥
12-125-029e	आशायास्तपसि श्रेष्ठास्तथा नान्तमहं गतः ॥
12-125-030a	भवतां विदितं सर्वं सर्वज्ञा हि तपोधनाः ।

- 12-125-030c भवन्तः सुमहाभागास्तस्मात्प्रक्ष्यामि संशयम् ॥
 12-125-031a आशावान्पुरुषो यः स्यादन्तरिक्षमथापि वा ।
 12-125-031c किं नु ज्यायस्तरं लोके महत्त्वात्प्रतिभाति वः ॥
 12-125-031e एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं किमिह दुर्लभम् ॥
 12-125-032a यदि गुह्यं तपोनित्या न वो ब्रूतेह माचिरम् ।
 12-125-032c न हि गुह्यमतः श्रोतुमिच्छामि द्विजपुंगवाः ॥
 12-125-033a भवत्तपोविघातो वा येन स्याद्विरमे ततः ।
 12-125-033c यदि वास्ति कथायोगो योऽयं प्रश्नो मयेरितः ॥
 12-125-034a एतत्कारणसामग्र्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 12-125-034c भवन्तो हि तपोनित्या ब्रूयुरेतत्समाहिताः ॥

12-126-001 भीष्म उवाच

- 12-126-001a ततस्तेषां समस्तानामृषीणामृषिसत्तमः ।
 12-126-001c ऋषभो नाम विप्रर्षिः स्मयन्निव ततोऽब्रवीत् ॥
 12-126-002a पुराहं राजशार्दूल तीर्थान्यनुचरन्प्रभो ।
 12-126-002c समासादितवान्दिव्यं नरनारायणाश्रमम् ॥
 12-126-003a यत्र सा बदरी रम्या हृदो वैहायसस्तथा ।
 12-126-003c यत्र चाश्वशिरा राजन्वेदान्पठति शाश्वतान् ॥
 12-126-004a तस्मिन्सरसि कृत्वाहं विधिवत्तर्पणं पुरा ।
 12-126-004c पितॄणां देवतानां च ततोऽऽश्रममियां तदा ॥
 12-126-005a रेमाते यत्र तौ नित्यं नरनारायणावृषी ।
 12-126-005c अदूरादाश्रमं कंचिद्वासार्थमगमं ततः ॥
 12-126-006a ततश्च्रीराजिनधरं कृशमुच्चमतीव च ।
 12-126-006c अद्राक्षमृषिमायान्तं तनुं नाम तपोनिधिम् ॥
 12-126-007a अन्यैर्नैर्महाबाहो वपुषाष्टगुणान्वितम् ।
 12-126-007c कृशता चापि राजर्षे न दृष्टा तादृशी क्वचित् ॥
 12-126-008a शरीरमपि राजेन्द्र तस्य कानिष्ठिकासमम् ।
 12-126-008c ग्रीवा बाहू तथा पादौ केशाश्चाद्भुतदर्शनाः ॥
 12-126-009a शिरः कायानुरूपं च कर्णौ नेत्रे तथैव च ।
 12-126-009c तस्य वाक्चैव चेष्टा च सामान्ये राजसत्तम ॥
 12-126-010a दृष्ट्वाहं तं कृशं विप्रं भीतः परमदुर्मनाः ।
 12-126-010c पादौ तस्याभिवाद्याथ स्थितः प्राञ्जलिरग्रतः ॥

12-126-011a	निवेद्य नाम गोत्रं च पितरं च नरर्षभ ।
12-126-011c	प्रदिष्टे चासने तेन शनैरहमुपाविशम् ॥
12-126-012a	ततः स कथयामास कथा धर्मार्थसंहिताः ।
12-126-012c	ऋषिमध्ये महाराज तत्र धर्मभृतां वरः ॥
12-126-013a	तस्मिंस्तु कथयत्येव राजा राजीवलोचनः ।
12-126-013c	उपायाज्जवनैरश्वैः सबलः सावरोधनः ॥
12-126-014a	स्मरन्पुत्रमरण्ये वै नष्टं परमदुर्मनाः ।
12-126-014c	भूरिद्युम्नपिता धीमात्रघुश्रेष्ठो महायशाः ॥
12-126-015a	इह द्रक्ष्यामि तं पुत्रं द्रक्ष्यामीहेति पार्थिवः ।
12-126-015c	एवमाशाकृतो राजंश्चरन्वनमिदं पुरा ॥
12-126-016a	दुर्लभः स मया द्रष्टुं नूनं परमधार्मिकः ।
12-126-016c	एकः पुत्रो महारण्ये नष्ट इत्यसकृत्तदा ॥
12-126-017a	दुर्लभः स मया द्रष्टुमाशा च महती मम ।
12-126-017c	तया परीतगात्रोऽहं मुमूर्षुर्नात्र संशयः ॥
12-126-018a	एतच्छ्रुत्वा स भगवांस्तनुर्मुनिवरोत्तमः ।
12-126-018c	अवाकिशरा ध्यानपरो मुहूर्तमिव तस्थिवान् ॥
12-126-019a	तमनुध्यान्तमालक्ष्य राजा परमदुर्मनाः ।
12-126-019c	उवाच वाक्यं दीनात्मा मन्दं मन्दमिवासकृत् ॥
12-126-020a	दुर्लभं किं नु विप्रर्षे आशायाश्चैव किं भवेत् ।
12-126-020c	ब्रवीतु भगवानेतद्यदि गुह्यं न तन्मयि ॥
12-126-021a	महर्षिर्भगवांस्तेन पूर्वमासीद्विमानितः ।
12-126-021c	बालिशां बुद्धिमास्थाय मन्दभाग्यतयात्मनः ॥
12-126-022a	अर्थयन्कलशं राजन्काञ्चनं वल्कलानि च ।
12-126-022c	निर्विण्णः स तु विप्रर्षिर्निराशः समपद्यत ॥
12-126-023a	एवमुक्त्वाभिवाद्याथ तमृषिं लोकपूजितम् ।
12-126-023c	श्रान्तो न्यषीदद्धर्मात्मा यथा त्वं नरसत्तम ॥
12-126-024a	अर्घ्यं ततः समानीय पाद्यं चैव महानृषिः ।
12-126-024c	आरण्यकेन विधिना राज्ञे सर्वं न्यवेदयत् ॥
12-126-025a	ततस्ते मुनयः सर्वे परिवार्य नरर्षभम् ।
12-126-025c	उपाविशन्पुरस्कृत्य सप्तर्षय इव ध्रुवम् ॥
12-126-026a	अपृच्छंश्चैव ते तत्र राजानमपराजितम् ।

12-126-026c प्रयोजनमिदं सर्वमाश्रमस्य प्रवेशनम् ॥

12-126-027 राजोवाच

12-126-027a वीरद्युम्न इति ख्यातो राजाहं दिक्षु विश्रुतः ।

12-126-027c भूरिद्युम्नं सुतं नष्टमन्वेष्टुं वनमागतः ॥

12-126-028a एकपुत्रः स विप्राग्र्य बाल एव च सोऽनघ ।

12-126-028c न दृश्यते वने चास्मिंस्तमन्वेष्टुं चराम्यहम् ॥

12-126-029 ऋषभ उवाच

12-126-029a एवमुक्ते तु वचने राज्ञा मुनिरधोमुखः ।

12-126-029c तूष्णीमेवाभवत्तत्र न च प्रत्युक्तवान्नृपम् ॥

12-126-030a स हि तेन पुरा विप्रो राज्ञा नात्यर्थमानितः ।

12-126-030c आशाकृशं च राजेन्द्र तपो दीर्घं समास्थितः ॥

12-126-031a प्रतिग्रहमहं राज्ञां न करिष्ये कथंचन ।

12-126-031c अन्येषां चैव वर्णानामिति कृत्वा धियं तदा ॥

12-126-032a आशा हि पुरुषं बालं लालापयति तस्थुषी ।

12-126-032c तामहं व्यपनेष्यामि इति कृत्वा व्यवस्थितः ॥

12-126-033 राजोवाच

12-126-033a आशायाः किं कृशत्वं च किं चेह भुवि दुर्लभम् ।

12-126-033c ब्रवीतु भगवानेतत्त्वं हि धर्मार्थदर्शिवान् ॥

12-126-034 ऋषभ उवाच

12-126-034a ततः संस्मृत्य तत्सर्वं स्मारयिष्यन्निवाब्रवीत् ।

12-126-034c राजानं भगवान्विप्रस्ततः कृशतनुस्तनुः ॥

12-126-035a कृशत्वे न समं राजन्नाशाया विद्यते नृप ।

12-126-035c तस्या वै दुर्लभत्वात्तु प्रार्थिताः पार्थिवा मया ॥

12-126-036 राजोवाच

12-126-036a कृशाकृशे मया ब्रह्मन्मृहीते वचनात्तव ।

12-126-036c दुर्लभत्वं च तस्यैव वेदवाक्यमिव द्विज ॥

12-126-037a संशयस्तु महाप्राज्ञ संजातो हृदये मम ।

12-126-037c तन्मे सत्तम तत्त्वेन वक्तुमर्हसि पृच्छतः ॥

12-126-038a त्वत्तः कृशतरं किं नु ब्रवीतु भगवानिदम् ।

12-126-038c यदि गुह्यं न ते विप्र लोकेऽस्मिन्किं नु दुर्लभम् ॥

12-126-039 कृशतनुरुवाच

12-126-039a दुर्लभोऽप्यथ वा नास्ति योऽर्थी धृतिमिवाप्नुयात् ।

12-126-039c सुदुर्लभतरस्तात योऽर्थिनं नावमन्यते ॥

12-126-040a संश्रुत्य नोपक्रियते परं शक्त्या यथार्हतः ।

12-126-040c सक्ता या सर्वभूतेषु साशा कृशतरी मया ॥

12-126-041a एकपुत्रः पिता पुत्रे नष्टे वा प्रोषिते तथा ।

12-126-041c प्रवृत्तिं यो न जानाति साशा कृशतरी मया ॥

12-126-042a प्रसवे चैव नारीणां वृद्धानां पुत्रकारिता ।

12-126-042c तथा नरेन्द्र धनिनामाशा कृशतरी मया ॥

12-126-043 ऋषभ उवाच

12-126-043a एतच्छ्रुत्वा ततो राजन्स राजा सावरोधनः ।

12-126-043c संस्पृश्य पादौ शिरसा निपपात द्विजर्षभे ॥

12-126-044 राजोवाच

12-126-044a प्रसादये त्वा भगवन्पुत्रेणेच्छामि संगतिम् ।

12-126-044c वृणीष्व च वरं विप्र यमिच्छसि यथाविधि ॥

12-126-045 ऋषभ उवाच

12-126-045a अब्रवीच्च हि तं वाक्यं राजा राजीवलोचनः ।

12-126-045c सत्यमेतद्यथा विप्र त्वयोक्तं नास्त्यतो मृषा ॥

12-126-046a ततः प्रहस्य भगवांस्तनुर्धर्मभृतां वरः ।

12-126-046c पुत्रमस्यानयत्क्षिप्रं तपसा च श्रुतेन च ॥

12-126-047a तं समानाय्य पुत्रं तु तदोपालभ्य पार्थिवम् ।

12-126-047c आत्मानं दर्शयामास धर्मं धर्मभृतां वरः ॥

12-126-048a संदर्शयित्वा चात्मानं दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।

12-126-048c विपाप्मा विगतक्रोधश्चचार वनमन्तिकात् ॥

12-126-049a एतदृष्टं मया राजंस्ततश्च वचनं श्रुतम् ।

12-126-049c आशामपनयस्वाशु ततः कृशतरीमिमाम् ॥

12-126-050 भीष्म उवाच

12-126-050a स तत्रोक्तो महाराज ऋषभेण महात्मना ।

- 12-126-050c सुमित्रोऽपनयत्क्षिप्रमाशां कृशतरीं तदा ॥
 12-126-051a एवं त्वमपि कौन्तेय श्रुत्वा वाणीमिमां मम ।
 12-126-051c स्थिरो भव यथा राजन्हिमवानचलोत्तमः ॥
 12-126-052a त्वं हि द्रष्टा च श्रोता च कृच्छ्रेष्वर्थकृतेष्विह ।
 12-126-052c श्रुत्वा मम महाराज न संतप्नुमिहार्हसि ॥

12-127-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-127-001a नामृतस्येव पर्याप्तिर्ममास्ति ब्रुवति त्वयि ।
 12-127-001c तस्मात्कथय भूयस्त्वं धर्ममेव पितामह ॥

12-127-002 भीष्म उवाच

- 12-127-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-127-002c गौतमस्य च संवादं यमस्य च महात्मनः ॥
 12-127-003a पारियात्रगिरिं प्राप्य गौतमस्याश्रमो महान् ।
 12-127-003c उवास गौतमो यत्र कालं तदपि मे शृणु ॥
 12-127-004a षष्टिं वर्षसहस्राणि सोऽतप्यद्रौतमस्तपः ।
 12-127-004c तमुग्रतपसं युक्तं तपसा भावितं मुनिम् ॥
 12-127-005a उपयातो नरव्याघ्र लोकपालो यमस्तदा ।
 12-127-005c तमपश्यत्सुतपसमृषिं वै गौतमं मुनिम् ॥
 12-127-006a स तं विदित्वा ब्रह्मर्षिर्यममागतमोजसा ।
 12-127-006c प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा उपसृप्तस्तपोधनः ॥
 12-127-007a तं धर्मराजो दृष्ट्वैव नमस्कृत्य नरर्षभम् ।
 12-127-007c न्यमन्त्रयत धर्मेण क्रियतां किमिति ब्रुवन् ॥

12-127-008 गौतम उवाच

- 12-127-008a मातापितृभ्यामानृण्यं किं कृत्वा समवाप्नुयात् ।
 12-127-008c कथं च लोकानश्नाति पुरुषो दुर्लभाञ्शुभान् ॥

12-127-009 यम उवाच

- 12-127-009a तपःशौचवता नित्यं सत्यधर्मरतेन च ।
 12-127-009c मातापित्रोरहरहः पूजनं कार्यमञ्जसा ॥
 12-127-010a अश्वमेधैश्च यष्टव्यं बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः ।
 12-127-010c तेन लोकानुपाश्नाति पुरुषोऽद्भुतदर्शनान् ॥

12-128-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-128-001a मित्रैः प्रहीयमाणस्य बह्वमित्रस्य का गतिः ।
 12-128-001c राज्ञः संक्षीणकोशस्य बलहीनस्य भारत ॥
 12-128-002a दुष्टामात्यसहायस्य सुतमन्त्रस्य सर्वतः ।
 12-128-002c राज्यात्प्रच्यवमानस्य गतिमन्यामपश्यतः ॥
 12-128-003a परचक्राभियातस्य दुर्बलस्य बलीयसा ।
 12-128-003c असंविहितराष्ट्रस्य देशकालावजानतः ॥
 12-128-004a अप्राप्यं च भवेत्सान्त्वं भेदो वाप्यतिपीडनात् ।
 12-128-004c जीवितं चार्थहेतोर्वा तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥

12-128-005 भीष्म उवाच

- 12-128-005a गुह्यं मा धर्ममप्राक्षीरतीव भरतर्षभ ।
 12-128-005c अपृष्टो नोत्सहे वक्तुं धर्ममेनं युधिष्ठिर ॥
 12-128-006a धर्मो ह्यणीयान्वचनाद्बुद्धेश्च भरतर्षभ ।
 12-128-006c श्रुत्वोपास्य सदाचारैः साधुर्भवति स क्वचित् ॥
 12-128-007a कर्मणा बुद्धिपूर्वेण भवत्याद्यो न वा पुनः ।
 12-128-007c तादृशोऽयमनुप्रश्नः स व्यवस्यस्त्वया धिया ॥
 12-128-008a उपायं धर्मबहुलं यात्रार्थं शृणु भारत ।
 12-128-008c नाहमेतादृशं धर्मं बुभूषे धर्मकारणात् ॥
 12-128-008e दुःखादान इहाद्येषु स्यात्तु पश्चात्क्षमो मतः ॥
 12-128-009a अनुगम्य गतीनां च सर्वासामेव निश्चयम् ।
 12-128-009c यथा यथा हि पुरुषो नित्यं शास्त्रमवेक्षते ॥
 12-128-009e तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥
 12-128-010a अविज्ञानादयोगश्च पुरुषस्योपजायते ।
 12-128-010c अविज्ञानादयोगो हि योगो भूतिकरः पुनः ॥
 12-128-011a अशङ्कमानो वचनमनसूयुरिदं शृणु ।
 12-128-011c राज्ञः कोशक्षयादेव जायते बलसंक्षयः ॥
 12-128-012a कोशं संजनयेद्राजा निर्जलेभ्यो यथा जलम् ।
 12-128-012c कालं प्राप्यानुगृहीयादेष धर्मोऽत्र सांप्रतम् ॥
 12-128-013a उपायधर्मं प्राप्यैनं पूर्वैराचरितं जनैः ।
 12-128-013c अन्यो धर्मः समर्थानामापत्स्वन्यश्च भारत ॥
 12-128-014a प्राक्कोशः प्रोच्यते धर्मो बुद्धिर्धर्माद्गरीयसी ।

12-128-014c	धर्मं प्राप्य न्यायवृत्तिमबलीयान्न विन्दति ॥
12-128-015a	यस्माद्धनस्योपपत्तिरेकान्तेन न विद्यते ।
12-128-015c	तस्मादापद्यधर्मोऽपि श्रूयते धर्मलक्षणः ॥
12-128-016a	अधर्मो जायते यस्मिन्निति वै कवयो विदुः ।
12-128-016c	अनन्तरः क्षत्रियस्य इति वै विचिकित्ससे ॥
12-128-017a	यथास्य धर्मो न ग्लायेन्नेयाच्छत्रुवशं यथा ।
12-128-017c	तत्कर्तव्यमिहेत्याहुर्नात्मानमवसादयेत् ॥
12-128-018a	सन्नात्मा नैव धर्मस्य न परस्य न चात्मनः ।
12-128-018c	सर्वोपायैरुज्जिहीर्षेदात्मानमिति निश्चयः ॥
12-128-019a	तत्र धर्मविदां तात निश्चयो धर्मनैपुणे ।
12-128-019c	उद्यमो जीवनं क्षत्रे बाहुवीर्यादिति श्रुतिः ॥
12-128-020a	क्षत्रियो वृत्तिसंरोधे कस्य नादातुमर्हति ।
12-128-020c	अन्यत्र तापसस्वाच्च ब्राह्मणस्वाच्च भारत ॥
12-128-021a	यथा वै ब्राह्मणः सीदन्नयाज्यमपि याजयेत् ।
12-128-021c	अभोज्यान्नानि चाश्रीयात्तथेदं नात्र संशयः ॥
12-128-022a	पीडितस्य किमद्वारमुत्पथो निधृतस्य वा ।
12-128-022c	अद्वारतः प्रद्रवति यदा भवति पीडितः ॥
12-128-023a	तस्य कोशबलज्यान्या सर्वलोकपराभवः ।
12-128-023c	भैक्षचर्या न विहिता न च विट्शूद्रजीविका ॥
12-128-024a	स्वधर्मानन्तरा वृत्तिर्यान्याननुपजीवतः ।
12-128-024c	वहतः प्रथमं कल्पमनुकल्पेन जीवनम् ॥
12-128-025a	आपद्रतेन धर्माणामन्यायेनोपजीवनम् ।
12-128-025c	अपि ह्येतद्ब्राह्मणेषु दृष्टं वृत्तिपरिक्षये ॥
12-128-026a	क्षत्रिये संशयः कः स्यादित्येतन्निश्चितं सदा ।
12-128-026c	आददीत विशिष्टेभ्यो नावसीदेत्कथंचन ॥
12-128-027a	हन्तारं रक्षितारं च प्रजानां क्षत्रियं विदुः ।
12-128-027c	तस्मात्संरक्षता कार्यमादानं क्षत्रबन्धुना ॥
12-128-028a	अन्यत्र राजन्हिंसाया वृत्तिर्नेहास्ति कस्यचित् ।
12-128-028c	अप्यरण्यसमुत्थस्य एकस्य चरतो मुनेः ॥
12-128-029a	न शङ्खलिखितां वृत्तिं शक्यमास्थाय जीवितुम् ।
12-128-029c	विशेषतः कुरुश्रेष्ठ प्रजापालनमीप्सता ॥

12-128-030a	परस्पराभिसंरक्षा राज्ञा राष्ट्रेण चापदि ।
12-128-030c	नित्यमेवेह कर्तव्या एष धर्मः सनातनः ॥
12-128-031a	राजा राष्ट्रं यथापत्सु द्रव्यौघैः परिरक्षति ।
12-128-031c	राष्ट्रेण राजा व्यसने परिरक्ष्यस्तथा भवेत् ॥
12-128-032a	कोशं दण्डं बलं मित्रं यदन्यदपि संचितम् ।
12-128-032c	न कुर्वीतान्तरं राष्ट्रे राजा परिगते क्षुधा ॥
12-128-033a	बीजं भक्तेन संपाद्यमिति धर्मविदो विदुः ।
12-128-033c	अत्रैतच्छम्बरस्याहुर्महामायस्य दर्शनम् ॥
12-128-034a	धित्तस्य जीवितं राज्ञो राष्ट्रे यस्यावसीदति ।
12-128-034c	अवृत्त्यान्त्यमनुष्योऽपि यो वै वेद शिबेर्वचः ॥
12-128-035a	राज्ञः कोशबलं मूलं कोशमूलं पुनर्बलम् ।
12-128-035c	तन्मूलं सर्वधर्माणां धर्ममूलाः पुनः प्रजाः ॥
12-128-036a	नान्यानपीडयित्वेह कोशः शक्यः कुतो बलम् ।
12-128-036c	तदर्थं पीडयित्वा च दोषं न प्राप्तुमर्हति ॥
12-128-037a	अकार्यमपि यज्ञार्थं क्रियते यज्ञकर्मसु ।
12-128-037c	एतस्मात्कारणाद्राजा न दोषं प्राप्तुमर्हति ॥
12-128-038a	अर्थार्थमन्यद्भवति विपरीतमथापरम् ।
12-128-038c	अनर्थार्थमथाप्यन्यत्तत्सर्वं ह्यर्थलक्षणम् ॥
12-128-038e	एवं बुद्ध्या संप्रपश्येन्मेधावी कार्यनिश्चयम् ॥
12-128-039a	यज्ञार्थमन्यद्भवति यज्ञे नार्थस्तथापरः ।
12-128-039c	यज्ञस्यार्थार्थमेवान्यत्तत्सर्वं यज्ञसाधनम् ॥
12-128-040a	उपमामत्र वक्ष्यामि धर्मतत्त्वप्रकाशिनीम् ।
12-128-040c	यूपं छिन्दन्ति यज्ञार्थं तत्र ये परिपन्थिनः ॥
12-128-041a	द्रुमाः केचन सामन्ता ध्रुवं छिन्दन्ति तानपि ।
12-128-041c	ते चापि निपतन्तोऽन्यान्निघ्नन्ति च वनस्पतीन् ॥
12-128-042a	एवं कोशस्य महतो ये नराः परिपन्थिनः ।
12-128-042c	तानहत्वा न पश्यामि सिद्धिमत्र परंतप ॥
12-128-043a	धनेन जयते लोकावुभौ परमिमं तथा ।
12-128-043c	सत्यं च धर्मवचनं यथा नास्त्यधनस्तथा ॥
12-128-044a	सर्वोपायैराददीत धनं यज्ञप्रयोजनम् ।
12-128-044c	न तुल्यदोषः स्यादेवं कार्याकार्येषु भारत ॥

- 12-128-045a नैतौ संभवतो राजन्कथंचिदपि भारत ।
 12-128-045c न ह्यरण्येषु पश्यामि धनवृद्धानहं क्वचित् ॥
 12-128-046a यदिदं दृश्यते वित्तं पृथिव्यामिह किंचन ।
 12-128-046c ममेदं स्यान्ममेदं स्यादित्ययं काङ्क्षते जनः ॥
 12-128-047a न च राज्यसमो धर्मः कश्चिदस्ति परंतप ।
 12-128-047c धर्मं शंसन्ति ते राज्ञामापदर्थमितोऽन्यथा ॥
 12-128-048a दानेन कर्मणा चान्ये तपसान्ये तपस्विनः ।
 12-128-048c बुद्ध्या दाक्ष्येण चाप्यन्ये चिन्वन्ति धनसंचयान् ॥
 12-128-049a अधनं दुर्बलं प्राहुर्धनेन बलवान्भवेत् ।
 12-128-049c सर्वं धनवतः प्राप्यं सर्वं तरति कोशवान् ॥
 12-128-049e कोशाद्धर्मश्च कामश्च परो लोकस्तथाप्ययम् ॥

12-129-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-129-001a क्षीणस्य दीर्घसूत्रस्य सानुक्रोशस्य बन्धुषु ।
 12-129-001c विरक्तपौरराष्ट्रस्य निर्द्रव्यनिचयस्य च ॥
 12-129-002a परिशङ्कितमुख्यस्य स्रुतमन्त्रस्य भारत ।
 12-129-002c असंभावितमित्रस्य भिन्नामात्यस्य सर्वशः ॥
 12-129-003a परचक्राभियातस्य दुर्बलस्य बलीयसा ।
 12-129-003c आपन्नचेतसो ब्रूहि किं कार्यमवशिष्यते ॥

12-129-004 भीष्म उवाच

- 12-129-004a बाह्यश्चेद्विजिगीषुः स्याद्धर्मार्थकुशलः शुचिः ।
 12-129-004c जवेन संधिं कुर्वीत पूर्वान्पूर्वान्विमोक्षयन् ॥
 12-129-005a अधर्मविजिगीषुश्चेद्बलवान्पापनिश्चयः ।
 12-129-005c आत्मनः संनिरोधेन संधिं तेनाभियोजयेत् ॥
 12-129-006a अपास्य राजधानीं वा तरेदन्येन वापदम् ।
 12-129-006c तद्भावभावे द्रव्याणि जीवन्पुनरुपार्जयेत् ॥
 12-129-007a यास्तु स्युः केवलत्यागाच्छक्यास्तरितुमापदः ।
 12-129-007c कस्तत्राधिकमात्मानं संत्यजेदर्थधर्मवित् ॥
 12-129-008a अवरोधाज्जुगुप्सेत का सपत्नधने दया ।
 12-129-008c न त्वेवात्मा प्रदातव्यः शक्ये सति कथंचन ॥

12-129-009 युधिष्ठिर उवाच

- 12-129-009a आभ्यन्तरे प्रकुपिते बाह्ये चोपनिपीडिते ।
 12-129-009c क्षीणे कोशे स्रुते मन्त्रे किं कार्यमवशिष्यते ॥
- 12-129-010 भीष्म उवाच**
- 12-129-010a क्षिप्रं वा संधिकामः स्यात्क्षिप्रं वा तीक्ष्णविक्रमः ।
 12-129-010c पदापनयनं क्षिप्रमेतावत्सांपरायिकम् ॥
- 12-129-011a अनुरक्तेन पुष्टेन हृष्टेन जगतीपते ।
 12-129-011c अल्पेनापि हि सैन्येन महीं जयति पार्थिवः ॥
- 12-129-012a हतो वा दिवमारोहेद्विजयी क्षितिमावसेत् ।
 12-129-012c युद्धे तु संत्यजन्प्राणाञ्शक्रस्यैति सलोकताम् ॥
- 12-129-013a सर्वलोकागमं कृत्वा मृदुत्वं गन्तुमेव च ।
 12-129-013c विश्वासाद्विनयं कुर्याद्व्यवस्येद्वाप्युपानहौ ॥
- 12-129-014a अपक्रमितुमिच्छेद्वा यथाकामं तु सान्त्वयेत् ।
 12-129-014c विलिङ्गमित्वा मित्रेण ततः स्वयमुपक्रमेत् ॥

- 12-130-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-130-001a हीने परमके धर्मे सर्वलोकातिलङ्घिनि ।
 12-130-001c सर्वस्मिन्दस्युसाद्भूते पृथिव्यामुपजीवने ॥
- 12-130-002a केनास्मिन्ब्राह्मणो जीवेज्जघन्ये काल आगते ।
 12-130-002c असंत्यजन्पुत्रपौत्राननुक्रोशात्पितामह ॥

- 12-130-003 भीष्म उवाच**
- 12-130-003a विज्ञानबलमास्थाय जीवितव्यं तथागते ।
 12-130-003c सर्वं साध्वर्थमेवेदमसाध्वर्थं न किञ्चन ॥
- 12-130-004a असाधुभ्यो निरादाय साधुभ्यो यः प्रयच्छति ।
 12-130-004c आत्मानं संक्रमं कृत्वा कृत्स्नधर्मविदेव सः ॥
- 12-130-005a सुरोषेणात्मनो राजत्राज्ये स्थितिमकोपयन् ।
 12-130-005c अदत्तमप्याददीत दातुर्वित्तं ममेति वा ॥
- 12-130-006a विज्ञानबलपूतो यो वर्तते निन्दितेष्वपि ।
 12-130-006c वृत्तविज्ञानवान्धीरः कस्तं किं वक्तुमर्हति ॥
- 12-130-007a येषां बलकृता वृत्तिर्नैषामन्याभिरोचते ।
 12-130-007c तेजसाभिप्रवर्धन्ते बलवन्तो युधिष्ठिर ॥
- 12-130-008a यदेव प्रकृतं शास्त्रमविशेषेण विन्दति ।

- 12-130-008c तदेव मध्याः सेवन्ते मेधावी चाप्यथोत्तरम् ॥
- 12-130-009a ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्सत्कृतैरभिपूजितान् ।
- 12-130-009c न ब्राह्मणान्यातयेत दोषान्प्राप्नोति यातयन् ॥
- 12-130-010a एतत्प्रमाणं लोकस्य चक्षुरेतत्सनातनम् ।
- 12-130-010c तत्प्रमाणोऽवगाहेत तेन तत्साध्वसाधु वा ॥
- 12-130-011a बहूनि ग्रामवास्तव्या रोषाद्ब्रूयुः परस्परम् ।
- 12-130-011c न तेषां वचनाद्राजा सत्कुर्याद्यातयेत वा ॥
- 12-130-012a न वाच्यः परिवादो वै न श्रोतव्यः कथंचन ।
- 12-130-012c कर्णाविव पिधातव्यौ प्रस्थेयं वा ततोऽन्यतः ॥
- 12-130-013a न वै सतां वृत्तमेतत्परिवादो न पैशुनम् ।
- 12-130-013c गुणानामेव वक्तारः सन्तः सत्सु युधिष्ठिर ॥
- 12-130-014a यथा समधुरौ दम्यौ सुदान्तौ साधुवाहिनौ ।
- 12-130-014c धुरमुद्यम्य वहतस्तथा वर्तेत वै नृपः ॥
- 12-130-014e यथा यथास्य वहतः सहायाः स्युस्तथापरे ॥
- 12-130-015a आचारमेव मन्यन्ते गरीयो धर्मलक्षणम् ।
- 12-130-015c अपरे नैवमिच्छन्ति ये शङ्खलिखितप्रियाः ॥
- 12-130-015e मार्दवादथ लोभाद्वा ते ब्रूयुर्वाक्यमीदृशम् ॥
- 12-130-016a आर्षमप्यत्र पश्यन्ति विकर्मस्थस्य यापनम् ।
- 12-130-016c न चार्षात्सदृशं किञ्चित्प्रमाणं विद्यते क्वचित् ॥
- 12-130-017a देवा अपि विकर्मस्थं यातयन्ति नराधमम् ।
- 12-130-017c व्याजेन विन्दन्वित्तं हि धर्मात्तु परिहीयते ॥
- 12-130-018a सर्वतः सत्कृतः सद्भिर्भूतिप्रभवकारणैः ।
- 12-130-018c हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं व्यवस्यति ॥
- 12-130-019a यश्चतुर्गुणसंपन्नं धर्मं वेद स धर्मवित् ।
- 12-130-019c अहेरिव हि धर्मस्य पदं दुःखं गवेषितुम् ॥
- 12-130-020a यथा मृगस्य विद्धस्य मृगव्याधः पदं नयेत् ।
- 12-130-020c कक्षे रुधिरपातेन तथा धर्मपदं नयेत् ॥
- 12-130-021a एवं सद्भिर्विनीतेन पथा गन्तव्यमच्युत ।
- 12-130-021c राजर्षीणां वृत्तमेतदवगच्छ युधिष्ठिर ॥

12-131-001 भीष्म उवाच

12-131-001a स्वराष्ट्रात्परराष्ट्राच्च कोशं संजनयेन्नृपः ।

12-131-001c	कोशाद्धि धर्मः कौन्तेय राज्यमूलः प्रवर्तते ॥
12-131-002a	तस्मात्संजनयेत्कोशं संहृत्य परिपालयेत् ।
12-131-002c	परिपाल्यानुगृह्णीयादेष धर्मः सनातनः ॥
12-131-003a	न कोशः शुद्धशौचेन न नृशंसेन जायते ।
12-131-003c	पदं मध्यममास्थाय कोशसंग्रहणं चरेत् ॥
12-131-004a	अबलस्य कुतः कोशो ह्यकोशस्य कुतो बलम् ।
12-131-004c	अबलस्य कुतो राज्यमराज्ञः श्रीः कुतो भवेत् ॥
12-131-005a	उच्चैर्वृत्तेः श्रियो हानिर्यथैव मरणं तथा ।
12-131-005c	तस्मात्कोशं बलं मित्राण्यथ राजा विवर्धयेत् ॥
12-131-006a	हीनकोशं हि राजानमवजानन्ति मानवाः ।
12-131-006c	न चास्याल्पेन तुष्यन्ति कार्यमभ्युत्सहन्ति च ॥
12-131-007a	श्रियो हि कारणाद्राजा सत्क्रियां लभते पराम् ।
12-131-007c	सास्य गूहति पापानि वासो गुह्यमिव स्त्रियाः ॥
12-131-008a	ऋद्धिमस्यानुवर्तन्ते पुरा विप्रकृता जनाः ।
12-131-008c	शालावृका इवाजस्रं जिघांसूनिव विन्दति ॥
12-131-008e	ईदृशस्य कुतो राज्ञः सुखं भरतसत्तम ॥
12-131-009a	उद्यच्छेदेव न ग्लायेदुद्यमो ह्येव पौरुषम् ।
12-131-009c	अप्यपर्वणि भज्येत न नमेतेह कस्यचित् ॥
12-131-010a	अप्यरण्यं समाश्रित्य चरेद्दस्युगणैः सह ।
12-131-010c	न त्वेवोद्धृतमर्यादैर्दस्युभिः सहितश्चरेत् ॥
12-131-010e	दस्यूनां सुलभा सेना रौद्रकर्मसु भारत ॥
12-131-011a	एकान्तेन ह्यमर्यादात्सर्वोऽप्युद्विजते जनः ।
12-131-011c	दस्यवोऽप्युपशङ्कन्ते निरनुक्रोशकारिणः ॥
12-131-012a	स्थापयेदेव मर्यादां जनचित्तप्रसादिनीम् ।
12-131-012c	अल्पाप्यथेह मर्यादा लोके भवति पूजिता ॥
12-131-013a	नायं लोकोऽस्ति न पर इति व्यवसितो जनः ।
12-131-013c	नालं गन्तुं च विश्वासं नास्तिके भयशङ्किनि ॥
12-131-014a	यथा सद्भिः परादानमहिंसा दस्युभिस्तथा ।
12-131-014c	अनुरज्यन्ति भूतानि समर्यादेषु दस्युषु ॥
12-131-015a	अयुध्यमानस्य वधो दारामर्शः कृतघ्नता ।
12-131-015c	ब्रह्मवित्तस्य चादानं निःशेषकरणं तथा ॥

12-131-015e	स्त्रिया मोषः परिस्थानं दस्युष्वेतद्विगर्हितम् ॥
12-131-016a	स एष एव भवति दस्युरेतानि वर्जयन् ।
12-131-016c	अभिसंदधते ये न विनाशायस्य भारत ॥
12-131-016e	नशेषमेवोपालभ्य न कुर्वन्तीति निश्चयः ॥
12-131-017a	तस्मात्सशेषं कर्तव्यं स्वाधीनमपि दस्युभिः ।
12-131-017c	न बलस्थोऽहमस्मीति नृशंसानि समाचरेत् ॥
12-131-018a	सशेषकारिणस्तात शेषं पश्यन्ति सर्वतः ।
12-131-018c	निःशेषकारिणो नित्यमशेषकरणाद्भयम् ॥

12-132-001 भीष्म उवाच

12-132-001a	अत्र कर्मान्तवचनं कीर्तयन्ति पुराविदः ।
12-132-001c	प्रत्यक्षावेव धर्मार्थौ क्षत्रियस्य विजानतः ॥
12-132-001e	तत्र न व्यवधातव्यं परोक्षा धर्मयापना ॥
12-132-002a	अधर्मो धर्म इत्येतद्यथा वृकपदं तथा ।
12-132-002c	धर्माधर्मफले जातु न ददर्शेह कश्चन ॥
12-132-003a	बुभूषेद्वलवानेव सर्वं बलवतो वशे ।
12-132-003c	श्रियं बलममात्यांश्च बलवानिह विन्दति ॥
12-132-004a	यो ह्यनाढ्यः स पतितस्तदुच्छिष्टं यदल्पकम् ।
12-132-004c	बह्वपथ्यं बलवति न किञ्चित्त्रायते भयात् ॥
12-132-005a	उभौ सत्याधिकारौ तौ त्रायेते महतो भयात् ।
12-132-005c	अति धर्माद्वलं मन्ये बलाद्धर्मः प्रवर्तते ॥
12-132-006a	बले प्रतिष्ठितो धर्मो धरण्यामिव जङ्गमः ।
12-132-006c	धूमो वायोरिव वशं बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥
12-132-007a	अनीश्वरे बलं धर्मो द्रुमं वल्लीव संश्रिता ।
12-132-007c	वश्यो बलवतां धर्मः सुखं भोगवतामिव ॥
12-132-007e	नास्त्यसाध्यं बलवतां सर्वं बलवतां शुचि ॥
12-132-008a	दुराचारः क्षीणबलः परिमाणं नियच्छति ।
12-132-008c	अथ तस्मादुद्विजते सर्वो लोको वृकादिव ॥
12-132-009a	अपध्वस्तो ह्यवमतो दुःखं जीवति जीवितम् ।
12-132-009c	जीवितं यदवक्षिप्तं यथैव मरणं तथा ॥
12-132-010a	यदेनमाहुः पापेन चारित्र्येण विनिक्षतम् ।
12-132-010c	स भृशं तप्यतेऽनेन वाक्शल्येन परिक्षतः ॥

12-132-011a	अत्रैतदाहुराचार्याः पापस्य परिमोक्षणे ।
12-132-011c	त्रयीं विद्यां निषेवेत तथोपासीत स द्विजान् ॥
12-132-012a	प्रसादयेन्मधुरया वाचाप्यथ च कर्मणा ।
12-132-012c	महामनाश्चैव भवेद्विवहेच्च महाकुले ॥
12-132-013a	इत्यस्मीति वदेदेवं परेषां कीर्तयन्गुणान् ।
12-132-013c	जपेदुदकशीलः स्यात्पेशलो नातिजल्पनः ॥
12-132-014a	ब्रह्मक्षत्रं संप्रविशेद्बहु कृत्वा सुदुष्करम् ।
12-132-014c	उच्यमानोऽपि लोकेन बहु तत्तदचिन्तयन् ॥
12-132-015a	अपापो ह्येवमाचारः क्षिप्रं बहुमतो भवेत् ।
12-132-015c	सुखं वित्तं च भुञ्जीत वृत्तेनैतेन गोपयेत् ॥
12-132-015e	लोके च लभते पूजां परत्र च महत्फलम् ॥

12-133-001 भीष्म उवाच

12-133-001a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-133-001c	यथा दस्युः समर्यादः प्रेत्यभावे न नश्यति ॥
12-133-002a	प्रहर्ता मतिमाञ्छूरः श्रुतवाननृशंसवान् ।
12-133-002c	रक्षन्नक्षयिणं धर्मं ब्रह्मण्यो गुरुपूजकः ॥
12-133-003a	निषाद्यां क्षत्रियाज्जातः क्षत्रधर्मानुपालकः ।
12-133-003c	कापव्यो नाम नैषादिर्दस्युत्वात्सिद्धिमाप्तवान् ॥
12-133-004a	अरण्ये सायपूर्वाह्णे मृगयूथप्रकोपिता ।
12-133-004c	विधिज्ञो मृगजातीनां निपानानां च कोविदः ॥
12-133-005a	सर्वकाननदेशज्ञः पारियात्रचरः सदा ।
12-133-005c	धर्मज्ञः सर्वभूतानाममोघेषुर्दृढायुधः ॥
12-133-006a	अप्यनेकशताः सेना एक एव जिगाय सः ।
12-133-006c	स वृद्धावन्धपितरौ महारण्येऽभ्यपूजयत् ॥
12-133-007a	मधुमांसैर्मूलफलैरन्नैरुच्चावचैरपि ।
12-133-007c	सत्कृत्य भोजयामास सम्यक्परिचचार च ॥
12-133-008a	आरण्यकान्प्रव्रजितान्ब्राह्मणान्परिपालयन् ।
12-133-008c	अपि तेभ्यो मृगान्हत्वा निनाय च महावने ॥
12-133-009a	ये स्म न प्रतिगृह्णन्ति दस्युभोजनशङ्कया ।
12-133-009c	तेषामासज्य गेहेषु काल्य एव स गच्छति ॥
12-133-010a	तं बहूनि सहस्राणि ग्रामणित्वेऽभिवव्रिरे ।

12-133-010c निर्मर्यादानि दस्यूनां निरनुक्रोशकारिणाम् ॥

12-133-011 दस्यव ऊचुः

12-133-011a मुहूर्तदेशकालज्ञ प्राज्ञ शीलदृढायुध ।

12-133-011c ग्रामणीर्भव नो मुख्यः सर्वेषामेव संमतः ॥

12-133-012a यथा यथा वक्ष्यसि नः करिष्यामस्तथा तथा ।

12-133-012c पालयास्मान्यथान्यायं यथा माता यथा पिता ॥

12-133-013 कापव्य उवाच

12-133-013a मा वधीस्त्वं स्त्रियं भीरुं मा शिशुं मा तपस्विनम् ।

12-133-013c नायुध्यमानो हन्तव्यो न च ग्राह्या बलात्स्त्रियः ॥

12-133-014a सर्वथा स्त्री न हन्तव्या सर्वसत्त्वेषु युध्यता ।

12-133-014c नित्यं गोब्राह्मणे स्वस्ति योद्धव्यं च तदर्थतः ॥

12-133-015a सस्यं च नापहन्तव्यं सीरविघ्नं च मा कृथाः ।

12-133-015c पूज्यन्ते यत्र देवाश्च पितरोऽतिथयस्तथा ॥

12-133-016a सर्वभूतेष्वपि च वै ब्राह्मणो मोक्षमर्हति ।

12-133-016c कार्या चापचितिस्तेषां सर्वस्वेनापि या भवेत् ॥

12-133-017a यस्य ह्येते संप्ररुष्टा मन्त्रयन्ति पराभवम् ।

12-133-017c न तस्य त्रिषु लोकेषु त्राता भवति कश्चन ॥

12-133-018a यो ब्राह्मणान्परिभवेद्विनाशं वापि रोचयेत् ।

12-133-018c सूर्योदय इवावश्यं ध्रुवं तस्य पराभवः ॥

12-133-019a इहैव फलमासीनः प्रत्याकाङ्क्षति शक्तिः ।

12-133-019c ये ये नो न प्रदास्यन्ति तांस्तान्सेनाभियास्यति ॥

12-133-020a शिष्ट्यर्थं विहितो दण्डो न वधार्थं विनिश्चयः ।

12-133-020c ये च शिष्टान्प्रबाधन्ते धर्मस्तेषां वधः स्मृतः ॥

12-133-021a ये हि राष्ट्रोपरोधेन वृत्तिं कुर्वन्ति केचन ।

12-133-021c तदेव तेऽनु मीयन्ते कुणपं कृमयो यथा ॥

12-133-022a ये पुनर्धर्मशास्त्रेण वर्तेरन्निह दस्यवः ।

12-133-022c अपि ते दस्यवो भूत्वा क्षिप्रं सिद्धिमवाप्नुयुः ॥

12-133-023 भीष्म उवाच

12-133-023a तत्सर्वमुपचक्रुस्ते कापव्यस्यानुशासनम् ।

12-133-023c वृत्तिं च लेभिरे सर्वे पापेभ्यश्चाप्युपारमन् ॥

- 12-133-024a कापव्यः कर्मणा तेन महतीं सिद्धिमाप्तवान् ।
 12-133-024c साधूनामाचरन्क्षेमं दस्यून्पापान्निवर्तयन् ॥
 12-133-025a इदं कापव्यचरितं यो नित्यमनुकीर्तयेत् ।
 12-133-025c नारण्येभ्यः स भूतेभ्यो भयमार्हेत्कदाचन ॥
 12-133-026a भयं तस्य न मर्त्येभ्यो नामर्त्येभ्यः कथंचन ।
 12-133-026c न सतो नासतो राजन्स ह्यरण्येषु गोपतिः ॥

12-134-001 भीष्म उवाच

- 12-134-001a अत्र गाथा ब्रह्मगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 12-134-001c येन मार्गेण राजानः कोशं संजनयन्ति च ॥
 12-134-002a न धनं यज्ञशीलानां हार्यं देवस्वमेव तत् ।
 12-134-002c दस्यूनां निष्क्रियाणां च क्षत्रियो हर्तुमर्हति ॥
 12-134-003a इमाः प्रजाः क्षत्रियाणां रक्ष्याश्चाद्याश्च भारत ।
 12-134-003c धनं हि क्षत्रियस्येह द्वितीयस्य न विद्यते ॥
 12-134-004a तदस्य स्याद्वलार्थं वा धनं यज्ञार्थमेव वा ।
 12-134-004c अभोग्या ह्योषधीश्छित्त्वा भोग्या एव पचन्त्युत ॥
 12-134-005a यो वै न देवान् पितॄन् मर्त्यान्हविषार्चति ।
 12-134-005c आनन्तिकां तां धनितामाहुर्वेदविदो जनाः ॥
 12-134-006a हरेत्तद्द्रविणं राजन्धार्मिकः पृथिवीपतिः ।
 12-134-006c न हि तत्प्रीणयेल्लोकान्न कोशं तद्विधं नृपः ॥
 12-134-007a असाधुभ्यो निरादाय साधुभ्यो यः प्रयच्छति ।
 12-134-007c आत्मानं संक्रमं कृत्वा मन्ये धर्मविदेव सः ॥
 12-134-008a औद्भिज्जा जन्तवः केचिद्युक्तवाचो यथा तथा ।
 12-134-008c अनिष्टतः संभवन्ति तथायज्ञः प्रतायते ॥
 12-134-009a यथैव दंशमशकं यथा चाण्डपिपीलिकम् ।
 12-134-009c सैव वृत्तिरयज्ञेषु तथा धर्मो विधीयते ॥
 12-134-010a यथा ह्यकस्माद्भवति भूमौ पांसुतृणोलपम् ।
 12-134-010c तथैवेह भवेद्धर्मः सूक्ष्मः सूक्ष्मतरोऽपि च ॥

12-135-001 भीष्म उवाच

- 12-135-001a अत्रैव चेदमव्यग्रः शृण्वारख्यानमनुत्तमम् ।
 12-135-001c दीर्घसूत्रं समाश्रित्य कार्याकार्यविनिश्चये ॥

12-135-002a	नातिगाधे जलस्थाये सुहृदः शकुलास्त्रयः ।
12-135-002c	प्रभूतमत्स्ये कौन्तेय बभूवुः सहचारिणः ॥
12-135-003a	अत्रैकः प्राप्तकालज्ञो दीर्घदर्शी तथापरः ।
12-135-003c	दीर्घसूत्रश्च तत्रैकस्त्रयाणां जलचारिणाम् ॥
12-135-004a	कदाचित्तज्जलस्थायं मत्स्यबन्धाः समन्ततः ।
12-135-004c	निःस्त्रावयामासुरथो निम्नेषु विविधैर्मुखैः ॥
12-135-005a	प्रक्षीयमाणं तं बुद्ध्वा जलस्थायं भयागमे ।
12-135-005c	अब्रवीद्दीर्घदर्शी तु तावुभौ सुहृदौ तदा ॥
12-135-006a	इयमापत्समुत्पन्ना सर्वेषां सलिलौकसाम् ।
12-135-006c	शीघ्रमन्यत्र गच्छामः पन्था यावन्न दुष्यति ॥
12-135-007a	अनागतमनर्थं हि सुनयैर्यः प्रबाधते ।
12-135-007c	न स संशयमाप्नोति रोचतां वां ब्रजामहे ॥
12-135-008a	दीर्घसूत्रस्तु यस्तत्र सोऽब्रवीत्सम्यगुच्यते ।
12-135-008c	न तु कार्या त्वरा यावदिति मे निश्चिता मतिः ॥
12-135-009a	अथ संप्रतिपत्तिज्ञः प्राब्रवीद्दीर्घदर्शिनम् ।
12-135-009c	प्राप्ते काले न मे किञ्चिन्न्यायतः परिहास्यते ॥
12-135-010a	एवमुक्तो निराक्रामद्दीर्घदर्शी महामतिः ।
12-135-010c	जगाम स्रोतसैकेन गम्भीरसलिलाशयम् ॥
12-135-011a	ततः प्रस्रुततोयं तं समीक्ष्य सलिलाशयम् ।
12-135-011c	बबन्धुर्विविधैर्योगैर्मत्स्यान्मत्स्योपजीविनः ॥
12-135-012a	विलोड्यमाने तस्मिंस्तु स्रुततोये जलाशये ।
12-135-012c	अगच्छद्ग्रहणं तत्र दीर्घसूत्रः सहापरैः ॥
12-135-013a	उद्दानं क्रियमाणं च मत्स्यानां वीक्ष्य रज्जुभिः ।
12-135-013c	प्रविश्यान्तरमन्येषामग्रसत्प्रतिपत्तिमान् ॥
12-135-014a	ग्रस्तमेव तदुद्दानं गृहीत्वास्त तथैव सः ।
12-135-014c	सर्वानेव तु तांस्तत्र ते विदुर्ग्रथिता इति ॥
12-135-015a	ततः प्रक्षाल्यमानेषु मत्स्येषु विमले जले ।
12-135-015c	त्यक्त्वा रज्जुं विमुक्तोऽभूच्छीघ्रं संप्रतिपत्तिमान् ॥
12-135-016a	दीर्घसूत्रस्तु मन्दात्मा हीनबुद्धिरचेतनः ।
12-135-016c	मरणं प्राप्तवान्मूढो यथैवोपहतेन्द्रियः ॥
12-135-017a	एवं प्राप्ततमं कालं यो मोहान्नावबुध्यते ।

- 12-135-017c स विनश्यति वै क्षिप्रं दीर्घसूत्रो यथा झषः ॥
 12-135-018a आदौ न कुरुते श्रेयः कुशलोऽस्मीति यः पुमान् ।
 12-135-018c स संशयमवाप्नोति यथा संप्रतिपत्तिमान् ॥
 12-135-019a अनागतविधानं तु यो नरः कुरुते क्षमम् ।
 12-135-019c श्रेयः प्राप्नोति सोऽत्यर्थं दीर्घदर्शी यथा ह्यसौ ॥
 12-135-020a कलाः काष्ठा मुहूर्ताश्च दिना नाड्यः क्षणा लवाः ।
 12-135-020c पक्षा मासाश्च ऋतवस्तुल्याः संवत्सराणि च ॥
 12-135-021a पृथिवी देश इत्युक्तः कालः स च न दृश्यते ।
 12-135-021c अभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थं न्यायतो यच्च तत्तथा ॥
 12-135-022a एतौ धर्मार्थशास्त्रेषु मोक्षशास्त्रेषु चर्षिभिः ।
 12-135-022c प्रधानाविति निर्दिष्टौ कामेशाभिमतौ नृणाम् ॥
 12-135-023a परीक्ष्यकारी युक्तस्तु सम्यक्समुपपादयेत् ।
 12-135-023c देशकालावभिप्रेतौ ताभ्यां फलमवाप्नुयात् ॥

12-136-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-136-001a सर्वत्र बुद्धिः कथिता श्रेष्ठा ते भरतर्षभ ।
 12-136-001c अनागता तथोत्पन्ना दीर्घसूत्रा विनाशिनी ॥
 12-136-002a तदिच्छामि परां बुद्धिं श्रोतुं भरतसत्तम ।
 12-136-002c यथा राजन्न मुह्येत शत्रुभिः परिवारितः ॥
 12-136-003a धर्मार्थकुशल प्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 12-136-003c पृच्छामि त्वा कुरुश्रेष्ठ तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 12-136-004a शत्रुभिर्बहुभिर्ग्रस्तो यथा वर्तेत पार्थिवः ।
 12-136-004c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं सर्वमेव यथाविधि ॥
 12-136-005a विषमस्थं हि राजानं शत्रवः परिपन्थिनः ।
 12-136-005c बहवोऽप्येकमुद्धर्तुं यतन्ते पूर्वतापिताः ॥
 12-136-006a सर्वतः प्रार्थ्यमानेन दुर्बलेन महाबलैः ।
 12-136-006c एकेनैवासहायेन शक्यं स्थातुं कथं भवेत् ॥
 12-136-007a कथं मित्रमरिं चैव विन्देत भरतर्षभ ।
 12-136-007c चेष्टितव्यं कथं चात्र शत्रोर्मित्रस्य चान्तरे ॥
 12-136-008a प्रज्ञातलक्षणे राजन्नमित्रे मित्रतां गते ।
 12-136-008c कथं नु पुरुषः कुर्यात्किं वा कृत्वा सुखी भवेत् ॥
 12-136-009a विग्रहं केन वा कुर्यात्संधिं वा केन योजयेत् ।

- 12-136-009c कथं वा शत्रुमध्यस्थो वर्तेताबलवानिति ॥
- 12-136-010a एतद्वै सर्वकृत्यानां परं कृत्यं परंतप ।
- 12-136-010c नैतस्य कश्चिद्वक्तास्ति श्रोता चापि सुदुर्लभः ॥
- 12-136-011a ऋते शांतनवाद्भीष्मात्सत्यसंधाज्जितेन्द्रियात् ।
- 12-136-011c तदन्विष्य महाबाहो सर्वमेतद्वदस्व मे ॥
- 12-136-012 भीष्म उवाच**
- 12-136-012a त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो युधिष्ठिर गुणोदयः ।
- 12-136-012c शृणु मे पुत्र कात्स्नर्येन गुह्यमापत्सु भारत ॥
- 12-136-013a अमित्रो मित्रतां याति मित्रं चापि प्रदुष्यति ।
- 12-136-013c सामर्थ्ययोगात्कार्याणां तद्रत्या हि सदा गतिः ॥
- 12-136-014a तस्माद्विश्वसितव्यं च विग्रहं च समाचरेत् ।
- 12-136-014c देशं कालं च विज्ञाय कार्याकार्यविनिश्चये ॥
- 12-136-015a संधातव्यं बुधैर्नित्यं व्यवस्यं च हितार्थिभिः ।
- 12-136-015c अमित्रैरपि संधेयं प्राणा रक्ष्याश्च भारत ॥
- 12-136-016a यो ह्यमित्रैर्नरो नित्यं न संदध्यादपण्डितः ।
- 12-136-016c न सोऽर्थमाप्नुयात्किञ्चित्फलान्यपि च भारत ॥
- 12-136-017a यस्त्वमित्रेण संधत्ते मित्रेण च विरुध्यते ।
- 12-136-017c अर्थयुक्तिं समालोक्य सुमहद्विन्दते फलम् ॥
- 12-136-018a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-136-018c मार्जारस्य च संवादं न्यग्रोधे मूषकस्य च ॥
- 12-136-019a वने महति कस्मिंश्चिन्न्यग्रोधः सुमहानभूत् ।
- 12-136-019c लताजालपरिच्छन्नो नानाद्विजगणायुतः ॥
- 12-136-020a स्कन्धवान्मेघसंकाशः शीतच्छायो मनोरमः ।
- 12-136-020c वैरन्त्यमभितो जातस्तरुर्व्यालमृगाकुलः ॥
- 12-136-021a तस्य मूलं समाश्रित्य कृत्वा शतमुखं बिलम् ।
- 12-136-021c वसति स्म महाप्राज्ञः पलितो नाम मूषकः ॥
- 12-136-022a शाखाश्च तस्य संश्रित्य वसति स्म सुखं पुरः ।
- 12-136-022c लोमशो नाम मार्जारः पक्षिसत्त्वावसादकः ॥
- 12-136-023a तत्र चागत्य चण्डालो वैरन्त्यकृतकेतनः ।
- 12-136-023c अयोजयत्तमुन्माथं नित्यमस्तं गते रवौ ॥
- 12-136-024a तत्र स्नायुमयान्पाशान्यथावत्संनिधाय सः ।

12-136-024c	गृहं गत्वा सुखं शेते प्रभातामेति शर्वरीम् ॥
12-136-025a	तत्र स्म नित्यं बध्यन्ते नक्तं बहुविधा मृगाः ।
12-136-025c	कदाचित्तत्र मार्जारस्त्वप्रमत्तोऽप्यबध्यत ॥
12-136-026a	तस्मिन्बद्धे महाप्राज्ञः शत्रौ नित्याततायिनि ।
12-136-026c	तं कालं पलितो ज्ञात्वा विचचार सुनिर्भयः ॥
12-136-027a	तेनानुचरता तस्मिन्वने विश्वस्तचारिणा ।
12-136-027c	भक्षं विचरमाणेन नचिरादृष्टमामिषम् ॥
12-136-028a	स तमुन्माथमारुह्य तदामिषमभक्षयत् ।
12-136-028c	तस्योपरि सपत्नस्य बद्धस्य मनसा हसन् ॥
12-136-029a	आमिषे तु प्रसक्तः स कदाचिदवलोकयन् ।
12-136-029c	अपश्यदपरं घोरमात्मनः शत्रुमागतम् ॥
12-136-030a	शरप्रसूनसंकाशं महीविवरशायिनम् ।
12-136-030c	नकुलं हरिकं नाम चपलं ताम्रलोचनम् ॥
12-136-031a	तेन मूषकगन्धेन त्वरमाणमुपागतम् ।
12-136-031c	भक्षार्थं लेलिहद्वक्त्रं भूमावूर्ध्वमुखं स्थितम् ॥
12-136-032a	शाखागतमरिं चान्यदपश्यत्कोटरालयम् ।
12-136-032c	उलूकं चन्द्रकं नाम तीक्ष्णतुण्डं क्षपाचरम् ॥
12-136-033a	गतस्य विषयं तस्य नकुलोलूकयोस्तदा ।
12-136-033c	अथास्यासीदियं चिन्ता तत्प्राप्य सुमहद्भयम् ॥
12-136-034a	आपद्यस्यां सुकष्टायां मरणे समुपस्थिते ।
12-136-034c	समन्ताद्भय उत्पन्ने कथं कार्यं हितैषिणा ॥
12-136-035a	स तथा सर्वतो रुद्धः सर्वत्र समदर्शनः ।
12-136-035c	अभवद्भयसंतप्तश्चक्रे चेमां परां गतिम् ॥
12-136-036a	आपद्विनाशभूयिष्ठा शतैकीयं च जीवितम् ।
12-136-036c	समन्तसंशया चेयमस्मानापदुपस्थिता ॥
12-136-037a	गतं हि सहसा भूमिं नकुलो मां समाप्नुयात् ।
12-136-037c	उलूकश्चेह तिष्ठन्तं मार्जारः पाशसंक्षयात् ॥
12-136-038a	न त्वेवास्मद्विधः प्राज्ञः संमोहं गन्तुमर्हति ।
12-136-038c	करिष्ये जीविते यत्नं यावदुच्छवासनिग्रहम् ॥
12-136-039a	न हि बुद्ध्यान्विताः प्राज्ञा नीतिशास्त्रविशारदाः ।
12-136-039c	संभ्रमन्त्यापदं प्राप्य महतोऽर्थानवाप्य च ॥

12-136-040a	न त्वन्यामिह मार्जाराद्रतिं पश्यामि सांप्रतम् ।
12-136-040c	विषमस्थो ह्ययं जन्तुः कृत्यं चास्य महन्मया ॥
12-136-041a	जीवितार्थी कथं त्वद्य प्रार्थितः शत्रुभिस्त्रिभिः ।
12-136-041c	तस्मादिममहं शत्रुं मार्जारं संश्रयामि वै ॥
12-136-042a	क्षत्रविद्यां समाश्रित्य हितमस्योपधारये ।
12-136-042c	येनेमं शत्रुसंघातं मतिपूर्वेण वञ्चये ॥
12-136-043a	अयमत्यन्तशत्रुर्मे वैषम्यं परमं गतः ।
12-136-043c	मूढो ग्राहयितुं स्वार्थं संगत्या यदि शक्यते ॥
12-136-044a	कदाचिद्व्यसनं प्राप्य संधिं कुर्यान्मया सह ।
12-136-044c	बलिना संनिविष्टस्य शत्रोरपि परिग्रहः ॥
12-136-044e	कार्यं इत्याहुराचार्या विषमे जीवितार्थिना ॥
12-136-045a	श्रेयान्हि पण्डितः शत्रुर्न च मित्रमपण्डितम् ।
12-136-045c	मम ह्यमित्रे माजरि जीवितं संप्रतिष्ठितम् ॥
12-136-046a	हन्तैनं संप्रवक्ष्यामि हेतुमात्माभिरक्षणे ।
12-136-046c	अपीदानीमयं शत्रुः संगत्या पण्डितो भवेत् ॥
12-136-047a	ततोऽर्थगतितत्त्वज्ञः संधिविग्रहकालवित् ।
12-136-047c	सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यं मार्जारं मूषकोऽब्रवीत् ॥
12-136-048a	सौहृदेनाभिभाषे त्वा कच्चिन्मार्जार जीवसि ।
12-136-048c	जीवितं हि तवेच्छामि श्रेयः साधारणं हि नौ ॥
12-136-049a	न ते सौम्य विषत्तव्यं जीविष्यसि यथा पुरा ।
12-136-049c	अहं त्वामुद्धरिष्यामि प्राणाञ्जह्यां हि ते कृते ॥
12-136-050a	अस्ति कश्चिदुपायोऽत्र पुष्कलः प्रतिभाति माम् ।
12-136-050c	येन शक्यस्त्वया मोक्षः प्राप्तुं श्रेयो यथा मया ॥
12-136-051a	मया ह्युपायो दृष्टोऽयं विचार्य मतिमात्मनः ।
12-136-051c	आत्मार्थं च त्वदर्थं च श्रेयः साधारणं हि नौ ॥
12-136-052a	इदं हि नकुलोलूकं पापबुद्ध्यभितः स्थितम् ।
12-136-052c	न धर्षयति मार्जार तेन मे स्वस्ति सांप्रतम् ॥
12-136-053a	कूजंश्चपलनेत्रोऽयं कौशिको मां निरीक्षते ।
12-136-053c	नगशाखाग्रहस्तिष्ठंस्तस्याहं भृशमुद्विजे ॥
12-136-054a	सतां साप्तपदं सख्यं सवासो मेऽसि पण्डितः ।
12-136-054c	सांवास्यकं करिष्यामि नास्ति ते मृत्युतो भयम् ॥

12-136-055a	न हि शक्नोषि मार्जारं पाशं छेतुं विना मया ।
12-136-055c	अहं छेत्स्यामि ते पाशं यदि मां त्वं न हिंससि ॥
12-136-056a	त्वमाश्रितो नगस्याग्रं मूलं त्वहमुपाश्रितः ।
12-136-056c	चिरोषिताविहावां वै वृक्षेऽस्मिन्विदितं हि ते ॥
12-136-057a	यस्मिन्नाश्वसते कश्चिद्यश्च नाश्वसते क्वचित् ।
12-136-057c	न तौ धीराः प्रशंसन्ति नित्यमुद्विग्नचेतसौ ॥
12-136-058a	तस्माद्विवर्धतां प्रीतिः सत्या संगतिरस्तु नौ ।
12-136-058c	कालातीतमपार्थं हि न प्रशंसन्ति पण्डिताः ॥
12-136-059a	अर्थयुक्तिमिमां तावद्यथाभूतां निशामय ।
12-136-059c	तव जीवितमिच्छामि त्वं ममेच्छसि जीवितम् ॥
12-136-060a	कश्चित्तरति काष्ठेन सुगम्भीरां महानदीम् ।
12-136-060c	स तारयति तत्काष्ठं स च काष्ठेन तार्यते ॥
12-136-061a	ईदृशो नौ समायोगो भविष्यति सुनिस्तरः ।
12-136-061c	अहं त्वां तारयिष्यामि त्वं च मां तारयिष्यसि ॥
12-136-062a	एवमुक्त्वा तु पलितस्तदर्थमुभयोर्हितम् ।
12-136-062c	हेतुमद्ग्रहणीयं च कालाकाङ्क्षी व्यपैक्षत ॥
12-136-063a	अथ सुव्याहतं तस्य श्रुत्वा शत्रुर्विचक्षणः ।
12-136-063c	हेतुमद्ग्रहणीयार्थं मार्जारो वाक्यमब्रवीत् ॥
12-136-064a	बुद्धिमान्वाक्यसंपन्नस्तद्वाक्यमनुवर्णयन् ।
12-136-064c	तामवस्थामवेक्ष्यान्त्यां साम्नैव प्रत्यपूजयत् ॥
12-136-065a	ततस्तीक्ष्णाग्रदशनो वैडूर्यमणिलोचनः ।
12-136-065c	मूषकं मन्दमुद्रीक्ष्य मार्जारो लोमशोऽब्रवीत् ॥
12-136-066a	नन्दामि सौम्य भद्रं ते यो मां जीवन्तमिच्छसि ।
12-136-066c	श्रेयश्च यदि जानीषे क्रियतां मा विचारय ॥
12-136-067a	अहं हि दृढमापन्नस्त्वमापन्नतरो मया ।
12-136-067c	द्वयोरापन्नयोः संधिः क्रियतां मा विचारय ॥
12-136-068a	विधत्स्व प्राप्तकालं यत्कार्यं सिध्यतु चावयोः ।
12-136-068c	मयि कृच्छ्राद्विनिर्मुक्ते न विनङ्क्ष्यति ते कृतम् ॥
12-136-069a	न्यस्तमानोऽस्मि भक्तोऽस्मि शिष्यस्त्वद्वितकृत्तथा ।
12-136-069c	निदेशवशवर्ती च भवन्तं शरणं गतः ॥
12-136-070a	इत्येवमुक्तः पलितो मार्जारं वशमागतम् ।

12-136-070c	वाक्यं हितमुवाचेदमभिनीतार्थमर्थवत् ॥
12-136-071a	उदारं यद्भवानाह नैतच्चित्रं भवद्विधे ।
12-136-071c	विदितो यस्तु मार्गो मे हितार्थं शृणु तं मम ॥
12-136-072a	अहं त्वानुप्रवेक्ष्यामि नकुलान्मे महद्भयम् ।
12-136-072c	त्रायस्व मां मा वधीश्च शक्तोऽस्मि तव मोक्षणे ॥
12-136-073a	उलूकाच्चैव मां रक्ष क्षुद्रः प्रार्थयते हि माम् ।
12-136-073c	अहं छेत्स्यामि ते पाशान्सखे सत्येन ते शपे ॥
12-136-074a	तद्वचः संगतं श्रुत्वा लोमशो युक्तमर्थवत् ।
12-136-074c	हर्षादुद्वीक्ष्य पलितं स्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥
12-136-075a	स तं संपूज्य पलितं मार्जारः सौहृदे स्थितः ।
12-136-075c	सुविचिन्त्याब्रवीद्धीरः प्रीतस्त्वरित एव हि ॥
12-136-076a	क्षिप्रमागच्छ भद्रं ते त्वं मे प्राणसमः सखा ।
12-136-076c	तव प्राज्ञ प्रसादाद्धि क्षिप्रं प्राप्स्यामि जीवितम् ॥
12-136-077a	यद्यदेवंगतेनाद्य शक्यं कर्तुं मया तव ।
12-136-077c	तदाज्ञापय कर्ताहं संधिरेवास्तु नौ सखे ॥
12-136-078a	अस्मात्ते संशयान्मुक्तः समित्रगणबान्धवः ।
12-136-078c	सर्वकार्याणि कर्ताहं प्रियाणि च हितानि च ॥
12-136-079a	मुक्तश्च व्यसनादस्मात्सौम्याहमपि नाम ते ।
12-136-079c	प्रीतिमुत्पादयेयं च प्रतिकर्तुं च शक्नुयाम् ॥
12-136-080a	ग्राहयित्वा तु तं स्वार्थं मार्जारं मूषकस्तदा ।
12-136-080c	प्रविवेश सुविस्रब्धः सम्यगर्थाश्चचार ह ॥
12-136-081a	एवमाश्वासितो विद्वान्माजरिण स मूषकः ।
12-136-081c	मार्जारोरसि विस्रब्धः सुष्वाप पितृमातृवत् ॥
12-136-082a	लीनं तु तस्य गात्रेषु मार्जारस्याथ मूषकम् ।
12-136-082c	तौ दृष्ट्वा नकुलोलूकौ निराशौ जग्मतुर्गृहान् ॥
12-136-083a	लीनस्तु तस्य गात्रेषु पलितो देशकालवित् ।
12-136-083c	चिच्छेद पाशान्नृपते कालाकाङ्क्षी शनैः शनैः ॥
12-136-084a	अथ बन्धपरिक्लिष्टो मार्जारो वीक्ष्य मूषकम् ।
12-136-084c	छिन्दन्तं वै तदा पाशानत्वरन्तं त्वरान्वितः ॥
12-136-085a	तमत्वरन्तं पलितं पाशानां छेदने तदा ।
12-136-085c	संचोदयितुमारेभे मार्जारो मूषकं तदा ॥

12-136-086a	किं सौम्य नाभित्वरसे किं कृतार्थोऽवमन्यसे ।
12-136-086c	छिन्धि पाशानमित्रघ्न पुरा श्वपच एति सः ॥
12-136-087a	इत्युक्तस्त्वरता तेन मतिमान्पलितोऽब्रवीत् ।
12-136-087c	मार्जारमकृतप्रज्ञं वश्यमात्महितं वचः ॥
12-136-088a	तूष्णीं भव न ते सौम्य त्वरा कार्या न संभ्रमः ।
12-136-088c	वयमेवात्र कालज्ञा न कालः परिहास्यते ॥
12-136-089a	अकाले कृत्यमारब्धं कर्तुं नार्थाय कल्पते ।
12-136-089c	तदेव काल आरब्धं महतेऽर्थाय कल्पते ॥
12-136-090a	अकालविप्रमुक्तान्मे त्वत्त एव भयं भवेत् ।
12-136-090c	तस्मात्कालं प्रतीक्षस्व किमिति त्वरसे सखे ॥
12-136-091a	यावत्पश्यामि चण्डालमायान्तं शस्त्रपाणिनम् ।
12-136-091c	ततश्छेत्स्यामि ते पाशं प्राप्ते साधारणे भये ॥
12-136-092a	तस्मिन्काले प्रमुक्तस्त्वं तरुमेवाधिरोहसि ।
12-136-092c	न हि ते जीवितादन्यत्किञ्चित्कृत्यं भविष्यति ॥
12-136-093a	ततो भवत्यतिक्रान्ते त्रस्ते भीते च लोमश ।
12-136-093c	अहं बिलं प्रवेक्ष्यामि भवाञ्शाखां गमिष्यति ॥
12-136-094a	एवमुक्तस्तु मार्जारो मूषकेणात्मनो हितम् ।
12-136-094c	वचनं वाक्यतत्त्वज्ञो जीवितार्थी महामतिः ॥
12-136-095a	अथात्मकृत्यत्वरितः सम्यक्प्रश्रयमाचरन् ।
12-136-095c	उवाच लोमशो वाक्यं मूषकं चिरकारिणम् ॥
12-136-096a	न ह्येवं मित्रकार्याणि प्रीत्या कुर्वन्ति साधवः ।
12-136-096c	यथा त्वं मोक्षितः कृच्छ्रात्त्वरमाणेन वै मया ॥
12-136-097a	तथैव त्वरमाणेन त्वया कार्यं हितं मम ।
12-136-097c	यत्नं कुरु महाप्राज्ञ यथा स्वस्त्यावयोर्भवेत् ॥
12-136-098a	अथ वा पूर्ववैरं त्वं स्मरन्कालं विकर्षसि ।
12-136-098c	पश्य दुष्कृतकर्मत्वं व्यक्तमायुःक्षयो मम ॥
12-136-099a	यच्च किञ्चिन्मयाज्ञानात्पुरस्ताद्विप्रियं कृतम् ।
12-136-099c	न तन्मनसि कर्तव्यं क्षमये त्वां प्रसीद मे ॥
12-136-100a	तमेवंवादिनं प्राज्ञः शास्त्रविद्वद्धिसंमतः ।
12-136-100c	उवाचेदं वचः श्रेष्ठं मार्जारं मूषकस्तदा ॥
12-136-101a	श्रुतं मे तव मार्जारं स्वमर्थं परिगृह्यतः ।

12-136-101c	ममापि त्वं विजानीहि स्वमर्थं परिगृह्यतः ॥
12-136-102a	यन्मित्रं भीतवत्साध्यं यन्मित्रं भयसंहितम् ।
12-136-102c	सुरक्षितं ततः कार्यं पाणिः सर्पमुखादिव ॥
12-136-103a	कृत्वा बलवता संधिमात्मानं यो न रक्षति ।
12-136-103c	अपथ्यमिव तद्भुक्तं तस्यानर्थाय कल्पते ॥
12-136-104a	न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचित्सुहृत् ।
12-136-104c	अर्थैरर्था निबध्यन्ते गजैर्वनगजा इव ॥
12-136-105a	न हि कश्चित्कृते कार्ये कर्तारं समवेक्षते ।
12-136-105c	तस्मात्सर्वाणि कार्याणि सावशेषाणि कारयेत् ॥
12-136-106a	तस्मिन्कालेऽपि च भवान्दिवाकीर्तिभयान्वितः ।
12-136-106c	मम न ग्रहणे शक्तः पलायनपरायणः ॥
12-136-107a	छिन्नं तु तन्तुबाहुल्यं तन्तुरेकोऽवशेषितः ।
12-136-107c	छेत्स्याम्यहं तदप्याशु निर्वृतो भव लोमश ॥
12-136-108a	तयोः संवदतोरेवं तथैवापन्नयोर्द्वयोः ।
12-136-108c	क्षयं जगाम सा रात्रिलोमशं चाविशद्भयम् ॥
12-136-109a	ततः प्रभातसमये विकृतः कृष्णपिङ्गलः ।
12-136-109c	स्थूलस्फिग्विकचो रूक्षः श्वचक्रपरिवारितः ॥
12-136-110a	शङ्कुकर्णो महावक्त्रः पलितो घोरदर्शनः ।
12-136-110c	परिघो नाम चण्डालः शस्त्रपाणिरदृश्यत ॥
12-136-111a	तं दृष्ट्वा यमदूताभं मार्जारस्त्रस्तचेतनः ।
12-136-111c	उवाच पलितं भीतः किमिदानीं करिष्यसि ॥
12-136-112a	अथ चापि सुसंत्रस्तौ तं दृष्ट्वा घोरदर्शनम् ।
12-136-112c	क्षणेन नकुलोलूकौ नैराश्यं जग्मतुस्तदा ॥
12-136-113a	बलिनौ मतिमन्तौ च संघातं चाप्युपागतौ ।
12-136-113c	अशक्यौ सुनयात्तस्मात्संप्रधर्षयितुं बलात् ॥
12-136-114a	कार्यार्थं कृतसंधी तौ दृष्ट्वा मार्जारमूषकौ ।
12-136-114c	उलूकनकुलौ तूर्णं जग्मतुः स्वं स्वमालयम् ॥
12-136-115a	ततश्चिच्छेद तं तन्तुं मार्जारस्य स मूषकः ।
12-136-115c	विप्रमुक्तोऽथ मार्जारस्तमेवाभ्यपतद्द्रुमम् ॥
12-136-116a	स च तस्माद्भयान्मुक्तो मुक्तो घोरेण शत्रुणा ।
12-136-116c	बिलं विवेश पलितः शाखां भेजे च लोमशः ॥

12-136-117a	उन्माथमप्यथादाय चण्डालो वीक्ष्य सर्वशः ।
12-136-117c	विहताशः क्षणेनाथ तस्माद्देशादपाक्रमत् ॥
12-136-117e	जगाम च स्वभवनं चण्डालो भरतर्षभ ॥
12-136-118a	ततस्तस्माद्भयान्मुक्तो दुर्लभं प्राप्य जीवितम् ।
12-136-118c	बिलस्थं पादपाग्रस्थः पलितं लोमशोऽब्रवीत् ॥
12-136-119a	अकृत्वा संविदं कांचित्सहसाहमुपप्लुतः ।
12-136-119c	कृतज्ञं कृतकल्याणं कच्चिन्मां नाभिशङ्कसे ॥
12-136-120a	गत्वा च मम विश्वासं दत्त्वा च मम जीवितम् ।
12-136-120c	मित्रोपभोगसमये किं त्वं नैवोपसर्पसि ॥
12-136-121a	कृत्वा हि पूर्वं मित्राणि यः पश्चान्नानुतिष्ठति ।
12-136-121c	न स मित्राणि लभते कृच्छ्रास्वापत्सु दुर्मतिः ॥
12-136-122a	तत्कृतोऽहं त्वया मित्रं सामर्थ्यादात्मनः सखे ।
12-136-122c	स मां मित्रत्वमापन्नमुपभोक्तुं त्वमर्हसि ॥
12-136-123a	यानि मे सन्ति मित्राणि ये च मे सन्ति बान्धवाः ।
12-136-123c	सर्वे त्वां पूजयिष्यन्ति शिष्या गुरुमिव प्रियम् ॥
12-136-124a	अहं च पूजयिष्ये त्वां समित्रगणबान्धवम् ।
12-136-124c	जीवितस्य प्रदातारं कृतज्ञः को न पूजयेत् ॥
12-136-125a	ईश्वरो मे भवानस्तु शरीरस्य गृहस्य च ।
12-136-125c	अर्थानां चैव सर्वेषामनुशास्ता च मे भव ॥
12-136-126a	अमात्यो मे भव प्राज्ञ पितेव हि प्रशाधि माम् ।
12-136-126c	न तेऽस्ति भयमस्मत्तो जीवितेनात्मनः शपे ॥
12-136-127a	बुद्ध्या त्वमुशनाः साक्षाद्वले त्वधिकृता वयम् ।
12-136-127c	त्वन्मन्त्रबलयुक्तो हि विन्देत जयमेव ह ॥
12-136-128a	एवमुक्तः परं सान्त्वं माजरिण स मूषकः ।
12-136-128c	उवाच परमार्थज्ञः श्लक्ष्णमात्महितं वचः ॥
12-136-129a	यद्भवानाह तत्सर्वं मया ते लोमश श्रुतम् ।
12-136-129c	ममापि तावद्ब्रुवतः शृणु यत्प्रतिभाति माम् ॥
12-136-130a	वेदितव्यानि मित्राणि बोद्धव्याश्चापि शत्रवः ।
12-136-130c	एतत्सुसूक्ष्मं लोकेऽस्मिन्दृश्यते प्राज्ञसंमतम् ॥
12-136-131a	शत्रुरूपाश्च सुहृदो मित्ररूपाश्च शत्रवः ।
12-136-131c	सान्त्वितास्ते न बुध्यन्ते रागलोभवशं गताः ॥

12-136-132a	नास्ति जात्या रिपुर्नाम मित्रं नाम न विद्यते ।
12-136-132c	सामर्थ्ययोगाज्जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥
12-136-133a	यो यस्मिञ्जीवति स्वार्थं पश्येत्तावत्स जीवति ।
12-136-133c	स तस्य तावन्मित्रं स्याद्यावन्न स्याद्विपर्ययः ॥
12-136-134a	नास्ति मैत्री स्थिरा नाम न च ध्रुवमसौहृदम् ।
12-136-134c	अर्थयुक्त्या हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥
12-136-135a	मित्रं च शत्रुतामेति कस्मिंश्चित्कालपर्यये ।
12-136-135c	शत्रुश्च मित्रतामेति स्वार्थो हि बलवत्तरः ॥
12-136-136a	यो विश्वसति मित्रेषु न चाश्वसति शत्रुषु ।
12-136-136c	अर्थयुक्तिमविज्ञाय चलितं तस्य जीवितम् ॥
12-136-137a	अर्थयुक्तिमविज्ञाय यः शुभे कुरुते मतिम् ।
12-136-137c	मित्रे वा यदि वा शत्रौ तस्यापि चलिता मतिः ॥
12-136-138a	न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् ।
12-136-138c	विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥
12-136-139a	अर्थयुक्त्या हि दृश्यन्ते पिता माता सुतास्तथा ।
12-136-139c	मातुला भागिनेयाश्च तथा संबन्धिबान्धवाः ॥
12-136-140a	पुत्रं हि मातापितरु त्यजतः पतितं प्रियम् ।
12-136-140c	लोको रक्षति चात्मानं पश्य स्वार्थस्य सारताम् ॥
12-136-141a	तं मन्ये निकृतिप्रज्ञं यो मोक्षं प्रत्यनन्तरम् ।
12-136-141c	कृत्यं मृगयसे कर्तुं सुखोपायमसंशयम् ॥
12-136-142a	अस्मिन्निलय एव त्वं न्यग्रोधादवतारितः ।
12-136-142c	पूर्वं निविष्टमुन्माथं चपलत्वान्न बुद्धवान् ॥
12-136-143a	आत्मनश्चपलो नास्ति कुतोऽन्येषां भविष्यति ।
12-136-143c	तस्मात्सर्वाणि कार्याणि चपलो हन्त्यसंशयम् ॥
12-136-144a	ब्रवीति मधुरं कंचित्प्रियो मे ह भवानिति ।
12-136-144c	तन्मिथ्याकरणं सर्वं विस्तरेणापि मे शृणु ॥
12-136-145a	कारणात्प्रियतामेति द्वेष्यो भवति कारणात् ।
12-136-145c	अर्थार्थी जीवलोकोऽयं न कश्चित्कस्यचित्प्रियः ॥
12-136-146a	सख्यं सोदरयोर्भ्रात्रोर्दपत्योर्वा परस्परम् ।
12-136-146c	कस्यचिन्नाभिजानामि प्रीतिं निष्कारणामिह ॥
12-136-147a	यद्यपि भ्रातरः क्रुद्धा भार्या वा कारणान्तरे ।

12-136-147c	स्वभावतस्ते प्रीयन्ते नेतरः प्रीयते जनः ॥
12-136-148a	प्रियो भवति दानेन प्रियवादेन चापरः ।
12-136-148c	मन्त्रहोमजपैरन्यः कार्यार्थं प्रीयते जनः ॥
12-136-149a	उत्पन्ने कारणे प्रीतिर्नास्ति नौ कारणान्तरे ।
12-136-149c	प्रध्वस्ते कारणस्थाने सा प्रीतिर्विनिवर्तते ॥
12-136-150a	किं नु तत्कारणं मन्ये येनाहं भवतः प्रियः ।
12-136-150c	अन्यत्राभ्यवहारार्थात्तत्रापि च बुधा वयम् ॥
12-136-151a	कालो हेतुं विकुरुते स्वार्थस्तमनुवर्तते ।
12-136-151c	स्वार्थं प्राज्ञोऽभिजानाति प्राज्ञं लोकोऽनुवर्तते ॥
12-136-152a	न त्वीदृशं त्वया वाच्यं विदुषि स्वार्थपण्डिते ।
12-136-152c	अकालेऽविषमस्थस्य स्वार्थहेतुरयं तव ॥
12-136-153a	तस्मान्नाहं चले स्वार्थात्सुस्थितः संधिविग्रहे ।
12-136-153c	अभ्राणामिव रूपाणि विकुर्वन्ति क्षणे क्षणे ॥
12-136-154a	अद्यैव हि रिपुर्भूत्वा पुनरद्यैव सौहृदम् ।
12-136-154c	पुनश्च रिपुरद्यैव युक्तीनां पश्य चापलम् ॥
12-136-155a	आसीत्तावत्तु मैत्री नौ यावद्धेतुरभूत्पुरा ।
12-136-155c	सा गता सह तेनैव कालयुक्तेन हेतुना ॥
12-136-156a	त्वं हि मेऽत्यन्ततः शत्रुः सामर्थ्यान्मित्रतां गतः ।
12-136-156c	तत्कृत्यमभिनिर्वृत्तं प्रकृतिः शत्रुतां गता ॥
12-136-157a	सोऽहमेवं प्रणीतानि ज्ञात्वा शास्त्राणि तत्त्वतः ।
12-136-157c	प्रविशेयं कथं पाशं त्वत्कृतं तद्वदस्व मे ॥
12-136-158a	त्वद्वीर्येण विमुक्तोऽहं मद्वीर्येण तथा भवान् ।
12-136-158c	अन्योन्यानुग्रहे वृत्ते नास्ति भूयः समागमः ॥
12-136-159a	त्वं हि सौम्य कृतार्थोऽद्य निर्वृत्तार्थास्तथा वयम् ।
12-136-159c	न तेऽस्त्यन्यन्मया कृत्यं किञ्चिदन्यत्र भक्षणात् ॥
12-136-160a	अहमन्नं भवान्भोक्ता दुर्बलोऽहं भवान्बली ।
12-136-160c	नावयोर्विद्यते संधिर्नियुक्ते विषमे बले ॥
12-136-161a	संमन्येऽहं तव प्रज्ञां यन्मोक्षात्प्रत्यनन्तरम् ।
12-136-161c	भक्ष्यं मृगयसे नूनं सुखोपायमसंशयम् ॥
12-136-162a	भक्ष्यार्थमेव बद्धस्त्वं स मुक्तः प्रसृतः क्षुधा ।
12-136-162c	शास्त्रज्ञमभिसंधाय नूनं भक्षयिताद्य माम् ॥

12-136-163a	जानामि क्षुधितं हि त्वामाहारसमयश्च ते ।
12-136-163c	स त्वं मामभिसंधाय भक्ष्यं मृगयसे पुनः ॥
12-136-164a	यच्चापि पुत्रदारं स्वं तत्संसृजसे मयि ।
12-136-164c	शुश्रूषां नाम मे कर्तुं सखे मम न तत्क्षमम् ॥
12-136-165a	त्वया मां सहितं दृष्ट्वा प्रिया भार्या सुताश्च ये ।
12-136-165c	कस्मान्मां ते न खादेयुर्हृष्टाः प्रणयिनस्त्वयि ॥
12-136-166a	नाहं त्वया समेष्यामि वृत्तो हेतुः समागमे ।
12-136-166c	शिवं ध्यायस्व मेऽत्रस्थः सुकृतं स्मर्यते यदि ॥
12-136-167a	शत्रोरन्नाद्यभूतः सन्क्लिष्टस्य क्षुधितस्य च ।
12-136-167c	भक्ष्यं मृगयमाणस्य कः प्राज्ञो विषयं व्रजेत् ॥
12-136-168a	स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि दूरादपि तवोद्विजे ।
12-136-168c	नाहं त्वया समेष्यामि निर्वृतो भव लोमश ॥
12-136-169a	बलवत्संनिकर्षो हि न कदाचित्प्रशस्यते ।
12-136-169c	प्रशान्तादपि मे प्राज्ञ भेतव्यं बलिनः सदा ॥
12-136-170a	यदि त्वर्थेन मे कार्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
12-136-170c	कामं सर्वं प्रदास्यामि न त्वात्मानं कदाचन ॥
12-136-171a	आत्मार्थे संततिस्त्याज्या राज्यं रत्नं धनं तथा ।
12-136-171c	अपि सर्वस्वमुत्सृज्य रक्षेदात्मानमात्मना ॥
12-136-172a	ऐश्वर्यधनरत्नानां प्रत्यमित्रेऽपि तिष्ठताम् ।
12-136-172c	दृष्ट्वा हि पुनरावृत्तिर्जीवतामिति नः श्रुतम् ॥
12-136-173a	न त्वात्मनः संप्रदानं धनरत्नवदिष्यते ।
12-136-173c	आत्मा तु सर्वतो रक्ष्यो दारैरपि धनैरपि ॥
12-136-174a	आत्मरक्षिततन्त्राणां सुपरीक्षितकारिणाम् ।
12-136-174c	आपदो नोपपद्यन्ते पुरुषाणां स्वदोषजाः ॥
12-136-175a	शत्रून्सम्यग्विजानन्ति दुर्बला ये बलीयसः ।
12-136-175c	तेषां न चाल्यते बुद्धिरात्मार्यं कृतनिश्चया ॥
12-136-176a	इत्यभिव्यक्तमेवासौ पलितेनावभर्त्सितः ।
12-136-176c	मार्जारो व्रीडितो भूत्वा मूषकं वाक्यमब्रवीत् ॥
12-136-177a	संमन्येऽहं तव प्रज्ञां यस्त्वं मम हिते रतः ।
12-136-177c	उक्तवानर्थतत्त्वेन मया संभिन्नदर्शनः ॥
12-136-178a	न तु मामन्यथा साधो त्वं विज्ञातुमिहार्हसि ।

12-136-178c	प्राणप्रदानजं त्वत्तो मम सौहृदमागतम् ॥
12-136-179a	धर्मज्ञोऽस्मि गुणज्ञोऽस्मि कृतज्ञोऽस्मि विशेषतः ।
12-136-179c	मित्रेषु वत्सलश्चास्मि त्वद्विधेषु विशेषतः ॥
12-136-180a	तन्मामेवंगते साधो न यावयितुमर्हसि ।
12-136-180c	त्वया हि याव्यमानोऽहं प्राणाञ्जह्यां सबान्धवः ॥
12-136-181a	धिकशब्दो हि बुधैर्दृष्टो मद्विधेषु मनस्विषु ।
12-136-181c	मरणं धर्मतत्त्वज्ञ न मां शङ्कितुमर्हसि ॥
12-136-182a	इति संस्तूयमानो हि माजरिण स मूषकः ।
12-136-182c	मनसा भावगम्भीरं मार्जारं वाक्यमब्रवीत् ॥
12-136-183a	साधुर्भवाञ्श्रुतार्थोऽस्मि प्रीयते न च विश्वसे ।
12-136-183c	संस्तवैर्वा धनौघैर्वा नाहं शक्यः पुनस्त्वया ॥
12-136-184a	न ह्यमित्रवशं यान्ति प्राज्ञा निष्कारणं सखे ।
12-136-184c	अस्मिन्नर्थे च गाथे द्वे निबोधोशनसा कृते ॥
12-136-185a	शत्रुसाधारणे कृत्ये कृत्वा संधिं बलीयसा ।
12-136-185c	समाहितश्चरेद्युक्त्या कृतार्थश्च न विश्वसेत् ॥
12-136-186a	तस्मात्सर्वास्ववस्थासु रक्षेज्जीवितमात्मनः ।
12-136-186c	द्रव्याणि संततिश्चैव सर्वं भवति जीवतः ॥
12-136-187a	संक्षेपो नीतिशास्त्राणामविश्वासः परो मतः ।
12-136-187c	नृषु तस्मादविश्वासः पुष्कलं हितमात्मनः ॥
12-136-188a	वध्यन्ते न ह्यविश्वस्ताः शत्रुभिर्दुर्बला अपि ।
12-136-188c	विश्वस्तास्त्वाशु वध्यन्ते बलवन्तोऽपि दुर्बलैः ॥
12-136-189a	त्वद्विधेभ्यो मया ह्यात्मा रक्ष्यो मार्जार सर्वदा ।
12-136-189c	रक्ष त्वमपि चात्मानं चण्डालाज्जातिकिल्बिषात् ॥
12-136-190a	स तस्य ब्रुवतस्त्वेवं संत्रासाज्जातसाध्वसः ।
12-136-190c	स्वबिलं हि जवेनाशु मार्जारः प्रययौ ततः ॥
12-136-191a	ततः शास्त्रार्थतत्त्वज्ञो बुद्धिसामर्थ्यमात्मनः ।
12-136-191c	विश्राव्य पलितः प्राज्ञो बिलमन्यज्जगाम ह ॥
12-136-192a	एवं प्रज्ञावता बुद्ध्या दुर्बलेन महाबलाः ।
12-136-192c	एकेन बहवोऽमित्राः पलितेनाभिसंधिताः ॥
12-136-193a	अरिणापि समर्थेन संधिं कुर्वीत पण्डितः ।
12-136-193c	मूषकश्च बिडालश्च मुक्तावन्योन्यसंश्रयात् ॥

12-136-194a	इत्येष क्षत्रधर्मस्य मया मार्गोऽनुदर्शितः ।
12-136-194c	विस्तरेण महीपाल संक्षेपेण पुनः शृणु ॥
12-136-195a	अन्योन्यकृतवैरौ तु चक्रतुः प्रीतिमुत्तमाम् ।
12-136-195c	अन्योन्यमभिसंधातुमभूच्चैव तयोर्मतिः ॥
12-136-196a	तत्र प्राज्ञोऽभिसंधत्ते सम्यग्बुद्धिबलाश्रयात् ।
12-136-196c	अभिसंधीयते प्राज्ञः प्रमादादपि चाबुधैः ॥
12-136-197a	तस्मादभीतवद्भीतो विश्वस्तवदविश्वसन् ।
12-136-197c	न ह्यप्रमत्तश्चलति चलितो वा विनश्यति ॥
12-136-198a	कालेन रिपुणा संधिः काले मित्रेण विग्रहः ।
12-136-198c	कार्य इत्येव तत्त्वज्ञाः प्राहुर्नित्यं युधिष्ठिर ॥
12-136-199a	एवं मत्वा महाराज शास्त्रार्थमभिगम्य च ।
12-136-199c	अभियुक्तोऽप्रमत्तश्च प्राग्भयाद्भीतवच्चरेत् ॥
12-136-200a	भीतवत्संविधिः कार्यः प्रतिसंधिस्तथैव च ।
12-136-200c	भयादुत्पद्यते बुद्धिरप्रमत्ताभियोगजा ॥
12-136-201a	न भयं विद्यते राजन्भीतस्यानागते भये ।
12-136-201c	अभीतस्य तु विस्रम्भात्सुमहज्जायते भयम् ॥
12-136-202a	न भीरुरिति चात्यन्तं मन्त्रोऽदेयः कथंचन ।
12-136-202c	अविज्ञानाद्धि विज्ञाते गच्छेदास्पददर्शिषु ॥
12-136-203a	तस्मादभीतवद्भीतो विश्वस्तवदविश्वसन् ।
12-136-203c	कार्याणां गुरुतां बुद्ध्वा नानृतं किञ्चिदाचरेत् ॥
12-136-204a	एवमेतन्मया प्रोक्तमितिहासं युधिष्ठिर ।
12-136-204c	श्रुत्वा त्वं सुहृदां मध्ये यथावत्समुपाचर ॥
12-136-205a	उपलभ्य मतिं चाग्र्यामरिमित्रान्तरं तथा ।
12-136-205c	संधिविग्रहकालं च मोक्षोपायं तथापदि ॥
12-136-206a	शत्रुसाधारणे कृत्ये कृत्वा संधिं बलीयसा ।
12-136-206c	समागमं चरेद्युक्त्या कृतार्थो न च विश्वसेत् ॥
12-136-207a	अविरुद्धां त्रिवर्गेण नीतिमेतां युधिष्ठिर ।
12-136-207c	अभ्युत्तिष्ठ श्रुतादस्माद्भूयस्त्वं रज्जयन्प्रजाः ॥
12-136-208a	ब्राह्मणैश्चापि ते सार्धं यात्रा भवतु पाण्डव ।
12-136-208c	ब्राह्मणा हि परं श्रेयो दिवि चेह च भारत ॥
12-136-209a	एते धर्मस्य वेत्तारः कृतज्ञाः सततं प्रभो ।

- 12-136-209c पूजिताः शुभकर्माणः पूर्वजित्या नराधिप ॥
 12-136-210a राज्यं श्रेयः परं राजन्यशः कीर्तिं च लप्स्यसे ।
 12-136-210c कुलस्य संततिं चैव यथान्यायं यथाक्रमम् ॥
 12-136-211a द्वयोरिमं भारत संधिविग्रहं; सुभाषितं बुद्धिविशेषकारितम् ।
 12-136-211c तथान्ववेक्ष्य क्षितिपेन सर्वदा; निषेवितव्यं नृप शत्रुमण्डले ॥

12-137-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-137-001a उक्तो मन्त्रो महाबाहो न विश्वासोऽस्ति शत्रुषु ।
 12-137-001c कथं हि राजा वर्तेत यदि सर्वत्र नाश्वसेत् ॥
 12-137-002a विश्वासाद्धि परं राज्ञो राजन्नुत्पद्यते भयम् ।
 12-137-002c कथं वै नाश्वसत्राजा शत्रूञ्जयति पार्थिव ॥
 12-137-003a एतन्मे संशयं छिन्धि मनो मे संप्रमुह्यति ।
 12-137-003c अविश्वासकथामेतामुपश्रुत्य पितामह ॥

12-137-004 भीष्म उवाच

- 12-137-004a शृणु कौन्तेय यो वृत्तो ब्रह्मदत्तनिवेशने ।
 12-137-004c पूजन्या सह संवादो ब्रह्मदत्तस्य पार्थिव ॥
 12-137-005a काम्पिल्ये ब्रह्मदत्तस्य अन्तःपुरनिवासिनी ।
 12-137-005c पूजनी नाम शकुनी दीर्घकालं सहोषिता ॥
 12-137-006a रुतज्ञा सर्वभूतानां यथा वै जीवजीवकः ।
 12-137-006c सर्वज्ञा सर्वधर्मज्ञा तिर्यग्योनिगतापि सा ॥
 12-137-007a अभिप्रजाता सा तत्र पुत्रमेकं सुवर्चसम् ।
 12-137-007c समकालं च राज्ञोऽपि देव्याः पुत्रो व्यजायत ॥
 12-137-008a समुद्रतीरं गत्वा सा त्वाजहार फलद्वयम् ।
 12-137-008c पुष्ट्यर्थं च स्वपुत्रस्य राजपुत्रस्य चैव ह ॥
 12-137-009a फलमेकं सुतायादाद्राजपुत्राय चापरम् ।
 12-137-009c अमृतास्वादसदृशं बलतेजोविवर्धनम् ॥
 12-137-009e तत्रागच्छत्परां वृद्धिं राजपुत्रः फलाशनात् ॥
 12-137-010a धात्र्या हस्तगतश्चापि तेनाक्रीडत पक्षिणा ।
 12-137-010c शून्ये तु तमुपादाय पक्षिणं समजातकम् ॥
 12-137-010e हत्वा ततः स राजेन्द्र धात्र्या हस्तमुपागमत् ॥
 12-137-011a अथ सा शकुनी राजन्नागमत्फलहारिका ।

- 12-137-011c अपश्यन्निहतं पुत्रं तेन बालेन भूतले ॥
- 12-137-012a बाष्पपूर्णमुखी दीना दृष्ट्वा सा तु हतं सुतम् ।
- 12-137-012c पूजनी दुःखसंतप्ता रुदती वाक्यमब्रवीत् ॥
- 12-137-013a क्षत्रिये संगतं नास्ति न प्रीतिर्न च सौहृदम् ।
- 12-137-013c कारणे संभजन्तीह कृतार्थाः संत्यजन्ति च ॥
- 12-137-014a क्षत्रियेषु न विश्वासः कार्यः सर्वोपघातिषु ।
- 12-137-014c अपकृत्यापि सततं सान्त्वयन्ति निरर्थकम् ॥
- 12-137-015a अहमस्य करोम्यद्य सदृशीं वैरयातनाम् ।
- 12-137-015c कृतघ्नस्य नृशंसस्य भृशं विश्वासघातिनः ॥
- 12-137-016a सहसंजातवृद्धस्य तथैव सहभोजिनः ।
- 12-137-016c शरणागतस्य च वधस्त्रिविधं ह्यस्य किल्बिषम् ॥
- 12-137-017a इत्युक्त्वा चरणाभ्यां तु नेत्रे नृपसुतस्य सा ।
- 12-137-017c भित्त्वा स्वस्था तत इदं पूजनी वाक्यमब्रवीत् ॥
- 12-137-018a इच्छयैव कृतं पापं सद्य एवोपसर्पति ।
- 12-137-018c कृतप्रतिक्रियं तेषां न नश्यति शुभाशुभम् ॥
- 12-137-019a पापं कर्म कृतं किञ्चिन्न तस्मिन्यदि विद्यते ।
- 12-137-019c निपात्यतेऽस्य पुत्रेषु न चेत्पौत्रेषु नप्तृषु ॥

12-137-020 ब्रह्मदत्त उवाच

- 12-137-020a अस्ति वै कृतमस्माभिरस्ति प्रतिकृतं त्वया ।
- 12-137-020c उभयं तत्समीभूतं वस पूजनि मा गमः ॥

12-137-021 पूजन्युवाच

- 12-137-021a सकृत्कृतापराधस्य तत्रैव परिलम्बतः ।
- 12-137-021c न तद्बुधाः प्रशंसन्ति श्रेयस्तत्रापसर्पणम् ॥
- 12-137-022a सान्त्वे प्रयुक्ते नृपते कृतवैरे न विश्वसेत् ।
- 12-137-022c क्षिप्रं प्रबध्यते मूढो न हि वैरं प्रशाम्यति ॥
- 12-137-023a अन्योन्यं कृतवैराणां पुत्रपौत्रं निगच्छति ।
- 12-137-023c पुत्रपौत्रे विनष्टे तु परलोकं निगच्छति ॥
- 12-137-024a सर्वेषां कृतवैराणामविश्वासः सुखावहः ।
- 12-137-024c एकान्ततो न विश्वासः कार्यो विश्वासघातकः ॥
- 12-137-025a न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् ।

- 12-137-025c कामं विश्वासयेदन्यान्परेषां तु न विश्वसेत् ॥
- 12-137-026a माता पिता बान्धवानां वरिष्ठौ; भार्या जरा बीजमात्रं तु पुत्रः ।
- 12-137-026c भ्राता शत्रुः क्लिन्नपाणिर्वयस्य; आत्मा ह्येकः सुखदुःखस्य वेत्ता ॥
- 12-137-027a अन्योन्यकृतवैराणां न संधिरुपपद्यते ।
- 12-137-027c स च हेतुरतिक्रान्तो यदर्थमहमावसम् ॥
- 12-137-028a पूजितस्यार्थमानाभ्यां जन्तोः पूर्वापकारिणः ।
- 12-137-028c चेतो भवत्यविश्वस्तं पूर्वं त्रासयते बलात् ॥
- 12-137-029a पूर्वं संमानना यत्र पश्चाच्चैव विमानना ।
- 12-137-029c जह्यात्तं सत्त्ववान्वासं संमानितविमानितः ॥
- 12-137-030a उषितास्मि तवागारे दीर्घकालमहिंसिता ।
- 12-137-030c तदिदं वैरमुत्पन्नं सुखमास्स्व ब्रजाम्यहम् ॥
- 12-137-031 ब्रह्मदत्त उवाच**
- 12-137-031a यत्कृते प्रतिकुर्याद्वै न स तत्रापराधनुयात् ।
- 12-137-031c अनृणस्तेन भवति वस पूजनि मा गमः ॥
- 12-137-032 पूजन्युवाच**
- 12-137-032a न कृतस्य न कर्तुश्च सख्यं संधीयते पुनः ।
- 12-137-032c हृदयं तत्र जानाति कर्तुश्चैव कृतस्य च ॥
- 12-137-033 ब्रह्मदत्त उवाच**
- 12-137-033a कृतस्य चैव कर्तुश्च सख्यं संधीयते पुनः ।
- 12-137-033c वैरस्योपशमो दृष्टः पापं नोपाश्रुते पुनः ॥
- 12-137-034 पूजन्युवाच**
- 12-137-034a नास्ति वैरमुपक्रान्तं सान्त्वितोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
- 12-137-034c विश्वासाद्वध्यते बालस्तस्माच्छ्रेयो ह्यदर्शनम् ॥
- 12-137-035a तरसा ये न शक्यन्ते शस्त्रैः सुनिशितैरपि ।
- 12-137-035c साम्ना ते विनिगृह्यन्ते गजा इव करेणुभिः ॥
- 12-137-036 ब्रह्मदत्त उवाच**
- 12-137-036a संवासाज्जायते स्नेहो जीवितान्तकरेष्वपि ।
- 12-137-036c अन्योन्यस्य च विश्वासः श्वपचेन शुनो यथा ॥
- 12-137-037a अन्योन्यकृतवैराणां संवासान्मृदुतां गतम् ।

12-137-037c नैव तिष्ठति तद्वैरं पुष्करस्थमिवोदकम् ॥

12-137-038 पूजन्युवाच

12-137-038a वैरं पञ्चसमुत्थानं तच्च बुध्यन्ति पण्डिताः ।

12-137-038c स्त्रीकृतं वास्तुजं वाग्जं ससपत्नापराधजम् ॥

12-137-039a तत्र दाता निहन्तव्यः क्षत्रियेण विशेषतः ।

12-137-039c प्रकाशं वाप्रकाशं वा बुद्ध्वा देशबलादिकम् ॥

12-137-040a कृतवैरे न विश्वासः कार्यस्त्वह सुहृद्यपि ।

12-137-040c छन्नं संतिष्ठते वैरं गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥

12-137-041a न वित्तेन न पारुष्यैर्न सान्त्वेन न च श्रुतैः ।

12-137-041c वैराग्निः शाम्यते राजन्नौर्वाग्निरिव सागरे ॥

12-137-042a न हि वैराग्निरुद्धूतः कर्म वाप्यपराधजम् ।

12-137-042c शाम्यत्यदग्ध्वा नृपते विना ह्येकतरक्षयात् ॥

12-137-043a सत्कृतस्यार्थमानाभ्यां स्यात्तु पूर्वापकारिणः ।

12-137-043c नैव शान्तिर्न विश्वासः कर्म त्रासयते बलात् ॥

12-137-044a नैवापकारे कस्मिंश्चिदहं त्वयि तथा भवान् ।

12-137-044c विश्वासादुषिता पूर्वं नेदानीं विश्वसाम्यहम् ॥

12-137-045 ब्रह्मदत्त उवाच

12-137-045a कालेन क्रियते कार्यं तथैव विविधाः क्रियाः ।

12-137-045c कालेनैव प्रवर्तन्ते कः कस्येहापराध्यति ॥

12-137-046a तुल्यं चोभे प्रवर्तेते मरणं जन्म चैव ह ।

12-137-046c कार्यते चैव कालेन तन्निमित्तं हि जीवति ॥

12-137-047a बध्यन्ते युगपत्केचिदेकैकस्य न चापरे ।

12-137-047c कालो दहति भूतानि संप्राप्याग्निरिवेन्धनम् ॥

12-137-048a नाहं प्रमाणं नैव त्वमन्योन्यकरणे शुभे ।

12-137-048c कालो नित्यमुपाधत्ते सुखं दुःखं च देहिनाम् ॥

12-137-049a एवं वसेह सस्नेहा यथाकालमहिंसिता ।

12-137-049c यत्कृतं तच्च मे क्षान्तं त्वं चैव क्षम पूजनि ॥

12-137-050 पूजन्युवाच

12-137-050a यदि कालः प्रमाणं ते न वैरं कस्यचिद्भवेत् ।

12-137-050c कस्मात्त्वपचितिं यान्ति बान्धवा बान्धवे हते ॥

12-137-051a	कस्माद्देवासुराः पूर्वमन्योन्यमभिजघ्निरे ।
12-137-051c	यदि कालेन निर्याणं सुखदुःखे भवाभवौ ॥
12-137-052a	भिषजो भेषजं कर्तुं कस्मादिच्छन्ति रोगिणे ।
12-137-052c	यदि कालेन पच्यन्ते भेषजैः किं प्रयोजनम् ॥
12-137-053a	प्रलापः क्रियते कस्मात्सुमहाञ्शोकमूर्छितैः ।
12-137-053c	यदि कालः प्रमाणं ते कस्माद्धर्मोऽस्ति कर्तृषु ॥
12-137-054a	तव पुत्रो ममापत्यं हतवान्हिंसितो मया ।
12-137-054c	अनन्तरं त्वया चाहं बन्धनीया महीपते ॥
12-137-055a	अहं हि पुत्रशोकेन कृतपापा तवात्मजे ।
12-137-055c	तथा त्वया प्रहर्तव्यं मयि तत्त्वं च मे शृणु ॥
12-137-056a	भक्षार्थं क्रीडनार्थं वा नरा वाञ्छन्ति पक्षिणः ।
12-137-056c	तृतीयो नास्ति संयोगो वधबन्धादृते क्षमः ॥
12-137-057a	वधबन्धभयादेके मोक्षतन्त्रमुपागताः ।
12-137-057c	मरणोत्पातजं दुःखमाहुर्धर्मविदो जनाः ॥
12-137-058a	सर्वस्य दयिताः प्राणाः सर्वस्य दयिताः सुताः ।
12-137-058c	दुःखादुद्विजते सर्वः सर्वस्य सुखमीप्सितम् ॥
12-137-059a	दुःखं जरा ब्रह्मदत्त दुःखमर्थविपर्ययः ।
12-137-059c	दुःखं चानिष्टसंवासो दुःखमिष्टवियोगजम् ॥
12-137-060a	वैरबन्धकृतं दुःखं हिंसाजं स्त्रीकृतं तथा ।
12-137-060c	दुःखं सुखेन सततं जनाद्विपरिवर्तते ॥
12-137-061a	न दुःखं परदुःखे वै केचिदाहुरबुद्धयः ।
12-137-061c	यो दुःखं नाभिजानाति स जल्पति महाजने ॥
12-137-062a	यस्तु शोचति दुःखार्तः स कथं वक्तुमुत्सहेत् ।
12-137-062c	रसज्ञः सर्वदुःखस्य यथात्मनि तथा परे ॥
12-137-063a	यत्कृतं ते मया राजंस्त्वया च मम यत्कृतम् ।
12-137-063c	न तद्वर्षशतैः शक्यं व्यपोहितुमरिदम् ॥
12-137-064a	आवयोः कृतमन्योन्यं तत्र संधिर्न विद्यते ।
12-137-064c	स्मृत्वा स्मृत्वा हि ते पुत्रं नवं वैरं भविष्यति ॥
12-137-065a	वैरमन्तिकमासज्य यः प्रीतिं कर्तुमिच्छति ।
12-137-065c	मृन्मयस्येव भग्नस्य तस्य संधिर्न विद्यते ॥
12-137-066a	निश्चितश्चार्थशास्त्रज्ञैरविश्वासः सुखोदयः ।

- 12-137-066c उशनाश्चाथ गाथे द्वे प्रहादायाब्रवीत्पुरा ॥
- 12-137-067a ये वैरिणः श्रद्धधते सत्ये सत्येतरेऽपि वा ।
- 12-137-067c ते श्रद्धधाना वध्यन्ते मधु शुष्कतृणैर्यथा ॥
- 12-137-068a न हि वैराणि शाम्यन्ति कुलेष्वा दशमाद्युगात् ।
- 12-137-068c आख्यातारश्च विद्यन्ते कुले चेद्विद्यते पुमान् ॥
- 12-137-069a उपगुह्य हि वैराणि सान्त्वयन्ति नराधिपाः ।
- 12-137-069c अथैनं प्रतिपिषन्ति पूर्णं घटमिवाश्मनि ॥
- 12-137-070a सदा न विश्वसेद्राजन्पापं कृत्वेह कस्यचित् ।
- 12-137-070c अपकृत्य परेषां हि विश्वासाद्दुःखमश्रुते ॥
- 12-137-071 ब्रह्मदत्त उवाच
- 12-137-071a नाविश्वासाच्चिन्वतेऽर्थान्नेहन्ते चापि किञ्चन ।
- 12-137-071c भयादेकतरान्नित्यं मृतकल्पा भवन्ति च ॥
- 12-137-072 पूजन्युवाच
- 12-137-072a यस्येह व्रणिनौ पादौ पद्भ्यां च परिसर्पति ।
- 12-137-072c क्षण्येते तस्य तौ पादौ सुगुप्तमभिधावतः ॥
- 12-137-073a नेत्राभ्यां सरुजाभ्यां यः प्रतिवातमुदीक्षते ।
- 12-137-073c तस्य वायुरुजात्यर्थं नेत्रयोर्भवति ध्रुवम् ॥
- 12-137-074a दुष्टं पन्थानमाश्रित्य यो मोहादभिपद्यते ।
- 12-137-074c आत्मनो बलमज्ञात्वा तदन्तं तस्य जीवितम् ॥
- 12-137-075a यस्तु वर्षमविज्ञाय क्षेत्रं कृषति मानवः ।
- 12-137-075c हीनं पुरुषकारेण सस्यं नैवाप्नुते पुनः ॥
- 12-137-076a यश्च तित्तं कषायं वाप्यास्वादविधुरं हितम् ।
- 12-137-076c आहारं कुरुते नित्यं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥
- 12-137-077a पथ्यं भुक्त्वा नरो लोभाद्योऽन्यदश्नाति भोजनम् ।
- 12-137-077c परिणाममविज्ञाय तदन्तं तस्य जीवितम् ॥
- 12-137-078a दैवं पुरुषकारश्च स्थितावन्योन्यसंश्रयात् ।
- 12-137-078c उदात्तानां कर्म तन्त्रं दैवं क्लीबा उपासते ॥
- 12-137-079a कर्म चात्महितं कार्यं तीक्ष्णं वा यदि वा मृदु ।
- 12-137-079c ग्रस्यतेऽकर्मशीलस्तु सदानर्थैरकिञ्चनः ॥
- 12-137-080a तस्मात्संशयितेऽप्यर्थे कार्य एव पराक्रमः ।

- 12-137-080c सर्वस्वमपि संत्यज्य कार्यमात्महितं नरैः ॥
- 12-137-081a विद्या शौर्यं च दाक्ष्यं च बलं धैर्यं च पञ्चमम् ।
- 12-137-081c मित्राणि सहजान्याहुर्वर्तयन्तीह यैर्बुधाः ॥
- 12-137-082a निवेशनं च कुप्यं च क्षेत्रं भार्या सुहृज्जनः ।
- 12-137-082c एतान्युपचितान्याहुः सर्वत्र लभते पुमान् ॥
- 12-137-083a सर्वत्र रमते प्राज्ञः सर्वत्र च विरोचते ।
- 12-137-083c न विभीषयते कंचिद्भीषितो न बिभेति च ॥
- 12-137-084a नित्यं बुद्धिमतो ह्यर्थः स्वल्पकोऽपि विवर्धते ।
- 12-137-084c दाक्ष्येण कुरुते कर्म संयमात्प्रतितिष्ठति ॥
- 12-137-085a गृहस्नेहावबद्धानां नराणामल्पमेधसाम् ।
- 12-137-085c कुस्त्री खादति मांसानि माघमा सेगवामिव ॥
- 12-137-086a गृहं क्षेत्राणि मित्राणि स्वदेश इति चापरे ।
- 12-137-086c इत्येवमवसीदन्ति नरा बुद्धिविपर्यये ॥
- 12-137-087a उत्पतेत्सरुजाद्देशाद्व्याधिदुर्भिक्षपीडितात् ।
- 12-137-087c अन्यत्र वस्तुं गच्छेद्वा वसेद्वा नित्यमानितः ॥
- 12-137-088a तस्मादन्यत्र यास्यामि वस्तुं नाहमिहोत्सहे ।
- 12-137-088c कृतमेतदनाहार्यं तव पुत्रेण पार्थिव ॥
- 12-137-089a कुभार्या च कुपुत्रं च कुराजानं कुसौहृदम् ।
- 12-137-089c कुसंबन्धं कुदेशं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥
- 12-137-090a कुमित्रे नास्ति विश्वासः कुभार्यायां कुतो रतिः ।
- 12-137-090c कुराज्ये निर्वृतिर्नास्ति कुदेशे न प्रजीव्यते ॥
- 12-137-091a कुमित्रे संगतं नास्ति नित्यमस्थिरसौहृदे ।
- 12-137-091c अवमानः कुसंबन्धे भवत्यर्थविपर्यये ॥
- 12-137-092a सा भार्या या प्रियं ब्रूते स पुत्रो यत्र निर्वृतिः ।
- 12-137-092c तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥
- 12-137-093a यत्र नास्ति बलात्कारः स राजा तीव्रशासनः ।
- 12-137-093c न चैव ह्यभिसंबन्धो दरिद्रं यो बुभूषति ॥
- 12-137-094a भार्या देशोऽथ मित्राणि पुत्रसंबन्धिवान्धवाः ।
- 12-137-094c एतत्सर्वं गुणवति धर्मनेत्रे महीपतौ ॥
- 12-137-095a अधर्मज्ञस्य विलयं प्रजा गच्छन्त्यनिग्रहात् ।
- 12-137-095c राजा मूलं त्रिवर्गस्य अप्रमत्तोऽनुपालयन् ॥

- 12-137-096a बलिषड्भागमुद्धृत्य बलिं तमुपयोजयेत् ।
 12-137-096c न रक्षति प्रजाः सम्यग्यः स पार्थिवतस्करः ॥
 12-137-097a दत्त्वाभयं यः स्वयमेव राजा; न तत्प्रमाणं कुरुते यथावत् ।
 12-137-097c स सर्वलोकादुपलभ्य पाप;मधर्मबुद्धिर्निरयं प्रयाति ॥
 12-137-098a दत्त्वाभयं यः स्म राजा प्रमाणं कुरुते सदा ।
 12-137-098c स सर्वसुखकृज्ज्ञेयः प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
 12-137-099a पिता माता गुरुर्गोप्ता वह्निर्वैश्रवणो यमः ।
 12-137-099c सप्त राज्ञो गुणानेतान्मनुराह प्रजापतिः ॥
 12-137-100a पिता हि राजा राष्ट्रस्य प्रजानां योऽनुकम्पकः ।
 12-137-100c तस्मिन्मिथ्याप्रणीते हि तिर्यग्गच्छति मानवः ॥
 12-137-101a संभावयति मातेव दीनमभ्यवपद्यते ।
 12-137-101c दहत्यग्निरिवानिष्टान्यमयन्भवते यमः ॥
 12-137-102a इष्टेषु विसृजत्यर्थान्कुबेर इव कामदः ।
 12-137-102c गुरुर्धर्मोपदेशेन गोप्ता च परिपालनात् ॥
 12-137-103a यस्तु रञ्जयते राजा पौरजानपदान्गुणैः ।
 12-137-103c न तस्य भ्रश्यते राज्यं गुणधर्मानुपालनात् ॥
 12-137-104a स्वयं समुपजानन्हि पौरजानपदक्रियाः ।
 12-137-104c स सुखं मोदते भूप इह लोके परत्र च ॥
 12-137-105a नित्योद्विग्नाः प्रजा यस्य करभारप्रपीडिताः ।
 12-137-105c अनर्थैर्विप्रलुप्यन्ते स गच्छति पराभवम् ॥
 12-137-106a प्रजा यस्य विवर्धन्ते सरसीव महोत्पलम् ।
 12-137-106c स सर्वयज्ञफलभाग्राजा लोके महीयते ॥
 12-137-107a बलिना विग्रहो राजन्न कथंचित्प्रशस्यते ।
 12-137-107c बलिना विगृहीतस्य कुतो राज्यं कुतः सुखम् ॥

12-137-108 भीष्म उवाच

- 12-137-108a सैवमुक्त्वा शकुनिका ब्रह्मदत्तं नराधिपम् ।
 12-137-108c राजानं समनुज्ञाप्य जगामाथेप्सितां दिशम् ॥
 12-137-109a एतत्ते ब्रह्मदत्तस्य पूजन्या सह भाषितम् ।
 12-137-109c मयोक्तं भरतश्रेष्ठ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

12-138-001 युधिष्ठिर उवाच

12-138-001a युगक्षयात्परिक्षीणे धर्मे लोके च भारत ।
 12-138-001c दस्युभिः पीड्यमाने च कथं स्थेयं पितामह ॥

12-138-002 भीष्म उवाच

12-138-002a हन्त ते कथयिष्यामि नीतिमापत्सु भारत ।
 12-138-002c उत्सृज्यापि घृणां काले यथा वर्तेत भूमिपः ॥
 12-138-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-138-003c भरद्वाजस्य संवादं राज्ञः शत्रुंतपस्य च ॥
 12-138-004a राजा शत्रुंतपो नाम सौवीराणां महारथः ।
 12-138-004c कणिङ्कमुपसंगम्य पप्रच्छार्थविनिश्चयम् ॥
 12-138-005a अलब्धस्य कथं लिप्सा लब्धं केन विवर्धते ।
 12-138-005c वर्धितं पालयेत्केन पालितं प्रणयेत्कथम् ॥
 12-138-006a तस्मै विनिश्चयार्थं स परिपृष्टार्थनिश्चयः ।
 12-138-006c उवाच ब्राह्मणो वाक्यमिदं हेतुमदुत्तरम् ॥
 12-138-007a नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः ।
 12-138-007c अच्छिद्रश्छिद्रदर्शी च परेषां विवरानुगः ॥
 12-138-008a नित्यमुद्यतदण्डस्य भृशमुद्विजते जनः ।
 12-138-008c तस्मात्सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्ररोधयेत् ॥
 12-138-009a एवमेव प्रशंसन्ति पण्डितास्तत्त्वदर्शिनः ।
 12-138-009c तस्माच्चतुष्टये तस्मिन्प्रधानो दण्ड उच्यते ॥
 12-138-010a छिन्नमूले ह्यधिष्ठाने सर्वे तज्जीविनो हताः ।
 12-138-010c कथं हि शाखास्तिष्ठेयुश्छिन्नमूले वनस्पतौ ॥
 12-138-011a मूलमेवादितश्छिन्द्यात्परपक्षस्य पण्डितः ।
 12-138-011c ततः सहायान्पक्षं च सर्वमेवानुसारयेत् ॥
 12-138-012a सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
 12-138-012c आपदां पदकालेषु कुर्वीत न विचारयेत् ॥
 12-138-013a वाङ्मात्रेण विनीतः स्याद्भृदयेन यथा क्षुरः ।
 12-138-013c श्लक्ष्णपूर्वाभिभाषी च कामक्रोधौ विवर्जयेत् ॥
 12-138-014a सपत्नसहिते कार्ये कृत्वा संधिं न विश्वसेत् ।
 12-138-014c अपक्रामेत्ततः क्षिप्रं कृतकार्यो विचक्षणः ॥
 12-138-015a शत्रुं च मित्ररूपेण सान्त्वेनैवाभिसान्त्वयेत् ।
 12-138-015c नित्यशश्चोद्विजेत्तस्मात्सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥

12-138-016a	यस्य बुद्धिं परिभवेत्तमतीतेन सान्त्वयेत् ।
12-138-016c	अनागतेन दुष्प्रज्ञं प्रत्युत्पन्नेन पण्डितम् ॥
12-138-017a	अञ्जलिं शपथं सान्त्वं प्रणम्य शिरसा वदेत् ।
12-138-017c	अश्रुप्रपातनं चैव कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
12-138-018a	वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः ।
12-138-018c	अथैनमागते काले भिन्द्याद्वटमिवाश्मनि ॥
12-138-019a	मुहूर्तमपि राजेन्द्र तिन्दुकालातवज्ज्वलेत् ।
12-138-019c	न तुषाग्निरिवानर्चिर्धूमायेत नरश्चिरम् ॥
12-138-020a	नानर्थकेनार्थवत्त्वं कृतघ्नेन समाचरेत् ।
12-138-020c	अर्थे तु शक्यते भोक्तुं कृतकार्योऽवमन्यते ॥
12-138-020e	तस्मात्सर्वाणि कार्याणि सावशेषाणि कारयेत् ॥
12-138-021a	कोकिलस्य वराहस्य मेरोः शून्यस्य वेश्मनः ।
12-138-021c	व्याडस्य भक्तिचित्रस्य यच्छ्रेष्ठं तत्समाचरेत् ॥
12-138-022a	उत्थायोत्थाय गच्छेच्च नित्ययुक्तो रिपोर्गृहान् ।
12-138-022c	कुशलं चापि पृच्छेत यद्यप्यकुशलं भवेत् ॥
12-138-023a	नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न क्लीबा न च मानिनः ।
12-138-023c	न च लोकरवाद्भीता न च शश्वत्प्रतीक्षिणः ॥
12-138-024a	नास्य छिद्रं परो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु ।
12-138-024c	गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥
12-138-025a	बकवच्चिन्तयेदर्थान्सिंहवच्च पराक्रमेत् ।
12-138-025c	वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् ॥
12-138-026a	पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया गीतवादितम् ।
12-138-026c	एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥
12-138-027a	कुर्यात्तृणमयं चापं शयीत मृगशायिकाम् ।
12-138-027c	अन्धः स्यादन्धवेलायां बाधिर्यमपि संश्रयेत् ॥
12-138-028a	देशं कालं समासाद्य विक्रमेत विचक्षणः ।
12-138-028c	देशकालाभ्यतीतो हि विक्रमो निष्फलो भवेत् ॥
12-138-029a	कालाकालौ संप्रधार्य बलाबलमथात्मनः ।
12-138-029c	परस्परबलं ज्ञात्वा तथात्मानं नियोजयेत् ॥
12-138-030a	दण्डेनोपनतं शत्रुं यो राजा न नियच्छति ।
12-138-030c	स मृत्युमुपगूह्यास्ते गर्भमश्वतरी यथा ॥

- 12-138-031a सुपुष्पितः स्यादफलः फलवान्स्यादुरारुहः ।
 12-138-031c आमः स्यात्पक्वसंकाशो न च शीर्येत कस्यचित् ॥
- 12-138-032a आशां कालवतीं कुर्यात्तां च विघ्नेन योजयेत् ।
 12-138-032c विघ्नं निमित्ततो ब्रूयान्निमित्तं चापि हेतुतः ॥
- 12-138-033a भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।
 12-138-033c आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥
- 12-138-034a न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
 12-138-034c संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥
- 12-138-035a अनागतं विजानीयाद्यच्छेद्भयमुपस्थितम् ।
 12-138-035c पुनर्वृद्धिक्षयात्किंचिदभिवृत्तं निशामयेत् ॥
- 12-138-036a प्रत्युपस्थितकालस्य सुखस्य परिवर्जनम् ।
 12-138-036c अनागतसुखाशा च नैष बुद्धिमतां नयः ॥
- 12-138-037a योऽरिणा सह संधाय सुखं स्वपिति विश्वसन् ।
 12-138-037c स वृक्षाग्रप्रसुप्तो वा पतितः प्रतिबुध्यते ॥
- 12-138-038a कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
 12-138-038c उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥
- 12-138-039a ये सपत्नाः सपत्नानां सर्वास्तानपवत्सयेत् ।
 12-138-039c आत्मनश्चापि बोद्धव्याश्चाराः प्रणिहिताः परैः ॥
- 12-138-040a चारः सुविहितः कार्य आत्मनोऽथ परस्य च ।
 12-138-040c पाषण्डांस्तापसादींश्च परराष्ट्रं प्रवेशयेत् ॥
- 12-138-041a उद्यानेषु विहारेषु प्रपास्वावसथेषु च ।
 12-138-041c पानागारेषु वेशेषु तीर्थेषु च सभासु च ॥
- 12-138-042a धर्माभिचारिणः पापाश्चारा लोकस्य कण्टकाः ।
 12-138-042c समागच्छन्ति तान्बुद्ध्वा नियच्छेच्छमयेदपि ॥
- 12-138-043a न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत् ।
 12-138-043c विश्वस्तं भयमन्वेति नापरीक्ष्य च विश्वसेत् ॥
- 12-138-044a विश्वासयित्वा तु परं तत्त्वभूतेन हेतुना ।
 12-138-044c अथास्य प्रहरेत्काले किंचिद्विचलिते पदे ॥
- 12-138-045a अशङ्क्यमपि शङ्केत नित्यं शङ्केत शङ्कितात् ।
 12-138-045c भयं हि शङ्किताज्जातं समूलमपि कृन्तति ॥
- 12-138-046a अवधानेन मौनेन काषायेण जटाजिनैः ।

- 12-138-046c विश्वासयित्वा द्वेष्टारमवलुम्पेद्यथा वृकः ॥
- 12-138-047a पुत्रो वा यदि वा भ्राता पिता वा यदि वा सुहृत् ।
- 12-138-047c अर्थस्य विघ्नं कुर्वाणा हन्तव्या भूतिवर्धनाः ॥
- 12-138-048a गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
- 12-138-048c उत्पथप्रतिपन्नस्य दण्डो भवति शासनम् ॥
- 12-138-049a प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां संप्रदानेन कस्यचित् ।
- 12-138-049c प्रतिपुष्कलघाती स्यात्तीक्ष्णतुण्ड इव द्विजः ॥
- 12-138-050a नाच्छित्त्वा परमर्माणि नाकृत्वा कर्म दारुणम् ।
- 12-138-050c नाहत्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति परमां श्रियम् ॥
- 12-138-051a नास्ति जात्या रिपुर्नाम मित्रं नाम न विद्यते ।
- 12-138-051c सामर्थ्ययोगाज्जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥
- 12-138-052a अमित्रं नैव मुञ्चेत ब्रुवन्तं करुणान्यपि ।
- 12-138-052c दुःखं तत्र न कुर्वीत हन्यात्पूर्वापकारिणम् ॥
- 12-138-053a संग्रहानुग्रहे यत्नः सदा कार्योऽनसूयता ।
- 12-138-053c निग्रहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ॥
- 12-138-054a प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् ।
- 12-138-054c अपि चास्य शिरश्छित्त्वा रुद्याच्छोचेदथापि वा ॥
- 12-138-055a निमन्त्रयेत सान्त्वेन संमानेन तितिक्षया ।
- 12-138-055c आशाकारणमित्येतत्कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
- 12-138-056a न शुष्कवैरं कुर्वीत न बाहुभ्यां नदीं तरेत् ।
- 12-138-056c अपार्थक्यमनायुष्यं गोविषाणस्य भक्षणम् ॥
- 12-138-056e दन्ताश्च परिघृष्यन्ते रसश्चापि न लभ्यते ॥
- 12-138-057a त्रिवर्गे त्रिविधा पीडानुबन्धास्त्रय एव च ।
- 12-138-057c अनुबन्धवधौ ज्ञात्वा पीडां हि परिवर्जयेत् ॥
- 12-138-058a ऋणशेषोऽग्निशेषश्च शत्रुशेषस्तथैव च ।
- 12-138-058c पुनः पुनर्विवर्धेत स्वल्पोऽप्यनिवारितः ॥
- 12-138-059a वर्धमानमृणं तिष्ठत्परिभूताश्च शत्रवः ।
- 12-138-059c आवहन्त्यनयं तीव्रं व्याधयश्चाप्युपेक्षिताः ॥
- 12-138-060a नासम्यक्कृतकारी स्यादप्रमत्तः सदा भवेत् ।
- 12-138-060c कण्टकोऽपि हि दुश्छिन्नो विकारं कुरुते चिरम् ॥
- 12-138-061a वधेन च मनुष्याणां मार्गाणां दूषणेन च ।

- 12-138-061c आकराणां विनाशैश्च परराष्ट्रं विनाशयेत् ॥
- 12-138-062a गृध्रदृष्टिर्बकालीनः श्वचेष्टः सिंहविक्रमः ।
- 12-138-062c अनुद्विग्नः काकशङ्की भुजंगचरितं चरेत् ॥
- 12-138-063a श्रेणिमुख्योपजापेषु वल्लभानुनयेषु च ।
- 12-138-063c अमात्यान्परिरक्षेत भेदसंघातयोरपि ॥
- 12-138-064a मूदुरित्यवमन्यन्ते तीक्ष्ण इत्युद्विजन्ति च ।
- 12-138-064c तीक्ष्णकाले च तीक्ष्णः स्यान्मूदुकाले मूदुर्भवेत् ॥
- 12-138-065a मूदुना सुमूदुं हन्ति मूदुना हन्ति दारुणम् ।
- 12-138-065c नासाध्यं मूदुना किञ्चित्तस्मात्तीक्ष्णतरं मूदु ॥
- 12-138-066a काले मूदुर्यो भवति काले भवति दारुणः ।
- 12-138-066c स साधयति कृत्यानि शत्रूंश्चैवाधितिष्ठति ॥
- 12-138-067a पण्डितेन विरुद्धः सन्दूरेऽस्मीति न विश्वसेत् ।
- 12-138-067c दीर्घौ बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥
- 12-138-068a न तत्तरेद्यस्य न पारमुत्तरे; न तद्धरेद्यत्पुनराहरेत्परः ।
- 12-138-068c न तत्खनेद्यस्य न मूलमुत्खने; न तं हन्याद्यस्य शिरो न पातयेत् ॥
- 12-138-069a इतीदमुक्तं वृजिनाभिसंहितं; न चैतदेवं पुरुषः समाचरेत् ।
- 12-138-069c परप्रयुक्तं तु कथं निशामये; दतो मयोक्तं भवतो हितार्थिना ॥
- 12-138-070a यथावदुक्तं वचनं हितं तदा; निशम्य विप्रेण सुवीरराष्ट्रियः ।
- 12-138-070c तथाकरोद्वाक्यमदीनचेतनः; श्रियं च दीप्तां बुभुजे सबान्धवः ॥

12-139-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-139-001a हीने परमके धर्मे सर्वलोकातिलङ्घिनि ।
- 12-139-001c अधर्मे धर्मतां नीते धर्मे चाधर्मतां गते ॥
- 12-139-002a मर्यादासु प्रभिन्नासु क्षुभिते धर्मनिश्चये ।
- 12-139-002c राजभिः पीडिते लोके चोरैर्वापि विशां पते ॥
- 12-139-003a सर्वाश्रमेषु मूढेषु कर्मसूपहतेषु च ।
- 12-139-003c कामान्मोहाच्च लोभाच्च भयं पश्यत्सु भारत ॥
- 12-139-004a अविश्वस्तेषु सर्वेषु नित्यभीतेषु पार्थिव ।
- 12-139-004c निकृत्या हन्यमानेषु वञ्चयत्सु परस्परम् ॥
- 12-139-005a संप्रदीप्तेषु देशेषु ब्राह्मण्ये चाभिपीडिते ।
- 12-139-005c अवर्षति च पर्जन्ये मिथो भेदे समुत्थिते ॥
- 12-139-006a सर्वस्मिन्दस्युसाद्भूते पृथिव्यामुपजीवने ।

- 12-139-006c केन स्विद्ब्राह्मणो जीवेज्जघन्ये काल आगते ॥
 12-139-007a अतित्यक्षुः पुत्रपौत्राननुक्रोशान्नराधिप ।
 12-139-007c कथमापत्सु वर्तेत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 12-139-008a कथं च राजा वर्तेत लोके कलुषतां गते ।
 12-139-008c कथमर्थाच्च धर्माच्च न हीयेत परंतप ॥

12-139-009 भीष्म उवाच

- 12-139-009a राजमूला महाराज योगक्षेमसुवृष्टयः ।
 12-139-009c प्रजासु व्याधयश्चैव मरणं च भयानि च ॥
 12-139-010a कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्च भरतर्षभ ।
 12-139-010c राजमूलानि सर्वाणि मम नास्त्यत्र संशयः ॥
 12-139-011a तस्मिंस्त्वभ्यागते काले प्रजानां दोषकारके ।
 12-139-011c विज्ञानबलमास्थाय जीवितव्यं तदा भवेत् ॥
 12-139-012a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-139-012c विश्वामित्रस्य संवादं चण्डालस्य च पक्वकणे ॥
 12-139-013a त्रेताद्वापरयोः संधौ पुरा दैवविधिक्रमात् ।
 12-139-013c अनावृष्टिरभूद्धोरा राजन्द्वादशवार्षिकी ॥
 12-139-014a प्रजानामभिवृद्धानां युगान्ते पर्युपस्थिते ।
 12-139-014c त्रेतानिर्मोक्षसमये द्वापरप्रतिपादने ॥
 12-139-015a न ववर्ष सहस्राक्षः प्रतिलोमोऽभवदुरुः ।
 12-139-015c जगाम दक्षिणं मार्गं सोमो व्यावृत्तलक्षणः ॥
 12-139-016a नावश्यायोऽपि रात्र्यन्ते कुत एवाभ्रराजयः ।
 12-139-016c नद्यः संक्षिप्ततयौघाः क्वचिदन्तर्गताभवन् ॥
 12-139-017a सरांसि सरितश्चैव कूपाः प्रस्रवणानि च ।
 12-139-017c हतत्विट्कान्यलक्ष्यन्त निसर्गाद्वैवकारितात् ॥
 12-139-018a उपशुष्कजलस्थाया विनिवृत्तसभाप्रपा ।
 12-139-018c निवृत्तयज्ञस्वाध्याया निर्वषट्कारमङ्गला ॥
 12-139-019a उत्सन्नकृषिगोरक्ष्या निवृत्तविपणापणा ।
 12-139-019c निवृत्तपूगसमया संप्रनष्टमहोत्सवा ॥
 12-139-020a अस्थिकङ्कालसंकीर्णा हाहाभूतजनाकुला ।
 12-139-020c शून्यभूयिष्ठनगरा दग्धग्रामनिवेशना ॥
 12-139-021a क्वचिच्चोरैः क्वचिच्छस्त्रैः क्वचिद्राजभिरातुरैः ।

12-139-021c	परस्परभयाच्चैव शून्यभूयिष्ठनिर्जना ॥
12-139-022a	गतदैवतसंकल्पा वृद्धबालविनाकृता ।
12-139-022c	गोजाविमहिषैर्हीना परस्परहराहरा ॥
12-139-023a	हतविप्रा हतारक्षा प्रनष्टौषधिसंचया ।
12-139-023c	श्यावभूतनरप्राया बभूव वसुधा तदा ॥
12-139-024a	तस्मिन्प्रतिभये काले क्षीणे धर्मे युधिष्ठिर ।
12-139-024c	बभ्रमुः क्षुधिता मर्त्याः खादन्तः स्म परस्परम् ॥
12-139-025a	ऋषयो नियमांस्त्यक्त्वा परित्यक्ताग्निदैवताः ।
12-139-025c	आश्रमान्संपरित्यज्य पर्यधावन्नितस्ततः ॥
12-139-026a	विश्वामित्रोऽथ भगवान्महर्षिरनिकेतनः ।
12-139-026c	क्षुधा परिगतो धीमान्समन्तात्पर्यधावत ॥
12-139-027a	स कदाचित्परिपतञ्चपचानां निवेशनम् ।
12-139-027c	हिंसाणां प्राणिहन्तृणामाससाद वने क्वचित् ॥
12-139-028a	विभिन्नकलशाकीर्णं श्वचर्माच्छादनायुतम् ।
12-139-028c	वराहखरभग्नास्थिकपालघटसंकुलम् ॥
12-139-029a	मृतचेलपरिस्तीर्णं निर्माल्यकृतभूषणम् ।
12-139-029c	सर्पनिर्मोकमालाभिः कृतचिह्नकुटीमठम् ॥
12-139-030a	उलूकपक्षध्वजिभिर्देवतायतनैर्वृतम् ।
12-139-030c	लोहघण्टापरिष्कारं श्वयूथपरिवारितम् ॥
12-139-031a	तत्प्रविश्य क्षुधाविष्टो गाधेः पुत्रो महानृषिः ।
12-139-031c	आहारान्वेषणे युक्तः परं यत्नं समास्थितः ॥
12-139-032a	न च क्वचिदविन्दत्स भिक्षमाणोऽपि कौशिकः ।
12-139-032c	मांसमन्नं मूलफलमन्यद्वा तत्र किञ्चन ॥
12-139-033a	अहो कृच्छ्रं मया प्राप्तमिति निश्चित्य कौशिकः ।
12-139-033c	पपात भूमौ दौर्बल्यात्तस्मिंश्चण्डालपक्वकणे ॥
12-139-034a	चिन्तयामास स मुनिः किं नु मे सुकृतं भवेत् ।
12-139-034c	कथं वृथा न मृत्युः स्यादिति पार्थिवसत्तम ॥
12-139-035a	स ददर्श श्वमांसस्य कुतन्तीं विततां मुनिः ।
12-139-035c	चण्डालस्य गृहे राजन्सद्यः शस्त्रहतस्य च ॥
12-139-036a	स चिन्तयामास तदा स्तेयं कार्यमितो मया ।
12-139-036c	न हीदानीमुपायोऽन्यो विद्यते प्राणधारणे ॥

- 12-139-037a आपत्सु विहितं स्तेयं विशिष्टसमहीनतः ।
 12-139-037c परं परं भवेत्पूर्वमस्तेयमिति निश्चयः ॥
- 12-139-038a हीनादादेयमादौ स्यात्समानात्तदनन्तरम् ।
 12-139-038c असंभवादाददीत विशिष्टादपि धार्मिकात् ॥
- 12-139-039a सोऽहमन्तावसानानां हरमाणः परिग्रहात् ।
 12-139-039c न स्तेयदोषं पश्यामि हरिष्याम्येतदामिषम् ॥
- 12-139-040a एतां बुद्धिं समास्थाय विश्वामित्रो महामुनिः ।
 12-139-040c तस्मिन्देशे प्रसुष्वाप पतितो यत्र भारत ॥
- 12-139-041a स विगाढां निशां दृष्ट्वा सुप्ते चण्डालपक्कणे ।
 12-139-041c शनैरुत्थाय भगवान्प्रविवेश कुटीमठम् ॥
- 12-139-042a स सुप्त एव चण्डालः श्लेष्मापिहितलोचनः ।
 12-139-042c परिभिन्नस्वरो रूक्ष उवाचाप्रियदर्शनः ॥
- 12-139-043a कः कुतन्तीं घट्टयति सुप्ते चण्डालपक्कणे ।
 12-139-043c जागर्मि नावसुप्तोऽस्मि हतोऽसीति च दारुणः ॥
- 12-139-044a विश्वामित्रोऽहमित्येव सहसा तमुवाच सः ।
 12-139-044c सहसाभ्यागतभयः सोद्वेगस्तेन कर्मणा ॥
- 12-139-045a चण्डालस्तद्वचः श्रुत्वा महर्षेर्भावितात्मनः ।
 12-139-045c शयनादुपसंभ्रान्त इयेषोत्पतितुं ततः ॥
- 12-139-046a स विसृज्याश्रु नेत्राभ्यां बहुमानात्कृताञ्जलिः ।
 12-139-046c उवाच कौशिकं रात्रौ ब्रह्मन्किं ते चिकीर्षितम् ॥
- 12-139-047a विश्वामित्रस्तु मातङ्गमुवाच परिसान्त्वयन् ।
 12-139-047c क्षुधितोऽहं गतप्राणो हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
- 12-139-048a अवसीदन्ति मे प्राणाः स्मृतिर्मे नश्यति क्षुधा ।
 12-139-048c स्वधर्मं बुध्यमानोऽपि हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
- 12-139-049a अटन्भैक्षं न विन्दामि यदा युष्माकमालये ।
 12-139-049c तदा बुद्धिः कृता पापे हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
- 12-139-050a तृषितः कलुषं पाता नास्ति हीरशनार्थिनः ।
 12-139-050c क्षुद्धर्मं दूषयत्यत्र हरिष्यामि श्वजाघनीम् ॥
- 12-139-051a अग्निर्मुखं पुरोधाश्च देवानां शुचिपाद्विभुः ।
 12-139-051c यथा स सर्वभुग्ब्रह्मा तथा मां विद्धि धर्मतः ॥
- 12-139-052a तमुवाच स चण्डालो महर्षे शृणु मे वचः ।

- 12-139-052c श्रुत्वा तथा समातिष्ठ यथा धर्मान्न हीयसे ॥
- 12-139-053a मृगाणामधमं श्वानं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
- 12-139-053c तस्याप्यधम उद्देशः शरीरस्योरुजाघनी ॥
- 12-139-054a नेदं सम्यग्व्यवसितं महर्षे कर्म वैकृतम् ।
- 12-139-054c चण्डालस्वस्य हरणमभक्ष्यस्य विशेषतः ॥
- 12-139-055a साध्वन्यमनुपश्य त्वमुपायं प्राणधारणे ।
- 12-139-055c न मांसलोभात्तपसो नाशस्ते स्यान्महामुने ॥
- 12-139-056a जानतोऽविहितो मार्गो न कार्यो धर्मसंकरः ।
- 12-139-056c मा स्म धर्मं परित्याक्षीस्त्वं हि धर्मविदुत्तमः ॥
- 12-139-057a विश्वामित्रस्ततो राजन्नित्युक्तो भरतर्षभ ।
- 12-139-057c क्षुधार्तः प्रत्युवाचेदं पुनरेव महामुनिः ॥
- 12-139-058a निराहारस्य सुमहान्मम कालोऽभिधावतः ।
- 12-139-058c न विद्यतेऽभ्युपायश्च कश्चिन्मे प्राणधारणे ॥
- 12-139-059a येन तेन विशेषेण कर्मणा येन केनचित् ।
- 12-139-059c अभ्युज्जीवेत्सीदमानः समर्थो धर्ममाचरेत् ॥
- 12-139-060a ऐन्द्रो धर्मः क्षत्रियाणां ब्राह्मणानामथाग्निकः ।
- 12-139-060c ब्रह्मवह्निर्मम बलं भक्ष्यामि समयं क्षुधा ॥
- 12-139-061a यथा यथा वै जीवेद्धि तत्कर्तव्यमपीडया ।
- 12-139-061c जीवितं मरणाच्छ्रेयो जीवन्धर्ममवाप्नुयात् ॥
- 12-139-062a सोऽहं जीवितमाकाङ्क्षन्नभक्षस्यापि भक्षणम् ।
- 12-139-062c व्यवस्ये बुद्धिपूर्वं वै तद्भवाननुमन्यताम् ॥
- 12-139-063a जीवन्धर्मं चरिष्यामि प्रणोत्स्याम्यशुभानि च ।
- 12-139-063c तपोभिर्विद्यया चैव ज्योतींषीव महत्तमः ॥

12-139-064 श्वपच उवाच

- 12-139-064a नैतत्खादन्प्राप्स्यसे प्राणमन्यं; नायुर्दीर्घं नामृतस्येव तृप्तिम् ।
- 12-139-064c भिक्षामन्यां भिक्ष मा ते मनोऽस्तु; श्वभक्षणे श्वा ह्यभक्षो द्विजानाम् ॥

12-139-065 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-065a न दुर्भिक्षे सुलभं मांसमन्य; च्छवपाक नान्नं न च मेऽस्ति वित्तम् ।
- 12-139-065c क्षुधार्तश्चाहमगतिर्निराशः; श्वमांसे चास्मिन्षड्रसान्साधु मन्ये ॥

12-139-066 श्वपच उवाच

12-139-066a पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रस्य वै द्विज ।
 12-139-066c यदि शास्त्रं प्रमाणं ते माभक्ष्ये मानसं कृथाः ॥

12-139-067 विश्वामित्र उवाच

12-139-067a अगस्त्येनासुरो जग्धो वातापिः क्षुधितेन वै ।
 12-139-067c अहमापद्रुतः क्षुब्धो भक्षयिष्ये श्वजाघनीम् ॥

12-139-068 श्वपच उवाच

12-139-068a भिक्षामन्यामाहरेति न चैतत्कर्तुमर्हसि ।
 12-139-068c न नूनं कार्यमेतद्वै हर कामं श्वजाघनीम् ॥

12-139-069 विश्वामित्र उवाच

12-139-069a शिष्टा वै कारणं धर्मे तद्वृत्तमनुवर्तये ।
 12-139-069c परां मेध्याशनादेतां भक्ष्यां मन्ये श्वजाघनीम् ॥

12-139-070 श्वपच उवाच

12-139-070a असता यत्समाचीर्णं न स धर्मः सनातनः ।
 12-139-070c नावृत्तमनुकार्यं वै मा छलेनानृतं कृथाः ॥

12-139-071 विश्वामित्र उवाच

12-139-071a न पातकं नावमतमृषिः सन्कर्तुमर्हसि ।
 12-139-071c समौ च श्वमृगौ मन्ये तस्माद्भक्ष्या श्वजाघनी ॥

12-139-072 श्वपच उवाच

12-139-072a यद्ब्राह्मणार्थे कृतमर्थितेन; तेनर्षिणा तच्च भक्ष्याधिकारम् ।
 12-139-072c स वै धर्मो यत्र न पापमस्ति; सर्वैरुपायैर्हि स रक्षितव्यः ॥

12-139-073 विश्वामित्र उवाच

12-139-073a मित्रं च मे ब्राह्मणश्चायमात्मा; प्रियश्च मे पूज्यतमश्च लोके ।
 12-139-073c तं भर्तुकामोऽहमिमां हरिष्ये; नृशंसानामीदृशानां न बिभ्ये ॥

12-139-074 श्वपच उवाच

12-139-074a कामं नरा जीवितं संत्यजन्ति; न चाभक्ष्यैः प्रतिकुर्वन्ति तत्र ।
 12-139-074c सर्वान्कामान्प्राप्नुवन्तीह विद्वः; न्प्रियस्व कामं सहितः क्षुधा वै ॥

12-139-075 विश्वामित्र उवाच

12-139-075a स्थाने तावत्संशयः प्रेत्यभावे; निःसंशयं कर्मणां वा विनाशः ।

- 12-139-075c अहं पुनर्वर्त इत्याशयात्मा; मूलं रक्षन्भक्षयिष्याम्यभक्ष्यम् ॥
 12-139-076a बुद्ध्यात्मके व्यस्तमस्तीति तुष्टो; मोहादेकत्वं यथा चर्म चक्षुः ।
 12-139-076c यद्यप्येनः संशयादाचरामि; नाहं भविष्यामि यथा त्वमेव ॥

12-139-077 श्वपच उवाच

- 12-139-077a पतनीयमिदं दुःखमिति मे वर्तते मतिः ।
 12-139-077c दुष्कृती ब्राह्मणं सन्तं यस्त्वामहमुपालभे ॥

12-139-078 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-078a पिबन्त्येवोदकं गावो मण्डूकेषु रुवत्स्वपि ।
 12-139-078c न तेऽधिकारो धर्मेऽस्ति मा भूरात्मप्रशंसकः ॥

12-139-079 श्वपच उवाच

- 12-139-079a सुहृद्भूत्वानुशास्मि त्वा कृपा हि त्वयि मे द्विज ।
 12-139-079c तदेवं श्रेय आधत्स्व मा लोभाच्छवानमादिथाः ॥

12-139-080 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-080a सुहन्मे त्वं सुखेप्सुश्चेदापदो मां समुद्धर ।
 12-139-080c जानेऽहं धर्मतोऽऽत्मानं श्वानीमुत्सृज जाघनीम् ॥

12-139-081 श्वपच उवाच

- 12-139-081a नैवोत्सहे भवते दातुमेतां; नोपेक्षितुं ह्रियमाणं स्वमन्नम् ।
 12-139-081c उभौ स्यावः स्वमलेनावलिप्तौ; दाताहं च त्वं च विप्र प्रतीच्छन् ॥

12-139-082 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-082a अद्याहमेतद्वृजिनं कर्म कृत्वा; जीवंश्चरिष्यामि महापवित्रम् ।
 12-139-082c प्रपूतात्मा धर्ममेवाभिपत्स्ये; यदेतयोर्गुरु तद्वै ब्रवीहि ॥

12-139-083 श्वपच उवाच

- 12-139-083a आत्मैव साक्षी किल लोककृत्ये; त्वमेव जानासि यदत्र दुष्टम् ।
 12-139-083c यो ह्याद्रियेद्भक्ष्यमिति श्वमांसं; मन्ये न तस्यास्ति विवर्जनीयम् ॥

12-139-084 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-084a उपादाने खादने वास्य दोषः; कार्यो न्यायैर्नित्यमत्रापवादः ।
 12-139-084c यस्मिन्न हिंसा नानृते वाक्यलेशो; भक्ष्यक्रिया तत्र न तद्वरीयः ॥

12-139-085 श्वपच उवाच

- 12-139-085a यद्येष हेतुस्तव खादनस्य; न ते वेदः कारणं नान्यधर्मः ।
 12-139-085c तस्मादभक्ष्ये भक्षणाद्वा द्विजेन्द्र; दोषं न पश्यामि यथेदमात्थ ॥

12-139-086 विश्वामित्र उवाच

- 12-139-086a न पातकं भक्षणमस्य दृष्टं; सुरां पीत्वा पततीतीह शब्दः ।
 12-139-086c अन्योन्यकर्माणि तथा तथैव; न लेशमात्रेण कृत्यं हिनस्ति ॥

12-139-087 श्वपच उवाच

- 12-139-087a अस्थानतो हीनतः कुत्सिताद्वा; तं विद्वांसं बाधते साधुवृत्तम् ।
 12-139-087c स्थानं पुनर्यो लभते निषङ्गा; तेनापि दण्डः सहितव्य एव ॥

12-139-088 भीष्म उवाच

- 12-139-088a एवमुक्त्वा निववृते मातङ्गः कौशिकं तदा ।
 12-139-088c विश्वामित्रो जहारैव कृतबुद्धिः श्वजाघनीम् ॥
 12-139-089a ततो जग्राह पञ्चाङ्गीं जीवितार्थी महामुनिः ।
 12-139-089c सदारस्तामुपाकृत्य वने यातो महामुनिः ॥
 12-139-090a एतस्मिन्नेव काले तु प्रववर्षाथ वासवः ।
 12-139-090c संजीवयन्प्रजाः सर्वा जनयामास चौषधीः ॥
 12-139-091a विश्वामित्रोऽपि भगवांस्तपसा दग्धकिल्बिषः ।
 12-139-091c कालेन महता सिद्धिमवाप परमाद्भुताम् ॥
 12-139-092a एवं विद्वानदीनात्मा व्यसनस्थो जिजीविषुः ।
 12-139-092c सर्वोपायैरुपायज्ञो दीनमात्मानमुद्धरेत् ॥
 12-139-093a एतां बुद्धिं समास्थाय जीवितव्यं सदा भवेत् ।
 12-139-093c जीवन्पुण्यमवाप्नोति नरो भद्राणि पश्यति ॥
 12-139-094a तस्मात्कौन्तेय विदुषा धर्माधर्मविनिश्चये ।
 12-139-094c बुद्धिमास्थाय लोकेऽस्मिन्वर्तितव्यं यतात्मना ॥

12-140-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-140-001a यदिदं घोरमुद्दिष्टमश्रद्धेयमिवानृतम् ।
 12-140-001c अस्ति स्विदस्युमर्यादा यामहं परिवर्जये ॥
 12-140-002a संमुह्यामि विषीदामि धर्मो मे शिथिलीकृतः ।
 12-140-002c उद्यमं नाधिगच्छामि कुतश्चित्परिचिन्तयन् ॥

12-140-003 भीष्म उवाच

12-140-003a	नैतच्छुद्धागमादेव तव धर्मानुशासनम् ।
12-140-003c	प्रज्ञासमवतारोऽयं कविभिः संभृतं मधु ॥
12-140-004a	बह्व्यः प्रतिविधातव्याः प्रज्ञा राज्ञा ततस्ततः ।
12-140-004c	नैकशाखेन धर्मेण यात्रैषा संप्रवर्तते ॥
12-140-005a	बुद्धिसंजननं राज्ञां धर्ममाचरतां सदा ।
12-140-005c	जयो भवति कौरव्य तदा तद्विद्धि मे वचः ॥
12-140-006a	बुद्धिश्रेष्ठा हि राजानो जयन्ति विजयैषिणः ।
12-140-006c	धर्मः प्रतिविधातव्यो बुद्ध्या राज्ञा ततस्ततः ॥
12-140-007a	नैकशाखेन धर्मेण राज्ञां धर्मो विधीयते ।
12-140-007c	दुर्बलस्य कुतः प्रज्ञा पुरस्तादनुदाहता ॥
12-140-008a	अद्वैधज्ञः पथि द्वैधे संशयं प्राप्तुमर्हति ।
12-140-008c	बुद्धिद्वैधं वेदितव्यं पुरस्तादेव भारत ॥
12-140-009a	पार्श्वतःकरणं प्रज्ञा विषूची त्वापगा इव ।
12-140-009c	जनस्तूच्चारितं धर्मं विजानात्यन्यथान्यथा ॥
12-140-010a	सम्यग्विज्ञानिनः केचिन्मिथ्याविज्ञानिनोऽपरे ।
12-140-010c	तद्वै यथातथं बुद्ध्वा ज्ञानमाददते सताम् ॥
12-140-011a	परिमुष्णन्ति शास्त्राणि धर्मस्य परिपन्थिनः ।
12-140-011c	वैषम्यमर्थविद्यानां नैरर्थ्याख्यापयन्ति ते ॥
12-140-012a	आजिजीविषवो विद्यां यशस्कामाः समन्ततः ।
12-140-012c	ते सर्वे नरपापिष्ठा धर्मस्य परिपन्थिनः ॥
12-140-013a	अपक्वमतयो मन्दा न जानन्ति यथातथम् ।
12-140-013c	सदा ह्यशास्त्रकुशलाः सर्वत्रापरिनिष्ठिताः ॥
12-140-014a	परिमुष्णन्ति शास्त्राणि शास्त्रदोषानुदर्शिनः ।
12-140-014c	विज्ञानमथ विद्यानां न सम्यगिति वर्तते ॥
12-140-015a	निन्दया परविद्यानां स्वां विद्यां ख्यापयन्ति ये ।
12-140-015c	वागस्त्रा वाक्छुरीमत्त्वा दुग्धविद्याफला इव ॥
12-140-015e	तान्विद्यावणिजो विद्धि राक्षसानिव भारत ॥
12-140-016a	व्याजेन कृत्स्नो विदितो धर्मस्ते परिहास्यते ।
12-140-016c	न धर्मवचनं वाचा न बुद्ध्या चेति नः श्रुतम् ॥
12-140-017a	इति बार्हस्पतं ज्ञानं प्रोवाच मघवा स्वयम् ।
12-140-017c	न त्वेव वचनं किञ्चिदनिमित्तादिहोच्यते ॥

12-140-018a	स्वविनीतेन शास्त्रेण व्यवस्यन्ति तथापरे ।
12-140-018c	लोकयात्रामिहैके तु धर्ममाहुर्मनीषिणः ॥
12-140-019a	समुद्दिष्टं सतां धर्मं स्वयमूहेन्न पण्डितः ।
12-140-019c	अमर्षाच्छास्त्रसंमोहादविज्ञानाच्च भारत ॥
12-140-020a	शास्त्रं प्राज्ञस्य वदतः समूहे यात्यदर्शनम् ।
12-140-020c	आगतागमया बुद्ध्या वचनेन प्रशस्यते ॥
12-140-021a	अज्ञानाज्ज्ञानहेतुत्वाद्वचनं साधु मन्यते ।
12-140-021c	अनपाहतमेवेदं नेदं शास्त्रमपार्थकम् ॥
12-140-022a	दैतेयानुशनाः प्राह संशयच्छेदने पुरा ।
12-140-022c	ज्ञानमव्यपदेश्यं हि यथा नास्ति तथैव तत् ॥
12-140-023a	तेन त्वं छिन्नमूलेन कं तोषयितुमर्हसि ।
12-140-023c	अतथ्यविहितं यो वा नेदं वाक्यमुपाश्रुयात् ॥
12-140-024a	उग्रायैव हि सृष्टोऽसि कर्मणे न त्ववेक्षसे ।
12-140-024c	अङ्गोमामन्ववेक्षस्व राजनीतिं बुभूषितुम् ॥
12-140-024e	यया प्रमुच्यते त्वन्यो यदर्थं च प्रमोदते ॥
12-140-025a	अजोऽश्वः क्षत्रमित्येतत्सदृशं ब्रह्मणा कृतम् ।
12-140-025c	तस्मान्नतीक्ष्णभूतानां यात्रा काचित्प्रसिध्यति ॥
12-140-026a	यस्त्ववध्यवधे दोषः स वध्यस्यावधे स्मृतः ।
12-140-026c	एषैव खलु मर्यादा यामयं परिवर्जयेत् ॥
12-140-027a	तस्मात्तीक्ष्णः प्रजा राजा स्वधर्मे स्थापयेदुत ।
12-140-027c	अन्योन्यं भक्षयन्तो हि प्रचरेयुर्वृका इव ॥
12-140-028a	यस्य दस्युगणा राष्ट्रे ध्वाङ्क्षा मत्स्याञ्जलादिव ।
12-140-028c	विहरन्ति परस्वानि स वै क्षत्रियपांसनः ॥
12-140-029a	कुलीनान्सचिवान्कृत्वा वेदविद्यासमन्वितान् ।
12-140-029c	प्रशाधि पृथिवीं राजन्प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
12-140-030a	विहीनजमकर्माणं यः प्रगृह्णाति भूमिपः ।
12-140-030c	उभयस्याविशेषज्ञस्तद्वै क्षत्रं नपुंसकम् ॥
12-140-031a	नैवोग्रं नैव चानुग्रं धर्मेणेह प्रशस्यते ।
12-140-031c	उभयं न व्यतिक्रामेदुग्रो भूत्वा मृदुर्भव ॥
12-140-032a	कष्टः क्षत्रियधर्मोऽयं सौहृदं त्वयि यत्स्थितम् ।
12-140-032c	उग्रे कर्मणि सृष्टोऽसि तस्माद्राज्यं प्रशाधि वै ॥

- 12-140-033a अशिष्टनिग्रहो नित्यं शिष्टस्य परिपालनम् ।
 12-140-033c इति शक्रोऽब्रवीद्धीमानापत्सु भरतर्षभ ॥
- 12-140-034 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-140-034a अस्ति स्विदस्युमर्यादा यामन्यो नातिलङ्घयेत् ।
 12-140-034c पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-140-035 भीष्म उवाच**
- 12-140-035a ब्राह्मणानेव सेवेत विद्यावृद्धांस्तपस्विनः ।
 12-140-035c श्रुतचारित्रवृत्ताद्यान्पवित्रं ह्येतदुत्तमम् ॥
 12-140-036a या देवतासु वृत्तिस्ते सास्तु विप्रेषु सर्वदा ।
 12-140-036c क्रुद्धैर्हि विप्रैः कर्माणि कृतानि बहुधा नृप ॥
 12-140-037a तेषां प्रीत्या यशो मुख्यमप्रीत्या तु विपर्ययः ।
 12-140-037c प्रीत्या ह्यमृतवद्विप्राः क्रुद्धाश्चैव यथा विषम् ॥

- 12-141-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-141-001a पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 12-141-001c शरणं पालयानस्य यो धर्मस्तं वदस्व मे ॥

- 12-141-002 भीष्म उवाच**
- 12-141-002a महान्धर्मो महाराज शरणागतपालने ।
 12-141-002c अर्हः प्रष्टुं भवांश्चैव प्रश्नं भरतसत्तम ॥
 12-141-003a नृगप्रभृतयो राजत्राजानः शरणागतान् ।
 12-141-003c परिपाल्य महाराज संसिद्धिं परमां गताः ॥
 12-141-004a श्रूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः ।
 12-141-004c पूजितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः ॥

- 12-141-005 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-141-005a कथं कपोतेन पुरा शत्रुः शरणमागतः ।
 12-141-005c स्वमांसैर्भोजितः कां च गतिं लेभे स भारत ॥

- 12-141-006 भीष्म उवाच**
- 12-141-006a शृणु राजन्कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 12-141-006c नृपतेर्मुचुकुन्दस्य कथितां भार्गवेण ह ॥
 12-141-007a इममर्थं पुरा पार्थ मुचुकुन्दो नराधिपः ।

12-141-007c	भार्गवं परिपप्रच्छ प्रणतो भरतर्षभ ॥
12-141-008a	तस्मै शुश्रूषमाणाय भार्गवोऽकथयत्कथाम् ।
12-141-008c	इयं यथा कपोतेन सिद्धिः प्राप्ता नराधिप ॥
12-141-009a	धर्मनिश्चयसंयुक्तां कामार्थसहितां कथाम् ।
12-141-009c	शृणुष्ववहितो राजन्गदतो मे महाभुज ॥
12-141-010a	कश्चित्क्षुद्रसमाचारः पृथिव्यां कालसंमतः ।
12-141-010c	चचार पृथिवीं पापो घोरः शकुनिलुब्धकः ॥
12-141-011a	काकोल इव कृष्णाङ्गो रूक्षः पापसमाहितः ।
12-141-011c	यवमध्यः कृशग्रीवो ह्रस्वपादो महाहनुः ॥
12-141-012a	नैव तस्य सुहृत्कश्चिन्न संबन्धी न बान्धवः ।
12-141-012c	स हि तैः संपरित्यक्तस्तेन घोरेण कर्मणा ॥
12-141-013a	स वै क्षारकमादाय द्विजान्हत्वा वने सदा ।
12-141-013c	चकार विक्रयं तेषां पतंगानां नराधिप ॥
12-141-014a	एवं तु वर्तमानस्य तस्य वृत्तिं दुरात्मनः ।
12-141-014c	अगमत्सुमहान्कालो न चाधर्ममबुध्यत ॥
12-141-015a	तस्य भार्यासहायस्य रममाणस्य शाश्वतम् ।
12-141-015c	दैवयोगविमूढस्य नान्या वृत्तिररोचत ॥
12-141-016a	ततः कदाचित्तस्याथ वनस्थस्य समुद्रतः ।
12-141-016c	पातयन्निव वृक्षांस्तान्सुमहान्वातसंभ्रमः ॥
12-141-017a	मेघसंकुलमाकाशं विद्युन्मण्डलमण्डितम् ।
12-141-017c	संछन्नं सुमुहूर्तेन नौस्थानेनेव सागरः ॥
12-141-018a	वारिधारासमूहैश्च संप्रहृष्टः शतक्रतुः ।
12-141-018c	क्षणेन पूरयामास सलिलेन वसुंधराम् ॥
12-141-019a	ततो धाराकुले लोके संभ्रमन्नष्टचेतनः ।
12-141-019c	शीतार्तस्तद्वनं सर्वमाकुलेनान्तरात्मना ॥
12-141-020a	नैव निम्नं स्थलं वापि सोऽविन्दत विहंगहा ।
12-141-020c	पूरितो हि जलौघेन मार्गस्तस्य वनस्य वै ॥
12-141-021a	पक्षिणो वातवेगेन हता लीनास्तदाभवन् ।
12-141-021c	मृगाः सिंहा वराहाश्च स्थलान्याश्रित्य तस्थिरे ॥
12-141-022a	महता वातवर्षेण त्रासितास्ते वनौकसः ।
12-141-022c	भयार्ताश्च क्षुधार्ताश्च बभ्रमुः सहिता वने ॥

12-141-023a	स तु शीतहतैर्गात्रैर्जगामैव न तस्थिवान् ।
12-141-023c	सोऽपश्यद्वनषण्डेषु मेघनीलं वनस्पतिम् ॥
12-141-024a	ताराढ्यं कुमुदाकारमाकाशं निर्मलं च ह ।
12-141-024c	मेघैर्मुक्तं नभो दृष्ट्वा लुब्धकः शीतविह्वलः ॥
12-141-025a	दिशोऽवलोकयामास वेलां चैव दुरात्मवान् ।
12-141-025c	दूरे ग्रामनिवेशश्च तस्माद्देशादिति प्रभो ॥
12-141-025e	कृतबुद्धिर्वने तस्मिन्वस्तुं तां रजनीं तदा ॥
12-141-026a	सोऽञ्जलिं प्रयतः कृत्वा वाक्यमाह वनस्पतिम् ।
12-141-026c	शरणं यामि यान्यस्मिन्दैवतानीह भारत ॥
12-141-027a	स शिलायां शिरः कृत्वा पर्णान्यास्तीर्य भूतले ।
12-141-027c	दुःखेन महताविष्टस्ततः सुष्वाप पक्षिहा ॥

12-142-001 भीष्म उवाच

12-142-001a	अथ वृक्षस्य शाखायां विहंगः ससुहृज्जनः ।
12-142-001c	दीर्घकालोषितो राजंस्तत्र चित्रतनूरुहः ॥
12-142-002a	तस्य काल्यं गता भार्या चरितुं नाभ्यवर्तत ।
12-142-002c	प्राप्तां च रजनीं दृष्ट्वा स पक्षी पर्यतप्यत ॥
12-142-003a	वातवर्षं महच्चासीन्न चागच्छति मे प्रिया ।
12-142-003c	किं नु तत्कारणं येन साद्यापि न निवर्तते ॥
12-142-004a	अपि स्वस्ति भवेत्तस्याः प्रियाया मम कानने ।
12-142-004c	तया विरहितं हीदं शून्यमद्य गृहं मम ॥
12-142-005a	यदि सा रक्तनेत्रान्ता चित्राङ्गी मधुरस्वरा ।
12-142-005c	अद्य नाभ्येति मे कान्ता न कार्यं जीवितेन मे ॥
12-142-006a	पतिधर्मरता साध्वी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।
12-142-006c	सा हि श्रान्तं क्षुधार्तं च जानीते मां तपस्विनी ॥
12-142-007a	अनुरक्ता हिता चैव स्निग्धा चैव पतिव्रता ।
12-142-007c	यस्य वै तादृशी भार्या धन्यः स मनुजो भुवि ॥
12-142-008a	भार्या हि परमो नाथः पुरुषस्येह पठ्यते ।
12-142-008c	असहायस्य लोकेऽस्मिँल्लोकयात्रासहायिनी ॥
12-142-009a	तथा रोगाभिभूतस्य नित्यं कृच्छ्रगतस्य च ।
12-142-009c	नास्ति भार्यासमं किञ्चिन्नरस्यार्तस्य भेषजम् ॥
12-142-010a	नास्ति भार्यासमो बन्धुर्नास्ति भार्यासमा गतिः ।

- 12-142-010c नास्ति भार्यासमो लोके सहायो धर्मसाधनः ॥
- 12-142-011a एवं विलपतस्तस्य द्विजस्यार्तस्य तत्र वै ।
- 12-142-011c गृहीता शकुनघ्नेन भार्या शुश्राव भारतीम् ॥
- 12-142-012a न सा स्त्रीत्यभिभाषा स्याद्यस्या भर्ता न तुष्यति ।
- 12-142-012c अग्निसाक्षिकमप्येतद्भर्ता हि शरणं स्त्रियः ॥
- 12-142-013a इति संचिन्त्य दुःखार्ता भर्तारं दुःखितं तदा ।
- 12-142-013c कपोती लुब्धकेनाथ यत्ता वचनमब्रवीत् ॥
- 12-142-014a हन्त वक्ष्यामि ते श्रेयः श्रुत्वा च कुरु तत्तथा ।
- 12-142-014c शरणागतसंत्राता भव कान्त विशेषतः ॥
- 12-142-015a एष शाकुनिकः शेते तव वासं समाश्रितः ।
- 12-142-015c शीतार्तश्च क्षुधार्तश्च पूजामस्मै प्रयोजय ॥
- 12-142-016a यो हि कश्चिद्द्विजं हन्याद्वां वा लोकस्य मातरम् ।
- 12-142-016c शरणागतं च यो हन्यात्तुल्यं तेषां च पातकम् ॥
- 12-142-017a यास्माकं विहिता वृत्तिः कापोती जातिधर्मतः ।
- 12-142-017c सा न्याय्यात्मवता नित्यं त्वद्विधेनाभिवर्तितुम् ॥
- 12-142-018a यस्तु धर्मं यथाशक्ति गृहस्थो ह्यनुवर्तते ।
- 12-142-018c स प्रेत्य लभते लोकानक्षयानिति शुश्रुम ॥
- 12-142-019a स त्वं संतानवानद्य पुत्रवानपि च द्विज ।
- 12-142-019c तत्स्वदेहे दयां त्यक्त्वा धर्मार्थौ परिगृह्य वै ॥
- 12-142-019e पूजामस्मै प्रयुङ्क्ष्व त्वं प्रीयेतास्य मनो यथा ॥
- 12-142-020a इति सा शकुनी वाक्यं क्षारकस्था तपस्विनी ।
- 12-142-020c अतिदुःखान्विता प्रोच्य भर्तारं समुदैक्षत ॥
- 12-142-021a स पत्न्या वचनं श्रुत्वा धर्मयुक्तिसमन्वितम् ।
- 12-142-021c हर्षेण महता युक्तो बाष्पव्याकुललोचनः ॥
- 12-142-022a तं वै शाकुनिकं दृष्ट्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
- 12-142-022c पूजयामास यत्नेन स पक्षी पक्षिजीविनम् ॥
- 12-142-023a उवाच च स्वागतं ते ब्रूहि किं करवाण्यहम् ।
- 12-142-023c संतापश्च न कर्तव्यः स्वगृहे वर्तते भवान् ॥
- 12-142-024a तद्ब्रवीतु भवानिक्षिप्रं किं करोमि किमिच्छसि ।
- 12-142-024c प्रणयेन ब्रवीमि त्वां त्वं हि नः शरणागतः ॥
- 12-142-025a शरणागतस्य कर्तव्यमातिथ्यमिह यत्नतः ।

- 12-142-025c पञ्चयज्ञप्रवृत्तेन गृहस्थेन विशेषतः ॥
- 12-142-026a पञ्चयज्ञांस्तु यो मोहान्न करोति गृहाश्रमी ।
- 12-142-026c तस्य नायं न च परो लोको भवति धर्मतः ॥
- 12-142-027a तद्ब्रूहि त्वं सुविस्रब्धो यत्त्वं वाचा वदिष्यसि ।
- 12-142-027c तत्करिष्याम्यहं सर्वं मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥
- 12-142-028a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शकुनेर्लुब्धकोऽब्रवीत् ।
- 12-142-028c बाधते खलु मा शीतं हिमत्राणं विधीयताम् ॥
- 12-142-029a एवमुक्तस्ततः पक्षी पर्णान्यास्तीर्य भूतले ।
- 12-142-029c यथाशुष्काणि यत्नेन ज्वलनार्थं द्रुतं ययौ ॥
- 12-142-030a स गत्वाङ्गारकर्मान्तं गृहीत्वाग्निमथागमत् ।
- 12-142-030c ततः शुष्केषु पर्णेषु पावकं सोऽभ्यदीदिपत् ॥
- 12-142-031a सुसंदीप्तं महत्कृत्वा तमाह शरणागतम् ।
- 12-142-031c प्रतापय सुविस्रब्धं स्वगात्राण्यकुतोभयः ॥
- 12-142-032a स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा लुब्धो गात्राण्यतापयत् ।
- 12-142-032c अग्निप्रत्यागतप्राणस्ततः प्राह विहंगमम् ॥
- 12-142-033a दत्तमाहारमिच्छामि त्वया क्षुद्धाधते हि माम् ।
- 12-142-033c तद्वचः स प्रतिश्रुत्य वाक्यमाह विहंगमः ॥
- 12-142-034a न मेऽस्ति विभवो येन नाशयामि तव क्षुधाम् ।
- 12-142-034c उत्पन्नेन हि जीवामो वयं नित्यं वनौकसः ॥
- 12-142-035a संचयो नास्ति चास्माकं मुनीनामिव कानने ।
- 12-142-035c इत्युक्त्वा स तदा तत्र विवर्णवदनोऽभवत् ॥
- 12-142-036a कथं नु खलु कर्तव्यमिति चिन्तापरः सदा ।
- 12-142-036c बभूव भरतश्रेष्ठ गर्हयन्वृत्तिमात्मनः ॥
- 12-142-037a मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु स पक्षी पक्षिघातकम् ।
- 12-142-037c उवाच तर्पयिष्ये त्वां मुहूर्तं प्रतिपालय ॥
- 12-142-038a इत्युक्त्वा शुष्कपर्णैः स संप्रज्वालय हुताशनम् ।
- 12-142-038c हर्षेण महता युक्तः कपोतः पुनरब्रवीत् ॥
- 12-142-039a देवानां च मुनीनां च पितॄणां च महात्मनाम् ।
- 12-142-039c श्रुतपूर्वो मया धर्मो महानतिथिपूजने ॥
- 12-142-040a कुरुष्वानुग्रहं मेऽद्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
- 12-142-040c निश्चिता खलु मे बुद्धिरतिथिप्रतिपूजने ॥

- 12-142-041a ततः सत्यप्रतिज्ञो वै स पक्षी प्रहसन्निव ।
 12-142-041c तमग्निं त्रिः परिक्रम्य प्रविवेश महीपते ॥
 12-142-042a अग्निमध्यं प्रविष्टं तं लुब्धो दृष्ट्वाथ पक्षिणम् ।
 12-142-042c चिन्तयामास मनसा किमिदं नु कृतं मया ॥
 12-142-043a अहो मम नृशंसस्य गर्हितस्य स्वकर्मणा ।
 12-142-043c अधर्मः सुमहान्धोरो भविष्यति न संशयः ॥
 12-142-044a एवं बहुविधं भूरि विललाप स लुब्धकः ।
 12-142-044c गर्हयन्स्वानि कर्माणि द्विजं दृष्ट्वा तथागतम् ॥

12-143-001 भीष्म उवाच

- 12-143-001a ततस्तं लुब्धकः पश्यन्कृपयाभिपरिप्लुतः ।
 12-143-001c कपोतमग्नौ पतितं वाक्यं पुनरुवाच ह ॥
 12-143-002a किमीदृशं नृशंसेन मया कृतमबुद्धिना ।
 12-143-002c भविष्यति हि मे नित्यं पातकं हृदि जीवतः ॥
 12-143-003a स विनिन्दन्नथात्मानं पुनः पुनरुवाच ह ।
 12-143-003c धिङ्गामस्तु सुदुर्बुद्धिं सदा निकृतिनिश्चयम् ॥
 12-143-003e शुभं कर्म परित्यज्य योऽहं शकुनिलुब्धकः ॥
 12-143-004a नृशंसस्य ममाद्यायं प्रत्यादेशो न संशयः ।
 12-143-004c दत्तः स्वमांसं ददता कपोतेन महात्मना ॥
 12-143-005a सोऽहं त्यक्ष्ये प्रियान्प्राणान्पुत्रदारं विसृज्य च ।
 12-143-005c उपदिष्टो हि मे धर्मः कपोतेनातिधर्मिणा ॥
 12-143-006a अद्य प्रभृति देहं स्वं सर्वभोगैर्विवर्जितम् ।
 12-143-006c यथा स्वल्पं जलं ग्रीष्मे शोषयिष्याम्यहं तथा ॥
 12-143-007a क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः ।
 12-143-007c उपवासैर्बहुविधैश्चरिष्ये पारलौकिकम् ॥
 12-143-008a अहो देहप्रदानेन दर्शितातिथिपूजना ।
 12-143-008c तस्माद्धर्मं चरिष्यामि धर्मो हि परमा गतिः ॥
 12-143-008e दृष्टो हि धर्मो धर्मिष्ठैर्यादृशो विहगोत्तमे ॥
 12-143-009a एवमुक्त्वा विनिश्चित्य रौद्रकर्मा स लुब्धकः ।
 12-143-009c महाप्रस्थानमाश्रित्य प्रययौ संशितव्रतः ॥
 12-143-010a ततो यष्टिं शलाकाश्च क्षारकं पञ्जरं तथा ।
 12-143-010c तांश्च बद्ध्वा कपोतान्स संप्रमुच्योत्ससर्ज ह ॥

12-144-001 भीष्म उवाच

- 12-144-001a ततो गते शाकुनिके कपोती प्राह दुःखिता ।
 12-144-001c संस्मृत्य भर्तारमथो रुदती शोकमूर्छिता ॥
- 12-144-002a नाहं ते विप्रियं कान्त कदाचिदपि संस्मरे ।
 12-144-002c सर्वा वै विधवा नारी बहुपुत्रापि खेचर ॥
 12-144-002e शोच्या भवति बन्धूनां पतिहीना मनस्विनी ॥
- 12-144-003a लालिताहं त्वया नित्यं बहुमानाच्च सान्त्विता ।
 12-144-003c वचनैर्मधुरैः स्निग्धैरसकृत्सुमनोहरैः ॥
- 12-144-004a कन्दरेषु च शैलानां नदीनां निङ्गरेषु च ।
 12-144-004c द्रुमाग्रेषु च रम्येषु रमिताहं त्वया प्रिय ॥
- 12-144-005a आकाशगमने चैव सुखिताहं त्वया सुखम् ।
 12-144-005c विहृतास्मि त्वया कान्त तन्मे नाद्यास्ति किञ्चन ॥
- 12-144-006a मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ।
 12-144-006c अमितस्य तु दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥
- 12-144-007a नास्ति भर्तृसमो नाथो न च भर्तृसमं सुखम् ।
 12-144-007c विसृज्य धनसर्वस्वं भर्ता वै शरणं स्त्रियाः ॥
- 12-144-008a न कार्यमिह मे नाथ जीवितेन त्वया विना ।
 12-144-008c पतिहीनापि का नारी सती जीवितुमुत्सहेत् ॥
- 12-144-009a एवं विलप्य बहुधा करुणं सा सुदुःखिता ।
 12-144-009c पतिव्रता संप्रदीप्तं प्रविवेश हुताशनम् ॥
- 12-144-010a ततश्चित्राम्बरधरं भर्तारं सान्त्वपश्यत ।
 12-144-010c विमानस्थं सुकृतिभिः पूज्यमानं महात्मभिः ॥
- 12-144-011a चित्रमाल्याम्बरधरं सर्वाभरणभूषितम् ।
 12-144-011c विमानशतकोटीभिरावृतं पुण्यकीर्तिभिः ॥
- 12-144-012a ततः स्वर्गगतः पक्षी भार्यया सह संगतः ।
 12-144-012c कर्मणा पूजितस्तेन रेमे तत्र स भार्यया ॥

12-145-001 भीष्म उवाच

- 12-145-001a विमानस्थौ तु तौ राजल्लुब्धको वै ददर्श ह ।
 12-145-001c दृष्ट्वा तौ दंपती दुःखादचिन्तयत सद्गतिम् ॥
- 12-145-002a कीदृशेनेह तपसा गच्छेयं परमां गतिम् ।
 12-145-002c इति बुद्ध्या विनिश्चित्य गमनायोपचक्रमे ॥

12-145-003a	महाप्रस्थानमाश्रित्य लुब्धकः पक्षिजीवनः ।
12-145-003c	निश्चेष्टो मारुताहारो निर्ममः स्वर्गकाङ्क्षया ॥
12-145-004a	ततोऽपश्यत्सुविस्तीर्णं हृद्यं पद्मविभूषितम् ।
12-145-004c	नानाद्विजगणाकीर्णं सरः शीतजलं शुभम् ॥
12-145-004e	पिपासार्तोऽपि तद्दृष्ट्वा तृप्तः स्यान्नात्र संशयः ॥
12-145-005a	उपवासकृशोऽत्यर्थं स तु पार्थिव लुब्धकः ।
12-145-005c	उपसर्पत संहृष्टः श्वापदाध्युषितं वनम् ॥
12-145-006a	महान्तं निश्चयं कृत्वा लुब्धकः प्रविवेश ह ।
12-145-006c	प्रविशन्नेव च वनं निगृहीतः स कण्टकैः ॥
12-145-007a	स कण्टकविभुग्नाङ्गो लोहितार्द्रकृतच्छविः ।
12-145-007c	बभ्राम तस्मिन्विजने नानामृगसमाकुले ॥
12-145-008a	ततो द्रुमाणां महतां पवनेन वने तदा ।
12-145-008c	उदतिष्ठत संघर्षात्सुमहान्हव्यवाहनः ॥
12-145-009a	तद्वनं वृक्षसंकीर्णं लताविटपसंकुलम् ।
12-145-009c	ददाह पावकः क्रुद्धो युगान्ताग्निसमप्रभः ॥
12-145-010a	सज्वालैः पवनोद्धूतैर्विस्फुलिङ्गैः समन्वितः ।
12-145-010c	ददाह तद्वनं घोरं मृगपक्षिसमाकुलम् ॥
12-145-011a	ततः स देहमोक्षार्थं संप्रहृष्टेन चेतसा ।
12-145-011c	अभ्यधावत संवृद्धं पावकं लुब्धकस्तदा ॥
12-145-012a	ततस्तेनाग्निना दग्धो लुब्धको नष्टकिल्बिषः ।
12-145-012c	जगाम परमां सिद्धिं तदा भरतसत्तम ॥
12-145-013a	ततः स्वर्गस्थमात्मानं सोऽपश्यद्विगतज्वरः ।
12-145-013c	यक्षगन्धर्वसिद्धानां मध्ये भ्राजन्तमिन्द्रवत् ॥
12-145-014a	एवं खलु कपोतश्च कपोती च पतिव्रता ।
12-145-014c	लुब्धकेन सह स्वर्गं गताः पुण्येन कर्मणा ॥
12-145-015a	यापि चैवंविधा नारी भर्तारमनुवर्तते ।
12-145-015c	विराजते हि सा क्षिप्रं कपोतीव दिवि स्थिता ॥
12-145-016a	एवमेतत्पुरा वृत्तं लुब्धकस्य महात्मनः ।
12-145-016c	कपोतस्य च धर्मिष्ठा गतिः पुण्येन कर्मणा ॥
12-145-017a	यश्चेदं शृणुयान्नित्यं यश्चेदं परिकीर्तयेत् ।
12-145-017c	नाशुभं विद्यते तस्य मनसापि प्रमाद्यतः ॥

- 12-145-018a युधिष्ठिर महानेष धर्मो धर्मभृतां वर ।
 12-145-018c गोघ्नेष्वपि भवेदस्मिन्निष्कृतिः पापकर्मणः ॥
 12-145-018e निष्कृतिर्न भवेत्तस्मिन्यो हन्याच्छरणागतम् ॥

12-146-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-146-001a अबुद्धिपूर्वं यः पापं कुर्याद्भरतसत्तम ।
 12-146-001c मुच्यते स कथं तस्मादेनसस्तद्वदस्व मे ॥

12-146-002 भीष्म उवाच

- 12-146-002a अत्र ते वर्णयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 12-146-002c इन्द्रोतः शौनको विप्रो यदाह जनमेजयम् ॥
 12-146-003a आसीद्राजा महावीर्यः पारिक्षिज्जनमेजयः ।
 12-146-003c अबुद्धिपूर्वं ब्रह्महत्या तमागच्छन्महीपतिम् ॥
 12-146-004a तं ब्राह्मणाः सर्व एव तत्यजुः सपुरोहिताः ।
 12-146-004c जगाम स वनं राजा दह्यमानो दिवानिशम् ॥
 12-146-005a स प्रजाभिः परित्यक्तश्चकार कुशलं महत् ।
 12-146-005c अतिवेलं तपस्तेपे दह्यमानः स मन्युना ॥
 12-146-006a तत्रेतिहासं वक्ष्यामि धर्मस्यास्योपबृंहणम् ।
 12-146-006c दह्यमानः पापकृत्या जगाम जनमेजयः ॥
 12-146-007a वरिष्यमाण इन्द्रोतं शौनकं संशितव्रतम् ।
 12-146-007c समासाद्योपजग्राह पादयोः परिपीडयन् ॥
 12-146-008a ततो भीतो महाप्राज्ञो जगर्हं सुभृशं तदा ।
 12-146-008c कर्ता पापस्य महतो भ्रूणहा किमिहागतः ॥
 12-146-009a किं तवास्मासु कर्तव्यं मा मा स्प्राक्षीः कथंचन ।
 12-146-009c गच्छ गच्छ न ते स्थानं प्रीणात्यस्मानिह ध्रुवम् ॥
 12-146-010a रुधिरस्येव ते गन्धः शवस्येव च दर्शनम् ।
 12-146-010c अशिवः शिवसंकाशो मृतो जीवन्निवाटसि ॥
 12-146-011a अन्तर्मृत्युरशुद्धात्मा पापमेवानुचिन्तयन् ।
 12-146-011c प्रबुध्यसे प्रस्वपिषि वर्तसे चरसे सुखी ॥
 12-146-012a मोघं ते जीवितं राजन्परिक्लिष्टं च जीवसि ।
 12-146-012c पापायेव च सृष्टोऽसि कर्मणे ह यवीयसे ॥
 12-146-013a बहु कल्याणमिच्छन्त ईहन्ते पितरः सुतान् ।

- 12-146-013c तपसा देवतेज्याभिर्वन्दनेन तितिक्षया ॥
 12-146-014a पितृवंशमिमं पश्य त्वत्कृते नरकं गतम् ।
 12-146-014c निरर्थाः सर्व एवैषामाशाबन्धास्त्वदाश्रयाः ॥
 12-146-015a यान्पूजयन्तो विन्दन्ति स्वर्गमायुर्यशः सुखम् ।
 12-146-015c तेषु ते सततं द्वेषो ब्राह्मणेषु निरर्थकः ॥
 12-146-016a इमं लोकं विमुच्य त्वमवाङ्मूर्धा पतिष्यसि ।
 12-146-016c अशाश्वतीः शाश्वतीश्च समाः पापेन कर्मणा ॥
 12-146-017a अद्यमानो जन्तुगृध्रैः शितिकण्ठैरयोमुखैः ।
 12-146-017c ततोऽपि पुनरावृत्तः पापयोनिं गमिष्यसि ॥
 12-146-018a यदिदं मन्यसे राजन्नायमस्ति परः कुतः ।
 12-146-018c प्रतिस्मारयितारस्त्वां यमदूता यमक्षये ॥

12-147-001 भीष्म उवाच

- 12-147-001a एवमुक्तः प्रत्युवाच तं मुनिं जनमेजयः ।
 12-147-001c गर्ह्यं भवान्गर्हयति निन्द्यं निन्दति मा भवान् ॥
 12-147-002a धिक्कार्यं मा धिक्कुरुते तस्मात्त्वाहं प्रसादये ।
 12-147-002c सर्वं हीदं स्वकृतं मे ज्वलाम्यग्नाविवाहितः ॥
 12-147-003a स्वकर्माण्यभिसंधाय नाभिनन्दति मे मनः ।
 12-147-003c प्राप्तं नूनं मया घोरं भयं वैवस्वतादपि ॥
 12-147-004a तत्तु शल्यमनिर्हृत्य कथं शक्ष्यामि जीवितुम् ।
 12-147-004c सर्वमन्यून्विनीय त्वमभि मा वद शौनक ॥
 12-147-005a महानसं ब्राह्मणानां भविष्याम्यर्थवान्पुनः ।
 12-147-005c अस्तु शेषं कुलस्यास्य मा पराभूदिदं कुलम् ॥
 12-147-006a न हि नो ब्रह्मशप्तानां शेषो भवितुमर्हति ।
 12-147-006c श्रुतीरलभमानानां संविदं वेदनिश्चयात् ॥
 12-147-007a निर्विद्यमानः सुभृशं भूयो वक्ष्यामि सांप्रतम् ।
 12-147-007c भूयश्चैवाभिनङ्क्षन्ति निर्धर्मा निर्जपा इव ॥
 12-147-008a अर्वाक्च प्रतितिष्ठन्ति पुलिन्दशबरा इव ।
 12-147-008c न ह्ययज्ञा अमुं लोकं प्राप्नुवन्ति कथंचन ॥
 12-147-009a अविज्ञायैव मे प्रज्ञां बालस्येव सुपण्डितः ।
 12-147-009c ब्रह्मन्पितेव पुत्रेभ्यः प्रति मां वाञ्छ शौनक ॥

12-147-010 शौनक उवाच

- 12-147-010a किमाश्चर्यं यतः प्राज्ञो बहु कुर्याद्धि सांप्रतम् ।
 12-147-010c इति वै पण्डितो भूत्वा भूतानां नोपतप्यति ॥
 12-147-011a प्रज्ञाप्रासादमारुह्य अशोच्यः शोचते जनान् ।
 12-147-011c जगतीस्थानिवाद्रिस्थः प्रज्ञया प्रतिपश्यति ॥
 12-147-012a न चोपलभते तत्र न च कार्याणि पश्यति ।
 12-147-012c निर्विण्णात्मा परोक्षो वा धिक्कृतः सर्वसाधुषु ॥
 12-147-013a विदित्वोभयतो वीर्यं माहात्म्यं वेद आगमे ।
 12-147-013c कुरुष्वेह महाशान्तिं ब्रह्मा शरणमस्तु ते ॥
 12-147-014a तद्वै पारत्रिकं चारु ब्राह्मणानामकुप्यताम् ।
 12-147-014c अथ चेत्तप्यसे पापैर्धर्मं चेदनुपश्यसि ॥

12-147-015 जनमेजय उवाच

- 12-147-015a अनुतप्ये च पापेन न चाधर्मं चराम्यहम् ।
 12-147-015c बुभूषुं भजमानं च प्रतिवाञ्छामि शौनक ॥

12-147-016 शौनक उवाच

- 12-147-016a छित्त्वा स्तम्भं च मानं च प्रीतिमिच्छामि ते नृप ।
 12-147-016c सर्वभूतहिते तिष्ठ धर्मं चैव प्रतिस्मर ॥
 12-147-017a न भयान्न च कार्पण्यान्न लोभात्त्वामुपाह्वये ।
 12-147-017c तां मे देवा गिरं सत्यां शृण्वन्तु ब्राह्मणैः सह ॥
 12-147-018a सोऽहं न केनचिच्चार्थी त्वां च धर्ममुपाह्वये ।
 12-147-018c क्रोशतां सर्वभूतानामहो धिगिति कुर्वताम् ॥
 12-147-019a वक्ष्यन्ति मामधर्मज्ञा वक्ष्यन्त्यसुहृदो जनाः ।
 12-147-019c वाचस्ताः सुहृदः श्रुत्वा संज्वरिष्यन्ति मे भृशम् ॥
 12-147-020a केचिदेव महाप्राज्ञाः परिज्ञास्यन्ति कार्यताम् ।
 12-147-020c जानीहि मे कृतं तात ब्राह्मणान्प्रति भारत ॥
 12-147-021a यथा ते मत्कृते क्षेमं लभेरंस्तत्तथा कुरु ।
 12-147-021c प्रतिजानीहि चाद्रोहं ब्राह्मणानां नराधिप ॥

12-147-022 जनमेजय उवाच

- 12-147-022a नैव वाचा न मनसा न पुनर्जातु कर्मणा ।
 12-147-022c द्रोधास्मि ब्राह्मणान्विप्र चरणावेव ते स्पृशे ॥

12-148-001 शौनक उवाच

- 12-148-001a तस्मात्तेऽहं प्रवक्ष्यामि धर्ममावृत्तचेतसे ।
 12-148-001c श्रीमान्महाबलस्तुष्टो यस्त्वं धर्ममवेक्षसे ॥
 12-148-001e पुरस्ताद्दारुणो भूत्वा सुचित्रतरमेव तत् ॥
 12-148-002a अनुगृह्णन्ति भूतानि स्वेन वृत्तेन पार्थिव ।
 12-148-002c कृत्स्ने नूनं सदसती इति लोको व्यवस्यति ॥
 12-148-002e यत्र त्वं तादृशो भूत्वा धर्ममद्यानुपश्यसि ॥
 12-148-003a हित्वा सुरुचिरं भक्ष्यं भोगांश्च तप आस्थितः ।
 12-148-003c इत्येतदपि भूतानामद्भुतं जनमेजय ॥
 12-148-004a यो दुर्बलो भवेद्दाता कृपणो वा तपोधनः ।
 12-148-004c अनाश्चर्यं तदित्याहुर्नातिदूरे हि वर्तते ॥
 12-148-005a एतदेव हि कार्पण्यं समग्रमसमीक्षितम् ।
 12-148-005c तस्मात्समीक्षयैव स्याद्भवेत्तस्मिंस्ततो गुणः ॥
 12-148-006a यज्ञो दानं दया वेदाः सत्यं च पृथिवीपते ।
 12-148-006c पञ्चैतानि पवित्राणि षष्ठं सुचरितं तपः ॥
 12-148-007a तदेव राज्ञां परमं पवित्रं जनमेजय ।
 12-148-007c तेन सम्यग्गृहीतेन श्रेयांसं धर्ममाप्स्यसि ॥
 12-148-008a पुण्यदेशाभिगमनं पवित्रं परमं स्मृतम् ।
 12-148-008c अपि ह्युदाहरन्तीमा गाथा गीता ययातिना ॥
 12-148-009a यो मर्त्यः प्रतिपद्येत आयुर्जीवेत वा पुनः ।
 12-148-009c यज्ञमेकान्ततः कृत्वा तत्संन्यस्य तपश्चरेत् ॥
 12-148-010a पुण्यमाहुः कुरुक्षेत्रं सरस्वत्यां पृथूदकम् ।
 12-148-010c यत्रावगाह्य पीत्वा वा नैवं श्वोमरणं तपेत् ॥
 12-148-011a महासरः पुष्कराणि प्रभासोत्तरमानसे ।
 12-148-011c कालोदं त्वेव गन्तासि लब्धायुर्जीविते पुनः ॥
 12-148-012a सरस्वतीदृषद्वत्यौ सेवमानोऽनुसंचरेः ।
 12-148-012c स्वाध्यायशीलः स्थानेषु सर्वेषु समुपस्पृशेः ॥
 12-148-013a त्यागधर्मं पवित्राणां संन्यासं परमब्रवीत् ।
 12-148-013c अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथाः सत्यवता कृताः ॥
 12-148-014a यथा कुमारः सत्यो वै न पुण्यो न च पापकृत् ।
 12-148-014c न ह्यस्ति सर्वभूतेषु दुःखमस्मिन्कुतः सुखम् ॥

12-148-015a	एवं प्रकृतिभूतानां सर्वसंसर्गयायिनाम् ।
12-148-015c	त्यजतां जीवितं प्रायो विवृते पुण्यपातके ॥
12-148-016a	यत्त्वेव राज्ञो ज्यायो वै कार्याणां तद्वदामि ते ।
12-148-016c	बलेन संविभागैश्च जय स्वर्गं पुनीष्व च ॥
12-148-017a	यस्यैवं बलमोजश्च स धर्मस्य प्रभुर्नरः ।
12-148-017c	ब्राह्मणानां सुखार्थं त्वं पर्येहि पृथिवीमिमाम् ॥
12-148-018a	यथैवैनान्पुराक्षैप्सीस्तथैवैनान्प्रसादय ।
12-148-018c	अपि धिक्क्रियमाणोऽपि त्यज्यमानोऽप्यनेकधा ॥
12-148-019a	आत्मनो दर्शनं विद्वन्नाहन्तास्मीति मा क्रुधः ।
12-148-019c	घटमानः स्वकार्येषु कुरु नैःश्रेयसं परम् ॥
12-148-020a	हिमाग्निघोरसदृशो राजा भवति कश्चन ।
12-148-020c	लाङ्गलाशनिकल्पो वा भवत्यन्यः परंतप ॥
12-148-021a	न निःशेषेण मन्तव्यमचिकित्स्येन वा पुनः ।
12-148-021c	न जातु नाहमस्मीति प्रसक्तव्यमसाधुषु ॥
12-148-022a	विकर्मणा तप्यमानः पादात्पापस्य मुच्यते ।
12-148-022c	नैतत्कार्यं पुनरिति द्वितीयात्परिमुच्यते ॥
12-148-022e	चरिष्ये धर्ममेवेति तृतीयात्परिमुच्यते ॥
12-148-023a	कल्याणमनुमन्तव्यं पुरुषेण बुभूषता ।
12-148-023c	ये सुगन्धीनि सेवन्ते तथागन्धा भवन्ति ते ॥
12-148-023e	ये दुर्गन्धीनि सेवन्ते तथागन्धा भवन्ति ते ॥
12-148-024a	तपश्चर्यापरः सद्यः पापाद्धि परिमुच्यते ।
12-148-024c	संवत्सरमुपास्याग्निमभिशस्तः प्रमुच्यते ॥
12-148-024e	त्रीणि वर्षाण्युपास्याग्निं भ्रूणहा विप्रमुच्यते ॥
12-148-025a	यावतः प्राणिनो हन्यात्तज्जातीयान्स्वभावतः ।
12-148-025c	प्रमीयमाणानुन्मोच्य भ्रूणहा विप्रमुच्यते ॥
12-148-026a	अपि वाप्सु निमज्जेत त्रिर्जपन्नघमर्षणम् ।
12-148-026c	यथाश्वमेधावभृथस्तथा तन्मनुरब्रवीत् ॥
12-148-027a	क्षिप्रं प्रणुदते पापं सत्कारं लभते तथा ।
12-148-027c	अपि चैनं प्रसीदन्ति भूतानि जडमूकवत् ॥
12-148-028a	बृहस्पतिं देवगुरुं सुरासुराः; समेत्य सर्वे नृपतेऽन्वयुञ्जन् ।
12-148-028c	धर्मे फलं वेत्थ कृते महर्षे; तथेतरस्मिन्नरके पापलोके ॥

12-148-029a उभे तु यस्य सुकृते भवेतां; किं स्वित्तयोस्तत्र जयोत्तरं स्यात् ।
 12-148-029c आचक्ष्व नः कर्मफलं महर्षे; कथं पापं नुदते पुण्यशीलः ॥

12-148-030 बृहस्पतिरुवाच

12-148-030a कृत्वा पापं पूर्वमबुद्धिपूर्वं; पुण्यानि यः कुरुते बुद्धिपूर्वम् ।
 12-148-030c स तत्पापं नुदते पुण्यशीलो; वासो यथा मलिनं क्षारयुक्त्या ॥
 12-148-031a पापं कृत्वा न मन्येत नाहमस्मीति पूरुषः ।
 12-148-031c चिकीर्षेदेव कल्याणं श्रद्धधानोऽनसूयकः ॥
 12-148-032a छिद्राणि वसनस्येव साधुना विवृणोति यः ।
 12-148-032c यः पापं पुरुषः कृत्वा कल्याणमभिपद्यते ॥
 12-148-033a यथादित्यः पुनरुद्यंस्तमः सर्वं व्यपोहति ।
 12-148-033c कल्याणमाचरन्नेवं सर्वं पापं व्यपोहति ॥

12-148-034 भीष्म उवाच

12-148-034a एवमुक्त्वा स राजानमिन्द्रोतो जनमेजयम् ।
 12-148-034c याजयामास विधिवद्वाजिमेधेन शौनकः ॥
 12-148-035a ततः स राजा व्यपनीतकल्मषः; श्रिया युतः प्रज्वलिताग्निरूपया ।
 12-148-035c विवेश राज्यं स्वममित्रकर्शनो; दिवं यथा पूर्णवपुर्निशाकरः ॥

12-149-001 भीष्म उवाच

12-149-001a शृणु पार्थ यथावृत्तमितिहासं पुरातनम् ।
 12-149-001c गृध्रजम्बुकसंवादं यो वृत्तो वैदिशे पुरा ॥
 12-149-002a दुःखिताः केचिदादाय बालमप्राप्तयौवनम् ।
 12-149-002c कुलसर्वस्वभूतं वै रुदन्तः शोकविह्वलाः ॥
 12-149-003a बालं मृतं गृहीत्वाथ श्मशानाभिमुखाः स्थिताः ।
 12-149-003c अङ्केनाङ्कं च संक्रम्य रुरुदुर्भूतले तदा ॥
 12-149-004a तेषां रुदितशब्देन गृध्रोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ।
 12-149-004c एकात्मकमिमं लोके त्यक्त्वा गच्छत माचिरम् ॥
 12-149-005a इह पुंसां सहस्राणि स्त्रीसहस्राणि चैव हि ।
 12-149-005c समानीतानि कालेन किं ते वै जात्वबान्धवाः ॥
 12-149-006a संपश्यत जगत्सर्वं सुखदुःखैरधिष्ठितम् ।
 12-149-006c संयोगो विप्रयोगश्च पर्यायेणोपलभ्यते ॥
 12-149-007a गृहीत्वा ये च गच्छन्ति येऽनुयान्ति च तान्मृतान् ।

12-149-007c	तेऽप्यायुषः प्रमाणेन स्वेन गच्छन्ति जन्तवः ॥
12-149-008a	अलं स्थित्वा श्मशानेऽस्मिन्गृध्रगोमायुसंकुले ।
12-149-008c	कङ्कालबहुले घोरे सर्वप्राणिभयंकरे ॥
12-149-009a	न पुनर्जीवितः कश्चित्कालधर्ममुपागतः ।
12-149-009c	प्रियो वा यदि वा द्वेष्यः प्राणिनां गतिरीदृशी ॥
12-149-010a	सर्वेण खलु मर्तव्यं मर्त्यलोके प्रसूयता ।
12-149-010c	कृतान्तविहिते मार्गे को मृतं जीवयिष्यति ॥
12-149-011a	कर्मान्तविहिते लोके चास्तं गच्छति भास्करे ।
12-149-011c	गम्यतां स्वमधिष्ठानं सुतस्नेहं विसृज्य वै ॥
12-149-012a	ततो गृध्रवचः श्रुत्वा विक्रोशन्तस्तदा नृप ।
12-149-012c	बान्धवास्तेऽभ्यगच्छन्त पुत्रमुत्सृज्य भूतले ॥
12-149-013a	विनिश्चित्याथ च ततः संत्यजन्तः स्वमात्मजम् ।
12-149-013c	निराशा जीविते तस्य मार्गमारुह्य धिष्ठिताः ॥
12-149-014a	ध्वाङ्क्षाभ्रसमवर्णस्तु बिलान्निःसृत्य जम्बुकः ।
12-149-014c	गच्छमानान्स्म तानाह निर्घृणाः खलु मानवाः ॥
12-149-015a	आदित्योऽयं स्थितो मूढाः स्नेहं कुरुत मा भयम् ।
12-149-015c	बहुरूपो मुहूर्तश्च जीवेतापि कदाचन ॥
12-149-016a	यूयं भूमौ विनिक्षिप्य पुत्रस्नेहविनाकृताः ।
12-149-016c	श्मशाने पुत्रमुत्सृज्य कस्माद्गच्छथ निर्घृणाः ॥
12-149-017a	न वोऽस्त्यस्मिन्सुते स्नेहो बाले मधुरभाषिणि ।
12-149-017c	यस्य भाषितमात्रेण प्रसादमुपगच्छथ ॥
12-149-018a	न पश्यथ सुतस्नेहं यादृशः पशुपक्षिणाम् ।
12-149-018c	न येषां धारयित्वा तान्कश्चिदस्ति फलागमः ॥
12-149-019a	चतुष्पात्पक्षिकीटानां प्राणिनां स्नेहसङ्गिनाम् ।
12-149-019c	परलोकगतिस्थानां मुनियज्ञक्रिया इव ॥
12-149-020a	तेषां पुत्राभिरामाणामिह लोके परत्र च ।
12-149-020c	न गुणो दृश्यते कश्चित्प्रजाः संधारयन्ति च ॥
12-149-021a	अपश्यतां प्रियान्पुत्रान्नैषां शोकोऽनुतिष्ठति ।
12-149-021c	न च पुष्णन्ति संवृद्धास्ते मातापितरौ क्वचित् ॥
12-149-022a	मानुषाणां कुतः स्नेहो येषां शोको भविष्यति ।
12-149-022c	इमं कुलकरं पुत्रं कथं त्यक्त्वा गमिष्यथ ॥

- 12-149-023a चिरं मुञ्चत बाष्पं च चिरं स्नेहेन पश्यत ।
 12-149-023c एवंविधानि हीष्टानि दुस्त्यजानि विशेषतः ॥
 12-149-024a क्षीणस्याथाभियुक्तस्य श्मशानाभिमुखस्य च ।
 12-149-024c बान्धवा यत्र तिष्ठन्ति तत्रान्यो नावतिष्ठते ॥
 12-149-025a सर्वस्य दयिताः प्राणाः सर्वः स्नेहं च विन्दति ।
 12-149-025c तिर्यग्योनिष्वपि सतां स्नेहं पश्यत यादृशम् ॥
 12-149-026a त्यक्त्वा कथं गच्छेथेमं पद्मलोलायताक्षकम् ।
 12-149-026c यथा नवोद्वाहकृतं स्नानमाल्यविभूषितम् ॥

12-149-027 भीष्म उवाच

- 12-149-027a जम्बुकस्य वचः श्रुत्वा कृपणं परिदेवतः ।
 12-149-027c न्यवर्तन्त तदा सर्वे शवार्थं ते स्म मानुषाः ॥

12-149-028 गृध्र उवाच

- 12-149-028a अहो धिक्सुनृशंसेन जम्बुकेनाल्पमेधसा ।
 12-149-028c क्षुद्रेणोक्ता हीनसत्त्वा मानुषाः किं निवर्तथ ॥
 12-149-029a पञ्चभूतपरित्यक्तं शून्यं काष्ठत्वमागतम् ।
 12-149-029c कस्माच्छोचथ निश्चेष्टमात्मानं किं न शोचथ ॥
 12-149-030a तपः कुरुत वै तीव्रं मुच्यध्वं येन किल्बिषात् ।
 12-149-030c तपसा लभ्यते सर्वं विलापः किं करिष्यति ॥
 12-149-031a अनिष्टानि च भाग्यानि जानीत सह मूर्तिभिः ।
 12-149-031c येन गच्छति लोकोऽयं दत्त्वा शोकमनन्तकम् ॥
 12-149-032a धनं गाश्च सुवर्णं च मणिरत्नमथापि च ।
 12-149-032c अपत्यं च तपोमूलं तपोयोगाच्च लभ्यते ॥
 12-149-033a यथाकृता च भूतेषु प्राप्यते सुखदुःखता ।
 12-149-033c गृहीत्वा जायते जन्तुर्दुःखानि च सुखानि च ॥
 12-149-034a न कर्मणा पितुः पुत्रः पिता वा पुत्रकर्मणा ।
 12-149-034c मार्गेणान्येन गच्छन्ति त्यक्त्वा सुकृतदुष्कृते ॥
 12-149-035a धर्मं चरत यत्नेन तथाधर्मान्निवर्तत ।
 12-149-035c वर्तध्वं च यथाकालं दैवतेषु द्विजेषु च ॥
 12-149-036a शोकं त्यजत दैन्यं च सुतस्नेहान्निवर्तत ।
 12-149-036c त्यज्यतामयमाकाशे ततः शीघ्रं निवर्तत ॥

- 12-149-037a यत्करोति शुभं कर्म तथार्धं सुदारुणम् ।
 12-149-037c तत्कर्तैव समश्नाति बान्धवानां किमत्र हि ॥
 12-149-038a इह त्यक्त्वा न तिष्ठन्ति बान्धवा बान्धवं प्रियम् ।
 12-149-038c स्नेहमुत्सृज्य गच्छन्ति बाष्पपूर्णाविलेक्षणाः ॥
 12-149-039a प्राज्ञो वा यदि वा मूर्खः सधनो निर्धनोऽपि वा ।
 12-149-039c सर्वः कालवशं याति शुभाशुभसमन्वितः ॥
 12-149-040a किं करिष्यथ शोचित्वा मृतं किमनुशोचथ ।
 12-149-040c सर्वस्य हि प्रभुः कालो धर्मतः समदर्शनः ॥
 12-149-041a यौवनस्थांश्च बालांश्च वृद्धान्गर्भगतानपि ।
 12-149-041c सर्वानाविशते मृत्युरेवंभूतमिदं जगत् ॥

12-149-042 जम्बुक उवाच

- 12-149-042a अहो मन्दीकृतः स्नेहो गृध्रेणेहाल्पमेधसा ।
 12-149-042c पुत्रस्नेहाभिभूतानां युष्माकं शोचतां भृशम् ॥
 12-149-043a समैः सम्यक्प्रयुक्तैश्च वचनैः प्रश्रयोत्तरैः ।
 12-149-043c यद्गच्छथ जलस्थायं स्नेहमुत्सृज्य दुस्त्यजम् ॥
 12-149-044a अहो पुत्रवियोगेन मृतशून्योपसेवनात् ।
 12-149-044c क्रोशतां वै भृशं दुःखं विवत्सानां गवामिव ॥
 12-149-045a अद्य शोकं विजानामि मानुषाणां महीतले ।
 12-149-045c स्नेहं हि करुणं दृष्ट्वा ममाप्यश्रूण्यथागमन् ॥
 12-149-046a यत्नो हि सततं कार्यः कृतो दैवेन सिध्यति ।
 12-149-046c दैवं पुरुषकारश्च कृतान्तेनोपपद्यते ॥
 12-149-047a अनिर्वेदः सदा कार्यो निर्वेदाद्धि कुतः सुखम् ।
 12-149-047c प्रयत्नात्प्राप्यते ह्यर्थः कस्माद्गच्छथ निर्दयाः ॥
 12-149-048a आत्ममांसोपवृत्तं च शरीरार्धमयीं तनुम् ।
 12-149-048c पितृणां वंशकर्तारं वने त्यक्त्वा क्व यास्यथ ॥
 12-149-049a अथ वास्तं गते सूर्ये संध्याकाल उपस्थिते ।
 12-149-049c ततो नेष्यथ वा पुत्रमिहस्था वा भविष्यथ ॥

12-149-050 गृध्र उवाच

- 12-149-050a अद्य वर्षसहस्रं मे साग्रं जातस्य मानुषाः ।
 12-149-050c न च पश्यामि जीवन्तं मृतं स्त्रीपुंनपुंसकम् ॥

- 12-149-051a मृता गर्भेषु जायन्ते प्रियन्ते जातमात्रकाः ।
 12-149-051c विक्रमन्तो प्रियन्ते च यौवनस्थास्तथापरे ॥
 12-149-052a अनित्यानीह भाग्यानि चतुष्पात्पक्षिणामपि ।
 12-149-052c जङ्गमाजङ्गमानां चाप्यायुरग्रेऽवतिष्ठते ॥
 12-149-053a इष्टदारवियुक्ताश्च पुत्रशोकान्वितास्तथा ।
 12-149-053c दह्यमानाः स्म शोकेन गृहं गच्छन्ति नित्यदा ॥
 12-149-054a अनिष्टानां सहस्राणि तथेष्टानां शतानि च ।
 12-149-054c उत्सृज्येह प्रयाता वै बान्धवा भृशदुःखिताः ॥
 12-149-055a त्यज्यतामेष निस्तेजाः शून्यः काष्ठत्वमागतः ।
 12-149-055c अन्यदेहविषक्तो हि शावं काष्ठमुपासते ॥
 12-149-056a भ्रान्तजीवस्य वै बाष्पं कस्माद्धित्वा न गच्छथ ।
 12-149-056c निरर्थको ह्ययं स्नेहो निरर्थश्च परिग्रहः ॥
 12-149-057a न चक्षुर्भ्यां न कर्णाभ्यां संशृणोति समीक्षते ।
 12-149-057c तस्मादेनं समुत्सृज्य स्वगृहानाच्छताशु वै ॥
 12-149-058a मोक्षधर्माश्रितैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिरनिष्ठुरैः ।
 12-149-058c मयोक्ता गच्छत क्षिप्रं स्वं स्वमेव निवेशनम् ॥
 12-149-059a प्रज्ञाविज्ञानयुक्तेन बुद्धिसंज्ञाप्रदायिना ।
 12-149-059c वचनं श्राविता रूक्षं मानुषाः संनिवर्तत ॥

12-149-060 जम्बुक उवाच

- 12-149-060a इमं कनकवर्णाभं भूषणैः समलंकृतम् ।
 12-149-060c गृध्रवाक्यात्कथं पुत्रं त्यजध्वं पितृपिण्डदम् ॥
 12-149-061a न स्नेहस्य विरोधोऽस्ति विलापरुदितस्य वै ।
 12-149-061c मृतस्यास्य परित्यागात्तापो वै भविता ध्रुवम् ॥
 12-149-062a श्रूयते शम्बुके शूद्रे हते ब्राह्मणदारकः ।
 12-149-062c जीवितो धर्ममासाद्य रामात्सत्यपराक्रमात् ॥
 12-149-063a तथा श्वेतस्य राजर्षेर्बालो दिष्टान्तमागतः ।
 12-149-063c श्वोऽभूते धर्मनित्येन मृतः संजीवितः पुनः ॥
 12-149-064a तथा कश्चिद्भवेत्सिद्धो मुनिर्वा देवतापि वा ।
 12-149-064c कृपणानामनुक्रोशं कुर्याद्वो रुदतामिह ॥

12-149-065 भीष्म उवाच

- 12-149-065a इत्युक्ताः संन्यवर्तन्त शोकार्ताः पुत्रवत्सलाः ।
 12-149-065c अङ्के शिरः समाधाय रुरुदुर्बहुविस्तरम् ॥
- 12-149-066 गृध्र उवाच**
- 12-149-066a अश्रुपातपरिक्लिन्नः पाणिस्पर्शनपीडितः ।
 12-149-066c धर्मराजप्रयोगाच्च दीर्घां निद्रां प्रवेशितः ॥
- 12-149-067a तपसापि हि संयुक्तो न काले नोपहन्यते ।
 12-149-067c सर्वस्नेहावसानं तदिदं तत्प्रेतपत्तनम् ॥
- 12-149-068a बालवृद्धसहस्राणि सदा संत्यज्य बान्धवाः ।
 12-149-068c दिनानि चैव रात्रीश्च दुःखं तिष्ठन्ति भूतले ॥
- 12-149-069a अलं निर्बन्धमागम्य शोकस्य परिवारणम् ।
 12-149-069c अप्रत्ययं कुतो ह्यस्य पुनरद्येह जीवितम् ॥
- 12-149-070a नैष जम्बुकवाक्येन पुनः प्राप्स्यति जीवितम् ।
 12-149-070c मृतस्योत्सृष्टदेहस्य पुनर्देहो न विद्यते ॥
- 12-149-071a न वै मूर्तिप्रदानेन न जम्बुकशतैरपि ।
 12-149-071c शक्यो जीवयितुं ह्येष बालो वर्षशतैरपि ॥
- 12-149-072a अपि रुद्रः कुमारो वा ब्रह्मा वा विष्णुरेव वा ।
 12-149-072c वरमस्मै प्रयच्छेयुस्ततो जीवेदयं शिशुः ॥
- 12-149-073a न च बाष्पविमोक्षेण न चाश्वासकृतेन वै ।
 12-149-073c न दीर्घरुदितेनेह पुनर्जीवो भविष्यति ॥
- 12-149-074a अहं च क्रोष्टुकश्चैव यूयं चैवास्य बान्धवाः ।
 12-149-074c धर्माधर्मौ गृहीत्वेह सर्वे वर्तामहेऽध्वनि ॥
- 12-149-075a अप्रियं परुषं चापि परद्रोहं परस्त्रियम् ।
 12-149-075c अधर्ममनृतं चैव दूरात्प्राज्ञो निवर्तयेत् ॥
- 12-149-076a सत्यं धर्मं शुभं न्याय्यं प्राणिनां महतीं दयाम् ।
 12-149-076c अजिह्यत्वमशाढ्यं च यत्नतः परिमार्गत ॥
- 12-149-077a मातरं पितरं चैव बान्धवान्सुहृदस्तथा ।
 12-149-077c जीवतो ये न पश्यन्ति तेषां धर्मविपर्ययः ॥
- 12-149-078a यो न पश्यति चक्षुर्भ्यां नेङ्गते च कथंचन ।
 12-149-078c तस्य निष्ठावसानान्ते रुदन्तः किं करिष्यथ ॥

12-149-079 भीष्म उवाच

12-149-079a इत्युक्तास्तं सुतं त्यक्त्वा भूमौ शोकपरिप्लुताः ।
 12-149-079c दह्यमानाः सुतस्नेहात्प्रययुर्बान्धवा गृहान् ॥

12-149-080 जम्बुक उवाच

12-149-080a दारुणो मर्त्यलोकोऽयं सर्वप्राणिविनाशनः ।
 12-149-080c इष्टबन्धुवियोगश्च तथैवाल्पं च जीवितम् ॥
 12-149-081a बह्वलीकमसत्यं च प्रतिवादाप्रियंवदम् ।
 12-149-081c इमं प्रेक्ष्य पुनर्भावं दुःखशोकाभिवर्धनम् ॥
 12-149-082a न मे मानुषलोकोऽयं मुहूर्तमपि रोचते ।
 12-149-082c अहो धिग्वृध्रवाक्येन संनिवर्तथ मानुषाः ॥
 12-149-083a प्रदीप्ताः पुत्रशोकेन यथैवाबुद्ध्यस्तथा ।
 12-149-083c कथं गच्छथ सस्नेहाः सुतस्नेहं विसृज्य च ॥
 12-149-083e श्रुत्वा गृध्रस्य वचनं पापस्येहाकृतात्मनः ॥
 12-149-084a सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
 12-149-084c सुखदुःखान्विते लोके नेहास्त्येकमनन्तकम् ॥
 12-149-085a इमं क्षितितले न्यस्य बालं रूपसमन्वितम् ।
 12-149-085c कुलशोकाकरं मूढाः पुत्रं त्यक्त्वा क्व यास्यथ ॥
 12-149-086a रूपयौवनसंपन्नं द्योतमानमिव श्रिया ।
 12-149-086c जीवन्तमेनं पश्यामि मनसा नात्र संशयः ॥
 12-149-087a विनाशश्चाप्यनर्होऽस्य सुखं प्राप्स्यथ मानुषाः ।
 12-149-087c पुत्रशोकाग्निदग्धानां मृतमप्यद्य वः क्षमम् ॥
 12-149-088a दुःखसंभावनां कृत्वा धारयित्वा स्वयं सुखम् ।
 12-149-088c त्यक्त्वा गमिष्यथ क्वाद्य समुत्सृज्याल्पबुद्धिवत् ॥

12-149-089 भीष्म उवाच

12-149-089a तथा धर्मविरोधेन प्रियमिथ्याभिध्यायिना ।
 12-149-089c श्मशानवासिना नित्यं रात्रिं मृगयता तदा ॥
 12-149-090a ततो मध्यस्थतां नीता वचनैरमृतोपमैः ।
 12-149-090c जम्बुकेन स्वकार्यार्थं बान्धवास्तस्य धिष्ठिताः ॥

12-149-091 गृध्र उवाच

12-149-091a अयं प्रेतसमाकीर्णो यक्षराक्षससेवितः ।
 12-149-091c दारुणः काननोद्देशः कौशिकैरभिनादितः ॥

- 12-149-092a भीमः सुघोरश्च तथा नीलमेघसमप्रभः ।
 12-149-092c अस्मिञ्शवं परित्यज्य प्रेतकार्याण्युपासत ॥
 12-149-093a भानुर्यावन्न यात्यस्तं यावच्च विमला दिशः ।
 12-149-093c तावदेनं परित्यज्य प्रेतकार्याण्युपासत ॥
 12-149-094a नदन्ति परुषं श्येनाः शिवाः क्रोशन्ति दारुणाः ।
 12-149-094c मृगेन्द्राः प्रतिनन्दन्ति रविरस्तं च गच्छति ॥
 12-149-095a चिताधूमेन नीलेन संरज्यन्ते च पादपाः ।
 12-149-095c श्मशाने च निराहाराः प्रतिनन्दन्ति देहिनः ॥
 12-149-096a सर्वे विक्रान्तवीर्याश्च अस्मिन्देशे सुदारुणाः ।
 12-149-096c युष्मान्प्रधर्षयिष्यन्ति विकृता मांसभोजनाः ॥
 12-149-097a दूराच्चायं वनोद्देशो भयमत्र भविष्यति ।
 12-149-097c त्यज्यतां काष्ठभूतोऽयं मृष्यतां जाम्बुकं वचः ॥
 12-149-098a यदि जम्बुकवाक्यानि निष्फलान्यनृतानि च ।
 12-149-098c श्रोष्यथ भ्रष्टविज्ञानास्ततः सर्वे विनङ्क्ष्यथ ॥

12-149-099 जम्बुक उवाच

- 12-149-099a स्थीयतां नेह भेतव्यं यावत्तपति भास्करः ।
 12-149-099c तावदस्मिन्सुतस्नेहादनिर्वेदेन वर्तत ॥
 12-149-100a स्वैरं रुदत विस्रब्धाः स्वैरं स्नेहेन पश्यत ।
 12-149-100c स्थीयतां यावदादित्यः किं वः क्रव्यादभाषितैः ॥
 12-149-101a यदि गृध्रस्य वाक्यानि तीव्राणि रभसानि च ।
 12-149-101c गृह्णीत मोहितात्मानः सुतो वो न भविष्यति ॥

12-149-102 भीष्म उवाच

- 12-149-102a गृध्रोऽनस्तमिते त्वाह गतेऽस्तमिति जम्बुकः ।
 12-149-102c मृतस्य तं परिजनमूचतुस्तौ क्षुधान्वितौ ॥
 12-149-103a स्वकार्यदक्षिणौ राजन्गृध्रो जम्बुक एव च ।
 12-149-103c क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ शास्त्रमालम्ब्य जल्पतः ॥
 12-149-104a तयोर्विज्ञानविदुषोर्द्वयोर्जम्बुकपत्रिणोः ।
 12-149-104c वाक्यैरमृतकल्पैर्हि प्रातिष्ठन्त व्रजन्ति च ॥
 12-149-105a शोकदैन्यसमाविष्टा रुदन्तस्तस्थिरे तदा ।
 12-149-105c स्वकार्यकुशलाभ्यां ते संभ्राम्यन्ते ह नैपुणात् ॥

- 12-149-106a तथा तयोर्विवदतोर्विज्ञानविदुषोर्द्वयोः ।
 12-149-106c बान्धवानां स्थितानां च उपातिष्ठत शंकरः ॥
 12-149-107a ततस्तानाह मनुजान्वरदोऽस्मीति शूलभृत् ।
 12-149-107c ते प्रत्यूचुरिदं वाक्यं दुःखिताः प्रणताः स्थिताः ॥
 12-149-108a एकपुत्रविहीनानां सर्वेषां जीवितार्थिनाम् ।
 12-149-108c पुत्रस्य नो जीवदानाज्जीवितं दातुमर्हसि ॥
 12-149-109a एवमुक्तः स भगवान्वारिपूर्णेन पाणिना ।
 12-149-109c जीवं तस्मै कुमाराय प्रादाद्वर्षशताय वै ॥
 12-149-110a तथा गोमायुगृध्राभ्यामददत्क्षुद्विनाशनम् ।
 12-149-110c वरं पिनाकी भगवान्सर्वभूतहिते रतः ॥
 12-149-111a ततः प्रणम्य तं देवं श्रेयोहर्षसमन्विताः ।
 12-149-111c कृतकृत्याः सुखं हृष्टाः प्रातिष्ठन्त तदा विभो ॥
 12-149-112a अनिर्वेदेन दीर्घेण निश्चयेन ध्रुवेण च ।
 12-149-112c देवदेवप्रसादाच्च क्षिप्रं फलमवाप्यते ॥
 12-149-113a पश्य देवस्य संयोगं बान्धवानां च निश्चयम् ।
 12-149-113c कृपणानां हि रुदतां कृतमश्रुप्रमार्जनम् ॥
 12-149-114a पश्य चाल्पेन कालेन निश्चयान्वेषणेन च ।
 12-149-114c प्रसादं शंकरात्प्राप्य दुःखिताः सुखमाप्नुवन् ॥
 12-149-115a ते विस्मिताः प्रहृष्टाश्च पुत्रसंजीवनात्पुनः ।
 12-149-115c बभूवुर्भरतश्रेष्ठ प्रसादाच्छंकरस्य वै ॥
 12-149-116a ततस्ते त्वरिता राजञ्श्रुत्वा शोकमघोद्भवम् ।
 12-149-116c विविशुः पुत्रमादाय नगरं हृष्टमानसाः ॥
 12-149-116e एषा बुद्धिः समस्तानां चातुर्वर्ण्ये निदर्शिता ॥
 12-149-117a धर्मार्थमोक्षसंयुक्तमितिहासमिमं शुभम् ।
 12-149-117c श्रुत्वा मनुष्यः सततमिह प्रेत्य च मोदते ॥

12-150-001 भीष्म उवाच

- 12-150-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-150-001c संवादं भरतश्रेष्ठ शल्मलेः पवनस्य च ॥
 12-150-002a हिमवन्तं समासाद्य महानासीद्वनस्पतिः ।
 12-150-002c वर्षपूगाभिसंवृद्धः शाखास्कन्धपलाशवान् ॥
 12-150-003a तत्र स्म मत्ता मातङ्गा धर्मार्ताः श्रमकर्षिताः ।

12-150-003c	विश्रमन्ति महाबाहो तथान्या मृगजातयः ॥
12-150-004a	नल्वमात्रपरीणाहो घनच्छायो वनस्पतिः ।
12-150-004c	शुकशारिकसंघुष्टः फलवान्पुष्पवानपि ॥
12-150-005a	सार्थिका वणिजश्चापि तापसाश्च वनौकसः ।
12-150-005c	वसन्ति वासान्मार्गस्थाः सुरम्ये तरुसत्तमे ॥
12-150-006a	तस्या ता विपुलाः शाखा दृष्ट्वा स्कन्धांश्च सर्वतः ।
12-150-006c	अभिगम्याब्रवीदेनं नारदो भरतर्षभ ॥
12-150-007a	अहो नु रमणीयस्त्वमहो चासि मनोरमः ।
12-150-007c	प्रीयामहे त्वया नित्यं तरुप्रवर शल्मले ॥
12-150-008a	सदैव शकुनास्तात मृगाश्चाधस्तथा गजाः ।
12-150-008c	वसन्ति तव संहृष्टा मनोहरतरास्तथा ॥
12-150-009a	तव शाखा महाशाख स्कन्धं च विपुलं तथा ।
12-150-009c	न वै प्रभग्नान्पश्यामि मारुतेन कथंचन ॥
12-150-010a	किं नु ते मारुतस्तात प्रीतिमानथ वा सुहृत् ।
12-150-010c	त्वां रक्षति सदा येन वनेऽस्मिन्पवनो ध्रुवम् ॥
12-150-011a	विवान्हि पवनः स्थानाद्वृक्षानुच्चावचानपि ।
12-150-011c	पर्वतानां च शिखराण्याचालयति वेगवान् ॥
12-150-012a	शोषयत्येव पातालं विवानान्धवहः शुचिः ।
12-150-012c	हृदांश्च सरितश्चैव सागरांश्च तथैव ह ॥
12-150-013a	त्वां संरक्षेत पवनः सखित्वेन न संशयः ।
12-150-013c	तस्माद्बहलशाखोऽसि पर्णवान्पुष्पवानपि ॥
12-150-014a	इदं च रमणीयं ते प्रतिभाति वनस्पते ।
12-150-014c	यदिमे विहगास्तात रमन्ते मुदितास्त्वयि ॥
12-150-015a	एषां पृथक्समस्तानां श्रूयते मधुरः स्वरः ।
12-150-015c	पुष्पसंमोदने काले वाशतां सुमनोहरम् ॥
12-150-016a	तथेमे मुदिता नागाः स्वयूथकुलशोभिनः ।
12-150-016c	घर्मार्तास्त्वां समासाद्य सुखं विन्दन्ति शल्मले ॥
12-150-017a	तथैव मृगजातीभिरन्याभिरुपशोभसे ।
12-150-017c	तथा सार्थाधिवासैश्च शोभसे मेरुवद्द्रुम ॥
12-150-018a	ब्राह्मणैश्च तपःसिद्धैस्तापसैः श्रमणैरपि ।
12-150-018c	त्रिविष्टपसमं मन्ये तवायतनमेव ह ॥

- 12-150-019a बन्धुत्वादथ वा सख्याच्छल्मले नात्र संशयः ।
 12-150-019c पालयत्येव सततं भीमः सर्वत्रगोऽनिलः ॥
 12-150-020a न्यग्भावं परमं वायोः शल्मले त्वमुपागतः ।
 12-150-020c तवाहमस्मीति सदा येन रक्षति मारुतः ॥
 12-150-021a न तं पश्याम्यहं वृक्षं पर्वतं वापि तं दृढम् ।
 12-150-021c यो न वायुबलाद्भग्नः पृथिव्यामिति मे मतिः ॥
 12-150-022a त्वं पुनः कारणैर्नूनं शल्मले रक्ष्यसे सदा ।
 12-150-022c वायुना सपरीवारस्तेन तिष्ठस्यसंशयम् ॥

12-150-023 शल्मलिरुवाच

- 12-150-023a न मे वायुः सखा ब्रह्मन्न बन्धुर्न च मे सुहृत् ।
 12-150-023c परमेष्ठी तथा नैव येन रक्षति मानिलः ॥
 12-150-024a मम तेजोबलं वायोर्भीममपि हि नारद ।
 12-150-024c कलामष्टादशीं प्राणैर्न मे प्राप्नोति मारुतः ॥
 12-150-025a आगच्छन्परमो वायुर्मया विष्टम्भितो बलात् ।
 12-150-025c रुजन्द्रुमान्पर्वतांश्च यच्चान्यदपि किञ्चन ॥
 12-150-026a स मया बहुशो भग्नः प्रभञ्जनवै प्रभञ्जनः ।
 12-150-026c तस्मान्न बिभ्ये देवर्षे क्रुद्धादपि समीरणात् ॥

12-150-027 नारद उवाच

- 12-150-027a शल्मले विपरीतं ते दर्शनं नात्र संशयः ।
 12-150-027c न हि वायोर्बलेनास्ति भूतं तुल्यबलं क्वचित् ॥
 12-150-028a इन्द्रो यमो वैश्रवणो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 12-150-028c न तेऽपि तुल्या मरुतः किं पुनस्त्वं वनस्पते ॥
 12-150-029a यद्धि किञ्चिदिह प्राणि शल्मले चेष्टते भुवि ।
 12-150-029c सर्वत्र भगवान्वायुश्चेष्टाप्राणकरः प्रभुः ॥
 12-150-030a एष चेष्टयते सम्यक्प्राणिनः सम्यगायतः ।
 12-150-030c असम्यगायतो भूयश्चेष्टते विकृतो नृषु ॥
 12-150-031a स त्वमेवंविधं वायुं सर्वसत्त्वभृतां वरम् ।
 12-150-031c न पूजयसि पूज्यं तं किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥
 12-150-032a असारश्चासि दुर्बुद्धे केवलं बहु भाषसे ।
 12-150-032c क्रोधादिभिरवच्छन्नो मिथ्या वदसि शल्मले ॥

- 12-150-033a मम रोषः समुत्पन्नस्त्वय्येवं संप्रभाषति ।
 12-150-033c ब्रवीम्येष स्वयं वायोस्तव दुर्भाषितं बहु ॥
 12-150-034a चन्दनैः स्पन्दनैः शालैः सरलैर्देवदारुभिः ।
 12-150-034c वेतसैर्बन्धनैश्चापि ये चान्ये बलवत्तराः ॥
 12-150-035a तैश्चापि नैवं दुर्बुद्धे क्षिप्तो वायुः कृतात्मभिः ।
 12-150-035c ते हि जानन्ति वायोश्च बलमात्मन एव च ॥
 12-150-036a तस्मात्ते वै नमस्यन्ति श्वसनं द्रुमसत्तमाः ।
 12-150-036c त्वं तु मोहान्न जानीषे वायोर्बलमनन्तकम् ॥

12-151-001 भीष्म उवाच

- 12-151-001a एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र शल्मलिं ब्रह्मवित्तमः ।
 12-151-001c नारदः पवने सर्वं शल्मलेर्वाक्यमब्रवीत् ॥
 12-151-002a हिमवत्पृष्ठजः कश्चिच्छल्मलिः परिवारवान् ।
 12-151-002c बृहन्मूलो बृहच्छाखः स त्वां वायोऽवमन्यते ॥
 12-151-003a बहून्याक्षेपयुक्तानि त्वामाह वचनानि सः ।
 12-151-003c न युक्तानि मया वायो तानि वक्तुं त्वयि प्रभो ॥
 12-151-004a जानामि त्वामहं वायो सर्वप्राणभृतां वरम् ।
 12-151-004c वरिष्ठं च गरिष्ठं च क्रोधे वैवस्वतं यथा ॥
 12-151-005a एवं तु वचनं श्रुत्वा नारदस्य समीरणः ।
 12-151-005c शल्मलिं तमुपागम्य क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ॥
 12-151-006a शल्मले नारदे यत्तत्त्वयोक्तं मद्विगर्हणम् ।
 12-151-006c अहं वायुः प्रभावं ते दर्शयाम्यात्मनो बलम् ॥
 12-151-007a नाहं त्वा नाभिजानामि विदितश्चासि मे द्रुम ।
 12-151-007c पितामहः प्रजासर्गे त्वयि विश्रान्तवान्प्रभुः ॥
 12-151-008a तस्य विश्रमणादेव प्रसादो यः कृतस्तव ।
 12-151-008c रक्ष्यसे तेन दुर्बुद्धे नात्मवीर्याद्द्रुमाधम ॥
 12-151-009a यन्मा त्वमवजानीषे यथान्यं प्राकृतं तथा ।
 12-151-009c दर्शयाम्येष आत्मानं यथा मामवभोत्स्यसे ॥
 12-151-010a एवमुक्तस्ततः प्राह शल्मलिः प्रहसन्निव ।
 12-151-010c पवन त्वं वने क्रुद्धो दर्शयात्मानमात्मना ॥
 12-151-011a मयि वै त्यज्यतां क्रोधः किं मे क्रुद्धः करिष्यसि ।
 12-151-011c न ते बिभेमि पवन यद्यपि त्वं स्वयंप्रभुः ॥

12-151-012a	इत्येवमुक्तः पवनः श्व इत्येवाब्रवीद्वचः ।
12-151-012c	दर्शयिष्यामि ते तेजस्ततो रात्रिरुपागमत् ॥
12-151-013a	अथ निश्चित्य मनसा शल्मलिर्वातकारितम् ।
12-151-013c	पश्यमानस्तदात्मानमसमं मातरिश्चनः ॥
12-151-014a	नारदे यन्मया प्रोक्तं पवनं प्रति तन्मृषा ।
12-151-014c	असमर्थो ह्यहं वायोर्बलेन बलवान्हि सः ॥
12-151-015a	मारुतो बलवान्नित्यं यथैनं नारदोऽब्रवीत् ।
12-151-015c	अहं हि दुर्बलोऽन्येभ्यो वृक्षेभ्यो नात्र संशयः ॥
12-151-016a	किं तु बुद्ध्या समो नास्ति मम कश्चिद्वनस्पतिः ।
12-151-016c	तदहं बुद्धिमास्थाय भयं मोक्ष्ये समीरणात् ॥
12-151-017a	यदि तां बुद्धिमास्थाय चरेयुः पर्णिनो वने ।
12-151-017c	अरिष्टाः स्युः सदा क्रुद्धात्पवनान्नात्र संशयः ॥
12-151-018a	तेऽत्र बाला न जानन्ति यथा नैनान्समीरणः ।
12-151-018c	समीरयेत संक्रुद्धो यथा जानाम्यहं तथा ॥
12-151-019a	ततो निश्चित्य मनसा शल्मलिः क्षुभितस्तदा ।
12-151-019c	शाखाः स्कन्धान्प्रशाखाश्च स्वयमेव व्यशातयत् ॥
12-151-020a	स परित्यज्य शाखाश्च पत्राणि कुसुमानि च ।
12-151-020c	प्रभाते वायुमायान्तं प्रत्यैक्षत वनस्पतिः ॥
12-151-021a	ततः क्रुद्धः श्वसन्वायुः पातयन्वै महाद्रुमान् ।
12-151-021c	आजगामाथ तं देशं स्थितो यत्र स शल्मलिः ॥
12-151-022a	तं हीनपर्णं पतिताग्रशाखं; विशीर्णपुष्पं प्रसमीक्ष्य वायुः ।
12-151-022c	उवाच वाक्यं स्मयमान एनं; मुदा युतं शल्मलिं रुग्णशाखम् ॥
12-151-023a	अहमप्येवमेव त्वां कुर्वाणः शल्मले रुषा ।
12-151-023c	आत्मना यत्कृतं कृत्स्नं शाखानामपकर्षणम् ॥
12-151-024a	हीनपुष्पाग्रशाखस्त्वं शीर्णाङ्कुरपलाशवान् ।
12-151-024c	आत्मदुर्मन्त्रितेनेह मदीर्यवशगोऽभवः ॥
12-151-025a	एतच्छ्रुत्वा वचो वायोः शल्मलिर्व्रीडितस्तदा ।
12-151-025c	अतप्यत वचः स्मृत्वा नारदो यत्तदाब्रवीत् ॥
12-151-026a	एवं यो राजशार्दूल दुर्बलः सन्बलीयसा ।
12-151-026c	वैरमासज्जते बालस्तप्यते शल्मलिर्यथा ॥
12-151-027a	तस्माद्वैरं न कुर्वीत दुर्बलो बलवत्तरैः ।

- 12-151-027c शोचेद्धि वैरं कुर्वाणो यथा वै शल्मलिस्तथा ॥
- 12-151-028a न हि वैरं महात्मानो विवृण्वन्त्यपकारिषु ।
- 12-151-028c शनैः शनैर्महाराज दर्शयन्ति स्म ते बलम् ॥
- 12-151-029a वैरं न कुर्वीत नरो दुर्बुद्धिर्बुद्धिजीविना ।
- 12-151-029c बुद्धिर्बुद्धिमतो याति तूलेष्विव हुताशनः ॥
- 12-151-030a न हि बुद्ध्या समं किञ्चिद्विद्यते पुरुषे नृप ।
- 12-151-030c तथा बलेन राजेन्द्र न समोऽस्तीति चिन्तयेत् ॥
- 12-151-031a तस्मात्क्षमेत बालाय जडाय बधिराय च ।
- 12-151-031c बलाधिकाय राजेन्द्र तद्दृष्टं त्वयि शत्रुहन् ॥
- 12-151-032a अक्षौहिण्यो दशैका च सप्त चैव महाद्युते ।
- 12-151-032c बलेन न समा राजन्नर्जुनस्य महात्मनः ॥
- 12-151-033a हतास्ताश्चैव भग्नाश्च पाण्डवेन यशस्विना ।
- 12-151-033c चरता बलमास्थाय पाकशासनिना मृधे ॥
- 12-151-034a उक्तास्ते राजधर्माश्च आपद्धर्माश्च भारत ।
- 12-151-034c विस्तरेण महाराज किं भूयः प्रब्रवीमि ते ॥

12-152-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-152-001a पापस्य यदधिष्ठानं यतः पापं प्रवर्तते ।
- 12-152-001c एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं तत्त्वेन भरतर्षभ ॥

12-152-002 भीष्म उवाच

- 12-152-002a पापस्य यदधिष्ठानं तच्छृणुष्व नराधिप ।
- 12-152-002c एको लोभो महाग्राहो लोभात्पापं प्रवर्तते ॥
- 12-152-003a अतः पापमधर्मश्च तथा दुःखमनुत्तमम् ।
- 12-152-003c निकृत्या मूलमेतद्धि येन पापकृतो जनाः ॥
- 12-152-004a लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्तते ।
- 12-152-004c लोभान्मोहश्च माया च मानस्तम्भः परासुता ॥
- 12-152-005a अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्मसंक्षयः ।
- 12-152-005c अभिध्याप्रज्ञता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते ॥
- 12-152-006a अन्यायश्चावितर्कश्च विकर्मसु च याः क्रियाः ।
- 12-152-006c कूटविद्यादयश्चैव रूपैश्चर्यमदस्तथा ॥
- 12-152-007a सर्वभूतेष्वविश्वासः सर्वभूतेष्वनार्जवम् ।

12-152-007c	सर्वभूतेष्वभिद्रोहः सर्वभूतेष्वयुक्तता ॥
12-152-007e	हरणं परवित्तानां परदाराभिमर्शनम् ॥
12-152-008a	वाग्वेगो मानसो वेगो निन्दावेगस्तथैव च ।
12-152-008c	उपस्थोदरयोर्वेगो मृत्युवेगश्च दारुणः ॥
12-152-009a	ईर्ष्यावेगश्च बलवान्मिथ्यावेगश्च दुस्त्यजः ।
12-152-009c	रसवेगश्च दुर्वारः श्रोत्रवेगश्च दुःसहः ॥
12-152-010a	कुत्सा विकत्था मात्सर्यं पापं दुष्करकारिता ।
12-152-010c	साहसानां च सर्वेषामकार्याणां क्रियास्तथा ॥
12-152-011a	जातौ बाल्येऽथ कौमारे यौवने चापि मानवः ।
12-152-011c	न संत्यजत्यात्मकर्म यन्न जीर्यति जीर्यतः ॥
12-152-012a	यो न पूरयितुं शक्यो लोभः प्राप्या कुरुद्वह ।
12-152-012c	नित्यं गम्भीरतोयाभिरापगाभिरिवोदधिः ॥
12-152-012e	न प्रहृष्यति लाभैर्यो यश्च कामैर्न तृप्यति ॥
12-152-013a	यो न देवैर्न गन्धर्वैर्नासुरैर्न महोरगैः ।
12-152-013c	ज्ञायते नृप तत्त्वेन सर्वैर्भूतगणैस्तथा ॥
12-152-013e	स लोभः सह मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ॥
12-152-014a	दम्भो द्रोहश्च निन्दा च पैशुन्यं मत्सरस्तथा ।
12-152-014c	भवन्त्येतानि कौरव्य लुब्धानामकृतात्मनाम् ॥
12-152-015a	सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्ति बहुश्रुताः ।
12-152-015c	छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्तीहाल्पबुद्धयः ॥
12-152-016a	द्वेषक्रोधप्रसक्ताश्च शिष्टाचारबहिष्कृताः ।
12-152-016c	अन्तःक्षुरा वाङ्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव ॥
12-152-016e	धर्मवैतंसिकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् ॥
12-152-017a	कुर्वते च बहून्मार्गास्तांस्तान्हेतुबलाश्रिताः ।
12-152-017c	सर्वं मार्गं विलुम्पन्ति लोभाज्ञानेषु निष्ठिताः ॥
12-152-018a	धर्मस्याहियमाणस्य लोभग्रस्तैर्दुरात्मभिः ।
12-152-018c	या या विक्रियते संस्था ततः साभिप्रपद्यते ॥
12-152-019a	दर्पः क्रोधो मदः स्वप्नो हर्षः शोकोऽतिमानिता ।
12-152-019c	तत एव हि कौरव्य दृश्यन्ते लुब्धबुद्धिषु ॥
12-152-019e	एतान्शिष्टान्बुध्यस्व नित्यं लोभसमन्वितान् ॥
12-152-020a	शिष्टांस्तु परिपृच्छेथा यान्वक्ष्यामि शुचिव्रतान् ।

- 12-152-020c येषु वृत्तिभयं नास्ति परलोकभयं न च ॥
- 12-152-021a नामिषेषु प्रसङ्गोऽस्ति न प्रियेष्वप्रियेषु च ।
- 12-152-021c शिष्टाचारः प्रियो येषु दमो येषु प्रतिष्ठितः ॥
- 12-152-022a सुखं दुःखं परं येषां सत्यं येषां परायणम् ।
- 12-152-022c दातारो न गृहीतारो दयावन्तस्तथैव च ॥
- 12-152-023a पितृदेवातिथेयाश्च नित्योद्युक्तास्तथैव च ।
- 12-152-023c सर्वोपकारिणो धीराः सर्वधर्मानुपालकाः ॥
- 12-152-024a सर्वभूतहिताश्चैव सर्वदेयाश्च भारत ।
- 12-152-024c न ते चालयितुं शक्या धर्मव्यापारपारगाः ॥
- 12-152-025a न तेषां भिद्यते वृत्तं यत्पुरा साधुभिः कृतम् ।
- 12-152-025c न त्रासिनो न चपला न रौद्राः सत्पथे स्थिताः ॥
- 12-152-026a ते सेव्याः साधुभिर्नित्यं येष्वहिंसा प्रतिष्ठिता ।
- 12-152-026c कामक्रोधव्यपेता ये निर्ममा निरहंकृताः ॥
- 12-152-026e सुव्रताः स्थिरमर्यादास्तानुपास्व च पृच्छ च ॥
- 12-152-027a न गवार्थं यशोर्थं वा धर्मस्तेषां युधिष्ठिर ।
- 12-152-027c अवश्यकार्यं इत्येव शरीरस्य क्रियास्तथा ॥
- 12-152-028a न भयं क्रोधचापल्यं न शोकस्तेषु विद्यते ।
- 12-152-028c न धर्मध्वजिनश्चैव न गुह्यं किञ्चिदास्थिताः ॥
- 12-152-029a येष्वलोभस्तथामोहो ये च सत्यार्जवे रताः ।
- 12-152-029c तेषु कौन्तेय रज्येथा येष्वतन्द्रीकृतं मनः ॥
- 12-152-030a ये न हृष्यन्ति लाभेषु नालाभेषु व्यथन्ति च ।
- 12-152-030c निर्ममा निरहंकाराः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥
- 12-152-031a लाभालाभौ सुखदुःखे च तात; प्रियाप्रिये मरणं जीवितं च ।
- 12-152-031c समानि येषां स्थिरविक्रमाणां; बुद्धात्मनां सत्त्वमवस्थितानाम् ॥
- 12-152-032a सुखप्रियैस्तान्सुमहाप्रतापा; न्यतोऽप्रमत्तश्च समर्थयेथाः ।
- 12-152-032c दैवात्सर्वे गुणवन्तो भवन्ति; शुभाशुभा वाक्प्रलापा यथैव ॥

12-153-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-153-001a अनर्थानामधिष्ठानमुक्तो लोभः पितामह ।
- 12-153-001c अज्ञानमपि वै तात श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

12-153-002 भीष्म उवाच

- 12-153-002a करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च क्षमम् ।
 12-153-002c प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च स लोकस्यैति वाच्यताम् ॥
 12-153-003a अज्ञानान्निरयं याति तथाज्ञानेन दुर्गतिम् ।
 12-153-003c अज्ञानात्क्लेशमाप्नोति तथापत्सु निमज्जति ॥

12-153-004 युधिष्ठिर उवाच

- 12-153-004a अज्ञानस्य प्रवृत्तिं च स्थानं वृद्धिं क्षयोदयौ ।
 12-153-004c मूलं योगं गतिं कालं कारणं हेतुमेव च ॥
 12-153-005a श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन यथावदिह पार्थिव ।
 12-153-005c अज्ञानप्रभवं हीदं यद्दुःखमुपलभ्यते ॥

12-153-006 भीष्म उवाच

- 12-153-006a रागो द्वेषस्तथा मोहो हर्षः शोकोऽभिमानिता ।
 12-153-006c कामः क्रोधश्च दर्पश्च तन्द्रीरालस्यमेव च ॥
 12-153-007a इच्छा द्वेषस्तथा तापः परवृद्ध्युपतापिता ।
 12-153-007c अज्ञानमेतन्निर्दिष्टं पापानां चैव याः क्रियाः ॥
 12-153-008a एतया या प्रवृत्तिश्च वृद्ध्यादीन्यांश्च पृच्छसि ।
 12-153-008c विस्तरेण महाबाहो शृणु तच्च विशां पते ॥
 12-153-009a उभावेतौ समफलौ समदोषौ च भारत ।
 12-153-009c अज्ञानं चातिलोभश्चाप्येकं जानीहि पार्थिव ॥
 12-153-010a लोभप्रभवमज्ञानं वृद्धं भूयः प्रवर्धते ।
 12-153-010c स्थाने स्थानं क्षये क्षैण्यमुपैति विविधां गतिम् ॥
 12-153-011a मूलं लोभस्य महतः कालात्मगतिरेव च ।
 12-153-011c छिन्नेऽच्छिन्ने तथा लोभे कारणं काल एव हि ॥
 12-153-012a तस्याज्ञानात्तु लोभो हि लोभादज्ञानमेव च ।
 12-153-012c सर्वे दोषास्तथा लोभात्तस्माल्लोभं विवर्जयेत् ॥
 12-153-013a जनको युवनाश्चश्च वृषादर्भिः प्रसेनजित् ।
 12-153-013c लोभक्षयादिवं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः ॥
 12-153-014a प्रत्यक्षं तु कुरुश्रेष्ठ त्यज लोभमिहात्मना ।
 12-153-014c त्यक्त्वा लोभं सुखं लोके प्रेत्य चानुचरिष्यसि ॥

12-154-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-154-001a स्वाध्यायकृतयत्नस्य ब्राह्मणस्य पितामह ।

- 12-154-001c धर्मकामस्य धर्मात्मन्किं नु श्रेय इहोच्यते ॥
- 12-154-002a बहुधादर्शने लोके श्रेयो यदिह मन्यसे ।
- 12-154-002c अस्मिँल्लोके परे चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-154-003a महानयं धर्मपथो बहुशाखश्च भारत ।
- 12-154-003c किं स्विदेवेह धर्माणामनुष्ठेयतमं मतम् ॥
- 12-154-004a धर्मस्य महतो राजन्बहुशाखस्य तत्त्वतः ।
- 12-154-004c यन्मूलं परमं तात तत्सर्वं ब्रूह्यतन्द्रितः ॥
- 12-154-005 भीष्म उवाच**
- 12-154-005a हन्त ते कथयिष्यामि येन श्रेयः प्रपत्स्यसे ।
- 12-154-005c पीत्वामृतमिव प्राज्ञो ज्ञानतृप्तो भविष्यसि ॥
- 12-154-006a धर्मस्य विधयो नैके ते ते प्रोक्ता महर्षिभिः ।
- 12-154-006c स्वं स्वं विज्ञानमाश्रित्य दमस्तेषां परायणम् ॥
- 12-154-007a दमं निःश्रेयसं प्राहुर्वृद्धा निश्चयदर्शिनः ।
- 12-154-007c ब्राह्मणस्य विशेषेण दमो धर्मः सनातनः ॥
- 12-154-008a नादान्तस्य क्रियासिद्धिर्यथावदुपलभ्यते ।
- 12-154-008c दमो दानं तथा यज्ञानधीतं चातिवर्तते ॥
- 12-154-009a दमस्तेजो वर्धयति पवित्रं च दमः परम् ।
- 12-154-009c विपाप्मा तेजसा युक्तः पुरुषो विन्दते महत् ॥
- 12-154-010a दमेन सदृशं धर्मं नान्यं लोकेषु शुश्रुम ।
- 12-154-010c दमो हि परमो लोके प्रशस्तः सर्वधर्मिणाम् ॥
- 12-154-011a प्रेत्य चापि मनुष्येन्द्र परमं विन्दते सुखम् ।
- 12-154-011c दमेन हि समायुक्तो महान्तं धर्ममश्रुते ॥
- 12-154-012a सुखं दान्तः प्रस्वपिति सुखं च प्रतिबुध्यते ।
- 12-154-012c सुखं पर्येति लोकांश्च मनश्चास्य प्रसीदति ॥
- 12-154-013a अदान्तः पुरुषः क्लेशमभीक्षणं प्रतिपद्यते ।
- 12-154-013c अनर्थाश्च बहूनन्यान्प्रसृजत्यात्मदोषजान् ॥
- 12-154-014a आश्रमेषु चतुर्ष्वर्हुदममेवोत्तमं व्रतम् ।
- 12-154-014c तस्य लिङ्गानि वक्ष्यामि येषां समुदयो दमः ॥
- 12-154-015a क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवम् ।
- 12-154-015c इन्द्रियावजयो दाक्ष्यं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
- 12-154-016a अकार्पण्यमसंरम्भः संतोषः प्रियवादिता ।

12-154-016c	अविवित्सानसूया चाप्येषां समुदयो दमः ॥
12-154-017a	गुरुपूजा च कौरव्य दया भूतेष्वपैशुनम् ।
12-154-017c	जनवादोऽमृषावादः स्तुतिनिन्दाविवर्जनम् ॥
12-154-018a	कामः क्रोधश्च लोभश्च दर्पः स्तम्भो विकत्थनम् ।
12-154-018c	मोह ईर्ष्यावमानश्चेत्येतद्दान्तो न सेवते ॥
12-154-019a	अनिन्दितो ह्यकामात्माथाल्पेच्छोऽथानसूयकः ।
12-154-019c	समुद्रकल्पः स नरो न कदाचन पूर्यते ॥
12-154-020a	अहं त्वयि मम त्वं च मयि ते तेषु चाप्यहम् ।
12-154-020c	पूर्वसंबन्धिसंयोगान्नैतद्दान्तो निषेवते ॥
12-154-021a	सर्वा ग्राम्यास्तथारण्या याश्च लोके प्रवृत्तयः ।
12-154-021c	निन्दां चैव प्रशंसां च यो नाश्रयति मुच्यते ॥
12-154-022a	मैत्रोऽथ शीलसंपन्नः सुसहायपरश्च यः ।
12-154-022c	मुक्तश्च विविधैः सङ्गैस्तस्य प्रेत्य महत्फलम् ॥
12-154-023a	सुवृत्तः शीलसंपन्नः प्रसन्नात्मात्मविद्वुधः ।
12-154-023c	प्राप्येह लोके सत्कारं सुगतिं प्रतिपद्यते ॥
12-154-024a	कर्म यच्छुभमेवेह सद्भिराचरितं च यत् ।
12-154-024c	तदेव ज्ञानयुक्तस्य मुनेर्धर्मो न हीयते ॥
12-154-025a	निष्क्रम्य वनमास्थाय ज्ञानयुक्तो जितेन्द्रियः ।
12-154-025c	कालाकाङ्क्षी चरन्नेवं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
12-154-026a	अभयं यस्य भूतेभ्यो भूतानामभयं यतः ।
12-154-026c	तस्य देहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥
12-154-027a	अवाचिनोति कर्माणि न च संप्रचिनोति ह ।
12-154-027c	समः सर्वेषु भूतेषु मैत्रायणगतिश्चरेत् ॥
12-154-028a	शकुनीनामिवाकाशे जले वारिचरस्य वा ।
12-154-028c	यथा गतिर्न दृश्येत तथा तस्य न संशयः ॥
12-154-029a	गृहानुत्सृज्य यो राजन्मोक्षमेवाभिपद्यते ।
12-154-029c	लोकास्तेजोमयास्तस्य कल्पन्ते शाश्वतीः समाः ॥
12-154-030a	संन्यस्य सर्वकर्माणि संन्यस्य विधिवत्तपः ।
12-154-030c	संन्यस्य विविधा विद्याः सर्वं संन्यस्य चैव ह ॥
12-154-031a	कामेषु चाप्यनावृत्तः प्रसन्नात्मात्मविच्छुचिः ।
12-154-031c	प्राप्येह लोके सत्कारं स्वर्गं समभिपद्यते ॥

- 12-154-032a यच्च पैतामहं स्थानं ब्रह्मराशिसमुद्भवम् ।
 12-154-032c गुहायां पिहितं नित्यं तद्दमेनाभिपद्यते ॥
 12-154-033a ज्ञानारामस्य बुद्धस्य सर्वभूताविरोधिनः ।
 12-154-033c नावृत्तिभयमस्तीह परलोके भयं कुतः ॥
 12-154-034a एक एव दमे दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।
 12-154-034c यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥
 12-154-035a एतस्य तु महाप्राज्ञ दोषस्य सुमहान्गुणः ।
 12-154-035c क्षमायां विपुला लोकाः सुलभा हि सहिष्णुना ॥
 12-154-036a दान्तस्य किमरण्येन तथादान्तस्य भारत ।
 12-154-036c यत्रैव हि वसेद्दान्तस्तदरण्यं स आश्रमः ॥

12-154-037 वैशंपायन उवाच

- 12-154-037a एतद्भीष्मस्य वचनं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
 12-154-037c अमृतेनेव संतुष्टः प्रहृष्टः समपद्यत ॥
 12-154-038a पुनश्च परिप्रच्छ भीष्मं धर्मभृतां वरम् ।
 12-154-038c तपः प्रति स चोवाच तस्मै सर्वं कुरुद्वह ॥

12-155-001 भीष्म उवाच

- 12-155-001a सर्वमेतत्तपोमूलं कवयः परिचक्षते ।
 12-155-001c न ह्यतप्ततपा मूढः क्रियाफलमवाप्यते ॥
 12-155-002a प्रजापतिरिदं सर्वं तपसैवासृजत्प्रभुः ।
 12-155-002c तथैव वेदानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥
 12-155-003a तपसो ह्यानुपूर्व्येण फलमूलानिलाशनाः ।
 12-155-003c त्रीँल्लोकांस्तपसा सिद्धाः पश्यन्ति सुसमाहिताः ॥
 12-155-004a औषधान्यगदादीनि तिस्रो विद्याश्च संस्कृताः ।
 12-155-004c तपसैव हि सिध्यन्ति तपोमूलं हि साधनम् ॥
 12-155-005a यद्दुरापं दुराम्नायं दुराधर्षं दुरुत्सहम् ।
 12-155-005c सर्वं तत्तपसा शक्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥
 12-155-006a सुरापोऽसंमतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 12-155-006c तपसैव सुतप्तेन नरः पापाद्विमुच्यते ॥
 12-155-007a तपसो बहुरूपस्य तैस्तैर्द्वारैः प्रवर्ततः ।
 12-155-007c निवृत्त्या वर्तमानस्य तपो नानशनात्परम् ॥

- 12-155-008a अहिंसा सत्यवचनं दानमिन्द्रियनिग्रहः ।
 12-155-008c एतेभ्यो हि महाराज तपो नानशनात्परम् ॥
 12-155-009a न दुष्करतरं दानान्नातिमातरमाश्रमः ।
 12-155-009c त्रैविद्येभ्यः परं नास्ति संन्यासः परमं तपः ॥
 12-155-010a इन्द्रियाणीह रक्षन्ति धनधान्याभिगुप्तये ।
 12-155-010c तस्मादर्थे च धर्मे च तपो नानशनात्परम् ॥
 12-155-011a ऋषयः पितरो देवा मनुष्या मृगसत्तमाः ।
 12-155-011c यानि चान्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
 12-155-012a तपःपरायणाः सर्वे सिध्यन्ति तपसा च ते ।
 12-155-012c इत्येवं तपसा देवा महत्त्वं चाप्यवाप्नुवन् ॥
 12-155-013a इमानीष्टविभागानि फलानि तपसा सदा ।
 12-155-013c तपसा शक्यते प्राप्तुं देवत्वमपि निश्चयात् ॥

12-156-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-156-001a सत्यं धर्मे प्रशंसन्ति विप्रर्षिपितृदेवताः ।
 12-156-001c सत्यमिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 12-156-002a सत्यं किलक्षणं राजन्कथं वा तदवाप्यते ।
 12-156-002c सत्यं प्राप्य भवेत्किं च कथं चैव तदुच्यते ॥

12-156-003 भीष्म उवाच

- 12-156-003a चातुर्वर्ण्यस्य धर्माणां संकरो न प्रशस्यते ।
 12-156-003c अविकारितमं सत्यं सर्ववर्णेषु भारत ॥
 12-156-004a सत्यं सत्सु सदा धर्मः सत्यं धर्मः सनातनः ।
 12-156-004c सत्यमेव नमस्येत सत्यं हि परमा गतिः ॥
 12-156-005a सत्यं धर्मस्तपो योगः सत्यं ब्रह्म सनातनम् ।
 12-156-005c सत्यं यज्ञः परः प्रोक्तः सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 12-156-006a आचारानिह सत्यस्य यथावदनुपूर्वशः ।
 12-156-006c लक्षणं च प्रवक्ष्यामि सत्यस्येह यथाक्रमम् ॥
 12-156-007a प्राप्यते हि यथा सत्यं तच्च श्रोतुं त्वमर्हसि ।
 12-156-007c सत्यं त्रयोदशविधं सर्वलोकेषु भारत ॥
 12-156-008a सत्यं च समता चैव दमश्चैव न संशयः ।
 12-156-008c अमात्सर्यं क्षमा चैव ह्रीस्तितिक्षानसूयता ॥

12-156-009a	त्यागो ध्यानमथार्यत्वं धृतिश्च सततं स्थिरा ।
12-156-009c	अहिंसा चैव राजेन्द्र सत्याकारास्त्रयोदश ॥
12-156-010a	सत्यं नामाव्ययं नित्यमविकारि तथैव च ।
12-156-010c	सर्वधर्माविरुद्धं च योगेनैतदवाप्यते ॥
12-156-011a	आत्मनीष्टे तथानिष्टे रिपौ च समता तथा ।
12-156-011c	इच्छाद्वेषक्षयं प्राप्य कामक्रोधक्षयं तथा ॥
12-156-012a	दमो नान्यस्पृहा नित्यं धैर्यं गाम्भीर्यमेव च ।
12-156-012c	अभयं क्रोधशमनं ज्ञानेनैतदवाप्यते ॥
12-156-013a	अमात्सर्यं बुधाः प्राहुर्दानं धर्मे च संयमम् ।
12-156-013c	अवस्थितेन नित्यं च सत्येनामत्सरी भवेत् ॥
12-156-014a	अक्षमायाः क्षमायाश्च प्रियाणीहाप्रियाणि च ।
12-156-014c	क्षमते सर्वतः साधुः साध्वाप्नोति च सत्यवान् ॥
12-156-015a	कल्याणं कुरुते गाढं ह्रीमान्न श्लाघते क्वचित् ।
12-156-015c	प्रशान्तवाङ्मना नित्यं ह्रीस्तु धर्मादवाप्यते ॥
12-156-016a	धर्मार्थहेतोः क्षमते तितिक्षा क्षान्तिरुच्यते ।
12-156-016c	लोकसंग्रहणार्थं तु सा तु धैर्येण लभ्यते ॥
12-156-017a	त्यागः स्नेहस्य यस्त्यागो विषयाणां तथैव च ।
12-156-017c	रागद्वेषप्रहीणस्य त्यागो भवति नान्यथा ॥
12-156-018a	आर्यता नाम भूतानां यः करोति प्रयत्नतः ।
12-156-018c	शुभं कर्म निराकारो वीतरागत्वमेव च ॥
12-156-019a	धृतिर्नाम सुखे दुःखे यथा नाप्नोति विक्रियाम् ।
12-156-019c	तां भजेत सदा प्राज्ञो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥
12-156-020a	सर्वथा क्षमिणा भाव्यं तथा सत्यपरेण च ।
12-156-020c	वीतहर्षभयक्रोधो धृतिमाप्नोति पण्डितः ॥
12-156-021a	अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।
12-156-021c	अनुग्रहश्च दानं च सतां धर्मः सनातनः ॥
12-156-022a	एते त्रयोदशाकाराः पृथक्सत्यैकलक्षणाः ।
12-156-022c	भजन्ते सत्यमेवेह बृंहयन्ति च भारत ॥
12-156-023a	नान्तः शक्यो गुणानां हि वक्तुं सत्यस्य भारत ।
12-156-023c	अतः सत्यं प्रशंसन्ति विप्राः सपितृदेवताः ॥
12-156-024a	नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ।

- 12-156-024c स्थितिर्हि सत्यं धर्मस्य तस्मात्सत्यं न लोपयेत् ॥
 12-156-025a उपैति सत्यादानं हि तथा यज्ञाः सदक्षिणाः ।
 12-156-025c व्रताग्निहोत्रं वेदाश्च ये चान्ये धर्मनिश्चयाः ॥
 12-156-026a अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
 12-156-026c अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ॥

12-157-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-157-001a यतः प्रभवति क्रोधः कामश्च भरतर्षभ ।
 12-157-001c शोकमोहौ विवित्सा च परासुत्वं तथा मदः ॥
 12-157-002a लोभो मात्सर्यमीर्ष्या च कुत्सासूया कृपा तथा ।
 12-157-002c एतत्सर्वं महाप्राज्ञ याथातथ्येन मे वद ॥

12-157-003 भीष्म उवाच

- 12-157-003a त्रयोदशैतेऽतिबलाः शत्रवः प्राणिनां स्मृताः ।
 12-157-003c उपासते महाराज समस्ताः पुरुषानिह ॥
 12-157-004a एते प्रमत्तं पुरुषमप्रमत्ता नुदन्ति हि ।
 12-157-004c वृका इव विलुम्पन्ति दृष्ट्वैव पुरुषेतरान् ॥
 12-157-005a एभ्यः प्रवर्तते दुःखमेभ्यः पापं प्रवर्तते ।
 12-157-005c इति मर्त्यो विजानीयात्सततं भरतर्षभ ॥
 12-157-006a एतेषामुदयं स्थानं क्षयं च पुरुषोत्तम ।
 12-157-006c हन्त ते वर्तयिष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 12-157-007a लोभात्क्रोधः प्रभवति परदोषैरुदीर्यते ।
 12-157-007c क्षमया तिष्ठते राजञ्ज्मीमांश्च विनिवर्तते ॥
 12-157-008a संकल्पाज्जायते कामः सेव्यमानो विवर्धते ।
 12-157-008c अवद्यदर्शनाद्व्येति तत्त्वज्ञानाच्च धीमताम् ॥
 12-157-009a विरुद्धानि हि शास्त्राणि पश्यन्तीहाल्पबुद्धयः ।
 12-157-009c विवित्सा जायते तत्र तत्त्वज्ञानान्निवर्तते ॥
 12-157-010a प्रीतेः शोकः प्रभवति वियोगात्तस्य देहिनः ।
 12-157-010c यदा निरर्थकं वेत्ति तदा सद्यः प्रणश्यति ॥
 12-157-011a परासुता क्रोधलोभादभ्यासाच्च प्रवर्तते ।
 12-157-011c दयया सर्वभूतानां निर्वेदात्सा निवर्तते ॥
 12-157-012a सत्त्वत्यागात्तु मात्सर्यमहितानि च सेवते ।

- 12-157-012c एतत्तु क्षीयते तात साधूनामुपसेवनात् ॥
 12-157-013a कुलाज्ज्ञानात्तथैश्वर्यान्मदो भवति देहिनाम् ।
 12-157-013c एभिरेव तु विज्ञातैर्मदः सद्यः प्रणश्यति ॥
 12-157-014a ईर्ष्या कामात्प्रभवति संघर्षाच्चैव भारत ।
 12-157-014c इतरेषां तु मर्त्यानां प्रज्ञया सा प्रणश्यति ॥
 12-157-015a विभ्रमाल्लोकबाह्यानां द्वेष्यैर्वाक्यैरसंगतैः ।
 12-157-015c कुत्सा संजायते राजन्नुपेक्षाभिः प्रशाम्यति ॥
 12-157-016a प्रतिकर्तुमशक्याय बलस्थायापकारिणे ।
 12-157-016c असूया जायते तीव्रा कारुण्याद्विनिवर्तते ॥
 12-157-017a कृपणान्सततं दृष्ट्वा ततः संजायते कृपा ।
 12-157-017c धर्मनिष्ठां यदा वेत्ति तदा शाम्यति सा कृपा ॥
 12-157-018a एतान्येव जितान्याहुः प्रशमाच्च त्रयोदश ।
 12-157-018c एते हि धार्तराष्ट्राणां सर्वे दोषास्त्रयोदश ॥
 12-157-018e त्वया सर्वात्मना नित्यं विजिता जेष्यसे च तान् ॥

12-158-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-158-001a आनृशंस्यं विजानामि दर्शनेन सतां सदा ।
 12-158-001c नृशंसान्न विजानामि तेषां कर्म च भारत ॥
 12-158-002a कण्टकान्कूपमग्निं च वर्जयन्ति यथा नराः ।
 12-158-002c तथा नृशंसकर्माणं वर्जयन्ति नरा नरम् ॥
 12-158-003a नृशंसो ह्यधमो नित्यं प्रेत्य चेह च भारत ।
 12-158-003c तस्माद्ब्रवीहि कौरव्य तस्य धर्मविनिश्चयम् ॥

12-158-004 भीष्म उवाच

- 12-158-004a स्पृहास्यान्तर्हिता चैव विदितार्था च कर्मणा ।
 12-158-004c आक्रोष्टा क्रुश्यते चैव बन्धिता बध्यते च यः ॥
 12-158-005a दत्तानुकीर्तिर्विषमः क्षुद्रो नैकृतिकः शठः ।
 12-158-005c असंभोगी च मानी च तथा सङ्गी विकत्थनः ॥
 12-158-006a सर्वातिशङ्की परुषो बालिशः कृपणस्तथा ।
 12-158-006c वर्गप्रशंसी सततमाश्रमद्वेषसंकरी ॥
 12-158-007a हिंसाविहारी सततमविशेषगुणागुणः ।
 12-158-007c बह्वलीको मनस्वी च लुब्धोऽत्यर्थं नृशंसकृत् ॥

- 12-158-008a धर्मशीलं गुणोपेतं पाप इत्यवगच्छति ।
 12-158-008c आत्मशीलानुमानेन न विश्वसिति कस्यचित् ॥
 12-158-009a परेषां यत्र दोषः स्यात्तद्गुह्यं संप्रकाशयेत् ।
 12-158-009c समानेष्वेव दोषेषु वृत्त्यर्थमुपघातयेत् ॥
 12-158-010a तथोपकारिणं चैव मन्यते वञ्चितं परम् ।
 12-158-010c दत्त्वापि च धनं काले संतपत्युपकारिणे ॥
 12-158-011a भक्ष्यं भोज्यमथो लेह्यं यच्चान्यत्साधु भोजनम् ।
 12-158-011c प्रेक्षमाणेषु योऽश्रीयान्नृशंस इति तं विदुः ॥
 12-158-012a ब्राह्मणेभ्यः प्रदायाग्रं यः सुहृद्भिः सहाश्रुते ।
 12-158-012c स प्रेत्य लभते स्वर्गमिह चानन्त्यमश्रुते ॥
 12-158-013a एष ते भरतश्रेष्ठ नृशंसः परिकीर्तितः ।
 12-158-013c सदा विवर्जनीयो वै पुरुषेण बुभूषता ॥

12-159-001 भीष्म उवाच

- 12-159-001a कृतार्थो यक्ष्यमाणश्च सर्ववेदान्तगश्च यः ।
 12-159-001c आचार्यपितृभार्यार्थं स्वाध्यायार्थमथापि वा ॥
 12-159-002a एते वै साधवो दृष्टा ब्राह्मणा धर्मभिक्षवः ।
 12-159-002c अस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥
 12-159-003a अन्यत्र दक्षिणा या तु देया भरतसत्तम ।
 12-159-003c अन्येभ्यो हि बहिर्वेद्यां नाकृतान्नं विधीयते ॥
 12-159-004a सर्वरत्नानि राजा च यथार्हं प्रतिपादयेत् ।
 12-159-004c ब्राह्मणाश्चैव यज्ञाश्च सहान्नाः सहदक्षिणाः ॥
 12-159-005a यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ।
 12-159-005c अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥
 12-159-006a यज्ञश्चेत्प्रतिविद्धः स्यादङ्गेनैकेन यज्वनः ।
 12-159-006c ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥
 12-159-007a यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ।
 12-159-007c कुटुम्बात्तस्य तद्द्रव्यं यज्ञार्थं पार्थिवो हरेत् ॥
 12-159-008a आहरेद्वेश्मतः किञ्चित्कामं शूद्रस्य द्रव्यतः ।
 12-159-008c न हि वेश्मनि शूद्रस्य कश्चिदस्ति परिग्रहः ॥
 12-159-009a योऽनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।
 12-159-009c तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥

- 12-159-010a अदातृभ्यो हरेन्नित्यं व्याख्याप्य नृपतिः प्रभो ।
 12-159-010c तथा ह्याचरतो धर्मो नृपतेः स्यादथाखिलः ॥
 12-159-011a तथैव सप्तमे भक्ते भक्तानि षडनश्रता ।
 12-159-011c अश्वस्तनविधानेन हर्तव्यं हीनकर्मणः ॥
 12-159-011e खलात्क्षेत्रात्तथागाराद्यतो वाप्युपपद्यते ॥
 12-159-012a आख्यातव्यं नृपस्यैतत्पृच्छतोऽपृच्छतोऽपि वा ।
 12-159-012c न तस्मै धारयेद्दण्डं राजा धर्मेण धर्मवित् ॥
 12-159-013a क्षत्रियस्य हि बालिश्याद्ब्राह्मणः क्लिश्यते क्षुधा ।
 12-159-013c श्रुतशीले समाज्ञाय वृत्तिमस्य प्रकल्पयेत् ॥
 12-159-013e अथैनं परिरक्षेत पिता पुत्रमिवौरसम् ॥
 12-159-014a इष्टिं वैश्वानरीं नित्यं निर्वपेदब्दपर्यये ।
 12-159-014c अविकल्पः पुराधर्मो धर्मवादैस्तु केवलम् ॥
 12-159-015a विश्वैस्तु देवैः साध्यैश्च ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
 12-159-015c आपत्सु मरणाद्भीतैर्लिङ्गप्रतिनिधिः कृतः ॥
 12-159-016a प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ।
 12-159-016c न सांपरायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥
 12-159-017a न ब्राह्मणान्वेदयेत कश्चिद्राजनि मानवः ।
 12-159-017c अवीर्यो वेदनाद्विद्यात्सुवीर्यो वीर्यवत्तरम् ॥
 12-159-018a तस्माद्राज्ञा सदा तेजो दुःसहं ब्रह्मवादिनाम् ।
 12-159-018c मन्ता शास्ता विधाता च ब्राह्मणो देव उच्यते ॥
 12-159-018e तस्मिन्नाकुशलं ब्रूयान्न शुक्तामीरयेद्भिरम् ॥
 12-159-019a क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरत्यापदमात्मनः ।
 12-159-019c धनेन वैश्यः शूद्रश्च मन्त्रैर्होमैश्च वै द्विजः ॥
 12-159-020a न वै कन्या न युवतिर्नामन्त्रो न च बालिशः ।
 12-159-020c परिवेष्टाग्निहोत्रस्य भवेन्नासंस्कृतस्तथा ॥
 12-159-020e नरके निपतन्त्येते जुह्वानाः स च यस्य तत् ॥
 12-159-021a प्राजापत्यमदत्त्वाश्चमग्न्याधेयस्य दक्षिणाम् ।
 12-159-021c अनाहिताग्निरिति स प्रोच्यते धर्मदर्शिभिः ॥
 12-159-022a पुण्यान्यन्यानि कुर्वीत श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ।
 12-159-022c अनाप्तदक्षिणैर्यज्ञैर्न यजेत कथंचन ॥
 12-159-023a प्रजाः पशूंश्च स्वर्गं च हन्ति यज्ञो ह्यदक्षिणः ।

- 12-159-023c इन्द्रियाणि यशः कीर्तिमायुश्चास्योपकृन्तति ॥
- 12-159-024a उदक्या ह्यासते ये च ये च केचिदनग्नयः ।
- 12-159-024c कुलं चाश्रोत्रियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥
- 12-159-025a उदपानोदके ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।
- 12-159-025c उषित्वा द्वादश समाः शूद्रकर्मह गच्छति ॥
- 12-159-026a अनार्या शयने बिभ्रदुज्झन्बिभ्रच्च यो द्विजाम् ।
- 12-159-026c अब्राह्मणो मन्यमानस्तृणेष्वसीत पृष्ठतः ॥
- 12-159-026e तथा स शुध्यते राजञ्शृणु चात्र वचो मम ॥
- 12-159-027a यदेकरात्रेण करोति पापं; कृष्णं वर्णं ब्राह्मणः सेवमानः ।
- 12-159-027c स्थानासनाभ्यां विचरन्व्रती सं;स्त्रिभिर्वर्षैः शमयेदात्मपापम् ॥
- 12-159-028a न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति; न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
- 12-159-028c न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थे; पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥
- 12-159-029a श्रद्धानः शुभां विद्यां हीनादपि समाचरेत् ।
- 12-159-029c सुवर्णमपि चामेध्यादाददीतेति धारणा ॥
- 12-159-030a स्त्रीरत्नं दुष्कुलाच्चापि विषादप्यमृतं पिबेत् ।
- 12-159-030c अदुष्टा हि स्त्रियो रत्नमाप इत्येव धर्मतः ॥
- 12-159-031a गोब्राह्मणहितार्थं च वर्णानां संकरेषु च ।
- 12-159-031c गृह्णीयात्तु धनुर्वैश्यः परित्राणाय चात्मनः ॥
- 12-159-032a सुरापानं ब्रह्महत्या गुरुतल्पमथापि वा ।
- 12-159-032c अनिर्देश्यानि मन्यन्ते प्राणान्तानीति धारणा ॥
- 12-159-033a सुवर्णहरणं स्तैन्यं विप्रासङ्गश्च पातकम् ।
- 12-159-033c विहरन्मद्यपानं चाप्यगम्यागमनं तथा ॥
- 12-159-034a पतितैः संप्रयोगाच्च ब्राह्मणैर्योनितस्तथा ।
- 12-159-034c अचिरेण महाराज तादृशो वै भवत्युत ॥
- 12-159-035a संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।
- 12-159-035c याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानासनाशनात् ॥
- 12-159-036a एतानि च ततोऽन्यानि निर्देश्यानीति धारणा ।
- 12-159-036c निर्देश्यकेन विधिना कालेनाव्यसनी भवेत् ॥
- 12-159-037a अन्नं तिर्यङ् न होतव्यं प्रेतकर्मण्यपातिते ।
- 12-159-037c त्रिषु त्वेतेषु पूर्वेषु न कुर्वीत विचारणाम् ॥
- 12-159-038a अमात्यान्वा गुरुन्वापि जह्याद्धर्मेण धार्मिकः ।

- 12-159-038c प्रायश्चित्तमकुर्वाणैर्नैतैरर्हति संविदम् ॥
- 12-159-039a अधर्मकारी धर्मेण तपसा हन्ति किल्बिषम् ।
- 12-159-039c ब्रुवन्स्तेन इति स्तेनं तावत्प्राप्नोति किल्बिषम् ॥
- 12-159-039e अस्तेनं स्तेन इत्युक्त्वा द्विगुणं पापमाप्नुयात् ॥
- 12-159-040a त्रिभागं ब्रह्महत्यायाः कन्या प्राप्नोति दुष्यती ।
- 12-159-040c यस्तु दूषयिता तस्याः शेषं प्राप्नोति किल्बिषम् ॥
- 12-159-041a ब्राह्मणायावगूर्येह स्पृष्ट्वा गुरुतरं भवेत् ।
- 12-159-041c वर्षाणां हि शतं पापः प्रतिष्ठां नाधिगच्छति ॥
- 12-159-042a सहस्रं त्वेव वर्षाणां निपात्य नरके वसेत् ।
- 12-159-042c तस्मान्नैवावगूर्याद्धि नैव जातु निपातयेत् ॥
- 12-159-043a शोणितं यावतः पांसून्संगृह्णीयाद्विजक्षतात् ।
- 12-159-043c तावतीः स समा राजन्नरके परिवर्तते ॥
- 12-159-044a भ्रूणहाहवमध्ये तु शुध्यते शस्त्रपातितः ।
- 12-159-044c आत्मानं जुहुयाद्वह्नौ समिद्धे तेन शुध्यति ॥
- 12-159-045a सुरापो वारुणीमुष्णां पीत्वा पापाद्विमुच्यते ।
- 12-159-045c तया स काये निर्दग्धे मृत्युना प्रेत्य शुध्यति ॥
- 12-159-045e लोकांश्च लभते विप्रो नान्यथा लभते हि सः ॥
- 12-159-046a गुरुतल्पमधिष्ठाय दुरात्मा पापचेतनः ।
- 12-159-046c सूर्मिं ज्वलन्तीमाश्लिष्य मृत्युना स विशुध्यति ॥
- 12-159-047a अथ वा शिश्रुवृषणावादायाञ्जलिना स्वयम् ।
- 12-159-047c नैरृतीं दिशमास्थाय निपतेत्स त्वजिह्वागः ॥
- 12-159-048a ब्राह्मणार्थेऽपि वा प्राणान्संत्यजेत्तेन शुध्यति ।
- 12-159-048c अश्वमेधेन वापीष्ट्वा गोमेधेनापि वा पुनः ॥
- 12-159-048e अग्निष्टोमेन वा सम्यगिह प्रेत्य च पूयते ॥
- 12-159-049a तथैव द्वादश समाः कपाली ब्रह्महा भवेत् ।
- 12-159-049c ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं स्वकर्मोदाहरन्मुनिः ॥
- 12-159-050a एवं वा तपसा युक्तो ब्रह्महा सवनी भवेत् ।
- 12-159-050c एवं वा गर्भमज्ञाता चात्रेयीं योऽभिगच्छति ॥
- 12-159-050e द्विगुणा ब्रह्महत्या वै आत्रेयीव्यसने भवेत् ॥
- 12-159-051a सुरापो नियताहारो ब्रह्मचारी क्षमाचरः ।
- 12-159-051c ऊर्ध्वं त्रिभ्योऽथ वर्षेभ्यो यजेताग्निष्टुता परम् ॥

12-159-051e	ऋषभैकसहस्रं गा दत्त्वा शुभमवाप्नुयात् ॥
12-159-052a	वैश्यं हत्वा तु वर्षे द्वे ऋषभैकशताश्च गाः ।
12-159-052c	शूद्रं हत्वाब्दमेवैकमृषभैकादशाश्च गाः ॥
12-159-053a	श्वर्बर्बरखरान्हत्वा शौद्रमेव व्रतं चरेत् ।
12-159-053c	मार्जारचाषमण्डूकान्काकं भासं च मूषकम् ॥
12-159-054a	उक्तः पशुसमो धर्मो राजन्प्राणिनिपातनात् ।
12-159-054c	प्रायश्चित्तान्यथान्यानि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥
12-159-055a	तल्पे चान्यस्य चौर्ये च पृथक्संवत्सरं चरेत् ।
12-159-055c	त्रीणि श्रोत्रियभार्यायां परदारे तु द्वे स्मृते ॥
12-159-056a	काले चतुर्थे भुञ्जानो ब्रह्मचारी व्रती भवेत् ।
12-159-056c	स्थानासनाभ्यां विहरेत्त्रिरहोऽभ्युदितादपः ॥
12-159-056e	एवमेव निराचान्तो यश्चाग्नीनपविध्यति ॥
12-159-057a	त्यजत्यकारणे यश्च पितरं मातरं तथा ।
12-159-057c	पतितः स्यात्स कौरव्य तथा धर्मेषु निश्चयः ॥
12-159-058a	ग्रासाच्छादनमत्यर्थं दद्यादिति निदर्शनम् ।
12-159-058c	भार्यायां व्यभिचारिण्यां निरुद्धायां विशेषतः ॥
12-159-058e	यत्पुंसां परदारेषु तच्चैनां चारयेद्ब्रतम् ॥
12-159-059a	श्रेयांसं शयने हित्वा या पापीयांसमृच्छति ।
12-159-059c	श्वभिस्तां खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंवृते ॥
12-159-060a	पुमांसं बन्धयेत्प्राज्ञः शयने तप्त आयसे ।
12-159-060c	अप्यादधीत दारूणि तत्र दह्येत पापकृत् ॥
12-159-061a	एष दण्डो महाराज स्त्रीणां भर्तृव्यतिक्रमे ।
12-159-061c	संवत्सराभिशस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणो भवेत् ॥
12-159-062a	द्वे तस्य त्रीणि वर्षाणि चत्वारि सहसेविनः ।
12-159-062c	कुचरः पञ्च वर्षाणि चरेद्भैक्षं मुनिव्रतः ॥
12-159-063a	परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते ।
12-159-063c	पाणिग्राहश्च धर्मेण सर्वे ते पतिताः स्मृताः ॥
12-159-064a	चरेयुः सर्व एवैते वीरहा यद्ब्रतं चरेत् ।
12-159-064c	चान्द्रायणं चरेन्मासं कृच्छ्रं वा पापशुद्ध्ये ॥
12-159-065a	परिवेत्ता प्रयच्छेत परिवित्ताय तां स्नुषाम् ।
12-159-065c	ज्येष्ठेन त्वभ्यनुज्ञातो यवीयान्प्रत्यनन्तरम् ॥

12-159-065e	एनसो मोक्षमाप्नोति सा च तौ चैव धर्मतः ॥
12-159-066a	अमानुषीषु गोवर्जमनावृष्टिर्न दुष्यति ।
12-159-066c	अधिष्ठातारमत्तारं पशूनां पुरुषं विदुः ॥
12-159-067a	परिधायोर्ध्ववालं तु पात्रमादाय मृन्मयम् ।
12-159-067c	चरेत्सप्त गृहान्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्तयन् ॥
12-159-068a	तत्रैव लब्धभोजी स्याद्द्वादशाहात्स शुध्यति ।
12-159-068c	चरेत्संवत्सरं चापि तद्ब्रतं यन्निराकृति ॥
12-159-069a	भवेत्तु मानुषेष्वेवं प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।
12-159-069c	दानं वादानसक्तेषु सर्वमेव प्रकल्पयेत् ॥
12-159-069e	अनास्तिकेषु गोमात्रं प्राणमेकं प्रचक्षते ॥
12-159-070a	श्ववराहमनुष्याणां कुक्कुटस्य खरस्य च ।
12-159-070c	मांसं मूत्रपुरीषं च प्राश्य संस्कारमर्हति ॥
12-159-071a	ब्राह्मणस्य सुरापस्य गन्धमाघ्राय सोमपः ।
12-159-071c	अपस्त्र्यहं पिबेदुष्णास्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् ॥
12-159-071e	त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम् ॥
12-159-072a	एवमेतत्समुद्दिष्टं प्रायश्चित्तं सनातनम् ।
12-159-072c	ब्राह्मणस्य विशेषेण तत्त्वज्ञानेन जायते ॥

12-160-001 वैशंपायन उवाच

12-160-001a	कथान्तरमथासाद्य खड्गयुद्धविशारदः ।
12-160-001c	नकुलः शरतल्पस्थमिदमाह पितामहम् ॥
12-160-002a	धनुः प्रहरणं श्रेष्ठमिति वादः पितामह ।
12-160-002c	मतस्तु मम धर्मज्ञ खड्ग एव सुसंशितः ॥
12-160-003a	विशीर्णे कार्मुके राजन्प्रक्षीणेषु च वाजिषु ।
12-160-003c	खड्गेन शक्यते युद्धे साध्वात्मा परिरक्षितुम् ॥
12-160-004a	शरासनधरांश्चैव गदाशक्तिधरांस्तथा ।
12-160-004c	एकः खड्गधरो वीरः समर्थः प्रतिबाधितुम् ॥
12-160-005a	अत्र मे संशयश्चैव कौतूहलमतीव च ।
12-160-005c	किं स्वित्प्रहरणं श्रेष्ठं सर्वयुद्धेषु पार्थिव ॥
12-160-006a	कथं चोत्पादितः खड्गः कस्यार्थाय च केन वा ।
12-160-006c	पूर्वाचार्यं च खड्गस्य प्रब्रूहि प्रपितामह ॥
12-160-007a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः ।

12-160-007c	सर्वकौशलसंयुक्तं सूक्ष्मचित्रार्थवच्छुभम् ॥
12-160-008a	ततस्तस्योत्तरं वाक्यं स्वरवर्णोपपादितम् ।
12-160-008c	शिक्षान्यायोपसंपन्नं द्रोणशिष्याय पृच्छते ॥
12-160-009a	उवाच सर्वधर्मज्ञो धनुर्वेदस्य पारगः ।
12-160-009c	शरतल्पगतो भीष्मो नकुलाय महात्मने ॥
12-160-010a	तत्त्वं शृणुष्व माद्रेय यदेतत्परिपृच्छसि ।
12-160-010c	प्रबोधितोऽस्मि भवता धातुमानिव पर्वतः ॥
12-160-011a	सलिलैकार्णवं तात पुरा सर्वमभूदिदम् ।
12-160-011c	निष्प्रकम्पमनाकाशमनिर्देश्यमहीतलम् ॥
12-160-012a	तमःसंवृतमस्पर्शमतिगम्भीरदर्शनम् ।
12-160-012c	निःशब्दं चाप्रमेयं च तत्र जज्ञे पितामहः ॥
12-160-013a	सोऽसृजद्वायुमग्निं च भास्करं चापि वीर्यवान् ।
12-160-013c	आकाशमसृजच्चोर्ध्वमधो भूमिं च नैरृतिम् ॥
12-160-014a	नभः सचन्द्रतारं च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा ।
12-160-014c	संवत्सरानहोरात्रानृतूनथ लवान्क्षणान् ॥
12-160-015a	ततः शरीरं लोकस्थं स्थापयित्वा पितामहः ।
12-160-015c	जनयामास भगवान्पुत्रानुत्तमतेजसः ॥
12-160-016a	मरीचिमृषिमग्निं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
12-160-016c	वसिष्ठाङ्गिरसौ चोभौ रुद्रं च प्रभुमीश्वरम् ॥
12-160-017a	प्राचेतसस्तथा दक्षः कन्याः षष्टिमजीजनत् ।
12-160-017c	ता वै ब्रह्मर्षयः सर्वाः प्रजार्थं प्रतिपेदिरे ॥
12-160-018a	ताभ्यो विश्वानि भूतानि देवाः पितृगणास्तथा ।
12-160-018c	गन्धर्वाप्सरसश्चैव रक्षांसि विविधानि च ॥
12-160-019a	पतत्रिमृगमीनाश्च प्लवंगाश्च महोरगाः ।
12-160-019c	नानाकृतिबलाश्चान्ये जलक्षितिविचारिणः ॥
12-160-020a	औद्भिदाः स्वेदजाश्चैव अण्डजाश्च जरायुजाः ।
12-160-020c	जज्ञे तात तथा सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
12-160-021a	भूतसर्गमिमं कृत्वा सर्वलोकपितामहः ।
12-160-021c	शाश्वतं वेदपठितं धर्मं च युयुजे पुनः ॥
12-160-022a	तस्मिन्धर्मे स्थिता देवाः सहाचार्यपुरोहिताः ।
12-160-022c	आदित्या वसवो रुद्राः ससाध्या मरुदश्विनः ॥

12-160-023a	भृग्वत्र्यङ्गिरसः सिद्धाः काश्यपश्च तपोधनः ।
12-160-023c	वसिष्ठगौतमागस्त्यास्तथा नारदपर्वतौ ॥
12-160-024a	ऋषयो वालखिल्याश्च प्रभासाः सिकतास्तथा ।
12-160-024c	घृताचाः सोमवायव्या वैखानसमरीचिपाः ॥
12-160-025a	अकृष्टाश्चैव हंसाश्च ऋषयोऽथाग्नियोनिजाः ।
12-160-025c	वानप्रस्थाः पृथ्व्यश्च स्थिता ब्रह्मानुशासने ॥
12-160-026a	दानवेन्द्रास्त्वतिक्रम्य तत्पितामहशासनम् ।
12-160-026c	धर्मस्यापचयं चक्रुः क्रोधलोभसमन्विताः ॥
12-160-027a	हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो विरोचनः ।
12-160-027c	शम्बरो विप्रचित्तिश्च प्रह्लादो नमुचिर्बलिः ॥
12-160-028a	एते चान्ये च बहवः सगणा दैत्यदानवाः ।
12-160-028c	धर्मसेतुमतिक्रम्य रेमिरेऽधर्मनिश्चयाः ॥
12-160-029a	सर्वे स्म तुल्यजातीया यथा देवास्तथा वयम् ।
12-160-029c	इत्येवं हेतुमास्थाय स्पर्धमानाः सुरर्षिभिः ॥
12-160-030a	न प्रियं नाप्यनुक्रोशं चक्रुर्भूतेषु भारत ।
12-160-030c	त्रीनुपायानतिक्रम्य दण्डेन रुरुधुः प्रजाः ॥
12-160-030e	न जग्मुः संविदं तैश्च दर्पादसुरसत्तमाः ॥
12-160-031a	अथ वै भगवान्ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिरुपस्थितः ।
12-160-031c	तदा हिमवतः पृष्ठे सुरम्ये पद्मतारके ॥
12-160-032a	शतयोजनविस्तारे मणिमुक्ताचयाचिते ।
12-160-032c	तस्मिन्निरिवरे पुत्र पुष्पितद्रुमकानने ॥
12-160-032e	तस्थौ स विबुधश्रेष्ठो ब्रह्मा लोकार्थसिद्धये ॥
12-160-033a	ततो वर्षसहस्रान्ते वितानमकरोत्प्रभुः ।
12-160-033c	विधिना कल्पदृष्टेन यथोक्तेनोपपादितम् ॥
12-160-034a	ऋषिभिर्यज्ञपटुभिर्यथावत्कर्मकर्तृभिः ।
12-160-034c	मरुद्भिः परिसंस्तीर्णं दीप्यमानैश्च पावकैः ॥
12-160-035a	काञ्चनैर्यज्ञभाण्डैश्च भ्राजिष्णुभिरलंकृतम् ।
12-160-035c	वृतं देवगणैश्चैव प्रबभौ यज्ञमण्डलम् ॥
12-160-036a	तथा ब्रह्मर्षिभिश्चैव सदस्यैरुपशोभितम् ।
12-160-036c	तत्र घोरतमं वृत्तमृषीणां मे परिश्रुतम् ॥
12-160-037a	चन्द्रमा विमलं व्योम यथाभ्युदिततारकम् ।

- 12-160-037c विदार्याग्निं तथा भूतमुत्थितं श्रूयते ततः ॥
- 12-160-038a नीलोत्पलसवर्णाभं तीक्ष्णदंष्ट्रं कृशोदरम् ।
- 12-160-038c प्रांशु दुर्दर्शनं चैवाप्यतितेजस्तथैव च ॥
- 12-160-039a तस्मिन्नुत्पतमाने च प्रचचाल वसुंधरा ।
- 12-160-039c तत्रोर्मिकलिलावर्तश्चक्षुभे च महार्णवः ॥
- 12-160-040a पेतुरुल्का महोत्पाताः शाखाश्च मुमुचुर्द्रुमाः ।
- 12-160-040c अप्रसन्ना दिशः सर्वाः पवनश्चाशिवो ववौ ॥
- 12-160-040e मुहुर्मुहुश्च भूतानि प्राव्यथन्त भयात्तथा ॥
- 12-160-041a ततः सुतुमुलं दृष्ट्वा तदद्भुतमुपस्थितम् ।
- 12-160-041c महर्षिसुरगन्धर्वानुवाचेदं पितामहः ॥
- 12-160-042a मयैतच्चिन्तितं भूतमसिर्नामैष वीर्यवान् ।
- 12-160-042c रक्षणार्थाय लोकस्य वधाय च सुरद्विषाम् ॥
- 12-160-043a ततस्तद्रूपमुत्सृज्य बभौ निस्त्रिंश एव सः ।
- 12-160-043c विमलस्तीक्ष्णधारश्च कालान्तक इवोद्यतः ॥
- 12-160-044a ततस्तं शितिकण्ठाय रुद्रायर्षभकेतवे ।
- 12-160-044c ब्रह्मा ददावसिं दीप्तमधर्मप्रतिवारणम् ॥
- 12-160-045a ततः स भगवान्नुद्रो ब्रह्मर्षिगणसंस्तुतः ।
- 12-160-045c प्रगृह्यासिममेयात्मा रूपमन्यच्चकार ह ॥
- 12-160-046a चतुर्बाहुः स्पृशन्मूर्ध्ना भूस्थितोऽपि नभस्तलम् ।
- 12-160-046c ऊर्ध्वदृष्टिर्महालिङ्गो मुख्राज्ज्वालाः समुत्सृजन् ॥
- 12-160-046e विकुर्वन्बहुधा वर्णान्नीलपाण्डुरलोहितान् ॥
- 12-160-047a बिभ्रत्कृष्णाजिनं वासो हेमप्रवरतारकम् ।
- 12-160-047c नेत्रं चैकं ललाटेन भास्करप्रतिमं महत् ॥
- 12-160-047e शुशुभाते च विमले द्वे नेत्रे कृष्णपिङ्गले ॥
- 12-160-048a ततो देवो महादेवः शूलपाणिर्भगाक्षिहा ।
- 12-160-048c संप्रगृह्य तु निस्त्रिंशं कालार्कानलसंनिभम् ॥
- 12-160-049a त्रिकूटं चर्म चोद्यम्य सविद्युतमिवाम्बुदम् ।
- 12-160-049c चचार विविधान्मार्गान्महाबलपराक्रमः ॥
- 12-160-049e विधुन्वन्नसिमाकाशे दानवान्तचिकीर्षया ॥
- 12-160-050a तस्य नादं विनदतो महाहासं च मुञ्चतः ।
- 12-160-050c बभौ प्रतिभयं रूपं तदा रुद्रस्य भारत ॥

12-160-051a	तद्रूपधारिणं रुद्रं रौद्रकर्म चिकीर्षवः ।
12-160-051c	निशम्य दानवाः सर्वे हृष्टाः समभिदुद्रुवुः ॥
12-160-052a	अश्मभिश्चाप्यवर्षन्त प्रदीप्तैश्च तथोल्मुकैः ।
12-160-052c	घोरैः प्रहरणैश्चान्यैः शितधारैरयोमुखैः ॥
12-160-053a	ततस्तदानवानीकं संप्रणेतारमच्युतम् ।
12-160-053c	रुद्रखड्गबलोद्धूतं प्रचचाल मुमोह च ॥
12-160-054a	चित्रं शीघ्रतरत्वाच्च चरन्तमसिधारिणम् ।
12-160-054c	तमेकमसुराः सर्वे सहस्रमिति मेनिरे ॥
12-160-055a	छिन्दन्भिन्दन्नुजन्कृन्तन्दारयन्प्रमथन्नपि ।
12-160-055c	अचरद्वैत्यसंघेषु रुद्रोऽग्निरिव कक्षगः ॥
12-160-056a	असिवेगप्ररुणास्ते छिन्नबाहूरुवक्षसः ।
12-160-056c	संप्रकृतोत्तमाङ्गाश्च पेतुरुर्व्या महासुराः ॥
12-160-057a	अपरे दानवा भग्ना रुद्रघातावपीडिताः ।
12-160-057c	अन्योन्यमभिनर्दन्तो दिशः संप्रतिपेदिरे ॥
12-160-058a	भूमिं केचित्प्रविविशुः पर्वतानपरे तथा ।
12-160-058c	अपरे जग्मुराकाशमपरेऽम्भः समाविशन् ॥
12-160-059a	तस्मिन्महति संवृत्ते समरे भृशदारुणे ।
12-160-059c	बभौ भूमिः प्रतिभया तदा रुधिरकर्दमा ॥
12-160-060a	दानवानां शरीरैश्च महद्भिः शोणितोक्षितैः ।
12-160-060c	समाकीर्णा महाबाहो शैलैरिव सकिंशुकैः ॥
12-160-061a	रुधिरेण परिक्लिन्ना प्रबभौ वसुधा तदा ।
12-160-061c	रक्तार्द्रवसना श्यामा नारीव मदविह्वला ॥
12-160-062a	स रुद्रो दानवान्हत्वा कृत्वा धर्मोत्तरं जगत् ।
12-160-062c	रौद्रं रूपं विहायाशु चक्रे रूपं शिवं शिवः ॥
12-160-063a	ततो महर्षयः सर्वे सर्वे देवगणास्तथा ।
12-160-063c	जयेनाद्भुतकल्पेन देवदेवमथार्चयन् ॥
12-160-064a	ततः स भगवान्नुद्रो दानवक्षतजोक्षितम् ।
12-160-064c	असिं धर्मस्य गोप्तारं ददौ सत्कृत्य विष्णवे ॥
12-160-065a	विष्णुर्मरीचये प्रादान्मरीचिर्भगवांश्च तम् ।
12-160-065c	महर्षिभ्यो ददौ खड्गमृषयो वासवाय तु ॥
12-160-066a	महेन्द्रो लोकपालेभ्यो लोकपालास्तु पुत्रक ।

- 12-160-066c मनवे सूर्यपुत्राय ददुः खड्गं सुविस्तरम् ॥
- 12-160-067a ऊचुश्चैनं तथैवाद्यं मानुषाणां त्वमीश्वरः ।
- 12-160-067c असिना धर्मगर्भेण पालयस्व प्रजा इति ॥
- 12-160-068a धर्मसेतुमतिक्रान्ताः सूक्ष्मस्थूलार्थकारणात् ।
- 12-160-068c विभज्य दण्डं रक्ष्याः स्युर्धर्मतो न यदृच्छया ॥
- 12-160-069a दुर्वाचा निग्रहो दण्डो हिरण्यबहुलस्तथा ।
- 12-160-069c व्यङ्गनं च शरीरस्य वधो वानल्पकारणात् ॥
- 12-160-070a असेरेतानि रूपाणि दुर्वाचादीनि निर्दिशेत् ।
- 12-160-070c असेरेव प्रमाणानि परिमाणव्यतिक्रमात् ॥
- 12-160-071a अधिसृज्याथ पुत्रं स्वं प्रजानामधिपं ततः ।
- 12-160-071c मनुः प्रजानां रक्षार्थं क्षुपाय प्रददावसिम् ॥
- 12-160-072a क्षुपाज्जग्राह चेक्ष्वाकुरिक्ष्वाकोश्च पुरुरवाः ।
- 12-160-072c आयुश्च तस्माल्लेभे तं नहुषश्च ततो भुवि ॥
- 12-160-073a ययातिर्नहुषाच्चापि पूरुस्तस्माच्च लब्धवान् ।
- 12-160-073c आमूर्तरयसस्तस्मात्ततो भूमिशयो नृपः ॥
- 12-160-074a भरतश्चापि दौःषन्तिर्लेभे भूमिशयादसिम् ।
- 12-160-074c तस्माच्च लेभे धर्मज्ञो राजन्नैडबिडस्तथा ॥
- 12-160-075a ततश्चैडबिडाल्लेभे धुन्धुमारो जनेश्वरः ।
- 12-160-075c धुन्धुमाराच्च काम्बोजो मुचुकुन्दस्ततोऽलभत् ॥
- 12-160-076a मुचुकुन्दान्मरुत्तश्च मरुत्तादपि रैवतः ।
- 12-160-076c रैवताद्युवनाश्चश्च युवनाश्चात्ततो रघुः ॥
- 12-160-077a इक्ष्वाकुवंशजस्तस्माद्धरिणाश्चः प्रतापवान् ।
- 12-160-077c हरिणाश्चादसिं लेभे शुनकः शुनकादपि ॥
- 12-160-078a उशीनरो वै धर्मात्मा तस्माद्भोजाः सयादवाः ।
- 12-160-078c यदुभ्यश्च शिबिर्लेभे शिबेश्चापि प्रतर्दनः ॥
- 12-160-079a प्रतर्दनादष्टकश्च रुशदश्चोऽष्टकादपि ।
- 12-160-079c रुशदश्चाद्भरद्वाजो द्रोणस्तस्मात्कृपस्ततः ॥
- 12-160-079e ततस्त्वं भ्रातृभिः सार्धं परमासिमवाप्तवान् ॥
- 12-160-080a कृत्तिकाश्चास्य नक्षत्रमसेरग्निश्च दैवतम् ।
- 12-160-080c रोहिण्यो गोत्रमस्याथ रुद्रश्च गुरुरुत्तमः ॥
- 12-160-081a असेरष्टौ च नामानि रहस्यानि निबोध मे ।

- 12-160-081c पाण्डवेय सदा यानि कीर्तयँल्लभते जयम् ॥
 12-160-082a असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णवर्त्मा दुरासदः ।
 12-160-082c श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालस्तथैव च ॥
 12-160-083a अग्र्यः प्रहरणानां च खड्गो माद्रवतीसुत ।
 12-160-083c महेश्वरप्रणीतश्च पुराणे निश्चयं गतः ॥
 12-160-084a पृथुस्तूत्पादयामास धनुराद्यमरिंदम ।
 12-160-084c तेनेयं पृथिवी पूर्वं वैन्येन परिरक्षिता ॥
 12-160-085a तदेतदार्षं माद्रेय प्रमाणं कर्तुमर्हसि ।
 12-160-085c असेश्च पूजा कर्तव्या सदा युद्धविशारदैः ॥
 12-160-086a इत्येष प्रथमः कल्पो व्याख्यातस्ते सुविस्तरः ।
 12-160-086c असेरुत्पत्तिसंसर्गो यथावद्भरतर्षभ ॥
 12-160-087a सर्वथैतदिह श्रुत्वा खड्गसाधनमुत्तमम् ।
 12-160-087c लभते पुरुषः कीर्तिं प्रेत्य चानन्त्यमश्रुते ॥

12-161-001 वैशंपायन उवाच

- 12-161-001a इत्युक्तवति भीष्मे तु तूष्णींभूते युधिष्ठिरः ।
 12-161-001c पप्रच्छावसरं गत्वा भ्रातृन्विदुरपञ्चमान् ॥
 12-161-002a धर्मे चार्थे च कामे च लोकवृत्तिः समाहिता ।
 12-161-002c तेषां गरीयान्कतमो मध्यमः को लघुश्च कः ॥
 12-161-003a कस्मिंश्चात्मा नियन्तव्यस्त्रिवर्गविजयाय वै ।
 12-161-003c संतुष्टा नैष्ठिकं वाक्यं यथावद्वक्तुमर्हथ ॥
 12-161-004a ततोऽर्थगतितत्त्वज्ञः प्रथमं प्रतिभानवान् ।
 12-161-004c जगाद विदुरो वाक्यं धर्मशास्त्रमनुस्मरन् ॥
 12-161-005a बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः श्रद्धा यज्ञक्रिया क्षमा ।
 12-161-005c भावशुद्धिर्दया सत्यं संयमश्चात्मसंपदः ॥
 12-161-006a एतदेवाभिपद्यस्व मा ते भूच्चलितं मनः ।
 12-161-006c एतन्मूलौ हि धर्मार्थावेतदेकपदं हितम् ॥
 12-161-007a धर्मेणैवर्षयस्तीर्णा धर्मे लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 12-161-007c धर्मेण देवा दिविगा धर्मे चार्थः समाहितः ॥
 12-161-008a धर्मो राजन्गुणश्रेष्ठो मध्यमो ह्यर्थ उच्यते ।
 12-161-008c कामो यवीयानिति च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 12-161-008e तस्माद्धर्मप्रधानेन भवितव्यं यतात्मना ॥

12-161-009a	समाप्तवचने तस्मिन्नर्थशास्त्रविशारदः ।
12-161-009c	पार्थो वाक्यार्थतत्त्वज्ञो जगौ वाक्यमतन्द्रितः ॥
12-161-010a	कर्मभूमिरियं राजन्निह वार्त्ता प्रशस्यते ।
12-161-010c	कृषिवाणिज्यगोरक्ष्यं शिल्पानि विविधानि च ॥
12-161-011a	अर्थ इत्येव सर्वेषां कर्मणामव्यतिक्रमः ।
12-161-011c	न ऋतेऽर्थेन वर्तेते धर्मकामाविति श्रुतिः ॥
12-161-012a	विजयी ह्यर्थवान्धर्ममाराधयितुमुत्तमम् ।
12-161-012c	कामं च चरितुं शक्तो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥
12-161-013a	अर्थस्यावयवावेतौ धर्मकामाविति श्रुतिः ।
12-161-013c	अर्थसिद्ध्या हि निर्वृत्तावुभावेतौ भविष्यतः ॥
12-161-014a	उद्धृतार्थं हि पुरुषं विशिष्टतरयोनयः ।
12-161-014c	ब्रह्माणमिव भूतानि सततं पर्युपासते ॥
12-161-015a	जटाजिनधरा दान्ताः पङ्कदिग्धा जितेन्द्रियाः ।
12-161-015c	मुण्डा निस्तन्तवश्चापि वसन्त्यर्थार्थिनः पृथक् ॥
12-161-016a	काषायवसनाश्चान्ये श्मश्रुला ह्रीसुसंवृताः ।
12-161-016c	विद्वांसश्चैव शान्ताश्च मुक्ताः सर्वपरिग्रहैः ॥
12-161-017a	अर्थार्थिनः सन्ति केचिदपरे स्वर्गकाङ्क्षिणः ।
12-161-017c	कुलप्रत्यागमाश्चैके स्वं स्वं मार्गमनुष्ठिताः ॥
12-161-018a	आस्तिका नास्तिकाश्चैव नियताः संयमे परे ।
12-161-018c	अप्रज्ञानं तमोभूतं प्रज्ञानं तु प्रकाशता ॥
12-161-019a	भृत्यान्भोगैर्द्विषो दण्डैर्यो योजयति सोऽर्थवान् ।
12-161-019c	एतन्मतिमतां श्रेष्ठ मतं मम यथातथम् ॥
12-161-019e	अनयोस्तु निबोध त्वं वचनं वाक्यकण्ठयोः ॥
12-161-020a	ततो धर्मार्थकुशलौ माद्रीपुत्रावनन्तरम् ।
12-161-020c	नकुलः सहदेवश्च वाक्यं जगदतुः परम् ॥
12-161-021a	आसीनश्च शयानश्च विचरन्नपि च स्थितः ।
12-161-021c	अर्थयोगं दृढं कुर्याद्योगैरुच्चावचैरपि ॥
12-161-022a	अस्मिंस्तु वै सुसंवृत्ते दुर्लभे परमप्रिये ।
12-161-022c	इह कामानवाप्नोति प्रत्यक्षं नात्र संशयः ॥
12-161-023a	योऽर्थो धर्मेण संयुक्तो धर्मो यश्चार्थसंयुतः ।
12-161-023c	मध्विवामृतसंयुक्तं तस्मादेतौ मताविह ॥

- 12-161-024a अनर्थस्य न कामोऽस्ति तथार्थोऽधर्मिणः कुतः ।
 12-161-024c तस्मादुद्विजते लोको धर्मार्थाद्यो बहिष्कृतः ॥
 12-161-025a तस्माद्धर्मप्रधानेन साध्योऽर्थः संयतात्मना ।
 12-161-025c विश्वस्तेषु च भूतेषु कल्पते सर्व एव हि ॥
 12-161-026a धर्मं समाचरेत्पूर्वं तथार्थं धर्मसंयुतम् ।
 12-161-026c ततः कामं चरेत्पश्चात्सिद्धार्थस्य हि तत्फलम् ॥
 12-161-027a विरेमतुस्तु तद्वाक्यमुक्त्वा तावद्विनोः सुतौ ।
 12-161-027c भीमसेनस्तदा वाक्यमिदं वक्तुं प्रचक्रमे ॥
 12-161-028a नाकामः कामयत्यर्थं नाकामो धर्ममिच्छति ।
 12-161-028c नाकामः कामयानोऽस्ति तस्मात्कामो विशिष्यते ॥
 12-161-029a कामेन युक्ता ऋषयस्तपस्येव समाहिताः ।
 12-161-029c पलाशफलमूलाशा वायुभक्षाः सुसंयताः ॥
 12-161-030a वेदोपवादेश्वपरे युक्ताः स्वाध्यायपारगाः ।
 12-161-030c श्राद्धयज्ञक्रियायां च तथा दानप्रतिग्रहे ॥
 12-161-031a वणिजः कर्षका गोपाः कारवः शिल्पिनस्तथा ।
 12-161-031c दैवकर्मकृतश्चैव युक्ताः कामेन कर्मसु ॥
 12-161-032a समुद्रं चाविशन्त्यन्ये नराः कामेन संयुताः ।
 12-161-032c कामो हि विविधाकारः सर्वं कामेन संततम् ॥
 12-161-033a नास्ति नासीन्नाभविष्यद्भूतं कामात्मकात्परम् ।
 12-161-033c एतत्सारं महाराज धर्मार्थावत्र संश्रितौ ॥
 12-161-034a नवनीतं यथा दध्नस्तथा कामोऽर्थधर्मतः ।
 12-161-034c श्रेयस्तैलं च पिण्याकाद्धृतं श्रेय उदञ्चितः ॥
 12-161-035a श्रेयः पुष्पफलं काष्ठात्कामो धर्मार्थयोर्वरः ।
 12-161-035c पुष्पतो मध्विव रसः कामात्संजायते सुखम् ॥
 12-161-036a सुचारुवेषाभिरलंकृताभिर्मदोत्कटाभिः प्रियवादिनीभिः ।
 12-161-036c रमस्व योषाभिरुपेत्य कामं; कामो हि राजंस्तरसाभिपाती ॥
 12-161-037a बुद्धिर्ममैषा परिषत्स्थितस्य; मा भूद्विचारस्तव धर्मपुत्र ।
 12-161-037c स्यात्संहितं सद्भिरफल्गुसारं; समेत्य वाक्यं परमानृशंस्यम् ॥
 12-161-038a धर्मार्थकामाः सममेव सेव्या; यस्त्वेकसेवी स नरो जघन्यः ।
 12-161-038c द्वयोस्तु दक्षं प्रवदन्ति मध्यं; स उत्तमो यो निरतस्त्रिवर्गे ॥
 12-161-039a प्राज्ञः सुहृच्चन्दनसारलिप्तो; विचित्रमाल्याभरणैरुपेतः ।

- 12-161-039c ततो वचः संग्रहविग्रहेण; प्रोक्त्वा यवीयान्विरराम भीमः ॥
- 12-161-040a ततो मुहूर्तादथ धर्मराजो; वाक्यानि तेषामनुचिन्त्य सम्यक् ।
- 12-161-040c उवाच वाचावितथं स्मयन्वै; बहुश्रुतो धर्मभृतां वरिष्ठः ॥
- 12-161-041a निःसंशयं निश्चितधर्मशास्त्राः; सर्वे भवन्तो विदितप्रमाणाः ।
- 12-161-041c विज्ञातुकामस्य ममेह वाक्य;मुक्तं यद्वै नैष्ठिकं तच्छ्रुतं मे ॥
- 12-161-041e इह त्ववश्यं गदतो ममापि; वाक्यं निबोधध्वमनन्यभावाः ॥
- 12-161-042a यो वै न पापे निरतो न पुण्ये; नार्थे न धर्मे मनुजो न कामे ।
- 12-161-042c विमुक्तदोषः समलोष्टकाञ्चनः; स मुच्यते दुःखसुखार्थसिद्धेः ॥
- 12-161-043a भूतानि जातीमरणान्वितानि; जराविकारैश्च समन्वितानि ।
- 12-161-043c भूयश्च तैस्तैः प्रतिबोधितानि; मोक्षं प्रशंसन्ति न तं च विद्मः ॥
- 12-161-044a स्नेहे न बद्धस्य न सन्ति तानी;त्येवं स्वयंभूर्भगवानुवाच ।
- 12-161-044c बुधाश्च निर्वाणपरा वदन्ति; तस्मान्न कुर्यात्प्रियमप्रियं च ॥
- 12-161-045a एतत्प्रधानं न तु कामकारो; यथा नियुक्तोऽस्मि तथा चरामि ।
- 12-161-045c भूतानि सर्वाणि विधिर्नियुङ्क्ते; विधिर्बलीयानिति वित्त सर्वे ॥
- 12-161-046a न कर्मणाप्नोत्यनवाप्यमर्थं; यद्भावि सर्वं भवतीति वित्त ।
- 12-161-046c त्रिवर्गहीनोऽपि हि विन्दतेऽर्थं; तस्मादिदं लोकहिताय गुह्यम् ॥
- 12-161-047a ततस्तदग्र्यं वचनं मनोनुगं; समस्तमाज्ञाय ततोऽतिहेतुमत् ।
- 12-161-047c तदा प्रणेदुश्च जहर्षिरे च ते; कुरुप्रवीराय च चक्रुरञ्जलीन् ॥
- 12-161-048a सुचारुवर्णाक्षरशब्दभूषितां; मनोनुगां निर्धुतवाक्यकण्टकाम् ।
- 12-161-048c निशम्य तां पार्थिव पार्थभाषितां; गिरं नरेन्द्राः प्रशशंसुरेव ते ॥
- 12-161-048e पुनश्च पप्रच्छ सरिद्वरासुतं; ततः परं धर्ममहीनसत्त्वः ॥

12-162-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-162-001a पितामह महाप्राज्ञ कुरूणां कीर्तिवर्धन ।
- 12-162-001c प्रश्नं कंचित्प्रवक्ष्यामि तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
- 12-162-002a कीदृशा मानवाः सौम्याः कैः प्रीतिः परमा भवेत् ।
- 12-162-002c आयत्यां च तदात्वे च के क्षमास्तान्वदस्व मे ॥
- 12-162-003a न हि तत्र धनं स्फीतं न च संबन्धिबान्धवाः ।
- 12-162-003c तिष्ठन्ति यत्र सुहृदस्तिष्ठन्तीति मतिर्मम ॥
- 12-162-004a दुर्लभो हि सुहृच्छ्रोता दुर्लभश्च हितः सुहृत् ।
- 12-162-004c एतद्धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥

12-162-005 भीष्म उवाच

- 12-162-005a संधेयान्पुरुषात्राजन्नसंधेयांश्च तत्त्वतः ।
 12-162-005c वदतो मे निबोध त्वं निखिलेन युधिष्ठिर ॥
- 12-162-006a लुब्धः क्रूरस्त्यक्तधर्मा निकृतः शठ एव च ।
 12-162-006c क्षुद्रः पापसमाचारः सर्वशङ्की तथालसः ॥
- 12-162-007a दीर्घसूत्रोऽनृजुः कष्टो गुरुदारप्रधर्षकः ।
 12-162-007c व्यसने यः परित्यागी दुरात्मा निरपत्रपः ॥
- 12-162-008a सर्वतः पापदर्शी च नास्तिको वेदनिन्दकः ।
 12-162-008c संप्रकीर्णेन्द्रियो लोके यः कामनिरतश्चरेत् ॥
- 12-162-009a असत्यो लोकविद्विष्टः समये चानवस्थितः ।
 12-162-009c पिशुनोऽथाकृतप्रज्ञो मत्सरी पापनिश्चयः ॥
- 12-162-010a दुःशीलोऽथाकृतात्मा च नृशंसः कितवस्तथा ।
 12-162-010c मित्रैरर्थकृती नित्यमिच्छत्यर्थपरश्च यः ॥
- 12-162-011a वहतश्च यथाशक्ति यो न तुष्यति मन्दधीः ।
 12-162-011c अमित्रमिव यो भुङ्क्ते सदा मित्रं नरर्षभ ॥
- 12-162-012a अस्थानक्रोधनो यश्च अकस्माच्च विरज्यते ।
 12-162-012c सुहृदश्चैव कल्याणानाशु त्यजति किल्बिषी ॥
- 12-162-013a अल्पेऽप्यपकृते मूढस्तथाज्ञानात्कृतेऽपि च ।
 12-162-013c कार्योपसेवी मित्रेषु मित्रद्वेषी नराधिप ॥
- 12-162-014a शत्रुर्मित्रमुखो यश्च जिह्वाप्रेक्षी विलोभनः ।
 12-162-014c न रज्यति च कल्याणे यस्त्यजेत्तादृशं नरम् ॥
- 12-162-015a पानपो द्वेषणः क्रूरो निर्घृणः परुषस्तथा ।
 12-162-015c परोपतापी मित्रध्रुक्कथा प्राणिवधे रतः ॥
- 12-162-016a कृतघ्नश्चाधमो लोके न संधेयः कथंचन ।
 12-162-016c छिद्रान्वेषी न संधेयः संधेयानपि मे शृणु ॥
- 12-162-017a कुलीना वाक्यसंपन्ना ज्ञानविज्ञानकोविदाः ।
 12-162-017c मित्रज्ञाश्च कृतज्ञाश्च सर्वज्ञाः शोकवर्जिताः ॥
- 12-162-018a माधुर्यगुणसंपन्नाः सत्यसंधा जितेन्द्रियाः ।
 12-162-018c व्यायामशीलाः सततं भृतपुत्राः कुलोद्गताः ॥
- 12-162-019a रूपवन्तो गुणोपेतास्तथालुब्धा जितश्रमाः ।
 12-162-019c दोषैर्वियुक्ताः प्रथितैस्ते ग्राह्याः पार्थिवेन ह ॥

12-162-020a	यथाशक्तिसमाचाराः सन्तस्तुष्यन्ति हि प्रभो ।
12-162-020c	नास्थाने क्रोधवन्तश्च न चाकस्माद्विरागिणः ॥
12-162-021a	विरक्ताश्च न रुष्यन्ति मनसाप्यर्थकोविदाः ।
12-162-021c	आत्मानं पीडयित्वापि सुहृत्कार्यपरायणाः ॥
12-162-021e	न विरज्यन्ति मित्रेभ्यो वासो रक्तमिवाविकम् ॥
12-162-022a	दोषांश्च लोभमोहादीनर्थेषु युवतिष्वथ ।
12-162-022c	न दर्शयन्ति सुहृदां विश्वस्ता बन्धुवत्सलाः ॥
12-162-023a	लोष्टकाञ्चनतुल्यार्थाः सुहृत्स्वशठबुद्धयः ।
12-162-023c	ये चरन्त्यनभीमाना निसृष्टार्थविभूषणाः ॥
12-162-023e	संगृह्णन्तः परिजनं स्वाम्यर्थपरमाः सदा ॥
12-162-024a	ईदृशैः पुरुषश्रेष्ठैः संधिं यः कुरुते नृपः ।
12-162-024c	तस्य विस्तीर्यते राष्ट्रं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ॥
12-162-025a	शास्त्रनित्या जितक्रोधा बलवन्तो रणप्रियाः ।
12-162-025c	क्षान्ताः शीलगुणोपेताः संधेयाः पुरुषोत्तमाः ॥
12-162-026a	ये च दोषसमायुक्ता नराः प्रोक्ता मयानघ ।
12-162-026c	तेषामप्यधमो राजन्कृतघ्नो मित्रघातकः ॥
12-162-026e	त्यक्तव्यः स दुराचारः सर्वेषामिति निश्चयः ॥

12-162-027 युधिष्ठिर उवाच

12-162-027a	विस्तरेणार्थसंबन्धं श्रोतुमिच्छामि पार्थिव ।
12-162-027c	मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यः प्रोक्तस्तं च मे वद ॥

12-162-028 भीष्म उवाच

12-162-028a	हन्त ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
12-162-028c	उदीच्यां दिशि यद्वृत्तं म्लेच्छेषु मनुजाधिप ॥
12-162-029a	ब्राह्मणो मध्यदेशीयः कृष्णाङ्गो ब्रह्मवर्जितः ।
12-162-029c	ग्रामं प्रेक्ष्य जनाकीर्णं प्राविशद्भैक्षकाङ्क्षया ॥
12-162-030a	तत्र दस्युर्धनयुतः सर्ववर्णविशेषवित् ।
12-162-030c	ब्रह्मण्यः सत्यसंधश्च दाने च निरतोऽभवत् ॥
12-162-031a	तस्य क्षयमुपागम्य ततो भिक्षामयाचत ।
12-162-031c	प्रतिश्रयं च वासार्थं भिक्षां चैवाथ वार्षिकीम् ॥
12-162-032a	प्रादात्तस्मै स विप्राय वस्त्रं च सदृशं नवम् ।
12-162-032c	नारीं चापि वयोपेतां भर्त्रा विरहितां तदा ॥

12-162-033a	एतत्संप्राप्य हृष्टात्मा दस्योः सर्वं द्विजस्तदा ।
12-162-033c	तस्मिन्गृहवरे राजंस्तया रेमे स गौतमः ॥
12-162-034a	कुटुम्बार्थेषु दस्योः स साहाय्यं चाप्यथाकरोत् ।
12-162-034c	तत्रावसत्सोऽथ वर्षाः समृद्धे शबरालये ॥
12-162-034e	बाणवेध्ये परं यत्नमकरोच्चैव गौतमः ॥
12-162-035a	वक्राङ्गास्तु स नित्यं वै सर्वतो बाणगोचरे ।
12-162-035c	जघान गौतमो राजन्यथा दस्युगणस्तथा ॥
12-162-036a	हिंसापरो घृणाहीनः सदा प्राणिवधे रतः ।
12-162-036c	गौतमः संनिकर्षेण दस्युभिः समतामियात् ॥
12-162-037a	तथा तु वसतस्तस्य दस्युग्रामे सुखं तदा ।
12-162-037c	अगच्छन्बहवो मासा निघ्नतः पक्षिणो बहून् ॥
12-162-038a	ततः कदाचिदपरो द्विजस्तं देशमागमत् ।
12-162-038c	जटी चीराजिनधरः स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥
12-162-039a	विनीतो नियताहारो ब्रह्मण्यो वेदपारगः ।
12-162-039c	सब्रह्मचारी तद्देश्यः सखा तस्यैव सुप्रियम् ॥
12-162-039e	तं दस्युग्राममगमद्यत्रासौ गौतमोऽभवत् ॥
12-162-040a	स तु विप्रगृहान्वेषी शूद्रान्नपरिवर्जकः ।
12-162-040c	ग्रामे दस्युजनाकीर्णे व्यचरत्सर्वतोदिशम् ॥
12-162-041a	ततः स गौतमगृहं प्रविवेश द्विजोत्तमः ।
12-162-041c	गौतमश्चापि संप्राप्तस्तावन्योन्येन संगतौ ॥
12-162-042a	वक्राङ्गभारहस्तं तं धनुष्पाणिं कृतागसम् ।
12-162-042c	रुधिरेणावसिक्ताङ्गं गृहद्वारमुपागतम् ॥
12-162-043a	तं दृष्ट्वा पुरुषादाभमपध्वस्तं क्षयागतम् ।
12-162-043c	अभिज्ञाय द्विजो व्रीडामगमद्वाक्यमाह च ॥
12-162-044a	किमिदं कुरुषे मौढ्याद्विप्रस्त्वं हि कुलोद्भूतः ।
12-162-044c	मध्यदेशपरिज्ञातो दस्युभावं गतः कथम् ॥
12-162-045a	पूर्वान्स्मर द्विजाग्र्यांस्तान्प्रख्यातान्वेदपारगान् ।
12-162-045c	येषां वंशोऽभिजातस्त्वमीदृशः कुलपांसनः ॥
12-162-046a	अवबुध्यात्मनात्मानं सत्यं शीलं श्रुतं दमम् ।
12-162-046c	अनुक्रोशं च संस्मृत्य त्यज वासमिमं द्विज ॥
12-162-047a	एवमुक्तः स सुहृदा तदा तेन हितैषिणा ।

- 12-162-047c प्रत्युवाच ततो राजन्विनिश्चित्य तदार्तवत् ॥
 12-162-048a अधनोऽस्मि द्विजश्रेष्ठ न च वेदविदप्यहम् ।
 12-162-048c वृत्यर्थमिह संप्राप्तं विद्धि मां द्विजसत्तम ॥
 12-162-049a त्वद्दर्शनात्तु विप्रर्षे कृतार्थं वेदयहं द्विज ।
 12-162-049c आत्मानं सह यास्यावः श्वो वसाद्येह शर्वरीम् ॥

12-163-001 भीष्म उवाच

- 12-163-001a तस्यां निशायां व्युष्टायां गते तस्मिन्द्विजोत्तमे ।
 12-163-001c निष्क्रम्य गौतमोऽगच्छत्समुद्रं प्रति भारत ॥
 12-163-002a सामुद्रकान्स वणिजस्ततोऽपश्यत्स्थितान्पथि ।
 12-163-002c स तेन सार्थेन सह प्रययौ सागरं प्रति ॥
 12-163-003a स तु सार्थो महाराज कस्मिंश्चिद्गिरिगह्वरे ।
 12-163-003c मत्तेन द्विरदेनाथ निहतः प्रायशोऽभवत् ॥
 12-163-004a स कथंचित्ततस्तस्मात्सार्थान्मुक्तो द्विजस्तदा ।
 12-163-004c कांदिग्भूतो जीवितार्थी प्रदुद्रावोत्तरां दिशम् ॥
 12-163-005a स सर्वतः परिभ्रष्टः सार्थाद्देशात्तथार्थतः ।
 12-163-005c एकाकी व्यद्रवत्तत्र वने किंपुरुषो यथा ॥
 12-163-006a स पन्थानमथासाद्य समुद्राभिसरं तदा ।
 12-163-006c आससाद वनं रम्यं महत्पुष्पितपादपम् ॥
 12-163-007a सर्वर्तुकैराम्रवनैः पुष्पितैरुपशोभितम् ।
 12-163-007c नन्दनोद्देशसदृशं यक्षकिंनरसेवितम् ॥
 12-163-008a शालतालधवाश्वत्थत्वचागुरुवनैस्तथा ।
 12-163-008c चन्दनस्य च मुख्यस्य पादपैरुपशोभितम् ॥
 12-163-008e गिरिप्रस्थेषु रम्येषु शुभेषु सुसुगन्धिषु ॥
 12-163-009a समन्ततो द्विजश्रेष्ठा वल्गु कूजन्ति तत्र वै ।
 12-163-009c मनुष्यवदनास्त्वन्ये भारुण्डा इति विश्रुताः ॥
 12-163-009e भूलिङ्गशकुनाश्चान्ये समुद्रं सर्वतोऽभवन् ॥
 12-163-010a स तान्यतिमनोज्ञानि विहंगाभिरुतानि वै ।
 12-163-010c शृण्वन्सुरमणीयानि विप्रोऽगच्छत गौतमः ॥
 12-163-011a ततोऽपश्यत्सुरम्ये स सुवर्णसिकताचिते ।
 12-163-011c देशभागे समे चित्रे स्वर्गोद्देशसमप्रभे ॥
 12-163-012a श्रिया जुष्टं महावृक्षं न्यग्रोधं परिमण्डलम् ।

12-163-012c	शाखाभिरनुरूपाभिर्भूषितं छत्रसंनिभम् ॥
12-163-013a	तस्य मूलं सुसंसिक्तं वरचन्दनवारिणा ।
12-163-013c	दिव्यपुष्पान्वितं श्रीमत्पितामहसदोपमम् ॥
12-163-014a	तं दृष्ट्वा गौतमः प्रीतो मुनिकान्तमनुत्तमम् ।
12-163-014c	मेध्यं सुरगृहप्रख्यं पुष्पितैः पादपैर्वृतम् ॥
12-163-014e	तमागम्य मुदा युक्तस्तस्याधस्तादुपाविशत् ॥
12-163-015a	तत्रासीनस्य कौरव्य गौतमस्य सुखः शिवः ।
12-163-015c	पुष्पाणि समुपस्पृश्य प्रववावनिलः शुचिः ॥
12-163-015e	ह्लादयन्सर्वगात्राणि गौतमस्य तदा नृप ॥
12-163-016a	स तु विप्रः परिश्रान्तः स्पृष्टः पुण्येन वायुना ।
12-163-016c	सुखमासाद्य सुष्वाप भास्करश्चास्तमभ्यगात् ॥
12-163-017a	ततोऽस्तं भास्करे याते संध्याकाल उपस्थिते ।
12-163-017c	आजगाम स्वभवनं ब्रह्मलोकात्खगोत्तमः ॥
12-163-018a	नाडीजङ्घ इति ख्यातो दयितो ब्रह्मणः सखा ।
12-163-018c	बकराजो महाप्राज्ञः कश्यपस्यात्मसंभवः ॥
12-163-019a	राजधर्मेति विख्यातो बभूवाप्रतिमो भुवि ।
12-163-019c	देवकन्यासुतः श्रीमान्विद्वान्देवपतिप्रभः ॥
12-163-020a	मृष्टहाटकसंछन्नो भूषणैरर्कसंनिभैः ।
12-163-020c	भूषितः सर्वगात्रेषु देवगर्भः श्रिया ज्वलन् ॥
12-163-021a	तमागतं द्विजं दृष्ट्वा विस्मितो गौतमोऽभवत् ।
12-163-021c	क्षुत्पिपासापरीतात्मा हिंसार्थी चाप्यवैक्षत ॥

12-163-022 राजधर्मोवाच

12-163-022a	स्वागतं भवते विप्र दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मे गृहम् ।
12-163-022c	अस्तं च सविता यातः संध्येयं समुपस्थिता ॥
12-163-023a	मम त्वं निलयं प्राप्तः प्रियातिथिरनिन्दितः ।
12-163-023c	पूजितो यास्यसि प्रातर्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥

12-164-001 भीष्म उवाच

12-164-001a	गिरं तां मधुरां श्रुत्वा गौतमो विस्मितस्तदा ।
12-164-001c	कौतूहलान्वितो राजन्नाजधर्माणमैक्षत ॥

12-164-002 राजधर्मोवाच

12-164-002a	भोः कश्यपस्य पुत्रोऽहं माता दाक्षायणी च मे ।
12-164-002c	अतिथिस्त्वं गुणोपेतः स्वागतं ते द्विजर्षभ ॥
12-164-003	भीष्म उवाच
12-164-003a	तस्मै दत्त्वा स सत्कारं विधितृष्टेन कर्मणा ।
12-164-003c	शालपुष्पमयीं दिव्यां बृसीं समुपकल्पयत् ॥
12-164-004a	भगीरथरथाक्रान्तान्देशान्गङ्गानिषेवितान् ।
12-164-004c	ये चरन्ति महामीनास्तांश्च तस्यान्वकल्पयत् ॥
12-164-005a	वह्निं चापि सुसंदीप्तं मीनांश्चैव सुपीवरान् ।
12-164-005c	स गौतमायातिथये न्यवेदयत काश्यपः ॥
12-164-006a	भुक्तवन्तं च तं विप्रं प्रीतात्मानं महामनाः ।
12-164-006c	क्लमापनयनार्थं स पक्षाभ्यामभ्यवीजयत् ॥
12-164-007a	ततो विश्रान्तमासीनं गोत्रप्रश्रमपृच्छत ।
12-164-007c	सोऽब्रवीद्गौतमोऽस्मीति ब्राह्म नान्यदुदाहरत् ॥
12-164-008a	तस्मै पर्णमयं दिव्यं दिव्यपुष्पाधिवासितम् ।
12-164-008c	गन्धाढ्यं शयनं प्रादात्स शिश्ये तत्र वै सुखम् ॥
12-164-009a	अथोपविष्टं शयने गौतमं बकराट् तदा ।
12-164-009c	पप्रच्छ काश्यपो वाग्मी किमागमनकारणम् ॥
12-164-010a	ततोऽब्रवीद्गौतमस्तं दरिद्रोऽहं महामते ।
12-164-010c	समुद्रगमनाकाङ्क्षी द्रव्यार्थमिति भारत ॥
12-164-011a	तं काश्यपोऽब्रवीत्प्रीतो नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि ।
12-164-011c	कृतकार्यो द्विजश्रेष्ठ सद्रव्यो यास्यसे गृहान् ॥
12-164-012a	चतुर्विधा ह्यर्थगतिर्बृहस्पतिमतं यथा ।
12-164-012c	पारंपर्यं तथा दैवं कर्म मित्रमिति प्रभो ॥
12-164-013a	प्रादुर्भूतोऽस्मि ते मित्रं सुहृत्त्वं च मम त्वयि ।
12-164-013c	सोऽहं तथा यतिष्यामि भविष्यसि यथार्थवान् ॥
12-164-014a	ततः प्रभातसमये सुखं पृष्ट्वा ब्रवीदिदम् ।
12-164-014c	गच्छ सौम्य पथानेन कृतकृत्यो भविष्यसि ॥
12-164-015a	इतस्त्रियोजनं गत्वा राक्षसाधिपतिर्महान् ।
12-164-015c	विरूपाक्ष इति ख्यातः सखा मम महाबलः ॥
12-164-016a	तं गच्छ द्विजमुख्य त्वं मम वाक्यप्रचोदितः ।
12-164-016c	कामानभीप्सितांस्तुभ्यं दाता नास्त्यत्र संशयः ॥

- 12-164-017a इत्युक्तः प्रययौ राजन्गौतमो विगतक्लमः ।
 12-164-017c फलान्यमृतकल्पानि भक्षयन्स्म यथेष्टतः ॥
 12-164-018a चन्दनागुरुमुख्यानि त्वक्पत्राणां वनानि च ।
 12-164-018c तस्मिन्पथि महाराज सेवमानो द्रुतं ययौ ॥
 12-164-019a ततो मेरुव्रजं नाम नगरं शैलतोरणम् ।
 12-164-019c शैलप्राकारवप्रं च शैलयन्त्रार्गलं तथा ॥
 12-164-020a विदितश्चाभवत्तस्य राक्षसेन्द्रस्य धीमतः ।
 12-164-020c प्रहितः सुहृदा राजन्प्रीयता वै प्रियातिथिः ॥
 12-164-021a ततः स राक्षसेन्द्रः स्वान्प्रेष्यानाह युधिष्ठिर ।
 12-164-021c गौतमो नगरद्वाराच्छीघ्रमानीयतामिति ॥
 12-164-022a ततः पुरवरात्तस्मात्पुरुषाः श्वेतवेष्टनाः ।
 12-164-022c गौतमेत्यभिभाषन्तः पुरद्वारमुपागमन् ॥
 12-164-023a ते तमूचुर्महाराज प्रेष्या रक्षःपतेर्द्विजम् ।
 12-164-023c त्वरस्व तूर्णमागच्छ राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥
 12-164-024a राक्षसाधिपतिर्वीरो विरूपाक्ष इति श्रुतः ।
 12-164-024c स त्वां त्वरति वै द्रष्टुं तत्क्षिप्रं संविधीयताम् ॥
 12-164-025a ततः स प्राद्रवद्विप्रो विस्मयाद्विगतक्लमः ।
 12-164-025c गौतमो नगरर्द्धिं तां पश्यन्परमविस्मितः ॥
 12-164-026a तैरेव सहितो राज्ञो वेश्म तूर्णमुपाद्रवत् ।
 12-164-026c दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य काङ्क्षमाणो द्विजस्तदा ॥

12-165-001 भीष्म उवाच

- 12-165-001a ततः स विदितो राज्ञः प्रविश्य गृहमुत्तमम् ।
 12-165-001c पूजितो राक्षसेन्द्रेण निषसादासनोत्तमे ॥
 12-165-002a पृष्टश्च गोत्रचरणं स्वाध्यायं ब्रह्मचारिकम् ।
 12-165-002c न तत्र व्याजहारान्यद्रोत्रमात्रादृते द्विजः ॥
 12-165-003a ब्रह्मवर्चसहीनस्य स्वाध्यायविरतस्य च ।
 12-165-003c गोत्रमात्रविदो राजा निवासं समपृच्छत ॥
 12-165-004a क्व ते निवासः कल्याण किंगोत्रा ब्राह्मणी च ते ।
 12-165-004c तत्त्वं ब्रूहि न भीः कार्या विश्रमस्व यथासुखम् ॥

12-165-005 गौतम उवाच

12-165-005a	मध्यदेशप्रसूतोऽहं वासो मे शबरालये ।
12-165-005c	शूद्रा पुनर्भूर्भार्या मे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
12-165-006	भीष्म उवाच
12-165-006a	ततो राजा विममृशे कथं कार्यमिदं भवेत् ।
12-165-006c	कथं वा सुकृतं मे स्यादिति बुद्ध्यान्वचिन्तयत् ॥
12-165-007a	अयं वै जननाद्विप्रः सुहृत्तस्य महात्मनः ।
12-165-007c	संप्रेषितश्च तेनायं काश्यपेन ममान्तिकम् ॥
12-165-008a	तस्य प्रियं करिष्यामि स हि मामाश्रितः सदा ।
12-165-008c	भ्राता मे बान्धवश्चासौ सखा च हृदयंगमः ॥
12-165-009a	कार्त्तिक्यामद्य भोक्तारः सहस्रं मे द्विजोत्तमाः ।
12-165-009c	तत्रायमपि भोक्ता वै देयमस्मै च मे धनम् ॥
12-165-010a	ततः सहस्रं विप्राणां विदुषां समलंकृतम् ।
12-165-010c	स्नातानामनुसंप्राप्तमहतक्षौमवाससाम् ॥
12-165-011a	तानागतान्द्विजश्रेष्ठान्विरूपाक्षो विशां पते ।
12-165-011c	यथार्हं प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
12-165-012a	बृस्यस्तेषां तु संन्यस्ता राक्षसेन्द्रस्य शासनात् ।
12-165-012c	भूमौ वरकुथास्तीर्णाः प्रेष्यैर्भरतसत्तम ॥
12-165-013a	तासु ते पूजिता राज्ञा निषण्णा द्विजसत्तमाः ।
12-165-013c	व्यराजन्त महाराज नक्षत्रपतयो यथा ॥
12-165-014a	ततो जाम्बूनदाः पात्रीर्वज्राङ्का विमलाः शुभाः ।
12-165-014c	वरान्नपूर्णा विप्रेभ्यः प्रादान्मधुघृताप्लुताः ॥
12-165-015a	तस्य नित्यं तथाषाढ्यां माघ्यां च बहवो द्विजाः ।
12-165-015c	ईप्सितं भोजनवरं लभन्ते सत्कृतं सदा ॥
12-165-016a	विशेषतस्तु कार्त्तिक्यां द्विजेभ्यः संप्रयच्छति ।
12-165-016c	शरद्व्यपाये रत्नानि पौर्णमास्यामिति श्रुतिः ॥
12-165-017a	सुवर्णं रजतं चैव मणीनथ च मौक्तिकम् ।
12-165-017c	वज्रान्महाधनांश्चैव वैडूर्याजिनराङ्कवान् ॥
12-165-018a	रत्नराशीन्विनिक्षिप्य दक्षिणार्थे स भारत ।
12-165-018c	ततः प्राह द्विजश्रेष्ठान्विरूपाक्षो महायशः ॥
12-165-019a	गृहीत रत्नान्येतानि यथोत्साहं यथेष्टतः ।
12-165-019c	येषु येषु च भाण्डेषु भुक्तं वो द्विजसत्तमाः ॥

- 12-165-019e तान्येवादाय गच्छध्वं स्ववेशमानीति भारत ॥
- 12-165-020a इत्युक्तवचने तस्मिन्नाक्षसेन्द्रे महात्मनि ।
- 12-165-020c यथेष्टं तानि रत्नानि जगृहुर्ब्राह्मणर्षभाः ॥
- 12-165-021a ततो महाहैस्ते सर्वे रत्नैरभ्यर्चिताः शुभैः ।
- 12-165-021c ब्राह्मणा मृष्टवसनाः सुप्रीताः स्म तदाभवन् ॥
- 12-165-022a ततस्तात्राक्षसेन्द्रश्च द्विजानाह पुनर्वचः ।
- 12-165-022c नानादिगागतात्राजत्राक्षसान्प्रतिषिध्य वै ॥
- 12-165-023a अध्येकदिवसं विप्रा न वोऽस्तीह भयं क्वचित् ।
- 12-165-023c राक्षसेभ्यः प्रमोदध्वमिष्टतो यात माचिरम् ॥
- 12-165-024a ततः प्रदुद्रुवुः सर्वे विप्रसंघाः समन्ततः ।
- 12-165-024c गौतमोऽपि सुवर्णस्य भारमादाय सत्वरः ॥
- 12-165-025a कृच्छ्रात्समुद्रहन्वीर न्यग्रोधं समुपागमत् ।
- 12-165-025c न्यषीदच्च परिश्रान्तः क्लान्तश्च क्षुधितश्च ह ॥
- 12-165-026a ततस्तमभ्यगाद्राजत्राजधर्मा खगोत्तमः ।
- 12-165-026c स्वागतेनाभ्यनन्दच्च गौतमं मित्रवत्सलः ॥
- 12-165-027a तस्य पक्षाग्रविक्षेपैः क्लमं व्यपनयत्खगः ।
- 12-165-027c पूजां चाप्यकरोद्धीमान्भोजनं चाप्यकल्पयत् ॥
- 12-165-028a स भुक्तवान्सुविश्रान्तो गौतमोऽचिन्तयत्तदा ।
- 12-165-028c हाटकस्याभिरूपस्य भारोऽयं सुमहान्मया ॥
- 12-165-028e गृहीतो लोभमोहाद्वै दूरं च गमनं मम ॥
- 12-165-029a न चास्ति पथि भोक्तव्यं प्राणसंधारणं मम ।
- 12-165-029c किं कृत्वा धारयेयं वै प्राणानित्यभ्यचिन्तयत् ॥
- 12-165-030a ततः स पथि भोक्तव्यं प्रेक्षमाणो न किञ्चन ।
- 12-165-030c कृतघ्नः पुरुषव्याघ्र मनसेदमचिन्तयत् ॥
- 12-165-031a अयं बकपतिः पार्श्वे मांसराशिः स्थितो मम ।
- 12-165-031c इमं हत्वा गृहीत्वा च यास्येऽहं समभिद्रुतम् ॥

12-166-001 भीष्म उवाच

- 12-166-001a अथ तत्र महार्चिष्माननलो वातसारथिः ।
- 12-166-001c तस्याविदूरे रक्षार्थं खगेन्द्रेण कृतोऽभवत् ॥
- 12-166-002a स चापि पार्श्वे सुष्वाप विश्वस्तो बकराट् तदा ।
- 12-166-002c कृतघ्नस्तु स दुष्टात्मा तं जिघांसुरजागरत् ॥

12-166-003a	ततोऽलातेन दीप्तेन विश्वस्तं निजघान तम् ।
12-166-003c	निहत्य च मुदा युक्तः सोऽनुबन्धं न दृष्टवान् ॥
12-166-004a	स तं विपक्षरोमाणं कृत्वाग्नावपचत्तदा ।
12-166-004c	तं गृहीत्वा सुवर्णं च ययौ द्रुततरं द्विजः ॥
12-166-005a	ततोऽन्यस्मिन्नाते चाह्नि विरूपाक्षोऽब्रवीत्सुतम् ।
12-166-005c	न प्रेक्षे राजधर्माणमद्य पुत्र खगोत्तमम् ॥
12-166-006a	स पूर्वसंध्यां ब्रह्माणं वन्दितुं याति सर्वदा ।
12-166-006c	मां चादृष्ट्वा कदाचित्स न गच्छति गृहान्खगः ॥
12-166-007a	उभे द्विरात्रं संध्ये वै नाभ्यगात्स ममालयम् ।
12-166-007c	तस्मान्न शुध्यते भावो मम स ज्ञायतां सुहृत् ॥
12-166-008a	स्वाध्यायेन वियुक्तो हि ब्रह्मवर्चसवर्जितः ।
12-166-008c	तं गतस्तत्र मे शङ्का हन्यात्तं स द्विजाधमः ॥
12-166-009a	दुराचारस्तु दुर्बुद्धिरिङ्गितैर्लक्षितो मया ।
12-166-009c	निष्क्रियो दारुणाकारः कृष्णो दस्युरिवाधमः ॥
12-166-010a	गौतमः स गतस्तत्र तेनोद्विग्नं मनो मम ।
12-166-010c	पुत्र शीघ्रमितो गत्वा राजधर्मनिवेशनम् ॥
12-166-010e	ज्ञायतां स विशुद्धात्मा यदि जीवति माचिरम् ॥
12-166-011a	स एवमुक्तस्त्वरितो रक्षोभिः सहितो ययौ ।
12-166-011c	न्यग्रोधं तत्र चापश्यत्कङ्कालं राजधर्मणः ॥
12-166-012a	स रुदन्नगमत्पुत्रो राक्षसेन्द्रस्य धीमतः ।
12-166-012c	त्वरमाणः परं शक्त्या गौतमग्रहणाय वै ॥
12-166-013a	ततोऽविदूरे जगूहुर्गौतमं राक्षसास्तदा ।
12-166-013c	राजधर्मशरीरं च पक्षास्थिचरणोज्झितम् ॥
12-166-014a	तमादायाथ रक्षांसि द्रुतं मेरुव्रजं ययुः ।
12-166-014c	राज्ञश्च दर्शयामासुः शरीरं राजधर्मणः ॥
12-166-014e	कृतघ्नं पुरुषं तं च गौतमं पापचेतसम् ॥
12-166-015a	रुरोद राजा तं दृष्ट्वा सामात्यः सपुरोहितः ।
12-166-015c	आर्तनादश्च सुमहानभूत्तस्य निवेशने ॥
12-166-016a	सस्त्रीकुमारं च पुरं बभूवास्वस्थमानसम् ।
12-166-016c	अथाब्रवीन्नृपः पुत्रं पापोऽयं वध्यतामिति ॥
12-166-017a	अस्य मांसैरिमे सर्वे विहरन्तु यथेष्टतः ।

12-166-017c	पापाचारः पापकर्मा पापात्मा पापनिश्चयः ॥
12-166-017e	हन्तव्योऽयं मम मतिर्भवद्भिरिति राक्षसाः ॥
12-166-018a	इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसा घोरविक्रमाः ।
12-166-018c	नैच्छन्त तं भक्षयितुं पापकर्मायमित्युत ॥
12-166-019a	दस्यूनां दीयतामेष साध्वद्य पुरुषाधमः ।
12-166-019c	इत्यूचुस्तं महाराज राक्षसेन्द्रं निशाचराः ॥
12-166-020a	शिरोभिश्च गता भूमिमूचू रक्षोगणाधिपम् ।
12-166-020c	न दातुमर्हसि त्वं नो भक्षणायास्य किल्बिषम् ॥
12-166-021a	एवमस्त्विति तानाह राक्षसेन्द्रो निशाचरान् ।
12-166-021c	दस्यूनां दीयतामेष कृतघ्नोऽद्यैव राक्षसाः ॥
12-166-022a	इत्युक्ते तस्य ते दासाः शूलमुद्गरपाणयः ।
12-166-022c	छित्त्वा तं खण्डशः पापं दस्युभ्यः प्रददुस्तदा ॥
12-166-023a	दस्यवश्चापि नैच्छन्त तमत्तुं पापकारिणम् ।
12-166-023c	क्रव्यादा अपि राजेन्द्र कृतघ्नं नोपभुञ्जते ॥
12-166-024a	ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
12-166-024c	निष्कृतिर्विहिता राजन्कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥
12-166-025a	मित्रद्रोही नृशंसश्च कृतघ्नश्च नराधमः ।
12-166-025c	क्रव्यादैः कृमिभिश्चान्यैर्न भुज्यन्ते हि तादृशाः ॥

12-167-001 भीष्म उवाच

12-167-001a	ततश्चितां बकपतेः कारयामास राक्षसः ।
12-167-001c	रत्नैर्गन्धैश्च बहुभिर्वस्त्रैश्च समलंकृताम् ॥
12-167-002a	तत्र प्रज्वाल्य नृपते बकराजं प्रतापवान् ।
12-167-002c	प्रेतकार्याणि विधिवद्राक्षसेन्द्रश्चकार ह ॥
12-167-003a	तस्मिन्कालेऽथ सुरभिर्देवी दाक्षायणी शुभा ।
12-167-003c	उपरिष्ठात्ततस्तस्य सा बभूव पयस्विनी ॥
12-167-004a	तस्या वक्त्राच्च्युतः फेनः क्षीरमिश्रस्तदानघ ।
12-167-004c	सोऽपतद्वै ततस्तस्यां चितायां राजधर्मणः ॥
12-167-005a	ततः संजीवितस्तेन बकराजस्तदानघ ।
12-167-005c	उत्पत्य च समेयाय विरूपाक्षं बकाधिपः ॥
12-167-006a	ततोऽभ्ययाद्देवराजो विरूपाक्षपुरं तदा ।
12-167-006c	प्राह चेदं विरूपाक्षं दिष्ट्यायं जीवतीत्युत ॥

- 12-167-007a श्रावयामास चेन्द्रस्तं विरूपाक्षं पुरातनम् ।
 12-167-007c यथा शापः पुरा दत्तो ब्रह्मणा राजधर्मणः ॥
- 12-167-008a यदा बकपती राजन्ब्रह्माणं नोपसर्पति ।
 12-167-008c ततो रोषादिदं प्राह बकेन्द्राय पितामहः ॥
- 12-167-009a यस्मान्मूढो मम सदो नागतोऽसौ बकाधमः ।
 12-167-009c तस्माद्वधं स दुष्टात्मा नचिरात्समवाप्स्यति ॥
- 12-167-010a तदायं तस्य वचनान्निहतो गौतमेन वै ।
 12-167-010c तेनैवामृतसिक्तश्च पुनः संजीवितो बकः ॥
- 12-167-011a राजधर्मा ततः प्राह प्रणिपत्य पुरंदरम् ।
 12-167-011c यदि तेऽनुग्रहकृता मयि बुद्धिः पुरंदर ॥
 12-167-011e सखायं मे सुदयितं गौतमं जीवयेत्युत ॥
- 12-167-012a तस्य वाक्यं समाज्ञाय वासवः पुरुषर्षभ ।
 12-167-012c संजीवयित्वा सख्ये वै प्रादात्तं गौतमं तदा ॥
- 12-167-013a सभाण्डोपस्करं राजंस्तमासाद्य बकाधिपः ।
 12-167-013c संपरिष्वज्य सुहृदं प्रीत्या परमया युतः ॥
- 12-167-014a अथ तं पापकर्माणं राजधर्मा बकाधिपः ।
 12-167-014c विसर्जयित्वा सधनं प्रविवेश स्वमालयम् ॥
- 12-167-015a यथोचितं च स बको ययौ ब्रह्मसदस्तदा ।
 12-167-015c ब्रह्मा च तं महात्मानमातिथ्येनाभ्यपूजयत् ॥
- 12-167-016a गौतमश्चापि संप्राप्य पुनस्तं शबरालयम् ।
 12-167-016c शूद्रायां जनयामास पुत्रान्दुष्कृतकारिणः ॥
- 12-167-017a शापश्च सुमहांस्तस्य दत्तः सुरगणैस्तदा ।
 12-167-017c कुक्षौ पुनर्भर्वा भार्यायां जनयित्वा चिरात्सुतान् ॥
 12-167-017e निरयं प्राप्स्यति महत्कृतघ्नोऽयमिति प्रभो ॥
- 12-167-018a एतत्प्राह पुरा सर्वं नारदो मम भारत ।
 12-167-018c संस्मृत्य चापि सुमहदाख्यानं पुरुषर्षभ ॥
 12-167-018e मयापि भवते सर्वं यथावदुपवर्णितम् ॥
- 12-167-019a कुतः कृतघ्नस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखम् ।
 12-167-019c अश्रद्धेयः कृतघ्नो हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥
- 12-167-020a मित्रद्रोहो न कर्तव्यः पुरुषेण विशेषतः ।
 12-167-020c मित्रधुङ्निरयं घोरमनन्तं प्रतिपद्यते ॥

- 12-167-021a कृतज्ञेन सदा भाव्यं मित्रकामेन चानघ ।
 12-167-021c मित्रात्प्रभवते सत्यं मित्रात्प्रभवते बलम् ॥
 12-167-021e सत्कारैरुत्तमैर्मित्रं पूजयेत विचक्षणः ॥
 12-167-022a परित्याज्यो बुधैः पापः कृतघ्नो निरपत्रपः ।
 12-167-022c मित्रद्रोही कुलाङ्गारः पापकर्मा नराधमः ॥
 12-167-023a एष धर्मभृतां श्रेष्ठ प्रोक्तः पापो मया तव ।
 12-167-023c मित्रद्रोही कृतघ्नो वै किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-167-024 वैशंपायन उवाच

- 12-167-024a एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यं भीष्मेणोक्तं महात्मना ।
 12-167-024c युधिष्ठिरः प्रीतमना बभूव जनमेजय ॥

12-168-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-168-001a धर्माः पितामहेनोक्ता राजधर्माश्रिताः शुभाः ।
 12-168-001c धर्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हसि पार्थिव ॥

12-168-002 भीष्म उवाच

- 12-168-002a सर्वत्र विहितो धर्मः स्वर्ग्यः सत्यफलं तपः ।
 12-168-002c बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥
 12-168-003a यस्मिन्यस्मिंस्तु विनये यो यो याति विनिश्चयम् ।
 12-168-003c स तमेवाभिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥
 12-168-004a यथा यथा च पर्येति लोकतन्त्रमसारवत् ।
 12-168-004c तथा तथा विरागोऽत्र जायते नात्र संशयः ॥
 12-168-005a एवं व्यवसिते लोके बहुदोषे युधिष्ठिर ।
 12-168-005c आत्ममोक्षनिमित्तं वै यतेत मतिमान्नरः ॥

12-168-006 युधिष्ठिर उवाच

- 12-168-006a नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।
 12-168-006c यया बुद्ध्या नुदेच्छोकं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-168-007 भीष्म उवाच

- 12-168-007a नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।
 12-168-007c अहो दुःखमिति ध्यायञ्शोकस्यापचितिं चरेत् ॥
 12-168-008a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

- 12-168-008c यथा सेनजितं विप्रः कश्चिदित्यब्रवीद्वचः ॥
 12-168-009a पुत्रशोकाभिसंतप्तं राजानं शोकविह्वलम् ।
 12-168-009c विषण्णवदनं दृष्ट्वा विप्रो वचनमब्रवीत् ॥
 12-168-010a किं नु खल्वसि मूढस्त्वं शोच्यः किमनुशोचसि ।
 12-168-010c यदा त्वामपि शोचन्तः शोच्या यास्यन्ति तां गतिम् ॥
 12-168-011a त्वं चैवाहं च ये चान्ये त्वां राजन्पर्युपासते ।
 12-168-011c सर्वे तत्र गमिष्यामो यत एवागता वयम् ॥

12-168-012 सेनजिदुवाच

- 12-168-012a का बुद्धिः किं तपो विप्र कः समाधिस्तपोधन ।
 12-168-012c किं ज्ञानं किं श्रुतं वा ते यत्प्राप्य न विषीदसि ॥

12-168-013 ब्राह्मण उवाच

- 12-168-013a पश्य भूतानि दुःखेन व्यतिषक्तानि सर्वशः ।
 12-168-013c आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम ॥
 12-168-014a यथा मम तथान्येषामिति बुद्ध्या न मे व्यथा ।
 12-168-014c एतां बुद्धिमहं प्राप्य न प्रहृष्ये न च व्यथे ॥
 12-168-015a यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
 12-168-015c समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥
 12-168-016a एवं पुत्राश्च पौत्राश्च ज्ञातयो बान्धवास्तथा ।
 12-168-016c तेषु स्नेहो न कर्तव्यो विप्रयोगो हि तैर्ध्रुवम् ॥
 12-168-017a अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः ।
 12-168-017c न त्वासौ वेद न त्वं तं कः सन्कमनुशोचसि ॥
 12-168-018a तृष्णार्तिप्रभवं दुःखं दुःखार्तिप्रभवं सुखम् ।
 12-168-018c सुखात्संजायते दुःखमेवमेतत्पुनः पुनः ॥
 12-168-018e सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ॥
 12-168-019a सुखात्त्वं दुःखमापन्नः पुनरापत्स्यसे सुखम् ।
 12-168-019c न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् ॥
 12-168-020a नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः ।
 12-168-020c न च प्रज्ञालमर्थानां न सुखानामलं धनम् ॥
 12-168-021a न बुद्धिर्धनलाभाय न जाड्यमसमृद्धये ।
 12-168-021c लोकपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥

- 12-168-022a बुद्धिमन्तं च मूढं च शूरं भीरुं जडं कविम् ।
 12-168-022c दुर्बलं बलवन्तं च भागिनं भजते सुखम् ॥
- 12-168-023a धेनुर्वत्सस्य गोपस्य स्वामिनस्तस्करस्य च ।
 12-168-023c पयः पिबति यस्तस्या धेनुस्तस्येति निश्चयः ॥
- 12-168-024a ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धेः परं गताः ।
 12-168-024c ते नराः सुखमेधन्ते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥
- 12-168-025a अन्त्येषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे ।
 12-168-025c अन्त्यप्राप्तिं सुखामाहुर्दुःखमन्तरमन्तयोः ॥
- 12-168-026a ये तु बुद्धिसुखं प्राप्ता द्वंद्वातीता विमत्सराः ।
 12-168-026c तानैवार्था न चानर्था व्यथयन्ति कदाचन ॥
- 12-168-027a अथ ये बुद्धिमप्राप्ता व्यतिक्रान्ताश्च मूढताम् ।
 12-168-027c तेऽतिवेलं प्रहृष्यन्ति संतापमुपयान्ति च ॥
- 12-168-028a नित्यप्रमुदिता मूढा दिवि देवगणा इव ।
 12-168-028c अवलेपेन महता परिदृब्धा विचेतसः ॥
- 12-168-029a सुखं दुःखान्तमालस्यं दुःखं दाक्ष्यं सुखोदयम् ।
 12-168-029c भूतिश्चैव श्रिया सार्धं दक्षे वसति नालसे ॥
- 12-168-030a सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
 12-168-030c प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः ॥
- 12-168-031a शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ।
 12-168-031c दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
- 12-168-032a बुद्धिमन्तं कृतप्रज्ञं शुश्रूषुमनसूयकम् ।
 12-168-032c दान्तं जितेन्द्रियं चापि शोको न स्पृशते नरम् ॥
- 12-168-033a एतां बुद्धिं समास्थाय गुप्तचित्तश्चरेद्बुधः ।
 12-168-033c उदयास्तमयज्ञं हि न शोकः स्पृष्टुमर्हति ॥
- 12-168-034a यन्निमित्तं भवेच्छोकस्त्रासो वा दुःखमेव वा ।
 12-168-034c आयासो वा यतोमूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥
- 12-168-035a यद्यत्यजति कामानां तत्सुखस्याभिपूर्यते ।
 12-168-035c कामानुसारी पुरुषः कामाननु विनश्यति ॥
- 12-168-036a यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 12-168-036c तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥
- 12-168-037a पूर्वदेहकृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।

- 12-168-037c प्राज्ञं मूढं तथा शूरं भजते यादृशं कृतम् ॥
- 12-168-038a एवमेव किलैतानि प्रियाण्येवाप्रियाणि च ।
- 12-168-038c जीवेषु परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥
- 12-168-039a तदेवं बुद्धिमास्थाय सुखं जीवेद्गुणान्वितः ।
- 12-168-039c सर्वान्कामाञ्जुगुप्सेत सङ्गान्कुर्वीत पृष्ठतः ॥
- 12-168-039e वृत्त एष हृदि प्रौढो मृत्युरेष मनोमयः ॥
- 12-168-040a यदा संहरते कामान्कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
- 12-168-040c तदात्मज्योतिरात्मा च आत्मन्येव प्रसीदति ॥
- 12-168-041a किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम् ।
- 12-168-041c तदेव परितापार्थं सर्वं संपद्यते तदा ॥
- 12-168-042a न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
- 12-168-042c यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-168-043a उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ भयाभये ।
- 12-168-043c प्रियाप्रिये परित्यज्य प्रशान्तात्मा भविष्यसि ॥
- 12-168-044a यदा न कुरुते धीरः सर्वभूतेषु पापकम् ।
- 12-168-044c कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-168-045a या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
- 12-168-045c योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
- 12-168-046a अत्र पिङ्गलया गीता गाथाः श्रूयन्ति पार्थिव ।
- 12-168-046c यथा सा कृच्छ्रकालेऽपि लेभे धर्मं सनातनम् ॥
- 12-168-047a संकेते पिङ्गला वेश्या कान्तेनासीद्विनाकृता ।
- 12-168-047c अथ कृच्छ्रगता शान्तां बुद्धिमास्थापयत्तदा ॥

12-168-048 पिङ्गलोवाच

- 12-168-048a उन्मत्ताहमनुन्मत्तं कान्तमन्ववसं चिरम् ।
- 12-168-048c अन्तिके रमणं सन्तं नैनमध्यगमं पुरा ॥
- 12-168-049a एकस्थूणं नवद्वारमपिधास्याम्यगारकम् ।
- 12-168-049c का हि कान्तमिहायान्तमयं कान्तेति मंस्यते ॥
- 12-168-050a अकामाः कामरूपेण धूर्ता नरकरूपिणः ।
- 12-168-050c न पुनर्वञ्चयिष्यन्ति प्रतिबुद्धास्मि जागृमि ॥
- 12-168-051a अनर्थोऽपि भवत्यर्थो दैवात्पूर्वकृतेन वा ।
- 12-168-051c संबुद्धाहं निराकारा नाहमद्याजितेन्द्रिया ॥

12-168-052a सुखं निराशः स्वपिति नैराश्यं परमं सुखम् ।
 12-168-052c आशामनाशां कृत्वा हि सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥

12-168-053 भीष्म उवाच

12-168-053a एतैश्चान्यैश्च विप्रस्य हेतुमद्भिः प्रभाषितैः ।
 12-168-053c पर्यवस्थापितो राजा सेनजिन्मुमुदे सुखम् ॥

12-169-001 युधिष्ठिर उवाच

12-169-001a अतिक्रामति कालेऽस्मिन्सर्वभूतक्षयावहे ।
 12-169-001c किं श्रेयः प्रतिपद्येत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-169-002 भीष्म उवाच

12-169-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-169-002c पितुः पुत्रेण संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-169-003a द्विजातेः कस्यचित्पार्थ स्वाध्यायनिरतस्य वै ।
 12-169-003c बभूव पुत्रो मेधावी मेधावी नाम नामतः ॥
 12-169-004a सोऽब्रवीत्पितरं पुत्रः स्वाध्यायकरणे रतम् ।
 12-169-004c मोक्षधर्मार्थकुशलो लोकतत्त्वविचक्षणः ॥
 12-169-005a धीरः किं स्वित्तात कुर्यात्प्रजानः; निक्षिप्रं ह्यायुर्भ्रश्यते मानवानाम् ।
 12-169-005c पितस्तदाचक्ष्व यथार्थयोगं; ममानुपूर्व्या येन धर्मं चरेयम् ॥

12-169-006 पितोवाच

12-169-006a वेदानधीत्य ब्रह्मचर्येण पुत्रः; पुत्रानिच्छेत्पावनार्थं पितृणाम् ।
 12-169-006c अग्नीनाधाय विधिवच्चेष्टयज्ञो; वनं प्रविश्याथ मुनिर्बुभूषेत् ॥

12-169-007 पुत्र उवाच

12-169-007a एवमभ्याहते लोके समन्तात्परिवारिते ।
 12-169-007c अमोघासु पतन्तीषु किं धीर इव भाषसे ॥

12-169-008 पितोवाच

12-169-008a कथमभ्याहतो लोकः केन वा परिवारितः ।
 12-169-008c अमोघाः काः पतन्तीह किं नु भीषयसीव माम् ॥

12-169-009 पुत्र उवाच

12-169-009a मृत्युनाभ्याहतो लोको जरया परिवारितः ।
 12-169-009c अहोरात्राः पतन्त्येते ननु कस्मान्न बुध्यसे ॥

12-169-010a	यदाहमेतज्जानामि न मृत्युस्तिष्ठतीति ह ।
12-169-010c	सोऽहं कथं प्रतीक्षिष्ये जालेनापिहितश्चरन् ॥
12-169-011a	रात्र्यां रात्र्यां व्यतीतायामायुरल्पतरं यदा ।
12-169-011c	गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा ॥
12-169-011e	तदेव बन्धं दिवसमिति विद्याद्विचक्षणः ॥
12-169-012a	अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ।
12-169-012c	शष्पाणीव विचिन्वन्तमन्यत्रगतमानसम् ॥
12-169-012e	वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
12-169-013a	अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वा कालोऽत्यगादयम् ।
12-169-013c	अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति ॥
12-169-014a	श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।
12-169-014c	न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम् ॥
12-169-014e	को हि जानाति कस्याद्य मृत्युसेना निवेक्ष्यते ॥
12-169-015a	युवैव धर्मशीलः स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ।
12-169-015c	कृते धर्मे भवेत्कीर्तिरिह प्रेत्य च वै सुखम् ॥
12-169-016a	मोहेन हि समाविष्टः पुत्रदारार्थमुद्यतः ।
12-169-016c	कृत्वा कार्यमकार्यं वा पुष्टिमेषां प्रयच्छति ॥
12-169-017a	तं पुत्रपशुसंमत्तं व्यासक्तमनसं नरम् ।
12-169-017c	सुप्तं व्याघ्रं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ॥
12-169-018a	संचिन्वानकमेवैकं कामानामवितृप्तकम् ।
12-169-018c	व्याघ्रः पशुमिवादाय मृत्युरादाय गच्छति ॥
12-169-019a	इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ।
12-169-019c	एवमीहासुखासक्तं कृतान्तः कुरुते वशे ॥
12-169-020a	कृतानां फलमप्राप्तं कर्मणां फलसङ्गिनम् ।
12-169-020c	क्षेत्रापणगृहासक्तं मृत्युरादाय गच्छति ॥
12-169-021a	मृत्युर्जरा च व्याधिश्च दुःखं चानेककारणम् ।
12-169-021c	अनुषक्तं यदा देहे किं स्वस्थ इव तिष्ठसि ॥
12-169-022a	जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चान्वेति देहिनम् ।
12-169-022c	अनुषक्ता द्वयेनैते भावाः स्थावरजङ्गमाः ॥
12-169-023a	मृत्योर्वा गृहमेवैतद्या ग्रामे वसतो रतिः ।
12-169-023c	देवानामेष वै गोष्ठो यदरण्यमिति श्रुतिः ॥

- 12-169-024a निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।
 12-169-024c छित्त्वैनानां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥
 12-169-025a न हिंसयति यः प्राणान्मनोवाक्कायहेतुभिः ।
 12-169-025c जीवितार्थापनयनैः कर्मभिर्न स बध्यते ॥
 12-169-026a न मृत्युसेनामायान्तीं जातु कश्चित्प्रबाधते ।
 12-169-026c ऋते सत्यमसंत्याज्यं सत्ये ह्यमृतमाश्रितम् ॥
 12-169-027a तस्मात्सत्यव्रताचारः सत्ययोगपरायणः ।
 12-169-027c सत्यारामः समो दान्तः सत्येनैवान्तकं जयेत् ॥
 12-169-028a अमृतं चैव मृत्युश्च द्वयं देहे प्रतिष्ठितम् ।
 12-169-028c मृत्युमापद्यते मोहात्सत्येनापद्यतेऽमृतम् ॥
 12-169-029a सोऽहं ह्यहिंस्रः सत्यार्थी कामक्रोधबहिष्कृतः ।
 12-169-029c समदुःखसुखः क्षेमी मृत्युं हास्याम्यमर्त्यवत् ॥
 12-169-030a शान्तियज्ञरतो दान्तो ब्रह्मयज्ञे स्थितो मुनिः ।
 12-169-030c वाङ्मनःकर्मयज्ञश्च भविष्याम्युदगायने ॥
 12-169-031a पशुयज्ञैः कथं हिंस्रैर्मादृशो यष्टुमर्हति ।
 12-169-031c अन्तवद्भिरुत प्राज्ञः क्षत्रयज्ञैः पिशाचवत् ॥
 12-169-032a यस्य वाङ्मनसी स्यातां सम्यक्प्रणिहिते सदा ।
 12-169-032c तपस्त्यागश्च योगश्च स वै सर्वमवाप्नुयात् ॥
 12-169-033a नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं बलम् ।
 12-169-033c नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥
 12-169-034a आत्मन्येवात्मना जात आत्मनिष्ठोऽप्रजोऽपि वा ।
 12-169-034c आत्मन्येव भविष्यामि न मां तारयति प्रजा ॥
 12-169-035a नैतादृशं ब्राह्मणस्यास्ति वित्तं; यथैकता समता सत्यता च ।
 12-169-035c शीले स्थितिर्दण्डनिधानमार्जवं; ततस्ततश्चोपरमः क्रियाभ्यः ॥
 12-169-036a किं ते धनैर्बान्धवैर्वापि किं ते; किं ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि ।
 12-169-036c आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं; पितामहस्ते क्व गतः पिता च ॥

12-169-037 भीष्म उवाच

- 12-169-037a पुत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा तथाकार्षीत्पिता नृप ।
 12-169-037c तथा त्वमपि वर्तस्व सत्यधर्मपरायणः ॥

12-170-001 युधिष्ठिर उवाच

12-170-001a	धनिनो वाधना ये च वर्तयन्ति स्वतन्त्रिणः ।
12-170-001c	सुखदुःखागमस्तेषां कः कथं वा पितामह ॥
12-170-002	भीष्म उवाच
12-170-002a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-170-002c	शम्याकेन विमुक्तेन गीतं शान्तिगतेन ह ॥
12-170-003a	अब्रवीन्मां पुरा कश्चिद्ब्राह्मणस्त्यागमास्थितः ।
12-170-003c	क्लिश्यमानः कुदारेण कुचैलेन बुभुक्षया ॥
12-170-004a	उत्पन्नमिह लोके वै जन्मप्रभृति मानवम् ।
12-170-004c	विविधान्युपवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥
12-170-005a	तयोरेकतरे मार्गे यद्येनमभिसंनयेत् ।
12-170-005c	न सुखं प्राप्य संहृष्येन्न दुःखं प्राप्य संज्वरेत् ॥
12-170-006a	न वै चरसि यच्छ्रेय आत्मनो वा यदीहसे ।
12-170-006c	अकामात्मापि हि सदा धुरमुद्यम्य चैव हि ॥
12-170-007a	अकिंचनः परिपतन्सुखमास्वादयिष्यसि ।
12-170-007c	अकिंचनः सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव हि ॥
12-170-008a	आकिंचन्यं सुखं लोके पथ्यं शिवमनामयम् ।
12-170-008c	अनमित्रमथो ह्येतद्दुर्लभं सुलभं सताम् ॥
12-170-009a	अकिंचनस्य शुद्धस्य उपपन्नस्य सर्वशः ।
12-170-009c	अवेक्षमाणस्त्रील्लोकान्न तुल्यमुपलक्षये ॥
12-170-010a	आकिंचन्यं च राज्यं च तुलया समतोलयम् ।
12-170-010c	अत्यरिच्यत दारिद्र्यं राज्यादपि गुणाधिकम् ॥
12-170-011a	आकिंचन्ये च राज्ये च विशेषः सुमहानयम् ।
12-170-011c	नित्योद्विग्नो हि धनवान्मृत्योरास्यगतो यथा ॥
12-170-012a	नैवास्याग्निर्न चादित्यो न मृत्युर्न च दस्यवः ।
12-170-012c	प्रभवन्ति धनज्यानिनिर्मुक्तस्य निराशिषः ॥
12-170-013a	तं वै सदा कामचरमनुपस्तीर्णशायिनम् ।
12-170-013c	बाहूपधानं शाम्यन्तं प्रशंसन्ति दिवौकसः ॥
12-170-014a	धनवान्क्रोधलोभाभ्यामाविष्टो नष्टचेतनः ।
12-170-014c	तिर्यगीक्षः शुष्कमुखः पापको भ्रुकुटीमुखः ॥
12-170-015a	निर्दशंश्चाधरोष्ठं च क्रुद्धो दारुणभाषिता ।
12-170-015c	कस्तमिच्छेत्परिद्रष्टुं दातुमिच्छति चेन्महीम् ॥

- 12-170-016a श्रिया ह्यभीक्ष्णं संवासो मोहयत्यविचक्षणम् ।
 12-170-016c सा तस्य चित्तं हरति शारदाभ्रमिवानिलः ॥
 12-170-017a अथैनं रूपमानश्च धनमानश्च विन्दति ।
 12-170-017c अभिजातोऽस्मि सिद्धोऽस्मि नास्मि केवलमानुषः ॥
 12-170-017e इत्येभिः कारणैस्तस्य त्रिभिश्चित्तं प्रसिच्यते ॥
 12-170-018a स प्रसिक्तमना भोगान्विसृज्य पितृसंचितान् ।
 12-170-018c परिक्षीणः परस्वानामादानं साधु मन्यते ॥
 12-170-019a तमतिक्रान्तमर्यादमाददानं ततस्ततः ।
 12-170-019c प्रतिषेधन्ति राजानो लुब्धा मृगमिवेषुभिः ॥
 12-170-020a एवमेतानि दुःखानि तानि तानीह मानवम् ।
 12-170-020c विविधान्युपवर्तन्ते गात्रसंस्पर्शजानि च ॥
 12-170-021a तेषां परमदुःखानां बुद्ध्या भैषज्यमाचरेत् ।
 12-170-021c लोकधर्मं समाज्ञाय ध्रुवाणामध्रुवैः सह ॥
 12-170-022a नात्यक्त्वा सुखमाप्नोति नात्यक्त्वा विन्दते परम् ।
 12-170-022c नात्यक्त्वा चाभयः शेते त्यक्त्वा सर्वं सुखी भव ॥
 12-170-023a इत्येतद्धास्तिनपुरे ब्राह्मणेनोपवर्णितम् ।
 12-170-023c शम्याकेन पुरा मह्यं तस्मात्त्यागः परो मतः ॥

12-171-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-171-001a ईहमानः समारम्भान्यदि नासादयेद्धनम् ।
 12-171-001c धनतृष्णाभिभूतश्च किं कुर्वन्सुखमाप्नुयात् ॥

12-171-002 भीष्म उवाच

- 12-171-002a सर्वसाम्यमनायासः सत्यवाक्यं च भारत ।
 12-171-002c निर्वेदश्चाविवित्सा च यस्य स्यात्स सुखी नरः ॥
 12-171-003a एतान्येव पदान्याहुः पञ्च वृद्धाः प्रशान्तये ।
 12-171-003c एष स्वर्गश्च धर्मश्च सुखं चानुत्तमं सताम् ॥
 12-171-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-171-004c निर्वेदान्मङ्किना गीतं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-171-005a ईहमानो धनं मङ्किर्भग्नेहश्च पुनः पुनः ।
 12-171-005c केनचिद्धनशेषेण क्रीतवान्दम्यगोयुगम् ॥
 12-171-006a सुसंबद्धौ तु तौ दम्यौ दमनायाभिनिःसृतौ ।

12-171-006c	आसीनमुष्ट्रं मध्येन सहसैवाभ्यधावताम् ॥
12-171-007a	तयोः संप्राप्तयोरुष्ट्रः स्कन्धदेशममर्षणः ।
12-171-007c	उत्थायोत्क्षिप्य तौ दम्यौ प्रससार महाजवः ॥
12-171-008a	ह्रियमाणौ तु तौ दम्यौ तेनोष्ट्रेण प्रमाथिना ।
12-171-008c	प्रियमाणौ च संप्रेक्ष्य मङ्किस्तत्राब्रवीदिदम् ॥
12-171-009a	न चैवाविहितं शक्यं दक्षेणापीहितुं धनम् ।
12-171-009c	युक्तेन श्रद्धया सम्यगीहां समनुतिष्ठता ॥
12-171-010a	कृतस्य पूर्वं चानर्थैर्युक्तस्याप्यनुतिष्ठतः ।
12-171-010c	इमं पश्यत संगत्या मम दैवमुपप्लवम् ॥
12-171-011a	उद्यम्योद्यम्य मे दम्यौ विषमेणेव गच्छति ।
12-171-011c	उत्क्षिप्य काकतालीयमुन्माथेनेव जम्बुकः ॥
12-171-012a	मणी वोष्ट्रस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम ।
12-171-012c	शुद्धं हि दैवमेवेदमतो नैवास्ति पौरुषम् ॥
12-171-013a	यदि वाप्युपपद्येत पौरुषं नाम कर्हिचित् ।
12-171-013c	अन्विष्यमाणं तदपि दैवमेवावतिष्ठते ॥
12-171-014a	तस्मान्निर्वेद एवेह गन्तव्यः सुखमीप्सता ।
12-171-014c	सुखं स्वपिति निर्विण्णो निराशश्चार्थसाधने ॥
12-171-015a	अहो सम्यक्शुकेनोक्तं सर्वतः परिमुच्यता ।
12-171-015c	प्रतिष्ठता महारण्यं जनकस्य निवेशनात् ॥
12-171-016a	यः कामान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैनान्केवलान्स्त्यजेत् ।
12-171-016c	प्रापणात्सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥
12-171-017a	नान्तं सर्वविवित्सानां गतपूर्वोऽस्ति कश्चन ।
12-171-017c	शरीरे जीविते चैव तृष्णा मन्दस्य वर्धते ॥
12-171-018a	निवर्तस्व विवित्साभ्यः शाम्य निर्विद्य मामक ।
12-171-018c	असकृच्चासि निकृतो न च निर्विद्यसे तनो ॥
12-171-019a	यदि नाहं विनाश्यस्ते यद्येवं रमसे मया ।
12-171-019c	मा मां योजय लोभेन वृथा त्वं वित्तकामुक ॥
12-171-020a	संचितं संचितं द्रव्यं नष्टं तव पुनः पुनः ।
12-171-020c	कदा विमोक्ष्यसे मूढ धनेहां धनकामुक ॥
12-171-021a	अहो नु मम बालिश्यं योऽहं क्रीडनकस्तव ।
12-171-021c	किं नैव जातु पुरुषः परेषां प्रेष्यतामियात् ॥

- 12-171-022a न पूर्वे नापरे जातु कामानामन्तमाप्नुवन् ।
 12-171-022c त्यक्त्वा सर्वसमारम्भान्प्रतिबुद्धोऽस्मि जागृमि ॥
- 12-171-023a नूनं ते हृदयं काम वज्रसारमयं दृढम् ।
 12-171-023c यदनर्थशताविष्टं शतधा न विदीर्यते ॥
- 12-171-024a त्यजामि काम त्वां चैव यच्च किंचित्प्रियं तव ।
 12-171-024c तवाहं सुखमन्विच्छन्नात्मन्युपलभे सुखम् ॥
- 12-171-025a काम जानामि ते मूलं संकल्पात्किल जायसे ।
 12-171-025c न त्वां संकल्पयिष्यामि समूलो न भविष्यसि ॥
- 12-171-026a ईहा धनस्य न सुखा लब्ध्वा चिन्ता च भूयसी ।
 12-171-026c लब्धनाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वा न वा ॥
- 12-171-027a परेत्य यो न लभते ततो दुःखतरं नु किम् ।
 12-171-027c न च तुष्यति लब्धेन भूय एव च मार्गति ॥
- 12-171-028a अनुतर्षुल एवार्थः स्वादु गाङ्गमिवोदकम् ।
 12-171-028c मद्विलापनमेतत्तु प्रतिबुद्धोऽस्मि संत्यज ॥
- 12-171-029a य इमं मामकं देहं भूतग्रामः समाश्रितः ।
 12-171-029c स यात्वितो यथाकामं वसतां वा यथासुखम् ॥
- 12-171-030a न युष्मास्विह मे प्रीतिः कामलोभानुसारिषु ।
 12-171-030c तस्मादुत्सृज्य सर्वान्वः सत्यमेवाश्रयाम्यहम् ॥
- 12-171-031a सर्वभूतान्यहं देहे पश्यन्मनसि चात्मनः ।
 12-171-031c योगे बुद्धिं श्रुते सत्त्वं मनो ब्रह्मणि धारयन् ॥
- 12-171-032a विहरिष्याम्यनासक्तः सुखी लोकान्निरामयः ।
 12-171-032c यथा मा त्वं पुनर्नैवं दुःखेषु प्रणिधास्यसि ॥
- 12-171-033a त्वया हि मे प्रणुन्नस्य गतिरन्या न विद्यते ।
 12-171-033c तृष्णाशोकश्रमाणां हि त्वं काम प्रभवः सदा ॥
- 12-171-034a धननाशोऽधिकं दुःखं मन्ये सर्वमहत्तरम् ।
 12-171-034c ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते मित्राणि च धनच्युतम् ॥
- 12-171-035a अवज्ञानसहस्रैस्तु दोषाः कष्टतराधने ।
 12-171-035c धने सुखकला या च सापि दुःखैर्विधीयते ॥
- 12-171-036a धनमस्येति पुरुषं पुरा निघ्नन्ति दस्यवः ।
 12-171-036c क्लिश्यन्ति विविधैर्दण्डैर्नित्यमुद्वेजयन्ति च ॥
- 12-171-037a मन्दलोलुपता दुःखमिति बुद्धं चिरान्मया ।

- 12-171-037c यद्यदालम्बसे काम तत्तदेवानुरुध्यसे ॥
- 12-171-038a अतत्त्वज्ञोऽसि बालश्च दुस्तोषोऽपूरणोऽनलः ।
- 12-171-038c नैव त्वं वेत्थ सुलभं नैव त्वं वेत्थ दुर्लभम् ॥
- 12-171-039a पातालमिव दुष्पूरो मां दुःखैर्योक्तुमिच्छसि ।
- 12-171-039c नाहमद्य समावेष्टुं शक्यः काम पुनस्त्वया ॥
- 12-171-040a निर्वेदमहमासाद्य द्रव्यनाशाद्यदृच्छया ।
- 12-171-040c निर्वृतिं परमां प्राप्य नाद्य कामान्विचिन्तये ॥
- 12-171-041a अतिक्लेशान्सहामीह नाहं बुध्याम्यबुद्धिमान् ।
- 12-171-041c निकृतो धननाशेन शये सर्वाङ्गविज्वरः ॥
- 12-171-042a परित्यजामि काम त्वां हित्वा सर्वमनोगतीः ।
- 12-171-042c न त्वं मया पुनः काम नस्योतेनेव रंस्यसे ॥
- 12-171-043a क्षमिष्येऽक्षममाणानां न हिंसिष्ये च हिंसितः ।
- 12-171-043c द्वेष्यमुक्तः प्रियं वक्ष्याम्यनादृत्य तदप्रियम् ॥
- 12-171-044a तृप्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं यथालब्धेन वर्तयन् ।
- 12-171-044c न सकामं करिष्यामि त्वामहं शत्रुमात्मनः ॥
- 12-171-045a निर्वेदं निर्वृतिं तृप्तिं शान्तिं सत्यं दमं क्षमाम् ।
- 12-171-045c सर्वभूतदयां चैव विद्धि मां शरणागतम् ॥
- 12-171-046a तस्मात्कामश्च लोभश्च तृष्णा कार्पण्यमेव च ।
- 12-171-046c त्यजन्तु मां प्रतिष्ठन्तं सत्त्वस्थो ह्यस्मि सांप्रतम् ॥
- 12-171-047a प्रहाय कामं लोभं च क्रोधं पारुष्यमेव च ।
- 12-171-047c नाद्य लोभवशं प्राप्तो दुःखं प्राप्स्याम्यनात्मवान् ॥
- 12-171-048a यद्यत्यजति कामानां तत्सुखस्याभिपूर्यते ।
- 12-171-048c कामस्य वशगो नित्यं दुःखमेव प्रपद्यते ॥
- 12-171-049a कामान्व्युदस्य धनुते यत्किञ्चित्पुरुषो रजः ।
- 12-171-049c कामक्रोधोद्धवं दुःखमहीररतिरेव च ॥
- 12-171-050a एष ब्रह्मप्रविष्टोऽहं ग्रीष्मे शीतमिव हृदम् ।
- 12-171-050c शाम्यामि परिनिर्वामि सुखमासे च केवलम् ॥
- 12-171-051a यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
- 12-171-051c तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥
- 12-171-052a आत्मना सप्तमं कामं हत्वा शत्रुमिवोत्तमम् ।
- 12-171-052c प्राप्यावध्यं ब्रह्मपुरं राजेव स्यामहं सुखी ॥

- 12-171-053a एतां बुद्धिं समास्थाय मङ्किर्निर्वेदमागतः ।
 12-171-053c सर्वान्कामान्परित्यज्य प्राप्य ब्रह्म महत्सुखम् ॥
 12-171-054a दम्यनाशकृते मङ्किरमरत्वं किलागमत् ।
 12-171-054c अच्छिनत्काममूलं स तेन प्राप महत्सुखम् ॥
 12-171-055a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-171-055c गीतं विदेहराजेन जनकेन प्रशाम्यता ॥
 12-171-056a अनन्तं बत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
 12-171-056c मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ॥
 12-171-057a अत्रैवोदाहरन्तीमं बोध्यस्य पदसंचयम् ।
 12-171-057c निर्वेदं प्रति विन्यस्तं प्रतिबोध युधिष्ठिर ॥
 12-171-058a बोध्यं दान्तमृषिं राजा नहुषः पर्यपृच्छत ।
 12-171-058c निर्वेदाच्छान्तिमापन्नं शान्तं प्रज्ञानतर्पितम् ॥
 12-171-059a उपदेशं महाप्राज्ञ शमस्योपदिशस्व मे ।
 12-171-059c कां बुद्धिं समनुध्याय शान्तश्चरसि निर्वृतः ॥

12-171-060 बोध्य उवाच

- 12-171-060a उपदेशेन वर्तामि नानुशास्मीह कञ्चन ।
 12-171-060c लक्षणं तस्य वक्ष्येऽहं तत्स्वयं प्रविमृश्यताम् ॥
 12-171-061a पिङ्गला कुररः सर्पः सारङ्गान्वेषणं वने ।
 12-171-061c इषुकारः कुमारी च षडेते गुरवो मम ॥

12-172-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-172-001a केन वृत्तेन वृत्तज्ञ वीतशोकश्चरेन्महीम् ।
 12-172-001c किं च कुर्वन्नरो लोके प्राप्नोति परमां गतिम् ॥

12-172-002 भीष्म उवाच

- 12-172-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-172-002c प्रहादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च ॥
 12-172-003a चरन्तं ब्राह्मणं कंचित्कल्यचित्तमनामयम् ।
 12-172-003c पप्रच्छ राजन्प्रहादो बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥
 12-172-004a स्वस्थः शक्तो मृदुर्दान्तो निर्विवित्सोऽनसूयकः ।
 12-172-004c सुवाग्बहुमतो लोके प्राज्ञश्चरसि बालवत् ॥
 12-172-005a नैव प्रार्थयसे लाभं नालाभेष्वनुशोचसि ।

12-172-005c	नित्यतृप्त इव ब्रह्मन्न किञ्चिदवमन्यसे ॥
12-172-006a	स्रोतसा ह्रियमाणासु प्रजास्वविमना इव ।
12-172-006c	धर्मकामार्थकार्येषु कूटस्थ इव लक्ष्यसे ॥
12-172-007a	नानुतिष्ठसि धर्मार्थौ न कामे चापि वर्तसे ।
12-172-007c	इन्द्रियार्थाननादृत्य मुक्तश्चरसि साक्षिवत् ॥
12-172-008a	का नु प्रज्ञा श्रुतं वा किं वृत्तिर्वा का नु ते मुने ।
12-172-008c	क्षिप्रमाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्श्रेयो यदिह मन्यसे ॥
12-172-009a	अनुयुक्तः स मेधावी लोकधर्मविधानवित् ।
12-172-009c	उवाच श्लक्ष्णया वाचा प्रह्लादमनपार्थया ॥
12-172-010a	पश्यन्प्रह्लाद भूतानामुत्पत्तिमनिमित्ततः ।
12-172-010c	हासं वृद्धिं विनाशं च न प्रहृष्ये न च व्यथे ॥
12-172-011a	स्वभावादेव संदृश्य वर्तमानाः प्रवृत्तयः ।
12-172-011c	स्वभावनिरताः सर्वाः परितप्ये न केनचित् ॥
12-172-012a	पश्यन्प्रह्लाद संयोगान्विप्रयोगपरायणान् ।
12-172-012c	संचयांश्च विनाशान्तान्न क्वचिद्विदधे मनः ॥
12-172-013a	अन्तवन्ति च भूतानि गुणयुक्तानि पश्यतः ।
12-172-013c	उत्पत्तिनिधनज्ञस्य किं कार्यमवशिष्यते ॥
12-172-014a	जलजानामपि ह्यन्तं पर्यायेणोपलक्षये ।
12-172-014c	महतामपि कायानां सूक्ष्माणां च महोदधौ ॥
12-172-015a	जङ्गमस्थावराणां च भूतानामसुराधिप ।
12-172-015c	पार्थिवानामपि व्यक्तं मृत्युं पश्यामि सर्वशः ॥
12-172-016a	अन्तरिक्षचराणां च दानवोत्तम पक्षिणाम् ।
12-172-016c	उत्तिष्ठति यथाकालं मृत्युर्बलवतामपि ॥
12-172-017a	दिवि संचरमाणानि ह्रस्वानि च महान्ति च ।
12-172-017c	ज्योतींषि च यथाकालं पतमानानि लक्षये ॥
12-172-018a	इति भूतानि संपश्यन्ननुषक्तानि मृत्युना ।
12-172-018c	सर्वसामान्यतो विद्वान्कृतकृत्यः सुखं स्वपे ॥
12-172-019a	सुमहान्तमपि ग्रासं ग्रसे लब्धं यदृच्छया ।
12-172-019c	शये पुनरभुञ्जानो दिवसानि बहून्यपि ॥
12-172-020a	आस्रवत्यपि मामन्नं पुनर्बहुगुणं बहु ।
12-172-020c	पुनरल्पगुणं स्तोकं पुनर्नैवोपपद्यते ॥

- 12-172-021a कणान्कदाचित्खादामि पिण्याकमपि च ग्रसे ।
 12-172-021c भक्षये शालिमांसानि भक्षांश्चोच्चावचान्पुनः ॥
 12-172-022a शये कदाचित्पर्यङ्के भूमावपि पुनः शये ।
 12-172-022c प्रासादेऽपि च मे शय्या कदाचिदुपपद्यते ॥
 12-172-023a धारयामि च चीराणि शार्णीं क्षौमाजिनानि च ।
 12-172-023c महार्हाणि च वासांसि धारयाम्यहमेकदा ॥
 12-172-024a न संनिपतितं धर्म्यमुपभोगं यदृच्छया ।
 12-172-024c प्रत्याचक्षे न चाप्येनमनुरुध्ये सुदुर्लभम् ॥
 12-172-025a अचलमनिधनं शिवं विशोकं; शुचिमतुलं विदुषां मते निविष्टम् ।
 12-172-025c अनभिमतमसेवितं च मूढैर्ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-026a अचलितमतिरच्युतः स्वधर्मा;त्परिमितसंसरणः परावरज्ञः ।
 12-172-026c विगतभयकषायलोभमोहो; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-027a अनियतफलभक्ष्यभोज्यपेयं; विधिपरिणामविभक्तदेशकालम् ।
 12-172-027c हृदयसुखमसेवितं कदर्यैर्ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-028a इदमिदमिति तृष्ण्याभिभूतं; जनमनवाप्तधनं विषीदमानम् ।
 12-172-028c निपुणमनुनिशाम्य तत्त्वबुद्ध्या; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-029a बहुविधमनुदृश्य चार्थहेतोः; कृपणमिहार्यमनार्यमाश्रयन्तम् ।
 12-172-029c उपशमरुचिरात्मवान्प्रशान्तो; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-030a सुखमसुखमनर्थमर्थलाभं; रतिमरतिं मरणं च जीवितं च ।
 12-172-030c विधिनियतमवेक्ष्य तत्त्वतोऽहं; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-031a अपगतभयरागमोहदर्पो; धृतिमतिबुद्धिसमन्वितः प्रशान्तः ।
 12-172-031c उपगतफलभोगिनो निशाम्य; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-032a अनियतशयनासनः प्रकृत्या; दमनियमब्रतसत्यशौचयुक्तः ।
 12-172-032c अपगतफलसंचयः प्रहृष्टो; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-033a अभिगतमसुखार्थमीहनार्थैरुपगतबुद्धिरवेक्ष्य चात्मसंस्थः ।
 12-172-033c तृषितमनियतं मनो नियन्तुं; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-034a न हृदयमनुरुध्यते मनो वा; प्रियसुखदुर्लभतामनित्यतां च ।
 12-172-034c तदुभयमुपलक्षयन्निवाहं; ब्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि ॥
 12-172-035a बहु कथितमिदं हि बुद्धिमद्धिः; कविभिरभिप्रथयद्भिरात्मकीर्तिम् ।
 12-172-035c इदमिदमिति तत्र तत्र तत्तत्स्वपरमतैर्गहनं प्रतर्कयद्भिः ॥
 12-172-036a तदहमनुनिशाम्य विप्रयातं; पृथगभिपन्नमिहाबुधैर्मनुष्यैः ।

12-172-036c अनवसितमनन्तदोषपारं; नृषु विहरामि विनीतरोषतृष्णः ॥

12-172-037 भीष्म उवाच

12-172-037a अजगरचरितं व्रतं महात्मा; य इह नरोऽनुचरेद्विनीतरागः ।

12-172-037c अपगतभयमन्युलोभमोहः; स खलु सुखी विहरेदिमं विहारम् ॥

12-173-001 युधिष्ठिर उवाच

12-173-001a बान्धवाः कर्म वित्तं वा प्रज्ञा वेह पितामह ।

12-173-001c नरस्य का प्रतिष्ठा स्यादेतत्पृष्ठो वदस्व मे ॥

12-173-002 भीष्म उवाच

12-173-002a प्रज्ञा प्रतिष्ठा भूतानां प्रज्ञा लाभः परो मतः ।

12-173-002c प्रज्ञा नैःश्रेयसी लोके प्रज्ञा स्वर्गो मतः सताम् ॥

12-173-003a प्रज्ञया प्रापितार्थो हि बलिरैश्वर्यसंक्षये ।

12-173-003c प्रह्लादो नमुचिर्मङ्किस्तस्याः किं विद्यते परम् ॥

12-173-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

12-173-004c इन्द्रकाश्यपसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥

12-173-005a वैश्यः कश्चिदृषिं तात काश्यपं संशितव्रतम् ।

12-173-005c रथेन पातयामास श्रीमान्दृप्तस्तपस्विनम् ॥

12-173-006a आर्तः स पतितः क्रुद्धस्त्यक्त्वात्मानमथाब्रवीत् ।

12-173-006c मरिष्याम्यधनस्येह जीवितार्थो न विद्यते ॥

12-173-007a तथा मुमूर्षुमासीनमकूजन्तमचेतसम् ।

12-173-007c इन्द्रः सृगालरूपेण बभाषे क्रुद्धमानसम् ॥

12-173-008a मनुष्ययोनिमिच्छन्ति सर्वभूतानि सर्वशः ।

12-173-008c मनुष्यत्वे च विप्रत्वं सर्व एवाभिनन्दति ॥

12-173-009a मनुष्यो ब्राह्मणश्चासि श्रोत्रियश्चासि काश्यप ।

12-173-009c सुदुर्लभमवाप्यैतददोषान्मर्तुमिच्छसि ॥

12-173-010a सर्वे लाभाः साभिमाना इति सत्या बत श्रुतिः ।

12-173-010c संतोषणीयरूपोऽसि लोभाद्यदभिमन्यसे ॥

12-173-011a अहो सिद्धार्थता तेषां येषां सन्तीह पाणयः ।

12-173-011c पाणिमद्भ्यः स्पृहास्माकं यथा तव धनस्य वै ॥

12-173-012a न पाणिलाभादधिको लाभः कश्चन विद्यते ।

12-173-012c अपाणित्वाद्वयं ब्रह्मन्कण्टकान्नोद्धरामहे ॥

12-173-013a	अथ येषां पुनः पाणी देवदत्तौ दशाङ्गुली ।
12-173-013c	उद्धरन्ति कृमीनङ्गादशमानान्कषन्ति च ॥
12-173-014a	हिमवर्षातपानां च परित्राणानि कुर्वते ।
12-173-014c	चेलमन्नं सुखं शय्यां निवातं चोपभुञ्जते ॥
12-173-015a	अधिष्ठाय च गां लोके भुञ्जते वाहयन्ति च ।
12-173-015c	उपायैर्बहुभिश्चैव वश्यानात्मनि कुर्वते ॥
12-173-016a	ये खल्वजिह्वाः कृपणा अल्पप्राणा अपाणयः ।
12-173-016c	सहन्ते तानि दुःखानि दिष्ट्या त्वं न तथा मुने ॥
12-173-017a	दिष्ट्या त्वं न सृगालो वै न कृमिर्न च मूषकः ।
12-173-017c	न सर्पो न च मण्डूको न चान्यः पापयोनिजः ॥
12-173-018a	एतावतापि लाभेन तोष्टुमर्हसि काश्यप ।
12-173-018c	किं पुनर्योऽसि सत्त्वानां सर्वेषां ब्राह्मणोत्तमः ॥
12-173-019a	इमे मां कृमयोऽदन्ति तेषामुद्धरणाय मे ।
12-173-019c	नास्ति शक्तिरपाणित्वात्पश्यावस्थामिमां मम ॥
12-173-020a	अकार्यमिति चैवेमं नात्मानं संत्यजाम्यहम् ।
12-173-020c	नेतः पापीयसीं योनिं पतेयमपरामिति ॥
12-173-021a	मध्ये वै पापयोनीनां सार्गाली यामहं गतः ।
12-173-021c	पापीयस्यो बहुतरा इतोऽन्याः पापयोनयः ॥
12-173-022a	जात्यैवैके सुखतराः सन्त्यन्ये भृशदुःखिताः ।
12-173-022c	नैकान्तसुखमेवेह क्वचित्पश्यामि कस्यचित् ॥
12-173-023a	मनुष्या ह्याद्यतां प्राप्य राज्यमिच्छन्त्यनन्तरम् ।
12-173-023c	राज्यादेवत्वमिच्छन्ति देवत्वादिन्द्रतामपि ॥
12-173-024a	भवेस्त्वं यद्यपि त्वाद्यो न राजा न च दैवतम् ।
12-173-024c	देवत्वं प्राप्य चेन्द्रत्वं नैव तुष्येस्तथा सति ॥
12-173-025a	न तृप्तिः प्रियलाभेऽस्ति तृष्णा नाद्भिः प्रशाम्यति ।
12-173-025c	संप्रज्वलति सा भूयः समिद्धिरिव पावकः ॥
12-173-026a	अस्त्येव त्वयि शोको वै हर्षश्चास्ति तथा त्वयि ।
12-173-026c	सुखदुःखे तथा चोभे तत्र का परिदेवना ॥
12-173-027a	परिच्छिद्यैव कामानां सर्वेषां चैव कर्मणाम् ।
12-173-027c	मूलं रुन्धीन्द्रियग्रामं शकुन्तानिव पञ्जरे ॥
12-173-028a	न खल्वप्यरसज्ञस्य कामः क्वचन जायते ।

12-173-028c	संस्पर्शाद्दर्शनाद्वापि श्रवणाद्वापि जायते ॥
12-173-029a	न त्वं स्मरसि वारुण्या लट्वाकानां च पक्षिणाम् ।
12-173-029c	ताभ्यां चाभ्यधिको भक्ष्यो न कश्चिद्विद्यते क्वचित् ॥
12-173-030a	यानि चान्यानि दूरेषु भक्ष्यभोज्यानि काश्यप ।
12-173-030c	येषामभुक्तपूर्वं ते तेषामस्मृतिरेव च ॥
12-173-031a	अप्राशनमसंस्पर्शमसंदर्शनमेव च ।
12-173-031c	पुरुषस्यैष नियमो मन्ये श्रेयो न संशयः ॥
12-173-032a	पाणिमन्तो धनैर्युक्ता बलवन्तो न संशयः ।
12-173-032c	मनुष्या मानुषैरेव दासत्वमुपपादिताः ॥
12-173-033a	वधबन्धपरिक्लेशैः क्लिश्यन्ते च पुनः पुनः ।
12-173-033c	ते खल्वपि रमन्ते च मोदन्ते च हसन्ति च ॥
12-173-034a	अपरे बाहुबलिनः कृतविद्या मनस्विनः ।
12-173-034c	जुगुप्सितां सुकृपणां पापां वृत्तिमुपासते ॥
12-173-035a	उत्सहन्ते च ते वृत्तिमन्यामप्युपसेवितुम् ।
12-173-035c	स्वकर्मणा तु नियतं भवितव्यं तु तत्तथा ॥
12-173-036a	न पुलकसो न चण्डाल आत्मानं त्यक्तुमिच्छति ।
12-173-036c	असंतुष्टः स्वया योन्या मायां पश्यस्व यादृशीम् ॥
12-173-037a	दृष्ट्वा कुणीन्पक्षहतान्मनुष्यानामयाविनः ।
12-173-037c	सुसंपूर्णः स्वया योन्या लब्धलाभोऽसि काश्यप ॥
12-173-038a	यदि ब्राह्मण देहस्ते निरातङ्को निरामयः ।
12-173-038c	अङ्गानि च समग्राणि न च लोकेषु धिक्कृतः ॥
12-173-039a	न केनचित्प्रवादेन सत्येनैवापहारिणा ।
12-173-039c	धर्मायोत्तिष्ठ विप्रर्षे नात्मानं त्यक्तुमर्हसि ॥
12-173-040a	यदि ब्रह्मञ्जृणोष्येतच्छ्रद्धासि च मे वचः ।
12-173-040c	वेदोक्तस्य च धर्मस्य फलं मुख्यमवाप्स्यसि ॥
12-173-041a	स्वाध्यायमग्निसंस्कारमप्रमत्तोऽनुपालय ।
12-173-041c	सत्यं दमं च दानं च स्पर्धिष्ठा मा च केनचित् ॥
12-173-042a	ये केचन स्वध्ययनाः प्राप्ता यजनयाजनम् ।
12-173-042c	कथं ते जातु शोचेयुर्ध्यायेयुर्वाप्यशोभनम् ॥
12-173-043a	इच्छन्तस्ते विहाराय सुखं महदवाप्नुयुः ।
12-173-043c	उत जाताः सुनक्षत्रे सुतीर्थाः सुमुहूर्तजाः ॥

- 12-173-044a नक्षत्रेष्वसुरेष्वन्ये दुस्तीर्था दुर्मुहूर्तजाः ।
 12-173-044c संपतन्त्यासुरीं योनिं यज्ञप्रसववर्जिताम् ॥
 12-173-045a अहमासं पण्डितको हैतुको वेदनिन्दकः ।
 12-173-045c आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थिकाम् ॥
 12-173-046a हेतुवादान्प्रवदिता वक्ता संसत्सु हेतुमत् ।
 12-173-046c आक्रोष्टा चाभिवक्ता च ब्रह्मयज्ञेषु वै द्विजान् ॥
 12-173-047a नास्तिकः सर्वशङ्की च मूर्खः पण्डितमानिकः ।
 12-173-047c तस्येयं फलनिर्वृत्तिः सृगालत्वं मम द्विज ॥
 12-173-048a अपि जातु तथा तत्स्यादहोरात्रशतैरपि ।
 12-173-048c यदहं मानुषीं योनिं सृगालः प्राप्नुयां पुनः ॥
 12-173-049a संतुष्टश्चाप्रमत्तश्च यज्ञदानतपोरतिः ।
 12-173-049c ज्ञेयज्ञाता भवेयं वै वर्ज्यवर्जयिता तथा ॥
 12-173-050a ततः स मुनिरुत्थाय काश्यपस्तमुवाच ह ।
 12-173-050c अहो बतासि कुशलो बुद्धिमानिति विस्मितः ॥
 12-173-051a समवैक्षत तं विप्रो ज्ञानदीर्घेण चक्षुषा ।
 12-173-051c ददर्श चैनं देवानामिन्द्रं देवं शचीपतिम् ॥
 12-173-052a ततः संपूजयामास काश्यपो हरिवाहनम् ।
 12-173-052c अनुज्ञातश्च तेनाथ प्रविवेश स्वमाश्रमम् ॥

12-174-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-174-001a यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा तपस्तप्तं तथैव च ।
 12-174-001c गुरूणां चापि शुश्रूषा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-174-002 भीष्म उवाच

- 12-174-002a आत्मनानर्थयुक्तेन पापे निविशते मनः ।
 12-174-002c स कर्म कलुषं कृत्वा क्लेशे महति धीयते ॥
 12-174-003a दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात्क्लेशं भयाद्भयम् ।
 12-174-003c मृतेभ्यः प्रमृतं यान्ति दरिद्राः पापकारिणः ॥
 12-174-004a उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात्स्वर्गं सुखात्सुखम् ।
 12-174-004c श्रद्धधानाश्च दान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः ॥
 12-174-005a व्यालकुञ्जरदुर्गेषु सर्पचोरभयेषु च ।
 12-174-005c हस्तावापेन गच्छन्ति नास्तिकाः किमतः परम् ॥

12-174-006a	प्रियदेवातिथेयाश्च वदान्याः प्रियसाधवः ।
12-174-006c	क्षेम्यमात्मवतां मार्गमास्थिता हस्तदक्षिणम् ॥
12-174-007a	पुलाका इव धान्येषु पुत्तिका इव पक्षिषु ।
12-174-007c	तद्विधास्ते मनुष्येषु येषां धर्मो न कारणम् ॥
12-174-008a	सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमनुधावति ।
12-174-008c	शेते सह शयानेन येन येन यथा कृतम् ॥
12-174-009a	उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति ।
12-174-009c	करोति कुर्वतः कर्म छायेवानुविधीयते ॥
12-174-010a	येन येन यथा यद्यत्पुरा कर्म समाचितम् ।
12-174-010c	तत्तदेव नरो भुङ्क्ते नित्यं विहितमात्मना ॥
12-174-011a	स्वकर्मफलविक्षिप्तं विधानपरिरक्षितम् ।
12-174-011c	भूतग्राममिमं कालः समन्तात्परिकर्षति ॥
12-174-012a	अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
12-174-012c	स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥
12-174-013a	संमानश्चावमानश्च लाभालाभौ क्षयोदयौ ।
12-174-013c	प्रवृत्ता विनिवर्तन्ते विधानान्ते पुनः पुनः ॥
12-174-014a	आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ।
12-174-014c	गर्भशय्यामुपादाय भुज्यते पौर्वदेहिकम् ॥
12-174-015a	बालो युवा च वृद्धश्च यत्करोति शुभाशुभम् ।
12-174-015c	तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मनि जन्मनि ॥
12-174-016a	यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
12-174-016c	तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥
12-174-017a	समुन्नमग्रतो वस्त्रं पश्चाच्छुध्यति कर्मणा ।
12-174-017c	उपवासैः प्रतप्तानां दीर्घं सुखमनन्तकम् ॥
12-174-018a	दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने ।
12-174-018c	धर्मनिर्धूतपापानां संसिध्यन्ते मनोरथाः ॥
12-174-019a	शकुनीनामिवाकाशे मत्स्यानामिव चोदके ।
12-174-019c	पदं यथा न दृश्येत तथा ज्ञानविदां गतिः ॥
12-174-020a	अलमन्यैरुपालम्भैः कीर्तितैश्च व्यतिक्रमैः ।
12-174-020c	पेशलं चानुरूपं च कर्तव्यं हितमात्मनः ॥

12-175-001 युधिष्ठिर उवाच

12-175-001a	कुतः सृष्टमिदं विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
12-175-001c	प्रलये च कमभ्येति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
12-175-002a	ससागरः सगगनः सशैलः सबलाहकः ।
12-175-002c	सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥
12-175-003a	कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः ।
12-175-003c	शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मावथो कथम् ॥
12-175-004a	कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः ।
12-175-004c	अस्माल्लोकादमुं लोकं सर्वं शंसतु नो भवान् ॥

12-175-005 भीष्म उवाच

12-175-005a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-175-005c	भृगुणाभिहितं श्रेष्ठं भरद्वाजाय पृच्छते ॥
12-175-006a	कैलासशिखरे दृष्ट्वा दीप्यमानमिवौजसा ।
12-175-006c	भृगुं महर्षिमासीनं भरद्वाजोऽन्वपृच्छत ॥
12-175-007a	ससागरः सगगनः सशैलः सबलाहकः ।
12-175-007c	सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥
12-175-008a	कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः ।
12-175-008c	शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मावथो कथम् ॥
12-175-009a	कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः ।
12-175-009c	परलोकमिमं चापि सर्वं शंसतु नो भवान् ॥
12-175-010a	एवं स भगवान्पृष्टो भरद्वाजेन संशयम् ।
12-175-010c	महर्षिर्ब्रह्मसंकाशः सर्वं तस्मै ततोऽब्रवीत् ॥
12-175-011a	मानसो नाम विख्यातः श्रुतपूर्वो महर्षिभिः ।
12-175-011c	अनादिनिधनो देवस्तथाभेद्योऽजरामरः ॥
12-175-012a	अव्यक्त इति विख्यातः शाश्वतोऽथाक्षरोऽव्ययः ।
12-175-012c	यतः सृष्टानि भूतानि जायन्ते च म्रियन्ति च ॥
12-175-013a	सोऽसृजत्प्रथमं देवो महान्तं नाम नामतः ।
12-175-013c	आकाशमिति विख्यातं सर्वभूतधरः प्रभुः ॥
12-175-014a	आकाशादभवद्वारि सलिलादग्निमारुतौ ।
12-175-014c	अग्निमारुतसंयोगात्ततः समभवन्मही ॥
12-175-015a	ततस्तेजोमयं दिव्यं पद्मं सृष्टं स्वयंभुवा ।
12-175-015c	तस्मात्पद्मात्समभवद्ब्रह्मा वेदमयो निधिः ॥

- 12-175-016a अहंकार इति ख्यातः सर्वभूतात्मभूतकृत् ।
 12-175-016c ब्रह्मा वै सुमहातेजा य एते पञ्च धातवः ॥
 12-175-017a शैलास्तस्यास्थिसंज्ञास्तु मेदो मांसं च मेदिनी ।
 12-175-017c समुद्रास्तस्य रुधिरमाकाशमुदरं तथा ॥
 12-175-018a पवनश्चैव निःश्वासस्तेजोऽग्निर्निम्नगाः सिराः ।
 12-175-018c अग्नीषोमौ तु चन्द्रार्कौ नयने तस्य विश्रुते ॥
 12-175-019a नभश्चोर्ध्वं शिरस्तस्य क्षितिः पादौ दिशो भुजौ ।
 12-175-019c दुर्विज्ञेयो ह्यनन्तत्वात्सिद्धैरपि न संशयः ॥
 12-175-020a स एव भगवान्विष्णुरनन्त इति विश्रुतः ।
 12-175-020c सर्वभूतात्मभूतस्थो दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥
 12-175-021a अहंकारस्य यः स्रष्टा सर्वभूतभवाय वै ।
 12-175-021c यतः समभवद्विश्वं पृष्ठोऽहं यदिह त्वया ॥

12-175-022 भरद्वाज उवाच

- 12-175-022a गगनस्य दिशां चैव भूतलस्यानिलस्य च ।
 12-175-022c कान्यत्र परिमाणानि संशयं छिन्धि मेऽर्थतः ॥

12-175-023 भृगुरुवाच

- 12-175-023a अनन्तमेतदाकाशं सिद्धचारणसेवितम् ।
 12-175-023c रम्यं नानाश्रयाकीर्णं यस्यान्तो नाधिगम्यते ॥
 12-175-024a ऊर्ध्वं गतेरधस्तात्तु चन्द्रादित्यौ न दृश्यतः ।
 12-175-024c तत्र देवाः स्वयं दीप्ता भास्वराश्चाग्निवर्चसः ॥
 12-175-025a ते चाप्यन्तं न पश्यन्ति नभसः प्रथितौजसः ।
 12-175-025c दुर्गमत्वादनन्तत्वादिति मे विद्धि मानद ॥
 12-175-026a उपरिष्ठोपरिष्ठात्तु प्रज्वलद्भिः स्वयंप्रभैः ।
 12-175-026c निरुद्धमेतदाकाशमप्रमेयं सुरैरपि ॥
 12-175-027a पृथिव्यन्ते समुद्रास्तु समुद्रान्ते तमः स्मृतम् ।
 12-175-027c तमसोऽन्ते जलं प्राहुर्जलस्यान्तेऽग्निरेव च ॥
 12-175-028a रसातलान्ते सलिलं जलान्ते पन्नगाधिपः ।
 12-175-028c तदन्ते पुनराकाशमाकाशान्ते पुनर्जलम् ॥
 12-175-029a एवमन्तं भगवतः प्रमाणं सलिलस्य च ।
 12-175-029c अग्निमारुततोयेभ्यो दुर्ज्ञेयं दैवतैरपि ॥

- 12-175-030a अग्निमारुततोयानां वर्णाः क्षितितलस्य च ।
 12-175-030c आकाशसदृशा ह्येते भिद्यन्ते तत्त्वदर्शनात् ॥
 12-175-031a पठन्ति चैव मुनयः शास्त्रेषु विविधेषु च ।
 12-175-031c त्रैलोक्ये सागरे चैव प्रमाणं विहितं यथा ॥
 12-175-031e अदृश्याय त्वगम्याय कः प्रमाणमुदाहरेत् ॥
 12-175-032a सिद्धानां देवतानां च यदा परिमिता गतिः ।
 12-175-032c तदा गौणमनन्तस्य नामानन्तेति विश्रुतम् ॥
 12-175-032e नामधेयानुरूपस्य मानसस्य महात्मनः ॥
 12-175-033a यदा तु दिव्यं तद्रूपं हसते वर्धते पुनः ।
 12-175-033c कोऽन्यस्तद्वेदितुं शक्तो योऽपि स्यात्तद्विधोऽपरः ॥
 12-175-034a ततः पुष्करतः सृष्टः सर्वज्ञो मूर्तिमान्प्रभुः ।
 12-175-034c ब्रह्मा धर्ममयः पूर्वः प्रजापतिरनुत्तमः ॥

12-175-035 भरद्वाज उवाच

- 12-175-035a पुष्कराद्यदि संभूतो ज्येष्ठं भवति पुष्करम् ।
 12-175-035c ब्रह्माणं पूर्वजं चाह भवान्संदेह एव मे ॥

12-175-036 भृगुरुवाच

- 12-175-036a मानसस्येह या मूर्तिर्ब्रह्मत्वं समुपागता ।
 12-175-036c तस्यासनविधानार्थं पृथिवी पद्ममुच्यते ॥
 12-175-037a कर्णिका तस्य पद्मस्य मेरुर्गगनमुच्छ्रितः ।
 12-175-037c तस्य मध्ये स्थितो लोकान्सृजते जगतः प्रभुः ॥

12-176-001 भरद्वाज उवाच

- 12-176-001a प्रजाविसर्गं विविधं कथं स सृजते प्रभुः ।
 12-176-001c मेरुमध्ये स्थितो ब्रह्मा तद्ब्रूहि द्विजसत्तम ॥

12-176-002 भृगुरुवाच

- 12-176-002a प्रजाविसर्गं विविधं मानसो मनसासृजत् ।
 12-176-002c संधुक्षणार्थं भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ॥
 12-176-003a यत्प्राणाः सर्वभूतानां वर्धन्ते येन च प्रजाः ।
 12-176-003c परित्यक्ताश्च नश्यन्ति तेनेदं सर्वमावृतम् ॥
 12-176-004a पृथिवी पर्वता मेघा मूर्तिमन्तश्च ये परे ।
 12-176-004c सर्वं तद्वारुणं ज्ञेयमापस्तस्तम्भिरे पुनः ॥

12-176-005 भरद्वाज उवाच

12-176-005a कथं सलिलमुत्पन्नं कथं चैवाग्निमारुतौ ।
 12-176-005c कथं च मेदिनी सृष्टेत्यत्र मे संशयो महान् ॥

12-176-006 भृगुरुवाच

12-176-006a ब्रह्मकल्पे पुरा ब्रह्मन्ब्रह्मर्षीणां समागमे ।
 12-176-006c लोकसंभवसंदेहः समुत्पन्नो महात्मनाम् ॥
 12-176-007a तेऽतिष्ठन्ध्यानमालम्ब्य मौनमास्थाय निश्चलाः ।
 12-176-007c त्यक्ताहाराः पवनपा दिव्यं वर्षशतं द्विजाः ॥
 12-176-008a तेषां धर्ममयी वाणी सर्वेषां श्रोत्रमागमत् ।
 12-176-008c दिव्या सरस्वती तत्र संबभूव नभस्तलात् ॥
 12-176-009a पुरा स्तिमितनिःशब्दमाकाशमचलोपमम् ।
 12-176-009c नष्टचन्द्रार्कपवनं प्रसुप्तमिव संबभौ ॥
 12-176-010a ततः सलिलमुत्पन्नं तमसीवापरं तमः ।
 12-176-010c तस्माच्च सलिलोत्पीडादुदतिष्ठत मारुतः ॥
 12-176-011a यथा भाजनमच्छिद्रं निःशब्दमिव लक्ष्यते ।
 12-176-011c तच्चाम्भसा पूर्यमाणं सशब्दं कुरुतेऽनिलः ॥
 12-176-012a तथा सलिलसंरुद्धे नभसोऽन्ते निरन्तरे ।
 12-176-012c भित्त्वार्षावतलं वायुः समुत्पतति घोषवान् ॥
 12-176-013a स एष चरते वायुरर्णवोत्पीडसंभवः ।
 12-176-013c आकाशस्थानमासाद्य प्रशान्तिं नाधिगच्छति ॥
 12-176-014a तस्मिन्वाय्वम्बुसंघर्षे दीप्ततेजा महाबलः ।
 12-176-014c प्रादुर्भवत्यूर्ध्वशिखः कृत्वा वितिमिरं नभः ॥
 12-176-015a अग्निः पवनसंयुक्तः खात्समुत्पतते जलम् ।
 12-176-015c सोऽग्निर्मारुतसंयोगाद्धनत्वमुपपद्यते ॥
 12-176-016a तस्याकाशे निपतितः स्नेहस्तिष्ठति योऽपरः ।
 12-176-016c स संघातत्वमापन्नो भूमित्वमुपगच्छति ॥
 12-176-017a रसानां सर्वगन्धानां स्नेहानां प्राणिनां तथा ।
 12-176-017c भूमिर्योनिरिह ज्ञेया यस्यां सर्वं प्रसूयते ॥

12-177-001 भरद्वाज उवाच

12-177-001a एते ते धातवः पञ्च ब्रह्मा यानसृजत्पुरा ।

- 12-177-001c आवृता यैरिमे लोका महाभूताभिसंज्ञितैः ॥
 12-177-002a यदासृजत्सहस्राणि भूतानां स महामतिः ।
 12-177-002c पञ्चानामेव भूतत्वं कथं समुपपद्यते ॥

12-177-003 भृगुरुवाच

- 12-177-003a अमितानां महाशब्दो यान्ति भूतानि संभवम् ।
 12-177-003c ततस्तेषां महाभूतशब्दोऽयमुपपद्यते ॥
 12-177-004a चेष्टा वयूः खमाकाशमूष्माग्निः सलिलं द्रवः ।
 12-177-004c पृथिवी चात्र संघातः शरीरं पाञ्चभौतिकम् ॥
 12-177-005a इत्येतैः पञ्चभिर्भूतैर्युक्तं स्थावरजङ्गमम् ।
 12-177-005c श्रोत्रं घ्राणं रसः स्पर्शो दृष्टिश्चेन्द्रियसंज्ञिताः ॥

12-177-006 भरद्वाज उवाच

- 12-177-006a पञ्चभिर्यदि भूतैस्तु युक्ताः स्थावरजङ्गमाः ।
 12-177-006c स्थावराणां न दृश्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥
 12-177-007a अनूष्मणामचेष्टानां घनानां चैव तत्त्वतः ।
 12-177-007c वृक्षाणां नोपलभ्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥
 12-177-008a न शृण्वन्ति न पश्यन्ति न गन्धरसवेदिनः ।
 12-177-008c न च स्पर्शं विजानन्ति ते कथं पाञ्चभौतिकाः ॥
 12-177-009a अद्रवत्वादनग्नित्वादभौमत्वादवायुतः ।
 12-177-009c आकाशस्याप्रमेयत्वाद्वृक्षाणां नास्ति भौतिकम् ॥

12-177-010 भृगुरुवाच

- 12-177-010a घनानामपि वृक्षाणामाकाशोऽस्ति न संशयः ।
 12-177-010c तेषां पुष्पफले व्यक्तिर्नित्यं समुपलभ्यते ॥
 12-177-011a ऊष्मतो ग्लानपर्णानां त्वक्फलं पुष्पमेव च ।
 12-177-011c म्लायते चैव शीते न स्पर्शस्तेनात्र विद्यते ॥
 12-177-012a वाय्वग्न्यशनिनिष्पेषैः फलपुष्पं विशीर्यते ।
 12-177-012c श्रोत्रेण गृह्यते शब्दस्तस्माच्छृण्वन्ति पादपाः ॥
 12-177-013a वल्ली वेष्टयते वृक्षं सर्वतश्चैव गच्छति ।
 12-177-013c न ह्यदृष्टेश्च मार्गोऽस्ति तस्मात्पश्यन्ति पादपाः ॥
 12-177-014a पुण्यापुण्यैस्तथा गन्धैर्धूपैश्च विविधैरपि ।
 12-177-014c अरोगाः पुष्पिताः सन्ति तस्माज्जिघ्रन्ति पादपाः ॥

12-177-015a	पादैः सलिलपानं च व्याधीनामपि दर्शनम् ।
12-177-015c	व्याधिप्रतिक्रियत्वाच्च विद्यते रसनं द्रुमे ॥
12-177-016a	वक्त्रेणोत्पलनालेन यथोर्ध्वं जलमाददेत् ।
12-177-016c	तथा पवनसंयुक्तः पादैः पिबति पादपः ॥
12-177-017a	ग्रहणात्सुखदुःखस्य छिन्नस्य च विरोहणात् ।
12-177-017c	जीवं पश्यामि वृक्षाणामचैतन्यं न विद्यते ॥
12-177-018a	तेन तज्जलमादत्तं जरयत्यग्निमारुतौ ।
12-177-018c	आहारपरिणामाच्च स्नेहो वृद्धिश्च जायते ॥
12-177-019a	जङ्गमानां च सर्वेषां शरीरे पञ्च धातवः ।
12-177-019c	प्रत्येकशः प्रभिद्यन्ते यैः शरीरं विचेष्टते ॥
12-177-020a	त्वक्च मांसं तथास्थीनि मज्जा स्नायु च पञ्चमम् ।
12-177-020c	इत्येतदिह संख्यातं शरीरे पृथिवीमयम् ॥
12-177-021a	तेजोऽग्निश्च तथा क्रोधश्चक्षुरूष्मा तथैव च ।
12-177-021c	अग्निर्जरयते चापि पञ्चाग्नेयाः शरीरिणः ॥
12-177-022a	श्रोत्रं घ्राणमथास्यं च हृदयं कोष्ठमेव च ।
12-177-022c	आकाशात्प्राणिनामेते शरीरे पञ्च धातवः ॥
12-177-023a	श्लेष्मा पित्तमथ स्वेदो वसा शोणितमेव च ।
12-177-023c	इत्यापः पञ्चधा देहे भवन्ति प्राणिनां सदा ॥
12-177-024a	प्राणात्प्रणीयते प्राणी व्यानाद्व्यायच्छते तथा ।
12-177-024c	गच्छत्यपानोऽवाक्चैव समानो हृद्यवस्थितः ॥
12-177-025a	उदानादुच्छ्वसिति च प्रतिभेदाच्च भाषते ।
12-177-025c	इत्येते वायवः पञ्च चेष्टयन्तीह देहिनम् ॥
12-177-026a	भूमेर्गन्धगुणान्वेत्ति रसं चाद्भ्यः शरीरवान् ।
12-177-026c	ज्योतिः पश्यति चक्षुर्भ्यां स्पर्शं वेत्ति च वायुना ॥
12-177-027a	तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तराभिहितान्गुणान् ।
12-177-027c	इष्टश्चानिष्टगन्धश्च मधुरः कटुरेव च ॥
12-177-028a	निर्हारी संहतः स्निग्धो रूक्षो विशद एव च ।
12-177-028c	एवं नवविधो ज्ञेयः पार्थिवो गन्धविस्तरः ॥
12-177-029a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसश्चापां गुणाः स्मृताः ।
12-177-029c	रसज्ञानं तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
12-177-030a	रसो बहुविधः प्रोक्तः सूरिभिः प्रथितात्मभिः ।

- 12-177-030c मधुरो लवणस्तिक्तः कषायोऽम्लः कटुस्तथा ॥
 12-177-030e एष षड्विधविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः ॥
 12-177-031a शब्दः स्पर्शश्च रूपं च त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ।
 12-177-031c ज्योतिः पश्यति रूपाणि रूपं च बहुधा स्मृतम् ॥
 12-177-032a ह्रस्वो दीर्घस्तथा स्थूलश्चतुरस्रोऽणु वृत्तवान् ।
 12-177-032c शुक्लः कृष्णस्तथा रक्तो नीलः पीतोऽरुणस्तथा ॥
 12-177-032e एवं द्वादशविस्तारो ज्योतीरूपगुणः स्मृतः ॥
 12-177-033a शब्दस्पर्शौ तु विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरुच्यते ।
 12-177-033c वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥
 12-177-034a कठिनश्चिक्कणः श्लक्ष्णः पिच्छलो मृदुदारुणः ।
 12-177-034c उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च ॥
 12-177-034e एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण उच्यते ॥
 12-177-035a तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव तत्स्मृतम् ।
 12-177-035c तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तरं विविधात्मकम् ॥
 12-177-036a षड्ज ऋषभगान्धारौ मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
 12-177-036c धैवतश्चापि विज्ञेयस्तथा चापि निषादकः ॥
 12-177-037a एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशलक्षणः ।
 12-177-037c त्रैस्वर्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु ॥
 12-177-038a आकाशजं शब्दमाहुरेभिर्वायुगुणैः सह ।
 12-177-038c अव्याहतैश्चेतयते न वेत्ति विषमागतैः ॥
 12-177-039a आप्यायन्ते च ते नित्यं धातवस्तैस्तु धातुभिः ।
 12-177-039c आपोऽग्निर्मरुतश्चैव नित्यं जाग्रति देहिषु ॥

12-178-001 भरद्वाज उवाच

- 12-178-001a पार्थिवं धातुमाश्रित्य शारीरोऽग्निः कथं भवेत् ।
 12-178-001c अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽनिलः ॥

12-178-002 भृगुरुवाच

- 12-178-002a वायोर्गतिमहं ब्रह्मन्कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ।
 12-178-002c प्राणिनामनिलो देहान्यथा चेष्टयते बली ॥
 12-178-003a श्रितो मूर्धानमग्निस्तु शरीरं परिपालयन् ।
 12-178-003c प्राणो मूर्धनि चाग्नौ च वर्तमानो विचेष्टते ॥

- 12-178-004a स जन्तुः सर्वभूतात्मा पुरुषः स सनातनः ।
 12-178-004c मनो बुद्धिरहंकारो भूतानि विषयाश्च सः ॥
 12-178-005a एवं त्विह स सर्वत्र प्राणेन परिपाल्यते ।
 12-178-005c पृष्ठतश्च समानेन स्वां स्वां गतिमुपाश्रितः ॥
 12-178-006a वस्तिमूलं गुदं चैव पावकं च समाश्रितः ।
 12-178-006c वहन्मूत्रं पुरीषं चाप्यपानः परिवर्तते ॥
 12-178-007a प्रयत्ने कर्मणि बले य एकस्त्रिषु वर्तते ।
 12-178-007c उदान इति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः ॥
 12-178-008a संधिष्वपि च सर्वेषु संनिविष्टस्तथानिलः ।
 12-178-008c शरीरेषु मनुष्याणां व्यान इत्युपदिश्यते ॥
 12-178-009a धातुष्वग्निस्तु विततः समानेन समीरितः ।
 12-178-009c रसान्धातूंश्च दोषांश्च वर्तयन्नवतिष्ठति ॥
 12-178-010a अपानप्राणयोर्मध्ये प्राणापानसमाहितः ।
 12-178-010c समन्वितः स्वधिष्ठानः सम्यक्पचति पावकः ॥
 12-178-011a आस्यं हि पायुसंयुक्तमन्ते स्याद्गुदसंज्ञितम् ।
 12-178-011c स्रोतस्तस्मात्प्रजायन्ते सर्वस्रोतांसि देहिनाम् ॥
 12-178-012a प्राणानां संनिपाताच्च संनिपातः प्रजायते ।
 12-178-012c ऊष्मा चाग्निरिति ज्ञेयो योऽन्नं पचति देहिनाम् ॥
 12-178-013a अग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते ।
 12-178-013c स ऊर्ध्वमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकम् ॥
 12-178-014a पक्वाशयस्त्वधो नाभेरूर्ध्वमामाशयः स्थितः ।
 12-178-014c नाभिमध्ये शरीरस्य सर्वे प्राणाः समाहिताः ॥
 12-178-015a प्रसृता हृदयात्सर्वे तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।
 12-178-015c वहन्त्यन्नरसान्नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः ॥
 12-178-016a एष मार्गोऽथ योगानां येन गच्छन्ति तत्पदम् ।
 12-178-016c जितक्लमासना धीरा मूर्धन्यात्मानमादधुः ॥
 12-178-017a एवं सर्वेषु विहितः प्राणापानेषु देहिनाम् ।
 12-178-017c तस्मिन्स्थितो नित्यमग्निः स्थाल्यामिव समाहितः ॥

12-179-001 भरद्वाज उवाच

- 12-179-001a यदि प्राणायते वायुर्वायुरेव विचेष्टते ।
 12-179-001c श्वसित्याभाषते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥

- 12-179-002a यद्यूष्मभाव आग्नेयो वह्निना पच्यते यदि ।
 12-179-002c अग्निर्जरयते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥
 12-179-003a जन्तोः प्रमीयमाणस्य जीवो नैवोपलभ्यते ।
 12-179-003c वायुरेव जहात्येनमूष्मभावश्च नश्यति ॥
 12-179-004a यदि वातोपमो जीवः संश्लेषो यदि वायुना ।
 12-179-004c वायुमण्डलवद्दृश्यो गच्छेत्सह मरुद्गणैः ॥
 12-179-005a श्लेषो यदि च वातेन यदि तस्मात्प्रणश्यति ।
 12-179-005c महार्णवविमुक्तत्वादन्यत्सलिलभाजनम् ॥
 12-179-006a कूपे वा सलिलं दद्यात्प्रदीपं वा हुताशने ।
 12-179-006c प्रक्षिप्तं नश्यति क्षिप्रं यथा नश्यत्यसौ तथा ॥
 12-179-007a पञ्चसाधारणे ह्यस्मिञ्शरीरे जीवितं कुतः ।
 12-179-007c येषामन्यतरत्यागाच्चतुर्णां नास्ति संग्रहः ॥
 12-179-008a नश्यन्त्यापो ह्यनाहाराद्वायुरुच्छवासनिग्रहात् ।
 12-179-008c नश्यते कोष्ठभेदात्खमग्निर्नश्यत्यभोजनात् ॥
 12-179-009a व्याधिव्रणपरिक्लेशैर्मेदिनी चैव शीर्यते ।
 12-179-009c पीडितेऽन्यतरे ह्येषां संघातो याति पञ्चधा ॥
 12-179-010a तस्मिन्पञ्चत्वमापन्ने जीवः किमनुधावति ।
 12-179-010c किं वेदयति वा जीवः किं शृणोति ब्रवीति वा ॥
 12-179-011a एषा गौः परलोकस्थं तारयिष्यति मामिति ।
 12-179-011c यो दत्त्वा प्रियते जन्तुः सा गौः कं तारयिष्यति ॥
 12-179-012a गौश्च प्रतिग्रहीता च दाता चैव समं यदा ।
 12-179-012c इहैव विलयं यान्ति कुतस्तेषां समागमः ॥
 12-179-013a विहगैरुपयुक्तस्य शैलाग्रात्पतितस्य वा ।
 12-179-013c अग्निना चोपयुक्तस्य कुतः संजीवनं पुनः ॥
 12-179-014a छिन्नस्य यदि वृक्षस्य न मूलं प्रतिरोहति ।
 12-179-014c बीजान्यस्य प्रवर्तन्ते मृतः क्व पुनरेष्यति ॥
 12-179-015a बीजमात्रं पुरा सृष्टं यदेतत्परिवर्तते ।
 12-179-015c मृता मृताः प्रणश्यन्ति बीजाद्वीजं प्रवर्तते ॥

12-180-001 भृगुरुवाच

- 12-180-001a न प्रणाशोऽस्ति जीवानां दत्तस्य च कृतस्य च ।
 12-180-001c याति देहान्तरं प्राणी शरीरं तु विशीर्यते ॥

12-180-002a न शरीराश्रितो जीवस्तस्मिन्नष्टे प्रणश्यति ।
 12-180-002c यथा समित्सु दग्धासु न प्रणश्यति पावकः ॥

12-180-003 भरद्वाज उवाच

12-180-003a अग्नेर्यथा तथा तस्य यदि नाशो न विद्यते ।
 12-180-003c इन्धनस्योपयोगान्ते स चाग्निर्नोपलभ्यते ॥
 12-180-004a नश्यतीत्येव जानामि शान्तमग्निमनिन्धनम् ।
 12-180-004c गतिर्यस्य प्रमाणं वा संस्थानं वा न दृश्यते ॥

12-180-005 भृगुरुवाच

12-180-005a समिधामुपयोगान्ते सन्नेवाग्निर्न दृश्यते ।
 12-180-005c आकाशानुगतत्वाद्धि दुर्ग्रहः स निराश्रयः ॥
 12-180-006a तथा शरीरसंत्यागे जीवो ह्याकाशवत्स्थितः ।
 12-180-006c न गृह्यते सुसूक्ष्मत्वाद्यथा ज्योतिर्न संशयः ॥
 12-180-007a प्राणान्धारयते ह्यग्निः स जीव उपधार्यताम् ।
 12-180-007c वायुसंधारणो ह्यग्निर्नश्यत्युच्छवासनिग्रहात् ॥
 12-180-008a तस्मिन्नष्टे शरीराग्नौ शरीरं तदचेतनम् ।
 12-180-008c पतितं याति भूमित्वमयनं तस्य हि क्षितिः ॥
 12-180-009a जङ्गमानां हि सर्वेषां स्थावराणां तथैव च ।
 12-180-009c आकाशं पवनोऽभ्येति ज्योतिस्तमनुगच्छति ॥
 12-180-009e तत्र त्रयाणामेकत्वं द्वयं भूमौ प्रतिष्ठितम् ॥
 12-180-010a यत्र खं तत्र पवनस्तत्राग्निर्यत्र मारुतः ।
 12-180-010c अमूर्तयस्ते विज्ञेया आपो मूर्तास्तथा क्षितिः ॥

12-180-011 भरद्वाज उवाच

12-180-011a यद्यग्निमारुतौ भूमिः खमापश्च शरीरिषु ।
 12-180-011c जीवः किलक्षणस्तत्रेत्येतदाचक्ष्व मेऽनघ ॥
 12-180-012a पञ्चात्मके पञ्चरतौ पञ्चविज्ञानसंयुते ।
 12-180-012c शरीरे प्राणिनां जीवं ज्ञातुमिच्छामि यादृशम् ॥
 12-180-013a मांसशोणितसंघाते मेदःस्नाय्वस्थिसंचये ।
 12-180-013c भिद्यमाने शरीरे तु जीवो नैवोपलभ्यते ॥
 12-180-014a यद्यजीवं शरीरं तु पञ्चभूतसमन्वितम् ।
 12-180-014c शरीरे मानसे दुःखे कस्तां वेदयते रुजम् ॥

- 12-180-015a शृणोति कथितं जीवः कर्णाभ्यां न शृणोति तत् ।
 12-180-015c महर्षे मनसि व्यग्रे तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥
 12-180-016a सर्वं पश्यति यद्दृश्यं मनोयुक्तेन चक्षुषा ।
 12-180-016c मनसि व्याकुले तद्धि पश्यन्नपि न पश्यति ॥
 12-180-017a न पश्यति न च ब्रूते न शृणोति न जिघ्रति ।
 12-180-017c न च स्पर्शरसौ वेत्ति निद्रावशगतः पुनः ॥
 12-180-018a हृष्यति क्रुध्यति च कः शोचत्युद्विजते च कः ।
 12-180-018c इच्छति ध्यायति द्वेष्टि वाचमीरयते च कः ॥

12-180-019 भृगुरुवाच

- 12-180-019a न पञ्चसाधारणमत्र किं चि;च्छरीरमेको वहतेऽन्तरात्मा ।
 12-180-019c स वेत्ति गन्धांश्च रसाञ्श्रुतिं च; स्पर्शं च रूपं च गुणाश्च येऽन्ये ॥
 12-180-020a पञ्चात्मके पञ्चगुणप्रदर्शी; स सर्वगात्रानुगतोऽन्तरात्मा ।
 12-180-020c स वेत्ति दुःखानि सुखानि चात्र; तद्विप्रयोगात्तु न वेत्ति देहः ॥
 12-180-021a यदा न रूपं न स्पर्शो नोष्मभावश्च पावके ।
 12-180-021c तदा शान्ते शरीराग्नौ देहं त्यक्त्वा स नश्यति ॥
 12-180-022a अम्मयं सर्वमेवेदमापो मूर्तिः शरीरिणाम् ।
 12-180-022c तत्रात्मा मानसो ब्रह्मा सर्वभूतेषु लोककृत् ॥
 12-180-023a आत्मानं तं विजानीहि सर्वलोकहितात्मकम् ।
 12-180-023c तस्मिन्यः संश्रितो देहे ह्यबिन्दुरिव पुष्करे ॥
 12-180-024a क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं लोकहितात्मकम् ।
 12-180-024c तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि जीवगुणानिमान् ॥
 12-180-025a सचेतनं जीवगुणं वदन्ति; स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम् ।
 12-180-025c ततः परं क्षेत्रविदं वदन्ति; प्रावर्तयद्यो भुवनानि सप्त ॥
 12-180-026a न जीवनाशोऽस्ति हि देहभेदे; मिथ्यैतदाहुर्मृत इत्यबुद्धाः ।
 12-180-026c जीवस्तु देहान्तरितः प्रयाति; दशार्धतैवास्य शरीरभेदः ॥
 12-180-027a एवं सर्वेषु भूतेषु गूढश्चरति संवृतः ।
 12-180-027c दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शिभिः ॥
 12-180-028a तं पूर्वापररात्रेषु युञ्जानः सततं बुधः ।
 12-180-028c लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
 12-180-029a चित्तस्य हि प्रसादेन हित्वा कर्म शुभाशुभम् ।
 12-180-029c प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमक्षयमश्रुते ॥

12-180-030a मानसोऽग्निः शरीरेषु जीव इत्यभिधीयते ।

12-180-030c सृष्टिः प्रजापतेरेषा भूताध्यात्मविनिश्चये ॥

12-181-001 भृगुरुवाच

12-181-001a असृजद्ब्राह्मणानेव पूर्वं ब्रह्मा प्रजापतिः ।

12-181-001c आत्मतेजोभिनिर्वृत्तान्भास्कराग्निसमप्रभान् ॥

12-181-002a ततः सत्यं च धर्मं च तपो ब्रह्म च शाश्वतम् ।

12-181-002c आचारं चैव शौचं च स्वर्गाय विदधे प्रभुः ॥

12-181-003a देवदानवगन्धर्वदैत्यासुरमहोरगाः ।

12-181-003c यक्षराक्षसनागाश्च पिशाचा मनुजास्तथा ॥

12-181-004a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विजसत्तम ।

12-181-004c ये चान्ये भूतसंघानां संघास्तांश्चापि निर्ममे ॥

12-181-005a ब्राह्मणानां सितो वर्णः क्षत्रियाणां तु लोहितः ।

12-181-005c वैश्यानां पीतको वर्णः शूद्राणामसितस्तथा ॥

12-181-006 भरद्वाज उवाच

12-181-006a चातुर्वर्ण्यस्य वर्णेन यदि वर्णो विभज्यते ।

12-181-006c सर्वेषां खलु वर्णानां दृश्यते वर्णसंकरः ॥

12-181-007a कामः क्रोधो भयं लोभः शोकश्चिन्ता क्षुधा श्रमः ।

12-181-007c सर्वेषां नः प्रभवति कस्माद्वर्णो विभज्यते ॥

12-181-008a स्वेदमूत्रपुरीषाणि श्लेष्मा पित्तं सशोणितम् ।

12-181-008c तनुः क्षरति सर्वेषां कस्माद्वर्णो विभज्यते ॥

12-181-009a जङ्गमानामसंख्येयाः स्थावराणां च जातयः ।

12-181-009c तेषां विविधवर्णानां कुतो वर्णविनिश्चयः ॥

12-181-010 भृगुरुवाच

12-181-010a न विशेषोऽस्ति वर्णानां सर्वं ब्राह्ममिदं जगत् ।

12-181-010c ब्रह्मणा पूर्वसृष्टं हि कर्मभिर्वर्णतां गतम् ॥

12-181-011a कामभोगप्रियास्तीक्ष्णाः क्रोधनाः प्रियसाहसाः ।

12-181-011c त्यक्तस्वधर्मा रक्ताङ्गास्ते द्विजाः क्षत्रतां गताः ॥

12-181-012a गोषु वृत्तिं समाधाय पीताः कृष्युपजीविनः ।

12-181-012c स्वधर्मं नानुतिष्ठन्ति ते द्विजा वैश्यतां गताः ॥

12-181-013a हिंसानृतप्रिया लुब्धाः सर्वकर्मोपजीविनः ।

12-181-013c	कृष्णाः शौचपरिभ्रष्टास्ते द्विजाः शूद्रतां गताः ॥
12-181-014a	इत्येतैः कर्मभिर्यस्ता द्विजा वर्णान्तरं गताः ।
12-181-014c	धर्मो यज्ञक्रिया चैषां नित्यं न प्रतिषिध्यते ॥
12-181-015a	वर्णाश्चत्वार एते हि येषां ब्राह्मी सरस्वती ।
12-181-015c	विहिता ब्रह्मणा पूर्वं लोभात्त्वज्ञानतां गताः ॥
12-181-016a	ब्राह्मणा धर्मतन्त्रस्थास्तपस्तेषां न नश्यति ।
12-181-016c	ब्रह्म धारयतां नित्यं व्रतानि नियमांस्तथा ॥
12-181-017a	ब्रह्म चैतत्पुरा सृष्टं ये न जानन्त्यतद्विदः ।
12-181-017c	तेषां बहुविधास्त्वन्यास्तत्र तत्र हि जातयः ॥
12-181-018a	पिशाचा राक्षसाः प्रेता बहुधा म्लेच्छजातयः ।
12-181-018c	प्रनष्टज्ञानविज्ञानाः स्वच्छन्दाचारचेष्टिताः ॥
12-181-019a	प्रजा ब्राह्मणसंस्काराः स्वधर्मकृतनिश्चयाः ।
12-181-019c	ऋषिभिः स्वेन तपसा सृज्यन्ते चापरे परैः ॥
12-181-020a	आदिदेवसमुद्भूता ब्रह्ममूलाक्षयाव्यया ।
12-181-020c	सा सृष्टिर्मानसी नाम धर्मतन्त्रपरायणा ॥

12-182-001 भरद्वाज उवाच

12-182-001a	ब्राह्मणः केन भवति क्षत्रियो वा द्विजोत्तम ।
12-182-001c	वैश्यः शूद्रश्च विप्रर्षे तद्ब्रूहि वदतां वर ॥

12-182-002 भृगुरुवाच

12-182-002a	जातकर्मादिभिर्यस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः ।
12-182-002c	वेदाध्ययनसंपन्नः षट्सु कर्मस्ववस्थितः ॥
12-182-003a	शौचाचारस्थितः सम्यग्विघसाशी गुरुप्रियः ।
12-182-003c	नित्यव्रती सत्यपरः स वै ब्राह्मण उच्यते ॥
12-182-004a	सत्यं दानं दमोऽद्रोह आनृशंस्यं क्षमा घृणा ।
12-182-004c	तपश्च दृश्यते यत्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥
12-182-005a	क्षत्रजं सेवते कर्म वेदाध्ययनसंमतः ।
12-182-005c	दानादानरतिर्यश्च स वै क्षत्रिय उच्यते ॥
12-182-006a	कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं यो विशत्यनिशं शुचिः ।
12-182-006c	वेदाध्ययनसंपन्नः स वैश्य इति संज्ञितः ॥
12-182-007a	सर्वभक्षरतिर्नित्यं सर्वकर्मकरोऽशुचिः ।

- 12-182-007c त्यक्तवेदस्त्वनाचारः स वै शूद्र इति स्मृतः ॥
- 12-182-008a शूद्रे चैतद्भवेल्लक्ष्यं द्विजे चैतन्न विद्यते ।
- 12-182-008c न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः ॥
- 12-182-009a सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।
- 12-182-009c एतत्पवित्रं ज्ञातव्यं तथा चैवात्मसंयमः ॥
- 12-182-010a नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।
- 12-182-010c विद्यां मानावमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥
- 12-182-011a यस्य सर्वे समारम्भा निराशीर्बन्धनास्त्वह ।
- 12-182-011c त्यागे यस्य हुतं सर्वं स त्यागी स च बुद्धिमान् ॥
- 12-182-012a अहिंस्रः सर्वभूतानां मैत्रायणगतश्चरेत् ।
- 12-182-012c अविस्रम्भे न गन्तव्यं विस्रम्भे धारयेन्मनः ॥
- 12-182-013a परिग्रहान्परित्यज्य भवेद्बुद्ध्या जितेन्द्रियः ।
- 12-182-013c अशोकं स्थानमातिष्ठेदिह चामुत्र चाभयम् ॥
- 12-182-014a तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
- 12-182-014c अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥
- 12-182-015a इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्थितिः ।
- 12-182-015c अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥
- 12-182-016a मनः प्राणे निगृह्णीयात्प्राणं ब्रह्मणि धारयेत् ।
- 12-182-016c निर्वाणादेव निर्वाणो न च किञ्चिद्विचिन्तयेत् ॥
- 12-182-016e सुखं वै ब्राह्मणो ब्रह्म स वै तेनाधिगच्छति ॥
- 12-182-017a शौचेन सततं युक्तस्तथाचारसमन्वितः ।
- 12-182-017c सानुक्रोशश्च भूतेषु तद्विजातिषु लक्षणम् ॥

12-183-001 भृगुरुवाच

- 12-183-001a सत्यं ब्रह्म तपः सत्यं सत्यं सृजति च प्रजाः ।
- 12-183-001c सत्येन धार्यते लोकः स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥
- 12-183-002a अनृतं तमसो रूपं तमसा नीयते ह्यधः ।
- 12-183-002c तमोग्रस्ता न पश्यन्ति प्रकाशं तमसावृतम् ॥
- 12-183-003a स्वर्गः प्रकाश इत्याहुर्नरकं तम एव च ।
- 12-183-003c सत्यानृतात्तदुभयं प्राप्यते जगतीचरैः ॥
- 12-183-004a तत्र त्वेवंविधा वृत्तिलोके सत्यानृता भवेत् ।
- 12-183-004c धर्माधर्मौ प्रकाशश्च तमो दुःखं सुखं तथा ॥

- 12-183-005A तत्र यत्सत्यं स धर्मो यो धर्मः स प्रकाशो यः प्रकाशस्तत्सुखमिति ।
 12-183-005B तत्र यदनृतं सोऽधर्मो योऽधर्मस्तत्तमो यत्तमस्तद्दुःखमिति ।
 12-183-006A अत्रोच्यते ।
 12-183-006a शारीरैर्मानसैर्दुःखैः सुखैश्चाप्यसुखोदयैः ।
 12-183-006c लोकसृष्टिं प्रपश्यन्तो न मुह्यन्ति विचक्षणाः ॥
 12-183-007a तत्र दुःखविमोक्षार्थं प्रयतेत विचक्षणः ।
 12-183-007c सुखं ह्यनित्यं भूतानामिह लोके परत्र च ॥
 12-183-008a राहुग्रस्तस्य सोमस्य यथा ज्योत्स्ना न भासते ।
 12-183-008c तथा तमोभिर्भूतानां भूतानां भ्रश्यते सुखम् ॥
 12-183-009A तत्खलु द्विविधं सुखमुच्यते शारीरं मानसं च ।
 12-183-009B इह खल्वमुष्मिंश्च लोके सर्वारम्भप्रवृत्तयः सुखार्था अभिधीयन्ते ।
 12-183-009C न ह्यतस्त्रिवर्गफलं विशिष्टतरमस्ति ।
 12-183-009D स एष काम्यो गुणविशेषो धर्मार्थयोरारम्भस्तद्धेतुरस्योत्पत्तिः
 सुखप्रयोजना ।

12-183-010 भरद्वाज उवाच

- 12-183-010A यदेतद्भवताभिहितं सुखानां परमाः स्त्रिय इति तन्न गृह्णीमः ।
 12-183-010B न ह्येषामृषीणां महति स्थितानामप्राप्य एष गुणविशेषो न
 चैनमभिलषन्ति ।
 12-183-010C श्रूयते च भगवांस्त्रिलोककृद्ब्रह्मा प्रभुरेकाकी तिष्ठति ।
 12-183-010D ब्रह्मचारी न कामसुखेष्व्वात्मानमवदधाति ।
 12-183-010E अपि च भगवान्विश्वेश्वर उमापतिः काममभिवर्तमानमनङ्गत्वेन
 शममनयत् ।
 12-183-010F तस्माद्ब्रूमो न महात्मभिरयं प्रतिगृहीतो न त्वेष तावद्विशिष्टो गुण इति
 नैतद्भगवतः प्रत्येमि ।
 12-183-010G भगवता तूक्तं सुखानां परमाः स्त्रिय इति ।

12-1830-10H लोकप्रवादोऽपि च भवति द्विविधः फलोदयः सुकृतात्सुखमवाप्यते दुष्कृताद्दुःखमिति

12-1830-10I अत्रोच्यताम्

12-183-011 भृगुरुवाच

- 12-183-011A अनृतात्खलु तमः प्रादुर्भूतं तमोग्रस्ता अधर्ममेवानुवर्तन्ते न धर्मम् ।
 12-183-011B क्रोधलोभमोहमानानृतादिभिरवच्छन्ना न खल्वस्मिँल्लोके न चामुत्र
 सुखमाप्नुवन्ति ।
 12-183-011C विविधव्याधिगणोपतापैरवकीर्यन्ते ।

- 12-183-011D वधबन्धरोगपरिक्लेशादिभिश्च क्षुत्पिपासाश्रमकृतैरुपतापैरुपतप्यन्ते ।
 12-183-011E चण्डवातात्युष्णातिशीतकृतैश्च प्रतिभयैः शारीरैर्दुःखैरुपतप्यन्ते ।
 12-183-011F बन्धुधनविनाशविप्रयोगकृतैश्च मानसैः शोकैरभिभूयन्ते
 जरामृत्युकृतैश्चान्यैरिति ।
 12-183-012A यस्त्वेतैः शारीरैर्मानसैर्दुःखैर्न स्पृश्यते स सुखं वेद ।
 12-183-012B न चैते दोषाः स्वर्गे प्रादुर्भवन्ति ।
 12-183-012C तत्र भवति खलु ।
 12-183-013a सुसुखः पवनः स्वर्गे गन्धश्च सुरभिस्तथा ।
 12-183-013c क्षुत्पिपासाश्रमो नास्ति न जरा न च पापकम् ॥
 12-183-014a नित्यमेव सुखं स्वर्गे सुखं दुःखमिहोभयम् ।
 12-183-014c नरके दुःखमेवाहुः समं तु परमं पदम् ॥
 12-183-015a पृथिवी सर्वभूतानां जनित्री तद्विधाः स्त्रियः ।
 12-183-015c पुमान्प्रजापतिस्तत्र शुक्रं तेजोमयं विदुः ॥
 12-183-016a इत्येतल्लोकनिर्माणं ब्रह्मणा विहितं पुरा ।
 12-183-016c प्रजा विपरिवर्तन्ते स्वैः स्वैः कर्मभिरावृताः ॥

12-184-001 भरद्वाज उवाच

- 12-184-001a दानस्य किं फलं प्राहुर्धर्मस्य चरितस्य च ।
 12-184-001c तपसश्च सुतप्तस्य स्वाध्यायस्य हुतस्य च ॥

12-184-002 भृगुरुवाच

- 12-184-002a हुतेन शाम्यते पापं स्वाध्याये शान्तिरुत्तमा ।
 12-184-002c दानेन भोग इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्नुयात् ॥
 12-184-003a दानं तु द्विविधं प्राहुः परत्रार्थमिहैव च ।
 12-184-003c सद्भ्यो यद्दीयते किञ्चित्तत्परत्रोपतिष्ठति ॥
 12-184-004a असत्सु दीयते यत्तु तद्दानमिह भुज्यते ।
 12-184-004c यादृशं दीयते दानं तादृशं फलमाप्यते ॥

12-184-005 भरद्वाज उवाच

- 12-184-005a किं कस्य धर्मचरणं किं वा धर्मस्य लक्षणम् ।
 12-184-005c धर्मः कतिविधो वापि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-184-006 भृगुरुवाच

- 12-184-006a स्वधर्मचरणे युक्ता ये भवन्ति मनीषिणः ।

12-184-006c तेषां धर्मफलावाप्तिर्योऽन्यथा स विमुह्यति ॥

12-184-007 भरद्वाज उवाच

12-184-007a यदेतच्चातुराश्रम्यं ब्रह्मर्षिविहितं पुरा ।

12-184-007c तेषां स्वे स्वे य आचारास्तान्मे वक्तुमिहार्हसि ॥

12-184-008 भृगुरुवाच

12-184-008A पूर्वमेव भगवता लोकहितमनुतिष्ठता
धर्मसंरक्षणार्थमाश्रमाश्चत्वारोऽभिनिर्दिष्टाः ।

12-184-008B तत्र गुरुकुलवासमेव तावत्प्रथममाश्रममुदाहरन्ति ।

12-184-008C सम्यगत्र शौचसंस्कारविनयनियमप्रणीतो विनीतात्मा उभे संध्ये
भास्कराग्निदैवतान्युपस्थाय विहाय तन्द्रालस्ये
गुरोरभिवादनवेदाभ्यासश्रवणपवित्रीकृतान्तरात्मा त्रिषवणमुपस्पृश्य
ब्रह्मचर्याग्निपरिचरणगुरुशुश्रूषानित्यो भैक्षादिसर्वनिवेदितान्तरात्मा
गुरुवचननिर्देशानुष्ठानाप्रतिकूलो गुरुप्रसादलब्धस्वाध्यायतत्परः स्यात्
।

12-184-009A भवति चात्र श्लोकः ।

12-184-009a गुरुं यस्तु समाराध्य द्विजो वेदमवाप्नुयात् ।

12-184-009c तस्य स्वर्गफलावाप्तिः सिध्यते चास्य मानसम् ॥

12-184-010A गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति ।

12-184-010B तस्य समुदाचारलक्षणं सर्वमनुव्याख्यास्यामः ।

12-184-010C समावृत्तानां सदाराणां सहधर्मचर्याफलार्थिनां गृहाश्रमो विधीयते ।

12-184-010D धर्मार्थकामावाप्तिर्ह्यत्र त्रिवर्गसाधनमवेक्ष्यागर्हितेन कर्मणा धनान्यादाय
स्वाध्यायप्रकर्षोपलब्धेन ब्रह्मर्षिनिर्मितेन वा अद्रिसारगतेन वा
हव्यनियमाभ्यासदैवतप्रसादोपलब्धेन वा धनेन गृहस्थो गार्हस्थ्यं
प्रवर्तयेत् ।

12-184-010E तद्धि सर्वाश्रमाणां मूलमुदाहरन्ति ।

12-184-010F गुरुकुलवासिनः परिव्राजका ये चान्ये
संकल्पितव्रतनियमधर्मानुष्ठायिनस्तेषामप्यत एव
भिक्षाबलिसंविभागाः प्रवर्तन्ते ।

12-184-011A वानप्रस्थानां द्रव्योपस्कार इति प्रायशः खल्वेते साधवः
साधुपथ्यदर्शनाः स्वाध्यायप्रसङ्गिनस्तीर्थाभिगमनदेशदर्शनार्थं
पृथिवीं पर्यटन्ति ।

- 12-184-011B तेषां
प्रत्युत्थानाभिवादनासूयावाक्प्रदानसौमुख्यशक्त्यासनशयनाभ्यवहारसत्क्रियाश्चेति ।
- 12-184-012A भवति चात्र श्लोकः ।
- 12-184-012a अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
- 12-184-012c स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥
- 12-184-013A अपि चात्र यज्ञक्रियाभिर्देवताः प्रीयन्ते निवापेन पितरो
वेदाभ्यासश्रवणधारणेन ऋषयः ।
- 12-184-013B अपत्योत्पादनेन प्रजापतिरिति ।
- 12-184-014A श्लोकौ चात्र भवतः ।
- 12-184-014a वत्सलाः सर्वभूतानां वाच्याः श्रोत्रसुखा गिरः ।
- 12-184-014c परिवादोपघातौ च पारुष्यं चात्र गर्हितम् ॥
- 12-184-015a अवज्ञानमहंकारो दम्भश्चैव विगर्हितः ।
- 12-184-015c अहिंसा सत्यमक्रोधः सर्वाश्रमगतं तपः ॥
- 12-184-016A अपि चात्र
माल्याभरणवस्त्राभ्यङ्गगन्धोपभोगनृत्तगीतवादित्रश्रुतिसुखनयनाभिरामसंदर्शनानां प्राप्तिर्भक्ष्यभोज्यपेयलेह्यचोष्याणामभ्यवहार्याणां
विविधानामुपभोगः स्वदारविहारसंतोषः कामसुखावाप्तिरिति ।
- 12-184-017a त्रिवर्गगुणनिर्वृत्तिर्यस्य नित्यं गृहाश्रमे ।
- 12-184-017c स सुखान्यनुभूयेह शिष्टानां गतिमाप्नुयात् ॥
- 12-184-018a उज्छवृत्तिर्गृहस्थो यः स्वधर्मचरणे रतः ।
- 12-184-018c त्यक्तकामसुखारम्भस्तस्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥
- 12-185-001 भृगुरुवाच
- 12-185-001A वानप्रस्थाः खलु ऋषिधर्ममनुसरन्तः पुण्यानि तीर्थानि नदीप्रस्रवणानि
सुविविक्तेष्वरण्येषु मृगमहिषवराहसृमरगजाकीर्णेषु
तपस्यन्तोऽनुसंचरन्ति ।
- 12-185-001B त्यक्तग्राम्यवस्त्राहारोपभोगा
वन्यौषधिमूलफलपर्णपरिमितविचित्रनियताहाराः स्थानासनानि
भूमिपाषाणसिकताशर्करावालुकाभस्मशायिनः
काशकुशचर्मवल्कलसंवृताङ्गाः केशश्मश्रुनखरोमधारिणो
नियतकालोपस्पर्शना अस्कन्नहोमबलिकालानुष्ठायिनः

समित्कुशकुसुमोपहारहोमार्जनलब्धविश्रामाः

शीतोष्णपवननिष्टप्तविभिन्नसर्वत्वचो

विविधनियमयोगचर्याविहितधर्मानुष्ठानहतमांसशोणितास्त्वगस्थिभूता

धृतिपराः सत्त्वयोगाच्छरीराण्युद्वहन्ति ।

12-185-002a यस्त्वेतां नियतश्चर्यां ब्रह्मर्षिविहितां चरेत् ।

12-185-002c स दहेदग्निवदोषाञ्जयेल्लोकांश्च दुर्जयान् ॥

12-185-003A परिव्राजकानां पुनराचारस्तद्यथा ।

12-185-003B विमुच्याग्निधनकलत्रपरिबर्हसङ्गानात्मनः स्नेहपाशानवधूय
परिव्रजन्ति

समलोष्टाश्मकाञ्चनास्त्रिवर्गप्रवृत्तेष्वारम्भेष्वसक्तबुद्धयोऽरिमित्रोदासी

नेषु तुल्यवृत्तयः स्थावरजरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जानां भूतानां

वाङ्मनःकर्मभिरनभिद्रोहिणोऽनिकेताः

पर्वतपुलिनवृक्षमूलदेवतायतनान्यनुचरन्तो वासार्थमुपेयुर्नगरं ग्रामं वा
नगरे पञ्चरात्रिका ग्रामैकरात्रिकाः ।

12-185-003C प्रविश्य च प्राणधारणमात्रार्थं द्विजातीनां

भवनान्यसंकीर्णकर्मणामुपतिष्ठेयुः पात्रपतितायाचितभैक्षाः

कामक्रोधदर्पमोहलोभकार्पण्यदम्भपरिवादाभिमानहिंसानिवृत्ता इति ।

12-185-004A भवति चात्र श्लोकः ।

12-185-004a अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनिः ।

12-185-004c न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते क्वचित् ॥

12-185-005a कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं; शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति ।

12-185-005c यो भैक्षचर्योपगतैर्हविर्भिः; श्रिताग्निनां स व्यतियाति लोकान् ॥

12-185-006a मोक्षाश्रमं यः कुरुते यथोक्तं; शुचिः सुसंकल्पितबुद्धियुक्तः ।

12-185-006c अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्तं; स ब्रह्मलोकं श्रयते द्विजातिः ॥

12-185-007 भरद्वाज उवाच

12-185-007a अस्माल्लोकात्परो लोकः श्रूयते नोपलभ्यते ।

12-185-007c तमहं ज्ञातुमिच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-185-008 भृगुरुवाच

12-185-008a उत्तरे हिमवत्पार्श्वे पुण्ये सर्वगुणान्विते ।

12-185-008c पुण्यः क्षेम्यश्च काम्यश्च स वरो लोक उच्यते ॥

12-185-009a तत्र ह्यपापकर्माणः शुचयोऽत्यन्तनिर्मलाः ।

12-185-009c	लोभमोहपरित्यक्ता मानवा निरुपद्रवाः ॥
12-185-010a	स स्वर्गसदृशो देशस्तत्र ह्युक्ताः शुभा गुणाः ।
12-185-010c	काले मृत्युः प्रभवति स्पृशन्ति व्याधयो न च ॥
12-185-011a	न लोभः परदारेषु स्वदारनिरतो जनः ।
12-185-011c	न चान्योन्यवधस्तत्र द्रव्येषु न च विस्मयः ॥
12-185-011e	परोक्षधर्मो नैवास्ति संदेहो नापि जायते ॥
12-185-012a	कृतस्य तु फलं तत्र प्रत्यक्षमुपलभ्यते ।
12-185-012c	शय्यायानासनोपेताः प्रासादभवनाश्रयाः ॥
12-185-012e	सर्वकामैर्वृताः केचिद्धेमाभरणभूषिताः ॥
12-185-013a	प्राणधारणमात्रं तु केषांचिदुपपद्यते ।
12-185-013c	श्रमेण महता केचित्कुर्वन्ति प्राणधारणम् ॥
12-185-014a	इह धर्मपराः केचित्केचिन्नैकृतिका नराः ।
12-185-014c	सुखिता दुःखिताः केचिन्निर्धना धनिनोऽपरे ॥
12-185-015a	इह श्रमो भयं मोहः क्षुधा तीव्रा च जायते ।
12-185-015c	लोभश्चार्थकृतो नृणां येन मुह्यन्ति पण्डिताः ॥
12-185-016a	इह चिन्ता बहुविधा धर्माधर्मस्य कर्मणः ।
12-185-016c	यस्तद्वेदोभयं प्राज्ञः पाप्मना न स लिप्यते ॥
12-185-017a	सोपधं निकृतिः स्तेयं परिवादोऽभ्यसूयता ।
12-185-017c	परोपघातो हिंसा च पैशुन्यमनृतं तथा ॥
12-185-018a	एतानासेवते यस्तु तपस्तस्य प्रहीयते ।
12-185-018c	यस्त्वेतान्नाचरेद्विद्वांस्तपस्तस्याभिवर्धते ॥
12-185-019a	कर्मभूमिरियं लोक इह कृत्वा शुभाशुभम् ।
12-185-019c	शुभैः शुभमवाप्नोति कृत्वाशुभमतोऽन्यथा ॥
12-185-020a	इह प्रजापतिः पूर्वं देवाः सर्षिगणास्तथा ।
12-185-020c	इष्ट्वेष्टतपसः पूता ब्रह्मलोकमुपाश्रिताः ॥
12-185-021a	उत्तरः पृथिवीभागः सर्वपुण्यतमः शुभः ।
12-185-021c	इहत्यास्तत्र जायन्ते ये वै पुण्यकृतो जनाः ॥
12-185-022a	असत्कर्माणि कुर्वन्तस्तिर्यग्योनिषु चापरे ।
12-185-022c	क्षीणायुषस्तथैवान्ये नश्यन्ति पृथिवीतले ॥
12-185-023a	अन्योन्यभक्षणे सक्ता लोभमोहसमन्विताः ।
12-185-023c	इहैव परिवर्तन्ते न ते यान्त्युत्तरां दिशम् ॥

- 12-185-024a ये गुरूनुपसेवन्ते नियता ब्रह्मचारिणः ।
 12-185-024c पन्थानं सर्वलोकानां ते जानन्ति मनीषिणः ॥
 12-185-025a इत्युक्तोऽयं मया धर्मः संक्षेपाद्ब्रह्मनिर्मितः ।
 12-185-025c धर्माधर्मौ हि लोकस्य यो वै वेत्ति स बुद्धिमान् ॥

12-185-026 भीष्म उवाच

- 12-185-026a इत्युक्तो भृगुणा राजन्भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 12-185-026c भृगुं परमधर्मात्मा विस्मितः प्रत्यपूजयत् ॥
 12-185-027a एष ते प्रभवो राजञ्जगतः संप्रकीर्तितः ।
 12-185-027c निखिलेन महाप्राज्ञ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-186-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-186-001a आचारस्य विधिं तात प्रोच्यमानं त्वयानघ ।
 12-186-001c श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥

12-186-002 भीष्म उवाच

- 12-186-002a दुराचारा दुर्विचेष्टा दुष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः ।
 12-186-002c असन्तो ह्यभिविख्याताः सन्तश्चाचारलक्षणाः ॥
 12-186-003a पुरीषं यदि वा मूत्रं ये न कुर्वन्ति मानवाः ।
 12-186-003c राजमार्गे गवां मध्ये धान्यमध्ये च ते शुभाः ॥
 12-186-004a शौचमावश्यकं कृत्वा देवतानां च तर्पणम् ।
 12-186-004c धर्ममाहुर्मनुष्याणामुपस्पृश्य नदीं तरेत् ॥
 12-186-005a सूर्यं सदोपतिष्ठेत न स्वप्याद्भास्करोदये ।
 12-186-005c सायं प्रातर्जपन्संध्यां तिष्ठेत्पूर्वा तथापराम् ॥
 12-186-006a पञ्चाद्रौ भोजनं कुर्यात्प्राङ्मुखो मौनमास्थितः ।
 12-186-006c न निन्देदन्नभक्ष्यांश्च स्वाद्वस्वादु च भक्षयेत् ॥
 12-186-007a नार्द्रपाणिः समुत्तिष्ठेन्नार्द्रपादः स्वपेन्निशि ।
 12-186-007c देवर्षिनारदप्रोक्तमेतदाचारलक्षणम् ॥
 12-186-008a शुचिकाममनङ्वाहं देवगोष्ठं चतुष्पथम् ।
 12-186-008c ब्राह्मणं धार्मिकं चैव नित्यं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥
 12-186-009a अतिथीनां च सर्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च ।
 12-186-009c सामान्यं भोजनं भृत्यैः पुरुषस्य प्रशस्यते ॥
 12-186-010a सायं प्रातर्मनुष्याणामशनं देवनिर्मितम् ।

12-186-010c	नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासी तथा भवेत् ॥
12-186-011a	होमकाले तथा जुह्वन्नृतुकाले तथा व्रजन् ।
12-186-011c	अनन्यस्त्रीजनः प्राज्ञो ब्रह्मचारी तथा भवेत् ॥
12-186-012a	अमृतं ब्राह्मणोच्छिष्टं जनन्या हृदयं कृतम् ।
12-186-012c	उपासीत जनः सत्यं सत्यं सन्त उपासते ॥
12-186-013a	यजुषा संस्कृतं मांसं निवृत्तो मांसभक्षणात् ।
12-186-013c	न भक्षयेद्वृथामांसं पृष्ठमांसं च वर्जयेत् ॥
12-186-014a	स्वदेशे परदेशे वा अतिथिं नोपवासयेत् ।
12-186-014c	काम्यं कर्मफलं लब्ध्वा गुरूणामुपपादयेत् ॥
12-186-015a	गुरुभ्य आसनं देयं कर्तव्यं चाभिवादनम् ।
12-186-015c	गुरूनभ्यर्च्य युज्यन्ते आयुषा यशसा श्रिया ॥
12-186-016a	नेक्षेतादित्यमुद्यन्तं न च नग्नां परस्त्रियम् ।
12-186-016c	मैथुनं समये धर्म्यं गुह्यं चैव समाचरेत् ॥
12-186-017a	तीर्थानां हृदयं तीर्थं शुचीनां हृदयं शुचिः ।
12-186-017c	सर्वमार्यकृतं शौचं वालसंस्पर्शनानि च ॥
12-186-018a	दर्शने दर्शने नित्यं सुखप्रश्नमुदाहरेत् ।
12-186-018c	सायं प्रातश्च विप्राणां प्रदिष्टमभिवादनम् ॥
12-186-019a	देवगोष्ठे गवां मध्ये ब्राह्मणानां क्रियापथे ।
12-186-019c	स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥
12-186-020a	पण्यानां शोभनं पण्यं कृषीणां बाद्यते कृषिः ।
12-186-020c	बहुकारं च सस्यानां वाह्ये वाह्यं तथा गवाम् ॥
12-186-021a	संपन्नं भोजने नित्यं पानीये तर्पणं तथा ।
12-186-021c	सुशृतं पायसे ब्रूयाद्यवाग्वां कृसरे तथा ॥
12-186-022a	श्मश्रुकर्मणि संप्राप्ते क्षुते स्नानेऽथ भोजने ।
12-186-022c	व्याधितानां च सर्वेषामायुष्यमभिनन्दनम् ॥
12-186-023a	प्रत्यादित्यं न मेहेत न पश्येदात्मनः शकृत् ।
12-186-023c	सुतस्त्रिया च शयनं सहभोज्यं च वर्जयेत् ॥
12-186-024a	त्वङ्कारं नामधेयं च ज्येष्ठानां परिवर्जयेत् ।
12-186-024c	अवराणां समानानामुभयेषां न दुष्यति ॥
12-186-025a	हृदयं पापवृत्तानां पापमाख्याति वैकृतम् ।
12-186-025c	ज्ञानपूर्वं विनश्यन्ति गूहमाना महाजने ॥

- 12-186-026a ज्ञानपूर्वं कृतं पापं छादयन्त्यबहुश्रुताः ।
 12-186-026c नैनं मनुष्याः पश्यन्ति पश्यन्ति त्रिदिवौकसः ॥
 12-186-027a पापेन हि कृतं पापं पापमेवानुवर्तते ।
 12-186-027c धार्मिकेण कृतो धर्मः कर्तारमनुवर्तते ॥
 12-186-028a पापं कृतं न स्मरतीह मूढो; विवर्तमानस्य तदेति कर्तुः ।
 12-186-028c राहुर्यथा चन्द्रमुपैति चापि; तथाबुधं पापमुपैति कर्म ॥
 12-186-029a आशया संचितं द्रव्यं यत्काले नेह भुज्यते ।
 12-186-029c तद्बुधा न प्रशंसन्ति मरणं न प्रतीक्षते ॥
 12-186-030a मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 12-186-030c तस्मात्सर्वेषु भूतेषु मनसा शिवमाचरेत् ॥
 12-186-031a एक एव चरेद्धर्मं नास्ति धर्मे सहायता ।
 12-186-031c केवलं विधिमासाद्य सहायः किं करिष्यति ॥
 12-186-032a देवा योनिर्मनुष्याणां देवानाममृतं दिवि ।
 12-186-032c प्रेत्यभावे सुखं धर्माच्छश्चतैरुपभुज्यते ॥

12-187-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-187-001a अध्यात्मं नाम यदिदं पुरुषस्येह चिन्त्यते ।
 12-187-001c यदध्यात्मं यतश्चैतत्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-187-002 भीष्म उवाच

- 12-187-002a अध्यात्ममिति मां पार्थ यदेतदनुपृच्छसि ।
 12-187-002c तद्व्याख्यास्यामि ते तात श्रेयस्करतरं सुखम् ॥
 12-187-003a यज्ज्ञात्वा पुरुषो लोके प्रीतिं सौख्यं च विन्दति ।
 12-187-003c फललाभश्च सद्यः स्यात्सर्वभूतहितं च तत् ॥
 12-187-004a पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 12-187-004c महाभूतानि भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ॥
 12-187-005a ततः सृष्टानि तत्रैव तानि यान्ति पुनः पुनः ।
 12-187-005c महाभूतानि भूतेषु सागरस्योर्मयो यथा ॥
 12-187-006a प्रसार्य च यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः ।
 12-187-006c तद्वद्भूतानि भूतात्मा सृष्ट्वा संहरते पुनः ॥
 12-187-007a महाभूतानि पञ्चैव सर्वभूतेषु भूतकृत् ।
 12-187-007c अकरोत्तेषु वैषम्यं तत्तु जीवोऽनु पश्यति ॥

- 12-187-008a शब्दः श्रोत्रं तथा खानि त्रयमाकाशयोनिजम् ।
 12-187-008c वायोस्त्वक्स्पर्शचेष्टाश्च वागित्येतच्चतुष्टयम् ॥
 12-187-009a रूपं चक्षुस्तथा पक्तिस्त्रिविधं तेज उच्यते ।
 12-187-009c रसः क्लेदश्च जिह्वा च त्रयो जलगुणाः स्मृताः ॥
 12-187-010a घ्रेयं घ्राणं शरीरं च ते तु भूमिगुणास्त्रयः ।
 12-187-010c महाभूतानि पञ्चैव षष्ठं तु मन उच्यते ॥
 12-187-011a इन्द्रियाणि मनश्चैव विज्ञानान्यस्य भारत ।
 12-187-011c सप्तमी बुद्धिरित्याहुः क्षेत्रज्ञः पुनरष्टमः ॥
 12-187-012a चक्षुरालोकनायैव संशयं कुरुते मनः ।
 12-187-012c बुद्धिरध्यवसायाय क्षेत्रज्ञः साक्षिवत्स्थितः ॥
 12-187-013a ऊर्ध्वं पादतलाभ्यां यदर्वागूर्ध्वं च पश्यति ।
 12-187-013c एतेन सर्वमेवेदं विद्ध्यभिव्याप्तमन्तरम् ॥
 12-187-014a पुरुषे चेन्द्रियाणीह वेदितव्यानि कृत्स्नशः ।
 12-187-014c तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावांस्तदाश्रयान् ॥
 12-187-015a एतां बुद्ध्वा नरो बुद्ध्या भूतानामागतिं गतिम् ।
 12-187-015c समवेक्ष्य शनैश्चैव लभते शममुत्तमम् ॥
 12-187-016a गुणान्नेनीयते बुद्धिर्बुद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।
 12-187-016c मनःषष्ठानि सर्वाणि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः ॥
 12-187-017a इति तन्मयमेवैतत्सर्वं स्थावरजङ्गमम् ।
 12-187-017c प्रलीयते चोद्भवति तस्मान्निर्दिश्यते तथा ॥
 12-187-018a येन पश्यति तच्चक्षुः शृणोति श्रोत्रमुच्यते ।
 12-187-018c जिघ्रति घ्राणमित्याहू रसं जानाति जिह्वया ॥
 12-187-019a त्वचा स्पृशति च स्पर्शान्बुद्धिर्विक्रियतेऽसकृत् ।
 12-187-019c येन संकल्पयत्यर्थं किञ्चिद्भवति तन्मनः ॥
 12-187-020a अधिष्ठानानि बुद्धेर्हि पृथगर्थानि पञ्चधा ।
 12-187-020c पञ्चेन्द्रियाणि यान्याहुस्तान्यदृश्योऽधितिष्ठति ॥
 12-187-021a पुरुषाधिष्ठिता बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते ।
 12-187-021c कदाचिल्लभते प्रीतिं कदाचिदनुशोचति ॥
 12-187-022a न सुखेन न दुःखेन कदाचिदपि वर्तते ।
 12-187-022c एवं नराणां मनसि त्रिषु भावेष्ववस्थिता ॥
 12-187-023a सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतान्नातिवर्तते ।

12-187-023c	सरितां सागरो भर्ता महावेलामिवोर्मिमान् ॥
12-187-024a	अतिभावगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते ।
12-187-024c	प्रवर्तमानं हि रजस्तद्भावमनुवर्तते ॥
12-187-025a	इन्द्रियाणि हि सर्वाणि प्रदर्शयति सा सदा ।
12-187-025c	प्रीतिः सत्त्वं रजः शोकस्तमो मोहश्च ते त्रयः ॥
12-187-026a	ये ये च भावा लोकेऽस्मिन्सर्वेष्वेतेषु ते त्रिषु ।
12-187-026c	इति बुद्धिगतिः सर्वा व्याख्याता तव भारत ॥
12-187-027a	इन्द्रियाणि च सर्वाणि विजेतव्यानि धीमता ।
12-187-027c	सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्राणिनां संश्रिताः सदा ॥
12-187-028a	त्रिविधा वेदना चैव सर्वसत्त्वेषु दृश्यते ।
12-187-028c	सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥
12-187-029a	सुखस्पर्शः सत्त्वगुणो दुःखस्पर्शो रजोगुणः ।
12-187-029c	तमोगुणेन संयुक्तौ भवतोऽव्यावहारिकौ ॥
12-187-030a	तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
12-187-030c	वर्तते सात्त्विको भाव इत्यवेक्षेत तत्तदा ॥
12-187-031a	अथ यद्दुःखसंयुक्तमतुष्टिकरमात्मनः ।
12-187-031c	प्रवृत्तं रज इत्येव तन्नसंरभ्य चिन्तयेत् ॥
12-187-032a	अथ यन्मोहसंयुक्तमव्यक्तमिव यद्भवेत् ।
12-187-032c	अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥
12-187-033a	प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता ।
12-187-033c	कथंचिदभिवर्तन्त इत्येते सात्त्विका गुणाः ॥
12-187-034a	अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा ।
12-187-034c	लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुभिः ॥
12-187-035a	अभिमानस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतन्द्रिता ।
12-187-035c	कथंचिदभिवर्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥
12-187-036a	दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम् ।
12-187-036c	मनः सुनियतं यस्य स सुखी प्रेत्य चेह च ॥
12-187-037a	सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं पश्य सूक्ष्मयोः ।
12-187-037c	सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ॥
12-187-038a	मशकोदुम्बरौ चापि संप्रयुक्तौ यथा सदा ।
12-187-038c	अन्योन्यमन्यौ च यथा संप्रयोगस्तथा तयोः ॥

- 12-187-039a पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ संप्रयुक्तौ च सर्वदा ।
 12-187-039c यथा मत्स्यो जलं चैव संप्रयुक्तौ तथैव तौ ॥
- 12-187-040a न गुणा विदुरात्मानं स गुणान्वेत्ति सर्वशः ।
 12-187-040c परिद्रष्टा गुणानां च संस्रष्टा मन्यते सदा ॥
- 12-187-041a इन्द्रियैस्तु प्रदीपार्थं कुरुते बुद्धिसप्तमैः ।
 12-187-041c निर्विचेष्टैरजानद्भिः परमात्मा प्रदीपवत् ॥
- 12-187-042a सृजते हि गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति ।
 12-187-042c संप्रयोगस्तयोरेष सत्त्वक्षेत्रज्ञयोर्ध्रुवः ॥
- 12-187-043a आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य क्षेत्रज्ञस्य च कश्चन ।
 12-187-043c सत्त्वं मनः संसृजति न गुणान्वै कदाचन ॥
- 12-187-044a रश्मींस्तेषां स मनसा यदा सम्यङ्नियच्छति ।
 12-187-044c तदा प्रकाशतेऽस्यात्मा घटे दीपो ज्वलन्निव ॥
- 12-187-045a त्यक्त्वा यः प्राकृतं कर्म नित्यमात्मारतिर्मुनिः ।
 12-187-045c सर्वभूतात्मभूतः स्यात्स गच्छेत्परमां गतिम् ॥
- 12-187-046a यथा वारिचरः पक्षी लिप्यमानो न लिप्यते ।
 12-187-046c एवमेव कृतप्रज्ञो भूतेषु परिवर्तते ॥
- 12-187-047a एवंस्वभावमेवैतत्स्वबुद्ध्या विहरेन्नरः ।
 12-187-047c अशोचन्नप्रहृष्यंश्च चरेद्विगतमत्सरः ॥
- 12-187-048a स्वभावसिद्ध्या संसिद्धान्स नित्यं सृजते गुणान् ।
 12-187-048c ऊर्णनाभिर्यथा स्रष्टा विज्ञेयास्तन्तुवद्गुणाः ॥
- 12-187-049a प्रध्वस्ता न निवर्तन्ते निवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
 12-187-049c प्रत्यक्षेण परोक्षं तदनुमानेन सिध्यति ॥
- 12-187-050a एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिरिति चापरे ।
 12-187-050c उभयं संप्रधार्यैतदध्यवस्येद्यथामति ॥
- 12-187-051a इतीमं हृदयग्रन्थिं बुद्धिभेदमयं दृढम् ।
 12-187-051c विमुच्य सुखमासीत न शोचेच्छिन्नसंशयः ॥
- 12-187-052a मलिनाः प्राप्नुयुः शुद्धिं यथा पूर्णां नदीं नराः ।
 12-187-052c अवगाह्य सुविद्वंसो विद्धि ज्ञानमिदं तथा ॥
- 12-187-053a महानदीं हि पारजस्तप्यते न तरन्यथा ।
 12-187-053c एवं ये विदुरध्यात्मं कैवल्यं ज्ञानमुत्तमम् ॥
- 12-187-054a एतां बुध्वा नरः सर्वा भूतानामागतिं गतिम् ।

- 12-187-054c अवेक्ष्य च शनैर्बुद्ध्या लभते शं परं ततः ॥
- 12-187-055a त्रिवर्गो यस्य विदितः प्राग्ज्योतिः स विमुच्यते ।
- 12-187-055c अन्विष्य मनसा युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥
- 12-187-056a न चात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियेषु विभागशः ।
- 12-187-056c तत्र तत्र विसृष्टेषु दुर्जयेष्वकृतात्मभिः ॥
- 12-187-057a एतद्बुद्ध्वा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम् ।
- 12-187-057c विज्ञाय तद्धि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥
- 12-187-058a न भवति विदुषां ततो भयं; यदविदुषां सुमहद्भयं भवेत् ।
- 12-187-058c न हि गतिरधिकास्ति कस्य चिः; त्सति हि गुणे प्रवदन्त्यतुल्यताम् ॥
- 12-187-059a यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं; तच्च निर्णुदति यत्पुरा कृतम् ।
- 12-187-059c नाप्रियं तदुभयं कुतः प्रियं; तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥
- 12-187-060a लोक आतुरजनान्विराविणःस्तत्तदेव बहु पश्य शोचतः ।
- 12-187-060c तत्र पश्य कुशलानशोचतो; ये विदुस्तदुभयं पदं सदा ॥

12-188-001 भीष्म उवाच

- 12-188-001a हन्त वक्ष्यामि ते पार्थ ध्यानयोगं चतुर्विधम् ।
- 12-188-001c यं ज्ञात्वा शाश्वतीं सिद्धिं गच्छन्ति परमर्षयः ॥
- 12-188-002a यथा स्वनुष्ठितं ध्यानं तथा कुर्वन्ति योगिनः ।
- 12-188-002c महर्षयो ज्ञानतृप्ता निर्वाणगतमानसाः ॥
- 12-188-003a नावर्तन्ते पुनः पार्थ मुक्ताः संसारदोषतः ।
- 12-188-003c जन्मदोषपरिक्षीणाः स्वभावे पर्यवस्थिताः ॥
- 12-188-004a निर्द्वद्वा नित्यसत्त्वस्था विमुक्ता नित्यमाश्रिताः ।
- 12-188-004c असङ्गीन्यविवादीनि मनःशान्तिकराणि च ॥
- 12-188-005a तत्र स्वाध्यायसंश्लिष्टमेकाग्रं धारयेन्मनः ।
- 12-188-005c पिण्डीकृत्येन्द्रियग्राममासीनः काष्ठवन्मुनिः ॥
- 12-188-006a शब्दं न विन्देच्छ्रोत्रेण स्पर्शं त्वचा न वेदयेत् ।
- 12-188-006c रूपं न चक्षुषा विद्याज्जिह्वया न रसांस्तथा ॥
- 12-188-007a घ्रेयाण्यपि च सर्वाणि जह्याद्ध्यानेन योगवित् ।
- 12-188-007c पञ्चवर्गप्रमाथीनि नेच्छेच्चैतानि वीर्यवान् ॥
- 12-188-008a ततो मनसि संसज्य पञ्चवर्गं विचक्षणः ।
- 12-188-008c समादध्यान्मनो भ्रान्तमिन्द्रियैः सह पञ्चभिः ॥
- 12-188-009a विसंचारि निरालम्बं पञ्चद्वारं चलाचलम् ।

- 12-188-009c पूर्वे ध्यानपथे धीरः समादध्यान्मनोऽन्तरम् ॥
- 12-188-010a इन्द्रियाणि मनश्चैव यदा पिण्डीकरोत्ययम् ।
- 12-188-010c एष ध्यानपथः पूर्वो मया समनुवर्णितः ॥
- 12-188-011a तस्य तत्पूर्वसंरुद्धं मनःषष्ठमनन्तरम् ।
- 12-188-011c स्फुरिष्यति समुद्भ्रान्तं विद्युदम्बुधरे यथा ॥
- 12-188-012a जलबिन्दुर्यथा लोलः पर्णस्थः सर्वतश्चलः ।
- 12-188-012c एवमेवास्य तच्चित्तं भवति ध्यानवर्त्मनि ॥
- 12-188-013a समाहितं क्षणं किञ्चिद्ध्यानवर्त्मनि तिष्ठति ।
- 12-188-013c पुनर्वायुपथं भ्रान्तं मनो भवति वायुवत् ॥
- 12-188-014a अनिर्वेदो गतक्लेशो गततन्द्रीरमत्सरः ।
- 12-188-014c समादध्यात्पुनश्चेतो ध्यानेन ध्यानयोगवित् ॥
- 12-188-015a विचारश्च वितर्कश्च विवेकश्चोपजायते ।
- 12-188-015c मुनेः समादधानस्य प्रथमं ध्यानमादितः ॥
- 12-188-016a मनसा क्लिश्यमानस्तु समाधानं च कारयेत् ।
- 12-188-016c न निर्वेदं मुनिर्गच्छेत्कुर्यादेवात्मनो हितम् ॥
- 12-188-017a पांसुभस्मकरीषाणां यथा वै राशयश्चिताः ।
- 12-188-017c सहसा वारिणा सिक्ता न यान्ति परिभावनाम् ॥
- 12-188-018a किञ्चित्स्निग्धं यथा च स्याच्छुष्कचूर्णमभावितम् ।
- 12-188-018c क्रमशस्तु शनैर्गच्छेत्सर्वं तत्परिभावनम् ॥
- 12-188-019a एवमेवेन्द्रियग्रामं शनैः संपरिभावयेत् ।
- 12-188-019c संहरेत्क्रमशश्चैव स सम्यक्प्रशमिष्यति ॥
- 12-188-020a स्वयमेव मनश्चैव पञ्चवर्गश्च भारत ।
- 12-188-020c पूर्वं ध्यानपथं प्राप्य नित्ययोगेन शाम्यति ॥
- 12-188-021a न तत्पुरुषकारेण न च दैवेन केनचित् ।
- 12-188-021c सुखमेष्यति तत्तस्य यदेवं संयतात्मनः ॥
- 12-188-022a सुखेन तेन संयुक्तो रंस्यते ध्यानकर्मणि ।
- 12-188-022c गच्छन्ति योगिनो ह्येवं निर्वाणं तन्निरामयम् ॥

12-189-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-189-001a चातुराश्रम्यमुक्तं ते राजधर्मास्तथैव च ।
- 12-189-001c नानाश्रयाश्च बहव इतिहासाः पृथग्विधाः ॥
- 12-189-002a श्रुतास्त्वत्तः कथाश्चैव धर्मयुक्ता महामते ।

- 12-189-002c संदेहोऽस्ति तु कश्चिन्मे तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
 12-189-003a जापकानां फलावाप्तिं श्रोतुमिच्छामि भारत ।
 12-189-003c किं फलं जपतामुक्तं क्व वा तिष्ठन्ति जापकाः ॥
 12-189-004a जपस्य च विधिं कृत्स्नं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।
 12-189-004c जापका इति किं चैतत्सांख्ययोगक्रियाविधिः ॥
 12-189-005a किं यज्ञविधिरेवैष किमेतज्जप्यमुच्यते ।
 12-189-005c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥

12-189-006 भीष्म उवाच

- 12-189-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-189-006c यमस्य यत्पुरा वृत्तं कालस्य ब्राह्मणस्य च ॥
 12-189-007a संन्यास एव वेदान्ते वर्तते जपनं प्रति ।
 12-189-007c वेदवादाभिनिर्वृत्ता शान्तिर्ब्रह्मण्यवस्थितौ ॥
 12-189-007e मार्गौ तावप्युभावेतौ संश्रितौ न च संश्रितौ ॥
 12-189-008a यथा संश्रूयते राजन्कारणं चात्र वक्ष्यते ।
 12-189-008c मनःसमाधिरत्रापि तथेन्द्रियजयः स्मृतः ॥
 12-189-009a सत्यमग्निपरीचारो विविक्तानां च सेवनम् ।
 12-189-009c ध्यानं तपो दमः क्षान्तिरनसूया मिताशनम् ॥
 12-189-010a विषयप्रतिसंहारो मितजल्पस्तथा शमः ।
 12-189-010c एष प्रवृत्तको धर्मो निवृत्तकमथो शृणु ॥
 12-189-011a यथा निवर्तते कर्म जपतो ब्रह्मचारिणः ।
 12-189-011c एतत्सर्वमशेषेण यथोक्तं परिवर्जयेत् ॥
 12-189-011e त्रिविधं मार्गमासाद्य व्यक्ताव्यक्तमनाश्रयम् ॥
 12-189-012a कुशोच्चयनिषण्णः सन्कुशहस्तः कुशैः शिखी ।
 12-189-012c चीरैः परिवृतस्तस्मिन्मध्ये छन्नः कुशैस्तथा ॥
 12-189-013a विषयेभ्यो नमस्कुर्याद्विषयान्न च भावयेत् ।
 12-189-013c साम्यमुत्पाद्य मनसो मनस्येव मनो दधत् ॥
 12-189-014a तद्धिया ध्यायति ब्रह्म जपन्वै संहितां हिताम् ।
 12-189-014c संन्यस्यत्यथ वा तां वै समाधौ पर्यवस्थितः ॥
 12-189-015a ध्यानमुत्पादयत्यत्र संहिताबलसंश्रयात् ।
 12-189-015c शुद्धात्मा तपसा दान्तो निवृत्तद्वेषकामवान् ॥
 12-189-016a अरागमोहो निर्द्वन्द्वो न शोचति न सज्जते ।

- 12-189-016c न कर्ताकरणीयानां न कार्याणामिति स्थितिः ॥
 12-189-017a न चाहंकारयोगेन मनः प्रस्थापयेत्क्वचित् ।
 12-189-017c न चात्मग्रहणे युक्तो नावमानी न चाक्रियः ॥
 12-189-018a ध्यानक्रियापरो युक्तो ध्यानवान्ध्याननिश्चयः ।
 12-189-018c ध्याने समाधिमुत्पाद्य तदपि त्यजति क्रमात् ॥
 12-189-019a स वै तस्यामवस्थायां सर्वत्यागकृतः सुखी ।
 12-189-019c निरीहस्त्यजति प्राणान्ब्राह्मीं संश्रयते तनुम् ॥
 12-189-020a अथ वा नेच्छते तत्र ब्रह्मकायनिषेवणम् ।
 12-189-020c उत्क्रामति च मार्गस्थो नैव क्वचन जायते ॥
 12-189-021a आत्मबुद्धिं समास्थाय शान्तीभूतो निरामयः ।
 12-189-021c अमृतं विरजःशुद्धमात्मानं प्रतिपद्यते ॥

12-190-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-190-001a गतीनामुत्तमा प्राप्तिः कथिता जापकेष्विह ।
 12-190-001c एकैवैषा गतिस्तेषामुत यान्त्यपरामपि ॥

12-190-002 भीष्म उवाच

- 12-190-002a शृणुष्ववाहितो राजञ्जापकानां गतिं विभो ।
 12-190-002c यथा गच्छन्ति निरयमनेकं पुरुषर्षभ ॥
 12-190-003a यथोक्तमेतत्पूर्वं यो नानुतिष्ठति जापकः ।
 12-190-003c एकदेशक्रियश्चात्र निरयं स निगच्छति ॥
 12-190-004a अवज्ञानेन कुरुते न तुष्यति न शोचति ।
 12-190-004c ईदृशो जापको याति निरयं नात्र संशयः ॥
 12-190-005a अहंकारकृतश्चैव सर्वे निरयगामिनः ।
 12-190-005c परावमानी पुरुषो भविता निरयोपगः ॥
 12-190-006a अभिध्यापूर्वकं जप्यं कुरुते यश्च मोहितः ।
 12-190-006c यत्राभिध्यां स कुरुते तं वै निरयमृच्छति ॥
 12-190-007a अथैश्वर्यप्रवृत्तः सञ्जापकस्तत्र रज्यते ।
 12-190-007c स एव निरयस्तस्य नासौ तस्मात्प्रमुच्यते ॥
 12-190-008a रागेण जापको जप्यं कुरुते तत्र मोहितः ।
 12-190-008c यत्रास्य रागः पतति तत्र तत्रोपजायते ॥
 12-190-009a दुर्बुद्धिरकृतप्रज्ञश्चले मनसि तिष्ठति ।

- 12-190-009c चलामेव गतिं याति निरयं वाधिगच्छति ॥
 12-190-010a अकृतप्रज्ञको बालो मोहं गच्छति जापकः ।
 12-190-010c स मोहान्निरयं याति तत्र गत्वानुशोचति ॥
 12-190-011a दृढग्राही करोमीति जप्यं जपति जापकः ।
 12-190-011c न संपूर्णो न वा युक्तो निरयं सोऽधिगच्छति ॥

12-190-012 युधिष्ठिर उवाच

- 12-190-012a अनिमित्तं परं यत्तदव्यक्तं ब्रह्मणि स्थितम् ।
 12-190-012c सद्भूतो जापकः कस्मात्स शरीरमथाविशेत् ॥

12-190-013 भीष्म उवाच

- 12-190-013a दुष्प्रज्ञानेन निरया बहवः समुदाहृताः ।
 12-190-013c प्रशस्तं जापकत्वं च दोषाश्चैते तदात्मकाः ॥

12-191-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-191-001a कीदृशो जापको याति निरयं वर्णयस्व मे ।
 12-191-001c कौतूहलं हि मे जातं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-191-002 भीष्म उवाच

- 12-191-002a धर्मस्यांशः प्रसूतोऽसि धर्मिष्ठोऽसि स्वभावतः ।
 12-191-002c धर्ममूलाश्रयं वाक्यं शृणुष्वनावहितोऽनघ ॥
 12-191-003a अमूनि यानि स्थानानि देवानां परमात्मनाम् ।
 12-191-003c नानासंस्थानवर्णानि नानारूपफलानि च ॥
 12-191-004a दिव्यानि कामचारीणि विमानानि सभास्तथा ।
 12-191-004c आक्रीडा विविधा राजन्पद्मिन्यश्चामलोदकाः ॥
 12-191-005a चतुर्णां लोकपालानां शुक्रस्याथ बृहस्पतेः ।
 12-191-005c मरुतां विश्वदेवानां साध्यानामश्विनोरपि ॥
 12-191-006a रुद्रादित्यवसूनां च तथान्येषां दिवौकसाम् ।
 12-191-006c एते वै निरयास्तात स्थानस्य परमात्मनः ॥
 12-191-007a अभयं चानिमित्तं च न च क्लेशभयावृतम् ।
 12-191-007c द्वाभ्यां मुक्तं त्रिभिर्मुक्तमष्टाभिस्त्रिभिरेव च ॥
 12-191-008a चतुर्लक्षणवर्जं तु चतुष्कारणवर्जितम् ।
 12-191-008c अप्रहर्षमनानन्दमशोकं विगतक्लमम् ॥

- 12-191-009a कालः संपच्यते तत्र न कालस्तत्र वै प्रभुः ।
 12-191-009c स कालस्य प्रभू राजन्स्वर्गस्यापि तथेश्वरः ॥
 12-191-010a आत्मकेवलतां प्राप्तस्तत्र गत्वा न शोचति ।
 12-191-010c ईदृशं परमं स्थानं निरयास्ते च तादृशाः ॥
 12-191-011a एते ते निरयाः प्रोक्ताः सर्व एव यथातथम् ।
 12-191-011c तस्य स्थानवरस्येह सर्वे निरयसंज्ञिताः ॥
- 12-192-001 युधिष्ठिर उवाच**
 12-192-001a कालमृत्युयमानां च ब्राह्मणस्य च सत्तम ।
 12-192-001c विवादो व्याहतः पूर्वं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
- 12-192-002 भीष्म उवाच**
 12-192-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-192-002c इक्ष्वाकोः सूर्यपुत्रस्य यद्वृत्तं ब्राह्मणस्य च ॥
 12-192-003a कालस्य मृत्योश्च तथा यद्वृत्तं तन्निबोध मे ।
 12-192-003c यथा स तेषां संवादो यस्मिन्स्थानेऽपि चाभवत् ॥
 12-192-004a ब्राह्मणो जापकः कश्चिद्धर्मवृत्तो महायशाः ।
 12-192-004c षडङ्गविन्महाप्राज्ञः पैप्पलादिः स कौशिकः ॥
 12-192-005a तस्यापरोक्षं विज्ञानं षडङ्गेषु तथैव च ।
 12-192-005c वेदेषु चैव निष्णातो हिमवत्पादसंश्रयः ॥
 12-192-006a सोऽन्त्यं ब्राह्मं तपस्तेपे संहितां संयतो जपन् ।
 12-192-006c तस्य वर्षसहस्रं तु नियमेन तथा गतम् ॥
 12-192-007a स देव्या दर्शितः साक्षात्प्रीतास्मीति तदा किल ।
 12-192-007c जप्यमावर्तयंस्तूष्णीं न च तां किञ्चिदब्रवीत् ॥
 12-192-008a तस्यानुकम्पया देवी प्रीता समभवत्तदा ।
 12-192-008c वेदमाता ततस्तस्य तज्जप्यं समपूजयत् ॥
 12-192-009a समाप्तजप्यस्तूत्थाय शिरसा पादयोस्तथा ।
 12-192-009c पपात देव्या धर्मात्मा वचनं चेदमब्रवीत् ॥
 12-192-010a दिष्ट्या देवि प्रसन्ना त्वं दर्शनं चागता मम ।
 12-192-010c यदि वापि प्रसन्नासि जप्ये मे रमतां मनः ॥

12-192-011 सावित्र्युवाच

- 12-192-011a किं प्रार्थयसि विप्रर्षे किं चेष्टं करवाणि ते ।

12-192-011c प्रब्रूहि जपतां श्रेष्ठ सर्वं तत्ते भविष्यति ॥

12-192-012 भीष्म उवाच

12-192-012a इत्युक्तः स तदा देव्या विप्रः प्रोवाच धर्मवित् ।

12-192-012c जप्यं प्रति ममेच्छेयं वर्धत्विति पुनः पुनः ॥

12-192-013a मनसश्च समाधिर्मे वर्धेताहरहः शुभे ।

12-192-013c तत्तथेति ततो देवी मधुरं प्रत्यभाषत ॥

12-192-014a इदं चैवापरं प्राह देवी तत्प्रियकाम्यया ।

12-192-014c निरयं नैव यातासि यत्र याता द्विजर्षभाः ॥

12-192-015a यास्यसि ब्रह्मणः स्थानमनिमित्तमनिन्दितम् ।

12-192-015c साधये भविता चैतद्यत्त्वयाहमिहार्थिता ॥

12-192-016a नियतो जप चैकाग्रो धर्मस्त्वां समुपैष्यति ।

12-192-016c कालो मृत्युर्यमश्चैव समायास्यन्ति तेऽन्तिकम् ॥

12-192-016e भविता च विवादोऽत्र तव तेषां च धर्मतः ॥

12-192-017a एवमुक्त्वा भगवती जगाम भवनं स्वकम् ।

12-192-017c ब्राह्मणोऽपि जपन्नास्ते दिव्यं वर्षशतं तदा ॥

12-192-018a समाप्ते नियमे तस्मिन्नथ विप्रस्य धीमतः ।

12-192-018c साक्षात्प्रीतस्तदा धर्मो दर्शयामास तं द्विजम् ॥

12-192-019 धर्म उवाच

12-192-019a द्विजाते पश्य मां धर्ममहं त्वां द्रष्टुमागतः ।

12-192-019c जप्यस्य च फलं यत्ते संप्राप्तं तच्च मे शृणु ॥

12-192-020a जिता लोकास्त्वया सर्वे ये दिव्या ये च मानुषाः ।

12-192-020c देवानां निरयान्साधो सर्वानुत्क्रम्य यास्यसि ॥

12-192-021a प्राणत्यागं कुरु मुने गच्छ लोकान्यथेप्सितान् ।

12-192-021c त्यक्त्वात्मनः शरीरं च ततो लोकानवाप्स्यसि ॥

12-192-022 ब्राह्मण उवाच

12-192-022a कृतं लोकैर्हि मे धर्मं गच्छ च त्वं यथासुखम् ।

12-192-022c बहुदुःखसुखं देहं नोत्सृजेयमहं विभो ॥

12-192-023 धर्म उवाच

12-192-023a अवश्यं भोः शरीरं ते त्यक्तव्यं मुनिपुंगव ।

12-192-023c स्वर्गं आरोह्यतां विप्र किं वा ते रोचतेऽनघ ॥

12-192-024 ब्राह्मण उवाच

12-192-024a न रोचये स्वर्गवासं विना देहादहं विभो ।

12-192-024c गच्छ धर्म न मे श्रद्धा स्वर्गं गन्तुं विनात्मना ॥

12-192-025 धर्म उवाच

12-192-025a अलं देहे मनः कृत्वा त्यक्त्वा देहं सुखी भव ।

12-192-025c गच्छ लोकानरजसो यत्र गत्वा न शोचसि ॥

12-192-026 ब्राह्मण उवाच

12-192-026a रमे जपन्महाभाग कृतं लोकैः सनातनैः ।

12-192-026c सशरीरेण गन्तव्यो मया स्वर्गो न वा विभो ॥

12-192-027 धर्म उवाच

12-192-027a यदि त्वं नेच्छसि त्यक्तुं शरीरं पश्य वै द्विज ।

12-192-027c एष कालस्तथा मृत्युर्यमश्च त्वामुपागताः ॥

12-192-028 भीष्म उवाच

12-192-028a अथ वैवस्वतः कालो मृत्युश्च त्रितयं विभो ।

12-192-028c ब्राह्मणं तं महाभागमुपागम्येदमब्रुवन् ॥

12-192-029a तपसोऽस्य सुतप्तस्य तथा सुचरितस्य च ।

12-192-029c फलप्राप्तिस्तव श्रेष्ठा यमोऽहं त्वामुपब्रुवे ॥

12-192-030a यथावदस्य जप्यस्य फलं प्राप्तस्त्वमुत्तमम् ।

12-192-030c कालस्ते स्वर्गमारोढुं कालोऽहं त्वामुपागतः ॥

12-192-031a मृत्युं मा विद्धि धर्मज्ञ रूपिणं स्वयमागतम् ।

12-192-031c कालेन चोदितं विप्र त्वामितो नेतुमद्य वै ॥

12-192-032 ब्राह्मण उवाच

12-192-032a स्वागतं सूर्यपुत्राय कालाय च महात्मने ।

12-192-032c मृत्यवे चाथ धर्माय किं कार्यं करवाणि वः ॥

12-192-033 भीष्म उवाच

12-192-033a अर्घ्यं पाद्यं च दत्त्वा स तेभ्यस्तत्र समागमे ।

12-192-033c अब्रवीत्परमप्रीतः स्वशक्त्या किं करोमि वः ॥

12-192-034a तस्मिन्नेवाथ काले तु तीर्थयात्रामुपागतः ।

12-192-034c इक्ष्वाकुरगमत्तत्र समेता यत्र ते विभो ॥

- 12-192-035a सर्वानेव तु राजर्षिः संपूज्याभिप्रणम्य च ।
 12-192-035c कुशलप्रश्नमकरोत्सर्वेषां राजसत्तमः ॥
 12-192-036a तस्मै सोऽथासनं दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं तथैव च ।
 12-192-036c अब्रवीद्ब्राह्मणो वाक्यं कृत्वा कुशलसंविदम् ॥
 12-192-037a स्वागतं ते महाराज ब्रूहि यद्यदिहेच्छसि ।
 12-192-037c स्वशक्त्या किं करोमीह तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥

12-192-038 राजोवाच

- 12-192-038a राजाहं ब्राह्मणश्च त्वं यदि षट्कर्मसंस्थितः ।
 12-192-038c ददामि वसु किञ्चित्ते प्रार्थितं तद्वदस्व मे ॥

12-192-039 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-039a द्विविधा ब्राह्मणा राजन्धर्मश्च द्विविधः स्मृतः ।
 12-192-039c प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च निवृत्तोऽस्मि प्रतिग्रहात् ॥
 12-192-040a तेभ्यः प्रयच्छ दानानि ये प्रवृत्ता नराधिप ।
 12-192-040c अहं न प्रतिगृह्णामि किमिष्टं किं ददानि ते ॥
 12-192-040e ब्रूहि त्वं नृपतिश्रेष्ठ तपसा साधयामि किम् ॥

12-192-041 राजोवाच

- 12-192-041a क्षत्रियोऽहं न जानामि देहीति वचनं क्वचित् ।
 12-192-041c प्रयच्छ युद्धमित्येवं वादिनः स्मो द्विजोत्तम ॥

12-192-042 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-042a तुष्यसि त्वं स्वधर्मेण तथा तुष्टा वयं नृप ।
 12-192-042c अन्योन्यस्योत्तरं नास्ति यदिष्टं तत्समाचर ॥

12-192-043 राजोवाच

- 12-192-043a स्वशक्त्याहं ददानीति त्वया पूर्वं प्रभाषितम् ।
 12-192-043c याचे त्वां दीयतां मह्यं जप्यस्यास्य फलं द्विज ॥

12-192-044 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-044a युद्धं मम सदा वाणी याचतीति विकत्थसे ।
 12-192-044c न च युद्धं मया सार्धं किमर्थं याचसे पुनः ॥

12-192-045 राजोवाच

- 12-192-045a वाग्वज्रा ब्राह्मणाः प्रोक्ताः क्षत्रिया बाहुजीविनः ।

- 12-192-045c वाग्युद्धं तदिदं तीव्रं मम विप्र त्वया सह ॥
- 12-192-046 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-046a सैवाद्यापि प्रतिज्ञा मे स्वशक्त्या किं प्रदीयताम् ।
12-192-046c ब्रूहि दास्यामि राजेन्द्र विभवे सति माचिरम् ॥
- 12-192-047 राजोवाच**
- 12-192-047a यत्तद्वर्षशतं पूर्णं जप्यं वै जपता त्वया ।
12-192-047c फलं प्राप्तं तत्प्रयच्छ मम दित्सुर्भवान्यदि ॥
- 12-192-048 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-048a परमं गृह्यतां तस्य फलं यज्जपितं मया ।
12-192-048c अर्धं त्वमविचारेण फलं तस्य समाप्नुहि ॥
12-192-049a अथ वा सर्वमेवेह जप्यकं मामकं फलम् ।
12-192-049c राजन्प्राप्नुहि कामं त्वं यदि सर्वमिहेच्छसि ॥
- 12-192-050 राजोवाच**
- 12-192-050a कृतं सर्वेण भद्रं ते जप्यं यद्याचितं मया ।
12-192-050c स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किं च तस्य फलं वद ॥
- 12-192-051 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-051a फलप्राप्तिं न जानामि दत्तं यज्जपितं मया ।
12-192-051c अयं धर्मश्च कालश्च यमो मृत्युश्च साक्षिणः ॥
- 12-192-052 राजोवाच**
- 12-192-052a अज्ञातमस्य धर्मस्य फलं मे किं करिष्यति ।
12-192-052c प्राप्नोतु तत्फलं विप्रो नाहमिच्छे ससंशयम् ॥
- 12-192-053 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-053a नाददेऽपरवक्तव्यं दत्तं वाचा फलं मया ।
12-192-053c वाक्यं प्रमाणं राजर्षे ममापि तव चैव हि ॥
12-192-054a नाभिसंधिर्मया जप्ये कृतपूर्वः कथंचन ।
12-192-054c जप्यस्य राजशार्दूल कथं ज्ञास्याम्यहं फलम् ॥
12-192-055a ददस्वेति त्वया चोक्तं ददामीति तथा मया ।
12-192-055c न वाचं दूषयिष्यामि सत्यं रक्ष स्थिरो भव ॥

12-192-056a	अथैवं वदतो मेऽद्य वचनं न करिष्यसि ।
12-192-056c	महानधर्मो भविता तव राजन्मृषाकृतः ॥
12-192-057a	न युक्तं तु मृषा वाणी त्वया वक्तुमरिदम ।
12-192-057c	तथा मयाप्यभ्यधिकं मृषा वक्तुं न शक्यते ॥
12-192-058a	संश्रुतं च मया पूर्वं ददानीत्यविचारितम् ।
12-192-058c	तद्गृहीष्वाविचारेण यदि सत्ये स्थितो भवान् ॥
12-192-059a	इहागम्य हि मां राजञ्जाप्यं फलमयाचिथाः ।
12-192-059c	तन्मन्सिष्टं गृहीष्व भव सत्ये स्थिरोऽपि च ॥
12-192-060a	नायं लोकोऽस्ति न परो न च पूर्वान्स तारयेत् ।
12-192-060c	कुत एवावरात्राजन्मृषावादपरायणः ॥
12-192-061a	न यज्ञाध्ययने दानं नियमास्तारयन्ति हि ।
12-192-061c	तथा सत्यं परे लोके यथा वै पुरुषर्षभ ॥
12-192-062a	तपांसि यानि चीर्णानि चरिष्यसि च यत्तपः ।
12-192-062c	समाः शतैः सहस्रैश्च तत्सत्यान्न विशिष्यते ॥
12-192-063a	सत्यमेकाक्षरं ब्रह्म सत्यमेकाक्षरं तपः ।
12-192-063c	सत्यमेकाक्षरो यज्ञः सत्यमेकाक्षरं श्रुतम् ॥
12-192-064a	सत्यं वेदेषु जागर्ति फलं सत्ये परं स्मृतम् ।
12-192-064c	सत्याद्धर्मो दमश्चैव सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥
12-192-065a	सत्यं वेदास्तथाङ्गानि सत्यं यज्ञस्तथा विधिः ।
12-192-065c	व्रतचर्यास्तथा सत्यमोंकारः सत्यमेव च ॥
12-192-066a	प्राणिनां जननं सत्यं सत्यं संततिरेव च ।
12-192-066c	सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः ॥
12-192-067a	सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
12-192-067c	सत्यं यज्ञस्तपो वेदाः स्तोभा मन्त्राः सरस्वती ॥
12-192-068a	तुलामारोपितो धर्मः सत्यं चैवेति नः श्रुतम् ।
12-192-068c	समां कक्षां धारयतो यतः सत्यं ततोऽधिकम् ॥
12-192-069a	यतो धर्मस्ततः सत्यं सर्वं सत्येन वर्धते ।
12-192-069c	किमर्थमनृतं कर्म कर्तुं राजंस्त्वमिच्छसि ॥
12-192-070a	सत्ये कुरु स्थिरं भावं मा राजन्ननृतं कृथाः ।
12-192-070c	कस्मात्त्वमनृतं वाक्यं देहीति कुरुषेऽशुभम् ॥
12-192-071a	यदि जप्यफलं दत्तं मया नेषिष्यसे नृप ।

- 12-192-071c स्वधर्मेभ्यः परिभ्रष्टो लोकाननुचरिष्यसि ॥
- 12-192-072a संश्रुत्य यो न दित्सेत याचित्वा यश्च नेच्छति ।
- 12-192-072c उभावानृतिकावेतौ न मृषा कर्तुमर्हसि ॥
- 12-192-073 राजोवाच**
- 12-192-073a योद्धव्यं रक्षितव्यं च क्षत्रधर्मः किल द्विज ।
- 12-192-073c दातारः क्षत्रियाः प्रोक्ता गृह्णीयां भवतः कथम् ॥
- 12-192-074 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-074a न छन्दयामि ते राजन्नापि ते गृहमाव्रजम् ।
- 12-192-074c इहागम्य तु याचित्वा न गृह्णीषे पुनः कथम् ॥
- 12-192-075 धर्म उवाच**
- 12-192-075a अविवादोऽस्तु युवयोर्वित्तं मां धर्ममागतम् ।
- 12-192-075c द्विजो दानफलैर्युक्तो राजा सत्यफलेन च ॥
- 12-192-076 स्वर्ग उवाच**
- 12-192-076a स्वर्गं मां विद्धि राजेन्द्र रूपिणं स्वयमागतम् ।
- 12-192-076c अविवादोऽस्तु युवयोरुभौ तुल्यफलौ युवाम् ॥
- 12-192-077 राजोवाच**
- 12-192-077a कृतं स्वर्गेण मे कार्यं गच्छ स्वर्गं यथासुखम् ।
- 12-192-077c विप्रो यदीच्छते दातुं प्रतीच्छतु च मे धनम् ॥
- 12-192-078 ब्राह्मण उवाच**
- 12-192-078a बाल्ये यदि स्यादज्ञानान्मया हस्तः प्रसारितः ।
- 12-192-078c निवृत्तिलक्षणं धर्ममुपासे संहितां जपन् ॥
- 12-192-079a निवृत्तं मां चिरं राजन्विप्रं लोभयसे कथम् ।
- 12-192-079c स्वेन कार्यं करिष्यामि त्वत्तो नेच्छे फलं नृप ॥
- 12-192-079e तपःस्वाध्यायशीलोऽहं निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ॥
- 12-192-080 राजोवाच**
- 12-192-080a यदि विप्र निसृष्टं ते जप्यस्य फलमुत्तमम् ।
- 12-192-080c आवयोर्यत्फलं किञ्चित्सहितं नौ तदस्त्वह ॥
- 12-192-081a द्विजाः प्रतिग्रहे युक्ता दातारो राजवंशजाः ।
- 12-192-081c यदि धर्मः श्रुतो विप्र सहैव फलमस्तु नौ ॥

12-192-082a मा वा भूत्सहभोज्यं नौ मदीयं फलमाप्नुहि ।
 12-192-082c प्रतीच्छ मत्कृतं धर्मं यदि ते मय्यनुग्रहः ॥

12-192-083 भीष्म उवाच

12-192-083a ततो विकृतचेष्टौ द्वौ पुरुषौ समुपस्थितौ ।
 12-192-083c गृहीत्वान्योन्यमावेष्ट्य कुचेलावूचतुर्वचः ॥
 12-192-084a न मे धारयसीत्येको धारयामीति चापरः ।
 12-192-084c इहास्ति नौ विवादोऽयमयं राजानुशासकः ॥
 12-192-085a सत्यं ब्रवीम्यहमिदं न मे धारयते भवान् ।
 12-192-085c अनृतं वदसीह त्वमृणं ते धारयाम्यहम् ॥
 12-192-086a तावुभौ भृशसंतप्तौ राजानमिदमूचतुः ।
 12-192-086c परीक्ष्यतां यथा स्याव नावामिह विगर्हितौ ॥

12-192-087 विरूप उवाच

12-192-087a धारयामि नरव्याघ्र विकृतस्येह गोः फलम् ।
 12-192-087c ददतश्च न गृह्णाति विकृतो मे महीपते ॥

12-192-088 विकृत उवाच

12-192-088a न मे धारयते किञ्चिद्विरूपोऽयं नराधिप ।
 12-192-088c मिथ्या ब्रवीत्ययं हि त्वा मिथ्याभासं नराधिप ॥

12-192-089 राजोवाच

12-192-089a विरूप किं धारयते भवानस्य वदस्व मे ।
 12-192-089c श्रुत्वा तथा करिष्यामीत्येवं मे धीयते मतिः ॥

12-192-090 विरूप उवाच

12-192-090a शृणुष्वनावहितो राजन्यथैतद्धारयाम्यहम् ।
 12-192-090c विकृतस्यास्य राजर्षे निखिलेन नरर्षभ ॥
 12-192-091a अनेन धर्मप्राप्त्यर्थं शुभा दत्ता पुरानघ ।
 12-192-091c धेनुर्विप्राय राजर्षे तपःस्वाध्यायशीलिने ॥
 12-192-092a तस्याश्चायं मया राजन्फलमभ्येत्य याचितः ।
 12-192-092c विकृतेन च मे दत्तं विशूद्धेनान्तरात्मना ॥
 12-192-093a ततो मे सुकृतं कर्म कृतमात्मविशुद्धये ।
 12-192-093c गावौ हि कपिले क्रीत्वा वत्सले बहुदोहने ॥

- 12-192-094a ते चोज्झवृत्तये राजन्मया समपवर्जिते ।
 12-192-094c यथाविधि यथाश्रद्धं तदस्याहं पुनः प्रभो ॥
 12-192-095a इहाद्य वै गृहीत्वा तत्प्रयच्छे द्विगुणं फलम् ।
 12-192-095c एकस्याः पुरुषव्याघ्र कः शुद्धः कोऽत्र दोषवान् ॥
 12-192-096a एवं विवदमानौ स्वस्त्वामिहाभ्यागतौ नृप ।
 12-192-096c कुरु धर्ममधर्मं वा विनये नौ समाधय ॥
 12-192-097a यदि नेच्छति मे दानं यथा दत्तमनेन वै ।
 12-192-097c भवानत्र स्थिरो भूत्वा मार्गे स्थापयतु प्रभुः ॥

12-192-098 राजोवाच

- 12-192-098a दीयमानं न गृह्णासि ऋणं कस्मात्त्वमद्य वै ।
 12-192-098c यथैव तेऽभ्यनुज्ञातं तथा गृह्णीष्व माचिरम् ॥

12-192-099 विकृत उवाच

- 12-192-099a दीयतामित्यनेनोक्तं ददानीति तथा मया ।
 12-192-099c नायं मे धारयत्यत्र गम्यतां यत्र वाञ्छति ॥

12-192-100 राजोवाच

- 12-192-100a ददतोऽस्य न गृह्णासि विषमं प्रतिभाति मे ।
 12-192-100c दण्ड्यो हि त्वं मम मतो नास्त्यत्र खलु संशयः ॥

12-192-101 विकृत उवाच

- 12-192-101a मयास्य दत्तं राजर्षे गृह्णीयां तत्कथं पुनः ।
 12-192-101c काममत्रापराधो मे दण्ड्यमाज्ञापय प्रभो ॥

12-192-102 विरूप उवाच

- 12-192-102a दीयमानं यदि मया नेषिष्यसि कथंचन ।
 12-192-102c नियंस्यति त्वा नृपतिरयं धर्मानुशासकः ॥

12-192-103 विकृत उवाच

- 12-192-103a स्वं मया याचितेनेह दत्तं कथमिहाद्य तत् ।
 12-192-103c गृह्णीयां गच्छतु भवानभ्यनुज्ञां ददानि ते ॥

12-192-104 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-104a श्रुतमेतत्त्वया राजन्ननयोः कथितं द्वयोः ।
 12-192-104c प्रतिज्ञातं मया यत्ते तद्गृहाणाविचारितम् ॥

12-192-105 राजोवाच

- 12-192-105a प्रस्तुतं सुमहत्कार्यमावयोर्गह्वरं यथा ।
 12-192-105c जापकस्य दृढीकारः कथमेतद्भविष्यति ॥
 12-192-106a यदि तावन्न गृह्णामि ब्राह्मणेनापवर्जितम् ।
 12-192-106c कथं न लिप्येयमहं दोषेण महताद्य वै ॥

12-192-107 भीष्म उवाच

- 12-192-107a तौ चोवाच स राजर्षिः कृतकार्यौ गमिष्यथः ।
 12-192-107c नेदानीं मामिहासाद्य राजधर्मो भवेन्मृषा ॥
 12-192-108a स्वधर्मः परिपाल्यश्च राज्ञामेष विनिश्चयः ।
 12-192-108c विप्रधर्मश्च सुगुरुर्मामनात्मानमाविशत् ॥

12-192-109 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-109a गृहाण धारयेऽहं ते याचितं ते श्रुतं मया ।
 12-192-109c न चेद्ग्रहीष्यसे राजञ्शपिष्ये त्वां न संशयः ॥

12-192-110 राजोवाच

- 12-192-110a धिग्राजधर्मं यस्यायं कार्यस्येह विनिश्चयः ।
 12-192-110c इत्यर्थं मे ग्रहीतव्यं कथं तुल्यं भवेदिति ॥
 12-192-111a एष पाणिरपूर्वं भो निक्षेपार्थं प्रसारितः ।
 12-192-111c यन्मे धारयसे विप्र तदिदानीं प्रदीयताम् ॥

12-192-112 ब्राह्मण उवाच

- 12-192-112a संहितां जपता यावान्मया कश्चिद्रुणः कृतः ।
 12-192-112c तत्सर्वं प्रतिगृह्णीष्व यदि किञ्चिदिहास्ति मे ॥

12-192-113 राजोवाच

- 12-192-113a जलमेतन्निपतितं मम पाणौ द्विजोत्तम ।
 12-192-113c सममस्तु सहैवास्तु प्रतिगृह्णातु वै भवान् ॥

12-192-114 विरूप उवाच

- 12-192-114a कामक्रोधौ विद्धि नौ त्वमावाभ्यां कारितो भवान् ।
 12-192-114c समेति च यदुक्तं ते समा लोकास्तवास्य च ॥
 12-192-115a नायं धारयते किञ्चिज्जिज्ञासा त्वत्कृते कृता ।
 12-192-115c कालो धर्मस्तथा मृत्युः कामक्रोधौ तथा युवाम् ॥

12-192-116a सर्वमन्योन्यनिकषे निघृष्टं पश्यतस्तव ।
 12-192-116c गच्छ लोकाञ्जितान्स्वेन कर्मणा यत्र वाञ्छसि ॥

12-192-117 भीष्म उवाच

12-192-117a जापकानां फलावाप्तिर्मया ते संप्रकीर्तिता ।
 12-192-117c गतिः स्थानं च लोकाश्च जापकेन यथा जिताः ॥
 12-192-118a प्रयाति संहिताध्यायी ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
 12-192-118c अथ वाग्निं समायाति सूर्यमाविशतेऽपि वा ॥
 12-192-119a स तैजसेन भावेन यदि तत्राश्रुते रतिम् ।
 12-192-119c गुणांस्तेषां समादत्ते रागेण प्रतिमोहितः ॥
 12-192-120a एवं सोमे तथा वायौ भूम्याकाशशरीरगः ।
 12-192-120c सरागस्तत्र वसति गुणांस्तेषां समाचरन् ॥
 12-192-121a अथ तत्र विरागी स गच्छति त्वथ संशयम् ।
 12-192-121c परमव्ययमिच्छन्स तमेवाविशते पुनः ॥
 12-192-122a अमृताच्चामृतं प्राप्तः शीतीभूतो निरात्मवान् ।
 12-192-122c ब्रह्मभूतः स निर्द्वन्द्वः सुखी शान्तो निरामयः ॥
 12-192-123a ब्रह्मस्थानमनावर्तमेकमक्षरसंज्ञकम् ।
 12-192-123c अदुःखमजरं शान्तं स्थानं तत्प्रतिपद्यते ॥
 12-192-124a चतुर्भिर्लक्षणैर्हीनं तथा षड्भिः सषोडशैः ।
 12-192-124c पुरुषं समतिक्रम्य आकाशं प्रतिपद्यते ॥
 12-192-125a अथ वेच्छति रागात्मा सर्वं तदधितिष्ठति ।
 12-192-125c यच्च प्रार्थयते तच्च मनसा प्रतिपद्यते ॥
 12-192-126a अथ वा वीक्षते लोकान्सर्वान्निरयसंस्थितान् ।
 12-192-126c निःस्पृहः सर्वतो मुक्तस्तत्रैव रमते सुखी ॥
 12-192-127a एवमेषा महाराज जापकस्य गतिर्यथा ।
 12-192-127c एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-193-001 युधिष्ठिर उवाच

12-193-001a किमुत्तरं तदा तौ स्म चक्रतुस्तेन भाषिते ।
 12-193-001c ब्राह्मणो वाथ वा राजा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 12-193-002a अथ वा तौ गतौ तत्र यदेतत्कीर्तितं त्वया ।
 12-193-002c संवादो वा तयोः कोऽभूत्किं वा तौ तत्र चक्रतुः ॥

12-193-003 भीष्म उवाच

- 12-193-003a तथेत्येवं प्रतिश्रुत्य धर्मं संपूज्य चाभिभो ।
 12-193-003c यमं कालं च मृत्युं च स्वर्गं संपूज्य चार्हतः ॥
 12-193-004a पूर्वं ये चापरे तत्र समेता ब्राह्मणर्षभाः ।
 12-193-004c सर्वान्संपूज्य शिरसा राजानं सोऽब्रवीद्वचः ॥
 12-193-005a फलेनानेन संयुक्तो राजर्षे गच्छ पुण्यताम् ।
 12-193-005c भवता चाभ्यनुज्ञातो जपेयं भूय एव हि ॥
 12-193-006a वरश्च मम पूर्वं हि देव्या दत्तो महाबल ।
 12-193-006c श्रद्धा ते जपतो नित्यं भवितेति विशां पते ॥

12-193-007 राजोवाच

- 12-193-007a यद्येवमफला सिद्धिः श्रद्धा च जपितुं तव ।
 12-193-007c गच्छ विप्र मया सार्धं जापकं फलमाप्नुहि ॥

12-193-008 ब्राह्मण उवाच

- 12-193-008a कृतः प्रयत्नः सुमहान्सर्वेषां संनिधाविह ।
 12-193-008c सह तुल्यफलौ चावां गच्छावो यत्र नौ गतिः ॥

12-193-009 भीष्म उवाच

- 12-193-009a व्यवसायं तयोस्तत्र विदित्वा त्रिदशेश्वरः ।
 12-193-009c सह देवैरुपययौ लोकपालैस्तथैव च ॥
 12-193-010a साध्या विश्वेऽथ मरुतो ज्योतींषि सुमहान्ति च ।
 12-193-010c नद्यः शैलाः समुद्राश्च तीर्थानि विविधानि च ॥
 12-193-011a तपांसि संयोगविधिर्वेदाः स्तोभाः सरस्वती ।
 12-193-011c नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुर्हहा हुहूः ॥
 12-193-012a गन्धर्वश्चित्रसेनश्च परिवारगणैर्युतः ।
 12-193-012c नागाः सिद्धाश्च मुनयो देवदेवः प्रजापतिः ॥
 12-193-012e विष्णुः सहस्रशीर्षश्च देवोऽचिन्त्यः समागमत् ॥
 12-193-013a अवाद्यन्तान्तरिक्षे च भेर्यस्तूर्याणि चाभिभो ।
 12-193-013c पुष्पवर्षाणि दिव्यानि तत्र तेषां महात्मनाम् ॥
 12-193-013e ननृतुश्चाप्सरःसंघास्तत्र तत्र समन्ततः ॥
 12-193-014a अथ स्वर्गस्तथा रूपी ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ।
 12-193-014c संसिद्धस्त्वं महाभाग त्वं च सिद्धस्तथा नृप ॥

- 12-193-015a अथ तौ सहितौ राजन्नन्योन्येन विधानतः ।
 12-193-015c विषयप्रतिसंहारमुभावेव प्रचक्रतुः ॥
 12-193-016a प्राणापानौ तथोदानं समानं व्यानमेव च ।
 12-193-016c एवं तान्मनसि स्थाप्य दधतुः प्राणयोर्मनः ॥
 12-193-017a उपस्थितकृतौ तत्र नासिकाग्रमधो भ्रुवौ ।
 12-193-017c कुङ्कुण्यां चैव मनसा शनैर्धारयतः स्म तौ ॥
 12-193-018a निश्चेष्टाभ्यां शरीराभ्यां स्थिरदृष्टी समाहितौ ।
 12-193-018c जितासनौ तथाधाय मूर्धन्यात्मानमेव च ॥
 12-193-019a तालुदेशमथोद्वाह्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 12-193-019c ज्योतिर्ज्वाला सुमहती जगाम त्रिदिवं तदा ॥
 12-193-020a हाहाकारस्ततो दिक्षु सर्वासु सुमहानभूत् ।
 12-193-020c तज्ज्योतिः स्तूयमानं स्म ब्रह्माणं प्राविशत्तदा ॥
 12-193-021a ततः स्वागतमित्याह तत्तेजः स पितामहः ।
 12-193-021c प्रादेशमात्रं पुरुषं प्रत्युद्गम्य विशां पते ॥
 12-193-022a भूयश्चैवापरं प्राह वचनं मधुरं स्म सः ।
 12-193-022c जापकैस्तुल्यफलता योगानां नात्र संशयः ॥
 12-193-023a योगस्य तावदेतेभ्यः फलं प्रत्यक्षदर्शनम् ।
 12-193-023c जापकानां विशिष्टं तु प्रत्युत्थानं समाधिकम् ॥
 12-193-024a उष्यतां मयि चेत्युक्त्वाचेतयत्स ततः पुनः ।
 12-193-024c अथास्य प्रविवेशास्यं ब्राह्मणो विगतज्वरः ॥
 12-193-025a राजाप्येतेन विधिना भगवन्तं पितामहम् ।
 12-193-025c यथैव द्विजशार्दूलस्तथैव प्राविशत्तदा ॥
 12-193-026a स्वयंभुवमथो देवा अभिवाद्य ततोऽब्रुवन् ।
 12-193-026c जापकार्थमयं यत्नस्तदर्थं वयमागताः ॥
 12-193-027a कृतपूजाविमौ तुल्यं त्वया तुल्यफलाविमौ ।
 12-193-027c योगजापकयोर्दृष्टं फलं सुमहदद्य वै ॥
 12-193-027e सर्वाल्लोकानतीत्यैतौ गच्छेतां यत्र वाञ्छितम् ॥

12-193-028 ब्रह्मोवाच

- 12-193-028a महास्मृतिं पठेद्यस्तु तथैवानुस्मृतिं शुभाम् ।
 12-193-028c तावप्येतेन विधिना गच्छेतां मत्सलोकताम् ॥
 12-193-029a यश्च योगे भवेद्भक्तः सोऽपि नास्त्यत्र संशयः ।

12-193-029c विधिनानेन देहान्ते मम लोकानवाप्नुयात् ॥
 12-193-029e गम्यतां साधयिष्यामि यथास्थानानि सिद्ध्ये ॥

12-193-030 भीष्म उवाच

12-193-030a इत्युक्त्वा स तदा देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 12-193-030c आमन्त्र्य तं ततो देवा ययुः स्वं स्वं निवेशनम् ॥
 12-193-031a ते च सर्वे महात्मानो धर्मं सत्कृत्य तत्र वै ।
 12-193-031c पृष्ठतोऽनुययू राजन्सर्वे सुप्रीतमानसाः ॥
 12-193-032a एतत्फलं जापकानां गतिश्चैव प्रकीर्तिता ।
 12-193-032c यथाश्रुतं महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-194-001 युधिष्ठिर उवाच

12-194-001a किं फलं ज्ञानयोगस्य वेदानां नियमस्य च ।
 12-194-001c भूतात्मा वा कथं ज्ञेयस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-194-002 भीष्म उवाच

12-194-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-194-002c मनोः प्रजापतेर्वादं महर्षेश्च बृहस्पतेः ॥
 12-194-003a प्रजापतिं श्रेष्ठतमं पृथिव्यां; देवर्षिसंघप्रवरो महर्षिः ।
 12-194-003c बृहस्पतिः प्रश्नमिमं पुराणं; पप्रच्छ शिष्योऽथ गुरुं प्रणम्य ॥
 12-194-004a यत्कारणं मन्त्रविधिः प्रवृत्तो; ज्ञाने फलं यत्प्रवदन्ति विप्राः ।
 12-194-004c यन्मन्त्रशब्दैरकृतप्रकाशं; तदुच्यतां मे भगवन्यथावत् ॥
 12-194-005a यदर्थशास्त्रागममन्त्रविद्धि; र्यज्ञैरनेकैर्वरगोप्रदानैः ।
 12-194-005c फलं महद्भिर्यदुपास्यते च; तत्किं कथं वा भविता क्व वा तत् ॥
 12-194-006a मही महीजाः पवनोऽन्तरिक्षं; जलौकसश्चैव जलं दिवं च ।
 12-194-006c दिवौकसश्चैव यतः प्रसूता; स्तदुच्यतां मे भगवन्पुराणम् ॥
 12-194-007a ज्ञानं यतः प्रार्थयते नरो वै; ततस्तदर्थं भवति प्रवृत्तिः ।
 12-194-007c न चाप्यहं वेद परं पुराणं; मिथ्याप्रवृत्तिं च कथं नु कुर्याम् ॥
 12-194-008a ऋक्सामसंघांश्च यजूंषि चाहं; छन्दांसि नक्षत्रगतिं निरुक्तम् ।
 12-194-008c अधीत्य च व्याकरणं सकल्पं; शिक्षां च भूतप्रकृतिं न वेद्मि ॥
 12-194-009a स मे भवाञ्ज्ञांसतु सर्वमेत; ज्ञाने फलं कर्मणि वा यदस्ति ।
 12-194-009c यथा च देहाच्च्यवते शरीरी; पुनः शरीरं च यथाभ्युपैति ॥

12-194-010 मनुर्वाच

- 12-194-010a यद्यत्प्रियं यस्य सुखं तदाहुःस्तदेव दुःखं प्रवदन्त्यनिष्टम् ।
 12-194-010c इष्टं च मे स्यादितरच्च न स्या;देतत्कृते कर्मविधिः प्रवृत्तः ॥
 12-194-010e इष्टं त्वनिष्टं च न मां भजेते;त्येतत्कृते ज्ञानविधिः प्रवृत्तः ॥
 12-194-011a कामात्मकाश्छन्दसि कर्मयोगा; एभिर्विमुक्तः परमश्रुवीत ।
 12-194-011c नानाविधे कर्मपथे सुखार्थी; नरः प्रवृत्तो न परं प्रयाति ॥
 12-194-011e परं हि तत्कर्मपथादपेतं; निराशिषं ब्रह्मपरं ह्यवश्यम् ॥
 12-194-012a प्रजाः सृष्टा मनसा कर्मणा च; द्वावप्येतौ सत्पथौ लोकजुष्टौ ।
 12-194-012c दृष्ट्वा कर्म शाश्वतं चान्तवच्च; मनस्त्यागः कारणं नान्यदस्ति ॥
 12-194-013a स्वेनात्मना चक्षुरिव प्रणेता; निशात्यये तमसा संवृतात्मा ।
 12-194-013c ज्ञानं तु विज्ञानगुणेन युक्तं; कर्माशुभं पश्यति वर्जनीयम् ॥
 12-194-014a सर्पान्कुशाग्राणि तथोदपानं; ज्ञात्वा मनुष्याः परिवर्जयन्ति ।
 12-194-014c अज्ञानतस्तत्र पतन्ति मूढा; ज्ञाने फलं पश्य यथा विशिष्टम् ॥
 12-194-015a कृत्स्नस्तु मन्त्रो विधिवत्प्रयुक्तो; यज्ञा यथोक्तास्त्वथ दक्षिणाश्च ।
 12-194-015c अन्नप्रदानं मनसः समाधिः; पञ्चात्मकं कर्मफलं वदन्ति ॥
 12-194-016a गुणात्मकं कर्म वदन्ति वेदा;स्तस्मान्मन्त्रा मन्त्रमूलं हि कर्म ।
 12-194-016c विधिर्विधेयं मनसोपपत्तिः; फलस्य भोक्ता तु यथा शरीरी ॥
 12-194-017a शब्दाश्च रूपाणि रसाश्च पुण्याः; स्पर्शाश्च गन्धाश्च शुभास्तथैव ।
 12-194-017c नरो नसंस्थानगतः प्रभुः स्या;देतत्फलं सिध्यति कर्मलोके ॥
 12-194-018a यद्यच्छरीरेण करोति कर्म; शरीरयुक्तः समुपाश्रुते तत् ।
 12-194-018c शरीरमेवायतनं सुखस्य; दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् ॥
 12-194-019a वाचा तु यत्कर्म करोति किं चि;द्वाचैव सर्वं समुपाश्रुते तत् ।
 12-194-019c मनस्तु यत्कर्म करोति किं चि;न्मनःस्थ एवायमुपाश्रुते तत् ॥
 12-194-020a यथागुणं कर्मगणं फलार्थी; करोत्ययं कर्मफले निविष्टः ।
 12-194-020c तथा तथायं गुणसंप्रयुक्तः; शुभाशुभं कर्मफलं भुनक्ति ॥
 12-194-021a मत्स्यो यथा स्रोत इवाभिपाती; तथा कृतं पूर्वमुपैति कर्म ।
 12-194-021c शुभे त्वसौ तुष्यति दुष्कृते तु; न तुष्यते वै परमः शरीरी ॥
 12-194-022a यतो जगत्सर्वमिदं प्रसूतं; ज्ञात्वात्मवन्तो व्यतियान्ति यत्तत् ।
 12-194-022c यन्मन्त्रशब्दैरकृतप्रकाशं; तदुच्यमानं शृणु मे परं यत् ॥
 12-194-023a रसैर्वियुक्तं विविधैश्च गन्धै;रशब्दमस्पर्शमरूपवच्च ।
 12-194-023c अग्राह्यमव्यक्तमवर्णमेकं; पञ्चप्रकारं ससृजे प्रजानाम् ॥
 12-194-024a न स्त्री पुमान्वापि नपुंसकं च; न सन्न चासत्सदसच्च तन्न ।

- 12-194-024c पश्यन्ति यद्ब्रह्मविदो मनुष्याःस्तदक्षरं न क्षरतीति विद्धि ॥
- 12-195-001 मनुरुवाच**
- 12-195-001a अक्षरात्खं ततो वायुर्वायोज्योतिस्ततो जलम् ।
- 12-195-001c जलात्प्रसूता जगती जगत्यां जायते जगत् ॥
- 12-195-002a इमे शरीरैर्जलमेव गत्वा; जलाच्च तेजः पवनोऽन्तरिक्षम् ।
- 12-195-002c खाद्वै निवर्तन्ति नभाविनस्ते; ये भाविनस्ते परमाप्नुवन्ति ॥
- 12-195-003a नोष्णं न शीतं मृदु नापि तीक्ष्णं; नाम्लं कषायं मधुरं न तिक्तम् ।
- 12-195-003c न शब्दवन्नापि च गन्धवत्त;न्न रूपवत्तत्परमस्वभावम् ॥
- 12-195-004a स्पर्शं तनुर्वेद रसं तु जिह्वा; घ्राणं च गन्धाञ्श्रवणे च शब्दान् ।
- 12-195-004c रूपाणि चक्षुर्न च तत्परं य;द्रूढन्त्यनध्यात्मविदो मनुष्याः ॥
- 12-195-005a निवर्तयित्वा रसनं रसेभ्यो; घ्राणं च गन्धाच्छ्रवणे च शब्दात् ।
- 12-195-005c स्पर्शान्नं रूपगुणात्तु चक्षुःस्ततः परं पश्यति स्वं स्वभावम् ॥
- 12-195-006a यतो गृहीत्वा हि करोति यच्च; यस्मिंश्च तामारभते प्रवृत्तिम् ।
- 12-195-006c यस्मिंश्च यद्येन च यश्च कर्ता; तत्कारणं तं समुपायमाहुः ॥
- 12-195-007a यच्चाभिभूः साधकं व्यापकं च; यन्मन्त्रवच्छंस्यते चैव लोके ।
- 12-195-007c यः सर्वहेतुः परमार्थकारी; तत्कारणं कार्यमतो यदन्यत् ॥
- 12-195-008a यथा च कश्चित्सुकृतैर्मनुष्यः; शुभाशुभं प्राप्नुतेऽथाविरोधात् ।
- 12-195-008c एवं शरीरेषु शुभाशुभेषु; स्वकर्मजैर्ज्ञानमिदं निबद्धम् ॥
- 12-195-009a यथा प्रदीपः पुरतः प्रदीप्तः; प्रकाशमन्यस्य करोति दीप्यन् ।
- 12-195-009c तथेह पञ्चेन्द्रियदीपवृक्षा; ज्ञानप्रदीप्ताः परवन्त एव ॥
- 12-195-010a यथा हि राज्ञो बहवो ह्यमात्याः; पृथक्प्रमानं प्रवदन्ति युक्ताः ।
- 12-195-010c तद्वच्छरीरेषु भवन्ति पञ्च; ज्ञानैकदेशः परमः स तेभ्यः ॥
- 12-195-011a यथार्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगा; मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चापः ।
- 12-195-011c गच्छन्ति चायान्ति च तन्यमाना;स्तद्वच्छरीराणि शरीरिणां तु ॥
- 12-195-012a यथा च कश्चित्परशुं गृहीत्वा; धूमं न पश्येज्ज्वलनं च काष्ठे ।
- 12-195-012c तद्वच्छरीरोदरपाणिपादं; छित्त्वा न पश्यन्ति ततो यदन्यत् ॥
- 12-195-013a तान्येव काष्ठानि यथा विमथ्य; धूमं च पश्येज्ज्वलनं च योगात् ।
- 12-195-013c तद्वत्सुबुद्धिः सममिन्द्रियत्वा;द्बुधः परं पश्यति स्वं स्वभावम् ॥
- 12-195-014a यथात्मनोऽङ्गं पतितं पृथिव्यां; स्वप्नान्तरे पश्यति चात्मनोऽन्यत् ।
- 12-195-014c श्रोत्रादियुक्तः सुमनाः सुबुद्धिः;र्लिङ्गात्तथा गच्छति लिङ्गमन्यत् ॥
- 12-195-015a उत्पत्तिवृद्धिक्षयसंनिपातैर्न युज्यतेऽसौ परमः शरीरी ।

- 12-195-015c अनेन लिङ्गेन तु लिङ्गमन्यः द्रच्छत्यदृष्टः प्रतिसंधियोगात् ॥
 12-195-016a न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो; न चापि संस्पर्शमुपैति किञ्चित् ।
 12-195-016c न चापि तैः साधयतेऽथ कार्यं; ते तं न पश्यन्ति स पश्यते तान् ॥
 12-195-017a यथा प्रदीपे ज्वलतोऽनलस्य; संतापजं रूपमुपैति किञ्चित् ।
 12-195-017c न चान्तरं रूपगुणं बिभर्ति; तथैव तद्दृश्यते रूपमस्य ॥
 12-195-018a यथा मनुष्यः परिमुच्य कायः; मदृश्यमन्यद्विशते शरीरम् ।
 12-195-018c विसृज्य भूतेषु महत्सु देहं; तदाश्रयं चैव बिभर्ति रूपम् ॥
 12-195-019a खं वायुमग्निं सलिलं तथोर्वी; समन्ततोऽभ्याविशते शरीरी ।
 12-195-019c नानाश्रयाः कर्मसु वर्तमानाः; श्रोत्रादयः पञ्च गुणाञ्श्रयन्ते ॥
 12-195-020a श्रोत्रं खतो घ्राणमथो पृथिव्या; स्तेजोमयं रूपमथो विपाकः ।
 12-195-020c जलाश्रयः स्वेद उक्तो रसश्च; वाय्वात्मकः स्पर्शकृतो गुणश्च ॥
 12-195-021a महत्सु भूतेषु वसन्ति पञ्च; पञ्चेन्द्रियार्थाश्च तथेन्द्रियेषु ।
 12-195-021c सर्वाणि चैतानि मनोनुगानि; बुद्धिं मनोऽन्वेति मनः स्वभावम् ॥
 12-195-022a शुभाशुभं कर्म कृतं यदस्य; तदेव प्रत्याददते स्वदेहे ।
 12-195-022c मनोऽनुवर्तन्ति परावराणि; जलौकसः स्रोत इवानुकूलम् ॥
 12-195-023a चलं यथा दृष्टिपथं परैति; सूक्ष्मं महद्रूपमिवाभिपाति ।
 12-195-023c स्वरूपमालोचयते च रूपं; परं तथा बुद्धिपथं परैति ॥

12-196-001 मनुरुवाच

- 12-196-001a यदिन्द्रियैस्तूपकृतान्पुरस्ता; त्प्राप्तान्गुणान्संस्मरते चिराय ।
 12-196-001c तेष्विन्द्रियेषूपहतेषु पश्चा; त्स बुद्धिरूपः परमः स्वभावः ॥
 12-196-002a यथेन्द्रियार्थान्युगपत्समस्ता; न्नावेक्षते कृत्स्नमतुल्यकालम् ।
 12-196-002c यथाबलं संचरते स विद्वां; स्तस्मात्स एकः परमः शरीरी ॥
 12-196-003a रजस्तमः सत्त्वमथो तृतीयं; गच्छत्यसौ ज्ञानगुणान्विरूपान् ।
 12-196-003c तथेन्द्रियाण्याविशते शरीरी; हुताशनं वायुरिवेन्धनस्थम् ॥
 12-196-004a न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो; न पश्यति स्पर्शनमिन्द्रियेन्द्रियम् ।
 12-196-004c न श्रोत्रलिङ्गं श्रवणे निदर्शनं; तथागतं पश्यति तद्विनश्यति ॥
 12-196-005a श्रोत्रादीनि न पश्यन्ति स्वं स्वमात्मानमात्मना ।
 12-196-005c सर्वज्ञः सर्वदर्शी च क्षेत्रज्ञस्तानि पश्यति ॥
 12-196-006a यथा हिमवतः पार्श्वं पृष्ठं चन्द्रमसो यथा ।
 12-196-006c न दृष्टपूर्वं मनुजैर्न च तन्नास्ति तावता ॥
 12-196-007a तद्वद्भूतेषु भूतात्मा सूक्ष्मो ज्ञानात्मवानसौ ।

12-196-007c	अदृष्टपूर्वश्चक्षुर्भ्यां न चासौ नास्ति तावता ॥
12-196-008a	पश्यन्नपि यथा लक्ष्म जगत्सोमे न विन्दति ।
12-196-008c	एवमस्ति न वेत्येतन्न च तन्न परायणम् ॥
12-196-009a	रूपवन्तमरूपत्वादुदयास्तमये बुधाः ।
12-196-009c	धिया समनुपश्यन्ति तद्गताः सवितुर्गतिम् ॥
12-196-010a	तथा बुद्धिप्रदीपेन दूरस्थं सुविपश्चितः ।
12-196-010c	प्रत्यासन्नं निनीषन्ति ज्ञेयं ज्ञानाभिसंहितम् ॥
12-196-011a	न हि खल्वनुपायेन कश्चिदर्थोऽभिसिध्यति ।
12-196-011c	सूत्रजालैर्यथा मत्स्यान्बध्नन्ति जलजीविनः ॥
12-196-012a	मृगैर्मृगाणां ग्रहणं पक्षिणां पक्षिभिर्यथा ।
12-196-012c	गजानां च गजैरेवं ज्ञेयं ज्ञानेन गृह्यते ॥
12-196-013a	अहिरेव ह्यहेः पादान्पश्यतीति निदर्शनम् ।
12-196-013c	तद्वन्मूर्तिषु मूर्तिष्ठं ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥
12-196-014a	नोत्सहन्ते यथा वेत्तुमिन्द्रियैरिन्द्रियाण्यपि ।
12-196-014c	तथैवेह परा बुद्धिः परं बुद्ध्या न पश्यति ॥
12-196-015a	यथा चन्द्रो ह्यमावास्यामलिङ्गत्वान्न दृश्यते ।
12-196-015c	न च नाशोऽस्य भवति तथा विद्धि शरीरिणम् ॥
12-196-016a	क्षीणकोशो ह्यमावास्यां चन्द्रमा न प्रकाशते ।
12-196-016c	तद्वन्मूर्तिवियुक्तः सञ्जरीरी नोपलभ्यते ॥
12-196-017a	यथा कोशान्तरं प्राप्य चन्द्रमा भ्राजते पुनः ।
12-196-017c	तद्वल्लिङ्गान्तरं प्राप्य शरीरी भ्राजते पुनः ॥
12-196-018a	जन्मवृद्धिक्षयश्चास्य प्रत्यक्षेणोपलभ्यते ।
12-196-018c	सा तु चन्द्रमसो व्यक्तिर्न तु तस्य शरीरिणः ॥
12-196-019a	उत्पत्तिवृद्धिव्ययतो यथा स इति गृह्यते ।
12-196-019c	चन्द्र एव त्वमावास्यां तथा भवति मूर्तिमान् ॥
12-196-020a	नाभिसर्पद्विमुञ्चद्वा शशिनं दृश्यते तमः ।
12-196-020c	विसृजंश्चोपसर्पश्च तद्वत्पश्य शरीरिणम् ॥
12-196-021a	यथा चन्द्रार्कसंयुक्तं तमस्तदुपलभ्यते ।
12-196-021c	तद्वच्छरीरसंयुक्तः शरीरीत्युपलभ्यते ॥
12-196-022a	यथा चन्द्रार्कनिर्मुक्तः स राहुर्नोपलभ्यते ।
12-196-022c	तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः शरीरी नोपलभ्यते ॥

12-196-023a	यथा चन्द्रो ह्यमावास्यां नक्षत्रैर्युज्यते गतः ।
12-196-023c	तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः फलैर्युज्यति कर्मणः ॥
12-197-001	मनुरुवाच
12-197-001a	यथा व्यक्तमिदं शेते स्वप्ने चरति चेतनम् ।
12-197-001c	ज्ञानमिन्द्रियसंयुक्तं तद्वत्प्रेत्य भवाभवौ ॥
12-197-002a	यथाम्भसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा ।
12-197-002c	तद्वत्प्रसन्नेन्द्रियवाञ्छेयं ज्ञानेन पश्यति ॥
12-197-003a	स एव लुलिते तस्मिन्यथा रूपं न पश्यति ।
12-197-003c	तथेन्द्रियाकुलीभावे ज्ञेयं ज्ञाने न पश्यति ॥
12-197-004a	अबुद्धिरज्ञानकृता अबुद्ध्या दुष्यते मनः ।
12-197-004c	दुष्टस्य मनसः पञ्च संप्रदुष्यन्ति मानसाः ॥
12-197-005a	अज्ञानतृप्तो विषयेष्ववगाढो न दृश्यते ।
12-197-005c	अदृष्ट्वैव तु पूतात्मा विषयेभ्यो निवर्तते ॥
12-197-006a	तर्षच्छेदो न भवति पुरुषस्येह कल्मषात् ।
12-197-006c	निवर्तते तथा तर्षः पापमन्तं गतं यथा ॥
12-197-007a	विषयेषु च संसर्गाच्छाश्वतस्य नसंश्रयात् ।
12-197-007c	मनसा चान्यदाकाङ्क्षन्परं न प्रतिपद्यते ॥
12-197-008a	ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः ।
12-197-008c	अथादर्शतलप्रख्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
12-197-009a	प्रसृतैरिन्द्रियैर्दुःखी तैरेव नियतैः सुखी ।
12-197-009c	तस्मादिन्द्रियरूपेभ्यो यच्छेदात्मानमात्मना ॥
12-197-010a	इन्द्रियेभ्यो मनः पूर्वं बुद्धिः परतरा ततः ।
12-197-010c	बुद्धेः परतरं ज्ञानं ज्ञानात्परतरं परम् ॥
12-197-011a	अव्यक्तात्प्रसृतं ज्ञानं ततो बुद्धिस्ततो मनः ।
12-197-011c	मनः श्रोत्रादिभिर्युक्तं शब्दादीन्साधु पश्यति ॥
12-197-012a	यस्तांस्त्यजति शब्दादीन्सर्वाश्च व्यक्तयस्तथा ।
12-197-012c	विमुञ्चत्याकृतिग्रामांस्तान्मुक्त्वामृतमश्नुते ॥
12-197-013a	उद्यन्हि सविता यद्वत्सृजते रश्मिमण्डलम् ।
12-197-013c	स एवास्तमुपागच्छंस्तदेवात्मनि यच्छति ॥
12-197-014a	अन्तरात्मा तथा देहमाविश्येन्द्रियरश्मिभिः ।
12-197-014c	प्राप्येन्द्रियगुणान्पञ्च सोऽस्तमावृत्य गच्छति ॥

12-197-015a	प्रणीतं कर्मणा मार्गं नीयमानः पुनः पुनः ।
12-197-015c	प्राप्नोत्ययं कर्मफलं प्रवृद्धं धर्ममात्मवान् ॥
12-197-016a	विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
12-197-016c	रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥
12-197-017a	बुद्धिः कर्मगुणैर्हीना यदा मनसि वर्तते ।
12-197-017c	तदा संपद्यते ब्रह्म तत्रैव प्रलयं गतम् ॥
12-197-018a	अस्पर्शनमशृण्वानमनास्वादमदर्शनम् ।
12-197-018c	अघ्राणमवितर्कं च सत्त्वं प्रविशते परम् ॥
12-197-019a	मनस्याकृतयो मग्ना मनस्त्वतिगतं मतिम् ।
12-197-019c	मतिस्त्वतिगता ज्ञानं ज्ञानं त्वभिगतं परम् ॥
12-197-020a	इन्द्रियैर्मनसः सिद्धिर्न बुद्धिं बुध्यते मनः ।
12-197-020c	न बुद्धिर्बुध्यतेऽव्यक्तं सूक्ष्मस्त्वेतानि पश्यति ॥

12-198-001 मनुरुवाच

12-198-001a	ज्ञानं ज्ञेयाभिनिर्वृत्तं विद्धि ज्ञानगुणं मनः ।
12-198-001c	प्रज्ञाकरणसंयुक्तं ततो बुद्धिः प्रवर्तते ॥
12-198-002a	यदा कर्मगुणोपेता बुद्धिर्मनसि वर्तते ।
12-198-002c	तदा प्रज्ञायते ब्रह्म ध्यानयोगसमाधिना ॥
12-198-003a	सेयं गुणवती बुद्धिर्गुणेष्वेवाभिवर्तते ।
12-198-003c	अवताराभिनिःस्रोतं गिरेः शृङ्गादिवोदकम् ॥
12-198-004a	यदा निर्गुणमाप्नोति ध्यानं मनसि पूर्वजम् ।
12-198-004c	तदा प्रज्ञायते ब्रह्म निकष्यं निकषे यथा ॥
12-198-005a	मनस्त्वपहतं बुद्धिमिन्द्रियार्थनिदर्शनम् ।
12-198-005c	न समक्षं गुणावेक्षि निर्गुणस्य निदर्शनम् ॥
12-198-006a	सर्वाण्येतानि संवार्य द्वाराणि मनसि स्थितः ।
12-198-006c	मनस्येकाग्रतां कृत्वा तत्परं प्रतिपद्यते ॥
12-198-007a	यथा महान्ति भूतानि निवर्तन्ते गुणक्षये ।
12-198-007c	तथेन्द्रियाण्युपादाय बुद्धिर्मनसि वर्तते ॥
12-198-008a	यदा मनसि सा बुद्धिर्वर्ततेऽन्तरचारिणी ।
12-198-008c	व्यवसायगुणोपेता तदा संपद्यते मनः ॥
12-198-009a	गुणवद्भिर्गुणोपेतं यदा ध्यानगुणं मनः ।
12-198-009c	तदा सर्वगुणान्हित्वा निर्गुणं प्रतिपद्यते ॥

12-198-010a	अव्यक्तस्येह विज्ञाने नास्ति तुल्यं निदर्शनम् ।
12-198-010c	यत्र नास्ति पदन्यासः कस्तं विषयमाप्नुयात् ॥
12-198-011a	तपसा चानुमानेन गुणैर्जात्या श्रुतेन च ।
12-198-011c	निनीषेत्तत्परं ब्रह्म विशुद्धेनान्तरात्मना ॥
12-198-012a	गुणहीनो हि तं मार्गं बहिः समनुवर्तते ।
12-198-012c	गुणाभावात्प्रकृत्या च निस्तर्क्यं ज्ञेयसंमितम् ॥
12-198-013a	नैर्गुण्याद्ब्रह्म चाप्नोति सगुणत्वान्निवर्तते ।
12-198-013c	गुणप्रसारिणी बुद्धिर्हुताशन इवेन्धने ॥
12-198-014a	यथा पञ्च विमुक्तानि इन्द्रियाणि स्वकर्मभिः ।
12-198-014c	तथा तत्परमं ब्रह्म विमुक्तं प्रकृतेः परम् ॥
12-198-015a	एवं प्रकृतितः सर्वे प्रभवन्ति शरीरिणः ।
12-198-015c	निवर्तन्ते निवृत्तौ च सर्गं नैवोपयान्ति च ॥
12-198-016a	पुरुषः प्रकृतिर्बुद्धिर्विशेषाश्चेन्द्रियाणि च ।
12-198-016c	अहंकारोऽभिमानश्च संभूतो भूतसंज्ञकः ॥
12-198-017a	एकस्याद्या प्रवृत्तिस्तु प्रधानात्संप्रवर्तते ।
12-198-017c	द्वितीया मिथुनव्यक्तिमविशेषान्नियच्छति ॥
12-198-018a	धर्मादुत्कृष्यते श्रेयस्तथाश्रेयोऽप्यधर्मतः ।
12-198-018c	रागवान्प्रकृतिं ह्येति विरक्तो ज्ञानवान्भवेत् ॥

12-199-001 मनुर्वाच

12-199-001a	यदा ते पञ्चभिः पञ्च विमुक्ता मनसा सह ।
12-199-001c	अथ तद्द्रक्ष्यसे ब्रह्म मणौ सूत्रमिवार्पितम् ॥
12-199-002a	तदेव च यथा सूत्रं सुवर्णं वर्तते पुनः ।
12-199-002c	मुक्तास्वथ प्रवालेषु मृन्मये राजते तथा ॥
12-199-003a	तद्वद्गोषु मनुष्येषु तद्वद्धस्तिमृगादिषु ।
12-199-003c	तद्वत्कीटपतंगेषु प्रसक्तात्मा स्वकर्मभिः ॥
12-199-004a	येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोत्ययम् ।
12-199-004c	तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥
12-199-005a	यथा ह्येकरसा भूमिरोषध्यात्मानुसारिणी ।
12-199-005c	तथा कर्मानुगा बुद्धिरन्तरात्मानुदर्शिनी ॥
12-199-006a	ज्ञानपूर्वोद्भवा लिप्सा लिप्सापूर्वाभिसंधिता ।
12-199-006c	अभिसंधिपूर्वकं कर्म कर्ममूलं ततः फलम् ॥

12-199-007a	फलं कर्मात्मकं विद्यात्कर्म ज्ञेयात्मकं तथा ।
12-199-007c	ज्ञेयं ज्ञानात्मकं विद्याज्ज्ञानं सदसदात्मकम् ॥
12-199-008a	ज्ञानानां च फलानां च ज्ञेयानां कर्मणां तथा ।
12-199-008c	क्षयान्ते तत्फलं दिव्यं ज्ञानं ज्ञेयप्रतिष्ठितम् ॥
12-199-009a	महद्भि परमं भूतं युक्ताः पश्यन्ति योगिनः ।
12-199-009c	अबुधास्तं न पश्यन्ति ह्यात्मस्था गुणबुद्ध्यः ॥
12-199-010a	पृथिवीरूपतो रूपमपामिह महत्तरम् ।
12-199-010c	अद्भ्यो महत्तरं तेजस्तेजसः पवनो महान् ॥
12-199-011a	पवनाच्च महद्व्योम तस्मात्परतरं मनः ।
12-199-011c	मनसो महती बुद्धिर्बुद्धेः कालो महान्स्मृतः ॥
12-199-012a	कालात्स भगवान्विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् ।
12-199-012c	नादिर्न मध्यं नैवान्तस्तस्य देवस्य विद्यते ॥
12-199-013a	अनादित्वादमध्यत्वादनन्तत्वाच्च सोऽव्ययः ।
12-199-013c	अत्येति सर्वदुःखानि दुःखं ह्यन्तवदुच्यते ॥
12-199-014a	तद्ब्रह्म परमं प्रोक्तं तद्धाम परमं स्मृतम् ।
12-199-014c	तद्गत्वा कालविषयाद्विमुक्ता मोक्षमाश्रिताः ॥
12-199-015a	गुणैस्त्वेतैः प्रकाशन्ते निर्गुणत्वात्ततः परम् ।
12-199-015c	निवृत्तिलक्षणो धर्मस्तथानन्त्याय कल्पते ॥
12-199-016a	ऋचो यजूंषि सामानि शरीराणि व्यपाश्रिताः ।
12-199-016c	जिह्वाग्रेषु प्रवर्तन्ते यत्नसाध्या विनाशिनः ॥
12-199-017a	न चैवमिष्यते ब्रह्म शरीराश्रयसंभवम् ।
12-199-017c	न यत्नसाध्यं तद्ब्रह्म नादिमध्यं न चान्तवत् ॥
12-199-018a	ऋचामादिस्तथा साम्नां यजुषामादिरुच्यते ।
12-199-018c	अन्तश्चादिमतां दृष्टो न चादिर्ब्रह्मणः स्मृतः ॥
12-199-019a	अनादित्वादनन्तत्वात्तदनन्तमथाव्ययम् ।
12-199-019c	अव्ययत्वाच्च निर्द्वंद्वं द्वंद्वाभावात्ततः परम् ॥
12-199-020a	अदृष्टतोऽनुपायाच्चाप्यभिसंधेश्च कर्मणः ।
12-199-020c	न तेन मर्त्याः पश्यन्ति येन गच्छन्ति तत्परम् ॥
12-199-021a	विषयेषु च संसर्गाच्छाश्वतस्य च दर्शनात् ।
12-199-021c	मनसा चान्यदाकाङ्क्षन्परं न प्रतिपद्यते ॥
12-199-022a	गुणान्यदिह पश्यन्ति तदिच्छन्त्यपरे जनाः ।

- 12-199-022c परं नैवाभिकाङ्क्षन्ति निर्गुणत्वादुणार्थिनः ॥
- 12-199-023a गुणैर्यस्त्ववरैर्युक्तः कथं विद्यादुणानिमान् ।
- 12-199-023c अनुमानाद्धि गन्तव्यं गुणैरवयवैः सह ॥
- 12-199-024a सूक्ष्मेण मनसा विद्मो वाचा वक्तुं न शक्नुमः ।
- 12-199-024c मनो हि मनसा ग्राह्यं दर्शनेन च दर्शनम् ॥
- 12-199-025a ज्ञानेन निर्मलीकृत्य बुद्धिं बुद्ध्या तथा मनः ।
- 12-199-025c मनसा चेन्द्रियग्राममनन्तं प्रतिपद्यते ॥
- 12-199-026a बुद्धिप्रहीणो मनसासमृद्धःस्तथा निराशीर्गुणतामुपैति ।
- 12-199-026c परं त्यजन्तीह विलोभ्यमाना; हुताशनं वायुरिवेन्धनस्थम् ॥
- 12-199-027a गुणादाने विप्रयोगे च तेषां; मनः सदा बुद्धिपरावराभ्याम् ।
- 12-199-027c अनेनैव विधिना संप्रवृत्तो; गुणादाने ब्रह्मशरीरमेति ॥
- 12-199-028a अव्यक्तात्मा पुरुषोऽव्यक्तकर्मा; सोऽव्यक्तत्वं गच्छति ह्यन्तकाले ।
- 12-199-028c तैरेवायं चेन्द्रियैर्वर्धमानै;र्ग्लायद्धिर्वा वर्तते कर्मरूपः ॥
- 12-199-029a सर्वैरयं चेन्द्रियैः संप्रयुक्तो; देहः प्राप्तः पञ्चभूताश्रयः स्यात् ।
- 12-199-029c नासामर्थ्याद्गच्छति कर्मणेह; हीनस्तेन परमेणाव्ययेन ॥
- 12-199-030a पृथ्व्या नरः पश्यति नान्तमस्या; ह्यन्तश्चास्या भविता चेति विद्धि ।
- 12-199-030c परं नयन्तीह विलोभ्यमानं; यथा प्लवं वायुरिवार्णवस्थम् ॥
- 12-199-031a दिवाकरो गुणमुपलभ्य निर्गुणो; यथा भवेद्व्यपगतरश्मिमण्डलः ।
- 12-199-031c तथा ह्यसौ मुनिरिह निर्विशेषवा;न्स निर्गुणं प्रविशति ब्रह्म चाव्ययम् ॥
- 12-199-032a अनागतिं सुकृतिमतां परां गतिं; स्वयंभुवं प्रभवनिधानमव्ययम् ।
- 12-199-032c सनातनं यदमृतमव्ययं पदं; विचार्य तं शमममृतत्वमश्रुते ॥

12-200-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-200-001a पितामह महाप्राज्ञ पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
- 12-200-001c कर्तारमकृतं विष्णुं भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥
- 12-200-002a नारायणं हृषीकेशं गोविन्दमपराजितम् ।
- 12-200-002c तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि केशवम् ॥

12-200-003 भीष्म उवाच

- 12-200-003a श्रुतोऽयमर्थो रामस्य जामदग्न्यस्य जल्पतः ।
- 12-200-003c नारदस्य च देवर्षेः कृष्णद्वैपायनस्य च ॥
- 12-200-004a असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महातपाः ।

12-200-004c	मार्कण्डेयश्च गोविन्दे कथयत्यद्भुतं महत् ॥
12-200-005a	केशवो भरतश्रेष्ठ भगवानीश्वरः प्रभुः ।
12-200-005c	पुरुषः सर्वमित्येव श्रूयते बहुधा विभुः ॥
12-200-006a	किं तु यानि विदुर्लोके ब्राह्मणाः शार्ङ्गधन्वनः ।
12-200-006c	माहात्म्यानि महाबाहो शृणु तानि युधिष्ठिर ॥
12-200-007a	यानि चाहुर्मनुष्येन्द्र ये पुराणविदो जनाः ।
12-200-007c	अशेषेण हि गोविन्दे कीर्तयिष्यामि तान्यहम् ॥
12-200-008a	महाभूतानि भूतात्मा महात्मा पुरुषोत्तमः ।
12-200-008c	वायुज्योतिस्तथा चापः खं गां चैवान्वकल्पयत् ॥
12-200-009a	स दृष्ट्वा पृथिवीं चैव सर्वभूतेश्वरः प्रभुः ।
12-200-009c	अप्स्वेव शयनं चक्रे महात्मा पुरुषोत्तमः ॥
12-200-010a	सर्वतेजोमयस्तस्मिञ्शयानः शयने शुभे ।
12-200-010c	सोऽग्रजं सर्वभूतानां संकर्षणमचिन्तयत् ॥
12-200-011a	आश्रयं सर्वभूतानां मनसेति विशुश्रुम ।
12-200-011c	स धारयति भूतात्मा उभे भूतभविष्यती ॥
12-200-012a	ततस्तस्मिन्महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि ।
12-200-012c	भास्करप्रतिमं दिव्यं नाभ्यां पद्ममजायत ॥
12-200-013a	स तत्र भगवान्देवः पुष्करे भासयन्दिशः ।
12-200-013c	ब्रह्मा समभवत्तात सर्वभूतपितामहः ॥
12-200-014a	तस्मिन्नपि महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि ।
12-200-014c	तमसः पूर्वजो जज्ञे मधुर्नाम महासुरः ॥
12-200-015a	तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रां बुद्धिं समास्थितम् ।
12-200-015c	ब्रह्मणोपचितिं कुर्वञ्जघान पुरुषोत्तमः ॥
12-200-016a	तस्य तात वधात्सर्वे देवदानवमानवाः ।
12-200-016c	मधुसूदनमित्याहुर्वृषभं सर्वसात्वताम् ॥
12-200-017a	ब्रह्मा तु ससृजे पुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ।
12-200-017c	मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥
12-200-018a	मरीचिः कश्यपं तात पुत्रं चासृजदग्रजम् ।
12-200-018c	मानसं जनयामास तैजसं ब्रह्मसत्तमम् ॥
12-200-019a	अङ्गुष्ठादसृजद्ब्रह्मा मरीचेरपि पूर्वजम् ।
12-200-019c	सोऽभवद्भरतश्रेष्ठ दक्षो नाम प्रजापतिः ॥

12-200-020a	तस्य पूर्वमजायन्त दश तिस्रश्च भारत ।
12-200-020c	प्रजापतेर्दुहितरस्तासां ज्येष्ठाभवदितिः ॥
12-200-021a	सर्वधर्मविशेषज्ञः पुण्यकीर्तिर्महायशाः ।
12-200-021c	मारीचः कश्यपस्तात सर्वासामभवत्पतिः ॥
12-200-022a	उत्पाद्य तु महाभागस्तासामवरजा दश ।
12-200-022c	ददौ धर्माय धर्मज्ञो दक्ष एव प्रजापतिः ॥
12-200-023a	धर्मस्य वसवः पुत्रा रुद्राश्चामिततेजसः ।
12-200-023c	विश्वेदेवाश्च साध्याश्च मरुत्वन्तश्च भारत ॥
12-200-024a	अपरास्तु यवीयस्यस्ताभ्योऽन्याः सप्तविंशतिः ।
12-200-024c	सोमस्तासां महाभागः सर्वासामभवत्पतिः ॥
12-200-025a	इतरास्तु व्यजायन्त गन्धर्वास्तुरगान्द्विजान् ।
12-200-025c	गाश्च किंपुरुषान्मत्स्यानौद्भिदांश्च वनस्पतीन् ॥
12-200-026a	आदित्यानदितिर्जज्ञे देवश्रेष्ठान्महाबलान् ।
12-200-026c	तेषां विष्णुर्वामनोऽभूद्भोविन्दश्चाभवत्प्रभुः ॥
12-200-027a	तस्य विक्रमणादेव देवानां श्रीर्व्यवर्धत ।
12-200-027c	दानवाश्च पराभूता दैतेयी चासुरी प्रजा ॥
12-200-028a	विप्रचित्तिप्रधानांश्च दानवानसृजद्गुः ।
12-200-028c	दितिस्तु सर्वानसुरान्महासत्त्वान्व्यजायत ॥
12-200-029a	अहोरात्रं च कालं च यथर्तु मधुसूदनः ।
12-200-029c	पूर्वाह्णं चापराह्णं च सर्वमेवान्वकल्पयत् ॥
12-200-030a	बुद्ध्यापः सोऽसृजन्मेघांस्तथा स्थावरजङ्गमान् ।
12-200-030c	पृथिवीं सोऽसृजद्विश्वां सहितां भूरितेजसा ॥
12-200-031a	ततः कृष्णो महाबाहुः पुनरेव युधिष्ठिर ।
12-200-031c	ब्राह्मणानां शतं श्रेष्ठं मुखादसृजत प्रभुः ॥
12-200-032a	बाहुभ्यां क्षत्रियशतं वैश्यानामूरुतः शतम् ।
12-200-032c	पद्भ्यां शूद्रशतं चैव केशवो भरतर्षभ ॥
12-200-033a	स एवं चतुरो वर्णान्समुत्पाद्य महायशाः ।
12-200-033c	अध्यक्षं सर्वभूतानां धातारमकरोत्प्रभुः ॥
12-200-034a	यावद्यावदभूच्छ्रद्धा देहं धारयितुं नृणाम् ।
12-200-034c	तावत्तावदजीवंस्ते नासीद्यमकृतं भयम् ॥
12-200-035a	न चैषां मैथुनो धर्मो बभूव भरतर्षभ ।

- 12-200-035c संकल्पादेव चैतेषामपत्यमुदपद्यत ॥
- 12-200-036a तत्र त्रेतायुगे काले संकल्पाज्जायते प्रजा ।
- 12-200-036c न ह्यभून्मैथुनो धर्मस्तेषामपि जनाधिप ॥
- 12-200-037a द्वापरे मैथुनो धर्मः प्रजानामभवन्नृप ।
- 12-200-037c तथा कलियुगे राजन्द्रं द्रमापेदिरे जनाः ॥
- 12-200-038a एष भूतपतिस्तात स्वध्यक्षश्च प्रकीर्तितः ।
- 12-200-038c निरध्यक्षांस्तु कौन्तेय कीर्तयिष्यामि तानपि ॥
- 12-200-039a दक्षिणापथजन्मानः सर्वे तलवरान्ध्रकाः ।
- 12-200-039c उत्साः पुलिन्दाः शबराश्चूचुपा मण्डपैः सह ॥
- 12-200-040a उत्तरापथजन्मानः कीर्तयिष्यामि तानपि ।
- 12-200-040c यौनकाम्बोजगान्धाराः किराता बर्बरैः सह ॥
- 12-200-041a एते पापकृतस्तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
- 12-200-041c श्वकाकबलगृध्राणां सधर्माणो नराधिप ॥
- 12-200-042a नैते कृतयुगे तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
- 12-200-042c त्रेताप्रभृति वर्तन्ते ते जना भरतर्षभ ॥
- 12-200-043a ततस्तस्मिन्महाघोरे संध्याकाले युगान्तिके ।
- 12-200-043c राजानः समसज्जन्त समासाद्येतरेतरम् ॥
- 12-200-044a एवमेष कुरुश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।
- 12-200-044c देवदेवर्षिराचष्ट नारदः सर्वलोकदृक् ॥
- 12-200-045a नारदोऽप्यथ कृष्णस्य परं मेने नराधिप ।
- 12-200-045c शाश्वतत्वं महाबाहो यथावद्भरतर्षभ ॥
- 12-200-046a एवमेष महाबाहुः केशवः सत्यविक्रमः ।
- 12-200-046c अचिन्त्यः पुण्डरीकाक्षो नैष केवलमानुषः ॥

12-201-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-201-001a के पूर्वमासन्पतयः प्रजानां भरतर्षभ ।
- 12-201-001c के चर्षयो महाभागा दिक्षु प्रत्येकशः स्मृताः ॥

12-201-002 भीष्म उवाच

- 12-201-002a श्रूयतां भरतश्रेष्ठ यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।
- 12-201-002c प्रजानां पतयो ये स्म दिक्षु प्रत्येकशः स्मृताः ॥
- 12-201-003a एकः स्वयंभूर्भगवानाद्यो ब्रह्मा सनातनः ।

12-201-003c	ब्रह्मणः सप्त पुत्रा वै महात्मानः स्वयंभुवः ॥
12-201-004a	मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
12-201-004c	वसिष्ठश्च महाभागः सदृशा वै स्वयंभुवा ॥
12-201-005a	सप्त ब्रह्माण इत्येष पुराणे निश्चयो गतः ।
12-201-005c	अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सर्वानेव प्रजापतीन् ॥
12-201-006a	अत्रिवंशसमुत्पन्नो ब्रह्मयोनिः सनातनः ।
12-201-006c	प्राचीनबर्हिर्भगवांस्तस्मात्प्राचेतसो दश ॥
12-201-007a	दशानां तनयस्त्वेको दक्षो नाम प्रजापतिः ।
12-201-007c	तस्य द्वे नामनी लोके दक्षः क इति चोच्यते ॥
12-201-008a	मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तस्य द्वे नामनी श्रुते ।
12-201-008c	अरिष्टनेमिरित्येकं कश्यपेत्यपरं विदुः ॥
12-201-009a	अङ्गश्चैवौरसः श्रीमान्राजा भौमश्च वीर्यवान् ।
12-201-009c	सहस्रं यश्च दिव्यानां युगानां पर्युपासिता ॥
12-201-010a	अर्यमा चैव भगवान्ये चान्ये तनया विभो ।
12-201-010c	एते प्रदेशाः कथिता भुवनानां प्रभावनाः ॥
12-201-011a	शशबिन्दोश्च भार्याणां सहस्राणि दशाच्युत ।
12-201-011c	एकैकस्यां सहस्रं तु तनयानामभूत्तदा ॥
12-201-012a	एवं शतसहस्राणां शतं तस्य महात्मनः ।
12-201-012c	पुत्राणां न च ते कंचिदिच्छन्त्यन्यं प्रजापतिम् ॥
12-201-013a	प्रजामाचक्षते विप्राः पौराणीं शाशबिन्दवीम् ।
12-201-013c	स वृष्णिवंशप्रभवो महान्वंशः प्रजापतेः ॥
12-201-014a	एते प्रजानां पतयः समुद्दिष्टा यशस्विनः ।
12-201-014c	अतः परं प्रवक्ष्यामि देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ॥
12-201-015a	भगोंऽशश्चार्यमा चैव मित्रोऽथ वरुणस्तथा ।
12-201-015c	सविता चैव धाता च विवस्वांश्च महाबलः ॥
12-201-016a	पूषा त्वष्टा तथैवेन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ।
12-201-016c	त एते द्वादशादित्याः कश्यपस्यात्मसंभवाः ॥
12-201-017a	नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनावपि ।
12-201-017c	मार्ताण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः ॥
12-201-018a	त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायशः ।
12-201-018c	अजैकपादहिर्बुध्न्यो विरूपाक्षोऽथ रैवतः ॥

12-201-019a	हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
12-201-019c	सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः ॥
12-201-019e	पूर्वमेव महाभागा वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥
12-201-020a	एत एवंविधा देवा मनोरेव प्रजापतेः ।
12-201-020c	ते च पूर्वे सुराश्चेति द्विविधाः पितरः स्मृताः ॥
12-201-021a	शीलरूपरतास्त्वन्ये तथान्ये सिद्धसाध्ययोः ।
12-201-021c	ऋभवो मरुतश्चैव देवानां चोदिता गणाः ॥
12-201-022a	एवमेते समाम्नाता विश्वेदेवास्तथाश्विनौ ।
12-201-022c	आदित्याः क्षत्रियास्तेषां विशस्तु मरुतस्तथा ॥
12-201-023a	अश्विनौ तु मतौ शूद्रौ तपस्युग्रे समाहितौ ।
12-201-023c	स्मृतास्त्वङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चयः ॥
12-201-023e	इत्येतत्सर्वदेवानां चातुर्वर्ण्यं प्रकीर्तितम् ॥
12-201-024a	एतान्वै प्रातरुत्थाय देवान्यस्तु प्रकीर्तयेत् ।
12-201-024c	स्वजादन्यकृताच्चैव सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥
12-201-025a	यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च अर्वावसुपरावसू ।
12-201-025c	औशिजश्चैव कक्षीवान्नलश्चाङ्गिरसः सुताः ॥
12-201-026a	ऋषेर्मेधातिथेः पुत्रः कण्वो बर्हिषदस्तथा ।
12-201-026c	त्रैलोक्यभावनास्तात प्राच्यां सप्तर्षयस्तथा ॥
12-201-027a	उन्मुचो विमुचश्चैव स्वस्त्यात्रेयश्च वीर्यवान् ।
12-201-027c	प्रमुचश्चेध्मवाहश्च भगवांश्च दृढव्रतः ॥
12-201-028a	मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथागस्त्यः प्रतापवान् ।
12-201-028c	एते ब्रह्मर्षयो नित्यमाश्रिता दक्षिणां दिशम् ॥
12-201-029a	रुषद्गुः कवषो धौम्यः परिव्याधश्च वीर्यवान् ।
12-201-029c	एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥
12-201-030a	अत्रेः पुत्रश्च भगवांस्तथा सारस्वतः प्रभुः ।
12-201-030c	एते नव महात्मानः पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥
12-201-031a	आत्रेयश्च वसिष्ठश्च कश्यपश्च महानृषिः ।
12-201-031c	गौतमः सभरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥
12-201-032a	तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
12-201-032c	जमदग्निश्च सप्तैते उदीचीं दिशमाश्रिताः ॥
12-201-033a	एते प्रतिदिशं सर्वे कीर्तितास्तिग्मतेजसः ।

- 12-201-033c साक्षिभूता महात्मानो भुवनानां प्रभावनाः ॥
 12-201-034a एवमेते महात्मानः स्थिताः प्रत्येकशो दिशः ।
 12-201-034c एतेषां कीर्तनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 12-201-035a यस्यां यस्यां दिशि ह्येते तां दिशं शरणं गतः ।
 12-201-035c मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वस्तिमांश्च गृहान्ब्रजेत् ॥

12-202-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-202-001a पितामह महाप्राज्ञ युधि सत्यपराक्रम ।
 12-202-001c श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन कृष्णमव्ययमीश्वरम् ॥
 12-202-002a यच्चास्य तेजः सुमहद्यच्च कर्म पुरातनम् ।
 12-202-002c तन्मे सर्वं यथातत्त्वं प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥
 12-202-003a तिर्यग्योनिगतं रूपं कथं धारितवान्हरिः ।
 12-202-003c केन कार्यविसर्गेण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-202-004 भीष्म उवाच

- 12-202-004a पुराहं मृगयां यातो मार्कण्डेयाश्रमे स्थितः ।
 12-202-004c तत्रापश्यं मुनिगणान्समासीनान्सहस्रशः ॥
 12-202-005a ततस्ते मधुपर्केण पूजां चक्रुरथो मयि ।
 12-202-005c प्रतिगृह्य च तां पूजां प्रत्यनन्दमृषीनहम् ॥
 12-202-006a कथैषा कथिता तत्र कश्यपेन महर्षिणा ।
 12-202-006c मनःप्रह्लादिनीं दिव्यां तामिहैकमनाः शृणु ॥
 12-202-007a पुरा दानवमुख्या हि क्रोधलोभसमन्विताः ।
 12-202-007c बलेन मत्ताः शतशो नरकाद्या महासुराः ॥
 12-202-008a तथैव चान्ये बहवो दानवा युद्धदुर्मदाः ।
 12-202-008c न सहन्ते स्म देवानां समृद्धिं तामनुत्तमाम् ॥
 12-202-009a दानवैरर्द्यमानास्तु देवा देवर्षयस्तथा ।
 12-202-009c न शर्म लेभिरे राजन्विशमानास्ततस्ततः ॥
 12-202-010a पृथिवीं चार्तरूपां ते समपश्यन्दिवौकसः ।
 12-202-010c दानवैरभिसंकीर्णां घोररूपैर्महाबलैः ॥
 12-202-010e भारार्तामपकृष्टां च दुःखितां संनिमज्जतीम् ॥
 12-202-011a अथादितेयाः संत्रस्ता ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ।
 12-202-011c कथं शक्यामहे ब्रह्मन्दानवैरुपमर्दनम् ॥

12-202-012a	स्वयंभूस्तानुवाचेदं निसृष्टोऽत्र विधिर्मया ।
12-202-012c	ते वरेणाभिसंमत्ता बलेन च मदेन च ॥
12-202-013a	नावभोत्स्यन्ति संमूढा विष्णुमव्यक्तदर्शनम् ।
12-202-013c	वराहरूपिणं देवमधृष्यममरैरपि ॥
12-202-014a	एष वेगेन गत्वा हि यत्र ते दानवाधमाः ।
12-202-014c	अन्तर्भूमिगता घोरा निवसन्ति सहस्रशः ॥
12-202-014e	शमयिष्यति श्रुत्वा ते जहृषुः सुरसत्तमाः ॥
12-202-015a	ततो विष्णुर्महातेजा वाराहं रूपमाश्रितः ।
12-202-015c	अन्तर्भूमिं संप्रविश्य जगाम दितिजान्प्रति ॥
12-202-016a	दृष्ट्वा च सहिताः सर्वे दैत्याः सत्त्वममानुषम् ।
12-202-016c	प्रसह्य सहसा सर्वे संतस्थुः कालमोहिताः ॥
12-202-017a	सर्वे च समभिद्रुत्य वराहं जगूहुः समम् ।
12-202-017c	संकुब्धाश्च वराहं तं व्यकर्षन्त समन्ततः ॥
12-202-018a	दानवेन्द्रा महाकाया महावीर्या बलोच्छ्रिताः ।
12-202-018c	नाशक्नुवंश्च किञ्चित्ते तस्य कर्तुं तदा विभो ॥
12-202-019a	ततोऽगमन्विस्मयं ते दानवेन्द्रा भयात्तदा ।
12-202-019c	संशयं गतमात्मानं मेनिरे च सहस्रशः ॥
12-202-020a	ततो देवादिदेवः स योगात्मा योगसारथिः ।
12-202-020c	योगमास्थाय भगवांस्तदा भरतसत्तम ॥
12-202-021a	विननाद महानादं क्षोभयन्दैत्यदानवान् ।
12-202-021c	संनादिता येन लोकाः सर्वाश्चैव दिशो दश ॥
12-202-022a	तेन संनादशब्देन लोकाः संक्षोभमागमन् ।
12-202-022c	संभ्रान्ताश्च दिशः सर्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ॥
12-202-023a	निर्विचेष्टं जगच्चापि बभूवातिभृशं तदा ।
12-202-023c	स्थावरं जङ्गमं चैव तेन नादेन मोहितम् ॥
12-202-024a	ततस्ते दानवाः सर्वे तेन शब्देन भीषिताः ।
12-202-024c	पेतुर्गतासवश्चैव विष्णुतेजोविमोहिताः ॥
12-202-025a	रसातलगतांश्चैव वराहस्त्रिदशद्विषः ।
12-202-025c	खुरैः संदारयामास मांसमेदोस्थिसंचयम् ॥
12-202-026a	नादेन तेन महता सनातन इति स्मृतः ।
12-202-026c	पद्मनाभो महायोगी भूताचार्यः स भूतराट् ॥

- 12-202-027a ततो देवगणाः सर्वे पितामहमुपाब्रुवन् ।
 12-202-027c नादोऽयं कीदृशो देव नैनं विद्म वयं विभो ॥
 12-202-027e कोऽसौ हि कस्य वा नादो येन विह्वलितं जगत् ॥
 12-202-028a एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्वाराहं रूपमास्थितः ।
 12-202-028c उदतिष्ठन्महादेवः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥

12-202-029 पितामह उवाच

- 12-202-029a निहत्य दानवपतीन्महावर्ष्मा महाबलः ।
 12-202-029c एष देवो महायोगी भूतात्मा भूतभावनः ॥
 12-202-030a सर्वभूतेश्वरो योगी योनिरात्मा तथात्मनः ।
 12-202-030c स्थिरीभवत कृष्णोऽयं सर्वपापप्रणाशनः ॥
 12-202-031a कृत्वा कर्मातिसाध्वेतदशक्यममितप्रभः ।
 12-202-031c समायातः स्वमात्मानं महाभागो महाद्युतिः ॥
 12-202-031e पद्मनाभो महायोगी भूतात्मा भूतभावनः ॥
 12-202-032a न संतापो न भीः कार्या शोको वा सुरसत्तमाः ।
 12-202-032c विधिरेष प्रभावश्च कालः संक्षयकारकः ॥
 12-202-032e लोकान्धारयतानेन नादो मुक्तो महात्मना ॥
 12-202-033a स एव हि महाभागः सर्वलोकनमस्कृतः ।
 12-202-033c अच्युतः पुण्डरीकाक्षः सर्वभूतसमुद्भवः ॥

12-203-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-203-001a योगं मे परमं तात मोक्षस्य वद भारत ।
 12-203-001c तमहं तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि वदतां वर ॥

12-203-002 भीष्म उवाच

- 12-203-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-203-002c संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह ॥
 12-203-003a कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यमृषिसत्तमम् ।
 12-203-003c शिष्यः परममेधावी श्रेयोर्थी सुसमाहितः ॥
 12-203-003e चरणावुपसंगृह्य स्थितः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥
 12-203-004a उपासनात्प्रसन्नोऽसि यदि वै भगवन्मम ।
 12-203-004c संशयो मे महान्कश्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 12-203-005a कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तत्सम्यग्ब्रूहि यत्परम् ।

- 12-203-005c कथं च सर्वभूतेषु समेषु द्विजसत्तम ॥
 12-203-005e सम्यग्वृत्ता निवर्तन्ते विपरीताः क्षयोदयाः ॥
 12-203-006a वेदेषु चापि यद्वाक्यं लौकिकं व्यापकं च यत् ।
 12-203-006c एतद्विद्वन्मथातत्त्वं सर्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥

12-203-007 गुरुवाच

- 12-203-007a शृणु शिष्य महाप्राज्ञ ब्रह्मगुह्यमिदं परम् ।
 12-203-007c अध्यात्मं सर्वभूतानामागमानां च यद्वसु ॥
 12-203-008a वासुदेवः सर्वमिदं विश्वस्य ब्रह्मणो मुखम् ।
 12-203-008c सत्यं दानमथो यज्ञस्तितिक्षा दम आर्जवम् ॥
 12-203-009a पुरुषं सनातनं विष्णुं यत्तद्वेदविदो विदुः ।
 12-203-009c सर्गप्रलयकर्तारमव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 12-203-009e तदिदं ब्रह्म वाष्णोयमितिहासं शृणुष्व मे ॥
 12-203-010a ब्राह्मणो ब्राह्मणैः श्राव्यो राजन्यः क्षत्रियैस्तथा ।
 12-203-010c माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥
 12-203-010e अर्हस्त्वमसि कल्याण वाष्णोयं शृणु यत्परम् ॥
 12-203-011a कालचक्रमनाद्यन्तं भावाभावस्वलक्षणम् ।
 12-203-011c त्रैलोक्यं सर्वभूतेषु चक्रवत्परिवर्तते ॥
 12-203-012a यत्तदक्षरमव्यक्तममृतं ब्रह्म शाश्वतम् ।
 12-203-012c वदन्ति पुरुषव्याघ्रं केशवं पुरुषर्षभम् ॥
 12-203-013a पितृन्देवानृषींश्चैव तथा वै यक्षदानवान् ।
 12-203-013c नागासुरमनुष्यांश्च सृजते परमोऽव्ययः ॥
 12-203-014a तथैव वेदशास्त्राणि लोकधर्माश्च शाश्वतान् ।
 12-203-014c प्रलये प्रकृतिं प्राप्य युगादौ सृजते प्रभुः ॥
 12-203-015a यथर्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
 12-203-015c दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्माहरात्रिषु ॥
 12-203-016a अथ यद्यद्यदा भावि कालयोगाद्युगादिषु ।
 12-203-016c तत्तदुत्पद्यते ज्ञानं लोकयात्राविधानजम् ॥
 12-203-017a युगान्तेऽन्तर्हितान्वेदान्सेतिहासान्महर्षयः ।
 12-203-017c लेभिरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयंभुवा ॥
 12-203-018a वेदविद्वेद भगवान्वेदाङ्गानि बृहस्पतिः ।
 12-203-018c भार्गवो नीतिशास्त्रं च जगाद जगतो हितम् ॥

12-203-019a	गान्धर्वं नारदो वेदं भरद्वाजो धनुर्ग्रहम् ।
12-203-019c	देवर्षिचरितं गार्ग्यः कृष्णात्रेयश्चिकित्सितम् ॥
12-203-020a	न्यायतन्त्राण्यनेकानि तैस्तैरुक्तानि वादिभिः ।
12-203-020c	हेत्वागमसदाचारैर्यदुक्तं तदुपास्यते ॥
12-203-021a	अनाद्यं यत्परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः ।
12-203-021c	एकस्तद्वेद भगवान्धाता नारायणः प्रभुः ॥
12-203-022a	नारायणादृषिगणास्तथा मुख्याः सुरासुराः ।
12-203-022c	राजर्षयः पुराणाश्च परमं दुःखभेषजम् ॥
12-203-023a	पुरुषाधिष्ठितं भावं प्रकृतिः सूयते सदा ।
12-203-023c	हेतुयुक्तमतः सर्वं जगत्संपरिवर्तते ॥
12-203-024a	दीपादन्ये यथा दीपाः प्रवर्तन्ते सहस्रशः ।
12-203-024c	प्रकृतिः सृजते तद्वदानन्त्यान्नापचीयते ॥
12-203-025a	अव्यक्तकर्मजा बुद्धिरहंकारं प्रसूयते ।
12-203-025c	आकाशं चाप्यहंकाराद्वायुराकाशसंभवः ॥
12-203-026a	वायोस्तेजस्ततश्चापस्त्वद्भ्यो हि वसुधोद्भूता ।
12-203-026c	मूलप्रकृतयोऽष्टौ ता जगदेतास्ववस्थितम् ॥
12-203-027a	ज्ञानेन्द्रियाण्यतः पञ्च पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यपि ।
12-203-027c	विषयाः पञ्च चैकं च विकारे षोडशं मनः ॥
12-203-028a	श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियाण्यपि ।
12-203-028c	पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक्कर्मणामपि ॥
12-203-029a	शब्दः स्पर्शोऽथ रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
12-203-029c	विज्ञेयं व्यापकं चित्तं तेषु सर्वगतं मनः ॥
12-203-030a	रसज्ञाने तु जिह्वेयं व्याहृते वाक्तथैव च ।
12-203-030c	इन्द्रियैर्विविधैर्युक्तं सर्वं व्यस्तं मनस्तथा ॥
12-203-031a	विद्यात्तु षोडशैतानि दैवतानि विभागशः ।
12-203-031c	देहेषु ज्ञानकर्तारमुपासीनमुपासते ॥
12-203-032a	तद्वत्सोमगुणा जिह्वा गन्धस्तु पृथिवीगुणः ।
12-203-032c	श्रोत्रं शब्दगुणं चैव चक्षुरग्नेर्गुणस्तथा ॥
12-203-032e	स्पर्शं वायुगुणं विद्यात्सर्वभूतेषु सर्वदा ॥
12-203-033a	मनः सत्त्वगुणं प्राहुः सत्त्वमव्यक्तजं तथा ।
12-203-033c	सर्वभूतात्मभूतस्थं तस्माद्बुध्येत बुद्धिमान् ॥

- 12-203-034a एते भावा जगत्सर्वं वहन्ति सचराचरम् ।
 12-203-034c श्रिता विरजसं देवं यमाहुः परमं पदम् ॥
 12-203-035a नवद्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् ।
 12-203-035c व्याप्य शेते महानात्मा तस्मात्पुरुष उच्यते ॥
 12-203-036a अजरः सोऽमरश्चैव व्यक्ताव्यक्तोपदेशवान् ।
 12-203-036c व्यापकः सगुणः सूक्ष्मः सर्वभूतगुणाश्रयः ॥
 12-203-037a यथा दीपः प्रकाशात्मा ह्रस्वो वा यदि वा महान् ।
 12-203-037c ज्ञानात्मानं तथा विद्यात्पुरुषं सर्वजन्तुषु ॥
 12-203-038a सोऽत्र वेदयते वेद्यं स शृणोति स पश्यति ।
 12-203-038c कारणं तस्य देहोऽयं स कर्ता सर्वकर्मणाम् ॥
 12-203-039a अग्निर्दारुगतो यद्वद्भिन्ने दारौ न दृश्यते ।
 12-203-039c तथैवात्मा शरीरस्थो योगेनैवात्र दृश्यते ॥
 12-203-040a नदीष्वापो यथा युक्ता यथा सूर्ये मरीचयः ।
 12-203-040c संतन्वाना यथा यान्ति तथा देहाः शरीरिणाम् ॥
 12-203-041a स्वप्नयोगे यथैवात्मा पञ्चेन्द्रियसमागतः ।
 12-203-041c देहमुत्सृज्य वै याति तथैवात्रोपलभ्यते ॥
 12-203-042a कर्मणा व्याप्यते पूर्वं कर्मणा चोपपद्यते ।
 12-203-042c कर्मणा नीयतेऽन्यत्र स्वकृतेन बलीयसा ॥
 12-203-043a स तु देहाद्यथा देहं त्यक्त्वान्यं प्रतिपद्यते ।
 12-203-043c तथा तं संप्रवक्ष्यामि भूतग्रामं स्वकर्मजम् ॥

12-204-001 गुरुवाच

- 12-204-001a चतुर्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 12-204-001c अव्यक्तप्रभवान्याहुरव्यक्तनिधनानि च ॥
 12-204-001e अव्यक्तनिधनं विद्यादव्यक्तात्मात्मकं मनः ॥
 12-204-002a यथाश्वत्थकणीकायामन्तर्भूतो महाद्रुमः ।
 12-204-002c निष्पन्नो दृश्यते व्यक्तमव्यक्तात्संभवस्तथा ॥
 12-204-003a अभिद्रवत्ययस्कान्तमयो निश्चेतनावुभौ ।
 12-204-003c स्वभावहेतुजा भावा यद्वदन्यदपीदृशम् ॥
 12-204-004a तद्वदव्यक्तजा भावाः कर्तुः कारणलक्षणाः ।
 12-204-004c अचेतनाश्चेतयितुः कारणादभिसंहिताः ॥
 12-204-005a न भूः खं द्यौर्न भूतानि नर्षयो न सुरासुराः ।

- 12-204-005c नान्यदासीदृते जीवमासेदुर्न तु संहितम् ॥
 12-204-006a सर्वनीत्या सर्वगतं मनोहेतु सलक्षणम् ।
 12-204-006c अज्ञानकर्म निर्दिष्टमेतत्कारणलक्षणम् ॥
 12-204-007a तत्कारणैर्हि संयुक्तं कार्यसंग्रहकारकम् ।
 12-204-007c येनैतद्वर्तते चक्रमनादिनिधनं महत् ॥
 12-204-008a अव्यक्तनाभं व्यक्तारं विकारपरिमण्डलम् ।
 12-204-008c क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं चक्रं स्निग्धाक्षं वर्तते ध्रुवम् ॥
 12-204-009a स्निग्धत्वात्तिलवत्सर्वं चक्रेऽस्मिन्पीड्यते जगत् ।
 12-204-009c तिलपीडैरिवाक्रम्य भोगैरज्ञानसंभवैः ॥
 12-204-010a कर्म तत्कुरुते तर्षादहंकारपरिग्रहम् ।
 12-204-010c कार्यकारणसंयोगे स हेतुरुपपादितः ॥
 12-204-011a नात्येति कारणं कार्यं न कार्यं कारणं तथा ।
 12-204-011c कार्याणां तूपकरणे कालो भवति हेतुमान् ॥
 12-204-012a हेतुयुक्ताः प्रकृतयो विकाराश्च परस्परम् ।
 12-204-012c अन्योन्यमभिवर्तन्ते पुरुषाधिष्ठिताः सदा ॥
 12-204-013a सरजस्तामसैर्भावैश्च्युतो हेतुबलान्वितः ।
 12-204-013c क्षेत्रज्ञमेवानुयाति पांसुर्वातेरितो यथा ॥
 12-204-013e न च तैः स्पृश्यते भावो न ते तेन महात्मना ॥
 12-204-014a सरजस्कोऽरजस्कश्च स वै वायुर्यथा भवेत् ।
 12-204-014c तथैतदन्तरं विद्यात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्बुधः ॥
 12-204-014e अभ्यासात्स तथा युक्तो न गच्छेत्प्रकृतिं पुनः ॥
 12-204-015a संदेहमेतमुत्पन्नमच्छिनद्भगवानृषिः ।
 12-204-015c तथा वार्तां समीक्षेत कृतलक्षणसंमिताम् ॥
 12-204-016a बीजान्यग्न्युपदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।
 12-204-016c ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संबध्यते पुनः ॥

12-205-001 गुरुवाच

- 12-205-001a प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो यथायमुपपद्यते ।
 12-205-001c तेषां विज्ञाननिष्ठानामन्यत्तत्त्वं न रोचते ॥
 12-205-002a दुर्लभा वेदविद्वांसो वेदोक्तेषु व्यवस्थिताः ।
 12-205-002c प्रयोजनमतस्त्वत्र मार्गमिच्छन्ति संस्तुतम् ॥
 12-205-003a सद्भिराचरितत्वात्तु वृत्तमेतदगर्हितम् ।

12-205-003c	इयं सा बुद्धिरन्येयं यया याति परां गतिम् ॥
12-205-004a	शरीरवानुपादत्ते मोहात्सर्वपरिग्रहान् ।
12-205-004c	कामक्रोधादिभिर्भावैर्युक्तो राजसतामसैः ॥
12-205-005a	नाशुद्धमाचरेत्तस्मादभीप्सन्देहयापनम् ।
12-205-005c	कर्मणो विवरं कुर्वन्न लोकानापनुयाच्छुभान् ॥
12-205-006a	लोहयुक्तं यथा हेम विपक्वं न विराजते ।
12-205-006c	तथापक्वकषायाख्यं विज्ञानं न प्रकाशते ॥
12-205-007a	यश्चाधर्मं चरेन्मोहात्कामलोभावनु प्लवन् ।
12-205-007c	धर्म्यं पन्थानमाक्रम्य सानुबन्धो विनश्यति ॥
12-205-008a	शब्दादीन्विषयांस्तस्मादसंरागादनुप्लवेत् ।
12-205-008c	क्रोधहर्षौ विषादश्च जायन्ते हि परस्परम् ॥
12-205-009a	पञ्चभूतात्मके देहे सत्त्वरजसतामसे ।
12-205-009c	कमभिष्टुवते चायं कं वा क्रोशति किं वदेत् ॥
12-205-010a	स्पर्शरूपरसाद्येषु सङ्गं गच्छन्ति बालिशाः ।
12-205-010c	नावगच्छन्त्यविज्ञानादात्मजं पार्थिवं गुणम् ॥
12-205-011a	मृन्मयं शरणं यद्वन्मृदैव परिलिप्यते ।
12-205-011c	पार्थिवोऽयं तथा देहो मृद्विकारैर्विलिप्यते ॥
12-205-012a	मधु तैलं पयः सर्पिर्मांसानि लवणं गुडः ।
12-205-012c	धान्यानि फलमूलानि मृद्विकाराः सहाम्भसा ॥
12-205-013a	यद्वत्कान्तारमातिष्ठन्नौत्सुक्यं समनुव्रजेत् ।
12-205-013c	श्रमादाहारमादद्यादस्वाद्वपि हि यापनम् ॥
12-205-014a	तद्वत्संसारकान्तारमातिष्ठञ्श्रमतत्परः ।
12-205-014c	यात्रार्थमद्यादाहारं व्याधितो भेषजं यथा ॥
12-205-015a	सत्यशौचार्जवत्यागैर्यशसा विक्रमेण च ।
12-205-015c	क्षान्त्या धृत्या च बुद्ध्या च मनसा तपसैव च ॥
12-205-016a	भावान्सर्वान्यथावृत्तान्सं वसेत यथाक्रमम् ।
12-205-016c	शान्तिमिच्छन्नदीनात्मा संयच्छेदिन्द्रियाणि च ॥
12-205-017a	सत्त्वेन रजसा चैव तमसा चैव मोहिताः ।
12-205-017c	चक्रवत्परिवर्तन्ते ह्यज्ञानाज्जन्तवो भृशम् ॥
12-205-018a	तस्मात्सम्यक्परीक्षेत दोषानज्ञानसंभवान् ।
12-205-018c	अज्ञानप्रभवं नित्यमहंकारं परित्यजेत् ॥

- 12-205-019a महाभूतानीन्द्रियाणि गुणाः सत्त्वं रजस्तमः ।
 12-205-019c त्रैलोक्यं सेश्वरं सर्वमहंकारे प्रतिष्ठितम् ॥
 12-205-020a यथेह नियतं कालो दर्शयत्यार्तवान्गुणान् ।
 12-205-020c तद्वद्भूतेष्वहंकारं विद्याद्भूतप्रवर्तकम् ॥
 12-205-021a संमोहकं तमो विद्यात्कृष्णमज्ञानसंभवम् ।
 12-205-021c प्रीतिदुःखनिबद्धांश्च समस्तांस्त्रीनथो गुणान् ॥
 12-205-021e सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च निबोध तान् ॥
 12-205-022a प्रमोहो हर्षजः प्रीतिरसंदेहो धृतिः स्मृतिः ।
 12-205-022c एतान्सत्त्वगुणान्विद्यादिमात्राजसतामसान् ॥
 12-205-023a कामक्रोधौ प्रमादश्च लोभमोहौ भयं क्लमः ।
 12-205-023c विषादशोकावरतिर्मानदर्पावनार्यता ॥
 12-205-024a दोषाणामेवमादीनां परीक्ष्य गुरुलाघवम् ।
 12-205-024c विमृशेदात्मसंस्थानामेकैकमनुसंततम् ॥

12-205-025 शिष्य उवाच

- 12-205-025a के दोषा मनसा त्यक्ताः के बुद्ध्या शिथिलीकृताः ।
 12-205-025c के पुनः पुनरायान्ति के मोहादफला इव ॥
 12-205-026a केषां बलाबलं बुद्ध्या हेतुभिर्विमृशेद्बुधः ।
 12-205-026c एतत्सर्वं समाचक्ष्व यथा विद्यामहं प्रभो ॥

12-205-027 गुरुवाच

- 12-205-027a दोषैर्मूलादवच्छिन्नैर्विशुद्धात्मा विमुच्यते ।
 12-205-027c विनाशयति संभूतमयस्मयमयो यथा ॥
 12-205-027e तथाकृतात्मा सहजैर्दोषैर्नश्यति राजसैः ॥
 12-205-028a राजसं तामसं चैव शुद्धात्माकर्मसंभवम् ।
 12-205-028c तत्सर्वं देहिनां बीजं सर्वमात्मवतः समम् ॥
 12-205-029a तस्मादात्मवता वर्ज्यं रजश्च तम एव च ।
 12-205-029c रजस्तमोभ्यां निर्मुक्तं सत्त्वं निर्मलतामियात् ॥
 12-205-030a अथ वा मन्त्रवद्ब्रूयुर्मासादानां यजुष्कृतम् ।
 12-205-030c हेतुः स एवानादाने शुद्धधर्मानुपालने ॥
 12-205-031a रजसा धर्मयुक्तानि कार्याण्यपि समाप्नुयात् ।
 12-205-031c अर्थयुक्तानि चात्यर्थं कामान्सर्वांश्च सेवते ॥

- 12-205-032a तमसा लोभयुक्तानि क्रोधजानि च सेवते ।
 12-205-032c हिंसाविहाराभिरतस्तन्द्नीनिद्रासमन्वितः ॥
 12-205-033a सत्त्वस्थः सात्त्विकान्भावाञ्शुद्धान्पश्यति संश्रितः ।
 12-205-033c स देही विमलः श्रीमाञ्शुद्धो विद्यासमन्वितः ॥

12-206-001 गुरुवाच

- 12-206-001a रजसा साध्यते मोहस्तमसा च नरर्षभ ।
 12-206-001c क्रोधलोभौ भयं दर्प एतेषां साधनाच्छुचिः ॥
 12-206-002a परमं परमात्मानं देवमक्षयमव्ययम् ।
 12-206-002c विष्णुमव्यक्तसंस्थानं विशन्ते देवसत्तमम् ॥
 12-206-003a तस्य मायाविदग्धाङ्गा ज्ञानभ्रष्टा निराशिषः ।
 12-206-003c मानवा ज्ञानसंमोहात्ततः कामं प्रयान्ति वै ॥
 12-206-004a कामात्क्रोधमवाप्याथ लोभमोहौ च मानवाः ।
 12-206-004c मानदर्पादहंकारमहंकारात्ततः क्रियाः ॥
 12-206-005a क्रियाभिः स्नेहसंबन्धः स्नेहाच्छोकमनन्तरम् ।
 12-206-005c सुखदुःखसमारम्भाज्जन्माजन्मकृतक्षणाः ॥
 12-206-006a जन्मतो गर्भवासं तु शुक्रशोणितसंभवम् ।
 12-206-006c पुरीषमूत्रविकलेदशोणितप्रभवविलम् ॥
 12-206-007a तृष्णाभिभूतस्तैर्बद्धस्तानेवाभिपरिप्लवन् ।
 12-206-007c संसारतन्त्रवाहिन्यस्तत्र बुध्येत योषितः ॥
 12-206-008a प्रकृत्या क्षेत्रभूतास्ता नराः क्षेत्रज्ञलक्षणाः ।
 12-206-008c तस्मादेता विशेषेण नरोऽतीयुर्विपश्चितः ॥
 12-206-009a कृत्या ह्येता घोररूपा मोहयन्त्यविचक्षणान् ।
 12-206-009c रजस्यन्तर्हिता मूर्तिरिन्द्रियाणां सनातनी ॥
 12-206-010a तस्मात्तर्षात्मकाद्रागाद्वीजाज्जायन्ति जन्तवः ।
 12-206-010c स्वदेहज्ञानस्वसंज्ञान्यद्वदङ्गात्कृमींस्त्यजेत् ॥
 12-206-010e स्वसंज्ञानस्वजांस्तद्वत्सुतसंज्ञान्कृमींस्त्यजेत् ॥
 12-206-011a शुक्रतो रसतश्चैव स्नेहाज्जायन्ति जन्तवः ।
 12-206-011c स्वभावात्कर्मयोगाद्वा तानुपेक्षेत बुद्धिमान् ॥
 12-206-012a रजस्तमसि पर्यस्तं सत्त्वं तमसि संस्थितम् ।
 12-206-012c ज्ञानाधिष्ठानमज्ञानं बुद्ध्यहंकारलक्षणम् ॥
 12-206-013a तद्वीजं देहिनामाहुस्तद्वीजं जीवसंज्ञितम् ।

- 12-206-013c कर्मणा कालयुक्तेन संसारपरिवर्तकम् ॥
 12-206-014a रमत्ययं यथा स्वप्ने मनसा देहवानिव ।
 12-206-014c कर्मगर्भैर्गुणैर्देही गर्भे तदुपपद्यते ॥
 12-206-015a कर्मणा बीजभूतेन चोद्यते यद्यदिन्द्रियम् ।
 12-206-015c जायते तदहंकाराद्रागयुक्तेन चेतसा ॥
 12-206-016a शब्दरागाच्छ्रोत्रमस्य जायते भावितात्मनः ।
 12-206-016c रूपरागात्तथा चक्षुर्घ्राणं गन्धचिकीर्षया ॥
 12-206-017a स्पर्शनेभ्यस्तथा वायुः प्राणापानव्यपाश्रयः ।
 12-206-017c व्यानोदानौ समानश्च पञ्चधा देहयापना ॥
 12-206-018a संजातैर्जायते गात्रैः कर्मजैर्ब्रह्मणा वृतः ।
 12-206-018c दुःखाद्यन्तैर्दुःखमध्यैर्नरः शारीरमानसैः ॥
 12-206-019a दुःखं विद्यादुपादानादभिमानाच्च वर्धते ।
 12-206-019c त्यागात्तेभ्यो निरोधः स्यान्निरोधज्ञो विमुच्यते ॥
 12-206-020a इन्द्रियाणां रजस्येव प्रभवप्रलयावुभौ ।
 12-206-020c परीक्ष्य संचरेद्विद्वान्यथावच्छास्त्रचक्षुषा ॥
 12-206-021a ज्ञानेन्द्रियाणीन्द्रियार्थान्नोपसर्पन्त्यतर्षुलम् ।
 12-206-021c ज्ञातैश्च कारणैर्देही न देहं पुनरर्हति ॥

12-207-001 गुरुवाच

- 12-207-001a अत्रोपायं प्रवक्ष्यामि यथावच्छास्त्रचक्षुषा ।
 12-207-001c तद्विज्ञानाच्चरन्प्राज्ञः प्राप्नुयात्परमां गतिम् ॥
 12-207-002a सर्वेषामेव भूतानां पुरुषः श्रेष्ठ उच्यते ।
 12-207-002c पुरुषेभ्यो द्विजानाहुर्द्विजेभ्यो मन्त्रवादिनः ॥
 12-207-003a सर्वभूतविशिष्टास्ते सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।
 12-207-003c ब्राह्मणा वेदतत्त्वज्ञास्तत्त्वार्थगतिनिश्चयाः ॥
 12-207-004a नेत्रहीनो यथा ह्येकः कृच्छ्राणि लभतेऽध्वनि ।
 12-207-004c ज्ञानहीनस्तथा लोके तस्माज्ज्ञानविदोऽधिकाः ॥
 12-207-005a तांस्तानुपासते धर्मान्धर्मकामा यथागमम् ।
 12-207-005c न त्वेषामर्थसामान्यमन्तरेण गुणानिमान् ॥
 12-207-006a वाग्देहमनसां शौचं क्षमा सत्यं धृतिः स्मृतिः ।
 12-207-006c सर्वधर्मेषु धर्मज्ञा ज्ञापयन्ति गुणानिमान् ॥
 12-207-007a यदिदं ब्रह्मणो रूपं ब्रह्मचर्यमिति स्मृतम् ।

12-207-007c	परं तत्सर्वभूतेभ्यस्तेन यान्ति परां गतिम् ॥
12-207-008a	लिङ्गसंयोगहीनं यच्छरीरस्पर्शवर्जितम् ।
12-207-008c	श्रोत्रेण श्रवणं चैव चक्षुषा चैव दर्शनम् ॥
12-207-009a	जिह्वाया रसनं यच्च तदेव परिवर्जितम् ।
12-207-009c	बुद्ध्या च व्यवसायेन ब्रह्मचर्यमकल्मषम् ॥
12-207-010a	सम्यग्वृत्तिर्ब्रह्मलोकं प्राप्नुयान्मध्यमः सुरान् ।
12-207-010c	द्विजाग्र्यो जायते विद्वान्कन्यसीं वृत्तिमास्थितः ॥
12-207-011a	सुदुष्करं ब्रह्मचर्यमुपायं तत्र मे शृणु ।
12-207-011c	संप्रवृत्तमुदीर्णं च निगृह्णीयाद्विजो मनः ॥
12-207-012a	योषितां न कथाः श्राव्या न निरीक्ष्या निरम्बराः ।
12-207-012c	कदाचिद्दर्शनादासां दुर्बलानाविशेद्रजः ॥
12-207-013a	रागोत्पत्तौ चरेत्कृच्छ्रमहस्त्रिः प्रविशेदपः ।
12-207-013c	मग्नः स्वप्ने च मनसा त्रिर्जपेदघमर्षणम् ॥
12-207-014a	पाप्मानं निर्दहेदेवमन्तर्भूतं रजोमयम् ।
12-207-014c	ज्ञानयुक्तेन मनसा संततेन विचक्षणः ॥
12-207-015a	कुणपामेध्यसंयुक्तं यद्वदच्छिद्रबन्धनम् ।
12-207-015c	तद्वदेहगतं विद्यादात्मानं देहबन्धनम् ॥
12-207-016a	वातपित्तकफात्रक्तं त्वङ्मांसं स्नायुमस्थि च ।
12-207-016c	मज्जां चैव सिराजालैस्तर्पयन्ति रसा नृणाम् ॥
12-207-017a	दश विद्याद्धमन्योऽत्र पञ्चेन्द्रियगुणावहाः ।
12-207-017c	याभिः सूक्ष्माः प्रतायन्ते धमन्योऽन्याः सहस्रशः ॥
12-207-018a	एवमेताः सिरानद्यो रसोदा देहसागरम् ।
12-207-018c	तर्पयन्ति यथाकालमापगा इव सागरम् ॥
12-207-019a	मध्ये च हृदयस्यैका सिरा त्वत्र मनोवहा ।
12-207-019c	शुक्रं संकल्पजं नृणां सर्वगात्रैर्विमुञ्चति ॥
12-207-020a	सर्वगात्रप्रतायिन्यस्तस्या ह्यनुगताः सिराः ।
12-207-020c	नेत्रयोः प्रतिपद्यन्ते वहन्त्यस्तैजसं गुणम् ॥
12-207-021a	पयस्यन्तर्हितं सर्पिर्यद्वन्निर्मथ्यते खजैः ।
12-207-021c	शुक्रं निर्मथ्यते तद्वदेहसंकल्पजैः खजैः ॥
12-207-022a	स्वप्नेऽप्येवं यथाभ्येति मनःसंकल्पजं रजः ।
12-207-022c	शुक्रमस्पर्शजं देहात्सृजन्त्यस्य मनोवहा ॥

- 12-207-023a महर्षिर्भगवानत्रिवेद तच्छुक्रसंभवम् ।
 12-207-023c त्रिवीजमिन्द्रदैवत्यं तस्मादिन्द्रियमुच्यते ॥
 12-207-024a ये वै शुक्रगतिं विद्युर्भूतसंकरकारिकाम् ।
 12-207-024c विरागा दग्धदोषास्ते नाप्नुयुर्देहसंभवम् ॥
 12-207-025a गुणानां साम्यमागम्य मनसैव मनोवहम् ।
 12-207-025c देहकर्म नुदन्प्राणानन्तकाले विमुच्यते ॥
 12-207-026a भविता मनसो ज्ञानं मन एव प्रतायते ।
 12-207-026c ज्योतिष्मद्विरजो दिव्यमत्र सिद्धं महात्मनाम् ॥
 12-207-027a तस्मात्तदविघाताय कर्म कुर्यादकल्मषम् ।
 12-207-027c रजस्तमश्च हित्वेह न तिर्यग्गतिमाप्नुयात् ॥
 12-207-028a तरुणाधिगतं ज्ञानं जरादुर्बलतां गतम् ।
 12-207-028c परिपक्वबुद्धिः कालेन आदत्ते मानसं बलम् ॥
 12-207-029a सुदुर्गमिव पन्थानमतीत्य गुणबन्धनम् ।
 12-207-029c यदा पश्येत्तदा दोषानतीत्यामृतमश्नुते ॥

12-208-001 गुरुवाच

- 12-208-001a दुरन्तेष्विन्द्रियार्थेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
 12-208-001c ये त्वसक्ता महात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 12-208-002a जन्ममृत्युजरादुःखैर्व्याधिभिर्मनसः क्लमैः ।
 12-208-002c दृष्ट्वेमं संततं लोकं घटेन्मोक्षाय बुद्धिमान् ॥
 12-208-003a वाङ्मनोभ्यां शरीरेण शुचिः स्यादनहंकृतः ।
 12-208-003c प्रशान्तो ज्ञानवान्भिक्षुर्निरपेक्षश्चरेत्सुखम् ॥
 12-208-004a अथ वा मनसः सङ्गं पश्येद्भूतानुकम्पया ।
 12-208-004c अत्राप्युपेक्षां कुर्वीत ज्ञात्वा कर्मफलं जगत् ॥
 12-208-005a यत्कृतं प्राक्शुभं कर्म पापं वा तदुपाश्रुते ।
 12-208-005c तस्माच्छुभानि कर्माणि कुर्याद्वाग्बुद्धिकर्मभिः ॥
 12-208-006a अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
 12-208-006c क्षमा चैवाप्रमादश्च यस्यैते स सुखी भवेत् ॥
 12-208-007a यश्चैनं परमं धर्मं सर्वभूतसुखावहम् ।
 12-208-007c दुःखान्निःसरणं वेद स तत्त्वज्ञः सुखी भवेत् ॥
 12-208-008a तस्मात्समाहितं बुद्ध्या मनो भूतेषु धारयेत् ।
 12-208-008c नापध्यायेन्न स्पृहयेन्नाबद्धं चिन्तयेदसत् ॥

12-208-009a	अवाग्योगप्रयोगेण मनोज्ञं संप्रवर्तते ।
12-208-009c	विवक्षता वा सद्वाक्यं धर्मं सूक्ष्ममवेक्षता ॥
12-208-009e	सत्यां वाचमहिंसां च वदेदनपवादिनीम् ॥
12-208-010a	कल्कापेतामपरुषामनृशंसामपैशुनाम् ।
12-208-010c	ईदृगल्पं च वक्तव्यमविक्षिप्तेन चेतसा ॥
12-208-011a	वाक्प्रबुद्धो हि संरागाद्विरागाद्व्याहरेद्यदि ।
12-208-011c	बुद्ध्या ह्यनिगृहीतेन मनसा कर्म तामसम् ॥
12-208-011e	रजोभूतैर्हि करणैः कर्मणा प्रतिपद्यते ॥
12-208-012a	स दुःखं प्राप्य लोकेऽस्मिन्नरकायोपपद्यते ।
12-208-012c	तस्मान्मनोवाक्शरीरैराचरेद्धैर्यमात्मनः ॥
12-208-013a	प्रकीर्णमेषभारो हि यद्वद्भार्येत दस्युभिः ।
12-208-013c	प्रतिलोमां दिशं बुद्ध्वा संसारमबुधास्तथा ॥
12-208-014a	तानेव च यथा दस्यून्क्षिप्त्वा गच्छेच्छिवां दिशम् ।
12-208-014c	तथा रजस्तमःकर्माण्युत्सृज्य प्राप्नुयात्सुखम् ॥
12-208-015a	निःसंदिग्धमनीहो वै मुक्तः सर्वपरिग्रहैः ।
12-208-015c	विविक्तचारी लघ्वाशी तपस्वी नियतेन्द्रियः ॥
12-208-016a	ज्ञानदग्धपरिक्लेशः प्रयोगरतिरात्मवान् ।
12-208-016c	निष्प्रचारेण मनसा परं तदधिगच्छति ॥
12-208-017a	धृतिमानात्मवान्बुद्धिं निगृह्णीयादसंशयम् ।
12-208-017c	मनो बुद्ध्या निगृह्णीयाद्विषयान्मनसात्मनः ॥
12-208-018a	निगृहीतेन्द्रियस्यास्य कुर्वाणस्य मनो वशे ।
12-208-018c	देवतास्ताः प्रकाशन्ते हृष्टा यान्ति तमीश्वरम् ॥
12-208-019a	ताभिः संसक्तमनसो ब्रह्मवत्संप्रकाशते ।
12-208-019c	एतैश्चापगतैः सर्वैर्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
12-208-020a	अथ वा न प्रवर्तेत योगतन्त्रैरुपक्रमेत् ।
12-208-020c	येन तन्त्रमयं तन्त्रं वृत्तिः स्यात्तत्तदाचरेत् ॥
12-208-021a	कणपिण्याककुल्माषशाकयावकसक्तवः ।
12-208-021c	तथा मूलफलं भैक्षं पर्यायेणोपयोजयेत् ॥
12-208-022a	आहारं नियतं चैव देशे काले च सात्त्विकम् ।
12-208-022c	तत्परीक्ष्यानुवर्तेत यत्प्रवृत्त्यनुवर्तकम् ॥
12-208-023a	प्रवृत्तं नोपरुन्धेत शनैरग्निमिवेन्धयेत् ।

- 12-208-023c ज्ञानेन्धितं ततो ज्ञानमर्कवत्संप्रकाशते ॥
- 12-208-024a ज्ञानाधिष्ठानमज्ञानं त्रीँल्लोकानधितिष्ठति ।
- 12-208-024c विज्ञानानुगतं ज्ञानमज्ञानादपकृष्यते ॥
- 12-208-025a पृथक्त्वात्संप्रयोगाच्च नासूयुर्वेद शाश्वतम् ।
- 12-208-025c स तयोरपवर्गज्ञो वीतरागो विमुच्यते ॥
- 12-208-026a वयोतीतो जरामृत्यू जित्वा ब्रह्म सनातनम् ।
- 12-208-026c अमृतं तदवाप्नोति यत्तदक्षरमव्ययम् ॥
- 12-209-001 गुरुवाच**
- 12-209-001a निष्कल्मषं ब्रह्मचर्यमिच्छता चरितुं सदा ।
- 12-209-001c निद्रा सर्वात्मना त्याज्या स्वप्नदोषानवेक्षता ॥
- 12-209-002a स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चाभिभूयते ।
- 12-209-002c देहान्तरमिवापन्नश्चरत्यपगतस्मृतिः ॥
- 12-209-003a ज्ञानाभ्यासाज्जागरतो जिज्ञासार्थमनन्तरम् ।
- 12-209-003c विज्ञानाभिनिवेशात्तु जागरत्यनिशं सदा ॥
- 12-209-004a अत्राह को न्वयं भावः स्वप्ने विषयवानिव ।
- 12-209-004c प्रलीनैरिन्द्रियैर्देही वर्तते देहवानिव ॥
- 12-209-005a अत्रोच्यते यथा ह्येतद्वेद योगेश्वरो हरिः ।
- 12-209-005c तथैतदुपपन्नार्थं वर्णयन्ति महर्षयः ॥
- 12-209-006a इन्द्रियाणां श्रमात्स्वप्नमाहुः सर्वगतं बुधाः ।
- 12-209-006c मनसस्तु प्रलीनत्वात्तत्तदाहुर्निदर्शनम् ॥
- 12-209-007a कार्यव्यासक्तमनसः संकल्पो जाग्रतो ह्यपि ।
- 12-209-007c यद्वन्मनोरथैश्वर्यं स्वप्ने तद्वन्मनोगतम् ॥
- 12-209-008a संसाराणामसंख्यानां कामात्मा तदवाप्नुयात् ।
- 12-209-008c मनस्यन्तर्हितं सर्वं वेद सोत्तमपूरुषः ॥
- 12-209-009a गुणानामपि यद्यत्तत्कर्म जानात्युपस्थितम् ।
- 12-209-009c तत्तच्छंसन्ति भूतानि मनो यद्भावितं यथा ॥
- 12-209-010a ततस्तमुपवर्तन्ते गुणा राजसतामसाः ।
- 12-209-010c सात्त्विको वा यथायोगमानन्तर्यफलोदयः ॥
- 12-209-011a ततः पश्यत्यसंबद्धान्वातपित्तकफोत्तरान् ।
- 12-209-011c रजस्तमोभवैर्भावैस्तदप्याहुर्दुर्न्वयम् ॥
- 12-209-012a प्रसन्नैरिन्द्रियैर्यद्यत्संकल्पयति मानसम् ।

12-209-012c	तत्तत्स्वप्नेऽप्युपरते मनोदृष्टिर्निरीक्षते ॥
12-209-013a	व्यापकं सर्वभूतेषु वर्ततेऽप्रतिघं मनः ।
12-209-013c	मनस्यन्तर्हितं द्वारं देहमास्थाय मानसम् ॥
12-209-014a	यत्तत्सदसदव्यक्तं स्वपित्यस्मिन्निदर्शनम् ।
12-209-014c	सर्वभूतात्मभूतस्थं तदध्यात्मगुणं विदुः ॥
12-209-015a	लिप्सेत मनसा यश्च संकल्पादैश्वरं गुणम् ।
12-209-015c	आत्मप्रभावात्तं विद्यात्सर्वा ह्यात्मनि देवताः ॥
12-209-016a	एवं हि तपसा युक्तमर्कवत्तमसः परम् ।
12-209-016c	त्रैलोक्यप्रकृतिर्देही तपसा तं महेश्वरम् ॥
12-209-017a	तपो ह्यधिष्ठितं देवैस्तपोघ्नमसुरैस्तमः ।
12-209-017c	एतद्देवासुरैर्गुप्तं तदाहुर्ज्ञानलक्षणम् ॥
12-209-018a	सत्त्वं रजस्तमश्चेति देवासुरगुणान्विदुः ।
12-209-018c	सत्त्वं देवगुणं विद्यादितरावासुरौ गुणौ ॥
12-209-019a	ब्रह्म तत्परमं वेद्यममृतं ज्योतिरक्षरम् ।
12-209-019c	ये विदुर्भावितात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥
12-209-020a	हेतुमच्छक्यमाख्यातुमेतावज्ज्ञानचक्षुषा ।
12-209-020c	प्रत्याहारेण वा शक्यमव्यक्तं ब्रह्म वेदितुम् ॥

12-210-001 गुरुवाच

12-210-001a	न स वेद परं धर्मं यो न वेद चतुष्टयम् ।
12-210-001c	व्यक्ताव्यक्ते च यत्तत्त्वं संप्राप्तं परमर्षिणा ॥
12-210-002a	व्यक्तं मृत्युमुखं विद्यादव्यक्तममृतं पदम् ।
12-210-002c	प्रवृत्तिलक्षणं धर्ममृषिर्नारायणोऽब्रवीत् ॥
12-210-003a	अत्रैवावस्थितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
12-210-003c	निवृत्तिलक्षणं धर्ममव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥
12-210-004a	प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं प्रजापतिरथाब्रवीत् ।
12-210-004c	प्रवृत्तिः पुनरावृत्तिर्निवृत्तिः परमा गतिः ॥
12-210-005a	तां गतिं परमामेति निवृत्तिपरमो मुनिः ।
12-210-005c	ज्ञानतत्त्वपरो नित्यं शुभाशुभनिदर्शकः ॥
12-210-006a	तदेवमेतौ विज्ञेयावव्यक्तपुरुषावुभौ ।
12-210-006c	अव्यक्तपुरुषाभ्यां तु यत्स्यादन्यन्महत्तरम् ॥
12-210-007a	तं विशेषमवेक्षेत विशेषेण विचक्षणः ।

12-210-007c	अनाद्यन्तावुभावेतावलिङ्गौ चाप्युभावपि ॥
12-210-008a	उभौ नित्यौ सूक्ष्मतरौ महद्भ्यश्च महत्तरौ ।
12-210-008c	सामान्यमेतदुभयोरेवं ह्यन्यद्विशेषणम् ॥
12-210-009a	प्रकृत्या सर्गधर्मिण्या तथा त्रिविधसत्त्वया ।
12-210-009c	विपरीतमतो विद्यात्क्षेत्रज्ञस्य च लक्षणम् ॥
12-210-010a	प्रकृतेश्च विकाराणां द्रष्टारमगुणान्वितम् ।
12-210-010c	अग्राह्यौ पुरुषावेतावलिङ्गत्वादसंहितौ ॥
12-210-011a	संयोगलक्षणोत्पत्तिः कर्मजा गृह्यते यया ।
12-210-011c	करणैः कर्मनिर्वृत्तैः कर्ता यद्यद्विचेष्टते ॥
12-210-011e	कीर्त्यते शब्दसंज्ञाभिः कोऽहमेषोऽप्यसाविति ॥
12-210-012a	उष्णीषवान्यथा वस्त्रैस्त्रिभिर्भवति संवृतः ।
12-210-012c	संवृतोऽयं तथा देही सत्त्वरजसतामसैः ॥
12-210-013a	तस्माच्चतुष्टयं वेद्यमेतैर्हेतुभिराचितम् ।
12-210-013c	यथासंज्ञो ह्ययं सम्यगन्तकाले न मुह्यति ॥
12-210-014a	श्रियं दिव्यामभिप्रेप्सुर्ब्रह्म वाङ्मनसा शुचिः ।
12-210-014c	शारीरैर्नियमैरुग्रैश्चरेन्निष्कल्मषं तपः ॥
12-210-015a	त्रैलोक्यं तपसा व्याप्तमन्तर्भूतेन भास्वता ।
12-210-015c	सूर्यश्च चन्द्रमाश्चैव भासतस्तपसा दिवि ॥
12-210-016a	प्रतापस्तपसो ज्ञानं लोके संशब्दितं तपः ।
12-210-016c	रजस्तमोघ्नं यत्कर्म तपसस्तत्स्वलक्षणम् ॥
12-210-017a	ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।
12-210-017c	वाङ्मनोनियमः साम्यं मानसं तप उच्यते ॥
12-210-018a	विधिज्ञेभ्यो द्विजातिभ्यो ग्राह्यमन्नं विशिष्यते ।
12-210-018c	आहारनियमेनास्य पाप्मा नश्यति राजसः ॥
12-210-019a	वैमनस्यं च विषये यान्त्यस्य करणानि च ।
12-210-019c	तस्मात्तन्मात्रमादद्याद्यावदत्र प्रयोजनम् ॥
12-210-020a	अन्तकाले वयोत्कर्षाच्छनैः कुर्यादनातुरः ।
12-210-020c	एवं युक्तेन मनसा ज्ञानं तदुपपद्यते ॥
12-210-021a	रजसा चाप्ययं देही देहवाञ्छब्दवच्चरेत् ।
12-210-021c	कार्यैरव्याहतमतिर्वैराग्यात्प्रकृतौ स्थितः ॥
12-210-021e	आ देहादप्रमादाच्च देहान्ताद्विप्रमुच्यते ॥

12-210-022a	हेतुयुक्तः सदोत्सर्गो भूतानां प्रलयस्तथा ।
12-210-022c	परप्रत्ययसर्गे तु नियतं नातिवर्तते ॥
12-210-023a	भवान्तप्रभवप्रज्ञा आसते ये विपर्ययम् ।
12-210-023c	धृत्या देहान्धारयन्तो बुद्धिसंक्षिप्तमानसाः ॥
12-210-023e	स्थानेभ्यो ध्वंसमानाश्च सूक्ष्मत्वात्तानुपासते ॥
12-210-024a	यथागमं च तत्सर्वं बुद्ध्या तन्नैव बुध्यते ।
12-210-024c	देहान्तं कश्चिदन्वास्ते भावितात्मा निराश्रयः ॥
12-210-024e	युक्तो धारणया कश्चित्सत्तां केचिदुपासते ॥
12-210-025a	अभ्यस्यन्ति परं देवं विद्युत्संशब्दिताक्षरम् ।
12-210-025c	अन्तकाले ह्युपासन्नास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
12-210-026a	सर्व एते महात्मानो गच्छन्ति परमां गतिम् ।
12-210-026c	सूक्ष्मं विशेषणं तेषामवेक्षेच्छास्त्रचक्षुषा ॥
12-210-027a	देहं तु परमं विद्याद्विमुक्तमपरिग्रहम् ।
12-210-027c	अन्तरिक्षादन्यतरं धारणासक्तमानसम् ॥
12-210-028a	मर्त्यलोकाद्विमुच्यन्ते विद्यासंयुक्तमानसाः ।
12-210-028c	ब्रह्मभूता विरजसस्ततो यान्ति परां गतिम् ॥
12-210-029a	कषायवर्जितं ज्ञानं येषामुत्पद्यतेऽचलम् ।
12-210-029c	ते यान्ति परमाँल्लोकान्विशुध्यन्तो यथाबलम् ॥
12-210-030a	भगवन्तमजं दिव्यं विष्णुमव्यक्तसंज्ञितम् ।
12-210-030c	भावेन यान्ति शुद्धा ये ज्ञानतृप्ता निराशिषः ॥
12-210-031a	ज्ञात्वात्मस्थं हरिं चैव निवर्तन्ते न तेऽव्ययाः ।
12-210-031c	प्राप्य तत्परमं स्थानं मोदन्तेऽक्षरमव्ययम् ॥
12-210-032a	एतावदेतद्विज्ञानमेतदस्ति च नास्ति च ।
12-210-032c	तृष्णाबद्धं जगत्सर्वं चक्रवत्परिवर्तते ॥
12-210-033a	बिसतन्तुर्यथैवायमन्तःस्थः सर्वतो बिसे ।
12-210-033c	तृष्णातन्तुरनाद्यन्तस्तथा देहगतः सदा ॥
12-210-034a	सूच्या सूत्रं यथा वस्त्रे संसारयति वायकः ।
12-210-034c	तद्वत्संसारसूत्रं हि तृष्णासूच्या निबध्यते ॥
12-210-035a	विकारं प्रकृतिं चैव पुरुषं च सनातनम् ।
12-210-035c	यो यथावद्विजानाति स वितृष्णो विमुच्यते ॥
12-210-036a	प्रकाशं भगवानेतदृषिर्नारायणोऽमृतम् ।

- 12-210-036c भूतानामनुकम्पार्थं जगाद जगतो हितम् ॥
- 12-211-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-211-001a केन वृत्तेन वृत्तज्ञो जनको मिथिलाधिपः ।
- 12-211-001c जगाम मोक्षं धर्मज्ञो भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥
- 12-211-002 भीष्म उवाच**
- 12-211-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-211-002c येन वृत्तेन वृत्तज्ञः स जगाम महत्सुखम् ॥
- 12-211-003a जनको जनदेवस्तु मिथिलायां जनाधिपः ।
- 12-211-003c और्ध्वदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो विचिन्तने ॥
- 12-211-004a तस्य स्म शतमाचार्या वसन्ति सततं गृहे ।
- 12-211-004c दर्शयन्तः पृथग्धर्मान्नानापाषण्डवादिनः ॥
- 12-211-005a स तेषां प्रेत्यभावे च प्रेत्यजातौ विनिश्चये ।
- 12-211-005c आगमस्थः स भूयिष्ठमात्मतत्त्वे न तुष्यति ॥
- 12-211-006a तत्र पञ्चशिखो नाम कापिलेयो महामुनिः ।
- 12-211-006c परिधावन्महीं कृत्स्नां जगाम मिथिलामपि ॥
- 12-211-007a सर्वसंन्यासधर्माणां तत्त्वज्ञानविनिश्चये ।
- 12-211-007c सुपर्यवसितार्थश्च निर्द्वन्द्वो नष्टसंशयः ॥
- 12-211-008a ऋषीणामाहुरेकं यं कामादवसितं नृषु ।
- 12-211-008c शाश्वतं सुखमत्यन्तमन्विच्छन्स सुदुर्लभम् ॥
- 12-211-009a यमाहुः कपिलं सांख्याः परमर्षिं प्रजापतिम् ।
- 12-211-009c स मन्ये तेन रूपेण विस्मापयति हि स्वयम् ॥
- 12-211-010a आसुरेः प्रथमं शिष्यं यमाहुश्चिरजीविनम् ।
- 12-211-010c पञ्चस्रोतसि यः सत्रमास्ते वर्षसहस्रिकम् ॥
- 12-211-011a तं समासीनमागम्य मण्डलं कापिलं महत् ।
- 12-211-011c पुरुषावस्थमव्यक्तं परमार्थं निबोधयत् ॥
- 12-211-012a इष्टिसत्रेण संसिद्धो भूयश्च तपसा मुनिः ।
- 12-211-012c क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्व्यक्तिं बुबुधे देवदर्शनः ॥
- 12-211-013a यत्तदेकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं प्रदृश्यते ।
- 12-211-013c आसुरिर्मण्डले तस्मिन्प्रतिपेदे तदव्ययम् ॥
- 12-211-014a तस्य पञ्चशिखः शिष्यो मानुष्या पयसा भृतः ।

12-211-014c	ब्राह्मणी कपिला नाम काचिदासीत्कुटुम्बिनी ॥
12-211-015a	तस्याः पुत्रत्वमागम्य स्त्रियाः स पिबति स्तनौ ।
12-211-015c	ततः स कापिलेयत्वं लेभे बुद्धिं च नैष्ठिकीम् ॥
12-211-016a	एतन्मे भगवानाह कापिलेयाय संभवम् ।
12-211-016c	तस्य तत्कापिलेयत्वं सर्ववित्त्वमनुत्तमम् ॥
12-211-017a	सामान्यं कपिलो ज्ञात्वा धर्मज्ञानामनुत्तमम् ।
12-211-017c	उपेत्य शतमाचार्यान्मोहयामास हेतुभिः ॥
12-211-018a	जनकस्त्वभिसंरक्तः कापिलेयानुदर्शनात् ।
12-211-018c	उत्सृज्य शतमाचार्यान्पृष्ठतोऽनुजगाम तम् ॥
12-211-019a	तस्मै परमकल्याय प्रणताय च धर्मतः ।
12-211-019c	अब्रवीत्परमं मोक्षं यत्तत्सांख्यं विधीयते ॥
12-211-020a	जातिनिर्वेदमुक्त्वा हि कर्मनिर्वेदमब्रवीत् ।
12-211-020c	कर्मनिर्वेदमुक्त्वा च सर्वनिर्वेदमब्रवीत् ॥
12-211-021a	यदर्थं कर्मसंसर्गः कर्मणां च फलोदयः ।
12-211-021c	तदनाश्वासिकं मोघं विनाशि चलमध्रुवम् ॥
12-211-022a	दृश्यमाने विनाशे च प्रत्यक्षे लोकसाक्षिके ।
12-211-022c	आगमात्परमस्तीति ब्रुवन्नपि पराजितः ॥
12-211-023a	अनात्मा ह्यात्मनो मृत्युः क्लेशो मृत्युर्जरामयः ।
12-211-023c	आत्मानं मन्यते मोहात्तदसम्यक्परं मतम् ॥
12-211-024a	अथ चेदेवमप्यस्ति यल्लोके नोपपद्यते ।
12-211-024c	अजरोऽयममृत्युश्च राजासौ मन्यते तथा ॥
12-211-025a	अस्ति नास्तीति चाप्येतत्तस्मिन्नसति लक्षणे ।
12-211-025c	किमधिष्ठाय तद्ब्रूयाल्लोकयात्राविनिश्चयम् ॥
12-211-026a	प्रत्यक्षं ह्येतयोर्मूलं कृतान्तैतिह्ययोरपि ।
12-211-026c	प्रत्यक्षो ह्यागमोऽभिन्नः कृतान्तो वा न किञ्चन ॥
12-211-027a	यत्र तत्रानुमानेऽस्ति कृतं भावयतेऽपि वा ।
12-211-027c	अन्यो जीवः शरीरस्य नास्तिकानां मते स्मृतः ॥
12-211-028a	रेतो वटकणीकायां घृतपाकाधिवासनम् ।
12-211-028c	जातिस्मृतिरयस्कान्तः सूर्यकान्तोऽम्बुभक्षणम् ॥
12-211-029a	प्रेत्य भूतात्ययश्चैव देवताभ्युपयाचनम् ।
12-211-029c	मृते कर्मनिवृत्तिश्च प्रमाणमिति निश्चयः ॥

12-211-030a	न त्वेते हेतवः सन्ति ये केचिन्मूर्तिसंस्थिताः ।
12-211-030c	अमर्त्यस्य हि मर्त्येन सामान्यं नोपपद्यते ॥
12-211-031a	अविद्याकर्मचेष्टानां केचिदाहुः पुनर्भवम् ।
12-211-031c	कारणं लोभमोहौ तु दोषाणां च निषेवणम् ॥
12-211-032a	अविद्यां क्षेत्रमाहुर्हि कर्म बीजं तथा कृतम् ।
12-211-032c	तृष्णासंजननं स्नेह एष तेषां पुनर्भवः ॥
12-211-033a	तस्मिन्व्यूढे च दग्धे च चित्ते मरणधर्मिणि ।
12-211-033c	अन्योऽन्याज्जायते देहस्तमाहुः सत्त्वसंक्षयम् ॥
12-211-034a	यदा स रूपतश्चान्यो जातितः श्रुतितोऽर्थतः ।
12-211-034c	कथमस्मिन्स इत्येव संबन्धः स्यादसंहितः ॥
12-211-035a	एवं सति च का प्रीतिर्दानविद्यातपोबलैः ।
12-211-035c	यदन्याचरितं कर्म सर्वमन्यः प्रपद्यते ॥
12-211-036a	यदा ह्ययमिहैवान्यैः प्राकृतैर्दुःखितो भवेत् ।
12-211-036c	सुखितैर्दुःखितैर्वापि दृश्योऽप्यस्य विनिर्णयः ॥
12-211-037a	तथा हि मुसलैर्हन्युः शरीरं तत्पुनर्भवेत् ।
12-211-037c	पृथग्ज्ञानं यदन्यच्च येनैतन्नोपलभ्यते ॥
12-211-038a	ऋतुः संवत्सरस्तिथयः शीतोष्णे च प्रियाप्रिये ।
12-211-038c	यथातीतानि पश्यन्ति तादृशः सत्त्वसंक्षयः ॥
12-211-039a	जरया हि परीतस्य मृत्युना वा विनाशिना ।
12-211-039c	दुर्बलं दुर्बलं पूर्वं गृहस्येव विनश्यति ॥
12-211-040a	इन्द्रियाणि मनो वायुः शोणितं मांसमस्थि च ।
12-211-040c	आनुपूर्व्या विनश्यन्ति स्वं धातुमुपयान्ति च ॥
12-211-041a	लोकयात्राविधानं च दानधर्मफलागमः ।
12-211-041c	यदर्थं वेदशब्दाश्च व्यवहाराश्च लौकिकाः ॥
12-211-042a	इति सम्यङ्नस्येते बहवः सन्ति हेतवः ।
12-211-042c	एतदस्तीदमस्तीति न किञ्चित्प्रतिपद्यते ॥
12-211-043a	तेषां विमृशतामेवं तत्तत्समभिधावताम् ।
12-211-043c	क्वचिन्निविशते बुद्धिस्तत्र जीर्यति वृक्षवत् ॥
12-211-044a	एवमर्थैरनर्थैश्च दुःखिताः सर्वजन्तवः ।
12-211-044c	आगमैरपकृष्यन्ते हस्तिपैर्हस्तिनो यथा ॥
12-211-045a	अर्थास्तथात्यन्तसुखावहांश्च; लिप्सन्त एते बहवो विशुल्काः ।

- 12-211-045c महत्तरं दुःखमभिप्रपन्ना; हित्वामिषं मृत्युवशं प्रयान्ति ॥
 12-211-046a विनाशिनो ह्यध्रुवजीवितस्य; किं बन्धुभिर्मित्रपरिग्रहैश्च ।
 12-211-046c विहाय यो गच्छति सर्वमेव; क्षणेन गत्वा न निवर्तते च ॥
 12-211-047a भूव्योमतोयानलवायवो हि; सदा शरीरं परिपालयन्ति ।
 12-211-047c इतीदमालक्ष्य कुतो रतिर्भवे; द्विनाशिनो ह्यस्य न शर्म विद्यते ॥
 12-211-048a इदमनुपधि वाक्यमच्छलं; परमनिरामयमात्मसाक्षिकम् ।
 12-211-048c नरपतिरभिवीक्ष्य विस्मितः; पुनरनुयोक्तुमिदं प्रचक्रमे ॥

12-212-001 भीष्म उवाच

- 12-212-001a जनको जनदेवस्तु ज्ञापितः परमर्षिणा ।
 12-212-001c पुनरेवानुपप्रच्छ सांपराये भवाभवौ ॥
 12-212-002a भगवन्यदिदं प्रेत्य संज्ञा भवति कस्यचित् ।
 12-212-002c एवं सति किमज्ञानं ज्ञानं वा किं करिष्यति ॥
 12-212-003a सर्वमुच्छेदनिष्ठं स्यात्पश्य चैतद्द्विजोत्तम ।
 12-212-003c अप्रमत्तः प्रमत्तो वा किं विशेषं करिष्यति ॥
 12-212-004a असंसर्गो हि भूतेषु संसर्गो वा विनाशिषु ।
 12-212-004c कस्मै क्रियेत कल्पेन निश्चयः कोऽत्र तत्त्वतः ॥
 12-212-005a तमसा हि प्रतिच्छन्नं विभ्रान्तमिव चातुरम् ।
 12-212-005c पुनः प्रशमयन्वाक्यैः कविः पञ्चशिखोऽब्रवीत् ॥
 12-212-006a उच्छेदनिष्ठा नेहास्ति भावनिष्ठा न विद्यते ।
 12-212-006c अयं ह्यपि समाहारः शरीरेन्द्रियचेतसाम् ॥
 12-212-006e वर्तते पृथगन्योन्यमप्यपाश्रित्य कर्मसु ॥
 12-212-007a धातवः पञ्चशाखोऽयं खं वायुज्योतिरम्बु भूः ।
 12-212-007c ते स्वभावेन तिष्ठन्ति वियुज्यन्ते स्वभावतः ॥
 12-212-008a आकाशं वायुरूष्मा च स्नेहो यच्चापि पार्थिवम् ।
 12-212-008c एष पञ्चसमाहारः शरीरमिति नैकधा ॥
 12-212-008e ज्ञानमूष्मा च वायुश्च त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥
 12-212-009a इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
 12-212-009c प्राणापानौ विकारश्च धातवश्चात्र निःसृताः ॥
 12-212-010a श्रवणं स्पर्शनं जिह्वा दृष्टिर्नासा तथैव च ।
 12-212-010c इन्द्रियाणीति पञ्चैते चित्तपूर्वगमा गुणाः ॥
 12-212-011a तत्र विज्ञानसंयुक्ता त्रिविधा वेदना ध्रुवा ।

12-212-011c	सुखदुःखेति यामाहुरदुःखेत्यसुखेति च ॥
12-212-012a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च मूर्त्यथ ।
12-212-012c	एते ह्यामरणात्पञ्च षड्गुणा ज्ञानसिद्धये ॥
12-212-013a	तेषु कर्मनिसर्गश्च सर्वतत्त्वार्थनिश्चयः ।
12-212-013c	तमाहुः परमं शुक्रं बुद्धिरित्यव्ययं महत् ॥
12-212-014a	इमं गुणसमाहारमात्मभावेन पश्यतः ।
12-212-014c	असम्यग्दर्शनैर्दुःखमनन्तं नोपशाम्यति ॥
12-212-015a	अनात्मेति च यद्दृष्टं तेनाहं न ममेत्यपि ।
12-212-015c	वर्तते किमधिष्ठाना प्रसक्ता दुःखसंततिः ॥
12-212-016a	तत्र सम्यङ्जनो नाम त्यागशास्त्रमनुत्तमम् ।
12-212-016c	शृणु यत्तव मोक्षाय भाष्यमाणं भविष्यति ॥
12-212-017a	त्याग एव हि सर्वेषामुक्तानामपि कर्मणाम् ।
12-212-017c	नित्यं मिथ्याविनीतानां क्लेशो दुःखावहो मतः ॥
12-212-018a	द्रव्यत्यागे तु कर्माणि भोगत्यागे व्रतान्यपि ।
12-212-018c	सुखत्यागे तपोयोगः सर्वत्यागे समापना ॥
12-212-019a	तस्य मार्गोऽयमद्वैधः सर्वत्यागस्य दर्शितः ।
12-212-019c	विप्रहाणाय दुःखस्य दुर्गतिर्ह्यन्यथा भवेत् ॥
12-212-020a	पञ्च ज्ञानेन्द्रियाण्युक्त्वा मनःषष्ठानि चेतसि ।
12-212-020c	मनःषष्ठानि वक्ष्यामि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि तु ॥
12-212-021a	हस्तौ कर्मेन्द्रियं ज्ञेयमथ पादौ गतीन्द्रियम् ।
12-212-021c	प्रजनानन्दयोः शेफो विसर्गे पायुरिन्द्रियम् ॥
12-212-022a	वाक्तु शब्दविशेषार्थं गतिं पञ्चान्वितां विदुः ।
12-212-022c	एवमेकादशैतानि बुद्ध्या त्ववसृजेन्मनः ॥
12-212-023a	कर्णौ शब्दश्च चित्तं च त्रयः श्रवणसंग्रहे ।
12-212-023c	तथा स्पर्शं तथा रूपे तथैव रसगन्धयोः ॥
12-212-024a	एवं पञ्चत्रिका ह्येते गुणास्तदुपलब्धये ।
12-212-024c	येन यस्त्रिविधो भावः पर्यायात्समुपस्थितः ॥
12-212-025a	सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्चैव ते त्रयः ।
12-212-025c	त्रिविधा वेदना येषु प्रसूता सर्वसाधना ॥
12-212-026a	प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता ।
12-212-026c	अकुतश्चित्कुतश्चिद्वा चित्ततः सात्त्विको गुणः ॥

12-212-027a	अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा ।
12-212-027c	लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुतः ॥
12-212-028a	अविवेकस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतन्द्रिता ।
12-212-028c	कथंचिदपि वर्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥
12-212-029a	तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
12-212-029c	वर्तते सात्त्विको भाव इत्यपेक्षेत तत्तथा ॥
12-212-030a	यत्तु संतापसंयुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
12-212-030c	प्रवृत्तं रज इत्येव ततस्तदभिचिन्तयेत् ॥
12-212-031a	अथ यन्मोहसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
12-212-031c	अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥
12-212-032a	तद्धि श्रोत्राश्रयं भूतं शब्दः श्रोत्रं समाश्रितः ।
12-212-032c	नोभयं शब्दविज्ञाने विज्ञानस्येतरस्य वा ॥
12-212-033a	एवं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
12-212-033c	स्पर्शे रूपे रसे गन्धे तानि चेतो मनश्च तत् ॥
12-212-034a	स्वकर्मयुगपद्भावो दशस्वेतेषु तिष्ठति ।
12-212-034c	चित्तमेकादशं विद्धि बुद्धिर्द्वादशमी भवेत् ॥
12-212-035a	तेषामयुगपद्भाव उच्छेदो नास्ति तामसः ।
12-212-035c	आस्थितो युगपद्भावे व्यवहारः स लौकिकः ॥
12-212-036a	इन्द्रियाण्यवसृज्यापि दृष्ट्वा पूर्वं श्रुतागमम् ।
12-212-036c	चिन्तयन्नानुपर्येति त्रिभिरेवान्वितो गुणैः ॥
12-212-037a	यत्तमोपहतं चित्तमाशु संचारमध्रुवम् ।
12-212-037c	करोत्युपरमं काले तदाहुस्तामसं सुखम् ॥
12-212-038a	यद्यदागमसंयुक्तं न कृत्स्नमुपशाम्यति ।
12-212-038c	अथ तत्राप्युपादत्ते तमो व्यक्तमिवानृतम् ॥
12-212-039a	एवमेष प्रसंख्यातः स्वकर्मप्रत्ययी गुणः ।
12-212-039c	कथंचिद्वर्तते सम्यक्केषांचिद्वा न वर्तते ॥
12-212-040a	एवमाहुः समाहारं क्षेत्रमध्यात्मचिन्तकाः ।
12-212-040c	स्थितो मनसि यो भावः स वै क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥
12-212-041a	एवं सति क उच्छेदः शाश्वतो वा कथं भवेत् ।
12-212-041c	स्वभावाद्वर्तमानेषु सर्वभूतेषु हेतुतः ॥
12-212-042a	यथार्णवगता नद्यो व्यक्तीर्जहति नाम च ।

- 12-212-042c न च स्वतां नियच्छन्ति तादृशः सत्त्वसंक्षयः ॥
- 12-212-043a एवं सति कुतः संज्ञा प्रेत्यभावे पुनर्भवेत् ।
- 12-212-043c प्रतिसंमिश्रिते जीवे गृह्यमाणे च मध्यतः ॥
- 12-212-044a इमां तु यो वेद विमोक्षबुद्धिः;मात्मानमन्विच्छति चाप्रमत्तः ।
- 12-212-044c न लिप्यते कर्मफलैरनिष्टैः; पत्रं बिसस्येव जलेन सिक्तम् ॥
- 12-212-045a दृढैश्च पाशैर्बहुभिर्विमुक्तः; प्रजानिमित्तैरपि दैवतैश्च ।
- 12-212-045c यदा ह्यसौ सुखदुःखे जहाति; मुक्तस्तदाग्र्यां गतिमेत्यलिङ्गः ॥
- 12-212-045e श्रुतिप्रमाणागममङ्गलैश्च; शेते जरामृत्युभयादतीतः ॥
- 12-212-046a क्षीणे च पुण्ये विगते च पापे; ततोनिमित्ते च फले विनष्टे ।
- 12-212-046c अलेपमाकाशमलिङ्गमेव; मास्थाय पश्यन्ति महद्ध्यसक्ताः ॥
- 12-212-047a यथोर्णनाभिः परिवर्तमानः; स्तन्तुक्षये तिष्ठति पात्यमानः ।
- 12-212-047c तथा विमुक्तः प्रजहाति दुःखं; विध्वंसते लोष्ट इवाद्रिमच्छन् ॥
- 12-212-048a यथा रुरुः शृङ्गमथो पुराणं; हित्वा त्वचं वाप्युरगो यथावत् ।
- 12-212-048c विहाय गच्छत्यनवेक्षमाणः; स्तथा विमुक्तो विजहाति दुःखम् ॥
- 12-212-049a द्रुमं यथा वाप्युदके पतन्तः; मुत्सृज्य पक्षी प्रपतत्यसक्तः ।
- 12-212-049c तथा ह्यसौ सुखदुःखे विहाय; मुक्तः परार्थ्यां गतिमेत्यलिङ्गः ॥
- 12-212-050a अपि च भवति मैथिलेन गीतं; नगरमुपाहितमग्निनाभिवीक्ष्य ।
- 12-212-050c न खलु मम तुषोऽपि दह्यतेऽत्र; स्वयमिदमाह किल स्म भूमिपालः ॥
- 12-212-051a इदममृतपदं विदेहराजः; स्वयमिह पञ्चशिखेन भाष्यमाणः ।
- 12-212-051c निखिलमभिसमीक्ष्य निश्चितार्थः; परमसुखी विजहार वीतशोकः ॥
- 12-212-052a इमं हि यः पठति विमोक्षनिश्चयं; न हीयते सततमवेक्षते तथा ।
- 12-212-052c उपद्रवान्नानुभवत्यदुःखितः; प्रमुच्यते कपिलमिवैत्य मैथिलः ॥

12-213-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-213-001a किं कुर्वन्सुखमाप्नोति किं कुर्वन्दुःखमाप्नुते ।
- 12-213-001c किं कुर्वन्निर्भयो लोके सिद्धश्चरति भारत ॥

12-213-002 भीष्म उवाच

- 12-213-002a दममेव प्रशंसन्ति वृद्धाः श्रुतिसमाधयः ।
- 12-213-002c सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥
- 12-213-003a नादान्तस्य क्रियासिद्धिर्यथावदुपलभ्यते ।
- 12-213-003c क्रिया तपश्च वेदाश्च दमे सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

12-213-004a	दमस्तेजो वर्धयति पवित्रं दम उच्यते ।
12-213-004c	विपाप्मा निर्भयो दान्तः पुरुषो विन्दते महत् ॥
12-213-005a	सुखं दान्तः प्रस्वपिति सुखं च प्रतिबुध्यते ।
12-213-005c	सुखं लोके विपर्येति मनश्चास्य प्रसीदति ॥
12-213-006a	तेजो दमेन ध्रियते न तत्तीक्ष्णोऽधिगच्छति ।
12-213-006c	अमित्रांश्च बहून्नित्यं पृथगात्मनि पश्यति ॥
12-213-007a	क्रव्याद्भ्य इव भूतानामदान्तेभ्यः सदा भयम् ।
12-213-007c	तेषां विप्रतिषेधार्थं राजा सृष्टः स्वयंभुवा ॥
12-213-008a	आश्रमेषु च सर्वेषु दम एव विशिष्यते ।
12-213-008c	यच्च तेषु फलं धर्मे भूयो दान्ते तदुच्यते ॥
12-213-009a	तेषां लिङ्गानि वक्ष्यामि येषां समुदयो दमः ।
12-213-009c	अकार्पण्यमसंरम्भः संतोषः श्रद्धानता ॥
12-213-010a	अक्रोध आर्जवं नित्यं नातिवादो न मानिता ।
12-213-010c	गुरुपूजानसूया च दया भूतेष्वपैशुनम् ॥
12-213-011a	जनवादमृषावादस्तुतिनिन्दाविवर्जनम् ।
12-213-011c	साधुकामश्चास्पृहयन्नायाति प्रत्ययं नृषु ॥
12-213-012a	अवैरकृत्सूपचारः समो निन्दाप्रशंसयोः ।
12-213-012c	सुवृत्तः शीलसंपन्नः प्रसन्नात्मात्मवान्बुधः ॥
12-213-012e	प्राप्य लोके च सत्कारं स्वर्गं वै प्रेत्य गच्छति ॥
12-213-013a	सर्वभूतहिते युक्तो न स्मयाद्द्वेष्टि वै जनम् ।
12-213-013c	महाहृद इवाक्षोभ्य प्रज्ञातृप्तः प्रसीदति ॥
12-213-014a	अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः ।
12-213-014c	नमस्यः सर्वभूतानां दान्तो भवति ज्ञानवान् ॥
12-213-015a	न हृष्यति महत्यर्थे व्यसने च न शोचति ।
12-213-015c	स वै परिमितप्रज्ञः स दान्तो द्विज उच्यते ॥
12-213-016a	कर्मभिः श्रुतसंपन्नः सद्भिराचरितैः शुभैः ।
12-213-016c	सदैव दमसंयुक्तस्तस्य भुङ्क्ते महत्फलम् ॥
12-213-017a	अनसूया क्षमा शान्तिः संतोषः प्रियवादिता ।
12-213-017c	सत्यं दानमनायासो नैष मार्गो दुरात्मनाम् ॥
12-213-018a	कामक्रोधौ वशे कृत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
12-213-018c	विक्रम्य घोरे तपसि ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥

12-213-018e कालाकाङ्क्षी चरेल्लोकान्निरपाय इवात्मवान् ॥

12-214-001 युधिष्ठिर उवाच

12-214-001a द्विजातयो व्रतोपेता यदिदं भुञ्जते हविः ।

12-214-001c अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत्पितामह ॥

12-214-002 भीष्म उवाच

12-214-002a अवेदोक्तव्रतोपेता भुञ्जानाः कार्यकारिणः ।

12-214-002c वेदोक्तेषु च भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥

12-214-003 युधिष्ठिर उवाच

12-214-003a यदिदं तप इत्याहुरुपवासं पृथग्जनाः ।

12-214-003c एतत्तपो महाराज उताहो किं तपो भवेत् ॥

12-214-004 भीष्म उवाच

12-214-004a मासपक्षोपवासेन मन्यन्ते यत्तपो जनाः ।

12-214-004c आत्मतन्त्रोपघातः स न तपस्तत्सतां मतम् ॥

12-214-004e त्यागश्च सन्नतिश्चैव शिष्यते तप उत्तमम् ॥

12-214-005a सदोपवासी च भवेद्ब्रह्मचारी सदैव च ।

12-214-005c मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो दैवतं च सदा भजेत् ॥

12-214-006a कुटुम्बिको धर्मकामः सदास्वप्नश्च भारत ।

12-214-006c अमांसाशी सदा च स्यात्पवित्रं च सदा जपेत् ॥

12-214-007a अमृताशी सदा च स्यान्न च स्याद्विषभोजनः ।

12-214-007c विघसाशी सदा च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ॥

12-214-008 युधिष्ठिर उवाच

12-214-008a कथं सदोपवासी स्याद्ब्रह्मचारी कथं भवेत् ।

12-214-008c विघसाशी कथं च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ॥

12-214-009 भीष्म उवाच

12-214-009a अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च ।

12-214-009c सदोपवासी च भवेद्यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥

12-214-010a भार्या गच्छन्ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मणः ।

12-214-010c ऋतवादी सदा च स्याज्ज्ञाननित्यश्च यो नरः ॥

12-214-011a अभक्षयन्वृथामांसममांसाशी भवत्युत ।

- 12-214-011c दाननित्यः पवित्रश्च अस्वप्नश्च दिवास्वपन् ॥
 12-214-012a भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु सदा स ह ।
 12-214-012c अमृतं सकलं भुङ्क्त इति विद्धि युधिष्ठिर ॥
 12-214-013a अभुक्तवत्सु नाश्रानः सततं यस्तु वै द्विजः ।
 12-214-013c अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥
 12-214-014a देवताभ्यः पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभिः सह ।
 12-214-014c अवशिष्टं तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ॥
 12-214-015a तेषां लोका ह्यपर्यन्ताः सदने ब्रह्मणा सह ।
 12-214-015c उपस्थिताश्चाप्सरोभिः परियान्ति दिवौकसः ॥
 12-214-016a देवताभिश्च ये सार्धं पितृभिश्चोपभुञ्जते ।
 12-214-016c रमन्ते पुत्रपौत्रैश्च तेषां गतिरनुत्तमा ॥

12-215-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-215-001a यदिदं कर्म लोकेऽस्मिञ्शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 12-215-001c पुरुषं योजयत्येव फलयोगेन भारत ॥
 12-215-002a कर्ता स्वित्तस्य पुरुष उताहो नेति संशयः ।
 12-215-002c एतदिच्छामि तत्त्वेन त्वत्तः श्रोतुं पितामह ॥

12-215-003 भीष्म उवाच

- 12-215-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-215-003c प्रह्लादस्य च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥
 12-215-004a असक्तं धूतपाप्मानं कुले जातं बहुश्रुतम् ।
 12-215-004c अस्तम्भमनहंकारं सत्त्वस्थं समये रतम् ॥
 12-215-005a तुल्यनिन्दास्तुतिं दान्तं शून्यागारनिवेशनम् ।
 12-215-005c चराचराणां भूतानां विदितप्रभवाप्ययम् ॥
 12-215-006a अक्रुध्यन्तमहृष्यन्तमप्रियेषु प्रियेषु च ।
 12-215-006c काञ्चने वाथ लोष्ट्रे वा उभयोः समदर्शनम् ॥
 12-215-007a आत्मनिःश्रेयसज्ञाने धीरं निश्चितनिश्चयम् ।
 12-215-007c परावरजं भूतानां सर्वज्ञं समदर्शनम् ॥
 12-215-008a शक्रः प्रह्लादमासीनमेकान्ते संयतेन्द्रियम् ।
 12-215-008c बुभुत्समानस्तत्प्रज्ञामभिगम्येदमब्रवीत् ॥
 12-215-009a यैः कैश्चित्संमतो लोके गुणैः स्यात्पुरुषो नृषु ।

- 12-215-009c भवत्यनपगान्सर्वास्तान्गुणाल्लक्षयामहे ॥
- 12-215-010a अथ ते लक्ष्यते बुद्धिः समा बालजनैरिह ।
- 12-215-010c आत्मानं मन्यमानः सञ्श्रेयः किमिह मन्यसे ॥
- 12-215-011a बद्धः पाशैश्च्युतः स्थानाद्द्विषतां वशमागतः ।
- 12-215-011c श्रिया विहीनः प्रह्लाद शोचितव्ये न शोचसि ॥
- 12-215-012a प्रज्ञालाभात्तु दैतेय उताहो धृतिमत्तया ।
- 12-215-012c प्रह्लाद स्वस्थरूपोऽसि पश्यन्व्यसनमात्मनः ॥
- 12-215-013a इति संचोदितस्तेन धीरो निश्चितनिश्चयः ।
- 12-215-013c उवाच श्लक्ष्णया वाचा स्वां प्रज्ञामनुवर्णयन् ॥
- 12-215-014a प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च भूतानां यो न बुध्यते ।
- 12-215-014c तस्य स्तम्भो भवेद्बाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥
- 12-215-015a स्वभावात्संप्रवर्तन्ते निवर्तन्ते तथैव च ।
- 12-215-015c सर्वे भावास्तथाभावाः पुरुषार्थो न विद्यते ॥
- 12-215-016a पुरुषार्थस्य चाभावे नास्ति कश्चित्स्वकारकः ।
- 12-215-016c स्वयं तु कुर्वतस्तस्य जातु मानो भवेदिह ॥
- 12-215-017a यस्तु कर्तारमात्मानं मन्यते साध्वसाधुनोः ।
- 12-215-017c तस्य दोषवती प्रज्ञा स्वमूर्त्यजेति मे मतिः ॥
- 12-215-018a यदि स्यात्पुरुषः कर्ता शक्रात्मश्रेयसे ध्रुवम् ।
- 12-215-018c आरम्भास्तस्य सिध्येरन्न च जातु पराभवेत् ॥
- 12-215-019a अनिष्टस्य हि निर्वृत्तिरनिवृत्तिः प्रियस्य च ।
- 12-215-019c लक्ष्यते यतमानानां पुरुषार्थस्ततः कुतः ॥
- 12-215-020a अनिष्टस्याभिनिर्वृत्तिमिष्टसंवृत्तिमेव च ।
- 12-215-020c अप्रयत्नेन पश्यामः केषांचित्तत्स्वभावतः ॥
- 12-215-021a प्रतिरूपधराः केचिद्दृश्यन्ते बुद्धिसत्तमाः ।
- 12-215-021c विरूपेभ्योऽल्पबुद्धिभ्यो लिप्समाना धनागमम् ॥
- 12-215-022a स्वभावप्रेरिताः सर्वे निविशन्ते गुणा यदा ।
- 12-215-022c शुभाशुभास्तदा तत्र तस्य किं मानकारणम् ॥
- 12-215-023a स्वभावादेव तत्सर्वमिति मे निश्चिता मतिः ।
- 12-215-023c आत्मप्रतिष्ठिता प्रज्ञा मम नास्ति ततोऽन्यथा ॥
- 12-215-024a कर्मजं त्विह मन्येऽहं फलयोगं शुभाशुभम् ।
- 12-215-024c कर्मणां विषयं कृत्स्नमहं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥

- 12-215-025a यथा वेदयते कश्चिदोदनं वायसो वदन् ।
 12-215-025c एवं सर्वाणि कर्माणि स्वभावस्यैव लक्षणम् ॥
 12-215-026a विकारानेव यो वेद न वेद प्रकृतिं पराम् ।
 12-215-026c तस्य स्तम्भो भवेद्बाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥
 12-215-027a स्वभावभाविनो भावान्सर्वानेवेह निश्चये ।
 12-215-027c बुध्यमानस्य दर्पो वा मानो वा किं करिष्यति ॥
 12-215-028a वेद धर्मविधिं कृत्स्नं भूतानां चाप्यनित्यताम् ।
 12-215-028c तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ॥
 12-215-029a निर्ममो निरहंकारो निरीहो मुक्तबन्धनः ।
 12-215-029c स्वस्थोऽव्यपेतः पश्यामि भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥
 12-215-030a कृतप्रज्ञस्य दान्तस्य वितृष्णस्य निराशिषः ।
 12-215-030c नायासो विद्यते शक्र पश्यतो लोकविद्यया ॥
 12-215-031a प्रकृतौ च विकारे च न मे प्रीतिर्न च द्विषे ।
 12-215-031c द्वेष्टारं न च पश्यामि यो ममाद्य ममायते ॥
 12-215-032a नोर्ध्वं नावाङ् न तिर्यक्च न क्वचिच्छक्र कामये ।
 12-215-032c न विज्ञाने न विज्ञेये नाज्ञाने शर्म विद्यते ॥

12-215-033 शक्र उवाच

- 12-215-033a येनैषा लभ्यते प्रज्ञा येन शान्तिरवाप्यते ।
 12-215-033c प्रब्रूहि तमुपायं मे सम्यक्प्रह्लाद पृच्छते ॥

12-215-034 प्रह्लाद उवाच

- 12-215-034a आर्जवेनाप्रमादेन प्रसादेनात्मवत्तया ।
 12-215-034c वृद्धशुश्रूषया शक्र पुरुषो लभते महत् ॥
 12-215-035a स्वभावाल्लभते प्रज्ञां शान्तिमेति स्वभावतः ।
 12-215-035c स्वभावादेव तत्सर्वं यत्किञ्चिदनुपश्यसि ॥

12-215-036 भीष्म उवाच

- 12-215-036a इत्युक्तो दैत्यपतिना शक्रो विस्मयमागमत् ।
 12-215-036c प्रीतिमांश्च तदा राजंस्तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ॥
 12-215-037a स तदाभ्यर्च्य दैत्येन्द्रं त्रैलोक्यपतिरीश्वरः ।
 12-215-037c असुरेन्द्रमुपामन्य जगाम स्वं निवेशनम् ॥

12-216-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-216-001a यया बुद्ध्या महीपालो भ्रष्टश्रीर्विचरेन्महीम् ।
 12-216-001c कालदण्डविनिष्पिष्टस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-216-002 भीष्म उवाच**
- 12-216-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-216-002c वासवस्य च संवादं बलेर्वैरोचनस्य च ॥
- 12-216-003a पितामहमुपागत्य प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
 12-216-003c सर्वानेवासुराञ्जित्वा बलिं पप्रच्छ वासवः ॥
- 12-216-004a यस्य स्म ददतो वित्तं न कदाचन हीयते ।
 12-216-004c तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥
- 12-216-005a स एव ह्यस्तमयते स स्म विद्योतते दिशः ।
 12-216-005c स वर्षति स्म वर्षाणि यथाकालमतन्द्रितः ॥
 12-216-005e तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥
- 12-216-006a स वायुर्वरुणश्चैव स रविः स च चन्द्रमाः ।
 12-216-006c सोऽग्निस्तपति भूतानि पृथिवी च भवत्युत ॥
 12-216-006e तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥

- 12-216-007 ब्रह्मोवाच**
- 12-216-007a नैतत्ते साधु मघवन्यदेतदनुपृच्छसि ।
 12-216-007c पृष्टस्तु नानृतं ब्रूयात्तस्माद्वक्ष्यामि ते बलिम् ॥
- 12-216-008a उष्ट्रेषु यदि वा गोषु खरेष्वश्वेषु वा पुनः ।
 12-216-008c वरिष्ठो भविता जन्तुः शून्यागारे शचीपते ॥

- 12-216-009 शक्र उवाच**
- 12-216-009a यदि स्म बलिना ब्रह्मञ्छून्यागारे समेयिवान् ।
 12-216-009c हन्यामेनं न वा हन्यां तद्ब्रह्मन्ननुशाधि माम् ॥

- 12-216-010 ब्रह्मोवाच**
- 12-216-010a मा स्म शक्र बलिं हिंसीर्न बलिर्वधमर्हति ।
 12-216-010c न्यायांस्तु शक्र प्रष्टव्यस्त्वया वासव काम्यया ॥

- 12-216-011 भीष्म उवाच**
- 12-216-011a एवमुक्तो भगवता महेन्द्रः पृथिवीं तदा ।
 12-216-011c चचारैरावतस्कन्धमधिरुह्य श्रिया वृतः ॥

- 12-216-012a ततो ददर्श स बलिं खरवेषेण संवृतम् ।
 12-216-012c यथाख्यातं भगवता शून्यागारकृतालयम् ॥
- 12-216-013 शक्र उवाच**
- 12-216-013a खरयोनिमनुप्राप्तस्तुषभक्षोऽसि दानव ।
 12-216-013c इयं ते योनिरधमा शोचस्याहो न शोचसि ॥
- 12-216-014a अदृष्टं बत पश्यामि द्विषतां वशमागतम् ।
 12-216-014c श्रिया विहीनं मित्रैश्च भ्रष्टवीर्यपराक्रमम् ॥
- 12-216-015a यत्तद्यानसहस्रेण ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 12-216-015c लोकान्प्रतापयन्सर्वान्यास्यस्मानवितर्कयन् ॥
- 12-216-016a त्वन्मुखाश्चैव दैतेया व्यतिष्ठंस्तव शासने ।
 12-216-016c अकृष्टपच्या पृथिवी तवैश्वर्ये बभूव ह ॥
 12-216-016e इदं च तेऽद्य व्यसनं शोचस्याहो न शोचसि ॥
- 12-216-017a यदातिष्ठः समुद्रस्य पूर्वकूले विलेलिहन् ।
 12-216-017c ज्ञातिभ्यो विभजन्वित्तं तदासीत्ते मनः कथम् ॥
- 12-216-018a यत्ते सहस्रसमिता ननृतुर्देवयोषितः ।
 12-216-018c बहूनि वर्षपूगानि विहारे दीप्यतः श्रिया ॥
- 12-216-019a सर्वाः पुष्करमालिन्यः सर्वाः काञ्चनसप्रभाः ।
 12-216-019c कथमद्य तदा चैव मनस्ते दानवेश्वर ॥
- 12-216-020a छत्रं तवासीत्सुमहत्सौवर्णं मणिभूषितम् ।
 12-216-020c ननृतुर्यत्र गन्धर्वाः षट्सहस्राणि सप्तधा ॥
- 12-216-021a यूपस्तवासीत्सुमहान्यजतः सर्वकाञ्चनः ।
 12-216-021c यत्राददः सहस्राणामयुतानि गवां दश ॥
- 12-216-022a यदा तु पृथिवीं सर्वां यजमानोऽनुपर्ययाः ।
 12-216-022c शम्याक्षेपेण विधिना तदासीत्किं नु ते हृदि ॥
- 12-216-023a न ते पश्यामि भृङ्गारं न छत्रं व्यजनं न च ।
 12-216-023c ब्रह्मदत्तां च ते मालां न पश्याम्यसुराधिप ॥
- 12-216-024 बलिरुवाच**
- 12-216-024a न त्वं पश्यसि भृङ्गारं न छत्रं व्यजनं न च ।
 12-216-024c ब्रह्मदत्तां च मे मालां न त्वं द्रक्ष्यसि वासव ॥
- 12-216-025a गुहायां निहितानि त्वं मम रत्नानि पृच्छसि ।

- 12-216-025c यदा मे भविता कालस्तदा त्वं तानि द्रक्ष्यसि ॥
 12-216-026a न त्वेतदनुरूपं ते यशसो वा कुलस्य वा ।
 12-216-026c समृद्धार्थोऽसमृद्धार्थं यन्मां कत्थितुमिच्छसि ॥
 12-216-027a न हि दुःखेषु शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति चर्द्धिषु ।
 12-216-027c कृतप्रज्ञा ज्ञानतृप्ताः क्षान्ताः सन्तो मनीषिणः ॥
 12-216-028a त्वं तु प्राकृतया बुद्ध्या पुरंदर विकत्थसे ।
 12-216-028c यदाहमिव भावी त्वं तदा नैवं वदिष्यसि ॥

12-217-001 भीष्म उवाच

- 12-217-001a पुनरेव तु तं शक्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
 12-217-001c निःश्वसन्तं यथा नागं प्रव्याहाराय भारत ॥
 12-217-002a यत्तद्यानसहस्रेण ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 12-217-002c लोकान्प्रतापयन्सर्वान्यास्यस्मानवितर्कयन् ॥
 12-217-003a दृष्ट्वा सुकृपणां चेमामवस्थामात्मनो बले ।
 12-217-003c ज्ञातिमित्रपरित्यक्तः शोचस्याहो न शोचसि ॥
 12-217-004a प्रीतिं प्राप्यातुलां पूर्वं लोकांश्चात्मवशे स्थितान् ।
 12-217-004c विनिपातमिमं चाद्य शोचस्याहो न शोचसि ॥

12-217-005 बलिरुवाच

- 12-217-005a अनित्यमुपलक्ष्येदं कालपर्यायमात्मनः ।
 12-217-005c तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ॥
 12-217-006a अन्तवन्त इमे देहा भूतानाममराधिप ।
 12-217-006c तेन शक्र न शोचामि नापराधादिदं मम ॥
 12-217-007a जीवितं च शरीरं च प्रेत्य वै सह जायते ।
 12-217-007c उभे सह विवर्धेते उभे सह विनश्यतः ॥
 12-217-008a तदीदृशमिदं भावमवशः प्राप्य केवलम् ।
 12-217-008c यद्येवमभिजानामि का व्यथा मे विजानतः ॥
 12-217-009a भूतानां निधनं निष्ठा स्रोतसामिव सागरः ।
 12-217-009c नैतत्सम्यग्विजानन्तो नरा मुह्यन्ति वज्रभृत् ॥
 12-217-010a ये त्वेवं नाभिजानन्ति रजोमोहपरायणाः ।
 12-217-010c ते कृच्छ्रं प्राप्य सीदन्ति बुद्धिर्येषां प्रणश्यति ॥
 12-217-011a बुद्धिलाभे हि पुरुषः सर्वं नुदति किल्बिषम् ।

12-217-011c	विपाप्मा लभते सत्त्वं सत्त्वस्थः संप्रसीदति ॥
12-217-012a	ततस्तु ये निवर्तन्ते जायन्ते वा पुनः पुनः ।
12-217-012c	कृपणाः परितप्यन्ते तेऽनर्थैः परिचोदिताः ॥
12-217-013a	अर्थसिद्धिमनर्थं च जीवितं मरणं तथा ।
12-217-013c	सुखदुःखफलं चैव न द्वेष्टि न च कामये ॥
12-217-014a	हतं हन्ति हतो ह्येव यो नरो हन्ति कंचन ।
12-217-014c	उभौ तौ न विजानीतो यश्च हन्ति हतश्च यः ॥
12-217-015a	हत्वा जित्वा च मघवन्यः कश्चित्पुरुषायते ।
12-217-015c	अकर्ता ह्येव भवति कर्ता त्वेव करोति तत् ॥
12-217-016a	को हि लोकस्य कुरुते विनाशप्रभवानुभौ ।
12-217-016c	कृतं हि तत्कृतेनैव कर्ता तस्यापि चापरः ॥
12-217-017a	पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
12-217-017c	एतद्योनीनि भूतानि तत्र का परिदेवना ॥
12-217-018a	महाविद्योऽल्पविद्यश्च बलवान्दुर्बलश्च यः ।
12-217-018c	दर्शनीयो विरूपश्च सुभगो दुर्भगश्च यः ॥
12-217-019a	सर्वं कालः समादत्ते गम्भीरः स्वेन तेजसा ।
12-217-019c	तस्मिन्कालवशं प्राप्ते का व्यथा मे विजानतः ॥
12-217-020a	दग्धमेवानुदहति हतमेवानुहन्ति च ।
12-217-020c	नश्यते नष्टमेवाग्रे लब्धव्यं लभते नरः ॥
12-217-021a	नास्य द्वीपः कुतः पारं नावारः संप्रदृश्यते ।
12-217-021c	नान्तमस्य प्रपश्यामि विधेर्दिव्यस्य चिन्तयन् ॥
12-217-022a	यदि मे पश्यतः कालो भूतानि न विनाशयेत् ।
12-217-022c	स्यान्मे हर्षश्च दर्पश्च क्रोधश्चैव शचीपते ॥
12-217-023a	तुषभक्षं तु मां ज्ञात्वा प्रविविक्तजने गृहे ।
12-217-023c	बिभ्रतं गार्दभं रूपमादिश्य परिगर्हसे ॥
12-217-024a	इच्छन्नहं विकुर्यां हि रूपाणि बहुधात्मनः ।
12-217-024c	विभीषणानि यानीक्ष्य पलायेथास्त्वमेव मे ॥
12-217-025a	कालः सर्वं समादत्ते कालः सर्वं प्रयच्छति ।
12-217-025c	कालेन विधृतं सर्वं मा कृथाः शक्र पौरुषम् ॥
12-217-026a	पुरा सर्वं प्रव्यथते मयि क्रुद्धे पुरंदर ।
12-217-026c	अवैमि त्वस्य लोकस्य धर्मं शक्र सनातनम् ॥

- 12-217-027a त्वमप्येवमपेक्षस्व मात्मना विस्मयं गमः ।
 12-217-027c प्रभवश्च प्रभावश्च नात्मसंस्थः कदाचन ॥
- 12-217-028a कौमारमेव ते चित्तं तथैवाद्य यथा पुरा ।
 12-217-028c समवेक्षस्व मघवन्बुद्धिं विन्दस्व नैष्ठिकीम् ॥
- 12-217-029a देवा मनुष्याः पितरो गन्धर्वोऽगराक्षसाः ।
 12-217-029c आसन्सर्वे मम वशे तत्सर्वं वेत्थ वासव ॥
- 12-217-030a नमस्तस्यै दिशेऽप्यस्तु यस्यां वैरोचनो बलिः ।
 12-217-030c इति मामभ्यपद्यन्त बुद्धिमात्सर्यमोहिताः ॥
- 12-217-031a नाहं तदनुशोचामि नात्मभ्रंशं शचीपते ।
 12-217-031c एवं मे निश्चिता बुद्धिः शास्तुस्तिष्ठाम्यहं वशे ॥
- 12-217-032a दृश्यते हि कुले जातो दर्शनीयः प्रतापवान् ।
 12-217-032c दुःखं जीवन्सहामात्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥
- 12-217-033a दौष्कुलेयस्तथा मूढो दुर्जातः शक्र दृश्यते ।
 12-217-033c सुखं जीवन्सहामात्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥
- 12-217-034a कल्याणी रूपसंपन्ना दुर्भगा शक्र दृश्यते ।
 12-217-034c अलक्षणा विरूपा च सुभगा शक्र दृश्यते ॥
- 12-217-035a नैतदस्मत्कृतं शक्र नैतच्छक्र त्वया कृतम् ।
 12-217-035c यत्त्वमेवंगतो वज्रिन्यद्वाप्येवंगता वयम् ॥
- 12-217-036a न कर्म तव नान्येषां कुतो मम शतक्रतो ।
 12-217-036c ऋद्धिर्वाप्यथ वा नर्द्धिः पर्यायकृतमेव तत् ॥
- 12-217-037a पश्यामि त्वा विराजन्तं देवराजमवस्थितम् ।
 12-217-037c श्रीमन्तं द्युतिमन्तं च गर्जन्तं च ममोपरि ॥
- 12-217-038a एतच्चैवं न चेत्कालो मामाक्रम्य स्थितो भवेत् ।
 12-217-038c पातयेयमहं त्वाद्य सवज्रमपि मुष्टिना ॥
- 12-217-039a न तु विक्रमकालोऽयं क्षमाकालोऽयमागतः ।
 12-217-039c कालः स्थापयते सर्वं कालः पचति वै तथा ॥
- 12-217-040a मां चेदभ्यागतः कालो दानवेश्वरमूर्जितम् ।
 12-217-040c गर्जन्तं प्रतपन्तं च कमन्यं नागमिष्यति ॥
- 12-217-041a द्वादशानां हि भवतामादित्यानां महात्मनाम् ।
 12-217-041c तेजांस्येकेन सर्वेषां देवराज हतानि मे ॥
- 12-217-042a अहमेवोद्वहाम्यापो विसृजामि च वासव ।

- 12-217-042c तपामि चैव त्रैलोक्यं विद्योताम्यहमेव च ॥
- 12-217-043a संरक्षामि विलुम्पामि ददाम्यहमथाददे ।
- 12-217-043c संयच्छामि नियच्छामि लोकेषु प्रभुरीश्वरः ॥
- 12-217-044a तदद्य विनिवृत्तं मे प्रभुत्वममराधिप ।
- 12-217-044c कालसैन्यावगाढस्य सर्वं न प्रतिभाति मे ॥
- 12-217-045a नाहं कर्ता न चैव त्वं नान्यः कर्ता शचीपते ।
- 12-217-045c पर्यायेण हि भुज्यन्ते लोकाः शक्र यदृच्छया ॥
- 12-217-046a मासार्धमासवेशमानमहोरात्राभिसंवृतम् ।
- 12-217-046c ऋतुद्वारं वर्षमुखमाहुर्वेदविदो जनाः ॥
- 12-217-047a आहुः सर्वमिदं चिन्त्यं जनाः केचिन्मनीषया ।
- 12-217-047c अस्याः पञ्चैव चिन्तायाः पर्येष्यामि च पञ्चधा ॥
- 12-217-048a गम्भीरं गहनं ब्रह्म महत्तोयार्णवं यथा ।
- 12-217-048c अनादिनिधनं चाहुरक्षरं परमेव च ॥
- 12-217-049a सत्त्वेषु लिङ्गमावेश्य नलिङ्गमपि तत्स्वयम् ।
- 12-217-049c मन्यन्ते ध्रुवमेवैनं ये नरास्तत्त्वदर्शिनः ॥
- 12-217-050a भूतानां तु विपर्यासं मन्यते गतवानिति ।
- 12-217-050c न ह्येतावद्भवेद्गम्यं न यस्मात्प्रकृतेः परः ॥
- 12-217-051a गतिं हि सर्वभूतानामगत्वा क्व गमिष्यसि ।
- 12-217-051c यो धावता न हातव्यस्तिष्ठन्नपि न हीयते ॥
- 12-217-051e तमिन्द्रियाणि सर्वाणि नानुपश्यन्ति पञ्चधा ॥
- 12-217-052a आहुश्चैनं केचिदग्निं केचिदाहुः प्रजापतिम् ।
- 12-217-052c ऋतुमासार्धमासांश्च दिवसांस्तु क्षणांस्तथा ॥
- 12-217-053a पूर्वाह्णमपराह्णं च मध्याह्णमपि चापरे ।
- 12-217-053c मुहूर्तमपि चैवाहुरेकं सन्तमनेकधा ॥
- 12-217-053e तं कालमवजानीहि यस्य सर्वमिदं वशे ॥
- 12-217-054a बहूनीन्द्रसहस्राणि समतीतानि वासव ।
- 12-217-054c बलवीर्योपपन्नानि यथैव त्वं शचीपते ॥
- 12-217-055a त्वामप्यतिबलं शक्रं देवराजं बलोत्कटम् ।
- 12-217-055c प्राप्ते काले महावीर्यः कालः संशमयिष्यति ॥
- 12-217-056a य इदं सर्वमादत्ते तस्माच्छक्र स्थिरो भव ।
- 12-217-056c मया त्वया च पूर्वैश्च न स शक्योऽतिवर्तितुम् ॥

- 12-217-057a यामेतां प्राप्य जानीषे राजश्रियमनुत्तमाम् ।
 12-217-057c स्थिता मयीति तन्मिथ्या नैषा ह्येकत्र तिष्ठति ॥
 12-217-058a स्थिता हीन्द्रसहस्रेषु त्वद्विशिष्टतमेष्वियम् ।
 12-217-058c मां च लोला परित्यज्य त्वामगाद्विबुधाधिप ॥
 12-217-059a मैवं शक्र पुनः कार्षीः शान्तो भवितुमर्हसि ।
 12-217-059c त्वामप्येवंगतं त्यक्त्वा क्षिप्रमन्यं गमिष्यति ॥

12-218-001 भीष्म उवाच

- 12-218-001a शतक्रतुरथापश्यद्वलेर्दीप्तां महात्मनः ।
 12-218-001c स्वरूपिणीं शरीराद्धि तदा निष्क्रामतीं श्रियम् ॥
 12-218-002a तां दीप्तां प्रभया दृष्ट्वा भगवान्पाकशासनः ।
 12-218-002c विस्मयोत्फुल्लनयनो बलिं पप्रच्छ वासवः ॥
 12-218-003a बले केयमपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी ।
 12-218-003c त्वत्तः स्थिता सकेयूरा दीप्यमाना स्वतेजसा ॥

12-218-004 बलिरुवाच

- 12-218-004a न हीमामासुरीं वेद्मि न दैवीं न च मानुषीम् ।
 12-218-004c त्वमेवैनानां पृच्छ मा वा यथेष्टं कुरु वासव ॥

12-218-005 शक्र उवाच

- 12-218-005a का त्वं बलेरपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी ।
 12-218-005c अजानतो ममाचक्ष्व नामधेयं शुचिस्मिते ॥
 12-218-006a का त्वं तिष्ठसि मायेव दीप्यमाना स्वतेजसा ।
 12-218-006c हित्वा दैत्येश्वरं सुभ्रु तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥

12-218-007 श्रीरुवाच

- 12-218-007a न मा विरोचनो वेद न मा वैरोचनो बलिः ।
 12-218-007c आहुर्मां दुःसहेत्येवं विधित्सेति च मां विदुः ॥
 12-218-008a भूतिर्लक्ष्मीति मामाहुः श्रीरित्येवं च वासव ।
 12-218-008c त्वं मां शक्र न जानीषे सर्वे देवा न मां विदुः ॥

12-218-009 शक्र उवाच

- 12-218-009a किमिदं त्वं मम कृते उताहो बलिनः कृते ।
 12-218-009c दुःसहे विजहास्येनं चिरसंवासिनी सती ॥

12-218-010 श्रीरुवाच

12-218-010a न धाता न विधाता मां विदधाति कथंचन ।
 12-218-010c कालस्तु शक्र पर्यायान्मैनं शक्रावमन्यथाः ॥

12-218-011 शक्र उवाच

12-218-011a कथं त्वया बलिस्त्यक्तः किमर्थं वा शिखण्डिनि ।
 12-218-011c कथं च मां न जह्यास्त्वं तन्मे ब्रूहि शुचिस्मिते ॥

12-218-012 श्रीरुवाच

12-218-012a सत्ये स्थितास्मि दाने च व्रते तपसि चैव हि ।
 12-218-012c पराक्रमे च धर्मे च पराचीनस्ततो बलिः ॥
 12-218-013a ब्रह्मण्योऽयं सदा भूत्वा सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 12-218-013c अभ्यसूयद्ब्राह्मणान्वै उच्छिष्टश्चास्पृशद्धृतम् ॥
 12-218-014a यज्ञशीलः पुरा भूत्वा मामेव यजतेत्ययम् ।
 12-218-014c प्रोवाच लोकान्मूढात्मा कालेनोपनिपीडितः ॥
 12-218-015a अपाकृता ततः शक्र त्वयि वत्स्यामि वासव ।
 12-218-015c अप्रमत्तेन धार्यास्मि तपसा विक्रमेण च ॥

12-218-016 शक्र उवाच

12-218-016a अस्ति देवमनुष्येषु सर्वभूतेषु वा पुमान् ।
 12-218-016c यस्त्वामेको विषहितुं शक्नुयात्कमलालये ॥

12-218-017 श्रीरुवाच

12-218-017a नैव देवो न गन्धर्वो नासुरो न च राक्षसः ।
 12-218-017c यो मामेको विषहितुं शक्तः कश्चित्पुरंदर ॥

12-218-018 शक्र उवाच

12-218-018a तिष्ठेथा मयि नित्यं त्वं यथा तद्ब्रूहि मे शुभे ।
 12-218-018c तत्करिष्यामि ते वाक्यमृतं त्वं वक्तुमर्हसि ॥

12-218-019 श्रीरुवाच

12-218-019a स्थास्यामि नित्यं देवेन्द्र यथा त्वयि निबोध तत् ।
 12-218-019c विधिना वेददृष्टेन चतुर्धा विभजस्व माम् ॥

12-218-020 शक्र उवाच

- 12-218-020a अहं वै त्वा निधास्यामि यथाशक्ति यथाबलम् ।
 12-218-020c न तु मेऽतिक्रमः स्याद्वै सदा लक्ष्मि तवान्तिके ॥
 12-218-021a भूमिरेव मनुष्येषु धारणी भूतभाविनी ।
 12-218-021c सा ते पादं तितिक्षेत समर्था हीति मे मतिः ॥

12-218-022 श्रीरुवाच

- 12-218-022a एष मे निहितः पादो योऽयं भूमौ प्रतिष्ठितः ।
 12-218-022c द्वितीयं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥

12-218-023 शक्र उवाच

- 12-218-023a आप एव मनुष्येषु द्रवन्त्यः परिचारिकाः ।
 12-218-023c तास्ते पादं तितिक्षन्तामलमापस्तितिक्षितुम् ॥

12-218-024 श्रीरुवाच

- 12-218-024a एष मे निहितः पादो योऽयमप्सु प्रतिष्ठितः ।
 12-218-024c तृतीयं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥

12-218-025 शक्र उवाच

- 12-218-025a यस्मिन्देवाश्च यज्ञाश्च यस्मिन्वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
 12-218-025c तृतीयं पादमग्निस्ते सुधृतं धारयिष्यति ॥

12-218-026 श्रीरुवाच

- 12-218-026a एष मे निहितः पादो योऽयमग्नौ प्रतिष्ठितः ।
 12-218-026c चतुर्थं शक्र पादं मे तस्मात्सुनिहितं कुरु ॥

12-218-027 शक्र उवाच

- 12-218-027a ये वै सन्तो मनुष्येषु ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
 12-218-027c ते ते पादं तितिक्षन्तामलं सन्तस्तितिक्षितुम् ॥

12-218-028 श्रीरुवाच

- 12-218-028a एष मे निहितः पादो योऽयं सत्सु प्रतिष्ठितः ।
 12-218-028c एवं विनिहितां शक्र भूतेषु परिधत्स्व माम् ॥

12-218-029 शक्र उवाच

- 12-218-029a भूतानामिह वै यस्त्वा मया विनिहितां सतीम् ।
 12-218-029c उपहन्यात्स मे द्विष्यात्तथा शृण्वन्तु मे वचः ॥

12-218-030 भीष्म उवाच

- 12-218-030a ततस्त्यक्तः श्रिया राजा दैत्यानां बलिरब्रवीत् ।
 12-218-030c यावत्पुरस्तात्प्रतपेत्तावद्वै दक्षिणां दिशम् ॥
 12-218-031a पश्चिमां तावदेवापि तथोदीचीं दिवाकरः ।
 12-218-031c तथा मध्यंदिने सूर्यो अस्तमेति यदा तदा ॥
 12-218-031e पुनर्देवासुरं युद्धं भावि जेतास्मि वस्तदा ॥
 12-218-032a सर्वाल्लोकान्यदादित्य एकस्थस्तापयिष्यति ।
 12-218-032c तदा देवासुरे युद्धे जेताहं त्वां शतक्रतो ॥

12-218-033 शक्र उवाच

- 12-218-033a ब्रह्मणास्मि समादिष्टो न हन्तव्यो भवानिति ।
 12-218-033c तेन तेऽहं बले वज्रं न विमुञ्चामि मूर्धनि ॥
 12-218-034a यथेष्टं गच्छ दैत्येन्द्र स्वस्ति तेऽस्तु महासुर ।
 12-218-034c आदित्यो नावतपिता कदाचिन्मध्यतः स्थितः ॥
 12-218-035a स्थापितो ह्यस्य समयः पूर्वमेव स्वयंभुवा ।
 12-218-035c अजस्रं परियात्येष सत्येनावतपन्प्रजाः ॥
 12-218-036a अयनं तस्य षणमासा उत्तरं दक्षिणं तथा ।
 12-218-036c येन संयाति लोकेषु शीतोष्णे विसृजन्नविः ॥

12-218-037 भीष्म उवाच

- 12-218-037a एवमुक्तस्तु दैत्येन्द्रो बलिरिन्द्रेण भारत ।
 12-218-037c जगाम दक्षिणामाशामुदीचीं तु पुरंदरः ॥
 12-218-038a इत्येतद्वलिना गीतमनहंकारसंज्ञितम् ।
 12-218-038c वाक्यं श्रुत्वा सहस्राक्षः खमेवारुरुहे तदा ॥

12-219-001 भीष्म उवाच

- 12-219-001a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-219-001c शतक्रतोश्च संवादं नमुचेश्च युधिष्ठिर ॥
 12-219-002a श्रिया विहीनमासीनमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
 12-219-002c भवाभवज्जं भूतानामित्युवाच पुरंदरः ॥
 12-219-003a बद्धः पाशैश्च्युतः स्थानाद्द्विषतां वशमागतः ।
 12-219-003c श्रिया विहीनो नमुचे शोचस्याहो न शोचसि ॥

12-219-004 नमुचिरुवाच

12-219-004a	अनवाप्यं च शोकेन शरीरं चोपतप्यते ।
12-219-004c	अमित्राश्च प्रहृष्यन्ति नास्ति शोके सहायता ॥
12-219-005a	तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ।
12-219-005c	सन्तापाद्भ्रश्यते रूपं धर्मश्चैव सुरेश्वर ॥
12-219-006a	विनीय खलु तद्दुःखमागतं वैमनस्यजम् ।
12-219-006c	ध्यातव्यं मनसा हृद्यं कल्याणं संविजानता ॥
12-219-007a	यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः ।
12-219-007c	तदैवास्य प्रसीदन्ति सर्वार्था नात्र संशयः ॥
12-219-008a	एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता; गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता ।
12-219-008c	तेनानुशिष्टः प्रवणादिवोदकं; यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥
12-219-009a	भावाभावावभिजानन्गरीयो; जानामि श्रेयो न तु तत्करोमि ।
12-219-009c	आशाः सुशर्म्याः सुहृदां सुकुर्वन्;न्यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥
12-219-010a	यथा यथास्य प्राप्तव्यं प्राप्नोत्येव तथा तथा ।
12-219-010c	भवितव्यं यथा यच्च भवत्येव तथा तथा ॥
12-219-011a	यत्र यत्रैव संयुङ्क्ते धाता गर्भं पुनः पुनः ।
12-219-011c	तत्र तत्रैव वसति न यत्र स्वयमिच्छति ॥
12-219-012a	भावो योऽयमनुप्राप्तो भवितव्यमिदं मम ।
12-219-012c	इति यस्य सदा भावो न स मुह्येत्कदाचन ॥
12-219-013a	पर्यायैर्हन्यमानानामभियोक्ता न विद्यते ।
12-219-013c	दुःखमेतत्तु यद्द्वेष्टा कर्ताहमिति मन्यते ॥
12-219-014a	ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च; त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च ।
12-219-014c	कान्नापदो नोपनमन्ति लोके; परावरज्ञास्तु न संभ्रमन्ति ॥
12-219-015a	न पण्डितः क्रुध्यति नापि सज्जते; न चापि संसीदति न प्रहृष्यति ।
12-219-015c	न चार्थकृच्छ्रव्यसनेषु शोचति; स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥
12-219-016a	यमर्थसिद्धिः परमा न हर्षये;तथैव काले व्यसनं न मोहयेत् ।
12-219-016c	सुखं च दुःखं च तथैव मध्यमं; निषेवते यः स धुरंधरो नरः ॥
12-219-017a	यां यामवस्थां पुरुषोऽधिगच्छे;तस्यां रमेतापरितप्यमानः ।
12-219-017c	एवं प्रवृद्धं प्रणुदेन्मनोजं; सन्तापमायासकरं शरीरात् ॥
12-219-018a	तत्सदः स परिषत्सभासदः; प्राप्य यो न कुरुते सभाभयम् ।
12-219-018c	धर्मतत्त्वमवगाह्य बुद्धिमा;न्योऽभ्युपैति स पुमान्धुरंधरः ॥
12-219-019a	प्राज्ञस्य कर्माणि दुरन्वयानि; न वै प्राज्ञो मुह्यति मोहकाले ।

12-219-019c	स्थानाच्च्युतश्चेन्न मुमोह गौतमः;स्तावत्कृच्छ्रामापदं प्राप्य वृद्धः ॥
12-219-020a	न मन्त्रबलवीर्येण प्रज्ञया पौरुषेण वा ।
12-219-020c	अलभ्यं लभते मर्त्यस्तत्र का परिदेवना ॥
12-219-021a	यदेवमनुजातस्य धातारो विदधुः पुरा ।
12-219-021c	तदेवानुभविष्यामि किं मे मृत्युः करिष्यति ॥
12-219-022a	लब्धव्यान्येव लभते गन्तव्यान्येव गच्छति ।
12-219-022c	प्राप्तव्यान्येव प्राप्नोति दुःखानि च सुखानि च ॥
12-219-023a	एतद्विदित्वा कात्स्नर्येण यो न मुह्यति मानवः ।
12-219-023c	कुशलः सुखदुःखेषु स वै सर्वधनेश्वरः ॥

12-220-001 युधिष्ठिर उवाच

12-220-001a	मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे किं श्रेयः पुरुषस्य हि ।
12-220-001c	बन्धुनाशे महीपाल राज्यनाशेऽपि वा पुनः ॥
12-220-002a	त्वं हि नः परमो वक्ता लोकेऽस्मिन्भरतर्षभ ।
12-220-002c	एतद्भवन्तं पृच्छामि तन्मे वक्तुमिहार्हसि ॥

12-220-003 भीष्म उवाच

12-220-003a	पुत्रदारैः सुखैश्चैव वियुक्तस्य धनेन च ।
12-220-003c	मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे धृतिः श्रेयस्करी नृप ॥
12-220-004a	धैर्येण युक्तस्य सतः शरीरं न विशीर्यते ।
12-220-004c	आरोग्याच्च शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥
12-220-005a	यस्य राज्ञो नरास्तात सात्त्विकीं वृत्तिमास्थिताः ।
12-220-005c	तस्य स्थैर्यं च धैर्यं च व्यवसायश्च कर्मसु ॥
12-220-006a	अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
12-220-006c	बलिवासवसंवादं पुनरेव युधिष्ठिर ॥
12-220-007a	वृत्ते देवासुरे युद्धे दैत्यदानवसंक्षये ।
12-220-007c	विष्णुक्रान्तेषु लोकेषु देवराजे शतक्रतौ ॥
12-220-008a	इज्यमानेषु देवेषु चातुर्वर्ण्ये व्यवस्थिते ।
12-220-008c	समृध्यमाने त्रैलोक्ये प्रीतियुक्ते स्वयंभुवि ॥
12-220-009a	रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यामपि चर्षिभिः ।
12-220-009c	गन्धर्वैर्भुजगेन्द्रैश्च सिद्धैश्चान्यैर्वृतः प्रभुः ॥
12-220-010a	चतुर्दन्तं सुदान्तं च वारणेन्द्रं श्रिया वृतम् ।

- 12-220-010c आरुह्यैरावतं शक्रस्रैलोक्यमनुसंययौ ॥
- 12-220-011a स कदाचित्समुद्रान्ते कस्मिंश्चिद्गिरिगह्वरे ।
- 12-220-011c बलिं वैरोचनिं वज्री ददर्शोपससर्प च ॥
- 12-220-012a तमैरावतमूर्धस्थं प्रेक्ष्य देवगणैर्वृतम् ।
- 12-220-012c सुरेन्द्रमिन्द्रं दैत्येन्द्रो न शुशोच न विव्यथे ॥
- 12-220-013a दृष्ट्वा तमविकारस्थं तिष्ठन्तं निर्भयं बलिम् ।
- 12-220-013c अधिरूढो द्विपश्रेष्ठमित्युवाच शतक्रतुः ॥
- 12-220-014a दैत्य न व्यथसे शौर्यादथ वा वृद्धसेवया ।
- 12-220-014c तपसा भावितत्वाद्वा सर्वथैतत्सुदुष्करम् ॥
- 12-220-015a शत्रुभिर्वशमानीतो हीनः स्थानादनुत्तमात् ।
- 12-220-015c वैरोचने किमाश्रित्य शोचितव्ये न शोचसि ॥
- 12-220-016a श्रेष्ठ्यं प्राप्य स्वजातीनां भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।
- 12-220-016c हतस्वबलराज्यस्त्वं ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥
- 12-220-017a ईश्वरो हि पुरा भूत्वा पितृपैतामहे पदे ।
- 12-220-017c तत्त्वमद्य हतं दृष्ट्वा सपत्नैः किं न शोचसि ॥
- 12-220-018a बद्धश्च वारुणैः पाशैर्वज्रेण च समाहतः ।
- 12-220-018c हतदारो हतधनो ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥
- 12-220-019a भ्रष्टश्रीर्विभवभ्रष्टो यन्न शोचसि दुष्करम् ।
- 12-220-019c त्रैलोक्यराज्यनाशे हि कोऽन्यो जीवितुमुत्सहेत् ॥
- 12-220-020a एतच्चान्यच्च परुषं ब्रुवन्तं परिभूय तम् ।
- 12-220-020c श्रुत्वा सुखमसंभ्रान्तो बलिवैरोचनोऽब्रवीत् ॥
- 12-220-021a निगृहीते मयि भृशं शक्र किं कत्थितेन ते ।
- 12-220-021c वज्रमुद्यम्य तिष्ठन्तं पश्यामि त्वां पुरंदर ॥
- 12-220-022a अशक्तः पूर्वमासीस्त्वं कथंचिच्छक्ततां गतः ।
- 12-220-022c कस्त्वदन्य इमा वाचः सुक्रूरा वक्तुमर्हति ॥
- 12-220-023a यस्तु शत्रोर्वशस्थस्य शक्तोऽपि कुरुते दयाम् ।
- 12-220-023c हस्तप्राप्तस्य वीरस्य तं चैव पुरुषं विदुः ॥
- 12-220-024a अनिश्चयो हि युद्धेषु द्वयोर्विवदमानयोः ।
- 12-220-024c एकः प्राप्नोति विजयमेकश्चैव पराभवम् ॥
- 12-220-025a मा च ते भूत्स्वभावोऽयं मया दैवतपुंगव ।
- 12-220-025c ईश्वरः सर्वभूतानां विक्रमेण जितो बलात् ॥

12-220-026a	नैतदस्मत्कृतं शक्र नैतच्छक्र त्वया कृतम् ।
12-220-026c	यत्त्वमेवंगतो वज्रिन्यद्वाप्येवंगता वयम् ॥
12-220-027a	अहमासं यथाद्य त्वं भविता त्वं यथा वयम् ।
12-220-027c	मावमंस्था मया कर्म दुष्कृतं कृतमित्युत ॥
12-220-028a	सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणाधिगच्छति ।
12-220-028c	पर्यायेणासि शक्रत्वं प्राप्तः शक्र न कर्मणा ॥
12-220-029a	कालः काले नयति मां त्वां च कालो नयत्ययम् ।
12-220-029c	तेनाहं त्वं यथा नाद्य त्वं चापि न यथा वयम् ॥
12-220-030a	न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम् ।
12-220-030c	नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखावहः ॥
12-220-031a	न विद्या न तपो दानं न मित्राणि न बान्धवाः ।
12-220-031c	शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥
12-220-032a	नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतैरपि ।
12-220-032c	शक्नुवन्ति प्रतिव्योढुमृते बुद्धिबलान्नराः ॥
12-220-033a	पर्यायैर्हन्यमानानां परित्राता न विद्यते ।
12-220-033c	इदं तु दुःखं यच्छक्र कर्ताहमिति मन्यते ॥
12-220-034a	यदि कर्ता भवेत्कर्ता न क्रियेत कदाचन ।
12-220-034c	यस्मात्तु क्रियते कर्ता तस्मात्कर्ताप्यनीश्वरः ॥
12-220-035a	कालेन त्वाहमजयं कालेनाहं जितस्त्वया ।
12-220-035c	गन्ता गतिमतां कालः कालः कलयति प्रजाः ॥
12-220-036a	इन्द्र प्राकृतया बुद्ध्या प्रलपन्नावबुध्यसे ।
12-220-036c	केचित्त्वां बहु मन्यन्ते श्रैष्ठ्यं प्राप्तं स्वकर्मणा ॥
12-220-037a	कथमस्मद्विधो नाम जानँल्लोकप्रवृत्तयः ।
12-220-037c	कालेनाभ्याहतः शोचेन्मुह्येद्वाप्यर्थसंभ्रमे ॥
12-220-038a	नित्यं कालपरीतस्य मम वा मद्विधस्य वा ।
12-220-038c	बुद्धिर्व्यसनमासाद्य भिन्ना नौरिव सीदति ॥
12-220-039a	अहं च त्वं च ये चान्ये भविष्यन्ति सुराधिपाः ।
12-220-039c	ते सर्वे शक्र यास्यन्ति मार्गमिन्द्रशतैर्गतम् ॥
12-220-040a	त्वामप्येवं सुदुर्धर्षं ज्वलन्तं परया श्रिया ।
12-220-040c	काले परिणते कालः कालयिष्यति मामिव ॥
12-220-041a	बहूनीन्द्रसहस्राणि दैतेयानां युगे युगे ।

12-220-041c	अभ्यतीतानि कालेन कालो हि दुरतिक्रमः ॥
12-220-042a	इदं तु लब्ध्वा त्वं स्थानमात्मानं बहु मन्यसे ।
12-220-042c	सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥
12-220-043a	न चेदमचलं स्थानमनन्तं वापि कस्यचित् ।
12-220-043c	त्वं तु बालिशया बुद्ध्या ममेदमिति मन्यसे ॥
12-220-044a	अविश्वास्ये विश्वसिषि मन्यसे चाध्रुवं ध्रुवम् ।
12-220-044c	ममेयमिति मोहात्त्वं राजश्रियमभीप्ससि ॥
12-220-045a	नेयं तव न चास्माकं न चान्येषां स्थिरा मता ।
12-220-045c	अतिक्रम्य बहूनन्यांस्त्वयि तावदियं स्थिता ॥
12-220-046a	कंचित्कालमियं स्थित्वा त्वयि वासव चञ्चला ।
12-220-046c	गौर्निपानमिवोत्सृज्य पुनरन्यं गमिष्यति ॥
12-220-047a	राजलोका ह्यतिक्रान्ता यान्न संख्यातुमुत्सहे ।
12-220-047c	त्वत्तो बहुतराश्चान्ये भविष्यन्ति पुरंदर ॥
12-220-048a	सवृक्षौषधिरत्नेयं ससरित्पर्वताकरा ।
12-220-048c	तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तेयं पुरा मही ॥
12-220-049a	पृथुरैलो मयो भौमो नरकः शम्बरस्तथा ।
12-220-049c	अश्वग्रीवः पुलोमा च स्वर्भानुरमितध्वजः ॥
12-220-050a	प्रह्लादो नमुचिर्दक्षो विप्रचित्तिर्विरोचनः ।
12-220-050c	हीनिषेधः सुहोत्रश्च भूरिहा पुष्पवान्वृषः ॥
12-220-051a	सत्येषुरृषभो राहुः कपिलाश्वो विरूपकः ।
12-220-051c	बाणः कार्तस्वरो वह्निर्विश्वदंष्ट्रोऽथ नैरृतः ॥
12-220-052a	रिथाहुत्थौ वीरताम्रौ वराहाश्वो रुचिः प्रभुः ।
12-220-052c	विश्वजित्प्रतिशौरिश्च वृषाण्डो विष्करो मधुः ॥
12-220-053a	हिरण्यकशिपुश्चैव कैटभश्चैव दानवः ।
12-220-053c	दैत्याश्च कालखञ्जाश्च सर्वे ते नैरृतैः सह ॥
12-220-054a	एते चान्ये च बहवः पूर्वे पूर्वतराश्च ये ।
12-220-054c	दैत्येन्द्रा दानवेन्द्राश्च यांश्चान्याननुशुश्रुम ॥
12-220-055a	बहवः पूर्वदैत्येन्द्राः संत्यज्य पृथिवीं गताः ।
12-220-055c	कालेनाभ्याहताः सर्वे कालो हि बलवत्तरः ॥
12-220-056a	सर्वैः क्रतुशतैरिष्टं न त्वमेकः शतक्रतुः ।
12-220-056c	सर्वे धर्मपराश्चासन्सर्वे सततसन्निभः ॥

12-220-057a	अन्तरिक्षचराः सर्वे सर्वेऽभिमुखयोधिनः ।
12-220-057c	सर्वे संहननोपेताः सर्वे परिघबाहवः ॥
12-220-058a	सर्वे मायाशतधराः सर्वे ते कामचारिणः ।
12-220-058c	सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते पराजिताः ॥
12-220-059a	सर्वे सत्यव्रतपराः सर्वे कामविहारिणः ।
12-220-059c	सर्वे वेदव्रतपराः सर्वे चासन्बहुश्रुताः ॥
12-220-060a	सर्वे संहतमैश्वर्यमीश्वराः प्रतिपेदिरे ।
12-220-060c	न चैश्वर्यमदस्तेषां भूतपूर्वो महात्मनाम् ॥
12-220-061a	सर्वे यथार्थदातारः सर्वे विगतमत्सराः ।
12-220-061c	सर्वे सर्वेषु भूतेषु यथावत्प्रतिपेदिरे ॥
12-220-062a	सर्वे दाक्षायणीपुत्राः प्राजापत्या महाबलाः ।
12-220-062c	ज्वलन्तः प्रतपन्तश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥
12-220-063a	त्वं चैवेमां यदा भुक्त्वा पृथिवीं त्यक्ष्यसे पुनः ।
12-220-063c	न शक्ष्यसि तदा शक्र नियन्तुं शोकमात्मनः ॥
12-220-064a	मुञ्चेच्छां कामभोगेषु मुञ्चेमं श्रीभवं मदम् ।
12-220-064c	एवं स्वराज्यनाशे त्वं शोकं संप्रसहिष्यसि ॥
12-220-065a	शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हृषः ।
12-220-065c	अतीतानागते हित्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्तय ॥
12-220-066a	मां चेदभ्यागतः कालः सदायुक्तमतन्द्रितम् ।
12-220-066c	क्षमस्व नचिरादिन्द्र त्वामप्युपगमिष्यति ॥
12-220-067a	त्रासयन्निव देवेन्द्र वाग्भिस्तक्षसि मामिह ।
12-220-067c	संयते मयि नूनं त्वमात्मानं बहु मन्यसे ॥
12-220-068a	कालः प्रथममायान्मां पश्चात्त्वामनुधावति ।
12-220-068c	तेन गर्जसि देवेन्द्र पूर्वं कालहते मयि ॥
12-220-069a	को हि स्थातुमलं लोके क्रुद्धस्य मम संयुगे ।
12-220-069c	कालस्तु बलवान्प्राप्तस्तेन तिष्ठसि वासव ॥
12-220-070a	यत्तद्वर्षसहस्रान्तं पूर्णं भवितुमर्हति ।
12-220-070c	यथा मे सर्वगात्राणि नस्वस्थानि हतौजसः ॥
12-220-071a	अहमैन्द्रच्च्युतः स्थानात्त्वमिन्द्रः प्रकृतो दिवि ।
12-220-071c	सुचित्रे जीवलोकेऽस्मिन्नुपास्यः कालपर्ययात् ॥
12-220-072a	किं हि कृत्वा त्वमिन्द्रोऽद्य किं हि कृत्वा च्युता वयम् ।

12-220-072c	कालः कर्ता विकर्ता च सर्वमन्यदकारणम् ॥
12-220-073a	नाशं विनाशमैश्वर्यं सुखदुःखे भवाभवौ ।
12-220-073c	विद्वान्प्राप्यैवमत्यर्थं न प्रहृष्येन्न च व्यथेत् ॥
12-220-074a	त्वमेव हीन्द्र वेत्थास्मान्वेदाहं त्वां च वासव ।
12-220-074c	विकत्थसे मां किं बद्धं कालेन निरपत्रप ॥
12-220-075a	त्वमेव हि पुरा वेत्थ यत्तदा पौरुषं मम ।
12-220-075c	समरेषु च विक्रान्तं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥
12-220-076a	आदित्याश्चैव रुद्राश्च साध्याश्च वसुभिः सह ।
12-220-076c	मया विनिर्जिताः सर्वे मरुतश्च शचीपते ॥
12-220-077a	त्वमेव शक्र जानासि देवासुरसमागमे ।
12-220-077c	समेता विबुधा भग्नास्तरसा समरे मया ॥
12-220-078a	पर्वताश्चासकृत्क्षिप्ताः सवनाः सवनौकसः ।
12-220-078c	सटङ्कशिखरा घोराः समरे मूर्ध्नि ते मया ॥
12-220-079a	किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्कालो दुरतिक्रमः ।
12-220-079c	न हि त्वां नोत्सहे हन्तुं सवज्रमपि मुष्टिना ॥
12-220-080a	न तु विक्रमकालोऽयं क्षमाकालोऽयमागतः ।
12-220-080c	तेन त्वा मर्षये शक्र दुर्मर्षणतरस्त्वया ॥
12-220-081a	त्वं मा परिणते काले परीतं कालवह्निना ।
12-220-081c	नियतं कालपाशेन बद्धं शक्र विकत्थसे ॥
12-220-082a	अयं स पुरुषः श्यामो लोकस्य दुरतिक्रमः ।
12-220-082c	बद्ध्वा तिष्ठति मां रौद्रः पशुं रशनया यथा ॥
12-220-083a	लाभालाभौ सुखं दुःखं कामक्रोधौ भवाभवौ ।
12-220-083c	वधो बन्धः प्रमोक्षश्च सर्वं कालेन लभ्यते ॥
12-220-084a	नाहं कर्ता न कर्ता त्वं कर्ता यस्तु सदा प्रभुः ।
12-220-084c	सोऽयं पचति कालो मां वृक्षे फलमिवागतम् ॥
12-220-085a	यान्येव पुरुषः कुर्वन्सुखैः कालेन युज्यते ।
12-220-085c	पुनस्तान्येव कुर्वाणो दुःखैः कालेन युज्यते ॥
12-220-086a	न च कालेन कालज्ञः स्पृष्टः शोचितुमर्हति ।
12-220-086c	तेन शक्र न शोचामि नास्ति शोके सहायता ॥
12-220-087a	यदा हि शोचतां शोको व्यसनं नापकर्षति ।
12-220-087c	सामर्थ्यं शोचतो नास्ति नाद्य शोचाम्यहं ततः ॥

12-220-088a	एवमुक्तः सहस्राक्षो भगवान्पाकशासनः ।
12-220-088c	प्रतिसंहृत्य संरम्भमित्युवाच शतक्रतुः ॥
12-220-089a	सवज्रमुद्यतं बाहुं दृष्ट्वा पाशांश्च वारुणान् ।
12-220-089c	कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपि जिघांसतः ॥
12-220-090a	सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी ।
12-220-090c	ब्रुवन्न व्यथसे स त्वं वाक्यं सत्यपराक्रम ॥
12-220-091a	को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ।
12-220-091c	कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् ॥
12-220-092a	अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशाश्वतम् ।
12-220-092c	कालाग्नावाहितं घोरे गुह्ये सततगेऽक्षरे ॥
12-220-093a	न चात्र परिहारोऽस्ति कालस्पृष्टस्य कस्यचित् ।
12-220-093c	सूक्ष्माणां महतां चैव भूतानां परिपच्यताम् ॥
12-220-094a	अनीशस्याप्रमत्तस्य भूतानि पचतः सदा ।
12-220-094c	अनिवृत्तस्य कालस्य क्षयं प्राप्तो न मुच्यते ॥
12-220-095a	अप्रमत्तः प्रमत्तेषु कालो जागर्ति देहिषु ।
12-220-095c	प्रयत्नेनाप्यतिक्रान्तो दृष्टपूर्वो न केनचित् ॥
12-220-096a	पुराणः शाश्वतो धर्मः सर्वप्राणभृतां समः ।
12-220-096c	कालो न परिहार्यश्च न चास्यास्ति व्यतिक्रमः ॥
12-220-097a	अहोरात्रांश्च मासांश्च क्षणान्काष्ठाः कला लवान् ।
12-220-097c	संपिण्डयति नः कालो वृद्धिं वार्धुषिको यथा ॥
12-220-098a	इदमद्य करिष्यामि श्वः कर्तास्मीति वादिनम् ।
12-220-098c	कालो हरति संप्राप्तो नदीवेग इवोडुपम् ॥
12-220-099a	इदानीं तावदेवासौ मया दृष्टः कथं मृतः ।
12-220-099c	इति कालेन हियतां प्रलापः श्रूयते नृणाम् ॥
12-220-100a	नश्यन्त्यर्थास्तथा भोगाः स्थानमैश्वर्यमेव च ।
12-220-100c	अनित्यमध्रुवं सर्वं व्यवसायो हि दुष्करः ॥
12-220-100e	उच्छ्राया विनिपातान्ता भावोऽभावस्थ एव च ॥
12-220-101a	सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी ।
12-220-101c	अहमासं पुरा चेति मनसापि न बुध्यसे ॥
12-220-102a	कालेनाक्रम्य लोकेऽस्मिन्पच्यमाने बलीयसा ।
12-220-102c	अज्येष्ठमकनिष्ठं च क्षिप्यमाणो न बुध्यसे ॥

12-220-103a	ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रोधभयेषु च ।
12-220-103c	स्पृहामोहाभिमानेषु लोकः सक्तो विमुह्यति ॥
12-220-104a	भवांस्तु भावतत्त्वज्ञो विद्वाज्ज्ञानतपोन्वितः ।
12-220-104c	कालं पश्यति सुव्यक्तं पाणावामलकं यथा ॥
12-220-105a	कालचारित्रतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
12-220-105c	वैरोचने कृतात्मासि स्पृहणीयो विजानताम् ॥
12-220-106a	सर्वलोको ह्ययं मन्ये बुद्ध्या परिगतस्त्वया ।
12-220-106c	विहरन्सर्वतोमुक्तो न क्वचित्परिषज्जसे ॥
12-220-107a	रजश्च हि तमश्च त्वा स्पृशतो न जितेन्द्रियम् ।
12-220-107c	निष्प्रीतिं नष्टसंतापं त्वमात्मानमुपाससे ॥
12-220-108a	सुहृदं सर्वभूतानां निर्वैरं शान्तमानसम् ।
12-220-108c	दृष्ट्वा त्वां मम संजाता त्वय्यनुक्रोशिनी मतिः ॥
12-220-109a	नाहमेतादृशं बुद्धं हन्तुमिच्छामि बन्धने ।
12-220-109c	आनृशंस्यं परो धर्मो अनुक्रोशस्तथा त्वयि ॥
12-220-110a	मोक्ष्यन्ते वारुणाः पाशास्तवेमे कालपर्ययात् ।
12-220-110c	प्रजानामपचारेण स्वस्ति तेऽस्तु महासुर ॥
12-220-111a	यदा श्वश्रूं स्नुषा वृद्धां परिचारेण योक्ष्यते ।
12-220-111c	पुत्रश्च पितरं मोहात्प्रेषयिष्यति कर्मसु ॥
12-220-112a	ब्राह्मणैः कारयिष्यन्ति वृषलाः पादधावनम् ।
12-220-112c	शूद्राश्च ब्राह्मणीं भार्यामुपयास्यन्ति निर्भयाः ॥
12-220-113a	वियोनिषु च बीजानि मोक्ष्यन्ते पुरुषा यदा ।
12-220-113c	संकरं कांस्यभाण्डैश्च बलिं चापि कुपात्रकैः ॥
12-220-114a	चातुर्वर्ण्यं यदा कृत्स्नमुन्मर्यादं भविष्यति ।
12-220-114c	एकैकस्ते तदा पाशः क्रमशः प्रतिमोक्ष्यते ॥
12-220-115a	अस्मत्तस्ते भयं नास्ति समयं प्रतिपालय ।
12-220-115c	सुखी भव निराबाधः स्वस्थचेता निरामयः ॥
12-220-116a	तमेवमुक्त्वा भगवाञ्शतक्रतुः, प्रतिप्रयातो गजराजवाहनः ।
12-220-116c	विजित्य सर्वानसुरान्सुराधिपो, ननन्द हर्षेण बभूव चैकराट् ॥
12-220-117a	महर्षयस्तुष्टुवुरञ्जसा च तं, वृषाकपिं सर्वचराचरेश्वरम् ।
12-220-117c	हिमापहो हव्यमुदावहंस्त्वरं, स्तथामृतं चार्पितमीश्वराय ह ॥
12-220-118a	द्विजोत्तमैः सर्वगतैरभिष्टुतो, विदीप्ततेजा गतमन्युरीश्वरः ।

12-220-118c प्रशान्तचेता मुदितः स्वमालयं; त्रिविष्टपं प्राप्य मुमोद वासवः ॥

12-221-001 युधिष्ठिर उवाच

12-221-001a पूर्वरूपाणि मे राजन्पुरुषस्य भविष्यतः ।

12-221-001c पराभविष्यतश्चैव त्वं मे ब्रूहि पितामह ॥

12-221-002 भीष्म उवाच

12-221-002a मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति ।

12-221-002c भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव नभविष्यतः ॥

12-221-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

12-221-003c श्रिया शक्रस्य संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥

12-221-004a महतस्तपसो व्युष्ट्या पश्यँल्लोकौ परावरौ ।

12-221-004c सामान्यमृषिभिर्गत्वा ब्रह्मलोकनिवासिभिः ॥

12-221-005a ब्रह्मैवामितदीप्तौजाः शान्तपाप्मा महातपाः ।

12-221-005c विचचार यथाकामं त्रिषु लोकेषु नारदः ॥

12-221-006a कदाचित्प्रातरुत्थाय पिस्पृक्षुः सलिलं शुचि ।

12-221-006c ध्रुवद्वारभवां गङ्गां जगामावततार च ॥

12-221-007a सहस्रनयनश्चापि वज्री शम्बरपाकहा ।

12-221-007c तस्या देवर्षिजुष्टायास्तीरमभ्याजगाम ह ॥

12-221-008a तावाप्लुत्य यतात्मानौ कृतजप्यौ समासतुः ।

12-221-008c नद्याः पुलिनमासाद्य सूक्ष्मकाञ्चनवालुकम् ॥

12-221-009a पुण्यकर्मभिराख्याता देवर्षिकथिताः कथाः ।

12-221-009c चक्रतुस्तौ कथाशीलौ शुचिसंहृष्टमानसौ ॥

12-221-009e पूर्ववृत्तव्यपेतानि कथयन्तौ समाहितौ ॥

12-221-010a अथ भास्करमुद्यन्तं रश्मिजालपुरस्कृतम् ।

12-221-010c पूर्णमण्डलमालोक्य तावुत्थायोपतस्थतुः ॥

12-221-011a अभितस्तूदयन्तं तमर्कमर्कमिवापरम् ।

12-221-011c आकाशे ददृशे ज्योतिरुद्यतार्चिःसमप्रभम् ॥

12-221-012a तयोः समीपं संप्राप्तं प्रत्यदृश्यत भारत ।

12-221-012c तत्सुपर्णार्कचरितमास्थितं वैष्णवं पदम् ॥

12-221-012e भाभिरप्रतिमं भाति त्रैलोक्यमवभासयत् ॥

12-221-013a दिव्याभिरूपशोभाभिरप्सरोभिः पुरस्कृताम् ।

- 12-221-013c बृहतीमंशुमत्प्रख्यां बृहद्भानोरिवार्चिषम् ॥
 12-221-014a नक्षत्रकल्पाभरणां ताराभक्तिसमस्रजम् ।
 12-221-014c श्रियं ददृशतुः पद्मां साक्षात्पद्मतलस्थिताम् ॥
 12-221-015a सावरुह्य विमानाग्रादङ्गनानामनुत्तमा ।
 12-221-015c अभ्यगच्छत्त्रिलोकेशं शक्रं चर्षिं च नारदम् ॥
 12-221-016a नारदानुगतः साक्षान्मघवांस्तामुपागमत् ।
 12-221-016c कृताञ्जलिपुटो देवीं निवेद्यात्मानमात्मना ॥
 12-221-017a चक्रे चानुपमां पूजां तस्याश्चापि स सर्ववित् ।
 12-221-017c देवराजः श्रियं राजन्वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
 12-221-018a का त्वं केन च कार्येण संप्राप्ता चारुहासिनि ।
 12-221-018c कुतश्चागम्यते सुभ्रु गन्तव्यं क्व च ते शुभे ॥

12-221-019 श्रीरुवाच

- 12-221-019a पुण्येषु त्रिषु लोकेषु सर्वे स्थावरजङ्गमाः ।
 12-221-019c ममात्मभावमिच्छन्तो यतन्ते परमात्मना ॥
 12-221-020a साहं वै पङ्कजे जाता सूर्यरश्मिविबोधिते ।
 12-221-020c भूत्यर्थं सर्वभूतानां पद्मा श्रीः पद्ममालिनी ॥
 12-221-021a अहं लक्ष्मीरहं भूतिः श्रीश्चाहं बलसूदन ।
 12-221-021c अहं श्रद्धा च मेधा च सन्नतिर्विजितिः स्थितिः ॥
 12-221-022a अहं धृतिरहं सिद्धिरहं त्विङ्भूतिरेव च ।
 12-221-022c अहं स्वाहा स्वधा चैव संस्तुतिर्नियतिः कृतिः ॥
 12-221-023a राज्ञां विजयमानानां सेनाग्रेषु ध्वजेषु च ।
 12-221-023c निवासे धर्मशीलानां विषयेषु पुरेषु च ॥
 12-221-024a जितकाशिनि शूरे च संग्रामेष्वनिवर्तिनि ।
 12-221-024c निवसामि मनुष्येन्द्रे सदैव बलसूदन ॥
 12-221-025a धर्मनित्ये महाबुद्धौ ब्रह्मण्ये सत्यवादिनि ।
 12-221-025c प्रश्रिते दानशीले च सदैव निवसाम्यहम् ॥
 12-221-026a असुरेष्ववसं पूर्वं सत्यधर्मनिबन्धना ।
 12-221-026c विपरीतांस्तु तान्बुद्ध्वा त्वयि वासमरोचयम् ॥

12-221-027 शक्र उवाच

- 12-221-027a कथंवृत्तेषु दैत्येषु त्वमवात्सीर्वरानने ।

12-221-027c दृष्ट्वा च किमिहागास्त्वं हित्वा दैतेयदानवान् ॥

12-221-028 श्रीरुवाच

12-221-028a स्वधर्ममनुतिष्ठत्सु धैर्यादचलितेषु च ।

12-221-028c स्वर्गमार्गाभिरामेषु सत्त्वेषु निरता ह्यहम् ॥

12-221-029a दानाध्ययनयज्ञेज्या गुरुदैवतपूजनम् ।

12-221-029c विप्राणामतिथीनां च तेषां नित्यमवर्तत ॥

12-221-030a सुसंमृष्टगृहाश्चासज्जितस्त्रीका हुताग्नयः ।

12-221-030c गुरुशुश्रूषवो दान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥

12-221-031a श्रद्धधाना जितक्रोधा दानशीलानसूयकाः ।

12-221-031c भृतपुत्रा भृतामात्या भृतदारा ह्यनीर्षवः ॥

12-221-032a अमर्षणा न चान्योन्यं स्पृहयन्ति कदाचन ।

12-221-032c न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ॥

12-221-033a दातारः संगृहीतार आर्याः करुणवेदिनः ।

12-221-033c महाप्रसादा ऋजवो दृढभक्ता जितेन्द्रियाः ॥

12-221-034a संतुष्टभृत्यसचिवाः कृतज्ञाः प्रियवादिनः ।

12-221-034c यथार्थमानार्थकरा ह्रीनिषेधा यतव्रताः ॥

12-221-035a नित्यं पर्वसु सुस्नाताः स्वनुलिप्ताः स्वलंकृताः ।

12-221-035c उपवासतपःशीलाः प्रतीता ब्रह्मवादिनः ॥

12-221-036a नैनानभ्युदियात्सूर्यो न चाप्यासन्प्रगेनिशाः ।

12-221-036c रात्रौ दधि च सक्तूंश्च नित्यमेव व्यवर्जयन् ॥

12-221-037a काल्यं घृतं चान्ववेक्षन्प्रयता ब्रह्मचारिणः ।

12-221-037c मङ्गलानपि चापश्यन्ब्राह्मणांश्चाप्यपूजयन् ॥

12-221-038a सदा हि ददतां धर्मः सदा चाप्रतिगृह्णताम् ।

12-221-038c अर्धं च रात्र्याः स्वपतां दिवा चास्वपतां तथा ॥

12-221-039a कृपणानाथवृद्धानां दुर्बलातुरयोषिताम् ।

12-221-039c दायं च संविभागं च नित्यमेवानुमोदताम् ॥

12-221-040a विषण्णं त्रस्तमुद्विग्नं भयार्तं व्याधिपीडितम् ।

12-221-040c हृतस्त्वं व्यसनार्तं च नित्यमाश्वासयन्ति ते ॥

12-221-041a धर्ममेवान्ववर्तन्त न हिंसन्ति परस्परम् ।

12-221-041c अनुकूलाश्च कार्येषु गुरुवृद्धोपसेविनः ॥

12-221-042a पितृदेवातिथींश्चैव यथावत्तेऽभ्यपूजयन् ।

- 12-221-042c अवशेषाणि चाश्रन्ति नित्यं सत्यतपोरताः ॥
- 12-221-043a नैकेऽश्रन्ति सुसंपन्नं न गच्छन्ति परस्त्रियम् ।
- 12-221-043c सर्वभूतेष्ववर्तन्त यथात्मनि दयां प्रति ॥
- 12-221-044a नैवाकाशे न पशुषु नायोनौ न च पर्वसु ।
- 12-221-044c इन्द्रियस्य विसर्गं तेऽरोचयन्त कदाचन ॥
- 12-221-045a नित्यं दानं तथा दाक्ष्यमार्जवं चैव नित्यदा ।
- 12-221-045c उत्साहश्चानहंकारः परमं सौहृदं क्षमा ॥
- 12-221-046a सत्यं दानं तपः शौचं कारुण्यं वागनिष्ठुरा ।
- 12-221-046c मित्रेषु चानभिद्रोहः सर्वं तेष्वभवत्प्रभो ॥
- 12-221-047a निद्रा तन्द्रीरसंप्रीतिरसूया चानवेक्षिता ।
- 12-221-047c अरतिश्च विषादश्च न स्पृहा चाविशन्त तान् ॥
- 12-221-048a साहमेवंगुणेष्वेव दानवेष्ववसं पुरा ।
- 12-221-048c प्रजासर्गमुपादाय नैकं युगविपर्ययम् ॥
- 12-221-049a ततः कालविपर्यासे तेषां गुणविपर्ययात् ।
- 12-221-049c अपश्यं विगतं धर्मं कामक्रोधवशात्मनाम् ॥
- 12-221-050a सभासदां ते वृद्धानां सत्याः कथयतां कथाः ।
- 12-221-050c प्राहसन्नभ्यसूयंश्च सर्ववृद्धान्गुणावराः ॥
- 12-221-051a यूनः सहसमासीनान्वृद्धानभिगतान्सतः ।
- 12-221-051c नाभ्युत्थानाभिवादाभ्यां यथापूर्वमपूजयन् ॥
- 12-221-052a वर्तयन्त्येव पितरि पुत्राः प्रभवताऽऽत्मनः ।
- 12-221-052c अमित्रभृत्यतां प्राप्य ख्यापयन्तोऽनपत्रपाः ॥
- 12-221-053a तथा धर्मादपेतेन कर्मणा गर्हितेन ये ।
- 12-221-053c महतः प्राप्नुवन्त्यर्थास्तेष्वेषामभवत्स्पृहा ॥
- 12-221-054a उच्चैश्चाप्यवदन्नात्रौ नीचैस्तत्राग्निरज्वलत् ।
- 12-221-054c पुत्राः पितृनभ्यवदन्भार्याश्चाभ्यवदन्पतीन् ॥
- 12-221-055a मातरं पितरं वृद्धमाचार्यमतिथिं गुरुम् ।
- 12-221-055c गुरुवन्नाभ्यनन्दन्त कुमारान्नान्वपालयन् ॥
- 12-221-056a भिक्षां बलिमदत्त्वा च स्वयमन्नानि भुञ्जते ।
- 12-221-056c अनिष्ट्वा संविभज्याथ पितृदेवातिथीन्गुरून् ॥
- 12-221-057a न शौचमनुरुध्यन्त तेषां सूदजनास्तथा ।
- 12-221-057c मनसा कर्मणा वाचा भक्तमासीदनावृतम् ॥

12-221-058a	विप्रकीर्णानि धान्यानि काकमूषकभोजनम् ।
12-221-058c	अपावृतं पयोऽतिष्ठदुच्छिष्टाश्चास्पृशन्घृतम् ॥
12-221-059a	कुदालपाटीपिटकं प्रकीर्णं कांस्यभाजनम् ।
12-221-059c	द्रव्योपकरणं सर्वं नान्ववैक्षत्कुटुम्बिनी ॥
12-221-060a	प्राकारागारविध्वंसान्न स्म ते प्रतिकुर्वते ।
12-221-060c	नाद्रियन्ते पशून्बद्ध्वा यवसेनोदकेन च ॥
12-221-061a	बालानां प्रेक्षमाणानां स्वयं भक्षानभक्षयन् ।
12-221-061c	तथा भृत्यजनं सर्वं पर्यश्रन्ति च दानवाः ॥
12-221-062a	पायसं कृसरं मांसमपूपानथ शष्कुलीः ।
12-221-062c	अपाचयन्नात्मनोऽर्थे वृथामांसान्यभक्षयन् ॥
12-221-063a	उत्सूर्यशायिनश्चासन्सर्वे चासन्प्रगेनिशाः ।
12-221-063c	अवर्तन्कलहाश्चात्र दिवारात्रं गृहे गृहे ॥
12-221-064a	अनार्याश्चार्यमासीनं पर्युपासन् तत्र ह ।
12-221-064c	आश्रमस्थान्विकर्मस्थाः प्रद्विषन्ति परस्परम् ॥
12-221-064e	संकराश्चाप्यवर्तन्त न च शौचमवर्तत ॥
12-221-065a	ये च वेदविदो विप्रा विस्पष्टमनृचश्च ये ।
12-221-065c	निरन्तरविशेषास्ते बहुमानावमानयोः ॥
12-221-066a	हावमाभरणं वेषं गतिं स्थितिमवेक्षितुम् ।
12-221-066c	असेवन्त भुजिष्या वै दुर्जनाचरितं विधिम् ॥
12-221-067a	स्त्रियः पुरुषवेषेण पुंसः स्त्रीवेषधारिणः ।
12-221-067c	क्रीडारतिविहारेषु परां मुदमवाप्नुवन् ॥
12-221-068a	प्रभवद्भिः पुरा दायानर्हेभ्यः प्रतिपादितान् ।
12-221-068c	नाभ्यवर्तन्त नास्तिक्याद्वर्तन्तः संभवेष्वपि ॥
12-221-069a	मित्रेणाभ्यर्थितं मित्रमर्थे संशयिते क्वचित् ।
12-221-069c	वालकोट्यग्रमात्रेण स्वार्थेनाघ्नत तद्वसु ॥
12-221-070a	परस्वादानरुचयो विपण्यव्यवहारिणः ।
12-221-070c	अदृश्यन्तार्यवर्णेषु शूद्राश्चापि तपोधनाः ॥
12-221-071a	अधीयन्तेऽव्रताः केचिद्वृथाव्रतमथापरे ।
12-221-071c	अशुश्रूषुर्गुरोः शिष्यः कश्चिच्छिष्यसखो गुरुः ॥
12-221-072a	पिता चैव जनित्री च श्रान्तौ वृत्तोत्सवाविव ।
12-221-072c	अप्रभुत्वे स्थितौ वृद्धावन्नं प्रार्थयतः सुतान् ॥

- 12-221-073a तत्र वेदविदः प्राज्ञा गाम्भीर्ये सागरोपमाः ।
 12-221-073c कृष्यादिष्वभवन्सक्ता मूर्खाः श्राद्धान्यभुञ्जत ॥
 12-221-074a प्रातः प्रातश्च सुप्रश्रं कल्पनं प्रेषणक्रियाः ।
 12-221-074c शिष्यानुप्रहितास्तस्मिन्नकुर्वन्गुरवश्च ह ॥
 12-221-075a श्वश्रूश्चशुरयोरग्रे वधूः प्रेष्यानशासत ।
 12-221-075c अन्वशासच्च भर्तारं समाहूयाभिजल्पती ॥
 12-221-076a प्रयत्नेनापि चारक्षच्चित्तं पुत्रस्य वै पिता ।
 12-221-076c व्यभजंश्चापि संरम्भादुःखवासं तथावसन् ॥
 12-221-077a अग्निदाहेन चोरैर्वा राजभिर्वा हतं धनम् ।
 12-221-077c दृष्ट्वा द्वेषात्प्राहसन्त सुहृत्संभाविता ह्यपि ॥
 12-221-078a कृतघ्ना नास्तिकाः पापा गुरुदाराभिमर्शिनः ।
 12-221-078c अभक्ष्यभक्षणरता निर्मर्यादा हतत्विषः ॥
 12-221-079a तेष्वेवमादीनाचारानाचरत्सु विपर्यये ।
 12-221-079c नाहं देवेन्द्र वत्स्यामि दानवेष्विति मे मतिः ॥
 12-221-080a तां मां स्वयमनुप्राप्तमभिनन्द शचीपते ।
 12-221-080c त्वयार्चितां मां देवेश पुरोधस्यन्ति देवताः ॥
 12-221-081a यत्राहं तत्र मत्कान्ता मद्विशिष्टा मदर्पणाः ।
 12-221-081c सप्त देव्यो मयाष्टम्यो वासं चेष्ट्यन्ति मेऽष्टधा ॥
 12-221-082a आशा श्रद्धा धृतिः कान्तिर्विजितिः सन्नतिः क्षमा ।
 12-221-082c अष्टमी वृत्तिरेतासां पुरोगा पाकशासन ॥
 12-221-083a ताश्चाहं चासुरांस्त्यक्त्वा युष्मद्विषयमागता ।
 12-221-083c त्रिदशेषु निवत्स्यामो धर्मनिष्ठान्तरात्मसु ॥
 12-221-084 **भीष्म उवाच**
 12-221-084a इत्युक्तवचनां देवीमत्यर्थं तौ ननन्दतुः ।
 12-221-084c नारदश्च त्रिलोकर्षिर्वृत्रहन्ता च वासवः ॥
 12-221-085a ततोऽनलसखो वायुः प्रववौ देववेश्मसु ।
 12-221-085c इष्टगन्धः सुखस्पर्शः सर्वेन्द्रियसुखावहः ॥
 12-221-086a शुचौ चाभ्यर्चिते देशे त्रिदशाः प्रायशः स्थिताः ।
 12-221-086c लक्ष्म्या सहितमासीनं मघवन्तं दिदृक्षवः ॥
 12-221-087a ततो दिवं प्राप्य सहस्रलोचनः, श्रियोपपन्नः सुहृदा सुरर्षिणा ।
 12-221-087c रथेन हर्यश्चयुजा सुरर्षभः, सदः सुराणामभिसत्कृतो ययौ ॥

- 12-221-088a अथेङ्गितं वज्रधरस्य नारदः; श्रियाश्च देव्या मनसा विचारयन् ।
 12-221-088c श्रियै शशंसामरदृष्टपौरुषः; शिवेन तत्रागमनं महर्द्धिमत् ॥
 12-221-089a ततोऽमृतं द्यौः प्रववर्ष भास्वती; पितामहस्यायतने स्वयंभुवः ।
 12-221-089c अनाहता दुन्दुभयश्च नेदिरे; तथा प्रसन्नाश्च दिशश्चकाशिरे ॥
 12-221-090a यथर्तु सस्येषु ववर्ष वासवो; न धर्ममार्गाद्विचचाल कश्चन ।
 12-221-090c अनेकरत्नाकरभूषणा च भूः; सुघोषघोषा भुवनौकसां जये ॥
 12-221-091a क्रियाभिरामा मनुजा यशस्विनो; बभुः शुभे पुण्यकृतां पथि स्थिताः ।
 12-221-091c नरामराः किंनरयक्षराक्षसाः; समृद्धिमन्तः सुखिनो यशस्विनः ॥
 12-221-092a न जात्वकाले कुसुमं कुतः फलं; पपात वृक्षात्पवनेरितादपि ।
 12-221-092c रसप्रदाः कामदुघाश्च धेनवो; न दारुणा वाग्विचचार कस्यचित् ॥
 12-221-093a इमां सपर्यां सह सर्वकामदैः; श्रियाश्च शक्रप्रमुखैश्च दैवतैः ।
 12-221-093c पठन्ति ये विप्रसदः समागमे; समृद्धकामाः श्रियमाप्नुवन्ति ते ॥
 12-221-094a त्वया कुरूणां वर यत्प्रचोदितं; भवाभवस्येह परं निदर्शनम् ।
 12-221-094c तदद्य सर्वं परिकीर्तितं मया; परीक्ष्य तत्त्वं परिगन्तुमर्हसि ॥

12-222-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-222-001a किंशीलः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरायणः ।
 12-222-001c प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥

12-222-002 भीष्म उवाच

- 12-222-002a मोक्षधर्मेषु नियतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
 12-222-002c प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥
 12-222-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-222-003c जैगीषव्यस्य संवादमसितस्य च भारत ॥
 12-222-004a जैगीषव्यं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम् ।
 12-222-004c अक्रुध्यन्तमहृष्यन्तमसितो देवलोऽब्रवीत् ॥
 12-222-005a न प्रीयसे वन्द्यमानो निन्द्यमानो न कुप्यसि ।
 12-222-005c का ते प्रज्ञा कुतश्चैषा किं चैतस्याः परायणम् ॥
 12-222-006a इति तेनानुयुक्तः स तमुवाच महातपाः ।
 12-222-006c महद्वाक्यमसंदिग्धं पुष्कलार्थपदं शुचि ॥
 12-222-007a या गतिर्या परा निष्ठा या शान्तिः पुण्यकर्मणाम् ।
 12-222-007c तां तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छसि वै द्विज ॥

12-222-008a	निन्दत्सु च समो नित्यं प्रशंसत्सु च देवल ।
12-222-008c	निह्रवन्ति च ये तेषां समयं सुकृतं च ये ॥
12-222-009a	उक्ताश्च न विवक्षन्ति वक्तारमहिते रतम् ।
12-222-009c	प्रतिहन्तुं न चेच्छन्ति हन्तारं वै मनीषिणः ॥
12-222-010a	नाप्राप्तमनुशोचन्ति प्राप्तकालानि कुर्वते ।
12-222-010c	न चातीतानि शोचन्ति न चैनान्प्रतिजानते ॥
12-222-011a	संप्राप्तानां च पूज्यानां कामादर्थेषु देवल ।
12-222-011c	यथोपपत्तिं कुर्वन्ति शक्तिमन्तः कृतव्रताः ॥
12-222-012a	पक्वविद्या महाप्राज्ञा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
12-222-012c	मनसा कर्मणा वाचा नापराध्यन्ति कस्यचित् ॥
12-222-013a	अनीर्षवो न चान्योन्यं विहिंसन्ति कदाचन ।
12-222-013c	न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ॥
12-222-014a	निन्दाप्रशंसे चात्यर्थं न वदन्ति परस्य ये ।
12-222-014c	न च निन्दाप्रशंसाभ्यां विक्रियन्ते कदाचन ॥
12-222-015a	सर्वतश्च प्रशान्ता ये सर्वभूतहिते रताः ।
12-222-015c	न क्रुध्यन्ति न हृष्यन्ति नापराध्यन्ति कस्यचित् ॥
12-222-015e	विमुच्य हृदयग्रन्थींश्चङ्कम्यन्ते यथासुखम् ॥
12-222-016a	न येषां बान्धवाः सन्ति ये चान्येषां न बान्धवाः ।
12-222-016c	अमित्राश्च न सन्त्येषां ये चामित्रा न कस्यचित् ॥
12-222-017a	य एवं कुर्वते मर्त्याः सुखं जीवन्ति सर्वदा ।
12-222-017c	धर्ममेवानुवर्तन्ते धर्मज्ञा द्विजसत्तम ॥
12-222-017e	ये ह्यतो विच्युता मार्गात्ते हृष्यन्त्युद्विजन्ति च ॥
12-222-018a	आस्थितस्तमहं मार्गमसूयिष्यामि कं कथम् ।
12-222-018c	निन्द्यमानः प्रशस्तो वा हृष्येयं केन हेतुना ॥
12-222-019a	यद्यदिच्छन्ति तन्मार्गमभिगच्छन्ति मानवाः ।
12-222-019c	न मे निन्दाप्रशंसाभ्यां हासवृद्धी भविष्यतः ॥
12-222-020a	अमृतस्येव संतृप्येदवमानस्य तत्त्ववित् ।
12-222-020c	विषस्येवोद्विजेन्नित्यं संमानस्य विचक्षणः ॥
12-222-021a	अवज्ञातः सुखं शेते इह चामुत्र चोभयोः ।
12-222-021c	विमुक्तः सर्वपापेभ्यो योऽवमन्ता स बध्यते ॥
12-222-022a	परां गतिं च ये केचित्प्रार्थयन्ति मनीषिणः ।

- 12-222-022c एतद्ब्रतं समाश्रित्य सुखमेधन्ति ते जनाः ॥
 12-222-023a सर्वतश्च समाहृत्य क्रतून्सर्वाञ्जितेन्द्रियः ।
 12-222-023c प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥
 12-222-024a नास्य देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
 12-222-024c पदमन्ववरोहन्ति प्राप्तस्य परमां गतिम् ॥

12-223-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-223-001a प्रियः सर्वस्य लोकस्य सर्वसत्त्वाभिनन्दिता ।
 12-223-001c गुणैः सर्वैरुपेतश्च को न्वस्ति भुवि मानवः ॥

12-223-002 भीष्म उवाच

- 12-223-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि पृच्छतो भरतर्षभ ।
 12-223-002c उग्रसेनस्य संवादं नारदे केशवस्य च ॥

12-223-003 उग्रसेन उवाच

- 12-223-003a पश्य संकल्पते लोको नारदस्य प्रकीर्तने ।
 12-223-003c मन्ये स गुणसंपन्नो ब्रूहि तन्मम पृच्छतः ॥

12-223-004 वासुदेव उवाच

- 12-223-004a कुरुराधिप यान्मन्ये शृणु तान्मे विवक्षतः ।
 12-223-004c नारदस्य गुणान्साधून्संक्षेपेण नराधिप ॥
 12-223-005a न चारित्रनिमित्तोऽस्याहंकारो देहपातनः ।
 12-223-005c अभिन्नश्रुतचारित्रस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-006a तपस्वी नारदो बाढं वाचि नास्य व्यतिक्रमः ।
 12-223-006c कामाद्वा यदि वा लोभात्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-007a अध्यात्मविधितत्त्वज्ञः क्षान्तः शक्तो जितेन्द्रियः ।
 12-223-007c ऋजुश्च सत्यवादी च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-008a तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च ।
 12-223-008c जन्मना तपसा वृद्धस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-009a सुखशीलः सुसंभोगः सुभोज्यः स्वादरः शुचिः ।
 12-223-009c सुवाक्यश्चाप्यनीर्ष्यश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-010a कल्याणं कुरुते बाढं पापमस्मिन्न विद्यते ।
 12-223-010c न प्रीयते परानर्थैस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥

- 12-223-011a वेदश्रुतिभिराख्यानैरर्थानभिजिगीषते ।
 12-223-011c तितिक्षुरनवज्ञश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-012a समत्वाद्धि प्रियो नास्ति नाप्रियश्च कथंचन ।
 12-223-012c मनोनुकूलवादी च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-013a बहुश्रुतश्चैत्रकथः पण्डितोऽनलसोऽशठः ।
 12-223-013c अदीनोऽक्रोधनोऽलुब्धस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-014a नार्थे न धर्मे कामे वा भूतपूर्वोऽस्य विग्रहः ।
 12-223-014c दोषाश्चास्य समुच्छिन्नास्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-015a दृढभक्तिरनिन्द्यात्मा श्रुतवाननृशंसवान् ।
 12-223-015c वीतसंमोहदोषश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-016a असक्तः सर्वसङ्गेषु सक्तात्मेव च लक्ष्यते ।
 12-223-016c अदीर्घसंशयो वाग्मी तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-017a समाधिर्नास्य मानार्थे नात्मानं स्तौति कर्हिचित् ।
 12-223-017c अनीर्ष्युर्दृढसंभाषस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-018a लोकस्य विविधं वृत्तं प्रकृतेश्चाप्यकुत्सयन् ।
 12-223-018c संसर्गविद्याकुशलस्तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-019a नासूयत्यागमं कंचित्स्वं तपो नोपजीवति ।
 12-223-019c अवन्ध्यकालो वश्यात्मा तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-020a कृतश्रमः कृतप्रज्ञो न च तृप्तः समाधितः ।
 12-223-020c नियमस्थोऽप्रमत्तश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-021a सापत्रपश्च युक्तश्च सुनेयः श्रेयसे परैः ।
 12-223-021c अभेत्ता परगुह्यानां तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-022a न हृष्यत्यर्थलाभेषु नालाभेषु व्यथत्यपि ।
 12-223-022c स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥
 12-223-023a तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिमकातरम् ।
 12-223-023c कालज्ञं च नयज्ञं च कः प्रियं न करिष्यति ॥

12-224-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-224-001a आद्यन्तं सर्वभूतानां श्रोतुमिच्छामि कौरव ।
 12-224-001c ध्यानं कर्म च कालं च तथैवायुर्युगे युगे ॥
 12-224-002a लोकतत्त्वं च कात्स्न्येन भूतानामागतिं गतिम् ।
 12-224-002c सर्गश्च निधनं चैव कुत एतत्प्रवर्तते ॥

- 12-224-003a यदि तेऽनुग्रहे बुद्धिरस्मास्विह सतां वर ।
 12-224-003c एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥
- 12-224-004a पूर्वं हि कथितं श्रुत्वा भृगुभाषितमुत्तमम् ।
 12-224-004c भरद्वाजस्य विप्रर्षेस्ततो मे बुद्धिरुत्तमा ॥
- 12-224-005a जाता परमधर्मिष्ठा दिव्यसंस्थानसंस्थिता ।
 12-224-005c ततो भूयस्तु पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
- 12-224-006 **भीष्म उवाच**
- 12-224-006a अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 12-224-006c जगौ यद्भगवान्व्यासः पुत्राय परिपृच्छते ॥
- 12-224-007a अधीत्य वेदानखिलान्साङ्गोपनिषदस्तथा ।
 12-224-007c अन्विच्छन्नैष्ठिकं कर्म धर्मनैपुणदर्शनात् ॥
- 12-224-008a कृष्णद्वैपायनं व्यासं पुत्रो वैयासकिः शुकः ।
 12-224-008c पप्रच्छ संदेहमिमं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥
- 12-224-009a भूतग्रामस्य कर्तारं कालज्ञाने च निश्चयम् ।
 12-224-009c ब्राह्मणस्य च यत्कृत्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
- 12-224-010a तस्मै प्रोवाच तत्सर्वं पिता पुत्राय पृच्छते ।
 12-224-010c अतीतानागते विद्वान्सर्वज्ञः सर्वधर्मवित् ॥
- 12-224-011a अनाद्यन्तमजं दिव्यमजरं ध्रुवमव्ययम् ।
 12-224-011c अप्रतर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥
- 12-224-012a काष्ठा निमेषा दश पञ्च चैव; त्रिंशत्तु काष्ठा गणयेत्कलां ताम् ।
 12-224-012c त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्तो; भागः कलाया दशमश्च यः स्यात् ॥
- 12-224-013a त्रिंशन्मुहूर्तश्च भवेदहश्च; रात्रिश्च संख्या मुनिभिः प्रणीता ।
 12-224-013c मासः स्मृतो रात्र्यहनी च त्रिंश; त्संवत्सरो द्वादशमास उक्तः ॥
 12-224-013e संवत्सरं द्वे अयने वदन्ति; संख्याविदो दक्षिणमुत्तरं च ॥
- 12-224-014a अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषलौकिके ।
 12-224-014c रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥
- 12-224-015a पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः पुनः ।
 12-224-015c कृष्णोऽहः कर्मचेष्टायां शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी ॥
- 12-224-016a दैवे रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ।
 12-224-016c अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥
- 12-224-017a ये ते रात्र्यहनी पूर्वे कीर्तिते दैवलौकिके ।

12-224-017c	तयोः संख्याय वर्षाग्रं ब्राह्मे वक्ष्याम्यहःक्षपे ॥
12-224-018a	तेषां संवत्सराग्राणि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
12-224-018c	कृते त्रेतायुगे चैव द्वापरे च कलौ तथा ॥
12-224-019a	चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
12-224-019c	तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥
12-224-020a	इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु ।
12-224-020c	एकापायेन संयान्ति सहस्राणि शतानि च ॥
12-224-021a	एतानि शाश्वताँल्लोकान्धारयन्ति सनातनान् ।
12-224-021c	एतद्ब्रह्मविदां तात विदितं ब्रह्म शाश्वतम् ॥
12-224-022a	चतुष्पात्सकलो धर्मः सत्यं चैव कृते युगे ।
12-224-022c	नाधर्मेणागमः कश्चित्परस्तस्य प्रवर्तते ॥
12-224-023a	इतरेष्वगमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोप्यते ।
12-224-023c	चौरिकानृतमायाभिरधर्मश्चोपचीयते ॥
12-224-024a	अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।
12-224-024c	कृते त्रेतादिष्वेतेषां पादशो हसते वयः ॥
12-224-025a	वेदवादाश्चानुयुगं हसन्तीति च नः श्रुतम् ।
12-224-025c	आयूंषि चाशिषश्चैव वेदस्यैव च यत्फलम् ॥
12-224-026a	अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे ।
12-224-026c	अन्ये कलियुगे धर्मा यथाशक्तिकृता इव ॥
12-224-027a	तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुत्तमम् ।
12-224-027c	द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥
12-224-028a	एतां द्वादशसाहस्रीं युगाख्यां कवयो विदुः ।
12-224-028c	सहस्रं परिवृत्तं तद्ब्राह्मं दिवसमुच्यते ॥
12-224-029a	रात्रिस्तावत्तिथी ब्राह्मी तदादौ विश्वमीश्वरः ।
12-224-029c	प्रलयेऽध्यात्ममाविश्य सुप्त्वा सोऽन्ते विबुध्यते ॥
12-224-030a	सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षद्ब्रह्मणो विदुः ।
12-224-030c	रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥
12-224-031a	प्रतिबुद्धो विकुरुते ब्रह्माक्षय्यं क्षपाक्षये ।
12-224-031c	सृजते च महद्भूतं तस्माद्व्यक्तात्मकं मनः ॥
12-224-032a	ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं जगत् ।
12-224-032c	एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥

- 12-224-033a अहर्मुखे विबुद्धः सन्सृजते विद्यया जगत् ।
 12-224-033c अग्र एव महाभूतमाशु व्यक्तात्मकं मनः ॥
 12-224-034a अभिभूयेह चार्चिष्मद्व्यसृजत्सप्त मानसान् ।
 12-224-034c दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम् ॥
 12-224-035a मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ।
 12-224-035c आकाशं जायते तस्मात्तस्य शब्दो गुणो मतः ॥
 12-224-036a आकाशात्तु विकुर्वाणात्सर्वगन्धवहः शुचिः ।
 12-224-036c बलवाञ्जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥
 12-224-037a वायोरपि विकुर्वाणाज्ज्योतिर्भूतं तमोनुदम् ।
 12-224-037c रोचिष्णु जायते तत्र तद्रूपगुणमुच्यते ॥
 12-224-038a ज्योतिषोऽपि विकुर्वाणाद्भवन्त्यापो रसात्मिकाः ।
 12-224-038c अद्भ्यो गन्धगुणा भूमिः पूर्वेषा सृष्टिरुच्यते ॥
 12-224-039a गुणाः पूर्वस्य पूर्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् ।
 12-224-039c तेषां यावत्तिथं यद्यत्तत्तावद्गुणं स्मृतम् ॥
 12-224-040a उपलभ्याप्सु चेद्गन्धं केचिद्ब्रूयुरनैपुणात् ।
 12-224-040c पृथिव्यामेव तं विद्यादापो वायुं च संश्रितम् ॥
 12-224-041a एते तु सप्त पुरुषा नानाविर्याः पृथक्पृथक् ।
 12-224-041c नाशक्नुवन्प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य सर्वतः ॥
 12-224-042a ते समेत्य महात्मानमन्योन्यमभिसंश्रिताः ।
 12-224-042c शरीराश्रयणं प्राप्तास्ततः पुरुष उच्यते ॥
 12-224-043a श्रयणाच्छरीरं भवति मूर्तिमत्षोडशात्मकम् ।
 12-224-043c तदाविशन्ति भूतानि महान्ति सह कर्मणा ॥
 12-224-044a सर्वभूतानि चादाय तपसश्चरणाय च ।
 12-224-044c आदिकर्ता महाभूतं तमेवाहुः प्रजापतिम् ॥
 12-224-045a स वै सृजति भूतानि स एव पुरुषः परः ।
 12-224-045c अजो जनयते ब्रह्मा देवर्षिपितृमानवान् ॥
 12-224-046a लोकान्नदीः समुद्रांश्च दिशः शैलान्वनस्पतीन् ।
 12-224-046c नरकिंनररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ॥
 12-224-046e अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥
 12-224-047a तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे ।
 12-224-047c तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥

12-224-048a	हिंसाहिंसे मृदुक्रूरे धर्माधर्मे ऋतानृते ।
12-224-048c	अतो यन्मन्यते धाता तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥
12-224-049a	महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु ।
12-224-049c	विनियोगं च भूतानां धातैव विदधात्युत ॥
12-224-050a	केचित्पुरुषकारं तु प्राहुः कर्मविदो जनाः ।
12-224-050c	दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूतचिन्तकाः ॥
12-224-051a	पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ।
12-224-051c	त्रय एतेऽपृथग्भूता नविवेकं तु केचन ॥
12-224-052a	एवमेतच्च नैवं च यद्भूतं सृजते जगत् ।
12-224-052c	कर्मस्था विषमं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥
12-224-053a	तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूलं दमः शमः ।
12-224-053c	तेन सर्वानवाप्नोति यान्कामान्मनसेच्छति ॥
12-224-054a	तपसा तदवाप्नोति यद्भूतं सृजते जगत् ।
12-224-054c	स तद्भूतश्च सर्वेषां भूतानां भवति प्रभुः ॥
12-224-055a	ऋषयस्तपसा वेदानध्यैषन्त दिवानिशम् ।
12-224-055c	अनादिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा स्वयंभुवा ॥
12-224-056a	ऋषीणां नामधेयानि याश्च वेदेषु सृष्टयः ।
12-224-056c	शर्वर्यन्तेषु जातानां तान्येवैभ्यो ददाति सः ॥
12-224-057a	नामभेदस्तपःकर्मयज्ञाख्या लोकसिद्धयः ।
12-224-057c	आत्मसिद्धिस्तु वेदेषु प्रोच्यते दशभिः क्रमैः ॥
12-224-058a	यदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददृष्टिभिः ।
12-224-058c	तदन्तेषु यथायुक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥
12-224-059a	कर्मजोऽयं पृथग्भावो द्वंद्वयुक्तो वियोगिनः ।
12-224-059c	आत्मसिद्धिस्तु विज्ञाता जहाति प्रायशो बलम् ॥
12-224-060a	द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ।
12-224-060c	शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥
12-224-061a	आरम्भयज्ञाः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशस्तथा ।
12-224-061c	परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु तपोयज्ञा द्विजातयः ॥
12-224-062a	त्रेतायुगे विधिस्त्वेषां यज्ञानां न कृते युगे ।
12-224-062c	द्वापरे विप्लवं यान्ति यज्ञाः कलियुगे तथा ॥
12-224-063a	अपृथग्धर्मिणो मर्त्या ऋक्सामानि यजूंषि च ।

12-224-063c	काम्यां पुष्टिं पृथग्दृष्ट्वा तपोभिस्तप एव च ॥
12-224-064a	त्रेतायां तु समस्तास्ते प्रादुरासन्महाबलाः ।
12-224-064c	संयन्तारः स्थावराणां जङ्गमानां च सर्वशः ॥
12-224-065a	त्रेतायां संहता ह्येते यज्ञा वर्णास्तथैव च ।
12-224-065c	संरोधादायुषस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे ॥
12-224-066a	दृश्यन्ते नापि दृश्यन्ते वेदाः कलियुगेऽखिलाः ।
12-224-066c	उत्सीदन्ते सयज्ञाश्च केवला धर्मसेतवः ॥
12-224-067a	कृते युगे यस्तु धर्मो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते ।
12-224-067c	आत्मवत्सु तपोवत्सु श्रुतवत्सु प्रतिष्ठितः ॥
12-224-068a	अधर्मव्रतसंयोगं यथाधर्मं युगे युगे ।
12-224-068c	विक्रियन्ते स्वधर्मस्था वेदवादा यथायुगम् ॥
12-224-069a	यथा विश्वानि भूतानि वृष्ट्या भूयांसि प्रावृषि ।
12-224-069c	सृज्यन्ते जङ्गमस्थानि तथा धर्मा युगे युगे ॥
12-224-070a	यथर्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
12-224-070c	दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्माहरात्रिषु ॥
12-224-071a	विहितं कालनानात्वमनादिनिधनं तथा ।
12-224-071c	कीर्तितं यत्पुरस्तात्ते तत्सूते चात्ति च प्रजाः ॥
12-224-072a	दधाति प्रभवे स्थानं भूतानां संयमो यमः ।
12-224-072c	स्वभावेनैव वर्तन्ते द्वंद्वयुक्तानि भूरिशः ॥
12-224-073a	सर्गः कालः क्रिया वेदाः कर्ता कार्यं क्रिया फलम् ।
12-224-073c	प्रोक्तं ते पुत्र सर्वं वै यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
12-224-074a	प्रत्याहारं तु वक्ष्यामि शर्वर्यादौ गतेऽहनि ।
12-224-074c	यथेदं कुरुतेऽध्यात्मं सुसूक्ष्मं विश्वमीश्वरः ॥
12-224-075a	दिवि सूर्यास्तथा सप्त दहन्ति शिखिनोऽर्चिषा ।
12-224-075c	सर्वमेतत्तदार्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते जगत् ॥

12-225-001 व्यास उवाच

12-225-001a	पृथिव्यां यानि भूतानि जङ्गमानि ध्रुवाणि च ।
12-225-001c	तान्येवाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥
12-225-002a	ततः प्रलीने सर्वस्मिन्स्थावरे जङ्गमे तथा ।
12-225-002c	अकाष्ठा निस्तृणा भूमिर्दृश्यते कूर्मपृष्ठवत् ॥
12-225-003a	भूमेरपि गुणं गन्धमाप आददते यदा ।

- 12-225-003c आत्तगन्धा तदा भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥
- 12-225-004a आपस्ततः प्रतिष्ठन्ति ऊर्मिमत्यो महास्वनाः ।
- 12-225-004c सर्वमेवेदमापूर्य तिष्ठन्ति च चरन्ति च ॥
- 12-225-005a अपामपि गुणांस्तात ज्योतिराददते यदा ।
- 12-225-005c आपस्तदा आत्तगुणा ज्योतिष्युपरमन्ति च ॥
- 12-225-006a यदादित्यं स्थितं मध्ये गूहन्ति शिखिनोऽर्चिषः ।
- 12-225-006c सर्वमेवेदमर्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते नभः ॥
- 12-225-007a ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुराददते यदा ।
- 12-225-007c प्रशाम्यति तदा ज्योतिर्वायुर्दोधूयते महान् ॥
- 12-225-008a ततस्तु मूलमासाद्य वायुः संभवमात्मनः ।
- 12-225-008c अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक्च दोधवीति दिशो दश ॥
- 12-225-009a वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते यदा ।
- 12-225-009c प्रशाम्यति तदा वायुः खं तु तिष्ठति नानदत् ॥
- 12-225-010a आकाशस्य गुणं शब्दमभिव्यक्तात्मकं मनः ।
- 12-225-010c मनसो व्यक्तमव्यक्तं ब्राह्मः स प्रतिसंचरः ॥
- 12-225-011a तदात्मगुणमाविश्य मनो ग्रसति चन्द्रमाः ।
- 12-225-011c मनस्युपरतेऽध्यात्मा चन्द्रमस्यवतिष्ठते ॥
- 12-225-012a तं तु कालेन महता संकल्पः कुरुते वशे ।
- 12-225-012c चित्तं ग्रसति संकल्पस्तच्च ज्ञानमनुत्तमम् ॥
- 12-225-013a कालो गिरति विज्ञानं कालो बलमिति श्रुतिः ।
- 12-225-013c बलं कालो ग्रसति तु तं विद्वान्कुरुते वशे ॥
- 12-225-014a आकाशस्य तदा घोषं तं विद्वान्कुरुतेऽऽत्मनि ।
- 12-225-014c तदव्यक्तं परं ब्रह्म तच्छाश्वतमनुत्तमम् ॥
- 12-225-014e एवं सर्वाणि भूतानि ब्रह्मैव प्रतिसंचरः ॥
- 12-225-015a यथावत्कीर्तितं सम्यगेवमेतदसंशयम् ।
- 12-225-015c बोध्यं विद्यामयं दृष्ट्वा योगिभिः परमात्मभिः ॥
- 12-225-016a एवं विस्तारसंक्षेपौ ब्रह्माव्यक्ते पुनः पुनः ।
- 12-225-016c युगसाहस्रयोरादावह्नो रात्र्यास्तथैव च ॥

12-226-001 व्यास उवाच

- 12-226-001a भूतग्रामे नियुक्तं यत्तदेतत्कीर्तितं मया ।
- 12-226-001c ब्राह्मणस्य तु यत्कृत्यं तत्ते वक्ष्यामि पृच्छते ॥

12-226-002a	जातकर्मप्रभृत्यस्य कर्मणां दक्षिणावताम् ।
12-226-002c	क्रिया स्यादा समावृत्तेराचार्ये वेदपारगे ॥
12-226-003a	अधीत्य वेदानखिलान्गुरुशुश्रूषणे रतः ।
12-226-003c	गुरूणामनृणो भूत्वा समावर्तेत यज्ञवित् ॥
12-226-004a	आचार्येणाभ्यनुज्ञातश्चतुर्णामेकमाश्रमम् ।
12-226-004c	आ विमोक्षाच्छरीरस्य सोऽनुतिष्ठेद्यथाविधि ॥
12-226-005a	प्रजासर्गेण दारैश्च ब्रह्मचर्येण वा पुनः ।
12-226-005c	वने गुरुसकाशे वा यतिधर्मेण वा पुनः ॥
12-226-006a	गृहस्थस्त्वेव सर्वेषां चतुर्णां मूलमुच्यते ।
12-226-006c	तत्र पक्वकषायो हि दान्तः सर्वत्र सिध्यति ॥
12-226-007a	प्रजावाञ्छ्रोत्रियो यज्वा मुक्तो दिव्यैस्त्रिभिरृणैः ।
12-226-007c	अथान्यानाश्रमान्पश्चात्पूतो गच्छति कर्मभिः ॥
12-226-008a	यत्पृथिव्यां पुण्यतमं विद्यास्थानं तदावसेत् ।
12-226-008c	यतेत तस्मिन्प्रामाण्यं गन्तुं यशसि चोत्तमे ॥
12-226-009a	तपसा वा सुमहता विद्यानां पारणेन वा ।
12-226-009c	इज्यया वा प्रदानैर्वा विप्राणां वर्धते यशः ॥
12-226-010a	यावदस्य भवत्यस्मिँल्लोके कीर्तिर्यशस्करी ।
12-226-010c	तावत्पुण्यकृताँल्लोकाननन्तान्पुरुषोऽश्रुते ॥
12-226-011a	अध्यापयेदधीयीत याजयेत यजेत च ।
12-226-011c	न वृथा प्रतिगृह्णीयान्न च दद्यात्कथंचन ॥
12-226-012a	याज्यतः शिष्यतो वापि कन्यया वा धनं महत् ।
12-226-012c	यद्यागच्छेद्यजेद्दद्यान्नैकोऽश्रीयात्कथंचन ॥
12-226-013a	गृहमावसतो ह्यस्य नान्यत्तीर्थं प्रतिग्रहात् ।
12-226-013c	देवर्षिपितृगुर्वर्थं वृद्धातुरबुभूक्षताम् ॥
12-226-014a	अन्तर्हिताभितप्तानां यथाशक्ति बुभूषताम् ।
12-226-014c	द्रव्याणामतिशक्त्यापि देयमेषां कृतादपि ॥
12-226-015a	अर्हतामनुरूपाणां नादेयं ह्यस्ति किंचन ।
12-226-015c	उच्चैःश्रवसमप्यश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥
12-226-016a	अनुनीय तथा काव्यः सत्यसंधो महाव्रतः ।
12-226-016c	स्वैः प्राणैर्ब्राह्मणप्राणान्परित्राय दिवं गतः ॥
12-226-017a	रन्तिदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने ।

12-226-017c	अपः प्रदाय शीतोष्णा नाकपृष्ठे महीयते ॥
12-226-018a	आत्रेयश्चन्द्रदमयोरर्हतोर्विविधं धनम् ।
12-226-018c	दत्त्वा लोकान्ययौ धीमाननन्तान्स महीपतिः ॥
12-226-019a	शिविरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ।
12-226-019c	ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ॥
12-226-020a	प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके ।
12-226-020c	ब्राह्मणायातुलां कीर्तिमिह चामुत्र चाश्रुते ॥
12-226-021a	दिव्यं मृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमर्द्धिमत् ।
12-226-021c	छत्रं देवावृधो दत्त्वा सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम् ॥
12-226-022a	सांकृतिश्च तथात्रेयः शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम् ।
12-226-022c	उपदिश्य महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥
12-226-023a	अम्बरीषो गवां दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् ।
12-226-023c	अर्बुदानि दशैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम् ॥
12-226-024a	सावित्री कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः ।
12-226-024c	ब्राह्मणार्थं परित्यज्य जग्मतुर्लोकमुत्तमम् ॥
12-226-025a	सर्वरत्नं वृषादर्भो युवनाश्वः प्रियाः स्त्रियः ।
12-226-025c	रम्यमावसथं चैव दत्त्वामुं लोकमास्थितः ॥
12-226-026a	निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ।
12-226-026c	ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वी सपत्तनाम् ॥
12-226-027a	अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतानि चासकृत् ।
12-226-027c	वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ॥
12-226-028a	करंधमस्य पुत्रस्तु मरुत्तो नृपतिस्तथा ।
12-226-028c	कन्यामङ्गिरसे दत्त्वा दिवमाशु जगाम ह ॥
12-226-029a	ब्रह्मदत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा बुद्धिमतां वरः ।
12-226-029c	निधिं शङ्खं द्विजाग्र्येभ्यो दत्त्वा लोकानवाप्तवान् ॥
12-226-030a	राजा मित्रसहश्चापि वसिष्ठाय महात्मने ।
12-226-030c	मदयन्तीं प्रियां दत्त्वा तया सह दिवं गतः ॥
12-226-031a	सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ।
12-226-031c	ब्राह्मणार्थं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥
12-226-032a	सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्त्वा वेश्म हिरण्मयम् ।
12-226-032c	मुद्गलाय गतः स्वर्गं शतद्युम्नो महीपतिः ॥

12-226-033a	नाम्ना च द्युतिमान्नाम शाल्वराजः प्रतापवान् ।
12-226-033c	दत्त्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥
12-226-034a	मदिराश्वश्च राजर्षिर्दत्त्वा कन्यां सुमध्यमाम् ।
12-226-034c	हिरण्यहस्ताय गतो लोकान्देवैरभिष्टुतान् ॥
12-226-035a	लोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्त्वा सुतां प्रभुः ।
12-226-035c	ऋश्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यत ॥
12-226-036a	दत्त्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।
12-226-036c	सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥
12-226-037a	एते चान्ये च बहवो दानेन तपसा च ह ।
12-226-037c	महात्मानो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
12-226-038a	तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ।
12-226-038c	दानयज्ञप्रजासर्गैरिते हि दिवमाप्नुवन् ॥

12-227-001 व्यास उवाच

12-227-001a	त्रयीविद्यामवेक्षेत वेदेषूक्तामथाङ्गतः ।
12-227-001c	ऋक्सामवर्णाक्षरतो यजुषोऽथर्वणस्तथा ॥
12-227-002a	वेदवादिषु कुशला ह्यध्यात्मकुशलाश्च ये ।
12-227-002c	सत्त्ववन्तो महाभागाः पश्यन्ति प्रभवाप्ययौ ॥
12-227-003a	एवं धर्मेण वर्तेत क्रियाः शिष्टवदाचरेत् ।
12-227-003c	असंरोधेन भूतानां वृत्तिं लिप्सेत वै द्विजः ॥
12-227-004a	सद्भ्य आगतविज्ञानः शिष्टः शास्त्रविचक्षणः ।
12-227-004c	स्वधर्मेण क्रिया लोके कुर्वाणः सत्यसंगरः ॥
12-227-005a	तिष्ठत्येतेषु गृहवान्षट्सु कर्मसु स द्विजः ।
12-227-005c	पञ्चभिः सततं यज्ञैः श्रद्धधानो यजेत च ॥
12-227-006a	धृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्मविदात्मवान् ।
12-227-006c	वीतहर्षभयक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
12-227-007a	दानमध्ययनं यज्ञस्तपो ह्रीरार्जवं दमः ।
12-227-007c	एतैर्वर्धयते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ॥
12-227-008a	धूतपाप्मा तु मेधावी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
12-227-008c	कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीषेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
12-227-009a	अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चार्चेद्देवताः प्रणमेत च ।
12-227-009c	वर्जयेद्रुषतीं वाचं हिंसां चाधर्मसंहिताम् ॥

12-227-010a	एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते ।
12-227-010c	ज्ञानागमेन कर्माणि कुर्वन्कर्मसु सिध्यति ॥
12-227-011a	पञ्चेन्द्रियजलां घोरां लोभकूलां सुदुस्तराम् ।
12-227-011c	मन्युपङ्कामनाधृष्यां नदीं तरति बुद्धिमान् ॥
12-227-012a	काममन्यूद्धतं यत्स्यान्नित्यमत्यन्तमोहितम् ।
12-227-012c	महता विधिदृष्टेन बलेनाप्रतिघातिना ॥
12-227-012e	स्वभावस्रोतसा वृत्तमुह्यते सततं जगत् ॥
12-227-013a	कालोदकेन महता वर्षावर्तेन संततम् ।
12-227-013c	मासोर्मिणर्तुवेगेन पक्षोलपतृणेन च ॥
12-227-014a	निमेषोन्मेषफेनेन अहोरात्रजवेन च ।
12-227-014c	कामग्राहेण घोरेण वेदयज्ञप्लवेन च ॥
12-227-015a	धर्मद्वीपेन भूतानां चार्थकामरवेण च ।
12-227-015c	ऋतसोपानतीरेण विहिंसातरुवाहिना ॥
12-227-016a	युगहृदौघमध्येन ब्रह्मप्रायभवेन च ।
12-227-016c	धात्रा सृष्टानि भूतानि कृष्यन्ते यमसादनम् ॥
12-227-017a	एतत्प्रज्ञामयैर्धीरा निस्तरन्ति मनीषिणः ।
12-227-017c	प्लवैरप्लववन्तो हि किं करिष्यन्त्यचेतसः ॥
12-227-018a	उपपन्नं हि यत्प्राज्ञो निस्तरेन्नेतरो जनः ।
12-227-018c	दूरतो गुणदोषौ हि प्राज्ञः सर्वत्र पश्यति ॥
12-227-019a	संशयात्मा स कामात्मा चलचित्तोऽल्पचेतनः ।
12-227-019c	अप्राज्ञो न तरत्येव यो ह्यास्ते न स गच्छति ॥
12-227-020a	अप्लवो हि महादोषमुह्यमानोऽधिगच्छति ।
12-227-020c	कामग्राहगृहीतस्य ज्ञानमप्यस्य न प्लवः ॥
12-227-021a	तस्मादुन्मज्जनस्यार्थे प्रयतेत विचक्षणः ।
12-227-021c	एतदुन्मज्जनं तस्य यदयं ब्राह्मणो भवेत् ॥
12-227-022a	त्र्यवदाते कुले जातस्त्रिसंदेहस्त्रिकर्मकृत् ।
12-227-022c	तस्मादुन्मज्जनस्तिष्ठेन्निस्तरेत्प्रज्ञया यथा ॥
12-227-023a	संस्कृतस्य हि दान्तस्य नियतस्य कृतात्मनः ।
12-227-023c	प्राज्ञस्यानन्तरा सिद्धिरिह लोके परत्र च ॥
12-227-024a	वर्तते तेषु गृहवानक्रुध्यन्ननसूयकः ।
12-227-024c	पञ्चभिः सततं यज्ञैर्विघसाशी यजेत च ॥

- 12-227-025a सतां वृत्तेन वर्तेत क्रियाः शिष्टवदाचरेत् ।
 12-227-025c असंरोधेन धर्मस्य वृत्तिं लिप्सेदगर्हिताम् ॥
 12-227-026a श्रुतिविज्ञानतत्त्वज्ञः शिष्टाचारो विचक्षणः ।
 12-227-026c स्वधर्मेण क्रियावांश्च कर्मणा सोऽप्यसंकरः ॥
 12-227-027a क्रियावाञ्छ्रद्धानश्च दाता प्राज्ञोऽनसूयकः ।
 12-227-027c धर्माधर्मविशेषज्ञः सर्वं तरति दुस्तरम् ॥
 12-227-028a धृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्मविदात्मवान् ।
 12-227-028c वीतहर्षभयक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 12-227-029a एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते ।
 12-227-029c ज्ञानवित्त्वेन कर्माणि कुर्वन्सर्वत्र सिध्यति ॥
 12-227-030a अधर्मं धर्मकामो हि करोतीहाविचक्षणः ।
 12-227-030c धर्मं चाधर्मसंकाशं शोचन्निव करोति सः ॥
 12-227-031a धर्मं करोमीति करोत्यधर्मः मधर्मकामश्च करोति धर्मम् ।
 12-227-031c उभे बालः कर्मणी न प्रजानः न जायते म्रियते चापि देही ॥

12-228-001 व्यास उवाच

- 12-228-001a अथ चेद्रोचयेदेतद्ब्रूहेत मनसा तथा ।
 12-228-001c उन्मज्जंश्च निमज्जंश्च ज्ञानवान्प्लववान्भवेत् ॥
 12-228-002a प्रज्ञया निर्मितैर्धीरास्तारयन्त्यबुधान्प्लवैः ।
 12-228-002c नाबुधास्तारयन्त्यन्यानात्मानं वा कथंचन ॥
 12-228-003a छिन्नदोषो मुनिर्योगान्युक्तो युञ्जीत द्वादश ।
 12-228-003c दशकर्मसुखानर्थानुपायापायनिर्भयः ॥
 12-228-004a चक्षुराचारवित्प्राज्ञो मनसा दर्शनेन च ।
 12-228-004c यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्ध्या य इच्छेज्ज्ञानमुत्तमम् ॥
 12-228-004e ज्ञानेन यच्छेदात्मानं य इच्छेच्छान्तिमात्मनः ॥
 12-228-005a एतेषां चेदनुद्रष्टा पुरुषोऽपि सुदारुणः ।
 12-228-005c यदि वा सर्ववेदज्ञो यदि वाप्यनृचोऽजपः ॥
 12-228-006a यदि वा धार्मिको यज्वा यदि वा पापकृत्तमः ।
 12-228-006c यदि वा पुरुषव्याघ्रो यदि वा क्लैब्यधारिता ॥
 12-228-007a तरत्येव महादुर्गं जरामरणसागरम् ।
 12-228-007c एवं ह्येतेन योगेन युञ्जानोऽप्येकमन्ततः ॥
 12-228-007e अपि जिज्ञासमानो हि शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥

12-228-008a	धर्मोपस्थो ह्रीवरूथ उपायापायकूबरः ।
12-228-008c	अपानाक्षः प्राणयुगः प्रज्ञायुर्जीवबन्धनः ॥
12-228-009a	चेतनाबन्धुरश्चारुराचारग्रहनेमिवान् ।
12-228-009c	दर्शनस्पर्शनवहो घ्राणश्रवणवाहनः ॥
12-228-010a	प्रज्ञानाभिः सर्वतन्त्रप्रतोदो ज्ञानसारथिः ।
12-228-010c	क्षेत्रज्ञाधिष्ठितो धीरः श्रद्धादमपुरःसरः ॥
12-228-011a	त्यागवर्त्मानुगः क्षेम्यः शौचगो ध्यानगोचरः ।
12-228-011c	जीवयुक्तो रथो दिव्यो ब्रह्मलोके विराजते ॥
12-228-012a	अथ संत्वरमाणस्य रथमेतं युयुक्षतः ।
12-228-012c	अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् ॥
12-228-013a	सप्त यो धारणाः कृत्स्ना वाग्यतः प्रतिपद्यते ।
12-228-013c	पृष्ठतः पार्श्वतश्चान्या यावत्यस्ताः प्रधारणाः ॥
12-228-014a	क्रमशः पार्थिवं यच्च वायव्यं खं तथा पयः ।
12-228-014c	ज्योतिषो यत्तदैश्वर्यमहंकारस्य बुद्धितः ॥
12-228-015a	अव्यक्तस्य तथैश्वर्यं क्रमशः प्रतिपद्यते ।
12-228-015c	विक्रमाश्चापि यस्यैते तथा युङ्क्ते स योगतः ॥
12-228-016a	अथास्य योगयुक्तस्य सिद्धिमात्मनि पश्यतः ।
12-228-016c	निर्मथ्यमानः सूक्ष्मत्वादूपाणीमानि दर्शयेत् ॥
12-228-017a	शैशिरस्तु यथा धूमः सूक्ष्मः संश्रयते नभः ।
12-228-017c	तथा देहाद्विमुक्तस्य पूर्वरूपं भवत्युत ॥
12-228-018a	अथ धूमस्य विरमे द्वितीयं रूपदर्शनम् ।
12-228-018c	जलरूपमिवाकाशे तत्रैवात्मनि पश्यति ॥
12-228-019a	अपां व्यतिक्रमे चापि वह्निरूपं प्रकाशते ।
12-228-019c	तस्मिन्नुपरते चास्य पीतवस्त्रवदिष्यते ॥
12-228-019e	ऊर्णारूपसवर्णं च तस्य रूपं प्रकाशते ॥
12-228-020a	अथ श्वेतां गतिं गत्वा वायव्यं सूक्ष्ममप्यजः ।
12-228-020c	अशुक्लं चेतसः सौक्ष्म्यमव्यक्तं ब्रह्मणोऽस्य वै ॥
12-228-021a	एतेष्वपि हि जातेषु फलजातानि मे शृणु ।
12-228-021c	जातस्य पार्थिवैश्वर्ये सृष्टिरिष्टा विधीयते ॥
12-228-022a	प्रजापतिरिवाक्षोभ्यः शरीरात्सृजति प्रजाः ।
12-228-022c	अङ्गुल्यङ्गुष्ठमात्रेण हस्तपादेन वा तथा ॥

12-228-023a	पृथिवीं कम्पयत्येको गुणो वायोरिति स्मृतः ।
12-228-023c	आकाशभूतश्चाकाशे सवर्णत्वात्प्रणश्यति ॥
12-228-024a	वर्णतो गृह्यते चापि कामात्पिबति चाशयान् ।
12-228-024c	न चास्य तेजसा रूपं दृश्यते शाम्यते तथा ॥
12-228-025a	अहंकारस्य विजितेः पञ्चैते स्युर्वशानुगाः ।
12-228-025c	षण्णामात्मनि बुद्धौ च जितायां प्रभवत्यथ ॥
12-228-026a	निर्दोषा प्रतिभा ह्येनं कृत्स्ना समभिवर्तते ।
12-228-026c	तथैव व्यक्तमात्मानमव्यक्तं प्रतिपद्यते ॥
12-228-027a	यतो निःसरते लोको भवति व्यक्तसंज्ञकः ।
12-228-027c	तत्राव्यक्तमयीं व्याख्यां शृणु त्वं विस्तरेण मे ॥
12-228-027e	तथा व्यक्तमयीं चैव संख्यां पूर्वं निबोध मे ॥
12-228-028a	पञ्चविंशतितत्त्वानि तुल्यान्युभयतः समम् ।
12-228-028c	योगे सांख्येऽपि च तथा विशेषास्तत्र मे शृणु ॥
12-228-029a	प्रोक्तं तद्व्यक्तमित्येव जायते वर्धते च यत् ।
12-228-029c	जीर्यते म्रियते चैव चतुर्भिर्लक्षणैर्युतम् ॥
12-228-030a	विपरीतमतो यत्तु तदव्यक्तमुदाहृतम् ।
12-228-030c	द्वावात्मानौ च वेदेषु सिद्धान्तेष्वप्युदाहतौ ॥
12-228-031a	चतुर्लक्षणजं त्वन्यं चतुर्वर्गं प्रचक्षते ।
12-228-031c	व्यक्तमव्यक्तजं चैव तथा बुद्धमथेतद्वत् ॥
12-228-031e	सत्त्वं क्षेत्रज्ञ इत्येतद्द्वयमप्यनुदर्शितम् ॥
12-228-032a	द्वावात्मानौ च वेदेषु विषयेषु च रज्यतः ।
12-228-032c	विषयात्प्रतिसंहारः सांख्यानां सिद्धिलक्षणम् ॥
12-228-033a	निर्ममश्चानहंकारो निर्द्वन्द्वश्छिन्नसंशयः ।
12-228-033c	नैव क्रुध्यति न द्वेष्टि नानृता भाषते गिरः ॥
12-228-034a	आक्रुष्टस्ताडितश्चैव मैत्रेण ध्याति नाशुभम् ।
12-228-034c	वाग्दण्डकर्ममनसां त्रयाणां च निवर्तकः ॥
12-228-035a	समः सर्वेषु भूतेषु ब्रह्माणमभिवर्तते ।
12-228-035c	नैवेच्छति न चानिच्छो यात्रामात्रव्यवस्थितः ॥
12-228-036a	अलोलुपोऽव्यथो दान्तो न कृती न निराकृतिः ।
12-228-036c	नास्येन्द्रियमनेकाग्रं नातिक्षिप्तमनोरथः ॥
12-228-036e	अहिंस्रः सर्वभूतानामीदृक्सांख्यो विमुच्यते ॥

- 12-228-037a अथ योगाद्विमुच्यन्ते कारणैर्यैर्निबोध मे ।
 12-228-037c योगैश्वर्यमतिक्रान्तो योऽतिक्रामति मुच्यते ॥
 12-228-038a इत्येषा भावजा बुद्धिः कथिता ते न संशयः ।
 12-228-038c एवं भवति निर्द्वन्द्वो ब्रह्माणं चाधिगच्छति ॥

12-229-001 व्यास उवाच

- 12-229-001a अथ ज्ञानप्लवं धीरो गृहीत्वा शान्तिमास्थितः ।
 12-229-001c उन्मज्जंश्च निमज्जंश्च ज्ञानमेवाभिसंश्रयेत् ॥

12-229-002 शुक उवाच

- 12-229-002a किं तज्ज्ञानमथो विद्या यया निस्तरति द्वयम् ।
 12-229-002c प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तिरिति चैव हि ॥

12-229-003 व्यास उवाच

- 12-229-003a यस्तु पश्येत्स्वभावेन विना भावमचेतनः ।
 12-229-003c पुष्यते च पुनः सर्वान्प्रज्ञया मुक्तहेतुकः ॥
 12-229-004a येषां चैकान्तभावेन स्वभावः कारणं मतम् ।
 12-229-004c पूत्वा तृणबुसीकां वै ते लभन्ते न किञ्चन ॥
 12-229-005a ये चैनं पक्षमाश्रित्य वर्तयन्त्यल्पचेतसः ।
 12-229-005c स्वभावं कारणं ज्ञात्वा न श्रेयः प्राप्नुवन्ति ते ॥
 12-229-006a स्वभावो हि विनाशाय मोहकर्ममनोभवः ।
 12-229-006c निरुक्तमेतयोरेतत्स्वभावपरभावयोः ॥
 12-229-007a कृष्यादीनि हि कर्माणि सस्यसंहरणानि च ।
 12-229-007c प्रज्ञावद्भिः प्रकृप्तानि यानासनगृहाणि च ॥
 12-229-008a आक्रीडानां गृहाणां च गदानामगदस्य च ।
 12-229-008c प्रज्ञावन्तः प्रवक्तारो ज्ञानवद्भिरनुष्ठिताः ॥
 12-229-009a प्रज्ञा संयोजयत्यर्थैः प्रज्ञा श्रेयोऽधिगच्छति ।
 12-229-009c राजानो भुञ्जते राज्यं प्रज्ञया तुल्यलक्षणाः ॥
 12-229-010a पारावर्यं तु भूतानां ज्ञानेनैवोपलभ्यते ।
 12-229-010c विद्यया तात सृष्टानां विद्यैव परमा गतिः ॥
 12-229-011a भूतानां जन्म सर्वेषां विविधानां चतुर्विधम् ।
 12-229-011c जराय्वण्डमथोद्भेदं स्वेदं चाप्युपलक्षयेत् ॥
 12-229-012a स्थावरेभ्यो विशिष्टानि जङ्गमान्युपलक्षयेत् ।

- 12-229-012c उपपन्नं हि यच्चेष्टा विशिष्येत विशेष्ययोः ॥
- 12-229-013a आहुर्द्विबहुपादानि जङ्गमानि द्वयानि च ।
- 12-229-013c बहुपाद्भ्यो विशिष्टानि द्विपादानि बहून्यपि ॥
- 12-229-014a द्विपदानि द्वयान्याहुः पार्थिवानीतराणि च ।
- 12-229-014c पार्थिवानि विशिष्टानि तानि ह्यन्नानि भुञ्जते ॥
- 12-229-015a पार्थिवानि द्वयान्याहुर्मध्यमान्युत्तमानि च ।
- 12-229-015c मध्यमानि विशिष्टानि जातिधर्मोपधारणात् ॥
- 12-229-016a मध्यमानि द्वयान्याहुर्धर्मज्ञानीतराणि च ।
- 12-229-016c धर्मज्ञानि विशिष्टानि कार्याकार्योपधारणात् ॥
- 12-229-017a धर्मज्ञानि द्वयान्याहुर्वेदज्ञानीतराणि च ।
- 12-229-017c वेदज्ञानि विशिष्टानि वेदो ह्येषु प्रतिष्ठितः ॥
- 12-229-018a वेदज्ञानि द्वयान्याहुः प्रवक्तृणीतराणि च ।
- 12-229-018c प्रवक्तृणि विशिष्टानि सर्वधर्मोपधारणात् ॥
- 12-229-019a विज्ञायन्ते हि यैर्वेदाः सर्वधर्मक्रियाफलाः ।
- 12-229-019c सयज्ञाः सखिला वेदाः प्रवक्तृभ्यो विनिःसृताः ॥
- 12-229-020a प्रवक्तृणि द्वयान्याहुरात्मज्ञानीतराणि च ।
- 12-229-020c आत्मज्ञानि विशिष्टानि जन्माजन्मोपधारणात् ॥
- 12-229-021a धर्मद्वयं हि यो वेद स सर्वः सर्वधर्मविद् ।
- 12-229-021c स त्यागी सत्यसंकल्पः स तु क्षान्तः स ईश्वरः ॥
- 12-229-022a धर्मज्ञानप्रतिष्ठं हि तं देवा ब्राह्मणं विदुः ।
- 12-229-022c शब्दब्रह्मणि निष्णातं परे च कृतनिश्चयम् ॥
- 12-229-023a अन्तःस्थं च बहिष्ठं च येऽऽधियज्ञाधिदैवतम् ।
- 12-229-023c जानन्ति तान्नमस्यामस्ते देवास्तात ते द्विजाः ॥
- 12-229-024a तेषु विश्वमिदं भूतं साग्रं च जगदाहितम् ।
- 12-229-024c तेषां माहात्म्यभावस्य सदृशं नास्ति किञ्चन ॥
- 12-229-025a आदिं ते निधनं चैव कर्म चातीत्य सर्वशः ।
- 12-229-025c चतुर्विधस्य भूतस्य सर्वस्येशाः स्वयंभुवः ॥

12-230-001 व्यास उवाच

- 12-230-001a एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते ।
- 12-230-001c ज्ञानवानेव कर्माणि कुर्वन्सर्वत्र सिध्यति ॥
- 12-230-002a तत्र चेन्न भवेदेवं संशयः कर्मनिश्चये ।

12-230-002c	किं नु कर्म स्वभावोऽयं ज्ञानं कर्मेति वा पुनः ॥
12-230-003a	तत्र चेह विवित्सा स्याज्ज्ञानं चेत्पुरुषं प्रति ।
12-230-003c	उपपत्त्युपलब्धिभ्यां वर्णयिष्यामि तच्छृणु ॥
12-230-004a	पौरुषं कारणं केचिदाहुः कर्मसु मानवाः ।
12-230-004c	दैवमेके प्रशंसन्ति स्वभावं चापरे जनाः ॥
12-230-005a	पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ।
12-230-005c	त्रयमेतत्पृथग्भूतमविवेकं तु केचन ॥
12-230-006a	एवमेतन्न चाप्येवमुभे चापि न चाप्युभे ।
12-230-006c	कर्मस्था विषमं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥
12-230-007a	त्रेतायां द्वापरे चैव कलिजाश्च ससंशयाः ।
12-230-007c	तपस्विनः प्रशान्ताश्च सत्त्वस्थाश्च कृते युगे ॥
12-230-008a	अपृथग्दर्शिनः सर्वे ऋक्सामसु यजुःषु च ।
12-230-008c	कामद्वेषौ पृथग्दृष्ट्वा तपः कृत उपासते ॥
12-230-009a	तपोधर्मेण संयुक्तस्तपोनित्यः सुसंशितः ।
12-230-009c	तेन सर्वानवाप्नोति कामान्यान्मनसेच्छति ॥
12-230-010a	तपसा तदवाप्नोति यद्भूत्वा सृजते जगत् ।
12-230-010c	तद्भूतश्च ततः सर्वो भूतानां भवति प्रभुः ॥
12-230-011a	तदुक्तं वेदवादिषु गहनं वेददर्शिभिः ।
12-230-011c	वेदान्तेषु पुनर्व्यक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥
12-230-012a	आरम्भयज्ञाः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशः स्मृताः ।
12-230-012c	परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञा द्विजातयः ॥
12-230-013a	परिनिष्ठितकार्यो हि स्वाध्यायेन द्विजो भवेत् ।
12-230-013c	कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
12-230-014a	त्रेतादौ सकला वेदा यज्ञा वर्णाश्रमास्तथा ।
12-230-014c	संरोधादायुषस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे ॥
12-230-015a	द्वापरे विप्लवं यान्ति वेदाः कलियुगे तथा ।
12-230-015c	दृश्यन्ते नापि दृश्यन्ते कलेरन्ते पुनः पुनः ॥
12-230-016a	उत्सीदन्ति स्वधर्माश्च तत्राधर्मेण पीडिताः ।
12-230-016c	गवां भूमेश्च ये चापामोषधीनां च ये रसाः ॥
12-230-017a	अधर्मान्तर्हिता वेदा वेदधर्मास्तथाश्रमाः ।
12-230-017c	विक्रियन्ते स्वधर्मस्थाः स्थावराणि चराणि च ॥

- 12-230-018a यथा सर्वाणि भूतानि वृष्टिर्भौमानि वर्षति ।
 12-230-018c सृजते सर्वतोऽङ्गानि तथा वेदा युगे युगे ॥
 12-230-019a विसृतं कालनानात्वमनादिनिधनं च यत् ।
 12-230-019c कीर्तितं तत्पुरस्तान्मे यतः संयान्ति यान्ति च ॥
 12-230-020a धातेदं प्रभवस्थानं भूतानां संयमो यमः ।
 12-230-020c स्वभावेन प्रवर्तन्ते द्वंद्वसृष्टानि भूरिशः ॥
 12-230-021a सर्गः कालो धृतिर्वेदाः कर्ता कार्यं क्रिया फलम् ।
 12-230-021c एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

12-231-001 भीष्म उवाच

- 12-231-001a इत्युक्तोऽभिप्रशस्यैतत्परमर्षेस्तु शासनम् ।
 12-231-001c मोक्षधर्मार्थसंयुक्तमिदं प्रष्टुं प्रचक्रमे ॥

12-231-002 शुक उवाच

- 12-231-002a प्रजावाञ्श्रोत्रियो यज्वा वृद्धः प्रज्ञोऽनसूयकः ।
 12-231-002c अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति ॥
 12-231-003a तपसा ब्रह्मचर्येण सर्वत्यागेन मेधया ।
 12-231-003c सांख्ये वा यदि वा योगे एतत्पृष्टोऽभिधत्स्व मे ॥
 12-231-004a मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं समवाप्यते ।
 12-231-004c येनोपायेन पुरुषैस्तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥

12-231-005 व्यास उवाच

- 12-231-005a नान्यत्र विद्यातपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
 12-231-005c नान्यत्र सर्वसंत्यागात्सिद्धिं विन्दति कश्चन ॥
 12-231-006a महाभूतानि सर्वाणि पूर्वसृष्टिः स्वयंभुवः ।
 12-231-006c भूयिष्ठं प्राणभृद्ग्रामे निविष्टानि शरीरिषु ॥
 12-231-007a भूमेर्देहो जलात्सारो ज्योतिषश्चक्षुषी स्मृते ।
 12-231-007c प्राणापानाश्रयो वायुः खेष्वाकाशं शरीरिणाम् ॥
 12-231-008a क्रान्ते विष्णुर्बले शक्रः कोष्ठेऽग्निर्भुक्तमर्छति ।
 12-231-008c कर्णयोः प्रदिशः श्रोत्रे जिह्वायां वाक्सरस्वती ॥
 12-231-009a कर्णौ त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
 12-231-009c दर्शनानीन्द्रियोक्तानि द्वाराण्याहारसिद्धये ॥
 12-231-010a शब्दं स्पर्शं तथा रूपं रसं गन्धं च पञ्चमम् ।

- 12-231-010c इन्द्रियाणि पृथक्त्वर्थान्मनसो दर्शयन्त्युत ॥
- 12-231-011a इन्द्रियाणि मनो युङ्क्ते वश्यान्त्यन्तेव वाजिनः ।
- 12-231-011c मनश्चापि सदा युङ्क्ते भूतात्मा हृदयाश्रितः ॥
- 12-231-012a इन्द्रियाणां तथैवेषां सर्वेषामीश्वरं मनः ।
- 12-231-012c नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मनसस्तथा ॥
- 12-231-013a इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
- 12-231-013c प्राणापानौ च जीवश्च नित्यं देहेषु देहिनाम् ॥
- 12-231-014a आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य गुणशब्दो न चेतना ।
- 12-231-014c सत्त्वं हि तेजः सृजति न गुणान्वै कदाचन ॥
- 12-231-015a एवं सप्तदशं देहे वृतं षोडशभिर्गुणैः ।
- 12-231-015c मनीषी मनसा विप्रः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
- 12-231-016a न ह्ययं चक्षुषा दृश्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
- 12-231-016c मनसा संप्रदीप्तेन महानात्मा प्रकाशते ॥
- 12-231-017a अशब्दस्पर्शरूपं तदरसागन्धमव्ययम् ।
- 12-231-017c अशरीरं शरीरे स्वे निरीक्षेत निरिन्द्रियम् ॥
- 12-231-018a अव्यक्तं व्यक्तदेहेषु मर्त्येष्वमरमाश्रितम् ।
- 12-231-018c योऽनुपश्यति स प्रेत्य कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥
- 12-231-019a विद्याभिजनसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
- 12-231-019c शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥
- 12-231-020a स हि सर्वेषु भूतेषु जङ्गमेषु ध्रुवेषु च ।
- 12-231-020c वसत्येको महानात्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥
- 12-231-021a सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
- 12-231-021c यदा पश्यति भूतात्मा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-231-022a यावानात्मनि वेदात्मा तावानात्मा परात्मनि ।
- 12-231-022c य एवं सततं वेद सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥
- 12-231-023a सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च ।
- 12-231-023c देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥
- 12-231-024a शकुनीनामिवाकाशे जले वारिचरस्य वा ।
- 12-231-024c यथा गतिर्न दृश्येत तथैव सुमहात्मनः ॥
- 12-231-025a कालः पचति भूतानि सर्वाण्येवात्मनात्मनि ।
- 12-231-025c यस्मिंस्तु पच्यते कालस्तं न वेदेह कश्चन ॥

12-231-026a	न तदूर्ध्वं न तिर्यक्च नाधो न च तिरः पुनः ।
12-231-026c	न मध्ये प्रतिगृह्णीते नैव कश्चित्कुतश्चन ॥
12-231-027a	सर्वेऽन्तःस्था इमे लोका बाह्यमेषां न किञ्चन ।
12-231-027c	यः सहस्रं समागच्छेद्यथा बाणो गुणच्युतः ॥
12-231-028a	नैवान्तं कारणस्येयाद्यद्यपि स्यान्मनोजवः ।
12-231-028c	तस्मात्सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नास्ति स्थूलतरं ततः ॥
12-231-029a	सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
12-231-029c	सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
12-231-030a	तदेवाणोरणुतरं तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
12-231-030c	तदन्तः सर्वभूतानां ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥
12-231-031a	अक्षरं च क्षरं चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः ।
12-231-031c	क्षरः सर्वेषु भूतेषु दिव्यं ह्यमृतमक्षरम् ॥
12-231-032a	नवद्वारं पुरं गत्वा हंसो हि नियतो वशी ।
12-231-032c	ईशः सर्वस्य भूतस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
12-231-033a	हानिभङ्गविकल्पानां नवानां संश्रयेण च ।
12-231-033c	शरीराणामजस्याहुर्हंसत्वं पारदर्शिनः ॥
12-231-034a	हंसोक्तं चाक्षरं चैव कूटस्थं यत्तदक्षरम् ।
12-231-034c	तद्विद्वानक्षरं प्राप्य जहाति प्राणजन्मनी ॥

12-232-001 व्यास उवाच

12-232-001a	पृच्छतस्तव सत्पुत्र यथावदिह तत्त्वतः ।
12-232-001c	सांख्यन्यायेन संयुक्तं यदेतत्कीर्तितं मया ॥
12-232-002a	योगकृत्यं तु ते कृत्स्नं वर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
12-232-002c	एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वशः ॥
12-232-002e	आत्मनो ध्यायिनस्तात ज्ञानमेतदनुत्तमम् ॥
12-232-003a	तदेतदुपशान्तेन दान्तेनाध्यात्मशीलिना ।
12-232-003c	आत्मारामेण बुद्धेन बोद्धव्यं शुचिकर्मणा ॥
12-232-004a	योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्कवयो विदुः ।
12-232-004c	कामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ॥
12-232-005a	क्रोधं शमेन जयति कामं संकल्पवर्जनात् ।
12-232-005c	सत्त्वसंसेवनाद्धीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ॥
12-232-006a	धृत्या शिश्रोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।

12-232-006c	चक्षुः श्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च कर्मणा ॥
12-232-007a	अप्रमादाद्भयं जह्याल्लोभं प्राज्ञोपसेवनात् ।
12-232-007c	एवमेतान्योगदोषाञ्जयेन्नित्यमतन्द्रितः ॥
12-232-008a	अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चार्चेद्देवताः प्रणमेत च ।
12-232-008c	वर्जयेद्गुप्तितां वाचं हिंसायुक्तां मनोनुगाम् ॥
12-232-009a	ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं रसः ।
12-232-009c	एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥
12-232-010a	ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं ह्रीरार्जवं क्षमा ।
12-232-010c	शौचमाहारसंशुद्धिरिन्द्रियाणां च निग्रहः ॥
12-232-011a	एतैर्विवर्धते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ।
12-232-011c	सिध्यन्ति चास्य सर्वार्था विज्ञानं च प्रवर्तते ॥
12-232-012a	समः सर्वेषु भूतेषु लब्धालब्धेन वर्तयन् ।
12-232-012c	धुतपाप्मा तु तेजस्वी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ॥
12-232-012e	कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीषेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
12-232-013a	मनसश्चेन्द्रियाणां च कृत्वैकाग्र्यं समाहितः ।
12-232-013c	प्राग्रात्रापररात्रेषु धारयेन्मन आत्मना ॥
12-232-014a	जन्तोः पञ्चेन्द्रियस्यास्य यदेकं छिद्रमिन्द्रियम् ।
12-232-014c	ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥
12-232-015a	मनस्तु पूर्वमादद्यात्कुमीनानिव मत्स्यहा ।
12-232-015c	ततः श्रोत्रं ततश्चक्षुर्जिह्वां घ्राणं च योगवित् ॥
12-232-016a	तत एतानि संयम्य मनसि स्थापयेद्यतिः ।
12-232-016c	तथैवापोह्य संकल्पान्मनो ह्यात्मनि धारयेत् ॥
12-232-017a	पञ्च ज्ञानेन संधाय मनसि स्थापयेद्यतिः ।
12-232-017c	यदैतान्यवतिष्ठन्ते मनःषष्ठानि चात्मनि ॥
12-232-017e	प्रसीदन्ति च संस्थाय तदा ब्रह्म प्रकाशते ॥
12-232-018a	विधूम इव दीप्तार्चिरादित्य इव दीप्तिमान् ।
12-232-018c	वैद्युतोऽग्निरिवाकाशे पश्यत्यात्मानमात्मना ॥
12-232-018e	सर्वं च तत्र सर्वत्र व्यापकत्वाच्च दृश्यते ॥
12-232-019a	तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ।
12-232-019c	धृतिमन्तो महाप्राज्ञाः सर्वभूतहिते रताः ॥
12-232-020a	एवं परिमितं कालमाचरन्संशितव्रतः ।

- 12-232-020c आसीनो हि रहस्येको गच्छेदक्षरसात्म्यताम् ॥
- 12-232-021a प्रमोहो भ्रम आवर्तो घ्राणश्रवणदर्शने ।
- 12-232-021c अब्धुतानि रसस्पर्शे शीतोष्णे मारुताकृतिः ॥
- 12-232-022a प्रतिभामुपसर्गाश्चाप्युपसंगृह्य योगतः ।
- 12-232-022c तांस्तत्त्वविदनादृत्य स्वात्मनैव निवर्तयेत् ॥
- 12-232-023a कुर्यात्परिचयं योगे त्रैकाल्यं नियतो मुनिः ।
- 12-232-023c गिरिशृङ्गो तथा चैत्ये वृक्षाग्रेषु च योजयेत् ॥
- 12-232-024a संनियम्येन्द्रियग्रामं गोष्ठे भाण्डमना इव ।
- 12-232-024c एकाग्रश्चिन्तयेन्नित्यं योगान्नोद्वेजयेन्मनः ॥
- 12-232-025a येनोपायेन शक्येत संनियन्तुं चलं मनः ।
- 12-232-025c तं तं युक्तो निषेवेत न चैव विचलेत्ततः ॥
- 12-232-026a शून्या गिरिगुहाश्चैव देवतायतनानि च ।
- 12-232-026c शून्यागाराणि चैकाग्रो निवासार्थमुपक्रमेत् ॥
- 12-232-027a नाभिष्वजेत्परं वाचा कर्मणा मनसापि वा ।
- 12-232-027c उपेक्षको यताहारो लब्धालब्धे समो भवेत् ॥
- 12-232-028a यश्चैनमभिनन्देत् यश्चैनमपवादयेत् ।
- 12-232-028c समस्तयोश्चाप्युभयोर्नाभिध्यायेच्छुभाशुभम् ॥
- 12-232-029a न प्रहृष्येत लाभेषु नालाभेषु च चिन्तयेत् ।
- 12-232-029c समः सर्वेषु भूतेषु सधर्मा मातरिश्चनः ॥
- 12-232-030a एवं सर्वात्मनः साधोः सर्वत्र समदर्शिनः ।
- 12-232-030c षणमासान्नित्ययुक्तस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥
- 12-232-031a वेदनार्ताः प्रजा दृष्ट्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
- 12-232-031c एतस्मिन्निरतो मार्गे विरमेन्न विमोहितः ॥
- 12-232-032a अपि वर्णावकृष्टस्तु नारी वा धर्मकाङ्क्षिणी ।
- 12-232-032c तावप्येतेन मार्गेण गच्छेतां परमां गतिम् ॥
- 12-232-033a अजं पुराणमजरं सनातनं; यदिन्द्रियैरुपलभते नरोऽचलः ।
- 12-232-033c अणोरणीयो महतो महत्तरं; तदात्मना पश्यति युक्त आत्मवान् ॥
- 12-232-034a इदं महर्षेर्वचनं महात्मनो; यथावदुक्तं मनसानुदृश्य च ।
- 12-232-034c अवेक्ष्य चेयात्परमेष्ठिसात्म्यतां; प्रयान्ति यां भूतगतिं मनीषिणः ॥

12-233-001 शुक्र उवाच

12-233-001a यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च ।

- 12-233-001c कां दिशं विद्यया यान्ति कां च गच्छन्ति कर्मणा ॥
- 12-233-002a एतद्वै श्रोतुमिच्छामि तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ।
- 12-233-002c एतत्त्वन्योन्यवैरूप्ये वर्तते प्रतिकूलतः ॥
- 12-233-003 भीष्म उवाच**
- 12-233-003a इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं पराशरसुतः सुतम् ।
- 12-233-003c कर्मविद्यामयावेतौ व्याख्यास्यामि क्षराक्षरौ ॥
- 12-233-004a यां दिशं विद्यया यान्ति यां च गच्छन्ति कर्मणा ।
- 12-233-004c शृणुष्वैकमनाः पुत्र गह्वरं ह्येतदन्तरम् ॥
- 12-233-005a अस्ति धर्म इति प्रोक्तं नास्तीत्यत्रैव यो वदेत् ।
- 12-233-005c तस्य पक्षस्य सदृशमिदं मम भवेदथ ॥
- 12-233-006a द्वाविमावथ पन्थानौ यत्र वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
- 12-233-006c प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तौ च सुभाषितः ॥
- 12-233-007a कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया तु प्रमुच्यते ।
- 12-233-007c तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥
- 12-233-008a कर्मणा जायते प्रेत्य मूर्तिमान्षोडशात्मकः ।
- 12-233-008c विद्यया जायते नित्यमव्ययो ह्यव्ययात्मकः ॥
- 12-233-009a कर्म त्वेके प्रशंसन्ति स्वल्पबुद्धितरा नराः ।
- 12-233-009c तेन ते देहजालानि रमयन्त उपासते ॥
- 12-233-010a ये तु बुद्धिं परां प्राप्ता धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।
- 12-233-010c न ते कर्म प्रशंसन्ति कूपं नद्यां पिबन्निव ॥
- 12-233-011a कर्मणः फलमाप्नोति सुखदुःखे भवाभवौ ।
- 12-233-011c विद्यया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥
- 12-233-012a यत्र गत्वा न म्रियते यत्र गत्वा न जायते ।
- 12-233-012c न जीर्यते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न वर्धते ॥
- 12-233-013a यत्र तद्ब्रह्म परममव्यक्तमजरं ध्रुवम् ।
- 12-233-013c अव्याहतमनायासममृतं चावियोगि च ॥
- 12-233-014a द्वंद्वैर्यत्र न बाध्यन्ते मानसेन च कर्मणा ।
- 12-233-014c समाः सर्वत्र मैत्राश्च सर्वभूतहिते रताः ॥
- 12-233-015a विद्यामयोऽन्यः पुरुषस्तात कर्ममयोऽपरः ।
- 12-233-015c विद्धि चन्द्रमसं दर्शे सूक्ष्मया कलया स्थितम् ॥
- 12-233-016a तदेतदृषिणा प्रोक्तं विस्तरेणानुमीयते ।

- 12-233-016c नवजं शशिनं दृष्ट्वा वक्रं तन्तुमिवाम्बरे ॥
 12-233-017a एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः ।
 12-233-017c मूर्तिमानिति तं विद्धि तात कर्मगुणात्मकम् ॥
 12-233-018a देवो यः संश्रितस्तस्मिन्नब्बिन्दुरिव पुष्करे ।
 12-233-018c क्षेत्रज्ञं तं विजानीयान्नित्यं त्यागजितात्मकम् ॥
 12-233-019a तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि जीवगुणानिमान् ।
 12-233-019c जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः ॥
 12-233-020a सचेतनं जीवगुणं वदन्ति; स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम् ।
 12-233-020c ततः परं क्षेत्रविदो वदन्ति; प्रावर्तयद्यो भुवनानि सप्त ॥

12-234-001 शुक उवाच

- 12-234-001a क्षरात्प्रभृति यः सर्गः सगुणानीन्द्रियाणि च ।
 12-234-001c बुद्ध्यैश्वर्याभिसर्गार्थं यद्ध्यानं चात्मनः शुभम् ॥
 12-234-002a भूय एव तु लोकेऽस्मिन्सदृष्टिं वृत्तिहैतुकीम् ।
 12-234-002c यया सन्तः प्रवर्तन्ते तदिच्छाम्यनुवर्णितम् ॥
 12-234-003a वेदे वचनमुक्तं तु कुरु कर्म त्यजेति च ।
 12-234-003c कथमेतद्विजानीयां तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥
 12-234-004a लोकवृत्तान्ततत्त्वज्ञः पूतोऽहं गुरुशासनात् ।
 12-234-004c कृत्वा बुद्धिं वियुक्तात्मा त्यक्ष्याम्यात्मानमव्यथः ॥

12-234-005 व्यास उवाच

- 12-234-005a यैषा वै विहिता वृत्तिः पुरस्ताद्ब्रह्मणा स्वयम् ।
 12-234-005c एषा पूर्वतरैः सद्भिराचीर्णा परमर्षिभिः ॥
 12-234-006a ब्रह्मचर्येण वै लोकाञ्जयन्ति परमर्षयः ।
 12-234-006c आत्मनश्च हृदि श्रेयस्त्वन्विच्छ मनसात्मनि ॥
 12-234-007a वने मूलफलाशी च तप्यन्सुविपुलं तपः ।
 12-234-007c पुण्यायतनचारी च भूतानामविहिंसकः ॥
 12-234-008a विधूमे सन्नमुसले वानप्रस्थप्रतिश्रये ।
 12-234-008c काले प्राप्ते चरन्भैक्षं कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥
 12-234-009a निःस्तुतिर्निर्ममस्कारः परित्यज्य शुभाशुभे ।
 12-234-009c अरण्ये विचरैकाकी येन केनचिदाशितः ॥

12-234-010 शुक उवाच

- 12-234-010a यदिदं वेदवचनं लोकवादे विरुध्यते ।
 12-234-010c प्रमाणे चाप्रमाणे च विरुद्धे शास्त्रता कुतः ॥
 12-234-011a इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि भगवान्प्रब्रवीतु मे ।
 12-234-011c कर्मणामविरोधेन कथमेतत्प्रवर्तते ॥

12-234-012 भीष्म उवाच

- 12-234-012a इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गन्धवत्याः सुतः सुतम् ।
 12-234-012c ऋषिस्तत्पूजयन्वाक्यं पुत्रस्यामिततेजसः ॥
 12-234-013a गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
 12-234-013c यथोक्तकारिणः सर्वे गच्छन्ति परमां गतिम् ॥
 12-234-014a एको य आश्रमानेताननुतिष्ठेद्यथाविधि ।
 12-234-014c अकामद्वेषसंयुक्तः स परत्र महीयते ॥
 12-234-015a चतुष्पदी हि निःश्रेणी ब्रह्मण्येषा प्रतिष्ठिता ।
 12-234-015c एतामाश्रित्य निःश्रेणीं ब्रह्मलोके महीयते ॥
 12-234-016a आयुषस्तु चतुर्भागं ब्रह्मचार्यनसूयकः ।
 12-234-016c गुरौ वा गुरुपुत्रे वा वसेद्धर्मार्थकोविदः ॥
 12-234-017a कर्मातिरेकेण गुरोरध्येतव्यं बुभूषता ।
 12-234-017c दक्षिणो नापवादी स्यादाहूतो गुरुमाश्रयेत् ॥
 12-234-018a जघन्यशायी पूर्वं स्यादुत्थायी गुरुवेश्मनि ।
 12-234-018c यच्च शिष्येण कर्तव्यं कार्यं दासेन वा पुनः ॥
 12-234-019a कृतमित्येव तत्सर्वं कृत्वा तिष्ठेत् पार्श्वतः ।
 12-234-019c किंकरः सर्वकारी च सर्वकर्मसु कोविदः ॥
 12-234-020a शुचिर्दक्षो गुणोपेतो ब्रूयादिषुरिवात्वरः ।
 12-234-020c चक्षुषा गुरुमव्यग्रो निरीक्षेत् जितेन्द्रियः ॥
 12-234-021a नाभुक्तवति चाश्रीयादपीतवति नो पिबेत् ।
 12-234-021c न तिष्ठति तथासीत् नासुप्ते प्रस्वपेत् च ॥
 12-234-022a उत्तानाभ्यां च पाणिभ्यां पादावस्य मूदु स्पृशेत् ।
 12-234-022c दक्षिणं दक्षिणेनैव सव्यं सव्येन पीडयेत् ॥
 12-234-023a अभिवाद्य गुरुं ब्रूयादधीष्व भगवन्निति ।
 12-234-023c इदं करिष्ये भगवन्निदं चापि कृतं मया ॥
 12-234-024a इति सर्वमनुज्ञाप्य निवेद्य गुरवे धनम् ।
 12-234-024c कुर्यात्कृत्वा च तत्सर्वमाख्येयं गुरवे पुनः ॥

- 12-234-025a यांस्तु गन्धात्रसान्वापि ब्रह्मचारी न सेवते ।
 12-234-025c सेवेत तान्समावृत्त इति धर्मेषु निश्चयः ॥
 12-234-026a ये केचिद्विस्तरेणोक्ता नियमा ब्रह्मचारिणः ।
 12-234-026c तान्सर्वाननुगृह्णीयाद्भवेच्चानपगो गुरोः ॥
 12-234-027a स एवं गुरवे प्रीतिमुपहृत्य यथाबलम् ।
 12-234-027c आश्रमेष्वाश्रमेष्वेवं शिष्यो वर्तेत कर्मणा ॥
 12-234-028a वेदव्रतोपवासेन चतुर्थे चायुषो गते ।
 12-234-028c गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावर्तेद्यथाविधि ॥
 12-234-029a धर्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य धर्मतः ।
 12-234-029c द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधिव्रती भवेत् ॥

12-235-001 व्यास उवाच

- 12-235-001a द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधी गृहे वसेत् ।
 12-235-001c धर्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य सुव्रतः ॥
 12-235-002a गृहस्थवृत्तयश्चैव चतस्रः कविभिः स्मृताः ।
 12-235-002c कुसूलधान्यः प्रथमः कुम्भीधान्यस्त्वनन्तरम् ॥
 12-235-003a अश्वस्तनोऽथ कापोतीमाश्रितो वृत्तिमाहरेत् ।
 12-235-003c तेषां परः परो ज्यायान्धर्मतो लोकजित्तमः ॥
 12-235-004a षट्कर्मा वर्तयत्येकस्त्रिभिरन्यः प्रवर्तते ।
 12-235-004c द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रे व्यवस्थितः ॥
 12-235-004e गृहमेधिव्रतान्यत्र महान्तीह प्रचक्षते ॥
 12-235-005a नात्मार्थं पाचयेदन्नं न वृथा घातयेत्पशून् ।
 12-235-005c प्राणी वा यदि वाप्राणी संस्कारं यजुषार्हति ॥
 12-235-006a न दिवा प्रस्वपेज्जातु न पूर्वापररात्रयोः ।
 12-235-006c न भुञ्जीतान्तराकाले नानृतावाह्वयेत्स्त्रियम् ॥
 12-235-007a नास्यानश्नन्वसेद्विप्रो गृहे कश्चिदपूजितः ।
 12-235-007c तथास्यातिथयः पूज्या हव्यकव्यवहाः सदा ॥
 12-235-008a वेदविद्याव्रतस्नाताः श्रोत्रिया वेदपारगाः ।
 12-235-008c स्वधर्मजीविनो दान्ताः क्रियावन्तस्तपस्विनः ॥
 12-235-008e तेषां हव्यं च कव्यं चाप्यर्हणार्थं विधीयते ॥
 12-235-009a न खरैः संप्रयातस्य स्वधर्माज्ञानकस्य च ।
 12-235-009c अपविद्धाग्निहोत्रस्य गुरोर्वालीककारिणः ॥

12-235-010a	संविभागोऽत्र भूतानां सर्वेषामेव शिष्यते ।
12-235-010c	तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ॥
12-235-011a	विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं चामृतभोजनः ।
12-235-011c	अमृतं यज्ञशेषं स्याद्भोजनं हविषा समम् ॥
12-235-011e	भृत्यशेषं तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ॥
12-235-012a	स्वदारनिरतो दान्तो ह्यनसूयुर्जितेन्द्रियः ।
12-235-012c	ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः ॥
12-235-013a	वृद्धबालातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसंबन्धिबान्धवैः ।
12-235-013c	मातापितृभ्यां जामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया ॥
12-235-014a	दुहित्रा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ।
12-235-014c	एतान्विमुच्य संवादान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
12-235-015a	एतैर्जितैस्तु जयति सर्वल्लोकान्न संशयः ।
12-235-015c	आचार्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजापत्ये पिता प्रभुः ॥
12-235-016a	अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चत्विर्जः ।
12-235-016c	जामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवे तु ज्ञातयः ॥
12-235-017a	संबन्धिबान्धवा दिक्षु पृथिव्यां मातृमातुलौ ।
12-235-017c	वृद्धबालातुरकृशास्त्वाकाशे प्रभविष्णवः ॥
12-235-018a	भ्राता ज्येष्ठः समः पित्रा भार्या पुत्रः स्वका तनुः ।
12-235-018c	छाया स्वा दाशवर्गस्तु दुहिता कृपणं परम् ॥
12-235-019a	तस्मादेतैरधिक्षिप्तः सहेन्नित्यमसंज्वरः ।
12-235-019c	गृहधर्मरतो विद्वान्धर्मनित्यो जितक्लमः ॥
12-235-020a	न चार्थबद्धः कर्माणि धर्मं वा कंचिदाचरेत् ।
12-235-020c	गृहस्थवृत्तयस्तिस्त्रस्तासां निःश्रेयसं परम् ॥
12-235-021a	परस्परं तथैवाहुश्चातुराश्रम्यमेव तत् ।
12-235-021c	ये चोक्ता नियमास्तेषां सर्वं कार्यं बुभूषता ॥
12-235-022a	कुम्भीधान्यैरुज्ज्वालैः कापोतीं चास्थितैस्तथा ।
12-235-022c	यस्मिंश्चैते वसन्त्यर्हास्तद्राष्ट्रमभिवर्धते ॥
12-235-023a	दश पूर्वान्दश परान्पुनाति च पितामहान् ।
12-235-023c	गृहस्थवृत्तयस्त्वेता वर्तयेद्यो गतव्यथः ॥
12-235-024a	स चक्रचरलोकानां सदृशीं प्राप्नुयाद्गतिम् ।
12-235-024c	यतेन्द्रियाणामथ वा गतिरेषा विधीयते ॥

- 12-235-025a स्वर्गलोको गृहस्थानामुदारमनसां हितः ।
 12-235-025c स्वर्गो विमानसंयुक्तो वेददृष्टः सुपुष्पितः ॥
 12-235-026a स्वर्गलोके गृहस्थानां प्रतिष्ठा नियतात्मनाम् ।
 12-235-026c ब्रह्मणा विहिता श्रेणिरेषा यस्मात्प्रमुच्यते ॥
 12-235-026e द्वितीयं क्रमशः प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥
 12-235-027a अतः परं परममुदारमाश्रमं; तृतीयमाहुस्त्यजतां कलेवरम् ।
 12-235-027c वनौकसां गृहपतिनामनुत्तमं; शृणुष्वैतत्क्लिष्टशरीरकारिणाम् ॥

12-236-001 भीष्म उवाच

- 12-236-001a प्रोक्ता गृहस्थवृत्तिस्ते विहिता या मनीषिणाम् ।
 12-236-001c तदनन्तरमुक्तं यत्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-236-002a क्रमशस्त्ववधूयैनां तृतीयां वृत्तिमुत्तमाम् ।
 12-236-002c संयोगव्रतखिन्नानां वानप्रस्थाश्रमौकसाम् ॥
 12-236-003a श्रूयतां पार्थ भद्रं ते सर्वलोकाश्रयात्मनाम् ।
 12-236-003c प्रेक्षापूर्वं प्रवृत्तानां पुण्यदेशनिवासिनाम् ॥

12-236-004 व्यास उवाच

- 12-236-004a गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
 12-236-004c अपत्यस्यैव चापत्यं वनमेव तदाश्रयेत् ॥
 12-236-005a तृतीयमायुषो भागं वानप्रस्थाश्रमे वसेत् ।
 12-236-005c तानेवाग्नीन्परिचरेद्यजमानो दिवौकसः ॥
 12-236-006a नियतो नियताहारः षष्ठभक्तोऽप्रमादवान् ।
 12-236-006c तदग्निहोत्रं ता गावो यज्ञाङ्गानि च सर्वशः ॥
 12-236-007a अकृष्टं वै ब्रीहियवं नीवारं विघसानि च ।
 12-236-007c हवींषि संप्रयच्छेत मखेष्वत्रापि पञ्चसु ॥
 12-236-008a वानप्रस्थाश्रमेऽप्येताश्चतस्रो वृत्तयः स्मृताः ।
 12-236-008c सद्यःप्रक्षालकाः केचित्केचिन्मासिकसंचयाः ॥
 12-236-009a वार्षिकं संचयं केचित्केचिद्द्वादशवार्षिकम् ।
 12-236-009c कुर्वन्त्यतिथिपूजार्थं यज्ञतन्त्रार्थसिद्धये ॥
 12-236-010a अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसंश्रयाः ।
 12-236-010c ग्रीष्मे च पञ्चतपसः शश्वच्च मितभोजनाः ॥
 12-236-011a भूमौ विपरिवर्तन्ते तिष्ठेद्वा प्रपदैरपि ।

12-236-011c	स्थानासनैर्वर्तयन्ति सवनेष्वभिषिञ्चते ॥
12-236-012a	दन्तोलूखलिनः केचिदश्मकुट्टास्तथापरे ।
12-236-012c	शुक्लपक्षे पिबन्त्येके यवागूं क्वथितां सकृत् ॥
12-236-013a	कृष्णपक्षे पिबन्त्येके भुञ्जते च यथाक्रमम् ।
12-236-013c	मूलैरेके फलैरेके पुष्पैरेके दृढव्रताः ॥
12-236-014a	वर्तयन्ति यथान्यायं वैखानसमतं श्रिताः ।
12-236-014c	एताश्चान्याश्च विविधा दीक्षास्तेषां मनीषिणाम् ॥
12-236-015a	चतुर्थश्चौपनिषदो धर्मः साधारणः स्मृतः ।
12-236-015c	वानप्रस्थो गृहस्थश्च ततोऽन्यः संप्रवर्तते ॥
12-236-016a	अस्मिन्नेव युगे तात विप्रैः सर्वार्थदर्शिभिः ।
12-236-016c	अगस्त्यः सप्त ऋषयो मधुच्छन्दोऽघमर्षणः ॥
12-236-017a	सांकृतिः सुदिवा तण्डिर्यवान्नोऽथ कृतश्रमः ।
12-236-017c	अहोवीर्यस्तथा काव्यस्ताण्ड्यो मेधातिथिर्बुधः ॥
12-236-018a	शलो वाकश्च निर्वाकः शून्यपालः कृतश्रमः ।
12-236-018c	एवंधर्मसु विद्वांसस्ततः स्वर्गमुपागमन् ॥
12-236-019a	तात प्रत्यक्षधर्माणस्तथा यायावरा गणाः ।
12-236-019c	ऋषीणामुग्रतपसां धर्मनैपुणदर्शिनाम् ॥
12-236-020a	अवाच्यापरिमेयाश्च ब्राह्मणा वनमाश्रिताः ।
12-236-020c	वैखानसा वालखिल्याः सिकताश्च तथापरे ॥
12-236-021a	कर्मभिस्ते निरानन्दा धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ।
12-236-021c	गताः प्रत्यक्षधर्माणस्ते सर्वे वनमाश्रिताः ॥
12-236-021e	अनक्षत्रा अनाधृष्या दृश्यन्ते ज्योतिषां गणाः ॥
12-236-022a	जरया च परिद्यूनो व्याधिना च प्रपीडितः ।
12-236-022c	चतुर्थे चायुषः शेषे वानप्रस्थाश्रमं त्यजेत् ॥
12-236-022e	सद्यस्कारां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥
12-236-023a	आत्मयाजी सोऽऽत्मरतिरात्मक्रीडात्मसंश्रयः ।
12-236-023c	आत्मन्यग्नीन्समारोप्य त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहान् ॥
12-236-024a	सद्यस्क्रांश्च यजेद्यज्ञानिष्टीश्चैवेह सर्वदा ।
12-236-024c	सदैव याजिनां यज्ञादात्मनीज्या निवर्तते ॥
12-236-025a	त्रींश्चैवाग्नीन्यजेत्सम्यगात्मन्येवात्ममोक्षणात् ।
12-236-025c	प्राणेभ्यो यजुषा पञ्च षट्प्राश्नीयादकुत्सयन् ॥

- 12-236-026a केशलोमनखान्वाप्य वानप्रस्थो मुनिस्ततः ।
 12-236-026c आश्रमादाश्रमं सद्यः पूतो गच्छति कर्मभिः ॥
 12-236-027a अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा प्रव्रजेद्विजः ।
 12-236-027c लोकास्तेजोमयास्तस्य प्रेत्य चानन्त्यमश्रुते ॥
 12-236-028a सुशीलवृत्तो व्यपनीतकल्मषो; न चेह नामुत्र च कर्तुमीहते ।
 12-236-028c अरोषमोहो गतसंधिविग्रहो; भवेदुदासीनवदात्मविन्नरः ॥
 12-236-029a यमेषु चैवात्मगतेषु न व्यथे; त्वशास्त्रसूत्राहुतिमन्त्रविक्रमः ।
 12-236-029c भवेद्यथेष्टा गतिरात्मयाजिनो; न संशयो धर्मपरे जितेन्द्रिये ॥
 12-236-030a ततः परं श्रेष्ठमतीव सद्गुणै; रधिष्ठितं त्रीनधिवृत्तमुत्तमम् ।
 12-236-030c चतुर्थमुक्तं परमाश्रमं शृणु; प्रकीर्त्यमानं परमं परायणम् ॥

12-237-001 शुक उवाच

- 12-237-001a वर्तमानस्तथैवात्र वानप्रस्थाश्रमे यथा ।
 12-237-001c योक्तव्योऽऽत्मा यथा शक्त्या परं वै काङ्क्षता पदम् ॥

12-237-002 व्यास उवाच

- 12-237-002a प्राप्य संस्कारमेताभ्यामाश्रमाभ्यां ततः परम् ।
 12-237-002c यत्कार्यं परमार्थार्थं तदिहैकमनाः शृणु ॥
 12-237-003a कषायं पाचयित्वा तु श्रेणिस्थानेषु च त्रिषु ।
 12-237-003c प्रव्रजेच्च परं स्थानं परिव्रज्यामनुत्तमाम् ॥
 12-237-004a तद्भवानेवमभ्यस्य वर्ततां श्रूयतां तथा ।
 12-237-004c एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् ॥
 12-237-005a एकश्चरति यः पश्यन्न जहाति न हीयते ।
 12-237-005c अनग्निरनिकेतः स्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥
 12-237-006a अश्वस्तनविधानः स्यान्मुनिर्भावसमन्वितः ।
 12-237-006c लघ्वाशी नियताहारः सकृदन्ननिषेविता ॥
 12-237-007a कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता ।
 12-237-007c उपेक्षा सर्वभूतानामेतावद्विक्षुलक्षणम् ॥
 12-237-008a यस्मिन्वाचः प्रविशन्ति कूपे प्राप्ताः शिला इव ।
 12-237-008c न वक्तारं पुनर्यान्ति स कैवल्यश्रमे वसेत् ॥
 12-237-009a नैव पश्येन्न शृणुयादवाच्यं जातु कस्यचित् ।
 12-237-009c ब्राह्मणानां विशेषेण नैव ब्रूयात्कथंचन ॥

12-237-010a	यद्ब्राह्मणस्य कुशलं तदेव सततं वदेत् ।
12-237-010c	तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन्भेषजमात्मनः ॥
12-237-011a	येन पूर्णमिवाकाशं भवत्येकेन सर्वदा ।
12-237-011c	शून्यं येन जनाकीर्णं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-012a	येन केनचिदाच्छन्नो येन केनचिदाशितः ।
12-237-012c	यत्रक्वचनशायी च तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-013a	अहेरिव गणाद्धीतः सौहित्यान्नरकादिव ।
12-237-013c	कुणपादिव च स्त्रीभ्यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-014a	न क्रुध्येन्न प्रहृष्येच्च मानितोऽमानितश्च यः ।
12-237-014c	सर्वभूतेष्वभयदस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-015a	नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
12-237-015c	कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा ॥
12-237-016a	अनभ्याहतचित्तः स्यादनभ्याहतवाक्तथा ।
12-237-016c	निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो निरमित्रस्य किं भयम् ॥
12-237-017a	अभयं सर्वभूतेभ्यो भूतानामभयं यतः ।
12-237-017c	तस्य देहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥
12-237-018a	यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् ।
12-237-018c	सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे ॥
12-237-019a	एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमपिधीयते ।
12-237-019c	अमृतः स नित्यं वसति योऽहिंसां प्रतिपद्यते ॥
12-237-020a	अहिंसकः समः सत्यो धृतिमान्नियतेन्द्रियः ।
12-237-020c	शरण्यः सर्वभूतानां गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
12-237-021a	एवं प्रज्ञानतृप्तस्य निर्भयस्य मनीषिणः ।
12-237-021c	न मृत्युरतिगो भावः स मृत्युमधिगच्छति ॥
12-237-022a	विमुक्तं सर्वसङ्गेभ्यो मुनिमाकाशवत्स्थितम् ।
12-237-022c	अस्वमेकचरं शान्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-023a	जीवितं यस्य धर्मार्थं धर्मोऽरत्यर्थमेव च ।
12-237-023c	अहोरात्राश्च पुण्यार्थं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-024a	निराशिषमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् ।
12-237-024c	अक्षीणं क्षीणकर्माणं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-237-025a	सर्वाणि भूतानि सुखे रमन्ते; सर्वाणि दुःखस्य भृशं त्रसन्ति ।

- 12-237-025c तेषां भयोत्पादनजातखेदः; कुर्यान्न कर्माणि हि श्रद्धधानः ॥
- 12-237-026a दानं हि भूताभयदक्षिणायाः; सर्वाणि दानान्यधितिष्ठतीह ।
- 12-237-026c तीक्ष्णां तनुं यः प्रथमं जहाति; सोऽनन्तमाप्नोत्यभयं प्रजाभ्यः ॥
- 12-237-027a उत्तान आस्येन हविर्जुहोति; लोकस्य नाभिर्जगतः प्रतिष्ठा ।
- 12-237-027c तस्याङ्गमङ्गानि कृताकृतं च; वैश्वानरः सर्वमेव प्रपेदे ॥
- 12-237-028a प्रादेशमात्रे हृदि निश्चितं यः; तस्मिन्प्राणानात्मयाजी जुहोति ।
- 12-237-028c तस्याग्निहोत्रं हुतमात्मसंस्थं; सर्वेषु लोकेषु सदैवतेषु ॥
- 12-237-029a दैवं त्रिधातुं त्रिवृतं सुपर्णं; ये विद्युरग्र्यं परमार्थतां च ।
- 12-237-029c ते सर्वलोकेषु महीयमाना; देवाः समर्थाः सुकृतं व्रजन्ति ॥
- 12-237-030a वेदांश्च वेद्यं च विधिं च कृत्स्नः; मथो निरुक्तं परमार्थतां च ।
- 12-237-030c सर्वं शरीरात्मनि यः प्रवेदः; तस्मै स्म देवाः स्पृहयन्ति नित्यम् ॥
- 12-237-031a भूमावसक्तं दिवि चाप्रमेयं; हिरण्मयं योऽण्डजमण्डमध्ये ।
- 12-237-031c पतत्रिणं पक्षिणमन्तरिक्षे; यो वेद भोग्यात्मनि दीप्तरश्मिः ॥
- 12-237-032a आवर्तमानमजरं विवर्तनं; षण्णोमिकं द्वादशारं सुपर्व ।
- 12-237-032c यस्येदमास्ये परियाति विश्वं; तत्कालचक्रं निहितं गुहायाम् ॥
- 12-237-033a यः संप्रसादं जगतः शरीरं; सर्वान्स लोकानधिगच्छतीह ।
- 12-237-033c तस्मिन्हुतं तर्पयतीह देवांस्ते वै तृप्तास्तर्पयन्त्यास्यमस्य ॥
- 12-237-034a तेजोमयो नित्यतनुः पुराणो; लोकाननन्तानभयानुपैति ।
- 12-237-034c भूतानि यस्मान्न त्रसन्ते कदा चिः; त्स भूतेभ्यो न त्रसते कदाचित् ॥
- 12-237-035a अगर्हणीयो न च गर्हतेऽन्याः; न्स वै विप्रः परमात्मानमीक्षेत् ।
- 12-237-035c विनीतमोहो व्यपनीतकल्मषो; न चेह नामुत्र च योऽर्थमृच्छति ॥
- 12-237-036a अरोषमोहः समलोष्टकाञ्चनः; प्रहीणशोको गतसंधिविग्रहः ।
- 12-237-036c अपेतनिन्दास्तुतिरप्रियाप्रियः; श्ररन्नुदासीनवदेष भिक्षुकः ॥

12-238-001 व्यास उवाच

- 12-238-001a प्रकृतेस्तु विकारा ये क्षेत्रज्ञस्तैः परिश्रितः ।
- 12-238-001c ते चैनं न प्रजानन्ति स तु जानाति तानपि ॥
- 12-238-002a तैश्चैष कुरुते कार्यं मनःषष्ठैरिहेन्द्रियैः ।
- 12-238-002c सुदान्तैरिव संयन्ता दृढैः परमवाजिभिः ॥
- 12-238-003a इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः ।
- 12-238-003c मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥
- 12-238-004a महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्परतोऽमृतम् ।

- 12-238-004c अमृतान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥
- 12-238-005a एवं सर्वेषु भूतेषु गूढोऽऽत्मा न प्रकाशते ।
- 12-238-005c दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शिभिः ॥
- 12-238-006a अन्तरात्मनि संलीय मनःषष्ठानि मेधया ।
- 12-238-006c इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च बहु चिन्त्यमचिन्तयन् ॥
- 12-238-007a ध्यानोपरमणं कृत्वा विद्यासंपादितं मनः ।
- 12-238-007c अनीश्वरः प्रशान्तात्म ततोऽर्ह्यमृतं पदम् ॥
- 12-238-008a इन्द्रियाणां तु सर्वेषां वश्यात्मा चलितस्मृतिः ।
- 12-238-008c आत्मनः संप्रदानेन मर्त्यो मृत्युमुपाश्रुते ॥
- 12-238-009a हित्वा तु सर्वसंकल्पान्सत्त्वे चित्तं निवेशयेत् ।
- 12-238-009c सत्त्वे चित्तं समावेश्य ततः कालंजरो भवेत् ॥
- 12-238-010a चित्तप्रसादेन यतिर्जहाति हि शुभाशुभम् ।
- 12-238-010c प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमानन्त्यमश्रुते ॥
- 12-238-011a लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तृप्तः सुखं स्वपेत् ।
- 12-238-011c निवाते वा यथा दीपो दीप्यमानो न कम्पते ॥
- 12-238-012a एवं पूर्वापरे रात्रे युञ्जन्नात्मानमात्मना ।
- 12-238-012c सत्त्वाहारविशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
- 12-238-013a रहस्यं सर्ववेदानामनैतिह्यमनागमम् ।
- 12-238-013c आत्मप्रत्ययिकं शास्त्रमिदं पुत्रानुशासनम् ॥
- 12-238-014a धर्माख्यानेषु सर्वेषु सत्याख्यानेषु यद्वसु ।
- 12-238-014c दशेदमृक्सहस्राणि निर्मथ्यामृतमुद्धृतम् ॥
- 12-238-015a नवनीतं यथा दध्नः काष्ठादग्निर्यथैव च ।
- 12-238-015c तथैव विदुषां ज्ञानं पुत्रहेतोः समुद्धृतम् ॥
- 12-238-015e स्नातकानामिदं शास्त्रं वाच्यं पुत्रानुशासनम् ॥
- 12-238-016a तदिदं नाप्रशान्ताय नादान्तायातपस्विने ।
- 12-238-016c नावेदविदुषे वाच्यं तथा नानुगताय च ॥
- 12-238-017a नासूयकायानृजवे न चानिर्दिष्टकारिणे ।
- 12-238-017c न तर्कशास्त्रदग्धाय तथैव पिशुनाय च ॥
- 12-238-018a श्लाघते श्लाघनीयाय प्रशान्ताय तपस्विने ।
- 12-238-018c इदं प्रियाय पुत्राय शिष्यायानुगताय च ॥
- 12-238-018e रहस्यधर्मं वक्तव्यं नान्यस्मै तु कथंचन ॥

- 12-238-019a यद्यप्यस्य महीं दद्याद्रत्नपूर्णमिमां नरः ।
 12-238-019c इदमेव ततः श्रेय इति मन्येत तत्त्ववित् ॥
 12-238-020a अतो गुह्यतरार्थं तदध्यात्ममतिमानुषम् ।
 12-238-020c यत्तन्महर्षिभिर्दृष्टं वेदान्तेषु च गीयते ॥
 12-238-020e तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

12-239-001 शुक उवाच

- 12-239-001a अध्यात्मं विस्तरेणेह पुनरेव वदस्व मे ।
 12-239-001c यदध्यात्मं यथा चेदं भगवन्नृषिसत्तम ॥

12-239-002 व्यास उवाच

- 12-239-002a अध्यात्मं यदिदं तात पुरुषस्येह विद्यते ।
 12-239-002c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि तस्य व्याख्यामिमां शृणु ॥
 12-239-003a भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ।
 12-239-003c महाभूतानि भूतानां सागरस्योर्मयो यथा ॥
 12-239-004a प्रसार्येह यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः ।
 12-239-004c तद्वन्महान्ति भूतानि यवीयःसु विकुर्वते ॥
 12-239-005a इति तन्मयमेवेदं सर्वं स्थावरजङ्गमम् ।
 12-239-005c सर्गे च प्रलये चैव तस्मान्निर्दिश्यते तथा ॥
 12-239-006a महाभूतानि पञ्चैव सर्वभूतेषु भूतकृत् ।
 12-239-006c अकरोत्तात वैषम्यं यस्मिन्यदनुपश्यति ॥

12-239-007 शुक उवाच

- 12-239-007a अकरोद्यच्छरीरेषु कथं तदुपलक्षयेत् ।
 12-239-007c इन्द्रियाणि गुणाः केचित्कथं तानुपलक्षयेत् ॥

12-239-008 व्यास उवाच

- 12-239-008a एतत्ते वर्तयिष्यामि यथावदिह दर्शनम् ।
 12-239-008c शृणु तत्त्वमिहैकाग्रो यथातत्त्वं यथा च तत् ॥
 12-239-009a शब्दः श्रोत्रं तथा खानि त्रयमाकाशसंभवम् ।
 12-239-009c प्राणश्चेष्टा तथा स्पर्श एते वायुगुणास्त्रयः ॥
 12-239-010a रूपं चक्षुर्विपाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधीयते ।
 12-239-010c रसोऽथ रसनं स्नेहो गुणास्त्वेते त्रयोऽम्भसाम् ॥
 12-239-011a घ्रेयं घ्राणं शरीरं च भूमेरेते गुणास्त्रयः ।

- 12-239-011c एतावानिन्द्रियग्रामो व्याख्यातः पाञ्चभौतिकः ॥
- 12-239-012a वायोः स्पर्शो रसोऽद्भ्यश्च ज्योतिषो रूपमुच्यते ।
- 12-239-012c आकाशप्रभवः शब्दो गन्धो भूमिगुणः स्मृतः ॥
- 12-239-013a मनो बुद्धिश्च भावश्च त्रय एतेऽऽत्मयोनिजाः ।
- 12-239-013c न गुणानतिवर्तन्ते गुणेभ्यः परमा मताः ॥
- 12-239-014a इन्द्रियाणि नरे पञ्च षष्ठं तु मन उच्यते ।
- 12-239-014c सप्तमीं बुद्धिमेवाहुः क्षेत्रज्ञं पुनरष्टमम् ॥
- 12-239-015a चक्षुरालोचनायैव संशयं कुरुते मनः ।
- 12-239-015c बुद्धिरध्यवसानाय साक्षी क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥
- 12-239-016a रजस्तमश्च सत्त्वं च त्रय एते स्वयोनिजाः ।
- 12-239-016c समाः सर्वेषु भूतेषु तद्गुणेषूपलक्षयेत् ॥
- 12-239-017a यथा कूर्म इहाङ्गानि प्रसार्य विनियच्छति ।
- 12-239-017c एवमेवेन्द्रियग्रामं बुद्धिः सृष्ट्वा नियच्छति ॥
- 12-239-018a यदूर्ध्वं पादतलयोरवाङ्मूर्धश्च पश्यति ।
- 12-239-018c एतस्मिन्नेव कृत्ये वै वर्तते बुद्धिरुत्तमा ॥
- 12-239-019a गुणान्नेनीयते बुद्धिर्बुद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।
- 12-239-019c मनःषष्ठानि सर्वाणि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः ॥
- 12-239-020a तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।
- 12-239-020c प्रशान्तमिव संशुद्धं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥
- 12-239-021a यत्तु संतापसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
- 12-239-021c रजः प्रवर्तकं तत्स्यात्सततं हारि देहिनाम् ॥
- 12-239-022a यत्तु संमोहसंयुक्तमव्यक्तविषयं भवेत् ।
- 12-239-022c अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधार्यताम् ॥
- 12-239-023a प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः साम्यं स्वस्थात्मचित्तता ।
- 12-239-023c अकस्माद्यदि वा कस्माद्वर्तते सात्त्विको गुणः ॥
- 12-239-024a अभिमानो मृषावादो लोभो मोहस्तथाक्षमा ।
- 12-239-024c लिङ्गानि रजसस्तानि वर्तन्ते हेत्वहेतुतः ॥
- 12-239-025a तथा मोहः प्रमादश्च तन्द्री निद्राप्रबोधिता ।
- 12-239-025c कथंचिदभिवर्तन्ते विज्ञेयास्तामसा गुणाः ॥

12-240-001 व्यास उवाच

12-240-001a मनः प्रसृजते भावं बुद्धिरध्यवसायिनी ।

12-240-001c	हृदयं प्रियाप्रिये वेद त्रिविधा कर्मचोदना ॥
12-240-002a	इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः ।
12-240-002c	मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा परो मतः ॥
12-240-003a	बुद्धिरात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवात्मनोऽऽत्मिका ।
12-240-003c	यदा विकुरुते भावं तदा भवति सा मनः ॥
12-240-004a	इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्विक्रियते ह्यणु ।
12-240-004c	शृण्वती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते ॥
12-240-005a	पश्यन्ती भवते दृष्टी रसती रसनं भवेत् ।
12-240-005c	जिघ्रती भवति घ्राणं बुद्धिर्विक्रियते पृथक् ॥
12-240-006a	इन्द्रियाणीति तान्याहुस्तेष्वदृश्याधितिष्ठति ।
12-240-006c	तिष्ठती पुरुषे बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्तते ॥
12-240-007a	कदाचिल्लभते प्रीतिं कदाचिदपि शोचते ।
12-240-007c	न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह युज्यते ॥
12-240-008a	सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतानतिवर्तते ।
12-240-008c	सरितां सागरो भर्ता महावेलामिवोर्मिमान् ॥
12-240-009a	यदा प्रार्थयते किञ्चित्तदा भवति सा मनः ।
12-240-009c	अधिष्ठानानि वै बुद्ध्या पृथगेतानि संस्मरेत् ॥
12-240-009e	इन्द्रियाण्येव मेध्यानि विजेतव्यानि कृत्स्नशः ॥
12-240-010a	सर्वाण्येवानुपूर्व्येण यद्यन्नानुविधीयते ।
12-240-010c	अविभागगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्तते ॥
12-240-010e	प्रवर्तमानं तु रजः सत्त्वमप्यनुवर्तते ॥
12-240-011a	ये चैव भावा वर्तन्ते सर्व एष्वेव ते त्रिषु ।
12-240-011c	अन्वर्थाः संप्रवर्तन्ते रथनेमिमरा इव ॥
12-240-012a	प्रदीपार्थं नरः कुर्यादिन्द्रियैर्बुद्धिसत्तमैः ।
12-240-012c	निश्चरद्भिर्यथायोगमुदासीनैर्यदृच्छया ॥
12-240-013a	एवंस्वभावमेवेदमिति विद्वान्मुह्यति ।
12-240-013c	अशोचन्नप्रहृष्यंश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥
12-240-014a	न ह्यात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैः कामगोचरैः ।
12-240-014c	प्रवर्तमानैरनये दुर्धरैरकृतात्मभिः ॥
12-240-015a	तेषां तु मनसा रश्मीन्यदा सम्यङ्नियच्छति ।
12-240-015c	तदा प्रकाशते ह्यात्मा घटे दीप इव ज्वलन् ॥

12-240-015e	सर्वेषामेव भूतानां तमस्यपगते यथा ॥
12-240-016a	यथा वारिचरः पक्षी न लिप्यति जले चरन् ।
12-240-016c	एवमेव कृतप्रज्ञो न दोषैर्विषयांश्चरन् ॥
12-240-016e	असज्जमानः सर्वेषु न कथंचन लिप्यते ॥
12-240-017a	त्यक्त्वा पूर्वकृतं कर्म रतिर्यस्य सदात्मनि ।
12-240-017c	सर्वभूतात्मभूतस्य गुणमार्गेष्वसज्जतः ॥
12-240-018a	सत्त्वमात्मा प्रसवति गुणान्वापि कदा च न ।
12-240-018c	न गुणा विदुरात्मानं गुणान्वेद स सर्वदा ॥
12-240-019a	परिद्रष्टा गुणानां स स्रष्टा चैव यथातथम् ।
12-240-019c	सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं विद्धि सूक्ष्मयोः ॥
12-240-020a	सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ।
12-240-020c	पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ संप्रयुक्तौ च सर्वदा ॥
12-240-021a	यथा मत्स्योऽद्भिरन्यः सन्संप्रयुक्तौ तथैव तौ ।
12-240-021c	मशकोदुम्बरौ चापि संप्रयुक्तौ यथा सह ॥
12-240-022a	इषीका वा यथा मुञ्जे पृथक्च सह चैव च ।
12-240-022c	तथैव सहितावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ ॥

12-241-001 व्यास उवाच

12-241-001a	सृजते तु गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञस्त्वनुतिष्ठति ।
12-241-001c	गुणान्विक्रियतः सर्वानुदासीनवदीश्वरः ॥
12-241-002a	स्वभावयुक्तं तत्सर्वं यदिमान्सृजते गुणान् ।
12-241-002c	ऊर्णनाभिर्यथा सूत्रं सृजते तन्तुवद्गुणान् ॥
12-241-003a	प्रध्वस्ता न निवर्तन्ते प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
12-241-003c	एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिरिति चापरे ॥
12-241-004a	उभयं संप्रधार्यैतदध्यवस्येद्यथामति ।
12-241-004c	अनेनैव विधानेन भवेद्गर्भशयो महान् ॥
12-241-005a	अनादिनिधनं नित्यमासाद्य विचरेन्नरः ।
12-241-005c	अक्रुध्यन्नप्रहृष्यंश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥
12-241-006a	इत्येवं हृदयग्रन्थिं बुद्धिचिन्तामयं दृढम् ।
12-241-006c	अतीत्य सुखमासीत अशोचंश्छिन्नसंशयः ॥
12-241-007a	तप्येयुः प्रच्युताः पृथ्व्या यथा पूर्णां नदीं नराः ।
12-241-007c	अवगाढा ह्यविद्वांसो विद्धि लोकमिमं तथा ॥

- 12-241-008a न तु ताम्यति वै विद्वान्स्थले चरति तत्त्ववित् ।
 12-241-008c एवं यो विन्दतेऽऽत्मानं केवलं ज्ञानमात्मनः ॥
 12-241-009a एवं बुद्ध्वा नरः सर्वा भूतानामागतिं गतिम् ।
 12-241-009c समवेक्ष्य शनैः सम्यग्लभते शममुत्तमम् ॥
 12-241-010a एतद्वै जन्मसामर्थ्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 12-241-010c आत्मज्ञानं शमश्चैव पर्याप्तं तत्परायणम् ॥
 12-241-011a एतद्बुद्ध्वा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम् ।
 12-241-011c विज्ञायैतद्विमुच्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥
 12-241-012a न भवति विदुषां महद्भयं; यदविदुषां सुमहद्भयं भवेत् ।
 12-241-012c न हि गतिरधिकास्ति कस्य चिद्भवति हि या विदुषः सनातनी ॥
 12-241-013a लोकमातुरमसूयते जनस्तत्तदेव च निरीक्ष्य शोचते ।
 12-241-013c तत्र पश्य कुशलानशोचतो; ये विदुस्तदुभयं कृताकृतम् ॥
 12-241-014a यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं; तच्च निर्णुदति यत्पुरा कृतम् ।
 12-241-014c न प्रियं तदुभयं न चाप्रियं; तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥

12-242-001 शुक उवाच

- 12-242-001a यस्माद्धर्मात्परो धर्मो विद्यते नेह कश्चन ।
 12-242-001c यो विशिष्टश्च धर्मेभ्यस्तं भवान्प्रब्रवीतु मे ॥

12-242-002 व्यास उवाच

- 12-242-002a धर्मं ते संप्रवक्ष्यामि पुराणमृषिसंस्तुतम् ।
 12-242-002c विशिष्टं सर्वधर्मेभ्यस्तमिहैकमनाः शृणु ॥
 12-242-003a इन्द्रियाणि प्रमाथीनि बुद्ध्या संयम्य यत्नतः ।
 12-242-003c सर्वतो निष्पतिष्णूनि पिता बालानिवात्मजान् ॥
 12-242-004a मनसश्चेन्द्रियाणां च ह्यैकाग्र्यं परमं तपः ।
 12-242-004c तज्ज्यायः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ॥
 12-242-005a तानि सर्वाणि संधाय मनःषष्ठानि मेधया ।
 12-242-005c आत्मतृप्त इवासीत बहु चिन्त्यमचिन्तयन् ॥
 12-242-006a गोचरेभ्यो निवृत्तानि यदा स्थास्यन्ति वेश्मनि ।
 12-242-006c तदा त्वमात्मनात्मानं परं द्रक्ष्यसि शाश्वतम् ॥
 12-242-007a सर्वात्मानं महात्मानं विधूममिव पावकम् ।
 12-242-007c तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥

12-242-008a	यथा पुष्पफलोपेतो बहुशाखो महाद्रुमः ।
12-242-008c	आत्मनो नाभिजानीते क्व मे पुष्पं क्व मे फलम् ॥
12-242-009a	एवमात्मा न जानीते क्व गमिष्ये कुतो न्वहम् ।
12-242-009c	अन्यो ह्यत्रान्तरात्मास्ति यः सर्वमनुपश्यति ॥
12-242-010a	ज्ञानदीपेन दीप्तेन पश्यत्यात्मानमात्मना ।
12-242-010c	दृष्ट्वा त्वमात्मनात्मानं निरात्मा भव सर्ववित् ॥
12-242-011a	विमुक्तः सर्वपापेभ्यो मुक्तत्वच इवोरगः ।
12-242-011c	परां बुद्धिमवाप्येह विपाप्मा विगतज्वरः ॥
12-242-012a	सर्वतःस्रोतसं घोरां नदीं लोकप्रवाहिनीम् ।
12-242-012c	पञ्चेन्द्रियग्राहवतीं मनःसंकल्परोधसम् ॥
12-242-013a	लोभमोहतृणच्छन्नां कामक्रोधसरीसृपाम् ।
12-242-013c	सत्यतीर्थानृतक्षोभां क्रोधपङ्कां सरिद्वराम् ॥
12-242-014a	अव्यक्तप्रभवां शीघ्रां दुस्तरामकृतात्मभिः ।
12-242-014c	प्रतरस्व नदीं बुद्ध्या कामग्राहसमाकुलाम् ॥
12-242-015a	संसारसागरगमां योनिपातालदुस्तराम् ।
12-242-015c	आत्मजन्मोद्भवां तात जिह्वावर्ता दुरासदाम् ॥
12-242-016a	यां तरन्ति कृतप्रज्ञा धृतिमन्तो मनीषिणः ।
12-242-016c	तां तीर्णः सर्वतोमुक्तो विपूतात्मात्मविच्छुचिः ॥
12-242-017a	उत्तमां बुद्धिमास्थाय ब्रह्मभूयं गमिष्यसि ।
12-242-017c	संतीर्णः सर्वसंकलेशान्प्रसन्नात्मा विकल्मषः ॥
12-242-018a	भूमिष्ठानीव भूतानि पर्वतस्थो निशामय ।
12-242-018c	अक्रुध्यन्नप्रहृष्यंश्च ननृशंसमतिस्तथा ॥
12-242-018e	ततो द्रक्ष्यसि भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ॥
12-242-019a	एवं वै सर्वधर्मेभ्यो विशिष्टं मेनिरे बुधाः ।
12-242-019c	धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठ मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
12-242-020a	आत्मनोऽव्ययिनो ज्ञात्वा इदं पुत्रानुशासनम् ।
12-242-020c	प्रयताय प्रवक्तव्यं हितायानुगताय च ॥
12-242-021a	आत्मज्ञानमिदं गुह्यं सर्वगुह्यतमं महत् ।
12-242-021c	अब्रुवं यदहं तात आत्मसाक्षिकमञ्जसा ॥
12-242-022a	नैव स्त्री न पुमानेतन्नैव चेदं नपुंसकम् ।
12-242-022c	अदुःखमसुखं ब्रह्म भूतभव्यभवात्मकम् ॥

- 12-242-023a नैतज्ज्ञात्वा पुमान्स्त्री वा पुनर्भवमवाप्नुयात् ।
 12-242-023c अभवप्रतिपत्त्यर्थमेतद्वर्त्म विधीयते ॥
- 12-242-024a यथा मतानि सर्वाणि न चैतानि यथा तथा ।
 12-242-024c कथितानि मया पुत्र भवन्ति न भवन्ति च ॥
- 12-242-025a तत्प्रीतियुक्तेन गुणान्वितेन; पुत्रेण सत्पुत्रगुणान्वितेन ।
 12-242-025c पृष्टो हीदं प्रीतिमता हितार्थः; ब्रूयात्सुतस्येह यदुक्तमेतत् ॥
- 12-243-001 **व्यास उवाच**
- 12-243-001a गन्धात्रसान्नानुरुन्ध्यात्सुखं वा; नालंकारांश्चाप्नुयात्तस्य तस्य ।
 12-243-001c मानं च कीर्तिं च यशश्च नेच्छे; तस्य वै प्रचारः पश्यतो ब्राह्मणस्य ॥
- 12-243-002a सर्वान्वेदानधीयीत शुश्रूषुर्ब्रह्मचर्यवान् ।
 12-243-002c ऋचो यजूंषि सामानि न तेन न स ब्राह्मणः ॥
- 12-243-003a ज्ञातिवत्सर्वभूतानां सर्ववित्सर्ववेदवित् ।
 12-243-003c नाकामो म्रियते जातु न तेन न च ब्राह्मणः ॥
- 12-243-004a इष्टीश्च विविधाः प्राप्य क्रतूँश्चैवाप्तदक्षिणान् ।
 12-243-004c नैव प्राप्नोति ब्राह्मण्यमभिध्यानात्कथंचन ॥
- 12-243-005a यदा चायं न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
 12-243-005c यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-243-006a यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ।
 12-243-006c कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-243-007a कामबन्धनमेवैकं नान्यदस्तीह बन्धनम् ।
 12-243-007c कामबन्धनमुक्तो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
- 12-243-008a कामतो मुच्यमानस्तु धूम्राभ्रादिव चन्द्रमाः ।
 12-243-008c विरजाः कालमाकाङ्क्षन्धीरो धैर्येण वर्तते ॥
- 12-243-009a आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं; समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
 12-243-009c स कामकान्तो न तु कामकामः; स वै लोकात्स्वर्गमुपैति देही ॥
- 12-243-010a वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषद्दमः ।
 12-243-010c दमस्योपनिषद्दानं दानस्योपनिषत्तपः ॥
- 12-243-011a तपसोपनिषत्त्यागस्त्यागस्योपनिषत्सुखम् ।
 12-243-011c सुखस्योपनिषत्स्वर्गः स्वर्गस्योपनिषच्छमः ॥
- 12-243-012a क्लेदनं शोकमनसोः संतापं तृष्णया सह ।
 12-243-012c सत्त्वमिच्छसि संतोषाच्छान्तिलक्षणमुत्तमम् ॥

- 12-243-013a विशोको निर्ममः शान्तः प्रसन्नात्मात्मवित्तमः ।
 12-243-013c षड्भिर्लक्षणवानेतैः समग्रः पुनरेष्यति ॥
 12-243-014a षड्भिः सत्त्वगुणोपेतैः प्राज्ञैरधिकमन्त्रिभिः ।
 12-243-014c ये विदुः प्रेत्य चात्मानमिहस्थांस्तांस्तथा विदुः ॥
 12-243-015a अकृत्रिममसंहार्यं प्राकृतं निरुपस्कृतम् ।
 12-243-015c अध्यात्मं सुकृतप्रज्ञः सुखमव्ययमश्नुते ॥
 12-243-016a निष्प्रचारं मनः कृत्वा प्रतिष्ठाप्य च सर्वतः ।
 12-243-016c यामयं लभते तुष्टिं सा न शक्यमतोऽन्यथा ॥
 12-243-017a येन तृप्यत्यभुञ्जानो येन तुष्यत्यवित्तवान् ।
 12-243-017c येनास्नेहो बलं धत्ते यस्तं वेद स वेदवित् ॥
 12-243-018a संगोप्य ह्यात्मनो द्वाराण्यपिधाय विचिन्तयन् ।
 12-243-018c यो ह्यास्ते ब्राह्मणः शिष्टः स आत्मरतिरुच्यते ॥
 12-243-019a समाहितं परे तत्त्वे क्षीणकाममवस्थितम् ।
 12-243-019c सर्वतः सुखमन्वेति वपुश्चान्द्रमसं यथा ॥
 12-243-020a सविशेषाणि भूतानि गुणांश्चाभजतो मुनेः ।
 12-243-020c सुखेनापोह्यते दुःखं भास्करेण तमो यथा ॥
 12-243-021a तमतिक्रान्तकर्माणमतिक्रान्तगुणक्षयम् ।
 12-243-021c ब्राह्मणं विषयाश्लिष्टं जरामृत्यू न विन्दतः ॥
 12-243-022a स यदा सर्वतो मुक्तः समः पर्यवतिष्ठते ।
 12-243-022c इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च शरीरस्थोऽतिवर्तते ॥
 12-243-023a कारणं परमं प्राप्य अतिक्रान्तस्य कार्यताम् ।
 12-243-023c पुनरावर्तनं नास्ति संप्राप्तस्य परात्परम् ॥

12-244-001 व्यास उवाच

- 12-244-001a द्वंद्वानि मोक्षजिज्ञासुरर्थधर्मावनुष्ठितः ।
 12-244-001c वक्त्रा गुणवता शिष्यः श्राव्यः पूर्वमिदं महत् ॥
 12-244-002a आकाशं मारुतो ज्योतिरापः पृथ्वी च पञ्चमी ।
 12-244-002c भावाभावौ च कालश्च सर्वभूतेषु पञ्चसु ॥
 12-244-003a अन्तरात्मकमाकाशं तन्मयं श्रोत्रमिन्द्रियम् ।
 12-244-003c तस्य शब्दं गुणं विद्यान्मूर्तिशास्त्रविधानवित् ॥
 12-244-004a चरणं मारुतात्मेति प्राणापानौ च तन्मयौ ।
 12-244-004c स्पर्शनं चेन्द्रियं विद्यात्तथा स्पर्शं च तन्मयम् ॥

12-244-005a	ततः पाकः प्रकाशश्च ज्योतिश्चक्षुश्च तन्मयम् ।
12-244-005c	तस्य रूपं गुणं विद्यात्तमोऽन्ववसितात्मकम् ॥
12-244-006a	प्रक्लेदः क्षुद्रता स्नेह इत्यापो ह्युपदिश्यते ।
12-244-006c	रसनं चेन्द्रियं जिह्वा रसश्चापां गुणो मतः ॥
12-244-007a	संघातः पार्थिवो धातुरस्थिदन्तनखानि च ।
12-244-007c	श्मश्रु लोम च केशाश्च सिराः स्नायु च चर्म च ॥
12-244-008a	इन्द्रियं घ्राणसंज्ञानं नासिकेत्यभिधीयते ।
12-244-008c	गन्धश्चैवेन्द्रियार्थोऽयं विज्ञेयः पृथिवीमयः ॥
12-244-009a	उत्तरेषु गुणाः सन्ति सर्वे सर्वेषु चोत्तराः ।
12-244-009c	पञ्चानां भूतसंघानां संततिं मुनयो विदुः ॥
12-244-010a	मनो नवममेषां तु बुद्धिस्तु दशमी स्मृता ।
12-244-010c	एकादशोऽन्तरात्मा च सर्वतः पर उच्यते ॥
12-244-011a	व्यवसायात्मिका बुद्धिर्मनो व्याकरणात्मकम् ।
12-244-011c	कर्मानुमानाद्विज्ञेयः स जीवः क्षेत्रसंज्ञकः ॥
12-244-012a	एभिः कालाष्टमैर्भावैर्यः सर्वैः सर्वमन्वितम् ।
12-244-012c	पश्यत्यकलुषं प्राज्ञः स मोहं नानुवर्तते ॥

12-245-001 व्यास उवाच

12-245-001a	शरीराद्विप्रमुक्तं हि सूक्ष्मभूतं शरीरिणम् ।
12-245-001c	कर्मभिः परिपश्यन्ति शास्त्रोक्तैः शास्त्रचेतसः ॥
12-245-002a	यथा मरीच्यः सहिताश्चरन्ति; गच्छन्ति तिष्ठन्ति च दृश्यमानाः ।
12-245-002c	देहैर्विमुक्ता विचरन्ति लोकांस्तथैव सत्त्वान्यतिमानुषाणि ॥
12-245-003a	प्रतिरूपं यथैवाप्सु तापः सूर्यस्य लक्ष्यते ।
12-245-003c	सत्त्ववांस्तु तथा सत्त्वं प्रतिरूपं प्रपश्यति ॥
12-245-004a	तानि सूक्ष्माणि सत्त्वस्था विमुक्तानि शरीरतः ।
12-245-004c	स्वेन तत्त्वेन तत्त्वज्ञाः पश्यन्ति नियतेन्द्रियाः ॥
12-245-005a	स्वपतां जाग्रतां चैव सर्वेषामात्मचिन्तितम् ।
12-245-005c	प्रधानद्वैधयुक्तानां जहतां कर्मजं रजः ॥
12-245-006a	यथाहनि तथा रात्रौ यथा रात्रौ तथाहनि ।
12-245-006c	वशे तिष्ठति सत्त्वात्मा सततं योगयोगिनाम् ॥
12-245-007a	तेषां नित्यं सदानित्यो भूतात्मा सततं गुणैः ।
12-245-007c	सप्तभिस्त्वन्वितः सूक्ष्मैश्चरिष्णुरजरामरः ॥

12-245-008a	मनोबुद्धिपराभूतः स्वदेहपरदेहवित् ।
12-245-008c	स्वप्नेष्वपि भवत्येष विज्ञाता सुखदुःखयोः ॥
12-245-009a	तत्रापि लभते दुःखं तत्रापि लभते सुखम् ।
12-245-009c	क्रोधलोभौ तु तत्रापि कृत्वा व्यसनमर्छति ॥
12-245-010a	प्रीणितश्चापि भवति महतोऽर्थानवाप्य च ।
12-245-010c	करोति पुण्यं तत्रापि जाग्रन्निव च पश्यति ॥
12-245-011a	तमेवमतितेजोशं भूतात्मानं हृदि स्थितम् ।
12-245-011c	तमोरजोभ्यामाविष्टा नानुपश्यन्ति मूर्तिषु ॥
12-245-012a	शास्त्रयोगपरा भूत्वा स्वमात्मानं परीप्सवः ।
12-245-012c	अनुच्छवासान्यमूर्तीनि यानि वज्रोपमान्यपि ॥
12-245-013a	पृथग्भूतेषु सृष्टेषु चतुर्ष्वश्रमकर्मसु ।
12-245-013c	समाधौ योगमेवैतच्छाण्डिल्यः शममब्रवीत् ॥
12-245-014a	विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम् ।
12-245-014c	प्रधानविनियोगस्थः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

12-246-001 व्यास उवाच

12-246-001a	हृदि कामद्रुमश्चित्रो मोहसंचयसंभवः ।
12-246-001c	क्रोधमानमहास्कन्धो विवित्सापरिमोचनः ॥
12-246-002a	तस्य चाज्ञानमाधारः प्रमादः परिषेचनम् ।
12-246-002c	सोऽभ्यसूयापलाशो हि पुरादुष्कृतसारवान् ॥
12-246-003a	संमोहचिन्ताविटपः शोकशाखो भयंकरः ।
12-246-003c	मोहनीभिः पिपासाभिर्लताभिः परिवेष्टितः ॥
12-246-004a	उपासते महावृक्षं सुलुब्धास्तं फलेप्सवः ।
12-246-004c	आयासैः संयतः पाशैः फलानि परिवेष्टयन् ॥
12-246-005a	यस्तान्पाशान्वशे कृत्वा तं वृक्षमपकर्षति ।
12-246-005c	गतः स दुःखयोरन्तं यतमानस्तयोर्द्वयोः ॥
12-246-006a	संरोहत्यकृतप्रज्ञः संतापेन हि पादपम् ।
12-246-006c	स तमेव ततो हन्ति विषं ग्रस्तमिवातुरम् ॥
12-246-007a	तस्यानुशयमूलस्य मूलमुद्ध्रियते बलात् ।
12-246-007c	त्यागाप्रमादाकृतिना साम्येन परमासिना ॥
12-246-008a	एवं यो वेद कामस्य केवलं परिकर्षणम् ।
12-246-008c	वधं वै कामशास्त्रस्य स दुःखान्यतिवर्तते ॥

- 12-246-009a शरीरं पुरमित्याहुः स्वामिनी बुद्धिरिष्यते ।
 12-246-009c तत्र बुद्धेः शरीरस्थं मनो नामार्थचिन्तकम् ॥
 12-246-010a इन्द्रियाणि जनाः पौरास्तदर्थं तु परा कृतिः ।
 12-246-010c तत्र द्वौ दारुणौ दोषौ तमो नाम रजस्तथा ॥
 12-246-011a यदर्थमुपजीवन्ति पौराः सहपुरेश्वराः ।
 12-246-011c अद्वारेण तमेवार्थं द्वौ दोषावुपजीवतः ॥
 12-246-012a तत्र बुद्धिर्हि दुर्धर्षा मनः साधर्म्यमुच्यते ।
 12-246-012c पौराश्चापि मनस्त्रस्तास्तेषामपि चला स्थितिः ॥
 12-246-013a यदर्थं बुद्धिरध्यास्ते न सोऽर्थः परिषीदति ।
 12-246-013c यदर्थं पृथगध्यास्ते मनस्तत्परिषीदति ॥
 12-246-014a पृथग्भूतं यदा बुद्ध्या मनो भवति केवलम् ।
 12-246-014c तत्रैनं विवृतं शून्यं रजः पर्यवतिष्ठते ॥
 12-246-015a तन्मनः कुरुते सख्यं रजसा सह संगतम् ।
 12-246-015c तं चादाय जनं पौरं रजसे संप्रयच्छति ॥

12-247-001 भीष्म उवाच

- 12-247-001a भूतानां गुणसंख्यानं भूयः पुत्र निशामय ।
 12-247-001c द्वैपायनमुखाद्भ्रष्टं श्लाघया परयानघ ॥
 12-247-002a दीप्तानलनिभः प्राह भगवान्धूम्रवर्चसे ।
 12-247-002c ततोऽहमपि वक्ष्यामि भूयः पुत्र निदर्शनम् ॥
 12-247-003a भूमेः स्थैर्यं पृथुत्वं च काठिन्यं प्रसवात्मता ।
 12-247-003c गन्धो गुरुत्वं शक्तिश्च संघातः स्थापना धृतिः ॥
 12-247-004a अपां शैत्यं रसः क्लेदो द्रवत्वं स्नेहसौम्यता ।
 12-247-004c जिह्वा विष्यन्दिनी चैव भौमाप्यास्रवणं तथा ॥
 12-247-005a अग्नेर्दुर्धर्षता तेजस्तापः पाकः प्रकाशनम् ।
 12-247-005c शौचं रागो लघुस्तैक्षण्यं दशमं चोर्ध्वभागिता ॥
 12-247-006a वायोरनियमः स्पर्शो वादस्थानं स्वतन्त्रता ।
 12-247-006c बलं शैट्र्यं च मोहश्च चेष्टा कर्मकृता भवः ॥
 12-247-007a आकाशस्य गुणः शब्दो व्यापित्वं छिद्रतापि च ।
 12-247-007c अनाश्रयमनालम्बमव्यक्तमविकारिता ॥
 12-247-008a अप्रतीघातता चैव भूतत्वं विकृतानि च ।
 12-247-008c गुणाः पञ्चाशतं प्रोक्ताः पञ्चभूतात्मभाविताः ॥

- 12-247-009a चलोपपत्तिर्व्यक्तिश्च विसर्गः कल्पना क्षमा ।
 12-247-009c सदसच्चाशुता चैव मनसो नव वै गुणाः ॥
 12-247-010a इष्टानिष्टविकल्पश्च व्यवसायः समाधिता ।
 12-247-010c संशयः प्रतिपत्तिश्च बुद्धौ पञ्चेह ये गुणाः ॥
- 12-247-011 युधिष्ठिर उवाच**
 12-247-011a कथं पञ्चगुणा बुद्धिः कथं पञ्चेन्द्रिया गुणाः ।
 12-247-011c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सूक्ष्मज्ञानं पितामह ॥
- 12-247-012 भीष्म उवाच**
 12-247-012a आहुः षष्टिं भूतगुणान्वै; भूतविशिष्टा नित्यविषक्ताः ।
 12-247-012c भूतविषक्ताश्चाक्षरसृष्टाः; पुत्र न नित्यं तदिह वदन्ति ॥
 12-247-013a तत्पुत्र चिन्ताकलितं यदुक्त;मनागतं वै तव संप्रतीह ।
 12-247-013c भूतार्थतत्त्वं तदवाप्य सर्वं; भूतप्रभावाद्भव शान्तबुद्धिः ॥
- 12-248-001 युधिष्ठिर उवाच**
 12-248-001a य इमे पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।
 12-248-001c पृतनामध्य एते हि गतसत्त्वा महाबलाः ॥
 12-248-002a एकैकशो भीमबला नागायुतबलास्तथा ।
 12-248-002c एते हि निहताः संख्ये तुल्यतेजोबलैर्नरैः ॥
 12-248-003a नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे पुरा ।
 12-248-003c विक्रमेणोपसंपन्नास्तेजोबलसमन्विताः ॥
 12-248-004a अथ चेमे महाप्राज्ञ शेरते हि गतासवः ।
 12-248-004c मृता इति च शब्दोऽयं वर्तत्येषु गतासुषु ॥
 12-248-005a इमे मृता नृपतयः प्रायशो भीमविक्रमाः ।
 12-248-005c तत्र मे संशयो जातः कुतः संज्ञा मृता इति ॥
 12-248-006a कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिह प्रजाः ।
 12-248-006c हरत्यमरसंकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-248-007 भीष्म उवाच**
 12-248-007a पुरा कृतयुगे तात राजासीदविकम्पकः ।
 12-248-007c स शत्रुवशमापन्नः संग्रामे क्षीणवाहनः ॥
 12-248-008a तत्र पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमो बले ।
 12-248-008c स शत्रुभिर्हतः संख्ये सबलः सपदानुगः ॥

- 12-248-009a स राजा शत्रुवशगः पुत्रशोकसमन्वितः ।
 12-248-009c यदृच्छयाशान्तिपरो ददर्श भुवि नारदम् ॥
 12-248-010a स तस्मै सर्वमाचष्ट यथा वृत्तं जनेश्वरः ।
 12-248-010c शत्रुभिर्ग्रहणं संख्ये पुत्रस्य मरणं तथा ॥
 12-248-011a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदोऽथ तपोधनः ।
 12-248-011c आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं तदा ॥
 12-248-012a राजञ्शृणु समाख्यानमद्येदं बहुविस्तरम् ।
 12-248-012c यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ॥
 12-248-013a प्रजाः सृष्ट्वा महातेजाः प्रजासर्गे पितामहः ।
 12-248-013c अतीव वृद्धा बहुला नामृष्यत पुनः प्रजाः ॥
 12-248-014a न ह्यन्तरमभूत्किञ्चित्क्वचिज्जन्तुभिरच्युत ।
 12-248-014c निरुच्छवासमिवोन्नद्धं त्रैलोक्यमभवन्नृप ॥
 12-248-015a तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति भूपते ।
 12-248-015c चिन्तयन्नाध्यगच्छच्च संहारे हेतुकारणम् ॥
 12-248-016a तस्य रोषान्महाराज खेभ्योऽग्निरुदतिष्ठत ।
 12-248-016c तेन सर्वा दिशो राजन्ददाह स पितामहः ॥
 12-248-017a ततो दिवं भुवं खं च जगच्च सचराचरम् ।
 12-248-017c ददाह पावको राजन्भगवत्कोपसंभवः ॥
 12-248-018a तत्रादह्यन्त भूतानि जङ्गमानि ध्रुवाणि च ।
 12-248-018c महता कोपवेगेन कुपिते प्रपितामहे ॥
 12-248-019a ततो हरिजटः स्थाणुर्वेदाध्वरपतिः शिवः ।
 12-248-019c जगाद शरणं देवो ब्रह्माणं परवीरहा ॥
 12-248-020a तस्मिन्नभिगते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया ।
 12-248-020c अब्रवीद्वरदो देवो ज्वलन्निव तदा शिवम् ॥
 12-248-021a करवाण्यद्य कं कामं वरार्होऽसि मतो मम ।
 12-248-021c कर्ता ह्यस्मि प्रियं शम्भो तव यद्धृदि वर्तते ॥

12-249-001 स्थाणुरुवाच

- 12-249-001a प्रजासर्गनिमित्तं मे कार्यवत्तामिमां प्रभो ।
 12-249-001c विद्धि सृष्टास्त्वया हीमा मा कुप्यासां पितामह ॥
 12-249-002a तव तेजोग्निना देव प्रजा दह्यन्ति सर्वशः ।
 12-249-002c ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं मा कुप्यासां जगत्प्रभो ॥

12-249-003 प्रजापतिरुवाच

- 12-249-003a न कुप्ये न च मे कामो न भवेरन्प्रजा इति ।
 12-249-003c लाघवार्थं धरण्यास्तु ततः संहार इष्यते ॥
 12-249-004a इयं हि मां सदा देवी भारार्ता समचोदयत् ।
 12-249-004c संहारार्थं महादेव भारेणाप्सु निमज्जति ॥
 12-249-005a यदाहं नाधिगच्छामि बुद्ध्या बहु विचारयन् ।
 12-249-005c संहारमासां वृद्धानां ततो मां क्रोध आविशत् ॥

12-249-006 स्थाणुरुवाच

- 12-249-006a संहारान्तं प्रसीदस्व मा क्रुधस्त्रिदशेश्वर ।
 12-249-006c मा प्रजाः स्थावरं चैव जङ्गमं च विनीनशः ॥
 12-249-007a पल्वलानि च सर्वाणि सर्वं चैव तृणोलपम् ।
 12-249-007c स्थावरं जङ्गमं चैव भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥
 12-249-008a तदेतद्भस्मसाद्भूतं जगत्सर्वमुपप्लुतम् ।
 12-249-008c प्रसीद भगवन्साधो वर एष वृतो मया ॥
 12-249-009a नष्टा न पुनरेष्यन्ति प्रजा ह्येताः कथंचन ।
 12-249-009c तस्मान्निवर्त्यतामेतत्तेजः स्वेनैव तेजसा ॥
 12-249-010a उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।
 12-249-010c यथेमे जन्तवः सर्वे निवर्तेरन्परंतप ॥
 12-249-011a अभावमभिगच्छेयुरुत्सन्नप्रजनाः प्रजाः ।
 12-249-011c अधिदैवनियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेष्विहेश्वर ॥
 12-249-012a त्वद्भवं हि जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 12-249-012c प्रसाद्य त्वां महादेव याचाम्यावृत्तिजाः प्रजाः ॥

12-249-013 नारद उवाच

- 12-249-013a श्रुत्वा तु वचनं देवः स्थाणोर्नियतवाङ्मनाः ।
 12-249-013c तेजस्तत्स्वं निजग्राह पुनरेवान्तरात्मना ॥
 12-249-014a ततोऽग्निमुपसंगृह्य भगवाँल्लोकपूजितः ।
 12-249-014c प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कल्पयामास वै प्रभुः ॥
 12-249-015a उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तदा ।
 12-249-015c प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यः खेभ्यो नारी महात्मनः ॥
 12-249-016a कृष्णा रक्ताम्बरधरा रक्तनेत्रतलान्तरा ।

12-249-016c	दिव्यकुण्डलसंपन्ना दिव्याभरणभूषिता ॥
12-249-017a	सा विनिःसृत्य वै खेभ्यो दक्षिणामाश्रिता दिशम् ।
12-249-017c	ददृशातेऽथ तौ कन्यां देवौ विश्वेश्वरावुभौ ॥
12-249-018a	तामाहूय तदा देवो लोकानामादिरीश्वरः ।
12-249-018c	मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति ॥
12-249-019a	त्वं हि संहारबुद्ध्या मे चिन्तिता रुषितेन च ।
12-249-019c	तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः ॥
12-249-020a	अविशेषेण चैव त्वं प्रजाः संहर भामिनि ।
12-249-020c	मम त्वं हि नियोगेन श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥
12-249-021a	एवमुक्ता तु सा देवी मृत्युः कमलमालिनी ।
12-249-021c	प्रदध्यौ दुःखिता बाला साश्रुपातमतीव हि ॥
12-249-022a	पाणिभ्यां चैव जग्राह तान्यश्रूणि जनेश्वरः ।
12-249-022c	मानवानां हितार्थाय ययाचे पुनरेव च ॥

12-250-001 नारद उवाच

12-250-001a	विनीय दुःखमबला सा त्वतीवायतेक्षणा ।
12-250-001c	उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता तदा ॥
12-250-002a	त्वया सृष्टा कथं नारी मादृशी वदतां वर ।
12-250-002c	रौद्रकर्माभिजायेत सर्वप्राणिभयंकरी ॥
12-250-003a	बिभेम्यहमधर्मस्य धर्म्यमादिश कर्म मे ।
12-250-003c	त्वं मां भीतामवेक्षस्व शिवेनेश्वर चक्षुषा ॥
12-250-004a	बालान्वृद्धान्वयःस्थांश्च न हरेयमनागसः ।
12-250-004c	प्राणिनः प्राणिनामीश नमस्तेऽभिप्रसीद मे ॥
12-250-005a	प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातृन्मातृः पितृनपि ।
12-250-005c	अपध्यास्यन्ति यद्देव मृतांस्तेषां बिभेम्यहम् ॥
12-250-006a	कृपणाश्रुपरिक्लेदो दहेन्मां शाश्वतीः समाः ।
12-250-006c	तेभ्योऽहं बलवद्धीता शरणं त्वामुपागता ॥
12-250-007a	यमस्य भवने देव यात्यन्ते पापकर्मिणः ।
12-250-007c	प्रसादये त्वा वरद प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥
12-250-008a	एतमिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ।
12-250-008c	इच्छेयं त्वत्प्रसादाच्च तपस्तप्तुं सुरेश्वर ॥

12-250-009 पितामह उवाच

- 12-250-009a मृत्यो संकल्पिता मे त्वं प्रजासंहारहेतुना ।
 12-250-009c गच्छ संहर सर्वास्त्वं प्रजा मा च विचारय ॥
 12-250-010a एतदेवमवश्यं हि भविता नैतदन्यथा ।
 12-250-010c क्रियतामनवद्याङ्गि यथोक्तं मद्रचोऽनघे ॥

12-250-011 नारद उवाच

- 12-250-011a एवमुक्ता महाबाहो मृत्युः परपुरंजय ।
 12-250-011c न व्याजहार तस्थौ च प्रह्ला भगवदुन्मुखी ॥
 12-250-012a पुनः पुनरथोक्ता सा गतसत्त्वेव भामिनी ।
 12-250-012c तूष्णीमासीत्ततो देवो देवानामीश्वरेश्वरः ॥
 12-250-013a प्रससाद किल ब्रह्मा स्वयमेवात्मनात्मवान् ।
 12-250-013c स्मयमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवैक्षत ॥
 12-250-014a निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते ।
 12-250-014c सा कन्यापजगामास्य समीपादिति नः श्रुतम् ॥
 12-250-015a अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।
 12-250-015c त्वरमाणेव राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्ययात् ॥
 12-250-016a सा तत्र परमं देवी तपोऽचरत दुश्चरम् ।
 12-250-016c समा ह्येकपदे तस्थौ दश पद्मानि पञ्च च ॥
 12-250-017a तां तथा कुर्वतीं तत्र तपः परमदुश्चरम् ।
 12-250-017c पुनरेव महातेजा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥
 12-250-018a कुरुष्व मे वचो मृत्यो तदनादृत्य सत्त्वरा ।
 12-250-018c तथैवैकपदे तात पुनरन्यानि सप्त सा ॥
 12-250-019a तस्थौ पद्मानि षट्चैव पञ्च द्वे चैव मानद ।
 12-250-019c भूयः पद्मायुतं तात मृगैः सह चचार सा ॥
 12-250-020a पुनर्गत्वा ततो राजन्मौनमातिष्ठदुत्तमम् ।
 12-250-020c अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकं च पार्थिव ॥
 12-250-021a ततो जगाम सा कन्या कौशिकीं भरतर्षभ ।
 12-250-021c तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ॥
 12-250-022a ततो ययौ महाभागा गङ्गां मेरुं च केवलम् ।
 12-250-022c तस्थौ दार्विव निश्चेष्टा भूतानां हितकाम्यया ॥
 12-250-023a ततो हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवाः समीजिरे ।

12-250-023c	तत्राङ्गुष्ठेन राजेन्द्र निखर्वमपरं ततः ॥
12-250-023e	तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास यत्नतः ॥
12-250-024a	ततस्तामब्रवीत्तत्र लोकानां प्रभवाप्ययः ।
12-250-024c	किमिदं वर्तते पुत्रि क्रियतां तद्वचो मम ॥
12-250-025a	ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ।
12-250-025c	न हरेयं प्रजा देव पुनस्त्वाहं प्रसादये ॥
12-250-026a	तामधर्मभयत्रस्तां पुनरेव च याचतीम् ।
12-250-026c	तदाब्रवीद्देवदेवो निगृह्येदं वचस्ततः ॥
12-250-027a	अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संयच्छेमाः प्रजाः शुभे ।
12-250-027c	मया ह्युक्तं मृषा भद्रे भविता नेह किञ्चन ॥
12-250-028a	धर्मः सनातनश्च त्वामिहैवानुप्रवेक्ष्यते ।
12-250-028c	अहं च विबुधाश्चैव त्वद्धिते निरताः सदा ॥
12-250-029a	इममन्यं च ते कामं ददामि मनसेप्सितम् ।
12-250-029c	न त्वा दोषेण यास्यन्ति व्याधिसंपीडिताः प्रजाः ॥
12-250-030a	पुरुषेषु च रूपेण पुरुषस्त्वं भविष्यसि ।
12-250-030c	स्त्रीषु स्त्रीरूपिणी चैव तृतीयेषु नपुंसकम् ॥
12-250-031a	सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरुवाच ह ।
12-250-031c	पुनरेव महात्मानं नेति देवेशमव्ययम् ॥
12-250-032a	तामब्रवीत्तदा देवो मृत्यो संहर मानवान् ।
12-250-032c	अधर्मस्ते न भविता तथा ध्यास्याम्यहं शुभे ॥
12-250-033a	यानश्रुबिन्दून्पतितानपश्यं; ये पाणिभ्यां धारितास्ते पुरस्तात् ।
12-250-033c	ते व्याधयो मानवान्धोररूपाः; प्राप्ते काले पीडयिष्यन्ति मृत्यो ॥
12-250-034a	सर्वेषां त्वं प्राणिनामन्तकाले; कामक्रोधौ सहितौ योजयेथाः ।
12-250-034c	एवं धर्मस्त्वामुपैष्यत्यमेयो; न चाधर्मं लप्स्यसे तुल्यवृत्तिः ॥
12-250-035a	एवं धर्मं पालयिष्यस्यथोक्तं; न चात्मानं मज्जयिष्यस्यधर्मे ।
12-250-035c	तस्मात्कामं रोचयाभ्यागतं त्वं; संयोज्याथो संहरस्वेह जन्तून् ॥
12-250-036a	सा वै तदा मृत्युसंज्ञापदेशा;च्छापाद्धीता बाढमित्यब्रवीत्तम् ।
12-250-036c	अथो प्राणान्प्राणिनामन्तकाले; कामक्रोधौ प्राप्य निर्मोह्य हन्ति ॥
12-250-037a	मृत्योर्ये ते व्याधयश्चाश्रुपाता; मनुष्याणां रुज्यते यैः शरीरम् ।
12-250-037c	सर्वेषां वै प्राणिनां प्राणनान्ते; तस्माच्छोकं मा कृथा बुध्य बुद्ध्य ॥
12-250-038a	सर्वे देवाः प्राणिनां प्राणनान्ते; गत्वा वृत्ताः संनिवृत्तास्तथैव ।

- 12-250-038c एवं सर्वे मानवाः प्राणनान्ते; गत्वावृत्ता देववद्राजसिंह ॥
 12-250-039a वायुर्भीमो भीमनादो महौजाः; सर्वेषां च प्राणिनां प्राणभूतः ।
 12-250-039c नानावृत्तिर्देहिनां देहभेदे; तस्माद्वायुर्देवदेवो विशिष्टः ॥
 12-250-040a सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञाविशिष्टाः; सर्वे मर्त्या देवसंज्ञाविशिष्टाः ।
 12-250-040c तस्मात्पुत्रं मा शुचो राजसिंह; पुत्रः स्वर्गं प्राप्य ते मोदते ह ॥
 12-250-041a एवं मृत्युर्देवसृष्टा प्रजानां; प्राप्ते काले संहरन्ती यथावत् ।
 12-250-041c तस्याश्चैव व्याधयस्तेऽश्रुपाताः; प्राप्ते काले संहरन्तीह जन्तून् ॥

12-251-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-251-001a इमे वै मानवाः सर्वे धर्मं प्रति विशङ्किताः ।
 12-251-001c कोऽयं धर्मः कुतो धर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 12-251-002a धर्मो न्वयमिहार्थः किममुत्रार्थोऽपि वा भवेत् ।
 12-251-002c उभयार्थोऽपि वा धर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-251-003 भीष्म उवाच

- 12-251-003a सदाचारः स्मृतिर्वेदास्त्रिविधं धर्मलक्षणम् ।
 12-251-003c चतुर्थमर्थमित्याहुः कवयो धर्मलक्षणम् ॥
 12-251-004a अपि ह्युक्तानि कर्माणि व्यवस्यन्त्युत्तरावरे ।
 12-251-004c लोकयात्रार्थमेवेह धर्मस्य नियमः कृतः ॥
 12-251-004e उभयत्र सुखोदरकं इह चैव परत्र च ॥
 12-251-005a अलब्ध्वा निपुणं धर्मं पापः पापे प्रसज्जति ।
 12-251-005c न च पापकृतः पापान्मुच्यन्ते केचिदापदि ॥
 12-251-006a अपापवादी भवति यदा भवति धर्मवित् ।
 12-251-006c धर्मस्य निष्ठा स्वाचारस्तमेवाश्रित्य भोत्स्यसे ॥
 12-251-007a यदाधर्मसमाविष्टो धनं गृह्णाति तस्करः ।
 12-251-007c रमते निर्हरन्स्तेनः परवित्तमराजके ॥
 12-251-008a यदास्य तद्भ्ररन्त्यन्ये तदा राजानमिच्छति ।
 12-251-008c तदा तेषां स्पृहयते ये वै तुष्टाः स्वकैर्धनैः ॥
 12-251-009a अभीतः शुचिरभ्येति राजद्वारमशङ्कितः ।
 12-251-009c न हि दुश्चरितं किञ्चिदन्तरात्मनि पश्यति ॥
 12-251-010a सत्यस्य वचनं साधु न सत्याद्विद्यते परम् ।
 12-251-010c सत्येन विधृतं सर्वं सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥

12-251-011a	अपि पापकृतो रौद्राः सत्यं कृत्वा पृथक्पृथक् ।
12-251-011c	अद्रोहमविसंवादं प्रवर्तन्ते तदाश्रयाः ॥
12-251-011e	ते चेन्मिथोऽधृतिं कुर्युर्विनश्येयुरसंशयम् ॥
12-251-012a	न हर्तव्यं परधनमिति धर्मः सनातनः ।
12-251-012c	मन्यन्ते बलवन्तस्तं दुर्बलैः संप्रवर्तितम् ॥
12-251-012e	यदा नियतिदौर्बल्यमथैषामेव रोचते ॥
12-251-013a	न ह्यत्यन्तं बलयुता भवन्ति सुखिनोऽपि वा ।
12-251-013c	तस्मादनार्जवे बुद्धिर्न कार्या ते कथंचन ॥
12-251-014a	असाधुभ्योऽस्य न भयं न चोरेभ्यो न राजतः ।
12-251-014c	न किञ्चित्कस्यचित्कुर्वन्निर्भयः शुचिरावसेत् ॥
12-251-015a	सर्वतः शङ्कते स्तेनो मृगो ग्राममिवेयिवान् ।
12-251-015c	बहुधाचरितं पापमन्यत्रैवानुपश्यति ॥
12-251-016a	मुदितः शुचिरभ्येति सर्वतो निर्भयः सदा ।
12-251-016c	न हि दुश्चरितं किञ्चिदात्मनोऽन्येषु पश्यति ॥
12-251-017a	दातव्यमित्ययं धर्म उक्तो भूतहिते रतैः ।
12-251-017c	तं मन्यन्ते धनयुताः कृपणैः संप्रवर्तितम् ॥
12-251-018a	यदा नियतिकार्षण्यमथैषामेव रोचते ।
12-251-018c	न ह्यत्यन्तं धनवन्तो भवन्ति सुखिनोऽपि वा ॥
12-251-019a	यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पूरुषः ।
12-251-019c	न तत्परेषु कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः ॥
12-251-020a	योऽन्यस्य स्यादुपपत्तिः स कं किं वक्तुमर्हति ।
12-251-020c	यदन्यस्तस्य तत्कुर्यान्न मृष्येदिति मे मतिः ॥
12-251-021a	जीवितुं यः स्वयं चेच्छेत्कथं सोऽन्यं प्रघातयेत् ।
12-251-021c	यद्यदात्मन इच्छेत तत्परस्यापि चिन्तयेत् ॥
12-251-022a	अतिरिक्तैः संविभजेद्भोगैरन्यानकिंचनान् ।
12-251-022c	एतस्मात्कारणाद्धात्रा कुसीदं संप्रवर्तितम् ॥
12-251-023a	यस्मिंस्तु देवाः समये संतिष्ठेरंस्तथा भवेत् ।
12-251-023c	अथ चेल्लाभसमये स्थितिर्धर्मेऽपि शोभना ॥
12-251-024a	सर्वं प्रियाभ्युपगतं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
12-251-024c	पश्यैतं लक्षणोद्देशं धर्माधर्मे युधिष्ठिर ॥
12-251-025a	लोकसंग्रहसंयुक्तं विधात्रा विहितं पुरा ।

- 12-251-025c सूक्ष्मधर्मार्थनियतं सतां चरितमुत्तमम् ॥
- 12-251-026a धर्मलक्षणमाख्यातमेतत्ते कुरुसत्तम ।
- 12-251-026c तस्मादनार्जवे बुद्धिर्न कार्या ते कथंचन ॥
- 12-252-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-252-001a सूक्ष्मं साधु समादिष्टं भवता धर्मलक्षणम् ।
- 12-252-001c प्रतिभा त्वस्ति मे काचित्तां ब्रूयामनुमानतः ॥
- 12-252-002a भूयांसो हृदये ये मे प्रश्नास्ते व्याहृतास्त्वया ।
- 12-252-002c इममन्यं प्रवक्ष्यामि न राजन्विग्रहादिव ॥
- 12-252-003a इमानि हि प्रापयन्ति सृजन्त्युत्तारयन्ति च ।
- 12-252-003c न धर्मः परिपाठेन शक्यो भारत वेदितुम् ॥
- 12-252-004a अन्यो धर्मः समस्थस्य विषमस्थस्य चापरः ।
- 12-252-004c आपदस्तु कथं शक्याः परिपाठेन वेदितुम् ॥
- 12-252-005a सदाचारो मतो धर्मः सन्तस्त्वाचारलक्षणाः ।
- 12-252-005c साध्यासाध्यं कथं शक्यं सदाचारो ह्यलक्षणम् ॥
- 12-252-006a दृश्यते धर्मरूपेण अधर्मं प्राकृतश्चरन् ।
- 12-252-006c धर्मं चाधर्मरूपेण कश्चिदप्राकृतश्चरन् ॥
- 12-252-007a पुनरस्य प्रमाणं हि निर्दिष्टं शास्त्रकोविदैः ।
- 12-252-007c वेदवादाश्चानुयुगं हसन्तीति ह नः श्रुतम् ॥
- 12-252-008a अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे ।
- 12-252-008c अन्ये कलियुगे धर्मा यथाशक्तिकृता इव ॥
- 12-252-009a आम्नायवचनं सत्यमित्ययं लोकसंग्रहः ।
- 12-252-009c आम्नायेभ्यः परं वेदाः प्रसृता विश्वतोमुखाः ॥
- 12-252-010a ते चेत्सर्वे प्रमाणं वै प्रमाणं तन्न विद्यते ।
- 12-252-010c प्रमाणे चाप्रमाणे च विरुद्धे शास्त्रता कुतः ॥
- 12-252-011a धर्मस्य ह्रियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।
- 12-252-011c या या विक्रियते संस्था ततः सापि प्रणश्यति ॥
- 12-252-012a विद्म चैवं न वा विद्म शक्यं वा वेदितुं न वा ।
- 12-252-012c अणीयान्क्षुरधाराया गरीयान्पर्वतादपि ॥
- 12-252-013a गन्धर्वनगराकारः प्रथमं संप्रदृश्यते ।
- 12-252-013c अन्वीक्ष्यमाणः कविभिः पुनर्गच्छत्यदर्शनम् ॥
- 12-252-014a निपानानीव गोभ्याशे क्षेत्रे कुल्येव भारत ।

- 12-252-014c स्मृतोऽपि शाश्वतो धर्मो विप्रहीणो न दृश्यते ॥
 12-252-015a कामादन्ये क्षयादन्ये कारणैरपरैस्तथा ।
 12-252-015c असन्तो हि वृथाचारं भजन्ते बहवोऽपरे ॥
 12-252-016a धर्मो भवति स क्षिप्रं विलीनस्त्वेव साधुषु ।
 12-252-016c अन्ये तानाहुरुन्मत्तानपि चावहसन्त्युत ॥
 12-252-017a महाजना ह्युपावृत्ता राजधर्मं समाश्रिताः ।
 12-252-017c न हि सर्वहितः कश्चिदाचारः संप्रदृश्यते ॥
 12-252-018a तेनैवान्यः प्रभवति सोऽपरं बाधते पुनः ।
 12-252-018c दृश्यते चैव स पुनस्तुल्यरूपो यदृच्छया ॥
 12-252-019a येनैवान्यः प्रभवति सोऽपरानपि बाधते ।
 12-252-019c आचाराणामनैकाग्र्यं सर्वेषामेव लक्षयेत् ॥
 12-252-020a चिराभिपन्नः कविभिः पूर्वं धर्म उदाहृतः ।
 12-252-020c तेनाचारेण पूर्वेण संस्था भवति शाश्वती ॥

12-253-001 भीष्म उवाच

- 12-253-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-253-001c तुलाधारस्य वाक्यानि धर्मे जाजलिना सह ॥
 12-253-002a वने वनचरः कश्चिज्जाजलिर्नाम वै द्विजः ।
 12-253-002c सागरोद्देशमागम्य तपस्तेपे महातपाः ॥
 12-253-003a नियतो नियताहारश्चीराजिनजटाधरः ।
 12-253-003c मलपङ्कधरो धीमान्बहून्वर्षगणान्मुनिः ॥
 12-253-004a स कदाचिन्महातेजा जलवासो महीपते ।
 12-253-004c चचार लोकान्विप्रर्षिः प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥
 12-253-005a स चिन्तयामास मुनिर्जलमध्ये कदाचन ।
 12-253-005c विप्रेक्ष्य सागरान्तां वै महीं सवनकाननाम् ॥
 12-253-006a न मया सदृशोऽस्तीह लोके स्थावरजङ्गमे ।
 12-253-006c अप्सु वैहायसं गच्छेन्मया योऽन्यः सहेति वै ॥
 12-253-007a स दृश्यमानो रक्षोभिर्जलमध्येऽवदत्ततः ।
 12-253-007c अब्रुवंश्च पिशाचास्तं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥
 12-253-008a तुलाधारो वणिग्धर्मा वाराणस्यां महायशाः ।
 12-253-008c सोऽप्येवं नार्हते वक्तुं यथा त्वं द्विजसत्तम ॥
 12-253-009a इत्युक्तो जाजलिर्भूतैः प्रत्युवाच महातपाः ।

- 12-253-009c पश्येयं तमहं प्राज्ञं तुलाधारं यशस्विनम् ॥
- 12-253-010a इति ब्रुवाणं तमृषिं रक्षांस्युद्धृत्य सागरात् ।
- 12-253-010c अब्रुवन्गच्छ पन्थानमास्थायेमं द्विजोत्तम ॥
- 12-253-011a इत्युक्तो जाजलिर्भूतैर्जगाम विमनास्तदा ।
- 12-253-011c वाराणस्यां तुलाधारं समासाद्याब्रवीद्वचः ॥
- 12-253-012 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-253-012a किं कृतं सुकृतं कर्म तात जाजलिना पुरा ।
- 12-253-012c येन सिद्धिं परां प्राप्तस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥
- 12-253-013 भीष्म उवाच**
- 12-253-013a अतीव तपसा युक्तो घोरेण स बभूव ह ।
- 12-253-013c नद्युपस्पर्शनरतः सायं प्रातर्महातपाः ॥
- 12-253-014a अग्नीन्परिचरन्सम्यक्स्वाध्यायपरमो द्विजः ।
- 12-253-014c वानप्रस्थविधानज्ञो जाजलिर्ज्वलितः श्रिया ॥
- 12-253-015a सत्ये तपसि तिष्ठन्स न च धर्ममवैक्षत ।
- 12-253-015c वर्षास्वाकाशशायी स हेमन्ते जलसंश्रयः ॥
- 12-253-016a वतातपसहो ग्रीष्मे न च धर्ममविन्दत ।
- 12-253-016c दुःखशय्याश्च विविधा भूमौ च परिवर्तनम् ॥
- 12-253-017a ततः कदाचित्स मुनिर्वर्षास्वाकाशमास्थितः ।
- 12-253-017c अन्तरिक्षाज्जलं मूर्ध्ना प्रत्यगृह्णान्मुहुर्मुहुः ॥
- 12-253-018a अथ तस्य जटाः क्लिन्ना बभूवुर्ग्रथिताः प्रभो ।
- 12-253-018c अरण्यगमनान्नित्यं मलिनो मलसंयुताः ॥
- 12-253-019a स कदाचिन्निराहारो वायुभक्षो महातपाः ।
- 12-253-019c तस्थौ काष्ठवदव्यग्रो न चचाल च कर्हिचित् ॥
- 12-253-020a तस्य स्म स्थाणुभूतस्य निर्विचेष्टस्य भारत ।
- 12-253-020c कुलिङ्गशकुनौ राजन्नीडं शिरसि चक्रतुः ॥
- 12-253-021a स तौ दयावान्विप्रर्षिरुपप्रैक्षत दम्पती ।
- 12-253-021c कुर्वाणं नीडकं तत्र जटासु तृणतन्तुभिः ॥
- 12-253-022a यदा स न चलत्येव स्थाणुभूतो महातपाः ।
- 12-253-022c ततस्तौ परिविश्वस्तौ सुखं तत्रोषतुस्तदा ॥
- 12-253-023a अतीतास्वथ वर्षासु शरत्काल उपस्थिते ।

12-253-023c	प्राजापत्येन विधिना विश्वासात्काममोहितौ ॥
12-253-024a	तत्रापातयतां राजञ्जिरस्यण्डानि खेचरौ ।
12-253-024c	तान्यबुध्यत तेजस्वी स विप्रः संशितव्रतः ॥
12-253-025a	बुद्ध्वा च स महातेजा न चचालैव जाजलिः ।
12-253-025c	धर्मे धृतमना नित्यं नाधर्मं स त्वरोचयत् ॥
12-253-026a	अहन्यहनि चागम्य ततस्तौ तस्य मूर्धनि ।
12-253-026c	आश्वासितौ वै वसतः संप्रहृष्टौ तदा विभो ॥
12-253-027a	अण्डेभ्यस्त्वथ पुष्टेभ्यः प्रजायन्त शकुन्तकाः ।
12-253-027c	व्यवर्धन्त च तत्रैव न चाकम्पत जाजलिः ॥
12-253-028a	स रक्षमाणस्त्वण्डानि कुलिङ्गानां यतव्रतः ।
12-253-028c	तथैव तस्थौ धर्मात्मा निर्विचेष्टः समाहितः ॥
12-253-029a	ततस्तु कालसमये बभूवुस्तेऽथ पक्षिणः ।
12-253-029c	बुबुधे तांश्च स मुनिर्जातपक्षाञ्शकुन्तकान् ॥
12-253-030a	ततः कदाचित्तांस्तत्र पश्यन्पक्षीन्यतव्रतः ।
12-253-030c	बभूव परमप्रीतस्तदा मतिमतां वरः ॥
12-253-031a	तथा तानभिसंवृद्धान्दृष्ट्वा चाप्नुवतां मुदम् ।
12-253-031c	शकुनौ निर्भयौ तत्र ऊषतुश्चात्मजैः सह ॥
12-253-032a	जातपक्षांश्च सोऽपश्यदुड्डीनान्पुनरागतान् ।
12-253-032c	सायं सायं द्विजान्विप्रो न चाकम्पत जाजलिः ॥
12-253-033a	कदाचित्पुनरभ्येत्य पुनर्गच्छन्ति संततम् ।
12-253-033c	त्यक्ता मातृपितृभ्यां ते न चाकम्पत जाजलिः ॥
12-253-034a	अथ ते दिवसं चारीं गत्वा सायं पुनर्नृप ।
12-253-034c	उपावर्तन्त तत्रैव निवासार्थं शकुन्तकाः ॥
12-253-035a	कदाचिद्विवसान्पञ्च समुत्पत्य विहंगमाः ।
12-253-035c	षष्ठेऽहनि समाजग्मुर्न चाकम्पत जाजलिः ॥
12-253-036a	क्रमेण च पुनः सर्वे दिवसानि बहून्यपि ।
12-253-036c	नोपावर्तन्त शकुना जातप्राणाः स्म ते यदा ॥
12-253-037a	कदाचिन्मासमात्रेण समुत्पत्य विहंगमाः ।
12-253-037c	नैवागच्छंस्ततो राजन्प्रातिष्ठत स जाजलिः ॥
12-253-038a	ततस्तेषु प्रलीनेषु जाजलिर्जातविस्मयः ।
12-253-038c	सिद्धोऽस्मीति मतिं चक्रे ततस्तं मान आविशत् ॥

- 12-253-039a स तथा निर्गतान्दृष्ट्वा शकुन्तान्नियतव्रतः ।
 12-253-039c संभावितात्मा संभाव्य भृशं प्रीतस्तदाभवन् ॥
 12-253-040a स नद्यां समुपस्पृश्य तर्पयित्वा हुताशनम् ।
 12-253-040c उदयन्तमथादित्यमभ्यगच्छन्महातपाः ॥
 12-253-041a संभाव्य चटकान्मूर्ध्नि जाजलिर्जपतां वरः ।
 12-253-041c आस्फोटयत्तदाकाशे धर्मः प्राप्तो मयेति वै ॥
 12-253-042a अथान्तरिक्षे वागासीत्तां स शुश्राव जाजलिः ।
 12-253-042c धर्मेण न समस्त्वं वै तुलाधारस्य जाजले ॥
 12-253-043a वाराणस्यां महाप्राज्ञस्तुलाधारः प्रतिष्ठितः ।
 12-253-043c सोऽप्येवं नार्हते वक्तुं यथा त्वं भाषसे द्विज ॥
 12-253-044a सोऽमर्षवशमापन्नस्तुलाधारदिदृक्षया ।
 12-253-044c पृथिवीमचरद्राजन्यत्रसायंगृहो मुनिः ॥
 12-253-045a कालेन महतागच्छत्स तु वाराणसीं पुरीम् ।
 12-253-045c विक्रीणन्तं च पण्यानि तुलाधारं ददर्श सः ॥
 12-253-046a सोऽपि दृष्ट्वैव तं विप्रमायान्तं भाण्डजीवनः ।
 12-253-046c समुत्थाय सुसंहृष्टः स्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥

12-253-047 तुलाधार उवाच

- 12-253-047a आयानेवासि विदितो मम ब्रह्मन्न संशयः ।
 12-253-047c ब्रवीमि यत्तु वचनं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ॥
 12-253-048a सागरानूपमाश्रित्य तपस्तप्तं त्वया महत् ।
 12-253-048c न च धर्मस्य संज्ञां त्वं पुरा वेत्थ कथंचन ॥
 12-253-049a ततः सिद्धस्य तपसा तव विप्र शकुन्तकाः ।
 12-253-049c क्षिप्रं शिरस्यजायन्त ते च संभावितास्त्वया ॥
 12-253-050a जातपक्षा यदा ते च गताश्चारीमितस्ततः ।
 12-253-050c मन्यमानस्ततो धर्मं चटकप्रभवं द्विज ॥
 12-253-050e खे वाचं त्वमथाश्रौषीर्मां प्रति द्विजसत्तम ॥
 12-253-051a अमर्षवशमापन्नस्ततः प्राप्तो भवानिह ।
 12-253-051c करवाणि प्रियं किं ते तद्ब्रूहि द्विजसत्तम ॥

12-254-001 भीष्म उवाच

- 12-254-001a इत्युक्तः स तदा तेन तुलाधारेण धीमता ।

12-254-001c	प्रोवाच वचनं धीमाञ्जाजलिर्जपतां वरः ॥
12-254-002a	विक्रीणानः सर्वरसान्सर्वगन्धांश्च वाणिज ।
12-254-002c	वनस्पतीनोषधीश्च तेषां मूलफलानि च ॥
12-254-003a	अध्यगा नैष्ठिकीं बुद्धिं कुतस्त्वामिदमागतम् ।
12-254-003c	एतदाचक्ष्व मे सर्वं निखिलेन महामते ॥
12-254-004a	एवमुक्तस्तुलाधारो ब्राह्मणेन यशस्विना ।
12-254-004c	उवाच धर्मसूक्ष्माणि वैश्यो धर्मार्थतत्त्ववित् ॥
12-254-004e	जाजलिं कष्टतपसं ज्ञानतृप्तस्तदा नृप ॥
12-254-005a	वेदाहं जाजले धर्मं सरहस्यं सनातनम् ।
12-254-005c	सर्वभूतहितं मैत्रं पुराणं यं जना विदुः ॥
12-254-006a	अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः ।
12-254-006c	या वृत्तिः स परो धर्मस्तेन जीवामि जाजले ॥
12-254-007a	परिच्छिन्नैः काष्ठतृणैर्मयेदं शरणं कृतम् ।
12-254-007c	अलक्तं पद्मकं तुङ्गं गन्धांश्चोच्चावचांस्तथा ॥
12-254-008a	रसांश्च तांस्तान्विप्रर्षे मद्यवर्जानहं बहून् ।
12-254-008c	क्रीत्वा वै प्रतिविक्रीणे परहस्तादमायया ॥
12-254-009a	सर्वेषां यः सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हिते रतः ।
12-254-009c	कर्मणा मनसा वाचा स धर्मं वेद जाजले ॥
12-254-010a	नाहं परेषां कर्माणि प्रशंसामि शपामि वा ।
12-254-010c	आकाशस्येव विप्रर्षे पश्यँल्लोकस्य चित्रताम् ॥
12-254-011a	नानुरुध्ये विरुध्ये वा न द्वेष्मि न च कामये ।
12-254-011c	समोऽस्मि सर्वभूतेषु पश्य मे जाजले व्रतम् ॥
12-254-012a	इष्टानिष्टविमुक्तस्य प्रीतिरागबहिष्कृतः ।
12-254-012c	तुला मे सर्वभूतेषु समा तिष्ठति जाजले ॥
12-254-013a	इति मां त्वं विजानीहि सर्वलोकस्य जाजले ।
12-254-013c	समं मतिमतां श्रेष्ठ समलोष्टाश्मकाञ्चनम् ॥
12-254-014a	यथान्धबधिरोन्मत्ता उच्छवासपरमाः सदा ।
12-254-014c	देवैरपिहितद्वाराः सोपमा पश्यतो मम ॥
12-254-015a	यथा वृद्धातुरकृशा निःस्पृहा विषयान्प्रति ।
12-254-015c	तथार्थकामभोगेषु ममापि विगता स्पृहा ॥
12-254-016a	यदा चायं न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति ।

- 12-254-016c यदा नेच्छति न द्वेष्टि तदा सिध्यति वै द्विजः ॥
- 12-254-017a यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ।
- 12-254-017c कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-254-018a न भूतो न भविष्यश्च न च धर्मोऽस्ति कश्चन ।
- 12-254-018c योऽभयः सर्वभूतानां स प्राप्नोत्यभयं पदम् ॥
- 12-254-019a यस्मादुद्विजते लोकः सर्वो मृत्युमुखादिव ।
- 12-254-019c वाक्क्रूरादृण्डपारुष्यात्स प्राप्नोति महद्भयम् ॥
- 12-254-020a यथावद्वर्तमानानां वृद्धानां पुत्रपौत्रिणाम् ।
- 12-254-020c अनुवर्तामहे वृत्तमहिंसाणां महात्मनाम् ॥
- 12-254-021a प्रनष्टः शाश्वतो धर्मः सदाचारेण मोहितः ।
- 12-254-021c तेन वैद्यस्तपस्वी वा बलवान्वा विमोह्यते ॥
- 12-254-022a आचाराज्जाजले प्राज्ञः क्षिप्रं धर्ममवाप्नुयात् ।
- 12-254-022c एवं यः साधुभिर्दान्तश्चरेदद्रोहचेतसा ॥
- 12-254-023a नद्यां यथा चेह काष्ठमुह्यमानं यदृच्छया ।
- 12-254-023c यदृच्छयैव काष्ठेन संधिं गच्छेत केनचित् ॥
- 12-254-024a तत्रापराणि दारूणि संसृज्यन्ते ततस्ततः ।
- 12-254-024c तृणकाष्ठकरीषाणि कदा चिन्नसमीक्षया ॥
- 12-254-024e एवमेवायमाचारः प्रादुर्भूतो यतस्ततः ॥
- 12-254-025a यस्मान्नोद्विजते भूतं जातु किञ्चित्कथंचन ।
- 12-254-025c अभयं सर्वभूतेभ्यः स प्राप्नोति सदा मुने ॥
- 12-254-026a यस्मादुद्विजते विद्वन्सर्वलोको वृकादिव ।
- 12-254-026c क्रोशतस्तीरमासाद्य यथा सर्वे जलेचराः ॥
- 12-254-027a सहायवान्द्रव्यवान्यः सुभगोऽन्योऽपरस्तथा ।
- 12-254-027c ततस्तानेव कवयः शास्त्रेषु प्रवदन्त्युत ॥
- 12-254-027e कीर्त्यर्थमल्पहल्लेखाः पटवः कृत्स्ननिर्णयाः ॥
- 12-254-028a तपोभिर्यज्ञदानैश्च वाक्यैः प्रज्ञाश्रितैस्तथा ।
- 12-254-028c प्राप्नोत्यभयदानस्य यद्यत्फलमिहाश्रुते ॥
- 12-254-029a लोके यः सर्वभूतेभ्यो ददात्यभयदक्षिणाम् ।
- 12-254-029c स सर्वयज्ञैरीजानः प्राप्नोत्यभयदक्षिणाम् ॥
- 12-254-029e न भूतानामहिंसाया ज्यायान्धर्मोऽस्ति कश्चन ॥
- 12-254-030a यस्मान्नोद्विजते भूतं जातु किञ्चित्कथंचन ।

- 12-254-030c सोऽभयं सर्वभूतेभ्यः संप्राप्नोति महामुने ॥
- 12-254-031a यस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्वेश्मगतादिव ।
- 12-254-031c न स धर्ममवाप्नोति इह लोके परत्र च ॥
- 12-254-032a सर्वभूतात्मभूतस्य सम्यग्भूतानि पश्यतः ।
- 12-254-032c देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥
- 12-254-033a दानं भूताभयस्याहुः सर्वदानेभ्य उत्तमम् ।
- 12-254-033c ब्रवीमि ते सत्यमिदं श्रद्धधस्व च जाजले ॥
- 12-254-034a स एव सुभगो भूत्वा पुनर्भवति दुर्भगः ।
- 12-254-034c व्यापत्तिं कर्मणां दृष्ट्वा जुगुप्सन्ति जनाः सदा ॥
- 12-254-035a अकारणो हि नेहास्ति धर्मः सूक्ष्मोऽपि जाजले ।
- 12-254-035c भूतभव्यार्थमेवेह धर्मप्रवचनं कृतम् ॥
- 12-254-036a सूक्ष्मत्वान्न स विज्ञातुं शक्यते बहुनिह्वः ।
- 12-254-036c उपलभ्यान्तरा चान्यानाचारानवबुध्यते ॥
- 12-254-037a ये च छिन्दन्ति वृषणान्ये च भिन्दन्ति नस्तकान् ।
- 12-254-037c वहन्ति महतो भारान्बध्नन्ति दमयन्ति च ॥
- 12-254-038a हत्वा सत्त्वानि खादन्ति तान्कथं न विगर्हसे ।
- 12-254-038c मानुषा मानुषानेव दासभोगेन बुञ्जते ॥
- 12-254-039a वधबन्धविरोधेन कारयन्ति दिवानिशम् ।
- 12-254-039c आत्मना चापि जानासि यद्दुःखं वधताडने ॥
- 12-254-040a पञ्चेन्द्रियेषु भूतेषु सर्वं वसति दैवतम् ।
- 12-254-040c आदित्यश्चन्द्रमा वायुर्ब्रह्मा प्राणः क्रतुर्यमः ॥
- 12-254-041a तानि जीवानि विक्रीय का मृतेषु विचारणा ।
- 12-254-041c का तैले का घृते ब्रह्मन्मधुन्यप्स्वौषधेषु वा ॥
- 12-254-042a अदंशमशके देशे सुखं संवर्धितान्पशून् ।
- 12-254-042c तांश्च मातुः प्रियाञ्जानन्नाक्रम्य बहुधा नराः ॥
- 12-254-042e बहुदंशकुशान्देशान्नयन्ति बहुकर्दमान् ॥
- 12-254-043a वाहसंपीडिता धुर्याः सीदन्त्यविधिनापरे ।
- 12-254-043c न मन्ये भ्रूणहत्यापि विशिष्टा तेन कर्मणा ॥
- 12-254-044a कृषिं साध्विति मन्यन्ते सा च वृत्तिः सुदारुणा ।
- 12-254-044c भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ॥
- 12-254-044e तथैवानुहो युक्तान्समवेक्षस्व जाजले ॥

- 12-254-045a अघ्न्या इति गवां नाम क एनान्हन्तुमर्हति ।
 12-254-045c महच्चकाराकुशलं पृषध्रो गालभन्निव ॥
 12-254-046a ऋषयो यतयो ह्येतन्नहुषे प्रत्यवेदयन् ।
 12-254-046c गां मातरं चाप्यवधीर्वृषभं च प्रजापतिम् ॥
 12-254-046e अकार्यं नहुषाकार्षीर्लप्स्यामस्त्वत्कृते भयम् ॥
 12-254-047a शतं चैकं च रोगाणां सर्वभूतेष्वपातयन् ।
 12-254-047c ऋषयस्ते महाभागाः प्रजास्वेव हि जाजले ॥
 12-254-047e भ्रूणहं नहुषं त्वाहुर्न ते होष्यामहे हविः ॥
 12-254-048a इत्युक्त्वा ते महात्मानः सर्वे तत्त्वार्थदर्शिनः ।
 12-254-048c ऋषयो यतयः शान्तास्तरसा प्रत्यवेदयन् ॥
 12-254-049a ईदृशानशिवान्घोरानाचारानिह जाजले ।
 12-254-049c केवलाचरितत्वात्तु निपुणान्नावबुध्यसे ॥
 12-254-050a कारणाद्धर्ममन्विच्छेन्न लोकचरितं चरेत् ।
 12-254-050c यो हन्याद्यश्च मां स्तौति तत्रापि शृणु जाजले ॥
 12-254-051a समौ तावपि मे स्यातां न हि मे स्तः प्रियाप्रिये ।
 12-254-051c एतदीदृशकं धर्मं प्रशंसन्ति मनीषिणः ॥
 12-254-052a उपपत्त्या हि संपन्नो यतिभिश्चैव सेव्यते ।
 12-254-052c सततं धर्मशीलैश्च नैपुण्येनोपलक्षितः ॥

12-255-001 जाजलिरुवाच

- 12-255-001a यथा प्रवर्तितो धर्मस्तुलां धारयता त्वया ।
 12-255-001c स्वर्गद्वारं च वृत्तिं च भूतानामवरोत्स्यते ॥
 12-255-002a कृष्या ह्यन्नं प्रभवति ततस्त्वमपि जीवसि ।
 12-255-002c पशुभिश्चौषधीभिश्च मर्त्या जीवन्ति वाणिज ॥
 12-255-003a यतो यज्ञः प्रभवति नास्तिक्यमपि जल्पसि ।
 12-255-003c न हि वर्तेदयं लोको वार्तामुत्सृज्य केवलम् ॥

12-255-004 तुलाधार उवाच

- 12-255-004a वक्ष्यामि जाजले वृत्तिं नास्मि ब्राह्मण नास्तिकः ।
 12-255-004c न च यज्ञं विनिन्दामि यज्ञवित्तु सुदुर्लभः ॥
 12-255-005a नमो ब्राह्मणयज्ञाय ये च यज्ञविदो जनाः ।
 12-255-005c स्वयज्ञं ब्राह्मणा हित्वा क्षात्रं यज्ञमिहास्थिताः ॥

12-255-006a	लुब्धैर्वित्तपरैर्ब्रह्मन्नास्तिकैः संप्रवर्तितम् ।
12-255-006c	वेदवादानविज्ञाय सत्याभासमिवानृतम् ॥
12-255-007a	इदं देयमिदं देयमिति नान्तं चिकीर्षति ।
12-255-007c	अतः स्तैन्यं प्रभवति विकर्माणि च जाजले ॥
12-255-007e	तदेव सुकृतं हव्यं येन तुष्यन्ति देवताः ॥
12-255-008a	नमस्कारेण हविषा स्वाध्यायैरौषधैस्तथा ।
12-255-008c	पूजा स्याद्देवतानां हि यथा शास्त्रनिदर्शनम् ॥
12-255-009a	इष्टापूर्यादसाधूनां विषमा जायते प्रजा ।
12-255-009c	लुब्धेभ्यो जायते लुब्धः समेभ्यो जायते समः ॥
12-255-010a	यजमानो यथात्मानमृत्विजश्च तथा प्रजाः ।
12-255-010c	यज्ञात्प्रजा प्रभवति नभसोऽम्भ इवामलम् ॥
12-255-011a	अग्नौ प्रास्ताहुतिर्ब्रह्मन्नादित्यमुपतिष्ठति ।
12-255-011c	आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥
12-255-012a	तस्मात्स्वनुष्ठितात्पूर्वे सर्वान्कामांश्च लेभिरे ।
12-255-012c	अकृष्टपच्या पृथिवी आशीर्भिर्वीरुधोऽभवन् ॥
12-255-012e	न ते यज्ञेष्वात्मसु वा फलं पश्यन्ति किञ्चन ॥
12-255-013a	शङ्कमानाः फलं यज्ञे ये यजेरन्कथञ्चन ।
12-255-013c	जायन्तेऽसाधवो धूर्ता लुब्धा वित्तप्रयोजनाः ॥
12-255-014a	स स्म पापकृतां लोकान्गच्छेदशुभकर्मणा ।
12-255-014c	प्रमाणमप्रमाणेन यः कुर्यादशुभं नरः ॥
12-255-014e	पापात्मा सोऽकृतप्रज्ञः सदैवेह द्विजोत्तम ॥
12-255-015a	कर्तव्यमिति कर्तव्यं वेत्ति यो ब्राह्मणोभयम् ।
12-255-015c	ब्रह्मैव वर्तते लोके नैति कर्तव्यतां पुनः ॥
12-255-016a	विगुणं च पुनः कर्म ज्याय इत्यनुशुश्रुम ।
12-255-016c	सर्वभूतोपघातश्च फलभावे च संयमः ॥
12-255-017a	सत्ययज्ञा दमयज्ञा अलुब्धाश्चात्मतृप्तयः ।
12-255-017c	उत्पन्नत्यागिनः सर्वे जना आसन्नमत्सराः ॥
12-255-018a	क्षेत्रक्षेत्रज्ञतत्त्वज्ञाः स्वयज्ञपरिनिष्ठिताः ।
12-255-018c	ब्राह्मं वेदमधीयन्तस्तोषयन्त्यमरानपि ॥
12-255-019a	अखिलं दैवतं सर्वं ब्रह्म ब्राह्मणसंश्रितम् ।
12-255-019c	तृप्यन्ति तृप्यतो देवास्तृप्तास्तृप्तस्य जाजले ॥

12-255-020a	यथा सर्वरसैस्तृप्तो नाभिनन्दति किञ्चन ।
12-255-020c	तथा प्रज्ञानतृप्तस्य नित्यं तृप्तिः सुखोदया ॥
12-255-021a	धर्मारामा धर्मसुखाः कृत्स्नव्यवसितास्तथा ।
12-255-021c	अस्ति नस्तत्त्वतो भूय इति प्रज्ञागवेषिणः ॥
12-255-022a	ज्ञानविज्ञानिनः केचित्परं पारं तितीर्षवः ।
12-255-022c	अतीव तत्सदा पुण्यं पुण्याभिजनसंहितम् ॥
12-255-023a	यत्र गत्वा न शोचन्ति न च्यवन्ति व्यथन्ति च ।
12-255-023c	ते तु तद्ब्रह्मणः स्थानं प्राप्नुवन्तीह सात्त्विकाः ॥
12-255-024a	नैव ते स्वर्गमिच्छन्ति न यजन्ति यशोधनैः ।
12-255-024c	सतां वर्त्मानुवर्तन्ते यथाबलमहिंसया ॥
12-255-025a	वनस्पतीनोषधीश्च फलमूलं च ते विदुः ।
12-255-025c	न चैतानृत्विजो लुब्धा याजयन्ति धनार्थिनः ॥
12-255-026a	स्वमेव चार्थं कुर्वाणा यज्ञं चक्रुः पुनर्द्विजाः ।
12-255-026c	परिनिष्ठितकर्माणः प्रजानुग्रहकाम्यया ॥
12-255-027a	प्रापयेयुः प्रजाः स्वर्गं स्वधर्मचरणेन वै ।
12-255-027c	इति मे वर्तते बुद्धिः समा सर्वत्र जाजले ॥
12-255-028a	प्रयुञ्जते यानि यज्ञे सदा प्राज्ञा द्विजर्षभ ।
12-255-028c	तेन ते देवयानेन पथा यान्ति महामुने ॥
12-255-029a	आवृत्तिस्तत्र चैकस्य नास्त्यावृत्तिर्मनीषिणाम् ।
12-255-029c	उभौ तौ देवयानेन गच्छतो जाजले पथा ॥
12-255-030a	स्वयं चैषामनडुहो युज्यन्ति च वहन्ति च ।
12-255-030c	स्वयमुस्त्राश्च दुह्यन्ते मनःसंकल्पसिद्धिभिः ॥
12-255-031a	स्वयं यूपानुपादाय यजन्ते स्वाप्तदक्षिणैः ।
12-255-031c	यस्तथाभावितात्मा स्यात्स गामालब्धुमर्हति ॥
12-255-032a	ओषधीभिस्तथा ब्रह्मन्यजेरस्ते नतादृशाः ।
12-255-032c	बुद्धित्यागं पुरस्कृत्य तादृशं प्रब्रवीमि ते ॥
12-255-033a	निराशिषमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् ।
12-255-033c	अक्षीणं क्षीणकर्माणं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
12-255-034a	नाश्रावयन्न च यजन्न ददद्ब्राह्मणेषु च ।
12-255-034c	ग्राम्यां वृत्तिं लिप्समानः कां गतिं याति जाजले ॥
12-255-034e	इदं तु दैवतं कृत्वा यथा यज्ञमवाप्नुयात् ॥

12-255-035

जाजलिरुवाच

- 12-255-035a न वै मुनीनां शृणुमः स्म तत्त्वं; पृच्छामि त्वा वाणिज कष्टमेतत् ।
 12-255-035c पूर्वे पूर्वे चास्य नावेक्षमाणा; नातः परं तमृषयः स्थापयन्ति ॥
 12-255-036a अस्मिन्नेवात्मतीर्थे न पशवः प्राप्नुयुः सुखम् ।
 12-255-036c अथ स्वकर्मणा केन वाणिज प्राप्नुयात्सुखम् ॥
 12-255-036e शंस मे तन्महाप्राज्ञ भृशं वै श्रद्धधामि ते ॥

12-255-037

तुलाधार उवाच

- 12-255-037a उत यज्ञा उतायज्ञा मखं नार्हन्ति ते क्वचित् ।
 12-255-037c आज्येन पयसा दध्ना पूर्णाहुत्या विशेषतः ॥
 12-255-037e वालैः शृङ्गेण पादेन संभवत्येव गौर्मखम् ॥
 12-255-038a पत्नीं चानेन विधिना प्रकरोति नियोजयन् ।
 12-255-038c पुरोडाशो हि सर्वेषां पशूनां मेध्य उच्यते ॥
 12-255-039a सर्वा नद्यः सरस्वत्यः सर्वे पुण्याः शिलोच्चयाः ।
 12-255-039c जाजले तीर्थमात्मैव मा स्म देशातिथिर्भव ॥
 12-255-040a एतानीदृशकान्धर्मानाचरन्निह जाजले ।
 12-255-040c कारणैर्धर्ममन्विच्छन्न लोकानाप्नुते शुभान् ॥

12-255-041

भीष्म उवाच

- 12-255-041a एतानीदृशकान्धर्मास्तुलाधारः प्रशंसति ।
 12-255-041c उपपत्त्या हि संपन्नान्नित्यं सद्भिर्निषेवितान् ॥

12-256-001

तुलाधार उवाच

- 12-256-001a सद्भिर्वा यदि वासद्भिरयं पन्थाः समाश्रितः ।
 12-256-001c प्रत्यक्षं क्रियतां साधु ततो ज्ञास्यसि तद्यथा ॥
 12-256-002a एते शकुन्ता बहवः समन्ताद्विचरन्ति हि ।
 12-256-002c तवोत्तमाङ्गे संभूताः श्येनाश्चान्याश्च जातयः ॥
 12-256-003a आह्वयैनान्महाब्रह्मन्विशमानांस्ततस्ततः ।
 12-256-003c पश्येमान्हस्तपादेषु श्लिष्टान्देहे च सर्वशः ॥
 12-256-004a संभावयन्ति पितरं त्वया संभाविताः खगाः ।
 12-256-004c असंशयं पिता च त्वं पुत्रानाह्वय जाजले ॥

12-256-005

भीष्म उवाच

- 12-256-005a ततो जाजलिना तेन समाहूताः पतत्रिणः ।

12-256-005c	वाचमुच्चारयन्दिव्यां धर्मस्य वचनात्किल ॥
12-256-006a	अहिंसादिकृतं कर्म इह चैव परत्र च ।
12-256-006c	स्पर्धा निहन्ति वै ब्रह्मन्साहता हन्ति तं नरम् ॥
12-256-007a	श्रद्धावृद्धं वाङ्मनसी न यज्ञस्त्रातुमर्हति ।
12-256-007c	अत्र गाथा ब्रह्मगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ॥
12-256-008a	शुचेरश्रद्धधानस्य श्रद्धधानस्य चाशुचेः ।
12-256-008c	देवाश्चित्तममन्यन्त सदृशं यज्ञकर्मणि ॥
12-256-009a	श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्धुषेः ।
12-256-009c	मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥
12-256-010a	प्रजापतिस्तानुवाच विषमं कृतमित्युत ।
12-256-010c	श्रद्धापूतं वदान्यस्य हतमश्रद्धयेतरत् ॥
12-256-010e	भोज्यमन्नं वदान्यस्य कदर्यस्य न वार्धुषेः ॥
12-256-011a	अश्रद्धधान एवैको देवानां नार्हते हविः ।
12-256-011c	तस्यैवान्नं न भोक्तव्यमिति धर्मविदो विदुः ॥
12-256-012a	अश्रद्धा परमं पापं श्रद्धा पापप्रमोचनी ।
12-256-012c	जहाति पापं श्रद्धावान्सर्पो जीर्णामिव त्वचम् ॥
12-256-013a	ज्यायसी या पवित्राणां निवृत्तिः श्रद्धया सह ।
12-256-013c	निवृत्तशीलदोषो यः श्रद्धावान्पूत एव सः ॥
12-256-014a	किं तस्य तपसा कार्यं किं वृत्तेन किमात्मना ।
12-256-014c	श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥
12-256-015a	इति धर्मः समाख्यातः सद्भिर्धर्मार्थदर्शिभिः ।
12-256-015c	वयं जिज्ञासमानास्त्वा संप्राप्ता धर्मदर्शनात् ॥
12-256-016a	स्पर्धां जहि महाप्राज्ञ ततः प्राप्स्यसि यत्परम् ।
12-256-016c	श्रद्धावाञ्श्रद्धधानश्च धर्माश्चैवेह वाणिजः ॥
12-256-016e	स्ववर्त्मनि स्थितश्चैव गरीयानेष जाजले ॥
12-256-017a	एवं बहुमतार्थं च तुलाधारेण भाषितम् ।
12-256-017c	सम्यक्चैवमुपालब्धो धर्मश्चोक्तः सनातनः ॥
12-256-018a	तस्य विख्यातवीर्यस्य श्रुत्वा वाक्यानि स द्विजः ।
12-256-018c	तुलाधारस्य कौन्तेय शान्तिमेवान्वपद्यत ॥
12-256-019a	ततोऽचिरेण कालेन तुलाधारः स एव च ।
12-256-019c	दिवं गत्वा महाप्राज्ञौ विहरेतां यथासुखम् ॥

- 12-256-019e स्वं स्वं स्थानमुपागम्य स्वकर्मफलनिर्जितम् ॥
 12-256-020a समानां श्रद्धधानानां संयतानां सुचेतसाम् ।
 12-256-020c कुर्वतां यज्ञ इत्येव न यज्ञो जातु नेष्यते ॥
 12-256-021a श्रद्धा वै सात्त्विकी देवी सूर्यस्य दुहिता नृप ।
 12-256-021c सावित्री प्रसवित्री च जीवविश्वासिनी तथा ॥
 12-256-022a वाग्वृद्धं त्रायते श्रद्धा मनोवृद्धं च भारत ।
 12-256-022c यथौपम्योपदेशेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-257-001 भीष्म उवाच

- 12-257-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-257-001c प्रजानामनुकम्पार्थं गीतं राज्ञा विचख्नुना ॥
 12-257-002a छिन्नस्थूणं वृषं दृष्ट्वा विरावं च गवां भृशम् ।
 12-257-002c गोग्रहे यज्ञवाटस्य प्रेक्षमाणः स पार्थिवः ॥
 12-257-003a स्वस्ति गोभ्योऽस्तु लोकेषु ततो निर्वचनं कृतम् ।
 12-257-003c हिंसायां हि प्रवृत्तायामाशीरिषानुकल्पिता ॥
 12-257-004a अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः ।
 12-257-004c संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुकीर्तिता ॥
 12-257-005a सर्वकर्मस्वहिंसा हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत् ।
 12-257-005c कामरागाद्विहिंसन्ति बहिर्वेद्यां पशून्नराः ॥
 12-257-006a तस्मात्प्रमाणतः कार्यो धर्मः सूक्ष्मो विजानता ।
 12-257-006c अहिंसैव हि सर्वेभ्यो धर्मेभ्यो ज्यायसी मता ॥
 12-257-007a उपोष्य संशितो भूत्वा हित्वा वेदकृताः श्रुतीः ।
 12-257-007c आचार इत्यनाचाराः कृपणाः फलहेतवः ॥
 12-257-008a यदि यज्ञांश्च वृक्षांश्च यूपांश्चोद्दिश्य मानवाः ।
 12-257-008c वृथा मांसानि खादन्ति नैष धर्मः प्रशस्यते ॥
 12-257-009a मांसं मधु सुरा मत्स्या आसवं कृसरौदनम् ।
 12-257-009c धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम् ॥
 12-257-010a कामान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रवर्तितम् ।
 12-257-010c विष्णुमेवाभिजानन्ति सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणाः ॥
 12-257-010e पायसैः सुमनोभिश्च तस्यापि यजनं स्मृतम् ॥
 12-257-011a यज्ञियाश्चैव ये वृक्षा वेदेषु परिकल्पिताः ।
 12-257-011c यच्चापि किञ्चित्कर्तव्यमन्यच्चोक्षैः सुसंस्कृतम् ॥

12-257-011e महासत्त्वैः शुद्धभावैः सर्वं देवार्हमेव तत् ॥

12-257-012 युधिष्ठिर उवाच

12-257-012a शरीरमापदश्चापि विवदन्त्यविहिंसतः ।

12-257-012c कथं यात्रा शरीरस्य निरारम्भस्य सेत्स्यति ॥

12-257-013 भीष्म उवाच

12-257-013a यथा शरीरं न ग्लायन्नेयान्मृत्युवशं यथा ।

12-257-013c तथा कर्मसु वर्तेत समर्थो धर्ममाचरेत् ॥

12-258-001 युधिष्ठिर उवाच

12-258-001a कथं कार्यं परीक्षेत शीघ्रं वाथ चिरेण वा ।

12-258-001c सर्वथा कार्यदुर्गेऽस्मिन्भवान्नः परमो गुरुः ॥

12-258-002 भीष्म उवाच

12-258-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

12-258-002c चिरकारेस्तु यत्पूर्वं वृत्तमाङ्गिरसे कुले ॥

12-258-003a चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ।

12-258-003c चिरकारी हि मेधावी नापराध्यति कर्मसु ॥

12-258-004a चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याभवत्सुतः ।

12-258-004c चिरं हि सर्वकार्याणि समेक्षावान्प्रपद्यते ॥

12-258-005a चिरं संचिन्तयन्नर्थाश्चिरं जाग्रच्चिरं स्वपन् ।

12-258-005c चिरकार्याभिसंपत्तेश्चिरकारी तथोच्यते ॥

12-258-006a अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ।

12-258-006c बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना ॥

12-258-007a व्यभिचारे तु कस्मिंश्चिद्व्यतिक्रम्यापरान्सुतान् ।

12-258-007c पित्रोक्तः कुपितेनाथ जहीमां जननीमिति ॥

12-258-008a स तथेति चिरेणोक्त्वा स्वभावाच्चिरकारिकः ।

12-258-008c विमृश्य चिरकारित्वाच्चिन्तयामास वै चिरम् ॥

12-258-009a पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ।

12-258-009c कथं धर्मच्छले नास्मिन्निमज्जेयमसाधुवत् ॥

12-258-010a पितुराज्ञा परो धर्मः स्वधर्मो मातृरक्षणम् ।

12-258-010c अस्वतन्त्रं च पुत्रत्वं किं नु मां नात्र पीडयेत् ॥

12-258-011a	स्त्रियं हत्वा मातरं च को हि जातु सुखी भवेत् ।
12-258-011c	पितरं चाप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात् ॥
12-258-012a	अनवज्ञा पितुर्युक्ता धारणं मातृरक्षणम् ।
12-258-012c	युक्तक्षमावुभावेतौ नातिवर्तेतमां कथम् ॥
12-258-013a	पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञियामिति ।
12-258-013c	शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ॥
12-258-014a	सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे प्रकृतः पुनः ।
12-258-014c	विज्ञानं मे कथं न स्याद्बुधे चात्मसंभवम् ॥
12-258-015a	जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ।
12-258-015c	पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवनिश्चये ॥
12-258-016a	गुरुरग्र्यः परो धर्मः पोषणाध्ययनाद्धितः ।
12-258-016c	पिता यदाह धर्मः स वेदेष्वपि सुनिश्चितः ॥
12-258-017a	प्रीतिमात्रं पितुः पुत्रः सर्वं पुत्रस्य वै पिता ।
12-258-017c	शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छति ॥
12-258-018a	तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्य कथंचन ।
12-258-018c	पातकान्यपि पूयन्ते पितुर्वचनकारिणः ॥
12-258-019a	भोगे भाग्ये प्रसवने सर्वलोकनिदर्शने ।
12-258-019c	भर्त्रा चैव समायोगे सीमन्तोन्नयने तथा ॥
12-258-020a	पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमकं तपः ।
12-258-020c	पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वाः प्रीयन्ति देवताः ॥
12-258-021a	आशिषस्ता भजन्त्येनं पुरुषं प्राह याः पिता ।
12-258-021c	निष्कृतिः सर्वपापानां पिता यदभिनन्दति ॥
12-258-022a	मुच्यते बन्धनात्पुष्पं फलं वृन्तात्प्रमुच्यते ।
12-258-022c	क्लिश्यन्नपि सुतस्नेहैः पिता स्नेहं न मुञ्चति ॥
12-258-023a	एतद्विचिन्तितं तावत्पुत्रस्य पितृगौरवम् ।
12-258-023c	पिता ह्यल्पतरं स्थानं चिन्तयिष्यामि मातरम् ॥
12-258-024a	यो ह्ययं मयि संघातो मर्त्यत्वे पाञ्चभौतिकः ।
12-258-024c	अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथारणिः ॥
12-258-024e	माता देहारणिः पुंसां सर्वस्यार्तस्य निर्वृतिः ॥
12-258-025a	न च शोचति नाप्येनं स्थाविर्यमपकर्षति ।
12-258-025c	श्रिया हीनोऽपि यो गेहे अम्बेति प्रतिपद्यते ॥

12-258-026a	पुत्रपौत्रसमाकीर्णो जननीं यः समाश्रितः ।
12-258-026c	अपि वर्षशतस्यान्ते स द्विहायनवच्चरेत् ॥
12-258-027a	समर्थं वासमर्थं वा कृशं वाप्यकृशं तथा ।
12-258-027c	रक्षत्येव सुतं माता नान्यः पोष्टा विधानतः ॥
12-258-028a	तदा स वृद्धो भवति यदा भवति दुःखितः ।
12-258-028c	तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ॥
12-258-029a	नास्ति मातृसमा छाया नास्ति मातृसमा गतिः ।
12-258-029c	नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा ॥
12-258-030a	कुक्षिसंधारणाद्धात्री जननाज्जननी स्मृता ।
12-258-030c	अङ्गानां वर्धनादम्बा वीरसूत्वेन वीरसूः ॥
12-258-031a	शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूमाता देहमनन्तरम् ।
12-258-031c	चेतनावान्नरो हन्याद्यस्य नासुषिरं शिरः ॥
12-258-032a	दम्पत्योः प्राणसंश्लेषे योऽभिसंधिः कृतः किल ।
12-258-032c	तं माता वा पिता वेद भूतार्थो मातरि स्थितः ॥
12-258-033a	माता जानाति यद्गोत्रं माता जानाति यस्य सः ।
12-258-033c	मातुर्भरणमात्रेण प्रीतिः स्नेहः पितुः प्रजाः ॥
12-258-034a	पाणिबन्धं स्वयं कृत्वा सहधर्ममुपेत्य च ।
12-258-034c	यदि याप्यन्ति पुरुषाः स्त्रियो नार्हन्ति याप्यताम् ॥
12-258-035a	भरणाद्धि स्त्रियो भर्ता पात्याच्चैव स्त्रियाः पतिः ।
12-258-035c	गुणस्यास्य निवृत्तौ तु न भर्ता न पतिः पतिः ॥
12-258-036a	एवं स्त्री नापराध्नोति नर एवापराध्यति ।
12-258-036c	व्युच्चरंश्च महादोषं नर एवापराध्यति ॥
12-258-037a	स्त्रिया हि परमो भर्ता दैवतं परमं स्मृतम् ।
12-258-037c	तस्यात्मना तु सदृशमात्मानं परमं ददौ ॥
12-258-037e	सर्वकार्यापराध्यत्वान्नापराध्यन्ति चाङ्गनाः ॥
12-258-038a	यश्चनोक्तो हि निर्देशः स्त्रिया मैथुनतृप्तये ।
12-258-038c	तस्य स्मारयतो व्यक्तमधर्मो नात्र संशयः ॥
12-258-039a	यावन्नारीं मातरं च गौरवे चाधिके स्थिताम् ।
12-258-039c	अवध्यां तु विजानीयुः पशवोऽप्यविचक्षणाः ॥
12-258-040a	देवतानां समावायमेकस्थं पितरं विदुः ।
12-258-040c	मर्त्यानां देवतानां च स्नेहादभ्येति मातरम् ॥

12-258-041a	एवं विमृशतस्तस्य चिरकारितया बहु ।
12-258-041c	दीर्घः कालो व्यतिक्रान्तस्ततस्तस्यागमत्पिता ॥
12-258-042a	मेधातिथिर्महाप्राज्ञो गौतमस्तपसि स्थितः ।
12-258-042c	विमृश्य तेन कालेन पत्न्याः संस्थाव्यतिक्रमम् ॥
12-258-043a	सोऽब्रवीद्दुःखसंतप्तो भृशमश्रूणि वर्तयन् ।
12-258-043c	श्रुतधैर्यप्रसादेन पश्चात्तापमुपागतः ॥
12-258-044a	आश्रमं मम संप्राप्तस्त्रिलोकेशः पुरंदरः ।
12-258-044c	अतिथिब्रतमास्थाय ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥
12-258-045a	समया सान्त्वितो वाग्भिः स्वागतेनाभिपूजितः ।
12-258-045c	अर्घ्यं पाद्यं च न्यायेन तयाभिप्रतिपादितः ॥
12-258-046a	परवत्यस्मि चाप्युक्तः प्रणयिष्ये नयेन च ।
12-258-046c	अत्र चाकुशले जाते स्त्रियो नास्ति व्यतिक्रमः ॥
12-258-047a	एवं न स्त्री न चैवाहं नाध्वगस्त्रिदशेश्वरः ।
12-258-047c	अपराध्यति धर्मस्य प्रमादस्त्वपराध्यति ॥
12-258-048a	ईर्ष्याजं व्यसनं प्राहुस्तेन चैवोर्ध्वरेतसः ।
12-258-048c	ईर्ष्याया त्वहमाक्षिप्तो मग्नो दुष्कृतसागरे ॥
12-258-049a	हत्वा साध्वीं च नारीं च व्यसनित्वाच्च शासिताम् ।
12-258-049c	भर्तव्यत्वेन भार्या च को नु मां तारयिष्यति ॥
12-258-050a	अन्तरेण मयाज्ञप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ।
12-258-050c	यद्यद्य चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् ॥
12-258-051a	चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ।
12-258-051c	यद्यद्य चिरकारी त्वं ततोऽसि चिरकारिकः ॥
12-258-052a	त्राहि मां मातरं चैव तपो यच्चार्जितं मया ।
12-258-052c	आत्मानं पातकेभ्यश्च भवादद्य चिरकारिकः ॥
12-258-053a	सहजं चिरकारित्वं चिरप्राज्ञतया तव ।
12-258-053c	सफलं तत्तवाद्यास्तु भवादद्य चिरकारिकः ॥
12-258-054a	चिरमाशंसितो मात्रा चिरं गर्भेण धारितः ।
12-258-054c	सफलं चिरकारित्वं कुरु त्वं चिरकारिक ॥
12-258-055a	चिरायते च संतापाच्चिरं स्वपिति वारितः ।
12-258-055c	आवयोश्चिरसंतापादवेक्ष्य चिरकारिक ॥
12-258-056a	एवं स दुःखितो राजन्महर्षिर्गौतमस्तदा ।

12-258-056c	चिरकारिं ददर्शाथ पुत्रं स्थितमथान्तिके ॥
12-258-057a	चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वा परमदुःखितः ।
12-258-057c	शस्त्रं त्यक्त्वा ततो मूर्ध्ना प्रसादायोपचक्रमे ॥
12-258-058a	गौतमस्तु सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ।
12-258-058c	पत्नीं चैव निराकारां परामभ्यगमन्मुदम् ॥
12-258-059a	न हि सा तेन संभेदं पत्नी नीता महात्मना ।
12-258-059c	विजने चाश्रमस्थेन पुत्रश्चापि समाहितः ॥
12-258-060a	हन्यात्त्वनपवादेन शस्त्रपाणौ सुते स्थिते ।
12-258-060c	विनीतं प्रश्रयित्वा च व्यवस्येदात्मकर्मसु ॥
12-258-061a	बुद्धिश्चासीत्सुतं दृष्ट्वा पितुश्चरणयोर्नतम् ।
12-258-061c	शस्त्रग्रहणचापल्यं संवृणोति भयादिति ॥
12-258-062a	ततः पित्रा चिरं स्तुत्वा चिरं चाघ्राय मूर्धनि ।
12-258-062c	चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरं जीवेत्युदाहृतः ॥
12-258-063a	एवं स गौतमः पुत्रं प्रीतिहर्षसमन्वितः ।
12-258-063c	अभिनन्द्य महाप्राज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ॥
12-258-064a	चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी चिरं भव ।
12-258-064c	चिरायमाणे त्वयि च चिरमस्मि सुदुःखितः ॥
12-258-065a	गाथाश्चाप्यब्रवीद्विद्वान्गौतमो मुनिसत्तमः ।
12-258-065c	चिरकारिषु धीरेषु गुणोद्देशसमाश्रयात् ॥
12-258-066a	चिरेण मित्रं बध्नीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत् ।
12-258-066c	चिरेण हि कृतं मित्रं चिरं धारणमर्हति ॥
12-258-067a	रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ।
12-258-067c	अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥
12-258-068a	बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च ।
12-258-068c	अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥
12-258-069a	एवं स गौतमस्तस्य प्रीतः पुत्रस्य भारत ।
12-258-069c	कर्मणा तेन कौरव्य चिरकारितया तया ॥
12-258-070a	एवं सर्वेषु कार्येषु विमृश्य पुरुषस्ततः ।
12-258-070c	चिरेण निश्चयं कृत्वा चिरं न परितप्यते ॥
12-258-071a	चिरं धारयते रोषं चिरं कर्म नियच्छति ।
12-258-071c	पश्चात्तापकरं कर्म न किञ्चिदुपपद्यते ॥

- 12-258-072a चिरं वृद्धानुपासीत चिरमन्वास्य पूजयेत् ।
 12-258-072c चिरं धर्मान्निषेवेत कुर्याच्चान्वेषणं चिरम् ॥
 12-258-073a चिरमन्वास्य विदुषश्चिरं शिष्टान्निषेव्य च ।
 12-258-073c चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ॥
 12-258-074a ब्रुवतश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ।
 12-258-074c चिरं पृच्छेच्चिरं ब्रूयाच्चिरं न परिभूयते ॥
 12-258-075a उपास्य बहुलास्तस्मिन्नाश्रमे सुमहातपाः ।
 12-258-075c समाः स्वर्गं गतो विप्रः पुत्रेण सहितस्तदा ॥

12-259-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-259-001a कथं राजा प्रजा रक्षेन्न च किञ्चित्प्रतापयेत् ।
 12-259-001c पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-259-002 भीष्म उवाच

- 12-259-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-259-002c द्युमत्सेनस्य संवादं राज्ञा सत्यवता सह ॥
 12-259-003a अव्याहृतं व्याजहार सत्यवानिति नः श्रुतम् ।
 12-259-003c वधाय नीयमानेषु पितुरेवानुशासनात् ॥
 12-259-004a अधर्मतां याति धर्मो यात्यधर्मश्च धर्मताम् ।
 12-259-004c वधो नाम भवेद्धर्मो नैतद्भवितुमर्हति ॥

12-259-005 द्युमत्सेन उवाच

- 12-259-005a अथ चेदवधो धर्मो धर्मः को जातु चिद्भवेत् ।
 12-259-005c दस्यवश्चेन्न हन्येरन्सत्यवन्संकरो भवेत् ॥
 12-259-006a ममेदमिति नास्यैतत्प्रवर्तेत कलौ युगे ।
 12-259-006c लोकयात्रा न चैव स्यादथ चेद्वेत्थ शंस नः ॥

12-259-007 सत्यवानुवाच

- 12-259-007a सर्व एव त्रयो वर्णाः कार्या ब्राह्मणबन्धनाः ।
 12-259-007c धर्मपाशनिबद्धानामल्पो व्यपचरिष्यति ॥
 12-259-008a यो यस्तेषामपचरेत्तमाचक्षीत वै द्विजः ।
 12-259-008c अयं मे न शृणोतीति तस्मिन् राजा प्रधारयेत् ॥
 12-259-009a तत्त्वाभेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथा वधः ।
 12-259-009c असमीक्ष्यैव कर्माणि नीतिशास्त्रं यथाविधि ॥

- 12-259-010a दस्यून्हिनस्ति वै राजा भूयसो वाप्यनागसः ।
 12-259-010c भार्या माता पिता पुत्रो हन्यते पुरुषे हते ॥
 12-259-010e परेणापकृते राजा तस्मात्सम्यक्प्रधारयेत् ॥
 12-259-011a असाधुश्चैव पुरुषो लभते शीलमेकदा ।
 12-259-011c साधोश्चापि ह्यसाधुभ्यो जायतेऽशोभना प्रजा ॥
 12-259-012a न मूलघातः कर्तव्यो नैष धर्मः सनातनः ।
 12-259-012c अपि खल्ववधेनैव प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 12-259-013a उद्वेजनेन बन्धेन विरूपकरणेन च ।
 12-259-013c वधदण्डेन ते क्लेश्या न पुरोऽहितसंपदा ॥
 12-259-014a यदा पुरोहितं वा ते पर्येयुः शरणैषिणः ।
 12-259-014c करिष्यामः पुनर्ब्रह्मन् पापमिति वादिनः ॥
 12-259-015a तदा विसर्गमर्हाः स्युरितीदं नृपशासनम् ।
 12-259-015c बिभ्रद्दण्डाजिनं मुण्डो ब्राह्मणोऽर्हति वासनम् ॥
 12-259-016a गरीयांसो गरीयांसमपराधे पुनः पुनः ।
 12-259-016c तथा विसर्गमर्हन्ति न यथा प्रथमे तथा ॥

12-259-017 द्युमत्सेन उवाच

- 12-259-017a यत्र यत्रैव शक्येरन्संयन्तुं समये प्रजाः ।
 12-259-017c स तावत्प्रोच्यते धर्मो यावन्न प्रतिलङ्घ्यते ॥
 12-259-018a अहन्यमानेषु पुनः सर्वमेव पराभवेत् ।
 12-259-018c पूर्वे पूर्वतरे चैव सुशास्या अभवञ्जनाः ॥
 12-259-019a मृदवः सत्यभूयिष्ठा अल्पद्रोहाल्पमन्यवः ।
 12-259-019c पुरा धिग्दण्ड एवासीद्वाग्दण्डस्तदनन्तरम् ॥
 12-259-020a आसीदादानदण्डोऽपि वधदण्डोऽद्य वर्तते ।
 12-259-020c वधेनापि न शक्यन्ते नियन्तुमपरे जनाः ॥
 12-259-021a नैव दस्युर्मनुष्याणां न देवानामिति श्रुतिः ।
 12-259-021c न गन्धर्वपितृणां च कः कस्येह न कश्चन ॥
 12-259-022a पद्मं श्मशानादादत्ते पिशाचाच्चापि दैवतम् ।
 12-259-022c तेषु यः समयं कुर्यादज्ञेषु हतबुद्धिषु ॥

12-259-023 सत्यवानुवाच

- 12-259-023a तान्न शक्नोषि चेत्साधून्परित्रातुमहिंसया ।

- 12-259-023c कस्यचिद्भूतभव्यस्य लाभेनान्तं तथा कुरु ॥
- 12-259-024 द्युमत्सेन उवाच**
- 12-259-024a राजानो लोकयात्रार्थं तप्यन्ते परमं तपः ।
- 12-259-024c अपत्रपन्ति तादृग्भ्यस्तथावृत्ता भवन्ति च ॥
- 12-259-025a वित्रास्यमानाः सुकृतो न कामाद्घ्नन्ति दुष्कृतीन् ।
- 12-259-025c सुकृतेनैव राजानो भूयिष्ठं शासते प्रजाः ॥
- 12-259-026a श्रेयसः श्रेयसीमेवं वृत्तिं लोकोऽनुवर्तते ।
- 12-259-026c सदैव हि गुरोर्वृत्तमनुवर्तन्ति मानवाः ॥
- 12-259-027a आत्मानमसमाधाय समाधित्सति यः परान् ।
- 12-259-027c विषयेष्विन्द्रियवशं मानवाः प्रहसन्ति तम् ॥
- 12-259-028a यो राज्ञो दम्भमोहेन किञ्चित्कुर्यादसांप्रतम् ।
- 12-259-028c सर्वोपायैर्नियम्यः स तथा पापान्निवर्तते ॥
- 12-259-029a आत्मैवादौ नियन्तव्यो दुष्कृतं संनियच्छता ।
- 12-259-029c दण्डयेच्च महादण्डैरपि बन्धूननन्तरान् ॥
- 12-259-030a यत्र वै पापकृत्क्लेश्यो न महद्दुःखमर्हति ।
- 12-259-030c वर्धन्ते तत्र पापानि धर्मो हसति च ध्रुवम् ॥
- 12-259-030e इति कारुण्यशीलस्तु विद्वान्वै ब्राह्मणोऽन्वशात् ॥
- 12-259-031a इति चैवानुशिष्टोऽस्मि पूर्वैस्तात पितामहैः ।
- 12-259-031c आश्वासयद्भिः सुभृशमनुक्रोशात्तथैव च ॥
- 12-259-032a एतत्प्रथमकल्पेन राजा कृतयुगेऽभजत् ।
- 12-259-032c पादोनेनापि धर्मेण गच्छेत्त्रेतायुगे तथा ॥
- 12-259-032e द्वापरे तु द्विपादेन पादेन त्वपरे युगे ॥
- 12-259-033a तथा कलियुगे प्राप्ते राज्ञां दुश्चरितेन ह ।
- 12-259-033c भवेत्कालविशेषेण कला धर्मस्य षोडशी ॥
- 12-259-034a अथ प्रथमकल्पेन सत्यवन्संकरो भवेत् ।
- 12-259-034c आयुः शक्तिं च कालं च निर्दिश्य तप आदिशेत् ॥
- 12-259-035a सत्याय हि यथा नेह जह्याद्धर्मफलं महत् ।
- 12-259-035c भूतानामनुकम्पार्थं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥

12-260-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-260-001a अविरोधेन भूतानां त्यागः षाड्गुण्यकारकः ।

- 12-260-001c यः स्यादुभयभागधर्मस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 12-260-002a गार्हस्थ्यस्य च धर्मस्य त्यागधर्मस्य चोभयोः ।
 12-260-002c अदूरसंप्रस्थितयोः किं स्वच्छेयः पितामह ॥

12-260-003 भीष्म उवाच

- 12-260-003a उभौ धर्मौ महाभागावुभौ परमदुश्चरौ ।
 12-260-003c उभौ महाफलौ तात सद्भिराचरितावुभौ ॥
 12-260-004a अत्र ते वर्तयिष्यामि प्रामाण्यमुभयोस्तयोः ।
 12-260-004c शृणुष्वैकमनाः पार्थ छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥
 12-260-005a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-260-005c कपिलस्य गोश्च संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
 12-260-006a आम्नायमनुपश्यन्हि पुराणं शाश्वतं ध्रुवम् ।
 12-260-006c नहुषः पूर्वमालेभे त्वष्टुर्गामिति नः श्रुतम् ॥
 12-260-007a तां नियुक्तामदीनात्मा सत्त्वस्थः समये रतः ।
 12-260-007c ज्ञानवान्नियताहारो ददर्श कपिलस्तदा ॥
 12-260-008a स बुद्धिमुत्तमां प्राप्तो नैष्ठिकीमकुतोभयाम् ।
 12-260-008c स्मरामि शिथिलं सत्यं वेदा इत्यब्रवीत्सकृत् ॥
 12-260-009a तां गामृषिः स्यूमरश्मिः प्रविश्य यतिमब्रवीत् ।
 12-260-009c हंहो वेदा यदि मता धर्माः केनापरे मताः ॥
 12-260-010a तपस्विनो धृतिमतः श्रुतिविज्ञानचक्षुषः ।
 12-260-010c सर्वमार्षं हि मन्यन्ते व्याहृतं विदितात्मनः ॥
 12-260-011a तस्यैवं गततृष्णास्य विज्वरस्य निराशिषः ।
 12-260-011c का विवक्षास्ति वेदेषु निरारम्भस्य सर्वशः ॥

12-260-012 कपिल उवाच

- 12-260-012a नाहं वेदान्विनिन्दामि न विवक्षामि कर्हिचित् ।
 12-260-012c पृथगाश्रमिणां कर्माण्येकार्थानीति नः श्रुतम् ॥
 12-260-013a गच्छत्येव परित्यागी वानप्रस्थश्च गच्छति ।
 12-260-013c गृहस्थो ब्रह्मचारी च उभौ तावपि गच्छतः ॥
 12-260-014a देवयाना हि पन्थानश्चत्वारः शाश्वता मताः ।
 12-260-014c तेषां ज्यायःकनीयस्त्वं फलेषूक्तं बलाबलम् ॥
 12-260-015a एवं विदित्वा सर्वार्थानारभेदिति वैदिकम् ।

- 12-260-015c नारभेदिति चान्यत्र नैष्ठिकी श्रूयते श्रुतिः ॥
- 12-260-016a अनारम्भे ह्यदोषः स्यादारम्भेऽदोष उत्तमः ।
- 12-260-016c एवं स्थितस्य शास्त्रस्य दुर्विज्ञेयं बलाबलम् ॥
- 12-260-017a यद्यत्र किञ्चित्प्रत्यक्षमहिंसायाः परं मतम् ।
- 12-260-017c ऋते त्वागमशास्त्रेभ्यो ब्रूहि तद्यदि पश्यसि ॥
- 12-260-018 स्यूमरश्मिरुवाच**
- 12-260-018a स्वर्गकामो यजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः ।
- 12-260-018c फलं प्रकल्प्य पूर्वं हि ततो यज्ञः प्रतायते ॥
- 12-260-019a अजश्चाश्वश्च मेषश्च गौश्च पक्षिगणाश्च ये ।
- 12-260-019c ग्राम्यारण्या ओषधयः प्राणस्यान्नमिति श्रुतिः ॥
- 12-260-020a तथैवान्नं ह्यहरहः सायं प्रातर्निरूप्यते ।
- 12-260-020c पशवश्चाथ धान्यं च यज्ञस्याङ्गमिति श्रुतिः ॥
- 12-260-021a एतानि सह यज्ञेन प्रजापतिरकल्पयत् ।
- 12-260-021c तेन प्रजापतिर्देवान्यज्ञेनायजत प्रभुः ॥
- 12-260-022a ते स्मान्योन्यंचराः सर्वे प्राणिनः सप्त सप्त च ।
- 12-260-022c यज्ञेषूपाकृतं विश्वं प्राहुरुत्तमसंज्ञितम् ॥
- 12-260-023a एतच्चैवाभ्यनुज्ञातं पूर्वेः पूर्वतरैस्तथा ।
- 12-260-023c को जातु न विचिन्वीत विद्वान्स्वां शक्तिमात्मनः ॥
- 12-260-024a पशवश्च मनुष्याश्च द्रुमाश्चौषधिभिः सह ।
- 12-260-024c स्वर्गमेवाभिकाङ्क्षन्ते न च स्वर्गस्त्वृते मखम् ॥
- 12-260-025a ओषधयः पशवो वृक्षा वीरुदाज्यं पयो दधि ।
- 12-260-025c हविर्भूमिर्दिशः श्रद्धा कालश्चैतानि द्वादश ॥
- 12-260-026a ऋचो यजूंषि सामानि यजमानश्च षोडशः ।
- 12-260-026c अग्निर्ज्ञेयो गृहपतिः स सप्तदश उच्यते ॥
- 12-260-026e अङ्गान्येतानि यज्ञस्य यज्ञो मूलमिति श्रुतिः ॥
- 12-260-027a आज्येन पयसा दध्ना शकृतामिक्षया त्वचा ।
- 12-260-027c वालैः शृङ्गेण पादेन संभवत्येव गौर्मखम् ॥
- 12-260-027e एवं प्रत्येकशः सर्वं यद्यदस्य विधीयते ॥
- 12-260-028a यज्ञं वहन्ति संभूय सहत्विग्भिः सदक्षिणैः ।
- 12-260-028c संहत्यैतानि सर्वाणि यज्ञं निर्वर्तयन्त्युत ॥
- 12-260-029a यज्ञार्थानि हि सृष्टानि यथा वै श्रूयते श्रुतिः ।

12-260-029c	एवं पूर्वे पूर्वतराः प्रवृत्ताश्चैव मानवाः ॥
12-260-030a	न हिनस्ति ह्यारभते नाभिद्रुह्यति किञ्चन ।
12-260-030c	यज्ञो यष्टव्य इत्येव यो यजत्यफलेप्सया ॥
12-260-031a	यज्ञाङ्गान्यपि चैतानि यथोक्तानि नसंशयः ।
12-260-031c	विधिना विधियुक्तानि तारयन्ति परस्परम् ॥
12-260-032a	आम्नायमार्षं पश्यामि यस्मिन्वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
12-260-032c	तं विद्वांसोऽनुपश्यन्ति ब्राह्मणस्यानुदर्शनात् ॥
12-260-033a	ब्राह्मणप्रभवो यज्ञो ब्राह्मणार्पण एव च ।
12-260-033c	अनु यज्ञं जगत्सर्वं यज्ञश्चानु जगत्सदा ॥
12-260-034a	ओमिति ब्रह्मणो योनिर्नमः स्वाहा स्वधा वषट् ।
12-260-034c	यस्यैतानि प्रयुज्यन्ते यथाशक्ति कृतान्यपि ॥
12-260-035a	न तस्य त्रिषु लोकेषु परलोकभयं विदुः ।
12-260-035c	इति वेदा वदन्तीह सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
12-260-036a	ऋचो यजूंषि सामानि स्तोभाश्च विधिचोदिताः ।
12-260-036c	यस्मिन्नेतानि सर्वाणि बहिरेव स वै द्विजः ॥
12-260-037a	अग्न्याधेये यद्भवति यच्च सोमे सुते द्विज ।
12-260-037c	यच्चेतरैर्महायज्ञैर्वेद तद्भगवान्स्वतः ॥
12-260-038a	तस्माद्ब्रह्मन्यजेतैव याजयेच्चाविचारयन् ।
12-260-038c	यजतः स्वर्गविधिना प्रेत्य स्वर्गफलं महत् ॥
12-260-039a	नायं लोकोऽस्त्ययज्ञानां परश्चेति विनिश्चयः ।
12-260-039c	वेदवादविदश्चैव प्रमाणमुभयं तदा ॥

12-261-001 कपिल उवाच

12-261-001a	एतावदनुपश्यन्तो यतयो यान्ति मार्गगाः ।
12-261-001c	नैषां सर्वेषु लोकेषु कश्चिदस्ति व्यतिक्रमः ॥
12-261-002a	निर्द्वद्वा निर्नमस्कारा निराशीर्बन्धना बुधाः ।
12-261-002c	विमुक्ताः सर्वपापेभ्यश्चरन्ति शुचयोऽमलाः ॥
12-261-003a	अपवर्गेऽथ संत्यागे बुद्धौ च कृतनिश्चयाः ।
12-261-003c	ब्रह्मिष्ठा ब्रह्मभूताश्च ब्रह्मण्येव कृतालयाः ॥
12-261-004a	विशोका नष्टरजसस्तेषां लोकाः सनातनाः ।
12-261-004c	तेषां गतिं परां प्राप्य गार्हस्थ्ये किं प्रयोजनम् ॥

12-261-005	स्यूमरश्मिरुवाच
12-261-005a	यद्येषा परमा निष्ठा यद्येषा परमा गतिः ।
12-261-005c	गृहस्थानव्यपाश्रित्य नाश्रमोऽन्यः प्रवर्तते ॥
12-261-006a	यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
12-261-006c	एवं गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्त इतरेऽऽश्रमाः ॥
12-261-007a	गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
12-261-007c	गार्हस्थ्यमस्य धर्मस्य मूलं यत्किञ्चिदेजते ॥
12-261-008a	प्रजनाद्ध्यभिनिर्वृत्ताः सर्वे प्राणभृतो मुने ।
12-261-008c	प्रजनं चाप्युतान्यत्र न कथंचन विद्यते ॥
12-261-009a	यास्ताः स्युर्बहिरोषध्यो बह्वरण्यास्तथा द्विज ।
12-261-009c	ओषधिभ्यो बहिर्यस्मात्प्राणी कश्चिन्न विद्यते ॥
12-261-009e	कस्यैषा वाग्भवेत्सत्या मोक्षो नास्ति गृहादिति ॥
12-261-010a	अश्रद्धधानैरप्राज्ञैः सूक्ष्मदर्शनवर्जितैः ।
12-261-010c	निराशैरलसैः श्रान्तैस्तप्यमानैः स्वकर्मभिः ॥
12-261-010e	श्रमस्योपरमो दृष्टः प्रव्रज्या नाम पण्डितैः ॥
12-261-011a	त्रैलोक्यस्यैव हेतुर्हि मर्यादा शाश्वती ध्रुवा ।
12-261-011c	ब्राह्मणो नाम भगवाञ्जन्मप्रभृति पूज्यते ॥
12-261-012a	प्राग्गर्भाधानान्मन्त्रा हि प्रवर्तन्ते द्विजातिषु ।
12-261-012c	अविश्रम्भेषु वर्तन्ते विश्रम्भेष्वप्यसंशयम् ॥
12-261-013a	दाहः पुनः संश्रयणे संस्थिते पात्रभोजनम् ।
12-261-013c	दानं गवां पशूनां वा पिण्डानां चाप्सु मज्जनम् ॥
12-261-014a	अर्चिष्मन्तो बर्हिषदः क्रव्यादाः पितरः स्मृताः ।
12-261-014c	मृतस्याप्यनुमन्यन्ते मन्त्रा मन्त्राश्च कारणम् ॥
12-261-015a	एवं क्रोशत्सु वेदेषु कुतो मोक्षोऽस्ति कस्यचित् ।
12-261-015c	ऋणवन्तो यदा मर्त्याः पितृदेवद्विजातिषु ॥
12-261-016a	श्रिया विहीनैरलसैः पण्डितैरपलापितम् ।
12-261-016c	वेदवादापरिज्ञानं सत्याभासमिवानृतम् ॥
12-261-017a	न वै पापैर्हियते कृष्यते वा; यो ब्राह्मणो यजते वेदशास्त्रैः ।
12-261-017c	ऊर्ध्वं यज्ञः पशुभिः सार्धमेति; संतर्पितस्तर्पयते च कामैः ॥
12-261-018a	न वेदानां परिभवान्न शाठ्येन न मायया ।
12-261-018c	महत्प्राप्नोति पुरुषो ब्रह्म ब्रह्मणि विन्दति ॥

12-261-019 कपिल उवाच

- 12-261-019a दर्शं च पौर्णमासं च अग्निहोत्रं च धीमताम् ।
 12-261-019c चातुर्मास्यानि चैवासंस्तेषु यज्ञः सनातनः ॥
- 12-261-020a अनारम्भाः सुधृतयः शुचयो ब्रह्मसंश्रिताः ।
 12-261-020c ब्रह्मणैव स्म ते देवांस्तर्पयन्त्यमृतैषिणः ॥
- 12-261-021a सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि पश्यतः ।
 12-261-021c देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥
- 12-261-022a चतुर्द्वारं पुरुषं चतुर्मुखं; चतुर्धा चैनमुपयाति निन्दा ।
 12-261-022c बाहुभ्यां वाच उदरादुपस्था; तेषां द्वारं द्वारपालो बुभूषेत् ॥
- 12-261-023a नाक्षैर्दीव्येन्नाददीतान्यवित्तं; न वायोनीयस्य शृतं प्रगृह्णेत् ।
 12-261-023c क्रुद्धो न चैव प्रहरेत धीमां; स्तथास्य तत्पाणिपादं सुगुप्तम् ॥
- 12-261-024a नाक्रोशमर्धेन्न मृषा वदेच्च; न पैशुनं जनवादं च कुर्यात् ।
 12-261-024c सत्यव्रतो मितभाषोऽप्रमत्तः; स्तथास्य वाग्द्वारमथो सुगुप्तम् ॥
- 12-261-025a नानाशनः स्यान्न महाशनः स्या; दलोलुपः साधुभिरागतः स्यात् ।
 12-261-025c यात्रार्थमाहारमिहाददीत; तथास्य स्याज्जाठरी द्वारगुप्तिः ॥
- 12-261-026a न वीरपत्नीं विहरेत नारीं; न चापि नारीमनृतावाह्वयीत ।
 12-261-026c भार्याव्रतं ह्यात्मनि धारयीत; तथास्योपस्थद्वारगुप्तिर्भवेत् ॥
- 12-261-027a द्वाराणि यस्य सर्वाणि सुगुप्तानि मनीषिणः ।
 12-261-027c उपस्थमुदरं बाहू वाक्चतुर्थी स वै द्विजः ॥
- 12-261-028a मोघान्यगुप्तद्वारस्य सर्वाण्येव भवन्त्युत ।
 12-261-028c किं तस्य तपसा कार्यं किं यज्ञेन किमात्मना ॥
- 12-261-029a अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम् ।
 12-261-029c बाहूपधानं शाम्यन्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 12-261-030a द्वंद्वारामेषु सर्वेषु य एको रमते मुनिः ।
 12-261-030c परेषामननुध्यायंस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 12-261-031a येन सर्वमिदं बुद्धं प्रकृतिर्विकृतिश्च या ।
 12-261-031c गतिज्ञः सर्वभूतानां तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 12-261-032a अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः ।
 12-261-032c सर्वभूतात्मभूतो यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
- 12-261-033a नान्तरेणानुजानन्ति वेदानां यत्क्रियाफलम् ।
 12-261-033c अनुज्ञाय च तत्सर्वमन्यद्रोचयतेऽफलम् ॥

- 12-261-034a फलवन्ति च कर्माणि व्युष्टिमन्ति ध्रुवाणि च ।
 12-261-034c विगुणानि च पश्यन्ति तथानैकान्तिकानि च ॥
 12-261-035a गुणाश्चात्र सुदुर्ज्ञेया ज्ञाताश्चापि सुदुष्कराः ।
 12-261-035c अनुष्ठिताश्चान्तवन्त इति त्वमनुपश्यसि ॥

12-261-036 स्यूमरश्मिरुवाच

- 12-261-036a यथा च वेदप्रामाण्यं त्यागश्च सफलो यथा ।
 12-261-036c तौ पन्थानावुभौ व्यक्तौ भगवंस्तद्ब्रवीहि मे ॥

12-261-037 कपिल उवाच

- 12-261-037a प्रत्यक्षमिह पश्यन्ति भवन्तः सत्पथे स्थिताः ।
 12-261-037c प्रत्यक्षं तु किमत्रास्ति यद्भवन्त उपासते ॥

12-261-038 स्यूमरश्मिरुवाच

- 12-261-038a स्यूमरश्मिरहं ब्रह्मज्जिज्ञासार्थमिहागतः ।
 12-261-038c श्रेयस्कामः प्रत्यवोचमार्जवान्न विवक्षया ॥
 12-261-038e इमं च संशयं घोरं भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥
 12-261-039a प्रत्यक्षमिह पश्यन्तो भवन्तः सत्पथे स्थिताः ।
 12-261-039c किमत्र प्रत्यक्षतमं भवन्तो यदुपासते ॥
 12-261-039e अन्यत्र तर्कशास्त्रेभ्य आगमाच्च यथागमम् ॥
 12-261-040a आगमो वेदवादस्तु तर्कशास्त्राणि चागमः ।
 12-261-040c यथागममुपासीत आगमस्तत्र सिध्यति ॥
 12-261-040e सिद्धिः प्रत्यक्षरूपा च दृश्यत्यागमनिश्चयात् ॥
 12-261-041a नौर्नावीव निबद्धा हि स्रोतसा सनिबन्धना ।
 12-261-041c ह्रियमाणा कथं विप्र कुबुद्धींस्तारयिष्यति ॥
 12-261-041e एतद्ब्रवीतु भगवानुपपन्नोऽस्म्यधीहि भोः ॥
 12-261-042a नैव त्यागी न संतुष्टो नाशोको न निरामयः ।
 12-261-042c न निर्विवित्सो नावृत्तो नापवृत्तोऽस्ति कश्चन ॥
 12-261-043a भवन्तोऽपि च हृष्यन्ति शोचन्ति च यथा वयम् ।
 12-261-043c इन्द्रियार्थाश्च भवतां समानाः सर्वजन्तुषु ॥
 12-261-044a एवं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां प्रवृत्तिषु ।
 12-261-044c एकमालम्बमानानां निर्णये किं निरामयम् ॥

12-261-045 कपिल उवाच

- 12-261-045a यद्यदाचरते शास्त्रमथ सर्वप्रवृत्तिषु ।
 12-261-045c यस्य यत्र ह्यनुष्ठानं तत्र तत्र निरामयम् ॥
 12-261-046a सर्वं पावयते ज्ञानं यो ज्ञानं ह्यनुवर्तते ।
 12-261-046c ज्ञानादपेत्य या वृत्तिः सा विनाशयति प्रजाः ॥
 12-261-047a भवन्तो ज्ञानिनो नित्यं सर्वतश्च निरागमाः ।
 12-261-047c ऐकात्म्यं नाम कश्चिद्धि कदाचिदभिपद्यते ॥
 12-261-048a शास्त्रं ह्यबुद्ध्वा तत्त्वेन केचिद्वादबला जनाः ।
 12-261-048c कामद्वेषाभिभूतत्वादहंकारवशं गताः ॥
 12-261-049a याथातथ्यमविज्ञाय शास्त्राणां शास्त्रदस्यवः ।
 12-261-049c ब्रह्मस्तेना निरारम्भा अपक्वमतयोऽशिवाः ॥
 12-261-050a वैगुण्यमेव पश्यन्ति न गुणाननुयुञ्जते ।
 12-261-050c तेषां तमःशरीराणां तम एव परायणम् ॥
 12-261-051a यो यथाप्रकृतिर्जन्तुः प्रकृतेः स्याद्वशानुगः ।
 12-261-051c तस्य द्वेषश्च कामश्च क्रोधो दम्भोऽनृतं मदः ॥
 12-261-051e नित्यमेवाभिवर्तन्ते गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥
 12-261-052a एतद्बुद्ध्यानुपश्यन्तः संत्यजेयुः शुभाशुभम् ।
 12-261-052c परां गतिमभीप्सन्तो यतयः संयमे रताः ॥
 12-261-053 **स्यूमरश्मिरुवाच**
 12-261-053a सर्वमेतन्मया ब्रह्मञ्शास्त्रतः परिकीर्तितम् ।
 12-261-053c न ह्यविज्ञाय शास्त्रार्थं प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥
 12-261-054a यः कश्चिन्न्याय्य आचारः सर्वं शास्त्रमिति श्रुतिः ।
 12-261-054c यदन्याय्यमशास्त्रं तदित्येषा श्रूयते श्रुतिः ॥
 12-261-055a न प्रवृत्तिरृते शास्त्रात्काचिदस्तीति निश्चयः ।
 12-261-055c यदन्यद्वेदवादेभ्यस्तदशास्त्रमिति श्रुतिः ॥
 12-261-056a शास्त्रादपेतं पश्यन्ति बहवो व्यक्तमानिनः ।
 12-261-056c शास्त्रदोषान्न पश्यन्ति इह चामुत्र चापरे ॥
 12-261-056e अविज्ञानहतप्रज्ञा हीनप्रज्ञास्तमोवृताः ॥
 12-261-057a शक्यं त्वेकेन मुक्तेन कृतकृत्येन सर्वशः ।
 12-261-057c पिण्डमात्रं व्यपाश्रित्य चरितुं सर्वतोदिशम् ॥
 12-261-057e वेदवादं व्यपाश्रित्य मोक्षोऽस्तीति प्रभाषितुम् ॥
 12-261-058a इदं तु दुष्करं कर्म कुटुम्बमभिसंश्रितम् ।

- 12-261-058c दानमध्ययनं यज्ञः प्रजासंतानमार्जवम् ॥
 12-261-059a यद्येतदेवं कृत्वापि न विमोक्षोऽस्ति कस्यचित् ।
 12-261-059c धिक्कर्तारं च कार्यं च श्रमश्चायं निरर्थकः ॥
 12-261-060a नास्तिक्यमन्यथा च स्याद्वेदानां पृष्ठतःक्रिया ।
 12-261-060c एतस्यानन्त्यमिच्छामि भगवञ्श्रोतुमञ्जसा ॥
 12-261-061a तथ्यं वदस्व मे ब्रह्मन्नुपसन्नोऽस्म्यधीहि भोः ।
 12-261-061c यथा ते विदितो मोक्षस्तथेच्छाम्युपशिक्षितुम् ॥

12-262-001 कपिल उवाच

- 12-262-001a वेदाः प्रमाणं लोकानां न वेदाः पृष्ठतःकृताः ।
 12-262-001c द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥
 12-262-001e शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥
 12-262-002a शरीरमेतत्कुरुते यद्वेदे कुरुते तनुम् ।
 12-262-002c कृतशुद्धशरीरो हि पात्रं भवति ब्राह्मणः ॥
 12-262-003a आनन्त्यमनुयुङ्क्ते यः कर्मणा तद्ब्रवीमि ते ।
 12-262-003c निरागममनैतिह्यं प्रत्यक्षं लोकसाक्षिकम् ॥
 12-262-004a धर्म इत्येव ये यज्ञान्वितन्वन्ति निराशिषः ।
 12-262-004c उत्पन्नत्यागिनोऽलुब्धाः कृपासूयाविवर्जिताः ॥
 12-262-004e धनानामेष वै पन्थास्तीर्थेषु प्रतिपादनम् ॥
 12-262-005a अनाश्रिताः पापकृत्याः कदाचित्कर्मयोनितः ।
 12-262-005c मनःसंकल्पसंसिद्धा विशुद्धज्ञाननिश्चयाः ॥
 12-262-006a अक्रुध्यन्तोऽनसूयन्तो निरहंकारमत्सराः ।
 12-262-006c ज्ञाननिष्ठास्त्रिशुक्लाश्च सर्वभूतहिते रताः ॥
 12-262-007a आसन्नृहस्था भूयिष्ठमव्युत्क्रान्ताः स्वकर्मसु ।
 12-262-007c राजानश्च तथा युक्ता ब्राह्मणाश्च यथाविधि ॥
 12-262-008a समा ह्यार्जवसंपन्नाः संतुष्टा ज्ञाननिश्चयाः ।
 12-262-008c प्रत्यक्षधर्माः शुचयः श्रद्धधानाः परावरे ॥
 12-262-009a पुरस्ताद्भावितात्मानो यथावच्चरितव्रताः ।
 12-262-009c चरन्ति धर्मं कृच्छ्रेऽपि दुर्गे चैवाधिसंहताः ॥
 12-262-010a संहत्य धर्मं चरतां पुरासीत्सुखमेव तत् ।
 12-262-010c तेषां नासीद्विधातव्यं प्रायश्चित्तं कदाचन ॥
 12-262-011a सत्यं हि धर्ममास्थाय दुराधर्षतमा मताः ।

- 12-262-011c न मात्रामनुरुध्यन्ते न धर्मच्छलमन्ततः ॥
- 12-262-012a य एव प्रथमः कल्पस्तमेवाभ्याचरन्सह ।
- 12-262-012c अस्यां स्थितौ स्थितानां हि प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
- 12-262-012e दुर्बलात्मन उत्पन्नं प्रायश्चित्तमिति श्रुतिः ॥
- 12-262-013a यत एवंविधा विप्राः पुराणा यज्ञवाहनाः ।
- 12-262-013c त्रैविद्यवृद्धाः शुचयो वृत्तवन्तो यशस्विनः ॥
- 12-262-013e यजन्तोऽहरहर्यज्ञैर्निराशीर्बन्धना बुधाः ॥
- 12-262-014a तेषां यज्ञाश्च वेदाश्च कर्माणि च यथागमम् ।
- 12-262-014c आगमाश्च यथाकालं संकल्पाश्च यथाव्रतम् ॥
- 12-262-015a अपेतकामक्रोधानां प्रकृत्या संशितात्मनाम् ।
- 12-262-015c ऋजूनां शमनित्यानां स्थितानां स्वेषु कर्मसु ॥
- 12-262-015e सर्वमानन्त्यमेवासीदिति नः शाश्वती श्रुतिः ॥
- 12-262-016a तेषामदीनसत्त्वानां दुश्चराचारकर्मणाम् ।
- 12-262-016c स्वकर्मभिः संवृतानां तपो घोरत्वमागतम् ॥
- 12-262-017a तं सदाचारमाश्चर्यं पुराणं शाश्वतं ध्रुवम् ।
- 12-262-017c अशक्नुवद्भिश्चरितुं किञ्चिद्धर्मेषु सूचितम् ॥
- 12-262-018a निरापद्धर्म आचारस्त्वप्रमादोऽपराभवः ।
- 12-262-018c सर्ववर्णेषु यत्तेषु नासीत्कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥
- 12-262-019a धर्ममेकं चतुष्पादमाश्रितास्ते नरर्षभाः ।
- 12-262-019c तं सन्तो विधिवत्प्राप्य गच्छन्ति परमां गतिम् ॥
- 12-262-020a गृहेभ्य एव निष्क्रम्य वनमन्ये समाश्रिताः ।
- 12-262-020c गृहमेवाभिसंश्रित्य ततोऽन्ये ब्रह्मचारिणः ॥
- 12-262-021a धर्ममेतं चतुष्पादमाश्रमं ब्राह्मणा विदुः ।
- 12-262-021c आनन्त्यं ब्रह्मणः स्थानं ब्राह्मणा नाम निश्चयः ॥
- 12-262-022a अत एवंविधा विप्राः पुराणा धर्मचारिणः ।
- 12-262-022c त एते दिवि दृश्यन्ते ज्योतिर्भूता द्विजातयः ॥
- 12-262-023a नक्षत्राणीव धिष्ण्येषु बहवस्तारकागणाः ।
- 12-262-023c आनन्त्यमुपसंप्राप्ताः संतोषादिति वैदिकम् ॥
- 12-262-024a यद्यागच्छन्ति संसारं पुनर्योनिषु तादृशाः ।
- 12-262-024c न लिप्यन्ते पापकृत्यैः कदाचित्कर्मयोनितः ॥
- 12-262-025a एवं युक्तो ब्राह्मणः स्यादन्यो ब्राह्मणको भवेत् ।

- 12-262-025c कर्मैव पुरुषस्याह शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
 12-262-026a एवं पक्वकषायाणामानन्त्येन श्रुतेन च ।
 12-262-026c सर्वमानन्त्यमेवासीदेवं नः शाश्वती श्रुतिः ॥
 12-262-027a तेषामपेततृष्णानां निर्णिक्तानां शुभात्मनाम् ।
 12-262-027c चतुर्थ औपनिषदो धर्मः साधारणः स्मृतः ॥
 12-262-028a स सिद्धैः साध्यते नित्यं ब्राह्मणैर्नियतात्मभिः ।
 12-262-028c संतोषमूलस्त्यागात्मा ज्ञानाधिष्ठानमुच्यते ॥
 12-262-029a अपवर्गगतिर्नित्यो यतिधर्मः सनातनः ।
 12-262-029c साधारणः केवलो वा यथाबलमुपास्यते ॥
 12-262-030a गच्छतो गच्छतः क्षेमं दुर्बलोऽत्रावसीदति ।
 12-262-030c ब्रह्मणः पदमन्विच्छन्संसारान्मुच्यते शुचिः ॥

12-262-031 स्यूमरश्मिरुवाच

- 12-262-031a ये भुञ्जते ये ददते यजन्तेऽधीयते च ये ।
 12-262-031c मात्राभिर्धर्मलब्धाभिर्ये वा त्यागं समाश्रिताः ॥
 12-262-032a एतेषां प्रेत्यभावे तु कतमः स्वर्गजित्तमः ।
 12-262-032c एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्यथातथ्येन पृच्छतः ॥

12-262-033 कपिल उवाच

- 12-262-033a परिग्रहाः शुभाः सर्वे गुणतोऽभ्युदयाश्च ये ।
 12-262-033c न तु त्यागसुखं प्राप्ता एतत्त्वमपि पश्यसि ॥

12-262-034 स्यूमरश्मिरुवाच

- 12-262-034a भवन्तो ज्ञाननिष्ठा वै गृहस्थाः कर्मनिश्चयाः ।
 12-262-034c आश्रमाणां च सर्वेषां निष्ठायामैक्यमुच्यते ॥
 12-262-035a एकत्वे च पृथक्त्वे च विशेषो नान्य उच्यते ।
 12-262-035c तद्यथावद्यथान्यायं भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥

12-262-036 कपिल उवाच

- 12-262-036a शरीरपक्तिः कर्माणि ज्ञानं तु परमा गतिः ।
 12-262-036c पक्वे कषाये वमनै रसज्ञाने न तिष्ठति ॥
 12-262-037a आनृशंस्यं क्षमा शान्तिरहिंसा सत्यमार्जवम् ।
 12-262-037c अद्रोहो नाभिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा शमस्तथा ॥

- 12-262-038a पन्थानो ब्रह्मणस्त्वेते एतैः प्राप्नोति यत्परम् ।
 12-262-038c तद्विद्वाननुबुध्येत मनसा कर्मनिश्चयम् ॥
 12-262-039a यां विप्राः सर्वतः शान्ता विशुद्धा ज्ञाननिश्चयाः ।
 12-262-039c गतिं गच्छन्ति संतुष्टास्तामाहुः परमां गतिम् ॥
 12-262-040a वेदांश्च वेदितव्यं च विदित्वा च यथास्थिति ।
 12-262-040c एवं वेदविदित्याहुरतोऽन्यो वातरेटकः ॥
 12-262-041a सर्वं विदुर्वेदविदो वेदे सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 12-262-041c वेदे हि निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ॥
 12-262-042a एषैव निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ।
 12-262-042c एतदन्तं च मध्यं च सच्चासच्च विजानतः ॥
 12-262-043a समस्तत्याग इत्येव शम इत्येव निष्ठितः ।
 12-262-043c संतोष इत्यत्र शुभमपवर्गे प्रतिष्ठितम् ॥
 12-262-044a ऋतं सत्यं विदितं वेदितव्यं; सर्वस्यात्मा जङ्गमं स्थावरं च ।
 12-262-044c सर्वं सुखं यच्छिवमुत्तमं च; ब्रह्माव्यक्तं प्रभवश्चाव्ययश्च ॥
 12-262-045a तेजः क्षमा शान्तिरनामयं शुभं; तथाविधं व्योम सनातनं ध्रुवम् ।
 12-262-045c एतैः शब्दैर्गम्यते बुद्धिनेत्रैः;स्तस्मै नमो ब्रह्मणे ब्राह्मणाय ॥

12-263-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-263-001a धर्ममर्थं च कामं च वेदाः शंसन्ति भारत ।
 12-263-001c कस्य लाभो विशिष्टोऽत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-263-002 भीष्म उवाच

- 12-263-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
 12-263-002c कुण्डधारेण यत्प्रीत्या भक्तायोपकृतं पुरा ॥
 12-263-003a अधनो ब्राह्मणः कश्चित्कामाद्धर्ममवैक्षत ।
 12-263-003c यज्ञार्थं स ततोऽर्थार्थी तपोऽतप्यत दारुणम् ॥
 12-263-004a स निश्चयमथो कृत्वा पूजयामास देवताः ।
 12-263-004c भक्त्या न चैवाध्यगच्छद्धनं संपूज्य देवताः ॥
 12-263-005a ततश्चिन्तां पुनः प्राप्तः कतमद्वैतं नु तत् ।
 12-263-005c यन्मे द्रुतं प्रसीदेत मानुषैरजडीकृतम् ॥
 12-263-006a अथ सौम्येन वपुषा देवानुचरमन्तिके ।
 12-263-006c प्रत्यपश्यज्जलधरं कुण्डधारमवस्थितम् ॥

- 12-263-007a दृष्ट्वैव तं महात्मानं तस्य भक्तिरजायत ।
 12-263-007c अयं मे धास्यति श्रेयो वपुरेतद्धि तादृशम् ॥
 12-263-008a संनिकृष्टश्च देवस्य न चान्यैर्मानुषैर्वृतः ।
 12-263-008c एष मे दास्यति धनं प्रभूतं शीघ्रमेव च ॥
 12-263-009a ततो धूपैश्च गन्धैश्च माल्यैरुच्चावचैरपि ।
 12-263-009c बलिभिर्विविधैश्चापि पूजयामास तं द्विजः ॥
 12-263-010a ततः स्वल्पेन कालेन तुष्टो जलधरस्तदा ।
 12-263-010c तस्योपकारे नियतामिमां वाचमुवाच ह ॥
 12-263-011a ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
 12-263-011c निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥
 12-263-012a आशायास्तनयोऽधर्मः क्रोधोऽसूयासुतः स्मृतः ।
 12-263-012c पुत्रो लोभो निकृत्यास्तु कृतघ्नो नार्हति प्रजाम् ॥
 12-263-013a ततः स ब्राह्मणः स्वप्ने कुण्डधारस्य तेजसा ।
 12-263-013c अपश्यत्सर्वभूतानि कुशेषु शयितस्तदा ॥
 12-263-014a शमेन तपसा चैव भक्त्या च निरुपस्कृतः ।
 12-263-014c शुद्धात्मा ब्राह्मणो रात्रौ निदर्शनमपश्यत ॥
 12-263-015a मणिभद्रं स तत्रस्थं देवतानां महाद्युतिम् ।
 12-263-015c अपश्यत महात्मानं व्यादिशन्तं युधिष्ठिर ॥
 12-263-016a तत्र देवाः प्रयच्छन्ति राज्यानि च धनानि च ।
 12-263-016c शुभैः कर्मभिरारब्धाः प्रच्छिदन्त्यशुभेषु च ॥
 12-263-017a पश्यतामथ यक्षाणां कुण्डधारो महाद्युतिः ।
 12-263-017c निष्पत्य पतितो भूमौ देवानां भरतर्षभ ॥
 12-263-018a ततस्तु देववचनान्मणिभद्रो महायशाः ।
 12-263-018c उवाच पतितं भूमौ कुण्डधार किमिष्यते ॥

12-263-019 कुण्डधार उवाच

- 12-263-019a यदि प्रसन्ना देवा मे भक्तोऽयं ब्राह्मणो मम ।
 12-263-019c अस्यानुग्रहमिच्छामि कृतं किञ्चित्सुखोदयम् ॥

12-263-020 भीष्म उवाच

- 12-263-020a ततस्तं मणिभद्रस्तु पुनर्वचनमब्रवीत् ।
 12-263-020c देवानामेव वचनात्कुण्डधारं महाद्युतिम् ॥

- 12-263-021a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते कृतकार्यः सुखी भव ।
 12-263-021c यावद्धनं प्रार्थयते ब्राह्मणोऽयं सखा तव ॥
 12-263-021e देवानां शासनात्तावदसंख्येयं ददाम्यहम् ॥
 12-263-022a विचार्य कुण्डधारस्तु मानुष्यं चलमध्रुवम् ।
 12-263-022c तपसे मतिमाधत्त ब्राह्मणस्य यशस्विनः ॥

12-263-023 कुण्डधार उवाच

- 12-263-023a नाहं धनानि याचामि ब्राह्मणाय धनप्रद ।
 12-263-023c अन्यमेवाहमिच्छामि भक्तायानुग्रहं कृतम् ॥
 12-263-024a पृथिवीं रत्नपूर्णां वा महद्वा धनसंचयम् ।
 12-263-024c भक्ताय नाहमिच्छामि भवेदेष तु धार्मिकः ॥
 12-263-025a धर्मेऽस्य रमतां बुद्धिर्धर्मं चैवोपजीवतु ।
 12-263-025c धर्मप्रधानो भवतु ममैषोऽनुग्रहो मतः ॥

12-263-026 मणिभद्र उवाच

- 12-263-026a यदा धर्मफलं राज्यं सुखानि विविधानि च ।
 12-263-026c फलान्येवायमश्नातु कायक्लेशविवर्जितः ॥

12-263-027 भीष्म उवाच

- 12-263-027a ततस्तदेव बहुशः कुण्डधारो महायशाः ।
 12-263-027c अभ्यासमकरोद्धर्मे ततस्तुष्टास्य देवताः ॥

12-263-028 मणिभद्र उवाच

- 12-263-028a प्रीतास्ते देवताः सर्वा द्विजस्यास्य तथैव च ।
 12-263-028c भविष्यत्येष धर्मात्मा धर्मे चाधास्यते मतिः ॥

12-263-029 भीष्म उवाच

- 12-263-029a ततः प्रीतो जलधरः कृतकार्यो युधिष्ठिर ।
 12-263-029c ईप्सितं मनसो लब्ध्वा वरमन्यैः सुदुर्लभम् ॥
 12-263-030a ततोऽपश्यत चीराणि सूक्ष्माणि द्विजसत्तमः ।
 12-263-030c पार्श्वतोऽभ्यागतो न्यस्तान्यथ निर्वेदमागतः ॥

12-263-031 ब्राह्मण उवाच

- 12-263-031a अयं न सुकृतं वेत्ति को न्वन्यो वेत्स्यते कृतम् ।
 12-263-031c गच्छामि वनमेवाहं वरं धर्मेण जीवितुम् ॥

12-263-032 भीष्म उवाच

- 12-263-032a निर्वेदाद्देवतानां च प्रसादात्स द्विजोत्तमः ।
 12-263-032c वनं प्रविश्य सुमहत्तप आरब्धवांस्तदा ॥
 12-263-033a देवतातिथिशेषेण फलमूलाशनो द्विजः ।
 12-263-033c धर्मे चापि महाराज रतिरस्याभ्यजायत ॥
 12-263-034a त्यक्त्वा मूलफलं सर्वं पर्णाहारोऽभवद्द्विजः ।
 12-263-034c पर्णं त्यक्त्वा जलाहारस्तदासीद्द्विजसत्तमः ॥
 12-263-035a वायुभक्षस्ततः पश्चाद्बहून्वर्षगणानभूत् ।
 12-263-035c न चास्य क्षीयते प्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 12-263-036a धर्मे च श्रद्धधानस्य तपस्युग्रे च वर्ततः ।
 12-263-036c कालेन महता तस्य दिव्या दृष्टिरजायत ॥
 12-263-037a तस्य बुद्धिः प्रादुरासीद्यदि दद्यां महद्भनम् ।
 12-263-037c तुष्टः कस्मैचिदेवाहं न मिथ्या वाग्भवेन्मम ॥
 12-263-038a ततः प्रहृष्टवदनो भूय आरब्धवांस्तपः ।
 12-263-038c भूयश्चाचिन्तयत्सिद्धो यत्परं सोऽभ्यपद्यत ॥
 12-263-039a यदि दद्यामहं राज्यं तुष्टो वै यस्य कस्यचित् ।
 12-263-039c स भवेदचिराद्राजा न मिथ्या वाग्भवेन्मम ॥
 12-263-040a तस्य साक्षात्कुण्डधारो दर्शयामास भारत ।
 12-263-040c ब्राह्मणस्य तपोयोगात्सौहृदेनाभिचोदितः ॥
 12-263-041a समागम्य स तेनाथ पूजां चक्रे यथाविधि ।
 12-263-041c ब्राह्मणः कुण्डधारस्य विस्मितश्चाभवन्नृप ॥
 12-263-042a ततोऽब्रवीत्कुण्डधारो दिव्यं ते चक्षुरुत्तमम् ।
 12-263-042c पश्य राज्ञां गतिं विप्र लोकांश्चावेक्ष चक्षुषा ॥
 12-263-043a ततो राज्ञां सहस्राणि मग्नानि निरये तदा ।
 12-263-043c दूरादपश्यद्विप्रः स दिव्ययुक्तेन चक्षुषा ॥

12-263-044 कुण्डधार उवाच

- 12-263-044a मां पूजयित्वा भावेन यदि त्वं दुःखमाप्नुयाः ।
 12-263-044c कृतं मया भवेत्किं ते कश्च तेऽनुग्रहो भवेत् ॥
 12-263-045a पश्य पश्य च भूयस्त्वं कामानिच्छेत्कथं नरः ।
 12-263-045c स्वर्गद्वारं हि संरुद्धं मानुषेषु विशेषतः ॥

12-263-046 भीष्म उवाच

12-263-046a ततोऽपश्यत्स कामं च क्रोधं लोभं भयं मदम् ।
 12-263-046c निद्रां तन्द्रीं तथालस्यमावृत्य पुरुषान्स्थितान् ॥

12-263-047 कुण्डधार उवाच

12-263-047a एतैर्लोकाः सुसंरुद्धा देवानां मानुषाद्भयम् ।
 12-263-047c तथैव देववचनाद्विघ्नं कुर्वन्ति सर्वशः ॥
 12-263-048a न देवैरननुज्ञातः कश्चिद्भवति धार्मिकः ।
 12-263-048c एष शक्तोऽसि तपसा राज्यं दातुं धनानि च ॥

12-263-049 भीष्म उवाच

12-263-049a ततः पपात शिरसा ब्राह्मणस्तोयधारिणे ।
 12-263-049c उवाच चैनं धर्मात्मा महान्मेऽनुग्रहः कृतः ॥
 12-263-050a कामलोभानुबन्धेन पुरा ते यदसूयितम् ।
 12-263-050c मया स्नेहमविज्ञाय तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ॥
 12-263-051a क्षान्तमेव मयेत्युक्त्वा कुण्डधारो द्विजर्षभम् ।
 12-263-051c संपरिष्वज्य बाहुभ्यां तत्रैवान्तरधीयत ॥
 12-263-052a ततः सर्वानिमाँल्लोकान्ब्राह्मणोऽनुचचार ह ।
 12-263-052c कुण्डधारप्रसादेन तपसा योजितः पुरा ॥
 12-263-053a विहायसा च गमनं तथा संकल्पितार्थता ।
 12-263-053c धर्माच्छक्त्या तथा योगाद्या चैव परमा गतिः ॥
 12-263-054a देवता ब्राह्मणाः सन्तो यक्षा मानुषचारणाः ।
 12-263-054c धार्मिकान्पूजयन्तीह न धनाद्यान्न कामिनः ॥
 12-263-055a सुप्रसन्ना हि ते देवा यत्ते धर्मे रता मतिः ।
 12-263-055c धने सुखकला काचिद्धर्मे तु परमं सुखम् ॥

12-264-001 युधिष्ठिर उवाच

12-264-001a बहूनां यज्ञतपसामेकार्थानां पितामह ।
 12-264-001c धर्मार्थं न सुखार्थार्थं कथं यज्ञः समाहितः ॥

12-264-002 भीष्म उवाच

12-264-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि नारदेनानुकीर्तितम् ।
 12-264-002c उज्ज्वृत्तेः पुरावृत्तं यज्ञार्थं ब्राह्मणस्य ह ॥

12-264-003a	राष्ट्रे धर्मोत्तरे श्रेष्ठे विदर्भेष्वभवद्विजः ।
12-264-003c	उज्छवृत्तिरृषिः कश्चिद्यज्ञे यज्ञं समादधे ॥
12-264-004a	श्यामाकमशनं तत्र सूर्यपत्नी सुवर्चला ।
12-264-004c	तिक्तं च विरसं शाकं तपसा स्वादुतां गतम् ॥
12-264-005a	उपगम्य वने पृथ्वीं सर्वभूतविहिंसया ।
12-264-005c	अपि मूलफलैरिज्यो यज्ञः स्वर्ग्यः परंतप ॥
12-264-006a	तस्य भार्या व्रतकृशा शुचिः पुष्करचारिणी ।
12-264-006c	यज्ञपत्नीत्वमानीता सत्येनानुविधीयते ॥
12-264-006e	सा तु शापपरित्रस्ता न स्वभावानुवर्तिनी ॥
12-264-007a	मयूरजीर्णपर्णानां वस्त्रं तस्याश्च पर्णिनाम् ।
12-264-007c	अकामायाः कृतं तत्र यज्ञे होत्रानुमार्गतः ॥
12-264-008a	शुक्रस्य पुनराजातिरपध्यानादधर्मवित् ।
12-264-008c	तस्मिन्वने समीपस्थो मृगोऽभूत्सहचारिकः ॥
12-264-008e	वचोभिरब्रवीत्सत्यं त्वया दुष्कृतकं कृतम् ॥
12-264-009a	यदि मन्त्राङ्गहीनोऽयं यज्ञो भवति वैकृतः ।
12-264-009c	मां भोः प्रक्षिप होत्रे त्वं गच्छ स्वर्गमतन्द्रितः ॥
12-264-010a	ततस्तु यज्ञे सावित्री साक्षात्तं संन्यमन्त्रयत् ।
12-264-010c	निमन्त्रयन्ती प्रत्युक्ता न हन्यां सहवासिनम् ॥
12-264-011a	एवमुक्ता निवृत्ता सा प्रविष्टा यज्ञपावकम् ।
12-264-011c	किं नु दुश्चरितं यज्ञे दिदृक्षुः सा रसातलम् ॥
12-264-012a	सा तु बद्धाञ्जलिं सत्यमयाचद्धरिणं पुनः ।
12-264-012c	सत्येन संपरिष्वज्य संदिष्टो गम्यतामिति ॥
12-264-013a	ततः स हरिणो गत्वा पदान्यष्टौ न्यवर्तत ।
12-264-013c	साधु हिंसय मां सत्य हतो यास्यामि सद्गतिम् ॥
12-264-014a	पश्य ह्यप्सरसो दिव्या मया दत्तेन चक्षुषा ।
12-264-014c	विमानानि विचित्राणि गन्धर्वाणां महात्मनाम् ॥
12-264-015a	ततः सुरुचिरं दृष्ट्वा स्पृहालग्नेन चक्षुषा ।
12-264-015c	मृगमालोक्य हिंसायां स्वर्गवासं समर्थयत् ॥
12-264-016a	स तु धर्मो मृगो भूत्वा बहुवर्षोषितो वने ।
12-264-016c	तस्य निष्कृतिमाधत्त न ह्यसौ यज्ञसंविधिः ॥
12-264-017a	तस्य तेन तु भावेन मृगहिंसात्मनस्तदा ।

- 12-264-017c तपो महत्समुच्छिन्नं तस्माद्धिंसा न यज्ञिया ॥
 12-264-018a ततस्तं भगवान्धर्मो यज्ञं याजयत स्वयम् ।
 12-264-018c समाधानं च भार्याया लेभे स तपसा परम् ॥
 12-264-019a अहिंसा सकलो धर्मो हिंसा यज्ञेऽसमाहिता ।
 12-264-019c सत्यं तेऽहं प्रवक्ष्यामि यो धर्मः सत्यवादिनाम् ॥

12-265-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-265-001a कथं भवति पापात्मा कथं धर्मं करोति वा ।
 12-265-001c केन निर्वेदमादत्ते मोक्षं वा केन गच्छति ॥

12-265-002 भीष्म उवाच

- 12-265-002a विदिताः सर्वधर्मास्ते स्थित्यर्थमनुपृच्छसि ।
 12-265-002c शृणु मोक्षं सनिर्वेदं पापं धर्मं च मूलतः ॥
 12-265-003a विज्ञानार्थं हि पञ्चानामिच्छा पूर्वं प्रवर्तते ।
 12-265-003c प्राप्य ताञ्जायते कामो द्वेषो वा भरतर्षभ ॥
 12-265-004a ततस्तदर्थं यतते कर्म चारभते पुनः ।
 12-265-004c इष्टानां रूपगन्धानामभ्यासं च चिकीर्षति ॥
 12-265-005a ततो रागः प्रभवति द्वेषश्च तदनन्तरम् ।
 12-265-005c ततो लोभः प्रभवति मोहश्च तदनन्तरम् ॥
 12-265-006a लोभमोहाभिभूतस्य रागद्वेषान्वितस्य च ।
 12-265-006c न धर्मे जायते बुद्धिर्व्याजाद्धर्मं करोति च ॥
 12-265-007a व्याजेन चरतो धर्ममर्थव्याजोऽपि रोचते ।
 12-265-007c व्याजेन सिध्यमानेषु धनेषु कुरुनन्दन ॥
 12-265-008a तत्रैव कुरुते बुद्धिं ततः पापं चिकीर्षति ।
 12-265-008c सुहृद्भिर्वार्यमाणोऽपि पण्डितैश्चापि भारत ॥
 12-265-009a उत्तरं न्यायसंबद्धं ब्रवीति विधियोजितम् ।
 12-265-009c अधर्मस्त्रिविधस्तस्य वर्धते रागमोहजः ॥
 12-265-010a पापं चिन्तयते चैव प्रब्रवीति करोति च ।
 12-265-010c तस्याधर्मप्रवृत्तस्य दोषान्पश्यन्ति साधवः ॥
 12-265-011a एकशीलाश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्मिणः ।
 12-265-011c स नेह सुखमाप्नोति कुत एव परत्र वै ॥
 12-265-012a एवं भवति पापात्मा धर्मात्मानं तु मे शृणु ।

- 12-265-012c यथा कुशलधर्मा स कुशलं प्रतिपद्यते ॥
- 12-265-013a य एतान्प्रज्ञया दोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ।
- 12-265-013c कुशलः सुखदुःखानां साधूंश्चाप्युपसेवते ॥
- 12-265-014a तस्य साधुसमाचारादभ्यासाच्चैव वर्धते ।
- 12-265-014c प्रज्ञा धर्मे च रमते धर्मं चैवोपजीवति ॥
- 12-265-015a सोऽथ धर्मादवाप्तेषु धनेषु कुरुते मनः ।
- 12-265-015c तस्यैव सिञ्चते मूलं गुणान्पश्यति यत्र वै ॥
- 12-265-016a धर्मात्मा भवति ह्येवं मित्रं च लभते शुभम् ।
- 12-265-016c स मित्रधनलाभात्तु प्रेत्य चेह च नन्दति ॥
- 12-265-017a शब्दे स्पर्शे तथा रूपे रसे गन्धे च भारत ।
- 12-265-017c प्रभुत्वं लभते जन्तुर्धर्मस्यैतत्फलं विदुः ॥
- 12-265-018a स धर्मस्य फलं लब्ध्वा न तृप्यति युधिष्ठिर ।
- 12-265-018c अतृप्यमाणो निर्वेदमादत्ते ज्ञानचक्षुषा ॥
- 12-265-019a प्रज्ञाचक्षुर्यदा कामे दोषमेवानुपश्यति ।
- 12-265-019c विरज्यते तदा कामान्न च धर्मं विमुञ्चति ॥
- 12-265-020a सर्वत्यागे च यतते दृष्ट्वा लोकं क्षयात्मकम् ।
- 12-265-020c ततो मोक्षाय यतते नानुपायादुपायतः ॥
- 12-265-021a शनैर्निर्वेदमादत्ते पापं कर्म जहाति च ।
- 12-265-021c धर्मात्मा चैव भवति मोक्षं च लभते परम् ॥
- 12-265-022a एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
- 12-265-022c पापं धर्मं तथा मोक्षं निर्वेदं चैव भारत ॥
- 12-265-023a तस्माद्धर्मे प्रवर्तेथाः सर्वावस्थं युधिष्ठिर ।
- 12-265-023c धर्मे स्थितानां कौन्तेय सिद्धिर्भवति शाश्वती ॥

12-266-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-266-001a मोक्षः पितामहेनोक्त उपायान्नानुपायतः ।
- 12-266-001c तमुपायं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामि भारत ॥

12-266-002 भीष्म उवाच

- 12-266-002a त्वय्येवैतन्महाप्राज्ञ युक्तं निपुणदर्शनम् ।
- 12-266-002c यदुपायेन सर्वार्थान्नित्यं मृगयसेऽनघ ॥
- 12-266-003a करणे घटस्य या बुद्धिर्घटोत्पत्तौ न सानघ ।

12-266-003c	एवं धर्माभ्युपायेषु नान्यद्धर्मेषु कारणम् ॥
12-266-004a	पूर्वे समुद्रे यः पन्था न स गच्छति पश्चिमम् ।
12-266-004c	एकः पन्था हि मोक्षस्य तन्मे विस्तरतः शृणु ॥
12-266-005a	क्षमया क्रोधमुच्छिन्द्यात्कामं संकल्पवर्जनात् ।
12-266-005c	सत्त्वसंसेवनाद्धीरो निद्रामुच्छेतुमर्हति ॥
12-266-006a	अप्रमादाद्भयं रक्षेच्छवासं क्षेत्रज्ञशीलनात् ।
12-266-006c	इच्छां द्वेषं च कामं च धैर्येण विनिवर्तयेत् ॥
12-266-007a	भ्रमं प्रमोहमावर्तमभ्यासाद्विनिवर्तयेत् ।
12-266-007c	निद्रां च प्रतिभां चैव ज्ञानाभ्यासेन तत्त्ववित् ॥
12-266-008a	उपद्रवांस्तथा रोगान्हितजीर्णमिताशनात् ।
12-266-008c	लोभं मोहं च संतोषाद्विषयांस्तत्त्वदर्शनात् ॥
12-266-009a	अनुक्रोशादधर्मं च जयेद्धर्ममुपेक्षया ।
12-266-009c	आयत्या च जयेदाशामर्थं सङ्गविवर्जनात् ॥
12-266-010a	अनित्यत्वेन च स्नेहं क्षुधं योगेन पण्डितः ।
12-266-010c	कारुण्येनात्मनो मानं तृष्णां च परितोषतः ॥
12-266-011a	उत्थानेन जयेत्तन्त्रीं वितर्कं निश्चयाज्जयेत् ।
12-266-011c	मौनेन बहुभाष्यं च शौर्येण च भयं जयेत् ॥
12-266-012a	यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्ध्या तां यच्छेज्ज्ञानचक्षुषा ।
12-266-012c	ज्ञानमात्मा महान्यच्छेत्तं यच्छेच्छान्तिरात्मनः ॥
12-266-013a	तदेतदुपशान्तेन बोद्धव्यं शुचिकर्मणा ।
12-266-013c	योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्कवयो विदुः ॥
12-266-014a	कामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ।
12-266-014c	परित्यज्य निषेवेत तथेमान्योगसाधनान् ॥
12-266-015a	ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं ह्रीरार्जवं क्षमा ।
12-266-015c	शौचमाहारतः शुद्धिरिन्द्रियाणां च संयमः ॥
12-266-016a	एतैर्विवर्धते तेजः पाप्मानमपहन्ति च ।
12-266-016c	सिध्यन्ति चास्य संकल्पा विज्ञानं च प्रवर्तते ॥
12-266-017a	धूतपापः स तेजस्वी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
12-266-017c	कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीषेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
12-266-018a	अमूढत्वमसङ्गित्वं कामक्रोधविवर्जनम् ।
12-266-018c	अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्वेगो व्यवस्थितिः ॥

12-266-019a एष मार्गो हि मोक्षस्य प्रसन्नो विमलः शुचिः ।
 12-266-019c तथा वाक्कायमनसां नियमः कामतोऽन्यथा ॥

12-267-001 भीष्म उवाच

12-267-001a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-267-001c नारदस्य च संवादं देवलस्यासितस्य च ॥
 12-267-002a आसीनं देवलं वृद्धं बुद्ध्वा बुद्धिमतां वरः ।
 12-267-002c नारदः परिप्रच्छ भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥
 12-267-003a कुतः सृष्टमिदं विश्वं ब्रह्मन्स्थावरजङ्गमम् ।
 12-267-003c प्रलये च कमभ्येति तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥

12-267-004 असित उवाच

12-267-004a येभ्यः सृजति भूतानि कालो भावप्रचोदितः ।
 12-267-004c महाभूतानि पञ्चेति तान्याहुर्भूतचिन्तकाः ॥
 12-267-005a तेभ्यः सृजति भूतानि काल आत्मप्रचोदितः ।
 12-267-005c एतेभ्यो यः परं ब्रूयादसद्ब्रूयादसंशयम् ॥
 12-267-006a विद्धि नारद पञ्चैताञ्शाश्वतानचलान्ध्रुवान् ।
 12-267-006c महतस्तेजसो राशीन्कालषष्ठान्स्वभावतः ॥
 12-267-007a आपश्चैवान्तरिक्षं च पृथिवी वायुपावकौ ।
 12-267-007c असिद्धिः परमेतेभ्यो भूतेभ्यो मुक्तसंशयम् ॥
 12-267-008a नोपपत्त्या न वा युक्त्या त्वसद्ब्रूयादसंशयम् ।
 12-267-008c वेत्थ तानभिनिर्वृत्तान्षडेते यस्य राशयः ॥
 12-267-009a पञ्चैव तानि कालश्च भावाभावौ च केवलौ ।
 12-267-009c अष्टौ भूतानि भूतानां शाश्वतानि भवाप्ययौ ॥
 12-267-010a अभावाद्भावितेष्वेव तेभ्यश्च प्रभवन्त्यपि ।
 12-267-010c विनष्टोऽपि च तान्येव जन्तुर्भवति पञ्चधा ॥
 12-267-011a तस्य भूमिमयो देहः श्रोत्रमाकाशसंभवम् ।
 12-267-011c सूर्यश्चक्षुरसुर्वायुरद्भ्यस्तु खलु शोणितम् ॥
 12-267-012a चक्षुषी नासिकाकर्णौ त्वग्जिह्वेति च पञ्चमी ।
 12-267-012c इन्द्रियाणीन्द्रियार्थानां ज्ञानानि कवयो विदुः ॥
 12-267-013a दर्शनं श्रवणं घ्राणं स्पर्शनं रसनं तथा ।
 12-267-013c उपपत्त्या गुणान्विद्धि पञ्च पञ्चसु पञ्चधा ॥

12-267-014a	रूपं गन्धो रसः स्पर्शः शब्दश्चैवाथ तद्गुणाः ।
12-267-014c	इन्द्रियैरुपलभ्यन्ते पञ्चधा पञ्च पञ्चभिः ॥
12-267-015a	रूपं गन्धं रसं स्पर्शं शब्दं चैतांस्तु तद्गुणान् ।
12-267-015c	इन्द्रियाणि न बुध्यन्ते क्षेत्रज्ञस्तैस्तु बुध्यते ॥
12-267-016a	चित्तमिन्द्रियसंघातात्परं तस्मात्परं मनः ।
12-267-016c	मनसस्तु परा बुद्धिः क्षेत्रज्ञो बुद्धितः परः ॥
12-267-017a	पूर्वं चेतयते जन्तुरिन्द्रियैर्विषयान्पृथक् ।
12-267-017c	विचार्य मनसा पश्चादथ बुद्ध्या व्यवस्यति ॥
12-267-017e	इन्द्रियैरुपलब्धार्थान्सर्वान्यस्त्वध्यवस्यति ॥
12-267-018a	चित्तमिन्द्रियसंघातं मनो बुद्धिं तथाष्टमीम् ।
12-267-018c	अष्टौ ज्ञानेन्द्रियाण्याहुरेतान्यध्यात्मचिन्तकाः ॥
12-267-019a	पाणिपादं च पायुश्च मेहनं पञ्चमं मुखम् ।
12-267-019c	इति संशब्द्यमानानि शृणु कर्मेन्द्रियाण्यपि ॥
12-267-020a	जल्पनाभ्यवहारार्थं मुखमिन्द्रियमुच्यते ।
12-267-020c	गमनेन्द्रियं तथा पादौ कर्मणः करणे करौ ॥
12-267-021a	पायूपस्थौ विसर्गार्थमिन्द्रिये तुल्यकर्मणी ।
12-267-021c	विसर्गे च पुरीषस्य विसर्गे चाभिकामिके ॥
12-267-022a	बलं षष्ठं षडेतानि वाचा सम्यग्यथागमम् ।
12-267-022c	ज्ञानचेष्टेन्द्रियगुणाः सर्वे संशब्दिता मया ॥
12-267-023a	इन्द्रियाणां स्वकर्मभ्यः श्रमादुपरमो यदा ।
12-267-023c	भवतीन्द्रियसंन्यासादथ स्वपिति वै नरः ॥
12-267-024a	इन्द्रियाणां व्युपरमे मनोऽनुपरतं यदि ।
12-267-024c	सेवते विषयानेव तद्विद्यात्स्वप्नदर्शनम् ॥
12-267-025a	सात्त्विकाश्चैव ये भावास्तथा राजसतामसाः ।
12-267-025c	कर्मयुक्तान्प्रशंसन्ति सात्त्विकानितरांस्तथा ॥
12-267-026a	आनन्दः कर्मणां सिद्धिः प्रतिपत्तिः परा गतिः ।
12-267-026c	सात्त्विकस्य निमित्तानि भावान्संश्रयते स्मृतिः ॥
12-267-027a	जन्तुष्वेकतमेष्वेवं भावा ये विधिमास्थिताः ।
12-267-027c	भावयोरीप्सितं नित्यं प्रत्यक्षगमनं द्वयोः ॥
12-267-028a	इन्द्रियाणि च भावाश्च गुणाः सप्तदश स्मृताः ।
12-267-028c	तेषामष्टादशो देही यः शरीरे स शाश्वतः ॥

- 12-267-029a अथ वा सशरीरास्ते गुणाः सर्वे शरीरिणाम् ।
 12-267-029c संश्रितास्तद्वियोगे हि सशरीरा न सन्ति ते ॥
 12-267-030a अथ वा संनिपातोऽयं शरीरं पाञ्चभौतिकम् ।
 12-267-030c एकश्च दश चाष्टौ च गुणाः सह शरीरिणाम् ॥
 12-267-030e ऊष्मणा सह विंशो वा संघातः पाञ्चभौतिकः ॥
 12-267-031a महान्संधारयत्येतच्छरीरं वायुना सह ।
 12-267-031c तस्यास्य भावयुक्तस्य निमित्तं देहभेदने ॥
 12-267-032a यथैवोत्पद्यते किञ्चित्पञ्चत्वं गच्छते तथा ।
 12-267-032c पुण्यपापविनाशान्ते पुण्यपापसमीरितम् ॥
 12-267-032e देहं विशति कालेन ततोऽयं कर्मसंभवम् ॥
 12-267-033a हित्वा हित्वा ह्ययं प्रैति देहादेहं कृताश्रयः ।
 12-267-033c कालसंचोदितः क्षेत्री विशीर्णाद्वा गृहाद्गृहम् ॥
 12-267-034a तत्र नैवानुतप्यन्ते प्राज्ञा निश्चितनिश्चयाः ।
 12-267-034c कृपणास्त्वनुतप्यन्ते जनाः संबन्धिमानिनः ॥
 12-267-035a न ह्ययं कस्यचित्कश्चिन्नास्य कश्चन विद्यते ।
 12-267-035c भवत्येको ह्ययं नित्यं शरीरे सुखदुःखभाक् ॥
 12-267-036a नैव संजायते जन्तुर्न च जातु विपद्यते ।
 12-267-036c याति देहमयं भुक्त्वा कदाचित्परमां गतिम् ॥
 12-267-037a पुण्यपापमयं देहं क्षपयन्कर्मसंचयात् ।
 12-267-037c क्षीणदेहः पुनर्देही ब्रह्मत्वमुपगच्छति ॥
 12-267-038a पुण्यपापक्षयार्थं च सांख्यं ज्ञानं विधीयते ।
 12-267-038c तत्क्षये ह्यस्य पश्यन्ति ब्रह्मभावे परां गतिम् ॥

12-268-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-268-001a भ्रातरः पितरः पुत्रा ज्ञातयः सुहृदस्तथा ।
 12-268-001c अर्थहेतोर्हताः क्रूरैरस्माभिः पापबुद्धिभिः ॥
 12-268-002a येयमर्थोद्भवा तृष्णा कथमेतां पितामह ।
 12-268-002c निवर्तयेम पापं हि तृष्णया कारिता वयम् ॥

12-268-003 भीष्म उवाच

- 12-268-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-268-003c गीतं विदेहराजेन माण्डव्यायानुपृच्छते ॥

- 12-268-004a सुसुखं बत जीवामि यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
 12-268-004c मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ॥
 12-268-005a अर्थाः खलु समृद्धा हि बाढं दुःखं विजानताम् ।
 12-268-005c असमृद्धास्त्वपि सदा मोहयन्त्यविचक्षणान् ॥
 12-268-006a यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 12-268-006c तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥
 12-268-007a यथैव शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।
 12-268-007c तथैव तृष्णा वित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥
 12-268-008a किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम् ।
 12-268-008c तदेव परितापाय नाशे संपद्यते पुनः ॥
 12-268-009a न कामाननुरुध्येत दुःखं कामेषु वै रतिः ।
 12-268-009c प्राप्यार्थमुपयुञ्जीत धर्मे कामं विवर्जयेत् ॥
 12-268-010a विद्वान्सर्वेषु भूतेषु व्याघ्रमांसोपमो भवेत् ।
 12-268-010c कृतकृत्यो विशुद्धात्मा सर्वं त्यजति वै सह ॥
 12-268-011a उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ प्रियाप्रिये ।
 12-268-011c भयाभये च संत्यज्य संप्रशान्तो निरामयः ॥
 12-268-012a या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 12-268-012c योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
 12-268-013a चारित्रमात्मनः पश्यंश्चन्द्रशुद्धमनामयम् ।
 12-268-013c धर्मात्मा लभते कीर्तिं प्रेत्य चेह यथासुखम् ॥
 12-268-014a राज्ञस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिमानभवद्द्विजः ।
 12-268-014c पूजयित्वा च तद्वाक्यं माण्डव्यो मोक्षमाश्रितः ॥

12-269-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-269-001a किंशीलः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरायणः ।
 12-269-001c प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥

12-269-002 भीष्म उवाच

- 12-269-002a मोक्षधर्मेषु निरतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
 12-269-002c प्राप्नोति परमं स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥
 12-269-003a स्वगृहादभिनिःसृत्य लाभालाभे समो मुनिः ।
 12-269-003c समुपोदेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥

12-269-004a	न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूषयेदपि ।
12-269-004c	न प्रत्यक्षं परोक्षं वा दूषणं व्याहरेत्क्वचित् ॥
12-269-005a	न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतिश्चरेत् ।
12-269-005c	नेदं जीवितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥
12-269-006a	अतिवादांस्तिक्षेत नाभिमन्येत्कथंचन ।
12-269-006c	क्रोध्यमानः प्रियं ब्रूयादाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ॥
12-269-007a	प्रदक्षिणं प्रसव्यं च ग्राममध्ये न चाचरेत् ।
12-269-007c	भैक्षचर्यामनापन्नो न गच्छेत्पूर्वकेतितः ॥
12-269-008a	अवकीर्णः सुगुप्तश्च न वाचा ह्यप्रियं वदेत् ।
12-269-008c	मृदुः स्यादप्रतिक्रूरो विस्रब्धः स्यादरोषणः ॥
12-269-009a	विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
12-269-009c	अतीते पात्रसंचारे भिक्षां लिप्सेत वै मुनिः ॥
12-269-010a	अनुयात्रिकमर्थस्य मात्रालाभेष्वनादृतः ।
12-269-010c	अलाभे न विहन्येत लाभश्चैनं न हर्षयेत् ॥
12-269-011a	लाभं साधारणं नेच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजितः ।
12-269-011c	अभिपूजितलाभं हि जुगुप्सेतैव तादृशः ॥
12-269-012a	न चान्नदोषान्निन्देत न गुणानभिपूजयेत् ।
12-269-012c	शय्यासने विविक्ते च नित्यमेवाभिपूजयेत् ॥
12-269-013a	शून्यागारं वृक्षमूलमरण्यमथ वा गुहाम् ।
12-269-013c	अज्ञातचर्यां गत्वान्यां ततोऽन्यत्रैव संविशेत् ॥
12-269-014a	अनुरोधविरोधाभ्यां समः स्यादचलो ध्रुवः ।
12-269-014c	सुकृतं दुष्कृतं चोभे नानुरुध्येत कर्मणि ॥
12-269-015a	वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं; विवित्सावेगमुदरोपस्थवेगम् ।
12-269-015c	एतान्वेगान्विनयेद्वै तपस्वी; निन्दा चास्य हृदयं नोपहन्यात् ॥
12-269-016a	मध्यस्थ एव तिष्ठेत प्रशंसानिन्दयोः समः ।
12-269-016c	एतत्पवित्रं परमं परिव्राजक आश्रमे ॥
12-269-017a	महात्मा सुव्रतो दान्तः सर्वत्रैवानपाश्रितः ।
12-269-017c	अपूर्वचारकः सौम्यो अनिकेतः समाहितः ॥
12-269-018a	वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां न संसृज्येत कर्हिचित् ।
12-269-018c	अज्ञातलिप्सां लिप्सेत न चैनं हर्ष आविशेत् ॥
12-269-019a	विजानतां मोक्ष एष श्रमः स्यादविजानताम् ।

- 12-269-019c मोक्षयानमिदं कृत्स्नं विदुषां हारितोऽब्रवीत् ॥
 12-269-020a अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यः प्रव्रजेद्गृहात् ।
 12-269-020c लोकास्तेजोमयास्तस्य तथानन्त्याय कल्पते ॥

12-270-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-270-001a धन्या धन्या इति जनाः सर्वेऽस्मान्प्रवदन्त्युत ।
 12-270-001c न दुःखिततरः कश्चित्पुमानस्माभिरस्ति ह ॥
 12-270-002a लोकसंभावितैर्दुःखं यत्प्राप्तं कुरुसत्तम ।
 12-270-002c प्राप्य जातिं मनुष्येषु देवैरपि पितामह ॥
 12-270-003a कदा वयं करिष्यामः संन्यासं दुःखसंज्ञकम् ।
 12-270-003c दुःखमेतच्छरीराणां धारणं कुरुसत्तम ॥
 12-270-004a विमुक्ताः सप्तदशभिर्हेतुभूतैश्च पञ्चभिः ।
 12-270-004c इन्द्रियार्थैर्गुणैश्चैव अष्टाभिः प्रपितामह ॥
 12-270-005a न गच्छन्ति पुनर्भावं मुनयः संशितव्रताः ।
 12-270-005c कदा वयं भविष्यामो राज्यं हित्वा परंतप ॥

12-270-006 भीष्म उवाच

- 12-270-006a नास्त्यनन्तं महाराज सर्वं संख्यानगोचरम् ।
 12-270-006c पुनर्भावोऽपि संख्यातो नास्ति किञ्चिदिहाचलम् ॥
 12-270-007a न चापि गम्यते राजन्नैष दोषः प्रसङ्गतः ।
 12-270-007c उद्योगादेव धर्मज्ञ कालेनैव गमिष्यथ ॥
 12-270-008a ईशोऽयं सततं देही नृपते पुण्यपापयोः ।
 12-270-008c तत एव समुत्थेन तमसा रुध्यतेऽपि च ॥
 12-270-009a यथाञ्जनमयो वायुः पुनर्मानःशिलं रजः ।
 12-270-009c अनुप्रविश्य तद्वर्णो दृश्यते रज्जयन्दिशः ॥
 12-270-010a तथा कर्मफलैर्देही रज्जितस्तमसावृतः ।
 12-270-010c विवर्णो वर्णमाश्रित्य देहेषु परिवर्तते ॥
 12-270-011a ज्ञानेन हि यदा जन्तुरज्ञानप्रभवं तमः ।
 12-270-011c व्यपोहति तदा ब्रह्म प्रकाशेत सनातनम् ॥
 12-270-012a अयत्नसाध्यं मुनयो वदन्ति; ये चापि मुक्तास्त उपासितव्याः ।
 12-270-012c त्वया च लोकेन च सामरेण; तस्मान्न शाम्यन्ति महर्षिसंघाः ॥
 12-270-013a अस्मिन्नर्थे पुरा गीतं शृणुष्वैकमना नृप ।

- 12-270-013c यथा दैत्येन वृत्रेण भ्रष्टैश्वर्येण चेष्टितम् ॥
 12-270-014a निर्जितेनासहायेन हृतराज्येन भारत ।
 12-270-014c अशोचता शत्रुमध्ये बुद्धिमास्थाय केवलाम् ॥
 12-270-015a भ्रष्टैश्वर्यं पुरा वृत्रमुशना वाक्यमब्रवीत् ।
 12-270-015c कच्चित्पराजितस्याद्य न व्यथा तेऽस्ति दानव ॥

12-270-016 वृत्र उवाच

- 12-270-016a सत्येन तपसा चैव विदित्वा संक्षयं ह्यहम् ।
 12-270-016c न शोचामि न हृष्यामि भूतानामागतिं गतिम् ॥
 12-270-017a कालसंचोदिता जीवा मज्जन्ति नरकेऽवशाः ।
 12-270-017c परिदृष्टानि सर्वाणि दिव्यान्याहुर्मनीषिणः ॥
 12-270-018a क्षपयित्वा तु तं कालं गणितं कालचोदिताः ।
 12-270-018c सावशेषेण कालेन संभवन्ति पुनः पुनः ॥
 12-270-019a तिर्यग्योनिसहस्राणि गत्वा नरकमेव च ।
 12-270-019c निर्गच्छन्त्यवशा जीवाः कालबन्धनबन्धनाः ॥
 12-270-020a एवं संसरमाणानि जीवान्यहमदृष्टवान् ।
 12-270-020c यथा कर्म तथा लाभ इति शास्त्रनिदर्शनम् ॥
 12-270-021a तिर्यग्गच्छन्ति नरकं मानुष्यं दैवमेव च ।
 12-270-021c सुखदुःखे प्रियद्वेष्ये चरित्वा पूर्वमेव च ॥
 12-270-022a कृतान्तविधिसंयुक्तं सर्वलोकः प्रपद्यते ।
 12-270-022c गतं गच्छन्ति चाध्वानं सर्वभूतानि सर्वदा ॥

12-270-023 भीष्म उवाच

- 12-270-023a कालसंख्यानसंख्यातं सृष्टिस्थितिपरायणम् ।
 12-270-023c तं भाषमाणं भगवानुशना प्रत्यभाषत ॥
 12-270-023e भीमान्दुष्टप्रलापांस्त्वं तात कस्मात्प्रभाषसे ॥

12-270-024 वृत्र उवाच

- 12-270-024a प्रत्यक्षमेतद्भवतस्तथान्येषां मनीषिणाम् ।
 12-270-024c मया यज्जयलुब्धेन पुरा तप्तं महत्तपः ॥
 12-270-025a गन्धानादाय भूतानां रसांश्च विविधानपि ।
 12-270-025c अवर्धं त्रीन्समाक्रम्य लोकान्वै स्वेन तेजसा ॥
 12-270-026a ज्वालामालापरिक्षिप्तो वैहायसचरस्तथा ।

- 12-270-026c अजेयः सर्वभूतानामासं नित्यमपेतभीः ॥
- 12-270-027a ऐश्वर्यं तपसा प्राप्तं भ्रष्टं तच्च स्वकर्मभिः ।
- 12-270-027c धृतिमास्थाय भगवन्न शोचामि ततस्त्वहम् ॥
- 12-270-028a युयुत्सता महेन्द्रेण पुरा सार्धं महात्मना ।
- 12-270-028c ततो मे भगवान्दृष्टो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
- 12-270-029a वैकुण्ठः पुरुषो विष्णुः शुक्लोऽनन्तः सनातनः ।
- 12-270-029c मुञ्जकेशो हरिश्मश्रुः सर्वभूतपितामहः ॥
- 12-270-030a नूनं तु तस्य तपसः सावशेषं ममास्ति वै ।
- 12-270-030c यदहं प्रष्टुमिच्छामि भवन्तं कर्मणः फलम् ॥
- 12-270-031a ऐश्वर्यं वै महद्ब्रह्मन्कस्मिन्वर्णे प्रतिष्ठितम् ।
- 12-270-031c निवर्तते चापि पुनः कथमैश्वर्यमुत्तमम् ॥
- 12-270-032a कस्माद्भूतानि जीवन्ति प्रवर्तन्तेऽथ वा पुनः ।
- 12-270-032c किं वा फलं परं प्राप्य जीवस्तिष्ठति शाश्वतः ॥
- 12-270-033a केन वा कर्मणा शक्यमथ ज्ञानेन केन वा ।
- 12-270-033c ब्रह्मर्षे तत्फलं प्राप्तुं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
- 12-270-034a इतीदमुक्तः स मुनिस्तदानीं; प्रत्याह यत्तच्छृणु राजसिंह ।
- 12-270-034c मयोच्यमानं पुरुषर्षभ त्व;मनन्यचित्तः सह सोदरीयैः ॥

12-271-001 उशनोवाच

- 12-271-001a नमस्तस्मै भगवते देवाय प्रभविष्णवे ।
- 12-271-001c यस्य पृथ्वीतलं तात साकाशं बाहुगोचरम् ॥
- 12-271-002a मूर्धा यस्य त्वनन्तं च स्थानं दानवसत्तम ।
- 12-271-002c तस्याहं ते प्रवक्ष्यामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥

12-271-003 भीष्म उवाच

- 12-271-003a तयोः संवदतोरेवमाजगाम महामुनिः ।
- 12-271-003c सनत्कुमारो धर्मात्मा संशयच्छेदनाय वै ॥
- 12-271-004a स पूजितोऽसुरेन्द्रेण मुनिनोशनसा तथा ।
- 12-271-004c निषसादासने राजन्महार्हे मुनिपुंगवः ॥
- 12-271-005a तमासीनं महाप्राज्ञमुशना वाक्यमब्रवीत् ।
- 12-271-005c ब्रूह्यस्मै दानवेन्द्राय विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥
- 12-271-006a सनत्कुमारस्तु ततः श्रुत्वा प्राह वचोऽर्थवत् ।

12-271-006c	विष्णोर्माहात्म्यसंयुक्तं दानवेन्द्राय धीमते ॥
12-271-007a	शृणु सर्वमिदं दैत्य विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।
12-271-007c	विष्णौ जगत्स्थितं सर्वमिति विद्धि परंतप ॥
12-271-008a	सृजत्येष महाबाहो भूतग्रामं चराचरम् ।
12-271-008c	एष चाक्षिपते काले काले विसृजते पुनः ॥
12-271-008e	अस्मिन्गच्छन्ति विलयमस्माच्च प्रभवन्त्युत ॥
12-271-009a	नैष दानवता शक्यस्तपसा नैव चेज्यया ।
12-271-009c	संप्राप्तुमिन्द्रियाणां तु संयमेनैव शक्यते ॥
12-271-010a	बाह्ये चाभ्यन्तरे चैव कर्मणा मनसि स्थितः ।
12-271-010c	निर्मलीकुरुते बुद्ध्या सोऽमुत्रानन्त्यमश्रुते ॥
12-271-011a	यथा हिरण्यकर्ता वै रूप्यमग्नौ विशोधयेत् ।
12-271-011c	बहुशोऽतिप्रयत्नेन महतात्मकृतेन ह ॥
12-271-012a	तद्वज्जातिशतैर्जीवः शुध्यतेऽल्पेन कर्मणा ।
12-271-012c	यत्नेन महता चैवाप्येकजातौ विशुध्यते ॥
12-271-013a	लीलयाल्पं यथा गात्रात्प्रमृज्यादात्मनो रजः ।
12-271-013c	बहु यत्नेन महता दोषनिर्हरणं तथा ॥
12-271-014a	यथा चाल्पेन माल्येन वासितं तिलसर्षपम् ।
12-271-014c	न मुञ्चति स्वकं गन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्य दर्शनम् ॥
12-271-015a	तदेव बहुभिर्माल्यैर्वास्यमानं पुनः पुनः ।
12-271-015c	विमुञ्चति स्वकं गन्धं माल्यगन्धेऽवतिष्ठति ॥
12-271-016a	एवं जातिशतैर्युक्तो गुणैरेव प्रसङ्गिषु ।
12-271-016c	बुद्ध्या निवर्तते दोषो यत्नेनाभ्यासजेन वै ॥
12-271-017a	कर्मणा स्वेन रक्तानि विरक्तानि च दानव ।
12-271-017c	यथा कर्मविशेषांश्च प्राप्नुवन्ति तथा शृणु ॥
12-271-018a	यथा च संप्रवर्तन्ते यस्मिंस्तिष्ठन्ति वा विभो ।
12-271-018c	तत्तेऽनुपूर्व्या व्याख्यास्ये तदिहैकमनाः शृणु ॥
12-271-019a	अनादिनिधनः श्रीमान्हरिर्नारायणः प्रभुः ।
12-271-019c	स वै सृजति भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
12-271-020a	एष सर्वेषु भूतेषु क्षरश्चाक्षर एव च ।
12-271-020c	एकादशविकारात्मा जगत्पिबति रश्मिभिः ॥
12-271-021a	पादौ तस्य महीं विद्धि मूर्धानं दिवमेव च ।

12-271-021c	बाहवस्तु दिशो दैत्य श्रोत्रमाकाशमेव च ॥
12-271-022a	तस्य तेजोमयः सूर्यो मनश्चन्द्रमसि स्थितम् ।
12-271-022c	बुद्धिर्ज्ञानगता नित्यं रसस्त्वप्सु प्रवर्तते ॥
12-271-023a	भ्रुवोरनन्तरास्तस्य ग्रहा दानवसत्तम ।
12-271-023c	नक्षत्रचक्रं नेत्राभ्यां पादयोर्भूश्च दानव ॥
12-271-024a	रजस्तमश्च सत्त्वं च विद्धि नारायणात्मकम् ।
12-271-024c	सोऽऽश्रमाणां मुखं तात कर्मणस्तत्फलं विदुः ॥
12-271-025a	अकर्मणः फलं चैव स एव परमव्ययः ।
12-271-025c	छन्दांसि तस्य रोमाणि अक्षरं च सरस्वती ॥
12-271-026a	ब्रह्माश्रयो बहुमुखो धर्मो हृदि समाश्रितः ।
12-271-026c	स ब्रह्मपरमो धर्मस्तपश्च सदसच्च सः ॥
12-271-027a	श्रुतिशास्त्रग्रहोपेतः षोडशर्त्विक्क्रतुश्च सः ।
12-271-027c	पितामहश्च विष्णुश्च सोऽश्विनौ स पुरंदरः ॥
12-271-028a	मित्रश्च वरुणश्चैव यमोऽथ धनदस्तथा ।
12-271-028c	ते पृथग्दर्शनास्तस्य संविदन्ति तथैकताम् ॥
12-271-028e	एकस्य विद्धि देवस्य सर्वं जगदिदं वशे ॥
12-271-029a	नानाभूतस्य दैत्येन्द्र तस्यैकत्वं वदत्ययम् ।
12-271-029c	जन्तुः पश्यति ज्ञानेन ततः सत्त्वं प्रकाशते ॥
12-271-030a	संहारविक्षेपसहस्रकोटीः स्तिष्ठन्ति जीवाः प्रचरन्ति चान्ये ।
12-271-030c	प्रजाविसर्गस्य च पारिमाण्यं वापीसहस्राणि बहूनि दैत्य ॥
12-271-031a	वाप्यः पुनर्योजनविस्तृतास्ताः क्रोशं च गम्भीरतयावगाढाः ।
12-271-031c	आयामतः पञ्चशताश्च सर्वाः प्रत्येकशो योजनतः प्रवृद्धाः ॥
12-271-032a	वाप्या जलं क्षिप्यति वालकोट्या त्वह्ना सकृच्चाप्यथ न द्वितीयम् ।
12-271-032c	तासां क्षये विद्धि कृतं विसर्गं संहारमेकं च तथा प्रजानाम् ॥
12-271-033a	षड्जीववर्णाः परमं प्रमाणं कृष्णो धूम्रो नीलमथास्य मध्यम् ।
12-271-033c	रक्तं पुनः सह्यतरं सुखं तु हारिद्रवर्णं सुसुखं च शुक्लम् ॥
12-271-034a	परं तु शुक्लं विमलं विशोकं गतक्लमं सिध्यति दानवेन्द्र ।
12-271-034c	गत्वा तु योनिप्रभवानि दैत्यः सहस्रशः सिद्धिमुपैति जीवः ॥
12-271-035a	गतिं च यां दर्शनमाह देवो गत्वा शुभं दर्शनमेव चाह ।
12-271-035c	गतिः पुनर्वर्णकृता प्रजानां वर्णस्तथा कालकृतोऽसुरेन्द्र ॥
12-271-036a	शतं सहस्राणि चतुर्दशेह परा गतिर्जीवगुणस्य दैत्य ।

- 12-271-036c आरोहणं तत्कृतमेव विद्धि; स्थानं तथा निःसरणं च तेषाम् ॥
- 12-271-037a कृष्णस्य वर्णस्य गतिर्निकृष्टा; स मज्जते नरके पच्यमानः ।
- 12-271-037c स्थानं तथा दुर्गतिभिस्तु तस्य; प्रजाविसर्गान्सुबहून्वदन्ति ॥
- 12-271-038a शतं सहस्राणि ततश्चरित्वा; प्राप्नोति वर्णं हरितं तु पश्चात् ।
- 12-271-038c स चैव तस्मिन्निवसत्यनीशो; युगक्षये तमसा संवृतात्मा ॥
- 12-271-039a स वै यदा सत्त्वगुणेन युक्तःस्तमो व्यपोहन्घटते स्वबुद्ध्या ।
- 12-271-039c स लोहितं वर्णमुपैति नीलो; मनुष्यलोके परिवर्तते च ॥
- 12-271-040a स तत्र संहारविसर्गमेव; स्वकर्मजैर्बन्धनैः क्लिश्यमानः ।
- 12-271-040c ततः स हारिद्रमुपैति वर्णं; संहारविक्षेपशते व्यतीते ॥
- 12-271-041a हारिद्रवर्णस्तु प्रजाविसर्गा;न्सहस्रशस्तिष्ठति संचरन्वै ।
- 12-271-041c अविप्रमुक्तो निरये च दैत्य; ततः सहस्राणि दशापराणि ॥
- 12-271-042a गतीः सहस्राणि च पञ्च तस्य; चत्वारि संवर्तकृतानि चैव ।
- 12-271-042c विमुक्तमेनं निरयाच्च विद्धि; सर्वेषु चान्येषु च संभवेषु ॥
- 12-271-043a स देवलोके विहरत्यभीक्ष्णं; ततश्च्युतो मानुषतामुपैति ।
- 12-271-043c संहारविक्षेपशतानि चाष्टौ; मर्त्येषु तिष्ठन्नमृतत्वमेति ॥
- 12-271-044a सोऽस्मादथ भ्रश्यति कालयोगा;त्कृष्णे तले तिष्ठति सर्वकष्टे ।
- 12-271-044c यथा त्वयं सिध्यति जीवलोक;स्तत्तेऽभिधास्याम्यसुरप्रवीर ॥
- 12-271-045a दैवानि स व्यूहशतानि सप्त; रक्तो हरिद्रोऽथ तथैव शुक्लः ।
- 12-271-045c संश्रित्य संधावति शुक्लमेत;मष्टापारानर्च्यतमान्स लोकान् ॥
- 12-271-046a अष्टौ च षष्टिं च शतानि यानि; मनोविरुद्धानि महाद्युतीनाम् ।
- 12-271-046c शुक्लस्य वर्णस्य परा गतिर्या; त्रीण्येव रुद्धानि महानुभाव ॥
- 12-271-047a संहारविक्षेपमनिष्टमेकं; चत्वारि चान्यानि वसत्यनीशः ।
- 12-271-047c षष्ठस्य वर्णस्य परा गतिर्या; सिद्धा विशिष्टस्य गतक्लमस्य ॥
- 12-271-048a सप्तोत्तरं तेषु वसत्यनीशः; संहारविक्षेपशतं सशेषम् ।
- 12-271-048c तस्मादुपावृत्य मनुष्यलोके; ततो महान्मानुषतामुपैति ॥
- 12-271-049a तस्मादुपावृत्य ततः क्रमेण; सोऽग्रे स्म संतिष्ठति भूतसर्गम् ।
- 12-271-049c स सप्तकृत्वश्च परैति लोका;न्संहारविक्षेपकृतप्रवासः ॥
- 12-271-050a सप्तैव संहारमुपप्लवानि; संभाव्य संतिष्ठति सिद्धलोके ।
- 12-271-050c ततोऽव्ययं स्थानमनन्तमेति; देवस्य विष्णोरथ ब्रह्मणश्च ॥
- 12-271-050e शेषस्य चैवाथ नरस्य चैव; देवस्य विष्णोः परमस्य चैव ॥
- 12-271-051a संहारकाले परिदग्धकाया; ब्रह्माणमायान्ति सदा प्रजा हि ।

- 12-271-051c चेष्टात्मनो देवगणाश्च सर्वे; ये ब्रह्मलोकादमराः स्म तेऽपि ॥
 12-271-052a प्रजाविसर्गं तु सशेषकालं; स्थानानि स्वान्येव सरन्ति जीवाः ।
 12-271-052c निःशेषाणां तत्पदं यान्ति चान्ते; सर्वापदा ये सदृशा मनुष्याः ॥
 12-271-053a ये तु च्युताः सिद्धलोकात्क्रमेण; तेषां गतिं यान्ति तथानुपूर्व्या ।
 12-271-053c जीवाः परे तद्वलवेषरूपा; विधिं स्वकं यान्ति विपर्ययेण ॥
 12-271-054a स यावदेवास्ति सशेषभुक्ते; प्रजाश्च देव्यौ च तथैव शुक्ले ।
 12-271-054c तावत्तदा तेषु विशुद्धभावः; संयम्य पञ्चेन्द्रियरूपमेतत् ॥
 12-271-055a शुद्धां गतिं तां परमां परैति; शुद्धेन नित्यं मनसा विचिन्वन् ।
 12-271-055c ततोऽव्ययं स्थानमुपैति ब्रह्म; दुष्प्रापमभ्येति स शाश्वतं वै ॥
 12-271-055e इत्येतदाख्यातमहीनसत्त्व; नारायणस्येह बलं मया ते ॥

12-271-056 वृत्र उवाच

- 12-271-056a एवं गते मे न विषादोऽस्ति कश्चि; त्सम्यक्च पश्यामि वचस्तवैतत् ।
 12-271-056c श्रुत्वा च ते वाचमदीनसत्त्व; विकल्मषोऽस्म्यद्य तथा विपाप्मा ॥
 12-271-057a प्रवृत्तमेतद्भगवन्महर्षे; महाद्युतेश्चक्रमनन्तवीर्यम् ।
 12-271-057c विष्णोरनन्तस्य सनातनं त; त्स्थानं सर्गा यत्र सर्वे प्रवृत्ताः ॥
 12-271-057e स वै महात्मा पुरुषोत्तमो वै; तस्मिञ्जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितम् ॥

12-271-058 भीष्म उवाच

- 12-271-058a एवमुक्त्वा स कौन्तेय वृत्रः प्राणानवासृजत् ।
 12-271-058c योजयित्वा तथात्मानं परं स्थानमवाप्तवान् ॥

12-271-059 युधिष्ठिर उवाच

- 12-271-059a अयं स भगवान्देवः पितामह जनार्दनः ।
 12-271-059c सनत्कुमारो वृत्राय यत्तदाख्यातवान्पुरा ॥

12-271-060 भीष्म उवाच

- 12-271-060a मूलस्थायी स भगवान्स्वेनानन्तेन तेजसा ।
 12-271-060c तत्स्थः सृजति तान्भावान्नानारूपान्महातपाः ॥
 12-271-061a तुरीयार्धेन तस्येमं विद्धि केशवमच्युतम् ।
 12-271-061c तुरीयार्धेन लोकांस्त्रीन्भावयत्येष बुद्धिमान् ॥
 12-271-062a अर्वाक्स्थितस्तु यः स्थायी कल्पान्ते परिवर्तते ।
 12-271-062c स शेते भगवानप्सु योऽसावतिबलः प्रभुः ॥
 12-271-062e तान्विधाता प्रसन्नात्मा लोकांश्चरति शाश्वतान् ॥

12-271-063a सर्वाण्यशून्यानि करोत्यनन्तः; सनत्कुमारः संचरते च लोकान् ।
 12-271-063c स चानिरुद्धः सृजते महात्मा; तत्स्थं जगत्सर्वमिदं विचित्रम् ॥

12-271-064 युधिष्ठिर उवाच

12-271-064a वृत्रेण परमार्थज्ञ दृष्टा मन्येऽऽत्मनो गतिः ।
 12-271-064c शुभा तस्मात्स सुखितो न शोचति पितामह ॥
 12-271-065a शुक्लः शुक्लाभिजातीयः साध्यो नावर्ततेऽनघ ।
 12-271-065c तिर्यग्गतेश्च निर्मुक्तो निरयाच्च पितामह ॥
 12-271-066a हारिद्रवर्णे रक्ते वा वर्तमानस्तु पार्थिव ।
 12-271-066c तिर्यगेवानुपश्येत कर्मभिस्तामसैर्वृतः ॥
 12-271-067a वयं तु भृशमापन्ना रक्ताः कष्टमुखेऽसुखे ।
 12-271-067c कां गतिं प्रतिपत्स्यामो नीलां कृष्णाधमामथ ॥

12-271-068 भीष्म उवाच

12-271-068a शुद्धाभिजनसंपन्नाः पाण्डवाः संशितव्रताः ।
 12-271-068c विहृत्य देवलोकेषु पुनर्मानुष्यमेष्यथ ॥
 12-271-069a प्रजाविसर्गं च सुखेन काले; प्रत्येत्य देवेषु सुखानि भुक्त्वा ।
 12-271-069c सुखेन संयास्यथ सिद्धसंख्यां; मा वो भयं भूद्विमलाः स्थ सर्वे ॥

12-272-001 युधिष्ठिर उवाच

12-272-001a अहो धर्मिष्ठता तात वृत्रस्यामिततेजसः ।
 12-272-001c यस्य विज्ञानमतुलं विष्णोर्भक्तिश्च तादृशी ॥
 12-272-002a दुर्विज्ञेयमिदं तात विष्णोरमिततेजसः ।
 12-272-002c कथं वा राजशार्दूल पदं तज्ज्ञातवानसौ ॥
 12-272-003a भवता कथितं ह्येतच्छ्रद्धे चाहमच्युत ।
 12-272-003c भूयस्तु मे समुत्पन्ना बुद्धिरव्यक्तदर्शनात् ॥
 12-272-004a कथं विनिहतो वृत्रः शक्रेण भरतर्षभ ।
 12-272-004c धर्मिष्ठो विष्णुभक्तश्च तत्त्वज्ञश्च पदान्वये ॥
 12-272-005a एतन्मे संशयं ब्रूहि पृच्छतो भरतर्षभ ।
 12-272-005c वृत्रस्तु राजशार्दूल यथा शक्रेण निर्जितः ॥
 12-272-006a यथा चैवाभवद्युद्धं तच्चाचक्ष्व पितामह ।
 12-272-006c विस्तरेण महाबाहो परं कौतूहलं हि मे ॥

12-272-007 भीष्म उवाच

12-272-007a	रथेनेन्द्रः प्रयातो वै सार्धं सुरगणैः पुरा ।
12-272-007c	ददर्शाथाग्रतो वृत्रं विष्ठितं पर्वतोपमम् ॥
12-272-008a	योजनानां शतान्यूर्ध्वं पञ्चोच्छ्रितमरिंदम ।
12-272-008c	शतानि विस्तरेणाथ त्रीण्येवाभ्यधिकानि तु ॥
12-272-009a	तत्प्रेक्ष्य तादृशं रूपं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।
12-272-009c	वृत्रस्य देवाः संत्रस्ता न शान्तिमुपलेभिरे ॥
12-272-010a	शक्रस्य तु तदा राजन्नूरुस्तम्भो व्यजायत ।
12-272-010c	भयाद्वृत्रस्य सहसा दृष्ट्वा तद्रूपमुत्तमम् ॥
12-272-011a	ततो नादः समभवद्वादित्राणां च निस्वनः ।
12-272-011c	देवासुराणां सर्वेषां तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ॥
12-272-012a	अथ वृत्रस्य कौरव्य दृष्ट्वा शक्रमुपस्थितम् ।
12-272-012c	न संभ्रमो न भीः काचिदास्था वा समजायत ॥
12-272-013a	ततः समभवद्युद्धं त्रैलोक्यस्य भयंकरम् ।
12-272-013c	शक्रस्य च सुरेन्द्रस्य वृत्रस्य च महात्मनः ॥
12-272-014a	असिभिः पट्टिशैः शूलैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।
12-272-014c	शिलाभिर्विविधाभिश्च कार्मुकैश्च महास्वनैः ॥
12-272-015a	अस्त्रैश्च विविधैर्दिव्यैः पावकोल्काभिरेव च ।
12-272-015c	देवासुरैस्ततः सैन्यैः सर्वमासीत्समाकुलम् ॥
12-272-016a	पितामहपुरोगाश्च सर्वे देवगणास्तथा ।
12-272-016c	ऋषयश्च महाभागास्तद्युद्धं द्रष्टुमागमन् ॥
12-272-017a	विमानाग्र्यैर्महाराज सिद्धाश्च भरतर्षभ ।
12-272-017c	गन्धर्वाश्च विमानाग्र्यैरप्सरोभिः समागमन् ॥
12-272-018a	ततोऽन्तरिक्षमावृत्य वृत्रो धर्मभृतां वरः ।
12-272-018c	अश्मवर्षेण देवेन्द्रं पर्वतात्समवाकिरत् ॥
12-272-019a	ततो देवगणाः क्रुद्धाः सर्वतः शस्त्रवृष्टिभिः ।
12-272-019c	अश्मवर्षमपोहन्त वृत्रप्रेरितमाहवे ॥
12-272-020a	वृत्रश्च कुरुशार्दूल महामायो महाबलः ।
12-272-020c	मोहयामास देवेन्द्रं मायायुद्धेन सर्वतः ॥
12-272-021a	तस्य वृत्रार्दितस्याथ मोह आसीच्छतक्रतोः ।
12-272-021c	रथंतरेण तं तत्र वसिष्ठः समबोधयत् ॥

12-272-022 वसिष्ठ उवाच

- 12-272-022a देवश्रेष्ठोऽसि देवेन्द्र सुरारिविनिबर्हण ।
 12-272-022c त्रैलोक्यबलसंयुक्तः कस्माच्छक्र विषीदसि ॥
 12-272-023a एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवश्चैव जगत्प्रभुः ।
 12-272-023c सोमश्च भगवान्देवः सर्वे च परमर्षयः ॥
 12-272-024a मा कार्षीः कश्मलं शक्र कश्चिदेवेतरो यथा ।
 12-272-024c आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि शत्रुं सुरेश्वर ॥
 12-272-025a एष लोकगुरुस्त्यक्षः सर्वलोकनमस्कृतः ।
 12-272-025c निरीक्षते त्वां भगवांस्त्यज मोहं सुरेश्वर ॥
 12-272-026a एते ब्रह्मर्षयश्चैव बृहस्पतिपुरोगमाः ।
 12-272-026c स्तवेन शक्र दिव्येन स्तुवन्ति त्वां जयाय वै ॥

12-272-027 भीष्म उवाच

- 12-272-027a एवं संबोध्यमानस्य वसिष्ठेन महात्मना ।
 12-272-027c अतीव वासवस्यासीद्वलमुत्तमतेजसः ॥
 12-272-028a ततो बुद्धिमुपागम्य भगवान्पाकशासनः ।
 12-272-028c योगेन महता युक्तस्तां मायां व्यपकर्षत ॥
 12-272-029a ततोऽङ्गिरःसुतः श्रीमांस्ते चैव परमर्षयः ।
 12-272-029c दृष्ट्वा वृत्रस्य विक्रान्तमुपगम्य महेश्वरम् ॥
 12-272-029e ऊचुर्वृत्रविनाशार्थं लोकानां हितकाम्यया ॥
 12-272-030a ततो भगवतस्तेजो ज्वरो भूत्वा जगत्पतेः ।
 12-272-030c समाविशन्महारौद्रं वृत्रं दैत्यवरं तदा ॥
 12-272-031a विष्णुश्च भगवान्देवः सर्वलोकाभिपूजितः ।
 12-272-031c ऐन्द्रं समाविशद्वज्रं लोकसंरक्षणे रतः ॥
 12-272-032a ततो बृहस्पतिर्धीमानुपागम्य शतक्रतुम् ।
 12-272-032c वसिष्ठश्च महातेजाः सर्वे च परमर्षयः ॥
 12-272-033a ते समासाद्य वरदं वासवं लोकपूजितम् ।
 12-272-033c ऊचुरेकाग्रमनसो जहि वृत्रमिति प्रभो ॥

12-272-034 महेश्वर उवाच

- 12-272-034a एष वृत्रो महाञ्शक्र बलेन महता वृतः ।
 12-272-034c विश्वात्मा सर्वगश्चैव बहुमायश्च विश्रुतः ॥
 12-272-035a तदेनमसुरश्रेष्ठं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।

12-272-035c जहि त्वं योगमास्थाय मावमंस्थाः सुरेश्वर ॥

12-272-036a अनेन हि तपस्तप्तं बलार्थममराधिप ।

12-272-036c षष्टिं वर्षसहस्राणि ब्रह्मा चास्मै वरं ददौ ॥

12-272-037a महत्त्वं योगिनां चैव महामायत्वमेव च ।

12-272-037c महाबलत्वं च तथा तेजश्चाग्र्यं सुरेश्वर ॥

12-272-038a एतद्वै मामकं तेजः समाविशति वासव ।

12-272-038c वृत्रमेनं त्वमप्येवं जहि वज्रेण दानवम् ॥

12-272-039 शक्र उवाच

12-272-039a भगवंस्त्वत्प्रसादेन दितिजं सुदुरासदम् ।

12-272-039c वज्रेण निहनिष्यामि पश्यतस्ते सुरर्षभ ॥

12-272-040 भीष्म उवाच

12-272-040a आविश्यमाने दैत्ये तु ज्वरेणाथ महासुरे ।

12-272-040c देवतानामृषीणां च हर्षान्नादो महानभूत् ॥

12-272-041a ततो दुन्दुभयश्चैव शङ्खाश्च सुमहास्वनाः ।

12-272-041c मुरजा डिण्डिमाश्चैव प्रावाद्यन्त सहस्रशः ॥

12-272-042a असुराणां तु सर्वेषां स्मृतिलोपोऽभवन्महान् ।

12-272-042c प्रज्ञानाशश्च बलवान्क्षणेन समपद्यत ॥

12-272-043a तमाविष्टमथो ज्ञात्वा ऋषयो देवतास्तथा ।

12-272-043c स्तुवन्तः शक्रमीशानं तथा प्राचोदयन्नपि ॥

12-272-044a रथस्थस्य हि शक्रस्य युद्धकाले महात्मनः ।

12-272-044c ऋषिभिः स्तूयमानस्य रूपमासीत्सुदुर्दृशम् ॥

12-273-001 भीष्म उवाच

12-273-001a वृत्रस्य तु महाराज ज्वराविष्टस्य सर्वशः ।

12-273-001c अभवन्यानि लिङ्गानि शरीरे तानि मे शृणु ॥

12-273-002a ज्वलितास्योऽभवद्धोरो वैवर्ण्यं चागमत्परम् ।

12-273-002c गात्रकम्पश्च सुमहाञ्श्वासश्चाप्यभवन्महान् ॥

12-273-002e रोमहर्षश्च तीव्रोऽभून्निःश्वासश्च महान्पृष्ठम् ॥

12-273-003a शिवा चाशिवसंकाशा तस्य वक्त्रात्सुदारुणा ।

12-273-003c निष्पपात महाघोरा स्मृतिः सा तस्य भारत ॥

12-273-003e उल्काश्च ज्वलितास्तस्य दीप्ताः पार्श्वे प्रपेदिरे ॥

12-273-004a	गृध्रकङ्कवडाश्चैव वाचोऽमुञ्चन्सुदारुणाः ।
12-273-004c	वृत्रस्योपरि संहृष्टाश्चक्रवत्परिबभ्रमुः ॥
12-273-005a	ततस्तं रथमास्थाय देवाप्यायितमाहवे ।
12-273-005c	वज्रोद्यतकरः शक्रस्तं दैत्यं प्रत्यवैक्षत ॥
12-273-006a	अमानुषमथो नादं स मुमोच महासुरः ।
12-273-006c	व्यजृम्भत च राजेन्द्र तीव्रज्वरसमन्वितः ॥
12-273-006e	अथास्य जृम्भतः शक्रस्ततो वज्रमवासृजत् ॥
12-273-007a	स वज्रः सुमहातेजाः कालाग्निसदृशोपमः ।
12-273-007c	क्षिप्रमेव महाकायं वृत्रं दैत्यमपातयत् ॥
12-273-008a	ततो नादः समभवत्पुनरेव समन्ततः ।
12-273-008c	वृत्रं विनिहतं दृष्ट्वा देवानां भरतर्षभ ॥
12-273-009a	वृत्रं तु हत्वा भगवान्दानवारिर्महायशाः ।
12-273-009c	वज्रेण विष्णुयुक्तेन दिवमेव समाविशत् ॥
12-273-010a	अथ वृत्रस्य कौरव्य शरीरादभिनिःसृता ।
12-273-010c	ब्रह्महत्या महाघोरा रौद्रा लोकभयावहा ॥
12-273-011a	करालदशना भीमा विकृता कृष्णपिङ्गला ।
12-273-011c	प्रकीर्णमूर्धजा चैव घोरनेत्रा च भारत ॥
12-273-012a	कपालमालिनी चैव कृशा च भरतर्षभ ।
12-273-012c	रुधिरार्द्रा च धर्मज्ञ चीरवस्त्रनिवासिनी ॥
12-273-013a	साभिनिष्क्रम्य राजेन्द्र तादृग्रूपा भयावहा ।
12-273-013c	वज्रिणं मृगयामास तदा भरतसत्तम ॥
12-273-014a	कस्यचित्त्वथ कालस्य वृत्रहा कुरुनन्दन ।
12-273-014c	स्वर्गायाभिमुखः प्रायाल्लोकानां हितकाम्यया ॥
12-273-015a	बिसान्निःसरमाणं तु दृष्ट्वा शक्रं महौजसम् ।
12-273-015c	कण्ठे जग्राह देवेन्द्रं सुलग्ना चाभवत्तदा ॥
12-273-016a	स हि तस्मिन्समुत्पन्ने ब्रह्महत्याकृते भये ।
12-273-016c	नलिन्यां बिसमध्यस्थो बभूवाब्दगणान्बहून् ॥
12-273-017a	अनुसृत्य तु यत्नात्स तया वै ब्रह्महत्यया ।
12-273-017c	तदा गृहीतः कौरव्य निश्चेष्टः समपद्यत ॥
12-273-018a	तस्या व्यपोहने शक्रः परं यत्नं चकार ह ।
12-273-018c	न चाशकत्तां देवेन्द्रो ब्रह्महत्यां व्यपोहितुम् ॥

- 12-273-019a गृहीत एव तु तया देवेन्द्रो भरतर्षभ ।
 12-273-019c पितामहमुपागम्य शिरसा प्रत्यपूजयत् ॥
 12-273-020a ज्ञात्वा गृहीतं शक्रं तु द्विजप्रवरहत्यया ।
 12-273-020c ब्रह्मा संचिन्तयामास तदा भरतसत्तम ॥
 12-273-021a तामुवाच महाबाहो ब्रह्महत्यां पितामहः ।
 12-273-021c स्वरेण मधुरेणाथ सान्त्वयन्निव भारत ॥
 12-273-022a मुच्यतां त्रिदशेन्द्रोऽयं मत्प्रियं कुरु भामिनि ।
 12-273-022c ब्रूहि किं ते करोम्यद्य कामं कं त्वमिहेच्छसि ॥

12-273-023 ब्रह्महत्योवाच

- 12-273-023a त्रिलोकपूजिते देवे प्रीते त्रैलोक्यकर्तरि ।
 12-273-023c कृतमेवेह मन्येऽहं निवासं तु विधत्स्व मे ॥
 12-273-024a त्वया कृतेयं मर्यादा लोकसंरक्षणार्थिना ।
 12-273-024c स्थापना वै सुमहती त्वया देव प्रवर्तिता ॥
 12-273-025a प्रीते तु त्वयि धर्मज्ञ सर्वलोकेश्वरे प्रभो ।
 12-273-025c शक्रादपगमिष्यामि निवासं तु विधत्स्व मे ॥

12-273-026 भीष्म उवाच

- 12-273-026a तथेति तां प्राह तदा ब्रह्महत्यां पितामहः ।
 12-273-026c उपायतः स शक्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहत ॥
 12-273-027a ततः स्वयंभुवा ध्यातस्तत्र वह्निर्महात्मना ।
 12-273-027c ब्रह्माणमुपसंगम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥
 12-273-028a प्राप्तोऽस्मि भगवन्देव त्वत्सकाशमरिंदम ।
 12-273-028c यत्कर्तव्यं मया देव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-273-029 ब्रह्मोवाच

- 12-273-029a बहुधा विभजिष्यामि ब्रह्महत्यामिमामहम् ।
 12-273-029c शक्रस्याद्य विमोक्षार्थं चतुर्भागं प्रतीच्छ मे ॥

12-273-030 अग्निरुवाच

- 12-273-030a मम मोक्षस्य कोऽन्तो वै ब्रह्मन्ध्यायस्व वै प्रभो ।
 12-273-030c एतदिच्छामि विज्ञातुं तत्त्वतो लोकपूजित ॥

12-273-031 ब्रह्मोवाच

- 12-273-031a यस्त्वां ज्वलन्तमासाद्य स्वयं वै मानवः क्वचित् ।
 12-273-031c बीजौषधिरसैर्वह्ने न यक्ष्यति तमोवृतः ॥
 12-273-032a तमेषा यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।
 12-273-032c ब्रह्महत्या हव्यवाह व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥

12-273-033 भीष्म उवाच

- 12-273-033a इत्युक्तः प्रतिजग्राह तद्वचो हव्यकव्यभुक् ।
 12-273-033c पितामहस्य भगवांस्तथा च तदभूत्प्रभो ॥
 12-273-034a ततो वृक्षौषधितृणं समाहूय पितामहः ।
 12-273-034c इममर्थं महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥
 12-273-035a ततो वृक्षौषधितृणं तथैवोक्तं यथातथम् ।
 12-273-035c व्यथितं वह्निवद्राजन्ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥
 12-273-036a अस्माकं ब्रह्महत्यातो कोऽन्तो लोकपितामह ।
 12-273-036c स्वभावनिहतानस्मान्न पुनर्हन्तुमर्हसि ॥
 12-273-037a वयमग्निं तथा शीतं वर्षं च पवनेरितम् ।
 12-273-037c सहामः सततं देव तथा छेदनभेदनम् ॥
 12-273-038a ब्रह्महत्यामिमामद्य भवतः शासनाद्वयम् ।
 12-273-038c ग्रहीष्यामस्त्रिलोकेश मोक्षं चिन्तयतां भवान् ॥

12-273-039 ब्रह्मोवाच

- 12-273-039a पर्वकाले तु संप्राप्ते यो वै छेदनभेदनम् ।
 12-273-039c करिष्यति नरो मोहात्तमेषानुगमिष्यति ॥

12-273-040 भीष्म उवाच

- 12-273-040a ततो वृक्षौषधितृणमेवमुक्तं महात्मना ।
 12-273-040c ब्रह्माणमभिसंपूज्य जगामाशु यथागतम् ॥
 12-273-041a आहूयाप्सरसो देवस्ततो लोकपितामहः ।
 12-273-041c वाचा मधुरया प्राह सान्त्वयन्निव भारत ॥
 12-273-042a इयमिन्द्रादनुप्राप्ता ब्रह्महत्या वराङ्गनाः ।
 12-273-042c चतुर्थमस्या भागं हि मयोक्ताः संप्रतीच्छत ॥

12-273-043 अप्सरस ऊचुः

- 12-273-043a ग्रहणे कृतबुद्धीनां देवेश तव शासनात् ।
 12-273-043c मोक्षं समयतोऽस्माकं चिन्तयस्व पितामह ॥

12-273-044 ब्रह्मोवाच

12-273-044a रजस्वलासु नारीषु यो वै मैथुनमाचरेत् ।
 12-273-044c तमेषा यास्यति क्षिप्रं व्येतु वो मानसो ज्वरः ॥

12-273-045 भीष्म उवाच

12-273-045a तथेति हृष्टमनस उक्त्वाथाप्सरसां गणाः ।
 12-273-045c स्वानि स्थानानि संप्राप्य रेमिरे भरतर्षभ ॥
 12-273-046a ततस्त्रिलोककृद्देवः पुनरेव महातपाः ।
 12-273-046c अपः संचिन्तयामास ध्यातास्ताश्चाप्यथागमन् ॥
 12-273-047a तास्तु सर्वाः समागम्य ब्रह्माणममितौजसम् ।
 12-273-047c इदमूचुर्वचो राजन्प्रणिपत्य पितामहम् ॥
 12-273-048a इमाः स्म देव संप्राप्तास्त्वत्सकाशमरिंदम ।
 12-273-048c शासनात्तव देवेश समाज्ञापय नो विभो ॥

12-273-049 ब्रह्मोवाच

12-273-049a इयं वृत्रादनुप्राप्ता पुरुहूतं महाभया ।
 12-273-049c ब्रह्महत्या चतुर्थांशमस्या यूयं प्रतीच्छत ॥

12-273-050 आप ऊचुः

12-273-050a एवं भवतु लोकेश यथा वदसि नः प्रभो ।
 12-273-050c मोक्षं समयतोऽस्माकं संचिन्तयितुमर्हसि ॥
 12-273-051a त्वं हि देवेश सर्वस्य जगतः परमो गुरुः ।
 12-273-051c कोऽन्यः प्रसादो हि भवेद्यः कृच्छ्रान्नः समुद्धरेत् ॥

12-273-052 ब्रह्मोवाच

12-273-052a अल्पा इति मतिं कृत्वा यो नरो बुद्धिमोहितः ।
 12-273-052c श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि युष्मासु प्रतिमोक्षयति ॥
 12-273-053a तमेषा यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।
 12-273-053c तथा वो भविता मोक्ष इति सत्यं ब्रवीमि वः ॥

12-273-054 भीष्म उवाच

12-273-054a ततो विमुच्य देवेन्द्रं ब्रह्महत्या युधिष्ठिर ।
 12-273-054c यथानिसृष्टं तं देशमगच्छदेवशासनात् ॥
 12-273-055a एवं शक्रेण संप्राप्ता ब्रह्महत्या जनाधिप ।

- 12-273-055c पितामहमनुज्ञाप्य सोऽश्वमेधमकल्पयत् ॥
 12-273-056a श्रूयते हि महाराज संप्राप्ता वासवेन वै ।
 12-273-056c ब्रह्महत्या ततः शुद्धिं हयमेधेन लब्धवान् ॥
 12-273-057a समवाप्य श्रियं देवो हत्वारींश्च सहस्रशः ।
 12-273-057c प्रहर्षमतुलं लेभे वासवः पृथिवीपते ॥
 12-273-058a वृत्रस्य रुधिराच्चैव खुखुण्डाः पार्थ जज्ञिरे ।
 12-273-058c द्विजातिभिरभक्ष्यास्ते दीक्षितैश्च तपोधनैः ॥
 12-273-059a सर्वावस्थं त्वमप्येषां द्विजातीनां प्रियं कुरु ।
 12-273-059c इमे हि भूतले देवाः प्रथिताः कुरुनन्दन ॥
 12-273-060a एवं शक्रेण कौरव्य बुद्धिसौक्ष्म्यान्महासुरः ।
 12-273-060c उपायपूर्वं निहतो वृत्रोऽथामिततेजसा ॥
 12-273-061a एवं त्वमपि कौरव्य पृथिव्यामपराजितः ।
 12-273-061c भविष्यसि यथा देवः शतक्रतुरमित्रहा ॥
 12-273-062a ये तु शक्रकथां दिव्यामिमां पर्वसु पर्वसु ।
 12-273-062c विप्रमध्ये पठिष्यन्ति न ते प्राप्स्यन्ति किल्बिषम् ॥
 12-273-063a इत्येतद्वृत्रमाश्रित्य शक्रस्यात्यद्भुतं महत् ।
 12-273-063c कथितं कर्म ते तात किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

12-274-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-274-001a पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 12-274-001c अस्ति वृत्रवधादेव विवक्षा मम जायते ॥
 12-274-002a ज्वरेण मोहितो वृत्रः कथितस्ते जनाधिप ।
 12-274-002c निहतो वासवेनेह वज्रेणेति ममानघ ॥
 12-274-003a कथमेष महाप्राज्ञ ज्वरः प्रादुरभूत्कुतः ।
 12-274-003c ज्वरोत्पत्तिं निपुणतः श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥

12-274-004 भीष्म उवाच

- 12-274-004a शृणु राजञ्ज्वरस्येह संभवं लोकविश्रुतम् ।
 12-274-004c विस्तरं चास्य वक्ष्यामि यादृशं चैव भारत ॥
 12-274-005a पुरा मेरोर्महाराज शृङ्गं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
 12-274-005c ज्योतिष्कं नाम सावित्रं सर्वरत्नविभूषितम् ॥
 12-274-005e अप्रमेयमनाधृष्यं सर्वलोकेषु भारत ॥

12-274-006a	तत्र देवो गिरितटे हेमधातुविभूषिते ।
12-274-006c	पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो बभूव ह ॥
12-274-007a	शैलराजसुता चास्य नित्यं पार्श्वे स्थिता बभौ ।
12-274-007c	तथा देवा महात्मानो वसवश्च महौजसः ॥
12-274-008a	तथैव च महात्मानावश्विनौ भिषजां वरौ ।
12-274-008c	तथा वैश्रवणो राजा गुह्यकैरभिसंवृतः ॥
12-274-009a	यक्षाणामधिपः श्रीमान्कैलासनिलयः प्रभुः ।
12-274-009c	अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा देवर्षयोऽपरे ॥
12-274-010a	विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा नारदपर्वतौ ।
12-274-010c	अप्सरोगणसंघाश्च समाजग्मुर्नेकशः ॥
12-274-011a	ववौ शिवः सुखो वायुर्नानागन्धवहः शुचिः ।
12-274-011c	सर्वर्तुकुसुमोपेताः पुष्पवन्तो महाद्रुमाः ॥
12-274-012a	तथा विद्याधराश्चैव सिद्धाश्चैव तपोधनाः ।
12-274-012c	महादेवं पशुपतिं पर्युपासन्त भारत ॥
12-274-013a	भूतानि च महाराज नानारूपधराण्यथ ।
12-274-013c	राक्षसाश्च महारौद्राः पिशाचाश्च महाबलाः ॥
12-274-014a	बहुरूपधरा हृष्टा नानाप्रहरणोद्यताः ।
12-274-014c	देवस्यानुचरास्तत्र तस्थिरे चानलोपमाः ॥
12-274-015a	नन्दी च भगवांस्तत्र देवस्यानुमते स्थितः ।
12-274-015c	प्रगृह्य ज्वलितं शूलं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥
12-274-016a	गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा सर्वतीर्थजलोद्भवा ।
12-274-016c	पर्युपासत तं देवं रूपिणी कुरुनन्दन ॥
12-274-017a	एवं स भगवांस्तत्र पूज्यमानः सुरर्षिभिः ।
12-274-017c	देवैश्च सुमहाभागैर्महादेवो व्यतिष्ठत ॥
12-274-018a	कस्यचित्त्वथ कालस्य दक्षो नाम प्रजापतिः ।
12-274-018c	पूर्वोक्तेन विधानेन यक्ष्यमाणोऽन्वपद्यत ॥
12-274-019a	ततस्तस्य मखं देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
12-274-019c	गमनाय समागम्य बुद्धिमापेदिरे तदा ॥
12-274-020a	ते विमानैर्महात्मानो ज्वलितैर्ज्वलनप्रभाः ।
12-274-020c	देवस्यानुमतेऽगच्छन्गङ्गाद्वारमिति श्रुतिः ॥
12-274-021a	प्रस्थिता देवता दृष्ट्वा शैलराजसुता तदा ।

12-274-021c उवाच वचनं साध्वी देवं पशुपतिं पतिम् ॥

12-274-022a भगवन्क्व नु यान्त्येते देवाः शक्रपुरोगमाः ।

12-274-022c ब्रूहि तत्त्वेन तत्त्वज्ञ संशयो मे महानयम् ॥

12-274-023 महेश्वर उवाच

12-274-023a दक्षो नाम महाभागे प्रजानां पतिरुत्तमः ।

12-274-023c हयमेधेन यजते तत्र यान्ति दिवौकसः ॥

12-274-024 उमा उवाच

12-274-024a यज्ञमेतं महाभाग किमर्थं नाभिगच्छसि ।

12-274-024c केन वा प्रतिषेधेन गमनं ते न विद्यते ॥

12-274-025 महेश्वर उवाच

12-274-025a सुरैरेव महाभागे सर्वमेतदनुष्ठितम् ।

12-274-025c यज्ञेषु सर्वेषु मम न भाग उपकल्पितः ॥

12-274-026a पूर्वोपायोपपन्नेन मार्गेण वरवर्णिनि ।

12-274-026c न मे सुराः प्रयच्छन्ति भागं यज्ञस्य धर्मतः ॥

12-274-027 उमा उवाच

12-274-027a भगवन्सर्वभूतेषु प्रभवाभ्यधिको गुणैः ।

12-274-027c अजेयश्चाप्रधृष्यश्च तेजसा यशसा श्रिया ॥

12-274-028a अनेन ते महाभाग प्रतिषेधेन भागतः ।

12-274-028c अतीव दुःखमुत्पन्नं वेपथुश्च ममानघ ॥

12-274-029 भीष्म उवाच

12-274-029a एवमुक्त्वा तु सा देवी देवं पशुपतिं पतिम् ।

12-274-029c तूष्णींभूताभवद्राजन्दह्यमानेन चेतसा ॥

12-274-030a अथ देव्या मतं ज्ञात्वा हृद्रतं यच्चिकीर्षितम् ।

12-274-030c स समाज्ञापयामास तिष्ठ त्वमिति नन्दिनम् ॥

12-274-031a ततो योगबलं कृत्वा सर्वयोगेश्वरेश्वरः ।

12-274-031c तं यज्ञं सुमहातेजा भीमैरनुचरैस्तदा ॥

12-274-031e सहसा घातयामास देवदेवः पिनाकधृक् ॥

12-274-032a केचिन्नादानमुज्जन्त केचिद्धासांश्च चक्रिरे ।

12-274-032c रुधिरेणापरे राजंस्तत्राग्निं समवाकिरन् ॥

12-274-033a	केचिद्वूपान्समुत्पाट्य बभ्रमुर्विकृताननाः ।
12-274-033c	आस्यैरन्ये चाग्रसन्त तथैव परिचारकान् ॥
12-274-034a	ततः स यज्ञो नृपते वध्यमानः समन्ततः ।
12-274-034c	आस्थाय मृगरूपं वै खमेवाभ्यपतत्तदा ॥
12-274-035a	तं तु यज्ञं तथारूपं गच्छन्तमुपलभ्य सः ।
12-274-035c	धनुरादाय बाणं च तदान्वसरत प्रभुः ॥
12-274-036a	ततस्तस्य सुरेशस्य क्रोधादमिततेजसः ।
12-274-036c	ललाटात्प्रसृतो घोरः स्वेदबिन्दुर्बभूव ह ॥
12-274-037a	तस्मिन्पतितमात्रे तु स्वेदबिन्दौ तथा भुवि ।
12-274-037c	प्रादुर्बभूव सुमहानग्निः कालानलोपमः ॥
12-274-038a	तत्र चाजायत तदा पुरुषः पुरुषर्षभ ।
12-274-038c	ह्रस्वोऽतिमात्ररक्ताक्षो हरिश्मश्रुर्विभीषणः ॥
12-274-039a	ऊर्ध्वकेशोऽतिलोमाङ्गः श्येनोलूकस्तथैव च ।
12-274-039c	करालः कृष्णवर्णश्च रक्तवासास्तथैव च ॥
12-274-040a	तं यज्ञं स महासत्त्वोऽदहत्कक्षमिवानलः ।
12-274-040c	देवाश्चाप्यद्रवन्सर्वे ततो भीता दिशो दश ॥
12-274-041a	तेन तस्मिन्विचरता पुरुषेण विशां पते ।
12-274-041c	पृथिवी व्यचलद्राजन्नतीव भरतर्षभ ॥
12-274-042a	हाहाभूते प्रवृत्ते तु नादे लोकभयंकरे ।
12-274-042c	पितामहो महादेवं दर्शयन्प्रत्यभाषत ॥
12-274-043a	भवतोऽपि सुराः सर्वे भागं दास्यन्ति वै प्रभो ।
12-274-043c	क्रियतां प्रतिसंहारः सर्वदेवेश्वर त्वया ॥
12-274-044a	इमा हि देवताः सर्वा ऋषयश्च परंतप ।
12-274-044c	तव क्रोधान्महादेव न शान्तिमुपलेभिरे ॥
12-274-045a	यश्चैष पुरुषो जातः स्वेदात्ते विबुधोत्तम ।
12-274-045c	ज्वरो नामैष धर्मज्ञ लोकेषु प्रचरिष्यति ॥
12-274-046a	एकीभूतस्य न ह्यस्य धारणे तेजसः प्रभो ।
12-274-046c	समर्था सकला पृथ्वी बहुधा सृज्यतामयम् ॥
12-274-047a	इत्युक्तो ब्रह्मणा देवो भागे चापि प्रकल्पिते ।
12-274-047c	भगवन्तं तथेत्याह ब्रह्माणममितौजसम् ॥
12-274-048a	परां च प्रीतिमगमदुत्स्मयंश्च पिनाकधृक् ।

- 12-274-048c अवाप च तदा भागं यथोक्तं ब्रह्मणा भवः ॥
- 12-274-049a ज्वरं च सर्वधर्मज्ञो बहुधा व्यसृजत्तदा ।
- 12-274-049c शान्त्यर्थं सर्वभूतानां शृणु तच्चापि पुत्रक ॥
- 12-274-050a शीर्षाभितापो नागानां पर्वतानां शिलाजतुः ।
- 12-274-050c अपां तु नीलिकां विद्यान्निर्मोकं भुजगेषु च ॥
- 12-274-051a खोरकः सौरभेयाणामूषरं पृथिवीतले ।
- 12-274-051c पशूनामपि धर्मज्ञ दृष्टिप्रत्यवरोधनम् ॥
- 12-274-052a रन्ध्रागतमथाश्वानां शिखोद्धेदश्च बर्हिणाम् ।
- 12-274-052c नेत्ररोगः कोकिलानां ज्वरः प्रोक्तो महात्मना ॥
- 12-274-053a अब्जानां पित्तभेदश्च सर्वेषामिति नः श्रुतम् ।
- 12-274-053c शुकानामपि सर्वेषां हिक्किका प्रोच्यते ज्वरः ॥
- 12-274-054a शार्दूलेष्वथ धर्मज्ञ श्रमो ज्वर इहोच्यते ।
- 12-274-054c मानुषेषु तु धर्मज्ञ ज्वरो नामैष विश्रुतः ॥
- 12-274-054e मरणे जन्मनि तथा मध्ये चाविशते नरम् ॥
- 12-274-055a एतन्माहेश्वरं तेजो ज्वरो नाम सुदारुणः ।
- 12-274-055c नमस्यश्चैव मान्यश्च सर्वप्राणिभिरीश्वरः ॥
- 12-274-056a अनेन हि समाविष्टो वृत्रो धर्मभृतां वरः ।
- 12-274-056c व्यजृम्भत ततः शक्रस्तस्मै वज्रमवासृजत् ॥
- 12-274-057a प्रविश्य वज्रो वृत्रं तु दारयामास भारत ।
- 12-274-057c दारितश्च स वज्रेण महायोगी महासुरः ॥
- 12-274-057e जगाम परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
- 12-274-058a विष्णुभक्त्या हि तेनेदं जगद्व्याप्तमभूत्पुरा ।
- 12-274-058c तस्माच्च निहतो युद्धे विष्णोः स्थानमवाप्तवान् ॥
- 12-274-059a इत्येष वृत्रमाश्रित्य ज्वरस्य महतो मया ।
- 12-274-059c विस्तरः कथितः पुत्र किमन्यत्प्रब्रवीमि ते ॥
- 12-274-060a इमां ज्वरोत्पत्तिमदीनमानसः; पठेत्सदा यः सुसमाहितो नरः ।
- 12-274-060c विमुक्तरोगः स सुखी मुदा युतो; लभेत कामान्स यथामनीषितान् ॥
- 12-275-001 युधिष्ठिर उवाच
- 12-275-001a शोकाहुःखाच्च मृत्योश्च त्रस्यन्ति प्राणिनः सदा ।
- 12-275-001c उभयं मे यथा न स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-275-002 भीष्म उवाच

- 12-275-002a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-275-002c नारदस्य च संवादं समङ्गस्य च भारत ॥

12-275-003 नारद उवाच

- 12-275-003a उरसेव प्रणमसे बाहुभ्यां तरसीव च ।
 12-275-003c संप्रहृष्टमना नित्यं विशोक इव लक्ष्यसे ॥
 12-275-004a उद्वेगं नेह ते किञ्चित्सुसूक्ष्ममपि लक्ष्ये ।
 12-275-004c नित्यतृप्त इव स्वस्थो बालवच्च विचेष्टसे ॥

12-275-005 समङ्ग उवाच

- 12-275-005a भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं सत्त्वेषु मानद ।
 12-275-005c तेषां तत्त्वानि जानामि ततो न विमना ह्यहम् ॥
 12-275-006a उपक्रमानहं वेद पुनरेव फलोदयान् ।
 12-275-006c लोके फलानि चित्राणि ततो न विमना ह्यहम् ॥
 12-275-007a अगाधाश्चाप्रतिष्ठाश्च गतिमन्तश्च नारद ।
 12-275-007c अन्धा जडाश्च जीवन्ति पश्यास्मानपि जीवतः ॥
 12-275-008a विहितेनैव जीवन्ति अरोगाङ्गा दिवौकसः ।
 12-275-008c बलवन्तोऽबलाश्चैव तद्वदस्मान्सभाजय ॥
 12-275-009a सहस्रिणश्च जीवन्ति जीवन्ति शतिनस्तथा ।
 12-275-009c शाकेन चान्ये जीवन्ति पश्यास्मानपि जीवतः ॥
 12-275-010a यदा न शोचेमहि किं नु न स्याद्भ्रमेण वा नारद कर्मणा वा ।
 12-275-010c कृतान्तवश्यानि यदा सुखानि; दुःखानि वा यन्न विधर्षयन्ति ॥
 12-275-011a यस्मै प्रज्ञां कथयन्ते मनुष्याः; प्रज्ञामूलो हीन्द्रियाणां प्रसादः ।
 12-275-011c मुह्यन्ति शोचन्ति यदेन्द्रियाणि; प्रज्ञालाभो नास्ति मूढेन्द्रियस्य ॥
 12-275-012a मूढस्य दर्पः स पुनर्मोह एव; मूढस्य नायं न परोऽस्ति लोकः ।
 12-275-012c न ह्येव दुःखानि सदा भवन्ति; सुखस्य वा नित्यशो लाभ एव ॥
 12-275-013a भावात्मकं संपरिवर्तमानं; न मादृशः संज्वरं जातु कुर्यात् ।
 12-275-013c इष्टान्भोगान्नानुरुध्येत्सुखं वा; न चिन्तयेद्दुःखमभ्यागतं वा ॥
 12-275-014a समाहितो न स्पृहयेत्परेषां; नानागतं नाभिनन्देत् लाभम् ।
 12-275-014c न चापि हृष्येद्विपुलेऽर्थलाभे; तथार्थनाशे च न वै विषीदेत् ॥
 12-275-015a न बान्धवा न च वित्तं न कौली; न च श्रुतं न च मन्त्रा न वीर्यम् ।

- 12-275-015c दुःखात्त्रातुं सर्व एवोत्सहन्ते; परत्र शीले न तु यान्ति शान्तिम् ॥
 12-275-016a नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य नायोगाद्विद्यते सुखम् ।
 12-275-016c धृतिश्च दुःखत्यागश्चाप्युभयं नः सुखोदयम् ॥
 12-275-017a प्रियं हि हर्षजननं हर्ष उत्सेकवर्धनः ।
 12-275-017c उत्सेको नरकायैव तस्मात्तं संत्यजाम्यहम् ॥
 12-275-018a एताञ्शोकभयोत्सेकान्मोहनान्सुखदुःखयोः ।
 12-275-018c पश्यामि साक्षिवल्लोके देहस्यास्य विचेष्टनात् ॥
 12-275-019a अर्थकामौ परित्यज्य विशोको विगतज्वरः ।
 12-275-019c तृष्णामोहौ तु संत्यज्य चरामि पृथिवीमिमाम् ॥
 12-275-020a न मृत्युतो न चाधर्मान्न लोभान्न कुतश्चन ।
 12-275-020c पीतामृतस्येवात्यन्तमिह चामुत्र वा भयम् ॥
 12-275-021a एतद्ब्रह्मन्विजानामि महत्कृत्वा तपोऽव्ययम् ।
 12-275-021c तेन नारद संप्राप्तो न मां शोकः प्रबाधते ॥

12-276-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-276-001a अतत्त्वज्ञस्य शास्त्राणां सततं संशयात्मनः ।
 12-276-001c अकृतव्यवसायस्य श्रेयो ब्रूहि पितामह ॥

12-276-002 भीष्म उवाच

- 12-276-002a गुरुपूजा च सततं वृद्धानां पर्युपासनम् ।
 12-276-002c श्रवणं चैव विद्यानां कूटस्थं श्रेय उच्यते ॥
 12-276-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-276-003c गालवस्य च संवादं देवर्षेर्नारदस्य च ॥
 12-276-004a वीतमोहकलमं विप्रं ज्ञानतृप्तं जितेन्द्रियम् ।
 12-276-004c श्रेयस्कामं जितात्मानं नारदं गालवोऽब्रवीत् ॥
 12-276-005a यैः कैश्चित्संमतो लोके गुणैस्तु पुरुषो नृषु ।
 12-276-005c भवत्यनपगान्सर्वास्तान्गुणाल्लक्षयाम्यहम् ॥
 12-276-006a भवानेवंविधोऽस्माकं संशयं छेत्तुमर्हति ।
 12-276-006c अमूढश्चिरमूढानां लोकतत्त्वमजानताम् ॥
 12-276-007a ज्ञाने ह्येवं प्रवृत्तिः स्यात्कार्याकार्ये विजानतः ।
 12-276-007c यत्कार्यं न व्यवस्यामस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
 12-276-008a भगवन्नाश्रमाः सर्वे पृथगाचारदर्शिनः ।

- 12-276-008c इदं श्रेय इदं श्रेय इति नानाप्रधाविताः ॥
 12-276-009a तांस्तु विप्रस्थितान्दृष्ट्वा शास्त्रैः शास्त्राभिनन्दिनः ।
 12-276-009c स्वशास्त्रैः परितुष्टांश्च श्रेयो नोपलभामहे ॥
 12-276-010a शास्त्रं यदि भवेदेकं व्यक्तं श्रेयो भवेत्तदा ।
 12-276-010c शास्त्रैश्च बहुभिर्भूयः श्रेयो गुह्यं प्रवेशितम् ॥
 12-276-011a एतस्मात्कारणाच्छ्रेयः कलिलं प्रतिभाति माम् ।
 12-276-011c ब्रवीतु भगवांस्तन्मे उपसन्नोऽस्म्यधीहि भोः ॥

12-276-012 नारद उवाच

- 12-276-012a आश्रमास्तात चत्वारो यथासंकल्पिताः पृथक् ।
 12-276-012c तान्सर्वाननुपश्य त्वं समाश्रित्यैव गालव ॥
 12-276-013a तेषां तेषां तथा हि त्वमाश्रमाणां ततस्ततः ।
 12-276-013c नानारूपगुणोद्देशं पश्य विप्रस्थितं पृथक् ॥
 12-276-013e नयन्ति चैव ते सम्यगभिप्रेतमसंशयम् ॥
 12-276-014a ऋजु पश्यंस्तथा सम्यगाश्रमाणां परां गतिम् ।
 12-276-014c यत्तु निःश्रेयसं सम्यक्तच्चैवासंशयात्मकम् ॥
 12-276-015a अनुग्रहं च मित्राणाममित्राणां च निग्रहम् ।
 12-276-015c संग्रहं च त्रिवर्गस्य श्रेय आहुर्मनीषिणः ॥
 12-276-016a निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता ।
 12-276-016c सद्भिश्च समुदाचारः श्रेय एतदसंशयम् ॥
 12-276-017a मार्दवं सर्वभूतेषु व्यवहारेषु चार्जवम् ।
 12-276-017c वाक्चैव मधुरा प्रोक्ता श्रेय एतदसंशयम् ॥
 12-276-018a देवताभ्यः पितृभ्यश्च संविभागोऽतिथिष्वपि ।
 12-276-018c असंत्यागश्च भृत्यानां श्रेय एतदसंशयम् ॥
 12-276-019a सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यज्ञानं तु दुष्करम् ।
 12-276-019c यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥
 12-276-020a अहंकारस्य च त्यागः प्रणयस्य च निग्रहः ।
 12-276-020c संतोषश्चैकचर्या च कूटस्थं श्रेय उच्यते ॥
 12-276-021a धर्मेण वेदाध्ययनं वेदाङ्गानां तथैव च ।
 12-276-021c विद्यार्थानां च जिज्ञासा श्रेय एतदसंशयम् ॥
 12-276-022a शब्दरूपरसस्पर्शान्सह गन्धेन केवलान् ।
 12-276-022c नात्यर्थमुपसेवेत श्रेयसोऽर्थी परंतप ॥

12-276-023a	नक्तंचर्या दिवास्वप्नमालस्यं पैशुनं मदम् ।
12-276-023c	अतियोगमयोगं च श्रेयसोऽर्थी परित्यजेत् ॥
12-276-024a	कर्मोत्कर्षं न मार्गेत परेषां परिनिन्दया ।
12-276-024c	स्वगुणैरेव मार्गेत विप्रकर्षं पृथग्जनात् ॥
12-276-025a	निर्गुणास्त्वेव भूयिष्ठमात्मसंभाविनो नराः ।
12-276-025c	दोषैरन्यान्गुणवतः क्षिपन्त्यात्मगुणक्षयात् ॥
12-276-026a	अनुच्यमानाश्च पुनस्ते मन्यन्ते महाजनात् ।
12-276-026c	गुणवत्तरमात्मानं स्वेन मानेन दर्पिताः ॥
12-276-027a	अब्रुवन्कस्यचिन्निन्दामात्मपूजामवर्णयन् ।
12-276-027c	विपश्चिद्रुणसंपन्नः प्राप्नोत्येव महद्यशः ॥
12-276-028a	अब्रुवन्वाति सुरभिर्गन्धः सुमनसां शुचिः ।
12-276-028c	तथैवाव्याहरन्भाति विमलो भानुरम्बरे ॥
12-276-029a	एवमादीनि चान्यानि परित्यक्तानि मेधया ।
12-276-029c	ज्वलन्ति यशसा लोके यानि न व्याहरन्ति च ॥
12-276-030a	न लोके दीप्यते मूर्खः केवलात्मप्रशंसया ।
12-276-030c	अपि चापिहितः श्वश्रे कृतविद्यः प्रकाशते ॥
12-276-031a	असन्नुच्चैरपि प्रोक्तः शब्दः समुपशाम्यति ।
12-276-031c	दीप्यते त्वेव लोकेषु शनैरपि सुभाषितम् ॥
12-276-032a	मूढानामवलिप्तानामसारं भाषितं बहु ।
12-276-032c	दर्शयत्यन्तरात्मानं दिवा रूपमिवांशुमान् ॥
12-276-033a	एतस्मात्कारणात्प्रज्ञां मृगयन्ते पृथग्विधाम् ।
12-276-033c	प्रज्ञालाभो हि भूतानामुत्तमः प्रतिभाति माम् ॥
12-276-034a	नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ।
12-276-034c	ज्ञानवानपि मेधावी जडवल्लोकमाचरेत् ॥
12-276-035a	ततो वासं परीक्षेत धर्मनित्येषु साधुषु ।
12-276-035c	मनुष्येषु वदान्येषु स्वधर्मनिरतेषु च ॥
12-276-036a	चतुर्णां यत्र वर्णानां धर्मव्यतिकरो भवेत् ।
12-276-036c	न तत्र वासं कुर्वीत श्रेयोर्थी वै कथंचन ॥
12-276-037a	निरारम्भोऽप्ययमिह यथालब्धोपजीवनः ।
12-276-037c	पुण्यं पुण्येषु विमलं पापं पापेषु चाप्नुयात् ॥
12-276-038a	अपामग्नेस्तथेन्दोश्च स्पर्शं वेदयते यथा ।

- 12-276-038c तथा पश्यामहे स्पर्शमुभयोः पापपुण्ययोः ॥
- 12-276-039a अपश्यन्तोऽन्नविषयं भुञ्जते विघसाशिनः ।
- 12-276-039c भुञ्जानं चान्नविषयान्विषयं विद्धि कर्मणाम् ॥
- 12-276-040a यत्रागमयमानानामसत्कारेण पृच्छताम् ।
- 12-276-040c प्रब्रूयाद्ब्रह्मणो धर्मं त्यजेत्तं देशमात्मवान् ॥
- 12-276-041a शिष्योपाध्यायिका वृत्तिर्यत्र स्यात्सुसमाहिता ।
- 12-276-041c यथावच्छास्त्रसंपन्ना कस्तं देशं परित्यजेत् ॥
- 12-276-042a आकाशस्था ध्रुवं यत्र दोषं ब्रूयुर्विपश्चिताम् ।
- 12-276-042c आत्मपूजाभिकामा वै को वसेत्तत्र पण्डितः ॥
- 12-276-043a यत्र संलोडिता लुब्धैः प्रायशो धर्मसेतवः ।
- 12-276-043c प्रदीप्तमिव शैलान्तं कस्तं देशं न संत्यजेत् ॥
- 12-276-044a यत्र धर्ममनाशङ्काश्चरेयुर्वीतमत्सराः ।
- 12-276-044c चरेत्तत्र वसेच्चैव पुण्यशीलेषु साधुषु ॥
- 12-276-045a धर्ममर्थनिमित्तं तु चरेयुर्यत्र मानवाः ।
- 12-276-045c न ताननुवसेज्जातु ते हि पापकृतो जनाः ॥
- 12-276-046a कर्मणा यत्र पापेन वर्तन्ते जीवितेस्पवः ।
- 12-276-046c व्यवधावेत्ततस्तूर्णं ससर्पाच्छरणादिव ॥
- 12-276-047a येन खट्वां समारूढः कर्मणानुशयी भवेत् ।
- 12-276-047c आदितस्तन्न कर्तव्यमिच्छता भवमात्मनः ॥
- 12-276-048a यत्र राजा च राज्ञश्च पुरुषाः प्रत्यनन्तराः ।
- 12-276-048c कुटुम्बिनामग्रभुजस्त्यजेत्तद्राष्ट्रमात्मवान् ॥
- 12-276-049a श्रोत्रियास्त्वग्रभोक्तारो धर्मनित्याः सनातनाः ।
- 12-276-049c याजनाध्यापने युक्ता यत्र तद्राष्ट्रमावसेत् ॥
- 12-276-050a स्वाहास्वधावषट्कारा यत्र सम्यगनुष्ठिताः ।
- 12-276-050c अजस्रं चैव वर्तन्ते वसेत्तत्राविचारयन् ॥
- 12-276-051a अशुचीन्यत्र पश्येत ब्राह्मणान्वृत्तिकर्षितान् ।
- 12-276-051c त्यजेत्तद्राष्ट्रमासन्नमुपसृष्टमिवामिषम् ॥
- 12-276-052a प्रीयमाणा नरा यत्र प्रयच्छेयुरयाचिताः ।
- 12-276-052c स्वस्थचित्तो वसेत्तत्र कृतकृत्य इवात्मवान् ॥
- 12-276-053a दण्डो यत्राविनीतेषु सत्कारश्च कृतात्मसु ।
- 12-276-053c चरेत्तत्र वसेच्चैव पुण्यशीलेषु साधुषु ॥

- 12-276-054a उपसृष्टेष्वदान्तेषु दुराचारेष्वसाधुषु ।
 12-276-054c अविनीतेषु लुब्धेषु सुमहदण्डधारणम् ॥
 12-276-055a यत्र राजा धर्मनित्यो राज्यं वै पर्युपासिता ।
 12-276-055c अपास्य कामान्कामेशो वसेत्तत्राविचारयन् ॥
 12-276-056a तथाशीला हि राजानः सर्वान्विषयवासिनः ।
 12-276-056c श्रेयसा योजयन्त्याशु श्रेयसि प्रत्युपस्थिते ॥
 12-276-057a पृच्छतस्ते मया तात श्रेय एतदुदाहृतम् ।
 12-276-057c न हि शक्यं प्रधानेन श्रेयः संख्यातुमात्मनः ॥
 12-276-058a एवं प्रवर्तमानस्य वृत्तिं प्रणिहितात्मनः ।
 12-276-058c तपसैवेह बहुलं श्रेयो व्यक्तं भविष्यति ॥

12-277-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-277-001a कथं नु मुक्तः पृथिवीं चरेदस्मद्विधो नृपः ।
 12-277-001c नित्यं कैश्च गुणैर्युक्तः सङ्गपाशाद्विमुच्यते ॥

12-277-002 भीष्म उवाच

- 12-277-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
 12-277-002c अरिष्टनेमिना प्रोक्तं सगरायानुपृच्छते ॥

12-277-003 सगर उवाच

- 12-277-003a किं श्रेयः परमं ब्रह्मन्कृत्वेह सुखमश्रुते ।
 12-277-003c कथं न शोचेन्न क्षुभ्येदेतदिच्छामि वेदितुम् ॥

12-277-004 भीष्म उवाच

- 12-277-004a एवमुक्तस्तदा ताक्ष्यः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 12-277-004c विबुध्य संपदं चाग्र्यां सद्वाक्यमिदमब्रवीत् ॥
 12-277-005a सुखं मोक्षसुखं लोके न च लोकोऽवगच्छति ।
 12-277-005c प्रसक्तः पुत्रपशुषु धनधान्यसमाकुलः ॥
 12-277-006a सक्तबुद्धिरशान्तात्मा न स शक्यश्चिकित्सितुम् ।
 12-277-006c स्नेहपाशसितो मूढो न स मोक्षाय कल्पते ॥
 12-277-007a स्नेहजानिह ते पाशान्वक्ष्यामि शृणु तान्मम ।
 12-277-007c सकर्णकेन शिरसा शक्याश्छेत्तुं विजानता ॥
 12-277-008a संभाव्य पुत्रान्कालेन यौवनस्थान्निवेश्य च ।
 12-277-008c समर्थाञ्जीवने ज्ञात्वा मुक्तश्चर यथासुखम् ॥

- 12-277-009a भार्या पुत्रवतीं वृद्धां लालितां पुत्रवत्सलाम् ।
 12-277-009c ज्ञात्वा प्रजहि काले त्वं परार्थमनुदृश्य च ॥
- 12-277-010a सापत्यो निरपत्यो वा मुक्तश्चर यथासुखम् ।
 12-277-010c इन्द्रियैरिन्द्रियार्थास्त्वमनुभूय यथाविधि ॥
- 12-277-011a कृतकौतूहलस्तेषु मुक्तश्चर यथासुखम् ।
 12-277-011c उपपत्योपलब्धेषु लाभेषु च समो भव ॥
- 12-277-012a एष तावत्समासेन तव संकीर्तितो मया ।
 12-277-012c मोक्षार्थो विस्तरेणापि भूयो वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
- 12-277-013a मुक्ता वीतभया लोके चरन्ति सुखिनो नराः ।
 12-277-013c सक्तभावा विनश्यन्ति नरास्तत्र न संशयः ॥
- 12-277-014a आहारसंचयाश्चैव तथा कीटपिपीलिकाः ।
 12-277-014c असक्ताः सुखिनो लोके सक्ताश्चैव विनाशिनः ॥
- 12-277-015a स्वजने न च ते चिन्ता कर्तव्या मोक्षबुद्धिना ।
 12-277-015c इमे मया विनाभूता भविष्यन्ति कथं त्विति ॥
- 12-277-016a स्वयमुत्पद्यते जन्तुः स्वयमेव विवर्धते ।
 12-277-016c सुखदुःखे तथा मृत्युं स्वयमेवाधिगच्छति ॥
- 12-277-017a भोजनाच्छादने चैव मात्रा पित्रा च संग्रहम् ।
 12-277-017c स्वकृतेनाधिगच्छन्ति लोके नास्त्यकृतं पुरा ॥
- 12-277-018a धात्रा विहितभक्ष्याणि सर्वभूतानि मेदिनीम् ।
 12-277-018c लोके विपरिधावन्ति रक्षितानि स्वकर्मभिः ॥
- 12-277-019a स्वयं मृत्पिण्डभूतस्य परतन्त्रस्य सर्वदा ।
 12-277-019c को हेतुः स्वजनं पोष्टुं रक्षितुं वादृढात्मनः ॥
- 12-277-020a स्वजनं हि यदा मृत्युर्हन्त्येव तव पश्यतः ।
 12-277-020c कृतेऽपि यत्ने महति तत्र बोद्धव्यमात्मना ॥
- 12-277-021a जीवन्तमपि चैवैनं भरणे रक्षणे तथा ।
 12-277-021c असमाप्ते परित्यज्य पश्चादपि मरिष्यसि ॥
- 12-277-022a यदा मृतश्च स्वजनं न ज्ञास्यसि कथंचन ।
 12-277-022c सुखितं दुःखितं वापि ननु बोद्धव्यमात्मना ॥
- 12-277-023a मृते वा त्वयि जीवे वा यदि भोक्ष्यति वै जनः ।
 12-277-023c स्वकृतं ननु बुद्ध्वैवं कर्तव्यं हितमात्मनः ॥
- 12-277-024a एवं विजानँल्लोकेऽस्मिन्कः कस्येत्यभिनिश्चितः ।

- 12-277-024c मोक्षे निवेशय मनो भूयश्चाप्युपधारय ॥
- 12-277-025a क्षुत्पिपासादयो भावा जिता यस्येह देहिनः ।
- 12-277-025c क्रोधो लोभस्तथा मोहः सत्त्ववान्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-026a द्यूते पाने तथा स्त्रीषु मृगयायां च यो नरः ।
- 12-277-026c न प्रमाद्यति संमोहात्सततं मुक्त एव सः ॥
- 12-277-027a दिवसे दिवसे नाम रात्रौ रात्रौ सदा सदा ।
- 12-277-027c भोक्तव्यमिति यः खिन्नो दोषबुद्धिः स उच्यते ॥
- 12-277-028a आत्मभावं तथा स्त्रीषु मुक्तमेव पुनः पुनः ।
- 12-277-028c यः पश्यति सदा युक्तो यथावन्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-029a संभवं च विनाशं च भूतानां चेष्टितं तथा ।
- 12-277-029c यस्तत्त्वतो विजानाति लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-030a प्रस्थं वाहसहस्रेषु यात्रार्थं चैव कोटिषु ।
- 12-277-030c प्रासादे मञ्चकस्थानं यः पश्यति स मुच्यते ॥
- 12-277-031a मृत्युनाभ्याहतं लोकं व्याधिभिश्चोपपीडितम् ।
- 12-277-031c अवृत्तिकर्षितं चैव यः पश्यति स मुच्यते ॥
- 12-277-032a यः पश्यति सुखी तुष्टो नपश्यंश्च विहन्यते ।
- 12-277-032c यश्चाप्यल्पेन संतुष्टो लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-033a अग्नीषोमाविदं सर्वमिति यश्चानुपश्यति ।
- 12-277-033c न च संस्पृश्यते भावैरद्भुतैर्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-034a पर्यङ्कशय्या भूमिश्च समाने यस्य देहिनः ।
- 12-277-034c शालयश्च कदन्नं च यस्य स्यान्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-035a क्षौमं च कुशचीरं च कौशेयं वल्कलानि च ।
- 12-277-035c आविकं चर्म च समं यस्य स्यान्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-036a पञ्चभूतसमुद्भूतं लोकं यश्चानुपश्यति ।
- 12-277-036c तथा च वर्तते दृष्ट्वा लोकेऽस्मिन्मुक्त एव सः ॥
- 12-277-037a सुखदुःखे समे यस्य लाभालाभौ जयाजयौ ।
- 12-277-037c इच्छाद्वेषौ भयोद्वेगौ सर्वथा मुक्त एव सः ॥
- 12-277-038a रक्तमूत्रपुरीषाणां दोषाणां संचयं तथा ।
- 12-277-038c शरीरं दोषबहुलं दृष्ट्वा चेदं विमुच्यते ॥
- 12-277-039a वलीपलितसंयोगं काश्यं वैवर्ण्यमेव च ।
- 12-277-039c कुब्जभावं च जरया यः पश्यति स मुच्यते ॥

- 12-277-040a पुंस्त्वोपघातं कालेन दर्शनोपरमं तथा ।
 12-277-040c बाधिर्यं प्राणमन्दत्वं यः पश्यति स मुच्यते ॥
 12-277-041a गतानृषींस्तथा देवानसुरांश्च तथा गतान् ।
 12-277-041c लोकादस्मात्परं लोकं यः पश्यति स मुच्यते ॥
 12-277-042a प्रभावैरन्वितास्तैस्तैः पार्थिवेन्द्राः सहस्रशः ।
 12-277-042c ये गताः पृथिवीं त्यक्त्वा इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥
 12-277-043a अर्थाश्च दुर्लभाँल्लोके क्लेशांश्च सुलभांस्तथा ।
 12-277-043c दुःखं चैव कुटुम्बार्थे यः पश्यति स मुच्यते ॥
 12-277-044a अपत्यानां च वैगुण्यं जनं विगुणमेव च ।
 12-277-044c पश्यन्भूयिष्ठशो लोके को मोक्षं नाभिपूजयेत् ॥
 12-277-045a शास्त्राल्लोकाच्च यो बुद्धः सर्वं पश्यति मानवः ।
 12-277-045c असारमिव मानुष्यं सर्वथा मुक्त एव सः ॥
 12-277-046a एतच्छ्रुत्वा मम वचो भवांश्चरतु मुक्तवत् ।
 12-277-046c गार्हस्थ्ये यदि ते मोक्षे कृता बुद्धिरविकलवा ॥
 12-277-047a तत्तस्य वचनं श्रुत्वा सम्यक्स पृथिवीपतिः ।
 12-277-047c मोक्षजैश्च गुणैर्युक्तः पालयामास च प्रजाः ॥

12-278-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-278-001a तिष्ठते मे सदा तात कौतूहलमिदं हृदि ।
 12-278-001c तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तः कुरुपितामह ॥
 12-278-002a कथं देवर्षिरुशना सदा काव्यो महामतिः ।
 12-278-002c असुराणां प्रियकरः सुराणामप्रिये रतः ॥
 12-278-003a वर्धयामास तेजश्च किमर्थममितौजसाम् ।
 12-278-003c नित्यं वैरनिबद्धाश्च दानवाः सुरसत्तमैः ॥
 12-278-004a कथं चाप्युशना प्राप शुक्रत्वममरद्युतिः ।
 12-278-004c ऋद्धिं च स कथं प्राप्तः सर्वमेतद्ब्रवीहि मे ॥
 12-278-005a न याति च स तेजस्वी मध्येन नभसः कथम् ।
 12-278-005c एतदिच्छामि विज्ञातुं निखिलेन पितामह ॥

12-278-006 भीष्म उवाच

- 12-278-006a शृणु राजन्नवहितः सर्वमेतद्यथातथम् ।
 12-278-006c यथामति यथा चैतच्छ्रुतपूर्वं मयानघ ॥

- 12-278-007a एष भार्गवदायादो मुनिः सत्यो दृढव्रतः ।
 12-278-007c असुराणां प्रियकरो निमित्ते करुणात्मके ॥
 12-278-008a इन्द्रोऽथ धनदो राजा यक्षरक्षोधिपः स च ।
 12-278-008c प्रभविष्णुश्च कोशस्य जगतश्च तथा प्रभुः ॥
 12-278-009a तस्यात्मानमथाविश्य योगसिद्धो महामुनिः ।
 12-278-009c रुद्ध्वा धनपतिं देवं योगेन हृतवान्वसु ॥
 12-278-010a हृते धने ततः शर्म न लेभे धनदस्तथा ।
 12-278-010c आपन्नमन्युः संविग्नः सोऽभ्यगात्सुरसत्तमम् ॥
 12-278-011a निवेदयामास तदा शिवायामिततेजसे ।
 12-278-011c देवश्रेष्ठाय रुद्राय सौम्याय बहुरूपिणे ॥

12-278-012 कुबेर उवाच

- 12-278-012a योगात्मकेनोशनसा रुद्ध्वा मम हृतं वसु ।
 12-278-012c योगेनात्मगतिं कृत्वा निःसृतश्च महातपाः ॥

12-278-013 भीष्म उवाच

- 12-278-013a एतच्छ्रुत्वा ततः क्रुद्धो महायोगी महेश्वरः ।
 12-278-013c संरक्तनयनो राजञ्शलमादाय तस्थिवान् ॥
 12-278-014a क्वास्वौ क्वासाविति प्राह गृहीत्वा परमायुधम् ।
 12-278-014c उशना दूरतस्तस्य बभौ ज्ञात्वा चिकीर्षितम् ॥
 12-278-015a स महायोगिनो बुद्ध्वा तं रोषं वै महात्मनः ।
 12-278-015c गतिमागमनं वेत्ति स्थानं वेत्ति ततः प्रभुः ॥
 12-278-016a संचिन्त्योग्रेण तपसा महात्मानं महेश्वरम् ।
 12-278-016c उशना योगसिद्धात्मा शूलाग्रे प्रत्यदृश्यत ॥
 12-278-017a विज्ञातरूपः स तदा तपःसिद्धेन धन्विना ।
 12-278-017c ज्ञात्वा शूलं च देवेशः पाणिना समनामयत् ॥
 12-278-018a आनतेनाथ शूलेन पाणिनामिततेजसा ।
 12-278-018c पिनाकमिति चोवाच शूलमुग्रायुधः प्रभुः ॥
 12-278-019a पाणिमध्यगतं दृष्ट्वा भार्गवं तमुमापतिः ।
 12-278-019c आस्यं विवृत्य ककुदी पाणिं संप्राक्षिपच्छनैः ॥
 12-278-020a स तु प्रविष्ट उशना कोष्ठं माहेश्वरं प्रभुः ।
 12-278-020c व्यचरच्चापि तत्रासौ महात्मा भृगुनन्दनः ॥

12-278-021 युधिष्ठिर उवाच

12-278-021a किमर्थं व्यचरद्राजन्नुशना तस्य धीमतः ।
 12-278-021c जठरे देवदेवस्य किं चाकार्षीन्महाद्युतिः ॥

12-278-022 भीष्म उवाच

12-278-022a पुरा सोऽन्तर्जलगतः स्थाणुभूतो महाव्रतः ।
 12-278-022c वर्षाणामभवद्राजन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
 12-278-023a उदतिष्ठत्तपस्तप्त्वा दुश्चरं स महाहृदात् ।
 12-278-023c ततो देवातिदेवस्तं ब्रह्मा समुपसर्पत ॥
 12-278-024a तपोवृद्धिमपृच्छच्च कुशलं चैनमव्ययम् ।
 12-278-024c तपः सुचीर्णमिति च प्रोवाच वृषभध्वजः ॥
 12-278-025a तत्संयोगेन वृद्धिं चाप्यपश्यत्स तु शंकरः ।
 12-278-025c महामतिरचिन्त्यात्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥
 12-278-026a स तेनाढ्यो महायोगी तपसा च धनेन च ।
 12-278-026c व्यराजत महाराज त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ॥
 12-278-027a ततः पिनाकी योगात्मा ध्यानयोगं समाविशत् ।
 12-278-027c उशना तु समुद्विग्नो निलिल्ये जठरे ततः ॥
 12-278-028a तुष्टाव च महायोगी देवं तत्रस्थ एव च ।
 12-278-028c निःसारं काङ्क्षमाणस्तु तेजसा प्रत्यहन्यत ॥
 12-278-029a उशना तु तदोवाच जठरस्थो महामुनिः ।
 12-278-029c प्रसादं मे कुरुष्वेति पुनः पुनररिंदम ॥
 12-278-030a तमुवाच महादेवो गच्छ शिश्रेण मोक्षणम् ।
 12-278-030c इति स्रोतांसि सर्वाणि रुद्ध्वा त्रिदशपुंगवः ॥
 12-278-031a अपश्यमानः स द्वारं सर्वतःपिहितो मुनिः ।
 12-278-031c पर्यक्रामद्दह्यमान इतश्चेतश्च तेजसा ॥
 12-278-032a स विनिष्क्रम्य शिश्रेण शुक्रत्वमभिपेदिवान् ।
 12-278-032c कार्येण तेन नभसो नागच्छत च मध्यतः ॥
 12-278-033a निष्क्रान्तमथ तं दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 12-278-033c भवो रोषसमाविष्टः शूलोद्यतकरः स्थितः ॥
 12-278-034a न्यवारयत तं देवी क्रुद्धं पशुपतिं पतिम् ।
 12-278-034c पुत्रत्वमगमद्देव्या वारिते शंकरे च सः ॥

12-278-035 देव्युवाच

12-278-035a हिंसनीयस्त्वया नैष मम पुत्रत्वमागतः ।
 12-278-035c न हि देवोदरात्कश्चिन्निःसृतो नाशमर्छति ॥

12-278-036 भीष्म उवाच

12-278-036a ततः प्रीतोऽभवद्देव्याः प्रहसंश्चेदमब्रवीत् ।
 12-278-036c गच्छत्वेष यथाकाममिति राजन्पुनः पुनः ॥
 12-278-037a ततः प्रणम्य वरदं देवं देवीमुमां तथा ।
 12-278-037c उशना प्राप तद्धीमान्गतिमिष्टां महामुनिः ॥
 12-278-038a एतत्ते कथितं तात भार्गवस्य महात्मनः ।
 12-278-038c चरितं भरतश्रेष्ठ यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

12-279-001 युधिष्ठिर उवाच

12-279-001a अतः परं महाबाहो यच्छ्रेयस्तद्वदस्व मे ।
 12-279-001c न तृप्याम्यमृतस्येव वचसस्ते पितामह ॥
 12-279-002a किं कर्म पुरुषः कृत्वा शुभं पुरुषसत्तम ।
 12-279-002c श्रेयः परमवाप्नोति प्रेत्य चेह च तद्वद ॥

12-279-003 भीष्म उवाच

12-279-003a अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा पूर्वं महायशाः ।
 12-279-003c पराशरं महात्मानं पप्रच्छ जनको नृपः ॥
 12-279-004a किं श्रेयः सर्वभूतानामस्मिँल्लोके परत्र च ।
 12-279-004c यद्धवेत्प्रतिपत्तव्यं तद्धवान्प्रब्रवीतु मे ॥
 12-279-005a ततः स तपसा युक्तः सर्वधर्मविधानवित् ।
 12-279-005c नृपायानुग्रहमना मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥
 12-279-006a धर्म एव कृतः श्रेयानिह लोके परत्र च ।
 12-279-006c तस्माद्धि परमं नास्ति यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥
 12-279-007a प्रतिपद्य नरो धर्मं स्वर्गलोके महीयते ।
 12-279-007c धर्मात्मकः कर्मविधिर्देहिनां नृपसत्तम ॥
 12-279-007e तस्मिन्नाश्रमिणः सन्तः स्वकर्माणीह कुर्वते ॥
 12-279-008a चतुर्विधा हि लोकस्य यात्रा तात विधीयते ।
 12-279-008c मर्त्या यत्रावतिष्ठन्ते सा च कामात्प्रवर्तते ॥
 12-279-009a सुकृतासुकृतं कर्म निषेव्य विविधैः क्रमैः ।

12-279-009c	दशार्धप्रविभक्तानां भूतानां बहुधा गतिः ॥
12-279-010a	सौवर्णं राजतं वापि यथा भाण्डं निषिच्यते ।
12-279-010c	तथा निषिच्यते जन्तुः पूर्वकर्मवशानुगः ॥
12-279-011a	नाबीजाज्जायते किञ्चिन्नाकृत्वा सुखमेधते ।
12-279-011c	सुकृती विन्दति सुखं प्राप्य देहक्षयं नरः ॥
12-279-012a	दैवं तात न पश्यामि नास्ति दैवस्य साधनम् ।
12-279-012c	स्वभावतो हि संसिद्धा देवगन्धर्वदानवाः ॥
12-279-013a	प्रेत्य जातिकृतं कर्म न स्मरन्ति सदा जनाः ।
12-279-013c	ते वै तस्य फलप्राप्तौ कर्म चापि चतुर्विधम् ॥
12-279-014a	लोकयात्राश्रयश्चैव शब्दो वेदाश्रयः कृतः ।
12-279-014c	शान्त्यर्थं मनसस्तात नैतद्वृद्धानुशासनम् ॥
12-279-015a	चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् ।
12-279-015c	कुरुते यादृशं कर्म तादृशं प्रतिपद्यते ॥
12-279-016a	निरन्तरं च मिश्रं च फलते कर्म पार्थिव ।
12-279-016c	कल्याणं यदि वा पापं न तु नाशोऽस्य विद्यते ॥
12-279-017a	कदाचित्सुकृतं तात कूटस्थमिव तिष्ठति ।
12-279-017c	मज्जमानस्य संसारे यावद्दुःखाद्विमुच्यते ॥
12-279-018a	ततो दुःखक्षयं कृत्वा सुकृतं कर्म सेवते ।
12-279-018c	सुकृतक्षयादुष्कृतं च तद्विद्धि मनुजाधिप ॥
12-279-019a	दमः क्षमा धृतिस्तेजः संतोषः सत्यवादिता ।
12-279-019c	ह्रीरहिंसाव्यसनिता दाक्ष्यं चेति सुखावहाः ॥
12-279-020a	दुष्कृते सुकृते वापि न जन्तुरयतो भवेत् ।
12-279-020c	नित्यं मनःसमाधाने प्रयतेत विचक्षणः ॥
12-279-021a	नायं परस्य सुकृतं दुष्कृतं वापि सेवते ।
12-279-021c	करोति यादृशं कर्म तादृशं प्रतिपद्यते ॥
12-279-022a	सुखदुःखे समाधाय पुमानन्येन गच्छति ।
12-279-022c	अन्येनैव जनः सर्वः संगतो यश्च पार्थिव ॥
12-279-023a	परेषां यदसूयेत न तत्कुर्यात्स्वयं नरः ।
12-279-023c	यो ह्यसूयस्तथायुक्तः सोऽवहासं नियच्छति ॥
12-279-024a	भीरू राजन्यो ब्राह्मणः सर्वभक्षो; वैश्योऽनीहावान्हीनवर्णोऽलसश्च ।
12-279-024c	विद्वांश्चाशीलो वृत्तहीनः कुलीनः; सत्याद्भ्रष्टो ब्राह्मणः स्त्री च दुष्टा ॥

12-279-025a रागी मुक्तः पचमानोऽऽत्महेतोः;मूर्खो वक्ता नृपहीनं च राष्ट्रम् ।
 12-279-025c एते सर्वे शोच्यतां यान्ति राजः;न्यश्चायुक्तः स्नेहहीनः प्रजासु ॥

12-280-001 पराशर उवाच

12-280-001a मनोरथरथं प्राप्य इन्द्रियार्थहयं नरः ।
 12-280-001c रश्मिभिर्ज्ञानसंभूतैर्यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥
 12-280-002a सेवाश्रितेन मनसा वृत्तिहीनस्य शस्यते ।
 12-280-002c द्विजातिहस्तान्निर्वृत्ता न तु तुल्यात्परस्परम् ॥
 12-280-003a आयुर्नसुलभं लब्ध्वा नावकर्षेद्विशां पते ।
 12-280-003c उत्कर्षार्थं प्रयतते नरः पुण्येन कर्मणा ॥
 12-280-004a वर्णेभ्योऽपि परिभ्रष्टः स वै संमानमर्हति ।
 12-280-004c न तु यः सत्क्रियां प्राप्य राजसं कर्म सेवते ॥
 12-280-005a वर्णोत्कर्षमवाप्नोति नरः पुण्येन कर्मणा ।
 12-280-005c दुर्लभं तमलब्धा हि हन्यात्पापेन कर्मणा ॥
 12-280-006a अज्ञानाद्धि कृतं पापं तपसैवाभिनिर्णुदेत् ।
 12-280-006c पापं हि कर्म फलति पापमेव स्वयं कृतम् ॥
 12-280-006e तस्मात्पापं न सेवेत कर्म दुःखफलोदयम् ॥
 12-280-007a पापानुबन्धं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
 12-280-007c न तत्सेवेत मेधावी शुचिः कुसलिलं यथा ॥
 12-280-008a किंकष्टमनुपश्यामि फलं पापस्य कर्मणः ।
 12-280-008c प्रत्यापन्नस्य हि सतो नात्मा तावद्विरोचते ॥
 12-280-009a प्रत्यापत्तिश्च यस्येह बालिशस्य न जायते ।
 12-280-009c तस्यापि सुमहांस्तापः प्रस्थितस्योपजायते ॥
 12-280-010a विरक्तं शोध्यते वस्त्रं न तु कृष्णोपसंहितम् ।
 12-280-010c प्रयत्नेन मनुष्येन्द्र पापमेवं निबोध मे ॥
 12-280-011a स्वयं कृत्वा तु यः पापं शुभमेवानुतिष्ठति ।
 12-280-011c प्रायश्चित्तं नरः कर्तुमुभयं सोऽश्रुते पृथक् ॥
 12-280-012a अज्ञानात्तु कृतां हिंसामहिंसा व्यपकर्षति ।
 12-280-012c ब्राह्मणाः शास्त्रनिर्देशादित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥
 12-280-013a तथा कामकृतं चास्य विहिंसैवापकर्षति ।
 12-280-013c इत्याहुर्धर्मशास्त्रज्ञा ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 12-280-014a अहं तु तावत्पश्यामि कर्म यद्वर्तते कृतम् ।

- 12-280-014c गुणयुक्तं प्रकाशं च पापेनानुपसंहितम् ॥
- 12-280-015a यथा सूक्ष्माणि कर्माणि फलन्तीह यथातथम् ।
- 12-280-015c बुद्धियुक्तानि तानीह कृतानि मनसा सह ॥
- 12-280-016a भवत्यल्पफलं कर्म सेवितं नित्यमुल्बणम् ।
- 12-280-016c अबुद्धिपूर्वं धर्मज्ञ कृतमुग्रेण कर्मणा ॥
- 12-280-017a कृतानि यानि कर्माणि दैवतैर्मुनिभिस्तथा ।
- 12-280-017c नाचरेत्तानि धर्मात्मा श्रुत्वा चापि न कुत्सयेत् ॥
- 12-280-018a संचिन्त्य मनसा राजन्विदित्वा शक्तिमात्मनः ।
- 12-280-018c करोति यः शुभं कर्म स वै भद्राणि पश्यति ॥
- 12-280-019a नवे कपाले सलिलं संन्यस्तं हीयते यथा ।
- 12-280-019c नवेतरे तथाभावं प्राप्नोति सुखभावितम् ॥
- 12-280-020a सतोयेऽन्यत्तु यत्तोयं तस्मिन्नेव प्रसिच्यते ।
- 12-280-020c वृद्धे वृद्धिमवाप्नोति सलिले सलिलं यथा ॥
- 12-280-021a एवं कर्माणि यानीह बुद्धियुक्तानि भूपते ।
- 12-280-021c नसमानीह हीनानि तानि पुण्यतमान्यपि ॥
- 12-280-022a राज्ञा जेतव्याः सायुधाश्चोन्नताश्च; सम्यक्कर्तव्यं पालनं च प्रजानाम् ।
- 12-280-022c अग्निश्चेयो बहुभिश्चापि यज्ञैरन्ते मध्ये वा वनमाश्रित्य स्थेयम् ॥
- 12-280-023a दमान्वितः पुरुषो धर्मशीलो; भूतानि चात्मानमिवानुपश्येत् ।
- 12-280-023c गरीयसः पूजयेदात्मशक्त्या; सत्येन शीलेन सुखं नरेन्द्र ॥

12-281-001 पराशर उवाच

- 12-281-001a कः कस्य चोपकुरुते कश्च कस्मै प्रयच्छति ।
- 12-281-001c प्राणी करोत्ययं कर्म सर्वमात्मार्थमात्मना ॥
- 12-281-002a गौरवेण परित्यक्तं निःस्नेहं परिवर्जयेत् ।
- 12-281-002c सोदर्यं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥
- 12-281-003a विशिष्टस्य विशिष्टाच्च तुल्यौ दानप्रतिग्रहौ ।
- 12-281-003c तयोः पुण्यतरं दानं तद्विजस्य प्रयच्छतः ॥
- 12-281-004a न्यायागतं धनं वर्णेन्यायेनैव विवर्धितम् ।
- 12-281-004c संरक्ष्यं यत्नमास्थाय धर्मार्थमिति निश्चयः ॥
- 12-281-005a न धर्मार्थी नृशंसेन कर्मणा धनमर्जयेत् ।
- 12-281-005c शक्तितः सर्वकार्याणि कुर्यान्नर्द्धिमनुस्मरेत् ॥
- 12-281-006a अपो हि प्रयतः शीतास्तापिता ज्वलनेन वा ।

12-281-006c	शक्तितोऽतिथये दत्त्वा क्षुधार्तायाश्रुते फलम् ॥
12-281-007a	रन्तिदेवेन लोकेष्टा सिद्धिः प्राप्ता महात्मना ।
12-281-007c	फलपत्रैरथो मूलैर्मुनीनर्चितवानसौ ॥
12-281-008a	तैरेव फलपत्रैश्च स माठरमतोषयत् ।
12-281-008c	तस्माल्लेभे परं स्थानं शैब्योऽपि पृथिवीपतिः ॥
12-281-009a	देवतातिथिभृत्येभ्यः पितृभ्योऽथात्मनस्तथा ।
12-281-009c	ऋणवाञ्जायते मर्त्यस्तस्मादनृणतां व्रजेत् ॥
12-281-010a	स्वाध्यायेन महर्षिभ्यो देवेभ्यो यज्ञकर्मणा ।
12-281-010c	पितृभ्यः श्राद्धदानेन नृणामभ्यर्चनेन च ॥
12-281-011a	वाचः शेषावहार्येण पालनेनात्मनोऽपि च ।
12-281-011c	यथावद्धृत्यवर्गस्य चिकीर्षेद्धर्ममादितः ॥
12-281-012a	प्रयत्नेन च संसिद्धा धनैरपि विवर्जिताः ।
12-281-012c	सम्यग्धुत्वा हुतवहं मुनयः सिद्धिमागताः ॥
12-281-013a	विश्वामित्रस्य पुत्रत्वमृचीकतनयोऽगमत् ।
12-281-013c	ऋग्भिः स्तुत्वा महाभागो देवान्वै यज्ञभागिनः ॥
12-281-014a	गतः शुक्रत्वमुशना देवदेवप्रसादनात् ।
12-281-014c	देवीं स्तुत्वा तु गगने मोदते तेजसा वृतः ॥
12-281-015a	असितो देवलश्चैव तथा नारदपर्वतौ ।
12-281-015c	कक्षीवाञ्जामदग्न्यश्च रामस्ताण्ड्यस्तथांशुमान् ॥
12-281-016a	वसिष्ठो जमदग्निश्च विश्वामित्रोऽत्रिरेव च ।
12-281-016c	भरद्वाजो हरिश्मश्रुः कुण्डधारः श्रुतश्रवाः ॥
12-281-017a	एते महर्षयः स्तुत्वा विष्णुमृग्भिः समाहिताः ।
12-281-017c	लेभिरे तपसा सिद्धिं प्रसादात्तस्य धीमतः ॥
12-281-018a	अनर्हाश्चार्हतां प्राप्ताः सन्तः स्तुत्वा तमेव ह ।
12-281-018c	न तु वृद्धिमिहान्विच्छेत्कर्म कृत्वा जुगुप्सितम् ॥
12-281-019a	येऽर्था धर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण धिगस्तु तान् ।
12-281-019c	धर्मं वै शाश्वतं लोके न जह्याद्धनकाङ्क्षया ॥
12-281-020a	आहिताग्निर्हि धर्मात्मा यः स पुण्यकृदुत्तमः ।
12-281-020c	वेदा हि सर्वे राजेन्द्र स्थितास्त्रिष्वग्निषु प्रभो ॥
12-281-021a	स चाप्यग्न्याहितो विप्रः क्रिया यस्य न हीयते ।
12-281-021c	श्रेयो ह्यनाहिताग्नित्वमग्निहोत्रं न निष्क्रियम् ॥

- 12-281-022a अग्निरात्मा च माता च पिता जनयिता तथा ।
 12-281-022c गुरुश्च नरशार्दूल परिचर्या यथातथम् ॥
 12-281-023a मानं त्यक्त्वा यो नरो वृद्धसेवी; विद्वान्क्लीबः पश्यति प्रीतियोगात् ।
 12-281-023c दाक्ष्येणाहीनो धर्मयुक्तो नदान्तो; लोकेऽस्मिन्वै पूज्यते सद्भिरार्यः ॥

12-282-001 पराशर उवाच

- 12-282-001a वृत्तिः सकाशाद्वर्णेभ्यस्त्रिभ्यो हीनस्य शोभना ।
 12-282-001c प्रीत्योपनीता निर्दिष्टा धर्मिष्ठान्कुरुते सदा ॥
 12-282-002a वृत्तिश्चेन्नास्ति शूद्रस्य पितृपैतामही ध्रुवा ।
 12-282-002c न वृत्तिं परतो मार्गेच्छुश्रूषां तु प्रयोजयेत् ॥
 12-282-003a सद्भिस्तु सह संसर्गः शोभते धर्मदर्शिभिः ।
 12-282-003c नित्यं सर्वास्ववस्थासु नासद्भिरिति मे मतिः ॥
 12-282-004a यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते ।
 12-282-004c तथा सत्संनिकर्षेण हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥
 12-282-005a यादृशेन हि वर्णेन भाव्यते शुक्लमम्बरम् ।
 12-282-005c तादृशं कुरुते रूपमेतदेवमवैहि मे ॥
 12-282-006a तस्माद्गुणेषु रज्येथा मा दोषेषु कदाचन ।
 12-282-006c अनित्यमिह मर्त्यानां जीवितं हि चलाचलम् ॥
 12-282-007a सुखे वा यदि वा दुःखे वर्तमानो विचक्षणः ।
 12-282-007c यश्चिनोति शुभान्येव स भद्राणीह पश्यति ॥
 12-282-008a धर्मादपेतं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
 12-282-008c न तत्सेवेत मेधावी न तद्धितमिहोच्यते ॥
 12-282-009a यो हत्वा गोसहस्राणि नृपो दद्यादरक्षिता ।
 12-282-009c स शब्दमात्रफलभाग्राजा भवति तस्करः ॥
 12-282-010a स्वयंभूरसृजच्चाग्रे धातारं लोकपूजितम् ।
 12-282-010c धातासृजत्पुत्रमेकं प्रजानां धारणे रतम् ॥
 12-282-011a तमर्चयित्वा वैश्यस्तु कुर्यादत्यर्थमृद्धिमत् ।
 12-282-011c रक्षितव्यं तु राजन्यैरुपयोज्यं द्विजातिभिः ॥
 12-282-012a अजिह्वैरशठक्रोधैर्हव्यकव्यप्रयोक्तृभिः ।
 12-282-012c शूद्रैर्निर्मार्जनं कार्यमेवं धर्मो न नश्यति ॥
 12-282-013a अप्रनष्टे ततो धर्मे भवन्ति सुखिताः प्रजाः ।
 12-282-013c सुखेन तासां राजेन्द्र मोदन्ते दिवि देवताः ॥

12-282-014a	तस्माद्यो रक्षति नृपः स धर्मेणाभिपूज्यते ।
12-282-014c	अधीते चापि यो विप्रो वैश्यो यश्चार्जने रतः ॥
12-282-015a	यश्च शुश्रूषते शूद्रः सततं नियतेन्द्रियः ।
12-282-015c	अतोऽन्यथा मनुष्येन्द्र स्वधर्मात्परिहीयते ॥
12-282-016a	प्राणसंतापनिर्दिष्टाः काकिण्योऽपि महाफलाः ।
12-282-016c	न्यायेनोपार्जिता दत्ताः किमुतान्याः सहस्रशः ॥
12-282-017a	सत्कृत्य तु द्विजातिभ्यो यो ददाति नराधिप ।
12-282-017c	यादृशं तादृशं नित्यमश्नाति फलमूर्जितम् ॥
12-282-018a	अभिगम्य दत्तं तुष्ट्या यद्धन्यमाहुरभिष्टुतम् ।
12-282-018c	याचितेन तु यद्वत्तं तदाहुर्मध्यमं बुधाः ॥
12-282-019a	अवज्ञया दीयते यत्तथैवाश्रद्धयापि च ।
12-282-019c	तदाहुरधमं दानं मुनयः सत्यवादिनः ॥
12-282-020a	अतिक्रमे मज्जमानो विविधेन नरः सदा ।
12-282-020c	तथा प्रयत्नं कुर्वीत यथा मुच्येत संशयात् ॥
12-282-021a	दमेन शोभते विप्रः क्षत्रियो विजयेन तु ।
12-282-021c	धनेन वैश्यः शूद्रस्तु नित्यं दाक्ष्येण शोभते ॥

12-283-001 पराशर उवाच

12-283-001a	प्रतिग्रहागता विप्रे क्षत्रिये शस्त्रनिर्जिताः ।
12-283-001c	वैश्ये न्यायार्जिताश्चैव शूद्रे शुश्रूषयार्जिताः ॥
12-283-001e	स्वल्पाप्यर्थाः प्रशस्यन्ते धर्मस्यार्थे महाफलाः ॥
12-283-002a	नित्यं त्रयाणां वर्णानां शूद्रः शुश्रूषुरुच्यते ।
12-283-002c	क्षत्रधर्मा वैश्यधर्मा नावृत्तिः पतति द्विजः ॥
12-283-002e	शूद्रकर्मा यदा तु स्यात्तदा पतति वै द्विजः ॥
12-283-003a	वाणिज्यं पाशुपाल्यं च तथा शिल्पोपजीवनम् ।
12-283-003c	शूद्रस्यापि विधीयन्ते यदा वृत्तिर्न जायते ॥
12-283-004a	रङ्गावतरणं चैव तथा रूपोपजीवनम् ।
12-283-004c	मद्यमांसोपजीव्यं च विक्रयो लोहचर्मणोः ॥
12-283-005a	अपूर्विणा न कर्तव्यं कर्म लोके विगर्हितम् ।
12-283-005c	कृतपूर्विणस्तु त्यजतो महान्धर्म इति श्रुतिः ॥
12-283-006a	संसिद्धः पुरुषो लोके यदाचरति पापकम् ।
12-283-006c	मदेनाभिप्लुतमनास्तच्च नग्राह्यमुच्यते ॥

12-283-007a	श्रूयन्ते हि पुराणे वै प्रजा धिग्दण्डशासनाः ।
12-283-007c	दान्ता धर्मप्रधानाश्च न्यायधर्मानुवर्तकाः ॥
12-283-008a	धर्म एव सदा नृणामिह राजन्प्रशस्यते ।
12-283-008c	धर्मवृद्धा गुणानेव सेवन्ते हि नरा भुवि ॥
12-283-009a	तं धर्ममसुरास्तात नामृष्यन्त जनाधिप ।
12-283-009c	विवर्धमानाः क्रमशस्तत्र तेऽन्वाविशन्प्रजाः ॥
12-283-010a	तेषां दर्पः समभवत्प्रजानां धर्मनाशनः ।
12-283-010c	दर्पात्मनां ततः क्रोधः पुनस्तेषामजायत ॥
12-283-011a	ततः क्रोधाभिभूतानां वृत्तं लज्जासमन्वितम् ।
12-283-011c	ह्रीश्चैवाप्यनशद्राजंस्ततो मोहो व्यजायत ॥
12-283-012a	ततो मोहपरीतास्ते नापश्यन्त यथा पुरा ।
12-283-012c	परस्परावमर्देन वर्तयन्ति यथासुखम् ॥
12-283-013a	तान्प्राप्य तु स धिग्दण्डो नकारणमतोऽभवत् ।
12-283-013c	ततोऽभ्यगच्छन्देवांश्च ब्राह्मणांश्चावमन्य ह ॥
12-283-014a	एतस्मिन्नेव काले तु देवा देववरं शिवम् ।
12-283-014c	अगच्छञ्शरणं वीरं बहुरूपं गणाधिपम् ॥
12-283-015a	तेन स्म ते गगनगाः सपुराः पातिताः क्षितौ ।
12-283-015c	तिस्रोऽप्येकेन बाणेन देवाप्यायिततेजसा ॥
12-283-016a	तेषामधिपतिस्त्वासीद्भीमो भीमपराक्रमः ।
12-283-016c	देवतानां भयकरः स हतः शूलपाणिना ॥
12-283-017a	तस्मिन्हतेऽथ स्वं भावं प्रत्यपद्यन्त मानवाः ।
12-283-017c	प्रावर्तन्त च वेदा वै शास्त्राणि च यथा पुरा ॥
12-283-018a	ततोऽभ्यषिञ्चन्नाज्येन देवानां दिवि वासवम् ।
12-283-018c	सप्तर्षयश्चान्वयुञ्जन्नराणां दण्डधारणे ॥
12-283-019a	सप्तर्षीणामथोर्ध्वं च विपृथुर्नाम पार्थिवः ।
12-283-019c	राजानः क्षत्रियाश्चैव मण्डलेषु पृथक्पृथक् ॥
12-283-020a	महाकुलेषु ये जाता वृत्ताः पूर्वतराश्च ये ।
12-283-020c	तेषामथासुरो भावो हृदयान्नापसर्पति ॥
12-283-021a	तस्मात्तेनैव भावेन सानुषङ्गेन पार्थिवाः ।
12-283-021c	आसुराण्येव कर्माणि न्यषेवन्भीमविक्रमाः ॥
12-283-022a	प्रत्यतिष्ठंश्च तेष्वेव तान्येव स्थापयन्ति च ।

- 12-283-022c भजन्ते तानि चाद्यापि ये बालिशतमा नराः ॥
 12-283-023a तस्मादहं ब्रवीमि त्वां राजन्संचिन्त्य शास्त्रतः ।
 12-283-023c संसिद्धाधिगमं कुर्यात्कर्म हिंसात्मकं त्यजेत् ॥
 12-283-024a न संकरेण द्रविणं विचिन्वीत विचक्षणः ।
 12-283-024c धर्मार्थं न्यायमुत्सृज्य न तत्कल्याणमुच्यते ॥
 12-283-025a स त्वमेवंविधो दान्तः क्षत्रियः प्रियबान्धवः ।
 12-283-025c प्रजा भृत्यांश्च पुत्रांश्च स्वधर्मेणानुपालय ॥
 12-283-026a इष्टानिष्टसमायोगो वैरं सौहार्दमेव च ।
 12-283-026c अथ जातिसहस्राणि बहूनि परिवर्तते ॥
 12-283-027a तस्माद्गुणेषु रज्येथा मा दोषेषु कदाचन ।
 12-283-027c निर्गुणो यो हि दुर्बुद्धिरात्मनः सोऽरिरुच्यते ॥
 12-283-028a मानुषेषु महाराज धर्माधर्मौ प्रवर्ततः ।
 12-283-028c न तथान्येषु भूतेषु मनुष्यरहितेष्विह ॥
 12-283-029a धर्मशीलो नरो विद्वानीहकोऽनीहकोऽपि वा ।
 12-283-029c आत्मभूतः सदा लोके चरेद्भूतान्यहिसयन् ॥
 12-283-030a यदा व्यपेतहल्लेखं मनो भवति तस्य वै ।
 12-283-030c नानृतं चैव भवति तदा कल्याणमृच्छति ॥

12-284-001 पराशर उवाच

- 12-284-001a एष धर्मविधिस्तात गृहस्थस्य प्रकीर्तितः ।
 12-284-001c तपोविधिं तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 12-284-002a प्रायेण हि गृहस्थस्य ममत्वं नाम जायते ।
 12-284-002c सङ्गागतं नरश्रेष्ठ भावैस्तामसराजसैः ॥
 12-284-003a गृहाण्याश्रित्य गावश्च क्षेत्राणि च धनानि च ।
 12-284-003c दाराः पुत्राश्च भृत्याश्च भवन्तीह नरस्य वै ॥
 12-284-004a एवं तस्य प्रवृत्तस्य नित्यमेवानुपश्यतः ।
 12-284-004c रागद्वेषौ विवर्धेते ह्यनित्यत्वमपश्यतः ॥
 12-284-005a रागद्वेषाभिभूतं च नरं द्रव्यवशानुगम् ।
 12-284-005c मोहजाता रतिर्नाम समुपैति नराधिप ॥
 12-284-006a कृतार्थो भोगतो भूत्वा स वै रतिपरायणः ।
 12-284-006c लाभं ग्राम्यसुखादन्यं रतितो नानुपश्यति ॥
 12-284-007a ततो लोभाभिभूतात्मा सङ्गाद्वर्धयते जनम् ।

12-284-007c	पुष्ट्यर्थं चैव तस्येह जनस्यार्थं चिकीर्षति ॥
12-284-008a	स जानन्नपि चाकार्यमर्थार्थं सेवते नरः ।
12-284-008c	बालस्नेहपरीतात्मा तत्क्षयाच्चानुतप्यते ॥
12-284-009a	ततो मानेन संपन्नो रक्षन्नात्मपराजयम् ।
12-284-009c	करोति येन भोगी स्यामिति तस्माद्विनश्यति ॥
12-284-010a	तपो हि बुद्धियुक्तानां शाश्वतं ब्रह्मदर्शनम् ।
12-284-010c	अन्विच्छतां शुभं कर्म नराणां त्यजतां सुखम् ॥
12-284-011a	स्नेहायतननाशाच्च धननाशाच्च पार्थिव ।
12-284-011c	आधिव्याधिप्रतापाच्च निर्वेदमुपगच्छति ॥
12-284-012a	निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाच्छास्त्रदर्शनम् ।
12-284-012c	शास्त्रार्थदर्शनाद्राजंस्तप एवानुपश्यति ॥
12-284-013a	दुर्लभो हि मनुष्येन्द्र नरः प्रत्यवमर्शवान् ।
12-284-013c	यो वै प्रियसुखे क्षीणे तपः कर्तुं व्यवस्यति ॥
12-284-014a	तपः सर्वगतं तात हीनस्यापि विधीयते ।
12-284-014c	जितेन्द्रियस्य दान्तस्य स्वर्गमार्गप्रदेशकम् ॥
12-284-015a	प्रजापतिः प्रजाः पूर्वमसृजत्तपसा विभुः ।
12-284-015c	क्वचित्क्वचिद्ब्रतपरो ब्रतान्यास्थाय पार्थिव ॥
12-284-016a	आदित्या वसवो रुद्रास्तथैवाग्न्यश्विमारुताः ।
12-284-016c	विश्वेदेवास्तथा साध्याः पितरोऽथ मरुद्गणाः ॥
12-284-017a	यक्षराक्षसगन्धर्वाः सिद्धाश्चान्ये दिवौकसः ।
12-284-017c	संसिद्धास्तपसा तात ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥
12-284-018a	ये चादौ ब्रह्मणा सृष्टा ब्राह्मणास्तपसा पुरा ।
12-284-018c	ते भावयन्तः पृथिवीं विचरन्ति दिवं तथा ॥
12-284-019a	मर्त्यलोके च राजानो ये चान्ये गृहमेधिनः ।
12-284-019c	महाकुलेषु दृश्यन्ते तत्सर्वं तपसः फलम् ॥
12-284-020a	कौशिकानि च वस्त्राणि शुभान्याभरणानि च ।
12-284-020c	वाहनासनयानानि सर्वं तत्तपसः फलम् ॥
12-284-021a	मनोनुकूलाः प्रमदा रूपवत्यः सहस्रशः ।
12-284-021c	वासः प्रासादपृष्ठे च तत्सर्वं तपसः फलम् ॥
12-284-022a	शयनानि च मुख्यानि भोज्यानि विविधानि च ।
12-284-022c	अभिप्रेतानि सर्वाणि भवन्ति कृतकर्मणाम् ॥

12-284-023a	नाप्राप्यं तपसा किञ्चित्त्रैलोक्येऽस्मिन्परंतप ।
12-284-023c	उपभोगपरित्यागः फलान्यकृतकर्मणाम् ॥
12-284-024a	सुखितो दुःखितो वापि नरो लोभं परित्यजेत् ।
12-284-024c	अवेक्ष्य मनसा शास्त्रं बुद्ध्या च नृपसत्तम ॥
12-284-025a	असंतोषोऽसुखायैव लोभादिन्द्रियविभ्रमः ।
12-284-025c	ततोऽस्य नश्यति प्रज्ञा विद्येवाभ्यासवर्जिता ॥
12-284-026a	नष्टप्रज्ञो यदा भवति तदा न्यायं न पश्यति ।
12-284-026c	तस्मात्सुखक्षये प्राप्ते पुमानुग्रं तपश्चरेत् ॥
12-284-027a	यदिष्टं तत्सुखं प्राहुर्द्वेष्यं दुःखमिहोच्यते ।
12-284-027c	कृताकृतस्य तपसः फलं पश्यस्व यादृशम् ॥
12-284-028a	नित्यं भद्राणि पश्यन्ति विषयांश्चोपभुञ्जते ।
12-284-028c	प्राकाश्यं चैव गच्छन्ति कृत्वा निष्कल्मषं तपः ॥
12-284-029a	अप्रियाण्यवमानांश्च दुःखं बहुविधात्मकम् ।
12-284-029c	फलार्थी सत्पथत्यक्तः प्राप्नोति विषयात्मकम् ॥
12-284-030a	धर्मे तपसि दाने च विचिकित्सास्य जायते ।
12-284-030c	स कृत्वा पापकान्येव निरयं प्रतिपद्यते ॥
12-284-031a	सुखे तु वर्तमानो वै दुःखे वापि नरोत्तम ।
12-284-031c	स्ववृत्ताद्यो न चलति शास्त्रचक्षुः स मानवः ॥
12-284-032a	इषुप्रपातमात्रं हि स्पर्शयोगे रतिः स्मृता ।
12-284-032c	रसने दर्शने घ्राणे श्रवणे च विशां पते ॥
12-284-033a	ततोऽस्य जायते तीव्रा वेदना तत्क्षयात्पुनः ।
12-284-033c	बुधा येन प्रशंसन्ति मोक्षं सुखमनुत्तमम् ॥
12-284-034a	ततः फलार्थं चरति भवन्ति ज्यायसो गुणाः ।
12-284-034c	धर्मवृत्त्या च सततं कामार्थाभ्यां न हीयते ॥
12-284-035a	अप्रयत्नागताः सेव्या गृहस्थैर्विषयाः सदा ।
12-284-035c	प्रयत्नेनोपगम्यश्च स्वधर्म इति मे मतिः ॥
12-284-036a	मानिनां कुलजातानां नित्यं शास्त्रार्थचक्षुषाम् ।
12-284-036c	धर्मक्रियावियुक्तानामशक्त्या संवृतात्मनाम् ॥
12-284-037a	क्रियमाणं यदा कर्म नाशं गच्छति मानुषम् ।
12-284-037c	तेषां नान्यदृते लोके तपसः कर्म विद्यते ॥
12-284-038a	सर्वात्मना तु कुर्वीत गृहस्थः कर्मनिश्चयम् ।

- 12-284-038c दाक्ष्येण हव्यकव्यार्थं स्वधर्मं विचरेन्नृप ॥
 12-284-039a यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।
 12-284-039c एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥

12-285-001 जनक उवाच

- 12-285-001a वर्णो विशेषवर्णानां महर्षे केन जायते ।
 12-285-001c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तद्ब्रूहि वदतां वर ॥
 12-285-002a यदेतज्जायतेऽपत्यं स एवायमिति श्रुतिः ।
 12-285-002c कथं ब्राह्मणतो जातो विशेषग्रहणं गतः ॥

12-285-003 पराशर उवाच

- 12-285-003a एवमेतन्महाराज येन जातः स एव सः ।
 12-285-003c तपसस्त्वपकर्षेण जातिग्रहणतां गतः ॥
 12-285-004a सुक्षेत्राच्च सुबीजाच्च पुण्यो भवति संभवः ।
 12-285-004c अतोऽन्यतरतो हीनादवरो नाम जायते ॥
 12-285-005a वक्त्राद्भुजाभ्यामूरुभ्यां पद्भ्यां चैवाथ जज्ञिरे ।
 12-285-005c सृजतः प्रजापतेर्लोकानिति धर्मविदो विदुः ॥
 12-285-006a मुखजा ब्राह्मणास्तात बाहुजाः क्षत्रबन्धवः ।
 12-285-006c ऊरुजा धनिनो राजन्पादजाः परिचारकाः ॥
 12-285-007a चतुर्णामेव वर्णानामागमः पुरुषर्षभ ।
 12-285-007c अतोऽन्ये त्वतिरिक्ता ये ते वै संकरजाः स्मृताः ॥
 12-285-008a क्षत्रजातिरथाम्बष्टा उग्रा वैदेहकास्तथा ।
 12-285-008c श्वपाकाः पुलकसाः स्तेना निषादाः सूतमागधाः ॥
 12-285-009a आयोगाः करणा व्रात्याश्चण्डालाश्च नराधिप ।
 12-285-009c एते चतुर्भ्यो वर्णेभ्यो जायन्ते वै परस्परम् ॥

12-285-010 जनक उवाच

- 12-285-010a ब्रह्मणैकेन जातानां नानात्वं गोत्रतः कथम् ।
 12-285-010c बहूनीह हि लोके वै गोत्राणि मुनिसत्तम ॥
 12-285-011a यत्र तत्र कथं जाताः स्वयोनिं मुनयो गताः ।
 12-285-011c शूद्रयोनौ समुत्पन्ना वियोनौ च तथापरे ॥

12-285-012 पराशर उवाच

- 12-285-012a राजन्नैतद्भवेद्ग्राह्यमपकृष्टेन जन्मना ।
 12-285-012c महात्मनां समुत्पत्तिस्तपसा भावितात्मनाम् ॥
 12-285-013a उत्पाद्य पुत्रान्मुनयो नृपते यत्र तत्र ह ।
 12-285-013c स्वेनैव तपसा तेषामृषित्वं विदधुः पुनः ॥
 12-285-014a पितामहश्च मे पूर्वमृश्यशृङ्गश्च काश्यपः ।
 12-285-014c वटस्ताण्ड्यः कृपश्चैव कक्षीवान्कमठादयः ॥
 12-285-015a यवक्रीतश्च नृपते द्रोणश्च वदतां वरः ।
 12-285-015c आयुर्मतङ्गो दत्तश्च द्रुपदो मत्स्य एव च ॥
 12-285-016a एते स्वां प्रकृतिं प्राप्ता वैदेह तपसोऽऽश्रयात् ।
 12-285-016c प्रतिष्ठिता वेदविदो दमे तपसि चैव हि ॥
 12-285-017a मूलगोत्राणि चत्वारि समुत्पन्नानि पार्थिव ।
 12-285-017c अङ्गिराः कश्यपश्चैव वसिष्ठो भृगुरेव च ॥
 12-285-018a कर्मतोऽन्यानि गोत्राणि समुत्पन्नानि पार्थिव ।
 12-285-018c नामधेयानि तपसा तानि च ग्रहणं सताम् ॥

12-285-019 जनक उवाच

- 12-285-019a विशेषधर्मान्वर्णानां प्रब्रूहि भगवन्मम ।
 12-285-019c तथा सामान्यधर्माश्च सर्वत्र कुशलो ह्यसि ॥

12-285-020 पराशर उवाच

- 12-285-020a प्रतिग्रहो याजनं च तथैवाध्यापनं नृप ।
 12-285-020c विशेषधर्मो विप्राणां रक्षा क्षत्रस्य शोभना ॥
 12-285-021a कृषिश्च पाशुपाल्यं च वाणिज्यं च विशामपि ।
 12-285-021c द्विजानां परिचर्या च शूद्रकर्म नराधिप ॥
 12-285-022a विशेषधर्मा नृपते वर्णानां परिकीर्तिताः ।
 12-285-022c धर्मान्साधारणांस्तात विस्तरेण शृणुष्व मे ॥
 12-285-023a आनृशंस्यमहिंसा चाप्रमादः संविभागिता ।
 12-285-023c श्राद्धकर्मातिथेयं च सत्यमक्रोध एव च ॥
 12-285-024a स्वेषु दारेषु संतोषः शौचं नित्यानसूयता ।
 12-285-024c आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्माः साधारणा नृप ॥
 12-285-025a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 12-285-025c अत्र तेषामधीकारो धर्मेषु द्विपदां वर ॥

- 12-285-026a विकर्मावस्थिता वर्णाः पतन्ति नृपते त्रयः ।
 12-285-026c उन्नमन्ति यथासन्तमाश्रित्येह स्वकर्मसु ॥
 12-285-027a न चापि शूद्रः पततीति निश्चयो; न चापि संस्कारमिहार्हतीति वा ।
 12-285-027c श्रुतिप्रवृत्तं न च धर्ममाप्नुते; न चास्य धर्मे प्रतिषेधनं कृतम् ॥
 12-285-028a वैदेहकं शूद्रमुदाहरन्ति; द्विजा महाराज श्रुतोपपन्नाः ।
 12-285-028c अहं हि पश्यामि नरेन्द्र देवं; विश्वस्य विष्णुं जगतः प्रधानम् ॥
 12-285-029a सतां वृत्तमनुष्ठाय निहीना उज्जिहीर्षवः ।
 12-285-029c मन्त्रवर्जं न दुष्यन्ति कुर्वाणाः पौष्टिकीः क्रियाः ॥
 12-285-030a यथा यथा हि सद्वृत्तमालम्बन्तीतरे जनाः ।
 12-285-030c तथा तथा सुखं प्राप्य प्रेत्य चेह च शेरते ॥

12-285-031 जनक उवाच

- 12-285-031a किं कर्म दूषयत्येनमथ जातिर्महामुने ।
 12-285-031c संदेहो मे समुत्पन्नस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

12-285-032 पराशर उवाच

- 12-285-032a असंशयं महाराज उभयं दोषकारकम् ।
 12-285-032c कर्म चैव हि जातिश्च विशेषं तु निशामय ॥
 12-285-033a जात्या च कर्मणा चैव दुष्टं कर्म निषेवते ।
 12-285-033c जात्या दुष्टश्च यः पापं न करोति स पूरुषः ॥
 12-285-034a जात्या प्रधानं पुरुषं कुर्वाणं कर्म धिक्कृतम् ।
 12-285-034c कर्म तद्दूषयत्येनं तस्मात्कर्म नशोभनम् ॥

12-285-035 जनक उवाच

- 12-285-035a कानि कर्माणि धर्म्याणि लोकेऽस्मिन्द्विजसत्तम ।
 12-285-035c न हिंसन्तीह भूतानि क्रियमाणानि सर्वदा ॥

12-285-036 पराशर उवाच

- 12-285-036a शृणु मेऽत्र महाराज यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 12-285-036c यानि कर्माण्यहिंसाणि नरं त्रायन्ति सर्वदा ॥
 12-285-037a संन्यस्याग्नीनुपासीनाः पश्यन्ति विगतज्वराः ।
 12-285-037c नैःश्रेयसं धर्मपथं समारुह्य यथाक्रमम् ॥
 12-285-038a प्रश्रिता विनयोपेता दमनित्याः सुसंशिताः ।
 12-285-038c प्रयान्ति स्थानमजरं सर्वकर्मविवर्जिताः ॥

12-285-039a	सर्वे वर्णा धर्मकार्याणि सम्यक्कृत्वा राजन्सत्यवाक्यानि चोक्त्वा ।
12-285-039c	त्यक्त्वाधर्मं दारुणं जीवलोके; यान्ति स्वर्गं नात्र कार्यो विचारः ॥
12-286-001	पराशर उवाच
12-286-001a	पिता सखायो गुरवः स्त्रियश्च; न निर्गुणा नाम भवन्ति लोके ।
12-286-001c	अनन्यभक्ताः प्रियवादिनश्च; हिताश्च वश्याश्च तथैव राजन् ॥
12-286-002a	पिता परं दैवतं मानवानां; मातुर्विशिष्टं पितरं वदन्ति ।
12-286-002c	ज्ञानस्य लाभं परमं वदन्ति; जितेन्द्रियार्थाः परमाप्नुवन्ति ॥
12-286-003a	रणाजिरे यत्र शराग्निसंस्तरे; नृपात्मजो घातमवाप्य दह्यते ।
12-286-003c	प्रयाति लोकानमरैः सुदुर्लभा; निषेवते स्वर्गफलं यथासुखम् ॥
12-286-004a	श्रान्तं भीतं भ्रष्टशस्त्रं रुदन्तं; पराङ्मुखं परिबर्हैश्च हीनम् ।
12-286-004c	अनुद्यतं रोगिणं याचमानं; न वै हिंस्याद्बालवृद्धौ च राजन् ॥
12-286-005a	परिबर्हैः सुसंपन्नमुद्यतं तुल्यतां गतम् ।
12-286-005c	अतिक्रमेत नृपतिः संग्रामे क्षत्रियात्मजम् ॥
12-286-006a	तुल्यादिह वधः श्रेयान्विशिष्टाच्चेति निश्चयः ।
12-286-006c	निहीनात्कातराच्चैव नृपाणां गर्हितो वधः ॥
12-286-007a	पापात्पापसमाचारान्निहीनाच्च नराधिप ।
12-286-007c	पाप एव वधः प्रोक्तो नरकायेति निश्चयः ॥
12-286-008a	न कश्चित्त्राति वै राजन्दिष्टान्तवशमागतम् ।
12-286-008c	सावशेषायुषं चापि कश्चिदेवापकर्षति ॥
12-286-009a	स्निग्धैश्च क्रियमाणानि कर्माणीह निवर्तयेत् ।
12-286-009c	हिंसात्मकानि कर्माणि नायुरिच्छेत्परायुषा ॥
12-286-010a	गृहस्थानां तु सर्वेषां विनाशमभिकाङ्क्षताम् ।
12-286-010c	निधनं शोभनं तात पुलिनेषु क्रियावताम् ॥
12-286-011a	आयुषि क्षयमापन्ने पञ्चत्वमुपगच्छति ।
12-286-011c	नाकारणात्तद्भवति कारणैरुपपादितम् ॥
12-286-012a	तथा शरीरं भवति देहाद्येनोपपादितम् ।
12-286-012c	अध्वानं गतकश्चायं प्राप्तश्चायं गृहाद्गृहम् ॥
12-286-013a	द्वितीयं कारणं तत्र नान्यत्किञ्चन विद्यते ।
12-286-013c	तद्देहं देहिनां युक्तं मोक्षभूतेषु वर्तते ॥
12-286-014a	सिरास्नाय्वस्थिसंघातं बीभत्सामेध्यसंकुलम् ।
12-286-014c	भूतानामिन्द्रियाणां च गुणानां च समागमम् ॥

12-286-015a	त्वगन्तं देहमित्याहुर्विद्वांसोऽध्यात्मचिन्तकाः ।
12-286-015c	गुणैरपि परिक्षीणं शरीरं मर्त्यतां गतम् ॥
12-286-016a	शरीरिणा परित्यक्तं निश्चेष्टं गतचेतनम् ।
12-286-016c	भूतैः प्रकृतिमापन्नैस्ततो भूमौ निमज्जति ॥
12-286-017a	भावितं कर्मयोगेन जायते तत्र तत्र ह ।
12-286-017c	इदं शरीरं वैदेह म्रियते यत्र तत्र ह ॥
12-286-017e	तत्स्वभावोऽपरो दृष्टो विसर्गः कर्मणस्तथा ॥
12-286-018a	न जायते तु नृपते कंचित्कालमयं पुनः ।
12-286-018c	परिश्रमति भूतात्मा द्यामिवाम्बुधरो महान् ॥
12-286-019a	स पुनर्जायते राजन्प्राप्येहायतनं नृप ।
12-286-019c	मनसः परमो ह्यात्मा इन्द्रियेभ्यः परं मनः ॥
12-286-020a	द्विविधानां च भूतानां जङ्गमाः परमा नृप ।
12-286-020c	जङ्गमानामपि तथा द्विपदाः परमा मताः ॥
12-286-020e	द्विपदानामपि तथा द्विजा वै परमाः स्मृताः ॥
12-286-021a	द्विजानामपि राजेन्द्र प्रज्ञावन्तः परा मताः ।
12-286-021c	प्राज्ञानामात्मसंबुद्धाः संबुद्धानाममानिनः ॥
12-286-022a	जातमन्वेति मरणं नृणामिति विनिश्चयः ।
12-286-022c	अन्तवन्ति हि कर्माणि सेवन्ते गुणतः प्रजाः ॥
12-286-023a	आपन्ने तूत्तरां काष्ठां सूर्ये यो निधनं व्रजेत् ।
12-286-023c	नक्षत्रे च मुहूर्ते च पुण्ये राजन्स पुण्यकृत् ॥
12-286-024a	अयोजयित्वा क्लेशेन जनं प्लाव्य च दुष्कृतम् ।
12-286-024c	मृत्युनाप्राकृतेनेह कर्म कृत्वात्मशक्तितः ॥
12-286-025a	विषमुद्धन्धनं दाहो दस्युहस्तात्तथा वधः ।
12-286-025c	दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च प्राकृतो वध उच्यते ॥
12-286-026a	न चैभिः पुण्यकर्माणो युज्यन्ते नाभिसंधिजैः ।
12-286-026c	एवंविधैश्च बहुभिरपरैः प्राकृतैरपि ॥
12-286-027a	ऊर्ध्वं हित्वा प्रतिष्ठन्ते प्राणाः पुण्यकृतां नृप ।
12-286-027c	मध्यतो मध्यपुण्यानामधो दुष्कृतकर्मणाम् ॥
12-286-028a	एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति शत्रुः रज्जानतुल्यः पुरुषस्य राजन् ।
12-286-028c	येनावृतः कुरुते संप्रयुक्तो; घोराणि कर्माणि सुदारुणानि ॥
12-286-029a	प्रबोधनार्थं श्रुतिधर्मयुक्तं; वृद्धानुपास्यं च भवेत यस्य ।

- 12-286-029c प्रयत्नसाध्यो हि स राजपुत्र; प्रज्ञाशरेणोन्मथितः परैति ॥
- 12-286-030a अधीत्य वेदांस्तपसा ब्रह्मचारी; यज्ञाञ्शक्त्या संनिसृज्येह पञ्च ।
- 12-286-030c वनं गच्छेत्पुरुषो धर्मकामः; श्रेयश्चित्त्वा स्थापयित्वा स्ववंशम् ॥
- 12-286-031a उपभोगैरपि त्यक्तं नात्मानमवसादयेत् ।
- 12-286-031c चण्डालत्वेऽपि मानुष्यं सर्वथा तात दुर्लभम् ॥
- 12-286-032a इयं हि योनिः प्रथमा यां प्राप्य जगतीपते ।
- 12-286-032c आत्मा वै शक्यते त्रातुं कर्मभिः शुभलक्षणैः ॥
- 12-286-033a कथं न विप्रणश्येम योनितोऽस्या इति प्रभो ।
- 12-286-033c कुर्वन्ति धर्मं मनुजाः श्रुतिप्रामाण्यदर्शनात् ॥
- 12-286-034a यो दुर्लभतरं प्राप्य मानुष्यमिह वै नरः ।
- 12-286-034c धर्मावमन्ता कामात्मा भवेत्स खलु वञ्च्यते ॥
- 12-286-035a यस्तु प्रीतिपुरोगेण चक्षुषा तात पश्यति ।
- 12-286-035c दीपोपमानि भूतानि यावदर्चिर्न नश्यति ॥
- 12-286-036a सान्त्वेनानुप्रदानेन प्रियवादेन चाप्युत ।
- 12-286-036c समदुःखसुखो भूत्वा स परत्र महीयते ॥
- 12-286-037a दानं त्यागः शोभना मूर्तिरद्भ्यो; भूयः प्लाव्यं तपसा वै शरीरम् ।
- 12-286-037c सरस्वतीनैमिषपुष्करेषु; ये चाप्यन्ये पुण्यदेशाः पृथिव्याम् ॥
- 12-286-038a गृहेषु येषामसवः पतन्ति; तेषामथो निर्हरणं प्रशस्तम् ।
- 12-286-038c यानेन वै प्रापणं च श्मशाने; शौचेन नूनं विधिना चैव दाहः ॥
- 12-286-039a इष्टिः पुष्टिर्यजनं याजनं च; दानं पुण्यानां कर्मणां च प्रयोगः ।
- 12-286-039c शक्त्या पित्र्यं यच्च किञ्चित्प्रशस्तं; सर्वाण्यात्मार्थे मानवो यः करोति ॥
- 12-286-040a धर्मशास्त्राणि वेदाश्च षडङ्गानि नराधिप ।
- 12-286-040c श्रेयसोऽर्थे विधीयन्ते नरस्याक्लिष्टकर्मणः ॥
- 12-286-041 भीष्म उवाच**
- 12-286-041a एतद्वै सर्वमाख्यातं मुनिना सुमहात्मना ।
- 12-286-041c विदेहराजाय पुरा श्रेयसोऽर्थे नराधिप ॥
- 12-287-001 भीष्म उवाच**
- 12-287-001a पुनरेव तु पप्रच्छ जनको मिथिलाधिपः ।
- 12-287-001c पराशरं महात्मानं धर्मे परमनिश्चयम् ॥

12-287-002a किं श्रेयः का गतिर्ब्रह्मन्किं कृतं न विनश्यति ।
 12-287-002c क्व गतो न निवर्तेत तन्मे ब्रूहि महामुने ॥

12-287-003 पराशर उवाच

12-287-003a असङ्गः श्रेयसो मूलं ज्ञानं ज्ञानगतिः परा ।
 12-287-003c चीर्णं तपो न प्रणश्येद्वापः क्षेत्रे न नश्यति ॥
 12-287-004a छित्त्वाधर्ममयं पाशं यदा धर्मेऽभिरज्यते ।
 12-287-004c दत्त्वाभयकृतं दानं तदा सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 12-287-005a यो ददाति सहस्राणि गवामश्वशतानि च ।
 12-287-005c अभयं सर्वभूतेभ्यस्तद्दानमतिवर्तते ॥
 12-287-006a वसन्विषयमध्येऽपि न वसत्येव बुद्धिमान् ।
 12-287-006c संवसत्येव दुर्बुद्धिरसत्सु विषयेष्वपि ॥
 12-287-007a नाधर्मः श्लिष्यते प्राज्ञमापः पुष्करपर्णवत् ।
 12-287-007c अप्राज्ञमधिकं पापं श्लिष्यते जतु काष्ठवत् ॥
 12-287-008a नाधर्मः कारणापेक्षी कर्तारमभिमुञ्चति ।
 12-287-008c कर्ता खलु यथाकालं तत्सर्वमभिपद्यते ॥
 12-287-008e न भिद्यन्ते कृतात्मान आत्मप्रत्ययदर्शिनः ॥
 12-287-009a बुद्धिकर्मेन्द्रियाणां हि प्रमत्तो यो न बुध्यते ।
 12-287-009c शुभाशुभेषु सक्तात्मा प्राप्नोति सुमहद्भयम् ॥
 12-287-010a वीतरागो जितक्रोधः सम्यग्भवति यः सदा ।
 12-287-010c विषये वर्तमानोऽपि न स पापेन युज्यते ॥
 12-287-011a मर्यादायां धर्मसेतुर्निबद्धो नैव सीदति ।
 12-287-011c पुष्टस्रोत इवायत्तः स्फीतो भवति संचयः ॥
 12-287-012a यथा भानुगतं तेजो मणिः शुद्धः समाधिना ।
 12-287-012c आदत्ते राजशार्दूल तथा योगः प्रवर्तते ॥
 12-287-013a यथा तिलानामिह पुष्पसंश्रयाः तृथक्पृथग्याति गुणोऽतिसौम्यताम् ।
 12-287-013c तथा नराणां भुवि भावितात्मनां; यथाश्रयं सत्त्वगुणः प्रवर्तते ॥
 12-287-014a जहाति दारानिहते न संपदः; सदश्वयानं विविधाश्च याः क्रियाः ।
 12-287-014c त्रिविष्टपे जातमतिर्यदा नरःस्तदास्य बुद्धिर्विषयेषु भिद्यते ॥
 12-287-015a प्रसक्तबुद्धिर्विषयेषु यो नरो; यो बुध्यते ह्यात्महितं कदा च न ।
 12-287-015c स सर्वभावानुगतेन चेतसा; नृपामिषेणेव झषो विकृष्यते ॥
 12-287-016a संघातवान्मर्त्यलोकः परस्परमपाश्रितः ।

12-287-016c	कदलीगर्भनिःसारो नौरिवाप्सु निमज्जति ॥
12-287-017a	न धर्मकालः पुरुषस्य निश्चितो; न चापि मृत्युः पुरुषं प्रतीक्षते ।
12-287-017c	क्रिया हि धर्मस्य सदैव शोभना; यदा नरो मृत्युमुखेऽभिवर्तते ॥
12-287-018a	यथान्धः स्वगृहे युक्तो ह्यभ्यासादेव गच्छति ।
12-287-018c	तथा युक्तेन मनसा प्राज्ञो गच्छति तां गतिम् ॥
12-287-019a	मरणं जन्मनि प्रोक्तं जन्म वै मरणाश्रितम् ।
12-287-019c	अविद्वान्मोक्षधर्मेषु बद्धो भ्रमति चक्रवत् ॥
12-287-020a	यथा मृणालोऽनुगतमाशु मुञ्चति कर्दमम् ।
12-287-020c	तथात्मा पुरुषस्येह मनसा परिमुच्यते ॥
12-287-020e	मनः प्रणयतेऽऽत्मानं स एनमभियुञ्जति ॥
12-287-021a	परार्थे वर्तमानस्तु स्वकार्यं योऽभिमन्यते ।
12-287-021c	इन्द्रियार्थेषु सक्तः सन्स्वकार्यात्परिहीयते ॥
12-287-022a	अधस्तिर्यग्गतिं चैव स्वर्गे चैव परां गतिम् ।
12-287-022c	प्राप्नोति स्वकृतैरात्मा प्राज्ञस्येहेतरस्य च ॥
12-287-023a	मृन्मये भाजने पक्वे यथा वै न्यस्यते द्रवः ।
12-287-023c	तथा शरीरं तपसा तप्तं विषयमश्नुते ॥
12-287-024a	विषयानश्नुते यस्तु न स भोक्ष्यत्यसंशयम् ।
12-287-024c	यस्तु भोगांस्त्यजेदात्मा स वै भोक्तुं व्यवस्यति ॥
12-287-025a	नीहारेण हि संवीतः शिश्रोदरपरायणः ।
12-287-025c	जात्यन्ध इव पन्थानमावृतात्मा न बुध्यते ॥
12-287-026a	वणिग्यथा समुद्राद्वै यथार्थं लभते धनम् ।
12-287-026c	तथा मर्त्याणवे जन्तोः कर्मविज्ञानतो गतिः ॥
12-287-027a	अहोरात्रमये लोके जरारूपेण संचरन् ।
12-287-027c	मृत्युर्ग्रसति भूतानि पवनं पन्नगो यथा ॥
12-287-028a	स्वयं कृतानि कर्माणि जातो जन्तुः प्रपद्यते ।
12-287-028c	नाकृतं लभते कश्चित्किंचिदत्र प्रियाप्रियम् ॥
12-287-029a	शयानं यान्तमासीनं प्रवृत्तं विषयेषु च ।
12-287-029c	शुभाशुभानि कर्माणि प्रपद्यन्ते नरं सदा ॥
12-287-030a	न ह्यन्यत्तीरमासाद्य पुनस्तर्तुं व्यवस्यति ।
12-287-030c	दुर्लभो दृश्यते ह्यस्य विनिपातो महार्णवे ॥
12-287-031a	यथा भारावसक्ता हि नौर्महाम्भसि तन्तुना ।

- 12-287-031c तथा मनोऽभियोगाद्वै शरीरं प्रतिकर्षति ॥
- 12-287-032a यथा समुद्रमभितः संस्यूताः सरितोऽपराः ।
- 12-287-032c तथाद्या प्रकृतिर्योगादभिसंस्यूयते सदा ॥
- 12-287-033a स्नेहपाशैर्बहुविधैरासक्तमनसो नराः ।
- 12-287-033c प्रकृतिस्था विषीदन्ति जले सैकतवेश्मवत् ॥
- 12-287-034a शरीरगृहसंस्थस्य शौचतीर्थस्य देहिनः ।
- 12-287-034c बुद्धिमार्गप्रयातस्य सुखं त्विह परत्र च ॥
- 12-287-035a विस्तराः क्लेशसंयुक्ताः संक्षेपास्तु सुखावहाः ।
- 12-287-035c परार्थं विस्तराः सर्वे त्यागमात्महितं विदुः ॥
- 12-287-036a संकल्पजो मित्रवर्गो ज्ञातयः कारणात्मकाः ।
- 12-287-036c भार्या दासाश्च पुत्राश्च स्वमर्थमनुयुञ्जते ॥
- 12-287-037a न माता न पिता किञ्चित्कस्यचित्प्रतिपद्यते ।
- 12-287-037c दानपथ्योदनो जन्तुः स्वकर्मफलमश्रुते ॥
- 12-287-038a माता पुत्रः पिता भ्राता भार्या मित्रजनस्तथा ।
- 12-287-038c अष्टापदपदस्थाने त्वक्षमुद्रेव न्यस्यते ॥
- 12-287-039a सर्वाणि कर्माणि पुरा कृतानि; शुभाशुभान्यात्मनो यान्ति जन्तोः ।
- 12-287-039c उपस्थितं कर्मफलं विदित्वा; बुद्धिं तथा चोदयतेऽन्तरात्मा ॥
- 12-287-040a व्यवसायं समाश्रित्य सहायान्योऽधिगच्छति ।
- 12-287-040c न तस्य कश्चिदारम्भः कदाचिदवसीदति ॥
- 12-287-041a अद्वैधमनसं युक्तं शूरं धीरं विपश्चितम् ।
- 12-287-041c न श्रीः संत्यजते नित्यमादित्यमिव रश्मयः ॥
- 12-287-042a आस्तिक्यव्यवसायाभ्यामुपायाद्विस्मयाद्विया ।
- 12-287-042c यमारभत्यनिन्द्यात्मा न सोऽर्थः परिसीदति ॥
- 12-287-043a सर्वः स्वानि शुभाशुभानि नियतं कर्माणि जन्तुः स्वयं;
- गर्भात्संप्रतिपद्यते तदुभयं यत्तेन पूर्वं कृतम् ।
- 12-287-043c मृत्युश्चापरिहारवान्समगतिः कालेन विच्छेदिता;
- दारोश्चूर्णमिवाश्मसारविहितं कर्मान्तिकं प्रापयेत् ॥
- 12-287-044a स्वरूपतामात्मकृतं च विस्तरं; कुलान्वयं द्रव्यसमृद्धिसंचयम् ।
- 12-287-044c नरो हि सर्वो लभते यथाकृतं; शुभाशुभेनात्मकृतेन कर्मणा ॥

12-287-045 भीष्म उवाच

12-287-045a इत्युक्तो जनको राजन्यथातथ्यं मनीषिणा ।

12-287-045c श्रुत्वा धर्मविदां श्रेष्ठः परां मुदमवाप ह ॥

12-288-001 युधिष्ठिर उवाच

12-288-001a सत्यं क्षमां दमं प्रज्ञां प्रशंसन्ति पितामह ।

12-288-001c विद्वांसो मनुजा लोके कथमेतन्मतं तव ॥

12-288-002 भीष्म उवाच

12-288-002a अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।

12-288-002c साध्यानामिह संवादं हंसस्य च युधिष्ठिर ॥

12-288-003a हंसो भूत्वाथ सौवर्णस्त्वजो नित्यः प्रजापतिः ।

12-288-003c स वै पर्येति लोकांस्त्रीनथ साध्यानुपागमत् ॥

12-288-004 साध्या ऊचुः

12-288-004a शकुने वयं स्म देवा वै साध्यास्त्वामनुयुज्महे ।

12-288-004c पृच्छामस्त्वां मोक्षधर्मं भवांश्च किल मोक्षवित् ॥

12-288-005a श्रुतोऽसि नः पण्डितो धीरवादी; साधुशब्दः पतते ते पतत्रिन् ।

12-288-005c किं मन्यसे श्रेष्ठतमं द्विज त्वं; कस्मिन्मनस्ते रमते महात्मन् ॥

12-288-006a तन्नः कार्यं पक्षिवर प्रशाधि; यत्कार्याणां मन्यसे श्रेष्ठमेकम् ।

12-288-006c यत्कृत्वा वै पुरुषः सर्वबन्धैर्विमुच्यते विहगेन्द्रेह शीघ्रम् ॥

12-288-007 हंस उवाच

12-288-007a इदं कार्यममृताशाः शृणोमि; तपो दमः सत्यमात्माभिगुप्तिः ।

12-288-007c ग्रन्थीन्विमुच्य हृदयस्य सर्वा;न्प्रियाप्रिये स्वं वशमानयीत ॥

12-288-008a नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी; न हीनतः परमभ्याददीत ।

12-288-008c ययास्य वाचा पर उद्विजेत; न तां वदेद्रुशतीं पापलोक्याम् ॥

12-288-009a वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति; यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।

12-288-009c परस्य नामर्मसु ते पतन्ति; तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥

12-288-010a परश्चेदेनमतिवादबाणैर्भृशं विध्येच्छम एवेह कार्यः ।

12-288-010c संरोष्यमाणः प्रतिमृष्यते यः; स आदत्ते सुकृतं वै परस्य ॥

12-288-011a क्षेपाभिमानादभिषङ्गव्यलीकं; निगृह्णाति ज्वलितं यश्च मन्युम् ।

12-288-011c अदुष्टचेता मुदितोऽनसूयुः; स आदत्ते सुकृतं वै परेषाम् ॥

12-288-012a आक्रुश्यमानो न वदामि किं चि;त्क्षमाम्यहं ताड्यमानश्च नित्यम् ।

12-288-012c श्रेष्ठं ह्येतत्क्षममप्याहुरार्याः; सत्यं तथैवार्जवमानृशंस्यम् ॥

12-288-013a	वेदस्योपनिषत्सत्यं सत्यस्योपनिषद्मः ।
12-288-013c	दमस्योपनिषन्मोक्ष एतत्सर्वानुशासनम् ॥
12-288-014a	वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं; विवित्सावेगमुदरोपस्थवेगम् ।
12-288-014c	एतान्वेगान्यो विषहत्युदीर्णां;स्तं मन्येऽहं ब्राह्मणं वै मुनिं च ॥
12-288-015a	अक्रोधनः क्रुध्यतां वै विशिष्ट;स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
12-288-015c	अमानुषान्मानुषो वै विशिष्ट;स्तथाज्ञानाज्ज्ञानवान्वै प्रधानः ॥
12-288-016a	आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।
12-288-016c	आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥
12-288-017a	यो नात्युक्तः प्राह रूक्षं प्रियं वा; यो वा हतो न प्रतिहन्ति धैर्यात् ।
12-288-017c	पापं च यो नेच्छति तस्य हन्तु;स्तस्मै देवाः स्पृहयन्ते सदैव ॥
12-288-018a	पापीयसः क्षमेतैव श्रेयसः सदृशस्य च ।
12-288-018c	विमानितो हतोऽऽक्रुष्ट एवं सिद्धिं गमिष्यति ॥
12-288-019a	सदाहमार्यान्निभृतोऽप्युपासे; न मे विवित्सा न च मेऽस्ति रोषः ।
12-288-019c	न चाप्यहं लिप्समानः परैमि; न चैव किञ्चिद्विषमेण यामि ॥
12-288-020a	नाहं शप्तः प्रतिशपामि किं चि;दमं द्वारं ह्यमृतस्येह वेद्मि ।
12-288-020c	गुह्यं ब्रह्म तदिदं वो ब्रवीमि; न मानुषाच्छ्रेष्ठतरं हि किञ्चित् ॥
12-288-021a	विमुच्यमानः पापेभ्यो धनेभ्य इव चन्द्रमाः ।
12-288-021c	विरजाः कालमाकाङ्क्षन्धीरो धैर्येण सिध्यति ॥
12-288-022a	यः सर्वेषां भवति ह्यर्चनीय; उत्सेचने स्तम्भ इवाभिजातः ।
12-288-022c	यस्मै वाचं सुप्रशस्तां वदन्ति; स वै देवान्गच्छति संयतात्मा ॥
12-288-023a	न तथा वक्तुमिच्छन्ति कल्याणान्पुरुषे गुणान् ।
12-288-023c	यथैषां वक्तुमिच्छन्ति नैर्गुण्यमनुयुञ्जकाः ॥
12-288-024a	यस्य वाङ्मनसी गुप्ते सम्यक्प्रणिहिते सदा ।
12-288-024c	वेदास्तपश्च त्यागश्च स इदं सर्वमाप्नुयात् ॥
12-288-025a	आक्रोशनावमानाभ्यामबुधाद्वर्धते बुधः ।
12-288-025c	तस्मान्न वर्धयेदन्यं न चात्मानं विहिंसयेत् ॥
12-288-026a	अमृतस्येव संतृप्येदवमानस्य वै द्विजः ।
12-288-026c	सुखं ह्यवमतः शेते योऽवमन्ता स नश्यति ॥
12-288-027a	यत्क्रोधनो यजते यद्ददाति; यद्वा तपस्तप्यति यज्जुहोति ।
12-288-027c	वैवस्वतस्तद्धरतेऽस्य सर्व; मोघः श्रमो भवति क्रोधनस्य ॥
12-288-028a	चत्वारि यस्य द्वाराणि सुगुप्तान्यमरोत्तमाः ।

- 12-288-028c उपस्थमुदरं हस्तौ वाक्चतुर्थी स धर्मवित् ॥
- 12-288-029a सत्यं दमं ह्यार्जवमानृशंस्यं; धृतिं तितिक्षामभिसेवमानः ।
- 12-288-029c स्वाध्यायनित्योऽस्पृहयन्परेषा;मेकान्तशील्यूर्ध्वगतिर्भवेत्सः ॥
- 12-288-030a सर्वानेताननुचरन्वत्सवच्चतुरः स्तनान् ।
- 12-288-030c न पावनतमं किञ्चित्सत्यादध्यगमं क्वचित् ॥
- 12-288-031a आचक्षेऽहं मनुष्येभ्यो देवेभ्यः प्रतिसंचरन् ।
- 12-288-031c सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥
- 12-288-032a यादृशैः संनिवसति यादृशांश्चोपसेवते ।
- 12-288-032c यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग्भवति पूरुषः ॥
- 12-288-033a यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं; तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव ।
- 12-288-033c वासो यथा रङ्गवशं प्रयाति; तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥
- 12-288-034a सदा देवाः साधुभिः संवदन्ते; न मानुषं विषयं यान्ति द्रष्टुम् ।
- 12-288-034c नेन्दुः समः स्यादसमो हि वायु;रुच्चावचं विषयं यः स वेद ॥
- 12-288-035a अदुष्टं वर्तमाने तु हृदयान्तरपूरुषे ।
- 12-288-035c तेनैव देवाः प्रीयन्ते सतां मार्गस्थितेन वै ॥
- 12-288-036a शिश्रोदरे येऽभिरताः सदैव; स्तेना नरा वाक्पुरुषाश्च नित्यम् ।
- 12-288-036c अपेतदोषानिति तान्विदित्वा; दूराद्देवाः संपरिवर्जयन्ति ॥
- 12-288-037a न वै देवा हीनसत्त्वेन तोष्याः; सर्वाशिना दुष्कृतकर्मणा वा ।
- 12-288-037c सत्यव्रता ये तु नराः कृतज्ञा; धर्मे रतास्तैः सह संभजन्ते ॥
- 12-288-038a अव्याहतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः; सत्यं वदेद्व्याहतं तद्वितीयम् ।
- 12-288-038c धर्मं वदेद्व्याहतं तत्तृतीयं; प्रियं वदेद्व्याहतं तच्चतुर्थम् ॥

12-288-039 साध्या ऊचुः

- 12-288-039a केनायमावृतो लोकः केन वा न प्रकाशते ।
- 12-288-039c केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्गं न गच्छति ॥

12-288-040 हंस उवाच

- 12-288-040a अज्ञानेनावृतो लोको मात्सर्यान्न प्रकाशते ।
- 12-288-040c लोभात्त्यजति मित्राणि सङ्गात्स्वर्गं न गच्छति ॥

12-288-041 साध्या ऊचुः

- 12-288-041a कः स्विदेको रमते ब्राह्मणानां; कः स्विदेको बहुभिर्जोषमास्ते ।
- 12-288-041c कः स्विदेको बलवान्दुर्बलोऽपि; कः स्विदेषां कलहं नान्ववैति ॥

12-288-042 हंस उवाच

- 12-288-042a प्राज्ञ एको रमते ब्राह्मणानां; प्राज्ञ एको बहुभिर्जोषमास्ते ।
 12-288-042c प्राज्ञ एको बलवान्दुर्बलोऽपि; प्राज्ञ एषां कलहं नान्ववैति ॥

12-288-043 साध्या ऊचुः

- 12-288-043a किं ब्राह्मणानां देवत्वं किं च साधुत्वमुच्यते ।
 12-288-043c असाधुत्वं च किं तेषां किमेषां मानुषं मतम् ॥

12-288-044 हंस उवाच

- 12-288-044a स्वाध्याय एषां देवत्वं व्रतं साधुत्वमुच्यते ।
 12-288-044c असाधुत्वं परीवादो मृत्युर्मानुषमुच्यते ॥

12-288-045 भीष्म उवाच

- 12-288-045a संवाद इत्ययं श्रेष्ठः साध्यानां परिकीर्तितः ।
 12-288-045c क्षेत्रं वै कर्मणां योनिः सद्भावः सत्यमुच्यते ॥

12-289-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-289-001a सांख्ये योगे च मे तात विशेषं वक्तुमर्हसि ।
 12-289-001c तव सर्वज्ञ सर्वं हि विदितं कुरुसत्तम ॥

12-289-002 भीष्म उवाच

- 12-289-002a सांख्याः सांख्यं प्रशंसन्ति योगा योगं द्विजातयः ।
 12-289-002c वदन्ति कारणैः श्रेष्ठ्यं स्वपक्षोद्भावनाय वै ॥
 12-289-003a अनीश्वरः कथं मुच्येदित्येवं शत्रुकर्शन ।
 12-289-003c वदन्ति कारणैः श्रेष्ठ्यं योगाः सम्यङ्गनीषिणः ॥
 12-289-004a वदन्ति कारणं चेदं सांख्याः सम्यग्द्विजातयः ।
 12-289-004c विज्ञायेह गतीः सर्वा विरक्तो विषयेषु यः ॥
 12-289-005a ऊर्ध्वं स देहात्सुव्यक्तं विमुच्येदिति नान्यथा ।
 12-289-005c एतदाहुर्महाप्राज्ञाः सांख्यं वै मोक्षदर्शनम् ॥
 12-289-006a स्वपक्षे कारणं ग्राह्यं समर्थं वचनं हितम् ।
 12-289-006c शिष्टानां हि मतं ग्राह्यं त्वद्विधैः शिष्टसंमतैः ॥
 12-289-007a प्रत्यक्षहेतवो योगाः सांख्याः शास्त्रविनिश्चयाः ।
 12-289-007c उभे चैते मते तत्त्वे मम तात युधिष्ठिर ॥
 12-289-008a उभे चैते मते ज्ञाने नृपते शिष्टसंमते ।

- 12-289-008c अनुष्ठिते यथाशास्त्रं नयेतां परमां गतिम् ॥
- 12-289-009a तुल्यं शौचं तयोर्युक्तं दया भूतेषु चानघ ।
- 12-289-009c व्रतानां धारणं तुल्यं दर्शनं न समं तयोः ॥
- 12-289-010 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-289-010a यदि तुल्यं व्रतं शौचं दया चात्र पितामह ।
- 12-289-010c तुल्यं न दर्शनं कस्मात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-289-011 भीष्म उवाच**
- 12-289-011a रागं मोहं तथा स्नेहं कामं क्रोधं च केवलम् ।
- 12-289-011c योगाच्छित्त्वादितो दोषान्पञ्चैतान्प्राप्नुवन्ति तत् ॥
- 12-289-012a यथा चानिमिषाः स्थूला जालं छित्त्वा पुनर्जलम् ।
- 12-289-012c प्राप्नुवन्ति तथा योगास्तत्पदं वीतकल्मषाः ॥
- 12-289-013a तथैव वागुरां छित्त्वा बलवन्तो यथा मृगाः ।
- 12-289-013c प्राप्नुयुर्विमलं मार्गं विमुक्ताः सर्वबन्धनैः ॥
- 12-289-014a लोभजानि तथा राजन्बन्धनानि बलान्विताः ।
- 12-289-014c छित्त्वा योगाः परं मार्गं गच्छन्ति विमलाः शिवम् ॥
- 12-289-015a अबलाश्च मृगा राजन्वागुरासु तथापरे ।
- 12-289-015c विनश्यन्ति न संदेहस्तद्वद्योगबलादृते ॥
- 12-289-016a बलहीनाश्च कौन्तेय यथा जालगता झषाः ।
- 12-289-016c अन्तं गच्छन्ति राजेन्द्र तथा योगाः सुदुर्बलाः ॥
- 12-289-017a यथा च शकुनाः सूक्ष्माः प्राप्य जालमरिंदम ।
- 12-289-017c तत्र सक्ता विपद्यन्ते मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥
- 12-289-018a कर्मजैर्बन्धनैर्बद्धास्तद्वद्योगाः परंतप ।
- 12-289-018c अबला वै विनश्यन्ति मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥
- 12-289-019a अल्पकश्च यथा राजन्वह्निः शाम्यति दुर्बलः ।
- 12-289-019c आक्रान्त इन्धनैः स्थूलैस्तद्वद्योगोऽबलः प्रभो ॥
- 12-289-020a स एव च यदा राजन्वह्निर्जातबलः पुनः ।
- 12-289-020c समीरणयुतः कृत्स्नां दहेत्क्षिप्रं महीमपि ॥
- 12-289-021a तद्वज्जातबलो योगी दीप्ततेजा महाबलः ।
- 12-289-021c अन्तकाल इवादित्यः कृत्स्नं संशोषयेज्जगत् ॥
- 12-289-022a दुर्बलश्च यथा राजन्स्रोतसा हियते नरः ।

12-289-022c	बलहीनस्तथा योगो विषयैर्हियतेऽवशः ॥
12-289-023a	तदेव च यथा स्रोतो विष्टम्भयति वारणः ।
12-289-023c	तद्वद्योगबलं लब्ध्वा व्यूहते विषयान्बहून् ॥
12-289-024a	विशन्ति चावशाः पार्थ योगा योगबलान्विताः ।
12-289-024c	प्रजापतीनृषीन्देवान्महाभूतानि चेश्वराः ॥
12-289-025a	न यमो नान्तकः क्रुद्धो न मृत्युर्भीमविक्रमः ।
12-289-025c	ईशते नृपते सर्वे योगस्यामिततेजसः ॥
12-289-026a	आत्मनां च सहस्राणि बहूनि भरतर्षभ ।
12-289-026c	योगः कुर्याद्वलं प्राप्य तैश्च सर्वैर्महीं चरेत् ॥
12-289-027a	प्राप्नुयाद्विषयांश्चैव पुनश्चोग्रं तपश्चरेत् ।
12-289-027c	संक्षिपेच्च पुनः पार्थ सूर्यस्तेजोगुणानिव ॥
12-289-028a	बलस्थस्य हि योगस्य बन्धनेशस्य पार्थिव ।
12-289-028c	विमोक्षप्रभविष्णुत्वमुपपन्नमसंशयम् ॥
12-289-029a	बलानि योगे प्रोक्तानि मयैतानि विशां पते ।
12-289-029c	निदर्शनार्थं सूक्ष्माणि वक्ष्यामि च पुनस्तव ॥
12-289-030a	आत्मनश्च समाधाने धारणां प्रति चाभिभो ।
12-289-030c	निदर्शनानि सूक्ष्माणि शृणु मे भरतर्षभ ॥
12-289-031a	अप्रमत्तो यथा धन्वी लक्ष्यं हन्ति समाहितः ।
12-289-031c	युक्तः सम्यक्तथा योगी मोक्षं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
12-289-032a	स्नेहपूर्णे यथा पात्रे मन आधाय निश्चलम् ।
12-289-032c	पुरुषो यत्त आरोहेत्सोपानं युक्तमानसः ॥
12-289-033a	युक्त्वा तथायमात्मानं योगः पार्थिव निश्चलम् ।
12-289-033c	करोत्यमलमात्मानं भास्करोपमदर्शनम् ॥
12-289-034a	यथा च नावं कौन्तेय कर्णधारः समाहितः ।
12-289-034c	महार्णवगतां शीघ्रं नयेत्पार्थिव पत्तनम् ॥
12-289-035a	तद्वदात्मसमाधानं युक्त्वा योगेन तत्त्ववित् ।
12-289-035c	दुर्गमं स्थानमाप्नोति हित्वा देहमिमं नृप ॥
12-289-036a	सारथिश्च यथा युक्त्वा सदश्चान्सुसमाहितः ।
12-289-036c	देशमिष्टं नयत्याशु धन्विनं पुरुषर्षभ ॥
12-289-037a	तथैव नृपते योगी धारणासु समाहितः ।
12-289-037c	प्राप्नोत्याशु परं स्थानं लक्षं मुक्त इवाशुगः ॥

- 12-289-038a आवेश्यात्मनि चात्मानं योगी तिष्ठति योऽचलः ।
 12-289-038c पापं हन्तेव मीनानां पदमाप्नोति सोऽजरम् ॥
 12-289-039a नाभ्यां कण्ठे च शीर्षे च हृदि वक्षसि पार्श्वयोः ।
 12-289-039c दर्शने स्पर्शने चापि घ्राणे चामितविक्रम ॥
 12-289-040a स्थानेष्वेतेषु यो योगी महाव्रतसमाहितः ।
 12-289-040c आत्मना सूक्ष्ममात्मानं युङ्क्ते सम्यग्विशां पते ॥
 12-289-041a स शीघ्रममलप्रज्ञः कर्म दग्ध्वा शुभाशुभम् ।
 12-289-041c उत्तमं योगमास्थाय यदीच्छति विमुच्यते ॥

12-289-042 युधिष्ठिर उवाच

- 12-289-042a आहारान्कीदृशान्कृत्वा कानि जित्वा च भारत ।
 12-289-042c योगी बलमवाप्नोति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-289-043 भीष्म उवाच

- 12-289-043a कणानां भक्षणे युक्तः पिण्याकस्य च भक्षणे ।
 12-289-043c स्नेहानां वर्जने युक्तो योगी बलमवाप्नुयात् ॥
 12-289-044a भुञ्जानो यावकं रूक्षं दीर्घकालमरिंदम ।
 12-289-044c एकारामो विशुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥
 12-289-045a पक्षान्मासानृतूँश्चित्रान्संचरंश्च गुहास्तथा ।
 12-289-045c अपः पीत्वा पयोमिश्रा योगी बलमवाप्नुयात् ॥
 12-289-046a अखण्डमपि वा मासं सततं मनुजेश्वर ।
 12-289-046c उपोष्य सम्यक्शुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥
 12-289-047a कामं जित्वा तथा क्रोधं शीतोष्णे वर्षमेव च ।
 12-289-047c भयं निद्रां तथा श्वासं पौरुषं विषयांस्तथा ॥
 12-289-048a अरतिं दुर्जयां चैव घोरां तृष्णां च पार्थिव ।
 12-289-048c स्पर्शान्सर्वास्तथा तन्द्रीं दुर्जयां नृपसत्तम ॥
 12-289-049a दीपयन्ति महात्मानः सूक्ष्ममात्मानमात्मना ।
 12-289-049c वीतरागा महाप्राज्ञा ध्यानाध्ययनसंपदा ॥
 12-289-050a दुर्गस्त्वेष मतः पन्था ब्राह्मणानां विपश्चिताम् ।
 12-289-050c न कश्चिद्ब्रजति ह्यस्मिन्क्षेमेण भरतर्षभ ॥
 12-289-051a यथा कश्चिद्वनं घोरं बहुसर्पसरीसृपम् ।
 12-289-051c श्वभ्रवत्तोयहीनं च दुर्गमं बहुकण्टकम् ॥

- 12-289-052a अभक्तमटवीप्रायं दावदग्धमहीरुहम् ।
 12-289-052c पन्थानं तस्कराकीर्णं क्षेमेणाभिपतेद्युवा ॥
 12-289-053a योगमार्गं तथासाद्य यः कश्चिद्भजते द्विजः ।
 12-289-053c क्षेमेणोपरमेन्मार्गाद्बहुदोषो हि स स्मृतः ॥
 12-289-054a सुस्थेयं क्षुरधारासु निशितासु महीपते ।
 12-289-054c धारणासु तु योगस्य दुःस्थेयमकृतात्मभिः ॥
 12-289-055a विपन्ना धारणास्तात नयन्ति नशुभां गतिम् ।
 12-289-055c नेतृहीना यथा नावः पुरुषानर्णवे नृप ॥
 12-289-056a यस्तु तिष्ठति कौन्तेय धारणासु यथाविधि ।
 12-289-056c मरणं जन्म दुःखं च सुखं च स विमुञ्चति ॥
 12-289-057a नानाशास्त्रेषु निष्पन्नं योगेष्विदमुदाहृतम् ।
 12-289-057c परं योगं तु यत्कृत्स्नं निश्चितं तद्विजातिषु ॥
 12-289-058a परं हि तद्ब्रह्म महन्महात्म;न्ब्रह्माणमीशं वरदं च विष्णुम् ।
 12-289-058c भवं च धर्मं च षडाननं च; षड्ब्रह्मपुत्रांश्च महानुभावान् ॥
 12-289-059a तमश्च कष्टं सुमहद्रजश्च; सत्त्वं च शुद्धं प्रकृतिं परां च ।
 12-289-059c सिद्धिं च देवीं वरुणस्य पत्नीं; तेजश्च कृत्स्नं सुमहच्च धैर्यम् ॥
 12-289-060a ताराधिपं वै विमलं सतारं; विश्वांश्च देवानुरगान्पितृंश्च ।
 12-289-060c शैलांश्च कृत्स्नानुदधींश्च घोरा;न्नदीश्च सर्वाः सवनान्धनांश्च ॥
 12-289-061a नागान्नगान्यक्षगणान्दिशश्च; गन्धर्वसंघान्पुरुषान्त्रियश्च ।
 12-289-061c परस्परं प्राप्य महान्महात्मा; विशेत योगी नचिराद्विमुक्तः ॥
 12-289-062a कथा च येयं नृपते प्रसक्ता; देवे महावीर्यमतौ शुभेयम् ।
 12-289-062c योगान्स सर्वानभिभूय मर्त्या;न्नारायणात्मा कुरुते महात्मा ॥

12-290-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-290-001a सम्यक्त्वयायं नृपते वर्णितः शिष्टसंमतः ।
 12-290-001c योगमार्गो यथान्यायं शिष्यायेह हितैषिणा ॥
 12-290-002a सांख्ये त्विदानीं कात्स्नर्येन विधिं प्रब्रूहि पृच्छते ।
 12-290-002c त्रिषु लोकेषु यज्ज्ञानं सर्वं तद्विदितं हि ते ॥

12-290-003 भीष्म उवाच

- 12-290-003a शृणु मे त्वमिदं शुद्धं सांख्यानां विदितात्मनाम् ।
 12-290-003c विहितं यतिभिर्बुद्धैः कपिलादिभिरीश्वरैः ॥

12-290-004a	यस्मिन्न विभ्रमाः केचिद्दृश्यन्ते मनुजर्षभ ।
12-290-004c	गुणाश्च यस्मिन्बहवो दोषहानिश्च केवला ॥
12-290-005a	ज्ञानेन परिसंख्याय सदोषान्विषयान् नृप ।
12-290-005c	मानुषान्दुर्जयान्कृत्स्नान्पैशाचान्विषयांस्तथा ॥
12-290-006a	राक्षसान्विषयाज्ज्ञात्वा यक्षाणां विषयांस्तथा ।
12-290-006c	विषयानौरगाज्ज्ञात्वा गान्धर्वविषयांस्तथा ॥
12-290-007a	पितॄणां विषयाज्ज्ञात्वा तिर्यक्षु चरतां नृप ।
12-290-007c	सुपर्णविषयाज्ज्ञात्वा मरुतां विषयांस्तथा ॥
12-290-008a	राजर्षिविषयाज्ज्ञात्वा ब्रह्मर्षिविषयांस्तथा ।
12-290-008c	आसुरान्विषयाज्ज्ञात्वा वैश्वदेवांस्तथैव च ॥
12-290-009a	देवर्षिविषयाज्ज्ञात्वा योगानामपि चेश्वरान् ।
12-290-009c	विषयांश्च प्रजेशानां ब्रह्मणो विषयांस्तथा ॥
12-290-010a	आयुषश्च परं कालं लोके विज्ञाय तत्त्वतः ।
12-290-010c	सुखस्य च परं तत्त्वं विज्ञाय वदतां वर ॥
12-290-011a	प्राप्ते काले च यद्दुःखं पततां विषयैषिणाम् ।
12-290-011c	तिर्यक्च पततां दुःखं पततां नरके च यत् ॥
12-290-012a	स्वर्गस्य च गुणान्कृत्स्नान्दोषान्सर्वांश्च भारत ।
12-290-012c	वेदवादे च ये दोषा गुणा ये चापि वैदिकाः ॥
12-290-013a	ज्ञानयोगे च ये दोषा गुणा योगे च ये नृप ।
12-290-013c	सांख्यज्ञाने च ये दोषास्तथैव च गुणा नृप ॥
12-290-014a	सत्त्वं दशगुणं ज्ञात्वा रजो नवगुणं तथा ।
12-290-014c	तमश्चाष्टगुणं ज्ञात्वा बुद्धिं सप्तगुणां तथा ॥
12-290-015a	षड्गुणं च नभो ज्ञात्वा मनः पञ्चगुणं तथा ।
12-290-015c	बुद्धिं चतुर्गुणां ज्ञात्वा तमश्च त्रिगुणं महत् ॥
12-290-016a	द्विगुणं च रजो ज्ञात्वा सत्त्वमेकगुणं पुनः ।
12-290-016c	मार्गं विज्ञाय तत्त्वेन प्रलये प्रेक्षणं तथा ॥
12-290-017a	ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः कारणैर्भाविताः शुभैः ।
12-290-017c	प्राप्नुवन्ति शुभं मोक्षं सूक्ष्मा इव नभः परम् ॥
12-290-018a	रूपेण दृष्टिं संयुक्तां घ्राणं गन्धगुणेन च ।
12-290-018c	शब्दे सक्तं तथा श्रोत्रं जिह्वां रसगुणेषु च ॥
12-290-019a	तनुं स्पर्शं तथा सक्तां वायुं नभसि चाश्रितम् ।

12-290-019c	मोहं तमसि संसक्तं लोभमर्थेषु संश्रितम् ॥
12-290-020a	विष्णुं क्रान्ते बले शक्रं कोष्ठे सक्तं तथानलम् ।
12-290-020c	अप्सु देवीं तथा सक्तामपस्तेजसि चाश्रिताः ॥
12-290-021a	तेजो वायौ तु संसक्तं वायुं नभसि चाश्रितम् ।
12-290-021c	नभो महति संयुक्तं महद्बुद्धौ च संश्रितम् ॥
12-290-022a	बुद्धिं तमसि संसक्तां तमो रजसि चाश्रितम् ।
12-290-022c	रजः सत्त्वे तथा सक्तं सत्त्वं सक्तं तथात्मनि ॥
12-290-023a	सक्तमात्मानमीशे च देवे नारायणे तथा ।
12-290-023c	देवं मोक्षे च संसक्तं मोक्षं सक्तं तु न क्वचित् ॥
12-290-024a	ज्ञात्वा सत्त्वयुतं देहं वृतं षोडशभिर्गुणैः ।
12-290-024c	स्वभावं चेतनां चैव ज्ञात्वा वै देहमाश्रिते ॥
12-290-025a	मध्यस्थमेकमात्मानं पापं यस्मिन्न विद्यते ।
12-290-025c	द्वितीयं कर्म विज्ञाय नृपते विषयैषिणाम् ॥
12-290-026a	इन्द्रियाणीन्द्रियार्थांश्च सर्वानात्मनि संश्रितान् ।
12-290-026c	प्राणापानौ समानं च व्यानोदानौ च तत्त्वतः ॥
12-290-027a	अवाक्चैवानिलं ज्ञात्वा प्रवहं चानिलं पुनः ।
12-290-027c	सप्त वातांस्तथा शेषान्सप्तधा विधिवत्पुनः ॥
12-290-028a	प्रजापतीनृषींश्चैव मार्गांश्च सुबहून्वरान् ।
12-290-028c	सप्तर्षींश्च बहूञ्ज्ञात्वा राजर्षींश्च परंतप ॥
12-290-029a	सुरर्षीन्महतश्चान्यान्महर्षीन्सूर्यसंनिभान् ।
12-290-029c	ऐश्वर्याच्च्याविताञ्ज्ञात्वा कालेन महता नृप ॥
12-290-030a	महतां भूतसंघानां श्रुत्वा नाशं च पार्थिव ।
12-290-030c	गतिं चाप्यशुभां ज्ञात्वा नृपते पापकर्मणाम् ॥
12-290-031a	वैतरण्यां च यद्दुःखं पतितानां यमक्षये ।
12-290-031c	योनीषु च विचित्रासु संसारानशुभांस्तथा ॥
12-290-032a	जठरे चाशुभे वासं शोणितोदकभाजने ।
12-290-032c	श्लेष्ममूत्रपुरीषे च तीव्रगन्धसमन्विते ॥
12-290-033a	शुक्रशोणितसंघाते मज्जास्नायुपरिग्रहे ।
12-290-033c	सिराशतसमाकीर्णे नवद्वारे पुरेऽशुचौ ॥
12-290-034a	विज्ञायाहितमात्मानं योगांश्च विविधान्नृप ।
12-290-034c	तामसानां च जन्तूनां रमणीयावृतात्मनाम् ॥

12-290-035a	सात्त्विकानां च जन्तूनां कुत्सितं भरतर्षभ ।
12-290-035c	गर्हितं महतामर्थे सांख्यानां विदितात्मनाम् ॥
12-290-036a	उपप्लवांस्तथा घोराञ्शशिनस्तेजसस्तथा ।
12-290-036c	ताराणां पतनं दृष्ट्वा नक्षत्राणां च पर्ययम् ॥
12-290-037a	द्वंद्वानां विप्रयोगं च विज्ञाय कृपणं नृप ।
12-290-037c	अन्योन्यभक्षणं दृष्ट्वा भूतानामपि चाशुभम् ॥
12-290-038a	बाल्ये मोहं च विज्ञाय क्षयं देहस्य चाशुभम् ।
12-290-038c	रागे मोहे च संप्राप्ते क्वचित्सत्त्वं समाश्रितम् ॥
12-290-039a	सहस्रेषु नरः कश्चिन्मोक्षबुद्धिं समाश्रितः ।
12-290-039c	दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञाय श्रुतिपूर्वकम् ॥
12-290-040a	बहुमानमलब्धेषु लब्धे मध्यस्थतां पुनः ।
12-290-040c	विषयाणां च दौरात्म्यं विज्ञाय नृपते पुनः ॥
12-290-041a	गतासूनां च कौन्तेय देहान्दृष्ट्वा तथाशुभान् ।
12-290-041c	वासं कुलेषु जन्तूनां दुःखं विज्ञाय भारत ॥
12-290-042a	ब्रह्मघ्नानां गतिं ज्ञात्वा पतितानां सुदारुणाम् ।
12-290-042c	सुरापाने च सक्तानां ब्राह्मणानां दुरात्मनाम् ॥
12-290-042e	गुरुदारप्रसक्तानां गतिं विज्ञाय चाशुभाम् ॥
12-290-043a	जननीषु च वर्तन्ते ये न सम्यग्युधिष्ठिर ।
12-290-043c	सदेवकेषु लोकेषु ये न वर्तन्ति मानवाः ॥
12-290-044a	तेन ज्ञानेन विज्ञाय गतिं चाशुभकर्मणाम् ।
12-290-044c	तिर्यग्योनिगतानां च विज्ञाय गतयः पृथक् ॥
12-290-045a	वेदवादांस्तथा चित्रानृतूनां पर्ययांस्तथा ।
12-290-045c	क्षयं संवत्सराणां च मासानां प्रक्षयं तथा ॥
12-290-046a	पक्षक्षयं तथा दृष्ट्वा दिवसानां च संक्षयम् ।
12-290-046c	क्षयं वृद्धिं च चन्द्रस्य दृष्ट्वा प्रत्यक्षतस्तथा ॥
12-290-047a	वृद्धिं दृष्ट्वा समुद्राणां क्षयं तेषां तथा पुनः ।
12-290-047c	क्षयं धनानां च तथा पुनर्वृद्धिं तथैव च ॥
12-290-048a	संयोगानां क्षयं दृष्ट्वा युगानां च विशेषतः ।
12-290-048c	क्षयं च दृष्ट्वा शैलानां क्षयं च सरितां तथा ॥
12-290-049a	वर्णानां च क्षयं दृष्ट्वा क्षयान्तं च पुनः पुनः ।
12-290-049c	जरामृत्युं तथा जन्म दृष्ट्वा दुःखानि चैव ह ॥

- 12-290-050a देहदोषांस्तथा ज्ञात्वा तेषां दुःखं च तत्त्वतः ।
 12-290-050c देहविकलवतां चैव सम्यग्विज्ञाय भारत ॥
- 12-290-051a आत्मदोषांश्च विज्ञाय सर्वानात्मनि संश्रितान् ।
 12-290-051c स्वदेहादुत्थितान्धान्धांस्तथा विज्ञाय चाशुभान् ॥
- 12-290-052 युधिष्ठिर उवाच**
- 12-290-052a कान्स्वगात्रोद्भवान्दोषान्पश्यस्यमितविक्रम ।
 12-290-052c एतन्मे संशयं कृत्स्नं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥
- 12-290-053 भीष्म उवाच**
- 12-290-053a पञ्च दोषान्प्रभो देहे प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 12-290-053c मार्गज्ञाः कापिलाः सांख्याः शृणु तानरिसूदन ॥
- 12-290-054a कामक्रोधौ भयं निद्रा पञ्चमः श्वास उच्यते ।
 12-290-054c एते दोषाः शरीरेषु दृश्यन्ते सर्वदेहिनाम् ॥
- 12-290-055a छिन्दन्ति क्षमया क्रोधं कामं संकल्पवर्जनात् ।
 12-290-055c सत्त्वसंशीलनान्निद्रामप्रमादाद्भयं तथा ॥
- 12-290-055e छिन्दन्ति पञ्चमं श्वासं लघ्वाहारतया नृप ॥
- 12-290-056a गुणान्गुणशतैर्ज्ञात्वा दोषान्दोषशतैरपि ।
 12-290-056c हेतून्हेतुशतैश्चित्रैश्चित्रान्विज्ञाय तत्त्वतः ॥
- 12-290-057a अपां फेनोपमं लोकं विष्णोर्मायाशतैर्वृतम् ।
 12-290-057c चित्तभित्तिप्रतीकाशं नलसारमनर्थकम् ॥
- 12-290-058a तमः श्वभ्रनिभं दृष्ट्वा वर्षबुद्बुदसंनिभम् ।
 12-290-058c नाशप्रायं सुखाद्धीनं नाशोत्तरमभावगम् ॥
- 12-290-058e रजस्तमसि संमग्नं पङ्के द्विपमिवावशम् ॥
- 12-290-059a सांख्या राजन्महाप्राज्ञास्त्यक्त्वा देहं प्रजाकृतम् ।
 12-290-059c ज्ञानज्ञेयेन सांख्येन व्यापिना महता नृप ॥
- 12-290-060a राजसानशुभान्धान्धांस्तामसांश्च तथाविधान् ।
 12-290-060c पुण्यांश्च सात्त्विकान्धान्धांस्पर्शजान्देहसंश्रितान् ॥
- 12-290-060e छित्त्वाशु ज्ञानशस्त्रेण तपोदण्डेन भारत ॥
- 12-290-061a ततो दुःखोदकं घोरं चिन्ताशोकमहाहृदम् ।
 12-290-061c व्याधिमृत्युमहाग्राहं महाभयमहोरगम् ॥
- 12-290-062a तमः कूर्मं रजोमीनं प्रज्ञया संतरन्त्युत ।
 12-290-062c स्नेहपङ्कं जरादुर्गं स्पर्शद्वीपमरिदम् ॥

- 12-290-063a कर्मागाधं सत्यतीरं स्थितव्रतमिदं नृप ।
 12-290-063c हिंसाशीघ्रमहावेगं नानारसमहाकरम् ॥
 12-290-064a नानाप्रीतिमहारत्नं दुःखज्वरसमीरणम् ।
 12-290-064c शोकतृष्णामहावर्तं तीक्ष्णव्याधिमहागजम् ॥
 12-290-065a अस्थिसंघातसंघाटं श्लेष्मफेनमरिंदम ।
 12-290-065c दानमुक्ताकरं भीमं शोणितहृदविद्रुमम् ॥
 12-290-066a हसितोत्क्रुष्टनिर्घोषं नानाज्ञानसुदुस्तरम् ।
 12-290-066c रोदनाश्रुमलक्षारं सङ्गत्यागपरायणम् ॥
 12-290-067a पुनराजन्मलोकौघं पुत्रबान्धवपत्तनम् ।
 12-290-067c अहिंसासत्यमर्यादं प्राणत्यागमहोर्मिणम् ॥
 12-290-068a वेदान्तगमनद्वीपं सर्वभूतदयोदधिम् ।
 12-290-068c मोक्षदुष्प्रापविषयं वडवामुखसागरम् ॥
 12-290-069a तरन्ति मुनयः सिद्धा ज्ञानयोगेन भारत ।
 12-290-069c तीर्त्वा च दुस्तरं जन्म विशन्ति विमलं नभः ॥
 12-290-070a ततस्तान्सुकृतीन्सांख्यान्सूर्यो वहति रश्मिभिः ।
 12-290-070c पद्मतन्तुवदाविश्य प्रवहन्विषयान् नृप ॥
 12-290-071a तत्र तान्प्रवहो वायुः प्रतिगृह्णाति भारत ।
 12-290-071c वीतरागान्यतीन्सिद्धान्वीर्ययुक्तांस्तपोधनान् ॥
 12-290-072a सूक्ष्मः शीतः सुगन्धी च सुखस्पर्शश्च भारत ।
 12-290-072c सप्तानां मरुतां श्रेष्ठो लोकान्गच्छति यः शुभान् ॥
 12-290-072e स तान्वहति कौन्तेय नभसः परमां गतिम् ॥
 12-290-073a नभो वहति लोकेश रजसः परमां गतिम् ।
 12-290-073c रजो वहति राजेन्द्र सत्त्वस्य परमां गतिम् ॥
 12-290-074a सत्त्वं वहति शुद्धात्मन्परं नारायणं प्रभुम् ।
 12-290-074c प्रभुर्वहति शुद्धात्मा परमात्मानमात्मना ॥
 12-290-075a परमात्मानमासाद्य तद्भूतायतनामलाः ।
 12-290-075c अमृतत्वाय कल्पन्ते न निवर्तन्ति चाभिभो ॥
 12-290-075e परमा सा गतिः पार्थ निर्द्वन्द्वानां महात्मनाम् ॥
 12-290-076 युधिष्ठिर उवाच
 12-290-076a स्थानमुत्तममासाद्य भगवन्तं स्थिरव्रताः ।
 12-290-076c आजन्ममरणं वा ते स्मरन्त्युत न वानघ ॥

- 12-290-077a यदत्र तथ्यं तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ।
 12-290-077c त्वदृते मानवं नान्यं प्रष्टुमर्हामि कौरव ॥
 12-290-078a मोक्षदोषो महानेष प्राप्य सिद्धिं गतानृषीन् ।
 12-290-078c यदि तत्रैव विज्ञाने वर्तन्ते यतयः परे ॥
 12-290-079a प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं पश्यामि परमं नृप ।
 12-290-079c मग्नस्य हि परे ज्ञाने किं नु दुःखतरं भवेत् ॥
 12-290-080 **भीष्म उवाच**
 12-290-080a यथान्यायं त्वया तात प्रश्नः पृष्ठः सुसंकटः ।
 12-290-080c बुद्धानामपि संमोहः प्रश्नेऽस्मिन्भरतर्षभ ॥
 12-290-080e अत्रापि तत्त्वं परमं शृणु सम्यङ्ग्येरितम् ॥
 12-290-081a बुद्धिश्च परमा यत्र कापिलानां महात्मनाम् ।
 12-290-081c इन्द्रियाण्यपि बुध्यन्ते स्वदेहं देहिनो नृप ॥
 12-290-081e कारणान्यात्मनस्तानि सूक्ष्मः पश्यति तैस्तु सः ॥
 12-290-082a आत्मना विप्रहीणानि काष्ठकुड्यसमानि तु ।
 12-290-082c विनश्यन्ति न संदेहः फेना इव महार्णवे ॥
 12-290-083a इन्द्रियैः सह सुप्तस्य देहिनः शत्रुतापन ।
 12-290-083c सूक्ष्मश्चरति सर्वत्र नभसीव समीरणः ॥
 12-290-084a स पश्यति यथान्यायं स्पर्शान्स्पृशति चाभिभो ।
 12-290-084c बुध्यमानो यथापूर्वमखिलेनेह भारत ॥
 12-290-085a इन्द्रियाणीह सर्वाणि स्वे स्वे स्थाने यथाविधि ।
 12-290-085c अनीशत्वात्प्रलीयन्ते सर्पा हतविषा इव ॥
 12-290-086a इन्द्रियाणां तु सर्वेषां स्वस्थानेष्वेव सर्वशः ।
 12-290-086c आक्रम्य गतयः सूक्ष्माश्चरत्यात्मा न संशयः ॥
 12-290-087a सत्त्वस्य च गुणान्कृत्स्नात्रजसश्च गुणान्पुनः ।
 12-290-087c गुणांश्च तमसः सर्वान्गुणान्बुद्धेश्च भारत ॥
 12-290-088a गुणांश्च मनसस्तद्वन्नभसश्च गुणांस्तथा ।
 12-290-088c गुणान्वायोश्च धर्मात्मंस्तेजसश्च गुणान्पुनः ॥
 12-290-089a अपां गुणांस्तथा पार्थ पार्थिवांश्च गुणानपि ।
 12-290-089c सर्वात्मना गुणैर्व्याप्य क्षेत्रज्ञः स युधिष्ठिर ॥
 12-290-090a आत्मा च याति क्षेत्रज्ञं कर्मणी च शुभाशुभे ।
 12-290-090c शिष्या इव महात्मानमिन्द्रियाणि च तं विभो ॥

12-290-091a	प्रकृतिं चाप्यतिक्रम्य गच्छत्यात्मानमव्ययम् ।
12-290-091c	परं नारायणात्मानं निर्द्वंद्वं प्रकृतेः परम् ॥
12-290-092a	विमुक्तः पुण्यपापेभ्यः प्रविष्टस्तमनामयम् ।
12-290-092c	परमात्मानमगुणं न निवर्तति भारत ॥
12-290-093a	शिष्टं त्वत्र मनस्तात इन्द्रियाणि च भारत ।
12-290-093c	आगच्छन्ति यथाकालं गुरोः संदेशकारिणः ॥
12-290-094a	शक्यं चाल्पेन कालेन शान्तिं प्राप्तुं गुणार्थिना ।
12-290-094c	एवं युक्तेन कौन्तेय युक्तज्ञानेन मोक्षिणा ॥
12-290-095a	सांख्या राजन्महाप्राज्ञा गच्छन्ति परमां गतिम् ।
12-290-095c	ज्ञानेनानेन कौन्तेय तुल्यं ज्ञानं न विद्यते ॥
12-290-096a	अत्र ते संशयो मा भूज्ज्ञानं सांख्यं परं मतम् ।
12-290-096c	अक्षरं ध्रुवमव्यक्तं पूर्वं ब्रह्म सनातनम् ॥
12-290-097a	अनादिमध्यनिधनं निर्द्वंद्वं कर्तृ शाश्वतम् ।
12-290-097c	कूटस्थं चैव नित्यं च यद्वदन्ति शमात्मकाः ॥
12-290-098a	यतः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।
12-290-098c	यच्च शंसन्ति शास्त्रेषु वदन्ति परमर्षयः ॥
12-290-099a	सर्वे विप्राश्च देवाश्च तथागमविदो जनाः ।
12-290-099c	ब्रह्मण्यं परमं देवमनन्तं परतोऽच्युतम् ॥
12-290-100a	प्रार्थयन्तश्च तं विप्रा वदन्ति गुणबुद्धयः ।
12-290-100c	सम्यग्युक्तास्तथा योगाः सांख्याश्चामितदर्शनाः ॥
12-290-101a	अमूर्तेस्तस्य कौन्तेय सांख्यं मूर्तिरिति श्रुतिः ।
12-290-101c	अभिज्ञानानि तस्याहुर्मतं हि भरतर्षभ ॥
12-290-102a	द्विविधानीह भूतानि पृथिव्यां पृथिवीपते ।
12-290-102c	जङ्गमागमसंज्ञानि जङ्गमं तु विशिष्यते ॥
12-290-103a	ज्ञानं महद्यद्धि महत्सु राजः न्वेदेषु सांख्येषु तथैव योगे ।
12-290-103c	यच्चापि दृष्टं विविधं पुराणं; सांख्यागतं तन्निखिलं नरेन्द्र ॥
12-290-104a	यच्चेतिहासेषु महत्सु दृष्टं; यच्चार्थशास्त्रे नृप शिष्टजुष्टे ।
12-290-104c	ज्ञानं च लोके यदिहास्ति किं चिः; त्सांख्यागतं तच्च महन्महात्मन् ॥
12-290-105a	शमश्च दृष्टः परमं बलं च; ज्ञानं च सूक्ष्मं च यथावदुक्तम् ।
12-290-105c	तपांसि सूक्ष्माणि सुखानि चैव; सांख्ये यथावद्विहितानि राजन् ॥
12-290-106a	विपर्यये तस्य हि पार्थ देवाः नागच्छन्ति सांख्याः सततं सुखेन ।

- 12-290-106c तांश्चानुसंचार्य ततः कृतार्थाः; पतन्ति विप्रेषु यतेषु भूयः ॥
 12-290-107a हित्वा च देहं प्रविशन्ति मोक्षं; दिवौकसो द्यामिव पार्थ सांख्याः ।
 12-290-107c ततोऽधिकं तेऽभिरता महार्हे; सांख्ये द्विजाः पार्थिव शिष्टजुष्टे ॥
 12-290-108a तेषां न तिर्यग्गमनं हि दृष्टं; नावागतिः पापकृतां निवासः ।
 12-290-108c न चाबुधानामपि ते द्विजातयो; ये ज्ञानमेतन्नृपतेऽनुरक्ताः ॥
 12-290-109a सांख्यं विशालं परमं पुराणं; महार्णवं विमलमुदारकान्तम् ।
 12-290-109c कृत्स्नं च सांख्यं नृपते महात्मा; नारायणो धारयतेऽप्रमेयम् ॥
 12-290-110a एतन्मयोक्तं नरदेव तत्त्वं; नारायणो विश्वमिदं पुराणम् ।
 12-290-110c स सर्गकाले च करोति सर्गं; संहारकाले च तदत्ति भूयः ॥

12-291-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-291-001a किं तदक्षरमित्युक्तं यस्मान्नावर्तते पुनः ।
 12-291-001c किं च तदक्षरमित्युक्तं यस्मादावर्तते पुनः ॥
 12-291-002a अक्षरक्षरयोर्व्यक्तिमिच्छाम्यरिनिषूदन ।
 12-291-002c उपलब्धुं महाबाहो तत्त्वेन कुरुनन्दन ॥
 12-291-003a त्वं हि ज्ञाननिधिर्विप्रैरुच्यसे वेदपारगैः ।
 12-291-003c ऋषिभिश्च महाभागैर्यतिभिश्च महात्मभिः ॥
 12-291-004a शेषमल्पं दिनानां ते दक्षिणायनभास्करे ।
 12-291-004c आवृत्ते भगवत्यर्के गन्तासि परमां गतिम् ॥
 12-291-005a त्वयि प्रतिगते श्रेयः कुतः श्रोष्यामहे वयम् ।
 12-291-005c कुरुवंशप्रदीपस्त्वं ज्ञानद्रव्येण दीप्यसे ॥
 12-291-006a तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि त्वत्तः कुरुकुलोद्वह ।
 12-291-006c न तृप्यामीह राजेन्द्र शृण्वन्नमृतमीदृशम् ॥

12-291-007 भीष्म उवाच

- 12-291-007a अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 12-291-007c वसिष्ठस्य च संवादं करालजनकस्य च ॥
 12-291-008a वसिष्ठं श्रेष्ठमासीनमृषीणां भास्करद्युतिम् ।
 12-291-008c पप्रच्छ जनको राजा ज्ञानं नैःश्रेयसं परम् ॥
 12-291-009a परमध्यात्मकुशलमध्यात्मगतिनिश्चयम् ।
 12-291-009c मैत्रावरुणिमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥
 12-291-010a स्वक्षरं प्रश्रितं वाक्यं मधुरं चाप्यनुल्बणम् ।

12-291-010c	पप्रच्छर्षिवरं राजा करालजनकः पुरा ॥
12-291-011a	भगवञ्श्रोतुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनम् ।
12-291-011c	यस्मान्न पुनरावृत्तिमाप्नुवन्ति मनीषिणः ॥
12-291-012a	यच्च तत्क्षरमित्युक्तं यत्रेदं क्षरते जगत् ।
12-291-012c	यच्चाक्षरमिति प्रोक्तं शिवं क्षेम्यमनामयम् ॥
12-291-013	वसिष्ठ उवाच
12-291-013a	श्रूयतां पृथिवीपाल क्षरतीदं यथा जगत् ।
12-291-013c	यन्न क्षरति पूर्वेण यावत्कालेन चाप्यथ ॥
12-291-014a	युगं द्वादशसाहस्रं कल्पं विद्धि चतुर्गुणम् ।
12-291-014c	दशकल्पशतावृत्तं तदहर्ब्राह्ममुच्यते ॥
12-291-014e	रात्रिश्चैतावती राजन्यस्यान्ते प्रतिबुध्यते ॥
12-291-015a	सृजत्यनन्तकर्माणं महान्तं भूतमग्रजम् ।
12-291-015c	मूर्तिमन्तममूर्तात्मा विश्वं शंभुः स्वयंभुवः ॥
12-291-015e	अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानं ज्योतिरव्ययम् ॥
12-291-016a	सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
12-291-016c	सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
12-291-017a	हिरण्यगर्भो भगवानेष बुद्धिरिति स्मृतः ।
12-291-017c	महानिति च योगेषु विरिञ्च इति चाप्युत ॥
12-291-018a	सांख्ये च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्बहुधात्मकः ।
12-291-018c	विचित्ररूपो विश्वात्मा एकाक्षर इति स्मृतः ॥
12-291-019a	वृतं नैकात्मकं येन कृत्स्नं त्रैलोक्यमात्मना ।
12-291-019c	तथैव बहुरूपत्वाद्विश्वरूप इति स्मृतः ॥
12-291-020a	एष वै विक्रियापन्नः सृजत्यात्मानमात्मना ।
12-291-020c	अहंकारं महातेजाः प्रजापतिमहंकृतम् ॥
12-291-021a	अव्यक्तादव्यक्तमुत्पन्नं विद्यासर्गं वदन्ति तम् ।
12-291-021c	महान्तं चाप्यहंकारमविद्यासर्गमेव च ॥
12-291-022a	अविधिश्च विधिश्चैव समुत्पन्नौ तथैकतः ।
12-291-022c	विद्याविद्येति विख्याते श्रुतिशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥
12-291-023a	भूतसर्गमहंकारात्तृतीयं विद्धि पार्थिव ।
12-291-023c	अहंकारेषु भूतेषु चतुर्थं विद्धि वैकृतम् ॥
12-291-024a	वायुज्योतिरथाकाशमापोऽथ पृथिवी तथा ।

12-291-024c	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥
12-291-025a	एवं युगपदुत्पन्नं दशवर्गमसंशयम् ।
12-291-025c	पञ्चमं विद्धि राजेन्द्र भौतिकं सर्गमर्थवत् ॥
12-291-026a	श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणमेव च पञ्चमम् ।
12-291-026c	वाक्च हस्तौ च पादौ च पायुर्मेढ्रं तथैव च ॥
12-291-027a	बुद्धीन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च ।
12-291-027c	संभूतानीह युगपन्मनसा सह पार्थिव ॥
12-291-028a	एषा तत्त्वचतुर्विंशा सर्वाकृतिषु वर्तते ।
12-291-028c	यां ज्ञात्वा नाभिशोचन्ति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥
12-291-029a	एतद्देहं समाख्यातं त्रैलोक्ये सर्वदेहिषु ।
12-291-029c	वेदितव्यं नरश्रेष्ठ सदेवनरदानवे ॥
12-291-030a	सयक्षभूतगन्धर्वे सकिंनरमहोरगे ।
12-291-030c	सचारणपिशाचे वै सदेवर्षिनिशाचरे ॥
12-291-031a	सदंशकीटमशके सपूतिकृमिमूषके ।
12-291-031c	शुनि श्वपाके वैणेये सचण्डाले सपुल्कसे ॥
12-291-032a	हस्त्यश्चखरशार्दूले सवृक्षे गवि चैव ह ।
12-291-032c	यच्च मूर्तिमयं किञ्चित्सर्वत्रैतन्निदर्शनम् ॥
12-291-033a	जले भुवि तथाकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः ।
12-291-033c	स्थानं देहवतामस्ति इत्येवमनुशुश्रुम ॥
12-291-034a	कृत्स्नमेतावतस्तात क्षरते व्यक्तसंज्ञकम् ।
12-291-034c	अहन्यहनि भूतात्मा ततः क्षर इति स्मृतः ॥
12-291-035a	एतदक्षरमित्युक्तं क्षरतीदं यथा जगत् ।
12-291-035c	जगन्मोहात्मकं प्राहुरव्यक्तं व्यक्तसंज्ञकम् ॥
12-291-036a	महांश्चैवाग्रजो नित्यमेतत्क्षरनिदर्शनम् ।
12-291-036c	कथितं ते महाराज यस्मान्नावर्तते पुनः ॥
12-291-037a	पञ्चविंशतिमो विष्णुर्निस्तत्त्वस्तत्त्वसंज्ञकः ।
12-291-037c	तत्त्वसंश्रयणादेतत्तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥
12-291-038a	यदमूर्त्यसृजद्व्यक्तं तत्तन्मूर्त्यधितिष्ठति ।
12-291-038c	चतुर्विंशतिमो व्यक्तो ह्यमूर्तः पञ्चविंशकः ॥
12-291-039a	स एव हृदि सर्वासु मूर्तिष्वातिष्ठतेऽऽत्मवान् ।
12-291-039c	चेतयंश्चेतनो नित्यः सर्वमूर्तिरमूर्तिमान् ॥

- 12-291-040a सर्गप्रलयधर्मिण्या असर्गप्रलयात्मकः ।
 12-291-040c गोचरे वर्तते नित्यं निर्गुणो गुणसंज्ञकः ॥
 12-291-041a एवमेष महानात्मा सर्गप्रलयकोविदः ।
 12-291-041c विकुर्वाणः प्रकृतिमानभिमन्यत्यबुद्धिमान् ॥
 12-291-042a तमःसत्त्वरजोयुक्तस्तासु तास्विह योनिषु ।
 12-291-042c लीयतेऽप्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ॥
 12-291-043a सहवासो निवासात्मा नान्योऽहमिति मन्यते ।
 12-291-043c योऽहं सोऽहमिति ह्युक्त्वा गुणाननु निवर्तते ॥
 12-291-044a तमसा तामसान्भावान्विविधान्प्रतिपद्यते ।
 12-291-044c रजसा राजसांश्चैव सात्त्विकान्सत्त्वसंश्रयात् ॥
 12-291-045a शुक्ललोहितकृष्णानि रूपाण्येतानि त्रीणि तु ।
 12-291-045c सर्वाण्येतानि रूपाणि जानीहि प्राकृतानि वै ॥
 12-291-046a तामसा निरयं यान्ति राजसा मानुषांस्तथा ।
 12-291-046c सात्त्विका देवलोकाय गच्छन्ति सुखभागिनः ॥
 12-291-047a निष्कैवल्येन पापेन तिर्यग्योनिमवाप्नुयात् ।
 12-291-047c पुण्यपापेन मानुष्यं पुण्येनैकेन देवताः ॥
 12-291-048a एवमव्यक्तविषयं क्षरमाहुर्मनीषिणः ।
 12-291-048c पञ्चविंशतिमो योऽयं ज्ञानादेव प्रवर्तते ॥

12-292-001 वसिष्ठ उवाच

- 12-292-001a एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते ।
 12-292-001c देहादेहसहस्राणि तथा समभिपद्यते ॥
 12-292-002a तिर्यग्योनिसहस्रेषु कदाचिद्देवतास्वपि ।
 12-292-002c उपपद्यति संयोगाद्गुणैः सह गुणक्षयात् ॥
 12-292-003a मानुषत्वाद्विवं याति दिवो मानुष्यमेव च ।
 12-292-003c मानुष्यान्निरयस्थानमानन्त्यं प्रतिपद्यते ॥
 12-292-004a कोशकारो यथात्मानं कीटः समनुरुन्धति ।
 12-292-004c सूत्रतन्तुगुणैर्नित्यं तथायमगुणो गुणैः ॥
 12-292-005a द्वंद्वमेति च निर्द्वंद्वस्तासु तास्विह योनिषु ।
 12-292-005c शीर्षरोगेऽक्षिरोगे च दन्तशूले गलग्रहे ॥
 12-292-006a जलोदरेऽर्शसां रोगे ज्वरगण्डविषूचिके ।
 12-292-006c श्वित्रे कुष्ठेऽग्निदाहे च सिध्मापस्मारयोरपि ॥

12-292-007a	यानि चान्यानि द्वंद्वानि प्राकृतानि शरीरिषु ।
12-292-007c	उत्पद्यन्ते विचित्राणि तान्येषोऽप्यभिमन्यते ॥
12-292-007e	अभिमन्यत्यभीमानात्तथैव सुकृतान्यपि ॥
12-292-008a	एकवासाश्च दुर्वासाः शायी नित्यमधस्तथा ।
12-292-008c	मण्डूकशायी च तथा वीरासनगतस्तथा ॥
12-292-009a	चीरधारणमाकाशे शयनं स्थानमेव च ।
12-292-009c	इष्टकाप्रस्तरे चैव कण्टकप्रस्तरे तथा ॥
12-292-010a	भस्मप्रस्तरशायी च भूमिशय्यानुलेपनः ।
12-292-010c	वीरस्थानाम्बुपङ्के च शयनं फलकेषु च ॥
12-292-011a	विविधासु च शय्यासु फलगृद्ध्यान्वितोऽफलः ।
12-292-011c	मुञ्जमेखलनग्नत्वं क्षौमकृष्णाजिनानि च ॥
12-292-012a	शाणीवालपरीधानो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ।
12-292-012c	सिंहचर्मपरीधानः पट्टवासास्तथैव च ॥
12-292-013a	कीटकावसनश्चैव चीरवासास्तथैव च ।
12-292-013c	वस्त्राणि चान्यानि बहून्यभिमन्यत्यबुद्धिमान् ॥
12-292-014a	भोजनानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
12-292-014c	एकवस्त्रान्तराशित्वमेककालिकभोजनम् ॥
12-292-015a	चतुर्थाष्टमकालश्च षष्ठकालिक एव च ।
12-292-015c	षड्रात्रभोजनश्चैव तथैवाष्टाहभोजनः ॥
12-292-016a	सप्तरात्रदशाहारो द्वादशाहार एव च ।
12-292-016c	मासोपवासी मूलाशी फलाहारस्तथैव च ॥
12-292-017a	वायुभक्षोऽम्बुपिण्याकगोमयादन एव च ।
12-292-017c	गोमूत्रभोजनश्चैव शाकपुष्पाद एव च ॥
12-292-018a	शैवालभोजनश्चैव तथाचामेन वर्तयन् ।
12-292-018c	वर्तयञ्शीर्णपर्णैश्च प्रकीर्णफलभोजनः ॥
12-292-019a	विविधानि च कृच्छ्राणि सेवते सुखकाङ्क्षया ।
12-292-019c	चान्द्रायणानि विधिवल्लिङ्गानि विविधानि च ॥
12-292-020a	चातुराश्रम्यपन्थानमाश्रयत्याश्रमानपि ।
12-292-020c	उपासीनश्च पाषण्डान्गुहाः शैलांस्तथैव च ॥
12-292-021a	विविक्ताश्च शिलाछायास्तथा प्रस्रवणानि च ।
12-292-021c	विविधानि च जप्यानि विविधानि व्रतानि च ॥

12-292-022a	नियमान्सुविचित्रांश्च विविधानि तपांसि च ।
12-292-022c	यज्ञांश्च विविधाकारान्विधींश्च विविधांस्तथा ॥
12-292-023a	वणिक्पथं द्विजक्षत्रं वैश्यशूद्रं तथैव च ।
12-292-023c	दानं च विविधाकारं दीनान्धकृपणेष्वपि ॥
12-292-024a	अभिमन्यत्यसंबोधात्तथैव त्रिविधान्गुणान् ।
12-292-024c	सत्त्वं रजस्तमश्चैव धर्मार्थौ काम एव च ॥
12-292-024e	प्रकृत्यात्मानमेवात्मा एवं प्रविभजत्युत ॥
12-292-025a	स्वधाकारवषट्कारौ स्वाहाकारनमस्क्रियाः ।
12-292-025c	याजनाध्यापनं दानं तथैवाहुः प्रतिग्रहम् ॥
12-292-025e	यजनाध्ययने चैव यच्चान्यदपि किञ्चन ॥
12-292-026a	जन्ममृत्युविवादे च तथा विशसनेऽपि च ।
12-292-026c	शुभाशुभमयं सर्वमेतदाहुः क्रियापथम् ॥
12-292-027a	प्रकृतिः कुरुते देवी महाप्रलयमेव च ।
12-292-027c	दिवसान्ते गुणानेतानभ्येत्यैकोऽवतिष्ठति ॥
12-292-028a	रश्मिजालमिवादित्यस्तत्कालेन नियच्छति ।
12-292-028c	एवमेषोऽसकृत्सर्वं क्रीडार्थमभिमन्यते ॥
12-292-029a	आत्मरूपगुणानेतान्विविधान्हृदयप्रियान् ।
12-292-029c	एवमेव विकुर्वाणः सर्गप्रलयकर्मणी ॥
12-292-030a	क्रियाक्रियापथे रक्तस्त्रिगुणस्त्रिगुणातिगः ।
12-292-030c	क्रियाक्रियापथोपेतस्तथा तदिति मन्यते ॥
12-292-031a	एवं द्वंद्वान्यथैतानि वर्तन्ते मम नित्यशः ।
12-292-031c	ममैवैतानि जायन्ते बाधन्ते तानि मामिति ॥
12-292-032a	निस्तर्तव्यान्यथैतानि सर्वाणीति नराधिप ।
12-292-032c	मन्यतेऽयं ह्यबुद्धित्वात्तथैव सुकृतान्यपि ॥
12-292-033a	भोक्तव्यानि मयैतानि देवलोकगतेन वै ।
12-292-033c	इहैव चैनं भोक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥
12-292-034a	सुखमेव च कर्तव्यं सकृत्कृत्वा सुखं मम ।
12-292-034c	यावदन्तं च मे सौख्यं जात्यां जात्यां भविष्यति ॥
12-292-035a	भविष्यति च मे दुःखं कृतेनेहाप्यनन्तकम् ।
12-292-035c	महद्दुःखं हि मानुष्यं निरये चापि मज्जनम् ॥
12-292-036a	निरयाच्चापि मानुष्यं कालेनैष्याम्यहं पुनः ।

- 12-292-036c मनुष्यत्वाच्च देवत्वं देवत्वात्पौरुषं पुनः ॥
 12-292-036e मनुष्यत्वाच्च निरयं पर्यायेणोपगच्छति ॥
 12-292-037a य एवं वेत्ति वै नित्यं निरात्मात्मगुणैर्वृतः ।
 12-292-037c तेन देवमनुष्येषु निरये चोपपद्यते ॥
 12-292-038a ममत्वेनावृतो नित्यं तत्रैव परिवर्तते ।
 12-292-038c सर्गकोटिसहस्राणि मरणान्तासु मूर्तिषु ॥
 12-292-039a य एवं कुरुते कर्म शुभाशुभफलात्मकम् ।
 12-292-039c स एव फलमश्नाति त्रिषु लोकेषु मूर्तिमान् ॥
 12-292-040a प्रकृतिः कुरुते कर्म शुभाशुभफलात्मकम् ।
 12-292-040c प्रकृतिश्च तदश्नाति त्रिषु लोकेषु कामगा ॥
 12-292-041a तिर्यग्योनौ मनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ।
 12-292-041c त्रीणि स्थानानि चैतानि जानीयात्प्राकृतानि ह ॥
 12-292-042a अलिङ्गां प्रकृतिं त्वाहुर्लिङ्गैरनुमिमीमहे ।
 12-292-042c तथैव पौरुषं लिङ्गमनुमानाद्धि पश्यति ॥
 12-292-043a स लिङ्गान्तरमासाद्य प्राकृतं लिङ्गमव्रणम् ।
 12-292-043c व्रणद्वाराण्यधिष्ठाय कर्माण्यात्मनि मन्यते ॥
 12-292-044a श्रोत्रादीनि तु सर्वाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 12-292-044c वागादीनि प्रवर्तन्ते गुणेष्वेव गुणैः सह ॥
 12-292-044e अहमेतानि वै कुर्वन्ममैतानीन्द्रियाणि च ॥
 12-292-045a निरिन्द्रियोऽभिमन्येत व्रणवानस्मि निर्व्रणः ।
 12-292-045c अलिङ्गो लिङ्गमात्मानमकालः कालमात्मनः ॥
 12-292-046a असत्त्वं सत्त्वमात्मानमतत्त्वं तत्त्वमात्मनः ।
 12-292-046c अमृत्युर्मृत्युमात्मानमचरश्चरमात्मनः ॥
 12-292-047a अक्षेत्रः क्षेत्रमात्मानमसर्गः सर्गमात्मनः ।
 12-292-047c अतपास्तप आत्मानमगतिर्गतिमात्मनः ॥
 12-292-048a अभवो भवमात्मानमभयो भयमात्मनः ।
 12-292-048c अक्षरः क्षरमात्मानमबुद्धिस्त्वभिमन्यते ॥

12-293-001 वसिष्ठ उवाच

- 12-293-001a एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ।
 12-293-001c सर्गकोटिसहस्राणि पतनान्तानि गच्छति ॥
 12-293-002a धाम्ना धामसहस्राणि मरणान्तानि गच्छति ।

- 12-293-002c तिर्यग्योनौ मनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ॥
- 12-293-003a चन्द्रमा इव कोशानां पुनस्तत्र सहस्रशः ।
- 12-293-003c लीयतेऽप्रतिबुद्धत्वादेवमेष ह्यबुद्धिमान् ॥
- 12-293-004a कलाः पञ्चदशा योनिस्तद्धाम इति पठ्यते ।
- 12-293-004c नित्यमेतद्विजानीहि सोमः षोडशमी कला ॥
- 12-293-005a कलायां जायतेऽजस्रं पुनः पुनरबुद्धिमान् ।
- 12-293-005c धाम तस्योपयुज्जन्ति भूय एव तु जायते ॥
- 12-293-006a षोडशी तु कला सूक्ष्मा स सोम उपधार्यताम् ।
- 12-293-006c न तूपयुज्यते देवैर्देवानुपयुनक्ति सा ॥
- 12-293-007a एवं तां क्षपयित्वा हि जायते नृपसत्तम ।
- 12-293-007c सा ह्यस्य प्रकृतिर्दृष्टा तत्क्षयान्मोक्ष उच्यते ॥
- 12-293-008a तदेवं षोडशकलं देहमव्यक्तसंज्ञकम् ।
- 12-293-008c ममायमिति मन्वानस्तत्रैव परिवर्तते ॥
- 12-293-009a पञ्चविंशस्तथैवात्मा तस्यैवा प्रतिबोधनात् ।
- 12-293-009c विमलस्य विशुद्धस्य शुद्धानिलनिषेवणात् ॥
- 12-293-010a अशुद्ध एव शुद्धात्मा तादृग्भवति पार्थिव ।
- 12-293-010c अबुद्धसेवनाच्चापि बुद्धोऽप्यबुधतां व्रजेत् ॥
- 12-293-011a तथैवाप्रतिबुद्धोऽपि ज्ञेयो नृपतिसत्तम ।
- 12-293-011c प्रकृतेस्त्रिगुणायास्तु सेवनात्प्राकृतो भवेत् ॥
- 12-293-012 करालजनक उवाच**
- 12-293-012a अक्षरक्षरयोरेष द्वयोः संबन्ध इष्यते ।
- 12-293-012c स्त्रीपुंसोर्वापि भगवन्संबन्धस्तद्वदुच्यते ॥
- 12-293-013a ऋते न पुरुषेणेह स्त्री गर्भं धारयत्युत ।
- 12-293-013c ऋते स्त्रियं न पुरुषो रूपं निर्वर्तयेत्तथा ॥
- 12-293-014a अन्योन्यस्याभिसंबन्धादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
- 12-293-014c रूपं निर्वर्तयत्येतदेवं सर्वासु योनिषु ॥
- 12-293-015a रत्यर्थमभिसंरोधादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
- 12-293-015c ऋतौ निर्वर्तते रूपं तद्वक्ष्यामि निदर्शनम् ॥
- 12-293-016a ये गुणाः पुरुषस्येह ये च मातृगुणास्तथा ।
- 12-293-016c अस्थि स्नायु च मज्जा च जानीमः पितृतो द्विज ॥
- 12-293-017a त्वङ्मांसं शोणितं चैव मातृजान्यपि शुश्रुम ।

- 12-293-017c एवमेतद्विजश्रेष्ठ वेदशास्त्रेषु पठ्यते ॥
- 12-293-018a प्रमाणं यच्च वेदोक्तं शास्त्रोक्तं यच्च पठ्यते ।
- 12-293-018c वेदशास्त्रप्रमाणं च प्रमाणं तत्सनातनम् ॥
- 12-293-019a एवमेवाभिसंबद्धौ नित्यं प्रकृतिपूरुषौ ।
- 12-293-019c पश्यामि भगवंस्तस्मान्मोक्षधर्मो न विद्यते ॥
- 12-293-020a अथ वानन्तरकृतं किञ्चिदेव निदर्शनम् ।
- 12-293-020c तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वथा ॥
- 12-293-021a मोक्षकामा वयं चापि काङ्क्षामो यदनामयम् ।
- 12-293-021c अदेहमजरं दिव्यमतीन्द्रियमनीश्वरम् ॥
- 12-293-022 वसिष्ठ उवाच**
- 12-293-022a यदेतदुक्तं भवता वेदशास्त्रनिदर्शनम् ।
- 12-293-022c एवमेतद्यथा चैतन्न गृह्णाति तथा भवान् ॥
- 12-293-023a धार्यते हि त्वया ग्रन्थ उभयोर्वेदशास्त्रयोः ।
- 12-293-023c न तु ग्रन्थस्य तत्त्वज्ञो यथावत्त्वं नरेश्वर ॥
- 12-293-024a यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।
- 12-293-024c न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥
- 12-293-025a भारं स वहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः ।
- 12-293-025c यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥
- 12-293-026a ग्रन्थस्यार्थं च पृष्टः संस्तादृशो वक्तुमर्हति ।
- 12-293-026c यथा तत्त्वाभिगमनादर्थं तस्य स विन्दति ॥
- 12-293-027a यस्तु संसत्सु कथयेद्ग्रन्थार्थं स्थूलबुद्धिमान् ।
- 12-293-027c स कथं मन्दविज्ञानो ग्रन्थं वक्ष्यति निर्णयात् ॥
- 12-293-028a निर्णयं चापि छिद्रात्मा न तं वक्ष्यति तत्त्वतः ।
- 12-293-028c सोपहासात्मतामेति यस्माच्चैवात्मवानपि ॥
- 12-293-029a तस्मात्त्वं शृणु राजेन्द्र यथैतदनुदृश्यते ।
- 12-293-029c याथातथ्येन सांख्येषु योगेषु च महात्मसु ॥
- 12-293-030a यदेव योगाः पश्यन्ति सांख्यैस्तदनुगम्यते ।
- 12-293-030c एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स बुद्धिमान् ॥
- 12-293-031a त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।
- 12-293-031c एतदैन्द्रियकं तात यद्भवानिदमाह वै ॥
- 12-293-032a द्रव्याद्द्रव्यस्य निष्पत्तिरिन्द्रियादिन्द्रियं तथा ।

12-293-032c	देहाद्देहमवाप्नोति बीजाद्वीजं तथैव च ॥
12-293-033a	निरिन्द्रियस्याबीजस्य निर्द्रव्यस्यास्य देहिनः ।
12-293-033c	कथं गुणा भविष्यन्ति निर्गुणत्वान्महात्मनः ॥
12-293-034a	गुणा गुणेषु जायन्ते तत्रैव निविशन्ति च ।
12-293-034c	एवं गुणाः प्रकृतितो जायन्ते च न सन्ति च ॥
12-293-035a	त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।
12-293-035c	अष्टौ तान्यथ शुक्रेण जानीहि प्राकृतानि वै ॥
12-293-036a	पुमांश्चैवापुमांश्चैव त्रैलिङ्ग्यं प्राकृतं स्मृतम् ।
12-293-036c	नैव पुमान्पुमांश्चैव स लिङ्गीत्यभिधीयते ॥
12-293-037a	अलिङ्गा प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति सात्मजैः ।
12-293-037c	यथा पुष्पफलैर्नित्यमृतवो मूर्तयस्तथा ॥
12-293-038a	एवमप्यनुमानेन ह्यलिङ्गमुपलभ्यते ।
12-293-038c	पञ्चविंशतिमस्तात लिङ्गेष्वनियतात्मकः ॥
12-293-039a	अनादिनिधनोऽनन्तः सर्वदर्शी निरामयः ।
12-293-039c	केवलं त्वभिमानित्वाद्गुणेष्वगुण उच्यते ॥
12-293-040a	गुणा गुणवतः सन्ति निर्गुणस्य कुतो गुणाः ।
12-293-040c	तस्मादेवं विजानन्ति ये जना गुणदर्शिनः ॥
12-293-041a	यदा त्वेष गुणान्सर्वान्प्राकृतानभिमन्यते ।
12-293-041c	तदा स गुणवानेव परमेणानुपश्यति ॥
12-293-042a	यत्तद्बुद्धेः परं प्राहुः सांख्या योगाश्च सर्वशः ।
12-293-042c	बुध्यमानं महाप्राज्ञमबुद्धपरिवर्जनात् ॥
12-293-043a	अप्रबुद्धमथाव्यक्तं सगुणं प्राहुरीश्वरम् ।
12-293-043c	निर्गुणं चेश्वरं नित्यमधिष्ठातारमेव च ॥
12-293-044a	प्रकृतेश्च गुणानां च पञ्चविंशतिकं बुधाः ।
12-293-044c	सांख्ययोगे च कुशला बुध्यन्ते परमैषिणः ॥
12-293-045a	यदा प्रबुद्धास्त्वव्यक्तमवस्थाजन्मभीरवः ।
12-293-045c	बुध्यमानं प्रबुध्यन्ति गमयन्ति समं तदा ॥
12-293-046a	एतन्निदर्शनं सम्यगसम्यगनुदर्शनम् ।
12-293-046c	बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्यां पृथक्पृथगरिदम् ॥
12-293-047a	परस्परेणैतदुक्तं क्षराक्षरनिदर्शनम् ।
12-293-047c	एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते ॥

- 12-293-048a पञ्चविंशतिनिष्ठोऽयं यदासम्यक्प्रवर्तते ।
 12-293-048c एकत्वं दर्शनं चास्य नानात्वं चाप्यदर्शनम् ॥
 12-293-049a तत्त्वनिस्तत्त्वयोरेतत्पृथगेव निदर्शनम् ।
 12-293-049c पञ्चविंशतिसर्गं तु तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥
 12-293-050a निस्तत्त्वं पञ्चविंशस्य परमाहुर्निदर्शनम् ।
 12-293-050c वर्गस्य वर्गमाचारं तत्त्वं तत्त्वात्सनातनम् ॥
- 12-294-001 करालजनक उवाच**
- 12-294-001a नानात्वैकत्वमित्युक्तं त्वयैतदृषिसत्तम ।
 12-294-001c पश्यामि चाभिसंदिग्धमेतयोर्वै निदर्शनम् ॥
 12-294-002a तथाप्रबुद्धबुद्धाभ्यां बुध्यमानस्य चानघ ।
 12-294-002c स्थूलबुद्ध्या न पश्यामि तत्त्वमेतन्न संशयः ॥
 12-294-003a अक्षरक्षरयोरुक्तं त्वया यदपि कारणम् ।
 12-294-003c तदप्यस्थिरबुद्धित्वात्प्रनष्टमिव मेऽनघ ॥
 12-294-004a तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि नानात्वैकत्वदर्शनम् ।
 12-294-004c बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ॥
 12-294-005a विद्याविद्ये च भगवन्नक्षरं क्षरमेव च ।
 12-294-005c सांख्यं योगं च कात्स्न्येन पृथक्चैवापृथक्च ह ॥
- 12-294-006 वसिष्ठ उवाच**
- 12-294-006a हन्त ते संप्रवक्ष्यामि यदेतदनुपृच्छसि ।
 12-294-006c योगकृत्यं महाराज पृथगेव शृणुष्व मे ॥
 12-294-007a योगकृत्यं तु योगानां ध्यानमेव परं बलम् ।
 12-294-007c तच्चापि द्विविधं ध्यानमाहुर्वेदविदो जनाः ॥
 12-294-008a एकाग्रता च मनसः प्राणायामस्तथैव च ।
 12-294-008c प्राणायामस्तु सगुणो निर्गुणो मनसस्तथा ॥
 12-294-009a मूत्रोत्सर्गे पुरीषे च भोजने च नराधिप ।
 12-294-009c त्रिकालं नाभियुञ्जीत शेषं युञ्जीत तत्परः ॥
 12-294-010a इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो निवर्त्य मनसा मुनिः ।
 12-294-010c दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं ततः ॥
 12-294-011a तं चोदनाभिर्मतिमानात्मानं चोदयेदथ ।
 12-294-011c तिष्ठन्तमजरं तं तु यत्तदुक्तं मनीषिभिः ॥

- 12-294-012a तैश्चात्मा सततं ज्ञेय इत्येवमनुशुश्रुम ।
 12-294-012c द्रव्यं ह्यहीनमनसो नान्यथेति विनिश्चयः ॥
- 12-294-013a विमुक्तः सर्वसङ्गोभ्यो लब्ध्वाहारो जितेन्द्रियः ।
 12-294-013c पूर्वरात्रे परे चैव धारयेत मनोऽऽत्मनि ॥
- 12-294-014a स्थिरीकृत्येन्द्रियग्रामं मनसा मिथिलेश्वर ।
 12-294-014c मनो बुद्ध्या स्थिरं कृत्वा पाषाण इव निश्चलः ॥
- 12-294-015a स्थाणुवच्चाप्यकम्पः स्याद्विरिवच्चापि निश्चलः ।
 12-294-015c बुधा विधिविधानज्ञास्तदा युक्तं प्रचक्षते ॥
- 12-294-016a न शृणोति न चाघ्राति न रस्यति न पश्यति ।
 12-294-016c न च स्पर्शं विजानाति न संकल्पयते मनः ॥
- 12-294-017a न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत् ।
 12-294-017c तदा प्रकृतिमापन्नं युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥
- 12-294-018a निवाते च यथा दीप्यन्दीपस्तद्वत्स दृश्यते ।
 12-294-018c निरिङ्गश्चाचलश्चोर्ध्वं न तिर्यग्गतिमाप्नुयात् ॥
- 12-294-019a तदा तमनुपश्येत यस्मिन्दृष्टे तु कथ्यते ।
 12-294-019c हृदयस्थोऽन्तरात्मेति ज्ञेयो ज्ञस्तात मद्विधैः ॥
- 12-294-020a विधूम इव सप्तार्चिरादित्य इव रश्मिमान् ।
 12-294-020c वैद्युतोऽग्निरिवाकाशे दृश्यतेऽऽत्मा तथात्मनि ॥
- 12-294-021a यं पश्यन्ति महात्मानो धृतिमन्तो मनीषिणः ।
 12-294-021c ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिष्ठा ह्ययोनिममृतात्मकम् ॥
- 12-294-022a तदेवाहुरणुभ्योऽणु तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
 12-294-022c तदन्तः सर्वभूतेषु ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥
- 12-294-023a बुद्धिद्रव्येण दृश्येत मनोदीपेन लोककृत् ।
 12-294-023c महतस्तमसस्तात पारे तिष्ठन्नतामसः ॥
- 12-294-024a स तमोनुद इत्युक्तस्तत्त्वज्ञैर्वेदपारगैः ।
 12-294-024c विमलो वितमस्कश्च निर्लिङ्गोऽलिङ्गसंज्ञितः ॥
- 12-294-025a योगमेतद्धि योगानां मन्ये योगस्य लक्षणम् ।
 12-294-025c एवं पश्यं प्रपश्यन्ति आत्मानमजरं परम् ॥
- 12-294-026a योगदर्शनमेतावदुक्तं ते तत्त्वतो मया ।
 12-294-026c सांख्यज्ञानं प्रवक्ष्यामि परिसंख्यानिदर्शनम् ॥
- 12-294-027a अव्यक्तमाहुः प्रकृतिं परां प्रकृतिवादिनः ।

12-294-027c	तस्मान्महत्समुत्पन्नं द्वितीयं राजसत्तम ॥
12-294-028a	अहंकारस्तु महतस्तृतीयमिति नः श्रुतम् ।
12-294-028c	पञ्च भूतान्यहंकारादाहुः सांख्यानुदर्शिनः ॥
12-294-029a	एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्चापि षोडश ।
12-294-029c	पञ्च चैव विशेषा वै तथा पञ्चेन्द्रियाणि च ॥
12-294-030a	एतावदेव तत्त्वानां सांख्यमाहुर्मनीषिणः ।
12-294-030c	सांख्ये विधिविधानज्ञा नित्यं सांख्यपथे रताः ॥
12-294-031a	यस्माद्यदभिजायेत तत्तत्रैव प्रलीयते ।
12-294-031c	लीयन्ते प्रतिलोमानि सृज्यन्ते चान्तरात्मना ॥
12-294-032a	अनुलोमेन जायन्ते लीयन्ते प्रतिलोमतः ।
12-294-032c	गुणा गुणेषु सततं सागरस्योर्मयो यथा ॥
12-294-033a	सर्गप्रलय एतावान्प्रकृतेर्नृपसत्तम ।
12-294-033c	एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च यदासृजत् ॥
12-294-033e	एवमेव च राजेन्द्र विज्ञेयं ज्ञेयचिन्तकैः ॥
12-294-034a	अधिष्ठातारमव्यक्तमस्याप्येतन्निदर्शनम् ।
12-294-034c	एकत्वं च बहुत्वं च प्रकृतेरनु तत्त्ववान् ॥
12-294-034e	एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च प्रवर्तनात् ॥
12-294-035a	बहुधात्मा प्रकुर्वीत प्रकृतिं प्रसवात्मिकाम् ।
12-294-035c	तच्च क्षेत्रं महानात्मा पञ्चविंशोऽधितिष्ठति ॥
12-294-036a	अधिष्ठातेति राजेन्द्र प्रोच्यते यतिसत्तमैः ।
12-294-036c	अधिष्ठानादधिष्ठाता क्षेत्राणामिति नः श्रुतम् ॥
12-294-037a	क्षेत्रं जानाति चाव्यक्तं क्षेत्रज्ञ इति चोच्यते ।
12-294-037c	अव्यक्तिके पुरे शेते पुरुषश्चेति कथ्यते ॥
12-294-038a	अन्यदेव च क्षेत्रं स्यादन्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
12-294-038c	क्षेत्रमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञाता वै पञ्चविंशकः ॥
12-294-039a	अन्यदेव च ज्ञानं स्यादन्यज्ज्ञेयं तदुच्यते ।
12-294-039c	ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयो वै पञ्चविंशकः ॥
12-294-040a	अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेश्वरम् ।
12-294-040c	अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्पञ्चविंशकम् ॥
12-294-041a	सांख्यदर्शनमेतावत्परिसंख्यानदर्शनम् ।
12-294-041c	सांख्यं प्रकुरुते चैव प्रकृतिं च प्रचक्षते ॥

- 12-294-042a तत्त्वानि च चतुर्विंशत्परिसंख्याय तत्त्वतः ।
 12-294-042c सांख्याः सह प्रकृत्या तु निस्तत्त्वः पञ्चविंशकः ॥
 12-294-043a पञ्चविंशोऽप्रबुद्धात्मा बुध्यमान इति स्मृतः ।
 12-294-043c यदा तु बुध्यतेऽऽत्मानं तदा भवति केवलः ॥
 12-294-044a सम्यग्दर्शनमेतावद्भाषितं तव तत्त्वतः ।
 12-294-044c एवमेतद्विजानन्तः साम्यतां प्रतियान्त्युत ॥
 12-294-045a सम्यङ्निर्दर्शनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ।
 12-294-045c गुणतत्त्वान्यथैतानि निर्गुणोऽन्यस्तथा भवेत् ॥
 12-294-046a न त्वेवं वर्तमानानामावृत्तिर्विद्यते पुनः ।
 12-294-046c विद्यतेऽक्षरभावत्वादपरस्परमव्ययम् ॥
 12-294-047a पश्येरन्नेकमतयो न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
 12-294-047c तेऽव्यक्तं प्रतिपद्यन्ते पुनः पुनरिदम् ॥
 12-294-048a सर्वमेतद्विजानन्तो न सर्वस्य प्रबोधनात् ।
 12-294-048c व्यक्तीभूता भविष्यन्ति व्यक्तस्य वशवर्तिनः ॥
 12-294-049a सर्वमव्यक्तमित्युक्तमसर्वः पञ्चविंशकः ।
 12-294-049c य एनमभिजानन्ति न भयं तेषु विद्यते ॥

12-295-001 वसिष्ठ उवाच

- 12-295-001a सांख्यदर्शनमेतावदुक्तं ते नृपसत्तम ।
 12-295-001c विद्याविद्ये त्विदानीं मे त्वं निबोधानुपूर्वशः ॥
 12-295-002a अविद्यामाहुरव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मि वै ।
 12-295-002c सर्गप्रलयनिर्मुक्तं विद्यां वै पञ्चविंशकम् ॥
 12-295-003a परस्परमविद्यां वै तन्निबोधानुपूर्वशः ।
 12-295-003c यथोक्तमृषिभिस्तात सांख्यस्यास्य निदर्शनम् ॥
 12-295-004a कर्मेन्द्रियाणां सर्वेषां विद्या बुद्धीन्द्रियं स्मृतम् ।
 12-295-004c बुद्धीन्द्रियाणां च तथा विशेषा इति नः श्रुतम् ॥
 12-295-005a विशेषाणां मनस्तेषां विद्यामाहुर्मनीषिणः ।
 12-295-005c मनसः पञ्चभूतानि विद्या इत्यभिचक्षते ॥
 12-295-006a अहंकारस्तु भूतानां पञ्चानां नात्र संशयः ।
 12-295-006c अहंकारस्य च तथा बुद्धिर्विद्या नरेश्वर ॥
 12-295-007a बुद्धेः प्रकृतिरव्यक्तं तत्त्वानां परमेश्वरम् ।
 12-295-007c विद्या ज्ञेया नरश्रेष्ठ विधिश्च परमः स्मृतः ॥

12-295-008a	अव्यक्तस्य परं प्राहुर्विद्यां वै पञ्चविंशकम् ।
12-295-008c	सर्वस्य सर्वमित्युक्तं ज्ञेयं ज्ञानस्य पार्थिव ॥
12-295-009a	ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयं वै पञ्चविंशकम् ।
12-295-009c	तथैव ज्ञानमव्यक्तं विज्ञाता पञ्चविंशकः ॥
12-295-010a	विद्याविद्यार्थतत्त्वेन मयोक्तं ते विशेषतः ।
12-295-010c	अक्षरं च क्षरं चैव यदुक्तं तन्निबोध मे ॥
12-295-011a	उभावेतौ क्षरावुक्तावुभावेतौ च नक्षरौ ।
12-295-011c	कारणं तु प्रवक्ष्यामि यथा ख्यातौ तु तत्त्वतः ॥
12-295-012a	अनादिनिधनावेतावुभावेवेश्वरौ मतौ ।
12-295-012c	तत्त्वसंज्ञावुभावेतौ प्रोच्येते ज्ञानचिन्तकैः ॥
12-295-013a	सर्गप्रलयधर्मित्वादव्यक्तं प्राहुरक्षरम् ।
12-295-013c	तदेतद्गुणसर्गाय विकुर्वाणं पुनः पुनः ॥
12-295-014a	गुणानां महदादीनामुत्पद्यति परस्परम् ।
12-295-014c	अधिष्ठानात्क्षेत्रमाहुरेतत्तत्पञ्चविंशकम् ॥
12-295-015a	यदा तु गुणजालं तदव्यक्तात्मनि संक्षिपेत् ।
12-295-015c	तदा सह गुणैस्तैस्तु पञ्चविंशो विलीयते ॥
12-295-016a	गुणा गुणेषु लीयन्ते तदैका प्रकृतिर्भवेत् ।
12-295-016c	क्षेत्रज्ञोऽपि यदा तात तत्क्षेत्रे संप्रलीयते ॥
12-295-017a	तदाक्षरत्वं प्रकृतिर्गच्छते गुणसंज्ञिता ।
12-295-017c	निर्गुणत्वं च वैदेह गुणेषु प्रतिवर्तनात् ॥
12-295-018a	एवमेव च क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानपरिक्षये ।
12-295-018c	प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेष इत्येवमनुशुश्रुम ॥
12-295-019a	क्षरो भवत्येष यदा तदा गुणवतीमथ ।
12-295-019c	प्रकृतिं त्वभिजानाति निर्गुणत्वं तथात्मनः ॥
12-295-020a	तदा विशुद्धो भवति प्रकृतेः परिवर्जनात् ।
12-295-020c	अन्योऽहमन्येयमिति यदा बुध्यति बुद्धिमान् ॥
12-295-021a	तदैषोऽन्यत्वतामेति न च मिश्रत्वमाव्रजेत् ।
12-295-021c	प्रकृत्या चैव राजेन्द्र नमिश्रोऽन्यश्च दृश्यते ॥
12-295-022a	यदा तु गुणजालं तत्प्राकृतं विजुगुप्सते ।
12-295-022c	पश्यते चापरं पश्यं तदा पश्यन्न संज्वरेत् ॥
12-295-023a	किं मया कृतमेतावद्योऽहं कालमिमं जनम् ।

12-295-023c	मत्स्यो जालं ह्यविज्ञानादनुवर्तितवांस्तथा ॥
12-295-024a	अहमेव हि संमोहादन्यमन्यं जनाज्जनम् ।
12-295-024c	मत्स्यो यथोदकज्ञानादनुवर्तितवानिह ॥
12-295-025a	मत्स्योऽन्यत्वं यथाज्ञानादुदकान्नाभिमन्यते ।
12-295-025c	आत्मानं तद्वदज्ञानादन्यत्वं चैव वेद्यहम् ॥
12-295-026a	ममास्तु धिगबुद्धस्य योऽहं मग्नमिमं पुनः ।
12-295-026c	अनुवर्तितवान्मोहादन्यमन्यं जनाज्जनम् ॥
12-295-027a	अयमत्र भवेद्वन्धुरनेन सह मोक्षणम् ।
12-295-027c	साम्यमेकत्वमायातो यादृशस्तादृशस्त्वहम् ॥
12-295-028a	तुल्यतामिह पश्यामि सदृशोऽहमनेन वै ।
12-295-028c	अयं हि विमलो व्यक्तमहमीदृशकस्तथा ॥
12-295-029a	योऽहमज्ञानसंमोहादज्ञया संप्रवृत्तवान् ।
12-295-029c	ससङ्गयाहं निःसङ्गः स्थितः कालमिमं त्वहम् ॥
12-295-030a	अनयाहं वशीभूतः कालमेतं न बुद्धवान् ।
12-295-030c	उच्चमध्यमनीचानां तामहं कथमावसे ॥
12-295-031a	समानयानया चेह सहवासमहं कथम् ।
12-295-031c	गच्छाम्यबुद्धभावत्वादेशेदानीं स्थिरो भवे ॥
12-295-032a	सहवासं न यास्यामि कालमेतद्धि वञ्चनात् ।
12-295-032c	वञ्चितोऽस्म्यनया यद्धि निर्विकारो विकारया ॥
12-295-033a	न चायमपराधोऽस्या अपराधो ह्ययं मम ।
12-295-033c	योऽहमत्राभवं सक्तः पराङ्मुखमुपस्थितः ॥
12-295-034a	ततोऽस्मि बहुरूपासु स्थितो मूर्तिष्वमूर्तिमान् ।
12-295-034c	अमूर्तश्चापि मूर्तात्मा ममत्वेन प्रधर्षितः ॥
12-295-035a	प्रकृतेरनयत्वेन तासु तास्विह योनिषु ।
12-295-035c	निर्ममस्य ममत्वेन किं कृतं तासु तासु च ॥
12-295-035e	योनीषु वर्तमानेन नष्टसंज्ञेन चेतसा ॥
12-295-036a	न ममात्रानया कार्यमहंकारकृतात्मया ।
12-295-036c	आत्मानं बहुधा कृत्वा येयं भूयो युनक्ति माम् ॥
12-295-036e	इदानीमेष बुद्धोऽस्मि निर्ममो निरहंकृतः ॥
12-295-037a	ममत्वमनया नित्यमहंकारकृतात्मकम् ।
12-295-037c	अपेत्याहमिमां हित्वा संश्रयिष्ये निरामयम् ॥

- 12-295-038a अनेन साम्यं यास्यामि नानयाहमचेतसा ।
 12-295-038c क्षमं मम सहानेन नैकत्वमनया सह ॥
 12-295-038e एवं परमसंबोधात्पञ्चविंशोऽनुबुद्धवान् ॥
 12-295-039a अक्षरत्वं नियच्छेत त्यक्त्वा क्षरमनामयम् ।
 12-295-039c अव्यक्तं व्यक्तधर्माणं सगुणं निर्गुणं तथा ॥
 12-295-039e निर्गुणं प्रथमं दृष्ट्वा तादृग्भवति मैथिल ॥
 12-295-040a अक्षरक्षरयोरेतदुक्तं तव निदर्शनम् ।
 12-295-040c मयेह ज्ञानसंपन्नं यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥
 12-295-041a निःसंदिग्धं च सूक्ष्मं च विबुद्धं विमलं तथा ।
 12-295-041c प्रवक्ष्यामि तु ते भूयस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥
 12-295-042a सांख्ययोगौ मया प्रोक्तौ शास्त्रद्वयनिदर्शनात् ।
 12-295-042c यदेव शास्त्रं सांख्योक्तं योगदर्शनमेव तत् ॥
 12-295-043a प्रबोधनकरं ज्ञानं सांख्यानामवनीपते ।
 12-295-043c विस्पष्टं प्रोच्यते तत्र शिष्याणां हितकाम्यया ॥
 12-295-044a बृहच्चैव हि तच्छास्त्रमित्याहुः कुशला जनाः ।
 12-295-044c अस्मिंश्च शास्त्रे योगानां पुनर्दधि पुनः शरः ॥
 12-295-045a पञ्चविंशात्परं तत्त्वं न पश्यति नराधिप ।
 12-295-045c सांख्यानां तु परं तत्र यथावदनुवर्णितम् ॥
 12-295-046a बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ।
 12-295-046c बुध्यमानं च बुद्धं च प्राहुर्योगनिदर्शनम् ॥

12-296-001 वसिष्ठ उवाच

- 12-296-001a अप्रबुद्धमथाव्यक्तमिमं गुणविधिं शृणु ।
 12-296-001c गुणान्धारयते ह्येषा सृजत्याक्षिपते तथा ॥
 12-296-002a अजस्रं त्विह क्रीडार्थं विकुर्वन्ती नराधिप ।
 12-296-002c आत्मानं बहुधा कृत्वा तान्येव च विचक्षते ॥
 12-296-003a एतदेवं विकुर्वाणां बुध्यमानो न बुध्यते ।
 12-296-003c अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्यपि ॥
 12-296-004a न त्वेव बुध्यतेऽव्यक्तं सगुणं वाथ निर्गुणम् ।
 12-296-004c कदाचित्त्वेव खल्वेतदाहुरप्रतिबुद्धकम् ॥
 12-296-005a बुध्यते यदि वाव्यक्तमेतद्वै पञ्चविंशकम् ।
 12-296-005c बुध्यमानो भवत्येष सङ्गात्मक इति श्रुतिः ॥

12-296-006a	अनेनाप्रतिबुद्धेति वदन्त्यव्यक्तमच्युतम् ।
12-296-006c	अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्युत ॥
12-296-007a	पञ्चविंशं महात्मानं न चासावपि बुध्यते ।
12-296-007c	षड्विंशं विमलं बुद्धमप्रमेयं सनातनम् ॥
12-296-008a	सततं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च बुध्यते ।
12-296-008c	दृश्यादृश्ये ह्यनुगतमुभावेव महाद्युती ॥
12-296-009a	अव्यक्तं न तु तद्ब्रह्म बुध्यते तात केवलम् ।
12-296-009c	केवलं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं न पश्यति ॥
12-296-010a	बुध्यमानो यदात्मानमन्योऽहमिति मन्यते ।
12-296-010c	तदा प्रकृतिमानेष भवत्यव्यक्तलोचनः ॥
12-296-011a	बुध्यते च परां बुद्धिं विशुद्धाममलां यदा ।
12-296-011c	षड्विंशो राजशार्दूल तदा बुद्धत्वमाव्रजेत् ॥
12-296-012a	ततस्त्यजति सोऽव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मिणम् ।
12-296-012c	निर्गुणः प्रकृतिं वेद गुणयुक्तामचेतनाम् ॥
12-296-013a	ततः केवलधर्मासौ भवत्यव्यक्तदर्शनात् ।
12-296-013c	केवलेन समागम्य विमुक्तोऽऽत्मानमाप्नुयात् ॥
12-296-014a	एतत्तत्तत्त्वमित्याहुर्निस्तत्त्वमजरामरम् ।
12-296-014c	तत्त्वसंश्रयणादेतत्तत्त्ववन्न च मानद ॥
12-296-014e	पञ्चविंशतितत्त्वानि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
12-296-015a	न चैष तत्त्ववांस्तात निस्तत्त्वस्त्वेष बुद्धिमान् ।
12-296-015c	एष मुञ्चति तत्त्वं हि क्षिप्रं बुद्धस्य लक्षणम् ॥
12-296-016a	षड्विंशोऽहमिति प्राज्ञो गृह्यमाणोऽजरामरः ।
12-296-016c	केवलेन बलेनैव समतां यात्यसंशयम् ॥
12-296-017a	षड्विंशेन प्रबुद्धेन बुध्यमानोऽप्यबुद्धिमान् ।
12-296-017c	एतन्नानात्वमित्युक्तं सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ॥
12-296-018a	चेतनेन समेतस्य पञ्चविंशतिकस्य च ।
12-296-018c	एकत्वं वै भवत्यस्य यदा बुद्ध्या न बुध्यते ॥
12-296-019a	बुध्यमानोऽप्रबुद्धेन समतां याति मैथिल ।
12-296-019c	सङ्गधर्मा भवत्येष निःसङ्गात्मा नराधिप ॥
12-296-020a	निःसङ्गात्मानमासाद्य षड्विंशकमजं विदुः ।
12-296-020c	विभुस्त्यजति चाव्यक्तं यदा त्वेतद्विबुध्यते ॥

12-296-020e	चतुर्विंशमगाधं च षड्विंशस्य प्रबोधनात् ॥
12-296-021a	एष ह्यप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।
12-296-021c	प्रोक्तो बुद्धश्च तत्त्वेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥
12-296-021e	नानात्वैकत्वमेतावद्द्रष्टव्यं शास्त्रदृष्टिभिः ॥
12-296-022a	मशकोदुम्बरे यद्वदन्यत्वं तद्वदेतयोः ।
12-296-022c	मत्स्योऽम्भसि यथा तद्वदन्यत्वमुपलभ्यते ॥
12-296-023a	एवमेवावगन्तव्यं नानात्वैकत्वमेतयोः ।
12-296-023c	एतद्विमोक्ष इत्युक्तमव्यक्तज्ञानसंहितम् ॥
12-296-024a	पञ्चविंशतिकस्यास्य योऽयं देहेषु वर्तते ।
12-296-024c	एष मोक्षयितव्येति प्राहुरव्यक्तगोचरात् ॥
12-296-025a	सोऽयमेवं विमुच्येत नान्यथेति विनिश्चयः ।
12-296-025c	परेण परधर्मा च भवत्येष समेत्य वै ॥
12-296-026a	विशुद्धधर्मा शुद्धेन बुद्धेन च स बुद्धिमान् ।
12-296-026c	विमुक्तधर्मा मुक्तेन समेत्य पुरुषर्षभ ॥
12-296-027a	नियोगधर्मिणा चैव नियोगात्मा भवत्यपि ।
12-296-027c	विमोक्षिणा विमोक्षश्च समेत्येह तथा भवेत् ॥
12-296-028a	शुचिकर्मा शुचिश्चैव भवत्यमितदीप्तिमान् ।
12-296-028c	विमलात्मा च भवति समेत्य विमलात्मना ॥
12-296-029a	केवलात्मा तथा चैव केवलेन समेत्य वै ।
12-296-029c	स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रत्वमवाप्नुते ॥
12-296-030a	एतावदेतत्कथितं मया ते; तथ्यं महाराज यथार्थतत्त्वम् ।
12-296-030c	अमत्सरत्वं प्रतिगृह्य चार्थं; सनातनं ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥
12-296-031a	न वेदनिष्ठस्य जनस्य राजः प्रदेयमेतत्परमं त्वया भवेत् ।
12-296-031c	विवित्समानाय विबोधकारकं; प्रबोधहेतोः प्रणतस्य शासनम् ॥
12-296-032a	न देयमेतच्च तथानृतात्मने; शठाय क्लीबाय न जिह्मबुद्धये ।
12-296-032c	न पण्डितज्ञानपरोपतापिने; देयं त्वयेदं विनिबोध यादृशे ॥
12-296-033a	श्रद्धान्वितायाथ गुणान्विताय; परापवादाद्विरताय नित्यम् ।
12-296-033c	विशुद्धयोगाय बुधाय चैव; क्रियावतेऽथ क्षमिणे हिताय ॥
12-296-034a	विविक्तशीलाय विधिप्रियाय; विवादहीनाय बहुश्रुताय ।
12-296-034c	विजानते चैव न चाहितक्षमे; दमे च शक्ताय शमे च देहिनाम् ॥
12-296-035a	एतैर्गुणैर्हीनतमे न देयः; मेतत्परं ब्रह्म विशुद्धमाहुः ।

- 12-296-035c न श्रेयसा योक्ष्यति तादृशे कृतं; धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात् ॥
 12-296-036a पृथ्वीमिमां यद्यपि रत्नपूर्णा; दद्यान्नदेयं त्विदमब्रताय ।
 12-296-036c जितेन्द्रियायैतदसंशयं ते; भवेत्प्रदेयं परमं नरेन्द्र ॥
 12-296-037a कराल मा ते भयमस्तु किं चि;देतच्छ्रुतं ब्रह्म परं त्वयाद्य ।
 12-296-037c यथावदुक्तं परमं पवित्रं; निःशोकमत्यन्तमनादिमध्यम् ॥
 12-296-038a अगाधजन्मामरणं च राज;न्निरामयं वीतभयं शिवं च ।
 12-296-038c समीक्ष्य मोहं त्यज चाद्य सर्वं; ज्ञानस्य तत्त्वार्थमिदं विदित्वा ॥
 12-296-039a अवाप्तमेतद्धि पुरा सनातना;द्धिरण्यगर्भाद्भूततो नराधिप ।
 12-296-039c प्रसाद्य यत्नेन तमुग्रतेजसं; सनातनं ब्रह्म यथाद्य वै त्वया ॥
 12-296-040a पृष्टस्त्वया चास्मि यथा नरेन्द्र; तथा मयेदं त्वयि चोक्तमद्य ।
 12-296-040c तथावाप्तं ब्रह्मणो मे नरेन्द्र; महज्ज्ञानं मोक्षविदां पुराणम् ॥

12-296-041 भीष्म उवाच

- 12-296-041a एतदुक्तं परं ब्रह्म यस्मान्नावर्तते पुनः ।
 12-296-041c पञ्चविंशो महाराज परमर्षिनिदर्शनात् ॥
 12-296-042a पुनरावृत्तिमाप्नोति परं ज्ञानमवाप्य च ।
 12-296-042c नावबुध्यति तत्त्वेन बुध्यमानोऽजरामरः ॥
 12-296-043a एतन्निःश्रेयसकरं ज्ञानानां ते परं मया ।
 12-296-043c कथितं तत्त्वतस्तात श्रुत्वा देवर्षितो नृप ॥
 12-296-044a हिरण्यगर्भादृषिणा वसिष्ठेन महात्मना ।
 12-296-044c वसिष्ठादृषिशार्दूलान्नारदोऽवाप्तवानिदम् ॥
 12-296-045a नारदाद्विदितं मह्यमेतद्ब्रह्म सनातनम् ।
 12-296-045c मा शुचः कौरवेन्द्र त्वं श्रुत्वैतत्परमं पदम् ॥
 12-296-046a येन क्षराक्षरे वित्ते न भयं तस्य विद्यते ।
 12-296-046c विद्यते तु भयं तस्य यो नैतद्वेत्ति पार्थिव ॥
 12-296-047a अविज्ञानाच्च मूढात्मा पुनः पुनरुपद्रवन् ।
 12-296-047c प्रेत्य जातिसहस्राणि मरणान्तान्युपाश्रुते ॥
 12-296-048a देवलोकं तथा तिर्यङ्गानुष्यमपि चाश्रुते ।
 12-296-048c यदि शुध्यति कालेन तस्मादज्ञानसागरात् ॥
 12-296-049a अज्ञानसागरो घोरो ह्यव्यक्तोऽगाध उच्यते ।
 12-296-049c अहन्यहनि मज्जन्ति यत्र भूतानि भारत ॥
 12-296-050a यस्मादगाधादव्यक्तादुत्तीर्णस्त्वं सनातनात् ॥

- 12-296-050c तस्मात्त्वं विरजाश्चैव वितमस्कश्च पार्थिव ॥
- 12-297-001 भीष्म उवाच**
- 12-297-001a मृगयां विचरन्कश्चिद्विजने जनकात्मजः ।
- 12-297-001c वने ददर्श विप्रेन्द्रमृषिं वंशधरं भृगोः ॥
- 12-297-002a तमासीनमुपासीनः प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।
- 12-297-002c पश्चादनुमतस्तेन पप्रच्छ वसुमानिदम् ॥
- 12-297-003a भगवन्किमिदं श्रेयः प्रेत्य वापीह वा भवेत् ।
- 12-297-003c पुरुषस्याध्रुवे देहे कामस्य वशवर्तिनः ॥
- 12-297-004a सत्कृत्य परिपृष्टः सन्सुमहात्मा महातपाः ।
- 12-297-004c निजगाद ततस्तस्मै श्रेयस्करमिदं वचः ॥
- 12-297-005a मनसोऽप्रतिकूलानि प्रेत्य चेह च वाञ्छसि ।
- 12-297-005c भूतानां प्रतिकूलेभ्यो निवर्तस्व यतेन्द्रियः ॥
- 12-297-006a धर्मः सतां हितः पुंसां धर्मश्चैवाश्रयः सताम् ।
- 12-297-006c धर्माल्लोकास्त्रयस्तात प्रवृत्ताः सचराचराः ॥
- 12-297-007a स्वादुकामुक कामानां वैतृष्ण्यं किं न गच्छसि ।
- 12-297-007c मधु पश्यसि दुर्बुद्धे प्रपातं नानुपश्यसि ॥
- 12-297-008a यथा ज्ञाने परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ।
- 12-297-008c तथा धर्मे परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ॥
- 12-297-009a असता धर्मकामेन विशुद्धं कर्म दुष्करम् ।
- 12-297-009c सता तु धर्मकामेन सुकरं कर्म दुष्करम् ॥
- 12-297-010a वने ग्राम्यसुखाचारो यथा ग्राम्यस्तथैव सः ।
- 12-297-010c ग्रामे वनसुखाचारो यथा वनचरस्तथा ॥
- 12-297-011a मनोवाक्कर्मके धर्मे कुरु श्रद्धां समाहितः ।
- 12-297-011c निवृत्तौ वा प्रवृत्तौ वा संप्रधार्य गुणागुणान् ॥
- 12-297-012a नित्यं च बहु दातव्यं साधुभ्यश्चानसूयता ।
- 12-297-012c प्रार्थितं व्रतशौचाभ्यां सत्कृतं देशकालयोः ॥
- 12-297-013a शुभेन विधिना लब्धमर्हाय प्रतिपादयेत् ।
- 12-297-013c क्रोधमुत्सृज्य दत्त्वा च नानुतप्येन्न कीर्तयेत् ॥
- 12-297-014a अनृशंसः शुचिर्दान्तः सत्यवागार्जवे स्थितः ।
- 12-297-014c योनिकर्मविशुद्धश्च पात्रं स्याद्वेदविद्विजः ॥
- 12-297-015a सत्कृता चैकपत्नी च जात्या योनिरिहेष्यते ।

- 12-297-015c ऋग्यजुःसामगो विद्वान्षट्कर्मा पात्रमुच्यते ॥
 12-297-016a स एव धर्मः सोऽधर्मस्तं तं प्रतिनरं भवेत् ।
 12-297-016c पात्रकर्मविशेषेण देशकालाववेक्ष्य च ॥
 12-297-017a लीलयाल्पं यथा गात्रात्प्रमृज्याद्रजसः पुमान् ।
 12-297-017c बहुयत्नेन महता पापनिर्हरणं तथा ॥
 12-297-018a विरिक्तस्य यथा सम्यग्धृतं भवति भेषजम् ।
 12-297-018c तथा निर्हृतदोषस्य प्रेत्यधर्मः सुखावहः ॥
 12-297-019a मानसं सर्वभूतेषु वर्तते वै शुभाशुभे ।
 12-297-019c अशुभेभ्यः समाक्षिप्य शुभेष्वेवावतारयेत् ॥
 12-297-020a सर्वं सर्वेण सर्वत्र क्रियमाणं च पूजय ।
 12-297-020c स्वधर्मे यत्र रागस्ते कामं धर्मो विधीयताम् ॥
 12-297-021a अधृतात्मन्धृतौ तिष्ठ दुर्बुद्धे बुद्धिमान्भव ।
 12-297-021c अप्रशान्त प्रशाम्य त्वमप्राज्ञ प्राज्ञवच्चर ॥
 12-297-022a तेजसा शक्यते प्राप्तुमुपायसहचारिणा ।
 12-297-022c इह च प्रेत्य च श्रेयस्तस्य मूलं धृतिः परा ॥
 12-297-023a राजर्षिरधृतिः स्वर्गात्पतितो हि महाभिषः ।
 12-297-023c ययातिः क्षीणपुण्यश्च धृत्या लोकानवाप्तवान् ॥
 12-297-024a तपस्विनां धर्मवतां विदुषां चोपसेवनात् ।
 12-297-024c प्राप्स्यसे विपुलां बुद्धिं तथा श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥
 12-297-025a स तु स्वभावसंपन्नस्तच्छ्रुत्वा मुनिभाषितम् ।
 12-297-025c विनिवर्त्य मनः कामाद्धर्मे बुद्धिं चकार ह ॥

12-298-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-298-001a धर्माधर्मविमुक्तं यद्विमुक्तं सर्वसंश्रयात् ।
 12-298-001c जन्ममृत्युविमुक्तं च विमुक्तं पुण्यपापयोः ॥
 12-298-002a यच्छिवं नित्यमभयं नित्यं चाक्षरमव्ययम् ।
 12-298-002c शुचि नित्यमनायासं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

12-298-003 भीष्म उवाच

- 12-298-003a अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 12-298-003c याज्ञवल्क्यस्य संवादं जनकस्य च भारत ॥
 12-298-004a याज्ञवल्क्यमृषिश्रेष्ठं दैवरातिर्महायशाः ।

- 12-298-004c पप्रच्छ जनको राजा प्रश्नं प्रश्नविदां वरः ॥
 12-298-005a कतीन्द्रियाणि विप्रर्षे कति प्रकृतयः स्मृताः ।
 12-298-005c किमव्यक्तं परं ब्रह्म तस्माच्च परतस्तु किम् ॥
 12-298-006a प्रभवं चाप्ययं चैव कालसंख्यां तथैव च ।
 12-298-006c वक्तुमर्हसि विप्रेन्द्र त्वदनुग्रहकाङ्क्षिणः ॥
 12-298-007a अज्ञानात्परिपृच्छामि त्वं हि ज्ञानमयो निधिः ।
 12-298-007c तदहं श्रोतुमिच्छामि सर्वमेतदसंशयम् ॥

12-298-008 याज्ञवल्क्य उवाच

- 12-298-008a श्रूयतामवनीपाल यदेतदनुपृच्छसि ।
 12-298-008c योगानां परमं ज्ञानं सांख्यानां च विशेषतः ॥
 12-298-009a न तवाविदितं किञ्चिन्मां तु जिज्ञासते भवान् ।
 12-298-009c पृष्टेन चापि वक्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥
 12-298-010a अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्ता विकाराश्चापि षोडश ।
 12-298-010c अथ सप्त तु व्यक्तानि प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥
 12-298-011a अव्यक्तं च महंश्चैव तथाहंकार एव च ।
 12-298-011c पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
 12-298-012a एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकारानपि मे शृणु ।
 12-298-012c श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ॥
 12-298-013a शब्दस्पर्शौ च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
 12-298-013c वाक्च हस्तौ च पादौ च पायुर्मेढ्रं तथैव च ॥
 12-298-014a एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ।
 12-298-014c बुद्धीन्द्रियाण्यथैतानि सविशेषाणि मैथिल ॥
 12-298-015a मनः षोडशकं प्राहुरध्यात्मगतिचिन्तकाः ।
 12-298-015c त्वं चैवान्ये च विद्वांसस्तत्त्वबुद्धिविशारदाः ॥
 12-298-016a अव्यक्ताच्च महानात्मा समुत्पद्यति पार्थिव ।
 12-298-016c प्रथमं सर्गमित्येतदाहुः प्राधानिकं बुधाः ॥
 12-298-017a महतश्चाप्यहंकार उत्पद्यति नराधिप ।
 12-298-017c द्वितीयं सर्गमित्याहुरेतद्बुद्ध्यात्मकं स्मृतम् ॥
 12-298-018a अहंकाराच्च संभूतं मनो भूतगुणात्मकम् ।
 12-298-018c तृतीयः सर्ग इत्येष आहंकारिक उच्यते ॥
 12-298-019a मनसस्तु समुद्भूता महाभूता नराधिप ।

12-298-019c	चतुर्थं सर्गमित्येतन्मानसं परिचक्षते ॥
12-298-020a	शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
12-298-020c	पञ्चमं सर्गमित्याहुर्भौतिकं भूतचिन्तकाः ॥
12-298-021a	श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ।
12-298-021c	सर्गं तु षष्ठमित्याहुर्बहुचिन्तात्मकं स्मृतम् ॥
12-298-022a	अधः श्रोत्रेन्द्रियग्राम उत्पद्यति नराधिप ।
12-298-022c	सप्तमं सर्गमित्याहुरेतदैन्द्रियकं स्मृतम् ॥
12-298-023a	ऊर्ध्वस्रोतस्तथा तिर्यगुत्पद्यति नराधिप ।
12-298-023c	अष्टमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥
12-298-024a	तिर्यक्स्रोतस्त्वधःस्रोत उत्पद्यति नराधिप ।
12-298-024c	नवमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥
12-298-025a	एतानि नव सर्गाणि तत्त्वानि च नराधिप ।
12-298-025c	चतुर्विंशतिरुक्तानि यथाश्रुति निदर्शनात् ॥
12-298-026a	अत ऊर्ध्वं महाराज गुणस्यैतस्य तत्त्वतः ।
12-298-026c	महात्मभिरनुप्रोक्तां कालसंख्यां निबोध मे ॥

12-299-001 याज्ञवल्क्य उवाच

12-299-001a	अव्यक्तस्य नरश्रेष्ठ कालसंख्यां निबोध मे ।
12-299-001c	पञ्च कल्पसहस्राणि द्विगुणान्यहरुच्यते ॥
12-299-002a	रात्रिरेतावती चास्य प्रतिबुद्धो नराधिप ।
12-299-002c	सृजत्योषधिमेवाग्रे जीवनं सर्वदेहिनाम् ॥
12-299-003a	ततो ब्रह्माणमसृजद्धैरण्याण्डसमुद्भवम् ।
12-299-003c	सा मूर्तिः सर्वभूतानामित्येवमनुशुश्रुम ॥
12-299-004a	संवत्सरमुषित्वाण्डे निष्क्रम्य च महामुनिः ।
12-299-004c	संदधेऽर्धं महीं कृत्स्नां दिवमर्धं प्रजापतिः ॥
12-299-005a	द्यावापृथिव्योरित्येष राजन्वेदेषु पठ्यते ।
12-299-005c	तयोः शकलयोर्मध्यमाकाशमकरोत्प्रभुः ॥
12-299-006a	एतस्यापि च संख्यानं वेदवेदाङ्गपारगैः ।
12-299-006c	दश कल्पसहस्राणि पादोनान्यहरुच्यते ॥
12-299-006e	रात्रिमेतावतीं चास्य प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥
12-299-007a	सृजत्यहंकारमृषिर्भूतं दिव्यात्मकं तथा ।
12-299-007c	चतुरश्चापरान्पुत्रान्देहात्पूर्वं महानृषिः ॥

- 12-299-007e ते वै पितृभ्यः पितरः श्रूयन्ते राजसत्तम ॥
- 12-299-008a देवाः पितृणां च सुता देवैर्लोकाः समावृताः ।
- 12-299-008c चराचरा नरश्रेष्ठ इत्येवमनुशुश्रुम ॥
- 12-299-009a परमेष्ठी त्वहंकारोऽसृजद्भूतानि पञ्चधा ।
- 12-299-009c पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
- 12-299-010a एतस्यापि निशामाहुस्तृतीयमिह कुर्वतः ।
- 12-299-010c पञ्च कल्पसहस्राणि तावदेवाहरुच्यते ॥
- 12-299-011a शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
- 12-299-011c एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ॥
- 12-299-011e यैराविष्टानि भूतानि अहन्यहनि पार्थिव ॥
- 12-299-012a अन्योन्यं स्पृहयन्त्येते अन्योन्यस्य हिते रताः ।
- 12-299-012c अन्योन्यमभिमन्यन्ते अन्योन्यस्पर्धिनस्तथा ॥
- 12-299-013a ते वध्यमाना अन्योन्यं गुणैर्हारिभिरव्ययाः ।
- 12-299-013c इहैव परिवर्तन्ते तिर्यग्योनिप्रवेशिनः ॥
- 12-299-014a त्रीणि कल्पसहस्राणि एतेषामहरुच्यते ।
- 12-299-014c रात्रिरेतावती चैव मनसश्च नराधिप ॥
- 12-299-015a मनश्चरति राजेन्द्र चरितं सर्वमिन्द्रियैः ।
- 12-299-015c न चेन्द्रियाणि पश्यन्ति मन एवात्र पश्यति ॥
- 12-299-016a चक्षुः पश्यति रूपाणि मनसा तु न चक्षुषा ।
- 12-299-016c मनसि व्याकुले चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ॥
- 12-299-016e तथेन्द्रियाणि सर्वाणि पश्यन्तीत्यभिचक्षते ॥
- 12-299-017a मनस्युपरते राजन्निन्द्रियोपरमो भवेत् ।
- 12-299-017c न चेन्द्रियव्युपरमे मनस्युपरमो भवेत् ॥
- 12-299-017e एवं मनःप्रधानानि इन्द्रियाणि विभावयेत् ॥
- 12-299-018a इन्द्रियाणां हि सर्वेषामीश्वरं मन उच्यते ।
- 12-299-018c एतद्विशन्ति भूतानि सर्वाणीह महायशाः ॥

12-300-001 याज्ञवल्क्य उवाच

- 12-300-001a तत्त्वानां सर्गसंख्या च कालसंख्या तथैव च ।
- 12-300-001c मया प्रोक्तानुपूर्व्येण संहारमपि मे शृणु ॥
- 12-300-002a यथा संहरते जन्तून्ससर्ज च पुनः पुनः ।
- 12-300-002c अनादिनिधनो ब्रह्मा नित्यश्चाक्षर एव च ॥

12-300-003a	अहःक्षयमथो बुद्ध्वा निशि स्वप्नमनास्तथा ।
12-300-003c	चोदयामास भगवानव्यक्तोऽहंकृतं नरम् ॥
12-300-004a	ततः शतसहस्रांशुरव्यक्तेनाभिचोदितः ।
12-300-004c	कृत्वा द्वादशधात्मानमादित्यो ज्वलदग्निवत् ॥
12-300-005a	चतुर्विधं प्रजाजालं निर्दहत्याशु तेजसा ।
12-300-005c	जराय्वण्डस्वेदजातमुद्भिज्जं च नराधिप ॥
12-300-006a	एतदुन्मेषमात्रेण विनष्टं स्थाणुजङ्गमम् ।
12-300-006c	कूर्मपृष्ठसमा भूमिर्भवत्यथ समन्ततः ॥
12-300-007a	जगद्गध्वामितबलः केवलं जगतीं ततः ।
12-300-007c	अम्भसा बलिना क्षिप्रमापूर्यत समन्ततः ॥
12-300-008a	ततः कालाग्निमासाद्य तदम्भो याति संक्षयम् ।
12-300-008c	विनष्टेऽम्भसि राजेन्द्र जाज्वलीत्यनलो महान् ॥
12-300-009a	तमप्रमेयोऽतिबलं ज्वलमानं विभावसुम् ।
12-300-009c	ऊष्माणं सर्वभूतानां सप्तार्चिषमथाञ्जसा ॥
12-300-010a	भक्षयामास बलवान्वायुरष्टात्मको बली ।
12-300-010c	विचरन्नमितप्राणस्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥
12-300-011a	तमप्रतिबलं भीममाकाशं ग्रसतेऽऽत्मना ।
12-300-011c	आकाशमप्यतिनदन्मनो ग्रसति चारिकम् ॥
12-300-012a	मनो ग्रसति सर्वात्मा सोऽहंकारः प्रजापतिः ।
12-300-012c	अहंकारं महानात्मा भूतभव्यभविष्यवित् ॥
12-300-013a	तमप्यनुपमात्मानं विश्वं शंभुः प्रजापतिः ।
12-300-013c	अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥
12-300-014a	सर्वतःपाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
12-300-014c	सर्वतःश्रुतिमाँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
12-300-015a	हृदयं सर्वभूतानां पर्वणोऽङ्गुष्ठमात्रकः ।
12-300-015c	अनुग्रसत्यनन्तं हि महात्मा विश्वमीश्वरः ॥
12-300-016a	ततः समभवत्सर्वमक्षयाव्ययमव्रणम् ।
12-300-016c	भूतभव्यमनुष्याणां स्रष्टारमनघं तथा ॥
12-300-017a	एषोऽप्ययस्ते राजेन्द्र यथावत्परिभाषितः ।
12-300-017c	अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैवं च श्रूयताम् ॥

12-301-001 याज्ञवल्क्य उवाच

12-301-001a	पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ।
12-301-001c	गन्तव्यमधिभूतं च विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-002a	पायुरध्यात्ममित्याहुर्यथातत्त्वार्थदर्शिनः ।
12-301-002c	विसर्गमधिभूतं च मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-003a	उपस्थोऽध्यात्ममित्याहुर्यथायोगनिदर्शनम् ।
12-301-003c	अधिभूतं तथानन्दो दैवतं च प्रजापतिः ॥
12-301-004a	हस्तावध्यात्ममित्याहुर्यथासांख्यनिदर्शनम् ।
12-301-004c	कर्तव्यमधिभूतं तु इन्द्रस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-005a	वागध्यात्ममिति प्राहुर्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
12-301-005c	वक्तव्यमधिभूतं तु वह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-006a	चक्षुरध्यात्ममित्याहुर्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
12-301-006c	रूपमत्राधिभूतं तु सूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-007a	श्रोत्रमध्यात्ममित्याहुर्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
12-301-007c	शब्दस्तत्राधिभूतं तु दिशस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-008a	जिह्वामध्यात्ममित्याहुर्यथातत्त्वनिदर्शनम् ।
12-301-008c	रस एवाधिभूतं तु आपस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-009a	घ्राणमध्यात्ममित्याहुर्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
12-301-009c	गन्ध एवाधिभूतं तु पृथिवी चाधिदैवतम् ॥
12-301-010a	त्वगध्यात्ममिति प्राहुस्तत्त्वबुद्धिविशारदाः ।
12-301-010c	स्पर्श एवाधिभूतं तु पवनश्चाधिदैवतम् ॥
12-301-011a	मनोऽध्यात्ममिति प्राहुर्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
12-301-011c	मन्तव्यमधिभूतं तु चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥
12-301-012a	अहंकारिकमध्यात्ममाहुस्तत्त्वनिदर्शनम् ।
12-301-012c	अभिमानोऽधिभूतं तु भवस्तत्राधिदैवतम् ॥
12-301-013a	बुद्धिरध्यात्ममित्याहुर्यथावेदनिदर्शनम् ।
12-301-013c	बोद्धव्यमधिभूतं तु क्षेत्रज्ञोऽत्राधिदैवतम् ॥
12-301-014a	एषा ते व्यक्ततो राजन्विभूतिरनुवर्णिता ।
12-301-014c	आदौ मध्ये तथा चान्ते यथातत्त्वेन तत्त्ववित् ॥
12-301-015a	प्रकृतिर्गुणान्विकुरुते स्वच्छन्देनात्मकाम्यया ।
12-301-015c	क्रीडार्थं तु महाराज शतशोऽथ सहस्रशः ॥
12-301-016a	यथा दीपसहस्राणि दीपान्मर्त्याः प्रकुर्वते ।

12-301-016c	प्रकृतिस्तथा विकुरुते पुरुषस्य गुणान्बहून् ॥
12-301-017a	सत्त्वमानन्द उद्रेकः प्रीतिः प्राकाश्यमेव च ।
12-301-017c	सुखं शुद्धित्वमारोग्यं संतोषः श्रद्धधानता ॥
12-301-018a	अकार्पण्यमसंरम्भः क्षमा धृतिरहिंसता ।
12-301-018c	समता सत्यमानृण्यं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
12-301-019a	शौचमार्जवमाचारमलौल्यं हृद्यसंभ्रमः ।
12-301-019c	इष्टानिष्टवियोगानां कृतानामविकत्थनम् ॥
12-301-020a	दानेन चानुग्रहणमस्पृहार्थे परार्थता ।
12-301-020c	सर्वभूतदया चैव सत्त्वस्यैते गुणाः स्मृताः ॥
12-301-021a	रजोगुणानां संघातो रूपमैश्वर्यविग्रहे ।
12-301-021c	अत्याशित्वमकारुण्यं सुखदुःखोपसेवनम् ॥
12-301-022a	परापवादेषु रतिर्विवादानां च सेवनम् ।
12-301-022c	अहंकारस्त्वसत्कारश्चिन्ता वैरोपसेवनम् ॥
12-301-023a	परितापोऽपहरणं ह्रीनाशोऽनार्जवं तथा ।
12-301-023c	भेदः परुषता चैव कामक्रोधौ मदस्तथा ॥
12-301-023e	दर्पो द्वेषोऽतिवादश्च एते प्रोक्ता रजोगुणाः ॥
12-301-024a	तामसानां तु संघातं प्रवक्ष्याम्युपधार्यताम् ।
12-301-024c	मोहोऽप्रकाशस्तामिस्रमन्धतामिस्रसंज्ञितम् ॥
12-301-025a	मरणं चान्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते ।
12-301-025c	तमसो लक्षणानीह भक्षाणामभिरोचनम् ॥
12-301-026a	भोजनानामपर्याप्तिस्तथा पेयेष्वतृप्तता ।
12-301-026c	गन्धवासो विहारेषु शयनेष्वासनेषु च ॥
12-301-027a	दिवास्वप्ने विवादे च प्रमादेषु च वै रतिः ।
12-301-027c	नृत्यवादित्रगीतानामज्ञानाच्छ्रद्धधानता ॥
12-301-027e	द्वेषो धर्मविशेषाणामेते वै तामसा गुणाः ॥

12-302-001 याज्ञवल्क्य उवाच

12-302-001a	एते प्रधानस्य गुणास्त्रयः पुरुषसत्तम ।
12-302-001c	कृत्स्नस्य चैव जगतस्तिष्ठन्त्यनपगाः सदा ॥
12-302-002a	शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ।
12-302-002c	कोटिशश्च करोत्येष प्रत्यगात्मानमात्मना ॥
12-302-003a	सात्त्विकस्योत्तमं स्थानं राजसस्येह मध्यमम् ।

- 12-302-003c तामसस्याधमं स्थानं प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥
- 12-302-004a केवलेनेह पुण्येन गतिमूर्ध्वामवाप्नुयात् ।
- 12-302-004c पुण्यपापेन मानुष्यमधर्मेणाप्यधोगतिम् ॥
- 12-302-005a द्वंद्वमेषां त्रयाणां तु संनिपातं च तत्त्वतः ।
- 12-302-005c सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च शृणुष्व मे ॥
- 12-302-006a सत्त्वस्य तु रजो दृष्टं रजसश्च तमस्तथा ।
- 12-302-006c तमसश्च तथा सत्त्वं सत्त्वस्याव्यक्तमेव च ॥
- 12-302-007a अव्यक्तसत्त्वसंयुक्तो देवलोकमवाप्नुयात् ।
- 12-302-007c रजःसत्त्वसमायुक्तो मनुष्येषूपपद्यते ॥
- 12-302-008a रजस्तमोभ्यां संयुक्तस्तिर्यग्योनिषु जायते ।
- 12-302-008c रजस्तामससत्त्वैश्च युक्तो मानुष्यमाप्नुयात् ॥
- 12-302-009a पुण्यपापवियुक्तानां स्थानमाहुर्मनीषिणाम् ।
- 12-302-009c शाश्वतं चाव्ययं चैव अक्षरं चाभयं च यत् ॥
- 12-302-010a ज्ञानिनां संभवं श्रेष्ठं स्थानमव्रणमच्युतम् ।
- 12-302-010c अतीन्द्रियमबीजं च जन्ममृत्युतमोनुदम् ॥
- 12-302-011a अव्यक्तस्थं परं यत्तत्पृष्टस्तेऽहं नराधिप ।
- 12-302-011c स एष प्रकृतिष्ठो हि तस्थुरित्यभिधीयते ॥
- 12-302-012a अचेतनश्चैष मतः प्रकृतिस्थश्च पार्थिव ।
- 12-302-012c एतेनाधिष्ठितश्चैव सृजते संहरत्यपि ॥

12-302-013 जनक उवाच

- 12-302-013a अनादिनिधनावेतावुभावेव महामुने ।
- 12-302-013c अमूर्तिमन्तावचलावप्रकम्प्यौ च निर्व्रणौ ॥
- 12-302-014a अग्राह्यावृषिशार्दूल कथमेको ह्यचेतनः ।
- 12-302-014c चेतनावांस्तथा चैकः क्षेत्रज्ञ इति भाषितः ॥
- 12-302-015a त्वं हि विप्रेन्द्र कात्स्नर्येन मोक्षधर्ममुपाससे ।
- 12-302-015c साकल्यं मोक्षधर्मस्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
- 12-302-016a अस्तित्वं केवलत्वं च विनाभावं तथैव च ।
- 12-302-016c तथैवोत्क्रमणस्थानं देहिनोऽपि वियुज्यतः ॥
- 12-302-017a कालेन यद्धि प्राप्नोति स्थानं तद्ब्रूहि मे द्विज ।
- 12-302-017c सांख्यज्ञानं च तत्त्वेन पृथग्योगं तथैव च ॥
- 12-302-018a अरिष्टानि च तत्त्वेन वक्तुमर्हसि सत्तम ।

12-302-018c विदितं सर्वमेतत्ते पाणावामलकं यथा ॥

12-303-001 याज्ञवल्क्य उवाच

12-303-001a न शक्यो निर्गुणस्तात गुणीकर्तुं विशां पते ।

12-303-001c गुणवांश्चाप्यगुणवान्यथातत्त्वं निबोध मे ॥

12-303-002a गुणैर्हि गुणवानेव निर्गुणश्चागुणस्तथा ।

12-303-002c प्राहुरेवं महात्मानो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥

12-303-003a गुणस्वभावस्त्वव्यक्तो गुणानेवाभिवर्तते ।

12-303-003c उपयुङ्क्ते च तानेव स चैवाज्ञः स्वभावतः ॥

12-303-004a अव्यक्तस्तु न जानीते पुरुषो ज्ञः स्वभावतः ।

12-303-004c न मत्तः परमस्तीति नित्यमेवाभिमन्यते ॥

12-303-005a अनेन कारणेनैतदव्यक्तं स्यादचेतनम् ।

12-303-005c नित्यत्वादक्षरत्वाच्च क्षराणां तत्त्वतोऽन्यथा ॥

12-303-006a यदाज्ञानेन कुर्वीत गुणसर्गं पुनः पुनः ।

12-303-006c यदात्मानं न जानीते तदाव्यक्तमिहोच्यते ॥

12-303-007a कर्तृत्वाच्चापि तत्त्वानां तत्त्वधर्मी तथोच्यते ।

12-303-007c कर्तृत्वाच्चैव योनीनां योनिधर्मा तथोच्यते ॥

12-303-008a कर्तृत्वात्प्रकृतीनां तु तथा प्रकृतिधर्मिता ।

12-303-008c कर्तृत्वाच्चापि बीजानां बीजधर्मी तथोच्यते ॥

12-303-009a गुणानां प्रसवत्वाच्च तथा प्रसवधर्मवान् ।

12-303-009c कर्तृत्वात्प्रलयानां च तथा प्रलयधर्मिता ॥

12-303-010a बीजत्वात्प्रकृतित्वाच्च प्रलयत्वात्तथैव च ।

12-303-010c उपेक्षकत्वादन्यत्वादभिमानाच्च केवलम् ॥

12-303-011a मन्यन्ते यतयः शुद्धा अध्यात्मविगतज्वराः ।

12-303-011c अनित्यं नित्यमव्यक्तमेवमेतद्धि शुश्रुम ॥

12-303-012a अव्यक्तैकत्वमित्याहुर्नानात्वं पुरुषस्तथा ।

12-303-012c सर्वभूतदयावन्तः केवलं ज्ञानमास्थिताः ॥

12-303-013a अन्यः स पुरुषोऽव्यक्तस्त्वध्रुवो ध्रुवसंज्ञकः ।

12-303-013c यथा मुञ्ज इषीकायास्तथैवैतद्धि जायते ॥

12-303-014a अन्यं च मशकं विद्यादन्यच्चोदुम्बरं तथा ।

12-303-014c न चोदुम्बरसंयोगैर्मशकस्तत्र लिप्यते ॥

12-303-015a अन्य एव तथा मत्स्यस्तथान्यदुदकं स्मृतम् ।

- 12-303-015c न चोदकस्य स्पर्शेन मत्स्यो लिप्यति सर्वशः ॥
- 12-303-016a अन्यो ह्यग्निरुखाप्यन्या नित्यमेवमवैहि भोः ।
- 12-303-016c न चोपलिप्यते सोऽग्निरुखासंस्पर्शनेन वै ॥
- 12-303-017a पुष्करं त्वन्यदेवात्र तथान्यदुदकं स्मृतम् ।
- 12-303-017c न चोदकस्य स्पर्शेन लिप्यते तत्र पुष्करम् ॥
- 12-303-018a एतेषां सह संवासं विवासं चैव नित्यशः ।
- 12-303-018c यथा तथैनं पश्यन्ति न नित्यं प्राकृता जनाः ॥
- 12-303-019a ये त्वन्यथैव पश्यन्ति न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
- 12-303-019c ते व्यक्तं निरयं घोरं प्रविशन्ति पुनः पुनः ॥
- 12-303-020a सांख्यदर्शनमेतत्ते परिसंख्यातमुत्तमम् ।
- 12-303-020c एवं हि परिसंख्याय सांख्याः केवलतां गताः ॥
- 12-303-021a ये त्वन्ये तत्त्वकुशलास्तेषामेतन्निदर्शनम् ।
- 12-303-021c अतः परं प्रवक्ष्यामि योगानामपि दर्शनम् ॥

12-304-001 याज्ञवल्क्य उवाच

- 12-304-001a सांख्यज्ञानं मया प्रोक्तं योगज्ञानं निबोध मे ।
- 12-304-001c यथाश्रुतं यथादृष्टं तत्त्वेन नृपसत्तम ॥
- 12-304-002a नास्ति सांख्यसमं ज्ञानं नास्ति योगसमं बलम् ।
- 12-304-002c तावुभावेकचर्यौ तु उभावनिधनौ स्मृतौ ॥
- 12-304-003a पृथक्पृथक् पश्यन्ति येऽल्पबुद्धिरता नराः ।
- 12-304-003c वयं तु राजन्पश्याम एकमेव तु निश्चयात् ॥
- 12-304-004a यदेव योगाः पश्यन्ति तत्सांख्यैरपि दृश्यते ।
- 12-304-004c एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥
- 12-304-005a रुद्रप्रधानानपरांन्विद्धि योगान्परंतप ।
- 12-304-005c तेनैव चाथ देहेन विचरन्ति दिशो दश ॥
- 12-304-006a यावद्धि प्रलयस्तात सूक्ष्मेणाष्टगुणेन वै ।
- 12-304-006c योगेन लोकान् विचरन्सुखं संन्यस्य चानघ ॥
- 12-304-007a वेदेषु चाष्टगुणितं योगमाहुर्मनीषिणः ।
- 12-304-007c सूक्ष्ममष्टगुणं प्राहुर्नेतरं नृपसत्तम ॥
- 12-304-008a द्विगुणं योगकृत्यं तु योगानां प्राहुरुत्तमम् ।
- 12-304-008c सगुणं निर्गुणं चैव यथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥
- 12-304-009a धारणा चैव मनसः प्राणायामश्च पार्थिव ।

12-304-009c	प्राणायामो हि सगुणो निर्गुणं धारणं मनः ॥
12-304-010a	यत्र दृश्येत मुञ्चन्वै प्राणान्मैथिलसत्तम ।
12-304-010c	वाताधिक्यं भवत्येव तस्माद्धि न समाचरेत् ॥
12-304-011a	निशायाः प्रथमे यामे चोदना द्वादश स्मृताः ।
12-304-011c	मध्ये सुप्त्वा परे यामे द्वादशैव तु चोदनाः ॥
12-304-012a	तदेवमुपशान्तेन दान्तेनैकान्तशीलिना ।
12-304-012c	आत्मारामेण बुद्धेन योक्तव्योऽऽत्मा न संशयः ॥
12-304-013a	पञ्चानामिन्द्रियाणां तु दोषानाक्षिप्य पञ्चधा ।
12-304-013c	शब्दं स्पर्शं तथा रूपं रसं गन्धं तथैव च ॥
12-304-014a	प्रतिभामपवर्गं च प्रतिसंहृत्य मैथिल ।
12-304-014c	इन्द्रियग्राममखिलं मनस्यभिनिवेश्य ह ॥
12-304-015a	मनस्तथैवाहंकारे प्रतिष्ठाप्य नराधिप ।
12-304-015c	अहंकारं तथा बुद्धौ बुद्धिं च प्रकृतावपि ॥
12-304-016a	एवं हि परिसंख्याय ततो ध्यायेत केवलम् ।
12-304-016c	विरजस्कमलं नित्यमनन्तं शुद्धमव्रणम् ॥
12-304-017a	तस्थुषं पुरुषं सत्त्वमभेद्यमजरामरम् ।
12-304-017c	शाश्वतं चाव्ययं चैव ईशानं ब्रह्म चाव्ययम् ॥
12-304-018a	युक्तस्य तु महाराज लक्षणान्युपधारयेत् ।
12-304-018c	लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तृप्तः सुखं स्वपेत् ॥
12-304-019a	निवाते तु यथा दीपो ज्वलेत्स्नेहसमन्वितः ।
12-304-019c	निश्चलोर्ध्वशिखस्तद्वद्युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥
12-304-020a	पाषाण इव मेघोत्थैर्यथा बिन्दुभिराहतः ।
12-304-020c	नालं चालयितुं शक्यस्तथा युक्तस्य लक्षणम् ॥
12-304-021a	शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्विविधैर्गीतवादितैः ।
12-304-021c	क्रियमाणैर्न कम्पेत युक्तस्यैतन्निदर्शनम् ॥
12-304-022a	तैलपात्रं यथा पूर्णं कराभ्यां गृह्य पुरुषः ।
12-304-022c	सोपानमारुहेद्धीतस्तर्ज्यमानोऽसिपाणिभिः ॥
12-304-023a	संयतात्मा भयात्तेषां न पात्राद्विन्दुमुत्सृजेत् ।
12-304-023c	तथैवोत्तरमाणस्य एकाग्रमनसस्तथा ॥
12-304-024a	स्थिरत्वादिन्द्रियाणां तु निश्चलत्वात्तथैव च ।
12-304-024c	एवं युक्तस्य तु मुनेर्लक्षणान्युपधारयेत् ॥

- 12-304-025a स युक्तः पश्यति ब्रह्म यत्तत्परममव्ययम् ।
 12-304-025c महतस्तमसो मध्ये स्थितं ज्वलनसंनिभम् ॥
 12-304-026a एतेन केवलं याति त्यक्त्वा देहमसाक्षिकम् ।
 12-304-026c कालेन महता राजञ्श्रुतिरेषा सनातनी ॥
 12-304-027a एतद्धि योगं योगानां किमन्यद्योगलक्षणम् ।
 12-304-027c विज्ञाय तद्धि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥
- 12-305-001 याज्ञवल्क्य उवाच**
- 12-305-001a तथैवोत्क्रममाणं तु शृणुष्वावहितो नृप ।
 12-305-001c पद्भ्यामुत्क्रममाणस्य वैष्णवं स्थानमुच्यते ॥
 12-305-002a जङ्घाभ्यां तु वसून्देवानाप्नुयादिति नः श्रुतम् ।
 12-305-002c जानुभ्यां च महाभागान्देवान्साध्यानवाप्नुयात् ॥
 12-305-003a पायुनोत्क्रममाणस्तु मैत्रं स्थानमवाप्नुयात् ।
 12-305-003c पृथिवीं जघनेनाथ ऊरुभ्यां तु प्रजापतिम् ॥
 12-305-004a पार्श्वाभ्यां मरुतो देवान्नासाभ्यामिन्दुमेव च ।
 12-305-004c बाहुभ्यामिन्द्रमित्याहुरुरसा रुद्रमेव च ॥
 12-305-005a ग्रीवायास्तमृषिश्रेष्ठं नरमाप्नोत्यनुत्तमम् ।
 12-305-005c विश्वेदेवान्मुखेनाथ दिशः श्रोत्रेण चाप्नुयात् ॥
 12-305-006a घ्राणेन गन्धवहनं नेत्राभ्यां सूर्यमेव च ।
 12-305-006c भ्रूभ्यां चैवाश्विनौ देवौ ललाटेन पितृनथ ॥
 12-305-007a ब्रह्माणमाप्नोति विभुं मूर्ध्ना देवाग्रजं तथा ।
 12-305-007c एतान्युत्क्रमणस्थानान्युक्तानि मिथिलेश्वर ॥
 12-305-008a अरिष्टानि तु वक्ष्यामि विहितानि मनीषिभिः ।
 12-305-008c संवत्सरवियोगस्य संभवेयुः शरीरिणः ॥
 12-305-009a योऽरुन्धतीं न पश्येत दृष्टपूर्वा कदाचन ।
 12-305-009c तथैव ध्रुवमित्याहुः पूर्णेन्दुं दीपमेव च ॥
 12-305-009e खण्डाभासं दक्षिणतस्तेऽपि संवत्सरायुषः ॥
 12-305-010a परचक्षुषि चात्मानं ये न पश्यन्ति पार्थिव ।
 12-305-010c आत्मच्छायाकृतीभूतं तेऽपि संवत्सरायुषः ॥
 12-305-011a अतिद्युतिरतिप्रज्ञा अप्रज्ञा चाद्युतिस्तथा ।
 12-305-011c प्रकृतेर्विक्रियापत्तिः षण्मासान्मृत्युलक्षणम् ॥
 12-305-012a दैवतान्यवजानाति ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ।

- 12-305-012c कृष्णश्यावच्छविच्छायः षणमासान्मृत्युलक्षणम् ॥
- 12-305-013a शीर्णनाभि यथा चक्रं छिद्रं सोमं प्रपश्यति ।
- 12-305-013c तथैव च सहस्रांशुं सप्तरात्रेण मृत्युभाक् ॥
- 12-305-014a शवगन्धमुपाघ्राति सुरभिं प्राप्य यो नरः ।
- 12-305-014c देवतायतनस्थस्तु षड्रात्रेण स मृत्युभाक् ॥
- 12-305-015a कर्णनासावनमनं दन्तदृष्टिविरागिता ।
- 12-305-015c संज्ञालोपो निरूष्मत्वं सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥
- 12-305-016a अकस्माच्च स्रवेद्यस्य वाममक्षि नराधिप ।
- 12-305-016c मूर्धतश्चोत्पतेद्भूमः सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥
- 12-305-017a एतावन्ति त्वरिष्टानि विदित्वा मानवोऽऽत्मवान् ।
- 12-305-017c निशि चाहनि चात्मानं योजयेत्परमात्मनि ॥
- 12-305-018a प्रतीक्षमाणस्तत्कालं यत्कालं प्रति तद्भवेत् ।
- 12-305-018c अथास्य नेष्टं मरणं स्थातुमिच्छेदिमां क्रियाम् ॥
- 12-305-019a सर्वगन्धात्रसांश्चैव धारयेत समाहितः ।
- 12-305-019c तथा हि मृत्युं जयति तत्परेणान्तरात्मना ॥
- 12-305-020a ससांख्यधारणं चैव विदित्वा मनुजर्षभ ।
- 12-305-020c जयेच्च मृत्युं योगेन तत्परेणान्तरात्मना ॥
- 12-305-021a गच्छेत्प्राप्याक्षयं कृत्स्नमजन्म शिवमव्ययम् ।
- 12-305-021c शाश्वतं स्थानमचलं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥

12-306-001 याज्ञवल्क्य उवाच

- 12-306-001a अव्यक्तस्थं परं यत्तत्पृष्टस्तेऽहं नराधिप ।
- 12-306-001c परं गुह्यमिमं प्रश्नं शृणुष्वनावहितो नृप ॥
- 12-306-002a यथार्षेणेह विधिना चरतावमतेन ह ।
- 12-306-002c मयादित्यादवाप्तानि यजूंषि मिथिलाधिप ॥
- 12-306-003a महता तपसा देवस्तपिष्ठः सेवितो मया ।
- 12-306-003c प्रीतेन चाहं विभुना सूर्येणोक्तस्तदानघ ॥
- 12-306-004a वरं वृणीष्व विप्रर्षे यदिष्टं ते सुदुर्लभम् ।
- 12-306-004c तत्ते दास्यामि प्रीतात्मा मत्प्रसादो हि दुर्लभः ॥
- 12-306-005a ततः प्रणम्य शिरसा मयोक्तस्तपतां वरः ।
- 12-306-005c यजूंषि नोपयुक्तानि क्षिप्रमिच्छामि वेदितुम् ॥
- 12-306-006a ततो मां भगवानाह वितरिष्यामि ते द्विज ।

12-306-006c	सरस्वतीह वाग्भूता शरीरं ते प्रवेक्ष्यति ॥
12-306-007a	ततो मामाह भगवानास्यं स्वं विवृतं कुरु ।
12-306-007c	विवृतं च ततो मेऽऽस्यं प्रविष्टा च सरस्वती ॥
12-306-008a	ततो विदह्यमानोऽहं प्रविष्टोऽम्भस्तदानघ ।
12-306-008c	अविज्ञानादमर्षाच्च भास्करस्य महात्मनः ॥
12-306-009a	ततो विदह्यमानं मामुवाच भगवान्रविः ।
12-306-009c	मुहूर्तं सह्यतां दाहस्ततः शीतीभविष्यसि ॥
12-306-010a	शीतीभूतं च मां दृष्ट्वा भगवानाह भास्करः ।
12-306-010c	प्रतिष्ठास्यति ते वेदः सोत्तरः सखिलो द्विज ॥
12-306-011a	कृत्स्नं शतपथं चैव प्रणेष्यसि द्विजर्षभ ।
12-306-011c	तस्यान्ते चापुनर्भावे बुद्धिस्तव भविष्यति ॥
12-306-012a	प्राप्स्यसे च यदिष्टं तत्सांख्ययोगेप्सितं पदम् ।
12-306-012c	एतावदुक्त्वा भगवानस्तमेवाभ्यवर्तत ॥
12-306-013a	ततोऽनुव्याहृतं श्रुत्वा गते देवे विभावसौ ।
12-306-013c	गृहमागत्य संहृष्टोऽचिन्तयं वै सरस्वतीम् ॥
12-306-014a	ततः प्रवृत्तातिशुभा स्वरव्यञ्जनभूषिता ।
12-306-014c	ओंकारमादितः कृत्वा मम देवी सरस्वती ॥
12-306-015a	ततोऽहमर्घ्यं विधिवत्सरस्वत्यै न्यवेदयम् ।
12-306-015c	तपतां च वरिष्ठाय निषण्णस्तत्परायणः ॥
12-306-016a	ततः शतपथं कृत्स्नं सरहस्यं ससंग्रहम् ।
12-306-016c	चक्रे सपरिशेषं च हर्षेण परमेण ह ॥
12-306-017a	कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् ।
12-306-017c	विप्रियार्थं सशिष्यस्य मातुलस्य महात्मनः ॥
12-306-018a	ततः सशिष्येण मया सूर्येणेव गभस्तिभिः ।
12-306-018c	व्याप्तो यज्ञो महाराज पितुस्तव महात्मनः ॥
12-306-019a	मिषतो देवलस्यापि ततोऽर्धं हृतवानहम् ।
12-306-019c	स्ववेददक्षिणायाथ विमर्दे मातुलेन ह ॥
12-306-020a	सुमन्तुनाथ पैलेन तथा जैमिनिना च वै ।
12-306-020c	पित्रा ते मुनिभिश्चैव ततोऽहमनुमानितः ॥
12-306-021a	दश पञ्च च प्राप्तानि यजुष्यर्कान्मयानघ ।
12-306-021c	तथैव लोमहर्षाच्च पुराणमवधारितम् ॥

- 12-306-022a बीजमेतत्पुरस्कृत्य देवीं चैव सरस्वतीम् ।
 12-306-022c सूर्यस्य चानुभावेन प्रवृत्तोऽहं नराधिप ॥
 12-306-023a कर्तुं शतपथं वेदमपूर्वं कारितं च मे ।
 12-306-023c यथाभिलषितं मार्गं तथा तच्चोपपादितम् ॥
 12-306-024a शिष्याणामखिलं कृत्स्नमनुज्ञातं ससंग्रहम् ।
 12-306-024c सर्वे च शिष्याः शुचयो गताः परमहर्षिताः ॥
 12-306-025a शाखाः पञ्चदशेमास्तु विद्या भास्करदर्शिताः ।
 12-306-025c प्रतिष्ठाप्य यथाकामं वेद्यं तदनुचिन्तयम् ॥
 12-306-026a किमत्र ब्रह्मण्यमृतं किं च वेद्यमनुत्तमम् ।
 12-306-026c चिन्तये तत्र चागत्य गन्धर्वो मामपृच्छत ॥
 12-306-027a विश्वावसुस्ततो राजन्वेदान्तज्ञानकोविदः ।
 12-306-027c चतुर्विंशतिकान्प्रश्नान्पृष्ट्वा वेदस्य पार्थिव ॥
 12-306-027e पञ्चविंशतिमं प्रश्नं पप्रच्छान्वीक्षिकीं तथा ॥
 12-306-028a विश्वाविश्वं तथाश्वाश्वं मित्रं वरुणमेव च ।
 12-306-028c ज्ञानं ज्ञेयं तथाज्ञो ज्ञः कस्तपा अतपास्तथा ॥
 12-306-028e सूर्यादः सूर्य इति च विद्याविद्ये तथैव च ॥
 12-306-029a वेद्यावेद्यं तथा राजन्नचलं चलमेव च ।
 12-306-029c अपूर्वमक्षयं क्षय्यमेतत्प्रश्नमनुत्तमम् ॥
 12-306-030a अथोक्तश्च मया राजत्राजा गन्धर्वसत्तमः ।
 12-306-030c पृष्टवाननुपूर्वेण प्रश्नमुत्तममर्थवत् ॥
 12-306-031a मुहूर्तं मृष्यतां तावद्यावदेनं विचिन्तये ।
 12-306-031c बाढमित्येव कृत्वा स तूष्णीं गन्धर्व आस्थितः ॥
 12-306-032a ततोऽन्वचिन्तयमहं भूयो देवीं सरस्वतीम् ।
 12-306-032c मनसा स च मे प्रश्नो दध्नो घृतमिवोद्धृतम् ॥
 12-306-033a तत्रोपनिषदं चैव परिशेषं च पार्थिव ।
 12-306-033c मथ्नामि मनसा तात दृष्ट्वा चान्वीक्षिकीं पराम् ॥
 12-306-034a चतुर्थी राजशार्दूल विद्यैषा सांपरायिकी ।
 12-306-034c उदीरिता मया तुभ्यं पञ्चविंशेऽधि धिष्ठिता ॥
 12-306-035a अथोक्तस्तु मया राजत्राजा विश्वावसुस्तदा ।
 12-306-035c श्रूयतां यद्भवानस्मान्प्रश्नं संपृष्टवानिह ॥
 12-306-036a विश्वाविश्वेति यदिदं गन्धर्वेन्द्रानुपृच्छसि ।

12-306-036c	विश्वाव्यक्तं परं विद्याद्भूतभव्यभयंकरम् ॥
12-306-037a	त्रिगुणं गुणकर्तृत्वादविश्वो निष्कलस्तथा ।
12-306-037c	अश्वस्तथैव मिथुनमेवमेवानुदृश्यते ॥
12-306-038a	अव्यक्तं प्रकृतिं प्राहुः पुरुषेति च निर्गुणम् ।
12-306-038c	तथैव मित्रं पुरुषं वरुणं प्रकृतिं तथा ॥
12-306-039a	ज्ञानं तु प्रकृतिं प्राहुर्ज्ञेयं निष्कलमेव च ।
12-306-039c	अज्ञश्च ज्ञश्च पुरुषस्तस्मान्निष्कल उच्यते ॥
12-306-040a	कस्तपा अतपाः प्रोक्तः कोऽसौ पुरुष उच्यते ।
12-306-040c	तपाः प्रकृतिरित्याहुरतपा निष्कलः स्मृतः ॥
12-306-041a	तथैवावेद्यमव्यक्तं वेद्यः पुरुष उच्यते ।
12-306-041c	चलाचलमिति प्रोक्तं त्वया तदपि मे शृणु ॥
12-306-042a	चलां तु प्रकृतिं प्राहुः कारणं क्षेपसर्गयोः ।
12-306-042c	अक्षेपसर्गयोःकर्ता निश्चलः पुरुषः स्मृतः ॥
12-306-043a	अजावुभावप्रजौ च अक्षयौ चाप्युभावपि ।
12-306-043c	अजौ नित्यावुभौ प्राहुरध्यात्मगतिनिश्चयाः ॥
12-306-044a	अक्षयत्वात्प्रजनने अजमत्राहुरव्ययम् ।
12-306-044c	अक्षयं पुरुषं प्राहुः क्षयो ह्यस्य न विद्यते ॥
12-306-045a	गुणक्षयत्वात्प्रकृतिः कर्तृत्वादक्षयं बुधाः ।
12-306-045c	एषा तेऽऽन्वीक्षिकी विद्या चतुर्थी सांपरायिकी ॥
12-306-046a	विद्योपेतं धनं कृत्वा कर्मणा नित्यकर्मणि ।
12-306-046c	एकान्तदर्शना वेदाः सर्वे विश्वावसो स्मृताः ॥
12-306-047a	जायन्ते च म्रियन्ते च यस्मिन्नेते यतश्च्युताः ।
12-306-047c	वेदार्थं ये न जानन्ति वेद्यं गन्धर्वसत्तम ॥
12-306-048a	साङ्गोपाङ्गानपि यदि पञ्च वेदानधीयते ।
12-306-048c	वेदवेद्यं न जानीते वेदभारवहो हि सः ॥
12-306-049a	यो घृतार्थी खरीक्षीरं मथेद्गन्धर्वसत्तम ।
12-306-049c	विष्ठां तत्रानुपश्येत न मण्डं नापि वा घृतम् ॥
12-306-050a	तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दति ।
12-306-050c	स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥
12-306-051a	द्रष्टव्यौ नित्यमेवैतौ तत्परेणान्तरात्मना ।
12-306-051c	यथास्य जन्मनिधने न भवेतां पुनः पुनः ॥

- 12-306-052a अजस्रं जन्मनिधनं चिन्तयित्वा त्रयीमिमाम् ।
 12-306-052c परित्यज्य क्षयमिह अक्षयं धर्ममास्थितः ॥
 12-306-053a यदा तु पश्यतेऽत्यन्तमहन्यहनि काश्यप ।
 12-306-053c तदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ॥
 12-306-054a अन्यश्च शश्वदव्यक्तस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।
 12-306-054c तस्य द्वावनुपश्येत तमेकमिति साधवः ॥
 12-306-055a तेनैतन्नाभिजानन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।
 12-306-055c जन्ममृत्युभयाद्योगाः सांख्याश्च परमैषिणः ॥

12-306-056 विश्वावसुरुवाच

- 12-306-056a पञ्चविंशं यदेतत्ते प्रोक्तं ब्राह्मणसत्तम ।
 12-306-056c तथा तन्न तथा वेति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
 12-306-057a जैगीषव्यस्यासितस्य देवलस्य च मे श्रुतम् ।
 12-306-057c पराशरस्य विप्रर्षेर्वार्षगण्यस्य धीमतः ॥
 12-306-058a भिक्षोः पञ्चशिखस्याथ कपिलस्य शुकस्य च ।
 12-306-058c गौतमस्यार्ष्टिषेणस्य गर्गस्य च महात्मनः ॥
 12-306-059a नारदस्यासुरेश्चैव पुलस्त्यस्य च धीमतः ।
 12-306-059c सनत्कुमारस्य ततः शुक्रस्य च महात्मनः ॥
 12-306-060a कश्यपस्य पितुश्चैव पूर्वमेव मया श्रुतम् ।
 12-306-060c तदनन्तरं च रुद्रस्य विश्वरूपस्य धीमतः ॥
 12-306-061a दैवतेभ्यः पितृभ्यश्च दैत्येभ्यश्च ततस्ततः ।
 12-306-061c प्राप्तमेतन्मया कृत्स्नं वेद्यं नित्यं वदन्त्युत ॥
 12-306-062a तस्मात्तद्वै भवद्बुद्ध्या श्रोतुमिच्छामि ब्राह्मण ।
 12-306-062c भवान्प्रबर्हः शास्त्राणां प्रगल्भश्चातिबुद्धिमान् ॥
 12-306-063a न तवाविदितं किञ्चिद्भवाञ्श्रुतिनिधिः स्मृतः ।
 12-306-063c कथ्यते देवलोके च पितृलोके च ब्राह्मण ॥
 12-306-064a ब्रह्मलोकगताश्चैव कथयन्ति महर्षयः ।
 12-306-064c पतिश्च तपतां शश्वदादित्यस्तव भाषते ॥
 12-306-065a सांख्यज्ञानं त्वया ब्रह्मन्नवाप्तं कृत्स्नमेव च ।
 12-306-065c तथैव योगज्ञानं च याज्ञवल्क्य विशेषतः ॥
 12-306-066a निःसंदिग्धं प्रबुद्धस्त्वं बुध्यमानश्चराचरम् ।
 12-306-066c श्रोतुमिच्छामि तज्ज्ञानं घृतं मण्डमयं यथा ॥

12-306-067 याज्ञवल्क्य उवाच

- 12-306-067a कृत्स्नधारिणमेव त्वां मन्ये गन्धर्वसत्तम ।
 12-306-067c जिज्ञाससि च मां राजंस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥
 12-306-068a अबुध्यमानां प्रकृतिं बुध्यते पञ्चविंशकः ।
 12-306-068c न तु बुध्यति गन्धर्व प्रकृतिः पञ्चविंशकम् ॥
 12-306-069a अनेनाप्रतिबोधेन प्रधानं प्रवदन्ति तम् ।
 12-306-069c सांख्ययोगाश्च तत्त्वज्ञा यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥
 12-306-070a पश्यंस्तथैवापश्यंश्च पश्यत्यन्यस्तथानघ ।
 12-306-070c षड्विंशः पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च पश्यति ॥
 12-306-070e न तु पश्यति पश्यंस्तु यश्चैनमनुपश्यति ॥
 12-306-071a पञ्चविंशोऽभिमन्येत नान्योऽस्ति परमो मम ।
 12-306-071c न चतुर्विंशकोऽग्राह्यो मनुजैर्ज्ञानदर्शिभिः ॥
 12-306-072a मत्स्येवोदकमन्वेति प्रवर्तति प्रवर्तनात् ।
 12-306-072c यथैव बुध्यते मत्स्यस्तथैषोऽप्यनुबुध्यते ॥
 12-306-072e सस्नेहः सहवासाच्च साभिमानश्च नित्यशः ॥
 12-306-073a स निमज्जति कालस्य यदैकत्वं न बुध्यते ।
 12-306-073c उन्मज्जति हि कालस्य ममत्वेनाभिसंवृतः ॥
 12-306-074a यदा तु मन्यतेऽन्योऽहमन्य एष इति द्विजः ।
 12-306-074c तदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ॥
 12-306-075a अन्यश्च राजन्नवरस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।
 12-306-075c तत्स्थत्वादनुपश्यन्ति एक एवेति साधवः ॥
 12-306-076a तेनैतन्नाभिनन्दन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।
 12-306-076c जन्ममृत्युभयाद्धीता योगाः सांख्याश्च काश्यप ॥
 12-306-076e षड्विंशमनुपश्यन्ति शुचयस्तत्परायणाः ॥
 12-306-077a यदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ।
 12-306-077c तदा स सर्वविद्विद्वान् पुनर्जन्म विन्दति ॥
 12-306-078a एवमप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।
 12-306-078c बुद्धश्चोक्तो यथातत्त्वं मया श्रुतिनिदर्शनात् ॥
 12-306-079a पश्यापश्यं योऽनुपश्येत्क्षेमं तत्त्वं च काश्यप ।
 12-306-079c केवलाकेवलं चाद्यं पञ्चविंशात्परं च यत् ॥

12-306-080 विश्वावसुरुवाच

- 12-306-080a तथ्यं शुभं चैतदुक्तं त्वया भोः; सम्यक्क्षेम्यं देवताद्यं यथावत् ।
 12-306-080c स्वस्त्यक्षयं भवतश्चास्तु नित्यं; बुद्ध्या सदा बुद्धियुक्तं नमस्ते ॥
- 12-306-081 याज्ञवल्क्य उवाच**
- 12-306-081a एवमुक्त्वा संप्रयातो दिवं स; विभ्राजन्वै श्रीमता दर्शनेन ।
 12-306-081c तुष्टश्च तुष्ट्या परयाभिनन्द्य; प्रदक्षिणं मम कृत्वा महात्मा ॥
 12-306-082a ब्रह्मादीनां खेचराणां क्षितौ च; ये चाधस्तात्संवसन्ते नरेन्द्र ।
 12-306-082c तत्रैव तद्दर्शनं दर्शयन्वै; सम्यक्क्षेम्यं ये पथं संश्रिता वै ॥
 12-306-083a सांख्याः सर्वे सांख्यधर्मे रताश्च; तद्वद्योगा योगधर्मे रताश्च ।
 12-306-083c ये चाप्यन्ये मोक्षकामा मनुष्या;स्तेषामेतद्दर्शनं ज्ञानदृष्टम् ॥
 12-306-084a ज्ञानान्मोक्षो जायते पूरुषाणां; नास्त्यज्ञानादेवमाहुर्नरेन्द्र ।
 12-306-084c तस्माज्ज्ञानं तत्त्वतोऽन्वेषितव्यं; येनात्मानं मोक्षयेज्जन्ममृत्योः ॥
 12-306-085a प्राप्य ज्ञानं ब्राह्मणात्क्षत्रियाद्वा; वैश्याच्छूद्रादपि नीचादभीक्षणम् ।
 12-306-085c श्रद्धातव्यं श्रद्धधानेन नित्यं; न श्रद्धिनं जन्ममृत्यू विशेषताम् ॥
 12-306-086a सर्वे वर्णा ब्राह्मणा ब्रह्मजाश्च; सर्वे नित्यं व्याहरन्ते च ब्रह्म ।
 12-306-086c तत्त्वं शास्त्रं ब्रह्मबुद्ध्या ब्रवीमि; सर्वं विश्वं ब्रह्म चैतत्समस्तम् ॥
 12-306-087a ब्रह्मास्यतो ब्राह्मणाः संप्रसूता; बाहुभ्यां वै क्षत्रियाः संप्रसूताः ।
 12-306-087c नाभ्यां वैश्याः पादतश्चापि शूद्राः; सर्वे वर्णा नान्यथा वेदितव्याः ॥
 12-306-088a अज्ञानतः कर्मयोनिं भजन्ते; तां तां राजंस्ते यथा यान्त्यभावम् ।
 12-306-088c तथा वर्णा ज्ञानहीनाः पतन्ते; घोरादज्ञानात्प्राकृतं योनिजालम् ॥
 12-306-089a तस्माज्ज्ञानं सर्वतो मार्गितव्यं; सर्वत्रस्थं चैतदुक्तं मया ते ।
 12-306-089c तस्थौ ब्रह्मा तस्थिवांश्चापरो य;स्तस्मै नित्यं मोक्षमाहुर्द्विजेन्द्राः ॥
 12-306-090a यत्ते पृष्ठं तन्मया चोपदिष्टं; याथातथ्यं तद्विशोको भवस्व ।
 12-306-090c राजन्गच्छस्वैतदर्थस्य पारं; सम्यक्प्रोक्तं स्वस्ति तेऽस्त्वत्र नित्यम् ॥

12-306-091 भीष्म उवाच

- 12-306-091a स एवमनुशास्तस्तु याज्ञवल्क्येन धीमता ।
 12-306-091c प्रीतिमानभवद्राजा मिथिलाधिपतिस्तदा ॥
 12-306-092a गते मुनिवरे तस्मिन्कृते चापि प्रदक्षिणे ।
 12-306-092c दैवरातिर्नरपतिरासीनस्तत्र मोक्षवित् ॥
 12-306-093a गोकोटिं स्पर्शयामास हिरण्यस्य तथैव च ।
 12-306-093c रत्नाज्जलिमथैकं च ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥

- 12-306-094a विदेहराज्यं च तथा प्रतिष्ठाप्य सुतस्य वै ।
 12-306-094c यतिधर्ममुपासंश्चाप्यवसन्मिथिलाधिपः ॥
- 12-306-095a सांख्यज्ञानमधीयानो योगशास्त्रं च कृत्स्नशः ।
 12-306-095c धर्माधर्मौ च राजेन्द्र प्राकृतं परिगर्हयन् ॥
- 12-306-096a अनन्तमिति कृत्वा स नित्यं केवलमेव च ।
 12-306-096c धर्माधर्मौ पुण्यपापे सत्यासत्ये तथैव च ॥
- 12-306-097a जन्ममृत्यू च राजेन्द्र प्राकृतं तदचिन्तयत् ।
 12-306-097c ब्रह्माव्यक्तस्य कर्मेदमिति नित्यं नराधिप ॥
- 12-306-098a पश्यन्ति योगाः सांख्याश्च स्वशास्त्रकृतलक्षणाः ।
 12-306-098c इष्टानिष्टवियुक्तं हि तस्थौ ब्रह्म परात्परम् ॥
 12-306-098e नित्यं तमाहुर्विद्वांसः शुचिस्तस्माच्छुचिर्भव ॥
- 12-306-099a दीयते यच्च लभते दत्तं यच्चानुमन्यते ।
 12-306-099c ददाति च नरश्रेष्ठ प्रतिगृह्णाति यच्च ह ॥
 12-306-099e ददात्यव्यक्तमेवैतत्प्रतिगृह्णाति तच्च वै ॥
- 12-306-100a आत्मा ह्येवात्मनो ह्येकः कोऽन्यस्त्वत्तोऽधिको भवेत् ।
 12-306-100c एवं मन्यस्व सततमन्यथा मा विचिन्तय ॥
- 12-306-101a यस्याव्यक्तं न विदितं सगुणं निर्गुणं पुनः ।
 12-306-101c तेन तीर्थानि यज्ञाश्च सेवितव्याविपश्चिता ॥
- 12-306-102a न स्वाध्यायैस्तपोभिर्वा यज्ञैर्वा कुरुनन्दन ।
 12-306-102c लभतेऽव्यक्तसंस्थानं ज्ञात्वाव्यक्तं महीपते ॥
- 12-306-103a तथैव महतः स्थानमाहंकारिकमेव च ।
 12-306-103c अहंकारात्परं चापि स्थानानि समवाप्नुयात् ॥
- 12-306-104a ये त्वव्यक्तात्परं नित्यं जानते शास्त्रतत्पराः ।
 12-306-104c जन्ममृत्युवियुक्तं च वियुक्तं सदसच्च यत् ॥
- 12-306-105a एतन्मयाप्तं जनकात्पुरस्तात्तेनापि चाप्तं नृप याज्ञवल्क्यात् ।
 12-306-105c ज्ञानं विशिष्टं न तथा हि यज्ञाः ज्ञानेन दुर्गं तरते न यज्ञैः ॥
- 12-306-106a दुर्गं जन्म निधनं चापि राजः न भूतिकं ज्ञानविदो वदन्ति ।
 12-306-106c यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैश्च दिवं समासाद्य पतन्ति भूमौ ॥
- 12-306-107a तस्मादुपासस्व परं महच्छुचिः शिवं विमोक्षं विमलं पवित्रम् ।
 12-306-107c क्षेत्रज्ञवित्पार्थिव ज्ञानयज्ञः मुपास्य वै तत्त्वमृषिर्भविष्यसि ॥
- 12-306-108a उपनिषदमुपाकरोत्तदा वै; जनकनृपस्य पुरा हि याज्ञवल्क्यः ।

12-306-108c यदुपगणितशाश्वताव्ययं त;च्छुभममृतत्वमशोकमृच्छतीति ॥

12-307-001 युधिष्ठिर उवाच

12-307-001a ऐश्वर्यं वा महत्प्राप्य धनं वा भरतर्षभ ।
 12-307-001c दीर्घमायुरवाप्याथ कथं मृत्युमतिक्रमेत् ॥
 12-307-002a तपसा वा सुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
 12-307-002c रसायनप्रयोगैर्वा कैर्नोपैति जरान्तकौ ॥

12-307-003 भीष्म उवाच

12-307-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-307-003c भिक्षोः पञ्चशिखस्येह संवादं जनकस्य च ॥
 12-307-004a वैदेहो जनको राजा महर्षिं वेदवित्तमम् ।
 12-307-004c पर्यपृच्छत्पञ्चशिखं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥
 12-307-005a केन वृत्तेन भगवन्नतिक्रामेज्जरान्तकौ ।
 12-307-005c तपसा वाथ बुद्ध्या वा कर्मणा वा श्रुतेन वा ॥
 12-307-006a एवमुक्तः स वैदेहं प्रत्युवाच परोक्षवित् ।
 12-307-006c निवृत्तिर्नैतयोरस्ति नानिवृत्तिः कथंचन ॥
 12-307-007a न ह्यहानि निवर्तन्ते न मासा न पुनः क्षपाः ।
 12-307-007c सोऽयं प्रपद्यतेऽध्वानं चिराय ध्रुवमध्रुवः ॥
 12-307-008a सर्वभूतसमुच्छेदः स्रोतसेवोह्यते सदा ।
 12-307-008c उह्यमानं निमज्जन्तमप्लवे कालसागरे ॥
 12-307-008e जरामृत्युमहाग्राहे न कश्चिदभिपद्यते ॥
 12-307-009a नैवास्य भविता कश्चिन्नासौ भवति कस्यचित् ।
 12-307-009c पथि संगतमेवेदं दारैरन्यैश्च बन्धुभिः ॥
 12-307-009e नायमत्यन्तसंवासो लब्धपूर्वो हि केनचित् ॥
 12-307-010a क्षिप्यन्ते तेन तेनैव निष्टनन्तः पुनः पुनः ।
 12-307-010c कालेन जाता जाता हि वायुनेवाभ्रसंचयाः ॥
 12-307-011a जरामृत्यू हि भूतानां खादितारौ वृकाविव ।
 12-307-011c बलिनां दुर्बलानां च ह्रस्वानां महतामपि ॥
 12-307-012a एवंभूतेषु भूतेषु नित्यभूताध्रुवेषु च ।
 12-307-012c कथं हृष्येत जातेषु मृतेषु च कथं ज्वरेत् ॥
 12-307-013a कुतोऽहमागतः कोऽस्मि क्व गमिष्यामि कस्य वा ।

- 12-307-013c कस्मिन्स्थितः क्व भविता कस्मात्किमनुशोचसि ॥
 12-307-014a द्रष्टा स्वर्गस्य न ह्यस्ति तथैव नरकस्य च ।
 12-307-014c आगमांस्त्वनतिक्रम्य दद्याच्चैव यजेत च ॥

12-308-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-308-001a अपरित्यज्य गार्हस्थ्यं कुरुराजर्षिसत्तम ।
 12-308-001c कः प्राप्तो विनयं बुद्ध्या मोक्षतत्त्वं वदस्व मे ॥
 12-308-002a संन्यस्यते यथात्मायं संन्यस्तात्मा यथा च यः ।
 12-308-002c परं मोक्षस्य यच्चापि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-308-003 भीष्म उवाच

- 12-308-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-308-003c जनकस्य च संवादं सुलभायाश्च भारत ॥
 12-308-004a संन्यासफलिकः कश्चिद्वभूव नृपतिः पुरा ।
 12-308-004c मैथिलो जनको नाम धर्मध्वज इति श्रुतः ॥
 12-308-005a स वेदे मोक्षशास्त्रे च स्वे च शास्त्रे कृतागमः ।
 12-308-005c इन्द्रियाणि समाधाय शशास वसुधामिमाम् ॥
 12-308-006a तस्य वेदविदः प्राज्ञाः श्रुत्वा तां साधुवृत्तताम् ।
 12-308-006c लोकेषु स्पृहयन्त्यन्ये पुरुषाः पुरुषेश्वर ॥
 12-308-007a अथ धर्मयुगे तस्मिन्योगधर्ममनुष्ठिता ।
 12-308-007c महीमनुचचारैका सुलभा नाम भिक्षुकी ॥
 12-308-008a तथा जगदिदं सर्वमटन्त्या मिथिलेश्वरः ।
 12-308-008c तत्र तत्र श्रुतो मोक्षे कथ्यमानस्त्रिदण्डिभिः ॥
 12-308-009a सा सुसूक्ष्मां कथां श्रुत्वा तथ्यं नेति ससंशया ।
 12-308-009c दर्शने जातसंकल्पा जनकस्य बभूव ह ॥
 12-308-010a ततः सा विप्रहायाथ पूर्वरूपं हि योगतः ।
 12-308-010c अबिभ्रदनवद्याङ्गी रूपमन्यदनुत्तमम् ॥
 12-308-011a चक्षुर्निमेषमात्रेण लघ्वस्त्रगतिगामिनी ।
 12-308-011c विदेहानां पुरीं सुभ्रूर्जगाम कमलेक्षणा ॥
 12-308-012a सा प्राप्य मिथिलां रम्यां समृद्धजनसंकुलाम् ।
 12-308-012c भैक्षचर्यापदेशेन ददर्श मिथिलेश्वरम् ॥
 12-308-013a राजा तस्याः परं दृष्ट्वा सौकुमार्यं वपुस्तथा ।

12-308-013c	केयं कस्य कुतो वेति बभूवागतविस्मयः ॥
12-308-014a	ततोऽस्याः स्वागतं कृत्वा व्यादिश्य च वरासनम् ।
12-308-014c	पूजितां पादशौचेन वरान्नेनाप्यतर्पयत् ॥
12-308-015a	अथ भुक्तवती प्रीता राजानं मन्त्रिभिर्वृतम् ।
12-308-015c	सर्वभाष्यविदां मध्ये चोदयामास भिक्षुकी ॥
12-308-016a	सुलभा त्वस्य धर्मेषु मुक्तो नेति ससंशया ।
12-308-016c	सत्त्वं सत्त्वेन योगज्ञा प्रविवेश महीपते ॥
12-308-017a	नेत्राभ्यां नेत्रयोरस्य रश्मीन्संयोज्य रश्मिभिः ।
12-308-017c	सा स्म संचोदयिष्यन्तं योगबन्धैर्बबन्ध ह ॥
12-308-018a	जनकोऽप्युत्स्मयन् राजा भावमस्या विशेषयन् ।
12-308-018c	प्रतिजग्राह भावेन भावमस्या नृपोत्तमः ॥
12-308-019a	तदेकस्मिन्नधिष्ठाने संवादः श्रूयतामयम् ।
12-308-019c	छत्रादिषु विमुक्तस्य मुक्तायाश्च त्रिदण्डके ॥
12-308-020a	भगवत्याः क्व चर्येयं कृता क्व च गमिष्यसि ।
12-308-020c	कस्य च त्वं कुतो वेति पप्रच्छैनां महीपतिः ॥
12-308-021a	श्रुते वयसि जातौ च सद्भावो नाधिगम्यते ।
12-308-021c	एष्वर्थेषूत्तरं तस्मात्प्रवेद्यं सत्समागमे ॥
12-308-022a	छत्रादिषु विशेषेषु मुक्तं मां विद्धि सर्वशः ।
12-308-022c	स त्वां संमन्तुमिच्छामि मानार्हासि मता हि मे ॥
12-308-023a	यस्माच्चैतन्मया प्राप्तं ज्ञानं वैशेषिकं पुरा ।
12-308-023c	यस्य नान्यः प्रवक्तास्ति मोक्षे तमपि मे शृणु ॥
12-308-024a	पाराशर्यसगोत्रस्य वृद्धस्य सुमहात्मनः ।
12-308-024c	भिक्षोः पञ्चशिखस्याहं शिष्यः परमसंमतः ॥
12-308-025a	सांख्यज्ञाने तथा योगे महीपालविधौ तथा ।
12-308-025c	त्रिविधे मोक्षधर्मेऽस्मिन्नाताध्वा छिन्नसंशयः ॥
12-308-026a	स यथाशास्त्रदृष्टेन मार्गेणेह परिव्रजन् ।
12-308-026c	वार्षिकांश्चतुरो मासान्पुरा मयि सुखोषितः ॥
12-308-027a	तेनाहं सांख्यमुख्येन सुदृष्टार्थेन तत्त्वतः ।
12-308-027c	श्रावितस्त्रिविधं मोक्षं न च राज्याद्विचालितः ॥
12-308-028a	सोऽहं तामखिलां वृत्तिं त्रिविधां मोक्षसंहिताम् ।
12-308-028c	मुक्तरागश्चराम्येकः पदे परमके स्थितः ॥

- 12-308-029a वैराग्यं पुनरेतस्य मोक्षस्य परमो विधिः ।
 12-308-029c ज्ञानादेव च वैराग्यं जायते येन मुच्यते ॥
- 12-308-030a ज्ञानेन कुरुते यत्नं यत्नेन प्राप्यते महत् ।
 12-308-030c महद्द्वंद्वप्रमोक्षाय सा सिद्धिर्या वयोतिगा ॥
- 12-308-031a सेयं परमिका बुद्धिः प्राप्ता निर्द्वन्द्वता मया ।
 12-308-031c इहैव गतमोहेन चरता मुक्तसङ्गिना ॥
- 12-308-032a यथा क्षेत्रं मृदूभूतमद्भिराप्लावितं तथा ।
 12-308-032c जनयत्यङ्कुरं कर्म नृणां तद्वत्पुनर्भवम् ॥
- 12-308-033a यथा चोत्तापितं बीजं कपाले यत्र तत्र वा ।
 12-308-033c प्राप्याप्यङ्कुरहेतुत्वमबीजत्वान्न जायते ॥
- 12-308-034a तद्वद्भगवता तेन शिखाप्रोक्तेन भिक्षुणा ।
 12-308-034c ज्ञानं कृतमबीजं मे विषयेषु न जायते ॥
- 12-308-035a नाभिषज्जति कस्मिंश्चिन्नानर्थे न परिग्रहे ।
 12-308-035c नाभिरज्यति चैतेषु व्यर्थत्वाद्वागदोषयोः ॥
- 12-308-036a यश्च मे दक्षिणं बाहुं चन्दनेन समुक्षयेत् ।
 12-308-036c सव्यं वास्या च यस्तक्षेत्समावेतावुभौ मम ॥
- 12-308-037a सुखी सोऽहमवाप्तार्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
 12-308-037c मुक्तसङ्गः स्थितो राज्ये विशिष्टोऽन्यैस्त्रिदण्डिभिः ॥
- 12-308-038a मोक्षे हि त्रिविधा निष्ठा दृष्टा पूर्वैर्महर्षिभिः ।
 12-308-038c ज्ञानं लोकोत्तरं यच्च सर्वत्यागश्च कर्मणाम् ॥
- 12-308-039a ज्ञाननिष्ठां वदन्त्येके मोक्षशास्त्रविदो जनाः ।
 12-308-039c कर्मनिष्ठां तथैवान्ये यतयः सूक्ष्मदर्शिनः ॥
- 12-308-040a प्रहायोभयमप्येतज्ज्ञानं कर्म च केवलम् ।
 12-308-040c तृतीयेयं समाख्याता निष्ठा तेन महात्मना ॥
- 12-308-041a यमे च नियमे चैव द्वेषे कामे परिग्रहे ।
 12-308-041c माने दम्भे तथा स्नेहे सदृशास्ते कुटुम्बिभिः ॥
- 12-308-042a त्रिदण्डादिषु यद्यस्ति मोक्षो ज्ञानेन केनचित् ।
 12-308-042c छत्रादिषु कथं न स्यात्तुल्यहेतौ परिग्रहे ॥
- 12-308-043a येन येन हि यस्यार्थः कारणेनेह कस्यचित् ।
 12-308-043c तत्तदालम्बते द्रव्यं सर्वः स्वे स्वे परिग्रहे ॥
- 12-308-044a दोषदर्शी तु गार्हस्थ्ये यो व्रजत्याश्रमान्तरम् ।

- 12-308-044c उत्सृजन्परिगृह्णंश्च सोऽपि सङ्गान्न मुच्यते ॥
- 12-308-045a आधिपत्ये तथा तुल्ये निग्रहानुग्रहात्मनि ।
- 12-308-045c राजर्षिभिक्षुकाचार्या मुच्यन्ते केन हेतुना ॥
- 12-308-046a अथ सत्याधिपत्येऽपि ज्ञानेनैवेह केवलम् ।
- 12-308-046c मुच्यन्ते किं न मुच्यन्ते पदे परमके स्थिताः ॥
- 12-308-047a काषायधारणं मौण्ड्यं त्रिविष्टब्धः कमण्डलुः ।
- 12-308-047c लिङ्गान्यत्यर्थमेतानि न मोक्षायेति मे मतिः ॥
- 12-308-048a यदि सत्यपि लिङ्गेऽस्मिञ्ज्ञानमेवात्र कारणम् ।
- 12-308-048c निर्मोक्षायेह दुःखस्य लिङ्गमात्रं निरर्थकम् ॥
- 12-308-049a अथ वा दुःखशैथिल्यं वीक्ष्य लिङ्गे कृता मतिः ।
- 12-308-049c किं तदेवार्थसामान्यं छत्रादिषु न लक्ष्यते ॥
- 12-308-050a आकिंचन्ये न मोक्षोऽस्ति कैचन्ये नास्ति बन्धनम् ।
- 12-308-050c कैचन्ये चेतरे चैव जन्तुर्ज्ञानेन मुच्यते ॥
- 12-308-051a तस्माद्धर्मार्थकामेषु तथा राज्यपरिग्रहे ।
- 12-308-051c बन्धनायतनेष्वेषु विद्ध्यबन्धे पदे स्थितम् ॥
- 12-308-052a राज्यैश्वर्यमयः पाशः स्नेहायतनबन्धनः ।
- 12-308-052c मोक्षाश्मनिशितेनेह छिन्नस्त्यागासिना मया ॥
- 12-308-053a सोऽहमेवंगतो मुक्तो जातास्थस्त्वयि भिक्षुकि ।
- 12-308-053c अयथार्थो हि ते वर्णो वक्ष्यामि शृणु तन्मम ॥
- 12-308-054a सौकुमार्यं तथा रूपं वपुरग्र्यं तथा वयः ।
- 12-308-054c तवैतानि समस्तानि नियमश्चेति संशयः ॥
- 12-308-055a यच्चाप्यननुरूपं ते लिङ्गस्यास्य विचेष्टितम् ।
- 12-308-055c मुक्तोऽयं स्यान्न वेत्यस्माद्धर्षितो मत्परिग्रहः ॥
- 12-308-056a न च कामसमायुक्ते मुक्तेऽप्यस्ति त्रिदण्डकम् ।
- 12-308-056c न रक्ष्यते त्वया चेदं न मुक्तस्यास्ति गोपना ॥
- 12-308-057a मत्पक्षसंश्रयाच्चायं शृणु यस्ते व्यतिक्रमः ।
- 12-308-057c आश्रयन्त्याः स्वभावेन मम पूर्वपरिग्रहम् ॥
- 12-308-058a प्रवेशस्ते कृतः केन मम राष्ट्रे पुरे तथा ।
- 12-308-058c कस्य वा संनिसर्गात्त्वं प्रविष्टा हृदयं मम ॥
- 12-308-059a वर्णप्रवरमुख्यासि ब्राह्मणी क्षत्रियो ह्यहम् ।
- 12-308-059c नावयोरेकयोगोऽस्ति मा कृथा वर्णसंकरम् ॥

12-308-060a	वर्तसे मोक्षधर्मेषु गार्हस्थ्ये त्वहमाश्रमे ।
12-308-060c	अयं चापि सुकष्टस्ते द्वितीयोऽऽश्रमसंकरः ॥
12-308-061a	सगोत्रां वासगोत्रां वा न वेद त्वां न वेत्थ माम् ।
12-308-061c	सगोत्रमाविशन्त्यास्ते तृतीयो गोत्रसंकरः ॥
12-308-062a	अथ जीवति ते भर्ता प्रोषितोऽप्यथ वा क्वचित् ।
12-308-062c	अगम्या परभार्येति चतुर्थो धर्मसंकरः ॥
12-308-063a	सा त्वमेतान्यकार्याणि कार्यापेक्षा व्यवस्यसि ।
12-308-063c	अविज्ञानेन वा युक्ता मिथ्याज्ञानेन वा पुनः ॥
12-308-064a	अथ वापि स्वतन्त्रासि स्वदोषेणेह केनचित् ।
12-308-064c	यदि किञ्चिच्छ्रुतं तेऽस्ति सर्वं कृतमनर्थकम् ॥
12-308-065a	इदमन्यत्तृतीयं ते भावस्पर्शविघातकम् ।
12-308-065c	दुष्टाया लक्ष्यते लिङ्गं प्रवक्तव्यं प्रकाशितम् ॥
12-308-066a	न मय्येवाभिसंधिस्ते जयैषिण्या जये कृतः ।
12-308-066c	येयं मत्परिषत्कृत्स्ना जेतुमिच्छसि तामपि ॥
12-308-067a	तथा ह्येवं पुनश्च त्वं दृष्टिं स्वां प्रतिमुञ्चसि ।
12-308-067c	मत्पक्षप्रतिघाताय स्वपक्षोद्धावनाय च ॥
12-308-068a	सा स्वेनामर्षजेन त्वमृद्धिमोहेन मोहिता ।
12-308-068c	भूयः सृजसि योगास्त्रं विषामृतमिवैकधा ॥
12-308-069a	इच्छतोर्हि द्वयोर्लाभः स्त्रीपुंसोरमृतोपमः ।
12-308-069c	अलाभश्चाप्यरक्तस्य सोऽत्र दोषो विषोपमः ॥
12-308-070a	मा स्प्राक्षीः साधु जानीष्व स्वशास्त्रमनुपालय ।
12-308-070c	कृतेयं हि विजिज्ञासा मुक्तो नेति त्वया मम ॥
12-308-070e	एतत्सर्वं प्रतिच्छन्नं मयि नार्हसि गूहितुम् ॥
12-308-071a	सा यदि त्वं स्वकार्येण यद्यन्यस्य महीपतेः ।
12-308-071c	तत्त्वं सत्रप्रतिच्छन्ना मयि नार्हसि गूहितुम् ॥
12-308-072a	न राजानं मृषा गच्छेन्न द्विजातिं कथंचन ।
12-308-072c	न स्त्रियं स्त्रीगुणोपेतां हन्युर्ह्येते मृषागताः ॥
12-308-073a	राज्ञां हि बलमैश्वर्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां बलम् ।
12-308-073c	रूपयौवनसौभाग्यं स्त्रीणां बलमनुत्तमम् ॥
12-308-074a	अत एतैर्बलैरेते बलिनः स्वार्थमिच्छता ।
12-308-074c	आर्जवेनाभिगन्तव्या विनाशाय ह्यनार्जवम् ॥

- 12-308-075a सा त्वं जातिं श्रुतं वृत्तं भावं प्रकृतिमात्मनः ।
 12-308-075c कृत्यमागमने चैव वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥
- 12-308-076a इत्येतैरसुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमञ्जसैः ।
 12-308-076c प्रत्यादिष्टा नरेन्द्रेण सुलभा न व्यकम्पत ॥
- 12-308-077a उक्तवाक्ये तु नृपतौ सुलभा चारुदर्शना ।
 12-308-077c ततश्चारुतरं वाक्यं प्रचक्रामाथ भाषितुम् ॥
- 12-308-078a नवभिर्नवभिश्चैव दोषैर्वाग्बुद्धिदूषणैः ।
 12-308-078c अपेतमुपपन्नार्थमष्टादशगुणान्वितम् ॥
- 12-308-079a सौक्ष्म्यं संख्याक्रमौ चोभौ निर्णयः सप्रयोजनः ।
 12-308-079c पञ्चैतान्यर्थजातानि वाक्यमित्युच्यते नृप ॥
- 12-308-080a एषामेकैकशोऽर्थानां सौक्ष्म्यादीनां सुलक्षणम् ।
 12-308-080c शृणु संसार्यमाणानां पदार्थैः पदवाक्यतः ॥
- 12-308-081a ज्ञानं ज्ञेयेषु भिन्नेषु यथाभेदेन वर्तते ।
 12-308-081c तत्रातिशयिनी बुद्धिस्तत्सौक्ष्म्यमिति वर्तते ॥
- 12-308-082a दोषाणां च गुणानां च प्रमाणं प्रविभागशः ।
 12-308-082c कंचिदर्थमभिप्रेत्य सा संख्येत्युपधार्यताम् ॥
- 12-308-083a इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यं यद्विवक्षितम् ।
 12-308-083c क्रमयोगं तमप्याहुर्वाक्यं वाक्यविदो जनाः ॥
- 12-308-084a धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः ।
 12-308-084c इदं तदिति वाक्यान्ते प्रोच्यते स विनिर्णयः ॥
- 12-308-085a इच्छाद्वेषभवैर्दुःखैः प्रकर्षो यत्र जायते ।
 12-308-085c तत्र या नृपते वृत्तिस्तत्प्रयोजनमिष्यते ॥
- 12-308-086a तान्येतानि यथोक्तानि सौक्ष्म्यादीनि जनाधिप ।
 12-308-086c एकार्थसमवेतानि वाक्यं मम निशामय ॥
- 12-308-087a उपेतार्थमभिन्नार्थं नापवृत्तं न चाधिकम् ।
 12-308-087c नाश्लक्ष्णं न च संदिग्धं वक्ष्यामि परमं तव ॥
- 12-308-088a न गुर्वक्षरसंबद्धं पराङ्मुखमुखं न च ।
 12-308-088c नानृतं न त्रिवर्गेण विरुद्धं नाप्यसंस्कृतम् ॥
- 12-308-089a न न्यूनं कष्टशब्दं वा व्युत्क्रमाभिहितं न च ।
 12-308-089c न शेषं नानुकल्पेन निष्कारणमहेतुकम् ॥
- 12-308-090a कामात्क्रोधाद्भयाल्लोभाद्दैन्यादानार्यकात्तथा ।

- 12-308-090c ह्रीतोऽनुक्रोशतो मानान्न वक्ष्यामि कथंचन ॥
- 12-308-091a वक्ता श्रोता च वाक्यं च यदा त्वविकलं नृप ।
- 12-308-091c सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते ॥
- 12-308-092a वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते ।
- 12-308-092c स्वार्थमाह परार्थं वा तदा वाक्यं न रोहति ॥
- 12-308-093a अथ यः स्वार्थमुत्सृज्य परार्थं प्राह मानवः ।
- 12-308-093c विशङ्का जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत् ॥
- 12-308-094a यस्तु वक्ता द्वयोरर्थमविरुद्धं प्रभाषते ।
- 12-308-094c श्रोतुश्चैवात्मनश्चैव स वक्ता नेतरो नृप ॥
- 12-308-095a तदर्थवदिदं वाक्यमुपेतं वाक्यसंपदा ।
- 12-308-095c अविक्षिप्तमना राजन्नेकाग्रः श्रोतुमर्हसि ॥
- 12-308-096a कासि कस्य कुतो वेति त्वयाहमभिचोदिता ।
- 12-308-096c तत्रोत्तरमिदं वाक्यं राजन्नेकमनाः शृणु ॥
- 12-308-097a यथा जतु च काष्ठं च पांसवश्चोदबिन्दुभिः ।
- 12-308-097c सुश्लिष्टानि तथा राजन्प्राणिनामिह संभवः ॥
- 12-308-098a शब्दः स्पर्शो रसो रूपं गन्धः पञ्चेन्द्रियाणि च ।
- 12-308-098c पृथगात्मा दशात्मानः संश्लिष्टा जतुकाष्ठवत् ॥
- 12-308-099a न चैषां चोदना काचिदस्तीत्येष विनिश्चयः ।
- 12-308-099c एकैकस्येह विज्ञानं नास्त्यात्मनि तथा परे ॥
- 12-308-100a न वेद चक्षुश्चक्षुष्ट्वं श्रोत्रं नात्मनि वर्तते ।
- 12-308-100c तथैव व्यभिचारेण न वर्तन्ते परस्परम् ॥
- 12-308-100e संश्लिष्टा नाभिजायन्ते यथाप इह पांसवः ॥
- 12-308-101a बाह्यानन्यानपेक्षन्ते गुणांस्तानपि मे शृणु ।
- 12-308-101c रूपं चक्षुः प्रकाशश्च दर्शने हेतवस्त्रयः ॥
- 12-308-101e यथैवात्र तथान्येषु ज्ञानज्ञेयेषु हेतवः ॥
- 12-308-102a ज्ञानज्ञेयान्तरे तस्मिन्मनो नामापरो गुणः ।
- 12-308-102c विचारयति येनायं निश्चये साध्वसाधुनी ॥
- 12-308-103a द्वादशस्त्वपरस्तत्र बुद्धिर्नाम गुणः स्मृतः ।
- 12-308-103c येन संशयपूर्वेषु बोद्धव्येषु व्यवस्यति ॥
- 12-308-104a अथ द्वादशके तस्मिन्सत्त्वं नामापरो गुणः ।
- 12-308-104c महासत्त्वोऽल्पसत्त्वो वा जन्तुर्येनानुमीयते ॥

12-308-105a	क्षेत्रज्ञ इति चाप्यन्यो गुणस्तत्र चतुर्दशः ।
12-308-105c	ममायमिति येनायं मन्यते न च मन्यते ॥
12-308-106a	अथ पञ्चदशो राजन्गुणस्तत्रापरः स्मृतः ।
12-308-106c	पृथक्कलासमूहस्य सामग्र्यं तदिहोच्यते ॥
12-308-107a	गुणस्त्वेवापरस्तत्र संघात इति षोडशः ।
12-308-107c	आकृतिर्व्यक्तिरित्येतौ गुणौ यस्मिन्समाश्रितौ ॥
12-308-108a	सुखदुःखे जरामृत्यू लाभालाभौ प्रियाप्रिये ।
12-308-108c	इति चैकोनविंशोऽयं द्वंद्वयोग इति स्मृतः ॥
12-308-109a	ऊर्ध्वमेकोनविंशत्याः कालो नामापरो गुणः ।
12-308-109c	इतीमं विद्धि विंशत्या भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥
12-308-110a	विंशकश्चैष संघातो महाभूतानि पञ्च च ।
12-308-110c	सदसद्भावयोगौ च गुणावन्यौ प्रकाशकौ ॥
12-308-111a	इत्येवं विंशतिश्चैव गुणाः सप्त च ये स्मृताः ।
12-308-111c	विधिः शुक्रं बलं चेति त्रय एते गुणाः परे ॥
12-308-112a	एकविंशश्च दश च कलाः संख्यानतः स्मृताः ।
12-308-112c	समग्रा यत्र वर्तन्ते तच्छरीरमिति स्मृतम् ॥
12-308-113a	अव्यक्तं प्रकृतिं त्वासां कलानां कश्चिदिच्छति ।
12-308-113c	व्यक्तं चासां तथैवान्यः स्थूलदर्शी प्रपश्यति ॥
12-308-114a	अव्यक्तं यदि वा व्यक्तं द्वयीमथ चतुष्टयीम् ।
12-308-114c	प्रकृतिं सर्वभूतानां पश्यन्त्यध्यात्मचिन्तकाः ॥
12-308-115a	सेयं प्रकृतिरव्यक्ता कलाभिरव्यक्ततां गता ।
12-308-115c	अहं च त्वं च राजेन्द्र ये चाप्यन्ये शरीरिणः ॥
12-308-116a	बिन्दुन्यासादयोऽवस्थाः शुक्रशोणितसंभवाः ।
12-308-116c	यासामेव निपातेन कललं नाम जायते ॥
12-308-117a	कललादर्बुदोत्पत्तिः पेशी चाप्यर्बुदोद्भवा ।
12-308-117c	पेश्यास्त्वङ्गाभिनिर्वृत्तिर्नखरोमाणि चाङ्गतः ॥
12-308-118a	संपूर्णे नवमे मासे जन्तोर्जातस्य मैथिल ।
12-308-118c	जायते नामरूपत्वं स्त्री पुमान्वेति लिङ्गतः ॥
12-308-119a	जातमात्रं तु तद्रूपं दृष्ट्वा ताम्रनखाङ्गुलि ।
12-308-119c	कौमाररूपमापन्नं रूपतो नोपलभ्यते ॥
12-308-120a	कौमाराद्यौवनं चापि स्थाविर्यं चापि यौवनात् ।

12-308-120c	अनेन क्रमयोगेन पूर्वं पूर्वं न लभ्यते ॥
12-308-121a	कलानां पृथगर्थानां प्रतिभेदः क्षणे क्षणे ।
12-308-121c	वर्तते सर्वभूतेषु सौक्ष्म्यात् न विभाव्यते ॥
12-308-122a	न चैषामप्ययो राजँल्लक्ष्यते प्रभवो न च ।
12-308-122c	अवस्थायामवस्थायां दीपस्येवार्चिषो गतिः ॥
12-308-123a	तस्याप्येवंप्रभावस्य सदश्वस्येव धावतः ।
12-308-123c	अजस्रं सर्वलोकस्य कः कुतो वा न वा कुतः ॥
12-308-124a	कस्येदं कस्य वा नेदं कुतो वेदं न वा कुतः ।
12-308-124c	संबन्धः कोऽस्ति भूतानां स्वैरप्यवयवैरिह ॥
12-308-125a	यथादित्यान्मणेश्चैव वीरुद्भ्यश्चैव पावकः ।
12-308-125c	भवत्येवं समुदयात्कलानामपि जन्तवः ॥
12-308-126a	आत्मन्येवात्मनात्मानं यथा त्वमनुपश्यसि ।
12-308-126c	एवमेवात्मनात्मानमन्यस्मिन्किं न पश्यसि ॥
12-308-126e	यद्यात्मनि परस्मिंश्च समतामध्यवस्यसि ॥
12-308-127a	अथ मां कासि कस्येति किमर्थमनुपृच्छसि ।
12-308-127c	इदं मे स्यादिदं नेति द्वंद्वैर्मुक्तस्य मैथिल ॥
12-308-127e	कासि कस्य कुतो वेति वचने किं प्रयोजनम् ॥
12-308-128a	रिपौ मित्रेऽथ मध्यस्थे विजये संधिविग्रहे ।
12-308-128c	कृतवान्यो महीपाल किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥
12-308-129a	त्रिवर्गे सप्तधा व्यक्तं यो न वेदेह कर्मसु ।
12-308-129c	सङ्गवान्यस्त्रिवर्गे च किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥
12-308-130a	प्रिये चैवाप्रिये चैव दुर्बले बलवत्यपि ।
12-308-130c	यस्य नास्ति समं चक्षुः किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥
12-308-131a	तदमुक्तस्य ते मोक्षे योऽभिमानो भवेन्नृप ।
12-308-131c	सुहृद्भिः स निवार्यस्ते विचित्तस्येव भेषजैः ॥
12-308-132a	तानि तान्यनुसंदृश्य सङ्गस्थानान्यरिंदम ।
12-308-132c	आत्मनात्मनि संपश्येत्किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥
12-308-133a	इमान्यन्यानि सूक्ष्माणि मोक्षमाश्रित्य कानिचित् ।
12-308-133c	चतुरङ्गप्रवृत्तानि सङ्गस्थानानि मे शृणु ॥
12-308-134a	य इमां पृथिवीं कृत्स्नामेकच्छत्रां प्रशास्ति ह ।
12-308-134c	एकमेव स वै राजा पुरमध्यावसत्युत ॥

12-308-135a	तत्पुरे चैकमेवास्य गृहं यदधितिष्ठति ।
12-308-135c	गृहे शयनमप्येकं निशायां यत्र लीयते ॥
12-308-136a	शय्यार्थं तस्य चाप्यत्र स्त्रीपूर्वमधितिष्ठति ।
12-308-136c	तदनेन प्रसङ्गेन फलेनैवेह युज्यते ॥
12-308-137a	एवमेवोपभोगेषु भोजनाच्छादनेषु च ।
12-308-137c	गुणेषु परिमेयेषु निग्रहानुग्रहौ प्रति ॥
12-308-138a	परतन्त्रः सदा राजा स्वल्पे सोऽपि प्रसज्जते ।
12-308-138c	संधिविग्रहयोगे च कुतो राज्ञः स्वतन्त्रता ॥
12-308-139a	स्त्रीषु क्रीडाविहारेषु नित्यमस्यास्वतन्त्रता ।
12-308-139c	मन्त्रे चामात्यसमितौ कुत एव स्वतन्त्रता ॥
12-308-140a	यदा त्वाज्ञापयत्यन्यांस्तदास्योक्ता स्वतन्त्रता ।
12-308-140c	अवशः कार्यते तत्र तस्मिंस्तस्मिन्गुणे स्थितः ॥
12-308-141a	स्वप्तुकामो न लभते स्वप्तुं कार्यार्थिभिर्जनैः ।
12-308-141c	शयने चाप्यनुज्ञातः सुप्त उत्थाप्यतेऽवशः ॥
12-308-142a	स्नाह्यालभ पिब प्राश जुहुध्यग्नीन्यजेति च ।
12-308-142c	वदस्व शृणु चापीति विवशः कार्यते परैः ॥
12-308-143a	अभिगम्याभिगम्यैनं याचन्ते सततं नराः ।
12-308-143c	न चाप्युत्सहते दातुं वित्तरक्षी महाजनात् ॥
12-308-144a	दाने कोशक्षयो ह्यस्य वैरं चाप्यप्रयच्छतः ।
12-308-144c	क्षणेनास्योपवर्तन्ते दोषा वैराग्यकारकाः ॥
12-308-145a	प्राज्ञाञ्शूरांस्तथैवाद्यानेकस्थानेऽपि शङ्कते ।
12-308-145c	भयमप्यभये राज्ञो यैश्च नित्यमुपास्यते ॥
12-308-146a	यदा चैते प्रदुष्यन्ति राजन्ये कीर्तिता मया ।
12-308-146c	तदैवास्य भयं तेभ्यो जायते पश्य यादृशम् ॥
12-308-147a	सर्वः स्वे स्वे गृहे राजा सर्वः स्वे स्वे गृहे गृही ।
12-308-147c	निग्रहानुग्रहौ कुर्वस्तुल्यो जनक राजभिः ॥
12-308-148a	पुत्रा दारास्तथैवात्मा कोशो मित्राणि संचयः ।
12-308-148c	परैः साधारणा ह्येते तैस्तैरेवास्य हेतुभिः ॥
12-308-149a	हतो देशः पुरं दग्धं प्रधानः कुञ्जरो मृतः ।
12-308-149c	लोकसाधारणेष्वेषु मिथ्याज्ञानेन तप्यते ॥
12-308-150a	अमुक्तो मानसैर्दुःखैरिच्छाद्वेषप्रियोद्भवैः ।

12-308-150c	शिरोरोगादिभी रोगैस्तथैव विनिपातिभिः ॥
12-308-151a	द्वंद्वैस्तैस्तरुपहतः सर्वतः परिशङ्कितः ।
12-308-151c	बहुप्रत्यर्थिकं राज्यमुपास्ते गणयन्निशाः ॥
12-308-152a	तदल्पसुखमत्यर्थं बहुदुःखमसारवत् ।
12-308-152c	को राज्यमभिपद्येत प्राप्य चोपशमं लभेत् ॥
12-308-153a	ममेदमिति यच्चेदं पुरं राष्ट्रं च मन्यसे ।
12-308-153c	बलं कोशममात्यांश्च कस्यैतानि न वा नृप ॥
12-308-154a	मित्रामात्यं पुरं राष्ट्रं दण्डः कोशो महीपतिः ।
12-308-154c	सप्ताङ्गश्चक्रसंघातो राज्यमित्युच्यते नृप ॥
12-308-155a	सप्ताङ्गस्यास्य राज्यस्य त्रिदण्डस्येव तिष्ठतः ।
12-308-155c	अन्योन्यगुणयुक्तस्य कः केन गुणतोऽधिकः ॥
12-308-156a	तेषु तेषु हि कालेषु तत्तदङ्गं विशिष्यते ।
12-308-156c	येन यत्सिध्यते कार्यं तत्प्राधान्याय कल्पते ॥
12-308-157a	सप्ताङ्गश्चापि संघातस्त्रयश्चान्ये नृपोत्तम ।
12-308-157c	संभूय दशवर्गोऽयं भुङ्क्ते राज्यं हि राजवत् ॥
12-308-158a	यश्च राजा महोत्साहः क्षत्रधर्मरतो भवेत् ।
12-308-158c	स तुष्येद्दशभागेन ततस्त्वन्यो दशावरैः ॥
12-308-159a	नास्त्यसाधारणो राजा नास्ति राज्यमराजकम् ।
12-308-159c	राज्येऽसति कुतो धर्मो धर्मेऽसति कुतः परम् ॥
12-308-160a	योऽप्यत्र परमो धर्मः पवित्रं राजराज्ययोः ।
12-308-160c	पृथिवी दक्षिणा यस्य सोऽश्वमेधो न विद्यते ॥
12-308-161a	साहमेतानि कर्माणि राज्यदुःखानि मैथिल ।
12-308-161c	समर्था शतशो वक्तुमथ वापि सहस्रशः ॥
12-308-162a	स्वदेहे नाभिषङ्गो मे कुतः परपरिग्रहे ।
12-308-162c	न मामेवंविधां मुक्तामीदृशं वक्तुमर्हसि ॥
12-308-163a	ननु नाम त्वया मोक्षः कृत्स्नः पञ्चशिखाच्छ्रुतः ।
12-308-163c	सोपायः सोपनिषदः सोपासङ्गः सनिश्चयः ॥
12-308-164a	तस्य ते मुक्तसङ्गस्य पाशानाक्रम्य तिष्ठतः ।
12-308-164c	छत्रादिषु विशेषेषु कथं सङ्गः पुनर्नृप ॥
12-308-165a	श्रुतं ते न श्रुतं मन्ये मिथ्या वापि श्रुतं श्रुतम् ।
12-308-165c	अथ वा श्रुतसंकाशं श्रुतमन्यच्छ्रुतं त्वया ॥

12-308-166a	अथापीमासु संज्ञासु लौकिकीषु प्रतिष्ठसि ।
12-308-166c	अभिषङ्गावरोधाभ्यां बद्धस्त्वं प्राकृतो मया ॥
12-308-167a	सत्त्वेनानुप्रवेशो हि योऽयं त्वयि कृतो मया ।
12-308-167c	किं तवापकृतं तत्र यदि मुक्तोऽसि सर्वतः ॥
12-308-168a	नियमो ह्येष धर्मेषु यतीनां शून्यवासिता ।
12-308-168c	शून्यमावासयन्त्या च मया किं कस्य दूषितम् ॥
12-308-169a	न पाणिभ्यां न बाहुभ्यां पादोरुभ्यां न चानघ ।
12-308-169c	न गात्रावयवैरन्यैः स्पृशामि त्वा नराधिप ॥
12-308-170a	कुले महति जातेन ह्रीमता दीर्घदर्शिना ।
12-308-170c	नैतत्सदसि वक्तव्यं सद्वासद्वा मिथः कृतम् ॥
12-308-171a	ब्राह्मणा गुरवश्चेमे तथामात्या गुरुत्तमाः ।
12-308-171c	त्वं चाथ गुरुरप्येषामेवमन्योन्यगौरवम् ॥
12-308-172a	तदेवमनुसंदृश्य वाच्यावाच्यं परीक्षता ।
12-308-172c	स्त्रीपुंसोः समवायोऽयं त्वया वाच्यो न संसदि ॥
12-308-173a	यथा पुष्करपर्णस्थं जलं तत्पर्णसंस्थितम् ।
12-308-173c	तिष्ठत्यस्पृशती तद्वत्त्वयि वत्स्यामि मैथिल ॥
12-308-174a	यदि वाप्यस्पृशन्त्या मे स्पर्शं जानासि कंचन ।
12-308-174c	ज्ञानं कृतमबीजं ते कथं तेनेह भिक्षुणा ॥
12-308-175a	स गार्हस्थ्याच्च्युतश्च त्वं मोक्षं नावाप्य दुर्विदम् ।
12-308-175c	उभयोरन्तराले च वर्तसे मोक्षवातिकः ॥
12-308-176a	न हि मुक्तस्य मुक्तेन ज्ञस्यैकत्वपृथक्त्वयोः ।
12-308-176c	भावाभावसमायोगे जायते वर्णसंकरः ॥
12-308-177a	वर्णाश्रमपृथक्त्वे च दृष्टार्थस्यापृथक्त्विनः ।
12-308-177c	नान्यदन्यदिति ज्ञात्वा नान्यदन्यत्प्रवर्तते ॥
12-308-178a	पाणौ कुण्डं तथा कुण्डे पयः पयसि मक्षिकाः ।
12-308-178c	आश्रिताश्रययोगेन पृथक्त्वेनाश्रया वयम् ॥
12-308-179a	न तु कुण्डे पयोभावः पयश्चापि न मक्षिकाः ।
12-308-179c	स्वयमेवाश्रयन्त्येते भावा न तु पराश्रयम् ॥
12-308-180a	पृथक्त्वादाश्रमाणां च वर्णान्यत्वे तथैव च ।
12-308-180c	परस्परपृथक्त्वाच्च कथं ते वर्णसंकरः ॥
12-308-181a	नास्मि वर्णोत्तमा जात्या न वैश्या नावरा तथा ।

- 12-308-181c तव राजन्सवर्णास्मि शुद्धयोनिरविप्लुता ॥
- 12-308-182a प्रधानो नाम राजर्षिर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।
- 12-308-182c कुले तस्य समुत्पन्नां सुलभां नाम विद्धि माम् ॥
- 12-308-183a द्रोणश्च शतशृङ्गश्च वक्रद्वारश्च पर्वतः ।
- 12-308-183c मम सत्रेषु पूर्वेषां चिता मघवता सह ॥
- 12-308-184a साहं तस्मिन्कुले जाता भर्तर्यसति मद्विधे ।
- 12-308-184c विनीता मोक्षधर्मेषु चराम्येका मुनिव्रतम् ॥
- 12-308-185a नास्मि सत्रप्रतिच्छन्ना न परस्वाभिमानिनी ।
- 12-308-185c न धर्मसंकरकरी स्वधर्मेऽस्मि धृतव्रता ॥
- 12-308-186a नास्थिरा स्वप्रतिज्ञायां नासमीक्ष्यप्रवादिनी ।
- 12-308-186c नासमीक्ष्यागता चाहं त्वत्सकाशं जनाधिप ॥
- 12-308-187a मोक्षे ते भावितां बुद्धिं श्रुत्वाहं कुशलैषिणी ।
- 12-308-187c तव मोक्षस्य चाप्यस्य जिज्ञासार्थमिहागता ॥
- 12-308-188a न वर्गस्था ब्रवीम्येतत्स्वपक्षपरपक्षयोः ।
- 12-308-188c मुक्तो न मुच्यते यश्च शान्तो यश्च न शाम्यति ॥
- 12-308-189a यथा शून्ये पुरागारे भिक्षुरेकां निशां वसेत् ।
- 12-308-189c तथा हि त्वच्छरीरेऽस्मिन्निमां वत्स्यामि शर्वरीम् ॥
- 12-308-190a साहमासनदानेन वागातिथ्येन चार्चिता ।
- 12-308-190c सुप्ता सुशरणा प्रीता श्वो गमिष्यामि मैथिल ॥
- 12-308-191a इत्येतानि स वाक्यानि हेतुमन्त्यर्थवन्ति च ।
- 12-308-191c श्रुत्वा नाधिजगौ राजा किञ्चिदन्यदतः परम् ॥

12-309-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-309-001a कथं निर्वेदमापन्नः शुको वैयासकिः पुरा ।
- 12-309-001c एतदिच्छामि कौरव्य श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥

12-309-002 भीष्म उवाच

- 12-309-002a प्राकृतेन सुवृत्तेन चरन्तमकुतोभयम् ।
- 12-309-002c अध्याप्य कृत्स्नं स्वाध्यायमन्वशाद्वै पिता सुतम् ॥
- 12-309-003a धर्मं पुत्र निषेवस्व सुतीक्ष्णौ हि हिमातपौ ।
- 12-309-003c क्षुत्पिपासे च वायुं च जय नित्यं जितेन्द्रियः ॥
- 12-309-004a सत्यमार्जवमक्रोधमनसूयां दमं तपः ।

12-309-004c	अहिंसां चानृशंस्यं च विधिवत्परिपालय ॥
12-309-005a	सत्ये तिष्ठ रतो धर्मे हित्वा सर्वमनार्जवम् ।
12-309-005c	देवतातिथिशेषेण यात्रां प्राणस्य संश्रय ॥
12-309-006a	फेनपात्रोपमे देहे जीवे शकुनिवत्स्थिते ।
12-309-006c	अनित्ये प्रियसंवासे कथं स्वपिषि पुत्रक ॥
12-309-007a	अप्रमत्तेषु जाग्रत्सु नित्ययुक्तेषु शत्रुषु ।
12-309-007c	अन्तरं लिप्समानेषु बालस्त्वं नावबुध्यसे ॥
12-309-008a	गण्यमानेषु वर्षेषु क्षीयमाणे तथायुषि ।
12-309-008c	जीविते शिष्यमाणे च किमुत्थाय न धावसि ॥
12-309-009a	ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्धनम् ।
12-309-009c	पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ता भृशनास्तिकाः ॥
12-309-010a	धर्माय येऽभ्यसूयन्ति बुद्धिमोहान्विता नराः ।
12-309-010c	अपथा गच्छतां तेषामनुयातापि पीड्यते ॥
12-309-011a	ये तु तुष्टाः सुनियताः सत्यागमपरायणाः ।
12-309-011c	धर्म्यं पन्थानमारूढास्तानुपास्व च पृच्छ च ॥
12-309-012a	उपधार्य मतं तेषां वृद्धानां धर्मदर्शिनाम् ।
12-309-012c	नियच्छ परया बुद्ध्या चित्तमुत्पथगामि वै ॥
12-309-013a	अद्यकालिकया बुद्ध्या दूरे श्व इति निर्भयाः ।
12-309-013c	सर्वभक्षा न पश्यन्ति कर्मभूमिं विचेतसः ॥
12-309-014a	धर्मनिःश्रेणिमास्थाय किञ्चित्किञ्चित्समारुह ।
12-309-014c	कोशकारवदात्मानं वेष्टयन्नावबुध्यसे ॥
12-309-015a	नास्तिकं भिन्नमर्यादं कूलपातमिवास्थिरम् ।
12-309-015c	वामतः कुरु विस्रब्धो नरं वेणुमिवोद्धतम् ॥
12-309-016a	कामं क्रोधं च मृत्युं च पञ्चेन्द्रियजलां नदीम् ।
12-309-016c	नावं धृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि संतर ॥
12-309-017a	मृत्युनाभ्याहते लोके जरया परिपीडिते ।
12-309-017c	अमोघासु पतन्तीषु धर्मयानेन संतर ॥
12-309-018a	तिष्ठन्तं च शयानं च मृत्युरन्वेषते यदा ।
12-309-018c	निर्वृतिं लभसे कस्मादकस्मान्मृत्युनाशितः ॥
12-309-019a	संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम् ।
12-309-019c	वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥

- 12-309-020a क्रमशः संचितशिख्रो धर्मबुद्धिमयो महान् ।
 12-309-020c अन्धकारे प्रवेष्टव्ये दीपो यत्नेन धार्यताम् ॥
- 12-309-021a संपतन्देहजालानि कदाचिदिह मानुषे ।
 12-309-021c ब्राह्मण्यं लभते जन्तुस्तत्पुत्र परिपालय ॥
- 12-309-022a ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं न कामार्थाय जायते ।
 12-309-022c इह क्लेशाय तपसे प्रेत्य त्वनुपमं सुखम् ॥
- 12-309-023a ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यते तपोभिःस्तल्लब्ध्वा न परिपणेन हेडितव्यम् ।
 12-309-023c स्वाध्याये तपसि दमे च नित्ययुक्तः; क्षेमार्थी कुशलपरः सदा यतस्व ॥
- 12-309-024a अव्यक्तप्रकृतिरयं कलाशरीरः; सूक्ष्मात्मा क्षणत्रुटिशो निमेषरोमा ।
 12-309-024c ऋत्वास्यः समबलशुक्लकृष्णनेत्रो; मासाङ्गो द्रवति वयोहयो नराणाम् ॥
- 12-309-025a तं दृष्ट्वा प्रसृतमजस्रमुग्रवेगं; गच्छन्तं सततमिहाव्यपेक्षमाणम् ।
 12-309-025c चक्षुस्ते यदि न परप्रणेतृनेयं; धर्मे ते भवतु मनः परं निशम्य ॥
- 12-309-026a येऽमी तु प्रचलितधर्मकामवृत्ताः; क्रोशन्तः सततमनिष्टसंप्रयोगाः ।
 12-309-026c क्लिश्यन्ते परिगतवेदनाशरीरा; बह्वीभिः सुभृशमधर्मवासनाभिः ॥
- 12-309-027a राजा धर्मपरः सदा शुभगोप्ता; समीक्ष्य सुकृतिनां दधाति लोकान् ।
 12-309-027c बहुविधमपि चरतः प्रदिशति; सुखमनुपगतं निरवद्यम् ॥
- 12-309-028a श्वानो भीषणायोमुखानि वयांसि; वडगृध्रकुलपक्षिणां च संघाः ।
 12-309-028c नरां कदने रुधिरपा गुरुवचन;नुदमुपरतं विशसन्ति ॥
- 12-309-029a मर्यादा नियताः स्वयंभुवा य इहेमाः; प्रभिनत्ति दशगुणा मनोनुगत्वात् ।
 12-309-029c निवसति भृशमसुखं पितृविषय;विपिनमवगाह्य स पापः ॥
- 12-309-030a यो लुब्धः सुभृशं प्रियानृतश्च मनुष्यः; सततनिकृतिवञ्चनारतिः स्यात् ।
 12-309-030c उपनिधिभिरसुखकृत्स परमनिरयगो; भृशमसुखमनुभवति दुष्कृतकर्मा ॥
- 12-309-031a उष्णां वैतरणीं महानदी;मवगाढोऽसिपत्रवनभिन्नगात्रः ।
 12-309-031c परशुवनशयो निपतितो; वसति च महानिरये भृशार्तः ॥
- 12-309-032a महापदानि कत्थसे न चाप्यवेक्षसे परम् ।
 12-309-032c चिरस्य मृत्युकारिकामनागतां न बुध्यसे ॥
- 12-309-033a प्रयास्यतां किमास्यते समुत्थितं महद्भयम् ।
 12-309-033c अतिप्रमाथि दारुणं सुखस्य संविधीयताम् ॥

12-309-034a	पुरा मृतः प्रणीयसे यमस्य मृत्युशासनात् ।
12-309-034c	तदन्तिकाय दारुणैः प्रयत्नमार्जवे कुरु ॥
12-309-035a	पुरा समूलबान्धवं प्रभुर्हरत्यदुःखवित् ।
12-309-035c	तवेह जीवितं यमो न चास्ति तस्य वारकः ॥
12-309-036a	पुरा विवाति मारुतो यमस्य यः पुरःसरः ।
12-309-036c	पुरैक एव नीयसे कुरुष्व सांपरायिकम् ॥
12-309-037a	पुरा सहिक्क एव ते प्रवाति मारुतोऽन्तकः ।
12-309-037c	पुरा च विभ्रमन्ति ते दिशो महाभयागमे ॥
12-309-038a	स्मृतिश्च संनिरुध्यते पुरा तवेह पुत्रक ।
12-309-038c	समाकुलस्य गच्छतः समाधिमुत्तमं कुरु ॥
12-309-039a	कृताकृते शुभाशुभे प्रमादकर्मविप्लुते ।
12-309-039c	स्मरन्पुरा न तप्यसे निधत्स्व केवलं निधिम् ॥
12-309-040a	पुरा जरा कलेवरं विजर्जरीकरोति ते ।
12-309-040c	बलाङ्गरूपहारिणी निधत्स्व केवलं निधिम् ॥
12-309-041a	पुरा शरीरमन्तको भिनत्ति रोगसायकैः ।
12-309-041c	प्रसह्य जीवितक्षये तपो महत्समाचर ॥
12-309-042a	पुरा वृका भयंकरा मनुष्यदेहगोचराः ।
12-309-042c	अभिद्रवन्ति सर्वतो यतस्व पुण्यशीलने ॥
12-309-043a	पुरान्धकारमेककोऽनुपश्यसि त्वरस्व वै ।
12-309-043c	पुरा हिरण्मयान्नगान्निरीक्षसेऽद्रिमूर्धनि ॥
12-309-044a	पुरा कुसंगतानि ते सुहृन्मुखाश्च शत्रवः ।
12-309-044c	विचालयन्ति दर्शनाद्धटस्व पुत्र यत्परम् ॥
12-309-045a	धनस्य यस्य राजतो भयं न चास्ति चौरतः ।
12-309-045c	मृतं च यन्न मुञ्चति समर्जयस्व तद्धनम् ॥
12-309-046a	न तत्र संविभज्यते स्वकर्मभिः परस्परम् ।
12-309-046c	यदेव यस्य यौतकं तदेव तत्र सोऽश्रुते ॥
12-309-047a	परत्र येन जीव्यते तदेव पुत्र दीयताम् ।
12-309-047c	धनं यदक्षयं ध्रुवं समर्जयस्व तत्स्वयम् ॥
12-309-048a	न यावदेव पच्यते महाजनस्य यावकम् ।
12-309-048c	अपक्व एव यावके पुरा प्रणीयसे त्वर ॥
12-309-049a	न मातृपितृबान्धवा न संस्तुतः प्रियो जनः ।

12-309-049c	अनुव्रजन्ति संकटे व्रजन्तमेकपातिनम् ॥
12-309-050a	यदेव कर्म केवलं स्वयं कृतं शुभाशुभम् ।
12-309-050c	तदेव तस्य यौतकं भवत्यमुत्र गच्छतः ॥
12-309-051a	हिरण्यरत्नसंचयाः शुभाशुभेन संचिताः ।
12-309-051c	न तस्य देहसंक्षये भवन्ति कार्यसाधकाः ॥
12-309-052a	परत्रगामिकस्य ते कृताकृतस्य कर्मणः ।
12-309-052c	न साक्षिरात्मना समो नृणामिहास्ति कश्चन ॥
12-309-053a	मनुष्यदेहशून्यकं भवत्यमुत्र गच्छतः ।
12-309-053c	प्रपश्य बुद्धिचक्षुषा प्रदृश्यते हि सर्वतः ॥
12-309-054a	इहाग्निसूर्यवायवः शरीरमाश्रितास्त्रयः ।
12-309-054c	त एव तस्य साक्षिणो भवन्ति धर्मदर्शिनः ॥
12-309-055a	यथानिशेषु सर्वतःस्पृशत्सु सर्वदारिषु ।
12-309-055c	प्रकाशगूढवृत्तिषु स्वधर्ममेव पालय ॥
12-309-056a	अनेकपारिपन्थिके विरूपरौद्ररक्षिते ।
12-309-056c	स्वमेव कर्म रक्ष्यतां स्वकर्म तत्र गच्छति ॥
12-309-057a	न तत्र संविभज्यते स्वकर्मणा परस्परम् ।
12-309-057c	यथाकृतं स्वकर्मजं तदेव भुज्यते फलम् ॥
12-309-058a	यथाप्सरोगणाः फलं सुखं महर्षिभिः सह ।
12-309-058c	तथाप्नुवन्ति कर्मतो विमानकामगामिनः ॥
12-309-059a	यथेह यत्कृतं शुभं विपाप्मभिः कृतात्मभिः ।
12-309-059c	तदाप्नुवन्ति मानवास्तथा विशुद्ध्योनयः ॥
12-309-060a	प्रजापतेः सलोकतां बृहस्पतेः शतक्रतोः ।
12-309-060c	व्रजन्ति ते परां गतिं गृहस्थधर्मसेतुभिः ॥
12-309-061a	सहस्रशोऽप्यनेकशः प्रवक्तुमुत्सहामहे ।
12-309-061c	अबुद्धिमोहनं पुनः प्रभुर्विना न यावकम् ॥
12-309-062a	गता द्विरष्टवर्षता ध्रुवोऽसि पञ्चविंशकः ।
12-309-062c	कुरुष्व धर्मसंचयं वयो हि तेऽतिवर्तते ॥
12-309-063a	पुरा करोति सोऽन्तकः प्रमादगोमुखं दमम् ।
12-309-063c	यथागृहीतमुत्थितं त्वरस्व धर्मपालने ॥
12-309-064a	यदा त्वमेव पृष्ठतस्त्वमग्रतो गमिष्यसि ।
12-309-064c	तथा गतिं गमिष्यतः किमात्मना परेण वा ॥

12-309-065a	यदेकपातिनां सतां भवत्यमुत्र गच्छताम् ।
12-309-065c	भयेषु सांपरायिकं निधत्स्व तं महानिधिम् ॥
12-309-066a	सकूलमूलबान्धवं प्रभुर्हरत्यसङ्गवान् ।
12-309-066c	न सन्ति यस्य वारकाः कुरुष्व धर्मसंनिधिम् ॥
12-309-067a	इदं निदर्शनं मया तवेह पुत्र संमतम् ।
12-309-067c	स्वदर्शनानुमानतः प्रवर्णितं कुरुष्व तत् ॥
12-309-068a	दधाति यः स्वकर्मणा धनानि यस्य कस्यचित् ।
12-309-068c	अबुद्धिमोहजैर्गुणैः शतैक एव युज्यते ॥
12-309-069a	श्रुतं समर्थमस्तु ते प्रकुर्वतः शुभाः क्रियाः ।
12-309-069c	तदेव तत्र दर्शनं कृतज्ञमर्थसंहितम् ॥
12-309-070a	निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।
12-309-070c	छित्त्वैनं सुकृतो यान्ति नैनं छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥
12-309-071a	किं ते धनेन किं बन्धुभिस्ते; किं ते पुत्रैः पुत्रक यो मरिष्यसि ।
12-309-071c	आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं; पितामहास्ते क्व गताश्च सर्वे ॥
12-309-072a	श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।
12-309-072c	को हि तद्वेद कस्याद्य मृत्युसेना निवेक्ष्यते ॥
12-309-073a	अनुगम्य श्मशानान्तं निवर्तन्तीह बान्धवाः ।
12-309-073c	अग्नौ प्रक्षिप्य पुरुषं ज्ञातयः सुहृदस्तथा ॥
12-309-074a	नास्तिकान्निरनुक्रोशान्नरान्पापमतौ स्थितान् ।
12-309-074c	वामतः कुरु विश्रब्धं परं प्रेप्सुरतन्द्रितः ॥
12-309-075a	एवमभ्याहते लोके कालेनोपनिपीडिते ।
12-309-075c	सुमहद्भैर्यमालम्ब्य धर्मं सर्वात्मना कुरु ॥
12-309-076a	अथेमं दर्शनोपायं सम्यग्यो वेत्ति मानवः ।
12-309-076c	सम्यक्स धर्मं कृत्वेह परत्र सुखमेधते ॥
12-309-077a	न देहभेदे मरणं विजानतां; न च प्रणाशः स्वनुपालिते पथि ।
12-309-077c	धर्मं हि यो वर्धयते स पण्डितो; य एव धर्माच्च्यवते स मुह्यति ॥
12-309-078a	प्रयुक्तयोः कर्मपथि स्वकर्मणोः; फलं प्रयोक्ता लभते यथाविधि ।
12-309-078c	निहीनकर्मा निरयं प्रपद्यते; त्रिविष्टपं गच्छति धर्मपारगः ॥
12-309-079a	सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
12-309-079c	तथात्मानं समादध्याद्भ्रश्येत न पुनर्यथा ॥
12-309-080a	यस्य नोत्क्रामति मतिः स्वर्गमार्गानुसारिणी ।

- 12-309-080c तमाहुः पुण्यकर्माणमशोच्यं मित्रबान्धवैः ॥
- 12-309-081a यस्य नोपहता बुद्धिर्निश्चयेष्ववलम्बते ।
- 12-309-081c स्वर्गे कृतावकाशस्य तस्य नास्ति महद्भयम् ॥
- 12-309-082a तपोवनेषु ये जातास्तत्रैव निधनं गताः ।
- 12-309-082c तेषामल्पतरो धर्मः कामभोगमजानताम् ॥
- 12-309-083a यस्तु भोगान्परित्यज्य शरीरेण तपश्चरेत् ।
- 12-309-083c न तेन किञ्चिन्न प्राप्तं तन्मे बहुमतं फलम् ॥
- 12-309-084a मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
- 12-309-084c अनागतान्यतीतानि कस्य ते कस्य वा वयम् ॥
- 12-309-085a न तेषां भवता कार्यं न कार्यं तव तैरपि ।
- 12-309-085c स्वकृतैस्तानि यातानि भवांश्चैव गमिष्यति ॥
- 12-309-086a इह लोके हि धनिनः परोऽपि स्वजनायते ।
- 12-309-086c स्वजनस्तु दरिद्राणां जीवतामेव नश्यति ॥
- 12-309-087a संचिनोत्यशुभं कर्म कलत्रापेक्षया नरः ।
- 12-309-087c ततः क्लेशमवाप्नोति परत्रेह तथैव च ॥
- 12-309-088a पश्य त्वं छिद्रभूतं हि जीवलोकं स्वकर्मणा ।
- 12-309-088c तत्कुरुष्व तथा पुत्र कृत्स्नं यत्समुदाहृतम् ॥
- 12-309-089a तदेतत्संप्रदृश्यैव कर्मभूमिं प्रविश्य ताम् ।
- 12-309-089c शुभान्याचरितव्यानि परलोकमभीप्सता ॥
- 12-309-090a मासर्तुसंज्ञापरिवर्तकेन; सूर्याग्निना रात्रिदिवेन्धनेन ।
- 12-309-090c स्वकर्मनिष्ठाफलसाक्षिकेण; भूतानि कालः पचति प्रसह्य ॥
- 12-309-091a धनेन किं यन्न ददाति नाश्रुते; बलेन किं येन रिपून् बाधते ।
- 12-309-091c श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरे; त्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो वशी ॥
- 12-309-092a इदं द्वैपायनवचो हितमुक्तं निशम्य तु ।
- 12-309-092c शुको गतः परित्यज्य पितरं मोक्षदेशिकम् ॥

12-310-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-310-001a कथं व्यासस्य धर्मात्मा शुको जज्ञे महातपाः ।
- 12-310-001c सिद्धिं च परमां प्राप्तस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 12-310-002a कस्यां चोत्पादयामास शुकं व्यासस्तपोधनः ।
- 12-310-002c न ह्यस्य जननीं विद्म जन्म चाग्र्यं महात्मनः ॥
- 12-310-003a कथं च बालस्य सतः सूक्ष्मज्ञाने गता मतिः ।

- 12-310-003c यथा नान्यस्य लोकेऽस्मिन्द्वितीयस्येह कस्यचित् ॥
 12-310-004a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
 12-310-004c न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतोऽमृतमुत्तमम् ॥
 12-310-005a माहात्म्यमात्मयोगं च विज्ञानं च शुकस्य ह ।
 12-310-005c यथावदानुपूर्व्येण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-310-006 भीष्म उवाच

- 12-310-006a न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
 12-310-006c ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥
 12-310-007a तपोमूलमिदं सर्वं यन्मां पृच्छसि पाण्डव ।
 12-310-007c तदिन्द्रियाणि संयम्य तपो भवति नान्यथा ॥
 12-310-008a इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
 12-310-008c संनियम्य तु तान्येव सिद्धिं प्राप्नोति मानवः ॥
 12-310-009a अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
 12-310-009c योगस्य कलया तात न तुल्यं विद्यते फलम् ॥
 12-310-010a अत्र ते वर्तयिष्यामि जन्मयोगफलं यथा ।
 12-310-010c शुकस्याग्र्यां गतिं चैव दुर्विदामकृतात्मभिः ॥
 12-310-011a मेरुशृङ्गे किल पुरा कर्णिकारवनायुते ।
 12-310-011c विजहार महादेवो भीमैर्भूतगणैर्वृतः ॥
 12-310-012a शैलराजसुता चैव देवी तत्राभवत्पुरा ।
 12-310-012c तत्र दिव्यं तपस्तेपे कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥
 12-310-013a योगेनात्मानमाविश्य योगधर्मपरायणः ।
 12-310-013c धारयन्स तपस्तेपे पुत्रार्थं कुरुसत्तम ॥
 12-310-014a अग्नेर्भूमेरपां वायोरन्तरिक्षस्य चाभिभो ।
 12-310-014c वीर्येण संमितः पुत्रो मम भूयादिति स्म ह ॥
 12-310-015a संकल्पेनाथ सोऽनेन दुष्प्रापेणाकृतात्मभिः ।
 12-310-015c वरयामास देवेशमास्थितस्तप उत्तमम् ॥
 12-310-016a अतिष्ठन्मारुताहारः शतं किल समाः प्रभुः ।
 12-310-016c आराधयन्महादेवं बहुरूपमुमापतिम् ॥
 12-310-017a तत्र ब्रह्मर्षयश्चैव सर्वे देवर्षयस्तथा ।
 12-310-017c लोकपालाश्च लोकेशं साध्याश्च वसुभिः सह ॥
 12-310-018a आदित्याश्चैव रुद्राश्च दिवाकरनिशाकरौ ।

- 12-310-018c मरुतो मारुतश्चैव सागराः सरितस्तथा ॥
 12-310-019a अश्विनौ देवगन्धर्वास्तथा नारदपर्वतौ ।
 12-310-019c विश्वावसुश्च गन्धर्वः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥
 12-310-020a तत्र रुद्रो महादेवः कर्णिकारमयीं शुभाम् ।
 12-310-020c धारयाणः स्रजं भाति ज्योत्स्नामिव निशाकरः ॥
 12-310-021a तस्मिन्दिव्ये वने रम्ये देवदेवर्षिसंकुले ।
 12-310-021c आस्थितः परमं योगमृषिः पुत्रार्थमुद्यतः ॥
 12-310-022a न चास्य हीयते वर्णो न ग्लानिरुपजायते ।
 12-310-022c त्रयाणामपि लोकानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 12-310-023a जटाश्च तेजसा तस्य वैश्वानरशिखोपमाः ।
 12-310-023c प्रज्वलन्त्यः स्म दृश्यन्ते युक्तस्यामिततेजसः ॥
 12-310-024a मार्कण्डेयो हि भगवानेतदाख्यातवान्मम ।
 12-310-024c स देवचरितानीह कथयामास मे सदा ॥
 12-310-025a ता एताद्यापि कृष्णस्य तपसा तेन दीपिताः ।
 12-310-025c अग्निवर्णा जटास्तात प्रकाशन्ते महात्मनः ॥
 12-310-026a एवंविधेन तपसा तस्य भक्त्या च भारत ।
 12-310-026c महेश्वरः प्रसन्नात्मा चकार मनसा मतिम् ॥
 12-310-027a उवाच चैनं भगवांस्त्र्यम्बकः प्रहसन्निव ।
 12-310-027c एवंविधस्ते तनयो द्वैपायन भविष्यति ॥
 12-310-028a यथा ह्यग्निर्यथा वायुर्यथा भूमिर्यथा जलम् ।
 12-310-028c यथा च खं तथा शुद्धो भविष्यति सुतो महान् ॥
 12-310-029a तद्भावभावी तद्बुद्धिस्तदात्मा तदपाश्रयः ।
 12-310-029c तेजसावृत्य लोकांस्त्रीन्यशः प्राप्स्यति केवलम् ॥

12-311-001 भीष्म उवाच

- 12-311-001a स लब्ध्वा परमं देवाद्वरं सत्यवतीसुतः ।
 12-311-001c अरणीं त्वथ संगृह्य ममन्थाग्निचिकीर्षया ॥
 12-311-002a अथ रूपं परं राजन्विभ्रतीं स्वेन तेजसा ।
 12-311-002c घृताचीं नामाप्सरसमपश्यद्भगवानृषिः ॥
 12-311-003a ऋषिरप्सरसं दृष्ट्वा सहसा काममोहितः ।
 12-311-003c अभवद्भगवान्व्यासो वने तस्मिन्युधिष्ठिर ॥
 12-311-004a सा च कृत्वा तदा व्यासं कामसंविग्नमानसम् ।

12-311-004c	शुकी भूत्वा महाराज घृताची समुपागमत् ॥
12-311-005a	स तामप्सरसं दृष्ट्वा रूपेणान्येन संवृताम् ।
12-311-005c	शरीरजेनानुगतः सर्वगात्रातिगेन ह ॥
12-311-006a	स तु धैर्येण महता निगृह्णन्हृच्छयं मुनिः ।
12-311-006c	न शशाक नियन्तुं तद्व्यासः प्रविसृतं मनः ॥
12-311-006e	भावित्वाच्चैव भावस्य घृताच्या वपुषा हतः ॥
12-311-007a	यत्नान्नियच्छतस्तस्य मुनेरग्निचिकीर्षया ।
12-311-007c	अरण्यामेव सहसा तस्य शुक्रमवापतत् ॥
12-311-008a	सोऽविशङ्केन मनसा तथैव द्विजसत्तमः ।
12-311-008c	अरणीं ममन्थ ब्रह्मर्षिस्तस्यां जज्ञे शुको नृप ॥
12-311-009a	शुक्रे निर्मथ्यमाने तु शुको जज्ञे महातपाः ।
12-311-009c	परमर्षिर्महायोगी अरणीगर्भसंभवः ॥
12-311-010a	यथाध्वरे समिद्धोऽग्निर्भाति हव्यमुपात्तवान् ।
12-311-010c	तथारूपः शुको जज्ञे प्रज्वलन्निव तेजसा ॥
12-311-011a	बिभ्रत्पितुश्च कौरव्य रूपवर्णमनुत्तमम् ।
12-311-011c	बभौ तदा भावितात्मा विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
12-311-012a	तं गङ्गा सरितां श्रेष्ठा मेरुपृष्ठे जनेश्वर ।
12-311-012c	स्वरूपिणी तदाभ्येत्य स्नापयामास वारिणा ॥
12-311-013a	अन्तरिक्षाच्च कौरव्य दण्डः कृष्णाजिनं च ह ।
12-311-013c	पपात भुवि राजेन्द्र शुकस्यार्थे महात्मनः ॥
12-311-014a	जेगीयन्ते स्म गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
12-311-014c	देवदुन्दुभयश्चैव प्रावाद्यन्त महास्वनाः ॥
12-311-015a	विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा तुम्बुरुनारदौ ।
12-311-015c	हाहाहूहू च गन्धर्वौ तुष्टुवुः शुकसंभवम् ॥
12-311-016a	तत्र शक्रपुरोगाश्च लोकपालाः समागताः ।
12-311-016c	देवा देवर्षयश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽपि च ॥
12-311-017a	दिव्यानि सर्वपुष्पाणि प्रववर्षात्र मारुतः ।
12-311-017c	जङ्गमं स्थावरं चैव प्रहृष्टमभवज्जगत् ॥
12-311-018a	तं महात्मा स्वयं प्रीत्या देव्या सह महाद्युतिः ।
12-311-018c	जातमात्रं मुनेः पुत्रं विधिनोपानयत्तदा ॥
12-311-019a	तस्य देवेश्वरः शक्रो दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।

- 12-311-019c ददौ कमण्डलुं प्रीत्या देववासांसि चाभिभो ॥
- 12-311-020a हंसाश्च शतपत्राश्च सारसाश्च सहस्रशः ।
- 12-311-020c प्रदक्षिणमवर्तन्त शुकाश्चाषाश्च भारत ॥
- 12-311-021a आरण्यस्तथा दिव्यं प्राप्य जन्म महाद्युतिः ।
- 12-311-021c तत्रैवोवास मेधावी व्रतचारी समाहितः ॥
- 12-311-022a उत्पन्नमात्रं तं वेदाः सरहस्याः ससंग्रहाः ।
- 12-311-022c उपतस्थुर्महाराज यथास्य पितरं तथा ॥
- 12-311-023a बृहस्पतिं तु वव्रे स वेदवेदाङ्गभाष्यवित् ।
- 12-311-023c उपाध्यायं महाराज धर्ममेवानुचिन्तयन् ॥
- 12-311-024a सोऽधीत्य वेदानखिलान्सरहस्यान्ससंग्रहान् ।
- 12-311-024c इतिहासं च कात्स्नर्येन राजशास्त्राणि चाभिभो ॥
- 12-311-025a गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृत्तो महामुनिः ।
- 12-311-025c उग्रं तपः समारेभे ब्रह्मचारी समाहितः ॥
- 12-311-026a देवतानामृषीणां च बाल्येऽपि स महातपाः ।
- 12-311-026c संमन्त्रणीयो मान्यश्च ज्ञानेन तपसा तथा ॥
- 12-311-027a न त्वस्य रमते बुद्धिराश्रमेषु नराधिप ।
- 12-311-027c त्रिषु गार्हस्थ्यमूलेषु मोक्षधर्मानुदर्शिनः ॥

12-312-001 भीष्म उवाच

- 12-312-001a स मोक्षमनुचिन्त्यैव शुकः पितरमभ्यगात् ।
- 12-312-001c प्राहाभिवाद्य च गुरुं श्रेयोर्थीं विनयान्वितः ॥
- 12-312-002a मोक्षधर्मेषु कुशलो भगवान्प्रब्रवीतु मे ।
- 12-312-002c यथा मे मनसः शान्तिः परमा संभवेत्प्रभो ॥
- 12-312-003a श्रुत्वा पुत्रस्य वचनं परमर्षिरुवाच तम् ।
- 12-312-003c अधीष्व पुत्र मोक्षं वै धर्माश्च विविधानपि ॥
- 12-312-004a पितुर्नियोगाज्जग्राह शुको ब्रह्मविदां वरः ।
- 12-312-004c योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव भारत ॥
- 12-312-005a स तं ब्राह्म्या श्रिया युक्तं ब्रह्मतुल्यपराक्रमम् ।
- 12-312-005c मेने पुत्रं यदा व्यासो मोक्षविद्याविशारदम् ॥
- 12-312-006a उवाच गच्छेति तदा जनकं मिथिलेश्वरम् ।
- 12-312-006c स ते वक्ष्यति मोक्षार्थं निखिलेन विशेषतः ॥
- 12-312-007a पितुर्नियोगादगमन्मैथिलं जनकं नृपम् ।

12-312-007c	प्रष्टुं धर्मस्य निष्ठां वै मोक्षस्य च परायणम् ॥
12-312-008a	उक्तश्च मानुषेण त्वं पथा गच्छेत्यविस्मितः ।
12-312-008c	न प्रभावेण गन्तव्यमन्तरिक्षचरेण वै ॥
12-312-009a	आर्जवेणैव गन्तव्यं न सुखान्वेषिणा पथा ।
12-312-009c	नान्वेष्टव्या विशेषास्तु विशेषा हि प्रसङ्गिनः ॥
12-312-010a	अहंकारो न कर्तव्यो याज्ये तस्मिन्नराधिपे ।
12-312-010c	स्थातव्यं च वशे तस्य स ते छेत्स्यति संशयम् ॥
12-312-011a	स धर्मकुशलो राजा मोक्षशास्त्रविशारदः ।
12-312-011c	याज्यो मम स यद्ब्रूयात्तत्कार्यमविशङ्कया ॥
12-312-012a	एवमुक्तः स धर्मात्मा जगाम मिथिलां मुनिः ।
12-312-012c	पद्भ्यां शक्तोऽन्तरिक्षेण क्रान्तुं भूमिं ससागराम् ॥
12-312-013a	स गिरींश्चाप्यतिक्रम्य नदीस्तीर्त्वा सरांसि च ।
12-312-013c	बहुव्यालमृगाकीर्णा विविधाश्चाटवीस्तथा ॥
12-312-014a	मेरोहीश्च द्वे वर्षे वर्षं हैमवतं तथा ।
12-312-014c	क्रमेणैव व्यतिक्रम्य भारतं वर्षमासदत् ॥
12-312-015a	स देशान्विविधान्पश्यंश्चीनहूणनिषेवितान् ।
12-312-015c	आर्यावर्तमिमं देशमाजगाम महामुनिः ॥
12-312-016a	पितुर्वचनमाज्ञाय तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
12-312-016c	अध्वानं सोऽतिचक्राम खेऽचरः खे चरन्निव ॥
12-312-017a	पत्तनानि च रम्याणि स्फीतानि नगराणि च ।
12-312-017c	रत्नानि च विचित्राणि शुकः पश्यन्न पश्यति ॥
12-312-018a	उद्यानानि च रम्याणि तथैवायतनानि च ।
12-312-018c	पुण्यानि चैव तीर्थानि सोऽतिक्रम्य तथाध्वनः ॥
12-312-019a	सोऽचिरेणैव कालेन विदेहानाससाद ह ।
12-312-019c	रक्षितान्धर्मराजेन जनकेन महात्मना ॥
12-312-020a	तत्र ग्रामान्बहून्पश्यन्बहून्नरसभोजनान् ।
12-312-020c	पल्लीघोषान्समृद्धांश्च बहुगोकुलसंकुलान् ॥
12-312-021a	स्फीतांश्च शालियवसैर्हंससारससेवितान् ।
12-312-021c	पद्मिनीभिश्च शतशः श्रीमतीभिरलंकृतान् ॥
12-312-022a	स विदेहानतिक्रम्य समृद्धजनसेवितान् ।
12-312-022c	मिथिलोपवनं रम्यमाससाद महर्द्धिमत् ॥

12-312-023a	हस्त्यश्वरथसंकीर्णं नरनारीसमाकुलम् ।
12-312-023c	पश्यन्नपश्यन्निव तत्समतिक्रामदच्युतः ॥
12-312-024a	मनसा तं वहन्भारं तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
12-312-024c	आत्मारामः प्रसन्नात्मा मिथिलामाससाद ह ॥
12-312-025a	तस्या द्वारं समासाद्य द्वारपालैर्निवारितः ।
12-312-025c	स्थितो ध्यानपरो मुक्तो विदितः प्रविवेश ह ॥
12-312-026a	स राजमार्गमासाद्य समृद्धजनसंकुलम् ।
12-312-026c	पार्थिवक्षयमासाद्य निःशङ्कः प्रविवेश ह ॥
12-312-027a	तत्रापि द्वारपालास्तमुग्रवाचो न्यषेधयन् ।
12-312-027c	तथैव च शुकस्तत्र निर्मन्युः समतिष्ठत ॥
12-312-028a	न चातपाध्वसंतप्तः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
12-312-028c	प्रताम्यति ग्लायति वा नापैति च तथातपात् ॥
12-312-029a	तेषां तु द्वारपालानामेकः शोकसमन्वितः ।
12-312-029c	मध्यंगतमिवादित्यं दृष्ट्वा शुकमवस्थितम् ॥
12-312-030a	पूजयित्वा यथान्यायमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
12-312-030c	प्रावेशयत्ततः कक्ष्यां द्वितीयां राजवेश्मनः ॥
12-312-031a	तत्रासीनः शुकस्तात मोक्षमेवानुचिन्तयन् ।
12-312-031c	छायायामातपे चैव समदर्शी महाद्युतिः ॥
12-312-032a	तं मुहूर्तादिवागम्य राज्ञो मन्त्री कृताञ्जलिः ।
12-312-032c	प्रावेशयत्ततः कक्ष्यां तृतीयां राजवेश्मनः ॥
12-312-033a	तत्रान्तःपुरसंबद्धं महच्चैत्ररथोपमम् ।
12-312-033c	सुविभक्तजलाक्रीडं रम्यं पुष्पितपादपम् ॥
12-312-034a	तद्दर्शयित्वा स शुकं मन्त्री काननमुत्तमम् ।
12-312-034c	अर्हमासनमादिश्य निश्चक्राम ततः पुनः ॥
12-312-035a	तं चारुवेषाः सुश्रोण्यस्तरुण्यः प्रियदर्शनाः ।
12-312-035c	सूक्ष्मरक्ताम्बरधरास्तप्तकाञ्चनभूषणाः ॥
12-312-036a	संलापोल्लापकुशला नृत्तगीतविशारदाः ।
12-312-036c	स्मितपूर्वाभिभाषिण्यो रूपेणाप्सरसां समाः ॥
12-312-037a	कामोपचारकुशला भावज्ञाः सर्वकोविदाः ।
12-312-037c	परं पञ्चाशतो नार्यो वारमुख्याः समाद्रवन् ॥
12-312-038a	पाद्यादीनि प्रतिग्राह्य पूजया परयार्च्य च ।

- 12-312-038c देशकालोपपन्नेन साधवन्नेनाप्यतर्पयन् ॥
 12-312-039a तस्य भुक्तवतस्तात तदन्तःपुरकाननम् ।
 12-312-039c सुरम्यं दर्शयामासुरेकैकश्येन भारत ॥
 12-312-040a क्रीडन्त्यश्च हसन्त्यश्च गायन्त्यश्चैव ताः शुकम् ।
 12-312-040c उदारसत्त्वं सत्त्वज्ञाः सर्वाः पर्यचरंस्तदा ॥
 12-312-041a आरण्यस्तु शुद्धात्मा त्रिसंदेहस्त्रिकर्मकृत् ।
 12-312-041c वश्येन्द्रियो जितक्रोधो न हृष्यति न कुप्यति ॥
 12-312-042a तस्मै शय्यासनं दिव्यं वरार्हं रत्नभूषितम् ।
 12-312-042c स्पर्ध्यास्तरणसंस्तीर्णं ददुस्ताः परमस्त्रियः ॥
 12-312-043a पादशौचं तु कृत्वैव शुकः संध्यामुपास्य च ।
 12-312-043c निषसादासने पुण्ये तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥
 12-312-044a पूर्वरात्रे तु तत्रासौ भूत्वा ध्यानपरायणः ।
 12-312-044c मध्यरात्रे यथान्यायं निद्रामाहारयत्प्रभुः ॥
 12-312-045a ततो मुहूर्तादुत्थाय कृत्वा शौचमनन्तरम् ।
 12-312-045c स्त्रीभिः परिवृतो धीमान्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥
 12-312-046a अनेन विधिना कार्ष्णिस्तदहःशेषमच्युतः ।
 12-312-046c तां च रात्रिं नृपकुले वर्तयामास भारत ॥

12-313-001 भीष्म उवाच

- 12-313-001a ततः स राजा जनको मन्त्रिभिः सह भारत ।
 12-313-001c पुरः पुरोहितं कृत्वा सर्वाण्यन्तःपुराणि च ॥
 12-313-002a आसनं च पुरस्कृत्य रत्नानि विविधानि च ।
 12-313-002c शिरसा चार्घ्यमादाय गुरुपुत्रं समभ्यगात् ॥
 12-313-003a स तदासनमादाय बहुरत्नविभूषितम् ।
 12-313-003c स्पर्ध्यास्तरणसंस्तीर्णं सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥
 12-313-004a पुरोधसा संगृहीतं हस्तेनालभ्य पार्थिवः ।
 12-313-004c प्रददौ गुरुपुत्राय शुकाय परमार्चितम् ॥
 12-313-005a तत्रोपविष्टं तं कार्ष्णिं शास्त्रतः प्रत्यपूजयत् ।
 12-313-005c पाद्यं निवेद्य प्रथममर्घ्यं गां च न्यवेदयत् ॥
 12-313-005e स च तां मन्त्रवत्पूजां प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
 12-313-006a प्रतिगृह्य च तां पूजां जनकाद्विजसत्तमः ।
 12-313-006c गां चैव समनुज्ञाय राजानमनुमान्य च ॥

- 12-313-007a पर्यपृच्छन्महातेजा राज्ञः कुशलमव्ययम् ।
 12-313-007c अनामयं च राजेन्द्र शुकः सानुचरस्य ह ॥
 12-313-008a अनुज्ञातः स तेनाथ निषसाद सहानुगः ।
 12-313-008c उदारसत्त्वाभिजनो भूमौ राजा कृताञ्जलिः ॥
 12-313-009a कुशलं चाव्ययं चैव पृष्ट्वा वैयासकिं नृपः ।
 12-313-009c किमागमनमित्येव पर्यपृच्छत पार्थिवः ॥

12-313-010 शुक उवाच

- 12-313-010a पित्राहमुक्तो भद्रं ते मोक्षधर्मार्थकोविदः ।
 12-313-010c विदेहराजो याज्यो मे जनको नाम विश्रुतः ॥
 12-313-011a तत्र गच्छस्व वै तूर्णं यदि ते हृदि संशयः ।
 12-313-011c प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा स ते छेत्स्यति संशयम् ॥
 12-313-012a सोऽहं पितुर्नियोगात्त्वामुपप्रष्टुमिहागतः ।
 12-313-012c तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ यथावद्वक्तुमर्हसि ॥
 12-313-013a किं कार्यं ब्राह्मणेनेह मोक्षार्थश्च किमात्मकः ।
 12-313-013c कथं च मोक्षः कर्तव्यो ज्ञानेन तपसापि वा ॥

12-313-014 जनक उवाच

- 12-313-014a यत्कार्यं ब्राह्मणेनेह जन्मप्रभृति तच्छृणु ।
 12-313-014c कृतोपनयनस्तात भवेद्वेदपरायणः ॥
 12-313-015a तपसा गुरुवृत्त्या च ब्रह्मचर्येण चाभिभो ।
 12-313-015c देवतानां पितृणां चाप्यनृणश्चानसूयकः ॥
 12-313-016a वेदानधीत्य नियतो दक्षिणामपवर्ज्य च ।
 12-313-016c अभ्यनुज्ञामथ प्राप्य समावर्तेत वै द्विजः ॥
 12-313-017a समावृत्तस्तु गार्हस्थ्ये सदारो नियतो वसेत् ।
 12-313-017c अनसूयुर्यथान्यायमाहिताग्निस्तथैव च ॥
 12-313-018a उत्पाद्य पुत्रपौत्रं तु वन्याश्रमपदे वसेत् ।
 12-313-018c तानेवाग्नीन्यथाशास्त्रमर्चयन्नतिथिप्रियः ॥
 12-313-019a स वनेऽग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्य धर्मवित् ।
 12-313-019c निर्द्वंद्वो वीतरागात्मा ब्रह्माश्रमपदे वसेत् ॥

12-313-020 शुक उवाच

- 12-313-020a उत्पन्ने ज्ञानविज्ञाने प्रत्यक्षे हृदि शाश्वते ।

- 12-313-020c किमवश्यं निवस्तव्यमाश्रमेषु वनेषु च ॥
- 12-313-021a एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ।
- 12-313-021c यथावेदार्थतत्त्वेन ब्रूहि मे त्वं जनाधिप ॥
- 12-313-022 जनक उवाच**
- 12-313-022a न विना ज्ञानविज्ञानं मोक्षस्याधिगमो भवेत् ।
- 12-313-022c न विना गुरुसंबन्धं ज्ञानस्याधिगमः स्मृतः ॥
- 12-313-023a आचार्यः प्लाविता तस्य ज्ञानं प्लव इहोच्यते ।
- 12-313-023c विज्ञाय कृतकृत्यस्तु तीर्णस्तदुभयं त्यजेत् ॥
- 12-313-024a अनुच्छेदाय लोकानामनुच्छेदाय कर्मणाम् ।
- 12-313-024c पूर्वैराचरितो धर्मश्चातुराश्रम्यसंकथः ॥
- 12-313-025a अनेन क्रमयोगेन बहुजातिषु कर्मणा ।
- 12-313-025c कृत्वा शुभाशुभं कर्म मोक्षो नामेह लभ्यते ॥
- 12-313-026a भावितैः कारणैश्चायं बहुसंसारयोनिषु ।
- 12-313-026c आसादयति शुद्धात्मा मोक्षं वै प्रथमाश्रमे ॥
- 12-313-027a तमासाद्य तु मुक्तस्य दृष्टार्थस्य विपश्चितः ।
- 12-313-027c त्रिष्वशाश्रमेषु को न्वर्थो भवेत्परमभीप्सतः ॥
- 12-313-028a राजसांस्तामसांश्चैव नित्यं दोषान्विवर्जयेत् ।
- 12-313-028c सात्त्विकं मार्गमास्थाय पश्येदात्मानमात्मना ॥
- 12-313-029a सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
- 12-313-029c संपश्यन्नोपलिप्येत जले वारिचरो यथा ॥
- 12-313-030a पक्षीव प्लवनादूर्ध्वमुत्रानन्त्यमश्रुते ।
- 12-313-030c विहाय देहं निर्मुक्तो निर्द्वन्द्वः प्रशमं गतः ॥
- 12-313-031a अत्र गाथाः पुरा गीताः शृणु राज्ञा ययातिना ।
- 12-313-031c धार्यन्ते या द्विजैस्तात मोक्षशास्त्रविशारदैः ॥
- 12-313-032a ज्योतिरात्मनि नान्यत्र रतं तत्रैव चैव तत् ।
- 12-313-032c स्वयं च शक्यं तद्द्रष्टुं सुसमाहितचेतसा ॥
- 12-313-033a न बिभेति परो यस्मान्न बिभेति पराच्च यः ।
- 12-313-033c यश्च नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-313-034a यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।
- 12-313-034c कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
- 12-313-035a संयोज्य तपसात्मानमीर्ष्यामुत्सृज्य मोहिनीम् ।

12-313-035c	त्यक्त्वा कामं च लोभं च ततो ब्रह्मत्वमश्रुते ॥
12-313-036a	यदा श्रव्ये च दृश्ये च सर्वभूतेषु चाप्ययम् ।
12-313-036c	समो भवति निर्द्वन्द्वो ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
12-313-037a	यदा स्तुतिं च निन्दां च समत्वेनैव पश्यति ।
12-313-037c	काञ्चनं चायसं चैव सुखदुःखे तथैव च ॥
12-313-038a	शीतमुष्णं तथैवार्थमनर्थं प्रियमप्रियम् ।
12-313-038c	जीवितं मरणं चैव ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
12-313-039a	प्रसार्येह यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः ।
12-313-039c	तथेन्द्रियाणि मनसा संयन्तव्यानि भिक्षुणा ॥
12-313-040a	तमःपरिगतं वेश्म यथा दीपेन दृश्यते ।
12-313-040c	तथा बुद्धिप्रदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥
12-313-041a	एतत्सर्वं प्रपश्यामि त्वयि बुद्धिमतां वर ।
12-313-041c	यच्चान्यदपि वेत्तव्यं तत्त्वतो वेद तद्भवान् ॥
12-313-042a	ब्रह्मर्षे विदितश्चासि विषयान्तमुपागतः ।
12-313-042c	गुरोस्तव प्रसादेन तव चैवोपशिक्षया ॥
12-313-043a	तस्यैव च प्रसादेन प्रादुर्भूतं महामुने ।
12-313-043c	ज्ञानं दिव्यं ममापीदं तेनासि विदितो मम ॥
12-313-044a	अधिकं तव विज्ञानमधिका च गतिस्तव ।
12-313-044c	अधिकं च तवैश्वर्यं तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥
12-313-045a	बाल्याद्वा संशयाद्वापि भयाद्वाप्यविमोक्षजात् ।
12-313-045c	उत्पन्ने चापि विज्ञाने नाधिगच्छति तां गतिम् ॥
12-313-046a	व्यवसायेन शुद्धेन मद्विधैश्छिन्नसंशयः ।
12-313-046c	विमुच्य हृदयग्रन्थीनासादयति तां गतिम् ॥
12-313-047a	भवांश्चोत्पन्नविज्ञानः स्थिरबुद्धिरलोलुपः ।
12-313-047c	व्यवसायादृते ब्रह्मन्नासादयति तत्परम् ॥
12-313-048a	नास्ति ते सुखदुःखेषु विशेषो नास्ति लोलुपा ।
12-313-048c	नौत्सुक्यं नृत्तगीतेषु न राग उपजायते ॥
12-313-049a	न बन्धुषु निबन्धस्ते न भयेष्वस्ति ते भयम् ।
12-313-049c	पश्यामि त्वां महाभाग तुल्यलोष्टाश्मकाञ्चनम् ॥
12-313-050a	अहं च त्वानुपश्यामि ये चाप्यन्ये मनीषिणः ।
12-313-050c	आस्थितं परमं मार्गमक्षयं तमनामयम् ॥

- 12-313-051a यत्फलं ब्राह्मणस्येह मोक्षार्थश्च यदात्मकः ।
 12-313-051c तस्मिन्वै वर्तसे विप्र किमन्यत्परिपृच्छसि ॥
- 12-314-001 भीष्म उवाच**
- 12-314-001a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं कृतात्मा कृतनिश्चयः ।
 12-314-001c आत्मनात्मानमास्थाय दृष्ट्वा चात्मानमात्मना ॥
- 12-314-002a कृतकार्यः सुखी शान्तस्तूष्णीं प्रायादुदङ्मुखः ।
 12-314-002c शैशिरं गिरिमुद्दिश्य सधर्मा मातरिश्चनः ॥
- 12-314-003a एतस्मिन्नेव काले तु देवर्षिर्नारदस्तदा ।
 12-314-003c हिमवन्तमियाद्रष्टुं सिद्धचारणसेवितम् ॥
- 12-314-004a तमप्सरोगणाकीर्णं गीतस्वननिनादितम् ।
 12-314-004c किंनराणां समूहैश्च भृङ्गराजैस्तथैव च ॥
- 12-314-005a मद्गुभिः खञ्जरीटैश्च विचित्रैर्जीवजीवकैः ।
 12-314-005c चित्रवर्णैर्मयूरैश्च केकाशतविराजितैः ॥
- 12-314-005e राजहंससमूहैश्च हृष्टैः परभृतैस्तथा ॥
- 12-314-006a पक्षिराजो गरुत्मांश्च यं नित्यमधिगच्छति ।
 12-314-006c चत्वारो लोकपालाश्च देवाः सर्षिगणास्तथा ॥
- 12-314-006e यत्र नित्यं समायान्ति लोकस्य हितकाम्यया ॥
- 12-314-007a विष्णुना यत्र पुत्रार्थे तपस्तप्तं महात्मना ।
 12-314-007c यत्रैव च कुमारेण बाल्ये क्षिप्ता दिवौकसः ॥
- 12-314-008a शक्तिर्न्यस्ता क्षितितले त्रैलोक्यमवमन्य वै ।
 12-314-008c यत्रोवाच जगत्स्कन्दः क्षिपन्वाक्यमिदं तदा ॥
- 12-314-009a योऽन्योऽस्ति मत्तोऽभ्यधिको विप्रा यस्याधिकं प्रियाः ।
 12-314-009c यो ब्रह्मण्यो द्वितीयोऽस्ति त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ॥
- 12-314-010a सोऽभ्युद्धरत्विमां शक्तिमथ वा कम्पयत्विति ।
 12-314-010c तच्छ्रुत्वा व्यथिता लोकाः क इमामुद्धरेदिति ॥
- 12-314-011a अथ देवगणं सर्वं संभ्रान्तेन्द्रियमानसम् ।
 12-314-011c अपश्यद्भगवान्विष्णुः क्षिप्तं सासुरराक्षसम् ॥
- 12-314-011e किं न्वत्र सुकृतं कार्यं भवेदिति विचिन्तयन् ॥
- 12-314-012a स नामृष्यत तं क्षेपमवैक्षत च पावकिम् ।
 12-314-012c स प्रहस्य विशुद्धात्मा शक्तिं प्रज्वलितां तदा ॥
- 12-314-012e कम्पयामास सव्येन पाणिना पुरुषोत्तमः ॥

12-314-013a	शक्त्यां तु कम्पमानायां विष्णुना बलिना तदा ।
12-314-013c	मेदिनी कम्पिता सर्वा सशैलवनकानना ॥
12-314-014a	शक्तेनापि समुद्धर्तुं कम्पिता सा न तूद्धृता ।
12-314-014c	रक्षता स्कन्दराजस्य धर्षणां प्रभविष्णुना ॥
12-314-015a	तां कम्पयित्वा भगवान्प्रहादमिदमब्रवीत् ।
12-314-015c	पश्य वीर्यं कुमारस्य नैतदन्यः करिष्यति ॥
12-314-016a	सोऽमृष्यमाणस्तद्वाक्यं समुद्धरणनिश्चितः ।
12-314-016c	जग्राह तां तस्य शक्तिं न चैनामप्यकम्पयत् ॥
12-314-017a	नादं महान्तं मुक्त्वा स मूर्छितो गिरिमूर्धनि ।
12-314-017c	विह्वलः प्रापतद्भूमौ हिरण्यकशिपोः सुतः ॥
12-314-018a	यत्रोत्तरां दिशं गत्वा शैलराजस्य पार्श्वतः ।
12-314-018c	तपोऽतप्यत दुर्धर्षस्तात नित्यं वृषध्वजः ॥
12-314-019a	पावकेन परिक्षिप्तो दीप्यता तस्य चाश्रमः ।
12-314-019c	आदित्यबन्धनं नाम दुर्धर्षमकृतात्मभिः ॥
12-314-020a	न तत्र शक्यते गन्तुं यक्षराक्षसदानवैः ।
12-314-020c	दशयोजनविस्तारमग्निज्वालासमावृतम् ॥
12-314-021a	भगवान्पावकस्तत्र स्वयं तिष्ठति वीर्यवान् ।
12-314-021c	सर्वविघ्नान्प्रशमयन्महादेवस्य धीमतः ॥
12-314-022a	दिव्यं वर्षसहस्रं हि पादेनैकेन तिष्ठतः ।
12-314-022c	देवान्संतापयंस्तत्र महादेवो धृतव्रतः ॥
12-314-023a	ऐन्द्रीं तु दिशमास्थाय शैलराजस्य धीमतः ।
12-314-023c	विविक्ते पर्वततटे पाराशर्यो महातपाः ॥
12-314-023e	वेदानध्यापयामास व्यासः शिष्यान्महातपाः ॥
12-314-024a	सुमन्तुं च महाभागं वैशंपायनमेव च ।
12-314-024c	जैमिनिं च महाप्राज्ञं पैलं चापि तपस्विनम् ॥
12-314-025a	एभिः शिष्यैः परिवृतो व्यास आस्ते महातपाः ।
12-314-025c	तत्राश्रमपदं पुण्यं ददर्श पितुरुत्तमम् ॥
12-314-025e	आरण्यो विशुद्धात्मा नभसीव दिवाकरः ॥
12-314-026a	अथ व्यासः परिक्षिप्तं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
12-314-026c	ददर्श सुतमायान्तं दिवाकरसमप्रभम् ॥
12-314-027a	असज्जमानं वृक्षेषु शैलेषु विषमेषु च ।

12-314-027c	योगयुक्तं महात्मानं यथा बाणं गुणच्युतम् ॥
12-314-028a	सोऽभिगम्य पितुः पादावगृह्णादरणीसुतः ।
12-314-028c	यथोपजोषं तैश्चापि समागच्छन्महामुनिः ॥
12-314-029a	ततो निवेदयामास पित्रे सर्वमशेषतः ।
12-314-029c	शुको जनकराजेन संवादं प्रीतमानसः ॥
12-314-030a	एवमध्यापयज्शिष्यान्व्यासः पुत्रं च वीर्यवान् ।
12-314-030c	उवास हिमवत्पृष्ठे पाराशर्यो महामुनिः ॥
12-314-031a	ततः कदाचिच्छिष्यास्तं परिवार्यावतस्थिरे ।
12-314-031c	वेदाध्ययनसंपन्नाः शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
12-314-032a	वेदेषु निष्ठां संप्राप्य साङ्गेष्वतितपस्विनः ।
12-314-032c	अथोचुस्ते तदा व्यासं शिष्याः प्राञ्जलयो गुरुम् ॥
12-314-033a	महता श्रेयसा युक्ता यशसा च स्म वर्धिताः ।
12-314-033c	एकं त्विदानीमिच्छामो गुरुणानुग्रहं कृतम् ॥
12-314-034a	इति तेषां वचः श्रुत्वा ब्रह्मर्षिस्तानुवाच ह ।
12-314-034c	उच्यतामिति तद्वत्सा यद्वः कार्यं प्रियं मया ॥
12-314-035a	एतद्वाक्यं गुरोः श्रुत्वा शिष्यास्ते हृष्टमानसाः ।
12-314-035c	पुनः प्राञ्जलयो भूत्वा प्रणम्य शिरसा गुरुम् ॥
12-314-036a	ऊचुस्ते सहिता राजन्निदं वचनमुत्तमम् ।
12-314-036c	यदि प्रीत उपाध्यायो धन्याः स्मो मुनिसत्तम ॥
12-314-037a	काङ्क्षामस्तु वयं सर्वे वरं दत्तं महर्षिणा ।
12-314-037c	षष्ठः शिष्यो न ते ख्यातिं गच्छेदत्र प्रसीद नः ॥
12-314-038a	चत्वारस्ते वयं शिष्या गुरुपुत्रश्च पञ्चमः ।
12-314-038c	इह वेदाः प्रतिष्ठेरन्नेष नः काङ्क्षितो वरः ॥
12-314-039a	शिष्याणां वचनं श्रुत्वा व्यासो वेदार्थतत्त्ववित् ।
12-314-039c	पराशरात्मजो धीमान्परलोकार्थचिन्तकः ॥
12-314-039e	उवाच शिष्यान्धर्मात्मा धर्म्यं नैःश्रेयसं वचः ॥
12-314-040a	ब्राह्मणाय सदा देयं ब्रह्म शुश्रूषवे भवेत् ।
12-314-040c	ब्रह्मलोके निवासं यो ध्रुवं समभिकाङ्क्षति ॥
12-314-041a	भवन्तो बहुलाः सन्तु वेदो विस्तार्यतामयम् ।
12-314-041c	नाशिष्ये संप्रदातव्यो नाव्रते नाकृतात्मनि ॥
12-314-042a	एते शिष्यगुणाः सर्वे विज्ञातव्या यथार्थतः ।

- 12-314-042c नापरीक्षितचारित्रे विद्या देया कथंचन ॥
- 12-314-043a यथा हि कनकं शुद्धं तापच्छेदनिघर्षणैः ।
- 12-314-043c परीक्षेत तथा शिष्यानीक्षेत्कुलगुणादिभिः ॥
- 12-314-044a न नियोज्याश्च वः शिष्या अनियोगे महाभये ।
- 12-314-044c यथामति यथापाठं तथा विद्या फलिष्यति ॥
- 12-314-045a सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।
- 12-314-045c श्रावयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः ॥
- 12-314-046a वेदस्याध्ययनं हीदं तच्च कार्यं महत्स्मृतम् ।
- 12-314-046c स्तुत्यर्थमिह देवानां वेदाः सृष्टाः स्वयंभुवा ॥
- 12-314-047a यो निर्वदेत संमोहाद्ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
- 12-314-047c सोऽपध्यानाद्ब्राह्मणस्य पराभूयादसंशयम् ॥
- 12-314-048a यश्चाधर्मेण विब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
- 12-314-048c तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥
- 12-314-049a एतद्वः सर्वमाख्यातं स्वाध्यायस्य विधिं प्रति ।
- 12-314-049c उपकुर्याच्च शिष्याणामेतच्च हृदि वो भवेत् ॥

12-315-001 भीष्म उवाच

- 12-315-001a एतच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यं व्यासशिष्या महौजसः ।
- 12-315-001c अन्योन्यं हृष्टमनसः परिषस्वजिरे तदा ॥
- 12-315-002a उक्ताः स्मो यद्भगवता तदात्वायतिसंहितम् ।
- 12-315-002c तन्नो मनसि संरूढं करिष्यामस्तथा च तत् ॥
- 12-315-003a अन्योन्यं च सभाज्यैवं सुप्रीतमनसः पुनः ।
- 12-315-003c विज्ञापयन्ति स्म गुरुं पुनर्वाक्यविशारदाः ॥
- 12-315-004a शैलादस्मान्महीं गन्तुं काङ्क्षितं नो महामुने ।
- 12-315-004c वेदाननेकधा कर्तुं यदि ते रुचितं विभो ॥
- 12-315-005a शिष्याणां वचनं श्रुत्वा पराशरसुतः प्रभुः ।
- 12-315-005c प्रत्युवाच ततो वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ॥
- 12-315-006a क्षितिं वा देवलोकं वा गम्यतां यदि रोचते ।
- 12-315-006c अप्रमादश्च वः कार्यो ब्रह्म हि प्रचुरच्छलम् ॥
- 12-315-007a तेऽनुज्ञातास्ततः सर्वे गुरुणा सत्यवादिना ।
- 12-315-007c जग्मुः प्रदक्षिणं कृत्वा व्यासं मूर्ध्नाभिवाद्य च ॥
- 12-315-008a अवतीर्य महीं तेऽथ चातुर्होत्रमकल्पयन् ।

- 12-315-008c संयाजयन्तो विप्रांश्च राजन्यांश्च विशस्तथा ॥
- 12-315-009a पूज्यमाना द्विजैर्नित्यं मोदमाना गृहे रताः ।
- 12-315-009c याजनाध्यापनरताः श्रीमन्तो लोकविश्रुताः ॥
- 12-315-010a अवतीर्णेषु शिष्येषु व्यासः पुत्रसहायवान् ।
- 12-315-010c तूष्णीं ध्यानपरो धीमानेकान्ते समुपाविशत् ॥
- 12-315-011a तं ददर्शाश्रमपदे नारदः सुमहातपाः ।
- 12-315-011c अथैनमब्रवीत्काले मधुराक्षरया गिरा ॥
- 12-315-012a भो भो महर्षे वासिष्ठ ब्रह्मघोषो न वर्तते ।
- 12-315-012c एको ध्यानपरस्तूष्णीं किमास्से चिन्तयन्निव ॥
- 12-315-013a ब्रह्मघोषैर्विरहितः पर्वतोऽयं न शोभते ।
- 12-315-013c रजसा तमसा चैव सोमः सोपप्लवो यथा ॥
- 12-315-014a न भ्राजते यथापूर्वं निषादानामिवालयः ।
- 12-315-014c देवर्षिगणजुष्टोऽपि वेदध्वनिनिराकृतः ॥
- 12-315-015a ऋषयश्च हि देवाश्च गन्धर्वाश्च महौजसः ।
- 12-315-015c विमुक्ता ब्रह्मघोषेण न भ्राजन्ते यथा पुरा ॥
- 12-315-016a नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
- 12-315-016c महर्षे यत्त्वया प्रोक्तं वेदवादविचक्षण ॥
- 12-315-017a एतन्मनोनुकूलं मे भवानर्हति भाषितुम् ।
- 12-315-017c सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्वत्र च कुतूहली ॥
- 12-315-018a त्रिषु लोकेषु यद्वृत्तं सर्वं तव मते स्थितम् ।
- 12-315-018c तदाज्ञापय विप्रर्षे ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
- 12-315-019a यन्मया समनुष्ठेयं ब्रह्मर्षे तदुदाहर ।
- 12-315-019c वियुक्तस्येह शिष्यैर्मे नातिहृष्टमिदं मनः ॥

12-315-020 नारद उवाच

- 12-315-020a अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् ।
- 12-315-020c मलं पृथिव्या वाहीकाः स्त्रीणां कौतूहलं मलम् ॥
- 12-315-021a अधीयतां भवान्वेदान्सार्धं पुत्रेण धीमता ।
- 12-315-021c विधुन्वन्ब्रह्मघोषेण रक्षोभयकृतं तमः ॥

12-315-022 भीष्म उवाच

- 12-315-022a नारदस्य वचः श्रुत्वा व्यासः परमधर्मवित् ।

12-315-022c	तथेत्युवाच संहृष्टो वेदाभ्यासे दृढव्रतः ॥
12-315-023a	शुकेन सह पुत्रेण वेदाभ्यासमथाकरोत् ।
12-315-023c	स्वरेणोच्चैः स शैक्षेण लोकानापूरयन्निव ॥
12-315-024a	तयोरभ्यसतोरेवं नानाधर्मप्रवादिनोः ।
12-315-024c	वातोऽतिमात्रं प्रववौ समुद्रानिलवेजितः ॥
12-315-025a	ततोऽनध्याय इति तं व्यासः पुत्रमवारयत् ।
12-315-025c	शुको वारितमात्रस्तु कौतूहलसमन्वितः ॥
12-315-026a	अपृच्छत्पितरं ब्रह्मन्कुतो वायुरभूदयम् ।
12-315-026c	आख्यातुमर्हति भवान्वायोः सर्वं विचेष्टितम् ॥
12-315-027a	शुकस्यैतद्वचः श्रुत्वा व्यासः परमविस्मितः ।
12-315-027c	अनध्यायनिमित्तेऽस्मिन्निदं वचनमब्रवीत् ॥
12-315-028a	दिव्यं ते चक्षुरुत्पन्नं स्वस्थं ते निर्मलं मनः ।
12-315-028c	तमसा रजसा चापि त्यक्तः सत्त्वे व्यवस्थितः ॥
12-315-029a	आदर्शे स्वामिव छायां पश्यस्यात्मानमात्मना ।
12-315-029c	न्यस्यात्मनि स्वयं वेदान्बुद्ध्या समनुचिन्तय ॥
12-315-030a	देवयानचरो विष्णोः पितृयानश्च तामसः ।
12-315-030c	द्वावेतौ प्रेत्य पन्थानौ दिवं चाधश्च गच्छतः ॥
12-315-031a	पृथिव्यामन्तरिक्षे च यत्र संवान्ति वायवः ।
12-315-031c	सप्तैते वायुमार्गा वै तान्निबोधानुपूर्वशः ॥
12-315-032a	तत्र देवगणाः साध्याः समभूवन्महाबलाः ।
12-315-032c	तेषामप्यभवत्पुत्रः समानो नाम दुर्जयः ॥
12-315-033a	उदानस्तस्य पुत्रोऽभूद्व्यानस्तस्याभवत्सुतः ।
12-315-033c	अपानश्च ततो ज्ञेयः प्राणश्चापि ततः परम् ॥
12-315-034a	अनपत्योऽभवत्प्राणो दुर्धर्षः शत्रुतापनः ।
12-315-034c	पृथक्कर्माणि तेषां तु प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥
12-315-035a	प्राणिनां सर्वतो वायुश्चेष्टा वर्तयते पृथक् ।
12-315-035c	प्राणनाच्चैव भूतानां प्राण इत्यभिधीयते ॥
12-315-036a	प्रेरयत्यभ्रसंघातान्धूमजांश्चोष्मजांश्च यः ।
12-315-036c	प्रथमः प्रथमे मार्गे प्रवहो नाम सोऽनिलः ॥
12-315-037a	अम्बरे स्नेहमभ्रेभ्यस्तडिद्भ्यश्चोत्तमद्युतिः ।
12-315-037c	आवहो नाम संवाति द्वितीयः श्वसनो नदन् ॥

12-315-038a	उदयं ज्योतिषां शश्वत्सोमादीनां करोति यः ।
12-315-038c	अन्तर्देहेषु चोदानं यं वदन्ति महर्षयः ॥
12-315-039a	यश्चतुर्भ्यः समुद्रेभ्यो वायुर्धारयते जलम् ।
12-315-039c	उद्धृत्याददते चापो जीमूतेभ्योऽम्बरेऽनिलः ॥
12-315-040a	योऽद्भिः संयोज्य जीमूतान्पर्जन्याय प्रयच्छति ।
12-315-040c	उद्वहो नाम वर्षिष्ठस्त्रितीयः स सदागतिः ॥
12-315-041a	समुह्यमाना बहुधा येन नीलाः पृथग्घनाः ।
12-315-041c	वर्षमोक्षकृतारम्भास्ते भवन्ति घनाघनाः ॥
12-315-042a	संहता येन चाविद्धा भवन्ति नदतां नदाः ।
12-315-042c	रक्षणार्थाय संभूता मेघत्वमुपयान्ति च ॥
12-315-043a	योऽसौ वहति देवानां विमानानि विहायसा ।
12-315-043c	चतुर्थः संवहो नाम वायुः स गिरिमर्दनः ॥
12-315-044a	येन वेगवता रुग्णा रूक्षेणारुजता रसान् ।
12-315-044c	वायुना विहता मेघा न भवन्ति बलाहकाः ॥
12-315-045a	दारुणोत्पातसंचारो नभसः स्तनयित्नुमान् ।
12-315-045c	पञ्चमः स महावेगो विवहो नाम मारुतः ॥
12-315-046a	यस्मिन्पारिप्लवे दिव्या वहन्त्यापो विहायसा ।
12-315-046c	पुण्यं चाकाशगङ्गायास्तोयं विष्टभ्य तिष्ठति ॥
12-315-047a	दूरात्प्रतिहतो यस्मिन्नेकरश्मिर्दिवाकरः ।
12-315-047c	योनिरंशुसहस्रस्य येन भाति वसुंधरा ॥
12-315-048a	यस्मादाप्यायते सोमो निधिर्दिव्योऽमृतस्य च ।
12-315-048c	षष्ठः परिवहो नाम स वायुर्जवतां वरः ॥
12-315-049a	सर्वप्राणभृतां प्राणान्योऽन्तकाले निरस्यति ।
12-315-049c	यस्य वर्तमानुवर्तेते मृत्युवैवस्वतावुभौ ॥
12-315-050a	सम्यगन्वीक्षतां बुद्ध्या शान्तयाध्यात्मनित्यया ।
12-315-050c	ध्यानाभ्यासाभिरामाणां योऽमृतत्वाय कल्पते ॥
12-315-051a	यं समासाद्य वेगेन दिशामन्तं प्रपेदिरे ।
12-315-051c	दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥
12-315-052a	येन सृष्टः पराभूतो यात्येव न निवर्तते ।
12-315-052c	परावहो नाम परो वायुः स दुरतिक्रमः ॥
12-315-053a	एवमेतेऽदितेः पुत्रा मारुताः परमाद्भुताः ।

- 12-315-053c अनारमन्तः संवान्ति सर्वगाः सर्वधारिणः ॥
 12-315-054a एतत्तु महदाश्चर्यं यदयं पर्वतोत्तमः ।
 12-315-054c कम्पितः सहसा तेन वायुनाभिप्रवायता ॥
 12-315-055a विष्णोर्निःश्वासवातोऽयं यदा वेगसमीरितः ।
 12-315-055c सहसोदीर्यते तात जगत्प्रव्यथते तदा ॥
 12-315-056a तस्माद्ब्रह्मविदो ब्रह्म नाधीयन्तेऽतिवायति ।
 12-315-056c वायोर्वायुभयं ह्युक्तं ब्रह्म तत्पीडितं भवेत् ॥
 12-315-057a एतावदुक्त्वा वचनं पराशरसुतः प्रभुः ।
 12-315-057c उक्त्वा पुत्रमधीष्वेति व्योमगङ्गामयात्तदा ॥

12-316-001 भीष्म उवाच

- 12-316-001a एतस्मिन्नन्तरे शून्ये नारदः समुपागमत् ।
 12-316-001c शुकं स्वाध्यायनिरतं वेदार्थान्वक्तुमीप्सितान् ॥
 12-316-002a देवर्षिं तु शुको दृष्ट्वा नारदं समुपस्थितम् ।
 12-316-002c अर्घ्यपूर्वेण विधिना वेदोक्तेनाभ्यपूजयत् ॥
 12-316-003a नारदोऽथाब्रवीत्प्रीतो ब्रूहि ब्रह्मविदां वर ।
 12-316-003c केन त्वां श्रेयसा तात योजयामीति हृष्टवत् ॥
 12-316-004a नारदस्य वचः श्रुत्वा शुकः प्रोवाच भारत ।
 12-316-004c अस्मिँल्लोके हितं यत्स्यात्तेन मां योक्तुमर्हसि ॥

12-316-005 नारद उवाच

- 12-316-005a तत्त्वं जिज्ञासतां पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ।
 12-316-005c सनत्कुमारो भगवानिदं वचनमब्रवीत् ॥
 12-316-006a नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं तपः ।
 12-316-006c नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥
 12-316-007a निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता ।
 12-316-007c सद्वृत्तिः समुदाचारः श्रेय एतदनुत्तमम् ॥
 12-316-008a मानुष्यमसुखं प्राप्य यः सज्जति स मुह्यति ।
 12-316-008c नालं स दुःखमोक्षाय सङ्गो वै दुःखलक्षणम् ॥
 12-316-009a सक्तस्य बुद्धिश्चलति मोहजालविवर्धिनी ।
 12-316-009c मोहजालावृतो दुःखमिह चामुत्र चाश्रुते ॥
 12-316-010a सर्वोपायेन कामस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।

12-316-010c	कार्यः श्रेयोर्थिना तौ हि श्रेयोघातार्थमुद्यतौ ॥
12-316-011a	नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।
12-316-011c	विद्यां मानावमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥
12-316-012a	आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम् ।
12-316-012c	आत्मज्ञानं परं ज्ञानं न सत्याद्विद्यते परम् ॥
12-316-013a	सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं भवेत् ।
12-316-013c	यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम ॥
12-316-014a	सर्वारम्भफलत्यागी निराशीर्निष्परिग्रहः ।
12-316-014c	येन सर्वं परित्यक्तं स विद्वान्स च पण्डितः ॥
12-316-015a	इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेभ्यश्चरत्यात्मवशैरिह ।
12-316-015c	असज्जमानः शान्तात्मा निर्विकारः समाहितः ॥
12-316-016a	आत्मभूतैरतद्भूतः सह चैव विनैव च ।
12-316-016c	स विमुक्तः परं श्रेयो नचिरेणाधिगच्छति ॥
12-316-017a	अदर्शनमसंस्पर्शस्तथासंभाषणं सदा ।
12-316-017c	यस्य भूतैः सह मुने स श्रेयो विन्दते परम् ॥
12-316-018a	न हिंस्यात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतश्चरेत् ।
12-316-018c	नेदं जन्म समासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥
12-316-019a	आकिंचन्यं सुसंतोषो निराशीष्ट्वमचापलम् ।
12-316-019c	एतदाहुः परं श्रेय आत्मज्ञस्य जितात्मनः ॥
12-316-020a	परिग्रहं परित्यज्य भव तात जितेन्द्रियः ।
12-316-020c	अशोकं स्थानमातिष्ठ इह चामुत्र चाभयम् ॥
12-316-021a	निरामिषा न शोचन्ति त्यजेहामिषमात्मनः ।
12-316-021c	परित्यज्यामिषं सौम्य दुःखतापाद्विमोक्ष्यसे ॥
12-316-022a	तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
12-316-022c	अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥
12-316-023a	गुणसङ्गेष्वनासक्त एकचर्यारतः सदा ।
12-316-023c	ब्राह्मणे नचिरादेव सुखमायात्यनुत्तमम् ॥
12-316-024a	द्वंद्वारामेषु भूतेषु य एको रमते मुनिः ।
12-316-024c	विद्धि प्रज्ञानतृप्तं तं ज्ञानतृप्तो न शोचति ॥
12-316-025a	शुभैर्लभति देवत्वं व्यामिश्रैर्जन्म मानुषम् ।
12-316-025c	अशुभैश्चाप्यधोजन्म कर्मभिर्लभतेऽवशः ॥

12-316-026a	तत्र मृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रुतः ।
12-316-026c	संसारे पच्यते जन्तुस्तत्कथं नावबुध्यसे ॥
12-316-027a	अहिते हितसंज्ञस्त्वमध्रुवे ध्रुवसंज्ञकः ।
12-316-027c	अनर्थे चार्थसंज्ञस्त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ॥
12-316-028a	संवेष्ट्यमानं बहुभिर्मोहतन्तुभिरात्मजैः ।
12-316-028c	कोशकारवदात्मानं वेष्टयन्नावबुध्यसे ॥
12-316-029a	अलं परिग्रहेणेह दोषवान्हि परिग्रहः ।
12-316-029c	कृमिर्हि कोशकारस्तु बध्यते स्वपरिग्रहात् ॥
12-316-030a	पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
12-316-030c	सरःपङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥
12-316-031a	महाजालसमाकृष्टान्स्थले मत्स्यानिवोद्धृतान् ।
12-316-031c	स्नेहजालसमाकृष्टान्पश्य जन्तून्सुदुःखितान् ॥
12-316-032a	कुटुम्बं पुत्रदारं च शरीरं द्रव्यसंचयाः ।
12-316-032c	पारक्यमध्रुवं सर्वं किं स्वं सुकृतदुष्कृतम् ॥
12-316-033a	यदा सर्वं परित्यज्य गन्तव्यमवशेन ते ।
12-316-033c	अनर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वमर्थं नानुतिष्ठसि ॥
12-316-034a	अविश्रान्तमनालम्बमपाथेयमदैशिकम् ।
12-316-034c	तमःकान्तारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि ॥
12-316-035a	न हि त्वा प्रस्थितं कश्चित्पृष्ठतोऽनुगमिष्यति ।
12-316-035c	सुकृतं दुष्कृतं च त्वा यास्यन्तमनुयास्यति ॥
12-316-036a	विद्या कर्म च शौर्यं च ज्ञानं च बहुविस्तरम् ।
12-316-036c	अर्थार्थमनुसार्यन्ते सिद्धार्थस्तु विमुच्यते ॥
12-316-037a	निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।
12-316-037c	छित्त्वैनं सुकृतो यान्ति नैनं छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥
12-316-038a	रूपकूलां मनःस्रोतां स्पर्शद्वीपां रसावहाम् ।
12-316-038c	गन्धपङ्कां शब्दजलां स्वर्गमार्गदुरावहाम् ॥
12-316-039a	क्षमारित्रां सत्यमयीं धर्मस्थैर्यवटाकराम् ।
12-316-039c	त्यागवाताध्वगां शीघ्रां बुद्धिनावा नदीं तरेत् ॥
12-316-040a	त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
12-316-040c	उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥
12-316-041a	त्यज धर्ममसंकल्पादधर्मं चाप्यहिंसया ।

12-316-041c	उभे सत्यानृते बुद्ध्या बुद्धिं परमनिश्चयात् ॥
12-316-042a	अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् ।
12-316-042c	चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥
12-316-043a	जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् ।
12-316-043c	रजस्वलमनित्यं च भूतावासं समुत्सृज ॥
12-316-044a	इदं विश्वं जगत्सर्वमजगच्चापि यद्भवेत् ।
12-316-044c	महाभूतात्मकं सर्वं महद्यत्परमाणु यत् ॥
12-316-045a	इन्द्रियाणि च पञ्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ।
12-316-045c	इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥
12-316-046a	सर्वैरिहेन्द्रियार्थैश्च व्यक्ताव्यक्तैर्हि संहितः ।
12-316-046c	पञ्चविंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः ॥
12-316-047a	एतैः सर्वैः समायुक्तः पुमानित्यभिधीयते ।
12-316-047c	त्रिवर्गोऽत्र सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ॥
12-316-048a	य इदं वेद तत्त्वेन स वेद प्रभवाप्ययौ ।
12-316-048c	पाराशर्येह बोद्धव्यं ज्ञानानां यच्च किञ्चन ॥
12-316-049a	इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्थितिः ।
12-316-049c	अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥
12-316-050a	इन्द्रियैर्नियतैर्देही धाराभिरिव तर्प्यते ।
12-316-050c	लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यति ॥
12-316-051a	परावरदृशः शक्तिर्ज्ञानवेलां न पश्यति ।
12-316-051c	पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
12-316-052a	ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपद्यते ।
12-316-052c	ज्ञानेन विविधान्क्लेशानतिवृत्तस्य मोहजान् ॥
12-316-052e	लोके बुद्धिप्रकाशेन लोकमार्गो न रिष्यते ॥
12-316-053a	अनादिनिधनं जन्तुमात्मनि स्थितमव्ययम् ।
12-316-053c	अकर्तारममूर्तं च भगवानाह तीर्थवित् ॥
12-316-054a	यो जन्तुः स्वकृतैस्तैस्तैः कर्मभिर्नित्यदुःखितः ।
12-316-054c	स दुःखप्रतिघातार्थं हन्ति जन्तूननेकधा ॥
12-316-055a	ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यन्नवं बहु ।
12-316-055c	तप्यतेऽथ पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः ॥
12-316-056a	अजस्रमेव मोहार्तो दुःखेषु सुखसंज्ञितः ।

- 12-316-056c बध्यते मथ्यते चैव कर्मभिर्मन्थवत्सदा ॥
 12-316-057a ततो निवृत्तो बन्धात्स्वात्कर्मणामुदयादिह ।
 12-316-057c परिभ्रमति संसारं चक्रवद्बहुवेदनः ॥
 12-316-058a स त्वं निवृत्तबन्धस्तु निवृत्तश्चापि कर्मतः ।
 12-316-058c सर्ववित्सर्वजित्सिद्धो भव भावविवर्जितः ॥
 12-316-059a संयमेन नवं बन्धं निवर्त्य तपसो बलात् ।
 12-316-059c संप्राप्ता बहवः सिद्धिमप्यबाधां सुखोदयाम् ॥

12-317-001 नारद उवाच

- 12-317-001a अशोकं शोकनाशार्थं शास्त्रं शान्तिकरं शिवम् ।
 12-317-001c निशम्य लभते बुद्धिं तां लब्ध्वा सुखमेधते ॥
 12-317-002a शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
 12-317-002c दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
 12-317-003a तस्मादनिष्टनाशार्थमितिहासं निबोध मे ।
 12-317-003c तिष्ठते चेद्वशे बुद्धिर्लभते शोकनाशनम् ॥
 12-317-004a अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च ।
 12-317-004c मनुष्या मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते अल्पबुद्धयः ॥
 12-317-005a द्रव्येषु समतीतेषु ये गुणास्तान्न चिन्तयेत् ।
 12-317-005c ताननाद्रियमाणस्य स्नेहबन्धः प्रमुच्यते ॥
 12-317-006a दोषदर्शी भवेत्तत्र यत्र रागः प्रवर्तते ।
 12-317-006c अनिष्टवद्धितं पश्येत्तथा क्षिप्रं विरज्यते ॥
 12-317-007a नार्थो न धर्मो न यशो योऽतीतमनुशोचति ।
 12-317-007c अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ॥
 12-317-008a गुणैर्भूतानि युज्यन्ते वियुज्यन्ते तथैव च ।
 12-317-008c सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते ॥
 12-317-009a मृतं वा यदि वा नष्टं योऽतीतमनुशोचति ।
 12-317-009c दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ॥
 12-317-010a नाश्रु कुर्वन्ति ये बुद्ध्या दृष्ट्वा लोकेषु संततिम् ।
 12-317-010c सम्यक्प्रपश्यतः सर्वं नाश्रुकर्मोपपद्यते ॥
 12-317-011a दुःखोपघाते शरीरे मानसे वाप्युपस्थिते ।
 12-317-011c यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नस्तन्नानुचिन्तयेत् ॥
 12-317-012a भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ।

12-317-012c	चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥
12-317-013a	प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
12-317-013c	एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥
12-317-014a	अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।
12-317-014c	आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्येत्तत्र न पण्डितः ॥
12-317-015a	न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।
12-317-015c	अशोचन्प्रतिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् ॥
12-317-016a	सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते नात्र संशयः ।
12-317-016c	स्निग्धत्वं चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ॥
12-317-017a	परित्यजति यो दुःखं सुखं वाप्युभयं नरः ।
12-317-017c	अभ्येति ब्रह्म सोऽत्यन्तं न तं शोचन्ति पण्डिताः ॥
12-317-018a	दुःखमर्था हि त्यज्यन्ते पालने न च ते सुखाः ।
12-317-018c	दुःखेन चाधिगम्यन्ते नाशमेषां न चिन्तयेत् ॥
12-317-019a	अन्यामन्यां धनावस्थां प्राप्य वैशेषिकीं नराः ।
12-317-019c	अतृप्ता यान्ति विध्वंसं संतोषं यान्ति पण्डिताः ॥
12-317-020a	सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
12-317-020c	संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥
12-317-021a	अन्तो नास्ति पिपासायास्तुष्टिस्तु परमं सुखम् ।
12-317-021c	तस्मात्संतोषमेवेह धनं पश्यन्ति पण्डिताः ॥
12-317-022a	निमेषमात्रमपि हि वयो गच्छन्न तिष्ठति ।
12-317-022c	स्वशरीरेष्वनित्येषु नित्यं किमनुचिन्तयेत् ॥
12-317-023a	भूतेष्वभावं संचिन्त्य ये बुद्ध्वा तमसः परम् ।
12-317-023c	न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम् ॥
12-317-024a	संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम् ।
12-317-024c	व्याघ्रः पशुमिवासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
12-317-025a	अथाप्युपायं संपश्येद्दुःखस्य परिमोक्षणे ।
12-317-025c	अशोचन्नारभेतैव युक्तश्चाव्यसनी भवेत् ॥
12-317-026a	शब्दे स्पर्शे च रूपे च गन्धेषु च रसेषु च ।
12-317-026c	नोपभोगात्परं किञ्चिद्धनिनो वाधनस्य वा ॥
12-317-027a	प्राक्संप्रयोगाद्भूतानां नास्ति दुःखमनामयम् ।
12-317-027c	विप्रयोगात्तु सर्वस्य न शोचेत्प्रकृतिस्थितः ॥

- 12-317-028a धृत्या शिश्रोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।
 12-317-028c चक्षुःश्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च विद्यया ॥
- 12-317-029a प्रणयं प्रतिसंहृत्य संस्तुतेष्वितरेषु च ।
 12-317-029c विचरेदसमुन्नद्धः स सुखी स च पण्डितः ॥
- 12-317-030a अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
 12-317-030c आत्मनैव सहायेन यश्चरेत्स सुखी भवेत् ॥
- 12-318-001 नारद उवाच**
- 12-318-001a सुखदुःखविपर्यासो यदा समुपपद्यते ।
 12-318-001c नैनं प्रज्ञा सुनीतं वा त्रायते नापि पौरुषम् ॥
- 12-318-002a स्वभावाद्यत्नमातिष्ठेद्यत्नवान्नावसीदति ।
 12-318-002c जरामरणरोगेभ्यः प्रियमात्मानमुद्धरेत् ॥
- 12-318-003a रुजन्ति हि शरीराणि रोगाः शारीरमानसाः ।
 12-318-003c सायका इव तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढधन्विभिः ॥
- 12-318-004a व्याधितस्य विवित्साभिस्त्रस्यतो जीवितैषिणः ।
 12-318-004c अवशस्य विनाशाय शरीरमपकृष्यते ॥
- 12-318-005a स्रवन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।
 12-318-005c आयुरादाय मर्त्यानां रात्र्यहानि पुनः पुनः ॥
- 12-318-006a व्यत्ययो ह्ययमत्यन्तं पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ।
 12-318-006c जातं मर्त्यं जरयति निमेषं नावतिष्ठते ॥
- 12-318-007a सुखदुःखानि भूतानामजरो जरयन्नसौ ।
 12-318-007c आदित्यो ह्यस्तमभ्येति पुनः पुनरुदेति च ॥
- 12-318-008a अदृष्टपूर्वानादाय भावानपरिशङ्कितान् ।
 12-318-008c इष्टानिष्टान्मनुष्याणामस्तं गच्छन्ति रात्रयः ॥
- 12-318-009a यो यमिच्छेद्यथाकामं कामानां तत्तदाप्नुयात् ।
 12-318-009c यदि स्यान्न पराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥
- 12-318-010a संयताश्च हि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः ।
 12-318-010c दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाश्च स्वकर्मभिः ॥
- 12-318-011a अपरे बालिशाः सन्तो निर्गुणाः पुरुषाधमाः ।
 12-318-011c आशीर्भिरप्यसंयुक्ता दृश्यन्ते सर्वकामिनः ॥
- 12-318-012a भूतानामपरः कश्चिद्धिंसायां सततोत्थितः ।
 12-318-012c वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेष्वेव जीर्यते ॥

12-318-013a	अचेष्टमानमासीनं श्रीः कंचिदुपतिष्ठति ।
12-318-013c	कश्चित्कर्मानुसृत्यान्यो न प्राप्यमधिगच्छति ॥
12-318-014a	अपराधं समाचक्ष्व पुरुषस्य स्वभावतः ।
12-318-014c	शुक्रमन्यत्र संभूतं पुनरन्यत्र गच्छति ॥
12-318-015a	तस्य योनौ प्रसक्तस्य गर्भो भवति वा न वा ।
12-318-015c	आम्रपुष्पोपमा यस्य निवृत्तिरुपलभ्यते ॥
12-318-016a	केषांचित्पुत्रकामानामनुसंतानमिच्छताम् ।
12-318-016c	सिद्धौ प्रयतमानानां नैवाण्डमुपजायते ॥
12-318-017a	गर्भाच्चोद्विजमानानां क्रुद्धादाशीविषादिव ।
12-318-017c	आयुष्माज्जायते पुत्रः कथं प्रेतः पितैव सः ॥
12-318-018a	देवानिष्ट्वा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः ।
12-318-018c	दश मासान्परिधृता जायन्ते कुलपांसनाः ॥
12-318-019a	अपरे धनधान्यानि भोगांश्च पितृसंचितान् ।
12-318-019c	विपुलानभिजायन्ते लब्धास्तैरेव मङ्गलैः ॥
12-318-020a	अन्योन्यं समभिप्रेत्य मैथुनस्य समागमे ।
12-318-020c	उपद्रव इवाविष्टो योनिं गर्भः प्रपद्यते ॥
12-318-021a	शीर्णं परशरीरेण निच्छवीकं शरीरिणम् ।
12-318-021c	प्राणिनां प्राणसंरोधे मांसश्लेष्मविचेष्टितम् ॥
12-318-022a	निर्दग्धं परदेहेन परदेहं चलाचलम् ।
12-318-022c	विनश्यन्तं विनाशान्ते नावि नावमिवाहितम् ॥
12-318-023a	संगत्या जठरे न्यस्तं रेतोबिन्दुमचेतनम् ।
12-318-023c	केन यत्नेन जीवन्तं गर्भं त्वमिह पश्यसि ॥
12-318-024a	अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्षाश्च भक्षिताः ।
12-318-024c	तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किं नान्नमिव जीर्यते ॥
12-318-025a	गर्भमूत्रपुरीषाणां स्वभावनियता गतिः ।
12-318-025c	धारणे वा विसर्गे वा न कर्तुर्विद्यते वशः ॥
12-318-026a	स्रवन्ति ह्युदराद्गर्भा जायमानास्तथापरे ।
12-318-026c	आगमेन सहान्येषां विनाश उपपद्यते ॥
12-318-027a	एतस्माद्योनिसंबन्धाद्यो जीवन्परिमुच्यते ।
12-318-027c	प्रजां च लभते कांचित्पुनर्द्वद्वेषु मज्जति ॥
12-318-028a	शतस्य सहजातस्य सप्तमीं दशमीं दशाम् ।

12-318-028c	प्राप्नुवन्ति ततः पञ्च न भवन्ति शतायुषः ॥
12-318-029a	नाभ्युत्थाने मनुष्याणां योगाः स्युर्नात्र संशयः ।
12-318-029c	व्याधिभिश्च विमथ्यन्ते व्यालैः क्षुद्रमृगा इव ॥
12-318-030a	व्याधिभिर्भक्ष्यमाणानां त्यजतां विपुलं धनम् ।
12-318-030c	वेदनां नापकर्षन्ति यतमानाश्चिकित्सकाः ॥
12-318-031a	ते चापि निपुणा वैद्याः कुशलाः संभृतौषधाः ।
12-318-031c	व्याधिभिः परिकृष्यन्ते मृगा व्याधैरिवार्दिताः ॥
12-318-032a	ते पिबन्तः कषायांश्च सर्पींषि विविधानि च ।
12-318-032c	दृश्यन्ते जरया भग्ना नागा नागैरिवोत्तमैः ॥
12-318-033a	के वा भुवि चिकित्सन्ते रोगार्तान्मृगपक्षिणः ।
12-318-033c	श्वापदानि दरिद्रांश्च प्रायो नार्ता भवन्ति ते ॥
12-318-034a	घोरानपि दुराधर्षान्नृपतीनुग्रतेजसः ।
12-318-034c	आक्रम्य रोग आदत्ते पशून्पशुपचो यथा ॥
12-318-035a	इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् ।
12-318-035c	स्रोतसा सहसा क्षिप्तं ह्रियमाणं बलीयसा ॥
12-318-036a	न धनेन न राज्येन नोग्रेण तपसा तथा ।
12-318-036c	स्वभावा व्यतिवर्तन्ते ये नियुक्ताः शरीरिषु ॥
12-318-037a	न म्रियेरन्न जीर्येरन्सर्वे स्युः सर्वकामिकाः ।
12-318-037c	नाप्रियं प्रतिपश्येयुरुत्थानस्य फलं प्रति ॥
12-318-038a	उपर्युपरि लोकस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।
12-318-038c	यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा ॥
12-318-039a	ऐश्वर्यमदमत्तांश्च मत्तान्मद्यमदेन च ।
12-318-039c	अप्रमत्ताः शठाः क्रूरा विक्रान्ताः पर्युपासते ॥
12-318-040a	क्लेशाः प्रतिनिवर्तन्ते केषांचिदसमीक्षिताः ।
12-318-040c	स्वं स्वं च पुनरन्येषां न किंचिदभिगम्यते ॥
12-318-041a	महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसंधिषु ।
12-318-041c	वहन्ति शिबिकामन्ये यान्त्यन्ये शिबिकागताः ॥
12-318-042a	सर्वेषामृद्धिकामानामन्ये रथपुरःसराः ।
12-318-042c	मनुजाश्च शतस्त्रीकाः शतशो विधवाः स्त्रियः ॥
12-318-043a	द्वंद्वारामेषु भूतेषु गच्छन्त्येकैकशो नराः ।
12-318-043c	इदमन्यत्परं पश्य मात्र मोहं करिष्यसि ॥

- 12-318-044a त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
 12-318-044c उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥
- 12-318-045a एतत्ते परमं गुह्यमाख्यातमृषिसत्तम ।
 12-318-045c येन देवाः परित्यज्य मर्त्यलोकं दिवं गताः ॥
- 12-318-046 भीष्म उवाच**
- 12-318-046a नारदस्य वचः श्रुत्वा शुकः परमबुद्धिमान् ।
 12-318-046c संचिन्त्य मनसा धीरो निश्चयं नाध्यगच्छत ॥
- 12-318-047a पुत्रदारैर्महान्क्लेशो विद्याम्नाये महाञ्श्रमः ।
 12-318-047c किं नु स्याच्छाश्वतं स्थानमल्पक्लेशं महोदयम् ॥
- 12-318-048a ततो मुहूर्तं संचिन्त्य निश्चितां गतिमात्मनः ।
 12-318-048c परावरजो धर्मस्य परां नैःश्रेयसीं गतिम् ॥
- 12-318-049a कथं त्वहमसंक्लिष्टो गच्छेयं परमां गतिम् ।
 12-318-049c नावर्तेयं यथा भूयो योनिसंसारसागरे ॥
- 12-318-050a परं भावं हि काङ्क्षामि यत्र नावर्तते पुनः ।
 12-318-050c सर्वसङ्गान्परित्यज्य निश्चितां मनसो गतिम् ॥
- 12-318-051a तत्र यास्यामि यत्रात्मा शमं मेऽधिगमिष्यति ।
 12-318-051c अक्षयश्चाव्ययश्चैव यत्र स्थास्यामि शाश्वतः ॥
- 12-318-052a न तु योगमृते शक्या प्राप्तुं सा परमा गतिः ।
 12-318-052c अवबन्धो हि मुक्तस्य कर्मभिर्नोपपद्यते ॥
- 12-318-053a तस्माद्योगं समास्थाय त्यक्त्वा गृहकलेवरम् ।
 12-318-053c वायुभूतः प्रवेक्ष्यामि तेजोराशिं दिवाकरम् ॥
- 12-318-054a न ह्येष क्षयमाप्नोति सोमः सुरगणैर्यथा ।
 12-318-054c कम्पितः पतते भूमिं पुनश्चैवाधिरोहति ॥
 12-318-054e क्षीयते हि सदा सोमः पुनश्चैवाभिपूर्यते ॥
- 12-318-055a रविस्तु संतापयति लोकान्रश्मिभिरुल्बणैः ।
 12-318-055c सर्वतस्तेज आदत्ते नित्यमक्षयमण्डलः ॥
- 12-318-056a अतो मे रोचते गन्तुमादित्यं दीप्ततेजसम् ।
 12-318-056c अत्र वत्स्यामि दुर्धर्षो निःसङ्गेनान्तरात्मना ॥
- 12-318-057a सूर्यस्य सदने चाहं निक्षिप्येदं कलेवरम् ।
 12-318-057c ऋषिभिः सह यास्यामि सौरं तेजोऽतिदुःसहम् ॥
- 12-318-058a आपृच्छामि नगान्नागान्गिरीनुर्वीं दिशो दिवम् ।

- 12-318-058c देवदानवगन्धर्वान्पिशाचोरगराक्षसान् ॥
 12-318-059a लोकेषु सर्वभूतानि प्रवेक्ष्यामि नसंशयः ।
 12-318-059c पश्यन्तु योगवीर्यं मे सर्वे देवाः सहर्षिभिः ॥
 12-318-060a अथानुज्ञाप्य तमृषिं नारदं लोकविश्रुतम् ।
 12-318-060c तस्मादनुज्ञां संप्राप्य जगाम पितरं प्रति ॥
 12-318-061a सोऽभिवाद्य महात्मानमृषिं द्वैपायनं मुनिम् ।
 12-318-061c शुकः प्रदक्षिणीकृत्य कृष्णमापृष्टवान्मुनिः ॥
 12-318-062a श्रुत्वा ऋषिस्तद्वचनं शुकस्य; प्रीतो महात्मा पुनराह चैनम् ।
 12-318-062c भो भोः पुत्र स्थायीतां तावदद्य; यावच्चक्षुः प्रीणयामि त्वदर्थम् ॥
 12-318-063a निरपेक्षः शुको भूत्वा निःस्नेहो मुक्तबन्धनः ।
 12-318-063c मोक्षमेवानुसंचिन्त्य गमनाय मनो दधे ॥
 12-318-063e पितरं संपरित्यज्य जगाम द्विजसत्तमः ॥

12-319-001 भीष्म उवाच

- 12-319-001a गिरिपृष्ठं समारुह्य सुतो व्यासस्य भारत ।
 12-319-001c समे देशे विविक्ते च निःशलाक उपाविशत् ॥
 12-319-002a धारयामास चात्मानं यथाशास्त्रं महामुनिः ।
 12-319-002c पादात्प्रभृति गात्रेषु क्रमेण क्रमयोगवित् ॥
 12-319-003a ततः स प्राङ्मुखो विद्वानादित्ये नचिरोदिते ।
 12-319-003c पाणिपादं समाधाय विनीतवदुपाविशत् ॥
 12-319-004a न तत्र पक्षिसंघातो न शब्दो नापि दर्शनम् ।
 12-319-004c यत्र वैयासकिर्धीमान्योक्तुं समुपचक्रमे ॥
 12-319-005a स ददर्श तदात्मानं सर्वसङ्गविनिःसृतम् ।
 12-319-005c प्रजहास ततो हासं शुकः संप्रेक्ष्य भास्करम् ॥
 12-319-006a स पुनर्योगमास्थाय मोक्षमार्गोपलब्धये ।
 12-319-006c महायोगीश्वरो भूत्वा सोऽत्यक्रामद्विहायसम् ॥
 12-319-007a ततः प्रदक्षिणं कृत्वा देवर्षिं नारदं तदा ।
 12-319-007c निवेदयामास तदा स्वं योगं परमर्षये ॥
 12-319-008a दृष्टो मार्गः प्रवृत्तोऽस्मि स्वस्ति तेऽस्तु तपोधन ।
 12-319-008c त्वत्प्रसादाद्गमिष्यामि गतिमिष्टां महाद्युते ॥
 12-319-009a नारदेनाभ्यनुज्ञातस्ततो द्वैपायनात्मजः ।
 12-319-009c अभिवाद्य पुनर्योगमास्थायाकाशमाविशत् ॥

12-319-010a	कैलासपृष्ठादुत्पत्य स पपात दिवं तदा ।
12-319-010c	अन्तरिक्षचरः श्रीमान्व्यासपुत्रः सुनिश्चितः ॥
12-319-011a	तमुद्यन्तं द्विजश्रेष्ठं वैनतेयसमद्युतिम् ।
12-319-011c	ददृशुः सर्वभूतानि मनोमारुतरंहसम् ॥
12-319-012a	व्यवसायेन लोकांस्त्रीन्सर्वान्सोऽथ विचिन्तयन् ।
12-319-012c	आस्थितो दिव्यमध्वानं पावकार्कसमप्रभः ॥
12-319-013a	तमेकमनसं यान्तमव्यग्रमकुतोभयम् ।
12-319-013c	ददृशुः सर्वभूतानि जङ्गमानीतराणि च ॥
12-319-014a	यथाशक्ति यथान्यायं पूजयां चक्रिरे तदा ।
12-319-014c	पुष्पवर्षैश्च दिव्यैस्तमवचक्रुर्दिवौकसः ॥
12-319-015a	तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
12-319-015c	ऋषयश्चैव संसिद्धाः परं विस्मयमागताः ॥
12-319-016a	अन्तरिक्षचरः कोऽयं तपसा सिद्धिमागतः ।
12-319-016c	अधःकायोर्ध्ववक्त्रश्च नेत्रैः समभिवाह्यते ॥
12-319-017a	ततः परमधीरात्मा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
12-319-017c	भास्करं समुदीक्षन्स प्राङ्मुखो वाग्यतोऽगमत् ॥
12-319-017e	शब्देनाकाशमखिलं पूरयन्निव सर्वतः ॥
12-319-018a	तमापतन्तं सहसा दृष्ट्वा सर्वाप्सरोगणाः ।
12-319-018c	संभ्रान्तमनसो राजन्नासन्परमविस्मिताः ॥
12-319-018e	पञ्चचूडाप्रभृतयो भृशमुत्फुल्ललोचनाः ॥
12-319-019a	दैवतं कतमं ह्येतदुत्तमां गतिमास्थितम् ।
12-319-019c	सुनिश्चितमिहायाति विमुक्तमिव निःस्पृहम् ॥
12-319-020a	ततः समतिचक्राम मलयं नाम पर्वतम् ।
12-319-020c	उर्वशी पूर्वचित्तिश्च यं नित्यमुपसेवते ॥
12-319-020e	ते स्म ब्रह्मर्षिपुत्रस्य विस्मयं ययतुः परम् ॥
12-319-021a	अहो बुद्धिसमाधानं वेदाभ्यासरते द्विजे ।
12-319-021c	अचिरेणैव कालेन नभश्चरति चन्द्रवत् ॥
12-319-021e	पितृशुश्रूषया सिद्धिं संप्राप्तोऽयमनुत्तमाम् ॥
12-319-022a	पितृभक्तो दृढतपाः पितुः सुदयितः सुतः ।
12-319-022c	अनन्यमनसा तेन कथं पित्रा विवर्जितः ॥
12-319-023a	उर्वश्या वचनं श्रुत्वा शुकः परमधर्मवित् ।

- 12-319-023c उदैक्षत दिशः सर्वा वचने गतमानसः ॥
 12-319-024a सोऽन्तरिक्षं महीं चैव सशैलवनकाननाम् ।
 12-319-024c आलोकयामास तदा सरांसि सरितस्तथा ॥
 12-319-025a ततो द्वैपायनसुतं बहुमानपुरःसरम् ।
 12-319-025c कृताञ्जलिपुटाः सर्वा निरीक्षन्ते स्म देवताः ॥
 12-319-026a अब्रवीत्तास्तदा वाक्यं शुकः परमधर्मवित् ।
 12-319-026c पिता यद्यनुगच्छेन्मां क्रोशमानः शुकेति वै ॥
 12-319-027a ततः प्रतिवचो देयं सर्वैरेव समाहितैः ।
 12-319-027c एतन्मे स्नेहतः सर्वे वचनं कर्तुमर्हथ ॥
 12-319-028a शुकस्य वचनं श्रुत्वा दिशः सवनकाननाः ।
 12-319-028c समुद्राः सरितः शैलाः प्रत्यूचुस्तं समन्ततः ॥
 12-319-029a यथाज्ञापयसे विप्र बाढमेवं भविष्यति ।
 12-319-029c ऋषेर्व्याहरतो वाक्यं प्रतिवक्ष्यामहे वयम् ॥

12-320-001 भीष्म उवाच

- 12-320-001a इत्येवमुक्त्वा वचनं ब्रह्मर्षिः सुमहातपाः ।
 12-320-001c प्रातिष्ठत शुकः सिद्धिं हित्वा लोकांश्चतुर्विधान् ॥
 12-320-002a तमो ह्यष्टविधं हित्वा जहौ पञ्चविधं रजः ।
 12-320-002c ततः सत्त्वं जहौ धीमांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 12-320-003a ततस्तस्मिन्पदे नित्ये निर्गुणे लिङ्गवर्जिते ।
 12-320-003c ब्रह्मणि प्रत्यतिष्ठत्स विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
 12-320-004a उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकम्पास्तथैव च ।
 12-320-004c प्रादुर्भूताः क्षणे तस्मिंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
 12-320-005a द्रुमाः शाखाश्च मुमुचुः शिखराणि च पर्वताः ।
 12-320-005c निर्घातशब्दैश्च गिरिर्हिमवान्दीर्यतीव ह ॥
 12-320-006a न बभासे सहस्रांशुर्न जज्वाल च पावकः ।
 12-320-006c हृदाश्च सरितश्चैव चुक्षुभुः सागरास्तथा ॥
 12-320-007a ववर्ष वासवस्तोयं रसवच्च सुगन्धि च ।
 12-320-007c ववौ समीरणश्चापि दिव्यगन्धवहः शुचिः ॥
 12-320-008a स शृङ्गोऽप्रतिमे दिव्ये हिमवन्मेरुसंभवे ।
 12-320-008c संश्लिष्टे श्वेतपीते द्वे रुक्मरूप्यमये शुभे ॥
 12-320-009a शतयोजनविस्तारे तिर्यगूर्ध्वं च भारत ।

12-320-009c	उदीचीं दिशमाश्रित्य रुचिरे संददर्श ह ॥
12-320-010a	सोऽविशङ्केन मनसा तथैवाभ्यपतच्छुकः ।
12-320-010c	ततः पर्वतशृङ्गे द्वे सहसैव द्विधाकृते ॥
12-320-010e	अदृश्येतां महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥
12-320-011a	ततः पर्वतशृङ्गाभ्यां सहसैव विनिःसृतः ।
12-320-011c	न च प्रतिजघानास्य स गतिं पर्वतोत्तमः ॥
12-320-012a	ततो महानभूच्छब्दो दिवि सर्वदिवौकसाम् ।
12-320-012c	गन्धर्वाणामृषीणां च ये च शैलनिवासिनः ॥
12-320-013a	दृष्ट्वा शुकमतिक्रान्तं पर्वतं च द्विधाकृतम् ।
12-320-013c	साधु साध्विति तत्रासीन्नादः सर्वत्र भारत ॥
12-320-014a	स पूज्यमानो देवैश्च गन्धर्वैरृषिभिस्तथा ।
12-320-014c	यक्षराक्षससंघैश्च विद्याधरगणैस्तथा ॥
12-320-015a	दिव्यैः पुष्पैः समाकीर्णमन्तरिक्षं समन्ततः ।
12-320-015c	आसीत्किल महाराज शुकाभिपतने तदा ॥
12-320-016a	ततो मन्दाकिनीं रम्यामुपरिष्ठादभिव्रजन् ।
12-320-016c	शुको ददर्श धर्मात्मा पुष्पितद्रुमकाननाम् ॥
12-320-017a	तस्यां क्रीडन्त्यभिरताः स्नान्ति चैवाप्सरोगणाः ।
12-320-017c	शून्याकारं निराकाराः शुकं दृष्ट्वा विवाससः ॥
12-320-018a	तं प्रक्रमन्तमाज्ञाय पिता स्नेहसमन्वितः ।
12-320-018c	उत्तमां गतिमास्थाय पृष्ठतोऽनुससार ह ॥
12-320-019a	शुकस्तु मारुतादूर्ध्वं गतिं कृत्वान्तरिक्षगाम् ।
12-320-019c	दर्शयित्वा प्रभावं स्वं सर्वभूतोऽभवत्तदा ॥
12-320-020a	महायोगगतिं त्वग्र्यां व्यासोत्थाय महातपाः ।
12-320-020c	निमेषान्तरमात्रेण शुकाभिपतनं ययौ ॥
12-320-021a	स ददर्श द्विधा कृत्वा पर्वताग्रं शुकं गतम् ।
12-320-021c	शशंसुरुषयस्तस्मै कर्म पुत्रस्य तत्तदा ॥
12-320-022a	ततः शुकेति दीर्घेण शैक्षेणाक्रन्दितस्तदा ।
12-320-022c	स्वयं पित्रा स्वरेणोच्चैस्त्रील्लोकाननुनाद्य वै ॥
12-320-023a	शुकः सर्वगतो भूत्वा सर्वात्मा सर्वतोमुखः ।
12-320-023c	प्रत्यभाषत धर्मात्मा भोःशब्देनानुनादयन् ॥
12-320-024a	तत एकाक्षरं नादं भो इत्येव समीरयन् ।

12-320-024c	प्रत्याहरज्जगत्सर्वमुच्चैः स्थावरजङ्गमम् ॥
12-320-025a	ततः प्रभृति चाद्यापि शब्दानुच्चारितान्पृथक् ।
12-320-025c	गिरिगह्वरपृष्ठेषु व्याजहार शुकं प्रति ॥
12-320-026a	अन्तर्हितः प्रभावं तु दर्शयित्वा शुकस्तदा ।
12-320-026c	गुणान्संत्यज्य शब्दादीन्पदमध्यगमत्परम् ॥
12-320-027a	महिमानं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्यामिततेजसः ।
12-320-027c	निषसाद गिरिप्रस्थे पुत्रमेवानुचिन्तयन् ॥
12-320-028a	ततो मन्दाकिनीतीरे क्रीडन्तोऽप्सरसां गणाः ।
12-320-028c	आसाद्य तमृषिं सर्वाः संभ्रान्ता गतचेतसः ॥
12-320-029a	जले निलिल्यिरे काश्चित्काश्चिदुल्मान्प्रपेदिरे ।
12-320-029c	वसनान्याददुः काश्चिदृष्ट्वा तं मुनिसत्तमम् ॥
12-320-030a	तां मुक्ततां तु विज्ञाय मुनिः पुत्रस्य वै तदा ।
12-320-030c	सक्ततामात्मनश्चैव प्रीतोऽभूद्ब्रीडितश्च ह ॥
12-320-031a	तं देवगन्धर्ववृतो महर्षिगणपूजितः ।
12-320-031c	पिनाकहस्तो भगवानभ्यागच्छत शंकरः ॥
12-320-032a	तमुवाच महादेवः सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
12-320-032c	पुत्रशोकाभिसंतप्तं कृष्णद्वैपायनं तदा ॥
12-320-033a	अग्नेर्भूमेरपां वायोरन्तरिक्षस्य चैव ह ।
12-320-033c	वीर्येण सदृशः पुत्रस्त्वया मत्तः पुरा वृतः ॥
12-320-034a	स तथालक्षणो जातस्तपसा तव संभृतः ।
12-320-034c	मम चैव प्रभावेन ब्रह्मतेजोमयः शुचिः ॥
12-320-035a	स गतिं परमां प्राप्तो दुष्प्रापामजितेन्द्रियैः ।
12-320-035c	दैवतैरपि विप्रर्षे तं त्वं किमनुशोचसि ॥
12-320-036a	यावत्स्थास्यन्ति गिरयो यावत्स्थास्यन्ति सागराः ।
12-320-036c	तावत्तवाक्षया कीर्तिः सपुत्रस्य भविष्यति ॥
12-320-037a	छायां स्वपुत्रसदृशीं सर्वतोऽनपगां सदा ।
12-320-037c	द्रक्ष्यसे त्वं च लोकेऽस्मिन्मत्प्रसादान्महामुने ॥
12-320-038a	सोऽनुनीतो भगवता स्वयं रुद्रेण भारत ।
12-320-038c	छायां पश्यन्समावृत्तः स मुनिः परया मुदा ॥
12-320-039a	इति जन्म गतिश्चैव शुकस्य भरतर्षभ ।
12-320-039c	विस्तरेण मयाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

- 12-320-040a एतदाचष्ट मे राजन्देवर्षिर्नारदः पुरा ।
 12-320-040c व्यासश्चैव महायोगी संजल्पेषु पदे पदे ॥
 12-320-041a इतिहासमिमं पुण्यं मोक्षधर्मार्थसंहितम् ।
 12-320-041c धारयेद्यः शमपरः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥

12-321-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-321-001a गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
 12-321-001c य इच्छेत्सिद्धिमास्थातुं देवतां कां यजेत सः ॥
 12-321-002a कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो निःश्रेयसं परम् ।
 12-321-002c विधिना केन जुहुयाद्देवं पित्र्यं तथैव च ॥
 12-321-003a मुक्तश्च कां गतिं गच्छेन्मोक्षश्चैव किमात्मकः ।
 12-321-003c स्वर्गतश्चैव किं कुर्याद्येन न च्यवते दिवः ॥
 12-321-004a देवतानां च को देवः पितॄणां च तथा पिता ।
 12-321-004c तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

12-321-005 भीष्म उवाच

- 12-321-005a गूढं मां प्रश्नवित्प्रश्नं पृच्छसे त्वमिहानघ ।
 12-321-005c न ह्येष तर्कया शक्यो वक्तुं वर्षशतैरपि ॥
 12-321-006a ऋते देवप्रसादाद्वा राजञ्ज्ञानागमेन वा ।
 12-321-006c गहनं ह्येतदाख्यानं व्याख्यातव्यं तवारिहन् ॥
 12-321-007a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 12-321-007c नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥
 12-321-008a नारायणो हि विश्वात्मा चतुर्मूर्तिः सनातनः ।
 12-321-008c धर्मात्मजः संबभूव पितैवं मेऽभ्यभाषत ॥
 12-321-009a कृते युगे महाराज पुरा स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 12-321-009c नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥
 12-321-010a तेभ्यो नारायणनरौ तपस्तेपतुरव्ययौ ।
 12-321-010c बदर्याश्रममासाद्य शकटे कनकामये ॥
 12-321-011a अष्टचक्रं हि तद्यानं भूतयुक्तं मनोरमम् ।
 12-321-011c तत्राद्यौ लोकनाथौ तौ कृशौ धमनिसंततौ ॥
 12-321-012a तपसा तेजसा चैव दुर्निरीक्षौ सुरैरपि ।
 12-321-012c यस्य प्रसादं कुर्वाते स देवौ द्रष्टुमर्हति ॥

12-321-013a	नूनं तयोरनुमते हृदि हृच्छयचोदितः ।
12-321-013c	महामेरोर्गिरिः शृङ्गात्प्रच्युतो गन्धमादनम् ॥
12-321-014a	नारदः सुमहद्भूतं लोकान्सर्वानचीचरत् ।
12-321-014c	तं देशमगमद्राजन्बदर्याश्रममाशुगः ॥
12-321-015a	तयोराह्निकवेलायां तस्य कौतूहलं त्वभूत् ।
12-321-015c	इदं तदास्पदं कृत्स्नं यस्मिँल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
12-321-016a	सदेवासुरगन्धर्वाः सर्षिकिनरलेलिहाः ।
12-321-016c	एका मूर्तिरियं पूर्वं जाता भूयश्चतुर्विधा ॥
12-321-017a	धर्मस्य कुलसंतानो महानेभिर्विवर्धितः ।
12-321-017c	अहो ह्यनुगृहीतोऽद्य धर्म एभिः सुरैरिह ॥
12-321-017e	नरनारायणाभ्यां च कृष्णेन हरिणा तथा ॥
12-321-018a	तत्र कृष्णो हरिश्चैव कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
12-321-018c	स्थितौ धर्मोत्तरौ ह्येतौ तथा तपसि धिष्ठितौ ॥
12-321-019a	एतौ हि परमं धाम कानयोराह्निकक्रिया ।
12-321-019c	पितरौ सर्वभूतानां दैवतं च यशस्विनौ ॥
12-321-019e	कां देवतां नु यजतः पितृन्वा कान्महामती ॥
12-321-020a	इति संचिन्त्य मनसा भक्त्या नारायणस्य ह ।
12-321-020c	सहसा प्रादुरभवत्समीपे देवयोस्तदा ॥
12-321-021a	कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः ।
12-321-021c	पूजितश्चैव विधिना यथाप्रोक्तेन शास्त्रतः ॥
12-321-022a	तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमपूर्वं विधिविस्तरम् ।
12-321-022c	उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदो भगवानृषिः ॥
12-321-023a	नारायणं संनिरीक्ष्य प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
12-321-023c	नमस्कृत्वा महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥
12-321-024a	वेदेषु सपुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे ।
12-321-024c	त्वमजः शाश्वतो धाता मतोऽमृतमनुत्तमम् ॥
12-321-024e	प्रतिष्ठितं भूतभव्यं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥
12-321-025a	चत्वारो ह्याश्रमा देव सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
12-321-025c	यजन्ते त्वामहरहर्नानामूर्तिसमास्थितम् ॥
12-321-026a	पिता माता च सर्वस्य जगतः शाश्वतो गुरुः ।
12-321-026c	कं त्वद्य यजसे देवं पितरं कं न विद्महे ॥

12-321-027	श्रीभगवानुवाच
12-321-027a	अवाच्यमेतद्वक्तव्यमात्मगुह्यं सनातनम् ।
12-321-027c	तव भक्तिमतो ब्रह्मन्वक्ष्यामि तु यथातथम् ॥
12-321-028a	यत्तत्सूक्ष्ममविज्ञेयमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ।
12-321-028c	इन्द्रियैरिन्द्रियार्थैश्च सर्वभूतैश्च वर्जितम् ॥
12-321-029a	स ह्यन्तरात्मा भूतानां क्षेत्रज्ञश्चेति कथ्यते ।
12-321-029c	त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ पुरुषश्चेति कल्पितः ॥
12-321-029e	तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तम ॥
12-321-030a	अव्यक्ता व्यक्तभावस्था या सा प्रकृतिरव्यया ।
12-321-030c	तां योनिमावयोर्विद्धि योऽसौ सदसदात्मकः ॥
12-321-030e	आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥
12-321-031a	नास्ति तस्मात्परोऽन्यो हि पिता देवोऽथ वा द्विजः ।
12-321-031c	आत्मा हि नौ स विज्ञेयस्ततस्तं पूजयावहे ॥
12-321-032a	तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभाविनी ।
12-321-032c	दैवं पित्र्यं च कर्तव्यमिति तस्यानुशासनम् ॥
12-321-033a	ब्रह्मा स्थाणुर्मनुर्दक्षो भृगुर्धर्मस्तपो दमः ।
12-321-033c	मरीचिरङ्गिरात्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥
12-321-034a	वसिष्ठः परमेष्ठी च विवस्वान्सोम एव च ।
12-321-034c	कर्दमश्चापि यः प्रोक्तः क्रोधो विक्रीत एव च ॥
12-321-035a	एकविंशतिरुत्पन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः ।
12-321-035c	तस्य देवस्य मर्यादां पूजयन्ति सनातनीम् ॥
12-321-036a	दैवं पित्र्यं च सततं तस्य विज्ञाय तत्त्वतः ।
12-321-036c	आत्मप्राप्तानि च ततो जानन्ति द्विजसत्तमाः ॥
12-321-037a	स्वर्गस्था अपि ये केचित्तं नमस्यन्ति देहिनः ।
12-321-037c	ते तत्प्रसादाद्गच्छन्ति तेनादिष्टफलां गतिम् ॥
12-321-038a	ये हीनाः सप्तदशभिर्गुणैः कर्मभिरेव च ।
12-321-038c	कलाः पञ्चदश त्यक्त्वा ते मुक्ता इति निश्चयः ॥
12-321-039a	मुक्तानां तु गतिर्ब्रह्मक्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ।
12-321-039c	स हि सर्वगतश्चैव निर्गुणश्चैव कथ्यते ॥
12-321-040a	दृश्यते ज्ञानयोगेन आवां च प्रसृतौ ततः ।
12-321-040c	एवं ज्ञात्वा तमात्मानं पूजयावः सनातनम् ॥

12-321-041a	तं वेदाश्चाश्रमाश्चैव नानातनुसमास्थिताः ।
12-321-041c	भक्त्या संपूजयन्त्याद्यं गतिं चैषां ददाति सः ॥
12-321-042a	ये तु तद्भाविता लोके एकान्तित्वं समास्थिताः ।
12-321-042c	एतदभ्यधिकं तेषां यत्ते तं प्रविशन्त्युत ॥
12-321-043a	इति गुह्यसमुद्देशस्तव नारद कीर्तितः ।
12-321-043c	भक्त्या प्रेम्णा च विप्रर्षे अस्मद्भक्त्या च ते श्रुतः ॥
12-322-001	भीष्म उवाच
12-322-001a	स एवमुक्तो द्विपदां वरिष्ठो; नारायणेनोत्तमपूरुषेण ।
12-322-001c	जगाद वाक्यं द्विपदां वरिष्ठं; नारायणं लोकहिताधिवासम् ॥
12-322-002a	यदर्थमात्मप्रभवेह जन्म; तवोत्तमं धर्मगृहे चतुर्था ।
12-322-002c	तत्साध्यतां लोकहितार्थमद्य; गच्छामि द्रष्टुं प्रकृतिं तवाद्याम् ॥
12-322-003a	वेदाः स्वधीता मम लोकनाथ; तप्तं तपो नानृतमुक्तपूर्वम् ।
12-322-003c	पूजां गुरूणां सततं करोमि; परस्य गुह्यं न च भिन्नपूर्वम् ॥
12-322-004a	गुप्तानि चत्वारि यथागमं मे; शत्रौ च मित्रे च समोऽस्मि नित्यम् ।
12-322-004c	तं चादिदेवं सततं प्रपन्न; एकान्तभावेन वृणोम्यजस्रम् ॥
12-322-004e	एभिर्विशेषैः परिशुद्धसत्त्वः; कस्मान्न पश्येयमनन्तमीशम् ॥
12-322-005a	तत्पारमेष्ठ्यस्य वचो निशम्य; नारायणः सात्वतधर्मगोप्ता ।
12-322-005c	गच्छेति तं नारदमुक्तवान्स; संपूजयित्वात्मविधिक्रियाभिः ॥
12-322-006a	ततो विसृष्टः परमेष्ठिपुत्रः; सोऽभ्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ।
12-322-006c	खमुत्पपातोत्तमवेगयुक्त;स्ततोऽधिमेरौ सहसा निलिल्ये ॥
12-322-007a	तत्रावतस्थे च मुनिर्मुहूर्तः;मेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।
12-322-007c	आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन; ददर्श चात्यद्भुतरूपयुक्तम् ॥
12-322-008a	क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः; श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ।
12-322-008c	मेरोः सहस्रैः स हि योजनानां; द्वात्रिंशतोर्ध्वं कविभिर्निरुक्तः ॥
12-322-009a	अतीन्द्रियाश्चानशनाश्च तत्र; निष्पन्दहीनाः सुसुगन्धिनश्च ।
12-322-009c	श्वेताः पुमांसो गतसर्वपापा;श्चक्षुर्मुषः पापकृतां नराणाम् ॥
12-322-010a	वज्रास्थिकायाः सममानोन्माना; दिव्यान्वयरूपाः शुभसारोपेताः ।
12-322-010c	छत्राकृतिशीर्षा मेघौघनिनादाः; सत्पुष्करचतुष्का राजीवशतपादाः ॥
12-322-011a	षष्ट्या दन्तैर्युक्ताः शुक्लैः;रष्टाभिर्दंष्ट्राभिर्ये ।
12-322-011c	जिह्वाभिर्ये विष्वग्वक्त्रं; लेलिह्यन्ते सूर्यप्रख्यम् ॥
12-322-012a	भक्त्या देवं विश्वोत्पन्नं; यस्मात्सर्वे लोकाः सूताः ।

12-322-012c वेदा धर्मा मुनयः शान्ताः देवाः सर्वे तस्य विसर्गाः ॥

12-322-013 युधिष्ठिर उवाच

12-322-013a अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ।

12-322-013c कथं ते पुरुषा जाताः का तेषां गतिरुत्तमा ॥

12-322-014a ये विमुक्ता भवन्तीह नरा भरतसत्तम ।

12-322-014c तेषां लक्षणमेतद्धि यच्छवेतद्वीपवासिनाम् ॥

12-322-015a तस्मान्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।

12-322-015c त्वं हि सर्वकथारामस्त्वां चैवोपाश्रिता वयम् ॥

12-322-016 भीष्म उवाच

12-322-016a विस्तीर्णेषा कथा राजञ्श्रुता मे पितृसंनिधौ ।

12-322-016c सैषा तव हि वक्तव्या कथासारो हि स स्मृतः ॥

12-322-017a राजोपरिचरो नाम बभूवाधिपतिर्भुवः ।

12-322-017c आखण्डलसखः ख्यातो भक्तो नारायणं हरिम् ॥

12-322-018a धार्मिको नित्यभक्तश्च पितृन्नित्यमतन्द्रितः ।

12-322-018c साम्राज्यं तेन संप्राप्तं नारायणवरात्पुरा ॥

12-322-019a सात्वतं विधिमास्थाय प्राक्सूर्यमुखनिःसृतम् ।

12-322-019c पूजयामास देवेशं तच्छेषेण पितामहान् ॥

12-322-020a पितृशेषेण विप्रांश्च संविभज्याश्रितांश्च सः ।

12-322-020c शेषान्नभुक्सत्यपरः सर्वभूतेष्वहिंसकः ॥

12-322-020e सर्वभावेन भक्तः स देवदेवं जनार्दनम् ॥

12-322-021a तस्य नारायणे भक्तिं वहतोऽमित्रकर्शन ।

12-322-021c एकशय्यासनं शक्रो दत्तवान्देवराट्स्वयम् ॥

12-322-022a आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनानि च ।

12-322-022c एतद्भगवते सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा ॥

12-322-023a काम्यनैमित्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमक्रियाः ।

12-322-023c सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥

12-322-024a पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः ।

12-322-024c प्रायणं भगवत्प्रोक्तं भुञ्जते चाग्रभोजनम् ॥

12-322-025a तस्य प्रशासतो राज्यं धर्मेणामित्रघातिनः ।

12-322-025c नानृता वाक्समभवन्मनो दुष्टं न चाभवत् ॥

12-322-025e	न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥
12-322-026a	ये हि ते मुनयः ख्याताः सप्त चित्रशिखण्डिनः ।
12-322-026c	तैरेकमतिभिर्भूत्वा यत्प्रोक्तं शास्त्रमुत्तमम् ॥
12-322-027a	मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
12-322-027c	वसिष्ठश्च महातेजा एते चित्रशिखण्डिनः ॥
12-322-028a	सप्त प्रकृतयो ह्येतास्तथा स्वायंभुवोऽष्टमः ।
12-322-028c	एताभिर्धार्यते लोकस्ताभ्यः शास्त्रं विनिःसृतम् ॥
12-322-029a	एकाग्रमनसो दान्ता मुनयः संयमे रताः ।
12-322-029c	इदं श्रेय इदं ब्रह्म इदं हितमनुत्तमम् ॥
12-322-029e	लोकान्संचिन्त्य मनसा ततः शास्त्रं प्रचक्रिरे ॥
12-322-030a	तत्र धर्मार्थकामा हि मोक्षः पश्चाच्च कीर्तितः ।
12-322-030c	मर्यादा विविधाश्चैव दिवि भूमौ च संस्थिताः ॥
12-322-031a	आराध्य तपसा देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ।
12-322-031c	दिव्यं वर्षसहस्रं वै सर्वे ते ऋषिभिः सह ॥
12-322-032a	नारायणानुशास्ता हि तदा देवी सरस्वती ।
12-322-032c	विवेश तानृषीन्सर्वल्लोकानां हितकाम्यया ॥
12-322-033a	ततः प्रवर्तिता सम्यक्तपोविद्धिर्द्विजातिभिः ।
12-322-033c	शब्दे चार्थे च हेतौ च एषा प्रथमसर्गजा ॥
12-322-034a	आदावेव हि तच्छास्त्रमोंकारस्वरभूषितम् ।
12-322-034c	ऋषिभिर्भावितं तत्र यत्र कारुणिको ह्यसौ ॥
12-322-035a	ततः प्रसन्नो भगवाननिर्दिष्टशरीरगः ।
12-322-035c	ऋषीनुवाच तान्सर्वानदृश्यः पुरुषोत्तमः ॥
12-322-036a	कृतं शतसहस्रं हि श्लोकानामिदमुत्तमम् ।
12-322-036c	लोकतन्त्रस्य कृत्स्नस्य यस्माद्धर्मः प्रवर्तते ॥
12-322-037a	प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च योनिरेतद्भविष्यति ।
12-322-037c	ऋग्यजुःसामभिर्जुष्टमथर्वाङ्गिरसैस्तथा ॥
12-322-038a	तथा प्रमाणं हि मया कृतो ब्रह्मा प्रसादजः ।
12-322-038c	रुद्रश्च क्रोधजो विप्रा यूयं प्रकृतयस्तथा ॥
12-322-039a	सूर्याचन्द्रमसौ वायुर्भूमिरापोऽग्निरेव च ।
12-322-039c	सर्वे च नक्षत्रगणा यच्च भूताभिः शब्दितम् ॥
12-322-040a	अधिकारेषु वर्तन्ते यथास्वं ब्रह्मवादिनः ।

- 12-322-040c सर्वे प्रमाणं हि यथा तथैतच्छास्त्रमुत्तमम् ॥
- 12-322-041a भविष्यति प्रमाणं वै एतन्मदनुशासनम् ।
- 12-322-041c अस्मात्प्रवक्ष्यते धर्मान्मनुः स्वायंभुवः स्वयम् ॥
- 12-322-042a उशना बृहस्पतिश्चैव यदोत्पन्नौ भविष्यतः ।
- 12-322-042c तदा प्रवक्ष्यतः शास्त्रं युष्मन्मतिभिरुद्धृतम् ॥
- 12-322-043a स्वायंभुवेषु धर्मेषु शास्त्रे चोशनसा कृते ।
- 12-322-043c बृहस्पतिमते चैव लोकेषु प्रविचारिते ॥
- 12-322-044a युष्मत्कृतमिदं शास्त्रं प्रजापालो वसुस्ततः ।
- 12-322-044c बृहस्पतिसकाशाद्वै प्राप्स्यते द्विजसत्तमाः ॥
- 12-322-045a स हि मद्भावितो राजा मद्भक्तश्च भविष्यति ।
- 12-322-045c तेन शास्त्रेण लोकेषु क्रियाः सर्वाः करिष्यति ॥
- 12-322-046a एतद्धि सर्वशास्त्राणां शास्त्रमुत्तमसंज्ञितम् ।
- 12-322-046c एतदर्थं च धर्म्यं च यशस्यं चैतदुत्तमम् ॥
- 12-322-047a अस्य प्रवर्तनाच्चैव प्रजावन्तो भविष्यथ ।
- 12-322-047c स च राजा श्रिया युक्तो भविष्यति महान्वसुः ॥
- 12-322-048a संस्थिते तु नृपे तस्मिञ्शास्त्रमेतत्सनातनम् ।
- 12-322-048c अन्तर्धास्यति तत्सत्यमेतद्वः कथितं मया ॥
- 12-322-049a एतावदुक्त्वा वचनमदृश्यः पुरुषोत्तमः ।
- 12-322-049c विसृज्य तानृषीन्सर्वान्कामपि प्रस्थितो दिशम् ॥
- 12-322-050a ततस्ते लोकपितरः सर्वलोकार्थचिन्तकाः ।
- 12-322-050c प्रावर्तयन्त तच्छास्त्रं धर्मयोनिं सनातनम् ॥
- 12-322-051a उत्पन्नेऽऽङ्गिरसे चैव युगे प्रथमकल्पिते ।
- 12-322-051c साङ्गोपनिषदं शास्त्रं स्थापयित्वा बृहस्पतौ ॥
- 12-322-052a जग्मुर्यथेप्सितं देशं तपसे कृतनिश्चयाः ।
- 12-322-052c धारणात्सर्वलोकानां सर्वधर्मप्रवर्तकाः ॥

12-323-001 भीष्म उवाच

- 12-323-001a ततोऽतीते महाकल्पे उत्पन्नेऽङ्गिरसः सुते ।
- 12-323-001c बभूवुर्निर्वृता देवा जाते देवपुरोहिते ॥
- 12-323-002a बृहद्ब्रह्म महच्चेति शब्दाः पर्यायवाचकाः ।
- 12-323-002c एभिः समन्वितो राजन्गुणैर्विद्वान्बृहस्पतिः ॥
- 12-323-003a तस्य शिष्यो बभूवाग्र्यो राजोपरिचरो वसुः ।

12-323-003c	अधीतवांस्तदा शास्त्रं सम्यक्चित्रशिखण्डिजम् ॥
12-323-004a	स राजा भावितः पूर्वं दैवेन विधिना वसुः ।
12-323-004c	पालयामास पृथिवीं दिवमाखण्डलो यथा ॥
12-323-005a	तस्य यज्ञो महानासीदश्वमेधो महात्मनः ।
12-323-005c	बृहस्पतिरुपाध्यायस्तत्र होता बभूव ह ॥
12-323-006a	प्रजापतिसुताश्चात्र सदस्यास्त्वभवंस्त्रयः ।
12-323-006c	एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥
12-323-007a	धनुषाक्षोऽथ रैभ्यश्च अर्वावसुपरावसू ।
12-323-007c	ऋषिर्मेधातिथिश्चैव ताण्ड्यश्चैव महानृषिः ॥
12-323-008a	ऋषिः शक्तिर्महाभागस्तथा वेदशिराश्च यः ।
12-323-008c	कपिलश्च ऋषिश्रेष्ठः शालिहोत्रपितामहः ॥
12-323-009a	आद्यः कठस्तैत्तिरिश्च वैशंपायनपूर्वजः ।
12-323-009c	कण्वोऽथ देवहोत्रश्च एते षोडश कीर्तिताः ॥
12-323-009e	संभृताः सर्वसंभारास्तस्मिन् राजन्महाक्रतौ ॥
12-323-010a	न तत्र पशुघातोऽभूत्स राजैवं स्थितोऽभवत् ।
12-323-010c	अहिंस्रः शुचिरक्षुद्रो निराशीः कर्मसंस्तुतः ॥
12-323-010e	आरण्यकपदोद्गीता भागास्तत्रोपकल्पिताः ॥
12-323-011a	प्रीतस्ततोऽस्य भगवान्देवदेवः पुरातनः ।
12-323-011c	साक्षात्तं दर्शयामास सोऽदृश्योऽन्येन केनचित् ॥
12-323-012a	स्वयं भागमुपाघ्राय पुरोडाशं गृहीतवान् ।
12-323-012c	अदृश्येन हृतो भागो देवेन हरिमेधसा ॥
12-323-013a	बृहस्पतिस्ततः क्रुद्धः स्रुवमुद्यम्य वेगितः ।
12-323-013c	आकाशं घनन्स्रुवः पातै रोषादश्रूण्यवर्तयत् ॥
12-323-014a	उवाच चोपरिचरं मया भागोऽयमुद्यतः ।
12-323-014c	ग्राह्यः स्वयं हि देवेन मत्प्रत्यक्षं न संशयः ॥
12-323-015a	उद्यता यज्ञभागा हि साक्षात्प्राप्ताः सुरैरिह ।
12-323-015c	किमर्थमिह न प्राप्तो दर्शनं स हरिर्विभुः ॥
12-323-016a	ततः स तं समुद्धूतं भूमिपालो महान्वसुः ।
12-323-016c	प्रसादयामास मुनिं सदस्यास्ते च सर्वशः ॥
12-323-017a	ऊचुश्चैनमसंभ्रान्ता न रोषं कर्तुमर्हसि ।
12-323-017c	नैष धर्मः कृतयुगे यस्त्वं रोषमचीकृथाः ॥

12-323-018a	अरोषणो ह्यसौ देवो यस्य भागोऽयमुद्यतः ।
12-323-018c	न स शक्यस्त्वया द्रष्टुमस्माभिर्वा बृहस्पते ॥
12-323-018e	यस्य प्रसादं कुरुते स वै तं द्रष्टुमर्हति ॥
12-323-019	एकतद्वितत्रिता ऊचुः
12-323-019a	वयं हि ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः परिकीर्तिताः ।
12-323-019c	गता निःश्रेयसार्थं हि कदाचिद्दिशमुत्तराम् ॥
12-323-020a	तप्त्वा वर्षसहस्राणि चत्वारि तप उत्तमम् ।
12-323-020c	एकपादस्थिताः सम्यक्काष्ठभूताः समाहिताः ॥
12-323-021a	मेरोरुत्तरभागे तु क्षीरोदस्यानुकूलतः ।
12-323-021c	स देशो यत्र नस्तप्तं तपः परमदारुणम् ॥
12-323-021e	कथं पश्येमहि वयं देवं नारायणं त्विति ॥
12-323-022a	ततो व्रतस्यावभृथे वागुवाचाशरीरिणी ।
12-323-022c	सुतप्तं वस्तपो विप्राः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥
12-323-023a	यूयं जिज्ञासवो भक्ताः कथं द्रक्ष्यथ तं प्रभुम् ।
12-323-023c	क्षीरोदधेरुत्तरतः श्वेतद्वीपो महाप्रभः ॥
12-323-024a	तत्र नारायणपरा मानवाश्चन्द्रवर्चसः ।
12-323-024c	एकान्तभावोपगतास्ते भक्ताः पुरुषोत्तमम् ॥
12-323-025a	ते सहस्रार्चिषं देवं प्रविशन्ति सनातनम् ।
12-323-025c	अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ॥
12-323-026a	एकान्तिनस्ते पुरुषाः श्वेतद्वीपनिवासिनः ।
12-323-026c	गच्छध्वं तत्र मुनयस्तत्रात्मा मे प्रकाशितः ॥
12-323-027a	अथ श्रुत्वा वयं सर्वे वाचं तामशरीरिणीम् ।
12-323-027c	यथाख्यातेन मार्गेण तं देशं प्रतिपेदिरे ॥
12-323-028a	प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं तच्चित्तास्तद्विदृक्षवः ।
12-323-028c	ततो नो दृष्टिविषयस्तदा प्रतिहतोऽभवत् ॥
12-323-029a	न च पश्याम पुरुषं तत्तेजोहतदर्शनाः ।
12-323-029c	ततो नः प्रादुरभवद्विज्ञानं देवयोगजम् ॥
12-323-030a	न किलातप्ततपसा शक्यते द्रष्टुमञ्जसा ।
12-323-030c	ततः पुनर्वर्षशतं तप्त्वा तात्कालिकं महत् ॥
12-323-031a	व्रतावसाने सुशुभान्नरान्ददृशिरे वयम् ।
12-323-031c	श्वेतांश्चन्द्रप्रतीकाशान्सर्वलक्षणलक्षितान् ॥

12-323-032a	नित्याञ्जलिकृतान्ब्रह्म जपतः प्रागुदङ्मुखान् ।
12-323-032c	मानसो नाम स जपो जप्यते तैर्महात्मभिः ॥
12-323-032e	तेनैकाग्रमनस्त्वेन प्रीतो भवति वै हरिः ॥
12-323-033a	या भवेन्मुनिशार्दूल भाः सूर्यस्य युगक्षये ।
12-323-033c	एकैकस्य प्रभा तादृक्साभवन्मानवस्य ह ॥
12-323-034a	तेजोनिवासः स द्वीप इति वै मेनिरे वयम् ।
12-323-034c	न तत्राभ्यधिकः कश्चित्सर्वे ते समतेजसः ॥
12-323-035a	अथ सूर्यसहस्रस्य प्रभां युगपदुत्थिताम् ।
12-323-035c	सहसा दृष्टवन्तः स्म पुनरेव बृहस्पते ॥
12-323-036a	सहिताश्चाभ्यधावन्त ततस्ते मानवा द्रुतम् ।
12-323-036c	कृताञ्जलिपुटा हृष्टा नम इत्येव वादिनः ॥
12-323-037a	ततोऽभिवदतां तेषामश्रौष्म विपुलं ध्वनिम् ।
12-323-037c	बलिः किलोपह्रियते तस्य देवस्य तैर्नरैः ॥
12-323-038a	वयं तु तेजसा तस्य सहसा हृतचेतसः ।
12-323-038c	न किञ्चिदपि पश्यामो हृतदृष्टिबलेन्द्रियाः ॥
12-323-039a	एकस्तु शब्दोऽविरतः श्रुतोऽस्माभिरुदीरितः ।
12-323-039c	जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥
12-323-040a	नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ।
12-323-040c	इति शब्दः श्रुतोऽस्माभिः शिक्षाक्षरसमीरितः ॥
12-323-041a	एतस्मिन्नन्तरे वायुः सर्वगन्धवहः शुचिः ।
12-323-041c	दिव्यान्युवाह पुष्पाणि कर्मण्याश्चौषधीस्तथा ॥
12-323-042a	तैरिष्टः पञ्चकालज्ञैर्हरिरेकान्तिभिर्नरैः ।
12-323-042c	नूनं तत्रागतो देवो यथा तैर्वागुदीरिता ॥
12-323-042e	वयं त्वेनं न पश्यामो मोहितास्तस्य मायया ॥
12-323-043a	मारुते संनिवृत्ते च बलौ च प्रतिपादिते ।
12-323-043c	चिन्ताव्याकुलितात्मानो जाताः स्मोऽङ्गिरसां वर ॥
12-323-044a	मानवानां सहस्रेषु तेषु वै शुद्धयोनिषु ।
12-323-044c	अस्मान्न कश्चिन्मनसा चक्षुषा वाप्यपूजयत् ॥
12-323-045a	तेऽपि स्वस्था मुनिगणा एकभावमनुव्रताः ।
12-323-045c	नास्मासु दधिरे भावं ब्रह्मभावमनुष्ठिताः ॥
12-323-046a	ततोऽस्मान्सुपरिश्रान्तांस्तपसा चापि कर्षितान् ।

- 12-323-046c उवाच खस्थं किमपि भूतं तत्राशरीरकम् ॥
 12-323-047a दृष्टा वः पुरुषाः श्वेताः सर्वेन्द्रियविवर्जिताः ।
 12-323-047c दृष्टो भवति देवेश एभिर्दृष्टैर्द्विजोत्तमाः ॥
 12-323-048a गच्छध्वं मुनयः सर्वे यथागतमितोऽचिरात् ।
 12-323-048c न स शक्यो अभक्तेन द्रष्टुं देवः कथंचन ॥
 12-323-049a कामं कालेन महता एकान्तित्वं समागतैः ।
 12-323-049c शक्यो द्रष्टुं स भगवान्प्रभामण्डलदुर्दृशः ॥
 12-323-050a महत्कार्यं तु कर्तव्यं युष्माभिर्द्विजसत्तमाः ।
 12-323-050c इतः कृतयुगेऽतीते विपर्यासं गतेऽपि च ॥
 12-323-051a वैवस्वतेऽन्तरे विप्राः प्राप्ते त्रेतायुगे ततः ।
 12-323-051c सुराणां कार्यसिद्ध्यर्थं सहाया वै भविष्यथ ॥
 12-323-052a ततस्तदद्भुतं वाक्यं निशम्यैवं स्म सोमप ।
 12-323-052c तस्य प्रसादात्प्राप्ताः स्मो देशमीप्सितमञ्जसा ॥
 12-323-053a एवं सुतपसा चैव हव्यकव्यैस्तथैव च ।
 12-323-053c देवोऽस्माभिर्न दृष्टः स कथं त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥
 12-323-053e नारायणो महद्भूतं विश्वसृग्धव्यकव्यभुक् ॥

12-323-054 भीष्म उवाच

- 12-323-054a एवमेकतवाक्येन द्वितत्रितमतेन च ।
 12-323-054c अनुनीतः सदस्यैश्च बृहस्पतिरुदारधीः ॥
 12-323-054e समानीय ततो यज्ञं दैवतं समपूजयत् ॥
 12-323-055a समाप्तयज्ञो राजापि प्रजाः पालितवान्वसुः ।
 12-323-055c ब्रह्मशापाद्विवो भ्रष्टः प्रविवेश महीं ततः ॥
 12-323-056a अन्तर्भूमिगतश्चैव सततं धर्मवत्सलः ।
 12-323-056c नारायणपरो भूत्वा नारायणपदं जगौ ॥
 12-323-057a तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः ।
 12-323-057c महीतलाद्गतः स्थानं ब्रह्मणः समनन्तरम् ॥
 12-323-057e परां गतिमनुप्राप्त इति नैष्ठिकमञ्जसा ॥

12-324-001 युधिष्ठिर उवाच

- 12-324-001a यदा भक्तो भगवत आसीद्राजा महावसुः ।
 12-324-001c किमर्थं स परिभ्रष्टो विवेश विवरं भुवः ॥

12-324-002

भीष्म उवाच

12-324-002a

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

12-324-002c

ऋषीणां चैव संवादं त्रिदशानां च भारत ॥

12-324-003a

अजेन यष्टव्यमिति देवाः प्राहुर्द्विजोत्तमान् ।

12-324-003c

स च छागो ह्यजो ज्ञेयो नान्यः पशुरिति स्थितिः ॥

12-324-004

ऋषय ऊचुः

12-324-004a

बीजैर्यज्ञेषु यष्टव्यमिति वै वैदिकी श्रुतिः ।

12-324-004c

अजसंज्ञानि बीजानि छागं न घनन्तुमर्हथ ॥

12-324-005a

नैष धर्मः सतां देवा यत्र वध्येत वै पशुः ।

12-324-005c

इदं कृतयुगं श्रेष्ठं कथं वध्येत वै पशुः ॥

12-324-006

भीष्म उवाच

12-324-006a

तेषां संवदतामेवमृषीणां विबुधैः सह ।

12-324-006c

मार्गागतो नृपश्रेष्ठस्तं देशं प्राप्तवान्वसुः ॥

12-324-006e

अन्तरिक्षचरः श्रीमान्समग्रबलवाहनः ॥

12-324-007a

तं दृष्ट्वा सहसायान्तं वसुं ते त्वन्तरिक्षगम् ।

12-324-007c

ऊचुर्द्विजातयो देवानेष छेत्स्यति संशयम् ॥

12-324-008a

यज्वा दानपतिः श्रेष्ठः सर्वभूतहितप्रियः ।

12-324-008c

कथं स्विदन्यथा ब्रूयाद्वाक्यमेष महान्वसुः ॥

12-324-009a

एवं ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा ।

12-324-009c

अपृच्छन्सहसाभ्येत्य वसुं राजानमन्तिकात् ॥

12-324-010a

भो राजन्केन यष्टव्यमजेनाहोस्विदौषधैः ।

12-324-010c

एतन्नः संशयं छिन्धि प्रमाणं नो भवान्मतः ॥

12-324-011a

स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिपप्रच्छ वै वसुः ।

12-324-011c

कस्य वः को मतः पक्षो ब्रूत सत्यं समागताः ॥

12-324-012

ऋषय ऊचुः

12-324-012a

धान्यैर्यष्टव्यमित्येष पक्षोऽस्माकं नराधिप ।

12-324-012c

देवानां तु पशुः पक्षो मतो राजन्वदस्व नः ॥

12-324-013

भीष्म उवाच

12-324-013a

देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुना पक्षसंश्रयात् ।

12-324-013c

छागेनाजेन यष्टव्यमेवमुक्तं वचस्तदा ॥

12-324-014a	कुपितास्ते ततः सर्वे मुनयः सूर्यवर्चसः ।
12-324-014c	ऊचुर्वसुं विमानस्थं देवपक्षार्थवादिनम् ॥
12-324-015a	सुरपक्षो गृहीतस्ते यस्मात्तस्माद्विवः पत ।
12-324-015c	अद्य प्रभृति ते राजन्नाकाशे विहता गतिः ॥
12-324-015e	अस्मच्छापाभिघातेन महीं भित्त्वा प्रवेक्ष्यसि ॥
12-324-016a	ततस्तस्मिन्मुहूर्तेऽथ राजोपरिचरस्तदा ।
12-324-016c	अधो वै संबभूवाशु भूमेर्विवरगो नृपः ॥
12-324-016e	स्मृतिस्त्वेनं न प्रजहौ तदा नारायणाज्ञया ॥
12-324-017a	देवास्तु सहिताः सर्वे वसोः शापविमोक्षणम् ।
12-324-017c	चिन्तयामासुरव्यग्राः सुकृतं हि नृपस्य तत् ॥
12-324-018a	अनेनास्मत्कृते राज्ञा शापः प्राप्तो महात्मना ।
12-324-018c	अस्य प्रतिप्रियं कार्यं सहितैर्नो दिवौकसः ॥
12-324-019a	इति बुद्ध्या व्यवस्याशु गत्वा निश्चयमीश्वराः ।
12-324-019c	ऊचुस्तं हृष्टमनसो राजोपरिचरं तदा ॥
12-324-020a	ब्रह्मण्यदेवं त्वं भक्तः सुरासुरगुरुं हरिम् ।
12-324-020c	कामं स तव तुष्टात्मा कुर्याच्छापविमोक्षणम् ॥
12-324-021a	मानना तु द्विजातीनां कर्तव्या वै महात्मनाम् ।
12-324-021c	अवश्यं तपसा तेषां फलितव्यं नृपोत्तम ॥
12-324-022a	यतस्त्वं सहसा भ्रष्ट आकाशान्मेदिनीतलम् ।
12-324-022c	एकं त्वनुग्रहं तुभ्यं दद्वो वै नृपसत्तम ॥
12-324-023a	यावत्त्वं शापदोषेण कालमासिष्यसेऽनघ ।
12-324-023c	भूमेर्विवरगो भूत्वा तावन्तं कालमाप्स्यसि ॥
12-324-023e	यज्ञेषु सुहुतां विप्रैर्वसोर्धारां महात्मभिः ॥
12-324-024a	प्राप्स्यसेऽस्मदनुध्यानान्मा च त्वां ग्लानिरास्पृशेत् ।
12-324-024c	न क्षुत्पिपासे राजेन्द्र भूमेश्छिद्रे भविष्यतः ॥
12-324-025a	वसोर्धारानुपीतत्वात्तेजसाप्यायितेन च ।
12-324-025c	स देवोऽस्मद्वरात्प्रीतो ब्रह्मलोकं हि नेष्यति ॥
12-324-026a	एवं दत्त्वा वरं राज्ञे सर्वे तत्र दिवौकसः ।
12-324-026c	गताः स्वभवनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥
12-324-027a	चक्रे च सततं पूजां विष्वक्सेनाय भारत ।
12-324-027c	जप्यं जगौ च सततं नारायणमुखोद्गतम् ॥

- 12-324-028a तत्रापि पञ्चभिर्यज्ञैः पञ्चकालानरिन्दम ।
 12-324-028c अयजद्धरिं सुरपतिं भूमेर्विवरगोऽपि सन् ॥
 12-324-029a ततोऽस्य तुष्टो भगवान्भक्त्या नारायणो हरिः ।
 12-324-029c अनन्यभक्तस्य सतस्तत्परस्य जितात्मनः ॥
 12-324-030a वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ।
 12-324-030c गरुत्मन्तं महावेगमाबभाषे स्मयन्निव ॥
 12-324-031a द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम ।
 12-324-031c सम्राट् राजा वसुर्नाम धर्मात्मा मां समाश्रितः ॥
 12-324-032a ब्राह्मणानां प्रकोपेन प्रविष्टो वसुधातलम् ।
 12-324-032c मानितास्ते तु विप्रेन्द्रास्त्वं तु गच्छ द्विजोत्तम ॥
 12-324-033a भूमेर्विवरसंगुप्तं गरुडेह ममाज्ञया ।
 12-324-033c अधश्चरं नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु माचिरम् ॥
 12-324-034a गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौ मारुतवेगवान् ।
 12-324-034c विवेश विवरं भूमेर्यत्रास्ते वाग्यतो वसुः ॥
 12-324-035a तत एनं समुत्क्षिप्य सहसा विनतासुतः ।
 12-324-035c उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र चैनममुञ्चत ॥
 12-324-036a तस्मिन्मुहूर्ते संजज्ञे राजोपरिचरः पुनः ।
 12-324-036c सशरीरो गतश्चैव ब्रह्मलोकं नृपोत्तमः ॥
 12-324-037a एवं तेनापि कौन्तेय वाग्दोषाद्देवताज्ञया ।
 12-324-037c प्राप्ता गतिरयज्वार्हा द्विजशापान्महात्मना ॥
 12-324-038a केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः ।
 12-324-038c ततः शीघ्रं जहौ शापं ब्रह्मलोकमवाप च ॥
 12-324-039a एतत्ते सर्वमाख्यातं ते भूता मानवा यथा ।
 12-324-039c नारदोऽपि यथा श्वेतं द्वीपं स गतवानृषिः ॥
 12-324-039e तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥

12-325-001 भीष्म उवाच

- 12-325-001a प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं नारदो भगवानृषिः ।
 12-325-001c ददर्श तानेव नराञ्श्वेतांश्चन्द्रप्रभाञ्शुभान् ॥
 12-325-002a पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः ।
 12-325-002c दिदृक्षुर्जप्यपरमः सर्वकृच्छ्रधरः स्थितः ॥
 12-325-003a भूत्वैकाग्रमना विप्र ऊर्ध्वबाहुर्महामुनिः ।

12-325-003c स्तोत्रं जगौ स विश्वाय निर्गुणाय महात्मने ॥

12-325-004 नारद उवाच

12-325-004A नमस्ते देवदेव [1] निष्क्रिय [2] निर्गुण [3] लोकसाक्षिन् [4] क्षेत्रज्ञ [5] अनन्त [6=116] पुरुष [7] महापुरुष [8] त्रिगुण [9] प्रधान [10] ।

12-325-004B अमृत [11] व्योम [12] सनातन [13] सदसद्व्यक्ताव्यक्त [14] ऋतधामन् [15] पूर्वादिदेव [16] वसुप्रद [17] प्रजापते [18] सुप्रजापते [19] वनस्पते [20] ।

12-325-004C महाप्रजापते [21] ऊर्जस्पते [22] वाचस्पते [23] मनस्पते [24] जगत्पते [25] दिवस्पते [26] मरुत्पते [27] सलिलपते [28] पृथिवीपते [29] दिक्पते [30] ।

12-325-004D पूर्वनिवास [31] ब्रह्मपुरोहित [32] ब्रह्मकायिक [33] महाकायिक [34] महाराजिक [35] चतुर्महाराजिक [36] आभासुर [37] महाभासुर [38] सप्तमहाभासुर [39] याम्य [40] ।

12-325-004E महायाम्य [41] संज्ञासंज्ञ [42] तुषित [43] महातुषित [44] प्रतर्दन [45] परिनिर्मित [46] वशवर्तिन् [47] अपरिनिर्मित [48] यज्ञ [49] महायज्ञ [50] ।

12-325-004F यज्ञसंभव [51] यज्ञयोने [52] यज्ञगर्भ [53] यज्ञहृदय [54] यज्ञस्तुत [55] यज्ञभागहर [56] पञ्चयज्ञधर [57] पञ्चकालकर्तृगते [58] पञ्चरात्रिक [59] वैकुण्ठ [60] ।

12-325-004G अपराजित [61] मानसिक [62] परमस्वामिन् [63] सुस्नात [64] हंस [65] परमहंस [66] परमयाज्ञिक [67] सांख्ययोग [68] अमृतेशय [69] हिरण्येशय [70] ।

12-3250-04H वेदेशय [71] कुशेशय [72] ब्रह्मेशय [73] पद्मेशय [74] विश्वेश्वर [75] त्वं जगदन्वयः [76] त्वं जगत्प्रकृतिः [77] तवाग्निरास्यम् [78] वडवामुखोऽग्निः [79] त्वमाहुतिः [80]

12-3250-04I त्वं सारथिः [81] त्वं वषट्कारः [82] त्वमोँकारः [83] त्वं मनः [84] त्वं चन्द्रमाः [85] त्वं चक्षुराद्यम् [86] त्वं सूर्यः [87] त्वं दिशां गजः [88] दिग्भानो [89] हयशिरः [90]

12-3250-04J प्रथमत्रिसौपर्ण [91] पञ्चाम्ने [92] त्रिणाचिकेत [93] षडङ्गविधान [94] प्राग्योतिष [95] ज्येष्ठसामग [96] सामिकव्रतधर [97] अथर्वशिरः [98] पञ्चमहाकल्प [99] फेनपाचार्य [100]

12-3250-04K वालखिल्य [101] वैखानस [102] अभग्नयोग [103] अभग्नपरिसंख्यान [104] युगादे [105] युगमध्य [106] युगनिधन [107] आखण्डल [108] प्राचीनगर्भ [109] कौशिक [110]

12-3250-04L पुरुष्टुत [111] पुरुहूत [112] विश्वरूप [113] अनन्तगते [114] अनन्तभोग [115] अनन्त [116=6] अनादे [117] अमध्य [118] अव्यक्तमध्य [119] अव्यक्तनिधन [120]

12-3250-04M व्रतावास [121] समुद्राधिवास [122] यशोवास [123] तपोवास [124] लक्ष्म्यावास [125] विद्यावास [126] कीर्त्यावास [127] श्रीवास [128] सर्वावास [129] वासुदेव [130]

- 12-3250-04N सर्वच्छन्दक [131] हरिहय [132] हरिमेध [133] महायज्ञभागहर [134] वरप्रद [135=157]
यमनियममहानियमकृच्छ्रातिकृच्छ्रमहाकृच्छ्रसर्वकृच्छ्रनियमधर [136] निवृत्तधर्मप्रवचनगते
[137] प्रवृत्तवेदक्रिय [138] अज [139] सर्वगते [140]
- 12-3250-04O सर्वदर्शिन् [141] अग्राह्य [142] अचल [143] महाविभूते [144] माहात्म्यशरीर [145] पवित्र [146]
महापवित्र [147] हिरण्मय [148] बृहत् [149] अप्रतर्क्य [150]
- 12-3250-04P अविज्ञेय [151] ब्रह्माग्र्य [152] प्रजासर्गकर [153] प्रजानिधनकर [154] महामायाधर [155]
चित्रशिखण्डिन् [156] वरप्रद [157=135] पुरोडाशभागहर [158] गताध्वन् [159]
छिन्नतृष्ण [160]
- 12-3250-04Q छिन्नसंशय [161] सर्वतोनिवृत्त [162] ब्राह्मणरूप [163] ब्राह्मणप्रिय [164] विश्वमूर्ते [165] महामूर्ते
[166] बान्धव [167] भक्तवत्सल [168] ब्रह्मण्यदेव [169] भक्तोऽहं त्वां दिदृक्षुः [170]
एकान्तदर्शनाय नमो नमः [171]

12-326-001 भीष्म उवाच

- 12-326-001a एवं स्तुतः स भगवान्गुह्यैस्तथ्यैश्च नामभिः ।
12-326-001c तं मुनिं दर्शयामास नारदं विश्वरूपधृक् ॥
- 12-326-002a किञ्चिच्चन्द्रविशुद्धात्मा किञ्चिच्चन्द्राद्विशेषवान् ।
12-326-002c कृशानुवर्णः किञ्चिच्च किञ्चिद्विष्ण्याकृतिः प्रभुः ॥
- 12-326-003a शुकपत्रवर्णः किञ्चिच्च किञ्चित्स्फटिकसप्रभः ।
12-326-003c नीलाञ्जनचयप्रख्यो जातरूपप्रभः क्वचित् ॥
- 12-326-004a प्रवालाङ्कुरवर्णश्च श्वेतवर्णः क्वचिद्वर्णभौ ।
12-326-004c क्वचित्सुवर्णवर्णाभो वैडूर्यसदृशः क्वचित् ॥
- 12-326-005a नीलवैडूर्यसदृश इन्द्रनीलनिभः क्वचित् ।
12-326-005c मयूरग्रीववर्णाभो मुक्ताहारनिभः क्वचित् ॥
- 12-326-006a एतान्वर्णान्वहुविधान्रूपे बिभ्रत्सनातनः ।
12-326-006c सहस्रनयनः श्रीमाञ्जशतशीर्षः सहस्रपात् ॥
- 12-326-007a सहस्रोदरबाहुश्च अव्यक्त इति च क्वचित् ।
12-326-007c ओंकारमुद्गिरन्वक्त्रात्सावित्रीं च तदन्वयाम् ॥
- 12-326-008a शेषेभ्यश्चैव वक्त्रेभ्यश्चतुर्वेदोद्गतं वसु ।
12-326-008c आरण्यकं जगौ देवो हरिर्नारायणो वशी ॥
- 12-326-009a वेदीं कमण्डलुं दर्भान्मणिरूपानथोपलान् ।
12-326-009c अजिनं दण्डकाष्ठं च ज्वलितं च हुताशनम् ॥
- 12-326-009e धारयामास देवेशो हस्तैर्यज्ञपतिस्तदा ॥
- 12-326-010a तं प्रसन्नं प्रसन्नात्मा नारदो द्विजसत्तमः ।
12-326-010c वाग्यतः प्रयतो भूत्वा ववन्दे परमेश्वरम् ॥

- 12-326-010e तमुवाच नतं मूर्ध्ना देवानामादिरव्ययः ॥
 12-326-011a एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ।
 12-326-011c इमं देशमनुप्राप्ता मम दर्शनलालसाः ॥
 12-326-012a न च मां ते ददृशिरे न च द्रक्ष्यति कश्चन ।
 12-326-012c ऋते ह्येकान्तिकश्रेष्ठात्त्वं चैवैकान्तिको मतः ॥
 12-326-013a ममैतास्तनवः श्रेष्ठा जाता धर्मगृहे द्विज ।
 12-326-013c तास्त्वं भजस्व सततं साधयस्व यथागतम् ॥
 12-326-014a वृणीष्व च वरं विप्र मत्तस्त्वं यमिहेच्छसि ।
 12-326-014c प्रसन्नोऽहं तवाद्येह विश्वमूर्तिरिहाव्ययः ॥

12-326-015 नारद उवाच

- 12-326-015a अद्य मे तपसो देव यमस्य नियमस्य च ।
 12-326-015c सद्यः फलमवाप्तं वै दृष्टो यद्भगवान्मया ॥
 12-326-016a वर एष ममात्यन्तं दृष्टस्त्वं यत्सनातनः ।
 12-326-016c भगवान्विश्वदृक्सिंहः सर्वमूर्तिर्महाप्रभुः ॥

12-326-017 भीष्म उवाच

- 12-326-017a एवं संदर्शयित्वा तु नारदं परमेष्ठिजम् ।
 12-326-017c उवाच वचनं भूयो गच्छ नारद माचिरम् ॥
 12-326-018a इमे ह्यनिन्द्रियाहारा मद्भक्ताश्चन्द्रवर्चसः ।
 12-326-018c एकाग्राश्चिन्तयेयुर्मां नैषां विघ्नो भवेदिति ॥
 12-326-019a सिद्धाश्चैते महाभागाः पुरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।
 12-326-019c तमोरजोविनिर्मुक्ता मां प्रवेक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥
 12-326-020a न दृश्यश्चक्षुषा योऽसौ न स्पृश्यः स्पर्शनेन च ।
 12-326-020c न घ्रेयश्चैव गन्धेन रसेन च विवर्जितः ॥
 12-326-021a सत्त्वं रजस्तमश्चैव न गुणास्तं भजन्ति वै ।
 12-326-021c यश्च सर्वगतः साक्षी लोकस्यात्मेति कथ्यते ॥
 12-326-022a भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न विनश्यति ।
 12-326-022c अजो नित्यः शाश्वतश्च निर्गुणो निष्कलस्तथा ॥
 12-326-023a द्विर्द्वादशेभ्यस्तत्त्वेभ्यः ख्यातो यः पञ्चविंशकः ।
 12-326-023c पुरुषो निष्क्रियश्चैव ज्ञानदृश्यश्च कथ्यते ॥
 12-326-024a यं प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता वै द्विजसत्तम ।

- 12-326-024c स वासुदेवो विज्ञेयः परमात्मा सनातनः ॥
- 12-326-025a पश्य देवस्य माहात्म्यं महिमानं च नारद ।
- 12-326-025c शुभाशुभैः कर्मभिर्यो न लिप्यति कदाचन ॥
- 12-326-026a सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणानेतान्प्रचक्षते ।
- 12-326-026c एते सर्वशरीरेषु तिष्ठन्ति विचरन्ति च ॥
- 12-326-027a एतान्गुणांस्तु क्षेत्रज्ञो भुङ्क्ते नैभिः स भुज्यते ।
- 12-326-027c निर्गुणो गुणभुक्चैव गुणस्रष्टा गुणाधिकः ॥
- 12-326-028a जगत्प्रतिष्ठा देवर्षे पृथिव्यप्सु प्रलीयते ।
- 12-326-028c ज्योतिष्यापः प्रलीयन्ते ज्योतिर्वायौ प्रलीयते ॥
- 12-326-029a खे वायुः प्रलयं याति मनस्याकाशमेव च ।
- 12-326-029c मनो हि परमं भूतं तदव्यक्ते प्रलीयते ॥
- 12-326-030a अव्यक्तं पुरुषे ब्रह्मन्निष्क्रिये संप्रलीयते ।
- 12-326-030c नास्ति तस्मात्परतरं पुरुषाद्वै सनातनात् ॥
- 12-326-031a नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
- 12-326-031c ऋते तमेकं पुरुषं वासुदेवं सनातनम् ॥
- 12-326-031e सर्वभूतात्मभूतो हि वासुदेवो महाबलः ॥
- 12-326-032a पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
- 12-326-032c ते समेता महात्मानः शरीरमिति संज्ञितम् ॥
- 12-326-033a तदाविशति यो ब्रह्मन्नदृश्यो लघुविक्रमः ।
- 12-326-033c उत्पन्न एव भवति शरीरं चेष्टयन्प्रभुः ॥
- 12-326-034a न विना धातुसंघातं शरीरं भवति क्वचित् ।
- 12-326-034c न च जीवं विना ब्रह्मन्धातवश्चेष्टयन्त्युत ॥
- 12-326-035a स जीवः परिसंख्यातः शेषः संकर्षणः प्रभुः ।
- 12-326-035c तस्मात्सनत्कुमारत्वं यो लभेत स्वकर्मणा ॥
- 12-326-036a यस्मिंश्च सर्वभूतानि प्रलयं यान्ति संक्षये ।
- 12-326-036c स मनः सर्वभूतानां प्रद्युम्नः परिपठ्यते ॥
- 12-326-037a तस्मात्प्रसूतो यः कर्ता कार्यं कारणमेव च ।
- 12-326-037c यस्मात्सर्वं प्रभवति जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
- 12-326-037e सोऽनिरुद्धः स ईशानो व्यक्तिः सा सर्वकर्मसु ॥
- 12-326-038a यो वासुदेवो भगवान्क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ।
- 12-326-038c ज्ञेयः स एव भगवाञ्जीवः संकर्षणः प्रभुः ॥

- 12-326-039a संकर्षणाच्च प्रद्युम्नो मनोभूतः स उच्यते ।
 12-326-039c प्रद्युम्नाद्योऽनिरुद्धस्तु सोऽहंकारो महेश्वरः ॥
 12-326-040a मत्तः सर्वं संभवति जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 12-326-040c अक्षरं च क्षरं चैव सच्चासच्चैव नारद ॥
 12-326-041a मां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता भक्तास्तु ये मम ।
 12-326-041c अहं हि पुरुषो ज्ञेयो निष्क्रियः पञ्चविंशकः ॥
 12-326-042a निर्गुणो निष्कलश्चैव निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 12-326-042c एतत्त्वया न विज्ञेयं रूपवानिति दृश्यते ॥
 12-326-042e इच्छन्मुहूर्तान्नश्येयमीशोऽहं जगतो गुरुः ॥
 12-326-043a माया ह्येषा मया सृष्टा यन्मां पश्यसि नारद ।
 12-326-043c सर्वभूतगुणैर्युक्तं नैवं त्वं ज्ञातुमर्हसि ॥
 12-326-043e मयैतत्कथितं सम्यक्तव मूर्तिचतुष्टयम् ॥
 12-326-044a सिद्धा ह्येते महाभागा नरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।
 12-326-044c तमोरजोभ्यां निर्मुक्ताः प्रवेक्ष्यन्ति च मां मुने ॥
 12-326-045a अहं कर्ता च कार्यं च कारणं चापि नारद ।
 12-326-045c अहं हि जीवसंज्ञो वै मयि जीवः समाहितः ॥
 12-326-045e मैवं ते बुद्धिरत्राभूद्दृष्टो जीवो मयेति च ॥
 12-326-046a अहं सर्वत्रगो ब्रह्मन्भूतग्रामान्तरात्मकः ।
 12-326-046c भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न नशाम्यहम् ॥
 12-326-047a हिरण्यगर्भो लोकादिश्चतुर्वक्त्रो निरुक्तगः ।
 12-326-047c ब्रह्मा सनातनो देवो मम बह्वर्थचिन्तकः ॥
 12-326-048a पश्यैकादश मे रुद्रान्दक्षिणं पार्श्वमास्थितान् ।
 12-326-048c द्वादशैव तथादित्यान्वामं पार्श्वं समास्थितान् ॥
 12-326-049a अग्रतश्चैव मे पश्य वसूनष्टौ सुरोत्तमान् ।
 12-326-049c नासत्यं चैव दस्रं च भिषजौ पश्य पृष्ठतः ॥
 12-326-050a सर्वान्प्रजापतीन्पश्य पश्य सप्त ऋषीनपि ।
 12-326-050c वेदान्यज्ञांश्च शतशः पश्यामृतमथौषधीः ॥
 12-326-051a तपांसि नियमांश्चैव यमानपि पृथग्विधान् ।
 12-326-051c तथाष्टगुणमैश्वर्यमेकस्थं पश्य मूर्तिमत् ॥
 12-326-052a श्रियं लक्ष्मीं च कीर्तिं च पृथिवीं च ककुद्भिनीम् ।
 12-326-052c वेदानां मातरं पश्य मत्स्थां देवीं सरस्वतीम् ॥

- 12-326-053a ध्रुवं च ज्योतिषां श्रेष्ठं पश्य नारद खेचरम् ।
 12-326-053c अम्भोधरान्समुद्रांश्च सरांसि सरितस्तथा ॥
- 12-326-054a मूर्तिमन्तः पितृगणांश्चतुरः पश्य सत्तम ।
 12-326-054c त्रींश्चैवेमान्गुणान्पश्य मत्स्थान्मूर्तिविवर्जितान् ॥
- 12-326-055a देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
 12-326-055c देवानां च पितृणां च पिता ह्येकोऽहमादितः ॥
- 12-326-056a अहं हयशिरो भूत्वा समुद्रे पश्चिमोत्तरे ।
 12-326-056c पिबामि सुहुतं हव्यं कव्यं च श्रद्धयान्वितम् ॥
- 12-326-057a मया सृष्टः पुरा ब्रह्मा मद्यज्ञमयजत्स्वयम् ।
 12-326-057c ततस्तस्मै वरान्प्रीतो ददावहमनुत्तमान् ॥
- 12-326-058a मत्पुत्रत्वं च कल्पादौ लोकाध्यक्षत्वमेव च ।
 12-326-058c अहंकारकृतं चैव नाम पर्यायवाचकम् ॥
- 12-326-059a त्वया कृतां च मर्यादां नातिक्राम्यति कश्चन ।
 12-326-059c त्वं चैव वरदो ब्रह्मन्वरेप्सूनां भविष्यसि ॥
- 12-326-060a सुरासुरगणानां च ऋषीणां च तपोधन ।
 12-326-060c पितृणां च महाभाग सततं संशितव्रत ॥
 12-326-060e विविधानां च भूतानां त्वमुपास्यो भविष्यसि ॥
- 12-326-061a प्रादुर्भावगतश्चाहं सुरकार्येषु नित्यदा ।
 12-326-061c अनुशास्यस्त्वया ब्रह्मन्नियोज्यश्च सुतो यथा ॥
- 12-326-062a एतांश्चान्यांश्च रुचिरान्ब्रह्मणेऽमिततेजसे ।
 12-326-062c अहं दत्त्वा वरान्प्रीतो निवृत्तिपरमोऽभवम् ॥
- 12-326-063a निर्वाणं सर्वधर्माणां निवृत्तिः परमा स्मृता ।
 12-326-063c तस्मान्निवृत्तिमापन्नश्चरेत्सर्वाङ्गनिर्वृतः ॥
- 12-326-064a विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्थं सनातनम् ।
 12-326-064c कपिलं प्राहुराचार्याः सांख्यनिश्चितनिश्चयाः ॥
- 12-326-065a हिरण्यगर्भो भगवानेष छन्दसि सुष्टुतः ।
 12-326-065c सोऽहं योगगतिर्ब्रह्मन्योगशास्त्रेषु शब्दितः ॥
- 12-326-066a एषोऽहं व्यक्तिमागम्य तिष्ठामि दिवि शाश्वतः ।
 12-326-066c ततो युगसहस्रान्ते संहरिष्ये जगत्पुनः ॥
 12-326-066e कृत्वात्मस्थानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
- 12-326-067a एकाकी विद्यया सार्धं विहरिष्ये द्विजोत्तम ।

- 12-326-067c ततो भूयो जगत्सर्वं करिष्यामीह विद्यया ॥
- 12-326-068a अस्मन्मूर्तिश्चतुर्थी या सासृजच्छेषमव्ययम् ।
- 12-326-068c स हि संकर्षणः प्रोक्तः प्रद्युम्नं सोऽप्यजीजनत् ॥
- 12-326-069a प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽहं सर्गो मम पुनः पुनः ।
- 12-326-069c अनिरुद्धात्तथा ब्रह्मा तत्रादिकमलोद्भवः ॥
- 12-326-070a ब्रह्मणः सर्वभूतानि चराणि स्थावराणि च ।
- 12-326-070c एतां सृष्टिं विजानीहि कल्पादिषु पुनः पुनः ॥
- 12-326-071a यथा सूर्यस्य गगनादुदयास्तमयाविह ।
- 12-326-071c नष्टौ पुनर्बलात्काल आनयत्यमितद्युतिः ॥
- 12-326-071e तथा बलादहं पृथ्वीं सर्वभूतहिताय वै ॥
- 12-326-072a सत्त्वैराक्रान्तसर्वाङ्गां नष्टां सागरमेखलाम् ।
- 12-326-072c आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ॥
- 12-326-073a हिरण्याक्षं हनिष्यामि दैतेयं बलगर्वितम् ।
- 12-326-073c नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं पुनः ॥
- 12-326-073e सुरकार्ये हनिष्यामि यज्ञघ्नं दितिनन्दनम् ॥
- 12-326-074a विरोचनस्य बलवान्बलिः पुत्रो महासुरः ।
- 12-326-074c भविष्यति स शक्रं च स्वराज्याच्छ्यावयिष्यति ॥
- 12-326-075a त्रैलोक्येऽपहृते तेन विमुखे च शचीपतौ ।
- 12-326-075c अदित्यां द्वादशः पुत्रः संभविष्यामि कश्यपात् ॥
- 12-326-076a ततो राज्यं प्रदास्यामि शक्रायामिततेजसे ।
- 12-326-076c देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेषु नारद ॥
- 12-326-076e बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥
- 12-326-077a त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्भवः ।
- 12-326-077c क्षत्रं चोत्सादयिष्यामि समृद्धबलवाहनम् ॥
- 12-326-078a संधौ तु समनुप्राप्ते त्रेतायां द्वापरस्य च ।
- 12-326-078c रामो दाशरथिर्भूत्वा भविष्यामि जगत्पतिः ॥
- 12-326-079a त्रितोपघाताद्वैरूप्यमेकतोऽथ द्वितस्तथा ।
- 12-326-079c प्राप्स्यतो वानरत्वं हि प्रजापतिसुतावृषी ॥
- 12-326-080a तयोर्ये त्वन्वये जाता भविष्यन्ति वनौकसः ।
- 12-326-080c ते सहाया भविष्यन्ति सुरकार्ये मम द्विज ॥
- 12-326-081a ततो रक्षःपतिं घोरं पुलस्त्यकुलपांसनम् ।

12-326-081c	हनिष्ये रावणं संख्ये सगणं लोककण्टकम् ॥
12-326-082a	द्वापरस्य कलेश्चैव संधौ पर्यवसानिके ।
12-326-082c	प्रादुर्भावः कंसहेतोर्मथुरायां भविष्यति ॥
12-326-083a	तत्राहं दानवान्हत्वा सुबहून्देवकण्टकान् ।
12-326-083c	कुशस्थलीं करिष्यामि निवासं द्वारकां पुरीम् ॥
12-326-084a	वसानस्तत्र वै पुर्यामदितेर्विप्रियंकरम् ।
12-326-084c	हनिष्ये नरकं भौमं मुरं पीठं च दानवम् ॥
12-326-085a	प्राग्योतिषपुरं रम्यं नानाधनसमन्वितम् ।
12-326-085c	कुशस्थलीं नयिष्यामि हत्वा वै दानवोत्तमान् ॥
12-326-086a	शंकरं च महासेनं बाणप्रियहितैषिणम् ।
12-326-086c	पराजेष्याम्यथोद्युक्तौ देवलोकनमस्कृतौ ॥
12-326-087a	ततः सुतं बलेर्जित्वा बाणं बाहुसहस्रिणम् ।
12-326-087c	विनाशयिष्यामि ततः सर्वान्सौभनिवासिनः ॥
12-326-088a	यः कालयवनः ख्यातो गर्गतेजोभिसंवृतः ।
12-326-088c	भविष्यति वधस्तस्य मत्त एव द्विजोत्तम ॥
12-326-089a	जरासंधश्च बलवान्सर्वराजविरोधकः ।
12-326-089c	भविष्यत्यसुरः स्फीतो भूमिपालो गिरिव्रजे ॥
12-326-089e	मम बुद्धिपरिस्पन्दाद्वधस्तस्य भविष्यति ॥
12-326-090a	समागतेषु बलिषु पृथिव्यां सर्वराजसु ।
12-326-090c	वासविः सुसहायो वै मम ह्येको भविष्यति ॥
12-326-091a	एवं लोका वदिष्यन्ति नरनारायणावृषी ।
12-326-091c	उद्युक्तौ दहतः क्षत्रं लोककार्यार्थमीश्वरौ ॥
12-326-092a	कृत्वा भारावतरणं वसुधाया यथेप्सितम् ।
12-326-092c	सर्वसात्वतमुख्यानां द्वारकायाश्च सत्तम ॥
12-326-092e	करिष्ये प्रलयं घोरमात्मज्ञातिविनाशनम् ॥
12-326-093a	कर्माण्यपरिमेयानि चतुर्मूर्तिधरो ह्यहम् ।
12-326-093c	कृत्वा लोकानामिष्यामि स्वानहं ब्रह्मसत्कृतान् ॥
12-326-094a	हंसो हयशिराश्चैव प्रादुर्भावा द्विजोत्तम ।
12-326-094c	यदा वेदश्रुतिर्नष्टा मया प्रत्याहता तदा ॥
12-326-094e	सवेदाः सश्रुतीकाश्च कृताः पूर्वं कृते युगे ॥
12-326-095a	अतिक्रान्ताः पुराणेषु श्रुतास्ते यदि वा क्वचित् ।

- 12-326-095c अतिक्रान्ताश्च बहवः प्रादुर्भावा ममोत्तमाः ॥
 12-326-095e लोककार्याणि कृत्वा च पुनः स्वां प्रकृतिं गताः ॥
 12-326-096a न ह्येतद्ब्रह्मणा प्राप्तमीदृशं मम दर्शनम् ।
 12-326-096c यत्त्वया प्राप्तमद्येह एकान्तगतबुद्धिना ॥
 12-326-097a एतत्ते सर्वमाख्यातं ब्रह्मन्भक्तिमतो मया ।
 12-326-097c पुराणं च भविष्यं च सरहस्यं च सत्तम ॥
 12-326-098a एवं स भगवान्देवो विश्वमूर्तिधरोऽव्ययः ।
 12-326-098c एतावदुक्त्वा वचनं तत्रैवान्तरधीयत ॥
 12-326-099a नारदोऽपि महातेजाः प्राप्यानुग्रहमीप्सितम् ।
 12-326-099c नरनारायणौ द्रष्टुं प्राद्रवद्वदराश्रमम् ॥
 12-326-100a इदं महोपनिषदं चतुर्वेदसमन्वितम् ।
 12-326-100c सांख्ययोगकृतं तेन पञ्चरात्रानुशब्दितम् ॥
 12-326-101a नारायणमुखोद्गीतं नारदोऽश्रावयत्पुनः ।
 12-326-101c ब्रह्मणः सदने तात यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥

12-326-102 युधिष्ठिर उवाच

- 12-326-102a एतदाश्चर्यभूतं हि माहात्म्यं तस्य धीमतः ।
 12-326-102c किं ब्रह्मा न विजानीते यतः शुश्राव नारदात् ॥
 12-326-103a पितामहो हि भगवांस्तस्माद्देवादनन्तरः ।
 12-326-103c कथं स न विजानीयात्प्रभावममितौजसः ॥

12-326-104 भीष्म उवाच

- 12-326-104a महाकल्पसहस्राणि महाकल्पशतानि च ।
 12-326-104c समतीतानि राजेन्द्र सर्गाश्च प्रलयाश्च ह ॥
 12-326-105a सर्गस्यादौ स्मृतो ब्रह्मा प्रजासर्गकरः प्रभुः ।
 12-326-105c जानाति देवप्रवरं भूयश्चातोऽधिकं नृप ॥
 12-326-105e परमात्मानमीशानमात्मनः प्रभवं तथा ॥
 12-326-106a ये त्वन्ये ब्रह्मसदने सिद्धसंघाः समागताः ।
 12-326-106c तेभ्यस्तच्छ्रावयामास पुराणं वेदसंमितम् ॥
 12-326-107a तेषां सकाशात्सूर्यश्च श्रुत्वा वै भावितात्मनाम् ।
 12-326-107c आत्मानुगामिनां ब्रह्म श्रावयामास भारत ॥
 12-326-108a षट्षष्टिर्हि सहस्राणि ऋषीणां भावितात्मनाम् ।

- 12-326-108c सूर्यस्य तपतो लोकान्निर्मिता ये पुरःसराः ॥
 12-326-108e तेषामकथयत्सूर्यः सर्वेषां भावितात्मनाम् ॥
 12-326-109a सूर्यानुगामिभिस्तात ऋषिभिस्तैर्महात्मभिः ।
 12-326-109c मेरौ समागता देवाः श्राविताश्चेदमुत्तमम् ॥
 12-326-110a देवानां तु सकाशाद्वै ततः श्रुत्वासितो द्विजः ।
 12-326-110c श्रावयामास राजेन्द्र पितॄणां मुनिसत्तमः ॥
 12-326-111a मम चापि पिता तात कथयामास शंतनुः ।
 12-326-111c ततो मयैतच्छ्रुत्वा च कीर्तितं तव भारत ॥
 12-326-112a सुरैर्वा मुनिभिर्वापि पुराणं यैरिदं श्रुतम् ।
 12-326-112c सर्वे ते परमात्मानं पूजयन्ति पुनः पुनः ॥
 12-326-113a इदमाख्यानमार्षेयं पारंपर्यागतं नृप ।
 12-326-113c नावासुदेवभक्ताय त्वया देयं कथंचन ॥
 12-326-114a मत्तोऽन्यानि च ते राजन्नुपाख्यानशतानि वै ।
 12-326-114c यानि श्रुतानि धर्म्याणि तेषां सारोऽयमुद्धृतः ॥
 12-326-115a सुरासुरैर्यथा राजन्निर्मथ्यामृतमुद्धृतम् ।
 12-326-115c एवमेतत्पुरा विप्रैः कथामृतमिहोद्धृतम् ॥
 12-326-116a यश्चेदं पठते नित्यं यश्चेदं शृणुयान्नरः ।
 12-326-116c एकान्तभावोपगत एकान्ते सुसमाहितः ॥
 12-326-117a प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं भूत्वा चन्द्रप्रभो नरः ।
 12-326-117c स सहस्रार्चिषं देवं प्रविशेन्नात्र संशयः ॥
 12-326-118a मुच्येदार्तस्तथा रोगाच्छ्रुत्वेमामादितः कथाम् ।
 12-326-118c जिज्ञासुर्लभते कामान्भक्तो भक्तगतिं व्रजेत् ॥
 12-326-119a त्वयापि सततं राजन्नभ्यर्च्यः पुरुषोत्तमः ।
 12-326-119c स हि माता पिता चैव कृत्स्नस्य जगतो गुरुः ॥
 12-326-120a ब्रह्मण्यदेवो भगवान्प्रीयतां ते सनातनः ।
 12-326-120c युधिष्ठिर महाबाहो महाबाहुर्जनार्दनः ॥

12-326-121 वैशंपायन उवाच

- 12-326-121a श्रुत्वैतदाख्यानवरं धर्मराड्जनमेजय ।
 12-326-121c भ्रातरश्चास्य ते सर्वे नारायणपराभवन् ॥
 12-326-122a जितं भगवता तेन पुरुषेणेति भारत ।
 12-326-122c नित्यं जप्यपरा भूत्वा सरस्वतीमुदीरयन् ॥

- 12-326-123a यो ह्यस्माकं गुरुः श्रेष्ठः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 12-326-123c स जगौ परमं जप्यं नारायणमुदीरयन् ॥
 12-326-124a गत्वान्तरिक्षात्सततं क्षीरोदममृताशयम् ।
 12-326-124c पूजयित्वा च देवेशं पुनरायात्स्वमाश्रमम् ॥

12-327-001 जनमेजय उवाच

- 12-327-001a कथं स भगवान्देवो यज्ञेष्वग्रहरः प्रभुः ।
 12-327-001c यज्ञधारी च सततं वेदवेदाङ्गवित्तथा ॥
 12-327-002a निवृत्तं चास्थितो धर्मं क्षेमी भागवतप्रियः ।
 12-327-002c प्रवृत्तिधर्मान्विदधे स एव भगवान्प्रभुः ॥
 12-327-003a कथं प्रवृत्तिधर्मेषु भागार्हा देवताः कृताः ।
 12-327-003c कथं निवृत्तिधर्माश्च कृता व्यावृत्तबुद्धयः ॥
 12-327-004a एतं नः संशयं विप्र छिन्धि गुह्यं सनातनम् ।
 12-327-004c त्वया नारायणकथा श्रुता वै धर्मसंहिता ॥
 12-327-005a इमे सब्रह्मका लोकाः ससुरासुरमानवाः ।
 12-327-005c क्रियास्वभ्युदयोक्तासु सक्ता दृश्यन्ति सर्वशः ॥
 12-327-005e मोक्षश्चोक्तस्त्वया ब्रह्मन्निर्वाणं परमं सुखम् ॥
 12-327-006a ये च मुक्ता भवन्तीह पुण्यपापविवर्जिताः ।
 12-327-006c ते सहस्रार्चिषं देवं प्रविशन्तीति शुश्रुमः ॥
 12-327-007a अहो हि दुरनुष्ठेयो मोक्षधर्मः सनातनः ।
 12-327-007c यं हित्वा देवताः सर्वा हव्यकव्यभुजोऽभवन् ॥
 12-327-008a किं नु ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्रश्च बलभित्प्रभुः ।
 12-327-008c सूर्यस्ताराधिपो वायुरग्निर्वरुण एव च ॥
 12-327-008e आकाशं जगती चैव ये च शेषा दिवौकसः ॥
 12-327-009a प्रलयं न विजानन्ति आत्मनः परिनिर्मितम् ।
 12-327-009c ततस्ते नास्थिता मार्गं ध्रुवमक्षयमव्ययम् ॥
 12-327-010a स्मृत्वा कालपरीमाणं प्रवृत्तिं ये समास्थिताः ।
 12-327-010c दोषः कालपरीमाणे महानेष क्रियावताम् ॥
 12-327-011a एतन्मे संशयं विप्र हृदि शल्यमिवार्पितम् ।
 12-327-011c छिन्धीतिहासकथनात्परं कौतूहलं हि मे ॥
 12-327-012a कथं भागहराः प्रोक्ता देवताः क्रतुषु द्विज ।
 12-327-012c किमर्थं चाध्वरे ब्रह्मन्निज्यन्ते त्रिदिवौकसः ॥

- 12-327-013a ये च भागं प्रगृह्णन्ति यज्ञेषु द्विजसत्तम ।
 12-327-013c ते यजन्तो महायज्ञैः कस्य भागं ददन्ति वै ॥
- 12-327-014 वैशंपायन उवाच**
- 12-327-014a अहो गूढतमः प्रश्नस्त्वया पृष्ठो जनेश्वर ।
 12-327-014c नातप्ततपसा ह्येष नावेदविदुषा तथा ॥
 12-327-014e नापुराणविदा चापि शक्यो व्याहर्तुमञ्जसा ॥
 12-327-015a हन्त ते कथयिष्यामि यन्मे पृष्ठः पुरा गुरुः ।
 12-327-015c कृष्णद्वैपायनो व्यासो वेदव्यासो महानृषिः ॥
 12-327-016a सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।
 12-327-016c अहं चतुर्थः शिष्यो वै पञ्चमश्च शुकः स्मृतः ॥
 12-327-017a एतान्समागतान्सर्वान्पञ्च शिष्यान्दमान्वितान् ।
 12-327-017c शौचाचारसमायुक्ताञ्जितक्रोधाञ्जितेन्द्रियान् ॥
 12-327-018a वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
 12-327-018c मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ॥
 12-327-019a तेषामभ्यस्यतां वेदान्कदाचित्संशयोऽभवत् ।
 12-327-019c एष वै यस्त्वया पृष्ठस्तेन तेषां प्रकीर्तितः ॥
 12-327-019e ततः श्रुतो मया चापि तवाख्येयोऽद्य भारत ॥
 12-327-020a शिष्याणां वचनं श्रुत्वा सर्वाज्ञानतमोनुदः ।
 12-327-020c पराशरसुतः श्रीमान्व्यासो वाक्यमुवाच ह ॥
 12-327-021a मया हि सुमहत्तप्तं तपः परमदारुणम् ।
 12-327-021c भूतं भव्यं भविष्यच्च जानीयामिति सत्तमाः ॥
 12-327-022a तस्य मे तप्ततपसो निगृहीतेन्द्रियस्य च ।
 12-327-022c नारायणप्रसादेन क्षीरोदस्यानुकूलतः ॥
 12-327-023a त्रैकालिकमिदं ज्ञानं प्रादुर्भूतं यथेप्सितम् ।
 12-327-023c तच्छृणुध्वं यथाज्ञानं वक्ष्ये संशयमुत्तमम् ॥
 12-327-023e यथा वृत्तं हि कल्पादौ दृष्टं मे ज्ञानचक्षुषा ॥
 12-327-024a परमात्मेति यं प्राहुः सांख्ययोगविदो जनाः ।
 12-327-024c महापुरुषसंज्ञां स लभते स्वेन कर्मणा ॥
 12-327-025a तस्मात्प्रसूतमव्यक्तं प्रधानं तद्विदुर्बुधाः ।
 12-327-025c अव्यक्तादव्यक्तमुत्पन्नं लोकसृष्ट्यर्थमीश्वरात् ॥
 12-327-026a अनिरुद्धो हि लोकेषु महानात्मेति कथ्यते ।

12-327-026c	योऽसौ व्यक्तत्वमापन्नो निर्ममे च पितामहम् ॥
12-327-026e	सोऽहंकार इति प्रोक्तः सर्वतेजोमयो हि सः ॥
12-327-027a	पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
12-327-027c	अहंकारप्रसूतानि महाभूतानि भारत ॥
12-327-028a	महाभूतानि सृष्ट्वाथ तद्गुणान्निर्ममे पुनः ।
12-327-028c	भूतेभ्यश्चैव निष्पन्ना मूर्तिमन्तोऽष्ट ताञ्शृणु ॥
12-327-029a	मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
12-327-029c	वसिष्ठश्च महात्मा वै मनुः स्वायंभुवस्तथा ॥
12-327-029e	ज्ञेयाः प्रकृतयोऽष्टौ ता यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
12-327-030a	वेदान्वेदाङ्गसंयुक्तान्यज्ञान्यज्ञाङ्गसंयुतान् ।
12-327-030c	निर्ममे लोकसिद्ध्यर्थं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
12-327-030e	अष्टाभ्यः प्रकृतिभ्यश्च जातं विश्वमिदं जगत् ॥
12-327-031a	रुद्रो रोषात्मको जातो दशान्यान्सोऽसृजत्स्वयम् ।
12-327-031c	एकादशैते रुद्रास्तु विकाराः पुरुषाः स्मृताः ॥
12-327-032a	ते रुद्राः प्रकृतिश्चैव सर्वे चैव सुरर्षयः ।
12-327-032c	उत्पन्ना लोकसिद्ध्यर्थं ब्रह्माणं समुपस्थिताः ॥
12-327-033a	वयं हि सृष्टा भगवंस्त्वया वै प्रभविष्णुना ।
12-327-033c	येन यस्मिन्नधीकारे वर्तितव्यं पितामह ॥
12-327-034a	योऽसौ त्वया विनिर्दिष्टो अधिकारोऽर्थचिन्तकः ।
12-327-034c	परिपाल्यः कथं तेन सोऽधिकारोऽधिकारिणा ॥
12-327-035a	प्रदिशस्व बलं तस्य योऽधिकारार्थचिन्तकः ।
12-327-035c	एवमुक्तो महादेवो देवांस्तानिदमब्रवीत् ॥
12-327-036a	साध्वहं ज्ञापितो देवा युष्माभिर्भद्रमस्तु वः ।
12-327-036c	ममाप्येषा समुत्पन्ना चिन्ता या भवतां मता ॥
12-327-037a	लोकतन्त्रस्य कृत्स्नस्य कथं कार्यः परिग्रहः ।
12-327-037c	कथं बलक्षयो न स्याद्युष्माकं ह्यात्मनश्च मे ॥
12-327-038a	इतः सर्वेऽपि गच्छामः शरणं लोकसाक्षिणम् ।
12-327-038c	महापुरुषमव्यक्तं स नो वक्ष्यति यद्धितम् ॥
12-327-039a	ततस्ते ब्रह्मणा सार्धमृषयो विबुधास्तथा ।
12-327-039c	क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जग्मुर्लोकहितार्थिनः ॥
12-327-040a	ते तपः समुपातिष्ठन्ब्रह्मोक्तं वेदकल्पितम् ।

- 12-327-040c स महानियमो नाम तपश्चर्या सुदारुणा ॥
- 12-327-041a ऊर्ध्वं दृष्टिर्बाहवश्च एकाग्रं च मनोऽभवत् ।
- 12-327-041c एकपादस्थिताः सम्यक्काष्ठभूताः समाहिताः ॥
- 12-327-042a दिव्यं वर्षसहस्रं ते तपस्तप्त्वा तदुत्तमम् ।
- 12-327-042c शुश्रुवुर्मधुरां वाणीं वेदवेदाङ्गभूषिताम् ॥
- 12-327-043a भो भोः सब्रह्मका देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
- 12-327-043c स्वागतेनार्च्य वः सर्वाञ्श्रावये वाक्यमुत्तमम् ॥
- 12-327-044a विज्ञातं वो मया कार्यं तच्च लोकहितं महत् ।
- 12-327-044c प्रवृत्तियुक्तं कर्तव्यं युष्मत्प्राणोपबृंहणम् ॥
- 12-327-045a सुतप्तं वस्तपो देवा ममाराधनकाम्यया ।
- 12-327-045c भोक्ष्यथास्य महासत्त्वास्तपसः फलमुत्तमम् ॥
- 12-327-046a एष ब्रह्मा लोकगुरुः सर्वलोकपितामहः ।
- 12-327-046c यूयं च विबुधश्रेष्ठा मां यजध्वं समाहिताः ॥
- 12-327-047a सर्वे भागान्कल्पयध्वं यज्ञेषु मम नित्यशः ।
- 12-327-047c तथा श्रेयो विधास्यामि यथाधीकारमीश्वराः ॥
- 12-327-048a श्रुत्वैतद्देवदेवस्य वाक्यं हृष्टतनूराहाः ।
- 12-327-048c ततस्ते विबुधाः सर्वे ब्रह्मा ते च महर्षयः ॥
- 12-327-049a वेददृष्टेन विधिना वैष्णवं क्रतुमाहरन् ।
- 12-327-049c तस्मिन्सत्रे तदा ब्रह्मा स्वयं भागमकल्पयत् ॥
- 12-327-049e देवा देवर्षयश्चैव सर्वे भागानकल्पयन् ॥
- 12-327-050a ते कार्तयुगधर्माणो भागाः परमसत्कृताः ।
- 12-327-050c प्रापुरादित्यवर्णं तं पुरुषं तमसः परम् ॥
- 12-327-050e बृहन्तं सर्वगं देवमीशानं वरदं प्रभुम् ॥
- 12-327-051a ततोऽथ वरदो देवस्तान्सर्वानमरान्स्थितान् ।
- 12-327-051c अशरीरो बभाषेदं वाक्यं खस्थो महेश्वरः ॥
- 12-327-052a येन यः कल्पितो भागः स तथा समुपागतः ।
- 12-327-052c प्रीतोऽहं प्रदिशाम्यद्य फलमावृत्तिलक्षणम् ॥
- 12-327-053a एतद्वो लक्षणं देवा मत्प्रसादसमुद्भवम् ।
- 12-327-053c यूयं यज्ञैरिज्यमानाः समाप्तवरदक्षिणैः ॥
- 12-327-053e युगे युगे भविष्यध्वं प्रवृत्तिफलभोगिनः ॥
- 12-327-054a यज्ञैर्ये चापि यक्ष्यन्ति सर्वलोकेषु वै सुराः ।

12-327-054c	कल्पयिष्यन्ति वो भागांस्ते नरा वेदकल्पितान् ॥
12-327-055a	यो मे यथा कल्पितवान्भागमस्मिन्महाक्रतौ ।
12-327-055c	स तथा यज्ञभागार्हो वेदसूत्रे मया कृतः ॥
12-327-056a	यूयं लोकान्धारयध्वं यज्ञभागफलोदिताः ।
12-327-056c	सर्वार्थचिन्तका लोके यथाधीकारनिर्मिताः ॥
12-327-057a	याः क्रियाः प्रचरिष्यन्ति प्रवृत्तिफलसत्कृताः ।
12-327-057c	ताभिराप्यायितबला लोकान्वै धारयिष्यथ ॥
12-327-058a	यूयं हि भाविता लोके सर्वयज्ञेषु मानवैः ।
12-327-058c	मां ततो भावयिष्यध्वमेषा वो भावना मम ॥
12-327-059a	इत्यर्थं निर्मिता वेदा यज्ञाश्चौषधिभिः सह ।
12-327-059c	एभिः सम्यक्प्रयुक्तैर्हि प्रीयन्ते देवताः क्षितौ ॥
12-327-060a	निर्माणमेतद्युष्माकं प्रवृत्तिगुणकल्पितम् ।
12-327-060c	मया कृतं सुरश्रेष्ठा यावत्कल्पक्षयादिति ॥
12-327-060e	चिन्तयध्वं लोकहितं यथाधीकारमीश्वराः ॥
12-327-061a	मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
12-327-061c	वसिष्ठ इति सप्तैते मानसा निर्मिता हि वै ॥
12-327-062a	एते वेदविदो मुख्या वेदाचार्याश्च कल्पिताः ।
12-327-062c	प्रवृत्तिधर्मिणश्चैव प्राजापत्येन कल्पिताः ॥
12-327-063a	अयं क्रियावतां पन्था व्यक्तीभूतः सनातनः ।
12-327-063c	अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकसर्गकरः प्रभुः ॥
12-327-064a	सनः सनत्सुजातश्च सनकः ससनन्दनः ।
12-327-064c	सनत्कुमारः कपिलः सप्तमश्च सनातनः ॥
12-327-065a	सप्तैते मानसाः प्रोक्ता ऋषयो ब्रह्मणः सुताः ।
12-327-065c	स्वयमागतविज्ञाना निवृत्तं धर्ममास्थिताः ॥
12-327-066a	एते योगविदो मुख्याः सांख्यधर्मविदस्तथा ।
12-327-066c	आचार्या मोक्षशास्त्रे च मोक्षधर्मप्रवर्तकाः ॥
12-327-067a	यतोऽहं प्रसृतः पूर्वमव्यक्तात्त्रिगुणो महान् ।
12-327-067c	तस्मात्परतरो योऽसौ क्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ॥
12-327-067e	सोऽहं क्रियावतां पन्थाः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥
12-327-068a	यो यथा निर्मितो जन्तुर्यस्मिन्यस्मिंश्च कर्मणि ।
12-327-068c	प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा तत्फलं सोऽश्रुतेऽवशः ॥

- 12-327-069a एष लोकगुरुर्ब्रह्मा जगदादिकरः प्रभुः ।
 12-327-069c एष माता पिता चैव युष्माकं च पितामहः ॥
 12-327-069e मयानुशिष्टो भविता सर्वभूतवरप्रदः ॥
 12-327-070a अस्य चैवानुजो रुद्रो ललाटाद्यः समुत्थितः ।
 12-327-070c ब्रह्मानुशिष्टो भविता सर्वत्रसवरप्रदः ॥
 12-327-071a गच्छध्वं स्वानधीकारांश्चिन्तयध्वं यथाविधि ।
 12-327-071c प्रवर्तन्तां क्रियाः सर्वाः सर्वलोकेषु माचिरम् ॥
 12-327-072a प्रदृश्यन्तां च कर्माणि प्राणिनां गतयस्तथा ।
 12-327-072c परिनिर्मितकालानि आयूंषि च सुरोत्तमाः ॥
 12-327-073a इदं कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्तते ।
 12-327-073c अहिंस्या यज्ञपशवो युगेऽस्मिन्नैतदन्यथा ॥
 12-327-073e चतुष्पात्सकलो धर्मो भविष्यत्यत्र वै सुराः ॥
 12-327-074a ततस्त्रेतायुगं नाम त्रयी यत्र भविष्यति ।
 12-327-074c प्रोक्षिता यत्र पशवो वधं प्राप्स्यन्ति वै मखे ॥
 12-327-074e तत्र पादचतुर्थो वै धर्मस्य न भविष्यति ॥
 12-327-075a ततो वै द्वापरं नाम मिश्रः कालो भविष्यति ।
 12-327-075c द्विपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन्भविष्यति ॥
 12-327-076a ततस्तिष्येऽथ संप्राप्ते युगे कलिपुरस्कृते ।
 12-327-076c एकपादस्थितो धर्मो यत्र तत्र भविष्यति ॥

12-327-077 देवा ऊचुः

- 12-327-077a एकपादस्थिते धर्मे यत्रक्वचनगामिनि ।
 12-327-077c कथं कर्तव्यमस्माभिर्भगवंस्तद्वदस्व नः ॥

12-327-078 श्रीभगवानुवाच

- 12-327-078a यत्र वेदाश्च यज्ञाश्च तपः सत्यं दमस्तथा ।
 12-327-078c अहिंसाधर्मसंयुक्ताः प्रचरेयुः सुरोत्तमाः ॥
 12-327-078e स वै देशः सेवितव्यो मा वोऽधर्मः पदा स्पृशेत् ॥

12-327-079 व्यास उवाच

- 12-327-079a तेऽनुशिष्टा भगवता देवाः सर्षिगणास्तथा ।
 12-327-079c नमस्कृत्वा भगवते जग्मुर्देशान्यथेप्सितान् ॥
 12-327-080a गतेषु त्रिदिवौकःसु ब्रह्मैकः पर्यवस्थितः ।

12-327-080c	दिदृक्षुर्भगवन्तं तमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥
12-327-081a	तं देवो दर्शयामास कृत्वा हयशिरो महत् ।
12-327-081c	साङ्गानावर्तयन्वेदान्कमण्डलुगणित्रधृक् ॥
12-327-082a	ततोऽश्वशिरसं दृष्ट्वा तं देवममितौजसम् ।
12-327-082c	लोककर्ता प्रभुर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ॥
12-327-083a	मूर्ध्ना प्रणम्य वरदं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ।
12-327-083c	स परिष्वज्य देवेन वचनं श्रावितस्तदा ॥
12-327-084a	लोककार्यगतीः सर्वास्त्वं चिन्तय यथाविधि ।
12-327-084c	धाता त्वं सर्वभूतानां त्वं प्रभुर्जगतो गुरुः ॥
12-327-084e	त्वय्यावेशितभारोऽहं धृतिं प्राप्स्याम्यथाञ्जसा ॥
12-327-085a	यदा च सुरकार्यं ते अविषह्यं भविष्यति ।
12-327-085c	प्रादुर्भावं गमिष्यामि तदात्मज्ञानदेशिकः ॥
12-327-086a	एवमुक्त्वा हयशिरास्तत्रैवान्तरधीयत ।
12-327-086c	तेनानुशिष्टो ब्रह्मापि स्वं लोकमचिराद्गतः ॥
12-327-087a	एवमेष महाभागः पद्मनाभः सनातनः ।
12-327-087c	यज्ञेष्वग्रहरः प्रोक्तो यज्ञधारी च नित्यदा ॥
12-327-088a	निवृत्तिं चास्थितो धर्मं गतिमक्षयधर्मिणाम् ।
12-327-088c	प्रवृत्तिधर्मान्विदधे कृत्वा लोकस्य चित्रताम् ॥
12-327-089a	स आदिः स मध्यः स चान्तः प्रजानां; स धाता स धेयः स कर्ता स कार्यम् ।
12-327-089c	युगान्ते स सुप्तः सुसंक्षिप्य लोका;न्युगादौ प्रबुद्धो जगद्ध्युत्ससर्ज ॥
12-327-090a	तस्मै नमध्वं देवाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
12-327-090c	अजाय विश्वरूपाय धाम्ने सर्वदिवौकसाम् ॥
12-327-091a	महाभूताधिपतये रुद्राणां पतये तथा ।
12-327-091c	आदित्यपतये चैव वसूनां पतये तथा ॥
12-327-092a	अश्विभ्यां पतये चैव मरुतां पतये तथा ।
12-327-092c	वेदयज्ञाधिपतये वेदाङ्गपतयेऽपि च ॥
12-327-093a	समुद्रवासिने नित्यं हरये मुञ्जकेशिने ।
12-327-093c	शान्तये सर्वभूतानां मोक्षधर्मानुभाषिणे ॥
12-327-094a	तपसां तेजसां चैव पतये यशसोऽपि च ।
12-327-094c	वाचश्च पतये नित्यं सरितां पतये तथा ॥

- 12-327-095a कपर्दिने वराहाय एकशृङ्गाय धीमते ।
 12-327-095c विवस्वतेऽश्वशिरसे चतुर्मूर्तिधृते सदा ॥
 12-327-096a गुह्याय ज्ञानदृश्याय अक्षराय क्षराय च ।
 12-327-096c एष देवः संचरति सर्वत्रगतिरव्ययः ॥
 12-327-097a एवमेतत्पुरा दृष्टं मया वै ज्ञानचक्षुषा ।
 12-327-097c कथितं तच्च वः सर्वं मया पृष्टेन तत्त्वतः ॥
 12-327-098a क्रियतां मद्वचः शिष्याः सेव्यतां हरिरीश्वरः ।
 12-327-098c गीयतां वेदशब्दैश्च पूज्यतां च यथाविधि ॥

12-327-099 वैशंपायन उवाच

- 12-327-099a इत्युक्तास्तु वयं तेन वेदव्यासेन धीमता ।
 12-327-099c सर्वे शिष्याः सुतश्चास्य शुकः परमधर्मवित् ॥
 12-327-100a स चास्माकमुपाध्यायः सहास्माभिर्विशां पते ।
 12-327-100c चतुर्वेदोद्गताभिश्च ऋग्भिस्तमभितुष्टुवे ॥
 12-327-101a एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 12-327-101c एवं मेऽकथयद्राजन्पुरा द्वैपायनो गुरुः ॥
 12-327-102a यश्चेदं शृणुयान्नित्यं यश्चेदं परिकीर्तयेत् ।
 12-327-102c नमो भगवते कृत्वा समाहितमना नरः ॥
 12-327-103a भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपसमन्वितः ।
 12-327-103c आतुरो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥
 12-327-104a कामकामी लभेत्कामं दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 12-327-104c ब्राह्मणः सर्ववेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥
 12-327-104e वैश्यो विपुललाभः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥
 12-327-105a अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् ।
 12-327-105c लग्नगर्भा विमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥
 12-327-105e वन्ध्या प्रसवमाप्नोति पुत्रपौत्रसमृद्धिमत् ॥
 12-327-106a क्षेमेण गच्छेदध्वानमिदं यः पठते पथि ।
 12-327-106c यो यं कामं कामयते स तमाप्नोति च ध्रुवम् ॥
 12-327-107a इदं महर्षेर्वचनं विनिश्चितं; महात्मनः पुरुषवरस्य कीर्तनम् ।
 12-327-107c समागमं चर्षिदिवौकसामिमं; निशम्य भक्ताः सुसुखं लभन्ते ॥

12-328-001 जनमेजय उवाच

- 12-328-001a अस्तौषीद्यैरिमं व्यासः सशिष्यो मधुसूदनम् ।
 12-328-001c नामभिर्विविधैरेषां निरुक्तं भगवन्मम ॥
 12-328-002a वक्तुमर्हसि शुश्रूषोः प्रजापतिपतेर्हीरः ।
 12-328-002c श्रुत्वा भवेयं यत्पूतः शरच्चन्द्र इवामलः ॥

12-328-003 वैशंपायन उवाच

- 12-328-003a शृणु राजन्यथाचष्ट फल्गुनस्य हरिर्विभुः ।
 12-328-003c प्रसन्नात्मात्मनो नाम्नां निरुक्तं गुणकर्मजम् ॥
 12-328-004a नामभिः कीर्तितैस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
 12-328-004c पृष्टवान्केशवं राजन्फल्गुनः परवीरहा ॥

12-328-005 अर्जुन उवाच

- 12-328-005a भगवन्भूतभव्येश सर्वभूतसृगव्यय ।
 12-328-005c लोकधाम जगन्नाथ लोकानामभयप्रद ॥
 12-328-006a यानि नामानि ते देव कीर्तितानि महर्षिभिः ।
 12-328-006c वेदेषु सपुराणेषु यानि गुह्यानि कर्मभिः ॥
 12-328-007a तेषां निरुक्तं त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि केशव ।
 12-328-007c न ह्यन्यो वर्तयेन्नाम्नां निरुक्तं त्वामृते प्रभो ॥

12-328-008 श्रीभगवानुवाच

- 12-328-008a ऋग्वेदे सयजुर्वेदे तथैवार्थवसामसु ।
 12-328-008c पुराणे सोपनिषदे तथैव ज्योतिषेऽर्जुन ॥
 12-328-009a सांख्ये च योगशास्त्रे च आयुर्वेदे तथैव च ।
 12-328-009c बहूनि मम नामानि कीर्तितानि महर्षिभिः ॥
 12-328-010a गौणानि तत्र नामानि कर्मजानि च कानिचित् ।
 12-328-010c निरुक्तं कर्मजानां च शृणुष्व प्रयतोऽनघ ॥
 12-328-010e कथ्यमानं मया तात त्वं हि मेऽर्थं स्मृतः पुरा ॥
 12-328-011a नमोऽतियशसे तस्मै देहिनां परमात्मने ।
 12-328-011c नारायणाय विश्वाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥
 12-328-012a यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रश्च क्रोधसंभवः ।
 12-328-012c योऽसौ योनिर्हि सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
 12-328-013a अष्टादशगुणं यत्तत्सत्त्वं सत्त्ववतां वर ।
 12-328-013c प्रकृतिः सा परा मह्यं रोदसी योगधारिणी ॥

12-328-013e	ऋता सत्यामराजय्या लोकानामात्मसंज्ञिता ॥
12-328-014a	तस्मात्सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।
12-328-014c	ततो यज्ञश्च यष्टा च पुराणः पुरुषो विराट् ॥
12-328-014e	अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥
12-328-015a	ब्राह्मे रात्रिक्षये प्राप्ते तस्य ह्यमिततेजसः ।
12-328-015c	प्रसादात्प्रादुरभवत्पद्मं पद्मनिभेक्षण ॥
12-328-015e	तत्र ब्रह्मा समभवत्स तस्यैव प्रसादजः ॥
12-328-016a	अह्नः क्षये ललाटाच्च सुतो देवस्य वै तथा ।
12-328-016c	क्रोधाविष्टस्य संजज्ञे रुद्रः संहारकारकः ॥
12-328-017a	एतौ द्वौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ ।
12-328-017c	तदादेशितपन्थानौ सृष्टिसंहारकारकौ ॥
12-328-017e	निमित्तमात्रं तावत्र सर्वप्राणिवरप्रदौ ॥
12-328-018a	कपर्दी जटिलो मुण्डः श्मशानगृहसेवकः ।
12-328-018c	उग्रव्रतधरो रुद्रो योगी त्रिपुरदारुणः ॥
12-328-019a	दक्षक्रतुहरश्चैव भगनेत्रहरस्तथा ।
12-328-019c	नारायणात्मको ज्ञेयः पाण्डवेय युगे युगे ॥
12-328-020a	तस्मिन्हि पूज्यमाने वै देवदेवे महेश्वरे ।
12-328-020c	संपूजितो भवेत्पार्थ देवो नारायणः प्रभुः ॥
12-328-021a	अहमात्मा हि लोकानां विश्वानां पाण्डुनन्दन ।
12-328-021c	तस्मादात्मानमेवाग्रे रुद्रं संपूजयाम्यहम् ॥
12-328-022a	यद्यहं नार्चयेयं वै ईशानं वरदं शिवम् ।
12-328-022c	आत्मानं नार्चयेत्कश्चिदिति मे भावितं मनः ॥
12-328-022e	मया प्रमाणं हि कृतं लोकः समनुवर्तते ॥
12-328-023a	प्रमाणानि हि पूज्यानि ततस्तं पूजयाम्यहम् ।
12-328-023c	यस्तं वेत्ति स मां वेत्ति योऽनु तं स हि मामनु ॥
12-328-024a	रुद्रो नारायणश्चैव सत्त्वमेकं द्विधाकृतम् ।
12-328-024c	लोके चरति कौन्तेय व्यक्तिस्थं सर्वकर्मसु ॥
12-328-025a	न हि मे केनचिद्देवो वरः पाण्डवनन्दन ।
12-328-025c	इति संचिन्त्य मनसा पुराणं विश्वमीश्वरम् ॥
12-328-025e	पुत्रार्थमाराधितवानात्मानमहमात्मना ॥
12-328-026a	न हि विष्णुः प्रणमति कस्मैचिद्विबुधाय तु ।

12-328-026c	ऋत आत्मानमेवेति ततो रुद्रं भजाम्यहम् ॥
12-328-027a	सब्रह्मकाः सरुद्राश्च सेन्द्रा देवाः सहर्षिभिः ।
12-328-027c	अर्चयन्ति सुरश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥
12-328-028a	भविष्यतां वर्ततां च भूतानां चैव भारत ।
12-328-028c	सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यशः ॥
12-328-029a	नमस्व हव्यदं विष्णुं तथा शरणदं नम ।
12-328-029c	वरदं नमस्व कौन्तेय हव्यकव्यभुजं नम ॥
12-328-030a	चतुर्विधा मम जना भक्ता एवं हि ते श्रुतम् ।
12-328-030c	तेषामेकान्तिनः श्रेष्ठास्ते चैवानन्यदेवताः ॥
12-328-030e	अहमेव गतिस्तेषां निराशीःकर्मकारिणाम् ॥
12-328-031a	ये च शिष्टास्त्रयो भक्ताः फलकामा हि ते मताः ।
12-328-031c	सर्वे च्यवनधर्माणः प्रतिबुद्धस्तु श्रेष्ठभाक् ॥
12-328-032a	ब्रह्माणं शितिकण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः ।
12-328-032c	प्रबुद्धवर्याः सेवन्ते मामेवैष्यन्ति यत्परम् ॥
12-328-032e	भक्तं प्रति विशेषस्ते एष पार्थानुकीर्तितः ॥
12-328-033a	त्वं चैवाहं च कौन्तेय नरनारायणौ स्मृतौ ।
12-328-033c	भारावतरणार्थं हि प्रविष्टौ मानुषीं तनुम् ॥
12-328-034a	जानाम्यध्यात्मयोगांश्च योऽहं यस्माच्च भारत ।
12-328-034c	निवृत्तिलक्षणो धर्मस्तथाभ्युदयिकोऽपि च ॥
12-328-035a	नराणामयनं ख्यातमहमेकः सनातनः ।
12-328-035c	आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥
12-328-035e	अयनं मम तत्पूर्वमतो नारायणो ह्यहम् ॥
12-328-036a	छादयामि जगद्विश्वं भूत्वा सूर्य इवांशुभिः ।
12-328-036c	सर्वभूताधिवासश्च वासुदेवस्ततो ह्यहम् ॥
12-328-037a	गतिश्च सर्वभूतानां प्रजानां चापि भारत ।
12-328-037c	व्याप्ता मे रोदसी पार्थ कान्तिश्चाभ्यधिका मम ॥
12-328-038a	अधिभूतानि चान्तेऽहं तदिच्छंश्चास्मि भारत ।
12-328-038c	क्रमणाच्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः ॥
12-328-039a	दमात्सिद्धिं परीप्सन्तो मां जनाः कामयन्ति हि ।
12-328-039c	दिवं चोर्वीं च मध्यं च तस्माद्दामोदरो ह्यहम् ॥
12-328-040a	पृथिरित्युच्यते चान्नं वेदा आपोऽमृतं तथा ।

- 12-328-040c ममैतानि सदा गर्भे पृश्निगर्भस्ततो ह्यहम् ॥
- 12-328-041a ऋषयः प्राहुरेवं मां त्रितकूपाभिपातितम् ।
- 12-328-041c पृश्निगर्भं त्रितं पाहीत्येकतद्वितपातितम् ॥
- 12-328-042a ततः स ब्रह्मणः पुत्र आद्यो ऋषिवरस्त्रितः ।
- 12-328-042c उत्ततारोदपानाद्वै पृश्निगर्भानुकीर्तनात् ॥
- 12-328-043a सूर्यस्य तपतो लोकानग्नेः सोमस्य चाप्युत ।
- 12-328-043c अंशवो ये प्रकाशन्ते मम ते केशसंज्ञिताः ॥
- 12-328-043e सर्वज्ञाः केशवं तस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाः ॥
- 12-328-044a स्वपत्न्यामाहितो गर्भं उतथ्येन महात्मना ।
- 12-328-044c उतथ्येऽन्तर्हिते चैव कदाचिद्देवमायया ॥
- 12-328-044e बृहस्पतिरथाविन्दत्तां पत्नीं तस्य भारत ॥
- 12-328-045a ततो वै तमृषिश्रेष्ठं मैथुनोपगतं तथा ।
- 12-328-045c उवाच गर्भः कौन्तेय पञ्चभूतसमन्वितः ॥
- 12-328-046a पूर्वागतोऽहं वरद नार्हस्यम्बां प्रबाधितुम् ।
- 12-328-046c एतद्बृहस्पतिः श्रुत्वा चुक्रोध च शशाप च ॥
- 12-328-047a मैथुनोपगतो यस्मात्त्वयाहं विनिवारितः ।
- 12-328-047c तस्मादन्धो जास्यसि त्वं मच्छापान्नात्र संशयः ॥
- 12-328-048a स शापादृषिमुख्यस्य दीर्घं तम उपेयिवान् ।
- 12-328-048c स हि दीर्घतमा नाम नाम्ना ह्यासीदृषिः पुरा ॥
- 12-328-049a वेदानवाप्य चतुरः साङ्गोपाङ्गान्सनातनान् ।
- 12-328-049c प्रयोजयामास तदा नाम गुह्यमिदं मम ॥
- 12-328-050a आनुपूर्व्येण विधिना केशवेति पुनः पुनः ।
- 12-328-050c स चक्षुष्मान्समभवद्गौतमश्चाभवत्पुनः ॥
- 12-328-051a एवं हि वरदं नाम केशवेति ममार्जुन ।
- 12-328-051c देवानामथ सर्वेषामृषीणां च महात्मनाम् ॥
- 12-328-052a अग्निः सोमेन संयुक्त एकयोनि मुखं कृतम् ।
- 12-328-052c अग्नीषोमात्मकं तस्माज्जगत्कृत्स्नं चराचरम् ॥
- 12-328-053A अपि हि पुराणे भवति ।
- 12-328-053B एकयोन्यात्मकावग्नीषोमौ ।
- 12-328-053C देवाश्चाग्निमुखा इति ।
- 12-328-053D एकयोनित्वाच्च परस्परं महयन्तो लोकान्धारयत इति ।

12-329-001 अर्जुन उवाच

12-329-001a अग्नीषोमौ कथं पूर्वमेकयोनी प्रवर्तितौ ।
 12-329-001c एष मे संशयो जातस्तं छिन्धि मधुसूदन ॥

12-329-002 श्रीभगवानुवाच

12-329-002a हन्त ते वर्तयिष्यामि पुराणं पाण्डुनन्दन ।
 12-329-002c आत्मतेजोद्धवं पार्थ शृणुष्वैकमना मम ॥

12-329-003A संप्रक्षालनकालेऽतिक्रान्ते चतुर्थे युगसहस्रान्ते ।

12-329-003B अव्यक्ते सर्वभूतप्रलये स्थावरजङ्गमे ।
 12-329-003C ज्योतिर्धरणिवायुरहितेऽन्धे तमसि जलैकार्णवे लोके ।
 12-329-003D तम इत्येवाभिभूतेऽसंज्ञकेऽद्वितीये प्रतिष्ठिते ।
 12-329-003E नैव रात्र्यां न दिवसे न सति नासति न व्यक्ते नाव्यक्ते व्यवस्थिते ।
 12-329-003F एतस्यामवस्थायां
 नारायणगुणाश्रयादक्षयादजरादनिन्द्रियादग्राह्यादसंभवात्सत्यादहिंसा
 लललामाद्विविधप्रवृत्तिविशेषात् ।
 12-329-003G अक्षयादजरामरादमूर्तितः सर्वव्यापिनः सर्वकर्तुः शाश्वतात्तमसः पुरुषः
 प्रादुर्भूतो हरिरव्ययः ।

12-329-004A निदर्शनमपि ह्यत्र भवति ।

12-329-004B नासीदहो न रात्रिरासीत् ।
 12-329-004C न सदासीन्नासदासीत् ।
 12-329-004D तम एव पुरस्तादभवद्विश्वरूपम् ।
 12-329-004E सा विश्वस्य जननीत्येवमस्यार्थोऽनुभाष्यते ।

**12-329-005A तस्येदानीं तमःसंभवस्य पुरुषस्य पद्मयोनेर्ब्रह्मणः प्रादुर्भावे स पुरुषः
प्रजाः सिसृक्षमाणो नेत्राभ्यामग्नीषोमौ ससर्ज ।**

12-329-005B ततो भूतसर्गे प्रवृत्ते प्रजाक्रमवशाद्ब्रह्मक्षत्रमुपातिष्ठत् ।
 12-329-005C यः सोमस्तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म ते ब्राह्मणाः ।
 12-329-005D योऽग्निस्तत्क्षत्रं क्षत्राद्ब्रह्म बलवत्तरम् ।
 12-329-005E कस्मादिति लोकप्रत्यक्षगुणमेतत्तद्यथा ।
 12-329-005F ब्राह्मणेभ्यः परं भूतं नोत्पन्नपूर्वम् ।
 12-329-005G दीप्यमानेऽग्नौ जुहोतीति कृत्वा ब्रवीमि ।

12-329-005H भूतसर्गः कृतो ब्रह्मणा भूतानि च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्यं धार्यत इति

12-329-006A मन्त्रवादोऽपि हि भवति ।

12-329-006B त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषाम् ।

- 12-329-006C हितो देवेभिर्मानुषे जने इति ।
 12-329-006D निदर्शनं चात्र भवति ।
 12-329-006E विश्वेषामग्ने यज्ञानां होतेति ।
 12-329-006F हितो देवैर्मानुषैर्जगत इति ।
 12-329-006G अग्निर्हि यज्ञानां होता कर्ता ।
 12-3290-06H स चाग्निर्ब्रह्म
- 12-329-007A न ह्यृते मन्त्राद्धवनमस्ति ।
 12-329-007B न विना पुरुषं तपः संभवति ।
 12-329-007C हविर्मन्त्राणां संपूजा विद्यते देवमनुष्याणामनेन त्वं होतेति नियुक्तः ।
 12-329-007D ये च मानुषा होत्राधिकारास्ते च ।
 12-329-007E ब्राह्मणस्य हि याजनं विधीयते न क्षत्रवैश्ययोर्द्विजात्योः ।
 12-329-007F तस्माद्ब्राह्मणा ह्यग्निभूता यज्ञानुद्वहन्ति ।
 12-329-007G यज्ञा देवांस्तर्पयन्ति देवाः पृथिवीं भावयन्ति ।
- 12-329-008A शतपथे हि ब्राह्मणं भवति ।
 12-329-008B अग्नौ समिद्धे स जुहोति यो विद्वान्ब्राह्मणमुखे दानाहुतिं जुहोति ।
 12-329-008C एवमप्यग्निभूता ब्राह्मणा विद्वांसोऽग्निं भावयन्ति ।
 12-329-008D अग्निर्विष्णुः सर्वभूतान्यनुप्रविश्य प्राणान्धारयति ।
 12-329-008E अपि चात्र सनत्कुमारगीताः श्लोका भवन्ति ।
- 12-329-009a विश्वं ब्रह्मासृजत्पूर्वं सर्वादिर्निरवस्करम् ।
 12-329-009c ब्रह्मघोषैर्दिवं तिष्ठन्त्यमरा ब्रह्मयोनयः ॥
- 12-329-010a ब्राह्मणानां मतिर्वाक्यं कर्म श्रद्धा तपांसि च ।
 12-329-010c धारयन्ति महीं द्यां च शैत्याद्वार्यमृतं यथा ॥
- 12-329-011a नास्ति सत्यात्परो धर्मो नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 12-329-011c ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति प्रेत्य चेह च भूतये ॥
- 12-329-012a नैषामुक्षा वर्धते नोत वाहा; न गर्गरो मथ्यते संप्रदाने ।
 12-329-012c अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति; येषां राष्ट्रे ब्राह्मणा वृत्तिहीनाः ॥
- 12-329-013A वेदपुराणेतिहासप्रामाण्यान्नारायणमुखोद्भूताः सर्वात्मानः सर्वकर्तारः
 सर्वभावनाश्च ब्राह्मणाः ।
 12-329-013B वाक्समकालं हि तस्य देवस्य वरप्रदस्य ब्राह्मणाः प्रथमं प्रादुर्भूता
 ब्राह्मणेभ्यश्च शेषा वर्णाः प्रादुर्भूताः ।
 12-329-013C इत्थं च सुरासुरविशिष्टा ब्राह्मणा यदा मया ब्रह्मभूतेन पुरा
 स्वयमेवोत्पादिताः सुरासुरमहर्षयो भूतविशेषाः स्थापिता निगृहीताश्च ।

- 12-329-014A अहल्याधर्षणनिमित्तं हि गौतमाद्धरिश्मश्रुतामिन्द्रः प्राप्तः ।
 12-329-014B कौशिकनिमित्तं चेन्द्रो मुष्कवियोगं मेषवृषणत्वं चावाप ।
 12-329-014C अश्विनोर्ग्रहप्रतिषेधोद्यतवज्रस्य पुरंदरस्य च्यवनेन स्तम्भितो बाहुः ।
 12-329-014D क्रतुवधप्राप्तमन्युना च दक्षेण भूयस्तपसा चात्मानं संयोज्य
 नेत्राकृतिरन्या ललाटे रुद्रस्योत्पादिता ।
- 12-329-015A त्रिपुरवधार्थं दीक्षामभ्युपगतस्य रुद्रस्योशनसा शिरसो जटा उत्कृत्य
 प्रयुक्ताः ।
 12-329-015B ततः प्रादुर्भूता भुजगाः ।
 12-329-015C तैरस्य भुजगैः पीड्यमानः कण्ठो नीलतामुपनीतः ।
 12-329-015D पूर्वे च मन्वन्तरे स्वायंभुवे नारायणहस्तबन्धग्रहणान्नीलकण्ठत्वमेव वा
 ।
- 12-329-016A अमृतोत्पादने पुरश्चरणतामुपगतस्याङ्गिरसो बृहस्पतेरुपस्पृशतो न
 प्रसादं गतवत्यः किलापः ।
 12-329-016B अथ बृहस्पतिरपां चुक्रोध ।
 12-329-016C यस्मान्ममोपस्पृशतः कलुषीभूता न प्रसादमुपगतास्तस्मादद्यप्रभृति
 झषमकरमत्स्यकच्छपजन्तुसंकीर्णाः कलुषीभवतेति ।
 12-329-016D तदाप्रभृत्यापो यादोभिः संकीर्णाः संवृत्ताः ।
- 12-329-017A विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः पुरोहितो देवानामासीत्स्वस्त्रीयोऽसुराणाम् ।
 12-329-017B स प्रत्यक्षं देवेभ्यो भागमददत्परोक्षमसुरेभ्यः ।
- 12-329-018A अथ हिरण्यकशिपुं पुरस्कृत्य विश्वरूपमातरं स्वसारमसुरा वरमयाचन्त
 ।
 12-329-018B हे स्वसरयं ते पुत्रस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपस्त्रिशिरा देवानां पुरोहितः प्रत्यक्षं
 देवेभ्यो भागमददत्परोक्षमस्माकम् ।
 12-329-018C ततो देवा वर्धन्ते वयं क्षीयामः ।
 12-329-018D तदेनं त्वं वारयितुमर्हसि तथा यथास्मान्भजेदिति ।
- 12-329-019A अथ विश्वरूपं नन्दनवनमुपगतं मातोवाच ।
 12-329-019B पुत्र किं परपक्षवर्धनस्त्वं मातुलपक्षं नाशयसि ।
 12-329-019C नार्हस्येवं कर्तुमिति ।
 12-329-019D स विश्वरूपो मातुर्वाक्यमनतिक्रमणीयमिति मत्वा संपूज्य
 हिरण्यकशिपुमगात् ।
- 12-329-020A हैरण्यगर्भाच्च वसिष्ठाद्विरण्यकशिपुः शापं प्राप्तवान् ।

- 12-329-020B यस्मात्त्वयान्यो वृतो होता तस्मादसमाप्तयज्ञस्त्वमपूर्वात्सत्त्वजाताद्वधं प्राप्स्यसीति ।
- 12-329-020C तच्छापदानाद्धिरण्यकशिपुः प्राप्तवान्वधम् ।
- 12-329-021A विश्वरूपो मातृपक्षवर्धनोऽत्यर्थं तपस्यभवत् ।
- 12-329-021B तस्य व्रतभङ्गार्थमिन्द्रो बह्वीः श्रीमत्योऽप्सरसो नियुयोज ।
- 12-329-021C ताश्च दृष्ट्वा मनः क्षुभितं तस्याभवत्तासु चाप्सरःसु नचिरादेव सक्तोऽभवत् ।
- 12-329-021D सक्तं चैनं ज्ञात्वाप्सरस ऊचुर्गच्छामहे वयं यथागतमिति ।
- 12-329-022A तास्त्वाष्ट्र उवाच ।
- 12-329-022B क्व गमिष्यथ आस्यतां तावन्मया सह श्रेयो भविष्यतीति ।
- 12-329-022C तास्तमब्रुवन् ।
- 12-329-022D वयं देवस्त्रियोऽप्सरस इन्द्रं वरदं पुरा प्रभविष्णुं वृणीमह इति ।
- 12-329-023A अथ ता विश्वरूपोऽब्रवीदद्यैव सेन्द्रा देवा न भविष्यन्तीति ।
- 12-329-023B ततो मन्त्राञ्जजाप ।
- 12-329-023C तैर्मन्त्रैः प्रावर्धत त्रिशिराः ।
- 12-329-023D एकेनास्येन सर्वलोकेषु द्विजैः क्रियावद्भिर्यज्ञेषु सुहुतं सोमं पपावेकेनाप एकेन सेन्द्रान्देवान् ।
- 12-329-023E अथेन्द्रस्तं विवर्धमानं सोमपानाप्यायितसर्वगात्रं दृष्ट्वा चिन्तामापेदे ।
- 12-329-024A देवाश्च ते सहेन्द्रेण ब्रह्माणमभिजग्मुरूचुश्च ।
- 12-329-024B विश्वरूपेण सर्वयज्ञेषु सुहुतः सोमः पीयते ।
- 12-329-024C वयमभागाः संवृत्ताः ।
- 12-329-024D असुरपक्षो वर्धते वयं क्षीयामः ।
- 12-329-024E तदर्हसि नो विधातुं श्रेयो यदनन्तरमिति ।
- 12-329-025A तान्ब्रह्मोवाच ऋषिभार्गवस्तपस्तप्यते दधीचः ।
- 12-329-025B स याच्यतां वरं यथा कलेवरं जह्यात् ।
- 12-329-025C तस्यास्थिभिर्वज्रं क्रियतामिति ।
- 12-329-026A देवास्तत्रागच्छन्त्यत्र दधीचो भगवानृषिस्तपस्तेपे ।
- 12-329-026B सेन्द्रा देवास्तमभिगम्योचुर्भगवंस्तपसः कुशलमविघ्नं चेति ।
- 12-329-026C तान्दधीच उवाच स्वागतं भवद्भ्यः किं क्रियताम् ।
- 12-329-026D यद्वक्ष्यथ तत्करिष्यामीति ।
- 12-329-026E ते तमब्रुवञ्शरीरपरित्यागं लोकहितार्थं भगवान्कर्तुमर्हतीति ।

- 12-329-026F अथ दधीचस्तथैवाविमनाः सुखदुःखसमो महायोगी आत्मानं समाधाय शरीरपरित्यागं चकार ।
- 12-329-027A तस्य परमात्मन्यवसृते तान्यस्थीनि धाता संगृह्य वज्रमकरोत् ।
- 12-329-027B तेन वज्रेणाभेद्येनाप्रधृष्येण ब्रह्मास्थिसंभूतेन विष्णुप्रविष्टेनेन्द्रो विश्वरूपं जघान ।
- 12-329-027C शिरसां चास्य छेदनमकरोत् ।
- 12-329-027D तस्मादनन्तरं विश्वरूपगात्रमथनसंभवं त्वष्ट्रोत्पादितमेवारिं वृत्रमिन्द्रो जघान ।
- 12-329-028A तस्यां द्वैधीभूतायां ब्रह्मवध्यायां भयादिन्द्रो देवराज्यं परित्यज्य अप्सु संभवां शीतलां मानससरोगतां नलिनीं प्रपेदे ।
- 12-329-028B तत्र चैश्वर्ययोगादणुमात्रो भूत्वा बिसग्रन्थिं प्रविवेश ।
- 12-329-029A अथ ब्रह्मवध्याभयप्रनष्टे त्रैलोक्यनाथे शचीपतौ जगदनीश्वरं बभूव ।
- 12-329-029B देवात्रजस्तमश्चाविवेश ।
- 12-329-029C मन्त्रा न प्रावर्तन्त महर्षीणाम् ।
- 12-329-029D रक्षांसि प्रादुरभवन् ।
- 12-329-029E ब्रह्म चोत्सादनं जगाम ।
- 12-329-029F अनिन्द्राश्चाबला लोकाः सुप्रधृष्या बभूवुः ।
- 12-329-030A अथ देवा ऋषयश्चायुषः पुत्रं नहुषं नाम देवराजत्वेऽभिषिषिचुः ।
- 12-329-030B नहुषः पञ्चभिः शतैर्ज्योतिषां ललाटे ज्वलद्भिः सर्वतेजोहरैस्त्रिविष्टपं पालयां बभूव ।
- 12-329-030C अथ लोकाः प्रकृतिमापेदिरे स्वस्थाश्च बभूवुः ।
- 12-329-031A अथोवाच नहुषः ।
- 12-329-031B सर्वं मां शक्रोपभुक्तमुपस्थितमृते शचीमिति ।
- 12-329-031C स एवमुक्त्वा शचीसमीपमगमदुवाच चैनाम् ।
- 12-329-031D सुभगेऽहमिन्द्रो देवानां भजस्व मामिति ।
- 12-329-031E तं शची प्रत्युवाच ।
- 12-329-031F प्रकृत्या त्वं धर्मवत्सलः सोमवंशोद्भवश्च ।
- 12-329-031G नार्हसि परपत्नीधर्षणं कर्तुमिति ।
- 12-329-032A तामथोवाच नहुषः ।
- 12-329-032B ऐन्द्रं पदमध्यास्यते मया ।
- 12-329-032C अहमिन्द्रस्य राज्यरत्नहरो नात्राधर्मः कश्चित्त्वमिन्द्रभुक्तेति ।
- 12-329-032D सा तमुवाच ।

- 12-329-032E अस्ति मम किञ्चिद्ब्रतमपर्यवसितम् ।
 12-329-032F तस्यावभृथे त्वामुपगमिष्यामि कैश्चिदेवाहोभिरिति ।
 12-329-032G स शच्यैवमभिहितो नहुषो जगाम ।
 12-329-033A अथ शची दुःखशोकार्ता भर्तृदर्शनलालसा नहुषभयगृहीता
 बृहस्पतिमुपागच्छत् ।
 12-329-033B स च तामभिगतां दृष्ट्वैव ध्यानं प्रविश्य भर्तृकार्यतत्परां ज्ञात्वा
 बृहस्पतिरुवाच ।
 12-329-033C अनेनैव ब्रतेन तपसा चान्विता देवीं वरदामुपश्रुतिमाह्वय ।
 12-329-033D सा तवेन्द्रं दर्शयिष्यतीति ।
 12-329-034A साथ महानियममास्थिता देवीं वरदामुपश्रुतिं मन्त्रैराह्वयत् ।
 12-329-034B सोपश्रुतिः शचीसमीपमगात् ।
 12-329-034C उवाच चैनामियमस्मि त्वयोपहूतोपस्थिता ।
 12-329-034D किं ते प्रियं करवाणीति ।
 12-329-034E तां मूर्ध्ना प्रणम्योवाच शची भगवत्यर्हसि मे भर्तारं दर्शयितुं त्वं सत्या
 मता चेति ।
 12-329-034F सैनां मानसं सरोऽनयत् ।
 12-329-034G तत्रेन्द्रं बिसग्रन्थिगतमदर्शयत् ।
 12-329-035A तामिन्द्रः पत्नीं कृशां ग्लानां च दृष्ट्वा चिन्तयां बभूव ।
 12-329-035B अहो मम महदुःखमिदमद्योपगतम् ।
 12-329-035C नष्टं हि मामियमन्विष्योपागमदुःखार्तेति ।
 12-329-035D तामिन्द्र उवाच कथं वर्तयसीति ।
 12-329-035E सा तमुवाच ।
 12-329-035F नहुषो मामाह्वयति ।
 12-329-035G कालश्चास्य मया कृत इति ।
 12-329-036A तामिन्द्र उवाच ।
 12-329-036B गच्छ ।
 12-329-036C नहुषस्त्वया वाच्योऽपूर्वेण मामृषियुक्तेन यानेन त्वमधिरूढ उद्वहस्व ।
 12-329-036D इन्द्रस्य हि महान्ति वाहनानि मनसः प्रियाण्यधिरूढानि मया ।
 12-329-036E त्वमन्येनोपयातुमर्हसीति ।
 12-329-036F सैवमुक्ता हृष्टा जगाम ।
 12-329-036G इन्द्रोऽपि बिसग्रन्थिमेवाविवेश भूयः ।
 12-329-037A अथेन्द्राणीमभ्यागतां दृष्ट्वोवाच नहुषः पूर्णः स काल इति ।
 12-329-037B तं शच्यब्रवीच्छक्रेण यथोक्तम् ।

- 12-329-037C स महर्षियुक्तं वाहनमधिरूढः शचीसमीपमुपागच्छत् ।
- 12-329-038A अथ मैत्रावरुणिः कुम्भयोनिर्गस्त्यो
महर्षीन्विक्रियमाणांस्तान्नहुषेणापश्यत् ।
- 12-329-038B पद्भ्यां च तेनास्पृश्यत ।
- 12-329-038C ततः स नहुषमब्रवीदकार्यप्रवृत्त पाप पतस्व महीम् ।
- 12-329-038D सपो भव यावद्भूमिर्गिरयश्च तिष्ठेयुस्तावदिति ।
- 12-329-038E स महर्षिवाक्यसमकालमेव तस्माद्यानादवापतत् ।
- 12-329-039A अथानिन्द्रं पुनस्त्रैलोक्यमभवत् ।
- 12-329-039B ततो देवा ऋषयश्च भगवन्तं विष्णुं शरणमिन्द्रार्थेऽभिजग्मुः ।
- 12-329-039C ऊचुश्चैनं भगवन्निन्द्रं ब्रह्मवध्याभिभूतं त्रातुमर्हसीति ।
- 12-329-039D ततः स वरदस्तानब्रवीदश्वमेधं यज्ञं वैष्णवं शक्रोऽभियजतु ।
- 12-329-039E ततः स्वं स्थानं प्राप्स्यतीति ।
- 12-329-040A ततो देवा ऋषयश्चेन्द्रं नापश्यन्त्यदा तदा शचीमूचुर्गच्छ सुभगे
इन्द्रमानयस्वेति ।
- 12-329-040B सा पुनस्तत्सरः समभ्यगच्छत् ।
- 12-329-040C इन्द्रश्च तस्मात्सरसः समुत्थाय बृहस्पतिमभिजगाम ।
- 12-329-040D बृहस्पतिश्चाश्वमेधं महाक्रतुं शक्रायाहरत् ।
- 12-329-040E ततः कृष्णसारङ्गं मेध्यमश्वमुत्सृज्य वाहनं तमेव कृत्वा इन्द्रं मरुत्पतिं
बृहस्पतिः स्वस्थानं प्रापयामास ।
- 12-329-041A ततः स देवराड्देवैरृषिभिः स्तूयमानस्त्रिविष्टपस्थो निष्कल्मषो बभूव ।
- 12-329-041B ब्रह्मवध्यां चतुर्षु स्थानेषु वनिताग्निवनस्पतिगोषु व्यभजत् ।
- 12-329-041C एवमिन्द्रो ब्रह्मतेजःप्रभावोपबृंहितः शत्रुवधं कृत्वा स्वस्थानं प्रापितः ।
- 12-329-042A आकाशगङ्गागतश्च पुरा भरद्वाजो महर्षिरुपास्पृशंस्त्रीन्क्रमान्क्रमता
विष्णुनाभ्यासादितः ।
- 12-329-042B स भरद्वाजेन ससलिलेन पाणिनोरसि ताडितः सलक्षणोरस्कः संवृत्तः ।
- 12-329-043A भृगुणा महर्षिणा शप्तोऽग्निः सर्वभक्षत्वमुपनीतः ।
- 12-329-044A अदितिर्वै देवानामन्नमपचदेतद्भुक्त्वासुरान्हनिष्यन्तीति ।
- 12-329-044B तत्र बुधो व्रतचर्यासमाप्तावागच्छत् ।
- 12-329-044C अदितिं चावोचद्विक्षां देहीति ।
- 12-329-044D तत्र देवैः पूर्वमेतत्प्राश्यं नान्येनेत्यदितिर्भिक्षां नादात् ।
- 12-329-044E अथ भिक्षाप्रत्याख्यानरुषितेन बुधेन ब्रह्मभूतेन विवस्वतो द्वितीये
जन्मन्यण्डसंज्ञितस्याण्डं मारितमदित्याः ।

- 12-329-044F स मार्तण्डो विवस्वानभवच्छाद्धदेवः ।
- 12-329-045A दक्षस्य वै दुहितरः षष्टिरासन् ।
- 12-329-045B ताभ्यः कश्यपाय त्रयोदश प्रादाद्दश धर्माय दश मनवे
सप्तविंशतिमिन्दवे ।
- 12-329-045C तासु तुल्यासु नक्षत्राख्यां गतासु सोमो रोहिण्यामभ्यधिकां
प्रीतिमकरोत् ।
- 12-329-045D ततस्ताः शेषाः पत्न्य ईर्ष्यावत्यः पितुः समीपं गत्वेममर्थं शशंसुः ।
- 12-329-045E भगवन्नस्मासु तुल्यप्रभावासु सोमो रोहिणीमधिकं भजतीति ।
- 12-329-045F सोऽब्रवीद्यक्षमैनमावेक्ष्यतीति ।
- 12-329-046A दक्षशापात्सोमं राजानं यक्षमाविवेश ।
- 12-329-046B स यक्षमणाविष्टो दक्षमगमत् ।
- 12-329-046C दक्षश्चैनमब्रवीन्न समं वर्तस इति ।
- 12-329-046D तत्रर्षयः सोममब्रुवन्क्षीयसे यक्षमणा ।
- 12-329-046E पश्चिमस्यां दिशि समुद्रे हिरण्यसरस्तीर्थम् ।
- 12-329-046F तत्र गत्वात्मानमभिषेचयस्वेति ।
- 12-329-046G अथागच्छत्सोमस्तत्र हिरण्यसरस्तीर्थम् ।
- 12-329-046H गत्वा चात्मनः स्नपनमकरोत्
- 12-329-046I स्नात्वा चात्मानं पाप्मनो मोक्षयामास
- 12-329-046J तत्र चावभासितस्तीर्थे यदा सोमस्तदाप्रभृति तीर्थं तत्प्रभासमिति
नाम्ना ख्यातं बभूव
- 12-329-046K तच्छापादद्यापि क्षीयते सोमोऽमावास्यान्तरस्थः
- 12-329-046L पौर्णमासीमात्रेऽधिष्ठितो मेघलेखाप्रतिच्छन्नं वपुर्दर्शयति
- 12-329-046M मेघसदृशं वर्णमगमत्तदस्य शशलक्ष्म विमलमभवत्
- 12-329-047A स्थूलशिरा महर्षिर्मेरोः प्रागुत्तरे दिग्भागे तपस्तेपे ।
- 12-329-047B तस्य तपस्तप्यमानस्य सर्वगन्धवहः शुचिर्वायुर्विवायमानः
शरीरमस्पृशत् ।
- 12-329-047C स तपसा तापितशरीरः कृशो वायुनोपवीज्यमानो हृदयपरितोषमगमत्
।
- 12-329-047D तत्र तस्यानिलव्यजनकृतपरितोषस्य सद्यो वनस्पतयः पुष्पशोभां न
दर्शितवन्त इति स एताञ्जशाप न सर्वकालं पुष्पवन्तो भविष्यथेति ।
- 12-329-048A नारायणो लोकहितार्थं वडवामुखो नाम महर्षिः पुराभवत् ।
- 12-329-048B तस्य मेरौ तपस्तप्यतः समुद्र आहूतो नागतः ।
- 12-329-048C तेनामर्षितेनात्मगात्रोष्मणा समुद्रः स्तिमितजलः कृतः ।

- 12-329-048D स्वेदप्रस्यन्दनसदृशश्चास्य लवणभावो जनितः ।
 12-329-048E उक्तश्चापेयो भविष्यसि ।
 12-329-048F एतच्च ते तोयं वडवामुखसंज्ञितेन पीयमानं मधुरं भविष्यति ।
 12-329-048G तदेतदद्यापि वडवामुखसंज्ञितेनानुवर्तिना तोयं सामुद्रं पीयते ।
 12-329-049A हिमवतो गिरेर्दुहितरमुमां रुद्रश्चकमे ।
 12-329-049B भृगुरपि च महर्षिर्हिमवन्तमागम्याब्रवीत्कन्यामुमां मे देहीति ।
 12-329-049C तमब्रवीद्धिमवानभिलषितो वरो रुद्र इति ।
 12-329-049D तमब्रवीद्धृगुर्यस्मात्त्वयाहं कन्यावरणकृतभावः प्रत्याख्यातस्तस्मान्न
 रत्नानां भवान्भाजनं भविष्यतीति ।
 12-329-049E अद्यप्रभृत्येतदवस्थितमृषिवचनम् ।
 12-329-050A तदेवंविधं माहात्म्यं ब्राह्मणानाम् ।
 12-329-050B क्षत्रमपि शाश्वतीमव्ययां पृथिवीं पत्नीमभिगम्य बुभुजे ।
 12-329-050C तदेतद्ब्रह्माग्नीषोमीयम् ।
 12-329-050D तेन जगद्धार्यते ।

12-330-001 श्रीभगवानुवाच

- 12-330-001a सूर्याचन्द्रमसौ शश्वत्केशैर्मे अंशुसंज्ञितैः ।
 12-330-001c बोधयंस्तापयंश्चैव जगदुत्तिष्ठतः पृथक् ॥
 12-330-002a बोधनात्तापनाच्चैव जगतो हर्षणं भवेत् ।
 12-330-002c अग्नीषोमकृतैरेभिः कर्मभिः पाण्डुनन्दन ॥
 12-330-002e हृषीकेशोऽहमीशानो वरदो लोकभावनः ॥
 12-330-003a इडोपहृतयोगेन हरे भागं क्रतुष्वहम् ।
 12-330-003c वर्णश्च मे हरिश्रेष्ठस्तस्माद्धरिरहं स्मृतः ॥
 12-330-004a धाम सारो हि लोकानामृतं चैव विचारितम् ।
 12-330-004c ऋतधामा ततो विप्रैः सत्यश्चाहं प्रकीर्तितः ॥
 12-330-005a नष्टां च धरणीं पूर्वमविन्दं वै गुहागताम् ।
 12-330-005c गोविन्द इति मां देवा वाग्भिः समभितुष्टुवुः ॥
 12-330-006a शिपिविष्टेति चाख्यायां हीनरोमा च यो भवेत् ।
 12-330-006c तेनाविष्टं हि यत्किञ्चिच्छिपिविष्टं हि तत्स्मृतम् ॥
 12-330-007a यास्को मामृषिरव्यग्रो नैकयज्ञेषु गीतवान् ।
 12-330-007c शिपिविष्ट इति ह्यस्मादुह्यनामधरो ह्यहम् ॥
 12-330-008a स्तुत्वा मां शिपिविष्टेति यास्को ऋषिरुदारधीः ।

12-330-008c	मत्प्रसादादधो नष्टं निरुक्तमभिजग्मिवान् ॥
12-330-009a	न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन ।
12-330-009c	क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृतः ॥
12-330-010a	नोक्तपूर्वं मया क्षुद्रमश्लीलं वा कदाचन ।
12-330-010c	ऋता ब्रह्मसुता सा मे सत्या देवी सरस्वती ॥
12-330-011a	सच्चासच्चैव कौन्तेय मयावेशितमात्मनि ।
12-330-011c	पौष्करे ब्रह्मसदने सत्यं मामृषयो विदुः ॥
12-330-012a	सत्त्वान्न च्युतपूर्वोऽहं सत्त्वं वै विद्धि मत्कृतम् ।
12-330-012c	जन्मनीहाभवत्सत्त्वं पौर्विकं मे धनंजय ॥
12-330-013a	निराशीःकर्मसंयुक्तं सात्वतं मां प्रकल्पय ।
12-330-013c	सात्वतज्ञानदृष्टोऽहं सात्वतः सात्वतां पतिः ॥
12-330-014a	कृषामि मेदिनीं पार्थ भूत्वा कार्णायसो महान् ।
12-330-014c	कृष्णो वर्णश्च मे यस्मात्तस्मात्कृष्णोऽहमर्जुन ॥
12-330-015a	मया संश्लेषिता भूमिरद्भिव्योम च वायुना ।
12-330-015c	वायुश्च तेजसा सार्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम ॥
12-330-016a	निर्वाणं परमं सौख्यं धर्मोऽसौ पर उच्यते ।
12-330-016c	तस्मान्न च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा ॥
12-330-017a	पृथिवीनभसी चोभे विश्रुते विश्वलौकिके ।
12-330-017c	तयोः संधारणार्थं हि मामधोक्षजमञ्जसा ॥
12-330-018a	निरुक्तं वेदविदुषो ये च शब्दार्थचिन्तकाः ।
12-330-018c	ते मां गायन्ति प्राग्वंशे अधोक्षज इति स्थितिः ॥
12-330-019a	शब्द एकमतैरेष व्याहृतः परमर्षिभिः ।
12-330-019c	नान्यो ह्यधोक्षजो लोके ऋते नारायणं प्रभुम् ॥
12-330-020a	घृतं ममार्चिषो लोके जन्तूनां प्राणधारणम् ।
12-330-020c	घृतार्चिरहमव्यग्रैर्वेदज्ञैः परिकीर्तितः ॥
12-330-021a	त्रयो हि धातवः ख्याताः कर्मजा इति च स्मृताः ।
12-330-021c	पित्तं श्लेष्मा च वायुश्च एष संघात उच्यते ॥
12-330-022a	एतैश्च धार्यते जन्तुरेतैः क्षीणैश्च क्षीयते ।
12-330-022c	आयुर्वेदविदस्तस्मात्त्रिधातुं मां प्रचक्षते ॥
12-330-023a	वृषो हि भगवान्धर्मः ख्यातो लोकेषु भारत ।
12-330-023c	नैघण्टुकपदाख्यातं विद्धि मां वृषमुत्तमम् ॥

12-330-024a	कपिर्वराहः श्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्यते ।
12-330-024c	तस्माद्वृषाकपिं प्राह कश्यपो मां प्रजापतिः ॥
12-330-025a	न चादिं न मध्यं तथा नैव चान्तं; कदाचिद्विदन्ते सुराश्चासुराश्च ।
12-330-025c	अनाद्यो ह्यमध्यस्तथा चाप्यनन्तः; प्रगीतोऽहमीशो विभुर्लोकसाक्षी ॥
12-330-026a	शुचीनि श्रवणीयानि शृणोमीह धनंजय ।
12-330-026c	न च पापानि गृह्णामि ततोऽहं वै शुचिश्रवाः ॥
12-330-027a	एकशृङ्गः पुरा भूत्वा वराहो दिव्यदर्शनः ।
12-330-027c	इमामुद्धृतवान्भूमिमेकशृङ्गस्ततो ह्यहम् ॥
12-330-028a	तथैवासं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः ।
12-330-028c	त्रिककुत्तेन विख्यातः शरीरस्य तु मापनात् ॥
12-330-029a	विरिञ्च इति यः प्रोक्तः कपिलज्ञानचिन्तकैः ।
12-330-029c	स प्रजापतिरेवाहं चेतनात्सर्वलोककृत् ॥
12-330-030a	विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्थं सनातनम् ।
12-330-030c	कपिलं प्राहुराचार्याः सांख्या निश्चितनिश्चयाः ॥
12-330-031a	हिरण्यगर्भो द्युतिमानेष यश्छन्दसि स्तुतः ।
12-330-031c	योगैः संपूज्यते नित्यं स एवाहं विभुः स्मृतः ॥
12-330-032a	एकविंशतिशाखं च ऋग्वेदं मां प्रचक्षते ।
12-330-032c	सहस्रशाखं यत्साम ये वै वेदविदो जनाः ॥
12-330-032e	गायन्त्यारण्यके विप्रा मद्भक्तास्तेऽपि दुर्लभाः ॥
12-330-033a	षट्पञ्चाशतमष्टौ च सप्तत्रिंशतमित्युत ।
12-330-033c	यस्मिञ्शाखा यजुर्वेदे सोऽहमाध्वर्यवे स्मृतः ॥
12-330-034a	पञ्चकल्पमथर्वाणं कृत्याभिः परिवृंहितम् ।
12-330-034c	कल्पयन्ति हि मां विप्रा अथर्वाणविदस्तथा ॥
12-330-035a	शाखाभेदाश्च ये केचिद्याश्च शाखासु गीतयः ।
12-330-035c	स्वरवर्णसमुच्चाराः सर्वास्तान्विद्धि मत्कृतान् ॥
12-330-036a	यत्तद्धयशिरः पार्थ समुदेति वरप्रदम् ।
12-330-036c	सोऽहमेवोत्तरे भागे क्रमाक्षरविभागवित् ॥
12-330-037a	रामादेशितमार्गेण मत्प्रसादान्महात्मना ।
12-330-037c	पाञ्चालेन क्रमः प्राप्तस्तस्माद्भूतात्सनातनात् ॥
12-330-037e	बाभ्रव्यगोत्रः स बभौ प्रथमः क्रमपारगः ॥
12-330-038a	नारायणाद्वरं लब्ध्वा प्राप्य योगमनुत्तमम् ।

- 12-330-038c क्रमं प्रणीय शिक्षां च प्रणयित्वा स गालवः ॥
- 12-330-039a कण्डरीकोऽथ राजा च ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ।
- 12-330-039c जातीमरणजं दुःखं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ॥
- 12-330-039e सप्तजातिषु मुख्यत्वाद्योगानां संपदं गतः ॥
- 12-330-040a पुराहमात्मजः पार्थ प्रथितः कारणान्तरे ।
- 12-330-040c धर्मस्य कुरुशार्दूल ततोऽहं धर्मजः स्मृतः ॥
- 12-330-041a नरनारायणौ पूर्वं तपस्तेपतुरव्ययम् ।
- 12-330-041c धर्मयानं समारूढौ पर्वते गन्धमादने ॥
- 12-330-042a तत्कालसमयं चैव दक्षयज्ञो बभूव ह ।
- 12-330-042c न चैवाकल्पयद्भागं दक्षो रुद्रस्य भारत ॥
- 12-330-043a ततो दधीचिवचनादक्षयज्ञमपाहरत् ।
- 12-330-043c ससर्ज शूलं क्रोधेन प्रज्वलन्तं मुहुर्मुहुः ॥
- 12-330-044a तच्छूलं भस्मसात्कृत्वा दक्षयज्ञं सविस्तरम् ।
- 12-330-044c आवयोः सहसागच्छद्वदर्याश्रममन्तिकात् ॥
- 12-330-044e वेगेन महता पार्थ पतन्नारायणोरसि ॥
- 12-330-045a ततः स्वतेजसाविष्टाः केशा नारायणस्य ह ।
- 12-330-045c बभूवुर्मुञ्जवर्णास्तु ततोऽहं मुञ्जकेशवान् ॥
- 12-330-046a तच्च शूलं विनिर्धूतं हुंकारेण महात्मना ।
- 12-330-046c जगाम शंकरकरं नारायणसमाहतम् ॥
- 12-330-047a अथ रुद्र उपाधावत्तावृषी तपसान्वितौ ।
- 12-330-047c तत एनं समुद्धूतं कण्ठे जग्राह पाणिना ॥
- 12-330-047e नारायणः स विश्वात्मा तेनास्य शितिकण्ठता ॥
- 12-330-048a अथ रुद्रविघातार्थमिषीकां जगृहे नरः ।
- 12-330-048c मन्त्रैश्च संयुयोजाशु सोऽभवत्परशुर्महान् ॥
- 12-330-049a क्षिप्तश्च सहसा रुद्रे खण्डनं प्राप्तवांस्तदा ।
- 12-330-049c ततोऽहं खण्डपरशुः स्मृतः परशुखण्डनात् ॥

12-330-050 अर्जुन उवाच

- 12-330-050a अस्मिन्युद्धे तु वाष्णोय त्रैलोक्यमथने तदा ।
- 12-330-050c जयं कः प्राप्तवांस्तत्र शंसैतन्मे जनार्दन ॥

12-330-051 श्रीभगवानुवाच

12-330-051a	तयोः संलग्नयोर्युद्धे रुद्रनारायणात्मनोः ।
12-330-051c	उद्विग्नाः सहसा कृत्स्ना लोकाः सर्वेऽभवंस्तदा ॥
12-330-052a	नागृह्णात्पावकः शुभ्रं मखेषु सुहुतं हविः ।
12-330-052c	वेदा न प्रतिभान्ति स्म ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥
12-330-053a	देवात्रजस्तमश्चैव समाविविशतुस्तदा ।
12-330-053c	वसुधा संचकम्पेऽथ नभश्च विपफाल ह ॥
12-330-054a	निष्प्रभाणि च तेजांसि ब्रह्मा चैवासनाच्च्युतः ।
12-330-054c	अगाच्छोषं समुद्रश्च हिमवांश्च व्यशीर्यत ॥
12-330-055a	तस्मिन्नेवं समुत्पन्ने निमित्ते पाण्डुनन्दन ।
12-330-055c	ब्रह्मा वृतो देवगणैरृषिभिश्च महात्मभिः ॥
12-330-055e	आजगामाशु तं देशं यत्र युद्धमवर्तत ॥
12-330-056a	साञ्जलिप्रग्रहो भूत्वा चतुर्वक्त्रो निरुक्तगः ।
12-330-056c	उवाच वचनं रुद्रं लोकानामस्तु वै शिवम् ॥
12-330-056e	न्यस्यायुधानि विश्वेश जगतो हितकाम्यया ॥
12-330-057a	यदक्षरमथाव्यक्तमीशं लोकस्य भावनम् ।
12-330-057c	कूटस्थं कर्तृनिर्द्वंद्वमकर्तेति च यं विदुः ॥
12-330-058a	व्यक्तिभावगतस्यास्य एका मूर्तिरियं शिवा ।
12-330-058c	नरो नारायणश्चैव जातौ धर्मकुलोद्वहौ ॥
12-330-059a	तपसा महता युक्तौ देवश्रेष्ठौ महाव्रतौ ।
12-330-059c	अहं प्रसादजस्तस्य कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ॥
12-330-059e	त्वं चैव क्रोधजस्तात पूर्वसर्गे सनातनः ॥
12-330-060a	मया च सार्धं वरदं विबुधैश्च महर्षिभिः ।
12-330-060c	प्रसादयाशु लोकानां शान्तिर्भवतु माचिरम् ॥
12-330-061a	ब्रह्मणा त्वेवमुक्तस्तु रुद्रः क्रोधाग्निमुत्सृजन् ।
12-330-061c	प्रसादयामास ततो देवं नारायणं प्रभुम् ॥
12-330-061e	शरणं च जगामाद्यं वरेण्यं वरदं हरिम् ॥
12-330-062a	ततोऽथ वरदो देवो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
12-330-062c	प्रीतिमानभवत्तत्र रुद्रेण सह संगतः ॥
12-330-063a	ऋषिभिर्ब्रह्मणा चैव विबुधैश्च सुपूजितः ।
12-330-063c	उवाच देवमीशानमीशः स जगतो हरिः ॥
12-330-064a	यस्त्वां वेत्ति स मां वेत्ति यस्त्वामनु स मामनु ।

- 12-330-064c नावयोरन्तरं किञ्चिन्मा ते भूद्विद्विरन्यथा ॥
- 12-330-065a अद्य प्रभृति श्रीवत्सः शूलाङ्कोऽयं भवत्वयम् ।
- 12-330-065c मम पाण्यङ्कितश्चापि श्रीकण्ठस्त्वं भविष्यसि ॥
- 12-330-066a एवं लक्षणमुत्पाद्य परस्परकृतं तदा ।
- 12-330-066c सख्यं चैवातुलं कृत्वा रुद्रेण सहितावृषी ॥
- 12-330-066e तपस्तेपतुरव्यग्रौ विसृज्य त्रिदिवौकसः ॥
- 12-330-067a एष ते कथितः पार्थ नारायणजयो मृधे ।
- 12-330-067c नामानि चैव गुह्यानि निरुक्तानि च भारत ॥
- 12-330-067e ऋषिभिः कथितानीह यानि संकीर्तितानि ते ॥
- 12-330-068a एवं बहुविधै रूपैश्चरामीह वसुंधराम् ।
- 12-330-068c ब्रह्मलोकं च कौन्तेय गोलोकं च सनातनम् ॥
- 12-330-068e मया त्वं रक्षितो युद्धे महान्तं प्राप्तवाञ्जयम् ॥
- 12-330-069a यस्तु ते सोऽग्रतो याति युद्धे संप्रत्युपस्थिते ।
- 12-330-069c तं विद्धि रुद्रं कौन्तेय देवदेवं कपर्दिनम् ॥
- 12-330-070a कालः स एव कथितः क्रोधजेति मया तव ।
- 12-330-070c निहतांस्तेन वै पूर्वं हतवानसि वै रिपून् ॥
- 12-330-071a अप्रमेयप्रभावं तं देवदेवमुमापतिम् ।
- 12-330-071c नमस्व देवं प्रयतो विश्वेशं हरमव्ययम् ॥

12-331-001 जनमेजय उवाच

- 12-331-001a ब्रह्मन्सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
- 12-331-001c यच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः ॥
- 12-331-002a इदं शतसहस्राद्धि भारताख्यानविस्तरात् ।
- 12-331-002c आमथ्य मतिमन्थेन ज्ञानोदधिमनुत्तमम् ॥
- 12-331-003a नवनीतं यथा दध्नो मलयाच्चन्दनं यथा ।
- 12-331-003c आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्योऽमृतं यथा ॥
- 12-331-004a समुद्धृतमिदं ब्रह्मन्कथामृतमनुत्तमम् ।
- 12-331-004c तपोनिधे त्वयोक्तं हि नारायणकथाश्रयम् ॥
- 12-331-005a स हीशो भगवान्देवः सर्वभूतात्मभावनः ।
- 12-331-005c अहो नारायणं तेजो दुर्दर्शं द्विजसत्तम ॥
- 12-331-006a यत्राविशन्ति कल्पान्ते सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ।
- 12-331-006c ऋषयश्च सगन्धर्वा यच्च किञ्चिच्चराचरम् ॥

12-331-006e	न ततोऽस्ति परं मन्ये पावनं दिवि चेह च ॥
12-331-007a	सर्वाश्रमाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
12-331-007c	न तथा फलदं चापि नारायणकथा यथा ॥
12-331-008a	सर्वथा पाविताः स्मेह श्रुत्वेमामादितः कथाम् ।
12-331-008c	हरेर्विश्वेश्वरस्येह सर्वपापप्रणाशनीम् ॥
12-331-009a	न चित्रं कृतवांस्तत्र यदार्यो मे धनंजयः ।
12-331-009c	वासुदेवसहायो यः प्राप्तवाञ्जयमुत्तमम् ॥
12-331-010a	न चास्य किञ्चिदप्राप्यं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ।
12-331-010c	त्रैलोक्यनाथो विष्णुः स यस्यासीत्साह्यकृत्सखा ॥
12-331-011a	धन्याश्च सर्व एवासन्ब्रह्मंस्ते मम पूर्वकाः ।
12-331-011c	हिताय श्रेयसे चैव येषामासीज्जनार्दनः ॥
12-331-012a	तपसापि न दृश्यो हि भगवाँल्लोकपूजितः ।
12-331-012c	यं दृष्टवन्तस्ते साक्षाच्छ्रीवत्साङ्कविभूषणम् ॥
12-331-013a	तेभ्यो धन्यतरश्चैव नारदः परमेष्ठिजः ।
12-331-013c	न चाल्पतेजसमृषिं वेद्मि नारदमव्ययम् ॥
12-331-013e	श्वेतद्वीपं समासाद्य येन दृष्टः स्वयं हरिः ॥
12-331-014a	देवप्रसादानुगतं व्यक्तं तत्तस्य दर्शनम् ।
12-331-014c	यद्दृष्टवांस्तदा देवमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥
12-331-015a	बदरीमाश्रमं यत्तु नारदः प्राद्रवत्पुनः ।
12-331-015c	नरनारायणौ द्रष्टुं किं नु तत्कारणं मुने ॥
12-331-016a	श्वेतद्वीपान्निवृत्तश्च नारदः परमेष्ठिजः ।
12-331-016c	बदरीमाश्रमं प्राप्य समागम्य च तावृषी ॥
12-331-017a	कियन्तं कालमवसत्काः कथाः पृष्टवांश्च सः ।
12-331-017c	श्वेतद्वीपादुपावृत्ते तस्मिन्वा सुमहात्मनि ॥
12-331-018a	किमब्रूतां महात्मानौ नरनारायणावृषी ।
12-331-018c	तदेतन्मे यथातत्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥

12-331-019 वैशंपायन उवाच

12-331-019a	नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।
12-331-019c	यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥
12-331-020a	प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ।
12-331-020c	निवृत्तो नारदो राजंस्तरसा मेरुमागमत् ॥

12-331-020e	हृदयेनोद्वहन्भारं यदुक्तं परमात्मना ॥
12-331-021a	पश्चादस्याभवद्राजन्नात्मनः साध्वसं महत् ।
12-331-021c	यद्गत्वा दूरमध्वानं क्षेमी पुनरिहागतः ॥
12-331-022a	ततो मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् ।
12-331-022c	निपपात च खात्तूर्णं विशालां बदरीमनु ॥
12-331-023a	ततः स ददृशे देवौ पुराणावृषिसत्तमौ ।
12-331-023c	तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥
12-331-024a	तेजसाभ्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ।
12-331-024c	श्रीवत्सलक्षणौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥
12-331-025a	जालपादभुजौ तौ तु पादयोश्चक्रलक्षणौ ।
12-331-025c	व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ तथा मुष्कचतुष्किणौ ॥
12-331-026a	षष्टिदन्तावष्टदंष्ट्रौ मेघौघसदृशस्वनौ ।
12-331-026c	स्वास्यौ पृथुललाटौ च सुहनू सुभ्रुनासिकौ ॥
12-331-027a	आतपत्रेण सदृशे शिरसी देवयोस्तयोः ।
12-331-027c	एवं लक्षणसंपन्नौ महापुरुषसंज्ञितौ ॥
12-331-028a	तौ दृष्ट्वा नारदो हृष्टस्ताभ्यां च प्रतिपूजितः ।
12-331-028c	स्वागतेनाभिभाष्याथ पृष्टश्चानामयं तदा ॥
12-331-029a	बभूवान्तर्गतमतिर्निरीक्ष्य पुरुषोत्तमौ ।
12-331-029c	सदोगतास्तत्र ये वै सर्वभूतनमस्कृताः ॥
12-331-030a	श्वेतद्वीपे मया दृष्टास्तादृशावृषिसत्तमौ ।
12-331-030c	इति संचिन्त्य मनसा कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ॥
12-331-030e	उपोपविविशे तत्र पीठे कुशमये शुभे ॥
12-331-031a	ततस्तौ तपसां वासौ यशसां तेजसामपि ।
12-331-031c	ऋषी शमदमोपेतौ कृत्वा पूर्वाह्निकं विधिम् ॥
12-331-032a	पश्चान्नारदमव्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां प्रपूज्य च ।
12-331-032c	पीठयोश्चोपविष्टौ तौ कृतातिथ्याह्निकौ नृप ॥
12-331-033a	तेषु तत्रोपविष्टेषु स देशोऽभिव्यराजत ।
12-331-033c	आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोऽग्निभिर्यथा ॥
12-331-034a	अथ नारायणस्तत्र नारदं वाक्यमब्रवीत् ।
12-331-034c	सुखोपविष्टं विश्रान्तं कृतातिथ्यं सुखस्थितम् ॥
12-331-035a	अपीदानीं स भगवान्परमात्मा सनातनः ।

12-331-035c	श्वेतद्वीपे त्वया दृष्ट आवयोः प्रकृतिः परा ॥
12-331-036	नारद उवाच
12-331-036a	दृष्टो मे पुरुषः श्रीमान्विश्वरूपधरोऽव्ययः ।
12-331-036c	सर्वे हि लोकास्तत्रस्थास्तथा देवाः सहर्षिभिः ॥
12-331-036e	अद्यापि चैनं पश्यामि युवां पश्यन्सनातनौ ॥
12-331-037a	यैर्लक्षणैरुपेतः स हरिरव्यक्तरूपधृक् ।
12-331-037c	तैर्लक्षणैरुपेतौ हि व्यक्तरूपधरौ युवाम् ॥
12-331-038a	दृष्टौ मया युवां तत्र तस्य देवस्य पार्श्वतः ।
12-331-038c	इह चैवागतोऽस्म्यद्य विसृष्टः परमात्मना ॥
12-331-039a	को हि नाम भवेत्तस्य तेजसा यशसा श्रिया ।
12-331-039c	सदृशस्त्रिषु लोकेषु ऋते धर्मात्मजौ युवाम् ॥
12-331-040a	तेन मे कथितं पूर्वं नाम क्षेत्रज्ञसंज्ञितम् ।
12-331-040c	प्रादुर्भावाश्च कथिता भविष्यन्ति हि ये यथा ॥
12-331-041a	तत्र ये पुरुषाः श्वेताः पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः ।
12-331-041c	प्रतिबुद्धाश्च ते सर्वे भक्ताश्च पुरुषोत्तमम् ॥
12-331-042a	तेऽर्चयन्ति सदा देवं तैः सार्धं रमते च सः ।
12-331-042c	प्रियभक्तो हि भगवान्परमात्मा द्विजप्रियः ॥
12-331-043a	रमते सोऽर्च्यमानो हि सदा भागवतप्रियः ।
12-331-043c	विश्वभुक्सर्वगो देवो बान्धवो भक्तवत्सलः ॥
12-331-043e	स कर्ता कारणं चैव कार्यं चातिबलद्युतिः ॥
12-331-044a	तपसा योज्य सोऽऽत्मानं श्वेतद्वीपात्परं हि यत् ।
12-331-044c	तेज इत्यभिविख्यातं स्वयंभासावभासितम् ॥
12-331-045a	शान्तिः सा त्रिषु लोकेषु सिद्धानां भावितात्मनाम् ।
12-331-045c	एतया शुभया बुद्ध्या नैष्ठिकं व्रतमास्थितः ॥
12-331-046a	न तत्र सूर्यस्तपति न सोमोऽभिविराजते ।
12-331-046c	न वायुर्वाति देवेशे तपश्चरति दुश्चरम् ॥
12-331-047a	वेदीमष्टतलोत्सेधां भूमावास्थाय विश्वभुक् ।
12-331-047c	एकपादस्थितो देव ऊर्ध्वबाहुरुदङ्मुखः ॥
12-331-047e	साङ्गानावर्तयन्वेदांस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥
12-331-048a	यद्ब्रह्मा ऋषयश्चैव स्वयं पशुपतिश्च यत् ।
12-331-048c	शेषाश्च विबुधश्रेष्ठा दैत्यदानवराक्षसाः ॥

12-331-049a	नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः सिद्धा राजर्षयश्च ये ।
12-331-049c	हव्यं कव्यं च सततं विधिपूर्वं प्रयुञ्जते ॥
12-331-049e	कृत्स्नं तत्तस्य देवस्य चरणानुपतिष्ठति ॥
12-331-050a	याः क्रियाः संप्रयुक्तास्तु एकान्तगतबुद्धिभिः ।
12-331-050c	ताः सर्वाः शिरसा देवः प्रतिगृह्णाति वै स्वयम् ॥
12-331-051a	न तस्यान्यः प्रियतरः प्रतिबुद्धैर्महात्मभिः ।
12-331-051c	विद्यते त्रिषु लोकेषु ततोऽस्म्यैकान्तिकं गतः ॥
12-331-051e	इह चैवागतस्तेन विसृष्टः परमात्मना ॥
12-331-052a	एवं मे भगवान्देवः स्वयमाख्यातवान्हरिः ।
12-331-052c	आसिष्ये तत्परो भूत्वा युवाभ्यां सह नित्यशः ॥

12-332-001 नरनारायणावूचतुः

12-332-001a	धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यत्ते दृष्टः स्वयं प्रभुः ।
12-332-001c	न हि तं दृष्टवान्कश्चित्पद्मयोनिरपि स्वयम् ॥
12-332-002a	अव्यक्तयोनिर्भगवान्दुर्दर्शः पुरुषोत्तमः ।
12-332-002c	नारदैतद्धि ते सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥
12-332-003a	नास्य भक्तैः प्रियतरो लोके कश्चन विद्यते ।
12-332-003c	ततः स्वयं दर्शितवान्स्वमात्मानं द्विजोत्तम ॥
12-332-004a	तपो हि तप्यतस्तस्य यत्स्थानं परमात्मनः ।
12-332-004c	न तत्संप्राप्नुते कश्चिदृते ह्यावां द्विजोत्तम ॥
12-332-005a	या हि सूर्यसहस्रस्य समस्तस्य भवेद्द्युतिः ।
12-332-005c	स्थानस्य सा भवेत्तस्य स्वयं तेन विराजता ॥
12-332-006a	तस्मादुत्तिष्ठते विप्र देवाद्विश्चभुवः पतेः ।
12-332-006c	क्षमा क्षमावतां श्रेष्ठ यया भूमिस्तु युज्यते ॥
12-332-007a	तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतहितो रसः ।
12-332-007c	आपो येन हि युज्यन्ते द्रवत्वं प्राप्नुवन्ति च ॥
12-332-008a	तस्मादेव समुद्भूतं तेजो रूपगुणात्मकम् ।
12-332-008c	येन स्म युज्यते सूर्यस्ततो लोकान्विराजते ॥
12-332-009a	तस्माद्देवात्समुद्भूतः स्पर्शस्तु पुरुषोत्तमात् ।
12-332-009c	येन स्म युज्यते वायुस्ततो लोकान्विवात्यसौ ॥
12-332-010a	तस्माच्चोत्तिष्ठते शब्दः सर्वलोकेश्वरात्प्रभोः ।
12-332-010c	आकाशं युज्यते येन ततस्तिष्ठत्यसंवृतम् ॥

- 12-332-011a तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतगतं मनः ।
 12-332-011c चन्द्रमा येन संयुक्तः प्रकाशगुणधारणः ॥
 12-332-012a षड्भूतोत्पादकं नाम तत्स्थानं वेदसंज्ञितम् ।
 12-332-012c विद्यासहायो यत्रास्ते भगवान्हव्यकव्यभुक् ॥
 12-332-013a ये हि निष्कल्मषा लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।
 12-332-013c तेषां वै क्षेममध्वानं गच्छतां द्विजसत्तम ॥
 12-332-013e सर्वलोकतमोहन्ता आदित्यो द्वारमुच्यते ॥
 12-332-014a आदित्यदग्धसर्वाङ्गा अदृश्याः केनचित्क्वचित् ।
 12-332-014c परमाणुभूता भूत्वा तु तं देवं प्रविशन्त्युत ॥
 12-332-015a तस्मादपि विनिर्मुक्ता अनिरुद्धतनौ स्थिताः ।
 12-332-015c मनोभूतास्ततो भूयः प्रद्युम्नं प्रविशन्त्युत ॥
 12-332-016a प्रद्युम्नाच्चापि निर्मुक्ता जीवं संकर्षणं तथा ।
 12-332-016c विशन्ति विप्रप्रवराः सांख्या भागवतैः सह ॥
 12-332-017a ततस्त्रैगुण्यहीनास्ते परमात्मानमञ्जसा ।
 12-332-017c प्रविशन्ति द्विजश्रेष्ठ क्षेत्रज्ञं निर्गुणात्मकम् ॥
 12-332-017e सर्वावासं वासुदेवं क्षेत्रज्ञं विद्धि तत्त्वतः ॥
 12-332-018a समाहितमनस्काश्च नियताः संयतेन्द्रियाः ।
 12-332-018c एकान्तभावोपगता वासुदेवं विशन्ति ते ॥
 12-332-019a आवामपि च धर्मस्य गृहे जातौ द्विजोत्तम ।
 12-332-019c रम्यां विशालामाश्रित्य तप उग्रं समास्थितौ ॥
 12-332-020a ये तु तस्यैव देवस्य प्रादुर्भावाः सुरप्रियाः ।
 12-332-020c भविष्यन्ति त्रिलोकस्थास्तेषां स्वस्तीत्यतो द्विज ॥
 12-332-021a विधिना स्वेन युक्ताभ्यां यथापूर्वं द्विजोत्तम ।
 12-332-021c आस्थिताभ्यां सर्वकृच्छ्रं व्रतं सम्यक्तदुत्तमम् ॥
 12-332-022a आवाभ्यामपि दृष्टस्त्वं श्वेतद्वीपे तपोधन ।
 12-332-022c समागतो भगवता संजल्पं कृतवान्यथा ॥
 12-332-023a सर्वं हि नौ संविदितं त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 12-332-023c यद्भविष्यति वृत्तं वा वर्तते वा शुभाशुभम् ॥
 12-332-024 वैशंपायन उवाच
 12-332-024a एतच्छ्रुत्वा तयोर्वाक्यं तपस्युग्रेऽभ्यवर्तत ।
 12-332-024c नारदः प्राञ्जलिर्भूत्वा नारायणपरायणः ॥

12-332-025a जजाप विधिवन्मन्त्रान्नारायणगतान्बहून् ।

12-332-025c दिव्यं वर्षसहस्रं हि नरनारायणाश्रमे ॥

12-332-026a अवसत्स महातेजा नारदो भगवानृषिः ।

12-332-026c तमेवाभ्यर्चयन्देवं नरनारायणौ च तौ ॥

12-333-001 वैशंपायन उवाच

12-333-001a कस्यचित्त्वथ कालस्य नारदः परमेष्ठिजः ।

12-333-001c दैवं कृत्वा यथान्यायं पित्र्यं चक्रे ततः परम् ॥

12-333-002a ततस्तं वचनं प्राह ज्येष्ठो धर्मात्मजः प्रभुः ।

12-333-002c क इज्यते द्विजश्रेष्ठ दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥

12-333-003a त्वया मतिमतां श्रेष्ठ तन्मे शंस यथागमम् ।

12-333-003c किमेतत्क्रियते कर्म फलं चास्य किमिष्यते ॥

12-333-004 नारद उवाच

12-333-004a त्वयैतत्कथितं पूर्वं दैवं कर्तव्यमित्यपि ।

12-333-004c दैवतं च परो यज्ञः परमात्मा सनातनः ॥

12-333-005a ततस्तद्भाविता नित्यं यजे वैकुण्ठमव्ययम् ।

12-333-005c तस्माच्च प्रसृतः पूर्वं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥

12-333-006a मम वै पितरं प्रीतः परमेष्ठ्यप्यजीजनत् ।

12-333-006c अहं संकल्पजस्तस्य पुत्रः प्रथमकल्पितः ॥

12-333-007a यजाम्यहं पितृन्साधो नारायणविधौ कृते ।

12-333-007c एवं स एव भगवान्पिता माता पितामहः ॥

12-333-007e इज्यते पितृयज्ञेषु मया नित्यं जगत्पतिः ॥

12-333-008a श्रुतिश्चाप्यपरा देव पुत्रान्हि पितरोऽयजन् ।

12-333-008c वेदश्रुतिः प्रणष्टा च पुनरध्यापिता सुतैः ॥

12-333-008e ततस्ते मन्त्रदाः पुत्राः पितृत्वमुपपेदिरे ॥

12-333-009a नूनं पुरैतद्विदितं युवयोर्भावितात्मनोः ।

12-333-009c पुत्राश्च पितरश्चैव परस्परमपूजयन् ॥

12-333-010a त्रीन्पिण्डान्यस्य वै पृथ्व्यां पूर्वं दत्त्वा कुशानिति ।

12-333-010c कथं तु पिण्डसंज्ञां ते पितरो लेभिरे पुरा ॥

12-333-011 नरनारायणावूचतुः

12-333-011a इमां हि धरणीं पूर्वं नष्टां सागरमेखलाम् ।

- 12-333-011c गोविन्द उज्जहाराशु वाराहं रूपमाश्रितः ॥
- 12-333-012a स्थापयित्वा तु धरणीं स्वे स्थाने पुरुषोत्तमः ।
- 12-333-012c जलकर्दमलिप्ताङ्गो लोककार्यार्थमुद्यतः ॥
- 12-333-013a प्राप्ते चाह्निककाले स मध्यंदिनगते रवौ ।
- 12-333-013c दंष्ट्राविलग्नान्मृत्पिण्डान्विधूय सहसा प्रभुः ॥
- 12-333-013e स्थापयामास वै पृथ्व्यां कुशानास्तीर्य नारद ॥
- 12-333-014a स तेष्वात्मानमुद्दिश्य पित्र्यं चक्रे यथाविधि ।
- 12-333-014c संकल्पयित्वा त्रीन्पिण्डान्स्वेनैव विधिना प्रभुः ॥
- 12-333-015a आत्मगात्रोष्मसंभूतैः स्नेहगर्भैस्तिलैरपि ।
- 12-333-015c प्रोक्ष्यापवर्गं देवेशः प्राङ्मुखः कृतवान्स्वयम् ॥
- 12-333-016a मर्यादास्थापनार्थं च ततो वचनमुक्तवान् ।
- 12-333-016c अहं हि पितरः स्रष्टुमुद्यतो लोककृत्स्वयम् ॥
- 12-333-017a तस्य चिन्तयतः सद्यः पितृकार्यविधिं परम् ।
- 12-333-017c दंष्ट्राभ्यां प्रविनिर्धूता ममैते दक्षिणां दिशम् ॥
- 12-333-017e आश्रिता धरणीं पिण्डास्तस्मात्पितर एव ते ॥
- 12-333-018a त्रयो मूर्तिविहीना वै पिण्डमूर्तिधरास्त्वमे ।
- 12-333-018c भवन्तु पितरो लोके मया सृष्टाः सनातनाः ॥
- 12-333-019a पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
- 12-333-019c अहमेवात्र विज्ञेयस्त्रिषु पिण्डेषु संस्थितः ॥
- 12-333-020a नास्ति मत्तोऽधिकः कश्चित्को वाभ्यर्च्यो मया स्वयम् ।
- 12-333-020c को वा मम पिता लोके अहमेव पितामहः ॥
- 12-333-021a पितामहपिता चैव अहमेवात्र कारणम् ।
- 12-333-021c इत्येवमुक्त्वा वचनं देवदेवो वृषाकपिः ॥
- 12-333-022a वराहपर्वते विप्र दत्त्वा पिण्डान्सविस्तरान् ।
- 12-333-022c आत्मानं पूजयित्वैव तत्रैवादर्शनं गतः ॥
- 12-333-023a एतदर्थं शुभमते पितरः पिण्डसंज्ञिताः ।
- 12-333-023c लभन्ते सततं पूजां वृषाकपिवचो यथा ॥
- 12-333-024a ये यजन्ति पितृन्देवान्गुरुंश्चैवातिथींस्तथा ।
- 12-333-024c गाश्चैव द्विजमुख्यांश्च पृथिवीं मातरं तथा ॥
- 12-333-024e कर्मणा मनसा वाचा विष्णुमेव यजन्ति ते ॥
- 12-333-025a अन्तर्गतः स भगवान्सर्वसत्त्वशरीरगः ।

- 12-333-025c समः सर्वेषु भूतेषु ईश्वरः सुखदुःखयोः ॥
 12-333-025e महान्महात्मा सर्वात्मा नारायण इति श्रुतः ॥
- 12-334-001 वैशंपायन उवाच**
- 12-334-001a श्रुत्वैतन्नारदो वाक्यं नरनारायणे रितम् ।
 12-334-001c अत्यन्तभक्तिमान्देवे एकान्तित्वमुपेयिवान् ॥
 12-334-002a प्रोष्य वर्षसहस्रं तु नरनारायणाश्रमे ।
 12-334-002c श्रुत्वा भगवदाख्यानं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ॥
 12-334-002e हिमवन्तं जगामाशु यत्रास्य स्वक आश्रमः ॥
 12-334-003a तावपि ख्याततपसौ नरनारायणावृषी ।
 12-334-003c तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये तेपतुस्तप उत्तमम् ॥
 12-334-004a त्वमप्यमितविक्रान्तः पाण्डवानां कुलोद्वहः ।
 12-334-004c पावितात्माद्य संवृत्तः श्रुत्वेमामादितः कथाम् ॥
 12-334-005a नैव तस्य परो लोको नायं पार्थिवसत्तम ।
 12-334-005c कर्मणा मनसा वाचा यो द्विष्याद्विष्णुमव्ययम् ॥
 12-334-006a मज्जन्ति पितरस्तस्य नरके शाश्वतीः समाः ।
 12-334-006c यो द्विष्याद्विबुधश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥
 12-334-007a कथं नाम भवेद्द्वेष्ट्य आत्मा लोकस्य कस्यचित् ।
 12-334-007c आत्मा हि पुरुषव्याघ्र ज्ञेयो विष्णुरिति स्थितिः ॥
 12-334-008a य एष गुरुरस्माकमृषिर्गन्धवतीसुतः ।
 12-334-008c तेनैतत्कथितं तात माहात्म्यं परमात्मनः ॥
 12-334-008e तस्माच्छ्रुतं मया चेदं कथितं च तवानघ ॥
 12-334-009a कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।
 12-334-009c को ह्यन्यः पुरुषव्याघ्र महाभारतकृद्भवेत् ॥
 12-334-009e धर्मान्नानाविधांश्चैव को ब्रूयात्तमृते प्रभुम् ॥
 12-334-010a वर्ततां ते महायज्ञो यथा संकल्पितस्त्वया ।
 12-334-010c संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुतधर्मश्च तत्त्वतः ॥
 12-334-011a एतत्तु महदाख्यानं श्रुत्वा पारिक्षितो नृपः ।
 12-334-011c ततो यज्ञसमाप्त्यर्थं क्रियाः सर्वाः समारभत् ॥
 12-334-012a नारायणीयमाख्यानमेतत्ते कथितं मया ।
 12-334-012c नारदेन पुरा राजन्गुरवे मे निवेदितम् ॥
 12-334-012e ऋषीणां पाण्डवानां च शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥

- 12-334-013a स हि परमगुरुर्भुवनपति; धरणिधरः शमनियमनिधिः ।
 12-334-013c श्रुतिविनयनिधिर्द्विजपरमहित; स्तव भवतु गतिर्हरिरमरहितः ॥
 12-334-014a तपसां निधिः सुमहतां महतो; यशसश्च भाजनमरिष्टकहा ।
 12-334-014c एकान्तिनां शरणदोऽभयदो; गतिदोऽस्तु वः स मखभागहरः ॥
 12-334-015a त्रिगुणातिगश्चतुष्पञ्चधरः; पूर्तेष्टयोश्च फलभागहरः ।
 12-334-015c विदधाति नित्यमजितोऽतिबलो; गतिमात्मगां सुकृतिनामृषिणाम् ॥
 12-334-016a तं लोकसाक्षिणमजं पुरुषं; रविवर्णमीश्वरगतिं बहुशः ।
 12-334-016c प्रणमध्वमेकमतयो यतयः; सलिलोद्भवोऽपि तमृषिं प्रणतः ॥
 12-334-017a स हि लोकयोनिरमृतस्य पदं; सूक्ष्मं पुराणमचलं परमम् ।
 12-334-017c तत्सांख्ययोगिभिरुदारधृतं; बुद्ध्या यतात्मभिर्विदितं सततम् ॥

12-335-001 जनमेजय उवाच

- 12-335-001a श्रुतं भगवतस्तस्य माहात्म्यं परमात्मनः ।
 12-335-001c जन्म धर्मगृहे चैव नरनारायणात्मकम् ॥
 12-335-001e महावराहसृष्टा च पिण्डोत्पत्तिः पुरातनी ॥
 12-335-002a प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च यो यथा परिकल्पितः ।
 12-335-002c स तथा नः श्रुतो ब्रह्मन्कथ्यमानस्त्वयानघ ॥
 12-335-003a यच्च तत्कथितं पूर्वं त्वया हयशिरो महत् ।
 12-335-003c हव्यकव्यभुजो विष्णोरुदक्पूर्वं महोदधौ ॥
 12-335-003e तच्च दृष्टं भगवता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥
 12-335-004a किं तदुत्पादितं पूर्वं हरिणा लोकधारिणा ।
 12-335-004c रूपं प्रभावमहतामपूर्वं धीमतां वर ॥
 12-335-005a दृष्ट्वा हि विबुधश्रेष्ठमपूर्वममितौजसम् ।
 12-335-005c तदश्वशिरसं पुण्यं ब्रह्मा किमकरोन्मुने ॥
 12-335-006a एतन्नः संशयं ब्रह्मन्पुराणज्ञानसंभवम् ।
 12-335-006c कथयस्वोत्तममते महापुरुषनिर्मितम् ॥
 12-335-006e पाविताः स्म त्वया ब्रह्मन्पुण्यां कथयता कथाम् ॥

12-335-007 वैशंपायन उवाच

- 12-335-007a कथयिष्यामि ते सर्वं पुराणं वेदसंमितम् ।
 12-335-007c जगौ यद्भगवान्व्यासो राज्ञो धर्मसुतस्य वै ॥
 12-335-008a श्रुत्वाश्वशिरसो मूर्तिं देवस्य हरिमेधसः ।
 12-335-008c उत्पन्नसंशयो राजा तमेव समचोदयत् ॥

12-335-009 युधिष्ठिर उवाच

12-335-009a यत्तद्दर्शितवान्ब्रह्मा देवं हयशिरोधरम् ।
 12-335-009c किमर्थं तत्समभवद्वपुर्देवोपकल्पितम् ॥

12-335-010 व्यास उवाच

12-335-010a यत्किञ्चिदिह लोके वै देहबद्धं विशां पते ।
 12-335-010c सर्वं पञ्चभिराविष्टं भूतैरीश्वरबुद्धिजैः ॥
 12-335-011a ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणो विराट् ।
 12-335-011c भूतान्तरात्मा वरदः सगुणो निर्गुणोऽपि च ॥
 12-335-011e भूतप्रलयमव्यक्तं शृणुष्व नृपसत्तम ॥
 12-335-012a धरण्यामथ लीनायामप्सु चैकार्णवे पुरा ।
 12-335-012c ज्योतिर्भूते जले चापि लीने ज्योतिषि चानिले ॥
 12-335-013a वायौ चाकाशसंलीने आकाशे च मनोनुगे ।
 12-335-013c व्यक्ते मनसि संलीने व्यक्ते चाव्यक्ततां गते ॥
 12-335-014a अव्यक्ते पुरुषं याते पुंसि सर्वगतेऽपि च ।
 12-335-014c तम एवाभवत्सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥
 12-335-015a तमसो ब्रह्म संभूतं तमोमूलमृतात्मकम् ।
 12-335-015c तद्विश्वभावसंज्ञान्तं पौरुषीं तनुमास्थितम् ॥
 12-335-016a सोऽनिरुद्ध इति प्रोक्तस्तत्प्रधानं प्रचक्षते ।
 12-335-016c तदव्यक्तमिति ज्ञेयं त्रिगुणं नृपसत्तम ॥
 12-335-017a विद्यासहायवान्देवो विष्वक्सेनो हरिः प्रभुः ।
 12-335-017c अप्सुवेव शयनं चक्रे निद्रायोगमुपागतः ॥
 12-335-017e जगतश्चिन्तयन्सृष्टिं चित्रां बहुगुणोद्भवाम् ॥
 12-335-018a तस्य चिन्तयतः सृष्टिं महानात्मगुणः स्मृतः ।
 12-335-018c अहंकारस्ततो जातो ब्रह्मा शुभचतुर्मुखः ॥
 12-335-018e हिरण्यगर्भो भगवान्सर्वलोकपितामहः ॥
 12-335-019a पद्मेऽनिरुद्धात्संभूतस्तदा पद्मनिभेक्षणः ।
 12-335-019c सहस्रपत्रे द्युतिमानुपविष्टः सनातनः ॥
 12-335-020a ददृशेऽद्भुतसंकाशे लोकानापोमयान्प्रभुः ।
 12-335-020c सत्त्वस्थः परमेष्ठी स ततो भूतगणान्सृजत् ॥
 12-335-021a पूर्वमेव च पद्मस्य पत्रे सूर्याशुसप्रभे ।
 12-335-021c नारायणकृतौ बिन्दू अपामास्तां गुणोत्तरौ ॥

12-335-022a	तावपश्यत्स भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।
12-335-022c	एकस्तत्राभवद्विन्दुर्मध्वाभो रुचिरप्रभः ॥
12-335-023a	स तामसो मधुर्जातस्तदा नारायणाज्ञया ।
12-335-023c	कठिनस्त्वपरो बिन्दुः कैटभो राजसस्तु सः ॥
12-335-024a	तावभ्यधावतां श्रेष्ठौ तमोरजगुणान्वितौ ।
12-335-024c	बलवन्तौ गदाहस्तौ पद्मनालानुसारिणौ ॥
12-335-025a	ददृशातेऽरविन्दस्थं ब्रह्माणममितप्रभम् ।
12-335-025c	सृजन्तं प्रथमं वेदांश्चतुरश्चारुविग्रहान् ॥
12-335-026a	ततो विग्रहवन्तौ तौ वेदान्दृष्ट्वासुरोत्तमौ ।
12-335-026c	सहसा जगृहतुर्वेदान्ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥
12-335-027a	अथ तौ दानवश्रेष्ठौ वेदान्गृह्य सनातनान् ।
12-335-027c	रसां विविशतुस्तूर्णमुदक्पूर्वं महोदधौ ॥
12-335-028a	ततो हृतेषु वेदेषु ब्रह्मा कश्मलमाविशत् ।
12-335-028c	ततो वचनमीशानं प्राह वेदैर्विनाकृतः ॥
12-335-029a	वेदा मे परमं चक्षुर्वेदा मे परमं बलम् ।
12-335-029c	वेदा मे परमं धाम वेदा मे ब्रह्म चोत्तमम् ॥
12-335-030a	मम वेदा हृताः सर्वे दानवाभ्यां बलादितः ।
12-335-030c	अन्धकारा हि मे लोका जाता वेदैर्विनाकृताः ॥
12-335-030e	वेदानृते हि किं कुर्यां लोकान्वै स्रष्टुमुद्यतः ॥
12-335-031a	अहो बत महद्दुःखं वेदनाशनजं मम ।
12-335-031c	प्राप्तं दुनोति हृदयं तीव्रशोकाय रन्धयन् ॥
12-335-032a	को हि शोकार्णवे मग्नं मामितोऽद्य समुद्धरेत् ।
12-335-032c	वेदांस्तानानयेन्नष्टान्कस्य चाहं प्रियो भवे ॥
12-335-033a	इत्येवं भाषमाणस्य ब्रह्मणो नृपसत्तम ।
12-335-033c	हरेः स्तोत्रार्थमुद्भूता बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥
12-335-033e	ततो जगौ परं जप्यं साञ्जलिप्रग्रहः प्रभुः ॥
12-335-034a	नमस्ते ब्रह्महृदय नमस्ते मम पूर्वज ।
12-335-034c	लोकाद्य भुवनश्रेष्ठ सांख्ययोगनिधे विभो ॥
12-335-035a	व्यक्ताव्यक्तकराचिन्त्य क्षेमं पन्थानमास्थित ।
12-335-035c	विश्वभुक्सर्वभूतानामन्तरात्मन्नयोनिज ॥
12-335-036a	अहं प्रसादजस्तुभ्यं लोकधाम्ने स्वयंभुवे ।

12-335-036c	त्वत्तो मे मानसं जन्म प्रथमं द्विजपूजितम् ॥
12-335-037a	चाक्षुषं वै द्वितीयं मे जन्म चासीत्पुरातनम् ।
12-335-037c	त्वत्प्रसादाच्च मे जन्म तृतीयं वाचिकं महत् ॥
12-335-038a	त्वत्तः श्रवणजं चापि चतुर्थं जन्म मे विभो ।
12-335-038c	नासिक्यं चापि मे जन्म त्वत्तः पञ्चममुच्यते ॥
12-335-039a	अण्डजं चापि मे जन्म त्वत्तः षष्ठं विनिर्मितम् ।
12-335-039c	इदं च सप्तमं जन्म पद्मजं मेऽमितप्रभ ॥
12-335-040a	सर्गे सर्गे ह्यहं पुत्रस्तव त्रिगुणवर्जितः ।
12-335-040c	प्रथितः पुण्डरीकाक्ष प्रधानगुणकल्पितः ॥
12-335-041a	त्वमीश्वरस्वभावश्च स्वयंभूः पुरुषोत्तमः ।
12-335-041c	त्वया विनिर्मितोऽहं वै वेदचक्षुर्वयोतिगः ॥
12-335-042a	ते मे वेदा हृताश्चक्षुरन्धो जातोऽस्मि जागृहि ।
12-335-042c	ददस्व चक्षुषी मह्यं प्रियोऽहं ते प्रियोऽसि मे ॥
12-335-043a	एवं स्तुतः स भगवान्पुरुषः सर्वतोमुखः ।
12-335-043c	जहौ निद्रामथ तदा वेदकार्यार्थमुद्यतः ॥
12-335-043e	ऐश्वरेण प्रयोगेण द्वितीयां तनुमास्थितः ॥
12-335-044a	सुनासिकेन कायेन भूत्वा चन्द्रप्रभस्तदा ।
12-335-044c	कृत्वा हयशिरः शुभ्रं वेदानामालयं प्रभुः ॥
12-335-045a	तस्य मूर्धा समभवद्द्यौः सनक्षत्रतारका ।
12-335-045c	केशाश्चास्याभवन्दीर्घा रवेरंशुसमप्रभाः ॥
12-335-046a	कर्णावाकाशपाताले ललाटं भूतधारिणी ।
12-335-046c	गङ्गा सरस्वती पुण्या भ्रुवावास्तां महानदी ॥
12-335-047a	चक्षुषी सोमसूर्यौ ते नासा संध्या पुनः स्मृता ।
12-335-047c	ओंकारस्त्वथ संस्कारो विद्युज्जिह्वा च निर्मिता ॥
12-335-048a	दन्ताश्च पितरो राजन्सोमपा इति विश्रुताः ।
12-335-048c	गोलोको ब्रह्मलोकश्च ओष्ठावास्तां महात्मनः ॥
12-335-048e	ग्रीवा चास्याभवद्राजन्कालरात्रिर्गुणोत्तरा ॥
12-335-049a	एतद्धयशिरः कृत्वा नानामूर्तिभिरावृतम् ।
12-335-049c	अन्तर्दधे स विश्वेशो विवेश च रसां प्रभुः ॥
12-335-050a	रसां पुनः प्रविष्टश्च योगं परममास्थितः ।
12-335-050c	शैक्षं स्वरं समास्थाय ओमिति प्रासृजत्स्वरम् ॥

12-335-051a	स स्वरः सानुनादी च सर्वगः स्निग्ध एव च ।
12-335-051c	बभूवान्तर्महीभूतः सर्वभूतगुणोदितः ॥
12-335-052a	ततस्तावसुरौ कृत्वा वेदान्समयबन्धनान् ।
12-335-052c	रसातले विनिक्षिप्य यतः शब्दस्ततो द्रुतौ ॥
12-335-053a	एतस्मिन्नन्तरे राजन्देवो हयशिरोधरः ।
12-335-053c	जग्राह वेदानखिलान्नसातलगतान्हरिः ॥
12-335-053e	प्रादाच्च ब्रह्मणे भूयस्ततः स्वां प्रकृतिं गतः ॥
12-335-054a	स्थापयित्वा हयशिर उदक्पूर्वं महोदधौ ।
12-335-054c	वेदानामालयश्चापि बभूवाश्चशिरास्ततः ॥
12-335-055a	अथ किञ्चिदपश्यन्तौ दानवौ मधुकैटभौ ।
12-335-055c	पुनराजगमतुस्तत्र वेगितौ पश्यतां च तौ ॥
12-335-055e	यत्र वेदा विनिक्षिप्तास्तत्स्थानं शून्यमेव च ॥
12-335-056a	तत उत्तममास्थाय वेगं बलवतां वरौ ।
12-335-056c	पुनरुत्तस्थतुः शीघ्रं रसानामालयात्तदा ॥
12-335-056e	ददृशाते च पुरुषं तमेवादिकरं प्रभुम् ॥
12-335-057a	श्वेतं चन्द्रविशुद्धाभमनिरुद्धतनौ स्थितम् ।
12-335-057c	भूयोऽप्यमितविक्रान्तं निद्रायोगमुपागतम् ॥
12-335-058a	आत्मप्रमाणरचिते अपामुपरि कल्पिते ।
12-335-058c	शयने नागभोगाढ्ये ज्वालामालासमावृते ॥
12-335-059a	निष्कल्मषेण सत्त्वेन संपन्नं रुचिरप्रभम् ।
12-335-059c	तं दृष्ट्वा दानवेन्द्रौ तौ महाहासममुञ्चताम् ॥
12-335-060a	ऊचतुश्च समाविष्टौ रजसा तमसा च तौ ।
12-335-060c	अयं स पुरुषः श्वेतः शेते निद्रामुपागतः ॥
12-335-061a	अनेन नूनं वेदानां कृतमाहरणं रसात् ।
12-335-061c	कस्यैष को नु खल्वेष किं च स्वपिति भोगवान् ॥
12-335-062a	इत्युच्चारितवाक्यौ तौ बोधयामासतुर्हरिम् ।
12-335-062c	युद्धार्थिनौ तु विज्ञाय विबुद्धः पुरुषोत्तमः ॥
12-335-063a	निरीक्ष्य चासुरेन्द्रौ तौ ततो युद्धे मनो दधे ।
12-335-063c	अथ युद्धं समभवत्तयोर्नारायणस्य च ॥
12-335-064a	रजस्तमोविष्टतनू तावुभौ मधुकैटभौ ।
12-335-064c	ब्रह्मणोपचितिं कुर्वञ्जघान मधुसूदनः ॥

- 12-335-065a ततस्तयोर्वधेनाशु वेदापहरणेन च ।
 12-335-065c शोकापनयनं चक्रे ब्रह्मणः पुरुषोत्तमः ॥
 12-335-066a ततः परिवृतो ब्रह्मा हतारिर्वेदसत्कृतः ।
 12-335-066c निर्ममे स तदा लोकान्कृत्स्नान्स्थावरजङ्गमान् ॥
 12-335-067a दत्त्वा पितामहायाग्यां बुद्धिं लोकविसर्गिकीम् ।
 12-335-067c तत्रैवान्तर्दधे देवो यत एवागतो हरिः ॥
 12-335-068a तौ दानवौ हरिर्हत्वा कृत्वा हयशिरस्तनुम् ।
 12-335-068c पुनः प्रवृत्तिधर्मार्थं तामेव विदधे तनुम् ॥
 12-335-069a एवमेष महाभागो बभूवाश्चशिरा हरिः ।
 12-335-069c पौराणमेतदाख्यातं रूपं वरदमैश्वरम् ॥
 12-335-070a यो ह्येतद्ब्राह्मणो नित्यं शृणुयाद्धारयेत वा ।
 12-335-070c न तस्याध्ययनं नाशमुपगच्छेत्कदाचन ॥
 12-335-071a आराध्य तपसोग्रेण देवं हयशिरोधरम् ।
 12-335-071c पाञ्चालेन क्रमः प्राप्तो रामेण पथि देशिते ॥
 12-335-072a एतद्धयशिरो राजन्नाख्यानं तव कीर्तितम् ।
 12-335-072c पुराणं वेदसमितं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
 12-335-073a यां यामिच्छेत्तनुं देवः कर्तुं कार्यविधौ क्वचित् ।
 12-335-073c तां तां कुर्याद्विकुर्वाणः स्वयमात्मानमात्मना ॥
 12-335-074a एष वेदनिधिः श्रीमानेष वै तपसो निधिः ।
 12-335-074c एष योगश्च सांख्यं च ब्रह्म चाग्र्यं हरिर्विभुः ॥
 12-335-075a नारायणपरा वेदा यज्ञा नारायणात्मकाः ।
 12-335-075c तपो नारायणपरं नारायणपरा गतिः ॥
 12-335-076a नारायणपरं सत्यमृतं नारायणात्मकम् ।
 12-335-076c नारायणपरो धर्मः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥
 12-335-077a प्रवृत्तिलक्षणश्चैव धर्मो नारायणात्मकः ।
 12-335-077c नारायणात्मको गन्धो भूमौ श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥
 12-335-078a अपां चैव गुणो राजन्नसो नारायणात्मकः ।
 12-335-078c ज्योतिषां च गुणो रूपं स्मृतं नारायणात्मकम् ॥
 12-335-079a नारायणात्मकश्चापि स्पर्शो वायुगुणः स्मृतः ।
 12-335-079c नारायणात्मकश्चापि शब्द आकाशसंभवः ॥
 12-335-080a मनश्चापि ततो भूतमव्यक्तगुणलक्षणम् ।

- 12-335-080c नारायणपरः कालो ज्योतिषामयनं च यत् ॥
- 12-335-081a नारायणपरा कीर्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च देवताः ।
- 12-335-081c नारायणपरं सांख्यं योगो नारायणात्मकः ॥
- 12-335-082a कारणं पुरुषो येषां प्रधानं चापि कारणम् ।
- 12-335-082c स्वभावश्चैव कर्माणि दैवं येषां च कारणम् ॥
- 12-335-083a पञ्चकारणसंख्यातो निष्ठा सर्वत्र वै हरिः ।
- 12-335-083c तत्त्वं जिज्ञासमानानां हेतुभिः सर्वतोमुखैः ॥
- 12-335-084a तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः प्रभुः ।
- 12-335-084c सब्रह्मकानां लोकानामृषीणां च महात्मनाम् ॥
- 12-335-085a सांख्यानां योगिनां चापि यतीनामात्मवेदिनाम् ।
- 12-335-085c मनीषितं विजानाति केशवो न तु तस्य ते ॥
- 12-335-086a ये केचित्सर्वलोकेषु दैवं पित्र्यं च कुर्वते ।
- 12-335-086c दानानि च प्रयच्छन्ति तप्यन्ति च तपो महत् ॥
- 12-335-087a सर्वेषामाश्रयो विष्णुरैश्वरं विधिमास्थितः ।
- 12-335-087c सर्वभूतकृतावासो वासुदेवेति चोच्यते ॥
- 12-335-088a अयं हि नित्यः परमो महर्षिः; महाविभूतिर्गुणवान्निर्गुणाख्यः ।
- 12-335-088c गुणैश्च संयोगमुपैति शीघ्रं; कालो यथर्तावृतुसंप्रयुक्तः ॥
- 12-335-089a नैवास्य विन्दन्ति गतिं महात्मनो; न चागतिं कश्चिदिहानुपश्यति ।
- 12-335-089c ज्ञानात्मकाः संयमिनो महर्षयः; पश्यन्ति नित्यं पुरुषं गुणाधिकम् ॥

12-336-001 जनमेजय उवाच

- 12-336-001a अहो ह्येकान्तिनः सर्वान्प्रीणाति भगवान्हरिः ।
- 12-336-001c विधिप्रयुक्तां पूजां च गृह्णाति भगवान्स्वयम् ॥
- 12-336-002a ये तु दग्धेन्धना लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।
- 12-336-002c तेषां त्वयाभिनिर्दिष्टा पारंपर्यागता गतिः ॥
- 12-336-003a चतुर्थ्यां चैव ते गत्यां गच्छन्ति पुरुषोत्तमम् ।
- 12-336-003c एकान्तिनस्तु पुरुषा गच्छन्ति परमं पदम् ॥
- 12-336-004a नूनमेकान्तधर्मोऽयं श्रेष्ठो नारायणप्रियः ।
- 12-336-004c अगत्वा गतयस्तिस्रो यद्गच्छन्त्यव्ययं हरिम् ॥
- 12-336-005a सहोपनिषदान्वेदान्ये विप्राः सम्यगास्थिताः ।
- 12-336-005c पठन्ति विधिमास्थाय ये चापि यतिधर्मिणः ॥
- 12-336-006a तेभ्यो विशिष्टां जानामि गतिमेकान्तिनां नृणाम् ।

- 12-336-006c केनैष धर्मः कथितो देवेन ऋषिणापि वा ॥
- 12-336-007a एकान्तिनां च का चर्या कदा चोत्पादिता विभो ।
- 12-336-007c एतन्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥
- 12-336-008 वैशंपायन उवाच**
- 12-336-008a समुपोदेष्वनीकेषु कुरुपाण्डवयोर्मृधे ।
- 12-336-008c अर्जुने विमनस्के च गीता भगवता स्वयम् ॥
- 12-336-009a आगतिश्च गतिश्चैव पूर्वं ते कथिता मया ।
- 12-336-009c गहनो ह्येष धर्मो वै दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥
- 12-336-010a संमितः सामवेदेन पुरैवादियुगे कृतः ।
- 12-336-010c धार्यते स्वयमीशेन राजन्नारायणेन ह ॥
- 12-336-011a एतमर्थं महाराज पृष्ठः पार्थेन नारदः ।
- 12-336-011c ऋषिमध्ये महाभागः शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥
- 12-336-012a गुरुणा च ममाप्येष कथितो नृपसत्तम ।
- 12-336-012c यथा तु कथितस्तत्र नारदेन तथा शृणु ॥
- 12-336-013a यदासीन्मानसं जन्म नारायणमुखोद्गतम् ।
- 12-336-013c ब्रह्मणः पृथिवीपाल तदा नारायणः स्वयम् ॥
- 12-336-013e तेन धर्मेण कृतवान्दैवं पित्र्यं च भारत ॥
- 12-336-014a फेनपा ऋषयश्चैव तं धर्मं प्रतिपेदिरे ।
- 12-336-014c वैखानसाः फेनपेभ्यो धर्ममेतं प्रपेदिरे ॥
- 12-336-014e वैखानसेभ्यः सोमस्तु ततः सोऽन्तर्दधे पुनः ॥
- 12-336-015a यदासीच्चाक्षुषं जन्म द्वितीयं ब्रह्मणो नृप ।
- 12-336-015c तदा पितामहात्सोमादेतं धर्ममजानत ॥
- 12-336-015e नारायणात्मकं राजत्रुद्राय प्रददौ च सः ॥
- 12-336-016a ततो योगस्थितो रुद्रः पुरा कृतयुगे नृप ।
- 12-336-016c वालखिल्यानृषीन्सर्वान्धर्ममेतमपाठयत् ॥
- 12-336-016e अन्तर्दधे ततो भूयस्तस्य देवस्य मायया ॥
- 12-336-017a तृतीयं ब्रह्मणो जन्म यदासीद्वाचिकं महत् ।
- 12-336-017c तत्रैष धर्मः संभूतः स्वयं नारायणान्नृप ॥
- 12-336-018a सुपर्णो नाम तमृषिः प्राप्तवान्पुरुषोत्तमात् ।
- 12-336-018c तपसा वै सुतप्तेन दमेन नियमेन च ॥
- 12-336-019a त्रिः परिक्रान्तवानेतत्सुपर्णो धर्ममुत्तमम् ।

12-336-019c	यस्मात्तस्माद्ब्रतं ह्येतत्त्रिसौपर्णमिहोच्यते ॥
12-336-020a	ऋग्वेदपाठपठितं व्रतमेतद्धि दुश्चरम् ।
12-336-020c	सुपर्णाच्चाप्यधिगतो धर्म एष सनातनः ॥
12-336-021a	वायुना द्विपदां श्रेष्ठ प्रथितो जगदायुषा ।
12-336-021c	वायोः सकाशात्प्राप्तश्च ऋषिभिर्विघसाशिभिः ॥
12-336-022a	तेभ्यो महोदधिश्रैनं प्राप्तवान्धर्ममुत्तमम् ।
12-336-022c	ततः सोऽन्तर्दधे भूयो नारायणसमाहितः ॥
12-336-023a	यदा भूयः श्रवणजा सृष्टिरासीन्महात्मनः ।
12-336-023c	ब्रह्मणः पुरुषव्याघ्र तत्र कीर्तयतः शृणु ॥
12-336-024a	जगत्स्रष्टुमना देवो हरिर्नारायणः स्वयम् ।
12-336-024c	चिन्तयामास पुरुषं जगत्सर्गकरं प्रभुः ॥
12-336-025a	अथ चिन्तयतस्तस्य कर्णाभ्यां पुरुषः सृतः ।
12-336-025c	प्रजासर्गकरो ब्रह्मा तमुवाच जगत्पतिः ॥
12-336-026a	सृज प्रजाः पुत्र सर्वा मुखतः पादतस्तथा ।
12-336-026c	श्रेयस्तव विधास्यामि बलं तेजश्च सुव्रत ॥
12-336-027a	धर्मं च मत्तो गृह्णीष्व सात्वतं नाम नामतः ।
12-336-027c	तेन सर्वं कृतयुगं स्थापयस्व यथाविधि ॥
12-336-028a	ततो ब्रह्मा नमश्चक्रे देवाय हरिमेधसे ।
12-336-028c	धर्मं चाग्र्यं स जग्राह सरहस्यं ससंग्रहम् ॥
12-336-028e	आरण्यकेन सहितं नारायणमुखोद्गतम् ॥
12-336-029a	उपदिश्य ततो धर्मं ब्रह्मणेऽमिततेजसे ।
12-336-029c	तं कार्तयुगधर्माणं निराशीःकर्मसंज्ञितम् ॥
12-336-029e	जगाम तमसः पारं यत्राव्यक्तं व्यवस्थितम् ॥
12-336-030a	ततोऽथ वरदो देवो ब्रह्मलोकपितामहः ।
12-336-030c	असृजत्स तदा लोकान्कृत्स्नान्स्थावरजङ्गमान् ॥
12-336-031a	ततः प्रावर्तत तदा आदौ कृतयुगं शुभम् ।
12-336-031c	ततो हि सात्वतो धर्मो व्याप्य लोकानवस्थितः ॥
12-336-032a	तेनैवाद्येन धर्मेण ब्रह्मा लोकविसर्गकृत् ।
12-336-032c	पूजयामास देवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥
12-336-033a	धर्मप्रतिष्ठाहेतोश्च मनुं स्वरोचिषं ततः ।
12-336-033c	अध्यापयामास तदा लोकानां हितकाम्यया ॥

12-336-034a	ततः स्वारोचिषः पुत्रं स्वयं शङ्खपदं नृप ।
12-336-034c	अध्यापयत्पुराव्यग्रः सर्वलोकपतिर्विभुः ॥
12-336-035a	ततः शङ्खपदश्चापि पुत्रमात्मजमौरसम् ।
12-336-035c	दिशापालं सुधर्माणमध्यापयत भारत ॥
12-336-035e	ततः सोऽन्तर्दधे भूयः प्राप्ते त्रेतायुगे पुनः ॥
12-336-036a	नासिक्यजन्मनि पुरा ब्रह्मणः पार्थिवोत्तम ।
12-336-036c	धर्ममेतं स्वयं देवो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
12-336-036e	उज्जगारारविन्दाक्षो ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥
12-336-037a	सनत्कुमारो भगवांस्ततः प्राधीतवान् नृप ।
12-336-037c	सनत्कुमारादपि च वीरणो वै प्रजापतिः ॥
12-336-037e	कृतादौ कुरुशार्दूल धर्ममेतमधीतवान् ॥
12-336-038a	वीरणश्चाप्यधीत्यैनं रौच्याय मनवे ददौ ।
12-336-038c	रौच्यः पुत्राय शुद्धाय सुव्रताय सुमेधसे ॥
12-336-039a	कुक्षिनाम्नेऽथ प्रददौ दिशां पालाय धर्मिणे ।
12-336-039c	ततः सोऽन्तर्दधे भूयो नारायणमुखोद्गतः ॥
12-336-040a	अण्डजे जन्मनि पुनर्ब्रह्मणे हरियोनये ।
12-336-040c	एष धर्मः समुद्भूतो नारायणमुखात्पुनः ॥
12-336-041a	गृहीतो ब्रह्मणा राजन्प्रयुक्तश्च यथाविधि ।
12-336-041c	अध्यापिताश्च मुनयो नाम्ना बर्हिषदो नृप ॥
12-336-042a	बर्हिषद्भ्यश्च संक्रान्तः सामवेदान्तगं द्विजम् ।
12-336-042c	ज्येष्ठं नाम्नाभिविख्यातं ज्येष्ठसामव्रतो हरिः ॥
12-336-043a	ज्येष्ठाच्चाप्यनुसंक्रान्तो राजानमविकम्पनम् ।
12-336-043c	अन्तर्दधे ततो राजन्नेष धर्मः प्रभोहीरः ॥
12-336-044a	यदिदं सप्तमं जन्म पद्मजं ब्रह्मणो नृप ।
12-336-044c	तत्रैष धर्मः कथितः स्वयं नारायणेन हि ॥
12-336-045a	पितामहाय शुद्धाय युगादौ लोकधारिणे ।
12-336-045c	पितामहश्च दक्षाय धर्ममेतं पुरा ददौ ॥
12-336-046a	ततो ज्येष्ठे तु दौहित्रे प्रादादक्षो नृपोत्तम ।
12-336-046c	आदित्ये सवितुर्ज्येष्ठे विवस्वाज्जगृहे ततः ॥
12-336-047a	त्रेतायुगादौ च पुनर्विवस्वान्मनवे ददौ ।
12-336-047c	मनुश्च लोकभूत्यर्थं सुतायेक्ष्वाकवे ददौ ॥

- 12-336-048a इक्ष्वाकुणा च कथितो व्याप्य लोकानवस्थितः ।
 12-336-048c गमिष्यति क्षयान्ते च पुनर्नारायणं नृप ॥
 12-336-049a व्रतिनां चापि यो धर्मः स ते पूर्वं नृपोत्तम ।
 12-336-049c कथितो हरिगीतासु समासविधिकल्पितः ॥
 12-336-050a नारदेन तु संप्राप्तः सरहस्यः ससंग्रहः ।
 12-336-050c एष धर्मो जगन्नाथात्साक्षान्नारायणान् नृप ॥
 12-336-051a एवमेष महान्धर्म आद्यो राजन्सनातनः ।
 12-336-051c दुर्विज्ञेयो दुष्करश्च सात्वतैर्धार्यते सदा ॥
 12-336-052a धर्मज्ञानेन चैतेन सुप्रयुक्तेन कर्मणा ।
 12-336-052c अहिंसाधर्मयुक्तेन प्रीयते हरिरीश्वरः ॥
 12-336-053a एकव्यूहविभागो वा क्वचिद्द्विव्यूहसंज्ञितः ।
 12-336-053c त्रिव्यूहश्चापि संख्यातश्चतुर्व्यूहश्च दृश्यते ॥
 12-336-054a हरिरेव हि क्षेत्रज्ञो निर्ममो निष्कलस्तथा ।
 12-336-054c जीवश्च सर्वभूतेषु पञ्चभूतगुणातिगः ॥
 12-336-055a मनश्च प्रथितं राजन्पञ्चेन्द्रियसमीरणम् ।
 12-336-055c एष लोकनिधिर्धीमानेष लोकविसर्गकृत् ॥
 12-336-056a अकर्ता चैव कर्ता च कार्यं कारणमेव च ।
 12-336-056c यथेच्छति तथा राजन्क्रीडते पुरुषोऽव्ययः ॥
 12-336-057a एष एकान्तिधर्मस्ते कीर्तितो नृपसत्तम ।
 12-336-057c मया गुरुप्रसादेन दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥
 12-336-057e एकान्तिनो हि पुरुषा दुर्लभा बहवो नृप ॥
 12-336-058a यद्येकान्तिभिराकीर्णं जगत्स्यात्कुरुनन्दन ।
 12-336-058c अहिंसकैरात्मविद्धिः सर्वभूतहिते रतैः ॥
 12-336-058e भवेत्कृतयुगप्राप्तिराशीः कर्मविवर्जितैः ॥
 12-336-059a एवं स भगवान्व्यासो गुरुर्मम विशां पते ।
 12-336-059c कथयामास धर्मज्ञो धर्मराज्ञे द्विजोत्तमः ॥
 12-336-060a ऋषीणां संनिधौ राजञ्शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ।
 12-336-060c तस्याप्यकथयत्पूर्वं नारदः सुमहातपाः ॥
 12-336-061a देवं परमकं ब्रह्म श्वेतं चन्द्राभमच्युतम् ।
 12-336-061c यत्र चैकान्तिनो यान्ति नारायणपरायणाः ॥

12-336-062 जनमेजय उवाच

- 12-336-062a एवं बहुविधं धर्मं प्रतिबुद्धैर्निषेवितम् ।
 12-336-062c न कुर्वन्ति कथं विप्रा अन्ये नानाव्रते स्थिताः ॥
- 12-336-063 वैशंपायन उवाच**
- 12-336-063a तिस्रः प्रकृतयो राजन्देहबन्धेषु निर्मिताः ।
 12-336-063c सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥
- 12-336-064a देहबन्धेषु पुरुषः श्रेष्ठः कुरुकुलोद्बह ।
 12-336-064c सात्त्विकः पुरुषव्याघ्र भवेन्मोक्षार्थनिश्चितः ॥
- 12-336-065a अत्रापि स विजानाति पुरुषं ब्रह्मवर्तिनम् ।
 12-336-065c नारायणपरो मोक्षस्ततो वै सात्त्विकः स्मृतः ॥
- 12-336-066a मनीषितं च प्राप्नोति चिन्तयन्पुरुषोत्तमम् ।
 12-336-066c एकान्तभक्तिः सततं नारायणपरायणः ॥
- 12-336-067a मनीषिणो हि ये केचिद्यतयो मोक्षकाङ्क्षिणः ।
 12-336-067c तेषां वै छिन्नतृष्णानां योगक्षेमवहो हरिः ॥
- 12-336-068a जायमानं हि पुरुषं यं पश्येन्मधुसूदनः ।
 12-336-068c सात्त्विकस्तु स विज्ञेयो भवेन्मोक्षे च निश्चितः ॥
- 12-336-069a सांख्ययोगेन तुल्यो हि धर्म एकान्तसेवितः ।
 12-336-069c नारायणात्मके मोक्षे ततो यान्ति परां गतिम् ॥
- 12-336-070a नारायणेन दृष्टश्च प्रतिबुद्धो भवेत्पुमान् ।
 12-336-070c एवमात्मेच्छया राजन्प्रतिबुद्धो न जायते ॥
- 12-336-071a राजसी तामसी चैव व्यामिश्रे प्रकृती स्मृते ।
 12-336-071c तदात्मकं हि पुरुषं जायमानं विशां पते ॥
 12-336-071e प्रवृत्तिलक्षणैर्युक्तं नावेक्षति हरिः स्वयम् ॥
- 12-336-072a पश्यत्येनं जायमानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 12-336-072c रजसा तमसा चैव मानुषं समभिप्लुतम् ॥
- 12-336-073a कामं देवाश्च ऋषयः सत्त्वस्था नृपसत्तम ।
 12-336-073c हीनाः सत्त्वेन सूक्ष्मेण ततो वैकारिकाः स्मृताः ॥
- 12-336-074 जनमेजय उवाच**
- 12-336-074a कथं वैकारिको गच्छेत्पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।
- 12-336-075 वैशंपायन उवाच**
- 12-336-075a सुसूक्ष्मसत्त्वसंयुक्तं संयुक्तं त्रिभिरक्षरैः ।

- 12-336-075c पुरुषः पुरुषं गच्छेन्निष्क्रियः पञ्चविंशकम् ॥
 12-336-076a एवमेकं सांख्ययोगं वेदारण्यकमेव च ।
 12-336-076c परस्पराङ्गान्येतानि पञ्चरात्रं च कथ्यते ॥
 12-336-076e एष एकान्तिनां धर्मो नारायणपरात्मकः ॥
 12-336-077a यथा समुद्रात्प्रसृता जलौघाःस्तमेव राजन्पुनराविशन्ति ।
 12-336-077c इमे तथा ज्ञानमहाजलौघाः नारायणं वै पुनराविशन्ति ॥
 12-336-078a एष ते कथितो धर्मः सात्वतो यदुबान्धव ।
 12-336-078c कुरुष्वैनं यथान्यायं यदि शक्नोषि भारत ॥
 12-336-079a एवं हि सुमहाभागो नारदो गुरवे मम ।
 12-336-079c श्वेतानां यतिनामाह एकान्तगतिमव्ययाम् ॥
 12-336-080a व्यासश्चाकथयत्प्रीत्या धर्मपुत्राय धीमते ।
 12-336-080c स एवायं मया तुभ्यमाख्यातः प्रसृतो गुरोः ॥
 12-336-081a इत्थं हि दुश्शरो धर्म एष पार्थिवसत्तम ।
 12-336-081c यथैव त्वं तथैवान्ये न भजन्ति विमोहिताः ॥
 12-336-082a कृष्ण एव हि लोकानां भावनो मोहनस्तथा ।
 12-336-082c संहारकारकश्चैव कारणं च विशां पते ॥

12-337-001 जनमेजय उवाच

- 12-337-001a सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदारण्यकमेव च ।
 12-337-001c ज्ञानान्येतानि ब्रह्मर्षे लोकेषु प्रचरन्ति ह ॥
 12-337-002a किमेतान्येकनिष्ठानि पृथङ्निष्ठानि वा मुने ।
 12-337-002c प्रब्रूहि वै मया पृष्टः प्रवृत्तिं च यथाक्रमम् ॥

12-337-003 वैशंपायन उवाच

- 12-337-003a जज्ञे बहुज्ञं परमत्युदारं; यं द्वीपमध्ये सुतमात्मवन्तम् ।
 12-337-003c पराशराद्गन्धवती महर्षिः; तस्मै नमोऽज्ञानतमोनुदाय ॥
 12-337-004a पितामहाद्यं प्रवदन्ति षष्ठं; महर्षिमार्षेयविभूतियुक्तम् ।
 12-337-004c नारायणस्यांशजमेकपुत्रं; द्वैपायनं वेदमहानिधानम् ॥
 12-337-005a तमादिकालेषु महाविभूतिः; नारायणो ब्रह्ममहानिधानम् ।
 12-337-005c ससर्ज पुत्रार्थमुदारतेजा; व्यासं महात्मानमजः पुराणः ॥

12-337-006 जनमेजय उवाच

- 12-337-006a त्वयैव कथितः पूर्वं संभवो द्विजसत्तम ।

- 12-337-006c वसिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः ॥
- 12-337-007a पराशरस्य दायादः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
- 12-337-007c भूयो नारायणसुतं त्वमेवैनं प्रभाषसे ॥
- 12-337-008a किमतः पूर्वजं जन्म व्यासस्यामिततेजसः ।
- 12-337-008c कथयस्वोत्तममते जन्म नारायणोद्भवम् ॥
- 12-337-009 वैशंपायन उवाच**
- 12-337-009a वेदार्थान्वेत्तुकामस्य धर्मिष्ठस्य तपोनिधेः ।
- 12-337-009c गुरोर्मे ज्ञाननिष्ठस्य हिमवत्पाद आसतः ॥
- 12-337-010a कृत्वा भारतमाख्यानं तपःश्रान्तस्य धीमतः ।
- 12-337-010c शुश्रूषां तत्परा राजन्कृतवन्तो वयं तदा ॥
- 12-337-011a सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।
- 12-337-011c अहं चतुर्थः शिष्यो वै शुको व्यासात्मजस्तथा ॥
- 12-337-012a एभिः परिवृतो व्यासः शिष्यैः पञ्चभिरुत्तमैः ।
- 12-337-012c शुशुभे हिमवत्पादे भूतैर्भूतपतिर्यथा ॥
- 12-337-013a वेदानावर्तयन्साङ्गान्भारतार्थांश्च सर्वशः ।
- 12-337-013c तमेकमनसं दान्तं युक्ता वयमुपास्महे ॥
- 12-337-014a कथान्तरेऽथ कस्मिंश्चित्पृष्ठोऽस्माभिर्द्विजोत्तमः ।
- 12-337-014c वेदार्थान्भारतार्थांश्च जन्म नारायणात्तथा ॥
- 12-337-015a स पूर्वमुक्त्वा वेदार्थान्भारतार्थांश्च तत्त्ववित् ।
- 12-337-015c नारायणादिदं जन्म व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥
- 12-337-016a शृणुध्वमाख्यानवरमेतदार्षेयमुत्तमम् ।
- 12-337-016c आदिकालोद्भवं विप्रास्तपसाधिगतं मया ॥
- 12-337-017a प्राप्ते प्रजाविसर्गे वै सप्तमे पद्मसंभवे ।
- 12-337-017c नारायणो महायोगी शुभाशुभविवर्जितः ॥
- 12-337-018a ससृजे नाभितः पुत्रं ब्रह्माणममितप्रभम् ।
- 12-337-018c ततः स प्रादुरभवदथैनं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 12-337-019a मम त्वं नाभितो जातः प्रजासर्गकरः प्रभुः ।
- 12-337-019c सृज प्रजास्त्वं विविधा ब्रह्मन्सजडपण्डिताः ॥
- 12-337-020a स एवमुक्तो विमुखश्चिन्ताव्याकुलमानसः ।
- 12-337-020c प्रणम्य वरदं देवमुवाच हरिमीश्वरम् ॥
- 12-337-021a का शक्तिर्मम देवेश प्रजाः स्रष्टुं नमोऽस्तु ते ।

- 12-337-021c अप्रज्ञावानहं देव विधत्स्व यदनन्तरम् ॥
- 12-337-022a स एवमुक्तो भगवान्भूत्वाथान्तर्हितस्ततः ।
- 12-337-022c चिन्तयामास देवेशो बुद्धिं बुद्धिमतां वरः ॥
- 12-337-023a स्वरूपिणी ततो बुद्धिरुपतस्थे हरिं प्रभुम् ।
- 12-337-023c योगेन चैनां निर्योगः स्वयं नियुयुजे तदा ॥
- 12-337-024a स तामैश्वर्ययोगस्थां बुद्धिं शक्तिमतीं सतीम् ।
- 12-337-024c उवाच वचनं देवो बुद्धिं वै प्रभुरव्ययः ॥
- 12-337-025a ब्रह्माणं प्रविशस्वेति लोकसृष्ट्यर्थसिद्धये ।
- 12-337-025c ततस्तमीश्वरादिष्टा बुद्धिः क्षिप्रं विवेश सा ॥
- 12-337-026a अथैनं बुद्धिसंयुक्तं पुनः स ददृशे हरिः ।
- 12-337-026c भूयश्चैनं वचः प्राह सृजेमा विविधाः प्रजाः ॥
- 12-337-027a एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
- 12-337-027c प्राप चैव मुहूर्तेन स्वस्थानं देवसंज्ञितम् ॥
- 12-337-028a तां चैव प्रकृतिं प्राप्य एकीभावगतोऽभवत् ।
- 12-337-028c अथास्य बुद्धिरभवत्पुनरन्या तदा किल ॥
- 12-337-029a सृष्टा इमाः प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
- 12-337-029c दैत्यदानवगन्धर्वरक्षोगणसमाकुलाः ॥
- 12-337-029e जाता हीयं वसुमती भाराक्रान्ता तपस्विनी ॥
- 12-337-030a बहवो बलिनः पृथ्व्यां दैत्यदानवराक्षसाः ।
- 12-337-030c भविष्यन्ति तपोयुक्ता वरान्प्राप्स्यन्ति चोत्तमान् ॥
- 12-337-031a अवश्यमेव तैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितैः ।
- 12-337-031c बाधितव्याः सुरगणा ऋषयश्च तपोधनाः ॥
- 12-337-031e तत्र न्याय्यमिदं कर्तुं भारावतरणं मया ॥
- 12-337-032a अथ नानासमुद्भूतैर्वसुधायां यथाक्रमम् ।
- 12-337-032c निग्रहेण च पापानां साधूनां प्रग्रहेण च ॥
- 12-337-033a इमां तपस्विनीं सत्यां धारयिष्यामि मेदिनीम् ।
- 12-337-033c मया ह्येषा हि ध्रियते पातालस्थेन भोगिना ॥
- 12-337-034a मया धृता धारयति जगद्धि सचराचरम् ।
- 12-337-034c तस्मात्पृथ्व्याः परित्राणं करिष्ये संभवं गतः ॥
- 12-337-035a एवं स चिन्तयित्वा तु भगवान्मधुसूदनः ।
- 12-337-035c रूपाण्यनेकान्यसृजत्प्रादुर्भावभवाय सः ॥

- 12-337-036a वाराहं नारसिंहं च वामनं मानुषं तथा ।
 12-337-036c एभिर्मया निहन्तव्या दुर्विनीताः सुरारयः ॥
 12-337-037a अथ भूयो जगत्स्रष्टा भोःशब्देनानुनादयन् ।
 12-337-037c सरस्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत् ॥
 12-337-038a अपान्तरतमा नाम सुतो वाक्संभवो विभोः ।
 12-337-038c भूतभव्यभविष्यज्ञः सत्यवादी दृढव्रतः ॥
 12-337-039a तमुवाच नतं मूर्ध्ना देवानामादिरव्ययः ।
 12-337-039c वेदाख्याने श्रुतिः कार्या त्वया मतिमतां वर ॥
 12-337-039e तस्मात्कुरु यथाज्ञप्तं मयैतद्वचनं मुने ॥
 12-337-040a तेन भिन्नास्तदा वेदा मनोः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 12-337-040c ततस्तुतोष भगवान्हरिस्तेनास्य कर्मणा ॥
 12-337-040e तपसा च सुतप्तेन यमेन नियमेन च ॥
- 12-337-041 श्रीभगवानुवाच**
- 12-337-041a मन्वन्तरेषु पुत्र त्वमेवं लोकप्रवर्तकः ।
 12-337-041c भविष्यस्यचलो ब्रह्मन्नप्रधृष्यश्च नित्यशः ॥
 12-337-042a पुनस्तिष्ये च संप्राप्ते कुरवो नाम भारताः ।
 12-337-042c भविष्यन्ति महात्मानो राजानः प्रथिता भुवि ॥
 12-337-043a तेषां त्वत्तः प्रसूतानां कुलभेदो भविष्यति ।
 12-337-043c परस्परविनाशार्थं त्वामृते द्विजसत्तम ॥
 12-337-044a तत्राप्यनेकधा वेदान्भेत्स्यसे तपसान्वितः ।
 12-337-044c कृष्णे युगे च संप्राप्ते कृष्णवर्णो भविष्यसि ॥
 12-337-045a धर्माणां विविधानां च कर्ता ज्ञानकरस्तथा ।
 12-337-045c भविष्यसि तपोयुक्तो न च रागाद्विमोक्ष्यसे ॥
 12-337-046a वीतरागश्च पुत्रस्ते परमात्मा भविष्यति ।
 12-337-046c महेश्वरप्रसादेन नैतद्वचनमन्यथा ॥
 12-337-047a यं मानसं वै प्रवदन्ति पुत्रं; पितामहस्योत्तमबुद्धियुक्तम् ।
 12-337-047c वसिष्ठमग्र्यं तपसो निधानं; यश्चापि सूर्यं व्यतिरिच्य भाति ॥
 12-337-048a तस्यान्वये चापि ततो महर्षिः; पराशरो नाम महाप्रभावः ।
 12-337-048c पिता स ते वेदनिधिर्वरिष्ठो; महातपा वै तपसो निवासः ॥
 12-337-048e कानीनगर्भः पितृकन्यकायां; तस्मादृषेस्त्वं भविता च पुत्रः ॥
 12-337-049a भूतभव्यभविष्याणां छिन्नसर्वार्थसंशयः ।

- 12-337-049c ये ह्यतिक्रान्तकाः पूर्वं सहस्रयुगपर्ययाः ॥
 12-337-050a तांश्च सर्वान्मयोद्दिष्टान्द्रक्ष्यसे तपसान्वितः ।
 12-337-050c पुनर्द्रक्ष्यसि चानेकसहस्रयुगपर्ययान् ॥
 12-337-051a अनादिनिधनं लोके चक्रहस्तं च मां मुने ।
 12-337-051c अनुध्यानान्मम मुने नैतद्वचनमन्यथा ॥
 12-337-052a शनैश्चरः सूर्यपुत्रो भविष्यति मनुर्महान् ।
 12-337-052c तस्मिन्मन्वन्तरे चैव सप्तर्षिगणपूर्वकः ॥
 12-337-052e त्वमेव भविता वत्स मत्प्रसादान्न संशयः ॥

12-337-053 व्यास उवाच

- 12-337-053a एवं सारस्वतमृषिमपान्तरतमं तदा ।
 12-337-053c उक्त्वा वचनमीशानः साधयस्वेत्यथाब्रवीत् ॥
 12-337-054a सोऽहं तस्य प्रसादेन देवस्य हरिमेधसः ।
 12-337-054c अपान्तरतमा नाम ततो जातोऽऽज्ञया हरेः ॥
 12-337-054e पुनश्च जातो विख्यातो वसिष्ठकुलनन्दनः ॥
 12-337-055a तदेतत्कथितं जन्म मया पूर्वकमात्मनः ।
 12-337-055c नारायणप्रसादेन तथा नारायणांशजम् ॥
 12-337-056a मया हि सुमहत्तप्तं तपः परमदारुणम् ।
 12-337-056c पुरा मतिमतां श्रेष्ठाः परमेण समाधिना ॥
 12-337-057a एतद्वः कथितं सर्वं यन्मां पृच्छथ पुत्रकाः ।
 12-337-057c पूर्वजन्म भविष्यं च भक्तानां स्नेहतो मया ॥

12-337-058 वैशंपायन उवाच

- 12-337-058a एष ते कथितः पूर्वं संभवोऽस्मद्गुरोर्नृप ।
 12-337-058c व्यासस्याक्लिष्टमनसो यथा पृष्टः पुनः शृणु ॥
 12-337-059a सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
 12-337-059c ज्ञानान्येतानि राजर्षे विद्धि नानामतानि वै ॥
 12-337-060a सांख्यस्य वक्ता कपिलः परमर्षिः स उच्यते ।
 12-337-060c हिरण्यगर्भो योगस्य वेत्ता नान्यः पुरातनः ॥
 12-337-061a अपान्तरतमाश्चैव वेदाचार्यः स उच्यते ।
 12-337-061c प्राचीनगर्भं तमृषिं प्रवदन्तीह केचन ॥
 12-337-062a उमापतिर्भूतपतिः श्रीकण्ठो ब्रह्मणः सुतः ।

- 12-337-062c उक्तवानिदमव्यग्रो ज्ञानं पाशुपतं शिवः ॥
- 12-337-063a पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य वेत्ता तु भगवान्स्वयम् ।
- 12-337-063c सर्वेषु च नृपश्रेष्ठ ज्ञानेष्वेतेषु दृश्यते ॥
- 12-337-064a यथागमं यथाज्ञानं निष्ठा नारायणः प्रभुः ।
- 12-337-064c न चैनमेवं जानन्ति तमोभूता विशां पते ॥
- 12-337-065a तमेव शास्त्रकर्तारं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
- 12-337-065c निष्ठां नारायणमृषिं नान्योऽस्तीति च वादिनः ॥
- 12-337-066a निःसंशयेषु सर्वेषु नित्यं वसति वै हरिः ।
- 12-337-066c ससंशयान्हेतुबलान्नाध्यावसति माधवः ॥
- 12-337-067a पञ्चरात्रविदो ये तु यथाक्रमपरा नृप ।
- 12-337-067c एकान्तभावोपगतास्ते हरिं प्रविशन्ति वै ॥
- 12-337-068a सांख्यं च योगं च सनातने द्वे; वेदाश्च सर्वे निखिलेन राजन् ।
- 12-337-068c सर्वैः समस्तैरृषिभिर्निरुक्तो; नारायणो विश्वमिदं पुराणम् ॥
- 12-337-069a शुभाशुभं कर्म समीरितं य; त्प्रवर्तते सर्वलोकेषु किञ्चित् ।
- 12-337-069c तस्मादृषेस्तद्भवतीति विद्या; द्विव्यन्तरिक्षे भुवि चाप्सु चापि ॥

12-338-001 जनमेजय उवाच

- 12-338-001a बहवः पुरुषा ब्रह्मन्नुताहो एक एव तु ।
- 12-338-001c को ह्यत्र पुरुषः श्रेष्ठः को वा योनिरिहोच्यते ॥

12-338-002 वैशंपायन उवाच

- 12-338-002a बहवः पुरुषा लोके सांख्ययोगविचारिणाम् ।
- 12-338-002c नैतदिच्छन्ति पुरुषमेकं कुरुकुलोद्वह ॥
- 12-338-003a बहूनां पुरुषाणां च यथैका योनिरुच्यते ।
- 12-338-003c तथा तं पुरुषं विश्वं व्याख्यास्यामि गुणाधिकम् ॥
- 12-338-004a नमस्कृत्वा तु गुरवे व्यासायामिततेजसे ।
- 12-338-004c तपोयुक्ताय दान्ताय वन्द्याय परमर्षये ॥
- 12-338-005a इदं पुरुषसूक्तं हि सर्ववेदेषु पार्थिव ।
- 12-338-005c ऋतं सत्यं च विख्यातमृषिसिंहेन चिन्तितम् ॥
- 12-338-006a उत्सर्गेणापवादेन ऋषिभिः कपिलादिभिः ।
- 12-338-006c अध्यात्मचिन्तामाश्रित्य शास्त्राण्युक्तानि भारत ॥
- 12-338-007a समासतस्तु यद्व्यासः पुरुषैकत्वमुक्तवान् ।

- 12-338-007c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि प्रसादादमितौजसः ॥
- 12-338-008a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 12-338-008c ब्रह्मणा सह संवादं त्र्यम्बकस्य विशां पते ॥
- 12-338-009a क्षीरोदस्य समुद्रस्य मध्ये हाटकसप्रभः ।
- 12-338-009c वैजयन्त इति ख्यातः पर्वतप्रवरो नृप ॥
- 12-338-010a तत्राध्यात्मगतिं देव एकाकी प्रविचिन्तयन् ।
- 12-338-010c वैराजसदने नित्यं वैजयन्तं निषेवते ॥
- 12-338-011a अथ तत्रासतस्तस्य चतुर्वक्त्रस्य धीमतः ।
- 12-338-011c ललाटप्रभवः पुत्रः शिव आगाद्यदृच्छया ॥
- 12-338-011e आकाशेनैव योगीशः पुरा त्रिनयनः प्रभुः ॥
- 12-338-012a ततः खान्निपपाताशु धरणीधरमूर्धनि ।
- 12-338-012c अग्रतश्चाभवत्प्रीतो ववन्दे चापि पादयोः ॥
- 12-338-013a तं पादयोर्निपतितं दृष्ट्वा सव्येन पाणिना ।
- 12-338-013c उत्थापयामास तदा प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥
- 12-338-014a उवाच चैनं भगवांश्चिरस्यागतमात्मजम् ।
- 12-338-014c स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मेऽन्तिकम् ॥
- 12-338-015a कच्चित्ते कुशलं पुत्र स्वाध्यायतपसोः सदा ।
- 12-338-015c नित्यमुग्रतपास्त्वं हि ततः पृच्छामि ते पुनः ॥

12-338-016 रुद्र उवाच

- 12-338-016a त्वत्प्रसादेन भगवन्स्वाध्यायतपसोर्मम ।
- 12-338-016c कुशलं चाव्ययं चैव सर्वस्य जगतस्तथा ॥
- 12-338-017a चिरदृष्टो हि भगवान्वैराजसदने मया ।
- 12-338-017c ततोऽहं पर्वतं प्राप्तस्त्वमं त्वत्पादसेवितम् ॥
- 12-338-018a कौतूहलं चापि हि मे एकान्तगमनेन ते ।
- 12-338-018c नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति पितामह ॥
- 12-338-019a किं नु तत्सदनं श्रेष्ठं क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ।
- 12-338-019c सुरासुरैरध्युषितमृषिभिश्चामितप्रभैः ॥
- 12-338-020a गन्धर्वैरप्सरोग्भिश्च सततं संनिषेवितम् ।
- 12-338-020c उत्सृज्येमं गिरिवरमेकाकी प्राप्तवानसि ॥

12-338-021 ब्रह्मोवाच

12-338-021a वैजयन्तो गिरिवरः सततं सेव्यते मया ।
 12-338-021c अत्रैकाग्रेण मनसा पुरुषश्चिन्त्यते विराट् ॥

12-338-022 रुद्र उवाच

12-338-022a बहवः पुरुषा ब्रह्मंस्त्वया सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 12-338-022c सृज्यन्ते चापरे ब्रह्मन्स चैकः पुरुषो विराट् ॥
 12-338-023a को ह्यसौ चिन्त्यते ब्रह्मंस्त्वया वै पुरुषोत्तमः ।
 12-338-023c एतन्मे संशयं ब्रूहि महत्कौतूहलं हि मे ॥

12-338-024 ब्रह्मोवाच

12-338-024a बहवः पुरुषाः पुत्र ये त्वया समुदाहताः ।
 12-338-024c एवमेतदतिक्रान्तं द्रष्टव्यं नैवमित्यपि ॥
 12-338-024e आधारं तु प्रवक्ष्यामि एकस्य पुरुषस्य ते ॥
 12-338-025a बहूनां पुरुषाणां स यथैका योनिरुच्यते ।
 12-338-025c तथा तं पुरुषं विश्वं परमं सुमहत्तमम् ॥
 12-338-025e निर्गुणं निर्गुणा भूत्वा प्रविशन्ति सनातनम् ॥

12-339-001 ब्रह्मोवाच

12-339-001a शृणु पुत्र यथा ह्येष पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ।
 12-339-001c अक्षयश्चाप्रमेयश्च सर्वगश्च निरुच्यते ॥
 12-339-002a न स शक्यस्त्वया द्रष्टुं मयान्यैर्वापि सत्तम ।
 12-339-002c सगुणो निर्गुणो विश्वो ज्ञानदृश्यो ह्यसौ स्मृतः ॥
 12-339-003a अशरीरः शरीरेषु सर्वेषु निवसत्यसौ ।
 12-339-003c वसन्नपि शरीरेषु न स लिप्यति कर्मभिः ॥
 12-339-004a ममान्तरात्मा तव च ये चान्ये देहसंज्ञिताः ।
 12-339-004c सर्वेषां साक्षिभूतोऽसौ न ग्राह्यः केनचित्क्वचित् ॥
 12-339-005a विश्वमूर्धा विश्वभुजो विश्वपादाक्षिनासिकः ।
 12-339-005c एकश्चरति क्षेत्रेषु स्वैरचारी यथासुखम् ॥
 12-339-006a क्षेत्राणि हि शरीराणि बीजानि च शुभाशुभे ।
 12-339-006c तानि वेत्ति स योगात्मा ततः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥
 12-339-007a नागतिर्न गतिस्तस्य ज्ञेया भूतेन केनचित् ।
 12-339-007c सांख्येन विधिना चैव योगेन च यथाक्रमम् ॥
 12-339-008a चिन्तयामि गतिं चास्य न गतिं वेद्मि चोत्तमाम् ।

12-339-008c	यथाज्ञानं तु वक्ष्यामि पुरुषं तं सनातनम् ॥
12-339-009a	तस्यैकत्वं महत्त्वं हि स चैकः पुरुषः स्मृतः ।
12-339-009c	महापुरुषशब्दं स बिभर्त्येकः सनातनः ॥
12-339-010a	एको हुताशो बहुधा समिध्यते; एकः सूर्यस्तपसां योनिरेका ।
12-339-010c	एको वायुर्बहुधा वाति लोके; महोदधिश्चाम्भसां योनिरेकः ॥
12-339-010e	पुरुषश्चैको निर्गुणो विश्वरूपः; स्तं निर्गुणं पुरुषं चाविशन्ति ॥
12-339-011a	हित्वा गुणमयं सर्वं कर्म हित्वा शुभाशुभम् ।
12-339-011c	उभे सत्यानृते त्यक्त्वा एवं भवति निर्गुणः ॥
12-339-012a	अचिन्त्यं चापि तं ज्ञात्वा भावसूक्ष्मं चतुष्टयम् ।
12-339-012c	विचरेद्यो यतिर्यत्तः स गच्छेत्पुरुषं प्रभुम् ॥
12-339-013a	एवं हि परमात्मानं केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
12-339-013c	एकात्मानं तथात्मानमपरेऽध्यात्मचिन्तकाः ॥
12-339-014a	तत्र यः परमात्मा हि स नित्यं निर्गुणः स्मृतः ।
12-339-014c	स हि नारायणो ज्ञेयः सर्वात्मा पुरुषो हि सः ॥
12-339-014e	न लिप्यते फलैश्चापि पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
12-339-015a	कर्मात्मा त्वपरो योऽसौ मोक्षबन्धैः स युज्यते ।
12-339-015c	सप्तदशकेनापि राशिना युज्यते हि सः ॥
12-339-015e	एवं बहुविधः प्रोक्तः पुरुषस्ते यथाक्रमम् ॥
12-339-016a	यत्तत्कृत्स्नं लोकतन्त्रस्य धाम; वेद्यं परं बोधनीयं सबोद्धृ ।
12-339-016c	मन्ता मन्तव्यं प्राणिता प्राणितव्यं; घ्राता घ्रेयं स्पर्शिता स्पर्शनीयम् ॥
12-339-017a	द्रष्टा द्रष्टव्यं श्राविता श्रावणीयं; ज्ञाता ज्ञेयं सगुणं निर्गुणं च ।
12-339-017c	यद्वै प्रोक्तं गुणसाम्यं प्रधानं; नित्यं चैतच्छाश्वतं चाव्ययं च ॥
12-339-018a	यद्वै सूते धातुराद्यं निधानं; तद्वै विप्राः प्रवदन्तेऽनिरुद्धम् ।
12-339-018c	यद्वै लोके वैदिकं कर्म साधु; आशीर्युक्तं तद्धि तस्योपभोज्यम् ॥
12-339-019a	देवाः सर्वे मुनयः साधु दान्ताः; स्तं प्राग्यज्ञैर्यज्ञभागं यजन्ते ।
12-339-019c	अहं ब्रह्मा आद्य ईशः प्रजानां; तस्माज्जातस्त्वं च मत्तः प्रसूतः ॥
12-339-019e	मत्तो जगज्जङ्गमं स्थावरं च; सर्वे वेदाः सरहस्या हि पुत्र ॥
12-339-020a	चतुर्विभक्तः पुरुषः स क्रीडति यथेच्छति ।
12-339-020c	एवं स एव भगवाञ्ज्ञानेन प्रतिबोधितः ॥
12-339-021a	एतत्ते कथितं पुत्र यथावदनुपृच्छतः ।
12-339-021c	सांख्यज्ञाने तथा योगे यथावदनुवर्णितम् ॥

12-340-001 युधिष्ठिर उवाच

12-340-001a धर्माः पितामहेनोक्ता मोक्षधर्माश्रिताः शुभाः ।
 12-340-001c धर्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हति मे भवान् ॥

12-340-002 भीष्म उवाच

12-340-002a सर्वत्र विहितो धर्मः स्वर्ग्यः सत्यफलोदयः ।
 12-340-002c बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥
 12-340-003a यस्मिन्यस्मिंस्तु विषये यो यो याति विनिश्चयम् ।
 12-340-003c स तमेवाभिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥
 12-340-004a अपि च त्वं नरव्याघ्र श्रोतुमर्हसि मे कथाम् ।
 12-340-004c पुरा शक्रस्य कथितां नारदेन सुरर्षिणा ॥
 12-340-005a सुरर्षिर्नारदो राजन्सिद्धस्त्रैलोक्यसंमतः ।
 12-340-005c पर्येति क्रमशो लोकान्वायुरव्याहतो यथा ॥
 12-340-006a स कदाचिन्महेष्वास देवराजालयं गतः ।
 12-340-006c सत्कृतश्च महेन्द्रेण प्रत्यासन्नगतोऽभवत् ॥
 12-340-007a तं कृतक्षणमासीनं पर्यपृच्छच्छचीपतिः ।
 12-340-007c ब्रह्मर्षे किञ्चिदाश्चर्यमस्ति दृष्टं त्वयानघ ॥
 12-340-008a यथा त्वमपि विप्रर्षे त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
 12-340-008c जातकौतूहलो नित्यं सिद्धश्चरसि साक्षिवत् ॥
 12-340-009a न ह्यस्त्यविदितं लोके देवर्षे तव किञ्चन ।
 12-340-009c श्रुतं वाप्यनुभूतं वा दृष्टं वा कथयस्व मे ॥
 12-340-010a तस्मै राजन्सुरेन्द्राय नारदो वदतां वरः ।
 12-340-010c आसीनायोपपन्नाय प्रोक्तवान्विपुलां कथाम् ॥
 12-340-011a यथा येन च कल्पेन स तस्मै द्विजसत्तमः ।
 12-340-011c कथां कथितवान्पृष्टस्तथा त्वमपि मे शृणु ॥

12-341-001 भीष्म उवाच

12-341-001a आसीत्किल कुरुश्रेष्ठ महापद्मे पुरोत्तमे ।
 12-341-001c गङ्गाया दक्षिणे तीरे कश्चिद्विप्रः समाहितः ॥
 12-341-002a सौम्यः सोमान्वये वेदे गताध्वा छिन्नसंशयः ।
 12-341-002c धर्मनित्यो जितक्रोधो नित्यतृप्तो जितेन्द्रियः ॥
 12-341-003a अहिंसानिरतो नित्यं सत्यः सज्जनसंमतः ।

- 12-341-003c न्यायप्राप्तेन वित्तेन स्वेन शीलेन चान्वितः ॥
 12-341-004a ज्ञातिसंबन्धिविपुले मित्रापाश्रयसंमते ।
 12-341-004c कुले महति विख्याते विशिष्टां वृत्तिमास्थितः ॥
 12-341-005a स पुत्रान्वहुलान्दृष्ट्वा विपुले कर्मणि स्थितः ।
 12-341-005c कुलधर्माश्रितो राजन्धर्मचर्यापरोऽभवत् ॥
 12-341-006a ततः स धर्मं वेदोक्तं यथाशास्त्रोक्तमेव च ।
 12-341-006c शिष्टाचीर्णं च धर्मं च त्रिविधं चिन्त्य चेतसा ॥
 12-341-007a किं नु मे स्याच्छुभं कृत्वा किं क्षमं किं परायणम् ।
 12-341-007c इत्येवं खिद्यते नित्यं न च याति विनिश्चयम् ॥
 12-341-008a तस्यैवं खिद्यमानस्य धर्मं परममास्थितः ।
 12-341-008c कदाचिदतिथिः प्राप्तो ब्राह्मणः सुसमाहितः ॥
 12-341-009a स तस्मै सत्क्रियां चक्रे क्रियायुक्तेन हेतुना ।
 12-341-009c विश्रान्तं चैनमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥

12-342-001 ब्राह्मण उवाच

- 12-342-001a समुत्पन्नाभिधानोऽस्मि वाङ्माधुर्येण तेऽनघ ।
 12-342-001c मित्रतामभिपन्नस्त्वां किञ्चिद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
 12-342-002a गृहस्थधर्मं विप्रेन्द्र कृत्वा पुत्रगतं त्वहम् ।
 12-342-002c धर्मं परमकं कुर्यां को हि मार्गो भवेद्विज ॥
 12-342-003a अहमात्मानमात्मस्थमेक एवात्मनि स्थितः ।
 12-342-003c कर्तुं काङ्क्षामि नेच्छामि बद्धः साधारणैर्गुणैः ॥
 12-342-004a यावदेवानतीतं मे वयः पुत्रफलाश्रितम् ।
 12-342-004c तावदिच्छामि पाथेयमादातुं पारलौकिकम् ॥
 12-342-005a अस्मिन्हि लोकसंताने परं पारमभीप्सतः ।
 12-342-005c उत्पन्ना मे मतिरियं कुतो धर्ममयः प्लवः ॥
 12-342-006a समुह्यमानानि निशम्य लोके; निर्यात्यमानानि च सात्त्विकानि ।
 12-342-006c दृष्ट्वा च धर्मध्वजकेतुमालां; प्रकीर्यमाणामुपरि प्रजानाम् ॥
 12-342-007a न मे मनो रज्यति भोगकाले; दृष्ट्वा यतीन्प्रार्थयतः परत्र ।
 12-342-007c तेनातिथे बुद्धिबलाश्रयेण; धर्मार्थतत्त्वे विनियुङ्क्ष्व मां त्वम् ॥

12-342-008 भीष्म उवाच

- 12-342-008a सोऽतिथिर्वचनं तस्य श्रुत्वा धर्माभिलाषिणः ।

- 12-342-008c प्रोवाच वचनं श्लक्ष्णं प्राज्ञो मधुरया गिरा ॥
 12-342-009a अहमप्यत्र मुह्यामि ममाप्येष मनोरथः ।
 12-342-009c न च संनिश्चयं यामि बहुद्वारे त्रिविष्टपे ॥
 12-342-010a केचिन्मोक्षं प्रशंसन्ति केचिद्यज्ञफलं द्विजाः ।
 12-342-010c वानप्रस्थाश्रमं केचिद्गार्हस्थ्यं केचिदाश्रिताः ॥
 12-342-011a राजधर्माश्रयं केचित्केचिदात्मफलाश्रयम् ।
 12-342-011c गुरुचर्याश्रयं केचित्केचिद्वाक्यं यमाश्रयम् ॥
 12-342-012a मातरं पितरं केचिच्छुश्रूषन्तो दिवं गताः ।
 12-342-012c अहिंसया परे स्वर्गं सत्येन च तथा परे ॥
 12-342-013a आहवेऽभिमुखाः केचिन्निहताः स्विद्विवं गताः ।
 12-342-013c केचिदुञ्छत्रतैः सिद्धाः स्वर्गमार्गसमाश्रिताः ॥
 12-342-014a केचिदध्ययने युक्ता वेदव्रतपराः शुभाः ।
 12-342-014c बुद्धिमन्तो गताः स्वर्गं तुष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
 12-342-015a आर्जवेनापरे युक्ता निहतानार्जवैर्जनैः ।
 12-342-015c ऋजवो नाकपृष्ठे वै शुद्धात्मानः प्रतिष्ठिताः ॥
 12-342-016a एवं बहुविधैर्लोके धर्मद्वारैरनावृतैः ।
 12-342-016c ममापि मतिराविग्ना मेघलेखेव वायुना ॥

12-343-001 अतिथिरुवाच

- 12-343-001a उपदेशं तु ते विप्र करिष्येऽहं यथागमम् ।
 12-343-001c गुरुणा मे यथाख्यातमर्थतस्तच्च मे शृणु ॥
 12-343-002a यत्र पूर्वाभिसर्गेण धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ।
 12-343-002c नैमिषे गोमतीतीरे तत्र नागाह्वयं पुरम् ॥
 12-343-003a समग्रैस्त्रिदशैस्तत्र इष्टमासीद्द्विजर्षभ ।
 12-343-003c यत्रेन्द्रातिक्रमं चक्रे मान्धाता राजसत्तमः ॥
 12-343-004a कृताधिवासो धर्मात्मा तत्र चक्षुःश्रवा महान् ।
 12-343-004c पद्मनाभो महाभागः पद्म इत्येव विश्रुतः ॥
 12-343-005a स वाचा कर्मणा चैव मनसा च द्विजर्षभ ।
 12-343-005c प्रसादयति भूतानि त्रिविधे वर्त्मनि स्थितः ॥
 12-343-006a साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनेति चतुर्विधम् ।
 12-343-006c विषमस्थं जनं स्वं च चक्षुर्ध्यानेन रक्षति ॥
 12-343-007a तमभिक्रम्य विधिना प्रष्टुमर्हसि काङ्क्षितम् ।

- 12-343-007c स ते परमकं धर्मं नमिथ्या दर्शयिष्यति ॥
- 12-343-008a स हि सर्वातिथिर्नागो बुद्धिशास्त्रविशारदः ।
- 12-343-008c गुणैरनवमैर्युक्तः समस्तैराभिकामिकैः ॥
- 12-343-009a प्रकृत्या नित्यसलिलो नित्यमध्ययने रतः ।
- 12-343-009c तपोदमाभ्यां संयुक्तो वृत्तेनानवरेण च ॥
- 12-343-010a यज्वा दानरुचिः क्षान्तो वृत्ते च परमे स्थितः ।
- 12-343-010c सत्यवागनसूयुश्च शीलवानभिसंश्रितः ॥
- 12-343-011a शेषान्नभोक्ता वचनानुकूलो; हितार्जवोत्कृष्टकृताकृतज्ञः ।
- 12-343-011c अवैरकृद्भूतहिते नियुक्तो; गङ्गाहृदाम्भोऽभिजनोपपन्नः ॥

12-344-001 ब्राह्मण उवाच

- 12-344-001a अतिभारोद्यतस्यैव भारापनयनं महत् ।
- 12-344-001c पराश्वासकरं वाक्यमिदं मे भवतः श्रुतम् ॥
- 12-344-002a अध्वक्लान्तस्य शयनं स्थानक्लान्तस्य चासनम् ।
- 12-344-002c तृषितस्य च पानीयं क्षुधार्तस्य च भोजनम् ॥
- 12-344-003a ईप्सितस्येव संप्राप्तिरन्नस्य समयेऽतिथेः ।
- 12-344-003c एषितस्यात्मनः काले वृद्धस्येव सुतो यथा ॥
- 12-344-004a मनसा चिन्तितस्येव प्रीतिस्निग्धस्य दर्शनम् ।
- 12-344-004c प्रहादयति मां वाक्यं भवता यदुदीरितम् ॥
- 12-344-005a दत्तचक्षुरिवाकाशे पश्यामि विमृशामि च ।
- 12-344-005c प्रज्ञानवचनाद्योऽयमुपदेशो हि मे कृतः ॥
- 12-344-005e बाढमेवं करिष्यामि यथा मां भाषते भवान् ॥
- 12-344-006a इहेमां रजनीं साधो निवसस्व मया सह ।
- 12-344-006c प्रभाते यास्यति भवान्पर्याश्वस्तः सुखोषितः ॥
- 12-344-006e असौ हि भगवान्सूर्यो मन्दरश्मिरवाङ्मुखः ॥

12-344-007 भीष्म उवाच

- 12-344-007a ततस्तेन कृतातिथ्यः सोऽतिथिः शत्रुसूदन ।
- 12-344-007c उवास किल तां रात्रिं सह तेन द्विजेन वै ॥
- 12-344-008a तत्तच्च धर्मसंयुक्तं तयोः कथयतोस्तदा ।
- 12-344-008c व्यतीता सा निशा कृत्स्ना सुखेन दिवसोपमा ॥
- 12-344-009a ततः प्रभातसमये सोऽतिथिस्तेन पूजितः ।

- 12-344-009c ब्राह्मणेन यथाशक्त्या स्वकार्यमभिकाङ्क्षता ॥
 12-344-010a ततः स विप्रः कृतधर्मनिश्चयः; कृताभ्यनुज्ञः स्वजनेन धर्मवित् ।
 12-344-010c यथोपदिष्टं भुजगेन्द्रसंश्रयं; जगाम काले सुकृतैकनिश्चयः ॥

12-345-001 भीष्म उवाच

- 12-345-001a स वनानि विचित्राणि तीर्थानि च सरांसि च ।
 12-345-001c अभिगच्छन्क्रमेण स्म कंचिन्मुनिमुपस्थितः ॥
 12-345-002a तं स तेन यथोद्दिष्टं नागं विप्रेण ब्राह्मणः ।
 12-345-002c पर्यपृच्छद्यथान्यायं श्रुत्वैव च जगाम सः ॥
 12-345-003a सोऽभिगम्य यथाख्यातं नागायतनमर्थवित् ।
 12-345-003c प्रोक्तवानहमस्मीति भोःशब्दालंकृतं वचः ॥
 12-345-004a ततस्तस्य वचः श्रुत्वा रूपिणी धर्मवत्सला ।
 12-345-004c दर्शयामास तं विप्रं नागपत्नी पतिव्रता ॥
 12-345-005a सा तस्मै विधिवत्पूजां चक्रे धर्मपरायणा ।
 12-345-005c स्वागतेनागतं कृत्वा किं करोमीति चाब्रवीत् ॥

12-345-006 ब्राह्मण उवाच

- 12-345-006a विश्रान्तोऽभ्यर्चितश्चास्मि भवत्या श्लक्ष्णया गिरा ।
 12-345-006c द्रष्टुमिच्छामि भवति तं देवं नागमुत्तमम् ॥
 12-345-007a एतद्धि परमं कार्यमेतन्मे फलमीप्सितम् ।
 12-345-007c अनेनार्थेन चास्म्यद्य संप्राप्तः पन्नगालयम् ॥

12-345-008 नागभार्योवाच

- 12-345-008a आर्य सूर्यरथं वोढुं गतोऽसौ मासचारिकः ।
 12-345-008c सप्ताष्टभिर्दिनैर्विप्र दर्शयिष्यत्यसंशयम् ॥
 12-345-009a एतद्विदितमार्यस्य विवासकरणं मम ।
 12-345-009c भर्तुर्भवतु किं चान्यत्क्रियतां तद्वदस्व मे ॥

12-345-010 ब्राह्मण उवाच

- 12-345-010a अनेन निश्चयेनाहं साधिव संप्राप्तवानिह ।
 12-345-010c प्रतीक्षन्नागमं देवि वत्स्याम्यस्मिन्महावने ॥
 12-345-011a संप्राप्तस्यैव चाव्यग्रमावेद्योऽहमिहागतः ।
 12-345-011c ममाभिगमनं प्राप्तो वाच्यश्च वचनं त्वया ॥

12-345-012a अहमप्यत्र वत्स्यामि गोमत्याः पुलिने शुभे ।
 12-345-012c कालं परिमिताहारो यथोक्तं परिपालयन् ॥

12-345-013 भीष्म उवाच

12-345-013a ततः स विप्रस्तां नागीं समाधाय पुनः पुनः ।
 12-345-013c तदेव पुलिनं नद्याः प्रययौ ब्राह्मणर्षभः ॥

12-346-001 भीष्म उवाच

12-346-001a अथ तेन नरश्रेष्ठ ब्राह्मणेन तपस्विना ।
 12-346-001c निराहारेण वसता दुःखितास्ते भुजंगमाः ॥
 12-346-002a सर्वे संभूय सहितास्तस्य नागस्य बान्धवाः ।
 12-346-002c भ्रातरस्तनया भार्या ययुस्तं ब्राह्मणं प्रति ॥
 12-346-003a तेऽपश्यन्पुलिने तं वै विविक्ते नियतव्रतम् ।
 12-346-003c समासीनं निराहारं द्विजं जप्यपरायणम् ॥
 12-346-004a ते सर्वे समभिक्रम्य विप्रमभ्यर्च्य चासकृत् ।
 12-346-004c ऊचुर्वाक्यमसंदिग्धमातिथेयस्य बान्धवाः ॥
 12-346-005a षष्ठो हि दिवसस्तेऽद्य प्राप्तस्येह तपोधन ।
 12-346-005c न चाभिलषसे किञ्चिदाहारं धर्मवत्सल ॥
 12-346-006a अस्मानभिगतश्चासि वयं च त्वामुपस्थिताः ।
 12-346-006c कार्यं चातिथ्यमस्माभिर्वयं सर्वे कुटुम्बिनः ॥
 12-346-007a मूलं फलं वा पर्णं वा पयो वा द्विजसत्तम ।
 12-346-007c आहारहेतोरन्नं वा भोक्तुमर्हसि ब्राह्मण ॥
 12-346-008a त्यक्ताहारेण भवता वने निवसता सता ।
 12-346-008c बालवृद्धमिदं सर्वं पीड्यते धर्मसंकटात् ॥
 12-346-009a न हि नो भ्रूणहा कश्चिद्राजापथ्योऽनृतोऽपि वा ।
 12-346-009c पूर्वाशी वा कुले ह्यस्मिन्देवतातिथिबन्धुषु ॥

12-346-010 ब्राह्मण उवाच

12-346-010a उपदेशेन युष्माकमाहारोऽयं मया वृतः ।
 12-346-010c द्विरूनं दशरात्रं वै नागस्यागमनं प्रति ॥
 12-346-011a यद्यष्टरात्रे निर्याते नागमिष्यति पन्नगः ।
 12-346-011c तदाहारं करिष्यामि तन्निमित्तमिदं व्रतम् ॥
 12-346-012a कर्तव्यो न च संतापो गम्यतां च यथागतम् ।

12-346-012c तन्निमित्तं व्रतं मह्यं नैतद्भेत्तुमिहार्हथ ॥

12-346-013 भीष्म उवाच

12-346-013a तेन ते समनुज्ञाता ब्राह्मणेन भुजंगमाः ।

12-346-013c स्वमेव भवनं जग्मुरकृतार्था नरर्षभ ॥

12-347-001 भीष्म उवाच

12-347-001a अथ काले बहुतिथे पूर्णे प्राप्तो भुजंगमः ।

12-347-001c दत्ताभ्यनुज्ञः स्वं वेश्म कृतकर्मा विवस्वतः ॥

12-347-002a तं भार्या समभिक्रामत्पादशौचादिभिर्गुणैः ।

12-347-002c उपपन्नां च तां साध्वीं पन्नगः पर्यपृच्छत ॥

12-347-003a अपि त्वमसि कल्याणि देवतातिथिपूजने ।

12-347-003c पूर्वमुक्तेन विधिना युक्ता युक्तेन मत्समम् ॥

12-347-004a न खल्वस्यकृतार्थेन स्त्रीबुद्ध्या मार्दवीकृता ।

12-347-004c मद्वियोगेन सुश्रोणि वियुक्ता धर्मसेतुना ॥

12-347-005 नागभार्योवाच

12-347-005a शिष्याणां गुरुशुश्रूषा विप्राणां वेदपारणम् ।

12-347-005c भृत्यानां स्वामिवचनं राज्ञां लोकानुपालनम् ॥

12-347-006a सर्वभूतपरित्राणं क्षत्रधर्म इहोच्यते ।

12-347-006c वैश्यानां यज्ञसंवृत्तिरातिथेयसमन्विता ॥

12-347-007a विप्रक्षत्रियवैश्यानां शुश्रूषा शूद्रकर्म तत् ।

12-347-007c गृहस्थधर्मो नागेन्द्र सर्वभूतहितैषिता ॥

12-347-008a नियताहारता नित्यं व्रतचर्या यथाक्रमम् ।

12-347-008c धर्मो हि धर्मसंबन्धादिन्द्रियाणां विशेषणम् ॥

12-347-009a अहं कस्य कुतो वाहं कः को मे ह भवेदिति ।

12-347-009c प्रयोजनमतिर्नित्यमेवं मोक्षाश्रमी भवेत् ॥

12-347-010a पतिव्रतात्वं भार्यायाः परमो धर्म उच्यते ।

12-347-010c तवोपदेशान्नागेन्द्र तच्च तत्त्वेन वेद्मि वै ॥

12-347-011a साहं धर्मं विजानन्ती धर्मनित्ये त्वयि स्थिते ।

12-347-011c सत्पथं कथमुत्सृज्य यास्यामि विषमे पथि ॥

12-347-012a देवतानां महाभाग धर्मचर्या न हीयते ।

12-347-012c अतिथीनां च सत्कारे नित्ययुक्तास्म्यतन्द्रिता ॥

- 12-347-013a सप्ताष्टदिवसास्त्वद्य विप्रस्येहागतस्य वै ।
 12-347-013c स च कार्यं न मे ख्याति दर्शनं तव काङ्क्षति ॥
 12-347-014a गोमत्यास्त्वेष पुलिने त्वदर्शनसमुत्सुकः ।
 12-347-014c आसीनोऽऽवर्तयन्ब्रह्म ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥
 12-347-015a अहं त्वनेन नागेन्द्र सामपूर्वं समाहिता ।
 12-347-015c प्रस्थाप्यो मत्सकाशं स संप्राप्तो भुजगोत्तमः ॥
 12-347-016a एतच्छ्रुत्वा महाप्राज्ञ तत्र गन्तुं त्वमर्हसि ।
 12-347-016c दातुमर्हसि वा तस्य दर्शनं दर्शनश्रवः ॥

12-348-001 नाग उवाच

- 12-348-001a अथ ब्राह्मणरूपेण कं तं समनुपश्यसि ।
 12-348-001c मानुषं केवलं विप्रं देवं वाथ शुचिस्मिते ॥
 12-348-002a को हि मां मानुषः शक्तो द्रष्टुकामो यशस्विनि ।
 12-348-002c संदर्शनरुचिर्वाक्यमाज्ञापूर्वं वदिष्यति ॥
 12-348-003a सुरासुरगणानां च देवर्षीणां च भामिनि ।
 12-348-003c ननु नागा महावीर्याः सौरसेयास्तरस्विनः ॥
 12-348-004a वन्दनीयाश्च वरदा वयमप्यनुयायिनः ।
 12-348-004c मनुष्याणां विशेषेण धनाध्यक्षा इति श्रुतिः ॥

12-348-005 नागभार्योवाच

- 12-348-005a आर्जवेनाभिजानामि नासौ देवोऽनिलाशन ।
 12-348-005c एकं त्वस्य विजानामि भक्तिमानतिरोषणः ॥
 12-348-006a स हि कार्यान्तराकाङ्क्षी जलेप्सुः स्तोकको यथा ।
 12-348-006c वर्षं वर्षप्रियः पक्षी दर्शनं तव काङ्क्षति ॥
 12-348-007a न हि त्वा दैवतं किञ्चिद्विविग्नं प्रतिपालयेत् ।
 12-348-007c तुल्ये ह्यभिजने जातो न कश्चित्पर्युपासते ॥
 12-348-008a तद्रोषं सहजं त्यक्त्वा त्वमेनं द्रष्टुमर्हसि ।
 12-348-008c आशाछेदेन तस्याद्य नात्मानं दग्धुमर्हसि ॥
 12-348-009a आशया त्वभिपन्नानामकृत्वाश्रुप्रमार्जनम् ।
 12-348-009c राजा वा राजपुत्रो वा भ्रूणहत्यैव युज्यते ॥
 12-348-010a मौनाज्ज्ञानफलावाप्तिर्दानेन च यशो महत् ।
 12-348-010c वाग्मित्वं सत्यवाक्येन परत्र च महीयते ॥

- 12-348-011a भूमिप्रदानेन गतिं लभत्याश्रमसंमिताम् ।
 12-348-011c नष्टस्यार्थस्य संप्राप्तिं कृत्वा फलमुपाश्रुते ॥
 12-348-012a अभिप्रेतामसंक्लिष्टां कृत्वाकामवतीं क्रियाम् ।
 12-348-012c न याति निरयं कश्चिदिति धर्मविदो विदुः ॥

12-348-013 नाग उवाच

- 12-348-013a अभिमानेन मानो मे जातिदोषेण वै महान् ।
 12-348-013c रोषः संकल्पजः साधिव दग्धो वाचाग्निना त्वया ॥
 12-348-014a न च रोषादहं साधिव पश्येयमधिकं तमः ।
 12-348-014c यस्य वक्तव्यतां यान्ति विशेषेण भुजंगमाः ॥
 12-348-015a दोषस्य हि वशं गत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ।
 12-348-015c तथा शक्रप्रतिस्पर्धी हतो रामेण संयुगे ॥
 12-348-016a अन्तःपुरगतं वत्सं श्रुत्वा रामेण निर्हृतम् ।
 12-348-016c धर्षणाद्रोषसंविग्नाः कार्तवीर्यसुता हताः ॥
 12-348-017a जामदग्न्येन रामेण सहस्रनयनोपमः ।
 12-348-017c संयुगे निहतो रोषात्कार्तवीर्यो महाबलः ॥
 12-348-018a तदेष तपसां शत्रुः श्रेयसश्च निपातनः ।
 12-348-018c निगृहीतो मया रोषः श्रुत्वैव वचनं तव ॥
 12-348-019a आत्मानं च विशेषेण प्रशंसाम्यनपायिनि ।
 12-348-019c यस्य मे त्वं विशालाक्षि भार्या सर्वगुणान्विता ॥
 12-348-020a एष तत्रैव गच्छामि यत्र तिष्ठत्यसौ द्विजः ।
 12-348-020c सर्वथा चोक्तवान्वाक्यं नाकृतार्थः प्रयास्यति ॥

12-349-001 भीष्म उवाच

- 12-349-001a स पन्नगपतिस्तत्र प्रययौ ब्राह्मणं प्रति ।
 12-349-001c तमेव मनसा ध्यायन्कार्यवत्तां विचारयन् ॥
 12-349-002a तमभिक्रम्य नागेन्द्रो मतिमान्स नरेश्वर ।
 12-349-002c प्रोवाच मधुरं वाक्यं प्रकृत्या धर्मवत्सलः ॥
 12-349-003a भो भो क्षाम्याभिभाषे त्वां न रोषं कर्तुमर्हसि ।
 12-349-003c इह त्वमभिसंप्राप्तः कस्यार्थे किं प्रयोजनम् ॥
 12-349-004a आभिमुख्यादभिक्रम्य स्नेहात्पृच्छामि ते द्विज ।
 12-349-004c विविक्ते गोमतीतीरे किं वा त्वं पर्युपाससे ॥

12-349-005 ब्राह्मण उवाच

- 12-349-005a धर्मारण्यं हि मां विद्धि नागं द्रष्टुमिहागतम् ।
 12-349-005c पद्मनाभं द्विजश्रेष्ठं तत्र मे कार्यमाहितम् ॥
 12-349-006a तस्य चाहमसांनिध्यं श्रुतवानस्मि तं गतम् ।
 12-349-006c स्वजनं तं प्रतीक्षामि पर्जन्यमिव कर्षकः ॥
 12-349-007a तस्य चाक्लेशकरणं स्वस्तिकारसमाहितम् ।
 12-349-007c वर्तयाम्ययुतं ब्रह्म योगयुक्तो निरामयः ॥

12-349-008 नाग उवाच

- 12-349-008a अहो कल्याणवृत्तस्त्वं साधु सज्जनवत्सलः ।
 12-349-008c श्रवाढ्यस्त्वं महाभाग परं स्नेहेन पश्यसि ॥
 12-349-009a अहं स नागो विप्रर्षे यथा मां विन्दते भवान् ।
 12-349-009c आज्ञापय यथा स्वैरं किं करोमि प्रियं तव ॥
 12-349-010a भवन्तं स्वजनादस्मि संप्राप्तं श्रुतवानिह ।
 12-349-010c अतस्त्वां स्वयमेवाहं द्रष्टुमभ्यागतो द्विज ॥
 12-349-011a संप्राप्तश्च भवानद्य कृतार्थः प्रतियास्यति ।
 12-349-011c विस्रब्धो मां द्विजश्रेष्ठ विषये योक्तुमर्हसि ॥
 12-349-012a वयं हि भवता सर्वे गुणक्रीता विशेषतः ।
 12-349-012c यस्त्वमात्महितं त्यक्त्वा मामेवेहानुरुध्यसे ॥

12-349-013 ब्राह्मण उवाच

- 12-349-013a आगतोऽहं महाभाग तव दर्शनलालसः ।
 12-349-013c कंचिदर्थमनर्थज्ञः प्रष्टुकामो भुजंगम ॥
 12-349-014a अहमात्मानमात्मस्थो मार्गमाणोऽऽत्मनो हितम् ।
 12-349-014c वासार्थिनं महाप्राज्ञ बलवन्तमुपास्मि ह ॥
 12-349-015a प्रकाशितस्त्वं स्वगुणैर्यशोगर्भगभस्तिभिः ।
 12-349-015c शशाङ्ककरसंस्पर्शैर्हृद्यैरात्मप्रकाशितैः ॥
 12-349-016a तस्य मे प्रश्नमुत्पन्नं छिन्धि त्वमनिलाशन ।
 12-349-016c पश्चात्कार्यं वदिष्यामि श्रोतुमर्हति मे भवान् ॥

12-350-001 ब्राह्मण उवाच

- 12-350-001a विवस्वतो गच्छति पर्ययेण; वोढुं भवांस्तं रथमेकचक्रम् ।
 12-350-001c आश्चर्यभूतं यदि तत्र किं चि;दृष्टं त्वया शंसितुमर्हसि त्वम् ॥

12-350-002 नाग उवाच

- 12-350-002a यस्य रश्मिसहस्रेषु शाखास्विव विहंगमाः ।
 12-350-002c वसन्त्याश्रित्य मुनयः संसिद्धा दैवतैः सह ॥
 12-350-003a यतो वायुर्विनिःसृत्य सूर्यरश्म्याश्रितो महान् ।
 12-350-003c विजृम्भत्यम्बरे विप्र किमाश्चर्यतरं ततः ॥
 12-350-004a शुक्रो नामासितः पादो यस्य वारिधरोऽम्बरे ।
 12-350-004c तोयं सृजति वर्षासु किमाश्चर्यमतः परम् ॥
 12-350-005a योऽष्टमासांस्तु शुचिना किरणेनोज्झितं पयः ।
 12-350-005c पर्यादत्ते पुनः काले किमाश्चर्यमतः परम् ॥
 12-350-006a यस्य तेजोविशेषेषु नित्यमात्मा प्रतिष्ठितः ।
 12-350-006c यतो बीजं मही चेयं धार्यते सचराचरम् ॥
 12-350-007a यत्र देवो महाबाहुः शाश्वतः परमोऽक्षरः ।
 12-350-007c अनादिनिधनो विप्र किमाश्चर्यमतः परम् ॥
 12-350-008a आश्चर्याणामिवाश्चर्यमिदमेकं तु मे शृणु ।
 12-350-008c विमले यन्मया दृष्टमम्बरे सूर्यसंश्रयात् ॥
 12-350-009a पुरा मध्याह्नसमये लोकांस्तपति भास्करे ।
 12-350-009c प्रत्यादित्यप्रतीकाशः सर्वतः प्रत्यदृश्यत ॥
 12-350-010a स लोकांस्तेजसा सर्वान्स्वभासा निर्विभासयन् ।
 12-350-010c आदित्याभिमुखोऽभ्येति गगनं पाटयन्निव ॥
 12-350-011a हुताहुतिरिव ज्योतिर्व्याप्य तेजोमरीचिभिः ।
 12-350-011c अनिर्देश्येन रूपेण द्वितीय इव भास्करः ॥
 12-350-012a तस्याभिगमनप्राप्तौ हस्तो दत्तो विवस्वता ।
 12-350-012c तेनापि दक्षिणो हस्तो दत्तः प्रत्यर्चनार्थिना ॥
 12-350-013a ततो भित्त्वैव गगनं प्रविष्टो रविमण्डलम् ।
 12-350-013c एकीभूतं च तत्तेजः क्षणेनादित्यतां गतम् ॥
 12-350-014a तत्र नः संशयो जातस्तयोस्तेजःसमागमे ।
 12-350-014c अनयोः को भवेत्सूर्यो रथस्थो योऽयमागतः ॥
 12-350-015a ते वयं जातसंदेहाः पर्यपृच्छामहे रविम् ।
 12-350-015c क एष दिवमाक्रम्य गतः सूर्य इवापरः ॥

12-351-001 सूर्य उवाच

- 12-351-001a नैष देवोऽनिलसखो नासुरो न च पन्नगः ।

- 12-351-001c उञ्छवृत्तिव्रते सिद्धो मुनिरेष दिवं गतः ॥
 12-351-002a एष मूलफलाहारः शीर्णपर्णाशनस्तथा ।
 12-351-002c अब्भक्षो वायुभक्षश्च आसीद्विप्रः समाहितः ॥
 12-351-003a ऋचश्चानेन विप्रेण संहितान्तरभिष्टुताः ।
 12-351-003c स्वर्गद्वारकृतोद्योगो येनासौ त्रिदिवं गतः ॥
 12-351-004a असन्नधीरनाकाङ्क्षी नित्यमुञ्छशिलाशनः ।
 12-351-004c सर्वभूतहिते युक्त एष विप्रो भुजंगम ॥
 12-351-005a न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च पन्नगाः ।
 12-351-005c प्रभवन्तीह भूतानां प्राप्तानां परमां गतिम् ॥

12-351-006 नाग उवाच

- 12-351-006a एतदेवंविधं दृष्टमाश्चर्यं तत्र मे द्विज ।
 12-351-006c संसिद्धो मानुषः कायो योऽसौ सिद्धगतिं गतः ॥
 12-351-006e सूर्येण सहितो ब्रह्मन्पृथिवीं परिवर्तते ॥

12-352-001 ब्राह्मण उवाच

- 12-352-001a आश्चर्यं नात्र संदेहः सुप्रीतोऽस्मि भुजंगम ।
 12-352-001c अन्वर्थोपगतैर्वाक्यैः पन्थानं चास्मि दर्शितः ॥
 12-352-002a स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साधो भुजगसत्तम ।
 12-352-002c स्मरणीयोऽस्मि भवता संप्रेषणनियोजनैः ॥

12-352-003 नाग उवाच

- 12-352-003a अनुक्त्वा मद्गतं कार्यं क्वेदानीं प्रस्थितो भवान् ।
 12-352-003c उच्यतां द्विज यत्कार्यं यदर्थं त्वमिहागतः ॥
 12-352-004a उक्तानुक्ते कृते कार्ये मामामन्त्र्य द्विजर्षभ ।
 12-352-004c मया प्रत्यभ्यनुज्ञातस्ततो यास्यसि ब्राह्मण ॥
 12-352-005a न हि मां केवलं दृष्ट्वा त्यक्त्वा प्रणयवानिह ।
 12-352-005c गन्तुमर्हसि विप्रर्षे वृक्षमूलगतो यथा ॥
 12-352-006a त्वयि चाहं द्विजश्रेष्ठ भवान्मयि न संशयः ।
 12-352-006c लोकोऽयं भवतः सर्वः का चिन्ता मयि तेऽनघ ॥

12-352-007 ब्राह्मण उवाच

- 12-352-007a एवमेतन्महाप्राज्ञ विज्ञातार्थं भुजंगम ।
 12-352-007c नातिरिक्तास्त्वया देवाः सर्वथैव यथातथम् ॥

- 12-352-008a य एवाहं स एव त्वमेवमेतद्भुजंगम ।
 12-352-008c अहं भवांश्च भूतानि सर्वे सर्वत्रगाः सदा ॥
 12-352-009a आसीत्तु मे भोगपते संशयः पुण्यसंचये ।
 12-352-009c सोऽहमुज्ज्व्रतं साधो चरिष्याम्यर्थदर्शनम् ॥
 12-352-010a एष मे निश्चयः साधो कृतः कारणवत्तरः ।
 12-352-010c आमन्त्रयामि भद्रं ते कृतार्थोऽस्मि भुजंगम ॥

३५३

12-353-001 भीष्म उवाच

- 12-353-001a स चामन्त्र्योरगश्रेष्ठं ब्राह्मणः कृतनिश्चयः ।
 12-353-001c दीक्षाकाङ्क्षी तदा राजंश्च्यवनं भार्गवं श्रितः ॥
 12-353-002a स तेन कृतसंस्कारो धर्ममेवोपतस्थिवान् ।
 12-353-002c तथैव च कथामेतां राजन्कथितवांस्तदा ॥
 12-353-003a भार्गवेणापि राजेन्द्र जनकस्य निवेशने ।
 12-353-003c कथैषा कथिता पुण्या नारदाय महात्मने ॥
 12-353-004a नारदेनापि राजेन्द्र देवेन्द्रस्य निवेशने ।
 12-353-004c कथिता भरतश्रेष्ठ पृष्टेनावलिष्टकर्मणा ॥
 12-353-005a देवराजेन च पुरा कथैषा कथिता शुभा ।
 12-353-005c समस्तेभ्यः प्रशस्तेभ्यो वसुभ्यो वसुधाधिप ॥
 12-353-006a यदा च मम रामेण युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
 12-353-006c वसुभिश्च तदा राजन्कथेयं कथिता मम ॥
 12-353-007a पृच्छमानाय तत्त्वेन मया तुभ्यं विशां पते ।
 12-353-007c कथेयं कथिता पुण्या धर्म्या धर्मभृतां वर ॥
 12-353-008a तदेष परमो धर्मो यन्मां पृच्छसि भारत ।
 12-353-008c असन्नधीरनाकाङ्क्षी धर्मार्थकरणे नृप ॥
 12-353-009a स च किल कृतनिश्चयो द्विजाग्र्यो; भुजगपतिप्रतिदेशितार्थकृत्यः ।
 12-353-009c यमनियमसमाहितो वनान्तं; परिगणितोज्ज्विलाशनः प्रविष्टः ॥

१३.अनुशासनपर्व

००१

13-001-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-001-001a शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।
 13-001-001c न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृत्वेदमीदृशम् ॥
 13-001-002a अस्मिन्नर्थे बहुविधा शान्तिरुक्ता त्वयानघ ।
 13-001-002c स्वकृते का नु शान्तिः स्याच्छमाद्बहुविधादपि ॥
 13-001-003a शराचितशरीरं हि तीव्रव्रणमुदीक्ष्य च ।
 13-001-003c शमं नोपलभे वीर दुष्कृतान्येव चिन्तयन् ॥
 13-001-004a रुधिरेणावसिक्ताङ्गं प्रस्रवन्तं यथाचलम् ।
 13-001-004c त्वां दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्र सीदे वर्षास्विवाम्बुजम् ॥
 13-001-005a अतः कष्टतरं किं नु मत्कृते यत्पितामहः ।
 13-001-005c इमामवस्थां गमितः प्रत्यमित्रै रणाजिरे ॥
 13-001-005e तथैवान्ये नृपतयः सहपुत्राः सबान्धवाः ॥
 13-001-006a वयं हि धार्तराष्ट्राश्च कालमन्युवशानुगाः ।
 13-001-006c कृत्वेदं निन्दितं कर्म प्राप्स्यामः कां गतिं नृप ॥
 13-001-007a अहं तव ह्यन्तकरः सुहृद्वधकरस्तथा ।
 13-001-007c न शान्तिमधिगच्छामि पश्यंस्त्वां दुःखितं क्षितौ ॥

13-001-008 भीष्म उवाच

- 13-001-008a परतन्त्रं कथं हेतुमात्मानमनुपश्यसि ।
 13-001-008c कर्मण्यस्मिन्महाभाग सूक्ष्मं ह्येतदतीन्द्रियम् ॥
 13-001-009a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-001-009c संवादं मृत्युगौतम्योः काललुब्धकपन्नगैः ॥
 13-001-010a गौतमी नाम कौन्तेय स्थविरा शमसंयुता ।
 13-001-010c सर्पेण दष्टं स्वं पुत्रमपश्यद्गतचेतनम् ॥
 13-001-011a अथ तं स्नायुपाशेन बद्ध्वा सर्पममर्षितः ।
 13-001-011c लुब्धकोऽर्जुनको नाम गौतम्याः समुपानयत् ॥
 13-001-012a तां चाब्रवीदयं ते स पुत्रहा पन्नगाधमः ।
 13-001-012c ब्रूहि क्षिप्रं महाभागे वध्यतां केन हेतुना ॥
 13-001-013a अग्नौ प्रक्षिप्यतामेष च्छिद्यतां खण्डशोऽपि वा ।
 13-001-013c न ह्ययं बालहा पापश्चिरं जीवितुमर्हति ॥

13-001-014 गौतम्युवाच

- 13-001-014a विसृजैनमबुद्धिस्त्वं न वध्योऽर्जुनक त्वया ।

- 13-001-014c को ह्यात्मानं गुरुं कुर्यात्प्राप्तव्ये सति चिन्तयन् ॥
- 13-001-015a प्लवन्ते धर्मलघवो लोकेऽम्भसि यथा प्लवाः ।
- 13-001-015c मज्जन्ति पापगुरवः शस्त्रं स्कन्नमिवोदके ॥
- 13-001-016a न चामृत्युर्भविता वै हतेऽस्मि; नको वात्ययः स्यादहतेऽस्मिञ्जनस्य ।
- 13-001-016c अस्योत्सर्गे प्राणयुक्तस्य जन्तो; मृत्योर्लोकं को नु गच्छेदनन्तम् ॥
- 13-001-017 लुब्धक उवाच**
- 13-001-017a जानाम्येवं नेह गुणागुणज्ञाः; सर्वे नियुक्ता गुरवो वै भवन्ति ।
- 13-001-017c स्वस्थस्यैते तूपदेशा भवन्ति; तस्मात्क्षुद्रं सर्पमेनं हनिष्ये ॥
- 13-001-018a समीप्सन्तः कालयोगं त्यजन्ति; सद्यः शुचं त्वर्थविदस्त्यजन्ति ।
- 13-001-018c श्रेयः क्षयः शोचतां नित्यशो हि; तस्मात्त्याज्यं जहि शोकं हतेऽस्मिन् ॥
- 13-001-019 गौतम्युवाच**
- 13-001-019a न चैवार्तिर्विद्यतेऽस्मद्विधानां; धर्मारामः सततं सज्जनो हि ।
- 13-001-019c नित्यायस्तो बालजनो न चास्ति; धर्मो ह्येष प्रभवाम्यस्य नाहम् ॥
- 13-001-020a न ब्राह्मणानां कोपोऽस्ति कुतः कोपाच्च यातना ।
- 13-001-020c मार्दवात्क्षम्यतां साधो मुच्यतामेष पन्नगः ॥
- 13-001-021 लुब्धक उवाच**
- 13-001-021a हत्वा लाभः श्रेय एवाव्ययं स्या; त्सद्यो लाभो बलवद्भिः प्रशस्तः ।
- 13-001-021c कालाल्लाभो यस्तु सद्यो भवेत; हते श्रेयः कुत्सिते त्वीदृशे स्यात् ॥
- 13-001-022 गौतम्युवाच**
- 13-001-022a कार्थप्राप्तिर्गृह्य शत्रुं निहत्य; का वा शान्तिः प्राप्य शत्रुं नमुक्त्वा ।
- 13-001-022c कस्मात्सौम्य भुजगे न क्षमेयं; मोक्षं वा किं कारणं नास्य कुर्याम् ॥
- 13-001-023 लुब्धक उवाच**
- 13-001-023a अस्मादेकस्माद्बहवो रक्षितव्या; नैको बहुभ्यो गौतमि रक्षितव्यः ।
- 13-001-023c कृतागसं धर्मविदस्त्यजन्ति; सरीसृपं पापमिमं जहि त्वम् ॥
- 13-001-024 गौतम्युवाच**
- 13-001-024a नास्मिन्हते पन्नगे पुत्रको मे; संप्राप्स्यते लुब्धक जीवितं वै ।
- 13-001-024c गुणं चान्यं नास्य वधे प्रपश्ये; तस्मात्सर्पं लुब्धक मुञ्च जीवम् ॥
- 13-001-025 लुब्धक उवाच**

13-001-025a वृत्रं हत्वा देवराट्श्रेष्ठभागवै; यज्ञं हत्वा भागमवाप चैव ।
 13-001-025c शूली देवो देववृत्तं कुरु त्वं; क्षिप्रं सर्पं जहि मा भूद्विशङ्का ॥

13-001-026 भीष्म उवाच

13-001-026a असकृत्प्रोच्यमानापि गौतमी भुजगं प्रति ।
 13-001-026c लुब्धकेन महाभागा पापे नैवाकरोन्मतिम् ॥
 13-001-027a ईषदुच्छवसमानस्तु कृच्छ्रात्संस्तभ्य पन्नगः ।
 13-001-027c उत्ससर्ज गिरं मन्दां मानुषीं पाशपीडितः ॥
 13-001-028a को न्वर्जुनक दोषोऽत्र विद्यते मम बालिश ।
 13-001-028c अस्वतन्त्रं हि मां मृत्युर्विवशं यदचूचुदत् ॥
 13-001-029a तस्यायं वचनादष्टो न कोपेन न काम्यया ।
 13-001-029c तस्य तत्किल्बिषं लुब्ध विद्यते यदि किल्बिषम् ॥

13-001-030 लुब्धक उवाच

13-001-030a यद्यन्यवशगेनेदं कृतं ते पन्नगाशुभम् ।
 13-001-030c कारणं वै त्वमप्यत्र तस्मात्त्वमपि किल्बिषी ॥
 13-001-031a मृत्पात्रस्य क्रियायां हि दण्डचक्रादयो यथा ।
 13-001-031c कारणत्वे प्रकल्प्यन्ते तथा त्वमपि पन्नग ॥
 13-001-032a किल्बिषी चापि मे वध्यः किल्बिषी चासि पन्नग ।
 13-001-032c आत्मानं कारणं ह्यत्र त्वमाख्यासि भुजंगम् ॥

13-001-033 सर्प उवाच

13-001-033a सर्व एते ह्यस्ववशा दण्डचक्रादयो यथा ।
 13-001-033c तथाहमपि तस्मान्मे नैष हेतुर्मतस्तव ॥
 13-001-034a अथ वा मतमेतत्ते तेऽप्यन्योन्यप्रयोजकाः ।
 13-001-034c कार्यकारणसंदेहो भवत्यन्योन्यचोदनात् ॥
 13-001-035a एवं सति न दोषो मे नास्मि वध्यो न किल्बिषी ।
 13-001-035c किल्बिषं समवाये स्यान्मन्यसे यदि किल्बिषम् ॥

13-001-036 लुब्धक उवाच

13-001-036a कारणं यदि न स्याद्वै न कर्ता स्यास्त्वमप्युत ।
 13-001-036c विनाशे कारणं त्वं च तस्माद्वध्योऽसि मे मतः ॥
 13-001-037a असत्यपि कृते कार्ये नेह पन्नग लिप्यते ।
 13-001-037c तस्मान्नात्रैव हेतुः स्याद्वध्यः किं बहु भाषसे ॥

13-001-038 सर्प उवाच

- 13-001-038a कार्याभावे क्रिया न स्यात्सत्यसत्यपि कारणे ।
 13-001-038c तस्मात्त्वमस्मिन्हेतौ मे वाच्यो हेतुर्विशेषतः ॥
 13-001-039a यद्यहं कारणत्वेन मतो लुब्धक तत्त्वतः ।
 13-001-039c अन्यः प्रयोगे स्यादत्र किल्बिषी जन्तुनाशने ॥

13-001-040 लुब्धक उवाच

- 13-001-040a वध्यस्त्वं मम दुर्बुद्धे बालघाती नृशंसकृत् ।
 13-001-040c भाषसे किं बहु पुनर्वध्यः सन्पन्नगाधम ॥

13-001-041 सर्प उवाच

- 13-001-041a यथा हवींषि जुह्वाना मखे वै लुब्धकर्त्विजः ।
 13-001-041c न फलं प्राप्नुवन्त्यत्र परलोके तथा ह्यहम् ॥

13-001-042 भीष्म उवाच

- 13-001-042a तथा ब्रुवति तस्मिंस्तु पन्नगे मृत्युचोदिते ।
 13-001-042c आजगाम ततो मृत्युः पन्नगं चाब्रवीदिदम् ॥
 13-001-043a कालेनाहं प्रणुदितः पन्नग त्वामचूचुदम् ।
 13-001-043c विनाशहेतुर्नास्य त्वमहं वा प्राणिनः शिशोः ॥
 13-001-044a यथा वायुर्जलधरान्विकर्षति ततस्ततः ।
 13-001-044c तद्वज्जलदवत्सर्प कालस्याहं वशानुगः ॥
 13-001-045a सात्त्विका राजसाश्चैव तामसा ये च केचन ।
 13-001-045c भावाः कालात्मकाः सर्वे प्रवर्तन्ते हि जन्तुषु ॥
 13-001-046a जङ्गमाः स्थावराश्चैव दिवि वा यदि वा भुवि ।
 13-001-046c सर्वे कालात्मकाः सर्प कालात्मकमिदं जगत् ॥
 13-001-047a प्रवृत्तयश्च या लोके तथैव च निवृत्तयः ।
 13-001-047c तासां विकृतयो याश्च सर्वं कालात्मकं स्मृतम् ॥
 13-001-048a आदित्यश्चन्द्रमा विष्णुरापो वायुः शतक्रतुः ।
 13-001-048c अग्निः खं पृथिवी मित्र ओषध्यो वसवस्तथा ॥
 13-001-049a सरितः सागराश्चैव भावाभावौ च पन्नग ।
 13-001-049c सर्वे कालेन सृज्यन्ते ह्रियन्ते च तथा पुनः ॥
 13-001-050a एवं ज्ञात्वा कथं मां त्वं सदोषं सर्प मन्यसे ।
 13-001-050c अथ चैवंगते दोषो मयि त्वमपि दोषवान् ॥

13-001-051 सर्प उवाच

- 13-001-051a निर्दोषं दोषवन्तं वा न त्वा मृत्यो ब्रवीम्यहम् ।
 13-001-051c त्वयाहं चोदित इति ब्रवीम्येतावदेव तु ॥
 13-001-052a यदि काले तु दोषोऽस्ति यदि तत्रापि नेष्यते ।
 13-001-052c दोषो नैव परीक्ष्यो मे न ह्यत्राधिकृता वयम् ॥
 13-001-053a निर्मोक्षस्त्वस्य दोषस्य मया कार्यो यथा तथा ।
 13-001-053c मृत्यो विदोषः स्यामेव यथा तन्मे प्रयोजनम् ॥

13-001-054 भीष्म उवाच

- 13-001-054a सर्पोऽथार्जुनकं प्राह श्रुतं ते मृत्युभाषितम् ।
 13-001-054c नानागसं मां पाशेन संतापयितुमर्हसि ॥

13-001-055 लुब्धक उवाच

- 13-001-055a मृत्योः श्रुतं मे वचनं तव चैव भुजंगम् ।
 13-001-055c नैव तावद्विदोषत्वं भवति त्वयि पन्नग ॥
 13-001-056a मृत्युस्त्वं चैव हेतुर्हि जन्तोरस्य विनाशने ।
 13-001-056c उभयं कारणं मन्ये न कारणमकारणम् ॥
 13-001-057a धिङ्मृत्युं च दुरात्मानं क्रूरं दुःखकरं सताम् ।
 13-001-057c त्वां चैवाहं वधिष्यामि पापं पापस्य कारणम् ॥

13-001-058 मृत्युरुवाच

- 13-001-058a विवशौ कालवशावावां तद्दिष्टकारिणौ ।
 13-001-058c नावां दोषेण गन्तव्यौ यदि सम्यक्प्रपश्यसि ॥

13-001-059 लुब्धक उवाच

- 13-001-059a युवामुभौ कालवशौ यदि वै मृत्युपन्नगौ ।
 13-001-059c हर्षक्रोधौ कथं स्यातामेतदिच्छामि वेदितुम् ॥

13-001-060 मृत्युरुवाच

- 13-001-060a याः काश्चिदिह चेष्टाः स्युः सर्वाः कालप्रचोदिताः ।
 13-001-060c पूर्वमेवैतदुक्तं हि मया लुब्धक कालतः ॥
 13-001-061a तस्मादुभौ कालवशावावां तद्दिष्टकारिणौ ।
 13-001-061c नावां दोषेण गन्तव्यौ त्वया लुब्धक कर्हिचित् ॥

13-001-062 भीष्म उवाच

13-001-062a अथोपगम्य कालस्तु तस्मिन्धर्मार्थसंशये ।
 13-001-062c अब्रवीत्पन्नगं मृत्युं लुब्धमर्जुनकं च तम् ॥

13-001-063 काल उवाच

13-001-063a नैवाहं नाप्ययं मृत्युर्नायं लुब्धक पन्नगः ।
 13-001-063c किल्बिषी जन्तुमरणे न वयं हि प्रयोजकाः ॥
 13-001-064a अकरोद्यदयं कर्म तन्नोऽर्जुनक चोदकम् ।
 13-001-064c प्रणाशहेतुर्नान्योऽस्य वध्यतेऽयं स्वकर्मणा ॥
 13-001-065a यदनेन कृतं कर्म तेनायं निधनं गतः ।
 13-001-065c विनाशहेतुः कर्मास्य सर्वे कर्मवशा वयम् ॥
 13-001-066a कर्मदायादवाँल्लोकः कर्मसंबन्धलक्षणः ।
 13-001-066c कर्माणि चोदयन्तीह यथान्योन्यं तथा वयम् ॥
 13-001-067a यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 13-001-067c एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥
 13-001-068a यथा छायातपौ नित्यं सुसंबद्धौ निरन्तरम् ।
 13-001-068c तथा कर्म च कर्ता च संबद्धावात्मकर्मभिः ॥
 13-001-069a एवं नाहं न वै मृत्युर्न सर्पो न तथा भवान् ।
 13-001-069c न चेयं ब्राह्मणी वृद्धा शिशुरेवात्र कारणम् ॥
 13-001-070a तस्मिंस्तथा ब्रुवाणे तु ब्राह्मणी गौतमी नृप ।
 13-001-070c स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्मत्वार्जुनकमब्रवीत् ॥
 13-001-071a नैव कालो न भुजगो न मृत्युरिह कारणम् ।
 13-001-071c स्वकर्मभिरयं बालः कालेन निधनं गतः ॥
 13-001-072a मया च तत्कृतं कर्म येनायं मे मृतः सुतः ।
 13-001-072c यातु कालस्तथा मृत्युर्मुञ्चार्जुनक पन्नगम् ॥

13-001-073 भीष्म उवाच

13-001-073a ततो यथागतं जग्मुर्मृत्युः कालोऽथ पन्नगः ।
 13-001-073c अभूद्विरोषोऽर्जुनको विशोका चैव गौतमी ॥
 13-001-074a एतच्छ्रुत्वा शमं गच्छ मा भूश्चिन्तापरो नृप ।
 13-001-074c स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकांस्त्रीन्विद्धि मनुजर्षभ ॥
 13-001-075a न तु त्वया कृतं पार्थ नापि दुर्योधनेन वै ।
 13-001-075c कालेन तत्कृतं विद्धि विहता येन पार्थिवाः ॥

13-001-076 वैशंपायन उवाच

13-001-076a इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बभूव विगतज्वरः ।
 13-001-076c युधिष्ठिरो महातेजाः पप्रच्छेदं च धर्मवित् ॥

13-002-001 युधिष्ठिर उवाच

13-002-001a पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 13-002-001c श्रुतं मे महदाख्यानमिदं मतिमतां वर ॥
 13-002-002a भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि धर्मार्थसहितं नृप ।
 13-002-002c कथ्यमानं त्वया किञ्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 13-002-003a केन मृत्युर्गृहस्थेन धर्ममाश्रित्य निर्जितः ।
 13-002-003c इत्येतत्सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन मम पार्थिव ॥

13-002-004 भीष्म उवाच

13-002-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-002-004c यथा मृत्युर्गृहस्थेन धर्ममाश्रित्य निर्जितः ॥
 13-002-005a मनोः प्रजापते राजन्निक्ष्वाकुरभवत्सुतः ।
 13-002-005c तस्य पुत्रशतं जज्ञे नृपतेः सूर्यवर्चसः ॥
 13-002-006a दशमस्तस्य पुत्रस्तु दशाश्वो नाम भारत ।
 13-002-006c माहिष्मत्यामभूद्राजा धर्मात्मा सत्यविक्रमः ॥
 13-002-007a दशाश्वस्य सुतस्त्वासीद्राजा परमधार्मिकः ।
 13-002-007c सत्ये तपसि दाने च यस्य नित्यं रतं मनः ॥
 13-002-008a मदिराश्च इति ख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपतिः ।
 13-002-008c धनुर्वेदे च वेदे च निरतो योऽभवत्सदा ॥
 13-002-009a मदिराश्चस्य पुत्रस्तु द्युतिमान्नाम पार्थिवः ।
 13-002-009c महाभागो महातेजा महासत्त्वो महाबलः ॥
 13-002-010a पुत्रो द्युतिमतस्त्वासीत्सुवीरो नाम पार्थिवः ।
 13-002-010c धर्मात्मा कोशवांश्चापि देवराज इवापरः ॥
 13-002-011a सुवीरस्य तु पुत्रोऽभूत्सर्वसंग्रामदुर्जयः ।
 13-002-011c दुर्जयेत्यभिविख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 13-002-012a दुर्जयस्येन्द्रवपुषः पुत्रोऽग्निसदृशद्युतिः ।
 13-002-012c दुर्योधनो नाम महान्राजासीद्राजसत्तम ॥
 13-002-013a तस्येन्द्रसमवीर्यस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।

13-002-013c	विषयश्च प्रभावश्च तुल्यमेवाभ्यवर्तत ॥
13-002-014a	रत्नैर्धनैश्च पशुभिः सस्यैश्चापि पृथग्विधैः ।
13-002-014c	नगरं विषयश्चास्य प्रतिपूर्णं तदाभवत् ॥
13-002-015a	न तस्य विषये चाभूत्कृपणो नापि दुर्गतः ।
13-002-015c	व्याधितो वा कृशो वापि तस्मिन्नाभून्नरः क्वचित् ॥
13-002-016a	सुदक्षिणो मधुरवागनसूयुर्जितेन्द्रियः ।
13-002-016c	धर्मात्मा चानृशंसश्च विक्रान्तोऽथाविकत्थनः ॥
13-002-017a	यज्वा वदान्यो मेधावी ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
13-002-017c	न चावमन्ता दाता च वेदवेदाङ्गपारगः ॥
13-002-018a	तं नर्मदा देवनदी पुण्या शीतजला शिवा ।
13-002-018c	चकमे पुरुषश्रेष्ठं स्वेन भावेन भारत ॥
13-002-019a	तस्य जज्ञे तदा नद्यां कन्या राजीवलोचना ।
13-002-019c	नाम्ना सुदर्शना राजन्नूपेण च सुदर्शना ॥
13-002-020a	तादृग्रूपा न नारीषु भूतपूर्वा युधिष्ठिर ।
13-002-020c	दुर्योधनसुता यादृगभवद्वरवर्णिनी ॥
13-002-021a	तामग्निश्चकमे साक्षाद्राजकन्यां सुदर्शनाम् ।
13-002-021c	भूत्वा च ब्राह्मणः साक्षाद्वरयामास तं नृपम् ॥
13-002-022a	दरिद्रश्चासवर्णश्च ममायमिति पार्थिवः ।
13-002-022c	न दित्सति सुतां तस्मै तां विप्राय सुदर्शनाम् ॥
13-002-023a	ततोऽस्य वितते यज्ञे नष्टोऽभूद्धव्यवाहनः ।
13-002-023c	ततो दुर्योधनो राजा वाक्यमाहर्त्विजस्तदा ॥
13-002-024a	दुष्कृतं मम किं नु स्याद्भवतां वा द्विजर्षभाः ।
13-002-024c	येन नाशं जगामाग्निः कृतं कुपुरुषेष्विव ॥
13-002-025a	न ह्यल्पं दुष्कृतं नोऽस्ति येनाग्निर्नाशमागतः ।
13-002-025c	भवतां वाथ वा मह्यं तत्त्वेनैतद्विमृश्यताम् ॥
13-002-026a	एतद्राज्ञो वचः श्रुत्वा विप्रास्ते भरतर्षभ ।
13-002-026c	नियता वाग्यताश्चैव पावकं शरणं ययुः ॥
13-002-027a	तान्दर्शयामास तदा भगवान्हव्यवाहनः ।
13-002-027c	स्वं रूपं दीप्तिमत्कृत्वा शरदर्कसमद्युतिः ॥
13-002-028a	ततो महात्मा तानाह दहनो ब्राह्मणर्षभान् ।
13-002-028c	वरयाम्यात्मनोऽर्थाय दुर्योधनसुतामिति ॥

13-002-029a	ततस्ते काल्यमुत्थाय तस्मै राज्ञे न्यवेदयन् ।
13-002-029c	ब्राह्मणा विस्मिताः सर्वे यदुक्तं चित्रभानुना ॥
13-002-030a	ततः स राजा तच्छ्रुत्वा वचनं ब्रह्मवादिनाम् ।
13-002-030c	अवाप्य परमं हर्षं तथेति प्राह बुद्धिमान् ॥
13-002-031a	प्रायाचत नृपः शुल्कं भगवन्तं विभावसुम् ।
13-002-031c	नित्यं सांनिध्यमिह ते चित्रभानो भवेदिति ॥
13-002-031e	तमाह भगवानग्निरेवमस्त्विति पार्थिवम् ॥
13-002-032a	ततः सांनिध्यमध्यापि माहिष्मत्यां विभावसोः ।
13-002-032c	दृष्टं हि सहदेवेन दिशो विजयता तदा ॥
13-002-033a	ततस्तां समलंकृत्य कन्यामहतवाससम् ।
13-002-033c	ददौ दुर्योधनो राजा पावकाय महात्मने ॥
13-002-034a	प्रतिजग्राह चाग्निस्तां राजपुत्रीं सुदर्शनाम् ।
13-002-034c	विधिना वेददृष्टेन वसोर्धारामिवाध्वरे ॥
13-002-035a	तस्या रूपेण शीलेन कुलेन वपुषा श्रिया ।
13-002-035c	अभवत्प्रीतिमानग्निर्गर्भं तस्यां समादधे ॥
13-002-036a	तस्यां समभवत्पुत्रो नाम्नाग्नेयः सुदर्शनः ।
13-002-036c	शिशुरेवाध्यगात्सर्वं स च ब्रह्म सनातनम् ॥
13-002-037a	अथौघवान्नाम नृपो नृगस्यासीत्पितामहः ।
13-002-037c	तस्याप्यौघवती कन्या पुत्रश्चौघरथोऽभवत् ॥
13-002-038a	तामौघवान्ददौ तस्मै स्वयमौघवतीं सुताम् ।
13-002-038c	सुदर्शनाय विदुषे भार्यार्थं देवरूपिणीम् ॥
13-002-039a	स गृहस्थाश्रमरतस्तया सह सुदर्शनः ।
13-002-039c	कुरुक्षेत्रेऽवसद्राजन्नौघवत्या समन्वितः ॥
13-002-040a	गृहस्थश्चावजेष्यामि मृत्युमित्येव स प्रभो ।
13-002-040c	प्रतिज्ञामकरोद्धीमान्दीप्ततेजा विशां पते ॥
13-002-041a	तामथौघवतीं राजन्स पावकसुतोऽब्रवीत् ।
13-002-041c	अतिथेः प्रतिकूलं ते न कर्तव्यं कथंचन ॥
13-002-042a	येन येन च तुष्येत नित्यमेव त्वयातिथिः ।
13-002-042c	अप्यात्मनः प्रदानेन न ते कार्या विचारणा ॥
13-002-043a	एतद्ब्रतं मम सदा हृदि संपरिवर्तते ।
13-002-043c	गृहस्थानां हि सुश्रोणि नातिथेर्विद्यते परम् ॥

13-002-044a	प्रमाणं यदि वामोरु वचस्ते मम शोभने ।
13-002-044c	इदं वचनमव्यग्रा हृदि त्वं धारयेः सदा ॥
13-002-045a	निष्क्रान्ते मयि कल्याणि तथा संनिहितेऽनघे ।
13-002-045c	नातिथिस्तेऽवमन्तव्यः प्रमाणं यद्यहं तव ॥
13-002-046a	तमब्रवीदोघवती यता मूर्ध्नि कृताञ्जलिः ।
13-002-046c	न मे त्वद्वचनात्किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥
13-002-047a	जिगीषमाणं तु गृहे तदा मृत्युः सुदर्शनम् ।
13-002-047c	पृष्ठतोऽन्वगमद्राजत्रन्ध्रान्वेषी तदा सदा ॥
13-002-048a	इध्मार्थं तु गते तस्मिन्नग्निपुत्रे सुदर्शने ।
13-002-048c	अतिथिर्ब्राह्मणः श्रीमांस्तामाहौघवतीं तदा ॥
13-002-049a	आतिथ्यं दत्तमिच्छामि त्वयाद्य वरवर्णिनि ।
13-002-049c	प्रमाणं यदि धर्मस्ते गृहस्थाश्रमसंमतः ॥
13-002-050a	इत्युक्ता तेन विप्रेण राजपुत्री यशस्विनी ।
13-002-050c	विधिना प्रतिजग्राह वेदोक्तेन विशां पते ॥
13-002-051a	आसनं चैव पाद्यं च तस्मै दत्त्वा द्विजातये ।
13-002-051c	प्रोवाचौघवती विप्रं केनार्थः किं ददामि ते ॥
13-002-052a	तामब्रवीत्ततो विप्रो राजपुत्रीं सुदर्शनाम् ।
13-002-052c	त्वया ममार्थः कल्याणि निर्विशङ्के तदाचर ॥
13-002-053a	यदि प्रमाणं धर्मस्ते गृहस्थाश्रमसंमतः ।
13-002-053c	प्रदानेनात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियम् ॥
13-002-054a	तथा संछन्द्यमानोऽन्यैरीप्सितैर्नृपकन्यया ।
13-002-054c	नान्यमात्मप्रदानात्स तस्या वव्रे वरं द्विजः ॥
13-002-055a	सा तु राजसुता स्मृत्वा भर्तुर्वचनमादितः ।
13-002-055c	तथेति लज्जमाना सा तमुवाच द्विजर्षभम् ॥
13-002-056a	ततो रहः स विप्रर्षिः सा चैवोपविवेश ह ।
13-002-056c	संस्मृत्य भर्तुर्वचनं गृहस्थाश्रमकाङ्क्षिणः ॥
13-002-057a	अथेध्मान्समुपादाय स पावकिरुपागमत् ।
13-002-057c	मृत्युना रौद्रभावेन नित्यं बन्धुरिवान्वितः ॥
13-002-058a	ततस्त्वाश्रममागम्य स पावकसुतस्तदा ।
13-002-058c	तामाजुहावौघवतीं क्वासि यातेति चासकृत् ॥
13-002-059a	तस्मै प्रतिवचः सा तु भर्त्रे न प्रददौ तदा ।

- 13-002-059c कराभ्यां तेन विप्रेण स्पृष्टा भर्तृव्रता सती ॥
- 13-002-060a उच्छिष्टास्मीति मन्वाना लज्जिता भर्तुरेव च ।
- 13-002-060c तूष्णींभूताभवत्साध्वी न चोवाचाथ किंचन ॥
- 13-002-061a अथ तां पुनरेवेदं प्रोवाच स सुदर्शनः ।
- 13-002-061c क्व सा साध्वी क्व सा याता गरीयः किमतो मम ॥
- 13-002-062a पतिव्रता सत्यशीला नित्यं चैवार्जवे रता ।
- 13-002-062c कथं न प्रत्युदेत्यद्य स्मयमाना यथा पुरा ॥
- 13-002-063a उटजस्थस्तु तं विप्रः प्रत्युवाच सुदर्शनम् ।
- 13-002-063c अतिथिं विद्धि संप्राप्तं पावके ब्राह्मणं च माम् ॥
- 13-002-064a अनया छन्दमानोऽहं भार्यया तव सत्तम ।
- 13-002-064c तैस्तैरतिथिसत्कारैरार्जवेऽस्या दृढं मनः ॥
- 13-002-065a अनेन विधिना सेयं मामर्चति शुभानना ।
- 13-002-065c अनुरूपं यदत्राद्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
- 13-002-066a कूटमुद्गरहस्तस्तु मृत्युस्तं वै समन्वयात् ।
- 13-002-066c हीनप्रतिज्ञमत्रैनं वधिष्यामीति चिन्तयन् ॥
- 13-002-067a सुदर्शनस्तु मनसा कर्मणा चक्षुषा गिरा ।
- 13-002-067c त्यक्तेर्ष्यस्त्यक्तमन्युश्च स्मयमानोऽब्रवीदिदम् ॥
- 13-002-068a सुरतं तेऽस्तु विप्राग्र्य प्रीतिर्हि परमा मम ।
- 13-002-068c गृहस्थस्य हि धर्मोऽग्र्यः संप्राप्तातिथिपूजनम् ॥
- 13-002-069a अतिथिः पूजितो यस्य गृहस्थस्य तु गच्छति ।
- 13-002-069c नान्यस्तस्मात्परो धर्म इति प्राहुर्मनीषिणः ॥
- 13-002-070a प्राणा हि मम दाराश्च यच्चान्यद्विद्यते वसु ।
- 13-002-070c अतिथिभ्यो मया देयमिति मे व्रतमाहितम् ॥
- 13-002-071a निःसंदिग्धं मया वाक्यमेतत्ते समुदाहृतम् ।
- 13-002-071c तेनाहं विप्र सत्येन स्वयमात्मानमालभे ॥
- 13-002-072a पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
- 13-002-072c बुद्धिरात्मा मनः कालो दिशश्चैव गुणा दश ॥
- 13-002-073a नित्यमेते हि पश्यन्ति देहिनां देहसंश्रिताः ।
- 13-002-073c सुकृतं दुष्कृतं चापि कर्म धर्मभृतां वर ॥
- 13-002-074a यथैषा नानृता वाणी मयाद्य समुदाहृता ।
- 13-002-074c तेन सत्येन मां देवाः पालयन्तु दहन्तु वा ॥

13-002-075a	ततो नादः समभवद्दिक्षु सर्वासु भारत ।
13-002-075c	असकृत्सत्यमित्येव नैतन्मिथ्येति सर्वशः ॥
13-002-076a	उटजात्तु ततस्तस्मान्निश्चक्राम स वै द्विजः ।
13-002-076c	वपुषा खं च भूमिं च व्याप्य वायुरिवोद्यतः ॥
13-002-077a	स्वरेण विप्रः शैक्षेण त्रीँल्लोकाननुनादयन् ।
13-002-077c	उवाच चैनं धर्मज्ञं पूर्वमामन्त्र्य नामतः ॥
13-002-078a	धर्मोऽहमस्मि भद्रं ते जिज्ञासार्थं तवानघ ।
13-002-078c	प्राप्तः सत्यं च ते ज्ञात्वा प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥
13-002-079a	विजितश्च त्वया मृत्युर्योऽयं त्वामनुगच्छति ।
13-002-079c	रन्ध्रान्वेषी तव सदा त्वया धृत्या वशीकृतः ॥
13-002-080a	न चास्ति शक्तिस्त्रैलोक्ये कस्यचित्पुरुषोत्तम ।
13-002-080c	पतिव्रतामिमां साध्वीं तवोद्वीक्षितुमप्युत ॥
13-002-081a	रक्षिता त्वद्गुणैरेषा पतिव्रतगुणैस्तथा ।
13-002-081c	अधृष्या यदियं ब्रूयात्तथा तन्नान्यथा भवेत् ॥
13-002-082a	एषा हि तपसा स्वेन संयुक्ता ब्रह्मवादिनी ।
13-002-082c	पावनार्थं च लोकस्य सरिच्छ्रेष्ठा भविष्यति ॥
13-002-083a	अर्धेनौघवती नाम त्वामर्धेनानुयास्यति ।
13-002-083c	शरीरेण महाभागा योगो ह्यस्या वशे स्थितः ॥
13-002-084a	अनया सह लोकांश्च गन्तासि तपसार्जितान् ।
13-002-084c	यत्र नावृत्तिमभ्येति शाश्वतांस्तान्सनातनान् ॥
13-002-085a	अनेन चैव देहेन लोकांस्त्वमभिपत्स्यसे ।
13-002-085c	निर्जितश्च त्वया मृत्युरैश्वर्यं च तवोत्तमम् ॥
13-002-086a	पञ्च भूतान्यतिक्रान्तः स्ववीर्याच्च मनोभवः ।
13-002-086c	गृहस्थधर्मेणानेन कामक्रोधौ च ते जितौ ॥
13-002-087a	स्नेहो रागश्च तन्द्री च मोहो द्रोहश्च केवलः ।
13-002-087c	तव शुश्रूषया राजन्नाजपुत्र्या विनिर्जिताः ॥
13-002-088	भीष्म उवाच
13-002-088a	शुक्लानां तु सहस्रेण वाजिनां रथमुत्तमम् ।
13-002-088c	युक्तं प्रगृह्य भगवान्व्यवसायो जगाम तम् ॥
13-002-089a	मृत्युरात्मा च लोकाश्च जिता भूतानि पञ्च च ।
13-002-089c	बुद्धिः कालो मनो व्योम कामक्रोधौ तथैव च ॥

- 13-002-090a तस्माद्गृहाश्रमस्थस्य नान्यदैवतमस्ति वै ।
 13-002-090c ऋतेऽतिथिं नरव्याघ्र मनसैतद्विचारय ॥
 13-002-091a अतिथिः पूजितो यस्य ध्यायते मनसा शुभम् ।
 13-002-091c न तत्क्रतुशतेनापि तुल्यमाहुर्मनीषिणः ॥
 13-002-092a पात्रं त्वतिथिमासाद्य शीलाढ्यं यो न पूजयेत् ।
 13-002-092c स दत्त्वा सुकृतं तस्य क्षपयेत ह्यनर्चितः ॥
 13-002-093a एतत्ते कथितं पुत्र मयाख्यानमनुत्तमम् ।
 13-002-093c यथा हि विजितो मृत्युर्गृहस्थेन पुराभवत् ॥
 13-002-094a धन्यं यशस्यमायुष्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ।
 13-002-094c बुभूषताभिमन्तव्यं सर्वदुश्चरितापहम् ॥
 13-002-095a य इदं कथयेद्विद्वानहन्यहनि भारत ।
 13-002-095c सुदर्शनस्य चरितं पुण्याल्लोकानवाप्नुयात् ॥

13-003-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-003-001a ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं त्रिभिर्वर्गेर्नराधिप ।
 13-003-001c कथं प्राप्तं महाराज क्षत्रियेण महात्मना ॥
 13-003-002a विश्वामित्रेण धर्मात्मन्ब्राह्मणत्वं नरर्षभ ।
 13-003-002c श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 13-003-003a तेन ह्यमितवीर्येण वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 13-003-003c हतं पुत्रशतं सद्यस्तपसा प्रपितामह ॥
 13-003-004a यातुधानाश्च बहवो राक्षसास्तिग्मतेजसः ।
 13-003-004c मन्युनाविष्टदेहेन सृष्टाः कालान्तकोपमाः ॥
 13-003-005a महान्कुशिकवंशश्च ब्रह्मर्षिशतसंकुलः ।
 13-003-005c स्थापितो नरलोकेऽस्मिन्विद्वान्ब्राह्मणसंस्तुतः ॥
 13-003-006a ऋचीकस्यात्मजश्चैव शुनःशेपो महातपाः ।
 13-003-006c विमोक्षितो महासत्रात्पशुतामभ्युपागतः ॥
 13-003-007a हरिश्चन्द्रक्रतौ देवांस्तोषयित्वात्मतेजसा ।
 13-003-007c पुत्रतामनुसंप्राप्तो विश्वामित्रस्य धीमतः ॥
 13-003-008a नाभिवादयते ज्येष्ठं देवरातं नराधिप ।
 13-003-008c पुत्राः पञ्चशताश्चापि शप्ताः श्वपचतां गताः ॥
 13-003-009a त्रिशङ्कुर्बन्धुसंत्यक्त इक्ष्वाकुः प्रीतिपूर्वकम् ।
 13-003-009c अवाक्शिरा दिवं नीतो दक्षिणामाश्रितो दिशम् ॥

- 13-003-010a विश्वामित्रस्य विपुला नदी राजर्षिसेविता ।
 13-003-010c कौशिकीति शिवा पुण्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ॥
 13-003-011a तपोविघ्नकरी चैव पञ्चचूडा सुसंमता ।
 13-003-011c रम्भा नामाप्सराः शापाद्यस्य शैलत्वमागता ॥
 13-003-012a तथैवास्य भयाद्बद्ध्वा वसिष्ठः सलिले पुरा ।
 13-003-012c आत्मानं मज्जयामास विपाशः पुनरुत्थितः ॥
 13-003-013a तदाप्रभृति पुण्या हि विपाशाभून्महानदी ।
 13-003-013c विख्याता कर्मणा तेन वसिष्ठस्य महात्मनः ॥
 13-003-014a वाग्भिश्च भगवान्येन देवसेनाग्रगः प्रभुः ।
 13-003-014c स्तुतः प्रीतमनाश्चासीच्छापाच्चैनममोचयत् ॥
 13-003-015a ध्रुवस्यौत्तानपादस्य ब्रह्मर्षीणां तथैव च ।
 13-003-015c मध्ये ज्वलति यो नित्यमुदीचीमाश्रितो दिशम् ॥
 13-003-016a तस्यैतानि च कर्माणि तथान्यानि च कौरव ।
 13-003-016c क्षत्रियस्येत्यतो जातमिदं कौतूहलं मम ॥
 13-003-017a किमेतदिति तत्त्वेन प्रब्रूहि भरतर्षभ ।
 13-003-017c देहान्तरमनासाद्य कथं स ब्राह्मणोऽभवत् ॥
 13-003-018a एतत्तत्त्वेन मे राजन्सर्वमाख्यातुमर्हसि ।
 13-003-018c मतंगस्य यथातत्त्वं तथैवैतद्ब्रवीहि मे ॥
 13-003-019a स्थाने मतंगो ब्राह्मण्यं नालभद्भरतर्षभ ।
 13-003-019c चण्डालयोनौ जातो हि कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयात् ॥

13-004-001 भीष्म उवाच

- 13-004-001a श्रूयतां पार्थ तत्त्वेन विश्वामित्रो यथा पुरा ।
 13-004-001c ब्राह्मणत्वं गतस्तात ब्रह्मर्षित्वं तथैव च ॥
 13-004-002a भरतस्यान्वये चैवाजमीढो नाम पार्थिवः ।
 13-004-002c बभूव भरतश्रेष्ठ यज्वा धर्मभृतां वरः ॥
 13-004-003a तस्य पुत्रो महानासीज्जहुर्नाम नरेश्वरः ।
 13-004-003c दुहितृत्वमनुप्राप्ता गङ्गा यस्य महात्मनः ॥
 13-004-004a तस्यात्मजस्तुल्यगुणः सिन्धुद्वीपो महायशः ।
 13-004-004c सिन्धुद्वीपाच्च राजर्षिर्बलाकाश्वो महाबलः ॥
 13-004-005a वल्लभस्तस्य तनयः साक्षाद्धर्म इवापरः ।
 13-004-005c कुशिकस्तस्य तनयः सहस्राक्षसमद्युतिः ॥

- 13-004-006a कुशिकस्यात्मजः श्रीमान्गाधिर्नाम जनेश्वरः ।
 13-004-006c अपुत्रः स महाबाहुर्वनवासमुदावसत् ॥
 13-004-007a कन्या जज्ञे सुता तस्य वने निवसतः सतः ।
 13-004-007c नाम्ना सत्यवती नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥
 13-004-008a तां वव्रे भार्गवः श्रीमांश्च्यवनस्यात्मजः प्रभुः ।
 13-004-008c ऋचीक इति विख्यातो विपुले तपसि स्थितः ॥
 13-004-009a स तां न प्रददौ तस्मै ऋचीकाय महात्मने ।
 13-004-009c दरिद्र इति मत्वा वै गाधिः शत्रुनिबर्हणः ॥
 13-004-010a प्रत्याख्याय पुनर्यान्तमब्रवीद्राजसत्तमः ।
 13-004-010c शुल्कं प्रदीयतां मह्यं ततो वेत्स्यसि मे सुताम् ॥

13-004-011 ऋचीक उवाच

- 13-004-011a किं प्रयच्छामि राजेन्द्र तुभ्यं शुल्कमहं नृप ।
 13-004-011c दुहितुर्ब्रूह्यसंसक्तो मात्राभूते विचारणा ॥

13-004-012 गाधिरुवाच

- 13-004-012a चन्द्ररश्मिप्रकाशानां हयानां वातरंहसाम् ।
 13-004-012c एकतः श्यामकर्णानां सहस्रं देहि भार्गव ॥

13-004-013 भीष्म उवाच

- 13-004-013a ततः स भृगुशार्दूलश्च्यवनस्यात्मजः प्रभुः ।
 13-004-013c अब्रवीद्वरुणं देवमादित्यं पतिमम्भसाम् ॥
 13-004-014a एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
 13-004-014c सहस्रं वातवेगानां भिक्षे त्वां देवसत्तम ॥
 13-004-015a तथेति वरुणो देव आदित्यो भृगुसत्तमम् ।
 13-004-015c उवाच यत्र ते छन्दस्तत्रोत्थास्यन्ति वाजिनः ॥
 13-004-016a ध्यातमात्रे ऋचीकेन हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
 13-004-016c गङ्गाजलात्समुत्तस्थौ सहस्रं विपुलौजसाम् ॥
 13-004-017a अदूरे कन्यकुब्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ।
 13-004-017c अश्वतीर्थं तदद्यापि मानवाः परिचक्षते ॥
 13-004-018a तत्तदा गाधये तात सहस्रं वाजिनां शुभम् ।
 13-004-018c ऋचीकः प्रददौ प्रीतः शुल्कार्थं जपतां वरः ॥
 13-004-019a ततः स विस्मितो राजा गाधिः शापभयेन च ।

13-004-019c	ददौ तां समलंकृत्य कन्यां भृगुसुताय वै ॥
13-004-020a	जग्राह पाणिं विधिना तस्य ब्रह्मर्षिसत्तमः ।
13-004-020c	सा च तं पतिमासाद्य परं हर्षमवाप ह ॥
13-004-021a	स तुतोष च विप्रर्षिस्तस्या वृत्तेन भारत ।
13-004-021c	छन्दयामास चैवैनां वरेण वरवर्णिनीम् ॥
13-004-022a	मात्रे तत्सर्वमाचख्यौ सा कन्या राजसत्तमम् ।
13-004-022c	अथ तामब्रवीन्माता सुतां किञ्चिदवाङ्मुखीम् ॥
13-004-023a	ममापि पुत्रि भर्ता ते प्रसादं कर्तुमर्हति ।
13-004-023c	अपत्यस्य प्रदानेन समर्थः स महातपाः ॥
13-004-024a	ततः सा त्वरितं गत्वा तत्सर्वं प्रत्यवेदयत् ।
13-004-024c	मातुश्चिकीर्षितं राजन्नृचीकस्तामथाब्रवीत् ॥
13-004-025a	गुणवन्तमपत्यं वै त्वं च सा जनयिष्यथः ।
13-004-025c	जनन्यास्तव कल्याणि मा भूद्वै प्रणयोऽन्यथा ॥
13-004-026a	तव चैव गुणश्लाघी पुत्र उत्पत्स्यते शुभे ।
13-004-026c	अस्मद्वंशकरः श्रीमांस्तव भ्राता च वंशकृत् ॥
13-004-027a	ऋतुस्नाता च साश्च त्वं च वृक्षमुदुम्बरम् ।
13-004-027c	परिष्वजेथाः कल्याणि तत इष्टमवाप्स्यथः ॥
13-004-028a	चरुद्वयमिदं चैव मन्त्रपूतं शुचिस्मिते ।
13-004-028c	त्वं च सा चोपयुञ्जीथां ततः पुत्राववाप्स्यथः ॥
13-004-029a	ततः सत्यवती हृष्टा मातरं प्रत्यभाषत ।
13-004-029c	यदृचीकेन कथितं तच्चाचख्यौ चरुद्वयम् ॥
13-004-030a	तामुवाच ततो माता सुतां सत्यवतीं तदा ।
13-004-030c	पुत्रि मूर्ध्ना प्रपन्नायाः कुरुष्व वचनं मम ॥
13-004-031a	भर्त्रा य एष दत्तस्ते चरुर्मन्त्रपुरस्कृतः ।
13-004-031c	एतं प्रयच्छ मह्यं त्वं मदीयं त्वं गृहाण च ॥
13-004-032a	व्यत्यासं वृक्षयोश्चापि करवाव शुचिस्मिते ।
13-004-032c	यदि प्रमाणं वचनं मम मातुरनिन्दिते ॥
13-004-033a	व्यक्तं भगवता चात्र कृतमेवं भविष्यति ।
13-004-033c	ततो मे त्वच्चरौ भावः पादपे च सुमध्यमे ॥
13-004-033e	कथं विशिष्टो भ्राता ते भवेदित्येव चिन्तय ॥
13-004-034a	तथा च कृतवत्यौ ते माता सत्यवती च सा ।

- 13-004-034c अथ गर्भावनुप्राप्ते उभे ते वै युधिष्ठिर ॥
- 13-004-035a दृष्ट्वा गर्भमनुप्राप्तां भार्या स च महानृषिः ।
- 13-004-035c उवाच तां सत्यवतीं दुर्मना भृगुसत्तमः ॥
- 13-004-036a व्यत्यासेनोपयुक्तस्ते चरुर्व्यक्तं भविष्यति ।
- 13-004-036c व्यत्यासः पादपे चापि सुव्यक्तं ते कृतः शुभे ॥
- 13-004-037a मया हि विश्वं यद्ब्रह्म त्वच्चरौ संनिवेशितम् ।
- 13-004-037c क्षत्रवीर्यं च सकलं चरौ तस्या निवेशितम् ॥
- 13-004-038a त्रिलोकविख्यातगुणं त्वं विप्रं जनयिष्यसि ।
- 13-004-038c सा च क्षत्रं विशिष्टं वै तत एतत्कृतं मया ॥
- 13-004-039a व्यत्यासस्तु कृतो यस्मात्त्वया मात्रा तथैव च ।
- 13-004-039c तस्मात्सा ब्राह्मणश्रेष्ठं माता ते जनयिष्यति ॥
- 13-004-040a क्षत्रियं तूग्रकर्माणं त्वं भद्रे जनयिष्यसि ।
- 13-004-040c न हि ते तत्कृतं साधु मातृस्नेहेन भामिनि ॥
- 13-004-041a सा श्रुत्वा शोकसंतप्ता पपात वरवर्णिनी ।
- 13-004-041c भूमौ सत्यवती राजंश्छिन्नेव रुचिरा लता ॥
- 13-004-042a प्रतिलभ्य च सा संज्ञां शिरसा प्रणिपत्य च ।
- 13-004-042c उवाच भार्या भर्तारं गाधेयी ब्राह्मणर्षभम् ॥
- 13-004-043a प्रसादयन्त्यां भार्यायां मयि ब्रह्मविदां वर ।
- 13-004-043c प्रसादं कुरु विप्रर्षे न मे स्यात्क्षत्रियः सुतः ॥
- 13-004-044a कामं ममोग्रकर्मा वै पौत्रो भवितुमर्हति ।
- 13-004-044c न तु मे स्यात्सुतो ब्रह्मन्नेष मे दीयतां वरः ॥
- 13-004-045a एवमस्त्विति होवाच स्वां भार्यां सुमहातपाः ।
- 13-004-045c ततः सा जनयामास जमदग्निं सुतं शुभम् ॥
- 13-004-046a विश्वामित्रं चाजनयद्गाधेर्भार्या यशस्विनी ।
- 13-004-046c ऋषेः प्रभावाद्राजेन्द्र ब्रह्मर्षिं ब्रह्मवादिनम् ॥
- 13-004-047a ततो ब्राह्मणतां यातो विश्वामित्रो महातपाः ।
- 13-004-047c क्षत्रियः सोऽप्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य कारकः ॥
- 13-004-048a तस्य पुत्रा महात्मानो ब्रह्मवंशविवर्धनाः ।
- 13-004-048c तपस्विनो ब्रह्मविदो गोत्रकर्तार एव च ॥
- 13-004-049a मधुच्छन्दश्च भगवान्देवरातश्च वीर्यवान् ।
- 13-004-049c अक्षीणश्च शकुन्तश्च बभ्रुः कालपथस्तथा ॥

- 13-004-050a याज्ञवल्क्यश्च विख्यातस्तथा स्थूणो महाव्रतः ।
 13-004-050c उलूको यमदूतश्च तथर्षिः सैन्धवायनः ॥
 13-004-051a कर्णजङ्घश्च भगवान्गालवश्च महानृषिः ।
 13-004-051c ऋषिर्वज्रस्तथाख्यातः शालङ्कायन एव च ॥
 13-004-052a लालाट्यो नारदश्चैव तथा कूर्चमुखः स्मृतः ।
 13-004-052c वादुलिर्मुसलश्चैव रक्षोग्रीवस्तथैव च ॥
 13-004-053a अङ्घ्रिको नैकभृच्चैव शिलायूपः सितः शुचिः ।
 13-004-053c चक्रको मारुतन्तव्यो वातघ्नोऽथाश्वलायनः ॥
 13-004-054a श्यामायनोऽथ गार्ग्यश्च जाबालिः सुश्रुतस्तथा ।
 13-004-054c कारीषिरथ संश्रुत्यः परपौरवतन्तवः ॥
 13-004-055a महानृषिश्च कपिलस्तथर्षिस्तारकायनः ।
 13-004-055c तथैव चोपगहनस्तथर्षिश्चार्जुनायनः ॥
 13-004-056a मार्गमित्रिर्हिरण्याक्षो जङ्घारिर्बभ्रुवाहनः ।
 13-004-056c सूतिर्विभूतिः सूतश्च सुरङ्गश्च तथैव हि ॥
 13-004-057a आराद्धिर्नामयश्चैव चाम्पेयोज्जयनौ तथा ।
 13-004-057c नवतन्तुर्बकनखः शयोनरतिरेव च ॥
 13-004-058a शयोरुहश्चारुमत्स्यः शिरीषी चाथ गार्दभिः ।
 13-004-058c उज्जयोनिरदापेक्षी नारदी च महानृषिः ॥
 13-004-058e विश्वामित्रात्मजाः सर्वे मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
 13-004-059a तन्नैष क्षत्रियो राजन्विश्वामित्रो महातपाः ।
 13-004-059c ऋचीकेनाहितं ब्रह्म परमेतद्युधिष्ठिर ॥
 13-004-060a एतत्ते सर्वमाख्यातं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 13-004-060c विश्वामित्रस्य वै जन्म सोमसूर्याग्नितेजसः ॥
 13-004-061a यत्र यत्र च संदेहो भूयस्ते राजसत्तम ।
 13-004-061c तत्र तत्र च मां ब्रूहि च्छेत्तास्मि तव संशयान् ॥

13-005-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-005-001a आनृशंसस्य धर्मस्य गुणान्भक्तजनस्य च ।
 13-005-001c श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-005-002 भीष्म उवाच

- 13-005-002a विषये काशिराजस्य ग्रामान्निष्क्रम्य लुब्धकः ।

13-005-002c	सविषं काण्डमादाय मृगयामास वै मृगम् ॥
13-005-003a	तत्र चामिषलुब्धेन लुब्धकेन महावने ।
13-005-003c	अविदूरे मृगं दृष्ट्वा बाणः प्रतिसमाहितः ॥
13-005-004a	तेन दुर्वारितास्त्रेण निमित्तचपलेषुणा ।
13-005-004c	महान्वनतरुर्विद्धो मृगं तत्र जिघांसता ॥
13-005-005a	स तीक्ष्णविषदिग्धेन शरेणातिबलात्कृतः ।
13-005-005c	उत्सृज्य फलपत्राणि पादपः शोषमागतः ॥
13-005-006a	तस्मिन्वृक्षे तथाभूते कोटरेषु चिरोषितः ।
13-005-006c	न जहाति शुको वासं तस्य भक्त्या वनस्पतेः ॥
13-005-007a	निष्प्रचारो निराहारो ग्लानः शिथिलवागपि ।
13-005-007c	कृतज्ञः सह वृक्षेण धर्मात्मा स व्यशुष्यत ॥
13-005-008a	तमुदारं महासत्त्वमतिमानुषचेष्टितम् ।
13-005-008c	समदुःखसुखं ज्ञात्वा विस्मितः पाकशासनः ॥
13-005-009a	ततश्चिन्तामुपगतः शक्रः कथमयं द्विजः ।
13-005-009c	तिर्यग्योनावसंभाव्यमानृशंस्यं समास्थितः ॥
13-005-010a	अथ वा नात्र चित्रं हीत्यभवद्वासवस्य तु ।
13-005-010c	प्राणिनामिह सर्वेषां सर्वं सर्वत्र दृश्यते ॥
13-005-011a	ततो ब्राह्मणवेषेण मानुषं रूपमास्थितः ।
13-005-011c	अवतीर्य महीं शक्रस्तं पक्षिणमुवाच ह ॥
13-005-012a	शुक भोः पक्षिणां श्रेष्ठ दाक्षेयी सुप्रजास्त्वया ।
13-005-012c	पृच्छे त्वा शुष्कमेतं वै कस्मान्न त्यजसि द्रुमम् ॥
13-005-013a	अथ पृष्टः शुकः प्राह मूर्ध्ना समभिवाद्य तम् ।
13-005-013c	स्वागतं देवराजाय विज्ञातस्तपसा मया ॥
13-005-014a	ततो दशशताक्षेण साधु साध्विति भाषितम् ।
13-005-014c	अहो विज्ञानमित्येवं तपसा पूजितस्ततः ॥
13-005-015a	तमेवं शुभकर्माणं शुकं परमधार्मिकम् ।
13-005-015c	विजानन्नपि तां प्राप्तिं पप्रच्छ बलसूदनः ॥
13-005-016a	निष्पत्रमफलं शुष्कमशरण्यं पतत्रिणाम् ।
13-005-016c	किमर्थं सेवसे वृक्षं यदा महदिदं वनम् ॥
13-005-017a	अन्येऽपि बहवो वृक्षाः पत्रसंछन्नकोटराः ।
13-005-017c	शुभाः पर्याप्तसंचारा विद्यन्तेऽस्मिन्महावने ॥

- 13-005-018a गतायुषमसामर्थ्यं क्षीणसारं हतश्रियम् ।
 13-005-018c विमृश्य प्रज्ञया धीर जहीमं ह्यस्थिरं द्रुमम् ॥
 13-005-019a तदुपश्रुत्य धर्मात्मा शुकः शक्रेण भाषितम् ।
 13-005-019c सुदीर्घमभिनिःश्वस्य दीनो वाक्यमुवाच ह ॥
 13-005-020a अनतिक्रमणीयानि दैवतानि शचीपते ।
 13-005-020c यत्राभवस्तत्र भवस्तन्निबोध सुराधिप ॥
 13-005-021a अस्मिन्नहं द्रुमे जातः साधुभिश्च गुणैर्युतः ।
 13-005-021c बालभावे च संगुप्तः शत्रुभिश्च न धर्षितः ॥
 13-005-022a किमनुक्रोशवैफल्यमुत्पादयसि मेऽनघ ।
 13-005-022c आनृशंस्येऽनुरक्तस्य भक्तस्यानुगतस्य च ॥
 13-005-023a अनुक्रोशो हि साधूनां सुमहद्धर्मलक्षणम् ।
 13-005-023c अनुक्रोशश्च साधूनां सदा प्रीतिं प्रयच्छति ॥
 13-005-024a त्वमेव दैवतैः सर्वैः पृच्छयसे धर्मसंशयान् ।
 13-005-024c अतस्त्वं देव देवानामाधिपत्ये प्रतिष्ठितः ॥
 13-005-025a नार्हसि त्वं सहस्राक्ष त्याजयित्वेह भक्तिः ।
 13-005-025c समर्थमुपजीव्येमं त्यजेयं कथमद्य वै ॥
 13-005-026a तस्य वाक्येन सौम्येन हर्षितः पाकशासनः ।
 13-005-026c शुकं प्रोवाच धर्मज्ञमानृशंस्येन तोषितः ॥
 13-005-027a वरं वृणीष्वेति तदा स च वव्रे वरं शुकः ।
 13-005-027c आनृशंस्यपरो नित्यं तस्य वृक्षस्य संभवम् ॥
 13-005-028a विदित्वा च दृढां शक्रस्तां शुके शीलसंपदम् ।
 13-005-028c प्रीतः क्षिप्रमथो वृक्षममृतेनावसिक्तवान् ॥
 13-005-029a ततः फलानि पत्राणि शाखाश्चापि मनोरमाः ।
 13-005-029c शुकस्य दृढभक्तित्वाच्छ्रीमत्त्वं चाप स द्रुमः ॥
 13-005-030a शुकश्च कर्मणा तेन आनृशंस्यकृतेन ह ।
 13-005-030c आयुषोऽन्ते महाराज प्राप शक्रसलोकताम् ॥
 13-005-031a एवमेव मनुष्येन्द्र भक्तिमन्तं समाश्रितः ।
 13-005-031c सर्वार्थसिद्धिं लभते शुकं प्राप्य यथा द्रुमः ॥

13-006-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-006-001a पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 13-006-001c दैवे पुरुषकारे च किं स्वच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ॥

13-006-002 भीष्म उवाच

- 13-006-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-006-002c वसिष्ठस्य च संवादं ब्रह्मणश्च युधिष्ठिर ॥
- 13-006-003a दैवमानुषयोः किं स्वित्कर्मणोः श्रेष्ठमित्युत ।
 13-006-003c पुरा वसिष्ठो भगवान्पितामहमपृच्छत ॥
- 13-006-004a ततः पद्मोद्भवो राजन्देवदेवः पितामहः ।
 13-006-004c उवाच मधुरं वाक्यमर्थवद्धेतुभूषितम् ॥
- 13-006-005a नाबीजं जायते किञ्चिन्न बीजेन विना फलम् ।
 13-006-005c बीजाद्वीजं प्रभवति बीजादेव फलं स्मृतम् ॥
- 13-006-006a यादृशं वपते बीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ।
 13-006-006c सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं लभते फलम् ॥
- 13-006-007a यथा बीजं विना क्षेत्रमुप्तं भवति निष्फलम् ।
 13-006-007c तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥
- 13-006-008a क्षेत्रं पुरुषकारस्तु दैवं बीजमुदाहृतम् ।
 13-006-008c क्षेत्रबीजसमायोगात्ततः सस्यं समृध्यते ॥
- 13-006-009a कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः ।
 13-006-009c प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्याप्यकृतस्य च ॥
- 13-006-010a शुभेन कर्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्मणा ।
 13-006-010c कृतं सर्वत्र लभते नाकृतं भुज्यते क्वचित् ॥
- 13-006-011a कृती सर्वत्र लभते प्रतिष्ठां भाग्यविक्षतः ।
 13-006-011c अकृती लभते भ्रष्टः क्षते क्षारावसेचनम् ॥
- 13-006-012a तपसा रूपसौभाग्यं रत्नानि विविधानि च ।
 13-006-012c प्राप्यते कर्मणा सर्वं न दैवादकृतात्मना ॥
- 13-006-013a तथा स्वर्गश्च भोगश्च निष्ठा या च मनीषिता ।
 13-006-013c सर्वं पुरुषकारेण कृतेनेहोपपद्यते ॥
- 13-006-014a ज्योतींषि त्रिदशा नागा यक्षाश्चन्द्रार्कमारुताः ।
 13-006-014c सर्वे पुरुषकारेण मानुष्याद्देवतां गताः ॥
- 13-006-015a अर्थो वा मित्रवर्गो वा ऐश्वर्यं वा कुलान्वितम् ।
 13-006-015c श्रीश्चापि दुर्लभा भोक्तुं तथैवाकृतकर्मभिः ॥
- 13-006-016a शौचेन लभते विप्रः क्षत्रियो विक्रमेण च ।
 13-006-016c वैश्यः पुरुषकारेण शूद्रः शुश्रूषया श्रियम् ॥

13-006-017a	नादातारं भजन्त्यर्था न क्लीबं नापि निष्क्रियम् ।
13-006-017c	नाकर्मशीलं नाशूरं तथा नैवातपस्विनम् ॥
13-006-018a	येन लोकास्त्रयः सृष्टा दैत्याः सर्वाश्च देवताः ।
13-006-018c	स एष भगवान्विष्णुः समुद्रे तप्यते तपः ॥
13-006-019a	स्वं चेत्कर्मफलं न स्यात्सर्वमेवाफलं भवेत् ।
13-006-019c	लोको दैवं समालम्ब्य उदासीनो भवेन्न तु ॥
13-006-020a	अकृत्वा मानुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ।
13-006-020c	वृथा श्राम्यति संप्राप्य पतिं क्लीबमिवाङ्गना ॥
13-006-021a	न तथा मानुषे लोके भयमस्ति शुभाशुभे ।
13-006-021c	यथा त्रिदशलोके हि भयमल्पेन जायते ॥
13-006-022a	कृतः पुरुषकारस्तु दैवमेवानुवर्तते ।
13-006-022c	न दैवमकृते किञ्चित्कस्यचिदातुमर्हति ॥
13-006-023a	यदा स्थानान्यनित्यानि दृश्यन्ते दैवतेष्वपि ।
13-006-023c	कथं कर्म विना दैवं स्थास्यते स्थापयिष्यति ॥
13-006-024a	न दैवतानि लोकेऽस्मिन्व्यापारं यान्ति कस्यचित् ।
13-006-024c	व्यासङ्गं जनयन्त्युग्रमात्माभिभवशङ्कया ॥
13-006-025a	ऋषीणां देवतानां च सदा भवति विग्रहः ।
13-006-025c	कस्य वाचा ह्यदैवं स्याद्यतो दैवं प्रवर्तते ॥
13-006-026a	कथं चास्य समुत्पत्तिर्यथा दैवं प्रवर्तते ।
13-006-026c	एवं त्रिदशलोकेऽपि प्राप्यन्ते बहवश्छलाः ॥
13-006-027a	आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।
13-006-027c	आत्मैव चात्मनः साक्षी कृतस्याप्यकृतस्य च ॥
13-006-028a	कृतं च विकृतं किञ्चित्कृते कर्मणि सिध्यति ।
13-006-028c	सुकृते दुष्कृतं कर्म न यथार्थं प्रपद्यते ॥
13-006-029a	देवानां शरणं पुण्यं सर्वं पुण्यैरवाप्यते ।
13-006-029c	पुण्यशीलं नरं प्राप्य किं दैवं प्रकरिष्यति ॥
13-006-030a	पुरा ययातिर्विभ्रष्टश्च्यावितः पतितः क्षितौ ।
13-006-030c	पुनरारोपितः स्वर्गं दौहित्रैः पुण्यकर्मभिः ॥
13-006-031a	पुरूरवाश्च राजर्षिर्द्विजैरभिहितः पुरा ।
13-006-031c	ऐल इत्यभिविख्यातः स्वर्गं प्राप्तो महीपतिः ॥
13-006-032a	अश्वमेधादिभिर्यज्ञैः सत्कृतः कोसलाधिपः ।

- 13-006-032c महर्षिशापात्सौदासः पुरुषादत्वमागतः ॥
- 13-006-033a अश्वत्थामा च रामश्च मुनिपुत्रौ धनुर्धरौ ।
- 13-006-033c न गच्छतः स्वर्गलोकं सुकृतेनेह कर्मणा ॥
- 13-006-034a वसुर्यज्ञशतैरिष्ट्वा द्वितीय इव वासवः ।
- 13-006-034c मिथ्याभिधानेनैकेन रसातलतलं गतः ॥
- 13-006-035a बलिवैरोचनिर्बद्धो धर्मपाशेन दैवतैः ।
- 13-006-035c विष्णोः पुरुषकारेण पातालशयनः कृतः ॥
- 13-006-036a शक्रस्योदस्य चरणं प्रस्थितो जनमेजयः ।
- 13-006-036c द्विजस्त्रीणां वधं कृत्वा किं दैवेन न वारितः ॥
- 13-006-037a अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा स्पृष्टो बालवधेन च ।
- 13-006-037c वैशंपायनविप्रर्षिः किं दैवेन निवारितः ॥
- 13-006-038a गोप्रदानेन मिथ्या च ब्राह्मणेभ्यो महामखे ।
- 13-006-038c पुरा नृगश्च राजर्षिः कृकलासत्वमागतः ॥
- 13-006-039a धुन्धुमारश्च राजर्षिः सत्रेष्वेव जरां गतः ।
- 13-006-039c प्रीतिदायं परित्यज्य सुष्वाप स गिरिव्रजे ॥
- 13-006-040a पाण्डवानां हतं राज्यं धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ।
- 13-006-040c पुनः प्रत्याहतं चैव न दैवाद्भुजसंश्रयात् ॥
- 13-006-041a तपोनियमसंयुक्ता मुनयः संशितव्रताः ।
- 13-006-041c किं ते दैवबलाच्छापमुत्सृजन्ते न कर्मणा ॥
- 13-006-042a पापमुत्सृजते लोके सर्वं प्राप्य सुदुर्लभम् ।
- 13-006-042c लोभमोहसमापन्नं न दैवं त्रायते नरम् ॥
- 13-006-043a यथाग्निः पवनोद्धूतः सूक्ष्मोऽपि भवते महान् ।
- 13-006-043c तथा कर्मसमायुक्तं दैवं साधु विवर्धते ॥
- 13-006-044a यथा तैलक्षयाद्दीपः प्रम्लानिमुपगच्छति ।
- 13-006-044c तथा कर्मक्षयादैवं प्रम्लानिमुपगच्छति ॥
- 13-006-045a विपुलमपि धनौघं प्राप्य भोगान्स्त्रियो वा; पुरुष इह न शक्तः
कर्महीनोऽपि भोक्तुम् ।
- 13-006-045c सुनिहितमपि चार्थं दैवतै रक्ष्यमाणं; व्ययगुणमपि साधुं कर्मणा
संश्रयन्ते ॥
- 13-006-046a भवति मनुजलोकाद्देवलोको विशिष्टो; बहुतरसुसमृद्ध्या मानुषाणां
गृहाणि ।

- 13-006-046c पितृवनभवनाभं दृश्यते चामराणां; न च फलति विकर्मा जीवलोकेन दैवम् ॥
- 13-006-047a व्यपनयति विमार्गं नास्ति दैवे प्रभुत्वं; गुरुमिव कृतमग्र्यं कर्म संयाति दैवम् ।
- 13-006-047c अनुपहतमदीनं कामकारेण दैवं; नयति पुरुषकारः संचितस्तत्र तत्र ॥
- 13-006-048a एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै मुनिसत्तम ।
- 13-006-048c फलं पुरुषकारस्य सदा संदृश्य तत्त्वतः ॥
- 13-006-049a अभ्युत्थानेन दैवस्य समारब्धेन कर्मणा ।
- 13-006-049c विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥
- 13-007-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-007-001a कर्मणां मे समस्तानां शुभानां भरतर्षभ ।
- 13-007-001c फलानि महतां श्रेष्ठ प्रब्रूहि परिपृच्छतः ॥
- 13-007-002 भीष्म उवाच**
- 13-007-002a रहस्यं यदृषीणां तु तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।
- 13-007-002c या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे चिरेप्सिता ॥
- 13-007-003a येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।
- 13-007-003c तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥
- 13-007-004a यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् ।
- 13-007-004c तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मनि जन्मनि ॥
- 13-007-005a न नश्यति कृतं कर्म सदा पञ्चेन्द्रियैरिह ।
- 13-007-005c ते ह्यस्य साक्षिणो नित्यं षष्ठ आत्मा तथैव च ॥
- 13-007-006a चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम् ।
- 13-007-006c अनुव्रजेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥
- 13-007-007a यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि वर्तते ।
- 13-007-007c श्रान्तायादृष्टपूर्वाय तस्य पुण्यफलं महत् ॥
- 13-007-008a स्थण्डिले शयमानानां गृहाणि शयनानि च ।
- 13-007-008c चीरवल्कलसंवीते वासांस्याभरणानि च ॥
- 13-007-009a वाहनासनयानानि योगात्मनि तपोधने ।
- 13-007-009c अग्नीनुपशयानस्य राजपौरुषमुच्यते ॥
- 13-007-010a रसानां प्रतिसंहारे सौभाग्यमनुगच्छति ।

- 13-007-010c आमिषप्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति ॥
- 13-007-011a अवाक्शिरास्तु यो लम्बेदुदवासं च यो वसेत् ।
- 13-007-011c सततं चैकशायी यः स लभेतेप्सितां गतिम् ॥
- 13-007-012a पाद्यमासनमेवाथ दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ।
- 13-007-012c दद्यादतिथिपूजार्थं स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥
- 13-007-013a वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपासतः ।
- 13-007-013c अक्षयास्तस्य वै लोकाः सर्वकामगमास्तथा ॥
- 13-007-014a धनं लभेत दानेन मौनेनाज्ञां विशां पते ।
- 13-007-014c उपभोगांश्च तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितम् ॥
- 13-007-015a रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्रुते ।
- 13-007-015c फलमूलाशिनां राज्यं स्वर्गः पर्णाशिनां तथा ॥
- 13-007-016a प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमुच्यते ।
- 13-007-016c स्वर्गं सत्येन लभते दीक्षया कुलमुत्तमम् ॥
- 13-007-017a गवाह्यः शाकदीक्षायां स्वर्गगामी तृणाशनः ।
- 13-007-017c स्त्रियस्त्रिषवणं स्नात्वा वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
- 13-007-018a सलिलाशी भवेद्यश्च सदाग्निः संस्कृतो द्विजः ।
- 13-007-018c मरुं साधयतो राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ॥
- 13-007-019a उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च पार्थिव ।
- 13-007-019c कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥
- 13-007-020a अधीत्य सर्ववेदान्वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते ।
- 13-007-020c मानसं हि चरन्धर्मं स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥
- 13-007-021a या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
- 13-007-021c योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
- 13-007-022a यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
- 13-007-022c एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥
- 13-007-023a अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
- 13-007-023c स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥
- 13-007-024a जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
- 13-007-024c चक्षुःश्रोत्रे च जीर्येते तृष्णैका तु न जीर्यते ॥
- 13-007-025a येन प्रीणाति पितरं तेन प्रीतः प्रजापतिः ।
- 13-007-025c प्रीणाति मातरं येन पृथिवी तेन पूजिता ॥

- 13-007-025e येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्याद्ब्रह्म पूजितम् ॥
- 13-007-026a सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ।
- 13-007-026c अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥
- 13-007-027 वैशंपायन उवाच**
- 13-007-027a भीष्मस्य तद्वचः श्रुत्वा विस्मिताः कुरुपुंगवाः ।
- 13-007-027c आसन्प्रहृष्टमनसः प्रीतिमन्तोऽभवंस्तदा ॥
- 13-007-028a यन्मन्त्रे भवति वृथा प्रयुज्यमाने; यत्सोमे भवति वृथाभिषूयमाणे ।
- 13-007-028c यच्चाग्नौ भवति वृथाभिहूयमाने; तत्सर्वं भवति वृथाभिधीयमाने ॥
- 13-007-029a इत्येतदृषिणा प्रोक्तमुक्तवानस्मि यद्विभो ।
- 13-007-029c शुभाशुभफलप्राप्तौ किमतः श्रोतुमिच्छसि ॥
- 13-008-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-008-001a के पूज्याः के नमस्कार्याः कान्ममस्यसि भारत ।
- 13-008-001c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व येषां स्पृहयसे नृप ॥
- 13-008-002a उत्तमापद्गतस्यापि यत्र ते वर्तते मनः ।
- 13-008-002c मनुष्यलोके सर्वस्मिन्यदमुत्रेह चाप्युत ॥
- 13-008-003 भीष्म उवाच**
- 13-008-003a स्पृहयामि द्विजातीनां येषां ब्रह्म परं धनम् ।
- 13-008-003c येषां स्वप्रत्ययः स्वर्गस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥
- 13-008-004a येषां वृद्धाश्च बालाश्च पितृपैतामहीं धुरम् ।
- 13-008-004c उद्वहन्ति न सीदन्ति तेषां वै स्पृहयाम्यहम् ॥
- 13-008-005a विद्यास्वभिविनीतानां दान्तानां मृदुभाषिणाम् ।
- 13-008-005c श्रुतवृत्तोपपन्नानां सदाक्षरविदां सताम् ॥
- 13-008-006a संसत्सु वदतां येषां हंसानामिव संघशः ।
- 13-008-006c मङ्गल्यरूपा रुचिरा दिव्यजीमूतनिःस्वनाः ॥
- 13-008-007a सम्यगुच्चारिता वाचः श्रूयन्ते हि युधिष्ठिर ।
- 13-008-007c शुश्रूषमाणे नृपतौ प्रेत्य चेह सुखावहाः ॥
- 13-008-008a ये चापि तेषां श्रोतारः सदा सदसि संमताः ।
- 13-008-008c विज्ञानगुणसंपन्नास्तेषां च स्पृहयाम्यहम् ॥
- 13-008-009a सुसंस्कृतानि प्रयताः शुचीनि गुणवन्ति च ।
- 13-008-009c ददत्यन्नानि तृप्त्यर्थं ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥

13-008-009e	ये चापि सततं राजंस्तेषां च स्पृहयाम्यहम् ॥
13-008-010a	शक्यं ह्येवाहवे योद्धुं न दातुमनसूयितम् ।
13-008-010c	शूरा वीराश्च शतशः सन्ति लोके युधिष्ठिर ॥
13-008-010e	तेषां संख्यायमानानां दानशूरो विशिष्यते ॥
13-008-011a	धन्यः स्यां यद्यहं भूयः सौम्य ब्राह्मणकोऽपि वा ।
13-008-011c	कुले जातो धर्मगतिस्तपोविद्यापरायणः ॥
13-008-012a	न मे त्वत्तः प्रियतरो लोकेऽस्मिन्पाण्डुनन्दन ।
13-008-012c	त्वत्तश्च मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥
13-008-013a	यथा मम प्रियतरास्त्वत्तो विप्राः कुरूद्वह ।
13-008-013c	तेन सत्येन गच्छेयं लोकान्यत्र स शंतनुः ॥
13-008-014a	न मे पिता प्रियतरो ब्राह्मणेभ्यस्तथाभवत् ।
13-008-014c	न मे पितुः पिता वापि ये चान्येऽपि सुहृज्जनाः ॥
13-008-015a	न हि मे वृजिनं किञ्चिद्विद्यते ब्राह्मणेष्विह ।
13-008-015c	अणु वा यदि वा स्थूलं विदितं साधुकर्मभिः ॥
13-008-016a	कर्मणा मनसा वापि वाचा वापि परंतप ।
13-008-016c	यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु तेनाद्य न तपाम्यहम् ॥
13-008-017a	ब्रह्मण्य इति मामाहुस्तया वाचास्मि तोषितः ।
13-008-017c	एतदेव पवित्रेभ्यः सर्वेभ्यः परमं स्मृतम् ॥
13-008-018a	पश्यामि लोकानमलाञ्छुचीन्ब्राह्मणयायिनः ।
13-008-018c	तेषु मे तात गन्तव्यमह्वाय च चिराय च ॥
13-008-019a	यथा पत्याश्रयो धर्मः स्त्रीणां लोके युधिष्ठिर ।
13-008-019c	स देवः सा गतिर्नान्या क्षत्रियस्य तथा द्विजाः ॥
13-008-020a	क्षत्रियः शतवर्षी च दशवर्षी च ब्राह्मणः ।
13-008-020c	पितापुत्रौ च विज्ञेयौ तयोर्हि ब्राह्मणः पिता ॥
13-008-021a	नारी तु पत्यभावे वै देवरं कुरुते पतिम् ।
13-008-021c	पृथिवी ब्राह्मणालाभे क्षत्रियं कुरुते पतिम् ॥
13-008-022a	पुत्रवच्च ततो रक्षया उपास्या गुरुवच्च ते ।
13-008-022c	अग्निवच्चोपचर्या वै ब्राह्मणाः कुरुसत्तम ॥
13-008-023a	ऋजून्सतः सत्यशीलान्सर्वभूतहिते रतान् ।
13-008-023c	आशीविषानिव क्रुद्धान्द्विजानुपचरेत्सदा ॥
13-008-024a	तेजसस्तपसश्चैव नित्यं बिभ्येद्युधिष्ठिर ।

- 13-008-024c उभे चैते परित्याज्ये तेजश्चैव तपस्तथा ॥
 13-008-025a व्यवसायस्तयोः शीघ्रमुभयोरेव विद्यते ।
 13-008-025c हन्युः क्रुद्धा महाराज ब्राह्मणा ये तपस्विनः ॥
 13-008-026a भूयः स्यादुभयं दत्तं ब्राह्मणाद्यदकोपनात् ।
 13-008-026c कुर्यादुभयतःशेषं दत्तशेषं न शेषयेत् ॥
 13-008-027a दण्डपाणिर्यथा गोषु पालो नित्यं स्थिरो भवेत् ।
 13-008-027c ब्राह्मणान्ब्रह्म च तथा क्षत्रियः परिपालयेत् ॥
 13-008-028a पितेव पुत्रात्रक्षेथा ब्राह्मणान्ब्रह्मतेजसः ।
 13-008-028c गृहे चैषामवेक्षेथाः कच्चिदस्तीह जीवनम् ॥

13-009-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-009-001a ब्राह्मणानां तु ये लोके प्रतिश्रुत्य पितामह ।
 13-009-001c न प्रयच्छन्ति मोहात्ते के भवन्ति महामते ॥
 13-009-002a एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहि धर्मं धर्मभृतां वर ।
 13-009-002c प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो न प्रयच्छन्ति ये नराः ॥

13-009-003 भीष्म उवाच

- 13-009-003a यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि वा बहु ।
 13-009-003c आशास्तस्य हताः सर्वाः क्लीबस्येव प्रजाफलम् ॥
 13-009-004a यां रात्रिं जायते पापो यां च रात्रिं विनश्यति ।
 13-009-004c एतस्मिन्नन्तरे यद्यत्सुकृतं तस्य भारत ॥
 13-009-004e यच्च तस्य हुतं किञ्चित्सर्वं तस्योपहन्यते ॥
 13-009-005a अत्रैतद्वचनं प्राहुर्धर्मशास्त्रविदो जनाः ।
 13-009-005c निशम्य भरतश्रेष्ठ बुद्ध्या परमयुक्तया ॥
 13-009-006a अपि चोदाहरन्तीमं धर्मशास्त्रविदो जनाः ।
 13-009-006c अश्वानां श्यामकर्णानां सहस्रेण स मुच्यते ॥
 13-009-007a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-009-007c सृगालस्य च संवादं वानरस्य च भारत ॥
 13-009-008a तौ सखायौ पुरा ह्यास्तां मानुषत्वे परंतप ।
 13-009-008c अन्यां योनिं समापन्नौ सार्गालीं वानरीं तथा ॥
 13-009-009a ततः परासून्ब्रादन्तं सृगालं वानरोऽब्रवीत् ।
 13-009-009c श्मशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्वजातिमनुस्मरन् ॥

- 13-009-010a किं त्वया पापकं कर्म कृतं पूर्वं सुदारुणम् ।
 13-009-010c यस्त्वं श्मशाने मृतकान्पूतिकानत्सि कुत्सितान् ॥
- 13-009-011a एवमुक्तः प्रत्युवाच सृगालो वानरं तदा ।
 13-009-011c ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाकृतम् ॥
- 13-009-012a तत्कृते पापिकां योनिमापन्नोऽस्मि प्लवंगम ।
 13-009-012c तस्मादेवंविधं भक्ष्यं भक्षयामि बुभुक्षितः ॥
- 13-009-013a इत्येतद्ब्रुवतो राजन्ब्राह्मणस्य मया श्रुतम् ।
 13-009-013c कथां कथयतः पुण्यां धर्मज्ञस्य पुरातनीम् ॥
- 13-009-014a श्रुतं चापि मया भूयः कृष्णस्यापि विशां पते ।
 13-009-014c कथां कथयतः पूर्वं ब्राह्मणं प्रति पाण्डव ॥
- 13-009-015a एवमेव च मां नित्यं ब्राह्मणाः संदिशन्ति वै ।
 13-009-015c प्रतिश्रुत्य भवेद्देयं नाशा कार्या हि ब्राह्मणैः ॥
- 13-009-016a ब्राह्मणो ह्याशया पूर्वं कृतया पृथिवीपते ।
 13-009-016c सुसमिद्धो यथा दीप्तः पावकस्तद्विधः स्मृतः ॥
- 13-009-017a यं निरीक्षेत संक्रुद्ध आशया पूर्वजातया ।
 13-009-017c प्रदहेत हि तं राजन्कक्षमक्षय्यभुग्यथा ॥
- 13-009-018a स एव हि यदा तुष्टो वचसा प्रतिनन्दति ।
 13-009-018c भवत्यगदसंकाशो विषये तस्य भारत ॥
- 13-009-019a पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चैव बान्धवान्सचिवांस्तथा ।
 13-009-019c पुरं जनपदं चैव शान्तिरिष्टेव पुष्यति ॥
- 13-009-020a एतद्धि परमं तेजो ब्राह्मणस्येह दृश्यते ।
 13-009-020c सहस्रकिरणस्येव सवितुर्धरणीतले ॥
- 13-009-021a तस्माद्दातव्यमेवेह प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिर ।
 13-009-021c यदीच्छेच्छोभनां जातिं प्राप्तुं भरतसत्तम ॥
- 13-009-022a ब्राह्मणस्य हि दत्तेन ध्रुवं स्वर्गो ह्यनुत्तमः ।
 13-009-022c शक्यं प्राप्तुं विशेषेण दानं हि महती क्रिया ॥
- 13-009-023a इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा ।
 13-009-023c तस्माद्दानानि देयानि ब्राह्मणेभ्यो विजानता ॥
- 13-009-024a महद्धि भरतश्रेष्ठ ब्राह्मणस्तीर्थमुच्यते ।
 13-009-024c वेलायां न तु कस्यांचिद्गच्छेद्विप्रो ह्यपूजितः ॥

13-010-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-010-001a मित्रसौहृदभावेन उपदेशं करोति यः ।
 13-010-001c जात्यावरस्य राजर्षे दोषस्तस्य भवेन्न वा ॥
 13-010-002a एतदिच्छामि तत्त्वेन व्याख्यातुं वै पितामह ।
 13-010-002c सूक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य यत्र मुह्यन्ति मानवाः ॥

13-010-003 भीष्म उवाच

- 13-010-003a अत्र ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन्यथागमम् ।
 13-010-003c ऋषीणां वदतां पूर्वं श्रुतमासीद्यथा मया ॥
 13-010-004a उपदेशो न कर्तव्यो जातिहीनस्य कस्यचित् ।
 13-010-004c उपदेशे महान्दोष उपाध्यायस्य भाष्यते ॥
 13-010-005a निदर्शनमिदं राजञ्शृणु मे भरतर्षभ ।
 13-010-005c दुरुक्तवचने राजन्यथा पूर्वं युधिष्ठिर ॥
 13-010-005e ब्रह्माश्रमपदे वृत्तं पार्श्वे हिमवतः शुभे ॥
 13-010-006a तत्राश्रमपदं पुण्यं नानावृक्षगणायुतम् ।
 13-010-006c बहुगुल्मलताकीर्णं मृगद्विजनिषेवितम् ॥
 13-010-007a सिद्धचारणसंगुष्टं रम्यं पुष्पितकाननम् ।
 13-010-007c व्रतिभिर्बहुभिः कीर्णं तापसैरुपशोभितम् ॥
 13-010-008a ब्राह्मणैश्च महाभागैः सूर्यज्वलनसंनिभैः ।
 13-010-008c नियमव्रतसंपन्नैः समाकीर्णं तपस्विभिः ॥
 13-010-008e दीक्षितैर्भरतश्रेष्ठ यताहारैः कृतात्मभिः ॥
 13-010-009a वेदाध्ययनघोषैश्च नादितं भरतर्षभ ।
 13-010-009c वालखिल्यैश्च बहुभिर्यतिभिश्च निषेवितम् ॥
 13-010-010a तत्र कश्चित्समुत्साहं कृत्वा शूद्रो दयान्वितः ।
 13-010-010c आगतो ह्याश्रमपदं पूजितश्च तपस्विभिः ॥
 13-010-011a तांस्तु दृष्ट्वा मुनिगणान्देवकल्पान्महौजसः ।
 13-010-011c वहतो विविधा दीक्षाः संप्रहृष्यत भारत ॥
 13-010-012a अथास्य बुद्धिरभवत्तपस्ये भरतर्षभ ।
 13-010-012c ततोऽब्रवीत्कुलपतिं पादौ संगृह्य भारत ॥
 13-010-013a भवत्प्रसादादिच्छामि धर्मं चर्तुं द्विजर्षभ ।
 13-010-013c तन्मां त्वं भगवन्वक्तुं प्रव्राजयितुमर्हसि ॥
 13-010-014a वर्णावरोऽहं भगवञ्शूद्रो जात्यास्मि सत्तम ।
 13-010-014c शुश्रूषां कर्तुमिच्छामि प्रपन्नाय प्रसीद मे ॥

13-010-015

कुलपतिरुवाच

13-010-015a

न शक्यमिह शूद्रेण लिङ्गमाश्रित्य वर्तितुम् ।

13-010-015c

आस्यतां यदि ते बुद्धिः शुश्रूषानिरतो भव ॥

13-010-016

भीष्म उवाच

13-010-016a

एवमुक्तस्तु मुनिना स शूद्रोऽचिन्तयन्नृप ।

13-010-016c

कथमत्र मया कार्यं श्रद्धा धर्मे परा च मे ॥

13-010-016e

विज्ञातमेवं भवतु करिष्ये प्रियमात्मनः ॥

13-010-017a

गत्वाश्रमपदादूरमुटजं कृतवांस्तु सः ।

13-010-017c

तत्र वेदिं च भूमिं च देवतायतनानि च ॥

13-010-017e

निवेश्य भरतश्रेष्ठ नियमस्थोऽभवत्सुखम् ॥

13-010-018a

अभिषेकांश्च नियमान्देवतायतनेषु च ।

13-010-018c

बलिं च कृत्वा हुत्वा च देवतां चाप्यपूजयत् ॥

13-010-019a

संकल्पनियमोपेतः फलाहारो जितेन्द्रियः ।

13-010-019c

नित्यं संनिहिताभिश्च ओषधीभिः फलैस्तथा ॥

13-010-020a

अतिथीन्पूजयामास यथावत्समुपागतान् ।

13-010-020c

एवं हि सुमहान्कालो व्यत्यक्रामत्स तस्य वै ॥

13-010-021a

अथास्य मुनिरागच्छत्संगत्या वै तमाश्रमम् ।

13-010-021c

संपूज्य स्वागतेनर्षिं विधिवत्पर्यतोषयत् ॥

13-010-022a

अनुकूलाः कथाः कृत्वा यथावत्पर्यपृच्छत ।

13-010-022c

ऋषिः परमतेजस्वी धर्मात्मा संयतेन्द्रियः ॥

13-010-023a

एवं स बहुशस्तस्य शूद्रस्य भरतर्षभ ।

13-010-023c

सोऽगच्छदाश्रममृषिः शूद्रं द्रष्टुं नरर्षभ ॥

13-010-024a

अथ तं तापसं शूद्रः सोऽब्रवीद्भरतर्षभ ।

13-010-024c

पितृकार्यं करिष्यामि तत्र मेऽनुग्रहं कुरु ॥

13-010-025a

बाढमित्येव तं विप्र उवाच भरतर्षभ ।

13-010-025c

शुचिर्भूत्वा स शूद्रस्तु तस्यर्षेः पाद्यमानयत् ॥

13-010-026a

अथ दर्भाश्च वन्याश्च ओषधीर्भरतर्षभ ।

13-010-026c

पवित्रमासनं चैव बृसीं च समुपानयत् ॥

13-010-027a

अथ दक्षिणमावृत्य बृसीं परमशीर्षिकाम् ।

13-010-027c

कृतामन्यायतो दृष्ट्वा ततस्तमृषिरब्रवीत् ॥

13-010-028a

कुरुष्वैतां पूर्वशीर्षा भव चोदङ्मुखः शुचिः ।

- 13-010-028c स च तत्कृतवाञ्छूद्रः सर्वं यदृषिरब्रवीत् ॥
- 13-010-029a यथोपदिष्टं मेधावी दर्भादींस्तान्यथातथम् ।
- 13-010-029c हव्यकव्यविधिं कृत्स्नमुक्तं तेन तपस्विना ॥
- 13-010-030a ऋषिणा पितृकार्ये च स च धर्मपथे स्थितः ।
- 13-010-030c पितृकार्ये कृते चापि विसृष्टः स जगाम ह ॥
- 13-010-031a अथ दीर्घस्य कालस्य स तप्यञ्छूद्रतापसः ।
- 13-010-031c वने पञ्चत्वमगमत्सुकृतेन च तेन वै ॥
- 13-010-031e अजायत महाराजराजवंशे महाद्युतिः ॥
- 13-010-032a तथैव स ऋषिस्तात कालधर्ममवाप्य ह ।
- 13-010-032c पुरोहितकुले विप्र आजातो भरतर्षभ ॥
- 13-010-033a एवं तौ तत्र संभूतावुभौ शूद्रमुनी तदा ।
- 13-010-033c क्रमेण वर्धितौ चापि विद्यासु कुशलावुभौ ॥
- 13-010-034a अथर्ववेदे वेदे च बभूवर्षिः सुनिश्चितः ।
- 13-010-034c कल्पप्रयोगे चोत्पन्ने ज्योतिषे च परं गतः ॥
- 13-010-034e सख्ये चापि परा प्रीतिस्तयोश्चापि व्यवर्धत ॥
- 13-010-035a पितर्युपरते चापि कृतशौचः स भारत ।
- 13-010-035c अभिषिक्तः प्रकृतिभी राजपुत्रः स पार्थिवः ॥
- 13-010-035e अभिषिक्तेन स ऋषिरभिषिक्तः पुरोहितः ॥
- 13-010-036a स तं पुरोधाय सुखमवसद्भरतर्षभ ।
- 13-010-036c राज्यं शशास धर्मेण प्रजाश्च परिपालयन् ॥
- 13-010-037a पुण्याहवाचने नित्यं धर्मकार्येषु चासकृत् ।
- 13-010-037c उत्स्मयन्प्राहसच्चापि दृष्ट्वा राजा पुरोहितम् ॥
- 13-010-037e एवं स बहुशो राजन्पुरोधसमुपाहसत् ॥
- 13-010-038a लक्षयित्वा पुरोधास्तु बहुशस्तं नराधिपम् ।
- 13-010-038c उत्स्मयन्तं च सततं दृष्ट्वासौ मन्युमानभूत् ॥
- 13-010-039a अथ शून्ये पुरोधास्तु सह राज्ञा समागतः ।
- 13-010-039c कथाभिरनुकूलाभी राजानमभिरामयत् ॥
- 13-010-040a ततोऽब्रवीन्नरेन्द्रं स पुरोधा भरतर्षभ ।
- 13-010-040c वरमिच्छाम्यहं त्वेकं त्वया दत्तं महाद्युते ॥

13-010-041 राजोवाच

- 13-010-041a वराणां ते शतं दद्यां किमुतैकं द्विजोत्तम ।

13-010-041c स्नेहाच्च बहुमानाच्च नास्त्यदेयं हि मे तव ॥

13-010-042 पुरोहित उवाच

13-010-042a एकं वै वरमिच्छामि यदि तुष्टोऽसि पार्थिव ।

13-010-042c यद्ददासि महाराज सत्यं तद्वद मानृतम् ॥

13-010-043 भीष्म उवाच

13-010-043a बाढमित्येव तं राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिर ।

13-010-043c यदि ज्ञास्यामि वक्ष्यामि अजानन्न तु संवदे ॥

13-010-044 पुरोहित उवाच

13-010-044a पुण्याहवाचने नित्यं धर्मकृत्येषु चासकृत् ।

13-010-044c शान्तिहोमेषु च सदा किं त्वं हससि वीक्ष्य माम् ॥

13-010-045a सव्रीडं वै भवति हि मनो मे हसता त्वया ।

13-010-045c कामया शापितो राजन्नान्यथा वक्तुमर्हसि ॥

13-010-046a भाव्यं हि कारणेनात्र न ते हास्यमकारणम् ।

13-010-046c कौतूहलं मे सुभृशं तत्त्वेन कथयस्व मे ॥

13-010-047 राजोवाच

13-010-047a एवमुक्ते त्वया विप्र यदवाच्यं भवेदपि ।

13-010-047c अवश्यमेव वक्तव्यं शृणुष्वैकमना द्विज ॥

13-010-048a पूर्वदेहे यथा वृत्तं तन्निबोध द्विजोत्तम ।

13-010-048c जातिं स्मराम्यहं ब्रह्मन्नवधानेन मे शृणु ॥

13-010-049a शूद्रोऽहमभवं पूर्वं तापसो भृशसंयुतः ।

13-010-049c ऋषिरुग्रतपास्त्वं च तदाभूर्द्विजसत्तम ॥

13-010-050a प्रीयता हि तदा ब्रह्मन्ममानुग्रहबुद्धिना ।

13-010-050c पितृकार्ये त्वया पूर्वमुपदेशः कृतोऽनघ ॥

13-010-050e बृस्यां दर्भेषु हव्ये च कव्ये च मुनिसत्तम ॥

13-010-051a एतेन कर्मदोषेण पुरोधास्त्वमजायथाः ।

13-010-051c अहं राजा च विप्रेन्द्र पश्य कालस्य पर्ययम् ॥

13-010-051e मत्कृते ह्युपदेशेन त्वया प्राप्तमिदं फलम् ॥

13-010-052a एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्प्रहसे त्वां द्विजोत्तम ।

13-010-052c न त्वां परिभवन्ब्रह्मन्प्रहसामि गुरुर्भवान् ॥

13-010-053a विपर्ययेण मे मन्युस्तेन संतप्यते मनः ।

- 13-010-053c जातिं स्मराम्यहं तुभ्यमतस्त्वां प्रहसामि वै ॥
- 13-010-054a एवं तवोग्रं हि तप उपदेशेन नाशितम् ।
- 13-010-054c पुरोहितत्वमुत्सृज्य यतस्व त्वं पुनर्भवे ॥
- 13-010-055a इतस्त्वमधमामन्यां मा योनिं प्राप्स्यसे द्विज ।
- 13-010-055c गृह्यतां द्रविणं विप्र पूतात्मा भव सत्तम ॥
- 13-010-056 भीष्म उवाच**
- 13-010-056a ततो विसृष्टो राज्ञा तु विप्रो दानान्यनेकशः ।
- 13-010-056c ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं भूमिं ग्रामांश्च सर्वशः ॥
- 13-010-057a कृच्छ्राणि चीर्त्वा च ततो यथोक्तानि द्विजोत्तमः ।
- 13-010-057c तीर्थानि चाभिगत्वा वै दानानि विविधानि च ॥
- 13-010-058a दत्त्वा गाश्चैव विप्राणां पूतात्मा सोऽभवद्द्विजः ।
- 13-010-058c तमेव चाश्रमं गत्वा चचार विपुलं तपः ॥
- 13-010-059a ततः सिद्धिं परां प्राप्तो ब्राह्मणो राजसत्तम ।
- 13-010-059c संमतश्चाभवत्तेषामाश्रमेऽऽश्रमवासिनाम् ॥
- 13-010-060a एवं प्राप्तो महत्कृच्छ्रमृषिः स नृपसत्तम ।
- 13-010-060c ब्राह्मणेन न वक्तव्यं तस्माद्वर्णावरे जने ॥
- 13-010-061a वर्जयेदुपदेशं च सदैव ब्राह्मणो नृप ।
- 13-010-061c उपदेशं हि कुर्वाणो द्विजः कृच्छ्रमवाप्नुयात् ॥
- 13-010-062a एषितव्यं सदा वाचा नृपेण द्विजसत्तमात् ।
- 13-010-062c न प्रवक्तव्यमिह हि किञ्चिद्वर्णावरे जने ॥
- 13-010-063a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
- 13-010-063c एतेषु कथयन्नाजन्ब्राह्मणो न प्रदुष्यति ॥
- 13-010-064a तस्मात्सद्भिर्न वक्तव्यं कस्यचित्किञ्चिदग्रतः ।
- 13-010-064c सूक्ष्मा गतिर्हि धर्मस्य दुर्ज्ञेया ह्यकृतात्मभिः ॥
- 13-010-065a तस्मान्मौनानि मुनयो दीक्षां कुर्वन्ति चादृताः ।
- 13-010-065c दुरुक्तस्य भयाद्राजन्नानुभाषन्ति किञ्चन ॥
- 13-010-066a धार्मिका गुणसंपन्नाः सत्यार्जवपरायणाः ।
- 13-010-066c दुरुक्तवाचाभिहताः प्राप्नुवन्तीह दुष्कृतम् ॥
- 13-010-067a उपदेशो न कर्तव्यः कदाचिदपि कस्यचित् ।
- 13-010-067c उपदेशाद्धि तत्पापं ब्राह्मणः समवाप्नुयात् ॥
- 13-010-068a विमृश्य तस्मात्प्राज्ञेन वक्तव्यं धर्ममिच्छता ।

- 13-010-068c सत्यानृतेन हि कृत उपदेशो हिनस्ति वै ॥
 13-010-069a वक्तव्यमिह पृष्टेन विनिश्चित्य विपर्ययम् ।
 13-010-069c स चोपदेशः कर्तव्यो येन धर्ममवाप्नुयात् ॥
 13-010-070a एतत्ते सर्वमाख्यातमुपदेशे कृते सति ।
 13-010-070c महान्क्लेशो हि भवति तस्मान्नोपदिशेत्क्वचित् ॥

13-011-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-011-001a कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भरतर्षभ ।
 13-011-001c श्रीः पद्मा वसते नित्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-011-002 भीष्म उवाच

- 13-011-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।
 13-011-002c रुक्मिणी देवकीपुत्रसंनिधौ पर्यपृच्छत ॥
 13-011-003a नारायणस्याङ्कगतां ज्वलन्तीं; दृष्ट्वा श्रियं पद्मसमानवक्त्राम् ।
 13-011-003c कौतूहलाद्विस्मितचारुनेत्रा; पप्रच्छ माता मकरध्वजस्य ॥
 13-011-004a कानीह भूतान्युपसेवसे त्वं; संतिष्ठती कानि न सेवसे त्वम् ।
 13-011-004c तानि त्रिलोकेश्वरभूतकान्ते; तत्त्वेन मे ब्रूहि महर्षिकन्ये ॥
 13-011-005a एवं तदा श्रीरभिभाष्यमाणा; देव्या समक्षं गरुडध्वजस्य ।
 13-011-005c उवाच वाक्यं मधुराभिधानं; मनोहरं चन्द्रमुखी प्रसन्ना ॥
 13-011-006a वसामि सत्ये सुभगे प्रगल्भे; दक्षे नरे कर्मणि वर्तमाने ।
 13-011-006c नाकर्मशीले पुरुषे वसामि; न नास्तिके सांकरिके कृतध्ने ॥
 13-011-006e न भिन्नवृत्ते न नृशंसवृत्ते; न चापि चौरे न गुरुष्वसूये ॥
 13-011-007a ये चाल्पतेजोबलसत्त्वसारा; हृष्यन्ति कुप्यन्ति च यत्र तत्र ।
 13-011-007c न देवि तिष्ठामि तथाविधेषु; नरेषु संसुप्तमनोरथेषु ॥
 13-011-008a यश्चात्मनि प्रार्थयते न किं चि;द्यश्च स्वभावोपहतान्तरात्मा ।
 13-011-008c तेष्वल्पसंतोषरतेषु नित्यं; नरेषु नाहं निवसामि देवि ॥
 13-011-009a वसामि धर्मशीलेषु धर्मज्ञेषु महात्मसु ।
 13-011-009c वृद्धसेविषु दान्तेषु सत्त्वज्ञेषु महात्मसु ॥
 13-011-010a स्त्रीषु क्षान्तासु दान्तासु देवद्विजपरासु च ।
 13-011-010c वसामि सत्यशीलासु स्वभावनिरतासु च ॥
 13-011-011a प्रकीर्णभाण्डामनवेक्ष्यकारिणीं; सदा च भर्तुः प्रतिकूलवादिनीम् ।
 13-011-011c परस्य वेशमाभिरतामलज्जा;मेवंविधां स्त्रीं परिवर्जयामि ॥

- 13-011-012a लोलामचोक्षामवलेहिनीं च; व्यपेतधैर्या कलहप्रियां च ।
 13-011-012c निद्राभिभूतां सततं शयाना;मेवंविधां स्त्रीं परिवर्जयामि ॥
 13-011-013a सत्यासु नित्यं प्रियदर्शनासु; सौभाग्ययुक्तासु गुणान्वितासु ।
 13-011-013c वसामि नारीषु पतिव्रतासु; कल्याणशीलासु विभूषितासु ॥
 13-011-014a यानेषु कन्यासु विभूषणेषु; यज्ञेषु मेघेषु च वृष्टिमत्सु ।
 13-011-014c वसामि फुल्लासु च पद्मिनीषु; नक्षत्रवीथीषु च शारदीषु ॥
 13-011-015a शैलेषु गोष्ठेषु तथा वनेषु; सरःसु फुल्लोत्पलपङ्कजेषु ।
 13-011-015c नदीषु हंसस्वननादितासु; क्रौञ्चावधुष्टस्वरशोभितासु ॥
 13-011-016a विस्तीर्णकूलहृदशोभितासु; तपस्विसिद्धद्विजसेवितासु ।
 13-011-016c वसामि नित्यं सुबहूदकासु; सिंहैर्गजैश्चाकुलितोदकासु ॥
 13-011-016e मत्ते गजे गोवृषभे नरेन्द्रे; सिंहासने सत्पुरुषे च नित्यम् ॥
 13-011-017a यस्मिन्नृहे हूयते हव्यवाहो; गोब्राह्मणश्चार्य्यते देवताश्च ।
 13-011-017c काले च पुष्पैर्बलयः क्रियन्ते; तस्मिन्नृहे नित्यमुपैमि वासम् ॥
 13-011-018a स्वाध्यायनित्येषु द्विजेषु नित्यं; क्षत्रे च धर्माभिरते सदैव ।
 13-011-018c वैश्ये च कृष्याभिरते वसामि; शूद्रे च शुश्रूषणनित्ययुक्ते ॥
 13-011-019a नारायणे त्वेकमना वसामि; सर्वेण भावेन शरीरभूता ।
 13-011-019c तस्मिन्हि धर्मः सुमहान्निविष्टो; ब्रह्मण्यता चात्र तथा प्रियत्वम् ॥
 13-011-020a नाहं शरीरेण वसामि देवि; नैवं मया शक्यमिहाभिधातुम् ।
 13-011-020c यस्मिंस्तु भावेन वसामि पुंसि; स वर्धते धर्मयशोर्थकामैः ॥

13-012-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-012-001a स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगे स्पर्शः कस्याधिको भवेत् ।
 13-012-001c एतन्मे संशयं राजन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥

13-012-002 भीष्म उवाच

- 13-012-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-012-002c भङ्गाश्वनेन शक्रस्य यथा वैरमभूत्पुरा ॥
 13-012-003a पुरा भङ्गाश्वनो नाम राजर्षिरतिधार्मिकः ।
 13-012-003c अपुत्रः स नरव्याघ्र पुत्रार्थं यज्ञमाहरत् ॥
 13-012-004a अग्निष्टुं नाम राजर्षिरिन्द्रद्विष्टं महाबलः ।
 13-012-004c प्रायश्चित्तेषु मर्त्यानां पुत्रकामस्य चेष्ट्यते ॥
 13-012-005a इन्द्रो ज्ञात्वा तु तं यज्ञं महाभागः सुरेश्वरः ।

- 13-012-005c अन्तरं तस्य राजर्षेरन्विच्छन्नियतात्मनः ॥
- 13-012-006a कस्यचित्त्वथ कालस्य मृगयामटतो नृप ।
- 13-012-006c इदमन्तरमित्येव शक्रो नृपममोहयत् ॥
- 13-012-007a एकाश्चेन च राजर्षिभ्रान्त इन्द्रेण मोहितः ।
- 13-012-007c न दिशोऽविन्दत नृपः क्षुत्पिपासार्दितस्तदा ॥
- 13-012-008a इतश्चेतश्च वै धावञ्श्रमतृष्णार्दितो नृपः ।
- 13-012-008c सरोऽपश्यत्सुरुचिरं पूर्णं परमवारिणा ॥
- 13-012-008e सोऽवगाह्य सरस्तात पाययामास वाजिनम् ॥
- 13-012-009a अथ पीतोदकं सोऽश्वं वृक्षे बद्ध्वा नृपोत्तमः ।
- 13-012-009c अवगाह्य ततः स्नातो राजा स्त्रीत्वमवाप ह ॥
- 13-012-010a आत्मानं स्त्रीकृतं दृष्ट्वा व्रीडितो नृपसत्तमः ।
- 13-012-010c चिन्तानुगतसर्वात्मा व्याकुलेन्द्रियचेतनः ॥
- 13-012-011a आरोहिष्ये कथं त्वश्वं कथं यास्यामि वै पुरम् ।
- 13-012-011c अग्निष्टुं नाम इष्टं मे पुत्राणां शतमौरसम् ॥
- 13-012-012a जातं महाबलानां वै तान्प्रवक्ष्यामि किं त्वहम् ।
- 13-012-012c दारेषु चास्मदीयेषु पौरजानपदेषु च ॥
- 13-012-013a मृदुत्वं च तनुत्वं च विक्लवत्वं तथैव च ।
- 13-012-013c स्त्रीगुणा ऋषिभिः प्रोक्ता धर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः ॥
- 13-012-013e व्यायामः कर्कशत्वं च वीर्यं च पुरुषे गुणाः ॥
- 13-012-014a पौरुषं विप्रनष्टं मे स्त्रीत्वं केनापि मेऽभवत् ।
- 13-012-014c स्त्रीभावात्कथमश्वं तु पुनरारोढुमुत्सहे ॥
- 13-012-015a महता त्वथ खेदेन आरुह्याश्वं नराधिपः ।
- 13-012-015c पुनरायात्पुरं तात स्त्रीभूतो नृपसत्तम ॥
- 13-012-016a पुत्रा दाराश्च भृत्याश्च पौरजानपदाश्च ते ।
- 13-012-016c किं न्विदं त्विति विज्ञाय विस्मयं परमं गताः ॥
- 13-012-017a अथोवाच स राजर्षिः स्त्रीभूतो वदतां वरः ।
- 13-012-017c मृगयामस्मि निर्यातो बलैः परिवृतो दृढम् ॥
- 13-012-017e उद्भ्रान्तः प्राविशं घोरामटवीं दैवमोहितः ॥
- 13-012-018a अटव्यां च सुघोरायां तृष्णार्तो नष्टचेतनः ।
- 13-012-018c सरः सुरुचिरप्रख्यमपश्यं पक्षिभिर्वृतम् ॥
- 13-012-019a तत्रावगाढः स्त्रीभूतो व्यक्तं दैवान्न संशयः ।

13-012-019c	अतृप्त इव पुत्राणां दाराणां च धनस्य च ॥
13-012-020a	उवाच पुत्रांश्च ततः स्त्रीभूतः पार्थिवोत्तमः ।
13-012-020c	संप्रीत्या भुज्यतां राज्यं वनं यास्यामि पुत्रकाः ॥
13-012-020e	अभिषिच्य स पुत्राणां शतं राजा वनं गतः ॥
13-012-021a	तामाश्रमे स्त्रियं तात तापसोऽभ्यवपद्यत ।
13-012-021c	तापसेनास्य पुत्राणामाश्रमेऽप्यभवच्छतम् ॥
13-012-022a	अथ सा तान्सुतान्गृह्य पूर्वपुत्रानभाषत ।
13-012-022c	पुरुषत्वे सुता यूयं स्त्रीत्वे चेमे शतं सुताः ॥
13-012-023a	एकत्र भुज्यतां राज्यं भ्रातृभावेन पुत्रकाः ।
13-012-023c	सहिता भ्रातरस्तेऽथ राज्यं बुभुजिरे तदा ॥
13-012-024a	तान्दृष्ट्वा भ्रातृभावेन भुञ्जानान्राज्यमुत्तमम् ।
13-012-024c	चिन्तयामास देवेन्द्रो मन्युनाभिपरिप्लुतः ॥
13-012-024e	उपकारोऽस्य राजर्षेः कृतो नापकृतं मया ॥
13-012-025a	ततो ब्राह्मणरूपेण देवराजः शतक्रतुः ।
13-012-025c	भेदयामास तान्गत्वा नगरं वै नृपात्मजान् ॥
13-012-026a	भ्रातृणां नास्ति सौभ्रात्रं येऽप्येकस्य पितुः सुताः ।
13-012-026c	राज्यहेतोर्विवदिताः कश्यपस्य सुरासुराः ॥
13-012-027a	यूयं भङ्गाश्चनापत्यास्तापसस्येतरे सुताः ।
13-012-027c	कश्यपस्य सुराश्चैव असुराश्च सुतास्तथा ॥
13-012-027e	युष्माकं पैतृकं राज्यं भुज्यते तापसात्मजैः ॥
13-012-028a	इन्द्रेण भेदितास्ते तु युद्धेऽन्योन्यमपातयन् ।
13-012-028c	तच्छ्रुत्वा तापसी चापि संतप्ता प्ररुरोद ह ॥
13-012-029a	ब्राह्मणच्छद्मनाभ्येत्य तामिन्द्रोऽथान्वपृच्छत ।
13-012-029c	केन दुःखेन संतप्ता रोदिषि त्वं वरानने ॥
13-012-030a	ब्राह्मणं तु ततो दृष्ट्वा सा स्त्री करुणमब्रवीत् ।
13-012-030c	पुत्राणां द्वे शते ब्रह्मन्कालेन विनिपातिते ॥
13-012-031a	अहं राजाभवं विप्र तत्र पुत्रशतं मया ।
13-012-031c	समुत्पन्नं सुरूपाणां विक्रान्तानां द्विजोत्तम ॥
13-012-032a	कदाचिन्मृगयां यात उद्भ्रान्तो गहने वने ।
13-012-032c	अवगाढश्च सरसि स्त्रीभूतो ब्राह्मणोत्तम ॥
13-012-032e	पुत्रान्नाज्ये प्रतिष्ठाप्य वनमस्मि ततो गतः ॥

- 13-012-033a स्त्रियाश्च मे पुत्रशतं तापसेन महात्मना ।
 13-012-033c आश्रमे जनितं ब्रह्मन्नीतास्ते नगरं मया ॥
 13-012-034a तेषां च वैरमुत्पन्नं कालयोगेन वै द्विज ।
 13-012-034c एतच्छोचामि विप्रेन्द्र दैवेनाभिपरिप्लुता ॥
 13-012-035a इन्द्रस्तां दुःखितां दृष्ट्वा अब्रवीत्पुरुषं वचः ।
 13-012-035c पुरा सुदुःसहं भद्रे मम दुःखं त्वया कृतम् ॥
 13-012-036a इन्द्रद्विष्टेन यजता मामनादृत्य दुर्मते ।
 13-012-036c इन्द्रोऽहमस्मि दुर्बुद्धे वैरं ते यातितं मया ॥
 13-012-037a इन्द्रं तु दृष्ट्वा राजर्षिः पादयोः शिरसा गतः ।
 13-012-037c प्रसीद त्रिदशश्रेष्ठ पुत्रकामेन स क्रतुः ॥
 13-012-037e इष्टस्त्रिदशशार्दूल तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ॥
 13-012-038a प्रणिपातेन तस्येन्द्रः परितुष्टो वरं ददौ ।
 13-012-038c पुत्रा वै कतमे राजञ्जीवन्तु तव शंस मे ॥
 13-012-038e स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः पुरुषस्याथ येऽभवन् ॥
 13-012-039a तापसी तु ततः शक्रमुवाच प्रयताञ्जलिः ।
 13-012-039c स्त्रीभूतस्य हि ये जातास्ते मे जीवन्तु वासव ॥
 13-012-040a इन्द्रस्तु विस्मितो हृष्टः स्त्रियं पप्रच्छ तां पुनः ।
 13-012-040c पुरुषोत्पादिता ये ते कथं द्वेष्ट्याः सुतास्तव ॥
 13-012-041a स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः स्नेहस्तेभ्योऽधिकः कथम् ।
 13-012-041c कारणं श्रोतुमिच्छामि तन्मे वक्तुमिहार्हसि ॥

13-012-042 स्त्र्युवाच

- 13-012-042a स्त्रियास्त्वभ्यधिकः स्नेहो न तथा पुरुषस्य वै ।
 13-012-042c तस्मात्ते शक्र जीवन्तु ये जाताः स्त्रीकृतस्य वै ॥

13-012-043 भीष्म उवाच

- 13-012-043a एवमुक्ते ततस्त्विन्द्रः प्रीतो वाक्यमुवाच ह ।
 13-012-043c सर्व एवेह जीवन्तु पुत्रास्ते सत्यवादिनि ॥
 13-012-044a वरं च वृणु राजेन्द्र यं त्वमिच्छसि सुव्रत ।
 13-012-044c पुरुषत्वमथ स्त्रीत्वं मत्तो यदभिकाङ्क्षसि ॥

13-012-045 स्त्र्युवाच

- 13-012-045a स्त्रीत्वमेव वृणे शक्र प्रसन्ने त्वयि वासव ।

- 13-012-046a एवमुक्तस्तु देवेन्द्रस्तां स्त्रियं प्रत्युवाच ह ।
 13-012-046c पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीत्वं रोचयसे विभो ॥
 13-012-047a एवमुक्तः प्रत्युवाच स्त्रीभूतो राजसत्तमः ।
 13-012-047c स्त्रियाः पुरुषसंयोगे प्रीतिरभ्यधिका सदा ॥
 13-012-047e एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीत्वमेव वृणोम्यहम् ॥
 13-012-048a रमे चैवाधिकं स्त्रीत्वे सत्यं वै देवसत्तम ।
 13-012-048c स्त्रीभावेन हि तुष्टोऽस्मि गम्यतां त्रिदशाधिप ॥
 13-012-049a एवमस्त्विति चोक्त्वा तामापृच्छय त्रिदिवं गतः ।
 13-012-049c एवं स्त्रिया महाराज अधिका प्रीतिरुच्यते ॥

13-013-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-013-001a किं कर्तव्यं मनुष्येण लोकयात्राहितार्थिना ।
 13-013-001c कथं वै लोकयात्रां तु किंशीलश्च समाचरेत् ॥

13-013-002 भीष्म उवाच

- 13-013-002a कायेन त्रिविधं कर्म वाचा चापि चतुर्विधम् ।
 13-013-002c मनसा त्रिविधं चैव दश कर्मपथास्त्यजेत् ॥
 13-013-003a प्राणातिपातं स्तैन्यं च परदारमथापि च ।
 13-013-003c त्रीणि पापानि कायेन सर्वतः परिवर्जयेत् ॥
 13-013-004a असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा ।
 13-013-004c चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्नानुचिन्तयेत् ॥
 13-013-005a अनभिध्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् ।
 13-013-005c कर्मणां फलमस्तीति त्रिविधं मनसा चरेत् ॥
 13-013-006a तस्माद्वाक्कायमनसा नाचरेदशुभं नरः ।
 13-013-006c शुभाशुभान्याचरन्हि तस्य तस्याश्रुते फलम् ॥

13-014-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-014-001a पितामहेशाय विभो नामान्याचक्ष्व शंभवे ।
 13-014-001c बभ्रवे विश्वमायाय महाभाग्यं च तत्त्वतः ॥

13-014-002 भीष्म उवाच

- 13-014-002a सुरासुरगुरो देव विष्णो त्वं वक्तुमर्हसि ।
 13-014-002c शिवाय विश्वरूपाय यन्मां पृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
 13-014-003a नाम्नां सहस्रं देवस्य तण्डिना ब्रह्मयोनिना ।

- 13-014-003c निवेदितं ब्रह्मलोके ब्रह्मणो यत्पुराभवत् ॥
 13-014-004a द्वैपायनप्रभृतयस्तथैवेमे तपोधनाः ।
 13-014-004c ऋषयः सुव्रता दान्ताः शृण्वन्तु गदतस्तव ॥
 13-014-005a ध्रुवाय नन्दिने होत्रे गोप्त्रे विश्वसृजेऽग्नये ।
 13-014-005c महाभाग्यं विभो ब्रूहि मुण्डिनेऽथ कपर्दिने ॥

13-014-006 वासुदेव उवाच

- 13-014-006a न गतिः कर्मणां शक्या वेत्तुमीशस्य तत्त्वतः ।
 13-014-007a हिरण्यगर्भप्रमुखा देवाः सेन्द्रा महर्षयः ।
 13-014-007c न विदुर्यस्य निधनमादिं वा सूक्ष्मदर्शिनः ॥
 13-014-007e स कथं नरमात्रेण शक्यो ज्ञातुं सतां गतिः ॥
 13-014-008a तस्याहमसुरघ्नस्य कांश्चिद्भगवतो गुणान् ।
 13-014-008c भवतां कीर्तयिष्यामि व्रतेशाय यथातथम् ॥

13-014-009 वैशंपायन उवाच

- 13-014-009a एवमुक्त्वा तु भगवान्गुणांस्तस्य महात्मनः ।
 13-014-009c उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा कथयामास धीमतः ॥

13-014-010 वासुदेव उवाच

- 13-014-010a शुश्रूषध्वं ब्राह्मणेन्द्रास्त्वं च तात युधिष्ठिर ।
 13-014-010c त्वं चापगेय नामानि निशामय जगत्पतेः ॥
 13-014-011a यदवाप्तं च मे पूर्वं साम्बहेतोः सुदुष्करम् ।
 13-014-011c यथा च भगवान्दृष्टो मया पूर्वं समाधिना ॥
 13-014-012a शम्बरे निहते पूर्वं रौक्मिणेयेन धीमता ।
 13-014-012c अतीते द्वादशे वर्षे जाम्बवत्यब्रवीद्धि माम् ॥
 13-014-013a प्रद्युम्नचारुदेष्णादीन्नुक्मिण्या वीक्ष्य पुत्रकान् ।
 13-014-013c पुत्रार्थिनी मामुपेत्य वाक्यमाह युधिष्ठिर ॥
 13-014-014a शूरं बलवतां श्रेष्ठं कान्तरूपमकल्मषम् ।
 13-014-014c आत्मतुल्यं मम सुतं प्रयच्छाच्युत माचिरम् ॥
 13-014-015a न हि तेऽप्राप्यमस्तीह त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
 13-014-015c लोकान्सृजेस्त्वमपरानिच्छन्यदुकुलोद्वह ॥
 13-014-016a त्वया द्वादश वर्षाणि वायुभूतेन शुष्यता ।
 13-014-016c आराध्य पशुभर्तारं रुक्मिण्या जनिताः सुताः ॥

13-014-017a	चारुदेष्णः सुचारुश्च चारुवेषो यशोधरः ।
13-014-017c	चारुश्रवाश्चारुयशाः प्रद्युम्नः शंभुरेव च ॥
13-014-018a	यथा ते जनिताः पुत्रा रुक्मिण्याश्चारुविक्रमाः ।
13-014-018c	तथा ममापि तनयं प्रयच्छ बलशालिनम् ॥
13-014-019a	इत्येवं चोदितो देव्या तामवोचं सुमध्यमाम् ।
13-014-019c	अनुजानीहि मां राज्ञि करिष्ये वचनं तव ॥
13-014-019e	सा च मामब्रवीद्रच्छ विजयाय शिवाय च ॥
13-014-020a	ब्रह्मा शिवः काश्यपश्च नद्यो देवा मनोनुगाः ।
13-014-020c	क्षेत्रौषध्यो यज्ञवाहाच्छन्दांस्यृषिगणा धरा ॥
13-014-021a	समुद्रा दक्षिणा स्तोभा ऋक्षाणि पितरो ग्रहाः ।
13-014-021c	देवपत्न्यो देवकन्या देवमातर एव च ॥
13-014-022a	मन्वन्तराणि गावश्च चन्द्रमाः सविता हरिः ।
13-014-022c	सावित्री ब्रह्मविद्या च ऋतवो वत्सराः क्षपाः ॥
13-014-023a	क्षणा लवा मुहूर्ताश्च निमेषा युगपर्ययाः ।
13-014-023c	रक्षन्तु सर्वत्र गतं त्वां यादव सुखावहम् ॥
13-014-023e	अरिष्टं गच्छ पन्थानमप्रमत्तो भवानघ ॥
13-014-024a	एवं कृतस्वस्त्ययनस्तयाहं; तामभ्यनुज्ञाय कपीन्द्रपुत्रीम् ।
13-014-024c	पितुः समीपे नरसत्तमस्य; मातुश्च राज्ञश्च तथाहुकस्य ॥
13-014-025a	तमर्थमावेद्य यदब्रवीन्मां; विद्याधरेन्द्रस्य सुता भृशार्ता ।
13-014-025c	तानभ्यनुज्ञाय तदातिदुःखा;द्रुदं तथैवातिबलं च रामम् ॥
13-014-026a	प्राप्यानुज्ञां गुरुजनादहं ताक्षर्यमचिन्तयम् ।
13-014-026c	सोऽवहद्धिमवन्तं मां प्राप्य चैनं व्यसर्जयम् ॥
13-014-027a	तत्राहमद्भुतान्भावानपश्यं गिरिसत्तमे ।
13-014-027c	क्षेत्रं च तपसां श्रेष्ठं पश्याम्याश्रममुत्तमम् ॥
13-014-028a	दिव्यं वैयाघ्रपद्यस्य उपमन्योर्महात्मनः ।
13-014-028c	पूजितं देवगन्धर्वैर्ब्राह्म्या लक्ष्म्या समन्वितम् ॥
13-014-029a	धवककुभकदम्बनारिकेलैः; कुरवककेतकजम्बुपाटलाभिः ।
13-014-029c	वटवरुणकवत्सनाभबिल्वैः; सरलकपित्थप्रियालसालतालैः ॥
13-014-030a	बदरीकुन्दपुन्नागैरशोकाग्रातिमुक्तकैः ।
13-014-030c	भल्लातकैर्मधूकैश्च चम्पकैः पनसैस्तथा ॥
13-014-031a	वन्यैर्बहुविधैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युतम् ।

13-014-031c	पुष्पगुल्मलताकीर्णं कदलीषण्डशोभितम् ॥
13-014-032a	नानाशकुनिसंभोज्यैः फलैर्वृक्षैरलंकृतम् ।
13-014-032c	यथास्थानविनिक्षिप्तैर्भूषितं वनराजिभिः ॥
13-014-033a	रुरुवारणशार्दूलसिंहद्वीपिसमाकुलम् ।
13-014-033c	कुरङ्गबर्हिणाकीर्णं मार्जारभुजगावृतम् ॥
13-014-033e	पूगैश्च मृगजातीनां महिषर्क्षनिषेवितम् ॥
13-014-034a	नानापुष्परजोमिश्रो गजदानाधिवासितः ।
13-014-034c	दिव्यस्त्रीगीतबहुलो मारुतोऽत्र सुखो ववौ ॥
13-014-035a	धारानिनादैर्विहगप्रणादैः; शुभैस्तथा बृंहितैः कुञ्जराणाम् ।
13-014-035c	गीतैस्तथा किंनराणामुदारैः; शुभैः स्वनैः सामगानां च वीर ॥
13-014-036a	अचिन्त्यं मनसाप्यन्यैः सरोभिः समलंकृतम् ।
13-014-036c	विशालैश्चाग्निशरणैर्भूषितं कुशसंवृतम् ॥
13-014-037a	विभूषितं पुण्यपवित्रतोयया; सदा च जुष्टं नृप जह्नुकन्यया ।
13-014-037c	महात्मभिर्धर्मभृतां वरिष्ठैर्महर्षिभिर्भूषितमग्निकल्पैः ॥
13-014-038a	वाय्वाहारैरम्बुपैर्जप्यनित्यैः; संप्रक्षालैर्यतिभिर्ध्याननित्यैः ।
13-014-038c	धूमाशनैरूष्मपैः क्षीरपैश्च; विभूषितं ब्राह्मणेन्द्रैः समन्तात् ॥
13-014-039a	गोचारिणोऽथाश्मकुट्टा दन्तोलूखलिनस्तथा ।
13-014-039c	मरीचिपाः फेनपाश्च तथैव मृगचारिणः ॥
13-014-040a	सुदुःखान्नियमांस्तांस्तान्वहतः सुतपोन्वितान् ।
13-014-040c	पश्यन्नुत्फुल्लनयनः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥
13-014-041a	सुपूजितं देवगणैर्महात्मभिः; शिवादिभिर्भारत पुण्यकर्मभिः ।
13-014-041c	रराज तच्चाश्रममण्डलं सदा; दिवीव राजत्रविमण्डलं यथा ॥
13-014-042a	क्रीडन्ति सर्पैर्नकुला मृगैर्व्याघ्राश्च मित्रवत् ।
13-014-042c	प्रभावादीप्ततपसः संनिकर्षगुणान्विताः ॥
13-014-043a	तत्राश्रमपदे श्रेष्ठे सर्वभूतमनोरमे ।
13-014-043c	सेविते द्विजशार्दूलैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥
13-014-044a	नानानियमविख्यातैरृषिभिश्च महात्मभिः ।
13-014-044c	प्रविशन्नेव चापश्यं जटाचीरधरं प्रभुम् ॥
13-014-045a	तेजसा तपसा चैव दीप्यमानं यथानलम् ।
13-014-045c	शिष्यमध्यगतं शान्तं युवानं ब्राह्मणर्षभम् ॥
13-014-045e	शिरसा वन्दमानं मामुपमन्युरभाषत ॥

13-014-046a	स्वागतं पुण्डरीकाक्ष सफलानि तपांसि नः ।
13-014-046c	यत्पूज्यः पूजयसि नो द्रष्टव्यो द्रष्टुमिच्छसि ॥
13-014-047a	तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा मृगपक्षिष्वथाग्निषु ।
13-014-047c	धर्मे च शिष्यवर्गे च समपृच्छमनामयम् ॥
13-014-048a	ततो मां भगवानाह साम्ना परमवल्गुना ।
13-014-048c	लप्स्यसे तनयं कृष्ण आत्मतुल्यमसंशयम् ॥
13-014-049a	तपः सुमहदास्थाय तोषयेशानमीश्वरम् ।
13-014-049c	इह देवः सपत्नीकः समाक्रीडत्यधोक्षज ॥
13-014-050a	इहैव देवताश्रेष्ठं देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
13-014-050c	तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ॥
13-014-050e	तोषयित्वा शुभान्कामान्प्राप्नुवंस्ते जनार्दन ॥
13-014-051a	तेजसां तपसां चैव निधिः स भगवानिह ।
13-014-051c	शुभाशुभान्वितान्भावान्विसृजन्संक्षिपन्नपि ॥
13-014-051e	आस्ते देव्या सहाचिन्त्यो यं प्रार्थयसि शत्रुहन् ॥
13-014-052a	हिरण्यकशिपुर्योऽभूद्दानवो मेरुकम्पनः ।
13-014-052c	तेन सर्वामरैश्वर्यं शर्वात्प्राप्तं समार्बुदम् ॥
13-014-053a	तस्यैव पुत्रप्रवरो मन्दरो नाम विश्रुतः ।
13-014-053c	महादेववराच्छक्रं वर्षार्बुदमयोधयत् ॥
13-014-054a	विष्णोश्चक्रं च तद्धोरं वज्रमाखण्डलस्य च ।
13-014-054c	शीर्णं पुराभवत्तात ग्रहस्याङ्गेषु केशव ॥
13-014-055a	अर्घ्यमानाश्च विबुधा ग्रहेण सुबलीयसा ।
13-014-055c	शिवदत्तवराञ्जघ्नुरसुरेन्द्रान्सुरा भृशम् ॥
13-014-056a	तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि त्रिलोकेश्वरतामदात् ।
13-014-056c	शतं वर्षसहस्राणां सर्वलोकेश्वरोऽभवत् ॥
13-014-056e	ममैवानुचरो नित्यं भवितासीति चाब्रवीत् ॥
13-014-057a	तथा पुत्रसहस्राणामयुतं च ददौ प्रभुः ।
13-014-057c	कुशद्वीपं च स ददौ राज्येन भगवानजः ॥
13-014-058a	तथा शतमुखो नाम धात्रा सृष्टो महासुरः ।
13-014-058c	येन वर्षशतं साग्रमात्ममांसैर्हुतोऽनलः ॥
13-014-058e	तं प्राह भगवांस्तुष्टः किं करोमीति शंकरः ॥
13-014-059a	तं वै शतमुखः प्राह योगो भवतु मेऽद्भुतः ।

13-014-059c	बलं च दैवतश्रेष्ठ शाश्वतं संप्रयच्छ मे ॥
13-014-060a	स्वायंभुवः क्रतुश्चापि पुत्रार्थमभवत्पुरा ।
13-014-060c	आविश्य योगेनात्मानं त्रीणि वर्षशतान्यपि ॥
13-014-061a	तस्य देवोऽददत्पुत्रान्सहस्रं क्रतुसंमितान् ।
13-014-061c	योगेश्वरं देवगीतं वेत्थ कृष्ण न संशयः ॥
13-014-062a	वालखिल्या मघवता अवज्ञाताः पुरा किल ।
13-014-062c	तैः क्रुद्धैर्भगवान्नुद्रस्तपसा तोषितो ह्यभूत् ॥
13-014-063a	तांश्चापि दैवतश्रेष्ठः प्राह प्रीतो जगत्पतिः ।
13-014-063c	सुपर्णं सोमहर्तारं तपसोत्पादयिष्यथ ॥
13-014-064a	महादेवस्य रोषाच्च आपो नष्टाः पुराभवन् ।
13-014-064c	ताश्च सप्तकपालेन देवैरन्याः प्रवर्तिताः ॥
13-014-065a	अत्रेर्भार्यापि भर्तारं संत्यज्य ब्रह्मवादिनी ।
13-014-065c	नाहं तस्य मुनेर्भूयो वशगा स्यां कथंचन ॥
13-014-065e	इत्युक्त्वा सा महादेवमगच्छच्छरणं किल ॥
13-014-066a	निराहारा भयादत्रेस्त्रीणि वर्षशतान्यपि ।
13-014-066c	अशेत मुसलेष्वेव प्रसादार्थं भवस्य सा ॥
13-014-067a	तामब्रवीद्धसन्देवो भविता वै सुतस्तव ।
13-014-067c	वंशे तवैव नाम्ना तु ख्यातिं यास्यति चेप्सिताम् ॥
13-014-068a	शाकल्यः संशितात्मा वै नव वर्षशतान्यपि ।
13-014-068c	आराधयामास भवं मनोयज्ञेन केशव ॥
13-014-069a	तं चाह भगवांस्तुष्टो ग्रन्थकारो भविष्यसि ।
13-014-069c	वत्साक्षया च ते कीर्तिस्त्रैलोक्ये वै भविष्यति ॥
13-014-069e	अक्षयं च कुलं तेऽस्तु महर्षिभिरलंकृतम् ॥
13-014-070a	सावर्णिश्चापि विख्यात ऋषिरासीत्कृते युगे ।
13-014-070c	इह तेन तपस्तप्तं षष्टिं वर्षशतान्यथ ॥
13-014-071a	तमाह भगवान्नुद्रः साक्षात्तुष्टोऽस्मि तेऽनघ ।
13-014-071c	ग्रन्थकृल्लोकविख्यातो भवितास्यजरामरः ॥
13-014-072a	मयापि च यथा दृष्टो देवदेवः पुरा विभुः ।
13-014-072c	साक्षात्पशुपतिस्तात तच्चापि शृणु माधव ॥
13-014-073a	यदर्थं च महादेवः प्रयतेन मया पुरा ।
13-014-073c	आराधितो महातेजास्तच्चापि शृणु विस्तरम् ॥

13-014-074a	यदवाप्तं च मे पूर्वं देवदेवान्महेश्वरात् ।
13-014-074c	तत्सर्वमखिलेनाद्य कथयिष्यामि तेऽनघ ॥
13-014-075a	पुरा कृतयुगे तात ऋषिरासीन्महायशाः ।
13-014-075c	व्याघ्रपाद इति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ॥
13-014-075e	तस्याहमभवं पुत्रो धौम्यश्चापि ममानुजः ॥
13-014-076a	कस्यचित्त्वथ कालस्य धौम्येन सह माधव ।
13-014-076c	आगच्छमाश्रमं क्रीडन्मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
13-014-077a	तत्रापि च मया दृष्टा दुह्यमाना पयस्विनी ।
13-014-077c	लक्षितं च मया क्षीरं स्वादुतो ह्यमृतोपमम् ॥
13-014-078a	ततः पिष्टं समालोड्य तोयेन सह माधव ।
13-014-078c	आवयोः क्षीरमित्येव पानार्थमुपनीयते ॥
13-014-079a	अथ गव्यं पयस्तात कदाचित्प्राशितं मया ।
13-014-079c	ततः पिष्टरसं तात न मे प्रीतिमुदावहत् ॥
13-014-080a	ततोऽहमब्रुवं बाल्याज्जननीमात्मनस्तदा ।
13-014-080c	क्षीरोदनसमायुक्तं भोजनं च प्रयच्छ मे ॥
13-014-081a	ततो मामब्रवीन्माता दुःखशोकसमन्विता ।
13-014-081c	पुत्रस्नेहात्परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय माधव ॥
13-014-082a	कुतः क्षीरोदनं वत्स मुनीनां भावितात्मनाम् ।
13-014-082c	वने निवसतां नित्यं कन्दमूलफलाशिनाम् ॥
13-014-083a	अप्रसाद्य विरूपाक्षं वरदं स्थाणुमव्ययम् ।
13-014-083c	कुतः क्षीरोदनं वत्स सुखानि वसनानि च ॥
13-014-084a	तं प्रपद्य सदा वत्स सर्वभावेन शंकरम् ।
13-014-084c	तत्प्रसादाच्च कामेभ्यः फलं प्राप्स्यसि पुत्रक ॥
13-014-085a	जनन्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति शत्रुहन् ।
13-014-085c	मम भक्तिर्महादेवे नैष्ठिकी समपद्यत ॥
13-014-086a	ततोऽहं तप आस्थाय तोषयामास शंकरम् ।
13-014-086c	दिव्यं वर्षसहस्रं तु पादाङ्गुष्ठाग्रविष्ठितः ॥
13-014-087a	एकं वर्षशतं चैव फलाहारस्तदाभवम् ।
13-014-087c	द्वितीयं शीर्णपर्णाशी तृतीयं चाम्बुभोजनः ॥
13-014-087e	शतानि सप्त चैवाहं वायुभक्षस्तदाभवम् ॥
13-014-088a	ततः प्रीतो महादेवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।

- 13-014-088c शक्ररूपं स कृत्वा तु सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥
 13-014-088e सहस्राक्षस्तदा भूत्वा वज्रपाणिर्महायशाः ॥
 13-014-089a सुधावदातं रक्ताक्षं स्तब्धकर्णं मदोत्कटम् ।
 13-014-089c आवेष्टितकरं रौद्रं चतुर्दष्टं महागजम् ॥
 13-014-090a समास्थितश्च भगवान्दीप्यमानः स्वतेजसा ।
 13-014-090c आजगाम किरीटी तु हारकेयूरभूषितः ॥
 13-014-091a पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
 13-014-091c सेव्यमानोऽप्सरोभिश्च दिव्यगन्धर्वनादितः ॥
 13-014-092a ततो मामाह देवेन्द्रः प्रीतस्तेऽहं द्विजोत्तम ।
 13-014-092c वरं वृणीष्व मत्तस्त्वं यत्ते मनसि वर्तते ॥
 13-014-093a शक्रस्य तु वचः श्रुत्वा नाहं प्रीतमनाभवम् ।
 13-014-093c अब्रुवं च तदा कृष्ण देवराजमिदं वचः ॥
 13-014-094a नाहं त्वत्तो वरं काङ्क्षे नान्यस्मादपि दैवतात् ।
 13-014-094c महादेवादृते सौम्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
 13-014-095a पशुपतिवचनाद्भवामि सद्यः; कृमिरथ वा तरुरप्यनेकशाखः ।
 13-014-095c अपशुपतिवरप्रसादजा मे; त्रिभुवनराज्यविभूतिरप्यनिष्टा ॥
 13-014-096a अपि कीटः पतंगो वा भवेयं शंकराज्ञया ।
 13-014-096c न तु शक्र त्वया दत्तं त्रैलोक्यमपि कामये ॥
 13-014-097a यावच्छशाङ्कशकलामलबद्धमौलिः; न प्रीयते पशुपतिर्भगवान्ममेशः ।
 13-014-097c तावज्जरामरणजन्मशताभिघातैर्दुःखानि देहविहितानि समुद्वहामि ॥
 13-014-098a दिवसकरशशाङ्कवह्निदीप्तं; त्रिभुवनसारमपारमाद्यमेकम् ।
 13-014-098c अजरममरमप्रसाद्य रुद्रं; जगति पुमानिह को लभेत शान्तिम् ॥
13-014-099 शक्र उवाच
 13-014-099a कः पुनस्तव हेतुर्वै ईशे कारणकारणे ।
 13-014-099c येन देवादृतेऽन्यस्मात्प्रसादं नाभिकाङ्क्षसि ॥
13-014-100 उपमन्युरुवाच
 13-014-100a हेतुभिर्वा किमन्यैस्ते ईशः कारणकारणम् ।
 13-014-100c न शुश्रुम यदन्यस्य लिङ्गमभ्यर्च्यते सुरैः ॥
 13-014-101a कस्यान्यस्य सुरैः सर्वैर्लिङ्गं मुक्त्वा महेश्वरम् ।
 13-014-101c अर्च्यतेऽर्चितपूर्वं वा ब्रूहि यद्यस्ति ते श्रुतिः ॥

13-014-102a	यस्य ब्रह्मा च विष्णुश्च त्वं चापि सह दैवतैः ।
13-014-102c	अर्चयध्वं सदा लिङ्गं तस्माच्छ्रेष्ठतमो हि सः ॥
13-014-103a	तस्माद्वरमहं काङ्क्षे निधनं वापि कौशिक ।
13-014-103c	गच्छ वा तिष्ठ वा शक्र यथेष्टं बलसूदन ॥
13-014-104a	काममेष वरो मेऽस्तु शापो वापि महेश्वरात् ।
13-014-104c	न चान्यां देवतां काङ्क्षे सर्वकामफलान्यपि ॥
13-014-105a	एवमुक्त्वा तु देवेन्द्रं दुःखादाकुलितेन्द्रियः ।
13-014-105c	न प्रसीदति मे रुद्रः किमेतदिति चिन्तयन् ॥
13-014-105e	अथापश्यं क्षणेनैव तमेवैरावतं पुनः ॥
13-014-106a	हंसकुन्देन्दुसदृशं मृणालकुमुदप्रभम् ।
13-014-106c	वृषरूपधरं साक्षात्क्षीरोदमिव सागरम् ॥
13-014-107a	कृष्णपुच्छं महाकायं मधुपिङ्गललोचनम् ।
13-014-107c	जाम्बूनदेन दाम्ना च सर्वतः समलंकृतम् ॥
13-014-108a	रक्ताक्षं सुमहानासं सुकर्णं सुकटीतटम् ।
13-014-108c	सुपार्श्वं विपुलस्कन्धं सुरूपं चारुदर्शनम् ॥
13-014-109a	ककुदं तस्य चाभाति स्कन्धमापूर्य विष्ठितम् ।
13-014-109c	तुषारगिरिकूटाभं सिताभ्रशिखरोपमम् ॥
13-014-110a	तमास्थितश्च भगवान्देवदेवः सहोमया ।
13-014-110c	अशोभत महादेवः पौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥
13-014-111a	तस्य तेजोभवो वह्निः समेघः स्तनयित्नुमान् ।
13-014-111c	सहस्रमिव सूर्याणां सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
13-014-112a	ईश्वरः सुमहातेजाः संवर्तक इवानलः ।
13-014-112c	युगान्ते सर्वभूतानि दिधक्षुरिव चोद्यतः ॥
13-014-113a	तेजसा तु तदा व्याप्ते दुर्निरीक्ष्ये समन्ततः ।
13-014-113c	पुनरुद्विग्नहृदयः किमेतदिति चिन्तयम् ॥
13-014-114a	मुहूर्तमिव तत्तेजो व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
13-014-114c	प्रशान्तं च क्षणेनैव देवदेवस्य मायया ॥
13-014-115a	अथापश्यं स्थितं स्थाणुं भगवन्तं महेश्वरम् ।
13-014-115c	सौरभेयगतं सौम्यं विधूममिव पावकम् ॥
13-014-115e	सहितं चारुसर्वाङ्ग्या पार्वत्या परमेश्वरम् ॥
13-014-116a	नीलकण्ठं महात्मानमसक्तं तेजसां निधिम् ।

13-014-116c	अष्टादशभुजं स्थाणुं सर्वाभरणभूषितम् ॥
13-014-117a	शुक्लाम्बरधरं देवं शुक्लमाल्यानुलेपनम् ।
13-014-117c	शुक्लध्वजमनाधृष्यं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ॥
13-014-118a	गायद्भिर्नृत्यमानैश्च उत्पतद्भिरितस्ततः ।
13-014-118c	वृतं पारिषदैर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ॥
13-014-119a	बालेन्दुमुकुटं पाण्डुं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ।
13-014-119c	त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्द्योतं त्रिभिः सूर्यैरिवोदितैः ॥
13-014-120a	अशोभत च देवस्य माला गात्रे सितप्रभे ।
13-014-120c	जातरूपमयैः पद्मैर्ग्रथिता रत्नभूषिता ॥
13-014-121a	मूर्तिमन्ति तथास्त्राणि सर्वतेजोमयानि च ।
13-014-121c	मया दृष्टानि गोविन्द भवस्यामिततेजसः ॥
13-014-122a	इन्द्रायुधसहस्राभं धनुस्तस्य महात्मनः ।
13-014-122c	पिनाकमिति विख्यातं स च वै पन्नगो महान् ॥
13-014-123a	सप्तशीर्षो महाकायस्तीक्ष्णदंष्ट्रो विषोल्बणः ।
13-014-123c	ज्यावेष्टितमहाग्रीवः स्थितः पुरुषविग्रहः ॥
13-014-124a	शरश्च सूर्यसंकाशः कालानलसमद्युतिः ।
13-014-124c	यत्तदस्त्रं महाघोरं दिव्यं पाशुपतं महत् ॥
13-014-125a	अद्वितीयमनिर्देश्यं सर्वभूतभयावहम् ।
13-014-125c	सस्फुलिङ्गं महाकायं विसृजन्तमिवानलम् ॥
13-014-126a	एकपादं महादंष्ट्रं सहस्रशिरसोदरम् ।
13-014-126c	सहस्रभुजजिह्वाक्षमुद्गिरन्तमिवानलम् ॥
13-014-127a	ब्राह्मन्नारायणादैन्द्रादाग्नेयादपि वारुणात् ।
13-014-127c	यद्विशिष्टं महाबाहो सर्वशस्त्रविघातनम् ॥
13-014-128a	येन तत्त्रिपुरं दग्ध्वा क्षणाद्भस्मीकृतं पुरा ।
13-014-128c	शरेणैकेन गोविन्द महादेवेन लीलया ॥
13-014-129a	निर्ददाह जगत्कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
13-014-129c	महेश्वरभुजोत्सृष्टं निमेषार्धान्न संशयः ॥
13-014-130a	नावध्यो यस्य लोकेऽस्मिन्ब्रह्मविष्णुसुरेष्वपि ।
13-014-130c	तदहं दृष्ट्वांस्तात आश्चर्याद्भुतमुत्तमम् ॥
13-014-131a	गुह्यमस्त्रं परं चापि तत्तुल्याधिकमेव वा ।
13-014-131c	यत्तच्छूलमिति ख्यातं सर्वलोकेषु शूलिनः ॥

13-014-132a	दारयेद्यन्महीं कृत्स्नां शोषयेद्वा महोदधिम् ।
13-014-132c	संहरेद्वा जगत्कृत्स्नं विसृष्टं शूलपाणिना ॥
13-014-133a	यौवनाश्वो हतो येन मांधाता सबलः पुरा ।
13-014-133c	चक्रवर्ती महातेजास्त्रिलोकविजयी नृपः ॥
13-014-134a	महाबलो महावीर्यः शक्रतुल्यपराक्रमः ।
13-014-134c	करस्थेनैव गोविन्द लवणस्येह रक्षसः ॥
13-014-135a	तच्छूलमतितीक्ष्णाग्रं सुभीमं लोमहर्षणम् ।
13-014-135c	त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा तर्जमानमिव स्थितम् ॥
13-014-136a	विधूमं सार्चिषं कृष्णं कालसूर्यमिवोदितम् ।
13-014-136c	सर्पहस्तमनिर्देश्यं पाशहस्तमिवान्तकम् ॥
13-014-136e	दृष्टवानस्मि गोविन्द तदस्त्रं रुद्रसंनिधौ ॥
13-014-137a	परशुस्तीक्ष्णधारश्च दत्तो रामस्य यः पुरा ।
13-014-137c	महादेवेन तुष्टेन क्षत्रियाणां क्षयंकरः ॥
13-014-137e	कार्तवीर्यो हतो येन चक्रवर्ती महामृधे ॥
13-014-138a	त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी येन निःक्षत्रिया कृता ।
13-014-138c	जामदग्न्येन गोविन्द रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥
13-014-139a	दीप्तधारः सुरौद्रास्यः सर्पकण्ठाग्रवेष्टितः ।
13-014-139c	अभवच्छूलिनोऽभ्याशे दीप्तवह्निशिखोपमः ॥
13-014-140a	असंख्येयानि चास्त्राणि तस्य दिव्यानि धीमतः ।
13-014-140c	प्राधान्यतो मयैतानि कीर्तितानि तवानघ ॥
13-014-141a	सव्यदेशे तु देवस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
13-014-141c	दिव्यं विमानमास्थाय हंसयुक्तं मनोजवम् ॥
13-014-142a	वामपार्श्वगतश्चैव तथा नारायणः स्थितः ।
13-014-142c	वैनतेयं समास्थाय शङ्खचक्रगदाधरः ॥
13-014-143a	स्कन्दो मयूरमास्थाय स्थितो देव्याः समीपतः ।
13-014-143c	शक्तिं कण्ठे समादाय द्वितीय इव पावकः ॥
13-014-144a	पुरस्ताच्चैव देवस्य नन्दिं पश्याम्यवस्थितम् ।
13-014-144c	शूलं विष्टभ्य तिष्ठन्तं द्वितीयमिव शंकरम् ॥
13-014-145a	स्वायंभुवाद्या मनवो भृगवाद्या ऋषयस्तथा ।
13-014-145c	शक्राद्या देवताश्चैव सर्व एव समभ्ययुः ॥
13-014-146a	तेऽभिवाद्य महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।

13-014-146c	अस्तुवन्विविधैः स्तोत्रैर्महादेवं सुरास्तदा ॥
13-014-147a	ब्रह्मा भवं तदा स्तुन्वन्नथन्तरमुदीरयन् ।
13-014-147c	ज्येष्ठसाम्ना च देवेशं जगौ नारायणस्तदा ॥
13-014-147e	गृणञ्शक्रः परं ब्रह्म शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥
13-014-148a	ब्रह्मा नारायणश्चैव देवराजश्च कौशिकः ।
13-014-148c	अशोभन्त महात्मानस्त्रयस्त्रय इवाग्नयः ॥
13-014-149a	तेषां मध्यगतो देवो रराज भगवाञ्शिवः ।
13-014-149c	शरद्वनविनिर्मुक्तः परिविष्ट इवांशुमान् ॥
13-014-149e	ततोऽहमस्तुवं देवं स्तवेनानेन सुव्रतम् ॥
13-014-150a	नमो देवाधिदेवाय महादेवाय वै नमः ।
13-014-150c	शक्राय शक्ररूपाय शक्रवेषधराय च ॥
13-014-151a	नमस्ते वज्रहस्ताय पिङ्गलायारुणाय च ।
13-014-151c	पिनाकपाणये नित्यं खड्गशूलधराय च ॥
13-014-152a	नमस्ते कृष्णवासाय कृष्णकुञ्चितमूर्धजे ।
13-014-152c	कृष्णाजिनोत्तरीयाय कृष्णाष्टमिरताय च ॥
13-014-153a	शुक्लवर्णाय शुक्लाय शुक्लाम्बरधराय च ।
13-014-153c	शुक्लभस्मावलिप्ताय शुक्लकर्मरताय च ॥
13-014-154a	त्वं ब्रह्मा सर्वदेवानां रुद्राणां नीललोहितः ।
13-014-154c	आत्मा च सर्वभूतानां सांख्ये पुरुष उच्यसे ॥
13-014-155a	ऋषभस्त्वं पवित्राणां योगिनां निष्कलः शिवः ।
13-014-155c	आश्रमाणां गृहस्थस्त्वमीश्वराणां महेश्वरः ॥
13-014-155e	कुबेरः सर्वयक्षाणां क्रतूनां विष्णुरुच्यसे ॥
13-014-156a	पर्वतानां महामेरुर्नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ।
13-014-156c	वसिष्ठस्त्वमृषीणां च ग्रहाणां सूर्य उच्यसे ॥
13-014-157a	आरण्यानां पशूनां च सिंहस्त्वं परमेश्वरः ।
13-014-157c	ग्राम्याणां गोवृषश्चासि भगवाँल्लोकपूजितः ॥
13-014-158a	आदित्यानां भवान्विष्णुर्वसूनां चैव पावकः ।
13-014-158c	पक्षिणां वैनतेयश्च अनन्तो भुजगेषु च ॥
13-014-159a	सामवेदश्च वेदानां यजुषां शतरुद्रियम् ।
13-014-159c	सनत्कुमारो योगीनां सांख्यानां कपिलो ह्यसि ॥
13-014-160a	शक्रोऽसि मरुतां देव पितॄणां धर्मराडसि ।

13-014-160c	ब्रह्मलोकश्च लोकानां गतीनां मोक्ष उच्यसे ॥
13-014-161a	क्षीरोदः सागराणां च शैलानां हिमवान्गिरिः ।
13-014-161c	वर्णानां ब्राह्मणश्चासि विप्राणां दीक्षितो द्विजः ॥
13-014-161e	आदिस्त्वमसि लोकानां संहर्ता काल एव च ॥
13-014-162a	यच्चान्यदपि लोकेषु सत्त्वं तेजोधिकं स्मृतम् ।
13-014-162c	तत्सर्वं भगवानेव इति मे निश्चिता मतिः ॥
13-014-163a	नमस्ते भगवन्देव नमस्ते भक्तवत्सल ।
13-014-163c	योगेश्वर नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वसंभव ॥
13-014-164a	प्रसीद मम भक्तस्य दीनस्य कृपणस्य च ।
13-014-164c	अनैश्वर्येण युक्तस्य गतिर्भव सनातन ॥
13-014-165a	यं चापराधं कृतवानज्ञानात्परमेश्वर ।
13-014-165c	मद्भक्त इति देवेश तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥
13-014-166a	मोहितश्चास्मि देवेश तुभ्यं रूपविपर्ययात् ।
13-014-166c	तेन नाघर्यं मया दत्तं पाद्यं चापि सुरेश्वर ॥
13-014-167a	एवं स्तुत्वाहमीशानं पाद्यमघर्यं च भक्तितः ।
13-014-167c	कृताञ्जलिपुटो भूत्वा सर्वं तस्मै न्यवेदयम् ॥
13-014-168a	ततः शीताम्बुसंयुक्ता दिव्यगन्धसमन्विता ।
13-014-168c	पुष्पवृष्टिः शुभा तात पपात मम मूर्धनि ॥
13-014-169a	दुन्दुभिश्च ततो दिव्यस्ताडितो देवकिंकरैः ।
13-014-169c	ववौ च मारुतः पुण्यः शुचिगन्धः सुखावहः ॥
13-014-170a	ततः प्रीतो महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः ।
13-014-170c	अब्रवीत्त्रिदशांस्तत्र हर्षयन्निव मां तदा ॥
13-014-171a	पश्यध्वं त्रिदशाः सर्वे उपमन्योर्महात्मनः ।
13-014-171c	मयि भक्तिं परां दिव्यामेकभावादवस्थिताम् ॥
13-014-172a	एवमुक्तास्ततः कृष्ण सुरास्ते शूलपाणिना ।
13-014-172c	ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥
13-014-173a	भगवन्देवदेवेश लोकनाथ जगत्पते ।
13-014-173c	लभतां सर्वकामेभ्यः फलं त्वत्तो द्विजोत्तमः ॥
13-014-174a	एवमुक्तस्ततः शर्वः सुरैर्ब्रह्मादिभिस्तथा ।
13-014-174c	आह मां भगवानीशः प्रहसन्निव शंकरः ॥
13-014-175a	वत्सोपमन्यो प्रीतोऽस्मि पश्य मां मुनिपुंगव ।

13-014-175c	दृढभक्तोऽसि विप्रर्षे मया जिज्ञासितो ह्यसि ॥
13-014-176a	अनया चैव भक्त्या ते अत्यर्थं प्रीतिमानहम् ।
13-014-176c	तस्मात्सर्वान्ददाम्यद्य कामांस्तव यथेप्षितान् ॥
13-014-177a	एवमुक्तस्य चैवाथ महादेवेन मे विभो ।
13-014-177c	हर्षादश्रूण्यवर्तन्त लोमहर्षश्च जायते ॥
13-014-178a	अब्रुवं च तदा देवं हर्षगद्गदया गिरा ।
13-014-178c	जानुभ्यामवनिं गत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
13-014-179a	अद्य जातो ह्यहं देव अद्य मे सफलं तपः ।
13-014-179c	यन्मे साक्षान्महादेवः प्रसन्नस्तिष्ठतेऽग्रतः ॥
13-014-180a	यं न पश्यन्ति चाराध्य देवा ह्यमितविक्रमम् ।
13-014-180c	तमहं दृष्टवान्देवं कोऽन्यो धन्यतरो मया ॥
13-014-181a	एवं ध्यायन्ति विद्वांसः परं तत्त्वं सनातनम् ।
13-014-181c	षड्विंशकमिति ख्यातं यत्परात्परमक्षरम् ॥
13-014-182a	स एष भगवान्देवः सर्वतत्त्वादिर्व्ययः ।
13-014-182c	सर्वतत्त्वविधानज्ञः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥
13-014-183a	योऽसृजद्दक्षिणादङ्गाद्ब्रह्माणं लोकसंभवम् ।
13-014-183c	वामपार्श्वात्तथा विष्णुं लोकरक्षार्थमीश्वरः ॥
13-014-183e	युगान्ते चैव संप्राप्ते रुद्रमङ्गात्सृजत्प्रभुः ॥
13-014-184a	स रुद्रः संहरन्कृत्स्नं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
13-014-184c	कालो भूत्वा महातेजाः संवर्तक इवानलः ॥
13-014-185a	एष देवो महादेवो जगत्सृष्ट्वा चराचरम् ।
13-014-185c	कल्पान्ते चैव सर्वेषां स्मृतिमाक्षिप्य तिष्ठति ॥
13-014-186a	सर्वगः सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः ।
13-014-186c	आस्ते सर्वगतो नित्यमदृश्यः सर्वदैवतैः ॥
13-014-187a	यदि देयो वरो मह्यं यदि तुष्टश्च मे प्रभुः ।
13-014-187c	भक्तिर्भवतु मे नित्यं शाश्वती त्वयि शंकर ॥
13-014-188a	अतीतानागतं चैव वर्तमानं च यद्विभो ।
13-014-188c	जानीयामिति मे बुद्धिस्त्वत्प्रसादात्सुरोत्तम ॥
13-014-189a	क्षीरोदनं च भुञ्जीयामक्षयं सह बान्धवैः ।
13-014-189c	आश्रमे च सदा मह्यं सांनिध्यं परमस्तु ते ॥
13-014-190a	एवमुक्तः स मां प्राह भगवाँल्लोकपूजितः ।

13-014-190c	महेश्वरो महातेजाश्चराचरगुरुः प्रभुः ॥
13-014-191a	अजरश्चामरश्चैव भव दुःखविवर्जितः ।
13-014-191c	शीलवान्गुणसंपन्नः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ॥
13-014-192a	अक्षयं यौवनं तेऽस्तु तेजश्चैवानलोपमम् ।
13-014-192c	क्षीरोदः सागरश्चैव यत्र यत्रेच्छसे मुने ॥
13-014-193a	तत्र ते भविता कामं सांनिध्यं पयसो निधेः ।
13-014-193c	क्षीरोदनं च भुङ्क्ष्व त्वममृतेन समन्वितम् ॥
13-014-194a	बन्धुभिः सहितः कल्पं ततो मामुपयास्यसि ।
13-014-194c	सांनिध्यमाश्रमे नित्यं करिष्यामि द्विजोत्तम ॥
13-014-195a	तिष्ठ वत्स यथाकामं नोत्कण्ठां कर्तुमर्हसि ।
13-014-195c	स्मृतः स्मृतश्च ते विप्र सदा दास्यामि दर्शनम् ॥
13-014-196a	एवमुक्त्वा स भगवान्सूर्यकोटिसमप्रभः ।
13-014-196c	ममेशानो वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
13-014-197a	एवं दृष्टो मया कृष्ण देवदेवः समाधिना ।
13-014-197c	तदवाप्तं च मे सर्वं यदुक्तं तेन धीमता ॥
13-014-198a	प्रत्यक्षं चैव ते कृष्ण पश्य सिद्धान्व्यवस्थितान् ।
13-014-198c	ऋषीन्विद्याधरान्यक्षानान्धर्वाप्सरसस्तथा ॥
13-014-199a	पश्य वृक्षान्मनोरम्यान्सदा पुष्पफलान्वितान् ।
13-014-199c	सर्वर्तुकुसुमैर्युक्तान्निग्धपत्रान्सुशाखिनः ॥
13-014-199e	सर्वमेतन्महाबाहो दिव्यभावसमन्वितम् ॥

13-015-001 उपमन्युरुवाच

13-015-001a	एतान्सहस्रशश्चान्यान्समनुध्यातवान्हरः ।
13-015-001c	कस्मात्प्रसादं भगवान्न कुर्यात्तव माधव ॥
13-015-002a	त्वादृशेन हि देवानां श्लाघनीयः समागमः ।
13-015-002c	ब्रह्मण्येनानृशंसेन श्रद्धधानेन चाप्युत ॥
13-015-002e	जप्यं च ते प्रदास्यामि येन द्रक्ष्यसि शंकरम् ॥

13-015-003 कृष्ण उवाच

13-015-003a	अब्रुवं तमहं ब्रह्मंस्त्वत्प्रसादान्महामुने ।
13-015-003c	द्रक्ष्ये दितिजसंघानां मर्दनं त्रिदशेश्वरम् ॥
13-015-004a	दिनेऽष्टमे च विप्रेण दीक्षितोऽहं यथाविधि ।

13-015-004c	दण्डी मुण्डी कुशी चीरी घृताक्तो मेखली तथा ॥
13-015-005a	मासमेकं फलाहारो द्वितीयं सलिलाशनः ।
13-015-005c	तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं चानिलाशनः ॥
13-015-006a	एकपादेन तिष्ठंश्च ऊर्ध्वबाहुरतन्द्रितः ।
13-015-006c	तेजः सूर्यसहस्रस्य अपश्यं दिवि भारत ॥
13-015-007a	तस्य मध्यगतं चापि तेजसः पाण्डुनन्दन ।
13-015-007c	इन्द्रायुधपिनद्धाङ्गं विद्युन्मालागवाक्षकम् ॥
13-015-007e	नीलशैलचयप्रख्यं बलाकाभूषितं घनम् ॥
13-015-008a	तमास्थितश्च भगवान्देव्या सह महाद्युतिः ।
13-015-008c	तपसा तेजसा कान्त्या दीप्तया सह भार्यया ॥
13-015-009a	रराज भगवांस्तत्र देव्या सह महेश्वरः ।
13-015-009c	सोमेन सहितः सूर्यो यथा मेघस्थितस्तथा ॥
13-015-010a	संहृष्टरोमा कौन्तेय विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
13-015-010c	अपश्यं देवसंघानां गतिमार्तिहरं हरम् ॥
13-015-011a	किरीटिनं गदिनं शूलपाणिं; व्याघ्राजिनं जटिलं दण्डपाणिम् ।
13-015-011c	पिनाकिनं वज्रिणं तीक्ष्णदंष्ट्रं; शुभाङ्गदं व्यालयज्ञोपवीतम् ॥
13-015-012a	दिव्यां मालामुरसानेकवर्णां; समुद्रहन्तं गुल्फदेशावलम्बाम् ।
13-015-012c	चन्द्रं यथा परिविष्टं ससंध्यं; वर्षात्यये तद्वदपश्यमेनम् ॥
13-015-013a	प्रमथानां गणैश्चैव समन्तात्परिवारितम् ।
13-015-013c	शरदीव सुदुष्प्रेक्ष्यं परिविष्टं दिवाकरम् ॥
13-015-014a	एकादश तथा चैनं रुद्राणां वृषवाहनम् ।
13-015-014c	अस्तुवन्नियतात्मानः कर्मभिः शुभकर्मिणम् ॥
13-015-015a	आदित्या वसवः साध्या विश्वेदेवास्तथाश्विनौ ।
13-015-015c	विश्वाभिः स्तुतिभिर्देवं विश्वदेवं समस्तुवन् ॥
13-015-016a	शतक्रतुश्च भगवान्विष्णुश्चादितिनन्दनौ ।
13-015-016c	ब्रह्मा रथन्तरं साम ईरयन्ति भवान्तिके ॥
13-015-017a	योगीश्वराः सुबहवो योगदं पितरं गुरुम् ।
13-015-017c	ब्रह्मर्षयश्च ससुतास्तथा देवर्षयश्च वै ॥
13-015-018a	पृथिवी चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
13-015-018c	मासार्धमासा ऋतवो रात्र्यः संवत्सराः क्षणाः ॥
13-015-019a	मुहूर्ताश्च निमेषाश्च तथैव युगपर्ययाः ।

13-015-019c	दिव्या राजन्नमस्यन्ति विद्याः सर्वा दिशस्तथा ॥
13-015-020a	सनत्कुमारो वेदाश्च इतिहासास्तथैव च ।
13-015-020c	मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥
13-015-021a	मनवः सप्तसोमश्च अथर्वा सबृहस्पतिः ।
13-015-021c	भृगुर्दक्षः कश्यपश्च वसिष्ठः काश्य एव च ॥
13-015-022a	छन्दांसि दीक्षा यज्ञाश्च दक्षिणाः पावको हविः ।
13-015-022c	यज्ञोपगानि द्रव्याणि मूर्तिमन्ति युधिष्ठिर ॥
13-015-023a	प्रजानां पतयः सर्वे सरितः पन्नगा नगाः ।
13-015-023c	देवानां मातरः सर्वा देवपत्न्यः सकन्यकाः ॥
13-015-024a	सहस्राणि मुनीनां च अयुतान्यर्बुदानि च ।
13-015-024c	नमस्यन्ति प्रभुं शान्तं पर्वताः सागरा दिशः ॥
13-015-025a	गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतवादित्रकोविदाः ।
13-015-025c	दिव्यतानेन गायन्तः स्तुवन्ति भवमद्भुतम् ॥
13-015-025e	विद्याधरा दानवाश्च गुह्यका राक्षसास्तथा ॥
13-015-026a	सर्वाणि चैव भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
13-015-026c	नमस्यन्ति महाराज वाङ्मनःकर्मभिर्विभुम् ॥
13-015-026e	पुरस्ताद्विष्ठितः शर्वो ममासीत्त्रिदशेश्वरः ॥
13-015-027a	पुरस्ताद्विष्ठितं दृष्ट्वा ममेशानं च भारत ।
13-015-027c	सप्रजापतिश्क्रान्तं जगन्मामभ्युदैक्षत ॥
13-015-028a	ईक्षितुं च महादेवं न मे शक्तिरभूत्तदा ।
13-015-028c	ततो मामब्रवीद्देवः पश्य कृष्ण वदस्व च ॥
13-015-029a	शिरसा वन्दिते देवे देवी प्रीता उमाभवत् ।
13-015-029c	ततोऽहमस्तुवं स्थाणुं स्तुतं ब्रह्मादिभिः सुरैः ॥
13-015-030a	नमोऽस्तु ते शाश्वत सर्वयोने; ब्रह्माधिपं त्वामृषयो वदन्ति ।
13-015-030c	तपश्च सत्त्वं च रजस्तमश्च; त्वामेव सत्यं च वदन्ति सन्तः ॥
13-015-031a	त्वं वै ब्रह्मा च रुद्रश्च वरुणोऽग्निर्मनुर्भवः ।
13-015-031c	धाता त्वष्टा विधाता च त्वं प्रभुः सर्वतोमुखः ॥
13-015-032a	त्वत्तो जातानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
13-015-032c	त्वमादिः सर्वभूतानां संहारश्च त्वमेव हि ॥
13-015-033a	ये चेन्द्रियार्थाश्च मनश्च कृत्स्नं; ये वायवः सप्त तथैव चाग्निः ।
13-015-033c	ये वा दिविस्था देवताश्चापि पुंसां; तस्मात्परं त्वामृषयो वदन्ति ॥

13-015-034a	वेदा यज्ञाश्च सोमश्च दक्षिणा पावको हविः ।
13-015-034c	यज्ञोपगं च यत्किंचिद्भगवांस्तदसंशयम् ॥
13-015-035a	इष्टं दत्तमधीतं च व्रतानि नियमाश्च ये ।
13-015-035c	ह्रीः कीर्तिः श्रीर्द्युतिस्तुष्टिः सिद्धिश्चैव त्वदर्पणा ॥
13-015-036a	कामः क्रोधो भयं लोभो मदः स्तम्भोऽथ मत्सरः ।
13-015-036c	आधयो व्याधयश्चैव भगवंस्तनयास्तव ॥
13-015-037a	कृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवोऽव्ययः ।
13-015-037c	मनसः परमा योनिः स्वभावश्चापि शाश्वतः ॥
13-015-037e	अव्यक्तः पावन विभो सहस्रांशो हिरण्मयः ॥
13-015-038a	आदिर्गुणानां सर्वेषां भवान्वै जीवनाश्रयः ।
13-015-038c	महानात्मा मतिर्ब्रह्मा विश्वः शंभुः स्वयंभुवः ॥
13-015-039a	बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च संवित्ख्यातिर्धृतिः स्मृतिः ।
13-015-039c	पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यसे ॥
13-015-040a	त्वां बुद्ध्वा ब्राह्मणो विद्वान्न प्रमोहं निगच्छति ।
13-015-040c	हृदयं सर्वभूतानां क्षेत्रज्ञस्त्वमृषिष्टुतः ॥
13-015-041a	सर्वतःपाणिपादस्त्वं सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
13-015-041c	सर्वतःश्रुतिमाँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ॥
13-015-042a	फलं त्वमसि तिग्मांशो निमेषादिषु कर्मसु ।
13-015-042c	त्वं वै प्रभार्चिः पुरुषः सर्वस्य हृदि संस्थितः ॥
13-015-042e	अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥
13-015-043a	त्वयि बुद्धिर्मतिलोकाः प्रपन्नाः संश्रिताश्च ये ।
13-015-043c	ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यसंधा जितेन्द्रियाः ॥
13-015-044a	यस्त्वां ध्रुवं वेदयते गुहाशयं; प्रभुं पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।
13-015-044c	हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं; स बुद्धिमान्बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥
13-015-045a	विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं त्वां च मूर्तितः ।
13-015-045c	प्रधानविधियोगस्थस्त्वामेव विशते बुधः ॥
13-015-046a	एवमुक्ते मया पार्थ भवे चार्तिविनाशने ।
13-015-046c	चराचरं जगत्सर्वं सिंहनादमथाकरोत् ॥
13-015-047a	सविप्रसंधाश्च सुरासुराश्च; नागाः पिशाचाः पितरो वयांसि ।
13-015-047c	रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे; महर्षयश्चैव तथा प्रणेमुः ॥
13-015-048a	मम मूर्ध्नि च दिव्यानां कुसुमानां सुगन्धिनाम् ।

- 13-015-048c राशयो निपतन्ति स्म वायुश्च सुसुखो ववौ ॥
 13-015-049a निरीक्ष्य भगवान्देवीमुमां मां च जगद्धितः ।
 13-015-049c शतक्रतुं चाभिवीक्ष्य स्वयं मामाह शंकरः ॥
 13-015-050a विद्मः कृष्ण परां भक्तिमस्मासु तव शत्रुहन् ।
 13-015-050c क्रियतामात्मनः श्रेयः प्रीतिर्हि परमा त्वयि ॥
 13-015-051a वृणीष्वष्टौ वरान्कृष्ण दातास्मि तव सत्तम ।
 13-015-051c ब्रूहि यादवशार्दूल यानिच्छसि सुदुर्लभान् ॥

13-016-001 कृष्ण उवाच

- 13-016-001a मूर्ध्ना निपत्य नियतस्तेजःसंनिचये ततः ।
 13-016-001c परमं हर्षमागम्य भगवन्तमथाब्रुवम् ॥
 13-016-002a धर्मे दृढत्वं युधि शत्रुघातं; यशस्तथाग्र्यं परमं बलं च ।
 13-016-002c योगप्रियत्वं तव संनिकर्षं; वृणे सुतानां च शतं शतानि ॥
 13-016-003a एवमस्त्विति तद्वाक्यं मयोक्तः प्राह शंकरः ।
 13-016-004a ततो मां जगतो माता धरणी सर्वपावनी ।
 13-016-004c उवाचोमा प्रणिहिता शर्वाणी तपसां निधिः ॥
 13-016-005a दत्तो भगवता पुत्रः साम्बो नाम तवानघ ।
 13-016-005c मत्तोऽप्यष्टौ वरानिष्टान्गृहाण त्वं ददामि ते ॥
 13-016-005e प्रणम्य शिरसा सा च मयोक्ता पाण्डुनन्दन ॥
 13-016-006a द्विजेष्वकोपं पितृतः प्रसादं; शतं सुतानामुपभोगं परं च ।
 13-016-006c कुले प्रीतिं मातृतश्च प्रसादं; शमप्राप्तिं प्रवृणे चापि दाक्ष्यम् ॥

13-016-007 देव्युवाच

- 13-016-007a एवं भविष्यत्यमरप्रभावः; नाहं मृषा जातु वदे कदाचित् ।
 13-016-007c भार्यासहस्राणि च षोडशैव; तासु प्रियत्वं च तथाक्षयत्वम् ॥
 13-016-008a प्रीतिं चाग्र्यां बान्धवानां सकाशाः; ददामि ते वपुषः काम्यतां च ।
 13-016-008c भोक्ष्यन्ते वै सप्ततिर्वै शतानि; गृहे तुभ्यमतिथीनां च नित्यम् ॥

13-016-009 वासुदेव उवाच

- 13-016-009a एवं दत्त्वा वरान्देवो मम देवी च भारत ।
 13-016-009c अन्तर्हितः क्षणे तस्मिन्सगणो भीमपूर्वज ॥
 13-016-010a एतदत्यद्भुतं सर्वं ब्राह्मणायातितेजसे ।
 13-016-010c उपमन्यवे मया कृत्स्नमाख्यातं कौरवोत्तम ॥

13-016-011a	नमस्कृत्वा तु स प्राह देवदेवाय सुव्रत ।
13-016-011c	नास्ति शर्वसमो दाने नास्ति शर्वसमो रणे ॥
13-016-011e	नास्ति शर्वसमो देवो नास्ति शर्वसमा गतिः ॥
13-016-012a	ऋषिरासीत्कृते तात तण्डिरित्येव विश्रुतः ।
13-016-012c	दश वर्षसहस्राणि तेन देवः समाधिना ॥
13-016-012e	आराधितोऽभूद्धक्तेन तस्योदकं निशामय ॥
13-016-013a	स दृष्टवान्महादेवमस्तौषीच्च स्तवैर्विभुम् ।
13-016-013c	पवित्राणां पवित्रस्त्वं गतिर्गतिमतां वर ॥
13-016-013e	अत्युग्रं तेजसां तेजस्तपसां परमं तपः ॥
13-016-014a	विश्वावसुहिरण्याक्षपुरुहूतनमस्कृत ।
13-016-014c	भूरिकल्याणद विभो पुरुसत्य नमोऽस्तु ते ॥
13-016-015a	जातीमरणभीरूणां यतीनां यततां विभो ।
13-016-015c	निर्वाणद सहस्रांशो नमस्तेऽस्तु सुखाश्रय ॥
13-016-016a	ब्रह्मा शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः ।
13-016-016c	न विदुस्त्वां तु तत्त्वेन कुतो वेत्स्यामहे वयम् ॥
13-016-017a	त्वत्तः प्रवर्तते कालस्त्वयि कालश्च लीयते ।
13-016-017c	कालाख्यः पुरुषाख्यश्च ब्रह्माख्यश्च त्वमेव हि ॥
13-016-018a	तनवस्ते स्मृतास्तिस्रः पुराणज्ञैः सुरर्षिभिः ।
13-016-018c	अधिपौरुषमध्यात्ममधिभूताधिदैवतम् ॥
13-016-018e	अधिलोक्याधिविज्ञानमधियज्ञस्त्वमेव हि ॥
13-016-019a	त्वां विदित्वात्मदेहस्थं दुर्विदं दैवतैरपि ।
13-016-019c	विद्वांसो यान्ति निर्मुक्ताः परं भावमनामयम् ॥
13-016-020a	अनिच्छतस्तव विभो जन्ममृत्युरनेकतः ।
13-016-020c	द्वारं त्वं स्वर्गमोक्षाणामाक्षेप्ता त्वं ददासि च ॥
13-016-021a	त्वमेव मोक्षः स्वर्गश्च कामः क्रोधस्त्वमेव हि ।
13-016-021c	सत्त्वं रजस्तमश्चैव अधश्चोर्ध्वं त्वमेव हि ॥
13-016-022a	ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्देन्द्रौ सविता यमः ।
13-016-022c	वरुणेन्दू मनुर्धाता विधाता त्वं धनेश्वरः ॥
13-016-023a	भूर्वायुज्योतिरापश्च वाग्बुद्धिस्त्वं मतिर्मनः ।
13-016-023c	कर्म सत्यानृते चोभे त्वमेवास्ति च नास्ति च ॥
13-016-024a	इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च तत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ।

13-016-024c	विश्वाविश्वपरो भावश्चिन्त्याचिन्त्यस्त्वमेव हि ॥
13-016-025a	यच्चैतत्परमं ब्रह्म यच्च तत्परमं पदम् ।
13-016-025c	या गतिः सांख्ययोगानां स भवान्नात्र संशयः ॥
13-016-026a	नूनमद्य कृतार्थाः स्म नूनं प्राप्ताः सतां गतिम् ।
13-016-026c	यां गतिं प्राप्नुवन्तीह ज्ञाननिर्मलबुद्धयः ॥
13-016-027a	अहो मूढाः स्म सुचिरमिमं कालमचेतसः ।
13-016-027c	यन्न विद्मः परं देवं शाश्वतं यं विदुर्बुधाः ॥
13-016-028a	सोऽयमासादितः साक्षाद्बहुभिर्जन्मभिर्मया ।
13-016-028c	भक्तानुग्रहकृद्देवो यं ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥
13-016-029a	देवासुरमनुष्याणां यच्च गुह्यं सनातनम् ।
13-016-029c	गुहायां निहितं ब्रह्म दुर्विज्ञेयं सुरैरपि ॥
13-016-030a	स एष भगवान्देवः सर्वकृत्सर्वतोमुखः ।
13-016-030c	सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वगः सर्ववेदिता ॥
13-016-031a	प्राणकृत्प्राणभृत्प्राणी प्राणदः प्राणिनां गतिः ।
13-016-031c	देहकृद्देहभृद्देही देहभुग्देहिनां गतिः ॥
13-016-032a	अध्यात्मगतिनिष्ठानां ध्यानिनामात्मवेदिनाम् ।
13-016-032c	अपुनर्मारकामानां या गतिः सोऽयमीश्वरः ॥
13-016-033a	अयं च सर्वभूतानां शुभाशुभगतिप्रदः ।
13-016-033c	अयं च जन्ममरणे विदध्यात्सर्वजन्तुषु ॥
13-016-034a	अयं च सिद्धिकामानामृषीणां सिद्धिदः प्रभुः ।
13-016-034c	अयं च मोक्षकामानां द्विजानां मोक्षदः प्रभुः ॥
13-016-035a	भूराद्यान्सर्वभुवनानुत्पाद्य सदिवौकसः ।
13-016-035c	विभर्ति देवस्तनुभिरष्टाभिश्च ददाति च ॥
13-016-036a	अतः प्रवर्तते सर्वमस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
13-016-036c	अस्मिंश्च प्रलयं याति अयमेकः सनातनः ॥
13-016-037a	अयं स सत्यकामानां सत्यलोकः परः सताम् ।
13-016-037c	अपवर्गश्च मुक्तानां कैवल्यं चात्मवादिनाम् ॥
13-016-038a	अयं ब्रह्मादिभिः सिद्धैर्गुहायां गोपितः प्रभुः ।
13-016-038c	देवासुरमनुष्याणां न प्रकाशो भवेदिति ॥
13-016-039a	तं त्वां देवासुरनरास्तत्त्वेन न विदुर्भवम् ।
13-016-039c	मोहिताः खल्वनेनैव हृच्छयेन प्रवेशिताः ॥

- 13-016-040a ये चैनं संप्रपद्यन्ते भक्तियोगेन भारत ।
 13-016-040c तेषामेवात्मनात्मानं दर्शयत्येष हृच्छयः ॥
 13-016-041a यं ज्ञात्वा न पुनर्जन्म मरणं चापि विद्यते ।
 13-016-041c यं विदित्वा परं वेद्यं वेदितव्यं न विद्यते ॥
 13-016-042a यं लब्ध्वा परमं लाभं मन्यते नाधिकं पुनः ।
 13-016-042c प्राणसूक्ष्मां परां प्राप्तिमागच्छत्यक्षयावहाम् ॥
 13-016-043a यं सांख्या गुणतत्त्वज्ञाः सांख्यशास्त्रविशारदाः ।
 13-016-043c सूक्ष्मज्ञानरताः पूर्वं ज्ञात्वा मुच्यन्ति बन्धनैः ॥
 13-016-044a यं च वेदविदो वेद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ।
 13-016-044c प्राणायामपरा नित्यं यं विशन्ति जपन्ति च ॥
 13-016-045a अयं स देवयानानामादित्यो द्वारमुच्यते ।
 13-016-045c अयं च पितृयानानां चन्द्रमा द्वारमुच्यते ॥
 13-016-046a एष कालगतिश्चित्रा संवत्सरयुगादिषु ।
 13-016-046c भावाभावौ तदात्वे च अयने दक्षिणोत्तरे ॥
 13-016-047a एवं प्रजापतिः पूर्वमाराध्य बहुभिः स्तवैः ।
 13-016-047c वरयामास पुत्रत्वे नीललोहितसंज्ञितम् ॥
 13-016-048a ऋग्भिर्यमनुशंसन्ति तन्त्रे कर्मणि बह्वृचः ।
 13-016-048c यजुर्भिर्यं त्रिधा वेद्यं जुह्वत्यध्वर्यवोऽध्वरे ॥
 13-016-049a सामभिर्यं च गायन्ति सामगाः शुद्धबुद्धयः ।
 13-016-049c यज्ञस्य परमा योनिः पतिश्चायं परः स्मृतः ॥
 13-016-050a रात्र्यहःश्रोत्रनयनः पक्षमासशिरोभुजः ।
 13-016-050c ऋतुवीर्यस्तपोधैर्यो ह्यब्दगुह्योरुपादवान् ॥
 13-016-051a मृत्युर्यमो हुताशश्च कालः संहारवेगवान् ।
 13-016-051c कालस्य परमा योनिः कालश्चायं सनातनः ॥
 13-016-052a चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ।
 13-016-052c ध्रुवः सप्तर्षयश्चैव भुवनाः सप्त एव च ॥
 13-016-053a प्रधानं महदव्यक्तं विशेषान्तं सवैकृतम् ।
 13-016-053c ब्रह्मादि स्तम्बपर्यन्तं भूतादि सदसच्च यत् ॥
 13-016-054a अष्टौ प्रकृतयश्चैव प्रकृतिभ्यश्च यत्परम् ।
 13-016-054c अस्य देवस्य यद्भागं कृत्स्नं संपरिवर्तते ॥
 13-016-055a एतत्परममानन्दं यत्तच्छाश्वतमेव च ।

- 13-016-055c एषा गतिर्विरक्तानामेष भावः परः सताम् ॥
- 13-016-056a एतत्पदमनुद्विग्नमेतद्ब्रह्म सनातनम् ।
- 13-016-056c शास्त्रवेदाङ्गविदुषामेतद्धानं परं पदम् ॥
- 13-016-057a इयं सा परमा काष्ठा इयं सा परमा कला ।
- 13-016-057c इयं सा परमा सिद्धिरियं सा परमा गतिः ॥
- 13-016-058a इयं सा परमा शान्तिरियं सा निर्वृतिः परा ।
- 13-016-058c यं प्राप्य कृतकृत्याः स्म इत्यमन्यन्त वेधसः ॥
- 13-016-059a इयं तुष्टिरियं सिद्धिरियं श्रुतिरियं स्मृतिः ।
- 13-016-059c अध्यात्मगतिनिष्ठानां विदुषां प्राप्तिरव्यया ॥
- 13-016-060a यजतां यज्ञकामानां यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
- 13-016-060c या गतिर्देवतैर्दिव्या सा गतिस्त्वं सनातन ॥
- 13-016-061a जप्यहोमव्रतैः कृच्छ्रैर्नियमैर्देहपातनैः ।
- 13-016-061c तप्यतां या गतिर्देव वैराजे सा गतिर्भवान् ॥
- 13-016-062a कर्मन्यासकृतानां च विरक्तानां ततस्ततः ।
- 13-016-062c या गतिर्ब्रह्मभवने सा गतिस्त्वं सनातन ॥
- 13-016-063a अपुनर्मारकामानां वैराग्ये वर्ततां परे ।
- 13-016-063c विकृतीनां लयानां च सा गतिस्त्वं सनातन ॥
- 13-016-064a ज्ञानविज्ञाननिष्ठानां निरुपाख्या निरञ्जना ।
- 13-016-064c कैवल्यया या गतिर्देव परमा सा गतिर्भवान् ॥
- 13-016-065a वेदशास्त्रपुराणोक्ताः पञ्चैता गतयः स्मृताः ।
- 13-016-065c त्वत्प्रसादाद्धि लभ्यन्ते न लभ्यन्तेऽन्यथा विभो ॥
- 13-016-066a इति तण्डिस्तपोयोगात्तुष्टावेशानमव्ययम् ।
- 13-016-066c जगौ च परमं ब्रह्म यत्पुरा लोककृज्जगौ ॥
- 13-016-067a ब्रह्मा शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः ।
- 13-016-067c न विदुस्त्वामिति ततस्तुष्टः प्रोवाच तं शिवः ॥
- 13-016-068a अक्षयश्चाव्ययश्चैव भविता दुःखवर्जितः ।
- 13-016-068c यशस्वी तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वितः ॥
- 13-016-069a ऋषीणामभिगम्यश्च सूत्रकर्ता सुतस्तव ।
- 13-016-069c मत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ भविष्यति न संशयः ॥
- 13-016-070a कं वा कामं ददाम्यद्य ब्रूहि यद्वत्स काङ्क्षसे ।
- 13-016-070c प्राञ्जलिः स उवाचेदं त्वयि भक्तिर्दृढास्तु मे ॥

- 13-016-071a एवं दत्त्वा वरं देवो वन्द्यमानः सुरर्षिभिः ।
 13-016-071c स्तूयमानश्च विबुधैस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 13-016-072a अन्तर्हिते भगवति सानुगे यादवेश्वर ।
 13-016-072c ऋषिराश्रममागम्य ममैतत्प्रोक्तवानिह ॥
 13-016-073a यानि च प्रथितान्यादौ तण्डिराख्यातवान्मम ।
 13-016-073c नामानि मानवश्रेष्ठ तानि त्वं शृणु सिद्धये ॥
 13-016-074a दश नामसहस्राणि वेदेष्वह पितामहः ।
 13-016-074c शर्वस्य शास्त्रेषु तथा दश नामशतानि वै ॥
 13-016-075a गुह्यानीमानि नामानि तण्डिर्भगवतोऽच्युत ।
 13-016-075c देवप्रसादाद्देवेश पुरा प्राह महात्मने ॥

13-017-001 वासुदेव उवाच

- 13-017-001a ततः स प्रयतो भूत्वा मम तात युधिष्ठिर ।
 13-017-001c प्राञ्जलिः प्राह विप्रर्षिर्नामसंहारमादितः ॥

13-017-002 उपमन्युरुवाच

- 13-017-002a ब्रह्मप्रोक्तैरृषिप्रोक्तैर्वेदवेदाङ्गसंभवैः ।
 13-017-002c सर्वलोकेषु विख्यातैः स्थाणुं स्तोष्यामि नामभिः ॥
 13-017-003a महद्भिर्विहितैः सत्यैः सिद्धैः सर्वार्थसाधकैः ।
 13-017-003c ऋषिणा तण्डिना भक्त्या कृतैर्देवकृतात्मना ॥
 13-017-004a यथोक्तैर्लोकविख्यातैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 13-017-004c प्रवरं प्रथमं स्वर्ग्यं सर्वभूतहितं शुभम् ॥
 13-017-004e श्रुतैः सर्वत्र जगति ब्रह्मलोकावतारितैः ॥
 13-017-005a यत्तद्रहस्यं परमं ब्रह्मप्रोक्तं सनातनम् ।
 13-017-005c वक्ष्ये यदुकुलश्रेष्ठ शृणुष्ववावहितो मम ॥
 13-017-006a परत्वेन भवं देवं भक्तस्त्वं परमेश्वरम् ।
 13-017-006c तेन ते श्रावयिष्यामि यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥
 13-017-007a न शक्यं विस्तरात्कृत्स्नं वक्तुं शर्वस्य केनचित् ।
 13-017-007c युक्तेनापि विभूतीनामपि वर्षशतैरपि ॥
 13-017-008a यस्यादिर्मध्यमन्तश्च सुरैरपि न गम्यते ।
 13-017-008c कस्तस्य शक्नुयाद्वक्तुं गुणान्कात्स्न्येन माधव ॥
 13-017-009a किं तु देवस्य महतः संक्षिप्तार्थपदाक्षरम् ।

- 13-017-009c शक्तितश्चरितं वक्ष्ये प्रसादात्तस्य चैव हि ॥
- 13-017-010a अप्राप्येह ततोऽनुज्ञां न शक्यः स्तोतुमीश्वरः ।
- 13-017-010c यदा तेनाभ्यनुज्ञातः स्तुवत्येव सदा भवम् ॥
- 13-017-011a अनादिनिधनस्याहं सर्वयोनेर्महात्मनः ।
- 13-017-011c नाम्नां कंचित्समुद्देशं वक्ष्ये ह्यव्यक्तयोनिनः ॥
- 13-017-012a वरदस्य वरेण्यस्य विश्वरूपस्य धीमतः ।
- 13-017-012c शृणु नामसमुद्देशं यदुक्तं पद्मयोनिना ॥
- 13-017-013a दश नामसहस्राणि यान्याह प्रपितामहः ।
- 13-017-013c तानि निर्मथ्य मनसा दध्नो घृतमिवोद्धृतम् ॥
- 13-017-014a गिरेः सारं यथा हेम पुष्पात्सारं यथा मधु ।
- 13-017-014c घृतात्सारं यथा मण्डस्तथैतत्सारमुद्धृतम् ॥
- 13-017-015a सर्वपाप्मापहमिदं चतुर्वेदसमन्वितम् ।
- 13-017-015c प्रयत्नेनाधिगन्तव्यं धार्यं च प्रयतात्मना ॥
- 13-017-015e शान्तिकं पौष्टिकं चैव रक्षोघ्नं पावनं महत् ॥
- 13-017-016a इदं भक्ताय दातव्यं श्रद्धधानास्तिकाय च ।
- 13-017-016c नाश्रद्धधानरूपाय नास्तिकायाजितात्मने ॥
- 13-017-017a यश्चाभ्यसूयते देवं भूतात्मानं पिनाकिनम् ।
- 13-017-017c स कृष्ण नरकं याति सह पूर्वैः सहानुगैः ॥
- 13-017-018a इदं ध्यानमिदं योगमिदं ध्येयमनुत्तमम् ।
- 13-017-018c इदं जप्यमिदं ज्ञानं रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
- 13-017-018e इदं ज्ञात्वान्तकालेऽपि गच्छेद्धि परमां गतिम् ॥
- 13-017-019a पवित्रं मङ्गलं पुण्यं कल्याणमिदमुत्तमम् ।
- 13-017-019c निगदिष्ये महाबाहो स्तवानामुत्तमं स्तवम् ॥
- 13-017-020a इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः ।
- 13-017-020c सर्वस्तवानां दिव्यानां राजत्वे समकल्पयत् ॥
- 13-017-021a तदाप्रभृति चैवायमीश्वरस्य महात्मनः ।
- 13-017-021c स्तवराजेति विख्यातो जगत्यमरपूजितः ॥
- 13-017-021e ब्रह्मलोकादयं चैव स्तवराजोऽवतारितः ॥
- 13-017-022a यस्मात्तण्डिः पुरा प्राह तेन तण्डिकृतोऽभवत् ।
- 13-017-022c स्वर्गाच्चैवात्र भूलोकं तण्डिना ह्यवतारितः ॥
- 13-017-023a सर्वमङ्गलमङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।

13-017-023c	निगदिष्ये महाबाहो स्तवानामुत्तमं स्तवम् ॥
13-017-024a	ब्रह्मणामपि यद्ब्रह्म पराणामपि यत्परम् ।
13-017-024c	तेजसामपि यत्तेजस्तपसामपि यत्तपः ॥
13-017-025a	शान्तीनामपि या शान्तिर्द्युतीनामपि या द्युतिः ।
13-017-025c	दान्तानामपि यो दान्तो धीमतामपि या च धीः ॥
13-017-026a	देवानामपि यो देवो मुनीनामपि यो मुनिः ।
13-017-026c	यज्ञानामपि यो यज्ञः शिवानामपि यः शिवः ॥
13-017-027a	रुद्राणामपि यो रुद्रः प्रभुः प्रभवतामपि ।
13-017-027c	योगिनामपि यो योगी कारणानां च कारणम् ॥
13-017-028a	यतो लोकाः संभवन्ति न भवन्ति यतः पुनः ।
13-017-028c	सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्यामिततेजसः ॥
13-017-029a	अष्टोत्तरसहस्रं तु नाम्नां शर्वस्य मे शृणु ।
13-017-029c	यच्छ्रुत्वा मनुजश्रेष्ठ सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
13-017-030a	स्थिरः स्थाणुः प्रभुर्भानुः प्रवरो वरदो वरः ।
13-017-030c	सर्वात्मा सर्वविख्यातः सर्वः सर्वकरो भवः ॥
13-017-031a	जटी चर्मी शिखण्डी च सर्वाङ्गः सर्वभावनः ।
13-017-031c	हरिश्च हरिणाक्षश्च सर्वभूतहरः प्रभुः ॥
13-017-032a	प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च नियतः शाश्वतो ध्रुवः ।
13-017-032c	श्मशानचारी भगवान्खचरो गोचरोऽर्दनः ॥
13-017-033a	अभिवाद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतभावनः ।
13-017-033c	उन्मत्तवेशप्रच्छन्नः सर्वलोकप्रजापतिः ॥
13-017-034a	महारूपो महाकायः सर्वरूपो महायशाः ।
13-017-034c	महात्मा सर्वभूतश्च विरूपो वामनो मनुः ॥
13-017-035a	लोकपालोऽन्तर्हितात्मा प्रसादो हयगर्दभिः ।
13-017-035c	पवित्रश्च महान्श्रैव नियमो नियमाश्रयः ॥
13-017-036a	सर्वकर्मा स्वयंभूश्च आदिरादिकरो निधिः ।
13-017-036c	सहस्राक्षो विरूपाक्षः सोमो नक्षत्रसाधकः ॥
13-017-037a	चन्द्रसूर्यगतिः केतुर्ग्रहो ग्रहपतिर्वरः ।
13-017-037c	अद्रिर्द्र्यालयः कर्ता मृगबाणार्पणोऽनघः ॥
13-017-038a	महातपा घोरतपा अदीनो दीनसाधकः ।
13-017-038c	संवत्सरकरो मन्त्रः प्रमाणं परमं तपः ॥

13-017-039a	योगी योज्यो महाबीजो महारेता महातपाः ।
13-017-039c	सुवर्णरिताः सर्वज्ञः सुबीजो वृषवाहनः ॥
13-017-040a	दशबाहुस्त्वनिमिषो नीलकण्ठ उमापतिः ।
13-017-040c	विश्वरूपः स्वयंश्रेष्ठो बलवीरो बलो गणः ॥
13-017-041a	गणकर्ता गणपतिर्दिग्वासाः काम्य एव च ।
13-017-041c	पवित्रं परमं मन्त्रः सर्वभावकरो हरः ॥
13-017-042a	कमण्डलुधरो धन्वी बाणहस्तः कपालवान् ।
13-017-042c	अशनी शतघ्नी खड्गी पट्टिशी चायुधी महान् ॥
13-017-043a	सुवहस्तः सुरुपश्च तेजस्तेजस्करो निधिः ।
13-017-043c	उष्णीषी च सुवक्त्रश्च उदगो विनतस्तथा ॥
13-017-044a	दीर्घश्च हरिकेशश्च सुतीर्थः कृष्ण एव च ।
13-017-044c	सृगालरूपः सर्वार्थो मुण्डः कुण्डी कमण्डलुः ॥
13-017-045a	अजश्च मृगरूपश्च गन्धधारी कपर्द्यपि ।
13-017-045c	ऊर्ध्वरेता ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी नभस्तलः ॥
13-017-046a	त्रिजटश्चीरवासाश्च रुद्रः सेनापतिर्विभुः ।
13-017-046c	अहश्चरोऽथ नक्तं च तिग्ममन्युः सुवर्चसः ॥
13-017-047a	गजहा दैत्यहा लोको लोकधाता गुणाकरः ।
13-017-047c	सिंहशार्दूलरूपश्च आर्द्रचर्माम्बरावृतः ॥
13-017-048a	कालयोगी महानादः सर्ववासश्चतुष्पथः ।
13-017-048c	निशाचरः प्रेतचारी भूतचारी महेश्वरः ॥
13-017-049a	बहुभूतो बहुधनः सर्वाधारोऽमितो गतिः ।
13-017-049c	नृत्यप्रियो नित्यनर्तो नर्तकः सर्वलासकः ॥
13-017-050a	घोरो महातपाः पाशो नित्यो गिरिचरो नभः ।
13-017-050c	सहस्रहस्तो विजयो व्यवसायो ह्यनिन्दितः ॥
13-017-051a	अमर्षणो मर्षणात्मा यज्ञहा कामनाशनः ।
13-017-051c	दक्षयज्ञापहारी च सुसहो मध्यमस्तथा ॥
13-017-052a	तेजोपहारी बलहा मुदितोऽर्थो जितो वरः ।
13-017-052c	गम्भीरघोषो गम्भीरो गम्भीरबलवाहनः ॥
13-017-053a	न्यग्रोधरूपो न्यग्रोधो वृक्षकर्णस्थितिर्विभुः ।
13-017-053c	तीक्ष्णतापश्च हर्यश्चः सहायः कर्मकालवित् ॥
13-017-054a	विष्णुप्रसादितो यज्ञः समुद्रो वडवामुखः ।

13-017-054c	हुताशनसहायश्च प्रशान्तात्मा हुताशनः ॥
13-017-055a	उग्रतेजा महातेजा जयो विजयकालवित् ।
13-017-055c	ज्योतिषामयनं सिद्धिः संधिर्विग्रह एव च ॥
13-017-056a	शिखी दण्डी जटी ज्वाली मूर्तिजो मूर्धगो बली ।
13-017-056c	वैणवी पणवी ताली कालः कालकटकटः ॥
13-017-057a	नक्षत्रविग्रहविधिर्गुणवृद्धिर्लयोऽगमः ।
13-017-057c	प्रजापतिर्दिशाबाहुर्विभागः सर्वतोमुखः ॥
13-017-058a	विमोचनः सुरगणो हिरण्यकवचोद्भवः ।
13-017-058c	मेढ्रजो बलचारी च महाचारी स्तुतस्तथा ॥
13-017-059a	सर्वतूर्यनिनादी च सर्ववाद्यपरिग्रहः ।
13-017-059c	व्यालरूपो बिलावासी हेममाली तरंगवित् ॥
13-017-060a	त्रिदशस्त्रिकालधृक्कर्मसर्वबन्धविमोचनः ।
13-017-060c	बन्धनस्त्वसुरेन्द्राणां युधि शत्रुविनाशनः ॥
13-017-061a	सांख्यप्रसादो दुर्वासाः सर्वसाधुनिषेवितः ।
13-017-061c	प्रस्कन्दनो विभागश्च अतुल्यो यज्ञभागवित् ॥
13-017-062a	सर्वावासः सर्वचारी दुर्वासा वासवोऽमरः ।
13-017-062c	हेमो हेमकरो यज्ञः सर्वधारी धरोत्तमः ॥
13-017-063a	लोहिताक्षो महाक्षश्च विजयाक्षो विशारदः ।
13-017-063c	संग्रहो निग्रहः कर्ता सर्पचीरनिवासनः ॥
13-017-064a	मुख्योऽमुख्यश्च देहश्च देहर्द्धिः सर्वकामदः ।
13-017-064c	सर्वकालप्रसादश्च सुबलो बलरूपधृक् ॥
13-017-065a	आकाशनिधिरूपश्च निपाती उरगः खगः ।
13-017-065c	रौद्ररूपोऽशुरादित्यो वसुरश्मिः सुवर्चसी ॥
13-017-066a	वसुवेगो महावेगो मनोवेगो निशाचरः ।
13-017-066c	सर्वावासी श्रियावासी उपदेशकरो हरः ॥
13-017-067a	मुनिरात्मपतिलोके संभोज्यश्च सहस्रदः ।
13-017-067c	पक्षी च पक्षिरूपी च अतिदीप्तो विशां पतिः ॥
13-017-068a	उन्मादो मदनाकारो अर्थार्थकरोमशः ।
13-017-068c	वामदेवश्च वामश्च प्राग्दक्षिण्यश्च वामनः ॥
13-017-069a	सिद्धयोगापहारी च सिद्धः सर्वार्थसाधकः ।
13-017-069c	भिक्षुश्च भिक्षुरूपश्च विषाणी मृदुरव्ययः ॥

13-017-070a	महासेनो विशाखश्च षष्टिभागो गवां पतिः ।
13-017-070c	वज्रहस्तश्च विष्कम्भी चमूस्तम्भन एव च ॥
13-017-071a	ऋतुरृतुकरः कालो मधुर्मधुकरोऽचलः ।
13-017-071c	वानस्पत्यो वाजसेनो नित्यमाश्रमपूजितः ॥
13-017-072a	ब्रह्मचारी लोकचारी सर्वचारी सुचारवित् ।
13-017-072c	ईशान ईश्वरः कालो निशाचारी पिनाकधृक् ॥
13-017-073a	नन्दीश्वरश्च नन्दी च नन्दनो नन्दिवर्धनः ।
13-017-073c	भगस्याक्षिनिहन्ता च कालो ब्रह्मविदां वरः ॥
13-017-074a	चतुर्मुखो महालिङ्गश्चारुलिङ्गस्तथैव च ।
13-017-074c	लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो लोकाध्यक्षो युगावहः ॥
13-017-075a	बीजाध्यक्षो बीजकर्ता अध्यात्मानुगतो बलः ।
13-017-075c	इतिहासकरः कल्पो गौतमोऽथ जलेश्वरः ॥
13-017-076a	दम्भो ह्यदम्भो वैदम्भो वश्यो वश्यकरः कविः ।
13-017-076c	लोककर्ता पशुपतिर्महाकर्ता महौषधिः ॥
13-017-077a	अक्षरं परमं ब्रह्म बलवाञ्छक्र एव च ।
13-017-077c	नीतिर्ह्यनीतिः शुद्धात्मा शुद्धो मान्यो मनोगतिः ॥
13-017-078a	बहुप्रसादः स्वपनो दर्पणोऽथ त्वमित्रजित् ।
13-017-078c	वेदकारः सूत्रकारो विद्वान्समरमर्दनः ॥
13-017-079a	महामेघनिवासी च महाघोरो वशीकरः ।
13-017-079c	अग्निज्वालो महाज्वालो अतिधूम्रो हुतो हविः ॥
13-017-080a	वृषणः शंकरो नित्यो वर्चस्वी धूमकेतनः ।
13-017-080c	नीलस्तथाङ्गलुब्धश्च शोभनो निरवग्रहः ॥
13-017-081a	स्वस्तिदः स्वस्तिभावश्च भागी भागकरो लघुः ।
13-017-081c	उत्सङ्गश्च महाङ्गश्च महागर्भः परो युवा ॥
13-017-082a	कृष्णवर्णः सुवर्णश्च इन्द्रियः सर्वदेहिनाम् ।
13-017-082c	महापादो महाहस्तो महाकायो महायशः ॥
13-017-083a	महामूर्धा महामात्रो महानेत्रो दिगालयः ।
13-017-083c	महादन्तो महाकर्णो महामेढ्रो महाहनुः ॥
13-017-084a	महानासो महाकम्बुर्महाग्रीवः श्मशानधृक् ।
13-017-084c	महावक्षा महोरस्को अन्तरात्मा मृगालयः ॥
13-017-085a	लम्बनो लम्बितोष्ठश्च महामायः पयोनिधिः ।

13-017-085c	महादन्तो महादंष्ट्रो महाजिह्वो महामुखः ॥
13-017-086a	महानखो महारोमा महाकेशो महाजटः ।
13-017-086c	असपत्नः प्रसादश्च प्रत्ययो गिरिसाधनः ॥
13-017-087a	स्नेहनोऽस्नेहनश्चैव अजितश्च महामुनिः ।
13-017-087c	वृक्षाकारो वृक्षकेतुरनलो वायुवाहनः ॥
13-017-088a	मण्डली मेरुधामा च देवदानवदर्पहा ।
13-017-088c	अथर्वशीर्षः सामास्य ऋक्सहस्रामितेक्षणः ॥
13-017-089a	यजुःपादभुजो गुह्यः प्रकाशो जङ्गमस्तथा ।
13-017-089c	अमोघार्थः प्रसादश्च अभिगम्यः सुदर्शनः ॥
13-017-090a	उपहारप्रियः शर्वः कनकः काञ्चनः स्थिरः ।
13-017-090c	नाभिर्नन्दिकरो भाव्यः पुष्करस्थपतिः स्थिरः ॥
13-017-091a	द्वादशस्त्रासनश्चाद्यो यज्ञो यज्ञसमाहितः ।
13-017-091c	नक्तं कलिश्च कालश्च मकरः कालपूजितः ॥
13-017-092a	सगणो गणकारश्च भूतभावनसारथिः ।
13-017-092c	भस्मशायी भस्मगोप्ता भस्मभूतस्तरुर्गणः ॥
13-017-093a	अगणश्चैव लोपश्च महात्मा सर्वपूजितः ।
13-017-093c	शङ्कुस्त्रिशङ्कुः संपन्नः शुचिर्भूतनिषेवितः ॥
13-017-094a	आश्रमस्थः कपोतस्थो विश्वकर्मा पतिर्वरः ।
13-017-094c	शाखो विशाखस्ताम्रोष्ठो ह्यम्बुजालः सुनिश्चयः ॥
13-017-095a	कपिलोऽकपिलः शूर आयुश्चैव परोऽपरः ।
13-017-095c	गन्धर्वो ह्यदितिस्ताक्षर्यः सुविज्ञेयः सुसारथिः ॥
13-017-096a	परश्वधायुधो देव अर्थकारी सुबान्धवः ।
13-017-096c	तुम्बवीणी महाकोप ऊर्ध्वरीता जलेशयः ॥
13-017-097a	उग्रो वंशकरो वंशो वंशनादो ह्यनिन्दितः ।
13-017-097c	सर्वाङ्गरूपो मायावी सुहृदो ह्यनिलोऽनलः ॥
13-017-098a	बन्धनो बन्धकर्ता च सुबन्धनविमोचनः ।
13-017-098c	स यज्ञारिः स कामारिर्महादंष्ट्रो महायुधः ॥
13-017-099a	बाहुस्त्वनिन्दितः शर्वः शंकरः शंकरोऽधनः ।
13-017-099c	अमरेशो महादेवो विश्वदेवः सुरारिहा ॥
13-017-100a	अहिर्बुध्नो निरृतिश्च चेकितानो हरिस्तथा ।
13-017-100c	अजैकपाच्च कापाली त्रिशङ्कुरजितः शिवः ॥

13-017-101a	धन्वन्तरिर्धूमकेतुः स्कन्दो वैश्रवणस्तथा ।
13-017-101c	धाता शक्रश्च विष्णुश्च मित्रस्त्वष्टा ध्रुवो धरः ॥
13-017-102a	प्रभावः सर्वगो वायुरर्यमा सविता रविः ।
13-017-102c	उदग्रश्च विधाता च मान्धाता भूतभावनः ॥
13-017-103a	रतितीर्थश्च वाग्मी च सर्वकामगुणावहः ।
13-017-103c	पद्मगर्भो महागर्भश्चन्द्रवक्त्रो मनोरमः ॥
13-017-104a	बलवांश्चोपशान्तश्च पुराणः पुण्यचञ्चुरी ।
13-017-104c	कुरुकर्ता कालरूपी कुरुभूतो महेश्वरः ॥
13-017-105a	सर्वाशयो दर्भशायी सर्वेषां प्राणिनां पतिः ।
13-017-105c	देवदेवमुखोऽसक्तः सदसत्सर्वरत्नवित् ॥
13-017-106a	कैलासशिखरावासी हिमवद्गिरिसंश्रयः ।
13-017-106c	कूलहारी कूलकर्ता बहुविद्यो बहुप्रदः ॥
13-017-107a	वणिजो वर्धनो वृक्षो नकुलश्चन्दनश्छदः ।
13-017-107c	सारग्रीवो महाजत्रुरलोलश्च महौषधः ॥
13-017-108a	सिद्धार्थकारी सिद्धार्थश्छन्दोव्याकरणोत्तरः ।
13-017-108c	सिंहनादः सिंहदंष्ट्रः सिंहगः सिंहवाहनः ॥
13-017-109a	प्रभावात्मा जगत्कालस्तालो लोकहितस्तरुः ।
13-017-109c	सारङ्गो नवचक्राङ्गः केतुमाली सभावनः ॥
13-017-110a	भूतालयो भूतपतिरहोरात्रमनिन्दितः ।
13-017-110c	वाहिता सर्वभूतानां निलयश्च विभुर्भवः ॥
13-017-111a	अमोघः संयतो ह्यश्वो भोजनः प्राणधारणः ।
13-017-111c	धृतिमान्मतिमान्दक्षः सत्कृतश्च युगाधिपः ॥
13-017-112a	गोपालिर्गोपतिर्ग्रामो गोचर्मवसनो हरः ।
13-017-112c	हिरण्यबाहुश्च तथा गुहापालः प्रवेशिनाम् ॥
13-017-113a	प्रतिष्ठायी महाहर्षो जितकामो जितेन्द्रियः ।
13-017-113c	गन्धारश्च सुरालश्च तपःकर्मरतिर्धनुः ॥
13-017-114a	महागीतो महानृत्तो ह्यप्सरोगणसेवितः ।
13-017-114c	महाकेतुर्धनुर्धातुर्नैकसानुचरश्चलः ॥
13-017-115a	आवेदनीय आवेशः सर्वगन्धसुखावहः ।
13-017-115c	तोरणस्तारणो वायुः परिधावति चैकतः ॥
13-017-116a	संयोगो वर्धनो वृद्धो महावृद्धो गणाधिपः ।

13-017-116c	नित्य आत्मसहायश्च देवासुरपतिः पतिः ॥
13-017-117a	युक्तश्च युक्तबाहुश्च द्विविधश्च सुपर्वणः ।
13-017-117c	आषाढश्च सुषाढश्च ध्रुवो हरिहणो हरः ॥
13-017-118a	वपुरावर्तमानेभ्यो वसुश्रेष्ठो महापथः ।
13-017-118c	शिरोहारी विमर्षश्च सर्वलक्षणभूषितः ॥
13-017-119a	अक्षश्च रथयोगी च सर्वयोगी महाबलः ।
13-017-119c	समाम्नायोऽसमाम्नायस्तीर्थदेवो महारथः ॥
13-017-120a	निर्जीवो जीवनो मन्त्रः शुभाक्षो बहुकर्कशः ।
13-017-120c	रत्नप्रभूतो रक्ताङ्गो महार्णवनिपानवित् ॥
13-017-121a	मूलो विशालो ह्यमृतो व्यक्ताव्यक्तस्तपोनिधिः ।
13-017-121c	आरोहणो निरोहश्च शैलहारी महातपाः ॥
13-017-122a	सेनाकल्पो महाकल्पो युगायुगकरो हरिः ।
13-017-122c	युगरूपो महारूपः पवनो गहनो नगः ॥
13-017-123a	न्यायनिर्वापणः पादः पण्डितो ह्यचलोपमः ।
13-017-123c	बहुमालो महामालः सुमालो बहुलोचनः ॥
13-017-124a	विस्तारो लवणः कूपः कुसुमः सफलोदयः ।
13-017-124c	वृषभो वृषभाङ्काङ्गो मणिबिल्वो जटाधरः ॥
13-017-125a	इन्दुर्विसर्गः सुमुखः सुरः सर्वायुधः सहः ।
13-017-125c	निवेदनः सुधाजातः सुगन्धारो महाधनुः ॥
13-017-126a	गन्धमाली च भगवानुत्थानः सर्वकर्मणाम् ।
13-017-126c	मन्थानो बहुलो बाहुः सकलः सर्वलोचनः ॥
13-017-127a	तरस्ताली करस्ताली ऊर्ध्वसंहननो वहः ।
13-017-127c	छत्रं सुच्छत्रो विख्यातः सर्वलोकाश्रयो महान् ॥
13-017-128a	मुण्डो विरूपो विकृतो दण्डिमुण्डो विकुर्वणः ।
13-017-128c	हर्यक्षः ककुभो वज्री दीप्तजिह्वः सहस्रपात् ॥
13-017-129a	सहस्रमूर्धा देवेन्द्रः सर्वदेवमयो गुरुः ।
13-017-129c	सहस्रबाहुः सर्वाङ्गः शरण्यः सर्वलोककृत् ॥
13-017-130a	पवित्रं त्रिमधुर्मन्त्रः कनिष्ठः कृष्णपिङ्गलः ।
13-017-130c	ब्रह्मदण्डविनिर्माता शतघ्नी शतपाशधृक् ॥
13-017-131a	पद्मगर्भो महागर्भो ब्रह्मगर्भो जलोद्भवः ।
13-017-131c	गभस्तिर्ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्मविद्ब्राह्मणो गतिः ॥

13-017-132a	अनन्तरूपो नैकात्मा तिग्मतेजाः स्वयंभुवः ।
13-017-132c	ऊर्ध्वगात्मा पशुपतिर्वीतरंहा मनोजवः ॥
13-017-133a	चन्दनी पद्ममालाग्र्यः सुरभ्युत्तरणो नरः ।
13-017-133c	कर्णिकारमहास्रग्वी नीलमौलिः पिनाकधृक् ॥
13-017-134a	उमापतिरुमाकान्तो जाह्नवीधृगुमाधवः ।
13-017-134c	वरो वराहो वरदो वरेशः सुमहास्वनः ॥
13-017-135a	महाप्रसादो दमनः शत्रुहा श्वेतपिङ्गलः ।
13-017-135c	प्रीतात्मा प्रयतात्मा च संयतात्मा प्रधानधृक् ॥
13-017-136a	सर्वपार्श्वसुतस्ताक्षर्यो धर्मसाधारणो वरः ।
13-017-136c	चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा सुवृषो गोवृषेश्वरः ॥
13-017-137a	साध्यर्षिर्वसुरादित्यो विवस्वान्सविता मृडः ।
13-017-137c	व्यासः सर्वस्य संक्षेपो विस्तरः पर्ययो नयः ॥
13-017-138a	ऋतुः संवत्सरो मासः पक्षः संख्यासमापनः ।
13-017-138c	कला काष्ठा लवो मात्रा मुहूर्तोऽहः क्षपाः क्षणाः ॥
13-017-139a	विश्वक्षेत्रं प्रजाबीजं लिङ्गमाद्यस्त्वनिन्दितः ।
13-017-139c	सदसद्व्यक्तमव्यक्तं पिता माता पितामहः ॥
13-017-140a	स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टपम् ।
13-017-140c	निर्वाणं ह्लादनं चैव ब्रह्मलोकः परा गतिः ॥
13-017-141a	देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ।
13-017-141c	देवासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः ॥
13-017-142a	देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाश्रयः ।
13-017-142c	देवासुरगणाध्यक्षो देवासुरगणाग्रणीः ॥
13-017-143a	देवातिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ।
13-017-143c	देवासुरेश्वरो देवो देवासुरमहेश्वरः ॥
13-017-144a	सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो देवतात्मात्मसंभवः ।
13-017-144c	उद्भिदस्त्रिक्रमो वैद्यो विरजो विरजोम्बरः ॥
13-017-145a	ईड्यो हस्ती सुरव्याघ्रो देवसिंहो नरर्षभः ।
13-017-145c	विबुधाग्रवरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥
13-017-146a	प्रयुक्तः शोभनो वज्र ईशानः प्रभुरव्ययः ।
13-017-146c	गुरुः कान्तो निजः सर्गः पवित्रः सर्ववाहनः ॥
13-017-147a	शृङ्गी शृङ्गाप्रियो बभ्रू राजराजो निरामयः ।

13-017-147c	अभिरामः सुरगणो विरामः सर्वसाधनः ॥
13-017-148a	ललाटाक्षो विश्वदेहो हरिणो ब्रह्मवर्चसः ।
13-017-148c	स्थावराणां पतिश्चैव नियमेन्द्रियवर्धनः ॥
13-017-149a	सिद्धार्थः सर्वभूतार्थोऽचिन्त्यः सत्यव्रतः शुचिः ।
13-017-149c	व्रताधिपः परं ब्रह्म मुक्तानां परमा गतिः ॥
13-017-150a	विमुक्तो मुक्ततेजाश्च श्रीमाञ्श्रीवर्धनो जगत् ।
13-017-150c	यथाप्रधानं भगवानिति भक्त्या स्तुतो मया ॥
13-017-151a	यं न ब्रह्मादयो देवा विदुर्यं न महर्षयः ।
13-017-151c	तं स्तव्यमर्च्यं वन्द्यं च कः स्तोष्यति जगत्पतिम् ॥
13-017-152a	भक्तिमेव पुरस्कृत्य मया यज्ञपतिर्वसुः ।
13-017-152c	ततोऽभ्यनुज्ञां प्राप्यैव स्तुतो मतिमतां वरः ॥
13-017-153a	शिवमेभिः स्तुवन्देवं नामभिः पुष्टिवर्धनैः ।
13-017-153c	नित्ययुक्तः शुचिर्भूत्वा प्राप्नोत्यात्मानमात्मना ॥
13-017-154a	एतद्धि परमं ब्रह्म स्वयं गीतं स्वयंभुवा ।
13-017-154c	ऋषयश्चैव देवाश्च स्तुवन्त्येतेन तत्परम् ॥
13-017-155a	स्तूयमानो महादेवः प्रीयते चात्मनामभिः ।
13-017-155c	भक्तानुकम्पी भगवानात्मसंस्थान्करोति तान् ॥
13-017-156a	तथैव च मनुष्येषु ये मनुष्याः प्रधानतः ।
13-017-156c	आस्तिकाः श्रद्धधानाश्च बहुभिर्जन्मभिः स्तवैः ॥
13-017-157a	जाग्रतश्च स्वपन्तश्च व्रजन्तः पथि संस्थिताः ।
13-017-157c	स्तुवन्ति स्तूयमानाश्च तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥
13-017-157e	जन्मकोटिसहस्रेषु नानासंसारयोनिषु ॥
13-017-158a	जन्तोर्विशुद्धपापस्य भवे भक्तिः प्रजायते ।
13-017-158c	उत्पन्ना च भवे भक्तिरनन्या सर्वभावतः ॥
13-017-159a	कारणं भावितं तस्य सर्वमुक्तस्य सर्वतः ।
13-017-159c	एतद्देवेषु दुष्प्रापं मनुष्येषु न लभ्यते ॥
13-017-160a	निर्विघ्ना निश्चला रुद्रे भक्तिरव्यभिचारिणी ।
13-017-160c	तस्यैव च प्रसादेन भक्तिरुत्पद्यते नृणाम् ॥
13-017-160e	यथा यान्ति परां सिद्धिं तद्भावगतचेतसः ॥
13-017-161a	ये सर्वभावोपगताः परत्वेनाभवन्नराः ।
13-017-161c	प्रपन्नवत्सलो देवः संसारान्तात्समुद्धरेत् ॥

- 13-017-162a एवमन्ये न कुर्वन्ति देवाः संसारमोचनम् ।
 13-017-162c मनुष्याणां महादेवादन्यत्रापि तपोबलात् ॥
 13-017-163a इति तेनेन्द्रकल्पेन भगवान्सदसत्पतिः ।
 13-017-163c कृत्तिवासाः स्तुतः कृष्ण तण्डिना शुद्धबुद्धिना ॥
 13-017-164a स्तवमेतं भगवतो ब्रह्मा स्वयमधारयत् ।
 13-017-164c ब्रह्मा प्रोवाच शक्राय शक्रः प्रोवाच मृत्यवे ॥
 13-017-165a मृत्युः प्रोवाच रुद्राणां रुद्रेभ्यस्तण्डिमागमत् ।
 13-017-165c महता तपसा प्राप्तस्तण्डिना ब्रह्मसद्गनि ॥
 13-017-166a तण्डिः प्रोवाच शुक्राय गौतमायाह भार्गवः ।
 13-017-166c वैवस्वताय मनवे गौतमः प्राह माधव ॥
 13-017-167a नारायणाय साध्याय मनुरिष्टाय धीमते ।
 13-017-167c यमाय प्राह भगवान्साध्यो नारायणोऽच्युतः ॥
 13-017-168a नाचिकेताय भगवानाह वैवस्वतो यमः ।
 13-017-168c मार्कण्डेयाय वाष्णेय नाचिकेतोऽभ्यभाषत ॥
 13-017-169a मार्कण्डेयान्मया प्राप्तं नियमेन जनार्दन ।
 13-017-169c तवाप्यहममित्रघ्न स्तवं ददयद्य विश्रुतम् ॥
 13-017-169e स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्यं धन्यं बल्यं तथैव च ॥
 13-017-170a न तस्य विघ्नं कुर्वन्ति दानवा यक्षराक्षसाः ।
 13-017-170c पिशाचा यातुधानाश्च गुह्यका भुजगा अपि ॥
 13-017-171a यः पठेत् शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 13-017-171c अभग्नयोगो वर्षं तु सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

13-018-001 वैशंपायन उवाच

- 13-018-001a महायोगी ततः प्राह कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 13-018-001c पठस्व पुत्र भद्रं ते प्रीयतां ते महेश्वरः ॥
 13-018-002a पुरा पुत्र मया मेरौ तप्यता परमं तपः ।
 13-018-002c पुत्रहेतोर्महाराज स्तव एषोऽनुकीर्तितः ॥
 13-018-003a लब्धवानस्मि तान्कामानहं वै पाण्डुनन्दन ।
 13-018-003c तथा त्वमपि शर्वाद्वि सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
 13-018-004a चतुःशीर्षस्ततः प्राह शक्रस्य दयितः सखा ।
 13-018-004c आलम्बायन इत्येव विश्रुतः करुणात्मकः ॥
 13-018-005a मया गोकर्णमासाद्य तपस्तप्त्वा शतं समाः ।

13-018-005c	अयोनिजानां दान्तानां धर्मज्ञानां सुवर्चसाम् ॥
13-018-006a	अजराणामदुःखानां शतवर्षसहस्रिणाम् ।
13-018-006c	लब्धं पुत्रशतं शर्वात्पुरा पाण्डुनृपात्मज ॥
13-018-007a	वाल्मीकिश्चापि भगवान्युधिष्ठिरमभाषत ।
13-018-007c	विवादे साम्नि मुनिभिर्ब्रह्मघ्नो वै भवानिति ॥
13-018-007e	उक्तः क्षणेन चाविष्टस्तेनाधर्मेण भारत ॥
13-018-008a	सोऽहमीशानमनघमस्तौषं शरणं गतः ।
13-018-008c	मुक्तश्चास्म्यवशः पापात्ततो दुःखविनाशनः ॥
13-018-008e	आह मां त्रिपुरघ्नो वै यशस्तेऽग्र्यं भविष्यति ॥
13-018-009a	जामदग्न्यश्च कौन्तेयमाह धर्मभृतां वरः ।
13-018-009c	ऋषिमध्ये स्थितस्तात तपन्निव विभावसुः ॥
13-018-010a	पितृविप्रवधेनाहमार्तो वै पाण्डवाग्रज ।
13-018-010c	शुचिर्भूत्वा महादेवं गतवाञ्छरणं नृप ॥
13-018-011a	नामभिश्चास्तुवं देवं ततस्तुष्टोऽभवद्भवः ।
13-018-011c	परशुं च ददौ देवो दिव्यान्यस्त्राणि चैव मे ॥
13-018-012a	पापं न भविता तेऽद्य अजेयश्च भविष्यसि ।
13-018-012c	न ते प्रभविता मृत्युर्यशस्वी च भविष्यसि ॥
13-018-013a	आह मां भगवानेवं शिखण्डी शिवविग्रहः ।
13-018-013c	यदवाप्तं च मे सर्वं प्रसादात्तस्य धीमतः ॥
13-018-014a	असितो देवलश्चैव प्राह पाण्डुसुतं नृपम् ।
13-018-014c	शापाच्छक्रस्य कौन्तेय चितो धर्मोऽनशन्मम ॥
13-018-014e	तन्मे धर्मं यशश्चाग्र्यमायुश्चैवाददद्भवः ॥
13-018-015a	ऋषिर्गृत्समदो नाम शक्रस्य दयितः सखा ।
13-018-015c	प्राहाजमीढं भगवान्बृहस्पतिसमद्युतिः ॥
13-018-016a	वसिष्ठो नाम भगवांश्चाक्षुषस्य मनोः सुतः ।
13-018-016c	शतक्रतोरचिन्त्यस्य सत्रे वर्षसहस्रिके ॥
13-018-016e	वर्तमानेऽब्रवीद्वाक्यं साम्नि ह्युच्चारिते मया ॥
13-018-017a	रथन्तरं द्विजश्रेष्ठ न सम्यगिति वर्तते ।
13-018-017c	समीक्षस्व पुनर्बुद्ध्या हर्षं त्यक्त्वा द्विजोत्तम ॥
13-018-017e	अयज्ञवाहिनं पापमकार्षीस्त्वं सुदुर्मते ॥
13-018-018a	एवमुक्त्वा महाक्रोधात्प्राह रुष्टः पुनर्वचः ।

13-018-018c प्रज्ञया रहितो दुःखी नित्यं भीतो वनेचरः ॥
13-018-018e दश वर्षसहस्राणि दशाष्टौ च शतानि च ॥
13-018-019a नष्टपानीययवसे मृगैरन्यैश्च वर्जिते ।
13-018-019c अयङ्गीयद्रुमे देशे रुरुसिंहनिषेविते ॥
13-018-019e भविता त्वं मृगः क्रूरो महादुःखसमन्वितः ॥
13-018-020a तस्य वाक्यस्य निधने पार्थ जातो ह्यहं मृगः ।
13-018-020c ततो मां शरणं प्राप्तं प्राह योगी महेश्वरः ॥
13-018-021a अजरश्चामरश्चैव भविता दुःखवर्जितः ।
13-018-021c साम्यं समस्तु ते सौख्यं युवयोर्वर्धतां क्रतुः ॥
13-018-022a अनुग्रहानेवमेष करोति भगवान्विभुः ।
13-018-022c परं धाता विधाता च सुखदुःखे च सर्वदा ॥
13-018-023a अचिन्त्य एष भगवान्कर्मणा मनसा गिरा ।
13-018-023c न मे तात युधिष्ठेष्ठ विद्यया पण्डितः समः ॥

13-018-024 जैगीषव्य उवाच

13-018-024a ममाष्टगुणमैश्वर्यं दत्तं भगवता पुरा ।
13-018-024c यत्नेनाल्पेन बलिना वाराणस्यां युधिष्ठिर ॥

13-018-025 गार्ग्य उवाच

13-018-025a चतुःषष्ट्यङ्गमददात्कालज्ञानं ममाद्भुतम् ।
13-018-025c सरस्वत्यास्तटे तुष्टो मनोयज्ञेन पाण्डव ॥
13-018-026a तुल्यं मम सहस्रं तु सुतानां ब्रह्मवादिनाम् ।
13-018-026c आयुश्चैव सपुत्रस्य संवत्सरशतायुतम् ॥

13-018-027 पराशर उवाच

13-018-027a प्रसाद्याहं पुरा शर्वं मनसाचिन्तयं नृप ।
13-018-027c महातपा महातेजा महायोगी महायशाः ॥
13-018-027e वेदव्यासः श्रियावासो ब्रह्मण्यः करुणात्मकः ॥
13-018-028a अपि नामेप्सितः पुत्रो मम स्याद्वै महेश्वरात् ।
13-018-028c इति मत्वा हृदि मतं प्राह मां सुरसत्तमः ॥
13-018-029a मयि संभवतस्तस्य फलात्कृष्णो भविष्यति ।
13-018-029c सावर्णस्य मनोः सर्गे सप्तर्षिश्च भविष्यति ॥
13-018-030a वेदानां च स वै व्यस्ता कुरुवंशकरस्तथा ।

- 13-018-030c इतिहासस्य कर्ता च पुत्रस्ते जगतो हितः ॥
 13-018-031a भविष्यति महेन्द्रस्य दयितः स महामुनिः ।
 13-018-031c अजरश्चामरश्चैव पराशर सुतस्तव ॥
 13-018-032a एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 13-018-032c युधिष्ठिर महायोगी वीर्यवानक्षयोऽव्ययः ॥

13-018-033 माण्डव्य उवाच

- 13-018-033a अचौरश्चौरशङ्कायां शूले भिन्नो ह्यहं यदा ।
 13-018-033c तत्रस्थेन स्तुतो देवः प्राह मां वै महेश्वरः ॥
 13-018-034a मोक्षं प्राप्स्यसि शूलाच्च जीविष्यसि समार्बुदम् ।
 13-018-034c रुजा शूलकृता चैव न ते विप्र भविष्यति ॥
 13-018-034e आधिभिव्याधिभिश्चैव वर्जितस्त्वं भविष्यसि ॥
 13-018-035a पादाच्चतुर्थात्संभूत आत्मा यस्मान्मुने तव ।
 13-018-035c त्वं भविष्यस्यनुपमो जन्म वै सफलं कुरु ॥
 13-018-036a तीर्थाभिषेकं सफलं त्वमविघ्नेन चाप्स्यसि ।
 13-018-036c स्वर्गं चैवाक्षयं विप्र विदधामि तवोर्जितम् ॥
 13-018-037a एवमुक्त्वा तु भगवान्वरेण्यो वृषवाहनः ।
 13-018-037c महेश्वरो महाराज कृत्तिवासा महाद्युतिः ॥
 13-018-037e सगणो दैवतश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

13-018-038 गालव उवाच

- 13-018-038a विश्वामित्राभ्यनुज्ञातो ह्यहं पितरमागतः ।
 13-018-038c अब्रवीन्मां ततो माता दुःखिता रुदती भृशम् ॥
 13-018-039a कौशिकेनाभ्यनुज्ञातं पुत्रं वेदविभूषितम् ।
 13-018-039c न तात तरुणं दान्तं पिता त्वां पश्यतेऽनघ ॥
 13-018-040a श्रुत्वा जनन्या वचनं निराशो गुरुदर्शने ।
 13-018-040c नियतात्मा महादेवमपश्यं सोऽब्रवीच्च माम् ॥
 13-018-041a पिता माता च ते त्वं च पुत्र मृत्युविवर्जिताः ।
 13-018-041c भविष्यथ विश क्षिप्रं द्रष्टासि पितरं क्षये ॥
 13-018-042a अनुज्ञातो भगवता गृहं गत्वा युधिष्ठिर ।
 13-018-042c अपश्यं पितरं तात इष्टिं कृत्वा विनिःसृतम् ॥
 13-018-043a उपस्पृश्य गृहीत्वेध्मं कुशांश्च शरणाद्गुरून् ।

- 13-018-043c तान्विसृज्य च मां प्राह पिता सास्त्राविलेक्षणः ॥
- 13-018-044a प्रणमन्तं परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय पाण्डव ।
- 13-018-044c दिष्ट्या दृष्टोऽसि मे पुत्र कृतविद्य इहागतः ॥
- 13-018-045 वैशंपायन उवाच**
- 13-018-045a एतान्यत्यद्भुतान्येव कर्माण्यथ महात्मनः ।
- 13-018-045c प्रोक्तानि मुनिभिः श्रुत्वा विस्मयामास पाण्डवः ॥
- 13-018-046a ततः कृष्णोऽब्रवीद्वाक्यं पुनर्मतिमतां वरः ।
- 13-018-046c युधिष्ठिरं धर्मनित्यं पुरुहूतमिवेश्वरः ॥
- 13-018-047a आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च; द्यौर्भूमिरापो वसवोऽथ विश्वे ।
- 13-018-047c धातार्यमा शुक्रबृहस्पती च; रुद्राः ससाध्या वरुणो वित्तगोपः ॥
- 13-018-048a ब्रह्मा शक्रो मारुतो ब्रह्म सत्यं; वेदा यज्ञा दक्षिणा वेदवाहाः ।
- 13-018-048c सोमो यष्टा यच्च हव्यं हविश्च; रक्षा दीक्षा नियमा ये च केचित् ॥
- 13-018-049a स्वाहा वषट्ब्राह्मणाः सौरभेया; धर्मं चक्रं कालचक्रं चरं च ।
- 13-018-049c यशो दमो बुद्धिमती स्थितिश्च; शुभाशुभं मुनयश्चैव सप्त ॥
- 13-018-050a अग्न्या बुद्धिर्मनसा दर्शने च; स्पर्शे सिद्धिः कर्मणां या च सिद्धिः ।
- 13-018-050c गणा देवानामूष्मपाः सोमपाश्च; लेखाः सुयामास्तुषिता ब्रह्मकायाः ॥
- 13-018-051a आभास्वरा गन्धपा दृष्टिपाश्च; वाचा विरुद्धाश्च मनोविरुद्धाः ।
- 13-018-051c शुद्धाश्च निर्वाणरताश्च देवाः; स्पर्शाशना दर्शपा आज्यपाश्च ॥
- 13-018-052a चिन्तागता ये च देवेषु मुख्या; ये चाप्यन्ये देवताश्चाजमीढ ।
- 13-018-052c सुपर्णगन्धर्वपिशाचदानवा; यक्षास्तथा पन्नगाश्चारणाश्च ॥
- 13-018-053a सूक्ष्मं स्थूलं मृदु यच्चाप्यसूक्ष्मं; सुखं दुःखं सुखदुःखान्तरं च ।
- 13-018-053c सांख्यं योगं यत्पराणां परं च; शर्वाज्जातं विद्धि यत्कीर्तितं मे ॥
- 13-018-054a तत्संभूता भूतकृतो वरेण्याः; सर्वे देवा भुवनस्यास्य गोपाः ।
- 13-018-054c आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्षन्पुरातनीं तस्य देवस्य सृष्टिम् ॥
- 13-018-055a विचिन्वन्तं मनसा तोष्टुवीमि; किञ्चित्तत्त्वं प्राणहेतोर्नतोऽस्मि ।
- 13-018-055c ददातु देवः स वरानिहेष्टा; नभिष्टुतो नः प्रभुरव्ययः सदा ॥
- 13-018-056a इमं स्तवं संनियम्येन्द्रियाणि; शुचिर्भूत्वा यः पुरुषः पठेत् ।
- 13-018-056c अभग्नयोगो नियतोऽब्दमेकं; स प्राप्नुयादश्वमेधे फलं यत् ॥
- 13-018-057a वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणः प्राप्नुयाच्च; जयेद्राजा पृथिवीं चापि कृत्स्नाम् ।
- 13-018-057c वैश्यो लाभं प्राप्नुयान्नैपुणं च; शूद्रो गतिं प्रेत्य तथा सुखं च ॥
- 13-018-058a स्तवराजमिमं कृत्वा रुद्राय दधिरे मनः ।

- 13-018-058c सर्वदोषापहं पुण्यं पवित्रं च यशस्विनम् ॥
- 13-018-059a यावन्त्यस्य शरीरेषु रोमकूपाणि भारत ।
- 13-018-059c तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गे वसति मानवः ॥
- 13-019-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-019-001a यदिदं सहधर्मेति प्रोच्यते भरतर्षभ ।
- 13-019-001c पाणिग्रहणकाले तु स्त्रीणामेतत्कथं स्मृतम् ॥
- 13-019-002a आर्ष एष भवेद्धर्मः प्राजापत्योऽथ वासुरः ।
- 13-019-002c यदेतत्सहधर्मेति पूर्वमुक्तं महर्षिभिः ॥
- 13-019-003a संदेहः सुमहानेष विरुद्ध इति मे मतिः ।
- 13-019-003c इह यः सहधर्मो वै प्रेत्यायं विहितः क्व नु ॥
- 13-019-004a स्वर्गे मृतानां भवति सहधर्मः पितामह ।
- 13-019-004c पूर्वमेकस्तु म्रियते क्व चैकस्तिष्ठते वद ॥
- 13-019-005a नानाकर्मफलोपेता नानाकर्मनिवासिनः ।
- 13-019-005c नानानिरयनिष्ठान्ता मानुषा बहवो यदा ॥
- 13-019-006a अनृताः स्त्रिय इत्येवं सूत्रकारो व्यवस्यति ।
- 13-019-006c यदानृताः स्त्रियस्तात सहधर्मः कुतः स्मृतः ॥
- 13-019-007a अनृताः स्त्रिय इत्येवं वेदेष्वपि हि पठ्यते ।
- 13-019-007c धर्मोऽयं पौर्विकी संज्ञा उपचारः क्रियाविधिः ॥
- 13-019-008a गह्वरं प्रतिभात्येतन्मम चिन्तयतोऽनिशम् ।
- 13-019-008c निःसंदेहमिदं सर्वं पितामह यथा श्रुतिः ॥
- 13-019-009a यदेतद्यादृशं चैतद्यथा चैतत्प्रवर्तितम् ।
- 13-019-009c निखिलेन महाप्राज्ञ भवानेतद्ब्रवीतु मे ॥
- 13-019-010 भीष्म उवाच**
- 13-019-010a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-019-010c अष्टावक्रस्य संवादं दिशया सह भारत ॥
- 13-019-011a निवेष्टुकामस्तु पुरा अष्टावक्रो महातपाः ।
- 13-019-011c ऋषेरथ वदान्यस्य कन्यां वव्रे महात्मनः ॥
- 13-019-012a सुप्रभां नाम वै नाम्ना रूपेणाप्रतिमां भुवि ।
- 13-019-012c गुणप्रबर्हा शीलेन साध्वीं चारित्रशोभनाम् ॥
- 13-019-013a सा तस्य दृष्ट्वैव मनो जहार शुभलोचना ।

- 13-019-013c वनराजी यथा चित्रा वसन्ते कुसुमाचिता ॥
- 13-019-014a ऋषिस्तमाह देया मे सुता तुभ्यं शृणुष्व मे ।
- 13-019-014c गच्छ तावद्दिशं पुण्यामुत्तरां द्रक्ष्यसे ततः ॥
- 13-019-015 अष्टावक्र उवाच**
- 13-019-015a किं द्रष्टव्यं मया तत्र वक्तुमर्हति मे भवान् ।
- 13-019-015c तथेदानीं मया कार्यं यथा वक्ष्यति मां भवान् ॥
- 13-019-016 वदान्य उवाच**
- 13-019-016a धनदं समतिक्रम्य हिमवन्तं तथैव च ।
- 13-019-016c रुद्रस्यायतनं दृष्ट्वा सिद्धचारणसेवितम् ॥
- 13-019-017a प्रहृष्टैः पार्षदैर्जुष्टं नृत्यद्भिर्विविधाननैः ।
- 13-019-017c दिव्याङ्गरागैः पैशाचैर्वन्यैर्नानाविधैस्तथा ॥
- 13-019-018a पाणितालसतालैश्च शम्यातालैः समैस्तथा ।
- 13-019-018c संप्रहृष्टैः प्रनृत्यद्भिः शर्वस्तत्र निषेव्यते ॥
- 13-019-019a इष्टं किल गिरौ स्थानं तद्दिव्यमनुशुश्रुम ।
- 13-019-019c नित्यं संनिहितो देवस्तथा पारिषदाः शुभाः ॥
- 13-019-020a तत्र देव्या तपस्तप्तं शंकरार्थं सुदुश्चरम् ।
- 13-019-020c अतस्तदिष्टं देवस्य तथोमाया इति श्रुतिः ॥
- 13-019-021a तत्र कूपो महान्पार्श्वे देवस्योत्तरतस्तथा ।
- 13-019-021c ऋतवः कालरात्रिश्च ये दिव्या ये च मानुषाः ॥
- 13-019-022a सर्वे देवमुपासन्ते रूपिणः किल तत्र ह ।
- 13-019-022c तदतिक्रम्य भवनं त्वया यातव्यमेव हि ॥
- 13-019-023a ततो नीलं वनोद्देशं द्रक्ष्यसे मेघसंनिभम् ।
- 13-019-023c रमणीयं मनोग्राहि तत्र द्रक्ष्यसि वै स्त्रियम् ॥
- 13-019-024a तपस्विनीं महाभागां वृद्धां दीक्षामनुष्ठिताम् ।
- 13-019-024c द्रष्टव्या सा त्वया तत्र संपूज्या चैव यत्नतः ॥
- 13-019-025a तां दृष्ट्वा विनिवृत्तस्त्वं ततः पाणिं ग्रहीष्यसि ।
- 13-019-025c यद्येष समयः सत्यः साध्यतां तत्र गम्यताम् ॥
- 13-020-001 अष्टावक्र उवाच**
- 13-020-001a तथास्तु साधयिष्यामि तत्र यास्याम्यसंशयम् ।
- 13-020-001c यत्र त्वं वदसे साधो भवान्भवतु सत्यवाक् ॥

13-020-002 भीष्म उवाच

- 13-020-002a ततोऽगच्छत्स भगवानुत्तरामुत्तमां दिशम् ।
 13-020-002c हिमवन्तं गिरिश्रेष्ठं सिद्धचारणसेवितम् ॥
- 13-020-003a स गत्वा द्विजशार्दूलो हिमवन्तं महागिरिम् ।
 13-020-003c अभ्यगच्छन्नदीं पुण्यां बाहुदां धर्मदायिनीम् ॥
- 13-020-004a अशोके विमले तीर्थे स्नात्वा तर्प्य च देवताः ।
 13-020-004c तत्र वासाय शयने कौश्ये सुखमुवास ह ॥
- 13-020-005a ततो रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरुत्थाय स द्विजः ।
 13-020-005c स्नात्वा प्रादुश्चकाराग्निं हुत्वा चैव विधानतः ॥
- 13-020-006a रुद्राणीकूपमासाद्य हृदे तत्र समाश्वसत् ।
 13-020-006c विश्रान्तश्च समुत्थाय कैलासमभितो ययौ ॥
- 13-020-007a सोऽपश्यत्काञ्चनद्वारं दीप्यमानमिव श्रिया ।
 13-020-007c मन्दाकिनीं च नलिनीं धनदस्य महात्मनः ॥
- 13-020-008a अथ ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरक्षन्ति पद्मिनीम् ।
 13-020-008c प्रत्युत्थिता भगवन्तं मणिभद्रपुरोगमाः ॥
- 13-020-009a स तान्प्रत्यर्चयामास राक्षसान्भीमविक्रमान् ।
 13-020-009c निवेदयत मां क्षिप्रं धनदायेति चाब्रवीत् ॥
- 13-020-010a ते राक्षसास्तदा राजन्भगवन्तमथाब्रुवन् ।
 13-020-010c असौ वैश्रवणो राजा स्वयमायाति तेऽन्तिकम् ॥
- 13-020-011a विदितो भगवानस्य कार्यमागमने च यत् ।
 13-020-011c पश्यैनं त्वं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥
- 13-020-012a ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितम् ।
 13-020-012c विधिवत्कुशलं पृष्ट्वा ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ॥
- 13-020-013a सुखं प्राप्तो भवान्कच्चित्किं वा मत्तश्चिकीर्षसि ।
 13-020-013c ब्रूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां त्वं वक्ष्यसि द्विज ॥
- 13-020-014a भवनं प्रविश त्वं मे यथाकामं द्विजोत्तम ।
 13-020-014c सत्कृतः कृतकार्यश्च भवान्यास्यत्यविघ्नतः ॥
- 13-020-015a प्राविशद्भवनं स्वं वै गृहीत्वा तं द्विजोत्तमम् ।
 13-020-015c आसनं स्वं ददौ चैव पाद्यमर्घ्यं तथैव च ॥
- 13-020-016a अथोपविष्टयोस्तत्र मणिभद्रपुरोगमाः ।
 13-020-016c निषेदुस्तत्र कौबेरा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥

13-020-017a	ततस्तेषां निषण्णानां धनदो वाक्यमब्रवीत् ।
13-020-017c	भवच्छन्दं समाज्ञाय नृत्येरन्नप्सरोगणाः ॥
13-020-018a	आतिथ्यं परमं कार्यं शुश्रूषा भवतस्तथा ।
13-020-018c	संवर्ततामित्युवाच मुनिर्मधुरया गिरा ॥
13-020-019a	अथोर्वरा मिश्रकेशी रम्भा चैवोर्वशी तथा ।
13-020-019c	अलम्बुसा घृताची च चित्रा चित्राङ्गदा रुचिः ॥
13-020-020a	मनोहरा सुकेशी च सुमुखी हासिनी प्रभा ।
13-020-020c	विद्युता प्रशमा दान्ता विद्योता रतिरेव च ॥
13-020-021a	एताश्चान्याश्च वै बह्व्यः प्रनृत्ताप्सरसः शुभाः ।
13-020-021c	अवादयंश्च गन्धर्वा वाद्यानि विविधानि च ॥
13-020-022a	अथ प्रवृत्ते गान्धर्वे दिव्ये ऋषिरुपावसत् ।
13-020-022c	दिव्यं संवत्सरं तत्र रमन्वै सुमहातपाः ॥
13-020-023a	ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह ।
13-020-023c	साग्रः संवत्सरो यातस्तव विप्रेह पश्यतः ॥
13-020-024a	हार्योऽयं विषयो ब्रह्मन्गान्धर्वो नाम नामतः ।
13-020-024c	छन्दतो वर्ततां विप्र यथा वदति वा भवान् ॥
13-020-025a	अतिथिः पूजनीयस्त्वमिदं च भवतो गृहम् ।
13-020-025c	सर्वमाज्ञाप्यतामाशु परवन्तो वयं त्वयि ॥
13-020-026a	अथ वैश्रवणं प्रीतो भगवान्प्रत्यभाषत ।
13-020-026c	अर्चितोऽस्मि यथान्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ॥
13-020-027a	प्रीतोऽस्मि सदृशं चैव तव सर्वं धनाधिप ।
13-020-027c	तव प्रसादाद्भगवन्महर्षेश्च महात्मनः ॥
13-020-027e	नियोगादद्य यास्यामि वृद्धिमानृद्धिमान्भव ॥
13-020-028a	अथ निष्क्रम्य भगवान्प्रययावुत्तरामुखः ।
13-020-028c	कैलासं मन्दरं हैमं सर्वाननुचचार ह ॥
13-020-029a	तानतीत्य महाशैलान्कैरातं स्थानमुत्तमम् ।
13-020-029c	प्रदक्षिणं ततश्चक्रे प्रयतः शिरसा नमन् ॥
13-020-029e	धरणीमवतीर्याथ पूतात्मासौ तदाभवत् ॥
13-020-030a	स तं प्रदक्षिणं कृत्वा त्रिः शैलं चोत्तरामुखः ।
13-020-030c	समेन भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृतः ॥
13-020-031a	ततोऽपरं वनोद्देशं रमणीयमपश्यत ।

13-020-031c	सर्वर्तुभिर्मूलफलैः पक्षिभिश्च समन्वितम् ॥
13-020-031e	रमणीयैर्वनोद्देशैस्तत्र तत्र विभूषितम् ॥
13-020-032a	तत्राश्रमपदं दिव्यं ददर्श भगवानथ ।
13-020-032c	शैलांश्च विविधाकारान्काञ्चनात्रत्नभूषितान् ॥
13-020-032e	मणिभूमौ निविष्टाश्च पुष्करिण्यस्तथैव च ॥
13-020-033a	अन्यान्यपि सुरम्याणि ददर्श सुबहून्यथ ।
13-020-033c	भृशं तस्य मनो रेमे महर्षेर्भावितात्मनः ॥
13-020-034a	स तत्र काञ्चनं दिव्यं सर्वरत्नमयं गृहम् ।
13-020-034c	ददर्शाद्भुतसंकाशं धनदस्य गृहाद्वरम् ॥
13-020-035a	महान्तो यत्र विविधाः प्रासादाः पर्वतोपमाः ।
13-020-035c	विमानानि च रम्याणि रत्नानि विविधानि च ॥
13-020-036a	मन्दारपुष्पैः संकीर्णा तथा मन्दाकिनी नदी ।
13-020-036c	स्वयंप्रभाश्च मणयो वज्रैर्भूमिश्च भूषिता ॥
13-020-037a	नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः ।
13-020-037c	मुक्ताजालपरिक्षिप्तैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥
13-020-037e	मनोदृष्टिहरै रम्यैः सर्वतः संवृतं शुभैः ॥
13-020-038a	ऋषिः समन्ततोऽपश्यत्तत्र तत्र मनोरमम् ।
13-020-038c	ततोऽभवत्तस्य चिन्ता क्व मे वासो भवेदिति ॥
13-020-039a	अथ द्वारं समभितो गत्वा स्थित्वा ततोऽब्रवीत् ।
13-020-039c	अतिथिं मामनुप्राप्तमनुजानन्तु येऽत्र वै ॥
13-020-040a	अथ कन्यापरिवृता गृहात्तस्माद्विनिःसृताः ।
13-020-040c	नानारूपाः सप्त विभो कन्याः सर्वा मनोहराः ॥
13-020-041a	यां यामपश्यत्कन्यां स सा सा तस्य मनोऽहरत् ।
13-020-041c	नाशक्नुवद्भारयितुं मनोऽथास्यावसीदति ॥
13-020-042a	ततो धृतिः समुत्पन्ना तस्य विप्रस्य धीमतः ।
13-020-042c	अथ तं प्रमदाः प्राहुर्भगवान्प्रविशत्विति ॥
13-020-043a	स च तासां सुरूपाणां तस्यैव भवनस्य च ।
13-020-043c	कौतूहलसमाविष्टः प्रविवेश गृहं द्विजः ॥
13-020-044a	तत्रापश्यज्जरायुक्तामरजोम्बरधारिणीम् ।
13-020-044c	वृद्धां पर्यङ्कमासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
13-020-045a	स्वस्तीति चाथ तेनोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।

- 13-020-045c प्रत्युत्थाय च तं विप्रमास्यतामित्युवाच ह ॥
- 13-020-046 अष्टावक्र उवाच**
- 13-020-046a सर्वाः स्वानालयान्यान्तु एका मामुपतिष्ठतु ।
- 13-020-046c सुप्रज्ञाता सुप्रशान्ता शेषा गच्छन्तु च्छन्दतः ॥
- 13-020-047a ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तास्तमृषिं तदा ।
- 13-020-047c निराक्रामन्गृहात्तस्मात्सा वृद्धाथ व्यतिष्ठत ॥
- 13-020-048a अथ तां संविशन्प्राह शयने भास्वरे तदा ।
- 13-020-048c त्वयापि सुप्यतां भद्रे रजनी ह्यतिवर्तते ॥
- 13-020-049a संलापात्तेन विप्रेण तथा सा तत्र भाषिता ।
- 13-020-049c द्वितीये शयने दिव्ये संविवेश महाप्रभे ॥
- 13-020-050a अथ सा वेपमानाङ्गी निमित्तं शीतजं तदा ।
- 13-020-050c व्यपदिश्य महर्षेर्वै शयनं चाध्यरोहत ॥
- 13-020-051a स्वागतं स्वागतेनास्तु भगवांस्तामभाषत ।
- 13-020-051c सोपागूहद्भुजाभ्यां तु ऋषिं प्रीत्या नरर्षभ ॥
- 13-020-052a निर्विकारमृषिं चापि काष्ठकुड्योपमं तदा ।
- 13-020-052c दुःखिता प्रेक्ष्य संजल्पमकार्षीदृषिणा सह ॥
- 13-020-053a ब्रह्मन्न कामकारोऽस्ति स्त्रीणां पुरुषतो धृतिः ।
- 13-020-053c कामेन मोहिता चाहं त्वां भजन्तीं भजस्व माम् ॥
- 13-020-054a प्रहृष्टो भव विप्रर्षे समागच्छ मया सह ।
- 13-020-054c उपगूह च मां विप्र कामार्ताहं भृशं त्वयि ॥
- 13-020-055a एतद्धि तव धर्मात्मंस्तपसः पूज्यते फलम् ।
- 13-020-055c प्रार्थितं दर्शनादेव भजमानां भजस्व माम् ॥
- 13-020-056a सद्य चेदं वनं चेदं यच्चान्यदपि पश्यसि ।
- 13-020-056c प्रभुत्वं तव सर्वत्र मयि चैव न संशयः ॥
- 13-020-057a सर्वान्कामान्विधास्यामि रमस्व सहितो मया ।
- 13-020-057c रमणीये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ॥
- 13-020-058a त्वद्वशाहं भविष्यामि रंस्यसे च मया सह ।
- 13-020-058c सर्वान्कामानुपाश्रानो ये दिव्या ये च मानुषाः ॥
- 13-020-059a नातः परं हि नारीणां कार्यं किञ्चन विद्यते ।
- 13-020-059c यथा पुरुषसंसर्गः परमेतद्धि नः फलम् ॥
- 13-020-060a आत्मच्छन्देन वर्तन्ते नार्यो मन्मथचोदिताः ।

13-020-060c न च दह्यन्ति गच्छन्त्यः सुतप्तैरपि पांसुभिः ॥

13-020-061 अष्टावक्र उवाच

13-020-061a परदारानहं भद्रे न गच्छेयं कथंचन ।
 13-020-061c दूषितं धर्मशास्त्रेषु परदाराभिमर्शनम् ॥
 13-020-062a भद्रे निवेष्टुकामं मां विद्धि सत्येन वै शपे ।
 13-020-062c विषयेष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल संततिः ॥
 13-020-063a एवं लोकान्गमिष्यामि पुत्रैरिति न संशयः ।
 13-020-063c भद्रे धर्मं विजानीष्व ज्ञात्वा चोपरमस्व ह ॥

13-020-064 स्त्र्युवाच

13-020-064a नानिलोऽग्निर्न वरुणो न चान्ये त्रिदशा द्विज ।
 13-020-064c प्रियाः स्त्रीणां यथा कामो रतिशीला हि योषितः ॥
 13-020-065a सहस्रैका यता नारी प्राप्नोतीह कदाचन ।
 13-020-065c तथा शतसहस्रेषु यदि काचित्पतिव्रता ॥
 13-020-066a नैता जानन्ति पितरं न कुलं न च मातरम् ।
 13-020-066c न भ्रातृन् च भर्तारं न पुत्रान्न च देवरान् ॥
 13-020-067a लीलायन्त्यः कुलं घ्नन्ति कूलानीव सरिद्वराः ।
 13-020-067c दोषांश्च मन्दान्मन्दासु प्रजापतिरभाषत ॥

13-020-068 भीष्म उवाच

13-020-068a ततः स ऋषिरेकाग्रस्तां स्त्रियं प्रत्यभाषत ।
 13-020-068c आस्यतां रुचिरं छन्दः किं वा कार्यं ब्रवीहि मे ॥
 13-020-069a सा स्त्री प्रोवाच भगवन्द्रक्ष्यसे देशकालतः ।
 13-020-069c वस तावन्महाप्राज्ञ कृतकृत्यो गमिष्यसि ॥
 13-020-070a ब्रह्मर्षिस्तामथोवाच स तथेति युधिष्ठिर ।
 13-020-070c वत्स्येऽहं यावदुत्साहो भवत्या नात्र संशयः ॥
 13-020-071a अथर्षिरभिसंप्रेक्ष्य स्त्रियं तां जरयान्विताम् ।
 13-020-071c चिन्तां परमिकां भेजे संतप्त इव चाभवत् ॥
 13-020-072a यद्यदङ्गं हि सोऽपश्यत्तस्या विप्रर्षभस्तदा ।
 13-020-072c नारमत्तत्र तत्रास्य दृष्टी रूपपराजिता ॥
 13-020-073a देवतेयं गृहस्यास्य शापान्नूनं विरूपिता ।
 13-020-073c अस्याश्च कारणं वेत्तुं न युक्तं सहसा मया ॥

- 13-020-074a इति चिन्ताविषक्तस्य तमर्थं ज्ञातुमिच्छतः ।
 13-020-074c व्यगमत्तदहःशेषं मनसा व्याकुलेन तु ॥
 13-020-075a अथ सा स्त्री तदोवाच भगवन्पश्य वै रवेः ।
 13-020-075c रूपं संध्याभ्रसंयुक्तं किमुपस्थाप्यतां तव ॥
 13-020-076a स उवाच तदा तां स्त्रीं स्नानोदकमिहानय ।
 13-020-076c उपासिष्ये ततः संध्यां वाग्यतो नियतेन्द्रियः ॥

13-021-001 भीष्म उवाच

- 13-021-001a अथ सा स्त्री तमुक्त्वा तु विप्रमेवं भवत्विति ।
 13-021-001c तैलं दिव्यमुपादाय स्नानशाटीमुपानयत् ॥
 13-021-002a अनुज्ञाता च मुनिना सा स्त्री तेन महात्मना ।
 13-021-002c अथास्य तैलेनाङ्गानि सर्वाण्येवाभ्यमृक्षयत् ॥
 13-021-003a शनैश्चोत्सादितस्तत्र स्नानशालामुपागमत् ।
 13-021-003c भद्रासनं ततश्चित्रं ऋषिरन्वाविशन्नवम् ॥
 13-021-004a अथोपविष्टश्च यदा तस्मिन्भद्रासने तदा ।
 13-021-004c स्नापयामास शनकैस्तमृषिं सुखहस्तवत् ॥
 13-021-004e दिव्यं च विधिवच्चक्रे सोपचारं मुनेस्तदा ॥
 13-021-005a स तेन सुसुखोष्णेन तस्या हस्तसुखेन च ।
 13-021-005c व्यतीतां रजनीं कृत्स्नां नाजानात्स महाव्रतः ॥
 13-021-006a तत उत्थाय स मुनिस्तदा परमविस्मितः ।
 13-021-006c पूर्वस्यां दिशि सूर्यं च सोऽपश्यदुदितं दिवि ॥
 13-021-007a तस्य बुद्धिरियं किं नु मोहस्तत्त्वमिदं भवेत् ।
 13-021-007c अथोपास्य सहस्रांशुं किं करोमीत्युवाच ताम् ॥
 13-021-008a सा चामृतरसप्रख्यमृषेरन्नमुपाहरत् ।
 13-021-008c तस्य स्वादुतयान्नस्य न प्रभूतं चकार सः ॥
 13-021-008e व्यगमच्चाप्यहःशेषं ततः संध्यागमत्पुनः ॥
 13-021-009a अथ स्त्री भगवन्तं सा सुप्यतामित्यचोदयत् ।
 13-021-009c तत्र वै शयने दिव्ये तस्य तस्याश्च कल्पिते ॥

13-021-010 अष्टावक्र उवाच

- 13-021-010a न भद्रे परदारेषु मनो मे संप्रसज्जति ।
 13-021-010c उत्तिष्ठ भद्रे भद्रं ते स्वप वै विरमस्व च ॥

13-021-011 भीष्म उवाच

13-021-011a सा तदा तेन विप्रेण तथा धृत्या निवर्तिता ।
 13-021-011c स्वतन्त्रास्मीत्युवाचैनं न धर्मच्छलमस्ति ते ॥

13-021-012 अष्टावक्र उवाच

13-021-012a नास्ति स्वतन्त्रता स्त्रीणामस्वतन्त्रा हि योषितः ।
 13-021-012c प्रजापतिमतं ह्येतन्न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

13-021-013 स्र्युवाच

13-021-013a बाधते मैथुनं विप्र मम भक्तिं च पश्य वै ।
 13-021-013c अधर्मं प्राप्स्यसे विप्र यन्मां त्वं नाभिनन्दसि ॥

13-021-014 अष्टावक्र उवाच

13-021-014a हरन्ति दोषजातानि नरं जातं यथेच्छकम् ।
 13-021-014c प्रभवामि सदा धृत्या भद्रे स्वं शयनं व्रज ॥

13-021-015 स्र्युवाच

13-021-015a शिरसा प्रणमे विप्र प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 13-021-015c भूमौ निपतमानायाः शरणं भव मेऽनघ ॥
 13-021-016a यदि वा दोषजातं त्वं परदारेषु पश्यसि ।
 13-021-016c आत्मानं स्पर्शयाम्यद्य पाणिं गृह्णीष्व मे द्विज ॥
 13-021-017a न दोषो भविता चैव सत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ।
 13-021-017c स्वतन्त्रां मां विजानीहि योऽधर्मः सोऽस्तु वै मयि ॥

13-021-018 अष्टावक्र उवाच

13-021-018a स्वतन्त्रा त्वं कथं भद्रे ब्रूहि कारणमत्र वै ।
 13-021-018c नास्ति लोके हि काचित्स्त्री या वै स्वातन्त्र्यमर्हति ॥
 13-021-019a पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 13-021-019c पुत्राश्च स्थविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

13-021-020 स्र्युवाच

13-021-020a कौमारं ब्रह्मचर्यं मे कन्यैवास्मि न संशयः ।
 13-021-020c कुरु मा विमतिं विप्र श्रद्धां विजहि मा मम ॥

13-021-021 अष्टावक्र उवाच

- 13-021-021a यथा मम तथा तुभ्यं यथा तव तथा मम ।
 13-021-021c जिज्ञासेयमृषेस्तस्य विघ्नः सत्यं नु किं भवेत् ॥
 13-021-022a आश्चर्यं परमं हीदं किं नु श्रेयो हि मे भवेत् ।
 13-021-022c दिव्याभरणवस्त्रा हि कन्येयं मामुपस्थिता ॥
 13-021-023a किं त्वस्याः परमं रूपं जीर्णमासीत्कथं पुनः ।
 13-021-023c कन्यारूपमिहाद्यैव किमिहात्रोत्तरं भवेत् ॥
 13-021-024a यथा परं शक्तिधृतेर्न व्युत्थास्ये कथंचन ।
 13-021-024c न रोचये हि व्युत्थानं धृत्यैवं साधयाम्यहम् ॥

13-022-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-022-001a न बिभेति कथं सा स्त्री शापस्य परमद्युतेः ।
 13-022-001c कथं निवृत्तो भगवांस्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥

13-022-002 भीष्म उवाच

- 13-022-002a अष्टावक्रोऽन्वपृच्छतां रूपं विकुरुषे कथम् ।
 13-022-002c न चानृतं ते वक्तव्यं ब्रूहि ब्राह्मणकाम्यया ॥

13-022-003 स्र्युवाच

- 13-022-003a द्यावापृथिवीमात्रैषा काम्या ब्राह्मणसत्तम ।
 13-022-003c शृणुष्ववहितः सर्वं यदिदं सत्यविक्रम ॥
 13-022-004a उत्तरां मां दिशं विद्धि दृष्टं स्त्रीचापलं च ते ।
 13-022-004c अव्युत्थानेन ते लोका जिताः सत्यपराक्रम ॥
 13-022-005a जिज्ञासेयं प्रयुक्ता मे स्थिरीकर्तुं तवानघ ।
 13-022-005c स्थविराणामपि स्त्रीणां बाधते मैथुनज्वरः ॥
 13-022-006a तुष्टः पितामहस्तेऽद्य तथा देवाः सवासवाः ।
 13-022-006c स त्वं येन च कार्येण संप्राप्तो भगवानिह ॥
 13-022-007a प्रेषितस्तेन विप्रेण कन्यापित्रा द्विजर्षभ ।
 13-022-007c तवोपदेशं कर्तुं वै तच्च सर्वं कृतं मया ॥
 13-022-008a क्षेमी गमिष्यसि गृहाञ्श्रमश्च न भविष्यति ।
 13-022-008c कन्यां प्राप्स्यसि तां विप्र पुत्रिणी च भविष्यति ॥
 13-022-009a काम्यया पृष्टवांस्त्वं मां ततो व्याहतमुत्तरम् ।
 13-022-009c अनतिक्रमणीयैषा कृत्स्नैर्लोकैस्त्रिभिः सदा ॥
 13-022-010a गच्छस्व सुकृतं कृत्वा किं वान्यच्छ्रोतुमिच्छसि ।

- 13-022-010c यावद्ब्रवीमि विप्रर्षे अष्टावक्र यथातथम् ॥
 13-022-011a ऋषिणा प्रसादिता चास्मि तव हेतोर्द्विजर्षभ ।
 13-022-011c तस्य संमाननार्थं मे त्वयि वाक्यं प्रभाषितम् ॥
 13-022-012a श्रुत्वा तु वचनं तस्याः स विप्रः प्राञ्जलिः स्थितः ।
 13-022-012c अनुज्ञातस्तया चापि स्वगृहं पुनराब्रजत् ॥
 13-022-013a गृहमागम्य विश्रान्तः स्वजनं प्रतिपूज्य च ।
 13-022-013c अभ्यगच्छत तं विप्रं न्यायतः कुरुनन्दन ॥
 13-022-014a पृष्टश्च तेन विप्रेण दृष्टं त्वेतन्निदर्शनम् ।
 13-022-014c प्राह विप्रं तदा विप्रः सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥
 13-022-015a भवताहमनुज्ञातः प्रस्थितो गन्धमादनम् ।
 13-022-015c तस्य चोत्तरतो देशे दृष्टं तदैवतं महत् ॥
 13-022-016a तया चाहमनुज्ञातो भवांश्चापि प्रकीर्तितः ।
 13-022-016c श्रावितश्चापि तद्वाक्यं गृहमभ्यागतः प्रभो ॥
 13-022-017a तमुवाच ततो विप्रः प्रतिगृह्णीष्व मे सुताम् ।
 13-022-017c नक्षत्रतिथिसंयोगे पात्रं हि परमं भवान् ॥

13-022-018 भीष्म उवाच

- 13-022-018a अष्टावक्रस्तथेत्युक्त्वा प्रतिगृह्य च तां प्रभो ।
 13-022-018c कन्यां परमधर्मात्मा प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥
 13-022-019a कन्यां तां प्रतिगृह्यैव भार्या परमशोभनाम् ।
 13-022-019c उवास मुदितस्तत्र आश्रमे स्वे गतज्वरः ॥

13-023-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-023-001a किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः सनातनम् ।
 13-023-001c ब्राह्मणं लिङ्गिनं चैव ब्राह्मणं वाप्यलिङ्गिनम् ॥

13-023-002 भीष्म उवाच

- 13-023-002a स्ववृत्तिमभिपन्नाय लिङ्गिने वेतराय वा ।
 13-023-002c देयमाहुर्महाराज उभावेतौ तपस्विनौ ॥

13-023-003 युधिष्ठिर उवाच

- 13-023-003a श्रद्धया परया पूतो यः प्रयच्छेद्द्विजातये ।
 13-023-003c हव्यं कव्यं तथा दानं को दोषः स्यात्पितामह ॥

13-023-004 भीष्म उवाच

13-023-004a श्रद्धापूतो नरस्तात दुर्दान्तोऽपि न संशयः ।
 13-023-004c पूतो भवति सर्वत्र किं पुनस्त्वं महीपते ॥

13-023-005 युधिष्ठिर उवाच

13-023-005a न ब्राह्मणं परीक्षेत दैवेषु सततं नरः ।
 13-023-005c कव्यप्रदाने तु बुधाः परीक्ष्यं ब्राह्मणं विदुः ॥

13-023-006 भीष्म उवाच

13-023-006a न ब्राह्मणः साधयते हव्यं दैवात्प्रसिध्यति ।
 13-023-006c देवप्रसादादिज्यन्ते यजमाना न संशयः ॥
 13-023-007a ब्राह्मणा भरतश्रेष्ठ सततं ब्रह्मवादिनः ।
 13-023-007c मार्कण्डेयः पुरा प्राह इह लोकेषु बुद्धिमान् ॥

13-023-008 युधिष्ठिर उवाच

13-023-008a अपूर्वोऽप्यथ वा विद्वान्संबन्धी वाथ यो भवेत् ।
 13-023-008c तपस्वी यज्ञशीलो वा कथं पात्रं भवेत्तु सः ॥

13-023-009 भीष्म उवाच

13-023-009a कुलीनः कर्मकृद्वैद्यस्तथा चाप्यानृशंस्यवान् ।
 13-023-009c ह्रीमानृजुः सत्यवादी पात्रं पूर्वे च ते त्रयः ॥
 13-023-010a तत्रेदं शृणु मे पार्थ चतुर्णां तेजसां मतम् ।
 13-023-010c पृथिव्याः काश्यपस्याग्नेर्मार्कण्डेयस्य चैव हि ॥

13-023-011 पृथिव्युवाच

13-023-011a यथा महार्णवे क्षिप्तः क्षिप्रं लोष्टो विनश्यति ।
 13-023-011c तथा दुश्चरितं सर्वं त्रय्यावृत्त्या विनश्यति ॥

13-023-012 काश्यप उवाच

13-023-012a सर्वे च वेदाः सह षड्भिरङ्गैः; सांख्यं पुराणं च कुले च जन्म ।
 13-023-012c नैतानि सर्वाणि गतिर्भवन्ति; शीलव्यपेतस्य नरस्य राजन् ॥

13-023-013 अग्निरुवाच

13-023-013a अधीयानः पण्डितं मन्यमानो; यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।
 13-023-013c ब्रह्मन्स तेनाचरते ब्रह्महत्यां; लोकास्तस्य ह्यन्तवन्तो भवन्ति ॥

13-023-014 मार्कण्डेय उवाच

13-023-014a अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
 13-023-014c नाभिजानामि यद्यस्य सत्यस्यार्धमवाप्नुयात् ॥

13-023-015 भीष्म उवाच

13-023-015a इत्युक्त्वा ते जग्मुराशु चत्वारोऽमिततेजसः ।
 13-023-015c पृथिवी काश्यपोऽग्निश्च प्रकृष्टायुश्च भार्गवः ॥

13-023-016 युधिष्ठिर उवाच

13-023-016a यदिदं ब्राह्मणा लोके व्रतिनो भुञ्जते हविः ।
 13-023-016c भुक्तं ब्राह्मणकामाय कथं तत्सुकृतं भवेत् ॥

13-023-017 भीष्म उवाच

13-023-017a आदिष्टिनो ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 13-023-017c भुञ्जते ब्रह्मकामाय व्रतलुप्ता भवन्ति ते ॥

13-023-018 युधिष्ठिर उवाच

13-023-018a अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 13-023-018c किं निश्चितं भवेत्तत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-023-019 भीष्म उवाच

13-023-019a अहिंसा सत्यमक्रोध आनृशंस्यं दमस्तथा ।
 13-023-019c आर्जवं चैव राजेन्द्र निश्चितं धर्मलक्षणम् ॥
 13-023-020a ये तु धर्मं प्रशंसन्तश्चरन्ति पृथिवीमिमाम् ।
 13-023-020c अनाचरन्तस्तद्धर्मं संकरे निरताः प्रभो ॥
 13-023-021a तेभ्यो रत्नं हिरण्यं वा गामश्चान्वा ददाति यः ।
 13-023-021c दश वर्षाणि विष्ठां स भुङ्क्ते निरयमाश्रितः ॥
 13-023-022a मेदानां पुलकसानां च तथैवान्तावसायिनाम् ।
 13-023-022c कृतं कर्माकृतं चापि रागमोहेन जल्पताम् ॥
 13-023-023a वैश्वदेवं च ये मूढा विप्राय ब्रह्मचारिणे ।
 13-023-023c ददतीह न राजेन्द्र ते लोकान्भुञ्जतेऽशुभान् ॥

13-023-024 युधिष्ठिर उवाच

13-023-024a किं परं ब्रह्मचर्यस्य किं परं धर्मलक्षणम् ।
 13-023-024c किं च श्रेष्ठतमं शौचं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-023-025 भीष्म उवाच

- 13-023-025a ब्रह्मचर्यं परं तात मधुमांसस्य वर्जनम् ।
 13-023-025c मर्यादायां स्थितो धर्मः शमः शौचस्य लक्षणम् ॥

13-023-026 युधिष्ठिर उवाच

- 13-023-026a कस्मिन्काले चरेद्धर्मं कस्मिन्कालेऽर्थमाचरेत् ।
 13-023-026c कस्मिन्काले सुखी च स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-023-027 भीष्म उवाच

- 13-023-027a काल्यमर्थं निषेवेत ततो धर्ममनन्तरम् ।
 13-023-027c पश्चात्कामं निषेवेत न च गच्छेत्प्रसङ्गिताम् ॥
 13-023-028a ब्राह्मणांश्चाभिमन्येत गुरुंश्चाप्यभिपूजयेत् ।
 13-023-028c सर्वभूतानुलोमश्च मृदुशीलः प्रियंवदः ॥
 13-023-029a अधिकारे यदनृतं राजगामि च पैशुनम् ।
 13-023-029c गुरोश्चालीककरणं समं तद्ब्रह्महृत्यया ॥
 13-023-030a प्रहरेन्न नरेन्द्रेषु न गां हन्यात्तथैव च ।
 13-023-030c भ्रूणहत्यासमं चैतदुभयं यो निषेवते ॥
 13-023-031a नाग्निं परित्यजेज्जातु न च वेदान्परित्यजेत् ।
 13-023-031c न च ब्राह्मणमाक्रोशेत्समं तद्ब्रह्महृत्यया ॥

13-023-032 युधिष्ठिर उवाच

- 13-023-032a कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 13-023-032c कीदृशानां च भोक्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-023-033 भीष्म उवाच

- 13-023-033a अक्रोधना धर्मपराः सत्यनित्या दमे रताः ।
 13-023-033c तादृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥
 13-023-034a अमानिनः सर्वसहा दृष्टार्था विजितेन्द्रियाः ।
 13-023-034c सर्वभूतहिता मैत्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥
 13-023-035a अलुब्धाः शुचयो वैद्या ह्रीमन्तः सत्यवादिनः ।
 13-023-035c स्वकर्मनिरता ये च तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥
 13-023-036a साङ्गांश्च चतुरो वेदान्योऽधीयीत द्विजर्षभः ।
 13-023-036c षड्भ्यो निवृत्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥

- 13-023-037a ये त्वेवंगुणजातीयास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 13-023-037c सहस्रगुणमाप्नोति गुणार्हाय प्रदायकः ॥
 13-023-038a प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च समन्वितः ।
 13-023-038c तारयेत कुलं कृत्स्नमेकोऽपीह द्विजर्षभः ॥
 13-023-039a गामश्वं वित्तमन्नं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
 13-023-039c द्रव्याणि चान्यानि तथा प्रेत्यभावे न शोचति ॥
 13-023-040a तारयेत कुलं कृत्स्नमेकोऽपीह द्विजोत्तमः ।
 13-023-040c किमङ्ग पुनरेकं वै तस्मात्पात्रं समाचरेत् ॥
 13-023-041a निशम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसंमतम् ।
 13-023-041c दूरादानाययेत्कृत्ये सर्वतश्चाभिपूजयेत् ॥

13-024-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-024-001a श्राद्धकाले च दैवे च धर्मे चापि पितामह ।
 13-024-001c इच्छामीह त्वयाख्यातं विहितं यत्सुरर्षिभिः ॥

13-024-002 भीष्म उवाच

- 13-024-002a दैवं पूर्वाह्निके कुर्यादपराह्णे तु पैतृकम् ।
 13-024-002c मङ्गलाचारसंपन्नः कृतशौचः प्रयत्नवान् ॥
 13-024-003a मनुष्याणां तु मध्याह्ने प्रदद्यादुपपत्तितः ।
 13-024-003c कालहीनं तु यद्दानं तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-004a लङ्घितं चावलीढं च कलिपूर्वं च यत्कृतम् ।
 13-024-004c रजस्वलाभिर्दृष्टं च तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-005a अवघुष्टं च यद्भुक्तमव्रतेन च भारत ।
 13-024-005c परामृष्टं शुना चैव तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-006a केशकीटावपतितं क्षुतं श्वभिरवेक्षितम् ।
 13-024-006c रुदितं चावधूतं च तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-007a निरोंकारेण यद्भुक्तं सशस्त्रेण च भारत ।
 13-024-007c दुरात्मना च यद्भुक्तं तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-008a परोच्छिष्टं च यद्भुक्तं परिभुक्तं च यद्भवेत् ।
 13-024-008c दैवे पित्र्ये च सततं तं भागं रक्षसां विदुः ॥
 13-024-009a गर्हितं निन्दितं चैव परिविष्टं समन्युना ।
 13-024-009c दैवं वाप्यथ वा पैत्र्यं तं भागं रक्षसां विदुः ॥

13-024-010a	मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यच्छ्राद्धं परिविष्यते ।
13-024-010c	त्रिभिर्वर्णैर्नरश्रेष्ठ तं भागं रक्षसां विदुः ॥
13-024-011a	आज्याहुतिं विना चैव यत्किञ्चित्परिविष्यते ।
13-024-011c	दुराचारैश्च यद्भुक्तं तं भागं रक्षसां विदुः ॥
13-024-012a	ये भागा रक्षसां प्रोक्तास्त उक्ता भरतर्षभ ।
13-024-012c	अत ऊर्ध्वं विसर्गस्य परीक्षां ब्राह्मणे शृणु ॥
13-024-013a	यावन्तः पतिता विप्रा जडोन्मत्तास्तथैव च ।
13-024-013c	दैवे वाप्यथ वा पित्र्ये राजन्नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-014a	श्वित्री कुष्ठी च क्लीबश्च तथा यक्ष्महतश्च यः ।
13-024-014c	अपस्मारी च यश्चान्धो राजन्नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
13-024-015a	चिकित्सका देवलका वृथानियमधारिणः ।
13-024-015c	सोमविक्रयिणश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-016a	गायना नर्तकाश्चैव प्लवका वादकास्तथा ।
13-024-016c	कथका योधकाश्चैव राजन्नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-017a	होतारो वृषलानां च वृषलाध्यापकास्तथा ।
13-024-017c	तथा वृषलशिष्याश्च राजन्नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-018a	अनुयोक्ता च यो विप्रो अनुयुक्तश्च भारत ।
13-024-018c	नार्हतस्तावपि श्राद्धं ब्रह्मविक्रयिणौ हि तौ ॥
13-024-019a	अग्रणीर्यः कृतः पूर्वं वर्णावरपरिग्रहः ।
13-024-019c	ब्राह्मणः सर्वविद्योऽपि राजन्नार्हति केतनम् ॥
13-024-020a	अनग्नयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
13-024-020c	स्तेनाश्च पतिताश्चैव राजन्नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-021a	अपरिज्ञातपूर्वाश्च गणपूर्वाश्च भारत ।
13-024-021c	पुत्रिकापूर्वपुत्राश्च श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-022a	ऋणकर्ता च यो राजन्यश्च वार्धुषिको द्विजः ।
13-024-022c	प्राणिविक्रयवृत्तिश्च राजन्नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-023a	स्त्रीपूर्वाः काण्डपृष्ठाश्च यावन्तो भरतर्षभ ।
13-024-023c	अजपा ब्राह्मणाश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥
13-024-024a	श्राद्धे दैवे च निर्दिष्टा ब्राह्मणा भरतर्षभ ।
13-024-024c	दातुः प्रतिग्रहीतुश्च शृणुष्वानुग्रहं पुनः ॥
13-024-025a	चीर्णव्रता गुणैर्युक्ता भवेयुर्येऽपि कर्षकाः ।

- 13-024-025c सावित्रीज्ञाः क्रियावन्तस्ते राजन्केतनक्षमाः ॥
- 13-024-026a क्षात्रधर्मिणमप्याजौ केतयेत्कुलजं द्विजम् ।
- 13-024-026c न त्वेव वणिजं तात श्राद्धेषु परिकल्पयेत् ॥
- 13-024-027a अग्निहोत्री च यो विप्रो ग्रामवासी च यो भवेत् ।
- 13-024-027c अस्तेनश्चातिथिज्ञश्च स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-028a सावित्रीं जपते यस्तु त्रिकालं भरतर्षभ ।
- 13-024-028c भिक्षावृत्तिः क्रियावांश्च स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-029a उदितास्तमितो यश्च तथैवास्तमितोदितः ।
- 13-024-029c अहिंस्रश्चाल्पदोषश्च स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-030a अकल्कको ह्यतर्कश्च ब्राह्मणो भरतर्षभ ।
- 13-024-030c ससंज्ञो भैक्ष्यवृत्तिश्च स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-031a अव्रती कितवः स्तेनः प्राणिविक्रय्यथो वणिक् ।
- 13-024-031c पश्चाच्च पीतवान्सोमं स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-032a अर्जयित्वा धनं पूर्वं दारुणैः कृषिकर्मभिः ।
- 13-024-032c भवेत्सर्वातिथिः पश्चात्स राजन्केतनक्षमः ॥
- 13-024-033a ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया यच्चार्जितं धनम् ।
- 13-024-033c अदेयं पितृदेवेभ्यो यच्च क्लैब्यादुपार्जितम् ॥
- 13-024-034a क्रियमाणेऽपवर्गे तु यो द्विजो भरतर्षभ ।
- 13-024-034c न व्याहरति यद्युक्तं तस्याधर्मो गवानृतम् ॥
- 13-024-035a श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा ।
- 13-024-035c सोमक्षयश्च मांसं च यदारण्यं युधिष्ठिर ॥
- 13-024-036a श्राद्धापवर्गे विप्रस्य स्वधा वै स्वदिता भवेत् ।
- 13-024-036c क्षत्रियस्याप्यथो ब्रूयात्प्रीयन्तां पितरस्त्विति ॥
- 13-024-037a अपवर्गे तु वैश्यस्य श्राद्धकर्मणि भारत ।
- 13-024-037c अक्षय्यमभिधातव्यं स्वस्ति शूद्रस्य भारत ॥
- 13-024-038a पुण्याहवाचनं दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते ।
- 13-024-038c एतदेव निरोंकारं क्षत्रियस्य विधीयते ॥
- 13-024-038e वैश्यस्य चैव वक्तव्यं प्रीयन्तां देवता इति ॥
- 13-024-039a कर्मणामानुपूर्वीं च विधिपूर्वकृतं शृणु ।
- 13-024-039c जातकर्मादिकान्सर्वास्त्रिषु वर्णेषु भारत ॥
- 13-024-039e ब्रह्मक्षत्रे हि मन्त्रोक्ता वैश्यस्य च युधिष्ठिर ॥

- 13-024-040a विप्रस्य रशना मौञ्जी मौर्वी राजन्यगामिनी ।
 13-024-040c बाल्वजीत्येव वैश्यस्य धर्म एष युधिष्ठिर ॥
 13-024-041a दातुः प्रतिग्रहीतुश्च धर्माधर्माविमौ शृणु ।
 13-024-041c ब्राह्मणस्यानृतेऽधर्मः प्रोक्तः पातकसंज्ञितः ॥
 13-024-041e चतुर्गुणः क्षत्रियस्य वैश्यस्याष्टगुणः स्मृतः ॥
 13-024-042a नान्यत्र ब्राह्मणोऽश्रीयात्पूर्वं विप्रेण केतितः ।
 13-024-042c यवीयान्पशुहिंसायां तुल्यधर्मो भवेत्स हि ॥
 13-024-043a अथ राजन्यवैश्याभ्यां यद्यश्रीयात्तु केतितः ।
 13-024-043c यवीयान्पशुहिंसायां भागार्धं समवाप्नुयात् ॥
 13-024-044a दैवं वाप्यथ वा पित्र्यं योऽश्रीयाद्ब्राह्मणादिषु ।
 13-024-044c अस्नातो ब्राह्मणो राजंस्तस्याधर्मो गवानृतम् ॥
 13-024-045a आशौचो ब्राह्मणो राजन्योऽश्रीयाद्ब्राह्मणादिषु ।
 13-024-045c ज्ञानपूर्वमथो लोभात्तस्याधर्मो गवानृतम् ॥
 13-024-046a अन्नेनान्नं च यो लिप्सेत्कर्मार्थं चैव भारत ।
 13-024-046c आमन्त्रयति राजेन्द्र तस्याधर्मोऽनृतं स्मृतम् ॥
 13-024-047a अवेदव्रतचारित्रास्त्रिभिर्वर्णैर्युधिष्ठिर ।
 13-024-047c मन्त्रवत्परिविष्यन्ते तेष्वधर्मो गवानृतम् ॥

13-024-048 युधिष्ठिर उवाच

- 13-024-048a पित्र्यं वाप्यथ वा दैवं दीयते यत्पितामह ।
 13-024-048c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं दत्तं येषु महाफलम् ॥

13-024-049 भीष्म उवाच

- 13-024-049a येषां दाराः प्रतीक्षन्ते सुवृष्टिमिव कर्षकाः ।
 13-024-049c उच्छेषपरिशेषं हि तान्भोजय युधिष्ठिर ॥
 13-024-050a चारित्रनियता राजन्ये कृशाः कृशवृत्तयः ।
 13-024-050c अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥
 13-024-051a तद्भक्तास्तद्गृहा राजंस्तद्भनास्तदपाश्रयाः ।
 13-024-051c अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे तेषु दत्तं महाफलम् ॥
 13-024-052a तस्करेभ्यः परेभ्यो वा ये भयार्ता युधिष्ठिर ।
 13-024-052c अर्थिनो भोक्तुमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥
 13-024-053a अकल्ककस्य विप्रस्य भैक्षोत्करकृतात्मनः ।

13-024-053c	बटवो यस्य भिक्षन्ति तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥
13-024-054a	हृतस्वा हृतदाराश्च ये विप्रा देशसंप्लवे ।
13-024-054c	अर्थार्थमभिगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महाफलम् ॥
13-024-055a	व्रतिनो नियमस्थाश्च ये विप्राः श्रुतसंमताः ।
13-024-055c	तत्समाप्त्यर्थमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥
13-024-056a	अव्युत्क्रान्ताश्च धर्मेषु पाषण्डसमयेषु च ।
13-024-056c	कृशप्राणाः कृशधनास्तेषु दत्तं महाफलम् ॥
13-024-057a	कृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः ।
13-024-057c	स्पृहयन्ति च भुक्तान्नं तेषु दत्तं महाफलम् ॥
13-024-058a	तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तेषां भैक्षचराश्च ये ।
13-024-058c	अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलम् ॥
13-024-059a	महाफलविधिर्दाने श्रुतस्ते भरतर्षभ ।
13-024-059c	निरयं येन गच्छन्ति स्वर्गं चैव हि तच्छृणु ॥
13-024-060a	गुर्वर्थं वाभयार्थं वा वर्जयित्वा युधिष्ठिर ।
13-024-060c	येऽनृतं कथयन्ति स्म ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-061a	परदाराभिहर्तारः परदाराभिमर्शिनः ।
13-024-061c	परदारप्रयोक्तारस्ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-062a	ये परस्वापहर्तारः परस्वानां च नाशकाः ।
13-024-062c	सूचकाश्च परेषां ये ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-063a	प्रपाणां च सभानां च संक्रमाणां च भारत ।
13-024-063c	अगाराणां च भेत्तारो नरा निरयगामिनः ॥
13-024-064a	अनाथां प्रमदां बालां वृद्धां भीतां तपस्विनीम् ।
13-024-064c	वञ्चयन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-065a	वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदं च भारत ।
13-024-065c	मित्रच्छेदं तथाशायास्ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-066a	सूचकाः संधिभेत्तारः परवृत्त्युपजीवकाः ।
13-024-066c	अकृतज्ञाश्च मित्राणां ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-067a	पाषण्डा दूषकाश्चैव समयानां च दूषकाः ।
13-024-067c	ये प्रत्यवसिताश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-068a	कृताशं कृतनिर्वेशं कृतभक्तं कृतश्रमम् ।
13-024-068c	भेदैर्ये व्यपकर्षन्ति ते वै निरयगामिनः ॥

13-024-069a	पर्यश्रन्ति च ये दारानग्निभृत्यातिथींस्तथा ।
13-024-069c	उत्सन्नपितृदेवेज्यास्ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-070a	वेदविक्रयिणश्चैव वेदानां चैव दूषकाः ।
13-024-070c	वेदानां लेखकाश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-071a	चातुराश्रम्यबाह्याश्च श्रुतिबाह्याश्च ये नराः ।
13-024-071c	विकर्मभिश्च जीवन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-072a	केशविक्रयिका राजन्विषविक्रयिकाश्च ये ।
13-024-072c	क्षीरविक्रयिकाश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-073a	ब्राह्मणानां गवां चैव कन्यानां च युधिष्ठिर ।
13-024-073c	येऽन्तरं यान्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-074a	शस्त्रविक्रयकाश्चैव कर्तारश्च युधिष्ठिर ।
13-024-074c	शल्यानां धनुषां चैव ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-075a	शल्यैर्वा शङ्कुभिर्वापि श्वभ्रैर्वा भरतर्षभ ।
13-024-075c	ये मार्गमनुरुन्धन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-076a	उपाध्यायांश्च भृत्यांश्च भक्तांश्च भरतर्षभ ।
13-024-076c	ये त्यजन्त्यसमर्थास्तांस्ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-077a	अप्राप्तदमकाश्चैव नासानां वेधकास्तथा ।
13-024-077c	बन्धकाश्च पशूनां ये ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-078a	अगोप्ताश्छलद्रव्या बलिषड्भागतत्पराः ।
13-024-078c	समर्थाश्चाप्यदातारस्ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-079a	क्षान्तान्दान्तांस्तथा प्राज्ञान्दीर्घकालं सहोषितान् ।
13-024-079c	त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-080a	बालानामथ वृद्धानां दासानां चैव ये नराः ।
13-024-080c	अदत्त्वा भक्षयन्त्यग्रे ते वै निरयगामिनः ॥
13-024-081a	एते पूर्वर्षिभिर्दृष्टाः प्रोक्ता निरयगामिनः ।
13-024-081c	भागिनः स्वर्गलोकस्य वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥
13-024-082a	सर्वेष्वेव तु कार्येषु दैवपूर्वेषु भारत ।
13-024-082c	हन्ति पुत्रान्पशून्कृत्स्नान्ब्राह्मणातिक्रमः कृतः ॥
13-024-083a	दानेन तपसा चैव सत्येन च युधिष्ठिर ।
13-024-083c	ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-084a	शुश्रूषाभिस्तपोभिश्च श्रुतमादाय भारत ।

13-024-084c	ये प्रतिग्रहनिःस्नेहास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-085a	भयात्पापात्तथाबाधाद्वारिद्र्याद्व्याधिधर्षणात् ।
13-024-085c	यत्कृते प्रतिमुच्यन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-086a	क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ।
13-024-086c	मङ्गलाचारयुक्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-087a	निवृत्ता मधुमांसेभ्यः परदारेभ्य एव च ।
13-024-087c	निवृत्ताश्चैव मद्येभ्यस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-088a	आश्रमाणां च कर्तारः कुलानां चैव भारत ।
13-024-088c	देशानां नगराणां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-089a	वस्त्राभरणदातारो भक्षपानान्नदास्तथा ।
13-024-089c	कुटुम्बानां च दातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-090a	सर्वहिंसानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये ।
13-024-090c	सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-091a	मातरं पितरं चैव शुश्रूषन्ति जितेन्द्रियाः ।
13-024-091c	भ्रातृणां चैव सस्नेहास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-092a	आढ्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च भारत ।
13-024-092c	ये वै जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-093a	अपराद्धेषु सस्नेहा मृदवो मित्रवत्सलाः ।
13-024-093c	आराधनसुखाश्चापि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-094a	सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः ।
13-024-094c	त्रातारश्च सहस्राणां पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-095a	सुवर्णस्य च दातारो गवां च भरतर्षभ ।
13-024-095c	यानानां वाहनानां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-096a	वैवाहिकानां कन्यानां प्रेक्ष्याणां च युधिष्ठिर ।
13-024-096c	दातारो वाससां चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-097a	विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रदाः ।
13-024-097c	वप्राणां चैव कर्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-098a	निवेशनानां क्षेत्राणां वसतीनां च भारत ।
13-024-098c	दातारः प्रार्थितानां च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
13-024-099a	रसानामथ बीजानां धान्यानां च युधिष्ठिर ।
13-024-099c	स्वयमुत्पाद्य दातारः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥

- 13-024-100a यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता बहुपुत्राः शतायुषः ।
 13-024-100c सानुक्रोशा जितक्रोधाः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥
 13-024-101a एतदुक्तममुत्रार्थं दैवं पित्र्यं च भारत ।
 13-024-101c धर्माधर्मौ च दानस्य यथा पूर्वर्षिभिः कृतौ ॥

13-025-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-025-001a इदं मे तत्त्वतो राजन्वक्तुमर्हसि भारत ।
 13-025-001c अहिंसयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ॥

13-025-002 भीष्म उवाच

- 13-025-002a व्यासमामन्त्र्य राजेन्द्र पुरा यत्पृष्टवानहम् ।
 13-025-002c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि तदिहैकमनाः शृणु ॥
 13-025-003a चतुर्थस्त्वं वसिष्ठस्य तत्त्वमाख्याहि मे मुने ।
 13-025-003c अहिंसयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ॥
 13-025-004a इति पृष्टो महाराज पराशरशरीरजः ।
 13-025-004c अब्रवीन्निपुणो धर्मे निःसंशयमनुत्तमम् ॥
 13-025-005a ब्राह्मणं स्वयमाहूय भिक्षार्थे कृशवृत्तिनम् ।
 13-025-005c ब्रूयान्नास्तीति यः पश्चात्तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-006a मध्यस्थस्येह विप्रस्य योऽनूचानस्य भारत ।
 13-025-006c वृत्तिं हरति दुर्बुद्धिस्तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-007a गोकुलस्य तृषार्तस्य जलार्थे वसुधाधिप ।
 13-025-007c उत्पादयति यो विघ्नं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-008a यः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक्शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।
 13-025-008c दूषयत्यनभिज्ञाय तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-009a आत्मजां रूपसंपन्नां महतीं सदृशे वरे ।
 13-025-009c न प्रयच्छति यः कन्यां तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-010a अधर्मनिरतो मूढो मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।
 13-025-010c दद्यान्मर्मातिगं शोकं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-011a चक्षुषा विप्रहीनस्य पङ्गुलस्य जडस्य वा ।
 13-025-011c हरेत यो वै सर्वस्वं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥
 13-025-012a आश्रमे वा वने वा यो ग्रामे वा यदि वा पुरे ।
 13-025-012c अग्निं समुत्सृजेन्मोहात्तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम् ॥

13-026-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-026-001a तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्नानं च भरतर्षभ ।
 13-026-001c श्रवणं च महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
 13-026-002a पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यानि भरतर्षभ ।
 13-026-002c वक्तुमर्हसि मे तानि श्रोतास्मि नियतः प्रभो ॥

13-026-003 भीष्म उवाच

- 13-026-003a इममङ्गिरसा प्रोक्तं तीर्थवंशं महाद्युते ।
 13-026-003c श्रोतुमर्हसि भद्रं ते प्राप्स्यसे धर्ममुत्तमम् ॥
 13-026-004a तपोवनगतं विप्रमभिगम्य महामुनिम् ।
 13-026-004c पप्रच्छाङ्गिरसं वीर गौतमः संशितव्रतः ॥
 13-026-005a अस्ति मे भगवन्कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मसंशयः ।
 13-026-005c तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि तन्मे शंस महामुने ॥
 13-026-006a उपस्पृश्य फलं किं स्यात्तेषु तीर्थेषु वै मुने ।
 13-026-006c प्रेत्यभावे महाप्राज्ञ तद्यथास्ति तथा वद ॥

13-026-007 अङ्गिरा उवाच

- 13-026-007a सप्ताहं चन्द्रभागां वै वितस्तामूर्मिमालिनीम् ।
 13-026-007c विगाह्य वै निराहारो निर्ममो मुनिवद्भवेत् ॥
 13-026-008a काश्मीरमण्डले नद्यो याः पतन्ति महानदम् ।
 13-026-008c ता नदीः सिन्धुमासाद्य शीलवान्स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 13-026-009a पुष्करं च प्रभासं च नैमिषं सागरोदकम् ।
 13-026-009c देविकामिन्द्रमार्गं च स्वर्णबिन्दुं विगाह्य च ॥
 13-026-009e विबोध्यते विमानस्थः सोऽप्सरोभिरभिष्टुतः ॥
 13-026-010a हिरण्यबिन्दुं विक्षोभ्य प्रयतश्चाभिवाद्य तम् ।
 13-026-010c कुशेशयं च देवत्वं पूयते तस्य किल्बिषम् ॥
 13-026-011a इन्द्रतोयां समासाद्य गन्धमादनसंनिधौ ।
 13-026-011c करतोयां कुरङ्गेषु त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥
 13-026-011e अश्वमेधमवाप्नोति विगाह्य नियतः शुचिः ॥
 13-026-012a गङ्गाद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नेमिपर्वते ।
 13-026-012c तथा कनखले स्नात्वा धूतपाप्मा दिवं व्रजेत् ॥
 13-026-013a अपां हृद उपस्पृश्य वाजपेयफलं लभेत् ।

- 13-026-013c ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यसंधस्त्वहिंसकः ॥
- 13-026-014a यत्र भागीरथी गङ्गा भजते दिशमुत्तराम् ।
- 13-026-014c महेश्वरस्य निष्ठाने यो नरस्त्वभिषिच्यते ॥
- 13-026-014e एकमासं निराहारः स्वयं पश्यति देवताः ॥
- 13-026-015a सप्तगङ्गे त्रिगङ्गे च इन्द्रमार्गे च तर्पयन् ।
- 13-026-015c सुधां वै लभते भोक्तुं यो नरो जायते पुनः ॥
- 13-026-016a महाश्रम उपस्पृश्य योऽग्निहोत्रपरः शुचिः ।
- 13-026-016c एकमासं निराहारः सिद्धिं मासेन स व्रजेत् ॥
- 13-026-017a महाहृद उपस्पृश्य भृगुतुङ्गे त्वलोलुपः ।
- 13-026-017c त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥
- 13-026-018a कन्याकूप उपस्पृश्य बलाकायां कृतोदकः ।
- 13-026-018c देवेषु कीर्तिं लभते यशसा च विराजते ॥
- 13-026-019a देशकाल उपस्पृश्य तथा सुन्दरिकाहृदे ।
- 13-026-019c अश्विभ्यां रूपवर्चस्यं प्रेत्य वै लभते नरः ॥
- 13-026-020a महागङ्गामुपस्पृश्य कृत्तिकाङ्गारके तथा ।
- 13-026-020c पक्षमेकं निराहारः स्वर्गमाप्नोति निर्मलः ॥
- 13-026-021a वैमानिक उपस्पृश्य किङ्किणीकाश्रमे तथा ।
- 13-026-021c निवासेऽप्सरसां दिव्ये कामचारी महीयते ॥
- 13-026-022a कालिकाश्रममासाद्य विपाशायां कृतोदकः ।
- 13-026-022c ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रान्मुच्यते भवात् ॥
- 13-026-023a आश्रमे कृत्तिकानां तु स्नात्वा यस्तर्पयेत्पितृन् ।
- 13-026-023c तोषयित्वा महादेवं निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥
- 13-026-024a महापुर उपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
- 13-026-024c त्रसानां स्थावराणां च द्विपदानां भयं त्यजेत् ॥
- 13-026-025a देवदारुवने स्नात्वा धूतपाप्मा कृतोदकः ।
- 13-026-025c देवलोकमवाप्नोति सप्तरात्रोषितः शुचिः ॥
- 13-026-026a कौशन्ते च कुशस्तम्बे द्रोणशर्मपदे तथा ।
- 13-026-026c आपःप्रपतने स्नातः सेव्यते सोऽप्सरोगणैः ॥
- 13-026-027a चित्रकूटे जनस्थाने तथा मन्दाकिनीजले ।
- 13-026-027c विगाह्य वै निराहारो राजलक्ष्मीं निगच्छति ॥
- 13-026-028a श्यामायास्त्वाश्रमं गत्वा उष्य चैवाभिषिच्य च ।

13-026-028c	त्रींस्त्रिरात्रान्स संधाय गन्धर्वनगरे वसेत् ॥
13-026-029a	रमण्यां च उपस्पृश्य तथा वै गन्धतारिके ।
13-026-029c	एकमासं निराहारस्त्वन्तर्धानफलं लभेत् ॥
13-026-030a	कौशिकीद्वारमासाद्य वायुभक्षस्त्वलोलुपः ।
13-026-030c	एकविंशतिरात्रेण स्वर्गमारोहते नरः ॥
13-026-031a	मतङ्गवाप्यां यः स्नायादेकरात्रेण सिध्यति ।
13-026-031c	विगाहति ह्यनालम्बमन्धकं वै सनातनम् ॥
13-026-032a	नैमिषे स्वर्गतीर्थे च उपस्पृश्य जितेन्द्रियः ।
13-026-032c	फलं पुरुषमेधस्य लभेन्मासं कृतोदकः ॥
13-026-033a	गङ्गाहृद उपस्पृश्य तथा चैवोत्पलावने ।
13-026-033c	अश्वमेधमवाप्नोति तत्र मासं कृतोदकः ॥
13-026-034a	गङ्गायमुनयोस्तीर्थे तथा कालंजरे गिरौ ।
13-026-034c	षष्टिहृद उपस्पृश्य दानं नान्यद्विशिष्यते ॥
13-026-035a	दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापराः ।
13-026-035c	समागच्छन्ति माध्यां तु प्रयागे भरतर्षभ ॥
13-026-036a	माघमासं प्रयागे तु नियतः संशितव्रतः ।
13-026-036c	स्नात्वा तु भरतश्रेष्ठ निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥
13-026-037a	मरुद्गण उपस्पृश्य पितृणामाश्रमे शुचिः ।
13-026-037c	वैवस्वतस्य तीर्थे च तीर्थभूतो भवेन्नरः ॥
13-026-038a	तथा ब्रह्मशिरो गत्वा भागीरथ्यां कृतोदकः ।
13-026-038c	एकमासं निराहारः सोमलोकमवाप्नुयात् ॥
13-026-039a	कपोतके नरः स्नात्वा अष्टावक्रे कृतोदकः ।
13-026-039c	द्वादशाहं निराहारो नरमेधफलं लभेत् ॥
13-026-040a	मुञ्जपृष्ठं गयां चैव निरृतिं देवपर्वतम् ।
13-026-040c	तृतीयां क्रौञ्चपादीं च ब्रह्महत्या विशुध्यति ॥
13-026-041a	कलश्यां वाप्युपस्पृश्य वेद्यां च बहुशोजलाम् ।
13-026-041c	अग्नेः पुरे नरः स्नात्वा विशालायां कृतोदकः ॥
13-026-041e	देवहृद उपस्पृश्य ब्रह्मभूतो विराजते ॥
13-026-042a	पुरापवर्तनं नन्दां महानन्दां च सेव्य वै ।
13-026-042c	नन्दने सेव्यते दान्तस्त्वप्सरोभिरहिंसकः ॥
13-026-043a	उर्वशीकृत्तिकायोगे गत्वा यः सुसमाहितः ।

- 13-026-043c लौहित्ये विधिवत्स्नात्वा पुण्डरीकफलं लभेत् ॥
- 13-026-044a रामहृद उपस्पृश्य विशालायां कृतोदकः ।
- 13-026-044c द्वादशाहं निराहारः कल्मषाद्विप्रमुच्यते ॥
- 13-026-045a महाहृद उपस्पृश्य शुद्धेन मनसा नरः ।
- 13-026-045c एकमासं निराहारो जमदग्निगतिं लभेत् ॥
- 13-026-046a विन्ध्ये संताप्य चात्मानं सत्यसंधस्त्वहिसकः ।
- 13-026-046c षण्मासं पदमास्थाय मासेनैकेन शुध्यति ॥
- 13-026-047a नर्मदायामुपस्पृश्य तथा सूर्पारकोदके ।
- 13-026-047c एकपक्षं निराहारो राजपुत्रो विधीयते ॥
- 13-026-048a जम्बूमार्गे त्रिभिर्मसैः संयतः सुसमाहितः ।
- 13-026-048c अहोरात्रेण चैकेन सिद्धिं समधिगच्छति ॥
- 13-026-049a कोकामुखे विगाह्यापो गत्वा चण्डालिकाश्रमम् ।
- 13-026-049c शाकभक्षश्चरिवासाः कुमारीर्विन्दते दश ॥
- 13-026-050a वैवस्वतस्य सदनं न स गच्छेत्कदाचन ।
- 13-026-050c यस्य कन्याहृदे वासो देवलोकं स गच्छति ॥
- 13-026-051a प्रभासे त्वेकरात्रेण अमावास्यां समाहितः ।
- 13-026-051c सिध्यतेऽत्र महाबाहो यो नरो जायते पुनः ॥
- 13-026-052a उज्जानक उपस्पृश्य आर्ष्टिषेणस्य चाश्रमे ।
- 13-026-052c पिङ्गायाश्चाश्रमे स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
- 13-026-053a कुल्यायां समुपस्पृश्य जप्त्वा चैवाघमर्षणम् ।
- 13-026-053c अश्वमेधमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ॥
- 13-026-054a पिण्डारक उपस्पृश्य एकरात्रोषितो नरः ।
- 13-026-054c अग्निष्टोममवाप्नोति प्रभातां शर्वरीं शुचिः ॥
- 13-026-055a तथा ब्रह्मसरो गत्वा धर्मारण्योपशोभितम् ।
- 13-026-055c पुण्डरीकमवाप्नोति प्रभातां शर्वरीं शुचिः ॥
- 13-026-056a मैनाके पर्वते स्नात्वा तथा संध्यामुपास्य च ।
- 13-026-056c कामं जित्वा च वै मासं सर्वमेधफलं लभेत् ॥
- 13-026-057a विख्यातो हिमवान्पुण्यः शंकरश्चशुरो गिरिः ।
- 13-026-057c आकरः सर्वरत्नानां सिद्धचारणसेवितः ॥
- 13-026-058a शरीरमुत्सृजेत्तत्र विधिपूर्वमनाशके ।
- 13-026-058c अध्रुवं जीवितं ज्ञात्वा यो वै वेदान्तगो द्विजः ॥

- 13-026-059a अभ्यर्च्य देवतास्तत्र नमस्कृत्य मुनींस्तथा ।
 13-026-059c ततः सिद्धो दिवं गच्छेद्ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥
 13-026-060a कामं क्रोधं च लोभं च यो जित्वा तीर्थमावसेत् ।
 13-026-060c न तेन किञ्चिन्न प्राप्तं तीर्थाभिगमनाद्भवेत् ॥
 13-026-061a यान्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विषमाणि च ।
 13-026-061c मनसा तानि गम्यानि सर्वतीर्थसमासतः ॥
 13-026-062a इदं मेध्यमिदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सुखम् ।
 13-026-062c इदं रहस्यं देवानामाप्लाव्यानां च पावनम् ॥
 13-026-063a इदं दद्याद्द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य वा ।
 13-026-063c सुहृदां च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य वा ॥
 13-026-064a दत्तवान्गौतमस्येदमङ्गिरा वै महातपाः ।
 13-026-064c गुरुभिः समनुज्ञातः काश्यपेन च धीमता ॥
 13-026-065a महर्षीणामिदं जप्यं पावनानां तथोत्तमम् ।
 13-026-065c जपंश्चाभ्युत्थितः शश्वन्निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 13-026-066a इदं यश्चापि शृणुयाद्रहस्यं त्वङ्गिरोमतम् ।
 13-026-066c उत्तमे च कुले जन्म लभेज्जातिं च संस्मरेत् ॥

13-027-001 वैशंपायन उवाच

- 13-027-001a बृहस्पतिसमं बुद्ध्या क्षमया ब्रह्मणः समम् ।
 13-027-001c पराक्रमे शक्रसममादित्यसमतेजसम् ॥
 13-027-002a गाङ्गेयमर्जुनेनाजौ निहतं भूरिवर्चसम् ।
 13-027-002c भ्रातृभिः सहितोऽन्यैश्च पर्युपास्ते युधिष्ठिरः ॥
 13-027-003a शयानं वीरशयने कालाकाङ्क्षिणमच्युतम् ।
 13-027-003c आजग्मुर्भरतश्रेष्ठं द्रष्टुकामा महर्षयः ॥
 13-027-004a अत्रिर्वसिष्ठोऽथ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 13-027-004c अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यः सुमतिः स्वायुरात्मवान् ॥
 13-027-005a विश्वामित्रः स्थूलशिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः ।
 13-027-005c उशना बृहस्पतिर्व्यासश्च्यवनः काश्यपो ध्रुवः ॥
 13-027-006a दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः ।
 13-027-006c भरद्वाजश्च रैभ्यश्च यवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥
 13-027-007a स्थूलाक्षः शकलाक्षश्च कण्वो मेधातिथिः कृशः ।
 13-027-007c नारदः पर्वतश्चैव सुधन्वाथैकतो द्वितः ॥

- 13-027-008a नितंभूर्भुवनो धौम्यः शतानन्दोऽकृतव्रणः ।
 13-027-008c जामदग्न्यस्तथा रामः काम्यश्चेत्येवमादयः ॥
 13-027-008e समागता महात्मानो भीष्मं द्रष्टुं महर्षयः ॥
 13-027-009a तेषां महात्मनां पूजामागतानां युधिष्ठिरः ।
 13-027-009c भ्रातृभिः सहितश्चक्रे यथावदनुपूर्वशः ॥
 13-027-010a ते पूजिताः सुखासीनाः कथाश्चक्रुर्महर्षयः ।
 13-027-010c भीष्माश्रिताः सुमधुराः सर्वेन्द्रियमनोहराः ॥
 13-027-011a भीष्मस्तेषां कथाः श्रुत्वा ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
 13-027-011c मेने दिविस्थमात्मानं तुष्ट्या परमया युतः ॥
 13-027-012a ततस्ते भीष्ममामन्त्र्य पाण्डवांश्च महर्षयः ।
 13-027-012c अन्तर्धानं गताः सर्वे सर्वेषामेव पश्यताम् ॥
 13-027-013a तानृषीन्सुमहाभागानन्तर्धानगतानपि ।
 13-027-013c पाण्डवास्तुष्टुवुः सर्वे प्रणेमुश्च मुहुर्मुहुः ॥
 13-027-014a प्रसन्नमनसः सर्वे गाङ्गेयं कुरुसत्तमाः ।
 13-027-014c उपतस्थुर्यथोद्यन्तमादित्यं मन्त्रकोविदाः ॥
 13-027-015a प्रभावात्तपसस्तेषामृषीणां वीक्ष्य पाण्डवाः ।
 13-027-015c प्रकाशन्तो दिशः सर्वा विस्मयं परमं ययुः ॥
 13-027-016a महाभाग्यं परं तेषामृषीणामनुचिन्त्य ते ।
 13-027-016c पाण्डवाः सह भीष्मेण कथाश्चक्रुस्तदाश्रयाः ॥
 13-027-017a कथान्ते शिरसा पादौ स्पृष्ट्वा भीष्मस्य पाण्डवः ।
 13-027-017c धर्म्यं धर्मसुतः प्रश्नं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
 13-027-018a के देशाः के जनपदा आश्रमाः के च पर्वताः ।
 13-027-018c प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यः पितामह ॥

13-027-019 भीष्म उवाच

- 13-027-019a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-027-019c शिलोच्छ्वृत्तेः संवादं सिद्धस्य च युधिष्ठिर ॥
 13-027-020a इमां कश्चित्परिक्रम्य पृथिवीं शैलभूषिताम् ।
 13-027-020c असकृद्द्विपदां श्रेष्ठः श्रेष्ठस्य गृहमेधिनः ॥
 13-027-021a शिलवृत्तेर्गृहं प्राप्तः स तेन विधिनार्चितः ।
 13-027-021c कृतकृत्य उपातिष्ठत्सिद्धं तमतिथिं तदा ॥
 13-027-022a तौ समेत्य महात्मानौ सुखासीनौ कथाः शुभाः ।

- 13-027-022c चक्रतुर्वेदसंबद्धास्तच्छेषकृतलक्षणाः ॥
- 13-027-023a शिलवृत्तिः कथान्ते तु सिद्धमामन्त्र्य यत्नतः ।
- 13-027-023c प्रश्नं पप्रच्छ मेधावी यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
- 13-027-024 शिलवृत्तिरुवाच**
- 13-027-024a के देशाः के जनपदाः केऽऽश्रमाः के च पर्वताः ।
- 13-027-024c प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यस्तदुच्यताम् ॥
- 13-027-025 सिद्ध उवाच**
- 13-027-025a ते देशास्ते जनपदास्तेऽऽश्रमास्ते च पर्वताः ।
- 13-027-025c येषां भागीरथी गङ्गा मध्येनैति सरिद्वरा ॥
- 13-027-026a तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः ।
- 13-027-026c गतिं तां न लभेज्जन्तुर्गङ्गां संसेव्य यां लभेत् ॥
- 13-027-027a स्पृष्टानि येषां गाङ्गेयैस्तोयैर्गात्राणि देहिनाम् ।
- 13-027-027c न्यस्तानि न पुनस्तेषां त्यागः स्वर्गाद्विधीयते ॥
- 13-027-028a सर्वाणि येषां गाङ्गेयैस्तोयैः कृत्यानि देहिनाम् ।
- 13-027-028c गां त्यक्त्वा मानवा विप्र दिवि तिष्ठन्ति तेऽचलाः ॥
- 13-027-029a पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि ये नराः ।
- 13-027-029c पश्चाद्गङ्गां निषेवन्ते तेऽपि यान्त्युत्तमां गतिम् ॥
- 13-027-030a स्नातानां शुचिभिस्तोयैर्गाङ्गेयैः प्रयतात्मनाम् ।
- 13-027-030c व्युष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥
- 13-027-031a यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
- 13-027-031c तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गं प्राप्य महीयते ॥
- 13-027-032a अपहत्य तमस्तीव्रं यथा भात्युदये रविः ।
- 13-027-032c तथापहत्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलोक्षितः ॥
- 13-027-033a विसोमा इव शर्वर्यो विपुष्पास्तरवो यथा ।
- 13-027-033c तद्वद्देशा दिशश्चैव हीना गङ्गाजलैः शुभैः ॥
- 13-027-034a वर्णाश्रमा यथा सर्वे स्वधर्मज्ञानवर्जिताः ।
- 13-027-034c क्रतवश्च यथासोमास्तथा गङ्गां विना जगत् ॥
- 13-027-035a यथा हीनं नभोऽर्केण भूः शैलैः खं च वायुना ।
- 13-027-035c तथा देशा दिशश्चैव गङ्गाहीना न संशयः ॥
- 13-027-036a त्रिषु लोकेषु ये केचित्प्राणिनः सर्व एव ते ।

13-027-036c	तर्प्यमाणाः परां तृप्तिं यान्ति गङ्गाजलैः शुभैः ॥
13-027-037a	यस्तु सूर्येण निष्टप्तं गाङ्गेयं पिबते जलम् ।
13-027-037c	गवां निर्हारनिर्मुक्ताद्यावकात्तद्विशिष्यते ॥
13-027-038a	इन्दुव्रतसहस्रं तु चरेद्यः कायशोधनम् ।
13-027-038c	पिबेद्यश्चापि गङ्गाम्भः समौ स्यातां न वा समौ ॥
13-027-039a	तिष्ठेद्युगसहस्रं तु पादेनैकेन यः पुमान् ।
13-027-039c	मासमेकं तु गङ्गायां समौ स्यातां न वा समौ ॥
13-027-040a	लम्बेतावाक्शिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् ।
13-027-040c	तिष्ठेद्यथेष्टं यश्चापि गङ्गायां स विशिष्यते ॥
13-027-041a	अग्नौ प्राप्तं प्रधूयेत यथा तूलं द्विजोत्तम ।
13-027-041c	तथा गङ्गावगाढस्य सर्वं पापं प्रधूयते ॥
13-027-042a	भूतानामिह सर्वेषां दुःखोपहतचेतसाम् ।
13-027-042c	गतिमन्वेषमाणानां न गङ्गासदृशी गतिः ॥
13-027-043a	भवन्ति निर्विषाः सर्पा यथा ताक्ष्यस्य दर्शनात् ।
13-027-043c	गङ्गाया दर्शनात्तद्वत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
13-027-044a	अप्रतिष्ठाश्च ये केचिदधर्मशरणाश्च ये ।
13-027-044c	तेषां प्रतिष्ठा गङ्गेह शरणं शर्म वर्म च ॥
13-027-045a	प्रकृष्टैरशुभैर्ग्रस्ताननेकैः पुरुषाधमान् ।
13-027-045c	पततो नरके गङ्गा संश्रितान्प्रेत्य तारयेत् ॥
13-027-046a	ते संविभक्ता मुनिभिर्नूनं देवैः सवासवैः ।
13-027-046c	येऽभिगच्छन्ति सततं गङ्गामभिगतां सुरैः ॥
13-027-047a	विनयाचारहीनाश्च अशिवाश्च नराधमाः ।
13-027-047c	ते भवन्ति शिवा विप्र ये वै गङ्गां समाश्रिताः ॥
13-027-048a	यथा सुराणाममृतं पितॄणां च यथा स्वधा ।
13-027-048c	सुधा यथा च नागानां तथा गङ्गाजलं नृणाम् ॥
13-027-049a	उपासते यथा बाला मातरं क्षुधयार्दिताः ।
13-027-049c	श्रेयस्कामास्तथा गङ्गामुपासन्तीह देहिनः ॥
13-027-050a	स्वायंभुवं यथा स्थानं सर्वेषां श्रेष्ठमुच्यते ।
13-027-050c	स्नातानां सरितां श्रेष्ठा गङ्गा तद्वदिहोच्यते ॥
13-027-051a	यथोपजीविनां धेनुर्देवादीनां धरा स्मृता ।
13-027-051c	तथोपजीविनां गङ्गा सर्वप्राणभृतामिह ॥

- 13-027-052a देवाः सोमार्कसंस्थानि यथा सत्रादिभिर्मखैः ।
 13-027-052c अमृतान्युपजीवन्ति तथा गङ्गाजलं नराः ॥
- 13-027-053a जाह्नवीपुलिनोत्थाभिः सिकताभिः समुक्षितः ।
 13-027-053c मन्यते पुरुषोऽऽत्मानं दिविष्ठमिव शोभितम् ॥
- 13-027-054a जाह्नवीतीरसंभूतां मृदं मूर्ध्ना बिभर्ति यः ।
 13-027-054c बिभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमोनाशात्सुनिर्मलम् ॥
- 13-027-055a गङ्गोर्मिभिरथो दिग्धः पुरुषं पवनो यदा ।
 13-027-055c स्पृशते सोऽपि पाप्मानं सद्य एवापमार्जति ॥
- 13-027-056a व्यसनैरभितप्तस्य नरस्य विनशिष्यतः ।
 13-027-056c गङ्गादर्शनजा प्रीतिर्व्यसनान्यपकर्षति ॥
- 13-027-057a हंसारावैः कोकरवै रवैरन्यैश्च पक्षिणाम् ।
 13-027-057c पस्पर्ध गङ्गा गन्धर्वान्पुलिनैश्च शिलोच्चयान् ॥
- 13-027-058a हंसादिभिः सुबहुभिर्विविधैः पक्षिभिर्वृताम् ।
 13-027-058c गङ्गां गोकुलसंबाधां दृष्ट्वा स्वर्गोऽपि विस्मृतः ॥
- 13-027-059a न सा प्रीतिर्दिविष्ठस्य सर्वकामानुपाश्रतः ।
 13-027-059c अभवद्या परा प्रीतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणाम् ॥
- 13-027-060a वाङ्मनःकर्मजैर्ग्रस्तः पापैरपि पुमानिह ।
 13-027-060c वीक्ष्य गङ्गां भवेत्पूतस्तत्र मे नास्ति संशयः ॥
- 13-027-061a सप्तावरान्सप्त परान्पितृंस्तेभ्यश्च ये परे ।
 13-027-061c पुमांस्तारयते गङ्गां वीक्ष्य स्पृष्ट्वावगाह्य च ॥
- 13-027-062a श्रुताभिलषिता दृष्टा स्पृष्टा पीतावगाहिता ।
 13-027-062c गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विशेषतः ॥
- 13-027-063a दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथा गङ्गेति कीर्तनात् ।
 13-027-063c पुनात्यपुण्यान्पुरुषाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
- 13-027-064a य इच्छेत्सफलं जन्म जीवितं श्रुतमेव च ।
 13-027-064c स पितृंस्तर्पयेद्गङ्गामभिगम्य सुरांस्तथा ॥
- 13-027-065a न सुतैर्न च वित्तेन कर्मणा न च तत्फलम् ।
 13-027-065c प्राप्नुयात्पुरुषोऽत्यन्तं गङ्गां प्राप्य यदाप्नुयात् ॥
- 13-027-066a जात्यन्धैरिह तुल्यास्ते मृतैः पङ्गुभिरेव च ।
 13-027-066c समर्था ये न पश्यन्ति गङ्गां पुण्यजलां शिवाम् ॥
- 13-027-067a भूतभव्यभविष्यज्ञैर्महर्षिभिरुपस्थिताम् ।

13-027-067c	देवैः सेन्द्रैश्च को गङ्गां नोपसेवेत मानवः ॥
13-027-068a	वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्च यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ।
13-027-068c	विद्यावद्भिः श्रितां गङ्गां पुमान्को नाम नाश्रयेत् ॥
13-027-069a	उत्क्रामद्भिश्च यः प्राणैः प्रयतः शिष्टसंमतः ।
13-027-069c	चिन्तयेन्मनसा गङ्गां स गतिं परमां लभेत् ॥
13-027-070a	न भयेभ्यो भयं तस्य न पापेभ्यो न राजतः ।
13-027-070c	आ देहपतनाद्गङ्गामुपास्ते यः पुमानिह ॥
13-027-071a	गगनाद्यां महापुण्यां पतन्तीं वै महेश्वरः ।
13-027-071c	दधार शिरसा देवीं तामेव दिवि सेवते ॥
13-027-072a	अलंकृतास्त्रयो लोकाः पथिभिर्विमलैस्त्रिभिः ।
13-027-072c	यस्तु तस्या जलं सेवेत्कृतकृत्यः पुमान्भवेत् ॥
13-027-073a	दिवि ज्योतिर्यथादित्यः पितृणां चैव चन्द्रमाः ।
13-027-073c	देवेशश्च यथा नृणां गङ्गेह सरितां तथा ॥
13-027-074a	मात्रा पित्रा सुतैर्दारैर्वियुक्तस्य धनेन वा ।
13-027-074c	न भवेद्धि तथा दुःखं यथा गङ्गावियोगजम् ॥
13-027-075a	नारण्यैर्नेष्टविष्यैर्न सुतैर्न धनागमैः ।
13-027-075c	तथा प्रसादो भवति गङ्गां वीक्ष्य यथा नृणाम् ॥
13-027-076a	पूर्णमिन्दुं यथा दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति ।
13-027-076c	गङ्गां त्रिपथगां दृष्ट्वा तथा दृष्टिः प्रसीदति ॥
13-027-077a	तद्भावस्तद्गतमनास्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।
13-027-077c	गङ्गां योऽनुगतो भक्त्या स तस्याः प्रियतां व्रजेत् ॥
13-027-078a	भूःस्थैः खस्थैर्दिविष्ठैश्च भूतैरुच्चावचैरपि ।
13-027-078c	गङ्गा विगाह्या सततमेतत्कार्यतमं सताम् ॥
13-027-079a	त्रिषु लोकेषु पुण्यत्वाद्गङ्गायाः प्रथितं यशः ।
13-027-079c	यत्पुत्रान्सगरस्यैषा भस्माख्याननयद्विवम् ॥
13-027-080a	वाय्वीरिताभिः सुमहास्वनाभिःर्द्रुताभिरत्यर्थसमुच्छ्रिताभिः ।
13-027-080c	गङ्गोर्मिभिर्भानुमतीभिरिद्धः, सहस्ररश्मिप्रतिमो विभाति ॥
13-027-081a	पयस्विनीं घृतिनीमत्युदारां, समृद्धिनीं वेगिनीं दुर्विगाह्याम् ।
13-027-081c	गङ्गां गत्वा यैः शरीरं विसृष्टं, गता धीरास्ते विबुधैः समत्वम् ॥
13-027-082a	अन्धाञ्जडान्द्रव्यहीनांश्च गङ्गा, यशस्विनी बृहती विश्वरूपा ।
13-027-082c	देवैः सेन्द्रैर्मुनिभिर्मानवैश्च, निषेविता सर्वकामैर्युनक्ति ॥

- 13-027-083a ऊर्जावतीं मधुमतीं महापुण्यां त्रिवर्त्मगाम् ।
 13-027-083c त्रिलोकगोप्त्रीं ये गङ्गां संश्रितास्ते दिवं गताः ॥
- 13-027-084a यो वत्स्यति द्रक्ष्यति वापि मर्त्यःस्तस्मै प्रयच्छन्ति सुखानि देवाः ।
 13-027-084c तद्भाविताः स्पर्शने दर्शने यःस्तस्मै देवा गतिमिष्टां दिशन्ति ॥
- 13-027-085a दक्षां पृथ्वीं बृहतीं विप्रकृष्टां; शिवामृतां सुरसां सुप्रसन्नाम् ।
 13-027-085c विभावरीं सर्वभूतप्रतिष्ठां; गङ्गां गता ये त्रिदिवं गतास्ते ॥
- 13-027-086a ख्यातिर्यस्याः खं दिवं गां च नित्यं; पुरा दिशो विदिशश्चावतस्थे ।
 13-027-086c तस्या जलं सेव्य सरिद्वराया; मर्त्याः सर्वे कृतकृत्या भवन्ति ॥
- 13-027-087a इयं गङ्गेति नियतं प्रतिष्ठा; गुहस्य रुक्मस्य च गर्भयोषा ।
 13-027-087c प्रातस्त्रिमार्गा घृतवहा विपाप्मा; गङ्गावतीर्णा वियतो विश्वतोया ॥
- 13-027-088a सुतावनीध्रस्य हरस्य भार्या; दिवो भुवश्चापि कक्ष्यानुरूपा ।
 13-027-088c भव्या पृथिव्या भाविनी भाति राजः; गङ्गा लोकानां पुण्यदा वै त्रयाणाम् ॥
- 13-027-089a मधुप्रवाहा घृतरागोद्धृताभिर्महोर्मिभिः शोभिता ब्राह्मणैश्च ।
 13-027-089c दिवश्च्युता शिरसात्ता भवेन; गङ्गावनीध्रास्त्रिदिवस्य माला ॥
- 13-027-090a योनिर्वरिष्ठा विरजा वितन्वी; शुष्मा इरा वारिवहा यशोदा ।
 13-027-090c विश्वावती चाकृतिरिष्टिरिद्धा; गङ्गोक्षितानां भुवनस्य पन्थाः ॥
- 13-027-091a क्षान्त्या मह्या गोपने धारणे च; दीप्त्या कृशानोस्तपनस्य चैव ।
 13-027-091c तुल्या गङ्गा संमता ब्राह्मणानां; गुहस्य ब्रह्मण्यतया च नित्यम् ॥
- 13-027-092a ऋषिष्टुतां विष्णुपदीं पुराणीं; सुपुण्यतोयां मनसापि लोके ।
 13-027-092c सर्वात्मना जाह्नवीं ये प्रपन्नाःस्ते ब्रह्मणः सदनं संप्रयाताः ॥
- 13-027-093a लोकानिमान्नयति या जननीव पुत्रा; न्सर्वात्मना सर्वगुणोपपन्ना ।
 13-027-093c स्वस्थानमिष्टमिह ब्राह्ममभीप्समानैर्गङ्गा सदैवात्मवशैरुपास्या ॥
- 13-027-094a उस्त्रां जुष्टां मिषतीं विश्वतोया; मिरां वज्रीं रेवतीं भूधराणाम् ।
 13-027-094c शिष्टाश्रयाममृतां ब्रह्मकान्तां; गङ्गां श्रयेदात्मवान्सिद्धिकामः ॥
- 13-027-095a प्रसाद्य देवान्सविभून्समस्ता; न्भगीरथस्तपसोग्रेण गङ्गाम् ।
 13-027-095c गामानयत्तामभिगम्य शश्वः; न्पुमान्भयं नेह नामुत्र विद्यात् ॥
- 13-027-096a उदाहृतः सर्वथा ते गुणानां; मयैकदेशः प्रसमीक्ष्य बुद्ध्या ।
 13-027-096c शक्तिर्न मे काचिदिहास्ति वक्तुं; गुणान्सर्वान्परिमातुं तथैव ॥
- 13-027-097a मेरोः समुद्रस्य च सर्वरत्नैः; संख्योपलानामुदकस्य वापि ।
 13-027-097c वक्तुं शक्यं नेह गङ्गाजलानां; गुणाख्यानं परिमातुं तथैव ॥

- 13-027-098a तस्मादिमान्परया श्रद्धयोक्ता; न्गुणान्सर्वाञ्जाह्नवीजांस्तथैव ।
 13-027-098c भजेद्वाचा मनसा कर्मणा च; भक्त्या युक्तः परया श्रद्धावानः ॥
 13-027-099a लोकानिमांस्त्रीन्यशसा वितत्य; सिद्धिं प्राप्य महतीं तां दुरापाम् ।
 13-027-099c गङ्गाकृतानचिरेणैव लोका; न्यथेष्टमिष्टान्विचरिष्यसि त्वम् ॥
 13-027-100a तव मम च गुणैर्महानुभावा; जुषतु मतिं सततं स्वधर्मयुक्तैः ।
 13-027-100c अभिगतजनवत्सला हि गङ्गा; भजति युनक्ति सुखैश्च भक्तिमन्तम् ॥

13-027-101 भीष्म उवाच

- 13-027-101a इति परममतिर्गुणाननेका; ज्जिलरतये त्रिपथानुयोगरूपान् ।
 13-027-101c बहुविधमनुशास्य तथ्यरूपा; न्गगनतलं द्युतिमान्विवेश सिद्धः ॥
 13-027-102a शिलवृत्तिस्तु सिद्धस्य वाक्यैः संबोधितस्तदा ।
 13-027-102c गङ्गामुपास्य विधिवत्सिद्धिं प्राप्तः सुदुर्लभाम् ॥
 13-027-103a तस्मात्त्वमपि कौन्तेय भक्त्या परमया युतः ।
 13-027-103c गङ्गामभ्येहि सततं प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमाम् ॥

13-027-104 वैशंपायन उवाच

- 13-027-104a श्रुत्वेतिहासं भीष्मोक्तं गङ्गायाः स्तवसंयुतम् ।
 13-027-104c युधिष्ठिरः परां प्रीतिमगच्छद्भ्रातृभिः सह ॥
 13-027-105a इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाद्यः पठेत वा ।
 13-027-105c गङ्गायाः स्तवसंयुक्तं स मुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ॥

13-028-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-028-001a प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च यथा भवान् ।
 13-028-001c गुणैः समुदितः सर्वैर्वयसा च समन्वितः ॥
 13-028-001e तस्माद्भवन्तं पृच्छामि धर्मं धर्मभृतां वर ॥
 13-028-002a क्षत्रियो यदि वा वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम ।
 13-028-002c ब्राह्मण्यं प्राप्नुयात्केन तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 13-028-003a तपसा वा सुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
 13-028-003c ब्राह्मण्यमथ चेदिच्छेत्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-028-004 भीष्म उवाच

- 13-028-004a ब्राह्मण्यं तात दुष्प्रापं वर्णैः क्षत्रादिभिस्त्रिभिः ।
 13-028-004c परं हि सर्वभूतानां स्थानमेतद्युधिष्ठिर ॥
 13-028-005a बह्वीस्तु संसरन्योनीर्जायमानः पुनः पुनः ।

- 13-028-005c पर्याये तात कस्मिंश्चिद्ब्राह्मणो नाम जायते ॥
- 13-028-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-028-006c मतङ्गस्य च संवादं गर्दभ्याश्च युधिष्ठिर ॥
- 13-028-007a द्विजातेः कस्यचित्तात तुल्यवर्णः सुतः प्रभुः ।
- 13-028-007c मतङ्गो नाम नाम्नाभूत्सर्वैः समुदितो गुणैः ॥
- 13-028-008a स यज्ञकारः कौन्तेय पित्रा सृष्टः परंतप ।
- 13-028-008c प्रायाद्गर्दभयुक्तेन रथेनेहाशुगामिना ॥
- 13-028-009a स बालं गर्दभं राजन्वहन्तं मातुरन्तिके ।
- 13-028-009c निरविध्यत्प्रतोदेन नासिकायां पुनः पुनः ॥
- 13-028-010a तं तु तीव्रव्रणं दृष्ट्वा गर्दभी पुत्रगृद्धिनी ।
- 13-028-010c उवाच मा शुचः पुत्र चण्डालस्त्वाधितिष्ठति ॥
- 13-028-011a ब्राह्मणे दारुणं नास्ति मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
- 13-028-011c आचार्यः सर्वभूतानां शास्ता किं प्रहरिष्यति ॥
- 13-028-012a अयं तु पापप्रकृतिर्बाले न कुरुते दयाम् ।
- 13-028-012c स्वयोनिं मानयत्येष भावो भावं निगच्छति ॥
- 13-028-013a एतच्छ्रुत्वा मतङ्गस्तु दारुणं रासभीवचः ।
- 13-028-013c अवतीर्य रथात्तूर्णं रासभीं प्रत्यभाषत ॥
- 13-028-014a ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता ।
- 13-028-014c कथं मां वेत्सि चण्डालं क्षिप्रं रासभि शंस मे ॥
- 13-028-015a केन जातोऽस्मि चण्डालो ब्राह्मण्यं येन मेऽनशत् ।
- 13-028-015c तत्त्वेनैतन्महाप्राज्ञे ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥

13-028-016 गर्दभ्युवाच

- 13-028-016a ब्राह्मण्यां वृषलेन त्वं मत्तायां नापितेन ह ।
- 13-028-016c जातस्त्वमसि चण्डालो ब्राह्मण्यं तेन तेऽनशत् ॥
- 13-028-017a एवमुक्तो मतङ्गस्तु प्रत्युपायाद्गृहं प्रति ।
- 13-028-017c तमागतमभिप्रेक्ष्य पिता वाक्यमथाब्रवीत् ॥
- 13-028-018a मया त्वं यज्ञसंसिद्धौ नियुक्तो गुरुकर्मणि ।
- 13-028-018c कस्मात्प्रतिनिवृत्तोऽसि कच्चिन्न कुशलं तव ॥

13-028-019 मतङ्ग उवाच

- 13-028-019a अयोनिरग्रययोनिर्वा यः स्यात्स कुशली भवेत् ।

- 13-028-019c कुशलं तु कुतस्तस्य यस्येयं जननी पितः ॥
 13-028-020a ब्राह्मण्यां वृषलाज्जातं पितर्वेदयतीह माम् ।
 13-028-020c अमानुषी गर्दभीयं तस्मात्तप्स्ये तपो महत् ॥
 13-028-021a एवमुक्त्वा स पितरं प्रतस्थे कृतनिश्चयः ।
 13-028-021c ततो गत्वा महारण्यमतप्यत महत्तपः ॥
 13-028-022a ततः संतापयामास विबुधांस्तपसान्वितः ।
 13-028-022c मतङ्गः सुसुखं प्रेप्सुः स्थानं सुचरितादपि ॥
 13-028-023a तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः ।
 13-028-023c मतङ्ग तप्यसे किं त्वं भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥
 13-028-024a वरं ददानि ते हन्त वृणीष्व त्वं यदिच्छसि ।
 13-028-024c यच्चाप्यवाप्यमन्यते सर्वं प्रब्रूहि माचिरम् ॥

13-028-025 मतङ्ग उवाच

- 13-028-025a ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवांस्तपः ।
 13-028-025c गच्छेयं तदवाप्येह वर एष वृतो मया ॥
 13-028-026a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तमुवाच पुरंदरः ।
 13-028-026c ब्राह्मण्यं प्रार्थयानस्त्वमप्राप्यमकृतात्मभिः ॥
 13-028-027a श्रेष्ठं यत्सर्वभूतेषु तपो यन्नातिवर्तते ।
 13-028-027c तदग्र्यं प्रार्थयानस्त्वमचिराद्विनशिष्यसि ॥
 13-028-028a देवतासुरमर्त्येषु यत्पवित्रं परं स्मृतम् ।
 13-028-028c चण्डालयोनौ जातेन न तत्प्राप्यं कथंचन ॥

13-029-001 भीष्म उवाच

- 13-029-001a एवमुक्तो मतङ्गस्तु संशितात्मा यतव्रतः ।
 13-029-001c अतिष्ठदेकपादेन वर्षाणां शतमच्युत ॥
 13-029-002a तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायशाः ।
 13-029-002c मतङ्ग परमं स्थानं प्रार्थयन्नतिदुर्लभम् ॥
 13-029-003a मा कृथाः साहसं पुत्र नैष धर्मपथस्तव ।
 13-029-003c अप्राप्यं प्रार्थयानो हि नचिराद्विनशिष्यसि ॥
 13-029-004a मतङ्ग परमं स्थानं वार्यमाणो मया सकृत् ।
 13-029-004c चिकीर्षस्येव तपसा सर्वथा न भविष्यसि ॥
 13-029-005a तिर्यग्योनिगतः सर्वो मानुष्यं यदि गच्छति ।

13-029-005c	स जायते पुलकसो वा चण्डालो वा कदाचन ॥
13-029-006a	पुंश्चलः पापयोनिर्वा यः कश्चिदिह लक्ष्यते ।
13-029-006c	स तस्यामेव सुचिरं मतङ्ग परिवर्तते ॥
13-029-007a	ततो दशगुणे काले लभते शूद्रतामपि ।
13-029-007c	शूद्रयोनावपि ततो बहुशः परिवर्तते ॥
13-029-008a	ततस्त्रिंशद्गुणे काले लभते वैश्यतामपि ।
13-029-008c	वैश्यतायां चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-009a	ततः षष्टिगुणे काले राजन्यो नाम जायते ।
13-029-009c	राजन्यत्वे चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-010a	ततः षष्टिगुणे काले लभते ब्रह्मबन्धुताम् ।
13-029-010c	ब्रह्मबन्धुश्चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-011a	ततस्तु द्विशते काले लभते काण्डपृष्ठताम् ।
13-029-011c	काण्डपृष्ठश्चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-012a	ततस्तु त्रिशते काले लभते द्विजतामपि ।
13-029-012c	तां च प्राप्य चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-013a	ततश्चतुःशते काले श्रोत्रियो नाम जायते ।
13-029-013c	श्रोत्रियत्वे चिरं कालं तत्रैव परिवर्तते ॥
13-029-014a	तदैव क्रोधहर्षौ च कामद्वेषौ च पुत्रक ।
13-029-014c	अतिमानातिवादौ तमाविशन्ति द्विजाधमम् ॥
13-029-015a	तांश्चेज्जयति शत्रून्स तदा प्राप्नोति सद्गतिम् ।
13-029-015c	अथ ते वै जयन्त्येनं तालाग्रादिव पात्यते ॥
13-029-016a	मतङ्ग संप्रधार्यैतद्यदहं त्वामचूचुदम् ।
13-029-016c	वृणीष्व काममन्यं त्वं ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभम् ॥

13-030-001 भीष्म उवाच

13-030-001a	एवमुक्तो मतङ्गस्तु भृशं शोकपरायणः ।
13-030-001c	अतिष्ठत गयां गत्वा सोऽङ्गुष्ठेन शतं समाः ॥
13-030-002a	सुदुष्करं वहन्योगं कृशो धमनिसंततः ।
13-030-002c	त्वगस्थिभूतो धर्मात्मा स पपातेति नः श्रुतम् ॥
13-030-003a	तं पतन्तमभिद्रुत्य परिजग्राह वासवः ।
13-030-003c	वराणामीश्वरो दाता सर्वभूतहिते रतः ॥

13-030-004 शक्र उवाच

- 13-030-004a मतङ्ग ब्राह्मणत्वं ते संवृतं परिपन्थिभिः ।
 13-030-004c पूजयन्सुखमाप्नोति दुःखमाप्नोत्यपूजयन् ॥
 13-030-005a ब्राह्मणे सर्वभूतानां योगक्षेमः समाहितः ।
 13-030-005c ब्राह्मणेभ्योऽनुतृप्यन्ति पितरो देवतास्तथा ॥
 13-030-006a ब्राह्मणः सर्वभूतानां मतङ्ग पर उच्यते ।
 13-030-006c ब्राह्मणः कुरुते तद्धि यथा यद्यच्च वाञ्छति ॥
 13-030-007a बह्वीस्तु संसरन्योनीर्जायमानः पुनः पुनः ।
 13-030-007c पर्याये तात कस्मिंश्चिद्ब्राह्मण्यमिह विन्दति ॥

13-030-008 मतङ्ग उवाच

- 13-030-008a किं मां तुदसि दुःखार्तं मृतं मारयसे च माम् ।
 13-030-008c तं तु शोचामि यो लब्ध्वा ब्राह्मण्यं न बुभूषते ॥
 13-030-009a ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं त्रिभिर्वर्णैः शतक्रतो ।
 13-030-009c सुदुर्लभं तदावाप्य नानुतिष्ठन्ति मानवाः ॥
 13-030-010a यः पापेभ्यः पापतमस्तेषामधम एव सः ।
 13-030-010c ब्राह्मण्यं योऽवजानीते धनं लब्ध्वेव दुर्लभम् ॥
 13-030-011a दुष्प्रापं खलु विप्रत्वं प्राप्तं दुरनुपालनम् ।
 13-030-011c दुरवापमवाप्यैतन्नानुतिष्ठन्ति मानवाः ॥
 13-030-012a एकारामो ह्यहं शक्र निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 13-030-012c अहिंसादमदानस्थः कथं नार्हामि विप्रताम् ॥
 13-030-013a यथाकामविहारी स्यां कामरूपी विहंगमः ।
 13-030-013c ब्रह्मक्षत्राविरोधेन पूजां च प्राप्नुयामहम् ॥
 13-030-013e यथा ममाक्षया कीर्तिर्भवेच्चापि पुरंदर ॥

13-030-014 इन्द्र उवाच

- 13-030-014a छन्दोदेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसि ।

13-030-015 भीष्म उवाच

- 13-030-015a एवं तस्मै वरं दत्त्वा वासवोऽन्तरधीयत ।
 13-030-015c प्राणांस्त्यक्त्वा मतङ्गोऽपि प्राप तत्स्थानमुत्तमम् ॥
 13-030-016a एवमेतत्परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत ।
 13-030-016c तच्च दुष्प्रापमिह वै महेन्द्रवचनं यथा ॥

13-031-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-031-001a श्रुतं मे महदाख्यानमेतत्कुरुकुलोद्ब्रह ।
 13-031-001c सुदुष्प्रापं ब्रवीषि त्वं ब्राह्मण्यं वदतां वर ॥
 13-031-002a विश्वामित्रेण च पुरा ब्राह्मण्यं प्राप्तमित्युत ।
 13-031-002c श्रूयते वदसे तच्च दुष्प्रापमिति सत्तम ॥
 13-031-003a वीतहव्यश्च राजर्षिः श्रुतो मे विप्रतां गतः ।
 13-031-003c तदेव तावद्गाङ्गेय श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ॥
 13-031-004a स केन कर्मणा प्राप्तो ब्राह्मण्यं राजसत्तम ।
 13-031-004c वरेण तपसा वापि तन्मे व्याख्यातुमर्हति ॥

13-031-005 भीष्म उवाच

- 13-031-005a शृणु राजन्यथा राजा वीतहव्यो महायशाः ।
 13-031-005c क्षत्रियः सन्पुनः प्राप्तो ब्राह्मण्यं लोकसत्कृतम् ॥
 13-031-006a मनोर्महात्मनस्तात प्रजाधर्मेण शासतः ।
 13-031-006c बभूव पुत्रो धर्मात्मा शर्यातिरिति विश्रुतः ॥
 13-031-007a तस्यान्ववाये द्वौ राजन्नाजानौ संबभूवतुः ।
 13-031-007c हेहयस्तालजङ्घश्च वत्सेषु जयतां वर ॥
 13-031-008a हेहयस्य तु पुत्राणां दशसु स्त्रीषु भारत ।
 13-031-008c शतं बभूव प्रख्यातं शूराणामनिवर्तिनाम् ॥
 13-031-009a तुल्यरूपप्रभावाणां विदुषां युद्धशालिनाम् ।
 13-031-009c धनुर्वेदे च वेदे च सर्वत्रैव कृतश्रमाः ॥
 13-031-010a काशिष्वपि नृपो राजन्दिवोदासपितामहः ।
 13-031-010c हर्यश्च इति विख्यातो बभूव जयतां वरः ॥
 13-031-011a स वीतहव्यदायादैरागत्य पुरुषर्षभ ।
 13-031-011c गङ्गायमुनयोर्मध्ये संग्रामे विनिपातितः ॥
 13-031-012a तं तु हत्वा नरवरं हेहयास्ते महारथाः ।
 13-031-012c प्रतिजग्मुः पुरीं रम्यां वत्सानामकुतोभयाः ॥
 13-031-013a हर्यश्चस्य तु दायादः काशिराजोऽभ्यषिच्यत ।
 13-031-013c सुदेवो देवसंकाशः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥
 13-031-014a स पालयन्नेव महीं धर्मात्मा काशिनन्दनः ।
 13-031-014c तैर्वीतहव्यैरागत्य युधि सर्वैर्विनिर्जितः ॥
 13-031-015a तमप्याजौ विनिर्जित्य प्रतिजग्मुर्यथागतम् ।

- 13-031-015c सौदेविस्त्वथ काशीशो दिवोदासोऽभ्यषिच्यत ॥
- 13-031-016a दिवोदासस्तु विज्ञाय वीर्यं तेषां महात्मनाम् ।
- 13-031-016c वाराणसीं महातेजा निर्ममे शक्रशासनात् ॥
- 13-031-017a विप्रक्षत्रियसंबाधां वैश्यशूद्रसमाकुलाम् ।
- 13-031-017c नैकद्रव्योच्चयवतीं समृद्धविपणापणाम् ॥
- 13-031-018a गङ्गाया उत्तरे कूले वप्रान्ते राजसत्तम ।
- 13-031-018c गोमत्या दक्षिणे चैव शक्रस्येवामरावतीम् ॥
- 13-031-019a तत्र तं राजशार्दूलं निवसन्तं महीपतिम् ।
- 13-031-019c आगत्य हेहया भूयः पर्यधावन्त भारत ॥
- 13-031-020a स निष्पत्य ददौ युद्धं तेभ्यो राजा महाबलः ।
- 13-031-020c देवासुरसमं घोरं दिवोदासो महाद्युतिः ॥
- 13-031-021a स तु युद्धे महाराज दिनानां दशतीर्दश ।
- 13-031-021c हतवाहनभूयिष्ठस्ततो दैन्यमुपागमत् ॥
- 13-031-022a हतयोधस्ततो राजन्क्षीणकोशश्च भूमिपः ।
- 13-031-022c दिवोदासः पुरीं हित्वा पलायनपरोऽभवत् ॥
- 13-031-023a स त्वाश्रममुपागम्य भरद्वाजस्य धीमतः ।
- 13-031-023c जगाम शरणं राजा कृताञ्जलिररिदम ॥

13-031-024 राजोवाच

- 13-031-024a भगवन्वैतहव्यैर्मे युद्धे वंशः प्रणाशितः ।
- 13-031-024c अहमेकः परिद्यूनो भवन्तं शरणं गतः ॥
- 13-031-025a शिष्यस्नेहेन भगवन्स मां रक्षितुमर्हसि ।
- 13-031-025c निःशेषो हि कृतो वंशो मम तैः पापकर्मभिः ॥
- 13-031-026a तमुवाच महाभागो भरद्वाजः प्रतापवान् ।
- 13-031-026c न भेतव्यं न भेतव्यं सौदेव व्येतु ते भयम् ॥
- 13-031-027a अहमिष्टिं करोम्यद्य पुत्रार्थं ते विशां पते ।
- 13-031-027c वैतहव्यसहस्राणि यथा त्वं प्रसहिष्यसि ॥
- 13-031-028a तत इष्टिं चकार्षिस्तस्य वै पुत्रकामिकीम् ।
- 13-031-028c अथास्य तनयो जज्ञे प्रतर्दन इति श्रुतः ॥
- 13-031-029a स जातमात्रो ववृधे समाः सद्यस्त्रयोदश ।
- 13-031-029c वेदं चाधिजगे कृत्स्नं धनुर्वेदं च भारत ॥
- 13-031-030a योगेन च समाविष्टो भरद्वाजेन धीमता ।

13-031-030c	तेजो लौक्यं स संगृह्य तस्मिन्देशे समाविशत् ॥
13-031-031a	ततः स कवची धन्वी बाणी दीप्त इवानलः ।
13-031-031c	प्रययौ स धनुर्धुन्वन्विवर्षुरिव तोयदः ॥
13-031-032a	तं दृष्ट्वा परमं हर्षं सुदेवतनयो ययौ ।
13-031-032c	मेने च मनसा दग्धान्वैतहव्यान्स पार्थिवः ॥
13-031-033a	ततस्तं यौवराज्येन स्थापयित्वा प्रतर्दनम् ।
13-031-033c	कृतकृत्यं तदात्मानं स राजा अभ्यनन्दत ॥
13-031-034a	ततस्तु वैतहव्यानां वधाय स महीपतिः ।
13-031-034c	पुत्रं प्रस्थापयामास प्रतर्दनमरिंदमम् ॥
13-031-035a	सरथः स तु संतीर्य गङ्गामाशु पराक्रमी ।
13-031-035c	प्रययौ वीतहव्यानां पुरीं परपुरंजयः ॥
13-031-036a	वैतहव्यास्तु संश्रुत्य रथघोषं समुद्धतम् ।
13-031-036c	निर्ययुर्नगराकारै रथैः पररथारुजैः ॥
13-031-037a	निष्क्रम्य ते नरव्याघ्रा दंशिताश्चित्रयोधिनः ।
13-031-037c	प्रतर्दनं समाजघ्नुः शरवर्षैरुदायुधाः ॥
13-031-038a	अस्त्रैश्च विविधाकारै रथौघैश्च युधिष्ठिर ।
13-031-038c	अभ्यवर्षन्त राजानं हिमवन्तमिवाम्बुदाः ॥
13-031-039a	अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां राजा प्रतर्दनः ।
13-031-039c	जघान तान्महातेजा वज्रानलसमैः शरैः ॥
13-031-040a	कृत्तोत्तमाङ्गास्ते राजन्भल्लैः शतसहस्रशः ।
13-031-040c	अपतन्नुधिरार्द्राङ्गा निकृत्ता इव किंशुकाः ॥
13-031-041a	हतेषु तेषु सर्वेषु वीतहव्यः सुतेष्वथ ।
13-031-041c	प्राद्रवन्नगरं हित्वा भृगोराश्रममप्युत ॥
13-031-042a	ययौ भृगुं च शरणं वीतहव्यो नराधिपः ।
13-031-042c	अभयं च ददौ तस्मै राज्ञे राजन्भृगुस्तथा ॥
13-031-042e	ततो ददावासनं च तस्मै शिष्यो भृगोस्तदा ॥
13-031-043a	अथानुपदमेवाशु तत्रागच्छत्प्रतर्दनः ।
13-031-043c	स प्राप्य चाश्रमपदं दिवोदासात्मजोऽब्रवीत् ॥
13-031-044a	भो भोः केऽत्राश्रमे सन्ति भृगोः शिष्या महात्मनः ।
13-031-044c	द्रष्टुमिच्छे मुनिमहं तस्याचक्षत मामिति ॥
13-031-045a	स तं विदित्वा तु भृगुर्निश्चक्रामाश्रमात्तदा ।

- 13-031-045c पूजयामास च ततो विधिना परमेण ह ॥
- 13-031-046a उवाच चैनं राजेन्द्र किं कार्यमिति पार्थिवम् ।
- 13-031-046c स चोवाच नृपस्तस्मै यदागमनकारणम् ॥
- 13-031-047a अयं ब्रह्मन्नितो राजा वीतहव्यो विसर्ज्यताम् ।
- 13-031-047c अस्य पुत्रैर्हि मे ब्रह्मन्कृत्स्नो वंशः प्रणाशितः ॥
- 13-031-047e उत्सादितश्च विषयः काशीनां रत्नसंचयः ॥
- 13-031-048a एतस्य वीर्यदृप्तस्य हतं पुत्रशतं मया ।
- 13-031-048c अस्येदानीं वधाद्ब्रह्मन्भविष्याम्यनृणः पितुः ॥
- 13-031-049a तमुवाच कृपाविष्टो भृगुर्धर्मभृतां वरः ।
- 13-031-049c नेहास्ति क्षत्रियः कश्चित्सर्वे हीमे द्विजातयः ॥
- 13-031-050a एवं तु वचनं श्रुत्वा भृगोस्तथ्यं प्रतर्दनः ।
- 13-031-050c पादावुपस्पृश्य शनैः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥
- 13-031-051a एवमप्यस्मि भगवन्कृतकृत्यो न संशयः ।
- 13-031-051c यदेष राजा वीर्येण स्वजातिं त्याजितो मया ॥
- 13-031-052a अनुजानीहि मां ब्रह्मन्ध्यायस्व च शिवेन माम् ।
- 13-031-052c त्याजितो हि मया जातिमेष राजा भृगूद्वह ॥
- 13-031-053a ततस्तेनाभ्यनुज्ञातो ययौ राजा प्रतर्दनः ।
- 13-031-053c यथागतं महाराज मुक्त्वा विषमिवोरगः ॥
- 13-031-054a भृगोर्वचनमात्रेण स च ब्रह्मर्षितां गतः ।
- 13-031-054c वीतहव्यो महाराज ब्रह्मवादित्वमेव च ॥
- 13-031-055a तस्य गृत्समदः पुत्रो रूपेणेन्द्र इवापरः ।
- 13-031-055c शक्रस्त्वमिति यो दैत्यैर्निगृहीतः किलाभवत् ॥
- 13-031-056a ऋग्वेदे वर्तते चाग्न्या श्रुतिरत्र विशां पते ।
- 13-031-056c यत्र गृत्समदो ब्रह्मन्ब्राह्मणैः स महीयते ॥
- 13-031-057a स ब्रह्मचारी विप्रर्षिः श्रीमान्गृत्समदोऽभवत् ।
- 13-031-057c पुत्रो गृत्समदस्यापि सुचेता अभवद्द्विजः ॥
- 13-031-058a वर्चाः सुतेजसः पुत्रो विहव्यस्तस्य चात्मजः ।
- 13-031-058c विहव्यस्य तु पुत्रस्तु वितत्यस्तस्य चात्मजः ॥
- 13-031-059a वितत्यस्य सुतः सत्यः सन्तः सत्यस्य चात्मजः ।
- 13-031-059c श्रवास्तस्य सुतश्चर्षिः श्रवसश्चाभवत्तमः ॥
- 13-031-060a तमसश्च प्रकाशोऽभूत्तनयो द्विजसत्तमः ।

- 13-031-060c प्रकाशस्य च वागिन्द्रो बभूव जयतां वरः ॥
 13-031-061a तस्यात्मजश्च प्रमतिर्वेदवेदाङ्गपारगः ।
 13-031-061c घृताच्यां तस्य पुत्रस्तु रुरुर्नामोदपद्यत ॥
 13-031-062a प्रमद्वरायां तु रुरोः पुत्रः समुदपद्यत ।
 13-031-062c शुनको नाम विप्रर्षिर्यस्य पुत्रोऽथ शौनकः ॥
 13-031-063a एवं विप्रत्वमगमद्वीतहव्यो नराधिपः ।
 13-031-063c भृगोः प्रसादाद्राजेन्द्र क्षत्रियः क्षत्रियर्षभ ॥
 13-031-064a तथैव कथितो वंशो मया गार्त्समदस्तव ।
 13-031-064c विस्तरेण महाराज किमन्यदनुपृच्छसि ॥

13-032-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-032-001a के पूज्याः के नमस्कार्या मानवैर्भरतर्षभ ।
 13-032-001c विस्तरेण तदाचक्ष्व न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥

13-032-002 भीष्म उवाच

- 13-032-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-032-002c नारदस्य च संवादं वासुदेवस्य चोभयोः ॥
 13-032-003a नारदं प्राञ्जलिं दृष्ट्वा पूजयानं द्विजर्षभान् ।
 13-032-003c केशवः परिपप्रच्छ भगवन्कान्नमस्यसि ॥
 13-032-004a बहुमानः परः केषु भवतो यान्नमस्यसि ।
 13-032-004c शक्यं चेच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूह्येतद्धर्मवित्तम ॥

13-032-005 नारद उवाच

- 13-032-005a शृणु गोविन्द यानेतान्पूजयाम्यरिमर्दन ।
 13-032-005c त्वत्तोऽन्यः कः पुमाँल्लोके श्रोतुमेतदिहार्हति ॥
 13-032-006a वरुणं वायुमादित्यं पर्जन्यं जातवेदसम् ।
 13-032-006c स्थाणुं स्कन्दं तथा लक्ष्मीं विष्णुं ब्रह्माणमेव च ॥
 13-032-007a वाचस्पतिं चन्द्रमसमपः पृथ्वीं सरस्वतीम् ।
 13-032-007c सततं ये नमस्यन्ति तान्नमस्याम्यहं विभो ॥
 13-032-008a तपोधनान्वेदविदो नित्यं वेदपरायणान् ।
 13-032-008c महार्हान्वृष्णिशार्दूल सदा संपूजयाम्यहम् ॥
 13-032-009a अभुक्त्वा देवकार्याणि कुर्वते येऽविकल्थनाः ।
 13-032-009c संतुष्टाश्च क्षमायुक्तास्तान्नमस्याम्यहं विभो ॥

13-032-010a	सम्यग्ददति ये चेष्टान्क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
13-032-010c	सस्यं धनं क्षितिं गाश्च तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-011a	ये ते तपसि वर्तन्ते वने मूलफलाशनाः ।
13-032-011c	असंचयाः क्रियावन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-012a	ये भृत्यभरणे सक्ताः सततं चातिथिप्रियाः ।
13-032-012c	भुञ्जन्ते देवशेषाणि तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-013a	ये वेदं प्राप्य दुर्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मवादिनः ।
13-032-013c	याजनाध्यापने युक्ता नित्यं तान्पूजयाम्यहम् ॥
13-032-014a	प्रसन्नहृदयाश्चैव सर्वसत्त्वेषु नित्यशः ।
13-032-014c	आ पृष्ठतापात्स्वाध्याये युक्तास्तान्पूजयाम्यहम् ॥
13-032-015a	गुरुप्रसादे स्वाध्याये यतन्ते ये स्थिरव्रताः ।
13-032-015c	शुश्रूषवोऽनसूयन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-016a	सुव्रता मुनयो ये च ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ।
13-032-016c	वोढारो हव्यकव्यानां तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-017a	भैक्ष्यचर्यासु निरताः कृशा गुरुकुलाश्रयाः ।
13-032-017c	निःसुखा निर्धना ये च तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-018a	निर्ममा निष्प्रतिद्वंद्वा निर्हीका निष्प्रयोजनाः ।
13-032-018c	अहिंसानिरता ये च ये च सत्यव्रता नराः ॥
13-032-018e	दान्ताः शमपराश्चैव तान्नमस्यामि केशव ॥
13-032-019a	देवतातिथिपूजायां प्रसक्ता गृहमेधिनः ।
13-032-019c	कपोतवृत्तयो नित्यं तान्नमस्यामि यादव ॥
13-032-020a	येषां त्रिवर्गः कृत्येषु वर्तते नोपहीयते ।
13-032-020c	शिष्टाचारप्रवृत्ताश्च तान्नमस्याम्यहं सदा ॥
13-032-021a	ब्राह्मणास्त्रिषु लोकेषु ये त्रिवर्गमनुष्ठिताः ।
13-032-021c	अलोलुपाः पुण्यशीलास्तान्नमस्यामि केशव ॥
13-032-022a	अब्भक्षा वायुभक्षाश्च सुधाभक्षाश्च ये सदा ।
13-032-022c	व्रतैश्च विविधैर्युक्तास्तान्नमस्यामि माधव ॥
13-032-023a	अयोनीनग्नियोनींश्च ब्रह्मयोनींस्तथैव च ।
13-032-023c	सर्वभूतात्मयोनींश्च तान्नमस्याम्यहं द्विजान् ॥
13-032-024a	नित्यमेतान्नमस्यामि कृष्ण लोककरानृषीन् ।
13-032-024c	लोकज्येष्ठाञ्ज्ञाननिष्ठांस्तमोघ्नाँल्लोकभास्करान् ॥

- 13-032-025a तस्मात्त्वमपि वाष्ण्यं द्विजान्पूजय नित्यदा ।
 13-032-025c पूजिताः पूजनार्हा हि सुखं दास्यन्ति तेऽनघ ॥
 13-032-026a अस्मिँल्लोके सदा ह्येते परत्र च सुखप्रदाः ।
 13-032-026c त एते मान्यमाना वै प्रदास्यन्ति सुखं तव ॥
 13-032-027a ये सर्वातिथयो नित्यं गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 13-032-027c नित्यं सत्ये च निरता दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
 13-032-028a नित्यं शमपरा ये च तथा ये चानसूयकाः ।
 13-032-028c नित्यं स्वाध्यायिनो ये च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
 13-032-029a सर्वान्देवान्नमस्यन्ति ये चैकं देवमाश्रिताः ।
 13-032-029c श्रद्धधानाश्च दान्ताश्च दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
 13-032-030a तथैव विप्रप्रवरान्नमस्कृत्य यतव्रतान् ।
 13-032-030c भवन्ति ये दानरता दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
 13-032-031a अग्नीनाधाय विधिवत्प्रयता धारयन्ति ये ।
 13-032-031c प्राप्ताः सोमाहुतिं चैव दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
 13-032-032a मातापित्रोर्गुरुषु च सम्यग्वर्तन्ति ये सदा ।
 13-032-032c यथा त्वं वृष्णिशार्दूलेत्युक्तवैवं विरराम सः ॥
 13-032-033a तस्मात्त्वमपि कौन्तेय पितृदेवद्विजातिथीन् ।
 13-032-033c सम्यक्पूजय येन त्वं गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥

13-033-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-033-001a किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात्पितामह ।
 13-033-001c किं कुर्वन्कर्म नृपतिरुभौ लोकौ समश्रुते ॥

13-033-002 भीष्म उवाच

- 13-033-002a एतद्राज्ञः कृत्यतममभिषिक्तस्य भारत ।
 13-033-002c ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ॥
 13-033-002e श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्वृद्धान्नित्यमेवाभिपूजयेत् ॥
 13-033-003a पौरजानपदांश्चापि ब्राह्मणांश्च बहुश्रुतान् ।
 13-033-003c सान्त्वेन भोगदानेन नमस्कारैस्तथार्चयेत् ॥
 13-033-004a एतत्कृत्यतमं राज्ञो नित्यमेवेति लक्षयेत् ।
 13-033-004c यथात्मानं यथा पुत्रांस्तथैतान्परिपालयेत् ॥
 13-033-005a ये चाप्येषां पूज्यतमास्तान्दृढं प्रतिपूजयेत् ।

- 13-033-005c तेषु शान्तेषु तद्राष्ट्रं सर्वमेव विराजते ॥
- 13-033-006a ते पूज्यास्ते नमस्कार्यास्ते रक्ष्याः पितरो यथा ।
- 13-033-006c तेष्वेव यात्रा लोकस्य भूतानामिव वासवे ॥
- 13-033-007a अभिचारैरुपायैश्च दहेयुरपि तेजसा ।
- 13-033-007c निःशेषं कुपिताः कुर्युरुग्राः सत्यपराक्रमाः ॥
- 13-033-008a नान्तमेषां प्रपश्यामि न दिशश्चाप्यपावृताः ।
- 13-033-008c कुपिताः समुदीक्षन्ते दावेष्वग्निशिखा इव ॥
- 13-033-009a विद्यन्तेषां साहसिका गुणास्तेषामतीव हि ।
- 13-033-009c कूपा इव तृणच्छन्ना विशुद्धा द्यौरिवापरे ॥
- 13-033-010a प्रसह्यकारिणः केचित्कार्पासमृदवोऽपरे ।
- 13-033-010c सन्ति चैषामतिशठास्तथान्येऽतितपस्विनः ॥
- 13-033-011a कृषिगोरक्ष्यमप्यन्ये भैक्षमन्येऽप्यनुष्ठिताः ।
- 13-033-011c चोराश्चान्येऽनृताश्चान्ये तथान्ये नटनर्तकाः ॥
- 13-033-012a सर्वकर्मसु दृश्यन्ते प्रशान्तेष्वितरेषु च ।
- 13-033-012c विविधाचारयुक्ताश्च ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥
- 13-033-013a नानाकर्मसु युक्तानां बहुकर्मोपजीविनाम् ।
- 13-033-013c धर्मज्ञानां सतां तेषां नित्यमेवानुकीर्तयेत् ॥
- 13-033-014a पितॄणां देवतानां च मनुष्योरगरक्षसाम् ।
- 13-033-014c पुरोहिता महाभागा ब्राह्मणा वै नराधिप ॥
- 13-033-015a नैते देवैर्न पितृभिर्न गन्धर्वैर्न राक्षसैः ।
- 13-033-015c नासुरैर्न पिशाचैश्च शक्या जेतुं द्विजातयः ॥
- 13-033-016a अदैवं दैवतं कुर्युर्दैवतं चाप्यदैवतम् ।
- 13-033-016c यमिच्छेयुः स राजा स्याद्यं द्विष्युः स पराभवेत् ॥
- 13-033-017a परिवादं च ये कुर्युर्ब्राह्मणानामचेतसः ।
- 13-033-017c निन्दाप्रशंसाकुशलाः कीर्त्यकीर्तिपरावराः ॥
- 13-033-017e परिकुप्यन्ति ते राजन्सततं द्विषतां द्विजाः ॥
- 13-033-018a ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति पुरुषः स प्रवर्धते ।
- 13-033-018c ब्राह्मणैर्यः पराक्रुष्टः पराभूयात्क्षणाद्धि सः ॥
- 13-033-019a शका यवनकाम्बोजास्तास्ताः क्षत्रियजातयः ।
- 13-033-019c वृषलत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥
- 13-033-020a द्रमिळाश्च कलिङ्गाश्च पुलिन्दाश्चाप्युशीनराः ।

- 13-033-020c कौलाः सर्पा माहिषकास्तास्ताः क्षत्रियजातयः ॥
 13-033-021a वृषलत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।
 13-033-021c श्रेयान्पराजयस्तेभ्यो न जयो जयतां वर ॥
 13-033-022a यस्तु सर्वमिदं हन्याद्ब्राह्मणं च न तत्समम् ।
 13-033-022c ब्रह्मवध्या महान्दोष इत्याहुः परमर्षयः ॥
 13-033-023a परिवादो द्विजातीनां न श्रोतव्यः कथंचन ।
 13-033-023c आसीताधोमुखस्तूष्णीं समुत्थाय व्रजेत वा ॥
 13-033-024a न स जातो जनिष्यो वा पृथिव्यामिह कश्चन ।
 13-033-024c यो ब्राह्मणविरोधेन सुखं जीवितुमुत्सहेत् ॥
 13-033-025a दुर्ग्रहो मुष्टिना वायुर्दुःस्पर्शः पाणिना शशी ।
 13-033-025c दुर्धरा पृथिवी मूर्ध्ना दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ॥

13-034-001 भीष्म उवाच

- 13-034-001a ब्राह्मणानेव सततं भृशं संप्रतिपूजयेत् ।
 13-034-001c एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ॥
 13-034-002a एते भोगैरलंकारैरन्यैश्चैव किमिच्छकैः ।
 13-034-002c सदा पूज्या नमस्कार्या रक्ष्याश्च पितृवन्नृपैः ॥
 13-034-002e अतो राष्ट्रस्य शान्तिर्हि भूतानामिव वासवात् ॥
 13-034-003a जायतां ब्रह्मवर्चस्वी राष्ट्रे वै ब्राह्मणः शुचिः ।
 13-034-003c महारथश्च राजन्य एष्टव्यः शत्रुतापनः ॥
 13-034-004a ब्राह्मणं जातिसंपन्नं धर्मज्ञं संशितव्रतम् ।
 13-034-004c वासयेत गृहे राजन्न तस्मात्परमस्ति वै ॥
 13-034-005a ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्तं प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।
 13-034-005c पितरः सर्वभूतानां नैतेभ्यो विद्यते परम् ॥
 13-034-006a आदित्यश्चन्द्रमा वायुर्भूमिरापोऽम्बरं दिशः ।
 13-034-006c सर्वे ब्राह्मणमाविश्य सदान्नमुपभुञ्जते ॥
 13-034-007a न तस्याश्नन्ति पितरो यस्य विप्रा न भुञ्जते ।
 13-034-007c देवाश्चाप्यस्य नाश्नन्ति पापस्य ब्राह्मणद्विषः ॥
 13-034-008a ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रीयन्ते पितरः सदा ।
 13-034-008c तथैव देवता राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥
 13-034-009a तथैव तेऽपि प्रीयन्ते येषां भवति तद्धविः ।
 13-034-009c न च प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति परमां गतिम् ॥

- 13-034-010a येन येनैव हविषा ब्राह्मणांस्तर्पयेन्नरः ।
 13-034-010c तेन तेनैव प्रीयन्ते पितरो देवतास्तथा ॥
 13-034-011a ब्राह्मणादेव तद्भूतं प्रभवन्ति यतः प्रजाः ।
 13-034-011c यतश्चायं प्रभवति प्रेत्य यत्र च गच्छति ॥
 13-034-012a वेदैष मार्गं स्वर्गस्य तथैव नरकस्य च ।
 13-034-012c आगतानागते चोभे ब्राह्मणो द्विपदां वरः ॥
 13-034-012e ब्राह्मणो भरतश्रेष्ठ स्वधर्मं वेद मेधया ॥
 13-034-013a ये चैनमनुवर्तन्ते ते न यान्ति पराभवम् ।
 13-034-013c न ते प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति न पराभवम् ॥
 13-034-014a ये ब्राह्मणमुखात्प्राप्तं प्रतिगृह्णन्ति वै वचः ।
 13-034-014c कृतात्मानो महात्मानस्ते न यान्ति पराभवम् ॥
 13-034-015a क्षत्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च ।
 13-034-015c ब्राह्मणेष्वेव शाम्यन्ति तेजांसि च बलानि च ॥
 13-034-016a भृगवोऽजयंस्तालजङ्घान्नीपानङ्गिरसोऽजयन् ।
 13-034-016c भरद्वाजो वैतहव्यानैलांश्च भरतर्षभ ॥
 13-034-017a चित्रायुधांश्चाप्यजयन्नेते कृष्णाजिनध्वजाः ।
 13-034-017c प्रक्षिप्याथ च कुम्भान्वै पारगामिनमारभेत् ॥
 13-034-018a यत्किञ्चित्कथ्यते लोके श्रूयते पश्यतेऽपि वा ।
 13-034-018c सर्वं तद्ब्राह्मणेष्वेव गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥
 13-034-019a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-034-019c संवादं वासुदेवस्य पृथ्व्याश्च भरतर्षभ ॥

13-034-020 वासुदेव उवाच

- 13-034-020a मातरं सर्वभूतानां पृच्छे त्वा संशयं शुभे ।
 13-034-020c केन स्वित्कर्मणा पापं व्यपोहति नरो गृही ॥

13-034-021 पृथिव्युवाच

- 13-034-021a ब्राह्मणानेव सेवेत पवित्रं ह्येतदुत्तमम् ।
 13-034-021c ब्राह्मणान्सेवमानस्य रजः सर्वं प्रणश्यति ॥
 13-034-022a अतो भूतिरतः कीर्तिरतो बुद्धिः प्रजायते ।
 13-034-022c अपरेषां परेषां च परेभ्यश्चैव ये परे ॥
 13-034-023a ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति पुरुषः स प्रवर्धते ।

- 13-034-023c अथ यो ब्राह्मणाक्रुष्टः पराभवति सोऽचिरात् ॥
 13-034-024a यथा महार्णवे क्षिप्त आमलोष्टो विनश्यति ।
 13-034-024c तथा दुश्चरितं कर्म पराभावाय कल्पते ॥
 13-034-025a पश्य चन्द्रे कृतं लक्ष्म समुद्रे लवणोदकम् ।
 13-034-025c तथा भगसहस्रेण महेन्द्रं परिचिह्नितम् ॥
 13-034-026a तेषामेव प्रभावेन सहस्रनयनो ह्यसौ ।
 13-034-026c शतक्रतुः समभवत्पश्य माधव यादृशम् ॥
 13-034-027a इच्छन्भूतिं च कीर्तिं च लोकांश्च मधुसूदन ।
 13-034-027c ब्राह्मणानुमते तिष्ठेत्पुरुषः शुचिरात्मवान् ॥
 13-034-028a इत्येतद्वचनं श्रुत्वा मेदिन्या मधुसूदनः ।
 13-034-028c साधु साधिवत्यथेत्युक्त्वा मेदिनीं प्रत्यपूजयत् ॥
 13-034-029a एतां श्रुत्वोपमां पार्थ प्रयतो ब्राह्मणर्षभान् ।
 13-034-029c सततं पूजयेथास्त्वं ततः श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥

13-035-001 भीष्म उवाच

- 13-035-001a जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते ।
 13-035-001c नमस्यः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक् ॥
 13-035-002a सर्वान्नः सुहृदस्तात ब्राह्मणाः सुमनोमुखाः ।
 13-035-002c गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिरनुध्यायन्ति पूजिताः ॥
 13-035-003a सर्वान्नो द्विषतस्तात ब्राह्मणा जातमन्यवः ।
 13-035-003c गीर्भिर्दारुणयुक्ताभिरभिहन्युरपूजिताः ॥
 13-035-004a अत्र गाथा ब्रह्मगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 13-035-004c सृष्ट्वा द्विजातीन्धाता हि यथापूर्वं समादधत् ॥
 13-035-005a न वोऽन्यदिह कर्तव्यं किञ्चिदूर्ध्वं यथाविधि ।
 13-035-005c गुप्ता गोपायत ब्रह्म श्रेयो वस्तेन शोभनम् ॥
 13-035-006a स्वमेव कुर्वतां कर्म श्रीर्वो ब्राह्मी भविष्यति ।
 13-035-006c प्रमाणं सर्वभूतानां प्रग्रहं च गमिष्यथ ॥
 13-035-007a न शौद्रं कर्म कर्तव्यं ब्राह्मणेन विपश्चिता ।
 13-035-007c शौद्रं हि कुर्वतः कर्म धर्मः समुपरुध्यते ॥
 13-035-008a श्रीश्च बुद्धिश्च तेजश्च विभूतिश्च प्रतापिनी ।
 13-035-008c स्वाध्यायेनैव माहात्म्यं विमलं प्रतिपत्स्यथ ॥
 13-035-009a हुत्वा चाहवनीयस्थं महाभाग्ये प्रतिष्ठिताः ।

- 13-035-009c अग्रभोज्याः प्रसूतीनां श्रिया ब्राह्म्यानुकल्पिताः ॥
- 13-035-010a श्रद्धया परया युक्ता ह्यनभिद्रोहलब्धया ।
- 13-035-010c दमस्वाध्यायनिरताः सर्वान्कामानवाप्स्यथ ॥
- 13-035-011a यच्चैव मानुषे लोके यच्च देवेषु किञ्चन ।
- 13-035-011c सर्वं तत्तपसा साध्यं ज्ञानेन विनयेन च ॥
- 13-035-012a इत्येता ब्रह्मगीतास्ते समाख्याता मयानघ ।
- 13-035-012c विप्रानुकम्पार्थमिदं तेन प्रोक्तं हि धीमता ॥
- 13-035-013a भूयस्तेषां बलं मन्ये यथा राज्ञस्तपस्विनः ।
- 13-035-013c दुरासदाश्च चण्डाश्च रभसाः क्षिप्रकारिणः ॥
- 13-035-014a सन्त्येषां सिंहसत्त्वाश्च व्याघ्रसत्त्वास्तथापरे ।
- 13-035-014c वराहमृगसत्त्वाश्च गजसत्त्वास्तथापरे ॥
- 13-035-015a कर्पासमृदवः केचित्तथान्ये मकरस्पृशः ।
- 13-035-015c विभाष्यघातिनः केचित्तथा चक्षुर्हणोऽपरे ॥
- 13-035-016a सन्ति चाशीविषनिभाः सन्ति मन्दास्तथापरे ।
- 13-035-016c विविधानीह वृत्तानि ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥
- 13-035-017a मेकला द्रमिडाः काशाः पौण्ड्राः कोल्लगिरास्तथा ।
- 13-035-017c शौण्डिका दरदा दर्वाश्चौराः शबरबर्बराः ॥
- 13-035-018a किराता यवनाश्चैव तास्ताः क्षत्रियजातयः ।
- 13-035-018c वृषलत्वमनुप्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥
- 13-035-019a ब्राह्मणानां परिभवादसुराः सलिलेशयाः ।
- 13-035-019c ब्राह्मणानां प्रसादाच्च देवाः स्वर्गनिवासिनः ॥
- 13-035-020a अशक्यं स्पृष्टुमाकाशमचाल्यो हिमवान्गिरिः ।
- 13-035-020c अवार्या सेतुना गङ्गा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ॥
- 13-035-021a न ब्राह्मणविरोधेन शक्या शास्तुं वसुंधरा ।
- 13-035-021c ब्राह्मणा हि महात्मानो देवानामपि देवताः ॥
- 13-035-022a तान्पूजयस्व सततं दानेन परिचर्यया ।
- 13-035-022c यदीच्छसि महीं भोक्तुमिमां सागरमेखलाम् ॥
- 13-035-023a प्रतिग्रहेण तेजो हि विप्राणां शाम्यतेऽनघ ।
- 13-035-023c प्रतिग्रहं ये नेच्छेयुस्तेऽपि रक्ष्यास्त्वयानघ ॥

13-036-001 भीष्म उवाच

13-036-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

- 13-036-001c शक्रशम्बरसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
- 13-036-002a शक्रो ह्यज्ञातरूपेण जटी भूत्वा रजोरुणः ।
- 13-036-002c विरूपं रूपमास्थाय प्रश्रं पप्रच्छ शम्बरम् ॥
- 13-036-003a केन शम्बर वृत्तेन स्वजात्यानधितिष्ठसि ।
- 13-036-003c श्रेष्ठं त्वां केन मन्यन्ते तन्मे प्रब्रूहि पृच्छतः ॥
- 13-036-004 शम्बर उवाच**
- 13-036-004a नासूयामि सदा विप्रान्ब्रह्माणं च पितामहम् ।
- 13-036-004c शास्त्राणि वदतो विप्रान्संमन्यामि यथासुखम् ॥
- 13-036-005a श्रुत्वा च नावजानामि नापराध्यामि कर्हिचित् ।
- 13-036-005c अभ्यर्च्याननुपृच्छामि पादौ गृह्णामि धीमताम् ॥
- 13-036-006a ते विश्रब्धाः प्रभाषन्ते संयच्छन्ति च मां सदा ।
- 13-036-006c प्रमत्तेष्वप्रमत्तोऽस्मि सदा सुप्तेषु जागृमि ॥
- 13-036-007a ते मा शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मण्यमनसूयकम् ।
- 13-036-007c समासिञ्चन्ति शास्तारः क्षौद्रं मधिवव मक्षिकाः ॥
- 13-036-008a यच्च भाषन्ति ते तुष्टास्तत्तद्गृह्णामि मेधया ।
- 13-036-008c समाधिमात्मनो नित्यमनुलोममचिन्तयन् ॥
- 13-036-009a सोऽहं वागग्रसृष्टानां रसानामवलेहकः ।
- 13-036-009c स्वजात्यानधितिष्ठामि नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥
- 13-036-010a एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षुरनुत्तमम् ।
- 13-036-010c यद्ब्राह्मणमुखाच्छास्त्रमिह श्रुत्वा प्रवर्तते ॥
- 13-036-011a एतत्कारणमाज्ञाय दृष्ट्वा देवासुरं पुरा ।
- 13-036-011c युद्धं पिता मे हृष्टात्मा विस्मितः प्रत्यपद्यत ॥
- 13-036-012a दृष्ट्वा च ब्राह्मणानां तु महिमानं महात्मनाम् ।
- 13-036-012c पर्यपृच्छत्कथमिमे सिद्धा इति निशाकरम् ॥

13-036-013 सोम उवाच

- 13-036-013a ब्राह्मणास्तपसा सर्वे सिध्यन्ते वाग्बलाः सदा ।
- 13-036-013c भुजवीर्या हि राजानो वागस्त्राश्च द्विजातयः ॥
- 13-036-014a प्रवसन्वाप्यधीयीत बह्वीर्दुर्वसतीर्वसन् ।
- 13-036-014c निर्मन्युरपि निर्मानो यतिः स्यात्समदर्शनः ॥
- 13-036-015a अपि चेज्जातिसंपन्नः सर्वान्वेदान्पितुर्गृहे ।

- 13-036-015c श्लाघमान इवाधीयेद्ग्राम्य इत्येव तं विदुः ॥
 13-036-016a भूमिरेतौ निगिरति सर्पो बिलशयानिव ।
 13-036-016c राजानं चाप्ययोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
 13-036-017a अतिमानः श्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधसः ।
 13-036-017c गर्भेण दुष्यते कन्या गृहवासेन च द्विजः ॥
 13-036-018a इत्येतन्मे पिता श्रुत्वा सोमादद्भुतदर्शनात् ।
 13-036-018c ब्राह्मणान्पूजयामास तथैवाहं महाव्रतान् ॥

13-036-019 भीष्म उवाच

- 13-036-019a श्रुत्वैतद्वचनं शक्रो दानवेन्द्रमुखाच्च्युतम् ।
 13-036-019c द्विजान्संपूजयामास महेन्द्रत्वमवाप च ॥

13-037-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-037-001a अपूर्वं वा भवेत्पात्रमथ वापि चिरोषितम् ।
 13-037-001c दूरादभ्यागतं वापि किं पात्रं स्यात्पितामह ॥

13-037-002 भीष्म उवाच

- 13-037-002a क्रिया भवति केषांचिदुपांशुव्रतमुत्तमम् ।
 13-037-002c यो यो याचेत यत्किंचित्सर्वं दद्याम इत्युत ॥
 13-037-003a अपीडयन्भृत्यवर्गमित्येवमनुशुश्रुम ।
 13-037-003c पीडयन्भृत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति ॥
 13-037-004a अपूर्वं वापि यत्पात्रं यच्चापि स्याच्चिरोषितम् ।
 13-037-004c दूरादभ्यागतं चापि तत्पात्रं च विदुर्बुधाः ॥

13-037-005 युधिष्ठिर उवाच

- 13-037-005a अपीडया च भृत्यानां धर्मस्याहिंसया तथा ।
 13-037-005c पात्रं विद्याम तत्त्वेन यस्मै दत्तं न संतपेत् ॥

13-037-006 भीष्म उवाच

- 13-037-006a ऋत्विक्पुरोहिताचार्याः शिष्याः संबन्धिबान्धवाः ।
 13-037-006c सर्वे पूज्याश्च मान्याश्च श्रुतवृत्तोपसंहिताः ॥
 13-037-007a अतोऽन्यथा वर्तमानाः सर्वे नार्हन्ति सत्क्रियाम् ।
 13-037-007c तस्मान्नित्यं परीक्षेत पुरुषान्प्रणिधाय वै ॥
 13-037-008a अक्रोधः सत्यवचनमहिंसा दम आर्जवम् ।

- 13-037-008c अद्रोहो नातिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा तपः शमः ॥
- 13-037-009a यस्मिन्नेतानि दृश्यन्ते न चाकार्याणि भारत ।
- 13-037-009c भावतो विनिविष्टानि तत्पात्रं मानमर्हति ॥
- 13-037-010a तथा चिरोषितं चापि संप्रत्यागतमेव च ।
- 13-037-010c अपूर्वं चैव पूर्वं च तत्पात्रं मानमर्हति ॥
- 13-037-011a अप्रामाण्यं च वेदानां शास्त्राणां चातिलङ्घनम् ।
- 13-037-011c सर्वत्र चानवस्थानमेतन्नाशनमात्मनः ॥
- 13-037-012a भवेत्पण्डितमानी यो ब्राह्मणो वेदनिन्दकः ।
- 13-037-012c आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थिकाम् ॥
- 13-037-013a हेतुवादान्ब्रुवन्सत्सु विजेताहेतुवादिकः ।
- 13-037-013c आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्राह्मणानां सदैव हि ॥
- 13-037-014a सर्वाभिशङ्की मूढश्च बालः कटुकवागपि ।
- 13-037-014c बोद्धव्यस्तादृशस्तात नरश्चानं हि तं विदुः ॥
- 13-037-015a यथा श्वा भषितुं चैव हन्तुं चैवावसृज्यते ।
- 13-037-015c एवं संभाषणार्थाय सर्वशास्त्रवधाय च ॥
- 13-037-015e अल्पश्रुताः कुतर्काश्च दृष्टाः स्पृष्टाः कुपण्डिताः ॥
- 13-037-016a श्रुतिस्मृतीतिहासादिपुराणारण्यवेदिनः ।
- 13-037-016c अनुरुन्ध्याद्बहुज्ञांश्च सारज्ञांश्चैव पण्डितान् ॥
- 13-037-017a लोकयात्रा च द्रष्टव्या धर्मश्चात्महितानि च ।
- 13-037-017c एवं नरो वर्तमानः शाश्वतीरेधते समाः ॥
- 13-037-018a ऋणमुन्मुच्य देवानामृषीणां च तथैव च ।
- 13-037-018c पितृणामथ विप्राणामतिथीनां च पञ्चमम् ॥
- 13-037-019a पर्यायेण विशुद्धेन सुनिर्णिक्तेन कर्मणा ।
- 13-037-019c एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्वन्धर्मान्न हीयते ॥

13-038-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-038-001a स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि श्रोतुं भरतसत्तम ।
- 13-038-001c स्त्रियो हि मूलं दोषाणां लघुचित्ताः पितामह ॥

13-038-002 भीष्म उवाच

- 13-038-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-038-002c नारदस्य च संवादं पुंश्चल्या पञ्चचूडया ॥

- 13-038-003a लोकाननुचरन्धीमान्देवर्षिर्नारदः पुरा ।
 13-038-003c ददर्शाप्सरसं ब्राह्मीं पञ्चचूडामनिन्दिताम् ॥
 13-038-004a तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं पप्रच्छाप्सरसं मुनिः ।
 13-038-004c संशयो हृदि मे कश्चित्तन्मे ब्रूहि सुमध्यमे ॥
 13-038-005a एवमुक्ता तु सा विप्रं प्रत्युवाचाथ नारदम् ।
 13-038-005c विषये सति वक्ष्यामि समर्था मन्यसे च माम् ॥
13-038-006 नारद उवाच
 13-038-006a न त्वामविषये भद्रे नियोक्ष्यामि कथंचन ।
 13-038-006c स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि त्वत्तः श्रोतुं वरानने ॥
13-038-007 भीष्म उवाच
 13-038-007a एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवर्षेरप्सरोत्तमा ।
 13-038-007c प्रत्युवाच न शक्ष्यामि स्त्री सती निन्दितुं स्त्रियः ॥
 13-038-008a विदितास्ते स्त्रियो याश्च यादृशाश्च स्वभावतः ।
 13-038-008c न मामर्हसि देवर्षे नियोक्तुं प्रश्न ईदृशे ॥
 13-038-009a तामुवाच स देवर्षिः सत्यं वद सुमध्यमे ।
 13-038-009c मृषावादे भवेद्दोषः सत्ये दोषो न विद्यते ॥
 13-038-010a इत्युक्ता सा कृतमतिरभवच्चारुहासिनी ।
 13-038-010c स्त्रीदोषाञ्शाश्वतान्सत्यान्भाषितुं संप्रचक्रमे ॥
13-038-011 पञ्चचूडोवाच
 13-038-011a कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च योषितः ।
 13-038-011c मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद ॥
 13-038-012a न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यद्वै पापीयस्तरमस्ति वै ।
 13-038-012c स्त्रियो हि मूलं दोषाणां तथा त्वमपि वेत्थ ह ॥
 13-038-013a समाज्ञातानृद्धिमतः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् ।
 13-038-013c पतीनन्तरमासाद्य नालं नार्यः प्रतीक्षितुम् ॥
 13-038-014a असद्धर्मस्त्वयं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो ।
 13-038-014c पापीयसो नरान्यद्वै लज्जां त्यक्त्वा भजामहे ॥
 13-038-015a स्त्रियं हि यः प्रार्थयते संनिकर्षं च गच्छति ।
 13-038-015c ईषच्च कुरुते सेवां तमेवेच्छन्ति योषितः ॥
 13-038-016a अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च ।

- 13-038-016c मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥
- 13-038-017a नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां वयसि संस्थितिः ।
- 13-038-017c विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥
- 13-038-018a न भयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतोः कथंचन ।
- 13-038-018c न ज्ञातिकुलसंबन्धात्स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥
- 13-038-019a यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससाम् ।
- 13-038-019c नारीणां स्वैरवृत्तानां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः ॥
- 13-038-020a याश्च शश्वद्बहुमता रक्ष्यन्ते दयिताः स्त्रियः ।
- 13-038-020c अपि ताः संप्रसज्जन्ते कुब्जान्धजडवामनैः ॥
- 13-038-021a पङ्गुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुत्सिता नराः ।
- 13-038-021c स्त्रीणामगम्यो लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥
- 13-038-022a यदि पुंसां गतिर्ब्रह्म कथंचिन्नोपपद्यते ।
- 13-038-022c अप्यन्योन्यं प्रवर्तन्ते न हि तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥
- 13-038-023a अलाभात्पुरुषाणां हि भयात्परिजनस्य च ।
- 13-038-023c वधबन्धभयाच्चापि स्वयं गुप्ता भवन्ति ताः ॥
- 13-038-024a चलस्वभावा दुःसेव्या दुर्ग्राह्या भावतस्तथा ।
- 13-038-024c प्राज्ञस्य पुरुषस्येह यथा वाचस्तथा स्त्रियः ॥
- 13-038-025a नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
- 13-038-025c नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥
- 13-038-026a इदमन्यच्च देवर्षे रहस्यं सर्वयोषिताम् ।
- 13-038-026c दृष्ट्वैव पुरुषं हृद्यं योनिः प्रक्लिद्यते स्त्रियः ॥
- 13-038-027a कामानामपि दातारं कर्तारं मानसान्त्वयोः ।
- 13-038-027c रक्षितारं न मृष्यन्ति भर्तारं परमं स्त्रियः ॥
- 13-038-028a न कामभोगान्बहुलान्नालंकारार्थसंचयान् ।
- 13-038-028c तथैव बहु मन्यन्ते यथा रत्यामनुग्रहम् ॥
- 13-038-029a अन्तकः शमनो मृत्युः पातालं वडवामुखम् ।
- 13-038-029c क्षुरधारा विषं सर्पो वह्निरित्येकतः स्त्रियः ॥
- 13-038-030a यतश्च भूतानि महान्ति पञ्च; यतश्च लोका विहिता विधात्रा ।
- 13-038-030c यतः पुमांसः प्रमदाश्च निर्मिता;स्तदैव दोषाः प्रमदासु नारद ॥

13-039-001 युधिष्ठिर उवाच

13-039-001a इमे वै मानवा लोके स्त्रीषु सज्जन्त्यभीक्ष्णशः ।

13-039-001c	मोहेन परमाविष्टा दैवादिष्टेन पार्थिव ॥
13-039-001e	स्त्रियश्च पुरुषेष्वेव प्रत्यक्षं लोकसाक्षिकम् ॥
13-039-002a	अत्र मे संशयस्तीव्रो हृदि संपरिवर्तते ।
13-039-002c	कथमासां नराः सङ्गं कुर्वते कुरुनन्दन ॥
13-039-002e	स्त्रियो वा तेषु रज्यन्ते विरज्यन्तेऽथ वा पुनः ॥
13-039-003a	इति ताः पुरुषव्याघ्र कथं शक्याः स्म रक्षितुम् ।
13-039-003c	प्रमदाः पुरुषेणेह तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
13-039-004a	एता हि मयमायाभिर्वञ्चयन्तीह मानवान् ।
13-039-004c	न चासां मुच्यते कश्चित्पुरुषो हस्तमागतः ॥
13-039-004e	गावो नवतृणानीव गृह्णन्त्येव नवान्नवान् ॥
13-039-005a	शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेरपि ।
13-039-005c	बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥
13-039-006a	हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्ति च ।
13-039-006c	अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णते कालयोगतः ॥
13-039-007a	उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
13-039-007c	स्त्रीबुद्ध्या न विशिष्येते ताः स्म रक्ष्याः कथं नरैः ॥
13-039-008a	अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् ।
13-039-008c	इति यास्ताः कथं वीर संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥
13-039-009a	स्त्रीणां बुद्ध्युपनिष्कर्षादर्थशास्त्राणि शत्रुहन् ।
13-039-009c	बृहस्पतिप्रभृतिभिर्मन्ये सद्भिः कृतानि वै ॥
13-039-010a	संपूज्यमानाः पुरुषैर्विकुर्वन्ति मनो नृषु ।
13-039-010c	अपास्ताश्च तथा राजन्विकुर्वन्ति मनः स्त्रियः ॥
13-039-011a	कस्ताः शक्तो रक्षितुं स्यादिति मे संशयो महान् ।
13-039-011c	तन्मे ब्रूहि महाबाहो कुरूणां वंशवर्धन ॥
13-039-012a	यदि शक्या कुरुश्रेष्ठ रक्षा तासां कथंचन ।
13-039-012c	कर्तुं वा कृतपूर्वा वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-040-001 भीष्म उवाच

13-040-001a	एवमेतन्महाबाहो नात्र मिथ्यास्ति किंचन ।
13-040-001c	यथा ब्रवीषि कौरव्य नारीं प्रति जनाधिप ॥
13-040-002a	अत्र ते वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
13-040-002c	यथा रक्षा कृता पूर्वं विपुलेन महात्मना ॥

13-040-003a	प्रमदाश्च यथा सृष्टा ब्रह्मणा भरतर्षभ ।
13-040-003c	यदर्थं तच्च ते तात प्रवक्ष्ये वसुधाधिप ॥
13-040-004a	न हि स्त्रीभ्य परं पुत्र पापीयः किञ्चिदस्ति वै ।
13-040-004c	अग्निर्हि प्रमदा दीप्तो मायाश्च मयजा विभो ॥
13-040-004e	क्षुरधारा विषं सर्पो मृत्युरित्येकतः स्त्रियः ॥
13-040-005a	इमाः प्रजा महाबाहो धार्मिका इति नः श्रुतम् ।
13-040-005c	स्वयं गच्छन्ति देवत्वं ततो देवानियाद्भयम् ॥
13-040-006a	अथाभ्यगच्छन्देवास्ते पितामहमरिदम ।
13-040-006c	निवेद्य मानसं चापि तूष्णीमासन्नवाङ्मुखाः ॥
13-040-007a	तेषामन्तर्गतं ज्ञात्वा देवानां स पितामहः ।
13-040-007c	मानवानां प्रमोहार्थं कृत्या नार्योऽसृजत्प्रभुः ॥
13-040-008a	पूर्वसर्गे तु कौन्तेय साध्व्यो नार्य इहाभवन् ।
13-040-008c	असाध्व्यस्तु समुत्पन्ना कृत्या सर्गात्प्रजापतेः ॥
13-040-009a	ताभ्यः कामान्यथाकामं प्रादाद्धि स पितामहः ।
13-040-009c	ताः कामलुब्धाः प्रमदाः प्रामथ्यन्त नरांस्तदा ॥
13-040-010a	क्रोधं कामस्य देवेशः सहायं चासृजत्प्रभुः ।
13-040-010c	असज्जन्त प्रजाः सर्वाः कामक्रोधवशं गताः ॥
13-040-011a	न च स्त्रीणां क्रिया काचिदिति धर्मो व्यवस्थितः ।
13-040-011c	निरिन्द्रिया अमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति श्रुतिः ॥
13-040-012a	शय्यासनमलंकारमन्नपानमनार्यताम् ।
13-040-012c	दुर्वाग्भावं रतिं चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः ॥
13-040-013a	न तासां रक्षणं कर्तुं शक्यं पुंसा कथंचन ।
13-040-013c	अपि विश्वकृता तात कुतस्तु पुरुषैरिह ॥
13-040-014a	वाचा वा वधबन्धैर्वा क्लेशैर्वा विविधैस्तथा ।
13-040-014c	न शक्या रक्षितुं नार्यस्ता हि नित्यमसंयताः ॥
13-040-015a	इदं तु पुरुषव्याघ्र पुरस्ताच्छ्रुतवानहम् ।
13-040-015c	यथा रक्षा कृता पूर्वं विपुलेन गुरुस्त्रियः ॥
13-040-016a	ऋषिरासीन्महाभागो देवशर्मेति विश्रुतः ।
13-040-016c	तस्य भार्या रुचिर्नाम रूपेणासदृशी भुवि ॥
13-040-017a	तस्य रूपेण संमत्ता देवगन्धर्वदानवाः ।
13-040-017c	विशेषतस्तु राजेन्द्र वृत्रहा पाकशासनः ॥

13-040-018a	नारीणां चरितज्ञश्च देवशर्मा महामुनिः ।
13-040-018c	यथाशक्ति यथोत्साहं भार्या तामभ्यरक्षत ॥
13-040-019a	पुरंदरं च जानीते परस्त्रीकामचारिणम् ।
13-040-019c	तस्माद्यत्नेन भार्याया रक्षणं स चकार ह ॥
13-040-020a	स कदाचिदृषिस्तात यज्ञं कर्तुमनास्तदा ।
13-040-020c	भार्यासंरक्षणं कार्यं कथं स्यादित्यचिन्तयत् ॥
13-040-021a	रक्षाविधानं मनसा स विचिन्त्य महातपाः ।
13-040-021c	आहूय दयितं शिष्यं विपुलं प्राह भार्गवम् ॥
13-040-022a	यज्ञकारो गमिष्यामि रुचिं चेमां सुरेश्वरः ।
13-040-022c	पुत्र प्रार्थयते नित्यं तां रक्षस्व यथाबलम् ॥
13-040-023a	अप्रमत्तेन ते भाव्यं सदा प्रति पुरंदरम् ।
13-040-023c	स हि रूपाणि कुरुते विविधानि भृगूद्वह ॥
13-040-024a	इत्युक्तो विपुलस्तेन तपस्वी नियतेन्द्रियः ।
13-040-024c	सदैवोग्रतपा राजन्नग्न्यर्कसदृशद्युतिः ॥
13-040-025a	धर्मज्ञः सत्यवादी च तथेति प्रत्यभाषत ।
13-040-025c	पुनश्चेदं महाराज पप्रच्छ प्रस्थितं गुरुम् ॥
13-040-026a	कानि रूपाणि शक्रस्य भवन्त्यागच्छतो मुने ।
13-040-026c	वपुस्तेजश्च कीदृग्वै तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
13-040-027a	ततः स भगवांस्तस्मै विपुलाय महात्मने ।
13-040-027c	आचक्षे यथातत्त्वं मायां शक्रस्य भारत ॥
13-040-028a	बहुमायः स विप्रर्षे बलहा पाकशासनः ।
13-040-028c	तांस्तान्विकुरुते भावान्बहूनथ मुहुर्मुहुः ॥
13-040-029a	किरीटी वज्रभृद्धन्वी मुकुटी बद्धकुण्डलः ।
13-040-029c	भवत्यथ मुहूर्तेन चण्डालसमदर्शनः ॥
13-040-030a	शिखी जटी चीरवासाः पुनर्भवति पुत्रक ।
13-040-030c	बृहच्छरीरश्च पुनः पीवरोऽथ पुनः कृशः ॥
13-040-031a	गौरं श्यामं च कृष्णं च वर्णं विकुरुते पुनः ।
13-040-031c	विरूपो रूपवांश्चैव युवा वृद्धस्तथैव च ॥
13-040-032a	प्राज्ञो जडश्च मूकश्च ह्रस्वो दीर्घस्तथैव च ।
13-040-032c	ब्राह्मणः क्षत्रियश्चैव वैश्यः शूद्रस्तथैव च ॥
13-040-032e	प्रतिलोमानुलोमश्च भवत्यथ शतक्रतुः ॥

13-040-033a	शुकवायसरूपी च हंसकोकिलरूपवान् ।
13-040-033c	सिंहव्याघ्रगजानां च रूपं धारयते पुनः ॥
13-040-034a	दैवं दैत्यमथो राज्ञां वपुर्धारयतेऽपि च ।
13-040-034c	सुकृशो वायुभग्नाङ्गः शकुनिर्विकृतस्तथा ॥
13-040-035a	चतुष्पाद्बहुरूपश्च पुनर्भवति बालिशः ।
13-040-035c	मक्षिकामशकादीनां वपुर्धारयतेऽपि च ॥
13-040-036a	न शक्यमस्य ग्रहणं कर्तुं विपुल केनचित् ।
13-040-036c	अपि विश्वकृता तात येन सृष्टमिदं जगत् ॥
13-040-037a	पुनरन्तर्हितः शक्रो दृश्यते ज्ञानचक्षुषा ।
13-040-037c	वायुभूतश्च स पुनर्देवराजो भवत्युत ॥
13-040-038a	एवं रूपाणि सततं कुरुते पाकशासनः ।
13-040-038c	तस्माद्विपुल यत्नेन रक्षेमां तनुमध्यमाम् ॥
13-040-039a	यथा रुचिं नावलिहेद्देवेन्द्रो भृगुसत्तम ।
13-040-039c	क्रतावुपहितं न्यस्तं हविः श्वेव दुरात्मवान् ॥
13-040-040a	एवमाख्याय स मुनिर्यज्ञकारोऽगमत्तदा ।
13-040-040c	देवशर्मा महाभागस्ततो भरतसत्तम ॥
13-040-041a	विपुलस्तु वचः श्रुत्वा गुरोश्चिन्तापरोऽभवत् ।
13-040-041c	रक्षां च परमां चक्रे देवराजान्महाबलात् ॥
13-040-042a	किं नु शक्यं मया कर्तुं गुरुदाराभिरक्षणे ।
13-040-042c	मायावी हि सुरेन्द्रोऽसौ दुर्धर्षश्चापि वीर्यवान् ॥
13-040-043a	नापिधायाश्रमं शक्यो रक्षितुं पाकशासनः ।
13-040-043c	उटजं वा तथा ह्यस्य नानाविधसरूपता ॥
13-040-044a	वायुरूपेण वा शक्रो गुरुपत्नीं प्रधर्षयेत् ।
13-040-044c	तस्मादिमां संप्रविश्य रुचिं स्थास्येऽहमद्य वै ॥
13-040-045a	अथ वा पौरुषेणेयमशक्या रक्षितुं मया ।
13-040-045c	बहुरूपो हि भगवाञ्छूयते हरिवाहनः ॥
13-040-046a	सोऽहं योगबलादेनां रक्षिष्ये पाकशासनात् ।
13-040-046c	गात्राणि गात्रैरस्याहं संप्रवेक्ष्येऽभिरक्षितुम् ॥
13-040-047a	यद्युच्छिष्टामिमां पत्नीं रुचिं पश्येत मे गुरुः ।
13-040-047c	शप्स्यत्यसंशयं कोपादिव्यज्ञानो महातपाः ॥
13-040-048a	न चेयं रक्षितुं शक्या यथान्या प्रमदा नृभिः ।

- 13-040-048c मायावी हि सुरेन्द्रोऽसावहो प्राप्तोऽस्मि संशयम् ॥
- 13-040-049a अवश्यकरणीयं हि गुरोरिह हि शासनम् ।
- 13-040-049c यदि त्वेतदहं कुर्यामाश्चर्यं स्यात्कृतं मया ॥
- 13-040-050a योगेनानुप्रविश्येह गुरुपत्न्याः कलेवरम् ।
- 13-040-050c निर्मुक्तस्य रजोरूपान्नापराधो भवेन्मम ॥
- 13-040-051a यथा हि शून्यां पथिकः सभामध्यावसेत्पथि ।
- 13-040-051c तथाद्यावासयिष्यामि गुरुपत्न्याः कलेवरम् ॥
- 13-040-052a असक्तः पद्मपत्रस्थो जलबिन्दुर्यथा चलः ।
- 13-040-052c एवमेव शरीरेऽस्या निवत्स्यामि समाहितः ॥
- 13-040-053a इत्येवं धर्ममालोक्य वेदवेदांश्च सर्वशः ।
- 13-040-053c तपश्च विपुलं दृष्ट्वा गुरोरात्मन एव च ॥
- 13-040-054a इति निश्चित्य मनसा रक्षां प्रति स भार्गवः ।
- 13-040-054c आतिष्ठत्परमं यत्नं यथा तच्छृणु पार्थिव ॥
- 13-040-055a गुरुपत्नीमुपासीनो विपुलः स महातपाः ।
- 13-040-055c उपासीनामनिन्द्याङ्गीं कथाभिः समलोभयत् ॥
- 13-040-056a नेत्राभ्यां नेत्रयोरस्या रश्मीन्संयोज्य रश्मिभिः ।
- 13-040-056c विवेश विपुलः कायमाकाशं पवनो यथा ॥
- 13-040-057a लक्षणं लक्षणेनैव वदनं वदनेन च ।
- 13-040-057c अविचेष्टन्नतिष्ठद्वै छायेवान्तर्गतो मुनिः ॥
- 13-040-058a ततो विष्टभ्य विपुलो गुरुपत्न्याः कलेवरम् ।
- 13-040-058c उवास रक्षणे युक्तो न च सा तमबुध्यत ॥
- 13-040-059a यं कालं नागतो राजन्गुरुस्तस्य महात्मनः ।
- 13-040-059c क्रतुं समाप्य स्वगृहं तं कालं सोऽभ्यरक्षत ॥

13-041-001 भीष्म उवाच

- 13-041-001a ततः कदाचिद्देवेन्द्रो दिव्यरूपवपुर्धरः ।
- 13-041-001c इदमन्तरमित्येवं ततोऽभ्यागादथाश्रमम् ॥
- 13-041-002a रूपमप्रतिमं कृत्वा लोभनीयं जनाधिप ।
- 13-041-002c दर्शनीयतमो भूत्वा प्रविवेश तमाश्रमम् ॥
- 13-041-003a स ददर्श तमासीनं विपुलस्य कलेवरम् ।
- 13-041-003c निश्चेष्टं स्तब्धनयनं यथालेख्यगतं तथा ॥
- 13-041-004a रुचिं च रुचिरापाङ्गीं पीनश्रोणिपयोधराम् ।

13-041-004c	पद्मपत्रविशालाक्षीं संपूर्णेन्दुनिभाननाम् ॥
13-041-005a	सा तमालोक्य सहसा प्रत्युत्थातुमियेष ह ।
13-041-005c	रूपेण विस्मिता कोऽसीत्यथ वक्तुमिहेच्छती ॥
13-041-006a	उत्थातुकामापि सती व्यतिष्ठद्विपुलेन सा ।
13-041-006c	निगृहीता मनुष्येन्द्र न शशाक विचेष्टितुम् ॥
13-041-007a	तामाबभाषे देवेन्द्रः साम्ना परमवल्गुना ।
13-041-007c	त्वदर्थमागतं विद्धि देवेन्द्रं मां शुचिस्मिते ॥
13-041-008a	क्लिश्यमानमनङ्गेन त्वत्संकल्पोद्भवेन वै ।
13-041-008c	तत्पर्याप्नुहि मां सुभ्रु पुरा कालोऽतिवर्तते ॥
13-041-009a	तमेवंवादिनं शक्रं शुश्राव विपुलो मुनिः ।
13-041-009c	गुरुपत्न्याः शरीरस्थो ददर्श च सुराधिपम् ॥
13-041-010a	न शशाक च सा राजन्प्रत्युत्थातुमनिन्दिता ।
13-041-010c	वक्तुं च नाशकद्राजन्विष्टब्धा विपुलेन सा ॥
13-041-011a	आकारं गुरुपत्न्यास्तु विज्ञाय स भृगूद्वहः ।
13-041-011c	निजग्राह महातेजा योगेन बलवत्प्रभो ॥
13-041-011e	बबन्ध योगबन्धैश्च तस्याः सर्वेन्द्रियाणि सः ॥
13-041-012a	तां निर्विकारां दृष्ट्वा तु पुनरेव शचीपतिः ।
13-041-012c	उवाच व्रीडितो राजंस्तां योगबलमोहिताम् ॥
13-041-013a	एह्येहीति ततः सा तं प्रतिवक्तुमियेष च ।
13-041-013c	स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलः पर्यवर्तयत् ॥
13-041-014a	भोः किमागमने कृत्यमिति तस्याश्च निःसृता ।
13-041-014c	वक्त्राच्छशाङ्कप्रतिमाद्वाणी संस्कारभूषिता ॥
13-041-015a	व्रीडिता सा तु तद्वाक्यमुक्त्वा परवशा तदा ।
13-041-015c	पुरंदरश्च संत्रस्तो बभूव विमनास्तदा ॥
13-041-016a	स तद्वैकृतमालक्ष्य देवराजो विशां पते ।
13-041-016c	अवैक्षत सहस्राक्षस्तदा दिव्येन चक्षुषा ॥
13-041-017a	ददर्श च मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरम् ।
13-041-017c	प्रतिबिम्बमिवादर्शं गुरुपत्न्याः शरीरगम् ॥
13-041-018a	स तं घोरेण तपसा युक्तं दृष्ट्वा पुरंदरः ।
13-041-018c	प्रावेपत सुसंत्रस्तः शापभीतस्तदा विभो ॥
13-041-019a	विमुच्य गुरुपत्नीं तु विपुलः सुमहातपाः ।

13-041-019c	स्वं कलेवरमाविश्य शक्रं भीतमथाब्रवीत् ॥
13-041-020a	अजितेन्द्रिय पापात्मन्कामात्मक पुरंदर ।
13-041-020c	न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वां मानुषास्तथा ॥
13-041-021a	किं नु तद्विस्मृतं शक्र न तन्मनसि ते स्थितम् ।
13-041-021c	गौतमेनासि यन्मुक्तो भगाङ्कपरिचिह्नितः ॥
13-041-022a	जाने त्वां बालिशमतिमकृतात्मानमस्थिरम् ।
13-041-022c	मयेयं रक्ष्यते मूढ गच्छ पाप यथागतम् ॥
13-041-023a	नाहं त्वामद्य मूढात्मन्दहेयं हि स्वतेजसा ।
13-041-023c	कृपायमाणस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वासव ॥
13-041-024a	स च घोरतपा धीमान्गुरुर्मे पापचेतसम् ।
13-041-024c	दृष्ट्वा त्वां निर्दहेदद्य क्रोधदीप्तेन चक्षुषा ॥
13-041-025a	नैवं तु शक्र कर्तव्यं पुनर्मन्याश्च ते द्विजाः ।
13-041-025c	मा गमः ससुतामात्योऽत्ययं ब्रह्मबलार्दितः ॥
13-041-026a	अमरोऽस्मीति यद्वुद्धिमेतामास्थाय वर्तसे ।
13-041-026c	मावमंस्था न तपसामसाध्यं नाम किंचन ॥
13-041-027a	तच्छ्रुत्वा वचनं शक्रो विपुलस्य महात्मनः ।
13-041-027c	अकिंचिदुक्त्वा व्रीडितस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
13-041-028a	मुहूर्तयाते शक्रे तु देवशर्मा महातपाः ।
13-041-028c	कृत्वा यज्ञं यथाकाममाजगाम स्वमाश्रमम् ॥
13-041-029a	आगतेऽथ गुरौ राजन्विपुलः प्रियकर्मकृत् ।
13-041-029c	रक्षितां गुरवे भार्या न्यवेदयदनिन्दिताम् ॥
13-041-030a	अभिवाद्य च शान्तात्मा स गुरुं गुरुवत्सलः ।
13-041-030c	विपुलः पर्युपातिष्ठद्यथापूर्वमशङ्कितः ॥
13-041-031a	विश्रान्ताय ततस्तस्मै सहासीनाय भार्यया ।
13-041-031c	निवेदयामास तदा विपुलः शक्रकर्म तत् ॥
13-041-032a	तच्छ्रुत्वा स मुनिस्तुष्टो विपुलस्य प्रतापवान् ।
13-041-032c	बभूव शीलवृत्ताभ्यां तपसा नियमेन च ॥
13-041-033a	विपुलस्य गुरौ वृत्तिं भक्तिमात्मनि च प्रभुः ।
13-041-033c	धर्मे च स्थिरतां दृष्ट्वा साधु साध्वित्युवाच ह ॥
13-041-034a	प्रतिनन्द्य च धर्मात्मा शिष्यं धर्मपरायणम् ।
13-041-034c	वरेण च्छन्दयामास स तस्माद्गुरुवत्सलः ॥

- 13-041-034e अनुज्ञातश्च गुरुणा चचारानुत्तमं तपः ॥
- 13-041-035a तथैव देवशर्मापि सभार्यः स महातपाः ।
- 13-041-035c निर्भयो बलवृत्रघ्नाच्चचार विजने वने ॥
- 13-042-001 भीष्म उवाच**
- 13-042-001a विपुलस्त्वकरोत्तीव्रं तपः कृत्वा गुरोर्वचः ।
- 13-042-001c तपोयुक्तमथात्मानममन्यत च वीर्यवान् ॥
- 13-042-002a स तेन कर्मणा स्पर्धन्पृथिवीं पृथिवीपते ।
- 13-042-002c चचार गतभीः प्रीतो लब्धकीर्तिर्वरो नृषु ॥
- 13-042-003a उभौ लोकौ जितौ चापि तथैवामन्यत प्रभुः ।
- 13-042-003c कर्मणा तेन कौरव्य तपसा विपुलेन च ॥
- 13-042-004a अथ काले व्यतिक्रान्ते कस्मिंश्चित्कुरुनन्दन ।
- 13-042-004c रुच्या भगिन्या दानं वै बभूव धनधान्यवत् ॥
- 13-042-005a एतस्मिन्नेव काले तु दिव्या काचिद्वराङ्गना ।
- 13-042-005c बिभ्रती परमं रूपं जगामाथ विहायसा ॥
- 13-042-006a तस्याः शरीरात्पुष्पाणि पतितानि महीतले ।
- 13-042-006c तस्याश्रमस्याविदूरे दिव्यगन्धानि भारत ॥
- 13-042-007a तान्यगृह्णात्ततो राजत्रुचिर्नलिनलोचना ।
- 13-042-007c तदा निमन्त्रकस्तस्या अङ्गेभ्यः क्षिप्रमागमत् ॥
- 13-042-008a तस्या हि भगिनी तात ज्येष्ठा नाम्ना प्रभावती ।
- 13-042-008c भार्या चित्ररथस्याथ बभूवाङ्गेश्वरस्य वै ॥
- 13-042-009a पिनह्य तानि पुष्पाणि केशेषु वरवर्णिनी ।
- 13-042-009c आमन्त्रिता ततोऽगच्छद्रुचिरङ्गपतेर्गृहान् ॥
- 13-042-010a पुष्पाणि तानि दृष्ट्वाथ तदाङ्गेन्द्रवराङ्गना ।
- 13-042-010c भगिनीं चोदयामास पुष्पार्थे चारुलोचना ॥
- 13-042-011a सा भर्त्रे सर्वमाचष्ट रुचिः सुरुचिरानना ।
- 13-042-011c भगिन्या भाषितं सर्वमृषिस्तच्चाभ्यनन्दत ॥
- 13-042-012a ततो विपुलमानाय्य देवशर्मा महातपाः ।
- 13-042-012c पुष्पार्थे चोदयामास गच्छ गच्छेति भारत ॥
- 13-042-013a विपुलस्तु गुरोर्वाक्यमविचार्य महातपाः ।
- 13-042-013c स तथेत्यब्रवीद्राजंस्तं च देशं जगाम ह ॥
- 13-042-014a यस्मिन्देशे तु तान्यासन्पतितानि नभस्तलात् ।

13-042-014c	अम्लानान्यपि तत्रासन्कुसुमान्यपराण्यपि ॥
13-042-015a	ततः स तानि जग्राह दिव्यानि रुचिराणि च ।
13-042-015c	प्राप्तानि स्वेन तपसा दिव्यगन्धानि भारत ॥
13-042-016a	संप्राप्य तानि प्रीतात्मा गुरोर्वचनकारकः ।
13-042-016c	ततो जगाम तूर्णं च चम्पां चम्पकमालिनीम् ॥
13-042-017a	स वने विजने तात ददर्श मिथुनं नृणाम् ।
13-042-017c	चक्रवत्परिवर्तन्तं गृहीत्वा पाणिना करम् ॥
13-042-018a	तत्रैकस्तूर्णमगमत्तत्पदे परिवर्तयन् ।
13-042-018c	एकस्तु न तथा राजंश्चक्रतुः कलहं ततः ॥
13-042-019a	त्वं शीघ्रं गच्छसीत्येकोऽब्रवीन्नेति तथापरः ।
13-042-019c	नेति नेति च तौ तात परस्परमथोचतुः ॥
13-042-020a	तयोर्विस्पर्धतोरेवं शपथोऽयमभूत्तदा ।
13-042-020c	मनसोद्दिश्य विपुलं ततो वाक्यमथोचतुः ॥
13-042-021a	आवयोरनृतं प्राह यस्तस्याथ द्विजस्य वै ।
13-042-021c	विपुलस्य परे लोके या गतिः सा भवेदिति ॥
13-042-022a	एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो विषण्णवदनोऽभवत् ।
13-042-022c	एवं तीव्रतपाश्चाहं कष्टश्चायं परिग्रहः ॥
13-042-023a	मिथुनस्यास्य किं मे स्यात्कृतं पापं यतो गतिः ।
13-042-023c	अनिष्टा सर्वभूतानां कीर्तितानेन मेऽद्य वै ॥
13-042-024a	एवं संचिन्तयन्नेव विपुलो राजसत्तम ।
13-042-024c	अवाङ्मुखो न्यस्तशिरा दध्यौ दुष्कृतमात्मनः ॥
13-042-025a	ततः षडन्यान्पुरुषानक्षैः काञ्चनराजतैः ।
13-042-025c	अपश्यद्दीव्यमानान्वै लोभहर्षान्वितांस्तथा ॥
13-042-026a	कुर्वतः शपथं तं वै यः कृतो मिथुनेन वै ।
13-042-026c	विपुलं वै समुद्दिश्य तेऽपि वाक्यमथाब्रुवन् ॥
13-042-027a	यो लोभमास्थायास्माकं विषमं कर्तुमुत्सहेत् ।
13-042-027c	विपुलस्य परे लोके या गतिस्तामवाप्नुयात् ॥
13-042-028a	एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो नापश्यद्धर्मसंकरम् ।
13-042-028c	जन्मप्रभृति कौरव्य कृतपूर्वमथात्मनः ॥
13-042-029a	स प्रदध्यौ तदा राजन्नग्नावग्निरिवाहितः ।
13-042-029c	दह्यमानेन मनसा शापं श्रुत्वा तथाविधम् ॥

- 13-042-030a तस्य चिन्तयतस्तात बह्व्यो दिननिशा ययुः ।
 13-042-030c इदमासीन्मनसि च रुच्या रक्षणकारितम् ॥
 13-042-031a लक्षणं लक्षणेनैव वदनं वदनेन च ।
 13-042-031c विधाय न मया चोक्तं सत्यमेतद्गुरोस्तदा ॥
 13-042-032a एतदात्मनि कौरव्य दुष्कृतं विपुलस्तदा ।
 13-042-032c अमन्यत महाभाग तथा तच्च न संशयः ॥
 13-042-033a स चम्पां नगरीमेत्य पुष्पाणि गुरवे ददौ ।
 13-042-033c पूजयामास च गुरुं विधिवत्स गुरुप्रियः ॥

13-043-001 भीष्म उवाच

- 13-043-001a तमागतमभिप्रेक्ष्य शिष्यं वाक्यमथाब्रवीत् ।
 13-043-001c देवशर्मा महातेजा यत्तच्छृणु नराधिप ॥

13-043-002 देवशर्मोवाच

- 13-043-002a किं ते विपुल दृष्टं वै तस्मिन्नद्य महावने ।
 13-043-002c ते त्वा जानन्ति निपुण आत्मा च रुचिरेव च ॥

13-043-003 विपुल उवाच

- 13-043-003a ब्रह्मर्षे मिथुनं किं तत्के च ते पुरुषा विभो ।
 13-043-003c ये मां जानन्ति तत्त्वेन तांश्च मे वक्तुमर्हसि ॥

13-043-004 देवशर्मोवाच

- 13-043-004a यद्वै तन्मिथुनं ब्रह्मन्नहोरात्रं हि विद्धि तत् ।
 13-043-004c चक्रवत्परिवर्तेत तत्ते जानाति दुष्कृतम् ॥
 13-043-005a ये च ते पुरुषा विप्र अक्षैर्दीव्यन्ति हृष्टवत् ।
 13-043-005c ऋतूस्तानभिजानीहि ते ते जानन्ति दुष्कृतम् ॥
 13-043-006a न मां कश्चिद्विजानीत इति कृत्वा न विश्वसेत् ।
 13-043-006c नरो रहसि पापात्मा पापकं कर्म वै द्विज ॥
 13-043-007a कुर्वाणं हि नरं कर्म पापं रहसि सर्वदा ।
 13-043-007c पश्यन्ति ऋतवश्चापि तथा दिननिशेऽप्युत ॥
 13-043-008a ते त्वां हर्षस्मितं दृष्ट्वा गुरोः कर्मानिवेदकम् ।
 13-043-008c स्मारयन्तस्तथा प्राहुस्ते यथा श्रुतवान्भवान् ॥
 13-043-009a अहोरात्रं विजानाति ऋतवश्चापि नित्यशः ।
 13-043-009c पुरुषे पापकं कर्म शुभं वा शुभकर्मणः ॥

13-043-010a	तत्त्वया मम यत्कर्म व्यभिचाराद्भयात्मकम् ।
13-043-010c	नाख्यातमिति जानन्तस्ते त्वामाहुस्तथा द्विज ॥
13-043-011a	ते चैव हि भवेयुस्ते लोकाः पापकृतो यथा ।
13-043-011c	कृत्वा नाचक्षतः कर्म मम यच्च त्वया कृतम् ॥
13-043-012a	तथा शक्या च दुर्वृत्ता रक्षितुं प्रमदा द्विज ।
13-043-012c	न च त्वं कृतवान्किञ्चिदागः प्रीतोऽस्मि तेन ते ॥
13-043-013a	यदि त्वहं त्वा दुर्वृत्तमद्राक्षं द्विजसत्तम ।
13-043-013c	शपेयं त्वामहं क्रोधान्न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
13-043-014a	सज्जन्ति पुरुषे नार्यः पुंसां सोऽर्थश्च पुष्कलः ।
13-043-014c	अन्यथा रक्षतः शापोऽभविष्यत्ते गतिश्च सा ॥
13-043-015a	रक्षिता सा त्वया पुत्र मम चापि निवेदिता ।
13-043-015c	अहं ते प्रीतिमांस्तात स्वस्ति स्वर्गं गमिष्यसि ॥

13-043-016 भीष्म उवाच

13-043-016a	इत्युक्त्वा विपुलं प्रीतो देवशर्मा महानृषिः ।
13-043-016c	मुमोद स्वर्गमास्थाय सहभार्यः सशिष्यकः ॥
13-043-017a	इदमाख्यातवांश्चापि ममाख्यानं महामुनिः ।
13-043-017c	मार्कण्डेयः पुरा राजन्नाङ्गाकूले कथान्तरे ॥
13-043-018a	तस्माद्ब्रवीमि पार्थ त्वा स्त्रियः सर्वाः सदैव च ।
13-043-018c	उभयं दृश्यते तासु सततं साध्वसाधु च ॥
13-043-019a	स्त्रियः साध्व्यो महाभागाः संमता लोकमातरः ।
13-043-019c	धारयन्ति महीं राजन्निमां सवनकाननाम् ॥
13-043-020a	असाध्व्यश्चापि दुर्वृत्ताः कुलघ्न्यः पापनिश्चयाः ।
13-043-020c	विज्ञेया लक्षणैर्दुष्टैः स्वगात्रसहजैर्नृप ॥
13-043-021a	एवमेतासु रक्षा वै शक्या कर्तुं महात्मभिः ।
13-043-021c	अन्यथा राजशार्दूल न शक्या रक्षितुं स्त्रियः ॥
13-043-022a	एता हि मनुजव्याघ्र तीक्ष्णास्तीक्ष्णपराक्रमाः ।
13-043-022c	नासामस्ति प्रियो नाम मैथुने संगमे नृभिः ॥
13-043-023a	एताः कृत्याश्च कार्याश्च कृताश्च भरतर्षभ ।
13-043-023c	न चैकस्मिन्नमन्त्येताः पुरुषे पाण्डुनन्दन ॥
13-043-024a	नासु स्नेहो नृभिः कार्यस्तथैवेष्ट्या जनेश्वर ।
13-043-024c	खेदमास्थाय भुञ्जीत धर्ममास्थाय चैव हि ॥

- 13-043-025a विहन्येतान्यथा कुर्वन्नरः कौरवनन्दन ।
 13-043-025c सर्वथा राजशार्दूल युक्तिः सर्वत्र पूज्यते ॥
 13-043-026a तेनैकेन तु रक्षा वै विपुलेन कृता स्त्रियाः ।
 13-043-026c नान्यः शक्तो नृलोकेऽस्मिन्नक्षितुं नृप योषितः ॥

13-044-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-044-001a यन्मूलं सर्वधर्माणां प्रजनस्य गृहस्य च ।
 13-044-001c पितृदेवातिथीनां च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-044-002 भीष्म उवाच

- 13-044-002a अयं हि सर्वधर्माणां धर्मश्चिन्त्यतमो मतः ।
 13-044-002c कीदृशाय प्रदेया स्यात्कन्येति वसुधाधिप ॥
 13-044-003a शीलवृत्ते समाज्ञाय विद्यां योनिं च कर्म च ।
 13-044-003c अद्भिरेव प्रदातव्या कन्या गुणवते वरे ॥
 13-044-003e ब्राह्मणानां सतामेष धर्मो नित्यं युधिष्ठिर ॥
 13-044-004a आवाह्यमावहेदेवं यो दद्यादनुकूलतः ।
 13-044-004c शिष्टानां क्षत्रियाणां च धर्म एष सनातनः ॥
 13-044-005a आत्माभिप्रेतमुत्सृज्य कन्याभिप्रेत एव यः ।
 13-044-005c अभिप्रेता च या यस्य तस्मै देया युधिष्ठिर ॥
 13-044-005e गान्धर्वमिति तं धर्मं प्राहुर्धर्मविदो जनाः ॥
 13-044-006a धनेन बहुना क्रीत्वा संप्रलोभ्य च बान्धवान् ।
 13-044-006c असुराणां नृपैतं वै धर्ममाहुर्मनीषिणः ॥
 13-044-007a हत्वा छित्त्वा च शीर्षाणि रुदतां रुदतीं गृहात् ।
 13-044-007c प्रसह्य हरणं तात राक्षसं धर्मलक्षणम् ॥
 13-044-008a पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ युधिष्ठिर ।
 13-044-008c पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कथंचन ॥
 13-044-009a ब्राह्मः क्षात्रोऽथ गान्धर्व एते धर्म्या नरर्षभ ।
 13-044-009c पृथग्वा यदि वा मिश्राः कर्तव्या नात्र संशयः ॥
 13-044-010a तिस्रो भार्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ।
 13-044-010c वैश्यः स्वजातिं विन्देत तास्वपत्यं समं भवेत् ॥
 13-044-011a ब्राह्मणी तु भवेज्ज्येष्ठा क्षत्रिया क्षत्रियस्य तु ।
 13-044-011c रत्यर्थमपि शूद्रा स्यान्नेत्याहुरपरे जनाः ॥

- 13-044-012a अपत्यजन्म शूद्रायां न प्रशंसन्ति साधवः ।
 13-044-012c शूद्रायां जनयन्विप्रः प्रायश्चित्ती विधीयते ॥
 13-044-013a त्रिंशद्वर्षो दशवर्षा भार्या विन्देत नग्निकाम् ।
 13-044-013c एकविंशतिवर्षो वा सप्तवर्षामवाप्नुयात् ॥
 13-044-014a यस्यास्तु न भवेद्भ्राता पिता वा भरतर्षभ ।
 13-044-014c नोपयच्छेत्तां जातु पुत्रिकाधर्मिणी हि सा ॥
 13-044-015a त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कन्या ऋतुमती सती ।
 13-044-015c चतुर्थे त्वथ संप्राप्ते स्वयं भर्तारमर्जयेत् ॥
 13-044-016a प्रजनो हीयते तस्या रतिश्च भरतर्षभ ।
 13-044-016c अतोऽन्यथा वर्तमाना भवेद्वाच्या प्रजापतेः ॥
 13-044-017a असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।
 13-044-017c इत्येतामनुगच्छेत्तं धर्मं मनुरब्रवीत् ॥

13-044-018 युधिष्ठिर उवाच

- 13-044-018a शुल्कमन्येन दत्तं स्याद्ददानीत्याह चापरः ।
 13-044-018c बलादन्यः प्रभाषेत धनमन्यः प्रदर्शयेत् ॥
 13-044-019a पाणिग्रहीता त्वन्यः स्यात्कस्य कन्या पितामह ।
 13-044-019c तत्त्वं जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ॥

13-044-020 भीष्म उवाच

- 13-044-020a यत्किञ्चित्कर्म मानुष्यं संस्थानाय प्रकृष्यते ।
 13-044-020c मन्त्रवन्मन्त्रितं तस्य मृषावादस्तु पातकः ॥
 13-044-021a भार्यापत्यृत्विगाचार्याः शिष्योपाध्याय एव च ।
 13-044-021c मृषोक्ते दण्डमर्हन्ति नेत्याहुरपरे जनाः ॥
 13-044-022a न ह्यकामेन संवादं मनुरेवं प्रशंसति ।
 13-044-022c अयशस्यमधर्म्यं च यन्मृषा धर्मकोपनम् ॥
 13-044-023a नैकान्तदोष एकस्मिंस्तद्दानं नोपलभ्यते ।
 13-044-023c धर्मतो यां प्रयच्छन्ति यां च क्रीणन्ति भारत ॥
 13-044-024a बन्धुभिः समनुज्ञातो मन्त्रहोमौ प्रयोजयेत् ।
 13-044-024c तथा सिध्यन्ति ते मन्त्रा नादत्तायाः कथंचन ॥
 13-044-025a यस्त्वत्र मन्त्रसमयो भार्यापत्योर्मिथः कृतः ।
 13-044-025c तमेवाहुर्गरीयांसं यश्चासौ ज्ञातिभिः कृतः ॥

13-044-026a देवदत्तां पतिर्भार्या वेत्ति धर्मस्य शासनात् ।

13-044-026c सा दैवीं मानुषीं वाचमनृतां पर्युदस्यति ॥

13-044-027 युधिष्ठिर उवाच

13-044-027a कन्यायां प्राप्तशुल्कायां ज्यायांश्चेदाव्रजेद्वरः ।

13-044-027c धर्मकामार्थसंपन्नो वाच्यमत्रानृतं न वा ॥

13-044-028a तस्मिन्नुभयतो दोषे कुर्वञ्छ्रेयः समाचरेत् ।

13-044-028c अयं नः सर्वधर्माणां धर्मश्चिन्त्यतमो मतः ॥

13-044-029a तत्त्वं जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ।

13-044-029c तदेतत्सर्वमाचक्ष्व न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥

13-044-030 भीष्म उवाच

13-044-030a न वै निष्ठाकरं शुल्कं ज्ञात्वासीत्तेन नाहतम् ।

13-044-030c न हि शुल्कपराः सन्तः कन्यां ददति कर्हिचित् ॥

13-044-031a अन्यैर्गुणैरुपेतं तु शुल्कं याचन्ति बान्धवाः ।

13-044-031c अलंकृत्वा वहस्वेति यो दद्यादनुकूलतः ॥

13-044-032a तच्च तां च ददात्येव न शुल्कं विक्रयो न सः ।

13-044-032c प्रतिगृह्य भवेद्देयमेष धर्मः सनातनः ॥

13-044-033a दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्वं नभाषितम् ।

13-044-033c ये चैवाहुर्ये च नाहुर्ये चावश्यं वदन्त्युत ॥

13-044-034a तस्मादा ग्रहणात्पाणेर्याचयन्ति परस्परम् ।

13-044-034c कन्यावरः पुरा दत्तो मरुद्भिरिति नः श्रुतम् ॥

13-044-035a नानिष्टाय प्रदातव्या कन्या इत्यृषिचोदितम् ।

13-044-035c तन्मूलं काममूलस्य प्रजनस्येति मे मतिः ॥

13-044-036a समीक्ष्य च बहून्दोषान्संवासाद्विद्विषाणयोः ।

13-044-036c यथा निष्ठाकरं शुल्कं न जात्वासीत्तथा शृणु ॥

13-044-037a अहं विचित्रवीर्याय द्वे कन्ये समुदावहम् ।

13-044-037c जित्वा च मागधान्सर्वान्काशीनथ च कोसलान् ॥

13-044-037e गृहीतपाणिरेकासीत्प्राप्तशुल्कापराभवत् ॥

13-044-038a पाणौ गृहीता तत्रैव विसृज्या इति मे पिता ।

13-044-038c अब्रवीदितरां कन्यामावहत्स तु कौरवः ॥

13-044-039a अप्यन्यामनुपप्रच्छ शङ्कमानः पितुर्वचः ।

- 13-044-039c अतीव ह्यस्य धर्मेप्सा पितुर्मेऽभ्यधिकाभवत् ॥
- 13-044-040a ततोऽहमब्रुवं राजन्नाचारेप्सुरिदं वचः ।
- 13-044-040c आचारं तत्त्वतो वेत्तुमिच्छामीति पुनः पुनः ॥
- 13-044-041a ततो मयैवमुक्ते तु वाक्ये धर्मभृतां वरः ।
- 13-044-041c पिता मम महाराज बाह्लीको वाक्यमब्रवीत् ॥
- 13-044-042a यदि वः शुल्कतो निष्ठा न पाणिग्रहणं तथा ।
- 13-044-042c लाजान्तरमुपासीत प्राप्तशुल्का पतिं वृतम् ॥
- 13-044-043a न हि धर्मविदः प्राहुः प्रमाणं वाक्यतः स्मृतम् ।
- 13-044-043c येषां वै शुल्कतो निष्ठा न पाणिग्रहणात्तथा ॥
- 13-044-044a प्रसिद्धं भाषितं दाने तेषां प्रत्यसनं पुनः ।
- 13-044-044c ये मन्यन्ते क्रयं शुल्कं न ते धर्मविदो जनाः ॥
- 13-044-045a न चैतेभ्यः प्रदातव्या न वोढव्या तथाविधा ।
- 13-044-045c न ह्येव भार्या क्रेतव्या न विक्रेया कथंचन ॥
- 13-044-046a ये च क्रीणन्ति दासीवद्ये च विक्रीणते जनाः ।
- 13-044-046c भवेत्तेषां तथा निष्ठा लुब्धानां पापचेतसाम् ॥
- 13-044-047a अस्मिन्धर्मे सत्यवन्तं पर्यपृच्छन्त वै जनाः ।
- 13-044-047c कन्यायाः प्राप्तशुल्कायाः शुल्कदः प्रशमं गतः ॥
- 13-044-048a पाणिग्रहीता चान्यः स्यादत्र नो धर्मसंशयः ।
- 13-044-048c तन्नश्छिन्धि महाप्राज्ञ त्वं हि वै प्राज्ञसंमतः ॥
- 13-044-048e तत्त्वं जिज्ञासमानानां चक्षुर्भवतु नो भवान् ॥
- 13-044-049a तानेवं ब्रुवतः सर्वान्सत्यवान्वाक्यमब्रवीत् ।
- 13-044-049c यत्रेष्टं तत्र देया स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥
- 13-044-049e कुर्वते जीवतोऽप्येवं मृते नैवास्ति संशयः ॥
- 13-044-050a देवरं प्रविशेत्कन्या तप्येद्वापि महत्तपः ।
- 13-044-050c तमेवानुव्रता भूत्वा पाणिग्राहस्य नाम सा ॥
- 13-044-051a लिखन्त्येव तु केषांचिदपरेषां शनैरपि ।
- 13-044-051c इति ये संवदन्त्यत्र त एतं निश्चयं विदुः ॥
- 13-044-052a तत्पाणिग्रहणात्पूर्वमुत्तरं यत्र वर्तते ।
- 13-044-052c सर्वमङ्गलमन्त्रं वै मृषावादस्तु पातकः ॥
- 13-044-053a पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ।
- 13-044-053c पाणिग्राहस्य भार्या स्याद्यस्य चाद्भिः प्रदीयते ॥

13-044-054a अनुकूलामनुवंशां भ्रात्रा दत्तामुपाग्निकाम् ।
 13-044-054c परिक्रम्य यथान्यायं भार्या विन्देद्विजोत्तमः ॥

13-045-001 युधिष्ठिर उवाच

13-045-001a कन्यायाः प्राप्तशुल्कायाः पतिश्चेन्नास्ति कश्चन ।
 13-045-001c तत्र का प्रतिपत्तिः स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-045-002 भीष्म उवाच

13-045-002a यापुत्रकस्याप्यरिक्थस्य प्रतिपत्सा तदा भवेत् ।
 13-045-003a अथ चेत्साहरेच्छुल्कं क्रीता शुल्कप्रदस्य सा ।
 13-045-003c तस्यार्थेऽपत्यमीहेत येन न्यायेन शक्नुयात् ॥
 13-045-004a न तस्या मन्त्रवत्कार्यं कश्चित्कुर्वीत किञ्चन ।
 13-045-005a स्वयं वृतेति सावित्री पित्रा वै प्रत्यपद्यत ।
 13-045-005c तत्तस्यान्ये प्रशंसन्ति धर्मज्ञा नेतरे जनाः ॥
 13-045-006a एतत्तु नापरे चक्रुर्न परे जातु साधवः ।
 13-045-006c साधूनां पुनराचारो गरीयो धर्मलक्षणम् ॥
 13-045-007a अस्मिन्नेव प्रकरणे सुक्रतुर्वाक्यमब्रवीत् ।
 13-045-007c नम्रा विदेहराजस्य जनकस्य महात्मनः ॥
 13-045-008a असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् ।
 13-045-008c अनुप्रश्नः संशयो वा सतामेतदुपालभेत् ॥
 13-045-009a असदेव हि धर्मस्य प्रमादो धर्म आसुरः ।
 13-045-009c नानुशुश्रुम जात्वेतामिमां पूर्वेषु जन्मसु ॥
 13-045-010a भार्यापत्योर्हि संबन्धः स्त्रीपुंसोस्तुल्य एव सः ।
 13-045-010c रतिः साधारणो धर्म इति चाह स पार्थिवः ॥

13-045-011 युधिष्ठिर उवाच

13-045-011a अथ केन प्रमाणेन पुंसामादीयते धनम् ।
 13-045-011c पुत्रवद्धि पितुस्तस्य कन्या भवितुमर्हति ॥

13-045-012 भीष्म उवाच

13-045-012a यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहिता समा ।
 13-045-012c तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्यां कथमन्यो धनं हरेत् ॥
 13-045-013a मातुश्च यौतकं यत्स्यात्कुमारीभाग एव सः ।

- 13-045-013c दौहित्र एव वा रिक्थमपुत्रस्य पितुर्हरेत् ॥
 13-045-014a ददाति हि स पिण्डं वै पितुर्मातामहस्य च ।
 13-045-014c पुत्रदौहित्रयोर्नेह विशेषो धर्मतः स्मृतः ॥
 13-045-015a अन्यत्र जातया सा हि प्रजया पुत्र ईहते ।
 13-045-015c दुहितान्यत्र जातेन पुत्रेणापि विशिष्यते ॥
 13-045-016a दौहित्रकेण धर्मेण नात्र पश्यामि कारणम् ।
 13-045-016c विक्रीतासु च ये पुत्रा भवन्ति पितुरेव ते ॥
 13-045-017a असूयवस्त्वधर्मिष्ठाः परस्वादायिनः शठाः ।
 13-045-017c आसुरादधिसंभूता धर्माद्विषमवृत्तयः ॥
 13-045-018a अत्र गाथा यमोद्गीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 13-045-018c धर्मज्ञा धर्मशास्त्रेषु निबद्धा धर्मसेतुषु ॥
 13-045-019a यो मनुष्यः स्वकं पुत्रं विक्रीय धनमिच्छति ।
 13-045-019c कन्यां वा जीवितार्थाय यः शुल्केन प्रयच्छति ॥
 13-045-020a सप्तावरे महाघोरे निरये कालसाह्वये ।
 13-045-020c स्वेदं मूत्रं पुरीषं च तस्मिन्प्रेत उपाश्रुते ॥
 13-045-021a आर्षे गोमिथुनं शुल्कं केचिदाहुर्मृषैव तत् ।
 13-045-021c अल्पं वा बहु वा राजन्विक्रयस्तावदेव सः ॥
 13-045-022a यद्यप्याचरितः कैश्चिन्नैष धर्मः कथंचन ।
 13-045-022c अन्येषामपि दृश्यन्ते लोभतः संप्रवृत्तयः ॥
 13-045-023a वश्यां कुमारीं विहितां ये च तामुपभुञ्जते ।
 13-045-023c एते पापस्य कर्तारस्तमस्यन्धेऽथ शेरते ॥
 13-045-024a अन्योऽप्यथ न विक्रेयो मनुष्यः किं पुनः प्रजाः ।
 13-045-024c अधर्ममूलैर्हि धनैर्न तैरर्थोऽस्ति कश्चन ॥

13-046-001 भीष्म उवाच

- 13-046-001a प्राचेतसस्य वचनं कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 13-046-001c यस्याः किञ्चिन्नाददते ज्ञातयो न स विक्रयः ॥
 13-046-002a अर्हणं तत्कुमारीणामानृशंस्यतमं च तत् ।
 13-046-002c सर्वं च प्रतिदेयं स्यात्कन्यायै तदशेषतः ॥
 13-046-003a पितृभिर्भ्रातृभिश्चैव श्वशुरैरथ देवरैः ।
 13-046-003c पूज्या लालयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥
 13-046-004a यदि वै स्त्री न रोचेत पुमांसं न प्रमोदयेत् ।

- 13-046-004c अमोदनात्पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्धते ॥
- 13-046-005a पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्यं जनाधिप ।
- 13-046-005c अपूजिताश्च यत्रैताः सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥
- 13-046-005e तदैव तत्कुलं नास्ति यदा शोचन्ति जामयः ॥
- 13-046-006a जामीशप्तानि गेहानि निकृत्तानीव कृत्यया ।
- 13-046-006c नैव भान्ति न वर्धन्ते श्रिया हीनानि पार्थिव ॥
- 13-046-007a स्त्रियः पुंसां परिददे मनुर्जिगमिषुर्दिवम् ।
- 13-046-007c अबलाः स्वल्पकौपीनाः सुहृदः सत्यजिष्णवः ॥
- 13-046-008a ईर्ष्यवो मानकामाश्च चण्डा असुहृदोऽबुधाः ।
- 13-046-008c स्त्रियो माननमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ॥
- 13-046-009a स्त्रीप्रत्ययो हि वो धर्मो रतिभोगाश्च केवलाः ।
- 13-046-009c परिचर्यान्संस्कारास्तदायत्ता भवन्तु वः ॥
- 13-046-010a उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।
- 13-046-010c प्रीत्यर्थं लोकयात्रा च पश्यत स्त्रीनिबन्धनम् ॥
- 13-046-011a संमान्यमानाश्चैताभिः सर्वकार्याण्यवाप्स्यथ ।
- 13-046-011c विदेहराजदुहिता चात्र श्लोकमगायत ॥
- 13-046-012a नास्ति यज्ञः स्त्रियः कश्चिन्न श्राद्धं नोपवासकम् ।
- 13-046-012c धर्मस्तु भर्तृशुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्युत ॥
- 13-046-013a पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
- 13-046-013c पुत्रास्तु स्थविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥
- 13-046-014a श्रिय एताः स्त्रियो नाम सत्कार्या भूतिमिच्छता ।
- 13-046-014c लालिता निगृहीता च स्त्री श्रीर्भवति भारत ॥

13-047-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-047-001a सर्वशास्त्रविधानज्ञ राजधर्मार्थवित्तम ।
- 13-047-001c अतीव संशयच्छेत्ता भवान्वै प्रथितः क्षितौ ॥
- 13-047-002a कश्चित्तु संशयो मेऽस्ति तन्मे ब्रूहि पितामह ।
- 13-047-002c अस्यामापदि कष्टायामन्यं पृच्छाम कं वयम् ॥
- 13-047-003a यथा नरेण कर्तव्यं यश्च धर्मः सनातनः ।
- 13-047-003c एतत्सर्वं महाबाहो भवान्व्याख्यातुमर्हति ॥
- 13-047-004a चतस्रो विहिता भार्या ब्राह्मणस्य पितामह ।
- 13-047-004c ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा च रतिमिच्छतः ॥

- 13-047-005a तत्र जातेषु पुत्रेषु सर्वासां कुरुसत्तम ।
 13-047-005c आनुपूर्व्येण कस्तेषां पित्र्यं दायाद्यमर्हति ॥
 13-047-006a केन वा किं ततो हार्यं पितृवित्तात्पितामह ।
 13-047-006c एतदिच्छामि कथितं विभागस्तेषु यः स्मृतः ॥

13-047-007 भीष्म उवाच

- 13-047-007a ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 13-047-007c एतेषु विहितो धर्मो ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ॥
 13-047-008a वैषम्यादथ वा लोभात्कामाद्वापि परंतप ।
 13-047-008c ब्राह्मणस्य भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥
 13-047-009a शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणः पीडितो भवेत् ।
 13-047-009c प्रायश्चित्तीयते चापि विधिदृष्टेन हेतुना ॥
 13-047-010a तत्र जातेष्वपत्येषु द्विगुणं स्याद्युधिष्ठिर ।
 13-047-010c अतस्ते नियमं वित्ते संप्रवक्ष्यामि भारत ॥
 13-047-011a लक्षण्यो गोवृषो यानं यत्प्रधानतमं भवेत् ।
 13-047-011c ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्र एकांशं वै पितुर्धनात् ॥
 13-047-012a शेषं तु दशधा कार्यं ब्राह्मणस्त्वं युधिष्ठिर ।
 13-047-012c तत्र तेनैव हर्तव्याश्चत्वारोऽशाः पितुर्धनात् ॥
 13-047-013a क्षत्रियायास्तु यः पुत्रो ब्राह्मणः सोऽप्यसंशयः ।
 13-047-013c स तु मातृविशेषेण त्रीनंशान् हर्तुमर्हति ॥
 13-047-014a वर्णे तृतीये जातस्तु वैश्यायां ब्राह्मणादपि ।
 13-047-014c द्विरंशस्तेन हर्तव्यो ब्राह्मणस्वाद्युधिष्ठिर ॥
 13-047-015a शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो नित्यादेयधनः स्मृतः ।
 13-047-015c अल्पं वापि प्रदातव्यं शूद्रापुत्राय भारत ॥
 13-047-016a दशधा प्रविभक्तस्य धनस्यैष भवेत्क्रमः ।
 13-047-016c सवर्णासु तु जातानां समान्भागान्प्रकल्पयेत् ॥
 13-047-017a अब्राह्मणं तु मन्यन्ते शूद्रापुत्रमनैपुणात् ।
 13-047-017c त्रिषु वर्णेषु जातो हि ब्राह्मणाद्ब्राह्मणो भवेत् ॥
 13-047-018a स्मृता वर्णाश्च चत्वारः पञ्चमो नाधिगम्यते ।
 13-047-018c हरेत्तु दशमं भागं शूद्रापुत्रः पितुर्धनात् ॥
 13-047-019a तत्तु दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ।
 13-047-019c अवश्यं हि धनं देयं शूद्रापुत्राय भारत ॥

- 13-047-020a आनृशंस्यं परो धर्म इति तस्मै प्रदीयते ।
 13-047-020c यत्र तत्र समुत्पन्नो गुणायैवोपकल्पते ॥
 13-047-021a यदि वाप्येकपुत्रः स्यादपुत्रो यदि वा भवेत् ।
 13-047-021c नाधिकं दशमादद्याच्छूद्रापुत्राय भारत ॥
 13-047-022a त्रैवार्षिकाद्यदा भक्तादधिकं स्याद्विजस्य तु ।
 13-047-022c यजेत तेन द्रव्येण न वृथा साधयेद्धनम् ॥
 13-047-023a त्रिसाहस्रपरो दायः स्त्रियो देयो धनस्य वै ।
 13-047-023c तच्च भर्त्रा धनं दत्तं नादत्तं भोक्तुमर्हति ॥
 13-047-024a स्त्रीणां तु पतिदायाद्यमुपभोगफलं स्मृतम् ।
 13-047-024c नापहारं स्त्रियः कुर्युः पतिवित्तात्कथंचन ॥
 13-047-025a स्त्रियास्तु यद्धवेद्वित्तं पित्रा दत्तं युधिष्ठिर ।
 13-047-025c ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्कन्या यथा पुत्रस्तथा हि सा ॥
 13-047-025e सा हि पुत्रसमा राजन्विहिता कुरुनन्दन ॥
 13-047-026a एवमेतत्समुद्दिष्टं धर्मेषु भरतर्षभ ।
 13-047-026c एतद्धर्ममनुस्मृत्य न वृथा साधयेद्धनम् ॥

13-047-027 युधिष्ठिर उवाच

- 13-047-027a शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो यद्यदेयधनः स्मृतः ।
 13-047-027c केन प्रतिविशेषेण दशमोऽप्यस्य दीयते ॥
 13-047-028a ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स्यान्न संशयः ।
 13-047-028c क्षत्रियायां तथैव स्याद्वैश्यायामपि चैव हि ॥
 13-047-029a कस्मात्ते विषमं भागं भजेरन्नुपसत्तम ।
 13-047-029c यदा सर्वे त्रयो वर्णास्त्वयोक्ता ब्राह्मणा इति ॥

13-047-030 भीष्म उवाच

- 13-047-030a दारा इत्युच्यते लोके नाम्नैकेन परंतप ।
 13-047-030c प्रोक्तेन चैकनाम्नायं विशेषः सुमहान्भवेत् ॥
 13-047-031a तिस्रः कृत्वा पुरो भार्याः पश्चाद्विन्देत ब्राह्मणीम् ।
 13-047-031c सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्यात्सा च ताभ्यो गरीयसी ॥
 13-047-032a स्नानं प्रसाधनं भर्तुर्दन्तधावनमञ्जनम् ।
 13-047-032c हव्यं कव्यं च यच्चान्यद्धर्मयुक्तं भवेद्गृहे ॥
 13-047-033a न तस्यां जातु तिष्ठन्त्यामन्या तत्कर्तुमर्हति ।

- 13-047-033c ब्राह्मणी त्वेव तत्कुर्याद्ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ॥
- 13-047-034a अन्नं पानं च माल्यं च वासांस्याभरणानि च ।
- 13-047-034c ब्राह्मण्यै तानि देयानि भर्तुः सा हि गरीयसी ॥
- 13-047-035a मनुनाभिहितं शास्त्रं यच्चापि कुरुनन्दन ।
- 13-047-035c तत्राप्येष महाराज दृष्टो धर्मः सनातनः ॥
- 13-047-036a अथ चेदन्यथा कुर्याद्यदि कामाद्युधिष्ठिर ।
- 13-047-036c यथा ब्राह्मणचण्डालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः ॥
- 13-047-037a ब्राह्मण्याः सदृशः पुत्रः क्षत्रियायाश्च यो भवेत् ।
- 13-047-037c राजन्विशेषो नास्त्यत्र वर्णयोरुभयोरपि ॥
- 13-047-038a न तु जात्या समा लोके ब्राह्मण्याः क्षत्रिया भवेत् ।
- 13-047-038c ब्राह्मण्याः प्रथमः पुत्रो भूयान्स्याद्राजसत्तम ॥
- 13-047-038e भूयोऽपि भूयसा हार्यं पितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥
- 13-047-039a यथा न सदृशी जातु ब्राह्मण्याः क्षत्रिया भवेत् ।
- 13-047-039c क्षत्रियायास्तथा वैश्या न जातु सदृशी भवेत् ॥
- 13-047-040a श्रीश्च राज्यं च कोशश्च क्षत्रियाणां युधिष्ठिर ।
- 13-047-040c विहितं दृश्यते राजन्सागरान्ता च मेदिनी ॥
- 13-047-041a क्षत्रियो हि स्वधर्मेण श्रियं प्राप्नोति भूयसीम् ।
- 13-047-041c राजा दण्डधरो राजत्रक्षा नान्यत्र क्षत्रियात् ॥
- 13-047-042a ब्राह्मणा हि महाभागा देवानामपि देवताः ।
- 13-047-042c तेषु राजा प्रवर्तेत पूजया विधिपूर्वकम् ॥
- 13-047-043a प्रणीतमृषिभिर्ज्ञात्वा धर्मं शाश्वतमव्ययम् ।
- 13-047-043c लुप्यमानाः स्वधर्मेण क्षत्रियो रक्षति प्रजाः ॥
- 13-047-044a दस्युभिर्हियमाणं च धनं दाराश्च सर्वशः ।
- 13-047-044c सर्वेषामेव वर्णानां त्राता भवति पार्थिवः ॥
- 13-047-045a भूयान्स्यात्क्षत्रियापुत्रो वैश्यापुत्रान्न संशयः ।
- 13-047-045c भूयस्तेनापि हर्तव्यं पितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥

13-047-046 युधिष्ठिर उवाच

- 13-047-046a उक्तं ते विधिवद्राजन्ब्राह्मणस्वे पितामह ।
- 13-047-046c इतरेषां तु वर्णानां कथं विनियमो भवेत् ॥

13-047-047 भीष्म उवाच

- 13-047-047a क्षत्रियस्यापि भार्ये द्वे विहिते कुरुनन्दन ।
 13-047-047c तृतीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥
 13-047-048a एष एव क्रमो हि स्यात्क्षत्रियाणां युधिष्ठिर ।
 13-047-048c अष्टधा तु भवेत्कार्यं क्षत्रियस्वं युधिष्ठिर ॥
 13-047-049a क्षत्रियाया हरेत्पुत्रश्चतुरोऽशान्पितुर्धनात् ।
 13-047-049c युद्धावहारिकं यच्च पितुः स्यात्स हरेच्च तत् ॥
 13-047-050a वैश्यापुत्रस्तु भागांस्त्रीन्शूद्रापुत्रस्तथाष्टमम् ।
 13-047-050c सोऽपि दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ॥
 13-047-051a एकैव हि भवेद्भार्या वैश्यस्य कुरुनन्दन ।
 13-047-051c द्वितीया वा भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ॥
 13-047-052a वैश्यस्य वर्तमानस्य वैश्यायां भरतर्षभ ।
 13-047-052c शूद्रायां चैव कौन्तेय तयोर्विनियमः स्मृतः ॥
 13-047-053a पञ्चधा तु भवेत्कार्यं वैश्यस्वं भरतर्षभ ।
 13-047-053c तयोरपत्ये वक्ष्यामि विभागं च जनाधिप ॥
 13-047-054a वैश्यापुत्रेण हर्तव्याश्चत्वारोऽशाः पितुर्धनात् ।
 13-047-054c पञ्चमस्तु भवेद्भागः शूद्रापुत्राय भारत ॥
 13-047-055a सोऽपि दत्तं हरेत्पित्रा नादत्तं हर्तुमर्हति ।
 13-047-055c त्रिभिर्वर्णैस्तथा जातः शूद्रो देयधनो भवेत् ॥
 13-047-056a शूद्रस्य स्यात्सवर्णैव भार्या नान्या कथंचन ।
 13-047-056c शूद्रस्य समभागः स्याद्यदि पुत्रशतं भवेत् ॥
 13-047-057a जातानां समवर्णासु पुत्राणामविशेषतः ।
 13-047-057c सर्वेषामेव वर्णानां समभागो धने स्मृतः ॥
 13-047-058a ज्येष्ठस्य भागो ज्येष्ठः स्यादेकांशो यः प्रधानतः ।
 13-047-058c एष दायविधिः पार्थ पूर्वमुक्तः स्वयंभुवा ॥
 13-047-059a समवर्णासु जातानां विशेषोऽस्त्यपरो नृप ।
 13-047-059c विवाहवैशेष्यकृतः पूर्वः पूर्वो विशिष्यते ॥
 13-047-060a हरेज्ज्येष्ठः प्रधानांशमेकं तुल्यासुतेष्वपि ।
 13-047-060c मध्यमो मध्यमं चैव कनीयास्तु कनीयसम् ॥
 13-047-061a एवं जातिषु सर्वासु सवर्णाः श्रेष्ठतां गताः ।
 13-047-061c महर्षिरपि चैतद्वै मारीचः काश्यपोऽब्रवीत् ॥

13-048-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-048-001a अर्थाश्रयाद्वा कामाद्वा वर्णानां वाप्यनिश्चयात् ।
 13-048-001c अज्ञानाद्वापि वर्णानां जायते वर्णसंकरः ॥
 13-048-002a तेषामेतेन विधिना जातानां वर्णसंकरे ।
 13-048-002c को धर्मः कानि कर्माणि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 13-048-003 भीष्म उवाच**
- 13-048-003a चातुर्वर्ण्यस्य कर्माणि चातुर्वर्ण्यं च केवलम् ।
 13-048-003c असृजत्स ह यज्ञार्थे पूर्वमेव प्रजापतिः ॥
 13-048-004a भार्याश्चतस्रो विप्रस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
 13-048-004c आनुपूर्व्याद्द्वयोर्हीनौ मातृजात्यौ प्रसूयतः ॥
 13-048-005a परं शवाद्ब्राह्मणस्यैष पुत्रः; शूद्रापुत्रं पारशवं तमाहुः ।
 13-048-005c शुश्रूषकः स्वस्य कुलस्य स स्या; त्वं चारित्रं नित्यमथो न जह्यात् ॥
 13-048-006a सर्वानुपायानपि संप्रधार्य; समुद्धरेत्स्वस्य कुलस्य तन्तुम् ।
 13-048-006c ज्येष्ठो यवीयानपि यो द्विजस्य; शुश्रूषवान्दानपरायणः स्यात् ॥
 13-048-007a तिस्रः क्षत्रियसंबन्धाद्द्वयोरात्मास्य जायते ।
 13-048-007c हीनवर्णस्तृतीयायां शूद्र उग्र इति स्मृतः ॥
 13-048-008a द्वे चापि भार्ये वैश्यस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
 13-048-008c शूद्रा शूद्रस्य चाप्येका शूद्रमेव प्रजायते ॥
 13-048-009a अतो विशिष्टस्त्वधमो गुरुदारप्रधर्षकः ।
 13-048-009c बाह्यं वर्णं जनयति चातुर्वर्ण्यविगर्हितम् ॥
 13-048-010a अयाज्यं क्षत्रियो ब्राह्मणं सूतं स्तोमक्रियापरम् ।
 13-048-010c वैश्यो वैदेहकं चापि मौद्गल्यमपवर्जितम् ॥
 13-048-011a शूद्रश्चण्डालमत्युग्रं वध्यघ्नं बाह्यवासिनम् ।
 13-048-011c ब्राह्मण्यां संप्रजायन्त इत्येते कुलपांसनाः ॥
 13-048-011e एते मतिमतां श्रेष्ठ वर्णसंकरजाः प्रभो ॥
 13-048-012a बन्दी तु जायते वैश्यान्मागधो वाक्यजीवनः ।
 13-048-012c शूद्रान्निषादो मत्स्यघ्नः क्षत्रियायां व्यतिक्रमात् ॥
 13-048-013a शूद्रादायोगवश्चापि वैश्यायां ग्रामधर्मिणः ।
 13-048-013c ब्राह्मणैरप्रतिग्राह्यस्तक्षा स वनजीवनः ॥
 13-048-014a एतेऽपि सदृशं वर्णं जनयन्ति स्वयोनिषु ।
 13-048-014c मातृजात्यां प्रसूयन्ते प्रवरा हीनयोनिषु ॥
 13-048-015a यथा चतुर्षु वर्णेषु द्वयोरात्मास्य जायते ।

- 13-048-015c आनन्तर्यात्तु जायन्ते तथा बाह्याः प्रधानतः ॥
- 13-048-016a ते चापि सदृशं वर्णं जनयन्ति स्वयोनिषु ।
- 13-048-016c परस्परस्य वर्तन्तो जनयन्ति विगर्हितान् ॥
- 13-048-017a यथा च शूद्रो ब्राह्मण्यां जन्तुं बाह्यं प्रसूयते ।
- 13-048-017c एवं बाह्यतराद्बाह्यश्चातुर्वर्ण्यात्प्रसूयते ॥
- 13-048-018a प्रतिलोमं तु वर्तन्तो बाह्याद्बाह्यतरं पुनः ।
- 13-048-018c हीना हीनात्प्रसूयन्ते वर्णाः पञ्चदशैव ते ॥
- 13-048-019a अगम्यागमनाच्चैव वर्तते वर्णसंकरः ।
- 13-048-019c व्रात्यानामत्र जायन्ते सैरन्ध्रा मागधेषु च ॥
- 13-048-019e प्रसाधनोपचारज्ञमदासं दासजीवनम् ॥
- 13-048-020a अतश्चायोगवं सूते वागुरावनजीवनम् ।
- 13-048-020c मैरेयकं च वैदेहः संप्रसूतेऽथ माधुकम् ॥
- 13-048-021a निषादो मुद्गरं सूते दाशं नावोपजीविनम् ।
- 13-048-021c मृतपं चापि चण्डालः श्वपाकमतिकृत्सितम् ॥
- 13-048-022a चतुरो मागधी सूते क्रूरान्मायोपजीविनः ।
- 13-048-022c मांसस्वादुकरं सूदं सौगन्धमिति संज्ञितम् ॥
- 13-048-023a वैदेहकाच्च पापिष्ठं क्रूरं भार्योपजीविनम् ।
- 13-048-023c निषादान्मद्रनाभं च खरयानप्रयायिनम् ॥
- 13-048-024a चण्डालात्पुल्कसं चापि खराश्वगजभोजिनम् ।
- 13-048-024c मृतचेलप्रतिच्छन्नं भिन्नभाजनभोजिनम् ॥
- 13-048-025a आयोगवीषु जायन्ते हीनवर्णासु ते त्रयः ।
- 13-048-025c क्षुद्रो वैदेहकादन्ध्रो बहिर्ग्रामप्रतिश्रयः ॥
- 13-048-026a कारावरो निषाद्यां तु चर्मकारात्प्रजायते ।
- 13-048-026c चण्डालात्पाण्डुसौपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् ॥
- 13-048-027a आहिण्डिको निषादेन वैदेह्यां संप्रजायते ।
- 13-048-027c चण्डालेन तु सौपाको मौद्गल्यसमवृत्तिमान् ॥
- 13-048-028a निषादी चापि चण्डालात्पुत्रमन्तावसायिनम् ।
- 13-048-028c श्मशानगोचरं सूते बाह्यैरपि बहिष्कृतम् ॥
- 13-048-029a इत्येताः संकरे जात्यः पितृमातृव्यतिक्रमात् ।
- 13-048-029c प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥
- 13-048-030a चतुर्णामेव वर्णानां धर्मो नान्यस्य विद्यते ।

- 13-048-030c वर्णानां धर्महीनेषु संज्ञा नास्तीह कस्यचित् ॥
 13-048-031a यदृच्छयोपसंपन्नैर्यज्ञसाधुबहिष्कृतैः ।
 13-048-031c बाह्या बाह्यैस्तु जायन्ते यथावृत्ति यथाश्रयम् ॥
 13-048-032a चतुष्पथश्मशानानि शैलांश्चान्यानवनस्पतीन् ।
 13-048-032c युञ्जन्ते चाप्यलंकारांस्तथोपकरणानि च ॥
 13-048-033a गोब्राह्मणार्थे साहाय्यं कुर्वाणा वै न संशयः ।
 13-048-033c आनृशंस्यमनुक्रोशः सत्यवाक्यमथ क्षमा ॥
 13-048-034a स्वशरीरैः परित्राणं बाह्यानां सिद्धिकारकम् ।
 13-048-034c मनुजव्याघ्र भवति तत्र मे नास्ति संशयः ॥
 13-048-035a यथोपदेशं परिकीर्तितासु; नरः प्रजायेत विचार्य बुद्धिमान् ।
 13-048-035c विहीनयोनिर्हि सुतोऽवसादये;त्तितीर्षमाणं सलिले यथोपलम् ॥
 13-048-036a अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः ।
 13-048-036c नयन्ते ह्युत्पथं नार्यः कामक्रोधवशानुगम् ॥
 13-048-037a स्वभावश्चैव नारीणां नराणामिह दूषणम् ।
 13-048-037c इत्यर्थं न प्रसज्जन्ते प्रमदासु विपश्चितः ॥

13-048-038 युधिष्ठिर उवाच

- 13-048-038a वर्णापेतमविज्ञातं नरं कलुषयोनिजम् ।
 13-048-038c आर्यरूपमिवानार्यं कथं विद्यामहे नृप ॥

13-048-039 भीष्म उवाच

- 13-048-039a योनिसंकलुषे जातं नानाचारसमाहितम् ।
 13-048-039c कर्मभिः सज्जनाचीर्णैर्विज्ञेया योनिशुद्धता ॥
 13-048-040a अनार्यत्वमनाचारः क्रूरत्वं निष्क्रियात्मता ।
 13-048-040c पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम् ॥
 13-048-041a पित्र्यं वा भजते शीलं मातृजं वा तथोभयम् ।
 13-048-041c न कथंचन संकीर्णः प्रकृतिं स्वां नियच्छति ॥
 13-048-042a यथैव सदृशो रूपे मातापित्रोर्हि जायते ।
 13-048-042c व्याघ्रश्चित्रैस्तथा योनिं पुरुषः स्वां नियच्छति ॥
 13-048-043a कुलस्रोतसि संछन्ने यस्य स्याद्योनिसंकरः ।
 13-048-043c संश्रयत्येव तच्छीलं नरोऽल्पमपि वा बहु ॥
 13-048-044a आर्यरूपसमाचारं चरन्तं कृतके पथि ।

- 13-048-044c स्ववर्णमन्यवर्णं वा स्वशीलं शास्ति निश्चये ॥
 13-048-045a नानावृत्तेषु भूतेषु नानाकर्मरतेषु च ।
 13-048-045c जन्मवृत्तसमं लोके सुश्लिष्टं न विरज्यते ॥
 13-048-046a शरीरमिह सत्त्वेन नरस्य परिकृष्यते ।
 13-048-046c ज्येष्ठमध्यावरं सत्त्वं तुल्यसत्त्वं प्रमोदते ॥
 13-048-047a ज्यायांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् ।
 13-048-047c अपि शूद्रं तु सद्रुतं धर्मज्ञमभिपूजयेत् ॥
 13-048-048a आत्मानमाख्याति हि कर्मभिर्नरः; स्वशीलचारित्रकृतैः शुभाशुभैः ।
 13-048-048c प्रनष्टमप्यात्मकुलं तथा नरः; पुनः प्रकाशं कुरुते स्वकर्मभिः ॥
 13-048-049a योनिष्वेतासु सर्वासु संकीर्णास्वितरासु च ।
 13-048-049c यत्रात्मानं न जनयेद्बुधस्ताः परिवर्जयेत् ॥

13-049-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-001a ब्रूहि पुत्रान्कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वं पृथक्पृथक् ।
 13-049-001c कीदृश्यां कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते ॥
 13-049-002a विप्रवादाः सुबहुशः श्रूयन्ते पुत्रकारिताः ।
 13-049-002c अत्र नो मुह्यतां राजन्संशयं छेत्तुमर्हसि ॥

13-049-003 भीष्म उवाच

- 13-049-003a आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च यः ।
 13-049-003c नियुक्तजश्च विज्ञेयः सुतः प्रसृतजस्तथा ॥
 13-049-004a पतितस्य च भार्यायां भर्त्रा सुसमवेतया ।
 13-049-004c तथा दत्तकृतौ पुत्रावध्यूढश्च तथापरः ॥
 13-049-005a षडपध्वंसजाश्चापि कानीनापसदास्तथा ।
 13-049-005c इत्येते ते समाख्यातास्तान्विजानीहि भारत ॥

13-049-006 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-006a षडपध्वंसजाः के स्युः के वाप्यपसदास्तथा ।
 13-049-006c एतत्सर्वं यथातत्त्वं व्याख्यातुं मे त्वमर्हसि ॥

13-049-007 भीष्म उवाच

- 13-049-007a त्रिषु वर्णेषु ये पुत्रा ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ।
 13-049-007c वर्णयोश्च द्वयोः स्यातां यौ राजन्यस्य भारत ॥

- 13-049-008a एको द्विवर्ण एवाथ तथात्रैवोपलक्षितः ।
 13-049-008c षडपध्वंसजास्ते हि तथैवापसदाञ्शृणु ॥
 13-049-009a चण्डालो ब्रात्यवेनौ च ब्राह्मण्यां क्षत्रियासु च ।
 13-049-009c वैश्यायां चैव शूद्रस्य लक्ष्यन्तेऽपसदास्त्रयः ॥
 13-049-010a मागधो वामकश्चैव द्वौ वैश्यस्योपलक्षितौ ।
 13-049-010c ब्राह्मण्यां क्षत्रियायां च क्षत्रियस्यैक एव तु ॥
 13-049-011a ब्राह्मण्यां लक्ष्यते सूत इत्येतेऽपसदाः स्मृताः ।
 13-049-011c पुत्ररेतो न शक्यं हि मिथ्या कर्तुं नराधिप ॥

13-049-012 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-012a क्षेत्रजं केचिदेवाहुः सुतं केचित्तु शुक्रजम् ।
 13-049-012c तुल्यावेतौ सुतौ कस्य तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-049-013 भीष्म उवाच

- 13-049-013a रेतजो वा भवेत्पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् ।
 13-049-013c अध्यूढः समयं भित्त्वेत्येतदेव निबोध मे ॥

13-049-014 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-014a रेतोजं विद्म वै पुत्रं क्षेत्रजस्यागमः कथम् ।
 13-049-014c अध्यूढं विद्म वै पुत्रं हित्वा च समयं कथम् ॥

13-049-015 भीष्म उवाच

- 13-049-015a आत्मजं पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत्कारणान्तरे ।
 13-049-015c न तत्र कारणं रेतः स क्षेत्रस्वामिनो भवेत् ॥
 13-049-016a पुत्रकामो हि पुत्रार्थे यां वृणीते विशां पते ।
 13-049-016c तत्र क्षेत्रं प्रमाणं स्यान्न वै तत्रात्मजः सुतः ॥
 13-049-017a अन्यत्र क्षेत्रजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ ।
 13-049-017c न ह्यात्मा शक्यते हन्तुं दृष्टान्तोपगतो ह्यसौ ॥
 13-049-018a कश्चिच्च कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते ।
 13-049-018c न तत्र रेतः क्षेत्रं वा प्रमाणं स्याद्युधिष्ठिर ॥

13-049-019 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-019a कीदृशः कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते ।
 13-049-019c शुक्रं क्षेत्रं प्रमाणं वा यत्र लक्ष्येत भारत ॥

13-049-020 भीष्म उवाच

- 13-049-020a मातापितृभ्यां संत्यक्तं पथि यं तु प्रलक्षयेत् ।
 13-049-020c न चास्य मातापितरौ ज्ञायेते स हि कृत्रिमः ॥
 13-049-021a अस्वामिकस्य स्वामित्वं यस्मिन्संप्रतिलक्षयेत् ।
 13-049-021c सवर्णस्तं च पोषेत सवर्णस्तस्य जायते ॥

13-049-022 युधिष्ठिर उवाच

- 13-049-022a कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथम् ।
 13-049-022c देया कन्या कथं चेति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-049-023 भीष्म उवाच

- 13-049-023a आत्मवत्तस्य कुर्वीत संस्कारं स्वामिवत्तथा ।
 13-049-024a त्यक्तो मातापितृभ्यां यः सवर्णं प्रतिपद्यते ।
 13-049-024c तद्गोत्रवर्णतस्तस्य कुर्यात्संस्कारमच्युत ॥
 13-049-025a अथ देया तु कन्या स्यात्तद्वर्णेन युधिष्ठिर ।
 13-049-025c संस्कर्तुं मातृगोत्रं च मातृवर्णविनिश्चये ॥
 13-049-026a कानीनाध्यूढजौ चापि विज्ञेयौ पुत्रकिल्बिषौ ।
 13-049-026c तावपि स्वाविव सुतौ संस्कार्याविति निश्चयः ॥
 13-049-027a क्षेत्रजो वाप्यपसदो येऽध्यूढास्तेषु चाप्यथ ।
 13-049-027c आत्मवद्वै प्रयुञ्जीरन्संस्कारं ब्राह्मणादयः ॥
 13-049-028a धर्मशास्त्रेषु वर्णानां निश्चयोऽयं प्रदृश्यते ।
 13-049-028c एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

13-050-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-050-001a दर्शने कीदृशः स्नेहः संवासे च पितामह ।
 13-050-001c महाभाग्यं गवां चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-050-002 भीष्म उवाच

- 13-050-002a हन्त ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महाद्युते ।
 13-050-002c नहुषस्य च संवादं महर्षेश्च्यवनस्य च ॥
 13-050-003a पुरा महर्षिश्च्यवनो भार्गवो भरतर्षभ ।
 13-050-003c उदवासकृतारम्भो बभूव सुमहाव्रतः ॥
 13-050-004a निहत्य मानं क्रोधं च प्रहर्षं शोकमेव च ।

13-050-004c	वर्षाणि द्वादश मुनिर्जलवासे धृतव्रतः ॥
13-050-005a	आदधत्सर्वभूतेषु विस्रम्भं परमं शुभम् ।
13-050-005c	जलेचरेषु सत्त्वेषु शीतरश्मिरिव प्रभुः ॥
13-050-006a	स्थाणुभूतः शुचिर्भूत्वा दैवतेभ्यः प्रणम्य च ।
13-050-006c	गङ्गायमुनयोर्मध्ये जलं संप्रविवेश ह ॥
13-050-007a	गङ्गायमुनयोर्वेगं सुभीमं भीमनिःस्वनम् ।
13-050-007c	प्रतिजग्राह शिरसा वातवेगसमं जवे ॥
13-050-008a	गङ्गा च यमुना चैव सरितश्चानुगास्तयोः ।
13-050-008c	प्रदक्षिणमृषिं चक्रुर्न चैनं पर्यपीडयन् ॥
13-050-009a	अन्तर्जले स सुष्वाप काष्ठभूतो महामुनिः ।
13-050-009c	ततश्चोर्ध्वस्थितो धीमानभवद्भरतर्षभ ॥
13-050-010a	जलौकसां स सत्त्वानां बभूव प्रियदर्शनः ।
13-050-010c	उपाजिघ्रन्त च तदा मत्स्यास्तं हृष्टमानसाः ॥
13-050-010e	तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभवन्महान् ॥
13-050-011a	ततः कदाचित्समये कस्मिंश्चिन्मत्स्यजीविनः ।
13-050-011c	तं देशं समुपाजग्मुर्जालहस्ता महाद्युते ॥
13-050-012a	निषादा बहवस्तत्र मत्स्योद्धरणनिश्चिताः ।
13-050-012c	व्यायता बलिनः शूराः सलिलेष्वनिवर्तिनः ॥
13-050-012e	अभ्याययुश्च तं देशं निश्चिता जालकर्मणि ॥
13-050-013a	जालं च योजयामासुर्विशेषेण जनाधिप ।
13-050-013c	मत्स्योदकं समासाद्य तदा भरतसत्तम ॥
13-050-014a	ततस्ते बहुभिर्योगैः कैवर्ता मत्स्यकाङ्क्षिणः ।
13-050-014c	गङ्गायमुनयोर्वारि जालैरभ्यकिरंस्ततः ॥
13-050-015a	जालं सुविततं तेषां नवसूत्रकृतं तथा ।
13-050-015c	विस्तारायामसंपन्नं यत्तत्र सलिले क्षमम् ॥
13-050-016a	ततस्ते सुमहच्चैव बलवच्च सुवर्तितम् ।
13-050-016c	प्रकीर्य सर्वतः सर्वे जालं चकृषिरे तदा ॥
13-050-017a	अभीतरूपाः संहृष्टास्तेऽन्योन्यवशवर्तिनः ।
13-050-017c	बबन्धुस्तत्र मत्स्यांश्च तथान्याञ्जलचारिणः ॥
13-050-018a	तथा मत्स्यैः परिवृतं च्यवनं भृगुनन्दनम् ।
13-050-018c	आकर्षन्त महाराज जालेनाथ यदृच्छया ॥

- 13-050-019a नदीशैवलदिग्धाङ्गं हरिश्मश्रुजटाधरम् ।
 13-050-019c लग्नैः शङ्खगणैर्गात्रैः कोष्ठैश्चित्रैरिवावृतम् ॥
 13-050-020a तं जालेनोद्धृतं दृष्ट्वा ते तदा वेदपारगम् ।
 13-050-020c सर्वे प्राञ्जलयो दाशाः शिरोभिः प्रापतन्भुवि ॥
 13-050-021a परिखेदपरित्रासाज्जालस्याकर्षणेन च ।
 13-050-021c मत्स्या बभूवुर्व्यापन्नाः स्थलसंकर्षणेन च ॥
 13-050-022a स मुनिस्तत्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं कृतम् ।
 13-050-022c बभूव कृपयाविष्टो निःश्वसंश्च पुनः पुनः ॥

13-050-023 निषादा ऊचुः

- 13-050-023a अज्ञानाद्यत्कृतं पापं प्रसादं तत्र नः कुरु ।
 13-050-023c करवाम प्रियं किं ते तन्नो ब्रूहि महामुने ॥

13-050-024 भीष्म उवाच

- 13-050-024a इत्युक्तो मत्स्यमध्यस्थश्च्यवनो वाक्यमब्रवीत् ।
 13-050-024c यो मेऽद्य परमः कामस्तं शृणुध्वं समाहिताः ॥
 13-050-025a प्राणोत्सर्गं विक्रयं वा मत्स्यैर्यास्याम्यहं सह ।
 13-050-025c संवासान्नोत्सहे त्यक्तुं सलिलाध्युषितानिमान् ॥
 13-050-026a इत्युक्तास्ते निषादास्तु सुभृशं भयकम्पिताः ।
 13-050-026c सर्वे विषण्णवदना नहुषाय न्यवेदयन् ॥

13-051-001 भीष्म उवाच

- 13-051-001a नहुषस्तु ततः श्रुत्वा च्यवनं तं तथागतम् ।
 13-051-001c त्वरितः प्रययौ तत्र सहामात्यपुरोहितः ॥
 13-051-002a शौचं कृत्वा यथान्यायं प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः ।
 13-051-002c आत्मानमाचक्षे च च्यवनाय महात्मने ॥
 13-051-003a अर्चयामास तं चापि तस्य राज्ञः पुरोहितः ।
 13-051-003c सत्यव्रतं महाभागं देवकल्पं विशां पते ॥

13-051-004 नहुष उवाच

- 13-051-004a करवाणि प्रियं किं ते तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 13-051-004c सर्वं कर्तास्मि भगवन्यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥

13-051-005 च्यवन उवाच

13-051-005a श्रमेण महता युक्ताः कैवर्ता मत्स्यजीविनः ।
 13-051-005c मम मूल्यं प्रयच्छैभ्यो मत्स्यानां विक्रयैः सह ॥

13-051-006 नहुष उवाच

13-051-006a सहस्रं दीयतां मूल्यं निषादेभ्यः पुरोहित ।
 13-051-006c निष्क्रयार्थं भगवतो यथाह भृगुनन्दनः ॥

13-051-007 च्यवन उवाच

13-051-007a सहस्रं नाहमर्हामि किं वा त्वं मन्यसे नृप ।
 13-051-007c सदृशं दीयतां मूल्यं स्वबुद्ध्या निश्चयं कुरु ॥

13-051-008 नहुष उवाच

13-051-008a सहस्राणां शतं क्षिप्रं निषादेभ्यः प्रदीयताम् ।
 13-051-008c स्यादेतत्तु भवेन्मूल्यं किं वान्यन्मन्यते भवान् ॥

13-051-009 च्यवन उवाच

13-051-009a नाहं शतसहस्रेण निमेयः पार्थिवर्षभ ।
 13-051-009c दीयतां सदृशं मूल्यममात्यैः सह चिन्तय ॥

13-051-010 नहुष उवाच

13-051-010a कोटिः प्रदीयतां मूल्यं निषादेभ्यः पुरोहित ।
 13-051-010c यदेतदपि नौपम्यमतो भूयः प्रदीयताम् ॥

13-051-011 च्यवन उवाच

13-051-011a राजन्नार्हाम्यहं कोटिं भूयो वापि महाद्युते ।
 13-051-011c सदृशं दीयतां मूल्यं ब्राह्मणैः सह चिन्तय ॥

13-051-012 नहुष उवाच

13-051-012a अर्धराज्यं समग्रं वा निषादेभ्यः प्रदीयताम् ।
 13-051-012c एतन्मूल्यमहं मन्ये किं वान्यन्मन्यसे द्विज ॥

13-051-013 च्यवन उवाच

13-051-013a अर्धराज्यं समग्रं वा नाहमर्हामि पार्थिव ।
 13-051-013c सदृशं दीयतां मूल्यमृषिभिः सह चिन्त्यताम् ॥

13-051-014 भीष्म उवाच

13-051-014a महर्षेर्वचनं श्रुत्वा नहुषो दुःखकर्षितः ।

- 13-051-014c स चिन्तयामास तदा सहामात्यपुरोहितः ॥
 13-051-015a तत्र त्वन्यो वनचरः कश्चिन्मूलफलाशनः ।
 13-051-015c नहुषस्य समीपस्थो गविजातोऽभवन्मुनिः ॥
 13-051-016a स समाभाष्य राजानमब्रवीद्विजसत्तमः ।
 13-051-016c तोषयिष्याम्यहं विप्रं यथा तुष्टो भविष्यति ॥
 13-051-017a नाहं मिथ्यावचो ब्रूयां स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ।
 13-051-017c भवतो यदहं ब्रूयां तत्कार्यमविशङ्कया ॥

13-051-018 नहुष उवाच

- 13-051-018a ब्रवीतु भगवान्मूल्यं महर्षेः सदृशं भृगोः ।
 13-051-018c परित्रायस्व मामस्माद्विषयं च कुलं च मे ॥
 13-051-019a हन्याद्धि भगवान्क्रुद्धस्त्रैलोक्यमपि केवलम् ।
 13-051-019c किं पुनर्मां तपोहीनं बाहुवीर्यपरायणम् ॥
 13-051-020a अगाधेऽम्भसि मग्नस्य सामात्यस्य सहर्त्विजः ।
 13-051-020c प्लवो भव महर्षे त्वं कुरु मूल्यविनिश्चयम् ॥

13-051-021 भीष्म उवाच

- 13-051-021a नहुषस्य वचः श्रुत्वा गविजातः प्रतापवान् ।
 13-051-021c उवाच हर्षयन्सर्वानमात्यान्पार्थिवं च तम् ॥
 13-051-022a अनर्घेया महाराज द्विजा वर्णमहत्तमाः ।
 13-051-022c गावश्च पृथिवीपाल गौर्मूल्यं परिकल्प्यताम् ॥
 13-051-023a नहुषस्तु ततः श्रुत्वा महर्षेर्वचनं नृप ।
 13-051-023c हर्षेण महता युक्तः सहामात्यपुरोहितः ॥
 13-051-024a अभिगम्य भृगोः पुत्रं च्यवनं संशितव्रतम् ।
 13-051-024c इदं प्रोवाच नृपते वाचा संतर्पयन्निव ॥
 13-051-025a उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे गवा क्रीतोऽसि भार्गव ।
 13-051-025c एतन्मूल्यमहं मन्ये तव धर्मभृतां वर ॥

13-051-026 च्यवन उवाच

- 13-051-026a उत्तिष्ठाम्येष राजेन्द्र सम्यक्क्रीतोऽस्मि तेऽनघ ।
 13-051-026c गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत ॥
 13-051-027a कीर्तनं श्रवणं दानं दर्शनं चापि पार्थिव ।
 13-051-027c गवां प्रशस्यते वीर सर्वपापहरं शिवम् ॥

- 13-051-028a गावो लक्ष्म्याः सदा मूलं गोषु पाप्मा न विद्यते ।
 13-051-028c अन्नमेव सदा गावो देवानां परमं हविः ॥
 13-051-029a स्वाहाकारवषट्कारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
 13-051-029c गावो यज्ञप्रणेत्र्यो वै तथा यज्ञस्य ता मुखम् ॥
 13-051-030a अमृतं ह्यक्षयं दिव्यं क्षरन्ति च वहन्ति च ।
 13-051-030c अमृतायतनं चैताः सर्वलोकनमस्कृताः ॥
 13-051-031a तेजसा वपुषा चैव गावो वह्निसमा भुवि ।
 13-051-031c गावो हि सुमहत्तेजः प्राणिनां च सुखप्रदाः ॥
 13-051-032a निविष्टं गोकुलं यत्र श्वासं मुञ्चति निर्भयम् ।
 13-051-032c विराजयति तं देशं पाप्मानं चापकर्षति ॥
 13-051-033a गावः स्वर्गस्य सोपानं गावः स्वर्गेऽपि पूजिताः ।
 13-051-033c गावः कामदुग्धा देव्यो नान्यत्किञ्चित्परं स्मृतम् ॥
 13-051-034a इत्येतद्गोषु मे प्रोक्तं माहात्म्यं पार्थिवर्षभ ।
 13-051-034c गुणैकदेशवचनं शक्यं पारायणं न तु ॥

13-051-035 निषादा ऊचुः

- 13-051-035a दर्शनं कथनं चैव सहास्माभिः कृतं मुने ।
 13-051-035c सतां सप्तपदं मित्रं प्रसादं नः कुरु प्रभो ॥
 13-051-036a हवींषि सर्वाणि यथा ह्युपभुङ्क्ते हुताशनः ।
 13-051-036c एवं त्वमपि धर्मात्मन्पुरुषाग्निः प्रतापवान् ॥
 13-051-037a प्रसादयामहे विद्वन्भवन्तं प्रणता वयम् ।
 13-051-037c अनुग्रहार्थमस्माकमियं गौः प्रतिगृह्यताम् ॥

13-051-038 च्यवन उवाच

- 13-051-038a कृपणस्य च यच्चक्षुर्मनेराशीविषस्य च ।
 13-051-038c नरं समूलं दहति कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥
 13-051-039a प्रतिगृह्णामि वो धेनुं कैवर्ता मुक्तकिल्बिषाः ।
 13-051-039c दिवं गच्छत वै क्षिप्रं मत्स्यैर्जालोद्धृतैः सह ॥

13-051-040 भीष्म उवाच

- 13-051-040a ततस्तस्य प्रसादात्ते महर्षेर्भावितात्मनः ।
 13-051-040c निषादास्तेन वाक्येन सह मत्स्यैर्दिवं ययुः ॥
 13-051-041a ततः स राजा नहुषो विस्मितः प्रेक्ष्य धीवरान् ।

- 13-051-041c आरोहमाणांस्त्रिदिवं मत्स्यांश्च भरतर्षभ ॥
 13-051-042a ततस्तौ गविजश्चैव च्यवनश्च भृगूद्वहः ।
 13-051-042c वराभ्यामनुरूपाभ्यां छन्दयामासतुर्नृपम् ॥
 13-051-043a ततो राजा महावीर्यो नहुषः पृथिवीपतिः ।
 13-051-043c परमित्यब्रवीत्प्रीतस्तदा भरतसत्तम ॥
 13-051-044a ततो जग्राह धर्मे स स्थितिमिन्द्रनिभो नृपः ।
 13-051-044c तथेति चोदितः प्रीतस्तावृषी प्रत्यपूजयत् ॥
 13-051-045a समाप्तदीक्षश्च्यवनस्ततोऽगच्छत्स्वमाश्रमम् ।
 13-051-045c गविजश्च महातेजाः स्वमाश्रमपदं ययौ ॥
 13-051-046a निषादाश्च दिवं जग्मुस्ते च मत्स्या जनाधिप ।
 13-051-046c नहुषोऽपि वरं लब्ध्वा प्रविवेश पुरं स्वकम् ॥
 13-051-047a एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 13-051-047c दर्शने यादृशः स्नेहः संवासे च युधिष्ठिर ॥
 13-051-048a महाभाग्यं गवां चैव तथा धर्मविनिश्चयम् ।
 13-051-048c किं भूयः कथ्यतां वीर किं ते हृदि विवक्षितम् ॥

13-052-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-052-001a संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान्सागरोपमः ।
 13-052-001c तन्मे शृणु महाबाहो श्रुत्वा चाख्यातुमर्हसि ॥
 13-052-002a कौतूहलं मे सुमहज्जामदग्न्यं प्रति प्रभो ।
 13-052-002c रामं धर्मभृतां श्रेष्ठं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 13-052-003a कथमेष समुत्पन्नो रामः सत्यपराक्रमः ।
 13-052-003c कथं ब्रह्मर्षिवंशे च क्षत्रधर्मा व्यजायत ॥
 13-052-004a तदस्य संभवं राजन्निखिलेनानुकीर्तय ।
 13-052-004c कौशिकाच्च कथं वंशात्क्षत्राद्वै ब्राह्मणोऽभवत् ॥
 13-052-005a अहो प्रभावः सुमहानासीद्वै सुमहात्मनोः ।
 13-052-005c रामस्य च नरव्याघ्र विश्वामित्रस्य चैव ह ॥
 13-052-006a कथं पुत्रानतिक्रम्य तेषां नमृष्वथाभवत् ।
 13-052-006c एष दोषः सुतान्हित्वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-052-007 भीष्म उवाच

- 13-052-007a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

- 13-052-007c च्यवनस्य च संवादं कुशिकस्य च भारत ॥
- 13-052-008a एतं दोषं पुरा दृष्ट्वा भार्गवश्च्यवनस्तदा ।
- 13-052-008c आगामिनं महाबुद्धिः स्ववंशे मुनिपुंगवः ॥
- 13-052-009a संचिन्त्य मनसा सर्वं गुणदोषबलाबलम् ।
- 13-052-009c दग्धुकामः कुलं सर्वं कुशिकानां तपोधनः ॥
- 13-052-010a च्यवनस्तमनुप्राप्य कुशिकं वाक्यमब्रवीत् ।
- 13-052-010c वस्तुमिच्छा समुत्पन्ना त्वया सह ममानघ ॥
- 13-052-011 कुशिक उवाच**
- 13-052-011a भगवन्सहधर्मोऽयं पण्डितैरिह धार्यते ।
- 13-052-011c प्रदानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ॥
- 13-052-012a यत्तु तावदतिक्रान्तं धर्मद्वारं तपोधन ।
- 13-052-012c तत्कार्यं प्रकरिष्यामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
- 13-052-013 भीष्म उवाच**
- 13-052-013a अथासनमुपादाय च्यवनस्य महामुनेः ।
- 13-052-013c कुशिको भार्यया सार्धमाजगाम यतो मुनिः ॥
- 13-052-014a प्रगृह्य राजा भृङ्गारं पाद्यमस्मै न्यवेदयत् ।
- 13-052-014c कारयामास सर्वाश्च क्रियास्तस्य महात्मनः ॥
- 13-052-015a ततः स राजा च्यवनं मधुपर्कं यथाविधि ।
- 13-052-015c प्रत्यग्राहयदव्यग्रो महात्मा नियतव्रतः ॥
- 13-052-016a सत्कृत्य स तथा विप्रमिदं वचनमब्रवीत् ।
- 13-052-016c भगवन्परवन्तौ स्वो ब्रूहि किं करवावहे ॥
- 13-052-017a यदि राज्यं यदि धनं यदि गाः संशितव्रत ।
- 13-052-017c यज्ञदानानि च तथा ब्रूहि सर्वं ददामि ते ॥
- 13-052-018a इदं गृहमिदं राज्यमिदं धर्मासनं च ते ।
- 13-052-018c राजा त्वमसि शाध्युर्वी भृत्योऽहं परवांस्त्वयि ॥
- 13-052-019a एवमुक्ते ततो वाक्ये च्यवनो भार्गवस्तदा ।
- 13-052-019c कुशिकं प्रत्युवाचेदं मुदा परमया युतः ॥
- 13-052-020a न राज्यं कामये राजन्न धनं न च योषितः ।
- 13-052-020c न च गा न च ते देशान्न यज्ञाञ्श्रूयतामिदम् ॥
- 13-052-021a नियमं कंचिदारप्स्ये युवयोर्यदि रोचते ।

13-052-021c	परिचर्योऽस्मि यत्ताभ्यां युवाभ्यामविशङ्कया ॥
13-052-022a	एवमुक्ते तदा तेन दंपती तौ जहर्षतुः ।
13-052-022c	प्रत्यब्रूतां च तमृषिमेवमस्त्विति भारत ॥
13-052-023a	अथ तं कुशिको हृष्टः प्रावेशयदनुत्तमम् ।
13-052-023c	गृहोद्देशं ततस्तत्र दर्शनीयमदर्शयत् ॥
13-052-024a	इयं शय्या भगवतो यथाकाममिहोष्यताम् ।
13-052-024c	प्रयतिष्यावहे प्रीतिमाहर्तुं ते तपोधन ॥
13-052-025a	अथ सूर्योऽतिचक्राम तेषां संवदतां तथा ।
13-052-025c	अथर्षिश्चोदयामास पानमन्नं तथैव च ॥
13-052-026a	तमपृच्छत्ततो राजा कुशिकः प्रणतस्तदा ।
13-052-026c	किमन्नजातमिष्टं ते किमुपस्थापयाम्यहम् ॥
13-052-027a	ततः स परया प्रीत्या प्रत्युवाच जनाधिपम् ।
13-052-027c	औपपत्तिकमाहारं प्रयच्छस्वेति भारत ॥
13-052-028a	तद्वचः पूजयित्वा तु तथेत्याह स पार्थिवः ।
13-052-028c	यथोपपन्नं चाहारं तस्मै प्रादाज्जनाधिपः ॥
13-052-029a	ततः स भगवान्भुक्त्वा दंपती प्राह धर्मवित् ।
13-052-029c	स्वप्नुमिच्छाम्यहं निद्रा बाधते मामिति प्रभो ॥
13-052-030a	ततः शय्यागृहं प्राप्य भगवानृषिसत्तमः ।
13-052-030c	संविवेश नरेन्द्रस्तु सपत्नीकः स्थितोऽभवत् ॥
13-052-031a	न प्रबोध्योऽस्मि संसुप्त इत्युवाचाथ भार्गवः ।
13-052-031c	संवाहितव्यौ पादौ मे जागर्तव्यं च वां निशि ॥
13-052-032a	अविशङ्कश्च कुशिकस्तथेत्याह स धर्मवित् ।
13-052-032c	न प्रबोधयतां तं च तौ तदा रजनीक्षये ॥
13-052-033a	यथादेशं महर्षेस्तु शुश्रूषापरमौ तदा ।
13-052-033c	बभूवतुर्महाराज प्रयतावथ दंपती ॥
13-052-034a	ततः स भगवान्विप्रः समादिश्य नराधिपम् ।
13-052-034c	सुष्वापैकेन पार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम् ॥
13-052-035a	स तु राजा निराहारः सभार्यः कुरुनन्दन ।
13-052-035c	पर्युपासत तं हृष्टश्च्यवनाराधने रतः ॥
13-052-036a	भार्गवस्तु समुत्तस्थौ स्वयमेव तपोधनः ।
13-052-036c	अकिञ्चिदुक्त्वा तु गृहान्निश्चक्राम महातपाः ॥

- 13-052-037a तमन्वगच्छतां तौ तु क्षुधितौ श्रमकर्षितौ ।
 13-052-037c भार्यापती मुनिश्रेष्ठो न च ताववलोकयत् ॥
- 13-052-038a तयोस्तु प्रेक्षतोरेव भार्गवाणां कुलोद्वहः ।
 13-052-038c अन्तर्हितोऽभूद्राजेन्द्र ततो राजापतत्क्षितौ ॥
- 13-052-039a स मुहूर्तं समाश्वस्य सह देव्या महाद्युतिः ।
 13-052-039c पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत्परमं तदा ॥
- 13-053-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-053-001a तस्मिन्नन्तर्हिते विप्रे राजा किमकरोत्तदा ।
 13-053-001c भार्या चास्य महाभागा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 13-053-002 भीष्म उवाच**
- 13-053-002a अदृष्ट्वा स महीपालस्तमृषिं सह भार्यया ।
 13-053-002c परिश्रान्तो निववृते व्रीडितो नष्टचेतनः ॥
- 13-053-003a स प्रविश्य पुरीं दीनो नाभ्यभाषत किञ्चन ।
 13-053-003c तदेव चिन्तयामास च्यवनस्य विचेष्टितम् ॥
- 13-053-004a अथ शून्येन मनसा प्रविवेश गृहं नृपः ।
 13-053-004c ददर्श शयने तस्मिञ्शयानं भृगुनन्दनम् ॥
- 13-053-005a विस्मितौ तौ तु दृष्ट्वा तं तदाश्चर्यं विचिन्त्य च ।
 13-053-005c दर्शनात्तस्य च मुनेर्विश्रान्तौ संबभूवतुः ॥
- 13-053-006a यथास्थानं तु तौ स्थित्वा भूयस्तं संववाहतुः ।
 13-053-006c अथापरेण पार्श्वेन सुष्वाप स महामुनिः ॥
- 13-053-007a तेनैव च स कालेन प्रत्यबुध्यत वीर्यवान् ।
 13-053-007c न च तौ चक्रतुः किञ्चिद्विकारं भयशङ्कितौ ॥
- 13-053-008a प्रतिबुद्धस्तु स मुनिस्तौ प्रोवाच विशां पते ।
 13-053-008c तैलाभ्यङ्गो दीयतां मे स्नास्येऽहमिति भारत ॥
- 13-053-009a तथेति तौ प्रतिश्रुत्य क्षुधितौ श्रमकर्षितौ ।
 13-053-009c शतपाकेन तैलेन महार्हेणोपतस्थतुः ॥
- 13-053-010a ततः सुखासीनमृषिं वाग्यतौ संववाहतुः ।
 13-053-010c न च पर्याप्तमित्याह भार्गवः सुमहातपाः ॥
- 13-053-011a यदा तौ निर्विकारौ तु लक्षयामास भार्गवः ।
 13-053-011c तत उत्थाय सहसा स्नानशालां विवेश ह ॥

13-053-011e	कृप्तमेव तु तत्रासीत्स्नानीयं पार्थिवोचितम् ॥
13-053-012a	असत्कृत्य तु तत्सर्वं तत्रैवान्तरधीयत ।
13-053-012c	स मुनिः पुनरेवाथ नृपतेः पश्यतस्तदा ॥
13-053-012e	नासूयां चक्रतुस्तौ च दंपती भरतर्षभ ॥
13-053-013a	अथ स्नातः स भगवान्सिंहासनगतः प्रभुः ।
13-053-013c	दर्शयामास कुशिकं सभार्यं भृगुनन्दनः ॥
13-053-014a	संहृष्टवदनो राजा सभार्यः कुशिको मुनिम् ।
13-053-014c	सिद्धमन्नमिति प्रह्वो निर्विकारो न्यवेदयत् ॥
13-053-015a	आनीयतामिति मुनिस्तं चोवाच नराधिपम् ।
13-053-015c	राजा च समुपाजहे तदन्नं सह भार्यया ॥
13-053-016a	मांसप्रकारान्विविधाञ्छाकानि विविधानि च ।
13-053-016c	वेसवारविकारांश्च पानकानि लघूनि च ॥
13-053-017a	रसालापूपकांश्चित्रान्मोदकानथ षाडवान् ।
13-053-017c	रसान्नानाप्रकारांश्च वन्यं च मुनिभोजनम् ॥
13-053-018a	फलानि च विचित्राणि तथा भोज्यानि भूरिशः ।
13-053-018c	बदरेङ्गुदकाश्मर्यभल्लातकवटानि च ॥
13-053-019a	गृहस्थानां च यद्भोज्यं यच्चापि वनवासिनाम् ।
13-053-019c	सर्वमाहारयामास राजा शापभयान्मुनेः ॥
13-053-020a	अथ सर्वमुपन्यस्तमग्रतश्च्यवनस्य तत् ।
13-053-020c	ततः सर्वं समानीय तच्च शय्यासनं मुनिः ॥
13-053-021a	वस्त्रैः शुभैरवच्छाद्य भोजनोपस्करैः सह ।
13-053-021c	सर्वमादीपयामास च्यवनो भृगुनन्दनः ॥
13-053-022a	न च तौ चक्रतुः कोपं दंपती सुमहाव्रतौ ।
13-053-022c	तयोः संप्रेक्षतोरेव पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥
13-053-023a	तत्रैव च स राजर्षिस्तस्थौ तां रजनीं तदा ।
13-053-023c	सभार्यो वाग्यतः श्रीमान्न च तं कोप आविशत् ॥
13-053-024a	नित्यं संस्कृतमन्नं तु विविधं राजवेश्मनि ।
13-053-024c	शयनानि च मुख्यानि परिषेकाश्च पुष्कलाः ॥
13-053-025a	वस्त्रं च विविधाकारमभवत्समुपार्जितम् ।
13-053-025c	न शशाक ततो द्रष्टुमन्तरं च्यवनस्तदा ॥
13-053-026a	पुनरेव च विप्रर्षिः प्रोवाच कुशिकं नृपम् ।

- 13-053-026c सभार्यो मां रथेनाशु वह यत्र ब्रवीम्यहम् ॥
- 13-053-027a तथेति च प्राह नृपो निर्विशङ्कस्तपोधनम् ।
- 13-053-027c क्रीडारथोऽस्तु भगवन्नत सांग्रामिको रथः ॥
- 13-053-028a इत्युक्तः स मुनिस्तेन राज्ञा हृष्टेन तद्वचः ।
- 13-053-028c च्यवनः प्रत्युवाचेदं हृष्टः परपुरंजयम् ॥
- 13-053-029a सज्जीकुरु रथं क्षिप्रं यस्ते सांग्रामिको मतः ।
- 13-053-029c सायुधः सपताकश्च सशक्तिः कणयष्टिमान् ॥
- 13-053-030a किङ्किणीशतनिर्घोषो युक्तस्तोमरकल्पनैः ।
- 13-053-030c गदाखड्गनिबद्धश्च परमेषुशतान्वितः ॥
- 13-053-031a ततः स तं तथेत्युक्त्वा कल्पयित्वा महारथम् ।
- 13-053-031c भार्या वामे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तथा ॥
- 13-053-032a त्रिदंष्ट्रं वज्रसूच्यग्रं प्रतोदं तत्र चादधत् ।
- 13-053-032c सर्वमेतत्ततो दत्त्वा नृपो वाक्यमथाब्रवीत् ॥
- 13-053-033a भगवन्क्व रथो यातु ब्रवीतु भृगुनन्दनः ।
- 13-053-033c यत्र वक्ष्यसि विप्रर्षे तत्र यास्यति ते रथः ॥
- 13-053-034a एवमुक्तस्तु भगवान्प्रत्युवाचाथ तं नृपम् ।
- 13-053-034c इतःप्रभृति यातव्यं पदकं पदकं शनैः ॥
- 13-053-035a श्रमो मम यथा न स्यात्तथा मे छन्दचारिणौ ।
- 13-053-035c सुखं चैवास्मि वोढव्यो जनः सर्वश्च पश्यतु ॥
- 13-053-036a नोत्सार्यः पथिकः कश्चित्तेभ्यो दास्याम्यहं वसु ।
- 13-053-036c ब्राह्मणेभ्यश्च ये कामानर्थयिष्यन्ति मां पथि ॥
- 13-053-037a सर्वं दास्याम्यशेषेण धनं रत्नानि चैव हि ।
- 13-053-037c क्रियतां निखिलेनैतन्मा विचारय पार्थिव ॥
- 13-053-038a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा भृत्यानथाब्रवीत् ।
- 13-053-038c यद्यद्ब्रूयान्मुनिस्तत्तत्सर्वं देयमशङ्कितैः ॥
- 13-053-039a ततो रत्नान्यनेकानि स्त्रियो युग्यमजाविकम् ।
- 13-053-039c कृताकृतं च कनकं गजेन्द्राश्चाचलोपमाः ॥
- 13-053-040a अन्वगच्छन्त तमृषिं राजामात्याश्च सर्वशः ।
- 13-053-040c हाहाभूतं च तत्सर्वमासीन्नगरमार्तिमत् ॥
- 13-053-041a तौ तीक्ष्णाग्रेण सहसा प्रतोदेन प्रचोदितौ ।
- 13-053-041c पृष्ठे विद्धौ कटे चैव निर्विकारौ तमूहतुः ॥

- 13-053-042a वेपमानौ विराहारौ पञ्चाशद्रात्रकर्शितौ ।
 13-053-042c कथंचिदूहतुर्वीरौ दंपती तं रथोत्तमम् ॥
 13-053-043a बहुशो भृशविद्धौ तौ क्षरमाणौ क्षतोद्भवम् ।
 13-053-043c ददृशाते महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
 13-053-044a तौ दृष्ट्वा पौरवर्गस्तु भृशं शोकपरायणः ।
 13-053-044c अभिशापभयात्त्रस्तो न च किंचिदुवाच ह ॥
 13-053-045a द्वन्द्वशश्चाब्रुवन्सर्वे पश्यध्वं तपसो बलम् ।
 13-053-045c क्रुद्धा अपि मुनिश्रेष्ठं वीक्षितुं नैव शक्नुमः ॥
 13-053-046a अहो भगवतो वीर्यं महर्षेर्भावितात्मनः ।
 13-053-046c राज्ञश्चापि सभार्यस्य धैर्यं पश्यत यादृशम् ॥
 13-053-047a श्रान्तावपि हि कृच्छ्रेण रथमेतं समूहतुः ।
 13-053-047c न चैतयोर्विकारं वै ददर्श भृगुनन्दनः ॥

13-053-048 भीष्म उवाच

- 13-053-048a ततः स निर्विकारौ तौ दृष्ट्वा भृगुकुलोद्बहः ।
 13-053-048c वसु विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्तथा ॥
 13-053-049a तत्रापि राजा प्रीतात्मा यथाज्ञप्तमथाकरोत् ।
 13-053-049c ततोऽस्य भगवान्प्रीतो बभूव मुनिसत्तमः ॥
 13-053-050a अवतीर्य रथश्रेष्ठादंपती तौ मुमोच ह ।
 13-053-050c विमोच्य चैतौ विधिवत्ततो वाक्यमुवाच ह ॥
 13-053-051a स्निग्धगम्भीरया वाचा भार्गवः सुप्रसन्नया ।
 13-053-051c ददानि वां वरं श्रेष्ठं तद्ब्रूतामिति भारत ॥
 13-053-052a सुकुमारौ च तौ विद्वान्कराभ्यां मुनिसत्तमः ।
 13-053-052c पस्पर्शामृतकल्पाभ्यां स्नेहाद्धरतसत्तम ॥
 13-053-053a अथाब्रवीन्नृपो वाक्यं श्रमो नास्त्यावयोरिह ।
 13-053-053c विश्रान्तौ स्वः प्रभावात्ते ध्यानेनैवेति भार्गव ॥
 13-053-054a अथ तौ भगवान्प्राह प्रहृष्टश्च्यवनस्तदा ।
 13-053-054c न वृथा व्याहतं पूर्वं यन्मया तद्भविष्यति ॥
 13-053-055a रमणीयः समुद्देशो गङ्गातीरमिदं शुभम् ।
 13-053-055c कंचित्कालं व्रतपरो निवत्स्यामीह पार्थिव ॥
 13-053-056a गम्यतां स्वपुरं पुत्र विश्रान्तः पुनरेष्यसि ।
 13-053-056c इहस्थं मां सभार्यस्त्वं द्रष्टासि श्वो नराधिप ॥

- 13-053-057a न च मन्युस्त्वया कार्यः श्रेयस्ते समुपस्थितम् ।
 13-053-057c यत्काङ्क्षितं हृदिस्थं ते तत्सर्वं संभविष्यति ॥
 13-053-058a इत्येवमुक्तः कुशिकः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 13-053-058c प्रोवाच मुनिशार्दूलमिदं वचनमर्थवत् ॥
 13-053-059a न मे मन्युर्महाभाग पूतोऽस्मि भगवंस्त्वया ।
 13-053-059c संवृत्तौ यौवनस्थौ स्वो वपुष्मन्तौ बलान्वितौ ॥
 13-053-060a प्रतोदेन व्रणा ये मे सभार्यस्य कृतास्त्वया ।
 13-053-060c तान्न पश्यामि गात्रेषु स्वस्थोऽस्मि सह भार्यया ॥
 13-053-061a इमां च देवीं पश्यामि मुने दिव्याप्सरोपमाम् ।
 13-053-061c श्रिया परमया युक्तां यथादृष्टां मया पुरा ॥
 13-053-062a तव प्रसादात्संवृत्तमिदं सर्वं महामुने ।
 13-053-062c नैतच्चित्रं तु भगवंस्त्वयि सत्यपराक्रम ॥
 13-053-063a इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं च्यवनः कुशिकं तदा ।
 13-053-063c आगच्छेथाः सभार्यश्च त्वमिहेति नराधिप ॥
 13-053-064a इत्युक्तः समनुज्ञातो राजर्षिरभिवाद्य तम् ।
 13-053-064c प्रययौ वपुषा युक्तो नगरं देवराजवत् ॥
 13-053-065a तत एनमुपाजग्मुर्मात्याः सपुरोहिताः ।
 13-053-065c बलस्था गणिकायुक्ताः सर्वाः प्रकृतयस्तथा ॥
 13-053-066a तैर्वृतः कुशिको राजा श्रिया परमया ज्वलन् ।
 13-053-066c प्रविवेश पुरं हृष्टः पूज्यमानोऽथ बन्दिभिः ॥
 13-053-067a ततः प्रविश्य नगरं कृत्वा सर्वाह्लिकक्रियाः ।
 13-053-067c भुक्त्वा सभार्यो रजनीमुवास स महीपतिः ॥
 13-053-068a ततस्तु तौ नवमभिवीक्ष्य यौवनं; परस्परं विगतजराविवामरौ ।
 13-053-068c ननन्दतुः शयनगतौ वपुर्धरौ; श्रिया युतौ द्विजवरदत्तया तया ॥
 13-053-069a स चाप्यृषिर्भृगुकुलकीर्तिवर्धनःस्तपोधनो वनमभिराममृद्धिमत् ।
 13-053-069c मनीषया बहुविधरत्नभूषितः; ससर्ज यन्नास्ति शतक्रतोरपि ॥

13-054-001 भीष्म उवाच

- 13-054-001a ततः स राजा रात्र्यन्ते प्रतिबुद्धो महामनाः ।
 13-054-001c कृतपूर्वाह्लिकः प्रायात्सभार्यस्तद्वनं प्रति ॥
 13-054-002a ततो ददर्श नृपतिः प्रासादं सर्वकाञ्चनम् ।
 13-054-002c मणिस्तम्भसहस्राढ्यं गन्धर्वनगरोपमम् ॥

13-054-002e	तत्र दिव्यानभिप्रायान्ददर्श कुशिकस्तदा ॥
13-054-003a	पर्वतात्रम्यसानूंश्च नलिनीश्च सपङ्कजाः ।
13-054-003c	चित्रशालाश्च विविधास्तोरणानि च भारत ॥
13-054-003e	शाद्वलोपचितां भूमिं तथा काञ्चनकुट्टिमाम् ॥
13-054-004a	सहकारान्प्रफुल्लांश्च केतकोदालकान्धवान् ।
13-054-004c	अशोकान्मुचुकुन्दांश्च फुल्लांश्चैवातिमुक्तकान् ॥
13-054-005a	चम्पकांस्तिलकान्भव्यान्पनसान्वञ्जुलानपि ।
13-054-005c	पुष्पितान्कर्णिकारांश्च तत्र तत्र ददर्श ह ॥
13-054-006a	श्यामां वारणपुष्पीं च तथाष्टापदिकां लताम् ।
13-054-006c	तत्र तत्र परिकृप्ता ददर्श स महीपतिः ॥
13-054-007a	वृक्षान्पद्मोत्पलधरान्सर्वर्तुकुसुमांस्तथा ।
13-054-007c	विमानच्छन्दकांश्चापि प्रासादान्पद्मसंनिभान् ॥
13-054-008a	शीतलानि च तोयानि क्वचिदुष्णानि भारत ।
13-054-008c	आसनानि विचित्राणि शयनप्रवराणि च ॥
13-054-009a	पर्यङ्कान्सर्वसौवर्णान्पराध्यास्तरणास्तृतान् ।
13-054-009c	भक्ष्यभोज्यमनन्तं च तत्र तत्रोपकल्पितम् ॥
13-054-010a	वाणीवादाञ्छुकांश्चापि शारिकाभृङ्गराजकान् ।
13-054-010c	कोकिलाञ्छतपत्रांश्च कोयष्टिमककुक्कुटान् ॥
13-054-011a	मयूरान्कुक्कुटांश्चापि पुत्रकाञ्जीवजीवकान् ।
13-054-011c	चकोरान्वानरान्हंसान्सारसांश्चक्रसाह्वयान् ॥
13-054-012a	समन्ततः प्रणदितान्ददर्श सुमनोहरान् ।
13-054-012c	क्वचिदप्सरसां संघान्गन्धर्वाणां च पार्थिव ॥
13-054-013a	कान्ताभिरपरांस्तत्र परिष्वक्तान्ददर्श ह ।
13-054-013c	न ददर्श च तान्भूयो ददर्श च पुनर्नृपः ॥
13-054-014a	गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाध्ययनध्वनिम् ।
13-054-014c	हंसान्सुमधुरांश्चापि तत्र शुश्राव पार्थिवः ॥
13-054-015a	तं दृष्ट्वात्यद्भुतं राजा मनसाचिन्तयत्तदा ।
13-054-015c	स्वप्नोऽयं चित्तविभ्रंश उताहो सत्यमेव तु ॥
13-054-016a	अहो सह शरीरेण प्राप्तोऽस्मि परमां गतिम् ।
13-054-016c	उत्तरान्वा कुरून्पुण्यानथ वाप्यमरावतीम् ॥
13-054-017a	किं त्विदं महदाश्चर्यं संपश्यामीत्यचिन्तयत् ।

13-054-017c	एवं संचिन्तयन्नेव ददर्श मुनिपुंगवम् ॥
13-054-018a	तस्मिन्विमाने सौवर्णे मणिस्तम्भसमाकुले ।
13-054-018c	महार्हे शयने दिव्ये शयानं भृगुनन्दनम् ॥
13-054-019a	तमभ्ययात्प्रहर्षेण नरेन्द्रः सह भार्यया ।
13-054-019c	अन्तर्हितस्ततो भूयश्च्यवनः शयनं च तत् ॥
13-054-020a	ततोऽन्यस्मिन्वनोद्देशे पुनरेव ददर्श तम् ।
13-054-020c	कौश्यां बृस्यां समासीनं जपमानं महाव्रतम् ॥
13-054-020e	एवं योगबलाद्विप्रो मोहयामास पार्थिवम् ॥
13-054-021a	क्षणेन तद्वनं चैव ते चैवाप्सरसां गणाः ।
13-054-021c	गन्धर्वाः पादपाश्चैव सर्वमन्तरधीयत ॥
13-054-022a	निःशब्दमभवच्चापि गङ्गाकूलं पुनर्नृप ।
13-054-022c	कुशवल्मीकभूयिष्ठं बभूव च यथा पुरा ॥
13-054-023a	ततः स राजा कुशिकः सभार्यस्तेन कर्मणा ।
13-054-023c	विस्मयं परमं प्राप्तस्तदृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥
13-054-024a	ततः प्रोवाच कुशिको भार्या हर्षसमन्वितः ।
13-054-024c	पश्य भद्रे यथा भावाश्चित्रा दृष्टाः सुदुर्लभाः ॥
13-054-025a	प्रसादाद्भृगुमुख्यस्य किमन्यत्र तपोबलात् ।
13-054-025c	तपसा तदवाप्यं हि यन्न शक्यं मनोरथैः ॥
13-054-026a	त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विशिष्यते ।
13-054-026c	तपसा हि सुतप्तेन क्रीडत्येष तपोधनः ॥
13-054-027a	अहो प्रभावो ब्रह्मर्षेश्च्यवनस्य महात्मनः ।
13-054-027c	इच्छन्नेष तपोवीर्यादन्याँल्लोकान्सृजेदपि ॥
13-054-028a	ब्राह्मणा एव जायेरन्पुण्यवाग्बुद्धिकर्मणः ।
13-054-028c	उत्सहेदिह कर्तुं हि कोऽन्यो वै च्यवनादृते ॥
13-054-029a	ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुलभं नरैः ।
13-054-029c	ब्राह्मण्यस्य प्रभावाद्धि रथे युक्तौ स्वधुर्यवत् ॥
13-054-030a	इत्येवं चिन्तयानः स विदितश्च्यवनस्य वै ।
13-054-030c	संप्रेक्ष्योवाच स नृपं क्षिप्रमागम्यतामिति ॥
13-054-031a	इत्युक्तः सहभार्यस्तमभ्यगच्छन्महामुनिम् ।
13-054-031c	शिरसा वन्दनीयं तमवन्दत स पार्थिवः ॥
13-054-032a	तस्याशिषः प्रयुज्याथ स मुनिस्तं नराधिपम् ।

- 13-054-032c निषीदेत्यब्रवीद्धीमान्सान्त्वयन्पुरुषर्षभ ॥
 13-054-033a ततः प्रकृतिमापन्नो भार्गवो नृपते नृपम् ।
 13-054-033c उवाच श्लक्ष्णया वाचा तर्पयन्निव भारत ॥
 13-054-034a राजन्सम्यग्जितानीह पञ्च पञ्चसु यत्त्वया ।
 13-054-034c मनःषष्ठानीन्द्रियाणि कृच्छ्रान्मुक्तोऽसि तेन वै ॥
 13-054-035a सम्यगाराधितः पुत्र त्वयाहं वदतां वर ।
 13-054-035c न हि ते वृजिनं किञ्चित्सुसूक्ष्ममपि विद्यते ॥
 13-054-036a अनुजानीहि मां राजन्मिष्यामि यथागतम् ।
 13-054-036c प्रीतोऽस्मि तव राजेन्द्र वरश्च प्रतिगृह्यताम् ॥

13-054-037 कुशिक उवाच

- 13-054-037a अग्निमध्यगतेनेदं भगवन्संनिधौ मया ।
 13-054-037c वर्तितं भृगुशार्दूल यन्न दग्धोऽस्मि तद्बहु ॥
 13-054-038a एष एव वरो मुख्यः प्राप्तो मे भृगुनन्दन ।
 13-054-038c यत्प्रीतोऽसि समाचारात्कुलं पूतं ममानघ ॥
 13-054-039a एष मेऽनुग्रहो विप्र जीविते च प्रयोजनम् ।
 13-054-039c एतद्राज्यफलं चैव तपश्चैतत्परं मम ॥
 13-054-040a यदि तु प्रीतिमान्विप्र मयि त्वं भृगुनन्दन ।
 13-054-040c अस्ति मे संशयः कश्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-055-001 च्यवन उवाच

- 13-055-001a वरश्च गृह्यतां मत्तो यश्च ते संशयो हृदि ।
 13-055-001c तं च ब्रूहि नरश्रेष्ठ सर्वं संपादयामि ते ॥

13-055-002 कुशिक उवाच

- 13-055-002a यदि प्रीतोऽसि भगवंस्ततो मे वद भार्गव ।
 13-055-002c कारणं श्रोतुमिच्छामि मदृहे वासकारितम् ॥
 13-055-003a शयनं चैकपार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम् ।
 13-055-003c अकिञ्चिदुक्त्वा गमनं बहिश्च मुनिपुंगव ॥
 13-055-004a अन्तर्धानमकस्माच्च पुनरेव च दर्शनम् ।
 13-055-004c पुनश्च शयनं विप्र दिवसानेकविंशतिम् ॥
 13-055-005a तैलाभ्यक्तस्य गमनं भोजनं च गृहे मम ।
 13-055-005c समुपानीय विविधं यद्गन्धं जातवेदसा ॥

- 13-055-005e निर्याणं च रथेनाशु सहसा यत्कृतं त्वया ॥
 13-055-006a धनानां च विसर्गस्य वनस्यापि च दर्शनम् ।
 13-055-006c प्रासादानां बहूनां च काञ्चनानां महामुने ॥
 13-055-007a मणिविद्रुमपादानां पर्यङ्कानां च दर्शनम् ।
 13-055-007c पुनश्चादर्शनं तस्य श्रोतुमिच्छामि कारणम् ॥
 13-055-008a अतीव ह्यत्र मुह्यामि चिन्तयानो दिवानिशम् ।
 13-055-008c न चैवात्राधिगच्छामि सर्वस्यास्य विनिश्चयम् ॥
 13-055-008e एतदिच्छामि कात्स्नर्येन सत्यं श्रोतुं तपोधन ॥

13-055-009 च्यवन उवाच

- 13-055-009a शृणु सर्वमशेषेण यदिदं येन हेतुना ।
 13-055-009c न हि शक्यमनाख्यातुमेवं पृष्टेन पार्थिव ॥
 13-055-010a पितामहस्य वदतः पुरा देवसमागमे ।
 13-055-010c श्रुतवानस्मि यद्राजंस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
 13-055-011a ब्रह्मक्षत्रविरोधेन भविता कुलसंकरः ।
 13-055-011c पौत्रस्ते भविता राजंस्तेजोवीर्यसमन्वितः ॥
 13-055-012a ततः स्वकुलरक्षार्थमहं त्वा समुपागमम् ।
 13-055-012c चिकीर्षन्कुशिकोच्छेदं संदिधक्षुः कुलं तव ॥
 13-055-013a ततोऽहमागम्य पुरा त्वामवोचं महीपते ।
 13-055-013c नियमं कंचिदारप्स्ये शुश्रूषा क्रियतामिति ॥
 13-055-014a न च ते दुष्कृतं किंचिदहमासादयं गृहे ।
 13-055-014c तेन जीवसि राजर्षे न भवेथास्ततोऽन्यथा ॥
 13-055-015a एतां बुद्धिं समास्थाय दिवसानेकविंशतिम् ।
 13-055-015c सुप्तोऽस्मि यदि मां कश्चिद्बोधयेदिति पार्थिव ॥
 13-055-016a यदा त्वया सभार्येण संसुप्तो न प्रबोधितः ।
 13-055-016c अहं तदैव ते प्रीतो मनसा राजसत्तम ॥
 13-055-017a उत्थाय चास्मि निष्क्रान्तो यदि मां त्वं महीपते ।
 13-055-017c पृच्छेः क्व यास्यसीत्येवं शपेयं त्वामिति प्रभो ॥
 13-055-018a अन्तर्हितश्चास्मि पुनः पुनरेव च ते गृहे ।
 13-055-018c योगमास्थाय संविष्टो दिवसानेकविंशतिम् ॥
 13-055-019a क्षुधितो मामसूयेथाः श्रमाद्वेति नराधिप ।
 13-055-019c एतां बुद्धिं समास्थाय कर्षितौ वां मया क्षुधा ॥

- 13-055-020a न च तेऽभूत्सुसूक्ष्मोऽपि मन्युर्मनसि पार्थिव ।
 13-055-020c सभार्यस्य नरश्रेष्ठ तेन ते प्रीतिमानहम् ॥
- 13-055-021a भोजनं च समानाय्य यत्तदादीपितं मया ।
 13-055-021c क्रुध्येथा यदि मात्सर्यादिति तन्मर्षितं च ते ॥
- 13-055-022a ततोऽहं रथमारुह्य त्वामवोचं नराधिप ।
 13-055-022c सभार्यो मां वहस्वेति तच्च त्वं कृतवांस्तथा ॥
- 13-055-023a अविशङ्को नरपते प्रीतोऽहं चापि तेन ते ।
 13-055-023c धनोत्सर्गेऽपि च कृते न त्वां क्रोधः प्रधर्षयत् ॥
- 13-055-024a ततः प्रीतेन ते राजन्पुनरेतत्कृतं तव ।
 13-055-024c सभार्यस्य वनं भूयस्तद्विद्धि मनुजाधिप ॥
- 13-055-025a प्रीत्यर्थं तव चैतन्मे स्वर्गसंदर्शनं कृतम् ।
 13-055-025c यत्ते वनेऽस्मिन्नृपते दृष्टं दिव्यं निदर्शनम् ॥
- 13-055-026a स्वर्गोद्देशस्त्वया राजन्सशरीरेण पार्थिव ।
 13-055-026c मुहूर्तमनुभूतोऽसौ सभार्येण नृपोत्तम ॥
- 13-055-027a निदर्शनार्थं तपसो धर्मस्य च नराधिप ।
 13-055-027c तत्र यासीत्स्पृहा राजंस्तच्चापि विदितं मम ॥
- 13-055-028a ब्राह्मण्यं काङ्क्षसे हि त्वं तपश्च पृथिवीपते ।
 13-055-028c अवमन्य नरेन्द्रत्वं देवेन्द्रत्वं च पार्थिव ॥
- 13-055-029a एवमेतद्यथात्थ त्वं ब्राह्मण्यं तात दुर्लभम् ।
 13-055-029c ब्राह्मण्ये सति चर्षित्वमृषित्वे च तपस्विता ॥
- 13-055-030a भविष्यत्येष ते कामः कुशिकात्कौशिको द्विजः ।
 13-055-030c तृतीयं पुरुषं प्राप्य ब्राह्मणत्वं गमिष्यति ॥
- 13-055-031a वंशस्ते पार्थिवश्रेष्ठ भृगूणामेव तेजसा ।
 13-055-031c पौत्रस्ते भविता विप्र तपस्वी पावकद्युतिः ॥
- 13-055-032a यः स देवमनुष्याणां भयमुत्पादयिष्यति ।
 13-055-032c त्रयाणां चैव लोकानां सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
- 13-055-033a वरं गृहाण राजर्षे यस्ते मनसि वर्तते ।
 13-055-033c तीर्थयात्रां गमिष्यामि पुरा कालोऽतिवर्तते ॥

13-055-034 कुशिक उवाच

- 13-055-034a एष एव वरो मेऽद्य यत्त्वं प्रीतो महामुने ।
 13-055-034c भवत्वेतद्यथात्थ त्वं तपः पौत्रे ममानघ ॥

- 13-055-034e ब्राह्मण्यं मे कुलस्यास्तु भगवन्नेष मे वरः ॥
 13-055-035a पुनश्चाख्यातुमिच्छामि भगवन्विस्तरेण वै ।
 13-055-035c कथमेष्यति विप्रत्वं कुलं मे भृगुनन्दन ॥
 13-055-035e कश्चासौ भविता बन्धुर्मम कश्चापि संमतः ॥

13-056-001 च्यवन उवाच

- 13-056-001a अवश्यं कथनीयं मे तवैतन्नरपुंगव ।
 13-056-001c यदर्थं त्वाहमुच्छेत्तुं संप्राप्तो मनुजाधिप ॥
 13-056-002a भृगूणां क्षत्रिया याज्या नित्यमेव जनाधिप ।
 13-056-002c ते च भेदं गमिष्यन्ति दैवयुक्तेन हेतुना ॥
 13-056-003a क्षत्रियाश्च भृगून्सर्वान्वधिष्यन्ति नराधिप ।
 13-056-003c आ गर्भादनुकृन्तन्तो दैवदण्डनिपीडिताः ॥
 13-056-004a तत उत्पत्स्यतेऽस्माकं कुले गोत्रविवर्धनः ।
 13-056-004c और्वो नाम महातेजा ज्वलनार्कसमद्युतिः ॥
 13-056-005a स त्रैलोक्यविनाशाय कोपाग्निं जनयिष्यति ।
 13-056-005c महीं सपर्वतवनां यः करिष्यति भस्मसात् ॥
 13-056-006a कंचित्कालं तु तं वह्निं स एव शमयिष्यति ।
 13-056-006c समुद्रे वडवावक्त्रे प्रक्षिप्य मुनिसत्तमः ॥
 13-056-007a पुत्रं तस्य महाभागमृचीकं भृगुनन्दनम् ।
 13-056-007c साक्षात्कृत्स्नो धनुर्वेदः समुपस्थास्यतेऽनघ ॥
 13-056-008a क्षत्रियाणामभावाय दैवयुक्तेन हेतुना ।
 13-056-008c स तु तं प्रतिगृह्यैव पुत्रे संक्रामयिष्यति ॥
 13-056-009a जमदग्नौ महाभागे तपसा भावितात्मनि ।
 13-056-009c स चापि भृगुशार्दूलस्तं वेदं धारयिष्यति ॥
 13-056-010a कुलात्तु तव धर्मात्मन्कन्यां सोऽधिगमिष्यति ।
 13-056-010c उद्धावनार्थं भवतो वंशस्य नृपसत्तम ॥
 13-056-011a गाधेर्दुहितरं प्राप्य पौत्रीं तव महातपाः ।
 13-056-011c ब्राह्मणं क्षत्रधर्माणं राममुत्पादयिष्यति ॥
 13-056-012a क्षत्रियं विप्रकर्माणं बृहस्पतिमिवौजसा ।
 13-056-012c विश्वामित्रं तव कुले गाधेः पुत्रं सुधार्मिकम् ॥
 13-056-012e तपसा महता युक्तं प्रदास्यति महाद्युते ॥
 13-056-013a स्त्रियौ तु कारणं तत्र परिवर्ते भविष्यतः ।

- 13-056-013c पितामहनियोगाद्वै नान्यथैतद्भविष्यति ॥
 13-056-014a तृतीये पुरुषे तुभ्यं ब्राह्मणत्वमुपैष्यति ।
 13-056-014c भविता त्वं च संबन्धी भृगूणां भावितात्मनाम् ॥

13-056-015 भीष्म उवाच

- 13-056-015a कुशिकस्तु मुनेर्वाक्यं च्यवनस्य महात्मनः ।
 13-056-015c श्रुत्वा हृष्टोऽभवद्राजा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥
 13-056-015e एवमस्त्विति धर्मात्मा तदा भरतसत्तम ॥
 13-056-016a च्यवनस्तु महातेजाः पुनरेव नराधिपम् ।
 13-056-016c वरार्थं चोदयामास तमुवाच स पार्थिवः ॥
 13-056-017a बाढमेवं ग्रहीष्यामि कामं त्वत्तो महामुने ।
 13-056-017c ब्रह्मभूतं कुलं मेऽस्तु धर्मे चास्य मनो भवेत् ॥
 13-056-018a एवमुक्तस्तथेत्येवं प्रत्युक्त्वा च्यवनो मुनिः ।
 13-056-018c अभ्यनुज्ञाय नृपतिं तीर्थयात्रां ययौ तदा ॥
 13-056-019a एतत्ते कथितं सर्वमशेषेण मया नृप ।
 13-056-019c भृगूणां कुशिकानां च प्रति संबन्धकारणम् ॥
 13-056-020a यथोक्तं मुनिना चापि तथा तदभवन्नृप ।
 13-056-020c जन्म रामस्य च मुनेर्विश्वामित्रस्य चैव ह ॥

13-057-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-057-001a मुह्यामीव निशम्याद्य चिन्तयानः पुनः पुनः ।
 13-057-001c हीनां पार्थिवसंघातैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमाम् ॥
 13-057-002a प्राप्य राज्यानि शतशो महीं जित्वापि भारत ।
 13-057-002c कोटिशः पुरुषान्हत्वा परितप्ये पितामह ॥
 13-057-003a का नु तासां वरस्त्रीणामवस्थाद्य भविष्यति ।
 13-057-003c या हीनाः पतिभिः पुत्रैर्मातुलैर्भ्रातृभिस्तथा ॥
 13-057-004a वयं हि तान्गुरुन्हत्वा ज्ञातींश्च सुहृदोऽपि च ।
 13-057-004c अवाक्शीर्षाः पतिष्यामो नरके नात्र संशयः ॥
 13-057-005a शरीरं योक्तुमिच्छामि तपसोग्रेण भारत ।
 13-057-005c उपदिष्टमिहेच्छामि तत्त्वतोऽहं विशां पते ॥

13-057-006 वैशंपायन उवाच

- 13-057-006a युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा भीष्मो महामनाः ।

13-057-006c	परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या युधिष्ठिरमभाषत ॥
13-057-007a	रहस्यमद्भुतं चैव शृणु वक्ष्यामि यत्त्वयि ।
13-057-007c	या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावेषु भारत ॥
13-057-008a	तपसा प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यशः ।
13-057-008c	आयुःप्रकर्षो भोगाश्च लभ्यन्ते तपसा विभो ॥
13-057-009a	ज्ञानं विज्ञानमारोग्यं रूपं संपत्तयैव च ।
13-057-009c	सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते भरतर्षभ ॥
13-057-010a	धनं प्राप्नोति तपसा मौनं ज्ञानं प्रयच्छति ।
13-057-010c	उपभोगांस्तु दानेन ब्रह्मचर्येण जीवितम् ॥
13-057-011a	अहिंसायाः फलं रूपं दीक्षाया जन्म वै कुले ।
13-057-011c	फलमूलाशिनां राज्यं स्वर्गः पर्णाशिनां भवेत् ॥
13-057-012a	पयोभक्षो दिवं याति स्नानेन द्रविणाधिकः ।
13-057-012c	गुरुशुश्रूषया विद्या नित्यश्राद्धेन संततिः ॥
13-057-013a	गवाह्यः शाकदीक्षाभिः स्वर्गमाहुस्तृणाशनात् ।
13-057-013c	स्त्रियस्त्रिषवणस्नानाद्वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
13-057-014a	नित्यस्नायी भवेद्दक्षः संध्ये तु द्वे जपद्विजः ।
13-057-014c	मरुं साधयतो राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ॥
13-057-015a	स्थण्डिले शयमानानां गृहाणि शयनानि च ।
13-057-015c	चीरवल्कलवासोभिर्वासांस्याभरणानि च ॥
13-057-016a	शय्यासनानि यानानि योगयुक्ते तपोधने ।
13-057-016c	अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोको विधीयते ॥
13-057-017a	रसानां प्रतिसंहारात्सौभाग्यमिह विन्दति ।
13-057-017c	आमिषप्रतिसंहारात्प्रजास्यायुष्मती भवेत् ॥
13-057-018a	उदवासं वसेद्यस्तु स नराधिपतिर्भवेत् ।
13-057-018c	सत्यवादी नरश्रेष्ठ दैवतैः सह मोदते ॥
13-057-019a	कीर्तिर्भवति दानेन तथारोग्यमहिंसया ।
13-057-019c	द्विजशुश्रूषया राज्यं द्विजत्वं वापि पुष्कलम् ॥
13-057-020a	पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति शाश्वती ।
13-057-020c	अन्नपानप्रदानेन तृप्यते कामभोगतः ॥
13-057-021a	सान्त्वदः सर्वभूतानां सर्वशोकैर्विमुच्यते ।
13-057-021c	देवशुश्रूषया राज्यं दिव्यं रूपं नियच्छति ॥

13-057-022a	दीपालोकप्रदानेन चक्षुष्मान्भवते नरः ।
13-057-022c	प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥
13-057-023a	गन्धमाल्यनिवृत्त्या तु कीर्तिर्भवति पुष्कला ।
13-057-023c	केशश्मश्रून्धारयतामग्न्या भवति संततिः ॥
13-057-024a	उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च पार्थिव ।
13-057-024c	कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥
13-057-025a	दासीदासमलंकारान्क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
13-057-025c	ब्रह्मदेयां सुतां दत्त्वा प्राप्नोति मनुजर्षभ ॥
13-057-026a	क्रतुभिश्चोपवासैश्च त्रिदिवं याति भारत ।
13-057-026c	लभते च चिरं स्थानं बलिपुष्पप्रदो नरः ॥
13-057-027a	सुवर्णशृङ्गैस्तु विभूषितानां; गवां सहस्रस्य नरः प्रदाता ।
13-057-027c	प्राप्नोति पुण्यं दिवि देवलोक;मित्येवमाहुर्मुनिदेवसंघाः ॥
13-057-028a	प्रयच्छते यः कपिलां सचैलां; कांस्योपदोहां कनकाग्रशृङ्गीम् ।
13-057-028c	तैस्तैर्गुणैः कामदुघास्य भूत्वा; नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ॥
13-057-029a	यावन्ति लोमानि भवन्ति धेन्वा;स्तावत्फलं प्राप्नुते गोप्रदाता ।
13-057-029c	पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुलं च सर्व;मासप्तमं तारयते परत्र ॥
13-057-030a	सदक्षिणां काञ्चनचारुशृङ्गीं; कांस्योपदोहां द्रविणोत्तरीयाम् ।
13-057-030c	धेनुं तिलानां ददतो द्विजाय; लोका वसूनां सुलभा भवन्ति ॥
13-057-031a	स्वकर्मभिर्मानवं संनिबद्धं; तीव्रान्धकारे नरके पतन्तम् ।
13-057-031c	महार्णवे नौरिव वायुयुक्ता; दानं गवां तारयते परत्र ॥
13-057-032a	यो ब्रह्मदेयां तु ददाति कन्यां; भूमिप्रदानं च करोति विप्रे ।
13-057-032c	ददाति चान्नं विधिवच्च यश्च; स लोकमाप्नोति पुरंदरस्य ॥
13-057-033a	नैवेशिकं सर्वगुणोपपन्नं; ददाति वै यस्तु नरो द्विजाय ।
13-057-033c	स्वाध्यायचारित्रगुणान्विताय; तस्यापि लोकाः कुरुषूत्तरेषु ॥
13-057-034a	धुर्यप्रदानेन गवां तथाश्चै;र्लोकानवाप्नोति नरो वसूनाम् ।
13-057-034c	स्वर्गाय चाहुर्हि हिरण्यदानं; ततो विशिष्टं कनकप्रदानम् ॥
13-057-035a	छत्रप्रदानेन गृहं वरिष्ठं; यानं तथोपानहसंप्रदाने ।
13-057-035c	वस्त्रप्रदानेन फलं सुरुपं; गन्धप्रदाने सुरभिर्नरः स्यात् ॥
13-057-036a	पुष्पोपगं वाथ फलोपगं वा; यः पादपं स्पर्शयते द्विजाय ।
13-057-036c	स स्त्रीसमृद्धं बहुरत्नपूर्णं; लभत्ययत्नोपगतं गृहं वै ॥
13-057-037a	भक्षान्नपानीयरसप्रदाता; सर्वानवाप्नोति रसान्प्रकामम् ।

- 13-057-037c प्रतिश्रयाच्छादनसंप्रदाता; प्राप्नोति तानेव न संशयोऽत्र ॥
- 13-057-038a स्रग्धूपगन्धान्यनुलेपनानि; स्नानानि माल्यानि च मानवो यः ।
- 13-057-038c दद्याद्द्विजेभ्यः स भवेदरोगःस्तथाभिरूपश्च नरेन्द्रलोके ॥
- 13-057-039a बीजैरशून्यं शयनैरुपेतं; दद्याद्गृहं यः पुरुषो द्विजाय ।
- 13-057-039c पुण्याभिरामं बहुरत्नपूर्णं; लभत्यधिष्ठानवरं स राजन् ॥
- 13-057-040a सुगन्धचित्रास्तरणोपपन्नं; दद्यान्नरो यः शयनं द्विजाय ।
- 13-057-040c रूपान्वितां पक्षवतीं मनोज्ञां; भार्यामयत्नोपगतां लभेत्सः ॥
- 13-057-041a पितामहस्यानुचरो वीरशायी भवेन्नरः ।
- 13-057-041c नाधिकं विद्यते तस्मादित्याहुः परमर्षयः ॥

13-057-042 वैशंपायन उवाच

- 13-057-042a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतात्मा कुरुनन्दनः ।
- 13-057-042c नाश्रमेऽरोचयद्वासं वीरमार्गाभिकाङ्क्षया ॥
- 13-057-043a ततो युधिष्ठिरः प्राह पाण्डवान्भरतर्षभ ।
- 13-057-043c पितामहस्य यद्वाक्यं तद्वो रोचत्विति प्रभुः ॥
- 13-057-044a ततस्तु पाण्डवाः सर्वे द्रौपदी च यशस्विनी ।
- 13-057-044c युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं बाढमित्यभ्यपूजयन् ॥

13-058-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-058-001a यानीमानि बहिर्वेद्यां दानानि परिचक्षते ।
- 13-058-001c तेभ्यो विशिष्टं किं दानं मतं ते कुरुपुंगव ॥
- 13-058-002a कौतूहलं हि परमं तत्र मे वर्तते प्रभो ।
- 13-058-002c दातारं दत्तमन्वेति यद्दानं तत्प्रचक्ष्व मे ॥

13-058-003 भीष्म उवाच

- 13-058-003a अभयं सर्वभूतेभ्यो व्यसने चाप्यनुग्रहम् ।
- 13-058-003c यच्चाभिलषितं दद्यात्तृषितायाभियाचते ॥
- 13-058-004a दत्तं मन्येत यद्वत्त्वा तद्दानं श्रेष्ठमुच्यते ।
- 13-058-004c दत्तं दातारमन्वेति यद्दानं भरतर्षभ ॥
- 13-058-005a हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ।
- 13-058-005c एतानि वै पवित्राणि तारयन्त्यपि दुष्कृतम् ॥
- 13-058-006a एतानि पुरुषव्याघ्र साधुभ्यो देहि नित्यदा ।
- 13-058-006c दानानि हि नरं पापान्मोक्षयन्ति न संशयः ॥

13-058-007a	यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।
13-058-007c	तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
13-058-008a	प्रियाणि लभते लोके प्रियदः प्रियकृत्तथा ।
13-058-008c	प्रियो भवति भूतानामिह चैव परत्र च ॥
13-058-009a	याचमानमभीमानादाशावन्तमकिंचनम् ।
13-058-009c	यो नार्चति यथाशक्ति स नृशंसो युधिष्ठिर ॥
13-058-010a	अमित्रमपि चेद्दीनं शरणैषिणमागतम् ।
13-058-010c	व्यसने योऽनुगृह्णाति स वै पुरुषसत्तमः ॥
13-058-011a	कृशाय ह्रीमते तात वृत्तिक्षीणाय सीदते ।
13-058-011c	अपह्न्यात्क्षुधं यस्तु न तेन पुरुषः समः ॥
13-058-012a	ह्रिया तु नियतान्साधून्पुत्रदारैश्च कर्षितान् ।
13-058-012c	अयाचमानान्कौन्तेय सर्वोपायैर्निमन्त्रय ॥
13-058-013a	आशिषं ये न देवेषु न मर्त्येषु च कुर्वते ।
13-058-013c	अर्हन्तो नित्यसत्त्वस्था यथालब्धोपजीविनः ॥
13-058-014a	आशीविषसमेभ्यश्च तेभ्यो रक्षस्व भारत ।
13-058-014c	तान्युक्तैरुपजिज्ञास्य तथा द्विजवरोत्तमान् ॥
13-058-015a	कृतैरावसथैर्नित्यं सप्रेष्यैः सपरिच्छदैः ।
13-058-015c	निमन्त्रयेथाः कौरव्य सर्वकामसुखावहैः ॥
13-058-016a	यदि ते प्रतिगृह्णीयुः श्रद्धापूतं युधिष्ठिर ।
13-058-016c	कार्यमित्येव मन्वाना धार्मिकाः पुण्यकर्मिणः ॥
13-058-017a	विद्यास्नाता व्रतस्नाता ये व्यपाश्रित्यजीविनः ।
13-058-017c	गूढस्वाध्यायतपसो ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥
13-058-018a	तेषु शुद्धेषु दान्तेषु स्वदारनिरतेषु च ।
13-058-018c	यत्करिष्यसि कल्याणं तत्त्वा लोकेषु धास्यति ॥
13-058-019a	यथाग्निहोत्रं सुहुतं सायं प्रातर्द्विजातिना ।
13-058-019c	तथा भवति दत्तं वै द्विजेभ्योऽथ कृतात्मना ॥
13-058-020a	एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सदक्षिणः ।
13-058-020c	विशिष्टः सर्वयज्ञेभ्यो ददतस्तात वर्तताम् ॥
13-058-021a	निवापो दानसदृशस्तादृशेषु युधिष्ठिर ।
13-058-021c	निवपन्पूजयंश्चैव तेष्वानृण्यं निगच्छति ॥
13-058-022a	य एव नो न कुप्यन्ति न लुभ्यन्ति तृणेष्वपि ।

13-058-022c	त एव नः पूज्यतमा ये चान्ये प्रियवादिनः ॥
13-058-023a	ये नो न बहु मन्यन्ते न प्रवर्तन्ति चापरे ।
13-058-023c	पुत्रवत्परिपाल्यास्ते नमस्तेभ्यस्तथाभयम् ॥
13-058-024a	ऋत्विक्पुरोहिताचार्या मृदुब्रह्मधरा हि ते ।
13-058-024c	क्षत्रेणापि हि संसृष्टं तेजः शाम्यति वै द्विजे ॥
13-058-025a	अस्ति मे बलवानस्मि राजास्मीति युधिष्ठिर ।
13-058-025c	ब्राह्मणान्मा स्म पर्यश्रीर्वासोभिरशनेन च ॥
13-058-026a	यच्छोभार्थं बलार्थं वा वित्तमस्ति तवानघ ।
13-058-026c	तेन ते ब्राह्मणाः पूज्याः स्वधर्ममनुतिष्ठता ॥
13-058-027a	नमस्कार्यास्त्वया विप्रा वर्तमाना यथातथम् ।
13-058-027c	यथासुखं यथोत्साहं ललन्तु त्वयि पुत्रवत् ॥
13-058-028a	को ह्यन्यः सुप्रसादानां सुहृदामल्पतोषिणाम् ।
13-058-028c	वृत्तिमर्हत्युपक्षेप्तुं त्वदन्यः कुरुसत्तम ॥
13-058-029a	यथा पत्याश्रयो धर्मः स्त्रीणां लोके सनातनः ।
13-058-029c	स देवः सा गतिर्नान्या तथास्माकं द्विजातयः ॥
13-058-030a	यदि नो ब्राह्मणास्तात संत्यजेयुरपूजिताः ।
13-058-030c	पश्यन्तो दारुणं कर्म सततं क्षत्रिये स्थितम् ॥
13-058-031a	अवेदानामकीर्तीनामलोकानामयज्वनाम् ।
13-058-031c	कोऽस्माकं जीवितेनार्थस्तद्धि नो ब्राह्मणाश्रयम् ॥
13-058-032a	अत्र ते वर्तयिष्यामि यथा धर्मः सनातनः ।
13-058-032c	राजन्यो ब्राह्मणं राजन्पुरा परिचचार ह ॥
13-058-032e	वैश्यो राजन्यमित्येव शूद्रो वैश्यमिति श्रुतिः ॥
13-058-033a	दूराच्छूद्रेणोपचर्यो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् ।
13-058-033c	संस्पर्शपरिचर्यस्तु वैश्येन क्षत्रियेण च ॥
13-058-034a	मृदुभावान्सत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालकान् ।
13-058-034c	आशीविषानिव क्रुद्धांस्तानुपाचरत द्विजान् ॥
13-058-035a	अपरेषां परेषां च परेभ्यश्चैव ये परे ।
13-058-035c	क्षत्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च ॥
13-058-035e	ब्राह्मणेष्वेव शाम्यन्ति तेजांसि च तपांसि च ॥
13-058-036a	न मे पिता प्रियतरो न त्वं तात तथा प्रियः ।
13-058-036c	न मे पितुः पिता राजन्न चात्मा न च जीवितम् ॥

- 13-058-037a त्वत्तश्च मे प्रियतरः पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।
 13-058-037c त्वत्तोऽपि मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥
 13-058-038a ब्रवीमि सत्यमेतच्च यथाहं पाण्डुनन्दन ।
 13-058-038c तेन सत्येन गच्छेयं लोकान्यत्र स शंतनुः ॥
 13-058-039a पश्येयं च सतां लोकाञ्छुचीन्ब्रह्मपुरस्कृतान् ।
 13-058-039c तत्र मे तात गन्तव्यमह्वाय च चिराय च ॥
 13-058-040a सोऽहमेतादृशाँल्लोकान्दृष्ट्वा भरतसत्तम ।
 13-058-040c यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु न तप्ये तेन पार्थिव ॥

13-059-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-059-001a यौ तु स्यातां चरणेनोपपन्नौ; यौ विद्यया सदृशौ जन्मना च ।
 13-059-001c ताभ्यां दानं कतरस्मै विशिष्टः मयाचमानाय च याचते च ॥

13-059-002 भीष्म उवाच

- 13-059-002a श्रेयो वै याचतः पार्थ दत्तमाहुरयाचते ।
 13-059-002c अर्हत्तमो वै धृतिमान्कृपणादधृतात्मनः ॥
 13-059-003a क्षत्रियो रक्षणधृतिर्ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः ।
 13-059-003c ब्राह्मणो धृतिमान्विद्वान्देवान्प्रीणाति तुष्टिमान् ॥
 13-059-004a याच्ञामाहुरनीशस्य अभिहारं च भारत ।
 13-059-004c उद्वेजयति याचन्हि सदा भूतानि दस्युवत् ॥
 13-059-005a प्रियते याचमानो वै तमनु प्रियते ददत् ।
 13-059-005c ददत्संजीवयत्येनमात्मानं च युधिष्ठिर ॥
 13-059-006a आनृशंस्यं परो धर्मो याचते यत्प्रदीयते ।
 13-059-006c अयाचतः सीदमानान्सर्वोपायैर्निमन्त्रय ॥
 13-059-007a यदि वै तादृशा राष्ट्रे वसेयुस्ते द्विजोत्तमाः ।
 13-059-007c भस्मच्छन्नानिवाग्नींस्तान्बुध्येथास्त्वं प्रयत्नतः ॥
 13-059-008a तपसा दीप्यमानास्ते दहेयुः पृथिवीमपि ।
 13-059-008c पूज्या हि ज्ञानविज्ञानतपोयोगसमन्विताः ॥
 13-059-009a तेभ्यः पूजां प्रयुञ्जीथा ब्राह्मणेभ्यः परंतप ।
 13-059-009c ददद्बहुविधान्दायानुपच्छन्दानयाचताम् ॥
 13-059-010a यदग्निहोत्रे सुहुते सायंप्रातर्भवेत्फलम् ।
 13-059-010c विद्यावेदव्रतवति तद्दानफलमुच्यते ॥

- 13-059-011a विद्यावेदव्रतस्नातानव्यपाश्रयजीविनः ।
 13-059-011c गूढस्वाध्यायतपसो ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥
 13-059-012a कृतैरावसथैर्हृद्यैः सप्रेष्यैः सपरिच्छदैः ।
 13-059-012c निमन्त्रयेथाः कौन्तेय कामैश्चान्यैर्द्विजोत्तमान् ॥
 13-059-013a अपि ते प्रतिगृह्णीयुः श्रद्धापूतं युधिष्ठिर ।
 13-059-013c कार्यमित्येव मन्वाना धर्मज्ञाः सूक्ष्मदर्शिनः ॥
 13-059-014a अपि ते ब्राह्मणा भुक्त्वा गताः सोद्धरणान्गृहान् ।
 13-059-014c येषां दाराः प्रतीक्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः ॥
 13-059-015a अन्नानि प्रातःसवने नियता ब्रह्मचारिणः ।
 13-059-015c ब्राह्मणास्तात भुञ्जानास्त्रेताग्नीन्प्रीणयन्तु ते ॥
 13-059-016a माध्यंदिनं ते सवनं ददतस्तात वर्तताम् ।
 13-059-016c गा हिरण्यानि वासांसि तेनेन्द्रः प्रीयतां तव ॥
 13-059-017a तृतीयं सवनं तत्ते वैश्वदेवं युधिष्ठिर ।
 13-059-017c यद्देवेभ्यः पितृभ्यश्च विप्रेभ्यश्च प्रयच्छसि ॥
 13-059-018a अहिंसा सर्वभूतेभ्यः संविभागश्च सर्वशः ।
 13-059-018c दमस्त्यागो धृतिः सत्यं भवत्ववभृथाय ते ॥
 13-059-019a एष ते विततो यज्ञः श्रद्धापूतः सदक्षिणः ।
 13-059-019c विशिष्टः सर्वयज्ञेभ्यो नित्यं तात प्रवर्तताम् ॥

13-060-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-060-001a दानं यज्ञक्रिया चेह किं स्वित्प्रेत्य महाफलम् ।
 13-060-001c कस्य ज्यायः फलं प्रोक्तं कीदृशेभ्यः कथं कदा ॥
 13-060-002a एतदिच्छामि विज्ञातुं याथातथ्येन भारत ।
 13-060-002c विद्वज्जिज्ञासमानाय दानधर्मान्प्रचक्ष्व मे ॥
 13-060-003a अन्तर्वेद्यां च यद्वत्तं श्रद्धया चानृशंस्यतः ।
 13-060-003c किं स्विन्निःश्रेयसं तात तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-060-004 भीष्म उवाच

- 13-060-004a रौद्रं कर्म क्षत्रियस्य सततं तात वर्तते ।
 13-060-004c तस्य वैतानिकं कर्म दानं चैवेह पावनम् ॥
 13-060-005a न तु पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः ।
 13-060-005c एतस्मात्कारणाद्यज्ञैर्यजेद्राजाप्तदक्षिणैः ॥

13-060-006a	अथ चेत्प्रतिगृह्णीयुर्दद्यादहरहर्नृपः ।
13-060-006c	श्रद्धामास्थाय परमां पावनं ह्येतदुत्तमम् ॥
13-060-007a	ब्राह्मणांस्तर्पयेद्द्रव्यैस्ततो यज्ञे यतव्रतः ।
13-060-007c	मैत्रान्साधून्वेदविदः शीलवृत्ततपोन्वितान् ॥
13-060-008a	यत्ते तेन करिष्यन्ति कृतं तेन भविष्यति ।
13-060-008c	यज्ञान्साधय साधुभ्यः स्वाद्वन्नान्दक्षिणावतः ॥
13-060-009a	इष्टं दत्तं च मन्येथा आत्मानं दानकर्मणा ।
13-060-009c	पूजयेथा यायजूकांस्तवाप्यंशो भवेद्यथा ॥
13-060-010a	प्रजावतो भरेथाश्च ब्राह्मणान्बहुभारिणः ।
13-060-010c	प्रजावांस्तेन भवति यथा जनयिता तथा ॥
13-060-011a	यावतो वै साधुधर्मान्सन्तः संवर्तयन्त्युत ।
13-060-011c	सर्वे ते चापि भर्तव्या नरा ये बहुभारिणः ॥
13-060-012a	समृद्धः संप्रयच्छस्व ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
13-060-012c	धेनूरनडुहोऽन्नानि च्छत्रं वासांस्युपानहौ ॥
13-060-013a	आज्यानि यजमानेभ्यस्तथान्नाद्यानि भारत ।
13-060-013c	अश्ववन्ति च यानानि वेश्मानि शयनानि च ॥
13-060-014a	एते देया व्युष्टिमन्तो लघूपायाश्च भारत ।
13-060-014c	अजुगुप्सांश्च विज्ञाय ब्राह्मणान्वृत्तिकर्षितान् ॥
13-060-015a	उपच्छन्नं प्रकाशं वा वृत्त्या तान्प्रतिपादय ।
13-060-015c	राजसूयाश्चमेधाभ्यां श्रेयस्तत्क्षत्रियान्प्रति ॥
13-060-016a	एवं पापैर्विमुक्तस्त्वं पूतः स्वर्गमवाप्स्यसि ।
13-060-016c	संसयित्वा पुनः कोशं यद्राष्ट्रं पालयिष्यसि ॥
13-060-017a	ततश्च ब्रह्मभूयस्त्वमवाप्स्यसि धनानि च ।
13-060-017c	आत्मनश्च परेषां च वृत्तिं संरक्ष भारत ॥
13-060-018a	पुत्रवच्चापि भृत्यान्स्वान्प्रजाश्च परिपालय ।
13-060-018c	योगक्षेमश्च ते नित्यं ब्राह्मणेष्वस्तु भारत ॥
13-060-019a	अरक्षितारं हर्तारं विलोप्तारमदायकम् ।
13-060-019c	तं स्म राजकलिं हन्युः प्रजाः संभूय निर्घृणम् ॥
13-060-020a	अहं वो रक्षितेत्युक्त्वा यो न रक्षति भूमिपः ।
13-060-020c	स संहत्य निहन्तव्यः श्वेव सोन्माद आतुरः ॥
13-060-021a	पापं कुर्वन्ति यत्किञ्चित्प्रजा राज्ञा ह्यरक्षिताः ।

- 13-060-021c चतुर्थं तस्य पापस्य राजा भारत विन्दति ॥
 13-060-022a अप्याहुः सर्वमेवेति भूयोऽर्धमिति निश्चयः ।
 13-060-022c चतुर्थं मतमस्माकं मनोः श्रुत्वानुशासनम् ॥
 13-060-023a शुभं वा यत्प्रकुर्वन्ति प्रजा राजा सुरक्षिताः ।
 13-060-023c चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा चाप्नोति भारत ॥
 13-060-024a जीवन्तं त्वानुजीवन्तु प्रजाः सर्वा युधिष्ठिर ।
 13-060-024c पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिव द्विजाः ॥
 13-060-025a कुबेरमिव रक्षांसि शतक्रतुमिवामराः ।
 13-060-025c ज्ञातयस्त्वानुजीवन्तु सुहृदश्च परंतप ॥

13-061-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-061-001a इदं देयमिदं देयमितीयं श्रुतिचोदना ।
 13-061-001c बहुदेयाश्च राजानः किं स्वदेयमनुत्तमम् ॥

13-061-002 भीष्म उवाच

- 13-061-002a अति दानानि सर्वाणि पृथिवीदानमुच्यते ।
 13-061-002c अचला ह्यक्षया भूमिर्दोग्ध्री कामाननुत्तमान् ॥
 13-061-003a दोग्ध्री वासांसि रत्नानि पशून्व्रीहियवांस्तथा ।
 13-061-003c भूमिदः सर्वभूतेषु शाश्वतीरेधते समाः ॥
 13-061-004a यावद्भूमेरायुरिह तावद्भूमिद एधते ।
 13-061-004c न भूमिदानादस्तीह परं किञ्चिद्युधिष्ठिर ॥
 13-061-005a अप्यल्पं प्रददुः पूर्वं पृथिव्या इति नः श्रुतम् ।
 13-061-005c भूमिमेते ददुः सर्वे ये भूमिं भुञ्जते जनाः ॥
 13-061-006a स्वकर्मैवोपजीवन्ति नरा इह परत्र च ।
 13-061-006c भूमिर्भूतिर्महादेवी दातारं कुरुते प्रियम् ॥
 13-061-007a य एतां दक्षिणां दद्यादक्षयां पृथिवीपतिः ।
 13-061-007c पुनर्नरत्वं संप्राप्य भवेत्स पृथिवीपतिः ॥
 13-061-008a यथा दानं तथा भोग इति धर्मेषु निश्चयः ।
 13-061-008c संग्रामे वा तनुं जह्याद्दद्याद्वा पृथिवीमिमाम् ॥
 13-061-009a इत्येतां क्षत्रबन्धूनां वदन्ति परमाशिषम् ।
 13-061-009c पुनाति दत्ता पृथिवी दातारमिति शुश्रुम ॥
 13-061-010a अपि पापसमाचारं ब्रह्मघ्नमपि वानृतम् ।

- 13-061-010c सैव पापं पावयति सैव पापात्प्रमोचयेत् ॥
- 13-061-011a अपि पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः ।
- 13-061-011c पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं जननी यथा ॥
- 13-061-012a नामास्याः प्रियदत्तेति गुह्यं देव्याः सनातनम् ।
- 13-061-012c दानं वाप्यथ वा ज्ञानं नाम्नोऽस्याः परमं प्रियम् ॥
- 13-061-012e तस्मात्प्राप्यैव पृथिवीं दद्याद्विप्राय पार्थिवः ॥
- 13-061-013a नाभूमिपतिना भूमिरधिष्ठेया कथंचन ।
- 13-061-013c न वा पात्रेण वा गूहेदन्तर्धानेन वा चरेत् ॥
- 13-061-013e ये चान्ये भूमिमिच्छेयुः कुर्युरेवमसंशयम् ॥
- 13-061-014a यः साधोर्भूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु सः ।
- 13-061-014c भूमिं तु दत्त्वा साधुभ्यो विन्दते भूमिमेव हि ॥
- 13-061-014e प्रेत्येह च स धर्मात्मा संप्राप्नोति महद्यशः ॥
- 13-061-015a यस्य विप्रानुशासन्ति साधोर्भूमिं सदैव हि ।
- 13-061-015c न तस्य शत्रवो राजन्प्रशासन्ति वसुंधराम् ॥
- 13-061-016a यत्किञ्चित्पुरुषः पापं कुरुते वृत्तिकर्षितः ।
- 13-061-016c अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन पूयते ॥
- 13-061-017a येऽपि संकीर्णकर्माणो राजानो रौद्रकर्मिणः ।
- 13-061-017c तेभ्यः पवित्रमाख्येयं भूमिदानमनुत्तमम् ॥
- 13-061-018a अल्पान्तरमिदं शश्वत्पुराणा मेनिरे जनाः ।
- 13-061-018c यो यजेदश्वमेधेन दद्याद्वा साधवे महीम् ॥
- 13-061-019a अपि चेत्सुकृतं कृत्वा शङ्केरन्नपि पण्डिताः ।
- 13-061-019c अशक्यमेकमेवैतद्भूमिदानमनुत्तमम् ॥
- 13-061-020a सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमुक्तावसूनि च ।
- 13-061-020c सर्वमेतन्महाप्राज्ञ ददाति वसुधां ददत् ॥
- 13-061-021a तपो यज्ञः श्रुतं शीलमलोभः सत्यसंधता ।
- 13-061-021c गुरुदैवतपूजा च नातिवर्तन्ति भूमिदम् ॥
- 13-061-022a भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्त्यक्तात्मानो रणे हताः ।
- 13-061-022c ब्रह्मलोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥
- 13-061-023a यथा जनित्री क्षीरेण स्वपुत्रं भरते सदा ।
- 13-061-023c अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वरसैर्मही ॥
- 13-061-024a मृत्योर्वै किंकरो दण्डस्तापो बह्वेः सुदारुणः ।

13-061-024c	घोराश्च वारुणाः पाशा नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
13-061-025a	पितृंश्च पितृलोकस्थान्देवलोके च देवताः ।
13-061-025c	संतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुंधराम् ॥
13-061-026a	कृशाय प्रियमाणाय वृत्तिम्लानाय सीदते ।
13-061-026c	भूमिं वृत्तिकरीं दत्त्वा सत्री भवति मानवः ॥
13-061-027a	यथा धावति गौर्वत्सं क्षीरमभ्युत्सृजन्त्युत ।
13-061-027c	एवमेव महाभाग भूमिर्भवति भूमिदम् ॥
13-061-028a	हलकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां सफलामपि ।
13-061-028c	उदीर्णं वापि शरणं तथा भवति कामदः ॥
13-061-029a	ब्राह्मणं वृत्तसंपन्नमाहिताग्निं शुचिव्रतम् ।
13-061-029c	नरः प्रतिग्राह्य महीं न याति यमसादनम् ॥
13-061-030a	यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते ।
13-061-030c	तथा भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये विवर्धते ॥
13-061-031a	अत्र गाथा भूमिगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
13-061-031c	याः श्रुत्वा जामदग्न्येन दत्ता भूः काश्यपाय वै ॥
13-061-032a	मामेवादत्त मां दत्त मां दत्त्वा मामवाप्स्यथ ।
13-061-032c	अस्मिँल्लोके परे चैव ततश्चाजनने पुनः ॥
13-061-033a	य इमां व्याहृतिं वेद ब्राह्मणो ब्रह्मसंश्रितः ।
13-061-033c	श्राद्धस्य हूयमानस्य ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥
13-061-034a	कृत्यानामभिशस्तानां दुरिष्टशमनं महत् ।
13-061-034c	प्रायश्चित्तमहं कृत्वा पुनात्युभयतो दश ॥
13-061-035a	पुनाति य इदं वेद वेद चाहं तथैव च ।
13-061-035c	प्रकृतिः सर्वभूतानां भूमिर्वै शाश्वती मता ॥
13-061-036a	अभिषिच्यैव नृपतिं श्रावयेदिममागमम् ।
13-061-036c	यथा श्रुत्वा महीं दद्यान्नादद्यात्साधुतश्च ताम् ॥
13-061-037a	सोऽयं कृत्स्नो ब्राह्मणार्थो राजार्थश्चाप्यसंशयम् ।
13-061-037c	राजा हि धर्मकुशलः प्रथमं भूतिलक्षणम् ॥
13-061-038a	अथ येषामधर्मज्ञो राजा भवति नास्तिकः ।
13-061-038c	न ते सुखं प्रबुध्यन्ते न सुखं प्रस्वपन्ति च ॥
13-061-039a	सदा भवन्ति चोद्विग्नास्तस्य दुश्चरितैर्नराः ।
13-061-039c	योगक्षेमा हि बहवो राष्ट्रं नास्याविशन्ति तत् ॥

- 13-061-040a अथ येषां पुनः प्राज्ञो राजा भवति धार्मिकः ।
 13-061-040c सुखं ते प्रतिबुध्यन्ते सुसुखं प्रस्वपन्ति च ॥
 13-061-041a तस्य राज्ञः शुभैरार्यैः कर्मभिर्निर्वृताः प्रजाः ।
 13-061-041c योगक्षेमेण वृष्ट्या च विवर्धन्ते स्वकर्मभिः ॥
 13-061-042a स कुलीनः स पुरुषः स बन्धुः स च पुण्यकृत् ।
 13-061-042c स दाता स च विक्रान्तो यो ददाति वसुंधराम् ॥
 13-061-043a आदित्या इव दीप्यन्ते तेजसा भुवि मानवाः ।
 13-061-043c ददन्ति वसुधां स्फीतां ये वेदविदुषि द्विजे ॥
 13-061-044a यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 13-061-044c तथा कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥
 13-061-045a आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 13-061-045c शूलपाणिश्च भगवान्प्रतिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
 13-061-046a भूमौ जायन्ति पुरुषा भूमौ निष्ठां व्रजन्ति च ।
 13-061-046c चतुर्विधो हि लोकोऽयं योऽयं भूमिगुणात्मकः ॥
 13-061-047a एषा माता पिता चैव जगतः पृथिवीपते ।
 13-061-047c नानया सदृशं भूतं किञ्चिदस्ति जनाधिप ॥
 13-061-048a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-061-048c बृहस्पतेश्च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥
 13-061-049a इष्ट्वा क्रतुशतेनाथ महता दक्षिणावता ।
 13-061-049c मघवा वाग्विदां श्रेष्ठं पप्रच्छेदं बृहस्पतिम् ॥
 13-061-050a भगवन्केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।
 13-061-050c यदक्षयं महार्घं च तद्ब्रूहि वदतां वर ॥
 13-061-051a इत्युक्तः स सुरेन्द्रेण ततो देवपुरोहितः ।
 13-061-051c बृहस्पतिर्महातेजाः प्रत्युवाच शतक्रतुम् ॥
 13-061-052a सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वृत्रहन् ।
 13-061-052c दददेतान्महाप्राज्ञः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 13-061-053a न भूमिदानाद्देवेन्द्र परं किञ्चिदिति प्रभो ।
 13-061-053c विशिष्टमिति मन्यामि यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥
 13-061-054a ये शूरा निहता युद्धे स्वर्याता दानगृद्धिनः ।
 13-061-054c सर्वे ते विबुधश्रेष्ठ नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥
 13-061-055a भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्त्यक्तात्मानो रणे हताः ।

- 13-061-055c ब्रह्मलोकगताः शूरा नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥
- 13-061-056a पञ्च पूर्वादिपुरुषाः षट्च ये वसुधां गताः ।
- 13-061-056c एकादश ददद्भूमिं परित्रातीह मानवः ॥
- 13-061-057a रत्नोपकीर्णां वसुधां यो ददाति पुरंदर ।
- 13-061-057c स मुक्तः सर्वकलुषैः स्वर्गलोके महीयते ॥
- 13-061-058a महीं स्फीतां ददद्राजा सर्वकामगुणान्विताम् ।
- 13-061-058c राजाधिराजो भवति तद्धि दानमनुत्तमम् ॥
- 13-061-059a सर्वकामसमायुक्तां काश्यपीं यः प्रयच्छति ।
- 13-061-059c सर्वभूतानि मन्यन्ते मां ददातीति वासव ॥
- 13-061-060a सर्वकामदुग्धां धेनुं सर्वकामपुरोगमाम् ।
- 13-061-060c ददाति यः सहस्राक्ष स स्वर्गं याति मानवः ॥
- 13-061-061a मधुसर्पिःप्रवाहिन्यः पयोदधिवहास्तथा ।
- 13-061-061c सरितस्तर्पयन्तीह सुरेन्द्र वसुधाप्रदम् ॥
- 13-061-062a भूमिप्रदानान्नृपतिर्मुच्यते राजकिल्बिषात् ।
- 13-061-062c न हि भूमिप्रदानेन दानमन्यद्विशिष्यते ॥
- 13-061-063a ददाति यः समुद्रान्तां पृथिवीं शस्त्रनिर्जिताम् ।
- 13-061-063c तं जनाः कथयन्तीह यावद्धरति गौरियम् ॥
- 13-061-064a पुण्यामृद्धरसां भूमिं यो ददाति पुरंदर ।
- 13-061-064c न तस्य लोकाः क्षीयन्ते भूमिदानगुणार्जिताः ॥
- 13-061-065a सर्वथा पार्थिवेनेह सततं भूतिमिच्छता ।
- 13-061-065c भूर्देया विधिवच्छक्र पात्रे सुखमभीप्सता ॥
- 13-061-066a अपि कृत्वा नरः पापं भूमिं दत्त्वा द्विजातये ।
- 13-061-066c समुत्सृजति तत्पापं जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥
- 13-061-067a सागरान्सरितः शैलान्काननानि च सर्वशः ।
- 13-061-067c सर्वमेतन्नरः शक्र ददाति वसुधां ददत् ॥
- 13-061-068a तडागान्युदपानानि स्रोतांसि च सरांसि च ।
- 13-061-068c स्नेहान्सर्वरसांश्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥
- 13-061-069a ओषधीः क्षीरसंपन्ना नगान्पुष्पफलान्वितान् ।
- 13-061-069c काननोपलशैलांश्च ददाति वसुधां ददत् ॥
- 13-061-070a अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा च स्वाप्तदक्षिणैः ।
- 13-061-070c न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्रुते ॥

13-061-071a	दाता दशानुगृह्णाति दश हन्ति तथा क्षिपन् ।
13-061-071c	पूर्वदत्तां हरन्भूमिं नरकायोपगच्छति ॥
13-061-072a	न ददाति प्रतिश्रुत्य दत्त्वा वा हरते तु यः ।
13-061-072c	स बद्धो वारुणैः पाशैस्तप्यते मृत्युशासनात् ॥
13-061-073a	आहिताग्निं सदायज्ञं कृशभृत्यं प्रियातिथिम् ।
13-061-073c	ये भरन्ति द्विजश्रेष्ठं नोपसर्पन्ति ते यमम् ॥
13-061-074a	ब्राह्मणेष्वृणभूतं स्यात्पार्थिवस्य पुरंदर ।
13-061-074c	इतरेषां तु वर्णानां तारयेत्कृशदुर्बलान् ॥
13-061-075a	नाच्छिन्द्यात्स्पर्शितां भूमिं परेण त्रिदशाधिप ।
13-061-075c	ब्राह्मणाय सुरश्रेष्ठ कृशभृत्याय कश्चन ॥
13-061-076a	अथाश्रु पतितं तेषां दीनानामवसीदताम् ।
13-061-076c	ब्राह्मणानां हते क्षेत्रे हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
13-061-077a	भूमिपालं च्युतं राष्ट्राद्यस्तु संस्थापयेत्पुनः ।
13-061-077c	तस्य वासः सहस्राक्ष नाकपृष्ठे महीयते ॥
13-061-078a	इक्षुभिः संततां भूमिं यवगोधूमसंकुलाम् ।
13-061-078c	गोश्ववाहनसंपूर्णां बाहुवीर्यसमार्जिताम् ॥
13-061-079a	निधिगर्भां ददद्भूमिं सर्वरत्नपरिच्छदाम् ।
13-061-079c	अक्षयौल्लभते लोकान्भूमिसत्रं हि तस्य तत् ॥
13-061-080a	विधूय कलुषं सर्वं विरजाः संमतः सताम् ।
13-061-080c	लोके महीयते सद्भिर्यो ददाति वसुंधराम् ॥
13-061-081a	यथाप्सु पतितः शक्र तैलबिन्दुर्विसर्पति ।
13-061-081c	तथा भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये विसर्पति ॥
13-061-082a	ये रणाग्रे महीपालाः शूराः समितिशोभनाः ।
13-061-082c	वध्यन्तेऽभिमुखाः शक्र ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥
13-061-083a	नृत्यगीतपरा नार्यो दिव्यमाल्यविभूषिताः ।
13-061-083c	उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र सदा भूमिप्रदं दिवि ॥
13-061-084a	मोदते च सुखं स्वर्गे देवगन्धर्वपूजितः ।
13-061-084c	यो ददाति महीं सम्यग्विधिनेह द्विजातये ॥
13-061-085a	शतमप्सरसश्चैव दिव्यमाल्यविभूषिताः ।
13-061-085c	उपतिष्ठन्ति देवेन्द्र सदा भूमिप्रदं नरम् ॥
13-061-086a	शङ्खं भद्रासनं छत्रं वराश्चा वरवारणाः ।

- 13-061-086c भूमिप्रदानात्पुष्पाणि हिरण्यनिचयास्तथा ॥
 13-061-087a आज्ञा सदाप्रतिहता जयशब्दो भवत्यथ ।
 13-061-087c भूमिदानस्य पुष्पाणि फलं स्वर्गः पुरंदर ॥
 13-061-088a हिरण्यपुष्पाश्चौषध्यः कुशकाञ्चनशाड्वलाः ।
 13-061-088c अमृतप्रसवां भूमिं प्राप्नोति पुरुषो ददत् ॥
 13-061-089a नास्ति भूमिसमं दानं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 13-061-089c नास्ति सत्यसमो धर्मो नास्ति दानसमो निधिः ॥
 13-061-090a एतदाङ्गिरसाच्छ्रुत्वा वासवो वसुधामिमाम् ।
 13-061-090c वसुरत्नसमाकीर्णां ददावाङ्गिरसे तदा ॥
 13-061-091a य इमं श्रावयेच्छ्राद्धे भूमिदानस्य संस्तवम् ।
 13-061-091c न तस्य रक्षसां भागो नासुराणां भवत्युत ॥
 13-061-092a अक्षयं च भवेद्दत्तं पितृभ्यस्तन्न संशयः ।
 13-061-092c तस्माच्छ्राद्धेष्विदं विप्रो भुञ्जतः श्रावयेद्विजान् ॥
 13-061-093a इत्येतत्सर्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तवानघ ।
 13-061-093c मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

13-062-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-062-001a कानि दानानि लोकेऽस्मिन्दातुकामो महीपतिः ।
 13-062-001c गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भरतसत्तम ॥
 13-062-002a केन तुष्यन्ति ते सद्यस्तुष्टाः किं प्रदिशन्त्युत ।
 13-062-002c शंस मे तन्महाबाहो फलं पुण्यकृतं महत् ॥
 13-062-003a दत्तं किं फलवद्राजन्निह लोके परत्र च ।
 13-062-003c भवतः श्रोतुमिच्छामि तन्मे विस्तरतो वद ॥

13-062-004 भीष्म उवाच

- 13-062-004a इममर्थं पुरा पृष्टो नारदो देवदर्शनः ।
 13-062-004c यदुक्तवानसौ तन्मे गदतः शृणु भारत ॥

13-062-005 नारद उवाच

- 13-062-005a अन्नमेव प्रशंसन्ति देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
 13-062-005c लोकतन्त्रं हि यज्ञाश्च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥
 13-062-006a अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 13-062-006c तस्मादन्नं विशेषेण दातुमिच्छन्ति मानवाः ॥

13-062-007a	अन्नमूर्जस्करं लोके प्राणाश्चान्ने प्रतिष्ठिताः ।
13-062-007c	अन्नेन धार्यते सर्वं विश्वं जगदिदं प्रभो ॥
13-062-008a	अन्नाद्रुहस्था लोकेऽस्मिन्भिक्षवस्तत एव च ।
13-062-008c	अन्नात्प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षं नात्र संशयः ॥
13-062-009a	कुटुम्बं पीडयित्वापि ब्राह्मणाय महात्मने ।
13-062-009c	दातव्यं भिक्षवे चान्नमात्मनो भूतिमिच्छता ॥
13-062-010a	ब्राह्मणायाभिरूपाय यो दद्यादन्नमर्थिने ।
13-062-010c	निदधाति निधिं श्रेष्ठं पारलौकिकमात्मनः ॥
13-062-011a	श्रान्तमध्वनि वर्तन्तं वृद्धमर्हमुपस्थितम् ।
13-062-011c	अर्चयेद्भूतिमन्विच्छन्गृहस्थो गृहमागतम् ॥
13-062-012a	क्रोधमुत्पतितं हित्वा सुशीलो वीतमत्सरः ।
13-062-012c	अन्नदः प्राप्नुते राजन्दिवि चेह च यत्सुखम् ॥
13-062-013a	नावमन्येदभिगतं न प्रणुद्यात्कथंचन ।
13-062-013c	अपि श्वपाके शुनि वा न दानं विप्रणश्यति ॥
13-062-014a	यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि वर्तते ।
13-062-014c	श्रान्तायादृष्टपूर्वाय स महद्धर्ममाप्नुयात् ॥
13-062-015a	पितृन्देवानृषीन्विप्रानतिथींश्च जनाधिप ।
13-062-015c	यो नरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥
13-062-016a	कृत्वापि पापकं कर्म यो दद्यादन्नमर्थिने ।
13-062-016c	ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन युज्यते ॥
13-062-017a	ब्राह्मणेष्वक्षयं दानमन्नं शूद्रे महाफलम् ।
13-062-017c	अन्नदानं च शूद्रे च ब्राह्मणे च विशिष्यते ॥
13-062-018a	न पृच्छेद्गोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा ।
13-062-018c	भिक्षितो ब्राह्मणेनेह जन्म वान्नं प्रयाचितः ॥
13-062-019a	अन्नदस्यान्नवृक्षाश्च सर्वकामफलान्विताः ।
13-062-019c	भवन्तीहाथ वामुत्र नृपते नात्र संशयः ॥
13-062-020a	आशंसन्ते हि पितरः सुवृष्टिमिव कर्षकाः ।
13-062-020c	अस्माकमपि पुत्रो वा पौत्रो वान्नं प्रदास्यति ॥
13-062-021a	ब्राह्मणो हि महद्भूतं स्वयं देहीति याचते ।
13-062-021c	अकामो वा सकामो वा दत्त्वा पुण्यमवाप्नुयात् ॥
13-062-022a	ब्राह्मणः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक् ।

13-062-022c	विप्रा यमभिगच्छन्ति भिक्षमाणा गृहं सदा ॥
13-062-023a	सत्कृताश्च निवर्तन्ते तदतीव प्रवर्धते ।
13-062-023c	महाभोगे कुले जन्म प्रेत्य प्राप्नोति भारत ॥
13-062-024a	दत्त्वा त्वन्नं नरो लोके तथा स्थानमनुत्तमम् ।
13-062-024c	मृष्टमृष्टान्नदायी तु स्वर्गे वसति सत्कृतः ॥
13-062-025a	अन्नं प्राणा नराणां हि सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
13-062-025c	अन्नदः पशुमान्पुत्री धनवान्भोगवानपि ॥
13-062-026a	प्राणवांश्चापि भवति रूपवांश्च तथा नृप ।
13-062-026c	अन्नदः प्राणदो लोके सर्वदः प्रोच्यते तु सः ॥
13-062-027a	अन्नं हि दत्त्वातिथये ब्राह्मणाय यथाविधि ।
13-062-027c	प्रदाता सुखमाप्नोति देवैश्चाप्यभिपूज्यते ॥
13-062-028a	ब्राह्मणो हि महद्भूतं क्षेत्रं चरति पादवत् ।
13-062-028c	उप्यते तत्र यद्वीजं तद्धि पुण्यफलं महत् ॥
13-062-029a	प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भोक्तृदात्रोर्भवत्युत ।
13-062-029c	सर्वाण्यन्यानि दानानि परोक्षफलवन्त्युत ॥
13-062-030a	अन्नाद्धि प्रसवं विद्धि रतिमन्नाद्धि भारत ।
13-062-030c	धर्मार्थावन्नतो विद्धि रोगनाशं तथान्नतः ॥
13-062-031a	अन्नं ह्यमृतमित्याह पुराकल्पे प्रजापतिः ।
13-062-031c	अन्नं भुवं दिवं खं च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥
13-062-032a	अन्नप्रणाशे भिद्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ।
13-062-032c	बलं बलवतोऽपीह प्रणश्यत्यन्नहानितः ॥
13-062-033a	आवाहाश्च विवाहाश्च यज्ञाश्चान्नमृते तथा ।
13-062-033c	न वर्तन्ते नरश्रेष्ठ ब्रह्म चात्र प्रलीयते ॥
13-062-034a	अन्नतः सर्वमेतद्धि यत्किञ्चित्स्थाणु जङ्गमम् ।
13-062-034c	त्रिषु लोकेषु धर्मार्थमन्नं देयमतो बुधैः ॥
13-062-035a	अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यशः सुखम् ।
13-062-035c	कीर्तिश्च वर्धते शश्वत्त्रिषु लोकेषु पार्थिव ॥
13-062-036a	मेघेष्वम्भः संनिधत्ते प्राणानां पवनः शिवः ।
13-062-036c	तच्च मेघगतं वारि शक्रो वर्षति भारत ॥
13-062-037a	आदत्ते च रसं भौममादित्यः स्वर्गभस्तिभिः ।
13-062-037c	वायुरादित्यतस्तांश्च रसान्देवः प्रजापतिः ॥

13-062-038a	तद्यदा मेघतो वारि पतितं भवति क्षितौ ।
13-062-038c	तदा वसुमती देवी स्निग्धा भवति भारत ॥
13-062-039a	ततः सस्यानि रोहन्ति येन वर्तयते जगत् ।
13-062-039c	मांसमेदोस्थिशुक्राणां प्रादुर्भावस्ततः पुनः ॥
13-062-040a	संभवन्ति ततः शुक्रात्प्राणिनः पृथिवीपते ।
13-062-040c	अग्नीषोमौ हि तच्छुक्रं प्रजनः पुष्यतश्च ह ॥
13-062-041a	एवमन्नं च सूर्यश्च पवनः शुक्रमेव च ।
13-062-041c	एक एव स्मृतो राशिर्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥
13-062-042a	प्राणान्ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ।
13-062-042c	गृहमभ्यागतायाशु यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
13-062-043	भीष्म उवाच
13-062-043a	नारदेनैवमुक्तोऽहमदामन्नं सदा नृप ।
13-062-043c	अनसूयुस्त्वमप्यन्नं तस्माद्देहि गतज्वरः ॥
13-062-044a	दत्त्वान्नं विधिवद्राजन्विप्रेभ्यस्त्वमपि प्रभो ।
13-062-044c	यथावदनु रूपेभ्यस्ततः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥
13-062-045a	अन्नदानां हि ये लोकास्तांस्त्वं शृणु नराधिप ।
13-062-045c	भवनानि प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनाम् ॥
13-062-045e	नानासंस्थानरूपाणि नानास्तम्भान्वितानि च ॥
13-062-046a	चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ।
13-062-046c	तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च ॥
13-062-047a	अनेकशतभौमानि सान्तर्जलवनानि च ।
13-062-047c	वैडूर्यार्कप्रकाशानि रौप्यरुक्ममयानि च ॥
13-062-048a	सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ।
13-062-048c	वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ॥
13-062-049a	घोषवन्ति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रशः ।
13-062-049c	भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च ॥
13-062-050a	क्षीरं स्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ।
13-062-050c	प्रासादाः पाण्डुराभ्राभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ॥
13-062-050e	तानन्नदाः प्रपद्यन्ते तस्मादन्नप्रदो भव ॥
13-062-051a	एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानां महात्मनाम् ।
13-062-051c	तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं मानवैर्भुवि ॥

13-063-001 युधिष्ठिर उवाच

13-063-001a श्रुतं मे भवतो वाक्यमन्नदानस्य यो विधिः ।
 13-063-001c नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे ॥

13-063-002 भीष्म उवाच

13-063-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-063-002c देवक्याश्चैव संवादं देवर्षेर्नारदस्य च ॥
 13-063-003a द्वारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनम् ।
 13-063-003c पप्रच्छैनं ततः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शिनी ॥
 13-063-004a तस्याः संपृच्छमानाया देवर्षिर्नारदस्तदा ।
 13-063-004c आचष्ट विधिवत्सर्वं यत्तच्छृणु विशां पते ॥

13-063-005 नारद उवाच

13-063-005a कृत्तिकासु महाभागे पायसेन ससर्पिषा ।
 13-063-005c संतर्प्य ब्राह्मणान्साधूँल्लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥
 13-063-006a रोहिण्यां प्रथितैर्मासैर्माषैरन्नेन सर्पिषा ।
 13-063-006c पयोऽनुपानं दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये ॥
 13-063-007a दोग्ध्रीं दत्त्वा सवत्सां तु नक्षत्रे सोमदैवते ।
 13-063-007c गच्छन्ति मानुषाल्लोकात्स्वर्गलोकमनुत्तमम् ॥
 13-063-008a आर्द्रायां कृसरं दत्त्वा तैलमिश्रमुपोषितः ।
 13-063-008c नरस्तरति दुर्गाणि क्षुरधारांश्च पर्वतान् ॥
 13-063-009a अपूपान्पुनर्वसौ दत्त्वा तथैवान्नानि शोभने ।
 13-063-009c यशस्वी रूपसंपन्नो बह्वन्ने जायते कुले ॥
 13-063-010a पुष्ये तु कनकं दत्त्वा कृतं चाकृतमेव च ।
 13-063-010c अनालोकेषु लोकेषु सोमवत्स विराजते ॥
 13-063-011a आश्लेषायां तु यो रूप्यमृषभं वा प्रयच्छति ।
 13-063-011c स सर्वभयनिर्मुक्तः शात्रवानधितिष्ठति ॥
 13-063-012a मघासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि मानवः ।
 13-063-012c प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च मोदते ॥
 13-063-013a फल्गुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः ।
 13-063-013c भक्षान्फाणितसंयुक्तान्दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ॥
 13-063-014a घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत्षष्टिकौदनम् ।

- 13-063-014c उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
- 13-063-015a यद्यत्प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः ।
- 13-063-015c महाफलमनन्तं च भवतीति विनिश्चयः ॥
- 13-063-016a हस्ते हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्युक्तमुपोषितः ।
- 13-063-016c प्राप्नोति परमाँल्लोकान्पुण्यकामसमन्वितान् ॥
- 13-063-017a चित्रायामृषभं दत्त्वा पुण्यानान्धांश्च भारत ।
- 13-063-017c चरत्यप्सरसां लोके रमते नन्दने तथा ॥
- 13-063-018a स्वातावथ धनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः ।
- 13-063-018c प्राप्नोति लोकान्स शुभानिह चैव महद्यशः ॥
- 13-063-019a विशाखायामनङ्वाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदाम् ।
- 13-063-019c सप्रासङ्गं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥
- 13-063-020a पितृन्देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्त्यमश्रुते ।
- 13-063-020c न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
- 13-063-021a दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति ।
- 13-063-021c नरकादींश्च संक्लेशान्नाप्नोतीति विनिश्चयः ॥
- 13-063-022a अनुराधासु प्रावारं वस्त्रान्तरमुपोषितः ।
- 13-063-022c दत्त्वा युगशतं चापि नरः स्वर्गे महीयते ॥
- 13-063-023a कालशाकं तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यः समूलकम् ।
- 13-063-023c ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टां वै गतिमिष्टां च विन्दति ॥
- 13-063-024a मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
- 13-063-024c पितृन्प्रीणयते चापि गतिमिष्टां च गच्छति ॥
- 13-063-025a अथ पूर्वास्वषाढासु दधिपात्राण्युपोषितः ।
- 13-063-025c कुलवृत्तोपसंपन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
- 13-063-025e प्रदाय जायते प्रेत्य कुले सुबहुगोकुले ॥
- 13-063-026a उदमन्थं ससर्पिष्कं प्रभूतमधुफाणितम् ।
- 13-063-026c दत्त्वोत्तरास्वषाढासु सर्वकामानवाप्नुयात् ॥
- 13-063-027a दुग्धं त्वभिजिते योगे दत्त्वा मधुघृताप्लुतम् ।
- 13-063-027c धर्मनित्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥
- 13-063-028a श्रवणे कम्बलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव च ।
- 13-063-028c श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकानसंवृतान् ॥
- 13-063-029a गोप्रयुक्तं धनिष्ठासु यानं दत्त्वा समाहितः ।

- 13-063-029c वस्त्ररश्मिधरं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते ॥
- 13-063-030a गन्धाञ्जतभिषग्योगे दत्त्वा सागुरुचन्दनान् ।
- 13-063-030c प्राप्नोत्यप्सरसां लोकान्प्रेत्य गन्धांश्च शाश्वतान् ॥
- 13-063-031a पूर्वभाद्रपदायोगे राजमाषान्प्रदाय तु ।
- 13-063-031c सर्वभक्षफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥
- 13-063-032a औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति ।
- 13-063-032c स पितृन्प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥
- 13-063-033a कांस्योपदोहनां धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति ।
- 13-063-033c सा प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति ॥
- 13-063-034a रथमश्वसमायुक्तं दत्त्वाश्विन्यां नरोत्तमः ।
- 13-063-034c हस्त्यश्वरथसंपन्ने वर्चस्वी जायते कुले ॥
- 13-063-035a भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै ।
- 13-063-035c गाः सुप्रभूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥

13-063-036 भीष्म उवाच

- 13-063-036a इत्येष लक्षणोद्देशः प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः ।
- 13-063-036c देवक्या नारदेनेह सा स्नुषाभ्योऽब्रवीदिदम् ॥

13-064-001 भीष्म उवाच

- 13-064-001a सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काञ्चनम् ।
- 13-064-001c इत्येवं भगवानत्रिः पितामहसुतोऽब्रवीत् ॥
- 13-064-002a पवित्रं शुच्यथायुष्यं पितृणामक्षयं च तत् ।
- 13-064-002c सुवर्णं मनुजेन्द्रेण हरिश्चन्द्रेण कीर्तितम् ॥
- 13-064-003a पानीयदानं परमं दानानां मनुरब्रवीत् ।
- 13-064-003c तस्माद्वापीश्च कूपांश्च तडागानि च खानयेत् ॥
- 13-064-004a अर्धं पापस्य हरति पुरुषस्येह कर्मणः ।
- 13-064-004c कूपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तश्च नित्यशः ॥
- 13-064-005a सर्वं तारयते वंशं यस्य खाते जलाशये ।
- 13-064-005c गावः पिबन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ॥
- 13-064-006a निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितम् ।
- 13-064-006c स दुर्गं विषमं कृच्छ्रं न कदाचिदवाप्नुते ॥
- 13-064-007a बृहस्पतेर्भगवतः पूष्णश्चैव भगस्य च ।

13-064-007c	अश्विनोश्चैव वह्नेश्च प्रीतिर्भवति सर्पिषा ॥
13-064-008a	परमं भेषजं ह्येतद्यज्ञानामेतदुत्तमम् ।
13-064-008c	रसानामुत्तमं चैतत्फलानां चैतदुत्तमम् ॥
13-064-009a	फलकामो यशस्कामः पुष्टिकामश्च नित्यदा ।
13-064-009c	घृतं दद्याद्विजातिभ्यः पुरुषः शुचिरात्मवान् ॥
13-064-010a	घृतं मासे आश्वयुजि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति ।
13-064-010c	तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविहाश्विनौ ॥
13-064-011a	पायसं सर्पिषा मिश्रं द्विजेभ्यो यः प्रयच्छति ।
13-064-011c	गृहं तस्य न रक्षांसि धर्षयन्ति कदाचन ॥
13-064-012a	पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च दृश्यते ।
13-064-012c	न प्राप्नुयाच्च व्यसनं करकान्यः प्रयच्छति ॥
13-064-013a	प्रयतो ब्राह्मणाग्रेभ्यः श्रद्धया परया युतः ।
13-064-013c	उपस्पर्शनषड्भागं लभते पुरुषः सदा ॥
13-064-014a	यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
13-064-014c	प्रतापार्थं च राजेन्द्र वृत्तवद्भ्यः सदा नरः ॥
13-064-015a	सिध्यन्त्यर्थाः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च ।
13-064-015c	उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीप्यते च सः ॥
13-064-016a	भगवांश्चास्य सुप्रीतो वह्निर्भवति नित्यशः ।
13-064-016c	न तं त्यजन्ते पशवः संग्रामे च जयत्यपि ॥
13-064-017a	पुत्राञ्छ्रियं च लभते यश्छत्रं संप्रयच्छति ।
13-064-017c	चक्षुर्व्याधिं न लभते यज्ञभागमथाश्रुते ॥
13-064-018a	निदाघकाले वर्षे वा यश्छत्रं संप्रयच्छति ।
13-064-018c	नास्य कश्चिन्मनोदाहः कदाचिदपि जायते ॥
13-064-018e	कृच्छ्रात्स विषमाच्चैव विप्र मोक्षमवाप्नुते ॥
13-064-019a	प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विशिष्यते ।
13-064-019c	एवमाह महाभागः शाण्डिल्यो भगवानृषिः ॥

13-065-001 युधिष्ठिर उवाच

13-065-001a	दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
13-065-001c	यत्फलं तस्य भवति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-065-002 भीष्म उवाच

- 13-065-002a उपानहौ प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
 13-065-002c मर्दते कण्टकान्सर्वान्विषमान्निस्तरत्यपि ॥
 13-065-002e स शत्रूणामुपरि च संतिष्ठति युधिष्ठिर ॥
 13-065-003a यानं चाश्वतरीयुक्तं तस्य शुभ्रं विशां पते ।
 13-065-003c उपतिष्ठति कौन्तेय रूप्यकाञ्चनभूषणम् ॥
 13-065-003e शकटं दम्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ॥
- 13-065-004 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-065-004a यत्फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्तितम् ।
 13-065-004c गोप्रदानेऽन्नदाने च भूयस्तद्ब्रूहि कौरव ॥
- 13-065-005 भीष्म उवाच**
- 13-065-005a शृणुष्व मम कौन्तेय तिलदानस्य यत्फलम् ।
 13-065-005c निशम्य च यथान्यायं प्रयच्छ कुरुसत्तम ॥
 13-065-006a पितृणां प्रथमं भोज्यं तिलाः सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 13-065-006c तिलदानेन वै तस्मात्पितृपक्षः प्रमोदते ॥
 13-065-007a माघमासे तिलान्यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
 13-065-007c सर्वसत्त्वसमाकीर्णं नरकं स न पश्यति ॥
 13-065-008a सर्वकामैः स यजते यस्तिलैर्यजते पितृन् ।
 13-065-008c न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कथंचन ॥
 13-065-009a महर्षेः कश्यपस्यैते गात्रेभ्यः प्रसृतास्तिलाः ।
 13-065-009c ततो दिव्यं गता भावं प्रदानेषु तिलाः प्रभो ॥
 13-065-010a पौष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशनाः ।
 13-065-010c तस्मात्सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं विशिष्यते ॥
 13-065-011a आपस्तम्बश्च मेधावी शङ्खश्च लिखितस्तथा ।
 13-065-011c महर्षिर्गौतमश्चापि तिलदानैर्दिवं गताः ॥
 13-065-012a तिलहोमपरा विप्राः सर्वे संयतमैथुनाः ।
 13-065-012c समा गव्येन हविषा प्रवृत्तिषु च संस्थिताः ॥
 13-065-013a सर्वेषामेव दानानां तिलदानं परं स्मृतम् ।
 13-065-013c अक्षयं सर्वदानानां तिलदानमिहोच्यते ॥
 13-065-014a उत्पन्ने च पुरा हव्ये कुशिकर्षिः परंतप ।
 13-065-014c तिलैरग्नित्रयं हुत्वा प्राप्तवान्गतिमुत्तमाम् ॥

- 13-065-015a इति प्रोक्तं कुरुश्रेष्ठ तिलदानमनुत्तमम् ।
 13-065-015c विधानं येन विधिना तिलानामिह शस्यते ॥
 13-065-016a अत ऊर्ध्वं निबोधेदं देवानां यष्टुमिच्छताम् ।
 13-065-016c समागमं महाराज ब्रह्मणा वै स्वयंभुवा ॥
 13-065-017a देवाः समेत्य ब्रह्माणं भूमिभागं यियक्षवः ।
 13-065-017c शुभं देशमयाचन्त यजेम इति पार्थिव ॥

13-065-018 देवा ऊचुः

- 13-065-018a भगवंस्त्वं प्रभुर्भूमेः सर्वस्य त्रिदिवस्य च ।
 13-065-018c यजेमहि महाभाग यज्ञं भवदनुज्ञया ॥
 13-065-018e नाननुज्ञातभूमिर्हि यज्ञस्य फलमश्रुते ॥
 13-065-019a त्वं हि सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च ।
 13-065-019c प्रभुर्भवसि तस्मात्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ॥

13-065-020 ब्रह्मोवाच

- 13-065-020a ददामि मेदिनीभागं भवद्भ्योऽहं सुरर्षभाः ।
 13-065-020c यस्मिन्देशे करिष्यध्वं यज्ञं काश्यपनन्दनाः ॥

13-065-021 देवा ऊचुः

- 13-065-021a भगवन्कृतकामाः स्मो यक्ष्यामस्त्वाप्तदक्षिणैः ।
 13-065-021c इमं तु देशं मुनयः पर्युपासन्त नित्यदा ॥

13-065-022 भीष्म उवाच

- 13-065-022a ततोऽगस्त्यश्च कण्वश्च भृगुरत्रिर्वृषाकपिः ।
 13-065-022c असितो देवलश्चैव देवयज्ञमुपागमन् ॥
 13-065-023a ततो देवा महात्मान ईजिरे यज्ञमच्युत ।
 13-065-023c तथा समापयामासुर्यथाकालं सुरर्षभाः ॥
 13-065-024a त इष्टयज्ञास्त्रिदशा हिमवत्यचलोत्तमे ।
 13-065-024c षष्ठमंशं क्रतोस्तस्य भूमिदानं प्रचक्रिरे ॥
 13-065-025a प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतम् ।
 13-065-025c न सीदति स कृच्छ्रेषु न च दुर्गाण्यवाप्नुते ॥
 13-065-026a शीतवातातपसहां गृहभूमिं सुसंस्कृताम् ।
 13-065-026c प्रदाय सुरलोकस्थः पुण्यान्तेऽपि न चाल्यते ॥
 13-065-027a मुदितो वसते प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव ।

- 13-065-027c प्रतिश्रयप्रदाता च सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥
- 13-065-028a अध्यापककुले जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः ।
- 13-065-028c गृहे यस्य वसेत्तुष्टः प्रधानं लोकमश्रुते ॥
- 13-065-029a तथा गवार्थे शरणं शीतवर्षसहं महत् ।
- 13-065-029c आसप्तमं तारयति कुलं भरतसत्तम ॥
- 13-065-030a क्षेत्रभूमिं ददल्लोके पुत्र श्रियमवाप्नुयात् ।
- 13-065-030c रत्नभूमिं प्रदत्त्वा तु कुलवंशं विवर्धयेत् ॥
- 13-065-031a न चोषरां न निर्दग्धां महीं दद्यात्कथंचन ।
- 13-065-031c न श्मशानपरीतां च न च पापनिषेविताम् ॥
- 13-065-032a पारक्ये भूमिदेशे तु पितृणां निर्वपेत्तु यः ।
- 13-065-032c तद्भूमिस्वामिपितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते ॥
- 13-065-033a तस्मात्क्रीत्वा महीं दद्यात्स्वल्पामपि विचक्षणः ।
- 13-065-033c पिण्डः पितृभ्यो दत्तो वै तस्यां भवति शाश्वतः ॥
- 13-065-034a अटवीपर्वताश्चैव नदीतीर्थानि यानि च ।
- 13-065-034c सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तत्र परिग्रहः ॥
- 13-065-035a इत्येतद्भूमिदानस्य फलमुक्तं विशां पते ।
- 13-065-035c अतः परं तु गोदानं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥
- 13-065-036a गावोऽधिकास्तपस्विभ्यो यस्मात्सर्वेभ्य एव च ।
- 13-065-036c तस्मान्महेश्वरो देवस्तपस्ताभिः समास्थितः ॥
- 13-065-037a ब्रह्मलोके वसन्त्येताः सोमेन सह भारत ।
- 13-065-037c आसां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥
- 13-065-038a पयसा हविषा दध्ना शकृताप्यथ चर्मणा ।
- 13-065-038c अस्थिभिश्चोपकुर्वन्ति शृङ्गैर्वालैश्च भारत ॥
- 13-065-039a नासां शीतातपौ स्यातां सदैताः कर्म कुर्वते ।
- 13-065-039c न वर्षं विषमं वापि दुःखमासां भवत्युत ॥
- 13-065-040a ब्राह्मणैः सहिता यान्ति तस्मात्परतरं पदम् ।
- 13-065-040c एकं गोब्राह्मणं तस्मात्प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
- 13-065-041a रन्तिदेवस्य यज्ञे ताः पशुत्वेनोपकल्पिताः ।
- 13-065-041c ततश्चर्मण्वती राजन्गोचर्मभ्यः प्रवर्तिता ॥
- 13-065-042a पशुत्वाच्च विनिर्मुक्ताः प्रदानायोपकल्पिताः ।
- 13-065-042c ता इमा विप्रमुख्येभ्यो यो ददाति महीपते ॥

13-065-042e	निस्तरेदापदं कृच्छ्रां विषमस्थोऽपि पार्थिव ॥
13-065-043a	गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपश्यति ।
13-065-043c	सर्वत्र विजयं चापि लभते मनुजाधिप ॥
13-065-044a	अमृतं वै गवां क्षीरमित्याह त्रिदशाधिपः ।
13-065-044c	तस्माद्ददाति यो धेनुममृतं स प्रयच्छति ॥
13-065-045a	अग्नीनामव्ययं ह्येतद्धौम्यं वेदविदो विदुः ।
13-065-045c	तस्माद्ददाति यो धेनुं स हौम्यं संप्रयच्छति ॥
13-065-046a	स्वर्गो वै मूर्तिमानेष वृषभं यो गवां पतिम् ।
13-065-046c	विप्रे गुणयुते दद्यात्स वै स्वर्गे महीयते ॥
13-065-047a	प्राणा वै प्राणिनामेते प्रोच्यन्ते भरतर्षभ ।
13-065-047c	तस्माद्ददाति यो धेनुं प्राणान्वै स प्रयच्छति ॥
13-065-048a	गावः शरण्या भूतानामिति वेदविदो विदुः ।
13-065-048c	तस्माद्ददाति यो धेनुं शरणं संप्रयच्छति ॥
13-065-049a	न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाशे न नास्तिके ।
13-065-049c	गोजीविने न दातव्या तथा गौः पुरुषर्षभ ॥
13-065-050a	ददाति तादृशानां वै नरो गाः पापकर्मणाम् ।
13-065-050c	अक्षयं नरकं यातीत्येवमाहुर्मनीषिणः ॥
13-065-051a	न कृशां पापवत्सां वा वन्ध्यां रोगान्वितां तथा ।
13-065-051c	न व्यङ्गां न परिश्रान्तां दद्याद्वा ब्राह्मणाय वै ॥
13-065-052a	दशगोसहस्रदः सम्यक्शक्रेण सह मोदते ।
13-065-052c	अक्षयौल्लभते लोकान्नरः शतसहस्रदः ॥
13-065-053a	इत्येतद्गोप्रदानं च तिलदानं च कीर्तितम् ।
13-065-053c	तथा भूमिप्रदानं च शृणुष्वान्ने च भारत ॥
13-065-054a	अन्नदानं प्रधानं हि कौन्तेय परिचक्षते ।
13-065-054c	अन्नस्य हि प्रदानेन रन्तिदेवो दिवं गतः ॥
13-065-055a	श्रान्ताय क्षुधितायान्नं यः प्रयच्छति भूमिप ।
13-065-055c	स्वायंभुवं महाभागं स पश्यति नराधिप ॥
13-065-056a	न हिरण्यैर्न वासोभिर्नाश्वदानेन भारत ।
13-065-056c	प्राप्नुवन्ति नराः श्रेयो यथेहान्नप्रदाः प्रभो ॥
13-065-057a	अन्नं वै परमं द्रव्यमन्नं श्रीश्च परा मता ।
13-065-057c	अन्नात्प्राणः प्रभवति तेजो वीर्यं बलं तथा ॥

- 13-065-058a सद्भ्यो ददाति यश्चान्नं सदैकाग्रमना नरः ।
 13-065-058c न स दुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाह पराशरः ॥
 13-065-059a अर्चयित्वा यथान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत् ।
 13-065-059c यदन्नो हि नरो राजंस्तदन्नास्तस्य देवताः ॥
 13-065-060a कौमुद्यां शुक्लपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्युत ।
 13-065-060c स संतरति दुर्गाणि प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥
 13-065-061a अभुक्त्वातिथये चान्नं प्रयच्छेद्यः समाहितः ।
 13-065-061c स वै ब्रह्मविदां लोकान्प्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥
 13-065-062a सुकृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चान्नदः पुरुषस्तरेत् ।
 13-065-062c पापं तरति चैवेह दुष्कृतं चापकर्षति ॥
 13-065-063a इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह ।
 13-065-063c भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितम् ॥

13-066-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-066-001a श्रुतं दानफलं तात यत्त्वया परिकीर्तितम् ।
 13-066-001c अन्नं तु ते विशेषेण प्रशस्तमिह भारत ॥
 13-066-002a पानीयदानं परमं कथं चेह महाफलम् ।
 13-066-002c इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पितामह ॥

13-066-003 भीष्म उवाच

- 13-066-003a हन्त ते वर्तयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ ।
 13-066-003c गदतस्तन्ममाद्येह शृणु सत्यपराक्रम ॥
 13-066-003e पानीयदानात्प्रभृति सर्वं वक्ष्यामि तेऽनघ ॥
 13-066-004a यदन्नं यच्च पानीयं संप्रदायाश्रुते नरः ।
 13-066-004c न तस्मात्परमं दानं किञ्चिदस्तीति मे मतिः ॥
 13-066-005a अन्नात्प्राणभृतस्तात प्रवर्तन्ते हि सर्वशः ।
 13-066-005c तस्मादन्नं परं लोके सर्वदानेषु कथ्यते ॥
 13-066-006a अन्नाद्बलं च तेजश्च प्राणिनां वर्धते सदा ।
 13-066-006c अन्नदानमतस्तस्माच्छ्रेष्ठमाह प्रजापतिः ॥
 13-066-007a सावित्र्या ह्यपि कौन्तेय श्रुतं ते वचनं शुभम् ।
 13-066-007c यतश्चैतद्यथा चैतद्देवसत्रे महामते ॥
 13-066-008a अन्ने दत्ते नरेणेह प्राणा दत्ता भवन्त्युत ।

- 13-066-008c प्राणदानाद्धि परमं न दानमिह विद्यते ॥
- 13-066-009a श्रुतं हि ते महाबाहो लोमशस्यापि तद्वचः ।
- 13-066-009c प्राणान्दत्त्वा कपोताय यत्प्राप्तं शिबिना पुरा ॥
- 13-066-010a तां गतिं लभते दत्त्वा द्विजस्यान्नं विशां पते ।
- 13-066-010c गतिं विशिष्टां गच्छन्ति प्राणदा इति नः श्रुतम् ॥
- 13-066-011a अन्नं चापि प्रभवति पानीयात्कुरुसत्तम ।
- 13-066-011c नीरजातेन हि विना न किञ्चित्संप्रवर्तते ॥
- 13-066-012a नीरजातश्च भगवान्सोमो ग्रहगणेश्वरः ।
- 13-066-012c अमृतं च सुधा चैव स्वाहा चैव वषट् तथा ॥
- 13-066-013a अन्नौषध्यो महाराज वीरुधश्च जलोद्भवाः ।
- 13-066-013c यतः प्राणभृतां प्राणाः संभवन्ति विशां पते ॥
- 13-066-014a देवानाममृतं चान्नं नागानां च सुधा तथा ।
- 13-066-014c पितॄणां च स्वधा प्रोक्ता पशूनां चापि वीरुधः ॥
- 13-066-015a अन्नमेव मनुष्याणां प्राणानाहुर्मनीषिणः ।
- 13-066-015c तच्च सर्वं नरव्याघ्र पानीयात्संप्रवर्तते ॥
- 13-066-016a तस्मात्पानीयदानाद्वै न परं विद्यते क्वचित् ।
- 13-066-016c तच्च दद्यान्नरो नित्यं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥
- 13-066-017a धन्यं यशस्यमायुष्यं जलदानं विशां पते ।
- 13-066-017c शत्रूंश्चाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति तोयदः ॥
- 13-066-018a सर्वकामानवाप्नोति कीर्तिं चैवेह शाश्वतीम् ।
- 13-066-018c प्रेत्य चानन्त्यमाप्नोति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥
- 13-066-019a तोयदो मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
- 13-066-019c अक्षयान्समवाप्नोति लोकानित्यब्रवीन्मनुः ॥

13-067-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-067-001a तिलानां कीदृशं दानमथ दीपस्य चैव ह ।
- 13-067-001c अन्नानां वाससां चैव भूय एव ब्रवीहि मे ॥

13-067-002 भीष्म उवाच

- 13-067-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-067-002c ब्राह्मणस्य च संवादं यमस्य च युधिष्ठिर ॥
- 13-067-003a मध्यदेशे महान्ग्रामो ब्राह्मणानां बभूव ह ।

- 13-067-003c गङ्गायमुनयोर्मध्ये यामुनस्य गिरेरधः ॥
- 13-067-004a पर्णशालेति विख्यातो रमणीयो नराधिप ।
- 13-067-004c विद्वांसस्तत्र भूयिष्ठा ब्राह्मणाश्चावसंस्तदा ॥
- 13-067-005a अथ प्राह यमः कंचित्पुरुषं कृष्णवाससम् ।
- 13-067-005c रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणं काकजङ्घाक्षिनासिकम् ॥
- 13-067-006a गच्छ त्वं ब्राह्मणग्रामं ततो गत्वा तमानय ।
- 13-067-006c अगस्त्यं गोत्रतश्चापि नामतश्चापि शर्मिणम् ॥
- 13-067-007a शमे निविष्टं विद्वांसमध्यापकमनादृतम् ।
- 13-067-007c मा चान्यमानयेथास्त्वं सगोत्रं तस्य पार्श्वतः ॥
- 13-067-008a स हि तादृग्गुणस्तेन तुल्योऽध्ययनजन्मना ।
- 13-067-008c अपत्येषु तथा वृत्ते समस्तेनैव धीमता ॥
- 13-067-008e तमानय यथोद्दिष्टं पूजा कार्या हि तस्य मे ॥
- 13-067-009a स गत्वा प्रतिकूलं तच्चकार यमशासनम् ।
- 13-067-009c तमाक्रम्यानयामास प्रतिषिद्धो यमेन यः ॥
- 13-067-010a तस्मै यमः समुत्थाय पूजां कृत्वा च वीर्यवान् ।
- 13-067-010c प्रोवाच नीयतामेष सोऽन्य आनीयतामिति ॥
- 13-067-011a एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स द्विजः ।
- 13-067-011c उवाच धर्मराजानं निर्विण्णोऽध्ययनेन वै ॥
- 13-067-011e यो मे कालो भवेच्छेषस्तं वसेयमिहाच्युत ॥

13-067-012 यम उवाच

- 13-067-012a नाहं कालस्य विहितं प्राप्नोमीह कथंचन ।
- 13-067-012c यो हि धर्मं चरति वै तं तु जानामि केवलम् ॥
- 13-067-013a गच्छ विप्र त्वमद्यैव आलयं स्वं महाद्युते ।
- 13-067-013c ब्रूहि वा त्वं यथा स्वैरं करवाणि किमित्युत ॥

13-067-014 ब्राह्मण उवाच

- 13-067-014a यत्तत्र कृत्वा सुमहत्पुण्यं स्यात्तद्ब्रवीहि मे ।
- 13-067-014c सर्वस्य हि प्रमाणं त्वं त्रैलोक्यस्यापि सत्तम ॥

13-067-015 यम उवाच

- 13-067-015a शृणु तत्त्वेन विप्रर्षे प्रदानविधिमुत्तमम् ।
- 13-067-015c तिलाः परमकं दानं पुण्यं चैवेह शाश्वतम् ॥

13-067-016a	तिलाश्च संप्रदातव्या यथाशक्ति द्विजर्षभ ।
13-067-016c	नित्यदानात्सर्वकामांस्तिला निर्वर्तयन्त्युत ॥
13-067-017a	तिलाञ्छ्राद्धे प्रशंसन्ति दानमेतद्ध्यनुत्तमम् ।
13-067-017c	तान्प्रयच्छस्व विप्रेभ्यो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
13-067-018a	तिला भक्षयितव्याश्च सदा त्वालभनं च तैः ।
13-067-018c	कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वात्मना गृहे ॥
13-067-019a	तथापः सर्वदा देयाः पेयाश्चैव न संशयः ।
13-067-019c	पुष्करिण्यस्तडागानि कूपांश्चैवात्र खानयेत् ॥
13-067-020a	एतत्सुदुर्लभतरमिह लोके द्विजोत्तम ।
13-067-020c	आपो नित्यं प्रदेयास्ते पुण्यं ह्येतदनुत्तमम् ॥
13-067-021a	प्रपाश्च कार्याः पानार्थं नित्यं ते द्विजसत्तम ।
13-067-021c	भुक्तेऽप्यथ प्रदेयं ते पानीयं वै विशेषतः ॥
13-067-022a	इत्युक्ते स तदा तेन यमदूतेन वै गृहान् ।
13-067-022c	नीतश्चकार च तथा सर्वं तद्यमशासनम् ॥
13-067-023a	नीत्वा तं यमदूतोऽपि गृहीत्वा शर्मिणं तदा ।
13-067-023c	ययौ स धर्मराजाय न्यवेदयत चापि तम् ॥
13-067-024a	तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान् ।
13-067-024c	कृत्वा च संविदं तेन विससर्ज यथागतम् ॥
13-067-025a	तस्यापि च यमः सर्वमुपदेशं चकार ह ।
13-067-025c	प्रत्येत्य च स तत्सर्वं चकारोक्तं यमेन तत् ॥
13-067-026a	तथा प्रशंसते दीपान्यमः पितृहितेप्सया ।
13-067-026c	तस्माद्दीपप्रदो नित्यं संतारयति वै पितृन् ॥
13-067-027a	दातव्याः सततं दीपास्तस्माद्भरतसत्तम ।
13-067-027c	देवानां च पितॄणां च चक्षुष्यास्ते मताः प्रभो ॥
13-067-028a	रत्नदानं च सुमहत्पुण्यमुक्तं जनाधिप ।
13-067-028c	तानि विक्रीय यजते ब्राह्मणो ह्यभयंकरः ॥
13-067-029a	यद्वै ददाति विप्रेभ्यो ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै ।
13-067-029c	उभयोः स्यात्तदक्षय्यं दातुरादातुरेव च ॥
13-067-030a	यो ददाति स्थितः स्थित्यां तादृशाय प्रतिग्रहम् ।
13-067-030c	उभयोरक्षयं धर्मं तं मनुः प्राह धर्मवित् ॥
13-067-031a	वाससां तु प्रदानेन स्वदारनिरतो नरः ।

- 13-067-031c सुवस्त्रश्च सुवेषश्च भवतीत्यनुशुश्रुम् ॥
 13-067-032a गावः सुवर्णं च तथा तिलाश्चैवानुवर्णिताः ।
 13-067-032c बहुशः पुरुषव्याघ्र वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥
 13-067-033a विवाहांश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत च ।
 13-067-033c पुत्रलाभो हि कौरव्य सर्वलाभाद्विशिष्यते ॥

13-068-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-068-001a भूय एव कुरुश्रेष्ठ दानानां विधिमुत्तमम् ।
 13-068-001c कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विशेषतः ॥
 13-068-002a पृथिवीं क्षत्रियो दद्याद्ब्राह्मणस्तां स्वकर्मणा ।
 13-068-002c विधिवत्प्रतिगृह्णीयान्न त्वन्यो दातुमर्हति ॥
 13-068-003a सर्ववर्णैस्तु यच्छक्यं प्रदातुं फलकाङ्क्षिभिः ।
 13-068-003c वेदे वा यत्समाम्नातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-068-004 भीष्म उवाच

- 13-068-004a तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च ।
 13-068-004c सर्वकामफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
 13-068-005a यो ब्रूयाच्चापि शिष्याय धर्म्यां ब्राह्मीं सरस्वतीम् ।
 13-068-005c पृथिवीगोप्रदानाभ्यां स तुल्यं फलमश्नुते ॥
 13-068-006a तथैव गाः प्रशंसन्ति न च देयं ततः परम् ।
 13-068-006c संनिकृष्टफलास्ता हि लघ्वर्थाश्च युधिष्ठिर ॥
 13-068-006e मातरः सर्वभूतानां गावः सर्वसुखप्रदाः ॥
 13-068-007a वृद्धिमाकाङ्क्षता नित्यं गावः कार्याः प्रदक्षिणाः ।
 13-068-007c मङ्गलायतनं देव्यस्तस्मात्पूज्याः सदैव हि ॥
 13-068-008a प्रचोदनं देवकृतं गवां कर्मसु वर्तताम् ।
 13-068-008c पूर्वमेवाक्षरं नान्यदभिधेयं कथंचन ॥
 13-068-009a प्रचारे वा निपाने वा बुधो नोद्वेजयेत गाः ।
 13-068-009c तृषिता ह्यभिवीक्षन्त्यो नरं हन्युः सबान्धवम् ॥
 13-068-010a पितृसद्मानि सततं देवतायतनानि च ।
 13-068-010c पूयन्ते शकृता यासां पूतं किमधिकं ततः ॥
 13-068-011a ग्रासमुष्टिं परगवे दद्यात्संवत्सरं तु यः ।
 13-068-011c अकृत्वा स्वयमाहारं व्रतं तत्सार्वकामिकम् ॥

13-068-012a स हि पुत्रान्यशोर्थं च श्रियं चाप्यधिगच्छति ।

13-068-012c नाशयत्यशुभं चैव दुःस्वप्नं च व्यपोहति ॥

13-068-013 युधिष्ठिर उवाच

13-068-013a देयाः किलक्षणा गावः काश्चापि परिवर्जयेत् ।

13-068-013c कीदृशाय प्रदातव्या न देयाः कीदृशाय च ॥

13-068-014 भीष्म उवाच

13-068-014a असद्वृत्ताय पापाय लुब्धायानृतवादिने ।

13-068-014c हव्यकव्यव्यपेताय न देया गौः कथंचन ॥

13-068-015a भिक्षवे बहुपुत्राय श्रोत्रियायाहिताग्नये ।

13-068-015c दत्त्वा दशगवां दाता लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥

13-068-016a यं चैव धर्मं कुरुते तस्य पुण्यफलं च यत् ।

13-068-016c सर्वस्यैवांशभागदाता तन्निमित्तं प्रवृत्तयः ॥

13-068-017a यश्चैनमुत्पादयति यश्चैनं त्रायते भयात् ।

13-068-017c यश्चास्य कुरुते वृत्तिं सर्वे ते पितरस्त्रयः ॥

13-068-018a कल्मषं गुरुशुश्रूषा हन्ति मानो महद्यशः ।

13-068-018c अपुत्रतां त्रयः पुत्रा अवृत्तिं दश धेनवः ॥

13-068-019a वेदान्तनिष्ठस्य बहुश्रुतस्य; प्रज्ञानतृप्तस्य जितेन्द्रियस्य ।

13-068-019c शिष्टस्य दान्तस्य यतस्य चैव; भूतेषु नित्यं प्रियवादिनश्च ॥

13-068-020a यः क्षुब्धयाद्वै न विकर्म कुर्या; न्मृदुर्दान्तश्चातिथेयश्च नित्यम् ।

13-068-020c वृत्तिं विप्रायातिसृजेत तस्मै; यस्तुल्यशीलश्च सपुत्रदारः ॥

13-068-021a शुभे पात्रे ये गुणा गोप्रदाने; तावान्दोषो ब्राह्मणस्वापहारे ।

13-068-021c सर्वावस्थं ब्राह्मणस्वापहारो; दाराश्चैषां दूरतो वर्जनीयाः ॥

13-069-001 भीष्म उवाच

13-069-001a अत्रैव कीर्त्यते सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्शने ।

13-069-001c नृगेण सुमहत्कृच्छ्रं यदवाप्तं कुरुद्वह ॥

13-069-002a निविशन्त्यां पुरा पार्थ द्वारवत्यामिति श्रुतिः ।

13-069-002c अदृश्यत महाकूपस्तृणवीरुत्समावृतः ॥

13-069-003a प्रयत्नं तत्र कुर्वाणास्तस्मात्कूपाज्जलार्थिनः ।

13-069-003c श्रमेण महता युक्तास्तस्मिंस्तोये सुसंवृते ॥

13-069-004a ददृशुस्ते महाकायं कृकलासमवस्थितम् ।

- 13-069-004c तस्य चोद्धरणे यत्नमकुर्वस्ते सहस्रशः ॥
- 13-069-005a प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्च तं बद्ध्वा पर्वतोपमम् ।
- 13-069-005c नाशक्नुवन्समुद्धर्तुं ततो जग्मुर्जनार्दनम् ॥
- 13-069-006a खमावृत्योदपानस्य कृकलासः स्थितो महान् ।
- 13-069-006c तस्य नास्ति समुद्धर्तेत्यथ कृष्णे न्यवेदयन् ॥
- 13-069-007a स वासुदेवेन समुद्धृतश्च; पृष्ठश्च कामान्निजगाद राजा ।
- 13-069-007c नृगस्तदात्मानमथो न्यवेदय;त्पुरातनं यज्ञसहस्रयाजिनम् ॥
- 13-069-008a तथा ब्रुवाणं तु तमाह माधवः; शुभं त्वया कर्म कृतं न पापकम् ।
- 13-069-008c कथं भवान्दुर्गतिमीदृशीं गतो; नरेन्द्र तद्ब्रूहि किमेतदीदृशम् ॥
- 13-069-009a शतं सहस्राणि शतं गवां पुनः; पुनः शतान्यष्ट शतायुतानि ।
- 13-069-009c त्वया पुरा दत्तमितीह शुश्रुम; नृप द्विजेभ्यः क्व नु तद्रतं तव ॥
- 13-069-010a नृगस्ततोऽब्रवीत्कृष्णं ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ।
- 13-069-010c प्रोषितस्य परिभ्रष्टा गौरैका मम गोधने ॥
- 13-069-011a गवां सहस्रे संख्याता तदा सा पशुपैर्मम ।
- 13-069-011c सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिकाङ्क्षता ॥
- 13-069-012a अपश्यत्परिमार्गंश्च तां यां परगृहे द्विजः ।
- 13-069-012c ममेयमिति चोवाच ब्राह्मणो यस्य साभवत् ॥
- 13-069-013a तावुभौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ भृशज्वरौ ।
- 13-069-013c भवान्दाता भवान्हर्तेत्यथ तौ मां तदोचतुः ॥
- 13-069-014a शतेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै ।
- 13-069-014c याचे प्रतिग्रहीतारं स तु मामब्रवीदिदम् ॥
- 13-069-015a देशकालोपसंपन्ना दोग्ध्री क्षान्तातिवत्सला ।
- 13-069-015c स्वादुक्षीरप्रदा धन्या मम नित्यं निवेशने ॥
- 13-069-016a कृशं च भरते या गौर्मम पुत्रमपस्तनम् ।
- 13-069-016c न सा शक्या मया हातुमित्युक्त्वा स जगाम ह ॥
- 13-069-017a ततस्तमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै ।
- 13-069-017c गवां शतसहस्रं वै तत्कृते गृह्यतामिति ॥

13-069-018 ब्राह्मण उवाच

- 13-069-018a न राज्ञां प्रतिगृह्णामि शक्तोऽहं स्वस्य मार्गणे ।
- 13-069-018c सैव गौर्दीयतां शीघ्रं ममेति मधुसूदन ॥
- 13-069-019a रुक्ममश्वांश्च ददतो रजतं स्यन्दनांस्तथा ।

- 13-069-019c न जग्राह ययौ चापि तदा स ब्राह्मणर्षभः ॥
- 13-069-020a एतस्मिन्नेव काले तु चोदितः कालधर्मणा ।
- 13-069-020c पितृलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमम् ॥
- 13-069-021a यमस्तु पूजयित्वा मां ततो वचनमब्रवीत् ।
- 13-069-021c नान्तः संख्यायते राजंस्तव पुण्यस्य कर्मणः ॥
- 13-069-022a अस्ति चैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि त्वया ।
- 13-069-022c चरस्व पापं पश्चाद्वा पूर्वं वा त्वं यथेच्छसि ॥
- 13-069-023a रक्षितास्मीति चोक्तं ते प्रतिज्ञा चानृता तव ।
- 13-069-023c ब्राह्मणस्वस्य चादानं त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥
- 13-069-024a पूर्वं कृच्छ्रं चरिष्येऽहं पश्चाच्छुभमिति प्रभो ।
- 13-069-024c धर्मराजं ब्रुवन्नेवं पतितोऽस्मि महीतले ॥
- 13-069-025a अश्रौषं प्रच्युतश्चाहं यमस्योच्चैः प्रभाषतः ।
- 13-069-025c वासुदेवः समुद्धर्ता भविता ते जनार्दनः ॥
- 13-069-026a पूर्णे वर्षसहस्रान्ते क्षीणे कर्मणि दुष्कृते ।
- 13-069-026c प्राप्स्यसे शाश्वताँल्लोकाञ्जितान्स्वेनैव कर्मणा ॥
- 13-069-027a कूपेऽऽत्मानमधःशीर्षमपश्यं पतितं च ह ।
- 13-069-027c तिर्यग्योनिमनुप्राप्तं न तु मामजहात्स्मृतिः ॥
- 13-069-028a त्वया तु तारितोऽस्म्यद्य किमन्यत्र तपोबलात् ।
- 13-069-028c अनुजानीहि मां कृष्ण गच्छेयं दिवमद्य वै ॥
- 13-069-029a अनुज्ञातः स कृष्णेन नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
- 13-069-029c विमानं दिव्यमास्थाय ययौ दिवमरिंदम ॥
- 13-069-030a ततस्तस्मिन्दिवं प्राप्ते नृगे भरतसत्तम ।
- 13-069-030c वासुदेव इमं श्लोकं जगाद कुरुनन्दन ॥
- 13-069-031a ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं पुरुषेण विजानता ।
- 13-069-031c ब्राह्मणस्वं हृतं हन्ति नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥
- 13-069-032a सतां समागमः सद्भिर्नाफलः पार्थ विद्यते ।
- 13-069-032c विमुक्तं नरकात्पश्य नृगं साधुसमागमात् ॥
- 13-069-033a प्रदानं फलवत्तत्र द्रोहस्तत्र तथाफलः ।
- 13-069-033c अपचारं गवां तस्माद्वर्जयेत युधिष्ठिर ॥

13-070-001 युधिष्ठिर उवाच

13-070-001a दत्तानां फलसंप्राप्तिं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ ।

- 13-070-001c विस्तरेण महाबाहो न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥
- 13-070-002 भीष्म उवाच**
- 13-070-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-070-002c ऋषेरुद्दालकेर्वाक्यं नाचिकेतस्य चोभयोः ॥
- 13-070-003a ऋषिरुद्दालकिर्दीक्षामुपगम्य ततः सुतम् ।
- 13-070-003c त्वं मामुपचरस्वेति नाचिकेतमभाषत ॥
- 13-070-003e समाप्ते नियमे तस्मिन्महर्षिः पुत्रमब्रवीत् ॥
- 13-070-004a उपस्पर्शनसक्तस्य स्वाध्यायनिरतस्य च ।
- 13-070-004c इध्मा दर्भाः सुमनसः कलशश्चाभितो जलम् ॥
- 13-070-004e विस्मृतं मे तदादाय नदीतीरादिहाव्रज ॥
- 13-070-005a गत्वानवाप्य तत्सर्वं नदीवेगसमाप्लुतम् ।
- 13-070-005c न पश्यामि तदित्येवं पितरं सोऽब्रवीन्मुनिः ॥
- 13-070-006a क्षुत्पिपासाश्रमाविष्टो मुनिरुद्दालकिस्तदा ।
- 13-070-006c यमं पश्येति तं पुत्रमशपत्स महातपाः ॥
- 13-070-007a तथा स पित्राभिहतो वाग्वज्रेण कृताञ्जलिः ।
- 13-070-007c प्रसीदेति ब्रुवन्नेव गतसत्त्वोऽपतद्भुवि ॥
- 13-070-008a नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःखमूर्छितः ।
- 13-070-008c किं मया कृतमित्युक्त्वा निपपात महीतले ॥
- 13-070-009a तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुत्रमुपगूहतः ।
- 13-070-009c व्यतीतं तदहःशेषं सा चोग्रा तत्र शर्वरी ॥
- 13-070-010a पित्र्येणाश्रुप्रपातेन नाचिकेतः कुरूद्वह ।
- 13-070-010c प्रास्पन्दच्छयने कौश्ये वृष्ट्या सस्यमिवाप्लुतम् ॥
- 13-070-011a स पर्यपृच्छत्तं पुत्रं श्लाघ्यं प्रत्यागतं पुनः ।
- 13-070-011c दिव्यैर्गन्धैः समादिग्धं क्षीणस्वप्नमिवोत्थितम् ॥
- 13-070-012a अपि पुत्र जिता लोकाः शुभास्ते स्वेन कर्मणा ।
- 13-070-012c दिष्ट्या चासि पुनः प्राप्तो न हि ते मानुषं वपुः ॥
- 13-070-013a प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पित्रा पृष्टो महात्मना ।
- 13-070-013c अन्वर्थं तं पितुर्मध्ये महर्षीणां न्यवेदयत् ॥
- 13-070-014a कुर्वन्भवच्छासनमाशु यातो; ह्यहं विशालां रुचिरप्रभावाम् ।
- 13-070-014c वैवस्वतीं प्राप्य सभामपश्यं; सहस्रशो योजनहैमभौमाम् ॥
- 13-070-015a दृष्ट्वैव मामभिमुखमापतन्तं; गृहं निवेद्यासनमादिदेश ।

- 13-070-015c वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिरर्हणैश्च; भवत्कृते पूजयामास मां सः ॥
- 13-070-016a ततस्त्वहं तं शनकैरवोचं; वृतं सदस्यैरभिपूज्यमानम् ।
- 13-070-016c प्राप्तोऽस्मि ते विषयं धर्मराज; लोकानर्हे यान्स्म तान्मे विधत्स्व ॥
- 13-070-017a यमोऽब्रवीन्मां न मृतोऽसि सौम्य; यमं पश्येत्याह तु त्वां तपस्वी ।
- 13-070-017c पिता प्रदीप्ताग्निसमानतेजा; न तच्छक्यमनृतं विप्र कर्तुम् ॥
- 13-070-018a दृष्टस्तेऽहं प्रतिगच्छस्व तात; शोचत्यसौ तव देहस्य कर्ता ।
- 13-070-018c ददामि किं चापि मनःप्रणीतं; प्रियातिथे तव कामान्वृणीष्व ॥
- 13-070-019a तेनैवमुक्तस्तमहं प्रत्यवोचं; प्राप्तोऽस्मि ते विषयं दुर्निवर्त्यम् ।
- 13-070-019c इच्छाम्यहं पुण्यकृतां समृद्धाँ;ल्लोकान्द्रष्टुं यदि तेऽहं वरार्हः ॥
- 13-070-020a यानं समारोप्य तु मां स देवो; वाहैर्युक्तं सुप्रभं भानुमन्तम् ।
- 13-070-020c संदर्शयामास तदा स्म लोका;न्सर्वास्तदा पुण्यकृतां द्विजेन्द्र ॥
- 13-070-021a अपश्यं तत्र वेश्मानि तैजसानि कृतात्मनाम् ।
- 13-070-021c नानासंस्थानरूपाणि सर्वरत्नमयानि च ॥
- 13-070-022a चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ।
- 13-070-022c अनेकशतभौमानि सान्तर्जलवनानि च ॥
- 13-070-023a वैडूर्यार्कप्रकाशानि रूप्यरुक्ममयानि च ।
- 13-070-023c तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च ॥
- 13-070-024a भक्ष्यभोज्यमयाञ्जैलान्वासांसि शयनानि च ।
- 13-070-024c सर्वकामफलांश्चैव वृक्षान्भवनसंस्थितान् ॥
- 13-070-025a नद्यो वीथ्यः सभा वापी दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
- 13-070-025c घोषवन्ति च यानानि युक्तान्येव सहस्रशः ॥
- 13-070-026a क्षीरस्रवा वै सरितो गिरींश्च; सर्पिस्तथा विमलं चापि तोयम् ।
- 13-070-026c वैवस्वतस्यानुमतांश्च देशा;नदृष्टपूर्वान्सुबहूनपश्यम् ॥
- 13-070-027a सर्वं दृष्ट्वा तदहं धर्मराज;मवोचं वै प्रभविष्णुं पुराणम् ।
- 13-070-027c क्षीरस्यैताः सर्पिषश्चैव नद्यः; शश्वत्स्रोताः कस्य भोज्याः प्रदिष्टाः ॥
- 13-070-028a यमोऽब्रवीद्विद्धि भोज्यास्त्वमेता; ये दातारः साधवो गोरसानाम् ।
- 13-070-028c अन्ये लोकाः शाश्वता वीतशोकाः; समाकीर्णा गोप्रदाने रतानाम् ॥
- 13-070-029a न त्वेवासां दानमात्रं प्रशस्तं; पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च ।
- 13-070-029c ज्ञात्वा देया विप्र गवान्तरं हि; दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतम् ॥
- 13-070-030a स्वाध्यायाद्भ्यो योऽतिमात्रं तपस्वी; वैतानस्थो ब्राह्मणः पात्रमासाम् ।
- 13-070-030c कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च; द्वारैरैतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥

- 13-070-031a तिस्रो रात्रीरद्भिरुपोष्य भूमौ; तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः ।
 13-070-031c वत्सैः प्रीताः सुप्रजाः सोपचाराः; स्र्यहं दत्त्वा गोरसैर्वर्तितव्यम् ॥
 13-070-032a दत्त्वा धेनुं सुव्रतां कांस्यदोहां; कल्याणवत्सामपलायिनीं च ।
 13-070-032c यावन्ति लोमानि भवन्ति तस्याः; स्तावद्वर्षाण्यश्रुते स्वर्गलोकम् ॥
 13-070-033a तथानड्वाहं ब्राह्मणाय प्रदाय; दान्तं धुर्यं बलवन्तं युवानम् ।
 13-070-033c कुलानुजीवं वीर्यवन्तं बृहन्तं; भुङ्क्ते लोकान्संमितान्धेनुदस्य ॥
 13-070-034a गोषु क्षान्तं गोशरण्यं कृतज्ञं; वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः ।
 13-070-034c वृत्तिग्लाने संभ्रमे वा महार्थे; कृष्यर्थे वा होमहेतोः प्रसूत्याम् ॥
 13-070-035a गुर्वर्थे वा बालपुष्ट्याभिषङ्गा; द्वावो दातुं देशकालोऽविशिष्टः ।
 13-070-035c अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलब्धाः; प्राणक्रीता निर्जिताश्चौदकाश्च ॥

13-070-036 नाचिकेत उवाच

- 13-070-036a श्रुत्वा वैवस्वतवचस्तमहं पुनरब्रुवम् ।
 13-070-036c अगोमी गोप्रदातृणां कथं लोकान्निगच्छति ॥
 13-070-037a ततो यमोऽब्रवीद्धीमान्गोप्रदाने परां गतिम् ।
 13-070-037c गोप्रदानानुकल्पं तु गामृते सन्ति गोप्रदाः ॥
 13-070-038a अलाभे यो गवां दद्याद्धृतधेनुं यतव्रतः ।
 13-070-038c तस्यैता घृतवाहिन्यः क्षरन्ते वत्सला इव ॥
 13-070-039a घृतालाभे च यो दद्यात्तिलधेनुं यतव्रतः ।
 13-070-039c स दुर्गात्तारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥
 13-070-040a तिलालाभे च यो दद्याज्जलधेनुं यतव्रतः ।
 13-070-040c स कामप्रवहां शीतां नदीमेतामुपाश्रुते ॥
 13-070-041a एवमादीनि मे तत्र धर्मराजो न्यदर्शयत् ।
 13-070-041c दृष्ट्वा च परमं हर्षमवापमहमच्युत ॥
 13-070-042a निवेदये चापि प्रियं भवत्सु; क्रतुर्महानल्पधनप्रचारः ।
 13-070-042c प्राप्तो मया तात स मत्प्रसूतः; प्रपत्स्यते वेदविधिप्रवृत्तः ॥
 13-070-043a शापो ह्ययं भवतोऽनुग्रहाय; प्राप्तो मया यत्र दृष्टो यमो मे ।
 13-070-043c दानव्युष्टिं तत्र दृष्ट्वा महार्था; निःसंदिग्धं दानधर्माश्चरिष्ये ॥
 13-070-044a इदं च मामब्रवीद्धर्मराजः; पुनः पुनः संप्रहृष्टो द्विजर्षे ।
 13-070-044c दानेन तात प्रयतोऽभूः सदैव; विशेषतो गोप्रदानं च कुर्याः ॥
 13-070-045a शुद्धो ह्यर्थो नावमन्यः स्वधर्मा; त्पात्रे देयं देशकालोपपन्ने ।
 13-070-045c तस्माद्गावस्ते नित्यमेव प्रदेयाः; मा भूच्च ते संशयः कश्चिदत्र ॥

- 13-070-046a एताः पुरा अददन्नित्यमेव; शान्तात्मानो दानपथे निविष्टाः ।
 13-070-046c तपांस्युग्राण्यप्रतिशङ्कमाना;स्ते वै दानं प्रददुश्चापि शक्त्या ॥
 13-070-047a काले शक्त्या मत्सरं वर्जयित्वा; शुद्धात्मानः श्रद्धिनः पुण्यशीलाः ।
 13-070-047c दत्त्वा तप्त्वा लोकममुं प्रपन्ना; देदीप्यन्ते पुण्यशीलाश्च नाके ॥
 13-070-048a एतद्दानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः; पात्रे दत्तं प्रापणीयं परीक्ष्य ।
 13-070-048c काम्याष्टम्यां वर्तितव्यं दशाहं; रसैर्गवां शकृता प्रस्नवैर्वा ॥
 13-070-049a वेदव्रती स्याद्वृषभप्रदाता; वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने ।
 13-070-049c तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदाने; पापोत्सर्गः कपिलायाः प्रदाने ॥
 13-070-050a गामप्येकां कपिलां संप्रदाय; न्यायोपेतां कल्मषाद्विप्रमुच्येत् ।
 13-070-050c गवां रसात्परमं नास्ति किं चि;द्गवां दानं सुमहत्तद्वदन्ति ॥
 13-070-051a गावो लोकान्धारयन्ति क्षरन्त्यो; गावश्चान्नं संजनयन्ति लोके ।
 13-070-051c यस्तज्जानन्न गवां हार्दमेति; स वै गन्ता निरयं पापचेताः ॥
 13-070-052a यत्ते दातुं गोसहस्रं शतं वा; शतार्थं वा दश वा साधुवत्साः ।
 13-070-052c अप्येकां वा साधवे ब्राह्मणाय; सास्यामुष्मिन्पुण्यतीर्था नदी वै ॥
 13-070-053a प्राप्या पुष्ट्या लोकसंरक्षणेन; गावस्तुल्याः सूर्यपादैः पृथिव्याम् ।
 13-070-053c शब्दश्चैकः संततिश्चोपभोग;स्तस्माद्गोदः सूर्य इवाभिभाति ॥
 13-070-054a गुरुं शिष्यो वरयेद्गोप्रदाने; स वै वक्ता नियतं स्वर्गदाता ।
 13-070-054c विधिज्ञानां सुमहानेष धर्मो; विधिं ह्याद्यं विधयः संश्रयन्ति ॥
 13-070-055a एतद्दानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः; पात्रे दत्त्वा प्रापयेथाः परीक्ष्य ।
 13-070-055c त्वय्याशंसन्त्यमरा मानवाश्च; वयं चापि प्रसृते पुण्यशीलाः ॥
 13-070-056a इत्युक्तोऽहं धर्मराज्ञा महर्षे; धर्मात्मानं शिरसाभिप्रणम्य ।
 13-070-056c अनुज्ञातस्तेन वैवस्वतेन; प्रत्यागमं भगवत्पादमूलम् ॥

13-071-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-071-001a उक्तं वै गोप्रदानं ते नाचिकेतमृषिं प्रति ।
 13-071-001c माहात्म्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ॥
 13-071-002a नृगेण च यथा दुःखमनुभूतं महात्मना ।
 13-071-002c एकापराधादज्ञानात्पितामह महामते ॥
 13-071-003a द्वारवत्यां यथा चासौ निविशन्त्यां समुद्धृतः ।
 13-071-003c मोक्षहेतुरभूत्कृष्णस्तदप्यवधृतं मया ॥
 13-071-004a किं त्वस्ति मम संदेहो गवां लोकं प्रति प्रभो ।
 13-071-004c तत्त्वतः श्रोतुमिच्छामि गोदा यत्र विशन्त्युत ॥

13-071-005 भीष्म उवाच

13-071-005a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-071-005c यथापृच्छत्पद्मयोनिमेतदेव शतक्रतुः ॥

13-071-006 शक्र उवाच

13-071-006a स्वर्लोकवासिनां लक्ष्मीमभिभूय स्वया त्विषा ।
 13-071-006c गोलोकवासिनः पश्ये ब्रजतः संशयोऽत्र मे ॥
 13-071-007a कीदृशा भगवँल्लोका गवां तद्ब्रूहि मेऽनघ ।
 13-071-007c यानावसन्ति दातार एतदिच्छामि वेदितुम् ॥
 13-071-008a कीदृशाः किंफलाः कः स्वित्परमस्तत्र वै गुणः ।
 13-071-008c कथं च पुरुषास्तत्र गच्छन्ति विगतज्वराः ॥
 13-071-009a कियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमश्रुते ।
 13-071-009c कथं बहुविधं दानं स्यादल्पमपि वा कथम् ॥
 13-071-010a बह्वीनां कीदृशं दानमल्पानां वापि कीदृशम् ।
 13-071-010c अदत्त्वा गोप्रदाः सन्ति केन वा तच्च शंस मे ॥
 13-071-011a कथं च बहुदाता स्यादल्पदात्रा समः प्रभो ।
 13-071-011c अल्पप्रदाता बहुदः कथं च स्यादिहेश्वर ॥
 13-071-012a कीदृशी दक्षिणा चैव गोप्रदाने विशिष्यते ।
 13-071-012c एतत्तथ्येन भगवन्मम शंसितुमर्हसि ॥

13-072-001 ब्रह्मोवाच

13-072-001a योऽयं प्रश्नस्त्वया पृष्टो गोप्रदानाधिकारवान् ।
 13-072-001c नास्य प्रष्टास्ति लोकेऽस्मिंस्त्वत्तोऽन्यो हि शतक्रतो ॥
 13-072-002a सन्ति नानाविधा लोका यांस्त्वं शक्र न पश्यसि ।
 13-072-002c पश्यामि यानहं लोकानेकपत्न्यश्च याः स्त्रियः ॥
 13-072-003a कर्मभिश्चापि सुशुभैः सुव्रता ऋषयस्तथा ।
 13-072-003c सशरीरा हि तान्यान्ति ब्राह्मणाः शुभवृत्तयः ॥
 13-072-004a शरीरन्यासमोक्षेण मनसा निर्मलेन च ।
 13-072-004c स्वप्नभूतांश्च ताँल्लोकान्पश्यन्तीहापि सुव्रताः ॥
 13-072-005a ते तु लोकाः सहस्राक्ष शृणु यादृग्गुणान्विताः ।
 13-072-005c न तत्र क्रमते कालो न जरा न च पापकम् ॥
 13-072-005e तथान्यन्नाशुभं किञ्चिन्न व्याधिस्तत्र न क्लमः ॥

13-072-006a	यद्यच्च गावो मनसा तस्मिन्वाञ्छन्ति वासव ।
13-072-006c	तत्सर्वं प्रापयन्ति स्म मम प्रत्यक्षदर्शनात् ॥
13-072-006e	कामगाः कामचारिण्यः कामात्कामांश्च भुञ्जते ॥
13-072-007a	वाप्यः सरांसि सरितो विविधानि वनानि च ।
13-072-007c	गृहाणि पर्वताश्चैव यावद्द्रव्यं च किञ्चन ॥
13-072-008a	मनोज्ञं सर्वभूतेभ्यः सर्वं तत्र प्रदृश्यते ।
13-072-008c	ईदृशान्विद्धि ताँल्लोकान्नास्ति लोकस्ततोऽधिकः ॥
13-072-009a	तत्र सर्वसहाः क्षान्ता वत्सला गुरुवर्तिनः ।
13-072-009c	अहंकारैर्विरहिता यान्ति शक्र नरोत्तमाः ॥
13-072-010a	यः सर्वमांसानि न भक्षयीत; पुमान्सदा यावदन्ताय युक्तः ।
13-072-010c	मातापित्रोरर्चिता सत्ययुक्तः; शुश्रूषिता ब्राह्मणानामनिन्द्यः ॥
13-072-011a	अक्रोधनो गोषु तथा द्विजेषु; धर्मे रतो गुरुशुश्रूषकश्च ।
13-072-011c	यावज्जीवं सत्यवृत्ते रतश्च; दाने रतो यः क्षमी चापराधे ॥
13-072-012a	मृदुर्दान्तो देवपरायणश्च; सर्वातिथिश्चापि तथा दयावान् ।
13-072-012c	ईदृग्गुणो मानवः संप्रयाति; लोकं गवां शाश्वतं चाव्ययं च ॥
13-072-013a	न पारदारी पश्यति लोकमेनं; न वै गुरुघ्नो न मृषाप्रलापी ।
13-072-013c	सदापवादी ब्राह्मणः शान्तवेदो; दोषैरन्यैर्यश्च युक्तो दुरात्मा ॥
13-072-014a	न मित्रश्रुङ्गैकृतिकः कृतघ्नः; शठोऽनृजुर्धर्मविद्वेषकश्च ।
13-072-014c	न ब्रह्महा मनसापि प्रपश्ये; द्रवां लोकं पुण्यकृतां निवासम् ॥
13-072-015a	एतत्ते सर्वमाख्यातं नैपुणेन सुरेश्वर ।
13-072-015c	गोप्रदानरतानां तु फलं शृणु शतक्रतो ॥
13-072-016a	दायाद्यलब्धैरर्थैर्यो गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।
13-072-016c	धर्मार्जितधनक्रीतान्स लोकानश्रुतेऽक्षयान् ॥
13-072-017a	यो वै द्यूते धनं जित्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।
13-072-017c	स दिव्यमयुतं शक्र वर्षाणां फलमश्रुते ॥
13-072-018a	दायाद्या यस्य वै गावो न्यायपूर्वैरुपार्जिताः ।
13-072-018c	प्रदत्तास्ताः प्रदातृणां संभवन्त्यक्षया ध्रुवाः ॥
13-072-019a	प्रतिगृह्य च यो दद्याद्गाः सुशुद्धेन चेतसा ।
13-072-019c	तस्यापीहाक्षयाँल्लोकान्ध्रुवान्विद्धि शचीपते ॥
13-072-020a	जन्मप्रभृति सत्यं च यो ब्रूयान्नियतेन्द्रियः ।
13-072-020c	गुरुद्विजसहः क्षान्तस्तस्य गोभिः समा गतिः ॥

- 13-072-021a न जातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते ।
 13-072-021c मनसा गोषु न द्रुह्येद्रोवृत्तिर्गोनुकम्पकः ॥
 13-072-022a सत्ये धर्मे च निरतस्तस्य शक्र फलं शृणु ।
 13-072-022c गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भवत्युत ॥
 13-072-023a क्षत्रियस्य गुणैरेभिरन्वितस्य फलं शृणु ।
 13-072-023c तस्यापि शततुल्या गौर्भवतीति विनिश्चयः ॥
 13-072-024a वैश्यस्यैते यदि गुणास्तस्य पञ्चाशतं भवेत् ।
 13-072-024c शूद्रस्यापि विनीतस्य चतुर्भागफलं स्मृतम् ॥
 13-072-025a एतच्चैवं योऽनुतिष्ठेत् युक्तः; सत्येन युक्तो गुरुशुश्रूषया च ।
 13-072-025c दान्तः क्षान्तो देवतार्ची प्रशान्तः; शुचिर्बुद्धो धर्मशीलोऽनहंवाक् ॥
 13-072-026a महत्फलं प्राप्नुते स द्विजाय; दत्त्वा दोग्ध्रीं विधिनानेन धेनुम् ।
 13-072-026c नित्यं दद्यादेकभक्तः सदा च; सत्ये स्थितो गुरुशुश्रूषिता च ॥
 13-072-027a वेदाध्यायी गोषु यो भक्तिमांश्च; नित्यं दृष्ट्वा योऽभिनन्देत् गाश्च ।
 13-072-027c आ जातितो यश्च गवां नमेत्; इदं फलं शक्र निबोध तस्य ॥
 13-072-028a यत्स्यादिष्ट्वा राजसूये फलं तु; यत्स्यादिष्ट्वा बहुना काञ्चनेन ।
 13-072-028c एतत्तुल्यं फलमस्याहुरग्र्यं; सर्वे सन्तस्त्वृषयो ये च सिद्धाः ॥
 13-072-029a योऽग्रं भक्तान्किंचिदप्राश्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोव्रती सत्यवादी ।
 13-072-029c शान्तो बुद्धो गोसहस्रस्य पुण्यं; संवत्सरेणाप्नुयात्पुण्यशीलः ॥
 13-072-030a य एकं भक्तमश्रीयाद्दद्यादेकं गवां च यत् ।
 13-072-030c दश वर्षाण्यनन्तानि गोव्रती गोनुकम्पकः ॥
 13-072-031a एकेनैव च भक्तेन यः क्रीत्वा गां प्रयच्छति ।
 13-072-031c यावन्ति तस्य प्रोक्तानि दिवसानि शतक्रतो ॥
 13-072-031e तावच्छतानां स गवां फलमाप्नोति शाश्वतम् ॥
 13-072-032a ब्राह्मणस्य फलं हीदं क्षत्रियेऽभिहितं शृणु ।
 13-072-032c पञ्चवार्षिकमेतत्तु क्षत्रियस्य फलं स्मृतम् ॥
 13-072-032e ततोऽर्धेन तु वैश्यस्य शूद्रो वैश्यार्धतः स्मृतः ॥
 13-072-033a यश्चात्मविक्रयं कृत्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति ।
 13-072-033c यावतीः स्पर्शयेद्गा वै तावत्तु फलमश्रुते ॥
 13-072-033e लोम्नि लोम्नि महाभाग लोकाश्चास्याक्षयाः स्मृताः ॥
 13-072-034a संग्रामेष्वर्जयित्वा तु यो वै गाः संप्रयच्छति ।
 13-072-034c आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शाश्वता विद्धि कौशिक ॥

- 13-072-035a अलाभे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यतव्रतः ।
 13-072-035c दुर्गात्स तारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥
 13-072-036a न त्वेवासां दानमात्रं प्रशस्तं; पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च ।
 13-072-036c कालज्ञानं विप्र गवान्तरं हि; दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतम् ॥
 13-072-037a स्वाध्यायाढ्यं शुद्धयोनिं प्रशान्तं; वैतानस्थं पापभीरुं कृतज्ञम् ।
 13-072-037c गोषु क्षान्तं नातितीक्ष्णं शरण्यं; वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः ॥
 13-072-038a वृत्तिग्लाने सीदति चातिमात्रं; कृष्यर्थं वा होमहेतोः प्रसूत्याम् ।
 13-072-038c गुर्वर्थं वा बालसंवृद्धये वा; धेनुं दद्याद्देशकाले विशिष्टे ॥
 13-072-039a अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलब्धाः; प्राणक्रीता निर्जिताश्चौकजाश्च ।
 13-072-039c कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च; द्वारैरैतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥
 13-072-040a बलान्विताः शीलवयोपपन्नाः; सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्यः ।
 13-072-040c यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा; तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ॥
 13-072-041a तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ; तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः ।
 13-072-041c वत्सैः पुष्टैः क्षीरपैः सुप्रचारा; स्यहं दत्त्वा गोरसैर्वर्तितव्यम् ॥
 13-072-042a दत्त्वा धेनुं सुव्रतां साधुवत्सां; कल्याणवृत्तामपलायिनीं च ।
 13-072-042c यावन्ति लोमानि भवन्ति तस्याः स्तावन्ति वर्षाणि वसत्यमुत्र ॥
 13-072-043a तथानङ्वाहं ब्राह्मणायाथ धुर्यं; दत्त्वा युवानं बलिनं विनीतम् ।
 13-072-043c हलस्य वोढारमनन्तवीर्यं; प्राप्नोति लोकान्दशधेनुदस्य ॥
 13-072-044a कान्तारे ब्राह्मणान्गाश्च यः परित्राति कौशिक ।
 13-072-044c क्षेमेण च विमुच्येत तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 13-072-044e अश्वमेधक्रतोस्तुल्यं फलं भवति शाश्वतम् ॥
 13-072-045a मृत्युकाले सहस्राक्ष यां वृत्तिमनुकाङ्क्षते ।
 13-072-045c लोकान्बहुविधान्दिव्यान्यद्वास्य हृदि वर्तते ॥
 13-072-046a तत्सर्वं समवाप्नोति कर्मणा तेन मानवः ।
 13-072-046c गोभिश्च समनुज्ञातः सर्वत्र स महीयते ॥
 13-072-047a यस्त्वेतेनैव विधिना गां वनेष्वनुगच्छति ।
 13-072-047c तृणगोमयपर्णाशी निःस्पृहो नियतः शुचिः ॥
 13-072-048a अकामं तेन वस्तव्यं मुदितेन शतक्रतो ।
 13-072-048c मम लोके सुरैः सार्धं लोके यत्रापि चेच्छति ॥

13-073-001 इन्द्र उवाच

13-073-001a जानन्यो गामपहरेद्विक्रीयाद्वार्थकारणात् ।

13-073-001c एतद्विज्ञातुमिच्छामि का नु तस्य गतिर्भवेत् ॥

13-073-002 ब्रह्मोवाच

13-073-002a भक्षार्थं विक्रयार्थं वा येऽपहारं हि कुर्वते ।

13-073-002c दानार्थं वा ब्राह्मणाय तत्रेदं श्रूयतां फलम् ॥

13-073-003a विक्रयार्थं हि यो हिंस्याद्भक्षयेद्वा निरङ्कुशः ।

13-073-003c घातयानं हि पुरुषं येऽनुमन्येयुरर्थिनः ॥

13-073-004a घातकः खादको वापि तथा यश्चानुमन्यते ।

13-073-004c यावन्ति तस्या लोमानि तावद्वर्षाणि मज्जति ॥

13-073-005a ये दोषा यादृशाश्चैव द्विजयज्ञोपघातके ।

13-073-005c विक्रये चापहारे च ते दोषा वै स्मृताः प्रभो ॥

13-073-006a अपहृत्य तु यो गां वै ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।

13-073-006c यावद्दाने फलं तस्यास्तावन्निरयमृच्छति ॥

13-073-007a सुवर्णं दक्षिणामाहुर्गोप्रदाने महाद्युते ।

13-073-007c सुवर्णं परमं ह्युक्तं दक्षिणार्थमसंशयम् ॥

13-073-008a गोप्रदानं तारयते सप्त पूर्वास्तथा परान् ।

13-073-008c सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा तावद्विगुणमुच्यते ॥

13-073-009a सुवर्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणा परा ।

13-073-009c सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां परं स्मृतम् ॥

13-073-010a कुलानां पावनं प्राहुर्जातरूपं शतक्रतो ।

13-073-010c एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समासेन महाद्युते ॥

13-073-011 भीष्म उवाच

13-073-011a एतत्पितामहेनोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ ।

13-073-011c इन्द्रो दशरथायाह रामायाह पिता तथा ॥

13-073-012a राघवोऽपि प्रियभ्रात्रे लक्ष्मणाय यशस्विने ।

13-073-012c ऋषिभ्यो लक्ष्मणेनोक्तमरण्ये वसता विभो ॥

13-073-013a पारंपर्यागतं चेदमृषयः संशितव्रताः ।

13-073-013c दुर्धरं धारयामासू राजानश्चैव धार्मिकाः ॥

13-073-013e उपाध्यायेन गदितं मम चेदं युधिष्ठिर ॥

13-073-014a य इदं ब्राह्मणो नित्यं वदेद्ब्राह्मणसंसदि ।

13-073-014c यज्ञेषु गोप्रदानेषु द्वयोरपि समागमे ॥

13-073-015a तस्य लोकाः किलाक्षय्या दैवतैः सह नित्यदा ।
 13-073-015c इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वरः ॥

13-074-001 युधिष्ठिर उवाच

13-074-001a विस्रम्भितोऽहं भवता धर्मान्प्रवदता विभो ।
 13-074-001c प्रवक्ष्यामि तु संदेहं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 13-074-002a व्रतानां किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महाद्युते ।
 13-074-002c नियमानां फलं किं च स्वधीतस्य च किं फलम् ॥
 13-074-003a दमस्येह फलं किं च वेदानां धारणे च किम् ।
 13-074-003c अध्यापने फलं किं च सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥
 13-074-004a अप्रतिग्राहके किं च फलं लोके पितामह ।
 13-074-004c तस्य किं च फलं दृष्टं श्रुतं यः संप्रयच्छति ॥
 13-074-005a स्वकर्मनिरतानां च शूराणां चापि किं फलम् ।
 13-074-005c सत्ये च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मचर्ये च किं फलम् ॥
 13-074-006a पितृशुश्रूषणे किं च मातृशुश्रूषणे तथा ।
 13-074-006c आचार्यगुरुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकम्पने ॥
 13-074-007a एतत्सर्वमशेषेण पितामह यथातथम् ।
 13-074-007c वेत्तुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कौतूहलं हि मे ॥

13-074-008 भीष्म उवाच

13-074-008a यो व्रतं वै यथोद्दिष्टं तथा संप्रतिपद्यते ।
 13-074-008c अखण्डं सम्यगारब्धं तस्य लोकाः सनातनाः ॥
 13-074-009a नियमानां फलं राजन्प्रत्यक्षमिह दृश्यते ।
 13-074-009c नियमानां क्रतूनां च त्वयावाप्तमिदं फलम् ॥
 13-074-010a स्वधीतस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुत्र चेह च ।
 13-074-010c इहलोकेऽर्थवान्नित्यं ब्रह्मलोके च मोदते ॥
 13-074-011a दमस्य तु फलं राजञ्शृणु त्वं विस्तरेण मे ।
 13-074-011c दान्ताः सर्वत्र सुखिनो दान्ताः सर्वत्र निर्वृताः ॥
 13-074-012a यत्रेच्छागामिनो दान्ताः सर्वशत्रुनिषूदनाः ।
 13-074-012c प्रार्थयन्ति च यद्दान्ता लभन्ते तन्न संशयः ॥
 13-074-013a युज्यन्ते सर्वकामैर्हि दान्ताः सर्वत्र पाण्डव ।
 13-074-013c स्वर्गे तथा प्रमोदन्ते तपसा विक्रमेण च ॥

13-074-014a	दानैर्यज्ञैश्च विविधैर्यथा दान्ताः क्षमान्विताः ।
13-074-014c	दाता कुप्यति नो दान्तस्तस्माद्दानात्परो दमः ॥
13-074-015a	यस्तु दद्यादकुप्यन्हि तस्य लोकाः सनातनाः ।
13-074-015c	क्रोधो हन्ति हि यद्दानं तस्माद्दानात्परो दमः ॥
13-074-016a	अदृश्यानि महाराज स्थानान्ययुतशो दिवि ।
13-074-016c	ऋषीणां सर्वलोकेषु यानीतो यान्ति देवताः ॥
13-074-017a	दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षयः ।
13-074-017c	कामयाना महत्स्थानं तस्माद्दानात्परो दमः ॥
13-074-018a	अध्यापकः परिक्लेशादक्षयं फलमश्नुते ।
13-074-018c	विधिवत्पावकं हुत्वा ब्रह्मलोके नराधिप ॥
13-074-019a	अधीत्यापि हि यो वेदान्यायविद्भ्यः प्रयच्छति ।
13-074-019c	गुरुकर्मप्रशंसी च सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥
13-074-020a	क्षत्रियोऽध्ययने युक्तो यजने दानकर्मणि ।
13-074-020c	युद्धे यश्च परित्राता सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥
13-074-021a	वैश्यः स्वकर्मनिरतः प्रदानाल्लभते महत् ।
13-074-021c	शूद्रः स्वकर्मनिरतः स्वर्गं शुश्रूषयाच्छति ॥
13-074-022a	शूरा बहुविधाः प्रोक्तास्तेषामर्थाश्च मे शृणु ।
13-074-022c	शूरान्वयानां निर्दिष्टं फलं शूरस्य चैव ह ॥
13-074-023a	यज्ञशूरा दमे शूराः सत्यशूरास्तथापरे ।
13-074-023c	युद्धशूरास्तथैवोक्ता दानशूराश्च मानवाः ॥
13-074-024a	बुद्धिशूरास्तथैवान्ये क्षमाशूरास्तथापरे ।
13-074-024c	आर्जवे च तथा शूराः शमे वर्तन्ति मानवाः ॥
13-074-025a	तैस्तैस्तु नियमैः शूरा बहवः सन्ति चापरे ।
13-074-025c	वेदाध्ययनशूराश्च शूराश्चाध्यापने रताः ॥
13-074-026a	गुरुशुश्रूषया शूराः पितृशुश्रूषयापरे ।
13-074-026c	मातृशुश्रूषया शूरा भैक्ष्यशूरास्तथापरे ॥
13-074-027a	सांख्यशूराश्च बहवो योगशूरास्तथापरे ।
13-074-027c	अरण्ये गृहवासे च शूराश्चातिथिपूजने ॥
13-074-027e	सर्वे यान्ति पराँल्लोकान्स्वकर्मफलनिर्जितान् ॥
13-074-028a	धारणं सर्ववेदानां सर्वतीर्थावगाहनम् ।
13-074-028c	सत्यं च ब्रुवतो नित्यं समं वा स्यान्न वा समम् ॥

- 13-074-029a अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
 13-074-029c अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥
 13-074-030a सत्येन सूर्यस्तपति सत्येनाग्निः प्रदीप्यते ।
 13-074-030c सत्येन मारुतो वाति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥
 13-074-031a सत्येन देवान्प्रीणाति पितृन्वै ब्राह्मणांस्तथा ।
 13-074-031c सत्यमाहुः परं धर्मं तस्मात्सत्यं न लङ्घयेत् ॥
 13-074-032a मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः ।
 13-074-032c मुनयः सत्यशपथास्तस्मात्सत्यं विशिष्यते ॥
 13-074-032e सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते भरतर्षभ ॥
 13-074-033a दमः सत्यफलावाप्तिरुक्ता सर्वात्मना मया ।
 13-074-033c असंशयं विनीतात्मा सर्वः स्वर्गे महीयते ॥
 13-074-034a ब्रह्मचर्यस्य तु गुणाञ्शृणु मे वसुधाधिप ।
 13-074-034c आ जन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ॥
 13-074-034e न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि जनाधिप ॥
 13-074-035a बह्व्यः कोट्यस्त्वृषीणां तु ब्रह्मलोके वसन्त्युत ।
 13-074-035c सत्ये रतानां सततं दान्तानामूर्ध्वरेतसाम् ॥
 13-074-036a ब्रह्मचर्यं दहेद्राजन्सर्वपापान्युपासितम् ।
 13-074-036c ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणो ह्यग्निरुच्यते ॥
 13-074-037a प्रत्यक्षं च तवाप्येतद्ब्राह्मणेषु तपस्विषु ।
 13-074-037c बिभेति हि यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधर्षितः ॥
 13-074-037e तद्ब्रह्मचर्यस्य फलमृषीणामिह दृश्यते ॥
 13-074-038a मातापित्रोः पूजने यो धर्मस्तमपि मे शृणु ।
 13-074-038c शुश्रूषते यः पितरं न चासूयेत्कथंचन ॥
 13-074-038e मातरं वानहंवादी गुरुमाचार्यमेव च ॥
 13-074-039a तस्य राजन्फलं विद्धि स्वर्लोके स्थानमुत्तमम् ।
 13-074-039c न च पश्येत नरकं गुरुशुश्रूषुरात्मवान् ॥

13-075-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-075-001a विधिं गवां परमहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 13-075-001c येन ताञ्शाश्वताँल्लोकानखिलानश्रुवीमहि ॥

13-075-002 भीष्म उवाच

- 13-075-002a न गोदानात्परं किञ्चिद्विद्यते वसुधाधिप ।

- 13-075-002c गौर्हि न्यायागता दत्ता सद्यस्तारयते कुलम् ॥
- 13-075-003a सतामर्थे सम्यगुत्पादितो यः; स वै क्लृप्तः सम्यगिष्टः प्रजाभ्यः ।
- 13-075-003c तस्मात्पूर्वं ह्यादिकाले प्रवृत्तं; गवां दाने शृणु राजन्विधिं मे ॥
- 13-075-004a पुरा गोषूपनीतासु गोषु संदिग्धदर्शिना ।
- 13-075-004c मान्धात्रा प्रकृतं प्रश्रं बृहस्पतिरभाषत ॥
- 13-075-005a द्विजातिमभिसत्कृत्य श्वः कालमभिवेद्य च ।
- 13-075-005c प्रदानार्थे नियुञ्जीत रोहिणीं नियतव्रतः ॥
- 13-075-006a आह्वानं च प्रयुञ्जीत समङ्गो बहुलेति च ।
- 13-075-006c प्रविश्य च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरेत् ॥
- 13-075-007a गौर्मे माता गोवृषभः पिता मे; दिवं शर्म जगती मे प्रतिष्ठा ।
- 13-075-007c प्रपद्यैवं शर्वरीमुष्य गोषु; मुनिर्वाणीमुत्सृजेद्रोप्रदाने ॥
- 13-075-008a स तामेकां निशां गोभिः समसख्यः समव्रतः ।
- 13-075-008c ऐकात्म्यगमनात्सद्यः कल्मषाद्विप्रमुच्यते ॥
- 13-075-009a उत्सृष्टवृषवत्सा हि प्रदेया सूर्यदर्शने ।
- 13-075-009c त्रिविधं प्रतिपत्तव्यमर्थवादाशिषः स्तवाः ॥
- 13-075-010a ऊर्जस्विन्य ऊर्जमेधाश्च यज्ञो; गर्भोऽमृतस्य जगतश्च प्रतिष्ठा ।
- 13-075-010c क्षितौ राधःप्रभवः शश्वदेव; प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थवादः ॥
- 13-075-011a गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्या;स्तथा सौम्याः स्वर्गयानाय सन्तु ।
- 13-075-011c आम्नाता मे ददतीराश्रयं तु; तथानुक्ताः सन्तु सर्वाशिषो मे ॥
- 13-075-012a शेषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोक्षे; सरस्वत्यः श्रेयसि संप्रवृत्ताः ।
- 13-075-012c यूयं नित्यं पुण्यकर्मोपवाह्या; दिशध्वं मे गतिमिष्टां प्रपन्नाः ॥
- 13-075-013a या वै यूयं सोऽहमद्यैकभावो; युष्मान्दत्त्वा चाहमात्मप्रदाता ।
- 13-075-013c मनश्च्युता मनएवोपपन्नाः; संधुक्षध्वं सौम्यरूपोग्ररूपाः ॥
- 13-075-014a एवं तस्याग्रे पूर्वमर्थं वदेत; गवां दाता विधिवत्पूर्वदृष्टम् ।
- 13-075-014c प्रतिब्रूयाच्छेषमर्थं द्विजातिः; प्रतिगृह्णन्वै गोप्रदाने विधिज्ञः ॥
- 13-075-015a गां ददानीति वक्तव्यमर्घ्यवस्त्रवसुप्रदः ।
- 13-075-015c ऊधस्या भरितव्या च वैष्णवीति च चोदयेत् ॥
- 13-075-016a नाम संकीर्तयेत्तस्या यथासंख्योत्तरं स वै ।
- 13-075-016c फलं षड्विंशदष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ॥
- 13-075-017a एवमेतान्गुणान्वृद्धान्वावादीनां यथाक्रमम् ।
- 13-075-017c गोप्रदाता समाप्नोति समस्तानष्टमे क्रमे ॥

- 13-075-018a गोदः शीली निर्भयश्चार्घदाता; न स्याद्दुःखी वसुदाता च कामी ।
 13-075-018c ऊधस्योढा भारत यश्च विद्वा;न्व्याख्यातास्ते वैष्णवाश्चन्द्रलोकाः ॥
 13-075-019a गा वै दत्त्वा गोव्रती स्यात्त्रिरात्रं; निशां चैकां संवसेतेह ताभिः ।
 13-075-019c काम्याष्टम्यां वर्तितव्यं त्रिरात्रं; रसैर्वा गोः शकृता प्रस्नवैर्वा ॥
 13-075-020a वेदव्रती स्याद्दृषभप्रदाता; वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने ।
 13-075-020c तथा गवां विधिमासाद्य यज्वा; लोकानग्र्यान्विन्दते नाविधिज्ञः ॥
 13-075-021a कामान्सर्वान्पार्थिवानेकसंस्था;न्यो वै दद्यात्कामदुघां च धेनुम् ।
 13-075-021c सम्यक्ताः स्युर्हव्यकव्यौघवत्य;स्तासामुक्ष्णां ज्यायसां संप्रदानम् ॥
 13-075-022a न चाशिष्यायाव्रतायोपकुर्या;न्नाश्रद्दधानाय न वक्रबुद्धये ।
 13-075-022c गुह्यो ह्ययं सर्वलोकस्य धर्मो; नेमं धर्मं यत्र तत्र प्रजल्पेत् ॥
 13-075-023a सन्ति लोके श्रद्दधाना मनुष्याः; सन्ति क्षुद्रा राक्षसा मानुषेषु ।
 13-075-023c येषां दानं दीयमानं ह्यनिष्टं; नास्तिक्यं चाप्याश्रयन्ते ह्यपुण्याः ॥
 13-075-024a बार्हस्पत्यं वाक्यमेतन्निशम्य; ये राजानो गोप्रदानानि कृत्वा ।
 13-075-024c लोकान्प्राप्ताः पुण्यशीलाः सुवृत्ता;स्तान्मे राजन्कीर्त्यमानान्निबोध ॥
 13-075-025a उशीनरो विष्वगश्चो नृगश्च; भगीरथो विश्रुतो यौवनाश्वः ।
 13-075-025c मान्धाता वै मुचुकुन्दश्च राजा; भूरिद्युम्नो नैषधः सोमकश्च ॥
 13-075-026a पुरुरवा भरतश्चक्रवर्ती; यस्यान्वये भारताः सर्व एव ।
 13-075-026c तथा वीरो दाशरथिश्च रामो; ये चाप्यन्ये विश्रुताः कीर्तिमन्तः ॥
 13-075-027a तथा राजा पृथुकर्मा दिलीपो; दिवं प्राप्तो गोप्रदाने विधिज्ञः ।
 13-075-027c यज्ञैर्दानैस्तपसा राजधर्मै;र्मान्धाताभूद्रोप्रदानैश्च युक्तः ॥
 13-075-028a तस्मात्पार्थ त्वमपीमां मयोक्तां; बार्हस्पतीं भारतीं धारयस्व ।
 13-075-028c द्विजाग्र्येभ्यः संप्रयच्छ प्रतीतो; गाः पुण्या वै प्राप्य राज्यं कुरूणाम् ॥

13-075-029 वैशंपायन उवाच

- 13-075-029a तथा सर्वं कृतवान्धर्मराजो; भीष्मेणोक्तो विधिवद्गोप्रदाने ।
 13-075-029c स मान्धातुर्देवदेवोपदिष्टं; सम्यग्धर्मं धारयामास राजा ॥
 13-075-030a इति नृप सततं गवां प्रदाने; यवशकलान्सह गोमयैः पिबानः ।
 13-075-030c क्षितितलशयनः शिखी यतात्मा; वृष इव राजवृषस्तदा बभूव ॥
 13-075-031a स नृपतिरभवत्सदैव ताभ्यः; प्रयतमना ह्यभिसंस्तुवंश्च गा वै ।
 13-075-031c नृपधुरि च न गामयुङ्क्त भूय;स्तुरगवरैरगमच्च यत्र तत्र ॥

13-076-001 वैशंपायन उवाच

13-076-001a ततो युधिष्ठिरो राजा भूयः शांतनवं नृप ।
 13-076-001c गोदाने विस्तरं धीमान्प्रच्छ विनयान्वितः ॥

13-076-002 युधिष्ठिर उवाच

13-076-002a गोप्रदाने गुणान्सम्यक्पुनः प्रब्रूहि भारत ।
 13-076-002c न हि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽमृतमीदृशम् ॥
 13-076-003a इत्युक्तो धर्मराजेन तदा शांतनवो नृप ।
 13-076-003c सम्यगाह गुणांस्तस्मै गोप्रदानस्य केवलान् ॥

13-076-004 भीष्म उवाच

13-076-004a वत्सलां गुणसंपन्नां तरुणीं वस्त्रसंवृताम् ।
 13-076-004c दत्त्वेदृशीं गां विप्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 13-076-005a असुर्या नाम ते लोका गां दत्त्वा तत्र गच्छति ।
 13-076-005c पीतोदकां जग्धतृणां नष्टदुग्धां निरिन्द्रियाम् ॥
 13-076-006a जरोग्रामुपयुक्तार्था जीर्णां कूपमिवाजलम् ।
 13-076-006c दत्त्वा तमः प्रविशति द्विजं क्लेशेन योजयेत् ॥
 13-076-007a दुष्टा रुष्टा व्याधिता दुर्बला वा; न दातव्या याश्च मूल्यैरदत्तैः ।
 13-076-007c क्लेशैर्विप्रं योऽफलैः संयुनक्ति; तस्यावीर्याश्चाफलाश्चैव लोकाः ॥
 13-076-008a बलान्विताः शीलवयोपपन्नाः; सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्यः ।
 13-076-008c यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा; तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ॥

13-076-009 युधिष्ठिर उवाच

13-076-009a कस्मात्समाने बहुलाप्रदाने; सद्भिः प्रशस्तं कपिलाप्रदानम् ।
 13-076-009c विशेषमिच्छामि महानुभाव; श्रोतुं समर्थो हि भवान्प्रवक्तुम् ॥

13-076-010 भीष्म उवाच

13-076-010a वृद्धानां ब्रुवतां तात श्रुतं मे यत्प्रभाषसे ।
 13-076-010c वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिण्यो निर्मिता यथा ॥
 13-076-011a प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
 13-076-011c असृजद्वृत्तिमेवाग्रे प्रजानां हितकाम्यया ॥
 13-076-012a यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्तयन्ति दिवौकसः ।
 13-076-012c तथा वृत्तिं समाश्रित्य वर्तयन्ति प्रजा विभो ॥
 13-076-013a अचरेभ्यश्च भूतेभ्यश्चराः श्रेष्ठास्ततो नराः ।
 13-076-013c ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठास्तेषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥

13-076-014a	यज्ञैराप्यायते सोमः स च गोषु प्रतिष्ठितः ।
13-076-014c	सर्वे देवाः प्रमोदन्ते पूर्ववृत्तास्ततः प्रजाः ॥
13-076-015a	एतान्येव तु भूतानि प्राक्रोशन्वृत्तिकाङ्क्षया ।
13-076-015c	वृत्तिदं चान्वपद्यन्त तृषिताः पितृमातृवत् ॥
13-076-016a	इतीदं मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः ।
13-076-016c	प्रजापतिर्बलाधानममृतं प्रापिबत्तदा ॥
13-076-017a	स गतस्तस्य तृप्तिं तु गन्धं सुरभिमुद्गिरन् ।
13-076-017c	ददर्शोद्गारसंवृत्तां सुरभिं मुखजां सुताम् ॥
13-076-018a	सासृजत्सौरभेयीस्तु सुरभिलोकमातरः ।
13-076-018c	सुवर्णवर्णाः कपिलाः प्रजानां वृत्तिधेनवः ॥
13-076-019a	तासाममृतवर्णानां क्षरन्तीनां समन्ततः ।
13-076-019c	बभूवामृतजः फेनः स्रवन्तीनामिवोर्मिजः ॥
13-076-020a	स वत्समुखविभ्रष्टो भवस्य भुवि तिष्ठतः ।
13-076-020c	शिरस्यवाप तत्क्रुद्धः स तदोदैक्षत प्रभुः ॥
13-076-020e	ललाटप्रभवेनाक्षणा रोहिणीः प्रदहन्निव ॥
13-076-021a	तत्तेजस्तु ततो रौद्रं कपिला गा विशां पते ।
13-076-021c	नानावर्णत्वमनयन्मेघानिव दिवाकरः ॥
13-076-022a	यास्तु तस्मादपक्रम्य सोममेवाभिसंश्रिताः ।
13-076-022c	यथोत्पन्नाः स्ववर्णस्थास्ता नीता नान्यवर्णताम् ॥
13-076-023a	अथ क्रुद्धं महादेवं प्रजापतिरभाषत ।
13-076-023c	अमृतेनावसिक्तस्त्वं नोच्छिष्टं विद्यते गवाम् ॥
13-076-024a	यथा ह्यमृतमादाय सोमो विष्यन्दते पुनः ।
13-076-024c	तथा क्षीरं क्षरन्त्येता रोहिण्योऽमृतसंभवाः ॥
13-076-025a	न दुष्यत्यनिलो नाग्निर्न सुवर्णं न चोदधिः ।
13-076-025c	नामृतेनामृतं पीतं वत्सपीता न वत्सला ॥
13-076-026a	इमाँल्लोकान्भरिष्यन्ति हविषा प्रस्नवेन च ।
13-076-026c	आसामैश्वर्यमश्रीहि सर्वामृतमयं शुभम् ॥
13-076-027a	वृषभं च ददौ तस्मै सह ताभिः प्रजापतिः ।
13-076-027c	प्रसादयामास मनस्तेन रुद्रस्य भारत ॥
13-076-028a	प्रीतश्चापि महादेवश्चकार वृषभं तदा ।
13-076-028c	ध्वजं च वाहनं चैव तस्मात्स वृषभध्वजः ॥

- 13-076-029a ततो देवैर्महादेवस्तदा पशुपतिः कृतः ।
 13-076-029c ईश्वरः स गवां मध्ये वृषाङ्क इति चोच्यते ॥
- 13-076-030a एवमव्यग्रवर्णानां कपिलानां महौजसाम् ।
 13-076-030c प्रदाने प्रथमः कल्पः सर्वासामेव कीर्तितः ॥
- 13-076-031a लोकज्येष्ठा लोकवृत्तिप्रवृत्ता; रुद्रोपेताः सोमविष्यन्दभूताः ।
 13-076-031c सौम्याः पुण्याः कामदाः प्राणदाश्च; गा वै दत्त्वा सर्वकामप्रदः स्यात् ॥
- 13-076-032a इमं गवां प्रभवविधानमुत्तमं; पठन्सदा शुचिरतिमङ्गलप्रियः ।
 13-076-032c विमुच्यते कलिकलुषेण मानवः; प्रियं सुतान्पशुधनमाप्नुयात्तथा ॥
- 13-076-033a हव्यं कव्यं तर्पणं शान्तिकर्म; यानं वासो वृद्धबालस्य पुष्टिम् ।
 13-076-033c एतान्सर्वान्गोप्रदाने गुणान्वै; दाता राजन्नाप्नुयाद्वै सदैव ॥
- 13-076-034 वैशंपायन उवाच**
- 13-076-034a पितामहस्याथ निशम्य वाक्यं; राजा सह भ्रातृभिराजमीढः ।
 13-076-034c सौवर्णकांस्योपदुहास्ततो गाः; पार्थो ददौ ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ॥
- 13-076-035a तथैव तेभ्योऽभिददौ द्विजेभ्यो; गवां सहस्राणि शतानि चैव ।
 13-076-035c यज्ञान्समुद्दिश्य च दक्षिणार्थे; लोकान्विजेतुं परमां च कीर्तिम् ॥
- 13-077-001 भीष्म उवाच**
- 13-077-001a एतस्मिन्नेव काले तु वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
 13-077-001c इक्ष्वाकुवंशजो राजा सौदासो ददतां वरः ॥
- 13-077-002a सर्वलोकचरं सिद्धं ब्रह्मकोशं सनातनम् ।
 13-077-002c पुरोहितमिदं प्रष्टुमभिवाद्योपचक्रमे ॥
- 13-077-003 सौदास उवाच**
- 13-077-003a त्रैलोक्ये भगवन्किं स्वित्पवित्रं कथ्यतेऽनघ ।
 13-077-003c यत्कीर्तयन्सदा मर्त्यः प्राप्नुयात्पुण्यमुत्तमम् ॥
- 13-077-004 भीष्म उवाच**
- 13-077-004a तस्मै प्रोवाच वचनं प्रणताय हितं तदा ।
 13-077-004c गवामुपनिषद्विद्वान्मस्कृत्य गवां शुचिः ॥
- 13-077-005a गावः सुरभिगन्धिन्यस्तथा गुग्गुलुगन्धिकाः ।
 13-077-005c गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥
- 13-077-006a गावो भूतं भविष्यच्च गावः पुष्टिः सनातनी ।
 13-077-006c गावो लक्ष्म्यास्तथा मूलं गोषु दत्तं न नश्यति ॥

13-077-006e	अन्नं हि सततं गावो देवानां परमं हविः ॥
13-077-007a	स्वाहाकारवषट्कारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
13-077-007c	गावो यज्ञस्य हि फलं गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥
13-077-008a	सायं प्रातश्च सततं होमकाले महामते ।
13-077-008c	गावो ददति वै होम्यमृषिभ्यः पुरुषर्षभ ॥
13-077-009a	कानिचिद्यानि दुर्गाणि दुष्कृतानि कृतानि च ।
13-077-009c	तरन्ति चैव पाप्मानं धेनुं ये ददति प्रभो ॥
13-077-010a	एकां च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती ।
13-077-010c	शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वे तुल्यफला हि ते ॥
13-077-011a	अनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।
13-077-011c	समृद्धो यश्च कीनाशो नाध्यमर्हन्ति ते त्रयः ॥
13-077-012a	कपिलां ये प्रयच्छन्ति सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
13-077-012c	सुव्रतां वस्त्रसंवीतामुभौ लोकौ जयन्ति ते ॥
13-077-013a	युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन सह यूथपम् ।
13-077-013c	गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिशृङ्गमलंकृतम् ॥
13-077-014a	वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाय परंतप ।
13-077-014c	ऐश्वर्यं तेऽभिजायन्ते जायमानाः पुनः पुनः ॥
13-077-015a	नाकीर्तयित्वा गाः सुप्यान्नास्मृत्य पुनरुत्पतेत् ।
13-077-015c	सायं प्रातर्नमस्येच्च गास्ततः पुष्टिमाप्नुयात् ॥
13-077-016a	गवां मूत्रपुरीषस्य नोद्विजेत कदाचन ।
13-077-016c	न चासां मांसमश्रीयाद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥
13-077-017a	गाश्च संकीर्तयेन्नित्यं नावमन्येत गास्तथा ।
13-077-017c	अनिष्टं स्वप्नमालक्ष्य गां नरः संप्रकीर्तयेत् ॥
13-077-018a	गोमयेन सदा स्नायाद्गोकरीषे च संविशेत् ।
13-077-018c	श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि प्रतिघातं च वर्जयेत् ॥
13-077-019a	सार्द्रचर्मणि भुञ्जीत निरीक्षन्वारुणीं दिशम् ।
13-077-019c	वाग्यतः सर्पिषा भूमौ गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥
13-077-020a	घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत् ।
13-077-020c	घृतं दद्याद्धृतं प्राशेद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥
13-077-021a	गोमत्या विद्यया धेनुं तिलानामभिमन्त्र्य यः ।
13-077-021c	रसरत्नमयीं दद्यान्न स शोचेत्कृताकृते ॥

- 13-077-022a गावो मामुपतिष्ठन्तु हेमशृङ्गाः पयोमुचः ।
 13-077-022c सुरभ्यः सौरभेयाश्च सरितः सागरं यथा ॥
 13-077-023a गावः पश्यन्तु मां नित्यं गावः पश्याम्यहं तदा ।
 13-077-023c गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयम् ॥
 13-077-024a एवं रात्रौ दिवा चैव समेषु विषमेषु च ।
 13-077-024c महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात् ॥

13-078-001 वसिष्ठ उवाच

- 13-078-001a शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुश्चरम् ।
 13-078-001c गोभिः पूर्वविसृष्टाभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति ॥
 13-078-002a लोकेऽस्मिन्दक्षिणानां च सर्वासां वयमुत्तमाः ।
 13-078-002c भवेम न च लिप्येम दोषेणेति परंतप ॥
 13-078-003a स एव चेतसा तेन हतो लिप्येत सर्वदा ।
 13-078-003c शकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरन्देवमानुषाः ॥
 13-078-004a तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 13-078-004c प्रदातारश्च गोलोकान्गच्छेयुरिति मानद ॥
 13-078-005a ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोऽन्ते स्वयं प्रभुः ।
 13-078-005c एवं भवत्विति विभुर्लोकांस्तारयतेति च ॥
 13-078-006a उत्तस्थुः सिद्धिकामास्ता भूतभव्यस्य मातरः ।
 13-078-006c तपसोऽन्ते महाराज गावो लोकपरायणाः ॥
 13-078-007a तस्माद्गावो महाभागाः पवित्रं परमुच्यते ।
 13-078-007c तथैव सर्वभूतानां गावस्तिष्ठन्ति मूर्धनि ॥
 13-078-008a समानवत्सां कपिलां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-008c सुव्रतां वस्त्रसंवीतां ब्रह्मलोके महीयते ॥
 13-078-009a रोहिणीं तुल्यवत्सां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-009c सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते ॥
 13-078-010a समानवत्सां शबलां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-010c सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सोमलोके महीयते ॥
 13-078-011a समानवत्सां श्वेतां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-011c सुव्रतां वस्त्रसंवीतामिन्द्रलोके महीयते ॥
 13-078-012a समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-012c सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके महीयते ॥

- 13-078-013a समानवत्सां धूम्रां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-013c सुव्रतां वस्त्रसंवीतां याम्यलोके महीयते ॥
- 13-078-014a अपां फेनसवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 13-078-014c प्रदाय वस्त्रसंवीतां वारुणं लोकमश्नुते ॥
- 13-078-015a वातरेणुसवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 13-078-015c प्रदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते ॥
- 13-078-016a हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 13-078-016c प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमश्नुते ॥
- 13-078-017a पलालधूम्रवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 13-078-017c प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते ॥
- 13-078-018a सवत्सां पीवरीं दत्त्वा शितिकण्ठामलंकृताम् ।
 13-078-018c वैश्वदेवमसंबाधं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते ॥
- 13-078-019a समानवत्सां गौरीं तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीम् ।
 13-078-019c सुव्रतां वस्त्रसंवीतां वसूनां लोकमश्नुते ॥
- 13-078-020a पाण्डुकम्बलवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 13-078-020c प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्यानां लोकमश्नुते ॥
- 13-078-021a वैराटपृष्ठमुक्षाणं सर्वरत्नैरलंकृतम् ।
 13-078-021c प्रदाय मरुतां लोकानजरान्प्रतिपद्यते ॥
- 13-078-022a वत्सोपपन्नां नीलाङ्गां सर्वरत्नसमन्विताम् ।
 13-078-022c गन्धर्वाप्सरसां लोकान्दत्त्वा प्राप्नोति मानवः ॥
- 13-078-023a शितिकण्ठमनङ्वाहं सर्वरत्नैरलंकृतम् ।
 13-078-023c दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान्विशोकः प्रतिपद्यते ॥
- 13-078-024a गोप्रदानरतो याति भित्त्वा जलदसंचयान् ।
 13-078-024c विमानेनार्कवर्णेन दिवि राजन्विराजता ॥
- 13-078-025a तं चारुवेषाः सुश्रोण्यः सहस्रं वरयोषितः ।
 13-078-025c रमयन्ति नरश्रेष्ठ गोप्रदानरतं नरम् ॥
- 13-078-026a वीणानां वल्लकीनां च नूपुराणां च शिञ्जितैः ।
 13-078-026c हासैश्च हरिणाक्षीणां प्रसुप्तः प्रतिबोध्यते ॥
- 13-078-027a यावन्ति लोमानि भवन्ति धेन्वाः स्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः ।
 13-078-027c स्वर्गाच्च्युतश्चापि ततो नृलोके; कुले समुत्पत्स्यति गोमिनां सः ॥

13-079-001 वसिष्ठ उवाच

13-079-001a	घृतक्षीरप्रदा गावो घृतयोन्यो घृतोद्भवाः ।
13-079-001c	घृतनद्यो घृतावर्तास्ता मे सन्तु सदा गृहे ॥
13-079-002a	घृतं मे हृदये नित्यं घृतं नाभ्यां प्रतिष्ठितम् ।
13-079-002c	घृतं सर्वेषु गात्रेषु घृतं मे मनसि स्थितम् ॥
13-079-003a	गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च ।
13-079-003c	गावो मे सर्वतश्चैव गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥
13-079-004a	इत्याचम्य जपेत्सायं प्रातश्च पुरुषः सदा ।
13-079-004c	यदह्ना कुरुते पापं तस्मात्स परिमुच्यते ॥
13-079-005a	प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोर्धारा च यत्र सा ।
13-079-005c	गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥
13-079-006a	नवनीतपङ्काः क्षीरोदा दधिशैवलसंकुलाः ।
13-079-006c	वहन्ति यत्र नद्यो वै तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥
13-079-007a	गवां शतसहस्रं तु यः प्रयच्छेद्यथाविधि ।
13-079-007c	परामृद्धिमवाप्याथ स गोलोके महीयते ॥
13-079-008a	दश चोभयतः प्रेत्य मातापित्रोः पितामहान् ।
13-079-008c	दधाति सुकृताँल्लोकान्पुनाति च कुलं नरः ॥
13-079-009a	धेन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणां; धेनुं तिलानामपि च प्रदाय ।
13-079-009c	पानीयदाता च यमस्य लोके; न यातनां कांचिदुपैति तत्र ॥
13-079-010a	पवित्रमग्र्यं जगतः प्रतिष्ठा; दिवौकसां मातरोऽथाप्रमेयाः ।
13-079-010c	अन्वालभेद्दक्षिणतो ब्रजेच्च; दद्याच्च पात्रे प्रसमीक्ष्य कालम् ॥
13-079-011a	धेनुं सवत्सां कपिलां भूरिशृङ्गां; कांस्योपदोहां वसनोत्तरीयाम् ।
13-079-011c	प्रदाय तां गाहति दुर्विगाह्यां; याम्यां सभां वीतभयो मनुष्यः ॥
13-079-012a	सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः ।
13-079-012c	गावो मामुपतिष्ठन्तामिति नित्यं प्रकीर्तयेत् ॥
13-079-013a	नातः पुण्यतरं दानं नातः पुण्यतरं फलम् ।
13-079-013c	नातो विशिष्टं लोकेषु भूतं भवितुमर्हति ॥
13-079-014a	त्वचा लोम्नाथ शृङ्गैश्च वालैः क्षीरेण मेदसा ।
13-079-014c	यज्ञं वहन्ति संभूय किमस्त्यभ्यधिकं ततः ॥
13-079-015a	यया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
13-079-015c	तां धेनुं शिरसा वन्दे भूतभव्यस्य मातरम् ॥
13-079-016a	गुणवचनसमुच्चयैकदेशो; नृवर मयैष गवां प्रकीर्तितस्ते ।

- 13-079-016c न हि परमिह दानमस्ति गोभ्यो; भवन्ति न चापि परायणं तथान्यत् ॥
- 13-079-017 भीष्म उवाच**
- 13-079-017a परमिदमिति भूमिपो विचिन्त्य; प्रवरमृषेर्वचनं ततो महात्मा ।
- 13-079-017c व्यसृजत नियतात्मवान्द्विजेभ्यः; सुबहु च गोधनमाप्तवांश्च लोकान् ॥
- 13-080-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-080-001a पवित्राणां पवित्रं यच्छ्रेष्ठं लोके च यद्भवेत् ।
- 13-080-001c पावनं परमं चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 13-080-002 भीष्म उवाच**
- 13-080-002a गावो महार्थाः पुण्याश्च तारयन्ति च मानवान् ।
- 13-080-002c धारयन्ति प्रजाश्चेमाः पयसा हविषा तथा ॥
- 13-080-003a न हि पुण्यतमं किञ्चिद्गोभ्यो भरतसत्तम ।
- 13-080-003c एताः पवित्राः पुण्याश्च त्रिषु लोकेष्वनुत्तमाः ॥
- 13-080-004a देवानामुपरिष्ठाच्च गावः प्रतिवसन्ति वै ।
- 13-080-004c दत्त्वा चैता नरपते यान्ति स्वर्गं मनीषिणः ॥
- 13-080-005a मान्धाता यौवनाश्च ययातिर्नहुषस्तथा ।
- 13-080-005c गावो ददन्तः सततं सहस्रशतसंमिताः ॥
- 13-080-005e गताः परमकं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥
- 13-080-006a अपि चात्र पुरावृत्तं कथयिष्यामि तेऽनघ ।
- 13-080-007a ऋषीणामुत्तमं धीमान्कृष्णद्वैपायनं शुकः ।
- 13-080-007c अभिवाद्याह्निकं कृत्वा शुचिः प्रयतमानसः ॥
- 13-080-007e पितरं परिप्रच्छ दृष्टलोकपरावरम् ॥
- 13-080-008a को यज्ञः सर्वयज्ञानां वरिष्ठ उपलक्ष्यते ।
- 13-080-008c किं च कृत्वा परं स्वर्गं प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥
- 13-080-009a केन देवाः पवित्रेण स्वर्गमश्नन्ति वा विभो ।
- 13-080-009c किं च यज्ञस्य यज्ञत्वं क्व च यज्ञः प्रतिष्ठितः ॥
- 13-080-010a दानानामुत्तमं किं च किं च सत्रमतः परम् ।
- 13-080-010c पवित्राणां पवित्रं च यत्तद्ब्रूहि ममानघ ॥
- 13-080-011a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासः परमधर्मवित् ।
- 13-080-011c पुत्रायाकथयत्सर्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ॥

13-080-012 व्यास उवाच

13-080-012a	गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः परायणम् ।
13-080-012c	गावः पुण्याः पवित्राश्च पावनं धर्म एव च ॥
13-080-013a	पूर्वमासन्नशृङ्गा वै गाव इत्यनुशुश्रुमः ।
13-080-013c	शृङ्गार्थे समुपासन्त ताः किल प्रभुमव्ययम् ॥
13-080-014a	ततो ब्रह्मा तु गाः प्रायमुपविष्टाः समीक्ष्य ह ।
13-080-014c	ईप्सितं प्रददौ ताभ्यो गोभ्यः प्रत्येकशः प्रभुः ॥
13-080-015a	तासां शृङ्गाण्यजायन्त यस्या यादृङ्गनोगतम् ।
13-080-015c	नानावर्णाः शृङ्गवन्त्यस्ता व्यरोचन्त पुत्रक ॥
13-080-016a	ब्रह्मणा वरदत्तास्ता हव्यकव्यप्रदाः शुभाः ।
13-080-016c	पुण्याः पवित्राः सुभगा दिव्यसंस्थानलक्षणाः ॥
13-080-016e	गावस्तेजो महद्दिव्यं गवां दानं प्रशस्यते ॥
13-080-017a	ये चैताः संप्रयच्छन्ति साधवो वीतमत्सराः ।
13-080-017c	ते वै सुकृतिनः प्रोक्ताः सर्वदानप्रदाश्च ते ॥
13-080-017e	गवां लोकं तथा पुण्यमाप्नुवन्ति च तेऽनघ ॥
13-080-018a	यत्र वृक्षा मधुफला दिव्यपुष्पफलोपगाः ।
13-080-018c	पुष्पाणि च सुगन्धीनि दिव्यानि द्विजसत्तम ॥
13-080-019a	सर्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मकाञ्चनवालुका ।
13-080-019c	सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निष्पङ्का नीरजा शुभा ॥
13-080-020a	रक्तोत्पलवनैश्चैव मणिदण्डैर्हिरण्यैः ।
13-080-020c	तरुणादित्यसंकाशैर्भान्ति तत्र जलाशयाः ॥
13-080-021a	महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः ।
13-080-021c	नीलोत्पलविमिश्रैश्च सरोभिर्बहुपङ्कजैः ॥
13-080-022a	करवीरवनैः फुल्लैः सहस्रावर्तसंवृतैः ।
13-080-022c	संतानकवनैः फुल्लैर्वृक्षैश्च समलंकृताः ॥
13-080-023a	निर्मलाभिश्च मुक्ताभिर्मणिभिश्च महाधनैः ।
13-080-023c	उद्धूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥
13-080-024a	सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढा नगोत्तमैः ।
13-080-024c	जातरूपमयैश्चान्यैर्हुताशनसमप्रभैः ॥
13-080-025a	सौवर्णगिरयस्तत्र मणिरत्नशिलोच्चयाः ।
13-080-025c	सर्वरत्नमयैर्भान्ति शृङ्गैश्चारुभिरुच्छ्रितैः ॥
13-080-026a	नित्यपुष्पफलास्तत्र नगाः पत्ररथाकुलाः ।

13-080-026c	दिव्यगन्धरसैः पुष्पैः फलैश्च भरतर्षभ ॥
13-080-027a	रमन्ते पुण्यकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर ।
13-080-027c	सर्वकामसमृद्धार्था निःशोका गतमन्यवः ॥
13-080-028a	विमानेषु विचित्रेषु रमणीयेषु भारत ।
13-080-028c	मोदन्ते पुण्यकर्माणो विहरन्तो यशस्विनः ॥
13-080-029a	उपक्रीडन्ति तान्राजञ्शुभाश्चाप्सरसां गणाः ।
13-080-029c	एताँल्लोकानवाप्नोति गां दत्त्वा वै युधिष्ठिर ॥
13-080-030a	यासामधिपतिः पूषा मारुतो बलवान्बली ।
13-080-030c	ऐश्वर्ये वरुणो राजा ता मां पान्तु युगंधराः ॥
13-080-031a	सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः ।
13-080-031c	प्राजापत्या इति ब्रह्मञ्जपेन्नित्यं यतव्रतः ॥
13-080-032a	गास्तु शुश्रूषते यश्च समन्वेति च सर्वशः ।
13-080-032c	तस्मै तुष्टाः प्रयच्छन्ति वरानपि सुदुर्लभान् ॥
13-080-033a	न द्रुह्येन्मनसा चापि गोषु ता हि सुखप्रदाः ।
13-080-033c	अर्चयेत सदा चैव नमस्कारैश्च पूजयेत् ॥
13-080-033e	दान्तः प्रीतमना नित्यं गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥
13-080-034a	येन देवाः पवित्रेण भुञ्जते लोकमुत्तमम् ।
13-080-034c	यत्पवित्रं पवित्राणां तद्धृतं शिरसा वहेत् ॥
13-080-035a	घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत् ।
13-080-035c	घृतं प्राशेद्धृतं दद्याद्गवां व्युष्टिं तथाश्रुते ॥
13-080-036a	त्र्यहमुष्णं पिबेन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं पिबेत्पयः ।
13-080-036c	गवामुष्णं पयः पीत्वा त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् ॥
13-080-036e	त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम् ॥
13-080-037a	निर्हृतैश्च यवैर्गोभिर्मांसं प्रसृतयावकः ।
13-080-037c	ब्रह्महत्यासमं पापं सर्वमेतेन शुध्यति ॥
13-080-038a	पराभवार्थं दैत्यानां देवैः शौचमिदं कृतम् ।
13-080-038c	देवत्वमपि च प्राप्ताः संसिद्धाश्च महाबलाः ॥
13-080-039a	गावः पवित्राः पुण्याश्च पावनं परमं महत् ।
13-080-039c	ताश्च दत्त्वा द्विजातिभ्यो नरः स्वर्गमुपाश्रुते ॥
13-080-040a	गवां मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमतीं मनसा जपेत् ।
13-080-040c	पूताभिरद्भिराचम्य शुचिर्भवति निर्मलः ॥

- 13-080-041a अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणानां च संसदि ।
 13-080-041c विद्यावेदव्रतस्नाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिणः ॥
 13-080-042a अध्यापयेरज्जिष्यान्वै गोमतीं यज्ञसंमिताम् ।
 13-080-042c त्रिरात्रोपोषितः श्रुत्वा गोमतीं लभते वरम् ॥
 13-080-043a पुत्रकामश्च लभते पुत्रं धनमथापि च ।
 13-080-043c पतिकामा च भर्तारं सर्वकामांश्च मानवः ॥
 13-080-043e गावस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः ॥
 13-080-044a एवमेता महाभागा यज्ञियाः सर्वकामदाः ।
 13-080-044c रोहिण्य इति जानीहि नैताभ्यो विद्यते परम् ॥
 13-080-045a इत्युक्तः स महातेजाः शुकः पित्रा महात्मना ।
 13-080-045c पूजयामास गा नित्यं तस्मात्त्वमपि पूजय ॥

13-081-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-081-001a मया गवां पुरीषं वै श्रिया जुष्टमिति श्रुतम् ।
 13-081-001c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्र हि मे महान् ॥

13-081-002 भीष्म उवाच

- 13-081-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-081-002c गोभिर्नृपेह संवादं श्रिया भरतसत्तम ॥
 13-081-003a श्रीः कृत्वेह वपुः कान्तं गोमध्यं प्रविवेश ह ।
 13-081-003c गावोऽथ विस्मितास्तस्या दृष्ट्वा रूपस्य संपदम् ॥

13-081-004 गाव ऊचुः

- 13-081-004a कासि देवि कुतो वा त्वं रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 13-081-004c विस्मिताः स्म महाभागे तव रूपस्य संपदा ॥
 13-081-005a इच्छामस्त्वां वयं ज्ञातुं का त्वं क्व च गमिष्यसि ।
 13-081-005c तत्त्वेन च सुवर्णाभे सर्वमेतद्ब्रवीहि नः ॥

13-081-006 श्रीरुवाच

- 13-081-006a लोककान्तास्मि भद्रं वः श्रीर्नाम्नेह परिश्रुता ।
 13-081-006c मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥
 13-081-007a इन्द्रो विवस्वान्सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ।
 13-081-007c मयाभिपन्ना ऋध्यन्ते ऋषयो देवतास्तथा ॥
 13-081-008a यांश्च द्विषाम्यहं गावस्ते विनश्यन्ति सर्वशः ।

- 13-081-008c धर्मार्थकामहीनाश्च ते भवन्त्यसुखान्विताः ॥
 13-081-009a एवंप्रभावां मां गावो विजानीत सुखप्रदाम् ।
 13-081-009c इच्छामि चापि युष्मासु वस्तुं सर्वासु नित्यदा ॥
 13-081-009e आगता प्रार्थयानाहं श्रीजुष्टा भवतानघाः ॥

13-081-010 गाव ऊचुः

- 13-081-010a अध्रुवां चञ्चलां च त्वां सामान्यां बहुभिः सह ।
 13-081-010c न त्वामिच्छामि भद्रं ते गम्यतां यत्र रोचते ॥
 13-081-011a वपुष्मन्त्यो वयं सर्वाः किमस्माकं त्वयाद्य वै ।
 13-081-011c यत्रेष्टं गम्यतां तत्र कृतकार्या वयं त्वया ॥

13-081-012 श्रीरुवाच

- 13-081-012a किमेतद्वः क्षमं गावो यन्मां नेहाभ्यनन्दथ ।
 13-081-012c न मां संप्रति गृह्णीथ कस्माद्वै दुर्लभां सतीम् ॥
 13-081-013a सत्यश्च लोकवादोऽयं लोके चरति सुव्रताः ।
 13-081-013c स्वयं प्राप्ते परिभवो भवतीति विनिश्चयः ॥
 13-081-014a महदुग्रं तपः कृत्वा मां निषेवन्ति मानवाः ।
 13-081-014c देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥
 13-081-015a क्षममेतद्धि वो गावः प्रतिगृह्णीत मामिह ।
 13-081-015c नावमन्या ह्यहं सौम्यास्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥

13-081-016 गाव ऊचुः

- 13-081-016a नावमन्यामहे देवि न त्वां परिभवामहे ।
 13-081-016c अध्रुवा चलचित्तासि ततस्त्वां वर्जयामहे ॥
 13-081-017a बहुनात्र किमुक्तेन गम्यतां यत्र वाञ्छसि ।
 13-081-017c वपुष्मन्त्यो वयं सर्वाः किमस्माकं त्वयानघे ॥

13-081-018 श्रीरुवाच

- 13-081-018a अवज्ञाता भविष्यामि सर्वलोकेषु मानदाः ।
 13-081-018c प्रत्याख्यानेन युष्माभिः प्रसादः क्रियतामिति ॥
 13-081-019a महाभागा भवत्यो वै शरण्याः शरणागताम् ।
 13-081-019c परित्रायन्तु मां नित्यं भजमानामनिन्दिताम् ॥
 13-081-019e माननां त्वहमिच्छामि भवत्यः सततं शुभाः ॥
 13-081-020a अप्येकाङ्गे तु वो वस्तुमिच्छामि च सुकुत्सिते ।

- 13-081-020c न वोऽस्ति कुत्सितं किञ्चिदङ्गोष्वालक्ष्यतेऽनघाः ॥
 13-081-021a पुण्याः पवित्राः सुभगा ममादेशं प्रयच्छत ।
 13-081-021c वसेयं यत्र चाङ्गोऽहं तन्मे व्याख्यातुमर्हथ ॥

13-081-022 भीष्म उवाच

- 13-081-022a एवमुक्तास्तु ता गावः शुभाः करुणवत्सलाः ।
 13-081-022c संमन्त्र्य सहिताः सर्वाः श्रियमूचुर्नराधिप ॥
 13-081-023a अवश्यं मानना कार्या तवास्माभिर्यशस्विनि ।
 13-081-023c शकृन्मूत्रे निवस नः पुण्यमेतद्धि नः शुभे ॥

13-081-024 श्रीरुवाच

- 13-081-024a दिष्ट्या प्रसादो युष्माभिः कृतो मेऽनुग्रहात्मकः ।
 13-081-024c एवं भवतु भद्रं वः पूजितास्मि सुखप्रदाः ॥

13-081-025 भीष्म उवाच

- 13-081-025a एवं कृत्वा तु समयं श्रीर्गोभिः सह भारत ।
 13-081-025c पश्यन्तीनां ततस्तासां तत्रैवान्तरधीयत ॥
 13-081-026a एतद्गोशकृतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्णितम् ।
 13-081-026c माहात्म्यं च गवां भूयः श्रूयतां गदतो मम ॥

13-082-001 भीष्म उवाच

- 13-082-001a ये च गाः संप्रयच्छन्ति हुतशिष्टाशिनश्च ये ।
 13-082-001c तेषां सत्राणि यज्ञाश्च नित्यमेव युधिष्ठिर ॥
 13-082-002a ऋते दधिघृतेनेह न यज्ञः संप्रवर्तते ।
 13-082-002c तेन यज्ञस्य यज्ञत्वमतोमूलं च लक्ष्यते ॥
 13-082-003a दानानामपि सर्वेषां गवां दानं प्रशस्यते ।
 13-082-003c गावः श्रेष्ठाः पवित्राश्च पावनं ह्येतदुत्तमम् ॥
 13-082-004a पुष्ट्यर्थमेताः सेवेत शान्त्यर्थमपि चैव ह ।
 13-082-004c पयो दधि घृतं यासां सर्वपापप्रमोचनम् ॥
 13-082-005a गावस्तेजः परं प्रोक्तमिह लोके परत्र च ।
 13-082-005c न गोभ्यः परमं किञ्चित्पवित्रं पुरुषर्षभ ॥
 13-082-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-082-006c पितामहस्य संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥

13-082-007a	पराभूतेषु दैत्येषु शक्रे त्रिभुवनेश्वरे ।
13-082-007c	प्रजाः समुदिताः सर्वाः सत्यधर्मपरायणाः ॥
13-082-008a	अथर्षयः सगन्धर्वाः किंनरोरगराक्षसाः ।
13-082-008c	देवासुरसुपर्णाश्च प्रजानां पतयस्तथा ॥
13-082-008e	पर्युपासन्त कौरव्य कदाचिद्वै पितामहम् ॥
13-082-009a	नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुहहाहुहू ।
13-082-009c	दिव्यतानेषु गायन्तः पर्युपासन्त तं प्रभुम् ॥
13-082-010a	तत्र दिव्यानि पुष्पाणि प्रावहत्पवनस्तथा ।
13-082-010c	आजहुरुतवश्चापि सुगन्धीनि पृथक्पृथक् ॥
13-082-011a	तस्मिन्देवसमावाये सर्वभूतसमागमे ।
13-082-011c	दिव्यवादित्रसंघुष्टे दिव्यस्त्रीचारणावृते ॥
13-082-011e	इन्द्रः पप्रच्छ देवेशमभिवाद्य प्रणम्य च ॥
13-082-012a	देवानां भगवन्कस्माल्लोकेशानां पितामह ।
13-082-012c	उपरिष्ठाद्गवां लोक एतदिच्छामि वेदितुम् ॥
13-082-013a	किं तपो ब्रह्मचर्यं वा गोभिः कृतमिहेश्वर ।
13-082-013c	देवानामुपरिष्ठाद्यद्वसन्त्यरजसः सुखम् ॥
13-082-014a	ततः प्रोवाच तं ब्रह्मा शक्रं बलनिसूदनम् ।
13-082-014c	अवज्ञातास्त्वया नित्यं गावो बलनिसूदन ॥
13-082-015a	तेन त्वमासां माहात्म्यं न वेत्थ शृणु तत्प्रभो ।
13-082-015c	गवां प्रभावं परमं माहात्म्यं च सुरर्षभ ॥
13-082-016a	यज्ञाङ्गं कथिता गावो यज्ञ एव च वासव ।
13-082-016c	एताभिश्चाप्यृते यज्ञो न प्रवर्तेत्कथंचन ॥
13-082-017a	धारयन्ति प्रजाश्चैव पयसा हविषा तथा ।
13-082-017c	एतासां तनयाश्चापि कृषियोगमुपासते ॥
13-082-018a	जनयन्ति च धान्यानि बीजानि विविधानि च ।
13-082-018c	ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते हव्यं कव्यं च सर्वशः ॥
13-082-019a	पयो दधि घृतं चैव पुण्याश्चैताः सुराधिप ।
13-082-019c	वहन्ति विविधान्भारान्क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥
13-082-020a	मुनींश्च धारयन्तीह प्रजाश्चैवापि कर्मणा ।
13-082-020c	वासवाकूटवाहिन्यः कर्मणा सुकृतेन च ॥
13-082-020e	उपरिष्ठात्ततोऽस्माकं वसन्त्येताः सदैव हि ॥

- 13-082-021a एतत्ते कारणं शक्र निवासकृतमद्य वै ।
 13-082-021c गवां देवोपरिष्ठाद्धि समाख्यातं शतक्रतो ॥
 13-082-022a एता हि वरदत्ताश्च वरदाश्चैव वासव ।
 13-082-022c सौरभ्यः पुण्यकर्मिण्यः पावनाः शुभलक्षणाः ॥
 13-082-023a यदर्थं गा गताश्चैव सौरभ्यः सुरसत्तम ।
 13-082-023c तच्च मे शृणु कात्स्नर्येन वदतो बलसूदन ॥
 13-082-024a पुरा देवयुगे तात दैत्येन्द्रेषु महात्मसु ।
 13-082-024c त्रीँल्लोकाननुशासत्सु विष्णौ गर्भत्वमागते ॥
 13-082-025a अदित्यास्तप्यमानायास्तपो घोरं सुदुश्चरम् ।
 13-082-025c पुत्रार्थममरश्रेष्ठ पादेनैकेन नित्यदा ॥
 13-082-026a तां तु दृष्ट्वा महादेवीं तप्यमानां महत्तपः ।
 13-082-026c दक्षस्य दुहिता देवी सुरभिर्नाम नामतः ॥
 13-082-027a अतप्यत तपो घोरं हृष्टा धर्मपरायणा ।
 13-082-027c कैलासशिखरे रम्ये देवगन्धर्वसेविते ॥
 13-082-028a व्यतिष्ठदेकपादेन परमं योगमास्थिता ।
 13-082-028c दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ॥
 13-082-029a संतप्तास्तपसा तस्या देवाः सर्षिमहोरगाः ।
 13-082-029c तत्र गत्वा मया सार्धं पर्युपासन्त तां शुभाम् ॥
 13-082-030a अथाहमब्रुवं तत्र देवीं तां तपसान्विताम् ।
 13-082-030c किमर्थं तप्यते देवि तपो घोरमनिन्दिते ॥
 13-082-031a प्रीतस्तेऽहं महाभागे तपसानेन शोभने ।
 13-082-031c वरयस्व वरं देवि दातास्मीति पुरंदर ॥

13-082-032 सुरभ्युवाच

- 13-082-032a वरेण भगवन्महां कृतं लोकपितामह ।
 13-082-032c एष एव वरो मेऽद्य यत्प्रीतोऽसि ममानघ ॥

13-082-033 ब्रह्मोवाच

- 13-082-033a तामेवं ब्रुवतीं देवीं सुरभीं त्रिदशेश्वर ।
 13-082-033c प्रत्यब्रुवं यद्देवेन्द्र तन्निबोध शचीपते ॥
 13-082-034a अलोभकाम्यया देवि तपसा च शुभेन ते ।
 13-082-034c प्रसन्नोऽहं वरं तस्मादमरत्वं ददानि ते ॥

- 13-082-035a त्रयाणामपि लोकानामुपरिष्ठान्निवत्स्यसि ।
 13-082-035c मत्प्रसादाच्च विख्यातो गोलोकः स भविष्यति ॥
 13-082-036a मानुषेषु च कुर्वाणाः प्रजाः कर्म सुतास्तव ।
 13-082-036c निवत्स्यन्ति महाभागे सर्वा दुहितरश्च ते ॥
 13-082-037a मनसा चिन्तिता भोगास्त्वया वै दिव्यमानुषाः ।
 13-082-037c यच्च स्वर्गसुखं देवि तत्ते संपत्स्यते शुभे ॥
 13-082-038a तस्या लोकाः सहस्राक्ष सर्वकामसमन्विताः ।
 13-082-038c न तत्र क्रमते मृत्युर्न जरा न च पावकः ॥
 13-082-038e न दैन्यं नाशुभं किञ्चिद्विद्यते तत्र वासव ॥
 13-082-039a तत्र दिव्यान्यरण्यानि दिव्यानि भवनानि च ।
 13-082-039c विमानानि च युक्तानि कामगानि च वासव ॥
 13-082-040a ब्रतैश्च विविधैः पुण्यैस्तथा तीर्थानुसेवनात् ।
 13-082-040c तपसा महता चैव सुकृतेन च कर्मणा ॥
 13-082-040e शक्यः समासादयितुं गोलोकः पुष्करेक्षण ॥
 13-082-041a एतत्ते सर्वमाख्यातं मया शक्रानुपृच्छते ।
 13-082-041c न ते परिभवः कार्यो गवामरिनिसूदन ॥

13-082-042 भीष्म उवाच

- 13-082-042a एतच्छ्रुत्वा सहस्राक्षः पूजयामास नित्यदा ।
 13-082-042c गाश्चक्रे बहुमानं च तासु नित्यं युधिष्ठिर ॥
 13-082-043a एतत्ते सर्वमाख्यातं पावनं च महाद्युते ।
 13-082-043c पवित्रं परमं चापि गवां माहात्म्यमुत्तमम् ॥
 13-082-043e कीर्तितं पुरुषव्याघ्र सर्वपापविनाशनम् ॥
 13-082-044a य इदं कथयेन्नित्यं ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
 13-082-044c हव्यकव्येषु यज्ञेषु पितृकार्येषु चैव ह ॥
 13-082-044e सार्वकामिकमक्षय्यं पितृस्तस्योपतिष्ठति ॥
 13-082-045a गोषु भक्तश्च लभते यद्यदिच्छति मानवः ।
 13-082-045c स्त्रियोऽपि भक्ता या गोषु ताश्च कामानवाप्नुयुः ॥
 13-082-046a पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्या पतिमवाप्नुयात् ।
 13-082-046c धनार्थी लभते वित्तं धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥
 13-082-047a विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां सुखार्थी प्राप्नुयात्सुखम् ।
 13-082-047c न किञ्चिद्दुर्लभं चैव गवां भक्तस्य भारत ॥

13-083-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-083-001a उक्तं पितामहेनेदं गवां दानमनुत्तमम् ।
 13-083-001c विशेषेण नरेन्द्राणामिति धर्ममवेक्षताम् ॥
 13-083-002a राज्यं हि सततं दुःखमाश्रमाश्च सुदुर्विदाः ।
 13-083-002c परिवारेण वै दुःखं दुर्धरं चाकृतात्मभिः ॥
 13-083-002e भूयिष्ठं च नरेन्द्राणां विद्यते न शुभा गतिः ॥
 13-083-003a पूयन्ते तेऽत्र नियतं प्रयच्छन्तो वसुंधराम् ।
 13-083-003c पूर्वं च कथिता धर्मास्त्वया मे कुरुनन्दन ॥
 13-083-004a एवमेव गवामुक्तं प्रदानं ते नृगेण ह ।
 13-083-004c ऋषिणा नाचिकेतेन पूर्वमेव निदर्शितम् ॥
 13-083-005a वेदोपनिषदे चैव सर्वकर्मसु दक्षिणा ।
 13-083-005c सर्वक्रतुषु चोद्दिष्टं भूमिर्गावोऽथ काञ्चनम् ॥
 13-083-006a तत्र श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै ।
 13-083-006c एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पितामह यथातथम् ॥
 13-083-007a किं सुवर्णं कथं जातं कस्मिन्काले किमात्मकम् ।
 13-083-007c किं दानं किं फलं चैव कस्माच्च परमुच्यते ॥
 13-083-008a कस्माद्दानं सुवर्णस्य पूजयन्ति मनीषिणः ।
 13-083-008c कस्माच्च दक्षिणार्थं तद्यज्ञकर्मसु शस्यते ॥
 13-083-009a कस्माच्च पावनं श्रेष्ठं भूमेर्गोभ्यश्च काञ्चनम् ।
 13-083-009c परमं दक्षिणार्थं च तद्ब्रवीहि पितामह ॥

13-083-010 भीष्म उवाच

- 13-083-010a शृणु राजन्नवहितो बहुकारणविस्तरम् ।
 13-083-010c जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतं च यन्मया ॥
 13-083-011a पिता मम महातेजाः शंतनुर्निधनं गतः ।
 13-083-011c तस्य दित्सुरहं श्राद्धं गङ्गाद्वारमुपागमम् ॥
 13-083-012a तत्रागम्य पितुः पुत्र श्राद्धकर्म समारभम् ।
 13-083-012c माता मे जाह्नवी चैव साहाय्यमकरोत्तदा ॥
 13-083-013a ततोऽग्रतस्तपःसिद्धानुपवेश्य बहूनृषीन् ।
 13-083-013c तोयप्रदानात्प्रभृति कार्याण्यहमथारभम् ॥
 13-083-014a तत्समाप्य यथोद्दिष्टं पूर्वकर्म समाहितः ।
 13-083-014c दातुं निर्वपणं सम्यग्यथावदहमारभम् ॥

13-083-015a	ततस्तं दर्भविन्यासं भित्त्वा सुरुचिराङ्गदः ।
13-083-015c	प्रलम्बाभरणो बाहुरुदतिष्ठद्विशां पते ॥
13-083-016a	तमुत्थितमहं दृष्ट्वा परं विस्मयमागमम् ।
13-083-016c	प्रतिग्रहीता साक्षान्मे पितेति भरतर्षभ ॥
13-083-017a	ततो मे पुनरेवासीत्संज्ञा संचिन्त्य शास्त्रतः ।
13-083-017c	नायं वेदेषु विहितो विधिर्हस्त इति प्रभो ॥
13-083-017e	पिण्डो देयो नरेणेह ततो मतिरभून्मम ॥
13-083-018a	साक्षान्नेह मनुष्यस्य पितरोऽन्तर्हिताः क्वचित् ।
13-083-018c	गृह्णन्ति विहितं त्वेवं पिण्डो देयः कुशेष्विति ॥
13-083-019a	ततोऽहं तदनादृत्य पितुर्हस्तनिदर्शनम् ।
13-083-019c	शास्त्रप्रमाणात्सूक्ष्मं तु विधिं पार्थिव संस्मरन् ॥
13-083-020a	ततो दर्भेषु तत्सर्वमददं भरतर्षभ ।
13-083-020c	शास्त्रमार्गानुसारेण तद्विद्धि मनुजर्षभ ॥
13-083-021a	ततः सोऽन्तर्हितो बाहुः पितुर्मम नराधिप ।
13-083-021c	ततो मां दर्शयामासुः स्वप्नान्ते पितरस्तदा ॥
13-083-022a	प्रीयमाणास्तु मामूचुः प्रीताः स्म भरतर्षभ ।
13-083-022c	विज्ञानेन तवानेन यन्न मुह्यसि धर्मतः ॥
13-083-023a	त्वया हि कुर्वता शास्त्रं प्रमाणमिह पार्थिव ।
13-083-023c	आत्मा धर्मः श्रुतं वेदाः पितरश्च महर्षिभिः ॥
13-083-024a	साक्षात्पितामहो ब्रह्मा गुरवोऽथ प्रजापतिः ।
13-083-024c	प्रमाणमुपनीता वै स्थितिश्च न विचालिता ॥
13-083-025a	तदिदं सम्यगारब्धं त्वयाद्य भरतर्षभ ।
13-083-025c	किं तु भूमेर्गवां चार्थे सुवर्णं दीयतामिति ॥
13-083-026a	एवं वयं च धर्मश्च सर्वे चास्मत्पितामहाः ।
13-083-026c	पाविता वै भविष्यन्ति पावनं परमं हि तत् ॥
13-083-027a	दश पूर्वान्दश परांस्तथा संतारयन्ति ते ।
13-083-027c	सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मे पितरोऽब्रुवन् ॥
13-083-028a	ततोऽहं विस्मितो राजन्प्रतिबुद्धो विशां पते ।
13-083-028c	सुवर्णदानेऽकरवं मतिं भरतसत्तम ॥
13-083-029a	इतिहासमिमं चापि शृणु राजन्पुरातनम् ।
13-083-029c	जामदग्न्यं प्रति विभो धन्यमायुष्यमेव च ॥

- 13-083-030a जामदग्न्येन रामेण तीव्ररोषान्वितेन वै ।
 13-083-030c त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥
 13-083-031a ततो जित्वा महीं कृत्स्नां रामो राजीवलोचनः ।
 13-083-031c आजहार क्रतुं वीरो ब्रह्मक्षत्रेण पूजितम् ॥
 13-083-032a वाजिमेधं महाराज सर्वकामसमन्वितम् ।
 13-083-032c पावनं सर्वभूतानां तेजोद्युतिविवर्धनम् ॥
 13-083-033a विपाप्मापि स तेजस्वी तेन क्रतुफलेन वै ।
 13-083-033c नैवात्मनोऽथ लघुतां जामदग्न्योऽभ्यगच्छत ॥
 13-083-034a स तु क्रतुवरेणोष्ट्वा महात्मा दक्षिणावता ।
 13-083-034c पप्रच्छागमसंपन्नानृषीन्देवांश्च भार्गवः ॥
 13-083-035a पावनं यत्परं नृणामुग्रे कर्मणि वर्तताम् ।
 13-083-035c तदुच्यतां महाभागा इति जातघृणोऽब्रवीत् ॥

13-083-036 वसिष्ठ उवाच

- 13-083-036a देवतास्ते प्रयच्छन्ति सुवर्णं ये ददत्युत ।
 13-083-036c अग्निर्हि देवताः सर्वाः सुवर्णं च तदात्मकम् ॥
 13-083-037a तस्मात्सुवर्णं ददता दत्ताः सर्वाश्च देवताः ।
 13-083-037c भवन्ति पुरुषव्याघ्र न ह्यतः परमं विदुः ॥
 13-083-038a भूय एव च माहात्म्यं सुवर्णस्य निबोध मे ।
 13-083-038c गदतो मम विप्रर्षे सर्वशस्त्रभृतां वर ॥
 13-083-039a मया श्रुतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुनन्दन ।
 13-083-039c प्रजापतेः कथयतो मनोः स्वायंभुवस्य वै ॥
 13-083-040a शूलपाणेर्भगवतो रुद्रस्य च महात्मनः ।
 13-083-040c गिरौ हिमवति श्रेष्ठे तदा भृगुकुलोद्वह ॥
 13-083-041a देव्या विवाहे निर्वृत्ते रुद्राण्या भृगुनन्दन ।
 13-083-041c समागमे भगवतो देव्या सह महात्मनः ॥
 13-083-041e ततः सर्वे समुद्विग्ना भगवन्तमुपागमन् ॥
 13-083-042a ते महादेवमासीनं देवीं च वरदामुमाम् ।
 13-083-042c प्रसाद्य शिरसा सर्वे रुद्रमूचुर्भृगूद्वह ॥
 13-083-043a अयं समागमो देव देव्या सह तवानघ ।
 13-083-043c तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्यातितेजसः ॥
 13-083-043e अमोघतेजास्त्वं देव देवी चेयमुमा तथा ॥

- 13-083-044a अपत्यं युवयोर्देव बलवद्भविता प्रभो ।
 13-083-044c तन्नूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिच्छेषयिष्यति ॥
 13-083-045a तदेभ्यः प्रणतेभ्यस्त्वं देवेभ्यः पृथुलोचन ।
 13-083-045c वरं प्रयच्छ लोकेश त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥
 13-083-045e अपत्यार्थं निगृह्णीष्व तेजो ज्वलितमुत्तमम् ॥
 13-083-046a इति तेषां कथयतां भगवान्गोवृषध्वजः ।
 13-083-046c एवमस्त्विति देवांस्तान्विप्रर्षे प्रत्यभाषत ॥
 13-083-047a इत्युक्त्वा चोर्ध्वमनयत्तद्रेतो वृषवाहनः ।
 13-083-047c ऊर्ध्वरेताः समभवत्ततः प्रभृति चापि सः ॥
 13-083-048a रुद्राणी तु ततः क्रुद्धा प्रजोच्छेदे तथा कृते ।
 13-083-048c देवानथाब्रवीत्तत्र स्त्रीभावात्पुरुषं वचः ॥
 13-083-049a यस्मादपत्यकामो वै भर्ता मे विनिवर्तितः ।
 13-083-049c तस्मात्सर्वे सुरा यूयमनपत्या भविष्यथ ॥
 13-083-050a प्रजोच्छेदो मम कृतो यस्माद्युष्माभिरद्य वै ।
 13-083-050c तस्मात्प्रजा वः खगमाः सर्वेषां न भविष्यति ॥
 13-083-051a पावकस्तु न तत्रासीच्छापकाले भृगूद्वह ।
 13-083-051c देवा देव्यास्तथा शापादनपत्यास्तदाभवन् ॥
 13-083-052a रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिमं धारयामास तत्तदा ।
 13-083-052c प्रस्कन्नं तु ततस्तस्मात्किञ्चित्तत्रापतद्भुवि ॥
 13-083-053a तत्पपात तदा चाग्नौ ववृधे चाद्भुतोपमम् ।
 13-083-053c तेजस्तेजसि संपृक्तमेकयोनित्वमागतम् ॥
 13-083-054a एतस्मिन्नेव काले तु देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 13-083-054c असुरस्तारको नाम तेन संतापिता भृशम् ॥
 13-083-055a आदित्या वसवो रुद्रा मरुतोऽथाश्विनावपि ।
 13-083-055c साध्याश्च सर्वे संत्रस्ता दैतेयस्य पराक्रमात् ॥
 13-083-056a स्थानानि देवतानां हि विमानानि पुराणि च ।
 13-083-056c ऋषीणामाश्रमाश्चैव बभूवुरसुरैर्हताः ॥
 13-083-057a ते दीनमनसः सर्वे देवाश्च ऋषयश्च ह ।
 13-083-057c प्रजग्मुः शरणं देवं ब्रह्माणमजरं प्रभुम् ॥

13-084-001 देवा ऊचुः

13-084-001a असुरस्तारको नाम त्वया दत्तवरः प्रभो ।

- 13-084-001c सुरानृषींश्च क्लिश्राति वधस्तस्य विधीयताम् ॥
 13-084-002a तस्माद्भयं समुत्पन्नमस्माकं वै पितामह ।
 13-084-002c परित्रायस्व नो देव न ह्यन्या गतिरस्ति नः ॥

13-084-003 ब्रह्मोवाच

- 13-084-003a समोऽहं सर्वभूतानामधर्मं नेह रोचये ।
 13-084-003c हन्यतां तारकः क्षिप्रं सुरर्षिगणबाधकः ॥
 13-084-004a वेदा धर्माश्च नोत्सादं गच्छेयुः सुरसत्तमाः ।
 13-084-004c विहितं पूर्वमेवात्र मया वै व्येतु वो ज्वरः ॥

13-084-005 देवा ऊचुः

- 13-084-005a वरदानाद्भगवतो दैतेयो बलगर्वितः ।
 13-084-005c देवैर्न शक्यते हन्तुं स कथं प्रशमं व्रजेत् ॥
 13-084-006a स हि नैव स्म देवानां नासुराणां न रक्षसाम् ।
 13-084-006c वध्यः स्यामिति जग्राह वरं त्वत्तः पितामह ॥
 13-084-007a देवाश्च शप्ता रुद्राण्या प्रजोच्छेदे पुरा कृते ।
 13-084-007c न भविष्यति वोऽपत्यमिति सर्वजगत्पते ॥

13-084-008 ब्रह्मोवाच

- 13-084-008a हुताशनो न तत्रासीच्छापकाले सुरोत्तमाः ।
 13-084-008c स उत्पादयितापत्यं वधार्थं त्रिदशद्विषाम् ॥
 13-084-009a तद्वै सर्वानतिक्रम्य देवदानवराक्षसान् ।
 13-084-009c मानुषानथ गन्धर्वान्नागानथ च पक्षिणः ॥
 13-084-010a अस्त्रेणामोघपातेन शक्त्या तं घातयिष्यति ।
 13-084-010c यतो वो भयमुत्पन्नं ये चान्ये सुरशत्रवः ॥
 13-084-011a सनातनो हि संकल्पः काम इत्यभिधीयते ।
 13-084-011c रुद्रस्य तेजः प्रस्कन्नमग्नौ निपतितं च तत् ॥
 13-084-012a तत्तेजोऽग्निर्महद्भूतं द्वितीयमिव पावकम् ।
 13-084-012c वधार्थं देवशत्रूणां गङ्गायां जनयिष्यति ॥
 13-084-013a स तु नावाप तं शापं नष्टः स हुतभुक्तदा ।
 13-084-013c तस्माद्वो भयहृद्देवाः समुत्पत्स्यति पावकिः ॥
 13-084-014a अन्विष्यतां वै ज्वलनस्तथा चाद्य नियुज्यताम् ।
 13-084-014c तारकस्य वधोपायः कथितो वै मयानघाः ॥

13-084-015a	न हि तेजस्विनां शापास्तेजःसु प्रभवन्ति वै ।
13-084-015c	बलान्यतिबलं प्राप्य नबलानि भवन्ति वै ॥
13-084-016a	हन्यादवध्यान्वरदानपि चैव तपस्विनः ।
13-084-016c	संकल्पाभिरुचिः कामः सनातनतमोऽनलः ॥
13-084-017a	जगत्पतिरनिर्देश्यः सर्वगः सर्वभावनः ।
13-084-017c	हृच्छयः सर्वभूतानां ज्येष्ठो रुद्रादपि प्रभुः ॥
13-084-018a	अन्विष्यतां स तु क्षिप्रं तेजोराशिर्हुताशनः ।
13-084-018c	स वो मनोगतं कामं देवः संपादयिष्यति ॥
13-084-019a	एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ततो देवा महात्मनः ।
13-084-019c	जग्मुः संसिद्धसंकल्पाः पर्येषन्तो विभावसुम् ॥
13-084-020a	ततस्त्रैलोक्यमृषयो व्यचिन्वन्त सुरैः सह ।
13-084-020c	काङ्क्षन्तो दर्शनं वह्नेः सर्वे तद्रतमानसाः ॥
13-084-021a	परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्तो लोकविश्रुताः ।
13-084-021c	लोकानन्वचरन्सिद्धाः सर्व एव भृगूद्वह ॥
13-084-021e	नष्टमात्मनि संलीनं नाधिजग्मुर्हुताशनम् ॥
13-084-022a	ततः संजातसंत्रासानग्नेर्दर्शनलालसान् ।
13-084-022c	जलेचरः क्लान्तमनास्तेजसाग्नेः प्रदीपितः ॥
13-084-022e	उवाच देवान्मण्डूको रसातलतलोत्थितः ॥
13-084-023a	रसातलतले देवा वसत्यग्निरिति प्रभो ।
13-084-023c	संतापादिह संप्राप्तः पावकप्रभवादहम् ॥
13-084-024a	स संसृप्तो जले देवा भगवान्हव्यवाहनः ।
13-084-024c	अपः संसृज्य तेजोभिस्तेन संतापिता वयम् ॥
13-084-025a	तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावसोः ।
13-084-025c	तत्रैनमभिगच्छध्वं कार्यं वो यदि वह्निना ॥
13-084-026a	गम्यतां साधयिष्यामो वयं ह्यग्निभयात्सुराः ।
13-084-026c	एतावदुक्त्वा मण्डूकस्त्वरितो जलमाविशत् ॥
13-084-027a	हुताशनस्तु बुबुधे मण्डूकस्याथ पैशुनम् ।
13-084-027c	शशाप स तमासाद्य न रसान्वेत्स्यसीति वै ॥
13-084-028a	तं स संयुज्य शापेन मण्डूकं पावको ययौ ।
13-084-028c	अन्यत्र वासाय विभुर्न च देवानदर्शयत् ॥
13-084-029a	देवास्त्वनुग्रहं चक्रुर्मण्डूकानां भृगूद्वह ।

13-084-029c यत्तच्छृणु महाबाहो गदतो मम सर्वशः ॥

13-084-030 देवा ऊचुः

13-084-030a अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानबहिष्कृताः ।

13-084-030c सरस्वतीं बहुविधां यूयमुच्चारयिष्यथ ॥

13-084-031a बिलवासगतांश्चैव निरादानानचेतसः ।

13-084-031c गतासूनपि वः शुष्कान्भूमिः संधारयिष्यति ॥

13-084-031e तमोगतायामपि च निशायां विचरिष्यथ ॥

13-084-032a इत्युक्त्वा तांस्ततो देवाः पुनरेव महीमिमाम् ।

13-084-032c परीयुर्ज्वलनस्यार्थं न चाविन्दन्हुताशनम् ॥

13-084-033a अथ तान्द्विरदः कश्चित्सुरेन्द्रद्विरदोपमः ।

13-084-033c अश्वत्थस्थोऽग्निरित्येवं प्राह देवान्भृगूद्वह ॥

13-084-034a शशाप ज्वलनः सर्वान्द्विरदान्क्रोधमूर्छितः ।

13-084-034c प्रतीपा भवतां जिह्वा भवित्रीति भृगूद्वह ॥

13-084-035a इत्युक्त्वा निःसृतोऽश्वत्थादग्निर्वारणसूचितः ।

13-084-035c प्रविवेश शमीगर्भमथ वह्निः सुषुप्सया ॥

13-084-036a अनुग्रहं तु नागानां यं चक्रुः शृणु तं प्रभो ।

13-084-036c देवा भृगुकुलश्रेष्ठ प्रीताः सत्यपराक्रमाः ॥

13-084-037 देवा ऊचुः

13-084-037a प्रतीपया जिह्वयापि सर्वाहारान्करिष्यथ ।

13-084-037c वाचं चोच्चारयिष्यध्वमुच्चैरव्यञ्जिताक्षरम् ॥

13-084-037e इत्युक्त्वा पुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः ॥

13-084-038a अश्वत्थान्निःसृतश्चाग्निः शमीगर्भगतस्तदा ।

13-084-038c शुकेन ख्यापितो विप्र तं देवाः समुपाद्रवन् ॥

13-084-039a शशाप शुकमग्निस्तु वाग्विहीनो भविष्यसि ।

13-084-039c जिह्वां चावर्तयामास तस्यापि हुतभुक्तदा ॥

13-084-040a दृष्ट्वा तु ज्वलनं देवाः शुकमूचुर्दयान्विताः ।

13-084-040c भविता न त्वमत्यन्तं शकुने नष्टवागिति ॥

13-084-041a आवृत्तजिह्वस्य सतो वाक्यं कान्तं भविष्यति ।

13-084-041c बालस्येव प्रवृद्धस्य कलमव्यक्तमद्भुतम् ॥

13-084-042a इत्युक्त्वा तं शमीगर्भे वह्निमालक्ष्य देवताः ।

- 13-084-042c तदेवायतनं चक्रुः पुण्यं सर्वक्रियास्वपि ॥
 13-084-043a ततःप्रभृति चाप्यग्निः शमीगर्भेषु दृश्यते ।
 13-084-043c उत्पादने तथोपायमनुजग्मुश्च मानवाः ॥
 13-084-044a आपो रसातले यास्तु संसृष्टाश्चित्रभानुना ।
 13-084-044c ताः पर्वतप्रस्रवणैरूष्मां मुञ्चन्ति भार्गव ॥
 13-084-044e पावकेनाधिशयता संतप्तास्तस्य तेजसा ॥
 13-084-045a ततोऽग्निर्देवता दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा ।
 13-084-045c किमागमनमित्येवं तानपृच्छत पावकः ॥
 13-084-046a तमूचुर्विबुधाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ।
 13-084-046c त्वां नियोक्ष्यामहे कार्ये तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥
 13-084-046e कृते च तस्मिन्भविता तवापि सुमहान्गुणः ॥

13-084-047 अग्निरुवाच

- 13-084-047a ब्रूत यद्भवतां कार्यं सर्वं कर्तास्मि तत्सुराः ।
 13-084-047c भवतां हि नियोज्योऽहं मा वोऽत्रास्तु विचारणा ॥

13-084-048 देवा ऊचुः

- 13-084-048a असुरस्तारको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
 13-084-048c अस्मान्प्रबाधते वीर्याद्वधस्तस्य विधीयताम् ॥
 13-084-049a इमान्देवगणांस्तात प्रजापतिगणांस्तथा ।
 13-084-049c ऋषींश्चापि महाभागान्परित्रायस्व पावक ॥
 13-084-050a अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जनय प्रभो ।
 13-084-050c यद्भयं नोऽसुरात्तस्मान्नाशयेद्व्यवाहन ॥
 13-084-051a शप्तानां नो महादेव्या नान्यदस्ति परायणम् ।
 13-084-051c अन्यत्र भवतो वीर्यं तस्मात्त्रायस्व नस्ततः ॥
 13-084-052a इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगवान्हव्यकव्यभुक् ।
 13-084-052c जगामाथ दुराधर्षो गङ्गां भागीरथीं प्रति ॥
 13-084-053a तथा चाप्यभवन्मिश्रो गर्भश्चास्याभवत्तदा ।
 13-084-053c ववृधे स तदा गर्भः कक्षे कृष्णगतिर्यथा ॥
 13-084-054a तेजसा तस्य गर्भस्य गङ्गा विह्वलचेतना ।
 13-084-054c संतापमगमत्तीव्रं सा सोढुं न शशाक ह ॥
 13-084-055a आहिते ज्वलनेनाथ गर्भे तेजःसमन्विते ।

- 13-084-055c गङ्गायामसुरः कश्चिद्भैरवं नादमुत्सृजत् ॥
- 13-084-056a अबुद्धापतितेनाथ नादेन विपुलेन सा ।
- 13-084-056c वित्रस्तोद्भ्रान्तनयना गङ्गा विप्लुतलोचना ॥
- 13-084-056e विसंज्ञा नाशकद्गर्भं संधारयितुमात्मना ॥
- 13-084-057a सा तु तेजःपरीताङ्गी कम्पमाना च जाह्नवी ।
- 13-084-057c उवाच वचनं विप्र तदा गर्भबलोद्धता ॥
- 13-084-057e न ते शक्तास्मि भगवंस्तेजसोऽस्य विधारणे ॥
- 13-084-058a विमूढास्मि कृतानेन तथास्वास्थ्यं कृतं परम् ।
- 13-084-058c विह्वला चास्मि भगवंस्तेजो नष्टं च मेऽनघ ॥
- 13-084-059a धारणे नास्य शक्ताहं गर्भस्य तपतां वर ।
- 13-084-059c उत्स्रक्ष्येऽहमिमं दुःखान्न तु कामात्कथंचन ॥
- 13-084-060a न चेतसोऽस्ति संस्पर्शो मम देव विभावसो ।
- 13-084-060c आपदर्थे हि संबन्धः सुसूक्ष्मोऽपि महाद्युते ॥
- 13-084-061a यदत्र गुणसंपन्नमितरं वा हुताशन ।
- 13-084-061c त्वय्येव तदहं मन्ये धर्माधर्मौ च केवलौ ॥
- 13-084-062a तामुवाच ततो वह्निर्धार्यतां धार्यतामयम् ।
- 13-084-062c गर्भो मत्तेजसा युक्तो महागुणफलोदयः ॥
- 13-084-063a शक्ता ह्यसि महीं कृत्स्नां वोढुं धारयितुं तथा ।
- 13-084-063c न हि ते किञ्चिदप्राप्यं मद्रेतोधारणादृते ॥
- 13-084-064a सा वह्निना वार्यमाणा देवैश्चापि सरिद्वरा ।
- 13-084-064c समुत्ससर्ज तं गर्भं मेरौ गिरिवरे तदा ॥
- 13-084-065a समर्था धारणे चापि रुद्रतेजःप्रधर्षिता ।
- 13-084-065c नाशकत्तं तदा गर्भं संधारयितुमोजसा ॥
- 13-084-066a सा समुत्सृज्य तं दुःखादीप्तवैश्वानरप्रभम् ।
- 13-084-066c दर्शयामास चाग्निस्तां तदा गङ्गां भृगूद्वह ॥
- 13-084-066e पप्रच्छ सरितां श्रेष्ठां कच्चिद्गर्भः सुखोदयः ॥
- 13-084-067a कीदृग्वर्णोऽपि वा देवि कीदृग्रूपश्च दृश्यते ।
- 13-084-067c तेजसा केन वा युक्तः सर्वमेतद्ब्रवीहि मे ॥

13-084-068 गङ्गोवाच

- 13-084-068a जातरूपः स गर्भो वै तेजसा त्वमिवानल ।
- 13-084-068c सुवर्णो विमलो दीप्तः पर्वतं चावभासयत् ॥

13-084-069a	पद्मोत्पलविमिश्राणां हृदानामिव शीतलः ।
13-084-069c	गन्धोऽस्य स कदम्बानां तुल्यो वै तपतां वर ॥
13-084-070a	तेजसा तस्य गर्भस्य भास्करस्येव रश्मिभिः ।
13-084-070c	यद्द्रव्यं परिसंसृष्टं पृथिव्यां पर्वतेषु वा ॥
13-084-070e	तत्सर्वं काञ्चनीभूतं समन्तात्प्रत्यदृश्यत ॥
13-084-071a	पर्यधावत शैलांश्च नदीः प्रस्रवणानि च ।
13-084-071c	व्यदीपयत्तेजसा च त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
13-084-072a	एवंरूपः स भगवान्पुत्रस्ते हव्यवाहन ।
13-084-072c	सूर्यवैश्वानरसमः कान्त्या सोम इवापरः ॥
13-084-072e	एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥
13-084-073a	पावकश्चापि तेजस्वी कृत्वा कार्यं दिवौकसाम् ।
13-084-073c	जगामेष्टं ततो देशं तदा भार्गवनन्दन ॥
13-084-074a	एतैः कर्मगुणैर्लोके नामाग्नेः परिगीयते ।
13-084-074c	हिरण्यरेता इति वै ऋषिभिर्विबुधैस्तथा ॥
13-084-074e	पृथिवी च तदा देवी ख्याता वसुमतीति वै ॥
13-084-075a	स तु गर्भो महातेजा गाङ्गेयः पावकोद्भवः ।
13-084-075c	दिव्यं शरवणं प्राप्य ववृधेऽद्भुतदर्शनः ॥
13-084-076a	ददृशुः कृत्तिकास्तं तु बालार्कसदृशद्युतिम् ।
13-084-076c	जातस्नेहाश्च तं बालं पुपुषुः स्तन्यविस्रवैः ॥
13-084-077a	ततः स कार्तिकेयत्वमवाप परमद्युतिः ।
13-084-077c	स्कन्नत्वात्स्कन्दतां चापि गुहावासादुहोऽभवत् ॥
13-084-078a	एवं सुवर्णमुत्पन्नमपत्यं जातवेदसः ।
13-084-078c	तत्र जाम्बूनदं श्रेष्ठं देवानामपि भूषणम् ॥
13-084-079a	ततः प्रभृति चाप्येतज्जातरूपमुदाहतम् ।
13-084-079c	यत्सुवर्णं स भगवानग्निरीशः प्रजापतिः ॥
13-084-080a	पवित्राणां पवित्रं हि कनकं द्विजसत्तम ।
13-084-080c	अग्नीषोमात्मकं चैव जातरूपमुदाहतम् ॥
13-084-081a	रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तथोत्तमम् ।
13-084-081c	पवित्रं च पवित्राणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥

13-085-001 वसिष्ठ उवाच

13-085-001a अपि चेदं पुरा राम श्रुतं मे ब्रह्मदर्शनम् ।

- 13-085-001c पितामहस्य यद्वृत्तं ब्रह्मणः परमात्मनः ॥
- 13-085-002a देवस्य महतस्तात वारुणीं बिभ्रतस्तनुम् ।
- 13-085-002c ऐश्वर्ये वारुणे राम रुद्रस्येशस्य वै प्रभो ॥
- 13-085-003a आजग्मुर्मनयः सर्वे देवाश्चाग्निपुरोगमाः ।
- 13-085-003c यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वषट्कारश्च मूर्तिमान् ॥
- 13-085-004a मूर्तिमन्ति च सामानि यजूंषि च सहस्रशः ।
- 13-085-004c ऋग्वेदश्चागमत्तत्र पदक्रमविभूषितः ॥
- 13-085-005a लक्षणानि स्वराः स्तोभा निरुक्तं स्वरभक्तयः ।
- 13-085-005c ओंकारश्चावसन्नेत्रे निग्रहप्रग्रहौ तथा ॥
- 13-085-006a वेदाश्च सोपनिषदो विद्या सावित्र्यथापि च ।
- 13-085-006c भूतं भव्यं भविष्यच्च दधार भगवाञ्जिवः ॥
- 13-085-006e जुह्वच्चात्मन्यथात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो ॥
- 13-085-007a देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानां चैव मातरः ।
- 13-085-007c आजग्मुः सहितास्तत्र तदा भृगुकुलोद्वह ॥
- 13-085-008a यज्ञं पशुपतेः प्रीता वरुणस्य महात्मनः ।
- 13-085-008c स्वयंभुवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि ॥
- 13-085-009a तस्य शुक्रस्य निष्पन्दात्पांसून्संगृह्य भूमितः ।
- 13-085-009c प्रास्यत्पूषा कराभ्यां वै तस्मिन्नेव हुताशने ॥
- 13-085-010a ततस्तस्मिन्संप्रवृत्ते सत्रे ज्वलितपावके ।
- 13-085-010c ब्रह्मणो जुह्वतस्तत्र प्रादुर्भावो बभूव ह ॥
- 13-085-011a स्कन्नमात्रं च तच्छुक्रं स्रुवेण प्रतिगृह्य सः ।
- 13-085-011c आज्यवन्मन्त्रवच्चापि सोऽजुहोद्भृगुनन्दन ॥
- 13-085-012a ततः संजनयामास भूतग्रामं स वीर्यवान् ।
- 13-085-012c ततस्तु तेजसस्तस्माज्जज्ञे लोकेषु तैजसम् ॥
- 13-085-013a तमसस्तामसा भावा व्यापि सत्त्वं तथोभयम् ।
- 13-085-013c सगुणस्तेजसो नित्यं तमस्याकाशमेव च ॥
- 13-085-014a सर्वभूतेष्वथ तथा सत्त्वं तेजस्तथा तमः ।
- 13-085-014c शुक्रे हुतेऽग्नौ तस्मिंस्तु प्रादुरासंस्त्रयः प्रभो ॥
- 13-085-015a पुरुषा वपुषा युक्ता युक्ताः प्रसवजैर्गुणैः ।
- 13-085-015c भृगित्येव भृगुः पूर्वमङ्गारेभ्योऽङ्गिराभवत् ॥
- 13-085-016a अङ्गारसंश्रयाच्चैव कविरित्यपरोऽभवत् ।

- 13-085-016c सह ज्वालाभिरुत्पन्नो भृगुस्तस्माद्भृगुः स्मृतः ॥
- 13-085-017a मरीचिभ्यो मरीचिस्तु मरीचः कश्यपो ह्यभूत् ।
- 13-085-017c अङ्गारेभ्योऽङ्गिरास्तात वालखिल्याः शिलोच्चयात् ॥
- 13-085-017e अत्रैवात्रेति च विभो जातमत्रिं वदन्त्यपि ॥
- 13-085-018a तथा भस्मव्यपोहेभ्यो ब्रह्मर्षिगणसंमिताः ।
- 13-085-018c वैखानसाः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणेप्सवः ॥
- 13-085-018e अश्रुतोऽस्य समुत्पन्नावश्विनौ रूपसंमतौ ॥
- 13-085-019a शेषाः प्रजानां पतयः स्रोतोभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
- 13-085-019c ऋषयो लोमकूपेभ्यः स्वेदाच्छन्दो मलात्मकम् ॥
- 13-085-020a एतस्मात्कारणादाहुरग्निं सर्वास्तु देवताः ।
- 13-085-020c ऋषयः श्रुतसंपन्ना वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥
- 13-085-021a यानि दारूणि ते मासा निर्यासाः पक्षसंज्ञिताः ।
- 13-085-021c अहोरात्रा मुहूर्तास्तु पित्तं ज्योतिश्च वारुणम् ॥
- 13-085-022a रौद्रं लोहितमित्याहुर्लोहितात्कनकं स्मृतम् ।
- 13-085-022c तन्मैत्रमिति विज्ञेयं धूमाच्च वसवः स्मृताः ॥
- 13-085-023a अर्चिषो याश्च ते रुद्रास्तथादित्या महाप्रभाः ।
- 13-085-023c उद्दिष्टास्ते तथाङ्गारा ये धिष्ण्येषु दिवि स्थिताः ॥
- 13-085-024a आदिनाथश्च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तद्भ्रुवम् ।
- 13-085-024c सर्वकामदमित्याहुस्तत्र हव्यमुदावहत् ॥
- 13-085-025a ततोऽब्रवीन्महादेवो वरुणः परमात्मकः ।
- 13-085-025c मम सत्रमिदं दिव्यमहं गृहपतिस्त्वह ॥
- 13-085-026a त्रीणि पूर्वाण्यपत्यानि मम तानि न संशयः ।
- 13-085-026c इति जानीत खगमा मम यज्ञफलं हि तत् ॥
- 13-085-027 अग्निरुवाच**
- 13-085-027a मदङ्गेभ्यः प्रसूतानि मदाश्रयकृतानि च ।
- 13-085-027c ममैव तान्यपत्यानि वरुणो ह्यवशात्मकः ॥
- 13-085-028a अथाब्रवील्लोकगुरुर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
- 13-085-028c ममैव तान्यपत्यानि मम शुक्रं हुतं हि तत् ॥
- 13-085-029a अहं वक्ता च मन्त्रस्य होता शुक्रस्य चैव ह ।
- 13-085-029c यस्य बीजं फलं तस्य शुक्रं चेत्कारणं मतम् ॥
- 13-085-030a ततोऽब्रुवन्देवगणाः पितामहमुपेत्य वै ।

13-085-030c	कृताञ्जलिपुटाः सर्वे शिरोभिरभिवन्द्य च ॥
13-085-031a	वयं च भगवन्सर्वे जगच्च सचराचरम् ।
13-085-031c	तवैव प्रसवाः सर्वे तस्मादग्निर्विभावसुः ॥
13-085-031e	वरुणश्चेश्वरो देवो लभतां काममीप्सितम् ॥
13-085-032a	निसर्गाद्वरुणश्चापि ब्रह्मणो यादसां पतिः ।
13-085-032c	जग्राह वै भृगुं पूर्वमपत्यं सूर्यवर्चसम् ॥
13-085-033a	ईश्वरोऽङ्गिरसं चाग्नेरपत्यार्थेऽभ्यकल्पयत् ।
13-085-033c	पितामहस्त्वपत्यं वै कविं जग्राह तत्त्ववित् ॥
13-085-034a	तदा स वारुणः ख्यातो भृगुः प्रसवकर्मकृत् ।
13-085-034c	आग्नेयस्त्वङ्गिराः श्रीमान्कविर्ब्राह्मो महायशाः ॥
13-085-034e	भार्गवाङ्गिरसौ लोके लोकसंतानलक्षणौ ॥
13-085-035a	एते विप्रवराः सर्वे प्रजानां पतयस्त्रयः ।
13-085-035c	सर्वं संतानमेतेषामिदमित्युपधारय ॥
13-085-036a	भृगोस्तु पुत्रास्तत्रासन्सप्त तुल्या भृगोर्गुणैः ।
13-085-036c	च्यवनो वज्रशीर्षश्च शुचिरौर्वस्तथैव च ॥
13-085-037a	शुक्रो वरेण्यश्च विभुः सवनश्चेति सप्त ते ।
13-085-037c	भार्गवा वारुणाः सर्वे येषां वंशे भवानपि ॥
13-085-038a	अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः ।
13-085-038c	बृहस्पतिरुतथ्यश्च वयस्यः शान्तिरेव च ॥
13-085-039a	घोरो विरूपः संवर्तः सुधन्वा चाष्टमः स्मृतः ।
13-085-039c	एतेऽष्टावग्निजाः सर्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ॥
13-085-040a	ब्राह्मणस्य कवेः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः ।
13-085-040c	अष्टौ प्रसवजैर्युक्ता गुणैर्ब्रह्मविदः शुभाः ॥
13-085-041a	कविः काव्यश्च विष्णुश्च बुद्धिमानुशनास्तथा ।
13-085-041c	भृगुश्च विरजाश्चैव काशी चोग्रश्च धर्मवित् ॥
13-085-042a	अष्टौ कविसुता ह्येते सर्वमेभिर्जगत्ततम् ।
13-085-042c	प्रजापतय एते हि प्रजानां यैरिमाः प्रजाः ॥
13-085-043a	एवमङ्गिरसश्चैव कवेश्च प्रसवान्वयैः ।
13-085-043c	भृगोश्च भृगुशार्दूल वंशजैः सततं जगत् ॥
13-085-044a	वरुणश्चादितो विप्र जग्राह प्रभुरीश्वरः ।
13-085-044c	कविं तात भृगुं चैव तस्मात्तौ वारुणौ स्मृतौ ॥

13-085-045a	जग्राहाङ्गिरसं देवः शिखी तस्माद्भुताशनः ।
13-085-045c	तस्मादङ्गिरसो ज्ञेयाः सर्व एव तदन्वयाः ॥
13-085-046a	ब्रह्मा पितामहः पूर्वं देवताभिः प्रसादितः ।
13-085-046c	इमे नः संतरिष्यन्ति प्रजाभिर्जगदीश्वराः ॥
13-085-047a	सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चातितपस्विनः ।
13-085-047c	त्वत्प्रसादादिमं लोकं तारयिष्यन्ति शाश्वतम् ॥
13-085-048a	तथैव वंशकर्तारस्तव तेजोविवर्धनाः ।
13-085-048c	भवेयुर्वेदविदुषः सर्वे वाक्पतयस्तथा ॥
13-085-049a	देवपक्षधराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः ।
13-085-049c	आप्नुवन्ति तपश्चैव ब्रह्मचर्यं परं तथा ॥
13-085-050a	सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसवः प्रभो ।
13-085-050c	देवानां ब्राह्मणानां च त्वं हि कर्ता पितामह ॥
13-085-051a	मरीचिमादितः कृत्वा सर्वे चैवाथ भार्गवाः ।
13-085-051c	अपत्यानीति संप्रेक्ष्य क्षमयाम पितामह ॥
13-085-052a	ते त्वनेनैव रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः ।
13-085-052c	स्थापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिनिधने तथा ॥
13-085-053a	एवमेतत्पुरा वृत्तं तस्य यज्ञे महात्मनः ।
13-085-053c	देवश्रेष्ठस्य लोकादौ वारुणीं बिभ्रतस्तनुम् ॥
13-085-054a	अग्निर्ब्रह्मा पशुपतिः शर्वो रुद्रः प्रजापतिः ।
13-085-054c	अग्नेरपत्यमेतद्वै सुवर्णमिति धारणा ॥
13-085-055a	अग्न्यभावे च कुर्वन्ति वह्निस्थानेषु काञ्चनम् ।
13-085-055c	जामदग्न्य प्रमाणज्ञा वेदश्रुतिनिदर्शनात् ॥
13-085-056a	कुशस्तम्बे जुहोत्यग्निं सुवर्णं तत्र संस्थितम् ।
13-085-056c	हुते प्रीतिकरीमृद्धिं भगवांस्तत्र मन्यते ॥
13-085-057a	तस्मादग्निपराः सर्वा देवता इति शुश्रुम ।
13-085-057c	ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरपि च काञ्चनम् ॥
13-085-058a	तस्माद्ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्णं धर्मदर्शिनः ।
13-085-058c	देवतास्ते प्रयच्छन्ति समस्ता इति नः श्रुतम् ॥
13-085-059a	तस्य चातमसो लोका गच्छतः परमां गतिम् ।
13-085-059c	स्वर्लोके राजराज्येन सोऽभिषिच्येत भार्गव ॥
13-085-060a	आदित्योदयने प्राप्ते विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।

- 13-085-060c ददाति काञ्चनं यो वै दुःस्वप्नं प्रतिहन्ति सः ॥
- 13-085-061a ददात्युदितमात्रे यस्तस्य पाप्मा विधूयते ।
- 13-085-061c मध्याह्ने ददतो रुक्मं हन्ति पापमनागतम् ॥
- 13-085-062a ददाति पश्चिमां संध्यां यः सुवर्णं धृतव्रतः ।
- 13-085-062c ब्रह्मवाय्वग्निसोमानां सालोक्यमुपयाति सः ॥
- 13-085-063a सेन्द्रेषु चैव लोकेषु प्रतिष्ठां प्राप्नुते शुभाम् ।
- 13-085-063c इह लोके यशः प्राप्य शान्तपाप्मा प्रमोदते ॥
- 13-085-064a ततः संपद्यतेऽन्येषु लोकेष्वप्रतिमः सदा ।
- 13-085-064c अनावृतगतिश्चैव कामचारी भवत्युत ॥
- 13-085-065a न च क्षरति तेभ्यः स शश्वच्चैवाप्नुते महत् ।
- 13-085-065c सुवर्णमक्षयं दत्त्वा लोकानाप्नोति पुष्कलान् ॥
- 13-085-066a यस्तु संजनयित्वाग्निमादित्योदयनं प्रति ।
- 13-085-066c दद्याद्वै व्रतमुद्दिश्य सर्वान्कामान्समश्रुते ॥
- 13-085-067a अग्निरित्येव तत्प्राहुः प्रदानं वै सुखावहम् ।
- 13-085-067c यथेष्टगुणसंपन्नं प्रवर्तकमिति स्मृतम् ॥

13-085-068 भीष्म उवाच

- 13-085-068a इत्युक्तः स वसिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
- 13-085-068c ददौ सुवर्णं विप्रेभ्यो व्यमुच्यत च किल्बिषात् ॥
- 13-085-069a एतत्ते सर्वमाख्यातं सुवर्णस्य महीपते ।
- 13-085-069c प्रदानस्य फलं चैव जन्म चाग्न्यमनुत्तमम् ॥
- 13-085-070a तस्मात्त्वमपि विप्रेभ्यः प्रयच्छ कनकं बहु ।
- 13-085-070c ददत्सुवर्णं नृपते किल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसि ॥

13-086-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-086-001a उक्ताः पितामहेनेह सुवर्णस्य विधानतः ।
- 13-086-001c विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ॥
- 13-086-002a यत्तु कारणमुत्पत्तेः सुवर्णस्येह कीर्तितम् ।
- 13-086-002c स कथं तारकः प्राप्तो निधनं तद्ब्रवीहि मे ॥
- 13-086-003a उक्तः स देवतानां हि अवध्य इति पार्थिव ।
- 13-086-003c न च तस्येह ते मृत्युर्विस्तरेण प्रकीर्तितः ॥
- 13-086-004a एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्तः कुरुकुलोद्वह ।

13-086-004c	कात्स्न्येन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे ॥
13-086-005	भीष्म उवाच
13-086-005a	विपन्नकृत्या राजेन्द्र देवता ऋषयस्तथा ।
13-086-005c	कृत्तिकाश्चोदयामासुरपत्यभरणाय वै ॥
13-086-006a	न देवतानां काचिद्धि समर्था जातवेदसः ।
13-086-006c	एकापि शक्ता तं गर्भं संधारयितुमोजसा ॥
13-086-007a	षण्णां तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारणात् ।
13-086-007c	स्वेन तेजोविसर्गेण वीर्येण परमेण च ॥
13-086-008a	तास्तु षट्कृत्तिका गर्भं पुपुषुर्जातवेदसः ।
13-086-008c	षट्सु वर्त्मसु तेजोऽग्नेः सकलं निहितं प्रभो ॥
13-086-009a	ततस्ता वर्धमानस्य कुमारस्य महात्मनः ।
13-086-009c	तेजसाभिपरीताङ्ग्यो न क्वचिच्छर्म लेभिरे ॥
13-086-010a	ततस्तेजःपरीताङ्ग्यः सर्वाः काल उपस्थिते ।
13-086-010c	समं गर्भं सुषुविरे कृत्तिकास्ता नरर्षभ ॥
13-086-011a	ततस्तं षडधिष्ठानं गर्भमेकत्वमागतम् ।
13-086-011c	पृथिवी प्रतिजग्राह कान्तीपुरसमीपतः ॥
13-086-012a	स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्तिमान्पावकप्रभः ।
13-086-012c	दिव्यं शरवणं प्राप्य ववृधे प्रियदर्शनः ॥
13-086-013a	ददृशुः कृत्तिकास्तं तु बालं वह्निसमद्युतिम् ।
13-086-013c	जातस्नेहाश्च सौहार्दात्पुपुषुः स्तन्यविस्रवैः ॥
13-086-014a	अभवत्कार्तिकेयः स त्रैलोक्ये सचराचरे ।
13-086-014c	स्कन्नत्वात्स्कन्दतां चाप गुहावासाद्गुहोऽभवत् ॥
13-086-015a	ततो देवास्त्रयस्त्रिंशद्दिशश्च सदिगीश्वराः ।
13-086-015c	रुद्रो धाता च विष्णुश्च यज्ञः पूषार्यमा भगः ॥
13-086-016a	अंशो मित्रश्च साध्याश्च वसवो वासवोऽश्विनौ ।
13-086-016c	आपो वायुर्नभश्चन्द्रो नक्षत्राणि ग्रहा रविः ॥
13-086-017a	पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवार्पणानि वै ।
13-086-017c	आजग्मुस्तत्र तं द्रष्टुं कुमारं ज्वलनात्मजम् ॥
13-086-017e	ऋषयस्तुष्टुवुश्चैव गन्धर्वाश्च जगुस्तथा ॥
13-086-018a	षडाननं कुमारं तं द्विषडक्षं द्विजप्रियम् ।
13-086-018c	पीनांसं द्वादशभुजं पावकादित्यवर्चसम् ॥

13-086-019a	शयानं शरगुल्मस्थं दृष्ट्वा देवाः सहर्षिभिः ।
13-086-019c	लेभिरे परमं हर्षं मेनिरे चासुरं हतम् ॥
13-086-020a	ततो देवाः प्रियाण्यस्य सर्व एव समाचरन् ।
13-086-020c	क्रीडतः क्रीडनीयानि ददुः पक्षिगणांश्च ह ॥
13-086-021a	सुपर्णोऽस्य ददौ पत्रं मयूरं चित्रबर्हिणम् ।
13-086-021c	राक्षसाश्च ददुस्तस्मै वराहमहिषावुभौ ॥
13-086-022a	कुक्कुटं चाग्निसंकाशं प्रददौ वरुणः स्वयम् ।
13-086-022c	चन्द्रमाः प्रददौ मेषमादित्यो रुचिरां प्रभाम् ॥
13-086-023a	गवां माता च गा देवी ददौ शतसहस्रशः ।
13-086-023c	छागमग्निर्गुणोपेतमिला पुष्पफलं बहु ॥
13-086-024a	सुधन्वा शकटं चैव रथं चामितकूबरम् ।
13-086-024c	वरुणो वारुणान्दिव्यान्भुजंगान्प्रददौ शुभान् ॥
13-086-024e	सिंहान्सुरेन्द्रो व्याघ्रांश्च द्वीपिनोऽन्यांश्च दंष्ट्रिणः ॥
13-086-025a	श्वापदांश्च बहून्घोरांश्छत्राणि विविधानि च ।
13-086-025c	राक्षसासुरसंघाश्च येऽनुजग्मुस्तमीश्वरम् ॥
13-086-026a	वर्धमानं तु तं दृष्ट्वा प्रार्थयामास तारकः ।
13-086-026c	उपायैर्बहुभिर्हन्तुं नाशकच्चापि तं विभुम् ॥
13-086-027a	सेनापत्येन तं देवाः पूजयित्वा गुहालयम् ।
13-086-027c	शशंसुर्विप्रकारं तं तस्मै तारककारितम् ॥
13-086-028a	स विवृद्धो महावीर्यो देवसेनापतिः प्रभुः ।
13-086-028c	जघानामोघया शक्त्या दानवं तारकं गुहः ॥
13-086-029a	तेन तस्मिन्कुमारेण क्रीडता निहतेऽसुरे ।
13-086-029c	सुरेन्द्रः स्थापितो राज्ये देवानां पुनरीश्वरः ॥
13-086-030a	स सेनापतिरेवाथ बभौ स्कन्दः प्रतापवान् ।
13-086-030c	ईशो गोप्ता च देवानां प्रियकृच्छंकरस्य च ॥
13-086-031a	हिरण्यमूर्तिर्भगवानेष एव च पावकिः ।
13-086-031c	सदा कुमारो देवानां सेनापत्यमवाप्तवान् ॥
13-086-032a	तस्मात्सुवर्णं मङ्गल्यं रत्नमक्षय्यमुत्तमम् ।
13-086-032c	सहजं कार्तिकेयस्य वहेस्तेजः परं मतम् ॥
13-086-033a	एवं रामाय कौरव्य वसिष्ठोऽकथयत्पुरा ।
13-086-033c	तस्मात्सुवर्णदानाय प्रयतस्व नराधिप ॥

13-086-034a रामः सुवर्णं दत्त्वा हि विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ।
 13-086-034c त्रिविष्टपे महत्स्थानमवापासुलभं नरैः ॥

13-087-001 युधिष्ठिर उवाच

13-087-001a चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्धर्मः प्रोक्तस्त्वयानघ ।
 13-087-001c तथैव मे श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रब्रूहि पार्थिव ॥

13-087-002 वैशंपायन उवाच

13-087-002a युधिष्ठिरेणैवमुक्तो भीष्मः शांतनवस्तदा ।
 13-087-002c इमं श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

13-087-003 भीष्म उवाच

13-087-003a शृणुष्वावहितो राजञ्श्राद्धकल्पमिमं शुभम् ।
 13-087-003c धन्यं यशस्यं पुत्रीयं पितृयज्ञं परंतप ॥
 13-087-004a देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 13-087-004c पिशाचकिंनराणां च पूज्या वै पितरः सदा ॥
 13-087-005a पितृन्पूज्यादितः पश्चाद्देवान्संतर्पयन्ति वै ।
 13-087-005c तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुरुषः पूजयेत्सदा ॥
 13-087-006a अन्वाहार्यं महाराज पितृणां श्राद्धमुच्यते ।
 13-087-006c तच्चामिषेण विधिना विधिः प्रथमकल्पितः ॥
 13-087-007a सर्वेष्वहःसु प्रीयन्ते कृतैः श्राद्धैः पितामहाः ।
 13-087-007c प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वांस्तिथ्यां तिथ्यां गुणागुणान् ॥
 13-087-008a येष्वहःसु कृतैः श्राद्धैर्यत्फलं प्राप्यतेऽनघ ।
 13-087-008c तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि यथावत्तन्निबोध मे ॥
 13-087-009a पितृनर्च्य प्रतिपदि प्राप्नुयात्स्वगृहे स्त्रियः ।
 13-087-009c अभिरूपप्रजायिन्यो दर्शनीया बहुप्रजाः ॥
 13-087-010a स्त्रियो द्वितीयां जायन्ते तृतीयायां तु वन्दिनः ।
 13-087-010c चतुर्थ्यां क्षुद्रपशवो भवन्ति बहवो गृहे ॥
 13-087-011a पञ्चम्यां बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्वतां नृप ।
 13-087-011c कुर्वाणास्तु नराः षष्ठ्यां भवन्ति द्युतिभागिनः ॥
 13-087-012a कृषिभागी भवेच्छ्राद्धं कुर्वाणः सप्तमीं नृप ।
 13-087-012c अष्टम्यां तु प्रकुर्वाणो वाणिज्ये लाभमाप्नुयात् ॥
 13-087-013a नवम्यां कुर्वतः श्राद्धं भवत्येकशफं बहु ।

- 13-087-013c विवर्धन्ते तु दशमीं गावः श्राद्धानि कुर्वतः ॥
 13-087-014a कुप्यभागी भवेन्मर्त्यः कुर्वन्नेकादशीं नृप ।
 13-087-014c ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायन्ते तस्य वेश्मनि ॥
 13-087-015a द्वादश्यामीहमानस्य नित्यमेव प्रदृश्यते ।
 13-087-015c रजतं बहु चित्रं च सुवर्णं च मनोरमम् ॥
 13-087-016a ज्ञातीनां तु भवेच्छ्रेष्ठः कुर्वञ्श्राद्धं त्रयोदशीम् ।
 13-087-016c अवश्यं तु युवानोऽस्य प्रमीयन्ते नरा गृहे ॥
 13-087-017a युद्धभागी भवेन्मर्त्यः श्राद्धं कुर्वश्चतुर्दशीम् ।
 13-087-017c अमावास्यां तु निवपन्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
 13-087-018a कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 13-087-018c श्राद्धकर्मणि तिथ्यः स्युः प्रशस्ता न तथेतराः ॥
 13-087-019a यथा चैवापरः पक्षः पूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
 13-087-019c तथा श्राद्धस्य पूर्वाह्णादपराह्णो विशिष्यते ॥

13-088-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-088-001a किं स्विद्वत्तं पितृभ्यो वै भवत्यक्षयमीश्वर ।
 13-088-001c किं हविश्चिररात्राय किमानन्त्याय कल्पते ॥

13-088-002 भीष्म उवाच

- 13-088-002a हवींषि श्राद्धकल्पे तु यानि श्राद्धविदो विदुः ।
 13-088-002c तानि मे शृणु काम्यानि फलं चैषां युधिष्ठिर ॥
 13-088-003a तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैस्तथा ।
 13-088-003c दत्तेन मासं प्रीयन्ते श्राद्धेन पितरो नृप ॥
 13-088-004a वर्धमानतिलं श्राद्धमक्षयं मनुरब्रवीत् ।
 13-088-004c सर्वेष्वेव तु भोज्येषु तिलाः प्राधान्यतः स्मृताः ॥
 13-088-005a द्वौ मासौ तु भवेत्तृप्तिर्मत्स्यैः पितृगणस्य ह ।
 13-088-005c त्रीन्मासानाविकेनाहुश्चातुर्मास्यं शशेन तु ॥
 13-088-006a आजेन मासान्प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप ।
 13-088-006c वाराहेण तु षण्मासान्सप्त वै शाकुनेन तु ॥
 13-088-007a मासानष्टौ पार्षतेन रौरवेण नवैव तु ।
 13-088-007c गवयस्य तु मांसेन तृप्तिः स्यादशमासिकी ॥
 13-088-008a मासानेकादश प्रीतिः पितृणां माहिषेण तु ।

- 13-088-008c गव्येन दत्ते श्राद्धे तु संवत्सरमिहोच्यते ॥
- 13-088-009a यथा गव्यं तथा युक्तं पायसं सर्पिषा सह ।
- 13-088-009c वाध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥
- 13-088-010a आनन्त्याय भवेद्दत्तं खड्गमांसं पितृक्षये ।
- 13-088-010c कालशाकं च लौहं चाप्यानन्त्यं छाग उच्यते ॥
- 13-088-011a गाथाश्चाप्यत्र गायन्ति पितृगीता युधिष्ठिर ।
- 13-088-011c सनत्कुमारो भगवान्पुरा मय्यभ्यभाषत ॥
- 13-088-012a अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीम् ।
- 13-088-012c मघासु सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ॥
- 13-088-013a आजेन वापि लौहेन मघास्वेव यतव्रतः ।
- 13-088-013c हस्तिच्छायासु विधिवत्कर्णव्यजनवीजितम् ॥
- 13-088-014a एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
- 13-088-014c यत्रासौ प्रथितो लोकेष्वक्षय्यकरणो वटः ॥
- 13-088-015a आपो मूलं फलं मांसमन्नं वापि पितृक्षये ।
- 13-088-015c यत्किञ्चिन्मधुसंमिश्रं तदानन्त्याय कल्पते ॥

13-089-001 भीष्म उवाच

- 13-089-001a यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
- 13-089-001c तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक्पृथक् ॥
- 13-089-002a श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे कुर्वीत सततं नरः ।
- 13-089-002c अग्नीनाथाय सापत्यो यजेत विगतज्वरः ॥
- 13-089-003a अपत्यकामो रोहिण्यामोजस्कामो मृगोत्तमे ।
- 13-089-003c क्रूरकर्मा ददच्छ्राद्धमाद्र्यायां मानवो भवेत् ॥
- 13-089-004a कृषिभागी भवेन्मर्त्यः कुर्वञ्श्राद्धं पुनर्वसौ ।
- 13-089-004c पुष्टिकामोऽथ पुष्येण श्राद्धमीहेत मानवः ॥
- 13-089-005a आश्लेषायां ददच्छ्राद्धं वीरान्पुत्रान्प्रजायते ।
- 13-089-005c ज्ञातीनां तु भवेच्छ्रेष्ठो मघासु श्राद्धमावपन् ॥
- 13-089-006a फल्गुनीषु ददच्छ्राद्धं सुभगः श्राद्धदो भवेत् ।
- 13-089-006c अपत्यभागुत्तरासु हस्तेन फलभाग्भवेत् ॥
- 13-089-007a चित्रायां तु ददच्छ्राद्धं लभेद्रूपवतः सुतान् ।
- 13-089-007c स्वातियोगे पितृनर्च्य वाणिज्यमुपजीवति ॥
- 13-089-008a बहुपुत्रो विशाखासु पित्र्यमीहन्भवेन्नरः ।

- 13-089-008c अनुराधासु कुर्वाणो राजचक्रं प्रवर्तयेत् ॥
 13-089-009a आदिपत्यं व्रजेन्मर्त्यो ज्येष्ठायामपवर्जयन् ।
 13-089-009c नरः कुरुकुलश्रेष्ठ श्रद्धादमपुरःसरः ॥
 13-089-010a मूले त्वारोग्यमर्च्छेत यशोऽषाढास्वनुत्तमम् ।
 13-089-010c उत्तरासु त्वषाढासु वीतशोकश्चरेन्महीम् ॥
 13-089-011a श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन्विद्यां श्रेष्ठामवाप्नुयात् ।
 13-089-011c श्रवणे तु ददच्छ्राद्धं प्रेत्य गच्छेत्परां गतिम् ॥
 13-089-012a राज्यभागी धनिष्ठायां प्राप्नुयान्नापदं नरः ।
 13-089-012c नक्षत्रे वारुणे कुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 13-089-013a पूर्वप्रोष्ठपदाः कुर्वन्बहु विन्देदजाविकम् ।
 13-089-013c उत्तरास्वथ कुर्वाणो विन्दते गाः सहस्रशः ॥
 13-089-014a बहुरूप्यकृतं वित्तं विन्दते रेवतीं श्रितः ।
 13-089-014c अश्वांश्चाश्वयुजे वेत्ति भरणीष्वायुरुत्तमम् ॥
 13-089-015a इमं श्राद्धविधिं श्रुत्वा शशबिन्दुस्तथाकरोत् ।
 13-089-015c अक्लेशेनाजयच्चापि महीं सोऽनुशशास ह ॥

13-090-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-090-001a कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छ्राद्धं पितामह ।
 13-090-001c द्विजेभ्यः कुरुशार्दूल तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-090-002 भीष्म उवाच

- 13-090-002a ब्राह्मणान्न परीक्षेत क्षत्रियो दानधर्मवित् ।
 13-090-002c दैवे कर्मणि पित्र्ये तु न्याय्यमाहुः परीक्षणम् ॥
 13-090-003a देवताः पूजयन्तीह दैवेनैवेह तेजसा ।
 13-090-003c उपेत्य तस्माद्देवेभ्यः सर्वेभ्यो दापयेन्नरः ॥
 13-090-004a श्राद्धे त्वथ महाराज परीक्षेद्ब्राह्मणान्बुधः ।
 13-090-004c कुलशीलवयोरूपैर्विद्ययाभिजनेन च ॥
 13-090-005a एषामन्ये पङ्क्तिदूषास्तथान्ये पङ्क्तिपावनाः ।
 13-090-005c अपाङ्क्तेयास्तु ये राजन्कीर्तयिष्यामि ताञ्शृणु ॥
 13-090-006a कितवो भ्रूणहा यक्ष्मी पशुपालो निराकृतिः ।
 13-090-006c ग्रामप्रेष्यो वार्धुषिको गायनः सर्वविक्रयी ॥
 13-090-007a अगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।

13-090-007c	सामुद्रिको राजभृत्यस्तैलिकः कूटकारकः ॥
13-090-008a	पित्रा विवदमानश्च यस्य चोपपतिर्गृहे ।
13-090-008c	अभिशस्तस्तथा स्तेनः शिल्पं यश्चोपजीवति ॥
13-090-009a	पर्वकारश्च सूची च मित्रध्रुक्पारदारिकः ।
13-090-009c	अव्रतानामुपाध्यायः काण्डपृष्ठस्तथैव च ॥
13-090-010a	श्वभिर्यश्च परिक्रामेद्यः शुना दष्ट एव च ।
13-090-010c	परिवित्तिश्च यश्च स्याद्दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥
13-090-010e	कुशीलवो देवलको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ॥
13-090-011a	एतानिह विजानीयादपाङ्क्तेयान्द्विजाधमान् ।
13-090-011c	शूद्राणामुपदेशं च ये कुर्वन्त्यल्पचेतसः ॥
13-090-012a	षष्टिं काणः शतं षण्ढः श्वित्री यावत्प्रपश्यति ।
13-090-012c	पङ्क्त्यां समुपविष्टायां तावद्दूषयते नृप ॥
13-090-013a	यद्वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
13-090-013c	सोपानत्कश्च यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥
13-090-014a	असूयता च यद्वत्तं यच्च श्रद्धाविवर्जितम् ।
13-090-014c	सर्वं तदसुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् ॥
13-090-015a	श्वानश्च पङ्क्तिदूषाश्च नावेक्षेरन्कथंचन ।
13-090-015c	तस्मात्परिवृते दद्यात्तिलांश्चान्ववकीरयेत् ॥
13-090-016a	तिलादाने च क्रव्यादा ये च क्रोधवशा गणाः ।
13-090-016c	यातुधानाः पिशाचाश्च विप्रलुम्पन्ति तद्धविः ॥
13-090-017a	यावद्ध्यपङ्क्त्यः पङ्क्त्यां वै भुञ्जानाननुपश्यति ।
13-090-017c	तावत्फलाद्भ्रंशयति दातारं तस्य बालिशम् ॥
13-090-018a	इमे तु भरतश्रेष्ठ विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
13-090-018c	ये त्वतस्तान्प्रवक्ष्यामि परीक्षस्वेह तान्द्विजान् ॥
13-090-019a	वेदविद्याव्रतस्नाता ब्राह्मणाः सर्व एव हि ।
13-090-019c	पाङ्क्त्यान्यांस्तु वक्ष्यामि ज्ञेयास्ते पङ्क्तिपावनाः ॥
13-090-020a	त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ।
13-090-020c	ब्रह्मदेयानुसंतानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगः ॥
13-090-021a	मातापित्रोर्यश्च वश्यः श्रोत्रियो दशपूरुषः ।
13-090-021c	ऋतुकालाभिगामी च धर्मपत्नीषु यः सदा ॥
13-090-021e	वेदविद्याव्रतस्नातो विप्रः पङ्क्तिं पुनात्युत ॥

13-090-022a	अथर्वशिरसोऽध्येता ब्रह्मचारी यतव्रतः ।
13-090-022c	सत्यवादी धर्मशीलः स्वकर्मनिरतश्च यः ॥
13-090-023a	ये च पुण्येषु तीर्थेषु अभिषेककृतश्रमाः ।
13-090-023c	मखेषु च समन्त्रेषु भवन्त्यवभृथाप्लुताः ॥
13-090-024a	अक्रोधना अचपलाः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
13-090-024c	सर्वभूतहिता ये च श्राद्धेष्वेतान्निमन्त्रयेत् ॥
13-090-024e	एतेषु दत्तमक्षय्यमेते वै पङ्क्तिपावनाः ॥
13-090-025a	इमे परे महाराज विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
13-090-025c	यतयो मोक्षधर्मज्ञा योगाः सुचरितव्रताः ॥
13-090-026a	ये चेतिहासं प्रयताः श्रावयन्ति द्विजोत्तमान् ।
13-090-026c	ये च भाष्यविदः केचिद्ये च व्याकरणे रताः ॥
13-090-027a	अधीयते पुराणं ये धर्मशास्त्राण्यथापि च ।
13-090-027c	अधीत्य च यथान्यायं विधिवत्तस्य कारिणः ॥
13-090-028a	उपपन्नो गुरुकुले सत्यवादी सहस्रदः ।
13-090-028c	अग्र्यः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ॥
13-090-029a	यावदेते प्रपश्यन्ति पङ्क्त्यास्तावत्पुनन्त्युत ।
13-090-029c	ततो हि पावनात्पङ्क्त्याः पङ्क्तिपावन उच्यते ॥
13-090-030a	क्रोशादर्धतृतीयात्तु पावयेदेक एव हि ।
13-090-030c	ब्रह्मदेयानुसंतान इति ब्रह्मविदो विदुः ॥
13-090-031a	अनृत्विगनुपाध्यायः स चेदग्रासनं व्रजेत् ।
13-090-031c	ऋत्विग्भिरननुज्ञातः पङ्क्त्या हरति दुष्कृतम् ॥
13-090-032a	अथ चेद्वेदवित्सर्वैः पङ्क्तिदोषैर्विवर्जितः ।
13-090-032c	न च स्यात्पतितो राजन्पङ्क्तिपावन एव सः ॥
13-090-033a	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्त्रयेद्विजान् ।
13-090-033c	स्वकर्मनिरतान्दान्तान्कुले जातान्बहुश्रुतान् ॥
13-090-034a	यस्य मित्रप्रधानानि श्राद्धानि च हवींषि च ।
13-090-034c	न प्रीणाति पितृन्देवान्स्वर्गं च न स गच्छति ॥
13-090-035a	यश्च श्राद्धे कुरुते संगतानि; न देवयानेन पथा स याति ।
13-090-035c	स वै मुक्तः पिप्पलं बन्धनाद्वा; स्वर्गाल्लोकाच्च्यवते श्राद्धमित्रः ॥
13-090-036a	तस्मान्मित्रं श्राद्धकृन्नाद्रियेत; दद्यान्मित्रेभ्यः संग्रहार्थं धनानि ।
13-090-036c	यं मन्यते नैव शत्रुं न मित्रं; तं मध्यस्थं भोजयेद्धव्यकव्ये ॥

- 13-090-037a यथोषरे बीजमुप्तं न रोहे;न्न चास्योप्ता प्राप्नुयाद्वीजभागम् ।
 13-090-037c एवं श्राद्धं भुक्तमनर्हमाणैः न चेह नामुत्र फलं ददाति ॥
 13-090-038a ब्राह्मणो ह्यनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
 13-090-038c तस्मै श्राद्धं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥
 13-090-039a संभोजनी नाम पिशाचदक्षिणा; सा नैव देवान्न पितॄनुपैति ।
 13-090-039c इहैव सा भ्राम्यति क्षीणपुण्या; शालान्तरे गौरिव नष्टवत्सा ॥
 13-090-040a यथाग्नौ शान्ते घृतमाजुहोति; तन्नैव देवान्न पितॄनुपैति ।
 13-090-040c तथा दत्तं नर्तने गायने च; यां चानृचे दक्षिणामावृणोति ॥
 13-090-041a उभौ हिनस्ति न भुनक्ति चैषा; या चानृचे दक्षिणा दीयते वै ।
 13-090-041c आघातनी गर्हितैषा पतन्ती; तेषां प्रेतान्पातयेद्देवयानात् ॥
 13-090-042a ऋषीणां समयं नित्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर ।
 13-090-042c निश्चिताः सर्वधर्मज्ञास्तान्देवा ब्राह्मणान्विदुः ॥
 13-090-043a स्वाध्यायनिष्ठा ऋषयो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च ।
 13-090-043c तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्याः कर्मनिष्ठाश्च भारत ॥
 13-090-044a कव्यानि ज्ञाननिष्ठेभ्यः प्रतिष्ठाप्यानि भारत ।
 13-090-044c तत्र ये ब्राह्मणाः केचिन्न निन्दति हि ते वराः ॥
 13-090-045a ये तु निन्दन्ति जल्पेषु न ताञ्श्राद्धेषु भोजयेत् ।
 13-090-045c ब्राह्मणा निन्दिता राजन्हन्युस्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
 13-090-046a वैखानसानां वचनमृषीणां श्रूयते नृप ।
 13-090-046c दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥
 13-090-046e प्रियान्वा यदि वा द्वेष्यांस्तेषु तच्छ्राद्धमावपेत् ॥
 13-090-047a यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेदनृचां नरः ।
 13-090-047c एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति भारत ॥

13-091-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-091-001a केन संकल्पितं श्राद्धं कस्मिन्काले किमात्मकम् ।
 13-091-001c भृग्वङ्गिरसके काले मुनिना कतरेण वा ॥
 13-091-002a कानि श्राद्धेषु वर्ज्यानि तथा मूलफलानि च ।
 13-091-002c धान्यजातिश्च का वर्ज्या तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-091-003 भीष्म उवाच

- 13-091-003a यथा श्राद्धं संप्रवृत्तं यस्मिन्काले यदात्मकम् ।

13-091-003c	येन संकल्पितं चैव तन्मे शृणु जनाधिप ॥
13-091-004a	स्वायंभुवोऽत्रिः कौरव्य परमर्षिः प्रतापवान् ।
13-091-004c	तस्य वंशे महाराज दत्तात्रेय इति स्मृतः ॥
13-091-005a	दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभून्निमिर्नाम तपोधनः ।
13-091-005c	निमेश्राप्यभवत्पुत्रः श्रीमान्नाम श्रिया वृतः ॥
13-091-006a	पूर्णे वर्षसहस्रान्ते स कृत्वा दुष्करं तपः ।
13-091-006c	कालधर्मपरीतात्मा निधनं समुपागतः ॥
13-091-007a	निमिस्तु कृत्वा शौचानि विधिदृष्टेन कर्मणा ।
13-091-007c	संतापमगमत्तीव्रं पुत्रशोकपरायणः ॥
13-091-008a	अथ कृत्वोपहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः ।
13-091-008c	तमेव गणयञ्शोकं विरात्रे प्रत्यबुध्यत ॥
13-091-009a	तस्यासीत्प्रतिबुद्धस्य शोकेन पिहितात्मनः ।
13-091-009c	मनः संहृत्य विषये बुद्धिर्विस्तरगामिनी ॥
13-091-010a	ततः संचिन्तयामास श्राद्धकल्पं समाहितः ।
13-091-010c	यानि तस्यैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ॥
13-091-011a	उक्तानि यानि चान्यानि यानि चेष्टानि तस्य ह ।
13-091-011c	तानि सर्वाणि मनसा विनिश्चित्य तपोधनः ॥
13-091-012a	अमावास्यां महाप्राज्ञ विप्रानानाय्य पूजितान् ।
13-091-012c	दक्षिणावर्तिकाः सर्वा बृसीः स्वयमथाकरोत् ॥
13-091-013a	सप्त विप्रांस्ततो भोज्ये युगपत्समुपानयत् ।
13-091-013c	ऋते च लवणं भोज्यं श्यामाकान्नं ददौ प्रभुः ॥
13-091-014a	दक्षिणाग्रास्ततो दर्भा विष्टरेषु निवेशिताः ।
13-091-014c	पादयोश्चैव विप्राणां ये त्वन्नमुपभुञ्जते ॥
13-091-015a	कृत्वा च दक्षिणाग्रान्वै दर्भान्सुप्रयतः शुचिः ।
13-091-015c	प्रददौ श्रीमते पिण्डं नामगोत्रमुदाहरन् ॥
13-091-016a	तत्कृत्वा स मुनिश्रेष्ठो धर्मसंकरमात्मनः ।
13-091-016c	पश्चात्तापेन महता तप्यमानोऽभ्यचिन्तयत् ॥
13-091-017a	अकृतं मुनिभिः पूर्वं किं मयैतदनुष्ठितम् ।
13-091-017c	कथं नु शापेन न मां दहेयुर्ब्राह्मणा इति ॥
13-091-018a	ततः संचिन्तयामास वंशकर्तारमात्मनः ।
13-091-018c	ध्यातमात्रस्तथा चात्रिराजगाम तपोधनः ॥

13-091-019a	अथात्रिस्तं तथा दृष्ट्वा पुत्रशोकेन कर्षितम् ।
13-091-019c	भृशमाश्वासयामास वाग्भिरिष्टाभिरव्ययः ॥
13-091-020a	निमे संकल्पितस्तेऽयं पितृयज्ञस्तपोधनः ।
13-091-020c	मा ते भूद्धीः पूर्वदृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणा स्वयम् ॥
13-091-021a	सोऽयं स्वयंभुविहितो धर्मः संकल्पितस्त्वया ।
13-091-021c	ऋते स्वयंभुवः कोऽन्यः श्राद्धेयं विधिमाहरेत् ॥
13-091-022a	आख्यास्यामि च ते भूयः श्राद्धेयं विधिमुत्तमम् ।
13-091-022c	स्वयंभुविहितं पुत्र तत्कुरुष्व निबोध मे ॥
13-091-023a	कृत्वाग्निकरणं पूर्वं मन्त्रपूर्वं तपोधन ।
13-091-023c	ततोऽर्यम्णे च सोमाय वरुणाय च नित्यशः ॥
13-091-024a	विश्वेदेवाश्च ये नित्यं पितृभिः सह गोचराः ।
13-091-024c	तेभ्यः संकल्पिता भागाः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥
13-091-025a	स्तोतव्या चेह पृथिवी निवापस्येह धारिणी ।
13-091-025c	वैष्णवी काश्यपी चेति तथैवेहाक्षयेति च ॥
13-091-026a	उदकानयने चैव स्तोतव्यो वरुणो विभुः ।
13-091-026c	ततोऽग्निश्चैव सोमश्च आप्याय्याविह तेऽनघ ॥
13-091-027a	देवास्तु पितरो नाम निर्मिता वै स्वयंभुवा ।
13-091-027c	ऊष्मपाः सुमहाभागास्तेषां भागाः प्रकल्पिताः ॥
13-091-028a	ते श्राद्धेनार्च्यमाना वै विमुच्यन्ते ह किल्बिषात् ।
13-091-028c	सप्तकः पितृवंशस्तु पूर्वदृष्टः स्वयंभुवा ॥
13-091-029a	विश्वे चाग्निमुखा देवाः संख्याताः पूर्वमेव ते ।
13-091-029c	तेषां नामानि वक्ष्यामि भागार्हाणां महात्मनाम् ॥
13-091-030a	सहः कृतिर्विपाप्मा च पुण्यकृत्पावनस्तथा ।
13-091-030c	ग्राम्निः क्षेमः समूहश्च दिव्यसानुस्तथैव च ॥
13-091-031a	विवस्वान्वीर्यवान्हीमान्कीर्तिमान्कृत एव च ।
13-091-031c	विपूर्वः सोमपूर्वश्च सूर्यश्रीश्चेति नामतः ॥
13-091-032a	सोमपः सूर्यसावित्रो दत्तात्मा पुष्करीयकः ।
13-091-032c	उष्णीनाभो नभोदश्च विश्वायुर्दीप्तिरेव च ॥
13-091-033a	चमूहरः सुवेषश्च व्योमारिः शंकरो भवः ।
13-091-033c	ईशः कर्ता कृतिर्दक्षो भुवनो दिव्यकर्मकृत् ॥
13-091-034a	गणितः पञ्चवीर्यश्च आदित्यो रश्मिमांस्तथा ।

- 13-091-034c सप्तकृत्सोमवर्चाश्च विश्वकृत्कविरेव च ॥
- 13-091-035a अनुगोप्ता सुगोप्ता च नप्ता चेश्वर एव च ।
- 13-091-035c जितात्मा मुनिवीर्यश्च दीप्तलोमा भयंकरः ॥
- 13-091-036a अतिकर्मा प्रतीतश्च प्रदाता चांशुमांस्तथा ।
- 13-091-036c शैलाभः परमक्रोधी धीरोष्णी भूपतिस्तथा ॥
- 13-091-037a स्रजी वज्री वरी चैव विश्वेदेवाः सनातनाः ।
- 13-091-037c कीर्तितास्ते महाभागाः कालस्य गतिगोचराः ॥
- 13-091-038a अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुलकास्तथा ।
- 13-091-038c हिङ्गु द्रव्येषु शाकेषु पलाण्डुं लशुनं तथा ॥
- 13-091-039a पलाण्डुः सौभञ्जनकस्तथा गृञ्जनकादयः ।
- 13-091-039c कूष्माण्डजात्यलाबुं च कृष्णं लवणमेव च ॥
- 13-091-040a ग्राम्यं वाराहमांसं च यच्चैवाप्रोक्षितं भवेत् ।
- 13-091-040c कृष्णाजाजी विडश्चैव शीतपाकी तथैव च ॥
- 13-091-040e अङ्कुराद्यास्तथा वर्ज्या इह शृङ्गाटकानि च ॥
- 13-091-041a वर्जयेल्लवणं सर्वं तथा जम्बूफलानि च ।
- 13-091-041c अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धेषु वर्जयेत् ॥
- 13-091-042a निवापे हव्यकव्ये वा गर्हितं च श्वदर्शनम् ।
- 13-091-042c पितरश्चैव देवाश्च नाभिनन्दन्ति तद्धविः ॥
- 13-091-043a चण्डालश्चपचौ वर्ज्यौ निवापे समुपस्थिते ।
- 13-091-043c काषायवासी कुष्ठी वा पतितो ब्रह्महापि वा ॥
- 13-091-044a संकीर्णयोनिर्विप्रश्च संबन्धी पतितश्च यः ।
- 13-091-044c वर्जनीया बुधैरेते निवापे समुपस्थिते ॥
- 13-091-045a इत्येवमुक्त्वा भगवान्स्ववंशजमृषिं पुरा ।
- 13-091-045c पितामहसभां दिव्यां जगामात्रिस्तपोधनः ॥

13-092-001 भीष्म उवाच

- 13-092-001a तथा विधौ प्रवृत्ते तु सर्व एव महर्षयः ।
- 13-092-001c पितृयज्ञानकुर्वन्त विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
- 13-092-002a ऋषयो धर्मनित्यास्तु कृत्वा निवपनान्युत ।
- 13-092-002c तर्पणं चाप्यकुर्वन्त तीर्थाम्भोभिर्यतव्रताः ॥
- 13-092-003a निवापैर्दीयमानैश्च चातुर्वर्ण्येन भारत ।
- 13-092-003c तर्पिताः पितरो देवास्ते नान्नं जरयन्ति वै ॥

- 13-092-004a अजीर्णेनाभिहन्यन्ते ते देवाः पितृभिः सह ।
 13-092-004c सोममेवाभ्यपद्यन्त निवापान्नाभिपीडिताः ॥
 13-092-005a तेऽब्रुवन्सोममासाद्य पितरोऽजीर्णपीडिताः ।
 13-092-005c निवापान्नेन पीड्यामः श्रेयो नोऽत्र विधीयताम् ॥
 13-092-006a तान्सोमः प्रत्युवाचाथ श्रेयश्चेदीप्सितं सुराः ।
 13-092-006c स्वयंभूसदनं यात स वः श्रेयो विधास्यति ॥
 13-092-007a ते सोमवचनाद्देवाः पितृभिः सह भारत ।
 13-092-007c मेरुशृङ्गे समासीनं पितामहमुपागमन् ॥

13-092-008 पितर ऊचुः

- 13-092-008a निवापान्नेन भगवन्भृशं पीड्यामहे वयम् ।
 13-092-008c प्रसादं कुरु नो देव श्रेयो नः संविधीयताम् ॥
 13-092-009a इति तेषां वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत् ।
 13-092-009c एष मे पार्श्वतो वह्निर्युष्मच्छ्रेयो विधास्यति ॥

13-092-010 अग्निरुवाच

- 13-092-010a सहितास्तात भोक्ष्यामो निवापे समुपस्थिते ।
 13-092-010c जरयिष्यथ चाप्यन्नं मया सार्धं न संशयः ॥
 13-092-011a एतच्छ्रुत्वा तु पितरस्ततस्ते विज्वराभवन् ।
 13-092-011c एतस्मात्कारणाच्चाग्नेः प्राक्तनं दीयते नृप ॥
 13-092-012a निवप्ते चाग्निपूर्वे वै निवापे पुरुषर्षभ ।
 13-092-012c न ब्रह्मराक्षसास्तं वै निवापं धर्षयन्त्युत ॥
 13-092-012e रक्षांसि चापवर्तन्ते स्थिते देवे विभावसौ ॥
 13-092-013a पूर्वं पिण्डं पितुर्दद्यात्ततो दद्यात्पितामहे ।
 13-092-013c प्रपितामहाय च तत एष श्राद्धविधिः स्मृतः ॥
 13-092-014a ब्रूयाच्छ्राद्धे च सावित्रीं पिण्डे पिण्डे समाहितः ।
 13-092-014c सोमायेति च वक्तव्यं तथा पितृमतेति च ॥
 13-092-015a रजस्वला च या नारी व्यङ्गिता कर्णयोश्च या ।
 13-092-015c निवापे नोपतिष्ठेत संग्राह्या नान्यवंशजाः ॥
 13-092-016a जलं प्रतरमाणश्च कीर्तयेत पितामहान् ।
 13-092-016c नदीमासाद्य कुर्वीत पितृणां पिण्डतर्पणम् ॥
 13-092-017a पूर्वं स्ववंशजानां तु कृत्वाद्भिस्तर्पणं पुनः ।

- 13-092-017c सुहृत्संबन्धिवर्गाणां ततो दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥
 13-092-018a कल्माषगोयुगेनाथ युक्तेन तरतो जलम् ।
 13-092-018c पितरोऽभिलषन्ते वै नावं चाप्यधिरोहतः ॥
 13-092-018e सदा नावि जलं तज्ज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः ॥
 13-092-019a मासार्धे कृष्णपक्षस्य कुर्यान्निवपनानि वै ।
 13-092-019c पुष्टिरायुस्तथा वीर्यं श्रीश्चैव पितृवर्तिनः ॥
 13-092-020a पितामहः पुलस्त्यश्च वसिष्ठः पुलहस्तथा ।
 13-092-020c अङ्गिराश्च क्रतुश्चैव कश्यपश्च महानृषिः ॥
 13-092-020e एते कुरुकुलश्रेष्ठ महायोगेश्वराः स्मृताः ॥
 13-092-021a एते च पितरो राजन्नेष श्राद्धविधिः परः ।
 13-092-021c प्रेतास्तु पिण्डसंबन्धान्मुच्यन्ते तेन कर्मणा ॥
 13-092-022a इत्येषा पुरुषश्रेष्ठ श्राद्धोत्पत्तिर्यथागमम् ।
 13-092-022c ख्यापिता पूर्वनिर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परम् ॥

13-093-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-093-001a द्विजातयो ब्रतोपेता हविस्ते यदि भुञ्जते ।
 13-093-001c अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत्पितामह ॥

13-093-002 भीष्म उवाच

- 13-093-002a अवेदोक्तव्रताश्चैव भुञ्जानाः कार्यकारिणः ।
 13-093-002c वेदोक्तेषु तु भुञ्जाना ब्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥

13-093-003 युधिष्ठिर उवाच

- 13-093-003a यदिदं तप इत्याहुरपवासं पृथग्जनाः ।
 13-093-003c तपः स्यादेतदिह वै तपोऽन्यद्वापि किं भवेत् ॥

13-093-004 भीष्म उवाच

- 13-093-004a मासार्धमासौ नोपवसेद्यत्तपो मन्यते जनः ।
 13-093-004c आत्मतन्त्रोपघाती यो न तपस्वी न धर्मवित् ॥
 13-093-005a त्यागस्यापि च संपत्तिः शिष्यते तप उत्तमम् ।
 13-093-005c सदोपवासी च भवेद्ब्रह्मचारी तथैव च ॥
 13-093-006a मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो देवांश्चैव सदा यजेत् ।
 13-093-006c कुटुम्बिको धर्मकामः सदास्वप्नश्च भारत ॥
 13-093-007a अमृताशी सदा च स्यात्पवित्री च सदा भवेत् ।

- 13-093-007c ऋतवादी सदा च स्यान्नियतश्च सदा भवेत् ॥
 13-093-008a विघसाशी सदा च स्यात्सदा चैवातिथिप्रियः ।
 13-093-008c अमांसाशी सदा च स्यात्पवित्री च सदा भवेत् ॥

13-093-009 युधिष्ठिर उवाच

- 13-093-009a कथं सदोपवासी स्याद्ब्रह्मचारी च पार्थिव ।
 13-093-009c विघसाशी कथं च स्यात्कथं चैवातिथिप्रियः ॥

13-093-010 भीष्म उवाच

- 13-093-010a अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च ।
 13-093-010c सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥
 13-093-011a भार्या गच्छन्ब्रह्मचारी सदा भवति चैव ह ।
 13-093-011c ऋतवादी सदा च स्याद्दानशीलश्च मानवः ॥
 13-093-012a अभक्षयन्वृथा मांसममांसाशी भवत्युत ।
 13-093-012c दानं ददत्पवित्री स्यादस्वप्नश्च दिवास्वपन् ॥
 13-093-013a भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु नरः सदा ।
 13-093-013c अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ॥
 13-093-014a अभुक्तवत्सु नाश्राति ब्राह्मणेषु तु यो नरः ।
 13-093-014c अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥
 13-093-015a देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभिः सह ।
 13-093-015c अवशिष्टानि यो भुङ्क्ते तमाहुर्विघसाशिनम् ॥
 13-093-016a तेषां लोका ह्यपर्यन्ताः सदने ब्रह्मणः स्मृताः ।
 13-093-016c उपस्थिता ह्यप्सरोभिर्गन्धर्वैश्च जनाधिप ॥
 13-093-017a देवतातिथिभिः सार्धं पितृभिश्चोपभुञ्जते ।
 13-093-017c रमन्ते पुत्रपौत्रैश्च तेषां गतिरनुत्तमा ॥

13-094-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-094-001a ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति दानानि विविधानि च ।
 13-094-001c दातृप्रतिग्रहीत्रोर्वा को विशेषः पितामह ॥

13-094-002 भीष्म उवाच

- 13-094-002a साधोर्यः प्रतिगृह्णीयात्तथैवासाधुतो द्विजः ।
 13-094-002c गुणवत्यल्पदोषः स्यान्निर्गुणे तु निमज्जति ॥

- 13-094-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-094-003c वृषादर्भेश्च संवादं सप्तर्षीणां च भारत ॥
- 13-094-004a कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च भरद्वाजोऽथ गौतमः ।
 13-094-004c विश्वामित्रो जमदग्निः साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥
- 13-094-005a सर्वेषामथ तेषां तु गण्डाभूत्कर्मकारिका ।
 13-094-005c शूद्रः पशुसखश्चैव भर्ता चास्या बभूव ह ॥
- 13-094-006a ते वै सर्वे तपस्यन्तः पुरा चेरुर्महीमिमाम् ।
 13-094-006c समाधिनोपशिक्षन्तो ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥
- 13-094-007a अथाभवदनावृष्टिर्महती कुरुनन्दन ।
 13-094-007c कृच्छ्रप्राणोऽभवद्यत्र लोकोऽयं वै क्षुधान्वितः ॥
- 13-094-008a कस्मिंश्चिच्च पुरा यज्ञे याज्येन शिबिसूनुना ।
 13-094-008c दक्षिणार्थेऽथ ऋत्विग्भ्यो दत्तः पुत्रो निजः किल ॥
- 13-094-009a तस्मिन्कालेऽथ सोऽल्पायुर्दिष्टान्तमगमत्प्रभो ।
 13-094-009c ते तं क्षुधाभिसंतप्ताः परिवार्योपतस्थिरे ॥
- 13-094-010a याज्यात्मजमथो दृष्ट्वा गतासुमृषिसत्तमाः ।
 13-094-010c अपचन्त तदा स्थाल्यां क्षुधार्ताः किल भारत ॥
- 13-094-011a निराद्ये मर्त्यलोकेऽस्मिन्नात्मानं ते परीप्सवः ।
 13-094-011c कृच्छ्रामापेदिरे वृत्तिमन्नहेतोस्तपस्विनः ॥
- 13-094-012a अटमानोऽथ तान्मार्गे पचमानान्महीपतिः ।
 13-094-012c राजा शैब्यो वृषादर्भिः क्लिश्यमानानन्ददर्श ह ॥
- 13-094-013 वृषादर्भिरुवाच**
- 13-094-013a प्रतिग्रहस्तारयति पुष्टिर्वै प्रतिगृह्णताम् ।
 13-094-013c मयि यद्विद्यते वित्तं तच्छृणुध्वं तपोधनाः ॥
- 13-094-014a प्रियो हि मे ब्राह्मणो याचमानो; दद्यामहं वोऽश्वतरीसहस्रम् ।
 13-094-014c एकैकशः सवृषाः संप्रसूताः; सर्वेषां वै शीघ्रगाः श्वेतलोमाः ॥
- 13-094-015a कुलंभराननडुहः शतंशता;न्धुर्याञ्शुभान्सर्वशोऽहं ददानि ।
 13-094-015c पृथ्वीवाहान्पीवरांश्चैव ताव;दग्र्या गृष्ट्यो धेनवः सुव्रताश्च ॥
- 13-094-016a वरान्ग्रामान्त्रीहियवं रसांश्च; रत्नं चान्यदुर्लभं किं ददानि ।
 13-094-016c मा स्माभक्ष्ये भावमेवं कुरुध्वं; पुष्ट्यर्थं वै किं प्रयच्छाम्यहं वः ॥

13-094-017 ऋषय ऊचुः

- 13-094-017a राजन्प्रतिग्रहो राज्ञो मध्वास्वादो विषोपमः ।
 13-094-017c तज्जानमानः कस्मात्त्वं कुरुषे नः प्रलोभनम् ॥
 13-094-018a क्षत्रं हि दैवतमिव ब्राह्मणं समुपाश्रितम् ।
 13-094-018c अमलो ह्येष तपसा प्रीतः प्रीणाति देवताः ॥
 13-094-019a अह्वापीह तपो जातु ब्राह्मणस्योपजायते ।
 13-094-019c तद्वाव इव निर्दह्यात्प्राप्तो राजप्रतिग्रहः ॥
 13-094-020a कुशलं सह दानेन राजन्नस्तु सदा तव ।
 13-094-020c अर्थिभ्यो दीयतां सर्वमित्युक्त्वा ते ततो ययुः ॥
 13-094-021a अपक्वमेव तन्मांसमभूत्तेषां च धीमताम् ।
 13-094-021c अथ हित्वा ययुः सर्वे वनमाहारकाङ्क्षिणः ॥
 13-094-022a ततः प्रचोदिता राज्ञा वनं गत्वास्य मन्त्रिणः ।
 13-094-022c प्रचीयोदुम्बराणि स्म दानं दातुं प्रचक्रमुः ॥
 13-094-023a उदुम्बराण्यथान्यानि हेमगर्भाण्युपाहरन् ।
 13-094-023c भृत्यास्तेषां ततस्तानि प्रग्राहितुमुपाद्रवन् ॥
 13-094-024a गुरूणीति विदित्वाथ न ग्राह्याण्यत्रिरब्रवीत् ।
 13-094-024c न स्म हे मूढविज्ञाना न स्म हे मन्दबुद्धयः ॥
 13-094-024e हैमानीमानि जानीमः प्रतिबुद्धाः स्म जागृमः ॥
 13-094-025a इह ह्येतदुपादत्तं प्रेत्य स्यात्कटुकोदयम् ।
 13-094-025c अप्रतिग्राह्यमेवैतत्प्रेत्य चेह सुखेप्सुना ॥

13-094-026 वसिष्ठ उवाच

- 13-094-026a शतेन निष्कं गणितं सहस्रेण च संमितम् ।
 13-094-026c यथा बहु प्रतीच्छन्हि पापिष्ठां लभते गतिम् ॥

13-094-027 कश्यप उवाच

- 13-094-027a यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 13-094-027c सर्वं तन्नालमेकस्य तस्माद्विद्वाञ्छमं व्रजेत् ॥

13-094-028 भरद्वाज उवाच

- 13-094-028a उत्पन्नस्य रुरोः शृङ्गं वर्धमानस्य वर्धते ।
 13-094-028c प्रार्थना पुरुषस्येव तस्य मात्रा न विद्यते ॥

13-094-029 गौतम उवाच

- 13-094-029a न तल्लोके द्रव्यमस्ति यल्लोकं प्रतिपूरयेत् ।

13-094-029c समुद्रकल्पः पुरुषो न कदाचन पूर्यते ॥

13-094-030 विश्वामित्र उवाच

13-094-030a कामं कामयमानस्य यदा कामः समृध्यते ।

13-094-030c अथैनमपरः कामस्तृष्णा विध्यति बाणवत् ॥

13-094-031 जमदग्निरुवाच

13-094-031a प्रतिग्रहे संयमो वै तपो धारयते ध्रुवम् ।

13-094-031c तद्धनं ब्राह्मणस्येह लुभ्यमानस्य विस्रवेत् ॥

13-094-032 अरुन्धत्युवाच

13-094-032a धर्मार्थं संचयो यो वै द्रव्याणां पक्षसंमतः ।

13-094-032c तपःसंचय एवेह विशिष्टो द्रव्यसंचयात् ॥

13-094-033 गण्डोवाच

13-094-033a उग्रादितो भयाद्यस्माद्विभ्यतीमे ममेश्वराः ।

13-094-033c बलीयांसो दुर्बलवद्विभेम्यहमतः परम् ॥

13-094-034 पशुसख उवाच

13-094-034a यद्वै धर्मे परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः ।

13-094-034c विनयार्थं सुविद्वांसमुपासेयं यथातथम् ॥

13-094-035 ऋषय ऊचुः

13-094-035a कुशलं सह दानाय तस्मै यस्य प्रजा इमाः ।

13-094-035c फलान्युपधियुक्तानि य एवं नः प्रयच्छसि ॥

13-094-036 भीष्म उवाच

13-094-036a इत्युक्त्वा हेमगर्भाणि हित्वा तानि फलानि ते ।

13-094-036c ऋषयो जग्मुरन्यत्र सर्व एव धृतव्रताः ॥

13-094-037 मन्त्रिणः ऊचुः

13-094-037a उपधिं शङ्कमानास्ते हित्वेमानि फलानि वै ।

13-094-037c ततोऽन्येनैव गच्छन्ति विदितं तेऽस्तु पार्थिव ॥

13-094-038a इत्युक्तः स तु भृत्यैस्तैर्वृषादर्भिश्चुकोप ह ।

13-094-038c तेषां संप्रतिकर्तुं च सर्वेषामगमद्रुहम् ॥

13-094-039a स गत्वाहवनीयेऽग्नौ तीव्रं नियममास्थितः ।

- 13-094-039c जुहाव संस्कृतां मन्त्रैरेकैकामाहुतिं नृपः ॥
 13-094-040a तस्मादग्नेः समुत्तस्थौ कृत्या लोकभयंकरी ।
 13-094-040c तस्या नाम वृषादर्भिर्यातुधानीत्यथाकरोत् ॥
 13-094-041a सा कृत्या कालरात्रीव कृताञ्जलिरुपस्थिता ।
 13-094-041c वृषादर्भिं नरपतिं किं करोमीति चाब्रवीत् ॥

13-094-042 वृषादर्भिरुवाच

- 13-094-042a ऋषीणां गच्छ सप्तानामरुन्धत्यास्तथैव च ।
 13-094-042c दासीभर्तुश्च दास्याश्च मनसा नाम धारय ॥
 13-094-043a ज्ञात्वा नामानि चैतेषां सर्वानेतान्विनाशय ।
 13-094-043c विनष्टेषु यथा स्वैरं गच्छ यत्रेप्सितं तव ॥
 13-094-044a सा तथेति प्रतिश्रुत्य यातुधानी स्वरूपिणी ।
 13-094-044c जगाम तद्वनं यत्र विचेरुस्ते महर्षयः ॥

13-095-001 भीष्म उवाच

- 13-095-001a अथात्रिप्रमुखा राजन्वने तस्मिन्महर्षयः ।
 13-095-001c व्यचरन्भक्षयन्तो वै मूलानि च फलानि च ॥
 13-095-002a अथापश्यन्सुपीनांसपाणिपादमुखोदरम् ।
 13-095-002c परिव्रजन्तं स्थूलाङ्गं परिव्राजं शुनःसखम् ॥
 13-095-003a अरुन्धती तु तं दृष्ट्वा सर्वाङ्गोपचितं शुभा ।
 13-095-003c भवितारो भवन्तो वै नैवमित्यब्रवीदृषीन् ॥

13-095-004 वसिष्ठ उवाच

- 13-095-004a नैतस्येह यथास्माकमग्निहोत्रमनिर्हुतम् ।
 13-095-004c सायं प्रातश्च होतव्यं तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-005 अत्रिरुवाच

- 13-095-005a नैतस्येह यथास्माकं क्षुधा वीर्यं समाहतम् ।
 13-095-005c कृच्छ्राधीतं प्रनष्टं च तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-006 विश्वामित्र उवाच

- 13-095-006a नैतस्येह यथास्माकं शश्चच्छास्त्रं जरद्भवः ।
 13-095-006c अलसः क्षुत्परो मूर्खस्तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-007 जमदग्निरुवाच

13-095-007a नैतस्येह यथास्माकं भक्तमिन्धनमेव च ।
 13-095-007c संचिन्त्य वार्षिकं किंचित्तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-008 कश्यप उवाच

13-095-008a नैतस्येह यथास्माकं चत्वारश्च सहोदराः ।
 13-095-008c देहि देहीति भिक्षन्ति तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-009 भरद्वाज उवाच

13-095-009a नैतस्येह यथास्माकं ब्रह्मबन्धोरचेतसः ।
 13-095-009c शोको भार्यापवादेन तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-010 गौतम उवाच

13-095-010a नैतस्येह यथास्माकं त्रिकौशेयं हि राङ्कवम् ।
 13-095-010c एकैकं वै त्रिवार्षीयं तेन पीवाञ्शुनःसखः ॥

13-095-011 भीष्म उवाच

13-095-011a अथ दृष्ट्वा परिव्राट्स तान्महर्षीञ्शुनःसखः ।
 13-095-011c अभिगम्य यथान्यायं पाणिस्पर्शमथाचरत् ॥
 13-095-012a परिचर्या वने तां तु क्षुत्प्रतीघातकारिकाम् ।
 13-095-012c अन्योन्येन निवेद्याथ प्रातिष्ठन्त सहैव ते ॥
 13-095-013a एकनिश्चयकार्याश्च व्यचरन्त वनानि ते ।
 13-095-013c आददानाः समुद्धृत्य मूलानि च फलानि च ॥
 13-095-014a कदाचिद्विचरन्तस्ते वृक्षैरविरलैर्वृताम् ।
 13-095-014c शुचिवारिप्रसन्नोदां ददृशुः पद्मिनीं शुभाम् ॥
 13-095-015a बालादित्यवपुःप्रख्यैः पुष्करैरुपशोभिताम् ।
 13-095-015c वैदूर्यवर्णसदृशैः पद्मपत्रैरथावृताम् ॥
 13-095-016a नानाविधैश्च विहगैर्जलप्रकरसेविभिः ।
 13-095-016c एकद्वारामनादेयां सूपतीर्थामकर्माम् ॥
 13-095-017a वृषादर्भिप्रयुक्ता तु कृत्या विकृतदर्शना ।
 13-095-017c यातुधानीति विख्याता पद्मिनीं तामरक्षत ॥
 13-095-018a शुनःसखसहायास्तु बिसार्थं ते महर्षयः ।
 13-095-018c पद्मिनीमभिजग्मुस्ते सर्वे कृत्याभिरक्षिताम् ॥
 13-095-019a ततस्ते यातुधानीं तां दृष्ट्वा विकृतदर्शनाम् ।
 13-095-019c स्थितां कमलिनीतीरे कृत्यामूचुर्महर्षयः ॥

13-095-020a एका तिष्ठसि का नु त्वं कस्यार्थे किं प्रयोजनम् ।
 13-095-020c पद्मिनीतीरमाश्रित्य ब्रूहि त्वं किं चिकीर्षसि ॥

13-095-021 यातुधान्युवाच

13-095-021a यास्मि सास्म्यनुयोगो मे न कर्तव्यः कथंचन ।
 13-095-021c आरक्षिणीं मां पद्मिन्या वित्त सर्वे तपोधनाः ॥

13-095-022 ऋषय ऊचुः

13-095-022a सर्व एव क्षुधार्ताः स्म न चान्यत्किंचिदस्ति नः ।
 13-095-022c भवत्याः संमते सर्वे गृह्णीमहि बिसान्युत ॥

13-095-023 यातुधान्युवाच

13-095-023a समयेन बिसानीतो गृह्णीध्वं कामकारतः ।
 13-095-023c एकैको नाम मे प्रोक्त्वा ततो गृह्णीत माचिरम् ॥

13-095-024 भीष्म उवाच

13-095-024a विज्ञाय यातुधानीं तां कृत्यामृषिवधैषिणीम् ।
 13-095-024c अत्रिः क्षुधापरीतात्मा ततो वचनमब्रवीत् ॥
 13-095-025a अरात्रिरत्रेः सा रात्रिर्यां नाधीते त्रिरद्य वै ।
 13-095-025c अरात्रिरत्रिरित्येव नाम मे विद्धि शोभने ॥

13-095-026 यातुधान्युवाच

13-095-026a यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।
 13-095-026c दुर्धार्यमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनीम् ॥

13-095-027 वसिष्ठ उवाच

13-095-027a वसिष्ठोऽस्मि वरिष्ठोऽस्मि वसे वासं गृहेष्वपि ।
 13-095-027c वरिष्ठत्वाच्च वासाच्च वसिष्ठ इति विद्धि माम् ॥

13-095-028 यातुधान्युवाच

13-095-028a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-028c नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥

13-095-029 कश्यप उवाच

13-095-029a कुलं कुलं च कुपपः कुपयः कश्यपो द्विजः ।
 13-095-029c काश्यः काशनिकाशत्वादेतन्मे नाम धारय ॥

- 13-095-030 यातुधान्युवाच**
 13-095-030a यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।
 13-095-030c दुर्धार्यमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनीम् ॥
- 13-095-031 भरद्वाज उवाच**
 13-095-031a भरे सुतान्भरे शिष्यान्भरे देवान्भरे द्विजान् ।
 13-095-031c भरे भार्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने ॥
- 13-095-032 यातुधान्युवाच**
 13-095-032a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-032c नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥
- 13-095-033 गौतम उवाच**
 13-095-033a गोदमो दमगोऽधूमो दमो दुर्दर्शनश्च ते ।
 13-095-033c विद्धि मां गौतमं कृत्ये यातुधानि निबोध मे ॥
- 13-095-034 यातुधान्युवाच**
 13-095-034a यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।
 13-095-034c नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥
- 13-095-035 विश्वामित्र उवाच**
 13-095-035a विश्वेदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवां तथा ।
 13-095-035c विश्वामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध मे ॥
- 13-095-036 यातुधान्युवाच**
 13-095-036a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-036c नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥
- 13-095-037 जमदग्निरुवाच**
 13-095-037a जाजमद्यजजा नाम मृजा माह जिजायिषे ।
 13-095-037c जमदग्निरिति ख्यातमतो मां विद्धि शोभने ॥
- 13-095-038 यातुधान्युवाच**
 13-095-038a यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने ।
 13-095-038c नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥
- 13-095-039 अरुन्धत्युवाच**

13-095-039a धरां धरित्रीं वसुधां भर्तुस्तिष्ठाम्यनन्तरम् ।
 13-095-039c मनोऽनुरुन्धती भर्तुरिति मां विद्ध्यरुन्धतीम् ॥

13-095-040 यातुधान्युवाच

13-095-040a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-040c नैतद्भारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥

13-095-041 गण्डोवाच

13-095-041a गण्डं गण्डं गतवती गण्डगण्डेति संज्ञिता ।
 13-095-041c गण्डगण्डेव गण्डेति विद्धि मानलसंभवे ॥

13-095-042 यातुधान्युवाच

13-095-042a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-042c नैतद्भारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥

13-095-043 पशुसख उवाच

13-095-043a सखा सखे यः सख्येयः पशूनां च सखा सदा ।
 13-095-043c गौणं पशुसखेत्येवं विद्धि मामग्निसंभवे ॥

13-095-044 यातुधान्युवाच

13-095-044a नामनैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
 13-095-044c नैतद्भारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥

13-095-045 शुनःसख उवाच

13-095-045a एभिरुक्तं यथा नाम नाहं वक्तुमिहोत्सहे ।
 13-095-045c शुनःसखसखायं मां यातुधान्युपधारय ॥

13-095-046 यातुधान्युवाच

13-095-046a नाम तेऽव्यक्तमुक्तं वै वाक्यं संदिग्धया गिरा ।
 13-095-046c तस्मात्सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि यन्नाम ते द्विज ॥

13-095-047 शुनःसख उवाच

13-095-047a सकृदुक्तं मया नाम न गृहीतं यदा त्वया ।
 13-095-047c तस्मात्त्रिदण्डाभिहता गच्छ भस्मेति माचिरम् ॥

13-095-048 भीष्म उवाच

13-095-048a सा ब्रह्मदण्डकल्पेन तेन मूर्ध्नि हता तदा ।

- 13-095-048c कृत्या पपात मेदिन्यां भस्मसाच्च जगाम ह ॥
- 13-095-049a शुनःसखश्च हत्वा तां यातुधानीं महाबलाम् ।
- 13-095-049c भुवि त्रिदण्डं विष्टभ्य शाद्वले समुपाविशत् ॥
- 13-095-050a ततस्ते मुनयः सर्वे पुष्कराणि बिसानि च ।
- 13-095-050c यथाकाममुपादाय समुत्तस्थुर्मुदान्विताः ॥
- 13-095-051a श्रमेण महता युक्तास्ते बिसानि कलापशः ।
- 13-095-051c तीरे निक्षिप्य पद्भिन्यास्तर्पणं चक्रुर्मभसा ॥
- 13-095-052a अथोत्थाय जलात्तस्मात्सर्वे ते वै समागमन् ।
- 13-095-052c नापश्यंश्चापि ते तानि बिसानि पुरुषर्षभ ॥

13-095-053 ऋषय ऊचुः

- 13-095-053a केन क्षुधाभिभूतानामस्माकं पापकर्मणा ।
- 13-095-053c नृशंसेनापनीतानि बिसान्याहारकाङ्क्षिणाम् ॥
- 13-095-054a ते शङ्कमानास्त्वन्योन्यं पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ।
- 13-095-054c त ऊचुः शपथं सर्वे कुर्म इत्यरिकर्शन ॥
- 13-095-055a त उक्त्वा बाढमित्येव सर्व एव शुनःसखम् ।
- 13-095-055c क्षुधार्ताः सुपरिश्रान्ताः शपथायोपचक्रमुः ॥

13-095-056 अत्रिरुवाच

- 13-095-056a स गां स्पृशतु पादेन सूर्यं च प्रतिमेहतु ।
- 13-095-056c अनध्यायेष्वधीयीत बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-057 वसिष्ठ उवाच

- 13-095-057a अनध्यायपरो लोके शुनः स परिकर्षतु ।
- 13-095-057c परिव्राट्कामवृत्तोऽस्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
- 13-095-058a शरणागतं हन्तु मित्रं स्वसुतां चोपजीवतु ।
- 13-095-058c अर्थान्काङ्क्षतु कीनाशाद्विसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-059 कश्यप उवाच

- 13-095-059a सर्वत्र सर्वं पणतु न्यासलोपं करोतु च ।
- 13-095-059c कूटसाक्षित्वमभ्येतु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
- 13-095-060a वृथामांसं समश्रातु वृथादानं करोतु च ।
- 13-095-060c यातु स्त्रियं दिवा चैव बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-061 भरद्वाज उवाच

- 13-095-061a नृशंसस्त्यक्तधर्मास्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ।
 13-095-061c ब्राह्मणं चापि जयतां बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
 13-095-062a उपाध्यायमधः कृत्वा ऋचोऽध्येतु यजूंषि च ।
 13-095-062c जुहोतु च स कक्षाग्नौ बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-063 जमदग्निरुवाच

- 13-095-063a पुरीषमुत्सृजत्वप्सु हन्तु गां चापि दोहिनीम् ।
 13-095-063c अनृतौ मैथुनं यातु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
 13-095-064a द्वेष्यो भार्योपजीवी स्याद्दूरबन्धुश्च वैरवान् ।
 13-095-064c अन्योन्यस्यातिथिश्चास्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-065 गौतम उवाच

- 13-095-065a अधीत्य वेदांस्त्यजतु त्रीनग्नीनपविध्यतु ।
 13-095-065c विक्रीणातु तथा सोमं बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
 13-095-066a उदपानप्लवे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।
 13-095-066c तस्य सालोक्यतां यातु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-067 विश्वामित्र उवाच

- 13-095-067a जीवतो वै गुरून्भृत्यान्भरन्त्वस्य परे जनाः ।
 13-095-067c अगतिर्बहुपुत्रः स्याद्विसस्तैन्यं करोति यः ॥
 13-095-068a अशुचिर्ब्रह्मकूटोऽस्तु ऋद्ध्या चैवाप्यहंकृतः ।
 13-095-068c कर्षको मत्सरी चास्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥
 13-095-069a वर्षान्करोतु भृतको राज्ञश्चास्तु पुरोहितः ।
 13-095-069c अयाज्यस्य भवेदृत्विग्विसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-070 अरुन्धत्युवाच

- 13-095-070a नित्यं परिवदेच्छवश्रूं भर्तुर्भवतु दुर्मनाः ।
 13-095-070c एका स्वादु समश्नातु बिसस्तैन्यं करोति या ॥
 13-095-071a ज्ञातीनां गृहमध्यस्था सक्तूनत्तु दिनक्षये ।
 13-095-071c अभाग्यावीरसूरस्तु बिसस्तैन्यं करोति या ॥

13-095-072 गण्डोवाच

- 13-095-072a अनृतं भाषतु सदा साधुभिश्च विरुध्यतु ।

13-095-072c ददातु कन्यां शुल्केन बिसस्तैन्यं करोति या ॥

13-095-073a साधयित्वा स्वयं प्राशेद्दास्ये जीवतु चैव ह ।

13-095-073c विकर्मणा प्रमीयेत बिसस्तैन्यं करोति या ॥

13-095-074 पशुसख उवाच

13-095-074a दास्य एव प्रजायेत सोऽप्रसूतिरकिंचनः ।

13-095-074c दैवतेष्वनमस्कारो बिसस्तैन्यं करोति यः ॥

13-095-075 शुनःसख उवाच

13-095-075a अध्वर्यवे दुहितरं ददातु; च्छन्दोगे वा चरितब्रह्मचर्ये ।

13-095-075c आथर्वणं वेदमधीत्य विप्रः; स्नायीत यो वै हरते बिसानि ॥

13-095-076 ऋषय ऊचुः

13-095-076a इष्टमेतद्विजातीनां योऽयं ते शपथः कृतः ।

13-095-076c त्वया कृतं बिसस्तैन्यं सर्वेषां नः शुनःसख ॥

13-095-077 शुनःसख उवाच

13-095-077a न्यस्तमाद्यमपश्यद्विर्यदुक्तं कृतकर्मभिः ।

13-095-077c सत्यमेतन्न मिथ्यैतद्विसस्तैन्यं कृतं मया ॥

13-095-078a मया ह्यन्तर्हितानीह बिसानीमानि पश्यत ।

13-095-078c परीक्षार्थं भगवतां कृतमेतन्मयानघाः ॥

13-095-078e रक्षणार्थं च सर्वेषां भवतामहमागतः ॥

13-095-079a यातुधानी ह्यतिक्रुद्धा कृत्यैषा वो वधैषिणी ।

13-095-079c वृषादर्भिप्रयुक्तैषा निहता मे तपोधनाः ॥

13-095-080a दुष्टा हिंस्यादियं पापा युष्मान्प्रत्यग्निसंभवा ।

13-095-080c तस्मादस्म्यागतो विप्रा वासवं मां निबोधत ॥

13-095-081a अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वः सार्वकामिकाः ।

13-095-081c उत्तिष्ठध्वमितः क्षिप्रं तानवाप्नुत वै द्विजाः ॥

13-095-082 भीष्म उवाच

13-095-082a ततो महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्त्वा पुरंदरम् ।

13-095-082c सहैव त्रिदशेन्द्रेण सर्वे जग्मुस्त्रिविष्टपम् ॥

13-095-083a एवमेते महात्मानो भोगैर्बहुविधैरपि ।

13-095-083c क्षुधा परमया युक्ताश्छन्द्यमाना महात्मभिः ॥

- 13-095-083e नैव लोभं तदा चक्रुस्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् ॥
 13-095-084a तस्मात्सर्वास्ववस्थासु नरो लोभं विवर्जयेत् ।
 13-095-084c एष धर्मः परो राजन्नलोभ इति विश्रुतः ॥
 13-095-085a इदं नरः सच्चरितं समवायेषु कीर्तयेत् ।
 13-095-085c सुखभागी च भवति न च दुर्गाण्यवाप्नुते ॥
 13-095-086a प्रीयन्ते पितरश्चास्य ऋषयो देवतास्तथा ।
 13-095-086c यशोधर्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ॥

13-096-001 भीष्म उवाच

- 13-096-001a अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-096-001c यद्वृत्तं तीर्थयात्रायां शपथं प्रति तच्छृणु ॥
 13-096-002a पुष्करार्थं कृतं स्तैन्यं पुरा भरतसत्तम ।
 13-096-002c राजर्षिभिर्महाराज तथैव च द्विजर्षिभिः ॥
 13-096-003a ऋषयः समेताः पश्चिमे वै प्रभासे; समागता मन्त्रममन्त्रयन्त ।
 13-096-003c चराम सर्वे पृथिवीं पुण्यतीर्था; तन्नः कार्यं हन्त गच्छाम सर्वे ॥
 13-096-004a शुक्रोऽङ्गिराश्चैव कविश्च विद्वांस्तथागस्त्यो नारदपर्वतौ च ।
 13-096-004c भृगुर्वसिष्ठः कश्यपो गौतमश्च; विश्वामित्रो जमदग्निश्च राजन् ॥
 13-096-005a ऋषिस्तथा गालवोऽथाष्टकश्च; भरद्वाजोऽरुन्धती वालखिल्याः ।
 13-096-005c शिबिर्दिलीपो नहुषोऽम्बरीषो; राजा ययातिर्धुन्धुमारोऽथ पूरुः ॥
 13-096-006a जग्मुः पुरस्कृत्य महानुभावं; शतक्रतुं वृत्रहणं नरेन्द्र ।
 13-096-006c तीर्थानि सर्वाणि परिक्रमन्तो; माध्यां ययुः कौशिकीं पुण्यतीर्थाम् ॥
 13-096-007a सर्वेषु तीर्थेष्वथ धूतपापा; जग्मुस्ततो ब्रह्मसरः सुपुण्यम् ।
 13-096-007c देवस्य तीर्थे जलमग्निकल्पा; विगाह्य ते भुक्तबिसप्रसूनाः ॥
 13-096-008a केचिद्विसान्यखनंस्तत्र राज;न्नन्ये मृणालान्यखनंस्तत्र विप्राः ।
 13-096-008c अथापश्यन्पुष्करं ते ह्रियन्तं; हृदादगस्त्येन समुद्धृतं वै ॥
 13-096-009a तानाह सर्वानृषिमुख्यानगस्त्यः; केनादत्तं पुष्करं मे सुजातम् ।
 13-096-009c युष्माञ्शङ्के दीयतां पुष्करं मे; न वै भवन्तो हर्तुमर्हन्ति पद्मम् ॥
 13-096-010a शृणोमि कालो हिंसते धर्मवीर्यं; सेयं प्राप्ता वर्धते धर्मपीडा ।
 13-096-010c पुराधर्मो वर्धते नेह याव;त्तावद्गच्छामि परलोकं चिराय ॥
 13-096-011a पुरा वेदान्ब्राह्मणा ग्राममध्ये; घुष्टस्वरा वृषलाञ्श्रावयन्ति ।
 13-096-011c पुरा राजा व्यवहारानधर्म्या;न्पश्यत्यहं परलोकं व्रजामि ॥
 13-096-012a पुरावरान्प्रत्यवरान्गरीयसो; यावन्नरा नावमंस्यन्ति सर्वे ।

- 13-096-012c तमोत्तरं यावदिदं न वर्तते; तावद्व्रजामि परलोकं चिराय ॥
 13-096-013a पुरा प्रपश्यामि परेण मर्त्या; न्वलीयसा दुर्बलान्भुज्यमानान् ।
 13-096-013c तस्माद्यास्यामि परलोकं चिराय; न ह्युत्सहे द्रष्टुमीदृङ्नृलोके ॥
 13-096-014a तमाहुरार्ता ऋषयो महर्षि; न ते वयं पुष्करं चोरयामः ।
 13-096-014c मिथ्याभिषङ्गो भवता न कार्यः; शपाम तीक्ष्णाञ्शपथान्महर्षे ॥
 13-096-015a ते निश्चितास्तत्र महर्षयस्तु; संमन्यन्तो धर्ममेवं नरेन्द्र ।
 13-096-015c ततोऽशपञ्शपथान्पर्ययेण; सहैव ते पार्थिव पुत्रपौत्रैः ॥

13-096-016 भृगुरुवाच

- 13-096-016a प्रत्याक्रोशेदिहाक्रुष्टस्ताडितः प्रतिताडयेत् ।
 13-096-016c खादेच्च पृष्ठमांसानि यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-017 वसिष्ठ उवाच

- 13-096-017a अस्वाध्यायपरो लोके श्वानं च परिकर्षतु ।
 13-096-017c पुरे च भिक्षुर्भवतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-018 कश्यप उवाच

- 13-096-018a सर्वत्र सर्वं पणतु न्यासे लोभं करोतु च ।
 13-096-018c कूटसाक्षित्वमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-019 गौतम उवाच

- 13-096-019a जीवत्वहंकृतो बुद्ध्या विपणत्वधमेन सः ।
 13-096-019c कर्षको मत्सरी चास्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-020 अङ्गिरा उवाच

- 13-096-020a अशुचिर्ब्रह्मकूटोऽस्तु श्वानं च परिकर्षतु ।
 13-096-020c ब्रह्महानिकृतिश्चास्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-021 धुन्धुमार उवाच

- 13-096-021a अकृतज्ञोऽस्तु मित्राणां शूद्रायां तु प्रजायतु ।
 13-096-021c एकः संपन्नमश्रातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-022 पूरुरुवाच

- 13-096-022a चिकित्सायां प्रचरतु भार्यया चैव पुष्यतु ।
 13-096-022c श्वशुरात्तस्य वृत्तिः स्याद्यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-023 दिलीप उवाच

13-096-023a उदपानप्लवे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।
 13-096-023c तस्य लोकान्स ब्रजतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-024 शुक्र उवाच

13-096-024a पृष्ठमांसं समश्नातु दिवा गच्छतु मैथुनम् ।
 13-096-024c प्रेष्यो भवतु राज्ञश्च यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-025 जमदग्निरुवाच

13-096-025a अनध्यायेष्वधीयीत मित्रं श्राद्धे च भोजयेत् ।
 13-096-025c श्राद्धे शूद्रस्य चाश्रीयाद्यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-026 शिबिरुवाच

13-096-026a अनाहिताग्निर्घ्नियतां यज्ञे विघ्नं करोतु च ।
 13-096-026c तपस्विभिर्विरुध्येत यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-027 ययातिरुवाच

13-096-027a अनृतौ जटी व्रतिन्यां वै भार्यायां संप्रजायतु ।
 13-096-027c निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-028 नहुष उवाच

13-096-028a अतिथिं गृहस्थो नुदतु कामवृत्तोऽस्तु दीक्षितः ।
 13-096-028c विद्यां प्रयच्छतु भृतो यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-029 अम्बरीष उवाच

13-096-029a नृशंसस्त्यक्तधर्मोऽस्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ।
 13-096-029c ब्राह्मणं चापि जहतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-030 नारद उवाच

13-096-030a गूढोऽज्ञानी बहिः शास्त्रं पठतां विस्वरं पदम् ।
 13-096-030c गरीयसोऽवजानातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-031 नाभाग उवाच

13-096-031a अनृतं भाषतु सदा सद्भिश्चैव विरुध्यतु ।
 13-096-031c शुल्केन कन्यां ददतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-032 कविरुवाच

- 13-096-032a पदा स गां ताडयतु सूर्यं च प्रति मेहतु ।
 13-096-032c शरणागतं च त्यजतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-033 विश्वामित्र उवाच**
 13-096-033a करोतु भृतकोऽवर्षां राज्ञश्चास्तु पुरोहितः ।
 13-096-033c ऋत्विगस्तु ह्ययाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-034 पर्वत उवाच**
 13-096-034a ग्रामे चाधिकृतः सोऽस्तु खरयानेन गच्छतु ।
 13-096-034c शुनः कर्षतु वृत्त्यर्थं यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-035 भरद्वाज उवाच**
 13-096-035a सर्वपापसमादानं नृशंसे चानृते च यत् ।
 13-096-035c तत्तस्यास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-036 अष्टक उवाच**
 13-096-036a स राजास्त्वकृतप्रज्ञः कामवृत्तिश्च पापकृत् ।
 13-096-036c अधर्मेणानुशास्तूर्वीं यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-037 गालव उवाच**
 13-096-037a पापिष्ठेभ्यस्त्वनर्घार्हः स नरोऽस्तु स्वपापकृत् ।
 13-096-037c दत्त्वा दानं कीर्तयतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-038 अरुन्धत्युवाच**
 13-096-038a श्वश्र्वापवादं वदतु भर्तुर्भवतु दुर्मनाः ।
 13-096-038c एका स्वादु समश्नातु या ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-039 वालखिल्या ऊचुः**
 13-096-039a एकपादेन वृत्त्यर्थं ग्रामद्वारे स तिष्ठतु ।
 13-096-039c धर्मज्ञस्त्यक्तधर्मोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-040 पशुसख उवाच**
 13-096-040a अग्निहोत्रमनादृत्य सुखं स्वपतु स द्विजः ।
 13-096-040c परिव्राट्कामवृत्तोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥
- 13-096-041 सुरभ्युवाच**
 13-096-041a बाल्वजेन निदानेन कांस्यं भवतु दोहनम् ।

13-096-041c दुह्येत परवत्सेन या ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-042 भीष्म उवाच

13-096-042a ततस्तु तैः शपथैः शप्यमानैः; नानाविधैर्बहुभिः कौरवेन्द्र ।
 13-096-042c सहस्राक्षो देवराट्संप्रहृष्टः; समीक्ष्य तं कोपनं विप्रमुख्यम् ॥
 13-096-043a अथाब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं; समाभाष्य तमृषिं जातरोषम् ।
 13-096-043c ब्रह्मर्षिदेवर्षिनृपर्षिमध्ये; यत्तन्निबोधेह ममाद्य राजन् ॥

13-096-044 शक्र उवाच

13-096-044a अध्वर्यवे दुहितरं ददातु; च्छन्दोगे वा चरितब्रह्मचर्ये ।
 13-096-044c आथर्वणं वेदमधीत्य विप्रः; स्नायीत यः पुष्करमाददाति ॥
 13-096-045a सर्वान्वेदानधीयीत पुण्यशीलोऽस्तु धार्मिकः ।
 13-096-045c ब्रह्मणः सदनं यातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥

13-096-046 अगस्त्य उवाच

13-096-046a आशीर्वादस्त्वया प्रोक्तः शपथो बलसूदन ।
 13-096-046c दीयतां पुष्करं मह्यमेष धर्मः सनातनः ॥

13-096-047 इन्द्र उवाच

13-096-047a न मया भगवँल्लोभाद्धृतं पुष्करमद्य वै ।
 13-096-047c धर्मं तु श्रोतुकामेन हृतं न क्रोद्धुमर्हसि ॥
 13-096-048a धर्मः श्रुतिसमुत्कर्षो धर्मसेतुरनामयः ।
 13-096-048c आर्षो वै शाश्वतो नित्यमव्ययोऽयं मया श्रुतः ॥
 13-096-049a तदिदं गृह्यतां विद्वन्पुष्करं मुनिसत्तम ।
 13-096-049c अतिक्रमं मे भगवन्क्षन्तुमर्हस्यनिन्दित ॥
 13-096-050a इत्युक्तः स महेन्द्रेण तपस्वी कोपनो भृशम् ।
 13-096-050c जग्राह पुष्करं धीमान्प्रसन्नश्चाभवन्मुनिः ॥
 13-096-051a प्रययुस्ते ततो भूयस्तीर्थानि वनगोचराः ।
 13-096-051c पुण्यतीर्थेषु च तथा गात्राण्याप्लावयन्ति ते ॥
 13-096-052a आख्यानं य इदं युक्तः पठेत्पर्वणि पर्वणि ।
 13-096-052c न मूर्खं जनयेत्पुत्रं न भवेच्च निराकृतिः ॥
 13-096-053a न तमापत्स्पृशेत्काचिन्न ज्वरो न रुजश्च ह ।
 13-096-053c विरजाः श्रेयसा युक्तः प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयात् ॥

13-096-054a यश्च शास्त्रमनुध्यायेदृषिभिः परिपालितम् ।
 13-096-054c स गच्छेद्ब्रह्मणो लोकमव्ययं च नरोत्तम ॥

13-097-001 युधिष्ठिर उवाच

13-097-001a यदिदं श्राद्धधर्मेषु दीयते भरतर्षभ ।
 13-097-001c छत्रं चोपानहौ चैव केनैतत्संप्रवर्तितम् ॥
 13-097-001e कथं चैतत्समुत्पन्नं किमर्थं च प्रदीयते ॥
 13-097-002a न केवलं श्राद्धधर्मे पुण्यकेष्वपि दीयते ।
 13-097-002c एतद्विस्तरतो राजञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

13-097-003 भीष्म उवाच

13-097-003a शृणु राजन्नवहितश्छत्रोपानहविस्तरम् ।
 13-097-003c यथैतत्प्रथितं लोके येन चैतत्प्रवर्तितम् ॥
 13-097-004a यथा चाक्षय्यतां प्राप्तं पुण्यतां च यथा गतम् ।
 13-097-004c सर्वमेतदशेषेण प्रवक्ष्यामि जनाधिप ॥
 13-097-005a इतिहासं पुरावृत्तमिमं शृणु नराधिप ।
 13-097-005c जमदग्नेश्च संवादं सूर्यस्य च महात्मनः ॥
 13-097-006a पुरा स भगवान्साक्षाद्धनुषाक्रीडत प्रभो ।
 13-097-006c संधाय संधाय शरांश्चिक्षेप किल भार्गवः ॥
 13-097-007a तान्क्षिप्तात्रेणुका सर्वास्तस्येषून्दीप्ततेजसः ।
 13-097-007c आनाय्य सा तदा तस्मै प्रादादसकृदच्युत ॥
 13-097-008a अथ तेन स शब्देन ज्यातलस्य शरस्य च ।
 13-097-008c प्रहृष्टः संप्रचिक्षेप सा च प्रत्याजहार तान् ॥
 13-097-009a ततो मध्याह्नमारूढे ज्येष्ठामूले दिवाकरे ।
 13-097-009c स सायकान्द्विजो विद्ध्वा रेणुकामिदमब्रवीत् ॥
 13-097-010a गच्छानय विशालाक्षि शरानेतान्धनुश्च्युतान् ।
 13-097-010c यावदेतान्पुनः सुभ्रु क्षिपामीति जनाधिप ॥
 13-097-011a सा गच्छत्यन्तरा छायां वृक्षमाश्रित्य भामिनी ।
 13-097-011c तस्थौ तस्या हि संतप्तं शिरः पादौ तथैव च ॥
 13-097-012a स्थिता सा तु मुहूर्तं वै भर्तुः शापभयाच्छुभा ।
 13-097-012c ययावानयितुं भूयः सायकानसितेक्षणा ॥
 13-097-012e प्रत्याजगाम च शरांस्तानादाय यशस्विनी ॥

- 13-097-013a सा प्रस्विन्ना सुचार्वङ्गी पद्भ्यां दुःखं नियच्छती ।
 13-097-013c उपाजगाम भर्तारं भयाद्भर्तुः प्रवेपती ॥
 13-097-014a स तामृषिस्ततः क्रुद्धो वाक्यमाह शुभाननाम् ।
 13-097-014c रेणुके किं चिरेण त्वमागतेति पुनः पुनः ॥

13-097-015 रेणुकोवाच

- 13-097-015a शिरस्तावत्प्रदीप्तं मे पादौ चैव तपोधन ।
 13-097-015c सूर्यतेजोनिरुद्धाहं वृक्षच्छायामुपाश्रिता ॥
 13-097-016a एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मांश्चिरमेतत्कृतं मया ।
 13-097-016c एतज्ज्ञात्वा मम विभो मा क्रुधस्त्वं तपोधन ॥

13-097-017 जमदग्निरुवाच

- 13-097-017a अद्यैनं दीप्तकिरणं रेणुके तव दुःखदम् ।
 13-097-017c शरैर्निपातयिष्यामि सूर्यमस्त्राग्नितेजसा ॥

13-097-018 भीष्म उवाच

- 13-097-018a स विस्फार्य धनुर्दिव्यं गृहीत्वा च बहूञ्जरान् ।
 13-097-018c अतिष्ठत्सूर्यमभितो यतो याति ततोमुखः ॥
 13-097-019a अथ तं प्रहरिष्यन्तं सूर्योऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ।
 13-097-019c द्विजरूपेण कौन्तेय किं ते सूर्योऽपराध्यते ॥
 13-097-020a आदत्ते रश्मिभिः सूर्यो दिवि विद्वंस्ततस्ततः ।
 13-097-020c रसं स तं वै वर्षासु प्रवर्षति दिवाकरः ॥
 13-097-021a ततोऽन्नं जायते विप्र मनुष्याणां सुखावहम् ।
 13-097-021c अन्नं प्राणा इति यथा वेदेषु परिपठ्यते ॥
 13-097-022a अथाश्रेषु निगूढश्च रश्मिभिः परिवारितः ।
 13-097-022c सप्त द्वीपानिमान्ब्रह्मन्वर्षेणाभिप्रवर्षति ॥
 13-097-023a ततस्तदौषधीनां च वीरुधां पत्रपुष्पजम् ।
 13-097-023c सर्वं वर्षाभिनिर्वृत्तमन्नं संभवति प्रभो ॥
 13-097-024a जातकर्माणि सर्वाणि व्रतोपनयनानि च ।
 13-097-024c गोदानानि विवाहाश्च तथा यज्ञसमृद्धयः ॥
 13-097-025a सत्राणि दानानि तथा संयोगा वित्तसंचयाः ।
 13-097-025c अन्नतः संप्रवर्तन्ते यथा त्वं वेत्थ भार्गव ॥
 13-097-026a रमणीयानि यावन्ति यावदारम्भकाणि च ।

- 13-097-026c सर्वमन्नात्प्रभवति विदितं कीर्तयामि ते ॥
 13-097-027a सर्वं हि वेत्थ विप्र त्वं यदेतत्कीर्तितं मया ।
 13-097-027c प्रसादये त्वा विप्रर्षे किं ते सूर्यो निपात्यते ॥

13-098-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-098-001a एवं तदा प्रयाचन्तं भास्करं मुनिसत्तमः ।
 13-098-001c जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥

13-098-002 भीष्म उवाच

- 13-098-002a तथा प्रयाचमानस्य मुनिरग्निसमप्रभः ।
 13-098-002c जमदग्निः शमं नैव जगाम कुरुनन्दन ॥
 13-098-003a ततः सूर्यो मधुरया वाचा तमिदमब्रवीत् ।
 13-098-003c कृताञ्जलिर्विप्ररूपी प्रणम्येदं विशां पते ॥
 13-098-004a चलं निमित्तं विप्रर्षे सदा सूर्यस्य गच्छतः ।
 13-098-004c कथं चलं वेत्स्यसि त्वं सदा यान्तं दिवाकरम् ॥

13-098-005 जमदग्निरुवाच

- 13-098-005a स्थिरं वापि चलं वापि जाने त्वां ज्ञानचक्षुषा ।
 13-098-005c अवश्यं विनयाधानं कार्यमद्य मया तव ॥
 13-098-006a अपराह्णे निमेषार्धं तिष्ठसि त्वं दिवाकर ।
 13-098-006c तत्र वेत्स्यामि सूर्य त्वां न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥

13-098-007 सूर्य उवाच

- 13-098-007a असंशयं मां विप्रर्षे वेत्स्यसे धन्विनां वर ।
 13-098-007c अपकारिणं तु मां विद्धि भगवञ्शरणागतम् ॥

13-098-008 भीष्म उवाच

- 13-098-008a ततः प्रहस्य भगवाञ्जमदग्निरुवाच तम् ।
 13-098-008c न भीः सूर्य त्वया कार्या प्रणिपातगतो ह्यसि ॥
 13-098-009a ब्राह्मणेष्वार्जवं यच्च स्थैर्यं च धरणीतले ।
 13-098-009c सौम्यतां चैव सोमस्य गाम्भीर्यं वरुणस्य च ॥
 13-098-010a दीप्तिमग्नेः प्रभां मेरोः प्रतापं तपनस्य च ।
 13-098-010c एतान्यतिक्रमेद्यो वै स हन्याच्छरणागतम् ॥
 13-098-011a भवेत्स गुरुतल्पी च ब्रह्महा च तथा भवेत् ।

- 13-098-011c सुरापानं च कुर्यात्स यो हन्याच्छरणागतम् ॥
 13-098-012a एतस्य त्वपनीतस्य समाधिं तात चिन्तय ।
 13-098-012c यथा सुखगमः पन्था भवेत्त्वद्रश्मितापितः ॥

13-098-013 भीष्म उवाच

- 13-098-013a एतावदुक्त्वा स तदा तूष्णीमासीद्भृगूद्वहः ।
 13-098-013c अथ सूर्यो ददौ तस्मै छत्रोपानहमाशु वै ॥

13-098-014 सूर्य उवाच

- 13-098-014a महर्षे शिरसस्त्राणं छत्रं मद्रश्मिवारणम् ।
 13-098-014c प्रतिगृह्णीष्व पद्भ्यां च त्राणार्थं चर्मपादुके ॥
 13-098-015a अद्यप्रभृति चैवैतल्लोके संप्रचरिष्यति ।
 13-098-015c पुण्यदानेषु सर्वेषु परमक्षय्यमेव च ॥

13-098-016 भीष्म उवाच

- 13-098-016a उपानच्छत्रमेतद्वै सूर्येणेह प्रवर्तितम् ।
 13-098-016c पुण्यमेतदभिख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥
 13-098-017a तस्मात्प्रयच्छ विप्रेभ्यश्छत्रोपानहमुत्तमम् ।
 13-098-017c धर्मस्ते सुमहान्भावी न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
 13-098-018a छत्रं हि भरतश्रेष्ठ यः प्रदद्याद्विजातये ।
 13-098-018c शुभ्रं शतशलाकं वै स प्रेत्य सुखमेधते ॥
 13-098-019a स शक्रलोके वसति पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
 13-098-019c अप्सरोभिश्च सततं देवैश्च भरतर्षभ ॥
 13-098-020a दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
 13-098-020c स्नातकाय महाबाहो संशिताय द्विजातये ॥
 13-098-021a सोऽपि लोकानवाप्नोति दैवतैरभिपूजितान् ।
 13-098-021c गोलोके स मुदा युक्तो वसति प्रेत्य भारत ॥
 13-098-022a एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया कात्स्नर्येन कीर्तितम् ।
 13-098-022c छत्रोपानहदानस्य फलं भरतसत्तम ॥

13-099-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-099-001a आरामाणां तडागानां यत्फलं कुरुनन्दन ।
 13-099-001c तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोऽद्य भरतर्षभ ॥

13-099-002 भीष्म उवाच

- 13-099-002a सुप्रदर्शा वनवती चित्रधातुविभूषिता ।
 13-099-002c उपेता सर्वबीजैश्च श्रेष्ठा भूमिरिहोच्यते ॥
- 13-099-003a तस्याः क्षेत्रविशेषं च तडागानां निवेशनम् ।
 13-099-003c औदकानि च सर्वाणि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥
- 13-099-004a तडागानां च वक्ष्यामि कृतानां चापि ये गुणाः ।
 13-099-004c त्रिषु लोकेषु सर्वत्र पूजितो यस्तडागवान् ॥
- 13-099-005a अथ वा मित्रसदनं मैत्रं मित्रविवर्धनम् ।
 13-099-005c कीर्तिसंजननं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ॥
- 13-099-006a धर्मस्यार्थस्य कामस्य फलमाहुर्मनीषिणः ।
 13-099-006c तडागं सुकृतं देशे क्षेत्रमेव महाश्रयम् ॥
- 13-099-007a चतुर्विधानां भूतानां तडागमुपलक्षयेत् ।
 13-099-007c तडागानि च सर्वाणि दिशन्ति श्रियमुत्तमाम् ॥
- 13-099-008a देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षसाः ।
 13-099-008c स्थावराणि च भूतानि संश्रयन्ति जलाशयम् ॥
- 13-099-009a तस्मात्तांस्ते प्रवक्ष्यामि तडागे ये गुणाः स्मृताः ।
 13-099-009c या च तत्र फलावाप्तिरृषिभिः समुदाहृता ॥
- 13-099-010a वर्षमात्रे तडागे तु सलिलं यस्य तिष्ठति ।
 13-099-010c अग्निहोत्रफलं तस्य फलमाहुर्मनीषिणः ॥
- 13-099-011a शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति ।
 13-099-011c गोसहस्रस्य स प्रेत्य लभते फलमुत्तमम् ॥
- 13-099-012a हेमन्तकाले सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति ।
 13-099-012c स वै बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥
- 13-099-013a यस्य वै शैशिरे काले तडागे सलिलं भवेत् ।
 13-099-013c अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाहुर्मनीषिणः ॥
- 13-099-014a तडागं सुकृतं यस्य वसन्ते तु महाश्रयम् ।
 13-099-014c अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं स समुपाश्रुते ॥
- 13-099-015a निदाघकाले पानीयं तडागे यस्य तिष्ठति ।
 13-099-015c वाजपेयसमं तस्य फलं वै मुनयो विदुः ॥
- 13-099-016a स कुलं तारयेत्सर्वं यस्य खाते जलाशये ।
 13-099-016c गावः पिबन्ति पानीयं साधवश्च नराः सदा ॥

13-099-017a	तडागे यस्य गावस्तु पिबन्ति तृषिता जलम् ।
13-099-017c	मृगपक्षिमनुष्याश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
13-099-018a	यत्पिबन्ति जलं तत्र स्नायन्ते विश्रमन्ति च ।
13-099-018c	तडागदस्य तत्सर्वं प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥
13-099-019a	दुर्लभं सलिलं तात विशेषेण परत्र वै ।
13-099-019c	पानीयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भवति शाश्वती ॥
13-099-020a	तिलान्ददत पानीयं दीपान्ददत जाग्रत ।
13-099-020c	ज्ञातिभिः सह मोदध्वमेतत्प्रेतेषु दुर्लभम् ॥
13-099-021a	सर्वदानैर्गुरुतरं सर्वदानैर्विशिष्यते ।
13-099-021c	पानीयं नरशार्दूल तस्माद्दातव्यमेव हि ॥
13-099-022a	एवमेतत्तडागेषु कीर्तितं फलमुत्तमम् ।
13-099-022c	अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामपि रोपणे ॥
13-099-023a	स्थावराणां च भूतानां जातयः षट्प्रकीर्तिताः ।
13-099-023c	वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥
13-099-024a	एता जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्वमे ।
13-099-024c	कीर्तिश्च मानुषे लोके प्रेत्य चैव फलं शुभम् ॥
13-099-025a	लभते नाम लोके च पितृभिश्च महीयते ।
13-099-025c	देवलोकगतस्यापि नाम तस्य न नश्यति ॥
13-099-026a	अतीतानागते चोभे पितृवंशं च भारत ।
13-099-026c	तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद्वृक्षान्प्ररोपयेत् ॥
13-099-027a	तस्य पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः ।
13-099-027c	परलोकगतः स्वर्गं लोकांश्चाप्नोति सोऽव्ययान् ॥
13-099-028a	पुष्पैः सुरगणान्वृक्षाः फलैश्चापि तथा पितृन् ।
13-099-028c	छायया चातिथींस्तात पूजयन्ति महीरुहाः ॥
13-099-029a	किंनरोरगरक्षांसि देवगन्धर्वमानवाः ।
13-099-029c	तथा ऋषिगणाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् ॥
13-099-030a	पुष्पिताः फलवन्तश्च तर्पयन्तीह मानवान् ।
13-099-030c	वृक्षदं पुत्रवद्वृक्षास्तारयन्ति परत्र च ॥
13-099-031a	तस्मात्तडागे वृक्षा वै रोप्याः श्रेयोर्थिना सदा ।
13-099-031c	पुत्रवत्परिपाल्याश्च पुत्रास्ते धर्मतः स्मृताः ॥
13-099-032a	तडागकृद्वृक्षरोपी इष्टयज्ञश्च यो द्विजः ।

- 13-099-032c एते स्वर्गे महीयन्ते ये चान्ये सत्यवादिनः ॥
- 13-099-033a तस्मात्तडागं कुर्वीत आरामांश्चैव रोपयेत् ।
- 13-099-033c यजेच्च विविधैर्यज्ञैः सत्यं च सततं वदेत् ॥
- 13-100-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-100-001a गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रब्रूहि भरतर्षभ ।
- 13-100-001c ऋद्धिमाप्नोति किं कृत्वा मनुष्य इह पार्थिव ॥
- 13-100-002 भीष्म उवाच**
- 13-100-002a अत्र ते वर्तयिष्यामि पुरावृत्तं जनाधिप ।
- 13-100-002c वासुदेवस्य संवादं पृथिव्याश्चैव भारत ॥
- 13-100-003a संस्तूय पृथिवीं देवीं वासुदेवः प्रतापवान् ।
- 13-100-003c पप्रच्छ भरतश्रेष्ठ यदेतत्पृच्छसेऽद्य माम् ॥
- 13-100-004 वासुदेव उवाच**
- 13-100-004a गार्हस्थ्यं धर्ममाश्रित्य मया वा मद्विधेन वा ।
- 13-100-004c किमवश्यं धरे कार्यं किं वा कृत्वा सुखी भवेत् ॥
- 13-100-005 पृथिव्युवाच**
- 13-100-005a ऋषयः पितरो देवा मनुष्याश्चैव माधव ।
- 13-100-005c इज्याश्चैवार्चनीयाश्च यथा चैवं निबोध मे ॥
- 13-100-006a सदा यज्ञेन देवांश्च आतिथ्येन च मानवान् ।
- 13-100-006c छन्दतश्च यथानित्यमर्हान्युज्जीत नित्यशः ॥
- 13-100-006e तेन हृषिगणाः प्रीता भवन्ति मधुसूदन ॥
- 13-100-007a नित्यमग्निं परिचरेदभुक्त्वा बलिकर्म च ।
- 13-100-007c कुर्यात्तथैव देवा वै प्रीयन्ते मधुसूदन ॥
- 13-100-008a कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
- 13-100-008c पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमाहरन् ॥
- 13-100-009a सिद्धान्नाद्वैश्वदेवं वै कुर्यादग्नौ यथाविधि ।
- 13-100-009c अग्नीषोमं वैश्वदेवं धान्वन्तर्यमनन्तरम् ॥
- 13-100-010a प्रजानां पतये चैव पृथग्घोमो विधीयते ।
- 13-100-010c तथैव चानुपूर्व्येण बलिकर्म प्रयोजयेत् ॥
- 13-100-011a दक्षिणायां यमायेह प्रतीच्यां वरुणाय च ।
- 13-100-011c सोमाय चाप्युदीच्यां वै वास्तुमध्ये द्विजातये ॥

13-100-012a	धन्वन्तरेः प्रागुदीच्यां प्राच्यां शक्राय माधव ।
13-100-012c	मनोर्वै इति च प्राहुर्बलिं द्वारे गृहस्य वै ॥
13-100-012e	मरुद्भ्यो देवताभ्यश्च बलिमन्तर्गृहे हरेत् ॥
13-100-013a	तथैव विश्वेदेवेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् ।
13-100-013c	निशाचरेभ्यो भूतेभ्यो बलिं नक्तं तथा हरेत् ॥
13-100-014a	एवं कृत्वा बलिं सम्यग्दद्याद्भिक्षां द्विजातये ।
13-100-014c	अलाभे ब्राह्मणस्याग्नावग्रमुत्क्षिप्य निक्षिपेत् ॥
13-100-015a	यदा श्राद्धं पितृभ्यश्च दातुमिच्छेत मानवः ।
13-100-015c	तदा पश्चात्प्रकुर्वीत निवृत्ते श्राद्धकर्मणि ॥
13-100-016a	पितॄन्संतर्पयित्वा तु बलिं कुर्याद्विधानतः ।
13-100-016c	वैश्वदेवं ततः कुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणवाचनम् ॥
13-100-017a	ततोऽन्नेनावशेषेण भोजयेदतिथीनपि ।
13-100-017c	अर्चापूर्वं महाराज ततः प्रीणाति मानुषान् ॥
13-100-018a	अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ।
13-100-019a	आचार्यस्य पितुश्चैव सख्युराप्तस्य चातिथेः ।
13-100-019c	इदमस्ति गृहे मह्यमिति नित्यं निवेदयेत् ॥
13-100-020a	ते यद्वदेयुस्तत्कुर्यादिति धर्मो विधीयते ।
13-100-020c	गृहस्थः पुरुषः कृष्ण शिष्टाशी च सदा भवेत् ॥
13-100-021a	राजर्त्विजं स्नातकं च गुरुं श्वशुरमेव च ।
13-100-021c	अर्चयेन्मधुपर्केण परिसंवत्सरोषितान् ॥
13-100-022a	श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ।
13-100-022c	वैश्वदेवं हि नामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥
13-100-023a	एतांस्तु धर्मान्गार्हस्थान्यः कुर्यादनसूयकः ।
13-100-023c	स इहर्द्धिं परां प्राप्य प्रेत्य नाके महीयते ॥

13-100-024 भीष्म उवाच

13-100-024a	इति भूमेर्वचः श्रुत्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।
13-100-024c	तथा चकार सततं त्वमप्येवं समाचर ॥
13-100-025a	एवं गृहस्थधर्मं त्वं चेतयानो नराधिप ।
13-100-025c	इहलोके यशः प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्स्यसि ॥

13-101-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-101-001a आलोकदानं नामैतत्कीदृशं भरतर्षभ ।
 13-101-001c कथमेतत्समुत्पन्नं फलं चात्र ब्रवीहि मे ॥
- 13-101-002 भीष्म उवाच**
- 13-101-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-101-002c मनोः प्रजापतेर्वादं सुवर्णस्य च भारत ॥
- 13-101-003a तपस्वी कश्चिदभवत्सुवर्णो नाम नामतः ।
 13-101-003c वर्णतो हेमवर्णः स सुवर्ण इति पप्रथे ॥
- 13-101-004a कुलशीलगुणोपेतः स्वाध्याये च परं गतः ।
 13-101-004c बहून्स्ववंशप्रभवान्समतीतः स्वकैर्गुणैः ॥
- 13-101-005a स कदाचिन्मनुं विप्रो ददर्शोपससर्प च ।
 13-101-005c कुशलप्रश्नमन्योन्यं तौ च तत्र प्रचक्रतुः ॥
- 13-101-006a ततस्तौ सिद्धसंकल्पौ मेरौ काञ्चनपर्वते ।
 13-101-006c रमणीये शिलापृष्ठे सहितौ संन्यषीदताम् ॥
- 13-101-007a तत्र तौ कथयामास्तां कथा नानाविधाश्रयाः ।
 13-101-007c ब्रह्मर्षिदेवदैत्यानां पुराणानां महात्मनाम् ॥
- 13-101-008a सुवर्णस्त्वब्रवीद्वाक्यं मनुं स्वायंभुवं प्रभुम् ।
 13-101-008c हितार्थं सर्वभूतानां प्रश्नं मे वक्तुमर्हसि ॥
- 13-101-009a सुमनोभिर्यदिज्यन्ते दैवतानि प्रजेश्वर ।
 13-101-009c किमेतत्कथमुत्पन्नं फलयोगं च शंस मे ॥

13-101-010 मनुरुवाच

- 13-101-010a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-101-010c शुक्रस्य च बलेश्चैव संवादं वै समागमे ॥
- 13-101-011a बलेर्वैरोचनस्येह त्रैलोक्यमनुशासतः ।
 13-101-011c समीपमाजगामाशु शुक्रो भृगुकुलोद्बहः ॥
- 13-101-012a तमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्य भार्गवं सोऽसुराधिपः ।
 13-101-012c निषसादासने पश्चाद्विधिवद्भूरिदक्षिणः ॥
- 13-101-013a कथेयमभवत्तत्र या त्वया परिकीर्तिता ।
 13-101-013c सुमनोधूपदीपानां संप्रदाने फलं प्रति ॥
- 13-101-014a ततः पप्रच्छ दैत्येन्द्रः कवीन्द्रं प्रश्नमुत्तमम् ।
 13-101-014c सुमनोधूपदीपानां किं फलं ब्रह्मवित्तम ॥

- 13-101-014e प्रदानस्य द्विजश्रेष्ठ तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
- 13-101-015 शुक्र उवाच**
- 13-101-015a तपः पूर्वं समुत्पन्नं धर्मस्तस्मादनन्तरम् ।
- 13-101-015c एतस्मिन्नन्तरे चैव वीरुदोषध्य एव च ॥
- 13-101-016a सोमस्यात्मा च बहुधा संभूतः पृथिवीतले ।
- 13-101-016c अमृतं च विषं चैव याश्चान्यास्तुल्यजातयः ॥
- 13-101-017a अमृतं मनसः प्रीतिं सद्यः पुष्टिं ददाति च ।
- 13-101-017c मनो ग्लपयते तीव्रं विषं गन्धेन सर्वशः ॥
- 13-101-018a अमृतं मङ्गलं विद्धि महद्विषममङ्गलम् ।
- 13-101-018c ओषध्यो ह्यमृतं सर्वं विषं तेजोऽग्निसंभवम् ॥
- 13-101-019a मनो ह्लादयते यस्माच्छ्रियं चापि दधाति ह ।
- 13-101-019c तस्मात्सुमनसः प्रोक्ता नरैः सुकृतकर्मभिः ॥
- 13-101-020a देवताभ्यः सुमनसो यो ददाति नरः शुचिः ।
- 13-101-020c तस्मात्सुमनसः प्रोक्ता यस्मात्तुष्यन्ति देवताः ॥
- 13-101-021a यं यमुद्दिश्य दीयेरन्देवं सुमनसः प्रभो ।
- 13-101-021c मङ्गलार्थं स तेनास्य प्रीतो भवति दैत्यप ॥
- 13-101-022a ज्ञेयास्तूग्राश्च सौम्याश्च तेजस्विन्यश्च ताः पृथक् ।
- 13-101-022c ओषध्यो बहुवीर्याश्च बहुरूपास्तथैव च ॥
- 13-101-023a यज्ञियानां च वृक्षाणामयज्ञियान्निबोध मे ।
- 13-101-023c आसुराणि च माल्यानि दैवतेभ्यो हितानि च ॥
- 13-101-024a राक्षसानां सुराणां च यक्षाणां च तथा प्रियाः ।
- 13-101-024c पितॄणां मानुषाणां च कान्ता यास्त्वनुपूर्वशः ॥
- 13-101-025a वन्या ग्राम्याश्चेह तथा कृष्टोप्ताः पर्वताश्रयाः ।
- 13-101-025c अकण्टकाः कण्टकिन्यो गन्धरूपरसान्विताः ॥
- 13-101-026a द्विविधो हि स्मृतो गन्ध इष्टोऽनिष्टश्च पुष्पजः ।
- 13-101-026c इष्टगन्धानि देवानां पुष्पाणीति विभावयेत् ॥
- 13-101-027a अकण्टकानां वृक्षाणां श्वेतप्रायाश्च वर्णतः ।
- 13-101-027c तेषां पुष्पाणि देवानामिष्टानि सततं प्रभो ॥
- 13-101-028a जलजानि च माल्यानि पद्मादीनि च यानि च ।
- 13-101-028c गन्धर्वनागयक्षेभ्यस्तानि दद्याद्विचक्षणः ॥
- 13-101-029a ओषध्यो रक्तपुष्पाश्च कटुकाः कण्टकान्विताः ।

- 13-101-029c शत्रूणामभिचारार्थमथर्वसु निदर्शिताः ॥
- 13-101-030a तीक्ष्णवीर्यास्तु भूतानां दुरालम्भाः सकण्टकाः ।
- 13-101-030c रक्तभूयिष्ठवर्णाश्च कृष्णाश्चैवोपहारयेत् ॥
- 13-101-031a मनोहृदयनन्दिन्यो विमर्दे मधुराश्च याः ।
- 13-101-031c चारुरूपाः सुमनसो मानुषाणां स्मृता विभो ॥
- 13-101-032a न तु श्मशानसंभूता न देवायतनोद्भवाः ।
- 13-101-032c संनयेत्पुष्टियुक्तेषु विवाहेषु रहःसु च ॥
- 13-101-033a गिरिसानुरुहाः सौम्या देवानामुपपादयेत् ।
- 13-101-033c प्रोक्षिताभ्युक्षिताः सौम्या यथायोगं यथास्मृति ॥
- 13-101-034a गन्धेन देवास्तुष्यन्ति दर्शनाद्यक्षराक्षसाः ।
- 13-101-034c नागाः समुपभोगेन त्रिभिरेतैस्तु मानुषाः ॥
- 13-101-035a सद्यः प्रीणाति देवान्वै ते प्रीता भावयन्त्युत ।
- 13-101-035c संकल्पसिद्धा मर्त्यानामीप्सितैश्च मनोरथैः ॥
- 13-101-036a देवाः प्रीणन्ति सततं मानिता मानयन्ति च ।
- 13-101-036c अवज्ञातावधूताश्च निर्दहन्त्यधमान्नरान् ॥
- 13-101-037a अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धूपदानविधौ फलम् ।
- 13-101-037c धूपांश्च विविधान्साधूनसाधूंश्च निबोध मे ॥
- 13-101-038a निर्यासः सरलश्चैव कृत्रिमश्चैव ते त्रयः ।
- 13-101-038c इष्टानिष्टो भवेद्गन्धस्तन्मे विस्तरतः शृणु ॥
- 13-101-039a निर्यासाः सल्लकीवर्ज्या देवानां दयितास्तु ते ।
- 13-101-039c गुग्गुलुः प्रवरस्तेषां सर्वेषामिति निश्चयः ॥
- 13-101-040a अगुरुः सारिणां श्रेष्ठो यक्षराक्षसभोगिनाम् ।
- 13-101-040c दैत्यानां सल्लकीजश्च काङ्क्षितो यश्च तद्विधः ॥
- 13-101-041a अथ सर्जरसादीनां गन्धैः पार्थिवदारवैः ।
- 13-101-041c फाणितासवसंयुक्तैर्मनुष्याणां विधीयते ॥
- 13-101-042a देवदानवभूतानां सद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः ।
- 13-101-042c येऽन्ये वैहारिकास्ते तु मानुषाणामिति स्मृताः ॥
- 13-101-043a य एवोक्ताः सुमनसां प्रदाने गुणहेतवः ।
- 13-101-043c धूपेष्वपि परिज्ञेयास्त एव प्रीतिवर्धनाः ॥
- 13-101-044a दीपदाने प्रवक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमम् ।
- 13-101-044c यथा येन यदा चैव प्रदेया यादृशाश्च ते ॥

13-101-045a	ज्योतिस्तेजः प्रकाशश्चाप्यूर्ध्वं चापि वर्ण्यते ।
13-101-045c	प्रदानं तेजसां तस्मात्तेजो वर्धयते नृणाम् ॥
13-101-046a	अन्धं तमस्तमिस्रं च दक्षिणायनमेव च ।
13-101-046c	उत्तरायणमेतस्माज्ज्योतिर्दानं प्रशस्यते ॥
13-101-047a	यस्मादूर्ध्वगमेतत्तु तमसश्चैव भेषजम् ।
13-101-047c	तस्मादूर्ध्वगतेर्दाता भवेदिति विनिश्चयः ॥
13-101-048a	देवास्तेजस्विनो यस्मात्प्रभावन्तः प्रकाशकाः ।
13-101-048c	तामसा राक्षसाश्चेति तस्माद्दीपः प्रदीयते ॥
13-101-049a	आलोकदानाच्चक्षुष्मान्प्रभायुक्तो भवेन्नरः ।
13-101-049c	तान्दत्त्वा नोपहिंसेत न हरेन्नोपनाशयेत् ॥
13-101-050a	दीपहर्ता भवेदन्धस्तमोगतिरसुप्रभः ।
13-101-050c	दीपप्रदः स्वर्गलोके दीपमाली विराजते ॥
13-101-051a	हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीयस्त्वौषधीरसैः ।
13-101-051c	वसामेदोस्थिनिर्यासैर्न कार्यः पुष्टिमिच्छता ॥
13-101-052a	गिरिप्रपाते गहने चैत्यस्थाने चतुष्पथे ।
13-101-052c	दीपदाता भवेन्नित्यं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥
13-101-053a	कुलोद्द्योतो विशुद्धात्मा प्रकाशत्वं च गच्छति ।
13-101-053c	ज्योतिषां चैव सालोक्यं दीपदाता नरः सदा ॥
13-101-054a	बलिकर्मसु वक्ष्यामि गुणान्कर्मफलोदयान् ।
13-101-054c	देवयक्षोरगनृणां भूतानामथ रक्षसाम् ॥
13-101-055a	येषां नाग्रभुजो विप्रा देवतातिथिबालकाः ।
13-101-055c	राक्षसानेव तान्विद्धि निर्वषट्कारमङ्गलान् ॥
13-101-056a	तस्मादग्रं प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजितम् ।
13-101-056c	शिरसा प्रणतश्चापि हरेर्द्वलिमतन्द्रितः ॥
13-101-057a	गृह्या हि देवता नित्यमाशंसन्ति गृहात्सदा ।
13-101-057c	बाह्याश्चागन्तवो येऽन्ये यक्षराक्षसपन्नगाः ॥
13-101-058a	इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा ।
13-101-058c	ते प्रीताः प्रीणयन्त्येतानायुषा यशसा धनैः ॥
13-101-059a	बलयः सह पुष्पैस्तु देवानामुपहारयेत् ।
13-101-059c	दधिद्रप्सयुताः पुण्याः सुगन्धाः प्रियदर्शनाः ॥
13-101-060a	कार्या रुधिरमांसाद्या बलयो यक्षरक्षसाम् ।

- 13-101-060c सुरासवपुरस्कारा लाजोल्लेपनभूषिताः ॥
 13-101-061a नागानां दयिता नित्यं पद्मोत्पलविमिश्रिताः ।
 13-101-061c तिलान्गुडसुसंपन्नान्भूतानामुपहारयेत् ॥
 13-101-062a अग्रदाताग्रभोगी स्याद्वलवर्णसमन्वितः ।
 13-101-062c तस्मादग्रं प्रयच्छेत देवेभ्यः प्रतिपूजितम् ॥
 13-101-063a ज्वलत्यहरहो वेश्म याश्चास्य गृहदेवताः ।
 13-101-063c ताः पूज्या भूतिकामेन प्रसृताग्रप्रदायिना ॥
 13-101-064a इत्येतदसुरेन्द्राय काव्यः प्रोवाच भार्गवः ।
 13-101-064c सुवर्णाय मनुः प्राह सुवर्णो नारदाय च ॥
 13-101-065a नारदोऽपि मयि प्राह गुणानेतान्महाद्युते ।
 13-101-065c त्वमप्येतद्विदित्वेह सर्वमाचर पुत्रक ॥

13-102-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-102-001a श्रुतं मे भरतश्रेष्ठ पुष्पधूपप्रदायिनाम् ।
 13-102-001c फलं बलिविधाने च तद्भूयो वक्तुमर्हसि ॥
 13-102-002a धूपप्रदानस्य फलं प्रदीपस्य तथैव च ।
 13-102-002c बलयश्च किमर्थं वै क्षिप्यन्ते गृहमेधिभिः ॥

13-102-003 भीष्म उवाच

- 13-102-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-102-003c नहुषं प्रति संवादमगस्त्यस्य भृगोस्तथा ॥
 13-102-004a नहुषो हि महाराज राजर्षिः सुमहातपाः ।
 13-102-004c देवराज्यमनुप्राप्तः सुकृतेनेह कर्मणा ॥
 13-102-005a तत्रापि प्रयतो राजन्नहुषस्त्रिदिवे वसन् ।
 13-102-005c मानुषीश्चैव दिव्याश्च कुर्वाणो विविधाः क्रियाः ॥
 13-102-006a मानुष्यस्तत्र सर्वाः स्म क्रियास्तस्य महात्मनः ।
 13-102-006c प्रवृत्तास्त्रिदिवे राजन्दिव्याश्चैव सनातनाः ॥
 13-102-007a अग्निकार्याणि समिधः कुशाः सुमनसस्तथा ।
 13-102-007c बलयश्चान्नलाजाभिर्धूपनं दीपकर्म च ॥
 13-102-008a सर्वं तस्य गृहे राज्ञः प्रावर्तत महात्मनः ।
 13-102-008c जपयज्ञान्मनोयज्ञांस्त्रिदिवेऽपि चकार सः ॥
 13-102-009a दैवतान्यर्चयंश्चापि विधिवत्स सुरेश्वरः ।

- 13-102-009c सर्वाण्येव यथान्यायं यथापूर्वमरिंदम ॥
- 13-102-010a अथेन्द्रस्य भविष्यत्वादहंकारस्तमाविशत् ।
- 13-102-010c सर्वाश्चैव क्रियास्तस्य पर्यहीयन्त भूपते ॥
- 13-102-011a स ऋषीन्वाहयामास वरदानमदान्वितः ।
- 13-102-011c परिहीनक्रियश्चापि दुर्बलत्वमुपेयिवान् ॥
- 13-102-012a तस्य वाहयतः कालो मुनिमुख्यांस्तपोधनान् ।
- 13-102-012c अहंकाराभिभूतस्य सुमहानत्यवर्तत ॥
- 13-102-013a अथ पर्यायश ऋषीन्वाहनायोपचक्रमे ।
- 13-102-013c पर्यायश्चाप्यगस्त्यस्य समपद्यत भारत ॥
- 13-102-014a अथागम्य महातेजा भृगुर्ब्रह्मविदां वरः ।
- 13-102-014c अगस्त्यमाश्रमस्थं वै समुपेत्येदमब्रवीत् ॥
- 13-102-015a एवं वयमसत्कारं देवेन्द्रस्यास्य दुर्मतेः ।
- 13-102-015c नहुषस्य किमर्थं वै मर्षयाम महामुने ॥

13-102-016 अगस्त्य उवाच

- 13-102-016a कथमेष मया शक्यः शप्तुं यस्य महामुने ।
- 13-102-016c वरदेन वरो दत्तो भवतो विदितश्च सः ॥
- 13-102-017a यो मे दृष्टिपथं गच्छेत्स मे वश्यो भवेदिति ।
- 13-102-017c इत्यनेन वरो देवाद्याचितो गच्छता दिवम् ॥
- 13-102-018a एवं न दग्धः स मया भवता च न संशयः ।
- 13-102-018c अन्येनाप्यृषिमुख्येन न शप्तो न च पातितः ॥
- 13-102-019a अमृतं चैव पानाय दत्तमस्मै पुरा विभो ।
- 13-102-019c महात्मने तदर्थं च नास्माभिर्विनिपात्यते ॥
- 13-102-020a प्रायच्छत वरं देवः प्रजानां दुःखकारकम् ।
- 13-102-020c द्विजेष्वधर्मयुक्तानि स करोति नराधमः ॥
- 13-102-021a अत्र यत्प्राप्तकालं नस्तद्ब्रूहि वदतां वर ।
- 13-102-021c भवांश्चापि यथा ब्रूयात्कुर्वीमहि तथा वयम् ॥

13-102-022 भृगुरुवाच

- 13-102-022a पितामहनियोगेन भवन्तमहमागतः ।
- 13-102-022c प्रतिकर्तुं बलवति नहुषे दर्पमास्थिते ॥
- 13-102-023a अद्य हि त्वा सुदुर्बुद्धी रथे योक्ष्यति देवराट् ।

- 13-102-023c अद्यैनमहमुद्वृत्तं करिष्येऽनिन्द्रमोजसा ॥
 13-102-024a अद्येन्द्रं स्थापयिष्यामि पश्यतस्ते शतक्रतुम् ।
 13-102-024c संचाल्य पापकर्माणमिन्द्रस्थानात्सुदुर्मतिम् ॥
 13-102-025a अद्य चासौ कुदेवेन्द्रस्त्वां पदा धर्षयिष्यति ।
 13-102-025c दैवोपहतचित्तत्वादात्मनाशाय मन्दधीः ॥
 13-102-026a व्युत्क्रान्तधर्मं तमहं धर्षणामर्षितो भृशम् ।
 13-102-026c अहिर्भवस्वेति रुषा शप्स्ये पापं द्विजद्रुहम् ॥
 13-102-027a तत एनं सुदुर्बुद्धिं धिक्शब्दाभिहतत्विषम् ।
 13-102-027c धरण्यां पातयिष्यामि प्रेक्षतस्ते महामुने ॥
 13-102-028a नहुषं पापकर्माणमैश्वर्यबलमोहितम् ।
 13-102-028c यथा च रोचते तुभ्यं तथा कर्तास्म्यहं मुने ॥
 13-102-029a एवमुक्तस्तु भृगुणा मैत्रावरुणिरव्ययः ।
 13-102-029c अगस्त्यः परमप्रीतो बभूव विगतज्वरः ॥

13-103-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-103-001a कथं स वै विपन्नश्च कथं वै पातितो भुवि ।
 13-103-001c कथं चानिन्द्रतां प्राप्तस्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

13-103-002 भीष्म उवाच

- 13-103-002a एवं तयोः संवदतोः क्रियास्तस्य महात्मनः ।
 13-103-002c सर्वा एवाभ्यवर्तन्त या दिव्या याश्च मानुषाः ॥
 13-103-003a तथैव दीपदानानि सर्वोपकरणानि च ।
 13-103-003c बलिकर्म च यच्चान्यदुत्सेकाश्च पृथग्विधाः ॥
 13-103-003e सर्वास्तस्य समुत्पन्ना देवराज्ञो महात्मनः ॥
 13-103-004a देवलोके नृलोके च सदाचारा बुधैः स्मृताः ।
 13-103-004c ते चेद्भवन्ति राजेन्द्र ऋध्यन्ते गृहमेधिनः ॥
 13-103-004e धूपप्रदानैर्दीपैश्च नमस्कारैस्तथैव च ॥
 13-103-005a यथा सिद्धस्य चान्नस्य द्विजायाग्रं प्रदीयते ।
 13-103-005c बलयश्च गृहोद्देशे अतः प्रीयन्ति देवताः ॥
 13-103-006a यथा च गृहिणस्तोषो भवेद्वै बलिकर्मणा ।
 13-103-006c तथा शतगुणा प्रीतिर्देवतानां स्म जायते ॥
 13-103-007a एवं धूपप्रदानं च दीपदानं च साधवः ।

13-103-007c	प्रशंसन्ति नमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहम् ॥
13-103-008a	स्नानेनाद्भिश्च यत्कर्म क्रियते वै विपश्चिता ।
13-103-008c	नमस्कारप्रयुक्तेन तेन प्रीयन्ति देवताः ॥
13-103-008e	गृह्याश्च देवताः सर्वाः प्रीयन्ते विधिनार्चिताः ॥
13-103-009a	इत्येतां बुद्धिमास्थाय नहुषः स नरेश्वरः ।
13-103-009c	सुरेन्द्रत्वं महत्प्राप्य कृतवानेतदद्भुतम् ॥
13-103-010a	कस्यचित्त्वथ कालस्य भाग्यक्षय उपस्थिते ।
13-103-010c	सर्वमेतदवज्ञाय न चकारैतदीदृशम् ॥
13-103-011a	ततः स परिहीणोऽभूत्सुरेन्द्रो बलिकर्मतः ।
13-103-011c	धूपदीपोदकविधिं न यथावच्चकार ह ॥
13-103-011e	ततोऽस्य यज्ञविषयो रक्षोभिः पर्यबाध्यत ॥
13-103-012a	अथागस्त्यमृषिश्रेष्ठं वाहनायाजुहाव ह ।
13-103-012c	द्रुतं सरस्वतीकूलात्स्मयन्निव महाबलः ॥
13-103-013a	ततो भृगुर्महातेजा मैत्रावरुणिमब्रवीत् ।
13-103-013c	निमीलयस्व नयने जटा यावद्विशामि ते ॥
13-103-014a	स्थाणुभूतस्य तस्याथ जटाः प्राविशदच्युतः ।
13-103-014c	भृगुः स सुमहातेजाः पातनाय नृपस्य ह ॥
13-103-015a	ततः स देवराट्प्राप्तस्तमृषिं वाहनाय वै ।
13-103-015c	ततोऽगस्त्यः सुरपतिं वाक्यमाह विशां पते ॥
13-103-016a	योजयस्वेन्द्र मां क्षिप्रं कं च देशं वहामि ते ।
13-103-016c	यत्र वक्ष्यसि तत्र त्वां नयिष्यामि सुराधिप ॥
13-103-017a	इत्युक्तो नहुषस्तेन योजयामास तं मुनिम् ।
13-103-017c	भृगुस्तस्य जटासंस्थो बभूव हृषितो भृशम् ॥
13-103-018a	न चापि दर्शनं तस्य चकार स भृगुस्तदा ।
13-103-018c	वरदानप्रभावज्ञो नहुषस्य महात्मनः ॥
13-103-019a	न चुकोप स चागस्त्यो युक्तोऽपि नहुषेण वै ।
13-103-019c	तं तु राजा प्रतोदेन चोदयामास भारत ॥
13-103-020a	न चुकोप स धर्मात्मा ततः पादेन देवराट् ।
13-103-020c	अगस्त्यस्य तदा क्रुद्धो वामेनाभ्यहनच्छिरः ॥
13-103-021a	तस्मिज्जिरस्यभिहते स जटान्तर्गतो भृगुः ।
13-103-021c	शशाप बलवत्क्रुद्धो नहुषं पापचेतसम् ॥

13-103-022 भृगुरुवाच

- 13-103-022a यस्मात्पदाहनः क्रोधाच्छिरसीमं महामुनिम् ।
 13-103-022c तस्मादाशु महीं गच्छ सर्पो भूत्वा सुदुर्मते ॥
 13-103-023a इत्युक्तः स तदा तेन सर्पो भूत्वा पपात ह ।
 13-103-023c अदृष्टेनाथ भृगुणा भूतले भरतर्षभ ॥
 13-103-024a भृगुं हि यदि सोऽद्राक्षीन्नहुषः पृथिवीपते ।
 13-103-024c न स शक्तोऽभविष्यद्वै पातने तस्य तेजसा ॥
 13-103-025a स तु तैस्तैः प्रदानैश्च तपोभिर्नियमैस्तथा ।
 13-103-025c पतितोऽपि महाराज भूतले स्मृतिमानभूत् ॥
 13-103-025e प्रसादयामास भृगुं शापान्तो मे भवेदिति ॥
 13-103-026a ततोऽगस्त्यः कृपाविष्टः प्रासादयत तं भृगुम् ।
 13-103-026c शापान्तार्थं महाराज स च प्रादात्कृपान्वितः ॥

13-103-027 भृगुरुवाच

- 13-103-027a राजा युधिष्ठिरो नाम भविष्यति कुरूद्वहः ।
 13-103-027c स त्वां मोक्षयिता शापादित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
 13-103-028a अगस्त्योऽपि महातेजाः कृत्वा कार्यं शतक्रतोः ।
 13-103-028c स्वमाश्रमपदं प्रायात्पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥
 13-103-029a नहुषोऽपि त्वया राजंस्तस्माच्छापात्समुद्धृतः ।
 13-103-029c जगाम ब्रह्मसदनं पश्यतस्ते जनाधिप ॥
 13-103-030a तदा तु पातयित्वा तं नहुषं भूतले भृगुः ।
 13-103-030c जगाम ब्रह्मसदनं ब्रह्मणे च न्यवेदयत् ॥
 13-103-031a ततः शक्रं समानाय्य देवानाह पितामहः ।
 13-103-031c वरदानान्मम सुरा नहुषो राज्यमाप्तवान् ॥
 13-103-031e स चागस्त्येन क्रुद्धेन भ्रंशितो भूतलं गतः ॥
 13-103-032a न च शक्यं विना राज्ञा सुरा वर्तयितुं क्वचित् ।
 13-103-032c तस्मादयं पुनः शक्रो देवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥
 13-103-033a एवं संभाषमाणं तु देवाः पार्थ पितामहम् ।
 13-103-033c एवमस्त्विति संहृष्टाः प्रत्यूचुस्ते पितामहम् ॥
 13-103-034a सोऽभिषिक्तो भगवता देवराज्येन वासवः ।
 13-103-034c ब्रह्मणा राजशार्दूल यथापूर्वं व्यरोचत ॥
 13-103-035a एवमेतत्पुरावृत्तं नहुषस्य व्यतिक्रमात् ।

- 13-103-035c स च तैरेव संसिद्धो नहुषः कर्मभिः पुनः ॥
- 13-103-036a तस्माद्दीपाः प्रदातव्याः सायं वै गृहमेधिभिः ।
- 13-103-036c दिव्यं चक्षुरवाप्नोति प्रेत्य दीपप्रदायकः ॥
- 13-103-036e पूर्णचन्द्रप्रतीकाशा दीपदाश्च भवन्त्युत ॥
- 13-103-037a यावदक्षिनिमेषाणि ज्वलते तावतीः समाः ।
- 13-103-037c रूपवान्धनवांश्चापि नरो भवति दीपदः ॥
- 13-104-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-104-001a ब्राह्मणस्वानि ये मन्दा हरन्ति भरतर्षभ ।
- 13-104-001c नृशंसकारिणो मूढाः क्व ते गच्छन्ति मानवाः ॥
- 13-104-002 भीष्म उवाच**
- 13-104-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 13-104-002c चण्डालस्य च संवादं क्षत्रबन्धोश्च भारत ॥
- 13-104-003 राजन्य उवाच**
- 13-104-003a वृद्धरूपोऽसि चण्डाल बालवच्च विचेष्टसे ।
- 13-104-003c श्वखराणां रजःसेवी कस्मादुद्विजसे गवाम् ॥
- 13-104-004a साधुभिर्गर्हितं कर्म चण्डालस्य विधीयते ।
- 13-104-004c कस्माद्गोरजसा ध्वस्तमपां कुण्डे निषिञ्चसि ॥
- 13-104-005 चण्डाल उवाच**
- 13-104-005a ब्राह्मणस्य गवां राजन्हियतीनां रजः पुरा ।
- 13-104-005c सोममुद्ध्वंसयामास तं सोमं येऽपिबन्दिजाः ॥
- 13-104-006a दीक्षितश्च स राजापि क्षिप्रं नरकमाविशत् ।
- 13-104-006c सह तैर्याजकैः सर्वैर्ब्रह्मस्वमुपजीव्य तत् ॥
- 13-104-007a येऽपि तत्रापिबन्क्षीरं घृतं दधि च मानवाः ।
- 13-104-007c ब्राह्मणाः सहराजन्याः सर्वे नरकमाविशन् ॥
- 13-104-008a जघ्नुस्ताः पयसा पुत्रांस्तथा पौत्रान्विधुन्वतीः ।
- 13-104-008c पशूनवेक्षमाणाश्च साधुवृत्तेन दंपती ॥
- 13-104-009a अहं तत्रावसं राजन्ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
- 13-104-009c तासां मे रजसा ध्वस्तं भैक्षमासीन्नराधिप ॥
- 13-104-010a चण्डालोऽहं ततो राजन्भुक्त्वा तदभवं मृतः ।
- 13-104-010c ब्रह्मस्वहारी च नृपः सोऽप्रतिष्ठां गतिं ययौ ॥

13-104-011a	तस्माद्धरेन्न विप्रस्वं कदाचिदपि किञ्चन ।
13-104-011c	ब्रह्मस्वरजसा ध्वस्तं भुक्त्वा मां पश्य यादृशम् ॥
13-104-012a	तस्मात्सोमोऽप्यविक्रेयः पुरुषेण विपश्चिता ।
13-104-012c	विक्रयं हीह सोमस्य गर्हयन्ति मनीषिणः ॥
13-104-013a	ये चैनं क्रीणते राजन्ये च विक्रीणते जनाः ।
13-104-013c	ते तु वैवस्वतं प्राप्य रौरवं यान्ति सर्वशः ॥
13-104-014a	सोमं तु रजसा ध्वस्तं विक्रीयाद्बुद्धिपूर्वकम् ।
13-104-014c	श्रोत्रियो वार्धुषी भूत्वा चिररात्राय नश्यति ॥
13-104-014e	नरकं त्रिंशतं प्राप्य श्वविष्टामुपजीवति ॥
13-104-015a	श्वचर्यामतिमानं च सखिदारेषु विप्लवम् ।
13-104-015c	तुलयाधारयद्धर्मो ह्यतिमानोऽतिरिच्यते ॥
13-104-016a	श्चानं वै पापिनं पश्य विवर्णं हरिणं कृशम् ।
13-104-016c	अतिमानेन भूतानामिमां गतिमुपागतम् ॥
13-104-017a	अहं वै विपुले जातः कुले धनसमन्विते ।
13-104-017c	अन्यस्मिञ्जन्मनि विभो ज्ञानविज्ञानपारगः ॥
13-104-018a	अभवं तत्र जानानो ह्येतान्दोषान्मदात्तदा ।
13-104-018c	संरब्ध एव भूतानां पृष्ठमांसान्यभक्षयम् ॥
13-104-019a	सोऽहं तेन च वृत्तेन भोजनेन च तेन वै ।
13-104-019c	इमामवस्थां संप्राप्तः पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
13-104-020a	आदीप्तमिव चैलान्तं भ्रमरैरिव चार्दितम् ।
13-104-020c	धावमानं सुसंरब्धं पश्य मां रजसान्वितम् ॥
13-104-021a	स्वाध्यायैस्तु महत्पापं तरन्ति गृहमेधिनः ।
13-104-021c	दानैः पृथग्विधैश्चापि यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥
13-104-022a	तथा पापकृतं विप्रमाश्रमस्थं महीपते ।
13-104-022c	सर्वसङ्गविनिर्मुक्तं छन्दांस्युत्तारयन्त्युत ॥
13-104-023a	अहं तु पापयोन्यां वै प्रसूतः क्षत्रियर्षभ ।
13-104-023c	निश्चयं नाधिगच्छामि कथं मुच्येयमित्युत ॥
13-104-024a	जातिस्मरत्वं तु मम केनचित्पूर्वकर्मणा ।
13-104-024c	शुभेन येन मोक्षं वै प्राप्तुमिच्छाम्यहं नृप ॥
13-104-025a	त्वमिमं मे प्रपन्नाय संशयं ब्रूहि पृच्छते ।
13-104-025c	चण्डालत्वात्कथमहं मुच्येयमिति सत्तम ॥

13-104-026 राजन्य उवाच

- 13-104-026a चण्डाल प्रतिजानीहि येन मोक्षमवाप्स्यसि ।
 13-104-026c ब्राह्मणार्थं त्यजन्प्राणान्गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥
 13-104-027a दत्त्वा शरीरं क्रव्याद्भ्यो रणाग्नौ द्विजहेतुकम् ।
 13-104-027c हुत्वा प्राणान्प्रमोक्षस्ते नान्यथा मोक्षमर्हसि ॥

13-104-028 भीष्म उवाच

- 13-104-028a इत्युक्तः स तदा राजन्ब्रह्मस्वार्थं परंतप ।
 13-104-028c हुत्वा रणमुखे प्राणान्गतिमिष्टामवाप ह ॥
 13-104-029a तस्माद्रक्ष्यं त्वया पुत्र ब्रह्मस्वं भरतर्षभ ।
 13-104-029c यदीच्छसि महाबाहो शाश्वतीं गतिमुत्तमाम् ॥

13-105-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-105-001a एको लोकः सुकृतिनां सर्वे त्वाहो पितामह ।
 13-105-001c उत तत्रापि नानात्वं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-105-002 भीष्म उवाच

- 13-105-002a कर्मभिः पार्थ नानात्वं लोकानां यान्ति मानवाः ।
 13-105-002c पुण्यान्पुण्यकृतो यान्ति पापान्पापकृतो जनाः ॥
 13-105-003a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-105-003c गौतमस्य मुनेस्तात संवादं वासवस्य च ॥
 13-105-004a ब्राह्मणो गौतमः कश्चिन्मृदुर्दान्तो जितेन्द्रियः ।
 13-105-004c महावने हस्तिशिशुं परिद्यूनममातृकम् ॥
 13-105-005a तं दृष्ट्वा जीवयामास सानुक्रोशो धृतव्रतः ।
 13-105-005c स तु दीर्घेण कालेन बभूवातिबलो महान् ॥
 13-105-006a तं प्रभिन्नं महानागं प्रसृतं सर्वतो मदम् ।
 13-105-006c धृतराष्ट्रस्य रूपेण शक्रो जग्राह हस्तिनम् ॥
 13-105-007a ह्रियमाणं तु तं दृष्ट्वा गौतमः संशितव्रतः ।
 13-105-007c अभ्यभाषत राजानं धृतराष्ट्रं महातपाः ॥
 13-105-008a मा मे हार्षीर्हस्तिनं पुत्रमेनं; दुःखात्पुष्टं धृतराष्ट्राकृतज्ञ ।
 13-105-008c मित्रं सतां सप्तपदं वदन्ति; मित्रद्रोहो नैव राजन्स्पृशेत्वाम् ॥
 13-105-009a इध्मोदकप्रदातारं शून्यपालकमाश्रमे ।
 13-105-009c विनीतमाचार्यकुले सुयुक्तं गुरुकर्मणि ॥

13-105-010a शिष्टं दान्तं कृतज्ञं च प्रियं च सततं मम ।
 13-105-010c न मे विक्रोशतो राजन्हर्तुमर्हसि कुञ्जरम् ॥

13-105-011 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-011a गवां सहस्रं भवते ददामि; दासीशतं निष्कशतानि पञ्च ।
 13-105-011c अन्यच्च वित्तं विविधं महर्षे; किं ब्राह्मणस्येह गजेन कृत्यम् ॥

13-105-012 गौतम उवाच

13-105-012a त्वामेव गावोऽभि भवन्तु राज;न्दास्यः सनिष्का विविधं च रत्नम् ।
 13-105-012c अन्यच्च वित्तं विविधं नरेन्द्र; किं ब्राह्मणस्येह धनेन कृत्यम् ॥

13-105-013 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-013a ब्राह्मणानां हस्तिभिर्नास्ति कृत्यं; राजन्यानां नागकुलानि विप्र ।
 13-105-013c स्वं वाहनं नयतो नास्त्यधर्मो; नागश्रेष्ठाद्रौतमास्मान्निवर्त ॥

13-105-014 गौतम उवाच

13-105-014a यत्र प्रेतो नन्दति पुण्यकर्मा; यत्र प्रेतः शोचति पापकर्मा ।
 13-105-014c वैवस्वतस्य सद्ने महात्मन;स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-015 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-015a ये निष्क्रिया नास्तिकाः श्रद्धधानाः; पापात्मान इन्द्रियार्थे निविष्टाः ।
 13-105-015c यमस्य ते यातनां प्राप्नुवन्ति; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-016 गौतम उवाच

13-105-016a वैवस्वती संयमनी जनानां; यत्रानृतं नोच्यते यत्र सत्यम् ।
 13-105-016c यत्राबला बलिनं यातयन्ति; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-017 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-017a ज्येष्ठां स्वसारं पितरं मातरं च; गुरुं यथा मानयन्तश्चरन्ति ।
 13-105-017c तथाविधानामेष लोको महर्षे; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-018 गौतम उवाच

13-105-018a मन्दाकिनी वैश्रवणस्य राज्ञो; महाभोगा भोगिजनप्रवेश्या ।
 13-105-018c गन्धर्वयक्षैरप्सरोभिश्च जुष्टा; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-019 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-019a अतिथिव्रताः सुव्रता ये जना वै; प्रतिश्रयं ददति ब्राह्मणेभ्यः ।

13-105-019c शिष्टाशिनः संविभज्याश्रितांश्च; मन्दाकिनीं तेऽपि विभूषयन्ति ॥

13-105-020 गौतम उवाच

13-105-020a मेरोरग्रे यद्वनं भाति रम्यं; सुपुष्पितं किंनरगीतजुष्टम् ।

13-105-020c सुदर्शना यत्र जम्बूर्विशाला; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-021 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-021a ये ब्राह्मणा मृदवः सत्यशीला; बहुश्रुताः सर्वभूताभिरामाः ।

13-105-021c येऽधीयन्ते सेतिहासं पुराणं; मध्वाहुत्या जुह्वति च द्विजेभ्यः ॥

13-105-022a तथाविधानामेष लोको महर्षे; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

13-105-022c यद्विद्यते विदितं स्थानमस्ति; तद्ब्रूहि त्वं त्वरितो ह्येष यामि ॥

13-105-023 गौतम उवाच

13-105-023a सुपुष्पितं किंनरराजजुष्टं; प्रियं वनं नन्दनं नारदस्य ।

13-105-023c गन्धर्वाणामप्सरसां च सद्यः; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-024 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-024a ये नृत्तगीतकुशला जनाः सदा; ह्ययाचमानाः सहिताश्चरन्ति ।

13-105-024c तथाविधानामेष लोको महर्षे; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-025 गौतम उवाच

13-105-025a यत्रोत्तराः कुरवो भान्ति रम्या; देवैः सार्धं मोदमाना नरेन्द्र ।

13-105-025c यत्राग्नियौनाश्च वसन्ति विप्रा; ह्ययोनयः पर्वतयोनयश्च ॥

13-105-026a यत्र शक्रो वर्षति सर्वकामा; न्यत्र स्त्रियः कामचाराश्चरन्ति ।

13-105-026c यत्र चेष्ट्या नास्ति नारीनराणां; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-027 धृतराष्ट्र उवाच

13-105-027a ये सर्वभूतेषु निवृत्तकामा; अमांसादा न्यस्तदण्डाश्चरन्ति ।

13-105-027c न हिंसन्ति स्थावरं जङ्गमं च; भूतानां ये सर्वभूतात्मभूताः ॥

13-105-028a निराशिषो निर्ममा वीतरागा; लाभालाभे तुल्यनिन्दाप्रशंसाः ।

13-105-028c तथाविधानामेष लोको महर्षे; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-029 गौतम उवाच

13-105-029a ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः; सुपुण्यगन्धा निर्मला वीतशोकाः ।

13-105-029c सोमस्य राज्ञः सदने महात्मनः; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-030 धृतराष्ट्र उवाच

- 13-105-030a ये दानशीला न प्रतिगृह्णते सदा; न चाप्यर्थानाददते परेभ्यः ।
 13-105-030c येषामदेयमर्हते नास्ति किं चि;त्सर्वातिथ्याः सुप्रसादा जनाश्च ॥
 13-105-031a ये क्षन्तारो नाभिजल्पन्ति चान्या;ञ्शक्ता भूत्वा सततं पुण्यशीलाः ।
 13-105-031c तथाविधानामेष लोको महर्षे; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-032 गौतम उवाच

- 13-105-032a ततः परं भान्ति लोकाः सनातना; विरजसो वितमस्का विशोकाः ।
 13-105-032c आदित्यस्य सुमहान्तः सुवृत्ता;स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-033 धृतराष्ट्र उवाच

- 13-105-033a स्वाध्यायशीला गुरुशुश्रूषणे रता;स्तपस्विनः सुव्रताः सत्यसंधाः ।
 13-105-033c आचार्याणामप्रतिकूलभाषिणो; नित्योत्थिता गुरुकर्मस्वचोद्याः ॥
 13-105-034a तथाविधानामेष लोको महर्षे; विशुद्धानां भावितवाङ्मतीनाम् ।
 13-105-034c सत्ये स्थितानां वेदविदां महात्मनां; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-035 गौतम उवाच

- 13-105-035a ततः परे भान्ति लोकाः सनातनाः; सुपुण्यगन्धा विरजा विशोकाः ।
 13-105-035c वरुणस्य राज्ञः सद्ने महात्मनः;स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-036 धृतराष्ट्र उवाच

- 13-105-036a चातुर्मास्यैर्ये यजन्ते जनाः सदा; तथेष्टीनां दशशतं प्राप्नुवन्ति ।
 13-105-036c ये चाग्निहोत्रं जुह्वति श्रद्धधाना; यथान्यायं त्रीणि वर्षाणि विप्राः ॥
 13-105-037a स्वदारिणां धर्मधुरे महात्मनां; यथोचिते वर्त्मनि सुस्थितानाम् ।
 13-105-037c धर्मात्मनामुद्वहतां गतिं तां; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-038 गौतम उवाच

- 13-105-038a इन्द्रस्य लोका विरजा विशोका; दुर्न्वयाः काङ्क्षिता मानवानाम् ।
 13-105-038c तस्याहं ते भवने भूरितेजसो; राजन्निमं हस्तिनं यातयिष्ये ॥

13-105-039 धृतराष्ट्र उवाच

- 13-105-039a शतवर्षजीवी यश्च शूरो मनुष्यो; वेदाध्यायी यश्च यज्वाप्रमत्तः ।
 13-105-039c एते सर्वे शक्रलोकं व्रजन्ति; परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥

13-105-040 गौतम उवाच

- 13-105-040a प्राजापत्याः सन्ति लोका महान्तो; नाकस्य पृष्ठे पुष्कला वीतशोकाः ।
 13-105-040c मनीषिताः सर्वलोकोद्भवानां; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥
- 13-105-041 धृतराष्ट्र उवाच**
- 13-105-041a ये राजानो राजसूयाभिषिक्ताः; धर्मात्मानो रक्षितारः प्रजानाम् ।
 13-105-041c ये चाश्वमेधावभृथाप्लुताङ्गाः; स्तेषां लोका धृतराष्ट्रो न तत्र ॥
- 13-105-042 गौतम उवाच**
- 13-105-042a ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः; सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः ।
 13-105-042c तस्मिन्नहं दुर्लभे त्वाप्रधृष्ये; गवां लोके हस्तिनं यातयिष्ये ॥
- 13-105-043 धृतराष्ट्र उवाच**
- 13-105-043a यो गोसहस्री शतदः समां समां; यो गोशती दश दद्याच्च शक्त्या ।
 13-105-043c तथा दशभ्यो यश्च दद्यादिहैकां; पञ्चभ्यो वा दानशीलस्तथैकाम् ॥
 13-105-044a ये जीर्यन्ते ब्रह्मचर्येण विप्राः; ब्राह्मीं वाचं परिरक्षन्ति चैव ।
 13-105-044c मनस्विनस्तीर्थयात्रापरायणाः; स्ते तत्र मोदन्ति गवां विमाने ॥
 13-105-045a प्रभासं मानसं पुण्यं पुष्कराणि महत्सरः ।
 13-105-045c पुण्यं च नैमिषं तीर्थं बाहुदां करतोयिनीम् ॥
 13-105-046a गयां गयशिरश्चैव विपाशां स्थूलवालुकाम् ।
 13-105-046c तूष्णीं गङ्गां दशगङ्गां महाहृदमथापि च ॥
 13-105-047a गौतमीं कौशिकीं पाकां महात्मानो धृतव्रताः ।
 13-105-047c सरस्वतीदृषद्वत्यौ यमुनां ये प्रयान्ति च ॥
 13-105-048a तत्र ते दिव्यसंस्थाना दिव्यमाल्यधराः शिवाः ।
 13-105-048c प्रयान्ति पुण्यगन्धाद्या धृतराष्ट्रो न तत्र वै ॥
- 13-105-049 गौतम उवाच**
- 13-105-049a यत्र शीतभयं नास्ति न चोष्णभयमण्वपि ।
 13-105-049c न क्षुत्पिपासे न ग्लानिर्न दुःखं न सुखं तथा ॥
 13-105-050a न द्वेष्यो न प्रियः कश्चिन्न बन्धुर्न रिपुस्तथा ।
 13-105-050c न जरामरणे वापि न पुण्यं न च पातकम् ॥
 13-105-051a तस्मिन्विरजसि स्फीते प्रज्ञासत्त्वव्यवस्थिते ।
 13-105-051c स्वयंभुभवने पुण्ये हस्तिनं मे यतिष्यति ॥
- 13-105-052 धृतराष्ट्र उवाच**

- 13-105-052a निर्मुक्ताः सर्वसङ्गेभ्यो कृतात्मानो यतव्रताः ।
 13-105-052c अध्यात्मयोगसंस्थाने युक्ताः स्वर्गगतिं गताः ॥
- 13-105-053a ते ब्रह्मभवनं पुण्यं प्राप्नुवन्तीह सात्त्विकाः ।
 13-105-053c न तत्र धृतराष्ट्रस्ते शक्यो द्रष्टुं महामुने ॥
- 13-105-054 गौतम उवाच**
- 13-105-054a रथन्तरं यत्र बृहच्च गीयते; यत्र वेदी पुण्डरीकैः स्तृणोति ।
 13-105-054c यत्रोपयाति हरिभिः सोमपीथी; तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥
- 13-105-055a बुध्यामि त्वां वृत्रहणं शतक्रतुं; व्यतिक्रमन्तं भुवनानि विश्वा ।
 13-105-055c कच्चिन्न वाचा वृजिनं कदा चि;दकार्षं ते मनसोऽभिषङ्गात् ॥
- 13-105-056 शक्र उवाच**
- 13-105-056a यस्मादिमं लोकपथं प्रजाना;मन्वागमं पदवादे गजस्य ।
 13-105-056c तस्माद्भवान्प्रणतं मानुशास्तु; ब्रवीषि यत्तत्करवाणि सर्वम् ॥
- 13-105-057 गौतम उवाच**
- 13-105-057a श्वेतं करेणुं मम पुत्रनागं; यं मेऽहार्षीर्दशवर्षाणि बालम् ।
 13-105-057c यो मे वने वसतोऽभूद्द्वितीय;स्तमेव मे देहि सुरेन्द्र नागम् ॥
- 13-105-058 शक्र उवाच**
- 13-105-058a अयं सुतस्ते द्विजमुख्य नाग;श्चाघ्रायते त्वामभिवीक्षमाणः ।
 13-105-058c पादौ च ते नासिकयोपजिघ्रते; श्रेयो मम ध्याहि नमश्च तेऽस्तु ॥
- 13-105-059 गौतम उवाच**
- 13-105-059a शिवं सदैवेह सुरेन्द्र तुभ्यं; ध्यायामि पूजां च सदा प्रयुञ्जे ।
 13-105-059c ममापि त्वं शक्र शिवं ददस्व; त्वया दत्तं प्रतिगृह्णामि नागम् ॥
- 13-105-060 शक्र उवाच**
- 13-105-060a येषां वेदा निहिता वै गुहायां; मनीषिणां सत्त्ववतां महात्मनाम् ।
 13-105-060c तेषां त्वयैकेन महात्मनास्मि; बुद्धस्तस्मात्प्रीतिमांस्तेऽहमद्य ॥
- 13-105-061a हन्तैहि ब्राह्मण क्षिप्रं सह पुत्रेण हस्तिना ।
 13-105-061c प्राप्नुहि त्वं शुभाँल्लोकानह्नाय च चिराय च ॥
- 13-105-062 भीष्म उवाच**
- 13-105-062a स गौतमं पुरस्कृत्य सह पुत्रेण हस्तिना ।
 13-105-062c दिवमाचक्रमे वज्री सद्भिः सह दुरासदम् ॥

13-106-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-106-001a दानं बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमहिंसता ।
 13-106-001c स्वदारतुष्टिश्चोक्ता ते फलं दानस्य चैव यत् ॥
 13-106-002a पितामहस्य विदितं किमन्यत्र तपोबलात् ।
 13-106-002c तपसो यत्परं तेऽद्य तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

13-106-003 भीष्म उवाच

- 13-106-003a तपः प्रचक्षते यावत्तावल्लोका युधिष्ठिर ।
 13-106-003c मतं मम तु कौन्तेय तपो नानशनात्परम् ॥
 13-106-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-106-004c भगीरथस्य संवादं ब्रह्मणश्च महात्मनः ॥
 13-106-005a अतीत्य सुरलोकं च गवां लोकं च भारत ।
 13-106-005c ऋषिलोकं च सोऽगच्छद्भगीरथ इति श्रुतिः ॥
 13-106-006a तं दृष्ट्वा स वचः प्राह ब्रह्मा राजन्भगीरथम् ।
 13-106-006c कथं भगीरथागास्त्वमिमं देशं दुरासदम् ॥
 13-106-007a न हि देवा न गन्धर्वा न मनुष्या भगीरथ ।
 13-106-007c आयान्त्यतप्ततपसः कथं वै त्वमिहागतः ॥

13-106-008 भगीरथ उवाच

- 13-106-008a निःशङ्कमन्नमददं ब्राह्मणेभ्यः; शतं सहस्राणि सदैव दानम् ।
 13-106-008c ब्राह्मं व्रतं नित्यमास्थाय विद्धि; न त्वेवाहं तस्य फलादिहागाम् ॥
 13-106-009a दशैकरात्रान्दश पञ्चरात्रा;नेकादशैकादशकान्क्रतूंश्च ।
 13-106-009c ज्योतिष्टोमानां च शतं यदिष्टं; फलेन तेनापि च नागतोऽहम् ॥
 13-106-010a यच्चावसं जाह्नवीतीरनित्यः; शतं समास्तप्यमानस्तपोऽहम् ।
 13-106-010c अदां च तत्राश्वतरीसहस्रं; नारीपुरं न च तेनाहमागाम् ॥
 13-106-011a दशायुतानि चाश्वानामयुतानि च विंशतिम् ।
 13-106-011c पुष्करेषु द्विजातिभ्यः प्रादां गाश्च सहस्रशः ॥
 13-106-012a सुवर्णचन्द्रोदुपधारिणीनां; कन्योत्तमानामददं स्रग्विणीनाम् ।
 13-106-012c षष्टिं सहस्राणि विभूषितानां; जाम्बूनदैराभरणैर्न तेन ॥
 13-106-013a दशार्बुदान्यददं गोसवेज्या;स्वेकैकशो दश गा लोकनाथ ।
 13-106-013c समानवत्साः पयसा समन्विताः; सुवर्णकांस्योपदुहा न तेन ॥
 13-106-014a अप्नोर्यामेषु नियतमेकैकस्मिन्दशाददम् ।

13-106-014c	गृष्टीनां क्षीरदात्रीणां रोहिणीनां न तेन च ॥
13-106-015a	दोग्ध्रीणां वै गवां चैव प्रयुतानि दशैव ह ।
13-106-015c	प्रादां दशगुणं ब्रह्मन्न च तेनाहमागतः ॥
13-106-016a	वाजिनां बाह्विजातानामयुतान्यददं दश ।
13-106-016c	कर्काणां हेममालानां न च तेनाहमागतः ॥
13-106-017a	कोटीश्च काञ्चनस्याष्टौ प्रादां ब्रह्मन्दश त्वहम् ।
13-106-017c	एकैकस्मिन्क्रतौ तेन फलेनाहं न चागतः ॥
13-106-018a	वाजिनां श्यामकर्णानां हरितानां पितामह ।
13-106-018c	प्रादां हेमस्रजां ब्रह्मन्कोटीर्दश च सप्त च ॥
13-106-019a	ईषादन्तान्महाकायान्काञ्चनस्रग्विभूषितान् ।
13-106-019c	पत्नीमतः सहस्राणि प्रायच्छं दश सप्त च ॥
13-106-020a	अलंकृतानां देवेश दिव्यैः कनकभूषणैः ।
13-106-020c	स्थानां काञ्चनाङ्गानां सहस्राण्यददं दश ॥
13-106-020e	सप्त चान्यानि युक्तानि वाजिभिः समलंकृतैः ॥
13-106-021a	दक्षिणावयवाः केचिद्वेदैर्ये संप्रकीर्तिताः ।
13-106-021c	वाजपेयेषु दशसु प्रादां तेनापि नाप्यहम् ॥
13-106-022a	शक्रतुल्यप्रभावानामिज्यया विक्रमेण च ।
13-106-022c	सहस्रं निष्ककण्ठानामददं दक्षिणामहम् ॥
13-106-023a	विजित्य नृपतीन्सर्वान्मखैरिष्ट्वा पितामह ।
13-106-023c	अष्टभ्यो राजसूयेभ्यो न च तेनाहमागतः ॥
13-106-024a	स्रोतश्च यावद्गङ्गायाश्छन्नमासीज्जगत्पते ।
13-106-024c	दक्षिणाभिः प्रवृत्ताभिर्मम नागां च तत्कृते ॥
13-106-025a	वाजिनां च सहस्रे द्वे सुवर्णशतभूषिते ।
13-106-025c	वरं ग्रामशतं चाहमेकैकस्य त्रिधाददम् ॥
13-106-025e	तपस्वी नियताहारः शममास्थाय वाग्यतः ॥
13-106-026a	दीर्घकालं हिमवति गङ्गायाश्च दुरुत्सहाम् ।
13-106-026c	मूर्ध्ना धारां महादेवः शिरसा यामधारयत् ॥
13-106-026e	न तेनाप्यहमागच्छं फलेनेह पितामह ॥
13-106-027a	शम्याक्षेपैरयजं यच्च देवाः; न्सद्यस्कानामयुतैश्चापि यत्तत् ।
13-106-027c	त्रयोदशद्वादशाहांश्च देवः; सपौण्डरीकान्न च तेषां फलेन ॥
13-106-028a	अष्टौ सहस्राणि ककुद्भिनामहं; शुक्लर्षभाणामददं ब्राह्मणेभ्यः ।

- 13-106-028c एकैकं वै काञ्चनं शृङ्गमेभ्यः; पत्नीश्चैषामददं निष्ककण्ठीः ॥
- 13-106-029a हिरण्यरत्ननिचितानददं रत्नपर्वतान् ।
- 13-106-029c धनधान्यसमृद्धांश्च ग्रामाञ्शतसहस्रशः ॥
- 13-106-030a शतं शतानां गृष्टीनामददं चाप्यतन्द्रितः ।
- 13-106-030c इष्ट्वानेकैर्महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो न तेन च ॥
- 13-106-031a एकादशाहैरयजं सदक्षिणैः; द्विर्द्वादशाहैरश्वमेधैश्च देव ।
- 13-106-031c आर्कायणैः षोडशभिश्च ब्रह्मं; स्तेषां फलेनेह न चागतोऽस्मि ॥
- 13-106-032a निष्कैककण्ठमददं योजनायतं; तद्विस्तीर्णं काञ्चनपादपानाम् ।
- 13-106-032c वनं चूतानां रत्नविभूषितानां; न चैव तेषामागतोऽहं फलेन ॥
- 13-106-033a तुरायणं हि व्रतमप्रधृष्य; मक्रोधनोऽकरवं त्रिंशतोऽब्दान् ।
- 13-106-033c शतं गवामष्ट शतानि चैव; दिने दिने ह्यददं ब्राह्मणेभ्यः ॥
- 13-106-034a पयस्विनीनामथ रोहिणीनां; तथैव चाप्यनडुहां लोकनाथ ।
- 13-106-034c प्रादां नित्यं ब्राह्मणेभ्यः सुरेश; नेहागतस्तेन फलेन चाहम् ॥
- 13-106-035a त्रिंशदग्निमहं ब्रह्मन्नयजं यच्च नित्यदा ।
- 13-106-035c अष्टाभिः सर्वमेधैश्च नरमेधैश्च सप्तभिः ॥
- 13-106-036a दशभिर्विश्वजिद्धिश्च शतैरष्टादशोत्तरैः ।
- 13-106-036c न चैव तेषां देवेश फलेनाहमिहागतः ॥
- 13-106-037a सरय्वां बाहुदायां च गङ्गायामथ नैमिषे ।
- 13-106-037c गवां शतानामयुतमददं न च तेन वै ॥
- 13-106-038a इन्द्रेण गुह्यं निहितं वै गुहायां; यद्भार्गवस्तपसेहाभ्यविन्दत् ।
- 13-106-038c जाज्वल्यमानमुशनस्तेजसेह; तत्साधयामास महं वरेण्यम् ॥
- 13-106-039a ततो मे ब्राह्मणास्तुष्टास्तस्मिन्कर्मणि साधिते ।
- 13-106-039c सहस्रमृषयश्चासन्ये वै तत्र समागताः ॥
- 13-106-039e उक्तस्तैरस्मि गच्छ त्वं ब्रह्मलोकमिति प्रभो ॥
- 13-106-040a प्रीतेनोक्तः सहस्रेण ब्राह्मणानामहं प्रभो ।
- 13-106-040c इमं लोकमनुप्राप्तो मा भूतेऽत्र विचारणा ॥
- 13-106-041a कामं यथावद्विहितं विधात्रा; पृष्टेन वाच्यं तु मया यथावत् ।
- 13-106-041c तपो हि नान्यच्चानशनान्मतं मे; नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥

13-106-042 भीष्म उवाच

- 13-106-042a इत्युक्तवन्तं तं ब्रह्मा राजानं स्म भगीरथम् ।
- 13-106-042c पूजयामास पूजार्हं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥

13-107-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-107-001a शतायुरुक्तः पुरुषः शतवीर्यश्च वैदिके ।
 13-107-001c कस्मान्म्रियन्ते पुरुषा बाला अपि पितामह ॥
 13-107-002a आयुष्मान्केन भवति स्वल्पायुर्वापि मानवः ।
 13-107-002c केन वा लभते कीर्तिं केन वा लभते श्रियम् ॥
 13-107-003a तपसा ब्रह्मचर्येण जपैर्होमैस्तथौषधैः ।
 13-107-003c जन्मना यदि वाचारात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

13-107-004 भीष्म उवाच

- 13-107-004a अत्र ते वर्तयिष्यामि यन्मां त्वमनुपृच्छसि ।
 13-107-004c अल्पायुर्येन भवति दीर्घायुर्वापि मानवः ॥
 13-107-005a येन वा लभते कीर्तिं येन वा लभते श्रियम् ।
 13-107-005c यथा च वर्तन्पुरुषः श्रेयसा संप्रयुज्यते ॥
 13-107-006a आचाराल्लभते ह्यायुराचाराल्लभते श्रियम् ।
 13-107-006c आचारात्कीर्तिमाप्नोति पुरुषः प्रेत्य चेह च ॥
 13-107-007a दुराचारो हि पुरुषो नेहायुर्विन्दते महत् ।
 13-107-007c त्रसन्ति यस्माद्भूतानि तथा परिभवन्ति च ॥
 13-107-008a तस्मात्कुर्यादिहाचारं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।
 13-107-008c अपि पापशरीरस्य आचारो हन्त्यलक्षणम् ॥
 13-107-009a आचारलक्षणो धर्मः सन्तश्चाचारलक्षणाः ।
 13-107-009c साधूनां च यथा वृत्तमेतदाचारलक्षणम् ॥
 13-107-010a अप्यदृष्टं श्रुतं वापि पुरुषं धर्मचारिणम् ।
 13-107-010c भूतिकर्माणि कुर्वाणं तं जनाः कुर्वते प्रियम् ॥
 13-107-011a ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुशास्त्रातिलङ्घिनः ।
 13-107-011c अधर्मज्ञा दुराचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥
 13-107-012a विशीला भिन्नमर्यादा नित्यं संकीर्णमैथुनाः ।
 13-107-012c अल्पायुषो भवन्तीह नरा निरयगामिनः ॥
 13-107-013a सर्वलक्षणहीनोऽपि समुदाचारवान्नरः ।
 13-107-013c श्रद्धधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 13-107-014a अक्रोधनः सत्यवादी भूतानामविहिंसकः ।
 13-107-014c अनसूयुरजिह्वाश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 13-107-015a लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो नरः ।

13-107-015c	नित्योच्छिष्टः संकुसुको नेहायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-016a	ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
13-107-016c	उत्थायाचम्य तिष्ठेत् पूर्वा संध्यां कृताञ्जलिः ॥
13-107-017a	एवमेवापरां संध्यां समुपासीत वाग्यतः ।
13-107-017c	नेक्षेतादित्यमुद्यन्तं नास्तं यान्तं कदाचन ॥
13-107-018a	ऋषयो दीर्घसंध्यत्वादीर्घमायुरवाप्नुवन् ।
13-107-018c	तस्मात्तिष्ठेत्सदा पूर्वा पश्चिमां चैव वाग्यतः ॥
13-107-019a	ये च पूर्वामुपासन्ते द्विजाः संध्यां न पश्चिमाम् ।
13-107-019c	सर्वास्तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ॥
13-107-020a	परदारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।
13-107-020c	न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥
13-107-020e	यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥
13-107-021a	प्रसाधनं च केशानामञ्जनं दन्तधावनम् ।
13-107-021c	पूर्वाह्ण एव कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥
13-107-022a	पुरीषमूत्रे नोदीक्षेन्नाधितिष्ठेत्कदाचन ।
13-107-022c	उदक्यया च संभाषां न कुर्वीत कदाचन ॥
13-107-023a	नोत्सृजेत् पुरीषं च क्षेत्रे ग्रामस्य चान्तिके ।
13-107-023c	उभे मूत्रपुरीषे तु नाप्सु कुर्यात्कदाचन ॥
13-107-024a	प्राङ्मुखो नित्यमश्रीयाद्वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
13-107-024c	प्रस्कन्दयेच्च मनसा भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृशेत् ॥
13-107-025a	आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
13-107-025c	धन्यं पश्चान्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
13-107-026a	नाधितिष्ठेत्तुषाञ्जातु केशभस्मकपालिकाः ।
13-107-026c	अन्यस्य चाप्युपस्थानं दूरतः परिवर्जयेत् ॥
13-107-027a	शान्तिहोमांश्च कुर्वीत सावित्राणि च कारयेत् ।
13-107-027c	निषण्णश्चापि खादेत् न तु गच्छन्कथञ्चन ॥
13-107-028a	मूत्रं न तिष्ठता कार्यं न भस्मनि न गोव्रजे ।
13-107-029a	आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ।
13-107-029c	आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो वर्षाणां जीवते शतम् ॥
13-107-030a	त्रीणि तेजांसि नोच्छिष्ट आलभेत कदाचन ।
13-107-030c	अग्निं गां ब्राह्मणं चैव तथास्यायुर्न रिष्यते ॥

- 13-107-031a त्रीणि तेजांसि नोच्छिष्ट उदीक्षेत कदाचन ।
 13-107-031c सूर्याचन्द्रमसौ चैव नक्षत्राणि च सर्वशः ॥
 13-107-032a ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति ।
 13-107-032c प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥
 13-107-033a अभिवादयेत वृद्धांश्च आसनं चैव दापयेत् ।
 13-107-033c कृताञ्जलिरुपासीत गच्छन्तं पृष्ठतोऽन्वियात् ॥
 13-107-034a न चासीतासने भिन्ने भिन्नं कांस्यं च वर्जयेत् ।
 13-107-034c नैकवस्त्रेण भोक्तव्यं न नग्नः स्नातुमर्हति ॥
 13-107-034e स्वप्नव्यं नैव नग्नेन न चोच्छिष्टोऽपि संविशेत् ॥
 13-107-035a उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं सर्वे प्राणास्तदाश्रयाः ।
 13-107-035c केशग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान्विवर्जयेत् ॥
 13-107-036a न पाणिभ्यामुभाभ्यां च कण्डूयेज्जातु वै शिरः ।
 13-107-036c न चाभीक्षणं शिरः स्नायात्तथास्यायुर्न रिष्यते ॥
 13-107-037a शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदुपस्पृशेत् ।
 13-107-037c तिलपिष्टं न चाश्रीयात्तथायुर्विन्दते महत् ॥
 13-107-038a नाध्यापयेत्तथोच्छिष्टो नाधीयीत कदाचन ।
 13-107-038c वाते च पूतिगन्धे च मनसापि न चिन्तयेत् ॥
 13-107-039a अत्र गाथा यमोद्गीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
 13-107-039c आयुरस्य निकृन्तामि प्रजामस्याददे तथा ॥
 13-107-040a य उच्छिष्टः प्रवदति स्वाध्यायं चाधिगच्छति ।
 13-107-040c यश्चानध्यायकालेऽपि मोहादभ्यस्यति द्विजः ॥
 13-107-040e तस्माद्युक्तोऽप्यनध्याये नाधीयीत कदाचन ॥
 13-107-041a प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रति गां च प्रति द्विजान् ।
 13-107-041c ये मेहन्ति च पन्थानं ते भवन्ति गतायुषः ॥
 13-107-042a उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
 13-107-042c दक्षिणाभिमुखो रात्रौ तथास्यायुर्न रिष्यते ॥
 13-107-043a त्रीन्कृशान्नावजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ।
 13-107-043c ब्राह्मणं क्षत्रियं सर्पं सर्वे ह्याशीविषास्त्रयः ॥
 13-107-044a दहत्याशीविषः क्रुद्धो यावत्पश्यति चक्षुषा ।
 13-107-044c क्षत्रियोऽपि दहेत्क्रुद्धो यावत्स्पृशति तेजसा ॥
 13-107-045a ब्राह्मणस्तु कुलं हन्याद्धानेनावेक्षितेन च ।

13-107-045c	तस्मादेतत्त्रयं यत्नादुपसेवेत पण्डितः ॥
13-107-046a	गुरुणा वैरनिर्बन्धो न कर्तव्यः कदाचन ।
13-107-046c	अनुमान्यः प्रसाद्यश्च गुरुः क्रुद्धो युधिष्ठिर ॥
13-107-047a	सम्यङ्क्थ्याप्रवृत्तेऽपि वर्तितव्यं गुराविह ।
13-107-047c	गुरुनिन्दा दहत्यायुर्मनुष्याणां न संशयः ॥
13-107-048a	दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ।
13-107-048c	उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैषिणा ॥
13-107-049a	नातिकल्पं नातिसायं न च मध्यंदिने स्थिते ।
13-107-049c	नाज्ञातैः सह गच्छेत नैको न वृषलैः सह ॥
13-107-050a	पन्था देयो ब्राह्मणाय गोभ्यो राजभ्य एव च ।
13-107-050c	वृद्धाय भारतप्ताय गर्भिण्यै दुर्बलाय च ॥
13-107-051a	प्रदक्षिणं च कुर्वीत परिज्ञातान्वनस्पतीन् ।
13-107-051c	चतुष्पथान्प्रकुर्वीत सर्वानेव प्रदक्षिणान् ॥
13-107-052a	मध्यंदिने निशाकाले मध्यरात्रे च सर्वदा ।
13-107-052c	चतुष्पथान्न सेवेत उभे संध्ये तथैव च ॥
13-107-053a	उपानहौ च वस्त्रं च धृतमन्यैर्न धारयेत् ।
13-107-053c	ब्रह्मचारी च नित्यं स्यात्पादं पादेन नाक्रमेत् ॥
13-107-054a	अमावास्यां पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां च सर्वशः ।
13-107-054c	अष्टम्यां सर्वपक्षाणां ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥
13-107-055a	वृथा मांसं न खादेत पृष्ठमांसं तथैव च ।
13-107-055c	आक्रोशं परिवादं च पैशुन्यं च विवर्जयेत् ॥
13-107-056a	नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी; न हीनतः परमभ्याददीत ।
13-107-056c	ययास्य वाचा पर उद्विजेत; न तां वदेद्रुशतीं पापलोक्याम् ॥
13-107-057a	वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति; यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।
13-107-057c	परस्य नामर्मसु ते पतन्ति; तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥
13-107-058a	रोहते सायकैर्विद्धं वनं परशुना हतम् ।
13-107-058c	वाचा दुरुक्तं बीभत्सं न संरोहति वाक्क्षतम् ॥
13-107-059a	हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान्विद्याहीनान्वयोधिकान् ।
13-107-059c	रूपद्रविणहीनांश्च सत्त्वहीनांश्च नाक्षिपेत् ॥
13-107-060a	नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् ।
13-107-060c	द्वेषस्तम्भाभिमानांश्च तैक्ष्ण्यं च परिवर्जयेत् ॥

13-107-061a	परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्क्रोद्धो नैनं निपातयेत् ।
13-107-061c	अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिक्षार्थं ताडनं स्मृतम् ॥
13-107-062a	न ब्राह्मणान्परिवदेन्नक्षत्राणि न निर्दिशेत् ।
13-107-062c	तिथिं पक्षस्य न ब्रूयात्तथास्यायुर्न रिष्यते ॥
13-107-063a	कृत्वा मूत्रपुरीषे तु रथ्यामाक्रम्य वा पुनः ।
13-107-063c	पादप्रक्षालनं कुर्यात्स्वाध्याये भोजने तथा ॥
13-107-064a	त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
13-107-064c	अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥
13-107-065a	संयावं कृसरं मांसं शष्कुली पायसं तथा ।
13-107-065c	आत्मार्थं न प्रकर्तव्यं देवार्थं तु प्रकल्पयेत् ॥
13-107-066a	नित्यमग्निं परिचरेद्भिक्षां दद्याच्च नित्यदा ।
13-107-066c	वाग्यतो दन्तकाष्ठं च नित्यमेव समाचरेत् ॥
13-107-066e	न चाभ्युदितशायी स्यात्प्रायश्चित्ती तथा भवेत् ॥
13-107-067a	मातापितरमुत्थाय पूर्वमेवाभिवादयेत् ।
13-107-067c	आचार्यमथ वाप्येनं तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-068a	वर्जयेद्दन्तकाष्ठानि वर्जनीयानि नित्यशः ।
13-107-068c	भक्षयेच्छास्त्रदृष्टानि पर्वस्वपि च वर्जयेत् ॥
13-107-069a	उदङ्मुखश्च सततं शौचं कुर्यात्समाहितः ।
13-107-070a	अकृत्वा देवतापूजां नान्यं गच्छेत्कदाचन ।
13-107-070c	अन्यत्र तु गुरुं वृद्धं धार्मिकं वा विचक्षणम् ॥
13-107-071a	अवलोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमत्तरैः ।
13-107-071c	न चाज्ञातां स्त्रियं गच्छेद्गर्भिणीं वा कदाचन ॥
13-107-072a	उदक्शिरा न स्वपेत तथा प्रत्यक्शिरा न च ।
13-107-072c	प्राक्शिरास्तु स्वपेद्विद्वानथ वा दक्षिणाशिराः ॥
13-107-073a	न भग्ने नावदीर्णे वा शयने प्रस्वपेत च ।
13-107-073c	नान्तर्धाने न संयुक्ते न च तिर्यक्कदाचन ॥
13-107-074a	न नग्नः कर्हिचित्स्नायान्न निशायां कदाचन ।
13-107-074c	स्नात्वा च नावमृज्येत गात्राणि सुविचक्षणः ॥
13-107-075a	न चानुलिम्पेदस्नात्वा स्नात्वा वासो न निर्धुनेत् ।
13-107-075c	आर्द्र एव तु वासांसि नित्यं सेवेत मानवः ॥
13-107-075e	स्रजश्च नावकर्षेत न बहिर्धारयेत च ॥

13-107-076a	रक्तमाल्यं न धार्यं स्याच्छुक्लं धार्यं तु पण्डितैः ।
13-107-076c	वर्जयित्वा तु कमलं तथा कुवलयं विभो ॥
13-107-077a	रक्तं शिरसि धार्यं तु तथा वानेयमित्यपि ।
13-107-077c	काञ्चनी चैव या माला न सा दुष्यति कर्हिचित् ॥
13-107-077e	स्नातस्य वर्णकं नित्यमार्द्रं दद्याद्विशां पते ॥
13-107-078a	विपर्ययं न कुर्वीत वाससो बुद्धिमान्नरः ।
13-107-078c	तथा नान्यधृतं धार्यं न चापदशमेव च ॥
13-107-079a	अन्यदेव भवेद्वासः शयनीये नरोत्तम ।
13-107-079c	अन्यद्रथ्यासु देवानामर्चयामन्यदेव हि ॥
13-107-080a	प्रियङ्गुचन्दनाभ्यां च बिल्वेन तगरेण च ।
13-107-080c	पृथगेवानुलिम्पेत केसरेण च बुद्धिमान् ॥
13-107-081a	उपवासं च कुर्वीत स्नातः शुचिरलंकृतः ।
13-107-081c	पर्वकालेषु सर्वेषु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥
13-107-082a	नालीढया परिहतं भक्षयीत कदाचन ।
13-107-082c	तथा नोद्धृतसाराणि प्रेक्षतां नाप्रदाय च ॥
13-107-083a	न संनिकृष्टो मेधावी नाशुचिर्न च सत्सु च ।
13-107-083c	प्रतिषिद्धान्न धर्मेषु भक्षान्भुञ्जीत पृष्ठतः ॥
13-107-084a	पिप्पलं च वटं चैव शणशाकं तथैव च ।
13-107-084c	उदुम्बरं न खादेच्च भवार्थी पुरुषोत्तमः ॥
13-107-085a	आजं गव्यं च यन्मांसं मायूरं चैव वर्जयेत् ।
13-107-085c	वर्जयेच्छुष्कमांसं च तथा पर्युषितं च यत् ॥
13-107-086a	न पाणौ लवणं विद्वान्प्राश्नीयान्न च रात्रिषु ।
13-107-086c	दधिसक्तून् भुञ्जीत वृथामांसं च वर्जयेत् ॥
13-107-087a	वालेन तु न भुञ्जीत परश्राद्धं तथैव च ।
13-107-087c	सायं प्रातश्च भुञ्जीत नान्तराले समाहितः ॥
13-107-088a	वाग्यतो नैकवस्त्रश्च नासंविष्टः कदाचन ।
13-107-088c	भूमौ सदैव नाश्नीयान्नानासीनो न शब्दवत् ॥
13-107-089a	तोयपूर्वं प्रदायान्नमतिथिभ्यो विशां पते ।
13-107-089c	पश्चाद्भुञ्जीत मेधावी न चाप्यन्यमना नरः ॥
13-107-090a	समानमेकपङ्क्त्यां तु भोज्यमन्नं नरेश्वर ।
13-107-090c	विषं हालाहलं भुङ्क्ते योऽप्रदाय सुहज्जने ॥

13-107-091a	पानीयं पायसं सर्पिर्दधिसक्तुमधून्यपि ।
13-107-091c	निरस्य शेषमेतेषां न प्रदेयं तु कस्यचित् ॥
13-107-092a	भुञ्जानो मनुजव्याघ्र नैव शङ्कां समाचरेत् ।
13-107-092c	दधि चाप्यनुपानं वै न कर्तव्यं भवार्थिना ॥
13-107-093a	आचम्य चैव हस्तेन परिस्राव्य तथोदकम् ।
13-107-093c	अङ्गुष्ठं चरणस्याथ दक्षिणस्यावसेचयेत् ॥
13-107-094a	पाणिं मूर्ध्नि समाधाय स्पृष्ट्वा चाग्निं समाहितः ।
13-107-094c	ज्ञातिश्रेष्ठ्यमवाप्नोति प्रयोगकुशलो नरः ॥
13-107-095a	अद्भिः प्राणान्समालभ्य नाभिं पाणितलेन च ।
13-107-095c	स्पृशंश्चैव प्रतिष्ठेत न चाप्यार्द्रेण पाणिना ॥
13-107-096a	अङ्गुष्ठस्यान्तराले च ब्राह्मं तीर्थमुदाहृतम् ।
13-107-096c	कनिष्ठिकायाः पश्चात्तु देवतीर्थमिहोच्यते ॥
13-107-097a	अङ्गुष्ठस्य च यन्मध्यं प्रदेशिन्याश्च भारत ।
13-107-097c	तेन पित्र्याणि कुर्वीत स्पृष्ट्वापो न्यायतस्तथा ॥
13-107-098a	परापवादं न ब्रूयान्नाप्रियं च कदाचन ।
13-107-098c	न मन्युः कश्चिदुत्पाद्यः पुरुषेण भवार्थिना ॥
13-107-099a	पतितैस्तु कथां नेच्छेद्दर्शनं चापि वर्जयेत् ।
13-107-099c	संसर्गं च न गच्छेत तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-100a	न दिवा मैथुनं गच्छेन्न कन्यां न च बन्धकीम् ।
13-107-100c	न चास्नातां स्त्रियं गच्छेत्तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-101a	स्वे स्वे तीर्थे समाचम्य कार्ये समुपकल्पिते ।
13-107-101c	त्रिः पीत्वापो द्विः प्रमृज्य कृतशौचो भवेन्नरः ॥
13-107-102a	इन्द्रियाणि सकृत्स्पृश्य त्रिरभ्युक्ष्य च मानवः ।
13-107-102c	कुर्वीत पित्र्यं दैवं च वेददृष्टेन कर्मणा ॥
13-107-103a	ब्राह्मणार्थे च यच्छौचं तच्च मे शृणु कौरव ।
13-107-103c	प्रवृत्तं च हितं चोक्त्वा भोजनाद्यन्तयोस्तथा ॥
13-107-104a	सर्वशौचेषु ब्राह्मेण तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
13-107-104c	निष्ठीव्य तु तथा क्षुत्वा स्पृश्यापो हि शुचिर्भवेत् ॥
13-107-105a	वृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं दरिद्रो यो भवेदपि ।
13-107-105c	गृहे वासयितव्यास्ते धन्यमायुष्यमेव च ॥
13-107-106a	गृहे पारावता धन्याः शुकाश्च सहसारिकाः ।

13-107-106c	गृहेष्वेते न पापाय तथा वै तैलपायिकाः ॥
13-107-107a	उद्दीपकाश्च गृध्राश्च कपोता भ्रमरास्तथा ।
13-107-107c	निविशेयुर्यदा तत्र शान्तिमेव तदाचरेत् ॥
13-107-108a	अमङ्गल्यानि चैतानि तथाक्रोशो महात्मनाम् ।
13-107-108c	महात्मनां च गुह्यानि न वक्तव्यानि कर्हिचित् ॥
13-107-109a	अगम्याश्च न गच्छेत राजपत्नीः सखीस्तथा ।
13-107-109c	वैद्यानां बालवृद्धानां भृत्यानां च युधिष्ठिर ॥
13-107-110a	बन्धूनां ब्राह्मणानां च तथा शारणिकस्य च ।
13-107-110c	संबन्धिनां च राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-111a	ब्राह्मणस्थपतिभ्यां च निर्मितं यन्निवेशनम् ।
13-107-111c	तदावसेत्सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर ॥
13-107-112a	संध्यायां न स्वपेद्राजन्विद्यां न च समाचरेत् ।
13-107-112c	न भुञ्जीत च मेधावी तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-113a	नक्तं न कुर्यात्पित्र्याणि भुक्त्वा चैव प्रसाधनम् ।
13-107-113c	पानीयस्य क्रिया नक्तं न कार्या भूतिमिच्छता ॥
13-107-114a	वर्जनीयाश्च वै नित्यं सक्तवो निशि भारत ।
13-107-114c	शेषाणि चावदातानि पानीयं चैव भोजने ॥
13-107-115a	सौहित्यं च न कर्तव्यं रात्रौ नैव समाचरेत् ।
13-107-115c	द्विजच्छेदं न कुर्वीत भुक्त्वा न च समाचरेत् ॥
13-107-116a	महाकुलप्रसूतां च प्रशस्तां लक्षणैस्तथा ।
13-107-116c	वयःस्थां च महाप्राज्ञ कन्यामावोदुमर्हति ॥
13-107-117a	अपत्यमुत्पाद्य ततः प्रतिष्ठाप्य कुलं तथा ।
13-107-117c	पुत्राः प्रदेया ज्ञानेषु कुलधर्मेषु भारत ॥
13-107-118a	कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
13-107-118c	पुत्रा निवेश्याश्च कुलाद्भृत्या लभ्याश्च भारत ॥
13-107-119a	शिरःस्नातोऽथ कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि च ।
13-107-119c	नक्षत्रे न च कुर्वीत यस्मिञ्जातो भवेन्नरः ॥
13-107-119e	न प्रोष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च भारत ॥
13-107-120a	दारुणेषु च सर्वेषु प्रत्यहं च विवर्जयेत् ।
13-107-120c	ज्योतिषे यानि चोक्तानि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ॥
13-107-121a	प्राङ्मुखः श्मश्रुकर्माणि कारयेत् समाहितः ।

13-107-121c	उदङ्मुखो वा राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ॥
13-107-122a	परिवादं न च ब्रूयात्परेषामात्मनस्तथा ।
13-107-122c	परिवादो न धर्माय प्रोच्यते भरतर्षभ ॥
13-107-123a	वर्जयेद्व्यङ्गिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम ।
13-107-123c	समार्षां व्यङ्गितां चैव मातुः स्वकुलजां तथा ॥
13-107-124a	वृद्धां प्रव्रजितां चैव तथैव च पतिव्रताम् ।
13-107-124c	तथातिकृष्णवर्णां च वर्णोत्कृष्टां च वर्जयेत् ॥
13-107-125a	अयोनिं च वियोनिं च न गच्छेत विचक्षणः ।
13-107-125c	पिङ्गलां कुष्ठिनीं नारीं न त्वमावोदुमर्हसि ॥
13-107-126a	अपस्मारिकुले जातां निहीनां चैव वर्जयेत् ।
13-107-126c	श्वित्रिणां च कुले जातां त्रयाणां मनुजेश्वर ॥
13-107-127a	लक्षणैरन्विता या च प्रशस्ता या च लक्षणैः ।
13-107-127c	मनोज्ञा दर्शनीया च तां भवान्वोदुमर्हति ॥
13-107-128a	महाकुले निवेष्टव्यं सदृशे वा युधिष्ठिर ।
13-107-128c	अवरा पतिता चैव न ग्राह्या भूतिमिच्छता ॥
13-107-129a	अग्नीनुत्पाद्य यत्नेन क्रियाः सुविहिताश्च याः ।
13-107-129c	वेदेषु ब्राह्मणैः प्रोक्तास्ताश्च सर्वाः समाचरेत् ॥
13-107-130a	न चेष्ट्या स्त्रीषु कर्तव्या दारा रक्ष्याश्च सर्वशः ।
13-107-130c	अनायुष्या भवेदीष्ट्या तस्मादीष्ट्यां विवर्जयेत् ॥
13-107-131a	अनायुष्यो दिवास्वप्नस्तथाभ्युदितशायिता ।
13-107-131c	प्रातर्निशायां च तथा ये चोच्छिष्टाः स्वपन्ति वै ॥
13-107-132a	पारदार्यमनायुष्यं नापितोच्छिष्टता तथा ।
13-107-132c	यत्नतो वै न कर्तव्यमभ्यासश्चैव भारत ॥
13-107-133a	संध्यां न भुञ्जेन्न स्नायान्न पुरीषं समुत्सृजेत् ।
13-107-133c	प्रयतश्च भवेत्तस्यां न च किञ्चित्समाचरेत् ॥
13-107-134a	ब्राह्मणान्पूजयेच्चापि तथा स्नात्वा नराधिप ।
13-107-134c	देवांश्च प्रणमेत्स्नातो गुरुंश्चाप्यभिवादयेत् ॥
13-107-135a	अनिमन्त्रितो न गच्छेत यज्ञं गच्छेत्तु दर्शकः ।
13-107-135c	अनिमन्त्रिते ह्यनायुष्यं गमनं तत्र भारत ॥
13-107-136a	न चैकेन परिव्राज्यं न गन्तव्यं तथा निशि ।
13-107-136c	अनागतायां संध्यायां पश्चिमायां गृहे वसेत् ॥

- 13-107-137a मातुः पितुर्गुरूणां च कार्यमेवानुशासनम् ।
 13-107-137c हितं वाप्यहितं वापि न विचार्य नरर्षभ ॥
- 13-107-138a धनुर्वेदे च वेदे च यत्नः कार्यो नराधिप ।
 13-107-138c हस्तिपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु चैव ह ॥
 13-107-138e यत्नवान्भव राजेन्द्र यत्नवान्सुखमेधते ॥
- 13-107-139a अप्रधृष्यश्च शत्रूणां भृत्यानां स्वजनस्य च ।
 13-107-139c प्रजापालनयुक्तश्च न क्षतिं लभते क्वचित् ॥
- 13-107-140a युक्तिशास्त्रं च ते ज्ञेयं शब्दशास्त्रं च भारत ।
 13-107-140c गन्धर्वशास्त्रं च कलाः परिज्ञेया नराधिप ॥
- 13-107-141a पुराणमितिहासाश्च तथाख्यानानि यानि च ।
 13-107-141c महात्मनां च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव ते ॥
- 13-107-142a पत्नीं रजस्वलां चैव नाभिगच्छेन्न चाह्वयेत् ।
 13-107-142c स्नातां चतुर्थे दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षणः ॥
- 13-107-143a पञ्चमे दिवसे नारी षष्ठेऽहनि पुमान्भवेत् ।
 13-107-143c एतेन विधिना पत्नीमुपगच्छेत पण्डितः ॥
- 13-107-144a ज्ञातिसंबन्धिमित्राणि पूजनीयानि नित्यशः ।
 13-107-144c यष्टव्यं च यथाशक्ति यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥
 13-107-144e अत ऊर्ध्वमरण्यं च सेवितव्यं नराधिप ॥
- 13-107-145a एष ते लक्षणोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्तितः ।
 13-107-145c शेषस्त्रैविद्यवृद्धेभ्यः प्रत्याहार्यो युधिष्ठिर ॥
- 13-107-146a आचारो भूतिजनन आचारः कीर्तिवर्धनः ।
 13-107-146c आचाराद्वर्धते ह्यायुराचारो हन्त्यलक्षणम् ॥
- 13-107-147a आगमानां हि सर्वेषामाचारः श्रेष्ठ उच्यते ।
 13-107-147c आचारप्रभवो धर्मो धर्मादायुर्विवर्धते ॥
- 13-107-148a एतद्यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत् ।
 13-107-148c अनुकम्पता सर्ववर्णान्ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥

13-108-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-108-001a यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्तते भरतर्षभ ।
 13-108-001c कनिष्ठाश्च यथा ज्येष्ठे वर्तेरस्तद्ब्रवीहि मे ॥

13-108-002 भीष्म उवाच

13-108-002a	ज्येष्ठवत्तात वर्तस्व ज्येष्ठो हि सततं भवान् ।
13-108-002c	गुरोर्गरीयसी वृत्तिर्या चेच्छिष्यस्य भारत ॥
13-108-003a	न गुरावकृतप्रज्ञे शक्यं शिष्येण वर्तितुम् ।
13-108-003c	गुरोर्हि दीर्घदर्शित्वं यत्तच्छिष्यस्य भारत ॥
13-108-004a	अन्धः स्यादन्धवेलायां जडः स्यादपि वा बुधः ।
13-108-004c	परिहारेण तद्ब्रूयाद्यस्तेषां स्याद्व्यतिक्रमः ॥
13-108-005a	प्रत्यक्षं भिन्नहृदया भेदयेयुः कृतं नराः ।
13-108-005c	श्रियाभितप्ताः कौन्तेय भेदकामास्तथारयः ॥
13-108-006a	ज्येष्ठः कुलं वर्धयति विनाशयति वा पुनः ।
13-108-006c	हन्ति सर्वमपि ज्येष्ठः कुलं यत्रावजायते ॥
13-108-007a	अथ यो विनिकुर्वीत ज्येष्ठो भ्राता यवीयसः ।
13-108-007c	अज्येष्ठः स्यादभागश्च नियम्यो राजभिश्च सः ॥
13-108-008a	निकृती हि नरो लोकान्पापान्छत्यसंशयम् ।
13-108-008c	विदुलस्येव तत्पुष्पं मोघं जनयितुः स्मृतम् ॥
13-108-009a	सर्वानर्थः कुले यत्र जायते पापपूरुषः ।
13-108-009c	अकीर्तिं जनयत्येव कीर्तिमन्तर्दधाति च ॥
13-108-010a	सर्वे चापि विकर्मस्था भागं नार्हन्ति सोदराः ।
13-108-010c	नाप्रदाय कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकम् ॥
13-108-011a	अनुजं हि पितुर्दायो जङ्घाश्रमफलोऽध्वगः ।
13-108-011c	स्वयमीहितलब्धं तु नाकामो दातुमर्हति ॥
13-108-012a	भ्रातृणामविभक्तानामुत्थानमपि चेत्सह ।
13-108-012c	न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथंचन ॥
13-108-013a	न ज्येष्ठानवमन्येत दुष्कृतः सुकृतोऽपि वा ।
13-108-013c	यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः पश्येत्तथाचरेत् ॥
13-108-013e	धर्मं हि श्रेय इत्याहुरिति धर्मविदो विदुः ॥
13-108-014a	दशाचार्यानुपाध्याय उपाध्यायान्पिता दश ।
13-108-014c	दश चैव पितृन्माता सर्वा वा पृथिवीमपि ॥
13-108-015a	गौरवेणाभिभवति नास्ति मातृसमो गुरुः ।
13-108-015c	माता गरीयसी यच्च तेनैतां मन्यते जनः ॥
13-108-016a	ज्येष्ठो भ्राता पितृसमो मृते पितरि भारत ।
13-108-016c	स ह्येषां वृत्तिदाता स्यात्स चैतान्परिपालयेत् ॥

- 13-108-017a कनिष्ठास्तं नमस्येरन्सर्वे छन्दानुवर्तिनः ।
 13-108-017c तमेव चोपजीवेरन्यथैव पितरं तथा ॥
 13-108-018a शरीरमेतौ सृजतः पिता माता च भारत ।
 13-108-018c आचार्यशास्ता या जातिः सा सत्या साजरामरा ॥
 13-108-019a ज्येष्ठा मातृसमा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
 13-108-019c भ्रातुर्भार्या च तद्वत्स्याद्यस्या बाल्ये स्तनं पिबेत् ॥

13-109-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-109-001a सर्वेषामेव वर्णानां म्लेच्छानां च पितामह ।
 13-109-001c उपवासे मतिरियं कारणं च न विद्महे ॥
 13-109-002a ब्रह्मक्षत्रेण नियमाश्चर्तव्या इति नः श्रुतम् ।
 13-109-002c उपवासे कथं तेषां कृत्यमस्ति पितामह ॥
 13-109-003a नियमं चोपवासानां सर्वेषां ब्रूहि पार्थिव ।
 13-109-003c अवाप्नोति गतिं कां च उपवासपरायणः ॥
 13-109-004a उपवासः परं पुण्यमुपवासः परायणम् ।
 13-109-004c उपोष्येह नरश्रेष्ठ किं फलं प्रतिपद्यते ॥
 13-109-005a अधर्मान्मुच्यते केन धर्ममाप्नोति वै कथम् ।
 13-109-005c स्वर्गं पुण्यं च लभते कथं भरतसत्तम ॥
 13-109-006a उपोष्य चापि किं तेन प्रदेयं स्यान्नराधिप ।
 13-109-006c धर्मेण च सुखानर्थाल्लिभेद्येन ब्रवीहि तम् ॥

13-109-007 वैशंपायन उवाच

- 13-109-007a एवं ब्रुवाणं कौन्तेयं धर्मज्ञं धर्मतत्त्ववित् ।
 13-109-007c धर्मपुत्रमिदं वाक्यं भीष्मः शांतनवोऽब्रवीत् ॥
 13-109-008a इदं खलु महाराज श्रुतमासीत्पुरातनम् ।
 13-109-008c उपवासविधौ श्रेष्ठा ये गुणा भरतर्षभ ॥
 13-109-009a प्राजापत्यं ह्यङ्गिरसं पृष्टवानस्मि भारत ।
 13-109-009c यथा मां त्वं तथैवाहं पृष्टवांस्तं तपोधनम् ॥
 13-109-010a प्रश्नमेतं मया पृष्टो भगवानग्निसंभवः ।
 13-109-010c उपवासविधिं पुण्यमाचष्ट भरतर्षभ ॥

13-109-011 अङ्गिरा उवाच

- 13-109-011a ब्रह्मक्षत्रे त्रिरात्रं तु विहितं कुरुनन्दन ।

- 13-109-011c द्विस्त्रिरात्रमथैवात्र निर्दिष्टं पुरुषर्षभ ॥
- 13-109-012a वैश्यशूद्रौ तु यौ मोहादुपवासं प्रकुर्वते ।
- 13-109-012c त्रिरात्रं द्विस्त्रिरात्रं वा तयोः पुष्टिर्न विद्यते ॥
- 13-109-013a चतुर्थभक्तक्षपणं वैश्यशूद्रे विधीयते ।
- 13-109-013c त्रिरात्रं न तु धर्मज्ञैर्विहितं ब्रह्मवादिभिः ॥
- 13-109-014a पञ्चम्यां चैव षष्ठ्यां च पौर्णमास्यां च भारत ।
- 13-109-014c क्षमावान्रूपसंपन्नः श्रुतवांश्चैव जायते ॥
- 13-109-015a नानपत्यो भवेत्प्राज्ञो दरिद्रो वा कदाचन ।
- 13-109-015c यजिष्णुः पञ्चमीं षष्ठीं क्षपेद्यो भोजयेद्द्विजान् ॥
- 13-109-016a अष्टमीमथ कौन्तेय शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ।
- 13-109-016c उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते ॥
- 13-109-017a मार्गशीर्षं तु यो मासमेकभक्तेन संक्षिपेत् ।
- 13-109-017c भोजयेच्च द्विजान्भक्त्या स मुच्येद्व्याधिकिल्बिषैः ॥
- 13-109-018a सर्वकल्याणसंपूर्णः सर्वौषधिसमन्वितः ।
- 13-109-018c कृषिभागी बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते ॥
- 13-109-019a पौषमासं तु कौन्तेय भक्तेनैकेन यः क्षपेत् ।
- 13-109-019c सुभगो दर्शनीयश्च यशोभागी च जायते ॥
- 13-109-020a पितृभक्तो माघमासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
- 13-109-020c श्रीमत्कुले ज्ञातिमध्ये स महत्त्वं प्रपद्यते ॥
- 13-109-021a भगदैवं तु यो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
- 13-109-021c स्त्रीषु वल्लभतां याति वश्याश्चास्य भवन्ति ताः ॥
- 13-109-022a चैत्रं तु नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
- 13-109-022c सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये कुले महति जायते ॥
- 13-109-023a निस्तरेदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।
- 13-109-023c नरो वा यदि वा नारी ज्ञातीनां श्रेष्ठतां व्रजेत् ॥
- 13-109-024a ज्येष्ठामूलं तु यो मासमेकभक्तेन संक्षपेत् ।
- 13-109-024c ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान्स्त्री वाभिजायते ॥
- 13-109-025a आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमतन्द्रितः ।
- 13-109-025c बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते ॥
- 13-109-026a श्रावणं नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
- 13-109-026c यत्र तत्राभिषेकेण युज्यते ज्ञातिवर्धनः ॥

- 13-109-027a प्रौष्ठपदं तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः ।
 13-109-027c धनाढ्यं स्फीतमचलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते ॥
 13-109-028a तथैवाश्वयुजं मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 13-109-028c प्रजावान्वाहनाढ्यश्च बहुपुत्रश्च जायते ॥
 13-109-029a कार्तिकं तु नरो मासं यः कुर्यादेकभोजनम् ।
 13-109-029c शूरश्च बहुभार्यश्च कीर्तिमांश्चैव जायते ॥
 13-109-030a इति मासा नरव्याघ्र क्षपतां परिकीर्तिताः ।
 13-109-030c तिथीनां नियमा ये तु शृणु तानपि पार्थिव ॥
 13-109-031a पक्षे पक्षे गते यस्तु भक्तमश्नाति भारत ।
 13-109-031c गवाढ्यो बहुपुत्रश्च दीर्घायुश्च स जायते ॥
 13-109-032a मासि मासि त्रिरात्राणि कृत्वा वर्षाणि द्वादश ।
 13-109-032c गणाधिपत्यं प्राप्नोति निःसपत्नमनाविलम् ॥
 13-109-033a एते तु नियमाः सर्वे कर्तव्याः शरदो दश ।
 13-109-033c द्वे चान्ये भरतश्रेष्ठ प्रवृत्तिमनुवर्तता ॥
 13-109-034a यस्तु प्रातस्तथा सायं भुञ्जानो नान्तरा पिबेत् ।
 13-109-034c अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥
 13-109-035a षड्भिः स वर्षैर्नृपते सिध्यते नात्र संशयः ।
 13-109-035c अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 13-109-036a अधिवासे सोऽप्सरसां नृत्यगीतविनादिते ।
 13-109-036c तप्तकाञ्चनवर्णाभं विमानमधिरोहति ॥
 13-109-037a पूर्णं वर्षसहस्रं तु ब्रह्मलोके महीयते ।
 13-109-037c तत्क्षयादिह चागम्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥
 13-109-038a यस्तु संवत्सरं पूर्णमेकाहारो भवेन्नरः ।
 13-109-038c अतिरात्रस्य यज्ञस्य स फलं समुपाश्रुते ॥
 13-109-039a दशवर्षसहस्राणि स्वर्गे च स महीयते ।
 13-109-039c तत्क्षयादिह चागम्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥
 13-109-040a यस्तु संवत्सरं पूर्णं चतुर्थं भक्तमश्रुते ।
 13-109-040c अहिंसानिरतो नित्यं सत्यवाङ्मनियतेन्द्रियः ॥
 13-109-041a वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं वै समुपाश्रुते ।
 13-109-041c त्रिंशद्वर्षसहस्राणि स्वर्गे च स महीयते ॥
 13-109-042a षष्ठे काले तु कौन्तेय नरः संवत्सरं क्षपेत् ।

13-109-042c	अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
13-109-043a	चक्रवाकप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
13-109-043c	चत्वारिंशत्सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥
13-109-044a	अष्टमेन तु भक्तेन जीवन्संवत्सरं नृप ।
13-109-044c	गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
13-109-045a	हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
13-109-045c	पञ्चाशतं सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥
13-109-046a	पक्षे पक्षे गते राजन्योऽश्रीयाद्वर्षमेव तु ।
13-109-046c	षण्मासानशनं तस्य भगवानङ्गिराब्रवीत् ॥
13-109-046e	षष्टिं वर्षसहस्राणि दिवमावसते च सः ॥
13-109-047a	वीणानां वल्लकीनां च वेणूनां च विशां पते ।
13-109-047c	सुघोषैर्मधुरैः शब्दैः सुप्तः स प्रतिबोध्यते ॥
13-109-048a	संवत्सरमिहैकं तु मासि मासि पिबेत्पयः ।
13-109-048c	फलं विश्वजितस्तात प्राप्नोति स नरो नृप ॥
13-109-049a	सिंहव्याघ्रप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
13-109-049c	सप्ततिं च सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥
13-109-050a	मासादूर्ध्वं नरव्याघ्र नोपवासो विधीयते ।
13-109-050c	विधिं त्वनशनस्याहुः पार्थ धर्मविदो जनाः ॥
13-109-051a	अनार्तो व्याधिरहितो गच्छेदनशनं तु यः ।
13-109-051c	पदे पदे यज्ञफलं स प्राप्नोति न संशयः ॥
13-109-052a	दिवं हंसप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
13-109-052c	शतं चाप्सरसः कन्या रमयन्त्यपि तं नरम् ॥
13-109-053a	आर्तो वा व्याधितो वापि गच्छेदनशनं तु यः ।
13-109-053c	शतं वर्षसहस्राणां मोदते दिवि स प्रभो ॥
13-109-053e	काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तश्चैव प्रबोध्यते ॥
13-109-054a	सहस्रहंससंयुक्ते विमाने सोमवर्चसि ।
13-109-054c	स गत्वा स्त्रीशताकीर्णे रमते भरतर्षभ ॥
13-109-055a	क्षीणस्याप्यायनं दृष्टं क्षतस्य क्षतरोहणम् ।
13-109-055c	व्याधितस्यौषधग्रामः क्रुद्धस्य च प्रसादनम् ॥
13-109-056a	दुःखितस्यार्थमानाभ्यां द्रव्याणां प्रतिपादनम् ।
13-109-056c	न चैते स्वर्गकामस्य रोचन्ते सुखमेधसः ॥

- 13-109-057a अतः स कामसंयुक्तो विमाने हेमसंनिभे ।
 13-109-057c रमते स्त्रीशताकीर्णे पुरुषोऽलंकृतः शुभे ॥
 13-109-058a स्वस्थः सफलसंकल्पः सुखी विगतकल्मषः ।
 13-109-058c अनश्नन्देहमुत्सृज्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 13-109-059a बालसूर्यप्रतीकाशे विमाने हेमवर्चसि ।
 13-109-059c वैडूर्यमुक्ताखचिते वीणामुरजनादिते ॥
 13-109-060a पताकादीपिकाकीर्णे दिव्यघण्टानिनादिते ।
 13-109-060c स्त्रीसहस्रानुचरिते स नरः सुखमेधते ॥
 13-109-061a यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु पाण्डव ।
 13-109-061c तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥
 13-109-062a नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 13-109-062c न धर्मात्परमो लाभस्तपो नानशनात्परम् ॥
 13-109-063a ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।
 13-109-063c उपवासैस्तथा तुल्यं तपःकर्म न विद्यते ॥
 13-109-064a उपोष्य विधिवद्देवास्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे ।
 13-109-064c ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुवन् ॥
 13-109-065a दिव्यं वर्षसहस्रं हि विश्वामित्रेण धीमता ।
 13-109-065c क्षान्तमेकेन भक्तेन तेन विप्रत्वमागतः ॥
 13-109-066a च्यवनो जमदग्निश्च वसिष्ठो गौतमो भृगुः ।
 13-109-066c सर्व एव दिवं प्राप्ताः क्षमावन्तो महर्षयः ॥
 13-109-067a इदमङ्गिरसा पूर्वं महर्षिभ्यः प्रदर्शितम् ।
 13-109-067c यः प्रदर्शयते नित्यं न स दुःखमवाप्नुते ॥
 13-109-068a इमं तु कौन्तेय यथाक्रमं विधिं; प्रवर्तितं ह्यङ्गिरसा महर्षिणा ।
 13-109-068c पठेत यो वै शृणुयाच्च नित्यदा; न विद्यते तस्य नरस्य किल्बिषम् ॥
 13-109-069a विमुच्यते चापि स सर्वसंकरैर्न चास्य दोषैरभिभूयते मनः ।
 13-109-069c वियोनिजानां च विजानते रुतं; ध्रुवां च कीर्तिं लभते नरोत्तमः ॥

13-110-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-110-001a पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना ।
 13-110-001c गुणाश्रैषां यथातत्त्वं प्रेत्य चेह च सर्वशः ॥
 13-110-002a न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं पितामह ।
 13-110-002c बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥

- 13-110-003a पार्थिवै राजपुत्रैर्वा शक्याः प्राप्तुं पितामह ।
 13-110-003c नार्थन्यूनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ॥
- 13-110-004a यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं सदा भवेत् ।
 13-110-004c तुल्यो यज्ञफलैरैतैस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
- 13-110-005 भीष्म उवाच**
- 13-110-005a इदमङ्गिरसा प्रोक्तमुपवासफलात्मकम् ।
 13-110-005c विधिं यज्ञफलैस्तुल्यं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
- 13-110-006a यस्तु कल्यं तथा सायं भुञ्जानो नान्तरा पिबेत् ।
 13-110-006c अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥
- 13-110-007a षड्भिरेव तु वर्षैः स सिध्यते नात्र संशयः ।
 13-110-007c तप्तकाञ्चनवर्णं च विमानं लभते नरः ॥
- 13-110-008a देवस्त्रीणामधीवासे नृत्यगीतनिनादिते ।
 13-110-008c प्राजापत्ये वसेत्पद्मं वर्षाणामग्निसंनिभे ॥
- 13-110-009a त्रीणि वर्षाणि यः प्राशेत्सततं त्वेकभोजनम् ।
 13-110-009c धर्मपत्नीरतो नित्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
- 13-110-010a द्वितीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 13-110-010c सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥
 13-110-010e यज्ञं बहुसुवर्णं वा वासवप्रियमाहरेत् ॥
- 13-110-011a सत्यवाग्दानशीलश्च ब्रह्मण्यश्चानसूयकः ।
 13-110-011c क्षान्तो दान्तो जितक्रोधः स गच्छति परां गतिम् ॥
- 13-110-012a पाण्डुराभ्रप्रतीकाशे विमाने हंसलक्षणे ।
 13-110-012c द्वे समाप्ते ततः पद्मे सोऽप्सरोभिर्वसेत्सह ॥
- 13-110-013a तृतीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 13-110-013c सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥
- 13-110-014a अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।
 13-110-014c मयूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः ॥
- 13-110-015a सप्तर्षीणां सदा लोके सोऽप्सरोभिर्वसेत्सह ।
 13-110-015c निवर्तनं च तत्रास्य त्रीणि पद्मानि वै विदुः ॥
- 13-110-016a दिवसे यश्चतुर्थे तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 13-110-016c सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
- 13-110-017a वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।

13-110-017c	इन्द्रकन्याभिरूढं च विमानं लभते नरः ॥
13-110-018a	सागरस्य च पर्यन्ते वासवं लोकमावसेत् ।
13-110-018c	देवराजस्य च क्रीडां नित्यकालमवेक्षते ॥
13-110-019a	दिवसे पञ्चमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
13-110-019c	सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-020a	अलुब्धः सत्यवादी च ब्रह्मण्यश्चाविहिसकः ।
13-110-020c	अनसूयुरपापस्थो द्वादशाहफलं लभेत् ॥
13-110-021a	जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलक्षणम् ।
13-110-021c	सूर्यमालासमाभासमारोहेत्पाण्डुरं गृहम् ॥
13-110-022a	आवर्तनानि चत्वारि तथा पद्मानि द्वादश ।
13-110-022c	शराग्निपरिमाणं च तत्रासौ वसते सुखम् ॥
13-110-023a	दिवसे यस्तु षष्ठे वै मुनिः प्राशेत भोजनम् ।
13-110-023c	सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-024a	सदा त्रिषवणस्नायी ब्रह्मचार्यनसूयकः ।
13-110-024c	गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥
13-110-025a	अग्निज्वालासमाभासं हंसबर्हिणसेवितम् ।
13-110-025c	शातकुम्भमयं युक्तं साधयेद्यानमुत्तमम् ॥
13-110-026a	तथैवाप्सरसामङ्के प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ।
13-110-026c	नूपुराणां निनादेन मेखलानां च निस्वनैः ॥
13-110-027a	कोटीसहस्रं वर्षाणां त्रीणि कोटिशतानि च ।
13-110-027c	पद्मान्यष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ॥
13-110-028a	अयुतानि च पञ्चाशदृक्षचर्मशतस्य च ।
13-110-028c	लोम्नां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते ॥
13-110-029a	दिवसे सप्तमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
13-110-029c	सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-030a	सरस्वतीं गोपयानो ब्रह्मचर्यं समाचरन् ।
13-110-030c	सुमनोवर्णकं चैव मधुमांसं च वर्जयेत् ॥
13-110-031a	पुरुषो मरुतां लोकमिन्द्रलोकं च गच्छति ।
13-110-031c	तत्र तत्र च सिद्धार्थो देवकन्याभिरुह्यते ॥
13-110-032a	फलं बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते नरः ।
13-110-032c	संख्यामतिगुणां चापि तेषु लोकेषु मोदते ॥

13-110-033a	यस्तु संवत्सरं क्षान्तो भुङ्क्तेऽहन्यष्टमे नरः ।
13-110-033c	देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-034a	पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।
13-110-034c	पद्मवर्णनिभं चैव विमानमधिरोहति ॥
13-110-035a	कृष्णाः कनकगौर्यश्च नार्यः श्यामास्तथापराः ।
13-110-035c	वयोरूपविलासिन्यो लभते नात्र संशयः ॥
13-110-036a	यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि ।
13-110-036c	सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-037a	अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
13-110-037c	पुण्डरीकप्रकाशं च विमानं लभते नरः ॥
13-110-038a	दीप्तसूर्याग्नितेजोभिर्दिव्यमालाभिरेव च ।
13-110-038c	नीयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरिक्षं सनातनम् ॥
13-110-039a	अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च ।
13-110-039c	कोटीशतसहस्रं च तेषु लोकेषु मोदते ॥
13-110-040a	यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते दशाहे वै गते गते ।
13-110-040c	सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-041a	ब्रह्मकन्यानिवेशे च सर्वभूतमनोहरे ।
13-110-041c	अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥
13-110-042a	रूपवत्यश्च तं कन्या रमयन्ति सदा नरम् ।
13-110-042c	नीलोत्पलनिभैर्वर्णै रक्तोत्पलनिभैस्तथा ॥
13-110-043a	विमानं मण्डलावर्तमावर्तगहनावृतम् ।
13-110-043c	सागरोर्मिप्रतीकाशं साधयेद्यानमुत्तमम् ॥
13-110-044a	विचित्रमणिमालाभिर्नादितं शङ्खपुष्करैः ।
13-110-044c	स्फाटिकैर्वज्रसारैश्च स्तम्भैः सुकृतवेदिकम् ॥
13-110-044e	आरोहति महद्यानं हंससारसवाहनम् ॥
13-110-045a	एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
13-110-045c	सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-046a	परस्त्रियो नाभिलषेद्वाचाथ मनसापि वा ।
13-110-046c	अनृतं च न भाषेत मातापित्रोः कृतेऽपि वा ॥
13-110-047a	अभिगच्छेन्महादेवं विमानस्थं महाबलम् ।
13-110-047c	स्वयंभुवं च पश्येत विमानं समुपस्थितम् ॥

13-110-048a	कुमार्यः काञ्चनाभासा रूपवत्यो नयन्ति तम् ।
13-110-048c	रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोहरम् ॥
13-110-049a	वर्षाण्यपरिमेयानि युगान्तमपि चावसेत् ।
13-110-049c	कोटीशतसहस्रं च दश कोटिशतानि च ॥
13-110-050a	रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसंमतम् ।
13-110-050c	स तस्मै दर्शनं प्राप्तो दिवसे दिवसे भवेत् ॥
13-110-051a	दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राशते हविः ।
13-110-051c	सदा द्वादशमासान्वै सर्वमेधफलं लभेत् ॥
13-110-052a	आदित्यैर्द्वादशैस्तस्य विमानं संविधीयते ।
13-110-052c	मणिमुक्ताप्रवालैश्च महाहैरुपशोभितम् ॥
13-110-053a	हंसमालापरिक्षिप्तं नागवीथीसमाकुलम् ।
13-110-053c	मयूरैश्चक्रवाकैश्च कूजद्भिरुपशोभितम् ॥
13-110-054a	अट्टैर्महद्भिः संयुक्तं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितम् ।
13-110-054c	नित्यमावसते राजन्नरनारीसमावृतम् ॥
13-110-054e	ऋषिरेवं महाभागस्त्वङ्गिराः प्राह धर्मवित् ॥
13-110-055a	त्रयोदशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
13-110-055c	सदा द्वादश मासान्वै देवसत्रफलं लभेत् ॥
13-110-056a	रक्तपद्मोदयं नाम विमानं साधयेन्नरः ।
13-110-056c	जातरूपप्रयुक्तं च रत्नसंचयभूषितम् ॥
13-110-057a	देवकन्याभिराकीर्णं दिव्याभरणभूषितम् ।
13-110-057c	पुण्यगन्धोदयं दिव्यं वायव्यैरुपशोभितम् ॥
13-110-058a	तत्र शङ्कुपताकं च युगान्तं कल्पमेव च ।
13-110-058c	अयुतायुतं तथा पद्मं समुद्रं च तथा वसेत् ॥
13-110-059a	गीतगन्धर्वघोषैश्च भेरीपणवनिस्वनैः ।
13-110-059c	सदा प्रमुदितस्ताभिर्देवकन्याभिरीड्यते ॥
13-110-060a	चतुर्दशे तु दिवसे यः पूर्णे प्राशते हविः ।
13-110-060c	सदा द्वादश मासान्वै महामेधफलं लभेत् ॥
13-110-061a	अनिर्देश्यवयोरूपा देवकन्याः स्वलंकृताः ।
13-110-061c	मृष्टतप्ताङ्गदधरा विमानैरनुयान्ति तम् ॥
13-110-062a	कलहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणां च निस्वनैः ।
13-110-062c	काञ्चीनां च समुत्कर्षैस्तत्र तत्र विबोध्यते ॥

13-110-063a	देवकन्यानिवासे च तस्मिन्वसति मानवः ।
13-110-063c	जाह्नवीवालुकाकीर्णे पूर्णं संवत्सरं नरः ॥
13-110-064a	यस्तु पक्षे गते भुङ्क्ते एकभक्तं जितेन्द्रियः ।
13-110-064c	सदा दादश मासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-064e	राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥
13-110-065a	यानमारोहते नित्यं हंसबर्हिणसेवितम् ।
13-110-065c	मणिमण्डलकैश्चित्रं जातरूपसमावृतम् ॥
13-110-066a	दिव्याभरणशोभाभिर्वरस्त्रीभिरलंकृतम् ।
13-110-066c	एकस्तम्भं चतुर्द्वारं सप्तभौमं सुमङ्गलम् ॥
13-110-066e	वैजयन्तीसहस्रैश्च शोभितं गीतनिस्वनैः ॥
13-110-067a	दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति ।
13-110-067c	मणिमुक्ताप्रवालैश्च भूषितं वैद्युतप्रभम् ॥
13-110-067e	वसेद्युगसहस्रं च खड्गकुञ्जरवाहनः ॥
13-110-068a	षोडशे दिवसे यस्तु संप्राप्ते प्राशते हविः ।
13-110-068c	सदा द्वादश मासान्वै सोमयज्ञफलं लभेत् ॥
13-110-069a	सोमकन्यानिवासेषु सोऽध्यावसति नित्यदा ।
13-110-069c	सौम्यगन्धानुलिप्तश्च कामचारगतिर्भवेत् ॥
13-110-070a	सुदर्शनाभिर्नारीभिर्मधुराभिस्तथैव च ।
13-110-070c	अर्च्यते वै विमानस्थः कामभोगैश्च सेव्यते ॥
13-110-071a	फलं पद्मशतप्रख्यं महाकल्पं दशाधिकम् ।
13-110-071c	आवर्तनानि चत्वारि सागरे यात्यसौ नरः ॥
13-110-072a	दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
13-110-072c	सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-073a	स्थानं वारुणमैन्द्रं च रौद्रं चैवाधिगच्छति ।
13-110-073c	मारुतौशनसे चैव ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
13-110-074a	तत्र दैवतकन्याभिरासनेनोपचर्यते ।
13-110-074c	भूर्भुवं चापि देवर्षिं विश्वरूपमवेक्षते ॥
13-110-075a	तत्र देवाधिदेवस्य कुमार्यो रमयन्ति तम् ।
13-110-075c	द्वात्रिंशद्रूपधारिण्यो मधुराः समलंकृताः ॥
13-110-076a	चन्द्रादित्यावुभौ यावद्गगने चरतः प्रभो ।
13-110-076c	तावच्चरत्यसौ वीरः सुधामृतरसाशनः ॥

13-110-077a	अष्टादशे तु दिवसे प्राश्रीयादेकभोजनम् ।
13-110-077c	सदा द्वादश मासान्वै सप्त लोकान्स पश्यति ॥
13-110-078a	रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ।
13-110-078c	देवकन्याधिरूढैस्तु भ्राजमानैः स्वलंकृतैः ॥
13-110-079a	व्याघ्रसिंहप्रयुक्तं च मेघस्वननिनादितम् ।
13-110-079c	विमानमुत्तमं दिव्यं सुसुखी ह्यधिरोहति ॥
13-110-080a	तत्र कल्पसहस्रं स कान्ताभिः सह मोदते ।
13-110-080c	सुधारसं च भुञ्जीत अमृतोपममुत्तमम् ॥
13-110-081a	एकोनविंशे दिवसे यो भुङ्क्ते एकभोजनम् ।
13-110-081c	सदा द्वादश मासान्वै सप्त लोकान्स पश्यति ॥
13-110-082a	उत्तमं लभते स्थानमप्सरोगणसेवितम् ।
13-110-082c	गन्धर्वैरुपगीतं च विमानं सूर्यवर्चसम् ॥
13-110-083a	तत्रामरवरस्त्रीभिर्मोदते विगतज्वरः ।
13-110-083c	दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतानां शतं समाः ॥
13-110-084a	पूर्णेऽथ दिवसे विंशे यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
13-110-084c	सदा द्वादश मासांस्तु सत्यवादी धृतव्रतः ॥
13-110-085a	अमांसाशी ब्रह्मचारी सर्वभूतहिते रतः ।
13-110-085c	स लोकान्विपुलान्दिव्यानादित्यानामुपाश्रुते ॥
13-110-086a	गन्धर्वैरप्सरोगणैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः ।
13-110-086c	विमानैः काञ्चनैर्दिव्यैः पृष्ठतश्चानुगम्यते ॥
13-110-087a	एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
13-110-087c	सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-088a	लोकमौशनसं दिव्यं शक्रलोकं च गच्छति ।
13-110-088c	अश्विनोर्मरुतां चैव सुखेष्वभिरतः सदा ॥
13-110-089a	अनभिज्ञश्च दुःखानां विमानवरमास्थितः ।
13-110-089c	सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडत्यमरवत्प्रभुः ॥
13-110-090a	द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
13-110-090c	सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-091a	धृतिमानहिंसानिरतः सत्यवागनसूयकः ।
13-110-091c	लोकान्वसूनामाप्नोति दिवाकरसमप्रभः ॥
13-110-092a	कामचारी सुधाहारो विमानवरमास्थितः ।

13-110-092c	रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥
13-110-093a	त्रयोविंशे तु दिवसे प्राशेद्यस्त्वेकभोजनम् ।
13-110-093c	सदा द्वादश मासांस्तु मिताहारो जितेन्द्रियः ॥
13-110-094a	वायोरुशनसश्चैव रुद्रलोकं च गच्छति ।
13-110-094c	कामचारी कामगमः पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
13-110-095a	अनेकगुणपर्यन्तं विमानवरमास्थितः ।
13-110-095c	रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥
13-110-096a	चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
13-110-096c	सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥
13-110-097a	आदित्यानामधीवासे मोदमानो वसेच्चिरम् ।
13-110-097c	दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥
13-110-098a	विमाने काञ्चने दिव्ये हंसयुक्ते मनोरमे ।
13-110-098c	रमते देवकन्यानां सहस्रैरयुतैस्तथा ॥
13-110-099a	पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
13-110-099c	सदा द्वादश मासांस्तु पुष्कलं यानमारुहेत् ॥
13-110-100a	सिंहव्याघ्रप्रयुक्तैश्च मेघस्वननिनादितैः ।
13-110-100c	रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ॥
13-110-101a	देवकन्यासमारूढै राजतैर्विमलैः शुभैः ।
13-110-101c	विमानमुत्तमं दिव्यमास्थाय सुमनोहरम् ॥
13-110-102a	तत्र कल्पसहस्रं वै वसते स्त्रीशतावृते ।
13-110-102c	सुधारसं चोपजीवन्नमृतोपममुत्तमम् ॥
13-110-103a	षड्विंशे दिवसे यस्तु प्राश्रीयादेकभोजनम् ।
13-110-103c	सदा द्वादश मासांस्तु नियतो नियताशनः ॥
13-110-104a	जितेन्द्रियो वीतरागो जुह्वानो जातवेदसम् ।
13-110-104c	स प्राप्नोति महाभागः पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
13-110-105a	सप्तानां मरुतां लोकान्वसूनां चापि सोऽश्रुते ।
13-110-105c	विमाने स्फाटिके दिव्ये सर्वरत्नैरलंकृते ॥
13-110-106a	गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पूज्यमानः प्रमोदते ।
13-110-106c	द्वे युगानां सहस्रे तु दिव्ये दिव्येन तेजसा ॥
13-110-107a	सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
13-110-107c	सदा द्वादश मासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥

13-110-108a	फलं प्राप्नोति विपुलं देवलोके च पूज्यते ।
13-110-108c	अमृताशी वसंस्तत्र स वितृप्तः प्रमोदते ॥
13-110-109a	देवर्षिचरितं राजत्राजर्षिभिरधिष्ठितम् ।
13-110-109c	अध्यावसति दिव्यात्मा विमानवरमास्थितः ॥
13-110-110a	स्त्रीभिर्मनोभिरामाभी रममाणो मदोत्कटः ।
13-110-110c	युगकल्पसहस्राणि त्रीण्यावसति वै सुखम् ॥
13-110-111a	योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राश्रीयादेकभोजनम् ।
13-110-111c	सदा द्वादश मासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रियः ॥
13-110-112a	फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्रुते ।
13-110-112c	भोगवांस्तेजसा भाति सहस्रांशुरिवामलः ॥
13-110-113a	सुकुमार्यश्च नार्यस्तं रममाणाः सुवर्चसः ।
13-110-113c	पीनस्तनोरुजघना दिव्याभरणभूषिताः ॥
13-110-114a	रमयन्ति मनः कान्ता विमाने सूर्यसंनिभे ।
13-110-114c	सर्वकामगमे दिव्ये कल्पायुतशतं समाः ॥
13-110-115a	एकोनत्रिंशे दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
13-110-115c	सदा द्वादश मासान्वै सत्यव्रतपरायणः ॥
13-110-116a	तस्य लोकाः शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिताः ।
13-110-116c	विमानं चन्द्रशुभ्राभं दिव्यं समधिगच्छति ॥
13-110-117a	जातरूपमयं युक्तं सर्वरत्नविभूषितम् ।
13-110-117c	अप्सरोगणसंपूर्णं गन्धर्वैरभिनादितम् ॥
13-110-118a	तत्र चैनं शुभा नार्यो दिव्याभरणभूषिताः ।
13-110-118c	मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदोत्कटाः ॥
13-110-119a	भोगवांस्तेजसा युक्तो वैश्वानरसमप्रभः ।
13-110-119c	दिव्यो दिव्येन वपुषा भ्राजमान इवामरः ॥
13-110-120a	वसूनां मरुतां चैव साध्यानामश्विनोस्तथा ।
13-110-120c	रुद्राणां च तथा लोकान्ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥
13-110-121a	यस्तु मासे गते भुङ्क्ते एकभक्तं शमात्मकः ।
13-110-121c	सदा द्वादश मासान्वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
13-110-122a	सुधारसकृताहारः श्रीमान्सर्वमनोहरः ।
13-110-122c	तेजसा वपुषा लक्ष्म्या भ्राजते रश्मिवानिव ॥
13-110-123a	दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।

13-110-123c	सुखेष्वभिरतो योगी दुःखानामविजानकः ॥
13-110-124a	स्वयंप्रभाभिर्नारीभिर्विमानस्थो महीयते ।
13-110-124c	रुद्रदेवर्षिकन्याभिः सततं चाभिपूज्यते ॥
13-110-125a	नानाविधसुरूपाभिर्नानारागाभिरेव च ।
13-110-125c	नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरेव च ॥
13-110-126a	विमाने नगराकारे सूर्यवत्सूर्यसंनिभे ।
13-110-126c	पृष्ठतः सोमसंकाशे उदक्चैवाभ्रसंनिभे ॥
13-110-127a	दक्षिणायां तु रक्ताभे अधस्तान्नीलमण्डले ।
13-110-127c	ऊर्ध्वं चित्राभिसंकाशे नैको वसति पूजितः ॥
13-110-128a	यावद्वर्षसहस्रं तु जम्बूद्वीपे प्रवर्षति ।
13-110-128c	तावत्संवत्सराः प्रोक्ता ब्रह्मलोकस्य धीमतः ॥
13-110-129a	विप्रुषश्चैव यावन्त्यो निपतन्ति नभस्तलात् ।
13-110-129c	वर्षासु वर्षतस्तावन्निवसत्यमरप्रभः ॥
13-110-130a	मासोपवासी वर्षेस्तु दशभिः स्वर्गमुत्तमम् ।
13-110-130c	महर्षित्वमथासाद्य सशरीरगतिर्भवेत् ॥
13-110-131a	मुनिर्दान्तो जितक्रोधो जितशिश्नोदरः सदा ।
13-110-131c	जुह्वन्नग्नींश्च नियतः संध्योपासनसेविता ॥
13-110-132a	बहुभिर्नियमैरेवं मासानश्नाति यो नरः ।
13-110-132c	अभ्रावकाशशीलश्च तस्य वासो निरुच्यते ॥
13-110-133a	दिवं गत्वा शरीरेण स्वेन राजन्यथामरः ।
13-110-133c	स्वर्गं पुण्यं यथाकाममुपभुङ्क्ते यथाविधि ॥
13-110-134a	एष ते भरतश्रेष्ठ यज्ञानां विधिरुत्तमः ।
13-110-134c	व्याख्यातो ह्यानुपूर्व्येण उपवासफलात्मकः ॥
13-110-135a	दरिद्रैर्मनुजैः पार्थ प्राप्यं यज्ञफलं यथा ।
13-110-135c	उपवासमिमं कृत्वा गच्छेच्च परमां गतिम् ॥
13-110-135e	देवद्विजातिपूजायां रतो भरतसत्तम ॥
13-110-136a	उपवासविधिस्त्वेष विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
13-110-136c	नियतेष्वप्रमत्तेषु शौचवत्सु महात्मसु ॥
13-110-137a	दम्भद्रोहनिवृत्तेषु कृतबुद्धिषु भारत ।
13-110-137c	अचलेष्वप्रकम्पेषु मा ते भूदत्र संशयः ॥

13-111-001 युधिष्ठिर उवाच

13-111-001a	यद्वरं सर्वतीर्थानां तद्ब्रवीहि पितामह ।
13-111-001c	यत्र वै परमं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
13-111-002	भीष्म उवाच
13-111-002a	सर्वाणि खलु तीर्थानि गुणवन्ति मनीषिणाम् ।
13-111-002c	यत्तु तीर्थं च शौचं च तन्मे शृणु समाहितः ॥
13-111-003a	अगाधे विमले शुद्धे सत्यतोये धृतिहृदे ।
13-111-003c	स्नातव्यं मानसे तीर्थे सत्त्वमालम्ब्य शाश्वतम् ॥
13-111-004a	तीर्थशौचमनर्थित्वमार्दवं सत्यमार्जवम् ।
13-111-004c	अहिंसा सर्वभूतानामानृशंस्यं दमः शमः ॥
13-111-005a	निर्ममा निरहंकारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः ।
13-111-005c	शुचयस्तीर्थभूतास्ते ये भैक्षमुपभुञ्जते ॥
13-111-006a	तत्त्ववित्त्वनहंबुद्धिस्तीर्थं परममुच्यते ।
13-111-006c	शौचलक्षणमेतत्ते सर्वत्रैवान्ववेक्षणम् ॥
13-111-007a	रजस्तमः सत्त्वमथो येषां निर्धौतमात्मनः ।
13-111-007c	शौचाशौचे न ते सक्ताः स्वकार्यपरिमार्गिणः ॥
13-111-008a	सर्वत्यागेष्वभिरताः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।
13-111-008c	शौचेन वृत्तशौचार्थास्ते तीर्थाः शुचयश्च ते ॥
13-111-009a	नोदकक्लिलन्नगात्रस्तु स्नात इत्यभिधीयते ।
13-111-009c	स स्नातो यो दमस्नातः सबाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥
13-111-010a	अतीतेष्वनपेक्षा ये प्राप्तेष्वर्थेषु निर्ममाः ।
13-111-010c	शौचमेव परं तेषां येषां नोत्पद्यते स्पृहा ॥
13-111-011a	प्रज्ञानं शौचमेवेह शरीरस्य विशेषतः ।
13-111-011c	तथा निष्किञ्चनत्वं च मनसश्च प्रसन्नता ॥
13-111-012a	वृत्तशौचं मनःशौचं तीर्थशौचं परं हितम् ।
13-111-012c	ज्ञानोत्पन्नं च यच्छौचं तच्छौचं परमं मतम् ॥
13-111-013a	मनसाथ प्रदीपेन ब्रह्मज्ञानबलेन च ।
13-111-013c	स्नाता ये मानसे तीर्थे तज्ज्ञाः क्षेत्रज्ञदर्शिनः ॥
13-111-014a	समारोपितशौचस्तु नित्यं भावसमन्वितः ।
13-111-014c	केवलं गुणसंपन्नः शुचिरेव नरः सदा ॥
13-111-015a	शरीरस्थानि तीर्थानि प्रोक्तान्येतानि भारत ।
13-111-015c	पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यानि शृणु तान्यपि ॥

- 13-111-016a यथा शरीरस्योद्देशाः शुचयः परिनिर्मिताः ।
 13-111-016c तथा पृथिव्या भागाश्च पुण्यानि सलिलानि च ॥
 13-111-017a प्रार्थनाच्चैव तीर्थस्य स्नानाच्च पितृतर्पणात् ।
 13-111-017c धुनन्ति पापं तीर्थेषु पूता यान्ति दिवं सुखम् ॥
 13-111-018a परिग्रहाच्च साधूनां पृथिव्याश्चैव तेजसा ।
 13-111-018c अतीव पुण्यास्ते भागाः सलिलस्य च तेजसा ॥
 13-111-019a मनसश्च पृथिव्याश्च पुण्यतीर्थास्तथापरे ।
 13-111-019c उभयोरेव यः स्नातः स सिद्धिं शीघ्रमाप्नुयात् ॥
 13-111-020a यथा बलं क्रियाहीनं क्रिया वा बलवर्जिता ।
 13-111-020c नेह साधयते कार्यं समायुक्तस्तु सिध्यति ॥
 13-111-021a एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः ।
 13-111-021c ततः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमम् ॥

13-112-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-112-001a पितामह महाबाहो सर्वशास्त्रविशारद ।
 13-112-001c श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमम् ॥
 13-112-002a केन वृत्तेन राजेन्द्र वर्तमाना नरा युधि ।
 13-112-002c प्राप्नुवन्त्युत्तमं स्वर्गं कथं च नरकं नृप ॥
 13-112-003a मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।
 13-112-003c प्रयान्त्यमुं लोकमितः को वै ताननुगच्छति ॥

13-112-004 भीष्म उवाच

- 13-112-004a असावायाति भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ।
 13-112-004c पृच्छैनं सुमहाभागमेतद्बुद्धं सनातनम् ॥
 13-112-005a नैतदन्येन शक्यं हि वक्तुं केनचिदद्य वै ।
 13-112-005c वक्ता बृहस्पतिसमो न ह्यन्यो विद्यते क्वचित् ॥

13-112-006 वैशंपायन उवाच

- 13-112-006a तयोः संवदतोरेवं पार्थगाङ्गेययोस्तदा ।
 13-112-006c आजगाम विशुद्धात्मा भगवान्स बृहस्पतिः ॥
 13-112-007a ततो राजा समुत्थाय धृतराष्ट्रपुरोगमः ।
 13-112-007c पूजामनुपमां चक्रे सर्वे ते च सभासदः ॥
 13-112-008a ततो धर्मसुतो राजा भगवन्तं बृहस्पतिम् ।

13-112-008c उपगम्य यथान्यायं प्रश्नं पप्रच्छ सुव्रतः ॥

13-112-009 युधिष्ठिर उवाच

13-112-009a भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

13-112-009c मर्त्यस्य कः सहायो वै पिता माता सुतो गुरुः ॥

13-112-010a मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।

13-112-010c गच्छन्त्यमुत्रलोकं वै क एनमनुगच्छति ॥

13-112-011 बृहस्पतिरुवाच

13-112-011a एकः प्रसूतो राजेन्द्र जन्तुरेको विनश्यति ।

13-112-011c एकस्तरति दुर्गाणि गच्छत्येकश्च दुर्गतिम् ॥

13-112-012a असहायः पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः ।

13-112-012c ज्ञातिसंबन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ॥

13-112-013a मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।

13-112-013c मुहूर्तमुपतिष्ठन्ति ततो यान्ति पराङ्मुखाः ॥

13-112-013e तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टं धर्म एकोऽनुगच्छति ॥

13-112-014a तस्माद्धर्मः सहायार्थं सेवितव्यः सदा नृभिः ।

13-112-014c प्राणी धर्मसमायुक्तो गच्छते स्वर्गतिं पराम् ॥

13-112-014e तथैवाधर्मसंयुक्तो नरकायोपपद्यते ॥

13-112-015a तस्मान्न्यायागतैरर्थैर्धर्मं सेवेत पण्डितः ।

13-112-015c धर्म एको मनुष्याणां सहायः पारलौकिकः ॥

13-112-016a लोभान्मोहादनुक्रोशाद्भयाद्वाप्यबहुश्रुतः ।

13-112-016c नरः करोत्यकार्याणि परार्थे लोभमोहितः ॥

13-112-017a धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रितयं जीविते फलम् ।

13-112-017c एतत्त्रयमवाप्तव्यमधर्मपरिवर्जितम् ॥

13-112-018 युधिष्ठिर उवाच

13-112-018a श्रुतं भगवतो वाक्यं धर्मयुक्तं परं हितम् ।

13-112-018c शरीरविचयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मम जायते ॥

13-112-019a मृतं शरीररहितं सूक्ष्ममव्यक्ततां गतम् ।

13-112-019c अचक्षुर्विषयं प्राप्तं कथं धर्मोऽनुगच्छति ॥

13-112-020 बृहस्पतिरुवाच

13-112-020a पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

- 13-112-020c बुद्धिरात्मा च सहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ॥
 13-112-021a प्राणिनामिह सर्वेषां साक्षिभूतानि चानिशम् ।
 13-112-021c एतैश्च स ह धर्मोऽपि तं जीवमनुगच्छति ॥
 13-112-022a त्वगस्थिमांसं शुक्रं च शोणितं च महामते ।
 13-112-022c शरीरं वर्जयन्त्येते जीवितेन विवर्जितम् ॥
 13-112-023a ततो धर्मसमायुक्तः स जीवः सुखमेधते ।
 13-112-023c इह लोके परे चैव किं भूयः कथयामि ते ॥

13-112-024 युधिष्ठिर उवाच

- 13-112-024a अनुदर्शितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति ।
 13-112-024c एतत्तु ज्ञातुमिच्छामि कथं रेतः प्रवर्तते ॥

13-112-025 बृहस्पतिरुवाच

- 13-112-025a अन्नमश्नन्ति ये देवाः शरीरस्था नरेश्वर ।
 13-112-025c पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनस्तथा ॥
 13-112-026a ततस्तृप्तेषु राजेन्द्र तेषु भूतेषु पञ्चसु ।
 13-112-026c मनःषष्ठेषु शुद्धात्मत्रेतः संपद्यते महत् ॥
 13-112-027a ततो गर्भः संभवति स्त्रीपुंसोः पार्थ संगमे ।
 13-112-027c एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

13-112-028 युधिष्ठिर उवाच

- 13-112-028a आख्यातमेतद्भवता गर्भः संजायते यथा ।
 13-112-028c यथा जातस्तु पुरुषः प्रपद्यति तदुच्यताम् ॥

13-112-029 बृहस्पतिरुवाच

- 13-112-029a आसन्नमात्रः सततं तैर्भूतैरभिभूयते ।
 13-112-029c विप्रमुक्तश्च तैर्भूतैः पुनर्यात्यपरां गतिम् ॥
 13-112-029e स तु भूतसमायुक्तः प्राप्नुते जीव एव ह ॥
 13-112-030a ततोऽस्य कर्म पश्यन्ति शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 13-112-030c देवताः पञ्चभूतस्थाः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

13-112-031 युधिष्ठिर उवाच

- 13-112-031a त्वगस्थिमांसमुत्सृज्य तैश्च भूतैर्विवर्जितः ।
 13-112-031c जीवः स भगवन्क्वस्थः सुखदुःखे समश्रुते ॥

13-112-032

बृहस्पतिरुवाच

- 13-112-032a जीवो धर्मसमायुक्तः शीघ्रं रेतस्त्वमागतः ।
 13-112-032c स्त्रीणां पुष्पं समासाद्य सूते कालेन भारत ॥
 13-112-033a यमस्य पुरुषैः क्लेशं यमस्य पुरुषैर्वधम् ।
 13-112-033c दुःखं संसारचक्रं च नरः क्लेशं च विन्दति ॥
 13-112-034a इहलोके च स प्राणी जन्मप्रभृति पार्थिव ।
 13-112-034c स्वकृतं कर्म वै भुङ्क्ते धर्मस्य फलमाश्रितः ॥
 13-112-035a यदि धर्मं यथाशक्ति जन्मप्रभृति सेवते ।
 13-112-035c ततः स पुरुषो भूत्वा सेवते नित्यदा सुखम् ॥
 13-112-036a अथान्तरा तु धर्मस्य अधर्ममुपसेवते ।
 13-112-036c सुखस्यानन्तरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ॥
 13-112-037a अधर्मेण समायुक्तो यमस्य विषयं गतः ।
 13-112-037c महद्दुःखं समासाद्य तिर्यग्योनौ प्रजायते ॥
 13-112-038a कर्मणा येन येनेह यस्यां योनौ प्रजायते ।
 13-112-038c जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे निगदतः शृणु ॥
 13-112-039a यदेतदुच्यते शास्त्रे सेतिहासे सच्छन्दसि ।
 13-112-039c यमस्य विषयं घोरं मर्त्यो लोकः प्रपद्यते ॥
 13-112-040a अधीत्य चतुरो वेदान्द्विजो मोहसमन्वितः ।
 13-112-040c पतितात्प्रतिगृह्याथ खरयोनौ प्रजायते ॥
 13-112-041a खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 13-112-041c खरो मृतो बलीवर्दः सप्त वर्षाणि जीवति ॥
 13-112-042a बलीवर्दो मृतश्चापि जायते ब्रह्मराक्षसः ।
 13-112-042c ब्रह्मराक्षस्तु त्रीन्मासांस्ततो जायति ब्राह्मणः ॥
 13-112-043a पतितं याजयित्वा तु कृमियोनौ प्रजायते ।
 13-112-043c तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ॥
 13-112-044a कृमिभावात्प्रमुक्तस्तु ततो जायति गर्दभः ।
 13-112-044c गर्दभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि सूकरः ॥
 13-112-044e श्वा वर्षमेकं भवति ततो जायति मानवः ॥
 13-112-045a उपाध्यायस्य यः पापं शिष्यः कुर्यादबुद्धिमान् ।
 13-112-045c स जीव इह संसारांस्त्रीनाप्नोति न संशयः ॥
 13-112-046a प्राक्श्वा भवति राजेन्द्र ततः क्रव्यात्ततः खरः ।

13-112-046c	ततः प्रेतः परिक्लिष्टः पश्चाज्जायति ब्राह्मणः ॥
13-112-047a	मनसापि गुरोर्भार्या यः शिष्यो याति पापकृत् ।
13-112-047c	सोऽधमान्याति संसारानधर्मेणेह चेतसा ॥
13-112-048a	श्वयोनौ तु स संभूतस्त्रीणि वर्षाणि जीवति ।
13-112-048c	तत्रापि निधनं प्राप्तः कृमियोनौ प्रजायते ॥
13-112-049a	कृमिभावमनुप्राप्तो वर्षमेकं स जीवति ।
13-112-049c	ततस्तु निधनं प्राप्य ब्रह्मयोनौ प्रजायते ॥
13-112-050a	यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्हन्यादकारणे ।
13-112-050c	आत्मनः कामकारेण सोऽपि हंसः प्रजायते ॥
13-112-051a	पितरं मातरं वापि यस्तु पुत्रोऽवमन्यते ।
13-112-051c	सोऽपि राजन्मृतो जन्तुः पूर्वं जायति गर्दभः ॥
13-112-052a	खरो जीवति मासांस्तु दशश्चा च चतुर्दश ।
13-112-052c	बिडालः सप्त मासांस्तु ततो जायति मानवः ॥
13-112-053a	मातापितरमाक्रुश्य सारिकः संप्रजायते ।
13-112-053c	ताडयित्वा तु तावेव जायते कच्छपो नृप ॥
13-112-054a	कच्छपो दश वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि शल्यकः ।
13-112-054c	व्यालो भूत्वा तु षण्मासांस्ततो जायति मानुषः ॥
13-112-055a	भर्तृपिण्डमुपाश्रन्यो राजद्विष्टानि सेवते ।
13-112-055c	सोऽपि मोहसमापन्नो मृतो जायति वानरः ॥
13-112-056a	वानरो दश वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि मूषकः ।
13-112-056c	श्वा भूत्वा चाथ षण्मासांस्ततो जायति मानुषः ॥
13-112-057a	न्यासापहर्ता तु नरो यमस्य विषयं गतः ।
13-112-057c	संसाराणां शतं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ॥
13-112-058a	तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
13-112-058c	दुष्कृतस्य क्षयं गत्वा ततो जायति मानुषः ॥
13-112-059a	असूयको नरश्चापि मृतो जायति शार्ङ्गकः ।
13-112-059c	विश्वासहर्ता तु नरो मीनो जायति दुर्मतिः ॥
13-112-060a	भूत्वा मीनोऽष्ट वर्षाणि मृगो जायति भारत ।
13-112-060c	मृगस्तु चतुरो मासांस्ततश्छागः प्रजायते ॥
13-112-061a	छागस्तु निधनं प्राप्य पूर्णे संवत्सरे ततः ।
13-112-061c	कीटः संजायते जन्तुस्ततो जायति मानुषः ॥

13-112-062a	धान्यान्यवांस्तिलान्माषान्कुलत्थान्सर्षपांश्चणान् ।
13-112-062c	कलायानथ मुद्रांश्च गोधूमानतसीस्तथा ॥
13-112-063a	सस्यस्यान्यस्य हर्ता च मोहाज्जन्तुरचेतनः ।
13-112-063c	स जायते महाराज मूषको निरपत्रपः ॥
13-112-064a	ततः प्रेत्य महाराज पुनर्जायति सूकरः ।
13-112-064c	सूकरो जातमात्रस्तु रोगेण म्रियते नृप ॥
13-112-065a	श्वा ततो जायते मूढः कर्मणा तेन पार्थिव ।
13-112-065c	श्वा भूत्वा पञ्च वर्षाणि ततो जायति मानुषः ॥
13-112-066a	परदाराभिमर्शं तु कृत्वा जायति वै वृकः ।
13-112-066c	श्वा सृगालस्ततो गृध्रो व्यालः कङ्को बकस्तथा ॥
13-112-067a	भ्रातुर्भार्या तु दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति मोहितः ।
13-112-067c	पुंस्कोकिलत्वमाप्नोति सोऽपि संवत्सरं नृप ॥
13-112-068a	सखिभार्या गुरोर्भार्या राजभार्या तथैव च ।
13-112-068c	प्रधर्षयित्वा कामाद्यो मृतो जायति सूकरः ॥
13-112-069a	सूकरः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि श्वाविधः ।
13-112-069c	पिपीलिकस्तु षण्मासान्कीटः स्यान्मासमेव च ॥
13-112-069e	एतानासाद्य संसारान्कृमियोनौ प्रजायते ॥
13-112-070a	तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनौ त्रयोदश ।
13-112-070c	ततोऽधर्मक्षयं कृत्वा पुनर्जायति मानुषः ॥
13-112-071a	उपस्थिते विवाहे तु दाने यज्ञेऽपि वाभिभो ।
13-112-071c	मोहात्करोति यो विघ्नं स मृतो जायते कृमिः ॥
13-112-072a	कृमिर्जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
13-112-072c	अधर्मस्य क्षयं कृत्वा ततो जायति मानुषः ॥
13-112-073a	पूर्वं दत्त्वा तु यः कन्यां द्वितीये संप्रयच्छति ।
13-112-073c	सोऽपि राजन्मृतो जन्तुः कृमियोनौ प्रजायते ॥
13-112-074a	तत्र जीवति वर्षाणि त्रयोदश युधिष्ठिर ।
13-112-074c	अधर्मसंक्षये युक्तस्ततो जायति मानुषः ॥
13-112-075a	देवकार्यमुपाकृत्य पितृकार्यमथापि च ।
13-112-075c	अनिर्वाप्य समश्नन्वै ततो जायति वायसः ॥
13-112-076a	वायसो दश वर्षाणि ततो जायति कुक्कुटः ।
13-112-076c	जायते लवकश्चापि मासं तस्मात्तु मानुषः ॥

13-112-077a	ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रातरं योऽवमन्यते ।
13-112-077c	सोऽपि मृत्युमुपागम्य क्रौञ्चयोनौ प्रजायते ॥
13-112-078a	क्रौञ्चो जीवति मासांस्तु दश द्वौ सप्त पञ्च च ।
13-112-078c	ततो निधनमापन्नो मानुषत्वमुपाश्रुते ॥
13-112-079a	वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
13-112-079c	तत्रापत्यं समुत्पाद्य ततो जायति मूषकः ॥
13-112-080a	कृतघ्नस्तु मृतो राजन्यमस्य विषयं गतः ।
13-112-080c	यमस्य विषये क्रुद्धैर्वधं प्राप्नोति दारुणम् ॥
13-112-081a	पट्टिसं मुद्गरं शूलमग्निकुम्भं च दारुणम् ।
13-112-081c	असिपत्रवनं घोरं वालुकां कूटशाल्मलीम् ॥
13-112-082a	एताश्चान्याश्च बह्वीः स यमस्य विषयं गतः ।
13-112-082c	यातनाः प्राप्य तत्रोग्रास्ततो वध्यति भारत ॥
13-112-083a	संसारचक्रमासाद्य कृमियोनौ प्रजायते ।
13-112-083c	कृमिर्भवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ॥
13-112-083e	ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव म्रियते शिशुः ॥
13-112-084a	ततो गर्भशतैर्जन्तुर्बहुभिः संप्रजायते ।
13-112-084c	संसारांश्च बहूनात्वा ततस्तिर्यक्प्रजायते ॥
13-112-085a	मृतो दुःखमनुप्राप्य बहुवर्षगणानिह ।
13-112-085c	अपुनर्भावसंयुक्तस्ततः कूर्मः प्रजायते ॥
13-112-086a	अशस्त्रं पुरुषं हत्वा सशस्त्रः पुरुषाधमः ।
13-112-086c	अर्थार्थी यदि वा वैरी स मृतो जायते खरः ॥
13-112-087a	खरो जीवति वर्षे द्वे ततः शस्त्रेण वध्यते ।
13-112-087c	स मृतो मृगयोनौ तु नित्योद्विग्नोऽभिजायते ॥
13-112-088a	मृगो वध्यति शस्त्रेण गते संवत्सरे तु सः ।
13-112-088c	हतो मृगस्ततो मीनः सोऽपि जालेन बध्यते ॥
13-112-089a	मासे चतुर्थे संप्राप्ते श्वापदः संप्रजायते ।
13-112-089c	श्वापदो दश वर्षाणि द्वीपी वर्षाणि पञ्च च ॥
13-112-090a	ततस्तु निधनं प्राप्तः कालपर्यायचोदितः ।
13-112-090c	अधर्मस्य क्षयं कृत्वा ततो जायति मानुषः ॥
13-112-091a	स्त्रियं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्यमस्य विषयं गतः ।
13-112-091c	बहून्क्लेशान्समासाद्य संसारांश्चैव विंशतिम् ॥

13-112-092a	ततः पश्चान्महाराज कृमियोनौ प्रजायते ।
13-112-092c	कृमिर्विंशतिवर्षाणि भूत्वा जायति मानुषः ॥
13-112-093a	भोजनं चोरयित्वा तु मक्षिका जायते नरः ।
13-112-093c	मक्षिकासंघवशगो बहून्मासान्भवत्युत ॥
13-112-093e	ततः पापक्षयं कृत्वा मानुषत्वमवाप्नुते ॥
13-112-094a	वाद्यं हत्वा तु पुरुषो मशकः संप्रजायते ।
13-112-094c	तथा पिण्याकसंमिश्रमशनं चोरयेन्नरः ॥
13-112-094e	स जायते बभ्रुसमो दारुणो मूषको नरः ॥
13-112-095a	लवणं चोरयित्वा तु चीरीवाकः प्रजायते ।
13-112-095c	दधि हत्वा बकश्चापि प्लवो मत्स्यानसंस्कृतान् ॥
13-112-096a	चोरयित्वा पयश्चापि बलाका संप्रजायते ।
13-112-096c	यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी प्रजायते ॥
13-112-096e	चोरयित्वा तु दुर्बुद्धिर्मधु दंशः प्रजायते ॥
13-112-097a	अयो हत्वा तु दुर्बुद्धिर्वायसो जायते नरः ।
13-112-097c	पायसं चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुते ॥
13-112-098a	हत्वा पैष्टमपूपं च कुम्भोलूकः प्रजायते ।
13-112-098c	फलं वा मूलकं हत्वा अपूपं वा पिपीलिकः ॥
13-112-099a	कांस्यं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्हारीतो जायते नरः ।
13-112-099c	राजतं भाजनं हत्वा कपोतः संप्रजायते ॥
13-112-100a	हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनौ प्रजायते ।
13-112-100c	क्रौञ्चः कार्पासिकं हत्वा मृतो जायति मानवः ॥
13-112-101a	चोरयित्वा नरः पट्टं त्वाविकं वापि भारत ।
13-112-101c	क्षौमं च वस्त्रमादाय शशो जन्तुः प्रजायते ॥
13-112-102a	वर्णान्हत्वा तु पुरुषो मृतो जायति बर्हिणः ।
13-112-102c	हत्वा रक्तानि वस्त्राणि जायते जीवजीवकः ॥
13-112-103a	वर्णकादींस्तथा गन्धांश्चोरयित्वा तु मानवः ।
13-112-103c	छुच्छुन्दरित्वमाप्नोति राजल्लोभपरायणः ॥
13-112-104a	विश्वासेन तु निक्षिप्तं यो निह्ववति मानवः ।
13-112-104c	स गतासुर्नरस्तादृङ्गत्स्ययोनौ प्रजायते ॥
13-112-105a	मत्स्ययोनिमनुप्राप्य मृतो जायति मानुषः ।
13-112-105c	मानुषत्वमनुप्राप्य क्षीणायुरुपपद्यते ॥

13-112-106a	पापानि तु नरः कृत्वा तिर्यग्जायति भारत ।
13-112-106c	न चात्मनः प्रमाणं ते धर्मं जानन्ति किञ्चन ॥
13-112-107a	ये पापानि नराः कृत्वा निरस्यन्ति व्रतैः सदा ।
13-112-107c	सुखदुःखसमायुक्ता व्याधितास्ते भवन्त्युत ॥
13-112-108a	असंवासाः प्रजायन्ते म्लेच्छाश्चापि न संशयः ।
13-112-108c	नराः पापसमाचारा लोभमोहसमन्विताः ॥
13-112-109a	वर्जयन्ति च पापानि जन्मप्रभृति ये नराः ।
13-112-109c	अरोगा रूपवन्तस्ते धनिनश्च भवन्त्युत ॥
13-112-110a	स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन कृत्वा पापमवाप्नुयुः ।
13-112-110c	एतेषामेव जन्तूनां पत्नीत्वमुपयान्ति ताः ॥
13-112-111a	परस्वहरणे दोषाः सर्व एव प्रकीर्तिताः ।
13-112-111c	एतद्वै लेशमात्रेण कथितं ते मयानघ ॥
13-112-111e	अपरस्मिन्कथायोगे भूयः श्रोष्यसि भारत ॥
13-112-112a	एतन्मया महाराज ब्रह्मणो वदतः पुरा ।
13-112-112c	सुरर्षीणां श्रुतं मध्ये पृष्टश्चापि यथातथम् ॥
13-112-113a	मयापि तव कात्स्न्येन यथावदनुवर्णितम् ।
13-112-113c	एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मे कुरु मनः सदा ॥

13-113-001 युधिष्ठिर उवाच

13-113-001a	अधर्मस्य गतिर्ब्रह्मन्कथिता मे त्वयानघ ।
13-113-001c	धर्मस्य तु गतिं श्रोतुमिच्छामि वदतां वर ॥
13-113-001e	कृत्वा कर्माणि पापानि कथं यान्ति शुभां गतिम् ॥

13-113-002 बृहस्पतिरुवाच

13-113-002a	कृत्वा पापानि कर्माणि अधर्मवशमागतः ।
13-113-002c	मनसा विपरीतेन निरयं प्रतिपद्यते ॥
13-113-003a	मोहादधर्मं यः कृत्वा पुनः समनुतप्यते ।
13-113-003c	मनःसमाधिसंयुक्तो न स सेवेत दुष्कृतम् ॥
13-113-004a	यथा यथा नरः सम्यग्धर्ममनुभाषते ।
13-113-004c	समाहितेन मनसा विमुच्यति तथा तथा ॥
13-113-004e	भुजंग इव निर्मोकात्पूर्वभुक्ताज्जरान्वितात् ॥
13-113-005a	अदत्त्वापि प्रदानानि विविधानि समाहितः ।
13-113-005c	मनःसमाधिसंयुक्तः सुगतिं प्रतिपद्यते ॥

13-113-006a	प्रदानानि तु वक्ष्यामि यानि दत्त्वा युधिष्ठिर ।
13-113-006c	नरः कृत्वाप्यकार्याणि तदा धर्मेण युज्यते ॥
13-113-007a	सर्वेषामेव दानानामन्नं श्रेष्ठमुदाहृतम् ।
13-113-007c	पूर्वमन्नं प्रदातव्यमृजुना धर्ममिच्छता ॥
13-113-008a	प्राणा ह्यन्नं मनुष्याणां तस्माज्जन्तुश्च जायते ।
13-113-008c	अन्ने प्रतिष्ठिता लोकास्तस्मादन्नं प्रकाशते ॥
13-113-009a	अन्नमेव प्रशंसन्ति देवर्षिपितृमानवाः ।
13-113-009c	अन्नस्य हि प्रदानेन स्वर्गमाप्नोति कौशिकः ॥
13-113-010a	न्यायलब्धं प्रदातव्यं द्विजेभ्यो ह्यन्नमुत्तमम् ।
13-113-010c	स्वाध्यायसमुपेतेभ्यः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
13-113-011a	यस्य ह्यन्नमुपाश्रन्ति ब्राह्मणानां शता दश ।
13-113-011c	हृष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्यग्गतिर्भवेत् ॥
13-113-012a	ब्राह्मणानां सहस्राणि दश भोज्य नरर्षभ ।
13-113-012c	नरोऽधर्मात्प्रमुच्येत पापेष्वभिरतः सदा ॥
13-113-013a	भैक्षेणान्नं समाहृत्य विप्रो वेदपुरस्कृतः ।
13-113-013c	स्वाध्यायनिरते विप्रे दत्त्वेह सुखमेधते ॥
13-113-014a	अहिंसन्ब्राह्मणं नित्यं न्यायेन परिपाल्य च ।
13-113-014c	क्षत्रियस्तरसा प्राप्तमन्नं यो वै प्रयच्छति ॥
13-113-015a	द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यः प्रयतः सुसमाहितः ।
13-113-015c	तेनापोहति धर्मात्मा दुष्कृतं कर्म पाण्डव ॥
13-113-016a	षड्भागपरिशुद्धं च कृषेर्भागमुपार्जितम् ।
13-113-016c	वैश्यो ददद्द्विजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते ॥
13-113-017a	अवाप्य प्राणसंदेहं कार्कश्येन समार्जितम् ।
13-113-017c	अन्नं दत्त्वा द्विजातिभ्यः शूद्रः पापात्प्रमुच्यते ॥
13-113-018a	औरसेन बलेनान्नमर्जयित्वाविहिंसकः ।
13-113-018c	यः प्रयच्छति विप्रेभ्यो न स दुर्गाणि सेवते ॥
13-113-019a	न्यायेनावाप्तमन्नं तु नरो लोभविवर्जितः ।
13-113-019c	द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यो दत्त्वा पापात्प्रमुच्यते ॥
13-113-020a	अन्नमूर्जस्करं लोके दत्त्वोर्जस्वी भवेन्नरः ।
13-113-020c	सतां पन्थानमाश्रित्य सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥
13-113-021a	दानकृद्धिः कृतः पन्था येन यान्ति मनीषिणः ।

- 13-113-021c ते स्म प्राणस्य दातारस्तेभ्यो धर्मः सनातनः ॥
- 13-113-022a सर्वावस्थं मनुष्येण न्यायेनान्नमुपार्जितम् ।
- 13-113-022c कार्यं पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः ॥
- 13-113-023a अन्नस्य हि प्रदानेन नरो दुर्गं न सेवते ।
- 13-113-023c तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितम् ॥
- 13-113-024a यतेद्ब्राह्मणपूर्वं हि भोक्तुमन्नं गृही सदा ।
- 13-113-024c अवन्ध्यं दिवसं कुर्यादन्नदानेन मानवः ॥
- 13-113-025a भोजयित्वा दशशतं नरो वेदविदां नृप ।
- 13-113-025c न्यायविद्धर्मविदुषामितिहासविदां तथा ॥
- 13-113-026a न याति नरकं घोरं संसारांश्च न सेवते ।
- 13-113-026c सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्रुते फलम् ॥
- 13-113-027a एवं सुखसमायुक्तो रमते विगतज्वरः ।
- 13-113-027c रूपवान्कीर्तिमांश्चैव धनवांश्चोपपद्यते ॥
- 13-113-028a एतत्ते सर्वमाख्यातमन्नदानफलं महत् ।
- 13-113-028c मूलमेतद्धि धर्माणां प्रदानस्य च भारत ॥

13-114-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-114-001a अहिंसा वैदिकं कर्म ध्यानमिन्द्रियसंयमः ।
- 13-114-001c तपोऽथ गुरुशुश्रूषा किं श्रेयः पुरुषं प्रति ॥

13-114-002 बृहस्पतिरुवाच

- 13-114-002a सर्वाण्येतानि धर्मस्य पृथग्द्वाराणि सर्वशः ।
- 13-114-002c शृणु संकीर्त्यमानानि षडेव भरतर्षभ ॥
- 13-114-003a हन्त निःश्रेयसं जन्तोरहं वक्ष्याम्यनुत्तमम् ।
- 13-114-003c अहिंसापाश्रयं धर्मं यः साधयति वै नरः ॥
- 13-114-004a त्रीन्दोषान्सर्वभूतेषु निधाय पुरुषः सदा ।
- 13-114-004c कामक्रोधौ च संयम्य ततः सिद्धिमवाप्नुते ॥
- 13-114-005a अहिंसकानि भूतानि दण्डेन विनिहन्ति यः ।
- 13-114-005c आत्मनः सुखमन्विच्छन्न स प्रेत्य सुखी भवेत् ॥
- 13-114-006a आत्मोपमश्च भूतेषु यो वै भवति पूरुषः ।
- 13-114-006c न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य सुखमेधते ॥
- 13-114-007a सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि पश्यतः ।

- 13-114-007c देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥
 13-114-008a न तत्परस्य संदद्यात्प्रतिकूलं यदात्मनः ।
 13-114-008c एष संक्षेपतो धर्मः कामादन्यः प्रवर्तते ॥
 13-114-009a प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
 13-114-009c आत्मौपम्येन पुरुषः समाधिमधिगच्छति ॥
 13-114-010a यथा परः प्रक्रमतेऽपरेषु; तथापरः प्रक्रमते परस्मिन् ।
 13-114-010c एषैव तेऽस्तूपमा जीवलोके; यथा धर्मो नैपुणेनोपदिष्टः ॥

13-114-011 वैशंपायन उवाच

- 13-114-011a इत्युक्त्वा तं सुरगुरुर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 13-114-011c दिवमाचक्रमे धीमान्पश्यतामेव नस्तदा ॥

13-115-001 वैशंपायन उवाच

- 13-115-001a ततो युधिष्ठिरो राजा शरतल्पे पितामहम् ।
 13-115-001c पुनरेव महातेजाः पप्रच्छ वदतां वरम् ॥
 13-115-002a ऋषयो ब्राह्मणा देवाः प्रशंसन्ति महामते ।
 13-115-002c अहिंसालक्षणं धर्मं वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥
 13-115-003a कर्मणा मनुजः कुर्वन्हिंसां पार्थिवसत्तम ।
 13-115-003c वाचा च मनसा चैव कथं दुःखात्प्रमुच्यते ॥

13-115-004 भीष्म उवाच

- 13-115-004a चतुर्विधेयं निर्दिष्टा अहिंसा ब्रह्मवादिभिः ।
 13-115-004c एषैकतोऽपि विभ्रष्टा न भवत्यरिसूदन ॥
 13-115-005a यथा सर्वश्चतुष्पादस्त्रिभिः पादैर्न तिष्ठति ।
 13-115-005c तथैवेयं महीपाल प्रोच्यते कारणैस्त्रिभिः ॥
 13-115-006a यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् ।
 13-115-006c सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे ॥
 13-115-006e एवं लोकेष्वहिंसा तु निर्दिष्टा धर्मतः परा ॥
 13-115-007a कर्मणा लिप्यते जन्तुर्वाचा च मनसैव च ।
 13-115-008a पूर्वं तु मनसा त्यक्त्वा तथा वाचाथ कर्मणा ।
 13-115-008c त्रिकारणं तु निर्दिष्टं श्रूयते ब्रह्मवादिभिः ॥
 13-115-009a मनोवाचि तथास्वादे दोषा ह्येषु प्रतिष्ठिताः ।
 13-115-009c न भक्षयन्त्यतो मांसं तपोयुक्ता मनीषिणः ॥

- 13-115-010a दोषांस्तु भक्षणे राजन्मांसस्येह निबोध मे ।
 13-115-010c पुत्रमांसोपमं जानन्खादते यो विचेतनः ॥
 13-115-011a मातापितृसमायोगे पुत्रत्वं जायते यथा ।
 13-115-011c रसं च प्रति जिह्वायाः प्रज्ञानं जायते तथा ॥
 13-115-011e तथा शास्त्रेषु नियतं रागो ह्यास्वादिताद्भवेत् ॥
 13-115-012a असंस्कृताः संस्कृताश्च लवणालवणास्तथा ।
 13-115-012c प्रज्ञायन्ते यथा भावास्तथा चित्तं निरुध्यते ॥
 13-115-013a भेरीशङ्खमृदङ्गाद्यांस्तन्त्रीशब्दांश्च पुष्कलान् ।
 13-115-013c निषेविष्यन्ति वै मन्दा मांसभक्षाः कथं नराः ॥
 13-115-014a अचिन्तितमनुद्दिष्टमसंकल्पितमेव च ।
 13-115-014c रसं गृद्ध्यभिभूता वै प्रशंसन्ति फलार्थिनः ॥
 13-115-014e प्रशंसा ह्येव मांसस्य दोषकर्मफलान्विता ॥
 13-115-015a जीवितं हि परित्यज्य बहवः साधवो जनाः ।
 13-115-015c स्वमांसैः परमांसानि परिपाल्य दिवं गताः ॥
 13-115-016a एवमेषा महाराज चतुर्भिः कारणैर्वृता ।
 13-115-016c अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मार्थसंहिता ॥

13-116-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-116-001a अहिंसा परमो धर्म इत्युक्तं बहुशस्त्वया ।
 13-116-001c श्राद्धेषु च भवानाह पितृनामिषकाङ्क्षिणः ॥
 13-116-002a मांसैर्बहुविधैः प्रोक्तस्त्वया श्राद्धविधिः पुरा ।
 13-116-002c अहत्वा च कुतो मांसमेवमेतद्विरुध्यते ॥
 13-116-003a जातो नः संशयो धर्मे मांसस्य परिवर्जने ।
 13-116-003c दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चाभक्षयतो गुणः ॥
 13-116-004a हत्वा भक्षयतो वापि परेणोपहतस्य वा ।
 13-116-004c हन्याद्वा यः परस्यार्थे क्रीत्वा वा भक्षयेन्नरः ॥
 13-116-005a एतदिच्छामि तत्त्वेन कथ्यमानं त्वयानघ ।
 13-116-005c निश्चयेन चिकीर्षामि धर्ममेतं सनातनम् ॥
 13-116-006a कथमायुरवाप्नोति कथं भवति सत्त्ववान् ।
 13-116-006c कथमव्यङ्गतामेति लक्षण्यो जायते कथम् ॥

13-116-007 भीष्म उवाच

- 13-116-007a मांसस्य भक्षणे राजन्योऽधर्मः कुरुपुंगव ।
 13-116-007c तं मे शृणु यथातत्त्वं यश्चास्य विधिरुत्तमः ॥
 13-116-008a रूपमव्यङ्गतामायुर्बुद्धिं सत्त्वं बलं स्मृतिम् ।
 13-116-008c प्राप्तुकामैर्नरैर्हिंसा वर्जिता वै कृतात्मभिः ॥
 13-116-009a ऋषीणामत्र संवादो बहुशः कुरुपुंगव ।
 13-116-009c बभूव तेषां तु मतं यत्तच्छृणु युधिष्ठिर ॥
 13-116-010a यो यजेताश्वमेधेन मासि मासि यतव्रतः ।
 13-116-010c वर्जयेन्मधु मांसं च सममेतद्युधिष्ठिर ॥
 13-116-011a सप्तर्षयो वालखिल्यास्तथैव च मरीचिपाः ।
 13-116-011c अमांसभक्षणं राजन्प्रशंसन्ति मनीषिणः ॥
 13-116-012a न भक्षयति यो मांसं न हन्यान्न च घातयेत् ।
 13-116-012c तं मित्रं सर्वभूतानां मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥
 13-116-013a अधृष्यः सर्वभूतानां विश्वास्यः सर्वजन्तुषु ।
 13-116-013c साधूनां संमतो नित्यं भवेन्मांसस्य वर्जनात् ॥
 13-116-014a स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 13-116-014c नारदः प्राह धर्मात्मा नियतं सोऽवसीदति ॥
 13-116-015a ददाति यजते चापि तपस्वी च भवत्यपि ।
 13-116-015c मधुमांसनिवृत्त्येति प्राहैवं स बृहस्पतिः ॥
 13-116-016a मासि मास्यश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 13-116-016c न खादति च यो मांसं सममेतन्मतं मम ॥
 13-116-017a सदा यजति सत्रेण सदा दानं प्रयच्छति ।
 13-116-017c सदा तपस्वी भवति मधुमांसस्य वर्जनात् ॥
 13-116-018a सर्वे वेदा न तत्कुर्युः सर्वयज्ञाश्च भारत ।
 13-116-018c यो भक्षयित्वा मांसानि पश्चादपि निवर्तते ॥
 13-116-019a दुष्करं हि रसज्ञेन मांसस्य परिवर्जनम् ।
 13-116-019c चर्तुं व्रतमिदं श्रेष्ठं सर्वप्राण्यभयप्रदम् ॥
 13-116-020a सर्वभूतेषु यो विद्वान्ददात्यभयदक्षिणाम् ।
 13-116-020c दाता भवति लोके स प्राणानां नात्र संशयः ॥
 13-116-021a एवं वै परमं धर्मं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
 13-116-021c प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ॥
 13-116-022a आत्मौपम्येन गन्तव्यं बुद्धिमद्भिर्महात्मभिः ।

13-116-022c	मृत्युतो भयमस्तीति विदुषां भूतिमिच्छताम् ॥
13-116-023a	किं पुनर्हन्यमानानां तरसा जीवितार्थिनाम् ।
13-116-023c	अरोगाणामपापानां पापैर्मांसोपजीविभिः ॥
13-116-024a	तस्माद्विद्धि महाराज मांसस्य परिवर्जनम् ।
13-116-024c	धर्मस्यायतनं श्रेष्ठं स्वर्गस्य च सुखस्य च ॥
13-116-025a	अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परं तपः ।
13-116-025c	अहिंसा परमं सत्यं ततो धर्मः प्रवर्तते ॥
13-116-026a	न हि मांसं तृणात्काष्ठादुपलाद्वापि जायते ।
13-116-026c	हत्वा जन्तुं ततो मांसं तस्माद्दोषोऽस्य भक्षणे ॥
13-116-027a	स्वाहास्वधामृतभुजो देवाः सत्यार्जवप्रियाः ।
13-116-027c	क्रव्यादात्राक्षसान्विद्धि जिह्वानृतपरायणान् ॥
13-116-028a	कान्तारेष्वथ घोरेषु दुर्गेषु गहनेषु च ।
13-116-028c	रात्रावहनि संध्यासु चत्वरेषु सभासु च ॥
13-116-028e	अमांसभक्षणे राजन्भयमन्ते न गच्छति ॥
13-116-029a	यदि चेत्खादको न स्यान्न तदा घातको भवेत् ।
13-116-029c	घातकः खादकार्थाय तं घातयति वै नरः ॥
13-116-030a	अभक्ष्यमेतदिति वा इति हिंसा निवर्तते ।
13-116-030c	खादकार्थमतो हिंसा मृगादीनां प्रवर्तते ॥
13-116-031a	यस्माद्ग्रसति चैवायुर्हिंसकानां महाद्युते ।
13-116-031c	तस्माद्विवर्जयेन्मांसं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥
13-116-032a	त्रातारं नाधिगच्छन्ति रौद्राः प्राणिविहिंसकाः ।
13-116-032c	उद्वेजनीया भूतानां यथा व्यालमृगास्तथा ॥
13-116-033a	लोभाद्वा बुद्धिमोहाद्वा बलवीर्यार्थमेव च ।
13-116-033c	संसर्गाद्वाथ पापानामधर्मरुचिता नृणाम् ॥
13-116-034a	स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
13-116-034c	उद्विग्नवासे वसति यत्रतत्राभिजायते ॥
13-116-035a	धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत् ।
13-116-035c	मांसस्याभक्षणं प्राहुर्नियताः परमर्षयः ॥
13-116-036a	इदं तु खलु कौन्तेय श्रुतमासीत्पुरा मया ।
13-116-036c	मार्कण्डेयस्य वदतो ये दोषा मांसभक्षणे ॥
13-116-037a	यो हि खादति मांसानि प्राणिनां जीवितार्थिनाम् ।

- 13-116-037c हतानां वा मृतानां वा यथा हन्ता तथैव सः ॥
- 13-116-038a धनेन क्रायको हन्ति खादकश्चोपभोगतः ।
- 13-116-038c घातको वधबन्धाभ्यामित्येष त्रिविधो वधः ॥
- 13-116-039a अखादन्ननुमोदंश्च भावदोषेण मानवः ।
- 13-116-039c योऽनुमन्येत हन्तव्यं सोऽपि दोषेण लिप्यते ॥
- 13-116-040a अधृष्यः सर्वभूतानामायुष्मान्नीरुजः सुखी ।
- 13-116-040c भवत्यभक्षयन्मांसं दयावान्प्राणिनामिह ॥
- 13-116-041a हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्च सर्वशः ।
- 13-116-041c मांसस्याभक्षणे धर्मो विशिष्टः स्यादिति श्रुतिः ॥
- 13-116-042a अप्रोक्षितं वृथामांसं विधिहीनं न भक्षयेत् ।
- 13-116-042c भक्षयन्निरयं याति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥
- 13-116-043a प्रोक्षिताभ्युक्षितं मांसं तथा ब्राह्मणकाम्यया ।
- 13-116-043c अल्पदोषमिह ज्ञेयं विपरीते तु लिप्यते ॥
- 13-116-044a खादकस्य कृते जन्तुं यो हन्यात्पुरुषाधमः ।
- 13-116-044c महादोषकरस्तत्र खादको न तु घातकः ॥
- 13-116-045a इज्यायज्ञश्रुतिकृतैर्यो मार्गैरबुधो जनः ।
- 13-116-045c हन्याज्जन्तुं मांसगृद्धी स वै नरकभाङ्गनरः ॥
- 13-116-046a भक्षयित्वा तु यो मांसं पश्चादपि निवर्तते ।
- 13-116-046c तस्यापि सुमहान्धर्मो यः पापाद्विनिवर्तते ॥
- 13-116-047a आहर्ता चानुमन्ता च विशस्ता क्रयविक्रयी ।
- 13-116-047c संस्कर्ता चोपभोक्ता च घातकाः सर्व एव ते ॥
- 13-116-048a इदमन्यत्तु वक्ष्यामि प्रमाणं विधिनिर्मितम् ।
- 13-116-048c पुराणमृषिभिर्जुष्टं वेदेषु परिनिश्चितम् ॥
- 13-116-049a प्रवृत्तिलक्षणे धर्मे फलार्थिभिरभिद्रुते ।
- 13-116-049c यथोक्तं राजशार्दूल न तु तन्मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥
- 13-116-050a हविर्यत्संस्कृतं मन्त्रैः प्रोक्षिताभ्युक्षितं शुचि ।
- 13-116-050c वेदोक्तेन प्रमाणेन पितृणां प्रक्रियासु च ॥
- 13-116-050e अतोऽन्यथा वृथामांसमभक्ष्यं मनुरब्रवीत् ॥
- 13-116-051a अस्वर्ग्यमयशस्यं च रक्षोवद्भरतर्षभ ।
- 13-116-051c विधिना हि नराः पूर्वं मांसं राजन्नभक्षयन् ॥
- 13-116-052a य इच्छेत्पुरुषोऽत्यन्तमात्मानं निरुपद्रवम् ।

- 13-116-052c स वर्जयेत मांसानि प्राणिनामिह सर्वशः ॥
- 13-116-053a श्रूयते हि पुराकल्पे नृणां व्रीहिमयः पशुः ।
- 13-116-053c येनायजन्त यज्वानः पुण्यलोकपरायणाः ॥
- 13-116-054a ऋषिभिः संशयं पृष्टो वसुश्चेदिपतिः पुरा ।
- 13-116-054c अभक्ष्यमिति मांसं स प्राह भक्ष्यमिति प्रभो ॥
- 13-116-055a आकाशान्मेदिनीं प्राप्तस्ततः स पृथिवीपतिः ।
- 13-116-055c एतदेव पुनश्चोक्त्वा विवेश धरणीतलम् ॥
- 13-116-056a प्रजानां हितकामेन त्वगस्त्येन महात्मना ।
- 13-116-056c आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षितास्तपसा मृगाः ॥
- 13-116-057a क्रिया ह्येवं न हीयन्ते पितृदैवतसंश्रिताः ।
- 13-116-057c प्रीयन्ते पितरश्चैव न्यायतो मांसतर्पिताः ॥
- 13-116-058a इदं तु शृणु राजेन्द्र कीर्त्यमानं मयानघ ।
- 13-116-058c अभक्षणे सर्वसुखं मांसस्य मनुजाधिप ॥
- 13-116-059a यस्तु वर्षशतं पूर्णं तपस्तप्येत्सुदारुणम् ।
- 13-116-059c यश्चैकं वर्जयेन्मांसं सममेतन्मतं मम ॥
- 13-116-060a कौमुदे तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।
- 13-116-060c वर्जयेत्सर्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥
- 13-116-061a चतुरो वार्षिकान्मासान्यो मांसं परिवर्जयेत् ।
- 13-116-061c चत्वारि भद्राण्याप्नोति कीर्तिमायुर्यशो बलम् ॥
- 13-116-062a अथ वा मासमप्येकं सर्वमांसान्यभक्षयन् ।
- 13-116-062c अतीत्य सर्वदुःखानि सुखी जीवेन्निरामयः ॥
- 13-116-063a ये वर्जयन्ति मांसानि मासशः पक्षशोऽपि वा ।
- 13-116-063c तेषां हिंसानिवृत्तानां ब्रह्मलोको विधीयते ॥
- 13-116-064a मांसं तु कौमुदं पक्षं वर्जितं पार्थ राजभिः ।
- 13-116-064c सर्वभूतात्मभूतैस्तैर्विज्ञातार्थपरावरैः ॥
- 13-116-065a नाभागेनाम्बरीषेण गयेन च महात्मना ।
- 13-116-065c आयुषा चानरण्येन दिलीपरघुपूरुभिः ॥
- 13-116-066a कार्तवीर्यानिरुद्धाभ्यां नहुषेण ययातिना ।
- 13-116-066c नृगेण विष्वगश्चेन तथैव शशबिन्दुना ॥
- 13-116-066e युवनाश्चेन च तथा शिबिनौशीनरेण च ॥
- 13-116-067a श्येनचित्रेण राजेन्द्र सोमकेन वृकेण च ।

- 13-116-067c रैवतेन रन्तिदेवेन वसुना सृज्येन च ॥
- 13-116-068a दुःषन्तेन करूषेण रामालर्कनलैस्तथा ।
- 13-116-068c विरूपाश्वेन निमिना जनकेन च धीमता ॥
- 13-116-069a सिलेन पृथुना चैव वीरसेनेन चैव ह ।
- 13-116-069c इक्ष्वाकुणा शंभुना च श्वेतेन सगरेण च ॥
- 13-116-070a एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र पुरा मांसं न भक्षितम् ।
- 13-116-070c शारदं कौमुदं मांसं ततस्ते स्वर्गमाप्नुवन् ॥
- 13-116-071a ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः श्रियान्विताः ।
- 13-116-071c उपास्यमाना गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसमन्विताः ॥
- 13-116-072a तदेतदुत्तमं धर्ममहिंसालक्षणं शुभम् ।
- 13-116-072c ये चरन्ति महात्मानो नाकपृष्ठे वसन्ति ते ॥
- 13-116-073a मधु मांसं च ये नित्यं वर्जयन्तीह धार्मिकाः ।
- 13-116-073c जन्मप्रभृति मद्यं च सर्वे ते मुनयः स्मृताः ॥
- 13-116-073e विशिष्टतां ज्ञातिषु च लभन्ते नात्र संशयः ॥
- 13-116-074a आपन्नश्चापदो मुच्येद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।
- 13-116-074c मुच्येतथातुरो रोगाद्दुःखान्मुच्येत दुःखितः ॥
- 13-116-075a तिर्यग्योनिं न गच्छेत रूपवांश्च भवेन्नरः ।
- 13-116-075c बुद्धिमान्वै कुरुश्रेष्ठ प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥
- 13-116-076a एतत्ते कथितं राजन्मांसस्य परिवर्जने ।
- 13-116-076c प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषिनिर्मितम् ॥

13-117-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-117-001a इमे वै मानवा लोके भृशं मांसस्य गृद्धिनः ।
- 13-117-001c विसृज्य भक्षान्विविधान्यथा रक्षोगणास्तथा ॥
- 13-117-002a नापूपान्विविधाकाराञ्छाकानि विविधानि च ।
- 13-117-002c षाडवान्नसयोगांश्च तथेच्छन्ति यथामिषम् ॥
- 13-117-003a तत्र मे बुद्धिरत्रैव विसर्गे परिमुह्यते ।
- 13-117-003c न मन्ये रसतः किञ्चिन्मांसतोऽस्तीह किञ्चन ॥
- 13-117-004a तदिच्छामि गुणाञ्श्रोतुं मांसस्याभक्षणेऽपि वा ।
- 13-117-004c भक्षणे चैव ये दोषास्तांश्चैव पुरुषर्षभ ॥
- 13-117-005a सर्वं तत्त्वेन धर्मज्ञ यथावदिह धर्मतः ।
- 13-117-005c किं वा भक्ष्यमभक्ष्यं वा सर्वमेतद्वदस्व मे ॥

13-117-006 भीष्म उवाच

- 13-117-006a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
 13-117-006c न मांसात्परमत्रान्यद्रसतो विद्यते भुवि ॥
 13-117-007a क्षतक्षीणाभितप्तानां ग्राम्यधर्मरताश्च ये ।
 13-117-007c अध्वना कर्षितानां च न मांसाद्विद्यते परम् ॥
 13-117-008a सद्यो वर्धयति प्राणान्पुष्टिमग्र्यां ददाति च ।
 13-117-008c न भक्षोऽभ्यधिकः कश्चिन्मांसादस्ति परंतप ॥
 13-117-009a विवर्जने तु बहवो गुणाः कौरवनन्दन ।
 13-117-009c ये भवन्ति मनुष्याणां तान्मे निगदतः शृणु ॥
 13-117-010a स्वमांसं परमांसैर्यो विवर्धयितुमिच्छति ।
 13-117-010c नास्ति क्षुद्रतरस्तस्मान्न नृशंसतरो नरः ॥
 13-117-011a न हि प्राणात्प्रियतरं लोके किञ्चन विद्यते ।
 13-117-011c तस्माद्दयां नरः कुर्याद्यथात्मनि तथा परे ॥
 13-117-012a शुक्राच्च तात संभूतिर्मांसस्येह न संशयः ।
 13-117-012c भक्षणे तु महान्दोषो वधेन सह कल्पते ॥
 13-117-013a अहिंसालक्षणो धर्म इति वेदविदो विदुः ।
 13-117-013c यदहिंस्रं भवेत्कर्म तत्कुर्यादात्मवान्नरः ॥
 13-117-014a पितृदैवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविरुच्यते ।
 13-117-014c विधिना वेददृष्टेन तद्भुक्त्वेह न दुष्यति ॥
 13-117-015a यज्ञार्थे पशवः सृष्टा इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।
 13-117-015c अतोऽन्यथा प्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते ॥
 13-117-016a क्षत्रियाणां तु यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ।
 13-117-016c वीर्येणोपार्जितं मांसं यथा खादन्न दुष्यति ॥
 13-117-017a आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षिताः सर्वशो मृगाः ।
 13-117-017c अगस्त्येन पुरा राजन्मृगया येन पूज्यते ॥
 13-117-018a नात्मानमपरित्यज्य मृगया नाम विद्यते ।
 13-117-018c समतामुपसंगम्य रूपं हन्यान्न वा नृप ॥
 13-117-019a अतो राजर्षयः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ।
 13-117-019c लिप्यन्ते न हि दोषेण न चैतत्पातकं विदुः ॥
 13-117-020a न हि तत्परमं किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
 13-117-020c यत्सर्वेष्विह लोकेषु दया कौरवनन्दन ॥

13-117-021a	न भयं विद्यते जातु नरस्येह दयावतः ।
13-117-021c	दयावतामिमे लोकाः परे चापि तपस्विनाम् ॥
13-117-022a	अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः ।
13-117-022c	अभयं तस्य भूतानि ददतीत्यनुशुश्रुमः ॥
13-117-023a	क्षतं च स्खलितं चैव पतितं क्लिष्टमाहतम् ।
13-117-023c	सर्वभूतानि रक्षन्ति समेषु विषमेषु च ॥
13-117-024a	नैनं व्यालमृगा घ्नन्ति न पिशाचा न राक्षसाः ।
13-117-024c	मुच्यन्ते भयकालेषु मोक्षयन्ति च ये परान् ॥
13-117-025a	प्राणदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।
13-117-025c	न ह्यात्मनः प्रियतरः कश्चिदस्तीति निश्चितम् ॥
13-117-026a	अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत ।
13-117-026c	मृत्युकाले हि भूतानां सद्यो जायति वेपथुः ॥
13-117-027a	जातिजन्मजरादुःखे नित्यं संसारसागरे ।
13-117-027c	जन्तवः परिवर्तन्ते मरणादुद्विजन्ति च ॥
13-117-028a	गर्भवासेषु पच्यन्ते क्षाराम्लकटुकै रसैः ।
13-117-028c	मूत्रश्लेष्मपुरीषाणां स्पर्शैश्च भृशदारुणैः ॥
13-117-029a	जाताश्चाप्यवशास्तत्र भिद्यमानाः पुनः पुनः ।
13-117-029c	पाट्यमानाश्च दृश्यन्ते विवशा मांसगृद्धिनः ॥
13-117-030a	कुम्भीपाके च पच्यन्ते तां तां योनिमुपागताः ।
13-117-030c	आक्रम्य मार्यमाणाश्च भ्राम्यन्ते वै पुनः पुनः ॥
13-117-031a	नात्मनोऽस्ति प्रियतरः पृथिव्यामनुसृत्य ह ।
13-117-031c	तस्मात्प्राणिषु सर्वेषु दयावानात्मवान्भवेत् ॥
13-117-032a	सर्वमांसानि यो राजन्यावज्जीवं न भक्षयेत् ।
13-117-032c	स्वर्गे स विपुलं स्थानं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥
13-117-033a	ये भक्षयन्ति मांसानि भूतानां जीवितैषिणाम् ।
13-117-033c	भक्षयन्ते तेऽपि तैर्भूतैरिति मे नास्ति संशयः ॥
13-117-034a	मां स भक्षयते यस्माद्भक्षयिष्ये तमप्यहम् ।
13-117-034c	एतन्मांसस्य मांसत्वमतो बुध्यस्व भारत ॥
13-117-035a	घातको वध्यते नित्यं तथा वध्येत बन्धकः ।
13-117-035c	आक्रोष्टाक्रुश्यते राजन्द्वेष्टा द्वेष्यत्वमाप्नुते ॥
13-117-036a	येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।

- 13-117-036c तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्रुते ॥
 13-117-037a अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परो दमः ।
 13-117-037c अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ॥
 13-117-038a अहिंसा परमो यज्ञस्तथाहिंसा परं बलम् ।
 13-117-038c अहिंसा परमं मित्रमहिंसा परमं सुखम् ॥
 13-117-038e अहिंसा परमं सत्यमहिंसा परमं श्रुतम् ॥
 13-117-039a सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतीर्थेषु चाप्लुतम् ।
 13-117-039c सर्वदानफलं वापि नैतत्तुल्यमहिंसया ॥
 13-117-040a अहिंसस्य तपोऽक्षय्यमहिंसो यजते सदा ।
 13-117-040c अहिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता ॥
 13-117-041a एतत्फलमहिंसाया भूयश्च कुरुपुंगव ।
 13-117-041c न हि शक्या गुणा वक्तुमिह वर्षशतैरपि ॥

13-118-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-118-001a अकामाश्च सकामाश्च हता येऽस्मिन्महाहवे ।
 13-118-001c कां योनिं प्रतिपन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 13-118-002a दुःखं प्राणपरित्यागः पुरुषाणां महामृधे ।
 13-118-002c जानामि तत्त्वं धर्मज्ञ प्राणत्यागं सुदुष्करम् ॥
 13-118-003a समृद्धे वासमृद्धे वा शुभे वा यदि वाशुभे ।
 13-118-003c कारणं तत्र मे ब्रूहि सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥

13-118-004 भीष्म उवाच

- 13-118-004a समृद्धे वासमृद्धे वा शुभे वा यदि वाशुभे ।
 13-118-004c संसारेऽस्मिन्समाजाताः प्राणिनः पृथिवीपते ॥
 13-118-005a निरता येन भावेन तत्र मे शृणु कारणम् ।
 13-118-005c सम्यक्चायमनुप्रश्नस्त्वयोक्तश्च युधिष्ठिर ॥
 13-118-006a अत्र ते वर्तयिष्यामि पुरावृत्तमिदं नृप ।
 13-118-006c द्वैपायनस्य संवादं कीटस्य च युधिष्ठिर ॥
 13-118-007a ब्रह्मभूतश्चरन्विप्रः कृष्णद्वैपायनः पुरा ।
 13-118-007c ददर्श कीटं धावन्तं शीघ्रं शकटवर्त्मनि ॥
 13-118-008a गतिज्ञः सर्वभूतानां रुतज्ञश्च शरीरिणाम् ।
 13-118-008c सर्वज्ञः सर्वतो दृष्ट्वा कीटं वचनमब्रवीत् ॥

13-118-009a कीट संत्रस्तरूपोऽसि त्वरितश्चैव लक्ष्यसे ।
 13-118-009c क्व धावसि तदाचक्ष्व कुतस्ते भयमागतम् ॥

13-118-010 कीट उवाच

13-118-010a शकटस्यास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयं मम ।
 13-118-010c आगतं वै महाबुद्धे स्वन एष हि दारुणः ॥
 13-118-010e श्रूयते न स मां हन्यादिति तस्मादपाक्रमे ॥
 13-118-011a श्वसतां च शृणोम्येवं गोपुत्राणां प्रचोद्यताम् ।
 13-118-011c वहतां सुमहाभारं संनिकर्षे स्वनं प्रभो ॥
 13-118-011e नृणां च संवाहयतां श्रूयते विविधः स्वनः ॥
 13-118-012a सोढुमस्मद्विधेनैष न शक्यः कीटयोनिना ।
 13-118-012c तस्मादपक्रमाम्येष भयादस्मात्सुदारुणात् ॥
 13-118-013a दुःखं हि मृत्युर्भूतानां जीवितं च सुदुर्लभम् ।
 13-118-013c अतो भीतः पलायामि गच्छेयं नासुखं सुखात् ॥

13-118-014 भीष्म उवाच

13-118-014a इत्युक्तः स तु तं प्राह कुतः कीट सुखं तव ।
 13-118-014c मरणं ते सुखं मन्ये तिर्यग्योनौ हि वर्तसे ॥
 13-118-015a शब्दं स्पर्शं रसं गन्धं भोगांश्चोच्चावचान्बहून् ।
 13-118-015c नाभिजानासि कीट त्वं श्रेयो मरणमेव ते ॥

13-118-016 कीट उवाच

13-118-016a सर्वत्र निरतो जीव इतीहापि सुखं मम ।
 13-118-016c चेतयामि महाप्राज्ञ तस्मादिच्छामि जीवितुम् ॥
 13-118-017a इहापि विषयः सर्वो यथादेहं प्रवर्तितः ।
 13-118-017c मानुषास्तिर्यगाश्चैव पृथग्भोगा विशेषतः ॥
 13-118-018a अहमासं मनुष्यो वै शूद्रो बहुधनः पुरा ।
 13-118-018c अब्रह्मण्यो नृशंसश्च कदर्यो वृद्धिजीवनः ॥
 13-118-019a वाक्कीक्षणो निकृतिप्रज्ञो मोष्टा विश्वस्य सर्वशः ।
 13-118-019c मिथःकृतोऽपनिधनः परस्वहरणे रतः ॥
 13-118-020a भृत्यातिथिजनश्चापि गृहे पर्युषितो मया ।
 13-118-020c मात्सर्यात्स्वादुकामेन नृशंसेन बुभूषता ॥
 13-118-021a देवार्थं पितृयज्ञार्थमन्नं श्रद्धाकृतं मया ।

- 13-118-021c न दत्तमर्थकामेन देयमन्नं पुनाति ह ॥
- 13-118-022a गुप्तं शरणमाश्रित्य भयेषु शरणागताः ।
- 13-118-022c अकस्मान्नो भयात्त्यक्ता न च त्राताभयैषिणः ॥
- 13-118-023a धनं धान्यं प्रियान्दारान्यानं वासस्तथाद्भुतम् ।
- 13-118-023c श्रियं दृष्ट्वा मनुष्याणामसूयामि निरर्थकम् ॥
- 13-118-024a ईर्ष्युः परसुखं दृष्ट्वा आतताय्यबुभूषकः ।
- 13-118-024c त्रिवर्गहन्ता चान्येषामात्मकामानुवर्तकः ॥
- 13-118-025a नृशंसगुणभूयिष्ठं पुरा कर्म कृतं मया ।
- 13-118-025c स्मृत्वा तदनुतप्येऽहं त्यक्त्वा प्रियमिवात्मजम् ॥
- 13-118-026a शुभानामपि जानामि कृतानां कर्मणां फलम् ।
- 13-118-026c माता च पूजिता वृद्धा ब्राह्मणश्चार्चितो मया ॥
- 13-118-027a सकृज्जातिगुणोपेतः संगत्या गृहमागतः ।
- 13-118-027c अतिथिः पूजितो ब्रह्मंस्तेन मां नाजहात्स्मृतिः ॥
- 13-118-028a कर्मणा तेन चैवाहं सुखाशामिह लक्षये ।
- 13-118-028c तच्छ्रोतुमहमिच्छामि त्वत्तः श्रेयस्तपोधन ॥

13-119-001 व्यास उवाच

- 13-119-001a शुभेन कर्मणा यद्वै तिर्यग्योनौ न मुह्यसे ।
- 13-119-001c ममैव कीट तत्कर्म येन त्वं न प्रमुह्यसे ॥
- 13-119-002a अहं हि दर्शनादेव तारयामि तपोबलात् ।
- 13-119-002c तपोबलाद्धि बलवद्वलमन्यन्न विद्यते ॥
- 13-119-003a जानामि पापैः स्वकृतैर्गतं त्वां कीट कीटताम् ।
- 13-119-003c अवाप्स्यसि परं धर्मं धर्मस्थो यदि मन्यसे ॥
- 13-119-004a कर्म भूमिकृतं देवा भुञ्जते तिर्यगाश्च ये ।
- 13-119-004c धर्मादपि मनुष्येषु कामोऽर्थश्च यथा गुणैः ॥
- 13-119-005a वाग्बुद्धिपाणिपादैश्चाप्युपेतस्य विपश्चितः ।
- 13-119-005c किं हीयते मनुष्यस्य मन्दस्यापि हि जीवतः ॥
- 13-119-006a जीवन्हि कुरुते पूजां विप्राग्र्यः शशिसूर्ययोः ।
- 13-119-006c ब्रुवन्नपि कथां पुण्यां तत्र कीट त्वमेप्यसि ॥
- 13-119-007a गुणभूतानि भूतानि तत्र त्वमुपभोक्ष्यसे ।
- 13-119-007c तत्र तेऽहं विनेष्यामि ब्रह्मत्वं यत्र चेच्छसि ॥
- 13-119-008a स तथेति प्रतिश्रुत्य कीटो वर्त्मन्यतिष्ठत ।

- 13-119-008c तमृषिं द्रष्टुमगमत्सर्वास्वन्यासु योनिषु ॥
 13-119-009a श्वाविद्रोधावराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 13-119-009c श्वपाकवैश्यशूद्राणां क्षत्रियाणां च योनिषु ॥
 13-119-010a स कीटेत्येवमाभाष्य ऋषिणा सत्यवादिना ।
 13-119-010c प्रतिस्मृत्याथ जग्राह पादौ मूर्ध्ना कृताञ्जलिः ॥

13-119-011 कीट उवाच

- 13-119-011a इदं तदतुलं स्थानमीप्सितं दशभिर्गुणैः ।
 13-119-011c यदहं प्राप्य कीटत्वमागतो राजपुत्रताम् ॥
 13-119-012a वहन्ति मामतिबलाः कुञ्जरा हेममालिनः ।
 13-119-012c स्यन्दनेषु च काम्बोजा युक्ताः परमवाजिनः ॥
 13-119-013a उष्ट्राश्चतरयुक्तानि यानानि च वहन्ति माम् ।
 13-119-013c सबान्धवः सहामात्यश्चाश्रामि पिशितौदनम् ॥
 13-119-014a गृहेषु सुनिवासेषु सुखेषु शयनेषु च ।
 13-119-014c पराध्यैषु महाभाग स्वपामीह सुपूजितः ॥
 13-119-015a सर्वेष्वपररात्रेषु सूतमागधबन्दिनः ।
 13-119-015c स्तुवन्ति मां यथा देवं महेन्द्रं प्रियवादिनः ॥
 13-119-016a प्रसादात्सत्यसंधस्य भवतोऽमिततेजसः ।
 13-119-016c यदहं कीटतां प्राप्य संप्राप्तो राजपुत्रताम् ॥
 13-119-017a नमस्तेऽस्तु महाप्राज्ञ किं करोमि प्रशाधि माम् ।
 13-119-017c त्वत्तपोबलनिर्दिष्टमिदं ह्यधिगतं मया ॥

13-119-018 व्यास उवाच

- 13-119-018a अर्चितोऽहं त्वया राजन्वाग्भिरद्य यदृच्छया ।
 13-119-018c अद्य ते कीटतां प्राप्य स्मृतिर्जाताजुगुप्सिता ॥
 13-119-019a न तु नाशोऽस्ति पापस्य यत्त्वयोपचितं पुरा ।
 13-119-019c शूद्रेणार्थप्रधानेन नृशंसेनाततायिना ॥
 13-119-020a मम ते दर्शनं प्राप्तं तच्चैव सुकृतं पुरा ।
 13-119-020c तिर्यग्योनौ स्म जातेन मम चाप्यर्चनात्तथा ॥
 13-119-021a इतस्त्वं राजपुत्रत्वाद्ब्राह्मण्यं समवाप्स्यसि ।
 13-119-021c गोब्राह्मणकृते प्राणान्हुत्वात्मीयात्रणाजिरे ॥
 13-119-022a राजपुत्रसुखं प्राप्य ऋतूँश्चैवाप्तदक्षिणान् ।

- 13-119-022c अथ मोदिष्यसे स्वर्गे ब्रह्मभूतोऽव्ययः सुखी ॥
 13-119-023a तिर्यग्योन्याः शूद्रतामभ्युपैति; शूद्रो वैश्यत्वं क्षत्रियत्वं च वैश्यः ।
 13-119-023c वृत्तश्लाघी क्षत्रियो ब्राह्मणत्वं; स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः साधुवृत्तः ॥

13-120-001 भीष्म उवाच

- 13-120-001a क्षत्रधर्ममनुप्राप्तः स्मरन्नेव स वीर्यवान् ।
 13-120-001c त्यक्त्वा स कीटतां राजंश्चचार विपुलं तपः ॥
 13-120-002a तस्य धर्मार्थविदुषो दृष्ट्वा तद्विपुलं तपः ।
 13-120-002c आजगाम द्विजश्रेष्ठः कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥

13-120-003 व्यास उवाच

- 13-120-003a क्षात्रं चैव व्रतं कीट भूतानां परिपालनम् ।
 13-120-003c क्षात्रं चैव व्रतं ध्यायंस्ततो विप्रत्वमेष्यसि ॥
 13-120-004a पाहि सर्वाः प्रजाः सम्यक्शुभाशुभविदात्मवान् ।
 13-120-004c शुभैः संविभजन्कामैरशुभानां च पावनैः ॥
 13-120-005a आत्मवान्भव सुप्रीतः स्वधर्मचरणे रतः ।
 13-120-005c क्षात्रीं तनुं समुत्सृज्य ततो विप्रत्वमेष्यसि ॥

13-120-006 भीष्म उवाच

- 13-120-006a सोऽथारण्यमभिप्रेत्य पुनरेव युधिष्ठिर ।
 13-120-006c महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रजा धर्मेण पाल्य च ॥
 13-120-007a अचिरेणैव कालेन कीटः पार्थिवसत्तम ।
 13-120-007c प्रजापालनधर्मेण प्रेत्य विप्रत्वमागतः ॥
 13-120-008a ततस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा पुनरेव महायशाः ।
 13-120-008c आजगाम महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥

13-120-009 व्यास उवाच

- 13-120-009a भो भो विप्रर्षभ श्रीमन्मा व्यथिष्ठाः कथंचन ।
 13-120-009c शुभकृच्छुभयोनीषु पापकृत्पापयोनिषु ॥
 13-120-009e उपपद्यति धर्मज्ञ यथाधर्मं यथागमम् ॥
 13-120-010a तस्मान्मृत्युभयात्कीट मा व्यथिष्ठाः कथंचन ।
 13-120-010c धर्मलोपाद्भयं ते स्यात्तस्माद्धर्मं चरोत्तमम् ॥

13-120-011 कीट उवाच

- 13-120-011a सुखात्सुखतरं प्राप्तो भगवंस्त्वत्कृते ह्यहम् ।
 13-120-011c धर्ममूलां श्रियं प्राप्य पाप्मा नष्ट इहाद्य मे ॥
- 13-120-012 भीष्म उवाच**
- 13-120-012a भगवद्वचनात्कीटो ब्राह्मण्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 13-120-012c अकरोत्पृथिवीं राजन्यज्ञयूपशताङ्किताम् ॥
 13-120-012e ततः सालोक्यमगमद्ब्रह्मणो ब्रह्मवित्तमः ॥
 13-120-013a अवाप च परं कीटः पार्थ ब्रह्म सनातनम् ।
 13-120-013c स्वकर्मफलनिर्वृत्तं व्यासस्य वचनात्तदा ॥
 13-120-014a तेऽपि यस्मात्स्वभावेन हताः क्षत्रियपुंगवाः ।
 13-120-014c संप्राप्तास्ते गतिं पुण्यां तस्मान्मा शोच पुत्रक ॥

- 13-121-001 युधिष्ठिर उवाच**
- 13-121-001a विद्या तपश्च दानं च किमेतेषां विशिष्यते ।
 13-121-001c पृच्छामि त्वा सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

- 13-121-002 भीष्म उवाच**
- 13-121-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-121-002c मैत्रेयस्य च संवादं कृष्णद्वैपायनस्य च ॥
 13-121-003a कृष्णद्वैपायनो राजन्नज्ञातचरितं चरन् ।
 13-121-003c वाराणस्यामुपातिष्ठन्मैत्रेयं स्वैरिणीकुले ॥
 13-121-004a तमुपस्थितमासीनं ज्ञात्वा स मुनिसत्तमम् ।
 13-121-004c अर्चित्वा भोजयामास मैत्रेयोऽशनमुत्तमम् ॥
 13-121-005a तदन्नमुत्तमं भुक्त्वा गुणवत्सार्वकामिकम् ।
 13-121-005c प्रतिष्ठमानोऽस्मयत प्रीतः कृष्णो महामनाः ॥
 13-121-006a तमुत्स्मयन्तं संप्रेक्ष्य मैत्रेयः कृष्णमब्रवीत् ।
 13-121-006c कारणं ब्रूहि धर्मात्मन्योऽस्मयिष्ठाः कुतश्च ते ॥
 13-121-006e तपस्विनो धृतिमतः प्रमोदः समुपागतः ॥
 13-121-007a एतत्पृच्छामि ते विद्वन्नभिवाद्य प्रणम्य च ।
 13-121-007c आत्मनश्च तपोभाग्यं महाभाग्यं तथैव च ॥
 13-121-008a पृथगाचरतस्तात पृथगात्मनि चात्मनोः ।
 13-121-008c अल्पान्तरमहं मन्ये विशिष्टमपि वा त्वया ॥

- 13-121-009 व्यास उवाच**

13-121-009a	अतिच्छेदातिवादाभ्यां स्मयोऽयं समुपागतः ।
13-121-009c	असत्यं वेदवचनं कस्माद्वेदोऽनृतं वदेत् ॥
13-121-010a	त्रीण्येव तु पदान्याहुः पुरुषस्योत्तमं व्रतम् ।
13-121-010c	न द्रुह्येच्चैव दद्याच्च सत्यं चैव परं वदेत् ॥
13-121-010e	इदानीं चैव नः कृत्यं पुरस्ताच्च परं स्मृतम् ॥
13-121-011a	अल्पोऽपि तादृशो दायो भवत्युत महाफलः ।
13-121-011c	तृषिताय च यद्वत्तं हृदयेनानसूयता ॥
13-121-012a	तृषितस्तृषिताय त्वं दत्त्वैतदशनं मम ।
13-121-012c	अजैषीर्महतो लोकान्महायज्ञैरिवाभिभो ॥
13-121-012e	अतो दानपवित्रेण प्रीतोऽस्मि तपसैव च ॥
13-121-013a	पुण्यस्यैव हि ते गन्धः पुण्यस्यैव च दर्शनम् ।
13-121-013c	पुण्यश्च वाति गन्धस्ते मन्ये कर्मविधानतः ॥
13-121-014a	अधिकं मार्जनात्तात तथैवाप्यनुलेपनात् ।
13-121-014c	शुभं सर्वपवित्रेभ्यो दानमेव परं भवेत् ॥
13-121-015a	यानीमान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंससि ।
13-121-015c	तेषां श्रेष्ठतमं दानमिति मे नास्ति संशयः ॥
13-121-016a	दानकृद्धिः कृतः पन्था येन यान्ति मनीषिणः ।
13-121-016c	ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥
13-121-017a	यथा वेदाः स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियसंयमः ।
13-121-017c	सर्वत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमम् ॥
13-121-018a	त्वं हि तात सुखादेव सुखमेष्यसि शोभनम् ।
13-121-018c	सुखात्सुखतरप्राप्तिमाप्नुते मतिमान्नरः ॥
13-121-019a	तन्नः प्रत्यक्षमेवेदमुपलब्धमसंशयम् ।
13-121-019c	श्रीमन्तमाप्नुवन्त्यर्था दानं यज्ञस्तथा सुखम् ॥
13-121-020a	सुखादेव परं दुःखं दुःखादन्यत्परं सुखम् ।
13-121-020c	दृश्यते हि महाप्राज्ञ नियतं वै स्वभावतः ॥
13-121-021a	त्रिविधानीह वृत्तानि नरस्याहुर्मनीषिणः ।
13-121-021c	पुण्यमन्यत्पापमन्यन्न पुण्यं न च पापकम् ॥
13-121-022a	न वृत्तं मन्यतेऽन्यस्य मन्यतेऽन्यस्य पापकम् ।
13-121-022c	तथा स्वकर्मनिर्वृत्तं न पुण्यं न च पापकम् ॥
13-121-023a	रमस्वैधस्व मोदस्व देहि चैव यजस्व च ।

13-121-023c न त्वामभिभविष्यन्ति वैद्या न च तपस्विनः ॥

13-122-001 भीष्म उवाच

13-122-001a एवमुक्तः प्रत्युवाच मैत्रेयः कर्मपूजकः ।

13-122-001c अत्यन्तं श्रीमति कुले जातः प्राज्ञो बहुश्रुतः ॥

13-122-002a असंशयं महाप्राज्ञ यथैवात्थ तथैव तत् ।

13-122-002c अनुज्ञातस्तु भवता किञ्चिद्ब्रूयामहं विभो ॥

13-122-003 व्यास उवाच

13-122-003a यद्यदिच्छसि मैत्रेय यावद्यावद्यथा तथा ।

13-122-003c ब्रूहि तावन्महाप्राज्ञ शुश्रूषे वचनं तव ॥

13-122-004 मैत्रेय उवाच

13-122-004a निर्दोषं निर्मलं चैव वचनं दानसंहितम् ।

13-122-004c विद्यातपोभ्यां हि भवान्भावितात्मा न संशयः ॥

13-122-005a भवतो भावितात्मत्वाद्वायोऽयं सुमहान्मम ।

13-122-005c भूयो बुद्ध्यानुपश्यामि सुसमृद्धतपा इव ॥

13-122-006a अपि मे दर्शनादेव भवतोऽभ्युदयो महान् ।

13-122-006c मन्ये भवत्प्रसादोऽयं तद्धि कर्म स्वभावतः ॥

13-122-007a तपः श्रुतं च योनिश्चाप्येतद्ब्राह्मण्यकारणम् ।

13-122-007c त्रिभिर्गुणैः समुदितस्ततो भवति वै द्विजः ॥

13-122-008a तस्मिंस्तृप्ते च तृप्यन्ते पितरो दैवतानि च ।

13-122-008c न हि श्रुतवतां किञ्चिदधिकं ब्राह्मणादृते ॥

13-122-009a यथा हि सुकृते क्षेत्रे फलं विन्दति मानवः ।

13-122-009c एवं दत्त्वा श्रुतवति फलं दाता समश्रुते ॥

13-122-010a ब्राह्मणश्चेन्न विद्येत श्रुतवृत्तोपसंहितः ।

13-122-010c प्रतिग्रहीता दानस्य मोघं स्याद्धनिनां धनम् ॥

13-122-011a अदन्त्याविद्वान्हन्त्यन्नमद्यमानं च हन्ति तम् ।

13-122-011c तं च हन्यति यस्यान्नं स हत्वा हन्यतेऽबुधः ॥

13-122-012a प्रभुर्ह्यन्नमदन्विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ।

13-122-012c स चान्नाज्जायते तस्मात्सूक्ष्म एव व्यतिक्रमः ॥

13-122-013a यदेव ददतः पुण्यं तदेव प्रतिगृह्यतः ।

13-122-013c न ह्येकचक्रं वर्तेत इत्येवमृषयो विदुः ॥

- 13-122-014a यत्र वै ब्राह्मणाः सन्ति श्रुतवृत्तोपसंहिताः ।
 13-122-014c तत्र दानफलं पुण्यमिह चामुत्र चाश्रुते ॥
 13-122-015a ये योनिशुद्धाः सततं तपस्यभिरता भृशम् ।
 13-122-015c दानाध्ययनसंपन्नास्ते वै पूज्यतमाः सदा ॥
 13-122-016a तैर्हि सद्भिः कृतः पन्थाश्चेतयानो न मुह्यते ।
 13-122-016c ते हि स्वर्गस्य नेतारो यज्ञवाहाः सनातनाः ॥

13-123-001 भीष्म उवाच

- 13-123-001a एवमुक्तः स भगवान्मैत्रेयं प्रत्यभाषत ।
 13-123-001c दिष्ट्यैवं त्वं विजानासि दिष्ट्या ते बुद्धिरीदृशी ॥
 13-123-001e लोको ह्ययं गुणानेव भूयिष्ठं स्म प्रशंसति ॥
 13-123-002a रूपमानवयोमानश्रीमानाश्चाप्यसंशयम् ।
 13-123-002c दिष्ट्या नाभिभवन्ति त्वां दैवस्तेऽयमनुग्रहः ॥
 13-123-002e यत्ते भृशतरं दानाद्वर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥
 13-123-003a यानीहागमशास्त्राणि याश्च काश्चित्प्रवृत्तयः ।
 13-123-003c तानि वेदं पुरस्कृत्य प्रवृत्तानि यथाक्रमम् ॥
 13-123-004a अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपःश्रुते ।
 13-123-004c तपः पवित्रं वेदस्य तपः स्वर्गस्य साधनम् ॥
 13-123-005a तपसा महदाप्नोति विद्यया चेति नः श्रुतम् ।
 13-123-005c तपसैव चापनुदेद्यच्चान्यदपि दुष्कृतम् ॥
 13-123-006a यद्यद्धि किञ्चित्संधाय पुरुषस्तप्यते तपः ।
 13-123-006c सर्वमेतदवाप्नोति ब्राह्मणो वेदपारगः ॥
 13-123-007a दुरन्वयं दुष्प्रधृष्यं दुरापं दुरतिक्रमम् ।
 13-123-007c सर्वं वै तपसाभ्येति तपो हि बलवत्तरम् ॥
 13-123-008a सुरापोऽसंमतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 13-123-008c तपसा तरते सर्वमेनसश्च प्रमुच्यते ॥
 13-123-009a सर्वविद्यस्तु चक्षुष्मानपि यादृशतादृशः ।
 13-123-009c तपस्विनौ च तावाहुस्ताभ्यां कार्यं सदा नमः ॥
 13-123-010a सर्वे पूज्याः श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः ।
 13-123-010c दानप्रदाः सुखं प्रेत्य प्राप्नुवन्तीह च श्रियम् ॥
 13-123-011a इमं च ब्रह्मलोकं च लोकं च बलवत्तरम् ।
 13-123-011c अन्नदानैः सुकृतिनः प्रतिपद्यन्ति लौकिकाः ॥

- 13-123-012a पूजिताः पूजयन्त्येतान्मानिता मानयन्ति च ।
 13-123-012c अदाता यत्र यत्रैति सर्वतः संप्रणुद्यते ॥
 13-123-013a अकर्ता चैव कर्ता च लभते यस्य यादृशम् ।
 13-123-013c यद्येवोर्ध्वं यद्यवाक्च त्वं लोकमभियास्यसि ॥
 13-123-014a प्राप्स्यसे त्वन्नपानानि यानि दास्यसि कानिचित् ।
 13-123-014c मेधाव्यसि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान् ॥
 13-123-015a कौमारदारव्रतवान्मैत्रेय निरतो भव ।
 13-123-015c एतद्गृहाण प्रथमं प्रशस्तं गृहमेधिनाम् ॥
 13-123-016a यो भर्ता वासितातुष्टो भर्तुस्तुष्टा च वासिता ।
 13-123-016c यस्मिन्नेवं कुले सर्वं कल्याणं तत्र वर्तते ॥
 13-123-017a अद्भिर्गात्रान्मलमिव तमोऽग्निप्रभया यथा ।
 13-123-017c दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोह्यते ॥
 13-123-018a स्वस्ति प्राप्नुहि मैत्रेय गृहान्साधु ब्रजाम्यहम् ।
 13-123-018c एतन्मनसि कर्तव्यं श्रेय एवं भविष्यति ॥
 13-123-019a तं प्रणम्याथ मैत्रेयः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
 13-123-019c स्वस्ति प्राप्नोतु भगवानित्युवाच कृताञ्जलिः ॥

13-124-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-124-001a सत्स्त्रीणां समुदाचारं सर्वधर्मभृतां वर ।
 13-124-001c श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तस्तं मे ब्रूहि पितामह ॥

13-124-002 भीष्म उवाच

- 13-124-002a सर्वज्ञां सर्वधर्मज्ञां देवलोके मनस्विनीम् ।
 13-124-002c कैकेयी सुमना नाम शाण्डिलीं पर्यपृच्छत ॥
 13-124-003a केन वृत्तेन कल्याणि समाचारेण केन वा ।
 13-124-003c विधूय सर्वपापानि देवलोकं त्वमागता ॥
 13-124-004a हुताशनशिखेव त्वं ज्वलमाना स्वतेजसा ।
 13-124-004c सुता ताराधिपस्येव प्रभया दिवमागता ॥
 13-124-005a अरजांसि च वस्त्राणि धारयन्ती गतक्लमा ।
 13-124-005c विमानस्था शुभे भासि सहस्रगुणमोजसा ॥
 13-124-006a न त्वमल्पेन तपसा दानेन नियमेन वा ।
 13-124-006c इमं लोकमनुप्राप्ता तस्मात्तत्त्वं वदस्व मे ॥

13-124-007a	इति पृष्ठा सुमनया मधुरं चारुहासिनी ।
13-124-007c	शाण्डिली निभृतं वाक्यं सुमनामिदमब्रवीत् ॥
13-124-008a	नाहं काषायवसना नापि वल्कलधारिणी ।
13-124-008c	न च मुण्डा न जटिला भूत्वा देवत्वमागता ॥
13-124-009a	अहितानि च वाक्यानि सर्वाणि परुषाणि च ।
13-124-009c	अप्रमत्ता च भर्तारं कदाचिन्नाहमब्रुवम् ॥
13-124-010a	देवतानां पितॄणां च ब्राह्मणानां च पूजने ।
13-124-010c	अप्रमत्ता सदायुक्ता श्वश्रूश्चशुरवर्तिनी ॥
13-124-011a	पैशुन्ये न प्रवर्तामि न ममैतन्मनोगतम् ।
13-124-011c	अद्वारे न च तिष्ठामि चिरं न कथयामि च ॥
13-124-012a	असद्वा हसितं किञ्चिदहितं वापि कर्मणा ।
13-124-012c	रहस्यमरहस्यं वा न प्रवर्तामि सर्वथा ॥
13-124-013a	कार्यार्थे निर्गतं चापि भर्तारं गृहमागतम् ।
13-124-013c	आसनेनोपसंयोज्य पूजयामि समाहिता ॥
13-124-014a	यद्यच्च नाभिजानाति यद्भोज्यं नाभिनन्दति ।
13-124-014c	भक्ष्यं वाप्यथ वा लेह्यं तत्सर्वं वर्जयाम्यहम् ॥
13-124-015a	कुटुम्बार्थे समानीतं यत्किञ्चित्कार्यमेव तु ।
13-124-015c	प्रातरुत्थाय तत्सर्वं कारयामि करोमि च ॥
13-124-016a	प्रवासं यदि मे भर्ता याति कार्येण केनचित् ।
13-124-016c	मङ्गलैर्बहुभिर्युक्ता भवामि नियता सदा ॥
13-124-017a	अञ्जनं रोचनां चैव स्नानं माल्यानुलेपनम् ।
13-124-017c	प्रसाधनं च निष्क्रान्ते नाभिनन्दामि भर्तरि ॥
13-124-018a	नोत्थापयामि भर्तारं सुखसुप्तमहं सदा ।
13-124-018c	आतुरेष्वपि कार्येषु तेन तुष्यति मे मनः ॥
13-124-019a	नायासयामि भर्तारं कुटुम्बार्थे च सर्वदा ।
13-124-019c	गुप्तगुह्या सदा चास्मि सुसंमृष्टनिवेशना ॥
13-124-020a	इमं धर्मपथं नारी पालयन्ती समाहिता ।
13-124-020c	अरुन्धतीव नारीणां स्वर्गलोके महीयते ॥

13-124-021 भीष्म उवाच

13-124-021a	एतदाख्याय सा देवी सुमनायै तपस्विनी ।
13-124-021c	पतिधर्मं महाभागा जगामादर्शनं तदा ॥

13-124-022a यश्चेदं पाण्डवाख्यानं पठेत्पर्वणि पर्वणि ।
 13-124-022c स देवलोकं संप्राप्य नन्दने सुसुखं वसेत् ॥

13-125-001 युधिष्ठिर उवाच

13-125-001a साम्ना वापि प्रदाने वा ज्यायः किं भवतो मतम् ।
 13-125-001c प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यदत्र व्यतिरिच्यते ॥

13-125-002 भीष्म उवाच

13-125-002a साम्ना प्रसाद्यते कश्चिद्दानेन च तथापरः ।
 13-125-002c पुरुषः प्रकृतिं ज्ञात्वा तयोरेकतरं भजेत् ॥
 13-125-003a गुणांस्तु शृणु मे राजन्सान्त्वस्य भरतर्षभ ।
 13-125-003c दारुणान्यपि भूतानि सान्त्वेनाराधयेद्यथा ॥
 13-125-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 13-125-004c गृहीत्वा रक्षसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ॥
 13-125-005a कश्चित्तु बुद्धिसंपन्नो ब्राह्मणो विजने वने ।
 13-125-005c गृहीतः कृच्छ्रमापन्नो रक्षसा भक्षयिष्यता ॥
 13-125-006a स बुद्धिश्रुतसंपन्नस्तं दृष्ट्वातीव भीषणम् ।
 13-125-006c सामैवास्मिन्प्रयुयुजे न मुमोह न विव्यथे ॥
 13-125-007a रक्षस्तु वाचा संपूज्य प्रश्नं पप्रच्छ तं द्विजम् ।
 13-125-007c मोक्ष्यसे ब्रूहि मे प्रश्नं केनास्मि हरिणः कृशः ॥
 13-125-008a मुहूर्तमथ संचिन्त्य ब्राह्मणस्तस्य रक्षसः ।
 13-125-008c आभिर्गाथाभिरव्यग्रः प्रश्नं प्रतिजगाद ह ॥
 13-125-009a विदेशस्थो विलोकस्थो विना नूनं सुहृज्जनैः ।
 13-125-009c विषयानतुलान्भुङ्क्षे तेनासि हरिणः कृशः ॥
 13-125-010a नूनं मित्राणि ते रक्षः साधूपचरितान्यपि ।
 13-125-010c स्वदोषादपरज्यन्ते तेनासि हरिणः कृशः ॥
 13-125-011a धनैश्चर्याधिकाः स्तब्धास्त्वदुणैः परमावराः ।
 13-125-011c अवजानन्ति नूनं त्वां तेनासि हरिणः कृशः ॥
 13-125-012a गुणवान्विगुणानन्यान्नूनं पश्यसि सत्कृतान् ।
 13-125-012c प्राज्ञोऽप्राज्ञान्विनीतात्मा तेनासि हरिणः कृशः ॥
 13-125-013a अवृत्त्या क्लिश्यमानोऽपि वृत्त्युपायान्विगर्हयन् ।
 13-125-013c माहात्म्यादव्यथसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥

13-125-014a	संपीड्यात्मानमार्यत्वात्त्वया कश्चिदुपस्कृतः ।
13-125-014c	जितं त्वां मन्यते साधो तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-015a	क्लिश्यमानान्विमार्गेषु कामक्रोधावृतात्मनः ।
13-125-015c	मन्ये नु ध्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-016a	प्राज्ञैः संभावितो नूनं नप्राज्ञैरुपसंहितः ।
13-125-016c	हीमानमर्षी दुर्वृतैस्तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-017a	नूनं मित्रमुखः शत्रुः कश्चिदार्यवदाचरन् ।
13-125-017c	वञ्चयित्वा गतस्त्वां वै तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-018a	प्रकाशार्थगतिर्नूनं रहस्यकुशलः कृती ।
13-125-018c	तज्ज्ञैर्न पूज्यसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-019a	असत्स्वभिनिविष्टेषु ब्रुवतो मुक्तसंशयम् ।
13-125-019c	गुणास्ते न विराजन्ते तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-020a	धनबुद्धिश्रुतैर्हीनः केवलं तेजसान्वितः ।
13-125-020c	महत्प्रार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-021a	तपःप्रणिहितात्मानं मन्ये त्वारण्यकाङ्क्षिणम् ।
13-125-021c	बन्धुवर्गो न गृह्णाति तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-022a	नूनमर्थवतां मध्ये तव वाक्यमनुत्तमम् ।
13-125-022c	न भाति कालेऽभिहितं तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-023a	दृढपूर्वश्रुतं मूर्खं कुपितं हृदयप्रियम् ।
13-125-023c	अनुनेतुं न शक्नोषि तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-024a	नूनमासंजयित्वा ते कृत्ये कस्मिंश्चिदीप्सिते ।
13-125-024c	कश्चिदर्थयतेऽत्यर्थं तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-025a	नूनं त्वा स्वगुणापेक्षं पूजयानं सुहृद्भ्रुवम् ।
13-125-025c	मयार्थ इति जानाति तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-026a	अन्तर्गतमभिप्रायं न नूनं लज्जयेच्छसि ।
13-125-026c	विवक्तुं प्राप्तिशैथिल्यात्तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-027a	नानाबुद्धिरुचील्लोके मनुष्यान्नूनमिच्छसि ।
13-125-027c	ग्रहीतुं स्वगुणैः सर्वास्तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-028a	अविद्वान्भीरुरल्पाथो विद्याविक्रमदानजम् ।
13-125-028c	यशः प्रार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
13-125-029a	चिराभिलषितं किञ्चित्फलमप्राप्तमेव ते ।

- 13-125-029c कृतमन्यैरपहृतं तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-030a नूनमात्मकृतं दोषमपश्यन्किंचिदात्मनि ।
- 13-125-030c अकारणेऽभिशस्तोऽसि तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-031a सुहृदामप्रमत्तानामप्रमोक्ष्यार्थहानिजम् ।
- 13-125-031c दुःखमर्थगुणैर्हीनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-032a साधून्गृहस्थान्दृष्ट्वा च तथासाधून्वनेचरान् ।
- 13-125-032c मुक्तांश्चावसथे सक्तांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-033a धर्म्यमर्थं च काले च देशे चाभिहितं वचः ।
- 13-125-033c न प्रतिष्ठति ते नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-034a दत्तानकुशलैरर्थान्मनीषी संजिजीविषुः ।
- 13-125-034c प्राप्य वर्तयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-035a पापान्विवर्धतो दृष्ट्वा कल्याणांश्चावसीदतः ।
- 13-125-035c ध्रुवं मृगयसे योग्यं तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-036a परस्परविरुद्धानां प्रियं नूनं चिकीर्षसि ।
- 13-125-036c सुहृदामविरोधेन तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-037a श्रोत्रियांश्च विकर्मस्थान्प्राज्ञांश्चाप्यजितेन्द्रियान् ।
- 13-125-037c मन्येऽनुध्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥
- 13-125-038a एवं संपूजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् ।
- 13-125-038c सखायमकरोच्चैनं संयोज्यार्थैर्मुमुच ह ॥

13-126-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-126-001a पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
- 13-126-001c आगमैर्बहुभिः स्फीतो भवान्नः प्रथितः कुले ॥
- 13-126-002a त्वत्तो धर्मार्थसंयुक्तमायत्यां च सुखोदयम् ।
- 13-126-002c आश्चर्यभूतं लोकस्य श्रोतुमिच्छाम्यरिदम ॥
- 13-126-003a अयं च कालः संप्राप्तो दुर्लभज्ञातिबान्धवः ।
- 13-126-003c शास्ता च न हि नः कश्चित्त्वामृते भरतर्षभ ॥
- 13-126-004a यदि तेऽहमनुग्राह्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ ।
- 13-126-004c वक्तुमर्हसि नः प्रश्नं यत्त्वां पृच्छामि पार्थिव ॥
- 13-126-005a अयं नारायणः श्रीमान्सर्वपार्थिवसंमतः ।
- 13-126-005c भवन्तं बहुमानेन प्रश्रयेण च सेवते ॥
- 13-126-006a अस्य चैव समक्षं त्वं पार्थिवानां च सर्वशः ।

- 13-126-006c भ्रातृणां च प्रियार्थं मे स्नेहाद्भाषितुमर्हसि ॥
- 13-126-007 वैशंपायन उवाच**
- 13-126-007a तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्नेहादागतसंभ्रमः ।
- 13-126-007c भीष्मो भागीरथीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ॥
- 13-126-008a हन्त ते कथयिष्यामि कथामतिमनोरमाम् ।
- 13-126-008c अस्य विष्णोः पुरा राजन्प्रभावोऽयं मया श्रुतः ॥
- 13-126-009a यश्च गोवृषभाङ्कस्य प्रभावस्तं च मे शृणु ।
- 13-126-009c रुद्राण्याः संशयो यश्च दंपत्योस्तं च मे शृणु ॥
- 13-126-010a व्रतं चचार धर्मात्मा कृष्णो द्वादशवार्षिकम् ।
- 13-126-010c दीक्षितं चागतौ द्रष्टुमुभौ नारदपर्वतौ ॥
- 13-126-011a कृष्णद्वैपायनश्चैव धौम्यश्च जपतां वरः ।
- 13-126-011c देवलः काश्यपश्चैव हस्तिकाश्यप एव च ॥
- 13-126-012a अपरे ऋषयः सन्तो दीक्षादमसमन्विताः ।
- 13-126-012c शिष्यैरनुगताः सर्वे देवकल्पैस्तपोधनैः ॥
- 13-126-013a तेषामतिथिसत्कारमर्चनीयं कुलोचितम् ।
- 13-126-013c देवकीतनयः प्रीतो देवकल्पमकल्पयत् ॥
- 13-126-014a हरितेषु सुवर्णेषु बर्हिष्केषु नवेषु च ।
- 13-126-014c उपोपविविशुः प्रीता विष्टरेषु महर्षयः ॥
- 13-126-015a कथाश्चक्रुस्ततस्ते तु मधुरा धर्मसंहिताः ।
- 13-126-015c राजर्षीणां सुराणां च ये वसन्ति तपोधनाः ॥
- 13-126-016a ततो नारायणं तेजो व्रतचर्येन्धनोत्थितम् ।
- 13-126-016c वक्त्रान्निःसृत्य कृष्णस्य वह्निरद्भुतकर्मणः ॥
- 13-126-017a सोऽग्निर्ददाह तं शैलं सद्रुमं सलताक्षुपम् ।
- 13-126-017c सपक्षिमृगसंघातं सश्वापदसरीसृपम् ॥
- 13-126-018a मृगैश्च विविधाकारैर्हाहाभूतमचेतनम् ।
- 13-126-018c शिखरं तस्य शैलस्य मथितं दीप्तदर्शनम् ॥
- 13-126-019a स तु वह्निर्महाज्वालो दग्ध्वा सर्वमशेषतः ।
- 13-126-019c विष्णोः समीपमागम्य पादौ शिष्यवदस्पृशत् ॥
- 13-126-020a ततो विष्णुर्वनं दृष्ट्वा निर्दग्धमरिकर्शनः ।
- 13-126-020c सौम्यैर्दृष्टिनिपातैस्तत्पुनः प्रकृतिमानयत् ॥
- 13-126-021a तथैव स गिरिर्भूयः प्रपुष्पितलताद्रुमः ।

- 13-126-021c सपक्षिगणसंघुष्टः सश्वापदसरीसृपः ॥
 13-126-022a तदद्भुतमचिन्त्यं च दृष्ट्वा मुनिगणस्तदा ।
 13-126-022c विस्मितो हृष्टलोमा च बभूवास्राविलेक्षणः ॥
 13-126-023a ततो नारायणो दृष्ट्वा तानृषीन्विस्मयान्वितान् ।
 13-126-023c प्रश्रितं मधुरं स्निग्धं पप्रच्छ वदतां वरः ॥
 13-126-024a किमस्य ऋषिपूगस्य त्यक्तसङ्गस्य नित्यशः ।
 13-126-024c निर्ममस्यागमवतो विस्मयः समुपागतः ॥
 13-126-025a एतं मे संशयं सर्वं याथातथ्यमनिन्दिताः ।
 13-126-025c ऋषयो वक्तुमर्हन्ति निश्चितार्थं तपोधनाः ॥

13-126-026 ऋषय ऊचुः

- 13-126-026a भवान्विसृजते लोकान्भवान्संहरते पुनः ।
 13-126-026c भवाञ्शीतं भवानुष्णं भवानेव प्रवर्षति ॥
 13-126-027a पृथिव्यां यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 13-126-027c तेषां पिता त्वं माता च प्रभुः प्रभव एव च ॥
 13-126-028a एतन्नो विस्मयकरं प्रशंस मधुसूदन ।
 13-126-028c त्वमेवार्हसि कल्याण वक्तुं बह्वेर्विनिर्गमम् ॥
 13-126-029a ततो विगतसंत्रासा वयमप्यरिकर्षन ।
 13-126-029c यच्छ्रुतं यच्च दृष्टं नस्तत्प्रवक्ष्यामहे हरे ॥

13-126-030 वासुदेव उवाच

- 13-126-030a एतत्तद्वैष्णवं तेजो मम वक्त्राद्विनिःसृतम् ।
 13-126-030c कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो येनायं मथितो गिरिः ॥
 13-126-031a ऋषयश्चार्तिमापन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
 13-126-031c भवन्तो व्यथिताश्चासन्देवकल्पास्तपोधनाः ॥
 13-126-032a व्रतचर्यापरीतस्य तपस्विव्रतसेवया ।
 13-126-032c मम वह्निः समुद्भूतो न वै व्यथितुमर्हथ ॥
 13-126-033a व्रतं चर्तुमिहायातस्त्वहं गिरिमिमं शुभम् ।
 13-126-033c पुत्रं चात्मसमं वीर्यं तपसा स्रष्टुमागतः ॥
 13-126-034a ततो ममात्मा यो देहे सोऽग्निर्भूत्वा विनिःसृतः ।
 13-126-034c गतश्च वरदं द्रष्टुं सर्वलोकपितामहम् ॥
 13-126-035a तेन चात्मानुशिष्टो मे पुत्रत्वे मुनिसत्तमाः ।

- 13-126-035c तेजसोऽर्धेन पुत्रस्ते भवितेति वृषध्वजः ॥
- 13-126-036a सोऽयं वह्निरुपागम्य पादमूले ममान्तिकम् ।
- 13-126-036c शिष्यवत्परिचर्याथ शान्तः प्रकृतिमागतः ॥
- 13-126-037a एतदस्य रहस्यं वः पद्मनाभस्य धीमतः ।
- 13-126-037c मया प्रेम्णा समाख्यातं न भीः कार्या तपोधनाः ॥
- 13-126-038a सर्वत्र गतिरव्यग्रा भवतां दीर्घदर्शनाः ।
- 13-126-038c तपस्विब्रतसंदीप्ता ज्ञानविज्ञानशोभिताः ॥
- 13-126-039a यच्छ्रुतं यच्च वो दृष्टं दिवि वा यदि वा भुवि ।
- 13-126-039c आश्चर्यं परमं किञ्चित्तद्भवन्तो ब्रुवन्तु मे ॥
- 13-126-040a तस्यामृतनिकाशस्य वाङ्मधोरस्ति मे स्पृहा ।
- 13-126-040c भवद्भिः कथितस्येह तपोवननिवासिभिः ॥
- 13-126-041a यद्यप्यहमदृष्टं वा दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
- 13-126-041c दिवि वा भुवि वा किञ्चित्पश्याम्यमलदर्शनाः ॥
- 13-126-042a प्रकृतिः सा मम परा न क्वचित्प्रतिहन्यते ।
- 13-126-042c न चात्मगतमैश्वर्यमाश्चर्यं प्रतिभाति मे ॥
- 13-126-043a श्रद्धेयः कथितो ह्यर्थः सज्जनश्रवणं गतः ।
- 13-126-043c चिरं तिष्ठति मेदिन्यां शैले लेख्यमिवार्पितम् ॥
- 13-126-044a तदहं सज्जनमुखान्निःसृतं तत्समागमे ।
- 13-126-044c कथयिष्याम्यहरहर्बुद्धिदीपकरं नृणाम् ॥
- 13-126-045a ततो मुनिगणाः सर्वे प्रश्रिताः कृष्णसंनिधौ ।
- 13-126-045c नेत्रैः पद्मदलप्रख्यैरपश्यन्त जनार्दनम् ॥
- 13-126-046a वर्धयन्तस्तथैवान्ये पूजयन्तस्तथापरे ।
- 13-126-046c वाग्भिरृग्भूषितार्थाभिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ॥
- 13-126-047a ततो मुनिगणाः सर्वे नारदं देवदर्शनम् ।
- 13-126-047c तदा नियोजयामासुर्वचने वाक्यकोविदम् ॥
- 13-126-048a यदाश्चर्यमचिन्त्यं च गिरौ हिमवति प्रभो ।
- 13-126-048c अनुभूतं मुनिगणैस्तीर्थयात्रापरायणैः ॥
- 13-126-049a तद्भवानृषिसंघस्य हितार्थं सर्वचोदितः ।
- 13-126-049c यथादृष्टं हृषीकेशे सर्वमाख्यातुमर्हति ॥
- 13-126-050a एवमुक्तः स मुनिभिर्नारदो भगवानृषिः ।
- 13-126-050c कथयामास देवर्षिः पूर्ववृत्तां कथां शुभाम् ॥

13-127-001 भीष्म उवाच

- 13-127-001a ततो नारायणसुहृन्नारदो भगवानृषिः ।
 13-127-001c शंकरस्योमया सार्धं संवादं प्रत्यभाषत ॥
- 13-127-002a तपश्चचार धर्मात्मा वृषभाङ्कः सुरेश्वरः ।
 13-127-002c पुण्ये गिरौ हिमवति सिद्धचारणसेविते ॥
- 13-127-003a नानौषधियुते रम्ये नानापुष्पसमाकुले ।
 13-127-003c अप्सरोगणसंकीर्णे भूतसंघनिषेविते ॥
- 13-127-004a तत्र देवो मुदा युक्तो भूतसंघशतैर्वृतः ।
 13-127-004c नानारूपैर्विरूपैश्च दिव्यैरद्भुतदर्शनैः ॥
- 13-127-005a सिंहव्याघ्रगजप्रख्यैः सर्वजातिसमन्वितैः ।
 13-127-005c क्रोष्टुकद्वीपिवदनैरृक्षर्षभमुखैस्तथा ॥
- 13-127-006a उलूकवदनैर्भीमैः श्येनभासमुखैस्तथा ।
 13-127-006c नानावर्णमृगप्रख्यैः सर्वजातिसमन्वयैः ॥
 13-127-006e किंनरैर्देवगन्धर्वैर्यक्षभूतगणैस्तथा ॥
- 13-127-007a दिव्यपुष्पसमाकीर्णं दिव्यमालाविभूषितम् ।
 13-127-007c दिव्यचन्दनसंयुक्तं दिव्यधूपेन धूपितम् ॥
 13-127-007e तत्सदो वृषभाङ्कस्य दिव्यवादित्रनादितम् ॥
- 13-127-008a मृदङ्गपणवोद्भुष्टं शङ्खभेरीनिनादितम् ।
 13-127-008c नृत्यद्भिर्भूतसंघैश्च बर्हिणैश्च समन्ततः ॥
- 13-127-009a प्रनृत्ताप्सरसं दिव्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ।
 13-127-009c दृष्टिकान्तमनिर्देश्यं दिव्यमद्भुतदर्शनम् ॥
- 13-127-010a स गिरिस्तपसा तस्य भूतेशस्य व्यरोचत ।
 13-127-011a स्वाध्यायपरमैर्विप्रैर्ब्रह्मघोषैर्विनादितः ।
 13-127-011c षट्पदैरुपगीतैश्च माधवाप्रतिमो गिरिः ॥
- 13-127-012a तं महोत्सवसंकाशं भीमरूपधरं पुनः ।
 13-127-012c दृष्ट्वा मुनिगणस्यासीत्परा प्रीतिर्जनार्दन ॥
- 13-127-013a मुनयश्च महाभागाः सिद्धाश्चैवोर्ध्वीरतसः ।
 13-127-013c मरुतो वसवः साध्या विश्वेदेवाः सनातनाः ॥
- 13-127-014a यक्षा नागाः पिशाचाश्च लोकपाला हुताशनाः ।
 13-127-014c भावाश्च सर्वे न्यग्भूतास्तत्रैवासन्समागताः ॥
- 13-127-015a ऋतवः सर्वपुष्पैश्च व्यकिरन्त महाद्भुतैः ।

13-127-015c	ओषध्यो ज्वलमानाश्च द्योतयन्ति स्म तद्वनम् ॥
13-127-016a	विहगाश्च मुदा युक्ताः प्रानृत्यन्व्यनदंश्च ह ।
13-127-016c	गिरिपृष्ठेषु रम्येषु व्याहरन्तो जनप्रियाः ॥
13-127-017a	तत्र देवो गिरितटे दिव्यधातुविभूषिते ।
13-127-017c	पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो महामनाः ॥
13-127-018a	व्याघ्रचर्माम्बरधरः सिंहचर्मोत्तरच्छदः ।
13-127-018c	व्यालयज्ञोपवीती च लोहिताङ्गदभूषणः ॥
13-127-019a	हरिश्मश्रुर्जटी भीमो भयकर्ता सुरद्विषाम् ।
13-127-019c	अभयः सर्वभूतानां भक्तानां वृषभध्वजः ॥
13-127-020a	दृष्ट्वा तमृषयः सर्वे शिरोभिरवनीं गताः ।
13-127-020c	विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः क्षान्ता विगतकल्मषाः ॥
13-127-021a	तस्य भूतपतेः स्थानं भीमरूपधरं बभौ ।
13-127-021c	अप्रधृष्यतरं चैव महोरगसमाकुलम् ॥
13-127-022a	क्षणेनैवाभवत्सर्वमद्भुतं मधुसूदन ।
13-127-022c	तत्सदो वृषभाङ्कस्य भीमरूपधरं बभौ ॥
13-127-023a	तमभ्ययाच्छैलसुता भूतस्त्रीगणसंवृता ।
13-127-023c	हरतुल्याम्बरधरा समानव्रतचारिणी ॥
13-127-024a	बिभ्रती कलशं रौक्मं सर्वतीर्थजलोद्भवम् ।
13-127-024c	गिरिस्रवाभिः पुण्याभिः सर्वतोऽनुगता शुभा ॥
13-127-025a	पुष्पवृष्ट्याभिवर्षन्ती गन्धैर्बहुविधैस्तथा ।
13-127-025c	सेवन्ती हिमवत्पार्श्वं हरपार्श्वमुपागमत् ॥
13-127-026a	ततः स्मयन्ती पाणिभ्यां नमार्थं चारुदर्शना ।
13-127-026c	हरनेत्रे शुभे देवी सहसा सा समावृणोत् ॥
13-127-027a	संवृताभ्यां तु नेत्राभ्यां तमोभूतमचेतनम् ।
13-127-027c	निर्होमं निर्वषट्कारं तत्सदः सहसाभवत् ॥
13-127-028a	जनश्च विमनाः सर्वो भयत्राससमन्वितः ।
13-127-028c	निमीलिते भूतपतौ नष्टसूर्य इवाभवत् ॥
13-127-029a	ततो वितिमिरो लोकः क्षणेन समपद्यत ।
13-127-029c	ज्वाला च महती दीप्ता ललाटात्तस्य निःसृता ॥
13-127-030a	तृतीयं चास्य संभूतं नेत्रमादित्यसंनिभम् ।
13-127-030c	युगान्तसदृशं दीप्तं येनासौ मथितो गिरिः ॥

- 13-127-031a ततो गिरिसुता दृष्ट्वा दीप्ताग्निसदृशेक्षणम् ।
 13-127-031c हरं प्रणम्य शिरसा ददर्शायतलोचना ॥
- 13-127-032a दह्यमाने वने तस्मिन्सशालसरलद्रुमे ।
 13-127-032c सचन्दनवने रम्ये दिव्यौषधिविदीपिते ॥
- 13-127-033a मृगयूथैर्द्रुतैर्भीतैर्हरपार्श्वमुपागतैः ।
 13-127-033c शरणं चाप्यविन्दद्भिस्तत्सदः संकुलं बभौ ॥
- 13-127-034a ततो नभःस्पृशज्वालो विद्युल्लोलार्चिरुज्ज्वलः ।
 13-127-034c द्वादशादित्यसदृशो युगान्ताग्निरिवापरः ॥
- 13-127-035a क्षणेन तेन दग्धः स हिमवानभवन्नगः ।
 13-127-035c सधातुशिखराभोगो दीनदग्धवनौषधिः ॥
- 13-127-036a तं दृष्ट्वा मथितं शैलं शैलराजसुता ततः ।
 13-127-036c भगवन्तं प्रपन्ना सा साञ्जलिप्रग्रहा स्थिता ॥
- 13-127-037a उमां शर्वस्तदा दृष्ट्वा स्त्रीभावागतमार्दवाम् ।
 13-127-037c पितुर्देन्यमनिच्छन्तीं प्रीत्यापश्यत्ततो गिरिम् ॥
- 13-127-038a ततोऽभवत्पुनः सर्वः प्रकृतिस्थः सुदर्शनः ।
 13-127-038c प्रहृष्टविहगश्चैव प्रपुष्पितवनद्रुमः ॥
- 13-127-039a प्रकृतिस्थं गिरिं दृष्ट्वा प्रीता देवी महेश्वरम् ।
 13-127-039c उवाच सर्वभूतानां पतिं पतिमनिन्दिता ॥
- 13-127-040a भगवन्सर्वभूतेश शूलपाणे महाव्रत ।
 13-127-040c संशयो मे महाञ्जातस्तं मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
- 13-127-041a किमर्थं ते ललाटे वै तृतीयं नेत्रमुत्थितम् ।
 13-127-041c किमर्थं च गिरिर्दग्धः सपक्षिगणकाननः ॥
- 13-127-042a किमर्थं च पुनर्देव प्रकृतिस्थः क्षणात्कृतः ।
 13-127-042c तथैव द्रुमसंछन्नः कृतोऽयं ते महेश्वर ॥

13-127-043 महेश्वर उवाच

- 13-127-043a नेत्रे मे संवृते देवि त्वया बाल्यादनिन्दिते ।
 13-127-043c नष्टालोकस्ततो लोकः क्षणेन समपद्यत ॥
- 13-127-044a नष्टादित्ये तथा लोके तमोभूते नगात्मजे ।
 13-127-044c तृतीयं लोचनं दीप्तं सृष्टं ते रक्षता प्रजाः ॥
- 13-127-045a तस्य चाक्षणो महत्तेजो येनायं मथितो गिरिः ।
 13-127-045c त्वत्प्रियार्थं च मे देवि प्रकृतिस्थः क्षणात्कृतः ॥

13-127-046 उमोवाच

- 13-127-046a भगवन्केन ते वक्त्रं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ।
 13-127-046c पूर्वं तथैव श्रीकान्तमुत्तरं पश्चिमं तथा ॥
 13-127-047a दक्षिणं च मुखं रौद्रं केनोर्ध्वं कपिला जटाः ।
 13-127-047c केन कण्ठश्च ते नीलो बर्हिर्बर्हिनिभः कृतः ॥
 13-127-048a हस्ते चैतत्पिनाकं ते सततं केन तिष्ठति ।
 13-127-048c जटिलो ब्रह्मचारी च किमर्थमसि नित्यदा ॥
 13-127-049a एतं मे संशयं सर्वं वद भूतपतेऽनघ ।
 13-127-049c सधर्मचारिणी चाहं भक्ता चेति वृषध्वज ॥
 13-127-050a एवमुक्तः स भगवाञ्शैलपुत्र्या पिनाकधृक् ।
 13-127-050c तस्या वृत्त्या च बुद्ध्या च प्रीतिमानभवत्प्रभुः ॥
 13-127-051a ततस्तामब्रवीद्देवः सुभगे श्रूयतामिति ।
 13-127-051c हेतुभिर्यैर्ममैतानि रूपाणि रुचिरानने ॥

13-128-001 महेश्वर उवाच

- 13-128-001a तिलोत्तमा नाम पुरा ब्रह्मणा योषिदुत्तमा ।
 13-128-001c तिलं तिलं समुद्धृत्य रत्नानां निर्मिता शुभा ॥
 13-128-002a साभ्यगच्छत मां देवि रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 13-128-002c प्रदक्षिणं लोभयन्ती मां शुभे रुचिरानना ॥
 13-128-003a यतो यतः सा सुदती मामुपाधावदन्तिके ।
 13-128-003c ततस्ततो मुखं चारु मम देवि विनिर्गतम् ॥
 13-128-004a तां दिदृक्षुरहं योगाच्चतुर्मूर्तित्वमागतः ।
 13-128-004c चतुर्मुखश्च संवृत्तो दर्शयन्योगमात्मनः ॥
 13-128-005a पूर्वेण वदनेनाहमिन्द्रत्वमनुशास्मि ह ।
 13-128-005c उत्तरेण त्वया सार्धं रमाम्यहमनिन्दिते ॥
 13-128-006a पश्चिमं मे मुखं सौम्यं सर्वप्राणिसुखावहम् ।
 13-128-006c दक्षिणं भीमसंकाशं रौद्रं संहरति प्रजाः ॥
 13-128-007a जटिलो ब्रह्मचारी च लोकानां हितकाम्यया ।
 13-128-007c देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं पिनाकं मे करे स्थितम् ॥
 13-128-008a इन्द्रेण च पुरा वज्रं क्षिप्तं श्रीकाङ्क्षिणा मम ।
 13-128-008c दग्ध्वा कण्ठं तु तद्यातं तेन श्रीकण्ठता मम ॥

13-128-009 उमोवाच

13-128-009a वाहनेषु प्रभूतेषु श्रीमत्स्वन्येषु सत्सु ते ।
 13-128-009c कथं गोवृषभो देव वाहनत्वमुपागतः ॥

13-128-010 महेश्वर उवाच

13-128-010a सुरभीं ससृजे ब्रह्मामृतधेनुं पयोमुचम् ।
 13-128-010c सा सृष्टा बहुधा जाता क्षरमाणा पयोऽमृतम् ॥
 13-128-011a तस्या वत्समुखोत्सृष्टः फेनो मद्गात्रमागतः ।
 13-128-011c ततो दग्धा मया गावो नानावर्णत्वमागताः ॥
 13-128-012a ततोऽहं लोकगुरुणा शमं नीतोऽर्थवेदिना ।
 13-128-012c वृषं चेमं ध्वजार्थं मे ददौ वाहनमेव च ॥

13-128-013 उमोवाच

13-128-013a निवासा बहुरूपास्ते विश्वरूपगुणान्विताः ।
 13-128-013c तांश्च संत्यज्य भगवज्ज्मशाने रमसे कथम् ॥
 13-128-014a केशास्थिकलिले भीमे कपालघटसंकुले ।
 13-128-014c गृध्रगोमायुकलिले चिताग्निशतसंकुले ॥
 13-128-015a अशुचौ मांसकलिले वसाशोणितकर्दमे ।
 13-128-015c विनिकीर्णामिषचये शिवानादविनादिते ॥

13-128-016 महेश्वर उवाच

13-128-016a मेध्यान्वेषी महीं कृत्स्नां विचरामि निशास्वहम् ।
 13-128-016c न च मेध्यतरं किञ्चिच्छमशानादिह विद्यते ॥
 13-128-017a तेन मे सर्ववासानां श्मशाने रमते मनः ।
 13-128-017c न्यग्रोधशाखासंछन्ने निर्भुक्तस्रग्विभूषिते ॥
 13-128-018a तत्र चैव रमन्ते मे भूतसंघाः शुभानने ।
 13-128-018c न च भूतगणैर्देवि विनाहं वस्तुमुत्सहे ॥
 13-128-019a एष वासो हि मे मेध्यः स्वर्गीयश्च मतो हि मे ।
 13-128-019c पुण्यः परमकश्चैव मेध्यकामैरुपास्यते ॥

13-128-020 उमोवाच

13-128-020a भगवन्सर्वभूतेश सर्वधर्मभृतां वर ।
 13-128-020c पिनाकपाणे वरद संशयो मे महानयम् ॥

- 13-128-021a अयं मुनिगणः सर्वस्तपस्तप इति प्रभो ।
 13-128-021c तपोन्वेषकरो लोके भ्रमते विविधाकृतिः ॥
 13-128-022a अस्य चैवर्षिसंघस्य मम च प्रियकाम्यया ।
 13-128-022c एतं ममेह संदेहं वक्तुमर्हस्यरिदम ॥
 13-128-023a धर्मः किलक्षणः प्रोक्तः कथं वाचरितुं नरैः ।
 13-128-023c शक्यो धर्ममविन्दद्भिर्धर्मज्ञ वद मे प्रभो ॥

13-128-024 नारद उवाच

- 13-128-024a ततो मुनिगणः सर्वस्तां देवीं प्रत्यपूजयत् ।
 13-128-024c वाग्भिरृग्भूषितार्थाभिः स्तवैश्चार्थविदां वर ॥

13-128-025 महेश्वर उवाच

- 13-128-025a अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकम्पनम् ।
 13-128-025c शमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उत्तमः ॥
 13-128-026a परदारेष्वसंकल्पो न्यासस्त्रीपरिरक्षणम् ।
 13-128-026c अदत्तादानविरमो मधुमांसस्य वर्जनम् ॥
 13-128-027a एष पञ्चविधो धर्मो बहुशाखः सुखोदयः ।
 13-128-027c देहिभिर्धर्मपरमैः कर्तव्यो धर्मसंचयः ॥

13-128-028 उमोवाच

- 13-128-028a भगवन्संशयं पृष्टस्तं मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 13-128-028c चातुर्वर्ण्यस्य यो धर्मः स्वे स्वे वर्णे गुणावहः ॥
 13-128-029a ब्राह्मणे कीदृशो धर्मः क्षत्रिये कीदृशो भवेत् ।
 13-128-029c वैश्ये किलक्षणो धर्मः शूद्रे किलक्षणो भवेत् ॥

13-128-030 महेश्वर उवाच

- 13-128-030a न्यायतस्ते महाभागे संशयः समुदीरितः ।
 13-128-030c भूमिदेवा महाभागाः सदा लोके द्विजातयः ॥
 13-128-031a उपवासः सदा धर्मो ब्राह्मणस्य न संशयः ।
 13-128-031c स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 13-128-032a तस्य धर्मक्रिया देवि व्रतचर्या च न्यायतः ।
 13-128-032c तथोपनयनं चैव द्विजायैवोपपद्यते ॥
 13-128-033a गुरुदैवतपूजार्थं स्वाध्यायाभ्यसनात्मकः ।
 13-128-033c देहिभिर्धर्मपरमैश्चर्तव्यो धर्मसंभवः ॥

13-128-034 उमोवाच

13-128-034a भगवन्संशयो मेऽत्र तं मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 13-128-034c चातुर्वर्ण्यस्य धर्मं हि नैपुण्येन प्रकीर्तय ॥

13-128-035 महेश्वर उवाच

13-128-035a रहस्यश्रवणं धर्मो वेदव्रतनिषेवणम् ।
 13-128-035c व्रतचर्यापरो धर्मो गुरुपादप्रसादनम् ॥
 13-128-036a भैक्षचर्यापरो धर्मो धर्मो नित्योपवासिता ।
 13-128-036c नित्यस्वाध्यायिता धर्मो ब्रह्मचर्याश्रमस्तथा ॥
 13-128-037a गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातः समावर्तेत वै द्विजः ।
 13-128-037c विन्देतानन्तरं भार्यामनुरूपां यथाविधि ॥
 13-128-038a शूद्रान्नवर्जनं धर्मस्तथा सत्पथसेवनम् ।
 13-128-038c धर्मो नित्योपवासित्वं ब्रह्मचर्यं तथैव च ॥
 13-128-039a आहिताग्निरधीयानो जुह्वानः संयतेन्द्रियः ।
 13-128-039c विघसाशी यताहारो गृहस्थः सत्यवाक्शुचिः ॥
 13-128-040a अतिथिव्रतता धर्मो धर्मस्त्रेताग्निधारणम् ।
 13-128-040c इष्टीश्च पशुबन्धांश्च विधिपूर्वं समाचरेत् ॥
 13-128-041a यज्ञश्च परमो धर्मस्तथाहिंसा च देहिषु ।
 13-128-041c अपूर्वभोजनं धर्मो विघसाशित्वमेव च ॥
 13-128-042a भुक्ते परिजने पश्चाद्भोजनं धर्म उच्यते ।
 13-128-042c ब्राह्मणस्य गृहस्थस्य श्रोत्रियस्य विशेषतः ॥
 13-128-043a दंपत्योः समशीलत्वं धर्मश्च गृहमेधिनाम् ।
 13-128-043c गृह्याणां चैव देवानां नित्यं पुष्पबलिक्रिया ॥
 13-128-044a नित्योपलेपनं धर्मस्तथा नित्योपवासिता ।
 13-128-044c सुसंमृष्टोपलिप्ते च साज्यधूमोद्गमे गृहे ॥
 13-128-045a एष द्विजजने धर्मो गार्हस्थ्यो लोकधारणः ।
 13-128-045c द्विजातीनां सतां नित्यं सदैवैष प्रवर्तते ॥
 13-128-046a यस्तु क्षत्रगतो देवि त्वया धर्म उदीरितः ।
 13-128-046c तमहं ते प्रवक्ष्यामि तं मे शृणु समाहिता ॥
 13-128-047a क्षत्रियस्य स्मृतो धर्मः प्रजापालनमादितः ।
 13-128-047c निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥
 13-128-048a प्रजाः पालयते यो हि धर्मेण मनुजाधिपः ।

- 13-128-048c तस्य धर्मार्जिता लोकाः प्रजापालनसंचिताः ॥
- 13-128-049a तत्र राज्ञः परो धर्मो दमः स्वाध्याय एव च ।
- 13-128-049c अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ॥
- 13-128-050a यज्ञोपवीतधारणं यज्ञो धर्मक्रियास्तथा ।
- 13-128-050c भृत्यानां भरणं धर्मः कृते कर्मण्यमोघता ॥
- 13-128-051a सम्यग्दण्डे स्थितिर्धर्मो धर्मो वेदक्रतुक्रियाः ।
- 13-128-051c व्यवहारस्थितिर्धर्मः सत्यवाक्यरतिस्तथा ॥
- 13-128-052a आर्तहस्तप्रदो राजा प्रेत्य चेह महीयते ।
- 13-128-052c गोब्राह्मणार्थे विक्रान्तः संग्रामे निधनं गतः ॥
- 13-128-052e अश्वमेधजिताँल्लोकान्प्राप्नोति त्रिदिवालये ॥
- 13-128-053a वैश्यस्य सततं धर्मः पाशुपाल्यं कृषिस्तथा ।
- 13-128-053c अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ॥
- 13-128-054a वाणिज्यं सत्पथस्थानमातिथ्यं प्रशमो दमः ।
- 13-128-054c विप्राणां स्वागतं त्यागो वैश्यधर्मः सनातनः ॥
- 13-128-055a तिलान्गन्धान्नसांश्चैव न विक्रीणीत वै क्वचित् ।
- 13-128-055c वणिक्पथमुपासीनो वैश्यः सत्पथमाश्रितः ॥
- 13-128-056a सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य यथाशक्ति यथार्हतः ।
- 13-128-056c शूद्रधर्मः परो नित्यं शुश्रूषा च द्विजातिषु ॥
- 13-128-057a स शूद्रः संशिततपाः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
- 13-128-057c शुश्रूषन्नतिथिं प्राप्तं तपः संचिनुते महत् ॥
- 13-128-058a त्यक्तहिंसः शुभाचारो देवताद्विजपूजकः ।
- 13-128-058c शूद्रो धर्मफलैरिष्टैः संप्रयुज्येत बुद्धिमान् ॥
- 13-128-059a एतत्ते सर्वमाख्यातं चातुर्वर्ण्यस्य शोभने ।
- 13-128-059c एकैकस्येह सुभगे किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

13-129-001 उमोवाच

- 13-129-001a उक्तास्त्वया पृथग्धर्माश्चातुर्वर्ण्यहिताः शुभाः ।
- 13-129-001c सर्वव्यापी तु यो धर्मो भगवंस्तं ब्रवीहि मे ॥

13-129-002 महेश्वर उवाच

- 13-129-002a ब्राह्मणा लोकसारेण सृष्टा धात्रा गुणार्थिना ।
- 13-129-002c लोकांस्तारयितुं कृत्स्नान्मर्त्येषु क्षितिदेवताः ॥

- 13-129-003a तेषामिमं प्रवक्ष्यामि धर्मकर्मफलोदयम् ।
 13-129-003c ब्राह्मणेषु हि यो धर्मः स धर्मः परमो मतः ॥
 13-129-004a इमे तु लोकधर्मार्थं त्रयः सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 13-129-004c पृथिव्याः सर्जने नित्यं सृष्टास्तानपि मे शृणु ॥
 13-129-005a वेदोक्तः परमो धर्मः स्मृतिशास्त्रगतोऽपरः ।
 13-129-005c शिष्टाचीर्णः परः प्रोक्तस्त्रयो धर्माः सनातनाः ॥
 13-129-006a त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान्न चाध्ययनजीवनः ।
 13-129-006c त्रिकर्मा त्रिपरिक्रान्तो मैत्र एष स्मृतो द्विजः ॥
 13-129-007a षडिमानि तु कर्माणि प्रोवाच भुवनेश्वरः ।
 13-129-007c वृत्त्यर्थं ब्राह्मणानां वै शृणु तानि समाहिता ॥
 13-129-008a यजनं याजनं चैव तथा दानप्रतिग्रहौ ।
 13-129-008c अध्यापनमधीतं च षट्कर्मा धर्मभाग्द्विजः ॥
 13-129-009a नित्यस्वाध्यायता धर्मो धर्मो यज्ञः सनातनः ।
 13-129-009c दानं प्रशस्यते चास्य यथाशक्ति यथाविधि ॥
 13-129-010a अयं तु परमो धर्मः प्रवृत्तः सत्सु नित्यशः ।
 13-129-010c गृहस्थता विशुद्धानां धर्मस्य निचयो महान् ॥
 13-129-011a पञ्चयज्ञविशुद्धात्मा सत्यवागनसूयकः ।
 13-129-011c दाता ब्राह्मणसत्कर्ता सुसंमृष्टनिवेशनः ॥
 13-129-012a अमानी च सदाजिह्वाः स्निग्धवाणीप्रदस्तथा ।
 13-129-012c अतिथ्यभ्यागतरतिः शेषान्नकृतभोजनः ॥
 13-129-013a पाद्यमर्घ्यं यथान्यायमासनं शयनं तथा ।
 13-129-013c दीपं प्रतिश्रयं चापि यो ददाति स धार्मिकः ॥
 13-129-014a प्रातरुत्थाय चाचम्य भोजनेनोपमन्त्र्य च ।
 13-129-014c सत्कृत्यानुब्रजेद्यश्च तस्य धर्मः सनातनः ॥
 13-129-015a सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य यथाशक्ति दिवानिशम् ।
 13-129-015c शूद्रधर्मः समाख्यातस्त्रिवर्णपरिचारणम् ॥
 13-129-016a प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गृहस्थेषु विधीयते ।
 13-129-016c तमहं कीर्तयिष्यामि सर्वभूतहितं शुभम् ॥
 13-129-017a दातव्यमसकृच्छक्त्या यष्टव्यमसकृत्तथा ।
 13-129-017c पुष्टिकर्मविधानं च कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
 13-129-018a धर्मेणार्थः समाहार्यो धर्मलब्धं त्रिधा धनम् ।

- 13-129-018c कर्तव्यं धर्मपरमं मानवेन प्रयत्नतः ॥
- 13-129-019a एकेनांशेन धर्मार्थश्चर्तव्यो भूतिमिच्छता ।
- 13-129-019c एकेनांशेन कामार्थ एकमंशं विवर्धयेत् ॥
- 13-129-020a निवृत्तिलक्षणस्त्वन्यो धर्मो मोक्ष इति स्मृतः ।
- 13-129-020c तस्य वृत्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु मे देवि तत्त्वतः ॥
- 13-129-021a सर्वभूतदया धर्मो न चैकग्रामवासिता ।
- 13-129-021c आशापाशविमोक्षश्च शस्यते मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥
- 13-129-022a न कुण्ड्यां नोदके सङ्गो न वाससि न चासने ।
- 13-129-022c न त्रिदण्डे न शयने नाग्नौ न शरणालये ॥
- 13-129-023a अध्यात्मगतचित्तो यस्तन्मनास्तत्परायणः ।
- 13-129-023c युक्तो योगं प्रति सदा प्रतिसंख्यानमेव च ॥
- 13-129-024a वृक्षमूलशयो नित्यं शून्यागारनिवेशनः ।
- 13-129-024c नदीपुलिनशायी च नदीतीररतिश्च यः ॥
- 13-129-025a विमुक्तः सर्वसङ्गेषु स्नेहबन्धेषु च द्विजः ।
- 13-129-025c आत्मन्येवात्मनो भावं समासज्याटति द्विजः ॥
- 13-129-026a स्थाणुभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कर्मणा ।
- 13-129-026c परिव्रजति यो युक्तस्तस्य धर्मः सनातनः ॥
- 13-129-027a न चैकत्र चिरासक्तो न चैकग्रामगोचरः ।
- 13-129-027c युक्तो ह्यटति निर्मुक्तो न चैकपुलिनेशयः ॥
- 13-129-028a एष मोक्षविदां धर्मो वेदोक्तः सत्पथः सताम् ।
- 13-129-028c यो मार्गमनुयातीमं पदं तस्य न विद्यते ॥
- 13-129-029a चतुर्विधा भिक्षवस्ते कुटीचरकृतोदकः ।
- 13-129-029c हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात्स उत्तमः ॥
- 13-129-030a अतः परतरं नास्ति नाधरं न तिरोऽग्रतः ।
- 13-129-030c अदुःखमसुखं सौम्यमजरामरमव्ययम् ॥

13-129-031 उमोवाच

- 13-129-031a गार्हस्थ्यो मोक्षधर्मश्च सज्जनाचरितस्त्वया ।
- 13-129-031c भाषितो मर्त्यलोकस्य मार्गः श्रेयस्करो महान् ॥
- 13-129-032a ऋषिधर्मं तु धर्मज्ञ श्रोतुमिच्छाम्यनुत्तमम् ।
- 13-129-032c स्पृहा भवति मे नित्यं तपोवननिवासिषु ॥
- 13-129-033a आज्यधूमोद्भवो गन्धो रुणद्धीव तपोवनम् ।

- 13-129-033c तं दृष्ट्वा मे मनः प्रीतं महेश्वर सदा भवेत् ॥
- 13-129-034a एतं मे संशयं देव मुनिधर्मकृतं विभो ।
- 13-129-034c सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ देवदेव वदस्व मे ॥
- 13-129-034e निखिलेन मया पृष्ठं महादेव यथातथम् ॥
- 13-129-035 महेश्वर उवाच**
- 13-129-035a हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि मुनिधर्ममनुत्तमम् ।
- 13-129-035c यं कृत्वा मुनयो यान्ति सिद्धिं स्वतपसा शुभे ॥
- 13-129-036a फेनपानामृषीणां यो धर्मो धर्मविदां सदा ।
- 13-129-036c तं मे शृणु महाभागे धर्मज्ञे धर्ममादितः ॥
- 13-129-037a उज्छन्ति सततं तस्मिन्ब्राह्मं फेनोत्करं शुभम् ।
- 13-129-037c अमृतं ब्रह्मणा पीतं मधुरं प्रसृतं दिवि ॥
- 13-129-038a एष तेषां विशुद्धानां फेनपानां तपोधने ।
- 13-129-038c धर्मचर्याकृतो मार्गो वालखिल्यगणे शृणु ॥
- 13-129-039a वालखिल्यास्तपःसिद्धा मुनयः सूर्यमण्डले ।
- 13-129-039c उज्छमुज्छन्ति धर्मज्ञाः शाकुनीं वृत्तिमास्थिताः ॥
- 13-129-040a मृगनिर्मोकवसनाश्चीरवल्कलवाससः ।
- 13-129-040c निर्द्वेष्टाः सत्पथं प्राप्ता वालखिल्यास्तपोधनाः ॥
- 13-129-041a अङ्गुष्ठपर्वमात्रास्ते स्वेष्वङ्गेषु व्यवस्थिताः ।
- 13-129-041c तपश्चरणमीहन्ते तेषां धर्मफलं महत् ॥
- 13-129-042a ते सुरैः समतां यान्ति सुरकार्यार्थसिद्धये ।
- 13-129-042c द्योतयन्तो दिशः सर्वास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
- 13-129-043a ये त्वन्ये शुद्धमनसो दयाधर्मपरायणाः ।
- 13-129-043c सन्तश्चक्रचराः पुण्याः सोमलोकचराश्च ये ॥
- 13-129-044a पितृलोकसमीपस्थास्त उज्छन्ति यथाविधि ।
- 13-129-044c संप्रक्षालाश्मकुट्टाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा ॥
- 13-129-045a सोमपानां च देवानामूष्मपाणां तथैव च ।
- 13-129-045c उज्छन्ति ये समीपस्थाः स्वभावनियतेन्द्रियाः ॥
- 13-129-046a तेषामग्निपरिष्यन्दः पितृदेवार्चनं तथा ।
- 13-129-046c यज्ञानां चापि पञ्चानां यजनं धर्म उच्यते ॥
- 13-129-047a एष चक्रचरैर्देवि देवलोकचरैर्द्विजैः ।
- 13-129-047c ऋषिधर्मः सदा चीर्णो योऽन्यस्तमपि मे शृणु ॥

- 13-129-048a सर्वेष्वेवर्षिधर्मेषु जेय आत्मा जितेन्द्रियः ।
 13-129-048c कामक्रोधौ ततः पश्चाज्जेतव्याविति मे मतिः ॥
 13-129-049a अग्निहोत्रपरिस्पन्दो धर्मरात्रिसमासनम् ।
 13-129-049c सोमयज्ञाभ्यनुज्ञानं पञ्चमी यज्ञदक्षिणा ॥
 13-129-050a नित्यं यज्ञक्रिया धर्मः पितृदेवार्चने रतिः ।
 13-129-050c सर्वातिथ्यं च कर्तव्यमन्नेनोज्छार्जितेन वै ॥
 13-129-051a निवृत्तिरुपभोगस्य गोरसानां च वै रतिः ।
 13-129-051c स्थण्डिले शयनं योगः शाकपर्णनिषेवणम् ॥
 13-129-052a फलमूलाशनं वायुरापः शैवलभक्षणम् ।
 13-129-052c ऋषीणां नियमा ह्येते यैर्जयन्त्यजितां गतिम् ॥
 13-129-053a विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
 13-129-053c अतीतपात्रसंचारे काले विगतभैक्षके ॥
 13-129-054a अतिथिं काङ्क्षमाणो वै शेषान्नकृतभोजनः ।
 13-129-054c सत्यधर्मरतिः क्षान्तो मुनिधर्मेण युज्यते ॥
 13-129-055a न स्तम्भी न च मानी यो न प्रमत्तो न विस्मितः ।
 13-129-055c मित्रामित्रसमो मैत्रो यः स धर्मविदुत्तमः ॥

13-130-001 उमोवाच

- 13-130-001a देशेषु रमणीयेषु गिरीणां निङ्गिरेषु च ।
 13-130-001c स्रवन्तीनां च कुञ्जेषु पर्वतोपवनेषु च ॥
 13-130-002a देशेषु च विचित्रेषु फलवत्सु समाहिताः ।
 13-130-002c मूलवत्सु च देशेषु वसन्ति नियतव्रताः ॥
 13-130-003a तेषामपि विधिं पुण्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर ।
 13-130-003c वानप्रस्थेषु देवेश स्वशरीरोपजीविषु ॥

13-130-004 महेश्वर उवाच

- 13-130-004a वानप्रस्थेषु यो धर्मस्तं मे शृणु समाहिता ।
 13-130-004c श्रुत्वा चैकमना देवि धर्मबुद्धिपरा भव ॥
 13-130-005a संसिद्धैर्नियतैः सद्भिर्वनवासमुपागतैः ।
 13-130-005c वानप्रस्थैरिदं कर्म कर्तव्यं शृणु यादृशम् ॥
 13-130-006a त्रिकालमभिषेकार्थः पितृदेवार्चनं क्रिया ।
 13-130-006c अग्निहोत्रपरिस्पन्द इष्टिहोमविधिस्तथा ॥

- 13-130-007a नीवारग्रहणं चैव फलमूलनिषेवणम् ।
 13-130-007c इङ्गुदैरण्डतैलानां स्नेहार्थं च निषेवणम् ॥
 13-130-008a योगचर्याकृतैः सिद्धैः कामक्रोधविवर्जनम् ।
 13-130-008c वीरशय्यामुपासद्भिर्वीरस्थानोपसेविभिः ॥
 13-130-009a युक्तैर्योगवहैः सद्भिर्ग्रीष्मे पञ्चतपैस्तथा ।
 13-130-009c मण्डूकयोगनियतैर्यथान्यायनिषेविभिः ॥
 13-130-010a वीरासनगतैर्नित्यं स्थण्डिले शयनैस्तथा ।
 13-130-010c शीतयोगोऽग्नियोगश्च चर्तव्यो धर्मबुद्धिभिः ॥
 13-130-011a अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शैवालोत्तरभोजनैः ।
 13-130-011c अश्मकुट्टैस्तथा दान्तैः संप्रक्षालैस्तथापरैः ॥
 13-130-012a चीरवल्कलसंवीतैर्मृगचर्मनिवासिभिः ।
 13-130-012c कार्या यात्रा यथाकालं यथाधर्मं यथाविधि ॥
 13-130-013a वननित्यैर्वनचरैर्वनपैर्वनगोचरैः ।
 13-130-013c वनं गुरुमिवासाद्य वस्तव्यं वनजीविभिः ॥
 13-130-014a तेषां होमक्रिया धर्मः पञ्चयज्ञनिषेवणम् ।
 13-130-014c नागपञ्चमयज्ञस्य वेदोक्तस्यानुपालनम् ॥
 13-130-015a अष्टमीयज्ञपरता चातुर्मास्यनिषेवणम् ।
 13-130-015c पौर्णमास्यां तु यो यज्ञो नित्ययज्ञस्तथैव च ॥
 13-130-016a विमुक्ता दारसंयोगैर्विमुक्ताः सर्वसंकरैः ।
 13-130-016c विमुक्ताः सर्वपापैश्च चरन्ति मुनयो वने ॥
 13-130-017a स्रुग्भाण्डपरमा नित्यं त्रेताग्निशरणाः सदा ।
 13-130-017c सन्तः सत्पथनित्या ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 13-130-018a ब्रह्मलोकं महापुण्यं सोमलोकं च शाश्वतम् ।
 13-130-018c गच्छन्ति मुनयः सिद्धा ऋषिधर्मव्यपाश्रयात् ॥
 13-130-019a एष धर्मो मया देवि वानप्रस्थाश्रितः शुभः ।
 13-130-019c विस्तरेणार्थसंपन्नो यथास्थूलमुदाहृतः ॥

13-130-020 उमोवाच

- 13-130-020a भगवन्देवदेवेश सर्वभूतनमस्कृत ।
 13-130-020c यो धर्मो मुनिसंघस्य सिद्धिवादिषु तं वद ॥
 13-130-021a सिद्धिवादिषु संसिद्धास्तथा वननिवासिनः ।
 13-130-021c स्वैरिणो दारसंयुक्तास्तेषां धर्मः कथं स्मृतः ॥

13-130-022 महेश्वर उवाच

- 13-130-022a स्वैरिणस्तापसा देवि सर्वे दारविहारिणः ।
 13-130-022c तेषां मौण्ड्यं कषायश्च वासरात्रिश्च कारणम् ॥
 13-130-023a त्रिकालमभिषेकश्च होत्रं त्वृषिकृतं महत् ।
 13-130-023c समाधिः सत्पथस्थानं यथोदितनिषेवणम् ॥
 13-130-024a ये च ते पूर्वकथिता धर्मा वननिवासिनाम् ।
 13-130-024c यदि सेवन्ति धर्मास्तानाप्लुवन्ति तपःफलम् ॥
 13-130-025a ये च दंपतिधर्माणः स्वदारनियतेन्द्रियाः ।
 13-130-025c चरन्ति विधिदृष्टं तदृतुकालाभिगामिनः ॥
 13-130-026a तेषामृषिकृतो धर्मो धर्मिणामुपपद्यते ।
 13-130-026c न कामकारात्कामोऽन्यः संसेव्यो धर्मदर्शिभिः ॥
 13-130-027a सर्वभूतेषु यः सम्यग्ददात्यभयदक्षिणाम् ।
 13-130-027c हिंसारोषविमुक्तात्मा स वै धर्मेण युज्यते ॥
 13-130-028a सर्वभूतानुकम्पी यः सर्वभूतार्जवव्रतः ।
 13-130-028c सर्वभूतात्मभूतश्च स वै धर्मेण युज्यते ॥
 13-130-029a सर्ववेदेषु वा स्नानं सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
 13-130-029c उभे एते समे स्यातामार्जवं वा विशिष्यते ॥
 13-130-030a आर्जवं धर्म इत्याहुरधर्मो जिह्वा उच्यते ।
 13-130-030c आर्जवेनेह संयुक्तो नरो धर्मेण युज्यते ॥
 13-130-031a आर्जवो भुवने नित्यं वसत्यमरसंनिधौ ।
 13-130-031c तस्मादार्जवनित्यः स्याद्य इच्छेद्धर्ममात्मनः ॥
 13-130-032a क्षान्तो दान्तो जितक्रोधो धर्मभूतोऽविहिंसकः ।
 13-130-032c धर्मे रतमना नित्यं नरो धर्मेण युज्यते ॥
 13-130-033a व्यपेततन्द्रो धर्मात्मा शक्या सत्पथमाश्रितः ।
 13-130-033c चारित्रपरमो बुद्धो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

13-130-034 उमोवाच

- 13-130-034a आश्रमाभिरता देव तापसा ये तपोधनाः ।
 13-130-034c दीप्तिमन्तः कया चैव चर्ययाथ भवन्ति ते ॥
 13-130-035a राजानो राजपुत्राश्च निर्धना वा महाधनाः ।
 13-130-035c कर्मणा केन भगवन्प्राप्नुवन्ति महाफलम् ॥
 13-130-036a नित्यं स्थानमुपागम्य दिव्यचन्दनरूषिताः ।

- 13-130-036c केन वा कर्मणा देव भवन्ति वनगोचराः ॥
- 13-130-037a एतं मे संशयं देव तपश्चर्यागतं शुभम् ।
- 13-130-037c शंस सर्वमशेषेण त्र्यक्ष त्रिपुरनाशन ॥
- 13-130-038 महेश्वर उवाच**
- 13-130-038a उपवासव्रतैर्दान्ता अहिंसाः सत्यवादिनः ।
- 13-130-038c संसिद्धाः प्रेत्य गन्धर्वैः सह मोदन्त्यनामयाः ॥
- 13-130-039a मण्डूकयोगशयनो यथास्थानं यथाविधि ।
- 13-130-039c दीक्षां चरति धर्मात्मा स नागैः सह मोदते ॥
- 13-130-040a शष्पं मृगमुखोत्सृष्टं यो मृगैः सह सेवते ।
- 13-130-040c दीक्षितो वै मुदा युक्तः स गच्छत्यमरावतीम् ॥
- 13-130-041a शैवालं शीर्णपर्णं वा तद्व्रतो यो निषेवते ।
- 13-130-041c शीतयोगवहो नित्यं स गच्छेत्परमां गतिम् ॥
- 13-130-042a वायुभक्षोऽम्बुभक्षो वा फलमूलाशनोऽपि वा ।
- 13-130-042c यक्षेष्वाश्चर्यमाधाय मोदतेऽप्सरसां गणैः ॥
- 13-130-043a अग्नियोगवहो ग्रीष्मे विधिदृष्टेन कर्मणा ।
- 13-130-043c चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि राजा भवति पार्थिवः ॥
- 13-130-044a आहारनियमं कृत्वा मुनिर्द्वादशवार्षिकम् ।
- 13-130-044c मरुं संसाध्य यत्नेन राजा भवति पार्थिवः ॥
- 13-130-045a स्थण्डिले शुद्धमाकाशं परिगृह्य समन्ततः ।
- 13-130-045c प्रविश्य च मुदा युक्तो दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ॥
- 13-130-046a स्थण्डिलस्य फलान्याहुर्यानानि शयनानि च ।
- 13-130-046c गृहाणि च महार्हाणि चन्द्रशुभ्राणि भामिनि ॥
- 13-130-047a आत्मानमुपजीवन्यो नियतो नियताशनः ।
- 13-130-047c देहं वानशने त्यक्त्वा स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥
- 13-130-048a आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
- 13-130-048c त्यक्त्वा महार्णवे देहं वारुणं लोकमश्रुते ॥
- 13-130-049a आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
- 13-130-049c अश्मना चरणौ भित्त्वा गुह्यकेषु स मोदते ॥
- 13-130-050a साधयित्वात्मनात्मानं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
- 13-130-050c चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि दीक्षामेकां मनोगताम् ॥
- 13-130-050e स्वर्गलोकमवाप्नोति देवैश्च सह मोदते ॥

- 13-130-051a आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
 13-130-051c हुत्वाग्नौ देहमुत्सृज्य वह्निलोके महीयते ॥
 13-130-052a यस्तु देवि यथान्यायं दीक्षितो नियतो द्विजः ।
 13-130-052c आत्मन्यात्मानमाधाय निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ॥
 13-130-053a चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि दीक्षामेकां मनोगताम् ।
 13-130-053c अरणीसहितं स्कन्धे बद्ध्वा गच्छत्यनावृतः ॥
 13-130-054a वीराध्वानमना नित्यं वीरासनरतस्तथा ।
 13-130-054c वीरस्थायी च सततं स वीरगतिमाप्नुयात् ॥
 13-130-055a स शक्रलोकगो नित्यं सर्वकामपुरस्कृतः ।
 13-130-055c दिव्यपुष्पसमाकीर्णो दिव्यचन्दनभूषितः ॥
 13-130-055e सुखं वसति धर्मात्मा दिवि देवगणैः सह ॥
 13-130-056a वीरलोकगतो वीरो वीरयोगवहः सदा ।
 13-130-056c सत्त्वस्थः सर्वमुत्सृज्य दीक्षितो नियतः शुचिः ॥
 13-130-056e वीराध्वानं प्रपद्येद्यस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥
 13-130-057a कामगेन विमानेन स वै चरति च्छन्दतः ।
 13-130-057c शक्रलोकगतः श्रीमान्मोदते च निरामयः ॥

13-131-001 उमोवाच

- 13-131-001a भगवन्भगनेत्रघ्न पूष्णो दशनपातन ।
 13-131-001c दक्षक्रतुहर त्र्यक्ष संशयो मे महानयम् ॥
 13-131-002a चातुर्वर्ण्यं भगवता पूर्वं सृष्टं स्वयंभुवा ।
 13-131-002c केन कर्मविपाकेन वैश्यो गच्छति शूद्रताम् ॥
 13-131-003a वैश्यो वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् ।
 13-131-003c प्रतिलोमः कथं देव शक्यो धर्मो निषेवितुम् ॥
 13-131-004a केन वा कर्मणा विप्रः शूद्रयो नौ प्रजायते ।
 13-131-004c क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्मणा विभो ॥
 13-131-005a एतं मे संशयं देव वद भूतपतेऽनघ ।
 13-131-005c त्रयो वर्णाः प्रकृत्येह कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयुः ॥

13-131-006 महेश्वर उवाच

- 13-131-006a ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्रापं निसर्गाद्ब्राह्मणः शुभे ।
 13-131-006c क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा निसर्गादिति मे मतिः ॥

13-131-007a	कर्मणा दुष्कृतेनेह स्थानाद्भ्रश्यति वै द्विजः ।
13-131-007c	ज्येष्ठं वर्णमनुप्राप्य तस्माद्रक्षेत वै द्विजः ॥
13-131-008a	स्थितो ब्राह्मणधर्मेण ब्राह्मण्यमुपजीवति ।
13-131-008c	क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा ब्रह्मभूयाय गच्छति ॥
13-131-009a	यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य क्षात्रं धर्मं निषेवते ।
13-131-009c	ब्राह्मण्यात्स परिभ्रष्टः क्षत्रयोनौ प्रजायते ॥
13-131-010a	वैश्यकर्म च यो विप्रो लोभमोहव्यपाश्रयः ।
13-131-010c	ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यल्पमतिः सदा ॥
13-131-011a	स द्विजो वैश्यतामेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् ।
13-131-011c	स्वधर्मात्प्रच्युतो विप्रस्ततः शूद्रत्वमाप्नुते ॥
13-131-012a	तत्रासौ निरयं प्राप्तो वर्णभ्रष्टो बहिष्कृतः ।
13-131-012c	ब्रह्मलोकपरिभ्रष्टः शूद्रः समुपजायते ॥
13-131-013a	क्षत्रियो वा महाभागे वैश्यो वा धर्मचारिणि ।
13-131-013c	स्वानि कर्माण्यपाहाय शूद्रकर्माणि सेवते ॥
13-131-014a	स्वस्थानात्स परिभ्रष्टो वर्णसंकरतां गतः ।
13-131-014c	ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रत्वं याति तादृशः ॥
13-131-015a	यस्तु शुद्धः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवाञ्छुचिः ।
13-131-015c	धर्मज्ञो धर्मनिरतः स धर्मफलमश्नुते ॥
13-131-016a	इदं चैवापरं देवि ब्रह्मणा समुदीरितम् ।
13-131-016c	अध्यात्मं नैष्ठिकं सद्भिर्धर्मकामैर्निषेव्यते ॥
13-131-017a	उग्रान्नं गर्हितं देवि गणान्नं श्राद्धसूतकम् ।
13-131-017c	घुष्टान्नं नैव भोक्तव्यं शूद्रान्नं नैव कर्हिचित् ॥
13-131-018a	शूद्रान्नं गर्हितं देवि देवदेवैर्महात्मभिः ।
13-131-018c	पितामहमुखोत्सृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः ॥
13-131-019a	शूद्रान्नेनावशेषेण जठरे यो म्रियेत वै ।
13-131-019c	आहिताग्निस्तथा यज्वा स शूद्रगतिभाग्भवेत् ॥
13-131-020a	तेन शूद्रान्नशेषेण ब्रह्मस्थानादपाकृतः ।
13-131-020c	ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा ॥
13-131-021a	यस्यान्नेनावशेषेण जठरे यो म्रियेत वै ।
13-131-021c	तां तां योनिं व्रजेद्विप्रो यस्यान्नमुपजीवति ॥
13-131-022a	ब्राह्मणत्वं शुभं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते ।

- 13-131-022c अभोज्यान्नानि चाश्राति स द्विजत्वात्पतेत वै ॥
- 13-131-023a सुरापो ब्रह्महा क्षुद्रश्चौरो भग्नव्रतोऽशुचिः ।
- 13-131-023c स्वाध्यायवर्जितः पापो लुब्धो नैकृतिकः शठः ॥
- 13-131-024a अव्रती वृषलीभर्ता कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
- 13-131-024c निहीनसेवी विप्रो हि पतति ब्रह्मयोनिनः ॥
- 13-131-025a गुरुतल्पी गुरुद्वेषी गुरुकुत्सारतिश्च यः ।
- 13-131-025c ब्रह्मद्विट्चापि पतति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनिनः ॥
- 13-131-026a एभिस्तु कर्मभिर्देवि शुभैराचरितैस्तथा ।
- 13-131-026c शूद्रो ब्राह्मणतां गच्छेद्वैश्यः क्षत्रियतां व्रजेत् ॥
- 13-131-027a शूद्रकर्माणि सर्वाणि यथान्यायं यथाविधि ।
- 13-131-027c शुश्रूषां परिचर्यां च ज्येष्ठे वर्णे प्रयत्नतः ॥
- 13-131-027e कुर्यादविमनाः शूद्रः सततं सत्पथे स्थितः ॥
- 13-131-028a दैवतद्विजसत्कर्ता सर्वातिथ्यकृतव्रतः ।
- 13-131-028c ऋतुकालाभिगामी च नियतो नियताशनः ॥
- 13-131-029a चौक्षश्चौक्षजनान्वेषी शेषान्नकृतभोजनः ।
- 13-131-029c वृथामांसान्यभुञ्जानः शूद्रो वैश्यत्वमृच्छति ॥
- 13-131-030a ऋतवागनहंवादी निर्द्वंद्वः शमकोविदः ।
- 13-131-030c यजते नित्ययज्ञैश्च स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥
- 13-131-031a दान्तो ब्राह्मणसत्कर्ता सर्ववर्णबुभूषकः ।
- 13-131-031c गृहस्थव्रतमातिष्ठन्द्विकालकृतभोजनः ॥
- 13-131-032a शेषाशी विजिताहारो निष्कामो निरहंवदः ।
- 13-131-032c अग्निहोत्रमुपासंश्च जुह्वानश्च यथाविधि ॥
- 13-131-033a सर्वातिथ्यमुपातिष्ठञ्शेषान्नकृतभोजनः ।
- 13-131-033c त्रेताग्निमन्त्रविहितो वैश्यो भवति वै यदि ॥
- 13-131-033e स वैश्यः क्षत्रियकुले शुचौ महति जायते ॥
- 13-131-034a स वैश्यः क्षत्रियो जातो जन्मप्रभृति संस्कृतः ।
- 13-131-034c उपनीतो व्रतपरो द्विजो भवति सत्कृतः ॥
- 13-131-035a ददाति यजते यज्ञैः संस्कृतैराप्तदक्षिणैः ।
- 13-131-035c अधीते स्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणः सदा ॥
- 13-131-036a आर्तहस्तप्रदो नित्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
- 13-131-036c सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः सुखदर्शनः ॥

- 13-131-037a धर्मदण्डो न निर्दण्डो धर्मकार्यानुशासकः ।
 13-131-037c यन्त्रितः कार्यकरणे षड्भागकृतलक्षणः ॥
- 13-131-038a ग्राम्यधर्मान्न सेवेत स्वच्छन्देनार्थकोविदः ।
 13-131-038c ऋतुकाले तु धर्मात्मा पत्नीं सेवेत नित्यदा ॥
- 13-131-039a सर्वोपवासी नियतः स्वाध्यायपरमः शुचिः ।
 13-131-039c बर्हिष्कान्तरिते नित्यं शयानोऽग्निगृहे सदा ॥
- 13-131-040a सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य कुर्वाणः सुमनाः सदा ।
 13-131-040c शूद्राणां चान्नकामानां नित्यं सिद्धमिति ब्रुवन् ॥
- 13-131-041a स्वार्थाद्वा यदि वा कामान्न किञ्चिदुपलक्षयेत् ।
 13-131-041c पितृदेवातिथिकृते साधनं कुरुते च यः ॥
- 13-131-042a स्ववेश्मनि यथान्यायमुपास्ते भैक्षमेव च ।
 13-131-042c त्रिकालमग्निहोत्रं च जुह्वानो वै यथाविधि ॥
- 13-131-043a गोब्राह्मणहितार्थाय रणे चाभिमुखो हतः ।
 13-131-043c त्रेताग्निमन्त्रपूतं वा समाविश्य द्विजो भवेत् ॥
- 13-131-044a ज्ञानविज्ञानसंपन्नः संस्कृतो वेदपारगः ।
 13-131-044c विप्रो भवति धर्मात्मा क्षत्रियः स्वेन कर्मणा ॥
- 13-131-045a एतैः कर्मफलैर्देवि न्यूनजातिकुलोद्भवः ।
 13-131-045c शूद्रोऽप्यागमसंपन्नो द्विजो भवति संस्कृतः ॥
- 13-131-046a ब्राह्मणो वाप्यसद्वृत्तः सर्वसंकरभोजनः ।
 13-131-046c ब्राह्मण्यं पुण्यमुत्सृज्य शूद्रो भवति तादृशः ॥
- 13-131-047a कर्मभिः शुचिभिर्देवि शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 13-131-047c शूद्रोऽपि द्विजवत्सेव्य इति ब्रह्माब्रवीत्स्वयम् ॥
- 13-131-048a स्वभावकर्म च शुभं यत्र शूद्रेऽपि तिष्ठति ।
 13-131-048c विशुद्धः स द्विजातिर्वै विज्ञेय इति मे मतिः ॥
- 13-131-049a न योनिर्नापि संस्कारो न श्रुतं न च संनतिः ।
 13-131-049c कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ॥
- 13-131-050a सर्वोऽयं ब्राह्मणो लोके वृत्तेन तु विधीयते ।
 13-131-050c वृत्ते स्थितश्च सुश्रोणि ब्राह्मणत्वं निगच्छति ॥
- 13-131-051a ब्राह्मः स्वभावः कल्याणि समः सर्वत्र मे मतिः ।
 13-131-051c निर्गुणं निर्मलं ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विजः ॥
- 13-131-052a एते योनिफला देवि स्थानभागनिदर्शकाः ।

- 13-131-052c स्वयं च वरदेनोक्ता ब्रह्मणा सृजता प्रजाः ॥
 13-131-053a ब्राह्मणो हि महत्क्षेत्रं लोके चरति पादवत् ।
 13-131-053c यत्तत्र बीजं वपति सा कृषिः पारलौकिकी ॥
 13-131-054a मिताशिना सदा भाव्यं सत्पथालम्बिना सदा ।
 13-131-054c ब्राह्ममार्गमतिक्रम्य वर्तितव्यं बुभूषता ॥
 13-131-055a संहिताध्यायिना भाव्यं गृहे वै गृहमेधिना ।
 13-131-055c नित्यं स्वाध्याययुक्तेन दानाध्ययनजीविना ॥
 13-131-056a एवंभूतो हि यो विप्रः सततं सत्पथे स्थितः ।
 13-131-056c आहिताग्निरधीयानो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 13-131-057a ब्राह्मण्यमेव संप्राप्य रक्षितव्यं यतात्मभिः ।
 13-131-057c योनिप्रतिग्रहादानैः कर्मभिश्च शुचिस्मिते ॥
 13-131-058a एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्द्विजः ।
 13-131-058c ब्राह्मणो वा च्युतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुते ॥

13-132-001 उमोवाच

- 13-132-001a भगवन्सर्वभूतेश सुरासुरनमस्कृत ।
 13-132-001c धर्माधर्मे नृणां देव ब्रूहि मे संशयं विभो ॥
 13-132-002a कर्मणा मनसा वाचा त्रिविधं हि नरः सदा ।
 13-132-002c बध्यते बन्धनैः पाशैर्मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः ॥
 13-132-003a केन शीलेन वा देव कर्मणा कीदृशेन वा ।
 13-132-003c समाचारैर्गुणैर्वाक्यैः स्वर्गं यान्तीह मानवाः ॥

13-132-004 महेश्वर उवाच

- 13-132-004a देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञे सत्यनित्ये दमे रते ।
 13-132-004c सर्वप्राणिहितः प्रश्नः श्रूयतां बुद्धिवर्धनः ॥
 13-132-005a सत्यधर्मरताः सन्तः सर्वलिप्साविवर्जिताः ।
 13-132-005c नाधर्मेण न धर्मेण बध्यन्ते छिन्नसंशयाः ॥
 13-132-006a प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः समदर्शिनः ।
 13-132-006c वीतरागा विमुच्यन्ते पुरुषाः सर्वबन्धनैः ॥
 13-132-007a कर्मणा मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किञ्चन ।
 13-132-007c ये न सज्जन्ति कस्मिंश्चिद्बध्यन्ते ते न कर्मभिः ॥
 13-132-008a प्राणातिपाताद्विरताः शीलवन्तो दयान्विताः ।

- 13-132-008c तुल्यद्वेष्यप्रिया दान्ता मुच्यन्ते कर्मबन्धनैः ॥
- 13-132-009a सर्वभूतदयावन्तो विश्वास्याः सर्वजन्तुषु ।
- 13-132-009c त्यक्तहिंसासमाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-010a परस्वे निर्ममा नित्यं परदारविवर्जकाः ।
- 13-132-010c धर्मलब्धार्थभोक्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-011a मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये ।
- 13-132-011c परदारेषु वर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-012a स्तैन्यान्निवृत्ताः सततं संतुष्टाः स्वधनेन च ।
- 13-132-012c स्वभाग्यान्युपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-013a स्वदारनिरता ये च ऋतुकालाभिगामिनः ।
- 13-132-013c अग्राम्यसुखभोगाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-014a परदारेषु ये नित्यं चारित्रावृतलोचनाः ।
- 13-132-014c यतेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-015a एष देवकृतो मार्गः सेवितव्यः सदा नरैः ।
- 13-132-015c अकषायकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ॥
- 13-132-016a दानधर्मतपोयुक्तः शीलशौचदयात्मकः ।
- 13-132-016c वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा सेवितव्यः सदा नरैः ॥
- 13-132-016e स्वर्गवासमभीप्सद्भिर्न सेव्यस्त्वत उत्तरः ॥

13-132-017 उमोवाच

- 13-132-017a वाचाथ बध्यते येन मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः ।
- 13-132-017c तानि कर्माणि मे देव वद भूतपतेऽनघ ॥

13-132-018 महेश्वर उवाच

- 13-132-018a आत्महेतोः परार्थे वा नर्महास्याश्रयात्तथा ।
- 13-132-018c ये मृषा न वदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-019a वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा कामकारात्तथैव च ।
- 13-132-019c अनृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-020a श्लक्ष्णां वाणीं निराबाधां मधुरां पापवर्जिताम् ।
- 13-132-020c स्वागतेनाभिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
- 13-132-021a कटुकां ये न भाषन्ते परुषां निष्ठुरां गिरम् ।
- 13-132-021c अपैशुन्यरताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

- 13-132-022a पिशुनां ये न भाषन्ते मित्रभेदकरीं गिरम् ।
 13-132-022c ऋतां मैत्रीं प्रभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-023a वर्जयन्ति सदा सूच्यं परद्रोहं च मानवाः ।
 13-132-023c सर्वभूतसमा दान्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-024a शठप्रलापाद्विरता विरुद्धपरिवर्जकाः ।
 13-132-024c सौम्यप्रलापिनो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-025a न कोपाद्व्याहरन्ते ये वाचं हृदयदारणीम् ।
 13-132-025c सान्त्वं वदन्ति क्रुद्धापि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-026a एष वाणीकृतो देवि धर्मः सेव्यः सदा नरैः ।
 13-132-026c शुभः सत्यगुणो नित्यं वर्जनीया मृषा बुधैः ॥

13-132-027 उमोवाच

- 13-132-027a मनसा बध्यते येन कर्मणा पुरुषः सदा ।
 13-132-027c तन्मे ब्रूहि महाभाग देवदेव पिनाकधृक् ॥

13-132-028 महेश्वर उवाच

- 13-132-028a मानसेनेह धर्मेण संयुक्ताः पुरुषाः सदा ।
 13-132-028c स्वर्गं गच्छन्ति कल्याणि तन्मे कीर्तयतः शृणु ॥
 13-132-029a दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीततराकृतिः ।
 13-132-029c बध्यते मानवो येन शृणु चान्यच्छुभानने ॥
 13-132-030a अरण्ये विजने न्यस्तं परस्वं वीक्ष्य ये नराः ।
 13-132-030c मनसापि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-031a ग्रामे गृहे वा यद्द्रव्यं पारक्यं विजने स्थितम् ।
 13-132-031c नाभिनन्दन्ति वै नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-032a तथैव परदारान्ये कामवृत्तात्रहोगतान् ।
 13-132-032c मनसापि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-033a शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।
 13-132-033c भजन्ति मैत्राः संगम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-034a श्रुतवन्तो दयावन्तः शुचयः सत्यसंगराः ।
 13-132-034c स्वैरर्थैः परिसंतुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-035a अवैरा ये त्वनायासा मैत्रचित्तपराः सदा ।
 13-132-035c सर्वभूतदयावन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

- 13-132-036a श्रद्धावन्तो दयावन्तश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः ।
 13-132-036c धर्माधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-037a शुभानामशुभानां च कर्मणां फलसंचये ।
 13-132-037c विपाकज्ञाश्च ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-038a न्यायोपेता गुणोपेता देवद्विजपराः सदा ।
 13-132-038c समतां समनुप्राप्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 13-132-039a शुभैः कर्मफलैर्देवि मयैते परिकीर्तिताः ।
 13-132-039c स्वर्गमार्गोपगा भूयः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

13-132-040 उमोवाच

- 13-132-040a महान्मे संशयः कश्चिन्मर्त्यान्प्रति महेश्वर ।
 13-132-040c तस्मात्तं नैपुणेनाद्य ममाख्यातुं त्वमर्हसि ॥
 13-132-041a केनायुर्लभते दीर्घं कर्मणा पुरुषः प्रभो ।
 13-132-041c तपसा वापि देवेश केनायुर्लभते महत् ॥
 13-132-042a क्षीणायुः केन भवति कर्मणा भुवि मानवः ।
 13-132-042c विपाकं कर्मणां देव वक्तुमर्हस्यनिन्दित ॥
 13-132-043a अपरे च महाभोगा मन्दभोगास्तथापरे ।
 13-132-043c अकुलीनास्तथा चान्ये कुलीनाश्च तथापरे ॥
 13-132-044a दुर्दर्शाः केचिदाभान्ति नराः काष्ठमया इव ।
 13-132-044c प्रियदर्शास्तथा चान्ये दर्शनादेव मानवाः ॥
 13-132-045a दुष्प्रज्ञाः केचिदाभान्ति केचिदाभान्ति पण्डिताः ।
 13-132-045c महाप्रज्ञास्तथैवान्ये ज्ञानविज्ञानदर्शिनः ॥
 13-132-046a अल्पाबाधास्तथा केचिन्महाबाधास्तथापरे ।
 13-132-046c दृश्यन्ते पुरुषा देव तन्मे शंसितुमर्हसि ॥

13-132-047 महेश्वर उवाच

- 13-132-047a हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि देवि कर्मफलोदयम् ।
 13-132-047c मर्त्यलोके नराः सर्वे येन स्वं भुञ्जते फलम् ॥
 13-132-048a प्राणातिपाती यो रौद्रो दण्डहस्तोद्यतस्तथा ।
 13-132-048c नित्यमुद्यतदण्डश्च हन्ति भूतगणान्नरः ॥
 13-132-049a निर्दयः सर्वभूतानां नित्यमुद्वेगकारकः ।
 13-132-049c अपि कीटपिपीलानामशरण्यः सुनिर्घृणः ॥

- 13-132-050a एवंभूतो नरो देवि निरयं प्रतिपद्यते ।
 13-132-050c विपरीतस्तु धर्मात्मा रूपवानभिजायते ॥
 13-132-051a निरयं याति हिंसात्मा याति स्वर्गमहिंसकः ।
 13-132-051c यातनां निरये रौद्रां स कृच्छ्रां लभते नरः ॥
 13-132-052a अथ चेन्निरयात्तस्मात्समुत्तरति कर्हिचित् ।
 13-132-052c मानुष्यं लभते चापि हीनायुस्तत्र जायते ॥
 13-132-053a पापेन कर्मणा देवि बद्धो हिंसारतिर्नरः ।
 13-132-053c अप्रियः सर्वभूतानां हीनायुरुपजायते ॥
 13-132-054a यस्तु शुक्लाभिजातीयः प्राणिघातविवर्जकः ।
 13-132-054c निक्षिप्तदण्डो निर्दण्डो न हिनस्ति कदाचन ॥
 13-132-055a न घातयति नो हन्ति घ्नन्तं नैवानुमोदते ।
 13-132-055c सर्वभूतेषु सस्नेहो यथात्मनि तथापरे ॥
 13-132-056a ईदृशः पुरुषोत्कर्षो देवि देवत्वमश्रुते ।
 13-132-056c उपपन्नान्सुखान्भोगानुपाश्राति मुदा युतः ॥
 13-132-057a अथ चेन्मानुषे लोके कदाचिदुपपद्यते ।
 13-132-057c तत्र दीर्घायुरुत्पन्नः स नरः सुखमेधते ॥
 13-132-058a एवं दीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मणाम् ।
 13-132-058c प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुदीरितः ॥

13-133-001 उमोवाच

- 13-133-001a किंशीलाः किंसमाचाराः पुरुषाः कैश्च कर्मभिः ।
 13-133-001c स्वर्गं समभिपद्यन्ते संप्रदानेन केन वा ॥

13-133-002 महेश्वर उवाच

- 13-133-002a दाता ब्राह्मणसत्कर्ता दीनान्धकृपणादिषु ।
 13-133-002c भक्ष्यभोज्यान्नपानानां वाससां च प्रदायकः ॥
 13-133-003a प्रतिश्रयान्सभाः कूपान्प्रपाः पुष्करिणीस्तथा ।
 13-133-003c नैत्यकानि च सर्वाणि किमिच्छकमतीव च ॥
 13-133-004a आसनं शयनं यानं धनं रत्नं गृहांस्तथा ।
 13-133-004c सस्यजातानि सर्वाणि गाः क्षेत्राण्यथ योषितः ॥
 13-133-005a सुप्रतीतमना नित्यं यः प्रयच्छति मानवः ।
 13-133-005c एवंभूतो मृतो देवि देवलोकेऽभिजायते ॥

13-133-006a	तत्रोष्य सुचिरं कालं भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।
13-133-006c	सहाप्सरोभिर्मुदितो रमित्वा नन्दनादिषु ॥
13-133-007a	तस्मात्स्वर्गाच्च्युतो लोकान्मानुषेषूपजायते ।
13-133-007c	महाभोगे कुले देवि धनधान्यसमाचिते ॥
13-133-008a	तत्र कामगुणैः सर्वैः समुपेतो मुदा युतः ।
13-133-008c	महाभोगो महाकोशो धनी भवति मानवः ॥
13-133-009a	एते देवि महाभोगाः प्राणिनो दानशीलिनः ।
13-133-009c	ब्रह्मणा वै पुरा प्रोक्ताः सर्वस्य प्रियदर्शनाः ॥
13-133-010a	अपरे मानवा देवि प्रदानकृपणा द्विजैः ।
13-133-010c	याचिता न प्रयच्छन्ति विद्यमानेऽप्यबुद्धयः ॥
13-133-011a	दीनान्धकृपणान्दृष्ट्वा भिक्षुकानतिथीनपि ।
13-133-011c	याच्यमाना निवर्तन्ते जिह्वालोभसमन्विताः ॥
13-133-012a	न धनानि न वासांसि न भोगान्न च काञ्चनम् ।
13-133-012c	न गावो नान्नविकृतिं प्रयच्छन्ति कदाचन ॥
13-133-013a	अप्रवृत्तास्तु ये लुब्धा नास्तिका दानवर्जिताः ।
13-133-013c	एवंभूता नरा देवि निरयं यान्त्यबुद्धयः ॥
13-133-014a	ते चेन्मनुष्यतां यान्ति यदा कालस्य पर्ययात् ।
13-133-014c	धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वल्पबुद्धयः ॥
13-133-015a	क्षुत्पिपासापरीताश्च सर्वभोगबहिष्कृताः ।
13-133-015c	निराशाः सर्वभोगेभ्यो जीवन्त्यधमजीविकाम् ॥
13-133-016a	अल्पभोगकुले जाता अल्पभोगरता नराः ।
13-133-016c	अनेन कर्मणा देवि भवन्त्यधनिनो नराः ॥
13-133-017a	अपरे स्तम्भिनो नित्यं मानिनः पापतो रताः ।
13-133-017c	आसनार्हस्य ये पीठं न प्रयच्छन्त्यचेतसः ॥
13-133-018a	मार्गार्हस्य च ये मार्गं न यच्छन्त्यल्पबुद्धयः ।
13-133-018c	पादार्हस्य च ये पाद्यं न ददत्यल्पबुद्धयः ॥
13-133-019a	अर्घार्हान्न च सत्कारैरर्चयन्ति यथाविधि ।
13-133-019c	अर्घ्यमाचमनीयं वा न यच्छन्त्यल्पबुद्धयः ॥
13-133-020a	गुरुं चाभिगतं प्रेम्णा गुरुवन्न बुभूषते ।
13-133-020c	अभिमानप्रवृत्तेन लोभेन समवस्थिताः ॥
13-133-021a	संमान्यांश्चावमन्यन्ते वृद्धान्परिभवन्ति च ।

13-133-021c	एवंविधा नरा देवि सर्वे निरयगामिनः ॥
13-133-022a	ते वै यदि नरास्तस्मान्निरयादुत्तरन्ति वै ।
13-133-022c	वर्षपूगैस्ततो जन्म लभन्ते कुत्सिते कुले ॥
13-133-023a	श्वपाकपुल्कसादीनां कुत्सितानामचेतसाम् ।
13-133-023c	कुलेषु तेषु जायन्ते गुरुवृद्धापचायिनः ॥
13-133-024a	न स्तम्भी न च मानी यो देवताद्विजपूजकः ।
13-133-024c	लोकपूज्यो नमस्कर्ता प्रश्रितो मधुरं वदन् ॥
13-133-025a	सर्ववर्णप्रियकरः सर्वभूतहितः सदा ।
13-133-025c	अद्वेषी सुमुखः श्लक्ष्णः स्निग्धवाणीप्रदः सदा ॥
13-133-026a	स्वागतेनैव सर्वेषां भूतानामविहिंसकः ।
13-133-026c	यथार्हसत्क्रियापूर्वमर्चयन्नुपतिष्ठति ॥
13-133-027a	मार्गार्हाय ददन्मार्गं गुरुं गुरुवदर्चयन् ।
13-133-027c	अतिथिप्रग्रहरतस्तथाभ्यागतपूजकः ॥
13-133-028a	एवंभूतो नरो देवि स्वर्गतिं प्रतिपद्यते ।
13-133-028c	ततो मानुषतां प्राप्य विशिष्टकुलजो भवेत् ॥
13-133-029a	तत्रासौ विपुलैर्भोगैः सर्वरत्नसमायुतः ।
13-133-029c	यथार्हदाता चार्हेषु धर्मचर्यापरो भवेत् ॥
13-133-030a	संमतः सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतः ।
13-133-030c	स्वकर्मफलमाप्नोति स्वयमेव नरः सदा ॥
13-133-031a	उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजनः सदा ।
13-133-031c	एष धर्मो मया प्रोक्तो विधात्रा स्वयमीरितः ॥
13-133-032a	यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वसत्त्वभयंकरः ।
13-133-032c	हस्ताभ्यां यदि वा पद्भ्यां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ॥
13-133-033a	लोष्टैः स्तम्भैरुपायैर्वा जन्तून्बाधति शोभने ।
13-133-033c	हिंसार्थं निकृतिप्रज्ञः प्रोद्वेजयति चैव ह ॥
13-133-034a	उपक्रामति जन्तूँश्च उद्वेगजननः सदा ।
13-133-034c	एवंशीलसमाचारो निरयं प्रतिपद्यते ॥
13-133-035a	स चेन्मानुषतां गच्छेद्यदि कालस्य पर्ययात् ।
13-133-035c	बह्वाबाधपरिक्लिष्टे सोऽधमे जायते कुले ॥
13-133-036a	लोकद्वेष्योऽधमः पुंसां स्वयं कर्मकृतैः फलैः ।
13-133-036c	एष देवि मनुष्येषु बोद्धव्यो ज्ञातिबन्धुषु ॥

- 13-133-037a अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति ।
 13-133-037c मैत्रदृष्टिः पितृसमो निर्वैरो नियतेन्द्रियः ॥
 13-133-038a नोद्वेजयति भूतानि न विहिंसयते तथा ।
 13-133-038c हस्तपादैः सुनियतैर्विश्वास्यः सर्वजन्तुषु ॥
 13-133-039a न रज्ज्वा न च दण्डेन न लोष्ट्रैर्नायुधेन च ।
 13-133-039c उद्वेजयति भूतानि श्लक्ष्णकर्मा दयापरः ॥
 13-133-040a एवंशीलसमाचारः स्वर्गे समुपजायते ।
 13-133-040c तत्रासौ भवने दिव्ये मुदा वसति देववत् ॥
 13-133-041a स चेत्कर्मक्षयान्मर्त्यो मनुष्येषूपजायते ।
 13-133-041c अल्पाबाधो निरीतीकः स जातः सुखमेधते ॥
 13-133-042a सुखभागी निरायासो निरुद्वेगः सदा नरः ।
 13-133-042c एष देवि सतां मार्गो बाधा यत्र न विद्यते ॥

13-133-043 उमोवाच

- 13-133-043a इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः ।
 13-133-043c ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः प्रज्ञावन्तोऽर्थकोविदाः ॥
 13-133-043e दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः ॥
 13-133-044a केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान्पुरुषो भवेत् ।
 13-133-044c अल्पप्रज्ञो विरूपाक्ष कथं भवति मानवः ॥
 13-133-044e एतं मे संशयं छिन्धि सर्वधर्मविदां वर ॥
 13-133-045a जात्यन्धाश्चापरे देव रोगार्ताश्चापरे तथा ।
 13-133-045c नराः क्लीबाश्च दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ॥

13-133-046 महेश्वर उवाच

- 13-133-046a ब्राह्मणान्वेदविदुषः सिद्धान्धर्मविदस्तथा ।
 13-133-046c परिपृच्छन्त्यहरहः कुशलाकुशलं तथा ॥
 13-133-047a वर्जयन्त्यशुभं कर्म सेवमानाः शुभं तथा ।
 13-133-047c लभन्ते स्वर्गतिं नित्यमिह लोके सुखं तथा ॥
 13-133-048a स चेन्मानुषतां याति मेधावी तत्र जायते ।
 13-133-048c श्रुतं प्रज्ञानुगं चास्य कल्याणमुपजायते ॥
 13-133-049a परदारेषु ये मूढाश्चक्षुर्दुष्टं प्रयुञ्जते ।
 13-133-049c तेन दुष्टस्वभावेन जात्यन्धास्ते भवन्ति ह ॥

- 13-133-050a मनसा तु प्रदुष्टेन नग्नां पश्यन्ति ये स्त्रियम् ।
 13-133-050c रोगार्तास्ते भवन्तीह नरा दुष्कृतकर्मिणः ॥
 13-133-051a ये तु मूढा दुराचारा वियोनौ मैथुने रताः ।
 13-133-051c पुरुषेषु सुदुष्प्रज्ञाः क्लीबत्वमुपयान्ति ते ॥
 13-133-052a पशूंश्च ये बन्धयन्ति ये चैव गुरुतल्पगाः ।
 13-133-052c प्रकीर्णमैथुना ये च क्लीबा जायन्ति ते नराः ॥

13-133-053 उमोवाच

- 13-133-053a सावद्यं किं नु वै कर्म निरवद्यं तथैव च ।
 13-133-053c श्रेयः कुर्वन्नवाप्नोति मानवो देवसत्तम ॥

13-133-054 महेश्वर उवाच

- 13-133-054a श्रेयांसं मार्गमातिष्ठन्सदा यः पृच्छते द्विजान् ।
 13-133-054c धर्मान्वेषी गुणाकाङ्क्षी स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥
 13-133-055a यदि मानुषतां देवि कदाचित्स निगच्छति ।
 13-133-055c मेधावी धारणायुक्तः प्राज्ञस्तत्राभिजायते ॥
 13-133-056a एष देवि सतां धर्मो मन्तव्यो भूतिकारकः ।
 13-133-056c नृणां हितार्थाय तव मया वै समुदाहृतः ॥

13-133-057 उमोवाच

- 13-133-057a अपरे स्वल्पविज्ञाना धर्मविद्वेषिणो नराः ।
 13-133-057c ब्राह्मणान्वेदविदुषो नेच्छन्ति परिसर्पितुम् ॥
 13-133-058a व्रतवन्तो नराः केचिच्छ्रद्धादमपरायणाः ।
 13-133-058c अव्रता भ्रष्टनियमास्तथान्ये राक्षसोपमाः ॥
 13-133-059a यज्वानश्च तथैवान्ये निर्होमाश्च तथापरे ।
 13-133-059c केन कर्मविपाकेन भवन्तीह वदस्व मे ॥

13-133-060 महेश्वर उवाच

- 13-133-060a आगमाल्लोकधर्माणां मर्यादाः पूर्वनिर्मिताः ।
 13-133-060c प्रामाण्येनानुवर्तन्ते दृश्यन्ते हि दृढव्रताः ॥
 13-133-061a अधर्मं धर्ममित्याहुर्ये च मोहवशं गताः ।
 13-133-061c अव्रता नष्टमर्यादास्ते प्रोक्ता ब्रह्मराक्षसाः ॥
 13-133-062a ते चेत्कालकृतोद्योगात्संभवन्तीह मानुषाः ।
 13-133-062c निर्होमा निर्वषट्कारास्ते भवन्ति नराधमाः ॥

- 13-133-063a एष देवि मया सर्वः संशयच्छेदनाय ते ।
 13-133-063c कुशलाकुशलो नृणां व्याख्यातो धर्मसागरः ॥
- 13-134-001 महेश्वर उवाच**
- 13-134-001a परावरज्ञे धर्मज्ञे तपोवननिवासिनि ।
 13-134-001c साध्वि सुभ्रु सुकेशान्ते हिमवत्पर्वतात्मजे ॥
- 13-134-002a दक्षे शमदमोपेते निर्ममे धर्मचारिणि ।
 13-134-002c पृच्छामि त्वां वरारोहे पृष्ठा वद ममेप्सितम् ॥
- 13-134-003a सावित्री ब्रह्मणः साध्वी कौशिकस्य शची सती ।
 13-134-003c मार्तण्डजस्य धूमोर्णा ऋद्धिर्वैश्रवणस्य च ॥
- 13-134-004a वरुणस्य ततो गौरी सूर्यस्य च सुवर्चला ।
 13-134-004c रोहिणी शशिनः साध्वी स्वाहा चैव विभावसोः ॥
- 13-134-005a अदितिः कश्यपस्याथ सर्वास्ताः पतिदेवताः ।
 13-134-005c पृष्ठाश्चोपासिताश्चैव तास्त्वया देवि नित्यशः ॥
- 13-134-006a तेन त्वां परिपृच्छामि धर्मज्ञे धर्मवादिनि ।
 13-134-006c स्त्रीधर्मं श्रोतुमिच्छामि त्वयोदाहृतमादितः ॥
- 13-134-007a सहधर्मचरी मे त्वं समशीला समव्रता ।
 13-134-007c समानसारवीर्या च तपस्तीव्रं कृतं च ते ॥
- 13-134-007e त्वया ह्युक्तो विशेषेण प्रमाणत्वमुपैष्यति ॥
- 13-134-008a स्त्रियश्चैव विशेषेण स्त्रीजनस्य गतिः सदा ।
 13-134-008c गौर्गा गच्छति सुश्रोणि लोकेष्वेषा स्थितिः सदा ॥
- 13-134-009a मम चार्धं शरीरस्य मम चार्धाद्विनिःसृता ।
 13-134-009c सुरकार्यकरी च त्वं लोकसंतानकारिणी ॥
- 13-134-010a तव सर्वः सुविदितः स्त्रीधर्मः शाश्वतः शुभे ।
 13-134-010c तस्मादशेषतो ब्रूहि स्त्रीधर्मं विस्तरेण मे ॥

13-134-011 उमोवाच

- 13-134-011a भगवन्सर्वभूतेश भूतभव्यभवोद्भव ।
 13-134-011c त्वत्प्रभावादियं देव वाक्चैव प्रतिभाति मे ॥
- 13-134-012a इमास्तु नद्यो देवेश सर्वतीर्थोदकैर्युताः ।
 13-134-012c उपस्पर्शनहेतोस्त्वा समीपस्था उपासते ॥
- 13-134-013a एताभिः सह संमन्य प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

- 13-134-013c प्रभवन्योऽनहंवादी स वै पुरुष उच्यते ॥
- 13-134-014a स्त्री च भूतेश सततं स्त्रियमेवानुधावति ।
- 13-134-014c मया संमानिताश्चैव भविष्यन्ति सरिद्वराः ॥
- 13-134-015a एषा सरस्वती पुण्या नदीनामुत्तमा नदी ।
- 13-134-015c प्रथमा सर्वसरितां नदी सागरगामिनी ॥
- 13-134-016a विपाशा च वितस्ता च चन्द्रभागा इरावती ।
- 13-134-016c शतद्रुदेविका सिन्धुः कौशिकी गोमती तथा ॥
- 13-134-017a तथा देवनदी चेयं सर्वतीर्थाभिसंवृता ।
- 13-134-017c गगनाद्गता देवी गङ्गा सर्वसरिद्वरा ॥
- 13-134-018a इत्युक्त्वा देवदेवस्य पत्नी धर्मभृतां वरा ।
- 13-134-018c स्मितपूर्वमिवाभाष्य सर्वास्ताः सरितस्तदा ॥
- 13-134-019a अपृच्छदेवमहिषी स्त्रीधर्मं धर्मवत्सला ।
- 13-134-019c स्त्रीधर्मकुशलास्ता वै गङ्गाद्याः सरितां वराः ॥
- 13-134-020a अयं भगवता दत्तः प्रश्नः स्त्रीधर्मसंश्रितः ।
- 13-134-020c तं तु संमन्य युष्माभिर्वक्तुमिच्छामि शंकरे ॥
- 13-134-021a न चैकसाध्यं पश्यामि विज्ञानं भुवि कस्यचित् ।
- 13-134-021c दिवि वा सागरगमास्तेन वो मानयाम्यहम् ॥

13-134-022 भीष्म उवाच

- 13-134-022a एवं सर्वाः सरिच्छ्रेष्ठाः पृष्ठाः पुण्यतमाः शिवाः ।
- 13-134-022c ततो देवनदी गङ्गा नियुक्ता प्रतिपूज्य ताम् ॥
- 13-134-023a बह्वीभिर्बुद्धिभिः स्फीता स्त्रीधर्मज्ञा शुचिस्मिता ।
- 13-134-023c शैलराजसुतां देवीं पुण्या पापापहां शिवाम् ॥
- 13-134-024a बुद्ध्या विनयसंपन्ना सर्वज्ञानविशारदा ।
- 13-134-024c सस्मितं बहुबुद्ध्याद्या गङ्गा वचनमब्रवीत् ॥
- 13-134-025a धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मो देवि धर्मपरायणा ।
- 13-134-025c या त्वं सर्वजगन्मान्या नदीर्मानयसेऽनघे ॥
- 13-134-026a प्रभवन्पृच्छते यो हि संमानयति वा पुनः ।
- 13-134-026c नूनं जनमदुष्टात्मा पण्डिताख्यां स गच्छति ॥
- 13-134-027a ज्ञानविज्ञानसंपन्नानूहापोहविशारदान् ।
- 13-134-027c प्रवक्तृन्पृच्छते योऽन्यान्स वै ना पदमर्च्छति ॥
- 13-134-028a अन्यथा बहुबुद्ध्याद्यो वाक्यं वदति संसदि ।

- 13-134-028c अन्यथैव ह्यहंमानी दुर्बलं वदते वचः ॥
- 13-134-029a दिव्यज्ञाने दिवि श्रेष्ठे दिव्यपुण्ये सदोत्थिते ।
- 13-134-029c त्वमेवार्हसि नो देवि स्त्रीधर्ममनुशासितुम् ॥
- 13-134-030 भीष्म उवाच**
- 13-134-030a ततः साराधिता देवी गङ्गया बहुभिर्गुणैः ।
- 13-134-030c प्राह सर्वमशेषेण स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ॥
- 13-134-031a स्त्रीधर्मो मां प्रति यथा प्रतिभाति यथाविधि ।
- 13-134-031c तमहं कीर्तयिष्यामि तथैव प्रथितो भवेत् ॥
- 13-134-032a स्त्रीधर्मः पूर्वं एवायं विवाहे बन्धुभिः कृतः ।
- 13-134-032c सहधर्मचरी भर्तुर्भवत्यग्निसमीपतः ॥
- 13-134-033a सुस्वभावा सुवचना सुवृत्ता सुखदर्शना ।
- 13-134-033c अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥
- 13-134-034a सा भवेद्धर्मपरमा सा भवेद्धर्मभागिनी ।
- 13-134-034c देववत्सततं साध्वी या भर्तारं प्रपश्यति ॥
- 13-134-035a शुश्रूषां परिचारं च देववद्या करोति च ।
- 13-134-035c नान्यभावा ह्यविमनाः सुव्रता सुखदर्शना ॥
- 13-134-036a पुत्रवक्त्रमिवाभीक्षणं भर्तुर्वदनमीक्षते ।
- 13-134-036c या साध्वी नियताचारा सा भवेद्धर्मचारिणी ॥
- 13-134-037a श्रुत्वा दंपतिधर्मं वै सहधर्मकृतं शुभम् ।
- 13-134-037c अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥
- 13-134-038a परुषाण्यपि चोक्ता या दृष्टा वा क्रूरचक्षुषा ।
- 13-134-038c सुप्रसन्नमुखी भर्तुर्या नारी सा पतिव्रता ॥
- 13-134-039a न चन्द्रसूर्यौ न तरुं पुंनाम्नो या निरीक्षते ।
- 13-134-039c भर्तृवर्जं वरारोहा सा भवेद्धर्मचारिणी ॥
- 13-134-040a दरिद्रं व्याधितं दीनमध्वना परिकर्षितम् ।
- 13-134-040c पतिं पुत्रमिवोपास्ते सा नारी धर्मभागिनी ॥
- 13-134-041a या नारी प्रयता दक्षा या नारी पुत्रिणी भवेत् ।
- 13-134-041c पतिप्रिया पतिप्राणा सा नारी धर्मभागिनी ॥
- 13-134-042a शुश्रूषां परिचर्यां च करोत्यविमनाः सदा ।
- 13-134-042c सुप्रतीता विनीता च सा नारी धर्मभागिनी ॥
- 13-134-043a न कामेषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा ।

- 13-134-043c स्पृहा यस्या यथा पत्यौ सा नारी धर्मभागिनी ॥
- 13-134-044a कल्योत्थानरता नित्यं गुरुशुश्रूषणे रता ।
- 13-134-044c सुसंमृष्टक्षया चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥
- 13-134-045a अग्निकार्यपरा नित्यं सदा पुष्पबलिप्रदा ।
- 13-134-045c देवतातिथिभृत्यानां निरुप्य पतिना सह ॥
- 13-134-046a शेषान्नमुपभुञ्जाना यथान्यायं यथाविधि ।
- 13-134-046c तुष्टपुष्टजना नित्यं नारी धर्मेण युज्यते ॥
- 13-134-047a श्वश्रूश्चशुरयोः पादौ तोषयन्ती गुणान्विता ।
- 13-134-047c मातापितृपरा नित्यं या नारी सा तपोधना ॥
- 13-134-048a ब्राह्मणान्दुर्बलानाथान्दीनान्धकृपणांस्तथा ।
- 13-134-048c बिभर्त्यन्नेन या नारी सा पतिव्रतभागिनी ॥
- 13-134-049a व्रतं चरति या नित्यं दुश्चरं लघुसत्त्वया ।
- 13-134-049c पतिचित्ता पतिहिता सा पतिव्रतभागिनी ॥
- 13-134-050a पुण्यमेतत्तपश्चैव स्वर्गश्चैष सनातनः ।
- 13-134-050c या नारी भर्तृपरमा भवेद्भर्तृव्रता शिवा ॥
- 13-134-051a पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्बन्धुः पतिर्गतिः ।
- 13-134-051c पत्या समा गतिर्नास्ति दैवतं वा यथा पतिः ॥
- 13-134-052a पतिप्रसादः स्वर्गो वा तुल्यो नार्या न वा भवेत् ।
- 13-134-052c अहं स्वर्गं न हीच्छेयं त्वय्यप्रीते महेश्वर ॥
- 13-134-053a यद्यकार्यमधर्मं वा यदि वा प्राणनाशनम् ।
- 13-134-053c पतिर्ब्रूयाद्दुरिद्रो वा व्याधितो वा कथंचन ॥
- 13-134-054a आपन्नो रिपुसंस्थो वा ब्रह्मशापार्दितोऽपि वा ।
- 13-134-054c आपद्धर्माननुप्रेक्ष्य तत्कार्यमविशङ्कया ॥
- 13-134-055a एष देव मया प्रोक्तः स्त्रीधर्मो वचनात्तव ।
- 13-134-055c या त्वेवंभाविनी नारी सा भवेद्धर्मभागिनी ॥

13-134-056 भीष्म उवाच

- 13-134-056a इत्युक्तः स तु देवेशः प्रतिपूज्य गिरेः सुताम् ।
- 13-134-056c लोकान्विसर्जयामास सर्वैरनुचरैः सह ॥
- 13-134-057a ततो ययुर्भूतगणाः सरितश्च यथागतम् ।
- 13-134-057c गन्धर्वाप्सरसश्चैव प्रणम्य शिरसा भवम् ॥

13-135-001 वैशंपायन उवाच

- 13-135-001a श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।
 13-135-001c युधिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥
 13-135-002a किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् ।
 13-135-002c स्तुवन्तः कं कमर्चन्तः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥
 13-135-003a को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ।
 13-135-003c किं जपन्मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥

13-135-004 भीष्म उवाच

- 13-135-004a जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।
 13-135-004c स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥
 13-135-005a तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ।
 13-135-005c ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च ॥
 13-135-006a अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरम् ।
 13-135-006c लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥
 13-135-007a ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धनम् ।
 13-135-007c लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥
 13-135-008a एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ।
 13-135-008c यद्भक्त्या पुण्डरीकाक्षं स्तवैरर्च्यन्नरः सदा ॥
 13-135-009a परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ।
 13-135-009c परमं यो महद्ब्रह्म परमं यः परायणम् ॥
 13-135-010a पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 13-135-010c दैवतं देवतानां च भूतानां योऽव्ययः पिता ॥
 13-135-011a यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे ।
 13-135-011c यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युगक्षये ॥
 13-135-012a तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते ।
 13-135-012c विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहम् ॥
 13-135-013a यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः ।
 13-135-013c ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥
 13-135-014a विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
 13-135-014c भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभावनः ॥
 13-135-015a पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः ।

13-135-015c	अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥
13-135-016a	योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः ।
13-135-016c	नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ॥
13-135-017a	सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ।
13-135-017c	संभवो भावनो भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥
13-135-018a	स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ।
13-135-018c	अनादिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ॥
13-135-019a	अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः ।
13-135-019c	विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥
13-135-020a	अग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ।
13-135-020c	प्रभूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मङ्गलं परम् ॥
13-135-021a	ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ।
13-135-021c	हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥
13-135-022a	ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ।
13-135-022c	अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ॥
13-135-023a	सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजाभवः ।
13-135-023c	अहः संवत्सरो व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥
13-135-024a	अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः ।
13-135-024c	वृषाकपिरमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥
13-135-025a	वसुर्वसुमनाः सत्यः समात्मा संमितः समः ।
13-135-025c	अमोघः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः ॥
13-135-026a	रुद्रो बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ।
13-135-026c	अमृतः शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः ॥
13-135-027a	सर्वगः सर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनो जनार्दनः ।
13-135-027c	वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवित्कविः ॥
13-135-028a	लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ।
13-135-028c	चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥
13-135-029a	भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ।
13-135-029c	अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥
13-135-030a	उपेन्द्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ।
13-135-030c	अतीन्द्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥

13-135-031a	वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ।
13-135-031c	अतीन्द्रियो महामायो महोत्साहो महाबलः ॥
13-135-032a	महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ।
13-135-032c	अनिर्देश्यवपुः श्रीमानमेयात्मा महाद्रिधृक् ॥
13-135-033a	महेष्वासो महीभर्ता श्रीनिवासः सतां गतिः ।
13-135-033c	अनिरुद्धः सुरानन्दो गोविन्दो गोविदां पतिः ॥
13-135-034a	मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ।
13-135-034c	हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ॥
13-135-035a	अमृत्युः सर्वदृक्सिंहः संधाता संधिमान्स्थिरः ।
13-135-035c	अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥
13-135-036a	गुरुर्गुरुतमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ।
13-135-036c	निमिषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः ॥
13-135-037a	अग्रणीर्ग्रामणीः श्रीमान्न्यायो नेता समीरणः ।
13-135-037c	सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥
13-135-038a	आवर्तनो निवृत्तात्मा संवृतः संप्रमर्दनः ।
13-135-038c	अहः संवर्तको वह्निरनिलो धरणीधरः ॥
13-135-039a	सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृग्विश्वभुग्विभुः ।
13-135-039c	सत्कर्ता सत्कृतः साधुर्जह्नुर्नारायणो नरः ॥
13-135-040a	असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृच्छुचिः ।
13-135-040c	सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥
13-135-041a	वृषाही वृषभो विष्णुर्वृषपर्वा वृषोदरः ।
13-135-041c	वर्धनो वर्धमानश्च विविक्तः श्रुतिसागरः ॥
13-135-042a	सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेन्द्रो वसुदो वसुः ।
13-135-042c	नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥
13-135-043a	ओजस्तेजो द्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः ।
13-135-043c	ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रश्चन्द्रांशुर्भास्करद्युतिः ॥
13-135-044a	अमृतांशूद्भवो भानुः शशबिन्दुः सुरेश्वरः ।
13-135-044c	औषधं जगतः सेतुः सत्यधर्मपराक्रमः ॥
13-135-045a	भूतभव्यभवन्नाथः पवनः पावनोऽनिलः ।
13-135-045c	कामहा कामकृत्कान्तः कामः कामप्रदः प्रभुः ॥
13-135-046a	युगादिकृद्युगावर्तो नैकमायो महाशनः ।

13-135-046c	अदृश्यो व्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनन्तजित् ॥
13-135-047a	इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखण्डी नहुषो वृषः ।
13-135-047c	क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ता विश्वबाहुर्महीधरः ॥
13-135-048a	अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राणदो वासवानुजः ।
13-135-048c	अपां निधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥
13-135-049a	स्कन्दः स्कन्दधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः ।
13-135-049c	वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुरंदरः ॥
13-135-050a	अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ।
13-135-050c	अनुकूलः शतावर्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः ॥
13-135-051a	पद्मनाभोऽरविन्दाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् ।
13-135-051c	महर्द्धिरृद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥
13-135-052a	अतुलः शरभो भीमः समयज्ञो हविर्हरिः ।
13-135-052c	सर्वलक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान्समितिजयः ॥
13-135-053a	विक्षरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामोदरः सहः ।
13-135-053c	महीधरो महाभागो वेगवानमिताशनः ॥
13-135-054a	उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ।
13-135-054c	करणं कारणं कर्ता विकर्ता गहनो गुहः ॥
13-135-055a	व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ।
13-135-055c	परर्द्धिः परमः स्पष्टस्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥
13-135-056a	रामो विरामो विरतो मार्गो नेयो नयोऽनयः ।
13-135-056c	वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥
13-135-057a	वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः ।
13-135-057c	हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्याप्तो वायुरधोक्षजः ॥
13-135-058a	ऋतुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः ।
13-135-058c	उग्रः संवत्सरो दक्षो विश्रामो विश्वदक्षिणः ॥
13-135-059a	विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं बीजमव्ययम् ।
13-135-059c	अर्थोऽनर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः ॥
13-135-060a	अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपो महामखः ।
13-135-060c	नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥
13-135-061a	यज्ञ इज्यो महेज्यश्च क्रतुः सत्रं सतां गतिः ।
13-135-061c	सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ॥

13-135-062a	सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत् ।
13-135-062c	मनोहरो जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः ॥
13-135-063a	स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् ।
13-135-063c	वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ॥
13-135-064a	धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मी सदसत्क्षरमक्षरम् ।
13-135-064c	अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता कृतलक्षणः ॥
13-135-065a	गभस्तिनेमिः सत्त्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः ।
13-135-065c	आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः ॥
13-135-066a	उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ।
13-135-066c	शरीरभूतभृद्धोक्ता कपीन्द्रो भूरिदक्षिणः ॥
13-135-067a	सोमपोऽमृतपः सोमः पुरुजित्पुरुसत्तमः ।
13-135-067c	विनयो जयः सत्यसंधो दाशार्हः सात्वतां पतिः ॥
13-135-068a	जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दोऽमितविक्रमः ।
13-135-068c	अम्भोनिधिरनन्तात्मा महोदधिशयोऽन्तकः ॥
13-135-069a	अजो महार्हः स्वाभाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः ।
13-135-069c	आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः ॥
13-135-070a	महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः ।
13-135-070c	त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत् ॥
13-135-071a	महावराहो गोविन्दः सुषेणः कनकाङ्गदी ।
13-135-071c	गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तश्चक्रगदाधरः ॥
13-135-072a	वेधाः स्वाङ्गोऽजितः कृष्णो दृढः संकर्षणोऽच्युतः ।
13-135-072c	वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो महामनाः ॥
13-135-073a	भगवान्भगहा नन्दी वनमाली हलायुधः ।
13-135-073c	आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिसत्तमः ॥
13-135-074a	सुधन्वा खण्डपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः ।
13-135-074c	दिवःस्पृक्सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिरयोनिजः ॥
13-135-075a	त्रिसामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक् ।
13-135-075c	संन्यासकृच्छमः शान्तो निष्ठा शान्तिः परायणम् ॥
13-135-076a	शुभाङ्गः शान्तिदः स्रष्टा कुमुदः कुवलेशयः ।
13-135-076c	गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥
13-135-077a	अनिवर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृच्छिवः ।

13-135-077c	श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतां वरः ॥
13-135-078a	श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीविभावनः ।
13-135-078c	श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमाँल्लोकत्रयाश्रयः ॥
13-135-079a	स्वक्षः स्वङ्गः शतानन्दो नन्दिज्योतिर्गणेश्वरः ।
13-135-079c	विजितात्मा विधेयात्मा सत्कीर्तिश्छिन्नसंशयः ॥
13-135-080a	उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतः स्थिरः ।
13-135-080c	भूशयो भूषणो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः ॥
13-135-081a	अर्चिष्मानर्चितः कुम्भो विशुद्धात्मा विशोधनः ।
13-135-081c	अनिरुद्धोऽप्रतिरथः प्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ॥
13-135-082a	कालनेमिनिहा वीरः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ।
13-135-082c	त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहा हरिः ॥
13-135-083a	कामदेवः कामपालः कामी कान्तः कृतागमः ।
13-135-083c	अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनन्तो धनंजयः ॥
13-135-084a	ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्धनः ।
13-135-084c	ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥
13-135-085a	महाक्रमो महाकर्मा महातेजा महोरगः ।
13-135-085c	महाक्रतुर्महायज्वा महायज्ञो महाहविः ॥
13-135-086a	स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्रं स्तुतिः स्तोता रणप्रियः ।
13-135-086c	पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥
13-135-087a	मनोजवस्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः ।
13-135-087c	वसुप्रदो वासुदेवो वसुर्वसुमना हविः ॥
13-135-088a	सद्गतिः सत्कृतिः सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः ।
13-135-088c	शूरसेनो यदुश्रेष्ठः सन्निवासः सुयामुनः ॥
13-135-089a	भूतावासो वासुदेवो सर्वासुनिलयोऽनलः ।
13-135-089c	दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरोऽथापराजितः ॥
13-135-090a	विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् ।
13-135-090c	अनेकमूर्तिरव्यक्तः शतमूर्तिः शताननः ॥
13-135-091a	एको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ।
13-135-091c	लोकबन्धुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ॥
13-135-092a	सुवर्णवर्णो हेमाङ्गो वराङ्गश्चन्दनाङ्गदी ।
13-135-092c	वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः ॥

13-135-093a	अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृक् ।
13-135-093c	सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ॥
13-135-094a	तेजो वृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
13-135-094c	प्रग्रहो निग्रहोऽव्यग्रो नैकशृङ्गो गदाग्रजः ॥
13-135-095a	चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ।
13-135-095c	चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ॥
13-135-096a	समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ।
13-135-096c	दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ॥
13-135-097a	शुभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतन्तुस्तन्तुवर्धनः ।
13-135-097c	इन्द्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥
13-135-098a	उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः ।
13-135-098c	अर्को वाजसनः शृङ्गी जयन्तः सर्वविज्जयी ॥
13-135-099a	सुवर्णबिन्दुरक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ।
13-135-099c	महाहृदो महागर्तो महाभूतो महानिधिः ॥
13-135-100a	कुमुदः कुन्दरः कुन्दः पर्जन्यः पवनोऽनिलः ।
13-135-100c	अमृतांशोऽमृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥
13-135-101a	सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजिच्छत्रुतापनः ।
13-135-101c	न्यग्रोधोदुम्बरोऽश्वत्थश्चाणूरान्ध्रनिषूदनः ॥
13-135-102a	सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः ।
13-135-102c	अमूर्तिरनघोऽचिन्त्यो भयकृद्भयनाशनः ॥
13-135-103a	अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो गुणभृन्निर्गुणो महान् ।
13-135-103c	अधृतः स्वधृतः स्वास्यः प्राग्वंशो वंशवर्धनः ॥
13-135-104a	भारभृत्कथितो योगी योगीशः सर्वकामदः ।
13-135-104c	आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाहनः ॥
13-135-105a	धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः ।
13-135-105c	अपराजितः सर्वसहो नियन्ता नियमो यमः ॥
13-135-106a	सत्त्ववान्सात्त्विकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः ।
13-135-106c	अभिप्रायः प्रियार्होऽर्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ॥
13-135-107a	विहायसगतिज्योतिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः ।
13-135-107c	रविर्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः ॥
13-135-108a	अनन्तो हुतभुग्भोक्ता सुखदो नैकदोऽग्रजः ।

13-135-108c	अनिर्विण्णः सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतम् ॥
13-135-109a	सनात्सनातनतमः कपिलः कपिरव्ययः ।
13-135-109c	स्वस्तिदः स्वस्तिकृत्स्वस्ति स्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षिणः ॥
13-135-110a	अरौद्रः कुण्डली चक्री विक्रम्यूर्जितशासनः ।
13-135-110c	शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ॥
13-135-111a	अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणां वरः ।
13-135-111c	विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥
13-135-112a	उत्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः ।
13-135-112c	वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः ॥
13-135-113a	अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर्जितमन्युर्भयापहः ।
13-135-113c	चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः ॥
13-135-114a	अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो रुचिराङ्गदः ।
13-135-114c	जननो जनजन्मादिर्भीमो भीमपराक्रमः ॥
13-135-115a	आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ।
13-135-115c	ऊर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥
13-135-116a	प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणकृत्प्राणजीवनः ।
13-135-116c	तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥
13-135-117a	भूर्भुवः स्वस्तरुस्तारः सविता प्रपितामहः ।
13-135-117c	यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ॥
13-135-118a	यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ।
13-135-118c	यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ॥
13-135-119a	आत्मयोनिः स्वयंजातो वैखानः सामगायनः ।
13-135-119c	देवकीनन्दनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ॥
13-135-120a	शङ्खभृन्नन्दकी चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
13-135-120c	रथाङ्गपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥
13-135-121a	इतीदं कीर्तनीयस्य केशवस्य महात्मनः ।
13-135-121c	नाम्नां सहस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्तितम् ॥
13-135-122a	य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
13-135-122c	नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥
13-135-123a	वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
13-135-123c	वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥

13-135-124a	धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् ।
13-135-124c	कामानवाप्नुयात्कामी प्रजार्थी चाप्नुयात्प्रजाः ॥
13-135-125a	भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः ।
13-135-125c	सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् ॥
13-135-126a	यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च ।
13-135-126c	अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयश्चाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
13-135-127a	न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विन्दति ।
13-135-127c	भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः ॥
13-135-128a	रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।
13-135-128c	भयान्मुच्येत भीतश्च मुच्येतापन्न आपदः ॥
13-135-129a	दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।
13-135-129c	स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ॥
13-135-130a	वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः ।
13-135-130c	सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ॥
13-135-131a	न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ।
13-135-131c	जन्ममृत्युजराव्याधिभयं वाप्युपजायते ॥
13-135-132a	इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
13-135-132c	युज्येतात्मसुखक्षान्तिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः ॥
13-135-133a	न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः ।
13-135-133c	भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥
13-135-134a	द्यौः सचन्द्रार्कनक्षत्रा खं दिशो भूर्महोदधिः ।
13-135-134c	वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः ॥
13-135-135a	ससुरासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ।
13-135-135c	जगद्वशे वर्ततेदं कृष्णस्य सचराचरम् ॥
13-135-136a	इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः ।
13-135-136c	वासुदेवात्मकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ एव च ॥
13-135-137a	सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिकल्प्यते ।
13-135-137c	आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥
13-135-138a	ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः ।
13-135-138c	जङ्गमाजङ्गमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम् ॥
13-135-139a	योगो ज्ञानं तथा सांख्यं विद्याः शिल्पानि कर्म च ।

- 13-135-139c वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनार्दनात् ॥
 13-135-140a एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
 13-135-140c त्रीँल्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥
 13-135-141a इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ।
 13-135-141c पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ॥
 13-135-142a विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ।
 13-135-142c भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवम् ॥

13-136-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-136-001a के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्तेत केषु च ।
 13-136-001c किमाचारः कीदृशेषु पितामह न रिष्यते ॥

13-136-002 भीष्म उवाच

- 13-136-002a ब्राह्मणानां परिभवः सादयेदपि देवताः ।
 13-136-002c ब्राह्मणानां नमस्कर्ता युधिष्ठिर न रिष्यते ॥
 13-136-003a ते पूज्यास्ते नमस्कार्या वर्तेथास्तेषु पुत्रवत् ।
 13-136-003c ते हि लोकानिमान्सर्वान्धारयन्ति मनीषिणः ॥
 13-136-004a ब्राह्मणाः सर्वलोकानां महान्तो धर्मसेतवः ।
 13-136-004c धनत्यागाभिरामाश्च वाक्संयमरताश्च ये ॥
 13-136-005a रमणीयाश्च भूतानां निधानं च धृतव्रताः ।
 13-136-005c प्रणेतारश्च लोकानां शास्त्राणां च यशस्विनः ॥
 13-136-006a तपो येषां धनं नित्यं वाक्चैव विपुलं बलम् ।
 13-136-006c प्रभवश्चापि धर्माणां धर्मज्ञाः सूक्ष्मदर्शिनः ॥
 13-136-007a धर्मकामाः स्थिता धर्मे सुकृतैर्धर्मसेतवः ।
 13-136-007c यानुपाश्रित्य जीवन्ति प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ॥
 13-136-008a पन्थानः सर्वनेतारो यज्ञवाहाः सनातनाः ।
 13-136-008c पितृपैतामहीं गुर्वीमुद्वहन्ति धुरं सदा ॥
 13-136-009a धुरि ये नावसीदन्ति विषमे सद्गवा इव ।
 13-136-009c पितृदेवातिथिमुखा हव्यकव्याग्रभोजिनः ॥
 13-136-010a भोजनादेव ये लोकांस्त्रायन्ते महतो भयात् ।
 13-136-010c दीपाः सर्वस्य लोकस्य चक्षुश्चक्षुष्मतामपि ॥
 13-136-011a सर्वशिल्पादिनिधयो निपुणाः सूक्ष्मदर्शिनः ।

- 13-136-011c गतिज्ञाः सर्वभूतानामध्यात्मगतिचिन्तकाः ॥
- 13-136-012a आदिमध्यावसानानां ज्ञातारश्छिन्नसंशयाः ।
- 13-136-012c परावरविशेषज्ञा गन्तारः परमां गतिम् ॥
- 13-136-013a विमुक्ता धृतपाप्मानो निर्द्वन्निष्परिग्रहाः ।
- 13-136-013c मानार्हा मानिता नित्यं ज्ञानविद्धिर्महात्मभिः ॥
- 13-136-014a चन्दने मलपङ्के च भोजनेऽभोजने समाः ।
- 13-136-014c समं येषां दुकूलं च शाणक्षौमाजिनानि च ॥
- 13-136-015a तिष्ठेयुरप्यभुञ्जाना बहूनि दिवसान्यपि ।
- 13-136-015c शोषयेयुश्च गात्राणि स्वाध्यायैः संयतेन्द्रियाः ॥
- 13-136-016a अदैवं दैवतं कुर्युर्दैवतं चाप्यदैवतम् ।
- 13-136-016c लोकानन्यान्सृजेयुश्च लोकपालांश्च कोपिताः ॥
- 13-136-017a अपेयः सागरो येषामभिशापान्महात्मनाम् ।
- 13-136-017c येषां कोपाग्निरद्यापि दण्डके नोपशाम्यति ॥
- 13-136-018a देवानामपि ये देवाः कारणं कारणस्य च ।
- 13-136-018c प्रमाणस्य प्रमाणं च कस्तानभिभवेद्बुधः ॥
- 13-136-019a येषां वृद्धश्च बालश्च सर्वः संमानमर्हति ।
- 13-136-019c तपोविद्याविशेषात्तु मानयन्ति परस्परम् ॥
- 13-136-020a अविद्वान्ब्राह्मणो देवः पात्रं वै पावनं महत् ।
- 13-136-020c विद्वान्भूयस्तरो देवः पूर्णसागरसंनिभः ॥
- 13-136-021a अविद्वांश्चैव विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत् ।
- 13-136-021c प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निदैवतं महत् ॥
- 13-136-022a श्मशाने ह्यपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ।
- 13-136-022c हविर्यज्ञेषु च वहन्भूय एवाभिशोभते ॥
- 13-136-023a एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तते सर्वकर्मसु ।
- 13-136-023c सर्वथा ब्राह्मणो मान्यो दैवतं विद्धि तत्परम् ॥

13-137-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-137-001a कां तु ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा जनाधिप ।
- 13-137-001c कं वा कर्मोदयं मत्वा तानर्चसि महामते ॥

13-137-002 भीष्म उवाच

- 13-137-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

- 13-137-002c पवनस्य च संवादमर्जुनस्य च भारत ॥
- 13-137-003a सहस्रभुजभृच्छ्रीमान्कार्तवीर्योऽभवत्प्रभुः ।
- 13-137-003c अस्य लोकस्य सर्वस्य माहिष्मत्यां महाबलः ॥
- 13-137-004a स तु रत्नाकरवतीं सद्वीपां सागराम्बराम् ।
- 13-137-004c शशास सर्वा पृथिवीं हैहयः सत्यविक्रमः ॥
- 13-137-005a स्ववित्तं तेन दत्तं तु दत्तात्रेयाय कारणे ।
- 13-137-005c क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य विनयं श्रुतमेव च ॥
- 13-137-006a आराधयामास च तं कृतवीर्यात्मजो मुनिम् ।
- 13-137-006c न्यमन्त्रयत संहृष्टः स द्विजश्च वरैस्त्रिभिः ॥
- 13-137-007a स वरैश्छन्दितस्तेन नृपो वचनमब्रवीत् ।
- 13-137-007c सहस्रबाहुर्भूयां वै चमूमध्ये गृहेऽन्यथा ॥
- 13-137-008a मम बाहुसहस्रं तु पश्यन्तां सैनिका रणे ।
- 13-137-008c विक्रमेण महीं कृत्स्नां जयेयं विपुलव्रत ॥
- 13-137-008e तां च धर्मेण संप्राप्य पालयेयमतन्द्रितः ॥
- 13-137-009a चतुर्थं तु वरं याचे त्वामहं द्विजसत्तम ।
- 13-137-009c तं ममानुग्रहकृते दातुमर्हस्यनिन्दित ॥
- 13-137-009e अनुशासन्तु मां सन्तो मिथ्यावृत्तं तदाश्रयम् ॥
- 13-137-010a इत्युक्तः स द्विजः प्राह तथास्त्विति नराधिपम् ।
- 13-137-010c एवं समभवंस्तस्य वरास्ते दीप्ततेजसः ॥
- 13-137-011a ततः स रथमास्थाय ज्वलनार्कसमद्युतिः ।
- 13-137-011c अब्रवीद्वीर्यसंमोहात्को न्वस्ति सदृशो मया ॥
- 13-137-011e वीर्यधैर्ययशःशौचैर्विक्रमेणौजसापि वा ॥
- 13-137-012a तद्वाक्यान्ते चान्तरिक्षे वागुवाचाशरीरिणी ।
- 13-137-012c न त्वं मूढ विजानीषे ब्राह्मणं क्षत्रियाद्वरम् ॥
- 13-137-012e सहितो ब्राह्मणेनेह क्षत्रियो रक्षति प्रजाः ॥

13-137-013 अर्जुन उवाच

- 13-137-013a कुर्यां भूतानि तुष्टोऽहं क्रुद्धो नाशं तथा नये ।
- 13-137-013c कर्मणा मनसा वाचा न मत्तोऽस्ति वरो द्विजः ॥
- 13-137-014a पूर्वो ब्रह्मोत्तरो वादो द्वितीयः क्षत्रियोत्तरः ।
- 13-137-014c त्वयोक्तौ यौ तु तौ हेतू विशेषस्त्वत्र दृश्यते ॥
- 13-137-015a ब्राह्मणाः संश्रिताः क्षत्रं न क्षत्रं ब्राह्मणाश्रितम् ।

- 13-137-015c श्रितान्ब्रह्मोपधा विप्राः खादन्ति क्षत्रियान्भुवि ॥
- 13-137-016a क्षत्रियेष्वश्रितो धर्मः प्रजानां परिपालनम् ।
- 13-137-016c क्षत्रादृत्तिर्ब्राह्मणानां तैः कथं ब्राह्मणो वरः ॥
- 13-137-017a सर्वभूतप्रधानांस्तान्भैक्षवृत्तीनहं सदा ।
- 13-137-017c आत्मसंभावितान्विप्रान्स्थापयाम्यात्मनो वशे ॥
- 13-137-018a कथितं ह्यनया सत्यं गायत्र्या कन्यया दिवि ।
- 13-137-018c विजेष्याम्यवशान्सर्वान्ब्राह्मणांश्चर्मवाससः ॥
- 13-137-019a न च मां च्यावयेद्राष्ट्रात्त्रिषु लोकेषु कश्चन ।
- 13-137-019c देवो वा मानुषो वापि तस्माज्ज्येष्ठो द्विजादहम् ॥
- 13-137-020a अद्य ब्रह्मोत्तरं लोकं करिष्ये क्षत्रियोत्तरम् ।
- 13-137-020c न हि मे संयुगे कश्चित्सोढुमुत्सहते बलम् ॥
- 13-137-021a अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा वित्रस्ताभून्निशाचरी ।
- 13-137-021c अथैनमन्तरिक्षस्थस्ततो वायुरभाषत ॥
- 13-137-022a त्यजैनं कलुषं भावं ब्राह्मणेभ्यो नमस्कुरु ।
- 13-137-022c एतेषां कुर्वतः पापं राष्ट्रक्षोभो हि ते भवेत् ॥
- 13-137-023a अथ वा त्वां महीपाल शमयिष्यन्ति वै द्विजाः ।
- 13-137-023c निरसिष्यन्ति वा राष्ट्राद्धतोत्साहं महाबलाः ॥
- 13-137-024a तं राजा कस्त्वमित्याह ततस्तं प्राह मारुतः ।
- 13-137-024c वायुर्वै देवदूतोऽस्मि हितं त्वां प्रब्रवीम्यहम् ॥

13-137-025 अर्जुन उवाच

- 13-137-025a अहो त्वयाद्य विप्रेषु भक्तिरागः प्रदर्शितः ।
- 13-137-025c यादृशं पृथिवी भूतं तादृशं ब्रूहि वै द्विजम् ॥
- 13-137-026a वायोर्वा सदृशं किञ्चिद्ब्रूहि त्वं ब्राह्मणोत्तमम् ।
- 13-137-026c अपां वै सदृशं ब्रूहि सूर्यस्य नभसोऽपि वा ॥

13-138-001 वायुरुवाच

- 13-138-001a शृणु मूढ गुणान्कांश्चिद्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
- 13-138-001c ये त्वया कीर्तिता राजंस्तेभ्योऽथ ब्राह्मणो वरः ॥
- 13-138-002a त्यक्त्वा महीत्वं भूमिस्तु स्पर्धयाङ्गनृपस्य ह ।
- 13-138-002c नाशं जगाम तां विप्रो व्यष्टम्भयत कश्यपः ॥
- 13-138-003a अक्षया ब्राह्मणा राजन्दिवि चेह च नित्यदा ।

13-138-003c	अपिबत्तेजसा ह्यापः स्वयमेवाङ्गिराः पुरा ॥
13-138-004a	स ताः पिबन्क्षीरमिव नातृप्यत महातपाः ।
13-138-004c	अपूरयन्महौघेन महीं सर्वां च पार्थिव ॥
13-138-005a	तस्मिन्नहं च क्रुद्धे वै जगत्त्यक्त्वा ततो गतः ।
13-138-005c	व्यतिष्ठमग्निहोत्रे च चिरमङ्गिरसो भयात् ॥
13-138-006a	अभिषप्तश्च भगवान्गौतमेन पुरंदरः ।
13-138-006c	अहल्यां कामयानो वै धर्मार्थं च न हिंसितः ॥
13-138-007a	तथा समुद्रो नृपते पूर्णो मृष्टेन वारिणा ।
13-138-007c	ब्राह्मणैरभिषप्तः सल्लवणोदः कृतो विभो ॥
13-138-008a	सुवर्णवर्णो निर्धूमः संहतोर्ध्वशिखः कविः ।
13-138-008c	क्रुद्धेनाङ्गिरसा शप्तो गुणैरेतैर्विवर्जितः ॥
13-138-009a	मरुतश्चूर्णितान्पश्य येऽहसन्त महोदधिम् ।
13-138-009c	सुवर्णधारिणा नित्यमवशप्ता द्विजातिना ॥
13-138-010a	समो न त्वं द्विजातिभ्यः श्रेष्ठं विद्धि नराधिप ।
13-138-010c	गर्भस्थान्ब्राह्मणान्सम्यङ्नमस्यति किल प्रभुः ॥
13-138-011a	दण्डकानां महद्राज्यं ब्राह्मणेन विनाशितम् ।
13-138-011c	तालजङ्घं महत्क्षत्रमौर्वेणैकेन नाशितम् ॥
13-138-012a	त्वया च विपुलं राज्यं बलं धर्मः श्रुतं तथा ।
13-138-012c	दत्तात्रेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभम् ॥
13-138-013a	अग्निं त्वं यजसे नित्यं कस्मादर्जुन ब्राह्मणम् ।
13-138-013c	स हि सर्वस्य लोकस्य हव्यवाट्किं न वेत्सि तम् ॥
13-138-014a	अथ वा ब्राह्मणश्रेष्ठमनु भूतानुपालकम् ।
13-138-014c	कर्तारं जीवलोकस्य कस्माज्जानन्विमुह्यसे ॥
13-138-015a	तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अव्यक्तः प्रभवाप्ययः ।
13-138-015c	येनेदं निखिलं विश्वं जनितं स्थावरं चरम् ॥
13-138-016a	अण्डजातं तु ब्रह्माणं केचिदिच्छन्त्यपण्डिताः ।
13-138-016c	अण्डाद्भिन्नाद्बभूवुः शैला दिशोऽम्भः पृथिवी दिवम् ॥
13-138-017a	द्रष्टव्यं नैतदेवं हि कथं ज्यायस्तमो हि सः ।
13-138-017c	स्मृतमाकाशमण्डं तु तस्माज्जातः पितामहः ॥
13-138-018a	तिष्ठेत्कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्धि तदा भवेत् ।
13-138-018c	अहंकार इति प्रोक्तः सर्वतेजोगतः प्रभुः ॥

13-138-019a नास्त्यण्डमस्ति तु ब्रह्मा स राजल्लोकभावनः ।
 13-138-019c इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ॥

13-139-001 वायुरुवाच

13-139-001a इमां भूमिं ब्राह्मणेभ्यो दित्सुर्वे दक्षिणां पुरा ।
 13-139-001c अङ्गो नाम नृपो राजंस्ततश्चिन्तां मही ययौ ॥
 13-139-002a धारणीं सर्वभूतानामयं प्राप्य वरो नृपः ।
 13-139-002c कथमिच्छति मां दातुं द्विजेभ्यो ब्रह्मणः सुताम् ॥
 13-139-003a साहं त्यक्त्वा गमिष्यामि भूमित्वं ब्रह्मणः पदम् ।
 13-139-003c अयं सराष्ट्रो नृपतिर्मा भूदिति ततोऽगमत् ॥
 13-139-004a ततस्तां कश्यपो दृष्ट्वा व्रजन्तीं पृथिवीं तदा ।
 13-139-004c प्रविवेश महीं सद्यो मुक्त्वात्मानं समाहितः ॥
 13-139-005a रुद्धा सा सर्वतो जज्ञे तृणौषधिसमन्विता ।
 13-139-005c धर्मोत्तरा नष्टभया भूमिरासीत्ततो नृप ॥
 13-139-006a एवं वर्षसहस्राणि दिव्यानि विपुलव्रतः ।
 13-139-006c त्रिंशतं कश्यपो राजन्भूमिरासीदतन्द्रितः ॥
 13-139-007a अथागम्य महाराज नमस्कृत्य च कश्यपम् ।
 13-139-007c पृथिवी काश्यपी जज्ञे सुता तस्य महात्मनः ॥
 13-139-008a एष राजन्नीदृशो वै ब्राह्मणः कश्यपोऽभवत् ।
 13-139-008c अन्यं प्रब्रूहि वापि त्वं कश्यपात्क्षत्रियं वरम् ॥
 13-139-009a तूष्णीं बभूव नृपतिः पवनस्त्वब्रवीत्पुनः ।
 13-139-009c शृणु राजन्नुतथ्यस्य जातस्याङ्गिरसे कुले ॥
 13-139-010a भद्रा सोमस्य दुहिता रूपेण परमा मता ।
 13-139-010c तस्यास्तुल्यं पतिं सोम उतथ्यं समपश्यत ॥
 13-139-011a सा च तीव्रं तपस्तेपे महाभागा यशस्विनी ।
 13-139-011c उतथ्यं तु महाभागं तत्कृतेऽवरयत्तदा ॥
 13-139-012a तत आहूय सोतथ्यं ददावत्र यशस्विनीम् ।
 13-139-012c भार्यार्थे स च जग्राह विधिवद्भूरिदक्षिण ॥
 13-139-013a तां त्वकामयत श्रीमान्वरुणः पूर्वमेव ह ।
 13-139-013c स चागम्य वनप्रस्थं यमुनायां जहार ताम् ॥
 13-139-014a जलेश्वरस्तु हत्वा तामनयत्स्वपुरं प्रति ।
 13-139-014c परमाद्भुतसंकाशं षट्सहस्रशतहृदम् ॥

13-139-015a	न हि रम्यतरं किञ्चित्तस्मादन्यत्पुरोत्तमम् ।
13-139-015c	प्रासादैरप्सरोभिश्च दिव्यैः कामैश्च शोभितम् ॥
13-139-015e	तत्र देवस्तया सार्धं रेमे राजञ्जलेश्वरः ॥
13-139-016a	अथाख्यातमुतथ्याय ततः पत्न्यवमर्दनम् ।
13-139-017a	तच्छ्रुत्वा नारदात्सर्वमुतथ्यो नारदं तदा ।
13-139-017c	प्रोवाच गच्छ ब्रूहि त्वं वरुणं परुषं वचः ॥
13-139-017e	मद्वाक्यान्मुञ्च मे भार्या कस्माद्वा हृतवानसि ॥
13-139-018a	लोकपालोऽसि लोकानां न लोकस्य विलोपकः ।
13-139-018c	सोमेन दत्ता भार्या मे त्वया चापहृताद्य वै ॥
13-139-019a	इत्युक्तो वचनात्तस्य नारदेन जलेश्वरः ।
13-139-019c	मुञ्च भार्यामुतथ्यस्येत्यथ तं वरुणोऽब्रवीत् ॥
13-139-019e	ममैषा सुप्रिया भार्या नैनामुत्स्रष्टुमुत्सहे ॥
13-139-020a	इत्युक्तो वरुणेनाथ नारदः प्राप्य तं मुनिम् ।
13-139-020c	उतथ्यमब्रवीद्वाक्यं नातिहृष्टमना इव ॥
13-139-021a	गले गृहीत्वा क्षिप्तोऽस्मि वरुणेन महामुने ।
13-139-021c	न प्रयच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् ॥
13-139-022a	नारदस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धः प्राज्वलदङ्गिराः ।
13-139-022c	अपिबत्तेजसा वारि विष्टभ्य सुमहातपाः ॥
13-139-023a	पीयमाने च सर्वस्मिंस्तोये वै सलिलेश्वरः ।
13-139-023c	सुहृद्भिः क्षिप्यमाणोऽपि नैवामुञ्चत तां तदा ॥
13-139-024a	ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्भूमिमुतथ्यो ब्राह्मणोत्तमः ।
13-139-024c	दर्शयस्व स्थलं भद्रे षट्सहस्रशतहृदम् ॥
13-139-025a	ततस्तदिरिणं जातं समुद्रश्चापसर्पितः ।
13-139-025c	तस्माद्देशान्नदीं चैव प्रोवाचासौ द्विजोत्तमः ॥
13-139-026a	अदृश्या गच्छ भीरु त्वं सरस्वति मरुं प्रति ।
13-139-026c	अपुण्य एष भवतु देशस्त्यक्तस्त्वया शुभे ॥
13-139-027a	तस्मिन्संचूर्णिते देशे भद्रामादाय वारिपः ।
13-139-027c	अददाच्छरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाय वै ॥
13-139-028a	प्रतिगृह्य तु तां भार्यामुतथ्यः सुमनाभवत् ।
13-139-028c	मुमोच च जगद्दुःखाद्वरुणं चैव हैहय ॥
13-139-029a	ततः स लब्ध्वा तां भार्यां वरुणं प्राह धर्मवित् ।

- 13-139-029c उतथ्यः सुमहातेजा यत्तच्छृणु नराधिप ॥
- 13-139-030a मयैषा तपसा प्राप्ता क्रोशतस्ते जलाधिप ।
- 13-139-030c इत्युक्त्वा तामुपादाय स्वमेव भवनं ययौ ॥
- 13-139-031a एष राजन्नीदृशो वै उतथ्यो ब्राह्मणर्षभः ।
- 13-139-031c ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमुतथ्यात्क्षत्रियं वरम् ॥
- 13-140-001 भीष्म उवाच**
- 13-140-001a इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ।
- 13-140-001c शृणु राजन्नगस्त्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य ह ॥
- 13-140-002a असुरैर्निर्जिता देवा निरुत्साहाश्च ते कृताः ।
- 13-140-002c यज्ञाश्चैषां हृताः सर्वे पितृभ्यश्च स्वधा तथा ॥
- 13-140-003a कर्मज्या मानवानां च दानवैर्हैहयर्षभ ।
- 13-140-003c भ्रष्टैश्वर्यास्ततो देवाश्चेरुः पृथ्वीमिति श्रुतिः ॥
- 13-140-004a ततः कदाचित्ते राजन्दीप्तमादित्यवर्चसम् ।
- 13-140-004c ददृशुस्तेजसा युक्तमगस्त्यं विपुलव्रतम् ॥
- 13-140-005a अभिवाद्य च तं देवा दृष्ट्वा च यशसा वृतम् ।
- 13-140-005c इदमूचुर्महात्मानं वाक्यं काले जनाधिप ॥
- 13-140-006a दानवैर्युधि भग्नाः स्म तथैश्वर्याच्च भ्रंशिताः ।
- 13-140-006c तदस्मान्नो भयात्तीव्रात्त्राहि त्वं मुनिपुंगव ॥
- 13-140-007a इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् ।
- 13-140-007c प्रजज्वाल च तेजस्वी कालाग्निरिव संक्षये ॥
- 13-140-008a तेन दीप्तांशुजालेन निर्दग्धा दानवास्तदा ।
- 13-140-008c अन्तरिक्षान्महाराज न्यपतन्त सहस्रशः ॥
- 13-140-009a दह्यमानास्तु ते दैत्यास्तस्यागस्त्यस्य तेजसा ।
- 13-140-009c उभौ लोकौ परित्यज्य ययुः काष्ठां स्म दक्षिणाम् ॥
- 13-140-010a बलिस्तु यजते यज्ञमश्वमेधं महीं गतः ।
- 13-140-010c येऽन्ये स्वस्था महीस्थाश्च ते न दग्धा महासुराः ॥
- 13-140-011a ततो लोकाः पुनः प्राप्ताः सुरैः शान्तं च तद्रजः ।
- 13-140-011c अथैनमब्रुवन्देवा भूमिष्ठानसुराञ्जहि ॥
- 13-140-012a इत्युक्त आह देवान्स न शक्नोमि महीगतान् ।
- 13-140-012c दग्धुं तपो हि क्षीयेन्मे धक्ष्यामीति च पार्थिव ॥
- 13-140-013a एवं दग्धा भगवता दानवाः स्वेन तेजसा ।

- 13-140-013c अगस्त्येन तदा राजंस्तपसा भावितात्मना ॥
- 13-140-014a ईदृशश्चाप्यगस्त्यो हि कथितस्ते मयानघ ।
- 13-140-014c ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमगस्त्यात्क्षत्रियं वरम् ॥
- 13-140-015a इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ।
- 13-140-015c शृणु राजन्वसिष्ठस्य मुख्यं कर्म यशस्विनः ॥
- 13-140-016a आदित्याः सत्रमासन्त सरो वै मानसं प्रति ।
- 13-140-016c वसिष्ठं मनसा गत्वा श्रुत्वा तत्रास्य गोचरम् ॥
- 13-140-017a यजमानांस्तु तान्दृष्ट्वा व्यग्रान्दीक्षानुकर्षितान् ।
- 13-140-017c हन्तुमिच्छन्ति शैलाभाः खलिनो नाम दानवाः ॥
- 13-140-018a अदूरात्तु ततस्तेषां ब्रह्मदत्तवरं सरः ।
- 13-140-018c हता हता वै ते तत्र जीवन्त्याप्लुत्य दानवाः ॥
- 13-140-019a ते प्रगृह्य महाघोरान्पर्वतान्परिघान्द्रुमान् ।
- 13-140-019c विक्षोभयन्तः सलिलमुत्थिताः शतयोजनम् ॥
- 13-140-020a अभ्यद्रवन्त देवांस्ते सहस्राणि दशैव ह ।
- 13-140-020c ततस्तैरदिता देवाः शरणं वासवं ययुः ॥
- 13-140-021a स च तैर्व्यथितः शक्रो वसिष्ठं शरणं ययौ ।
- 13-140-021c ततोऽभयं ददौ तेभ्यो वसिष्ठो भगवानृषिः ॥
- 13-140-022a तथा तान्दुःखिताञ्जानन्नानृशंस्यपरो मुनिः ।
- 13-140-022c अयत्नेनादहत्सर्वान्खलिनः स्वेन तेजसा ॥
- 13-140-023a कैलासं प्रस्थितां चापि नदीं गङ्गां महातपाः ।
- 13-140-023c आनयत्तत्सरो दिव्यं तथा भिन्नं च तत्सरः ॥
- 13-140-024a सरो भिन्नं तथा नद्या सरयूः सा ततोऽभवत् ।
- 13-140-024c हताश्च खलिनो यत्र स देशः खलिनोऽभवत् ॥
- 13-140-025a एवं सेन्द्रा वसिष्ठेन रक्षितास्त्रिदिवौकसः ।
- 13-140-025c ब्रह्मदत्तवराश्चैव हता दैत्या महात्मना ॥
- 13-140-026a एतत्कर्म वसिष्ठस्य कथितं ते मयानघ ।
- 13-140-026c ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं वसिष्ठात्क्षत्रियं वरम् ॥

13-141-001 भीष्म उवाच

- 13-141-001a इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ।
- 13-141-001c शृणु मे हैहयश्रेष्ठ कर्मात्रेः सुमहात्मनः ॥
- 13-141-002a घोरे तमस्ययुध्यन्त सहिता देवदानवाः ।

- 13-141-002c अविध्यत शरैस्तत्र स्वर्भानुः सोमभास्करो ॥
- 13-141-003a अथ ते तमसा ग्रस्ता निहन्यन्ते स्म दानवैः ।
- 13-141-003c देवा नृपतिशार्दूल सहैव बलिभिस्तदा ॥
- 13-141-004a असुरैर्वध्यमानास्ते क्षीणप्राणा दिवौकसः ।
- 13-141-004c अपश्यन्त तपस्यन्तमत्रिं विप्रं महावने ॥
- 13-141-005a अथैनमब्रुवन्देवाः शान्तक्रोधं जितेन्द्रियम् ।
- 13-141-005c असुरैरिषुभिर्विद्धौ चन्द्रादित्याविमावुभौ ॥
- 13-141-006a वयं वध्यामहे चापि शत्रुभिस्तमसावृते ।
- 13-141-006c नाधिगच्छाम शान्तिं च भयात्त्रायस्व नः प्रभो ॥
- 13-141-007a कथं रक्षामि भवतस्तेऽब्रुवंश्चन्द्रमा भव ।
- 13-141-007c तिमिरघ्नश्च सविता दस्युहा चैव नो भव ॥
- 13-141-008a एवमुक्तस्तदात्रिस्तु तमोनुदभवच्छशी ।
- 13-141-008c अपश्यत्सौम्यभावं च सूर्यस्य प्रतिदर्शनम् ॥
- 13-141-009a दृष्ट्वा नातिप्रभं सोमं तथा सूर्यं च पार्थिव ।
- 13-141-009c प्रकाशमकरोदत्रिस्तपसा स्वेन संयुगे ॥
- 13-141-010a जगद्वितिमिरं चापि प्रदीप्तमकरोत्तदा ।
- 13-141-010c व्यजयच्छत्रुसंघांश्च देवानां स्वेन तेजसा ॥
- 13-141-011a अत्रिणा दह्यमानांस्तान्दृष्ट्वा देवा महासुरान् ।
- 13-141-011c पराक्रमैस्तेऽपि तदा व्यत्यघ्नन्त्रिरक्षिताः ॥
- 13-141-012a उद्भासितश्च सविता देवास्त्राता हतासुराः ।
- 13-141-012c अत्रिणा त्वथ सोमत्वं कृतमुत्तमतेजसा ॥
- 13-141-013a अद्वितीयेन मुनिना जपता चर्मवाससा ।
- 13-141-013c फलभक्षेण राजर्षे पश्य कर्मात्रिणा कृतम् ॥
- 13-141-014a तस्यापि विस्तरेणोक्तं कर्मात्रेः सुमहात्मनः ।
- 13-141-014c ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमत्रितः क्षत्रियं वरम् ॥
- 13-141-015a इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ।
- 13-141-015c शृणु राजन्महत्कर्म च्यवनस्य महात्मनः ॥
- 13-141-016a अश्विनोः प्रतिसंश्रुत्य च्यवनः पाकशासनम् ।
- 13-141-016c प्रोवाच सहितं देवैः सोमपावश्विनौ कुरु ॥

13-141-017 इन्द्र उवाच

- 13-141-017a अस्माभिर्वर्जितावेतौ भवेतां सोमपौ कथम् ।

- 13-141-017c देवैर्न संमितावेतौ तस्मान्मैवं वदस्व नः ॥
- 13-141-018a अश्विभ्यां सह नेच्छामः पातुं सोमं महाव्रत ।
- 13-141-018c पिबन्त्वन्ये यथाकामं नाहं पातुमिहोत्सहे ॥
- 13-141-019 च्यवन उवाच**
- 13-141-019a न चेत्करिष्यसि वचो मयोक्तं बलसूदन ।
- 13-141-019c मया प्रमथितः सद्यः सोमं पास्यसि वै मखे ॥
- 13-141-020a ततः कर्म समारब्धं हिताय सहसाश्विनोः ।
- 13-141-020c च्यवनेन ततो मन्त्रैरभिभूताः सुराभवन् ॥
- 13-141-021a तत्तु कर्म समारब्धं दृष्ट्वेन्द्रः क्रोधमूर्छितः ।
- 13-141-021c उद्यम्य विपुलं शैलं च्यवनं समुपाद्रवत् ॥
- 13-141-021e तथा वज्रेण भगवानमर्षाकुललोचनः ॥
- 13-141-022a तमापतन्तं दृष्ट्वैव च्यवनस्तपसान्वितः ।
- 13-141-022c अद्भिः सिक्त्वास्तम्भयत्तं सवज्रं सहपर्वतम् ॥
- 13-141-023a अथेन्द्रस्य महाघोरं सोऽसृजच्छत्रुमेव ह ।
- 13-141-023c मदं मन्त्राहुतिमयं व्यादितास्यं महामुनिः ॥
- 13-141-024a तस्य दन्तसहस्रं तु बभूव शतयोजनम् ।
- 13-141-024c द्वियोजनशतास्तस्य दंष्ट्राः परमदारुणाः ॥
- 13-141-024e हनुस्तस्याभवद्भूमावेकश्चास्यास्पृशद्विवम् ॥
- 13-141-025a जिह्वामूले स्थितास्तस्य सर्वे देवाः सवासवाः ।
- 13-141-025c तिमेरास्यमनुप्राप्ता यथा मत्स्या महार्णवे ॥
- 13-141-026a ते संमन्त्र्य ततो देवा मदस्यास्यगतास्तदा ।
- 13-141-026c अब्रुवन्सहिताः शक्रं प्रणमास्मै द्विजातये ॥
- 13-141-026e अश्विभ्यां सह सोमं च पिबामो विगतज्वराः ॥
- 13-141-027a ततः स प्रणतः शक्रश्चकार च्यवनस्य तत् ।
- 13-141-027c च्यवनः कृतवांस्तौ चाप्यश्विनौ सोमपीथिनौ ॥
- 13-141-028a ततः प्रत्याहरत्कर्म मदं च व्यभजन्मुनिः ।
- 13-141-028c अक्षेषु मृगयायां च पाने स्त्रीषु च वीर्यवान् ॥
- 13-141-029a एतैर्दोषैर्नरो राजन्क्षयं याति न संशयः ।
- 13-141-029c तस्मादेतान्नरो नित्यं दूरतः परिवर्जयेत् ॥
- 13-141-030a एतत्ते च्यवनस्यापि कर्म राजन्प्रकीर्तितम् ।
- 13-141-030c ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं च्यवनात्क्षत्रियं वरम् ॥

13-142-001 भीष्म उवाच

- 13-142-001a तूष्णीमासीदर्जुनस्तु पवनस्त्वब्रवीत्पुनः ।
 13-142-001c शृणु मे ब्राह्मणेष्वेव मुख्यं कर्म जनाधिप ॥
 13-142-002a मदस्यास्यमनुप्राप्ता यदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
 13-142-002c तदेयं च्यवनेनेह हृता तेषां वसुंधरा ॥
 13-142-003a उभौ लोकौ हतौ मत्वा ते देवा दुःखिताभवन् ।
 13-142-003c शोकार्ताश्च महात्मानं ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥

13-142-004 देवा ऊचुः

- 13-142-004a मदास्यव्यतिषिक्तानामस्माकं लोकपूजित ।
 13-142-004c च्यवनेन हृता भूमिः कपैश्चापि दिवं प्रभो ॥

13-142-005 ब्रह्मोवाच

- 13-142-005a गच्छध्वं शरणं विप्रानाशु सेन्द्रा दिवौकसः ।
 13-142-005c प्रसाद्य तानुभौ लोकाववाप्स्यथ यथा पुरा ॥
 13-142-006a ते ययुः शरणं विप्रांस्त ऊचुः काञ्जयामहे ।
 13-142-006c इत्युक्तास्ते द्विजान्प्राहुर्जयतेह कपानिति ॥
 13-142-006e भूगतान्हि विजेतारो वयमित्येव पार्थिव ॥
 13-142-007a ततः कर्म समारब्धं ब्राह्मणैः कपनाशनम् ।
 13-142-007c तच्छ्रुत्वा प्रेषितो दूतो ब्राह्मणेभ्यो धनी कपैः ॥
 13-142-008a स च तान्ब्राह्मणानाह धनी कपवचो यथा ।
 13-142-008c भवद्भिः सदृशाः सर्वे कपाः किमिह वर्तते ॥
 13-142-009a सर्वे वेदविदः प्राज्ञाः सर्वे च क्रतुयाजिनः ।
 13-142-009c सर्वे सत्यव्रताश्चैव सर्वे तुल्या महर्षिभिः ॥
 13-142-010a श्रीश्चैव रमते तेषु धारयन्ति श्रियं च ते ।
 13-142-010c वृथा दारान्न गच्छन्ति वृथामांसं न भुञ्जते ॥
 13-142-011a दीप्तमग्निं जुह्वति च गुरूणां वचने स्थिताः ।
 13-142-011c सर्वे च नियतात्मानो बालानां संविभागिनः ॥
 13-142-012a उपेत्य शकटैर्यान्ति न सेवन्ति रजस्वलाम् ।
 13-142-012c अभुक्तवत्सु नाश्रन्ति दिवा चैव न शेरते ॥
 13-142-013a एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्गुणैर्युक्तान्कथं कपान् ।
 13-142-013c विजेष्यथ निवर्तध्वं निवृत्तानां शुभं हि वः ॥

13-142-014 ब्राह्मणा ऊचुः

- 13-142-014a कपान्वयं विजेष्यामो ये देवास्ते वयं स्मृताः ।
 13-142-014c तस्माद्वध्याः कपास्माकं धनिन्याहि यथागतम् ॥
 13-142-015a धनी गत्वा कपानाह न वो विप्राः प्रियंकराः ।
 13-142-015c गृहीत्वास्त्राण्यथो विप्रान्कपाः सर्वे समाद्रवन् ॥
 13-142-016a समुदग्रध्वजान्दृष्ट्वा कपान्सर्वे द्विजातयः ।
 13-142-016c व्यसृजञ्ज्वलितानग्नीन्कपानां प्राणनाशनान् ॥
 13-142-017a ब्रह्मसृष्टा हव्यभुजः कपान्भुक्त्वा सनातनाः ।
 13-142-017c नभसीव यथाभ्राणि व्यराजन्त नराधिप ॥
 13-142-017e प्रशशंसुर्द्विजांश्चैव ब्रह्माणं च यशस्विनम् ॥
 13-142-018a तेषां तेजस्तथा वीर्यं देवानां ववृधे ततः ।
 13-142-018c अवाप्नुवंश्चामरत्वं त्रिषु लोकेषु पूजितम् ॥
 13-142-019a इत्युक्तवचनं वायुमर्जुनः प्रत्यभाषत ।
 13-142-019c प्रतिपूज्य महाबाहो यत्तच्छृणु नराधिप ॥
 13-142-020a जीवाम्यहं ब्राह्मणार्थे सर्वथा सततं प्रभो ।
 13-142-020c ब्रह्मणे ब्राह्मणेभ्यश्च प्रणमामि च नित्यशः ॥
 13-142-021a दत्तात्रेयप्रसादाच्च मया प्राप्तमिदं यशः ।
 13-142-021c लोके च परमा कीर्तिर्धर्मश्च चरितो महान् ॥
 13-142-022a अहो ब्राह्मणकर्माणि यथा मारुत तत्त्वतः ।
 13-142-022c त्वया प्रोक्तानि कात्स्न्येन श्रुतानि प्रयतेन ह ॥

13-142-023 वायुरुवाच

- 13-142-023a ब्राह्मणान्क्षत्रधर्मेण पालयस्वेन्द्रियाणि च ।
 13-142-023c भृगुभ्यस्ते भयं घोरं तत्तु कालाद्भविष्यति ॥

13-143-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-143-001a ब्राह्मणानर्चसे राजन्सततं संशितव्रतान् ।
 13-143-001c कं तु कर्मोदयं दृष्ट्वा तानर्चसि नराधिप ॥
 13-143-002a कां वा ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा महाव्रत ।
 13-143-002c तानर्चसि महाबाहो सर्वमेतद्वदस्व मे ॥

13-143-003 भीष्म उवाच

- 13-143-003a एष ते केशवः सर्वमाख्यास्यति महामतिः ।

13-143-003c	व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां दृष्टव्युष्टिर्महाव्रतः ॥
13-143-004a	बलं श्रोत्रे वाङ्मनश्चक्षुषी च; ज्ञानं तथा न विशुद्धं ममाद्य ।
13-143-004c	देहन्यासो नातिचिरान्मतो मे; न चातितूर्णं सविताद्य याति ॥
13-143-005a	उक्ता धर्मा ये पुराणे महान्तो; ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां विशां च ।
13-143-005c	पौराणं ये दण्डमुपासते च; शेषं कृष्णादुपशिक्षस्व पार्थ ॥
13-143-006a	अहं ह्येनं वेद्मि तत्त्वेन कृष्णं; योऽयं हि यच्चास्य बलं पुराणम् ।
13-143-006c	अमेयात्मा केशवः कौरवेन्द्र; सोऽयं धर्मं वक्ष्यति संशयेषु ॥
13-143-007a	कृष्णः पृथ्वीमसृजत्खं दिवं च; वराहोऽयं भीमबलः पुराणः ।
13-143-007c	अस्य चाधोऽथान्तरिक्षं दिवं च; दिशश्चतस्रः प्रदिशश्चतस्रः ॥
13-143-007e	सृष्टिस्तथैवेयमनुप्रसूता; स निर्ममे विश्वमिदं पुराणम् ॥
13-143-008a	अस्य नाभ्यां पुष्करं संप्रसूतं; यत्रोत्पन्नः स्वयमेवामितौजाः ।
13-143-008c	येनाच्छिन्नं तत्तमः पार्थ घोरं; यत्तत्तिष्ठत्यर्णवं तर्जयानम् ॥
13-143-009a	कृते युगे धर्म आसीत्समग्र; स्त्रेताकाले ज्ञानमनुप्रपन्नः ।
13-143-009c	बलं त्वासीद्द्वापरे पार्थ कृष्णः; कलावधर्मः क्षितिमाजगाम ॥
13-143-010a	स पूर्वदेवो निजघान दैत्या; न्स पूर्वदेवश्च बभूव सम्राट् ।
13-143-010c	स भूतानां भावनो भूतभव्यः; स विश्वस्यास्य जगतश्चापि गोप्ता ॥
13-143-011a	यदा धर्मो ग्लायति वै सुराणां; तदा कृष्णो जायते मानुषेषु ।
13-143-011c	धर्मे स्थित्वा स तु वै भावितात्मा; परांश्च लोकानपरांश्च याति ॥
13-143-012a	त्याज्यांस्त्यक्त्वाथासुराणां वधाय; कार्याकार्ये कारणं चैव पार्थ ।
13-143-012c	कृतं करिष्यत्क्रियते च देवो; मुहुः सोमं विद्धि च शक्रमेतम् ॥
13-143-013a	स विश्वकर्मा स च विश्वरूपः; स विश्वभृद्विश्वसृग्विश्वजिच्च ।
13-143-013c	स शूलभृच्छोणितभृत्कराल; स्तं कर्मभिर्विदितं वै स्तुवन्ति ॥
13-143-014a	तं गन्धर्वा अप्सरसश्च नित्य; मुपतिष्ठन्ते विबुधानां शतानि ।
13-143-014c	तं राक्षसाश्च परिसंवहन्ते; रायस्पोषः स विजिगीषुरेकः ॥
13-143-015a	तमध्वरे शंसितारः स्तुवन्ति; रथंतरे सामगाश्च स्तुवन्ति ।
13-143-015c	तं ब्राह्मणा ब्रह्ममन्त्रैः स्तुवन्ति; तस्मै हविरध्वर्यवः कल्पयन्ति ॥
13-143-016a	स पौराणीं ब्रह्मगुहां प्रविष्टो; महीसत्रं भारताग्रे ददर्श ।
13-143-016c	स चैव गामुद्दधाराग्र्यकर्मा; विक्षोभ्य दैत्यानुरगान्दानवांश्च ॥
13-143-017a	तस्य भक्षान्विविधान्वेदयन्ति; तमेवाजौ वाहनं वेदयन्ति ।
13-143-017c	तस्यान्तरिक्षं पृथिवी दिवं च; सर्वं वशे तिष्ठति शाश्वतस्य ॥
13-143-018a	स कुम्भरेताः ससृजे पुराणं; यत्रोत्पन्नमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ।

- 13-143-018c स मातरिश्वा विभुरश्ववाजी; स रश्मिमान्सविता चादिदेवः ॥
- 13-143-019a तेनासुरा विजिताः सर्व एव; तस्य विक्रान्तैर्विजितानीह त्रीणि ।
- 13-143-019c स देवानां मानुषाणां पितॄणां; तमेवाहुर्यज्ञविदां वितानम् ॥
- 13-143-020a स एव कालं विभजन्नुदेति; तस्योत्तरं दक्षिणं चायने द्वे ।
- 13-143-020c तस्यैवोर्ध्वं तिर्यगधश्चरन्ति; गभस्तयो मेदिनीं तापयन्तः ॥
- 13-143-021a तं ब्राह्मणा वेदविदो जुषन्ति; तस्यादित्यो भामुपयुज्य भाति ।
- 13-143-021c स मासि मास्यध्वरकृद्विधत्ते; तमध्वरे वेदविदः पठन्ति ॥
- 13-143-022a स एकयुक्चक्रमिदं त्रिनाभि; सप्ताश्वयुक्तं वहते वै त्रिधामा ।
- 13-143-022c महातेजाः सर्वगः सर्वसिंहः; कृष्णो लोकान्धारयते तथैकः ॥
- 13-143-022e अश्रन्ननश्रंश्च तथैव धीरः; कृष्णं सदा पार्थ कर्तारमेहि ॥
- 13-143-023a स एकदा कक्षगतो महात्मा; तृप्तो विभुः खाण्डवे धूमकेतुः ।
- 13-143-023c स राक्षसानुरगांश्चावजित्य; सर्वत्रगः सर्वमग्नौ जुहोति ॥
- 13-143-024a स एवाश्वः श्वेतमश्वं प्रयच्छ; त्स एवाश्वानथ सर्वाश्चकार ।
- 13-143-024c त्रिवन्धुरस्तस्य रथस्त्रिचक्र; स्त्रिवृच्छिराश्चतुरस्रश्च तस्य ॥
- 13-143-025a स विहायो व्यदधात्पञ्चनाभिः; स निर्ममे गां दिवमन्तरिक्षम् ।
- 13-143-025c एवं रम्यानसृजत्पर्वतांश्च; हृषीकेशोऽमितदीप्ताग्नितेजाः ॥
- 13-143-026a स लङ्घयन्वै सरितो जिघांस; न्स तं वज्रं प्रहरन्तं निरास ।
- 13-143-026c स महेन्द्रः स्तूयते वै महाध्वरे; विप्रैरेको ऋक्सहस्रैः पुराणैः ॥
- 13-143-027a दुर्वासा वै तेन नान्येन शक्यो; गृहे राजन्वासयितुं महौजाः ।
- 13-143-027c तमेवाहुरृषिमेकं पुराणं; स विश्वकृद्विदधात्यात्मभावान् ॥
- 13-143-028a वेदांश्च यो वेदयतेऽधिदेवो; विधींश्च यश्चाश्रयते पुराणान् ।
- 13-143-028c कामे वेदे लौकिके यत्फलं च; विष्वक्सेने सर्वमेतत्प्रतीहि ॥
- 13-143-029a ज्योतींषि शुक्लानि च सर्वलोके; त्रयो लोका लोकपालास्त्रयश्च ।
- 13-143-029c त्रयोऽग्नयो व्याहतयश्च तिस्रः; सर्वे देवा देवकीपुत्र एव ॥
- 13-143-030a संवत्सरः स ऋतुः सोऽर्धमासः; सोऽहोरात्रः स कला वै स काष्ठाः ।
- 13-143-030c मात्रा मुहूर्ताश्च लवाः क्षणाश्च; विष्वक्सेने सर्वमेतत्प्रतीहि ॥
- 13-143-031a चन्द्रादित्यौ ग्रहनक्षत्रताराः; सर्वाणि दर्शान्यथ पौर्णमास्यः ।
- 13-143-031c नक्षत्रयोगा ऋतवश्च पार्थ; विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रसूतम् ॥
- 13-143-032a रुद्रादित्या वसवोऽथाश्विनौ च; साध्या विश्वे मरुतां षड्गणाश्च ।
- 13-143-032c प्रजापतिर्देवमातादितिश्च; सर्वे कृष्णादृषयश्चैव सप्त ॥
- 13-143-033a वायुर्भूत्वा विक्षिपते च विश्वः; मग्निर्भूत्वा दहते विश्वरूपः ।

- 13-143-033c आपो भूत्वा मज्जयते च सर्वः; ब्रह्मा भूत्वा सृजते विश्वसंधान् ॥
- 13-143-034a वेद्यं च यद्वेदयते च वेदा; न्विधिश्च यश्चाश्रयते विधेयान् ।
- 13-143-034c धर्मे च वेदे च बले च सर्वः; चराचरं केशवं त्वं प्रतीहि ॥
- 13-143-035a ज्योतिर्भूतः परमोऽसौ पुरस्ता; त्प्रकाशयन्प्रभया विश्वरूपः ।
- 13-143-035c अपः सृष्ट्वा ह्यात्मभूरात्मयोनिः; पुराकरोत्सर्वमेवाथ विश्वम् ॥
- 13-143-036a ऋतून्नुत्पातान्विविधान्यद्भुतानि; मेघान्विद्युत्सर्वमैरावतं च ।
- 13-143-036c सर्वं कृष्णात्स्थावरं जङ्गमं च; विश्वाख्याताद्विष्णुमेनं प्रतीहि ॥
- 13-143-037a विश्वावासं निर्गुणं वासुदेवं; संकर्षणं जीवभूतं वदन्ति ।
- 13-143-037c ततः प्रद्युम्नमनिरुद्धं चतुर्थः; माज्ञापयत्यात्मयोनिर्महात्मा ॥
- 13-143-038a स पञ्चधा पञ्चजनोपपन्नः; संचोदयन्विश्वमिदं सिसृक्षुः ।
- 13-143-038c ततश्चकारावनिमारुतौ च; खं ज्योतिरापश्च तथैव पार्थ ॥
- 13-143-039a स स्थावरं जङ्गमं चैवमेतः; चतुर्विधं लोकमिमं च कृत्वा ।
- 13-143-039c ततो भूमिं व्यदधात्पञ्चबीजां; द्यौः पृथिव्यां धास्यति भूरिवारि ॥
- 13-143-039e तेन विश्वं कृतमेतद्धि राजः; न्स जीवयत्यात्मनैवात्मयोनिः ॥
- 13-143-040a ततो देवानसुरान्मानुषांश्च; लोकानृषींश्चाथ पितृन्प्रजाश्च ।
- 13-143-040c समासेन विविधान्प्राणिलोका; न्सर्वान्सदा भूतपतिः सिसृक्षुः ॥
- 13-143-041a शुभाशुभं स्थावरं जङ्गमं च; विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ।
- 13-143-041c यद्वर्तते यच्च भविष्यतीह; सर्वमेतत्केशवं त्वं प्रतीहि ॥
- 13-143-042a मृत्युश्चैव प्राणिनामन्तकाले; साक्षात्कृष्णः शाश्वतो धर्मवाहः ।
- 13-143-042c भूतं च यच्चेह न विद्म किं चि; द्विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ॥
- 13-143-043a यत्प्रशस्तं च लोकेषु पुण्यं यच्च शुभाशुभम् ।
- 13-143-043c तत्सर्वं केशवोऽचिन्त्यो विपरीतमतो भवेत् ॥
- 13-143-044a एतादृशः केशवोऽयं स्वयंभूः नारायणः परमश्चाव्ययश्च ।
- 13-143-044c मध्यं चास्य जगतस्तस्थुषश्च; सर्वेषां भूतानां प्रभवश्चाप्ययश्च ॥

13-144-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-144-001a ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं त्वं मधुसूदन ।
- 13-144-001c वेत्ता त्वमस्य चार्थस्य वेद त्वां हि पितामहः ॥

13-144-002 वासुदेव उवाच

- 13-144-002a शृणुष्वावहितो राजन् द्विजानां भरतर्षभ ।
- 13-144-002c यथातत्त्वेन वदतो गुणान्मे कुरुसत्तम ॥

13-144-003a	प्रद्युम्नः परिपप्रच्छ ब्राह्मणैः परिकोपितः ।
13-144-003c	किं फलं ब्राह्मणेष्वस्ति पूजायां मधुसूदन ॥
13-144-003e	ईश्वरस्य सतस्तस्य इह चैव परत्र च ॥
13-144-004a	सदा द्विजातीन्संपूज्य किं फलं तत्र मानद ।
13-144-004c	एतद्ब्रूहि पितः सर्वं सुमहान्संशयोऽत्र मे ॥
13-144-005a	इत्युक्तवचनस्तेन प्रद्युम्नेन तदा त्वहम् ।
13-144-005c	प्रत्यब्रुवं महाराज यत्तच्छृणु समाहितः ॥
13-144-006a	व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां रौक्मिणेय निबोध मे ।
13-144-006c	एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ॥
13-144-007a	अस्मिँल्लोके रौक्मिणेय तथामुष्मिंश्च पुत्रक ।
13-144-007c	ब्राह्मणप्रमुखं सौख्यं न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
13-144-008a	ब्राह्मणप्रमुखं वीर्यमायुः कीर्तिर्यशो बलम् ।
13-144-008c	लोका लोकेश्वराश्चैव सर्वे ब्राह्मणपूर्वकाः ॥
13-144-009a	तत्कथं नाद्रियेयं वै ईश्वरोऽस्मीति पुत्रक ।
13-144-009c	मा ते मन्युर्महाबाहो भवत्वत्र द्विजान्प्रति ॥
13-144-010a	ब्राह्मणो हि महद्भूतमस्मिँल्लोके परत्र च ।
13-144-010c	भस्म कुर्युर्जगदिदं क्रुद्धाः प्रत्यक्षदर्शिनः ॥
13-144-011a	अन्यानपि सृजेयुश्च लोकाँल्लोकेश्वरांस्तथा ।
13-144-011c	कथं तेषु न वर्तेय सम्यग्ज्ञानात्सुतेजसः ॥
13-144-012a	अवसन्मदृहे तात ब्राह्मणो हरिपिङ्गलः ।
13-144-012c	चीरवासा बिल्वदण्डी दीर्घश्मश्रुनखादिमान् ॥
13-144-012e	दीर्घेभ्यश्च मनुष्येभ्यः प्रमाणादधिको भुवि ॥
13-144-013a	स स्म संचरते लोकान्ये दिव्या ये च मानुषाः ।
13-144-013c	इमा गाथा गायमानश्चत्वरेषु सभासु च ॥
13-144-014a	दुर्वाससं वासयेत्को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे ।
13-144-014c	परिभाषां च मे श्रुत्वा को नु दद्यात्प्रतिश्रयम् ॥
13-144-014e	यो मां कश्चिद्वासयेत न स मां कोपयेदिह ॥
13-144-015a	तं स्म नाद्रियते कश्चित्ततोऽहं तमवासयम् ।
13-144-016a	स स्म भुङ्क्ते सहस्राणां बहूनामन्नमेकदा ।
13-144-016c	एकदा स्माल्पकं भुङ्क्ते न वैति च पुनर्गृहान् ॥
13-144-017a	अकस्माच्च प्रहसति तथाकस्मात्प्ररोदिति ।

13-144-017c	न चास्य वयसा तुल्यः पृथिव्यामभवत्तदा ॥
13-144-018a	सोऽस्मदावसथं गत्वा शय्याश्चास्तरणानि च ।
13-144-018c	कन्याश्चालंकृता दग्ध्वा ततो व्यपगतः स्वयम् ॥
13-144-019a	अथ मामब्रवीद्भूयः स मुनिः संशितव्रतः ।
13-144-019c	कृष्ण पायसमिच्छामि भोक्तुमित्येव सत्वरः ॥
13-144-020a	सदैव तु मया तस्य चित्तज्ञेन गृहे जनः ।
13-144-020c	सर्वाण्येवान्नपानानि भक्ष्याश्चोच्चावचास्तथा ॥
13-144-020e	भवन्तु सत्कृतानीति पूर्वमेव प्रचोदितः ॥
13-144-021a	ततोऽहं ज्वलमानं वै पायसं प्रत्यवेदयम् ।
13-144-021c	तद्भुक्त्वैव तु स क्षिप्रं ततो वचनमब्रवीत् ॥
13-144-021e	क्षिप्रमङ्गानि लिम्पस्व पायसेनेति स स्म ह ॥
13-144-022a	अविमृश्यैव च ततः कृतवानस्मि तत्तथा ।
13-144-022c	तेनोच्छिष्टेन गात्राणि शिरश्चैवाभ्यमृक्षयम् ॥
13-144-023a	स ददर्श तदाभ्याशे मातरं ते शुभाननाम् ।
13-144-023c	तामपि स्मयमानः स पायसेनाभ्यलेपयत् ॥
13-144-024a	मुनिः पायसदिग्धाङ्गीं रथे तूर्णमयोजयत् ।
13-144-024c	तमारुह्य रथं चैव निर्ययौ स गृहान्मम ॥
13-144-025a	अग्निवर्णो ज्वलन्धीमान्स द्विजो रथधुर्यवत् ।
13-144-025c	प्रतोदेनातुदद्वालां रुक्मिणीं मम पश्यतः ॥
13-144-026a	न च मे स्तोकमप्यासीद्दुःखमीर्ष्याकृतं तदा ।
13-144-026c	ततः स राजमार्गेण महता निर्ययौ बहिः ॥
13-144-027a	तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं दाशार्हा जातमन्यवः ।
13-144-027c	तत्राजल्पन्मिथः केचित्समाभाष्य परस्परम् ॥
13-144-028a	ब्राह्मणा एव जायेरन्नान्यो वर्णः कथंचन ।
13-144-028c	को ह्येनं रथमास्थाय जीवेदन्यः पुमानिह ॥
13-144-029a	आशीविषविषं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णतरं विषम् ।
13-144-029c	ब्रह्माशीविषदग्धस्य नास्ति कश्चिच्चिकित्सकः ॥
13-144-030a	तस्मिन्व्रजति दुर्धर्षे प्रास्वलद्रुक्मिणी पथि ।
13-144-030c	तां नामर्षयत श्रीमांस्ततस्तूर्णमचोदयत् ॥
13-144-031a	ततः परमसंकुद्धो रथात्प्रस्कन्द्य स द्विजः ।
13-144-031c	पदातिरुत्पथेनैव प्राधावदक्षिणामुखः ॥

13-144-032a	तमुत्पथेन धावन्तमन्वधावं द्विजोत्तमम् ।
13-144-032c	तथैव पायसादिग्धः प्रसीद भगवन्निति ॥
13-144-033a	ततो विलोक्य तेजस्वी ब्राह्मणो मामुवाच ह ।
13-144-033c	जितः क्रोधस्त्वया कृष्ण प्रकृत्यैव महाभुज ॥
13-144-034a	न तेऽपराधमिह वै दृष्टवानस्मि सुव्रत ।
13-144-034c	प्रीतोऽस्मि तव गोविन्द वृणु कामान्यथेप्सितान् ॥
13-144-034e	प्रसन्नस्य च मे तात पश्य व्युष्टिर्यथाविधा ॥
13-144-035a	यावदेव मनुष्याणामन्ने भावो भविष्यति ।
13-144-035c	यथैवान्ने तथा तेषां त्वयि भावो भविष्यति ॥
13-144-036a	यावच्च पुण्या लोकेषु त्वयि कीर्तिर्भविष्यति ।
13-144-036c	त्रिषु लोकेषु तावच्च वैशिष्ट्यं प्रतिपत्स्यसे ॥
13-144-036e	सुप्रियः सर्वलोकस्य भविष्यसि जनार्दन ॥
13-144-037a	यत्ते भिन्नं च दग्धं च यच्च किञ्चिद्विनाशितम् ।
13-144-037c	सर्वं तथैव द्रष्टासि विशिष्टं वा जनार्दन ॥
13-144-038a	यावदेतत्प्रलिप्तं ते गात्रेषु मधुसूदन ।
13-144-038c	अतो मृत्युभयं नास्ति यावदिच्छा तवाच्युत ॥
13-144-039a	न तु पादतले लिप्ते कस्मात्ते पुत्रकाद्य वै ।
13-144-039c	नैतन्मे प्रियमित्येव स मां प्रीतोऽब्रवीत्तदा ॥
13-144-039e	इत्युक्तोऽहं शरीरं स्वमपश्यं श्रीसमायुतम् ॥
13-144-040a	रुक्मिणीं चाब्रवीत्प्रीतः सर्वस्त्रीणां वरं यशः ।
13-144-040c	कीर्तिं चानुत्तमां लोके समवाप्स्यसि शोभने ॥
13-144-041a	न त्वां जरा वा रोगो वा वैवर्ण्यं चापि भामिनि ।
13-144-041c	स्प्रक्ष्यन्ति पुण्यगन्धा च कृष्णमाराधयिष्यसि ॥
13-144-042a	षोडशानां सहस्राणां वधूनां केशवस्य ह ।
13-144-042c	वरिष्ठा सहलोक्या च केशवस्य भविष्यसि ॥
13-144-043a	तव मातरमित्युक्त्वा ततो मां पुनरब्रवीत् ।
13-144-043c	प्रस्थितः सुमहातेजा दुर्वासा वह्निवज्ज्वलन् ॥
13-144-044a	एषैव ते बुद्धिरस्तु ब्राह्मणान्प्रति केशव ।
13-144-044c	इत्युक्त्वा स तदा पुत्र तत्रैवान्तरधीयत ॥
13-144-045a	तस्मिन्नन्तर्हिते चाहमुपांशुव्रतमादिशम् ।
13-144-045c	यत्किञ्चिद्ब्राह्मणो ब्रूयात्सर्वं कुर्यामिति प्रभो ॥

- 13-144-046a एतद्ब्रतमहं कृत्वा मात्रा ते सह पुत्रक ।
 13-144-046c ततः परमहृष्टात्मा प्राविशं गृहमेव च ॥
 13-144-047a प्रविष्टमात्रश्च गृहे सर्वं पश्यामि तन्नवम् ।
 13-144-047c यद्भिन्नं यच्च वै दग्धं तेन विप्रेण पुत्रक ॥
 13-144-048a ततोऽहं विस्मयं प्राप्तः सर्वं दृष्ट्वा नवं दृढम् ।
 13-144-048c अपूजयं च मनसा रौक्मिणेय द्विजं तदा ॥
 13-144-049a इत्यहं रौक्मिणेयस्य पृच्छतो भरतर्षभ ।
 13-144-049c माहात्म्यं द्विजमुख्यस्य सर्वमाख्यातवांस्तदा ॥
 13-144-050a तथा त्वमपि कौन्तेय ब्राह्मणान्सततं प्रभो ।
 13-144-050c पूजयस्व महाभागान्वाग्भिर्दानैश्च नित्यदा ॥
 13-144-051a एवं व्युष्टिमहं प्राप्तो ब्राह्मणानां प्रसादजाम् ।
 13-144-051c यच्च मामाह भीष्मोऽयं तत्सत्यं भरतर्षभ ॥

13-145-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-145-001a दुर्वाससः प्रसादात्ते यत्तदा मधुसूदन ।
 13-145-001c अवाप्तमिह विज्ञानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 13-145-002a महाभाग्यं च यत्तस्य नामानि च महात्मनः ।
 13-145-002c तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि सर्वं मतिमतां वर ॥

13-145-003 वासुदेव उवाच

- 13-145-003a हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा कपर्दिने ।
 13-145-003c यदवाप्तं महाराज श्रेयो यच्चार्जितं यशः ॥
 13-145-004a प्रयतः प्रातरुत्थाय यदधीये विशां पते ।
 13-145-004c प्राञ्जलिः शतरुद्रीयं तन्मे निगदतः शृणु ॥
 13-145-005a प्रजापतिस्तत्ससृजे तपसोऽन्ते महातपाः ।
 13-145-005c शंकरस्त्वसृजत्तात प्रजाः स्थावरजङ्गमाः ॥
 13-145-006a नास्ति किञ्चित्परं भूतं महादेवाद्विशां पते ।
 13-145-006c इह त्रिष्वपि लोकेषु भूतानां प्रभवो हि सः ॥
 13-145-007a न चैवोत्सहते स्थातुं कश्चिदग्रे महात्मनः ।
 13-145-007c न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
 13-145-008a गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
 13-145-008c विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥

13-145-009a	घोरं च निनदं तस्य पर्जन्यनिनदोपमम् ।
13-145-009c	श्रुत्वा विदीर्येद्धृदयं देवानामपि संयुगे ॥
13-145-010a	यांश्च घोरेण रूपेण पश्येत्क्रुद्धः पिनाकधृक् ।
13-145-010c	न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पन्नगाः ॥
13-145-010e	कुपिते सुखमेधन्ते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥
13-145-011a	प्रजापतेश्च दक्षस्य यजतो वितते क्रतौ ।
13-145-011c	विव्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ॥
13-145-011e	धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥
13-145-012a	ते न शर्म कुतः शान्तिं विषादं लेभिरे सुराः ।
13-145-012c	विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥
13-145-013a	तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
13-145-013c	बभूवुरवशाः पार्थ विषेदुश्च सुरासुराः ॥
13-145-014a	आपश्चुक्षुभिरे चैव चकम्पे च वसुंधरा ।
13-145-014c	व्यद्रवन्निरयश्चापि द्यौः पफाल च सर्वशः ॥
13-145-015a	अन्धेन तमसा लोकाः प्रावृता न चकाशिरे ।
13-145-015c	प्रनष्टा ज्योतिषां भाश्च सह सूर्येण भारत ॥
13-145-016a	भृशं भीतास्ततः शान्तिं चक्रुः स्वस्त्ययनानि च ।
13-145-016c	ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च हितैषिणः ॥
13-145-017a	ततः सोऽभ्यद्रवद्देवान्क्रुद्धो रौद्रपराक्रमः ।
13-145-017c	भगस्य नयने क्रुद्धः प्रहारेण व्यशातयत् ॥
13-145-018a	पूषाणं चाभिदुद्राव परेण वपुषान्वितः ।
13-145-018c	पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥
13-145-019a	ततः प्रणेमुर्देवास्ते वेपमानाः स्म शंकरम् ।
13-145-019c	पुनश्च संदधे रुद्रो दीप्तं सुनिशितं शरम् ॥
13-145-020a	रुद्रस्य विक्रमं दृष्ट्वा भीता देवाः सहर्षिभिः ।
13-145-020c	ततः प्रसादयामासुः शर्वं ते विबुधोत्तमाः ॥
13-145-021a	जेपुश्च शतरुद्रीयं देवाः कृत्वाञ्जलिं ततः ।
13-145-021c	संस्तूयमानस्त्रिदशैः प्रससाद महेश्वरः ॥
13-145-022a	रुद्रस्य भागं यज्ञे च विशिष्टं ते त्वकल्पयन् ।
13-145-022c	भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥
13-145-023a	तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितोऽभवत् ।

13-145-023c	यद्यच्चापि हतं तत्र तत्तथैव प्रदीयते ॥
13-145-024a	असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
13-145-024c	आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं तथा ॥
13-145-025a	नाशकत्तानि मघवा भेत्तुं सर्वायुधैरपि ।
13-145-025c	अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥
13-145-026a	तत ऊचुर्महात्मानो देवाः सर्वे समागताः ।
13-145-026c	रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ॥
13-145-026e	जहि दैत्यान्सह पुरैर्लोकांस्त्रायस्व मानद ॥
13-145-027a	स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा विष्णुं कृत्वा शरोत्तमम् ।
13-145-027c	शल्यमग्निं तथा कृत्वा पुङ्खं वैवस्वतं यमम् ॥
13-145-027e	वेदान्कृत्वा धनुः सर्वाञ्ज्यां च सावित्रिमुत्तमाम् ॥
13-145-028a	देवात्रथवरं कृत्वा विनियुज्य च सर्वशः ।
13-145-028c	त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तेन तानि बिभेद सः ॥
13-145-029a	शरेणादित्यवर्णेन कालाग्निसमतेजसा ।
13-145-029c	तेऽसुराः सपुरास्तत्र दग्धा रुद्रेण भारत ॥
13-145-030a	तं चैवाङ्कगतं दृष्ट्वा बालं पञ्चशिखं पुनः ।
13-145-030c	उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्तदा ॥
13-145-031a	असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ।
13-145-031c	सवज्रं स्तम्भयामास तं बाहुं परिघोपमम् ॥
13-145-032a	न संबुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
13-145-032c	सप्रजापतयः सर्वे तस्मिन्मुमुहुरीश्वरे ॥
13-145-033a	ततो ध्यात्वाथ भगवान्ब्रह्मा तममितौजसम् ।
13-145-033c	अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तमुमापतिम् ॥
13-145-034a	ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।
13-145-034c	बभूव स तदा बाहुर्बलहन्तुर्यथा पुरा ॥
13-145-035a	स चापि ब्राह्मणो भूत्वा दुर्वासा नाम वीर्यवान् ।
13-145-035c	द्वारवत्यां मम गृहे चिरं कालमुपावसत् ॥
13-145-036a	विप्रकारान्प्रयुङ्क्ते स्म सुबहून्मम वेश्मनि ।
13-145-036c	तानुदारतया चाहमक्षमं तस्य दुःसहम् ॥
13-145-037a	स देवेन्द्रश्च वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ।
13-145-037c	स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥

- 13-145-038a स कालः सोऽन्तको मृत्युः स तमो रात्र्यहानि च ।
 13-145-038c मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥
- 13-145-039a स धाता स विधाता च विश्वकर्मा स सर्ववित् ।
 13-145-039c नक्षत्राणि दिशश्चैव प्रदिशोऽथ ग्रहास्तथा ॥
 13-145-039e विश्वमूर्तिरमेयात्मा भगवानमितद्युतिः ॥
- 13-145-040a एकधा च द्विधा चैव बहुधा च स एव च ।
 13-145-040c शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥
- 13-145-041a ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानतः ।
 13-145-041c न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥
- 13-146-001 वासुदेव उवाच**
- 13-146-001a युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मनः ।
 13-146-001c रुद्राय बहुरूपाय बहुनाम्ने निबोध मे ॥
- 13-146-002a वदन्त्यग्निं महादेवं तथा स्थाणुं महेश्वरम् ।
 13-146-002c एकाक्षं त्र्यम्बकं चैव विश्वरूपं शिवं तथा ॥
- 13-146-003a द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
 13-146-003c घोराभ्यां शिवामभ्यां ते तनू बहुधा पुनः ॥
- 13-146-004a उग्रा घोरा तनूर्यास्य सोऽग्निर्विद्युत्स भास्करः ।
 13-146-004c शिवा सौम्या च या तस्य धर्मस्त्वापोऽथ चन्द्रमाः ॥
- 13-146-005a आत्मनोऽर्धं तु तस्याग्निरुच्यते भरतर्षभ ।
 13-146-005c ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तथा ॥
- 13-146-006a यास्य घोरतमा मूर्तिर्जगत्संहरते तया ।
 13-146-006c ईश्वरत्वान्महत्त्वाच्च महेश्वर इति स्मृतः ॥
- 13-146-007a यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
 13-146-007c मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥
- 13-146-008a देवानां सुमहान्यच्च यच्चास्य विषयो महान् ।
 13-146-008c यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥
- 13-146-009a समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मभिः ।
 13-146-009c शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः ॥
- 13-146-010a दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिः स्थितिश्च यत् ।
 13-146-010c स्थिरलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥
- 13-146-011a यदस्य बहुधा रूपं भूतं भव्यं भवत्तथा ।

- 13-146-011c स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥
- 13-146-012a धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटीत्यत उच्यते ।
- 13-146-012c विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥
- 13-146-013a सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
- 13-146-013c चक्षुषः प्रभवस्तेजो नास्त्यन्तोऽथास्य चक्षुषाम् ॥
- 13-146-014a सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
- 13-146-014c तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥
- 13-146-015a नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।
- 13-146-015c महयन्त्यस्य लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥
- 13-146-016a विग्रहं पूजयेद्यो वै लिङ्गं वापि महात्मनः ।
- 13-146-016c लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥
- 13-146-017a ऋषयश्चापि देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
- 13-146-017c लिङ्गमेवार्चयन्ति स्म यत्तदूर्ध्वं समास्थितम् ॥
- 13-146-018a पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।
- 13-146-018c सुखं ददाति प्रीतात्मा भक्तानां भक्तवत्सलः ॥
- 13-146-019a एष एव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ।
- 13-146-019c यजन्ते तं जनास्तत्र वीरस्थाननिषेविणम् ॥
- 13-146-020a विषमस्थः शरीरेषु स मृत्युः प्राणिनामिह ।
- 13-146-020c स च वायुः शरीरेषु प्राणोऽपानः शरीरिणाम् ॥
- 13-146-021a तस्य घोराणि रूपाणि दीप्तानि च बहूनि च ।
- 13-146-021c लोके यान्यस्य पूज्यन्ते विप्रास्तानि विदुर्बुधाः ॥
- 13-146-022a नामधेयानि वेदेषु बहून्यस्य यथार्थतः ।
- 13-146-022c निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥
- 13-146-023a वेदे चास्य विदुर्विप्राः शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
- 13-146-023c व्यासादनन्तरं यच्चाप्युपस्थानं महात्मनः ॥
- 13-146-024a प्रदाता सर्वलोकानां विश्वं चाप्युच्यते महत् ।
- 13-146-024c ज्येष्ठभूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा ऋषयोऽपरे ॥
- 13-146-025a प्रथमो ह्येष देवानां मुखादग्निरजायत ।
- 13-146-025c ग्रहैर्बहुविधैः प्राणान्संरुद्धानुत्सृजत्यपि ॥
- 13-146-026a स मोचयति पुण्यात्मा शरण्यः शरणागतान् ।
- 13-146-026c आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ॥

- 13-146-027a स ददाति मनुष्येभ्यः स एवाक्षिपते पुनः ।
 13-146-027c शक्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ॥
 13-146-028a स एवाभ्यधिको नित्यं त्रैलोक्यस्य शुभाशुभे ।
 13-146-028c ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ॥
 13-146-029a महेश्वरश्च लोकानां महतामीश्वरश्च सः ।
 13-146-029c बहुभिर्विविधै रूपैर्विश्वं व्याप्तमिदं जगत् ॥
 13-146-029e तस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे वडवामुखम् ॥

13-147-001 वैशंपायन उवाच

- 13-147-001a इत्युक्तवति वाक्यं तु कृष्णे देवकिनन्दने ।
 13-147-001c भीष्मं शांतनवं भूयः पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥
 13-147-002a निर्णये वा महाबुद्धे सर्वधर्मभृतां वर ।
 13-147-002c प्रत्यक्षमागमो वेति किं तयोः कारणं भवेत् ॥

13-147-003 भीष्म उवाच

- 13-147-003a नास्त्यत्र संशयः कश्चिदिति मे वर्तते मतिः ।
 13-147-003c शृणु वक्ष्यामि ते प्राज्ञ सम्यक्त्वमनुपृच्छसि ॥
 13-147-004a संशयः सुगमो राजन्निर्णयस्त्वत्र दुर्गमः ।
 13-147-004c दृष्टं श्रुतमनन्तं हि यत्र संशयदर्शनम् ॥
 13-147-005a प्रत्यक्षं कारणं दृष्टं हेतुकाः प्राज्ञमानिनः ।
 13-147-005c नास्तीत्येवं व्यवस्यन्ति सत्यं संशयमेव च ॥
 13-147-005e तदयुक्तं व्यवस्यन्ति बालाः पण्डितमानिनः ॥
 13-147-006a अथ चेन्मन्यसे चैकं कारणं किं भवेदिति ।
 13-147-006c शक्यं दीर्घेण कालेन युक्तेनातन्द्रितेन च ॥
 13-147-006e प्राणयात्रामनेकां च कल्पयानेन भारत ॥
 13-147-007a तत्परेणैव नान्येन शक्यं ह्येतत्तु कारणम् ।
 13-147-007c हेतूनामन्तमासाद्य विपुलं ज्ञानमुत्तमम् ॥
 13-147-007e ज्योतिः सर्वस्य लोकस्य विपुलं प्रतिपद्यते ॥
 13-147-008a तत्त्वेनागमनं राजन्हेत्वन्तगमनं तथा ।
 13-147-008c अग्राह्यमनिबद्धं च वाचः संपरिवर्जनम् ॥

13-147-009 युधिष्ठिर उवाच

- 13-147-009a प्रत्यक्षं लोकतः सिद्धं लोकाश्चागमपूर्वकाः ।

13-147-009c शिष्टाचारो बहुविधो ब्रूहि तन्मे पितामह ॥

13-147-010 भीष्म उवाच

13-147-010a धर्मस्य ह्रियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।

13-147-010c संस्था यत्नैरपि कृता कालेन परिभिद्यते ॥

13-147-011a अधर्मा धर्मरूपेण तृणैः कूपा इवावृताः ।

13-147-011c ततस्तैर्भिद्यते वृत्तं शृणु चैव युधिष्ठिर ॥

13-147-012a अवृत्त्या ये च भिन्दन्ति श्रुतत्यागपरायणाः ।

13-147-012c धर्मविद्वेषिणो मन्दा इत्युक्तस्तेषु संशयः ॥

13-147-013a अतृप्यन्तस्तु साधूनां य एवागमबुद्धयः ।

13-147-013c परमित्येव संतुष्टास्तानुपास्व च पृच्छ च ॥

13-147-014a कामार्थो पृष्ठतः कृत्वा लोभमोहानुसारिणौ ।

13-147-014c धर्म इत्येव संबुद्धास्तानुपास्व च पृच्छ च ॥

13-147-015a न तेषां भिद्यते वृत्तं यज्ञस्वाध्यायकर्मभिः ।

13-147-015c आचारः कारणं चैव धर्मश्चैव त्रयं पुनः ॥

13-147-016 युधिष्ठिर उवाच

13-147-016a पुनरेवेह मे बुद्धिः संशये परिमुह्यते ।

13-147-016c अपारे मार्गमाणस्य परं तीरमपश्यतः ॥

13-147-017a वेदाः प्रत्यक्षमाचारः प्रमाणं तत्त्रयं यदि ।

13-147-017c पृथक्त्वं लभ्यते चैषां धर्मश्चैकस्त्रयं कथम् ॥

13-147-018 भीष्म उवाच

13-147-018a धर्मस्य ह्रियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।

13-147-018c यद्येवं मन्यसे राजंस्त्रिधा धर्मविचारणा ॥

13-147-019a एक एवेति जानीहि त्रिधा तस्य प्रदर्शनम् ।

13-147-019c पृथक्त्वे चैव मे बुद्धिस्त्रयाणामपि वै तथा ॥

13-147-020a उक्तो मार्गस्त्रयाणां च तत्तथैव समाचर ।

13-147-020c जिज्ञासा तु न कर्तव्या धर्मस्य परितर्कणात् ॥

13-147-021a सदैव भरतश्रेष्ठ मा ते भूदत्र संशयः ।

13-147-021c अन्धो जड इवाशङ्को यद्ब्रवीमि तदाचर ॥

13-147-022a अहिंसा सत्यमक्रोधो दानमेतच्चतुष्टयम् ।

13-147-022c अजातशत्रो सेवस्व धर्म एष सनातनः ॥

- 13-147-023a ब्राह्मणेषु च वृत्तिर्या पितृपैतामहोचिता ।
 13-147-023c तामन्वेहि महाबाहो स्वर्गस्यैते हि देशिकाः ॥
 13-147-024a प्रमाणमप्रमाणं वै यः कुर्यादबुधो नरः ।
 13-147-024c न स प्रमाणतामर्हो विवादजननो हि सः ॥
 13-147-025a ब्राह्मणानेव सेवस्व सत्कृत्य बहुमन्य च ।
 13-147-025c एतेष्वेव त्विमे लोकाः कृत्स्ना इति निबोध तान् ॥

13-148-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-148-001a ये च धर्ममसूयन्ति ये चैनं पर्युपासते ।
 13-148-001c ब्रवीतु भगवानेतत्क्व ते गच्छन्ति तादृशाः ॥

13-148-002 भीष्म उवाच

- 13-148-002a रजसा तमसा चैव समवस्तीर्णचेतसः ।
 13-148-002c नरकं प्रतिपद्यन्ते धर्मविद्वेषिणो नराः ॥
 13-148-003a ये तु धर्मं महाराज सततं पर्युपासते ।
 13-148-003c सत्यार्जवपराः सन्तस्ते वै स्वर्गभुजो नराः ॥
 13-148-004a धर्म एव रतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् ।
 13-148-004c देवलोकं प्रपद्यन्ते ये धर्मं पर्युपासते ॥
 13-148-005a मनुष्या यदि वा देवाः शरीरमुपताप्य वै ।
 13-148-005c धर्मिणः सुखमेधन्ते लोभद्वेषविवर्जिताः ॥
 13-148-006a प्रथमं ब्रह्मणः पुत्रं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 13-148-006c धर्मिणः पर्युपासन्ते फलं पक्वमिवाशयः ॥

13-148-007 युधिष्ठिर उवाच

- 13-148-007a असतां कीदृशं रूपं साधवः किं च कुर्वते ।
 13-148-007c ब्रवीतु मे भवानेतत्सन्तोऽसन्तश्च कीदृशाः ॥

13-148-008 भीष्म उवाच

- 13-148-008a दुराचाराश्च दुर्धर्षा दुर्मुखाश्चाप्यसाधवः ।
 13-148-008c साधवः शीलसंपन्नाः शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥
 13-148-009a राजमार्गे गवां मध्ये गोष्ठमध्ये च धर्मिणः ।
 13-148-009c नोपसेवन्ति राजेन्द्र सर्गं मूत्रपुरीषयोः ॥
 13-148-010a पञ्चानामशनं दत्त्वा शेषमश्नन्ति साधवः ।
 13-148-010c न जल्पन्ति च भुञ्जाना न निद्रान्त्यार्द्रपाणयः ॥

- 13-148-011a चित्रभानुमनड्वाहं देवं गोष्ठं चतुष्पथम् ।
 13-148-011c ब्राह्मणं धार्मिकं चैत्यं ते कुर्वन्ति प्रदक्षिणम् ॥
- 13-148-012a वृद्धानां भारतप्तानां स्त्रीणां बालातुरस्य च ।
 13-148-012c ब्राह्मणानां गवां राज्ञां पन्थानं ददते च ते ॥
- 13-148-013a अतिथीनां च सर्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च ।
 13-148-013c तथा शरणकामानां गोप्ता स्यात्स्वागतप्रदः ॥
- 13-148-014a सायं प्रातर्मनुष्याणामशनं देवनिर्मितम् ।
 13-148-014c नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासविधिर्हि सः ॥
- 13-148-015a होमकाले यथा वह्निः कालमेव प्रतीक्षते ।
 13-148-015c ऋतुकाले तथा नारी ऋतुमेव प्रतीक्षते ॥
- 13-148-015e न चान्यां गच्छते यस्तु ब्रह्मचर्यं हि तत्स्मृतम् ॥
- 13-148-016a अमृतं ब्राह्मणा गाव इत्येतत्त्रयमेकतः ।
 13-148-016c तस्माद्गोब्राह्मणं नित्यमर्चयेत् यथाविधि ॥
- 13-148-017a यजुषा संस्कृतं मांसमुपभुञ्जन् दुष्यति ।
 13-148-017c पृष्ठमांसं वृथामांसं पुत्रमांसं च तत्समम् ॥
- 13-148-018a स्वदेशे परदेशे वाप्यतिथिं नोपवासयेत् ।
 13-148-018c कर्म वै सफलं कृत्वा गुरूणां प्रतिपादयेत् ॥
- 13-148-019a गुरुभ्य आसनं देयमभिवाद्याभिपूज्य च ।
 13-148-019c गुरूनभ्यर्च्य वर्धन्ते आयुषा यशसा श्रिया ॥
- 13-148-020a वृद्धान्नातिवदेज्जातु न च संप्रेषयेदपि ।
 13-148-020c नासीनः स्यात्स्थितेष्वेवमायुरस्य न रिष्यते ॥
- 13-148-021a न नग्नामीक्षते नारीं न विद्वान्पुरुषानपि ।
 13-148-021c मैथुनं सततं गुप्तमाहारं च समाचरेत् ॥
- 13-148-022a तीर्थानां गुरवस्तीर्थं शुचीनां हृदयं शुचि ।
 13-148-022c दर्शनानां परं ज्ञानं संतोषः परमं सुखम् ॥
- 13-148-023a सायं प्रातश्च वृद्धानां शृणुयात्पुष्कला गिरः ।
 13-148-023c श्रुतमाप्नोति हि नरः सततं वृद्धसेवया ॥
- 13-148-024a स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ।
 13-148-024c यच्छेद्वाङ्मनसी नित्यमिन्द्रियाणां च विभ्रमम् ॥
- 13-148-025a संस्कृतं पायसं नित्यं यवागूं कृसरं हविः ।
 13-148-025c अष्टकाः पितृदैवत्या वृद्धानामभिपूजनम् ॥

- 13-148-026a श्मश्रुकर्मणि मङ्गल्यं क्षुतानामभिनन्दनम् ।
 13-148-026c व्याधितानां च सर्वेषामायुषः प्रतिनन्दनम् ॥
 13-148-027a न जातु त्वमिति ब्रूयादापन्नोऽपि महत्तरम् ।
 13-148-027c त्वंकारो वा वधो वेति विद्वत्सु न विशिष्यते ॥
 13-148-027e अवराणां समानानां शिष्याणां च समाचरेत् ॥
 13-148-028a पापमाचक्षते नित्यं हृदयं पापकर्मिणाम् ।
 13-148-028c ज्ञानपूर्वं विनश्यन्ति गूहमाना महाजने ॥
 13-148-029a ज्ञानपूर्वं कृतं कर्म च्छादयन्ते ह्यसाधवः ।
 13-148-029c न मां मनुष्याः पश्यन्ति न मां पश्यन्ति देवताः ॥
 13-148-029e पापेनाभिहतः पापः पापमेवाभिजायते ॥
 13-148-030a यथा वार्धुषिको वृद्धिं देहभेदे प्रतीक्षते ।
 13-148-030c धर्मेणापिहितं पापं धर्ममेवाभिवर्धयेत् ॥
 13-148-031a यथा लवणमम्भोभिराप्लुतं प्रविलीयते ।
 13-148-031c प्रायश्चित्तहतं पापं तथा सद्यः प्रणश्यति ॥
 13-148-032a तस्मात्पापं न गूहेत गूहमानं विवर्धते ।
 13-148-032c कृत्वा तु साधुष्वारख्येयं ते तत्प्रशमयन्त्युत ॥
 13-148-033a आशया संचितं द्रव्यं यत्काले नोपभुज्यते ।
 13-148-033c अन्ये चैतत्प्रपद्यन्ते वियोगे तस्य देहिनः ॥
 13-148-034a मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 13-148-034c तस्मात्सर्वाणि भूतानि धर्ममेव समासते ॥
 13-148-035a एक एव चरेद्धर्मं न धर्मध्वजिको भवेत् ।
 13-148-035c धर्मवाणिजका ह्येते ये धर्ममुपभुञ्जते ॥
 13-148-036a अर्चेद्देवानदम्भेन सेवेतामायया गुरून् ।
 13-148-036c निधिं निदध्यात्पारत्र्यं यात्रार्थं दानशब्दितम् ॥

13-149-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-149-001a नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुबलवानपि ।
 13-149-001c भागधेयान्वितस्त्वर्थान्कृशो बालश्च विन्दति ॥
 13-149-002a नालाभकाले लभते प्रयत्नेऽपि कृते सति ।
 13-149-002c लाभकालेऽप्रयत्नेन लभते विपुलं धनम् ॥
 13-149-002e कृतयत्नाफलाश्चैव दृश्यन्ते शतशो नराः ॥
 13-149-003a यदि यत्नो भवेन्मर्त्यः स सर्वं फलमाप्नुयात् ।

- 13-149-003c नालभ्यं चोपलभ्येत नृणां भरतसत्तम ॥
 13-149-004a यदा प्रयत्नं कृतवान्दृश्यते ह्यफलो नरः ।
 13-149-004c मार्गन्नयशतैरर्थानमार्गश्चापरः सुखी ॥
 13-149-005a अकार्यमसकृत्कृत्वा दृश्यन्ते ह्यधना नराः ।
 13-149-005c धनयुक्तास्त्वधर्मस्था दृश्यन्ते चापरे जनाः ॥
 13-149-006a अधीत्य नीतिं यस्माच्च नीतियुक्तो न दृश्यते ।
 13-149-006c अनभिज्ञश्च साचिव्यं गमितः केन हेतुना ॥
 13-149-006e विद्यायुक्तो ह्यविद्यश्च धनवान्दुर्गतस्तथा ॥
 13-149-007a यदि विद्यामुपाश्रित्य नरः सुखमवाप्नुयात् ।
 13-149-007c न विद्वान्विद्यया हीनं वृत्त्यर्थमुपसंश्रयेत् ॥
 13-149-008a यथा पिपासां जयति पुरुषः प्राप्य वै जलम् ।
 13-149-008c दृष्टार्थो विद्ययाप्येवमविद्यां प्रजहेन्नरः ॥
 13-149-009a नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि ।
 13-149-009c तृणाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥

13-149-010 भीष्म उवाच

- 13-149-010a ईहमानः समारम्भान्यदि नासादयेद्धनम् ।
 13-149-010c उग्रं तपः समारोहेन्न ह्यनुप्तं प्ररोहति ॥
 13-149-011a दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवया ।
 13-149-011c अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥
 13-149-012a तस्माद्दद्यान्न याचेत पूजयेद्भार्मिकानपि ।
 13-149-012c स्वाभाषी प्रियकृच्छुद्धः सर्वसत्त्वाविहिंसकः ॥
 13-149-013a यदा प्रमाणप्रभवः स्वभावश्च सुखासुखे ।
 13-149-013c मशकीटपिपीलानां स्थिरो भव युधिष्ठिर ॥

13-150-001 भीष्म उवाच

- 13-150-001a कार्यते यच्च क्रियते सच्चासच्च कृतं ततः ।
 13-150-001c तत्राश्वसीत सत्कृत्वा असत्कृत्वा न विश्वसेत् ॥
 13-150-002a काल एवात्र कालेन निग्रहानुग्रहौ ददत् ।
 13-150-002c बुद्धिमाविश्य भूतानां धर्मार्थेषु प्रवर्तते ॥
 13-150-003a यदा त्वस्य भवेद्बुद्धिर्धर्म्या चार्थप्रदर्शिनी ।
 13-150-003c तदाश्वसीत धर्मात्मादृढबुद्धिर्न विश्वसेत् ॥

- 13-150-004a एतावन्मात्रमेतद्धि भूतानां प्राज्ञलक्षणम् ।
 13-150-004c कालयुक्तोऽप्युभयविच्छेषमर्थं समाचरेत् ॥
 13-150-005a यथा ह्युपस्थितैश्वर्याः पूजयन्ते नरा नरान् ।
 13-150-005c एवमेवात्मनात्मानं पूजयन्तीह धार्मिकाः ॥
 13-150-006a न ह्यधर्मतया धर्मं दद्यात्कालः कथंचन ।
 13-150-006c तस्माद्विशुद्धमात्मानं जानीयाद्धर्मचारिणम् ॥
 13-150-007a स्पृष्टुमप्यसमर्थो हि ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 13-150-007c अधर्मः सततो धर्मं कालेन परिरक्षितम् ॥
 13-150-008a कार्यावेतौ हि कालेन धर्मो हि विजयावहः ।
 13-150-008c त्रयाणामपि लोकानामालोककरणो भवेत् ॥
 13-150-009a तत्र कश्चिन्नयेत्प्राज्ञो गृहीत्वैव करे नरम् ।
 13-150-009c उह्यमानः स धर्मेण धर्मे बहुभयच्छले ॥

13-151-001 युधिष्ठिर उवाच

- 13-151-001a किं श्रेयः पुरुषस्येह किं कुर्वन्सुखमेधते ।
 13-151-001c विपाप्मा च भवेत्केन किं वा कल्मषनाशनम् ॥

13-151-002 भीष्म उवाच

- 13-151-002a अयं दैवतवंशो वै ऋषिवंशसमन्वितः ।
 13-151-002c द्विसंध्यं पठितः पुत्र कल्मषापहरः परः ॥
 13-151-003a देवासुरगुरुर्देवः सर्वभूतनमस्कृतः ।
 13-151-003c अचिन्त्योऽथाप्यनिर्देश्यः सर्वप्राणो ह्ययोनिजः ॥
 13-151-004a पितामहो जगन्नाथः सावित्री ब्रह्मणः सती ।
 13-151-004c वेदभूरथ कर्ता च विष्णुर्नारायणः प्रभुः ॥
 13-151-005a उमापतिर्विरूपाक्षः स्कन्दः सेनापतिस्तथा ।
 13-151-005c विशाखो हुतभुग्वायुश्चन्द्रादित्यौ प्रभाकरौ ॥
 13-151-006a शक्रः शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह ।
 13-151-006c वरुणः सह गौर्या च सह ऋद्ध्य धनेश्वरः ॥
 13-151-007a सौम्या गौः सुरभिर्देवी विश्रवाश्च महानृषिः ।
 13-151-007c षट्कालः सागरो गङ्गा स्रवन्त्योऽथ मरुद्गणाः ॥
 13-151-008a वालखिल्यास्तपःसिद्धाः कृष्णद्वैपायनस्तथा ।
 13-151-008c नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुर्हहाहुहूः ॥

13-151-009a	तुम्बुरुश्चित्रसेनश्च देवदूतश्च विश्रुतः ।
13-151-009c	देवकन्या महाभागा दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥
13-151-010a	उर्वशी मेनका रम्भा मिश्रकेशी अलम्बुषा ।
13-151-010c	विश्वाची च घृताची च पञ्चचूडा तिलोत्तमा ॥
13-151-011a	आदित्या वसवो रुद्राः साश्विनः पितरोऽपि च ।
13-151-011c	धर्मः सत्यं तपो दीक्षा व्यवसायः पितामहः ॥
13-151-012a	शर्वर्यो दिवसाश्चैव मारीचः कश्यपस्तथा ।
13-151-012c	शुक्रो बृहस्पतिर्भौमो बुधो राहुः शनैश्चरः ॥
13-151-013a	नक्षत्राण्यृतवश्चैव मासाः संध्याः सवत्सराः ।
13-151-013c	वैनतेयाः समुद्राश्च कद्रुजाः पन्नगास्तथा ॥
13-151-014a	शतद्रूश्च विपाशा च चन्द्रभागा सरस्वती ।
13-151-014c	सिन्धुश्च देविका चैव पुष्करं तीर्थमेव च ॥
13-151-015a	गङ्गा महानदी चैव कपिला नर्मदा तथा ।
13-151-015c	कम्पुना च विशल्या च करतोयाम्बुवाहिनी ॥
13-151-016a	सरयूर्गण्डकी चैव लोहित्यश्च महानदः ।
13-151-016c	ताम्रारुणा वेत्रवती पर्णाशा गौतमी तथा ॥
13-151-017a	गोदावरी च वेण्णा च कृष्णवेणा तथाद्रिजा ।
13-151-017c	दृषद्वती च कावेरी वंक्षुर्मन्दाकिनी तथा ॥
13-151-018a	प्रयागं च प्रभासं च पुण्यं नैमिषमेव च ।
13-151-018c	तच्च विश्वेश्वरस्थानं यत्र तद्विमलं सरः ॥
13-151-019a	पुण्यतीर्थैश्च कलिलं कुरुक्षेत्रं प्रकीर्तितम् ।
13-151-019c	सिन्धूत्तमं तपोदानं जम्बूमार्गमथापि च ॥
13-151-020a	हिरण्वती वितस्ता च तथैवेक्षुमती नदी ।
13-151-020c	वेदस्मृतिर्वेदसिनी मलवासाश्च नद्यपि ॥
13-151-021a	भूमिभागास्तथा पुण्या गङ्गाद्वारमथापि च ।
13-151-021c	ऋषिकुल्यास्तथा मेध्या नदी चित्रपथा तथा ॥
13-151-022a	कौशिकी यमुना सीता तथा चर्मण्वती नदी ।
13-151-022c	नदी भीमरथी चैव बाहुदा च महानदी ॥
13-151-022e	महेन्द्रवाणी त्रिदिवा नीलिका च सरस्वती ॥
13-151-023a	नन्दा चापरनन्दा च तथा तीर्थं महाहृदम् ।
13-151-023c	गयाथ फल्गुतीर्थं च धर्मारण्यं सुरैर्वृतम् ॥

13-151-024a	तथा देवनदी पुण्या सरश्च ब्रह्मनिर्मितम् ।
13-151-024c	पुण्यं त्रिलोकविख्यातं सर्वपापहरं शिवम् ॥
13-151-025a	हिमवान्पर्वतश्चैव दिव्यौषधिसमन्वितः ।
13-151-025c	विन्ध्यो धातुविचित्राङ्गस्तीर्थवानौषधान्वितः ॥
13-151-026a	मेरुर्महेन्द्रो मलयः श्वेतश्च रजताचितः ।
13-151-026c	शृङ्गवान्मन्दरो नीलो निषधो दर्दुरस्तथा ॥
13-151-027a	चित्रकूटोऽञ्जनाभश्च पर्वतो गन्धमादनः ।
13-151-027c	पुण्यः सोमगिरिश्चैव तथैवान्ये महीधराः ॥
13-151-027e	दिशश्च विदिशश्चैव क्षितिः सर्वे महीरुहाः ॥
13-151-028a	विश्वेदेवा नभश्चैव नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
13-151-028c	पान्तु वः सततं देवाः कीर्तिताकीर्तिता मया ॥
13-151-029a	कीर्तयानो नरो ह्येतान्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
13-151-029c	स्तुवंश्च प्रतिनन्दंश्च मुच्यते सर्वतो भयात् ॥
13-151-029e	सर्वसंकरपापेभ्यो देवतास्तवनन्दकः ॥
13-151-030a	देवतानन्तरं विप्रांस्तपःसिद्धांस्तपोधिकान् ।
13-151-030c	कीर्तितान्कीर्तयिष्यामि सर्वपापप्रमोचनान् ॥
13-151-031a	यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च कक्षीवानौशिजस्तथा ।
13-151-031c	भृग्वङ्गिरास्तथा कण्वो मेधातिथिरथ प्रभुः ॥
13-151-031e	बर्ही च गुणसंपन्नः प्राचीं दिशमुपाश्रिताः ॥
13-151-032a	भद्रां दिशं महाभागा उल्मुचुः प्रमुचुस्तथा ।
13-151-032c	मुमुचुश्च महाभागः स्वस्त्यात्रेयश्च वीर्यवान् ॥
13-151-033a	मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथागस्त्यः प्रतापवान् ।
13-151-033c	दृढायुश्चोर्ध्वबाहुश्च विश्रुतावृषिसत्तमौ ॥
13-151-034a	पश्चिमां दिशमाश्रित्य य एधन्ते निबोध तान् ।
13-151-034c	उषद्गुः सह सोदर्यैः परिव्याधश्च वीर्यवान् ॥
13-151-035a	ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव गौतमः कश्यपस्तथा ।
13-151-035c	एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥
13-151-035e	अत्रेः पुत्रश्च धर्मात्मा तथा सारस्वतः प्रभुः ॥
13-151-036a	उत्तरां दिशमाश्रित्य य एधन्ते निबोध तान् ।
13-151-036c	अत्रिर्वसिष्ठः शक्तिश्च पाराशर्यश्च वीर्यवान् ॥
13-151-037a	विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निस्तथैव च ।

- 13-151-037c ऋचीकपौत्रो रामश्च ऋषिरौद्दालकिस्तथा ॥
- 13-151-038a श्वेतकेतुः कोहलश्च विपुलो देवलस्तथा ।
- 13-151-038c देवशर्मा च धौम्यश्च हस्तिकाश्यप एव च ॥
- 13-151-039a लोमशो नाचिकेतश्च लोमहर्षण एव च ।
- 13-151-039c ऋषिरुग्रश्चवाश्चैव भार्गवश्च्यवनस्तथा ॥
- 13-151-040a एष वै समवायस्ते ऋषिदेवसमन्वितः ।
- 13-151-040c आद्यः प्रकीर्तितो राजन्सर्वपापप्रमोचनः ॥
- 13-151-041a नृगो ययातिर्नहुषो यदुः पूरुश्च वीर्यवान् ।
- 13-151-041c धुन्धुमारो दिलीपश्च सगरश्च प्रतापवान् ॥
- 13-151-042a कृशाश्वो यौवनाश्वश्च चित्राश्वः सत्यवांस्तथा ।
- 13-151-042c दुःषन्तो भरतश्चैव चक्रवर्ती महायशाः ॥
- 13-151-043a यवनो जनकश्चैव तथा दृढरथो नृपः ।
- 13-151-043c रघुर्नरवरश्चैव तथा दशरथो नृपः ॥
- 13-151-044a रामो राक्षसहा वीरः शशबिन्दुर्भगीरथः ।
- 13-151-044c हरिश्चन्द्रो मरुत्तश्च जह्नुर्जाह्नविसेविता ॥
- 13-151-045a महोदयो ह्यलर्कश्च ऐलश्चैव नराधिपः ।
- 13-151-045c करंधमो नरश्रेष्ठः कध्मोरश्च नराधिपः ॥
- 13-151-046a दक्षोऽम्बरीषः कुरुरो रवतश्च महायशाः ।
- 13-151-046c मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्मित्रभानुः प्रियंकरः ॥
- 13-151-047a त्रसदस्युस्तथा राजा श्वेतो राजर्षिसत्तमः ।
- 13-151-047c महाभिषश्च विख्यातो निमिराजस्तथाष्टकः ॥
- 13-151-048a आयुः क्षुपश्च राजर्षिः कक्षेयुश्च नराधिपः ।
- 13-151-048c शिबिरौशीनरश्चैव गयश्चैव नराधिपः ॥
- 13-151-049a प्रतर्दनो दिवोदासः सौदासः कोसलेश्वरः ।
- 13-151-049c ऐलो नलश्च राजर्षिर्मनुश्चैव प्रजापतिः ॥
- 13-151-050a हविध्रश्च पृषध्रश्च प्रतीपः शंतनुस्तथा ।
- 13-151-050c कक्षसेनश्च राजर्षिर्ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
- 13-151-051a मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपन्थिनः ।
- 13-151-051c ध्रुवो जयो मे नित्यं स्यात्परत्र च परा गतिः ॥

13-152-001 वैशंपायन उवाच

13-152-001a तूष्णींभूते तदा भीष्मे पटे चित्रमिवापितम् ।

13-152-001c	मुहूर्तमिव च ध्यात्वा व्यासः सत्यवतीसुतः ॥
13-152-001e	नृपं शयानं गाङ्गेयमिदमाह वचस्तदा ॥
13-152-002a	राजन्प्रकृतिमापन्नः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
13-152-002c	सहितो भ्रातृभिः सर्वैः पार्थिवैश्चानुयायिभिः ॥
13-152-003a	उपास्ते त्वां नरव्याघ्र सह कृष्णेन धीमता ।
13-152-003c	तमिमं पुरयानाय त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥
13-152-004a	एवमुक्तो भगवता व्यासेन पृथिवीपतिः ।
13-152-004c	युधिष्ठिरं सहामात्यमनुजज्ञे नदीसुतः ॥
13-152-005a	उवाच चैनं मधुरं ततः शांतनवो नृपः ।
13-152-005c	प्रविशस्व पुरं राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
13-152-006a	यजस्व विविधैर्यज्ञैर्बह्वन्नैः स्वाप्तदक्षिणैः ।
13-152-006c	ययातिरिव राजेन्द्र श्रद्धादमपुरःसरः ॥
13-152-007a	क्षत्रधर्मरतः पार्थ पितृन्देवांश्च तर्पय ।
13-152-007c	श्रेयसा योक्ष्यसे चैव व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
13-152-008a	रञ्जयस्व प्रजाः सर्वाः प्रकृतीः परिसान्त्वय ।
13-152-008c	सुहृदः फलसत्कारैरभ्यर्चय यथार्हतः ॥
13-152-009a	अनु त्वां तात जीवन्तु मित्राणि सुहृदस्तथा ।
13-152-009c	चैत्यस्थाने स्थितं वृक्षं फलवन्तमिव द्विजाः ॥
13-152-010a	आगन्तव्यं च भवता समये मम पार्थिव ।
13-152-010c	विनिवृत्ते दिनकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ॥
13-152-011a	तथेत्युक्त्वा तु कौन्तेयः सोऽभिवाद्य पितामहम् ।
13-152-011c	प्रययौ सपरीवारो नगरं नागसाह्वयम् ॥
13-152-012a	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीं च पतिव्रताम् ।
13-152-012c	सह तैरृषिभिः सर्वैर्भ्रातृभिः केशवेन च ॥
13-152-013a	पौरजानपदैश्चैव मन्त्रिवृद्धैश्च पार्थिवः ।
13-152-013c	प्रविवेश कुरुश्रेष्ठ पुरं वारणसाह्वयम् ॥

13-153-001 वैशंपायन उवाच

13-153-001a	ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनम् ।
13-153-001c	पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहान्प्रति ॥
13-153-002a	सान्त्वयामास नारीश्च हतवीरा हतेश्वराः ।
13-153-002c	विपुलैरर्थदानैश्च तदा पाण्डुसुतो नृपः ॥

13-153-003a	सोऽभिषिक्तो महाप्राज्ञः प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरः ।
13-153-003c	अवस्थाप्य नरश्रेष्ठः सर्वाः स्वप्रकृतीस्तदा ॥
13-153-004a	द्विजेभ्यो बलमुख्येभ्यो नैगमेभ्यश्च सर्वशः ।
13-153-004c	प्रतिगृह्याशिषो मुख्यास्तदा धर्मभृतां वरः ॥
13-153-005a	उषित्वा शर्वरीः श्रीमान्पञ्चाशन्नगरोत्तमे ।
13-153-005c	समयं कौरवाग्र्यस्य सस्मार पुरुषर्षभः ॥
13-153-006a	स निर्ययौ गजपुराद्याजकैः परिवारितः ।
13-153-006c	दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तं चोत्तरायणम् ॥
13-153-007a	घृतं माल्यं च गन्धांश्च क्षौमाणि च युधिष्ठिरः ।
13-153-007c	चन्दनागरुमुख्यानि तथा कालागरूणि च ॥
13-153-008a	प्रस्थाप्य पूर्वं कौन्तेयो भीष्मसंसाधनाय वै ।
13-153-008c	माल्यानि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ॥
13-153-009a	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
13-153-009c	मातरं च पृथां धीमान्भ्रातृंश्च पुरुषर्षभः ॥
13-153-010a	जनार्दनेनानुगतो विदुरेण च धीमता ।
13-153-010c	युयुत्सुना च कौरव्यो युयुधानेन चाभिभो ॥
13-153-011a	महता राजभोग्येन परिबर्हेण संवृतः ।
13-153-011c	स्तूयमानो महाराज भीष्मस्याग्नीननुव्रजन् ॥
13-153-012a	निश्चक्राम पुरात्तस्माद्यथा देवपतिस्तथा ।
13-153-012c	आससाद कुरुक्षेत्रे ततः शांतनवं नृपम् ॥
13-153-013a	उपास्यमानं व्यासेन पाराशर्येण धीमता ।
13-153-013c	नारदेन च राजर्षे देवलेनासितेन च ॥
13-153-014a	हतशिष्टैर्नृपैश्चान्यैर्नानादेशसमागतैः ।
13-153-014c	रक्षिभिश्च महात्मानं रक्ष्यमाणं समन्ततः ॥
13-153-015a	शयानं वीरशयने ददर्श नृपतिस्ततः ।
13-153-015c	ततो रथादवारोहद्भ्रातृभिः सह धर्मराट् ॥
13-153-016a	अभिवाद्याथ कौन्तेयः पितामहमरिदमम् ।
13-153-016c	द्वैपायनादीन्विप्रांश्च तैश्च प्रत्यभिनन्दितः ॥
13-153-017a	ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्च भ्रातृभिश्च सहाच्युतः ।
13-153-017c	आसाद्य शरतल्पस्थमृषिभिः परिवारितम् ॥
13-153-018a	अब्रवीद्धरतश्रेष्ठं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

13-153-018c	भ्रातृभिः सह कौरव्य शयानं निम्नगासुतम् ॥
13-153-019a	युधिष्ठिरोऽहं नृपते नमस्ते जाह्नवीसुत ।
13-153-019c	शृणोषि चेन्महाबाहो ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
13-153-020a	प्राप्तोऽस्मि समये राजन्नग्नीनादाय ते विभो ।
13-153-020c	आचार्या ब्राह्मणाश्चैव ऋत्विजो भ्रातरश्च मे ॥
13-153-021a	पुत्रश्च ते महातेजा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
13-153-021c	उपस्थितः सहामात्यो वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥
13-153-022a	हतशिष्टाश्च राजानः सर्वे च कुरुजाङ्गलाः ।
13-153-022c	तान्पश्य कुरुशार्दूल समुन्मीलय लोचने ॥
13-153-023a	यच्चेह किञ्चित्कर्तव्यं तत्सर्वं प्रापितं मया ।
13-153-023c	यथोक्तं भवता काले सर्वमेव च तत्कृतम् ॥
13-153-024a	एवमुक्तस्तु गाङ्गेयः कुन्तीपुत्रेण धीमता ।
13-153-024c	ददर्श भारतान्सर्वान्स्थितान्संपरिवार्य तम् ॥
13-153-025a	ततश्चलवलिर्भीष्मः प्रगृह्य विपुलं भुजम् ।
13-153-025c	ओघमेघस्वनो वाग्मी काले वचनमब्रवीत् ॥
13-153-026a	दिष्ट्या प्राप्तोऽसि कौन्तेय सहामात्यो युधिष्ठिर ।
13-153-026c	परिवृत्तो हि भगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः ॥
13-153-027a	अष्टपञ्चाशतं रात्र्यः शयानस्याद्य मे गताः ।
13-153-027c	शरेषु निशिताग्रेषु यथा वर्षशतं तथा ॥
13-153-028a	माघोऽयं समनुप्राप्तो मासः पुण्यो युधिष्ठिर ।
13-153-028c	त्रिभागशेषः पक्षोऽयं शुक्लो भवितुमर्हति ॥
13-153-029a	एवमुक्त्वा तु गाङ्गेयो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
13-153-029c	धृतराष्ट्रमथामन्त्र्य काले वचनमब्रवीत् ॥
13-153-030a	राजन्विदितधर्मोऽसि सुनिर्णीतार्थसंशयः ।
13-153-030c	बहुश्रुता हि ते विप्रा बहवः पर्युपासिताः ॥
13-153-031a	वेदशास्त्राणि सर्वाणि धर्माश्च मनुजेश्वर ।
13-153-031c	वेदांश्च चतुरः साङ्गान्निखिलेनावबुध्यसे ॥
13-153-032a	न शोचितव्यं कौरव्य भवितव्यं हि तत्तथा ।
13-153-032c	श्रुतं देवरहस्यं ते कृष्णद्वैपायनादपि ॥
13-153-033a	यथा पाण्डोः सुता राजंस्तथैव तव धर्मतः ।
13-153-033c	तान्पालय स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतान् ॥

- 13-153-034a धर्मराजो हि शुद्धात्मा निदेशे स्थास्यते तव ।
 13-153-034c आनृशंस्यपरं ह्येनं जानामि गुरुवत्सलम् ॥
 13-153-035a तव पुत्रा दुरात्मानः क्रोधलोभपरायणाः ।
 13-153-035c ईर्ष्याभिभूता दुर्वृत्तास्तान्न शोचितुमर्हसि ॥

13-153-036 वैशंपायन उवाच

- 13-153-036a एतावदुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
 13-153-036c वासुदेवं महाबाहुमभ्यभाषत कौरवः ॥
 13-153-037a भगवन्देवदेवेश सुरासुरनमस्कृत ।
 13-153-037c त्रिविक्रम नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर ॥
 13-153-038a अनुजानीहि मां कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ।
 13-153-038c रक्ष्याश्च ते पाण्डवेया भवान्ह्येषां परायणम् ॥
 13-153-039a उक्तवानस्मि दुर्बुद्धिं मन्दं दुर्योधनं पुरा ।
 13-153-039c यतः कृष्णस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥
 13-153-040a वासुदेवेन तीर्थेन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ।
 13-153-040c संधानस्य परः कालस्तवेति च पुनः पुनः ॥
 13-153-041a न च मे तद्वचो मूढः कृतवान्स सुमन्दधीः ।
 13-153-041c घातयित्वेह पृथिवीं ततः स निधनं गतः ॥
 13-153-042a त्वां च जानाम्यहं वीर पुराणमृषिसत्तमम् ।
 13-153-042c नरेण सहितं देवं बदर्यां सुचिरोषितम् ॥
 13-153-043a तथा मे नारदः प्राह व्यासश्च सुमहातपाः ।
 13-153-043c नरनारायणावेतौ संभूतौ मनुजेष्विति ॥

13-153-044 वासुदेव उवाच

- 13-153-044a अनुजानामि भीष्म त्वां वसूनाप्नुहि पार्थिव ।
 13-153-044c न तेऽस्ति वृजिनं किञ्चिन्मया दृष्टं महाद्युते ॥
 13-153-045a पितृभक्तोऽसि राजर्षे मार्कण्डेय इवापरः ।
 13-153-045c तेन मृत्युस्तव वशे स्थितो भृत्य इवानतः ॥

13-153-046 वैशंपायन उवाच

- 13-153-046a एवमुक्तस्तु गाङ्गेयः पाण्डवानिदमब्रवीत् ।
 13-153-046c धृतराष्ट्रमुखांश्चापि सर्वान्ससुहृदस्तथा ॥
 13-153-047a प्राणानुत्सृष्टुमिच्छामि तन्मानुज्ञातुमर्हथ ।

- 13-153-047c सत्ये प्रयतितव्यं वः सत्यं हि परमं बलम् ॥
 13-153-048a आनृशंस्यपरैर्भाव्यं सदैव नियतात्मभिः ।
 13-153-048c ब्रह्मण्यैर्धर्मशीलैश्च तपोनीत्यैश्च भारत ॥
 13-153-049a इत्युक्त्वा सुहृदः सर्वान्संपरिष्वज्य चैव ह ।
 13-153-049c पुनरेवाब्रवीद्धीमान्युधिष्ठिरमिदं वचः ॥
 13-153-050a ब्राह्मणाश्चैव ते नित्यं प्राज्ञाश्चैव विशेषतः ।
 13-153-050c आचार्या ऋत्विजश्चैव पूजनीया नराधिप ॥

१५४

13-154-001 वैशंपायन उवाच

- 13-154-001a एवमुक्त्वा कुरून्सर्वान्भीष्मः शांतनवस्तदा ।
 13-154-001c तूष्णीं बभूव कौरव्यः स मुहूर्तमरिदम ॥
 13-154-002a धारयामास चात्मानं धारणासु यथाक्रमम् ।
 13-154-002c तस्योर्ध्वमगमन्प्राणाः संनिरुद्धा महात्मनः ॥
 13-154-003a इदमाश्चर्यमासीच्च मध्ये तेषां महात्मनाम् ।
 13-154-003c यद्यन्मुञ्चति गात्राणां स शंतनुसुतस्तदा ॥
 13-154-003e तत्तद्विशल्यं भवति योगयुक्तस्य तस्य वै ॥
 13-154-004a क्षणेन प्रेक्षतां तेषां विशल्यः सोऽभवत्तदा ।
 13-154-004c तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे वासुदेवपुरोगमाः ॥
 13-154-004e सह तैर्मुनिभिः सर्वैस्तदा व्यासादिभिर्नृप ॥
 13-154-005a संनिरुद्धस्तु तेनात्मा सर्वेष्वायतनेषु वै ।
 13-154-005c जगाम भित्त्वा मूर्धानं दिवमभ्युत्पपात च ॥
 13-154-006a महोल्केव च भीष्मस्य मूर्धदेशाज्जनाधिप ।
 13-154-006c निःसृत्याकाशमाविश्य क्षणेनान्तरधीयत ॥
 13-154-007a एवं स नृपशार्दूल नृपः शांतनवस्तदा ।
 13-154-007c समयुज्यत लोकैः स्वैर्भरतानां कुलोद्बहः ॥
 13-154-008a ततस्त्वादाय दारूणि गन्धांश्च विविधान्बहून् ।
 13-154-008c चितां चक्रुर्महात्मानः पाण्डवा विदुरस्तथा ॥
 13-154-008e युयुत्सुश्चापि कौरव्यः प्रेक्षकास्त्वितरेऽभवन् ॥
 13-154-009a युधिष्ठिरस्तु गाङ्गेयं विदुरश्च महामतिः ।
 13-154-009c छादयामासतुरुभौ क्षौमैर्माल्यैश्च कौरवम् ॥
 13-154-010a धारयामास तस्याथ युयुत्सुश्छत्रमुत्तमम् ।

13-154-010c	चामरव्यजने शुभ्रे भीमसेनार्जुनावुभौ ॥
13-154-010e	उष्णीषे पर्यगृह्णीतां माद्रीपुत्रावुभौ तदा ॥
13-154-011a	स्त्रियः कौरवनाथस्य भीष्मं कुरुकुलोद्भवम् ।
13-154-011c	तालवृन्तान्युपादाय पर्यवीजन्समन्ततः ॥
13-154-012a	ततोऽस्य विधिवच्चक्रुः पितृमेधं महात्मनः ।
13-154-012c	याजका जुहुवुश्चाग्निं जगुः सामानि सामगाः ॥
13-154-013a	ततश्चन्दनकाष्ठैश्च तथा कालेयकैरपि ।
13-154-013c	कालागरुप्रभृतिभिर्गन्धैश्चोच्चावचैस्तथा ॥
13-154-014a	समवच्छाद्य गाङ्गेयं प्रज्वालय च हुताशनम् ।
13-154-014c	अपसव्यमकुर्वन्त धृतराष्ट्रमुखा नृपाः ॥
13-154-015a	संस्कृत्य च कुरुश्रेष्ठं गाङ्गेयं कुरुसत्तमाः ।
13-154-015c	जग्मुर्भागीरथीतीरमृषिजुष्टं कुरूद्वहाः ॥
13-154-016a	अनुगम्यमाना व्यासेन नारदेनासितेन च ।
13-154-016c	कृष्णेन भरतस्त्रीभिर्ये च पौराः समागताः ॥
13-154-017a	उदकं चक्रिरे चैव गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
13-154-017c	विधिवत्क्षत्रियश्रेष्ठाः स च सर्वो जनस्तदा ॥
13-154-018a	ततो भागीरथी देवी तनयस्योदके कृते ।
13-154-018c	उत्थाय सलिलात्तस्माद्रुदती शोकलालसा ॥
13-154-019a	परिदेवयती तत्र कौरवानभ्यभाषत ।
13-154-019c	निबोधत यथावृत्तमुच्यमानं मयानघाः ॥
13-154-020a	राजवृत्तेन संपन्नः प्रज्ञयाभिजनेन च ।
13-154-020c	सत्कर्ता कुरुवृद्धानां पितृभक्तो दृढव्रतः ॥
13-154-021a	जामदग्न्येन रामेण पुरा यो न पराजितः ।
13-154-021c	दिव्यैरस्त्रैर्महावीर्यः स हतोऽद्य शिखण्डिना ॥
13-154-022a	अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम पार्थिवाः ।
13-154-022c	अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं यत्र दीर्यति मेऽद्य वै ॥
13-154-023a	समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिपुर्यां स्वयंवरे ।
13-154-023c	विजित्यैकरथेनाजौ कन्यास्ता यो जहार ह ॥
13-154-024a	यस्य नास्ति बले तुल्यः पृथिव्यामपि कश्चन ।
13-154-024c	हतं शिखण्डिना श्रुत्वा यन्न दीर्यति मे मनः ॥
13-154-025a	जामदग्न्यः कुरुक्षेत्रे युधि येन महात्मना ।

13-154-025c	पीडितो नातियत्नेन निहतः स शिखण्डिना ॥
13-154-026a	एवंविधं बहु तदा विलपन्तीं महानदीम् ।
13-154-026c	आश्वासयामास तदा साम्ना दामोदरो विभुः ॥
13-154-027a	समाश्वसिहि भद्रे त्वं मा शुचः शुभदर्शने ।
13-154-027c	गतः स परमां सिद्धिं तव पुत्रो न संशयः ॥
13-154-028a	वसुरेष महातेजाः शापदोषेण शोभने ।
13-154-028c	मनुष्यतामनुप्राप्तो नैनं शोचितुमर्हसि ॥
13-154-029a	स एष क्षत्रधर्मेण युध्यमानो रणाजिरे ।
13-154-029c	धनंजयेन निहतो नैष नुन्नः शिखण्डिना ॥
13-154-030a	भीष्मं हि कुरुशार्दूलमुद्यतेषुं महारणे ।
13-154-030c	न शक्तः संयुगे हन्तुं साक्षादपि शतक्रतुः ॥
13-154-031a	स्वच्छन्देन सुतस्तुभ्यं गतः स्वर्गं शुभानने ।
13-154-031c	न शक्ताः स्युर्निहन्तुं हि रणे तं सर्वदेवताः ॥
13-154-032a	तस्मान्मा त्वं सरिच्छ्रेष्ठे शोचस्व कुरुनन्दनम् ।
13-154-032c	वसूनेष गतो देवि पुत्रस्ते विज्वरा भव ॥
13-154-033a	इत्युक्ता सा तु कृष्णेन व्यासेन च सरिद्वरा ।
13-154-033c	त्यक्त्वा शोकं महाराज स्वं वार्यवततार ह ॥
13-154-034a	सत्कृत्य ते तां सरितं ततः कृष्णमुखा नृपाः ।
13-154-034c	अनुज्ञातास्तया सर्वे न्यवर्तन्त जनाधिपाः ॥

१४.आश्वमेधिकपर्व

००१

14-001-001	वैशंपायन उवाच
14-001-001a	कृतोदकं तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ।
14-001-001c	पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्तताराकुलेन्द्रियः ॥
14-001-002a	उत्तीर्य च महीपालो बाष्पव्याकुललोचनः ।
14-001-002c	पपात तीरे गङ्गाया व्याधविद्ध इव द्विपः ॥
14-001-003a	तं सीदमानं जग्राह भीमः कृष्णेन चोदितः ।
14-001-003c	मैवमित्यब्रवीच्चैनं कृष्णः परबलार्दनः ॥
14-001-004a	तमार्तं पतितं भूमौ निश्चसन्तं पुनः पुनः ।
14-001-004c	ददृशुः पाण्डवा राजन्धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥

- 14-001-005a तं दृष्ट्वा दीनमनसं गतसत्त्वं जनेश्वरम् ।
 14-001-005c भूयः शोकसमाविष्टाः पाण्डवाः समुपाविशन् ॥
- 14-001-006a राजा च धृतराष्ट्रस्तमुपासीनो महाभुजः ।
 14-001-006c वाक्यमाह महाप्राज्ञो महाशोकप्रपीडितम् ॥
- 14-001-007a उत्तिष्ठ कुरुशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ।
 14-001-007c क्षत्रधर्मेण कौरव्य जितेयमवनिस्त्वया ॥
- 14-001-008a तां भुङ्क्ष्व भ्रातृभिः सार्धं सुहृद्भिश्च जनेश्वर ।
 14-001-008c न शोचितव्यं पश्यामि त्वया धर्मभृतां वर ॥
- 14-001-009a शोचितव्यं मया चैव गान्धार्या च विशां पते ।
 14-001-009c पुत्रैर्विहीनो राज्येन स्वप्नलब्धधनो यथा ॥
- 14-001-010a अश्रुत्वा हितकामस्य विदुरस्य महात्मनः ।
 14-001-010c वाक्यानि सुमहार्थानि परितप्यामि दुर्मतिः ॥
- 14-001-011a उक्तवानेष मां पूर्वं धर्मात्मा दिव्यदर्शनः ।
 14-001-011c दुर्योधनापराधेन कुलं ते विनशिष्यति ॥
- 14-001-012a स्वस्ति चेदिच्छसे राजन्कुलस्यात्मन एव च ।
 14-001-012c वध्यतामेष दुष्टात्मा मन्दो राजा सुयोधनः ॥
- 14-001-013a कर्णश्च शकुनिश्चैव मैत्रं पश्यतु कर्हिचित् ।
 14-001-013c द्यूतसंपातमप्येषामप्रमत्तो निवारय ॥
- 14-001-014a अभिषेचय राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 14-001-014c स पालयिष्यति वशी धर्मेण पृथिवीमिमाम् ॥
- 14-001-015a अथ नेच्छसि राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 14-001-015c मेढीभूतः स्वयं राज्यं प्रतिगृह्णीष्व पार्थिव ॥
- 14-001-016a समं सर्वेषु भूतेषु वर्तमानं नराधिप ।
 14-001-016c अनुजीवन्तु सर्वे त्वां ज्ञातयो ज्ञातिवर्धन ॥
- 14-001-017a एवं ब्रुवति कौन्तेय विदुरे दीर्घदर्शिनि ।
 14-001-017c दुर्योधनमहं पापमन्ववर्तं वृथामतिः ॥
- 14-001-018a अश्रुत्वा ह्यस्य वीरस्य वाक्यानि मधुराण्यहम् ।
 14-001-018c फलं प्राप्य महद्दुःखं निमग्नः शोकसागरे ॥
- 14-001-019a वृद्धौ हि ते स्वः पितरौ पश्यावां दुःखितौ नृप ।
 14-001-019c न शोचितव्यं भवता पश्यामीह जनाधिप ॥

14-002-001 वैशंपायन उवाच

14-002-001a	एवमुक्तस्तु राज्ञा स धृतराष्ट्रेण धीमता ।
14-002-001c	तूष्णीं बभूव मेधावी तमुवाचाथ केशवः ॥
14-002-002a	अतीव मनसा शोकः क्रियमाणो जनाधिप ।
14-002-002c	सन्तापयति वैतस्य पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥
14-002-003a	यजस्व विविधैर्यज्ञैर्बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः ।
14-002-003c	देवांस्तर्पय सोमेन स्वधया च पितृनपि ॥
14-002-004a	त्वद्विधस्य महाबुद्धे नैतदद्योपपद्यते ।
14-002-004c	विदितं वेदितव्यं ते कर्तव्यमपि ते कृतम् ॥
14-002-005a	श्रुताश्च राजधर्मास्ते भीष्माद्वागीरथीसुतात् ।
14-002-005c	कृष्णद्वैपायनाच्चैव नारदाद्विदुरात्तथा ॥
14-002-006a	नेमामर्हसि मूढानां वृत्तिं त्वमनुवर्तितुम् ।
14-002-006c	पितृपैतामहीं वृत्तिमास्थाय धुरमुद्वह ॥
14-002-007a	युक्तं हि यशसा क्षत्रं स्वर्गं प्राप्तुमसंशयम् ।
14-002-007c	न हि कश्चन शूराणां निहतोऽत्र पराङ्मुखः ॥
14-002-008a	त्यज शोकं महाराज भवितव्यं हि तत्तथा ।
14-002-008c	न शक्यास्ते पुनर्द्रष्टुं त्वया ह्यस्मिन्नणे हताः ॥
14-002-009a	एतावदुक्त्वा गोविन्दो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
14-002-009c	विरराम महातेजास्तमुवाच युधिष्ठिरः ॥
14-002-010a	गोविन्द मयि या प्रीतिस्तव सा विदिता मम ।
14-002-010c	सौहृदेन तथा प्रेम्णा सदा मामनुकम्पसे ॥
14-002-011a	प्रियं तु मे स्यात्सुमहत्कृतं चक्रगदाधर ।
14-002-011c	श्रीमन्प्रीतेन मनसा सर्वं यावदनन्दन ॥
14-002-012a	यदि मामनुजानीयाद्भवान्नातुं तपोवनम् ।
14-002-012c	न हि शान्तिं प्रपश्यामि घातयित्वा पितामहम् ॥
14-002-012e	कर्णं च पुरुषव्याघ्रं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥
14-002-013a	कर्मणा येन मुच्येयमस्मात्क्रूरादरिदम ।
14-002-013c	कर्मणस्तद्विधत्स्वेह येन शुध्यति मे मनः ॥
14-002-014a	तमेवंवादिनं व्यासस्ततः प्रोवाच धर्मवित् ।
14-002-014c	सान्त्वयन्सुमहातेजाः शुभं वचनमर्थवत् ॥
14-002-015a	अकृता ते मतिस्तात पुनर्बाल्येन मुह्यसे ।
14-002-015c	किमाकाशे वयं सर्वे प्रलपाम मुहुर्मुहुः ॥

- 14-002-016a विदिताः क्षत्रधर्मास्ते येषां युद्धेन जीविका ।
 14-002-016c यथा प्रवृत्तो नृपतिर्नाधिबन्धेन युज्यते ॥
 14-002-017a मोक्षधर्माश्च निखिला याथातथ्येन ते श्रुताः ।
 14-002-017c असकृच्चैव संदेहाश्छिन्नास्ते कामजा मया ॥
 14-002-018a अश्रद्धधानो दुर्मेधा लुप्तस्मृतिरसि ध्रुवम् ।
 14-002-018c मैवं भव न ते युक्तमिदमज्ञानमीदृशम् ॥
 14-002-019a प्रायश्चित्तानि सर्वाणि विदितानि च तेऽनघ ।
 14-002-019c युद्धधर्माश्च ते सर्वे दानधर्माश्च ते श्रुताः ॥
 14-002-020a स कथं सर्वधर्मज्ञः सर्वागमविशारदः ।
 14-002-020c परिमुह्यसि भूयस्त्वमज्ञानादिव भारत ॥

14-003-001 व्यास उवाच

- 14-003-001a युधिष्ठिर तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः ।
 14-003-001c न हि कश्चित्स्वयं मर्त्यः स्ववशः कुरुते क्रियाः ॥
 14-003-002a ईश्वरेण नियुक्तोऽयं साध्वसाधु च मानवः ।
 14-003-002c करोति पुरुषः कर्म तत्र का परिदेवना ॥
 14-003-003a आत्मानं मन्यसे चाथ पापकर्माणमन्ततः ।
 14-003-003c शृणु तत्र यथा पापमपकृष्येत भारत ॥
 14-003-004a तपोभिः क्रतुभिश्चैव दानेन च युधिष्ठिर ।
 14-003-004c तरन्ति नित्यं पुरुषा ये स्म पापानि कुर्वते ॥
 14-003-005a यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप ।
 14-003-005c पूयन्ते राजशार्दूल नरा दुष्कृतकर्मिणः ॥
 14-003-006a असुराश्च सुराश्चैव पुण्यहेतोर्मखक्रियाम् ।
 14-003-006c प्रयतन्ते महात्मानस्तस्माद्यज्ञाः परायणम् ॥
 14-003-007a यज्ञैरेव महात्मानो बभूवुरधिकाः सुराः ।
 14-003-007c ततो देवाः क्रियावन्तो दानवानभ्यधर्षयन् ॥
 14-003-008a राजसूयाश्वमेधौ च सर्वमेधं च भारत ।
 14-003-008c नरमेधं च नृपते त्वमाहर युधिष्ठिर ॥
 14-003-009a यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ।
 14-003-009c बहुकामान्नवित्तेन रामो दाशरथिर्यथा ॥
 14-003-010a यथा च भरतो राजा दौःषन्तिः पृथिवीपतिः ।
 14-003-010c शाकुन्तलो महावीर्यस्तव पूर्वपितामहः ॥

14-003-011 युधिष्ठिर उवाच

- 14-003-011a असंशयं वाजिमेधः पावयेत्पृथिवीमपि ।
 14-003-011c अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तं त्वं श्रोतुमिहार्हसि ॥
 14-003-012a इमं ज्ञातिवधं कृत्वा सुमहान्तं द्विजोत्तम ।
 14-003-012c दानमल्पं न शक्यामि दातुं वित्तं च नास्ति मे ॥
 14-003-013a न च बालानिमान्दीनानुत्सहे वसु याचितुम् ।
 14-003-013c तथैवार्द्रव्रणान्कृच्छ्रे वर्तमानान्नृपात्मजान् ॥
 14-003-014a स्वयं विनाश्य पृथिवीं यज्ञार्थे द्विजसत्तम ।
 14-003-014c करमाहारयिष्यामि कथं शोकपरायणान् ॥
 14-003-015a दुर्योधनापराधेन वसुधा वसुधाधिपाः ।
 14-003-015c प्रनष्टा योजयित्वास्मानकीर्त्या मुनिसत्तम ॥
 14-003-016a दुर्योधनेन पृथिवी क्षयिता वित्तकारणात् ।
 14-003-016c कोशश्चापि विशीर्णोऽसौ धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥
 14-003-017a पृथिवी दक्षिणा चात्र विधिः प्रथमकल्पिकः ।
 14-003-017c विद्वद्भिः परिदृष्टोऽयं शिष्टो विधिविपर्ययः ॥
 14-003-018a न च प्रतिनिधिं कर्तुं चिकीर्षामि तपोधन ।
 14-003-018c अत्र मे भगवन्सम्यक्साचिव्यं कर्तुमर्हसि ॥

14-003-019 वैशंपायन उवाच

- 14-003-019a एवमुक्तस्तु पार्थेन कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
 14-003-019c मुहूर्तमनुसंचिन्त्य धर्मराजानमब्रवीत् ॥
 14-003-020a विद्यते द्रविणं पार्थ गिरौ हिमवति स्थितम् ।
 14-003-020c उत्सृष्टं ब्राह्मणैर्यज्ञे मरुत्तस्य महीपतेः ॥
 14-003-020e तदानयस्व कौन्तेय पर्याप्तं तद्भविष्यति ॥

14-003-021 युधिष्ठिर उवाच

- 14-003-021a कथं यज्ञे मरुत्तस्य द्रविणं तत्समाचितम् ।
 14-003-021c कस्मिंश्च काले स नृपो बभूव वदतां वर ॥

14-003-022 व्यास उवाच

- 14-003-022a यदि शुश्रूषसे पार्थ शृणु कारंधमं नृपम् ।
 14-003-022c यस्मिन्काले महावीर्यः स राजासीन्महाधनः ॥

14-004-001 युधिष्ठिर उवाच

14-004-001a	शुश्रूषे तस्य धर्मज्ञ राजर्षेः परिकीर्तनम् ।
14-004-001c	द्वैपायन मरुत्तस्य कथां प्रब्रूहि मेऽनघ ॥
14-004-002	व्यास उवाच
14-004-002a	आसीत्कृतयुगे पूर्वं मनुर्दण्डधरः प्रभुः ।
14-004-002c	तस्य पुत्रो महेष्वासः प्रजातिरिति विश्रुतः ॥
14-004-003a	प्रजातेरभवत्पुत्रः क्षुप इत्यभिविश्रुतः ।
14-004-003c	क्षुपस्य पुत्रस्त्विक्ष्वाकुर्महीपालोऽभवत्प्रभुः ॥
14-004-004a	तस्य पुत्रशतं राजन्नासीत्परमधार्मिकम् ।
14-004-004c	तांस्तु सर्वान्महीपालानिक्ष्वाकुरकरोत्प्रभुः ॥
14-004-005a	तेषां ज्येष्ठस्तु विंशोऽभूत्प्रतिमानं धनुष्मताम् ।
14-004-005c	विंशस्य पुत्रः कल्याणो विविंशो नाम भारत ॥
14-004-006a	विविंशस्य सुता राजन्बभूवुर्दश पञ्च च ।
14-004-006c	सर्वे धनुषि विक्रान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥
14-004-007a	दानधर्मरताः सन्तः सततं प्रियवादिनः ।
14-004-007c	तेषां ज्येष्ठः खनीनेत्रः स तान्सर्वानपीडयत् ॥
14-004-008a	खनीनेत्रस्तु विक्रान्तो जित्वा राज्यमकण्टकम् ।
14-004-008c	नाशक्नोद्रक्षितुं राज्यं नान्वरज्यन्त तं प्रजाः ॥
14-004-009a	तमपास्य च तद्राष्ट्रं तस्य पुत्रं सुवर्चसम् ।
14-004-009c	अभ्यषिञ्चत राजेन्द्र मुदितं चाभवत्तदा ॥
14-004-010a	स पितुर्विक्रियां दृष्ट्वा राज्यान्निरसनं तथा ।
14-004-010c	नियतो वर्तयामास प्रजाहितचिकीर्षया ॥
14-004-011a	ब्रह्मण्यः सत्यवादी च शुचिः शमदमान्वितः ।
14-004-011c	प्रजास्तं चान्वरज्यन्त धर्मनित्यं मनस्विनम् ॥
14-004-012a	तस्य धर्मप्रवृत्तस्य व्यशीर्यत्कोशवाहनम् ।
14-004-012c	तं क्षीणकोशं सामन्ताः समन्तात्पर्यपीडयन् ॥
14-004-013a	स पीड्यमानो बहुभिः क्षीणकोशस्त्ववाहनः ।
14-004-013c	आर्तिमार्छत्परां राजा सह भृत्यैः पुरेण च ॥
14-004-014a	न चैनं परिहर्तुं तेऽशक्नुवन्परिसंक्षये ।
14-004-014c	सम्यग्वृत्तो हि राजा स धर्मनित्यो युधिष्ठिर ॥
14-004-015a	यदा तु परमामार्तिं गतोऽसौ सपुरो नृपः ।
14-004-015c	ततः प्रदध्मौ स करं प्रादुरासीत्ततो बलम् ॥

14-004-016a	ततस्तानजयत्सर्वान्प्रातिसीमान्तराधिपान् ।
14-004-016c	एतस्मात्कारणाद्राजन्विश्रुतः स करंधमः ॥
14-004-017a	तस्य कारंधमः पुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवत् ।
14-004-017c	इन्द्रादनवरः श्रीमान्देवैरपि सुदुर्जयः ॥
14-004-018a	तस्य सर्वे महीपाला वर्तन्ते स्म वशे तदा ।
14-004-018c	स हि सम्राडभूतेषां वृत्तेन च बलेन च ॥
14-004-019a	अविक्षिन्नाम धर्मात्मा शौर्येणेन्द्रसमोऽभवत् ।
14-004-019c	यज्ञशीलः कर्मरतिर्धृतिमान्संयतेन्द्रियः ॥
14-004-020a	तेजसादित्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।
14-004-020c	बृहस्पतिसमो बुद्ध्या हिमवानिव सुस्थिरः ॥
14-004-021a	कर्मणा मनसा वाचा दमेन प्रशमेन च ।
14-004-021c	मनांस्याराधयामास प्रजानां स महीपतिः ॥
14-004-022a	य ईजे हयमेधानां शतेन विधिवत्प्रभुः ।
14-004-022c	याजयामास यं विद्वान्स्वयमेवाङ्गिराः प्रभुः ॥
14-004-023a	तस्य पुत्रोऽतिचक्राम पितरं गुणवत्तया ।
14-004-023c	मरुतो नाम धर्मज्ञश्चक्रवर्ती महायशाः ॥
14-004-024a	नागायुतसमप्राणः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
14-004-024c	स यक्ष्यमाणो धर्मात्मा शातकुम्भमयान्युत ॥
14-004-024e	कारयामास शुभ्राणि भाजनानि सहस्रशः ॥
14-004-025a	मेरुं पर्वतमासाद्य हिमवत्पार्श्व उत्तरे ।
14-004-025c	काञ्चनः सुमहान्पादस्तत्र कर्म चकार सः ॥
14-004-026a	ततः कुण्डानि पात्रीश्च पिठराण्यासनानि च ।
14-004-026c	चक्रुः सुवर्णकर्तारो येषां संख्या न विद्यते ॥
14-004-027a	तस्यैव च समीपे स यज्ञवाटो बभूव ह ।
14-004-027c	ईजे तत्र स धर्मात्मा विधिवत्पृथिवीपतिः ॥
14-004-027e	मरुतः सहितैः सर्वैः प्रजापालैर्नराधिपः ॥

14-005-001 युधिष्ठिर उवाच

14-005-001a	कथंवीर्यः समभवत्स राजा वदतां वरः ।
14-005-001c	कथं च जातरूपेण समयुज्यत स द्विज ॥
14-005-002a	क्व च तत्सांप्रतं द्रव्यं भगवन्नवतिष्ठते ।
14-005-002c	कथं च शक्यमस्माभिस्तदवाप्तुं तपोधन ॥

14-005-003

व्यास उवाच

- 14-005-003a असुराश्चैव देवाश्च दक्षस्यासन्प्रजापतेः ।
 14-005-003c अपत्यं बहुलं तात तेऽस्पर्धन्त परस्परम् ॥
 14-005-004a तथैवाङ्गिरसः पुत्रौ व्रततुल्यौ बभूवतुः ।
 14-005-004c बृहस्पतिर्बृहत्तेजाः संवर्तश्च तपोधनः ॥
 14-005-005a तावपि स्पर्धिनौ राजन्पृथगास्तां परस्परम् ।
 14-005-005c बृहस्पतिश्च संवर्तं बाधते स्म पुनः पुनः ॥
 14-005-006a स बाध्यमानः सततं भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत ।
 14-005-006c अर्थानुत्सृज्य दिग्वासा वनवासमरोचयत् ॥
 14-005-007a वासवोऽप्यसुरान्सर्वान्निर्जित्य च निहत्य च ।
 14-005-007c इन्द्रत्वं प्राप्य लोकेषु ततो वव्रे पुरोहितम् ॥
 14-005-007e पुत्रमङ्गिरसो ज्येष्ठं विप्रश्रेष्ठं बृहस्पतिम् ॥
 14-005-008a याज्यस्त्वङ्गिरसः पूर्वमासीद्राजा करंधमः ।
 14-005-008c वीर्येणाप्रतिमो लोके वृत्तेन च बलेन च ॥
 14-005-008e शतक्रतुरिवौजस्वी धर्मात्मा संशितव्रतः ॥
 14-005-009a वाहनं यस्य योधाश्च द्रव्याणि विविधानि च ।
 14-005-009c ध्यानादेवाभवद्राजन्मुखवातेन सर्वशः ॥
 14-005-010a स गुणैः पार्थिवान्सर्वान्वशे चक्रे नराधिपः ।
 14-005-010c संजीव्य कालमिष्टं च सशरीरो दिवं गतः ॥
 14-005-011a बभूव तस्य पुत्रस्तु ययातिरिव धर्मवित् ।
 14-005-011c अविक्षिन्नाम शत्रुक्षित्स वशे कृतवान्महीम् ॥
 14-005-011e विक्रमेण गुणैश्चैव पितेवासीत्स पार्थिवः ॥
 14-005-012a तस्य वासवतुल्योऽभून्मरुतो नाम वीर्यवान् ।
 14-005-012c पुत्रस्तमनुरक्ताभूत्पृथिवी सागराम्बरा ॥
 14-005-013a स्पर्धते सततं स स्म देवराजेन पार्थिवः ।
 14-005-013c वासवोऽपि मरुत्तेन स्पर्धते पाण्डुनन्दन ॥
 14-005-014a शुचिः स गुणवानासीन्मरुतः पृथिवीपतिः ।
 14-005-014c यतमानोऽपि यं शक्रो न विशेषयति स्म ह ॥
 14-005-015a सोऽशक्नुवन्विशेषाय समाहूय बृहस्पतिम् ।
 14-005-015c उवाचेदं वचो देवैः सहितो हरिवाहनः ॥
 14-005-016a बृहस्पते मरुत्तस्य मा स्म कार्षीः कथंचन ।

14-005-016c	दैवं कर्माथ वा पित्र्यं कर्तासि मम चेत्प्रियम् ॥
14-005-017a	अहं हि त्रिषु लोकेषु सुराणां च बृहस्पते ।
14-005-017c	इन्द्रत्वं प्राप्तवानेको मरुत्तस्तु महीपतिः ॥
14-005-018a	कथं ह्यमर्त्यं ब्रह्मंस्त्वं याजयित्वा सुराधिपम् ।
14-005-018c	याजयेर्मृत्युसंयुक्तं मरुत्तमविशङ्कया ॥
14-005-019a	मां वा वृणीष्व भद्रं ते मरुत्तं वा महीपतिम् ।
14-005-019c	परित्यज्य मरुत्तं वा यथाजोषं भजस्व माम् ॥
14-005-020a	एवमुक्तः स कौरव्य देवराज्ञा बृहस्पतिः ।
14-005-020c	मुहूर्तमिव संचिन्त्य देवराजानमब्रवीत् ॥
14-005-021a	त्वं भूतानामधिपतिस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
14-005-021c	नमुचेर्विश्वरूपस्य निहन्ता त्वं बलस्य च ॥
14-005-022a	त्वमाजहर्था देवानामेको वीर श्रियं पराम् ।
14-005-022c	त्वं बिभर्षि भुवं द्यां च सदैव बलसूदन ॥
14-005-023a	पौरोहित्यं कथं कृत्वा तव देवगणेश्वर ।
14-005-023c	याजयेयमहं मर्त्यं मरुत्तं पाकशासन ॥
14-005-024a	समाश्वसिहि देवेश नाहं मर्त्याय कर्हिचित् ।
14-005-024c	ग्रहीष्यामि सुवं यज्ञे शृणु चेदं वचो मम ॥
14-005-025a	हिरण्यरेतसोऽम्भः स्यात्परिवर्तेत मेदिनी ।
14-005-025c	भासं च न रविः कुर्यान्मत्सत्यं विचलेद्यदि ॥
14-005-026a	बृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रो विगतमत्सरः ।
14-005-026c	प्रशस्यैनं विवेशाथ स्वमेव भवनं तदा ॥

14-006-001 व्यास उवाच

14-006-001a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
14-006-001c	बृहस्पतेश्च संवादं मरुत्तस्य च भारत ॥
14-006-002a	देवराजस्य समयं कृतमाङ्गिरसेन ह ।
14-006-002c	श्रुत्वा मरुत्तो नृपतिर्मन्युमाहारयत्तदा ॥
14-006-003a	संकल्प्य मनसा यज्ञं करंधमसुतात्मजः ।
14-006-003c	बृहस्पतिमुपागम्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥
14-006-004a	भगवन्यन्मया पूर्वमभिगम्य तपोधन ।
14-006-004c	कृतोऽभिसंधिर्यज्ञाय भवतो वचनाद्गुरो ॥
14-006-005a	तमहं यष्टुमिच्छामि संभाराः संभृताश्च मे ।

14-006-005c याज्योऽस्मि भवतः साधो तत्प्राप्नुहि विधत्स्व च ॥

14-006-006 बृहस्पतिरुवाच

14-006-006a न कामये याजयितुं त्वामहं पृथिवीपते ।

14-006-006c वृतोऽस्मि देवराजेन प्रतिज्ञातं च तस्य मे ॥

14-006-007 मरुत उवाच

14-006-007a पित्र्यमस्मि तव क्षेत्रं बहु मन्ये च ते भृशम् ।

14-006-007c न चास्म्ययाज्यतां प्राप्तो भजमानं भजस्व माम् ॥

14-006-008 बृहस्पतिरुवाच

14-006-008a अमर्त्यं याजयित्वाहं याजयिष्ये न मानुषम् ।

14-006-008c मरुत गच्छ वा मा वा निवृत्तोऽस्म्यद्य याजनात् ॥

14-006-009a न त्वां याजयितास्म्यद्य वृणु त्वं यमिहेच्छसि ।

14-006-009c उपाध्यायं महाबाहो यस्ते यज्ञं करिष्यति ॥

14-006-010 व्यास उवाच

14-006-010a एवमुक्तस्तु नृपतिर्मरुतो व्रीडितोऽभवत् ।

14-006-010c प्रत्यागच्छच्च संविग्नो ददर्श पथि नारदम् ॥

14-006-011a देवर्षिणा समागम्य नारदेन स पार्थिवः ।

14-006-011c विधिवत्प्राञ्जलिस्तथावथैनं नारदोऽब्रवीत् ॥

14-006-012a राजर्षे नातिहृष्टोऽसि कच्चित्क्षेमं तवानघ ।

14-006-012c क्व गतोऽसि कुतो वेदमप्रीतिस्थानमागतम् ॥

14-006-013a श्रोतव्यं चेन्मया राजन्ब्रूहि मे पार्थिवर्षभ ।

14-006-013c व्यपनेष्यामि ते मन्युं सर्वयत्नैर्नराधिप ॥

14-006-014a एवमुक्तो मरुतस्तु नारदेन महर्षिणा ।

14-006-014c विप्रलम्भमुपाध्यायात्सर्वमेव न्यवेदयत् ॥

14-006-015a गतोऽस्म्यङ्गिरसः पुत्रं देवाचार्यं बृहस्पतिम् ।

14-006-015c यज्ञार्थमृत्विजं द्रष्टुं स च मां नाभ्यनन्दत ॥

14-006-016a प्रत्याख्यातश्च तेनाहं जीवितुं नाद्य कामये ।

14-006-016c परित्यक्तश्च गुरुणा दूषितश्चास्मि नारद ॥

14-006-017a एवमुक्तस्तु राज्ञा स नारदः प्रत्युवाच ह ।

14-006-017c आविक्षितं महाराज वाचा संजीवयन्निव ॥

- 14-006-018a राजन्नङ्गिरसः पुत्रः संवर्तो नाम धार्मिकः ।
 14-006-018c चङ्क्रमीति दिशः सर्वा दिग्वासा मोहयन्प्रजाः ॥
 14-006-019a तं गच्छ यदि याज्यं त्वां न वाञ्छति बृहस्पतिः ।
 14-006-019c प्रसन्नस्त्वां महाराज संवर्तो याजयिष्यति ॥

14-006-020 मरुत उवाच

- 14-006-020a संजीवितोऽहं भवता वाक्येनानेन नारद ।
 14-006-020c पश्येयं क्व नु संवर्तं शंस मे वदतां वर ॥
 14-006-021a कथं च तस्मै वर्तेयं कथं मां न परित्यजेत् ।
 14-006-021c प्रत्याख्यातश्च तेनापि नाहं जीवितुमुत्सहे ॥

14-006-022 नारद उवाच

- 14-006-022a उन्मत्तवेषं बिभ्रत्स चङ्क्रमीति यथासुखम् ।
 14-006-022c वाराणसीं तु नगरीमभीक्षणमुपसेवते ॥
 14-006-023a तस्या द्वारं समासाद्य न्यसेथाः कुणपं क्वचित् ।
 14-006-023c तं दृष्ट्वा यो निवर्तेत स संवर्तो महीपते ॥
 14-006-024a तं पृष्ठतोऽनुगच्छेथा यत्र गच्छेत्स वीर्यवान् ।
 14-006-024c तमेकान्ते समासाद्य प्राञ्जलिः शरणं ब्रजेः ॥
 14-006-025a पृच्छेत्त्वां यदि केनाहं तवाख्यात इति स्म ह ।
 14-006-025c ब्रूयास्त्वं नारदेनेति संतप्त इव शत्रुहन् ॥
 14-006-026a स चेत्त्वामनुयुञ्जीत ममाभिगमनेप्सया ।
 14-006-026c शंसेथा वह्निमारूढं मामपि त्वमशङ्कया ॥

14-006-027 व्यास उवाच

- 14-006-027a स तथेति प्रतिश्रुत्य पूजयित्वा च नारदम् ।
 14-006-027c अभ्यनुज्ञाय राजर्षिर्ययौ वाराणसीं पुरीम् ॥
 14-006-028a तत्र गत्वा यथोक्तं स पुर्या द्वारे महायशाः ।
 14-006-028c कुणपं स्थापयामास नारदस्य वचः स्मरन् ॥
 14-006-029a यौगपद्येन विप्रश्च स पुरीद्वारमाविशत् ।
 14-006-029c ततः स कुणपं दृष्ट्वा सहसा स न्यवर्तत ॥
 14-006-030a स तं निवृत्तमालक्ष्य प्राञ्जलिः पृष्ठतोऽन्वगात् ।
 14-006-030c आविक्षितो महीपालः संवर्तमुपशिक्षितुम् ॥
 14-006-031a स एनं विजने दृष्ट्वा पांसुभिः कर्दमेन च ।

- 14-006-031c श्लेष्मणा चापि राजानं ष्ठीवनैश्च समाकिरत् ॥
 14-006-032a स तथा बाध्यमानोऽपि संवर्तेन महीपतिः ।
 14-006-032c अन्वगादेव तमृषिं प्राञ्जलिः संप्रसादयन् ॥
 14-006-033a ततो निवृत्य संवर्तः परिश्रान्त उपाविशत् ।
 14-006-033c शीतलच्छायमासाद्य न्यग्रोधं बहुशाखिनम् ॥

14-007-001 संवर्त उवाच

- 14-007-001a कथमस्मि त्वया ज्ञातः केन वा कथितोऽस्मि ते ।
 14-007-001c एतदाचक्ष्व मे तत्त्वमिच्छसे चेत्प्रियं मम ॥
 14-007-002a सत्यं ते ब्रुवतः सर्वे संपत्स्यन्ते मनोरथाः ।
 14-007-002c मिथ्या तु ब्रुवतो मूर्धा सप्तधा ते फलिष्यति ॥

14-007-003 मरुत्त उवाच

- 14-007-003a नारदेन भवान्मह्यमाख्यातो ह्यटता पथि ।
 14-007-003c गुरुपुत्रो ममेति त्वं ततो मे प्रीतिरुत्तमा ॥

14-007-004 संवर्त उवाच

- 14-007-004a सत्यमेतद्भवानाह स मां जानाति सत्रिणम् ।
 14-007-004c कथयस्वैतदेकं मे क्व नु संप्रति नारदः ॥

14-007-005 मरुत्त उवाच

- 14-007-005a भवन्तं कथयित्वा तु मम देवर्षिसत्तमः ।
 14-007-005c ततो मामभ्यनुज्ञाय प्रविष्टो हव्यवाहनम् ॥

14-007-006 व्यास उवाच

- 14-007-006a श्रुत्वा तु पार्थिवस्यैतत्संवर्तः परया मुदा ।
 14-007-006c एतावदहमप्येनं कुर्यामिति तदाब्रवीत् ॥
 14-007-007a ततो मरुत्तमुन्मत्तो वाचा निर्भर्त्सयन्निव ।
 14-007-007c रूक्षया ब्राह्मणो राजन्पुनः पुनरथाब्रवीत् ॥
 14-007-008a वातप्रधानेन मया स्वचित्तवशवर्तिना ।
 14-007-008c एवं विकृतरूपेण कथं याजितुमिच्छसि ॥
 14-007-009a भ्राता मम समर्थश्च वासवेन च सत्कृतः ।
 14-007-009c वर्तते याजने चैव तेन कर्माणि कारय ॥
 14-007-010a गृहं स्वं चैव याज्याश्च सर्वा गृह्याश्च देवताः ।

- 14-007-010c पूर्वजेन ममाक्षिप्तं शरीरं वर्जितं त्विदम् ॥
 14-007-011a नाहं तेनाननुज्ञातस्त्वामाविक्षित कर्हिचित् ।
 14-007-011c याजयेयं कथंचिद्वै स हि पूज्यतमो मम ॥
 14-007-012a स त्वं बृहस्पतिं गच्छ तमनुज्ञाप्य चाव्रज ।
 14-007-012c ततोऽहं याजयिष्ये त्वां यदि यष्टुमिहेच्छसि ॥

14-007-013 मरुत उवाच

- 14-007-013a बृहस्पतिं गतः पूर्वमहं संवर्त तच्छृणु ।
 14-007-013c न मां कामयते याज्यमसौ वासववारितः ॥
 14-007-014a अमरं याज्यमासाद्य मामृषे मा स्म मानुषम् ।
 14-007-014c याजयेथा मरुतं त्वं मर्त्यधर्माणमातुरम् ॥
 14-007-015a स्पर्धते च मया विप्र सदा वै स हि पार्थिवः ।
 14-007-015c एवमस्त्विति चाप्युक्तो भ्रात्रा ते बलवृत्रहा ॥
 14-007-016a स मामभिगतं प्रेम्णा याज्यवन्न बुभूषति ।
 14-007-016c देवराजमुपाश्रित्य तद्विद्धि मुनिपुंगव ॥
 14-007-017a सोऽहमिच्छामि भवता सर्वस्वेनापि याजितुम् ।
 14-007-017c कामये समतिक्रान्तुं वासवं त्वत्कृतैर्गुणैः ॥
 14-007-018a न हि मे वर्तते बुद्धिर्गन्तुं ब्रह्मन्बृहस्पतिम् ।
 14-007-018c प्रत्याख्यातो हि तेनास्मि तथानपकृते सति ॥

14-007-019 संवर्त उवाच

- 14-007-019a चिकीर्षसि यथाकामं सर्वमेतत्त्वयि ध्रुवम् ।
 14-007-019c यदि सर्वानभिप्रायान्कर्तासि मम पार्थिव ॥
 14-007-020a याज्यमानं मया हि त्वां बृहस्पतिपुरंदरौ ।
 14-007-020c द्विषेतां समभिक्रुद्धावेतदेकं समर्थय ॥
 14-007-021a स्थैर्यमत्र कथं ते स्यात्स त्वं निःसंशयं कुरु ।
 14-007-021c कुपितस्त्वां न हीदानीं भस्म कुर्यां सबान्धवम् ॥

14-007-022 मरुत उवाच

- 14-007-022a यावत्तपेत्सहस्रांशुस्तिष्ठेरंश्चापि पर्वताः ।
 14-007-022c तावल्लोकान्न लभेयं त्यजेयं संगतं यदि ॥
 14-007-023a मा चापि शुभबुद्धित्वं लभेयमिह कर्हिचित् ।
 14-007-023c सम्यग्ज्ञाने वैषये वा त्यजेयं संगतं यदि ॥

14-007-024 संवर्त उवाच

- 14-007-024a आविक्षित शुभा बुद्धिर्धीयतां तव कर्मसु ।
 14-007-024c याजनं हि ममाप्येवं वर्तते त्वयि पार्थिव ॥
 14-007-025a संविधास्ये च ते राजन्नक्षयं द्रव्यमुत्तमम् ।
 14-007-025c येन देवान्सगन्धर्वाञ्छाक्रं चाभिभविष्यसि ॥
 14-007-026a न तु मे वर्तते बुद्धिर्धने याज्येषु वा पुनः ।
 14-007-026c विप्रियं तु चिकीर्षामि भ्रातुश्चेन्द्रस्य चोभयोः ॥
 14-007-027a गमयिष्यामि चेन्द्रेण समतामपि ते ध्रुवम् ।
 14-007-027c प्रियं च ते करिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

14-008-001 संवर्त उवाच

- 14-008-001a गिरेर्हिमवतः पृष्ठे मुञ्जवान्नाम पर्वतः ।
 14-008-001c तप्यते यत्र भगवांस्तपो नित्यमुमापतिः ॥
 14-008-002a वनस्पतीनां मूलेषु टङ्केषु शिखरेषु च ।
 14-008-002c गुहासु शैलराजस्य यथाकामं यथासुखम् ॥
 14-008-003a उमासहायो भगवान्यत्र नित्यं महेश्वरः ।
 14-008-003c आस्ते शूली महातेजा नानाभूतगणावृतः ॥
 14-008-004a तत्र रुद्राश्च साध्याश्च विश्वेऽथ वसवस्तथा ।
 14-008-004c यमश्च वरुणश्चैव कुबेरश्च सहानुगः ॥
 14-008-005a भूतानि च पिशाचाश्च नासत्यावश्विनावपि ।
 14-008-005c गन्धर्वाप्सरसश्चैव यक्षा देवर्षयस्तथा ॥
 14-008-006a आदित्या मरुतश्चैव यातुधानाश्च सर्वशः ।
 14-008-006c उपासन्ते महात्मानं बहुरूपमुमापतिम् ॥
 14-008-007a रमते भगवांस्तत्र कुबेरानुचरैः सह ।
 14-008-007c विकृतैर्विकृताकारैः क्रीडद्भिः पृथिवीपते ॥
 14-008-007e श्रिया ज्वलन्दृश्यते वै बालादित्यसमद्युतिः ॥
 14-008-008a न रूपं दृश्यते तस्य संस्थानं वा कथंचन ।
 14-008-008c निर्देष्टुं प्राणिभिः कैश्चित्प्राकृतैर्मांसलोचनैः ॥
 14-008-009a नोष्णं न शिशिरं तत्र न वायुर्न च भास्करः ।
 14-008-009c न जरा क्षुत्पिपासे वा न मृत्युर्न भयं नृप ॥
 14-008-010a तस्य शैलस्य पार्श्वेषु सर्वेषु जयतां वर ।
 14-008-010c धातवो जातरूपस्य रश्मयः सवितुर्यथा ॥

14-008-011a	रक्ष्यन्ते ते कुबेरस्य सहायैरुद्यतायुधैः ।
14-008-011c	चिकीर्षद्भिः प्रियं राजन्कुबेरस्य महात्मनः ॥
14-008-012a	तस्मै भगवते कृत्वा नमः शर्वाय वेधसे ।
14-008-012c	रुद्राय शितिकण्ठाय सुरूपाय सुवर्चसे ॥
14-008-013a	कपर्दिने करालाय हर्यक्षणे वरदाय च ।
14-008-013c	त्र्यक्षणे पूष्णो दन्तभिदे वामनाय शिवाय च ॥
14-008-014a	याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्रुक्ते शंकराय च ।
14-008-014c	क्षेम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ॥
14-008-015a	हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तारणाय च ।
14-008-015c	भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥
14-008-016a	उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।
14-008-016c	गिरिशाय प्रशान्ताय यतये चीरवाससे ॥
14-008-017a	बिल्वदण्डाय सिद्धाय सर्वदण्डधराय च ।
14-008-017c	मृगव्याधाय महते धन्विनेऽथ भवाय च ॥
14-008-018a	वराय सौम्यवक्त्राय पशुहस्ताय वर्षिणे ।
14-008-018c	हिरण्यबाहवे राजन्नुग्राय पतये दिशाम् ॥
14-008-019a	पशूनां पतये चैव भूतानां पतये तथा ।
14-008-019c	वृषाय मातृभक्ताय सेनान्ये मध्यमाय च ॥
14-008-020a	स्रुवहस्ताय पतये धन्विने भार्गवाय च ।
14-008-020c	अजाय कृष्णनेत्राय विरूपाक्षाय चैव ह ॥
14-008-021a	तीक्ष्णदंष्ट्राय तीक्ष्णाय वैश्वानरमुखाय च ।
14-008-021c	महाद्युतयेऽनङ्गाय सर्वाङ्गाय प्रजावते ॥
14-008-022a	तथा शुक्राधिपतये पृथवे कृत्तिवाससे ।
14-008-022c	कपालमालिने नित्यं सुवर्णमुकुटाय च ॥
14-008-023a	महादेवाय कृष्णाय त्र्यम्बकायानघाय च ।
14-008-023c	क्रोधनाय नृशंसाय मृदवे बाहुशालिने ॥
14-008-024a	दण्डिने तप्तपसे तथैव क्रूरकर्मणे ।
14-008-024c	सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च ॥
14-008-024e	नमः स्वधास्वरूपाय बहुरूपाय दंष्ट्रिणे ॥
14-008-025a	पिनाकिनं महादेवं महायोगिनमव्ययम् ।
14-008-025c	त्रिशूलपाणिं वरदं त्र्यम्बकं भुवनेश्वरम् ॥

- 14-008-026a त्रिपुरघ्नं त्रिनयनं त्रिलोकेशं महौजसम् ।
 14-008-026c प्रभवं सर्वभूतानां धारणं धरणीधरम् ॥
 14-008-027a ईशानं शंकरं सर्वं शिवं विश्वेश्वरं भवम् ।
 14-008-027c उमापतिं पशुपतिं विश्वरूपं महेश्वरम् ॥
 14-008-028a विरूपाक्षं दशभुजं तिष्यगोवृषभध्वजम् ।
 14-008-028c उग्रं स्थाणुं शिवं घोरं शर्वं गौरीशमीश्वरम् ॥
 14-008-029a शितिकण्ठमजं शुक्रं पृथुं पृथुहरं हरम् ।
 14-008-029c विश्वरूपं विरूपाक्षं बहुरूपमुमापतिम् ॥
 14-008-030a प्रणम्य शिरसा देवमनङ्गाङ्गहरं हरम् ।
 14-008-030c शरण्यं शरणं याहि महादेवं चतुर्मुखम् ॥
 14-008-031a एवं कृत्वा नमस्तस्मै महादेवाय रंहसे ।
 14-008-031c महात्मने क्षितिपते तत्सुवर्णमवाप्स्यसि ॥
 14-008-031e सुवर्णमाहरिष्यन्तस्तत्र गच्छन्तु ते नराः ॥

14-008-032 व्यास उवाच

- 14-008-032a इत्युक्तः स वचस्तस्य चक्रे कारंधमात्मजः ।
 14-008-032c ततोऽतिमानुषं सर्वं चक्रे यज्ञस्य संविधिम् ॥
 14-008-032e सौवर्णानि च भाण्डानि संचक्रुस्तत्र शिल्पिनः ॥
 14-008-033a बृहस्पतिस्तु तां श्रुत्वा मरुत्तस्य महीपतेः ।
 14-008-033c समृद्धिमति देवेभ्यः संतापमकरोद्बृशम् ॥
 14-008-034a स तप्यमानो वैवर्ण्यं कृशत्वं चागमत्परम् ।
 14-008-034c भविष्यति हि मे शत्रुः संवर्तो वसुमानिति ॥
 14-008-035a तं श्रुत्वा भृशसंतप्तं देवराजो बृहस्पतिम् ।
 14-008-035c अभिगम्यामरवृतः प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥

14-009-001 इन्द्र उवाच

- 14-009-001a कच्चित्सुखं स्वपिषि त्वं बृहस्पते; कच्चिन्मनोज्ञाः परिचारकास्ते ।
 14-009-001c कच्चिद्देवानां सुखकामोऽसि विप्र; कच्चिद्देवास्त्वां परिपालयन्ति ॥

14-009-002 बृहस्पतिरुवाच

- 14-009-002a सुखं शयेऽहं शयने महेन्द्र; तथा मनोज्ञाः परिचारका मे ।
 14-009-002c तथा देवानां सुखकामोऽस्मि शक्र; देवाश्च मां सुभृशं पालयन्ति ॥

14-009-003 इन्द्र उवाच

- 14-009-003a कुतो दुःखं मानसं देहजं वा; पाण्डुर्विवर्णश्च कुतस्त्वमद्य ।
 14-009-003c आचक्ष्व मे तद्विज यावदेता; निहन्मि सर्वास्तव दुःखकर्तृन् ॥
- 14-009-004 बृहस्पतिरुवाच**
- 14-009-004a मरुत्तमाहुर्मघवन्यक्ष्यमाणं; महायज्ञेनोत्तमदक्षिणेन ।
 14-009-004c तं संवर्तो याजयितेति मे श्रुतं; तदिच्छामि न स तं याजयेत ॥
- 14-009-005 इन्द्र उवाच**
- 14-009-005a सर्वान्कामाननुजातोऽसि विप्र; यस्त्वं देवानां मन्त्रयसे पुरोधः ।
 14-009-005c उभौ च ते जन्ममृत्यू व्यतीतौ; किं संवर्तस्तव कर्ताद्य विप्र ॥
- 14-009-006 बृहस्पतिरुवाच**
- 14-009-006a देवैः सह त्वमसुरान्संप्रणुद्य; जिघांससेऽद्याप्युत सानुबन्धान् ।
 14-009-006c यं यं समृद्धं पश्यसि तत्र तत्र; दुःखं सपत्नेषु समृद्धभावः ॥
 14-009-007a अतोऽस्मि देवेन्द्र विवर्णरूपः; सपत्नो मे वर्धते तन्निशम्य ।
 14-009-007c सर्वोपायैर्मघवन्संनियच्छ; संवर्तं वा पार्थिवं वा मरुत्तम् ॥
- 14-009-008 इन्द्र उवाच**
- 14-009-008a एहि गच्छ प्रहितो जातवेदो; बृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।
 14-009-008c अयं वै त्वा याजयिता बृहस्पति; स्तथामरं चैव करिष्यतीति ॥
- 14-009-009 अग्निरुवाच**
- 14-009-009a अयं गच्छामि तव शक्राद्य दूतो; बृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।
 14-009-009c वाचं सत्यां पुरुहूतस्य कर्तुं; बृहस्पतेश्चापचितिं चिकीर्षुः ॥
- 14-009-010 व्यास उवाच**
- 14-009-010a ततः प्रायाद्धूमकेतुर्महात्मा; वनस्पतीन्वीरुधश्चावमृद्रन् ।
 14-009-010c कामाद्धिमान्ते परिवर्तमानः; काष्ठातिगो मातरिश्वेव नर्दन् ॥
- 14-009-011 मरुत्त उवाच**
- 14-009-011a आश्चर्यमद्य पश्यामि रूपिणं वह्निमागतम् ।
 14-009-011c आसनं सलिलं पाद्यं गां चोपानय वै मुने ॥
- 14-009-012 अग्निरुवाच**
- 14-009-012a आसनं सलिलं पाद्यं प्रतिनन्दामि तेऽनघ ।
 14-009-012c इन्द्रेण तु समादिष्टं विद्धि मां दूतमागतम् ॥

14-009-013 मरुत्त उवाच

14-009-013a कच्चिच्छ्रीमान्देवराजः सुखी च; कच्चिच्चास्मान्प्रीयते धूमकेतो ।
 14-009-013c कच्चिद्देवाश्चास्य वशे यथाव; तद्ब्रूहि त्वं मम कात्स्नर्येन देव ॥

14-009-014 अग्निरुवाच

14-009-014a शक्रो भृशं सुसुखी पार्थिवेन्द्र; प्रीतिं चेच्छत्यजरां वै त्वया सः ।
 14-009-014c देवाश्च सर्वे वशगास्तस्य राजः; न्संदेशं त्वं शृणु मे देवराज्ञः ॥
 14-009-015a यदर्थं मां प्राहिणोत्त्वत्सकाशं; बृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।
 14-009-015c अयं गुरुर्याजयिता नृप त्वां; मर्त्यं सन्तममरं त्वां करोतु ॥

14-009-016 मरुत्त उवाच

14-009-016a संवर्तोऽयं याजयिता द्विजो मे; बृहस्पतेरञ्जलिरेष तस्य ।
 14-009-016c नासौ देवं याजयित्वा महेन्द्रं; मर्त्यं सन्तं याजयन्नद्य शोभेत् ॥

14-009-017 अग्निरुवाच

14-009-017a ये वै लोका देवलोके महान्तः; संप्राप्स्यसे तान्देवराजप्रसादात् ।
 14-009-017c त्वां चेदसौ याजयेद्वै बृहस्पतिः; नूनं स्वर्गं त्वं जयेः कीर्तियुक्तः ॥
 14-009-018a तथा लोका मानुषा ये च दिव्याः; प्रजापतेश्चापि ये वै महान्तः ।
 14-009-018c ते ते जिता देवराज्यं च कृत्स्नं; बृहस्पतिश्चेद्याजयेत्त्वां नरेन्द्र ॥

14-009-019 संवर्त उवाच

14-009-019a मास्मानेवं त्वं पुनरागाः कथं चि; बृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।
 14-009-019c मा त्वां धक्ष्ये चक्षुषा दारुणेन; संक्रुद्धोऽहं पावक तन्निबोध ॥

14-009-020 व्यास उवाच

14-009-020a ततो देवानगमद्भूमकेतुः; र्दाहाद्भीतो व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ।
 14-009-020c तं वै दृष्ट्वा प्राह शक्रो महात्मा; बृहस्पतेः संनिधौ हव्यवाहम् ॥
 14-009-021a यत्त्वं गतः प्रहितो जातवेदो; बृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।
 14-009-021c तत्किं प्राह स नृपो यक्ष्यमाणः; कच्चिद्वचः प्रतिगृह्णाति तच्च ॥

14-009-022 अग्निरुवाच

14-009-022a न ते वाचं रोचयते मरुत्तो; बृहस्पतेरञ्जलिं प्राहिणोत्सः ।
 14-009-022c संवर्तो मां याजयितेत्यभीक्ष्णं; पुनः पुनः स मया प्रोच्यमानः ॥
 14-009-023a उवाचेदं मानुषा ये च दिव्याः; प्रजापतेर्ये च लोका महान्तः ।
 14-009-023c तांश्चेल्लभेयं संविदं तेन कृत्वा; तथापि नेच्छेयमिति प्रतीतः ॥

14-009-024 इन्द्र उवाच

14-009-024a पुनर्भवान्पार्थिवं तं समेत्य; वाक्यं मदीयं प्रापय स्वार्थयुक्तम् ।
 14-009-024c पुनर्यद्युक्तो न करिष्यते वचःस्ततो वज्रं संप्रहर्तास्मि तस्मै ॥

14-009-025 अग्निरुवाच

14-009-025a गन्धर्वराड्यात्वयं तत्र दूतो; बिभेम्यहं वासव तत्र गन्तुम् ।
 14-009-025c संरब्धो मामब्रवीत्तीक्ष्णरोषः; संवर्तो वाक्यं चरितब्रह्मचर्यः ॥
 14-009-026a यद्यागच्छेः पुनरेवं कथं चि;द्वृहस्पतिं परिदातुं मरुते ।
 14-009-026c दहेयं त्वां चक्षुषा दारुणेन; संक्रुद्ध इत्येतदवैहि शक्र ॥

14-009-027 इन्द्र उवाच

14-009-027a त्वमेवान्यान्दहसे जातवेदो; न हि त्वदन्यो विद्यते भस्मकर्ता ।
 14-009-027c त्वत्संस्पर्शात्सर्वलोको बिभे;त्यश्रद्धेयं वदसे हव्यवाह ॥

14-009-028 अग्निरुवाच

14-009-028a दिवं देवेन्द्र पृथिवीं चैव सर्वा; संवेष्टयेस्त्वं स्वबलेनैव शक्र ।
 14-009-028c एवंविधस्येह सतस्तवासौ; कथं वृत्रस्त्रिदिवं प्राग्जहार ॥

14-009-029 इन्द्र उवाच

14-009-029a न चण्डिका जङ्गमा नो करेणु;र्न वारिसोमं प्रपिबामि वहे ।
 14-009-029c न दुर्बले वै विसृजामि वज्रं; को मेऽसुखाय प्रहरेन्मनुष्यः ॥
 14-009-030a प्रव्राजयेयं कालकेयान्पृथिव्या;मपाकर्षं दानवानन्तरिक्षात् ।
 14-009-030c दिवः प्रहादमवसानमानयं; को मेऽसुखाय प्रहरेत मर्त्यः ॥

14-009-031 अग्निरुवाच

14-009-031a यत्र शर्यातिं च्यवनो याजयिष्य;न्सहाश्विभ्यां सोममगृह्णदेकः ।
 14-009-031c तं त्वं क्रुद्धः प्रत्यषेधीः पुरस्ता;च्छर्यातियज्ञं स्मर तं महेन्द्र ॥
 14-009-032a वज्रं गृहीत्वा च पुरंदर त्वं; संप्राहार्षीश्च्यवनस्यातिघोरम् ।
 14-009-032c स ते विप्रः सह वज्रेण बाहु;मपागृह्णात्तपसा जातमन्युः ॥
 14-009-033a ततो रोषात्सर्वतो घोररूपं; सपत्नं ते जनयामास भूयः ।
 14-009-033c मदं नामासुरं विश्वरूपं; यं त्वं दृष्ट्वा चक्षुषी संन्यमीलः ॥
 14-009-034a हनुरेका जगतीस्था तथैका; दिवं गता महतो दानवस्य ।
 14-009-034c सहस्रं दन्तानां शतयोजनानां; सुतीक्ष्णानां घोररूपं बभूव ॥
 14-009-035a वृत्ताः स्थूला रजतस्तम्भवर्णा; दंष्ट्राश्चतस्रो द्वे शते योजनानाम् ।

- 14-009-035c स त्वां दन्तान्विदशन्नभ्यधाव;ज्जिघांसया शूलमुद्यम्य घोरम् ॥
 14-009-036a अपश्यस्त्वं तं तदा घोररूपं; सर्वे त्वन्ये ददृशुर्दर्शनीयम् ।
 14-009-036c यस्माद्धीतः प्राञ्जलिस्त्वं महर्षि;मागच्छेथाः शरणं दानवघ्न ॥
 14-009-037a क्षत्रादेवं ब्रह्मबलं गरीयो; न ब्रह्मतः किञ्चिदन्यद्गरीयः ।
 14-009-037c सोऽहं जानन्ब्रह्मतेजो यथाव;न्न संवर्तं गन्तुमिच्छामि शक्र ॥

14-010-001 इन्द्र उवाच

- 14-010-001a एवमेतद्ब्रह्मबलं गरीयो; न ब्रह्मतः किञ्चिदन्यद्गरीयः ।
 14-010-001c आविक्षितस्य तु बलं न मृष्ये; वज्रमस्मै प्रहरिष्यामि घोरम् ॥
 14-010-002a धृतराष्ट्र प्रहितो गच्छ मरुत्तं; संवर्तेन सहितं तं वदस्व ।
 14-010-002c बृहस्पतिं त्वमुपशिक्षस्व राज;न्वज्रं वा ते प्रहरिष्यामि घोरम् ॥

14-010-003 व्यास उवाच

- 14-010-003a ततो गत्वा धृतराष्ट्रो नरेन्द्रं; प्रोवाचेदं वचनं वासवस्य ।
 14-010-003c गन्धर्वं मां धृतराष्ट्रं निबोध; त्वामागतं वक्तुकामं नरेन्द्र ॥
 14-010-004a ऐन्द्रं वाक्यं शृणु मे राजसिंह; यत्प्राह लोकाधिपतिर्महात्मा ।
 14-010-004c बृहस्पतिं याजकं त्वं वृणीष्व; वज्रं वा ते प्रहरिष्यामि घोरम् ॥
 14-010-004e वचश्चेदेतन्न करिष्यसे मे; प्राहैतदेतावदचिन्त्यकर्मा ॥

14-010-005 मरुत्त उवाच

- 14-010-005a त्वं चैवैतद्वेत्थ पुरंदरश्च; विश्वेदेवा वसवश्चाश्विनौ च ।
 14-010-005c मित्रद्रोहे निष्कृतिर्वै यथैव; नास्तीति लोकेषु सदैव वादः ॥
 14-010-006a बृहस्पतिर्याजयिता महेन्द्रं; देवश्रेष्ठं वज्रभृतां वरिष्ठम् ।
 14-010-006c संवर्तो मां याजयिताद्य राज;न्न ते वाक्यं तस्य वा रोचयामि ॥

14-010-007 गन्धर्व उवाच

- 14-010-007a घोरो नादः श्रूयते वासवस्य; नभस्तले गर्जतो राजसिंह ।
 14-010-007c व्यक्तं वज्रं मोक्ष्यते ते महेन्द्रः; क्षेमं राजंश्चिन्त्यतामेष कालः ॥

14-010-008 व्यास उवाच

- 14-010-008a इत्येवमुक्तो धृतराष्ट्रेण राजा; श्रुत्वा नादं नदतो वासवस्य ।
 14-010-008c तपोनित्यं धर्मविदां वरिष्ठं; संवर्तं तं ज्ञापयामास कार्यम् ॥

14-010-009 मरुत्त उवाच

- 14-010-009a इममश्मानं प्लवमानमारा;दध्वा दूरं तेन न दृश्यतेऽद्य ।

14-010-009c प्रपद्येऽहं शर्म विप्रेन्द्र त्वत्तः; प्रयच्छ तस्मादभयं विप्रमुख्य ॥

14-010-010a अयमायाति वै वज्री दिशो विद्योतयन्दश ।

14-010-010c अमानुषेण घोरेण सदस्यास्त्रासिता हि नः ॥

14-010-011 संवर्त उवाच

14-010-011a भयं शक्राद्व्येतु ते राजसिंह; प्रणोत्स्येऽहं भयमेतत्सुघोरम् ।

14-010-011c संस्तम्भिन्या विद्यया क्षिप्रमेव; मा भैस्त्वमस्माद्भव चापि प्रतीतः ॥

14-010-012a अहं संस्तम्भयिष्यामि मा भैस्त्वं शक्रतो नृप ।

14-010-012c सर्वेषामेव देवानां क्षपितान्यायुधानि मे ॥

14-010-013a दिशो वज्रं व्रजतां वायुरेतु; वर्षं भूत्वा निपततु काननेषु ।

14-010-013c आपः प्लवन्त्वन्तरिक्षे वृथा च; सौदामिनी दृश्यतां मा बिभस्त्वम् ॥

14-010-014a अथो वह्निस्त्रातु वा सर्वतस्ते; कामं वर्षं वर्षतु वासवो वा ।

14-010-014c वज्रं तथा स्थापयतां च वायु;र्महाघोरं प्लवमानं जलौघैः ॥

14-010-015 मरुत्त उवाच

14-010-015a घोरः शब्दः श्रूयते वै महास्वनो; वज्रस्यैष सहितो मारुतेन ।

14-010-015c आत्मा हि मे प्रव्यथते मुहुर्मुहुः;र्न मे स्वास्थ्यं जायते चाद्य विप्र ॥

14-010-016 संवर्त उवाच

14-010-016a वज्रादुग्राद्व्येतु भयं तवाद्य; वातो भूत्वा हन्मि नरेन्द्र वज्रम् ।

14-010-016c भयं त्यक्त्वा वरमन्यं वृणीष्व; कं ते कामं तपसा साधयामि ॥

14-010-017 मरुत्त उवाच

14-010-017a इन्द्रः साक्षात्सहसाभ्येतु विप्र; हविर्यज्ञे प्रतिगृह्णातु चैव ।

14-010-017c स्वं स्वं धिष्ण्यं चैव जुषन्तु देवाः; सुतं सोमं प्रतिगृह्णन्तु चैव ॥

14-010-018 संवर्त उवाच

14-010-018a अयमिन्द्रो हरिभिरायाति राज;न्देवैः सर्वैः सहितः सोमपीथी ।

14-010-018c मन्त्राहूतो यज्ञमिमं मयाद्य; पश्यस्वैनं मन्त्रविस्रस्तकायम् ॥

14-010-019 व्यास उवाच

14-010-019a ततो देवैः सहितो देवराजो; रथे युक्त्वा तान्हरीन्वाजिमुख्यान् ।

14-010-019c आयाद्यज्ञमधि राज्ञः पिपासु;राविक्षितस्याप्रमेयस्य सोमम् ॥

14-010-020a तमायान्तं सहितं देवसंघैः; प्रत्युद्ययौ सपुरोधा मरुत्तः ।

14-010-020c चक्रे पूजां देवराजाय चाग्र्यां; यथाशास्त्रं विधिवत्प्रीयमाणः ॥

14-010-021 संवर्त उवाच

14-010-021a स्वागतं ते पुरुहूतेह विद्वः;न्यज्ञोऽद्यायं संनिहिते त्वयीन्द्र ।
 14-010-021c शोशुभ्यते बलवृत्रघ्न भूयः; पिबस्व सोमं सुतमुद्यतं मया ॥

14-010-022 मरुत उवाच

14-010-022a शिवेन मां पश्य नमश्च तेऽस्तु; प्राप्तो यज्ञः सफलं जीवितं मे ।
 14-010-022c अयं यज्ञं कुरुते मे सुरेन्द्र; बृहस्पतेरवरो जन्मना यः ॥

14-010-023 इन्द्र उवाच

14-010-023a जानामि ते गुरुमेनं तपोधनं; बृहस्पतेरनुजं तिग्मतेजसम् ।
 14-010-023c यस्याह्वानादागतोऽहं नरेन्द्र; प्रीतिर्मेऽद्य त्वयि मनुः प्रनष्टः ॥

14-010-024 संवर्त उवाच

14-010-024a यदि प्रीतस्त्वमसि वै देवराज; तस्मात्स्वयं शाधि यज्ञे विधानम् ।
 14-010-024c स्वयं सर्वान्कुरु मार्गान्सुरेन्द्र; जानात्वयं सर्वलोकश्च देव ॥

14-010-025 व्यास उवाच

14-010-025a एवमुक्तस्त्वाङ्गिरसेन शक्रः; समादिदेश स्वयमेव देवान् ।
 14-010-025c सभाः क्रियन्तामावसथाश्च मुख्याः; सहस्रशश्चित्रभौमाः समृद्धाः ॥
 14-010-026a कृप्तस्थूणाः कुरुतारोहणानि; गन्धर्वाणामप्सरसां च शीघ्रम् ।
 14-010-026c येषु नृत्येरन्नप्सरसः सहस्रशः; स्वर्गोद्देशः क्रियतां यज्ञवाटः ॥
 14-010-027a इत्युक्तास्ते चक्रुराशु प्रतीता; दिवौकसः शक्रवाक्यान्नरेन्द्र ।
 14-010-027c ततो वाक्यं प्राह राजानमिन्द्रः; प्रीतो राजन्पूजयानो मरुतम् ॥
 14-010-028a एष त्वयाहमिह राजन्समेत्य; ये चाप्यन्ये तव पूर्वे नरेन्द्राः ।
 14-010-028c सर्वाश्चान्या देवताः प्रीयमाणा; हविस्तुभ्यं प्रतिगृह्णन्तु राजन् ॥
 14-010-029a आग्नेयं वै लोहितमालभन्तां; वैश्वदेवं बहुरूपं विराजन् ।
 14-010-029c नीलं चोक्षाणं मेध्यमभ्यालभन्तां; चलच्छिश्रं मत्प्रदिष्टं द्विजेन्द्राः ॥
 14-010-030a ततो यज्ञो ववृधे तस्य राज्ञो; यत्र देवाः स्वयमन्नानि जहुः ।
 14-010-030c यस्मिञ्शक्रो ब्राह्मणैः पूज्यमानः; सदस्योऽभूद्धरिमान्देवराजः ॥
 14-010-031a ततः संवर्तश्चित्यगतो महात्मा; यथा वह्निः प्रज्वलितो द्वितीयः ।
 14-010-031c हवींष्युच्चैराह्वयन्देवसंघा;ञ्जुहावाग्नौ मन्त्रवत्सुप्रतीतः ॥
 14-010-032a ततः पीत्वा बलभित्सोममग्र्यं; ये चाप्यन्ये सोमपा वै दिवौकसः ।
 14-010-032c सर्वेऽनुज्ञाताः प्रययुः पार्थिवेन; यथाजोषं तर्पिताः प्रीतिमन्तः ॥

- 14-010-033a ततो राजा जातरूपस्य राशी;न्यदे पदे कारयामास हृष्टः ।
 14-010-033c द्विजातिभ्यो विसृजन्भूरि वित्तं; रराज वित्तेश इवारिहन्ता ॥
 14-010-034a ततो वित्तं विविधं संनिधाय; यथोत्साहं कारयित्वा च कोशम् ।
 14-010-034c अनुज्ञातो गुरुणा संनिवृत्य; शशास गामखिलां सागरान्ताम् ॥
 14-010-035a एवंगुणः संबभूवेह राजा; यस्य क्रतौ तत्सुवर्णं प्रभूतम् ।
 14-010-035c तत्त्वं समादाय नरेन्द्र वित्तं; यजस्व देवांस्तर्पयानो विधानैः ॥

14-010-036 वैशंपायन उवाच

- 14-010-036a ततो राजा पाण्डवो हृष्टरूपः; श्रुत्वा वाक्यं सत्यवत्याः सुतस्य ।
 14-010-036c मनश्चक्रे तेन वित्तेन यष्टुं; ततोऽमात्यैर्मन्त्रयामास भूयः ॥

14-011-001 वैशंपायन उवाच

- 14-011-001a इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन्व्यासेनाद्भुतकर्मणा ।
 14-011-001c वासुदेवो महातेजास्ततो वचनमाददे ॥
 14-011-002a तं नृपं दीनमनसं निहतज्ञातिबान्धवम् ।
 14-011-002c उपप्लुतमिवादित्यं सधूममिव पावकम् ॥
 14-011-003a निर्विण्णमनसं पार्थ ज्ञात्वा वृष्णिकुलोद्ग्रहः ।
 14-011-003c आश्वासयन्धर्मसुतं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

14-011-004 वासुदेव उवाच

- 14-011-004a सर्वं जिह्मं मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदम् ।
 14-011-004c एतावाञ्ज्ञानविषयः किं प्रलापः करिष्यति ॥
 14-011-005a नैव ते निष्ठितं कर्म नैव ते शत्रवो जिताः ।
 14-011-005c कथं शत्रुं शरीरस्थमात्मानं नावबुध्यसे ॥
 14-011-006a अत्र ते वर्तयिष्यामि यथाधर्मं यथाश्रुतम् ।
 14-011-006c इन्द्रस्य सह वृत्रेण यथा युद्धमवर्तत ॥
 14-011-007a वृत्रेण पृथिवी व्याप्ता पुरा किल नराधिप ।
 14-011-007c दृष्ट्वा स पृथिवीं व्याप्तां गन्धस्य विषये हते ॥
 14-011-007e धराहरणदुर्गन्धो विषयः समपद्यत ॥
 14-011-008a शतक्रतुश्रुकोपाथ गन्धस्य विषये हते ।
 14-011-008c वृत्रस्य स ततः क्रुद्धो वज्रं घोरमवासृजत् ॥
 14-011-009a स वध्यमानो वज्रेण पृथिव्यां भूरितेजसा ।
 14-011-009c विवेश सहसैवापो जग्राह विषयं ततः ॥

- 14-011-010a व्याप्तास्वथाप्सु वृत्रेण रसे च विषये हृते ।
 14-011-010c शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तासु वज्रमवासृजत् ॥
 14-011-011a स वध्यमानो वज्रेण सलिले भूरितेजसा ।
 14-011-011c विवेश सहसा ज्योतिर्जग्राह विषयं ततः ॥
 14-011-012a व्याप्ते ज्योतिषि वृत्रेण रूपेऽथ विषये हृते ।
 14-011-012c शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्र वज्रमवासृजत् ॥
 14-011-013a स वध्यमानो वज्रेण सुभृशं भूरितेजसा ।
 14-011-013c विवेश सहसा वायुं जग्राह विषयं ततः ॥
 14-011-014a व्याप्ते वायौ तु वृत्रेण स्पर्शेऽथ विषये हृते ।
 14-011-014c शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्र वज्रमवासृजत् ॥
 14-011-015a स वध्यमानो वज्रेण तस्मिन्नमिततेजसा ।
 14-011-015c आकाशमभिदुद्राव जग्राह विषयं ततः ॥
 14-011-016a आकाशे वृत्रभूते च शब्दे च विषये हृते ।
 14-011-016c शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्र वज्रमवासृजत् ॥
 14-011-017a स वध्यमानो वज्रेण तस्मिन्नमिततेजसा ।
 14-011-017c विवेश सहसा शक्रं जग्राह विषयं ततः ॥
 14-011-018a तस्य वृत्रगृहीतस्य मोहः समभवन्महान् ।
 14-011-018c रथंतरेण तं तात वसिष्ठः प्रत्यबोधयत् ॥
 14-011-019a ततो वृत्रं शरीरस्थं जघान भरतर्षभ ।
 14-011-019c शतक्रतुरदृश्येन वज्रेणेतीह नः श्रुतम् ॥
 14-011-020a इदं धर्मरहस्यं च शक्रेणोक्तं महर्षिषु ।
 14-011-020c ऋषिभिश्च मम प्रोक्तं तन्निबोध नराधिप ॥
14-012-001 वासुदेव उवाच
 14-012-001a द्विविधो जायते व्याधिः शारीरो मानसस्तथा ।
 14-012-001c परस्परं तयोर्जन्म निर्द्वंद्वं नोपलभ्यते ॥
 14-012-002a शरीरे जायते व्याधिः शारीरो नात्र संशयः ।
 14-012-002c मानसो जायते व्याधिर्मनस्येवेति निश्चयः ॥
 14-012-003a शीतोष्णे चैव वायुश्च गुणा राजञ्शरीरजाः ।
 14-012-003c तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदाहुः स्वस्थलक्षणम् ॥
 14-012-003e उष्णेन बाध्यते शीतं शीतेनोष्णं च बाध्यते ॥
 14-012-004a सत्त्वं रजस्तमश्चेति त्रयस्त्वात्मगुणाः स्मृताः ।

14-012-004c	तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदाहुः स्वस्थलक्षणम् ॥
14-012-004e	तेषामन्यतमोत्सेके विधानमुपदिश्यते ॥
14-012-005a	हर्षेण बाध्यते शोको हर्षः शोकेन बाध्यते ।
14-012-005c	कश्चिदुःखे वर्तमानः सुखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥
14-012-005e	कश्चित्सुखे वर्तमानो दुःखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥
14-012-006a	स त्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी सुसुखस्य वा ।
14-012-006c	स्मर्तुमिच्छसि कौन्तेय दिष्टं हि बलवत्तरम् ॥
14-012-007a	अथ वा ते स्वभावोऽयं येन पार्थावकृष्यसे ।
14-012-007c	दृष्ट्वा सभागतां कृष्णामेकवस्त्रां रजस्वलाम् ॥
14-012-007e	मिषतां पाण्डवेयानां न तत्संस्मर्तुमिच्छसि ॥
14-012-008a	प्रव्राजनं च नगरादजिनैश्च विवासनम् ।
14-012-008c	महारण्यनिवासश्च न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥
14-012-009a	जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेन चाहवः ।
14-012-009c	सैन्धवाच्च परिक्लेशो न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥
14-012-010a	पुनरज्ञातचर्यायां कीचकेन पदा वधः ।
14-012-010c	याज्ञसेन्यास्तदा पार्थ न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥
14-012-011a	यच्च ते द्रोणभीष्माभ्यां युद्धमासीदरिंदम ।
14-012-011c	मनसैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितम् ॥
14-012-011e	तस्मादभ्युपगन्तव्यं युद्धाय भरतर्षभ ॥
14-012-012a	परमव्यक्तरूपस्य परं मुक्त्वा स्वकर्मभिः ।
14-012-012c	यत्र नैव शरैः कार्यं न भृत्यैर्न च बन्धुभिः ॥
14-012-012e	आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितम् ॥
14-012-013a	तस्मिन्ननिर्जिते युद्धे कामवस्थां गमिष्यसि ।
14-012-013c	एतज्ज्ञात्वा तु कौन्तेय कृतकृत्यो भविष्यसि ॥
14-012-014a	एतां बुद्धिं विनिश्चित्य भूतानामागतिं गतिम् ।
14-012-014c	पितृपैतामहे वृत्ते शाधि राज्यं यथोचितम् ॥

14-013-001 वासुदेव उवाच

14-013-001a	न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत ।
14-013-001c	शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ॥
14-013-002a	बाह्यद्रव्यविमुक्तस्य शारीरेषु च गृध्यतः ।
14-013-002c	यो धर्मो यत्सुखं चैव द्विषतामस्तु तत्तथा ॥

14-013-003a	द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरं ब्रह्म शाश्वतम् ।
14-013-003c	ममेति द्व्यक्षरो मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥
14-013-004a	ब्रह्म मृत्युश्च तौ राजन्नात्मन्येव व्यवस्थितौ ।
14-013-004c	अदृश्यमानौ भूतानि योधयेतामसंशयम् ॥
14-013-005a	अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत ।
14-013-005c	भित्त्वा शरीरं भूतानामहिंसां प्रतिपद्यते ॥
14-013-006a	लब्ध्वापि पृथिवीं सर्वां सहस्थावरजङ्गमाम् ।
14-013-006c	ममत्वं यस्य नैव स्यात्किं तया स करिष्यति ॥
14-013-007a	अथ वा वसतः पार्थ वने वन्येन जीवतः ।
14-013-007c	ममता यस्य द्रव्येषु मृत्योरास्ये स वर्तते ॥
14-013-008a	बाह्यान्तराणां शत्रूणां स्वभावं पश्य भारत ।
14-013-008c	यन्न पश्यति तद्भूतं मुच्यते स महाभयात् ॥
14-013-009a	कामात्मानं न प्रशंसन्ति लोके; न चाकामात्काचिदस्ति प्रवृत्तिः ।
14-013-009c	दानं हि वेदाध्ययनं तपश्च; कामेन कर्माणि च वैदिकानि ॥
14-013-010a	व्रतं यज्ञान्नियमान्ध्यानयोगा;न्कामेन यो नारभते विदित्वा ।
14-013-010c	यद्यद्ध्ययं कामयते स धर्मो; न यो धर्मो नियमस्तस्य मूलम् ॥
14-013-011a	अत्र गाथाः कामगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
14-013-011c	शृणु संकीर्त्यमानास्ता निखिलेन युधिष्ठिर ॥
14-013-012a	नाहं शक्योऽनुपायेन हन्तुं भूतेन केनचित् ।
14-013-012c	यो मां प्रयतते हन्तुं ज्ञात्वा प्रहरणे बलम् ॥
14-013-012e	तस्य तस्मिन्प्रहरणे पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥
14-013-013a	यो मां प्रयतते हन्तुं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
14-013-013c	जङ्गमेष्विव कर्मात्मा पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥
14-013-014a	यो मां प्रयतते हन्तुं वेदैर्वेदान्तसाधनैः ।
14-013-014c	स्थावरेष्विव शान्तात्मा तस्य प्रादुर्भवाम्यहम् ॥
14-013-015a	यो मां प्रयतते हन्तुं धृत्या सत्यपराक्रमः ।
14-013-015c	भावो भवामि तस्याहं स च मां नावबुध्यते ॥
14-013-016a	यो मां प्रयतते हन्तुं तपसा संशितव्रतः ।
14-013-016c	ततस्तपसि तस्याथ पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥
14-013-017a	यो मां प्रयतते हन्तुं मोक्षमास्थाय पण्डितः ।
14-013-017c	तस्य मोक्षरतिस्थस्य नृत्यामि च हसामि च ॥

14-013-017e	अवध्यः सर्वभूतानामहमेकः सनातनः ॥
14-013-018a	तस्मात्त्वमपि तं कामं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
14-013-018c	धर्मं कुरु महाराज तत्र ते स भविष्यति ॥
14-013-019a	यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ।
14-013-019c	अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ॥
14-013-020a	मा ते व्यथास्तु निहतान्बन्धून्वीक्ष्य पुनः पुनः ।
14-013-020c	न शक्यास्ते पुनर्द्रष्टुं ये हतास्मिन्नणाजिरे ॥
14-013-021a	स त्वमिष्ट्वा महायज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ।
14-013-021c	लोके कीर्तिं परां प्राप्य गतिमग्र्यां गमिष्यसि ॥

14-014-001 वैशंपायन उवाच

14-014-001a	एवं बहुविधैर्वाक्यैर्मुनिभिस्तैस्तपोधनैः ।
14-014-001c	समाश्वस्यत राजर्षिर्हतबन्धुर्युधिष्ठिरः ॥
14-014-002a	सोऽनुनीतो भगवता विष्टरश्रवसा स्वयम् ।
14-014-002c	द्वैपायनेन कृष्णेन देवस्थानेन चाभिभूः ॥
14-014-003a	नारदेनाथ भीमेन नकुलेन च पार्थिवः ।
14-014-003c	कृष्णया सहदेवेन विजयेन च धीमता ॥
14-014-004a	अन्यैश्च पुरुषव्याघ्रैर्ब्राह्मणैः शास्त्रदृष्टिभिः ।
14-014-004c	व्यजहाच्छोकजं दुःखं संतापं चैव मानसम् ॥
14-014-005a	अर्चयामास देवांश्च ब्राह्मणांश्च युधिष्ठिरः ।
14-014-005c	कृत्वाथ प्रेतकार्याणि बन्धूनां स पुनर्नृपः ॥
14-014-005e	अन्वशासत धर्मात्मा पृथिवीं सागराम्बराम् ॥
14-014-006a	प्रशान्तचेताः कौरव्यः स्वराज्यं प्राप्य केवलम् ।
14-014-006c	व्यासं च नारदं चैव तांश्चान्यानब्रवीन्नुपः ॥
14-014-007a	आश्वासितोऽहं प्राग्वृद्धैर्भवद्भिर्मुनिपुंगवैः ।
14-014-007c	न सूक्ष्ममपि मे किञ्चिद्व्यलीकमिह विद्यते ॥
14-014-008a	अर्थश्च सुमहान्प्राप्तो येन यक्ष्यामि देवताः ।
14-014-008c	पुरस्कृत्येह भवतः समानेष्ट्यामहे मखम् ॥
14-014-009a	हिमवन्तं त्वया गुप्ता गमिष्यामः पितामह ।
14-014-009c	बह्वाश्चर्यो हि देशः स श्रूयते द्विजसत्तम ॥
14-014-010a	तथा भगवता चित्रं कल्याणं बहु भाषितम् ।
14-014-010c	देवर्षिणा नारदेन देवस्थानेन चैव ह ॥

14-014-011a	नाभागधेयः पुरुषः कश्चिदेवंविधान्गुरून् ।
14-014-011c	लभते व्यसनं प्राप्य सुहृदः साधुसंमतान् ॥
14-014-012a	एवमुक्तास्तु ते राजा सर्व एव महर्षयः ।
14-014-012c	अभ्यनुज्ञाप्य राजानं तथोभौ कृष्णफल्गुनौ ॥
14-014-012e	पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवाददर्शनं ययुः ॥
14-014-013a	ततो धर्मसुतो राजा तत्रैवोपाविशत्प्रभुः ।
14-014-013c	एवं नातिमहान्कालः स तेषामभ्यवर्तत ॥
14-014-014a	कुर्वतां शौचकर्माणि भीष्मस्य निधने तदा ।
14-014-014c	महादानानि विप्रेभ्यो ददतामौर्ध्वदैहिकम् ॥
14-014-015a	भीष्मकर्णपुरोगाणां कुरूणां कुरुनन्दन ।
14-014-015c	सहितो धृतराष्ट्रेण प्रददावौर्ध्वदैहिकम् ॥
14-014-016a	ततो दत्त्वा बहु धनं विप्रेभ्यः पाण्डवर्षभः ।
14-014-016c	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विवेश गजसाह्वयम् ॥
14-014-017a	स समाश्वास्य पितरं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
14-014-017c	अन्वशाद्वै स धर्मात्मा पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥

14-015-001 जनमेजय उवाच

14-015-001a	विजिते पाण्डवेयैस्तु प्रशान्ते च द्विजोत्तम ।
14-015-001c	राष्ट्रे किं चक्रतुर्वीरौ वासुदेवधनंजयौ ॥

14-015-002 वैशंपायन उवाच

14-015-002a	विजिते पाण्डवेयैस्तु प्रशान्ते च विशां पते ।
14-015-002c	राष्ट्रे बभूवतुर्हृष्टौ वासुदेवधनंजयौ ॥
14-015-003a	विजहाते मुदा युक्तौ दिवि देवेश्वराविव ।
14-015-003c	तौ वनेषु विचित्रेषु पर्वतानां च सानुषु ॥
14-015-004a	शैलेषु रमणीयेषु पल्वलेषु नदीषु च ।
14-015-004c	चङ्क्रम्यमाणौ संहृष्टावश्विनाविव नन्दने ॥
14-015-005a	इन्द्रप्रस्थे महात्मानौ रेमाते कृष्णपाण्डवौ ।
14-015-005c	प्रविश्य तां सभां रम्यां विजहाते च भारत ॥
14-015-006a	तत्र युद्धकथाश्चित्राः परिक्लेशांश्च पार्थिव ।
14-015-006c	कथायोगे कथायोगे कथयामासतुस्तदा ॥
14-015-007a	ऋषीणां देवतानां च वंशांस्तावाहतुस्तदा ।

14-015-007c	प्रीयमाणौ महात्मानौ पुराणावृषिसत्तमौ ॥
14-015-008a	मधुरास्तु कथाश्चित्राश्चित्रार्थपदनिश्चयाः ।
14-015-008c	निश्चयज्ञः स पार्थाय कथयामास केशवः ॥
14-015-009a	पुत्रशोकाभिसंतप्तं ज्ञातीनां च सहस्रशः ।
14-015-009c	कथाभिः शमयामास पार्थं शौरिर्जनार्दनः ॥
14-015-010a	स तमाश्वास्य विधिवद्विधानज्ञो महातपाः ।
14-015-010c	अपहृत्यात्मनो भारं विशश्रामेव सात्वतः ॥
14-015-011a	ततः कथान्ते गोविन्दो गुडाकेशमुवाच ह ।
14-015-011c	सान्त्वयञ्छृङ्खणया वाचा हेतुयुक्तमिदं वचः ॥
14-015-012a	विजितेयं धरा कृत्स्ना सव्यसाचिन्परंतप ।
14-015-012c	त्वद्बाहुबलमाश्रित्य राज्ञा धर्मसुतेन ह ॥
14-015-013a	असपत्नां महीं भुङ्क्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
14-015-013c	भीमसेनप्रभावेन यमयोश्च नरोत्तम ॥
14-015-014a	धर्मेण राज्ञा धर्मज्ञ प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ।
14-015-014c	धर्मेण निहतः संख्ये स च राजा सुयोधनः ॥
14-015-015a	अधर्मरुचयो लुब्धाः सदा चाप्रियवादिनः ।
14-015-015c	धार्तराष्ट्रा दुरात्मानः सानुबन्धा निपातिताः ॥
14-015-016a	प्रशान्तामखिलां पार्थ पृथिवीं पृथिवीपतिः ।
14-015-016c	भुङ्क्ते धर्मसुतो राजा त्वया गुप्तः कुरुद्वह ॥
14-015-017a	रमे चाहं त्वया सार्धमरण्येष्वपि पाण्डव ।
14-015-017c	किमु यत्र जनोऽयं वै पृथा चामित्रकर्शन ॥
14-015-018a	यत्र धर्मसुतो राजा यत्र भीमो महाबलः ।
14-015-018c	यत्र माद्रवतीपुत्रौ रतिस्तत्र परा मम ॥
14-015-019a	तथैव स्वर्गकल्पेषु सभोद्देशेषु भारत ।
14-015-019c	रमणीयेषु पुण्येषु सहितस्य त्वयानघ ॥
14-015-020a	कालो महांस्त्वतीतो मे शूरपुत्रमपश्यतः ।
14-015-020c	बलदेवं च कौरव्य तथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥
14-015-021a	सोऽहं गन्तुमभीप्सामि पुरीं द्वारवतीं प्रति ।
14-015-021c	रोचतां गमनं मह्यं तवापि पुरुषर्षभ ॥
14-015-022a	उक्तो बहुविधं राजा तत्र तत्र युधिष्ठिरः ।
14-015-022c	स ह भीष्मेण यद्युक्तमस्माभिः शोककारिते ॥

- 14-015-023a शिष्टो युधिष्ठिरोऽस्माभिः शास्ता सन्नपि पाण्डवः ।
 14-015-023c तेन तच्च वचः सम्यग्गृहीतं सुमहात्मना ॥
 14-015-024a धर्मपुत्रे हि धर्मज्ञे कृतज्ञे सत्यवादिनि ।
 14-015-024c सत्यं धर्मो मतिश्चाग्र्या स्थितिश्च सततं स्थिरा ॥
 14-015-025a तद्गत्वा तं महात्मानं यदि ते रोचतेऽर्जुन ।
 14-015-025c अस्मद्गमनसंयुक्तं वचो ब्रूहि जनाधिपम् ॥
 14-015-026a न हि तस्याप्रियं कुर्यां प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ।
 14-015-026c कुतो गन्तुं महाबाहो पुरीं द्वारवतीं प्रति ॥
 14-015-027a सर्वं त्विदमहं पार्थ त्वत्प्रीतिहितकाम्यया ।
 14-015-027c ब्रवीमि सत्यं कौरव्य न मिथ्यैतत्कथंचन ॥
 14-015-028a प्रयोजनं च निर्वृत्तमिह वासे ममार्जुन ।
 14-015-028c धार्तराष्ट्रो हतो राजा सबलः सपदानुगः ॥
 14-015-029a पृथिवी च वशे तात धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
 14-015-029c स्थिता समुद्रवसना सशैलवनकानना ॥
 14-015-029e चिता रत्नैर्बहुविधैः कुरुराजस्य पाण्डव ॥
 14-015-030a धर्मेण राजा धर्मज्ञः पातु सर्वा वसुंधराम् ।
 14-015-030c उपास्यमानो बहुभिः सिद्धैश्चापि महात्मभिः ॥
 14-015-030e स्तूयमानश्च सततं बन्दिभिर्भरतर्षभ ॥
 14-015-031a तन्मया सह गत्वाद्य राजानं कुरुवर्धनम् ।
 14-015-031c आपृच्छ कुरुशार्दूल गमनं द्वारकां प्रति ॥
 14-015-032a इदं शरीरं वसु यच्च मे गृहे; निवेदितं पार्थ सदा युधिष्ठिरे ।
 14-015-032c प्रियश्च मान्यश्च हि मे युधिष्ठिरः; सदा कुरूणामधिपो महामतिः ॥
 14-015-033a प्रयोजनं चापि निवासकारणे; न विद्यते मे त्वदृते महाभुज ।
 14-015-033c स्थिता हि पृथ्वी तव पार्थ शासने; गुरोः सुवृत्तस्य युधिष्ठिरस्य ह ॥
 14-015-034a इतीदमुक्तं स तदा महात्मना; जनार्दनेनामितविक्रमोऽर्जुनः ।
 14-015-034c तथेति कृच्छ्रादिव वाचमीरय; ज्जनार्दनं संप्रतिपूज्य पार्थिव ॥

14-016-001 जनमेजय उवाच

- 14-016-001a सभायां वसतोस्तस्यां निहत्यारीन्महात्मनोः ।
 14-016-001c केशवार्जुनयोः का नु कथा समभवद्द्विज ॥

14-016-002 वैशंपायन उवाच

14-016-002a	कृष्णेन सहितः पार्थः स्वराज्यं प्राप्य केवलम् ।
14-016-002c	तस्यां सभायां रम्यायां विजहार मुदा युतः ॥
14-016-003a	ततः कंचित्सभोद्देशं स्वर्गोद्देशसमं नृप ।
14-016-003c	यदृच्छया तौ मुदितौ जग्मतुः स्वजनावृतौ ॥
14-016-004a	ततः प्रतीतः कृष्णेन सहितः पाण्डवोऽर्जुनः ।
14-016-004c	निरीक्ष्य तां सभां रम्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
14-016-005a	विदितं ते महाबाहो संग्रामे समुपस्थिते ।
14-016-005c	माहात्म्यं देवकीमातस्तच्च ते रूपमैश्वरम् ॥
14-016-006a	यत्तु तद्भवता प्रोक्तं तदा केशव सौहृदात् ।
14-016-006c	तत्सर्वं पुरुषव्याघ्र नष्टं मे नष्टचेतसः ॥
14-016-007a	मम कौतूहलं त्वस्ति तेष्वर्थेषु पुनः प्रभो ।
14-016-007c	भवांश्च द्वारकां गन्ता नचिरादिव माधव ॥
14-016-008a	एवमुक्तस्ततः कृष्णः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।
14-016-008c	परिष्वज्य महातेजा वचनं वदतां वरः ॥
14-016-009a	श्रावितस्त्वं मया गुह्यं ज्ञापितश्च सनातनम् ।
14-016-009c	धर्मं स्वरूपिणं पार्थ सर्वलोकांश्च शाश्वतान् ॥
14-016-010a	अबुध्वा यन्न गृह्णीथास्तन्मे सुमहदप्रियम् ।
14-016-010c	नूनमश्रद्धानोऽसि दुर्मेधाश्चासि पाण्डव ॥
14-016-011a	स हि धर्मः सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदवेदने ।
14-016-011c	न शक्यं तन्मया भूयस्तथा वक्तुमशेषतः ॥
14-016-012a	परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया ।
14-016-012c	इतिहासं तु वक्ष्यामि तस्मिन्नर्थे पुरातनम् ॥
14-016-013a	यथा तां बुद्धिमास्थाय गतिमग्र्यां गमिष्यसि ।
14-016-013c	शृणु धर्मभृतां श्रेष्ठ गदतः सर्वमेव मे ॥
14-016-014a	आगच्छद्ब्राह्मणः कश्चित्स्वर्गलोकादरिंदम ।
14-016-014c	ब्रह्मलोकाच्च दुर्धर्षः सोऽस्माभिः पूजितोऽभवत् ॥
14-016-015a	अस्माभिः परिपृष्टश्च यदाह भरतर्षभ ।
14-016-015c	दिव्येन विधिना पार्थ तच्छृणुष्वविचारयन् ॥

14-016-016 ब्राह्मण उवाच

14-016-016a	मोक्षधर्मं समाश्रित्य कृष्ण यन्मानुपृच्छसि ।
14-016-016c	भूतानामनुकम्पार्थं यन्मोहच्छेदनं प्रभो ॥

14-016-017a	तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथावन्मधुसूदन ।
14-016-017c	शृणुष्वावहितो भूत्वा गदतो मम माधव ॥
14-016-018a	कश्चिद्विप्रस्तपोयुक्तः काश्यपो धर्मवित्तमः ।
14-016-018c	आससाद द्विजं कंचिद्धर्माणामागतागमम् ॥
14-016-019a	गतागते सुबहुशो ज्ञानविज्ञानपारगम् ।
14-016-019c	लोकतत्त्वार्थकुशलं ज्ञातारं सुखदुःखयोः ॥
14-016-020a	जातीमरणतत्त्वज्ञं कोविदं पुण्यपापयोः ।
14-016-020c	द्रष्टारमुच्चनीचानां कर्मभिर्देहिनां गतिम् ॥
14-016-021a	चरन्तं मुक्तवत्सिद्धं प्रशान्तं संयतेन्द्रियम् ।
14-016-021c	दीप्यमानं श्रिया ब्राह्म्या क्रममाणं च सर्वशः ॥
14-016-022a	अन्तर्धानगतिज्ञं च श्रुत्वा तत्त्वेन काश्यपः ।
14-016-022c	तथैवान्तर्हितैः सिद्धैर्यान्तं चक्रधरैः सह ॥
14-016-023a	संभाषमाणमेकान्ते समासीनं च तैः सह ।
14-016-023c	यदृच्छया च गच्छन्तमसक्तं पवनं यथा ॥
14-016-024a	तं समासाद्य मेधावी स तदा द्विजसत्तमः ।
14-016-024c	चरणौ धर्मकामो वै तपस्वी सुसमाहितः ॥
14-016-024e	प्रतिपेदे यथान्यायं भक्त्या परमया युतः ॥
14-016-025a	विस्मितश्चाद्भुतं दृष्ट्वा काश्यपस्तं द्विजोत्तमम् ।
14-016-025c	परिचारेण महता गुरुं वैद्यमतोषयत् ॥
14-016-026a	प्रीतात्मा चोपपन्नश्च श्रुतचारित्रसंयुतः ।
14-016-026c	भावेन तोषयच्चैनं गुरुवृत्त्या परंतपः ॥
14-016-027a	तस्मै तुष्टः स शिष्याय प्रसन्नोऽथाब्रवीद्गुरुः ।
14-016-027c	सिद्धिं परामभिप्रेक्ष्य शृणु तन्मे जनार्दन ॥
14-016-028a	विविधैः कर्मभिस्तात पुण्ययोगैश्च केवलैः ।
14-016-028c	गच्छन्तीह गतिं मर्त्या देवलोकेऽपि च स्थितिम् ॥
14-016-029a	न क्वचित्सुखमत्यन्तं न क्वचिच्छाश्वती स्थितिः ।
14-016-029c	स्थानाच्च महतो भ्रंशो दुःखलब्धात्पुनः पुनः ॥
14-016-030a	अशुभा गतयः प्राप्ताः कष्टा मे पापसेवनात् ।
14-016-030c	काममन्युपरीतेन तृष्णया मोहितेन च ॥
14-016-031a	पुनः पुनश्च मरणं जन्म चैव पुनः पुनः ।
14-016-031c	आहारा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः ॥

14-016-032a	मातरो विविधा दृष्टाः पितरश्च पृथग्विधाः ।
14-016-032c	सुखानि च विचित्राणि दुःखानि च मयानघ ॥
14-016-033a	प्रियैर्विवासो बहुशः संवासश्चाप्रियैः सह ।
14-016-033c	धननाशश्च संप्राप्तो लब्ध्वा दुःखेन तद्धनम् ॥
14-016-034a	अवमानाः सुकष्टाश्च परतः स्वजनात्तथा ।
14-016-034c	शारीरा मानसाश्चापि वेदना भृशदारुणाः ॥
14-016-035a	प्राप्ता विमाननाश्चोग्रा वधबन्धाश्च दारुणाः ।
14-016-035c	पतनं निरये चैव यातनाश्च यमक्षये ॥
14-016-036a	जरा रोगाश्च सततं वासनानि च भूरिशः ।
14-016-036c	लोकेऽस्मिन्ननुभूतानि द्वंद्वजानि भृशं मया ॥
14-016-037a	ततः कदाचिन्निर्वेदानिकारान्निकृतेन च ।
14-016-037c	लोकतन्त्रं परित्यक्तं दुःखार्तेन भृशं मया ॥
14-016-037e	ततः सिद्धिरियं प्राप्ता प्रसादादात्मनो मया ॥
14-016-038a	नाहं पुनरिहागन्ता लोकानालोकयाम्यहम् ।
14-016-038c	आ सिद्धेरा प्रजासर्गादात्मनो मे गतिः शुभा ॥
14-016-039a	उपलब्धा द्विजश्रेष्ठ तथेयं सिद्धिरुत्तमा ।
14-016-039c	इतः परं गमिष्यामि ततः परतरं पुनः ॥
14-016-039e	ब्रह्मणः पदमव्यग्रं मा ते भूदत्र संशयः ॥
14-016-040a	नाहं पुनरिहागन्ता मर्त्यलोकं परंतप ।
14-016-040c	प्रीतोऽस्मि ते महाप्राज्ञ ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
14-016-041a	यदीप्सुरूपपन्नस्त्वं तस्य कालोऽयमागतः ।
14-016-041c	अभिजाने च तदहं यदर्थं मा त्वमागतः ॥
14-016-041e	अचिरात्तु गमिष्यामि येनाहं त्वामचूचुदम् ॥
14-016-042a	भृशं प्रीतोऽस्मि भवतश्चारित्रेण विचक्षण ।
14-016-042c	परिपृच्छ यावद्भवते भाषेयं यत्तवेप्सितम् ॥
14-016-043a	बहु मन्ये च ते बुद्धिं भृशं संपूजयामि च ।
14-016-043c	येनाहं भवता बुद्धो मेधावी ह्यसि काश्यप ॥

14-017-001 वासुदेव उवाच

14-017-001a	ततस्तस्योपसंगृह्य पादौ प्रश्नान्सुदुर्वचान् ।
14-017-001c	पप्रच्छ तांश्च सर्वान्स प्राह धर्मभृतां वरः ॥

14-017-002 काश्यप उवाच

- 14-017-002a कथं शरीरं च्यवते कथं चैवोपपद्यते ।
 14-017-002c कथं कष्टाच्च संसारात्संसरन्परिमुच्यते ॥
 14-017-003a आत्मानं वा कथं युक्त्वा तच्छरीरं विमुञ्चति ।
 14-017-003c शरीरतश्च निर्मुक्तः कथमन्यत्प्रपद्यते ॥
 14-017-004a कथं शुभाशुभे चायं कर्मणी स्वकृते नरः ।
 14-017-004c उपभुङ्क्ते क्व वा कर्म विदेहस्योपतिष्ठति ॥
14-017-005 ब्राह्मण उवाच
 14-017-005a एवं संचोदितः सिद्धः प्रश्नांस्तान्प्रत्यभाषत ।
 14-017-005c आनुपूर्व्येण वाष्ण्येय यथा तन्मे वचः शृणु ॥
14-017-006 सिद्ध उवाच
 14-017-006a आयुःकीर्तिकराणीह यानि कर्माणि सेवते ।
 14-017-006c शरीरग्रहणेऽन्यस्मिंस्तेषु क्षीणेषु सर्वशः ॥
 14-017-007a आयुःक्षयपरीतात्मा विपरीतानि सेवते ।
 14-017-007c बुद्धिर्व्यावर्तते चास्य विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥
 14-017-008a सत्त्वं बलं च कालं चाप्यविदित्वात्मनस्तथा ।
 14-017-008c अतिवेलमुपाश्राति तैर्विरुद्धान्यनात्मवान् ॥
 14-017-009a यदायमतिकष्टानि सर्वाण्युपनिषेवते ।
 14-017-009c अत्यर्थमपि वा भुङ्क्ते न वा भुङ्क्ते कदाचन ॥
 14-017-010a दुष्टान्नं विषमान्नं च सोऽन्योन्येन विरोधि च ।
 14-017-010c गुरु वापि समं भुङ्क्ते नातिजीर्णेऽपि वा पुनः ॥
 14-017-011a व्यायाममतिमात्रं वा व्यवायं चोपसेवते ।
 14-017-011c सततं कर्मलोभाद्वा प्राप्तं वेगविधारणम् ॥
 14-017-012a रसातियुक्तमन्नं वा दिवास्वप्नं निषेवते ।
 14-017-012c अपक्वानागते काले स्वयं दोषान्प्रकोपयन् ॥
 14-017-013a स्वदोषकोपनाद्रोगं लभते मरणान्तिकम् ।
 14-017-013c अथ चोद्धन्धनादीनि परीतानि व्यवस्यति ॥
 14-017-014a तस्य तैः कारणैर्जन्तोः शरीराच्च्यवते यथा ।
 14-017-014c जीवितं प्रोच्यमानं तद्यथावदुपधारय ॥
 14-017-015a ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 14-017-015c शरीरमनुपर्येति सर्वान्प्राणान्गुणद्धि वै ॥

14-017-016a	अत्यर्थं बलवानूष्मा शरीरे परिकोपितः ।
14-017-016c	भिनत्ति जीवस्थानानि तानि मर्माणि विद्धि च ॥
14-017-017a	ततः सवेदनः सद्यो जीवः प्रच्यवते क्षरन् ।
14-017-017c	शरीरं त्यजते जन्तुश्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥
14-017-017e	वेदनाभिः परीतात्मा तद्विद्धि द्विजसत्तम ॥
14-017-018a	जातीमरणसंविग्नाः सततं सर्वजन्तवः ।
14-017-018c	दृश्यन्ते संत्यजन्तश्च शरीराणि द्विजर्षभ ॥
14-017-019a	गर्भसंक्रमणे चापि मर्मणामतिसर्पणे ।
14-017-019c	तादृशीमेव लभते वेदनां मानवः पुनः ॥
14-017-020a	भिन्नसंधिरथ क्लेदमद्भिः स लभते नरः ।
14-017-020c	यथा पञ्चसु भूतेषु संश्रितत्वं निगच्छति ॥
14-017-020e	शैत्यात्प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥
14-017-021a	यः स पञ्चसु भूतेषु प्राणापाने व्यवस्थितः ।
14-017-021c	स गच्छत्यूर्ध्वगो वायुः कृच्छ्रान्मुक्त्वा शरीरिणम् ॥
14-017-022a	शरीरं च जहात्येव निरुच्छवासश्च दृश्यते ।
14-017-022c	निरूष्मा स निरुच्छवासो निःश्रीको गतचेतनः ॥
14-017-023a	ब्रह्मणा संपरित्यक्तो मृत इत्युच्यते नरः ।
14-017-023c	स्रोतोभिर्यैर्विजानाति इन्द्रियार्थाञ्जशरीरभृत् ॥
14-017-023e	तैरेव न विजानाति प्राणमाहारसंभवम् ॥
14-017-024a	तत्रैव कुरुते काये यः स जीवः सनातनः ।
14-017-024c	तेषां यद्यद्भवेद्युक्तं संनिपाते क्वचित्क्वचित् ॥
14-017-024e	तत्तन्मर्म विजानीहि शास्त्रदृष्टं हि तत्तथा ॥
14-017-025a	तेषु मर्मसु भिन्नेषु ततः स समुदीरयन् ।
14-017-025c	आविश्य हृदयं जन्तोः सत्त्वं चाशु रुणद्धि वै ॥
14-017-025e	ततः स चेतनो जन्तुर्नाभिजानाति किञ्चन ॥
14-017-026a	तमसा संवृतज्ञानः संवृतेष्वथ मर्मसु ।
14-017-026c	स जीवो निरधिष्ठानश्चाव्यते मातरिश्चना ॥
14-017-027a	ततः स तं महोच्छवासं भृशमुच्छवस्य दारुणम् ।
14-017-027c	निष्क्रामन्कम्पयत्याशु तच्छरीरमचेतनम् ॥
14-017-028a	स जीवः प्रच्युतः कायात्कर्मभिः स्वैः समावृतः ।
14-017-028c	अङ्कितः स्वैः शुभैः पुण्यैः पापैर्वाप्युपपद्यते ॥

- 14-017-029a ब्राह्मणा ज्ञानसंपन्ना यथावच्छ्रुतनिश्चयाः ।
 14-017-029c इतरं कृतपुण्यं वा तं विजानन्ति लक्षणैः ॥
 14-017-030a यथान्धकारे खद्योतं लीयमानं ततस्ततः ।
 14-017-030c चक्षुष्मन्तः प्रपश्यन्ति तथा तं ज्ञानचक्षुषः ॥
 14-017-031a पश्यन्त्येवंविधाः सिद्धा जीवं दिव्येन चक्षुषा ।
 14-017-031c च्यवन्तं जायमानं च योनिं चानुप्रवेशितम् ॥
 14-017-032a तस्य स्थानानि दृष्टानि त्रिविधानीह शास्त्रतः ।
 14-017-032c कर्मभूमिरियं भूमिर्यत्र तिष्ठन्ति जन्तवः ॥
 14-017-033a ततः शुभाशुभं कृत्वा लभन्ते सर्वदेहिनः ।
 14-017-033c इहैवोच्चावचान्भोगान्प्राप्नुवन्ति स्वकर्मभिः ॥
 14-017-034a इहैवाशुभकर्मा तु कर्मभिर्निरयं गतः ।
 14-017-034c अवाक्स निरये पापो मानवः पच्यते भृशम् ॥
 14-017-034e तस्मात्सुदुर्लभो मोक्ष आत्मा रक्ष्यो भृशं ततः ॥
 14-017-035a ऊर्ध्वं तु जन्तवो गत्वा येषु स्थानेष्ववस्थिताः ।
 14-017-035c कीर्त्यमानानि तानीह तत्त्वतः संनिबोध मे ॥
 14-017-035e तच्छ्रुत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं बुध्येथाः कर्मनिश्चयात् ॥
 14-017-036a तारारूपाणि सर्वाणि यच्चैतच्चन्द्रमण्डलम् ।
 14-017-036c यच्च विभ्राजते लोके स्वभासा सूर्यमण्डलम् ॥
 14-017-036e स्थानान्येतानि जानीहि नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥
 14-017-037a कर्मक्षयाच्च ते सर्वे च्यवन्ते वै पुनः पुनः ।
 14-017-037c तत्रापि च विशेषोऽस्ति दिवि नीचोच्चमध्यमः ॥
 14-017-038a न तत्राप्यस्ति संतोषो दृष्ट्वा दीप्ततरां श्रियम् ।
 14-017-038c इत्येता गतयः सर्वाः पृथक्त्वे समुदीरिताः ॥
 14-017-039a उपपत्तिं तु गर्भस्य वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
 14-017-039c यथावत्तां निगदतः शृणुष्ववावहितो द्विज ॥

14-018-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-018-001a शुभानामशुभानां च नेह नाशोऽस्ति कर्मणाम् ।
 14-018-001c प्राप्य प्राप्य तु पच्यन्ते क्षेत्रं क्षेत्रं तथा तथा ॥
 14-018-002a यथा प्रसूयमानस्तु फली दद्यात्फलं बहु ।
 14-018-002c तथा स्याद्विपुलं पुण्यं शुद्धेन मनसा कृतम् ॥
 14-018-003a पापं चापि तथैव स्यात्पापेन मनसा कृतम् ।

14-018-003c	पुरोधाय मनो हीह कर्मण्यात्मा प्रवर्तते ॥
14-018-004a	यथा कर्मसमादिष्टं काममन्युसमावृतः ।
14-018-004c	नरो गर्भं प्रविशति तच्चापि शृणु चोत्तरम् ॥
14-018-005a	शुक्रं शोणितसंसृष्टं स्त्रिया गर्भाशयं गतम् ।
14-018-005c	क्षेत्रं कर्मजमाप्नोति शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
14-018-006a	सौक्ष्म्यादव्यक्तभावाच्च न स क्वचन सज्जते ।
14-018-006c	संप्राप्य ब्रह्मणः कायं तस्मात्तद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥
14-018-006e	तद्बीजं सर्वभूतानां तेन जीवन्ति जन्तवः ॥
14-018-007a	स जीवः सर्वगात्राणि गर्भस्याविश्य भागशः ।
14-018-007c	दधाति चेतसा सद्यः प्राणस्थानेष्ववस्थितः ॥
14-018-007e	ततः स्पन्दयतेऽङ्गानि स गर्भश्चेतनान्वितः ॥
14-018-008a	यथा हि लोहनिष्यन्दो निषिक्तो बिम्बविग्रहम् ।
14-018-008c	उपैति तद्वज्जानीहि गर्भे जीवप्रवेशनम् ॥
14-018-009a	लोहपिण्डं यथा वह्निः प्रविशत्यभितापयन् ।
14-018-009c	तथा त्वमपि जानीहि गर्भे जीवोपपादनम् ॥
14-018-010a	यथा च दीपः शरणं दीप्यमानः प्रकाशयेत् ।
14-018-010c	एवमेव शरीराणि प्रकाशयति चेतना ॥
14-018-011a	यद्यच्च कुरुते कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
14-018-011c	पूर्वदेहकृतं सर्वमवश्यमुपभुज्यते ॥
14-018-012a	ततस्तत्क्षीयते चैव पुनश्चान्यत्प्रचीयते ।
14-018-012c	यावत्तन्मोक्षयोगस्थं धर्मं नैवावबुध्यते ॥
14-018-013a	तत्र धर्मं प्रवक्ष्यामि सुखी भवति येन वै ।
14-018-013c	आवर्तमानो जातीषु तथान्योन्यासु सत्तम ॥
14-018-014a	दानं व्रतं ब्रह्मचर्यं यथोक्तव्रतधारणम् ।
14-018-014c	दमः प्रशान्तता चैव भूतानां चानुकम्पनम् ॥
14-018-015a	संयमश्चानृशंस्यं च परस्वादानवर्जनम् ।
14-018-015c	व्यलीकानामकरणं भूतानां यत्र सा भुवि ॥
14-018-016a	मातापित्रोश्च शुश्रूषा देवतातिथिपूजनम् ।
14-018-016c	गुरुपूजा घृणा शौचं नित्यमिन्द्रियसंयमः ॥
14-018-017a	प्रवर्तनं शुभानां च तत्सतां वृत्तमुच्यते ।
14-018-017c	ततो धर्मः प्रभवति यः प्रजाः पाति शाश्वतीः ॥

14-018-018a	एवं सत्सु सदा पश्येत्तत्र ह्येषा ध्रुवा स्थितिः ।
14-018-018c	आचारो धर्ममाचष्टे यस्मिन्सन्तो व्यवस्थिताः ॥
14-018-019a	तेषु तद्धर्मनिक्षिप्तं यः स धर्मः सनातनः ।
14-018-019c	यस्तं समभिपद्येत न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥
14-018-020a	अतो नियम्यते लोकः प्रमुह्य धर्मवर्त्मसु ।
14-018-020c	यस्तु योगी च मुक्तश्च स एतेभ्यो विशिष्यते ॥
14-018-021a	वर्तमानस्य धर्मेण पुरुषस्य यथा तथा ।
14-018-021c	संसारतारणं ह्यस्य कालेन महता भवेत् ॥
14-018-022a	एवं पूर्वकृतं कर्म सर्वो जन्तुर्निषेवते ।
14-018-022c	सर्वं तत्कारणं येन निकृतोऽयमिहागतः ॥
14-018-023a	शरीरग्रहणं चास्य केन पूर्वं प्रकल्पितम् ।
14-018-023c	इत्येवं संशयो लोके तच्च वक्ष्याम्यतः परम् ॥
14-018-024a	शरीरमात्मनः कृत्वा सर्वभूतपितामहः ।
14-018-024c	त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्मा कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम् ॥
14-018-025a	ततः प्रधानमसृजच्चेतना सा शरीरिणाम् ।
14-018-025c	यया सर्वमिदं व्याप्तं यां लोके परमां विदुः ॥
14-018-026a	इह तत्क्षरमित्युक्तं परं त्वमृतमक्षरम् ।
14-018-026c	त्रयाणां मिथुनं सर्वमेकैकस्य पृथक्पृथक् ॥
14-018-027a	असृजत्सर्वभूतानि पूर्वसृष्टः प्रजापतिः ।
14-018-027c	स्थावराणि च भूतानि इत्येषा पौर्विकी श्रुतिः ॥
14-018-028a	तस्य कालपरीमाणमकरोत्स पितामहः ।
14-018-028c	भूतेषु परिवृत्तिं च पुनरावृत्तिमेव च ॥
14-018-029a	यथात्र कश्चिन्मेधावी दृष्टात्मा पूर्वजन्मनि ।
14-018-029c	यत्प्रवक्ष्यामि तत्सर्वं यथावदुपपद्यते ॥
14-018-030a	सुखदुःखे सदा सम्यगनित्ये यः प्रपश्यति ।
14-018-030c	कायं चामेध्यसंघातं विनाशं कर्मसंहितम् ॥
14-018-031a	यच्च किञ्चित्सुखं तच्च सर्वं दुःखमिति स्मरन् ।
14-018-031c	संसारसागरं घोरं तरिष्यति सुदुस्तरम् ॥
14-018-032a	जातीमरणरोगैश्च समाविष्टः प्रधानवित् ।
14-018-032c	चेतनावत्सु चैतन्यं समं भूतेषु पश्यति ॥
14-018-033a	निर्विद्यते ततः कृत्स्नं मार्गमाणः परं पदम् ।

- 14-018-033c तस्योपदेशं वक्ष्यामि याथातथ्येन सत्तम ॥
- 14-018-034a शाश्वतस्याव्ययस्याथ पदस्य ज्ञानमुत्तमम् ।
- 14-018-034c प्रोच्यमानं मया विप्र निबोधेदमशेषतः ॥
- 14-019-001 ब्राह्मण उवाच**
- 14-019-001a यः स्यादेकायने लीनस्तूष्णीं किञ्चिदचिन्तयन् ।
- 14-019-001c पूर्वं पूर्वं परित्यज्य स निरारम्भको भवेत् ॥
- 14-019-002a सर्वमित्रः सर्वसहः समरक्तो जितेन्द्रियः ।
- 14-019-002c व्यपेतभयमन्युश्च कामहा मुच्यते नरः ॥
- 14-019-003a आत्मवत्सर्वभूतेषु यश्चरेन्नियतः शुचिः ।
- 14-019-003c अमानी निरभीमानः सर्वतो मुक्त एव सः ॥
- 14-019-004a जीवितं मरणं चोभे सुखदुःखे तथैव च ।
- 14-019-004c लाभालाभे प्रियद्वेष्ये यः समः स च मुच्यते ॥
- 14-019-005a न कस्यचित्स्पृह्यते नावजानाति किञ्चन ।
- 14-019-005c निर्द्वन्द्वो वीतरागात्मा सर्वतो मुक्त एव सः ॥
- 14-019-006a अनमित्रोऽथ निर्बन्धुरनपत्यश्च यः क्वचित् ।
- 14-019-006c त्यक्तधर्मार्थकामश्च निराकाङ्क्षी स मुच्यते ॥
- 14-019-007a नैव धर्मी न चाधर्मी पूर्वोपचितहा च यः ।
- 14-019-007c धातुक्षयप्रशान्तात्मा निर्द्वन्द्वः स विमुच्यते ॥
- 14-019-008a अकर्मा चाविकाङ्क्षश्च पश्यज्जगदशाश्वतम् ।
- 14-019-008c अस्वस्थमवशं नित्यं जन्मसंसारमोहितम् ॥
- 14-019-009a वैराग्यबुद्धिः सततं तापदोषव्यपेक्षकः ।
- 14-019-009c आत्मबन्धविनिर्मोक्षं स करोत्यचिरादिव ॥
- 14-019-010a अगन्धरसमस्पर्शमशब्दमपरिग्रहम् ।
- 14-019-010c अरूपमनभिज्ञेयं दृष्ट्वात्मानं विमुच्यते ॥
- 14-019-011a पञ्चभूतगुणैर्हीनममूर्तिमदलेपकम् ।
- 14-019-011c अगुणं गुणभोक्तारं यः पश्यति स मुच्यते ॥
- 14-019-012a विहाय सर्वसंकल्पान्बुद्ध्या शारीरमानसान् ।
- 14-019-012c शनैर्निर्वाणमाप्नोति निरिन्धन इवानलः ॥
- 14-019-013a विमुक्तः सर्वसंस्कारैस्ततो ब्रह्म सनातनम् ।
- 14-019-013c परमाप्नोति संशान्तमचलं दिव्यमक्षरम् ॥
- 14-019-014a अतः परं प्रवक्ष्यामि योगशास्त्रमनुत्तमम् ।

14-019-014c	यज्ज्ञात्वा सिद्धमात्मानं लोके पश्यन्ति योगिनः ॥
14-019-015a	तस्योपदेशं पश्यामि यथावत्तन्निबोध मे ।
14-019-015c	यैद्वारैश्चारयन्नित्यं पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
14-019-016a	इन्द्रियाणि तु संहृत्य मन आत्मनि धारयेत् ।
14-019-016c	तीव्रं तप्त्वा तपः पूर्वं ततो योक्तुमुपक्रमेत् ॥
14-019-017a	तपस्वी त्यक्तसंकल्पो दम्भाहंकारवर्जितः ।
14-019-017c	मनीषी मनसा विप्रः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
14-019-018a	स चेच्छक्नोत्ययं साधुर्योक्तुमात्मानमात्मनि ।
14-019-018c	तत एकान्तशीलः स पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
14-019-019a	संयतः सततं युक्त आत्मवान्विजितेन्द्रियः ।
14-019-019c	तथायमात्मनात्मानं साधु युक्तः प्रपश्यति ॥
14-019-020a	यथा हि पुरुषः स्वप्ने दृष्ट्वा पश्यत्यसाविति ।
14-019-020c	तथारूपमिवात्मानं साधु युक्तः प्रपश्यति ॥
14-019-021a	इषीकां वा यथा मुञ्जात्कश्चिन्निर्हृत्य दर्शयेत् ।
14-019-021c	योगी निष्कृष्टमात्मानं तथा संपश्यते तनौ ॥
14-019-022a	मुञ्जं शरीरं तस्याहुरिषीकामात्मनि श्रिताम् ।
14-019-022c	एतन्निर्दर्शनं प्रोक्तं योगविद्धिरनुत्तमम् ॥
14-019-023a	यदा हि युक्तमात्मानं सम्यक्पश्यति देहभृत् ।
14-019-023c	तदास्य नेशते कश्चित्त्रैलोक्यस्यापि यः प्रभुः ॥
14-019-024a	अन्योन्याश्चैव तनवो यथेष्टं प्रतिपद्यते ।
14-019-024c	विनिवृत्य जरामृत्यू न हृष्यति न शोचति ॥
14-019-025a	देवानामपि देवत्वं युक्तः कारयते वशी ।
14-019-025c	ब्रह्म चाव्ययमाप्नोति हित्वा देहमशाश्वतम् ॥
14-019-026a	विनश्यत्स्वपि लोकेषु न भयं तस्य जायते ।
14-019-026c	क्लिश्यमानेषु भूतेषु न स क्लिश्यति केनचित् ॥
14-019-027a	दुःखशोकमयैर्घोरैः सङ्गस्नेहसमुद्भवैः ।
14-019-027c	न विचाल्येत युक्तात्मा निःस्पृहः शान्तमानसः ॥
14-019-028a	नैनं शस्त्राणि विध्यन्ते न मृत्युश्चास्य विद्यते ।
14-019-028c	नातः सुखतरं किञ्चिल्लोके क्वचन विद्यते ॥
14-019-029a	सम्यग्युक्त्वा यदात्मानमात्मन्येव प्रपश्यति ।
14-019-029c	तदैव न स्पृहयते साक्षादपि शतक्रतोः ॥

- 14-019-030a निर्वेदस्तु न गन्तव्यो युञ्जानेन कथंचन ।
 14-019-030c योगमेकान्तशीलस्तु यथा युञ्जीत तच्छृणु ॥
 14-019-031a दृष्टपूर्वां दिशं चिन्त्य यस्मिन्संनिवसेत्पुरे ।
 14-019-031c पुरस्याभ्यन्तरे तस्य मनश्चार्यं न बाह्यतः ॥
 14-019-032a पुरस्याभ्यन्तरे तिष्ठन्यस्मिन्नावसथे वसेत् ।
 14-019-032c तस्मिन्नावसथे धार्यं सबाह्याभ्यन्तरं मनः ॥
 14-019-033a प्रचिन्त्यावसथं कृत्स्नं यस्मिन्कायेऽवतिष्ठते ।
 14-019-033c तस्मिन्काये मनश्चार्यं न कथंचन बाह्यतः ॥
 14-019-034a संनियम्येन्द्रियग्रामं निर्घोषे निर्जने वने ।
 14-019-034c कायमभ्यन्तरं कृत्स्नमेकाग्रः परिचिन्तयेत् ॥
 14-019-035a दन्तांस्तालु च जिह्वां च गलं ग्रीवां तथैव च ।
 14-019-035c हृदयं चिन्तयेच्चापि तथा हृदयबन्धनम् ॥
 14-019-036a इत्युक्तः स मया शिष्यो मेधावी मधुसूदन ।
 14-019-036c पप्रच्छ पुनरेवेमं मोक्षधर्मं सुदुर्वचम् ॥
 14-019-037a भुक्तं भुक्तं कथमिदमन्नं कोष्ठे विपच्यते ।
 14-019-037c कथं रसत्वं व्रजति शोणितं जायते कथम् ॥
 14-019-037e तथा मांसं च मेदश्च स्नाय्वस्थीनि च पोषति ॥
 14-019-038a कथमेतानि सर्वाणि शरीराणि शरीरिणाम् ।
 14-019-038c वर्धन्ते वर्धमानस्य वर्धते च कथं बलम् ॥
 14-019-038e निरोजसां निष्क्रमणं मलानां च पृथक्पृथक् ॥
 14-019-039a कुतो वायं प्रश्वसिति उच्छ्वसित्यपि वा पुनः ।
 14-019-039c कं च देशमधिष्ठाय तिष्ठत्यात्मायमात्मनि ॥
 14-019-040a जीवः कायं वहति चेच्चेष्टयानः कलेवरम् ।
 14-019-040c किंवर्णं कीदृशं चैव निवेशयति वै मनः ॥
 14-019-040e याथातथ्येन भगवन्वक्तुमर्हसि मेऽनघ ॥
 14-019-041a इति संपरिपृष्टोऽहं तेन विप्रेण माधव ।
 14-019-041c प्रत्यब्रुवं महाबाहो यथाश्रुतमरिंदम ॥
 14-019-042a यथा स्वकोष्ठे प्रक्षिप्य कोष्ठं भाण्डमना भवेत् ।
 14-019-042c तथा स्वकाये प्रक्षिप्य मनो द्वारैरनिश्चलैः ॥
 14-019-042e आत्मानं तत्र मार्गेत प्रमादं परिवर्जयेत् ॥
 14-019-043a एवं सततमुद्युक्तः प्रीतात्मा नचिरादिव ।

- 14-019-043c आसादयति तद्ब्रह्म यदृष्ट्वा स्यात्प्रधानवित् ॥
 14-019-044a न त्वसौ चक्षुषा ग्राह्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
 14-019-044c मनसैव प्रदीपेन महानात्मनि दृश्यते ॥
 14-019-045a सर्वतःपाणिपादं तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
 14-019-045c जीवो निष्क्रान्तमात्मानं शरीरात्संप्रपश्यति ॥
 14-019-046a स तदुत्सृज्य देहं स्वं धारयन्ब्रह्म केवलम् ।
 14-019-046c आत्मानमालोकयति मनसा प्रहसन्निव ॥
 14-019-047a इदं सर्वरहस्यं ते मयोक्तं द्विजसत्तम ।
 14-019-047c आपृच्छे साधयिष्यामि गच्छ शिष्य यथासुखम् ॥
 14-019-048a इत्युक्तः स तदा कृष्ण मया शिष्यो महातपाः ।
 14-019-048c अगच्छत यथाकामं ब्राह्मणश्छिन्नसंशयः ॥

14-019-049 वासुदेव उवाच

- 14-019-049a इत्युक्त्वा स तदा वाक्यं मां पार्थ द्विजपुंगवः ।
 14-019-049c मोक्षधर्माश्रितः सम्यक्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 14-019-050a कच्चिदेतत्त्वया पार्थ श्रुतमेकाग्रचेतसा ।
 14-019-050c तदापि हि रथस्थस्त्वं श्रुतवानेतदेव हि ॥
 14-019-051a नैतत्पार्थ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणेति मे मतिः ।
 14-019-051c नरेणाकृतसंज्ञेन विदग्धेनाकृतात्मना ॥
 14-019-052a सुरहस्यमिदं प्रोक्तं देवानां भरतर्षभ ।
 14-019-052c कच्चिन्नेदं श्रुतं पार्थ मर्त्येनान्येन केनचित् ॥
 14-019-053a न ह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्यो मनुष्यस्त्वामृतेऽनघ ।
 14-019-053c नैतदद्य सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणान्तरात्मना ॥
 14-019-054a क्रियावद्भिर्हि कौन्तेय देवलोकः समावृतः ।
 14-019-054c न चैतदिष्टं देवानां मर्त्यै रूपनिवर्तनम् ॥
 14-019-055a परा हि सा गतिः पार्थ यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
 14-019-055c यत्रामृतत्वं प्राप्नोति त्यक्त्वा दुःखं सदा सुखी ॥
 14-019-056a एवं हि धर्ममास्थाय येऽपि स्युः पापयोनयः ।
 14-019-056c स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥
 14-019-057a किं पुनर्ब्राह्मणाः पार्थ क्षत्रिया वा बहुश्रुताः ।
 14-019-057c स्वधर्मरतयो नित्यं ब्रह्मलोकपरायणाः ॥
 14-019-058a हेतुमच्चैतदुद्दिष्टमुपायाश्चास्य साधने ।

14-019-058c	सिद्धेः फलं च मोक्षश्च दुःखस्य च विनिर्णयः ॥
14-019-058e	अतः परं सुखं त्वन्यत्किं नु स्याद्भरतर्षभ ॥
14-019-059a	श्रुतवाञ्छ्रद्धानश्च पराक्रान्तश्च पाण्डव ।
14-019-059c	यः परित्यजते मर्त्यो लोकतन्त्रमसारवत् ॥
14-019-059e	एतैरुपायैः स क्षिप्रं परां गतिमवाप्नुयात् ॥
14-019-060a	एतावदेव वक्तव्यं नातो भूयोऽस्ति किञ्चन ।
14-019-060c	षण्मासान्नित्ययुक्तस्य योगः पार्थ प्रवर्तते ॥

14-020-001 वासुदेव उवाच

14-020-001a	अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
14-020-001c	दंपत्योः पार्थ संवादमभयं नाम नामतः ॥
14-020-002a	ब्राह्मणी ब्राह्मणं कंचिज्ज्ञानविज्ञानपारगम् ।
14-020-002c	दृष्ट्वा विविक्त आसीनं भार्या भर्तारमब्रवीत् ॥
14-020-003a	कं नु लोकं गमिष्यामि त्वामहं पतिमाश्रिता ।
14-020-003c	न्यस्तकर्माणमासीनं कीनाशमविचक्षणम् ॥
14-020-004a	भार्याः पतिकृताँल्लोकानाप्नुवन्तीति नः श्रुतम् ।
14-020-004c	त्वामहं पतिमासाद्य कां गमिष्यामि वै गतिम् ॥
14-020-005a	एवमुक्तः स शान्तात्मा तामुवाच हसन्निव ।
14-020-005c	सुभगे नाभ्यसूयामि वाक्यस्यास्य तवानघे ॥
14-020-006a	ग्राह्यं दृश्यं च श्राव्यं च यदिदं कर्म विद्यते ।
14-020-006c	एतदेव व्यवस्यन्ति कर्म कर्मेति कर्मिणः ॥
14-020-007a	मोहमेव नियच्छन्ति कर्मणा ज्ञानवर्जिताः ।
14-020-007c	नैष्कर्म्यं न च लोकेऽस्मिन्मौर्तमित्युपलभ्यते ॥
14-020-008a	कर्मणा मनसा वाचा शुभं वा यदि वाशुभम् ।
14-020-008c	जन्मादिमूर्तिभेदानां कर्म भूतेषु वर्तते ॥
14-020-009a	रक्षोभिर्वध्यमानेषु दृश्यद्रव्येषु कर्मसु ।
14-020-009c	आत्मस्थमात्मना तेन दृष्टमायतनं मया ॥
14-020-010a	यत्र तद्ब्रह्म निर्द्वंद्वं यत्र सोमः सहाग्निना ।
14-020-010c	व्यवायं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ॥
14-020-011a	यत्र ब्रह्मादयो युक्तास्तदक्षरमुपासते ।
14-020-011c	विद्वांसः सुव्रता यत्र शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
14-020-012a	घ्राणेन न तदाघ्रेयं न तदाद्यं च जिह्वया ।

14-020-012c	स्पर्शेन च न तत्स्पृश्यं मनसा त्वेव गम्यते ॥
14-020-013a	चक्षुषा न विषह्यं च यत्किञ्चिच्छ्रवणात्परम् ।
14-020-013c	अगन्धमरसस्पर्शमरूपाशब्दमव्ययम् ॥
14-020-014a	यतः प्रवर्तते तन्त्रं यत्र च प्रतितिष्ठति ।
14-020-014c	प्राणोऽपानः समानश्च व्यानश्चोदान एव च ॥
14-020-015a	तत एव प्रवर्तन्ते तमेव प्रविशन्ति च ।
14-020-015c	समानव्यानयोर्मध्ये प्राणापानौ विचेरतुः ॥
14-020-016a	तस्मिन्सुप्ते प्रलीयेते समानो व्यान एव च ।
14-020-016c	अपानप्राणयोर्मध्ये उदानो व्याप्य तिष्ठति ॥
14-020-016e	तस्माच्छ्यानं पुरुषं प्राणापानौ न मुञ्चतः ॥
14-020-017a	प्राणानायम्यते येन तमुदानं प्रचक्षते ।
14-020-017c	तस्मात्तपो व्यवस्यन्ति तद्भवं ब्रह्मवादिनः ॥
14-020-018a	तेषामन्योन्यभक्षाणां सर्वेषां देहचारिणाम् ।
14-020-018c	अग्निर्वैश्वानरो मध्ये सप्तधा विहितोऽन्तरा ॥
14-020-019a	घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ।
14-020-019c	मनो बुद्धिश्च सप्तैता जिह्वा वैश्वानरार्चिषः ॥
14-020-020a	ग्रेयं पेयं च दृश्यं च स्पृश्यं श्रव्यं तथैव च ।
14-020-020c	मन्तव्यमथ बोद्धव्यं ताः सप्त समिधो मम ॥
14-020-021a	घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्प्रष्टा श्रोता च पञ्चमः ।
14-020-021c	मन्ता बोद्धा च सप्तैते भवन्ति परमर्त्विजः ॥
14-020-022a	ग्रेये पेये च दृश्ये च स्पृश्ये श्रव्ये तथैव च ।
14-020-022c	हवींष्यग्निषु होतारः सप्तधा सप्त सप्तसु ॥
14-020-022e	सम्यक्प्रक्षिप्य विद्वांसो जनयन्ति स्वयोनिषु ॥
14-020-023a	पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
14-020-023c	मनो बुद्धिश्च सप्तैते योनिरित्येव शब्दिताः ॥
14-020-024a	हविर्भूता गुणाः सर्वे प्रविशन्त्यग्निजं मुखम् ।
14-020-024c	अन्तर्वासमुषित्वा च जायन्ते स्वासु योनिषु ॥
14-020-024e	तत्रैव च निरुध्यन्ते प्रलये भूतभावने ॥
14-020-025a	ततः संजायते गन्धस्ततः संजायते रसः ।
14-020-025c	ततः संजायते रूपं ततः स्पर्शोऽभिजायते ॥
14-020-026a	ततः संजायते शब्दः संशयस्तत्र जायते ।

- 14-020-026c ततः संजायते निष्ठा जन्मैतत्सप्तधा विदुः ॥
 14-020-027a अनेनैव प्रकारेण प्रगृहीतं पुरातनैः ।
 14-020-027c पूर्णाहुतिभिरापूर्णास्तेऽभिपूर्यन्ति तेजसा ॥

14-021-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-021-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-021-001c निबोध दशहोतृणां विधानमिह यादृशम् ॥
 14-021-002a सर्वमेवात्र विज्ञेयं चित्तं ज्ञानमवेक्षते ।
 14-021-002c रेतः शरीरभृत्काये विज्ञाता तु शरीरभृत् ॥
 14-021-003a शरीरभृद्गार्हपत्यस्तस्मादन्यः प्रणीयते ।
 14-021-003c ततश्चाहवनीयस्तु तस्मिन्संक्षिप्यते हविः ॥
 14-021-004a ततो वाचस्पतिर्जज्ञे समानः पर्यवेक्षते ।
 14-021-004c रूपं भवति वै व्यक्तं तदनुद्रवते मनः ॥

14-021-005 ब्राह्मण्युवाच

- 14-021-005a कस्माद्वागभवत्पूर्वं कस्मात्पश्चान्मनोऽभवत् ।
 14-021-005c मनसा चिन्तितं वाक्यं यदा समभिपद्यते ॥
 14-021-006a केन विज्ञानयोगेन मतिश्चित्तं समास्थिता ।
 14-021-006c समुन्नीता नाध्यगच्छत्को वैनां प्रतिषेधति ॥

14-021-007 ब्राह्मण उवाच

- 14-021-007a तामपानः पतिर्भूत्वा तस्मात्प्रेष्यत्यपानताम् ।
 14-021-007c तां मतिं मनसः प्राहुर्मनस्तस्मादवेक्षते ॥
 14-021-008a प्रश्नं तु वाङ्मनसोर्मां यस्मात्त्वमनुपृच्छसि ।
 14-021-008c तस्मात्ते वर्तयिष्यामि तयोरेव समाह्वयम् ॥
 14-021-009a उभे वाङ्मनसी गत्वा भूतात्मानमपृच्छताम् ।
 14-021-009c आवयोः श्रेष्ठमाचक्ष्व छिन्धि नौ संशयं विभो ॥
 14-021-010a मन इत्येव भगवांस्तदा प्राह सरस्वतीम् ।
 14-021-010c अहं वै कामधुक्तुभ्यमिति तं प्राह वागथ ॥
 14-021-011a स्थावरं जङ्गमं चैव विद्ध्युभे मनसी मम ।
 14-021-011c स्थावरं मत्सकाशे वै जङ्गमं विषये तव ॥
 14-021-012a यस्तु ते विषयं गच्छेन्मन्त्रो वर्णः स्वरोऽपि वा ।
 14-021-012c तन्मनो जङ्गमं नाम तस्मादसि गरीयसी ॥

- 14-021-013a यस्मादसि च मा वोचः स्वयमभ्येत्य शोभने ।
 14-021-013c तस्मादुच्छवासमासाद्य न वक्ष्यसि सरस्वति ॥
 14-021-014a प्राणापानान्तरे देवी वाग्वै नित्यं स्म तिष्ठति ।
 14-021-014c प्रेर्यमाणा महाभागे विना प्राणमपानती ॥
 14-021-014e प्रजापतिमुपाधावत्प्रसीद भगवन्निति ॥
 14-021-015a ततः प्राणः प्रादुरभूद्वाचमाप्याययन्पुनः ।
 14-021-015c तस्मादुच्छवासमासाद्य न वाग्वदति कर्हिचित् ॥
 14-021-016a घोषिणी जातनिर्घोषा नित्यमेव प्रवर्तते ।
 14-021-016c तयोरपि च घोषिण्योर्निर्घोषैव गरीयसी ॥
 14-021-017a गौरिव प्रस्रवत्येषा रसमुत्तमशालिनी ।
 14-021-017c सततं स्यन्दते ह्येषा शाश्वतं ब्रह्मवादिनी ॥
 14-021-018a दिव्यादिव्यप्रभावेन भारती गौः शुचिस्मिते ।
 14-021-018c एतयोरन्तरं पश्य सूक्ष्मयोः स्यन्दमानयोः ॥
 14-021-019a अनुत्पन्नेषु वाक्येषु चोद्यमाना सिसृक्षया ।
 14-021-019c किं नु पूर्वं ततो देवी व्याजहार सरस्वती ॥
 14-021-020a प्राणेन या संभवते शरीरे; प्राणादपानं प्रतिपद्यते च ।
 14-021-020c उदानभूता च विसृज्य देहं; व्यानेन सर्वं दिवमावृणोति ॥
 14-021-021a ततः समाने प्रतितिष्ठतीह; इत्येव पूर्वं प्रजजल्प चापि ।
 14-021-021c तस्मान्मनः स्थावरत्वाद्विशिष्टं; तथा देवी जङ्गमत्वाद्विशिष्टा ॥

14-022-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-022-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-022-001c सुभगे सप्तहोतृणां विधानमिह यादृशम् ॥
 14-022-002a घ्राणं चक्षुश्च जिह्वा च त्वक्श्रोत्रं चैव पञ्चमम् ।
 14-022-002c मनो बुद्धिश्च सप्तैते होतारः पृथगाश्रिताः ॥
 14-022-003a सूक्ष्मेऽवकाशे सन्तस्ते न पश्यन्तीतरेतरम् ।
 14-022-003c एतान्वै सप्तहोतृत्वं स्वभावाद्विद्धि शोभने ॥

14-022-004 ब्राह्मण्युवाच

- 14-022-004a सूक्ष्मेऽवकाशे सन्तस्ते कथं नान्योन्यदर्शिनः ।
 14-022-004c कथंस्वभावा भगवन्नेतदाचक्ष्व मे विभो ॥

14-022-005 ब्राह्मण उवाच

- 14-022-005a गुणाज्ञानमविज्ञानं गुणिज्ञानमभिज्ञता ।
 14-022-005c परस्परगुणानेते न विजानन्ति कर्हिचित् ॥
 14-022-006a जिह्वा चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वङ्मनो बुद्धिरेव च ।
 14-022-006c न गन्धानधिगच्छन्ति घ्राणस्तानधिगच्छति ॥
 14-022-007a घ्राणं चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वङ्मनो बुद्धिरेव च ।
 14-022-007c न रसानधिगच्छन्ति जिह्वा तानधिगच्छति ॥
 14-022-008a घ्राणं जिह्वा तथा श्रोत्रं त्वङ्मनो बुद्धिरेव च ।
 14-022-008c न रूपाण्यधिगच्छन्ति चक्षुस्तान्यधिगच्छति ॥
 14-022-009a घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं बुद्धिर्मनस्तथा ।
 14-022-009c न स्पर्शानधिगच्छन्ति त्वक्च तानधिगच्छति ॥
 14-022-010a घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वङ्मनो बुद्धिरेव च ।
 14-022-010c न शब्दानधिगच्छन्ति श्रोत्रं तानधिगच्छति ॥
 14-022-011a घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्श्रोत्रं बुद्धिरेव च ।
 14-022-011c संशयान्नाधिगच्छन्ति मनस्तानधिगच्छति ॥
 14-022-012a घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्श्रोत्रं मन एव च ।
 14-022-012c न निष्ठामधिगच्छन्ति बुद्धिस्तामधिगच्छति ॥
 14-022-013a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-022-013c इन्द्रियाणां च संवादं मनसश्चैव भामिनि ॥

14-022-014 मन उवाच

- 14-022-014a न घ्राति मामृते घ्राणं रसं जिह्वा न बुध्यते ।
 14-022-014c रूपं चक्षुर्न गृह्णाति त्वक्स्पर्शं नावबुध्यते ॥
 14-022-015a न श्रोत्रं बुध्यते शब्दं मया हीनं कथंचन ।
 14-022-015c प्रवरं सर्वभूतानामहमस्मि सनातनम् ॥
 14-022-016a अगाराणीव शून्यानि शान्तार्चिष इवाग्नयः ।
 14-022-016c इन्द्रियाणि न भासन्ते मया हीनानि नित्यशः ॥
 14-022-017a काष्ठानीवार्द्रशुष्काणि यतमानैरपीन्द्रियैः ।
 14-022-017c गुणार्थान्नाधिगच्छन्ति मामृते सर्वजन्तवः ॥

14-022-018 इन्द्रियाण्युचुः

- 14-022-018a एवमेतद्भवेत्सत्यं यथैतन्मन्यते भवान् ।
 14-022-018c ऋतेऽस्मान्स्मदर्थस्तु भोगान्भुङ्क्ते भवान्यदि ॥

- 14-022-019a यद्यस्मासु प्रलीनेषु तर्पणं प्राणधारणम् ।
 14-022-019c भोगान्भुङ्क्षे रसान्भुङ्क्षे यथैतन्मन्यते तथा ॥
 14-022-020a अथ वास्मासु लीनेषु तिष्ठत्सु विषयेषु च ।
 14-022-020c यदि संकल्पमात्रेण भुङ्क्ते भोगान्यथार्थवत् ॥
 14-022-021a अथ चेन्मन्यसे सिद्धिमस्मदर्थेषु नित्यदा ।
 14-022-021c घ्राणेन रूपमादत्स्व रसमादत्स्व चक्षुषा ॥
 14-022-022a श्रोत्रेण गन्धमादत्स्व निष्ठामादत्स्व जिह्वया ।
 14-022-022c त्वचा च शब्दमादत्स्व बुद्ध्या स्पर्शमथापि च ॥
 14-022-023a बलवन्तो ह्यनियमा नियमा दुर्बलीयसाम् ।
 14-022-023c भोगानपूर्वानादत्स्व नोच्छिष्टं भोक्तुमर्हसि ॥
 14-022-024a यथा हि शिष्यः शास्तारं श्रुत्यर्थमभिधावति ।
 14-022-024c ततः श्रुतमुपादाय श्रुतार्थमुपतिष्ठति ॥
 14-022-025a विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमन्यसे ।
 14-022-025c अनागतानतीतांश्च स्वप्ने जागरणे तथा ॥
 14-022-026a वैमनस्यं गतानां च जन्तूनामल्पचेतसाम् ।
 14-022-026c अस्मदर्थे कृते कार्ये दृश्यते प्राणधारणम् ॥
 14-022-027a बहूनपि हि संकल्पान्मत्वा स्वप्नानुपास्य च ।
 14-022-027c बुभुक्षया पीड्यमानो विषयानेव धावसि ॥
 14-022-028a अगारमद्वारमिव प्रविश्य; संकल्पभोगो विषयानविन्दन् ।
 14-022-028c प्राणक्षये शान्तिमुपैति नित्यं; दारुक्षयेऽग्निर्ज्वलितो यथैव ॥
 14-022-029a कामं तु नः स्वेषु गुणेषु सङ्गः; कामं च नान्योन्यगुणोपलब्धिः ।
 14-022-029c अस्मानृते नास्ति तवोपलब्धिः;स्त्वामप्यृतेऽस्मान्न भजेत हर्षः ॥

14-023-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-023-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-023-001c सुभगे पञ्चहोतृणां विधानमिह यादृशम् ॥
 14-023-002a प्राणापानाबुदानश्च समानो व्यान एव च ।
 14-023-002c पञ्चहोतृनथैतान्वै परं भावं विदुर्बुधाः ॥

14-023-003 ब्राह्मण्युवाच

- 14-023-003a स्वभावात्सप्त होतार इति ते पूर्विका मतिः ।
 14-023-003c यथा वै पञ्च होतारः परो भावस्तथोच्यताम् ॥

14-023-004 ब्राह्मण उवाच

- 14-023-004a प्राणेन संभृतो वायुरपानो जायते ततः ।
 14-023-004c अपाने संभृतो वायुस्ततो व्यानः प्रवर्तते ॥
 14-023-005a व्यानेन संभृतो वायुस्ततोदानः प्रवर्तते ।
 14-023-005c उदाने संभृतो वायुः समानः संप्रवर्तते ॥
 14-023-006a तेऽपृच्छन्त पुरा गत्वा पूर्वजातं प्रजापतिम् ।
 14-023-006c यो नो ज्येष्ठस्तमाचक्ष्व स नः श्रेष्ठो भविष्यति ॥

14-023-007 ब्रह्मोवाच

- 14-023-007a यस्मिन्प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-007c यस्मिन्प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; स वै श्रेष्ठो गच्छत यत्र कामः ॥

14-023-008 प्राण उवाच

- 14-023-008a मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-008c मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥

14-023-009 ब्राह्मण उवाच

- 14-023-009a प्राणः प्रलीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह ।
 14-023-009c समानश्चाप्युदानश्च वचोऽब्रूतां ततः शुभे ॥
 14-023-010a न त्वं सर्वमिदं व्याप्य तिष्ठसीह यथा वयम् ।
 14-023-010c न त्वं श्रेष्ठोऽसि नः प्राण अपानो हि वशे तव ॥
 14-023-010e प्रचचार पुनः प्राणस्तमपानोऽभ्यभाषत ॥
 14-023-011a मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-011c मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥
 14-023-012a व्यानश्च तमुदानश्च भाषमाणमथोचतुः ।
 14-023-012c अपान न त्वं श्रेष्ठोऽसि प्राणो हि वशगस्तव ॥
 14-023-013a अपानः प्रचचाराथ व्यानस्तं पुनरब्रवीत् ।
 14-023-013c श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥
 14-023-014a मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-014c मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥
 14-023-015a प्रालीयत ततो व्यानः पुनश्च प्रचचार ह ।
 14-023-015c प्राणापानावुदानश्च समानश्च तमब्रुवन् ॥
 14-023-015e न त्वं श्रेष्ठोऽसि नो व्यान समानो हि वशे तव ॥

- 14-023-016a प्रचचार पुनर्व्यानः समानः पुनरब्रवीत् ।
 14-023-016c श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥
 14-023-017a मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-017c मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥
 14-023-018a ततः समानः प्रालिल्ये पुनश्च प्रचचार ह ।
 14-023-018c प्राणापानावुदानश्च व्यानश्चैव तमब्रुवन् ॥
 14-023-018e समान न त्वं श्रेष्ठोऽसि व्यान एव वशे तव ॥
 14-023-019a समानः प्रचचाराथ उदानस्तमुवाच ह ।
 14-023-019c श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥
 14-023-020a मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति; सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।
 14-023-020c मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति; श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥
 14-023-021a ततः प्रालीयतोदानः पुनश्च प्रचचार ह ।
 14-023-021c प्राणापानौ समानश्च व्यानश्चैव तमब्रुवन् ॥
 14-023-021e उदान न त्वं श्रेष्ठोऽसि व्यान एव वशे तव ॥
 14-023-022a ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा समवेतान्प्रजापतिः ।
 14-023-022c सर्वे श्रेष्ठा न वा श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्मिणः ॥
 14-023-022e सर्वे स्वविषये श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यरक्षिणः ॥
 14-023-023a एकः स्थिरश्चास्थिरश्च विशेषात्पञ्च वायवः ।
 14-023-023c एक एव ममैवात्मा बहुधाप्युपचीयते ॥
 14-023-024a परस्परस्य सुहृदो भावयन्तः परस्परम् ।
 14-023-024c स्वस्ति व्रजत भद्रं वो धारयध्वं परस्परम् ॥

14-024-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-024-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-024-001c नारदस्य च संवादमृषेर्देवमतस्य च ॥

14-024-002 देवमत उवाच

- 14-024-002a जन्तोः संजायमानस्य किं नु पूर्वं प्रवर्तते ।
 14-024-002c प्राणोऽपानः समानो वा व्यानो वोदान एव च ॥

14-024-003 नारद उवाच

- 14-024-003a येनायं सृज्यते जन्तुस्ततोऽन्यः पूर्वमेति तम् ।
 14-024-003c प्राणद्वंद्वं च विज्ञेयं तिर्यगं चोर्ध्वगं च यत् ॥

14-024-004 देवमत उवाच

14-024-004a केनायं सृज्यते जन्तुः कश्चान्यः पूर्वमेति तम् ।
 14-024-004c प्राणद्वंद्वं च मे ब्रूहि तिर्यगूर्ध्वं च निश्चयात् ॥

14-024-005 नारद उवाच

14-024-005a संकल्पाज्जायते हर्षः शब्दादपि च जायते ।
 14-024-005c रसात्संजायते चापि रूपादपि च जायते ॥
 14-024-006a स्पर्शात्संजायते चापि गन्धादपि च जायते ।
 14-024-006c एतद्रूपमुदानस्य हर्षो मिथुनसंभवः ॥
 14-024-007a कामात्संजायते शुक्रं कामात्संजायते रसः ।
 14-024-007c समानव्यानजनिते सामान्ये शुक्रशोणिते ॥
 14-024-008a शुक्राच्छोणितसंसृष्टात्पूर्वं प्राणः प्रवर्तते ।
 14-024-008c प्राणेन विकृते शुक्रे ततोऽपानः प्रवर्तते ॥
 14-024-009a प्राणापानाविदं द्वंद्वमवाक्चोर्ध्वं च गच्छतः ।
 14-024-009c व्यानः समानश्चैवोभौ तिर्यगद्वंद्वत्वमुच्यते ॥
 14-024-010a अग्निर्वै देवताः सर्वा इति वेदस्य शासनम् ।
 14-024-010c संजायते ब्राह्मणेषु ज्ञानं बुद्धिसमन्वितम् ॥
 14-024-011a तस्य धूमस्तमोरूपं रजो भस्म सुरेतसः ।
 14-024-011c सत्त्वं संजायते तस्य यत्र प्रक्षिप्यते हविः ॥
 14-024-012a आघारौ समानो व्यानश्च इति यज्ञविदो विदुः ।
 14-024-012c प्राणापानावाज्यभागौ तयोर्मध्ये हुताशनः ॥
 14-024-012e एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
 14-024-013a निर्द्वंद्वमिति यत्त्वेतत्तन्मे निगदतः शृणु ।
 14-024-014a अहोरात्रमिदं द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 14-024-014c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
 14-024-015a उभे चैवायने द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 14-024-015c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
 14-024-016a उभे सत्यानृते द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 14-024-016c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
 14-024-017a उभे शुभाशुभे द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 14-024-017c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
 14-024-018a सच्चासच्चैव तद्द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।

- 14-024-018c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
- 14-024-019a प्रथमं समानो व्यानो व्यस्यते कर्म तेन तत् ।
- 14-024-019c तृतीयं तु समानेन पुनरेव व्यवस्यते ॥
- 14-024-020a शान्त्यर्थं वामदेवं च शान्तिर्ब्रह्म सनातनम् ।
- 14-024-020c एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥
- 14-025-001 ब्राह्मण उवाच**
- 14-025-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 14-025-001c चातुर्होत्रविधानस्य विधानमिह यादृशम् ॥
- 14-025-002a तस्य सर्वस्य विधिवद्विधानमुपदेक्ष्यते ।
- 14-025-002c शृणु मे गदतो भद्रे रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
- 14-025-003a करणं कर्म कर्ता च मोक्ष इत्येव भामिनि ।
- 14-025-003c चत्वार एते होतारो यैरिदं जगदावृतम् ॥
- 14-025-004a होतृणां साधनं चैव शृणु सर्वमशेषतः ।
- 14-025-004c घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ॥
- 14-025-004e मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः ॥
- 14-025-005a गन्धो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमः ।
- 14-025-005c मन्तव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैते कर्महेतवः ॥
- 14-025-006a घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्प्रष्टा श्रोता च पञ्चमः ।
- 14-025-006c मन्ता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्तृहेतवः ॥
- 14-025-007a स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवन्तः शुभाशुभम् ।
- 14-025-007c अहं च निर्गुणोऽत्रेति सप्तैते मोक्षहेतवः ॥
- 14-025-008a विदुषां बुध्यमानानां स्वं स्वं स्थानं यथाविधि ।
- 14-025-008c गुणास्ते देवताभूताः सततं भुञ्जते हविः ॥
- 14-025-009a अदन्त्याविद्वानन्नानि ममत्वेनोपपद्यते ।
- 14-025-009c आत्मार्थं पाचयन्नित्यं ममत्वेनोपहन्यते ॥
- 14-025-010a अभक्ष्यभक्षणं चैव मद्यपानं च हन्ति तम् ।
- 14-025-010c स चान्नं हन्ति तच्चान्नं स हत्वा हन्यते बुधः ॥
- 14-025-011a अत्ता ह्यन्नमिदं विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ।
- 14-025-011c स चान्नाज्जायते तस्मिन्सूक्ष्मो नाम व्यतिक्रमः ॥
- 14-025-012a मनसा गम्यते यच्च यच्च वाचा निरुद्यते ।
- 14-025-012c श्रोत्रेण श्रूयते यच्च चक्षुषा यच्च दृश्यते ॥

- 14-025-013a स्पर्शेन स्पृश्यते यच्च घ्राणेन घ्रायते च यत् ।
 14-025-013c मनःषष्ठानि संयम्य हवींष्येतानि सर्वशः ॥
 14-025-014a गुणवत्पावको मह्यं दीप्यते हव्यवाहनः ।
 14-025-014c योगयज्ञः प्रवृत्तो मे ज्ञानब्रह्ममनोद्भवः ॥
 14-025-014e प्राणस्तोत्रोऽपानशस्त्रः सर्वत्यागसुदक्षिणः ॥
 14-025-015a कर्मानुमन्ता ब्रह्मा मे कर्ताध्वर्युः कृतस्तुतिः ।
 14-025-015c कृतप्रशास्ता तच्छास्त्रमपवर्गोऽस्य दक्षिणा ॥
 14-025-016a ऋचश्चाप्यत्र शंसन्ति नारायणविदो जनाः ।
 14-025-016c नारायणाय देवाय यदबध्नन्पशून्पुरा ॥
 14-025-017a तत्र सामानि गायन्ति तानि चाहुर्निदर्शनम् ।
 14-025-017c देवं नारायणं भीरु सर्वात्मानं निबोध मे ॥

14-026-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-026-001a एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता; यथा नियुक्तोऽस्मि तथा चरामि ।
 14-026-001c हृद्येष तिष्ठन्पुरुषः शास्ति शास्ता; तेनैव युक्तः प्रवणादिवोदकम् ॥
 14-026-002a एको गुरुर्नास्ति ततो द्वितीयो; यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।
 14-026-002c तेनानुशिष्टा गुरुणा सदैव; पराभूता दानवाः सर्व एव ॥
 14-026-003a एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो; यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।
 14-026-003c तेनानुशिष्टा बान्धवा बन्धुमन्तः; सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभान्ति ॥
 14-026-004a एकः श्रोता नास्ति ततो द्वितीयो; यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।
 14-026-004c तस्मिन्गुरौ गुरुवासं निरुष्य; शक्रो गतः सर्वलोकामरत्वम् ॥
 14-026-005a एको द्वेष्टा नास्ति ततो द्वितीयो; यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।
 14-026-005c तेनानुशिष्टा गुरुणा सदैव; लोकद्वेष्टाः पन्नगाः सर्व एव ॥
 14-026-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-026-006c प्रजापतौ पन्नगानां देवर्षीणां च संविदम् ॥
 14-026-007a देवर्षयश्च नागाश्च असुराश्च प्रजापतिम् ।
 14-026-007c पर्यपृच्छन्नुपासीनाः श्रेयो नः प्रोच्यतामिति ॥
 14-026-008a तेषां प्रोवाच भगवाञ्श्रेयः समनुपृच्छताम् ।
 14-026-008c ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ते श्रुत्वा प्राद्रवन्दिशः ॥
 14-026-009a तेषां प्राद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः ।
 14-026-009c सर्पाणां दशने भावः प्रवृत्तः पूर्वमेव तु ॥
 14-026-010a असुराणां प्रवृत्तस्तु दम्भभावः स्वभावजः ।

- 14-026-010c दानं देवा व्यवसिता दममेव महर्षयः ॥
- 14-026-011a एकं शास्तारमासाद्य शब्देनैकेन संस्कृताः ।
- 14-026-011c नाना व्यवसिताः सर्वे सर्पदेवर्षिदानवाः ॥
- 14-026-012a शृणोत्ययं प्रोच्यमानं गृह्णाति च यथातथम् ।
- 14-026-012c पृच्छतस्तावतो भूयो गुरुरन्योऽनुमन्यते ॥
- 14-026-013a तस्य चानुमते कर्म ततः पश्चात्प्रवर्तते ।
- 14-026-013c गुरुर्बोद्धा च शत्रुश्च द्वेष्टा च हृदि संश्रितः ॥
- 14-026-014a पापेन विचरँल्लोके पापचारी भवत्ययम् ।
- 14-026-014c शुभेन विचरँल्लोके शुभचारी भवत्युत ॥
- 14-026-015a कामचारी तु कामेन य इन्द्रियसुखे रतः ।
- 14-026-015c व्रतवारी सदैवैष य इन्द्रियजये रतः ॥
- 14-026-016a अपेतव्रतकर्मा तु केवलं ब्रह्मणि श्रितः ।
- 14-026-016c ब्रह्मभूतश्चरँल्लोके ब्रह्मचारी भवत्ययम् ॥
- 14-026-017a ब्रह्मैव समिधस्तस्य ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंस्तरः ।
- 14-026-017c आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म स ब्रह्मणि समाहितः ॥
- 14-026-018a एतदेतादृशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः ।
- 14-026-018c विदित्वा चान्वपद्यन्त क्षेत्रज्ञेनानुदर्शिनः ॥

14-027-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-027-001a संकल्पदंशमशकं शोकहर्षहिमातपम् ।
- 14-027-001c मोहान्धकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपम् ॥
- 14-027-002a विषयैकात्ययाध्वानं कामक्रोधविरोधकम् ।
- 14-027-002c तदतीत्य महादुर्गं प्रविष्टोऽस्मि महद्वनम् ॥

14-027-003 ब्राह्मण्युवाच

- 14-027-003a क्व तद्वनं महाप्राज्ञ के वृक्षाः सरितश्च काः ।
- 14-027-003c गिरयः पर्वताश्चैव कियत्यध्वनि तद्वनम् ॥

14-027-004 ब्राह्मण उवाच

- 14-027-004a न तदस्ति पृथग्भावे किञ्चिदन्यत्ततः समम् ।
- 14-027-004c न तदस्त्यपृथग्भावे किञ्चिद्दूरतरं ततः ॥
- 14-027-005a तस्माद्भ्रस्वतरं नास्ति न ततोऽस्ति बृहत्तरम् ।
- 14-027-005c नास्ति तस्माद्दुःखतरं नास्त्यन्यत्तत्समं सुखम् ॥

14-027-006a	न तत्प्रविश्य शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति च द्विजाः ।
14-027-006c	न च बिभ्यति केषांचित्तेभ्यो बिभ्यति के च न ॥
14-027-007a	तस्मिन्वने सप्त महाद्रुमाश्च; फलानि सप्तातिथयश्च सप्त ।
14-027-007c	सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च; दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम् ॥
14-027-008a	पञ्चवर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-008c	सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥
14-027-009a	सुवर्णानि द्विवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-009c	सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥
14-027-010a	चतुर्वर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-010c	सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥
14-027-011a	शंकराणि त्रिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-011c	सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥
14-027-012a	सुरभीण्येकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-012c	सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥
14-027-013a	बहून्यव्यक्तवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।
14-027-013c	विसृजन्तौ महावृक्षौ तद्वनं व्याप्य तिष्ठतः ॥
14-027-014a	एको ह्यग्निः सुमना ब्राह्मणोऽत्र; पञ्चेन्द्रियाणि समिधश्चात्र सन्ति ।
14-027-014c	तेभ्यो मोक्षाः सप्त भवन्ति दीक्षा; गुणाः फलान्यतिथयः फलाशाः ॥
14-027-015a	आतिथ्यं प्रतिगृह्णन्ति तत्र सप्त महर्षयः ।
14-027-015c	अर्चितेषु प्रलीनेषु तेष्वन्यद्रोचते वनम् ॥
14-027-016a	प्रतिज्ञावृक्षमफलं शान्तिच्छायासमन्वितम् ।
14-027-016c	ज्ञानाश्रयं तृप्तितोयमन्तःक्षेत्रज्ञभास्करम् ॥
14-027-017a	येऽधिगच्छन्ति तत्सन्तस्तेषां नास्ति भयं पुनः ।
14-027-017c	ऊर्ध्वं चावाक्च तिर्यक्च तस्य नान्तोऽधिगम्यते ॥
14-027-018a	सप्त स्त्रियस्तत्र वसन्ति सद्यो; अवाङ्मुखा भानुमत्यो जनित्र्यः ।
14-027-018c	ऊर्ध्वं रसानां ददते प्रजाभ्यः; सर्वान्यथा सर्वमनित्यतां च ॥
14-027-019a	तत्रैव प्रतितिष्ठन्ति पुनस्तत्रोदयन्ति च ।
14-027-019c	सप्त सप्तर्षयः सिद्धा वसिष्ठप्रमुखाः सह ॥
14-027-020a	यशो वर्चो भगश्चैव विजयः सिद्धितेजसी ।
14-027-020c	एवमेवानुवर्तन्ते सप्त ज्योतींषि भास्करम् ॥
14-027-021a	गिरयः पर्वताश्चैव सन्ति तत्र समासतः ।

- 14-027-021c नद्यश्च सरितो वारि वहन्त्यो ब्रह्मसंभवम् ॥
- 14-027-022a नदीनां संगमस्तत्र वैतानः समुपह्वरे ।
- 14-027-022c स्वात्मतृप्ता यतो यान्ति साक्षादान्ताः पितामहम् ॥
- 14-027-023a कृशाशाः सुव्रताशाश्च तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
- 14-027-023c आत्मन्यात्मानमावेश्य ब्रह्माणं समुपासते ॥
- 14-027-024a ऋचमप्यत्र शंसन्ति विद्यारण्यविदो जनाः ।
- 14-027-024c तदरण्यमभिप्रेत्य यथाधीरमजायत ॥
- 14-027-025a एतदेतादृशं दिव्यमरण्यं ब्राह्मणा विदुः ।
- 14-027-025c विदित्वा चान्वतिष्ठन्त क्षेत्रज्ञेनानुदर्शितम् ॥
- 14-028-001 ब्राह्मण उवाच**
- 14-028-001a गन्धान्न जिघ्रामि रसान्न वेद्मि; रूपं न पश्यामि न च स्पृशामि ।
- 14-028-001c न चापि शब्दान्विविधाञ्शृणोमि; न चापि संकल्पमुपैमि किञ्चित् ॥
- 14-028-002a अर्थानिष्टान्कामयते स्वभावः; सर्वान्द्वेष्यान्प्रद्विषते स्वभावः ।
- 14-028-002c कामद्वेषाबुद्धवतः स्वभावाः; त्प्राणापानौ जन्तुदेहान्निवेश्य ॥
- 14-028-003a तेभ्यश्चान्यांस्तेष्वनित्यांश्च भावाः; न्भूतात्मानं लक्षयेयं शरीरे ।
- 14-028-003c तस्मिंस्तिष्ठन्नास्मि शक्यः कथं चिः; त्कामक्रोधाभ्यां जरया मृत्युना च ॥
- 14-028-004a अकामयानस्य च सर्वकामाः; न विद्विषाणस्य च सर्वदोषान् ।
- 14-028-004c न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपाः; स्तोयस्य बिन्दोरिव पुष्करेषु ॥
- 14-028-005a नित्यस्य चैतस्य भवन्ति नित्याः; निरीक्षमाणस्य बहून्स्वभावान् ।
- 14-028-005c न सज्जते कर्मसु भोगजालं; दिवीव सूर्यस्य मयूखजालम् ॥
- 14-028-006a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 14-028-006c अध्वर्युयतिसंवादं तं निबोध यशस्विनि ॥
- 14-028-007a प्रोक्ष्यमाणं पशुं दृष्ट्वा यज्ञकर्मण्यथाब्रवीत् ।
- 14-028-007c यतिरध्वर्युमासीनो हिंसेयमिति कुत्सयन् ॥
- 14-028-008a तमध्वर्युः प्रत्युवाच नायं छागो विनश्यति ।
- 14-028-008c श्रेयसा योक्ष्यते जन्तुर्यदि श्रुतिरियं तथा ॥
- 14-028-009a यो ह्यस्य पार्थिवो भागः पृथिवीं स गमिष्यति ।
- 14-028-009c यदस्य वारिजं किञ्चिदपस्तत्प्रतिपद्यते ॥
- 14-028-010a सूर्यं चक्षुर्दिशः श्रोत्रे प्राणोऽस्य दिवमेव च ।
- 14-028-010c आगमे वर्तमानस्य न मे दोषोऽस्ति कश्चन ॥

14-028-011 यतिरुवाच

- 14-028-011a प्राणैर्वियोगे छागस्य यदि श्रेयः प्रपश्यसि ।
 14-028-011c छागार्थे वर्तते यज्ञो भवतः किं प्रयोजनम् ॥
 14-028-012a अनु त्वा मन्यतां माता पिता भ्राता सखापि च ।
 14-028-012c मन्त्रयस्वैनमुन्नीय परवन्तं विशेषतः ॥
 14-028-013a य एवमनुमन्येरंस्तान्भवान्प्रष्टुमर्हति ।
 14-028-013c तेषामनुमतं श्रुत्वा शक्या कर्तुं विचारणा ॥
 14-028-014a प्राणा अप्यस्य छागस्य प्रापितास्ते स्वयोनिषु ।
 14-028-014c शरीरं केवलं शिष्टं निश्चेष्टमिति मे मतिः ॥
 14-028-015a इन्धनस्य तु तुल्येन शरीरेण विचेतसा ।
 14-028-015c हिंसा निर्वेष्टुकामानामिन्धनं पशुसंज्ञितम् ॥
 14-028-016a अहिंसा सर्वधर्माणामिति वृद्धानुशासनम् ।
 14-028-016c यदहिंसं भवेत्कर्म तत्कार्यमिति विद्महे ॥
 14-028-017a अहिंसेति प्रतिज्ञेयं यदि वक्ष्याम्यतः परम् ।
 14-028-017c शक्यं बहुविधं वक्तुं भवतः कार्यदूषणम् ॥
 14-028-018a अहिंसा सर्वभूतानां नित्यमस्मासु रोचते ।
 14-028-018c प्रत्यक्षतः साधयामो न परोक्षमुपास्महे ॥

14-028-019 अध्वर्युरुवाच

- 14-028-019a भूमेर्गन्धगुणान्भुङ्क्षे पिबस्यापोमयात्रसान् ।
 14-028-019c ज्योतिषां पश्यसे रूपं स्पृशस्यनिलजान्गुणान् ॥
 14-028-020a शृणोष्याकाशजं शब्दं मनसा मन्यसे मतिम् ।
 14-028-020c सर्वाण्येतानि भूतानि प्राणा इति च मन्यसे ॥
 14-028-021a प्राणादाने च नित्योऽसि हिंसायां वर्तते भवान् ।
 14-028-021c नास्ति चेष्टा विना हिंसां किं वा त्वं मन्यसे द्विज ॥

14-028-022 यतिरुवाच

- 14-028-022a अक्षरं च क्षरं चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः ।
 14-028-022c अक्षरं तत्र सद्भावः स्वभावः क्षर उच्यते ॥
 14-028-023a प्राणो जिह्वा मनः सत्त्वं स्वभावो रजसा सह ।
 14-028-023c भावैरेतैर्विमुक्तस्य निर्द्वंद्वस्य निराशिषः ॥
 14-028-024a समस्य सर्वभूतेषु निर्ममस्य जितात्मनः ।

14-028-024c समन्तात्परिमुक्तस्य न भयं विद्यते क्वचित् ॥

14-028-025 अध्वर्युरुवाच

14-028-025a सद्भिरेवेह संवासः कार्यो मतिमतां वर ।

14-028-025c भवतो हि मतं श्रुत्वा प्रतिभाति मतिर्मम ॥

14-028-026a भगवन्भगवद्बुद्ध्या प्रतिबुद्धो ब्रवीम्यहम् ।

14-028-026c मतं मन्तुं क्रतुं कर्तुं नापराधोऽस्ति मे द्विज ॥

14-028-027 ब्राह्मण उवाच

14-028-027a उपपत्त्या यतिस्तूष्णीं वर्तमानस्ततः परम् ।

14-028-027c अध्वर्युरपि निर्मोहः प्रचचार महामखे ॥

14-028-028a एवमेतादृशं मोक्षं सुसूक्ष्मं ब्राह्मणा विदुः ।

14-028-028c विदित्वा चानुतिष्ठन्ति क्षेत्रज्ञेनानुदर्शिना ॥

14-029-001 ब्राह्मण उवाच

14-029-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

14-029-001c कार्तवीर्यस्य संवादं समुद्रस्य च भामिनि ॥

14-029-002a कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान् ।

14-029-002c येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ॥

14-029-003a स कदाचित्समुद्रान्ते विचरन्बलदर्पितः ।

14-029-003c अवाकिरच्छरशतैः समुद्रमिति नः श्रुतम् ॥

14-029-004a तं समुद्रो नमस्कृत्य कृताञ्जलिरुवाच ह ।

14-029-004c मा मुञ्च वीर नाराचान्ब्रूहि किं करवाणि ते ॥

14-029-005a मदाश्रयाणि भूतानि त्वद्विसृष्टैर्महेषुभिः ।

14-029-005c वध्यन्ते राजशार्दूल तेभ्यो देह्यभयं विभो ॥

14-029-006 अर्जुन उवाच

14-029-006a मत्समो यदि संग्रामे शरासनधरः क्वचित् ।

14-029-006c विद्यते तं ममाचक्ष्व यः समासीत मां मृधे ॥

14-029-007 समुद्र उवाच

14-029-007a महर्षिर्जमदग्निस्ते यदि राजन्परिश्रुतः ।

14-029-007c तस्य पुत्रस्तवातिथ्यं यथावत्कर्तुमर्हति ॥

14-029-008a ततः स राजा प्रययौ क्रोधेन महता वृतः ।

14-029-008c	स तमाश्रममागम्य राममेवान्वपद्यत ॥
14-029-009a	स रामप्रतिकूलानि चकार सह बन्धुभिः ।
14-029-009c	आयासं जनयामास रामस्य च महात्मनः ॥
14-029-010a	ततस्तेजः प्रजज्वाल रामस्यामिततेजसः ।
14-029-010c	प्रदहद्रिपुसैन्यानि तदा कमललोचने ॥
14-029-011a	ततः परशुमादाय स तं बाहुसहस्रिणम् ।
14-029-011c	चिच्छेद सहसा रामो बाहुशाखमिव द्रुमम् ॥
14-029-012a	तं हतं पतितं दृष्ट्वा समेताः सर्वबान्धवाः ।
14-029-012c	असीनादाय शक्तीश्च भार्गवं पर्यवारयन् ॥
14-029-013a	रामोऽपि धनुरादाय रथमारुह्य सत्वरः ।
14-029-013c	विसृजञ्छरवर्षाणि व्यधमत्पार्थिवं बलम् ॥
14-029-014a	ततस्तु क्षत्रियाः केचिज्जमदग्निं निहत्य च ।
14-029-014c	विविशुर्गिरिदुर्गाणि मृगाः सिंहार्दिता इव ॥
14-029-015a	तेषां स्वविहितं कर्म तद्भयान्नानुतिष्ठताम् ।
14-029-015c	प्रजा वृषलतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥
14-029-016a	त एते द्रमिडाः काशाः पुण्ड्राश्च शबरैः सह ।
14-029-016c	वृषलत्वं परिगता व्युत्थानात्क्षत्रधर्मतः ॥
14-029-017a	ततस्तु हतवीरासु क्षत्रियासु पुनः पुनः ।
14-029-017c	द्विजैरुत्पादितं क्षत्रं जामदग्न्यो न्यकृन्तत ॥
14-029-018a	एकविंशतिमेधान्ते रामं वागशरीरिणी ।
14-029-018c	दिव्या प्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरिश्रुता ॥
14-029-019a	राम राम निवर्तस्व कं गुणं तात पश्यसि ।
14-029-019c	क्षत्रबन्धूनिमान्प्राणैर्विप्रयोज्य पुनः पुनः ॥
14-029-020a	तथैव तं महात्मानमृचीकप्रमुखास्तदा ।
14-029-020c	पितामहा महाभाग निवर्तस्वेत्यथाब्रुवन् ॥
14-029-021a	पितुर्वधममृष्यंस्तु रामः प्रोवाच तानृषीन् ।
14-029-021c	नार्हन्तीह भवन्तो मां निवारयितुमित्युत ॥

14-029-022 पितर ऊचुः

14-029-022a	नार्हसे क्षत्रबन्धूंस्त्वं निहन्तुं जयतां वर ।
14-029-022c	न हि युक्तं त्वया हन्तुं ब्राह्मणेन सता नृपान् ॥

14-030-001 पितर ऊचुः

- 14-030-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-030-001c श्रुत्वा च तत्तथा कार्यं भवता द्विजसत्तम ॥
 14-030-002a अलर्को नाम राजर्षिरभवत्सुमहातपाः ।
 14-030-002c धर्मज्ञः सत्यसंधश्च महात्मा सुमहाव्रतः ॥
 14-030-003a स सागरान्तां धनुषा विनिर्जित्य महीमिमाम् ।
 14-030-003c कृत्वा सुदुष्करं कर्म मनः सूक्ष्मे समादधे ॥
 14-030-004a स्थितस्य वृक्षमूलेऽथ तस्य चिन्ता बभूव ह ।
 14-030-004c उत्सृज्य सुमहद्राज्यं सूक्ष्मं प्रति महामते ॥

14-030-005 अलर्क उवाच

- 14-030-005a मनसो मे बलं जातं मनो जित्वा ध्रुवो जयः ।
 14-030-005c अन्यत्र बाणानस्यामि शत्रुभिः परिवारितः ॥
 14-030-006a यदिदं चापलान्मूर्तेः सर्वमेतच्चिकीर्षति ।
 14-030-006c मनः प्रति सुतीक्ष्णाग्रानहं मोक्षयामि सायकान् ॥

14-030-007 मन उवाच

- 14-030-007a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।
 14-030-007c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥
 14-030-008a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।
 14-030-008c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-009 अलर्क उवाच

- 14-030-009a आघ्राय सुबहून्गन्धांस्तानेव प्रतिगृध्यति ।
 14-030-009c तस्माद्घ्राणं प्रति शरान्प्रतिमोक्षयाम्यहं शितान् ॥

14-030-010 घ्राण उवाच

- 14-030-010a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।
 14-030-010c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥
 14-030-011a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।
 14-030-011c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-012 अलर्क उवाच

- 14-030-012a इयं स्वादून्नसान्भुक्त्वा तानेव प्रतिगृध्यति ।

14-030-012c तस्माज्जिह्वां प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥

14-030-013 जिह्वावाच

14-030-013a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।

14-030-013c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥

14-030-014a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।

14-030-014c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-015 अलर्क उवाच

14-030-015a स्पृष्ट्वा त्वग्विविधान्स्पर्शास्तानेव प्रतिगृध्यति ।

14-030-015c तस्मात्त्वचं पाटयिष्ये विविधैः कङ्कपत्रिभिः ॥

14-030-016 त्वगुवाच

14-030-016a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।

14-030-016c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥

14-030-017a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।

14-030-017c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-018 अलर्क उवाच

14-030-018a श्रुत्वा वै विविधाञ्शब्दांस्तानेव प्रतिगृध्यति ।

14-030-018c तस्माच्छ्रोत्रं प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥

14-030-019 श्रोत्र उवाच

14-030-019a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।

14-030-019c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति ततो हास्यसि जीवितम् ॥

14-030-020a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।

14-030-020c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-021 अलर्क उवाच

14-030-021a दृष्ट्वा वै विविधान्भावांस्तानेव प्रतिगृध्यति ।

14-030-021c तस्माच्चक्षुः प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥

14-030-022 चक्षुरुवाच

14-030-022a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।

14-030-022c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥

14-030-023a अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।
 14-030-023c तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥

14-030-024 अलर्क उवाच

14-030-024a इयं निष्ठा बहुविधा प्रज्ञया त्वध्यवस्यति ।
 14-030-024c तस्माद्बुद्धिं प्रति शरान्प्रतिमोक्षयाम्यहं शितान् ॥

14-030-025 बुद्धिरुवाच

14-030-025a नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्क कथंचन ।
 14-030-025c तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥

14-030-026 पितर ऊचुः

14-030-026a ततोऽलर्कस्तपो घोरमास्थायाथ सुदुष्करम् ।
 14-030-026c नाध्यगच्छत्परं शक्त्या बाणमेतेषु सप्तसु ॥
 14-030-026e सुसमाहितचेतास्तु ततोऽचिन्तयत प्रभुः ॥
 14-030-027a स विचिन्त्य चिरं कालमलर्को द्विजसत्तम ।
 14-030-027c नाध्यगच्छत्परं श्रेयो योगान्मतिमतां वरः ॥
 14-030-028a स एकाग्रं मनः कृत्वा निश्चलो योगमास्थितः ।
 14-030-028c इन्द्रियाणि जघानाशु बाणेनैकेन वीर्यवान् ॥
 14-030-028e योगेनात्मानमाविश्य संसिद्धिं परमां ययौ ॥
 14-030-029a विस्मितश्चापि राजर्षिरिमां गाथां जगाद ह ।
 14-030-029c अहो कष्टं यदस्माभिः पूर्वं राज्यमनुष्ठितम् ॥
 14-030-029e इति पश्चान्मया ज्ञातं योगान्नास्ति परं सुखम् ॥
 14-030-030a इति त्वमपि जानीहि राम मा क्षत्रियाञ्जहि ।
 14-030-030c तपो घोरमुपातिष्ठ ततः श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥

14-030-031 ब्राह्मण उवाच

14-030-031a इत्युक्तः स तपो घोरं जामदग्न्यः पितामहैः ।
 14-030-031c आस्थितः सुमहाभागो ययौ सिद्धिं च दुर्गमाम् ॥

14-031-001 ब्राह्मण उवाच

14-031-001a त्रयो वै रिपवो लोके नव वै गुणतः स्मृताः ।
 14-031-001c हर्षः स्तम्भोऽभिमानश्च त्रयस्ते सात्त्विका गुणाः ॥
 14-031-002a शोकः क्रोधोऽतिसंरम्भो राजसास्ते गुणाः स्मृताः ।

- 14-031-002c स्वप्नस्तन्द्री च मोहश्च त्रयस्ते तामसा गुणाः ॥
- 14-031-003a एतान्निकृत्य धृतिमान्बाणसंघैरतन्द्रितः ।
- 14-031-003c जेतुं परानुत्सहते प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥
- 14-031-004a अत्र गाथाः कीर्तयन्ति पुराकल्पविदो जनाः ।
- 14-031-004c अम्बरीषेण या गीता राज्ञा राज्यं प्रशासता ॥
- 14-031-005a समुदीर्णेषु दोषेषु वध्यमानेषु साधुषु ।
- 14-031-005c जग्राह तरसा राज्यमम्बरीष इति श्रुतिः ॥
- 14-031-006a स निगृह्य महादोषान्साधून्समभिपूज्य च ।
- 14-031-006c जगाम महतीं सिद्धिं गाथां चेमां जगाद ह ॥
- 14-031-007a भूयिष्ठं मे जिता दोषा निहताः सर्वशत्रवः ।
- 14-031-007c एको दोषोऽवशिष्टस्तु वध्यः स न हतो मया ॥
- 14-031-008a येन युक्तो जन्तुरयं वैतृष्ण्यं नाधिगच्छति ।
- 14-031-008c तृष्णार्त इव निम्नानि धावमानो न बुध्यते ॥
- 14-031-009a अकार्यमपि येनेह प्रयुक्तः सेवते नरः ।
- 14-031-009c तं लोभमसिभिस्तीक्ष्णैर्निकृन्तन्तं निकृन्तत ॥
- 14-031-010a लोभाद्धि जायते तृष्णा ततश्चिन्ता प्रसज्यते ।
- 14-031-010c स लिप्समानो लभते भूयिष्ठं राजसान्गुणान् ॥
- 14-031-011a स तैर्गुणैः संहतदेहबन्धनः; पुनः पुनर्जायति कर्म चेहते ।
- 14-031-011c जन्मक्षये भिन्नविकीर्णदेहः; पुनर्मृत्युं गच्छति जन्मनि स्वे ॥
- 14-031-012a तस्मादेनं सम्यगवेक्ष्य लोभं; निगृह्य धृत्यात्मनि राज्यमिच्छेत् ।
- 14-031-012c एतद्राज्यं नान्यदस्तीति विद्या; द्यस्त्वत्र राजा विजितो ममैकः ॥
- 14-031-013a इति राज्ञाम्बरीषेण गाथा गीता यशस्विना ।
- 14-031-013c आधिराज्यं पुरस्कृत्य लोभमेकं निकृन्तता ॥

14-032-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-032-001a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
- 14-032-001c ब्राह्मणस्य च संवादं जनकस्य च भामिनि ॥
- 14-032-002a ब्राह्मणं जनको राजा सन्नं कस्मिंश्चिदागमे ।
- 14-032-002c विषये मे न वस्तव्यमिति शिष्ट्यर्थमब्रवीत् ॥
- 14-032-003a इत्युक्तः प्रत्युवाचाथ ब्राह्मणो राजसत्तमम् ।
- 14-032-003c आचक्ष्व विषयं राजन्यावांस्तव वशे स्थितः ॥
- 14-032-004a सोऽन्यस्य विषये राज्ञो वस्तुमिच्छाम्यहं विभो ।

14-032-004c	वचस्ते कर्तुमिच्छामि यथाशास्त्रं महीपते ॥
14-032-005a	इत्युक्तः स तदा राजा ब्राह्मणेन यशस्विना ।
14-032-005c	मुहुरुष्णं च निःश्वस्य न स तं प्रत्यभाषत ॥
14-032-006a	तमासीनं ध्यायमानं राजानममितौजसम् ।
14-032-006c	कश्मलं सहसागच्छद्भानुमन्तमिव ग्रहः ॥
14-032-007a	समाश्वास्य ततो राजा व्यपेते कश्मले तदा ।
14-032-007c	ततो मुहूर्तादिव तं ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥
14-032-008a	पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति ।
14-032-008c	विषयं नाधिगच्छामि विचिन्वन्पृथिवीमिमाम् ॥
14-032-009a	नाध्यगच्छं यदा पृथ्व्यां मिथिला मार्गिता मया ।
14-032-009c	नाध्यगच्छं यदा तस्यां स्वप्रजा मार्गिता मया ॥
14-032-010a	नाध्यगच्छं यदा तासु तदा मे कश्मलोऽभवत् ।
14-032-010c	ततो मे कश्मलस्यान्ते मतिः पुनरुपस्थिता ॥
14-032-011a	तया न विषयं मन्ये सर्वो वा विषयो मम ।
14-032-011c	आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम ॥
14-032-011e	उष्यतां यावदुत्साहो भुज्यतां यावदिष्यते ॥
14-032-012a	पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति ।
14-032-012c	ब्रूहि कां बुद्धिमास्थाय ममत्वं वर्जितं त्वया ॥
14-032-013a	कां वा बुद्धिं विनिश्चित्य सर्वो वै विषयस्तव ।
14-032-013c	नावैषि विषयं येन सर्वो वा विषयस्तव ॥

14-032-014 जनक उवाच

14-032-014a	अन्तवन्त इहारम्भा विदिताः सर्वकर्मसु ।
14-032-014c	नाध्यगच्छमहं यस्मान्ममेदमिति यद्भवेत् ॥
14-032-015a	कस्येदमिति कस्य स्वमिति वेदवचस्तथा ।
14-032-015c	नाध्यगच्छमहं बुद्ध्या ममेदमिति यद्भवेत् ॥
14-032-016a	एतां बुद्धिं विनिश्चित्य ममत्वं वर्जितं मया ।
14-032-016c	शृणु बुद्धिं तु यां ज्ञात्वा सर्वत्र विषयो मम ॥
14-032-017a	नाहमात्मार्थमिच्छामि गन्धान्घ्राणगतानपि ।
14-032-017c	तस्मान्मे निर्जिता भूमिर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥
14-032-018a	नाहमात्मार्थमिच्छामि रसानास्येऽपि वर्ततः ।
14-032-018c	आपो मे निर्जितास्तस्माद्वशे तिष्ठन्ति नित्यदा ॥

- 14-032-019a नाहमात्मार्थमिच्छामि रूपं ज्योतिश्च चक्षुषा ।
 14-032-019c तस्मान्मे निर्जितं ज्योतिर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥
 14-032-020a नाहमात्मार्थमिच्छामि स्पर्शास्त्वचि गताश्च ये ।
 14-032-020c तस्मान्मे निर्जितो वायुर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥
 14-032-021a नाहमात्मार्थमिच्छामि शब्दाञ्श्रोत्रगतानपि ।
 14-032-021c तस्मान्मे निर्जिताः शब्दा वशे तिष्ठन्ति नित्यदा ॥
 14-032-022a नाहमात्मार्थमिच्छामि मनो नित्यं मनोन्तरे ।
 14-032-022c मनो मे निर्जितं तस्माद्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥
 14-032-023a देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भूतेभ्योऽतिथिभिः सह ।
 14-032-023c इत्यर्थं सर्व एवेमे समारम्भा भवन्ति वै ॥
 14-032-024a ततः प्रहस्य जनकं ब्राह्मणः पुनरब्रवीत् ।
 14-032-024c त्वज्जिज्ञासार्थमद्येह विद्धि मां धर्ममागतम् ॥
 14-032-025a त्वमस्य ब्रह्मनाभस्य बुद्ध्यारस्यानिवर्तिनः ।
 14-032-025c सत्त्वनेमिनिरुद्धस्य चक्रस्यैकः प्रवर्तकः ॥

14-033-001 ब्राह्मण उवाच

- 14-033-001a नाहं तथा भीरु चरामि लोके; तथा त्वं मां तर्कयसे स्वबुद्ध्या ।
 14-033-001c विप्रोऽस्मि मुक्तोऽस्मि वनेचरोऽस्मि; गृहस्थधर्मा ब्रह्मचारी तथास्मि ॥
 14-033-002a नाहमस्मि यथा मां त्वं पश्यसे चक्षुषा शुभे ।
 14-033-002c मया व्याप्तमिदं सर्वं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ॥
 14-033-003a ये केचिज्जन्तवो लोके जङ्गमाः स्थावराश्च ह ।
 14-033-003c तेषां मामन्तकं विद्धि दारूणामिव पावकम् ॥
 14-033-004a राज्यं पृथिव्यां सर्वस्यामथ वापि त्रिविष्टपे ।
 14-033-004c तथा बुद्धिरियं वेत्ति बुद्धिरेव धनं मम ॥
 14-033-005a एकः पन्था ब्राह्मणानां येन गच्छन्ति तद्विदः ।
 14-033-005c गृहेषु वनवासेषु गुरुवासेषु भिक्षुषु ॥
 14-033-005e लिङ्गैर्बहुभिरव्यग्रैरेका बुद्धिरुपास्यते ॥
 14-033-006a नानालिङ्गाश्रमस्थानां येषां बुद्धिः शमात्मिका ।
 14-033-006c ते भावमेकमायान्ति सरितः सागरं यथा ॥
 14-033-007a बुद्ध्ययं गम्यते मार्गः शरीरेण न गम्यते ।
 14-033-007c आद्यन्तवन्ति कर्माणि शरीरं कर्मबन्धनम् ॥
 14-033-008a तस्मात्ते सुभगे नास्ति परलोककृतं भयम् ।

14-033-008c मद्भावभावनिरता ममैवात्मानमेष्यसि ॥

14-034-001 ब्राह्मण्युवाच

14-034-001a नेदमल्पात्मना शक्यं वेदितुं नाकृतात्मना ।

14-034-001c बहु चाल्पं च संक्षिप्तं विप्लुतं च मतं मम ॥

14-034-002a उपायं तु मम ब्रूहि येनैषा लभ्यते मतिः ।

14-034-002c तन्मन्ये कारणतमं यत एषा प्रवर्तते ॥

14-034-003 ब्राह्मण उवाच

14-034-003a अरणीं ब्राह्मणीं विद्धि गुरुरस्योत्तरारणिः ।

14-034-003c तपःश्रुतेऽभिमथनीतो ज्ञानाग्निर्जायते ततः ॥

14-034-004 ब्राह्मण्युवाच

14-034-004a यदिदं ब्रह्मणो लिङ्गं क्षेत्रज्ञमिति संज्ञितम् ।

14-034-004c ग्रहीतुं येन तच्छक्यं लक्षणं तस्य तत्क्व नु ॥

14-034-005 ब्राह्मण उवाच

14-034-005a अलिङ्गो निर्गुणश्चैव कारणं नास्य विद्यते ।

14-034-005c उपायमेव वक्ष्यामि येन गृह्येत वा न वा ॥

14-034-006a सम्यगप्युपदिष्टश्च भ्रमरैरिव लक्ष्यते ।

14-034-006c कर्मबुद्धिरबुद्धित्वाज्ज्ञानलिङ्गैरिवाश्रितम् ॥

14-034-007a इदं कार्यमिदं नेति न मोक्षेषूपदिश्यते ।

14-034-007c पश्यतः शृण्वतो बुद्धिरात्मनो येषु जायते ॥

14-034-008a यावन्त इह शक्येरंस्तावतोऽशान्प्रकल्पयेत् ।

14-034-008c व्यक्तानव्यक्तरूपांश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥

14-034-009a सर्वान्नानात्वयुक्तांश्च सर्वान्प्रत्यक्षहेतुकान् ।

14-034-009c यतः परं न विद्येत ततोऽभ्यासे भविष्यति ॥

14-034-010 वासुदेव उवाच

14-034-010a ततस्तु तस्या ब्राह्मण्या मतिः क्षेत्रज्ञसंक्षये ।

14-034-010c क्षेत्रज्ञादेव परतः क्षेत्रज्ञोऽन्यः प्रवर्तते ॥

14-034-011 अर्जुन उवाच

14-034-011a क्व नु सा ब्राह्मणी कृष्ण क्व चासौ ब्राह्मणर्षभः ।

14-034-011c याभ्यां सिद्धिरियं प्राप्ता तावुभौ वद मेऽच्युत ॥

14-034-012 वासुदेव उवाच

14-034-012a मनो मे ब्राह्मणं विद्धि बुद्धिं मे विद्धि ब्राह्मणीम् ।
 14-034-012c क्षेत्रज्ञ इति यश्चोक्तः सोऽहमेव धनंजय ॥

14-035-001 अर्जुन उवाच

14-035-001a ब्रह्म यत्परमं वेद्यं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 14-035-001c भवतो हि प्रसादेन सूक्ष्मे मे रमते मतिः ॥

14-035-002 वासुदेव उवाच

14-035-002a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-035-002c संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह ॥
 14-035-003a कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यं संशितव्रतम् ।
 14-035-003c शिष्यः पप्रच्छ मेधावी किं स्वच्छेयः परंतप ॥
 14-035-004a भगवन्तं प्रपन्नोऽहं निःश्रेयसपरायणः ।
 14-035-004c याचे त्वां शिरसा विप्र यद्ब्रूयां तद्विचक्ष्व मे ॥
 14-035-005a तमेवंवादिनं पार्थ शिष्यं गुरुरुवाच ह ।
 14-035-005c कथयस्व प्रवक्ष्यामि यत्र ते संशयो द्विज ॥
 14-035-006a इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठ गुरुणा गुरुवत्सलः ।
 14-035-006c प्राञ्जलिः परिपप्रच्छ यत्तच्छृणु महामते ॥

14-035-007 शिष्य उवाच

14-035-007a कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तत्सत्यं ब्रूहि यत्परम् ।
 14-035-007c कुतो जातानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
 14-035-008a केन जीवन्ति भूतानि तेषामायुः किमात्मकम् ।
 14-035-008c किं सत्यं किं तपो विप्र के गुणाः सद्भिरीरिताः ॥
 14-035-008e के पन्थानः शिवाः सन्ति किं सुखं किं च दुष्कृतम् ॥
 14-035-009a एतान्मे भगवन्प्रश्नान्याथातथ्येन सत्तम ।
 14-035-009c वक्तुमर्हसि विप्रर्षे यथावदिह तत्त्वतः ॥

14-035-010 वासुदेव उवाच

14-035-010a तस्मै संप्रतिपन्नाय यथावत्परिपृच्छते ।
 14-035-010c शिष्याय गुणयुक्ताय शान्ताय गुरुवर्तिने ॥
 14-035-010e छायाभूताय दान्ताय यतये ब्रह्मचारिणे ॥
 14-035-011a तान्प्रश्नानब्रवीत्पार्थ मेधावी स धृतव्रतः ।

- 14-035-011c गुरुः कुरुकुलश्रेष्ठ सम्यक्सर्वानरिंदम ॥
- 14-035-012a ब्रह्मप्रोक्तमिदं धर्ममृषिप्रवरसेवितम् ।
- 14-035-012c वेदविद्यासमावाप्यं तत्त्वभूतार्थभावनम् ॥
- 14-035-013a भूतभव्यभविष्यादिधर्मकामार्थनिश्चयम् ।
- 14-035-013c सिद्धसंघपरिज्ञातं पुराकल्पं सनातनम् ॥
- 14-035-014a प्रवक्ष्येऽहं महाप्राज्ञ पदमुत्तममद्य ते ।
- 14-035-014c बुद्ध्वा यदिह संसिद्धा भवन्तीह मनीषिणः ॥
- 14-035-015a उपगम्यर्षयः पूर्वं जिज्ञासन्तः परस्परम् ।
- 14-035-015c बृहस्पतिभरद्वाजौ गौतमो भार्गवस्तथा ॥
- 14-035-016a वसिष्ठः काश्यपश्चैव विश्वामित्रोऽत्रिरेव च ।
- 14-035-016c मार्गान्सर्वान्परिक्रम्य परिश्रान्ताः स्वकर्मभिः ॥
- 14-035-017a ऋषिमाङ्गिरसं वृद्धं पुरस्कृत्य तु ते द्विजाः ।
- 14-035-017c ददृशुर्ब्रह्मभवने ब्रह्माणं वीतकल्मषम् ॥
- 14-035-018a तं प्रणम्य महात्मानं सुखासीनं महर्षयः ।
- 14-035-018c पप्रच्छुर्विनयोपेता निःश्रेयसमिदं परम् ॥
- 14-035-019a कथं कर्म क्रियात्साधु कथं मुच्येत किल्बिषात् ।
- 14-035-019c के नो मार्गाः शिवाश्च स्युः किं सत्यं किं च दुष्कृतम् ॥
- 14-035-020a केनोभौ कर्मपन्थानौ महत्त्वं केन विन्दति ।
- 14-035-020c प्रलयं चापवर्गं च भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥
- 14-035-021a इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठैर्यदाह प्रपितामहः ।
- 14-035-021c तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु शिष्य यथागमम् ॥

14-035-022 ब्रह्मोवाच

- 14-035-022a सत्याद्भूतानि जातानि स्थावराणि चराणि च ।
- 14-035-022c तपसा तानि जीवन्ति इति तद्विज्ञ सुव्रताः ॥
- 14-035-023a स्वां योनिं पुनरागम्य वर्तन्ते स्वेन कर्मणा ।
- 14-035-023c सत्यं हि गुणसंयुक्तं नियतं पञ्चलक्षणम् ॥
- 14-035-024a ब्रह्म सत्यं तपः सत्यं सत्यं चैव प्रजापतिः ।
- 14-035-024c सत्याद्भूतानि जातानि भूतं सत्यमयं महत् ॥
- 14-035-025a तस्मात्सत्याश्रया विप्रा नित्यं योगपरायणाः ।
- 14-035-025c अतीतक्रोधसंतापा नियता धर्मसेतवः ॥
- 14-035-026a अन्योन्यनियतान्वैद्यान्धर्मसेतुप्रवर्तकान् ।

14-035-026c	तानहं संप्रवक्ष्यामि शाश्वतान्लोकभावनान् ॥
14-035-027a	चातुर्विद्यं तथा वर्णांश्चतुरश्चाश्रमान्पृथक् ।
14-035-027c	धर्ममेकं चतुष्पादं नित्यमाहुर्मनीषिणः ॥
14-035-028a	पन्थानं वः प्रवक्ष्यामि शिवं क्षेमकरं द्विजाः ।
14-035-028c	नियतं ब्रह्मभावाय यातं पूर्वं मनीषिभिः ॥
14-035-029a	गदतस्तं ममाद्येह पन्थानं दुर्विदं परम् ।
14-035-029c	निबोधत महाभागा निखिलेन परं पदम् ॥
14-035-030a	ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रमं प्रथमं पदम् ।
14-035-030c	गार्हस्थ्यं तु द्वितीयं स्याद्धानप्रस्थमतः परम् ॥
14-035-030e	ततः परं तु विज्ञेयमध्यात्मं परमं पदम् ॥
14-035-031a	ज्योतिराकाशमादित्यो वायुरिन्द्रः प्रजापतिः ।
14-035-031c	नोपैति यावदध्यात्मं तावदेतान्न पश्यति ॥
14-035-031e	तस्योपायं प्रवक्ष्यामि पुरस्तात्तं निबोधत ॥
14-035-032a	फलमूलानिलभुजां मुनीनां वसतां वने ।
14-035-032c	वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ॥
14-035-033a	सर्वेषामेव वर्णानां गार्हस्थ्यं तद्विधीयते ।
14-035-033c	श्रद्धालक्षणमित्येवं धर्मं धीराः प्रचक्षते ॥
14-035-034a	इत्येते देवयाना वः पन्थानः परिकीर्तिताः ।
14-035-034c	सद्भिरध्यासिता धीरैः कर्मभिर्धर्मसेतवः ॥
14-035-035a	एतेषां पृथगध्यास्ते यो धर्मं संशितव्रतः ।
14-035-035c	कालात्पश्यति भूतानां सदैव प्रभवाप्ययौ ॥
14-035-036a	अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि याथातथ्येन हेतुना ।
14-035-036c	विषयस्थानि सर्वाणि वर्तमानानि भागशः ॥
14-035-037a	महानात्मा तथाव्यक्तमहंकारस्तथैव च ।
14-035-037c	इन्द्रियाणि दशैकं च महाभूतानि पञ्च च ॥
14-035-038a	विशेषाः पञ्चभूतानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
14-035-038c	चातुर्विंशतिरेषा वस्तत्त्वानां संप्रकीर्तिता ॥
14-035-039a	तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ।
14-035-039c	स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति ॥
14-035-040a	तत्त्वानि यो वेदयते यथातथं; गुणांश्च सर्वानखिलाश्च देवताः ।
14-035-040c	विधूतपाप्मा प्रविमुच्य बन्धनं; स सर्वलोकानमलान्समश्रुते ॥

14-036-001 ब्रह्मोवाच

- 14-036-001a तदव्यक्तमनुद्रिक्तं सर्वव्यापि ध्रुवं स्थिरम् ।
 14-036-001c नवद्वारं पुरं विद्यात्त्रिगुणं पञ्चधातुकम् ॥
 14-036-002a एकादशपरिक्षेपं मनो व्याकरणात्मकम् ।
 14-036-002c बुद्धिस्वामिकमित्येतत्परमेकादशं भवेत् ॥
 14-036-003a त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्मिन्नाप्यायन्ते पुनः पुनः ।
 14-036-003c प्रणाङ्ग्यस्तिस्र एवैताः प्रवर्तन्ते गुणात्मिकाः ॥
 14-036-004a तमो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान्प्रचक्षते ।
 14-036-004c अन्योन्यमिथुनाः सर्वे तथान्योन्यानुजीविनः ॥
 14-036-005a अन्योन्यापाश्रयाश्चैव तथान्योन्यानुवर्तिनः ।
 14-036-005c अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च त्रिगुणाः पञ्च धातवः ॥
 14-036-006a तमसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः ।
 14-036-006c रजसश्चापि सत्त्वं स्यात्सत्त्वस्य मिथुनं तमः ॥
 14-036-007a नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्तते ।
 14-036-007c नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्तते ॥
 14-036-008a नैशात्मकं तमो विद्यात्त्रिगुणं मोहसंज्ञितम् ।
 14-036-008c अधर्मलक्षणं चैव नियतं पापकर्मसु ॥
 14-036-009a प्रवृत्त्यात्मकमेवाहू रजः पर्यायकारकम् ।
 14-036-009c प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दृश्यतोत्पत्तिलक्षणम् ॥
 14-036-010a प्रकाशं सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्धानता ।
 14-036-010c सात्त्विकं रूपमेवं तु लाघवं साधुसंमितम् ॥
 14-036-011a एतेषां गुणतत्त्वं हि वक्ष्यते हेत्वहेतुभिः ।
 14-036-011c समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तानि वित्त मे ॥
 14-036-012a संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः ।
 14-036-012c स्वप्नः स्तम्भो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणम् ॥
 14-036-013a अस्मृतिश्चाविपाकश्च नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता ।
 14-036-013c निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तिता ॥
 14-036-014a अकृते कृतमानित्वमज्ञाने ज्ञानमानिता ।
 14-036-014c अमैत्री विकृतो भावो अश्रद्धा मूढभावना ॥
 14-036-015a अनार्जवमसंज्ञत्वं कर्म पापमचेतना ।
 14-036-015c गुरुत्वं सन्नभावत्वमसितत्वमवागतिः ॥

14-036-016a	सर्व एते गुणा विप्रास्तामसाः संप्रकीर्तिताः ।
14-036-016c	ये चान्ये नियता भावा लोकेऽस्मिन्मोहसंज्ञिताः ॥
14-036-017a	तत्र तत्र नियम्यन्ते सर्वे ते तामसा गुणाः ।
14-036-017c	परिवादकथा नित्यं देवब्राह्मणवैदिकाः ॥
14-036-018a	अत्यागश्चाभिमानश्च मोहो मन्युस्तथाक्षमा ।
14-036-018c	मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते ॥
14-036-019a	वृथारम्भाश्च ये केचिद्वृथादानानि यानि च ।
14-036-019c	वृथाभक्षणमित्येतत्तामसं वृत्तमिष्यते ॥
14-036-020a	अतिवादोऽतितिक्षा च मात्सर्यमतिमानिता ।
14-036-020c	अश्रद्धानता चैव तामसं वृत्तमिष्यते ॥
14-036-021a	एवंविधास्तु ये केचिल्लोकेऽस्मिन्पापकर्मिणः ।
14-036-021c	मनुष्या भिन्नमर्यादाः सर्वे ते तामसा जनाः ॥
14-036-022a	तेषां योनिं प्रवक्ष्यामि नियतां पापकर्मणाम् ।
14-036-022c	अवाङ्निरयभावाय तिर्यङ्निरयगामिनः ॥
14-036-023a	स्थावराणि च भूतानि पशवो वाहनानि च ।
14-036-023c	क्रव्यादा दन्दशूकाश्च कृमिकीटविहंगमाः ॥
14-036-024a	अण्डजा जन्तवो ये च सर्वे चापि चतुष्पदाः ।
14-036-024c	उन्मत्ता बधिरा मूका ये चान्ये पापरोगिणः ॥
14-036-025a	मग्नास्तमसि दुर्वृत्ताः स्वकर्मकृतलक्षणाः ।
14-036-025c	अवाक्स्रोतस इत्येते मग्नास्तमसि तामसाः ॥
14-036-026a	तेषामुत्कर्षमुद्रेकं वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
14-036-026c	यथा ते सुकृताँल्लोकाँल्लभन्ते पुण्यकर्मिणः ॥
14-036-027a	अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विवृद्धा ये च कर्मसु ।
14-036-027c	स्वकर्मनिरतानां च ब्राह्मणानां शुभैषिणाम् ॥
14-036-028a	संस्कारेणोर्ध्वमायान्ति यतमानाः सलोकताम् ।
14-036-028c	स्वर्गं गच्छन्ति देवानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥
14-036-029a	अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विवृद्धाः स्वेषु कर्मसु ।
14-036-029c	पुनरावृत्तिधर्माणस्ते भवन्तीह मानुषाः ॥
14-036-030a	पापयोनिं समापन्नाश्चण्डाला मूकचूचुकाः ।
14-036-030c	वर्णान्पर्यायशश्चापि प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् ॥
14-036-031a	शूद्रयोनिमतिक्रम्य ये चान्ये तामसा गुणाः ।

- 14-036-031c स्रोतोमध्ये समागम्य वर्तन्ते तामसे गुणे ॥
 14-036-032a अभिषङ्गस्तु कामेषु महामोह इति स्मृतः ।
 14-036-032c ऋषयो मुनयो देवा मुह्यन्त्यत्र सुखेप्सवः ॥
 14-036-033a तमो मोहो महामोहस्तामिस्रः क्रोधसंज्ञितः ।
 14-036-033c मरणं त्वन्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते ॥
 14-036-034a भावतो गुणतश्चैव योनितश्चैव तत्त्वतः ।
 14-036-034c सर्वमेतत्तमो विप्राः कीर्तितं वो यथाविधि ॥
 14-036-035a को न्वेतद्बुध्यते साधु को न्वेतत्साधु पश्यति ।
 14-036-035c अतत्त्वे तत्त्वदर्शी यस्तमसस्तत्त्वलक्षणम् ॥
 14-036-036a तमोगुणा वो बहुधा प्रकीर्तिता; यथावदुक्तं च तमः परावरम् ।
 14-036-036c नरो हि यो वेद गुणानिमान्सदा; स तामसैः सर्वगुणैः प्रमुच्यते ॥

14-037-001 ब्रह्मोवाच

- 14-037-001a रजोऽहं वः प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन सत्तमाः ।
 14-037-001c निबोधत महाभागा गुणवृत्तं च सर्वशः ॥
 14-037-002a संघातो रूपमायासः सुखदुःखे हिमातपौ ।
 14-037-002c ऐश्वर्यं विग्रहः संधिर्हेतुवादोऽरतिः क्षमा ॥
 14-037-003a बलं शौर्यं मदो रोषो व्यायामकलहावपि ।
 14-037-003c ईर्ष्येप्सा पैशुनं युद्धं ममत्वं परिपालनम् ॥
 14-037-004a वधबन्धपरिक्लेशाः क्रयो विक्रय एव च ।
 14-037-004c निकृन्त छिन्धि भिन्धीति परमर्मावकर्तनम् ॥
 14-037-005a उग्रं दारुणमाक्रोशः परवित्तानुशासनम् ।
 14-037-005c लोकचिन्ता विचिन्ता च मत्सरः परिभाषणम् ॥
 14-037-006a मृषावादो मृषादानं विकल्पः परिभाषणम् ।
 14-037-006c निन्दा स्तुतिः प्रशंसा च प्रतापः परितर्पणम् ॥
 14-037-007a परिचर्या च शुश्रूषा सेवा तृष्णा व्यपाश्रयः ।
 14-037-007c व्यूहोऽनयः प्रमादश्च परितापः परिग्रहः ॥
 14-037-008a संस्कारा ये च लोकेऽस्मिन्प्रवर्तन्ते पृथक्पृथक् ।
 14-037-008c नृषु नारीषु भूतेषु द्रव्येषु शरणेषु च ॥
 14-037-009a संतापोऽप्रत्ययश्चैव व्रतानि नियमाश्च ये ।
 14-037-009c प्रदानमाशीर्युक्तं च सततं मे भवत्विति ॥
 14-037-010a स्वधाकारो नमस्कारः स्वाहाकारो वषट्क्रिया ।

- 14-037-010c याजनाध्यापने चोभे तथैवाहुः परिग्रहम् ॥
 14-037-011a इदं मे स्यादिदं मे स्यात्स्नेहो गुणसमुद्भवः ।
 14-037-011c अभिद्रोहस्तथा माया निकृतिर्मान एव च ॥
 14-037-012a स्तैन्यं हिंसा परीवादः परितापः प्रजागरः ।
 14-037-012c स्तम्भो दम्भोऽथ रागश्च भक्तिः प्रीतिः प्रमोदनम् ॥
 14-037-013a द्यूतं च जनवादश्च संबन्धाः स्त्रीकृताश्च ये ।
 14-037-013c नृत्तवादित्रगीतानि प्रसङ्गा ये च केचन ॥
 14-037-013e सर्व एते गुणा विप्रा राजसाः संप्रकीर्तिताः ॥
 14-037-014a भूतभव्यभविष्याणां भावानां भुवि भावनाः ।
 14-037-014c त्रिवर्गनिरता नित्यं धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ॥
 14-037-015a कामवृत्ताः प्रमोदन्ते सर्वकामसमृद्धिभिः ।
 14-037-015c अर्वाक्स्रोतस इत्येते तैजसा रजसावृताः ॥
 14-037-016a अस्मिँल्लोके प्रमोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः ।
 14-037-016c प्रेत्यभाविकमीहन्त इह लौकिकमेव च ॥
 14-037-016e ददति प्रतिगृह्णन्ति जपन्त्यथ च जुह्वति ॥
 14-037-017a रजोगुणा वो बहुधानुकीर्तिताः यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च ।
 14-037-017c नरो हि यो वेद गुणानिमान्सदाः स राजसैः सर्वगुणैर्विमुच्यते ॥

14-038-001 ब्रह्मोवाच

- 14-038-001a अतः परं प्रवक्ष्यामि तृतीयं गुणमुत्तमम् ।
 14-038-001c सर्वभूतहितं लोके सतां धर्ममनिन्दितम् ॥
 14-038-002a आनन्दः प्रीतिरुद्रेकः प्राकाश्यं सुखमेव च ।
 14-038-002c अकार्पण्यमसंरम्भः संतोषः श्रद्धानता ॥
 14-038-003a क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवम् ।
 14-038-003c अक्रोधश्चानसूया च शौचं दाक्ष्यं पराक्रमः ॥
 14-038-004a मुधा ज्ञानं मुधा वृत्तं मुधा सेवा मुधा श्रमः ।
 14-038-004c एवं यो युक्तधर्मः स्यात्सोऽमुत्रानन्त्यमश्रुते ॥
 14-038-005a निर्ममो निरहंकारो निराशीः सर्वतः समः ।
 14-038-005c अकामहत इत्येष सतां धर्मः सनातनः ॥
 14-038-006a विश्रम्भो ह्रीस्तितिक्षा च त्यागः शौचमतन्द्रिता ।
 14-038-006c आनृशंस्यमसंमोहो दया भूतेष्वपैशुनम् ॥
 14-038-007a हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्च विनयः साधुवृत्तता ।

- 14-038-007c शान्तिकर्म विशुद्धिश्च शुभा बुद्धिर्विमोचनम् ॥
- 14-038-008a उपेक्षा ब्रह्मचर्यं च परित्यागश्च सर्वशः ।
- 14-038-008c निर्ममत्वमनाशीस्त्वमपरिक्रीतधर्मता ॥
- 14-038-009a मुधा दानं मुधा यज्ञो मुधाधीतं मुधा व्रतम् ।
- 14-038-009c मुधा प्रतिग्रहश्चैव मुधा धर्मो मुधा तपः ॥
- 14-038-010a एवंवृत्तास्तु ये केचिल्लोकेऽस्मिन्सत्त्वसंश्रयाः ।
- 14-038-010c ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्थास्ते धीराः साधुदर्शिनः ॥
- 14-038-011a हित्वा सर्वाणि पापानि निःशोका ह्यजरामराः ।
- 14-038-011c दिवं प्राप्य तु ते धीराः कुर्वते वै ततस्ततः ॥
- 14-038-012a ईशित्वं च वशित्वं च लघुत्वं मनसश्च ते ।
- 14-038-012c विकुर्वते महात्मानो देवास्त्रिदिवगा इव ॥
- 14-038-013a ऊर्ध्वस्रोतस इत्येते देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
- 14-038-013c विकुर्वते प्रकृत्या वै दिवं प्राप्तास्ततस्ततः ॥
- 14-038-013e यद्यदिच्छन्ति तत्सर्वं भजन्ते विभजन्ति च ॥
- 14-038-014a इत्येतत्सात्त्विकं वृत्तं कथितं वो द्विजर्षभाः ।
- 14-038-014c एतद्विज्ञाय विधिवल्लभते यद्यदिच्छति ॥
- 14-038-015a प्रकीर्तिताः सत्त्वगुणा विशेषतो; यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च ।
- 14-038-015c नरस्तु यो वेद गुणानिमान्सदा; गुणान्स भुङ्क्ते न गुणैः स भुज्यते ॥

14-039-001 ब्रह्मोवाच

- 14-039-001a नैव शक्या गुणा वक्तुं पृथक्त्वेनेह सर्वशः ।
- 14-039-001c अविच्छिन्नानि दृश्यन्ते रजः सत्त्वं तमस्तथा ॥
- 14-039-002a अन्योन्यमनुषज्जन्ते अन्योन्यं चानुजीविनः ।
- 14-039-002c अन्योन्यापाश्रयाः सर्वे तथान्योन्यानुवर्तिनः ॥
- 14-039-003a यावत्सत्त्वं तमस्तावद्वर्तते नात्र संशयः ।
- 14-039-003c यावत्तमश्च सत्त्वं च रजस्तावदिहोच्यते ॥
- 14-039-004a संहत्य कुर्वते यात्रां सहिताः संघचारिणः ।
- 14-039-004c संघातवृत्तयो ह्येते वर्तन्ते हेत्वहेतुभिः ॥
- 14-039-005a उद्रेकव्यतिरेकाणां तेषामन्योन्यवर्तिनाम् ।
- 14-039-005c वर्तते तद्यथान्यूनं व्यतिरिक्तं च सर्वशः ॥
- 14-039-006a व्यतिरिक्तं तमो यत्र तिर्यग्भावगतं भवेत् ।
- 14-039-006c अल्पं तत्र रजो ज्ञेयं सत्त्वं चाल्पतरं ततः ॥

14-039-007a	उद्रिक्तं च रजो यत्र मध्यस्रोतोगतं भवेत् ।
14-039-007c	अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं सत्त्वं चाल्पतरं ततः ॥
14-039-008a	उद्रिक्तं च यदा सत्त्वमूर्ध्वस्रोतोगतं भवेत् ।
14-039-008c	अल्पं तत्र रजो ज्ञेयं तमश्चाल्पतरं ततः ॥
14-039-009a	सत्त्वं वैकारिकं योनिरिन्द्रियाणां प्रकाशिका ।
14-039-009c	न हि सत्त्वात्परो भावः कश्चिदन्यो विधीयते ॥
14-039-010a	ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
14-039-010c	जघन्यगुणसंयुक्ता यान्त्यधस्तामसा जनाः ॥
14-039-011a	तमः शूद्रे रजः क्षत्रे ब्राह्मणे सत्त्वमुत्तमम् ।
14-039-011c	इत्येवं त्रिषु वर्णेषु विवर्तन्ते गुणास्त्रयः ॥
14-039-012a	दूरादपि हि दृश्यन्ते सहिताः संघचारिणः ।
14-039-012c	तमः सत्त्वं रजश्चैव पृथक्त्वं नानुशुश्रुम ॥
14-039-013a	दृष्ट्वा चादित्यमुद्यन्तं कुचोराणां भयं भवेत् ।
14-039-013c	अध्वगाः परितप्येरंस्तृष्णार्ता दुःखभागिनः ॥
14-039-014a	आदित्यः सत्त्वमुद्दिष्टं कुचोरास्तु यथा तमः ।
14-039-014c	परितापोऽध्वगानां च राजसो गुण उच्यते ॥
14-039-015a	प्राकाश्यं सत्त्वमादित्ये संतापो राजसो गुणः ।
14-039-015c	उपप्लवस्तु विज्ञेयस्तामसस्तस्य पर्वसु ॥
14-039-016a	एवं ज्योतिःषु सर्वेषु विवर्तन्ते गुणास्त्रयः ।
14-039-016c	पर्यायेण च वर्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा ॥
14-039-017a	स्थावरेषु च भूतेषु तिर्यग्भावगतं तमः ।
14-039-017c	राजसास्तु विवर्तन्ते स्नेहभावस्तु सात्त्विकः ॥
14-039-018a	अहस्त्रिधा तु विज्ञेयं त्रिधा रात्रिर्विधीयते ।
14-039-018c	मासार्धमासवर्षाणि ऋतवः संधयस्तथा ॥
14-039-019a	त्रिधा दानानि दीयन्ते त्रिधा यज्ञः प्रवर्तते ।
14-039-019c	त्रिधा लोकास्त्रिधा वेदास्त्रिधा विद्यास्त्रिधा गतिः ॥
14-039-020a	भूतं भव्यं भविष्यच्च धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ।
14-039-020c	प्राणापानावुदानश्चाप्येत एव त्रयो गुणाः ॥
14-039-021a	यत्किंचिदिह वै लोके सर्वमेष्वेव तत्त्रिषु ।
14-039-021c	त्रयो गुणाः प्रवर्तन्ते अव्यक्ता नित्यमेव तु ॥
14-039-021e	सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणसर्गः सनातनः ॥

- 14-039-022a तमोऽव्यक्तं शिवं नित्यमजं योनिः सनातनः ।
 14-039-022c प्रकृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवाप्ययौ ॥
 14-039-023a अनुद्रिक्तमनूनं च ह्यकम्पमचलं ध्रुवम् ।
 14-039-023c सदसच्चैव तत्सर्वमव्यक्तं त्रिगुणं स्मृतम् ॥
 14-039-023e ज्ञेयानि नामधेयानि नरैरध्यात्मचिन्तकैः ॥
 14-039-024a अव्यक्तनामानि गुणांश्च तत्त्वतो; यो वेद सर्वाणि गतीश्च केवलाः ।
 14-039-024c विमुक्तदेहः प्रविभागतत्त्ववि; त्स मुच्यते सर्वगुणैर्निरामयः ॥

14-040-001 ब्रह्मोवाच

- 14-040-001a अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नो महानात्मा महामतिः ।
 14-040-001c आदिर्गुणानां सर्वेषां प्रथमः सर्ग उच्यते ॥
 14-040-002a महानात्मा मतिर्विष्णुर्विश्वः शंभुश्च वीर्यवान् ।
 14-040-002c बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथा ख्यातिर्धृतिः स्मृतिः ॥
 14-040-003a पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते ।
 14-040-003c तं जानन्ब्राह्मणो विद्वान्न प्रमोहं निगच्छति ॥
 14-040-004a सर्वतःपाणिपादश्च सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
 14-040-004c सर्वतःश्रुतिमाँल्लोके सर्वं व्याप्य स तिष्ठति ॥
 14-040-005a महाप्रभार्चिः पुरुषः सर्वस्य हृदि निश्चितः ।
 14-040-005c अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥
 14-040-006a तत्र बुद्धिमतां लोकाः संन्यासनिरताश्च ये ।
 14-040-006c ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यसंधा जितेन्द्रियाः ॥
 14-040-007a ज्ञानवन्तश्च ये केचिदलुब्धा जितमन्यवः ।
 14-040-007c प्रसन्नमनसो धीरा निर्ममा निरहंकृताः ॥
 14-040-007e विमुक्ताः सर्व एवैते महत्त्वमुपयान्ति वै ॥
 14-040-008a आत्मनो महतो वेद यः पुण्यां गतिमुत्तमाम् ।
 14-040-008c स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ॥
 14-040-008e विष्णुरेवादिसर्गेषु स्वयंभूर्भवति प्रभुः ॥
 14-040-009a एवं हि यो वेद गुहाशयं प्रभुं; नरः पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।
 14-040-009c हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं; स बुद्धिमान्बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥

14-041-001 ब्रह्मोवाच

- 14-041-001a य उत्पन्नो महान्पूर्वमहंकारः स उच्यते ।
 14-041-001c अहमित्येव संभूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ॥

- 14-041-002a अहंकारश्च भूतादिवैकारिक इति स्मृतः ।
 14-041-002c तेजसश्चेतना धातुः प्रजासर्गः प्रजापतिः ॥
 14-041-003a देवानां प्रभवो देवो मनसश्च त्रिलोककृत् ।
 14-041-003c अहमित्येव तत्सर्वमभिमन्ता स उच्यते ॥
 14-041-004a अध्यात्मज्ञाननित्यानां मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 14-041-004c स्वाध्यायक्रतुसिद्धानामेष लोकः सनातनः ॥
 14-041-005a अहंकारेणाहरतो गुणानिमाः भूतादिरेवं सृजते स भूतकृत् ।
 14-041-005c वैकारिकः सर्वमिदं विचेष्टते; स्वतेजसा रञ्जयते जगत्तथा ॥

14-042-001 ब्रह्मोवाच

- 14-042-001a अहंकारात्प्रसूतानि महाभूतानि पञ्च वै ।
 14-042-001c पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
 14-042-002a तेषु भूतानि मुह्यन्ते महाभूतेषु पञ्चसु ।
 14-042-002c शब्दस्पर्शनरूपेषु रसगन्धक्रियासु च ॥
 14-042-003a महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिते ।
 14-042-003c सर्वप्राणभृतां धीरा महदुत्पद्यते भयम् ॥
 14-042-004a यद्यस्माज्जायते भूतं तत्र तत्प्रविलीयते ।
 14-042-004c लीयन्ते प्रतिलोमानि जायन्ते चोत्तरोत्तरम् ॥
 14-042-005a ततः प्रलीने सर्वस्मिन्भूते स्थावरजङ्गमे ।
 14-042-005c स्मृतिमन्तस्तदा धीरा न लीयन्ते कदाचन ॥
 14-042-006a शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
 14-042-006c क्रियाकारणयुक्ताः स्युरनित्या मोहसंज्ञिताः ॥
 14-042-007a लोभप्रजनसंयुक्ता निर्विशेषा ह्यकिंचनाः ।
 14-042-007c मांसशोणितसंघाता अन्योन्यस्योपजीविनः ॥
 14-042-008a बहिरात्मान इत्येते दीनाः कृपणवृत्तयः ।
 14-042-008c प्राणापानाबुदानश्च समानो व्यान एव च ॥
 14-042-009a अन्तरात्मेति चाप्येते नियताः पञ्च वायवः ।
 14-042-009c वाङ्मनोबुद्धिरित्येभिः सार्धमष्टात्मकं जगत् ॥
 14-042-010a त्वग्घ्राणश्रोत्रचक्षूषि रसनं वाक्च संयता ।
 14-042-010c विशुद्धं च मनो यस्य बुद्धिश्चाव्यभिचारिणी ॥
 14-042-011a अष्टौ यस्याग्नयो ह्येते न दहन्ते मनः सदा ।
 14-042-011c स तद्ब्रह्म शुभं याति यस्माद्भूयो न विद्यते ॥

14-042-012a	एकादश च यान्याहुरिन्द्रियाणि विशेषतः ।
14-042-012c	अहंकारप्रसूतानि तानि वक्ष्याम्यहं द्विजाः ॥
14-042-013a	श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
14-042-013c	पादौ पायुरुपस्थं च हस्तौ वाग्दशमी भवेत् ॥
14-042-014a	इन्द्रियग्राम इत्येष मन एकादशं भवेत् ।
14-042-014c	एतं ग्रामं जयेत्पूर्वं ततो ब्रह्म प्रकाशते ॥
14-042-015a	बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चाहुः पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
14-042-015c	श्रोत्रादीन्यपि पञ्चाहुर्बुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ॥
14-042-016a	अविशेषाणि चान्यानि कर्मयुक्तानि तानि तु ।
14-042-016c	उभयत्र मनो ज्ञेयं बुद्धिर्द्वादशमी भवेत् ॥
14-042-017a	इत्युक्तानीन्द्रियाणीमान्येकादश मया क्रमात् ।
14-042-017c	मन्यन्ते कृतमित्येव विदित्वैतानि पण्डिताः ॥
14-042-018a	त्रीणि स्थानानि भूतानां चतुर्थं नोपपद्यते ।
14-042-018c	स्थलमापस्तथाकाशं जन्म चापि चतुर्विधम् ॥
14-042-019a	अण्डजोद्भिज्जसंस्वेदजरायुजमथापि च ।
14-042-019c	चतुर्धा जन्म इत्येतद्भूतग्रामस्य लक्ष्यते ॥
14-042-020a	अचराण्यपि भूतानि खेचराणि तथैव च ।
14-042-020c	अण्डजानि विजानीयात्सर्वाश्चैव सरीसृपान् ॥
14-042-021a	संस्वेदाः कृमयः प्रोक्ता जन्तवश्च तथाविधाः ।
14-042-021c	जन्म द्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥
14-042-022a	भित्त्वा तु पृथिवीं यानि जायन्ते कालपर्ययात् ।
14-042-022c	उद्भिज्जानीति तान्याहुर्भूतानि द्विजसत्तमाः ॥
14-042-023a	द्विपादबहुपादानि तिर्यग्गतिमतीनि च ।
14-042-023c	जरायुजानि भूतानि वित्त तान्यपि सत्तमाः ॥
14-042-024a	द्विविधापीह विज्ञेया ब्रह्मयोनिः सनातना ।
14-042-024c	तपः कर्म च यत्पुण्यमित्येष विदुषां नयः ॥
14-042-025a	द्विविधं कर्म विज्ञेयमिज्या दानं च यन्मखे ।
14-042-025c	जातस्याध्ययनं पुण्यमिति वृद्धानुशासनम् ॥
14-042-026a	एतद्यो वेद विधिवत्स मुक्तः स्याद्द्विजर्षभाः ।
14-042-026c	विमुक्तः सर्वपापेभ्य इति चैव निबोधत ॥
14-042-027a	आकाशं प्रथमं भूतं श्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ।

14-042-027c	अधिभूतं तथा शब्दो दिशस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-028a	द्वितीयं मारुतो भूतं त्वगध्यात्मं च विश्रुतम् ।
14-042-028c	स्पष्टव्यमधिभूतं च विद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-029a	तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममुच्यते ।
14-042-029c	अधिभूतं ततो रूपं सूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-030a	चतुर्थमापो विज्ञेयं जिह्वा चाध्यात्ममिष्यते ।
14-042-030c	अधिभूतं रसश्चात्र सोमस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-031a	पृथिवी पञ्चमं भूतं घ्राणश्चाध्यात्ममिष्यते ।
14-042-031c	अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-032a	एष पञ्चसु भूतेषु चतुष्टयविधिः स्मृतः ।
14-042-032c	अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं त्रिविधमिन्द्रियम् ॥
14-042-033a	पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ।
14-042-033c	अधिभूतं तु गन्तव्यं विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-034a	अवागतिरपानश्च पायुरध्यात्ममिष्यते ।
14-042-034c	अधिभूतं विसर्गश्च मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-035a	प्रजनः सर्वभूतानामुपस्थोऽध्यात्ममुच्यते ।
14-042-035c	अधिभूतं तथा शुक्रं दैवतं च प्रजापतिः ॥
14-042-036a	हस्तावध्यात्ममित्याहुरध्यात्मविदुषो जनाः ।
14-042-036c	अधिभूतं तु कर्माणि शक्रस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-037a	वैश्वदेवी मनःपूर्वा वागध्यात्ममिहोच्यते ।
14-042-037c	वक्तव्यमधिभूतं च वह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-038a	अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतानुचारकम् ।
14-042-038c	अधिभूतं च मन्तव्यं चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥
14-042-039a	अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः षडिन्द्रियविचारिणी ।
14-042-039c	अधिभूतं तु विज्ञेयं ब्रह्मा तत्राधिदैवतम् ॥
14-042-040a	यथावदध्यात्मविधिरेष वः कीर्तितो मया ।
14-042-040c	ज्ञानमस्य हि धर्मज्ञाः प्राप्तं बुद्धिमतामिह ॥
14-042-041a	इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पञ्च च ।
14-042-041c	सर्वाण्येतानि संधाय मनसा संप्रधारयेत् ॥
14-042-042a	क्षीणे मनसि सर्वस्मिन्न जन्मसुखमिष्यते ।
14-042-042c	ज्ञानसंपन्नसत्त्वानां तत्सुखं विदुषां मतम् ॥

14-042-043a	अतः परं प्रवक्ष्यामि सूक्ष्मभावकरीं शिवाम् ।
14-042-043c	निवृत्तिं सर्वभूतेषु मृदुना दारुणेन वा ॥
14-042-044a	गुणागुणमनासङ्गमेकचर्यमनन्तरम् ।
14-042-044c	एतद्ब्राह्मणतो वृत्तमाहुरेकपदं सुखम् ॥
14-042-045a	विद्वान्कूर्म इवाङ्गानि कामान्संहृत्य सर्वशः ।
14-042-045c	विरजाः सर्वतो मुक्तो यो नरः स सुखी सदा ॥
14-042-046a	कामानात्मनि संयम्य क्षीणतृष्णः समाहितः ।
14-042-046c	सर्वभूतसुहृन्मैत्रो ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥
14-042-047a	इन्द्रियाणां निरोधेन सर्वेषां विषयैषिणाम् ।
14-042-047c	मुनेर्जनपदत्यागादध्यात्माग्निः समिध्यते ॥
14-042-048a	यथाग्निरिन्धनैरिद्धो महाज्योतिः प्रकाशते ।
14-042-048c	तथेन्द्रियनिरोधेन महानात्मा प्रकाशते ॥
14-042-049a	यदा पश्यति भूतानि प्रसन्नात्मात्मनो हृदि ।
14-042-049c	स्वयंयोनिस्तदा सूक्ष्मात्सूक्ष्ममाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
14-042-050a	अग्नी रूपं पयः स्रोतो वायुः स्पर्शनमेव च ।
14-042-050c	मही पङ्कधरं घोरमाकाशं श्रवणं तथा ॥
14-042-051a	रागशोकसमाविष्टं पञ्चस्रोतःसमावृतम् ।
14-042-051c	पञ्चभूतसमायुक्तं नवद्वारं द्विदैवतम् ॥
14-042-052a	रजस्वलमथादृश्यं त्रिगुणं च त्रिधातुकम् ।
14-042-052c	संसर्गाभिरतं मूढं शरीरमिति धारणा ॥
14-042-053a	दुश्चरं जीवलोकेऽस्मिन्सत्त्वं प्रति समाश्रितम् ।
14-042-053c	एतदेव हि लोकेऽस्मिन्कालचक्रं प्रवर्तते ॥
14-042-054a	एतन्महार्णवं घोरमगाधं मोहसंज्ञितम् ।
14-042-054c	विसृजेत्संक्षिपेच्चैव बोधयेत्सामरं जगत् ॥
14-042-055a	कामक्रोधौ भयं मोहमभिद्रोहमथानृतम् ।
14-042-055c	इन्द्रियाणां निरोधेन स तांस्त्यजति दुस्त्यजान् ॥
14-042-056a	यस्यैते निर्जिता लोके त्रिगुणाः पञ्च धातवः ।
14-042-056c	व्योम्नि तस्य परं स्थानमनन्तमथ लक्ष्यते ॥
14-042-057a	कामकूलामपारान्तां मनःस्रोतोभयावहाम् ।
14-042-057c	नदीं दुर्गहृदां तीर्णः कामक्रोधावुभौ जयेत् ॥
14-042-058a	स सर्वदोषनिर्मुक्तस्ततः पश्यति यत्परम् ।

- 14-042-058c मनो मनसि संधाय पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
 14-042-059a सर्ववित्सर्वभूतेषु वीक्षत्यात्मानमात्मनि ।
 14-042-059c एकधा बहुधा चैव विकुर्वाणस्ततस्ततः ॥
 14-042-060a ध्रुवं पश्यति रूपाणि दीपाद्दीपशतं यथा ।
 14-042-060c स वै विष्णुश्च मित्रश्च वरुणोऽग्निः प्रजापतिः ॥
 14-042-061a स हि धाता विधाता च स प्रभुः सर्वतोमुखः ।
 14-042-061c हृदयं सर्वभूतानां महानात्मा प्रकाशते ॥
 14-042-062a तं विप्रसंघाश्च सुरासुराश्च; यक्षाः पिशाचाः पितरो वयांसि ।
 14-042-062c रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे; महर्षयश्चैव सदा स्तुवन्ति ॥

14-043-001 ब्रह्मोवाच

- 14-043-001a मनुष्याणां तु राजन्यः क्षत्रियो मध्यमो गुणः ।
 14-043-001c कुञ्जरो वाहनानां च सिंहश्चारण्यवासिनाम् ॥
 14-043-002a अविः पशूनां सर्वेषामाखुश्च बिलवासिनाम् ।
 14-043-002c गवां गोवृषभश्चैव स्त्रीणां पुरुष एव च ॥
 14-043-003a न्यग्रोधो जम्बुवृक्षश्च पिप्पलः शाल्मलिस्तथा ।
 14-043-003c शिंशपा मेषशृङ्गश्च तथा कीचकवेणवः ॥
 14-043-003e एते द्रुमाणां राजानो लोकेऽस्मिन्नात्र संशयः ॥
 14-043-004a हिमवान्पारियात्रश्च सह्यो विन्ध्यस्त्रिकूटवान् ।
 14-043-004c श्वेतो नीलश्च भासश्च काष्ठवांश्चैव पर्वतः ॥
 14-043-005a शुभस्कन्धो महेन्द्रश्च माल्यवान्पर्वतस्तथा ।
 14-043-005c एते पर्वतराजानो गणानां मरुतस्तथा ॥
 14-043-006a सूर्यो ग्रहाणामधिपो नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ।
 14-043-006c यमः पितॄणामधिपः सरितामथ सागरः ॥
 14-043-007a अम्भसां वरुणो राजा सत्त्वानां मित्र उच्यते ।
 14-043-007c अर्कोऽधिपतिरुष्णानां ज्योतिषामिन्दुरुच्यते ॥
 14-043-008a अग्निर्भूतपतिर्नित्यं ब्राह्मणानां बृहस्पतिः ।
 14-043-008c ओषधीनां पतिः सोमो विष्णुर्बलवतां वरः ॥
 14-043-009a त्वष्टाधिराजो रूपाणां पशूनामीश्वरः शिवः ।
 14-043-009c दक्षिणानां तथा यज्ञो वेदानामृषयस्तथा ॥
 14-043-010a दिशामुदीची विप्राणां सोमो राजा प्रतापवान् ।
 14-043-010c कुबेरः सर्वयक्षाणां देवतानां पुरंदरः ॥

14-043-010e	एष भूतादिकः सर्गः प्रजानां च प्रजापतिः ॥
14-043-011a	सर्वेषामेव भूतानामहं ब्रह्ममयो महान् ।
14-043-011c	भूतं परतरं मत्तो विष्णोर्वापि न विद्यते ॥
14-043-012a	राजाधिराजः सर्वासां विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् ।
14-043-012c	ईश्वरं तं विजानीमः स विभुः स प्रजापतिः ॥
14-043-013a	नरकिंनरयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
14-043-013c	देवदानवनागानां सर्वेषामीश्वरो हि सः ॥
14-043-014a	भगदेवानुयातानां सर्वासां वामलोचना ।
14-043-014c	माहेश्वरी महादेवी प्रोच्यते पार्वतीति या ॥
14-043-015a	उमां देवीं विजानीत नारीणामुत्तमां शुभाम् ।
14-043-015c	रतीनां वसुमत्यस्तु स्त्रीणामप्सरसस्तथा ॥
14-043-016a	धर्मकामाश्च राजानो ब्राह्मणा धर्मलक्षणाः ।
14-043-016c	तस्माद्राजा द्विजातीनां प्रयतेतेह रक्षणे ॥
14-043-017a	राज्ञां हि विषये येषामवसीदन्ति साधवः ।
14-043-017c	हीनास्ते स्वगुणैः सर्वैः प्रेत्यावाङ्गार्गगामिनः ॥
14-043-018a	राज्ञां तु विषये येषां साधवः परिरक्षिताः ।
14-043-018c	तेऽस्मिँल्लोके प्रमोदन्ते प्रेत्य चानन्त्यमेव च ॥
14-043-018e	प्राप्नुवन्ति महात्मान इति वित्त द्विजर्षभाः ॥
14-043-019a	अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नियतं धर्मलक्षणम् ।
14-043-019c	अहिंसालक्षणो धर्मो हिंसा चाधर्मलक्षणा ॥
14-043-020a	प्रकाशलक्षणा देवा मनुष्याः कर्मलक्षणाः ।
14-043-020c	शब्दलक्षणमाकाशं वायुस्तु स्पर्शलक्षणः ॥
14-043-021a	ज्योतिषां लक्षणं रूपमापश्च रसलक्षणाः ।
14-043-021c	धरणी सर्वभूतानां पृथिवी गन्धलक्षणा ॥
14-043-022a	स्वरव्यञ्जनसंस्कारा भारती सत्यलक्षणा ।
14-043-022c	मनसो लक्षणं चिन्ता तथोक्ता बुद्धिरन्वयात् ॥
14-043-023a	मनसा चिन्तयानोऽर्थान्बुद्ध्या चैव व्यवस्यति ।
14-043-023c	बुद्धिर्हि व्यवसायेन लक्ष्यते नात्र संशयः ॥
14-043-024a	लक्षणं महतो ध्यानमव्यक्तं साधुलक्षणम् ।
14-043-024c	प्रवृत्तिलक्षणो योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणम् ॥
14-043-025a	तस्माज्ज्ञानं पुरस्कृत्य संन्यसेदिह बुद्धिमान् ।

14-043-025c	संन्यासी ज्ञानसंयुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
14-043-025e	अतीतोऽद्वंद्वमभ्येति तमोमृत्युजरातिगम् ॥
14-043-026a	धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तं वो विधिवन्मया ।
14-043-026c	गुणानां ग्रहणं सम्यग्वक्ष्याम्यहमतः परम् ॥
14-043-027a	पार्थिवो यस्तु गन्धो वै घ्राणेनेह स गृह्यते ।
14-043-027c	घ्राणस्थश्च तथा वायुर्गन्धज्ञाने विधीयते ॥
14-043-028a	अपां धातुरसो नित्यं जिह्वया स तु गृह्यते ।
14-043-028c	जिह्वास्थश्च तथा सोमो रसज्ञाने विधीयते ॥
14-043-029a	ज्योतिषश्च गुणो रूपं चक्षुषा तच्च गृह्यते ।
14-043-029c	चक्षुःस्थश्च तथादित्यो रूपज्ञाने विधीयते ॥
14-043-030a	वायव्यस्तु तथा स्पर्शस्त्वचा प्रज्ञायते च सः ।
14-043-030c	त्वक्स्थश्चैव तथा वायुः स्पर्शज्ञाने विधीयते ॥
14-043-031a	आकाशस्य गुणो घोषः श्रोत्रेण स तु गृह्यते ।
14-043-031c	श्रोत्रस्थाश्च दिशः सर्वाः शब्दज्ञाने प्रकीर्तिताः ॥
14-043-032a	मनसस्तु गुणश्चिन्ता प्रज्ञया स तु गृह्यते ।
14-043-032c	हृदिस्थचेतनाधातुर्मनोज्ञाने विधीयते ॥
14-043-033a	बुद्धिरध्यवसायेन ध्यानेन च महांस्तथा ।
14-043-033c	निश्चित्य ग्रहणं नित्यमव्यक्तं नात्र संशयः ॥
14-043-034a	अलिङ्गग्रहणो नित्यः क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ।
14-043-034c	तस्मादलिङ्गः क्षेत्रज्ञः केवलं ज्ञानलक्षणः ॥
14-043-035a	अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं गुणानां प्रभवाप्ययम् ।
14-043-035c	सदा पश्याम्यहं लीनं विजानामि शृणोमि च ॥
14-043-036a	पुरुषस्तद्विजानीते तस्मात्क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
14-043-036c	गुणवृत्तं तथा कृत्स्नं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति ॥
14-043-037a	आदिमध्यावसानान्तं सृज्यमानमचेतनम् ।
14-043-037c	न गुणा विदुरात्मानं सृज्यमानं पुनः पुनः ॥
14-043-038a	न सत्यं वेद वै कश्चित्क्षेत्रज्ञस्त्वेव विन्दति ।
14-043-038c	गुणानां गुणभूतानां यत्परं परतो महत् ॥
14-043-039a	तस्माद्गुणांश्च तत्त्वं च परित्यज्येह तत्त्ववित् ।
14-043-039c	क्षीणदोषो गुणान्हित्वा क्षेत्रज्ञं प्रविशत्यथ ॥
14-043-040a	निर्द्वन्द्वो निर्नमस्कारो निःस्वधाकार एव च ।

- 14-043-040c अचलश्चानिकेतश्च क्षेत्रज्ञः स परो विभुः ॥
- 14-044-001 ब्रह्मोवाच**
- 14-044-001a यदादिमध्यपर्यन्तं ग्रहणोपायमेव च ।
- 14-044-001c नामलक्षणसंयुक्तं सर्वं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
- 14-044-002a अहः पूर्वं ततो रात्रिर्मासाः शुक्लादयः स्मृताः ।
- 14-044-002c श्रविष्ठादीनि ऋक्षाणि ऋतवः शिशिरादयः ॥
- 14-044-003a भूमिरादिस्तु गन्धानां रसानामाप एव च ।
- 14-044-003c रूपाणां ज्योतिरादिस्तु स्पर्शादिर्वायुरुच्यते ॥
- 14-044-003e शब्दस्यादिस्तथाकाशमेष भूतकृतो गुणः ॥
- 14-044-004a अतः परं प्रवक्ष्यामि भूतानामादिमुत्तमम् ।
- 14-044-004c आदित्यो ज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरिष्यते ॥
- 14-044-005a सावित्री सर्वविद्यानां देवतानां प्रजापतिः ।
- 14-044-005c ओंकारः सर्ववेदानां वचसां प्राण एव च ॥
- 14-044-005e यद्यस्मिन्नियतं लोके सर्वं सावित्रमुच्यते ॥
- 14-044-006a गायत्री छन्दसामादिः पशूनामज उच्यते ।
- 14-044-006c गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणां द्विजातयः ॥
- 14-044-007a श्येनः पतत्रिणामादिर्यज्ञानां हुतमुत्तमम् ।
- 14-044-007c परिसर्पिणां तु सर्वेषां ज्येष्ठः सर्पो द्विजोत्तमाः ॥
- 14-044-008a कृतमादिर्युगानां च सर्वेषां नात्र संशयः ।
- 14-044-008c हिरण्यं सर्वरत्नानामोषधीनां यवास्तथा ॥
- 14-044-009a सर्वेषां भक्ष्यभोज्यानामन्नं परममुच्यते ।
- 14-044-009c द्रवाणां चैव सर्वेषां पेयानामाप उत्तमाः ॥
- 14-044-010a स्थावराणां च भूतानां सर्वेषामविशेषतः ।
- 14-044-010c ब्रह्मक्षेत्रं सदा पुण्यं प्लक्षः प्रथमजः स्मृतः ॥
- 14-044-011a अहं प्रजापतीनां च सर्वेषां नात्र संशयः ।
- 14-044-011c मम विष्णुरचिन्त्यात्मा स्वयंभूरिति स स्मृतः ॥
- 14-044-012a पर्वतानां महामेरुः सर्वेषामग्रजः स्मृतः ।
- 14-044-012c दिशां च प्रदिशां चोर्ध्वा दिग्जाता प्रथमं तथा ॥
- 14-044-013a तथा त्रिपथगा गङ्गा नदीनामग्रजा स्मृता ।
- 14-044-013c तथा सरोदपानानां सर्वेषां सागरोऽग्रजः ॥
- 14-044-014a देवदानवभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ।

14-044-014c	नरकिंनरयक्षाणां सर्वेषामीश्वरः प्रभुः ॥
14-044-015a	आदिर्विश्वस्य जगतो विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् ।
14-044-015c	भूतं परतरं तस्मात्त्रैलोक्ये नेह विद्यते ॥
14-044-016a	आश्रमाणां च गार्हस्थ्यं सर्वेषां नात्र संशयः ।
14-044-016c	लोकानामादिरव्यक्तं सर्वस्यान्तस्तदेव च ॥
14-044-017a	अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्ता च शर्वरी ।
14-044-017c	सुखस्यान्तः सदा दुःखं दुःखस्यान्तः सदा सुखम् ॥
14-044-018a	सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
14-044-018c	संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥
14-044-019a	सर्वं कृतं विनाशान्तं जातस्य मरणं ध्रुवम् ।
14-044-019c	अशाश्वतं हि लोकेऽस्मिन्सर्वं स्थावरजङ्गमम् ॥
14-044-020a	इष्टं दत्तं तपोऽधीतं व्रतानि नियमाश्च ये ।
14-044-020c	सर्वमेतद्विनाशान्तं ज्ञानस्यान्तो न विद्यते ॥
14-044-021a	तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन प्रसन्नात्मा समाहितः ।
14-044-021c	निर्ममो निरहंकारो मुच्यते सर्वपाप्मभिः ॥

14-045-001 ब्रह्मोवाच

14-045-001a	बुद्धिसारं मनस्तम्भमिन्द्रियग्रामबन्धनम् ।
14-045-001c	महाभूतारविष्कम्भं निमेषपरिवेष्टनम् ॥
14-045-002a	जराशोकसमाविष्टं व्याधिव्यसनसंचरम् ।
14-045-002c	देशकालविचारीदं श्रमव्यायामनिस्वनम् ॥
14-045-003a	अहोरात्रपरिक्षेपं शीतोष्णपरिमण्डलम् ।
14-045-003c	सुखदुःखान्तसंकलेशं क्षुत्पिपासावकीलनम् ॥
14-045-004a	छायातपविलेखं च निमेषोन्मेषविह्वलम् ।
14-045-004c	घोरमोहजनाकीर्णं वर्तमानमचेतनम् ॥
14-045-005a	मासार्धमासगणितं विषमं लोकसंचरम् ।
14-045-005c	तमोनिचयपङ्कं च रजोवेगप्रवर्तकम् ॥
14-045-006a	सत्त्वालंकारदीप्तं च गुणसंघातमण्डलम् ।
14-045-006c	स्वरविग्रहनाभीकं शोकसंघातवर्तनम् ॥
14-045-007a	क्रियाकारणसंयुक्तं रागविस्तारमायतम् ।
14-045-007c	लोभेप्सापरिसंख्यातं विविक्तज्ञानसंभवम् ॥
14-045-008a	भयमोहपरीवारं भूतसंमोहकारकम् ।

14-045-008c	आनन्दप्रीतिधारं च कामक्रोधपरिग्रहम् ॥
14-045-009a	महदादिविशेषान्तमसक्तप्रभवव्ययम् ।
14-045-009c	मनोजवनमश्रान्तं कालचक्रं प्रवर्तते ॥
14-045-010a	एतद्द्वंद्वसमायुक्तं कालचक्रमचेतनम् ।
14-045-010c	विसृजेत्संक्षिपेच्चापि बोधयेत्सामरं जगत् ॥
14-045-011a	कालचक्रप्रवृत्तिं च निवृत्तिं चैव तत्त्वतः ।
14-045-011c	यस्तु वेद नरो नित्यं न स भूतेषु मुह्यति ॥
14-045-012a	विमुक्तः सर्वसंक्लेशैः सर्वद्वंद्वातिगो मुनिः ।
14-045-012c	विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
14-045-013a	गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
14-045-013c	चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ॥
14-045-014a	यः कश्चिदिह लोके च ह्यागमः संप्रकीर्तितः ।
14-045-014c	तस्यान्तगमनं श्रेयः कीर्तिरिषा सनातनी ॥
14-045-015a	संस्कारैः संस्कृतः पूर्वं यथावच्चरितव्रतः ।
14-045-015c	जातौ गुणविशिष्टायां समावर्तेत वेदवित् ॥
14-045-016a	स्वदारनिरतो दान्तः शिष्टाचारो जितेन्द्रियः ।
14-045-016c	पञ्चभिश्च महायज्ञैः श्रद्धधानो यजेत ह ॥
14-045-017a	देवतातिथिशिष्टाशी निरतो वेदकर्मसु ।
14-045-017c	इज्याप्रदानयुक्तश्च यथाशक्ति यथाविधि ॥
14-045-018a	न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः ।
14-045-018c	न च वागङ्गचपल इति शिष्टस्य गोचरः ॥
14-045-019a	नित्ययज्ञोपवीती स्याच्छुक्लवासाः शुचिव्रतः ।
14-045-019c	नियतो दमदानाभ्यां सदा शिष्टैश्च संविशेत् ॥
14-045-020a	जितशिश्रोदरो मैत्रः शिष्टाचारसमाहितः ।
14-045-020c	वैणवीं धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम् ॥
14-045-021a	अधीत्याध्यापनं कुर्यात्तथा यजनयाजने ।
14-045-021c	दानं प्रतिग्रहं चैव षड्गुणां वृत्तिमाचरेत् ॥
14-045-022a	त्रीणि कर्माणि यानीह ब्राह्मणानां तु जीविका ।
14-045-022c	याजनाध्यापने चोभे शुद्धाच्चापि प्रतिग्रहः ॥
14-045-023a	अवशेषाणि चान्यानि त्रीणि कर्माणि यानि तु ।
14-045-023c	दानमध्ययनं यज्ञो धर्मयुक्तानि तानि तु ॥

- 14-045-024a तेष्वप्रमादं कुर्वीत त्रिषु कर्मसु धर्मवित् ।
 14-045-024c दान्तो मैत्रः क्षमायुक्तः सर्वभूतसमो मुनिः ॥
 14-045-025a सर्वमेतद्यथाशक्ति विप्रो निर्वर्तयञ्शुचिः ।
 14-045-025c एवं युक्तो जयेत्स्वर्गं गृहस्थः संशितव्रतः ॥
- 14-046-001 ब्रह्मोवाच**
- 14-046-001a एवमेतेन मार्गेण पूर्वोक्तेन यथाविधि ।
 14-046-001c अधीतवान्यथाशक्ति तथैव ब्रह्मचर्यवान् ॥
 14-046-002a स्वधर्मनिरतो विद्वान्सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ।
 14-046-002c गुरोः प्रियहिते युक्तः सत्यधर्मपरः शुचिः ॥
 14-046-003a गुरुणा समनुज्ञातो भुञ्जीतान्नमकुत्सयन् ।
 14-046-003c हविष्यभैक्ष्यभुक्चापि स्थानासनविहारवान् ॥
 14-046-004a द्विकालमग्निं जुह्वानः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 14-046-004c धारयीत सदा दण्डं बैल्वं पालाशमेव वा ॥
 14-046-005a क्षौमं कार्पासिकं वापि मृगाजिनमथापि वा ।
 14-046-005c सर्वं काषायरक्तं स्याद्वासो वापि द्विजस्य ह ॥
 14-046-006a मेखला च भवेन्मौञ्जी जटी नित्योदकस्तथा ।
 14-046-006c यज्ञोपवीती स्वाध्यायी अलुप्तनियतव्रतः ॥
 14-046-007a पूताभिश्च तथैवाद्भिः सदा दैवततर्पणम् ।
 14-046-007c भावेन नियतः कुर्वन्ब्रह्मचारी प्रशस्यते ॥
 14-046-008a एवं युक्तो जयेत्स्वर्गमूर्ध्वरेताः समाहितः ।
 14-046-008c न संसरति जातीषु परमं स्थानमाश्रितः ॥
 14-046-009a संस्कृतः सर्वसंस्कारैस्तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
 14-046-009c ग्रामान्निष्क्रम्य चारण्यं मुनिः प्रव्रजितो वसेत् ॥
 14-046-010a चर्मवल्कलसंवीतः स्वयं प्रातरुपस्पृशेत् ।
 14-046-010c अरण्यगोचरो नित्यं न ग्रामं प्रविशेत्पुनः ॥
 14-046-011a अर्चयन्नतिथीन्काले दद्याच्चापि प्रतिश्रयम् ।
 14-046-011c फलपत्रावरैर्मूलैः श्यामाकेन च वर्तयन् ॥
 14-046-012a प्रवृत्तमुदकं वायुं सर्वं वानेयमा तृणात् ।
 14-046-012c प्राश्रीयादानुपूर्व्येण यथादीक्षमतन्द्रितः ॥
 14-046-013a आमूलफलभिक्षाभिरर्चेदतिथिमागतम् ।
 14-046-013c यद्भक्षः स्यात्ततो दद्याद्भिक्षां नित्यमतन्द्रितः ॥

14-046-014a	देवतातिथिपूर्वं च सदा भुञ्जीत वाग्यतः ।
14-046-014c	अस्कन्दितमनाश्चैव लघ्वाशी देवताश्रयः ॥
14-046-015a	दान्तो मैत्रः क्षमायुक्तः केशश्मश्रु च धारयन् ।
14-046-015c	जुह्वन्स्वाध्यायशीलश्च सत्यधर्मपरायणः ॥
14-046-016a	त्यक्तदेहः सदा दक्षो वननित्यः समाहितः ।
14-046-016c	एवं युक्तो जयेत्स्वर्गं वानप्रस्थो जितेन्द्रियः ॥
14-046-017a	गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ वा पुनः ।
14-046-017c	य इच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमां वृत्तिमाश्रयेत् ॥
14-046-018a	अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा नैष्कर्म्यमाचरेत् ।
14-046-018c	सर्वभूतहितो मैत्रः सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ॥
14-046-019a	अयाचितमसंक्लृप्तमुपपन्नं यदृच्छया ।
14-046-019c	जोषयेत सदा भोज्यं ग्रासमागतमस्पृहः ॥
14-046-020a	यात्रामात्रं च भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकम् ।
14-046-020c	धर्मलब्धं तथाश्रीयान्न काममनुवर्तयेत् ॥
14-046-021a	ग्रासादाच्छादनाच्चान्यन्नं गृह्णीयात्कथंचन ।
14-046-021c	यावदाहारयेत्तावत्प्रतिगृह्णीत नान्यथा ॥
14-046-022a	परेभ्यो न प्रतिग्राह्यं न च देयं कदाचन ।
14-046-022c	दैन्यभावाच्च भूतानां संविभज्य सदा बुधः ॥
14-046-023a	नाददीत परस्वानि न गृह्णीयादयाचितम् ।
14-046-023c	न किञ्चिद्विषयं भुक्त्वा स्पृहयेत्तस्य वै पुनः ॥
14-046-024a	मृदमापस्तथाश्मानं पत्रपुष्पफलानि च ।
14-046-024c	असंवृतानि गृह्णीयात्प्रवृत्तानीह कार्यवान् ॥
14-046-025a	न शिल्पजीविकां जीवेद्द्विरन्नं नोत कामयेत् ।
14-046-025c	न द्वेष्टा नोपदेष्टा च भवेत निरुपस्कृतः ॥
14-046-025e	श्रद्धापूतानि भुञ्जीत निमित्तानि विवर्जयेत् ॥
14-046-026a	मुधावृत्तिरसक्तश्च सर्वभूतैरसंविदम् ।
14-046-026c	कृत्वा वह्निं चरेद्भैक्ष्यं विधूमे भुक्तवज्जने ॥
14-046-027a	वृत्ते शरावसंपाते भैक्ष्यं लिप्सेत मोक्षवित् ।
14-046-027c	लाभे न च प्रहृष्येत नालाभे विमना भवेत् ॥
14-046-028a	मात्राशी कालमाकाङ्क्षंश्चरेद्भैक्ष्यं समाहितः ।
14-046-028c	लाभं साधारणं नेच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजितः ॥

14-046-028e	अभिपूजितलाभाद्धि विजुगुप्सेत भिक्षुकः ॥
14-046-029a	शुक्तान्यम्लानि तिक्तानि कषायकटुकानि च ।
14-046-029c	नास्वादयीत भुञ्जानो रसांश्च मधुरांस्तथा ॥
14-046-029e	यात्रामात्रं च भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकम् ॥
14-046-030a	असंरोधेन भूतानां वृत्तिं लिप्सेत मोक्षवित् ।
14-046-030c	न चान्यमनुभिक्षेत भिक्षमाणः कथंचन ॥
14-046-031a	न संनिकाशयेद्धर्मं विविक्ते विरजाश्चरेत् ।
14-046-031c	शून्यागारमरण्यं वा वृक्षमूलं नदीं तथा ॥
14-046-031e	प्रतिश्रयार्थं सेवेत पार्वतीं वा पुनर्गुहाम् ॥
14-046-032a	ग्रामैकरात्रिको ग्रीष्मे वर्षास्वेकत्र वा वसेत् ।
14-046-032c	अध्वा सूर्येण निर्दिष्टः कीटवच्च चरेन्महीम् ॥
14-046-033a	दयार्थं चैव भूतानां समीक्ष्य पृथिवीं चरेत् ।
14-046-033c	संचयांश्च न कुर्वीत स्नेहवासं च वर्जयेत् ॥
14-046-034a	पूतेन चाम्भसा नित्यं कार्यं कुर्वीत मोक्षवित् ।
14-046-034c	उपस्पृशेदुद्धृताभिरद्भिश्च पुरुषः सदा ॥
14-046-035a	अहिंसा ब्रह्मचर्यं च सत्यमार्जवमेव च ।
14-046-035c	अक्रोधश्चानसूया च दमो नित्यमपैशुनम् ॥
14-046-036a	अष्टास्वेतेषु युक्तः स्याद्ब्रतेषु नियतेन्द्रियः ।
14-046-036c	अपापमशठं वृत्तमजिह्वां नित्यमाचरेत् ॥
14-046-037a	आशीर्युक्तानि कर्माणि हिंसायुक्तानि यानि च ।
14-046-037c	लोकसंग्रहधर्मं च नैव कुर्यान्न कारयेत् ॥
14-046-038a	सर्वभावानतिक्रम्य लघुमात्रः परिव्रजेत् ।
14-046-038c	समः सर्वेषु भूतेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥
14-046-039a	परं नोद्वेजयेत्कंचिन्न च कस्यचिदुद्विजेत् ।
14-046-039c	विश्वास्यः सर्वभूतानामग्र्यो मोक्षविदुच्यते ॥
14-046-040a	अनागतं च न ध्यायेन्नातीतमनुचिन्तयेत् ।
14-046-040c	वर्तमानमुपेक्षेत कालाकाङ्क्षी समाहितः ॥
14-046-041a	न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूषयेत्क्वचित् ।
14-046-041c	न प्रत्यक्षं परोक्षं वा किंचिद्दुष्टं समाचरेत् ॥
14-046-042a	इन्द्रियाण्युपसंहृत्य कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
14-046-042c	क्षीणेन्द्रियमनोबुद्धिर्निरीक्षेत निरिन्द्रियः ॥

- 14-046-043a निर्द्वंद्वो निर्नमस्कारो निःस्वाहाकार एव च ।
 14-046-043c निर्ममो निरहंकारो निर्योगक्षेम एव च ॥
 14-046-044a निराशीः सर्वभूतेषु निरासङ्गो निराश्रयः ।
 14-046-044c सर्वज्ञः सर्वतो मुक्तो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 14-046-045a अपाणिपादपृष्ठं तमशिरस्कमनूदरम् ।
 14-046-045c प्रहीणगुणकर्माणं केवलं विमलं स्थिरम् ॥
 14-046-046a अगन्धरसमस्पर्शमरूपाशब्दमेव च ।
 14-046-046c अत्वगस्थयथ वामज्जममांसमपि चैव ह ॥
 14-046-047a निश्चिन्तमव्ययं नित्यं हृदिस्थमपि नित्यदा ।
 14-046-047c सर्वभूतस्थमात्मानं ये पश्यन्ति न ते मृताः ॥
 14-046-048a न तत्र क्रमते बुद्धिर्नेन्द्रियाणि न देवताः ।
 14-046-048c वेदा यज्ञाश्च लोकाश्च न तपो न पराक्रमः ॥
 14-046-048e यत्र ज्ञानवतां प्राप्तिरलिङ्गग्रहणा स्मृता ॥
 14-046-049a तस्मादलिङ्गो धर्मज्ञो धर्मव्रतमनुव्रतः ।
 14-046-049c गूढधर्माश्रितो विद्वानज्ञातचरितं चरेत् ॥
 14-046-050a अमूढो मूढरूपेण चरेद्धर्ममदूषयन् ।
 14-046-050c यथैनमवमन्येरन्परे सततमेव हि ॥
 14-046-051a तथावृत्तश्चरेद्धर्मं सतां वर्त्माविदूषयन् ।
 14-046-051c यो ह्येवं वृत्तसंपन्नः स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥
 14-046-052a इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पञ्च च ।
 14-046-052c मनोबुद्धिरथात्मानमव्यक्तं पुरुषं तथा ॥
 14-046-053a सर्वमेतत्प्रसंख्याय सम्यक्संत्यज्य निर्मलः ।
 14-046-053c ततः स्वर्गमवाप्नोति विमुक्तः सर्वबन्धनैः ॥
 14-046-054a एतदेवान्तवेलायां परिसंख्याय तत्त्ववित् ।
 14-046-054c ध्यायेदेकान्तमास्थाय मुच्यतेऽथ निराश्रयः ॥
 14-046-055a निर्मुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो वायुराकाशगो यथा ।
 14-046-055c क्षीणकोशो निरातङ्कः प्राप्नोति परमं पदम् ॥

14-047-001 ब्रह्मोवाच

- 14-047-001a संन्यासं तप इत्याहुर्वृद्धा निश्चितदर्शिनः ।
 14-047-001c ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ज्ञानं ब्रह्म परं विदुः ॥
 14-047-002a अविदूरात्परं ब्रह्म वेदविद्याव्यपाश्रयम् ।

14-047-002c	निर्द्वंद्वं निर्गुणं नित्यमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ॥
14-047-003a	ज्ञानेन तपसा चैव धीराः पश्यन्ति तत्पदम् ।
14-047-003c	निर्णिक्ततमसः पूता व्युत्क्रान्तरजसोऽमलाः ॥
14-047-004a	तपसा क्षेममध्वानं गच्छन्ति परमैषिणः ।
14-047-004c	संन्यासनिरता नित्यं ये ब्रह्मविदुषो जनाः ॥
14-047-005a	तपः प्रदीप इत्याहुराचारो धर्मसाधकः ।
14-047-005c	ज्ञानं त्वेव परं विद्म संन्यासस्तप उत्तमम् ॥
14-047-006a	यस्तु वेद निराबाधं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयात् ।
14-047-006c	सर्वभूतस्थमात्मानं स सर्वगतिरिष्यते ॥
14-047-007a	यो विद्वान्सहवासं च विवासं चैव पश्यति ।
14-047-007c	तथैवैकत्वनानात्वे स दुःखात्परिमुच्यते ॥
14-047-008a	यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिदवमन्यते ।
14-047-008c	इहलोकस्थ एवैष ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
14-047-009a	प्रधानगुणतत्त्वज्ञः सर्वभूतविधानवित् ।
14-047-009c	निर्ममो निरहंकारो मुच्यते नात्र संशयः ॥
14-047-010a	निर्द्वंद्वो निर्नमस्कारो निःस्वधाकार एव च ।
14-047-010c	निर्गुणं नित्यमद्वंद्वं प्रशमेनैव गच्छति ॥
14-047-011a	हित्वा गुणमयं सर्वं कर्म जन्तुः शुभाशुभम् ।
14-047-011c	उभे सत्यानृते हित्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥
14-047-012a	अव्यक्तबीजप्रभवो बुद्धिस्कन्धमयो महान् ।
14-047-012c	महाहंकारविटप इन्द्रियान्तरकोटरः ॥
14-047-013a	महाभूतविशाखश्च विशेषप्रतिशाखवान् ।
14-047-013c	सदापर्णः सदापुष्पः शुभाशुभफलोदयः ॥
14-047-013e	आजीवः सर्वभूतानां ब्रह्मवृक्षः सनातनः ॥
14-047-014a	एतच्छित्त्वा च भित्त्वा च ज्ञानेन परमासिना ।
14-047-014c	हित्वा चामरतां प्राप्य जह्याद्वै मृत्युजन्मनी ॥
14-047-014e	निर्ममो निरहंकारो मुच्यते नात्र संशयः ॥
14-047-015a	द्वावेतौ पक्षिणौ नित्यौ सखायौ चाप्यचेतनौ ।
14-047-015c	एताभ्यां तु परो यस्य चेतनावानिति स्मृतः ॥
14-047-016a	अचेतनः सत्त्वसंघातयुक्तः; सत्त्वात्परं चेतयतेऽन्तरात्मा ।
14-047-016c	स क्षेत्रज्ञः सत्त्वसंघातबुद्धिर्गुणातिगो मुच्यते मृत्युपाशात् ॥

14-048-001 ब्रह्मोवाच

- 14-048-001a केचिद्ब्रह्ममयं वृक्षं केचिद्ब्रह्ममयं महत् ।
 14-048-001c केचित्पुरुषमव्यक्तं केचित्परमनामयम् ॥
 14-048-001e मन्यन्ते सर्वमप्येतदव्यक्तप्रभवव्ययम् ॥
 14-048-002a उच्छवासमात्रमपि चेद्योऽन्तकाले समो भवेत् ।
 14-048-002c आत्मानमुपसंगम्य सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥
 14-048-003a निमेषमात्रमपि चेत्संयम्यात्मानमात्मनि ।
 14-048-003c गच्छत्यात्मप्रसादेन विदुषां प्राप्तिमव्ययाम् ॥
 14-048-004a प्राणायामैरथ प्राणान्संयम्य स पुनः पुनः ।
 14-048-004c दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं ततः ॥
 14-048-005a एवं पूर्वं प्रसन्नात्मा लभते यद्यदिच्छति ।
 14-048-005c अव्यक्तात्सत्त्वमुद्रिक्तममृतत्वाय कल्पते ॥
 14-048-006a सत्त्वात्परतरं नान्यत्प्रशंसन्तीह तद्विदः ।
 14-048-006c अनुमानाद्विजानीमः पुरुषं सत्त्वसंश्रयम् ॥
 14-048-006e न शक्यमन्यथा गन्तुं पुरुषं तमथो द्विजाः ॥
 14-048-007a क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवम् ।
 14-048-007c ज्ञानं त्यागोऽथ संन्यासः सात्त्विकं वृत्तमिष्यते ॥
 14-048-008a एतेनैवानुमानेन मन्यन्तेऽथ मनीषिणः ।
 14-048-008c सत्त्वं च पुरुषश्चैकस्तत्र नास्ति विचारणा ॥
 14-048-009a आहुरेके च विद्वांसो ये ज्ञाने सुप्रतिष्ठिताः ।
 14-048-009c क्षेत्रज्ञसत्त्वयोरैक्यमित्येतन्नोपपद्यते ॥
 14-048-010a पृथग्भूतस्ततो नित्यमित्येतदविचारितम् ।
 14-048-010c पृथग्भावश्च विज्ञेयः सहजश्चापि तत्त्वतः ॥
 14-048-011a तथैवैकत्वनानात्वमिष्यते विदुषां नयः ।
 14-048-011c मशकोदुम्बरे त्वैक्यं पृथक्त्वमपि दृश्यते ॥
 14-048-012a मत्स्यो यथान्यः स्यादप्सु संप्रयोगस्तथानयोः ।
 14-048-012c संबन्धस्तोयबिन्दूनां पर्णे कोकनदस्य च ॥

14-048-013 गुरुवाच

- 14-048-013a इत्युक्तवन्तं ते विप्रास्तदा लोकपितामहम् ।
 14-048-013c पुनः संशयमापन्नाः पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ॥

14-048-014	ऋषय ऊचुः
14-048-014a	किं स्विदेवेह धर्माणामनुष्ठेयतमं स्मृतम् ।
14-048-014c	व्याहतामिव पश्यामो धर्मस्य विविधां गतिम् ॥
14-048-015a	ऊर्ध्वं देहाद्वदन्त्येके नैतदस्तीति चापरे ।
14-048-015c	केचित्संशयितं सर्वं निःसंशयमथापरे ॥
14-048-016a	अनित्यं नित्यमित्येके नास्त्यस्तीत्यपि चापरे ।
14-048-016c	एकरूपं द्विधेत्येके व्यामिश्रमिति चापरे ॥
14-048-016e	एकमेके पृथक्चान्ये बहुत्वमिति चापरे ॥
14-048-017a	मन्यन्ते ब्राह्मणा एवं प्राज्ञास्तत्त्वार्थदर्शिनः ।
14-048-017c	जटाजिनधराश्चान्ये मुण्डाः केचिदसंवृताः ॥
14-048-018a	अस्नानं केचिदिच्छन्ति स्नानमित्यपि चापरे ।
14-048-018c	आहारं केचिदिच्छन्ति केचिच्चानशने रताः ॥
14-048-019a	कर्म केचित्प्रशंसन्ति प्रशान्तिमपि चापरे ।
14-048-019c	देशकालावुभौ केचिन्नैतदस्तीति चापरे ॥
14-048-019e	केचिन्मोक्षं प्रशंसन्ति केचिद्भोगान्पृथग्विधान् ॥
14-048-020a	धनानि केचिदिच्छन्ति निर्धनत्वं तथापरे ।
14-048-020c	उपास्यसाधनं त्वेके नैतदस्तीति चापरे ॥
14-048-021a	अहिंसानिरताश्चान्ये केचिद्भिंसापरायणाः ।
14-048-021c	पुण्येन यशसेत्येके नैतदस्तीति चापरे ॥
14-048-022a	सद्भावनिरताश्चान्ये केचित्संशयिते स्थिताः ।
14-048-022c	दुःखादन्ये सुखादन्ये ध्यानमित्यपरे स्थिताः ॥
14-048-023a	यज्ञमित्यपरे धीराः प्रदानमिति चापरे ।
14-048-023c	सर्वमेके प्रशंसन्ति न सर्वमिति चापरे ॥
14-048-024a	तपस्त्वन्ये प्रशंसन्ति स्वाध्यायमपरे जनाः ।
14-048-024c	ज्ञानं संन्यासमित्येके स्वभावं भूतचिन्तकाः ॥
14-048-025a	एवं व्युत्थापिते धर्मे बहुधा विप्रधावति ।
14-048-025c	निश्चयं नाधिगच्छामः संमूढाः सुरसत्तम ॥
14-048-026a	इदं श्रेय इदं श्रेय इत्येवं प्रस्थितो जनः ।
14-048-026c	यो हि यस्मिन्नतो धर्मे स तं पूजयते सदा ॥
14-048-027a	तत्र नो विहता प्रज्ञा मनश्च बहुलीकृतम् ।
14-048-027c	एतदाख्यातुमिच्छामः श्रेयः किमिति सत्तम ॥

- 14-048-028a अतः परं च यद्गुह्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ।
 14-048-028c सत्त्वक्षेत्रज्ञयोश्चैव संबन्धः केन हेतुना ॥
 14-048-029a एवमुक्तः स तैर्विप्रैर्भगवाँल्लोकभावनः ।
 14-048-029c तेभ्यः शशंस धर्मात्मा याथातथ्येन बुद्धिमान् ॥

14-049-001 ब्रह्मोवाच

- 14-049-001a हन्त वः संप्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छथ सत्तमाः ।
 14-049-001c समस्तमिह तच्छ्रुत्वा सम्यगेवावधार्यताम् ॥
 14-049-002a अहिंसा सर्वभूतानामेतत्कृत्यतमं मतम् ।
 14-049-002c एतत्पदमनुद्विग्नं वरिष्ठं धर्मलक्षणम् ॥
 14-049-003a ज्ञानं निःश्रेय इत्याहुर्वृद्धा निश्चयदर्शिनः ।
 14-049-003c तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 14-049-004a हिंसापराश्च ये लोके ये च नास्तिकवृत्तयः ।
 14-049-004c लोभमोहसमायुक्तास्ते वै निरयगामिनः ॥
 14-049-005a आशीर्युक्तानि कर्माणि कुर्वते ये त्वतन्द्रिताः ।
 14-049-005c तेऽस्मिँल्लोके प्रमोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः ॥
 14-049-006a कुर्वते ये तु कर्माणि श्रद्धधाना विपश्चितः ।
 14-049-006c अनाशीर्योगसंयुक्तास्ते धीराः साधुदर्शिनः ॥
 14-049-007a अतः परं प्रवक्ष्यामि सत्त्वक्षेत्रज्ञयोर्यथा ।
 14-049-007c संयोगो विप्रयोगश्च तन्निबोधत सत्तमाः ॥
 14-049-008a विषयो विषयित्वं च संबन्धोऽयमिहोच्यते ।
 14-049-008c विषयी पुरुषो नित्यं सत्त्वं च विषयः स्मृतः ॥
 14-049-009a व्याख्यातं पूर्वकल्पेन मशकोदुम्बरं यथा ।
 14-049-009c भुज्यमानं न जानीते नित्यं सत्त्वमचेतनम् ॥
 14-049-009e यस्त्वेव तु विजानीते यो भुङ्क्ते यश्च भुज्यते ॥
 14-049-010a अनित्यं द्वंद्वसंयुक्तं सत्त्वमाहुर्गुणात्मकम् ।
 14-049-010c निर्द्वंद्वो निष्कलो नित्यः क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ॥
 14-049-011a समः संज्ञागतस्त्वेवं यदा सर्वत्र दृश्यते ।
 14-049-011c उपभुङ्क्ते सदा सत्त्वमापः पुष्करपर्णवत् ॥
 14-049-012a सर्वैरपि गुणैर्विद्वान्व्यतिषक्तो न लिप्यते ।
 14-049-012c जलबिन्दुर्यथा लोलः पद्मिनीपत्रसंस्थितः ॥
 14-049-012e एवमेवाप्यसंसक्तः पुरुषः स्यान्न संशयः ॥

- 14-049-013a द्रव्यमात्रमभूत्सत्त्वं पुरुषस्येति निश्चयः ।
 14-049-013c यथा द्रव्यं च कर्ता च संयोगोऽप्यनयोस्तथा ॥
- 14-049-014a यथा प्रदीपमादाय कश्चित्तमसि गच्छति ।
 14-049-014c तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः ॥
- 14-049-015a यावद्द्रव्यगुणस्तावत्प्रदीपः संप्रकाशते ।
 14-049-015c क्षीणद्रव्यगुणं ज्योतिरन्तर्धानाय गच्छति ॥
- 14-049-016a व्यक्तः सत्त्वगुणस्त्वेवं पुरुषोऽव्यक्त इष्यते ।
 14-049-016c एतद्विप्रा विजानीत हन्त भूयो ब्रवीमि वः ॥
- 14-049-017a सहस्रेणापि दुर्मेधा न वृद्धिमधिगच्छति ।
 14-049-017c चतुर्थेनाप्यथांशेन बुद्धिमान्सुखमेधते ॥
- 14-049-018a एवं धर्मस्य विज्ञेयं संसाधनमुपायतः ।
 14-049-018c उपायज्ञो हि मेधावी सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
- 14-049-019a यथाध्वानमपाथेयः प्रपन्नो मानवः क्वचित् ।
 14-049-019c क्लेशेन याति महता विनश्यत्यन्तरापि वा ॥
- 14-049-020a तथा कर्मसु विज्ञेयं फलं भवति वा न वा ।
 14-049-020c पुरुषस्यात्मनिःश्रेयः शुभाशुभनिदर्शनम् ॥
- 14-049-021a यथा च दीर्घमध्वानं पद्भ्यामेव प्रपद्यते ।
 14-049-021c अदृष्टपूर्वं सहसा तत्त्वदर्शनवर्जितः ॥
- 14-049-022a तमेव च यथाध्वानं रथेनेहाशुगामिना ।
 14-049-022c यायादश्चप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमतां गतिः ॥
- 14-049-023a उच्चं पर्वतमारुह्य नान्ववेक्षेत भूगतम् ।
 14-049-023c रथेन रथिनं पश्येत्क्लिश्यमानमचेतनम् ॥
- 14-049-024a यावद्रथपथस्तावद्रथेन स तु गच्छति ।
 14-049-024c क्षीणे रथपथे प्राज्ञो रथमुत्सृज्य गच्छति ॥
- 14-049-025a एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ।
 14-049-025c समाज्ञाय महाबुद्धिरुत्तरादुत्तरोत्तरम् ॥
- 14-049-026a यथा महार्णवं घोरमप्लवः संप्रगाहते ।
 14-049-026c बाहुभ्यामेव संमोहाद्वधं चर्च्छत्यसंशयम् ॥
- 14-049-027a नावा चापि यथा प्राज्ञो विभागज्ञस्तरित्रया ।
 14-049-027c अक्लान्तः सलिलं गाहेत्क्षिप्रं संतरति ध्रुवम् ॥
- 14-049-028a तीर्णो गच्छेत्परं पारं नावमुत्सृज्य निर्ममः ।

14-049-028c	व्याख्यातं पूर्वकल्पेन यथा रथिपदातिनौ ॥
14-049-029a	स्नेहात्संमोहमापन्नो नावि दाशो यथा तथा ।
14-049-029c	ममत्वेनाभिभूतः स तत्रैव परिवर्तते ॥
14-049-030a	नावं न शक्यमारुह्य स्थले विपरिवर्तितुम् ।
14-049-030c	तथैव रथमारुह्य नाप्सु चर्या विधीयते ॥
14-049-031a	एवं कर्म कृतं चित्रं विषयस्थं पृथक्पृथक् ।
14-049-031c	यथा कर्म कृतं लोके तथा तदुपपद्यते ॥
14-049-032a	यन्नैव गन्धिनो रस्यं न रूपस्पर्शशब्दवत् ।
14-049-032c	मन्यन्ते मुनयो बुद्ध्या तत्प्रधानं प्रचक्षते ॥
14-049-033a	तत्र प्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्य गुणो महान् ।
14-049-033c	महतः प्रधानभूतस्य गुणोऽहंकार एव च ॥
14-049-034a	अहंकारप्रधानस्य महाभूतकृतो गुणः ।
14-049-034c	पृथक्त्वेन हि भूतानां विषया वै गुणाः स्मृताः ॥
14-049-035a	बीजधर्मं यथाव्यक्तं तथैव प्रसवात्मकम् ।
14-049-035c	बीजधर्मा महानात्मा प्रसवश्चेति नः श्रुतम् ॥
14-049-036a	बीजधर्मा त्वहंकारः प्रसवश्च पुनः पुनः ।
14-049-036c	बीजप्रसवधर्माणि महाभूतानि पञ्च वै ॥
14-049-037a	बीजधर्मिण इत्याहुः प्रसवं च न कुर्वते ।
14-049-037c	विशेषाः पञ्चभूतानां तेषां वित्तं विशेषणम् ॥
14-049-038a	तत्रैकगुणमाकाशं द्विगुणो वायुरुच्यते ।
14-049-038c	त्रिगुणं ज्योतिरित्याहुरापश्चापि चतुर्गुणाः ॥
14-049-039a	पृथ्वी पञ्चगुणा ज्ञेया त्रसस्थावरसंकुला ।
14-049-039c	सर्वभूतकरी देवी शुभाशुभनिदर्शना ॥
14-049-040a	शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
14-049-040c	एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया द्विजसत्तमाः ॥
14-049-041a	पार्थिवश्च सदा गन्धो गन्धश्च बहुधा स्मृतः ।
14-049-041c	तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तरेण बहून्गुणान् ॥
14-049-042a	इष्टश्चानिष्टगन्धश्च मधुरोऽम्लः कटुस्तथा ।
14-049-042c	निर्हारी संहतः स्निग्धो रूक्षो विशद एव च ॥
14-049-042e	एवं दशविधो ज्ञेयः पार्थिवो गन्ध इत्युत ॥
14-049-043a	शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसश्चापां गुणाः स्मृताः ।

14-049-043c	रसज्ञानं तु वक्ष्यामि रसस्तु बहुधा स्मृतः ॥
14-049-044a	मधुरोऽम्लः कटुस्तिक्तः कषायो लवणस्तथा ।
14-049-044c	एवं षड्विधविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः ॥
14-049-045a	शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ।
14-049-045c	ज्योतिषश्च गुणो रूपं रूपं च बहुधा स्मृतम् ॥
14-049-046a	शुक्लं कृष्णं तथा रक्तं नीलं पीतारुणं तथा ।
14-049-046c	ह्रस्वं दीर्घं तथा स्थूलं चतुरस्राणु वृत्तकम् ॥
14-049-047a	एवं द्वादशविस्तारं तेजसो रूपमुच्यते ।
14-049-047c	विज्ञेयं ब्राह्मणैर्नित्यं धर्मज्ञैः सत्यवादिभिः ॥
14-049-048a	शब्दस्पर्शौ च विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरुच्यते ।
14-049-048c	वायोश्चापि गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥
14-049-049a	उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च ।
14-049-049c	कठिनश्चिक्कणः श्लक्ष्णः पिच्छिलो दारुणो मृदुः ॥
14-049-050a	एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण उच्यते ।
14-049-050c	विधिवद्ब्रह्मणैः सिद्धैर्धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
14-049-051a	तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव च स्मृतः ।
14-049-051c	तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तरेण बहून्गुणान् ॥
14-049-052a	षड्जर्षभौ च गान्धारो मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
14-049-052c	अतः परं तु विज्ञेयो निषादो धैवतस्तथा ॥
14-049-053a	इष्टोऽनिष्टश्च शब्दस्तु संहतः प्रविभागवान् ।
14-049-053c	एवं बहुविधो ज्ञेयः शब्द आकाशसंभवः ॥
14-049-054a	आकाशमुत्तमं भूतमहंकारस्ततः परम् ।
14-049-054c	अहंकारात्परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा ततः परः ॥
14-049-055a	तस्मात्तु परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ।
14-049-055c	परावरज्ञो भूतानां यं प्राप्यानन्त्यमश्रुते ॥

14-050-001 ब्रह्मोवाच

14-050-001a	भूतानामथ पञ्चानां यथैषामीश्वरं मनः ।
14-050-001c	नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मन एव च ॥
14-050-002a	अधिष्ठाता मनो नित्यं भूतानां महतां तथा ।
14-050-002c	बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टे क्षेत्रज्ञः सर्व उच्यते ॥
14-050-003a	इन्द्रियाणि मनो युङ्क्ते सदश्चानिव सारथिः ।

- 14-050-003c इन्द्रियाणि मनो बुद्धिं क्षेत्रज्ञो युञ्जते सदा ॥
- 14-050-004a महाभूतसमायुक्तं बुद्धिसंयमनं रथम् ।
- 14-050-004c तमारुह्य स भूतात्मा समन्तात्परिधावति ॥
- 14-050-005a इन्द्रियग्रामसंयुक्तो मनःसारथिरेव च ।
- 14-050-005c बुद्धिसंयमनो नित्यं महान्ब्रह्ममयो रथः ॥
- 14-050-006a एवं यो वेत्ति विद्वान्वै सदा ब्रह्ममयं रथम् ।
- 14-050-006c स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ॥
- 14-050-007a अव्यक्तादि विशेषान्तं त्रसस्थावरसंकुलम् ।
- 14-050-007c चन्द्रसूर्यप्रभालोकं ग्रहनक्षत्रमण्डितम् ॥
- 14-050-008a नदीपर्वतजालैश्च सर्वतः परिभूषितम् ।
- 14-050-008c विविधाभिस्तथाद्भिश्च सततं समलंकृतम् ॥
- 14-050-009a आजीवः सर्वभूतानां सर्वप्राणभृतां गतिः ।
- 14-050-009c एतद्ब्रह्मवनं नित्यं यस्मिंश्चरति क्षेत्रवित् ॥
- 14-050-010a लोकेऽस्मिन्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
- 14-050-010c तान्येवाग्रे प्रलीयन्ते पश्चाद्भूतकृता गुणाः ॥
- 14-050-010e गुणेभ्यः पञ्चभूतानि एष भूतसमुच्छ्रयः ॥
- 14-050-011a देवा मनुष्या गन्धर्वाः पिशाचासुरराक्षसाः ।
- 14-050-011c सर्वे स्वभावतः सृष्टा न क्रियाभ्यो न कारणात् ॥
- 14-050-012a एते विश्वकृतो विप्रा जायन्ते ह पुनः पुनः ।
- 14-050-012c तेभ्यः प्रसूतास्तेष्वेव महाभूतेषु पञ्चसु ॥
- 14-050-012e प्रलीयन्ते यथाकालमूर्मयः सागरे यथा ॥
- 14-050-013a विश्वसृग्भ्यस्तु भूतेभ्यो महाभूतानि गच्छति ।
- 14-050-013c भूतेभ्यश्चापि पञ्चभ्यो मुक्तो गच्छेत्प्रजापतिम् ॥
- 14-050-014a प्रजापतिरिदं सर्वं तपसैवासृजत्प्रभुः ।
- 14-050-014c तथैव वेदानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥
- 14-050-015a तपसश्चानुपूर्व्येण फलमूलाशिनस्तथा ।
- 14-050-015c त्रैलोक्यं तपसा सिद्धाः पश्यन्तीह समाहिताः ॥
- 14-050-016a ओषधान्यगदादीनी नानाविद्याश्च सर्वशः ।
- 14-050-016c तपसैव प्रसिध्यन्ति तपोमूलं हि साधनम् ॥
- 14-050-017a यद्दुरापं दुराम्नायं दुराधर्षं दुरन्वयम् ।
- 14-050-017c तत्सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥

14-050-018a	सुरापो ब्रह्महा स्तेयी भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
14-050-018c	तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषात्ततः ॥
14-050-019a	मनुष्याः पितरो देवाः पशवो मृगपक्षिणः ।
14-050-019c	यानि चान्यानि भूतानि त्रसानि स्थावराणि च ॥
14-050-020a	तपःपरायणा नित्यं सिध्यन्ते तपसा सदा ।
14-050-020c	तथैव तपसा देवा महाभागा दिवं गताः ॥
14-050-021a	आशीर्युक्तानि कर्माणि कुर्वते ये त्वतन्द्रिताः ।
14-050-021c	अहंकारसमायुक्तास्ते सकाशे प्रजापतेः ॥
14-050-022a	ध्यानयोगेन शुद्धेन निर्ममा निरहंकृताः ।
14-050-022c	प्राप्नुवन्ति महात्मानो महान्तं लोकमुत्तमम् ॥
14-050-023a	ध्यानयोगादुपागम्य प्रसन्नमतयः सदा ।
14-050-023c	सुखोपचयमव्यक्तं प्रविशन्त्यात्मवत्तया ॥
14-050-024a	ध्यानयोगादुपागम्य निर्ममा निरहंकृताः ।
14-050-024c	अव्यक्तं प्रविशन्तीह महान्तं लोकमुत्तमम् ॥
14-050-025a	अव्यक्तादेव संभूतः समयज्ञो गतः पुनः ।
14-050-025c	तमोरजोभ्यां निर्मुक्तः सत्त्वमास्थाय केवलम् ॥
14-050-026a	विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वं त्यजति निष्कलः ।
14-050-026c	क्षेत्रज्ञ इति तं विद्याद्यस्तं वेद स वेदवित् ॥
14-050-027a	चित्तं चित्तादुपागम्य मुनिरासीत संयतः ।
14-050-027c	यच्चित्तस्तन्मना भूत्वा गुह्यमेतत्सनातनम् ॥
14-050-028a	अव्यक्तादि विशेषान्तमविद्यालक्षणं स्मृतम् ।
14-050-028c	निबोधत यथा हीदं गुणैर्लक्षणमित्युत ॥
14-050-029a	द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्यक्षरं ब्रह्म शाश्वतम् ।
14-050-029c	ममेति च भवेन्मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥
14-050-030a	कर्म केचित्प्रशंसन्ति मन्दबुद्धितरा नराः ।
14-050-030c	ये तु बुद्ध्या महात्मानो न प्रशंसन्ति कर्म ते ॥
14-050-031a	कर्मणा जायते जन्तुर्मूर्तिमान्बोडशात्मकः ।
14-050-031c	पुरुषं सृजतेऽविद्या अग्राह्यममृताशिनम् ॥
14-050-032a	तस्मात्कर्मसु निःस्नेहा ये केचित्पारदर्शिनः ।
14-050-032c	विद्यामयोऽयं पुरुषो न तु कर्ममयः स्मृतः ॥
14-050-033a	अपूर्वममृतं नित्यं य एनमविचारिणम् ।

- 14-050-033c य एनं विन्दतेऽऽत्मानमग्राह्यममृताशिनम् ॥
 14-050-033e अग्राह्योऽमृतो भवति य एभिः कारणैर्ध्रुवः ॥
 14-050-034a अपोह्य सर्वसंकल्पान्संयम्यात्मानमात्मनि ।
 14-050-034c स तद्ब्रह्म शुभं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते ॥
 14-050-035a प्रसादेनैव सत्त्वस्य प्रसादं समवाप्नुयात् ।
 14-050-035c लक्षणं हि प्रसादस्य यथा स्यात्स्वप्नदर्शनम् ॥
 14-050-036a गतिरेषा तु मुक्तानां ये ज्ञानपरिनिष्ठिताः ।
 14-050-036c प्रवृत्तयश्च याः सर्वाः पश्यन्ति परिणामजाः ॥
 14-050-037a एषा गतिरसक्तानामेष धर्मः सनातनः ।
 14-050-037c एषा ज्ञानवतां प्राप्तिरेतद्वृत्तमनिन्दितम् ॥
 14-050-038a समेन सर्वभूतेषु निःस्पृहेण निराशिषा ।
 14-050-038c शक्या गतिरियं गन्तुं सर्वत्र समदर्शिना ॥
 14-050-039a एतद्वः सर्वमाख्यातं मया विप्रर्षिसत्तमाः ।
 14-050-039c एवमाचरत क्षिप्रं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥

14-050-040 गुरुवाच

- 14-050-040a इत्युक्तास्ते तु मुनयो ब्रह्मणा गुरुणा तथा ।
 14-050-040c कृतवन्तो महात्मानस्ततो लोकानवाप्नुवन् ॥
 14-050-041a त्वमप्येतन्महाभाग यथोक्तं ब्रह्मणो वचः ।
 14-050-041c सम्यगाचर शुद्धात्मंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥

14-050-042 वासुदेव उवाच

- 14-050-042a इत्युक्तः स तदा शिष्यो गुरुणा धर्ममुत्तमम् ।
 14-050-042c चकार सर्वं कौन्तेय ततो मोक्षमवाप्तवान् ॥
 14-050-043a कृतकृत्यश्च स तदा शिष्यः कुरुकुलोद्वह ।
 14-050-043c तत्पदं समनुप्राप्तो यत्र गत्वा न शोचति ॥

14-050-044 अर्जुन उवाच

- 14-050-044a को न्वसौ ब्राह्मणः कृष्ण कश्च शिष्यो जनार्दन ।
 14-050-044c श्रोतव्यं चेन्मयैतद्वै तत्त्वमाचक्ष्व मे विभो ॥

14-050-045 वासुदेव उवाच

- 14-050-045a अहं गुरुर्महाबाहो मनः शिष्यं च विद्धि मे ।
 14-050-045c त्वत्प्रीत्या गुह्यमेतच्च कथितं मे धनंजय ॥

- 14-050-046a मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्नित्यं कुरुकुलोद्वह ।
 14-050-046c अध्यात्ममेतच्छ्रुत्वा त्वं सम्यगाचर सुव्रत ॥
 14-050-047a ततस्त्वं सम्यगाचीर्णे धर्मेऽस्मिन्कुरुनन्दन ।
 14-050-047c सर्वपापविशुद्धात्मा मोक्षं प्राप्स्यसि केवलम् ॥
 14-050-048a पूर्वमप्येतदेवोक्तं युद्धकाल उपस्थिते ।
 14-050-048c मया तव महाबाहो तस्मादत्र मनः कुरु ॥
 14-050-049a मया तु भरतश्रेष्ठ चिरदृष्टः पिता विभो ।
 14-050-049c तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फल्गुन ॥

14-050-050 वैशंपायन उवाच

- 14-050-050a इत्युक्तवचनं कृष्णं प्रत्युवाच धनंजयः ।
 14-050-050c गच्छावो नगरं कृष्ण गजसाह्वयमद्य वै ॥
 14-050-051a समेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 14-050-051c समनुज्ञाप्य दुर्धर्षं स्वां पुरीं यातुमर्हसि ॥

14-051-001 वैशंपायन उवाच

- 14-051-001a ततोऽभ्यचोदयत्कृष्णो युज्यतामिति दारुकम् ।
 14-051-001c मुहूर्तादिव चाचष्ट युक्तमित्येव दारुकः ॥
 14-051-002a तथैव चानुयात्राणि चोदयामास पाण्डवः ।
 14-051-002c सज्जयध्वं प्रयास्यामो नगरं गजसाह्वयम् ॥
 14-051-003a इत्युक्ताः सैनिकास्ते तु सज्जीभूता विशां पते ।
 14-051-003c आचख्युः सज्जमित्येव पार्थायामिततेजसे ॥
 14-051-004a ततस्तौ रथमास्थाय प्रयातौ कृष्णपाण्डवौ ।
 14-051-004c विकुर्वाणौ कथाश्चित्राः प्रीयमाणौ विशां पते ॥
 14-051-005a रथस्थं तु महातेजा वासुदेवं धनंजयः ।
 14-051-005c पुनरेवाब्रवीद्वाक्यमिदं भरतसत्तम ॥
 14-051-006a त्वत्प्रसादाज्जयः प्राप्तो राज्ञा वृष्णिकुलोद्वह ।
 14-051-006c निहताः शत्रवश्चापि प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥
 14-051-007a नाथवन्तश्च भवता पाण्डवा मधुसूदन ।
 14-051-007c भवन्तं प्लवमासाद्य तीर्णाः स्म कुरुसागरम् ॥
 14-051-008a विश्वकर्मन्मस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसंभव ।
 14-051-008c यथाहं त्वा विजानामि यथा चाहं भवन्मनाः ॥

14-051-009a	त्वत्तेजःसंभवो नित्यं हुताशो मधुसूदन ।
14-051-009c	रतिः क्रीडामयी तुभ्यं माया ते रोदसी विभो ॥
14-051-010a	त्वयि सर्वमिदं विश्वं यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ।
14-051-010c	त्वं हि सर्वं विकुरुषे भूतग्रामं सनातनम् ॥
14-051-011a	पृथिवीं चान्तरिक्षं च तथा स्थावरजङ्गमम् ।
14-051-011c	हसितं तेऽमला ज्योत्स्ना ऋतवश्चेन्द्रियान्वयाः ॥
14-051-012a	प्राणो वायुः सततगः क्रोधो मृत्युः सनातनः ।
14-051-012c	प्रसादे चापि पद्मा श्रीर्नित्यं त्वयि महामते ॥
14-051-013a	रतिस्तुष्टिर्धृतिः क्षान्तिस्त्वयि चेदं चराचरम् ।
14-051-013c	त्वमेवेह युगान्तेषु निधनं प्रोच्यसेऽनघ ॥
14-051-014a	सुदीर्घेणापि कालेन न ते शक्या गुणा मया ।
14-051-014c	आत्मा च परमो वक्तुं नमस्ते नलिनेक्षण ॥
14-051-015a	विदितो मेऽसि दुर्धर्ष नारदाद्देवलात्तथा ।
14-051-015c	कृष्णद्वैपायनाच्चैव तथा कुरुपितामहात् ॥
14-051-016a	त्वयि सर्वं समासक्तं त्वमेवैको जनेश्वरः ।
14-051-016c	यच्चानुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तं त्वयानघ ॥
14-051-017a	एतत्सर्वमहं सम्यगाचरिष्ये जनार्दन ।
14-051-017c	इदं चाद्भुतमत्यर्थं कृतमस्मत्प्रियेप्सया ॥
14-051-018a	यत्पापो निहतः संख्ये कौरव्यो धृतराष्ट्रजः ।
14-051-018c	त्वया दग्धं हि तत्सैन्यं मया विजितमाहवे ॥
14-051-019a	भवता तत्कृतं कर्म येनावाम्नो जयो मया ।
14-051-019c	दुर्योधनस्य संग्रामे तव बुद्धिपराक्रमैः ॥
14-051-020a	कर्णस्य च वधोपायो यथावत्संप्रदर्शितः ।
14-051-020c	सैन्धवस्य च पापस्य भूरिश्रवस एव च ॥
14-051-021a	अहं च प्रीयमाणेन त्वया देवकिनन्दन ।
14-051-021c	यदुक्तस्तत्करिष्यामि न हि मेऽत्र विचारणा ॥
14-051-022a	राजानं च समासाद्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
14-051-022c	चोदयिष्यामि धर्मज्ञ गमनार्थं तवानघ ॥
14-051-023a	रुचितं हि ममैतत्ते द्वारकागमनं प्रभो ।
14-051-023c	अचिराच्चैव दृष्ट्वा त्वं मातुलं मधुसूदन ॥
14-051-023e	बलदेवं च दुर्धर्षं तथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥

14-051-024a	एवं संभाषमाणौ तौ प्राप्तौ वारणसाह्वयम् ।
14-051-024c	तथा विविशतुश्चोभौ संप्रहृष्टनराकुलम् ॥
14-051-025a	तौ गत्वा धृतराष्ट्रस्य गृहं शक्रगृहोपमम् ।
14-051-025c	ददृशाते महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥
14-051-026a	विदुरं च महाबुद्धिं राजानं च युधिष्ठिरम् ।
14-051-026c	भीमसेनं च दुर्धर्षं माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥
14-051-026e	धृतराष्ट्रमुपासीनं युयुत्सुं चापराजितम् ॥
14-051-027a	गान्धारीं च महाप्राज्ञां पृथां कृष्णां च भामिनीम् ।
14-051-027c	सुभद्राद्याश्च ताः सर्वा भरतानां स्त्रियस्तथा ॥
14-051-027e	ददृशाते स्थिताः सर्वा गान्धारीं परिवार्य वै ॥
14-051-028a	ततः समेत्य राजानं धृतराष्ट्रमरिदमौ ।
14-051-028c	निवेद्य नामधेये स्वे तस्य पादावगृह्णताम् ॥
14-051-029a	गान्धार्याश्च पृथायाश्च धर्मराज्ञस्तथैव च ।
14-051-029c	भीमस्य च महात्मानौ तथा पादावगृह्णताम् ॥
14-051-030a	क्षत्तारं चापि संपूज्य पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ।
14-051-030c	तैः सार्धं नृपतिं वृद्धं ततस्तं पर्युपासताम् ॥
14-051-031a	ततो निशि महाराज धृतराष्ट्रः कुरूद्वहान् ।
14-051-031c	जनार्दनं च मेधावी व्यसर्जयत वै गृहान् ॥
14-051-032a	तेऽनुज्ञाता नृपतिना ययुः स्वं स्वं निवेशनम् ।
14-051-032c	धनंजयगृहानेव ययौ कृष्णस्तु वीर्यवान् ॥
14-051-033a	तत्रार्चितो यथान्यायं सर्वकामैरुपस्थितः ।
14-051-033c	कृष्णः सुष्वाप मेधावी धनंजयसहायवान् ॥
14-051-034a	प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपूर्वाह्निकक्रियौ ।
14-051-034c	धर्मराजस्य भवनं जग्मतुः परमार्चितौ ॥
14-051-034e	यत्रास्ते स सहामात्यो धर्मराजो महामनाः ॥
14-051-035a	ततस्तौ तत्प्रविश्याथ ददृशाते महाबलौ ।
14-051-035c	धर्मराजानमासीनं देवराजमिवाश्विनौ ॥
14-051-036a	तौ समासाद्य राजानं वार्ष्णेयकुरुपुंगवौ ।
14-051-036c	निषीदतुरुनुज्ञातौ प्रीयमाणेन तेन वै ॥
14-051-037a	ततः स राजा मेधावी विवक्षू प्रेक्ष्य तावुभौ ।
14-051-037c	प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो वचनं राजसत्तमः ॥

- 14-051-038a विवक्षू हि युवां मन्ये वीरौ यदुकुरुद्वहौ ।
 14-051-038c ब्रूत कर्तास्मि सर्वं वां न चिरान्मा विचार्यताम् ॥
 14-051-039a इत्युक्ते फल्गुनस्तत्र धर्मराजानमब्रवीत् ।
 14-051-039c विनीतवदुपागम्य वाक्यं वाक्यविशारदः ॥
 14-051-040a अयं चिरोषितो राजन्वासुदेवः प्रतापवान् ।
 14-051-040c भवन्तं समनुज्ञाप्य पितरं द्रष्टुमिच्छति ॥
 14-051-041a स गच्छेदभ्यनुज्ञातो भवता यदि मन्यसे ।
 14-051-041c आनर्तनगरीं वीरस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥

14-051-042 युधिष्ठिर उवाच

- 14-051-042a पुण्डरीकाक्ष भद्रं ते गच्छ त्वं मधुसूदन ।
 14-051-042c पुरीं द्वारवतीमद्य द्रष्टुं शूरसुतं प्रभुम् ॥
 14-051-043a रोचते मे महाबाहो गमनं तव केशव ।
 14-051-043c मातुलश्चिरदृष्टो मे त्वया देवी च देवकी ॥
 14-051-044a मातुलं वसुदेवं त्वं बलदेवं च माधव ।
 14-051-044c पूजयेथा महाप्राज्ञ मद्वाक्येन यथार्हतः ॥
 14-051-045a स्मरेथाश्चापि मां नित्यं भीमं च बलिनां वरम् ।
 14-051-045c फल्गुनं नकुलं चैव सहदेवं च माधव ॥
 14-051-046a आनर्तानवलोक्य त्वं पितरं च महाभुज ।
 14-051-046c वृष्णींश्च पुनरागच्छेर्ह्यमेधे ममानघ ॥
 14-051-047a स गच्छ रत्नान्यादाय विविधानि वसूनि च ।
 14-051-047c यच्चाप्यन्यन्मनोज्ञं ते तदप्यादत्स्व सात्वत ॥
 14-051-048a इयं हि वसुधा सर्वा प्रसादात्तव माधव ।
 14-051-048c अस्मानुपगता वीर निहताश्चापि शत्रवः ॥
 14-051-049a एवं ब्रुवति कौरव्ये धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
 14-051-049c वासुदेवो वरः पुंसामिदं वचनमब्रवीत् ॥
 14-051-050a तवैव रत्नानि धनं च केवलः, मधरा च कृत्स्ना तु महाभुजाद्य वै ।
 14-051-050c यदस्ति चान्यद्द्रविणं गृहेषु मे; त्वमेव तस्येश्वर नित्यमीश्वरः ॥
 14-051-051a तथेत्यथोक्तः प्रतिपूजितस्तदा; गदाग्रजो धर्मसुतेन वीर्यवान् ।
 14-051-051c पितृष्वसामभ्यवदद्यथाविधि; संपूजितश्चाप्यगमत्प्रदक्षिणम् ॥
 14-051-052a तथा स सम्यक्प्रतिनन्दितस्तदा; तथैव सर्वैर्विदुरादिभिस्ततः ।
 14-051-052c विनिर्ययौ नागपुराद्गदाग्रजो; रथेन दिव्येन चतुर्युजा हरिः ॥

- 14-051-053a रथं सुभद्रामधिरोप्य भामिनीं; युधिष्ठिरस्यानुमते जनार्दनः ।
 14-051-053c पितृष्वसायाश्च तथा महाभुजो; विनिर्ययौ पौरजनाभिसंवृतः ॥
 14-051-054a तमन्वगाद्वानरवर्यकेतनः; ससात्यकिर्माद्रवतीसुतावपि ।
 14-051-054c अगाधबुद्धिर्विदुरश्च माधवं; स्वयं च भीमो गजराजविक्रमः ॥
 14-051-055a निवर्तयित्वा कुरुराष्ट्रवर्धनां;स्ततः स सर्वान्विदुरं च वीर्यवान् ।
 14-051-055c जनार्दनो दारुकमाह सत्वरः; प्रचोदयाश्चानिति सात्यकिस्तदा ॥
 14-051-056a ततो ययौ शत्रुगणप्रमर्दनः; शिनिप्रवीरानुगतो जनार्दनः ।
 14-051-056c यथा निहत्यारिगणाञ्शतक्रतुः; दिवं तथानर्तपुरीं प्रतापवान् ॥

14-052-001 वैशंपायन उवाच

- 14-052-001a तथा प्रयान्तं वाष्णेयं द्वारकां भरतर्षभाः ।
 14-052-001c परिष्वज्य न्यवर्तन्त सानुयात्राः परंतपाः ॥
 14-052-002a पुनः पुनश्च वाष्णेयं पर्यष्वजत फल्गुनः ।
 14-052-002c आ चक्षुर्विषयाच्चैनं ददर्श च पुनः पुनः ॥
 14-052-003a कृच्छ्रेणैव च तां पार्थो गोविन्दे विनिवेशिताम् ।
 14-052-003c संजहार तदा दृष्टिं कृष्णश्चाप्यपराजितः ॥
 14-052-004a तस्य प्रयाणे यान्यासन्निमित्तानि महात्मनः ।
 14-052-004c बहून्यद्भुतरूपाणि तानि मे गदतः शृणु ॥
 14-052-005a वायुर्वेगेन महता रथस्य पुरतो ववौ ।
 14-052-005c कुर्वन्निःशर्करं मार्गं विरजस्कमकण्टकम् ॥
 14-052-006a ववर्ष वासवश्चापि तोयं शुचि सुगन्धि च ।
 14-052-006c दिव्यानि चैव पुष्पाणि पुरतः शार्ङ्गधन्वनः ॥
 14-052-007a स प्रयातो महाबाहुः समेषु मरुधन्वसु ।
 14-052-007c ददर्शाथ मुनिश्रेष्ठमुत्तङ्कममितौजसम् ॥
 14-052-008a स तं संपूज्य तेजस्वी मुनिं पृथुललोचनः ।
 14-052-008c पूजितस्तेन च तदा पर्यपृच्छदनामयम् ॥
 14-052-009a स पृष्टः कुशलं तेन संपूज्य मधुसूदनम् ।
 14-052-009c उत्तङ्को ब्राह्मणश्रेष्ठस्ततः पप्रच्छ माधवम् ॥
 14-052-010a कच्चिच्छौरै त्वया गत्वा कुरुपाण्डवसद्य तत् ।
 14-052-010c कृतं सौभ्रात्रमचलं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
 14-052-011a अभिसंधाय तान्वीरानुपावृत्तोऽसि केशव ।
 14-052-011c संबन्धिनः सुदयितान्सततं वृष्णिपुंगव ॥

- 14-052-012a कच्चित्पाण्डुसुताः पञ्च धृतराष्ट्रस्य चात्मजाः ।
 14-052-012c लोकेषु विहरिष्यन्ति त्वया सह परंतप ॥
 14-052-013a स्वराष्ट्रेषु च राजानः कच्चित्प्राप्स्यन्ति वै सुखम् ।
 14-052-013c कौरवेषु प्रशान्तेषु त्वया नाथेन माधव ॥
 14-052-014a या मे संभावना तात त्वयि नित्यमवर्तत ।
 14-052-014c अपि सा सफला कृष्ण कृता ते भरतान्प्रति ॥

14-052-015 वासुदेव उवाच

- 14-052-015a कृतो यत्नो मया ब्रह्मन्सौभ्रात्रे कौरवान्प्रति ।
 14-052-015c न चाशक्यन्त संधातुं तेऽधर्मरुचयो मया ॥
 14-052-016a ततस्ते निधनं प्राप्ताः सर्वे ससुतबान्धवाः ।
 14-052-016c न दिष्टमभ्यतिक्रान्तुं शक्यं बुद्ध्या बलेन वा ॥
 14-052-016e महर्षे विदितं नूनं सर्वमेतत्तवानघ ॥
 14-052-017a तेऽत्यक्रामन्मतिं मह्यं भीष्मस्य विदुरस्य च ।
 14-052-017c ततो यमक्षयं जग्मुः समासाद्येतरेतरम् ॥
 14-052-018a पञ्च वै पाण्डवाः शिष्टा हतमित्रा हतात्मजाः ।
 14-052-018c धार्तराष्ट्राश्च निहताः सर्वे ससुतबान्धवाः ॥
 14-052-019a इत्युक्तवचने कृष्णे भृशं क्रोधसमन्वितः ।
 14-052-019c उत्तङ्कः प्रत्युवाचैनं रोषादुत्फाल्य लोचने ॥
 14-052-020a यस्माच्छक्तेन ते कृष्ण न त्राताः कुरुपाण्डवाः ।
 14-052-020c संबन्धिनः प्रियास्तस्माच्छप्स्येऽहं त्वामसंशयम् ॥
 14-052-021a न च ते प्रसभं यस्मात्ते निगृह्य निवर्तिताः ।
 14-052-021c तस्मान्मन्युपरीतस्त्वां शप्स्यामि मधुसूदन ॥
 14-052-022a त्वया हि शक्तेन सता मिथ्याचारेण माधव ।
 14-052-022c उपचीर्णाः कुरुश्रेष्ठा यस्त्वेतान्समुपेक्षथाः ॥

14-052-023 वासुदेव उवाच

- 14-052-023a शृणु मे विस्तरेणेदं यद्वक्ष्ये भृगुनन्दन ।
 14-052-023c गृहाणानुनयं चापि तपस्वी ह्यसि भार्गव ॥
 14-052-024a श्रुत्वा त्वमेतदध्यात्मं मुञ्चेथाः शापमद्य वै ।
 14-052-024c न च मां तपसाल्पेन शक्तोऽभिभवितुं पुमान् ॥
 14-052-025a न च ते तपसो नाशमिच्छामि जपतां वर ।

- 14-052-025c तपस्ते सुमहदीप्तं गुरवश्चापि तोषिताः ॥
- 14-052-026a कौमारं ब्रह्मचर्यं ते जानामि द्विजसत्तम ।
- 14-052-026c दुःखार्जितस्य तपसस्तस्मान्नेच्छामि ते व्ययम् ॥
- 14-053-001 उत्तङ्क उवाच**
- 14-053-001a ब्रूहि केशव तत्त्वेन त्वमध्यात्ममनिन्दितम् ।
- 14-053-001c श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि शापं वा ते जनार्दन ॥
- 14-053-002 वासुदेव उवाच**
- 14-053-002a तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावान्मदाश्रयान् ।
- 14-053-002c तथा रुद्रान्वसूंश्चापि विद्धि मत्प्रभवान्द्विज ॥
- 14-053-003a मयि सर्वाणि भूतानि सर्वभूतेषु चाप्यहम् ।
- 14-053-003c स्थित इत्यभिजानीहि मा तेऽभूदत्र संशयः ॥
- 14-053-004a तथा दैत्यगणान्सर्वान्यक्षराक्षसपन्नगान् ।
- 14-053-004c गन्धर्वाप्सरसश्चैव विद्धि मत्प्रभवान्द्विज ॥
- 14-053-005a सदसच्चैव यत्प्राहुरव्यक्तं व्यक्तमेव च ।
- 14-053-005c अक्षरं च क्षरं चैव सर्वमेतन्मदात्मकम् ॥
- 14-053-006a ये चाश्रमेषु वै धर्माश्चतुर्षु विहिता मुने ।
- 14-053-006c दैवानि चैव कर्माणि विद्धि सर्वं मदात्मकम् ॥
- 14-053-007a असच्च सदसच्चैव यद्विश्वं सदसतः परम् ।
- 14-053-007c ततः परं नास्ति चैव देवदेवात्सनातनात् ॥
- 14-053-008a ओंकारप्रभवान्वेदान्विद्धि मां त्वं भृगूद्वह ।
- 14-053-008c यूपं सोमं तथैवेह त्रिदशाप्यायनं मखे ॥
- 14-053-009a होतारमपि हव्यं च विद्धि मां भृगुनन्दन ।
- 14-053-009c अध्वर्युः कल्पकश्चापि हविः परमसंस्कृतम् ॥
- 14-053-010a उद्गाता चापि मां स्तौति गीतघोषैर्महाध्वरे ।
- 14-053-010c प्रायश्चित्तेषु मां ब्रह्मञ्शान्तिमङ्गलवाचकाः ॥
- 14-053-010e स्तुवन्ति विश्वकर्माणं सततं द्विजसत्तमाः ॥
- 14-053-011a विद्धि मह्यं सुतं धर्ममग्रजं द्विजसत्तम ।
- 14-053-011c मानसं दयितं विप्र सर्वभूतदयात्मकम् ॥
- 14-053-012a तत्राहं वर्तमानैश्च निवृत्तैश्चैव मानवैः ।
- 14-053-012c बह्वीः संसरमाणो वै योनीर्हि द्विजसत्तम ॥

14-053-013a	धर्मसंरक्षणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ।
14-053-013c	तैस्तैर्वेषैश्च रूपैश्च त्रिषु लोकेषु भार्गव ॥
14-053-014a	अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रोऽथ प्रभवाप्ययः ।
14-053-014c	भूतग्रामस्य सर्वस्य स्रष्टा संहार एव च ॥
14-053-015a	अधर्मे वर्तमानानां सर्वेषामहमप्युत ।
14-053-015c	धर्मस्य सेतुं बध्नामि चलिते चलिते युगे ॥
14-053-015e	तास्ता योनीः प्रविश्याहं प्रजानां हितकाम्यया ॥
14-053-016a	यदा त्वहं देवयोनौ वर्तामि भृगुनन्दन ।
14-053-016c	तदाहं देववत्सर्वमाचरामि न संशयः ॥
14-053-017a	यदा गन्धर्वयोनौ तु वर्तामि भृगुनन्दन ।
14-053-017c	तदा गन्धर्ववच्चेष्टाः सर्वाश्चेष्टामि भार्गव ॥
14-053-018a	नागयोनौ यदा चैव तदा वर्तामि नागवत् ।
14-053-018c	यक्षराक्षसयोनीश्च यथावद्विचराम्यहम् ॥
14-053-019a	मानुष्ये वर्तमाने तु कृपणं याचिता मया ।
14-053-019c	न च ते जातसंमोहा वचो गृह्णन्ति मे हितम् ॥
14-053-020a	भयं च महदुद्दिश्य त्रासिताः कुरवो मया ।
14-053-020c	क्रुद्धेव भूत्वा च पुनर्यथावदनुदर्शिताः ॥
14-053-021a	तेऽधर्मेणेह संयुक्ताः परीताः कालधर्मणा ।
14-053-021c	धर्मेण निहता युद्धे गताः स्वर्गं न संशयः ॥
14-053-022a	लोकेषु पाण्डवाश्चैव गताः ख्यातिं द्विजोत्तम ।
14-053-022c	एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

14-054-001 उत्तङ्क उवाच

14-054-001a	अभिजानामि जगतः कर्तारं त्वां जनार्दन ।
14-054-001c	नूनं भवत्प्रसादोऽयमिति मे नास्ति संशयः ॥
14-054-002a	चित्तं च सुप्रसन्नं मे त्वद्भावगतमच्युत ।
14-054-002c	विनिवृत्तश्च मे कोप इति विद्धि परंतप ॥
14-054-003a	यदि त्वनुग्रहं कंचित्त्वत्तोऽर्होऽहं जनार्दन ।
14-054-003c	द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं तन्निदर्शय ॥

14-054-004 वैशंपायन उवाच

14-054-004a	ततः स तस्मै प्रीतात्मा दर्शयामास तद्वपुः ।
-------------	--

- 14-054-004c शाश्वतं वैष्णवं धीमान्ददृशे यद्धनंजयः ॥
 14-054-005a स ददर्श महात्मानं विश्वरूपं महाभुजम् ।
 14-054-005c विस्मयं च ययौ विप्रस्तदृष्ट्वा रूपमैश्वरम् ॥
- 14-054-006 उत्तङ्क उवाच**
- 14-054-006a विश्वकर्मन्ममस्तेऽस्तु यस्य ते रूपमीदृशम् ।
 14-054-006c पद्भ्यां ते पृथिवी व्याप्ता शिरसा चावृतं नभः ॥
 14-054-007a द्यावापृथिव्योर्यन्मध्यं जठरेण तदावृतम् ।
 14-054-007c भुजाभ्यामावृताश्चाशास्त्वमिदं सर्वमच्युत ॥
 14-054-008a संहरस्व पुनर्देव रूपमक्षय्यमुत्तमम् ।
 14-054-008c पुनस्त्वां स्वेन रूपेण द्रष्टुमिच्छामि शाश्वतम् ॥

- 14-054-009 वैशंपायन उवाच**
- 14-054-009a तमुवाच प्रसन्नात्मा गोविन्दो जनमेजय ।
 14-054-009c वरं वृणीष्वेति तदा तमुत्तङ्कोऽब्रवीदिदम् ॥
 14-054-010a पर्याप्त एष एवाद्य वरस्त्वत्तो महाद्युते ।
 14-054-010c यत्ते रूपमिदं कृष्ण पश्यामि प्रभवाप्ययम् ॥
 14-054-011a तमब्रवीत्पुनः कृष्णो मा त्वमत्र विचारय ।
 14-054-011c अवश्यमेतत्कर्तव्यममोघं दर्शनं मम ॥

- 14-054-012 उत्तङ्क उवाच**
- 14-054-012a अवश्यकरणीयं वै यद्येतन्मन्यसे विभो ।
 14-054-012c तोयमिच्छामि यत्रेष्टं मरुष्वेतद्धि दुर्लभम् ॥

- 14-054-013 वैशंपायन उवाच**
- 14-054-013a ततः संहृत्य तत्तेजः प्रोवाचोत्तङ्कमीश्वरः ।
 14-054-013c एष्टव्ये सति चिन्त्योऽहमित्युक्त्वा द्वारकां ययौ ॥
 14-054-014a ततः कदाचिद्भगवानुत्तङ्कस्तोयकाङ्क्षया ।
 14-054-014c तृषितः परिचक्राम मरौ सस्मार चाच्युतम् ॥
 14-054-015a ततो दिग्वाससं धीमान्मातङ्गं मलपङ्किनम् ।
 14-054-015c अपश्यत मरौ तस्मिञ्श्वयूथपरिवारितम् ॥
 14-054-016a भीषणं बद्धनिस्त्रिंशं बाणकार्मुकधारिणम् ।
 14-054-016c तस्याधः स्रोतसोऽपश्यद्वारि भूरि द्विजोत्तमः ॥

14-054-017a	स्मरन्नेव च तं प्राह मातङ्गः प्रहसन्निव ।
14-054-017c	एह्युत्तङ्क प्रतीच्छस्व मत्तो वारि भृगूद्वह ॥
14-054-017e	कृपा हि मे सुमहती त्वां दृष्ट्वा तृट्समाहतम् ॥
14-054-018a	इत्युक्तस्तेन स मुनिस्तत्तोयं नाभ्यनन्दत ।
14-054-018c	चिक्षेप च स तं धीमान्वाग्भिरुग्राभिरच्युतम् ॥
14-054-019a	पुनः पुनश्च मातङ्गः पिबस्वेति तमब्रवीत् ।
14-054-019c	न चापिबत्स सक्रोधः क्षुभितेनान्तरात्मना ॥
14-054-020a	स तथा निश्चयात्तेन प्रत्याख्यातो महात्मना ।
14-054-020c	श्वभिः सह महाराज तत्रैवान्तरधीयत ॥
14-054-021a	उत्तङ्कस्तं तथा दृष्ट्वा ततो व्रीडितमानसः ।
14-054-021c	मेने प्रलब्धमात्मानं कृष्णेनामित्रघातिना ॥
14-054-022a	अथ तेनैव मार्गेण शङ्खचक्रगदाधरः ।
14-054-022c	आजगाम महाबाहुरुत्तङ्कश्चैनमब्रवीत् ॥
14-054-023a	न युक्तं तादृशं दातुं त्वया पुरुषसत्तम ।
14-054-023c	सलिलं विप्रमुख्येभ्यो मातङ्गस्रोतसा विभो ॥
14-054-024a	इत्युक्तवचनं धीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
14-054-024c	उत्तङ्कं श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥
14-054-025a	यादृशेनेह रूपेण योग्यं दातुं वृतेन वै ।
14-054-025c	तादृशं खलु मे दत्तं त्वं तु तन्नावबुध्यसे ॥
14-054-026a	मया त्वदर्थमुक्तो हि वज्रपाणिः पुरंदरः ।
14-054-026c	उत्तङ्कायामृतं देहि तोयरूपमिति प्रभुः ॥
14-054-027a	स मामुवाच देवेन्द्रो न मर्त्योऽमर्त्यतां व्रजेत् ।
14-054-027c	अन्यमस्मै वरं देहीत्यसकृद्भृगुनन्दन ॥
14-054-028a	अमृतं देयमित्येव मयोक्तः स शचीपतिः ।
14-054-028c	स मां प्रसाद्य देवेन्द्रः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥
14-054-029a	यदि देयमवश्यं वै मातङ्गोऽहं महाद्युते ।
14-054-029c	भूत्वामृतं प्रदास्यामि भार्गवाय महात्मने ॥
14-054-030a	यद्येवं प्रतिगृह्णाति भार्गवोऽमृतमद्य वै ।
14-054-030c	प्रदातुमेष गच्छामि भार्गवायामृतं प्रभो ॥
14-054-030e	प्रत्याख्यातस्त्वहं तेन न दद्यामिति भार्गव ॥
14-054-031a	स तथा समयं कृत्वा तेन रूपेण वासवः ।

14-054-031c	उपस्थितस्त्वया चापि प्रत्याख्यातोऽमृतं ददत् ॥
14-054-031e	चण्डालरूपी भगवान्सुमहांस्ते व्यतिक्रमः ॥
14-054-032a	यत्तु शक्यं मया कर्तुं भूय एव तवेप्सितम् ।
14-054-032c	तोयेप्सां तव दुर्धर्ष करिष्ये सफलामहम् ॥
14-054-033a	येष्वहःसु तव ब्रह्मन्सलिलेच्छा भविष्यति ।
14-054-033c	तदा मरौ भविष्यन्ति जलपूर्णाः पयोधराः ॥
14-054-034a	रसवच्च प्रदास्यन्ति ते तोयं भृगुनन्दन ।
14-054-034c	उत्तङ्कमेघा इत्युक्ताः ख्यातिं यास्यन्ति चापि ते ॥
14-054-035a	इत्युक्तः प्रीतिमान्विप्रः कृष्णेन स बभूव ह ।
14-054-035c	अद्याप्युत्तङ्कमेघाश्च मरौ वर्षन्ति भारत ॥

14-055-001 जनमेजय उवाच

14-055-001a	उत्तङ्कः केन तपसा संयुक्तः सुमहातपाः ।
14-055-001c	यः शापं दातुकामोऽभूद्विष्णवे प्रभविष्णवे ॥

14-055-002 वैशंपायन उवाच

14-055-002a	उत्तङ्को महता युक्तस्तपसा जनमेजय ।
14-055-002c	गुरुभक्तः स तेजस्वी नान्यं कंचिदपूजयत् ॥
14-055-003a	सर्वेषामृषिपुत्राणामेष चासीन्मनोरथः ।
14-055-003c	औत्तङ्कीं गुरुवृत्तिं वै प्राप्नुयामिति भारत ॥
14-055-004a	गौतमस्य तु शिष्याणां बहूनां जनमेजय ।
14-055-004c	उत्तङ्केऽभ्यधिका प्रीतिः स्नेहश्चैवाभवत्तदा ॥
14-055-005a	स तस्य दमशौचाभ्यां विक्रान्तेन च कर्मणा ।
14-055-005c	सम्यक्चैवोपचारेण गौतमः प्रीतिमानभूत् ॥
14-055-006a	अथ शिष्यसहस्राणि समनुज्ञाय गौतमः ।
14-055-006c	उत्तङ्कं परया प्रीत्या नाभ्यनुज्ञातुमैच्छत् ॥
14-055-007a	तं क्रमेण जरा तात प्रतिपेदे महामुनिम् ।
14-055-007c	न चान्वबुध्यत तदा स मुनिर्गुरुवत्सलः ॥
14-055-008a	ततः कदाचिद्राजेन्द्र काष्ठान्यानयितुं ययौ ।
14-055-008c	उत्तङ्कः काष्ठभारं च महान्तं समुपानयत् ॥
14-055-009a	स तु भाराभिभूतात्मा काष्ठभारमरिदम् ।
14-055-009c	निष्पिपेष क्षितौ राजन्परिश्रान्तो बुभुक्षितः ॥

14-055-010a	तस्य काष्ठे विलग्नाभूज्जटा रूप्यसमप्रभा ।
14-055-010c	ततः काष्ठैः सह तदा पपात धरणीतले ॥
14-055-011a	ततः स भारनिष्पिष्टः क्षुधाविष्टश्च भार्गवः ।
14-055-011c	दृष्ट्वा तां वयसोऽवस्थां रुरोदार्तस्वरं तदा ॥
14-055-012a	ततो गुरुसुता तस्य पद्मपत्रनिभेक्षणा ।
14-055-012c	जग्राहाश्रूणि सुश्रोणी करेण पृथुलोचना ॥
14-055-012e	पितुर्नियोगाद्धर्मज्ञा शिरसावनता तदा ॥
14-055-013a	तस्या निपेततुर्दग्धौ करौ तैरश्रुबिन्दुभिः ।
14-055-013c	न हि तानश्रुपातान्वै शक्ता धारयितुं मही ॥
14-055-014a	गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुत्तङ्कं प्रीतमानसः ।
14-055-014c	कस्मात्तात तवाद्येह शोकोत्तरमिदं मनः ॥
14-055-014e	स स्वैरं ब्रूहि विप्रर्षे श्रोतुमिच्छामि ते वचः ॥

14-055-015 उत्तङ्क उवाच

14-055-015a	भवद्गतेन मनसा भवत्प्रियचिकीर्षया ।
14-055-015c	भवद्भक्तिगतेनेह भवद्भावानुगेन च ॥
14-055-016a	जरेयं नावबुद्धा मे नाभिज्ञातं सुखं च मे ।
14-055-016c	शतवर्षोषितं हि त्वं न मामभ्यनुजानथाः ॥
14-055-017a	भवता ह्यभ्यनुज्ञाताः शिष्याः प्रत्यवरा मया ।
14-055-017c	उपपन्ना द्विजश्रेष्ठ शतशोऽथ सहस्रशः ॥

14-055-018 गौतम उवाच

14-055-018a	त्वत्प्रीतियुक्तेन मया गुरुशुश्रूषया तव ।
14-055-018c	व्यतिक्रामन्महान्कालो नावबुद्धो द्विजर्षभ ॥
14-055-019a	किं त्वद्य यदि ते श्रद्धा गमनं प्रति भार्गव ।
14-055-019c	अनुज्ञां गृह्य मत्तस्त्वं गृहान्गच्छस्व मा चिरम् ॥

14-055-020 उत्तङ्क उवाच

14-055-020a	गुर्वर्थं कं प्रयच्छामि ब्रूहि त्वं द्विजसत्तम ।
14-055-020c	तमुपाकृत्य गच्छेयमनुज्ञातस्त्वया विभो ॥

14-055-021 गौतम उवाच

14-055-021a	दक्षिणा परितोषो वै गुरुणां सद्भिरुच्यते ।
14-055-021c	तव ह्याचरतो ब्रह्मंस्तुष्टोऽहं वै न संशयः ॥

- 14-055-022a इत्थं च परितुष्टं मां विजानीहि भृगूद्वह ।
 14-055-022c युवा षोडशवर्षो हि यदद्य भविता भवान् ॥
 14-055-023a ददामि पत्नीं कन्यां च स्वां ते दुहितरं द्विज ।
 14-055-023c एतामृते हि नान्या वै त्वत्तेजोऽर्हति सेवितुम् ॥
 14-055-024a ततस्तां प्रतिजग्राह युवा भूत्वा यशस्विनीम् ।
 14-055-024c गुरुणा चाभ्यनुज्ञातो गुरुपत्नीमथाब्रवीत् ॥
 14-055-025a किं भवत्यै प्रयच्छामि गुर्वर्थं विनियुङ्क्ष्व माम् ।
 14-055-025c प्रियं हि तव काङ्क्षामि प्राणैरपि धनैरपि ॥
 14-055-026a यद्दुर्लभं हि लोकेऽस्मिन्नतन्मत्यद्भुतं भवेत् ।
 14-055-026c तदानयेयं तपसा न हि मेऽत्रास्ति संशयः ॥

14-055-027 अहल्योवाच

- 14-055-027a परितुष्टास्मि ते पुत्र नित्यं भगवता सह ।
 14-055-027c पर्याप्तये तद्भद्रं ते गच्छ तात यथेच्छकम् ॥

14-055-028 वैशंपायन उवाच

- 14-055-028a उत्तङ्कस्तु महाराज पुनरेवाब्रवीद्वचः ।
 14-055-028c आज्ञापयस्व मां मातः कर्तव्यं हि प्रियं तव ॥

14-055-029 अहल्योवाच

- 14-055-029a सौदासपत्न्या विदिते दिव्ये वै मणिकुण्डले ।
 14-055-029c ते समानय भद्रं ते गुर्वर्थः सुकृतो भवेत् ॥
 14-055-030a स तथेति प्रतिश्रुत्य जगाम जनमेजय ।
 14-055-030c गुरुपत्नीप्रियार्थं वै ते समानयितुं तदा ॥
 14-055-031a स जगाम ततः शीघ्रमुत्तङ्को ब्राह्मणर्षभः ।
 14-055-031c सौदासं पुरुषादं वै भिक्षितुं मणिकुण्डले ॥
 14-055-032a गौतमस्त्वब्रवीत्पत्नीमुत्तङ्को नाद्य दृश्यते ।
 14-055-032c इति पृष्ट्वा तमाचष्ट कुण्डलार्थं गतं तु वै ॥
 14-055-033a ततः प्रोवाच पत्नीं स न ते सम्यगिदं कृतम् ।
 14-055-033c शप्तः स पार्थिवो नूनं ब्राह्मणं तं वधिष्यति ॥

14-055-034 अहल्योवाच

- 14-055-034a अजानन्त्या नियुक्तः स भगवन्ब्राह्मणोऽद्य मे ।
 14-055-034c भवत्प्रसादान्न भयं किञ्चित्तस्य भविष्यति ॥

- 14-055-035a इत्युक्तः प्राह तां पत्नीमेवमस्त्विति गौतमः ।
 14-055-035c उत्तङ्कोऽपि वने शून्ये राजानं तं ददर्श ह ॥
- 14-056-001 वैशंपायन उवाच**
- 14-056-001a स तं दृष्ट्वा तथाभूतं राजानं घोरदर्शनम् ।
 14-056-001c दीर्घश्मश्रुधरं नृणां शोणितेन समुक्षितम् ॥
 14-056-002a चकार न व्यथां विप्रो राजा त्वेनमथाब्रवीत् ।
 14-056-002c प्रत्युत्थाय महातेजा भयकर्ता यमोपमः ॥
 14-056-003a दिष्ट्या त्वमसि कल्याण षष्ठे काले ममान्तिकम् ।
 14-056-003c भक्षं मृगयमाणस्य संप्राप्तो द्विजसत्तम ॥
- 14-056-004 उत्तङ्क उवाच**
- 14-056-004a राजन्गुर्वर्थिनं विद्धि चरन्तं मामिहागतम् ।
 14-056-004c न च गुर्वर्थमुद्युक्तं हिंस्यमाहुर्मनीषिणः ॥
- 14-056-005 राजोवाच**
- 14-056-005a षष्ठे काले ममाहारो विहितो द्विजसत्तम ।
 14-056-005c न च शक्यः समुत्स्रष्टुं क्षुधितेन मयाद्य वै ॥
- 14-056-006 उत्तङ्क उवाच**
- 14-056-006a एवमस्तु महाराज समयः क्रियतां तु मे ।
 14-056-006c गुर्वर्थमभिनिर्वर्त्य पुनरेष्यामि ते वशम् ॥
 14-056-007a संश्रुतश्च मया योऽर्थो गुरवे राजसत्तम ।
 14-056-007c त्वदधीनः स राजेन्द्र तं त्वा भिक्षे नरेश्वर ॥
 14-056-008a ददासि विप्रमुख्येभ्यस्त्वं हि रत्नानि सर्वशः ।
 14-056-008c दाता त्वं च नरव्याघ्र पात्रभूतः क्षिताविह ॥
 14-056-008e पात्रं प्रतिग्रहे चापि विद्धि मां नृपसत्तम ॥
 14-056-009a उपाकृत्य गुरोरर्थं त्वदायत्तमरिंदम ।
 14-056-009c समयेनेह राजेन्द्र पुनरेष्यामि ते वशम् ॥
 14-056-010a सत्यं ते प्रतिजानामि नात्र मिथ्यास्ति किंचन ।
 14-056-010c अनृतं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥
- 14-056-011 सौदास उवाच**
- 14-056-011a यदि मत्तस्त्वदायत्तो गुर्वर्थः कृत एव सः ।

14-056-011c यदि चास्मि प्रतिग्राह्यः सांप्रतं तद्ब्रवीहि मे ॥

14-056-012 उत्तङ्क उवाच

14-056-012a प्रतिग्राह्यो मतो मे त्वं सदैव पुरुषर्षभ ।

14-056-012c सोऽहं त्वामनुसंप्राप्तो भिक्षितुं मणिकुण्डले ॥

14-056-013 सौदास उवाच

14-056-013a पत्न्यास्ते मम विप्रर्षे रुचिरे मणिकुण्डले ।

14-056-013c वरयार्थं त्वमन्यं वै तं ते दास्यामि सुव्रत ॥

14-056-014 उत्तङ्क उवाच

14-056-014a अलं ते व्यपदेशेन प्रमाणं यदि ते वयम् ।

14-056-014c प्रयच्छ कुण्डले मे त्वं सत्यवाग्भव पार्थिव ॥

14-056-015 वैशंपायन उवाच

14-056-015a इत्युक्तस्त्वब्रवीद्राजा तमुत्तङ्कं पुनर्वचः ।

14-056-015c गच्छ मद्वचनाद्देवीं ब्रूहि देहीति सत्तम ॥

14-056-016a सैवमुक्ता त्वया नूनं मद्वाक्येन शुचिस्मिता ।

14-056-016c प्रदास्यति द्विजश्रेष्ठ कुण्डले ते न संशयः ॥

14-056-017 उत्तङ्क उवाच

14-056-017a क्व पत्नी भवतः शक्या मया द्रष्टुं नरेश्वर ।

14-056-017c स्वयं वापि भवान्पत्नीं किमर्थं नोपसर्पति ॥

14-056-018 सौदास उवाच

14-056-018a द्रक्ष्यते तां भवानद्य कस्मिंश्चिद्वननिङ्गरी ।

14-056-018c षष्ठे काले न हि मया सा शक्या द्रष्टुमद्य वै ॥

14-056-019a उत्तङ्कस्तु तथोक्तः स जगाम भरतर्षभ ।

14-056-019c मदयन्तीं च दृष्ट्वा सोऽज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ॥

14-056-020a सौदासवचनं श्रुत्वा ततः सा पृथुलोचना ।

14-056-020c प्रत्युवाच महाबुद्धिमुत्तङ्कं जनमेजय ॥

14-056-021a एवमेतन्महाब्रह्मन्नानृतं वदसेऽनघ ।

14-056-021c अभिज्ञानं तु किञ्चित्त्वं समानेतुमिहार्हसि ॥

14-056-022a इमे हि दिव्ये मणिकुण्डले मे; देवाश्च यक्षाश्च महोरगाश्च ।

14-056-022c तैस्तैरुपायैः परिहर्तुकामा; शिछद्रेषु नित्यं परितर्कयन्ति ॥

- 14-056-023a निक्षिप्तमेतद्भुवि पन्नगास्तु; रत्नं समासाद्य परामृषेयुः ।
 14-056-023c यक्षास्तथोच्छिष्टधृतं सुराश्च; निद्रावशं त्वा परिधर्षयेयुः ॥
 14-056-024a छिद्रेष्वेतेषु हि सदा ह्यधृष्येषु द्विजर्षभ ।
 14-056-024c देवराक्षसनागानामप्रमत्तेन धार्यते ॥
 14-056-025a स्यन्देते हि दिवा रुक्मं रात्रौ च द्विजसत्तम ।
 14-056-025c नक्तं नक्षत्रताराणां प्रभामाक्षिप्य वर्तते ॥
 14-056-026a एते ह्यामुच्य भगवन्क्षुत्पिपासाभयं कुतः ।
 14-056-026c विषाग्निश्चापदेभ्यश्च भयं जातु न विद्यते ॥
 14-056-027a ह्रस्वेन चैते आमुक्ते भवतो ह्रस्वके तदा ।
 14-056-027c अनुरूपेण चामुक्ते तत्प्रमाणे हि जायतः ॥
 14-056-028a एवंविधे ममैते वै कुण्डले परमार्चिते ।
 14-056-028c त्रिषु लोकेषु विख्याते तदभिज्ञानमानय ॥

14-057-001 वैशंपायन उवाच

- 14-057-001a स मित्रसहमासाद्य त्वभिज्ञानमयाचत ।
 14-057-001c तस्मै ददावभिज्ञानं स चेक्ष्वाकुवरस्तदा ॥

14-057-002 सौदास उवाच

- 14-057-002a न चैवैषा गतिः क्षेम्या न चान्या विद्यते गतिः ।
 14-057-002c एतन्मे मतमाज्ञाय प्रयच्छ मणिकुण्डले ॥

14-057-003 वैशंपायन उवाच

- 14-057-003a इत्युक्तस्तामुत्तङ्कस्तु भर्तुर्वाक्यमथाब्रवीत् ।
 14-057-003c श्रुत्वा च सा ततः प्रादात्तस्मै ते मणिकुण्डले ॥
 14-057-004a अवाप्य कुण्डले ते तु राजानं पुनरब्रवीत् ।
 14-057-004c किमेतद्गुह्यवचनं श्रोतुमिच्छामि पार्थिव ॥

14-057-005 सौदास उवाच

- 14-057-005a प्रजा निसर्गाद्विप्रान्वै क्षत्रियाः पूजयन्ति ह ।
 14-057-005c विप्रेभ्यश्चापि बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्ति नः ॥
 14-057-006a सोऽहं द्विजेभ्यः प्रणतो विप्रादोषमवाप्तवान् ।
 14-057-006c गतिमन्यां न पश्यामि मदयन्तीसहायवान् ॥
 14-057-006e स्वर्गद्वारस्य गमने स्थाने चेह द्विजोत्तम ॥
 14-057-007a न हि राज्ञा विशेषेण विरुद्धेन द्विजातिभिः ।

- 14-057-007c शक्यं नृलोके संस्थातुं प्रेत्य वा सुखमेधितुम् ॥
 14-057-008a तदिष्टे ते मयैवैते दत्ते स्वे मणिकुण्डले ।
 14-057-008c यः कृतस्तेऽद्य समयः सफलं तं कुरुष्व मे ॥

14-057-009 उत्तङ्क उवाच

- 14-057-009a राजंस्तथेह कर्तास्मि पुनरेष्यामि ते वशम् ।
 14-057-009c प्रश्नं तु कंचित्प्रष्टुं त्वां व्यवसिष्ये परंतप ॥

14-057-010 सौदास उवाच

- 14-057-010a ब्रूहि विप्र यथाकामं प्रतिवक्तास्मि ते वचः ।
 14-057-010c छेत्तास्मि संशयं तेऽद्य न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥

14-057-011 उत्तङ्क उवाच

- 14-057-011a प्राहुर्वाक्संगतं मित्रं धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।
 14-057-011c मित्रेषु यश्च विषमः स्तेन इत्येव तं विदुः ॥
 14-057-012a स भवान्मित्रतामद्य संप्राप्तो मम पार्थिव ।
 14-057-012c स मे बुद्धिं प्रयच्छस्व समां बुद्धिमतां वर ॥
 14-057-013a अवाप्तार्थोऽहमद्येह भवांश्च पुरुषादकः ।
 14-057-013c भवत्सकाशमागन्तुं क्षमं मम न वेति वा ॥

14-057-014 सौदास उवाच

- 14-057-014a क्षमं चेदिह वक्तव्यं मया द्विजवरोत्तम ।
 14-057-014c मत्समीपं द्विजश्रेष्ठ नागन्तव्यं कथंचन ॥
 14-057-015a एवं तव प्रपश्यामि श्रेयो भृगुकुलोद्वह ।
 14-057-015c आगच्छतो हि ते विप्र भवेन्मृत्युरसंशयम् ॥

14-057-016 वैशंपायन उवाच

- 14-057-016a इत्युक्तः स तदा राज्ञा क्षमं बुद्धिमता हितम् ।
 14-057-016c समनुज्ञाप्य राजानमहल्यां प्रति जग्मिवान् ॥
 14-057-017a गृहीत्वा कुण्डले दिव्ये गुरुपत्न्याः प्रियंकरः ।
 14-057-017c जवेन महता प्रायाद्रौतमस्याश्रमं प्रति ॥
 14-057-018a यथा तयो रक्षणं च मदयन्त्याभिभाषितम् ।
 14-057-018c तथा ते कुण्डले बद्ध्वा तथा कृष्णाजिनेऽनयत् ॥
 14-057-019a स कस्मिंश्चित्क्षुधाविष्टः फलभारसमन्वितम् ।

- 14-057-019c बिल्वं ददर्श कस्मिंश्चिदारुरोह क्षुधान्वितः ॥
 14-057-020a शाखास्वासज्य तस्यैव कृष्णाजिनमरिंदम ।
 14-057-020c यस्मिंस्ते कुण्डले बद्धे तदा द्विजवरेण वै ॥
 14-057-021a विशीर्णबन्धने तस्मिन्नाते कृष्णाजिने महीम् ।
 14-057-021c अपश्यद्भुजगः कश्चित्ते तत्र मणिकुण्डले ॥
 14-057-022a ऐरावतकुलोत्पन्नः शीघ्रो भूत्वा तदा स वै ।
 14-057-022c विदश्यास्येन वल्मीकं विवेशाथ स कुण्डले ॥
 14-057-023a ह्रियमाणे तु दृष्ट्वा स कुण्डले भुजगेन ह ।
 14-057-023c पपात वृक्षात्सोद्वेगो दुःखात्परमकोपनः ॥
 14-057-024a स दण्डकाष्ठमादाय वल्मीकमखनत्तदा ।
 14-057-024c क्रोधामर्षाभितप्ताङ्गस्ततो वै द्विजपुंगवः ॥
 14-057-025a तस्य वेगमसह्यं तमसहन्ती वसुंधरा ।
 14-057-025c दण्डकाष्ठाभिनुन्नाङ्गी चचाल भृशमातुरा ॥
 14-057-026a ततः खनत एवाथ विप्रर्षेर्धरणीतलम् ।
 14-057-026c नागलोकस्य पन्थानं कर्तुकामस्य निश्चयात् ॥
 14-057-027a रथेन हरियुक्तेन तं देशमुपजग्मिवान् ।
 14-057-027c वज्रपाणिर्महातेजा ददर्श च द्विजोत्तमम् ॥
 14-057-028a स तु तं ब्राह्मणो भूत्वा तस्य दुःखेन दुःखितः ।
 14-057-028c उत्तङ्कमब्रवीत्तात नैतच्छक्यं त्वयेति वै ॥
 14-057-029a इतो हि नागलोको वै योजनानि सहस्रशः ।
 14-057-029c न दण्डकाष्ठसाध्यं च मन्ये कार्यमिदं तव ॥

14-057-030 उत्तङ्क उवाच

- 14-057-030a नागलोके यदि ब्रह्मन्न शक्ये कुण्डले मया ।
 14-057-030c प्राप्तुं प्राणान्विमोक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम ॥
 14-057-031a यदा स नाशकत्तस्य निश्चयं कर्तुमन्यथा ।
 14-057-031c वज्रपाणिस्तदा दण्डं वज्रास्त्रेण युयोज ह ॥
 14-057-032a ततो वज्रप्रहारैस्तैर्दार्यमाणा वसुंधरा ।
 14-057-032c नागलोकस्य पन्थानमकरोज्जनमेजय ॥
 14-057-033a स तेन मार्गेण तदा नागलोकं विवेश ह ।
 14-057-033c ददर्श नागलोकं च योजनानि सहस्रशः ॥
 14-057-034a प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्मणिमुक्ताभ्यलंकृतैः ।

- 14-057-034c उपपन्नं महाभाग शातकुम्भमयैस्तथा ॥
- 14-057-035a वापीः स्फटिकसोपाना नदीश्च विमलोदकाः ।
- 14-057-035c ददर्श वृक्षांश्च बहून्नानाद्विजगणायुतान् ॥
- 14-057-036a तस्य लोकस्य च द्वारं ददर्श स भृगूद्वहः ।
- 14-057-036c पञ्चयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ॥
- 14-057-037a नागलोकमुत्तङ्कस्तु प्रेक्ष्य दीनोऽभवत्तदा ।
- 14-057-037c निराशश्चाभवत्तात कुण्डलाहरणे पुनः ॥
- 14-057-038a तत्र प्रोवाच तुरगस्तं कृष्णश्चेतवालधिः ।
- 14-057-038c ताम्रास्यनेत्रः कौरव्य प्रज्वलन्निव तेजसा ॥
- 14-057-039a धमस्वापानमेतन्मे ततस्त्वं विप्र लप्स्यसे ।
- 14-057-039c ऐरावतसुतेनेह तवानीते हि कुण्डले ॥
- 14-057-040a मा जुगुप्सां कृथाः पुत्र त्वमत्रार्थे कथंचन ।
- 14-057-040c त्वयैतद्धि समाचीर्णं गौतमस्याश्रमे तदा ॥

14-057-041 उत्तङ्क उवाच

- 14-057-041a कथं भवन्तं जानीयामुपाध्यायाश्रमं प्रति ।
- 14-057-041c यन्मया चीर्णपूर्वं च श्रोतुमिच्छामि तद्ध्यहम् ॥

14-057-042 अश्व उवाच

- 14-057-042a गुरोर्गुरुं मां जानीहि ज्वलितं जातवेदसम् ।
- 14-057-042c त्वया ह्यहं सदा वत्स गुरोरर्थेऽभिपूजितः ॥
- 14-057-043a सततं पूजितो विप्र शुचिना भृगुनन्दन ।
- 14-057-043c तस्माच्छ्रेयो विधास्यामि तवैवं कुरु मा चिरम् ॥
- 14-057-044a इत्युक्तः स तथाकार्षीदुत्तङ्कश्चित्रभानुना ।
- 14-057-044c घृतार्चिः प्रीतिमांश्चापि प्रजज्वाल दिधक्षया ॥
- 14-057-045a ततोऽस्य रोमकूपेभ्यो ध्मायमानस्य भारत ।
- 14-057-045c घनः प्रादुरभूद्धूमो नागलोकभयावहः ॥
- 14-057-046a तेन धूमेन सहसा वर्धमानेन भारत ।
- 14-057-046c नागलोके महाराज न प्रज्ञायत किंचन ॥
- 14-057-047a हाहाकृतमभूत्सर्वमैरावतनिवेशनम् ।
- 14-057-047c वासुकिप्रमुखानां च नागानां जनमेजय ॥
- 14-057-048a न प्रकाशन्त वेश्मानि धूमरुद्धानि भारत ।

- 14-057-048c नीहारसंवृतानीव वनानि गिरयस्तथा ॥
 14-057-049a ते धूमरक्तनयना वह्नितेजोभितापिताः ।
 14-057-049c आजग्मुर्निश्चयं ज्ञातुं भार्गवस्यातितेजसः ॥
 14-057-050a श्रुत्वा च निश्चयं तस्य महर्षेस्तिग्मतेजसः ।
 14-057-050c संभ्रान्तमनसः सर्वे पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥
 14-057-051a सर्वे प्राञ्जलयो नागा वृद्धबालपुरोगमाः ।
 14-057-051c शिरोभिः प्रणिपत्योचुः प्रसीद भगवन्निति ॥
 14-057-052a प्रसाद्य ब्राह्मणं ते तु पाद्यमर्घ्यं निवेद्य च ।
 14-057-052c प्रायच्छन्कुण्डले दिव्ये पन्नगाः परमार्चिते ॥
 14-057-053a ततः संपूजितो नागैस्तत्रोत्तङ्कः प्रतापवान् ।
 14-057-053c अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा जगाम गुरुसद्य तत् ॥
 14-057-054a स गत्वा त्वरितो राजन्नौतमस्य निवेशनम् ।
 14-057-054c प्रायच्छत्कुण्डले दिव्ये गुरुपत्न्यै तदानघ ॥
 14-057-055a एवं महात्मना तेन त्रीँल्लोकाञ्जनमेजय ।
 14-057-055c परिक्रम्याहृते दिव्ये ततस्ते मणिकुण्डले ॥
 14-057-056a एवंप्रभावः स मुनिरुत्तङ्को भरतर्षभ ।
 14-057-056c परेण तपसा युक्तो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

14-058-001 जनमेजय उवाच

- 14-058-001a उत्तङ्काय वरं दत्त्वा गोविन्दो द्विजसत्तम ।
 14-058-001c अत ऊर्ध्वं महाबाहुः किं चकार महायशाः ॥

14-058-002 वैशंपायन उवाच

- 14-058-002a दत्त्वा वरमुत्तङ्काय प्रायात्सात्यकिना सह ।
 14-058-002c द्वारकामेव गोविन्दः शीघ्रवेगैर्महाहयैः ॥
 14-058-003a सरांसि च नदीश्चैव वनानि विविधानि च ।
 14-058-003c अतिक्रम्य ससादाथ रम्यां द्वारवतीं पुरीम् ॥
 14-058-004a वर्तमाने महाराज महे रैवतकस्य च ।
 14-058-004c उपायात्पुण्डरीकाक्षो युयुधानानुगस्तदा ॥
 14-058-005a अलंकृतस्तु स गिरिर्नानारूपविचित्रितैः ।
 14-058-005c बभौ रुक्ममयैः काशैः सर्वतः पुरुषर्षभ ॥
 14-058-006a काञ्चनस्रग्भिरग्न्याभिः सुमनोभिस्तथैव च ।

14-058-006c	वासोभिश्च महाशैलः कल्पवृक्षैश्च सर्वशः ॥
14-058-007a	दीपवृक्षैश्च सौवर्णैरभीक्षणमुपशोभितः ।
14-058-007c	गुहानिर्झरदेशेषु दिवाभूतो बभूव ह ॥
14-058-008a	पताकाभिर्विचित्राभिः सघण्टाभिः समन्ततः ।
14-058-008c	पुंभिः स्त्रीभिश्च संघुष्टः प्रगीत इव चाभवत् ॥
14-058-008e	अतीव प्रेक्षणीयोऽभून्मेरुर्मुनिगणैरिव ॥
14-058-009a	मत्तानां हृष्टरूपाणां स्त्रीणां पुंसां च भारत ।
14-058-009c	गायतां पर्वतेन्द्रस्य दिवस्पृगिव निस्वनः ॥
14-058-010a	प्रमत्तमत्तसंमत्तक्ष्वेडितोत्कृष्टसंकुला ।
14-058-010c	तथा किलकिलाशब्दैर्भूरभूत्सुमनोहरा ॥
14-058-011a	विपणापणवात्रम्यो भक्ष्यभोज्यविहारवान् ।
14-058-011c	वस्त्रमाल्योत्करयुतो वीणावेणुमृदङ्गवान् ॥
14-058-012a	सुरामैरेयमिश्रेण भक्ष्यभोज्येन चैव ह ।
14-058-012c	दीनान्धकृपणादिभ्यो दीयमानेन चानिशम् ॥
14-058-012e	बभौ परमकल्याणो महस्तस्य महागिरेः ॥
14-058-013a	पुण्यावसथवान्वीर पुण्यकृद्धिर्निषेवितः ।
14-058-013c	विहारो वृष्णिवीराणां महे रैवतकस्य ह ॥
14-058-013e	स नगो वेश्मसंकीर्णो देवलोक इवाबभौ ॥
14-058-014a	तदा च कृष्णसांनिध्यमासाद्य भरतर्षभ ।
14-058-014c	शक्रसद्यप्रतीकाशो बभूव स हि शैलराट् ॥
14-058-015a	ततः संपूज्यमानः स विवेश भवनं शुभम् ।
14-058-015c	गोविन्दः सात्यकिश्चैव जगाम भवनं स्वकम् ॥
14-058-016a	विवेश च स हृष्टात्मा चिरकालप्रवासकः ।
14-058-016c	कृत्वा नसुकरं कर्म दानवेष्विव वासवः ॥
14-058-017a	उपयातं तु वाष्प्यं भोजवृण्यन्धकास्तदा ।
14-058-017c	अभ्यगच्छन्महात्मानं देवा इव शतक्रतुम् ॥
14-058-018a	स तानभ्यर्च्य मेधावी पृष्ट्वा च कुशलं तदा ।
14-058-018c	अभ्यवादयत प्रीतः पितरं मातरं तथा ॥
14-058-019a	ताभ्यां च संपरिष्वक्तः सान्त्वितश्च महाभुजः ।
14-058-019c	उपोपविष्टस्तैः सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः ॥
14-058-020a	स विश्रान्तो महातेजाः कृतपादावसेचनः ।

14-058-020c कथयामास तं कृष्णः पृष्टः पित्रा महाहवम् ॥

14-059-001 **वासुदेव उवाच**

14-059-001a श्रुतवानस्मि वाष्ण्येय संग्रामं परमाद्भुतम् ।

14-059-001c नराणां वदतां पुत्र कथोद्धातेषु नित्यशः ॥

14-059-002a त्वं तु प्रत्यक्षदर्शी च कार्यज्ञश्च महाभुज ।

14-059-002c तस्मात्प्रब्रूहि संग्रामं याथातथ्येन मेऽनघ ॥

14-059-003a यथा तदभवद्युद्धं पाण्डवानां महात्मनाम् ।

14-059-003c भीष्मकर्णकृपद्रोणशल्यादिभिरनुत्तमम् ॥

14-059-004a अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणामनेकशः ।

14-059-004c नानावेषाकृतिमतां नानादेशनिवासिनाम् ॥

14-059-005a इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षः पित्रा मातुस्तदन्तिके ।

14-059-005c शशंस कुरुवीराणां संग्रामे निधनं यथा ॥

14-059-006 **वासुदेव उवाच**

14-059-006a अत्यद्भुतानि कर्माणि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।

14-059-006c बहुलत्वान्न संख्यातुं शक्यान्यब्दशतैरपि ॥

14-059-007a प्राधान्यतस्तु गदतः समासेनैव मे शृणु ।

14-059-007c कर्माणि पृथिवीशानां यथावदमरद्युते ॥

14-059-008a भीष्मः सेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः ।

14-059-008c कौरव्यः कौरवेयाणां देवानामिव वासवः ॥

14-059-009a शिखण्डी पाण्डुपुत्राणां नेता सप्तचमूपतिः ।

14-059-009c बभूव रक्षितो धीमान्धीमता सव्यसाचिना ॥

14-059-010a तेषां तदभवद्युद्धं दशाहानि महात्मनाम् ।

14-059-010c कुरूणां पाण्डवानां च सुमहद्रोमहर्षणम् ॥

14-059-011a ततः शिखण्डी गाङ्गेयमयुध्यन्तं महाहवे ।

14-059-011c जघान बहुभिर्बाणैः सह गाण्डीवधन्वना ॥

14-059-012a अकरोत्स ततः कालं शरतल्पगतो मुनिः ।

14-059-012c अयनं दक्षिणं हित्वा संप्राप्ते चोत्तरायणे ॥

14-059-013a ततः सेनापतिरभूद्द्रोणोऽस्त्रविदुषां वरः ।

14-059-013c प्रवीरः कौरवेन्द्रस्य काव्यो दैत्यपतेरिव ॥

14-059-014a अक्षौहिणीभिः शिष्टाभिर्नवभिर्द्विजसत्तमः ।

14-059-014c	संवृतः समरश्लाघी गुप्तः कृपवृषादिभिः ॥
14-059-015a	धृष्टद्युम्नस्त्वभून्नेता पाण्डवानां महास्रवित् ।
14-059-015c	गुप्तो भीमेन तेजस्वी मित्रेण वरुणो यथा ॥
14-059-016a	पञ्चसेनापरिवृतो द्रोणप्रेप्सुर्महामनाः ।
14-059-016c	पितुर्निकारान्संस्मृत्य रणे कर्माकरोन्महत् ॥
14-059-017a	तस्मिंस्ते पृथिवीपाला द्रोणपार्षतसंगरे ।
14-059-017c	नानादिगागता वीराः प्रायशो निधनं गताः ॥
14-059-018a	दिनानि पञ्च तद्युद्धमभूत्परमदारुणम् ।
14-059-018c	ततो द्रोणः परिश्रान्तो धृष्टद्युम्नवशं गतः ॥
14-059-019a	ततः सेनापतिरभूत्कर्णो दौर्योधने बले ।
14-059-019c	अक्षौहिणीभिः शिष्टाभिर्वृतः पञ्चभिराहवे ॥
14-059-020a	तिस्रस्तु पाण्डुपुत्राणां चम्बो बीभत्सुपालिताः ।
14-059-020c	हतप्रवीरभूयिष्ठा बभूवुः समवस्थिताः ॥
14-059-021a	ततः पार्थ समासाद्य पतंग इव पावकम् ।
14-059-021c	पञ्चत्वमगमत्सौतिर्द्वितीयेऽहनि दारुणे ॥
14-059-022a	हते कर्णे तु कौरव्या निरुत्साहा हतौजसः ।
14-059-022c	अक्षौहिणीभिस्तिसृभिर्मद्रेशं पर्यवारयन् ॥
14-059-023a	हतवाहनभूयिष्ठाः पाण्डवास्तु युधिष्ठिरम् ।
14-059-023c	अक्षौहिण्या निरुत्साहाः शिष्ट्या पर्यवारयन् ॥
14-059-024a	अवधीन्मद्राजानं कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
14-059-024c	तस्मिंस्तथार्धदिवसे कर्म कृत्वा सुदुष्करम् ॥
14-059-025a	हते शल्ये तु शकुनिं सहदेवो महामनाः ।
14-059-025c	आहर्तारं कलेस्तस्य जघानामितविक्रमः ॥
14-059-026a	निहते शकुनौ राजा धार्तराष्ट्रः सुदुर्मनाः ।
14-059-026c	अपाक्रामद्गदापाणिर्हतभूयिष्ठसैनिकः ॥
14-059-027a	तमन्वधावत्संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
14-059-027c	हृदे द्वैपायने चापि सलिलस्थं ददर्श तम् ॥
14-059-028a	ततः शिष्टेन सैन्येन समन्तात्परिवार्य तम् ।
14-059-028c	उपोपविविशुर्हृष्टा हृदस्थं पञ्च पाण्डवाः ॥
14-059-029a	विगाह्य सलिलं त्वाशु वाग्बाणैर्भृशविक्षतः ।
14-059-029c	उत्थाय स गदापाणिर्युद्धाय समुपस्थितः ॥

14-059-030a	ततः स निहतो राजा धार्तराष्ट्रो महामृधे ।
14-059-030c	भीमसेनेन विक्रम्य पश्यतां पृथिवीक्षिताम् ॥
14-059-031a	ततस्तत्पाण्डवं सैन्यं संसुप्तं शिबिरे निशि ।
14-059-031c	निहतं द्रोणपुत्रेण पितुर्वधममृष्यता ॥
14-059-032a	हतपुत्रा हतबला हतमित्रा मया सह ।
14-059-032c	युयुधानद्वितीयेन पञ्च शिष्टाः स्म पाण्डवाः ॥
14-059-033a	सहैव कृपभोजाभ्यां द्रौणिर्युद्धादमुच्यत ।
14-059-033c	युयुत्सुश्चापि कौरव्यो मुक्तः पाण्डवसंश्रयात् ॥
14-059-034a	निहते कौरवेन्द्रे च सानुबन्धे सुयोधने ।
14-059-034c	विदुरः संजयश्चैव धर्मराजमुपस्थितौ ॥
14-059-035a	एवं तदभवद्युद्धमहान्यष्टादश प्रभो ।
14-059-035c	यत्र ते पृथिवीपाला निहताः स्वर्गमावसन् ॥

14-059-036 वैशंपायन उवाच

14-059-036a	शृण्वतां तु महाराज कथां तां रोमहर्षणीम् ।
14-059-036c	दुःखहर्षपरिक्लेशा वृष्णीनामभवंस्तदा ॥

14-060-001 वैशंपायन उवाच

14-060-001a	कथयन्नेव तु तदा वासुदेवः प्रतापवान् ।
14-060-001c	महाभारतयुद्धं तत्कथान्ते पितुरग्रतः ॥
14-060-002a	अभिमन्योर्वधं वीरः सोऽत्यक्रामत भारत ।
14-060-002c	अप्रियं वसुदेवस्य मा भूदिति महामनाः ॥
14-060-003a	मा दौहित्रवधं श्रुत्वा वसुदेवो महात्ययम् ।
14-060-003c	दुःखशोकाभिसंतप्तो भवेदिति महामतिः ॥
14-060-004a	सुभद्रा तु तमुत्क्रान्तमात्मजस्य वधं रणे ।
14-060-004c	आचक्ष्व कृष्ण सौभद्रवधमित्यपतद्भुवि ॥
14-060-005a	तामपश्यन्निपतितां वसुदेवः क्षितौ तदा ।
14-060-005c	दृष्ट्वैव च पपातोर्व्यां सोऽपि दुःखेन मूर्छितः ॥
14-060-006a	ततः स दौहित्रवधादुःखशोकसमन्वितः ।
14-060-006c	वसुदेवो महाराज कृष्णं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
14-060-007a	ननु त्वं पुण्डरीकाक्ष सत्यवाग्भुवि विश्रुतः ।
14-060-007c	यदौहित्रवधं मेऽद्य न ख्यापयसि शत्रुहन् ॥

14-060-008a	तद्भागिनेयनिधनं तत्त्वेनाचक्ष्व मे विभो ।
14-060-008c	सदृशाक्षस्तव कथं शत्रुभिर्निहतो रणे ॥
14-060-009a	दुर्मरं बत वाष्ण्येय कालेऽप्राप्ते नृभिः सदा ।
14-060-009c	यत्र मे हृदयं दुःखाच्छतधा न विदीर्यते ॥
14-060-010a	किमब्रवीत्त्वा संग्रामे सुभद्रां मातरं प्रति ।
14-060-010c	मां चापि पुण्डरीकाक्ष चपलाक्षः प्रियो मम ॥
14-060-011a	आह्वं पृष्ठतः कृत्वा कच्चिन्न निहतः परैः ।
14-060-011c	कच्चिन्मुखं न गोविन्द तेनाजौ विकृतं कृतम् ॥
14-060-012a	स हि कृष्ण महातेजाः श्लाघन्निव ममाग्रतः ।
14-060-012c	बालभावेन विजयमात्मनोऽकथयत्प्रभुः ॥
14-060-013a	कच्चिन्न विकृतो बालो द्रोणकर्णकृपादिभिः ।
14-060-013c	धरण्यां निहतः शेते तन्ममाचक्ष्व केशव ॥
14-060-014a	स हि द्रोणं च भीष्मं च कर्णं च रथिनां वरम् ।
14-060-014c	स्पर्धते स्म रणे नित्यं दुहितुः पुत्रको मम ॥
14-060-015a	एवंविधं बहु तदा विलपन्तं सुदुःखितम् ।
14-060-015c	पितरं दुःखिततरो गोविन्दो वाक्यमब्रवीत् ॥
14-060-016a	न तेन विकृतं वक्त्रं कृतं संग्राममूर्धनि ।
14-060-016c	न पृष्ठतः कृतश्चापि संग्रामस्तेन दुस्तरः ॥
14-060-017a	निहत्य पृथिवीपालान्सहस्रशतसंघशः ।
14-060-017c	खेदितो द्रोणकर्णाभ्यां दौःशासनिवशं गतः ॥
14-060-018a	एको ह्येकेन सततं युध्यमानो यदि प्रभो ।
14-060-018c	न स शक्येत संग्रामे निहन्तुमपि वज्रिणा ॥
14-060-019a	समाहूते तु संग्रामे पार्थे संशप्तकैस्तदा ।
14-060-019c	पर्यवार्यत संक्रुद्धैः स द्रोणादिभिराहवे ॥
14-060-020a	ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे पितुः ।
14-060-020c	दौहित्रस्तव वाष्ण्येय दौःशासनिवशं गतः ॥
14-060-021a	नूनं च स गतः स्वर्गं जहि शोकं महामते ।
14-060-021c	न हि व्यसनमासाद्य सीदन्ते सन्नराः क्वचित् ॥
14-060-022a	द्रोणकर्णप्रभृतयो येन प्रतिसमासिताः ।
14-060-022c	रणे महेन्द्रप्रतिमाः स कथं नाप्नुयादिवम् ॥
14-060-023a	स शोकं जहि दुर्धर्ष मा च मन्युवशं गमः ।

14-060-023c	शस्त्रपूतां हि स गतिं गतः परपुरंजयः ॥
14-060-024a	तस्मिंस्तु निहते वीरे सुभद्रेयं स्वसा मम ।
14-060-024c	दुःखार्ताथो पृथां प्राप्य कुररीव ननाद ह ॥
14-060-025a	द्रौपदीं च समासाद्य पर्यपृच्छत दुःखिता ।
14-060-025c	आर्ये क्व दारकाः सर्वे द्रष्टुमिच्छामि तानहम् ॥
14-060-026a	अस्यास्तु वचनं श्रुत्वा सर्वास्ताः कुरुयोषितः ।
14-060-026c	भुजाभ्यां परिगृह्यैनां चुक्रुशुः परमार्तवत् ॥
14-060-027a	उत्तरां चाब्रवीद्भद्रा भद्रे भर्ता क्व ते गतः ।
14-060-027c	क्षिप्रमागमनं मह्यं तस्मै त्वं वेदयस्व ह ॥
14-060-028a	ननु नाम स वैराटि श्रुत्वा मम गिरं पुरा ।
14-060-028c	भवनान्निष्पतत्याशु कस्मान्नाभ्येति ते पतिः ॥
14-060-029a	अभिमन्यो कुशलिनो मातुलास्ते महारथाः ।
14-060-029c	कुशलं चाब्रुवन्सर्वे त्वां युयुत्सुमिहागतम् ॥
14-060-030a	आचक्ष्व मेऽद्य संग्रामं यथापूर्वमरिदम् ।
14-060-030c	कस्मादेव विलपतीं नाद्येह प्रतिभाषसे ॥
14-060-031a	एवमादि तु वाष्णोय्यास्तदस्याः परिदेवितम् ।
14-060-031c	श्रुत्वा पृथा सुदुःखार्ता शनैर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥
14-060-032a	सुभद्रे वासुदेवेन तथा सात्यकिना रणे ।
14-060-032c	पित्रा च पालितो बालः स हतः कालधर्मणा ॥
14-060-033a	ईदृशो मर्त्यधर्मोऽयं मा शुचो यदुनन्दिनि ।
14-060-033c	पुत्रो हि तव दुर्धर्षः संप्राप्तः परमां गतिम् ॥
14-060-034a	कुले महति जातासि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
14-060-034c	मा शुचश्चपलाक्षं त्वं पुण्डरीकनिभेक्षणे ॥
14-060-035a	उत्तरां त्वमवेक्षस्व गर्भिणीं मा शुचः शुभे ।
14-060-035c	पुत्रमेषा हि तस्याशु जनयिष्यति भामिनी ॥
14-060-036a	एवमाश्वासयित्वैनां कुन्ती यदुकुलोद्वह ।
14-060-036c	विहाय शोकं दुर्धर्षं श्राद्धमस्य ह्यकल्पयत् ॥
14-060-037a	समनुज्ञाप्य धर्मज्ञा राजानं भीममेव च ।
14-060-037c	यमौ यमोपमौ चैव ददौ दानान्यनेकशः ॥
14-060-038a	ततः प्रदाय बह्वीर्गा ब्राह्मणेभ्यो यदूद्वह ।
14-060-038c	समहृष्यत वाष्णोयी वैराटीं चाब्रवीदिदम् ॥

- 14-060-039a वैराटि नेह संतापस्त्वया कार्यो यशस्विनि ।
 14-060-039c भर्तारं प्रति सुश्रोणि गर्भस्थं रक्ष मे शिशुम् ॥
 14-060-040a एवमुक्त्वा ततः कुन्ती विरराम महाद्युते ।
 14-060-040c तामनुज्ञाप्य चैवेमां सुभद्रां समुपानयम् ॥
 14-060-041a एवं स निधनं प्राप्तो दौहित्रस्तव माधव ।
 14-060-041c संतापं जहि दुर्धर्ष मा च शोके मनः कृथाः ॥

14-061-001 वैशंपायन उवाच

- 14-061-001a एतच्छ्रुत्वा तु पुत्रस्य वचः शूरात्मजस्तदा ।
 14-061-001c विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ श्राद्धमनुत्तमम् ॥
 14-061-002a तथैव वासुदेवोऽपि स्वस्त्रीयस्य महात्मनः ।
 14-061-002c दयितस्य पितुर्नित्यमकरोदौर्ध्वदेहिकम् ॥
 14-061-003a षष्टिं शतसहस्राणि ब्राह्मणानां महाभुजः ।
 14-061-003c विधिवद्भोजयामास भोज्यं सर्वगुणान्वितम् ॥
 14-061-004a आच्छाद्य च महाबाहुर्धनतृष्णामपानुदत् ।
 14-061-004c ब्राह्मणानां तदा कृष्णस्तदभूद्रोमहर्षणम् ॥
 14-061-005a सुवर्णं चैव गाश्चैव शयनाच्छादनं तथा ।
 14-061-005c दीयमानं तदा विप्राः प्रभूतमिति चाब्रुवन् ॥
 14-061-006a वासुदेवोऽथ दाशार्हो बलदेवः ससात्यकिः ।
 14-061-006c अभिमन्योस्तदा श्राद्धमकुर्वन्सत्यकस्तदा ॥
 14-061-006e अतीव दुःखसंतप्ता न शमं चोपलेभिरे ॥
 14-061-007a तथैव पाण्डवा वीरा नगरे नागसाह्वये ।
 14-061-007c नोपगच्छन्ति वै शान्तिमभिमन्युविनाकृताः ॥
 14-061-008a सुबहूनि च राजेन्द्र दिवसानि विराटजा ।
 14-061-008c नाभुङ्क्त पतिशोकार्ता तदभूत्करुणं महत् ॥
 14-061-008e कुक्षिस्थ एव तस्यास्तु स गर्भः संप्रलीयत ॥
 14-061-009a आजगाम ततो व्यासो ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 14-061-009c आगम्य चाब्रवीद्धीमान्पृथां पृथुललोचनाम् ॥
 14-061-009e उत्तरां च महातेजाः शोकः संत्यज्यतामयम् ॥
 14-061-010a जनिष्यति महातेजाः पुत्रस्तव यशस्विनि ।
 14-061-010c प्रभावाद्वासुदेवस्य मम व्याहरणादपि ॥
 14-061-010e पाण्डवानामयं चान्ते पालयिष्यति मेदिनीम् ॥

- 14-061-011a धनंजयं च संप्रेक्ष्य धर्मराजस्य पश्यतः ।
 14-061-011c व्यासो वाक्यमुवाचेदं हर्षयन्निव भारत ॥
 14-061-012a पौत्रस्तव महाबाहो जनिष्यति महामनाः ।
 14-061-012c पृथ्वीं सागरपर्यन्तां पालयिष्यति चैव ह ॥
 14-061-013a तस्माच्छोकं कुरुश्रेष्ठ जहि त्वमरिकर्शन ।
 14-061-013c विचार्यमत्र न हि ते सत्यमेतद्भविष्यति ॥
 14-061-014a यच्चापि वृष्णिवीरेण कृष्णेन कुरुनन्दन ।
 14-061-014c पुरोक्तं तत्तथा भावि मा तेऽत्रास्तु विचारणा ॥
 14-061-015a विबुधानां गतो लोकानक्षयानात्मनिर्जितान् ।
 14-061-015c न स शोच्यस्त्वया तात न चान्यैः कुरुभिस्तथा ॥
 14-061-016a एवं पितामहेनोक्तो धर्मात्मा स धनंजयः ।
 14-061-016c त्यक्त्वा शोकं महाराज हृष्टरूपोऽभवत्तदा ॥
 14-061-017a पितापि तव धर्मज्ञ गर्भे तस्मिन्महामते ।
 14-061-017c अवर्धत यथाकालं शुक्लपक्षे यथा शशी ॥
 14-061-018a ततः संचोदयामास व्यासो धर्मात्मजं नृपम् ।
 14-061-018c अश्वमेधं प्रति तदा ततः सोऽन्तर्हितोऽभवत् ॥
 14-061-019a धर्मराजोऽपि मेधावी श्रुत्वा व्यासस्य तद्वचः ।
 14-061-019c वित्तोपनयने तात चकार गमने मतिम् ॥

14-062-001 जनमेजय उवाच

- 14-062-001a श्रुत्वैतद्वचनं ब्रह्मन्व्यासेनोक्तं महात्मना ।
 14-062-001c अश्वमेधं प्रति तदा किं नृपः प्रचकार ह ॥
 14-062-002a रत्नं च यन्मरुत्तेन निहितं पृथिवीतले ।
 14-062-002c तदवाप कथं चेति तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥

14-062-003 वैशंपायन उवाच

- 14-062-003a श्रुत्वा द्वैपायनवचो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 14-062-003c भ्रातृन्सर्वान्समानाय्य काले वचनमब्रवीत् ॥
 14-062-003e अर्जुनं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ यमावपि ॥
 14-062-004a श्रुतं वो वचनं वीराः सौहृदाद्यन्महात्मना ।
 14-062-004c कुरूणां हितकामेन प्रोक्तं कृष्णेन धीमता ॥
 14-062-005a तपोवृद्धेन महता सुहृदां भूतिमिच्छता ।

14-062-005c	गुरुणा धर्मशीलेन व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥
14-062-006a	भीष्मेण च महाप्राज्ञ गोविन्देन च धीमता ।
14-062-006c	संस्मृत्य तदहं सम्यक्कर्तुमिच्छामि पाण्डवाः ॥
14-062-007a	आयत्यां च तदात्वे च सर्वेषां तद्धि नो हितम् ।
14-062-007c	अनुबन्धे च कल्याणं यद्वचो ब्रह्मवादिनः ॥
14-062-008a	इयं हि वसुधा सर्वा क्षीणरत्ना कुरूद्वहाः ।
14-062-008c	तच्चाचष्ट बहु व्यासो मरुत्तस्य धनं नृपाः ॥
14-062-009a	यद्येतद्वो बहुमतं मन्यध्वं वा क्षमं यदि ।
14-062-009c	तदानयामहे सर्वे कथं वा भीम मन्यसे ॥
14-062-010a	इत्युक्तवाक्ये नृपतौ तदा कुरुकुलोद्वह ।
14-062-010c	भीमसेनो नृपश्रेष्ठं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥
14-062-011a	रोचते मे महाबाहो यदिदं भाषितं त्वया ।
14-062-011c	व्यासाख्यातस्य वित्तस्य समुपानयनं प्रति ॥
14-062-012a	यदि तत्प्राप्नुयामेह धनमाविक्षितं प्रभो ।
14-062-012c	कृतमेव महाराज भवेदिति मतिर्मम ॥
14-062-013a	ते वयं प्रणिपातेन गिरीशस्य महात्मनः ।
14-062-013c	तदानयाम भद्रं ते समभ्यर्च्य कपर्दिनम् ॥
14-062-014a	तं विभुं देवदेवेशं तस्यैवानुचरांश्च तान् ।
14-062-014c	प्रसाद्यार्थमवाप्स्यामो नूनं वाग्बुद्धिकर्मभिः ॥
14-062-015a	रक्षन्ते ये च तद्द्रव्यं किंकरा रौद्रदर्शनाः ।
14-062-015c	ते च वश्या भविष्यन्ति प्रसन्ने वृषभध्वजे ॥
14-062-016a	श्रुत्वैवं वदतस्तस्य वाक्यं भीमस्य भारत ।
14-062-016c	प्रीतो धर्मात्मजो राजा बभूवातीव भारत ॥
14-062-016e	अर्जुनप्रमुखाश्चापि तथेत्येवाब्रुवन्मुदा ॥
14-062-017a	कृत्वा तु पाण्डवाः सर्वे रत्नाहरणनिश्चयम् ।
14-062-017c	सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनि च ध्रुवे ॥
14-062-018a	ततो ययुः पाण्डुसुता ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
14-062-018c	अर्चयित्वा सुरश्रेष्ठं पूर्वमेव महेश्वरम् ॥
14-062-019a	मोदकैः पायसेनाथ मांसापूपैस्तथैव च ।
14-062-019c	आशास्य च महात्मानं प्रययुर्मदिता भृशम् ॥
14-062-020a	तेषां प्रयास्यतां तत्र मङ्गलानि शुभान्यथ ।

- 14-062-020c प्राहुः प्रहृष्टमनसो द्विजाग्र्या नागराश्च ते ॥
- 14-062-021a ततः प्रदक्षिणीकृत्य शिरोभिः प्रणिपत्य च ।
- 14-062-021c ब्राह्मणानग्निसहितान्प्रययुः पाण्डुनन्दनाः ॥
- 14-062-022a समनुज्ञाप्य राजानं पुत्रशोकसमाहतम् ।
- 14-062-022c धृतराष्ट्रं सभार्यं वै पृथां पृथुललोचनाम् ॥
- 14-062-023a मूले निक्षिप्य कौरव्यं युयुत्सुं धृतराष्ट्रजम् ।
- 14-062-023c संपूज्यमानाः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च मनीषिभिः ॥
- 14-063-001 वैशंपायन उवाच**
- 14-063-001a ततस्ते प्रययुर्हृष्टाः प्रहृष्टनरवाहनाः ।
- 14-063-001c रथघोषेण महता पूरयन्तो वसुंधराम् ॥
- 14-063-002a संस्तूयमानाः स्तुतिभिः सूतमागधबन्दिभिः ।
- 14-063-002c स्वेन सैन्येन संवीता यथादित्याः स्वरश्मिभिः ॥
- 14-063-003a पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
- 14-063-003c बभौ युधिष्ठिरस्तत्र पौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥
- 14-063-004a जयाशिषः प्रहृष्टानां नराणां पथि पाण्डवः ।
- 14-063-004c प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायं यथावत्पुरुषर्षभः ॥
- 14-063-005a तथैव सैनिका राजन्नाजानमनुयान्ति ये ।
- 14-063-005c तेषां हलहलाशब्दो दिवं स्तब्ध्वा व्यतिष्ठत ॥
- 14-063-006a स सरांसि नदीश्चैव वनान्युपवनानि च ।
- 14-063-006c अत्यक्रामन्महाराजो गिरिं चैवान्वपद्यत ॥
- 14-063-007a तस्मिन्देशे च राजेन्द्र यत्र तद्द्रव्यमुत्तमम् ।
- 14-063-007c चक्रे निवेशनं राजा पाण्डवः सह सैनिकैः ॥
- 14-063-007e शिवे देशे समे चैव तदा भरतसत्तम ॥
- 14-063-008a अग्रतो ब्राह्मणान्कृत्वा तपोविद्यादमान्वितान् ।
- 14-063-008c पुरोहितं च कौरव्य वेदवेदाङ्गपारगम् ॥
- 14-063-009a प्राङ्निवेशात्तु राजानं ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
- 14-063-009c कृत्वा शान्तिं यथान्यायं सर्वतः पर्यवारयन् ॥
- 14-063-010a कृत्वा च मध्ये राजानममात्यांश्च यथाविधि ।
- 14-063-010c षट्पथं नवसंस्थानं निवेशं चक्रिरे द्विजाः ॥
- 14-063-011a मत्तानां वारणेन्द्राणां निवेशं च यथाविधि ।
- 14-063-011c कारयित्वा स राजेन्द्रो ब्राह्मणानिदमब्रवीत् ॥

- 14-063-012a अस्मिन्कार्ये द्विजश्रेष्ठा नक्षत्रे दिवसे शुभे ।
 14-063-012c यथा भवन्तो मन्यन्ते कर्तुमर्हथ तत्तथा ॥
 14-063-013a न नः कालात्ययो वै स्यादिहैव परिलम्बताम् ।
 14-063-013c इति निश्चित्य विप्रेन्द्राः क्रियतां यदनन्तरम् ॥
 14-063-014a श्रुत्वैतद्वचनं राज्ञो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 14-063-014c इदमूचुर्वचो हृष्टा धर्मराजप्रियेप्सवः ॥
 14-063-015a अद्यैव नक्षत्रमहश्च पुण्यं; यतामहे श्रेष्ठतमं क्रियासु ।
 14-063-015c अम्भोभिरद्येह वसाम राज; न्नुपोष्यतां चापि भवद्भिरद्य ॥
 14-063-016a श्रुत्वा तु तेषां द्विजसत्तमानां; कृतोपवासा रजनीं नरेन्द्राः ।
 14-063-016c ऊषुः प्रतीताः कुशसंस्तरेषु; यथाध्वरेषु ज्वलिता हव्यवाहाः ॥
 14-063-017a ततो निशा सा व्यगमन्महात्मनां; संशृण्वतां विप्रसमीरिता गिरः ।
 14-063-017c ततः प्रभाते विमले द्विजर्षभा; वचोऽब्रुवन्धर्मसुतं नराधिपम् ॥

14-064-001 ब्राह्मणा ऊचुः

- 14-064-001a क्रियतामुपहारोऽद्य त्र्यम्बकस्य महात्मनः ।
 14-064-001c कृत्वोपहारं नृपते ततः स्वार्थे यतामहे ॥

14-064-002 वैशंपायन उवाच

- 14-064-002a श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां युधिष्ठिरः ।
 14-064-002c गिरीशस्य यथान्यायमुपहारमुपाहरत् ॥
 14-064-003a आज्येन तर्पयित्वाग्निं विधिवत्संस्कृतेन ह ।
 14-064-003c मन्त्रसिद्धं चरुं कृत्वा पुरोधाः प्रययौ तदा ॥
 14-064-004a स गृहीत्वा सुमनसो मन्त्रपूता जनाधिप ।
 14-064-004c मोदकैः पायसेनाथ मांसैश्चोपाहरद्वलिम् ॥
 14-064-005a सुमनोभिश्च चित्राभिर्लाजैरुच्चावचैरपि ।
 14-064-005c सर्वं स्विष्टकृतं कृत्वा विधिवद्वेदपारगः ॥
 14-064-005e किंकराणां ततः पश्चाच्चकार बलिमुत्तमम् ॥
 14-064-006a यक्षेन्द्राय कुबेराय मणिभद्राय चैव ह ।
 14-064-006c तथान्येषां च यक्षाणां भूताधिपतयश्च ये ॥
 14-064-007a कृसरेण समांसेन निवापैस्तिलसंयुतैः ।
 14-064-007c शुशुभे स्थानमत्यर्थं देवदेवस्य पार्थिव ॥
 14-064-008a कृत्वा तु पूजां रुद्रस्य गणानां चैव सर्वशः ।

14-064-008c	ययौ व्यासं पुरस्कृत्य नृपो रत्ननिधिं प्रति ॥
14-064-009a	पूजयित्वा धनाध्यक्षं प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
14-064-009c	सुमनोभिर्विचित्राभिरपूपैः कृसरेण च ॥
14-064-010a	शङ्खादींश्च निधीन्सर्वान्निधिपालांश्च सर्वशः ।
14-064-010c	अर्चयित्वा द्विजाग्र्यान्स स्वस्ति वाच्य च वीर्यवान् ॥
14-064-011a	तेषां पुण्याहघोषेण तेजसा समवस्थितः ।
14-064-011c	प्रीतिमान्स कुरुश्रेष्ठः खानयामास तं निधिम् ॥
14-064-012a	ततः पात्र्यः सकरकाः साश्मन्तकमनोरमाः ।
14-064-012c	भृङ्गाराणि कटाहानि कलशान्वर्धमानकान् ॥
14-064-013a	बहूनि च विचित्राणि भाजनानि सहस्रशः ।
14-064-013c	उद्धारयामास तदा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
14-064-014a	तेषां लक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा ।
14-064-014c	त्रिलक्षं भाजनं राजंस्तुलार्धमभवन्नृप ॥
14-064-015a	वाहनं पाण्डुपुत्रस्य तत्रासीत्तु विशां पते ।
14-064-015c	षष्टिरुष्ट्रसहस्राणि शतानि द्विगुणा हयाः ॥
14-064-016a	वारणाश्च महाराज सहस्रशतसंमिताः ।
14-064-016c	शकटानि रथाश्चैव तावदेव करेणवः ॥
14-064-016e	खराणां पुरुषाणां च परिसंख्या न विद्यते ॥
14-064-017a	एतद्वित्तं तदभवद्यदुद्ध्रे युधिष्ठिरः ।
14-064-017c	षोडशाष्टौ चतुर्विंशत्सहस्रं भारलक्षणम् ॥
14-064-018a	एतेष्वाधाय तद्द्रव्यं पुनरभ्यर्च्य पाण्डवः ।
14-064-018c	महादेवं प्रति ययौ पुरं नागाह्वयं प्रति ॥
14-064-019a	द्वैपायनाभ्यनुज्ञातः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ।
14-064-019c	गोयुते गोयुते चैव न्यवसत्पुरुषर्षभः ॥
14-064-020a	सा पुराभिमुखी राजञ्जगाम महती चमूः ।
14-064-020c	कृच्छ्राद्द्रविणभारार्ता हर्षयन्ती कुरुद्वहान् ॥

14-065-001 वैशंपायन उवाच

14-065-001a	एतस्मिन्नेव काले तु वासुदेवोऽपि वीर्यवान् ।
14-065-001c	उपायादृष्णिभिः सार्धं पुरं वारणसाह्वयम् ॥
14-065-002a	समयं वाजिमेधस्य विदित्वा पुरुषर्षभः ।
14-065-002c	यथोक्तो धर्मपुत्रेण ब्रजन्स स्वपुरीं प्रति ॥

14-065-003a	रौक्मिणेयेन सहितो युयुधानेन चैव ह ।
14-065-003c	चारुदेष्णेन साम्बेन गदेन कृतवर्मणा ॥
14-065-004a	सारणेन च वीरेण निशठेनोल्मुकेन च ।
14-065-004c	बलदेवं पुरस्कृत्य सुभद्रासहितस्तदा ॥
14-065-005a	द्रौपदीमुत्तरां चैव पृथां चाप्यवलोककः ।
14-065-005c	समाश्वासयितुं चापि क्षत्रिया निहतेश्वराः ॥
14-065-006a	तानागतान्समीक्ष्यैव धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
14-065-006c	प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायं विदुरश्च महामनाः ॥
14-065-007a	तत्रैव न्यवसत्कृष्णः स्वर्चितः पुरुषर्षभः ।
14-065-007c	विदुरेण महातेजास्तथैव च युयुत्सुना ॥
14-065-008a	वसत्सु वृष्णिवीरेषु तत्राथ जनमेजय ।
14-065-008c	जज्ञे तव पिता राजन्परिक्षित्परवीरहा ॥
14-065-009a	स तु राजा महाराज ब्रह्मास्त्रेणाभिपीडितः ।
14-065-009c	शवो बभूव निश्चेष्टो हर्षशोकविवर्धनः ॥
14-065-010a	हृष्टानां सिंहनादेन जनानां तत्र निस्वनः ।
14-065-010c	आविश्य प्रदिशः सर्वाः पुनरेव व्युपारमत् ॥
14-065-011a	ततः सोऽतित्वरः कृष्णो विवेशान्तःपुरं तदा ।
14-065-011c	युयुधानद्वितीयो वै व्यथितेन्द्रियमानसः ॥
14-065-012a	ततस्त्वरितमायान्तीं ददर्श स्वां पितृष्वसाम् ।
14-065-012c	क्रोशन्तीमभिधावेति वासुदेवं पुनः पुनः ॥
14-065-013a	पृष्ठतो द्रौपदीं चैव सुभद्रां च यशस्विनीम् ।
14-065-013c	सविक्रोशं सकरुणं बान्धवानां स्त्रियो नृप ॥
14-065-014a	ततः कृष्णं समासाद्य कुन्ती राजसुता तदा ।
14-065-014c	प्रोवाच राजशार्दूल बाष्पगद्गदया गिरा ॥
14-065-015a	वासुदेव महाबाहो सुप्रजा देवकी त्वया ।
14-065-015c	त्वं नो गतिः प्रतिष्ठा च त्वदायत्तमिदं कुलम् ॥
14-065-016a	यदुप्रवीर योऽयं ते स्वस्त्रीयस्यात्मजः प्रभो ।
14-065-016c	अश्वत्थाम्ना हतो जातस्तमुज्जीवय केशव ॥
14-065-017a	त्वया ह्येतत्प्रतिज्ञातमैषीके यदुनन्दन ।
14-065-017c	अहं संजीवयिष्यामि मृतं जातमिति प्रभो ॥
14-065-018a	सोऽयं जातो मृतस्तात पश्यैनं पुरुषर्षभ ।

- 14-065-018c उत्तरां च सुभद्रां च द्रौपदीं मां च माधव ॥
- 14-065-019a धर्मपुत्रं च भीमं च फल्गुनं नकुलं तथा ।
- 14-065-019c सहदेवं च दुर्धर्ष सर्वान्नस्त्रातुमर्हसि ॥
- 14-065-020a अस्मिन्प्राणाः समायत्ताः पाण्डवानां ममैव च ।
- 14-065-020c पाण्डोश्च पिण्डो दाशार्हं तथैव श्वशुरस्य मे ॥
- 14-065-021a अभिमन्योश्च भद्रं ते प्रियस्य सदृशस्य च ।
- 14-065-021c प्रियमुत्पादयाद्य त्वं प्रेतस्यापि जनार्दन ॥
- 14-065-022a उत्तरा हि प्रियोक्तं वै कथयत्यरिसूदन ।
- 14-065-022c अभिमन्योर्वचः कृष्ण प्रियत्वात्ते न संशयः ॥
- 14-065-023a अब्रवीत्किल दाशार्हं वैराटीमार्जुनिः पुरा ।
- 14-065-023c मातुलस्य कुलं भद्रे तव पुत्रो गमिष्यति ॥
- 14-065-024a गत्वा वृष्ण्यन्धककुलं धनुर्वेदं ग्रहीष्यति ।
- 14-065-024c अस्त्राणि च विचित्राणि नीतिशास्त्रं च केवलम् ॥
- 14-065-025a इत्येतत्प्रणयात्तात सौभद्रः परवीरहा ।
- 14-065-025c कथयामास दुर्धर्षस्तथा चैतन्न संशयः ॥
- 14-065-026a तास्त्वां वयं प्रणम्येह याचामो मधुसूदन ।
- 14-065-026c कुलस्यास्य हितार्थं त्वं कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥
- 14-065-027a एवमुक्त्वा तु वाष्ण्यं पृथा पृथुललोचना ।
- 14-065-027c उच्छ्रित्य बाहू दुःखार्ता ताश्चान्याः प्रापतन्भुवि ॥
- 14-065-028a अब्रुवंश्च महाराज सर्वाः सास्त्राविलेक्षणाः ।
- 14-065-028c स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य मृतो जात इति प्रभो ॥
- 14-065-029a एवमुक्ते ततः कुन्तीं प्रत्यगृह्णाज्जनार्दनः ।
- 14-065-029c भूमौ निपतितां चैनां सान्त्वयामास भारत ॥

14-066-001 वैशंपायन उवाच

- 14-066-001a उत्थितायां पृथायां तु सुभद्रा भ्रातरं तदा ।
- 14-066-001c दृष्ट्वा चुक्रोश दुःखार्ता वचनं चेदमब्रवीत् ॥
- 14-066-002a पुण्डरीकाक्ष पश्यस्व पौत्रं पार्थस्य धीमतः ।
- 14-066-002c परिक्षीणेषु कुरुषु परिक्षीणं गतायुषम् ॥
- 14-066-003a इषीका द्रोणपुत्रेण भीमसेनार्थमुद्यता ।
- 14-066-003c सोत्तरायां निपतिता विजये मयि चैव ह ॥
- 14-066-004a सेयं ज्वलन्ती हृदये मयि तिष्ठति केशव ।

14-066-004c	यन्न पश्यामि दुर्धर्ष मम पुत्रसुतं विभो ॥
14-066-005a	किं नु वक्ष्यति धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
14-066-005c	भीमसेनार्जुनौ चापि माद्रवत्याः सुतौ च तौ ॥
14-066-006a	श्रुत्वाभिमन्योस्तनयं जातं च मृतमेव च ।
14-066-006c	मुषिता इव वाष्ण्य द्रोणपुत्रेण पाण्डवाः ॥
14-066-007a	अभिमन्युः प्रियः कृष्ण पितृणां नात्र संशयः ।
14-066-007c	ते श्रुत्वा किं नु वक्ष्यन्ति द्रोणपुत्रास्त्रनिर्जिताः ॥
14-066-008a	भवितातः परं दुःखं किं नु मन्ये जनार्दन ।
14-066-008c	अभिमन्योः सुतात्कृष्ण मृताज्जातादरिदम ॥
14-066-009a	साहं प्रसादये कृष्ण त्वामद्य शिरसा नता ।
14-066-009c	पृथेयं द्रौपदी चैव ताः पश्य पुरुषोत्तम ॥
14-066-010a	यदा द्रोणसुतो गर्भान्पाण्डूनां हन्ति माधव ।
14-066-010c	तदा किल त्वया द्रौणिः क्रुद्धेनोक्तोऽरिमर्दन ॥
14-066-011a	अकामं त्वा करिष्यामि ब्रह्मबन्धो नराधम ।
14-066-011c	अहं संजीवयिष्यामि किरीटितनयात्मजम् ॥
14-066-012a	इत्येतद्वचनं श्रुत्वा जानमाना बलं तव ।
14-066-012c	प्रसादये त्वा दुर्धर्ष जीवतामभिमन्युजः ॥
14-066-013a	यद्येवं त्वं प्रतिश्रुत्य न करोषि वचः शुभम् ।
14-066-013c	सफलं वृष्णिशार्दूल मृतां मामुपधारय ॥
14-066-014a	अभिमन्योः सुतो वीर न संजीवति यद्ययम् ।
14-066-014c	जीवति त्वयि दुर्धर्ष किं करिष्याम्यहं त्वया ॥
14-066-015a	संजीवयैनं दुर्धर्ष मृतं त्वमभिमन्युजम् ।
14-066-015c	सदृशाक्षसुतं वीर सस्यं वर्षन्निवाम्बुदः ॥
14-066-016a	त्वं हि केशव धर्मात्मा सत्यवान्सत्यविक्रमः ।
14-066-016c	स तां वाचमृतां कर्तुमर्हसि त्वमरिदम ॥
14-066-017a	इच्छन्नपि हि लोकांस्त्रीञ्जीवयेथा मृतानिमान् ।
14-066-017c	किं पुनर्दयितं जातं स्वस्त्रीयस्यात्मजं मृतम् ॥
14-066-018a	प्रभावज्ञास्मि ते कृष्ण तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ।
14-066-018c	कुरुष्व पाण्डुपुत्राणामिमं परमनुग्रहम् ॥
14-066-019a	स्वसेति वा महाबाहो हतपुत्रेति वा पुनः ।
14-066-019c	प्रपन्ना मामियं वेति दयां कर्तुमिहार्हसि ॥

14-067-001 वैशंपायन उवाच

- 14-067-001a एवमुक्तस्तु राजेन्द्र केशिहा दुःखमूर्छितः ।
 14-067-001c तथेति व्याजहारोच्चैर्हृदयन्निव तं जनम् ॥
- 14-067-002a वाक्येन तेन हि तदा तं जनं पुरुषर्षभः ।
 14-067-002c ह्लादयामास स विभुर्धर्मार्तं सलिलैरिव ॥
- 14-067-003a ततः स प्राविशत्तूर्णं जन्मवेश्म पितुस्तव ।
 14-067-003c अर्चितं पुरुषव्याघ्र सितैर्माल्यैर्यथाविधि ॥
- 14-067-004a अपां कुम्भैः सुपूर्णेऽश्व विन्यस्तैः सर्वतोदिशम् ।
 14-067-004c घृतेन तिन्दुकालातैः सर्षपैश्च महाभुज ॥
- 14-067-005a शस्त्रैश्च विमलैर्न्यस्तैः पावकैश्च समन्ततः ।
 14-067-005c वृद्धाभिश्चाभिरामाभिः परिचारार्थमच्युतः ॥
- 14-067-006a दक्षैश्च परितो वीर भिषग्भिः कुशलैस्तथा ।
 14-067-006c ददर्श च स तेजस्वी रक्षोघ्नान्यपि सर्वशः ॥
 14-067-006e द्रव्याणि स्थापितानि स्म विधिवत्कुशलैर्जनैः ॥
- 14-067-007a तथायुक्तं च तद्दृष्ट्वा जन्मवेश्म पितुस्तव ।
 14-067-007c हृष्टोऽभवद्भृषीकेशः साधु साध्विति चाब्रवीत् ॥
- 14-067-008a तथा ब्रुवति वाष्णोये प्रहृष्टवदने तदा ।
 14-067-008c द्रौपदी त्वरिता गत्वा वैराटीं वाक्यमब्रवीत् ॥
- 14-067-009a अयमायाति ते भद्रे श्वशुरो मधुसूदनः ।
 14-067-009c पुराणर्षिरचिन्त्यात्मा समीपमपराजितः ॥
- 14-067-010a सापि बाष्पकलां वाचं निगृह्याश्रूणि चैव ह ।
 14-067-010c सुसंवीताभवद्देवी देववत्कृष्णमीक्षती ॥
- 14-067-011a सा तथा दूयमानेन हृदयेन तपस्विनी ।
 14-067-011c दृष्ट्वा गोविन्दमायान्तं कृपणं पर्यदेवयत् ॥
- 14-067-012a पुण्डरीकाक्ष पश्यस्व बालाविह विनाकृतौ ।
 14-067-012c अभिमन्युं च मां चैव हतौ तुल्यं जनार्दन ॥
- 14-067-013a वाष्णोय मधुहन्वीर शिरसा त्वां प्रसादये ।
 14-067-013c द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धं जीवयैनं ममात्मजम् ॥
- 14-067-014a यदि स्म धर्मराज्ञा वा भीमसेनेन वा पुनः ।
 14-067-014c त्वया वा पुण्डरीकाक्ष वाक्यमुक्तमिदं भवेत् ॥
- 14-067-015a अजानतीमिषीकेयं जनित्रीं हन्तिवति प्रभो ।

- 14-067-015c अहमेव विनष्टा स्यां नेदमेवंगतं भवेत् ॥
- 14-067-016a गर्भस्थस्यास्य बालस्य ब्रह्मास्त्रेण निपातनम् ।
- 14-067-016c कृत्वा नृशंसं दुर्बुद्धिद्रौणिः किं फलमश्रुते ॥
- 14-067-017a सा त्वा प्रसाद्य शिरसा याचे शत्रुनिबर्हण ।
- 14-067-017c प्राणांस्त्यक्ष्यामि गोविन्द नायं संजीवते यदि ॥
- 14-067-018a अस्मिन्हि बहवः साधो ये ममासन्मनोरथाः ।
- 14-067-018c ते द्रोणपुत्रेण हताः किं नु जीवामि केशव ॥
- 14-067-019a आसीन्मम मतिः कृष्ण पूर्णोत्सङ्गा जनार्दन ।
- 14-067-019c अभिवादयिष्ये दिष्ट्येति तदिदं वितथीकृतम् ॥
- 14-067-020a चपलाक्षस्य दायादे मृतेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ।
- 14-067-020c विफला मे कृताः कृष्ण हृदि सर्वे मनोरथाः ॥
- 14-067-021a चपलाक्षः किलातीव प्रियस्ते मधुसूदन ।
- 14-067-021c सुतं पश्यस्व तस्येमं ब्रह्मास्त्रेण निपातितम् ॥
- 14-067-022a कृतघ्नोऽयं नृशंसोऽयं यथास्य जनकस्तथा ।
- 14-067-022c यः पाण्डवीं श्रियं त्यक्त्वा गतोऽद्य यमसादनम् ॥
- 14-067-023a मया चैतत्प्रतिज्ञातं रणमूर्धनि केशव ।
- 14-067-023c अभिमन्यौ हते वीर त्वामेष्ट्याम्यचिरादिति ॥
- 14-067-024a तच्च नाकरवं कृष्ण नृशंसा जीवितप्रिया ।
- 14-067-024c इदानीमागतां तत्र किं नु वक्ष्यति फाल्गुनिः ॥

14-068-001 वैशंपायन उवाच

- 14-068-001a सैवं विलप्य करुणं सोन्मादेव तपस्विनी ।
- 14-068-001c उत्तरा न्यपतद्भूमौ कृपणा पुत्रगृद्धिनी ॥
- 14-068-002a तां तु दृष्ट्वा निपतितां हतबन्धुपरिच्छदाम् ।
- 14-068-002c चुक्रोश कुन्ती दुःखार्ता सर्वाश्च भरतस्त्रियः ॥
- 14-068-003a मुहूर्तमिव तद्राजन्पाण्डवानां निवेशनम् ।
- 14-068-003c अप्रेक्षणीयमभवदार्तस्वरनिनादितम् ॥
- 14-068-004a सा मुहूर्तं च राजेन्द्र पुत्रशोकाभिपीडिता ।
- 14-068-004c कश्मलाभिहता वीर वैराटी त्वभवत्तदा ॥
- 14-068-005a प्रतिलभ्य तु सा संज्ञामुत्तरा भरतर्षभ ।
- 14-068-005c अङ्कमारोप्य तं पुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥
- 14-068-006a धर्मज्ञस्य सुतः संस्त्वमधर्ममवबुध्यसे ।

- 14-068-006c यस्त्वं वृष्णिप्रवीरस्य कुरुषे नाभिवादनम् ॥
- 14-068-007a पुत्र गत्वा मम वचो ब्रूयास्त्वं पितरं तव ।
- 14-068-007c दुर्मरं प्राणिनां वीर काले प्राप्ते कथंचन ॥
- 14-068-008a याहं त्वया विहीनाद्य पत्या पुत्रेण चैव ह ।
- 14-068-008c मर्तव्ये सति जीवामि हतस्वस्तिरकिंचना ॥
- 14-068-009a अथ वा धर्मराज्ञाहमनुज्ञाता महाभुज ।
- 14-068-009c भक्षयिष्ये विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्ये वा हुताशनम् ॥
- 14-068-010a अथ वा दुर्मरं तात यदिदं मे सहस्रधा ।
- 14-068-010c पतिपुत्रविहीनाया हृदयं न विदीर्यते ॥
- 14-068-011a उत्तिष्ठ पुत्र पश्येमां दुःखितां प्रपितामहीम् ।
- 14-068-011c आर्तामुपप्लुतां दीनां निमग्नां शोकसागरे ॥
- 14-068-012a आर्यां च पश्य पाञ्चालीं सात्वतीं च तपस्विनीम् ।
- 14-068-012c मां च पश्य सुदुःखार्तां व्याधविद्धां मृगीमिव ॥
- 14-068-013a उत्तिष्ठ पश्य वदनं लोकनाथस्य धीमतः ।
- 14-068-013c पुण्डरीकपलाशाक्षं पुरेव चपलेक्षणम् ॥
- 14-068-014a एवं विप्रलपन्तीं तु दृष्ट्वा निपतितां पुनः ।
- 14-068-014c उत्तरां ताः स्त्रियः सर्वाः पुनरुत्थापयन्त्युत ॥
- 14-068-015a उत्थाय तु पुनर्धैर्यात्तदा मत्स्यपतेः सुता ।
- 14-068-015c प्राञ्जलिः पुण्डरीकाक्षं भूमावेवाभ्यवादयत् ॥
- 14-068-016a श्रुत्वा स तस्या विपुलं विलापं पुरुषर्षभः ।
- 14-068-016c उपस्पृश्य ततः कृष्णो ब्रह्मास्त्रं संजहार तत् ॥
- 14-068-017a प्रतिजज्ञे च दाशार्हस्तस्य जीवितमच्युतः ।
- 14-068-017c अब्रवीच्च विशुद्धात्मा सर्वं विश्रावयञ्जगत् ॥
- 14-068-018a न ब्रवीम्युत्तरे मिथ्या सत्यमेतद्भविष्यति ।
- 14-068-018c एष संजीवयाम्येनं पश्यतां सर्वदेहिनाम् ॥
- 14-068-019a नोक्तपूर्वं मया मिथ्या स्वैरेष्वपि कदाचन ।
- 14-068-019c न च युद्धे परावृत्तस्तथा संजीवतामयम् ॥
- 14-068-020a यथा मे दयितो धर्मो ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
- 14-068-020c अभिमन्योः सुतो जातो मृतो जीवत्वयं तथा ॥
- 14-068-021a यथाहं नाभिजानामि विजयेन कदाचन ।
- 14-068-021c विरोधं तेन सत्येन मृतो जीवत्वयं शिशुः ॥

- 14-068-022a यथा सत्यं च धर्मश्च मयि नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
 14-068-022c तथा मृतः शिशुरयं जीवतामभिमन्युजः ॥
 14-068-023a यथा कंसश्च केशी च धर्मेण निहतौ मया ।
 14-068-023c तेन सत्येन बालोऽयं पुनरुज्जीवतामिह ॥
 14-068-024a इत्युक्तो वासुदेवेन स बालो भरतर्षभ ।
 14-068-024c शनैः शनैर्महाराज प्रास्पन्दत सचेतनः ॥
 14-069-001 **वैशंपायन उवाच**
 14-069-001a ब्रह्मास्त्रं तु यदा राजन्कृष्णेन प्रतिसंहृतम् ।
 14-069-001c तदा तद्वेश्म ते पित्रा तेजसाभिविदीपितम् ॥
 14-069-002a ततो रक्षांसि सर्वाणि नेशुस्त्यक्त्वा गृहं तु तत् ।
 14-069-002c अन्तरिक्षे च वागासीत्साधु केशव साध्विति ॥
 14-069-003a तदस्त्रं ज्वलितं चापि पितामहमगात्तदा ।
 14-069-003c ततः प्राणान्पुनर्लेभे पिता तव जनेश्वर ॥
 14-069-003e व्यचेष्टत च बालोऽसौ यथोत्साहं यथाबलम् ॥
 14-069-004a बभूवुर्मुदिता राजंस्ततस्ता भरतस्त्रियः ।
 14-069-004c ब्राह्मणान्वाचयामासुर्गोविन्दस्य च शासनात् ॥
 14-069-005a ततस्ता मुदिताः सर्वाः प्रशशंसुर्जनार्दनम् ।
 14-069-005c स्त्रियो भरतसिंहानां नावं लब्ध्वेव पारगाः ॥
 14-069-006a कुन्ती द्रुपदपुत्री च सुभद्रा चोत्तरा तथा ।
 14-069-006c स्त्रियश्चान्या नृसिंहानां बभूवुर्हृष्टमानसाः ॥
 14-069-007a तत्र मल्ला नटा झल्ला ग्रन्थिकाः सौखशायिकाः ।
 14-069-007c सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवन्वै जनार्दनम् ॥
 14-069-007e कुरुवंशस्तवाख्याभिराशीर्भिर्भरतर्षभ ॥
 14-069-008a उत्थाय तु यथाकालमुत्तरा यदुनन्दनम् ।
 14-069-008c अभ्यवादयत प्रीता सह पुत्रेण भारत ॥
 14-069-008e ततस्तस्यै ददौ प्रीतो बहुरत्नं विशेषतः ॥
 14-069-009a तथान्ये वृष्णिशार्दूला नाम चास्याकरोत्प्रभुः ।
 14-069-009c पितुस्तव महाराज सत्यसंधो जनार्दनः ॥
 14-069-010a परिक्षीणे कुले यस्माज्जातोऽयमभिमन्युजः ।
 14-069-010c परिक्षिदिति नामास्य भवत्वित्यब्रवीत्तदा ॥
 14-069-011a सोऽवर्धत यथाकालं पिता तव नराधिप ।

14-069-011c	मनःप्रह्लादनश्चासीत्सर्वलोकस्य भारत ॥
14-069-012a	मासजातस्तु ते वीर पिता भवति भारत ।
14-069-012c	अथाजग्मुः सुबहुलं रत्नमादाय पाण्डवाः ॥
14-069-013a	तान्समीपगताञ्श्रुत्वा निर्ययुर्वृष्णिपुंगवाः ।
14-069-013c	अलंचक्रुश्च माल्यौघैः पुरुषा नागसाह्वयम् ॥
14-069-014a	पताकाभिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्च विविधैरपि ।
14-069-014c	वेश्मानि समलंचक्रुः पौराश्चापि जनाधिप ॥
14-069-015a	देवतायतनानां च पूजा बहुविधास्तथा ।
14-069-015c	संदिदेशाथ विदुरः पाण्डुपुत्रप्रियेप्सया ॥
14-069-016a	राजमार्गाश्च तत्रासन्सुमनोभिरलंकृताः ।
14-069-016c	शुशुभे तत्पुरं चापि समुद्रौघनिभस्वनम् ॥
14-069-017a	नर्तकैश्चापि नृत्यद्विर्गायनानां च निस्वनैः ।
14-069-017c	आसीद्वैश्रवणस्येव निवासस्तत्पुरं तदा ॥
14-069-018a	बन्दिभिश्च नरै राजन्स्त्रीसहायैः सहस्रशः ।
14-069-018c	तत्र तत्र विविक्तेषु समन्तादुपशोभितम् ॥
14-069-019a	पताका धूयमानाश्च श्वसता मातरिश्चना ।
14-069-019c	अदर्शयन्निव तदा कुरुन्वै दक्षिणोत्तरान् ॥
14-069-020a	अघोषयत्तदा चापि पुरुषो राजधूर्गतः ।
14-069-020c	सर्वरात्रिविहारोऽद्य रत्नाभरणलक्षणः ॥

14-070-001 वैशंपायन उवाच

14-070-001a	तान्समीपगताञ्श्रुत्वा पाण्डवाञ्शत्रुकर्शनः ।
14-070-001c	वासुदेवः सहामात्यः प्रत्युद्यातो दिदृक्षया ॥
14-070-002a	ते समेत्य यथान्यायं पाण्डवा वृष्णिभिः सह ।
14-070-002c	विविशुः सहिता राजन्पुरं वारणसाह्वयम् ॥
14-070-003a	महतस्तस्य सैन्यस्य खुरनेमिस्वनेन च ।
14-070-003c	द्यावापृथिव्यौ खं चैव शब्देनासीत्समावृतम् ॥
14-070-004a	ते कोशमग्रतः कृत्वा विविशुः स्वपुरं तदा ।
14-070-004c	पाण्डवाः प्रीतमनसः सामात्याः ससुहृद्गणाः ॥
14-070-005a	ते समेत्य यथान्यायं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
14-070-005c	कीर्तयन्तः स्वनामानि तस्य पादौ ववन्दिरे ॥
14-070-006a	धृतराष्ट्रादनु च ते गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।

- 14-070-006c कुन्तीं च राजशार्दूल तदा भरतसत्तमाः ॥
 14-070-007a विदुरं पूजयित्वा च वैश्यापुत्रं समेत्य च ।
 14-070-007c पूज्यमानाः स्म ते वीरा व्यराजन्त विशां पते ॥
 14-070-008a ततस्तत्परमाश्चर्यं विचित्रं महद्भुतम् ।
 14-070-008c शुश्रुवुस्ते तदा वीराः पितुस्ते जन्म भारत ॥
 14-070-009a तदुपश्रुत्य ते कर्म वासुदेवस्य धीमतः ।
 14-070-009c पूजार्हं पूजयामासुः कृष्णं देवकिनन्दनम् ॥
 14-070-010a ततः कतिपयाहस्य व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 14-070-010c आजगाम महातेजा नगरं नागसाह्वयम् ॥
 14-070-011a तस्य सर्वे यथान्यायं पूजां चक्रुः कुरुद्वहाः ।
 14-070-011c सह वृष्ण्यन्धकव्याघ्रैरुपासां चक्रिरे तदा ॥
 14-070-012a तत्र नानाविधाकाराः कथाः समनुकीर्त्य वै ।
 14-070-012c युधिष्ठिरो धर्मसुतो व्यासं वचनमब्रवीत् ॥
 14-070-013a भवत्प्रसादाद्भगवन् यदिदं रत्नमाहृतम् ।
 14-070-013c उपयोक्तुं तदिच्छामि वाजिमेधे महाक्रतौ ॥
 14-070-014a तदनुज्ञातुमिच्छामि भवता मुनिसत्तम ।
 14-070-014c त्वदधीना वयं सर्वे कृष्णस्य च महात्मनः ॥

14-070-015 व्यास उवाच

- 14-070-015a अनुजानामि राजंस्त्वां क्रियतां यदनन्तरम् ।
 14-070-015c यजस्व वाजिमेधेन विधिवदक्षिणावता ॥
 14-070-016a अश्वमेधो हि राजेन्द्र पावनः सर्वपाप्मनाम् ।
 14-070-016c तेनेष्ट्वा त्वं विपाप्मा वै भविता नात्र संशयः ॥

14-070-017 वैशंपायन उवाच

- 14-070-017a इत्युक्तः स तु धर्मात्मा कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 14-070-017c अश्वमेधस्य कौरव्य चकाराहरणे मतिम् ॥
 14-070-018a समनुज्ञाप्य तु स तं कृष्णद्वैपायनं नृपः ।
 14-070-018c वासुदेवमथामन्त्र्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥
 14-070-019a देवकी सुप्रजा देवी त्वया पुरुषसत्तम ।
 14-070-019c यद्ब्रूयां त्वां महाबाहो तत्कृथास्त्वमिहाच्युत ॥
 14-070-020a त्वत्प्रभावार्जितान्भोगानश्रीम यदुनन्दन ।

- 14-070-020c पराक्रमेण बुद्ध्या च त्वयेयं निर्जिता मही ॥
 14-070-021a दीक्षयस्व त्वमात्मानं त्वं नः परमको गुरुः ।
 14-070-021c त्वयीष्टवति धर्मज्ञ विपाप्मा स्यामहं विभो ॥
 14-070-021e त्वं हि यज्ञोऽक्षरः सर्वस्त्वं धर्मस्त्वं प्रजापतिः ॥

14-070-022 वासुदेव उवाच

- 14-070-022a त्वमेवैतन्महाबाहो वक्तुमर्हस्यरिंदम ।
 14-070-022c त्वं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ॥
 14-070-023a त्वं चाद्य कुरुवीराणां धर्मेणाभिविराजसे ।
 14-070-023c गुणभूताः स्म ते राजंस्त्वं नो राजन्मतो गुरुः ॥
 14-070-024a यजस्व मदनुज्ञातः प्राप्त एव क्रतुर्मया ।
 14-070-024c युनक्तु नो भवान्कार्ये यत्र वाञ्छसि भारत ॥
 14-070-024e सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वं कर्तास्मि तेऽनघ ॥
 14-070-025a भीमसेनार्जुनौ चैव तथा माद्रवतीसुतौ ।
 14-070-025c इष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयीष्टवति भारत ॥

14-071-001 वैशंपायन उवाच

- 14-071-001a एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 14-071-001c व्यासमामन्त्र्य मेधावी ततो वचनमब्रवीत् ॥
 14-071-002a यथा कालं भवान्वेत्ति हयमेधस्य तत्त्वतः ।
 14-071-002c दीक्षयस्व तदा मा त्वं त्वय्यायत्तो हि मे क्रतुः ॥

14-071-003 व्यास उवाच

- 14-071-003a अहं पैलोऽथ कौन्तेय याज्ञवल्क्यस्तथैव च ।
 14-071-003c विधानं यद्यथाकालं तत्कर्तारो न संशयः ॥
 14-071-004a चैत्र्यां हि पौर्णमास्यां च तव दीक्षा भविष्यति ।
 14-071-004c संभाराः संभ्रियन्तां ते यज्ञार्थं पुरुषर्षभ ॥
 14-071-005a अश्वविद्याविदश्चैव सूता विप्राश्च तद्विदः ।
 14-071-005c मेध्यमश्वं परीक्षन्तां तव यज्ञार्थसिद्धये ॥
 14-071-006a तमुत्सृज्य यथाशास्त्रं पृथिवीं सागराम्बराम् ।
 14-071-006c स पर्येतु यशो नाम्ना तव पार्थिव वर्धयन् ॥

14-071-007 वैशंपायन उवाच

- 14-071-007a इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा पाण्डवः पृथिवीपतिः ।

14-071-007c	चकार सर्वं राजेन्द्र यथोक्तं ब्रह्मवादिना ॥
14-071-007e	संभाराश्चैव राजेन्द्र सर्वे संकल्पिताभवन् ॥
14-071-008a	स संभारान्समाहृत्य नृपो धर्मात्मजस्तदा ।
14-071-008c	न्यवेदयदमेयात्मा कृष्णद्वैपायनाय वै ॥
14-071-009a	ततोऽब्रवीन्महातेजा व्यासो धर्मात्मजं नृपम् ।
14-071-009c	यथाकालं यथायोगं सज्जाः स्म तव दीक्षणे ॥
14-071-010a	स्फ्यश्च कूर्चश्च सौवर्णो यच्चान्यदपि कौरव ।
14-071-010c	तत्र योग्यं भवेत्किञ्चित्तद्रौक्मं क्रियतामिति ॥
14-071-011a	अश्वश्चोत्सृज्यतामद्य पृथ्व्यामथ यथाक्रमम् ।
14-071-011c	सुगुप्तश्च चरत्वेष्ट यथाशास्त्रं युधिष्ठिर ॥

14-071-012 युधिष्ठिर उवाच

14-071-012a	अयमश्वो मया ब्रह्मन्नुत्सृष्टः पृथिवीमिमाम् ।
14-071-012c	चरिष्यति यथाकामं तत्र वै संविधीयताम् ॥
14-071-013a	पृथिवीं पर्यटन्तं हि तुरगं कामचारिणम् ।
14-071-013c	कः पालयेदिति मुने तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

14-071-014 वैशंपायन उवाच

14-071-014a	इत्युक्तः स तु राजेन्द्र कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
14-071-014c	भीमसेनादवरजः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥
14-071-015a	जिष्णुः सहिष्णुर्धृष्णुश्च स एनं पालयिष्यति ।
14-071-015c	शक्तः स हि महीं जेतुं निवातकवचान्तकः ॥
14-071-016a	तस्मिन्ह्यस्त्राणि दिव्यानि दिव्यं संहननं तथा ।
14-071-016c	दिव्यं धनुश्श्रेष्ठधी च स एनमनुयास्यति ॥
14-071-017a	स हि धर्मार्थकुशलः सर्वविद्याविशारदः ।
14-071-017c	यथाशास्त्रं नृपश्रेष्ठ चारयिष्यति ते हयम् ॥
14-071-018a	राजपुत्रो महाबाहुः श्यामो राजीवलोचनः ।
14-071-018c	अभिमन्योः पिता वीरः स एनमनुयास्यति ॥
14-071-019a	भीमसेनोऽपि तेजस्वी कौन्तेयोऽमितविक्रमः ।
14-071-019c	समर्थो रक्षितुं राष्ट्रं नकुलश्च विशां पते ॥
14-071-020a	सहदेवस्तु कौरव्य समाधास्यति बुद्धिमान् ।
14-071-020c	कुटुम्बतन्त्रं विधिवत्सर्वमेव महायशाः ॥

14-071-021a तत्तु सर्वं यथान्यायमुक्तं कुरुकुलोद्वहः ।
 14-071-021c चकार फल्गुनं चापि संदिदेश हयं प्रति ॥

14-071-022 युधिष्ठिर उवाच

14-071-022a एह्यर्जुन त्वया वीर हयोऽयं परिपाल्यताम् ।
 14-071-022c त्वमर्हो रक्षितुं ह्येनं नान्यः कश्चन मानवः ॥
 14-071-023a ये चापि त्वां महाबाहो प्रत्युदीयुर्नराधिपाः ।
 14-071-023c तैर्विग्रहो यथा न स्यात्तथा कार्यं त्वयानघ ॥
 14-071-024a आख्यातव्यश्च भवता यज्ञोऽयं मम सर्वशः ।
 14-071-024c पार्थिवेभ्यो महाबाहो समये गम्यतामिति ॥
 14-071-025a एवमुक्त्वा स धर्मात्मा भ्रातरं सव्यसाचिनम् ।
 14-071-025c भीमं च नकुलं चैव पुरगुप्तौ समादधत् ॥
 14-071-026a कुटुम्बतन्त्रे च तथा सहदेवं युधां पतिम् ।
 14-071-026c अनुमान्य महीपालं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ॥

14-072-001 वैशंपायन उवाच

14-072-001a दीक्षाकाले तु संप्राप्ते ततस्ते सुमहर्त्विजः ।
 14-072-001c विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधाय पार्थिवम् ॥
 14-072-002a कृत्वा स पशुबन्धांश्च दीक्षितः पाण्डुनन्दनः ।
 14-072-002c धर्मराजो महातेजाः सहर्त्विग्भिर्व्यरोचत ॥
 14-072-003a हयश्च हयमेधार्थं स्वयं स ब्रह्मवादिना ।
 14-072-003c उत्सृष्टः शास्त्रविधिना व्यासेनामिततेजसा ॥
 14-072-004a स राजा धर्मजो राजन्दीक्षितो विबभौ तदा ।
 14-072-004c हेममाली रुक्मकण्ठः प्रदीप्त इव पावकः ॥
 14-072-005a कृष्णाजिनी दण्डपाणिः क्षौमवासाः स धर्मजः ।
 14-072-005c विबभौ द्युतिमान्भूयः प्रजापतिरिवाध्वरे ॥
 14-072-006a तथैवास्यर्त्विजः सर्वे तुल्यवेषा विशां पते ।
 14-072-006c बभूवुरर्जुनश्चैव प्रदीप्त इव पावकः ॥
 14-072-007a श्वेताश्वः कृष्णसारं तं ससाराश्वं धनंजयः ।
 14-072-007c विधिवत्पृथिवीपाल धर्मराजस्य शासनात् ॥
 14-072-008a विक्षिपन्गाण्डिवं राजन्बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
 14-072-008c तमश्वं पृथिवीपाल मुदा युक्तः ससार ह ॥

14-072-009a	आकुमारं तदा राजन्नागमत्तत्पुरं विभो ।
14-072-009c	द्रष्टुकामं कुरुश्रेष्ठं प्रयास्यन्तं धनंजयम् ॥
14-072-010a	तेषामन्योन्यसंमर्दादूष्मेव समजायत ।
14-072-010c	दिदृक्षूणां हयं तं च तं चैव हयसारिणम् ॥
14-072-011a	ततः शब्दो महाराज दशाशाः प्रतिपूरयन् ।
14-072-011c	बभूव प्रेक्षतां नृणां कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥
14-072-012a	एष गच्छति कौन्तेयस्तुरगश्चैव दीप्तिमान् ।
14-072-012c	यमन्वेति महाबाहुः संस्पृशन्धनुरुत्तमम् ॥
14-072-013a	एवं शुश्राव वदतां गिरो जिष्णुरुदारधीः ।
14-072-013c	स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजारिष्टं पुनश्चैहीति भारत ॥
14-072-014a	अथापरे मनुष्येन्द्र पुरुषा वाक्यमब्रुवन् ।
14-072-014c	नैनं पश्याम संमर्दे धनुरेतत्प्रदृश्यते ॥
14-072-015a	एतद्धि भीमनिर्हादं विश्रुतं गाण्डिवं धनुः ।
14-072-015c	स्वस्ति गच्छत्वरिष्टं वै पन्थानमकुतोभयम् ॥
14-072-015e	निवृत्तमेनं द्रक्ष्यामः पुनरेवं च तेऽब्रुवन् ॥
14-072-016a	एवमाद्या मनुष्याणां स्त्रीणां च भरतर्षभ ।
14-072-016c	शुश्राव मधुरा वाचः पुनः पुनरुदीरिताः ॥
14-072-017a	याज्ञवल्क्यस्य शिष्यश्च कुशलो यज्ञकर्मणि ।
14-072-017c	प्रायात्पार्थेन सहितः शान्त्यर्थं वेदपारगः ॥
14-072-018a	ब्राह्मणाश्च महीपाल बहवो वेदपारगाः ।
14-072-018c	अनुजग्मुर्महात्मानं क्षत्रियाश्च विशोऽपि च ॥
14-072-019a	पाण्डवैः पृथिवीमश्वो निर्जितामस्त्रतेजसा ।
14-072-019c	चचार स महाराज यथादेशं स सत्तम ॥
14-072-020a	तत्र युद्धानि वृत्तानि यान्यासन्पाण्डवस्य ह ।
14-072-020c	तानि वक्ष्यामि ते वीर विचित्राणि महान्ति च ॥
14-072-021a	स हयः पृथिवीं राजन्प्रदक्षिणमरिदम ।
14-072-021c	ससारोत्तरतः पूर्वं तन्निबोध महीपते ॥
14-072-022a	अवमृद्रन्स राष्ट्राणि पार्थिवानां हयोत्तमः ।
14-072-022c	शनैस्तदा परिययौ श्वेताश्चश्च महारथः ॥
14-072-023a	तत्र संकलना नास्ति राज्ञामयुतशस्तदा ।
14-072-023c	येऽयुध्यन्त महाराज क्षत्रिया हतबान्धवाः ॥

- 14-072-024a किराता विकृता राजन्बहवोऽसिधनुर्धराः ।
 14-072-024c म्लेच्छाश्चान्ये बहुविधाः पूर्वं विनिकृता रणे ॥
 14-072-025a आर्याश्च पृथिवीपालाः प्रहृष्टनरवाहनाः ।
 14-072-025c समीयुः पाण्डुपुत्रेण बहवो युद्धदुर्मदाः ॥
 14-072-026a एवं युद्धानि वृत्तानि तत्र तत्र महीपते ।
 14-072-026c अर्जुनस्य महीपालैर्नानादेशनिवासिभिः ॥
 14-072-027a यानि तूभयतो राजन्प्रतप्तानि महान्ति च ।
 14-072-027c तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानघ ॥

14-073-001 वैशंपायन उवाच

- 14-073-001a त्रिगर्तैरभवद्युद्धं कृतवरैः किरीटिनः ।
 14-073-001c महारथसमाज्ञातैर्हतानां पुत्रनमृभिः ॥
 14-073-002a ते समाज्ञाय संप्राप्तं यज्ञियं तुरगोत्तमम् ।
 14-073-002c विषयान्ते ततो वीरा दंशिताः पर्यवारयन् ॥
 14-073-003a रथिनो बद्धतूणीराः सदश्वैः समलंकृतैः ।
 14-073-003c परिवार्य हयं राजन्प्रहीतुं संप्रचक्रमुः ॥
 14-073-004a ततः किरीटी संचिन्त्य तेषां राज्ञां चिकीर्षितम् ।
 14-073-004c वारयामास तान्वीरान्सान्त्वपूर्वमरिदमः ॥
 14-073-005a तमनादृत्य ते सर्वे शरैरभ्यहनंस्तदा ।
 14-073-005c तमोरजोभ्यां संछन्नांस्तान्किरीटी न्यवारयत् ॥
 14-073-006a अब्रवीच्च ततो जिष्णुः प्रहसन्निव भारत ।
 14-073-006c निवर्तध्वमधर्मज्ञाः श्रेयो जीवितमेव वः ॥
 14-073-007a स हि वीरः प्रयास्यन्वै धर्मराजेन वारितः ।
 14-073-007c हतबान्धवा न ते पार्थ हन्तव्याः पार्थिवा इति ॥
 14-073-008a स तदा तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
 14-073-008c तान्निवर्तध्वमित्याह न न्यवर्तन्त चापि ते ॥
 14-073-009a ततस्त्रिगर्तराजानं सूर्यवर्माणमाहवे ।
 14-073-009c वितत्य शरजालेन प्रजहास धनंजयः ॥
 14-073-010a ततस्ते रथघोषेण खुरनेमिस्वनेन च ।
 14-073-010c पूरयन्तो दिशः सर्वा धनंजयमुपाद्रवन् ॥
 14-073-011a सूर्यवर्मा ततः पार्थे शराणां नतपर्वणाम् ।
 14-073-011c शतान्यमुञ्चद्राजेन्द्र लघ्वस्त्रमभिदर्शयन् ॥

14-073-012a	तथैवान्ये महेष्वासा ये तस्यैवानुयायिनः ।
14-073-012c	मुमुचुः शरवर्षाणि धनंजयवधैषिणः ॥
14-073-013a	स ताञ्ज्यापुङ्खनिर्मुक्तैर्बहुभिः सुबहूञ्शरान् ।
14-073-013c	चिच्छेद पाण्डवो राजंस्ते भूमौ न्यपतंस्तदा ॥
14-073-014a	केतुवर्मा तु तेजस्वी तस्यैवावरजो युवा ।
14-073-014c	युयुधे भ्रातुरर्थाय पाण्डवेन महात्मना ॥
14-073-015a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य केतुवर्माणमाहवे ।
14-073-015c	अभ्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्बीभत्सुः परवीरहा ॥
14-073-016a	केतुवर्मण्यभिहते धृतवर्मा महारथः ।
14-073-016c	रथेनाशु समावृत्य शरैर्जिष्णुमवाकिरत् ॥
14-073-017a	तस्य तां शीघ्रतामीक्ष्य तुतोषातीव वीर्यवान् ।
14-073-017c	गुडाकेशो महातेजा बालस्य धृतवर्मणः ॥
14-073-018a	न संदधानं ददृशे नाददानं च तं तदा ।
14-073-018c	किरन्तमेव स शरान्ददृशे पाकशासनिः ॥
14-073-019a	स तु तं पूजयामास धृतवर्माणमाहवे ।
14-073-019c	मनसा स मुहूर्तं वै रणे समभिहर्षयन् ॥
14-073-020a	तं पन्नगमिव क्रुद्धं कुरुवीरः स्मयन्निव ।
14-073-020c	प्रीतिपूर्वं महाराज प्राणैर्न व्यपरोपयत् ॥
14-073-021a	स तथा रक्ष्यमाणो वै पार्थेनामिततेजसा ।
14-073-021c	धृतवर्मा शरं तीक्ष्णं मुमोच विजये तदा ॥
14-073-022a	स तेन विजयस्तूर्णमस्यन्विद्धः करे भृशम् ।
14-073-022c	मुमोच गाण्डीवं दुःखात्तत्पपाताथ भूतले ॥
14-073-023a	धनुषः पततस्तस्य सव्यसाचिकराद्विभो ।
14-073-023c	इन्द्रस्येवायुधस्यासीद्रूपं भरतसत्तम ॥
14-073-024a	तस्मिन्निपतिते दिव्ये महाधनुषि पार्थिव ।
14-073-024c	जहास सस्वनं हासं धृतवर्मा महाहवे ॥
14-073-025a	ततो रोषान्वितो जिष्णुः प्रमृज्य रुधिरं करात् ।
14-073-025c	धनुरादत्त तद्विव्यं शरवर्षं ववर्ष च ॥
14-073-026a	ततो हलहलाशब्दो दिवस्पृगभवत्तदा ।
14-073-026c	नानाविधानां भूतानां तत्कर्मातीव शंसताम् ॥
14-073-027a	ततः संप्रेक्ष्य तं क्रुद्धं कालान्तकयमोपमम् ।

14-073-027c	जिष्णुं त्रैगर्तका योधास्त्वरिताः पर्यवारयन् ॥
14-073-028a	अभिसृत्य परीप्सार्थं ततस्ते धृतवर्मणः ।
14-073-028c	परिवव्रुर्गुडाकेशं तत्राक्रुध्यद्धनंजयः ॥
14-073-029a	ततो योधाञ्जघानाशु तेषां स दश चाष्ट च ।
14-073-029c	महेन्द्रवज्रप्रतिमैरायसैर्निशितैः शरैः ॥
14-073-030a	तांस्तु प्रभग्नान्संप्रेक्ष्य त्वरमाणो धनंजयः ।
14-073-030c	शरैराशीविषाकारैर्जघान स्वनवद्धसन् ॥
14-073-031a	ते भग्नमनसः सर्वे त्रैगर्तकमहारथाः ।
14-073-031c	दिशो विदुद्रुवुः सर्वा धनंजयशरार्दिताः ॥
14-073-032a	त ऊचुः पुरुषव्याघ्रं संशप्तकनिषूदनम् ।
14-073-032c	तव स्म किंकराः सर्वे सर्वे च वशगास्तव ॥
14-073-033a	आज्ञापयस्व नः पार्थ प्रह्वान्प्रेष्यानवस्थितान् ।
14-073-033c	करिष्यामः प्रियं सर्वं तव कौरवनन्दन ॥
14-073-034a	एतदाज्ञाय वचनं सर्वास्तानब्रवीत्तदा ।
14-073-034c	जीवितं रक्षत नृपाः शासनं गृह्यतामिति ॥

14-074-001 वैशंपायन उवाच

14-074-001a	प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्य व्यचरत्स हयोत्तमः ।
14-074-001c	भगदत्तात्मजस्तत्र निर्ययौ रणकर्कशः ॥
14-074-002a	स हयं पाण्डुपुत्रस्य विषयान्तमुपागतम् ।
14-074-002c	युयुधे भरतश्रेष्ठ वज्रदत्तो महीपतिः ॥
14-074-003a	सोऽभिनिर्याय नगराद्भगदत्तसुतो नृपः ।
14-074-003c	अश्वमायान्तमुन्मथ्य नगराभिमुखो ययौ ॥
14-074-004a	तमालक्ष्य महाबाहुः कुरूणामृषभस्तदा ।
14-074-004c	गाण्डीवं विक्षिपंस्तूर्णं सहसा समुपाद्रवत् ॥
14-074-005a	ततो गाण्डीवनिर्मुक्तैरिषुभिर्मोहितो नृपः ।
14-074-005c	हयमुत्सृज्य तं वीरस्ततः पार्थमुपाद्रवत् ॥
14-074-006a	पुनः प्रविश्य नगरं दंशितः स नृपोत्तमः ।
14-074-006c	आरुह्य नागप्रवरं निर्ययौ युद्धकाङ्क्षया ॥
14-074-007a	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
14-074-007c	दोधूयता चामरेण श्वेतेन च महारथः ॥
14-074-008a	ततः पार्थ समासाद्य पाण्डवानां महारथम् ।

14-074-008c	आह्वयामास कौरव्यं बाल्यान्मोहाच्च संयुगे ॥
14-074-009a	स वारणं नगप्रख्यं प्रभिन्नकरटामुखम् ।
14-074-009c	प्रेषयामास संक्रुद्धस्ततः श्वेतहयं प्रति ॥
14-074-010a	विक्षरन्तं यथा मेघं परवारणवारणम् ।
14-074-010c	शास्त्रवत्कल्पितं संख्ये त्रिसाहं युद्धदुर्मदम् ॥
14-074-011a	प्रचोद्यमानः स गजस्तेन राज्ञा महाबलः ।
14-074-011c	तदाङ्कुशेन विबभावुत्पतिष्यन्निवाम्बरम् ॥
14-074-012a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य क्रुद्धो राजन्धनंजयः ।
14-074-012c	भूमिष्ठो वारणगतं योधयामास भारत ॥
14-074-013a	वज्रदत्तस्तु संक्रुद्धो मुमोचाशु धनंजये ।
14-074-013c	तोमरानग्निसंकाशाञ्शलभानिव वेगितान् ॥
14-074-014a	अर्जुनस्तानसंप्राप्तान्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
14-074-014c	द्विधा त्रिधा च चिच्छेद ख एव खगमैस्तदा ॥
14-074-015a	स तान्दृष्ट्वा तथा छिन्नांस्तोमरान्भगदत्तजः ।
14-074-015c	इषूनसक्तांस्त्वरितः प्राहिणोत्पाण्डवं प्रति ॥
14-074-016a	ततोऽर्जुनस्तूर्णतरं रुक्मपुङ्खानजिह्मगान् ।
14-074-016c	प्रेषयामास संक्रुद्धो भगदत्तात्मजं प्रति ॥
14-074-017a	स तैर्विद्धो महातेजा वज्रदत्तो महाहवे ।
14-074-017c	भृशाहतः पपातोर्व्यां न त्वेनमजहात्स्मृतिः ॥
14-074-018a	ततः स पुनरारुह्य वारणप्रवरं रणे ।
14-074-018c	अव्यग्रः प्रेषयामास जयार्थी विजयं प्रति ॥
14-074-019a	तस्मै बाणांस्ततो जिष्णुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ।
14-074-019c	प्रेषयामास संक्रुद्धो ज्वलितानिव पावकान् ॥
14-074-020a	स तैर्विद्धो महानागो विस्रवत्रुधिरं बभौ ।
14-074-020c	हिमवानिव शैलेन्द्रो बहुप्रस्रवणस्तदा ॥

14-075-001 वैशंपायन उवाच

14-075-001a	एवं त्रिरात्रमभवत्तद्युद्धं भरतर्षभ ।
14-075-001c	अर्जुनस्य नरेन्द्रेण वृत्रेणेव शतक्रतोः ॥
14-075-002a	ततश्चतुर्थे दिवसे वज्रदत्तो महाबलः ।
14-075-002c	जहास सस्वनं हासं वाक्यं चेदमथाब्रवीत् ॥
14-075-003a	अर्जुनार्जुन तिष्ठस्व न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।

14-075-003c	त्वां निहत्य करिष्यामि पितुस्तोयं यथाविधि ॥
14-075-004a	त्वया वृद्धो मम पिता भगदत्तः पितुः सखा ।
14-075-004c	हतो वृद्धोऽपचायित्वाच्छिशुं मामद्य योधय ॥
14-075-005a	इत्येवमुक्त्वा संक्रुद्धो वज्रदत्तो नराधिपः ।
14-075-005c	प्रेषयामास कौरव्य वारणं पाण्डवं प्रति ॥
14-075-006a	संप्रेष्यमाणो नागेन्द्रो वज्रदत्तेन धीमता ।
14-075-006c	उत्पतिष्यन्निवाकाशमभिदुद्राव पाण्डवम् ॥
14-075-007a	अग्रहस्तप्रमुक्तेन शीकरेण स फल्गुनम् ।
14-075-007c	समुक्षत महाराज शैलं नील इवाम्बुदः ॥
14-075-008a	स तेन प्रेषितो राज्ञा मेघवन्निनदन्मुहुः ।
14-075-008c	मुखाडम्बरघोषेण समाद्रवत फल्गुनम् ॥
14-075-009a	स नृत्यन्निव नागेन्द्रो वज्रदत्तप्रचोदितः ।
14-075-009c	आससाद द्रुतं राजन्कौरवाणां महारथम् ॥
14-075-010a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य वज्रदत्तस्य वारणम् ।
14-075-010c	गाण्डीवमाश्रित्य बली न व्यकम्पत शत्रुहा ॥
14-075-011a	चुक्रोध बलवच्चापि पाण्डवस्तस्य भूपतेः ।
14-075-011c	कार्यविघ्नमनुस्मृत्य पूर्ववैरं च भारत ॥
14-075-012a	ततस्तं वारणं क्रुद्धः शरजालेन पाण्डवः ।
14-075-012c	निवारयामास तदा वेलेव मकरालयम् ॥
14-075-013a	स नागप्रवरो वीर्यादर्जुनेन निवारितः ।
14-075-013c	तस्थौ शरैर्वितुन्नाङ्गः श्वाविच्छललितो यथा ॥
14-075-014a	निवारितं गजं दृष्ट्वा भगदत्तात्मजो नृपः ।
14-075-014c	उत्ससर्ज शितान्बाणानर्जुने क्रोधमूर्छितः ॥
14-075-015a	अर्जुनस्तु महाराज शरैः शरविधातिभिः ।
14-075-015c	वारयामास तानस्तांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
14-075-016a	ततः पुनरतिक्रुद्धो राजा प्रागज्योतिषाधिपः ।
14-075-016c	प्रेषयामास नागेन्द्रं बलवच्छवसनोपमम् ॥
14-075-017a	तमापतन्तं संप्रेक्ष्य बलवान्पाकशासनिः ।
14-075-017c	नाराचमग्निसंकाशं प्राहिणोद्वारणं प्रति ॥
14-075-018a	स तेन वारणो राजन्मर्मण्यभिहतो भृशम् ।
14-075-018c	पपात सहसा भूमौ वज्ररुग्ण इवाचलः ॥

- 14-075-019a स पतञ्जुशुभे नागो धनंजयशराहतः ।
 14-075-019c विशन्निव महाशैलो महीं वज्रप्रपीडितः ॥
 14-075-020a तस्मिन्निपतिते नागे वज्रदत्तस्य पाण्डवः ।
 14-075-020c तं न भेतव्यमित्याह ततो भूमिगतं नृपम् ॥
 14-075-021a अब्रवीद्धि महातेजाः प्रस्थितं मां युधिष्ठिरः ।
 14-075-021c राजानस्ते न हन्तव्या धनंजय कथंचन ॥
 14-075-022a सर्वमेतन्नरव्याघ्र भवत्वेतावता कृतम् ।
 14-075-022c योधाश्चापि न हन्तव्या धनंजय रणे त्वया ॥
 14-075-023a वक्तव्याश्चापि राजानः सर्वैः सह सुहृज्जनैः ।
 14-075-023c युधिष्ठिरस्याश्वमेधो भवद्भिरनुभूयताम् ॥
 14-075-024a इति भ्रातृवचः श्रुत्वा न हन्मि त्वां जनाधिप ।
 14-075-024c उत्तिष्ठ न भयं तेऽस्ति स्वस्तिमान्गच्छ पार्थिव ॥
 14-075-025a आगच्छेथा महाराज परां चैत्रीमुपस्थिताम् ।
 14-075-025c तदाश्वमेधो भविता धर्मराजस्य धीमतः ॥
 14-075-026a एवमुक्तः स राजा तु भगदत्तात्मजस्तदा ।
 14-075-026c तथेत्येवाब्रवीद्वाक्यं पाण्डवेनाभिनिर्जितः ॥

14-076-001 वैशंपायन उवाच

- 14-076-001a सैन्धवैरभवद्युद्धं ततस्तस्य किरीटिनः ।
 14-076-001c हतशेषैर्महाराज हतानां च सुतैरपि ॥
 14-076-002a तेऽवतीर्णमुपश्रुत्य विषयं श्वेतवाहनम् ।
 14-076-002c प्रत्युद्ययुरमृष्यन्तो राजानः पाण्डवर्षभम् ॥
 14-076-003a अश्वं च तं परामृश्य विषयान्ते विषोपमाः ।
 14-076-003c न भयं चक्रिरे पार्थाद्धीमसेनादनन्तरात् ॥
 14-076-004a तेऽविदूराद्धनुष्पाणिं यज्ञियस्य हयस्य च ।
 14-076-004c बीभत्सुं प्रत्यपद्यन्त पदातिनमवस्थितम् ॥
 14-076-005a ततस्ते तु महावीर्या राजानः पर्यवारयन् ।
 14-076-005c जिगीषन्तो नरव्याघ्राः पूर्वं विनिकृता युधि ॥
 14-076-006a ते नामान्यथ गोत्राणि कर्माणि विविधानि च ।
 14-076-006c कीर्तयन्तस्तदा पार्थं शरवर्षैरवाकिरन् ॥
 14-076-007a ते किरन्तः शरांस्तीक्ष्णान्वारणेन्द्रनिवारणान् ।
 14-076-007c रणे जयमभीप्सन्तः कौन्तेयं पर्यवारयन् ॥

14-076-008a	तेऽसमीक्ष्यैव तं वीरमुग्रकर्माणमाहवे ।
14-076-008c	सर्वे युयुधिरे वीरा रथस्थास्तं पदातिनम् ॥
14-076-009a	ते तमाजघ्निरे वीरं निवातकवचान्तकम् ।
14-076-009c	संशप्तकनिहन्तारं हन्तारं सैन्धवस्य च ॥
14-076-010a	ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च ।
14-076-010c	कोष्ठकीकृत्य कौन्तेयं संप्रहृष्टमयोधयन् ॥
14-076-011a	संस्मरन्तो वधं वीराः सिन्धुराजस्य धीमतः ।
14-076-011c	जयद्रथस्य कौरव्य समरे सव्यसाचिना ॥
14-076-012a	ततः पर्जन्यवत्सर्वे शरवृष्टिमवासृजन् ।
14-076-012c	तैः कीर्णः शुशुभे पार्थो रविर्मेघान्तरे यथा ॥
14-076-013a	स शरैः समवच्छन्नो ददृशे पाण्डवर्षभः ।
14-076-013c	पञ्जरान्तरसंचारी शकुन्त इव भारत ॥
14-076-014a	ततो हाहाकृतं सर्वं कौन्तेये शरपीडिते ।
14-076-014c	त्रैलोक्यमभवद्राजत्रविश्वासीद्रजोरुणः ॥
14-076-015a	ततो ववौ महाराज मारुतो रोमहर्षणः ।
14-076-015c	राहुरग्रसदादित्यं युगपत्सोममेव च ॥
14-076-016a	उल्काश्च जघ्निरे सूर्यं विकीर्यन्त्यः समन्ततः ।
14-076-016c	वेपथुश्चाभवद्राजनैलासस्य महागिरेः ॥
14-076-017a	मुमुचुश्चास्रमत्युष्णं दुःखशोकसमन्विताः ।
14-076-017c	सप्तर्षयो जातभयास्तथा देवर्षयोऽपि च ॥
14-076-018a	शशश्चाशु विनिर्भिद्य मण्डलं शशिनोऽपतत् ।
14-076-018c	विपरीतस्तदा राजंस्तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥
14-076-019a	रासभारुणसंकाशा धनुष्मन्तः सविद्युतः ।
14-076-019c	आवृत्य गगनं मेघा मुमुचुर्मांसशोणितम् ॥
14-076-020a	एवमासीत्तदा वीरे शरवर्षाभिसंवृते ।
14-076-020c	लोकेऽस्मिन्भरतश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् ॥
14-076-021a	तस्य तेनावकीर्णस्य शरजालेन सर्वशः ।
14-076-021c	मोहात्पपात गाण्डीवमावापश्च करादपि ॥
14-076-022a	तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते शरजालं महत्तरम् ।
14-076-022c	सैन्धवा मुमुचुस्तूर्णं गतसत्त्वे महारथे ॥
14-076-023a	ततो मोहसमापन्नं ज्ञात्वा पार्थ दिवौकसः ।

14-076-023c	सर्वे वित्रस्तमनसस्तस्य शान्तिपराभवन् ॥
14-076-024a	ततो देवर्षयः सर्वे तथा सप्तर्षयोऽपि च ।
14-076-024c	ब्रह्मर्षयश्च विजयं जेपुः पार्थस्य धीमतः ॥
14-076-025a	ततः प्रदीपिते देवैः पार्थतेजसि पार्थिव ।
14-076-025c	तस्थावचलवद्धीमान्संग्रामे परमास्त्रवित् ॥
14-076-026a	विचकर्ष धनुर्दिव्यं ततः कौरवनन्दनः ।
14-076-026c	यन्त्रस्येवेह शब्दोऽभून्महांस्तस्य पुनः पुनः ॥
14-076-027a	ततः स शरवर्षाणि प्रत्यमित्रान्प्रति प्रभुः ।
14-076-027c	ववर्ष धनुषा पार्थो वर्षाणीव सुरेश्वरः ॥
14-076-028a	ततस्ते सैन्धवा योधाः सर्व एव सराजकाः ।
14-076-028c	नादृश्यन्त शरैः कीर्णाः शलभैरिव पावकाः ॥
14-076-029a	तस्य शब्देन वित्रेसुर्भयार्ताश्च विदुद्रुवुः ।
14-076-029c	मुमुचुश्चाश्रु शोकार्ताः सुषुपुश्चापि सैन्धवाः ॥
14-076-030a	तांस्तु सर्वान्नरश्रेष्ठः सर्वतो विचरन्बली ।
14-076-030c	अलातचक्रवद्राजञ्शरजालैः समर्पयत् ॥
14-076-031a	तदिन्द्रजालप्रतिमं बाणजालममित्रहा ।
14-076-031c	व्यसृजद्विक्षु सर्वासु महेन्द्र इव वज्रभृत् ॥
14-076-032a	मेघजालनिभं सैन्यं विदार्य स रविप्रभः ।
14-076-032c	विवभौ कौरवश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः ॥

14-077-001 वैशंपायन उवाच

14-077-001a	ततो गाण्डीवभृच्छूरो युद्धाय समवस्थितः ।
14-077-001c	विवभौ युधि दुर्धर्षो हिमवानचलो यथा ॥
14-077-002a	ततः सैन्धवयोधास्ते पुनरेव व्यवस्थिताः ।
14-077-002c	विमुञ्चन्तः सुसंरब्धाः शरवर्षाणि भारत ॥
14-077-003a	तान्प्रसह्य महावीर्यः पुनरेव व्यवस्थितान् ।
14-077-003c	ततः प्रोवाच कौन्तेयो मुमूर्षूञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥
14-077-004a	युध्यध्वं परया शक्त्या यतध्वं च वधे मम ।
14-077-004c	कुरुध्वं सर्वकार्याणि महद्वो भयमागतम् ॥
14-077-005a	एष योत्स्यामि वः सर्वान्निवार्य शरवागुराम् ।
14-077-005c	तिष्ठध्वं युद्धमनसो दर्पं विनयितास्मि वः ॥
14-077-006a	एतावदुक्त्वा कौरव्यो रुषा गाण्डीवभृत्तदा ।

14-077-006c	ततोऽथ वचनं स्मृत्वा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भारत ॥
14-077-007a	न हन्तव्या रणे तात क्षत्रिया विजिगीषवः ।
14-077-007c	जेतव्याश्चेति यत्प्रोक्तं धर्मराज्ञा महात्मना ॥
14-077-007e	चिन्तयामास च तदा फल्गुनः पुरुषर्षभः ॥
14-077-008a	इत्युक्तोऽहं नरेन्द्रेण न हन्तव्या नृपा इति ।
14-077-008c	कथं तन्न मृषेह स्याद्धर्मराजवचः शुभम् ॥
14-077-009a	न हन्येरंश्च राजानो राजश्चाज्ञा कृता भवेत् ।
14-077-009c	इति संचिन्त्य स तदा भ्रातुः प्रियहिते रतः ॥
14-077-009e	प्रोवाच वाक्यं धर्मज्ञः सैन्धवान्युद्धदुर्मदान् ॥
14-077-010a	बालान्स्त्रियो वा युष्माकं न हनिष्ये व्यवस्थितान् ।
14-077-010c	यश्च वक्ष्यति संग्रामे तवास्मीति पराजितः ॥
14-077-011a	एतच्छ्रुत्वा वचो मह्यं कुरुध्वं हितमात्मनः ।
14-077-011c	अतोऽन्यथा कृच्छ्रगता भविष्यथ मयार्दिताः ॥
14-077-012a	एवमुक्त्वा तु तान्वीरान्युयुधे कुरुपुंगवः ।
14-077-012c	अत्वरावानसंरब्धः संरब्धैर्विजिगीषुभिः ॥
14-077-013a	ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
14-077-013c	मुमुचुः सैन्धवा राजंस्तदा गाण्डीवधन्वनि ॥
14-077-014a	स तानापततः क्रूरानाशीविषविषोपमान् ।
14-077-014c	चिच्छेद निशितैर्बाणैरन्तरैव धनंजयः ॥
14-077-015a	छित्त्वा तु तानाशुगमान्कङ्कपत्राज्जिलाशितान् ।
14-077-015c	एकैकमेष दशभिर्बिभेद समरे शरैः ॥
14-077-016a	ततः प्रासांश्च शक्तीश्च पुनरेव धनंजये ।
14-077-016c	जयद्रथं हतं स्मृत्वा चिक्षिपुः सैन्धवा नृपाः ॥
14-077-017a	तेषां किरीटी संकल्पं मोघं चक्रे महामनाः ।
14-077-017c	सर्वास्तानन्तरा छित्त्वा मुदा चुक्रोश पाण्डवः ॥
14-077-018a	तथैवापततां तेषां योधानां जयगृद्धिनाम् ।
14-077-018c	शिरांसि पातयामास भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
14-077-019a	तेषां प्रद्रवतां चैव पुनरेव च धावताम् ।
14-077-019c	निवर्ततां च शब्दोऽभूत्पूर्णस्येव महोदधेः ॥
14-077-020a	ते वध्यमानास्तु तदा पार्थेनामिततेजसा ।
14-077-020c	यथाप्राणं यथोत्साहं योधयामासुरर्जुनम् ॥

14-077-021a	ततस्ते फल्गुनेनाजौ शरैः संनतपर्वभिः ।
14-077-021c	कृता विसंज्ञा भूयिष्ठाः क्लान्तवाहनसैनिकाः ॥
14-077-022a	तांस्तु सर्वान्परिग्लानान्विदित्वा धृतराष्ट्रजा ।
14-077-022c	दुःशला बालमादाय नप्तारं प्रययौ तदा ॥
14-077-022e	सुरथस्य सुतं वीरं रथेनानागसं तदा ॥
14-077-023a	शान्त्यर्थं सर्वयोधानामभ्यगच्छत पाण्डवम् ।
14-077-023c	सा धनंजयमासाद्य मुमोचार्तस्वरं तदा ॥
14-077-023e	धनंजयोऽपि तां दृष्ट्वा धनुर्विससृजे प्रभुः ॥
14-077-024a	समुत्सृष्टधनुः पार्थो विधिवद्भगिनीं तदा ।
14-077-024c	प्राह किं करवाणीति सा च तं वाक्यमब्रवीत् ॥
14-077-025a	एष ते भरतश्रेष्ठ स्वस्त्रीयस्यात्मजः शिशुः ।
14-077-025c	अभिवादयते वीर तं पश्य पुरुषर्षभ ॥
14-077-026a	इत्युक्तस्तस्य पितरं स पप्रच्छार्जुनस्तदा ।
14-077-026c	क्वासाविति ततो राजन्दुःशला वाक्यमब्रवीत् ॥
14-077-027a	पितृशोकाभिसंतप्तो विषादार्तोऽस्य वै पिता ।
14-077-027c	पञ्चत्वमगमद्वीर यथा तन्मे निबोध ह ॥
14-077-028a	स पूर्वं पितरं श्रुत्वा हतं युद्धे त्वयानघ ।
14-077-028c	त्वामागतं च संश्रुत्य युद्धाय हयसारिणम् ॥
14-077-028e	पितुश्च मृत्युदुःखार्तोऽजहात्प्राणान्धनंजय ॥
14-077-029a	प्राप्तो बीभत्सुरित्येव नाम श्रुत्वैव तेऽनघ ।
14-077-029c	विषादार्तः पपातोर्व्यां ममार च ममात्मजः ॥
14-077-030a	तं तु दृष्ट्वा निपतितं ततस्तस्यात्मजं विभो ।
14-077-030c	गृहीत्वा समनुप्राप्ता त्वामद्य शरणैषिणी ॥
14-077-031a	इत्युक्त्वार्तस्वरं सा तु मुमोच धृतराष्ट्रजा ।
14-077-031c	दीना दीनं स्थितं पार्थमब्रवीच्चाप्यधोमुखम् ॥
14-077-032a	स्वसारं मामवेक्षस्व स्वस्त्रीयात्मजमेव च ।
14-077-032c	कर्तुमर्हसि धर्मज्ञ दयां मयि कुरूद्वह ॥
14-077-032e	विस्मृत्य कुरुराजानं तं च मन्दं जयद्रथम् ॥
14-077-033a	अभिमन्योर्यथा जातः परिक्षित्परवीरहा ।
14-077-033c	तथायं सुरथाज्जातो मम पौत्रो महाभुज ॥
14-077-034a	तमादाय नरव्याघ्र संप्राप्तास्मि तवान्तिकम् ।

- 14-077-034c शमार्थं सर्वयोधानां शृणु चेदं वचो मम ॥
- 14-077-035a आगतोऽयं महाबाहो तस्य मन्दस्य पौत्रकः ।
- 14-077-035c प्रसादमस्य बालस्य तस्मात्त्वं कर्तुमर्हसि ॥
- 14-077-036a एष प्रसाद्य शिरसा मया सार्धमरिंदम ।
- 14-077-036c याचते त्वां महाबाहो शमं गच्छ धनंजय ॥
- 14-077-037a बालस्य हतबन्धोश्च पार्थ किंचिदजानतः ।
- 14-077-037c प्रसादं कुरु धर्मज्ञ मा मन्युवशमन्वगाः ॥
- 14-077-038a तमनार्यं नृशंसं च विस्मृत्यास्य पितामहम् ।
- 14-077-038c आगस्कारिणमत्यर्थं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥
- 14-077-039a एवं ब्रुवत्यां करुणं दुःशलायां धनंजयः ।
- 14-077-039c संस्मृत्य देवीं गान्धारीं धृतराष्ट्रं च पार्थिवम् ॥
- 14-077-039e प्रोवाच दुःखशोकार्तः क्षत्रधर्मं विगर्हयन् ॥
- 14-077-040a धिक्त्वं दुर्योधनं क्षुद्रं राज्यलुब्धं च मानिनम् ।
- 14-077-040c यत्कृते बान्धवाः सर्वे मया नीता यमक्षयम् ॥
- 14-077-041a इत्युक्त्वा बहु सान्त्वादि प्रसादमकरोज्जयः ।
- 14-077-041c परिष्वज्य च तां प्रीतो विससर्ज गृहान्प्रति ॥
- 14-077-042a दुःशला चापि तान्योधान्निवार्य महतो रणात् ।
- 14-077-042c संपूज्य पार्थं प्रययौ गृहान्प्रति शुभानना ॥
- 14-077-043a ततः सैन्धवकान्योधान्विनिर्जित्य नरर्षभः ।
- 14-077-043c पुनरेवान्वधावत्स तं हयं कामचारिणम् ॥
- 14-077-044a ससार यज्ञियं वीरो विधिवत्स विशां पते ।
- 14-077-044c तारामृगमिवाकाशे देवदेवः पिनाकधृक् ॥
- 14-077-045a स च वाजी यथेष्टेन तांस्तान्देशान्यथासुखम् ।
- 14-077-045c विचचार यथाकामं कर्म पार्थस्य वर्धयन् ॥
- 14-077-046a क्रमेण स हयस्त्वेवं विचरन्भरतर्षभ ।
- 14-077-046c मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सहपाण्डवः ॥

14-078-001 वैशंपायन उवाच

- 14-078-001a श्रुत्वा तु नृपतिर्वीरं पितरं बभ्रुवाहनः ।
- 14-078-001c निर्ययौ विनयेनार्यो ब्राह्मणार्घ्यपुरःसरः ॥
- 14-078-002a मणिपूरेश्वरं त्वेवमुपयातं धनंजयः ।
- 14-078-002c नाभ्यनन्दत मेधावी क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥

14-078-003a	उवाच चैनं धर्मात्मा समन्युः फल्गुनस्तदा ।
14-078-003c	प्रक्रियेयं न ते युक्ता बहिस्त्वं क्षत्रधर्मतः ॥
14-078-004a	संरक्ष्यमाणं तुरगं यौधिष्ठिरमुपागतम् ।
14-078-004c	यज्ञियं विषयान्ते मां नायोत्सीः किं नु पुत्रक ॥
14-078-005a	धिकत्वामस्तु सुदुर्बुद्धिं क्षत्रधर्माविशारदम् ।
14-078-005c	यो मां युद्धाय संप्राप्तं साम्नैवाथो त्वमग्रहीः ॥
14-078-006a	न त्वया पुरुषार्थश्च कश्चिदस्तीह जीवता ।
14-078-006c	यस्त्वं स्त्रीवद्युधा प्राप्तं साम्ना मां प्रत्यगृह्णथाः ॥
14-078-007a	यद्यहं न्यस्तशस्त्रस्त्वामागच्छेयं सुदुर्मते ।
14-078-007c	प्रक्रियेयं ततो युक्ता भवेत्तव नराधम ॥
14-078-008a	तमेवमुक्तं भर्त्रा तु विदित्वा पन्नगात्मजा ।
14-078-008c	अमृष्यमाणा भित्त्वोर्वीमुलूपी तमुपागमत् ॥
14-078-009a	सा ददर्श ततः पुत्रं विमृशन्तमधोमुखम् ।
14-078-009c	संतर्ज्यमानमसकृद्भर्त्रा युद्धार्थिना विभो ॥
14-078-010a	ततः सा चारुसर्वाङ्गी तमुपेत्योरगात्मजा ।
14-078-010c	उलूपी प्राह वचनं क्षत्रधर्मविशारदा ॥
14-078-011a	उलूपीं मां निबोध त्वं मातरं पन्नगात्मजाम् ।
14-078-011c	कुरुष्व वचनं पुत्र धर्मस्ते भविता परः ॥
14-078-012a	युध्यस्वैनं कुरुश्रेष्ठं धनंजयमरिदम ।
14-078-012c	एवमेष हि ते प्रीतो भविष्यति न संशयः ॥
14-078-013a	एवमुद्धर्षितो मात्रा स राजा बभ्रुवाहनः ।
14-078-013c	मनश्चक्रे महातेजा युद्धाय भरतर्षभ ॥
14-078-014a	संनह्य काञ्चनं वर्म शिरस्त्राणं च भानुमत् ।
14-078-014c	तूणीरशतसंबाधमारुरोह महारथम् ॥
14-078-015a	सर्वोपकरणैर्युक्तं युक्तमश्वैर्मनोजवैः ।
14-078-015c	सुचक्रोपस्करं धीमान्हेमभाण्डपरिष्कृतम् ॥
14-078-016a	परमार्चितमुच्छ्रित्य ध्वजं सिंहं हिरण्मयम् ।
14-078-016c	प्रययौ पार्थमुद्दिश्य स राजा बभ्रुवाहनः ॥
14-078-017a	ततोऽभ्येत्य हयं वीरो यज्ञियं पार्थरक्षितम् ।
14-078-017c	ग्राहयामास पुरुषैर्हयशिक्षाविशारदैः ॥
14-078-018a	गृहीतं वाजिनं दृष्ट्वा प्रीतात्मा स धनंजयः ।

14-078-018c	पुत्रं रथस्थं भूमिष्ठः संन्यवारयदाहवे ॥
14-078-019a	ततः स राजा तं वीरं शरव्रातैः सहस्रशः ।
14-078-019c	अर्दयामास निशितैराशीविषविषोपमैः ॥
14-078-020a	तयोः समभवद्युद्धं पितुः पुत्रस्य चातुलम् ।
14-078-020c	देवासुररणप्रख्यमुभयोः प्रीयमाणयोः ॥
14-078-021a	किरीटिनं तु विव्याध शरेण नतपर्वणा ।
14-078-021c	जत्रुदेशे नरव्याघ्रः प्रहसन्बभ्रुवाहनः ॥
14-078-022a	सोऽभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।
14-078-022c	विनिर्भिद्य च कौन्तेयं महीतलमथाविशत् ॥
14-078-023a	स गाढवेदनो धीमानालम्ब्य धनुरुत्तमम् ।
14-078-023c	दिव्यं तेजः समाविश्य प्रमीत इव संबभौ ॥
14-078-024a	स संज्ञामुपलभ्याथ प्रशस्य पुरुषर्षभः ।
14-078-024c	पुत्रं शक्रात्मजो वाक्यमिदमाह महीपते ॥
14-078-025a	साधु साधु महाबाहो वत्स चित्राङ्गदात्मज ।
14-078-025c	सदृशं कर्म ते दृष्ट्वा प्रीतिमानस्मि पुत्रक ॥
14-078-026a	विमुञ्चाम्येष बाणांस्ते पुत्र युद्धे स्थिरो भव ।
14-078-026c	इत्येवमुक्त्वा नाराचैरभ्यवर्षदमित्रहा ॥
14-078-027a	तान्स गाण्डीवनिर्मुक्तान्वज्राशनिसमप्रभान् ।
14-078-027c	नाराचैरच्छिनद्राजा सर्वानेव त्रिधा त्रिधा ॥
14-078-028a	तस्य पार्थः शरैर्दिव्यैर्ध्वजं हेमपरिष्कृतम् ।
14-078-028c	सुवर्णतालप्रतिमं क्षुरेणापाहरद्रथात् ॥
14-078-029a	हयांश्चास्य महाकायान्महावेगपराक्रमान् ।
14-078-029c	चकार राज्ञो निर्जीवान्प्रहसन्पाण्डवर्षभः ॥
14-078-030a	स रथादवतीर्याशु राजा परमकोपनः ।
14-078-030c	पदातिः पितरं कोपाद्योधयामास पाण्डवम् ॥
14-078-031a	संप्रीयमाणः पाण्डूनामृषभः पुत्रविक्रमात् ।
14-078-031c	नात्यर्थं पीडयामास पुत्रं वज्रधरात्मजः ॥
14-078-032a	स हन्यमानो विमुखं पितरं बभ्रुवाहनः ।
14-078-032c	शरैराशीविषाकारैः पुनरेवार्दयद्वली ॥
14-078-033a	ततः स बाल्यात्पितरं विव्याध हृदि पत्रिणा ।
14-078-033c	निशितेन सुपुङ्खेन बलवद्वभ्रुवाहनः ॥

- 14-078-034a स बाणस्तेजसा दीप्तो ज्वलन्निव हुताशनः ।
 14-078-034c विवेश पाण्डवं राजन्मर्म भित्त्वातिदुःखकृत् ॥
 14-078-035a स तेनातिभृशं विद्धः पुत्रेण कुरुनन्दनः ।
 14-078-035c महीं जगाम मोहार्तस्ततो राजन्धनंजयः ॥
 14-078-036a तस्मिन्निपतिते वीरे कौरवाणां धुरंधरे ।
 14-078-036c सोऽपि मोहं जगामाशु ततश्चित्राङ्गदासुतः ॥
 14-078-037a व्यायम्य संयुगे राजा दृष्ट्वा च पितरं हतम् ।
 14-078-037c पूर्वमेव च बाणौघैर्गाढविद्धोऽर्जुनेन सः ॥
 14-078-038a भर्तारं निहतं दृष्ट्वा पुत्रं च पतितं भुवि ।
 14-078-038c चित्राङ्गदा परित्रस्ता प्रविवेश रणाजिरम् ॥
 14-078-039a शोकसंतप्तहृदया रुदती सा ततः शुभा ।
 14-078-039c मणिपूरपतेर्माता ददर्श निहतं पतिम् ॥

14-079-001 वैशंपायन उवाच

- 14-079-001a ततो बहुविधं भीरुर्विलप्य कमलेक्षणा ।
 14-079-001c मुमोह दुःखाद्दुर्धर्षा निपपात च भूतले ॥
 14-079-002a प्रतिलभ्य च सा संज्ञां देवी दिव्यवपुर्धरा ।
 14-079-002c उलूपीं पन्नगसुतां दृष्ट्वेदं वाक्यमब्रवीत् ॥
 14-079-003a उलूपि पश्य भर्तारं शयानं निहतं रणे ।
 14-079-003c त्वत्कृते मम पुत्रेण बालेन समितिजयम् ॥
 14-079-004a ननु त्वमार्ये धर्मज्ञा ननु चासि पतिव्रता ।
 14-079-004c यत्त्वत्कृतेऽयं पतितः पतिस्ते निहतो रणे ॥
 14-079-005a किं तु सर्वापराधोऽयं यदि तेऽद्य धनंजयः ।
 14-079-005c क्षमस्व याच्यमाना मे संजीवय धनंजयम् ॥
 14-079-006a ननु त्वमार्ये धर्मज्ञा त्रैलोक्यविदिता शुभे ।
 14-079-006c यद्वातयित्वा भर्तारं पुत्रेणेह न शोचसि ॥
 14-079-007a नाहं शोचामि तनयं निहतं पन्नगात्मजे ।
 14-079-007c पतिमेव तु शोचामि यस्यातिथ्यमिदं कृतम् ॥
 14-079-008a इत्युक्त्वा सा तदा देवीमुलूपीं पन्नगात्मजाम् ।
 14-079-008c भर्तारमभिगम्येदमित्युवाच यशस्विनी ॥
 14-079-009a उत्तिष्ठ कुरुमुख्यस्य प्रियकाम मम प्रिय ।
 14-079-009c अयमश्वो महाबाहो मया ते परिमोक्षितः ॥

- 14-079-010a ननु नाम त्वया वीर धर्मराजस्य यज्ञियः ।
 14-079-010c अयमश्वोऽनुसर्तव्यः स शेषे किं महीतले ॥
 14-079-011a त्वयि प्राणाः समायत्ताः कुरूणां कुरुनन्दन ।
 14-079-011c स कस्मात्प्राणदोऽन्येषां प्राणान्संत्यक्तवानसि ॥
 14-079-012a उलूपि साधु संपश्य भर्तारं निहतं रणे ।
 14-079-012c पुत्रं चैनं समुत्साह्य घातयित्वा न शोचसि ॥
 14-079-013a कामं स्वपितु बालोऽयं भूमौ प्रेतगतिं गतः ।
 14-079-013c लोहिताक्षो गुडाकेशो विजयः साधु जीवतु ॥
 14-079-014a नापराधोऽस्ति सुभगे नराणां बहुभार्यता ।
 14-079-014c नारीणां तु भवत्येतन्मा ते भूद्विद्विरीदृशी ॥
 14-079-015a सख्यं ह्येतत्कृतं धात्रा शाश्वतं चाव्ययं च ह ।
 14-079-015c सख्यं समभिजानीहि सत्यं संगतमस्तु ते ॥
 14-079-016a पुत्रेण घातयित्वेमं पतिं यदि न मेऽद्य वै ।
 14-079-016c जीवन्तं दर्शयस्यद्य परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥
 14-079-017a साहं दुःखान्विता भीरु पतिपुत्रविनाकृता ।
 14-079-017c इहैव प्रायमाशिष्ये प्रेक्षन्त्यास्ते न संशयः ॥
 14-079-018a इत्युक्त्वा पन्नगसुतां सपत्नीं चैत्रवाहिनी ।
 14-079-018c ततः प्रायमुपासीना तूष्णीमासीज्जनाधिप ॥

14-080-001 वैशंपायन उवाच

- 14-080-001a तथा विलप्योपरता भर्तुः पादौ प्रगृह्य सा ।
 14-080-001c उपविष्टाभवद्देवी सोच्छवासं पुत्रमीक्षती ॥
 14-080-002a ततः संज्ञां पुनर्लब्ध्वा स राजा बभ्रुवाहनः ।
 14-080-002c मातरं तामथालोक्य रणभूमावथाब्रवीत् ॥
 14-080-003a इतो दुःखतरं किं नु यन्मे माता सुखैधिता ।
 14-080-003c भूमौ निपतितं वीरमनुशेते मृतं पतिम् ॥
 14-080-004a निहन्तारं रणेऽरीणां सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 14-080-004c मया विनिहतं संख्ये प्रेक्षते दुर्मरं बत ॥
 14-080-005a अहोऽस्या हृदयं देव्या दृढं यन्न विदीर्यते ।
 14-080-005c व्यूढोरस्कं महाबाहुं प्रेक्षन्त्या निहतं पतिम् ॥
 14-080-006a दुर्मरं पुरुषेणेह मन्ये ह्यध्वन्यनागते ।
 14-080-006c यत्र नाहं न मे माता विप्रयुज्येत जीवितात् ॥

14-080-007a	अहो धिक्कुरुवीरस्य ह्युरःस्थं काञ्चनं भुवि ।
14-080-007c	व्यपविद्धं हतस्येह मया पुत्रेण पश्यत ॥
14-080-008a	भो भो पश्यत मे वीरं पितरं ब्राह्मणा भुवि ।
14-080-008c	शयानं वीरशयने मया पुत्रेण पातितम् ॥
14-080-009a	ब्राह्मणाः कुरुमुख्यस्य प्रयुक्ता हयसारिणः ।
14-080-009c	कुर्वन्तु शान्तिकां त्वद्य रणे योऽयं मया हतः ॥
14-080-010a	व्यादिशन्तु च किं विप्राः प्रायश्चित्तमिहाद्य मे ।
14-080-010c	सुनृशंसस्य पापस्य पितृहन्तू रणाजिरे ॥
14-080-011a	दुश्चरा द्वादश समा हत्वा पितरमद्य वै ।
14-080-011c	ममेह सुनृशंसस्य संवीतस्यास्य चर्मणा ॥
14-080-012a	शिरःकपाले चास्यैव भुञ्जतः पितुरद्य मे ।
14-080-012c	प्रायश्चित्तं हि नास्त्यन्यद्धत्वाद्य पितरं मम ॥
14-080-013a	पश्य नागोत्तमसुते भर्तारं निहतं मया ।
14-080-013c	कृतं प्रियं मया तेऽद्य निहत्य समरेऽर्जुनम् ॥
14-080-014a	सोऽहमप्यद्य यास्यामि गतिं पितृनिषेविताम् ।
14-080-014c	न शक्नोम्यात्मानात्मानमहं धारयितुं शुभे ॥
14-080-015a	सा त्वं मयि मृते मातस्तथा गाण्डीवधन्वनि ।
14-080-015c	भव प्रीतिमती देवि सत्येनात्मानमालभे ॥
14-080-016a	इत्युक्त्वा स तदा राजा दुःखशोकसमाहतः ।
14-080-016c	उपस्पृश्य महाराज दुःखाद्वचनमब्रवीत् ॥
14-080-017a	शृण्वन्तु सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ।
14-080-017c	त्वं च मातर्यथा सत्यं ब्रवीमि भुजगोत्तमे ॥
14-080-018a	यदि नोत्तिष्ठति जयः पिता मे भरतर्षभः ।
14-080-018c	अस्मिन्नेव रणोद्देशे शोषयिष्ये कलेवरम् ॥
14-080-019a	न हि मे पितरं हत्वा निष्कृतिर्विद्यते क्वचित् ।
14-080-019c	नरकं प्रतिपत्स्यामि ध्रुवं गुरुवधार्दितः ॥
14-080-020a	वीरं हि क्षत्रियं हत्वा गोशतेन प्रमुच्यते ।
14-080-020c	पितरं तु निहत्यैवं दुस्तरा निष्कृतिर्मया ॥
14-080-021a	एष ह्येको महातेजाः पाण्डुपुत्रो धनंजयः ।
14-080-021c	पिता च मम धर्मात्मा तस्य मे निष्कृतिः कुतः ॥
14-080-022a	इत्येवमुक्त्वा नृपते धनंजयसुतो नृपः ।

- 14-080-022c उपस्पृश्याभवत्तूष्णीं प्रायोपेतो महामतिः ॥
- 14-081-001 वैशंपायन उवाच**
- 14-081-001a प्रायोपविष्टे नृपतौ मणिपूरेश्वरे तदा ।
- 14-081-001c पितृशोकसमाविष्टे सह मात्रा परंतप ॥
- 14-081-002a उलूपी चिन्तयामास तदा संजीवनं मणिम् ।
- 14-081-002c स चोपातिष्ठत तदा पन्नगानां परायणम् ॥
- 14-081-003a तं गृहीत्वा तु कौरव्य नागराजपतेः सुता ।
- 14-081-003c मनःप्रह्लादनीं वाचं सैनिकानामथाब्रवीत् ॥
- 14-081-004a उत्तिष्ठ मा शुचः पुत्र नैष जिष्णुस्त्वया हतः ।
- 14-081-004c अजेयः पुरुषैरेष देवैर्वापि सवासवैः ॥
- 14-081-005a मया तु मोहिनी नाम मायैषा संप्रयोजिता ।
- 14-081-005c प्रियार्थं पुरुषेन्द्रस्य पितुस्तेऽद्य यशस्विनः ॥
- 14-081-006a जिज्ञासुर्ह्येष वै पुत्र बलस्य तव कौरवः ।
- 14-081-006c संग्रामे युध्यतो राजन्नागतः परवीरहा ॥
- 14-081-007a तस्मादसि मया पुत्र युद्धार्थं परिचोदितः ।
- 14-081-007c मा पापमात्मनः पुत्र शङ्केथास्त्वण्वपि प्रभो ॥
- 14-081-008a ऋषिरेष महातेजाः पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ।
- 14-081-008c नैनं शक्तो हि संग्रामे जेतुं शक्रोऽपि पुत्रक ॥
- 14-081-009a अयं तु मे मणिर्दिव्यः समानीतो विशां पते ।
- 14-081-009c मृतान्मृतान्पन्नगेन्द्रान्यो जीवयति नित्यदा ॥
- 14-081-010a एतमस्योरसि त्वं तु स्थापयस्व पितुः प्रभो ।
- 14-081-010c संजीवितं पुनः पुत्र ततो द्रष्टासि पाण्डवम् ॥
- 14-081-011a इत्युक्तः स्थापयामास तस्योरसि मणिं तदा ।
- 14-081-011c पार्थस्यामिततेजाः स पितुः स्नेहादपापकृत् ॥
- 14-081-012a तस्मिन्न्यस्ते मणौ वीर जिष्णुरुज्जीवितः प्रभुः ।
- 14-081-012c सुप्तोत्थित इवोत्तस्थौ मृष्टलोहितलोचनः ॥
- 14-081-013a तमुत्थितं महात्मानं लब्धसंज्ञं मनस्विनम् ।
- 14-081-013c समीक्ष्य पितरं स्वस्थं ववन्दे बभ्रुवाहनः ॥
- 14-081-014a उत्थिते पुरुषव्याघ्रे पुनर्लक्ष्मीवति प्रभो ।
- 14-081-014c दिव्याः सुमनसः पुण्या ववृषे पाकशासनः ॥
- 14-081-015a अनाहता दुन्दुभयः प्रणेदुर्मघनिस्वनाः ।

- 14-081-015c साधु साध्विति चाकाशे बभूव सुमहान्स्वनः ॥
 14-081-016a उत्थाय तु महाबाहुः पर्याश्वस्तो धनंजयः ।
 14-081-016c बभ्रुवाहनमालिङ्ग्य समाजिघ्रत मूर्धनि ॥
 14-081-017a ददर्श चाविदूरेऽस्य मातरं शोककर्षिताम् ।
 14-081-017c उलूपा सह तिष्ठन्तीं ततोऽपृच्छद्धनंजयः ॥
 14-081-018a किमिदं लक्ष्यते सर्वं शोकविस्मयहर्षवत् ।
 14-081-018c रणाजिरममित्रघ्न यदि जानासि शंस मे ॥
 14-081-019a जननी च किमर्थं ते रणभूमिमुपागता ।
 14-081-019c नागेन्द्रदुहिता चेयमुलूपी किमिहागता ॥
 14-081-020a जानाम्यहमिदं युद्धं त्वया मद्वचनात्कृतम् ।
 14-081-020c स्त्रीणामागमने हेतुमहमिच्छामि वेदितुम् ॥
 14-081-021a तमुवाच ततः पृष्ठो मणिपूरपतिस्तदा ।
 14-081-021c प्रसाद्य शिरसा विद्वानुलूपी पृच्छयतामिति ॥

14-082-001 अर्जुन उवाच

- 14-082-001a किमागमनकृत्यं ते कौरव्यकुलनन्दिनि ।
 14-082-001c मणिपूरपतेर्मातुस्तथैव च रणाजिरे ॥
 14-082-002a कच्चित्कुशलकामासि राज्ञोऽस्य भुजगात्मजे ।
 14-082-002c मम वा चञ्चलापाङ्गे कच्चित्त्वं शुभमिच्छसि ॥
 14-082-003a कच्चित्ते पृथुलश्रोणि नाप्रियं शुभदर्शने ।
 14-082-003c अकार्षमहमज्ञानादयं वा बभ्रुवाहनः ॥
 14-082-004a कच्चिच्च राजपुत्री ते सपत्नी चैत्रवाहिनी ।
 14-082-004c चित्राङ्गदा वरारोहा नापराध्यति किञ्चन ॥
 14-082-005a तमुवाचोरगपतेर्दुहिता प्रहसन्त्यथ ।
 14-082-005c न मे त्वमपराद्धोऽसि न नृपो बभ्रुवाहनः ॥
 14-082-005e न जनित्री तथास्येयं मम या प्रेष्यवत्स्थिता ॥
 14-082-006a श्रूयतां यद्यथा चेदं मया सर्वं विचेष्टितम् ।
 14-082-006c न मे कोपस्त्वया कार्यः शिरसा त्वां प्रसादये ॥
 14-082-007a त्वत्प्रीत्यर्थं हि कौरव्य कृतमेतन्मयानघ ।
 14-082-007c यत्तच्छृणु महाबाहो निखिलेन धनंजय ॥
 14-082-008a महाभारतयुद्धे यत्त्वया शांतनवो नृपः ।
 14-082-008c अधर्मेण हतः पार्थ तस्यैषा निष्कृतिः कृता ॥

14-082-009a	न हि भीष्मस्त्वया वीर युध्यमानो निपातितः ।
14-082-009c	शिखण्डिना तु संसक्तस्तमाश्रित्य हतस्त्वया ॥
14-082-010a	तस्य शान्तिमकृत्वा तु त्यजेस्त्वं यदि जीवितम् ।
14-082-010c	कर्मणा तेन पापेन पतेथा निरये ध्रुवम् ॥
14-082-011a	एषा तु विहिता शान्तिः पुत्राद्यां प्राप्तवानसि ।
14-082-011c	वसुभिर्वसुधापाल गङ्गया च महामते ॥
14-082-012a	पुरा हि श्रुतमेतद्वै वसुभिः कथितं मया ।
14-082-012c	गङ्गायास्तीरमागम्य हते शान्तनवे नृपे ॥
14-082-013a	आप्लुत्य देवा वसवः समेत्य च महानदीम् ।
14-082-013c	इदमूचुर्वचो घोरं भागीरथ्या मते तदा ॥
14-082-014a	एष शान्तनवो भीष्मो निहतः सव्यसाचिना ।
14-082-014c	अयुध्यमानः संग्रामे संसक्तोऽन्येन भामिनि ॥
14-082-015a	तदनेनाभिषङ्गेण वयमप्यर्जुनं शुभे ।
14-082-015c	शापेन योजयामेति तथास्त्विति च साब्रवीत् ॥
14-082-016a	तदहं पितुरावेद्य भृशं प्रव्यथितेन्द्रिया ।
14-082-016c	अभवं स च तच्छ्रुत्वा विषादमगमत्परम् ॥
14-082-017a	पिता तु मे वसूनात्वा त्वदर्थं समयाचत ।
14-082-017c	पुनः पुनः प्रसाद्यैनांस्त एनमिदमब्रुवन् ॥
14-082-018a	पुनस्तस्य महाभाग मणिपूरेश्वरो युवा ।
14-082-018c	स एनं रणमध्यस्थं शरैः पातयिता भुवि ॥
14-082-019a	एवं कृते स नागेन्द्र मुक्तशापो भविष्यति ।
14-082-019c	गच्छेति वसुभिश्चोक्तो मम चेदं शशंस सः ॥
14-082-020a	तच्छ्रुत्वा त्वं मया तस्माच्छापादसि विमोक्षितः ।
14-082-020c	न हि त्वां देवराजोऽपि समरेषु पराजयेत् ॥
14-082-021a	आत्मा पुत्रः स्मृतस्तस्मात्तेनेहासि पराजितः ।
14-082-021c	नात्र दोषो मम मतः कथं वा मन्यसे विभो ॥
14-082-022a	इत्येवमुक्तो विजयः प्रसन्नात्माब्रवीदिदम् ।
14-082-022c	सर्वं मे सुप्रियं देवि यदेतत्कृतवत्यसि ॥
14-082-023a	इत्युक्त्वाथाब्रवीत्पुत्रं मणिपूरेश्वरं जयः ।
14-082-023c	चित्राङ्गदायाः शृण्वन्त्याः कौरव्यदुहितुस्तथा ॥
14-082-024a	युधिष्ठिरस्याश्वमेधः परां चैत्रीं भविष्यति ।

14-082-024c	तत्रागच्छेः सहामात्यो मातृभ्यां सहितो नृप ॥
14-082-025a	इत्येवमुक्तः पार्थेन स राजा बभ्रुवाहनः ।
14-082-025c	उवाच पितरं धीमानिदमस्त्राविलेक्षणः ॥
14-082-026a	उपयास्यामि धर्मज्ञ भवतः शासनादहम् ।
14-082-026c	अश्वमेधे महायज्ञे द्विजातिपरिवेषकः ॥
14-082-027a	मम त्वनुग्रहार्थाय प्रविशस्व पुरं स्वकम् ।
14-082-027c	भार्याभ्यां सह शत्रुघ्न मा भूतेऽत्र विचारणा ॥
14-082-028a	उषित्वेह विशल्यस्त्वं सुखं स्वे वेश्मनि प्रभो ।
14-082-028c	पुनरश्वानुगमनं कर्तासि जयतां वर ॥
14-082-029a	इत्युक्तः स तु पुत्रेण तदा वानरकेतनः ।
14-082-029c	स्मयन्प्रोवाच कौन्तेयस्तदा चित्राङ्गदासुतम् ॥
14-082-030a	विदितं ते महाबाहो यथा दीक्षां चराम्यहम् ।
14-082-030c	न स तावत्प्रवेक्ष्यामि पुरं ते पृथुलोचन ॥
14-082-031a	यथाकामं प्रयात्येष यज्ञियश्च तुरंगमः ।
14-082-031c	स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि न स्थानं विद्यते मम ॥
14-082-032a	स तत्र विधिवत्तेन पूजितः पाकशासनिः ।
14-082-032c	भार्याभ्यामभ्यनुज्ञातः प्रायाद्भरतसत्तमः ॥

14-083-001 वैशंपायन उवाच

14-083-001a	स तु वाजी समुद्रान्तां पर्येत्य पृथिवीमिमाम् ।
14-083-001c	निवृत्तोऽभिमुखो राजन्येन नागाह्वयं पुरम् ॥
14-083-002a	अनुगच्छंश्च तेजस्वी निवृत्तोऽथ किरीटभृत् ।
14-083-002c	यदृच्छया समापेदे पुरं राजगृहं तदा ॥
14-083-003a	तमभ्याशगतं राजा जरासंधात्मजात्मजः ।
14-083-003c	क्षत्रधर्मे स्थितो वीरः समरायाजुहाव ह ॥
14-083-004a	ततः पुरात्स निष्क्रम्य रथी धन्वी शरी तली ।
14-083-004c	मेघसंधिः पदातिं तं धनंजयमुपाद्रवत् ॥
14-083-005a	आसाद्य च महातेजा मेघसंधिर्धनंजयम् ।
14-083-005c	बालभावान्महाराज प्रोवाचेदं न कौशलात् ॥
14-083-006a	किमयं चार्यते वाजी स्त्रीमध्य इव भारत ।
14-083-006c	हयमेनं हरिष्यामि प्रयतस्व विमोक्षणे ॥
14-083-007a	अदत्तानुनयो युद्धे यदि त्वं पितृभिर्मम ।

14-083-007c	करिष्यामि तवातिथ्यं प्रहर प्रहरामि वा ॥
14-083-008a	इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं पाण्डवः प्रहसन्निव ।
14-083-008c	विघ्नकर्ता मया वार्य इति मे व्रतमाहितम् ॥
14-083-009a	भ्रात्रा ज्येष्ठेन नृपते तवापि विदितं ध्रुवम् ।
14-083-009c	प्रहरस्व यथाशक्ति न मन्युर्विद्यते मम ॥
14-083-010a	इत्युक्तः प्राहरत्पूर्वं पाण्डवं मगधेश्वरः ।
14-083-010c	किरञ्जरसहस्राणि वर्षाणीव सहस्रदृक् ॥
14-083-011a	ततो गाण्डीवभृच्छूरो गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
14-083-011c	चकार मोघांस्तान्बाणानयत्नाद्भरतर्षभ ॥
14-083-012a	स मोघं तस्य बाणौघं कृत्वा वानरकेतनः ।
14-083-012c	शरान्मुमोच ज्वलितान्दीप्तास्यानिव पन्नगान् ॥
14-083-013a	ध्वजे पताकादण्डेषु रथयन्त्रे हयेषु च ।
14-083-013c	अन्येषु च रथाङ्गेषु न शरीरे न सारथौ ॥
14-083-014a	संरक्ष्यमाणः पार्थेन शरीरे फल्गुनस्य ह ।
14-083-014c	मन्यमानः स्ववीर्यं तन्मागधः प्राहिणोच्छरान् ॥
14-083-015a	ततो गाण्डीवभृच्छूरो मागधेन समाहतः ।
14-083-015c	बभौ वासन्तिक इव पलाशः पुष्पितो महान् ॥
14-083-016a	अवध्यमानः सोऽभ्यघ्नन्मागधः पाण्डवर्षभम् ।
14-083-016c	तेन तस्थौ स कौरव्य लोकवीरस्य दर्शने ॥
14-083-017a	सव्यसाची तु संक्रुद्धो विकृष्य बलवद्धनुः ।
14-083-017c	हयांश्चकार निर्देहान्सारथेश्च शिरोऽहरत् ॥
14-083-018a	धनुश्चास्य महच्चित्रं क्षुरेण प्रचकर्त ह ।
14-083-018c	हस्तावापं पताकां च ध्वजं चास्य न्यपातयत् ॥
14-083-019a	स राजा व्यथितो व्यश्चो विधनुर्हतसारथिः ।
14-083-019c	गदामादाय कौन्तेयमभिदुद्राव वेगवान् ॥
14-083-020a	तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृताम् ।
14-083-020c	शरैश्चकर्त बहुधा बहुभिर्गृध्रवाजितैः ॥
14-083-021a	सा गदा शकलीभूता विशीर्णमणिबन्धना ।
14-083-021c	व्याली निर्मुच्यमानेव पपातास्य सहस्रधा ॥
14-083-022a	विरथं तं विधन्वानं गदया परिवर्जितम् ।
14-083-022c	नैच्छत्ताडयितुं धीमानर्जुनः समराग्रणीः ॥

14-083-023a	तत एनं विमनसं क्षत्रधर्मे समास्थितम् ।
14-083-023c	सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमब्रवीत्कपिकेतनः ॥
14-083-024a	पर्याप्तः क्षत्रधर्मोऽयं दर्शितः पुत्र गम्यताम् ।
14-083-024c	बह्वेतत्समरे कर्म तव बालस्य पार्थिव ॥
14-083-025a	युधिष्ठिरस्य संदेशो न हन्तव्या नृपा इति ।
14-083-025c	तेन जीवसि राजंस्त्वमपराद्धोऽपि मे रणे ॥
14-083-026a	इति मत्वा स चात्मानं प्रत्यादिष्टं स्म मागधः ।
14-083-026c	तथ्यमित्यवगम्यैनं प्राञ्जलिः प्रत्यपूजयत् ॥
14-083-027a	तमर्जुनः समाश्वास्य पुनरेवेदमब्रवीत् ।
14-083-027c	आगन्तव्यं परां चैत्रीमश्वमेधे नृपस्य नः ॥
14-083-028a	इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा पूजयामास तं हयम् ।
14-083-028c	फल्गुनं च युधां श्रेष्ठं विधिवत्सहदेवजः ॥
14-083-029a	ततो यथेष्टमगमत्पुनरेव स केसरी ।
14-083-029c	ततः समुद्रतीरेण वङ्गान्पुण्ड्रान्सकेरलान् ॥
14-083-030a	तत्र तत्र च भूरीणि म्लेच्छसैन्यान्यनेकशः ।
14-083-030c	विजिग्ये धनुषा राजन्गाण्डीवेन धनंजयः ॥

14-084-001 वैशंपायन उवाच

14-084-001a	मागधेनार्चितो राजन्पाण्डवः श्वेतवाहनः ।
14-084-001c	दक्षिणां दिशमास्थाय चारयामास तं हयम् ॥
14-084-002a	ततः स पुनरावृत्य हयः कामचरो बली ।
14-084-002c	आससाद पुरीं रम्यां चेदीनां शुक्तिसाह्वयाम् ॥
14-084-003a	शरभेणार्चितस्तत्र शिशुपालात्मजेन सः ।
14-084-003c	युद्धपूर्वेण मानेन पूजया च महाबलः ॥
14-084-004a	तत्रार्चितो ययौ राजंस्तदा स तुरगोत्तमः ।
14-084-004c	काशीनन्ध्रान्कोसलांश्च किरातानथ तङ्गणान् ॥
14-084-005a	तत्र पूजां यथान्यायं प्रतिगृह्य स पाण्डवः ।
14-084-005c	पुनरावृत्य कौन्तेयो दशार्णानगमत्तदा ॥
14-084-006a	तत्र चित्राङ्गदो नाम बलवान्वसुधाधिपः ।
14-084-006c	तेन युद्धमभूत्तस्य विजयस्यातिभैरवम् ॥
14-084-007a	तं चापि वशमानीय किरीटी पुरुषर्षभः ।
14-084-007c	निषादराज्ञो विषयमेकलव्यस्य जग्मिवान् ॥

14-084-008a	एकलव्यसुतश्चैनं युद्धेन जगृहे तदा ।
14-084-008c	ततश्चक्रे निषादैः स संग्रामं रोमहर्षणम् ॥
14-084-009a	ततस्तमपि कौन्तेयः समरेष्वपराजितः ।
14-084-009c	जिगाय समरे वीरो यज्ञविघ्नार्थमुद्यतम् ॥
14-084-010a	स तं जित्वा महाराज नैषादिं पाकशासनिः ।
14-084-010c	अर्चितः प्रययौ भूयो दक्षिणं सलिलार्णवम् ॥
14-084-011a	तत्रापि द्रविडैरन्ध्रै रौद्रैर्माहिषकैरपि ।
14-084-011c	तथा कोल्लगिरेयैश्च युद्धमासीत्किरीटिनः ॥
14-084-012a	तुरगस्य वशेनाथ सुराष्ट्रानभितो ययौ ।
14-084-012c	गोकर्णमपि चासाद्य प्रभासमपि जग्मिवान् ॥
14-084-013a	ततो द्वारवतीं रम्यां वृष्णिवीराभिरक्षिताम् ।
14-084-013c	आससाद हयः श्रीमान्कुरुराजस्य यज्ञियः ॥
14-084-014a	तमुन्मथ्य हयश्रेष्ठं यादवानां कुमारकाः ।
14-084-014c	प्रययुस्तांस्तदा राजन्नुग्रसेनो न्यवारयत् ॥
14-084-015a	ततः पुर्या विनिष्क्रम्य वृष्ण्यन्धकपतिस्तदा ।
14-084-015c	सहितो वसुदेवेन मातुलेन किरीटिनः ॥
14-084-016a	तौ समेत्य कुरुश्रेष्ठं विधिवत्प्रीतिपूर्वकम् ।
14-084-016c	परया भरतश्रेष्ठं पूजया समवस्थितौ ॥
14-084-016e	ततस्ताभ्यामनुज्ञातो ययौ येन हयो गतः ॥
14-084-017a	ततः स पश्चिमं देशं समुद्रस्य तदा हयः ।
14-084-017c	क्रमेण व्यचरत्स्फीतं ततः पञ्चनदं ययौ ॥
14-084-018a	तस्मादपि स कौरव्य गान्धारविषयं हयः ।
14-084-018c	विचचार यथाकामं कौन्तेयानुगतस्तदा ॥
14-084-019a	तत्र गान्धारराजेन युद्धमासीन्महात्मनः ।
14-084-019c	घोरं शकुनिपुत्रेण पूर्ववैरानुसारिणा ॥

14-085-001 वैशंपायन उवाच

14-085-001a	शकुनेस्तु सुतो वीरो गान्धाराणां महारथः ।
14-085-001c	प्रत्युद्ययौ गुडाकेशं सैन्येन महता वृतः ॥
14-085-001e	हस्त्यश्चरथपूर्णेन पताकाध्वजमालिना ॥
14-085-002a	अमृष्यमाणास्ते योधा नृपतेः शकुनेर्वधम् ।
14-085-002c	अभ्ययुः सहिताः पार्थं प्रगृहीतशरासनाः ॥

14-085-003a	तानुवाच स धर्मात्मा बीभत्सुरपराजितः ।
14-085-003c	युधिष्ठिरस्य वचनं न च ते जगृहुर्हितम् ॥
14-085-004a	वार्यमाणास्तु पार्थेन सान्त्वपूर्वममर्षिताः ।
14-085-004c	परिवार्य हयं जग्मुस्ततश्चक्रोध पाण्डवः ॥
14-085-005a	ततः शिरांसि दीप्ताग्रैस्तेषां चिच्छेद पाण्डवः ।
14-085-005c	क्षुरैर्गाण्डीवनिर्मुक्तैर्नातियत्नादिवार्जुनः ॥
14-085-006a	ते वध्यमानाः पार्थेन हयमुत्सृज्य संभ्रमात् ।
14-085-006c	न्यवर्तन्त महाराज शरवर्षादिता भृशम् ॥
14-085-007a	वितुद्यमानस्तैश्चापि गान्धारैः पाण्डवर्षभः ।
14-085-007c	आदिश्यादिश्य तेजस्वी शिरांस्येषां न्यपातयत् ॥
14-085-008a	वध्यमानेषु तेष्व्राजौ गान्धारेषु समन्ततः ।
14-085-008c	स राजा शकुनेः पुत्रः पाण्डवं प्रत्यवारयत् ॥
14-085-009a	तं युध्यमानं राजानं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितम् ।
14-085-009c	पार्थोऽब्रवीन्न मे वध्या राजानो राजशासनात् ॥
14-085-009e	अलं युद्धेन ते वीर न तेऽस्त्यद्य पराजयः ॥
14-085-010a	इत्युक्तस्तदनादृत्य वाक्यमज्ञानमोहितः ।
14-085-010c	स शक्रसमकर्माणमवाकिरत सायकैः ॥
14-085-011a	तस्य पार्थः शिरस्त्राणमर्धचन्द्रेण पत्रिणा ।
14-085-011c	अपाहरदसंभ्रान्तो जयद्रथशिरो यथा ॥
14-085-012a	तद्दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुर्गान्धाराः सर्व एव ते ।
14-085-012c	इच्छता तेन न हतो राजेत्यपि च ते विदुः ॥
14-085-013a	गान्धारराजपुत्रस्तु पलायनकृतक्षणः ।
14-085-013c	बभौ तैरेव सहितस्त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ॥
14-085-014a	तेषां तु तरसा पार्थस्तत्रैव परिधावताम् ।
14-085-014c	विजहारोत्तमाङ्गानि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥
14-085-015a	उच्छ्रितास्तु भुजान्केचिन्नाबुध्यन्त शरैर्हतान् ।
14-085-015c	शरैर्गाण्डीवनिर्मुक्तैः पृथुभिः पार्थचोदितैः ॥
14-085-016a	संभ्रान्तनरनागाश्चमथ तद्विद्रुतं बलम् ।
14-085-016c	हतविध्वस्तभूयिष्ठमावर्तत मुहुर्महुः ॥
14-085-017a	न ह्यदृश्यन्त वीरस्य केचिदग्रेऽग्र्यकर्मणः ।
14-085-017c	रिपवः पात्यमाना वै ये सहेयुर्महाशरान् ॥

14-085-018a	ततो गान्धारराजस्य मन्त्रिवृद्धपुरःसरा ।
14-085-018c	जननी निर्ययौ भीता पुरस्कृत्यार्घ्यमुत्तमम् ॥
14-085-019a	सा न्यवारयदव्यग्रा तं पुत्रं युद्धदुर्मदम् ।
14-085-019c	प्रसादयामास च तं जिष्णुमक्लिष्टकारिणम् ॥
14-085-020a	तां पूजयित्वा कौन्तेयः प्रसादमकरोत्तदा ।
14-085-020c	शकुनेश्चापि तनयं सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥
14-085-021a	न मे प्रियं महाबाहो यत्ते बुद्धिरियं कृता ।
14-085-021c	प्रतियोद्धुममित्रघ्न भ्रातैव त्वं ममानघ ॥
14-085-022a	गान्धारीं मातरं स्मृत्वा धृतराष्ट्रकृतेन च ।
14-085-022c	तेन जीवसि राजंस्त्वं निहतास्त्वनुगास्तव ॥
14-085-023a	मैवं भूः शाम्यतां वैरं मा ते भूद्विद्विरीदृशी ।
14-085-023c	आगन्तव्यं परां चैत्रीमश्वमेधे नृपस्य नः ॥

14-086-001 वैशंपायन उवाच

14-086-001a	इत्युक्त्वानुययौ पार्थो हयं तं कामचारिणम् ।
14-086-001c	न्यवर्तत ततो वाजी येन नागाह्वयं पुरम् ॥
14-086-002a	तं निवृत्तं तु शुश्राव चारेणैव युधिष्ठिरः ।
14-086-002c	श्रुत्वार्जुनं कुशलिनं स च हृष्टमनाभवत् ॥
14-086-003a	विजयस्य च तत्कर्म गान्धारविषये तदा ।
14-086-003c	श्रुत्वान्येषु च देशेषु स सुप्रीतोऽभवन्नृपः ॥
14-086-004a	एतस्मिन्नेव काले तु द्वादशीं माघपाक्षिकीम् ।
14-086-004c	इष्टं गृहीत्वा नक्षत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
14-086-005a	समानाय्य महातेजाः सर्वान्भ्रातृन्महामनाः ।
14-086-005c	भीमं च नकुलं चैव सहदेवं च कौरवः ॥
14-086-006a	प्रोवाचेदं वचः काले तदा धर्मभृतां वरः ।
14-086-006c	आमन्त्र्य वदतां श्रेष्ठो भीमं भीमपराक्रमम् ॥
14-086-007a	आयाति भीमसेनासौ सहाश्वेन तवानुजः ।
14-086-007c	यथा मे पुरुषाः प्राहुर्ये धनंजयसारिणः ॥
14-086-008a	उपस्थितश्च कालोऽयमभितो वर्तते हयः ।
14-086-008c	माघी च पौर्णमासीयं मासः शेषो वृकोदर ॥
14-086-009a	तत्प्रस्थाप्यन्तु विद्वांसो ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
14-086-009c	वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थं देशं पश्यन्तु यज्ञियम् ॥

14-086-010a	इत्युक्तः स तु तच्चक्रे भीमो नृपतिशासनम् ।
14-086-010c	हृष्टः श्रुत्वा नरपतेरायान्तं सव्यसाचिनम् ॥
14-086-011a	ततो ययौ भीमसेनः प्राज्ञैः स्थपतिभिः सह ।
14-086-011c	ब्राह्मणानग्रतः कृत्वा कुशलान्यज्ञकर्मसु ॥
14-086-012a	तं सशालचयग्रामं संप्रतोलीविटङ्किनम् ।
14-086-012c	मापयामास कौरव्यो यज्ञवाटं यथाविधि ॥
14-086-013a	सदः सपत्नीसदनं साग्नीध्रमपि चोत्तरम् ।
14-086-013c	कारयामास विधिवन्मणिहेमविभूषितम् ॥
14-086-014a	स्तम्भान्कनकचित्रांश्च तोरणानि बृहन्ति च ।
14-086-014c	यज्ञायतनदेशेषु दत्त्वा शुद्धं च काञ्चनम् ॥
14-086-015a	अन्तःपुराणि राज्ञां च नानादेशनिवासिनाम् ।
14-086-015c	कारयामास धर्मात्मा तत्र तत्र यथाविधि ॥
14-086-016a	ब्राह्मणानां च वेश्मानि नानादेशसमेयुषाम् ।
14-086-016c	कारयामास भीमः स विविधानि ह्यनेकशः ॥
14-086-017a	तथा संप्रेषयामास दूतान्नृपतिशासनात् ।
14-086-017c	भीमसेनो महाराज राज्ञामक्लिष्टकर्मणाम् ॥
14-086-018a	ते प्रियार्थं कुरुपतेराययुर्नृपसत्तमाः ।
14-086-018c	रत्नान्यनेकान्यादाय स्त्रियोऽश्वानायुधानि च ॥
14-086-019a	तेषां निविशतां तेषु शिबिरेषु सहस्रशः ।
14-086-019c	नर्दतः सागरस्येव शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥
14-086-020a	तेषामभ्यागतानां स राजा राजीवलोचनः ।
14-086-020c	व्यादिदेशान्नपानानि शय्याश्चाप्यतिमानुषाः ॥
14-086-021a	वाहनानां च विविधाः शालाः शालीक्षुगोरसैः ।
14-086-021c	उपेताः पुरुषव्याघ्र व्यादिदेश स धर्मराट् ॥
14-086-022a	तथा तस्मिन्महायज्ञे धर्मराजस्य धीमतः ।
14-086-022c	समाजग्मुर्मुनिगणा बहवो ब्रह्मवादिनः ॥
14-086-023a	ये च द्विजातिप्रवरास्तत्रासन्पृथिवीपते ।
14-086-023c	समाजग्मुः सशिष्यांस्तान्प्रतिजग्राह कौरवः ॥
14-086-024a	सर्वांश्च ताननुययौ यावदावसथादिति ।
14-086-024c	स्वयमेव महातेजा दम्भं त्यक्त्वा युधिष्ठिरः ॥
14-086-025a	ततः कृत्वा स्थपतयः शिल्पिनोऽन्ये च ये तदा ।

- 14-086-025c कृत्स्नं यज्ञविधिं राजन्धर्मराज्ञे न्यवेदयन् ॥
- 14-086-026a तच्छ्रुत्वा धर्मराजः स कृतं सर्वमनिन्दितम् ।
- 14-086-026c हृष्टरूपोऽभवद्राजा सह भ्रातृभिरच्युतः ॥
- 14-087-001 वैशंपायन उवाच**
- 14-087-001a तस्मिन्यज्ञे प्रवृत्ते तु वाग्मिनो हेतुवादिनः ।
- 14-087-001c हेतुवादान्बहून्प्राहुः परस्परजिगीषवः ॥
- 14-087-002a ददृशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमम् ।
- 14-087-002c देवेन्द्रस्येव विहितं भीमेन कुरुनन्दन ॥
- 14-087-003a ददृशुस्तोरणान्यत्र शातकुम्भमयानि ते ।
- 14-087-003c शय्यासनविहारांश्च सुबहून्भूषितान् ॥
- 14-087-004a घटान्पात्रीः कटाहानि कलशान्वर्धमानकान् ।
- 14-087-004c न हि किञ्चिदसौवर्णमपश्यंस्तत्र पार्थिवाः ॥
- 14-087-005a यूपांश्च शास्त्रपठितान्दारवान्हेमभूषितान् ।
- 14-087-005c उपकृष्टान्यथाकालं विधिवद्भूरिवर्चसः ॥
- 14-087-006a स्थलजा जलजा ये च पशवः केचन प्रभो ।
- 14-087-006c सर्वानेव समानीतांस्तानपश्यन्त ते नृपाः ॥
- 14-087-007a गाश्चैव महिषीश्चैव तथा वृद्धाः स्त्रियोऽपि च ।
- 14-087-007c औदकानि च सत्त्वानि श्वापदानि वयांसि च ॥
- 14-087-008a जरायुजान्यण्डजानि स्वेदजान्युद्धिदानि च ।
- 14-087-008c पर्वतानूपवन्यानि भूतानि ददृशुश्च ते ॥
- 14-087-009a एवं प्रमुदितं सर्वं पशुगोधनधान्यतः ।
- 14-087-009c यज्ञवाटं नृपा दृष्ट्वा परं विस्मयमागमन् ॥
- 14-087-009e ब्राह्मणानां विशां चैव बहुमृष्टान्नमृद्धिमत् ॥
- 14-087-010a पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां तत्र भुञ्जताम् ।
- 14-087-010c दुन्दुभिर्मेघनिर्घोषो मुहुर्मुहुरताड्यत ॥
- 14-087-011a विननादासकृत्सोऽथ दिवसे दिवसे तदा ।
- 14-087-011c एवं स ववृते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः ॥
- 14-087-012a अन्नस्य बहवो राजन्नुत्सर्गाः पर्वतोपमाः ।
- 14-087-012c दधिकुल्याश्च ददृशुः सर्पिषश्च हृदाञ्जनाः ॥
- 14-087-013a जम्बूद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुतः ।
- 14-087-013c राजन्नदृश्यतैकस्थो राजस्तस्मिन्महाक्रतौ ॥

- 14-087-014a तत्र जातिसहस्राणि पुरुषाणां ततस्ततः ।
 14-087-014c गृहीत्वा धनमाजग्मुर्बहूनि भरतर्षभ ॥
 14-087-015a राजानः स्रग्विणश्चापि सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।
 14-087-015c पर्यवेषन्दिवाग्रांस्ताञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
 14-087-016a विविधान्यन्नपानानि पुरुषा येऽनुयायिनः ।
 14-087-016c तेषां नृपोपभोज्यानि ब्राह्मणेभ्यो ददुः स्म ते ॥

14-088-001 वैशंपायन उवाच

- 14-088-001a समागतान्वेदविदो राज्ञश्च पृथिवीश्वरान् ।
 14-088-001c दृष्ट्वा युधिष्ठिरो राजा भीमसेनमथाब्रवीत् ॥
 14-088-002a उपयाता नरव्याघ्रा य इमे जगदीश्वराः ।
 14-088-002c एतेषां क्रियतां पूजा पूजार्हा हि नरेश्वराः ॥
 14-088-003a इत्युक्तः स तथा चक्रे नरेन्द्रेण यशस्विना ।
 14-088-003c भीमसेनो महातेजा यमाभ्यां सह भारत ॥
 14-088-004a अथाभ्यगच्छद्गोविन्दो वृष्णिभिः सह धर्मजम् ।
 14-088-004c बलदेवं पुरस्कृत्य सर्वप्राणभृतां वरः ॥
 14-088-005a युयुधानेन सहितः प्रद्युम्नेन गदेन च ।
 14-088-005c निशठेनाथ साम्बेन तथैव कृतवर्मणा ॥
 14-088-006a तेषामपि परां पूजां चक्रे भीमो महाभुजः ।
 14-088-006c विविशुस्ते च वेश्मानि रत्नवन्ति नरर्षभाः ॥
 14-088-007a युधिष्ठिरसमीपे तु कथान्ते मधुसूदनः ।
 14-088-007c अर्जुनं कथयामास बहुसंग्रामकर्षितम् ॥
 14-088-008a स तं पप्रच्छ कौन्तेयः पुनः पुनररिदमम् ।
 14-088-008c धर्मराड्भ्रातरं जिष्णुं समाचष्ट जगत्पतिः ॥
 14-088-009a आगमद्द्वारकावासी ममाप्तः पुरुषो नृप ।
 14-088-009c योऽद्राक्षीत्पाण्डवश्रेष्ठं बहुसंग्रामकर्षितम् ॥
 14-088-010a समीपे च महाबाहुमाचष्ट च मम प्रभो ।
 14-088-010c कुरु कार्याणि कौन्तेय हयमेधार्थसिद्धये ॥
 14-088-011a इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 14-088-011c दिष्ट्या स कुशली जिष्णुरुपयाति च माधव ॥
 14-088-012a तव यत्संदिदेशासौ पाण्डवानां बलाग्रणीः ।
 14-088-012c तदाख्यातुमिहेच्छामि भवता यदुनन्दन ॥

- 14-088-013a इत्युक्ते राजशार्दूल वृष्णयन्धकपतिस्तदा ।
 14-088-013c प्रोवाचेदं वचो वाग्मी धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥
 14-088-014a इदमाह महाराज पार्थवाक्यं नरः स माम् ।
 14-088-014c वाच्यो युधिष्ठिरः कृष्ण काले वाक्यमिदं मम ॥
 14-088-015a आगमिष्यन्ति राजानः सर्वतः कौरवान्प्रति ।
 14-088-015c तेषामेकैकशः पूजा कार्येत्येतत्क्षमं हि नः ॥
 14-088-016a इत्येतद्वचनाद्राजा विज्ञाप्यो मम मानद ।
 14-088-016c न तदात्ययिकं हि स्याद्यदध्यानयने भवेत् ॥
 14-088-017a कर्तुमर्हति तद्राजा भवांश्चाप्यनुमन्यताम् ।
 14-088-017c राजद्वेषाद्विनश्येयुर्नेमा राजन्प्रजाः पुनः ॥
 14-088-018a इदमन्यच्च कौन्तेय वचः स पुरुषोऽब्रवीत् ।
 14-088-018c धनंजयस्य नृपते तन्मे निगदतः शृणु ॥
 14-088-019a उपयास्यति यज्ञं नो मणिपूरपतिर्नृपः ।
 14-088-019c पुत्रो मम महातेजा दयितो बभ्रुवाहनः ॥
 14-088-020a तं भवान्मदपेक्षार्थं विधिवत्प्रतिपूजयेत् ।
 14-088-020c स हि भक्तोऽनुरक्तश्च मम नित्यमिति प्रभो ॥
 14-088-021a इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 14-088-021c अभिनन्द्यास्य तद्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥

14-089-001 युधिष्ठिर उवाच

- 14-089-001a श्रुतं प्रियमिदं कृष्ण यत्त्वमर्हसि भाषितुम् ।
 14-089-001c तन्मेऽमृतरसप्रख्यं मनो ह्लादयते विभो ॥
 14-089-002a बहूनि किल युद्धानि विजयस्य नराधिपैः ।
 14-089-002c पुनरासन्हृषीकेश तत्र तत्रेति मे श्रुतम् ॥
 14-089-003a मन्निमित्तं हि स सदा पार्थः सुखविवर्जितः ।
 14-089-003c अतीव विजयो धीमानिति मे दूयते मनः ॥
 14-089-004a संचिन्तयामि वाष्ण्येय सदा कुन्तीसुतं रहः ।
 14-089-004c किं नु तस्य शरीरेऽस्ति सर्वलक्षणपूजिते ॥
 14-089-004e अनिष्टं लक्षणं कृष्ण येन दुःखान्युपाश्रुते ॥
 14-089-005a अतीव दुःखभागी स सततं कुन्तिनन्दनः ।
 14-089-005c न च पश्यामि बीभत्सोर्निन्द्यं गात्रेषु किंचन ॥
 14-089-005e श्रोतव्यं चेन्मयैतद्वै तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

14-089-006a	इत्युक्तः स हृषीकेशो ध्यात्वा सुमहदन्तरम् ।
14-089-006c	राजानं भोजराजन्यवर्धनो विष्णुरब्रवीत् ॥
14-089-007a	न ह्यस्य नृपते किञ्चिदनिष्टमुपलक्षये ।
14-089-007c	ऋते पुरुषसिंहस्य पिण्डिकेऽस्यातिकायतः ॥
14-089-008a	ताभ्यां स पुरुषव्याघ्रो नित्यमध्वसु युज्यते ।
14-089-008c	न ह्यन्यदनुपश्यामि येनासौ दुःखभाग्यजयः ॥
14-089-009a	इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठस्तथ्यं कृष्णेन धीमता ।
14-089-009c	प्रोवाच वृष्णिशार्दूलमेवमेतदिति प्रभो ॥
14-089-010a	कृष्णा तु द्रौपदी कृष्णं तिर्यक्सासूयमैक्षत ।
14-089-010c	प्रतिजग्राह तस्यास्तं प्रणयं चापि केशिहा ॥
14-089-010e	सख्युः सखा हृषीकेशः साक्षादिव धनंजयः ॥
14-089-011a	तत्र भीमादयस्ते तु कुरवो यादवास्तथा ।
14-089-011c	रेमुः श्रुत्वा विचित्रार्था धनंजयकथा विभो ॥
14-089-012a	तथा कथयतामेव तेषामर्जुनसंकथाः ।
14-089-012c	उपायाद्वचनान्मर्त्यो विजयस्य महात्मनः ॥
14-089-013a	सोऽभिगम्य कुरुश्रेष्ठं नमस्कृत्य च बुद्धिमान् ।
14-089-013c	उपायातं नरव्याघ्रमर्जुनं प्रत्यवेदयत् ॥
14-089-014a	तच्छ्रुत्वा नृपतिस्तस्य हर्षबाष्पाकुलेक्षणः ।
14-089-014c	प्रियाख्याननिमित्तं वै ददौ बहु धनं तदा ॥
14-089-015a	ततो द्वितीये दिवसे महाञ्जब्दो व्यवर्धत ।
14-089-015c	आयाति पुरुषव्याघ्रे पाण्डवानां धुरंधरे ॥
14-089-016a	ततो रेणुः समुद्भूतो विबभौ तस्य वाजिनः ।
14-089-016c	अभितो वर्तमानस्य यथोच्चैःश्रवसस्तथा ॥
14-089-017a	तत्र हर्षकला वाचो नराणां शुश्रुवेऽर्जुनः ।
14-089-017c	दिष्ट्यासि पार्थ कुशली धन्यो राजा युधिष्ठिरः ॥
14-089-018a	कोऽन्यो हि पृथिवीं कृत्स्नामवजित्य सपार्थिवाम् ।
14-089-018c	चारयित्वा हयश्रेष्ठमुपायायादृतेऽर्जुनम् ॥
14-089-019a	ये व्यतीता महात्मानो राजानः सगरादयः ।
14-089-019c	तेषामपीदृशं कर्म न किञ्चिदनुशुश्रुम ॥
14-089-020a	नैतदन्ये करिष्यन्ति भविष्याः पृथिवीक्षितः ।
14-089-020c	यत्त्वं कुरुकुलश्रेष्ठ दुष्करं कृतवानिह ॥

14-089-021a	इत्येवं वदतां तेषां नृणां श्रुतिसुखा गिरः ।
14-089-021c	शृण्वन्विवेश धर्मात्मा फल्गुनो यज्ञसंस्तरम् ॥
14-089-022a	ततो राजा सहामात्यः कृष्णश्च यदुनन्दनः ।
14-089-022c	धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य ते तं प्रत्युद्ययुस्तदा ॥
14-089-023a	सोऽभिवाद्य पितुः पादौ धर्मराजस्य धीमतः ।
14-089-023c	भीमादींश्चापि संपूज्य पर्यष्वजत केशवम् ॥
14-089-024a	तैः समेत्यार्चितस्तान्स प्रत्यर्च्य च यथाविधि ।
14-089-024c	विशश्रामाथ धर्मात्मा तीरं लब्ध्वेव पारगः ॥
14-089-025a	एतस्मिन्नेव काले तु स राजा बभ्रुवाहनः ।
14-089-025c	मातृभ्यां सहितो धीमान्कुरूनभ्याजगाम ह ॥
14-089-026a	स समेत्य कुरूनसर्वान्सर्वैस्तैरभिनन्दितः ।
14-089-026c	प्रविवेश पितामह्याः कुन्त्या भवनमुत्तमम् ॥

14-090-001 वैशंपायन उवाच

14-090-001a	स प्रविश्य यथान्यायं पाण्डवानां निवेशनम् ।
14-090-001c	पितामहीमभ्यवदत्साम्ना परमवल्गुना ॥
14-090-002a	तथा चित्राङ्गदा देवी कौरव्यस्यात्मजापि च ।
14-090-002c	पृथां कृष्णां च सहिते विनयेनाभिजग्मतुः ॥
14-090-002e	सुभद्रां च यथान्यायं याश्चान्याः कुरुयोषितः ॥
14-090-003a	ददौ कुन्ती ततस्ताभ्यां रत्नानि विविधानि च ।
14-090-003c	द्रौपदी च सुभद्रा च याश्चाप्यन्या ददुः स्त्रियः ॥
14-090-004a	ऊषतुस्तत्र ते देव्यौ महार्हशयनासने ।
14-090-004c	सुपूजिते स्वयं कुन्त्या पार्थस्य प्रियकाम्यया ॥
14-090-005a	स च राजा महावीर्यः पूजितो बभ्रुवाहनः ।
14-090-005c	धृतराष्ट्रं महीपालमुपतस्थे यथाविधि ॥
14-090-006a	युधिष्ठिरं च राजानं भीमादींश्चापि पाण्डवान् ।
14-090-006c	उपगम्य महातेजा विनयेनाभ्यवादयत् ॥
14-090-007a	स तैः प्रेम्णा परिष्वक्तः पूजितश्च यथाविधि ।
14-090-007c	धनं चास्मै ददुर्भूरि प्रीयमाणा महारथाः ॥
14-090-008a	तथैव स महीपालः कृष्णं चक्रगदाधरम् ।
14-090-008c	प्रद्युम्न इव गोविन्दं विनयेनोपतस्थिवान् ॥
14-090-009a	तस्मै कृष्णो ददौ राज्ञे महार्हमभिपूजितम् ।

14-090-009c	रथं हेमपरिष्कारं दिव्याश्वयुजमुत्तमम् ॥
14-090-010a	धर्मराजश्च भीमश्च यमजौ फल्गुनस्तथा ।
14-090-010c	पृथक्पृथगतीवैनं मानार्हं समपूजयन् ॥
14-090-011a	ततस्तृतीये दिवसे सत्यवत्याः सुतो मुनिः ।
14-090-011c	युधिष्ठिरं समभ्येत्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥
14-090-012a	अद्य प्रभृति कौन्तेय यजस्व समयो हि ते ।
14-090-012c	मुहूर्तो यज्ञियः प्राप्तश्चोदयन्ति च याजकाः ॥
14-090-013a	अहीनो नाम राजेन्द्र क्रतुस्तेऽयं विकल्पवान् ।
14-090-013c	बहुत्वात्काञ्चनस्यास्य ख्यातो बहुसुवर्णकः ॥
14-090-014a	एवमेव महाराज दक्षिणां त्रिगुणां कुरु ।
14-090-014c	त्रित्वं ब्रजतु ते राजन्ब्राह्मणा ह्यत्र कारणम् ॥
14-090-015a	त्रीनश्वमेधानत्र त्वं संप्राप्य बहुदक्षिणान् ।
14-090-015c	ज्ञातिवध्याकृतं पापं प्रहास्यसि नराधिप ॥
14-090-016a	पवित्रं परमं ह्येतत्पावनानां च पावनम् ।
14-090-016c	यदश्वमेधावभृथं प्राप्स्यसे कुरुनन्दन ॥
14-090-017a	इत्युक्तः स तु तेजस्वी व्यासेनामिततेजसा ।
14-090-017c	दीक्षां विवेश धर्मात्मा वाजिमेधाप्तये तदा ॥
14-090-017e	नराधिपः प्रायजत वाजिमेधं महाक्रतुम् ॥
14-090-018a	तत्र वेदविदो राजंश्चक्रुः कर्माणि याजकाः ।
14-090-018c	परिक्रमन्तः शास्त्रज्ञा विधिवत्साधुशिक्षिताः ॥
14-090-019a	न तेषां स्खलितं तत्र नासीदपहुतं तथा ।
14-090-019c	क्रमयुक्तं च युक्तं च चक्रुस्तत्र द्विजर्षभाः ॥
14-090-020a	कृत्वा प्रवर्ग्य धर्मज्ञा यथावद्विजसत्तमाः ।
14-090-020c	चक्रुस्ते विधिवद्राजंस्तथैवाभिषवं द्विजाः ॥
14-090-021a	अभिषूय ततो राजन्सोमं सोमपसत्तमाः ।
14-090-021c	सवनान्यानुपूर्व्येण चक्रुः शास्त्रानुसारिणः ॥
14-090-022a	न तत्र कृपणः कश्चिन्न दरिद्रो बभूव ह ।
14-090-022c	क्षुधितो दुःखितो वापि प्राकृतो वापि मानवः ॥
14-090-023a	भोजनं भोजनार्थिभ्यो दापयामास नित्यदा ।
14-090-023c	भीमसेनो महातेजाः सततं राजशासनात् ॥
14-090-024a	संस्तरे कुशलाश्चापि सर्वकर्माणि याजकाः ।

14-090-024c	दिवसे दिवसे चक्रुर्यथाशास्त्रार्थचक्षुषः ॥
14-090-025a	नाषडङ्गविदत्रासीत्सदस्यस्तस्य धीमतः ।
14-090-025c	नाब्रतो नानुपाध्यायो न च वादाक्षमो द्विजः ॥
14-090-026a	ततो यूपोच्छ्रये प्राप्ते षड्बैल्वान्भरतर्षभ ।
14-090-026c	खादिरान्बिल्वसमितांस्तावतः सर्ववर्णिनः ॥
14-090-027a	देवदारुमयौ द्वौ तु यूपौ कुरुपतेः क्रतौ ।
14-090-027c	श्लेष्मातकमयं चैकं याजकाः समकारयन् ॥
14-090-028a	शोभार्थं चापरान्यूपान्काञ्चनान्पुरुषर्षभ ।
14-090-028c	स भीमः कारयामास धर्मराजस्य शासनात् ॥
14-090-029a	ते व्यराजन्त राजर्षे वासोभिरुपशोभिताः ।
14-090-029c	नरेन्द्राभिगता देवान्यथा सप्तर्षयो दिवि ॥
14-090-030a	इष्टकाः काञ्चनीश्चात्र चयनार्थं कृताभवन् ।
14-090-030c	शुशुभे चयनं तत्र दक्षस्येव प्रजापतेः ॥
14-090-031a	चतुश्चित्यः स तस्यासीदष्टादशकरात्मकः ।
14-090-031c	स रुक्मपक्षो निचितस्त्रिगुणो गरुडाकृतिः ॥
14-090-032a	ततो नियुक्ताः पशवो यथाशास्त्रं मनीषिभिः ।
14-090-032c	तं तं देवं समुद्दिश्य पक्षिणः पशवश्च ये ॥
14-090-033a	ऋषभाः शास्त्रपठितास्तथा जलचराश्च ये ।
14-090-033c	सर्वास्तानभ्ययुञ्जंस्ते तत्राग्निचयकर्मणि ॥
14-090-034a	यूपेषु नियतं चासीत्पशूनां त्रिशतं तथा ।
14-090-034c	अश्वरत्नोत्तरं राज्ञः कौन्तेयस्य महात्मनः ॥
14-090-035a	स यज्ञः शुशुभे तस्य साक्षाद्देवर्षिसंकुलः ।
14-090-035c	गन्धर्वगणसंकीर्णः शोभितोऽप्सरसां गणैः ॥
14-090-036a	स किंपुरुषगीतैश्च किंनरैरुपशोभितः ।
14-090-036c	सिद्धविप्रनिवासैश्च समन्तादभिसंवृतः ॥
14-090-037a	तस्मिन्सदसि नित्यास्तु व्यासशिष्या द्विजोत्तमाः ।
14-090-037c	सर्वशास्त्रप्रणेतारः कुशला यज्ञकर्मसु ॥
14-090-038a	नारदश्च बभूवात्र तुम्बुरुश्च महाद्युतिः ।
14-090-038c	विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथान्ये गीतकोविदाः ॥
14-090-039a	गन्धर्वा गीतकुशला नृत्तेषु च विशारदाः ।
14-090-039c	रमयन्ति स्म तान्विप्रान्यज्ञकर्मान्तरेष्वथ ॥

14-091-001	वैशंपायन उवाच
14-091-001a	शमयित्वा पशूनन्यान्विधिवद्द्विजसत्तमाः ।
14-091-001c	तुरगं तं यथाशास्त्रमालभन्त द्विजातयः ॥
14-091-002a	ततः संज्ञाप्य तुरगं विधिवद्याजकर्षभाः ।
14-091-002c	उपसंवेशयन्नाजंस्ततस्तां द्रुपदात्मजाम् ॥
14-091-002e	कलाभिस्तिसृभी राजन्यथाविधि मनस्विनीम् ॥
14-091-003a	उद्धृत्य तु वपां तस्य यथाशास्त्रं द्विजर्षभाः ।
14-091-003c	श्रपयामासुरव्यग्राः शास्त्रवद्भरतर्षभ ॥
14-091-004a	तं वपाधूमगन्धं तु धर्मराजः सहानुजः ।
14-091-004c	उपाजिघ्रद्यथान्यायं सर्वपाप्मापहं तदा ॥
14-091-005a	शिष्टान्यङ्गानि यान्यासंस्तस्याश्वस्य नराधिप ।
14-091-005c	तान्यग्नौ जुहुवुर्धीराः समस्ताः षोडशत्विजः ॥
14-091-006a	संस्थाप्यैवं तस्य राज्ञस्तं क्रतुं शक्रतेजसः ।
14-091-006c	व्यासः सशिष्यो भगवान्वर्धयामास तं नृपम् ॥
14-091-007a	ततो युधिष्ठिरः प्रादात्सदस्येभ्यो यथाविधि ।
14-091-007c	कोटीसहस्रं निष्काणां व्यासाय तु वसुंधराम् ॥
14-091-008a	प्रतिगृह्य धरां राजन्व्यासः सत्यवतीसुतः ।
14-091-008c	अब्रवीद्भरतश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥
14-091-009a	पृथिवी भवतस्त्वेषा संन्यस्ता राजसत्तम ।
14-091-009c	निष्क्रयो दीयतां मह्यं ब्राह्मणा हि धनार्थिनः ॥
14-091-010a	युधिष्ठिरस्तु तान्विप्रान्प्रत्युवाच महामनाः ।
14-091-010c	भ्रातृभिः सहितो धीमान्मध्ये राज्ञां महात्मनाम् ॥
14-091-011a	अश्वमेधे महायज्ञे पृथिवी दक्षिणा स्मृता ।
14-091-011c	अर्जुनेन जिता सेयमृत्विग्भ्यः प्रापिता मया ॥
14-091-012a	वनं प्रवेक्ष्ये विप्रेन्द्रा विभजध्वं महीमिमाम् ।
14-091-012c	चतुर्धा पृथिवीं कृत्वा चातुर्होत्रप्रमाणतः ॥
14-091-013a	नाहमादातुमिच्छामि ब्रह्मस्वं मुनिसत्तमाः ।
14-091-013c	इदं हि मे मतं नित्यं भ्रातृणां च ममानघाः ॥
14-091-014a	इत्युक्तवति तस्मिंस्ते भ्रातरो द्रौपदी च सा ।
14-091-014c	एवमेतदिति प्राहुस्तदभूद्रोमहर्षणम् ॥
14-091-015a	ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्साधु साधिवति भारत ।

- 14-091-015c तथैव द्विजसंधानां शंसतां विबभौ स्वनः ॥
- 14-091-016a द्वैपायनस्तथोक्तस्तु पुनरेव युधिष्ठिरम् ।
- 14-091-016c उवाच मध्ये विप्राणामिदं संपूजयन्मुनिः ॥
- 14-091-017a दत्तैषा भवता मह्यं तां ते प्रतिददाम्यहम् ।
- 14-091-017c हिरण्यं दीयतामेभ्यो द्विजातिभ्यो धरास्तु ते ॥
- 14-091-018a ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
- 14-091-018c यथाह भगवान्व्यासस्तथा तत्कर्तुमर्हसि ॥
- 14-091-019a इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठः प्रीतात्मा भ्रातृभिः सह ।
- 14-091-019c कोटिकोटिकृतां प्रादादक्षिणां त्रिगुणां क्रतोः ॥
- 14-091-020a न करिष्यति तल्लोके कश्चिदन्यो नराधिपः ।
- 14-091-020c यत्कृतं कुरुसिंहेन मरुत्तस्यानुकुर्वता ॥
- 14-091-021a प्रतिगृह्य तु तद्द्रव्यं कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
- 14-091-021c ऋत्विग्भ्यः प्रददौ विद्वांश्चतुर्धा व्यभजंश्च ते ॥
- 14-091-022a पृथिव्या निष्क्रयं दत्त्वा तद्धिरण्यं युधिष्ठिरः ।
- 14-091-022c धूतपाप्मा जितस्वर्गो मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥
- 14-091-023a ऋत्विजस्तमपर्यन्तं सुवर्णनिचयं तदा ।
- 14-091-023c व्यभजन्त द्विजातिभ्यो यथोत्साहं यथाबलम् ॥
- 14-091-024a यज्ञवाटे तु यत्किञ्चिद्धिरण्यमपि भूषणम् ।
- 14-091-024c तोरणानि च यूपांश्च घटाः पात्रीस्तथेष्टकाः ॥
- 14-091-024e युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताः सर्वं तद्व्यभजन्द्विजाः ॥
- 14-091-025a अनन्तरं ब्राह्मणेभ्यः क्षत्रिया जहिरे वसु ।
- 14-091-025c तथा विट्शूद्रसंघाश्च तथान्ये म्लेच्छजातयः ॥
- 14-091-025e कालेन महता जहुस्तत्सुवर्णं ततस्ततः ॥
- 14-091-026a ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे मुदिता जग्मुरालयान् ।
- 14-091-026c तर्पिता वसुना तेन धर्मराज्ञा महात्मना ॥
- 14-091-027a स्वमंशं भगवान्व्यासः कुन्त्यै पादाभिवादनात् ।
- 14-091-027c प्रददौ तस्य महतो हिरण्यस्य महाद्युतिः ॥
- 14-091-028a श्वशुरात्प्रीतिदायं तं प्राप्य सा प्रीतमानसा ।
- 14-091-028c चकार पुण्यं लोके तु सुमहान्तं पृथा तदा ॥
- 14-091-029a गत्वा त्ववभृथं राजा विपाप्मा भ्रातृभिः सह ।
- 14-091-029c सभाज्यमानः शुशुभे महेन्द्रो दैवतैरिव ॥

14-091-030a	पाण्डवाश्च महीपालैः समेतैः संवृतास्तदा ।
14-091-030c	अशोभन्त महाराज ग्रहास्तारागणैरिव ॥
14-091-031a	राजभ्योऽपि ततः प्रादाद्रत्नानि विविधानि च ।
14-091-031c	गजानश्चानलंकारान्स्त्रियो वस्त्राणि काञ्चनम् ॥
14-091-032a	तद्धनौघमपर्यन्तं पार्थः पार्थिवमण्डले ।
14-091-032c	विसृजञ्शुशुभे राजा यथा वैश्रवणस्तथा ॥
14-091-033a	आनाय्य च तथा वीरं राजानं बभ्रुवाहनम् ।
14-091-033c	प्रदाय विपुलं वित्तं गृहान्प्रास्थापयत्तदा ॥
14-091-034a	दुःशलायाश्च तं पौत्रं बालकं पार्थिवर्षभ ।
14-091-034c	स्वराज्ये पितृभिर्गुप्ते प्रीत्या समभिषेचयत् ॥
14-091-035a	राज्ञश्चैवापि तान्सर्वान्सुविभक्तान्सुपूजितान् ।
14-091-035c	प्रस्थापयामास वशी कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥
14-091-036a	एवं बभूव यज्ञः स धर्मराजस्य धीमतः ।
14-091-036c	बह्वन्नधनरत्नौघः सुरामैरेयसागरः ॥
14-091-037a	सर्पिःपङ्का हृदा यत्र बहवश्चान्नपर्वताः ।
14-091-037c	रसालाकर्दमाः कुल्या बभूवुर्भरतर्षभ ॥
14-091-038a	भक्ष्यषाण्डवरागाणां क्रियतां भुज्यतामिति ।
14-091-038c	पशूनां वध्यतां चापि नान्तस्तत्र स्म दृश्यते ॥
14-091-039a	मत्तोन्मत्तप्रमुदितं प्रगीतयुवतीजनम् ।
14-091-039c	मृदङ्गशङ्खशब्दैश्च मनोरममभूत्तदा ॥
14-091-040a	दीयतां भुज्यतां चेति दिवारात्रमवारितम् ।
14-091-040c	तं महोत्सवसंकाशमतिहृष्टजनाकुलम् ॥
14-091-040e	कथयन्ति स्म पुरुषा नानादेशनिवासिनः ॥
14-091-041a	वर्षित्वा धनधाराभिः कामै रत्नैर्धनैस्तथा ।
14-091-041c	विपाप्मा भरतश्रेष्ठः कृतार्थः प्राविशत्पुरम् ॥

14-092-001 जनमेजय उवाच

14-092-001a	पितामहस्य मे यज्ञे धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
14-092-001c	यदाश्चर्यमभूत्किञ्चित्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

14-092-002 वैशंपायन उवाच

14-092-002a	श्रूयतां राजशार्दूल महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
-------------	--

14-092-002c	अश्वमेधे महायज्ञे निवृत्ते यदभूद्विभो ॥
14-092-003a	तर्पितेषु द्विजाग्र्येषु ज्ञातिसंबन्धिबन्धुषु ।
14-092-003c	दीनान्धकृपणे चापि तदा भरतसत्तम ॥
14-092-004a	घुष्यमाणे महादाने दिक्षु सर्वासु भारत ।
14-092-004c	पतत्सु पुष्पवर्षेषु धर्मराजस्य मूर्धनि ॥
14-092-005a	बिलान्निष्क्रम्य नकुलो रुक्मपार्श्वस्तदानघ ।
14-092-005c	वज्राशनिसमं नादममुञ्चत विशां पते ॥
14-092-006a	सकृदुत्सृज्य तं नादं त्रासयानो मृगद्विजान् ।
14-092-006c	मानुषं वचनं प्राह धृष्टो बिलशयो महान् ॥
14-092-007a	सक्तुप्रस्थेन वो नायं यज्ञस्तुल्यो नराधिपाः ।
14-092-007c	उञ्छवृत्तेर्वदान्यस्य कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥
14-092-008a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नकुलस्य विशां पते ।
14-092-008c	विस्मयं परमं जग्मुः सर्वे ते ब्राह्मणर्षभाः ॥
14-092-009a	ततः समेत्य नकुलं पर्यपृच्छन्त ते द्विजाः ।
14-092-009c	कुतस्त्वं समनुप्राप्तो यज्ञं साधुसमागमम् ॥
14-092-010a	किं बलं परमं तुभ्यं किं श्रुतं किं परायणम् ।
14-092-010c	कथं भवन्तं विद्याम यो नो यज्ञं विगर्हसे ॥
14-092-011a	अविलुप्यागमं कृत्स्नं विधिज्ञैर्याजकैः कृतम् ।
14-092-011c	यथागमं यथान्यायं कर्तव्यं च यथाकृतम् ॥
14-092-012a	पूजार्हाः पूजिताश्चात्र विधिवच्छास्त्रचक्षुषा ।
14-092-012c	मन्त्रपूतं हुतश्चाग्निर्दत्तं देयममत्सरम् ॥
14-092-013a	तुष्टा द्विजर्षभाश्चात्र दानैर्बहुविधैरपि ।
14-092-013c	क्षत्रियाश्च सुयुद्धेन श्राद्धैरपि पितामहाः ॥
14-092-014a	पालनेन विशस्तुष्टाः कामैस्तुष्टा वरस्त्रियः ।
14-092-014c	अनुक्रोशैस्तथा शूद्रा दानशेषैः पृथग्जनाः ॥
14-092-015a	ज्ञातिसंबन्धिनस्तुष्टाः शौचेन च नृपस्य नः ।
14-092-015c	देवा हविर्भिः पुण्यैश्च रक्षणैः शरणागताः ॥
14-092-016a	यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि सत्यसंध द्विजातिषु ।
14-092-016c	यथाश्रुतं यथादृष्टं पृष्टो ब्राह्मणकाम्यया ॥
14-092-017a	श्रद्धेयवाक्यः प्राज्ञस्त्वं दिव्यं रूपं बिभर्षि च ।
14-092-017c	समागतश्च विप्रैस्त्वं तत्त्वतो वक्तुमर्हसि ॥

- 14-092-018a इति पृष्ठो द्विजैस्तैः स प्रहस्य नकुलोऽब्रवीत् ।
 14-092-018c नैषानृता मया वाणी प्रोक्ता दर्पेण वा द्विजाः ॥
 14-092-019a यन्मयोक्तमिदं किञ्चिद्युष्माभिश्चाप्युपश्रुतम् ।
 14-092-019c सक्तुप्रस्थेन वो नायं यज्ञस्तुल्यो नराधिपाः ॥
 14-092-019e उज्छ्वृत्तेर्वदान्यस्य कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥
 14-092-020a इत्यवश्यं मयैतद्वो वक्तव्यं द्विजपुंगवाः ।
 14-092-020c शृणुताव्यग्रमनसः शंसतो मे द्विजर्षभाः ॥
 14-092-021a अनुभूतं च दृष्टं च यन्मयाद्भुतमुत्तमम् ।
 14-092-021c उज्छ्वृत्तेर्यथावृत्तं कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥
 14-092-022a स्वर्गं येन द्विजः प्राप्तः सभार्यः ससुतस्नुषः ।
 14-092-022c यथा चार्धं शरीरस्य ममेदं काञ्चनीकृतम् ॥

14-093-001 नकुल उवाच

- 14-093-001a हन्त वो वर्तयिष्यामि दानस्य परमं फलम् ।
 14-093-001c न्यायलब्धस्य सूक्ष्मस्य विप्रदत्तस्य यद्द्विजाः ॥
 14-093-002a धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे धर्मज्ञैर्बहुभिर्वृते ।
 14-093-002c उज्छ्वृत्तिर्द्विजः कश्चित्कापोतिरभवत्पुरा ॥
 14-093-003a सभार्यः सह पुत्रेण सस्नुषस्तपसि स्थितः ।
 14-093-003c वधूचतुर्थो वृद्धः स धर्मात्मा नियतेन्द्रियः ॥
 14-093-004a षष्ठे काले तदा विप्रो भुङ्क्ते तैः सह सुव्रतः ।
 14-093-004c षष्ठे काले कदाचिच्च तस्याहारो न विद्यते ॥
 14-093-004e भुङ्क्तेऽन्यस्मिन्कदाचित्स षष्ठे काले द्विजोत्तमः ॥
 14-093-005a कपोतधर्मिणस्तस्य दुर्भिक्षे सति दारुणे ।
 14-093-005c नाविद्यत तदा विप्राः संचयस्तान्निबोधत ॥
 14-093-005e क्षीणौषधिसमावायो द्रव्यहीनोऽभवत्तदा ॥
 14-093-006a काले कालेऽस्य संप्राप्ते नैव विद्येत भोजनम् ।
 14-093-006c क्षुधापरिगताः सर्वे प्रातिष्ठन्त तदा तु ते ॥
 14-093-007a उज्छंस्तदा शुक्लपक्षे मध्यं तपति भास्करे ।
 14-093-007c उष्णार्तश्च क्षुधार्तश्च स विप्रस्तपसि स्थितः ॥
 14-093-007e उज्छमप्राप्तवानेव सार्धं परिजनेन ह ॥
 14-093-008a स तथैव क्षुधाविष्टः स्पृष्ट्वा तोयं यथाविधि ।
 14-093-008c क्षपयामास तं कालं कृच्छ्रप्राणो द्विजोत्तमः ॥

14-093-009a	अथ षष्ठे गते काले यवप्रस्थमुपार्जयत् ।
14-093-009c	यवप्रस्थं च ते सक्तूनकुर्वन्त तपस्विनः ॥
14-093-010a	कृतजप्याह्निकास्ते तु हुत्वा वह्निं यथाविधि ।
14-093-010c	कुडवं कुडवं सर्वे व्यभजन्त तपस्विनः ॥
14-093-011a	अथागच्छद्विजः कश्चिदतिथिर्भुञ्जतां तदा ।
14-093-011c	ते तं दृष्ट्वातिथिं तत्र प्रहृष्टमनसोऽभवन् ॥
14-093-012a	तेऽभिवाद्य सुखप्रश्रं पृष्ट्वा तमतिथिं तदा ।
14-093-012c	विशुद्धमनसो दान्ताः श्रद्धादमसमन्विताः ॥
14-093-013a	अनसूयवो गतक्रोधाः साधवो गतमत्सराः ।
14-093-013c	त्यक्तमाना जितक्रोधा धर्मज्ञा द्विजसत्तमाः ॥
14-093-014a	सब्रह्मचर्यं स्वं गोत्रं समाख्याय परस्परम् ।
14-093-014c	कुटीं प्रवेशयामासुः क्षुधार्तमतिथिं तदा ॥
14-093-015a	इदमर्घ्यं च पाद्यं च बृसी चेयं तवानघ ।
14-093-015c	शुचयः सक्तवश्चेमे नियमोपार्जिताः प्रभो ॥
14-093-015e	प्रतिगृह्णीष्व भद्रं ते मया दत्ता द्विजोत्तम ॥
14-093-016a	इत्युक्तः प्रतिगृह्याथ सक्तूनां कुडवं द्विजः ।
14-093-016c	भक्षयामास राजेन्द्र न च तुष्टिं जगाम सः ॥
14-093-017a	स उञ्छवृत्तिः तं प्रेक्ष्य क्षुधापरिगतं द्विजम् ।
14-093-017c	आहारं चिन्तयामास कथं तुष्टो भवेदिति ॥
14-093-018a	तस्य भार्याब्रवीद्राजन्मद्भागो दीयतामिति ।
14-093-018c	गच्छत्वेष यथाकामं संतुष्टो द्विजसत्तमः ॥
14-093-019a	इति ब्रुवन्तीं तां साध्वीं धर्मात्मा स द्विजर्षभः ।
14-093-019c	क्षुधापरिगतां ज्ञात्वा सक्तूस्तान्नाभ्यनन्दत ॥
14-093-020a	जानन्वृद्धां क्षुधार्तां च श्रान्तां ग्लानां तपस्विनीम् ।
14-093-020c	त्वगस्थिभूतां वेपन्तीं ततो भार्यामुवाच ताम् ॥
14-093-021a	अपि कीटपतंगानां मृगाणां चैव शोभने ।
14-093-021c	स्त्रियो रक्ष्याश्च पोष्याश्च नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥
14-093-022a	अनुकम्पितो नरो नार्या पुष्टो रक्षित एव च ।
14-093-022c	प्रपतेद्यशसो दीप्तान्न च लोकानवाप्नुयात् ॥
14-093-023a	इत्युक्ता सा ततः प्राह धर्मार्थौ नौ समौ द्विज ।
14-093-023c	सक्तुप्रस्थचतुर्भागं गृहाणेमं प्रसीद मे ॥

- 14-093-024a सत्यं रतिश्च धर्मश्च स्वर्गश्च गुणनिर्जितः ।
 14-093-024c स्त्रीणां पतिसमाधीनं काङ्क्षितं च द्विजोत्तम ॥
 14-093-025a ऋतुर्मातुः पितुर्बीजं दैवतं परमं पतिः ।
 14-093-025c भर्तुः प्रसादात्स्त्रीणां वै रतिः पुत्रफलं तथा ॥
 14-093-026a पालनाद्धि पतिस्त्वं मे भर्तासि भरणान्मम ।
 14-093-026c पुत्रप्रदानाद्वरदस्तस्मात्सक्तून्गृहाण मे ॥
 14-093-027a जरापरिगतो वृद्धः क्षुधार्तो दुर्बलो भृशम् ।
 14-093-027c उपवासपरिश्रान्तो यदा त्वमपि कर्षितः ॥
 14-093-028a इत्युक्तः स तया सक्तून्प्रगृह्येदं वचोऽब्रवीत् ।
 14-093-028c द्विज सक्तूनिमान्भूयः प्रतिगृह्णीष्व सत्तम ॥
 14-093-029a स तान्प्रगृह्य भुक्त्वा च न तुष्टिमगमद्विजः ।
 14-093-029c तमुज्छवृत्तिरालक्ष्य ततश्चिन्तापरोऽभवत् ॥

14-093-030 पुत्र उवाच

- 14-093-030a सक्तूनिमान्प्रगृह्य त्वं देहि विप्राय सत्तम ।
 14-093-030c इत्येवं सुकृतं मन्ये तस्मादेतत्करोम्यहम् ॥
 14-093-031a भवान्हि परिपाल्यो मे सर्वयत्नैर्द्विजोत्तम ।
 14-093-031c साधूनां काङ्क्षितं ह्येतत्पितुर्वृद्धस्य पोषणम् ॥
 14-093-032a पुत्रार्थो विहितो ह्येष स्थाविर्ये परिपालनम् ।
 14-093-032c श्रुतिरेषा हि विप्रर्षे त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥
 14-093-033a प्राणधारणमात्रेण शक्यं कर्तुं तपस्त्वया ।
 14-093-033c प्राणो हि परमो धर्मः स्थितो देहेषु देहिनाम् ॥

14-093-034 पितोवाच

- 14-093-034a अपि वर्षसहस्री त्वं बाल एव मतो मम ।
 14-093-034c उत्पाद्य पुत्रं हि पिता कृतकृत्यो भवत्युत ॥
 14-093-035a बालानां क्षुब्धलवती जानाम्येतदहं विभो ।
 14-093-035c वृद्धोऽहं धारयिष्यामि त्वं बली भव पुत्रक ॥
 14-093-036a जीर्णेन वयसा पुत्र न मा क्षुद्वाधतेऽपि च ।
 14-093-036c दीर्घकालं तपस्तप्तं न मे मरणतो भयम् ॥

14-093-037 पुत्र उवाच

- 14-093-037a अपत्यमस्मि ते पुत्रस्त्राणात्पुत्रो हि विश्रुतः ।

14-093-037c आत्मा पुत्रः स्मृतस्तस्मात्त्राह्यात्मानमिहात्मना ॥

14-093-038 पितोवाच

14-093-038a रूपेण सदृशस्त्वं मे शीलेन च दमेन च ।

14-093-038c परीक्षितश्च बहुधा सक्तूनादद्मि ते ततः ॥

14-093-039a इत्युक्त्वादाय तान्सक्तून्प्रीतात्मा द्विजसत्तमः ।

14-093-039c प्रहसन्निव विप्राय स तस्मै प्रददौ तदा ॥

14-093-040a भुक्त्वा तानपि सक्तून्स नैव तुष्टो बभूव ह ।

14-093-040c उज्छ्वृत्तिस्तु सव्रीडो बभूव द्विजसत्तमः ॥

14-093-041a तं वै वधूः स्थिता साध्वी ब्राह्मणप्रियकाम्यया ।

14-093-041c सक्तूनादाय संहृष्टा गुरुं तं वाक्यमब्रवीत् ॥

14-093-042a संतानात्तव संतानं मम विप्र भविष्यति ।

14-093-042c सक्तूनिमानतिथये गृहीत्वा त्वं प्रयच्छ मे ॥

14-093-043a तव प्रसवनिर्वृत्या मम लोकाः किलाक्षयाः ।

14-093-043c पौत्रेण तानवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥

14-093-044a धर्माद्या हि यथा त्रेता वह्नित्रेता तथैव च ।

14-093-044c तथैव पुत्रपौत्राणां स्वर्गे त्रेता किलाक्षया ॥

14-093-045a पितृस्त्राणात्तारयति पुत्र इत्यनुशुश्रुम ।

14-093-045c पुत्रपौत्रैश्च नियतं साधुलोकानुपाश्रुते ॥

14-093-046 श्वशुर उवाच

14-093-046a वातातपविशीर्णाङ्गीं त्वां विवर्णां निरीक्ष्य वै ।

14-093-046c कर्षितां सुव्रताचारे क्षुधाविह्वलचेतसम् ॥

14-093-047a कथं सक्तून्ग्रहीष्यामि भूत्वा धर्मोपघातकः ।

14-093-047c कल्याणवृत्ते कल्याणि नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥

14-093-048a षष्ठे काले व्रतवतीं शीलशौचसमन्विताम् ।

14-093-048c कृच्छ्रवृत्तिं निराहारां द्रक्ष्यामि त्वां कथं न्वहम् ॥

14-093-049a बाला क्षुधार्ता नारी च रक्ष्या त्वं सततं मया ।

14-093-049c उपवासपरिश्रान्ता त्वं हि बान्धवनन्दिनी ॥

14-093-050 स्नुषोवाच

14-093-050a गुरोर्मम गुरुस्त्वं वै यतो दैवतदैवतम् ।

14-093-050c देवातिदेवस्तस्मात्त्वं सक्तूनादत्स्व मे विभो ॥

- 14-093-051a देहः प्राणश्च धर्मश्च शुश्रूषार्थमिदं गुरोः ।
 14-093-051c तव विप्र प्रसादेन लोकान्प्राप्स्याम्यभीप्सितान् ॥
 14-093-052a अवेक्ष्या इति कृत्वा त्वं दृढभक्त्येति वा द्विज ।
 14-093-052c चिन्त्या ममेयमिति वा सक्तूनादातुमर्हसि ॥

14-093-053 श्वशुर उवाच

- 14-093-053a अनेन नित्यं साध्वी त्वं शीलवृत्तेन शोभसे ।
 14-093-053c या त्वं धर्मव्रतोपेता गुरुवृत्तिमवेक्षसे ॥
 14-093-054a तस्मात्सक्तून्प्रहीष्यामि वधूर्नार्हसि वञ्चनाम् ।
 14-093-054c गणयित्वा महाभागे त्वं हि धर्मभृतां वरा ॥
 14-093-055a इत्युक्त्वा तानुपादाय सक्तून्प्रादाद्विजातये ।
 14-093-055c ततस्तुष्टोऽभवद्विप्रस्तस्य साधोर्महात्मनः ॥
 14-093-056a प्रीतात्मा स तु तं वाक्यमिदमाह द्विजर्षभम् ।
 14-093-056c वाग्मी तदा द्विजश्रेष्ठो धर्मः पुरुषविग्रहः ॥
 14-093-057a शुद्धेन तव दानेन न्यायोपात्तेन यत्नतः ।
 14-093-057c यथाशक्ति विमुक्तेन प्रीतोऽस्मि द्विजसत्तम ॥
 14-093-058a अहो दानं घुष्यते ते स्वर्गे स्वर्गनिवासिभिः ।
 14-093-058c गगनात्पुष्पवर्षं च पश्यस्व पतितं भुवि ॥
 14-093-059a सुरर्षिदेवगन्धर्वा ये च देवपुरःसराः ।
 14-093-059c स्तुवन्तो देवदूताश्च स्थिता दानेन विस्मिताः ॥
 14-093-060a ब्रह्मर्षयो विमानस्था ब्रह्मलोकगताश्च ये ।
 14-093-060c काङ्क्षन्ते दर्शनं तुभ्यं दिवं गच्छ द्विजर्षभ ॥
 14-093-061a पितृलोकगताः सर्वे तारिताः पितरस्त्वया ।
 14-093-061c अनागताश्च बहवः सुबहूनि युगानि च ॥
 14-093-062a ब्रह्मचर्येण यज्ञेन दानेन तपसा तथा ।
 14-093-062c अगह्वरेण धर्मेण तस्माद्गच्छ दिवं द्विज ॥
 14-093-063a श्रद्धया परया यस्त्वं तपश्चरसि सुव्रत ।
 14-093-063c तस्माद्देवास्तवानेन प्रीता द्विजवरोत्तम ॥
 14-093-064a सर्वस्वमेतद्यस्मात्ते त्यक्तं शुद्धेन चेतसा ।
 14-093-064c कृच्छ्रकाले ततः स्वर्गो जितोऽयं तव कर्मणा ॥
 14-093-065a क्षुधा निर्णुदति प्रज्ञां धर्म्या बुद्धिं व्यपोहति ।
 14-093-065c क्षुधापरिगतज्ञानो धृतिं त्यजति चैव ह ॥

14-093-066a	बुभुक्षां जयते यस्तु स स्वर्गं जयते ध्रुवम् ।
14-093-066c	यदा दानरुचिर्भवति तदा धर्मो न सीदति ॥
14-093-067a	अनवेक्ष्य सुतस्नेहं कलत्रस्नेहमेव च ।
14-093-067c	धर्ममेव गुरुं ज्ञात्वा तृष्णा न गणिता त्वया ॥
14-093-068a	द्रव्यागमो नृणां सूक्ष्मः पात्रे दानं ततः परम् ।
14-093-068c	कालः परतरो दानाच्छ्रद्धा चापि ततः परा ॥
14-093-069a	स्वर्गद्वारं सुसूक्ष्मं हि नरैर्मोहान्न दृश्यते ।
14-093-069c	स्वर्गार्गलं लोभबीजं रागगुप्तं दुरासदम् ॥
14-093-070a	तत्तु पश्यन्ति पुरुषा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
14-093-070c	ब्राह्मणास्तपसा युक्ता यथाशक्तिप्रदायिनः ॥
14-093-071a	सहस्रशक्तिश्च शतं शतशक्तिर्दशापि च ।
14-093-071c	दद्यादपश्च यः शक्त्या सर्वे तुल्यफलाः स्मृताः ॥
14-093-072a	रन्तिदेवो हि नृपतिरपः प्रादादकिंचनः ।
14-093-072c	शुद्धेन मनसा विप्र नाकपृष्ठं ततो गतः ॥
14-093-073a	न धर्मः प्रीयते तात दानैर्दत्तैर्महाफलैः ।
14-093-073c	न्यायलब्धैर्यथा सूक्ष्मैः श्रद्धापूतैः स तुष्यति ॥
14-093-074a	गोप्रदानसहस्राणि द्विजेभ्योऽदान् नृगो नृपः ।
14-093-074c	एकां दत्त्वा स पारक्यां नरकं समवाप्तवान् ॥
14-093-075a	आत्ममांसप्रदानेन शिबिरौशीनरो नृपः ।
14-093-075c	प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकान्मोदते दिवि सुव्रतः ॥
14-093-076a	विभवे न नृणां पुण्यं स्वशक्त्या स्वर्जितं सताम् ।
14-093-076c	न यज्ञैर्विविधैर्विप्र यथान्यायेन संचितैः ॥
14-093-077a	क्रोधो दानफलं हन्ति लोभात्स्वर्गं न गच्छति ।
14-093-077c	न्यायवृत्तिर्हि तपसा दानवित्स्वर्गमश्रुते ॥
14-093-078a	न राजसूयैर्बहुभिरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ।
14-093-078c	न चाश्वमेधैर्बहुभिः फलं सममिदं तव ॥
14-093-079a	सक्तुप्रस्थेन हि जितो ब्रह्मलोकस्त्वयानघ ।
14-093-079c	विरजो ब्रह्मभवनं गच्छ विप्र यथेच्छकम् ॥
14-093-080a	सर्वेषां वो द्विजश्रेष्ठ दिव्यं यानमुपस्थितम् ।
14-093-080c	आरोहत यथाकामं धर्मोऽस्मि द्विज पश्य माम् ॥
14-093-081a	पावितो हि त्वया देहो लोके कीर्तिः स्थिरा च ते ।

- 14-093-081c सभार्यः सहपुत्रश्च सस्नुषश्च दिवं व्रज ॥
 14-093-082a इत्युक्तवाक्यो धर्मेण यानमारुह्य स द्विजः ।
 14-093-082c सभार्यः ससुतश्चापि सस्नुषश्च दिवं ययौ ॥
 14-093-083a तस्मिन्विप्रे गते स्वर्गं ससुते सस्नुषे तदा ।
 14-093-083c भार्याचतुर्थे धर्मज्ञे ततोऽहं निःसृतो बिलात् ॥
 14-093-084a ततस्तु सक्तुगन्धेन क्लेदेन सलिलस्य च ।
 14-093-084c दिव्यपुष्पावमर्दाच्च साधोर्दानलवैश्च तैः ॥
 14-093-084e विप्रस्य तपसा तस्य शिरो मे काञ्चनीकृतम् ॥
 14-093-085a तस्य सत्याभिसंधस्य सूक्ष्मदानेन चैव ह ।
 14-093-085c शरीरार्धं च मे विप्राः शातकुम्भमयं कृतम् ॥
 14-093-085e पश्यतेदं सुविपुलं तपसा तस्य धीमतः ॥
 14-093-086a कथमेवंविधं मे स्यादन्यत्पार्श्वमिति द्विजाः ।
 14-093-086c तपोवनानि यज्ञांश्च हृष्टोऽभ्येमि पुनः पुनः ॥
 14-093-087a यज्ञं त्वहमिमं श्रुत्वा कुरुराजस्य धीमतः ।
 14-093-087c आशया परया प्राप्तो न चाहं काञ्चनीकृतः ॥
 14-093-088a ततो मयोक्तं तद्वाक्यं प्रहस्य द्विजसत्तमाः ।
 14-093-088c सक्तुप्रस्थेन यज्ञोऽयं संमितो नेति सर्वथा ॥
 14-093-089a सक्तुप्रस्थलवैस्तैर्हि तदाहं काञ्चनीकृतः ।
 14-093-089c न हि यज्ञो महानेष सदृशस्तैर्मतो मम ॥

14-093-090 वैशंपायन उवाच

- 14-093-090a इत्युक्त्वा नकुलः सर्वान्यज्ञे द्विजवरांस्तदा ।
 14-093-090c जगामादर्शनं राजन्विप्रास्ते च ययुर्गृहान् ॥
 14-093-091a एतत्ते सर्वमाख्यातं मया परपुरंजय ।
 14-093-091c यदाश्चर्यमभूत्तस्मिन्वाजिमेधे महाक्रतौ ॥
 14-093-092a न विस्मयस्ते नृपते यज्ञे कार्यः कथंचन ।
 14-093-092c ऋषिकोटिसहस्राणि तपोभिर्ये दिवं गताः ॥
 14-093-093a अद्रोहः सर्वभूतेषु संतोषः शीलमार्जवम् ।
 14-093-093c तपो दमश्च सत्यं च दानं चेति समं मतम् ॥

14-094-001 जनमेजय उवाच

- 14-094-001a यज्ञे सक्ता नृपतयस्तपःसक्ता महर्षयः ।

- 14-094-001c शान्तिव्यवसिता विप्राः शमो दम इति प्रभो ॥
 14-094-002a तस्माद्यज्ञफलैस्तुल्यं न किञ्चिदिह विद्यते ।
 14-094-002c इति मे वर्तते बुद्धिस्तथा चैतदसंशयम् ॥
 14-094-003a यज्ञैरिष्ट्वा हि बहवो राजानो द्विजसत्तम ।
 14-094-003c इह कीर्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमितो गताः ॥
 14-094-004a देवराजः सहस्राक्षः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 14-094-004c देवराज्यं महातेजाः प्राप्तवानखिलं विभुः ॥
 14-094-005a यथा युधिष्ठिरो राजा भीमार्जुनपुरःसरः ।
 14-094-005c सदृशो देवराजेन समृद्ध्या विक्रमेण च ॥
 14-094-006a अथ कस्मात्स नकुलो गर्हयामास तं क्रतुम् ।
 14-094-006c अश्वमेधं महायज्ञं राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥

14-094-007 वैशंपायन उवाच

- 14-094-007a यज्ञस्य विधिमग्र्यं वै फलं चैव नरर्षभ ।
 14-094-007c गदतः शृणु मे राजन्यथावदिह भारत ॥
 14-094-008a पुरा शक्रस्य यजतः सर्व ऊचुर्महर्षयः ।
 14-094-008c ऋत्विक्षु कर्मव्यग्रेषु वितते यज्ञकर्मणि ॥
 14-094-009a हूयमाने तथा वह्नौ होत्रे बहुगुणान्विते ।
 14-094-009c देवेष्वहूयमानेषु स्थितेषु परमर्षिषु ॥
 14-094-010a सुप्रतीतैस्तदा विप्रैः स्वागमैः सुस्वनैर्नृप ।
 14-094-010c अश्रान्तैश्चापि लघुभिरध्वर्युवृषभैस्तथा ॥
 14-094-011a आलम्भसमये तस्मिन्गृहीतेषु पशुष्वथ ।
 14-094-011c महर्षयो महाराज संबभूवुः कृपान्विताः ॥
 14-094-012a ततो दीनान्पशून्दृष्ट्वा ऋषयस्ते तपोधनाः ।
 14-094-012c ऊचुः शक्रं समागम्य नायं यज्ञविधिः शुभः ॥
 14-094-013a अपविज्ञानमेतत्ते महान्तं धर्ममिच्छतः ।
 14-094-013c न हि यज्ञे पशुगणा विधिदृष्टाः पुरंदर ॥
 14-094-014a धर्मोपघातकस्त्वेष समारम्भस्तव प्रभो ।
 14-094-014c नायं धर्मकृतो धर्मो न हिंसा धर्म उच्यते ॥
 14-094-015a आगमेनैव ते यज्ञं कुर्वन्तु यदि हेच्छसि ।
 14-094-015c विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मस्ते सुमहान्भवेत् ॥
 14-094-016a यज बीजैः सहस्राक्ष त्रिवर्षपरमोषितैः ।

14-094-016c	एष धर्मो महाञ्जक्र चिन्त्यमानोऽधिगम्यते ॥
14-094-017a	शतक्रतुस्तु तद्वाक्यमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
14-094-017c	उक्तं न प्रतिजग्राह मानमोहवशानुगः ॥
14-094-018a	तेषां विवादः सुमहाञ्जज्ञे शक्रमहर्षिणाम् ।
14-094-018c	जङ्गमैः स्थावरैर्वापि यष्टव्यमिति भारत ॥
14-094-019a	ते तु खिन्ना विवादेन ऋषयस्तत्त्वदर्शिनः ।
14-094-019c	ततः संधाय शक्रेण पप्रच्छुर्नृपतिं वसुम् ॥
14-094-020a	महाभाग कथं यज्ञेष्वगमो नृपते स्मृतः ।
14-094-020c	यष्टव्यं पशुभिर्मध्यैरथो बीजैरजैरपि ॥
14-094-021a	तच्छ्रुत्वा तु वचस्तेषामविचार्य बलाबलम् ।
14-094-021c	यथोपनीतैर्यष्टव्यमिति प्रोवाच पार्थिवः ॥
14-094-022a	एवमुक्त्वा स नृपतिः प्रविवेश रसातलम् ।
14-094-022c	उक्त्वेह वितथं राजंश्चेदीनामीश्वरः प्रभुः ॥
14-094-023a	अन्यायोपगतं द्रव्यमतीतं यो ह्यपण्डितः ।
14-094-023c	धर्माभिकाङ्क्षी यजते न धर्मफलमश्रुते ॥
14-094-024a	धर्मवैतंसिको यस्तु पापात्मा पुरुषस्तथा ।
14-094-024c	ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविश्वासकारकम् ॥
14-094-025a	पापेन कर्मणा विप्रो धनं लब्ध्वा निरङ्कुशः ।
14-094-025c	रागमोहान्वितः सोऽन्ते कलुषां गतिमाप्नुते ॥
14-094-026a	तेन दत्तानि दानानि पापेन हतबुद्धिना ।
14-094-026c	तानि सत्त्वमनासाद्य नश्यन्ति विपुलान्यपि ॥
14-094-027a	तस्याधर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः ।
14-094-027c	दाने न कीर्तिर्भवति प्रेत्य चेह च दुर्मतेः ॥
14-094-028a	अपि संचयबुद्धिर्हि लोभमोहवशंगतः ।
14-094-028c	उद्वेजयति भूतानि हिंसया पापचेतनः ॥
14-094-029a	एवं लब्ध्वा धनं लोभाद्यजते यो ददाति च ।
14-094-029c	स कृत्वा कर्मणा तेन न सिध्यति दुरागमात् ॥
14-094-030a	उज्छं मूलं फलं शाकमुदपात्रं तपोधनाः ।
14-094-030c	दानं विभवतो दत्त्वा नराः स्वर्यान्ति धर्मिणः ॥
14-094-031a	एष धर्मो महांस्त्यागो दानं भूतदया तथा ।
14-094-031c	ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमनुक्रोशो धृतिः क्षमा ॥

- 14-094-031e सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतत्सनातनम् ॥
 14-094-032a श्रूयन्ते हि पुरा विप्रा विश्वामित्रादयो नृपाः ।
 14-094-032c विश्वामित्रोऽसितश्चैव जनकश्च महीपतिः ॥
 14-094-032e कक्षसेनार्ष्टिषेणौ च सिन्धुद्वीपश्च पार्थिवः ॥
 14-094-033a एते चान्ये च बहवः सिद्धिं परमिकां गताः ।
 14-094-033c नृपाः सत्यैश्च दानैश्च न्यायलब्धैस्तपोधनाः ॥
 14-094-034a ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये चाश्रितास्तपः ।
 14-094-034c दानधर्माग्निना शुद्धास्ते स्वर्गं यान्ति भारत ॥

14-095-001 जनमेजय उवाच

- 14-095-001a धर्मागतेन त्यागेन भगवन्सर्वमस्ति चेत् ।
 14-095-001c एतन्मे सर्वमाचक्ष्व कुशलो ह्यसि भाषितुम् ॥
 14-095-002a ततोऽञ्छ्वृत्तेर्यद्वृत्तं सक्तुदाने फलं महत् ।
 14-095-002c कथितं मे महद्ब्रह्मंस्तथ्यमेतदसंशयम् ॥
 14-095-003a कथं हि सर्वयज्ञेषु निश्चयः परमो भवेत् ।
 14-095-003c एतदर्हसि मे वक्तुं निखिलेन द्विजर्षभ ॥

14-095-004 वैशंपायन उवाच

- 14-095-004a अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 14-095-004c अगस्त्यस्य महायज्ञे पुरावृत्तमरिंदम ॥
 14-095-005a पुरागस्त्यो महातेजा दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
 14-095-005c प्रविवेश महाराज सर्वभूतहिते रतः ॥
 14-095-006a तत्राग्निकल्पा होतार आसन्सत्रे महात्मनः ।
 14-095-006c मूलाहारा निराहाराः साश्मकुट्टा मरीचिपाः ॥
 14-095-007a परिघृष्टिका वैघसिकाः संप्रक्षालास्तथैव च ।
 14-095-007c यतयो भिक्षवश्चात्र बभूवुः पर्यवस्थिताः ॥
 14-095-008a सर्वे प्रत्यक्षधर्माणो जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
 14-095-008c दमे स्थिताश्च ते सर्वे दम्भमोहविवर्जिताः ॥
 14-095-009a वृत्ते शुद्धे स्थिता नित्यमिन्द्रियैश्चाप्यवाहिताः ।
 14-095-009c उपासते स्म तं यज्ञं भुञ्जानास्ते महर्षयः ॥
 14-095-010a यथाशक्त्या भगवता तदन्नं समुपार्जितम् ।
 14-095-010c तस्मिन्सत्रे तु यत्किंचिदयोग्यं तत्र नाभवत् ॥

14-095-010e	तथा ह्यानेकैर्मुनिभिर्महान्तः क्रतवः कृताः ॥
14-095-011a	एवंविधेस्त्वगस्त्यस्य वर्तमाने महाध्वरे ।
14-095-011c	न ववर्ष सहस्राक्षस्तदा भरतसत्तम ॥
14-095-012a	ततः कर्मान्तरे राजन्नगस्त्यस्य महात्मनः ।
14-095-012c	कथेयमभिनिर्वृत्ता मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
14-095-013a	अगस्त्यो यजमानोऽसौ ददात्यन्नं विमत्सरः ।
14-095-013c	न च वर्षति पर्जन्यः कथमन्नं भविष्यति ॥
14-095-014a	सत्रं चेदं महद्विप्रा मुनेर्द्वादशवार्षिकम् ।
14-095-014c	न वर्षिष्यति देवश्च वर्षाण्येतानि द्वादश ॥
14-095-015a	एतद्भवन्तः संचिन्त्य महर्षेरस्य धीमतः ।
14-095-015c	अगस्त्यस्यातितपसः कर्तुमर्हन्त्यनुग्रहम् ॥
14-095-016a	इत्येवमुक्ते वचने ततोऽगस्त्यः प्रतापवान् ।
14-095-016c	प्रोवाचेदं वचो वाग्मी प्रसाद्य शिरसा मुनीन् ॥
14-095-017a	यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।
14-095-017c	चिन्तायज्ञं करिष्यामि विधिरेष सनातनः ॥
14-095-018a	यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।
14-095-018c	व्यायामेनाहरिष्यामि यज्ञानन्यानतिव्रतान् ॥
14-095-019a	बीजयज्ञो मयायं वै बहुवर्षसमाचितः ।
14-095-019c	बीजैः कृतैः करिष्ये च नात्र विघ्नो भविष्यति ॥
14-095-020a	नेदं शक्यं वृथा कर्तुं मम सत्रं कथंचन ।
14-095-020c	वर्षिष्यतीह वा देवो न वा देवो भविष्यति ॥
14-095-021a	अथ वाभ्यर्थनामिन्द्रः कुर्यान्न त्विह कामतः ।
14-095-021c	स्वयमिन्द्रो भविष्यामि जीवयिष्यामि च प्रजाः ॥
14-095-022a	यो यदाहारजातश्च स तथैव भविष्यति ।
14-095-022c	विशेषं चैव कर्तास्मि पुनः पुनरतीव हि ॥
14-095-023a	अद्येह स्वर्णमभ्येतु यच्चान्यद्वसु दुर्लभम् ।
14-095-023c	त्रिषु लोकेषु यच्चास्ति तदिहागच्छतां स्वयम् ॥
14-095-024a	दिव्याश्चाप्सरसां संघाः सगन्धर्वाः सकिंनराः ।
14-095-024c	विश्वावसुश्च ये चान्ये तेऽप्युपासन्तु वः सदा ॥
14-095-025a	उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च यत्किंचिद्वसु विद्यते ।
14-095-025c	सर्वं तदिह यज्ञे मे स्वयमेवोपतिष्ठतु ॥

- 14-095-025e स्वर्गं स्वर्गसदश्रैव धर्मश्च स्वयमेव तु ॥
 14-095-026a इत्युक्ते सर्वमेवैतदभवत्तस्य धीमतः ।
 14-095-026c ततस्ते मुनयो दृष्ट्वा मुनेस्तस्य तपोबलम् ॥
 14-095-026e विस्मिता वचनं प्राहुरिदं सर्वे महार्थवत् ॥
 14-095-027a प्रीताः स्म तव वाक्येन न त्विच्छामस्तपोव्ययम् ।
 14-095-027c स्वैरेव यज्ञैस्तुष्टाः स्मो न्यायेनेच्छामहे वयम् ॥
 14-095-028a यज्ञान्दीक्षास्तथा होमान्यच्चान्यन्मृगयामहे ।
 14-095-028c तन्नोऽस्तु स्वकृतैर्यज्ञैर्नान्यतो मृगयामहे ॥
 14-095-029a न्यायेनोपार्जिताहाराः स्वकर्मनिरता वयम् ।
 14-095-029c वेदांश्च ब्रह्मचर्येण न्यायतः प्रार्थयामहे ॥
 14-095-030a न्यायेनोत्तरकालं च गृहेभ्यो निःसृता वयम् ।
 14-095-030c धर्मदृष्टैर्विधिद्वारैस्तपस्तप्स्यामहे वयम् ॥
 14-095-031a भवतः सम्यगेषा हि बुद्धिर्हिंसाविवर्जिता ।
 14-095-031c एतामहिंसां यज्ञेषु ब्रूयास्त्वं सततं प्रभो ॥
 14-095-032a प्रीतास्ततो भविष्यामो वयं द्विजवरोत्तम ।
 14-095-032c विसर्जिताः समाप्तौ च सत्रादस्माद्ब्रजामहे ॥

14-095-033 वैशंपायन उवाच

- 14-095-033a तथा कथयतामेव देवराजः पुरंदरः ।
 14-095-033c ववर्ष सुमहातेजा दृष्ट्वा तस्य तपोबलम् ॥
 14-095-034a असमाप्तौ च यज्ञस्य तस्यामितपराक्रमः ।
 14-095-034c निकामवर्षी देवेन्द्रो बभूव जनमेजय ॥
 14-095-035a प्रसादयामास च तमगस्त्यं त्रिदशेश्वरः ।
 14-095-035c स्वयमभ्येत्य राजर्षे पुरस्कृत्य बृहस्पतिम् ॥
 14-095-036a ततो यज्ञसमाप्तौ तान्विससर्ज महामुनीन् ।
 14-095-036c अगस्त्यः परमप्रीतः पूजयित्वा यथाविधि ॥

०९६

14-096-001 जनमेजय उवाच

- 14-096-001a कोऽसौ नकुलरूपेण शिरसा काञ्चनेन वै ।
 14-096-001c प्राह मानुषवद्वाचमेतत्पृष्ठो वदस्व मे ॥

14-096-002 वैशंपायन उवाच

14-096-002a	एतत्पूर्वं न पृष्टोऽहं न चास्माभिः प्रभाषितम् ।
14-096-002c	श्रूयतां नकुलो योऽसौ यथा वागस्य मानुषी ॥
14-096-003a	श्राद्धं संकल्पयामास जमदग्निः पुरा किल ।
14-096-003c	होमधेनुस्तमागाच्च स्वयं चापि दुदोह ताम् ॥
14-096-004a	तत्क्षीरं स्थापयामास नवे भाण्डे दृढे शुचौ ।
14-096-004c	तच्च क्रोधः स्वरूपेण पिठरं पर्यवर्तयत् ॥
14-096-005a	जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठं किं कुर्याद्विप्रिये कृते ।
14-096-005c	इति संचिन्त्य दुर्मेधा धर्षयामास तत्पयः ॥
14-096-006a	तमाज्ञाय मुनिः क्रोधं नैवास्य चुकुपे ततः ।
14-096-006c	स तु क्रोधस्तमाहेदं प्राञ्जलिर्मूर्तिमान्स्थितः ॥
14-096-007a	जितोऽस्मीति भृगुश्रेष्ठ भृगवो ह्यतिरोषणाः ।
14-096-007c	लोके मिथ्याप्रवादोऽयं यत्त्वयास्मि पराजितः ॥
14-096-008a	सोऽहं त्वयि स्थितो ह्यद्य क्षमावति महात्मनि ।
14-096-008c	बिभेमि तपसः साधो प्रसादं कुरु मे विभो ॥

14-096-009 जमदग्निरुवाच

14-096-009a	साक्षाद्दृष्टोऽसि मे क्रोध गच्छ त्वं विगतज्वरः ।
14-096-009c	न ममापकृतं तेऽद्य न मन्युर्विद्यते मम ॥
14-096-010a	यानुद्दिश्य तु संकल्पः पयसोऽस्य कृतो मया ।
14-096-010c	पितरस्ते महाभागास्तेभ्यो बुध्यस्व गम्यताम् ॥
14-096-011a	इत्युक्तो जातसंत्रासः स तत्रान्तरधीयत ।
14-096-011c	पितृणामभिषङ्गात्तु नकुलत्वमुपागतः ॥
14-096-012a	स तान्प्रसादयामास शापस्यान्तो भवेदिति ।
14-096-012c	तैश्चाप्युक्तो यदा धर्मं क्षेप्स्यसे मोक्ष्यसे तदा ॥
14-096-013a	तैश्चोक्तो यज्ञियान्देशान्धर्मारण्यानि चैव ह ।
14-096-013c	जुगुप्सन्परिधावन्स यज्ञं तं समुपासदत् ॥
14-096-014a	धर्मपुत्रमथाक्षिप्य सक्तुप्रस्थेन तेन सः ।
14-096-014c	मुक्तः शापात्ततः क्रोधो धर्मो ह्यासीद्युधिष्ठिरः ॥
14-096-015a	एवमेतत्तदा वृत्तं तस्य यज्ञे महात्मनः ।
14-096-015c	पश्यतां चापि नस्तत्र नकुलोऽन्तर्हितस्तदा ॥

१५. आश्रमवासिकपर्व

15-001-001

जनमेजय उवाच

- 15-001-001a प्राप्य राज्यं महाभागाः पाण्डवा मे पितामहाः ।
 15-001-001c कथमासन्महाराजे धृतराष्ट्रे महात्मनि ॥
 15-001-002a स हि राजा हतामात्यो हतपुत्रो निराश्रयः ।
 15-001-002c कथमासीद्धतैश्वर्यो गान्धारी च यशस्विनी ॥
 15-001-003a कियन्तं चैव कालं ते पितरो मम पूर्वकाः ।
 15-001-003c स्थिता राज्ये महात्मानस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥

15-001-004

वैशंपायन उवाच

- 15-001-004a प्राप्य राज्यं महात्मानः पाण्डवा हतशत्रवः ।
 15-001-004c धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य पृथिवीं पर्यपालयन् ॥
 15-001-005a धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरः संजयस्तथा ।
 15-001-005c युयुत्सुश्चापि मेधावी वैश्यापुत्रः स कौरवः ॥
 15-001-006a पाण्डवाः सर्वकार्याणि संपृच्छन्ति स्म तं नृपम् ।
 15-001-006c चक्रुस्तेनाभ्यनुज्ञाता वर्षाणि दश पञ्च च ॥
 15-001-007a सदा हि गत्वा ते वीराः पर्युपासन्त तं नृपम् ।
 15-001-007c पादाभिवन्दनं कृत्वा धर्मराजमते स्थिताः ॥
 15-001-007e ते मूर्ध्नि समुपाघ्राताः सर्वकार्याणि चक्रिरे ॥
 15-001-008a कुन्तिभोजसुता चैव गान्धारीमन्ववर्तत ।
 15-001-008c द्रौपदी च सुभद्रा च याश्चान्याः पाण्डवस्त्रियः ॥
 15-001-008e समां वृत्तिमवर्तन्त तयोः श्वश्वोर्यथाविधि ॥
 15-001-009a शयनानि महार्हाणि वासांस्याभरणानि च ।
 15-001-009c राजार्हाणि च सर्वाणि भक्ष्यभोज्यान्यनेकशः ॥
 15-001-009e युधिष्ठिरो महाराज धृतराष्ट्रेऽभ्युपाहरत् ॥
 15-001-010a तथैव कुन्ती गान्धार्या गुरुवृत्तिमवर्तत ।
 15-001-010c विदुरः संजयश्चैव युयुत्सुश्चैव कौरवः ॥
 15-001-010e उपासते स्म तं वृद्धं हतपुत्रं जनाधिपम् ॥
 15-001-011a स्यालो द्रोणस्य यश्चैको दयितो ब्राह्मणो महान् ।
 15-001-011c स च तस्मिन्महेष्वासः कृपः समभवत्तदा ॥
 15-001-012a व्यासश्च भगवान्नित्यं वासं चक्रे नृपेण ह ।

15-001-012c	कथाः कुर्वन्पुराणर्षिर्देवर्षिनृपरक्षसाम् ॥
15-001-013a	धर्मयुक्तानि कार्याणि व्यवहारान्वितानि च ।
15-001-013c	धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो विदुरस्तान्यकारयत् ॥
15-001-014a	सामन्तेभ्यः प्रियाण्यस्य कार्याणि सुगुरूण्यपि ।
15-001-014c	प्राप्यन्तेऽर्थैः सुलघुभिः प्रभावाद्विदुरस्य वै ॥
15-001-015a	अकरोद्वन्धमोक्षांश्च वध्यानां मोक्षणं तथा ।
15-001-015c	न च धर्मात्मजो राजा कदाचित्किञ्चिदब्रवीत् ॥
15-001-016a	विहारयात्रासु पुनः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
15-001-016c	सर्वान्कामान्महातेजाः प्रददावम्बिकासुते ॥
15-001-017a	आरालिकाः सूपकारा रागखाण्डविकास्तथा ।
15-001-017c	उपातिष्ठन्त राजानं धृतराष्ट्रं यथा पुरा ॥
15-001-018a	वासांसि च महार्हाणि माल्यानि विविधानि च ।
15-001-018c	उपाजहुर्यथान्यायं धृतराष्ट्रस्य पाण्डवाः ॥
15-001-019a	मैरेयं मधु मांसानि पानकानि लघूनि च ।
15-001-019c	चित्रान्भक्ष्यविकारांश्च चक्रुरस्य यथा पुरा ॥
15-001-020a	ये चापि पृथिवीपालाः समाजग्मुः समन्ततः ।
15-001-020c	उपातिष्ठन्त ते सर्वे कौरवेन्द्रं यथा पुरा ॥
15-001-021a	कुन्ती च द्रौपदी चैव सात्वती चैव भामिनी ।
15-001-021c	उलूपी नागकन्या च देवी चित्राङ्गदा तथा ॥
15-001-022a	धृष्टकेतोश्च भगिनी जरासंधस्य चात्मजा ।
15-001-022c	किंकराः स्मोपतिष्ठन्ति सर्वाः सुबलजां तथा ॥
15-001-023a	यथा पुत्रवियुक्तोऽयं न किञ्चिद्दुःखमाप्नुयात् ।
15-001-023c	इति राजान्वशाद्भ्रातृन्नित्यमेव युधिष्ठिरः ॥
15-001-024a	एवं ते धर्मराजस्य श्रुत्वा वचनमर्थवत् ।
15-001-024c	सविशेषमवर्तन्त भीममेकं विना तदा ॥
15-001-025a	न हि तत्तस्य वीरस्य हृदयादपसर्पति ।
15-001-025c	धृतराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्यद्वृत्तं द्यूतकारितम् ॥

15-002-001 वैशंपायन उवाच

15-002-001a	एवं संपूजितो राजा पाण्डवैरम्बिकासुतः ।
15-002-001c	विजहार यथापूर्वमृषिभिः पर्युपासितः ॥
15-002-002a	ब्रह्मदेयाग्रहारांश्च प्रददौ स कुरूद्वहः ।

15-002-002c	तच्च कुन्तीसुतो राजा सर्वमेवान्वमोदत ॥
15-002-003a	आनृशंस्यपरो राजा प्रीयमाणो युधिष्ठिरः ।
15-002-003c	उवाच स तदा भ्रातृनमात्यांश्च महीपतिः ॥
15-002-004a	मया चैव भवद्भिश्च मान्य एष नराधिपः ।
15-002-004c	निदेशे धृतराष्ट्रस्य यः स्थास्यति स मे सुहृत् ॥
15-002-004e	विपरीतश्च मे शत्रुर्निरस्यश्च भवेन्नरः ॥
15-002-005a	परिदृष्टेषु चाहःसु पुत्राणां श्राद्धकर्मणि ।
15-002-005c	ददातु राजा सर्वेषां यावदस्य चिकीर्षितम् ॥
15-002-006a	ततः स राजा कौरव्यो धृतराष्ट्रो महामनाः ।
15-002-006c	ब्राह्मणेभ्यो महार्हेभ्यो ददौ वित्तान्यनेकशः ॥
15-002-007a	धर्मराजश्च भीमश्च सव्यसाची यमावपि ।
15-002-007c	तत्सर्वमन्ववर्तन्त धृतराष्ट्रव्यपेक्षया ॥
15-002-008a	कथं नु राजा वृद्धः सन्पुत्रशोकसमाहतः ।
15-002-008c	शोकमस्मत्कृतं प्राप्य न म्रियेतेति चिन्त्यते ॥
15-002-009a	यावद्भिः कुरुमुख्यस्य जीवत्पुत्रस्य वै सुखम् ।
15-002-009c	बभूव तदवाप्नोतु भोगांश्चेति व्यवस्थिताः ॥
15-002-010a	ततस्ते सहिताः सर्वे भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
15-002-010c	तथाशीलाः समातस्थुर्धृतराष्ट्रस्य शासने ॥
15-002-011a	धृतराष्ट्रश्च तान्वीरान्विनीतान्विनये स्थितान् ।
15-002-011c	शिष्यवृत्तौ स्थितान्नित्यं गुरुवत्पर्यपश्यत ॥
15-002-012a	गान्धारी चैव पुत्राणां विविधैः श्राद्धकर्मभिः ।
15-002-012c	आनृण्यमगमत्कामान्विप्रेभ्यः प्रतिपाद्य वै ॥
15-002-013a	एवं धर्मभृतां श्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
15-002-013c	भ्रातृभिः सहितो धीमान्पूजयामास तं नृपम् ॥

15-003-001 वैशंपायन उवाच

15-003-001a	स राजा सुमहातेजा वृद्धः कुरुकुलोद्वहः ।
15-003-001c	नापश्यत तदा किञ्चिदप्रियं पाण्डुनन्दने ॥
15-003-002a	वर्तमानेषु सदृष्टिं पाण्डवेषु महात्मसु ।
15-003-002c	प्रीतिमानभवद्राजा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥
15-003-003a	सौबलेयी च गान्धारी पुत्रशोकमपास्य तम् ।
15-003-003c	सदैव प्रीतिमत्यासीत्तनयेषु निजेष्विव ॥

15-003-004a	प्रियाण्येव तु कौरव्यो नाप्रियाणि कुरूद्वह ।
15-003-004c	वैचित्रवीर्ये नृपतौ समाचरति नित्यदा ॥
15-003-005a	यद्यद्ब्रूते च किञ्चित्स धृतराष्ट्रो नराधिपः ।
15-003-005c	गुरु वा लघु वा कार्यं गान्धारी च यशस्विनी ॥
15-003-006a	तत्स राजा महाराज पाण्डवानां धुरंधरः ।
15-003-006c	पूजयित्वा वचस्तत्तदकार्षीत्परवीरहा ॥
15-003-007a	तेन तस्याभवत्प्रीतो वृत्तेन स नराधिपः ।
15-003-007c	अन्वतप्यच्च संस्मृत्य पुत्रं मन्दमचेतसम् ॥
15-003-008a	सदा च प्रातरुत्थाय कृतजप्यः शुचिर्नृपः ।
15-003-008c	आशास्ते पाण्डुपुत्राणां समरेष्वपराजयम् ॥
15-003-009a	ब्राह्मणान्वाचयित्वा च हुत्वा चैव हुताशनम् ।
15-003-009c	आयुष्यं पाण्डुपुत्राणामाशास्ते स नराधिपः ॥
15-003-010a	न तां प्रीतिं परामाप पुत्रेभ्यः स महीपतिः ।
15-003-010c	यां प्रीतिं पाण्डुपुत्रेभ्यः समवाप तदा नृपः ॥
15-003-011a	ब्राह्मणानां च वृद्धानां क्षत्रियाणां च भारत ।
15-003-011c	तथा विट्शूद्रसंघानामभवत्सुप्रियस्तदा ॥
15-003-012a	यच्च किञ्चित्पुरा पापं धृतराष्ट्रसुतैः कृतम् ।
15-003-012c	अकृत्वा हृदि तद्राजा तं नृपं सोऽन्ववर्तत ॥
15-003-013a	यश्च कश्चिन्नरः किञ्चिदप्रियं चाम्बिकासुते ।
15-003-013c	कुरुते द्वेष्यतामेति स कौन्तेयस्य धीमतः ॥
15-003-014a	न राज्ञो धृतराष्ट्रस्य न च दुर्योधनस्य वै ।
15-003-014c	उवाच दुष्कृतं किञ्चिद्युधिष्ठिरभयान्नरः ॥
15-003-015a	धृत्या तुष्टो नरेन्द्रस्य गान्धारी विदुरस्तथा ।
15-003-015c	शौचेन चाजातशत्रोर्न तु भीमस्य शत्रुहन् ॥
15-003-016a	अन्ववर्तत भीमोऽपि निष्टनन्धर्मजं नृपम् ।
15-003-016c	धृतराष्ट्रं च संप्रेक्ष्य सदा भवति दुर्मनाः ॥
15-003-017a	राजानमनुवर्तन्तं धर्मपुत्रं महामतिम् ।
15-003-017c	अन्ववर्तत कौरव्यो हृदयेन पराङ्मुखः ॥

15-004-001 वैशंपायन उवाच

15-004-001a	युधिष्ठिरस्य नृपतेर्दुर्योधनपितुस्तथा ।
15-004-001c	नान्तरं ददृशू राजन्पुरुषाः प्रणयं प्रति ॥

15-004-002a	यदा तु कौरवो राजा पुत्रं सस्मार बालिशम् ।
15-004-002c	तदा भीमं हृदा राजन्नपध्याति स पार्थिवः ॥
15-004-003a	तथैव भीमसेनोऽपि धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
15-004-003c	नामर्षयत राजेन्द्र सदैवातुष्टवद्धृदा ॥
15-004-004a	अप्रकाशान्यप्रियाणि चकारास्य वृकोदरः ।
15-004-004c	आज्ञां प्रत्यहरच्चापि कृतकैः पुरुषैः सदा ॥
15-004-005a	अथ भीमः सुहृन्मध्ये बाहुशब्दं तथाकरोत् ।
15-004-005c	संश्रवे धृतराष्ट्रस्य गान्धार्याश्चाप्यमर्षणः ॥
15-004-006a	स्मृत्वा दुर्योधनं शत्रुं कर्णदुःशासनावपि ।
15-004-006c	प्रोवाचाथ सुसंरब्धो भीमः स परुषं वचः ॥
15-004-007a	अन्धस्य नृपतेः पुत्रा मया परिघबाहुना ।
15-004-007c	नीता लोकममुं सर्वे नानाशस्त्रात्तजीविताः ॥
15-004-008a	इमौ तौ परिघप्रख्यौ भुजौ मम दुरासदौ ।
15-004-008c	ययोरन्तरमासाद्य धार्तराष्ट्राः क्षयं गताः ॥
15-004-009a	ताविमौ चन्दनेनाक्तौ वन्दनीयौ च मे भुजौ ।
15-004-009c	याभ्यां दुर्योधनो नीतः क्षयं ससुतबान्धवः ॥
15-004-010a	एताश्चान्याश्च विविधाः शल्यभूता जनाधिपः ।
15-004-010c	वृकोदरस्य ता वाचः श्रुत्वा निर्वेदमागमत् ॥
15-004-011a	सा च बुद्धिमती देवी कालपर्यायवेदिनी ।
15-004-011c	गान्धारी सर्वधर्मज्ञा तान्यलीकानि शुश्रुवे ॥
15-004-012a	ततः पञ्चदशे वर्षे समतीते नराधिपः ।
15-004-012c	राजा निर्वेदमापेदे भीमवाग्बाणपीडितः ॥
15-004-013a	नान्वबुध्यत तद्राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
15-004-013c	श्वेताश्वो वाथ कुन्ती वा द्रौपदी वा यशस्विनी ॥
15-004-014a	माद्रीपुत्रौ च भीमस्य चित्तज्ञावन्वमोदताम् ।
15-004-014c	राज्ञस्तु चित्तं रक्षन्तौ नोचतुः किञ्चिदप्रियम् ॥
15-004-015a	ततः समानयामास धृतराष्ट्रः सुहृज्जनम् ।
15-004-015c	बाष्पसंदिग्धमत्यर्थमिदमाह वचो भृशम् ॥

15-005-001 धृतराष्ट्र उवाच

15-005-001a	विदितं भवतामेतद्यथा वृत्तः कुरुक्षयः ।
15-005-001c	ममापराधात्तत्सर्वमिति ज्ञेयं तु कौरवाः ॥

15-005-002a	योऽहं दुष्टमतिं मूढं ज्ञातीनां भयवर्धनम् ।
15-005-002c	दुर्योधनं कौरवाणामाधिपत्येऽभ्यषेचयम् ॥
15-005-003a	यच्चाहं वासुदेवस्य वाक्यं नाश्रौषमर्थवत् ।
15-005-003c	वध्यतां साध्वयं पापः सामात्य इति दुर्मतिः ॥
15-005-004a	पुत्रस्नेहाभिभूतश्च हितमुक्तो मनीषिभिः ।
15-005-004c	विदुरेणाथ भीष्मेण द्रोणेन च कृपेण च ॥
15-005-005a	पदे पदे भगवता व्यासेन च महात्मना ।
15-005-005c	संजयेनाथ गान्धार्या तदिदं तप्यतेऽद्य माम् ॥
15-005-006a	यच्चाहं पाण्डुपुत्रेषु गुणवत्सु महात्मसु ।
15-005-006c	न दत्तवाञ्छियं दीप्तां पितृपैतामहीमिमाम् ॥
15-005-007a	विनाशं पश्यमानो हि सर्वराज्ञां गदाग्रजः ।
15-005-007c	एतच्छ्रेयः स परमममन्यत जनार्दनः ॥
15-005-008a	सोऽहमेतान्यलीकानि निवृत्तान्यात्मनः सदा ।
15-005-008c	हृदये शल्यभूतानि धारयामि सहस्रशः ॥
15-005-009a	विशेषतस्तु दह्यामि वर्षं पञ्चदशं हि वै ।
15-005-009c	अस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं नियतोऽस्मि सुदुर्मतिः ॥
15-005-010a	चतुर्थे नियते काले कदाचिदपि चाष्टमे ।
15-005-010c	तृष्णाविनयनं भुञ्जे गान्धारी वेद तन्मम ॥
15-005-011a	करोत्याहारमिति मां सर्वः परिजनः सदा ।
15-005-011c	युधिष्ठिरभयाद्वेत्ति भृशं तप्यति पाण्डवः ॥
15-005-012a	भूमौ शये जप्यपरो दर्भेष्वजिनसंवृतः ।
15-005-012c	नियमव्यपदेशेन गान्धारी च यशस्विनी ॥
15-005-013a	हतं पुत्रशतं शूरं संग्रामेष्वपलायिनम् ।
15-005-013c	नानुत्प्यामि तच्चाहं क्षत्रधर्मं हि तं विदुः ॥
15-005-013e	इत्युक्त्वा धर्मराजानमभ्यभाषत कौरवः ॥
15-005-014a	भद्रं ते यादवीमातर्वाक्यं चेदं निबोध मे ।
15-005-014c	सुखमस्म्युषितः पुत्र त्वया सुपरिपालितः ॥
15-005-015a	महादानानि दत्तानि श्राद्धानि च पुनः पुनः ।
15-005-015c	प्रकृष्टं मे वयः पुत्र पुण्यं चीर्णं यथाबलम् ॥
15-005-015e	गान्धारी हतपुत्रेयं धैर्येणोदीक्षते च माम् ॥
15-005-016a	द्रौपद्या ह्यपकर्तारस्तव चैश्वर्यहारिणः ।

- 15-005-016c समतीता नृशंसास्ते धर्मेण निहता युधि ॥
 15-005-017a न तेषु प्रतिकर्तव्यं पश्यामि कुरुनन्दन ।
 15-005-017c सर्वे शस्त्रजिताँल्लोकान्गतास्तेऽभिमुखं हताः ॥
 15-005-018a आत्मनस्तु हितं मुख्यं प्रतिकर्तव्यमद्य मे ।
 15-005-018c गान्धार्याश्चैव राजेन्द्र तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
 15-005-019a त्वं हि धर्मभृतां श्रेष्ठः सततं धर्मवत्सलः ।
 15-005-019c राजा गुरुः प्राणभृतां तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥
 15-005-020a अनुज्ञातस्त्वया वीर संश्रयेयं वनान्यहम् ।
 15-005-020c चीरवल्कलभृद्राजन्गान्धार्या सहितोऽनया ॥
 15-005-020e तवाशिषः प्रयुञ्जानो भविष्यामि वनेचरः ॥
 15-005-021a उचितं नः कुले तात सर्वेषां भरतर्षभ ।
 15-005-021c पुत्रेष्वैश्वर्यमाधाय वयसोऽन्ते वनं नृप ॥
 15-005-022a तत्राहं वायुभक्षो वा निराहारोऽपि वा वसन् ।
 15-005-022c पत्न्या सहानया वीर चरिष्यामि तपः परम् ॥
 15-005-023a त्वं चापि फलभाक्तात तपसः पार्थिवो ह्यसि ।
 15-005-023c फलभाजो हि राजानः कल्याणस्येतरस्य वा ॥

15-006-001 युधिष्ठिर उवाच

- 15-006-001a न मां प्रीणयते राज्यं त्वय्येवं दुःखिते नृप ।
 15-006-001c धिङ्गामस्तु सुदुर्बुद्धिं राज्यसक्तं प्रमादिनम् ॥
 15-006-002a योऽहं भवन्तं दुःखार्तमुपवासकृशं नृप ।
 15-006-002c यताहारं क्षितिशयं नाविन्दं भ्रातृभिः सह ॥
 15-006-003a अहोऽस्मि वञ्चितो मूढो भवता गूढबुद्धिना ।
 15-006-003c विश्वासयित्वा पूर्वं मां यदिदं दुःखमश्रुथाः ॥
 15-006-004a किं मे राज्येन भोगैर्वा किं यज्ञैः किं सुखेन वा ।
 15-006-004c यस्य मे त्वं महीपाल दुःखान्येतान्यवाप्तवान् ॥
 15-006-005a पीडितं चापि जानामि राज्यमात्मानमेव च ।
 15-006-005c अनेन वचसा तुभ्यं दुःखितस्य जनेश्वर ॥
 15-006-006a भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः ।
 15-006-006c भवता विप्रहीणा हि क्व नु तिष्ठामहे वयम् ॥
 15-006-007a औरसो भवतः पुत्रो युयुत्सुर्नृपसत्तम ।
 15-006-007c अस्तु राजा महाराज यं चान्यं मन्यते भवान् ॥

- 15-006-008a अहं वनं गमिष्यामि भवान्राज्यं प्रशास्तिवदम् ।
 15-006-008c न मामयशसा दग्धं भूयस्त्वं दग्धुमर्हसि ॥
 15-006-009a नाहं राजा भवान्राजा भवता परवानहम् ।
 15-006-009c कथं गुरुं त्वां धर्मज्ञमनुज्ञातुमिहोत्सहे ॥
 15-006-010a न मन्युर्हृदि नः कश्चिदुर्योधनकृतेऽनघ ।
 15-006-010c भवितव्यं तथा तद्धि वयं ते चैव मोहिताः ॥
 15-006-011a वयं हि पुत्रा भवतो यथा दुर्योधनादयः ।
 15-006-011c गान्धारी चैव कुन्ती च निर्विशेषे मते मम ॥
 15-006-012a स मां त्वं यदि राजेन्द्र परित्यज्य गमिष्यसि ।
 15-006-012c पृष्ठतस्त्वानुयास्यामि सत्येनात्मानमालभे ॥
 15-006-013a इयं हि वसुसंपूर्णा मही सागरमेखला ।
 15-006-013c भवता विप्रहीणस्य न मे प्रीतिकरी भवेत् ॥
 15-006-014a भवदीयमिदं सर्वं शिरसा त्वां प्रसादये ।
 15-006-014c त्वदधीनाः स्म राजेन्द्र व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
 15-006-015a भवितव्यमनुप्राप्तं मन्ये त्वां तज्जनाधिप ।
 15-006-015c दिष्ट्या शुश्रूषमाणस्त्वां मोक्षयामि मनसो ज्वरम् ॥

15-006-016 धृतराष्ट्र उवाच

- 15-006-016a तापस्ये मे मनस्तात वर्तते कुरुनन्दन ।
 15-006-016c उचितं हि कुलेऽस्माकमरण्यगमनं प्रभो ॥
 15-006-017a चिरमस्म्युषितः पुत्र चिरं शुश्रूषितस्त्वया ।
 15-006-017c वृद्धं मामभ्यनुज्ञातुं त्वमर्हसि जनाधिप ॥

15-006-018 वैशंपायन उवाच

- 15-006-018a इत्युक्त्वा धर्मराजानं वेपमानः कृताञ्जलिम् ।
 15-006-018c उवाच वचनं राजा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥
 15-006-019a संजयं च महामात्रं कृपं चापि महारथम् ।
 15-006-019c अनुनेतुमिहेच्छामि भवद्भिः पृथिवीपतिम् ॥
 15-006-020a ग्लायते मे मनो हीदं मुखं च परिशुष्यति ।
 15-006-020c वयसा च प्रकृष्टेन वाग्व्यायामेन चैव हि ॥
 15-006-021a इत्युक्त्वा स तु धर्मात्मा वृद्धो राजा कुरूद्वहः ।
 15-006-021c गान्धारीं शिश्रिये धीमान्सहसैव गतासुवत् ॥

- 15-006-022a तं तु दृष्ट्वा तथासीनं निश्चेष्टं कुरुपार्थिवम् ।
 15-006-022c आर्तिं राजा ययौ तूर्णं कौन्तेयः परवीरहा ॥
- 15-006-023 युधिष्ठिर उवाच**
- 15-006-023a यस्य नागसहस्रेण दशसंख्येन वै बलम् ।
 15-006-023c सोऽयं नारीमुपाश्रित्य शेते राजा गतासुवत् ॥
- 15-006-024a आयसी प्रतिमा येन भीमसेनस्य वै पुरा ।
 15-006-024c चूर्णीकृता बलवता स बलार्थी श्रितः स्त्रियम् ॥
- 15-006-025a धिगस्तु मामधर्मज्ञं धिग्बुद्धिं धिक्च मे श्रुतम् ।
 15-006-025c यत्कृते पृथिवीपालः शेतेऽयमतथोचितः ॥
- 15-006-026a अहमप्युपवत्स्यामि यथैवायं गुरुर्मम ।
 15-006-026c यदि राजा न भुङ्क्तेऽयं गान्धारी च यशस्विनी ॥

- 15-006-027 वैशंपायन उवाच**
- 15-006-027a ततोऽस्य पाणिना राजा जलशीतेन पाण्डवः ।
 15-006-027c उरो मुखं च शनकैः पर्यमार्जत धर्मवित् ॥
- 15-006-028a तेन रत्नौषधिमता पुण्येन च सुगन्धिना ।
 15-006-028c पाणिस्पर्शेन राज्ञस्तु राजा संज्ञामवाप ह ॥

- 15-007-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 15-007-001a स्पृश मां पाणिना भूयः परिष्वज च पाण्डव ।
 15-007-001c जीवामीव हि संस्पर्शात्तव राजीवलोचन ॥
- 15-007-002a मूर्धानं च तवाघ्रातुमिच्छामि मनुजाधिप ।
 15-007-002c पाणिभ्यां च परिस्पृष्टुं प्राणा हि न जहुर्मम ॥
- 15-007-003a अष्टमो ह्यद्य कालोऽयमाहारस्य कृतस्य मे ।
 15-007-003c येनाहं कुरुशार्दूल न शक्नोमि विचेष्टितुम् ॥
- 15-007-004a व्यायामश्चायमत्यर्थं कृतस्त्वामभियाचता ।
 15-007-004c ततो ग्लानमनास्तात नष्टसंज्ञ इवाभवम् ॥
- 15-007-005a तवामृतसमस्पर्शं हस्तस्पर्शमिमं विभो ।
 15-007-005c लब्ध्वा संजीवितोऽस्मीति मन्ये कुरुकुलोद्वह ॥

- 15-007-006 वैशंपायन उवाच**
- 15-007-006a एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पित्रा ज्येष्ठेन भारत ।
 15-007-006c पस्पर्श सर्वगात्रेषु सौहार्दात्तं शनैस्तदा ॥

- 15-007-007a उपलभ्य ततः प्राणान्धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 15-007-007c बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूध्न्याजिघ्रत पाण्डवम् ॥
 15-007-008a विदुरादयश्च ते सर्वे रुरुदुर्दुःखिता भृशम् ।
 15-007-008c अतिदुःखाच्च राजानं नोचुः किञ्चन पाण्डवाः ॥
 15-007-009a गान्धारी त्वेव धर्मज्ञा मनसोद्वहती भृशम् ।
 15-007-009c दुःखान्यवारयद्राजनैवमित्येव चाब्रवीत् ॥
 15-007-010a इतरास्तु स्त्रियः सर्वाः कुन्त्या सह सुदुःखिताः ।
 15-007-010c नेत्रैरागतविक्लेदैः परिवार्य स्थिताभवन् ॥
 15-007-011a अथाब्रवीत्पुनर्वाक्यं धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरम् ।
 15-007-011c अनुजानीहि मां राजंस्तापस्ये भरतर्षभ ॥
 15-007-012a ग्लायते मे मनस्तात भूयो भूयः प्रजल्पतः ।
 15-007-012c न मामतः परं पुत्र परिक्लेष्टुमिहार्हसि ॥
 15-007-013a तस्मिंस्तु कौरवेन्द्रे तं तथा ब्रुवति पाण्डवम् ।
 15-007-013c सर्वेषामवरोधानामार्तनादो महानभूत् ॥
 15-007-014a दृष्ट्वा कृशं विवर्णं च राजानमतथोचितम् ।
 15-007-014c उपवासपरिश्रान्तं त्वगस्थिपरिवारितम् ॥
 15-007-015a धर्मपुत्रः स पितरं परिष्वज्य महाभुजः ।
 15-007-015c शोकजं बाष्पमुत्सृज्य पुनर्वचनमब्रवीत् ॥
 15-007-016a न कामये नरश्रेष्ठ जीवितं पृथिवीं तथा ।
 15-007-016c यथा तव प्रियं राजंश्चिकीर्षामि परंतप ॥
 15-007-017a यदि त्वहमनुग्राह्यो भवतो दयितोऽपि वा ।
 15-007-017c क्रियतां तावदाहारस्ततो वेत्स्यामहे वयम् ॥
 15-007-018a ततोऽब्रवीन्महातेजा धर्मपुत्रं स पार्थिवः ।
 15-007-018c अनुज्ञातस्त्वया पुत्र भुञ्जीयामिति कामये ॥
 15-007-019a इति ब्रुवति राजेन्द्रे धृतराष्ट्रे युधिष्ठिरम् ।
 15-007-019c ऋषिः सत्यवतीपुत्रो व्यासोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥

15-008-001 व्यास उवाच

- 15-008-001a युधिष्ठिर महाबाहो यदाह कुरुनन्दनः ।
 15-008-001c धृतराष्ट्रो महात्मा त्वां तत्कुरुष्वविचारयन् ॥
 15-008-002a अयं हि वृद्धो नृपतिर्हतपुत्रो विशेषतः ।
 15-008-002c नेदं कृच्छ्रं चिरतरं सहेदिति मतिर्मम ॥

- 15-008-003a गान्धारी च महाभागा प्राज्ञा करुणवेदिनी ।
 15-008-003c पुत्रशोकं महाराज धैर्येणोद्वहते भृशम् ॥
 15-008-004a अहमप्येतदेव त्वां ब्रवीमि कुरु मे वचः ।
 15-008-004c अनुज्ञां लभतां राजा मा वृथेह मरिष्यति ॥
 15-008-005a राजर्षीणां पुराणानामनुयातु गतिं नृपः ।
 15-008-005c राजर्षीणां हि सर्वेषामन्ते वनमुपाश्रयः ॥
 15-008-006 वैशंपायन उवाच
 15-008-006a इत्युक्तः स तदा राजा व्यासेनाद्भुतकर्मणा ।
 15-008-006c प्रत्युवाच महातेजा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 15-008-007a भगवानेव नो मान्यो भगवानेव नो गुरुः ।
 15-008-007c भगवानस्य राज्यस्य कुलस्य च परायणम् ॥
 15-008-008a अहं तु पुत्रो भगवान्पिता राजा गुरुश्च मे ।
 15-008-008c निदेशवर्ती च पितुः पुत्रो भवति धर्मतः ॥
 15-008-009a इत्युक्तः स तु तं प्राह व्यासो धर्मभृतां वरः ।
 15-008-009c युधिष्ठिरं महातेजाः पुनरेव विशां पते ॥
 15-008-010a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
 15-008-010c राजायं वृद्धतां प्राप्तः प्रमाणे परमे स्थितः ॥
 15-008-011a सोऽयं मयाभ्यनुज्ञातस्त्वया च पृथिवीपते ।
 15-008-011c करोतु स्वमभिप्रायं मास्य विघ्नकरो भव ॥
 15-008-012a एष एव परो धर्मो राजर्षीणां युधिष्ठिर ।
 15-008-012c समरे वा भवेन्मृत्युर्वने वा विधिपूर्वकम् ॥
 15-008-013a पित्रा तु तव राजेन्द्र पाण्डुना पृथिवीक्षिता ।
 15-008-013c शिष्यभूतेन राजायं गुरुवत्पर्युपासितः ॥
 15-008-014a क्रतुभिर्दक्षिणावद्भिरन्नपर्वतशोभितैः ।
 15-008-014c महद्भिरिष्टं भोगाश्च भुक्ताः पुत्राश्च पालिताः ॥
 15-008-015a पुत्रसंस्थं च विपुलं राज्यं विप्रोषिते त्वयि ।
 15-008-015c त्रयोदशसमा भुक्तं दत्तं च विविधं वसु ॥
 15-008-016a त्वया चायं नरव्याघ्र गुरुशुश्रूषया नृपः ।
 15-008-016c आराधितः सभृत्येन गान्धारी च यशस्विनी ॥
 15-008-017a अनुजानीहि पितरं समयोऽस्य तपोविधौ ।
 15-008-017c न मन्युर्विद्यते चास्य सुसूक्ष्मोऽपि युधिष्ठिर ॥

- 15-008-018a एतावदुक्त्वा वचनमनुज्ञाप्य च पार्थिवम् ।
 15-008-018c तथास्त्विति च तेनोक्तः कौन्तेयेन ययौ वनम् ॥
 15-008-019a गते भगवति व्यासे राजा पाण्डुसुतस्ततः ।
 15-008-019c प्रोवाच पितरं वृद्धं मन्दं मन्दमिवानतः ॥
 15-008-020a यदाह भगवान्व्यासो यच्चापि भवतो मतम् ।
 15-008-020c यदाह च महेष्वासः कृपो विदुर एव च ॥
 15-008-021a युयुत्सुः संजयश्चैव तत्कर्तास्म्यहमञ्जसा ।
 15-008-021c सर्वे ह्येतेऽनुमान्या मे कुलस्यास्य हितैषिणः ॥
 15-008-022a इदं तु याचे नृपते त्वामहं शिरसा नतः ।
 15-008-022c क्रियतां तावदाहारस्ततो गच्छाश्रमं प्रति ॥

15-009-001 वैशंपायन उवाच

- 15-009-001a ततो राज्ञाभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 15-009-001c ययौ स्वभवनं राजा गान्धार्यानुगतस्तदा ॥
 15-009-002a मन्दप्राणगतिर्धीमान्कृच्छ्रादिव समुद्धरन् ।
 15-009-002c पदातिः स महीपालो जीर्णो गजपतिर्यथा ॥
 15-009-003a तमन्वगच्छद्विदुरो विद्वान्सूतश्च संजयः ।
 15-009-003c स चापि परमेष्वासः कृपः शारद्वतस्तथा ॥
 15-009-004a स प्रविश्य गृहं राजा कृतपूर्वाह्निकक्रियः ।
 15-009-004c तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा ॥
 15-009-005a गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्त्या सह मनस्विनी ।
 15-009-005c वधूभिरुपचारेण पूजिताभुङ्क्त भारत ॥
 15-009-006a कृताहारं कृताहाराः सर्वे ते विदुरादयः ।
 15-009-006c पाण्डवाश्च कुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठन्त तं नृपम् ॥
 15-009-007a ततोऽब्रवीन्महाराज कुन्तीपुत्रमुपह्वरे ।
 15-009-007c निषण्णं पाणिना पृष्ठे संस्पृशन्नम्बिकासुतः ॥
 15-009-008a अप्रमादस्त्वया कार्यः सर्वथा कुरुनन्दन ।
 15-009-008c अष्टाङ्गो राजशार्दूल राज्ये धर्मपुरस्कृते ॥
 15-009-009a तत्तु शक्यं यथा तात रक्षितुं पाण्डुनन्दन ।
 15-009-009c राज्यं धर्मं च कौन्तेय विद्वानसि निबोध तत् ॥
 15-009-010a विद्यावृद्धान्सदैव त्वमुपासीथा युधिष्ठिर ।
 15-009-010c शृणुयास्ते च यद्ब्रूयुः कुर्याश्चैवाविचारयन् ॥

15-009-011a	प्रातरुत्थाय तान्राजन्पूजयित्वा यथाविधि ।
15-009-011c	कृत्यकाले समुत्पन्ने पृच्छेथाः कार्यमात्मनः ॥
15-009-012a	ते तु संमानिता राजंस्त्वया राज्यहितार्थिना ।
15-009-012c	प्रवक्ष्यन्ति हितं तात सर्वं कौरवनन्दन ॥
15-009-013a	इन्द्रियाणि च सर्वाणि वाजिवत्परिपालय ।
15-009-013c	हिताय वै भविष्यन्ति रक्षितं द्रविणं यथा ॥
15-009-014a	अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन् ।
15-009-014c	दान्तान्कर्मसु सर्वेषु मुख्यान्मुख्येषु योजयेः ॥
15-009-015a	चारयेथाश्च सततं चारैरविदितैः परान् ।
15-009-015c	परीक्षितैर्बहुविधं स्वराष्ट्रेषु परेषु च ॥
15-009-016a	पुरं च ते सुगुप्तं स्यादृढप्राकारतोरणम् ।
15-009-016c	अट्टाट्टालकसंबाधं षट्पथं सर्वतोदिशम् ॥
15-009-017a	तस्य द्वाराणि कार्याणि पर्याप्तानि बृहन्ति च ।
15-009-017c	सर्वतः सुविभक्तानि यन्त्रैरारक्षितानि च ॥
15-009-018a	पुरुषैरलमर्थज्ञैर्विदितैः कुलशीलतः ।
15-009-018c	आत्मा च रक्ष्यः सततं भोजनादिषु भारत ॥
15-009-019a	विहाराहारकालेषु माल्यशय्यासनेषु च ।
15-009-019c	स्त्रियश्च ते सुगुप्ताः स्युर्वृद्धैराप्तैरधिष्ठिताः ॥
15-009-019e	शीलवद्भिः कुलीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर ॥
15-009-020a	मन्त्रिणश्चैव कुर्वीथा द्विजान्विद्याविशारदान् ।
15-009-020c	विनीतांश्च कुलीनांश्च धर्मार्थकुशलानृजून् ॥
15-009-021a	तैः सार्धं मन्त्रयेथास्त्वं नात्यर्थं बहुभिः सह ।
15-009-021c	समस्तैरपि च व्यस्तैर्व्यपदेशेन केनचित् ॥
15-009-022a	सुसंवृतं मन्त्रगृहं स्थलं चारुह्य मन्त्रयेः ।
15-009-022c	अरण्ये निःशलाके वा न च रात्रौ कथंचन ॥
15-009-023a	वानराः पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुकारिणः ।
15-009-023c	सर्वे मन्त्रगृहे वर्ज्या ये चापि जडपङ्गुकाः ॥
15-009-024a	मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति पृथिवीक्षिताम् ।
15-009-024c	न ते शक्याः समाधातुं कथंचिदिति मे मतिः ॥
15-009-025a	दोषांश्च मन्त्रभेदेषु ब्रूयास्त्वं मन्त्रिमण्डले ।
15-009-025c	अभेदे च गुणान्राजन्पुनः पुनररिदम ॥

15-009-026a	पौरजानपदानां च शौचाशौचं युधिष्ठिर ।
15-009-026c	यथा स्याद्विदितं राजंस्तथा कार्यमरिंदम ॥
15-010-001	धृतराष्ट्र उवाच
15-010-001a	व्यवहाराश्च ते तात नित्यमाप्तैरधिष्ठिताः ।
15-010-001c	योज्यास्तुष्टैर्हितै राजन्नित्यं चारैरनुष्ठिताः ॥
15-010-002a	परिमाणं विदित्वा च दण्डं दण्ड्येषु भारत ।
15-010-002c	प्रणयेयुर्यथान्यायं पुरुषास्ते युधिष्ठिर ॥
15-010-003a	आदानरुचयश्चैव परदाराभिमर्शकाः ।
15-010-003c	उग्रदण्डप्रधानाश्च मिथ्या व्याहारिणस्तथा ॥
15-010-004a	आक्रोष्टारश्च लुब्धाश्च हन्तारः साहसप्रियाः ।
15-010-004c	सभाविहारभेत्तारो वर्णानां च प्रदूषकाः ॥
15-010-004e	हिरण्यदण्ड्या वध्याश्च कर्तव्या देशकालतः ॥
15-010-005a	प्रातरेव हि पश्येथा ये कुर्युर्व्ययकर्म ते ।
15-010-005c	अलंकारमथो भोज्यमत ऊर्ध्व समाचरेः ॥
15-010-006a	पश्येथाश्च ततो योधान्सदा त्वं परिहर्षयन् ।
15-010-006c	दूतानां च चराणां च प्रदोषस्ते सदा भवेत् ॥
15-010-007a	सदा चापररात्रं ते भवेत्कार्यार्थनिर्णये ।
15-010-007c	मध्यरात्रे विहारस्ते मध्याह्ने च सदा भवेत् ॥
15-010-008a	सर्वे त्वात्ययिकाः कालाः कार्याणां भरतर्षभ ।
15-010-008c	तथैवालंकृतः काले तिष्ठेथा भूरिदक्षिणः ॥
15-010-008e	चक्रवत्कर्मणां तात पर्यायो ह्येष नित्यशः ॥
15-010-009a	कोशस्य संचये यत्नं कुर्वीथा न्यायतः सदा ।
15-010-009c	द्विविधस्य महाराज विपरीतं विवर्जयेः ॥
15-010-010a	चारैर्विदित्वा शत्रूंश्च ये ते राज्यान्तरायिणः ।
15-010-010c	तानाप्तैः पुरुषैर्दूराद्वातयेथाः परस्परम् ॥
15-010-011a	कर्मदृष्ट्याथ भृत्यांस्त्वं वरयेथाः कुरूद्वह ।
15-010-011c	कारयेथाश्च कर्माणि युक्तायुक्तैरधिष्ठितैः ॥
15-010-012a	सेनाप्रणेता च भवेत्तव तात दृढव्रतः ।
15-010-012c	शूरः क्लेशसहश्चैव प्रियश्च तव मानवः ॥
15-010-013a	सर्वे जानपदाश्चैव तव कर्माणि पाण्डव ।
15-010-013c	पौरोगवाश्च सभ्याश्च कुर्युर्ये व्यवहारिणः ॥

- 15-010-014a स्वरन्ध्रं पररन्ध्रं च स्वेषु चैव परेषु च ।
 15-010-014c उपलक्षयितव्यं ते नित्यमेव युधिष्ठिर ॥
 15-010-015a देशान्तरस्थाश्च नरा विक्रान्ताः सर्वकर्मसु ।
 15-010-015c मात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्या हितास्त्वया ॥
 15-010-016a गुणार्थिनां गुणः कार्यो विदुषां ते जनाधिप ।
 15-010-016c अविचाल्याश्च ते ते स्युर्यथा मेरुर्महागिरिः ॥
- 15-011-001 धृतराष्ट्र उवाच**
- 15-011-001a मण्डलानि च बुध्येथाः परेषामात्मनस्तथा ।
 15-011-001c उदासीनगुणानां च मध्यमानां तथैव च ॥
 15-011-002a चतुर्णां शत्रुजातानां सर्वेषामाततायिनाम् ।
 15-011-002c मित्रं चामित्रमित्रं च बोद्धव्यं तेऽरिकर्षन ॥
 15-011-003a तथामात्या जनपदा दुर्गाणि विषमाणि च ।
 15-011-003c बलानि च कुरुश्रेष्ठ भवन्त्येषां यथेच्छकम् ॥
 15-011-004a ते च द्वादश कौन्तेय राज्ञां वै विविधात्मकाः ।
 15-011-004c मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः षष्टिर्द्वादश च प्रभो ॥
 15-011-005a एतन्मण्डलमित्याहुराचार्या नीतिकोविदाः ।
 15-011-005c अत्र षाड्गुण्यमायत्तं युधिष्ठिर निबोध तत् ॥
 15-011-006a वृद्धिक्षयौ च विज्ञेयौ स्थानं च कुरुनन्दन ।
 15-011-006c द्विसप्तत्या महाबाहो ततः षाड्गुण्यचारिणः ॥
 15-011-007a यदा स्वपक्षो बलवान्परपक्षस्तथाबलः ।
 15-011-007c विगृह्य शत्रून्कौन्तेय यायात्क्षितिपतिस्तदा ॥
 15-011-007e यदा स्वपक्षोऽबलवांस्तदा संधिं समाश्रयेत् ॥
 15-011-008a द्रव्याणां संचयश्चैव कर्तव्यः स्यान्महांस्तथा ।
 15-011-008c यदा समर्थो यानाय नचिरेणैव भारत ॥
 15-011-009a तदा सर्वं विधेयं स्यात्स्थानं च न विभाजयेत् ।
 15-011-009c भूमिरल्पफला देया विपरीतस्य भारत ॥
 15-011-010a हिरण्यं कुप्यभूयिष्ठं मित्रं क्षीणमकोशवत् ।
 15-011-010c विपरीतान्न गृह्णीयात्स्वयं संधिविशारदः ॥
 15-011-011a संध्यर्थं राजपुत्रं च लिप्सेथा भरतर्षभ ।
 15-011-011c विपरीतस्तु तेऽदेयः पुत्र कस्यांचिदापदि ॥
 15-011-011e तस्य प्रमोक्षे यत्नं च कुर्याः सोपायमन्त्रवित् ॥

- 15-011-012a प्रकृतीनां च कौन्तेय राजा दीनां विभावयेत् ।
 15-011-012c क्रमेण युगपद्द्वंद्वं व्यसनानां बलाबलम् ॥
 15-011-013a पीडनं स्तम्भनं चैव कोशभङ्गस्तथैव च ।
 15-011-013c कार्यं यत्नेन शत्रूणां स्वराष्ट्रं रक्षता स्वयम् ॥
 15-011-014a न च हिंस्योऽभ्युपगतः सामन्तो वृद्धिमिच्छता ।
 15-011-014c कौन्तेय तं न हिंसेत यो महीं विजिगीषते ॥
 15-011-015a गणानां भेदने योगं गच्छेथाः सह मन्त्रिभिः ।
 15-011-015c साधुसंग्रहणाच्चैव पापनिग्रहणात्तथा ॥
 15-011-016a दुर्बलाश्चापि सततं नावष्टभ्या बलीयसा ।
 15-011-016c तिष्ठेथा राजशार्दूल वैतसीं वृत्तिमास्थितः ॥
 15-011-017a यद्येवमभियायाच्च दुर्बलं बलवान्नृपः ।
 15-011-017c सामादिभिरुपायैस्तं क्रमेण विनिवर्तयेत् ॥
 15-011-018a अशक्नुवंस्तु युद्धाय निष्पतेत्सह मन्त्रिभिः ।
 15-011-018c कोशेन पौरैर्दण्डेन ये चान्ये प्रियकारिणः ॥
 15-011-019a असंभवे तु सर्वस्य यथामुख्येन निष्पतेत् ।
 15-011-019c क्रमेणानेन मोक्षः स्याच्छरीरमपि केवलम् ॥

15-012-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 15-012-001a संधिविग्रहमप्यत्र पश्येथा राजसत्तम ।
 15-012-001c द्वियोनिं त्रिविधोपायं बहुकल्पं युधिष्ठिर ॥
 15-012-002a राजेन्द्र पर्युपासीथाश्छित्त्वा द्वैविध्यमात्मनः ।
 15-012-002c तुष्टपुष्टबलः शत्रुरात्मवानिति च स्मरेत् ॥
 15-012-003a पर्युपासनकाले तु विपरीतं विधीयते ।
 15-012-003c आमर्दकाले राजेन्द्र व्यपसर्पस्ततो वरः ॥
 15-012-004a व्यसनं भेदनं चैव शत्रूणां कारयेत्ततः ।
 15-012-004c कर्शनं भीषणं चैव युद्धे चापि बहुक्षयम् ॥
 15-012-005a प्रयास्यमानो नृपतिस्त्रिविधं परिचिन्तयेत् ।
 15-012-005c आत्मनश्चैव शत्रोश्च शक्तिं शास्त्रविशारदः ॥
 15-012-006a उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां मन्त्रशक्त्या च भारत ।
 15-012-006c उपपन्नो नरो यायाद्विपरीतमतोऽन्यथा ॥
 15-012-007a आददीत बलं राजा मौलं मित्रबलं तथा ।
 15-012-007c अटवीबलं भृतं चैव तथा श्रेणीबलं च यत् ॥

15-012-008a	तत्र मित्रबलं राजन्मौलेन न विशिष्यते ।
15-012-008c	श्रेणीबलं भृतं चैव तुल्य एवेति मे मतिः ॥
15-012-009a	तथा चारबलं चैव परस्परसमं नृप ।
15-012-009c	विज्ञेयं बलकालेषु राज्ञा काल उपस्थिते ॥
15-012-010a	आपदश्चापि बोद्धव्या बहुरूपा नराधिप ।
15-012-010c	भवन्ति राज्ञां कौरव्य यास्ताः पृथगतः शृणु ॥
15-012-011a	विकल्पा बहवो राजन्नापदां पाण्डुनन्दन ।
15-012-011c	सामादिभिरुपन्यस्य शमयेत्तान् नृपः सदा ॥
15-012-012a	यात्रां यायाद्वलैर्युक्तो राजा षड्भिः परंतप ।
15-012-012c	संयुक्तो देशकालाभ्यां बलैरात्मगुणैस्तथा ॥
15-012-013a	तुष्टपुष्टबलो यायाद्राजा वृद्ध्युदये रतः ।
15-012-013c	आहूतश्चाप्यथो यायादनृतावपि पार्थिवः ॥
15-012-014a	स्थूणाश्मानं वाजिरथप्रधानां; ध्वजद्रुमैः संवृतकूलरोधसम् ।
15-012-014c	पदातिनागैर्बहुकर्दमां नदीं; सपत्ननाशे नृपतिः प्रयायात् ॥
15-012-015a	अथोपपत्त्या शकटं पद्मं वज्रं च भारत ।
15-012-015c	उशना वेद यच्छास्त्रं तत्रैतद्विहितं विभो ॥
15-012-016a	सादयित्वा परबलं कृत्वा च बलहर्षणम् ।
15-012-016c	स्वभूमौ योजयेद्युद्धं परभूमौ तथैव च ॥
15-012-017a	लब्धं प्रशमयेद्राजा निक्षिपेद्धनिनो नरान् ।
15-012-017c	ज्ञात्वा स्वविषयं तं च सामादिभिरुपक्रमेत् ॥
15-012-018a	सर्वथैव महाराज शरीरं धारयेदिह ।
15-012-018c	प्रेत्येह चैव कर्तव्यमात्मनिःश्रेयसं परम् ॥
15-012-019a	एवं कुर्वञ्शुभा वाचो लोकेऽस्मिञ्शृणुते नृपः ।
15-012-019c	प्रेत्य स्वर्गं तथाप्नोति प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
15-012-020a	एवं त्वया कुरुश्रेष्ठ वर्तितव्यं प्रजाहितम् ।
15-012-020c	उभयोर्लोकयोस्तात प्राप्तये नित्यमेव च ॥
15-012-021a	भीष्मेण पूर्वमुक्तोऽसि कृष्णेन विदुरेण च ।
15-012-021c	मयाप्यवश्यं वक्तव्यं प्रीत्या ते नृपसत्तम ॥
15-012-022a	एतत्सर्वं यथान्यायं कुर्वीथा भूरिदक्षिण ।
15-012-022c	प्रियस्तथा प्रजानां त्वं स्वर्गे सुखमवाप्स्यसि ॥
15-012-023a	अश्वमेधसहस्रेण यो यजेत्पृथिवीपतिः ।

15-012-023c पालयेद्वापि धर्मेण प्रजास्तुल्यं फलं लभेत् ॥

15-013-001 युधिष्ठिर उवाच

15-013-001a एवमेतत्करिष्यामि यथात्थ पृथिवीपते ।

15-013-001c भूयश्चैवानुशास्योऽहं भवता पार्थिवर्षभ ॥

15-013-002a भीष्मे स्वर्गमनुप्राप्ते गते च मधुसूदने ।

15-013-002c विदुरे संजये चैव कोऽन्यो मां वक्तुमर्हति ॥

15-013-003a यत्तु मामनुशास्तीह भवानद्य हिते स्थितः ।

15-013-003c कर्तास्म्येतन्महीपाल निर्वृतो भव भारत ॥

15-013-004 वैशंपायन उवाच

15-013-004a एवमुक्तः स राजर्षिर्धर्मराजेन धीमता ।

15-013-004c कौन्तेयं समनुज्ञातुमियेष भरतर्षभ ॥

15-013-005a पुत्र विश्रम्यतां तावन्ममापि बलवाञ्श्रमः ।

15-013-005c इत्युक्त्वा प्राविशद्राजा गान्धार्या भवनं तदा ॥

15-013-006a तमासनगतं देवी गान्धारी धर्मचारिणी ।

15-013-006c उवाच काले कालज्ञा प्रजापतिसमं पतिम् ॥

15-013-007a अनुज्ञातः स्वयं तेन व्यासेनापि महर्षिणा ।

15-013-007c युधिष्ठिरस्यानुमते कदारण्यं गमिष्यसि ॥

15-013-008 धृतराष्ट्र उवाच

15-013-008a गान्धार्यहमनुज्ञातः स्वयं पित्रा महात्मना ।

15-013-008c युधिष्ठिरस्यानुमते गन्तास्मि नचिराद्वनम् ॥

15-013-009a अहं हि नाम सर्वेषां तेषां दुर्द्यूतदेविनाम् ।

15-013-009c पुत्राणां दातुमिच्छामि प्रेत्यभावानुगं वसु ॥

15-013-009e सर्वप्रकृतिसान्निध्यं कारयित्वा स्ववेश्मनि ॥

15-013-010 वैशंपायन उवाच

15-013-010a इत्युक्त्वा धर्मराजाय प्रेषयामास पार्थिवः ।

15-013-010c स च तद्वचनात्सर्वं समानिन्ये महीपतिः ॥

15-013-011a ततो निष्क्रम्य नृपतिस्तस्मादन्तःपुरात्तदा ।

15-013-011c सर्वं सुहृज्जनं चैव सर्वाश्च प्रकृतीस्तथा ॥

15-013-011e समवेतांश्च तान्सर्वान्पौरजानपदानथ ॥

15-013-012a ब्राह्मणांश्च महीपालान्नानादेशसमागतान् ।

15-013-012c	ततः प्राह महातेजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥
15-013-013a	शृण्वन्त्येकाग्रमनसो ब्राह्मणाः कुरुजाङ्गलाः ।
15-013-013c	क्षत्रियाश्चैव वैश्याश्च शूद्राश्चैव समागताः ॥
15-013-014a	भवन्तः कुरवश्चैव बहुकालं सहोषिताः ।
15-013-014c	परस्परस्य सुहृदः परस्परहिते रताः ॥
15-013-015a	यदिदानीमहं ब्रूयामस्मिन्काल उपस्थिते ।
15-013-015c	तथा भवद्भिः कर्तव्यमविचार्य वचो मम ॥
15-013-016a	अरण्यगमने बुद्धिर्गान्धारीसहितस्य मे ।
15-013-016c	व्यासस्यानुमते राज्ञस्तथा कुन्तीसुतस्य च ॥
15-013-016e	भवन्तोऽप्यनुजानन्तु मा वोऽन्या भूद्विचारणा ॥
15-013-017a	अस्माकं भवतां चैव येयं प्रीतिर्हि शाश्वती ।
15-013-017c	न चान्येष्वस्ति देशेषु राज्ञामिति मतिर्मम ॥
15-013-018a	श्रान्तोऽस्मि वयसानेन तथा पुत्रविनाकृतः ।
15-013-018c	उपवासकृशश्चास्मि गान्धारीसहितोऽनघाः ॥
15-013-019a	युधिष्ठिरगते राज्ये प्राप्तश्चास्मि सुखं महत् ।
15-013-019c	मन्ये दुर्योधनैश्वर्याद्विशिष्टमिति सत्तमाः ॥
15-013-020a	मम त्वन्धस्य वृद्धस्य हतपुत्रस्य का गतिः ।
15-013-020c	ऋते वनं महाभागास्तन्मानुज्ञातुमर्हथ ॥
15-013-021a	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे ते कुरुजाङ्गलाः ।
15-013-021c	बाष्पसंदिग्धया वाचा रुरुदुर्भरतर्षभ ॥
15-013-022a	तानविव्रुवतः किञ्चिद्दुःखशोकपरायणान् ।
15-013-022c	पुनरेव महातेजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥

15-014-001 धृतराष्ट्र उवाच

15-014-001a	शंतनुः पालयामास यथावत्पृथिवीमिमाम् ।
15-014-001c	तथा विचित्रवीर्यश्च भीष्मेण परिपालितः ॥
15-014-001e	पालयामास वस्तातो विदितं वो नसंशयः ॥
15-014-002a	यथा च पाण्डुर्भ्राता मे दयितो भवतामभूत् ।
15-014-002c	स चापि पालयामास यथावत्तच्च वेत्थ ह ॥
15-014-003a	मया च भवतां सम्यक्छुश्रूषा या कृतानघाः ।
15-014-003c	असम्यग्वा महाभागास्तत्क्षन्तव्यमतन्द्रितैः ॥
15-014-004a	यच्च दुर्योधनेनेदं राज्यं भुक्तमकण्टकम् ।

15-014-004c	अपि तत्र न वो मन्दो दुर्बुद्धिरपराद्धवान् ॥
15-014-005a	तस्यापराधाद्दुर्बुद्धेरभिमानान्महीक्षिताम् ।
15-014-005c	विमर्दः सुमहानासीदनयान्मत्कृतादथ ॥
15-014-006a	तन्मया साधु वापीदं यदि वासाधु वै कृतम् ।
15-014-006c	तद्वो हृदि न कर्तव्यं मामनुज्ञातुमर्हथ ॥
15-014-007a	वृद्धोऽयं हतपुत्रोऽयं दुःखितोऽयं जनाधिपः ।
15-014-007c	पूर्वराज्ञां च पुत्रोऽयमिति कृत्वानुजानत ॥
15-014-008a	इयं च कृपणा वृद्धा हतपुत्रा तपस्विनी ।
15-014-008c	गान्धारी पुत्रशोकार्ता तुल्यं याचति वो मया ॥
15-014-009a	हतपुत्राविमौ वृद्धौ विदित्वा दुःखितौ तथा ।
15-014-009c	अनुजानीत भद्रं वो व्रजावः शरणं च वः ॥
15-014-010a	अयं च कौरवो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
15-014-010c	सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यः समेषु विषमेषु च ॥
15-014-010e	न जातु विषमं चैव गमिष्यति कदाचन ॥
15-014-011a	चत्वारः सचिवा यस्य भ्रातरो विपुलौजसः ।
15-014-011c	लोकपालोपमा ह्येते सर्वे धर्मार्थदर्शिनः ॥
15-014-012a	ब्रह्मेव भगवानेष सर्वभूतजगत्पतिः ।
15-014-012c	युधिष्ठिरो महातेजा भवतः पालयिष्यति ॥
15-014-013a	अवश्यमेव वक्तव्यमिति कृत्वा ब्रवीमि वः ।
15-014-013c	एष न्यासो मया दत्तः सर्वेषां वो युधिष्ठिरः ॥
15-014-013e	भवन्तोऽस्य च वीरस्य न्यासभूता मया कृताः ॥
15-014-014a	यद्येव तैः कृतं किञ्चिद्व्यलीकं वा सुतैर्मम ।
15-014-014c	यद्यन्येन मदीयेन तदनुज्ञातुमर्हथ ॥
15-014-015a	भवद्भिर्हि न मे मन्युः कृतपूर्वः कथंचन ।
15-014-015c	अत्यन्तगुरुभक्तानामेषोऽञ्जलिरिदं नमः ॥
15-014-016a	तेषामस्थिरबुद्धीनां लुब्धानां कामचारिणाम् ।
15-014-016c	कृते याचामि वः सर्वान्गान्धारीसहितोऽनघाः ॥
15-014-017a	इत्युक्तास्तेन ते राज्ञा पौरजानपदा जनाः ।
15-014-017c	नोचुर्बाष्पकलाः किञ्चिद्वीक्षां चक्रुः परस्परम् ॥

15-015-001 वैशंपायन उवाच

15-015-001a एवमुक्तास्तु ते तेन पौरजानपदा जनाः ।

15-015-001c	वृद्धेन राज्ञा कौरव्य नष्टसंज्ञा इवाभवन् ॥
15-015-002a	तूष्णींभूतांस्ततस्तांस्तु बाष्पकण्ठान्महीपतिः ।
15-015-002c	धृतराष्ट्रो महीपालः पुनरेवाभ्यभाषत ॥
15-015-003a	वृद्धं मां हतपुत्रं च धर्मपत्न्या सहानया ।
15-015-003c	विलपन्तं बहुविधं कृपणं चैव सत्तमाः ॥
15-015-004a	पित्रा स्वयमनुज्ञातं कृष्णद्वैपायनेन वै ।
15-015-004c	वनवासाय धर्मज्ञा धर्मज्ञेन नृपेण च ॥
15-015-005a	सोऽहं पुनः पुनर्याचे शिरसावनतोऽनघाः ।
15-015-005c	गान्धार्या सहितं तन्मां समनुज्ञातुमर्हथ ॥
15-015-006a	श्रुत्वा तु कुरुराजस्य वाक्यानि करुणानि ते ।
15-015-006c	रुरुदुः सर्वतो राजन्समेताः कुरुजाङ्गलाः ॥
15-015-007a	उत्तरीयैः करैश्चापि संछाद्य वदनानि ते ।
15-015-007c	रुरुदुः शोकसंतप्ता मुहूर्तं पितृमातृवत् ॥
15-015-008a	हृदयैः शून्यभूतैस्ते धृतराष्ट्रप्रवासजम् ।
15-015-008c	दुःखं संधारयन्तः स्म नष्टसंज्ञा इवाभवन् ॥
15-015-009a	ते विनीय तमायासं कुरुराजवियोगजम् ।
15-015-009c	शनैः शनैस्तदान्योन्यमब्रुवन्स्वमतान्युत ॥
15-015-010a	ततः संधाय ते सर्वे वाक्यान्यथ समासतः ।
15-015-010c	एकस्मिन्ब्राह्मणे राजन्नावेश्योचुर्नराधिपम् ॥
15-015-011a	ततः स्वचरणे वृद्धः संमतोऽर्थविशारदः ।
15-015-011c	साम्बाख्यो बह्वृचो राजन्वक्तुं समुपचक्रमे ॥
15-015-012a	अनुमान्य महाराजं तत्सदः संप्रभाष्य च ।
15-015-012c	विप्रः प्रगल्भो मेधावी स राजानमुवाच ह ॥
15-015-013a	राजन्वाक्यं जनस्यास्य मयि सर्वं समर्पितम् ।
15-015-013c	वक्ष्यामि तदहं वीर तज्जुषस्व नराधिप ॥
15-015-014a	यथा वदसि राजेन्द्र सर्वमेतत्तथा विभो ।
15-015-014c	नात्र मिथ्या वचः किञ्चित्सुहृत्त्वं नः परस्परम् ॥
15-015-015a	न जात्वस्य तु वंशस्य राज्ञां कश्चित्कदाचन ।
15-015-015c	राजासीद्यः प्रजापालः प्रजानामप्रियो भवेत् ॥
15-015-016a	पितृवद्भ्रातृवच्चैव भवन्तः पालयन्ति नः ।
15-015-016c	न च दुर्योधनः किञ्चिदयुक्तं कृतवान्नृप ॥

- 15-015-017a यथा ब्रवीति धर्मज्ञो मुनिः सत्यवतीसुतः ।
 15-015-017c तथा कुरु महाराज स हि नः परमो गुरुः ॥
 15-015-018a त्यक्ता वयं तु भवता दुःखशोकपरायणाः ।
 15-015-018c भविष्यामश्चिरं राजन्भवद्गुणशतैर्हताः ॥
 15-015-019a यथा शंतनुना गुप्ता राज्ञा चित्राङ्गदेन च ।
 15-015-019c भीष्मवीर्योपगूढेन पित्रा च तव पार्थिव ॥
 15-015-020a भवद्बुद्धियुजा चैव पाण्डुना पृथिवीक्षिता ।
 15-015-020c तथा दुर्योधनेनापि राज्ञा सुपरिपालिताः ॥
 15-015-021a न स्वल्पमपि पुत्रस्ते व्यलीकं कृतवान्नृप ।
 15-015-021c पितरीव सुविश्वस्तास्तस्मिन्नपि नराधिपे ॥
 15-015-021e वयमास्म यथा सम्यग्भवतो विदितं तथा ॥
 15-015-022a तथा वर्षसहस्राय कुन्तीपुत्रेण धीमता ।
 15-015-022c पाल्यमाना धृतिमता सुखं विन्दामहे नृप ॥
 15-015-023a राजर्षीणां पुराणानां भवतां वंशधारिणाम् ।
 15-015-023c कुरुसंवरणादीनां भरतस्य च धीमतः ॥
 15-015-024a वृत्तं समनुयात्येष धर्मात्मा भूरिदक्षिणः ।
 15-015-024c नात्र वाच्यं महाराज सुसूक्ष्ममपि विद्यते ॥
 15-015-025a उषिताः स्म सुखं नित्यं भवता परिपालिताः ।
 15-015-025c सुसूक्ष्मं च व्यलीकं ते सपुत्रस्य न विद्यते ॥
 15-015-026a यत्तु ज्ञातिविमर्देऽस्मिन्नात्थ दुर्योधनं प्रति ।
 15-015-026c भवन्तमनुनेष्यामि तत्रापि कुरुनन्दन ॥

15-016-001 ब्राह्मण उवाच

- 15-016-001a न तदुर्योधनकृतं न च तद्भवता कृतम् ।
 15-016-001c न कर्णसौबलाभ्यां च कुरवो यत्क्षयं गताः ॥
 15-016-002a दैवं तत्तु विजानीमो यन्न शक्यं प्रबाधितुम् ।
 15-016-002c दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ॥
 15-016-003a अक्षौहिण्यो महाराज दशाष्टौ च समागताः ।
 15-016-003c अष्टादशाहेन हता दशभिर्योधपुंगवैः ॥
 15-016-004a भीष्मद्रोणकृपाद्यैश्च कर्णेन च महात्मना ।
 15-016-004c युयुधानेन वीरेण धृष्टद्युम्नेन चैव ह ॥
 15-016-005a चतुर्भिः पाण्डुपुत्रैश्च भीमार्जुनयमैर्नृप ।

15-016-005c	जनक्षयोऽयं नृपते कृतो दैवबलात्कृतैः ॥
15-016-006a	अवश्यमेव संग्रामे क्षत्रियेण विशेषतः ।
15-016-006c	कर्तव्यं निधनं लोके शस्त्रेण क्षत्रबन्धुना ॥
15-016-007a	तैरियं पुरुषव्याघ्रैर्विद्याबाहुबलान्वितैः ।
15-016-007c	पृथिवी निहता सर्वा सहया सरथद्विपा ॥
15-016-008a	न स राजापराध्नोति पुत्रस्तव महामनाः ।
15-016-008c	न भवान्न च ते भृत्या न कर्णो न च सौबलः ॥
15-016-009a	यद्विनष्टाः कुरुश्रेष्ठा राजानश्च सहस्रशः ।
15-016-009c	सर्वं दैवकृतं तद्वै कोऽत्र किं वक्तुमर्हति ॥
15-016-010a	गुरुर्मतो भवानस्य कृत्स्नस्य जगतः प्रभुः ।
15-016-010c	धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहे सुतम् ॥
15-016-011a	लभतां वीरलोकान्स ससहायो नराधिपः ।
15-016-011c	द्विजाग्र्यैः समनुज्ञातस्त्रिदिवे मोदतां सुखी ॥
15-016-012a	प्राप्स्यते च भवान्पुण्यं धर्मे च परमां स्थितिम् ।
15-016-012c	वेद पुण्यं च कात्स्न्येन सम्यग्भरतसत्तम ॥
15-016-013a	दृष्टापदानाश्चास्माभिः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
15-016-013c	समर्थास्त्रिदिवस्यापि पालने किं पुनः क्षितेः ॥
15-016-014a	अनुवत्स्यन्ति चापीमाः समेषु विषमेषु च ।
15-016-014c	प्रजाः कुरुकुलश्रेष्ठ पाण्डवाञ्शीलभूषणान् ॥
15-016-015a	ब्रह्मदेयाग्रहारांश्च परिहारांश्च पार्थिव ।
15-016-015c	पूर्वराजातिसर्गांश्च पालयत्येव पाण्डवः ॥
15-016-016a	दीर्घदर्शी कृतप्रज्ञः सदा वैश्रवणो यथा ।
15-016-016c	अक्षुद्रसचिवश्चायं कुन्तीपुत्रो महामनाः ॥
15-016-017a	अप्यमित्रे दयावांश्च शुचिश्च भरतर्षभ ।
15-016-017c	ऋजु पश्यति मेधावी पुत्रवत्पाति नः सदा ॥
15-016-018a	विप्रियं च जनस्यास्य संसर्गाद्धर्मजस्य वै ।
15-016-018c	न करिष्यन्ति राजर्षे तथा भीमार्जुनादयः ॥
15-016-019a	मन्दा मूढेषु कौरव्यास्तीक्ष्णेष्वशीविषोपमाः ।
15-016-019c	वीर्यवन्तो महात्मानः पौराणां च हिते रताः ॥
15-016-020a	न कुन्ती न च पाञ्चाली न चोलूपी न सात्वती ।
15-016-020c	अस्मिञ्जने करिष्यन्ति प्रतिकूलानि कर्हिचित् ॥

- 15-016-021a भवत्कृतमिमं स्नेहं युधिष्ठिरविवर्धितम् ।
 15-016-021c न पृष्ठतः करिष्यन्ति पौरजानपदा जनाः ॥
 15-016-022a अधर्मिष्ठानपि सतः कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
 15-016-022c मानवान्पालयिष्यन्ति भूत्वा धर्मपरायणाः ॥
 15-016-023a स राजन्मानसं दुःखमपनीय युधिष्ठिरात् ।
 15-016-023c कुरु कार्याणि धर्म्याणि नमस्ते भरतर्षभ ॥
 15-016-024 वैशंपायन उवाच
 15-016-024a तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुबन्धगुणोत्तरम् ।
 15-016-024c साधु साध्विति सर्वः स जनः प्रतिगृहीतवान् ॥
 15-016-025a धृतराष्ट्रश्च तद्वाक्यमभिपूज्य पुनः पुनः ।
 15-016-025c विसर्जयामास तदा सर्वास्तु प्रकृतीः शनैः ॥
 15-016-026a स तैः संपूजितो राजा शिवेनावेक्षितस्तदा ।
 15-016-026c प्राञ्जलिः पूजयामास तं जनं भरतर्षभ ॥
 15-016-027a ततो विवेश भुवनं गान्धार्या सहितो नृपः ।
 15-016-027c व्युष्टायां चैव शर्वर्या यच्चकार निबोध तत् ॥

- 15-017-001 वैशंपायन उवाच
 15-017-001a व्युषितायां रजन्यां तु धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 15-017-001c विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशनम् ॥
 15-017-002a स गत्वा राजवचनादुवाचाच्युतमीश्वरम् ।
 15-017-002c युधिष्ठिरं महातेजाः सर्वबुद्धिमतां वरः ॥
 15-017-003a धृतराष्ट्रो महाराज वनवासाय दीक्षितः ।
 15-017-003c गमिष्यति वनं राजन्कार्तिकीमागतामिमाम् ॥
 15-017-004a स त्वा कुरुकुलश्रेष्ठ किञ्चिदर्थमभीप्सति ।
 15-017-004c श्राद्धमिच्छति दातुं स गाङ्गेयस्य महात्मनः ॥
 15-017-005a द्रोणस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च धीमतः ।
 15-017-005c पुत्राणां चैव सर्वेषां ये चास्य सुहृदो हताः ॥
 15-017-005e यदि चाभ्यनुजानीषे सैन्धवापसदस्य च ॥
 15-017-006a एतच्छ्रुत्वा तु वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ।
 15-017-006c हृष्टः संपूजयामास गुडाकेशश्च पाण्डवः ॥
 15-017-007a न तु भीमो दृढक्रोधस्तद्वचो जगृहे तदा ।

15-017-007c	विदुरस्य महातेजा दुर्योधनकृतं स्मरन् ॥
15-017-008a	अभिप्रायं विदित्वा तु भीमसेनस्य फल्गुनः ।
15-017-008c	किरीटी किञ्चिदानम्य भीमं वचनमब्रवीत् ॥
15-017-009a	भीम राजा पिता वृद्धो वनवासाय दीक्षितः ।
15-017-009c	दातुमिच्छति सर्वेषां सुहृदामौर्ध्वदेहिकम् ॥
15-017-010a	भवता निर्जितं वित्तं दातुमिच्छति कौरवः ।
15-017-010c	भीष्मादीनां महाबाहो तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
15-017-011a	दिष्ट्या त्वद्य महाबाहो धृतराष्ट्रः प्रयाचति ।
15-017-011c	याचितो यः पुरास्माभिः पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
15-017-012a	योऽसौ पृथिव्याः कृत्स्नाया भर्ता भूत्वा नराधिपः ।
15-017-012c	परैर्विनिहतापत्यो वनं गन्तुमभीप्सति ॥
15-017-013a	मा तेऽन्यत्पुरुषव्याघ्र दानाद्भवतु दर्शनम् ।
15-017-013c	अयशस्यमतोऽन्यत्स्यादधर्म्यं च महाभुज ॥
15-017-014a	राजानमुपतिष्ठस्व ज्येष्ठं भ्रातरमीश्वरम् ।
15-017-014c	अर्हस्त्वमसि दातुं वै नादातुं भरतर्षभ ॥
15-017-014e	एवं ब्रुवाणं कौन्तेयं धर्मराजोऽभ्यपूजयत् ॥
15-017-015a	भीमसेनस्तु सक्रोधः प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
15-017-015c	वयं भीष्मस्य कुर्महे प्रेतकार्याणि फल्गुन ॥
15-017-016a	सोमदत्तस्य नृपतेर्भूरिश्रवस एव च ।
15-017-016c	बाह्लीकस्य च राजर्षेर्द्रोणस्य च महात्मनः ॥
15-017-017a	अन्येषां चैव सुहृदां कुन्ती कर्णाय दास्यति ।
15-017-017c	श्राद्धानि पुरुषव्याघ्र मादात्कौरवको नृपः ॥
15-017-018a	इति मे वर्तते बुद्धिर्मा वो नन्दन्तु शत्रवः ।
15-017-018c	कष्टात्कष्टतरं यान्तु सर्वे दुर्योधनादयः ॥
15-017-018e	यैरियं पृथिवी सर्वा घातिता कुलपांसनैः ॥
15-017-019a	कुतस्त्वमद्य विस्मृत्य वैरं द्वादशवार्षिकम् ।
15-017-019c	अज्ञातवासगमनं द्रौपदीशोकवर्धनम् ॥
15-017-019e	क्व तदा धृतराष्ट्रस्य स्नेहोऽस्मास्वभवत्तदा ॥
15-017-020a	कृष्णाजिनोपसंवीतो हृताभरणभूषणः ।
15-017-020c	सार्धं पाञ्चालपुत्र्या त्वं राजानमुपजग्मिवान् ॥
15-017-020e	क्व तदा द्रोणभीष्मौ तौ सोमदत्तोऽपि वाभवत् ॥

- 15-017-021a यत्र त्रयोदश समा वने वन्येन जीवसि ।
 15-017-021c न तदा त्वा पिता ज्येष्ठः पितृत्वेनाभिवीक्षते ॥
 15-017-022a किं ते तद्विस्मृतं पार्थ यदेष कुलपांसनः ।
 15-017-022c दुर्वृत्तो विदुरं प्राह द्यूते किं जितमित्युत ॥
 15-017-023a तमेवंवादिनं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 15-017-023c उवाच भ्रातरं धीमाञ्जोषमास्वेति भर्त्सयन् ॥

15-018-001 अर्जुन उवाच

- 15-018-001a भीम ज्येष्ठो गुरुर्मे त्वं नातोऽन्यद्वक्तुमुत्सहे ।
 15-018-001c धृतराष्ट्रो हि राजर्षिः सर्वथा मानमर्हति ॥
 15-018-002a न स्मरन्त्यपराद्धानि स्मरन्ति सुकृतानि च ।
 15-018-002c असंभिन्नार्थमर्यादाः साधवः पुरुषोत्तमाः ॥
 15-018-003a इदं मद्वचनात्क्षत्तः कौरवं ब्रूहि पार्थिवम् ।
 15-018-003c यावदिच्छति पुत्राणां दातुं तावद्दाम्यहम् ॥
 15-018-004a भीष्मादीनां च सर्वेषां सुहृदामुपकारिणाम् ।
 15-018-004c मम कोशादिति विभो मा भूद्भीमः सुदुर्मनाः ॥

15-018-005 वैशंपायन उवाच

- 15-018-005a इत्युक्ते धर्मराजस्तमर्जुनं प्रत्यपूजयत् ।
 15-018-005c भीमसेनः कटाक्षेण वीक्षां चक्रे धनंजयम् ॥
 15-018-006a ततः स विदुरं धीमान्वाक्यमाह युधिष्ठिरः ।
 15-018-006c न भीमसेने कोपं स नृपतिः कर्तुमर्हति ॥
 15-018-007a परिक्लिष्टो हि भीमोऽयं हिमवृष्ट्यातपादिभिः ।
 15-018-007c दुःखैर्बहुविधैर्धीमानरण्ये विदितं तव ॥
 15-018-008a किं तु मद्वचनाद्ब्रूहि राजानं भरतर्षभम् ।
 15-018-008c यद्यदिच्छसि यावच्च गृह्यतां मदृहादिति ॥
 15-018-009a यन्मात्सर्यमयं भीमः करोति भृशदुःखितः ।
 15-018-009c न तन्मनसि कर्तव्यमिति वाच्यः स पार्थिवः ॥
 15-018-010a यन्ममास्ति धनं किंचिदर्जुनस्य च वेश्मनि ।
 15-018-010c तस्य स्वामी महाराज इति वाच्यः स पार्थिवः ॥
 15-018-011a ददातु राजा विप्रेभ्यो यथेष्टं क्रियतां व्ययः ।
 15-018-011c पुत्राणां सुहृदां चैव गच्छत्वानृण्यमद्य सः ॥

- 15-018-012a इदं चापि शरीरं मे तवायत्तं जनाधिप ।
 15-018-012c धनानि चेति विद्धि त्वं क्षत्तर्नास्त्यत्र संशयः ॥
- 15-019-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-019-001a एवमुक्तस्तु राज्ञा स विदुरो बुद्धिसत्तमः ।
 15-019-001c धृतराष्ट्रमुपेत्येदं वाक्यमाह महार्थवत् ॥
- 15-019-002a उक्तो युधिष्ठिरो राजा भवद्वचनमादितः ।
 15-019-002c स च संश्रुत्य वाक्यं ते प्रशशंस महाद्युतिः ॥
- 15-019-003a बीभत्सुश्च महातेजा निवेदयति ते गृहान् ।
 15-019-003c वसु तस्य गृहे यच्च प्राणानपि च केवलान् ॥
- 15-019-004a धर्मराजश्च पुत्रस्ते राज्यं प्राणान्धनानि च ।
 15-019-004c अनुजानाति राजर्षे यच्चान्यदपि किञ्चन ॥
- 15-019-005a भीमस्तु सर्वदुःखानि संस्मृत्य बहुलान्युत ।
 15-019-005c कृच्छ्रादिव महाबाहुरनुमन्ये विनिःश्वसन् ॥
- 15-019-006a स राज्ञा धर्मशीलेन भ्रात्रा बीभत्सुना तथा ।
 15-019-006c अनुनीतो महाबाहुः सौहृदे स्थापितोऽपि च ॥
- 15-019-007a न च मन्युस्त्वया कार्यं इति त्वां प्राह धर्मराट् ।
 15-019-007c संस्मृत्य भीमस्तद्वैरं यदन्यायवदाचरेत् ॥
- 15-019-008a एवंप्रायो हि धर्मोऽयं क्षत्रियाणां नराधिप ।
 15-019-008c युद्धे क्षत्रियधर्मे च निरतोऽयं वृकोदरः ॥
- 15-019-009a वृकोदरकृते चाहमर्जुनश्च पुनः पुनः ।
 15-019-009c प्रसादयाव नृपते भवान्प्रभुरिहास्ति यत् ॥
- 15-019-010a प्रददातु भवान्वित्तं यावदिच्छसि पार्थिव ।
 15-019-010c त्वमीश्वरो नो राज्यस्य प्राणानां चेति भारत ॥
- 15-019-011a ब्रह्मदेयाग्रहारांश्च पुत्राणां चौर्ध्वदेहिकम् ।
 15-019-011c इतो रत्नानि गाश्चैव दासीदासमजाविकम् ॥
- 15-019-012a आनयित्वा कुरुश्रेष्ठो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छतु ।
 15-019-012c दीनान्धकृपणेभ्यश्च तत्र तत्र नृपाज्ञया ॥
- 15-019-013a बहून्नरसपानाढ्याः सभा विदुर कारय ।
 15-019-013c गवां निपानान्यन्यच्च विविधं पुण्यकर्म यत् ॥
- 15-019-014a इति मामब्रवीद्राजा पार्थश्चैव धनंजयः ।
 15-019-014c यदत्रानन्तरं कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

15-019-015a	इत्युक्तो विदुरेणाथ धृतराष्ट्रोऽभिनन्द्य तत् ।
15-019-015c	मनश्चक्रे महादाने कार्त्तिक्यां जनमेजय ॥
15-020-001	वैशंपायन उवाच
15-020-001a	विदुरेणैवमुक्तस्तु धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
15-020-001c	प्रीतिमानभवद्राजा राज्ञो जिष्णोश्च कर्मणा ॥
15-020-002a	ततोऽभिरूपान्भीष्माय ब्राह्मणानृषिसत्तमान् ।
15-020-002c	पुत्रार्थे सुहृदां चैव स समीक्ष्य सहस्रशः ॥
15-020-003a	कारयित्वान्नपानानि यानान्याच्छादनानि च ।
15-020-003c	सुवर्णमणिरत्नानि दासीदासपरिच्छदान् ॥
15-020-004a	कम्बलाजिनरत्नानि ग्रामान्क्षेत्रानजाविकम् ।
15-020-004c	अलंकारान्गजानश्चान्कन्याश्चैव वरस्त्रियः ॥
15-020-004e	आदिश्यादिश्य विप्रेभ्यो ददौ स नृपसत्तमः ॥
15-020-005a	द्रोणं संकीर्त्य भीष्मं च सोमदत्तं च बाह्लिकम् ।
15-020-005c	दुर्योधनं च राजानं पुत्रांश्चैव पृथक्पृथक् ॥
15-020-005e	जयद्रथपुरोगांश्च सुहृदश्चैव सर्वशः ॥
15-020-006a	स श्राद्धयज्ञो ववृधे बहुगोधनदक्षिणः ।
15-020-006c	अनेकधनरत्नौघो युधिष्ठिरमते तदा ॥
15-020-007a	अनिशं यत्र पुरुषा गणका लेखकास्तथा ।
15-020-007c	युधिष्ठिरस्य वचनात्तदापृच्छन्ति तं नृपम् ॥
15-020-008a	आज्ञापय किमेतेभ्यः प्रदेयं दीयतामिति ।
15-020-008c	तदुपस्थितमेवात्र वचनान्ते प्रदृश्यते ॥
15-020-009a	शते देये दशशतं सहस्रे चायुतं तथा ।
15-020-009c	दीयते वचनाद्राज्ञः कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ॥
15-020-010a	एवं स वसुधाराभिर्वर्षमाणो नृपाम्बुदः ।
15-020-010c	तर्पयामास विप्रांस्तान्वर्षन्भूमिमिवाम्बुदः ॥
15-020-011a	ततोऽनन्तरमेवात्र सर्ववर्णान्महीपतिः ।
15-020-011c	अन्नपानरसौघेन प्लावयामास पार्थिवः ॥
15-020-012a	सवस्त्रफेनरत्नौघो मृदङ्गनिनदस्वनः ।
15-020-012c	गवाश्चमकरावर्तो नारीरत्नमहाकरः ॥
15-020-013a	ग्रामाग्रहारकुल्याढ्यो मणिहेमजलार्णवः ।
15-020-013c	जगत्संप्लावयामास धृतराष्ट्रदयाम्बुधिः ॥

- 15-020-014a एवं स पुत्रपौत्राणां पितृणामात्मनस्तथा ।
 15-020-014c गान्धार्याश्च महाराज प्रददावौर्ध्वदेहिकम् ॥
- 15-020-015a परिश्रान्तो यदासीत्स ददद्दानान्यनेकशः ।
 15-020-015c ततो निर्वर्तयामास दानयज्ञं कुरूद्वहः ॥
- 15-020-016a एवं स राजा कौरव्यश्चक्रे दानमहोत्सवम् ।
 15-020-016c नटनर्तकलास्याढ्यं बह्वन्नरसदक्षिणम् ॥
- 15-020-017a दशाहमेवं दानानि दत्त्वा राजाम्बिकासुतः ।
 15-020-017c बभूव पुत्रपौत्राणामनृणो भरतर्षभ ॥
- 15-021-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-021-001a ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 15-021-001c आहूय पाण्डवान्वीरान्वनवासकृतक्षणः ॥
- 15-021-002a गान्धारीसहितो धीमानभिनन्द्य यथाविधि ।
 15-021-002c कार्त्तिक्यां कारयित्वेष्टिं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥
- 15-021-003a अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य वल्कलाजिनसंवृतः ।
 15-021-003c वधूपरिवृतो राजा निर्ययौ भवनात्ततः ॥
- 15-021-004a ततः स्त्रियः कौरवपाण्डवानां; याश्चाप्यन्याः कौरवराजवंश्याः ।
 15-021-004c तासां नादः प्रादुरासीत्तदानीं; वैचित्रवीर्ये नृपतौ प्रयाते ॥
- 15-021-005a ततो लाजैः सुमनोभिश्च राजा; विचित्राभिस्तद्रुहं पूजयित्वा ।
 15-021-005c संयोज्यार्थैर्भृत्यजनं च सर्वं; ततः समुत्सृज्य ययौ नरेन्द्रः ॥
- 15-021-006a ततो राजा प्राञ्जलिर्वेपमानो; युधिष्ठिरः सस्वनं बाष्पकण्ठः ।
 15-021-006c विलप्योच्चैर्हा महाराज साधो; क्व गन्तासीत्यपतत्तात भूमौ ॥
- 15-021-007a तथार्जुनस्तीव्रदुःखाभितप्तो; मुहुर्मुहुर्निःश्वसन्भारताग्र्यः ।
 15-021-007c युधिष्ठिरं मैवमित्येवमुक्त्वा; निगृह्याथोदीधरत्सीदमानः ॥
- 15-021-008a वृकोदरः फल्गुनश्चैव वीरौ; माद्रीपुत्रौ विदुरः संजयश्च ।
 15-021-008c वैश्यापुत्रः सहितो गौतमेन; धौम्यो विप्राश्चान्वयुर्बाष्पकण्ठाः ॥
- 15-021-009a कुन्ती गान्धारीं बद्धनेत्रां व्रजन्तीं; स्कन्धासक्तं हस्तमथोद्वहन्ती ।
 15-021-009c राजा गान्धार्याः स्कन्धदेशेऽवसज्य; पाणिं ययौ धृतराष्ट्रः प्रतीतः ॥
- 15-021-010a तथा कृष्णा द्रौपदी यादवी च; बालापत्या चोत्तरा कौरवी च ।
 15-021-010c चित्राङ्गदा याश्च काश्चित्स्त्रियोऽन्याः; सार्धं राज्ञा प्रस्थितास्ता वधूभिः ॥
- 15-021-011a तासां नादो रुदतीनां तदासी; द्राजन्दुःखात्कुररीणामिवोच्चैः ।

- 15-021-011c ततो निष्पेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणां; विट्शूद्राणां चैव नार्यः समन्तात् ॥
 15-021-012a तन्निर्याणे दुःखितः पौरवर्गो; गजाह्वयेऽतीव बभूव राजन् ।
 15-021-012c यथा पूर्वं गच्छतां पाण्डवानां; द्यूते राजन्कौरवाणां सभायाम् ॥
 15-021-013a या नापश्यच्चन्द्रमा नैव सूर्यो; रामाः कदाचिदपि तस्मिन्नेन्द्रे ।
 15-021-013c महावनं गच्छति कौरवेन्द्रे; शोकेनार्ता राजमार्गं प्रपेदुः ॥

15-022-001 वैशंपायन उवाच

- 15-022-001a ततः प्रासादहर्म्येषु वसुधायां च पार्थिव ।
 15-022-001c स्त्रीणां च पुरुषाणां च सुमहान्निस्वनोऽभवत् ॥
 15-022-002a स राजा राजमार्गेण नृनारीसंकुलेन च ।
 15-022-002c कथंचिन्निर्ययौ धीमान्वेपमानः कृताञ्जलिः ॥
 15-022-003a स वर्धमानद्वारेण निर्ययौ गजसाह्वयात् ।
 15-022-003c विसर्जयामास च तं जनौघं स मुहुर्मुहुः ॥
 15-022-004a वनं गन्तुं च विदुरो राज्ञा सह कृतक्षणः ।
 15-022-004c संजयश्च महामात्रः सूतो गावल्गणिस्तथा ॥
 15-022-005a कृपं निवर्तयामास युयुत्सुं च महारथम् ।
 15-022-005c धृतराष्ट्रो महीपालः परिदाय युधिष्ठिरे ॥
 15-022-006a निवृत्ते पौरवर्गे तु राजा सान्तःपुरस्तदा ।
 15-022-006c धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो निवर्तितुमियेष सः ॥
 15-022-007a सोऽब्रवीन्मातरं कुन्तीमुपेत्य भरतर्षभ ।
 15-022-007c अहं राजानमन्विष्ये भवती विनिवर्तताम् ॥
 15-022-008a वधूपरिवृता राज्ञि नगरं गन्तुमर्हसि ।
 15-022-008c राजा यात्वेष धर्मात्मा तपसे धृतनिश्चयः ॥
 15-022-009a इत्युक्ता धर्मराजेन बाष्पव्याकुललोचना ।
 15-022-009c जगादैवं तदा कुन्ती गान्धारीं परिगृह्य ह ॥
 15-022-010a सहदेवे महाराज मा प्रमादं कृथाः क्वचित् ।
 15-022-010c एष मामनुरक्तो हि राजंस्त्वां चैव नित्यदा ॥
 15-022-011a कर्णं स्मरेथाः सततं संग्रामेष्वपलायिनम् ।
 15-022-011c अवकीर्णो हि स मया वीरो दुष्प्रज्ञया तदा ॥
 15-022-012a आयसं हृदयं नूनं मन्दाया मम पुत्रक ।
 15-022-012c यत्सूर्यजमपश्यन्त्याः शतधा न विदीर्यते ॥
 15-022-013a एवंगते तु किं शक्यं मया कर्तुमरिदम ।

15-022-013c	मम दोषोऽयमत्यर्थं ख्यापितो यन्न सूर्यजः ॥
15-022-013e	तन्निमित्तं महाबाहो दानं दद्यास्त्वमुत्तमम् ॥
15-022-014a	सदैव भ्रातृभिः सार्धमग्रजस्यारिमर्दन ।
15-022-014c	द्रौपद्याश्च प्रिये नित्यं स्थातव्यमरिकर्शन ॥
15-022-015a	भीमसेनार्जुनौ चैव नकुलश्च कुरूद्वह ।
15-022-015c	समाधेयास्त्वया वीर त्वय्यद्य कुलधूर्गता ॥
15-022-016a	श्वश्रूश्चशुरयोः पादाञ्शुश्रूषन्ती वने त्वहम् ।
15-022-016c	गान्धारीसहिता वत्स्ये तापसी मलपङ्किनी ॥
15-022-017a	एवमुक्तः स धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितो वशी ।
15-022-017c	विषादमगमत्तीव्रं न च किञ्चिदुवाच ह ॥
15-022-018a	स मुहूर्तमिव ध्यात्वा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
15-022-018c	उवाच मातरं दीनश्चिन्ताशोकपरायणः ॥
15-022-019a	किमिदं ते व्यवसितं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ।
15-022-019c	न त्वामभ्यनुजानामि प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥
15-022-020a	व्यरोचयः पुरा ह्यस्मानुत्साह्य प्रियदर्शने ।
15-022-020c	विदुराया वचोभिस्त्वमस्मान्न त्यक्तुमर्हसि ॥
15-022-021a	निहत्य पृथिवीपालान्राज्यं प्राप्तमिदं मया ।
15-022-021c	तव प्रज्ञामुपश्रुत्य वासुदेवान्नरर्षभात् ॥
15-022-022a	क्व सा बुद्धिरियं चाद्य भवत्या या श्रुता मया ।
15-022-022c	क्षत्रधर्मे स्थितिं ह्युक्त्वा तस्याश्चलितुमिच्छसि ॥
15-022-023a	अस्मानुत्सृज्य राज्यं च स्नुषां चेमां यशस्विनीम् ।
15-022-023c	कथं वत्स्यसि शून्येषु वनेष्वम्ब प्रसीद मे ॥
15-022-024a	इति बाष्पकलां वाचं कुन्ती पुत्रस्य शृण्वती ।
15-022-024c	जगामैवाश्रुपूर्णाक्षी भीमस्तामिदमब्रवीत् ॥
15-022-025a	यदा राज्यमिदं कुन्ति भोक्तव्यं पुत्रनिर्जितम् ।
15-022-025c	प्राप्तव्या राजधर्माश्च तदेयं ते कुतो मतिः ॥
15-022-026a	किं वयं कारिताः पूर्वं भवत्या पृथिवीक्षयम् ।
15-022-026c	कस्य हेतोः परित्यज्य वनं गन्तुमभीप्ससि ॥
15-022-027a	वनाच्चापि किमानीता भवत्या बालका वयम् ।
15-022-027c	दुःखशोकसमाविष्टौ माद्रीपुत्राविमौ तथा ॥
15-022-028a	प्रसीद मातर्मा गास्त्वं वनमद्य यशस्विनि ।

- 15-022-028c श्रियं यौधिष्ठिरीं तावद्भुङ्क्ष्व पार्थबलार्जिताम् ॥
 15-022-029a इति सा निश्चितैवाथ वनवासकृतक्षणा ।
 15-022-029c लालप्यतां बहुविधं पुत्राणां नाकरोद्वचः ॥
 15-022-030a द्रौपदी चान्वयाच्छवश्रूं विषण्णवदना तदा ।
 15-022-030c वनवासाय गच्छन्तीं रुदती भद्रया सह ॥
 15-022-031a सा पुत्रान्रुदतः सर्वान्मुहुर्मुहुरवेक्षती ।
 15-022-031c जगामैव महाप्राज्ञा वनाय कृतनिश्चया ॥
 15-022-032a अन्वयुः पाण्डवास्तां तु सभृत्यान्तःपुरास्तदा ।
 15-022-032c ततः प्रमृज्य साश्रूणि पुत्रान्वचनमब्रवीत् ॥

15-023-001 कुन्त्युवाच

- 15-023-001a एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव ।
 15-023-001c कृतमुद्धर्षणं पूर्वं मया वः सीदतां नृप ॥
 15-023-002a द्यूतापहतराज्यानां पतितानां सुखादपि ।
 15-023-002c ज्ञातिभिः परिभूतानां कृतमुद्धर्षणं मया ॥
 15-023-003a कथं पाण्डोर्न नश्येत संततिः पुरुषर्षभाः ।
 15-023-003c यशश्च वो न नश्येत इति चोद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-004a यूयमिन्द्रसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ।
 15-023-004c मा परेषां मुखप्रेक्षाः स्थेत्येवं तत्कृतं मया ॥
 15-023-005a कथं धर्मभृतां श्रेष्ठो राजा त्वं वासवोपमः ।
 15-023-005c पुनर्वने न दुःखी स्या इति चोद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-006a नागायुतसमप्राणः ख्यातविक्रमपौरुषः ।
 15-023-006c नायं भीमोऽत्ययं गच्छेदिति चोद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-007a भीमसेनादवरजस्तथायं वासवोपमः ।
 15-023-007c विजयो नावसीदेत इति चोद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-008a नकुलः सहदेवश्च तथेमौ गुरुवर्तिनौ ।
 15-023-008c क्षुधा कथं न सीदेतामिति चोद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-009a इयं च बृहती श्यामा श्रीमत्यायतलोचना ।
 15-023-009c वृथा सभातले क्लिष्टा मा भूदिति च तत्कृतम् ॥
 15-023-010a प्रेक्षन्त्या मे तदा हीमां वेपन्तीं कदलीमिव ।
 15-023-010c स्त्रीधर्मिणीमनिन्द्याङ्गीं तथा द्यूतपराजिताम् ॥
 15-023-011a दुःशासनो यदा मौढ्यादासीवत्पर्यकर्षत ।

- 15-023-011c तदैव विदितं मह्यं पराभूतमिदं कुलम् ॥
 15-023-012a विषण्णाः कुरवश्चैव तदा मे श्वशुरादयः ।
 15-023-012c यदैषा नाथमिच्छन्ती व्यलपत्कुररी यथा ॥
 15-023-013a केशपक्षे परामृष्टा पापेन हतबुद्धिना ।
 15-023-013c यदा दुःशासनेनैषा तदा मुह्याम्यहं नृप ॥
 15-023-014a युष्मत्तेजोविवृद्ध्यर्थं मया ह्युद्धर्षणं कृतम् ।
 15-023-014c तदानीं विदुरावाक्यैरिति तद्वित्त पुत्रकाः ॥
 15-023-015a कथं न राजवंशोऽयं नश्येत्प्राप्य सुतान्मम ।
 15-023-015c पाण्डोरिति मया पुत्र तस्मादुद्धर्षणं कृतम् ॥
 15-023-016a न तस्य पुत्रः पौत्रौ वा कुत एव स पार्थिव ।
 15-023-016c लभते सुकृताँल्लोकान्यस्माद्वंशः प्रणश्यति ॥
 15-023-017a भुक्तं राज्यफलं पुत्रा भर्तुर्मे विपुलं पुरा ।
 15-023-017c महादानानि दत्तानि पीतः सोमो यथाविधि ॥
 15-023-018a साहं नात्मफलार्थं वै वासुदेवमचूचुदम् ।
 15-023-018c विदुरायाः प्रलापैस्तैः प्लावनार्थं तु तत्कृतम् ॥
 15-023-019a नाहं राज्यफलं पुत्र कामये पुत्रनिर्जितम् ।
 15-023-019c पतिलोकानहं पुण्यान्कामये तपसा विभो ॥
 15-023-020a श्वश्रूश्चशुरयोः कृत्वा शुश्रूषां वनवासिनोः ।
 15-023-020c तपसा शोषयिष्यामि युधिष्ठिर कलेवरम् ॥
 15-023-021a निवर्तस्व कुरुश्रेष्ठ भीमसेनादिभिः सह ।
 15-023-021c धर्मे ते धीयतां बुद्धिर्मनस्ते महदस्तु च ॥

15-024-001 वैशंपायन उवाच

- 15-024-001a कुन्त्यास्तु वचनं श्रुत्वा पाण्डवा राजसत्तम ।
 15-024-001c व्रीडिताः संन्यवर्तन्त पाञ्चाल्या सहितानघाः ॥
 15-024-002a ततः शब्दो महानासीत्सर्वेषामेव भारत ।
 15-024-002c अन्तःपुराणां रुदतां दृष्ट्वा कुन्तीं तथागताम् ॥
 15-024-003a प्रदक्षिणमथावृत्य राजानं पाण्डवास्तदा ।
 15-024-003c अभिवाद्य न्यवर्तन्त पृथां तामनिवर्त्य वै ॥
 15-024-004a ततोऽब्रवीन्महाराजो धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 15-024-004c गान्धारीं विदुरं चैव समाभाष्य निगृह्य च ॥
 15-024-005a युधिष्ठिरस्य जननी देवी साधु निवर्त्यताम् ।

15-024-005c	यथा युधिष्ठिरः प्राह तत्सर्वं सत्यमेव हि ॥
15-024-006a	पुत्रैश्वर्यं महदिदमपास्य च महाफलम् ।
15-024-006c	का नु गच्छेद्वनं दुर्गं पुत्रानुत्सृज्य मूढवत् ॥
15-024-007a	राज्यस्थया तपस्तप्तं दानं दत्तं व्रतं कृतम् ।
15-024-007c	अनया शक्यमद्येह श्रूयतां च वचो मम ॥
15-024-008a	गान्धारि परितुष्टोऽस्मि वध्वाः शुश्रूषणेन वै ।
15-024-008c	तस्मात्त्वमेनां धर्मज्ञे समनुज्ञातुमर्हसि ॥
15-024-009a	इत्युक्ता सौबलेयी तु राज्ञा कुन्तीमुवाच ह ।
15-024-009c	तत्सर्वं राजवचनं स्वं च वाक्यं विशेषवत् ॥
15-024-010a	न च सा वनवासाय देवीं कृतमतिं तदा ।
15-024-010c	शक्नोत्युपावर्तयितुं कुन्तीं धर्मपरां सतीम् ॥
15-024-011a	तस्यास्तु तं स्थिरं ज्ञात्वा व्यवसायं कुरुस्त्रियः ।
15-024-011c	निवृत्तांश्च कुरुश्रेष्ठान्दृष्ट्वा प्ररुरुदुस्तदा ॥
15-024-012a	उपावृत्तेषु पार्थेषु सर्वेष्वन्तःपुरेषु च ।
15-024-012c	ययौ राजा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो वनं तदा ॥
15-024-013a	पाण्डवा अपि दीनास्ते दुःखशोकपरायणाः ।
15-024-013c	यानैः स्त्रीसहिताः सर्वे पुरं प्रविविशुस्तदा ॥
15-024-014a	तदहृष्टमिवाकूजं गतोत्सवमिवाभवत् ।
15-024-014c	नगरं हास्तिनपुरं सस्त्रीवृद्धकुमारकम् ॥
15-024-015a	सर्वे चासन्निरुत्साहाः पाण्डवा जातमन्यवः ।
15-024-015c	कुन्त्या हीनाः सुदुःखार्ता वत्सा इव विनाकृताः ॥
15-024-016a	धृतराष्ट्रस्तु तेनाह्वा गत्वा सुमहदन्तरम् ।
15-024-016c	ततो भागीरथीतीरे निवासमकरोत्प्रभुः ॥
15-024-017a	प्रादुष्कृता यथान्यायमग्नयो वेदपारगैः ।
15-024-017c	व्यराजन्त द्विजश्रेष्ठैस्तत्र तत्र तपोधनैः ॥
15-024-017e	प्रादुष्कृताग्निरभवत्स च वृद्धो नराधिपः ॥
15-024-018a	स राजाग्नीन्पर्युपास्य हुत्वा च विधिवत्तदा ।
15-024-018c	संध्यागतं सहस्रांशुमुपातिष्ठत भारत ॥
15-024-019a	विदुरः संजयश्चैव राज्ञः शय्यां कुशैस्ततः ।
15-024-019c	चक्रतुः कुरुवीरस्य गान्धार्याश्चाविदूरतः ॥
15-024-020a	गान्धार्याः संनिकर्षे तु निषसाद कुशेष्वथ ।

- 15-024-020c युधिष्ठिरस्य जननी कुन्ती साधुव्रते स्थिता ॥
 15-024-021a तेषां संश्रवणे चापि निषेदुर्विदुरादयः ।
 15-024-021c याजकाश्च यथोद्देशं द्विजा ये चानुयायिनः ॥
 15-024-022a प्राधीतद्विजमुख्या सा संप्रज्वालितपावका ।
 15-024-022c बभूव तेषां रजनी ब्राह्मीव प्रीतिवर्धनी ॥
 15-024-023a ततो रात्र्यां व्यतीतायां कृतपूर्वाह्निकक्रियाः ।
 15-024-023c हुत्वाग्निं विधिवत्सर्वे प्रययुस्ते यथाक्रमम् ॥
 15-024-023e उदङ्मुखा निरीक्षन्त उपवासपरायणाः ॥
 15-024-024a स तेषामतिदुःखोऽभून्निवासः प्रथमेऽहनि ।
 15-024-024c शोचतां शोच्यमानानां पौरजानपदैर्जनैः ॥

15-025-001 वैशंपायन उवाच

- 15-025-001a ततो भागीरथीतीरे मेध्ये पुण्यजनोचिते ।
 15-025-001c निवासमकरोद्राजा विदुरस्य मते स्थितः ॥
 15-025-002a तत्रैनं पर्युपातिष्ठन्ब्राह्मणा राष्ट्रवासिनः ।
 15-025-002c क्षत्रविट्शूद्रसंघाश्च बहवो भरतर्षभ ॥
 15-025-003a स तैः परिवृतो राजा कथाभिरभिनन्द्य तान् ।
 15-025-003c अनुजज्ञे सशिष्यान्वै विधिवत्प्रतिपूज्य च ॥
 15-025-004a सायाह्ने स महीपालस्ततो गङ्गामुपेत्य ह ।
 15-025-004c चकार विधिवच्छौचं गान्धारी च यशस्विनी ॥
 15-025-005a तथैवान्ये पृथक्सर्वे तीर्थेष्वप्लुत्य भारत ।
 15-025-005c चक्रुः सर्वाः क्रियास्तत्र पुरुषा विदुरादयः ॥
 15-025-006a कृतशौचं ततो वृद्धं श्वशुरं कुन्तिभोजजा ।
 15-025-006c गान्धारीं च पृथा राजन्गङ्गातीरमुपानयत् ॥
 15-025-007a राज्ञस्तु याजकैस्तत्र कृतो वेदीपरिस्तरः ।
 15-025-007c जुहाव तत्र वह्निं स नृपतिः सत्यसंगरः ॥
 15-025-008a ततो भागीरथीतीरात्कुरुक्षेत्रं जगाम सः ।
 15-025-008c सानुगो नृपतिर्विद्वान्नियतः संयतेन्द्रियः ॥
 15-025-009a तत्राश्रमपदं धीमानभिगम्य स पार्थिवः ।
 15-025-009c आससादाथ राजर्षिः शतयूपं मनीषिणम् ॥
 15-025-010a स हि राजा महानासीत्केकयेषु परंतपः ।
 15-025-010c स पुत्रं मनुजैश्चर्ये निवेश्य वनमाविशत् ॥

- 15-025-011a तेनासौ सहितो राजा ययौ व्यासाश्रमं तदा ।
 15-025-011c तत्रैनं विधिवद्राजन्प्रत्यगृह्णात्कुरुद्वहम् ॥
 15-025-012a स दीक्षां तत्र संप्राप्य राजा कौरवनन्दनः ।
 15-025-012c शतयूपाश्रमे तस्मिन्निवासमकरोत्तदा ॥
 15-025-013a तस्मै सर्वं विधिं राजत्राजाचख्यौ महामतिः ।
 15-025-013c आरण्यकं महाराज व्यासस्यानुमते तदा ॥
 15-025-014a एवं स तपसा राजा धृतराष्ट्रो महामनाः ।
 15-025-014c योजयामास चात्मानं तांश्चाप्यनुचरांस्तदा ॥
 15-025-015a तथैव देवी गान्धारी वल्कलाजिनवासिनी ।
 15-025-015c कुन्त्या सह महाराज समानव्रतचारिणी ॥
 15-025-016a कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा चापि ते नृप ।
 15-025-016c संनियम्येन्द्रियग्राममास्थिताः परमं तपः ॥
 15-025-017a त्वगस्थिभूतः परिशुष्कमांसो; जटाजिनी वल्कलसंवृताङ्गः ।
 15-025-017c स पार्थिवस्तत्र तपश्चचार; महर्षिवत्तीव्रमपेतदोषः ॥
 15-025-018a क्षत्ता च धर्मार्थविदग्र्यबुद्धिः; ससंजयस्तं नृपतिं सदारम् ।
 15-025-018c उपाचरद्धोरतपो जितात्मा; तदा कृशो वल्कलचीरवासाः ॥

15-026-001 वैशंपायन उवाच

- 15-026-001a ततस्तस्मिन्मुनिश्रेष्ठा राजानं द्रष्टुमभ्ययुः ।
 15-026-001c नारदः पर्वतश्चैव देवलश्च महातपाः ॥
 15-026-002a द्वैपायनः सशिष्यश्च सिद्धाश्चान्ये मनीषिणः ।
 15-026-002c शतयूपश्च राजर्षिर्वृद्धः परमधार्मिकः ॥
 15-026-003a तेषां कुन्ती महाराज पूजां चक्रे यथाविधि ।
 15-026-003c ते चापि तुतुषुस्तस्यास्तापसाः परिचर्यया ॥
 15-026-004a तत्र धर्म्याः कथास्तात चक्रुस्ते परमर्षयः ।
 15-026-004c रमयन्तो महात्मानं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ॥
 15-026-005a कथान्तरे तु कस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्तदा ।
 15-026-005c कथामिमामकथयत्सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥
 15-026-006a पुरा प्रजापतिसमो राजासीदकुतोभयः ।
 15-026-006c सहस्रचित्य इत्युक्तः शतयूपपितामहः ॥
 15-026-007a स पुत्रे राज्यमासज्य ज्येष्ठे परमधार्मिके ।
 15-026-007c सहस्रचित्यो धर्मात्मा प्रविवेश वनं नृपः ॥

15-026-008a	स गत्वा तपसः पारं दीप्तस्य स नराधिपः ।
15-026-008c	पुरंदरस्य संस्थानं प्रतिपेदे महामनाः ॥
15-026-009a	दृष्टपूर्वः स बहुशो राजन्संपतता मया ।
15-026-009c	महेन्द्रसदने राजा तपसा दग्धकिल्बिषः ॥
15-026-010a	तथा शैलालयो राजा भगदत्तपितामहः ।
15-026-010c	तपोबलेनैव नृपो महेन्द्रसदनं गतः ॥
15-026-011a	तथा पृषध्रो नामासीद्राजा वज्रधरोपमः ।
15-026-011c	स चापि तपसा लेभे नाकपृष्ठमितो नृपः ॥
15-026-012a	अस्मिन्नरण्ये नृपते मान्धातुरपि चात्मजः ।
15-026-012c	पुरुकुत्सो नृपः सिद्धिं महतीं समवाप्तवान् ॥
15-026-013a	भार्या समभवद्यस्य नर्मदा सरितां वरा ।
15-026-013c	सोऽस्मिन्नरण्ये नृपतिस्तपस्तप्त्वा दिवं गतः ॥
15-026-014a	शशलोमा च नामासीद्राजा परमधार्मिकः ।
15-026-014c	स चाप्यस्मिन्वने तप्त्वा तपो दिवमवाप्तवान् ॥
15-026-015a	द्वैपायनप्रसादाच्च त्वमपीदं तपोवनम् ।
15-026-015c	राजन्नवाप्य दुष्प्रापां सिद्धिमग्र्यां गमिष्यसि ॥
15-026-016a	त्वं चापि राजशार्दूल तपसोऽन्ते श्रिया वृतः ।
15-026-016c	गान्धारीसहितो गन्ता गतिं तेषां महात्मनाम् ॥
15-026-017a	पाण्डुः स्मरति नित्यं च बलहन्तुः समीपतः ।
15-026-017c	त्वां सदैव महीपाल स त्वां श्रेयसि योक्ष्यति ॥
15-026-018a	तव शुश्रूषया चैव गान्धार्याश्च यशस्विनी ।
15-026-018c	भर्तुः सलोकतां कुन्ती गमिष्यति वधूस्तव ॥
15-026-019a	युधिष्ठिरस्य जननी स हि धर्मः सनातनः ।
15-026-019c	वयमेतत्प्रपश्यामो नृपते दिव्यचक्षुषा ॥
15-026-020a	प्रवेक्ष्यति महात्मानं विदुरश्च युधिष्ठिरम् ।
15-026-020c	संजयस्त्वदनुध्यानात्पूतः स्वर्गमवाप्स्यति ॥
15-026-021a	एतच्छ्रुत्वा कौरवेन्द्रो महात्मा; सहैव पत्न्या प्रीतिमान्प्रत्यगृह्णात् ।
15-026-021c	विद्वान्वाक्यं नारदस्य प्रशस्य; चक्रे पूजां चातुलां नारदाय ॥
15-026-022a	तथा सर्वे नारदं विप्रसंघाः; संपूजयामासुरतीव राजन् ।
15-026-022c	राज्ञः प्रीत्या धृतराष्ट्रस्य ते वै; पुनः पुनः समहृष्टास्तदानीम् ॥

15-027-001 वैशंपायन उवाच

15-027-001a	नारदस्य तु तद्वाक्यं प्रशशंसुर्द्विजोत्तमाः ।
15-027-001c	शतयूपस्तु राजर्षिर्नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥
15-027-002a	अहो भगवता श्रद्धा कुरुराजस्य वर्धिता ।
15-027-002c	सर्वस्य च जनस्यास्य मम चैव महाद्युते ॥
15-027-003a	अस्ति काचिद्विवक्षा तु मम तां गदतः शृणु ।
15-027-003c	धृतराष्ट्रं प्रति नृपं देवर्षे लोकपूजित ॥
15-027-004a	सर्ववृत्तान्ततत्त्वज्ञो भवान्दिव्येन चक्षुषा ।
15-027-004c	युक्तः पश्यसि देवर्षे गतीर्वै विविधा नृणाम् ॥
15-027-005a	उक्तवान्नृपतीनां त्वं महेन्द्रस्य सलोकताम् ।
15-027-005c	न त्वस्य नृपतेर्लोकाः कथितास्ते महामुने ॥
15-027-006a	स्थानमस्य क्षितिपतेः श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ।
15-027-006c	त्वत्तः कीदृक्कदा वेति तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥
15-027-007a	इत्युक्तो नारदस्तेन वाक्यं सर्वमनोनुगम् ।
15-027-007c	व्याजहार सतां मध्ये दिव्यदर्शी महातपाः ॥
15-027-008a	यदृच्छया शक्रसदो गत्वा शक्रं शचीपतिम् ।
15-027-008c	दृष्टवानस्मि राजर्षे तत्र पाण्डुं नराधिपम् ॥
15-027-009a	तत्रेयं धृतराष्ट्रस्य कथा समभवन्नृप ।
15-027-009c	तपसो दुश्चरस्यास्य यदयं तप्यते नृपः ॥
15-027-010a	तत्राहमिदमश्रौषं शक्रस्य वदतो नृप ।
15-027-010c	वर्षाणि त्रीणि शिष्टानि राज्ञोऽस्य परमायुषः ॥
15-027-011a	ततः कुबेरभवनं गान्धारीसहितो नृपः ।
15-027-011c	विहर्ता धृतराष्ट्रोऽयं राजराजाभिपूजितः ॥
15-027-012a	कामगेन विमानेन दिव्याभरणभूषितः ।
15-027-012c	ऋषिपुत्रो महाभागस्तपसा दग्धकिल्बिषः ॥
15-027-013a	संचरिष्यति लोकांश्च देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
15-027-013c	स्वच्छन्देनेति धर्मात्मा यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥
15-027-014a	देवगुह्यमिदं प्रीत्या मया वः कथितं महत् ।
15-027-014c	भवन्तो हि श्रुतधनास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
15-027-015a	इति ते तस्य तच्छ्रुत्वा देवर्षेर्मधुरं वचः ।
15-027-015c	सर्वे सुमनसः प्रीता बभूवुः स च पार्थिवः ॥
15-027-016a	एवं कथाभिरन्वास्य धृतराष्ट्रं मनीषिणः ।

- 15-027-016c विप्रजग्मुर्यथाकामं ते सिद्धगतिमास्थिताः ॥
- 15-028-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-028-001a वनं गते कौरवेन्द्रे दुःखशोकसमाहताः ।
- 15-028-001c बभूवुः पाण्डवा राजन्मातृशोकेन चार्दिताः ॥
- 15-028-002a तथा पौरजनः सर्वः शोचन्नास्ते जनाधिपम् ।
- 15-028-002c कुर्वाणाश्च कथास्तत्र ब्राह्मणा नृपतिं प्रति ॥
- 15-028-003a कथं नु राजा वृद्धः स वने वसति निर्जने ।
- 15-028-003c गान्धारी च महाभागा सा च कुन्ती पृथा कथम् ॥
- 15-028-004a सुखार्हः स हि राजर्षिर्न सुखं तन्महावनम् ।
- 15-028-004c किमवस्थः समासाद्य प्रज्ञाचक्षुर्हतात्मजः ॥
- 15-028-005a सुदुष्करं कृतवती कुन्ती पुत्रानपश्यती ।
- 15-028-005c राज्यश्रियं परित्यज्य वनवासमरोचयत् ॥
- 15-028-006a विदुरः किमवस्थश्च भ्रातुः शुश्रूषुरात्मवान् ।
- 15-028-006c स च गावल्गणिर्धीमान्भर्तृपिण्डानुपालकः ॥
- 15-028-007a आकुमारं च पौरास्ते चिन्ताशोकसमाहताः ।
- 15-028-007c तत्र तत्र कथाश्चक्रुः समासाद्य परस्परम् ॥
- 15-028-008a पाण्डवाश्चैव ते सर्वे भृशं शोकपरायणाः ।
- 15-028-008c शोचन्तो मातरं वृद्धामूषुर्नातिचिरं पुरे ॥
- 15-028-009a तथैव पितरं वृद्धं हतपुत्रं जनेश्वरम् ।
- 15-028-009c गान्धारीं च महाभागां विदुरं च महामतिम् ॥
- 15-028-010a नैषां बभूव संप्रीतिस्तान्विचिन्तयतां तदा ।
- 15-028-010c न राज्ये न च नारीषु न वेदाध्ययने तथा ॥
- 15-028-011a परं निर्वेदमगमंश्चिन्तयन्तो नराधिपम् ।
- 15-028-011c तच्च ज्ञातिवधं घोरं संस्मरन्तः पुनः पुनः ॥
- 15-028-012a अभिमन्योश्च बालस्य विनाशं रणमूर्धनि ।
- 15-028-012c कर्णस्य च महाबाहोः संग्रामेष्वपलायिनः ॥
- 15-028-013a तथैव द्रौपदेयानामन्येषां सुहृदामपि ।
- 15-028-013c वधं संस्मृत्य ते वीरा नातिप्रमनसोऽभवन् ॥
- 15-028-014a हतप्रवीरां पृथिवीं हतरत्नां च भारत ।
- 15-028-014c सदैव चिन्तयन्तस्ते न निद्रामुपलेभिरे ॥
- 15-028-015a द्रौपदी हतपुत्रा च सुभद्रा चैव भामिनी ।

- 15-028-015c नातिप्रीतियुते देव्यौ तदास्तामप्रहृष्टवत् ॥
- 15-028-016a वैराट्यास्तु सुतं दृष्ट्वा पितरं ते परिक्षितम् ।
- 15-028-016c धारयन्ति स्म ते प्राणांस्तव पूर्वपितामहाः ॥
- 15-029-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-029-001a एवं ते पुरुषव्याघ्राः पाण्डवा मातृनन्दनाः ।
- 15-029-001c स्मरन्तो मातरं वीरा बभूवुर्भृशदुःखिताः ॥
- 15-029-002a ये राजकार्येषु पुरा व्यासक्ता नित्यशोऽभवन् ।
- 15-029-002c ते राजकार्याणि तदा नाकार्षुः सर्वतः पुरे ॥
- 15-029-003a आविष्टा इव शोकेन नाभ्यनन्दन्त किञ्चन ।
- 15-029-003c संभाष्यमाणा अपि ते न किञ्चित्प्रत्यपूजयन् ॥
- 15-029-004a ते स्म वीरा दुराधर्षा गाम्भीर्ये सागरोपमाः ।
- 15-029-004c शोकोपहतविज्ञाना नष्टसंज्ञा इवाभवन् ॥
- 15-029-005a अनुस्मरन्तो जननीं ततस्ते कुरुनन्दनाः ।
- 15-029-005c कथं नु वृद्धमिथुनं वहत्यद्य पृथा कृशा ॥
- 15-029-006a कथं च स महीपालो हतपुत्रो निराश्रयः ।
- 15-029-006c पत्न्या सह वसत्येको वने श्वापदसेविते ॥
- 15-029-007a सा च देवी महाभागा गान्धारी हतबान्धवा ।
- 15-029-007c पतिमन्धं कथं वृद्धमन्वेति विजने वने ॥
- 15-029-008a एवं तेषां कथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा ।
- 15-029-008c गमने चाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिदृक्षया ॥
- 15-029-009a सहदेवस्तु राजानं प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।
- 15-029-009c अहो मे भवतो दृष्टं हृदयं गमनं प्रति ॥
- 15-029-010a न हि त्वा गौरवेणाहमशकं वक्तुमात्मना ।
- 15-029-010c गमनं प्रति राजेन्द्र तदिदं समुपस्थितम् ॥
- 15-029-011a दिष्ट्या द्रक्ष्यामि तां कुन्तीं वर्तयन्तीं तपस्विनीम् ।
- 15-029-011c जटिलां तापसीं वृद्धां कुशकाशपरिक्षिताम् ॥
- 15-029-012a प्रासादहर्म्यसंवृद्धामत्यन्तसुखभागिनीम् ।
- 15-029-012c कदा नु जननीं श्रान्तां द्रक्ष्यामि भृशदुःखिताम् ॥
- 15-029-013a अनित्याः खलु मर्त्यानां गतयो भरतर्षभ ।
- 15-029-013c कुन्ती राजसुता यत्र वसत्यसुखिनी वने ॥
- 15-029-014a सहदेववचः श्रुत्वा द्रौपदी योषितां वरा ।

15-029-014c	उवाच देवी राजानमभिपूज्याभिनन्द्य च ॥
15-029-015a	कदा द्रक्ष्यामि तां देवीं यदि जीवति सा पृथा ।
15-029-015c	जीवन्त्या ह्यद्य नः प्रीतिर्भविष्यति नराधिप ॥
15-029-016a	एषा तेऽस्तु मतिर्नित्यं धर्मे ते रमतां मनः ।
15-029-016c	योऽद्य त्वमस्मान्राजेन्द्र श्रेयसा योजयिष्यसि ॥
15-029-017a	अग्रपादस्थितं चेमं विद्धि राजन्वधूजनम् ।
15-029-017c	काङ्क्षन्तं दर्शनं कुन्त्या गान्धार्याः श्वशुरस्य च ॥
15-029-018a	इत्युक्तः स नृपो देव्या पाञ्चाल्या भरतर्षभ ।
15-029-018c	सेनाध्यक्षान्समानाय्य सर्वानिदमथाब्रवीत् ॥
15-029-019a	निर्यातयत मे सेनां प्रभूतरथकुञ्जराम् ।
15-029-019c	द्रक्ष्यामि वनसंस्थं च धृतराष्ट्रं महीपतिम् ॥
15-029-020a	स्त्र्यध्यक्षांश्चाब्रवीद्राजा यानानि विविधानि मे ।
15-029-020c	सज्जीक्रियन्तां सर्वाणि शिबिकाश्च सहस्रशः ॥
15-029-021a	शकटापणवेशाश्च कोशशिल्पिन एव च ।
15-029-021c	निर्यान्तु कोशपालाश्च कुरुक्षेत्राश्रमं प्रति ॥
15-029-022a	यश्च पौरजनः कश्चिद्द्रष्टुमिच्छति पार्थिवम् ।
15-029-022c	अनावृतः सुविहितः स च यातु सुरक्षितः ॥
15-029-023a	सूदाः पौरोगवाश्चैव सर्वं चैव महानसम् ।
15-029-023c	विविधं भक्ष्यभोज्यं च शकटैरुह्यतां मम ॥
15-029-024a	प्रयाणं घुष्यतां चैव श्वोभूत इति मा चिरम् ।
15-029-024c	क्रियन्तां पथि चाप्यद्य वेश्मानि विविधानि च ॥
15-029-025a	एवमाज्ञाप्य राजा स भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
15-029-025c	श्वोभूते निर्ययौ राजा सस्त्रीबालपुरस्कृतः ॥
15-029-026a	स बहिर्दिवसानेवं जनौघं परिपालयन् ।
15-029-026c	न्यवसन्नृपतिः पञ्च ततोऽगच्छद्वनं प्रति ॥

15-030-001 वैशंपायन उवाच

15-030-001a	आज्ञापयामास ततः सेनां भरतसत्तमः ।
15-030-001c	अर्जुनप्रमुखैर्गुप्तां लोकपालोपमैर्नरैः ॥
15-030-002a	योगो योग इति प्रीत्या ततः शब्दो महानभूत् ।
15-030-002c	क्रोशतां सादिनां तत्र युज्यतां युज्यतामिति ॥
15-030-003a	केचिद्यानैर्नरा जग्मुः केचिदश्वैर्मनोजवैः ।

15-030-003c	रथैश्च नगराकारैः प्रदीप्तज्वलनोपमैः ॥
15-030-004a	गजेन्द्रैश्च तथैवान्ये केचिदुष्टैर्नराधिप ।
15-030-004c	पदातिनस्तथैवान्ये नखरप्रासयोधिनः ॥
15-030-005a	पौरजानपदाश्चैव यानैर्बहुविधैस्तथा ।
15-030-005c	अन्वयुः कुरुराजानं धृतराष्ट्रदिदृक्षया ॥
15-030-006a	स चापि राजवचनादाचार्यो गौतमः कृपः ।
15-030-006c	सेनामादाय सेनानी प्रययावाश्रमं प्रति ॥
15-030-007a	ततो द्विजैर्वृतः श्रीमान्कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
15-030-007c	संस्तूयमानो बहुभिः सूतमागधबन्दिभिः ॥
15-030-008a	पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
15-030-008c	रथानीकेन महता निर्ययौ कुरुनन्दनः ॥
15-030-009a	गजैश्चाचलसंकाशैर्भीमकर्मा वृकोदरः ।
15-030-009c	सज्जयन्त्रायुधोपेतैः प्रययौ मारुतात्मजः ॥
15-030-010a	माद्रीपुत्रावपि तथा हयारोहैः सुसंवृतौ ।
15-030-010c	जग्मतुः प्रीतिजननौ संनद्धकवचध्वजौ ॥
15-030-011a	अर्जुनश्च महातेजा रथेनादित्यवर्चसा ।
15-030-011c	वशी श्वेतैर्हयैर्दिव्यैर्युक्तेनान्वगमन्नृपम् ॥
15-030-012a	द्रौपदीप्रमुखाश्चापि स्त्रीसंघाः शिबिकागताः ।
15-030-012c	स्त्र्यध्यक्षयुक्ताः प्रययुर्विसृजन्तोऽमितं वसु ॥
15-030-013a	समृद्धनरनागाश्वं वेणुवीणानिनादितम् ।
15-030-013c	शुशुभे पाण्डवं सैन्यं तत्तदा भरतर्षभ ॥
15-030-014a	नदीतीरेषु रम्येषु सरत्सु च विशां पते ।
15-030-014c	वासान्कृत्वा क्रमेणाथ जग्मुस्ते कुरुपुंगवाः ॥
15-030-015a	युयुत्सुश्च महातेजा धौम्यश्चैव पुरोहितः ।
15-030-015c	युधिष्ठिरस्य वचनात्पुरगुप्तिं प्रचक्रतुः ॥
15-030-016a	ततो युधिष्ठिरो राजा कुरुक्षेत्रमवातरत् ।
15-030-016c	क्रमेणोत्तीर्य यमुनां नदीं परमपावनीम् ॥
15-030-017a	स ददर्शाश्रमं दूराद्राजर्षेस्तस्य धीमतः ।
15-030-017c	शतयूपस्य कौरव्य धृतराष्ट्रस्य चैव ह ॥
15-030-018a	ततः प्रमुदितः सर्वो जनस्तद्वनमञ्जसा ।
15-030-018c	विवेश सुमहानादैरापूर्य भरतर्षभ ॥

15-031-001	वैशंपायन उवाच
15-031-001a	ततस्ते पाण्डवा दूरादवतीर्य पदातयः ।
15-031-001c	अभिजग्मुर्नरपतेराश्रमं विनयानताः ॥
15-031-002a	स च पौरजनः सर्वो ये च राष्ट्रनिवासिनः ।
15-031-002c	स्त्रियश्च कुरुमुख्यानां पद्भिरेवान्वयुस्तदा ॥
15-031-003a	आश्रमं ते ततो जग्मुर्धृतराष्ट्रस्य पाण्डवाः ।
15-031-003c	शून्यं मृगगणाकीर्णं कदलीवनशोभितम् ॥
15-031-004a	ततस्तत्र समाजग्मुस्तापसा विविधव्रताः ।
15-031-004c	पाण्डवानागतान्द्रष्टुं कौतूहलसमन्विताः ॥
15-031-005a	तानपृच्छत्ततो राजा क्वासौ कौरववंशभृत् ।
15-031-005c	पिता ज्येष्ठो गतोऽस्माकमिति बाष्पपरिप्लुतः ॥
15-031-006a	तमूचुस्ते ततो वाक्यं यमुनामवगाहितुम् ।
15-031-006c	पुष्पाणामुदकुम्भस्य चार्थे गत इति प्रभो ॥
15-031-007a	तैराख्यातेन मार्गेण ततस्ते प्रययुस्तदा ।
15-031-007c	ददृशुश्चाविदूरे तान्सर्वानथ पदातयः ॥
15-031-008a	ततस्ते सत्वरा जग्मुः पितुर्दर्शनकाङ्क्षिणः ।
15-031-008c	सहदेवस्तु वेगेन प्राधावद्येन सा पृथा ॥
15-031-009a	सस्वनं प्ररुदन्धीमान्मातुः पादावुपस्पृशन् ।
15-031-009c	सा च बाष्पाविलमुखी प्रददर्श प्रियं सुतम् ॥
15-031-010a	बाहुभ्यां संपरिष्वज्य समुन्नाम्य च पुत्रकम् ।
15-031-010c	गान्धार्याः कथयामास सहदेवमुपस्थितम् ॥
15-031-011a	अनन्तरं च राजानं भीमसेनमथार्जुनम् ।
15-031-011c	नकुलं च पृथा दृष्ट्वा त्वरमाणोपचक्रमे ॥
15-031-012a	सा ह्यग्रेऽगच्छत तयोर्दपत्योर्हतपुत्रयोः ।
15-031-012c	कर्षन्ती तौ ततस्ते तां दृष्ट्वा संन्यपतन्भुवि ॥
15-031-013a	तात्राजा स्वरयोगेन स्पर्शेन च महामनाः ।
15-031-013c	प्रत्यभिज्ञाय मेधावी समाश्वासयत प्रभुः ॥
15-031-014a	ततस्ते बाष्पमुत्सृज्य गान्धारीसहितं नृपम् ।
15-031-014c	उपतस्थुर्महात्मानो मातरं च यथाविधि ॥
15-031-015a	सर्वेषां तोयकलशाञ्जगृह्णुस्ते स्वयं तदा ।
15-031-015c	पाण्डवा लब्धसंज्ञास्ते मात्रा चाश्वासिताः पुनः ॥

15-031-016a	ततो नार्यो नृसिंहानां स च योधजनस्तदा ।
15-031-016c	पौरजानपदाश्चैव ददृशुस्तं नराधिपम् ॥
15-031-017a	निवेदयामास तदा जनं तं नामगोत्रतः ।
15-031-017c	युधिष्ठिरो नरपतिः स चैनान्प्रत्यपूजयत् ॥
15-031-018a	स तैः परिवृतो मेने हर्षबाष्पाविलेक्षणः ।
15-031-018c	राजात्मानं गृहगतं पुरेव गजसाह्वये ॥
15-031-019a	अभिवादितो वधूभिश्च कृष्णाद्याभिः स पार्थिवः ।
15-031-019c	गान्धार्या सहितो धीमान्कुन्त्या च प्रत्यनन्दत ॥
15-031-020a	ततश्चाश्रममागच्छत्सिद्धचारणसेवितम् ।
15-031-020c	दिदृक्षुभिः समाकीर्णं नभस्तारागणैरिव ॥
15-032-001	वैशंपायन उवाच
15-032-001a	स तैः सह नरव्याघ्रैर्भ्रातृभिर्भरतर्षभ ।
15-032-001c	राजा रुचिरपद्माक्षैरासां चक्रे तदाश्रमे ॥
15-032-002a	तापसैश्च महाभागैर्नानादेशसमागतैः ।
15-032-002c	द्रष्टुं कुरुपतेः पुत्रान्पाण्डवान्पृथुवक्षसः ॥
15-032-003a	तेऽब्रुवञ्ज्ञातुमिच्छामः कतमोऽत्र युधिष्ठिरः ।
15-032-003c	भीमार्जुनयमाश्चैव द्रौपदी च यशस्विनी ॥
15-032-004a	तानाचख्यौ तदा सूतः सर्वान्नामाभिनामतः ।
15-032-004c	संजयो द्रौपदीं चैव सर्वाश्चान्याः कुरुस्त्रियः ॥
15-032-005a	य एष जाम्बूनदशुद्धगौरः;तनुर्महासिंह इव प्रवृद्धः ।
15-032-005c	प्रचण्डघोणः पृथुदीर्घनेत्रः;स्ताम्रायतास्यः कुरुराज एषः ॥
15-032-006a	अयं पुनर्मत्तगजेन्द्रगामी; प्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः ।
15-032-006c	पृथ्वायतांसः पृथुदीर्घबाहुः;वृकोदरः पश्यत पश्यतैनम् ॥
15-032-007a	यस्त्वेष पार्श्वेऽस्य महाधनुष्मा;ञ्श्यामो युवा वारणयूथपाभः ।
15-032-007c	सिंहोन्नतांसो गजखेलगामी; पद्मायताक्षोऽर्जुन एष वीरः ॥
15-032-008a	कुन्तीसमीपे पुरुषोत्तमौ तु; यमाविमौ विष्णुमहेन्द्रकल्पौ ।
15-032-008c	मनुष्यलोके सकले समोऽस्ति; ययोर्न रूपे न बले न शीले ॥
15-032-009a	इयं पुनः पद्मदलायताक्षी; मध्यं वयः किञ्चिदिव स्पृशन्ती ।
15-032-009c	नीलोत्पलाभा पुरदेवतेव; कृष्णा स्थिता मूर्तिमतीव लक्ष्मीः ॥
15-032-010a	अस्यास्तु पार्श्वे कनकोत्तमाभा; यैषा प्रभा मूर्तिमतीव गौरी ।
15-032-010c	मध्ये स्थितैषा भगिनी द्विजाग्र्या; चक्रायुधस्याप्रतिमस्य तस्य ॥

- 15-032-011a इयं स्वसा राजचमूपतेस्तु; प्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा ।
 15-032-011c पस्पर्ध कृष्णेन नृपः सदा यो; वृकोदरस्यैष परिग्रहोऽग्र्यः ॥
 15-032-012a इयं च राज्ञो मगधाधिपस्य; सुता जरासंध इति श्रुतस्य ।
 15-032-012c यवीयसो माद्रवतीसुतस्य; भार्या मता चम्पकदामगौरी ॥
 15-032-013a इन्दीवरश्यामतनुः स्थिता तु; यैषापरासन्नमहीतले च ।
 15-032-013c भार्या मता माद्रवतीसुतस्य; ज्येष्ठस्य सेयं कमलायताक्षी ॥
 15-032-014a इयं तु निष्टप्तसुवर्णगौरी; राज्ञो विराटस्य सुता सपुत्रा ।
 15-032-014c भार्याभिमन्योर्निहतो रणे यो; द्रोणादिभिस्तैर्विरथो रथस्थैः ॥
 15-032-015a एतास्तु सीमन्तशिरोरुहा याः; शुक्लोत्तरीया नरराजपत्न्यः ।
 15-032-015c राज्ञोऽस्य वृद्धस्य परंशताख्याः; स्नुषा विवीरा हतपुत्रनाथाः ॥
 15-032-016a एता यथामुख्यमुदाहृता वो; ब्राह्मण्यभावादृजुबुद्धिसत्त्वाः ।
 15-032-016c सर्वा भवद्भिः परिपृच्छयमाना; नरेन्द्रपत्न्यः सुविशुद्धसत्त्वाः ॥
 15-032-017a एवं स राजा कुरुवृद्धवर्यः; समागतस्तैर्नरदेवपुत्रैः ।
 15-032-017c पप्रच्छ सर्वान्कुशलं तदानीं; गतेषु सर्वेष्वथ तापसेषु ॥
 15-032-018a योधेषु चाप्याश्रममण्डलं तं; मुक्त्वा निविष्टेषु विमुच्य पत्रम् ।
 15-032-018c स्त्रीवृद्धबाले च सुसंनिविष्टे; यथार्हतः कुशलं पर्यपृच्छत् ॥

15-033-001 धृतराष्ट्र उवाच

- 15-033-001a युधिष्ठिर महाबाहो कच्चित्तात कुशल्यसि ।
 15-033-001c सहितो भ्रातृभिः सर्वैः पौरजानपदैस्तथा ॥
 15-033-002a ये च त्वामुपजीवन्ति कच्चित्तेऽपि निरामयाः ।
 15-033-002c सचिवा भृत्यवर्गाश्च गुरवश्चैव ते विभो ॥
 15-033-003a कच्चिद्वर्तसि पौराणीं वृत्तिं राजर्षिसेविताम् ।
 15-033-003c कच्चिद्वायाननुच्छिद्य कोशस्तेऽभिप्रपूर्यते ॥
 15-033-004a अरिमध्यस्थमित्रेषु वर्तसे चानुरूपतः ।
 15-033-004c ब्राह्मणानग्रहारैर्वा यथावदनुपश्यसि ॥
 15-033-005a कच्चित्ते परितुष्यन्ति शीलेन भरतर्षभ ।
 15-033-005c शत्रवो गुरवः पौरा भृत्या वा स्वजनोऽपि वा ॥
 15-033-006a कच्चिद्यजसि राजेन्द्र श्रद्धावान्पितृदेवताः ।
 15-033-006c अतिथींश्चान्नपानेन कच्चिदर्चसि भारत ॥
 15-033-007a कच्चिच्च विषये विप्राः स्वकर्मनिरतास्तव ।
 15-033-007c क्षत्रिया वैश्यवर्गा वा शूद्रा वापि कुटुम्बिनः ॥

- 15-033-008a कच्चित्स्त्रीबालवृद्धं ते न शोचति न याचते ।
 15-033-008c जामयः पूजिताः कच्चित्तव गेहे नरर्षभ ॥
 15-033-009a कच्चिद्राजर्षिवंशोऽयं त्वामासाद्य महीपतिम् ।
 15-033-009c यथोचितं महाराज यशसा नावसीदति ॥
- 15-033-010 वैशंपायन उवाच**
- 15-033-010a इत्येवंवादिनं तं स न्यायवित्प्रत्यभाषत ।
 15-033-010c कुशलप्रश्नसंयुक्तं कुशलो वाक्यकर्मणि ॥
 15-033-011a कच्चित्ते वर्धते राजंस्तपो मन्दश्रमस्य ते ।
 15-033-011c अपि मे जननी चेयं शुश्रूषुर्विगतक्लमा ॥
 15-033-011e अप्यस्याः सफलो राजन्वनवासो भविष्यति ॥
 15-033-012a इयं च माता ज्येष्ठा मे शीतवाताध्वकर्षिता ।
 15-033-012c घोरेण तपसा युक्ता देवी कच्चिन्न शोचति ॥
 15-033-013a हतान्पुत्रान्महावीर्यान्क्षत्रधर्मपरायणान् ।
 15-033-013c नापध्यायति वा कच्चिदस्मान्पापकृतः सदा ॥
 15-033-014a क्व चासौ विदुरो राजन्नैनं पश्यामहे वयम् ।
 15-033-014c संजयः कुशली चायं कच्चिन्नु तपसि स्थितः ॥
 15-033-015a इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं धृतराष्ट्रो जनाधिपम् ।
 15-033-015c कुशली विदुरः पुत्र तपो घोरं समास्थितः ॥
 15-033-016a वायुभक्षो निराहारः कृशो धमनिसंततः ।
 15-033-016c कदाचिद्दृश्यते विप्रैः शून्येऽस्मिन्कानने क्वचित् ॥
 15-033-017a इत्येवं वदतस्तस्य जटी वीटामुखः कृशः ।
 15-033-017c दिग्वासा मलदिग्धाङ्गो वनरेणुसमुक्षितः ॥
 15-033-018a दूरादालक्षितः क्षत्ता तत्राख्यातो महीपतेः ।
 15-033-018c निवर्तमानः सहसा जनं दृष्ट्वाश्रमं प्रति ॥
 15-033-019a तमन्वधावन्नृपतिरेक एव युधिष्ठिरः ।
 15-033-019c प्रविशन्तं वनं घोरं लक्ष्यालक्ष्यं क्वचित्क्वचित् ॥
 15-033-020a भो भो विदुर राजाहं दयितस्ते युधिष्ठिरः ।
 15-033-020c इति ब्रुवन्नरपतिस्तं यत्नादभ्यधावत ॥
 15-033-021a ततो विविक्त एकान्ते तस्थौ बुद्धिमतां वरः ।
 15-033-021c विदुरो वृक्षमाश्रित्य कंचित्तत्र वनान्तरे ॥
 15-033-022a तं राजा क्षीणभूयिष्ठमाकृतीमात्रसूचितम् ।

- 15-033-022c अभिजज्ञे महाबुद्धिं महाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ॥
- 15-033-023a युधिष्ठिरोऽहमस्मीति वाक्यमुक्त्वाग्रतः स्थितः ।
- 15-033-023c विदुरस्याश्रवे राजा स च प्रत्याह संज्ञया ॥
- 15-033-024a ततः सोऽनिमिषो भूत्वा राजानं समुदैक्षत ।
- 15-033-024c संयोज्य विदुरस्तस्मिन्दृष्टिं दृष्ट्या समाहितः ॥
- 15-033-025a विवेश विदुरो धीमान्गात्रैर्गात्राणि चैव ह ।
- 15-033-025c प्राणान्प्राणेषु च दधदिन्द्रियाणीन्द्रियेषु च ॥
- 15-033-026a स योगबलमास्थाय विवेश नृपतेस्तनुम् ।
- 15-033-026c विदुरो धर्मराजस्य तेजसा प्रज्वलन्निव ॥
- 15-033-027a विदुरस्य शरीरं तत्तथैव स्तब्धलोचनम् ।
- 15-033-027c वृक्षाश्रितं तदा राजा ददर्श गतचेतनम् ॥
- 15-033-028a बलवन्तं तथात्मानं मेने बहुगुणं तदा ।
- 15-033-028c धर्मराजो महातेजास्तच्च सस्मार पाण्डवः ॥
- 15-033-029a पौराणमात्मनः सर्वं विद्यावान्स विशां पते ।
- 15-033-029c योगधर्मं महातेजा व्यासेन कथितं यथा ॥
- 15-033-030a धर्मराजस्तु तत्रैनं संचस्कारयिषुस्तदा ।
- 15-033-030c दग्धुकामोऽभवद्विद्वानथ वै वागभाषत ॥
- 15-033-031a भो भो राजन्न दग्धव्यमेतद्विदुरसंज्ञकम् ।
- 15-033-031c कलेवरमिहैतत्ते धर्म एष सनातनः ॥
- 15-033-032a लोकाः संतानका नाम भविष्यन्त्यस्य पार्थिव ।
- 15-033-032c यतिधर्ममवाप्तोऽसौ नैव शोच्यः परंतप ॥
- 15-033-033a इत्युक्तो धर्मराजः स विनिवृत्य ततः पुनः ।
- 15-033-033c राज्ञो वैचित्रवीर्यस्य तत्सर्वं प्रत्यवेदयत् ॥
- 15-033-034a ततः स राजा द्युतिमान्स च सर्वो जनस्तदा ।
- 15-033-034c भीमसेनादयश्चैव परं विस्मयमागताः ॥
- 15-033-035a तच्छ्रुत्वा प्रीतिमात्राजा भूत्वा धर्मजमब्रवीत् ।
- 15-033-035c आपो मूलं फलं चैव ममेदं प्रतिगृह्यताम् ॥
- 15-033-036a यदन्नो हि नरो राजंस्तदन्नोऽस्यातिथिः स्मृतः ।
- 15-033-036c इत्युक्तः स तथेत्येव प्राह धर्मात्मजो नृपम् ॥
- 15-033-036e फलं मूलं च बुभुजे राज्ञा दत्तं सहानुजः ॥
- 15-033-037a ततस्ते वृक्षमूलेषु कृतवासपरिग्रहाः ।

- 15-033-037c तां रात्रिं न्यवसन्सर्वे फलमूलजलाशनाः ॥
- 15-034-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-034-001a एवं सा रजनी तेषामाश्रमे पुण्यकर्मणाम् ।
- 15-034-001c शिवा नक्षत्रसंपन्ना सा व्यतीयाय भारत ॥
- 15-034-002a तत्र तत्र कथाश्चासंस्तेषां धर्मार्थलक्षणाः ।
- 15-034-002c विचित्रपदसंचारा नानाश्रुतिभिरन्विताः ॥
- 15-034-003a पाण्डवास्त्वभितो मातुर्धरण्यां सुषुपुस्तदा ।
- 15-034-003c उत्सृज्य सुमहार्हाणि शयनानि नराधिप ॥
- 15-034-004a यदाहारोऽभवद्राजा धृतराष्ट्रो महामनाः ।
- 15-034-004c तदाहारा नृवीरास्ते न्यवसंस्तां निशां तदा ॥
- 15-034-005a व्यतीतायां तु शर्वर्यां कृतपूर्वाह्निकक्रियः ।
- 15-034-005c भ्रातृभिः सह कौन्तेयो ददर्शाश्रममण्डलम् ॥
- 15-034-006a सान्तःपुरपरीवारः सभृत्यः सपुरोहितः ।
- 15-034-006c यथासुखं यथोद्देशं धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ॥
- 15-034-007a ददर्श तत्र वेदीश्च संप्रज्वलितपावकाः ।
- 15-034-007c कृताभिषेकैर्मुनिभिर्हुताग्निभिरुपस्थिताः ॥
- 15-034-008a वानेयपुष्पनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि ।
- 15-034-008c ब्राह्मेण वपुषा युक्ता युक्ता मुनिगणैश्च ताः ॥
- 15-034-009a मृगयूथैरनुद्विग्नैस्तत्र तत्र समाश्रितैः ।
- 15-034-009c अशङ्कितैः पक्षिगणैः प्रगीतैरिव च प्रभो ॥
- 15-034-010a केकाभिर्नीलकण्ठानां दात्यूहानां च कूजितैः ।
- 15-034-010c कोकिलानां च कुहरैः शुभैः श्रुतिमनोहरैः ॥
- 15-034-011a प्राधीतद्विजघोषैश्च क्वचित्क्वचिदलंकृतम् ।
- 15-034-011c फलमूलसमुद्राहैर्महद्भिश्चोपशोभितम् ॥
- 15-034-012a ततः स राजा प्रददौ तापसार्थमुपाहतान् ।
- 15-034-012c कलशान्काञ्चनान्नाजंस्तथैवौदुम्बरानपि ॥
- 15-034-013a अजिनानि प्रवेणीश्च सुक्स्त्रुवं च महीपतिः ।
- 15-034-013c कमण्डलूंस्तथा स्थालीः पिठराणि च भारत ॥
- 15-034-014a भाजनानि च लौहानि पात्रीश्च विविधा नृप ।
- 15-034-014c यद्यदिच्छति यावच्च यदन्यदपि काङ्क्षितम् ॥
- 15-034-015a एवं स राजा धर्मात्मा परीत्याश्रममण्डलम् ।

- 15-034-015c वसु विश्राण्य तत्सर्वं पुनरायान्महीपतिः ॥
- 15-034-016a कृताह्निकं च राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
- 15-034-016c ददर्शासीनमव्यग्रं गान्धारीसहितं तदा ॥
- 15-034-017a मातरं चाविदूरस्थां शिष्यवत्प्रणतां स्थिताम् ।
- 15-034-017c कुन्तीं ददर्श धर्मात्मा सततं धर्मचारिणीम् ॥
- 15-034-018a स तमभ्यर्च्य राजानं नाम संश्राव्य चात्मनः ।
- 15-034-018c निषीदेत्यभ्यनुज्ञातो बृश्यामुपविवेश ह ॥
- 15-034-019a भीमसेनादयश्चैव पाण्डवाः कौरवर्षभम् ।
- 15-034-019c अभिवाद्योपसंगृह्य निषेदुः पार्थिवाज्ञया ॥
- 15-034-020a स तैः परिवृतो राजा शुशुभेऽतीव कौरवः ।
- 15-034-020c बिभ्रद्ब्राह्मीं श्रियं दीप्तां देवैरिव बृहस्पतिः ॥
- 15-034-021a तथा तेषूपविष्टेषु समाजग्मुर्महर्षयः ।
- 15-034-021c शतयूपप्रभृतयः कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥
- 15-034-022a व्यासश्च भगवान्विप्रो देवर्षिगणपूजितः ।
- 15-034-022c वृतः शिष्यैर्महातेजा दर्शयामास तं नृपम् ॥
- 15-034-023a ततः स राजा कौरव्यः कुन्तीपुत्रश्च वीर्यवान् ।
- 15-034-023c भीमसेनादयश्चैव समुत्थायाभ्यपूजयन् ॥
- 15-034-024a समागतस्ततो व्यासः शतयूपादिभिर्वृतः ।
- 15-034-024c धृतराष्ट्रं महीपालमास्यतामित्यभाषत ॥
- 15-034-025a नवं तु विष्टरं कौश्यं कृष्णाजिनकुशोत्तरम् ।
- 15-034-025c प्रतिपेदे तदा व्यासस्तदर्थमुपकल्पितम् ॥
- 15-034-026a ते च सर्वे द्विजश्रेष्ठा विष्टरेषु समन्ततः ।
- 15-034-026c द्वैपायनाभ्यनुज्ञाता निषेदुर्विपुलौजसः ॥
- 15-035-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-035-001a तथा समुपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
- 15-035-001c व्यासः सत्यवतीपुत्रः प्रोवाचामन्त्र्य पार्थिवम् ॥
- 15-035-002a धृतराष्ट्र महाबाहो कच्चित्ते वर्धते तपः ।
- 15-035-002c कच्चिन्मनस्ते प्रीणाति वनवासे नराधिप ॥
- 15-035-003a कच्चिद्भृदि न ते शोको राजन्पुत्रविनाशजः ।
- 15-035-003c कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवानघ ॥
- 15-035-004a कच्चिद्बुद्धिं दृढां कृत्वा चरस्यारण्यकं विधिम् ।

15-035-004c	कच्चिद्वधूश्च गान्धारी न शोकेनाभिभूयते ॥
15-035-005a	महाप्रज्ञा बुद्धिमती देवी धर्मार्थदर्शिनी ।
15-035-005c	आगमापायतत्त्वज्ञा कच्चिदेषा न शोचति ॥
15-035-006a	कच्चित्कुन्ती च राजंस्त्वां शुश्रूषुरनहंकृता ।
15-035-006c	या परित्यज्य राज्यं स्वं गुरुशुश्रूषणे रता ॥
15-035-007a	कच्चिद्धर्मसुतो राजा त्वया प्रीत्याभिनन्दितः ।
15-035-007c	भीमार्जुनयमाश्चैव कच्चिदेतेऽपि सान्त्विताः ॥
15-035-008a	कच्चिन्नन्दसि दृष्ट्वैतान्कच्चित्ते निर्मलं मनः ।
15-035-008c	कच्चिद्विशुद्धभावोऽसि जातज्ञानो नराधिप ॥
15-035-009a	एतद्धि त्रितयं श्रेष्ठं सर्वभूतेषु भारत ।
15-035-009c	निर्वैरता महाराज सत्यमद्रोह एव च ॥
15-035-010a	कच्चित्ते नानुतापोऽस्ति वनवासेन भारत ।
15-035-010c	स्वदते वन्यमन्नं वा मुनिवासांसि वा विभो ॥
15-035-011a	विदितं चापि मे राजन्विदुरस्य महात्मनः ।
15-035-011c	गमनं विधिना येन धर्मस्य सुमहात्मनः ॥
15-035-012a	माण्डव्यशापाद्धि स वै धर्मो विदुरतां गतः ।
15-035-012c	महाबुद्धिर्महायोगी महात्मा सुमहामनाः ॥
15-035-013a	बृहस्पतिर्वा देवेषु शुक्रो वाप्यसुरेषु यः ।
15-035-013c	न तथा बुद्धिसंपन्नो यथा स पुरुषर्षभः ॥
15-035-014a	तपोबलव्ययं कृत्वा सुमहच्चिरसंभृतम् ।
15-035-014c	माण्डव्येनर्षिणा धर्मो ह्यभिभूतः सनातनः ॥
15-035-015a	नियोगाद्ब्रह्मणः पूर्वं मया स्वेन बलेन च ।
15-035-015c	वैचित्रवीर्यके क्षेत्रे जातः स सुमहामतिः ॥
15-035-016a	भ्राता तव महाराज देवदेवः सनातनः ।
15-035-016c	धारणाच्छ्रेयसो ध्यानाद्यं धर्मं कवयो विदुः ॥
15-035-017a	सत्येन संवर्धयति दमेन नियमेन च ।
15-035-017c	अहिंसया च दानेन तपसा च सनातनः ॥
15-035-018a	येन योगबलाज्जातः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
15-035-018c	धर्म इत्येष नृपते प्राज्ञेनामितबुद्धिना ॥
15-035-019a	यथा ह्यग्निर्यथा वायुर्यथापः पृथिवी यथा ।
15-035-019c	यथाकाशं तथा धर्म इह चामुत्र च स्थितः ॥

- 15-035-020a सर्वगश्चैव कौरव्य सर्वं व्याप्य चराचरम् ।
 15-035-020c दृश्यते देवदेवः स सिद्धैर्निर्दग्धकिल्बिषैः ॥
 15-035-021a यो हि धर्मः स विदुरो विदुरो यः स पाण्डवः ।
 15-035-021c स एष राजन्वश्यस्ते पाण्डवः प्रेष्यवत्स्थितः ॥
 15-035-022a प्रविष्टः स स्वमात्मानं भ्राता ते बुद्धिसत्तमः ।
 15-035-022c दिष्ट्या महात्मा कौन्तेयं महायोगबलान्वितः ॥
 15-035-023a त्वां चापि श्रेयसा योक्ष्ये नचिराद्भरतर्षभ ।
 15-035-023c संशयच्छेदनार्थं हि प्राप्तं मां विद्धि पुत्रक ॥
 15-035-024a न कृतं यत्पुरा कैश्चित्कर्म लोके महर्षिभिः ।
 15-035-024c आश्चर्यभूतं तपसः फलं संदर्शयामि वः ॥
 15-035-025a किमिच्छसि महीपाल मत्तः प्राप्तुममानुषम् ।
 15-035-025c द्रष्टुं स्पृष्टुमथ श्रोतुं वद कर्तास्मि तत्तथा ॥

15-036-001 जनमेजय उवाच

- 15-036-001a वनवासं गते विप्र धृतराष्ट्रे महीपतौ ।
 15-036-001c सभार्ये नृपशार्दूले वध्वा कुन्त्या समन्विते ॥
 15-036-002a विदुरे चापि संसिद्धे धर्मराजं व्यपाश्रिते ।
 15-036-002c वसत्सु पाण्डुपुत्रेषु सर्वेष्वश्रममण्डले ॥
 15-036-003a यत्तदाश्चर्यमिति वै करिष्यामीत्युवाच ह ।
 15-036-003c व्यासः परमतेजस्वी महर्षिस्तद्वदस्व मे ॥
 15-036-004a वनवासे च कौरव्यः कियन्तं कालमच्युतः ।
 15-036-004c युधिष्ठिरो नरपतिर्न्यवसत्सजनो द्विज ॥
 15-036-005a किमाहाराश्च ते तत्र ससैन्या न्यवसन्प्रभो ।
 15-036-005c सान्तःपुरा महात्मान इति तद्ब्रूहि मेऽनघ ॥

15-036-006 वैशंपायन उवाच

- 15-036-006a तेऽनुज्ञातास्तदा राजन्कुरुराजेन पाण्डवाः ।
 15-036-006c विविधान्यन्नपानानि विश्राम्यानुभवन्ति ते ॥
 15-036-007a मासमेकं विजहुस्ते ससैन्यान्तःपुरा वने ।
 15-036-007c अथ तत्रागमद्व्यासो यथोक्तं ते मयानघ ॥
 15-036-008a तथा तु तेषां सर्वेषां कथाभिर्नृपसंनिधौ ।
 15-036-008c व्यासमन्वासतां राजन्नाजगमुर्मुनयोऽपरे ॥

15-036-009a	नारदः पर्वतश्चैव देवलश्च महातपाः ।
15-036-009c	विश्वावसुस्तुम्बुरुश्च चित्रसेनश्च भारत ॥
15-036-010a	तेषामपि यथान्यायं पूजां चक्रे महामनाः ।
15-036-010c	धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥
15-036-011a	निषेदुस्ते ततः सर्वे पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् ।
15-036-011c	आसनेष्वथ पुण्येषु बर्हिष्केषु वरेषु च ॥
15-036-012a	तेषु तत्रोपविष्टेषु स तु राजा महामतिः ।
15-036-012c	पाण्डुपुत्रैः परिवृतो निषसाद कुरूद्वहः ॥
15-036-013a	गान्धारी चैव कुन्ती च द्रौपदी सात्वती तथा ।
15-036-013c	स्त्रियश्चान्यास्तथान्याभिः सहोपविविशुस्ततः ॥
15-036-014a	तेषां तत्र कथा दिव्या धर्मिष्ठाश्चाभवन्नृप ।
15-036-014c	ऋषीणां च पुराणानां देवासुरविमिश्रिताः ॥
15-036-015a	ततः कथान्ते व्यासस्तं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
15-036-015c	प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः पुनरेव स तद्वचः ॥
15-036-015e	प्रीयमाणो महातेजाः सर्ववेदविदां वरः ॥
15-036-016a	विदितं मम राजेन्द्र यत्ते हृदि विवक्षितम् ।
15-036-016c	दह्यमानस्य शोकेन तव पुत्रकृतेन वै ॥
15-036-017a	गान्धार्याश्चैव यदुःखं हृदि तिष्ठति पार्थिव ।
15-036-017c	कुन्त्याश्च यन्महाराज द्रौपद्याश्च हृदि स्थितम् ॥
15-036-018a	यच्च धारयते तीव्रं दुःखं पुत्रविनाशजम् ।
15-036-018c	सुभद्रा कृष्णभगिनी तच्चापि विदितं मम ॥
15-036-019a	श्रुत्वा समागममिमं सर्वेषां वस्ततो नृप ।
15-036-019c	संशयच्छेदनायाहं प्राप्तः कौरवनन्दन ॥
15-036-020a	इमे च देवगन्धर्वाः सर्वे चैव महर्षयः ।
15-036-020c	पश्यन्तु तपसो वीर्यमद्य मे चिरसंभृतम् ॥
15-036-021a	तदुच्यतां महाबाहो कं कामं प्रदिशामि ते ।
15-036-021c	प्रवणोऽस्मि वरं दातुं पश्य मे तपसो बलम् ॥
15-036-022a	एवमुक्तः स राजेन्द्रो व्यासेनामितबुद्धिना ।
15-036-022c	मुहूर्तमिव संचिन्त्य वचनायोपचक्रमे ॥
15-036-023a	धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं च मे ।
15-036-023c	यन्मे समागमोऽद्येह भवद्भिः सह साधुभिः ॥

- 15-036-024a अद्य चाप्यवगच्छामि गतिमिष्टामिहात्मनः ।
 15-036-024c भवद्भिर्ब्रह्मकल्पैर्यत्समेतोऽहं तपोधनाः ॥
 15-036-025a दर्शनादेव भवतां पूतोऽहं नात्र संशयः ।
 15-036-025c विद्यते न भयं चापि परलोकान्ममानघाः ॥
 15-036-026a किं तु तस्य सुदुर्बुद्धेर्मन्दस्यापनयैर्भृशम् ।
 15-036-026c दूयते मे मनो नित्यं स्मरतः पुत्रगृद्धिनः ॥
 15-036-027a अपापाः पाण्डवा येन निकृताः पापबुद्धिना ।
 15-036-027c घातिता पृथिवी चेयं सहसा सनरद्विषा ॥
 15-036-028a राजानश्च महात्मानो नानाजनपदेश्वराः ।
 15-036-028c आगम्य मम पुत्रार्थे सर्वे मृत्युवशं गताः ॥
 15-036-029a ये ते पुत्रांश्च दाराश्च प्राणांश्च मनसः प्रियान् ।
 15-036-029c परित्यज्य गताः शूराः प्रेतराजनिवेशनम् ॥
 15-036-030a का नु तेषां गतिर्ब्रह्मन्मित्रार्थे ये हता मृधे ।
 15-036-030c तथैव पुत्रपौत्राणां मम ये निहता युधि ॥
 15-036-031a दूयते मे मनोऽभीक्षणं घातयित्वा महाबलम् ।
 15-036-031c भीष्मं शांतनवं वृद्धं द्रोणं च द्विजसत्तमम् ॥
 15-036-032a मम पुत्रेण मूढेन पापेन सुहृदद्विषा ।
 15-036-032c क्षयं नीतं कुलं दीप्तं पृथिवीराज्यमिच्छता ॥
 15-036-033a एतत्सर्वमनुस्मृत्य दह्यमानो दिवानिशम् ।
 15-036-033c न शान्तिमधिगच्छामि दुःखशोकसमाहतः ॥
 15-036-033e इति मे चिन्तयानस्य पितः शर्म न विद्यते ॥

15-037-001 वैशंपायन उवाच

- 15-037-001a तच्छ्रुत्वा विविधं तस्य राजर्षेः परिदेवितम् ।
 15-037-001c पुनर्नवीकृतः शोको गान्धार्या जनमेजय ॥
 15-037-002a कुन्त्या द्रुपदपुत्र्याश्च सुभद्रायास्तथैव च ।
 15-037-002c तासां च वरनारीणां वधूनां कौरवस्य ह ॥
 15-037-003a पुत्रशोकसमाविष्टा गान्धारी त्विदमब्रवीत् ।
 15-037-003c श्वशुरं बद्धनयना देवी प्राञ्जलिरुत्थिता ॥
 15-037-004a षोडशेमानि वर्षाणि गतानि मुनिपुंगव ।
 15-037-004c अस्य राज्ञो हतान्पुत्राञ्शोचतो न शमो विभो ॥
 15-037-005a पुत्रशोकसमाविष्टो निःश्वसन्ह्येष भूमिपः ।

15-037-005c	न शेते वसतीः सर्वा धृतराष्ट्रो महामुने ॥
15-037-006a	लोकानन्यान्समर्थोऽसि स्रष्टुं सर्वास्तपोबलात् ।
15-037-006c	किमु लोकान्तरगतात्राज्ञो दर्शयितुं सुतान् ॥
15-037-007a	इयं च द्रौपदी कृष्णा हतज्ञातिसुता भृशम् ।
15-037-007c	शोचत्यतीव साध्वी ते स्नुषाणां दयिता स्नुषा ॥
15-037-008a	तथा कृष्णस्य भगिनी सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
15-037-008c	सौभद्रवधसंतप्ता भृशं शोचति भामिनी ॥
15-037-009a	इयं च भूरिश्रवसो भार्या परमदुःखिता ।
15-037-009c	भर्तृव्यसनशोकार्ता न शेते वसतीः प्रभो ॥
15-037-010a	यस्यास्तु श्वशुरो धीमान्बाह्लीकः स कुरूद्वहः ।
15-037-010c	निहतः सोमदत्तश्च पित्रा सह महारणे ॥
15-037-011a	श्रीमच्छास्य महाबुद्धेः संग्रामेष्वपलायिनः ।
15-037-011c	पुत्रस्य ते पुत्रशतं निहतं यद्रणाजिरे ॥
15-037-012a	तस्य भार्याशतमिदं पुत्रशोकसमाहतम् ।
15-037-012c	पुनः पुनर्वर्धयानं शोकं राज्ञो ममैव च ॥
15-037-012e	तेनारम्भेण महता मामुपास्ते महामुने ॥
15-037-013a	ये च शूरा महात्मानः श्वशुरा मे महारथाः ।
15-037-013c	सोमदत्तप्रभृतयः का नु तेषां गतिः प्रभो ॥
15-037-014a	तव प्रसादाद्भगवन्विशोकोऽयं महीपतिः ।
15-037-014c	कुर्यात्कालमहं चैव कुन्ती चेयं वधूस्तव ॥
15-037-015a	इत्युक्तवत्यां गान्धार्या कुन्ती व्रतकृशानना ।
15-037-015c	प्रच्छन्नजातं पुत्रं तं सस्मारादित्यसंभवम् ॥
15-037-016a	तामृषिर्वरदो व्यासो दूरश्रवणदर्शनः ।
15-037-016c	अपश्यद्दुःखितां देवीं मातरं सव्यसाचिनः ॥
15-037-017a	तामुवाच ततो व्यासो यत्ते कार्यं विवक्षितम् ।
15-037-017c	तद्ब्रूहि त्वं महाप्राज्ञे यत्ते मनसि वर्तते ॥
15-037-018a	ततः कुन्ती श्वशुरयोः प्रणम्य शिरसा तदा ।
15-037-018c	उवाच वाक्यं सव्रीडं विवृण्वाना पुरातनम् ॥

15-038-001 कुन्त्युवाच

15-038-001a	भगवञ्श्वशुरो मेऽसि दैवतस्यापि दैवतम् ।
15-038-001c	स मे देवातिदेवस्त्वं शृणु सत्यां गिरं मम ॥

15-038-002a	तपस्वी कोपनो विप्रो दुर्वासा नाम मे पितुः ।
15-038-002c	भिक्षामुपागतो भोक्तुं तमहं पर्यतोषयम् ॥
15-038-003a	शौचेन त्वागसस्त्यागैः शुद्धेन मनसा तथा ।
15-038-003c	कोपस्थानेष्वपि महत्स्वकुप्यं न कदाचन ॥
15-038-004a	स मे वरमदात्प्रीतः कृतमित्यहमब्रुवम् ।
15-038-004c	अवश्यं ते ग्रहीतव्यमिति मां सोऽब्रवीद्वचः ॥
15-038-005a	ततः शापभयाद्विप्रमवोचं पुनरेव तम् ।
15-038-005c	एवमस्त्विति च प्राह पुनरेव स मां द्विजः ॥
15-038-006a	धर्मस्य जननी भद्रे भवित्री त्वं वरानने ।
15-038-006c	वशे स्थास्यन्ति ते देवा यांस्त्वमावाहयिष्यसि ॥
15-038-007a	इत्युक्त्वान्तर्हितो विप्रस्ततोऽहं विस्मिताभवम् ।
15-038-007c	न च सर्वास्ववस्थासु स्मृतिर्मे विप्रणश्यति ॥
15-038-008a	अथ हर्म्यतलस्थाहं रविमुद्यन्तमीक्षती ।
15-038-008c	संस्मृत्य तदृषेर्वाक्यं स्पृहयन्ती दिवाकरम् ॥
15-038-008e	स्थिताहं बालभावेन तत्र दोषमबुध्यती ॥
15-038-009a	अथ देवः सहस्रांशुर्मत्समीपगतोऽभवत् ।
15-038-009c	द्विधा कृत्वात्मनो देहं भूमौ च गगनेऽपि च ॥
15-038-009e	तताप लोकानेकेन द्वितीयेनागमच्च माम् ॥
15-038-010a	स मामुवाच वेपन्तीं वरं मत्तो वृणीष्व ह ।
15-038-010c	गम्यतामिति तं चाहं प्रणम्य शिरसावदम् ॥
15-038-011a	स मामुवाच तिग्मांशुर्वृथाह्वानं न ते क्षमम् ।
15-038-011c	धक्ष्यामि त्वां च विप्रं च येन दत्तो वरस्तव ॥
15-038-012a	तमहं रक्षती विप्रं शापादनपराधिनम् ।
15-038-012c	पुत्रो मे त्वत्समो देव भवेदिति ततोऽब्रुवम् ॥
15-038-013a	ततो मां तेजसाविश्य मोहयित्वा च भानुमान् ।
15-038-013c	उवाच भविता पुत्रस्तवेत्यभ्यगमद्विवम् ॥
15-038-014a	ततोऽहमन्तर्भवने पितुर्वृत्तान्तरक्षिणी ।
15-038-014c	गूढोत्पन्नं सुतं बालं जले कर्णमवासृजम् ॥
15-038-015a	नूनं तस्यैव देवस्य प्रसादात्पुनरेव तु ।
15-038-015c	कन्याहमभवं विप्र यथा प्राह स मामृषिः ॥
15-038-016a	स मया मूढया पुत्रो ज्ञायमानोऽप्युपेक्षितः ।

15-038-016c	तन्मां दहति विप्रर्षे यथा सुविदितं तव ॥
15-038-017a	यदि पापमपापं वा तदेतद्विवृतं मया ।
15-038-017c	तन्मे भयं त्वं भगवन्व्यपनेतुमिहार्हसि ॥
15-038-018a	यच्चास्य राज्ञो विदितं हृदिस्थं भवतोऽनघ ।
15-038-018c	तं चायं लभतां काममद्यैव मुनिसत्तम ॥
15-038-019a	इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं व्यासो वेदविदां वरः ।
15-038-019c	साधु सर्वमिदं तथ्यमेवमेव यथात्थ माम् ॥
15-038-020a	अपराधश्च ते नास्ति कन्याभावं गता ह्यसि ।
15-038-020c	देवाश्चैश्वर्यवन्तो वै शरीराण्याविशन्ति वै ॥
15-038-021a	सन्ति देवनिकायाश्च संकल्पाज्जनयन्ति ये ।
15-038-021c	वाचा दृष्ट्या तथा स्पर्शात्संघर्षेणेति पञ्चधा ॥
15-038-022a	मनुष्यधर्मो दैवेन धर्मेण न हि युज्यते ।
15-038-022c	इति कुन्ति व्यजानीहि व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
15-038-023a	सर्वं बलवतां पथ्यं सर्वं बलवतां शुचि ।
15-038-023c	सर्वं बलवतां धर्मः सर्वं बलवतां स्वकम् ॥

15-039-001 व्यास उवाच

15-039-001a	भद्रे द्रक्ष्यसि गान्धारि पुत्रान्भ्रातृन्सखींस्तथा ।
15-039-001c	वधूश्च पतिभिः सार्धं निशि सुप्तोत्थिता इव ॥
15-039-002a	कर्णं द्रक्ष्यति कुन्ती च सौभद्रं चापि यादवी ।
15-039-002c	द्रौपदी पञ्च पुत्रांश्च पितृन्भ्रातृन्स्तथैव च ॥
15-039-003a	पूर्वमेवैष हृदये व्यवसायोऽभवन्मम ।
15-039-003c	यथास्मि चोदितो राज्ञा भवत्या पृथयैव च ॥
15-039-004a	न ते शोच्या महात्मानः सर्व एव नरर्षभाः ।
15-039-004c	क्षत्रधर्मपराः सन्तस्तथा हि निधनं गताः ॥
15-039-005a	भवितव्यमवश्यं तत्सुरकार्यमनिन्दिते ।
15-039-005c	अवतेरुस्ततः सर्वे देवभागैर्महीतलम् ॥
15-039-006a	गन्धर्वाप्सरसश्चैव पिशाचा गुह्यराक्षसाः ।
15-039-006c	तथा पुण्यजनाश्चैव सिद्धा देवर्षयोऽपि च ॥
15-039-007a	देवाश्च दानवाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
15-039-007c	त एते निधनं प्राप्ताः कुरुक्षेत्रे रणाजिरे ॥
15-039-008a	गन्धर्वराजो यो धीमान्धृतराष्ट्र इति श्रुतः ।

- 15-039-008c स एव मानुषे लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ॥
- 15-039-009a पाण्डुं मरुद्गणं विद्धि विशिष्टतममच्युतम् ।
- 15-039-009c धर्मस्यांशोऽभवत्क्षत्ता राजा चायं युधिष्ठिरः ॥
- 15-039-010a कलिं दुर्योधनं विद्धि शकुनिं द्वापरं तथा ।
- 15-039-010c दुःशासनादीन्विद्धि त्वं राक्षसाञ्शुभदर्शने ॥
- 15-039-011a मरुद्गणाद्धीमसेनं बलवन्तमरिदमम् ।
- 15-039-011c विद्धि च त्वं नरमृषिमिमं पार्थ धनंजयम् ॥
- 15-039-011e नारायणं हृषीकेशमश्विनौ यमजावुभौ ॥
- 15-039-012a द्विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं तपतां वरम् ।
- 15-039-012c लोकांश्च तापयानं वै विद्धि कर्णं च शोभने ॥
- 15-039-012e यश्च वैरार्थमुद्भूतः संघर्षजननस्तथा ॥
- 15-039-013a यश्च पाण्डवदायादो हतः षड्भिर्महारथैः ।
- 15-039-013c स सोम इह सौभद्रो योगादेवाभवद्द्विधा ॥
- 15-039-014a द्रौपद्या सह संभूतं धृष्टद्युम्नं च पावकात् ।
- 15-039-014c अग्नेर्भागं शुभं विद्धि राक्षसं तु शिखण्डिनम् ॥
- 15-039-015a द्रोणं बृहस्पतेर्भागं विद्धि द्रौणिं च रुद्रजम् ।
- 15-039-015c भीष्मं च विद्धि गाङ्गेयं वसुं मानुषतां गतम् ॥
- 15-039-016a एवमेते महाप्राज्ञे देवा मानुष्यमेत्य हि ।
- 15-039-016c ततः पुनर्गताः स्वर्गं कृते कर्मणि शोभने ॥
- 15-039-017a यच्च वो हृदि सर्वेषां दुःखमेनच्चिरं स्थितम् ।
- 15-039-017c तदद्य व्यपनेष्यामि परलोककृताद्भयात् ॥
- 15-039-018a सर्वे भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति ।
- 15-039-018c तत्र द्रक्ष्यथ तान्सर्वान्ये हतास्मिन्नणाजिरे ॥

15-039-019 वैशंपायन उवाच

- 15-039-019a इति व्यासस्य वचनं श्रुत्वा सर्वो जनस्तदा ।
- 15-039-019c महता सिंहनादेन गङ्गामभिमुखो ययौ ॥
- 15-039-020a धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रययौ सह पाण्डवैः ।
- 15-039-020c सहितो मुनिशार्दूलैर्गन्धर्वैश्च समागतैः ॥
- 15-039-021a ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जनार्णवः ।
- 15-039-021c निवासमकरोत्सर्वो यथाप्रीति यथासुखम् ॥
- 15-039-022a राजा च पाण्डवैः सार्धमिष्टे देशे सहानुगः ।

- 15-039-022c निवासमकरोद्धीमान्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः ॥
- 15-039-023a जगाम तदहश्चापि तेषां वर्षशतं यथा ।
- 15-039-023c निशां प्रतीक्षमाणानां दिदृक्षूणां मृतान्नृपान् ॥
- 15-039-024a अथ पुण्यं गिरिवरमस्तमभ्यगमद्रविः ।
- 15-039-024c ततः कृताभिषेकास्ते नैशं कर्म समाचरन् ॥
- 15-040-001 वैशंपायन उवाच**
- 15-040-001a ततो निशायां प्राप्तायां कृतसायाह्निकक्रियाः ।
- 15-040-001c व्यासमभ्यगमन्सर्वे ये तत्रासन्समागताः ॥
- 15-040-002a धृतराष्ट्रस्तु धर्मात्मा पाण्डवैः सहितस्तदा ।
- 15-040-002c शुचिरेकमनाः सार्धमृषिभिस्तैरुपाविशत् ॥
- 15-040-003a गान्धार्या सह नार्यस्तु सहिताः समुपाविशन् ।
- 15-040-003c पौरजानपदश्चापि जनः सर्वो यथावयः ॥
- 15-040-004a ततो व्यासो महातेजाः पुण्यं भागीरथीजलम् ।
- 15-040-004c अवगाह्याजुहावाथ सर्वल्लोकान्महामुनिः ॥
- 15-040-005a पाण्डवानां च ये योधाः कौरवाणां च सर्वशः ।
- 15-040-005c राजानश्च महाभागा नानादेशनिवासिनः ॥
- 15-040-006a ततः सुतुमुलः शब्दो जलान्तर्जनमेजय ।
- 15-040-006c प्रादुरासीद्यथा पूर्वं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥
- 15-040-007a ततस्ते पार्थिवाः सर्वे भीष्मद्रोणपुरोगमाः ।
- 15-040-007c ससैन्याः सलिलात्तस्मात्समुत्तस्थुः सहस्रशः ॥
- 15-040-008a विराटद्रुपदौ चोभौ सपुत्रौ सहसैनिकौ ।
- 15-040-008c द्रौपदेयाश्च सौभद्रो राक्षसश्च घटोत्कचः ॥
- 15-040-009a कर्णदुर्योधनौ चोभौ शकुनिश्च महारथः ।
- 15-040-009c दुःशासनादयश्चैव धार्तराष्ट्रा महारथाः ॥
- 15-040-010a जारासंधिर्भगदत्तो जलसंधश्च पार्थिवः ।
- 15-040-010c भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनश्च सानुजः ॥
- 15-040-011a लक्ष्मणो राजपुत्रश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजाः ।
- 15-040-011c शिखण्डिपुत्राः सर्वे च धृष्टकेतुश्च सानुजः ॥
- 15-040-012a अचलो वृषकश्चैव राक्षसश्चाप्यलायुधः ।
- 15-040-012c बाह्लीकः सोमदत्तश्च चेकितानश्च पार्थिवः ॥
- 15-040-013a एते चान्ये च बहवो बहुत्वाद्ये न कीर्तिताः ।

15-040-013c	सर्वे भासुरदेहास्ते समुत्तस्थुर्जलात्ततः ॥
15-040-014a	यस्य वीरस्य यो वेषो यो ध्वजो यच्च वाहनम् ।
15-040-014c	तेन तेन व्यदृश्यन्त समुपेता नराधिपाः ॥
15-040-015a	दिव्याम्बरधराः सर्वे सर्वे भ्राजिष्णुकुण्डलाः ।
15-040-015c	निर्वैरा निरहंकारा विगतक्रोधमन्यवः ॥
15-040-016a	गन्धर्वैरुपगीयन्तः स्तूयमानाश्च बन्दिभिः ।
15-040-016c	दिव्यमाल्याम्बरधरा वृताश्चाप्सरसां गणैः ॥
15-040-017a	धृतराष्ट्रस्य च तदा दिव्यं चक्षुर्नराधिप ।
15-040-017c	मुनिः सत्यवतीपुत्रः प्रीतः प्रादात्तपोबलात् ॥
15-040-018a	दिव्यज्ञानबलोपेता गान्धारी च यशस्विनी ।
15-040-018c	ददर्श पुत्रांस्तान्सर्वान्ये चान्येऽपि रणे हताः ॥
15-040-019a	तदद्भुतमचिन्त्यं च सुमहद्रोमहर्षणम् ।
15-040-019c	विस्मितः स जनः सर्वो ददर्शानिमिषेक्षणः ॥
15-040-020a	तदुत्सवमदोदग्रं हृष्टनारीनराकुलम् ।
15-040-020c	ददृशे बलमायान्तं चित्रं पटगतं यथा ॥
15-040-021a	धृतराष्ट्रस्तु तान्सर्वान्पश्यन्दिव्येन चक्षुषा ।
15-040-021c	मुमुदे भरतश्रेष्ठ प्रसादात्तस्य वै मुनेः ॥

15-041-001 वैशंपायन उवाच

15-041-001a	ततस्ते भरतश्रेष्ठाः समाजग्मुः परस्परम् ।
15-041-001c	विगतक्रोधमात्सर्याः सर्वे विगतकल्मषाः ॥
15-041-002a	विधिं परममास्थाय ब्रह्मर्षिविहितं शुभम् ।
15-041-002c	संप्रीतमनसः सर्वे देवलोक इवामराः ॥
15-041-003a	पुत्रः पित्रा च मात्रा च भार्या च पतिना सह ।
15-041-003c	भ्राता भ्रात्रा सखा चैव सख्या राजन्समागताः ॥
15-041-004a	पाण्डवास्तु महेष्वासं कर्णं सौभद्रमेव च ।
15-041-004c	संप्रहर्षात्समाजग्मुर्द्रौपदेयांश्च सर्वशः ॥
15-041-005a	ततस्ते प्रीयमाणा वै कर्णेन सह पाण्डवाः ।
15-041-005c	समेत्य पृथिवीपालाः सौहृदेऽवस्थिताभवन् ॥
15-041-006a	ऋषिप्रसादात्तेऽन्ये च क्षत्रिया नष्टमन्यवः ।
15-041-006c	असौहृदं परित्यज्य सौहृदे पर्यवस्थिताः ॥
15-041-007a	एवं समागताः सर्वे गुरुभिर्बान्धवैस्तथा ।

15-041-007c	पुत्रैश्च पुरुषव्याघ्राः कुरवोऽन्ये च मानवाः ॥
15-041-008a	तां रात्रिमेकां कृत्स्नां ते विहृत्य प्रीतमानसाः ।
15-041-008c	मेनिरे परितोषेण नृपाः स्वर्गसदो यथा ॥
15-041-009a	नात्र शोको भयं त्रासो नारतिर्नायशोऽभवत् ।
15-041-009c	परस्परं समागम्य योधानां भरतर्षभ ॥
15-041-010a	समागतास्ताः पितृभिर्भ्रातृभिः पतिभिः सुतैः ।
15-041-010c	मुदं परमिकां प्राप्य नार्यो दुःखमथात्यजन् ॥
15-041-011a	एकां रात्रिं विहृत्यैवं ते वीरास्ताश्च योषितः ।
15-041-011c	आमन्त्र्यान्योन्यमाश्लिष्य ततो जग्मुर्यथागतम् ॥
15-041-012a	ततो विसर्जयामास लोकांस्तान्मुनिपुंगवः ।
15-041-012c	क्षणेनान्तर्हिताश्चैव प्रेक्षतामेव तेऽभवन् ॥
15-041-013a	अवगाह्य महात्मानः पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ।
15-041-013c	सरथाः सध्वजाश्चैव स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥
15-041-014a	देवलोकं ययुः केचित्केचिद्ब्रह्मसदस्तथा ।
15-041-014c	केचिच्च वारुणं लोकं केचित्कौबेरमाप्नुवन् ॥
15-041-015a	तथा वैवस्वतं लोकं केचिच्चैवाप्नुवन् नृपाः ।
15-041-015c	राक्षसानां पिशाचानां केचिच्चाप्युत्तरान्कुरुन् ॥
15-041-016a	विचित्रगतयः सर्वे या अवाप्यामरैः सह ।
15-041-016c	आजग्मुस्ते महात्मानः सवाहाः सपदानुगाः ॥
15-041-017a	गतेषु तेषु सर्वेषु सलिलस्थो महामुनिः ।
15-041-017c	धर्मशीलो महातेजाः कुरूणां हितकृत्सदा ॥
15-041-017e	ततः प्रोवाच ताः सर्वाः क्षत्रिया निहतेश्वराः ॥
15-041-018a	या याः पतिकृताँल्लोकानिच्छन्ति परमस्त्रियः ।
15-041-018c	ता जाह्नवीजलं क्षिप्रमवगाहन्त्वतन्द्रिताः ॥
15-041-019a	ततस्तस्य वचः श्रुत्वा श्रद्धधाना वराङ्गनाः ।
15-041-019c	श्वशुरं समनुज्ञाप्य विविशुर्जाह्नवीजलम् ॥
15-041-020a	विमुक्ता मानुषैर्देहैस्ततस्ता भर्तृभिः सह ।
15-041-020c	समाजग्मुस्तदा साध्व्यः सर्वा एव विशां पते ॥
15-041-021a	एवं क्रमेण सर्वास्ताः शीलवत्यः कुलस्त्रियः ।
15-041-021c	प्रविश्य तोयं निर्मुक्ता जग्मुर्भर्तृसलोकताम् ॥
15-041-022a	दिव्यरूपसमायुक्ता दिव्याभरणभूषिताः ।

15-041-022c	दिव्यमाल्याम्बरधरा यथासां पतयस्तथा ॥
15-041-023a	ताः शीलसत्त्वसंपन्ना वितमस्का गतक्लमाः ।
15-041-023c	सर्वाः सर्वगुणैर्युक्ताः स्वं स्वं स्थानं प्रपेदिरे ॥
15-041-024a	यस्य यस्य च यः कामस्तस्मिन्कालेऽभवत्तदा ।
15-041-024c	तं तं विसृष्टवान्व्यासो वरदो धर्मवत्सलः ॥
15-041-025a	तच्छ्रुत्वा नरदेवानां पुनरागमनं नराः ।
15-041-025c	जहृषुर्मुदिताश्चासन्नन्यदेहगता अपि ॥
15-041-026a	प्रियैः समागमं तेषां य इमं शृणुयान्नरः ।
15-041-026c	प्रियाणि लभते नित्यमिह च प्रेत्य चैव ह ॥
15-041-027a	इष्टबान्धवसंयोगमनायासमनामयम् ।
15-041-027c	य इमं श्रावयेद्विद्वान्संसिद्धिं प्राप्नुयात्पराम् ॥
15-041-028a	स्वाध्याययुक्ताः पुरुषाः क्रियायुक्ताश्च भारत ।
15-041-028c	अध्यात्मयोगयुक्ताश्च धृतिमन्तश्च मानवाः ॥
15-041-028e	श्रुत्वा पर्व त्विदं नित्यमवाप्स्यन्ति परां गतिम् ॥

15-042-001 सूत उवाच

15-042-001a	एतच्छ्रुत्वा नृपो विद्वान्हृष्टोऽभूज्जनमेजयः ।
15-042-001c	पितामहानां सर्वेषां गमनागमनं तदा ॥
15-042-002a	अब्रवीच्च मुदा युक्तः पुनरागमनं प्रति ।
15-042-002c	कथं नु त्यक्तदेहानां पुनस्तद्रूपदर्शनम् ॥
15-042-003a	इत्युक्तः स द्विजश्रेष्ठो व्यासशिष्यः प्रतापवान् ।
15-042-003c	प्रोवाच वदतां श्रेष्ठस्तं नृपं जनमेजयम् ॥
15-042-004a	अविप्रणाशः सर्वेषां कर्मणामिति निश्चयः ।
15-042-004c	कर्मजानि शरीराणि तथैवाकृतयो नृप ॥
15-042-005a	महाभूतानि नित्यानि भूताधिपतिसंश्रयात् ।
15-042-005c	तेषां च नित्यसंवासो न विनाशो वियुज्यताम् ॥
15-042-006a	अनाशाय कृतं कर्म तस्य चेष्टः फलागमः ।
15-042-006c	आत्मा चैभिः समायुक्तः सुखदुःखमुपाश्रुते ॥
15-042-007a	अविनाशी तथा नित्यं क्षेत्रज्ञ इति निश्चयः ।
15-042-007c	भूतानामात्मभावो यो ध्रुवोऽसौ संविजानताम् ॥
15-042-008a	यावन्न क्षीयते कर्म तावदस्य स्वरूपता ।
15-042-008c	संक्षीणकर्मा पुरुषो रूपान्यत्वं नियच्छति ॥

- 15-042-009a नानाभावास्तथैकत्वं शरीरं प्राप्य संहताः ।
 15-042-009c भवन्ति ते तथा नित्याः पृथग्भावं विजानताम् ॥
 15-042-010a अश्वमेधे श्रुतिश्चेयमश्वसंज्ञपनं प्रति ।
 15-042-010c लोकान्तरगता नित्यं प्राणा नित्या हि वाजिनः ॥
 15-042-011a अहं हितं वदाम्येतत्प्रियं चेत्तव पार्थिव ।
 15-042-011c देवयाना हि पन्थानः श्रुतास्ते यज्ञसंस्तरे ॥
 15-042-012a सुकृतो यत्र ते यज्ञस्तत्र देवा हितास्तव ।
 15-042-012c यदा समन्विता देवाः पशूनां गमनेश्वराः ॥
 15-042-012e गतिमन्तश्च तेनेष्ट्वा नान्ये नित्या भवन्ति ते ॥
 15-042-013a नित्येऽस्मिन्पञ्चके वर्गे नित्ये चात्मनि यो नरः ।
 15-042-013c अस्य नानासमायोगं यः पश्यति वृथामतिः ॥
 15-042-013e वियोगे शोचतेऽत्यर्थं स बाल इति मे मतिः ॥
 15-042-014a वियोगे दोषदर्शी यः संयोगमिह वर्जयेत् ।
 15-042-014c असङ्गे संगमो नास्ति दुःखं भुवि वियोगजम् ॥
 15-042-015a परापरज्ञस्तु नरो नाभिमानादुदीरितः ।
 15-042-015c अपरज्ञः परां बुद्धिं स्पृष्ट्वा मोहाद्विमुच्यते ॥
 15-042-016a अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः ।
 15-042-016c नाहं तं वेद्मि नासौ मां न च मेऽस्ति विरागता ॥
 15-042-017a येन येन शरीरेण करोत्ययमनीश्वरः ।
 15-042-017c तेन तेन शरीरेण तदवश्यमुपाश्रुते ॥
 15-042-017e मानसं मनसाप्नोति शारीरं च शरीरवान् ॥

15-043-001 वैशंपायन उवाच

- 15-043-001a अदृष्ट्वा तु नृपः पुत्रान्दर्शनं प्रतिलब्धवान् ।
 15-043-001c ऋषिप्रसादात्पुत्राणां स्वरूपाणां कुरूद्वह ॥
 15-043-002a स राजा राजधर्माश्च ब्रह्मोपनिषदं तथा ।
 15-043-002c अवाप्तवान्नरश्रेष्ठो बुद्धिनिश्चयमेव च ॥
 15-043-003a विदुरश्च महाप्राज्ञो ययौ सिद्धिं तपोबलात् ।
 15-043-003c धृतराष्ट्रः समासाद्य व्यासं चापि तपस्विनम् ॥

15-043-004 जनमेजय उवाच

- 15-043-004a ममापि वरदो व्यासो दर्शयेत्पितरं यदि ।
 15-043-004c तद्रूपवेषवयसं श्रद्धयां सर्वमेव ते ॥

- 15-043-005a प्रियं मे स्यात्कृतार्थश्च स्यामहं कृतनिश्चयः ।
 15-043-005c प्रसादादृषिपुत्रस्य मम कामः समृध्यताम् ॥
- 15-043-006 सूत उवाच**
- 15-043-006a इत्युक्तवचने तस्मिन्नृपे व्यासः प्रतापवान् ।
 15-043-006c प्रसादमकरोद्धीमानानयच्च परिक्षितम् ॥
- 15-043-007a ततस्तद्रूपवयसमागतं नृपतिं दिवः ।
 15-043-007c श्रीमन्तं पितरं राजा ददर्श जनमेजयः ॥
- 15-043-008a शमीकं च महात्मानं पुत्रं तं चास्य शृङ्गिणम् ।
 15-043-008c अमात्या ये बभूवुश्च राज्ञस्तांश्च ददर्श ह ॥
- 15-043-009a ततः सोऽवभृथे राजा मुदितो जनमेजयः ।
 15-043-009c पितरं स्नापयामास स्वयं सस्नौ च पार्थिवः ॥
- 15-043-010a स्नात्वा च भरतश्रेष्ठः सोऽऽस्तीकमिदमब्रवीत् ।
 15-043-010c यायावरकुलोत्पन्नं जरत्कारुसुतं तदा ॥
- 15-043-011a आस्तीक विविधाश्चर्यो यज्ञोऽयमिति मे मतिः ।
 15-043-011c यदद्यायं पिता प्राप्तो मम शोकप्रणाशनः ॥
- 15-043-012 आस्तीक उवाच**
- 15-043-012a ऋषिर्द्वैपायनो यत्र पुराणस्तपसो निधिः ।
 15-043-012c यज्ञे कुरुकुलश्रेष्ठ तस्य लोकावुभौ जितौ ॥
- 15-043-013a श्रुतं विचित्रमाख्यानं त्वया पाण्डवनन्दन ।
 15-043-013c सर्पाश्च भस्मसान्नीता गताश्च पदवीं पितुः ॥
- 15-043-014a कथंचित्तक्षको मुक्तः सत्यत्वात्तव पार्थिव ।
 15-043-014c ऋषयः पूजिताः सर्वे गतिं दृष्ट्वा महात्मनः ॥
- 15-043-015a प्राप्तः सुविपुलो धर्मः श्रुत्वा पापविनाशनम् ।
 15-043-015c विमुक्तो हृदयग्रन्थिरुदारजनदर्शनात् ॥
- 15-043-016a ये च पक्षधरा धर्मे सद्वृत्तरुचयश्च ये ।
 15-043-016c यान्दृष्ट्वा हीयते पापं तेभ्यः कार्या नमस्क्रियाः ॥
- 15-043-017 सूत उवाच**
- 15-043-017a एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठात्स राजा जनमेजयः ।
 15-043-017c पूजयामास तमृषिमनुमान्य पुनः पुनः ॥
- 15-043-018a पप्रच्छ तमृषिं चापि वैशंपायनमच्युतम् ।

- 15-043-018c कथावशेषं धर्मज्ञो वनवासस्य सत्तम ॥
- 15-044-001 जनमेजय उवाच**
- 15-044-001a दृष्ट्वा पुत्रांस्तथा पौत्रान्सानुबन्धाञ्जनाधिपः ।
 15-044-001c धृतराष्ट्रः किमकरोद्राजा चैव युधिष्ठिरः ॥
- 15-044-002 वैशंपायन उवाच**
- 15-044-002a तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं पुत्राणां दर्शनं पुनः ।
 15-044-002c वीतशोकः स राजर्षिः पुनराश्रममागमत् ॥
- 15-044-003a इतरस्तु जनः सर्वस्ते चैव परमर्षयः ।
 15-044-003c प्रतिजगमुर्यथाकामं धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ॥
- 15-044-004a पाण्डवास्तु महात्मानो लघुभूयिष्ठसैनिकाः ।
 15-044-004c अनुजगमुर्महात्मानं सदारं तं महीपतिम् ॥
- 15-044-005a तमाश्रमगतं धीमान्ब्रह्मर्षिलोकपूजितः ।
 15-044-005c मुनिः सत्यवतीपुत्रो धृतराष्ट्रमभाषत ॥
- 15-044-006a धृतराष्ट्र महाबाहो शृणु कौरवनन्दन ।
 15-044-006c श्रुतं ते ज्ञानवृद्धानामृषीणां पुण्यकर्मणाम् ॥
- 15-044-007a ऋद्धाभिजनवृद्धानां वेदवेदाङ्गवेदिनाम् ।
 15-044-007c धर्मज्ञानां पुराणानां वदतां विविधाः कथाः ॥
- 15-044-008a मा स्म शोके मनः कार्षीर्दिष्टे न व्यथते बुधः ।
 15-044-008c श्रुतं देवरहस्यं ते नारदादेवदर्शनात् ॥
- 15-044-009a गतास्ते क्षत्रधर्मेण शस्त्रपूतां गतिं शुभाम् ।
 15-044-009c यथा दृष्टास्त्वया पुत्रा यथाकामविहारिणः ॥
- 15-044-010a युधिष्ठिरस्त्वयं धीमान्भवन्तमनुरुध्यते ।
 15-044-010c सहितो भ्रातृभिः सर्वैः सदारः ससुहृज्जनः ॥
- 15-044-011a विसर्जयैनं यात्वेष स्वराज्यमनुशासताम् ।
 15-044-011c मासः समधिको ह्येषामतीतो वसतां वने ॥
- 15-044-012a एतद्धि नित्यं यत्नेन पदं रक्ष्यं परंतप ।
 15-044-012c बहुप्रत्यर्थिकं ह्येतद्राज्यं नाम नराधिप ॥
- 15-044-013a इत्युक्तः कौरवो राजा व्यासेनामितबुद्धिना ।
 15-044-013c युधिष्ठिरमथाहूय वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥
- 15-044-014a अजातशत्रो भद्रं ते शृणु मे भ्रातृभिः सह ।

15-044-014c	त्वत्प्रसादान्महीपाल शोको नास्मान्प्रबाधते ॥
15-044-015a	रमे चाहं त्वया पुत्र पुरेव गजसाह्वये ।
15-044-015c	नाथेनानुगतो विद्वन्प्रियेषु परिवर्तिना ॥
15-044-016a	प्राप्तं पुत्रफलं त्वत्तः प्रीतिर्मे विपुला त्वयि ।
15-044-016c	न मे मन्युर्महाबाहो गम्यतां पुत्र मा चिरम् ॥
15-044-017a	भवन्तं चेह संप्रेक्ष्य तपो मे परिहीयते ।
15-044-017c	तपोयुक्तं शरीरं च त्वां दृष्ट्वा धारितं पुनः ॥
15-044-018a	मातरौ ते तथैवेमे शीर्णपर्णकृताशने ।
15-044-018c	मम तुल्यव्रते पुत्र नचिरं वर्तयिष्यतः ॥
15-044-019a	दुर्योधनप्रभृतयो दृष्ट्वा लोकान्तरं गताः ।
15-044-019c	व्यासस्य तपसो वीर्याद्भवतश्च समागमात् ॥
15-044-020a	प्रयोजनं चिरं वृत्तं जीवितस्य च मेऽनघ ।
15-044-020c	उग्रं तपः समास्थास्ये त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥
15-044-021a	त्वय्यद्य पिण्डः कीर्तिश्च कुलं चेदं प्रतिष्ठितम् ।
15-044-021c	श्वो वाद्य वा महाबाहो गम्यतां पुत्र मा चिरम् ॥
15-044-022a	राजनीतिः सुबहुशः श्रुता ते भरतर्षभ ।
15-044-022c	संदेष्टव्यं न पश्यामि कृतमेतावता विभो ॥
15-044-023a	इत्युक्तवचनं तात नृपो राजानमब्रवीत् ।
15-044-023c	न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागसम् ॥
15-044-024a	कामं गच्छन्तु मे सर्वे भ्रातरोऽनुचरास्तथा ।
15-044-024c	भवन्तमहमन्विष्ये मातरौ च यतव्रते ॥
15-044-025a	तमुवाचाथ गान्धारी मैवं पुत्र शृणुष्व मे ।
15-044-025c	त्वय्यधीनं कुरुकुलं पिण्डश्च श्वशुरस्य मे ॥
15-044-026a	गम्यतां पुत्र पर्याप्तमेतावत्पूजिता वयम् ।
15-044-026c	राजा यदाह तत्कार्यं त्वया पुत्र पितुर्वचः ॥
15-044-027a	इत्युक्तः स तु गान्धार्या कुन्तीमिदमुवाच ह ।
15-044-027c	स्नेहबाष्पाकुले नेत्रे प्रमृज्य रुदतीं वचः ॥
15-044-028a	विसर्जयति मां राजा गान्धारी च यशस्विनी ।
15-044-028c	भवत्यां बद्धचित्तस्तु कथं यास्यामि दुःखितः ॥
15-044-029a	न चोत्सहे तपोविघ्नं कर्तुं ते धर्मचारिणि ।
15-044-029c	तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत् ॥

15-044-030a	ममापि न तथा राज्ञि राज्ये बुद्धिर्यथा पुरा ।
15-044-030c	तपस्येवानुरक्तं मे मनः सर्वात्मना तथा ॥
15-044-031a	शून्येयं च मही सर्वा न मे प्रीतिकरी शुभे ।
15-044-031c	बान्धवा नः परिक्षीणा बलं नो न यथा पुरा ॥
15-044-032a	पाञ्चालाः सुभृशं क्षीणाः कन्यामात्रावशेषिताः ।
15-044-032c	न तेषां कुलकर्तारं कंचित्पश्याम्यहं शुभे ॥
15-044-033a	सर्वे हि भस्मसान्नीता द्रोणेनैकेन संयुगे ।
15-044-033c	अवशेषास्तु निहता द्रोणपुत्रेण वै निशि ॥
15-044-034a	चेदयश्चैव मत्स्याश्च दृष्टपूर्वास्तथैव नः ।
15-044-034c	केवलं वृष्णिचक्रं तु वासुदेवपरिग्रहात् ॥
15-044-034e	यं दृष्ट्वा स्थातुमिच्छामि धर्मार्थं नान्यहेतुकम् ॥
15-044-035a	शिवेन पश्य नः सर्वान्दुर्लभं दर्शनं तव ।
15-044-035c	भविष्यत्यम्ब राजा हि तीव्रमारप्स्यते तपः ॥
15-044-036a	एतच्छ्रुत्वा महाबाहुः सहदेवो युधां पतिः ।
15-044-036c	युधिष्ठिरमुवाचेदं बाष्पव्याकुललोचनः ॥
15-044-037a	नोत्सहेऽहं परित्यक्तुं मातरं पार्थिवर्षभ ।
15-044-037c	प्रतियातु भवान्क्षिप्रं तपस्तप्स्याम्यहं वने ॥
15-044-038a	इहैव शोषयिष्यामि तपसाहं कलेवरम् ।
15-044-038c	पादशुश्रूषणे युक्तो राज्ञो मात्रोस्तथानयोः ॥
15-044-039a	तमुवाच ततः कुन्ती परिष्वज्य महाभुजम् ।
15-044-039c	गम्यतां पुत्र मैवं त्वं वोचः कुरु वचो मम ॥
15-044-040a	आगमा वः शिवाः सन्तु स्वस्था भवत पुत्रकाः ।
15-044-040c	उपरोधो भवेदेवमस्माकं तपसः कृते ॥
15-044-041a	त्वत्स्नेहपाशबद्धा च हीयेयं तपसः परात् ।
15-044-041c	तस्मात्पुत्रक गच्छ त्वं शिष्टमल्पं हि नः प्रभो ॥
15-044-042a	एवं संस्तम्भितं वाक्यैः कुन्त्या बहुविधैर्मनः ।
15-044-042c	सहदेवस्य राजेन्द्र राज्ञश्चैव विशेषतः ॥
15-044-043a	ते मात्रा समनुज्ञाता राज्ञा च कुरुपुंगवाः ।
15-044-043c	अभिवाद्य कुरुश्रेष्ठमामन्त्रयितुमारभन् ॥
15-044-044a	राजन्प्रतिगमिष्यामः शिवेन प्रतिनन्दिताः ।
15-044-044c	अनुज्ञातास्त्वया राजन्गमिष्यामो विकल्मषाः ॥

15-044-045a	एवमुक्तः स राजर्षिर्धर्मराज्ञा महात्मना ।
15-044-045c	अनुजज्ञे जयाशीर्भिरभिनन्द्य युधिष्ठिरम् ॥
15-044-046a	भीमं च बलिनां श्रेष्ठं सान्त्वयामास पार्थिवः ।
15-044-046c	स चास्य सम्यङ्क्षेधावी प्रत्यपद्यत वीर्यवान् ॥
15-044-047a	अर्जुनं च समाश्लिष्य यमौ च पुरुषर्षभौ ।
15-044-047c	अनुजज्ञे स कौरव्यः परिष्वज्याभिनन्द्य च ॥
15-044-048a	गान्धार्या चाभ्यनुज्ञाताः कृतपादाभिवन्दनाः ।
15-044-048c	जनन्या समुपाघ्राताः परिष्वक्ताश्च ते नृपम् ॥
15-044-048e	चक्रुः प्रदक्षिणं सर्वे वत्सा इव निवारणे ॥
15-044-049a	पुनः पुनर्निरीक्षन्तः प्रजग्मुस्ते प्रदक्षिणम् ।
15-044-049c	तथैव द्रौपदी साध्वी सर्वाः कौरवयोषितः ॥
15-044-050a	न्यायतः श्वशुरे वृत्तिं प्रयुज्य प्रययुस्ततः ।
15-044-050c	श्वश्रूभ्यां समनुज्ञाताः परिष्वज्याभिनन्दिताः ॥
15-044-050e	संदिष्टाश्चेतिकर्तव्यं प्रययुर्भर्तृभिः सह ॥
15-044-051a	ततः प्रजज्ञे निनदः सूतानां युज्यतामिति ।
15-044-051c	उष्ट्राणां क्रोशतां चैव हयानां हेषतामपि ॥
15-044-052a	ततो युधिष्ठिरो राजा सदारः सहसैनिकः ।
15-044-052c	नगरं हास्तिनपुरं पुनरायात्सबान्धवः ॥

15-045-001 वैशंपायन उवाच

15-045-001a	द्विवर्षोपनिवृत्तेषु पाण्डवेषु यदृच्छया ।
15-045-001c	देवर्षिर्नारदो राजन्नाजगाम युधिष्ठिरम् ॥
15-045-002a	तमभ्यर्च्य महाबाहुः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
15-045-002c	आसीनं परिविश्वस्तं प्रोवाच वदतां वरः ॥
15-045-003a	चिरस्य खलु पश्यामि भगवन्तमुपस्थितम् ।
15-045-003c	कच्चित्ते कुशलं विप्र शुभं वा प्रत्युपस्थितम् ॥
15-045-004a	के देशाः परिदृष्टास्ते किं च कार्यं करोमि ते ।
15-045-004c	तद्ब्रूहि द्विजमुख्य त्वमस्माकं च प्रियोऽतिथिः ॥

15-045-005 नारद उवाच

15-045-005a	चिरदृष्टोऽसि मे राजन्नागतोऽस्मि तपोवनात् ।
15-045-005c	परिदृष्टानि तीर्थानि गङ्गा चैव मया नृप ॥

15-045-006 युधिष्ठिर उवाच

- 15-045-006a वदन्ति पुरुषा मेऽद्य गङ्गातीरनिवासिनः ।
 15-045-006c धृतराष्ट्रं महात्मानमास्थितं परमं तपः ॥
 15-045-007a अपि दृष्टस्त्वया तत्र कुशली स कुरूद्वहः ।
 15-045-007c गान्धारी च पृथा चैव सूतपुत्रश्च संजयः ॥
 15-045-008a कथं च वर्तते चाद्य पिता मम स पार्थिवः ।
 15-045-008c श्रोतुमिच्छामि भगवन्यदि दृष्टस्त्वया नृपः ॥

15-045-009 नारद उवाच

- 15-045-009a स्थिरीभूय महाराज शृणु सर्वं यथातथम् ।
 15-045-009c यथा श्रुतं च दृष्टं च मया तस्मिंस्तपोवने ॥
 15-045-010a वनवासनिवृत्तेषु भवत्सु कुरुनन्दन ।
 15-045-010c कुरुक्षेत्रात्पिता तुभ्यं गङ्गाद्वारं ययौ नृप ॥
 15-045-011a गान्धार्या सहितो धीमान्वध्वा कुन्त्या समन्वितः ।
 15-045-011c संजयेन च सूतेन साग्निहोत्रः सयाजकः ॥
 15-045-012a आतस्थे स तपस्तीव्रं पिता तव तपोधनः ।
 15-045-012c वीटां मुखे समाधाय वायुभक्षोऽभवन्मुनिः ॥
 15-045-013a वने स मुनिभिः सर्वैः पूज्यमानो महातपाः ।
 15-045-013c त्वगस्थिमात्रशेषः स षण्मासानभवन्नृपः ॥
 15-045-014a गान्धारी तु जलाहारा कुन्ती मासोपवासिनी ।
 15-045-014c संजयः षष्ठभक्तेन वर्तयामास भारत ॥
 15-045-015a अग्नींस्तु याजकास्तत्र जुहुवुर्विधिवत्प्रभो ।
 15-045-015c दृश्यतोऽदृश्यतश्चैव वने तस्मिन्नृपस्य ह ॥
 15-045-016a अनिकेतोऽथ राजा स बभूव वनगोचरः ।
 15-045-016c ते चापि सहिते देव्यौ संजयश्च तमन्वयुः ॥
 15-045-017a संजयो नृपतेर्नेता समेषु विषमेषु च ।
 15-045-017c गान्धार्यास्तु पृथा राजंश्चक्षुरासीदनिन्दिता ॥
 15-045-018a ततः कदाचिद्गङ्गायाः कच्छे स नृपसत्तमः ।
 15-045-018c गङ्गायामाप्लुतो धीमानाश्रमाभिमुखोऽभवत् ॥
 15-045-019a अथ वायुः समुद्भूतो दावाग्निरभवन्महान् ।
 15-045-019c ददाह तद्वनं सर्वं परिगृह्य समन्ततः ॥
 15-045-020a दह्यत्सु मृगयूथेषु द्विजिह्वेषु समन्ततः ।

15-045-020c	वराहाणां च यूथेषु संश्रयत्सु जलाशयान् ॥
15-045-021a	समाविद्धे वने तस्मिन्प्राप्ते व्यसन उत्तमे ।
15-045-021c	निराहारतया राजा मन्दप्राणविचेष्टितः ॥
15-045-021e	असमर्थोऽपसरणे सुकृशौ मातरौ च ते ॥
15-045-022a	ततः स नृपतिर्दृष्ट्वा वह्निमायान्तमन्तिकात् ।
15-045-022c	इदमाह ततः सूतं संजयं पृथिवीपते ॥
15-045-023a	गच्छ संजय यत्राग्निर्न त्वां दहति कर्हिचित् ।
15-045-023c	वयमत्राग्निना युक्ता गमिष्यामः परां गतिम् ॥
15-045-024a	तमुवाच किलोद्विग्नः संजयो वदतां वरः ।
15-045-024c	राजन्मृत्युरनिष्टोऽयं भविता ते वृथाग्निना ॥
15-045-025a	न चोपायं प्रपश्यामि मोक्षणे जातवेदसः ।
15-045-025c	यदत्रानन्तरं कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
15-045-026a	इत्युक्तः संजयेनेदं पुनराह स पार्थिवः ।
15-045-026c	नैष मृत्युरनिष्टो नो निःसृतानां गृहात्स्वयम् ॥
15-045-027a	जलमग्निस्तथा वायुरथ वापि विकर्शनम् ।
15-045-027c	तापसानां प्रशस्यन्ते गच्छ संजय माचिरम् ॥
15-045-028a	इत्युक्त्वा संजयं राजा समाधाय मनस्तदा ।
15-045-028c	प्राङ्मुखः सह गान्धार्या कुन्त्या चोपाविशत्तदा ॥
15-045-029a	संजयस्तं तथा दृष्ट्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
15-045-029c	उवाच चैनं मेधावी युङ्क्ष्वात्मानमिति प्रभो ॥
15-045-030a	ऋषिपुत्रो मनीषी स राजा चक्रेऽस्य तद्वचः ।
15-045-030c	संनिरुध्येन्द्रियग्राममासीत्काष्ठोपमस्तदा ॥
15-045-031a	गान्धारी च महाभागा जननी च पृथा तव ।
15-045-031c	दावाग्निना समायुक्ते स च राजा पिता तव ॥
15-045-032a	संजयस्तु महामात्रस्तस्माद्वावादमुच्यत ।
15-045-032c	गङ्गाकूले मया दृष्टस्तापसैः परिवारितः ॥
15-045-033a	स तानामन्त्र्य तेजस्वी निवेद्यैतच्च सर्वशः ।
15-045-033c	प्रययौ संजयः सूतो हिमवन्तं महीधरम् ॥
15-045-034a	एवं स निधनं प्राप्तः कुरुराजो महामनाः ।
15-045-034c	गान्धारी च पृथा चैव जनन्यौ ते नराधिप ॥
15-045-035a	यदृच्छयानुव्रजता मया राज्ञः कलेवरम् ।

- 15-045-035c तयोश्च देव्योरुभयोर्दृष्टानि भरतर्षभ ॥
 15-045-036a ततस्तपोवने तस्मिन्समाजग्मुस्तपोधनाः ।
 15-045-036c श्रुत्वा राज्ञस्तथा निष्ठां न त्वशोचन्गतिं च ते ॥
 15-045-037a तत्राश्रौषमहं सर्वमेतत्पुरुषसत्तम ।
 15-045-037c यथा च नृपतिर्दग्धो देव्यौ ते चेति पाण्डव ॥
 15-045-038a न शोचितव्यं राजेन्द्र स्वन्तः स पृथिवीपतिः ।
 15-045-038c प्राप्तवानग्निसंयोगं गान्धारी जननी च ते ॥

15-045-039 वैशंपायन उवाच

- 15-045-039a एतच्छ्रुत्वा तु सर्वेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 15-045-039c निर्याणं धृतराष्ट्रस्य शोकः समभवन्महान् ॥
 15-045-040a अन्तःपुराणां च तदा महानार्तस्वरोऽभवत् ।
 15-045-040c पौराणां च महाराज श्रुत्वा राज्ञस्तदा गतिम् ॥
 15-045-041a अहो धिगिति राजा तु विक्रुश्य भृशदुःखितः ।
 15-045-041c ऊर्ध्वबाहुः स्मरन्मातुः प्ररुरोद युधिष्ठिरः ॥
 15-045-041e भीमसेनपुरोगाश्च भ्रातरः सर्व एव ते ॥
 15-045-042a अन्तःपुरेषु च तदा सुमहान्नुदितस्वनः ।
 15-045-042c प्रादुरासीन्महाराज पृथां श्रुत्वा तथागताम् ॥
 15-045-043a तं च वृद्धं तथा दग्धं हतपुत्रं नराधिपम् ।
 15-045-043c अन्वशोचन्त ते सर्वे गान्धारीं च तपस्विनीम् ॥
 15-045-044a तस्मिन्नुपरते शब्दे मुहूर्तादिव भारत ।
 15-045-044c निगृह्य बाष्पं धैर्येण धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥

15-046-001 युधिष्ठिर उवाच

- 15-046-001a तथा महात्मनस्तस्य तपस्युग्रे च वर्ततः ।
 15-046-001c अनाथस्येव निधनं तिष्ठत्स्वस्मासु बन्धुषु ॥
 15-046-002a दुर्विज्ञेया हि गतयः पुरुषाणां मता मम ।
 15-046-002c यत्र वैचित्रवीर्योऽसौ दग्ध एवं दवाग्निना ॥
 15-046-003a यस्य पुत्रशतं श्रीमदभवद्बाहुशालिनः ।
 15-046-003c नागायुतबलो राजा स दग्धो हि दवाग्निना ॥
 15-046-004a यं पुरा पर्यवीजन्त तालवृन्तैर्वरस्त्रियः ।
 15-046-004c तं गृध्राः पर्यवीजन्त दावाग्निपरिकालितम् ॥

15-046-005a	सूतमागधसंघैश्च शयानो यः प्रबोध्यते ।
15-046-005c	धरण्यां स नृपः शेते पापस्य मम कर्मभिः ॥
15-046-006a	न तु शोचामि गान्धारीं हतपुत्रां यशस्विनीम् ।
15-046-006c	पतिलोकमनुप्राप्तां तथा भर्तृव्रते स्थिताम् ॥
15-046-007a	पृथामेव तु शोचामि या पुत्रैश्चर्यमृद्धिमत् ।
15-046-007c	उत्सृज्य सुमहद्दीप्तं वनवासमरोचयत् ॥
15-046-008a	धिग्राज्यमिदमस्माकं धिग्बलं धिक्पराक्रमम् ।
15-046-008c	क्षत्रधर्मं च धिग्यस्मान्मृता जीवामहे वयम् ॥
15-046-009a	सुसूक्ष्मा किल कालस्य गतिर्द्विजवरोत्तम ।
15-046-009c	यत्समुत्सृज्य राज्यं सा वनवासमरोचयत् ॥
15-046-010a	युधिष्ठिरस्य जननी भीमस्य विजयस्य च ।
15-046-010c	अनाथवत्कथं दग्धा इति मुह्यामि चिन्तयन् ॥
15-046-011a	वृथा संतोषितो वह्निः खाण्डवे सव्यसाचिना ।
15-046-011c	उपकारमजानन्स कृतघ्न इति मे मतिः ॥
15-046-012a	यत्रादहत्स भगवान्मातरं सव्यसाचिनः ।
15-046-012c	कृत्वा यो ब्राह्मणच्छद्म भिक्षार्थी समुपागतः ॥
15-046-012e	धिगग्निं धिक्च पार्थस्य विश्रुतां सत्यसंधताम् ॥
15-046-013a	इदं कष्टतरं चान्यद्भगवन्प्रतिभाति मे ।
15-046-013c	वृथाग्निना समायोगो यदभूत्पृथिवीपतेः ॥
15-046-014a	तथा तपस्विनस्तस्य राजर्षेः कौरवस्य ह ।
15-046-014c	कथमेवंविधो मृत्युः प्रशास्य पृथिवीमिमाम् ॥
15-046-015a	तिष्ठत्सु मन्त्रपूतेषु तस्याग्निषु महावने ।
15-046-015c	वृथाग्निना समायुक्तो निष्ठां प्राप्तः पिता मम ॥
15-046-016a	मन्ये पृथा वेपमाना कृशा धमनिसंतता ।
15-046-016c	हा तात धर्मराजेति समाक्रन्दन्महाभये ॥
15-046-017a	भीम पर्याप्नुहि भयादिति चैवाभिवाशती ।
15-046-017c	समन्ततः परिक्षिप्ता माता मेऽभूद्वाग्निना ॥
15-046-018a	सहदेवः प्रियस्तस्याः पुत्रेभ्योऽधिक एव तु ।
15-046-018c	न चैनां मोक्षयामास वीरो माद्रवतीसुतः ॥
15-046-019a	तच्छ्रुत्वा रुरुदुः सर्वे समालिङ्ग्य परस्परम् ।
15-046-019c	पाण्डवाः पञ्च दुःखार्ता भूतानीव युगक्षये ॥

15-046-020a तेषां तु पुरुषेन्द्राणां रुदतां रुदितस्वनः ।
 15-046-020c प्रासादाभोगसंरुद्धो अन्वरौत्सीत्स रोदसी ॥

०४७

15-047-001 नारद उवाच

15-047-001a नासौ वृथाग्निना दग्धो यथा तत्र श्रुतं मया ।
 15-047-001c वैचित्रवीर्यो नृपतिस्तत्ते वक्ष्यामि भारत ॥
 15-047-002a वनं प्रविशता तेन वायुभक्षेण धीमता ।
 15-047-002c अग्नयः कारयित्वेष्टिमुत्सृष्टा इति नः श्रुतम् ॥
 15-047-003a याजकास्तु ततस्तस्य तानग्नीन्निर्जने वने ।
 15-047-003c समुत्सृज्य यथाकामं जग्मुर्भरतसत्तम ॥
 15-047-004a स विवृद्धस्तदा वह्निर्वने तस्मिन्नभूत्किल ।
 15-047-004c तेन तद्वनमादीप्तमिति मे तापसाब्रुवन् ॥
 15-047-005a स राजा जाह्नवीकच्छे यथा ते कथितं मया ।
 15-047-005c तेनाग्निना समायुक्तः स्वेनैव भरतर्षभ ॥
 15-047-006a एवमावेदयामासुर्मुनयस्ते ममानघ ।
 15-047-006c ये ते भागीरथीतीरे मया दृष्टा युधिष्ठिर ॥
 15-047-007a एवं स्वेनाग्निना राजा समायुक्तो महीपते ।
 15-047-007c मा शोचिथास्त्वं नृपतिं गतः स परमां गतिम् ॥
 15-047-008a गुरुशुश्रूषया चैव जननी तव पाण्डव ।
 15-047-008c प्राप्ता सुमहतीं सिद्धिमिति मे नात्र संशयः ॥
 15-047-009a कर्तुमर्हसि कौरव्य तेषां त्वमुदकक्रियाम् ।
 15-047-009c भ्रातृभिः सहितः सर्वैरेतदत्र विधीयताम् ॥

15-047-010 वैशंपायन उवाच

15-047-010a ततः स पृथिवीपालः पाण्डवानां धुरंधरः ।
 15-047-010c निर्ययौ सह सोदर्यैः सदaro भरतर्षभ ॥
 15-047-011a पौरजानपदाश्चैव राजभक्तिपुरस्कृताः ।
 15-047-011c गङ्गां प्रजग्मुरभितो वाससैकेन संवृताः ॥
 15-047-012a ततोऽवगाह्य सलिलं सर्वे ते कुरुपुंगवाः ।
 15-047-012c युयुत्सुमग्रतः कृत्वा ददुस्तोयं महात्मने ॥
 15-047-013a गान्धार्याश्च पृथायाश्च विधिवन्नामगोत्रतः ।

15-047-013c	शौचं निवर्तयन्तस्ते तत्रोषुर्नगराद्वहिः ॥
15-047-014a	प्रेषयामास स नरान्विधिज्ञानाप्तकारिणः ।
15-047-014c	गङ्गाद्वारं कुरुश्रेष्ठो यत्र दग्धोऽभवन्नृपः ॥
15-047-015a	तत्रैव तेषां कुल्यानि गङ्गाद्वारेऽन्वशात्तदा ।
15-047-015c	कर्तव्यानीति पुरुषान्दत्तदेयान्महीपतिः ॥
15-047-016a	द्वादशेऽहनि तेभ्यः स कृतशौचो नराधिपः ।
15-047-016c	ददौ श्राद्धानि विधिवद्दक्षिणावन्ति पाण्डवः ॥
15-047-017a	धृतराष्ट्रं समुद्दिश्य ददौ स पृथिवीपतिः ।
15-047-017c	सुवर्णं रजतं गाश्च शय्याश्च सुमहाधनाः ॥
15-047-018a	गान्धार्याश्चैव तेजस्वी पृथायाश्च पृथक्पृथक् ।
15-047-018c	संकीर्त्य नामनी राजा ददौ दानमनुत्तमम् ॥
15-047-019a	यो यदिच्छति यावच्च तावत्स लभते द्विजः ।
15-047-019c	शयनं भोजनं यानं मणिरत्नमथो धनम् ॥
15-047-020a	यानमाच्छादनं भोगान्दासीश्च परिचारिकाः ।
15-047-020c	ददौ राजा समुद्दिश्य तयोर्मात्रोर्महीपतिः ॥
15-047-021a	ततः स पृथिवीपालो दत्त्वा श्राद्धान्यनेकशः ।
15-047-021c	प्रविवेश पुनर्धीमान्नगरं वारणाह्वयम् ॥
15-047-022a	ते चापि राजवचनात्पुरुषा ये गताभवन् ।
15-047-022c	संकल्प्य तेषां कुल्यानि पुनः प्रत्यागमंस्ततः ॥
15-047-023a	माल्यैर्गन्धैश्च विविधैः पूजयित्वा यथाविधि ।
15-047-023c	कुल्यानि तेषां संयोज्य तदाचख्युर्महीपतेः ॥
15-047-024a	समाश्वास्य च राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
15-047-024c	नारदोऽप्यगमद्राजन्परमर्षिर्यथेप्सितम् ॥
15-047-025a	एवं वर्षाण्यतीतानि धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
15-047-025c	वनवासे तदा त्रीणि नगरे दश पञ्च च ॥
15-047-026a	हतपुत्रस्य संग्रामे दानानि ददतः सदा ।
15-047-026c	ज्ञातिसंबन्धिमित्राणां भ्रातृणां स्वजनस्य च ॥
15-047-027a	युधिष्ठिरस्तु नृपतिर्नातिप्रीतमनास्तदा ।
15-047-027c	धारयामास तद्राज्यं निहतज्ञातिबान्धवः ॥

१६.मौसलपर्व

16-001-001

वैशंपायन उवाच

- 16-001-001a षट्त्रिंशे त्वथ संप्राप्ते वर्षे कौरवनन्दनः ।
 16-001-001c ददर्श विपरीतानि निमित्तानि युधिष्ठिरः ॥
 16-001-002a ववुर्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करवर्षिणः ।
 16-001-002c अपसव्यानि शकुना मण्डलानि प्रचक्रिरे ॥
 16-001-003a प्रत्यगूहूर्महानद्यो दिशो नीहारसंवृताः ।
 16-001-003c उल्काश्चाङ्गारवर्षिण्यः प्रपेतुर्गगनाद्भुवि ॥
 16-001-004a आदित्यो रजसा राजन्समवच्छन्नमण्डलः ।
 16-001-004c विरश्मिरुदये नित्यं कबन्धैः समदृश्यत ॥
 16-001-005a परिवेषाश्च दृश्यन्ते दारुणाः चन्द्रसूर्ययोः ।
 16-001-005c त्रिवर्णाः श्यामरूक्षान्तास्तथा भस्मारुणप्रभाः ॥
 16-001-006a एते चान्ये च बहव उत्पाता भयशंसिनः ।
 16-001-006c दृश्यन्तेऽहरहो राजन्हृदयोद्वेगकारकाः ॥
 16-001-007a कस्यचित्त्वथ कालस्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 16-001-007c शुश्राव वृष्णिचक्रस्य मौसले कदनं कृतम् ॥
 16-001-008a विमुक्तं वासुदेवं च श्रुत्वा रामं च पाण्डवः ।
 16-001-008c समानीयाब्रवीद्भ्रातृन्किं करिष्याम इत्युत ॥
 16-001-009a परस्परं समासाद्य ब्रह्मदण्डबलात्कृतान् ।
 16-001-009c वृष्णीन्विनष्टांस्ते श्रुत्वा व्यथिताः पाण्डवाभवन् ॥
 16-001-010a निधनं वासुदेवस्य समुद्रस्येव शोषणम् ।
 16-001-010c वीरा न श्रद्दधुस्तस्य विनाशं शार्ङ्गधन्वनः ॥
 16-001-011a मौसलं ते परिश्रुत्य दुःखशोकसमन्विताः ।
 16-001-011c विषण्णा हतसंकल्पाः पाण्डवाः समुपाविशन् ॥

16-002-001

जनमेजय उवाच

- 16-002-001a कथं विनष्टा भगवन्नन्धका वृष्णिभिः सह ।
 16-002-001c पश्यतो वासुदेवस्य भोजाश्चैव महारथाः ॥

16-002-002

वैशंपायन उवाच

- 16-002-002a षट्त्रिंशेऽथ ततो वर्षे वृष्णीनामनयो महान् ।
 16-002-002c अन्योन्यं मुसलैस्ते तु निजघ्नुः कालचोदिताः ॥

16-002-003

जनमेजय उवाच

16-002-003a केनानुशप्तास्ते वीराः क्षयं वृष्ण्यन्धका ययुः ।
 16-002-003c भोजाश्च द्विजवर्य त्वं विस्तरेण वदस्व मे ॥

16-002-004

वैशंपायन उवाच

16-002-004a विश्वामित्रं च कण्वं च नारदं च तपोधनम् ।
 16-002-004c सारणप्रमुखा वीरा ददृशुर्द्वारकागतान् ॥
 16-002-005a ते वै साम्बं पुरस्कृत्य भूषयित्वा स्त्रियं यथा ।
 16-002-005c अब्रुवन्नुपसंगम्य दैवदण्डनिपीडिताः ॥
 16-002-006a इयं स्त्री पुत्रकामस्य बभ्रोरमिततेजसः ।
 16-002-006c ऋषयः साधु जानीत किमियं जनयिष्यति ॥
 16-002-007a इत्युक्तास्ते तदा राजन्विप्रलम्भप्रधर्षिताः ।
 16-002-007c प्रत्यब्रुवंस्तान्मुनयो यत्तच्छृणु नराधिप ॥
 16-002-008a वृष्ण्यन्धकविनाशाय मुसलं घोरमायसम् ।
 16-002-008c वासुदेवस्य दायादः साम्बोऽयं जनयिष्यति ॥
 16-002-009a येन यूयं सुदुर्वृत्ता नृशंसा जातमन्यवः ।
 16-002-009c उच्छेत्तारः कुलं कृत्स्नमृते रामजनार्दनौ ॥
 16-002-010a समुद्रं यास्यति श्रीमांस्त्यक्त्वा देहं हलायुधः ।
 16-002-010c जरा कृष्णं महात्मानं शयानं भुवि भेत्स्यति ॥
 16-002-011a इत्यब्रुवन्त ते राजन्प्रलब्धास्तैर्दुरात्मभिः ।
 16-002-011c मुनयः क्रोधरक्ताक्षाः समीक्ष्याथ परस्परम् ॥
 16-002-012a तथोक्त्वा मुनयस्ते तु ततः केशवमभ्ययुः ।
 16-002-013a अथाब्रवीत्तदा वृष्णीञ्श्रुत्वैवं मधुसूदनः ।
 16-002-013c अन्तर्ज्ञो मतिमांस्तस्य भवितव्यं तथेति तान् ॥
 16-002-014a एवमुक्त्वा हृषीकेशः प्रविवेश पुनर्गृहान् ।
 16-002-014c कृतान्तमन्यथा नैच्छत्कर्तुं स जगतः प्रभुः ॥
 16-002-015a श्वोभूतेऽथ ततः साम्बो मुसलं तदसूत वै ।
 16-002-015c वृष्ण्यन्धकविनाशाय किंकरप्रतिमं महत् ॥
 16-002-016a प्रसूतं शापजं घोरं तच्च राज्ञे न्यवेदयन् ।
 16-002-016c विषण्णरूपस्तद्राजा सूक्ष्मं चूर्णमकारयत् ॥
 16-002-017a प्राक्षिपन्सागरे तच्च पुरुषा राजशासनात् ।
 16-002-017c अघोषयंश्च नगरे वचनादाहुकस्य च ॥

- 16-002-018a अद्य प्रभृति सर्वेषु वृष्ण्यन्धकगृहेष्विह ।
 16-002-018c सुरासवो न कर्तव्यः सर्वैर्नगरवासिभिः ॥
 16-002-019a यश्च नोऽविदितं कुर्यात्पेयं कश्चिन्नरः क्वचित् ।
 16-002-019c जीवन्स शूलमारोहेत्स्वयं कृत्वा सबान्धवः ॥
 16-002-020a ततो राजभयात्सर्वे नियमं चक्रिरे तदा ।
 16-002-020c नराः शासनमाज्ञाय तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
- 16-003-001 वैशंपायन उवाच**
- 16-003-001a एवं प्रयतमानानां वृष्णीनामन्धकैः सह ।
 16-003-001c कालो गृहाणि सर्वेषां परिचक्राम नित्यशः ॥
 16-003-002a करालो विकटो मुण्डः पुरुषः कृष्णपिङ्गलः ।
 16-003-002c गृहाण्यवेक्ष्य वृष्णीनां नादृश्यत पुनः क्वचित् ॥
 16-003-003a उत्पेदिरे महावाता दारुणाश्चा दिने दिने ।
 16-003-003c वृष्ण्यन्धकविनाशाय बहवो रोमहर्षणाः ॥
 16-003-004a विवृद्धमूषका रथ्या विभिन्नमणिकास्तथा ।
 16-003-004c चीचीकूचीति वाश्यन्त्यः सारिका वृष्णिवेश्मसु ॥
 16-003-004e नोपशाम्यति शब्दश्च स दिवारात्रमेव हि ॥
 16-003-005a अनुकुर्वन्नुलूकानां सारसा विरुतं तथा ।
 16-003-005c अजाः शिवानां च रुतमन्वकुर्वत भारत ॥
 16-003-006a पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालचोदिताः ।
 16-003-006c वृष्ण्यन्धकानां गेहेषु कपोता व्यचरंस्तदा ॥
 16-003-007a व्यजायन्त खरा गोषु करभाश्चतरीषु च ।
 16-003-007c शुनीष्वपि बिडालाश्च मूषका नकुलीषु च ॥
 16-003-008a नापत्रपन्त पापानि कुर्वन्तो वृष्णयस्तदा ।
 16-003-008c प्राद्विषन्ब्राह्मणांश्चापि पितृन्देवांस्तथैव च ॥
 16-003-009a गुरुंश्चाप्यवमन्यन्त न तु रामजनार्दनौ ।
 16-003-009c पत्न्यः पतीन्व्युच्चरन्त पत्नीश्च पतयस्तथा ॥
 16-003-010a विभावसुः प्रज्वलितो वामं विपरिवर्तते ।
 16-003-010c नीललोहितमाज्जिष्ठा विसृजन्नर्चिषः पृथक् ॥
 16-003-011a उदयास्तमने नित्यं पुर्यां तस्यां दिवाकरः ।
 16-003-011c व्यदृश्यतासकृत्पुंभिः कबन्धैः परिवारितः ॥
 16-003-012a महानसेषु सिद्धेऽन्ने संस्कृतेऽतीव भारत ।

- 16-003-012c आहार्यमाणे कृमयो व्यदृश्यन्त नराधिप ॥
- 16-003-013a पुण्याहे वाच्यमाने च जपत्सु च महात्मसु ।
- 16-003-013c अभिधावन्तः श्रूयन्ते न चादृश्यत कश्चन ॥
- 16-003-014a परस्परं च नक्षत्रं हन्यमानं पुनः पुनः ।
- 16-003-014c ग्रहैरपश्यन्सर्वे ते नात्मनस्तु कथंचन ॥
- 16-003-015a नदन्तं पाञ्चजन्यं च वृष्ण्यन्धकनिवेशने ।
- 16-003-015c समन्तात्प्रत्यवाश्यन्त रासभा दारुणस्वराः ॥
- 16-003-016a एवं पश्यन्हृषीकेशः संप्राप्तं कालपर्ययम् ।
- 16-003-016c त्रयोदश्याममावास्यां तां दृष्ट्वा प्राब्रवीदिदम् ॥
- 16-003-017a चतुर्दशी पञ्चदशी कृतेयं राहुणा पुनः ।
- 16-003-017c तदा च भारते युद्धे प्राप्ता चाद्य क्षयाय नः ॥
- 16-003-018a विमृशन्नेव कालं तं परिचिन्त्य जनार्दनः ।
- 16-003-018c मेने प्राप्तं स षट्त्रिंशं वर्षं वै केशिसूदनः ॥
- 16-003-019a पुत्रशोकाभिसंतप्ता गान्धारी हतबान्धवा ।
- 16-003-019c यदनुव्याजहारार्ता तदिदं समुपागतम् ॥
- 16-003-020a इदं च तदनुप्राप्तमब्रवीद्यद्युधिष्ठिरः ।
- 16-003-020c पुरा व्यूढेष्वनीकेषु दृष्ट्वोत्पातान्सुदारुणान् ॥
- 16-003-021a इत्युक्त्वा वासुदेवस्तु चिकीर्षन्सत्यमेव तत् ।
- 16-003-021c आज्ञापयामास तदा तीर्थयात्रामरिदम ॥
- 16-003-022a अघोषयन्त पुरुषास्तत्र केशवशासनात् ।
- 16-003-022c तीर्थयात्रा समुद्रे वः कार्येति पुरुषर्षभाः ॥
- 16-004-001 वैशंपायन उवाच**
- 16-004-001a काली स्त्री पाण्डुरैर्दन्तैः प्रविश्य हसती निशि ।
- 16-004-001c स्त्रियः स्वप्नेषु मुष्णन्ती द्वारकां परिधावति ॥
- 16-004-002a अलंकाराश्च छत्रं च ध्वजाश्च कवचानि च ।
- 16-004-002c ह्रियमाणान्यदृश्यन्त रक्षोभिः सुभयानकैः ॥
- 16-004-003a तच्चाग्निदत्तं कृष्णस्य वज्रनाभमयस्मयम् ।
- 16-004-003c दिवमाचक्रमे चक्रं वृष्णीनां पश्यतां तदा ॥
- 16-004-004a युक्तं रथं दिव्यमादित्यवर्णं; हयाहरन्पश्यतो दारुकस्य ।
- 16-004-004c ते सागरस्योपरिष्ठादवर्तन्मनोजवाश्चतुरो वाजिमुख्याः ॥
- 16-004-005a तालः सुपर्णश्च महाध्वजौ तौ; सुपूजितौ रामजनार्दनाभ्याम् ।

16-004-005c	उच्चैर्जहुरप्सरसो दिवानिशं; वाचश्चोचुर्गम्यतां तीर्थयात्रा ॥
16-004-006a	ततो जिगमिषन्तस्ते वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
16-004-006c	सान्तःपुरास्तदा तीर्थयात्रामैच्छन्नरर्षभाः ॥
16-004-007a	ततो भोज्यं च भक्ष्यं च पेयं चान्धकवृष्णयः ।
16-004-007c	बहु नानाविधं चक्रुर्मद्यं मांसमनेकशः ॥
16-004-008a	ततः सीधुषु सक्ताश्च निर्ययुर्नगराद्वहिः ।
16-004-008c	यानैरश्वैर्गजैश्चैव श्रीमन्तस्तिग्मतेजसः ॥
16-004-009a	ततः प्रभासे न्यवसन्यथोद्देशं यथागृहम् ।
16-004-009c	प्रभूतभक्ष्यपेयास्ते सदारा यादवास्तदा ॥
16-004-010a	निविष्टांस्तान्निशम्याथ समुद्रान्ते स योगवित् ।
16-004-010c	जगामामन्त्र्य तान्वीरानुद्धवोऽर्थविशारदः ॥
16-004-011a	तं प्रस्थितं महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिम् ।
16-004-011c	जानन्विनाशं वृष्णीनां नैच्छद्वारयितुं हरिः ॥
16-004-012a	ततः कालपरीतास्ते वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
16-004-012c	अपश्यन्नुद्धवं यान्तं तेजसावृत्य रोदसी ॥
16-004-013a	ब्राह्मणार्थेषु यत्सिद्धमन्नं तेषां महात्मनाम् ।
16-004-013c	तद्वानरेभ्यः प्रददुः सुरागन्धसमन्वितम् ॥
16-004-014a	ततस्तूर्यशताकीर्णं नटनर्तकसंकुलम् ।
16-004-014c	प्रावर्तत महापानं प्रभासे तिग्मतेजसाम् ॥
16-004-015a	कृष्णस्य संनिधौ रामः सहितः कृतवर्मणा ।
16-004-015c	अपिबद्युयुधानश्च गदो बभ्रुस्तथैव च ॥
16-004-016a	ततः परिषदो मध्ये युयुधानो मदोत्कटः ।
16-004-016c	अब्रवीत्कृतवर्माणमवहस्यावमन्य च ॥
16-004-017a	कः क्षत्रियो मन्यमानः सुप्तान्हन्यान्मृतानिव ।
16-004-017c	न तन्मृष्यन्ति हार्दिक्य यादवा यत्त्वया कृतम् ॥
16-004-018a	इत्युक्ते युयुधानेन पूजयामास तद्वचः ।
16-004-018c	प्रद्युम्नो रथिनां श्रेष्ठो हार्दिक्यमवमन्य च ॥
16-004-019a	ततः परमसंकुद्धः कृतवर्मा तमब्रवीत् ।
16-004-019c	निर्दिशन्निव सावज्ञं तदा सव्येन पाणिना ॥
16-004-020a	भूरिश्रवाश्छिन्नबाहुर्युद्धे प्रायगतस्त्वया ।
16-004-020c	वधेन सुनृशंसेन कथं वीरेण पातितः ॥

16-004-021a	इति तस्य वचः श्रुत्वा केशवः परवीरहा ।
16-004-021c	तिर्यक्सरोषया दृष्ट्या वीक्षां चक्रे स मन्युमान् ॥
16-004-022a	मणिः स्यमन्तकश्चैव यः स सत्राजितोऽभवत् ।
16-004-022c	तां कथां स्मारयामास सात्यकिर्मधुसूदनम् ॥
16-004-023a	तच्छ्रुत्वा केशवस्याङ्कमगमद्रुदती तदा ।
16-004-023c	सत्यभामा प्रकुपिता कोपयन्ती जनार्दनम् ॥
16-004-024a	तत उत्थाय सक्रोधः सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
16-004-024c	पञ्चानां द्रौपदेयानां धृष्टद्युम्नशिखण्डिनोः ॥
16-004-025a	एष गच्छामि पदवीं सत्येन च तथा शपे ।
16-004-025c	सौप्तिके ये च निहताः सुप्तानेन दुरात्मना ॥
16-004-026a	द्रोणपुत्रसहायेन पापेन कृतवर्मणा ।
16-004-026c	समाप्तमायुरस्याद्य यशश्चापि सुमध्यमे ॥
16-004-027a	इतीदमुक्त्वा खड्गेन केशवस्य समीपतः ।
16-004-027c	अभिद्रुत्य शिरः क्रुद्धश्चिच्छेद कृतवर्मणः ॥
16-004-028a	तथान्यानपि निघ्नन्तं युयुधानं समन्ततः ।
16-004-028c	अभ्यधावद्धृषीकेशो विनिवारयिषुस्तदा ॥
16-004-029a	एकीभूतास्ततः सर्वे कालपर्यायचोदिताः ।
16-004-029c	भोजान्धका महाराज शैनेयं पर्यवारयन् ॥
16-004-030a	तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमभिक्रुद्धाञ्जनार्दनः ।
16-004-030c	न चुक्रोध महातेजा जानन्कालस्य पर्ययम् ॥
16-004-031a	ते तु पानमदाविष्टाश्चोदिताश्चैव मन्युना ।
16-004-031c	युयुधानमथाभ्यघ्नन्नुच्छिष्टैर्भाजनैस्तदा ॥
16-004-032a	हन्यमाने तु शैनेये क्रुद्धो रुक्मिणिनन्दनः ।
16-004-032c	तदन्तरमुपाधावन्मोक्षयिष्यज्जिनेः सुतम् ॥
16-004-033a	स भोजैः सह संयुक्तः सात्यकिश्चान्धकैः सह ।
16-004-033c	बहुत्वान्निहतौ तत्र उभौ कृष्णस्य पश्यतः ॥
16-004-034a	हतं दृष्ट्वा तु शैनेयं पुत्रं च यदुनन्दनः ।
16-004-034c	एरकाणां तदा मुष्टिं कोपाज्जग्राह केशवः ॥
16-004-035a	तदभून्मुसलं घोरं वज्रकल्पमयोमयम् ।
16-004-035c	जघान तेन कृष्णस्तान्येऽस्य प्रमुखतोऽभवन् ॥
16-004-036a	ततोऽन्धकाश्च भोजाश्च शैनेया वृष्णयस्तथा ।

- 16-004-036c जघ्नुरन्योन्यमाक्रन्दे मुसलैः कालचोदिताः ॥
- 16-004-037a यस्तेषामेरकां कश्चिज्जग्राह रुषितो नृप ।
- 16-004-037c वज्रभूतेव सा राजन्नदृश्यत तदा विभो ॥
- 16-004-038a तृणं च मुसलीभूतमपि तत्र व्यदृश्यत ।
- 16-004-038c ब्रह्मदण्डकृतं सर्वमिति तद्विद्धि पार्थिव ॥
- 16-004-039a आविध्याविध्य ते राजन्प्रक्षिपन्ति स्म यत्तृणम् ।
- 16-004-039c तद्वज्रभूतं मुसलं व्यदृश्यत तदा दृढम् ॥
- 16-004-040a अवधीत्पितरं पुत्रः पिता पुत्रं च भारत ।
- 16-004-040c मत्ताः परिपतन्ति स्म पोथयन्तः परस्परम् ॥
- 16-004-041a पतंगा इव चाग्नौ ते न्यपतन्कुकुरान्धकाः ।
- 16-004-041c नासीत्पलायने बुद्धिर्वध्यमानस्य कस्यचित् ॥
- 16-004-042a तं तु पश्यन्महाबाहुर्जानन्कालस्य पर्ययम् ।
- 16-004-042c मुसलं समवष्टभ्य तस्थौ स मधुसूदनः ॥
- 16-004-043a साम्बं च निहतं दृष्ट्वा चारुदेष्णं च माधवः ।
- 16-004-043c प्रद्युम्नं चानिरुद्धं च ततश्चक्रोध भारत ॥
- 16-004-044a गदं वीक्ष्य शयानं च भृशं कोपसमन्वितः ।
- 16-004-044c स निःशेषं तदा चक्रे शार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥
- 16-004-045a तं निघ्नन्तं महातेजा बभ्रुः परपुरंजयः ।
- 16-004-045c दारुकश्चैव दाशार्हमूचतुर्यन्निबोध तत् ॥
- 16-004-046a भगवन्संहतं सर्वं त्वया भूयिष्ठमच्युत ।
- 16-004-046c रामस्य पदमन्विच्छ तत्र गच्छाम यत्र सः ॥

16-005-001 वैशंपायन उवाच

- 16-005-001a ततो ययुर्दारुकः केशवश्च; बभ्रुश्च रामस्य पदं पतन्तः ।
- 16-005-001c अथापश्यन्नाममनन्तवीर्यं; वृक्षे स्थितं चिन्तयानं विविक्ते ॥
- 16-005-002a ततः समासाद्य महानुभावः; कृष्णस्तदा दारुकमन्वशासत् ।
- 16-005-002c गत्वा कुरूञ्शीघ्रमिमं महान्तं; पार्थाय शंसस्व वधं यदूनाम् ॥
- 16-005-003a ततोऽर्जुनः क्षिप्रमिहोपयातु; श्रुत्वा मृतान्यादवान्ब्रह्मशापात् ।
- 16-005-003c इत्येवमुक्तः स ययौ रथेन; कुरूस्तदा दारुको नष्टचेताः ॥
- 16-005-004a ततो गते दारुके केशवोऽथ; दृष्ट्वान्तिके बभ्रुमुवाच वाक्यम् ।
- 16-005-004c स्त्रियो भवात्रक्षतु यातु शीघ्रं; नैता हिंस्युर्दस्यवो वित्तलोभात् ॥
- 16-005-005a स प्रस्थितः केशवेनानुशिष्टो; मदातुरो ज्ञातिवधार्दितश्च ।

16-005-005c	तं वै यान्तं संनिधौ केशवस्य; त्वरन्तमेकं सहसैव बभ्रुम् ॥
16-005-005e	ब्रह्मानुशप्तमवधीन्महद्वै; कूटोन्मुक्तं मुसलं लुब्धकस्य ॥
16-005-006a	ततो दृष्ट्वा निहतं बभ्रुमाह; कृष्णो वाक्यं भ्रातरमग्रजं तु ।
16-005-006c	इहैव त्वं मां प्रतीक्षस्व राम; यावत्स्त्रियो ज्ञातिवशाः करोमि ॥
16-005-007a	ततः पुरीं द्वारवतीं प्रविश्य; जनार्दनः पितरं प्राह वाक्यम् ।
16-005-007c	स्त्रियो भवान्नक्षतु नः समग्रा; धनंजयस्यागमनं प्रतीक्षन् ॥
16-005-007e	रामो वनान्ते प्रतिपालयन्मा; मास्तेऽद्याहं तेन समागमिष्ये ॥
16-005-008a	दृष्टं मयेदं निधनं यदूनां; राज्ञां च पूर्वं कुरुपुंगवानाम् ।
16-005-008c	नाहं विना यदुभिर्यादवानां; पुरीमिमां द्रष्टुमिहाद्य शक्तः ॥
16-005-009a	तपश्चरिष्यामि निबोध तन्मे; रामेण सार्धं वनमभ्युपेत्य ।
16-005-009c	इतीदमुक्त्वा शिरसास्य पादौ; संस्पृश्य कृष्णस्त्वरितो जगाम ॥
16-005-010a	ततो महान्निनदः प्रादुरासी; त्सस्त्रीकुमारस्य पुरस्य तस्य ।
16-005-010c	अथाब्रवीत्केशवः संनिवर्त्य; शब्दं श्रुत्वा योषितां क्रोशतीनाम् ॥
16-005-011a	पुरीमिमामेष्यति सव्यसाची; स वो दुःखान्मोचयिता नराग्र्यः ।
16-005-011c	ततो गत्वा केशवस्तं ददर्श; रामं वने स्थितमेकं विविक्ते ॥
16-005-012a	अथापश्यद्योगयुक्तस्य तस्य; नागं मुखान्निःसरन्तं महान्तम् ।
16-005-012c	श्वेतं ययौ स ततः प्रेक्ष्यमाणो; महार्णवो येन महानुभावः ॥
16-005-013a	सहस्रशीर्षः पर्वताभोगवर्ष्मा; रक्ताननः स्वां तनुं तां विमुच्य ।
16-005-013c	सम्यक्च तं सागरः प्रत्यगृह्णा; न्नागा दिव्याः सरितश्चैव पुण्याः ॥
16-005-014a	कर्कोटको वासुकिस्तक्षकश्च; पृथुश्रवा वरुणः कुञ्जरश्च ।
16-005-014c	मिश्री शङ्खः कुमुदः पुण्डरीकः; स्तथा नागो धृतराष्ट्रो महात्मा ॥
16-005-015a	ह्रादः क्राथः शितिकण्ठोऽग्रतेजा; स्तथा नागौ चक्रमन्दातिषण्डौ ।
16-005-015c	नागश्रेष्ठो दुर्मुखश्चाम्बरीषः; स्वयं राजा वरुणश्चापि राजन् ॥
16-005-015e	प्रत्युद्गम्य स्वागतेनाभ्यनन्दं; स्तेऽपूजयंश्चार्घ्यपाद्यक्रियाभिः ॥
16-005-016a	ततो गते भ्रातरि वासुदेवो; जानन्सर्वा गतयो दिव्यदृष्टिः ।
16-005-016c	वने शून्ये विचरंश्चिन्तयानो; भूमौ ततः संविवेशाग्र्यतेजाः ॥
16-005-017a	सर्वं हि तेन प्राक्तदा वित्तमासी; द्रान्धार्या यद्वाक्यमुक्तः स पूर्वम् ।
16-005-017c	दुर्वाससा पायसोच्छिष्टलिप्ते; यच्चाप्युक्तं तच्च सस्मार कृष्णः ॥
16-005-018a	स चिन्तयानोऽन्धकवृष्णिनाशं; कुरुक्षयं चैव महानुभावः ।
16-005-018c	मेने ततः संक्रमणस्य कालं; ततश्चकारेन्द्रियसंनिरोधम् ॥
16-005-019a	स संनिरुद्धेन्द्रियवाङ्मनास्तु; शिष्ये महायोगमुपेत्य कृष्णः ।

- 16-005-019c जराथ तं देशमुपाजगाम; लुब्धस्तदानीं मृगलिप्सुरुग्रः ॥
 16-005-020a स केशवं योगयुक्तं शयानं; मृगाशङ्की लुब्धकः सायकेन ।
 16-005-020c जराविध्यत्पादतले त्वरावां;स्तं चाभितस्तज्जिघृक्षुर्जगाम ॥
 16-005-020e अथापश्यत्पुरुषं योगयुक्तं; पीताम्बरं लुब्धकोऽनेकबाहुम् ॥
 16-005-021a मत्वात्मानमपराद्धं स तस्य; जग्राह पादौ शिरसा चार्तरूपः ।
 16-005-021c आश्वासयत्तं महात्मा तदानीं; गच्छन्नूर्ध्वं रोदसी व्याप्य लक्ष्म्या ॥
 16-005-022a दिवं प्राप्तं वासवोऽथाश्विनौ च; रुद्रादित्या वसवश्चाथ विश्वे ।
 16-005-022c प्रत्युद्ययुर्मुनयश्चापि सिद्धा; गन्धर्वमुख्याश्च सहाप्सरोभिः ॥
 16-005-023a ततो राजन्भगवानुग्रतेजा; नारायणः प्रभवश्चाव्ययश्च ।
 16-005-023c योगाचार्यो रोदसी व्याप्य लक्ष्म्या; स्थानं प्राप स्वं महात्माप्रमेयम् ॥
 16-005-024a ततो देवैरृषिभिश्चापि कृष्णः; समागतश्चारणैश्चैव राजन् ।
 16-005-024c गन्धर्वाग्र्यैरप्सरोभिर्वराभिः; सिद्धैः साध्यैश्चानतैः पूज्यमानः ॥
 16-005-025a ते वै देवाः प्रत्यनन्दन्त राजन्मुनिश्रेष्ठा वाग्भिरानर्चुरीशम् ।
 16-005-025c गन्धर्वाश्चाप्युपतस्थुः स्तुवन्तः; प्रीत्या चैनं पुरुहूतोऽभ्यनन्दत् ॥

16-006-001 वैशंपायन उवाच

- 16-006-001a दारुकोऽपि कुरून्गत्वा दृष्ट्वा पार्थान्महारथान् ।
 16-006-001c आचष्ट मौसले वृष्णीनन्योन्येनोपसंहतान् ॥
 16-006-002a श्रुत्वा विनष्टान्वाष्णोयान्सभोजकुकुरान्धकान् ।
 16-006-002c पाण्डवाः शोकसंतप्ता वित्रस्तमनसोऽभवन् ॥
 16-006-003a ततोऽर्जुनस्तानामन्त्य केशवस्य प्रियः सखा ।
 16-006-003c प्रययौ मातुलं द्रष्टुं नेदमस्तीति चाब्रवीत् ॥
 16-006-004a स वृष्णिनिलयं गत्वा दारुकेण सह प्रभो ।
 16-006-004c ददर्श द्वारकां वीरो मृतनाथामिव स्त्रियम् ॥
 16-006-005a याः स्म ता लोकनाथेन नाथवत्यः पुराभवन् ।
 16-006-005c तास्त्वनाथास्तदा नाथं पार्थं दृष्ट्वा विचुक्रुशुः ॥
 16-006-006a षोडशस्त्रीसहस्राणि वासुदेवपरिग्रहः ।
 16-006-006c तासामासीन्महान्नादो दृष्ट्वैवार्जुनमागतम् ॥
 16-006-007a तास्तु दृष्ट्वैव कौरव्यो बाष्पेण पिहितोऽर्जुनः ।
 16-006-007c हीनाः कृष्णेन पुत्रैश्च नाशकत्सोऽभिवीक्षितुम् ॥
 16-006-008a तां स वृष्ण्यन्धकजलां हयमीनां रथोडुपाम् ।
 16-006-008c वादित्ररथघोषौघां वेश्मतीर्थमहाग्रहाम् ॥

- 16-006-009a रत्नशैवलसंघाटां वज्रप्राकारमालिनीम् ।
 16-006-009c रथ्यास्रोतोजलावर्तां चत्वरस्तिमितहृदाम् ॥
 16-006-010a रामकृष्णमहाग्राहां द्वारकासरितं तदा ।
 16-006-010c कालपाशग्रहां घोरां नदीं वैतरणीमिव ॥
 16-006-011a तां ददर्शार्जुनो धीमान्विहीनां वृष्णिपुंगवैः ।
 16-006-011c गतश्रियं निरानन्दां पद्मिनीं शिशिरे यथा ॥
 16-006-012a तां दृष्ट्वा द्वारकां पार्थस्ताश्च कृष्णस्य योषितः ।
 16-006-012c सस्वनं बाष्पमुत्सृज्य निपपात महीतले ॥
 16-006-013a सात्राजिती ततः सत्या रुक्मिणी च विशां पते ।
 16-006-013c अभिपत्य प्ररुरुदुः परिवार्य धनंजयम् ॥
 16-006-014a ततस्ताः काञ्चने पीठे समुत्थायोपवेश्य च ।
 16-006-014c अब्रुवन्त्यो महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे ॥
 16-006-015a ततः संस्तूय गोविन्दं कथयित्वा च पाण्डवः ।
 16-006-015c आश्वास्य ताः स्त्रियश्चापि मातुलं द्रष्टुमभ्यगात् ॥

16-007-001 वैशंपायन उवाच

- 16-007-001a तं शयानं महात्मानं वीरमानकदुन्दुभिम् ।
 16-007-001c पुत्रशोकाभिसंतप्तं ददर्श कुरुपुंगवः ॥
 16-007-002a तस्याश्रुपरिपूर्णाक्षो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
 16-007-002c आर्तस्यार्ततरः पार्थः पादौ जग्राह भारत ॥
 16-007-003a समालिङ्ग्यार्जुनं वृद्धः स भुजाभ्यां महाभुजः ।
 16-007-003c रुदन्पुत्रान्स्मरन्सर्वान्विललाप सुविह्वलः ॥
 16-007-003e भ्रातृन्पुत्रांश्च पौत्रांश्च दौहित्रांश्च सखीनपि ॥

16-007-004 वसुदेव उवाच

- 16-007-004a यैर्जिता भूमिपालाश्च दैत्याश्च शतशोऽर्जुन ।
 16-007-004c तान्दृष्ट्वा नेह पश्यामि जीवाम्यर्जुन दुर्मरः ॥
 16-007-005a यौ तावर्जुन शिष्यौ ते प्रियौ बहुमतौ सदा ।
 16-007-005c तयोरपनयात्पार्थ वृष्णयो निधनं गताः ॥
 16-007-006a यौ तौ वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ मतौ ।
 16-007-006c प्रद्युम्नो युयुधानश्च कथयन्कथसे च यौ ॥
 16-007-007a नित्यं त्वं कुरुशार्दूल कृष्णश्च मम पुत्रकः ।

16-007-007c	तावुभौ वृष्णिनाशस्य मुखमास्तां धनंजय ॥
16-007-008a	न तु गर्हामि शैनेयं हार्दिक्यं चाहमर्जुन ।
16-007-008c	अक्रूरं रौक्मिणेयं च शापो ह्येवात्र कारणम् ॥
16-007-009a	केशिनं यस्तु कंसं च विक्रम्य जगतः प्रभुः ।
16-007-009c	विदेहावकरोत्पार्थ चैद्यं च बलगर्वितम् ॥
16-007-010a	नैषादिमेकलव्यं च चक्रे कालिङ्गमागधान् ।
16-007-010c	गान्धारान्काशिराजं च मरुभूमौ च पार्थिवान् ॥
16-007-011a	प्राच्यांश्च दक्षिणात्यांश्च पार्वतीयांस्तथा नृपान् ।
16-007-011c	सोऽभ्युपेक्षितवानेतमनयं मधुसूदनः ॥
16-007-012a	ततः पुत्रांश्च पौत्रांश्च भ्रातृनथ सखीनपि ।
16-007-012c	शयानान्निहतान्दृष्ट्वा ततो मामब्रवीदिदम् ॥
16-007-013a	संप्राप्तोऽद्यायमस्यान्तः कुलस्य पुरुषर्षभ ।
16-007-013c	आगमिष्यति बीभत्सुरिमां द्वारवतीं पुरीम् ॥
16-007-014a	आख्येयं तस्य यद्वृत्तं वृष्णीनां वैशसं महत् ।
16-007-014c	स तु श्रुत्वा महातेजा यदूनामनयं प्रभो ॥
16-007-014e	आगन्ता क्षिप्रमेवेह न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥
16-007-015a	योऽहं तमर्जुनं विद्धि योऽर्जुनः सोऽहमेव तु ।
16-007-015c	यद्ब्रूयात्तत्तथा कार्यमिति बुध्यस्व माधव ॥
16-007-016a	स स्त्रीषु प्राप्तकालं वः पाण्डवो बालकेषु च ।
16-007-016c	प्रतिपत्स्यति बीभत्सुर्भवतश्चौर्ध्वदेहिकम् ॥
16-007-017a	इमां च नगरीं सद्यः प्रतियाते धनंजये ।
16-007-017c	प्राकाराट्टालकोपेतां समुद्रः प्लावयिष्यति ॥
16-007-018a	अहं हि देशे कस्मिंश्चित्पुण्ये नियममास्थितः ।
16-007-018c	कालं कर्ता सद्य एव रामेण सह धीमता ॥
16-007-019a	एवमुक्त्वा हृषीकेशो मामचिन्त्यपराक्रमः ।
16-007-019c	हित्वा मां बालकैः सार्धं दिशं कामप्यगात्प्रभुः ॥
16-007-020a	सोऽहं तौ च महात्मानौ चिन्तयन्भ्रातरौ तव ।
16-007-020c	घोरं ज्ञातिवधं चैव न भुञ्जे शोककर्षितः ॥
16-007-021a	न च भोक्ष्ये न जीविष्ये दिष्ट्या प्राप्तोऽसि पाण्डव ।
16-007-021c	यदुक्तं पार्थ कृष्णेन तत्सर्वमखिलं कुरु ॥
16-007-022a	एतत्ते पार्थ राज्यं च स्त्रियो रत्नानि चैव ह ।

16-007-022c	इष्टान्प्राणानहं हीमांस्त्यक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
16-008-001	वैशंपायन उवाच
16-008-001a	एवमुक्तः स बीभत्सुर्मातुलेन परंतपः ।
16-008-001c	दुर्मना दीनमनसं वसुदेवमुवाच ह ॥
16-008-002a	नाहं वृष्णिप्रवीरेण मधुभिश्चैव मातुल ।
16-008-002c	विहीनां पृथिवीं द्रष्टुं शक्तश्चिरमिह प्रभो ॥
16-008-003a	राजा च भीमसेनश्च सहदेवश्च पाण्डवः ।
16-008-003c	नकुलो याज्ञसेनी च षडेकमनसो वयम् ॥
16-008-004a	राज्ञः संक्रमणे चापि कालोऽयं वर्तते ध्रुवम् ।
16-008-004c	तमिमं विद्धि संप्राप्तं कालं कालविदां वर ॥
16-008-005a	सर्वथा वृष्णिदारांस्तु बालवृद्धांस्तथैव च ।
16-008-005c	नयिष्ये परिगृह्याहमिन्द्रप्रस्थमरिंदम ॥
16-008-006a	इत्युक्त्वा दारुकमिदं वाक्यमाह धनंजयः ।
16-008-006c	अमात्यान्वृष्णिवीराणां द्रष्टुमिच्छामि माचिरम् ॥
16-008-007a	इत्येवमुक्त्वा वचनं सुधर्मा यादवीं सभाम् ।
16-008-007c	प्रविवेशार्जुनः शूरः शोचमानो महारथान् ॥
16-008-008a	तमासनगतं तत्र सर्वाः प्रकृतयस्तथा ।
16-008-008c	ब्राह्मणा नैगमाश्चैव परिवार्योपतस्थिरे ॥
16-008-009a	तान्दीनमनसः सर्वान्निभृतान्गतचेतसः ।
16-008-009c	उवाचेदं वचः पार्थः स्वयं दीनतरस्तदा ॥
16-008-010a	शक्रप्रस्थमहं नेष्ये वृष्णयन्धकजनं स्वयम् ।
16-008-010c	इदं तु नगरं सर्वं समुद्रः प्लावयिष्यति ॥
16-008-011a	सज्जीकुरुत यानानि रत्नानि विविधानि च ।
16-008-011c	वज्रोऽयं भवतां राजा शक्रप्रस्थे भविष्यति ॥
16-008-012a	सप्तमे दिवसे चैव रवौ विमल उद्गते ।
16-008-012c	बहिर्वत्स्यामहे सर्वे सज्जीभवत माचिरम् ॥
16-008-013a	इत्युक्तास्तेन ते पौराः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
16-008-013c	सज्जमाशु ततश्चक्रुः स्वसिद्ध्यर्थं समुत्सुकाः ॥
16-008-014a	तां रात्रिमवसत्पार्थः केशवस्य निवेशने ।
16-008-014c	महता शोकमोहेन सहसाभिपरिप्लुतः ॥
16-008-015a	श्वोभूतेऽथ ततः शौरिर्वसुदेवः प्रतापवान् ।

16-008-015c	युक्त्वात्मानं महातेजा जगाम गतिमुत्तमाम् ॥
16-008-016a	ततः शब्दो महानासीद्वसुदेवस्य वेश्मनि ।
16-008-016c	दारुणः क्रोशतीनां च रुदतीनां च योषिताम् ॥
16-008-017a	प्रकीर्णमूर्धजाः सर्वा विमुक्ताभरणस्रजः ।
16-008-017c	उरांसि पाणिभिर्घ्नन्त्यो व्यलपन्करुणं स्त्रियः ॥
16-008-018a	तं देवकी च भद्रा च रोहिणी मदिरा तथा ।
16-008-018c	अन्वारोढुं व्यवसिता भर्तारं योषितां वराः ॥
16-008-019a	ततः शौरिं नृयुक्तेन बहुमाल्येन भारत ।
16-008-019c	यानेन महता पार्थो बहिर्निष्क्रामयत्तदा ॥
16-008-020a	तमन्वयुस्तत्र तत्र दुःखशोकसमाहताः ।
16-008-020c	द्वारकावासिनः पौराः सर्व एव नरर्षभ ॥
16-008-021a	तस्याश्वमेधिकं छत्रं दीप्यमानाश्च पावकाः ।
16-008-021c	पुरस्तात्तस्य यानस्य याजकाश्च ततो ययुः ॥
16-008-022a	अनुजग्मुश्च तं वीरं देव्यस्ता वै स्वलंकृताः ।
16-008-022c	स्त्रीसहस्रैः परिवृता वधूभिश्च सहस्रशः ॥
16-008-023a	यस्तु देशः प्रियस्तस्य जीवतोऽभून्महात्मनः ।
16-008-023c	तत्रैनमुपसंकल्प्य पितृमेधं प्रचक्रिरे ॥
16-008-024a	तं चिताग्निगतं वीरं शूरपुत्रं वराङ्गनाः ।
16-008-024c	ततोऽन्वारुरुहुः पत्न्यश्चतस्रः पतिलोकगाः ॥
16-008-025a	तं वै चतसृभिः स्त्रीभिरन्वितं पाण्डुनन्दनः ।
16-008-025c	अदाहयच्चन्दनैश्च गन्धैरुच्चावचैरपि ॥
16-008-026a	ततः प्रादुरभूच्छब्दः समिद्धस्य विभावसोः ।
16-008-026c	सामगानां च निर्घोषो नराणां रुदतामपि ॥
16-008-027a	ततो वज्रप्रधानास्ते वृष्णिवीरकुमारकाः ।
16-008-027c	सर्व एवोदकं चक्रुः स्त्रियश्चैव महात्मनः ॥
16-008-028a	अलुप्तधर्मस्तं धर्मं कारयित्वा स फल्गुनः ।
16-008-028c	जगाम वृष्णयो यत्र विनष्टा भरतर्षभ ॥
16-008-029a	स तान्दृष्ट्वा निपतितान्कदने भृशदुःखितः ।
16-008-029c	बभूवातीव कौरव्यः प्राप्तकालं चकार च ॥
16-008-030a	यथाप्रधानतश्चैव चक्रे सर्वाः क्रियास्तदा ।
16-008-030c	ये हता ब्रह्मशापेन मुसलैरेरकोद्भवैः ॥

16-008-031a	ततः शरीरे रामस्य वासुदेवस्य चोभयोः ।
16-008-031c	अन्विष्य दाहयामास पुरुषैराप्तकारिभिः ॥
16-008-032a	स तेषां विधिवत्कृत्वा प्रेतकार्याणि पाण्डवः ।
16-008-032c	सप्तमे दिवसे प्रायाद्रथमारुह्य सत्वरः ॥
16-008-032e	अश्वयुक्तै रथैश्चापि गोखरोष्ट्रयुतैरपि ॥
16-008-033a	स्त्रियस्ता वृष्णिवीराणां रुदत्यः शोककर्षिताः ।
16-008-033c	अनुजग्मुर्महात्मानं पाण्डुपुत्रं धनंजयम् ॥
16-008-034a	भृत्यास्त्वन्धकवृष्णीनां सादिनो रथिनश्च ये ।
16-008-034c	वीरहीनं वृद्धबालं पौरजानपदास्तथा ॥
16-008-034e	ययुस्ते परिवार्याथ कलत्रं पार्थशासनात् ॥
16-008-035a	कुञ्जरैश्च गजारोहा ययुः शैलनिभैस्तथा ।
16-008-035c	सपादरक्षैः संयुक्ताः सोत्तरायुधिका ययुः ॥
16-008-036a	पुत्राश्चान्धकवृष्णीनां सर्वे पार्थमनुव्रताः ।
16-008-036c	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महाधनाः ॥
16-008-037a	दश षट्च सहस्राणि वासुदेवावरोधनम् ।
16-008-037c	पुरस्कृत्य ययुर्वज्रं पौत्रं कृष्णस्य धीमतः ॥
16-008-038a	बहूनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
16-008-038c	भोजवृष्ण्यन्धकस्त्रीणां हतनाथानि निर्ययुः ॥
16-008-039a	तत्सागरसमप्रख्यं वृष्णिचक्रं महर्द्धिमत् ।
16-008-039c	उवाह रथिनां श्रेष्ठः पार्थः परपुरंजयः ॥
16-008-040a	निर्याते तु जने तस्मिन्सागरो मकरालयः ।
16-008-040c	द्वारकां रत्नसंपूर्णां जलेनाप्लावयत्तदा ॥
16-008-041a	तदद्भुतमभिप्रेक्ष्य द्वारकावासिनो जनाः ।
16-008-041c	तूर्णात्तूर्णतरं जग्मुरहो दैवमिति ब्रुवन् ॥
16-008-042a	काननेषु च रम्येषु पर्वतेषु नदीषु च ।
16-008-042c	निवसन्नानयामास वृष्णिदारान्धनंजयः ॥
16-008-043a	स पञ्चनदमासाद्य धीमानतिसमृद्धिमत् ।
16-008-043c	देशे गोपशुधान्याद्वये निवासमकरोत्प्रभुः ॥
16-008-044a	ततो लोभः समभवदस्यूनां निहतेश्वराः ।
16-008-044c	दृष्ट्वा स्त्रियो नीयमानाः पार्थेनैकेन भारत ॥
16-008-045a	ततस्ते पापकर्माणो लोभोपहतचेतसः ।

16-008-045c	आभीरा मन्त्रयामासुः समेत्याशुभदर्शनाः ॥
16-008-046a	अयमेकोऽर्जुनो योद्धा वृद्धबालं हतेश्वरम् ।
16-008-046c	नयत्यस्मानतिक्रम्य योधाश्चेमे हतौजसः ॥
16-008-047a	ततो यष्टिप्रहरणा दस्यवस्ते सहस्रशः ।
16-008-047c	अभ्यधावन्त वृष्णीनां तं जनं लोप्त्रहारिणः ॥
16-008-048a	महता सिंहनादेन द्रावयन्तः पृथग्जनम् ।
16-008-048c	अभिपेतुर्धनार्थं ते कालपर्यायचोदिताः ॥
16-008-049a	ततो निवृत्तः कौन्तेयः सहसा सपदानुगः ।
16-008-049c	उवाच तान्महाबाहुरर्जुनः प्रहसन्निव ॥
16-008-050a	निवर्तध्वमधर्मज्ञा यदि स्थ न मुमूर्षवः ।
16-008-050c	नेदानीं शरनिर्भिन्नाः शोचध्वं निहता मया ॥
16-008-051a	तथोक्तास्तेन वीरेण कदर्थीकृत्य तद्वचः ।
16-008-051c	अभिपेतुर्जनं मूढा वार्यमाणाः पुनः पुनः ॥
16-008-052a	ततोऽर्जुनो धनुर्दिव्यं गाण्डीवमजरं महत् ।
16-008-052c	आरोपयितुमारेभे यत्नादिव कथंचन ॥
16-008-053a	चकार सज्यं कृच्छ्रेण संभ्रमे तुमुले सति ।
16-008-053c	चिन्तयामास चास्त्राणि न च सस्मार तान्यपि ॥
16-008-054a	वैकृत्यं तन्महद्दृष्ट्वा भुजवीर्ये तथा युधि ।
16-008-054c	दिव्यानां च महास्त्राणां विनाशाद्ब्रीडितोऽभवत् ॥
16-008-055a	वृष्णियोधाश्च ते सर्वे गजाश्वरथयायिनः ।
16-008-055c	न शेकुरावर्तयितुं ह्रियमाणं च तं जनम् ॥
16-008-056a	कलत्रस्य बहुत्वात्तु संपतत्सु ततस्ततः ।
16-008-056c	प्रयत्नमकरोत्पार्थो जनस्य परिरक्षणे ॥
16-008-057a	मिषतां सर्वयोधानां ततस्ताः प्रमदोत्तमाः ।
16-008-057c	समन्ततोऽवकृष्यन्त कामाच्चान्याः प्रवव्रजुः ॥
16-008-058a	ततो गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैः पार्थो धनंजयः ।
16-008-058c	जघान दस्यून्सोद्वेगो वृष्णिभृत्यैः सह प्रभुः ॥
16-008-059a	क्षणेन तस्य ते राजन्क्षयं जग्मुरजिह्वागाः ।
16-008-059c	अक्षया हि पुरा भूत्वा क्षीणाः क्षतजभोजनाः ॥
16-008-060a	स शरक्षयमासाद्य दुःखशोकसमाहतः ।
16-008-060c	धनुष्कोट्या तदा दस्यूनवधीत्पाकशासनिः ॥

16-008-061a	प्रेक्षतस्त्वेव पार्थस्य वृष्ण्यन्धकवरस्त्रियः ।
16-008-061c	जग्मुरादाय ते म्लेच्छाः समन्ताज्जनमेजय ॥
16-008-062a	धनंजयस्तु दैवं तन्मनसाचिन्तयत्प्रभुः ।
16-008-062c	दुःखशोकसमाविष्टो निःश्वासपरमोऽभवत् ॥
16-008-063a	अस्त्राणां च प्रणाशेन बाहुवीर्यस्य संक्षयात् ।
16-008-063c	धनुषश्चाविधेयत्वाच्छराणां संक्षयेण च ॥
16-008-064a	बभूव विमनाः पार्थो दैवमित्यनुचिन्तयन् ।
16-008-064c	न्यवर्तत ततो राजन्नेदमस्तीति चाब्रवीत् ॥
16-008-065a	ततः स शेषमादाय कलत्रस्य महामतिः ।
16-008-065c	हृतभूयिष्ठरत्नस्य कुरुक्षेत्रमवातरत् ॥
16-008-066a	एवं कलत्रमानीय वृष्णीनां हृतशेषितम् ।
16-008-066c	न्यवेशयत कौरव्यस्तत्र तत्र धनंजयः ॥
16-008-067a	हार्दिक्यतनयं पार्थो नगरं मार्तिकावतम् ।
16-008-067c	भोजराजकलत्रं च हृतशेषं नरोत्तमः ॥
16-008-068a	ततो वृद्धांश्च बालांश्च स्त्रियश्चादाय पाण्डवः ।
16-008-068c	वीरैर्विहीनान्सर्वास्ताञ्शक्रप्रस्थे न्यवेशयत् ॥
16-008-069a	यौयुधानिं सरस्वत्यां पुत्रं सात्यकिनः प्रियम् ।
16-008-069c	न्यवेशयत धर्मात्मा वृद्धबालपुरस्कृतम् ॥
16-008-070a	इन्द्रप्रस्थे ददौ राज्यं वज्राय परवीरहा ।
16-008-070c	वज्रेणाक्रूरदारास्तु वार्यमाणाः प्रवव्रजुः ॥
16-008-071a	रुक्मिणी त्वथ गान्धारी शैब्या हैमवतीत्यपि ।
16-008-071c	देवी जाम्बवती चैव विविशुर्जातवेदसम् ॥
16-008-072a	सत्यभामा तथैवान्या देव्यः कृष्णस्य संमताः ।
16-008-072c	वनं प्रविविशू राजंस्तापस्ये कृतनिश्चयाः ॥
16-008-073a	द्वारकावासिनो ये तु पुरुषाः पार्थमन्वयुः ।
16-008-073c	यथार्हं संविभज्यैनान्वज्रे पर्यददज्जयः ॥
16-008-074a	स तत्कृत्वा प्राप्तकालं बाष्पेणापिहितोऽर्जुनः ।
16-008-074c	कृष्णद्वैपायनं राजन्ददर्शासीनमाश्रमे ॥

16-009-001a	प्रविशन्नर्जुनो राजन्नाश्रमं सत्यवादिनः ।
16-009-001c	ददर्शासीनमेकान्ते मुनिं सत्यवतीसुतम् ॥
16-009-002a	स तमासाद्य धर्मज्ञमुपतस्थे महाव्रतम् ।
16-009-002c	अर्जुनोऽस्मीति नामास्मै निवेद्याभ्यवदत्ततः ॥
16-009-003a	स्वागतं तेऽस्त्विति प्राह मुनिः सत्यवतीसुतः ।
16-009-003c	आस्यतामिति चोवाच प्रसन्नात्मा महामुनिः ॥
16-009-004a	तमप्रतीतमनसं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
16-009-004c	निर्विण्णमनसं दृष्ट्वा पार्थं व्यासोऽब्रवीदिदम् ॥
16-009-005a	अवीरजोऽभिधातस्ते ब्राह्मणो वा हतस्त्वया ।
16-009-005c	युद्धे पराजितो वासि गतश्रीरिव लक्ष्यसे ॥
16-009-006a	न त्वा प्रत्यभिजानामि किमिदं भरतर्षभ ।
16-009-006c	श्रोतव्यं चेन्मया पार्थ क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥

16-009-007 अर्जुन उवाच

16-009-007a	यः स मेघवपुः श्रीमान्बृहत्पङ्कजलोचनः ।
16-009-007c	स कृष्णः सह रामेण त्यक्त्वा देहं दिवं गतः ॥
16-009-008a	मौसले वृष्णिवीराणां विनाशो ब्रह्मशापजः ।
16-009-008c	बभूव वीरान्तकरः प्रभासे रोमहर्षणः ॥
16-009-009a	ये ते शूरा महात्मानः सिंहदर्पा महाबलाः ।
16-009-009c	भोजवृष्ण्यन्धका ब्रह्मन्नन्योन्यं तैर्हतं युधि ॥
16-009-010a	गदापरिघशक्तीनां सहाः परिघबाहवः ।
16-009-010c	त एरकाभिर्निहताः पश्य कालस्य पर्ययम् ॥
16-009-011a	हतं पञ्चशतं तेषां सहस्रं बाहुशालिनाम् ।
16-009-011c	निधनं समनुप्राप्तं समासाद्येतरेतरम् ॥
16-009-012a	पुनः पुनर्न मृष्यामि विनाशममितौजसाम् ।
16-009-012c	चिन्तयानो यदूनां च कृष्णस्य च यशस्विनः ॥
16-009-013a	शोषणं सागरस्येव पर्वतस्येव चालनम् ।
16-009-013c	नभसः पतनं चैव शैत्यमग्नेस्तथैव च ॥
16-009-014a	अश्रद्धेयमहं मन्ये विनाशं शार्ङ्गधन्वनः ।
16-009-014c	न चेह स्थातुमिच्छामि लोके कृष्णविनाकृतः ॥
16-009-015a	इतः कष्टतरं चान्यच्छृणु तद्वै तपोधन ।
16-009-015c	मनो मे दीर्यते येन चिन्तयानस्य वै मुहुः ॥

16-009-016a	पश्यतो वृष्णिदाराश्च मम ब्रह्मन्सहस्रशः ।
16-009-016c	आभीरैरनुसृत्याजौ हताः पञ्चनदालयैः ॥
16-009-017a	धनुरादाय तत्राहं नाशकं तस्य पूरणे ।
16-009-017c	यथा पुरा च मे वीर्यं भुजयोर्न तथाभवत् ॥
16-009-018a	अस्त्राणि मे प्रनष्टानि विविधानि महामुने ।
16-009-018c	शराश्च क्षयमापन्नाः क्षणेनैव समन्ततः ॥
16-009-019a	पुरुषश्चाप्रमेयात्मा शङ्खचक्रगदाधरः ।
16-009-019c	चतुर्भुजः पीतवासा श्यामः पद्मायतेक्षणः ॥
16-009-020a	यः स याति पुरस्तान्मे रथस्य सुमहाद्युतिः ।
16-009-020c	प्रदहन्निपुसैन्यानि न पश्याम्यहमद्य तम् ॥
16-009-021a	येन पूर्वं प्रदग्धानि शत्रुसैन्यानि तेजसा ।
16-009-021c	शरैर्गाण्डीवनिर्मुक्तैरहं पश्चाद्व्यनाशयम् ॥
16-009-022a	तमपश्यन्विषीदामि घूर्णामीव च सत्तम ।
16-009-022c	परिनिर्विण्णचेताश्च शान्तिं नोपलभेऽपि च ॥
16-009-023a	विना जनार्दनं वीरं नाहं जीवितुमुत्सहे ।
16-009-023c	श्रुत्वैव हि गतं विष्णुं ममापि मुमुहुर्दिशः ॥
16-009-024a	प्रनष्टज्ञातिवीर्यस्य शून्यस्य परिधावतः ।
16-009-024c	उपदेष्टुं मम श्रेयो भवानर्हति सत्तम ॥

16-009-025 व्यास उवाच

16-009-025a	ब्रह्मशापविनिर्दग्धा वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
16-009-025c	विनष्टाः कुरुशार्दूल न ताञ्शोचितुमर्हसि ॥
16-009-026a	भवितव्यं तथा तद्धि दिष्टमेतन्महात्मनाम् ।
16-009-026c	उपेक्षितं च कृष्णेन शक्तेनापि व्यपोहितुम् ॥
16-009-027a	त्रैलोक्यमपि कृष्णो हि कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम् ।
16-009-027c	प्रसहेदन्यथा कर्तुं किमु शापं मनीषिणाम् ॥
16-009-028a	रथस्य पुरतो याति यः स चक्रगदाधरः ।
16-009-028c	तव स्नेहात्पुराणर्षिर्वासुदेवश्चतुर्भुजः ॥
16-009-029a	कृत्वा भारावतरणं पृथिव्याः पृथुलोचनः ।
16-009-029c	मोक्षयित्वा जगत्सर्वं गतः स्वस्थानमुत्तमम् ॥
16-009-030a	त्वया त्विह महत्कर्म देवानां पुरुषर्षभ ।
16-009-030c	कृतं भीमसहायेन यमाभ्यां च महाभुज ॥

16-009-031a	कृतकृत्यांश्च वो मन्ये संसिद्धान्कुरुपुंगव ।
16-009-031c	गमनं प्राप्तकालं च तद्धि श्रेयो मतं मम ॥
16-009-032a	बलं बुद्धिश्च तेजश्च प्रतिपत्तिश्च भारत ।
16-009-032c	भवन्ति भवकालेषु विपद्यन्ते विपर्यये ॥
16-009-033a	कालमूलमिदं सर्वं जगद्धीजं धनंजय ।
16-009-033c	काल एव समादत्ते पुनरेव यदृच्छया ॥
16-009-034a	स एव बलवान्भूत्वा पुनर्भवति दुर्बलः ।
16-009-034c	स एवेशश्च भूत्वेह परैराज्ञाप्यते पुनः ॥
16-009-035a	कृतकृत्यानि चास्त्राणि गतान्यद्य यथागतम् ।
16-009-035c	पुनरेष्यन्ति ते हस्तं यदा कालो भविष्यति ॥
16-009-036a	कालो गन्तुं गतिं मुख्यां भवतामपि भारत ।
16-009-036c	एतच्छ्रेयो हि वो मन्ये परमं भरतर्षभ ॥
16-009-037a	एतद्वचनमाज्ञाय व्यासस्यामिततेजसः ।
16-009-037c	अनुज्ञातो ययौ पार्थो नगरं नागसाह्वयम् ॥
16-009-038a	प्रविश्य च पुरीं वीरः समासाद्य युधिष्ठिरम् ।
16-009-038c	आचष्ट तद्यथावृत्तं वृष्ण्यन्धकजनं प्रति ॥

१७. महाप्रास्थानिकपर्व

००१

17-001-001	जनमेजय उवाच
17-001-001a	एवं वृष्ण्यन्धककुले श्रुत्वा मौसलमाहवम् ।
17-001-001c	पाण्डवाः किमकुर्वन्त तथा कृष्णे दिवं गते ॥
17-001-002	वैशंपायन उवाच
17-001-002a	श्रुत्वैव कौरवो राजा वृष्णीनां कदनं महत् ।
17-001-002c	प्रस्थाने मतिमाधाय वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ॥
17-001-003a	कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महामते ।
17-001-003c	कर्मन्यासमहं मन्ये त्वमपि द्रष्टुमर्हसि ॥
17-001-004a	इत्युक्तः स तु कौन्तेयः कालः काल इति ब्रुवन् ।
17-001-004c	अन्वपद्यत तद्वाक्यं भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वीर्यवान् ॥
17-001-005a	अर्जुनस्य मतं ज्ञात्वा भीमसेनो यमौ तथा ।
17-001-005c	अन्वपद्यन्त तद्वाक्यं यदुक्तं सव्यसाचिना ॥

17-001-006a	ततो युयुत्सुमानाय्य प्रव्रजन्धर्मकाम्यया ।
17-001-006c	राज्यं परिददौ सर्वं वैश्यापुत्रे युधिष्ठिरः ॥
17-001-007a	अभिषिच्य स्वराज्ये तु तं राजानं परिक्षितम् ।
17-001-007c	दुःखार्तश्चाब्रवीद्राजा सुभद्रां पाण्डवाग्रजः ॥
17-001-008a	एष पुत्रस्य ते पुत्रः कुरुराजो भविष्यति ।
17-001-008c	यदूनां परिशेषश्च वज्रो राजा कृतश्च ह ॥
17-001-009a	परिक्षिद्धास्तिनपुरे शक्रप्रस्थे तु यादवः ।
17-001-009c	वज्रो राजा त्वया रक्ष्यो मा चाधर्मे मनः कृथाः ॥
17-001-010a	इत्युक्त्वा धर्मराजः स वासुदेवस्य धीमतः ।
17-001-010c	मातुलस्य च वृद्धस्य रामादीनां तथैव च ॥
17-001-011a	भ्रातृभिः सह धर्मात्मा कृत्वोदकमतन्द्रितः ।
17-001-011c	श्राद्धान्युद्दिश्य सर्वेषां चकार विधिवत्तदा ॥
17-001-012a	ददौ रत्नानि वासांसि ग्रामानश्चात्रथानपि ।
17-001-012c	स्त्रियश्च द्विजमुख्येभ्यो गवां शतसहस्रशः ॥
17-001-013a	कृपमभ्यर्च्य च गुरुमर्थमानपुरस्कृतम् ।
17-001-013c	शिष्यं परिक्षितं तस्मै ददौ भरतसत्तमः ॥
17-001-014a	ततस्तु प्रकृतीः सर्वाः समानाय्य युधिष्ठिरः ।
17-001-014c	सर्वमाचष्ट राजर्षिश्चिकीर्षितमथात्मनः ॥
17-001-015a	ते श्रुत्वैव वचस्तस्य पौरजानपदा जनाः ।
17-001-015c	भृशमुद्विग्नमनसो नाभ्यनन्दन्त तद्वचः ॥
17-001-016a	नैवं कर्तव्यमिति ते तदोचुस्ते नराधिपम् ।
17-001-016c	न च राजा तथाकार्षीत्कालपर्यायधर्मवित् ॥
17-001-017a	ततोऽनुमान्य धर्मात्मा पौरजानपदं जनम् ।
17-001-017c	गमनाय मतिं चक्रे भ्रातरश्चास्य ते तदा ॥
17-001-018a	ततः स राजा कौरव्यो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
17-001-018c	उत्सृज्याभरणान्यङ्गाज्जगृहे वल्कलान्युत ॥
17-001-019a	भीमार्जुनौ यमौ चैव द्रौपदी च यशस्विनी ।
17-001-019c	तथैव सर्वे जगृहुर्वल्कलानि जनाधिप ॥
17-001-020a	विधिवत्कारयित्वेष्टिं नैष्टिकीं भरतर्षभ ।
17-001-020c	समुत्सृज्याप्सु सर्वेऽग्नीन्प्रतस्थुर्नरपुंगवाः ॥
17-001-021a	ततः प्ररुरुदुः सर्वाः स्त्रियो दृष्ट्वा नरर्षभान् ।

17-001-021c	प्रस्थितान्द्रौपदीषष्ठान्पुरा द्यूतजितान्यथा ॥
17-001-022a	हर्षोऽभवच्च सर्वेषां भ्रातृणां गमनं प्रति ।
17-001-022c	युधिष्ठिरमतं ज्ञात्वा वृष्णिक्षयमवेक्ष्य च ॥
17-001-023a	भ्रातरः पञ्च कृष्णा च षष्ठीश्चा चैव सप्तमः ।
17-001-023c	आत्मना सप्तमो राजा निर्ययौ गजसाह्वयात् ॥
17-001-023e	पौरैरनुगतो दूरं सर्वैरन्तःपुरैस्तथा ॥
17-001-024a	न चैनमशकत्कश्चिन्निवर्तस्वेति भाषितुम् ।
17-001-024c	न्यवर्तन्त ततः सर्वे नरा नगरवासिनः ॥
17-001-025a	कृपप्रभृतयश्चैव युयुत्सुं पर्यवारयन् ।
17-001-025c	विवेश गङ्गां कौरव्य उलूपी भुजगात्मजा ॥
17-001-026a	चित्राङ्गदा ययौ चापि मणिपूरपुरं प्रति ।
17-001-026c	शिष्टाः परिक्षितं त्वन्या मातरः पर्यवारयन् ॥
17-001-027a	पाण्डवाश्च महात्मानो द्रौपदी च यशस्विनी ।
17-001-027c	कृतोपवासाः कौरव्य प्रययुः प्राङ्मुखास्ततः ॥
17-001-028a	योगयुक्ता महात्मानस्त्यागधर्ममुपेयुषः ।
17-001-028c	अभिजग्मुर्बहून्देशान्सरितः पर्वतांस्तथा ॥
17-001-029a	युधिष्ठिरो ययावग्रे भीमस्तु तदनन्तरम् ।
17-001-029c	अर्जुनस्तस्य चान्वेव यमौ चैव यथाक्रमम् ॥
17-001-030a	पृष्ठतस्तु वरारोहा श्यामा पद्मदलेक्षणा ।
17-001-030c	द्रौपदी योषितां श्रेष्ठा ययौ भरतसत्तम ॥
17-001-031a	श्वा चैवानुययावेकः पाण्डवान्प्रस्थितान्वने ।
17-001-031c	क्रमेण ते ययुर्वीरा लौहित्यं सलिलार्णवम् ॥
17-001-032a	गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं न मुमोच धनंजयः ।
17-001-032c	रत्नलोभान्महाराज तौ चाक्षय्यौ महेषुधी ॥
17-001-033a	अग्निं ते ददृशुस्तत्र स्थितं शैलमिवाग्रतः ।
17-001-033c	मार्गमावृत्य तिष्ठन्तं साक्षात्पुरुषविग्रहम् ॥
17-001-034a	ततो देवः स सप्तार्चिः पाण्डवानिदमब्रवीत् ।
17-001-034c	भो भो पाण्डुसुता वीराः पावकं मां विबोधत ॥
17-001-035a	युधिष्ठिर महाबाहो भीमसेन परंतप ।
17-001-035c	अर्जुनाश्विसुतौ वीरौ निबोधत वचो मम ॥
17-001-036a	अहमग्निः कुरुश्रेष्ठा मया दग्धं च खाण्डवम् ।

- 17-001-036c अर्जुनस्य प्रभावेण तथा नारायणस्य च ॥
- 17-001-037a अयं वः फल्गुनो भ्राता गाण्डीवं परमायुधम् ।
- 17-001-037c परित्यज्य वनं यातु नानेनार्थोऽस्ति कश्चन ॥
- 17-001-038a चक्ररत्नं तु यत्कृष्णे स्थितमासीन्महात्मनि ।
- 17-001-038c गतं तच्च पुनर्हस्ते कालेनैष्यति तस्य ह ॥
- 17-001-039a वरुणादाहतं पूर्वं मयैतत्पार्थकारणात् ।
- 17-001-039c गाण्डीवं कार्मुकश्रेष्ठं वरुणायैव दीयताम् ॥
- 17-001-040a ततस्ते भ्रातरः सर्वे धनंजयमचोदयन् ।
- 17-001-040c स जले प्राक्षिपत्तु तथाक्षय्यौ महेषुधी ॥
- 17-001-041a ततोऽग्निर्भरतश्रेष्ठ तत्रैवान्तरधीयत ।
- 17-001-041c ययुश्च पाण्डवा वीरास्ततस्ते दक्षिणामुखाः ॥
- 17-001-042a ततस्ते तूत्तरेणैव तीरेण लवणाम्भसः ।
- 17-001-042c जग्मुर्भरतशार्दूल दिशं दक्षिणपश्चिमम् ॥
- 17-001-043a ततः पुनः समावृत्ताः पश्चिमां दिशमेव ते ।
- 17-001-043c ददृशुर्द्वारकां चापि सागरेण परिप्लुताम् ॥
- 17-001-044a उदीचीं पुनरावृत्त्य ययुर्भरतसत्तमाः ।
- 17-001-044c प्रादक्षिण्यं चिकीर्षन्तः पृथिव्या योगधर्मिणः ॥

17-002-001 वैशंपायन उवाच

- 17-002-001a ततस्ते नियतात्मान उदीचीं दिशमास्थिताः ।
- 17-002-001c ददृशुर्योगयुक्ताश्च हिमवन्तं महागिरिम् ॥
- 17-002-002a तं चाप्यतिक्रमन्तस्ते ददृशुर्वालुकार्णवम् ।
- 17-002-002c अवैक्षन्त महाशैलं मेरुं शिखरिणां वरम् ॥
- 17-002-003a तेषां तु गच्छतां शीघ्रं सर्वेषां योगधर्मिणाम् ।
- 17-002-003c याज्ञसेनी भ्रष्टयोगा निपपात महीतले ॥
- 17-002-004a तां तु प्रपतितां दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।
- 17-002-004c उवाच धर्मराजानं याज्ञसेनीमवेक्ष्य ह ॥
- 17-002-005a नाधर्मश्चरितः कश्चिद्राजपुत्र्या परंतप ।
- 17-002-005c कारणं किं नु तद्राजन्यत्कृष्णा पतिता भुवि ॥

17-002-006 युधिष्ठिर उवाच

- 17-002-006a पक्षपातो महानस्या विशेषेण धनंजये ।

17-002-006c तस्यैतत्फलमद्यैषा भुङ्क्ते पुरुषसत्तम ॥

17-002-007 वैशंपायन उवाच

17-002-007a एवमुक्त्वानवेक्ष्यैनां ययौ धर्मसुतो नृपः ।

17-002-007c समाधाय मनो धीमान्धर्मात्मा पुरुषर्षभः ॥

17-002-008a सहदेवस्ततो धीमान्निपपात महीतले ।

17-002-008c तं चापि पतितं दृष्ट्वा भीमो राजानमब्रवीत् ॥

17-002-009a योऽयमस्मासु सर्वेषु शुश्रूषुरनहंकृतः ।

17-002-009c सोऽयं माद्रवतीपुत्रः कस्मान्निपतितो भुवि ॥

17-002-010 युधिष्ठिर उवाच

17-002-010a आत्मनः सदृशं प्राज्ञं नैषोऽमन्यत कंचन ।

17-002-010c तेन दोषेण पतितस्तस्मादेष नृपात्मजः ॥

17-002-011 वैशंपायन उवाच

17-002-011a इत्युक्त्वा तु समुत्सृज्य सहदेवं ययौ तदा ।

17-002-011c भ्रातृभिः सह कौन्तेयः शुना चैव युधिष्ठिरः ॥

17-002-012a कृष्णां निपतितां दृष्ट्वा सहदेवं च पाण्डवम् ।

17-002-012c आर्तो बन्धुप्रियः शूरो नकुलो निपपात ह ॥

17-002-013a तस्मिन्निपतिते वीरे नकुले चारुदर्शने ।

17-002-013c पुनरेव तदा भीमो राजानमिदमब्रवीत् ॥

17-002-014a योऽयमक्षतधर्मात्मा भ्राता वचनकारकः ।

17-002-014c रूपेणाप्रतिमो लोके नकुलः पतितो भुवि ॥

17-002-015a इत्युक्तो भीमसेनेन प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।

17-002-015c नकुलं प्रति धर्मात्मा सर्वबुद्धिमतां वरः ॥

17-002-016a रूपेण मत्समो नास्ति कश्चिदित्यस्य दर्शनम् ।

17-002-016c अधिकश्चाहमेवैक इत्यस्य मनसि स्थितम् ॥

17-002-017a नकुलः पतितस्तस्मादागच्छ त्वं वृकोदर ।

17-002-017c यस्य यद्विहितं वीर सोऽवश्यं तदुपाश्रुते ॥

17-002-018a तांस्तु प्रपतितान्दृष्ट्वा पाण्डवः श्वेतवाहनः ।

17-002-018c पपात शोकसंतप्तस्ततोऽनु परवीरहा ॥

17-002-019a तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे पतिते शक्रतेजसि ।

17-002-019c म्रियमाणे दुराधर्षे भीमो राजानमब्रवीत् ॥

17-002-020a अनृतं न स्मराम्यस्य स्वैरेष्वपि महात्मनः ।
 17-002-020c अथ कस्य विकारोऽयं येनायं पतितो भुवि ॥

17-002-021 युधिष्ठिर उवाच

17-002-021a एकाह्वा निर्दहेयं वै शत्रूनित्यर्जुनोऽब्रवीत् ।
 17-002-021c न च तत्कृतवानेष शूरमानी ततोऽपतत् ॥
 17-002-022a अवमेने धनुर्ग्राहानेष सर्वाश्च फल्गुनः ।
 17-002-022c यथा चोक्तं तथा चैव कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥

17-002-023 वैशंपायन उवाच

17-002-023a इत्युक्त्वा प्रस्थितो राजा भीमोऽथ निपपात ह ।
 17-002-023c पतितश्चाब्रवीद्धीमो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥
 17-002-024a भो भो राजन्नवेक्षस्व पतितोऽहं प्रियस्तव ।
 17-002-024c किंनिमित्तं च पतनं ब्रूहि मे यदि वेत्थ ह ॥

17-002-025 युधिष्ठिर उवाच

17-002-025a अतिभुक्तं च भवता प्राणेन च विकत्थसे ।
 17-002-025c अनवेक्ष्य परं पार्थ तेनासि पतितः क्षितौ ॥

17-002-026 वैशंपायन उवाच

17-002-026a इत्युक्त्वा तं महाबाहुर्जगामानवलोकयन् ।
 17-002-026c श्वा त्वेकोऽनुययौ यस्ते बहुशः कीर्तितो मया ॥

००३

17-003-001 वैशंपायन उवाच

17-003-001a ततः संनादयञ्शक्रो दिवं भूमिं च सर्वशः ।
 17-003-001c रथेनोपययौ पार्थमारोहेत्यब्रवीच्च तम् ॥
 17-003-002a स भ्रातृन्पतितान्दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 17-003-002c अब्रवीच्छोकसंतप्तः सहस्राक्षमिदं वचः ॥
 17-003-003a भ्रातरः पतिता मेऽत्र आगच्छेयुर्मया सह ।
 17-003-003c न विना भ्रातृभिः स्वर्गमिच्छे गन्तुं सुरेश्वर ॥
 17-003-004a सुकुमारी सुखार्हा च राजपुत्री पुरंदर ।
 17-003-004c सास्माभिः सह गच्छेत तद्भवाननुमन्यताम् ॥

17-003-005 इन्द्र उवाच

- 17-003-005a भ्रातृन्द्रक्ष्यसि पुत्रांस्त्वमग्रतस्त्रिदिवं गतान् ।
 17-003-005c कृष्णया सहितान्सर्वान्मा शुचो भरतर्षभ ॥
 17-003-006a निक्षिप्य मानुषं देहं गतास्ते भरतर्षभ ।
 17-003-006c अनेन त्वं शरीरेण स्वर्गं गन्ता न संशयः ॥

17-003-007 युधिष्ठिर उवाच

- 17-003-007a अयं श्वा भूतभव्येश भक्तो मां नित्यमेव ह ।
 17-003-007c स गच्छेत मया सार्धमानृशंस्या हि मे मतिः ॥

17-003-008 इन्द्र उवाच

- 17-003-008a अमर्त्यत्वं मत्समत्वं च राज;ञ्श्रियं कृत्स्नां महतीं चैव कीर्तिम् ।
 17-003-008c संप्राप्तोऽद्य स्वर्गसुखानि च त्वं; त्यज श्वानं नात्र नृशंसमस्ति ॥

17-003-009 युधिष्ठिर उवाच

- 17-003-009a अनार्यमार्येण सहस्रनेत्र; शक्यं कर्तुं दुष्करमेतदार्य ।
 17-003-009c मा मे श्रिया संगमनं तयास्तु; यस्याः कृते भक्तजनं त्यजेयम् ॥

17-003-010 इन्द्र उवाच

- 17-003-010a स्वर्गे लोके श्ववतां नास्ति धिष्ण्य;मिष्टापूर्तं क्रोधवशा हरन्ति ।
 17-003-010c ततो विचार्य क्रियतां धर्मराज; त्यज श्वानं नात्र नृशंसमस्ति ॥

17-003-011 युधिष्ठिर उवाच

- 17-003-011a भक्तत्यागं प्राहुरत्यन्तपापं; तुल्यं लोके ब्रह्मवध्याकृतेन ।
 17-003-011c तस्मान्नाहं जातु कथंचनाद्य; त्यक्ष्याम्येनं स्वसुखार्थी महेन्द्र ॥

17-003-012 इन्द्र उवाच

- 17-003-012a शुना दृष्टं क्रोधवशा हरन्ति; यदत्तमिष्टं विवृतमथो हुतं च ।
 17-003-012c तस्माच्छुनस्त्यागमिमं कुरुष्व; शुनस्त्यागात्प्राप्स्यसे देवलोकम् ॥
 17-003-013a त्यक्त्वा भ्रातृन्दयितां चापि कृष्णां; प्राप्तो लोकः कर्मणा स्वेन वीर ।
 17-003-013c श्वानं चैनं न त्यजसे कथं नु; त्यागं कृत्स्नं चास्थितो मुह्यसेऽद्य ॥

17-003-014 युधिष्ठिर उवाच

- 17-003-014a न विद्यते संधिरथापि विग्रहो; मृतैर्मर्त्यैरिति लोकेषु निष्ठा ।
 17-003-014c न ते मया जीवयितुं हि शक्या; तस्मात्त्यागस्तेषु कृतो न जीवताम् ॥
 17-003-015a प्रतिप्रदानं शरणागतस्य; स्त्रिया वधो ब्राह्मणस्वापहारः ।
 17-003-015c मित्रद्रोहस्तानि चत्वारि शक्र; भक्तत्यागश्चैव समो मतो मे ॥

17-003-016 वैशंपायन उवाच

- 17-003-016a तद्धर्मराजस्य वचो निशम्य; धर्मस्वरूपी भगवानुवाच ।
 17-003-016c युधिष्ठिरं प्रीतियुक्तो नरेन्द्रं; श्लक्ष्णैर्वाक्यैः संस्तवसंप्रयुक्तैः ॥
 17-003-017a अभिजातोऽसि राजेन्द्र पितुर्वृत्तेन मेधया ।
 17-003-017c अनुक्रोशेन चानेन सर्वभूतेषु भारत ॥
 17-003-018a पुरा द्वैतवने चासि मया पुत्र परीक्षितः ।
 17-003-018c पानीयार्थे पराक्रान्ता यत्र ते भ्रातरो हताः ॥
 17-003-019a भीमार्जुनौ परित्यज्य यत्र त्वं भ्रातरावुभौ ।
 17-003-019c मात्रोः साम्यमभीप्सन्वै नकुलं जीवमिच्छसि ॥
 17-003-020a अयं श्वा भक्त इत्येव त्यक्तो देवरथस्त्वया ।
 17-003-020c तस्मात्स्वर्गे न ते तुल्यः कश्चिदस्ति नराधिप ॥
 17-003-021a अतस्तवाक्षया लोकाः स्वशरीरेण भारत ।
 17-003-021c प्राप्तोऽसि भरतश्रेष्ठ दिव्यां गतिमनुत्तमाम् ॥
 17-003-022a ततो धर्मश्च शक्रश्च मरुतश्चाश्विनावपि ।
 17-003-022c देवा देवर्षयश्चैव रथमारोप्य पाण्डवम् ॥
 17-003-023a प्रययुः स्वैर्विमानैस्ते सिद्धाः कामविहारिणः ।
 17-003-023c सर्वे विरजसः पुण्याः पुण्यवाग्बुद्धिकर्मिणः ॥
 17-003-024a स तं रथं समास्थाय राजा कुरुकुलोद्वहः ।
 17-003-024c ऊर्ध्वमाचक्रमे शीघ्रं तेजसावृत्य रोदसी ॥
 17-003-025a ततो देवनिकायस्थो नारदः सर्वलोकवित् ।
 17-003-025c उवाचोच्चैस्तदा वाक्यं बृहद्वादी बृहत्तपाः ॥
 17-003-026a येऽपि राजर्षयः सर्वे ते चापि समुपस्थिताः ।
 17-003-026c कीर्तिं प्रच्छाद्य तेषां वै कुरुराजोऽधितिष्ठति ॥
 17-003-027a लोकानावृत्य यशसा तेजसा वृत्तसंपदा ।
 17-003-027c स्वशरीरेण संप्राप्तं नान्यं शुश्रुम पाण्डवात् ॥
 17-003-028a नारदस्य वचः श्रुत्वा राजा वचनमब्रवीत् ।
 17-003-028c देवानामन्त्र्य धर्मात्मा स्वपक्षांश्चैव पार्थिवान् ॥
 17-003-029a शुभं वा यदि वा पापं भ्रातॄणां स्थानमद्य मे ।
 17-003-029c तदेव प्राप्तुमिच्छामि लोकानन्यान्न कामये ॥
 17-003-030a राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा देवराजः पुरंदरः ।
 17-003-030c आनृशंस्यसमायुक्तं प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥

17-003-031a	स्थानेऽस्मिन्वस राजेन्द्र कर्मभिर्निर्जिते शुभैः ।
17-003-031c	किं त्वं मानुष्यकं स्नेहमद्यापि परिकर्षसि ॥
17-003-032a	सिद्धिं प्राप्तोऽसि परमां यथा नान्यः पुमान्क्वचित् ।
17-003-032c	नैव ते भ्रातरः स्थानं संप्राप्ताः कुरुनन्दन ॥
17-003-033a	अद्यापि मानुषो भावः स्पृशते त्वां नराधिप ।
17-003-033c	स्वर्गोऽयं पश्य देवर्षीन्सिद्धांश्च त्रिदिवालयान् ॥
17-003-034a	युधिष्ठिरस्तु देवेन्द्रमेवंवादिनमीश्वरम् ।
17-003-034c	पुनरेवाब्रवीद्धीमानिदं वचनमर्थवत् ॥
17-003-035a	तैर्विना नोत्सहे वस्तुमिह दैत्यनिबर्हण ।
17-003-035c	गन्तुमिच्छामि तत्राहं यत्र मे भ्रातरो गताः ॥
17-003-036a	यत्र सा बृहती श्यामा बुद्धिसत्त्वगुणान्विता ।
17-003-036c	द्रौपदी योषितां श्रेष्ठा यत्र चैव प्रिया मम ॥

१८.स्वर्गारोहणपर्व

००१

18-001-001	जनमेजय उवाच
18-001-001a	स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य मम पूर्वपितामहाः ।
18-001-001c	पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च कानि स्थानानि भेजिरे ॥
18-001-002a	एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं सर्वविच्चासि मे मतः ।
18-001-002c	महर्षिणाभ्यनुज्ञातो व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥
18-001-003	वैशंपायन उवाच
18-001-003a	स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य तव पूर्वपितामहाः ।
18-001-003c	युधिष्ठिरप्रभृतयो यदकुर्वत तच्छृणु ॥
18-001-004a	स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
18-001-004c	दुर्योधनं श्रिया जुष्टं ददर्शासीनमासने ॥
18-001-005a	भ्राजमानमिवादित्यं वीरलक्ष्म्याभिसंवृतम् ।
18-001-005c	देवैर्भ्राजिष्णुभिः साध्यैः सहितं पुण्यकर्मभिः ॥
18-001-006a	ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दुर्योधनममर्षितः ।
18-001-006c	सहसा संनिवृत्तोऽभूच्छ्रयं दृष्ट्वा सुयोधने ॥
18-001-007a	ब्रुवन्नुच्चैर्वचस्तान्वै नाहं दुर्योधनेन वै ।
18-001-007c	सहितः कामये लोकाँल्लुब्धेनादीर्घदर्शिना ॥

18-001-008a	यत्कृते पृथिवी सर्वा सुहृदो बान्धवास्तथा ।
18-001-008c	हतास्माभिः प्रसह्याजौ क्लिष्टैः पूर्वं महावने ॥
18-001-009a	द्रौपदी च सभामध्ये पाञ्चाली धर्मचारिणी ।
18-001-009c	परिक्लिष्टानवद्याङ्गी पत्नी नो गुरुसंनिधौ ॥
18-001-010a	स्वस्ति देवा न मे कामः सुयोधनमुदीक्षितुम् ।
18-001-010c	तत्राहं गन्तुमिच्छामि यत्र ते भ्रातरो मम ॥
18-001-011a	मैवमित्यब्रवीत्तं तु नारदः प्रहसन्निव ।
18-001-011c	स्वर्गे निवासो राजेन्द्र विरुद्धं चापि नश्यति ॥
18-001-012a	युधिष्ठिर महाबाहो मैवं वोचः कथंचन ।
18-001-012c	दुर्योधनं प्रति नृपं शृणु चेदं वचो मम ॥
18-001-013a	एष दुर्योधनो राजा पूज्यते त्रिदशैः सह ।
18-001-013c	सद्भिश्च राजप्रवरैर्य इमे स्वर्गवासिनः ॥
18-001-014a	वीरलोकगतिं प्राप्तो युद्धे हुत्वात्मनस्तनुम् ।
18-001-014c	यूयं सर्वे सुरसमा येन युद्धे समासिताः ॥
18-001-015a	स एष क्षत्रधर्मेण स्थानमेतदवाप्तवान् ।
18-001-015c	भये महति योऽभीतो बभूव पृथिवीपतिः ॥
18-001-016a	न तन्मनसि कर्तव्यं पुत्र यद्द्यूतकारितम् ।
18-001-016c	द्रौपद्याश्च परिक्लेशं न चिन्तयितुमर्हसि ॥
18-001-017a	ये चान्येऽपि परिक्लेशा युष्माकं द्यूतकारिताः ।
18-001-017c	संग्रामेष्वथ वान्यत्र न तान्संस्मर्तुमर्हसि ॥
18-001-018a	समागच्छ यथान्यायं राज्ञा दुर्योधनेन वै ।
18-001-018c	स्वर्गोऽयं नेह वैराणि भवन्ति मनुजाधिप ॥
18-001-019a	नारदेनैवमुक्तस्तु कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
18-001-019c	भ्रातृन्पप्रच्छ मेधावी वाक्यमेतदुवाच ह ॥
18-001-020a	यदि दुर्योधनस्यैते वीरलोकाः सनातनाः ।
18-001-020c	अधर्मज्ञस्य पापस्य पृथिवीसुहृदद्रुहः ॥
18-001-021a	यत्कृते पृथिवी नष्टा सहया सरथद्विपा ।
18-001-021c	वयं च मन्युना दग्धा वैरं प्रतिचिकीर्षवः ॥
18-001-022a	ये ते वीरा महात्मानो भ्रातरो मे महाव्रताः ।
18-001-022c	सत्यप्रतिज्ञा लोकस्य शूरा वै सत्यवादिनः ॥
18-001-023a	तेषामिदानीं के लोका द्रष्टुमिच्छामि तानहम् ।

- 18-001-023c कर्णं चैव महात्मानं कौन्तेयं सत्यसंगरम् ॥
 18-001-024a धृष्टद्युम्नं सात्यकिं च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् ।
 18-001-024c ये च शस्त्रैर्वधं प्राप्ताः क्षत्रधर्मेण पार्थिवाः ॥
 18-001-025a क्व नु ते पार्थिवा ब्रह्मन्नैतान्पश्यामि नारद ।
 18-001-025c विराटद्रुपदौ चैव धृष्टकेतुमुखांश्च तान् ॥
 18-001-026a शिखण्डिनं च पाञ्चाल्यं द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।
 18-001-026c अभिमन्युं च दुर्धर्षं द्रष्टुमिच्छामि नारद ॥

18-002-001 युधिष्ठिर उवाच

- 18-002-001a नेह पश्यामि विबुधा राधेयममितौजसम् ।
 18-002-001c भ्रातरौ च महात्मानौ युधामन्यूत्तमौजसौ ॥
 18-002-002a जुहुवुर्ये शरीराणि रणवह्नौ महारथाः ।
 18-002-002c राजानो राजपुत्राश्च ये मदर्थे हता रणे ॥
 18-002-003a क्व ते महारथाः सर्वे शार्दूलसमविक्रमाः ।
 18-002-003c तैरप्ययं जितो लोकः कच्चित्पुरुषसत्तमैः ॥
 18-002-004a यदि लोकानिमान्प्राप्तास्ते च सर्वे महारथाः ।
 18-002-004c स्थितं वित्तं हि मां देवाः सहितं तैर्महात्मभिः ॥
 18-002-005a कच्चिन्न तैरवाप्तोऽयं नृपैर्लोकोऽक्षयः शुभः ।
 18-002-005c न तैरहं विना वत्स्ये ज्ञातिभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥
 18-002-006a मातुर्हि वचनं श्रुत्वा तदा सलिलकर्मणि ।
 18-002-006c कर्णस्य क्रियतां तोयमिति तप्यामि तेन वै ॥
 18-002-007a इदं च परितप्यामि पुनः पुनरहं सुराः ।
 18-002-007c यन्मातुः सदृशौ पादौ तस्याहममितौजसः ॥
 18-002-008a दृष्ट्वैव तं नानुगतः कर्णं परबलार्दनम् ।
 18-002-008c न ह्यस्मान्कर्णसहिताञ्जयेच्छक्रोऽपि संयुगे ॥
 18-002-009a तमहं यत्रतत्रस्थं द्रष्टुमिच्छामि सूर्यजम् ।
 18-002-009c अविज्ञातो मया योऽसौ घातितः सव्यसाचिना ॥
 18-002-010a भीमं च भीमविक्रान्तं प्राणेभ्योऽपि प्रियं मम ।
 18-002-010c अर्जुनं चेन्द्रसंकाशं यमौ तौ च यमोपमौ ॥
 18-002-011a द्रष्टुमिच्छामि तां चाहं पाञ्चालीं धर्मचारिणीम् ।
 18-002-011c न चेह स्थातुमिच्छामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥
 18-002-012a किं मे भ्रातृविहीनस्य स्वर्गेण सुरसत्तमाः ।

18-002-012c यत्र ते स मम स्वर्गो नायं स्वर्गो मतो मम ॥

18-002-013 देवा ऊचुः

18-002-013a यदि वै तत्र ते श्रद्धा गम्यतां पुत्र माचिरम् ।

18-002-013c प्रिये हि तव वर्तामो देवराजस्य शासनात् ॥

18-002-014 वैशंपायन उवाच

18-002-014a इत्युक्त्वा तं ततो देवा देवदूतमुपादिशन् ।

18-002-014c युधिष्ठिरस्य सुहृदो दर्शयेति परंतप ॥

18-002-015a ततः कुन्तीसुतो राजा देवदूतश्च जग्मतुः ।

18-002-015c सहितौ राजशार्दूल यत्र ते पुरुषर्षभाः ॥

18-002-016a अग्रतो देवदूतस्तु ययौ राजा च पृष्ठतः ।

18-002-016c पन्थानमशुभं दुर्गं सेवितं पापकर्मभिः ॥

18-002-017a तमसा संवृतं घोरं केशशैवलशाद्वलम् ।

18-002-017c युक्तं पापकृतां गन्धैर्मांसशोणितकर्दमम् ॥

18-002-018a दंशोत्थानं सझिल्लीकं मक्षिकामशकावृतम् ।

18-002-018c इतश्चेतश्च कुणपैः समन्तात्परिवारितम् ॥

18-002-019a अस्थिकेशसमाकीर्णं कृमिकीटसमाकुलम् ।

18-002-019c ज्वलनेन प्रदीप्तेन समन्तात्परिवेष्टितम् ॥

18-002-020a अयोमुखैश्च काकोलैर्गृध्रैश्च समभिद्रुतम् ।

18-002-020c सूचीमुखैस्तथा प्रेतैर्विन्ध्यशैलोपमैर्वृतम् ॥

18-002-021a मेदोरुधिरयुक्तैश्च छिन्नबाहूरुपाणिभिः ।

18-002-021c निकृत्तोदरपादैश्च तत्र तत्र प्रवेरितैः ॥

18-002-022a स तत्कुणपदुर्गन्धमशिवं रोमहर्षणम् ।

18-002-022c जगाम राजा धर्मात्मा मध्ये बहु विचिन्तयन् ॥

18-002-023a ददर्शोष्णोदकैः पूर्णां नदीं चापि सुदुर्गमाम् ।

18-002-023c असिपत्रवनं चैव निशितक्षुरसंवृतम् ॥

18-002-024a करम्भवालुकास्तप्ता आयसीश्च शिलाः पृथक् ।

18-002-024c लोहकुम्भीश्च तैलस्य क्वाथ्यमानाः समन्ततः ॥

18-002-025a कूटशाल्मलिकं चापि दुस्पर्शं तीक्ष्णकण्टकम् ।

18-002-025c ददर्श चापि कौन्तेयो यातनाः पापकर्मिणाम् ॥

18-002-026a स तं दुर्गन्धमालक्ष्य देवदूतमुवाच ह ।

18-002-026c	कियदध्वानमस्माभिर्गन्तव्यमिदमीदृशम् ॥
18-002-027a	क्व च ते भ्रातरो मह्यं तन्ममाख्यातुमर्हसि ।
18-002-027c	देशोऽयं कश्च देवानामेतदिच्छामि वेदितुम् ॥
18-002-028a	स संनिववृते श्रुत्वा धर्मराजस्य भाषितम् ।
18-002-028c	देवदूतोऽब्रवीच्चैनमेतावद्गमनं तव ॥
18-002-029a	निवर्तितव्यं हि मया तथास्म्युक्तो दिवौकसैः ।
18-002-029c	यदि श्रान्तोऽसि राजेन्द्र त्वमथागन्तुमर्हसि ॥
18-002-030a	युधिष्ठिरस्तु निर्विण्णस्तेन गन्धेन मूर्छितः ।
18-002-030c	निवर्तने धृतमनाः पर्यावर्तत भारत ॥
18-002-031a	स संनिवृत्तो धर्मात्मा दुःखशोकसमन्वितः ।
18-002-031c	शुश्राव तत्र वदतां दीना वाचः समन्ततः ॥
18-002-032a	भो भो धर्मज राजर्षे पुण्याभिजन पाण्डव ।
18-002-032c	अनुग्रहार्थमस्माकं तिष्ठ तावन्मुहूर्तकम् ॥
18-002-033a	आयाति त्वयि दुर्धर्षे वाति पुण्यः समीरणः ।
18-002-033c	तव गन्धानुगस्तात येनास्मान्सुखमागमत् ॥
18-002-034a	ते वयं पार्थ दीर्घस्य कालस्य पुरुषर्षभ ।
18-002-034c	सुखमासादयिष्यामस्त्वां दृष्ट्वा राजसत्तम ॥
18-002-035a	संतिष्ठस्व महाबाहो मुहूर्तमपि भारत ।
18-002-035c	त्वयि तिष्ठति कौरव्य यातनास्मान्न बाधते ॥
18-002-036a	एवं बहुविधा वाचः कृपणा वेदनावताम् ।
18-002-036c	तस्मिन्देशे स शुश्राव समन्ताद्वदतां नृप ॥
18-002-037a	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दयावान्दीनभाषिणाम् ।
18-002-037c	अहो कृच्छ्रमिति प्राह तस्थौ स च युधिष्ठिरः ॥
18-002-038a	स ता गिरः पुरस्ताद्वै श्रुतपूर्वाः पुनः पुनः ।
18-002-038c	ग्लानानां दुःखितानां च नाभ्यजानत पाण्डवः ॥
18-002-039a	अबुध्यमानस्ता वाचो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
18-002-039c	उवाच के भवन्तो वै किमर्थमिह तिष्ठथ ॥
18-002-040a	इत्युक्तास्ते ततः सर्वे समन्तादवभाषिरे ।
18-002-040c	कर्णोऽहं भीमसेनोऽहमर्जुनोऽहमिति प्रभो ॥
18-002-041a	नकुलः सहदेवोऽहं धृष्टद्युम्नोऽहमित्युत ।
18-002-041c	द्रौपदी द्रौपदेयाश्च इत्येवं ते विचुक्रुशुः ॥

18-002-042a	ता वाचः स तदा श्रुत्वा तद्देशसदृशीर्नृप ।
18-002-042c	ततो विममृशे राजा किं न्विदं दैवकारितम् ॥
18-002-043a	किं नु तत्कलुषं कर्म कृतमेभिर्महात्मभिः ।
18-002-043c	कर्णेन द्रौपदेयैर्वा पाञ्चाल्या वा सुमध्यया ॥
18-002-044a	य इमे पापगन्धेऽस्मिन्देशे सन्ति सुदारुणे ।
18-002-044c	न हि जानामि सर्वेषां दुष्कृतं पुण्यकर्मणाम् ॥
18-002-045a	किं कृत्वा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो राजा सुयोधनः ।
18-002-045c	तथा श्रिया युतः पापः सह सर्वैः पदानुगैः ॥
18-002-046a	महेन्द्र इव लक्ष्मीवानास्ते परमपूजितः ।
18-002-046c	कस्येदानीं विकारोऽयं यदिमे नरकं गताः ॥
18-002-047a	सर्वधर्मविदः शूराः सत्यागमपरायणाः ।
18-002-047c	क्षात्रधर्मपराः प्राज्ञा यज्वानो भूरिदक्षिणाः ॥
18-002-048a	किं नु सुप्तोऽस्मि जागर्मि चेतयानो न चेतये ।
18-002-048c	अहो चित्तविकारोऽयं स्याद्वा मे चित्तविभ्रमः ॥
18-002-049a	एवं बहुविधं राजा विममर्श युधिष्ठिरः ।
18-002-049c	दुःखशोकसमाविष्टश्चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियः ॥
18-002-050a	क्रोधमाहारयच्चैव तीव्रं धर्मसुतो नृपः ।
18-002-050c	देवांश्च गर्हयामास धर्मं चैव युधिष्ठिरः ॥
18-002-051a	स तीव्रगन्धसंतप्तो देवदूतमुवाच ह ।
18-002-051c	गम्यतां भद्र येषां त्वं दूतस्तेषामुपान्तिकम् ॥
18-002-052a	न ह्यहं तत्र यास्यामि स्थितोऽस्मीति निवेद्यताम् ।
18-002-052c	मत्संश्रयादिमे दूत सुखिनो भ्रातरो हि मे ॥
18-002-053a	इत्युक्तः स तदा दूतः पाण्डुपुत्रेण धीमता ।
18-002-053c	जगाम तत्र यत्रास्ते देवराजः शतक्रतुः ॥
18-002-054a	निवेदयामास च तद्धर्मराजचिकीर्षितम् ।
18-002-054c	यथोक्तं धर्मपुत्रेण सर्वमेव जनाधिप ॥

18-003-001 वैशंपायन उवाच

18-003-001a	स्थिते मुहूर्ते पार्थे तु धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
18-003-001c	आजग्मुस्तत्र कौरव्य देवाः शक्रपुरोगमाः ॥
18-003-002a	स्वयं विग्रहवान्धर्मो राजानं प्रसमीक्षितुम् ।
18-003-002c	तत्राजगाम यत्रासौ कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥

18-003-003a	तेषु भास्वरदेहेषु पुण्याभिजनकर्मसु ।
18-003-003c	समागतेषु देवेषु व्यगमत्तत्तमो नृप ॥
18-003-004a	नादृश्यन्त च तास्तत्र यातनाः पापकर्मिणाम् ।
18-003-004c	नदी वैतरणी चैव कूटशाल्मलिना सह ॥
18-003-005a	लोहकुम्भ्यः शिलाश्चैव नादृश्यन्त भयानकाः ।
18-003-005c	विकृतानि शरीराणि यानि तत्र समन्ततः ॥
18-003-005e	ददर्श राजा कौन्तेयस्तान्यदृश्यानि चाभवन् ॥
18-003-006a	ततो वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगन्धवहः शिवः ।
18-003-006c	ववौ देवसमीपस्थः शीतलोऽतीव भारत ॥
18-003-007a	मरुतः सह शक्रेण वसवश्चाश्विनौ सह ।
18-003-007c	साध्या रुद्रास्तथादित्या ये चान्येऽपि दिवौकसः ॥
18-003-008a	सर्वे तत्र समाजग्मुः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
18-003-008c	यत्र राजा महातेजा धर्मपुत्रः स्थितोऽभवत् ॥
18-003-009a	ततः शक्रः सुरपतिः श्रिया परमया युतः ।
18-003-009c	युधिष्ठिरमुवाचेदं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥
18-003-010a	युधिष्ठिर महाबाहो प्रीता देवगणास्तव ।
18-003-010c	एह्येहि पुरुषव्याघ्र कृतमेतावता विभो ॥
18-003-010e	सिद्धिः प्राप्ता त्वया राजँल्लोकाश्चाप्यक्षयास्तव ॥
18-003-011a	न च मन्युस्त्वया कार्यः शृणु चेदं वचो मम ।
18-003-011c	अवश्यं नरकस्तात द्रष्टव्यः सर्वराजभिः ॥
18-003-012a	शुभानामशुभानां च द्वौ राशी पुरुषर्षभ ।
18-003-012c	यः पूर्वं सुकृतं भुङ्क्ते पश्चान्निरयमेति सः ॥
18-003-012e	पूर्वं नरकभाग्यस्तु पश्चात्स्वर्गमुपैति सः ॥
18-003-013a	भूयिष्ठं पापकर्मा यः स पूर्वं स्वर्गमश्नुते ।
18-003-013c	तेन त्वमेवं गमितो मया श्रेयोर्थिना नृप ॥
18-003-014a	व्याजेन हि त्वया द्रोण उपचीर्णः सुतं प्रति ।
18-003-014c	व्याजेनैव ततो राजन्दर्शितो नरकस्तव ॥
18-003-015a	यथैव त्वं तथा भीमस्तथा पार्थो यमौ तथा ।
18-003-015c	द्रौपदी च तथा कृष्णा व्याजेन नरकं गताः ॥
18-003-016a	आगच्छ नरशार्दूल मुक्तास्ते चैव किल्बिषात् ।
18-003-016c	स्वपक्षाश्चैव ये तुभ्यं पार्थिवा निहता रणे ॥

18-003-016e	सर्वे स्वर्गमनुप्राप्तास्तान्पश्य पुरुषर्षभ ॥
18-003-017a	कर्णश्चैव महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
18-003-017c	स गतः परमां सिद्धिं यदर्थं परितप्यसे ॥
18-003-018a	तं पश्य पुरुषव्याघ्रमादित्यतनयं विभो ।
18-003-018c	स्वस्थानस्थं महाबाहो जहि शोकं नरर्षभ ॥
18-003-019a	भ्रातृश्चान्यांस्तथा पश्य स्वपक्षांश्चैव पार्थिवान् ।
18-003-019c	स्वं स्वं स्थानमनुप्राप्तान्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
18-003-020a	अनुभूय पूर्वं त्वं कृच्छ्रमितः प्रभृति कौरव ।
18-003-020c	विहरस्व मया सार्धं गतशोको निरामयः ॥
18-003-021a	कर्मणां तात पुण्यानां जितानां तपसा स्वयम् ।
18-003-021c	दानानां च महाबाहो फलं प्राप्नुहि पाण्डव ॥
18-003-022a	अद्य त्वां देवगन्धर्वा दिव्याश्चाप्सरसो दिवि ।
18-003-022c	उपसेवन्तु कल्याणं विरजोम्बरवाससः ॥
18-003-023a	राजसूयजिताँल्लोकानश्चमेधाभिवर्धितान् ।
18-003-023c	प्राप्नुहि त्वं महाबाहो तपसश्च फलं महत् ॥
18-003-024a	उपर्युपरि राज्ञां हि तव लोका युधिष्ठिर ।
18-003-024c	हरिश्चन्द्रसमाः पार्थ येषु त्वं विहरिष्यसि ॥
18-003-025a	मान्धाता यत्र राजर्षिर्यत्र राजा भगीरथः ।
18-003-025c	दौःषन्तिर्यत्र भरतस्तत्र त्वं विहरिष्यसि ॥
18-003-026a	एषा देवनदी पुण्या पार्थ त्रैलोक्यपावनी ।
18-003-026c	आकाशगङ्गा राजेन्द्र तत्राप्लुत्य गमिष्यसि ॥
18-003-027a	अत्र स्नातस्य ते भावो मानुषो विगमिष्यति ।
18-003-027c	गतशोको निरायासो मुक्तवैरो भविष्यसि ॥
18-003-028a	एवं ब्रुवति देवेन्द्रे कौरवेन्द्रं युधिष्ठिरम् ।
18-003-028c	धर्मो विग्रहवान्साक्षादुवाच सुतमात्मनः ॥
18-003-029a	भो भो राजन्महाप्राज्ञ प्रीतोऽस्मि तव पुत्रक ।
18-003-029c	मद्भक्त्या सत्यवाक्येन क्षमया च दमेन च ॥
18-003-030a	एषा तृतीया जिज्ञासा तव राजन्कृता मया ।
18-003-030c	न शक्यसे चालयितुं स्वभावात्पार्थ हेतुभिः ॥
18-003-031a	पूर्वं परीक्षितो हि त्वमासीद्वैतवनं प्रति ।
18-003-031c	अरणीसहितस्यार्थे तच्च निस्तीर्णवानसि ॥

- 18-003-032a सोदर्येषु विनष्टेषु द्रौपद्यां तत्र भारत ।
 18-003-032c श्वरूपधारिणा पुत्र पुनस्त्वं मे परीक्षितः ॥
 18-003-033a इदं तृतीयं भ्रातृणामर्थे यत्स्थातुमिच्छसि ।
 18-003-033c विशुद्धोऽसि महाभाग सुखी विगतकल्मषः ॥
 18-003-034a न च ते भ्रातरः पार्थ नरकस्था विशां पते ।
 18-003-034c मायैषा देवराजेन महेन्द्रेण प्रयोजिता ॥
 18-003-035a अवश्यं नरकस्तात द्रष्टव्यः सर्वराजभिः ।
 18-003-035c ततस्त्वया प्राप्तमिदं मुहूर्तं दुःखमुत्तमम् ॥
 18-003-036a न सव्यसाची भीमो वा यमौ वा पुरुषर्षभौ ।
 18-003-036c कर्णो वा सत्यवाक्शूरो नरकार्हाश्चिरं नृप ॥
 18-003-037a न कृष्णा राजपुत्री च नरकार्हा युधिष्ठिर ।
 18-003-037c एह्येहि भरतश्रेष्ठ पश्य गङ्गां त्रिलोकगाम् ॥
 18-003-038a एवमुक्तः स राजर्षिस्तव पूर्वपितामहः ।
 18-003-038c जगाम सह धर्मेण सर्वैश्च त्रिदशालयैः ॥
 18-003-039a गङ्गां देवनदीं पुण्यां पावनीमृषिसंस्तुताम् ।
 18-003-039c अवगाह्य तु तां राजा तनुं तत्याज मानुषीम् ॥
 18-003-040a ततो दिव्यवपुर्भूत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 18-003-040c निर्वैरो गतसंतापो जले तस्मिन्समाप्लुतः ॥
 18-003-041a ततो ययौ वृतो देवैः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 18-003-041c धर्मेण सहितो धीमान्स्तूयमानो महर्षिभिः ॥

18-004-001 वैशंपायन उवाच

- 18-004-001a ततो युधिष्ठिरो राजा देवैः सर्षिमरुद्गणैः ।
 18-004-001c पूज्यमानो ययौ तत्र यत्र ते कुरुपुंगवाः ॥
 18-004-002a ददर्श तत्र गोविन्दं ब्राह्मेण वपुषान्वितम् ।
 18-004-002c तेनैव दृष्टपूर्वेण सादृश्येनोपसूचितम् ॥
 18-004-003a दीप्यमानं स्ववपुषा दिव्यैरस्त्रैरुपस्थितम् ।
 18-004-003c चक्रप्रभृतिभिर्घोरैर्दिव्यैः पुरुषविग्रहैः ॥
 18-004-003e उपास्यमानं वीरेण फल्गुनेन सुवर्चसा ॥
 18-004-004a अपरस्मिन्नथोद्देशे कर्णं शस्त्रभृतां वरम् ।
 18-004-004c द्वादशादित्यसहितं ददर्श कुरुनन्दनः ॥
 18-004-005a अथापरस्मिन्नुद्देशे मरुद्गणवृतं प्रभुम् ।

18-004-005c	भीमसेनमथापश्यत्तेनैव वपुषान्वितम् ॥
18-004-006a	अश्विनोस्तु तथा स्थाने दीप्यमानौ स्वतेजसा ।
18-004-006c	नकुलं सहदेवं च ददर्श कुरुनन्दनः ॥
18-004-007a	तथा ददर्श पाञ्चालीं कमलोत्पलमालिनीम् ।
18-004-007c	वपुषा स्वर्गमाक्रम्य तिष्ठन्तीमर्कवर्चसम् ॥
18-004-008a	अथैनां सहसा राजा प्रष्टुमैच्छद्युधिष्ठिरः ।
18-004-008c	ततोऽस्य भगवानिन्द्रः कथयामास देवराट् ॥
18-004-009a	श्रीरेषा द्रौपदीरूपा त्वदर्थे मानुषं गता ।
18-004-009c	अयोनिजा लोककान्ता पुण्यगन्धा युधिष्ठिर ॥
18-004-010a	द्रुपदस्य कुले जाता भवद्भिश्चोपजीविता ।
18-004-010c	रत्यर्थं भवतां ह्येषा निर्मिता शूलपाणिना ॥
18-004-011a	एते पञ्च महाभागा गन्धर्वाः पावकप्रभाः ।
18-004-011c	द्रौपद्यास्तनया राजन्युष्माकममितौजसः ॥
18-004-012a	पश्य गन्धर्वराजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।
18-004-012c	एनं च त्वं विजानीहि भ्रातरं पूर्वजं पितुः ॥
18-004-013a	अयं ते पूर्वजो भ्राता कौन्तेयः पावकद्युतिः ।
18-004-013c	सूर्यपुत्रोऽग्रजः श्रेष्ठो राधेय इति विश्रुतः ॥
18-004-013e	आदित्यसहितो याति पश्यैनं पुरुषर्षभ ॥
18-004-014a	साध्यानामथ देवानां वसूनां मरुतामपि ।
18-004-014c	गणेषु पश्य राजेन्द्र वृष्ण्यन्धकमहारथान् ॥
18-004-014e	सात्यकिप्रमुखान्वीरान्भोजांश्चैव महारथान् ॥
18-004-015a	सोमेन सहितं पश्य सौभद्रमपराजितम् ।
18-004-015c	अभिमन्युं महेष्वासं निशाकरसमद्युतिम् ॥
18-004-016a	एष पाण्डुर्महेष्वासः कुन्त्या माद्र्या च संगतः ।
18-004-016c	विमानेन सदाभ्येति पिता तव ममान्तिकम् ॥
18-004-017a	वसुभिः सहितं पश्य भीष्मं शांतनवं नृपम् ।
18-004-017c	द्रोणं बृहस्पतेः पार्श्वे गुरुमेनं निशामय ॥
18-004-018a	एते चान्ये महीपाला योधास्तव च पाण्डव ।
18-004-018c	गन्धर्वैः सहिता यान्ति यक्षैः पुण्यजनैस्तथा ॥
18-004-019a	गुह्यकानां गतिं चापि केचित्प्राप्ता नृसत्तमाः ।
18-004-019c	त्यक्त्वा देहं जितस्वर्गाः पुण्यवाग्बुद्धिकर्मभिः ॥

18-005-001

जनमेजय उवाच

- 18-005-001a भीष्मद्रोणौ महात्मानौ धृतराष्ट्रश्च पार्थिवः ।
 18-005-001c विराटद्रुपदौ चोभौ शङ्खश्चैवोत्तरस्तथा ॥
 18-005-002a धृष्टकेतुर्जयत्सेनो राजा चैव स सत्यजित् ।
 18-005-002c दुर्योधनसुताश्चैव शकुनिश्चैव सौबलः ॥
 18-005-003a कर्णपुत्राश्च विक्रान्ता राजा चैव जयद्रथः ।
 18-005-003c घटोत्कचादयश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
 18-005-004a ये चान्ये कीर्तितास्तत्र राजानो दीप्तमूर्तयः ।
 18-005-004c स्वर्गे कालं कियन्तं ते तस्थुस्तदपि शंस मे ॥
 18-005-005a आहोस्विच्छाश्वतं स्थानं तेषां तत्र द्विजोत्तम ।
 18-005-005c अन्ते वा कर्मणः कां ते गतिं प्राप्ता नरर्षभाः ॥
 18-005-005e एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं प्रोच्यमानं त्वया द्विज ॥

18-005-006

सूत उवाच

- 18-005-006a इत्युक्तः स तु विप्रर्षिरनुज्ञातो महात्मना ।
 18-005-006c व्यासेन तस्य नृपतेराख्यातुमुपचक्रमे ॥

18-005-007

वैशंपायन उवाच

- 18-005-007a गन्तव्यं कर्मणामन्ते सर्वेण मनुजाधिप ।
 18-005-007c शृणु गुह्यमिदं राजन्देवानां भरतर्षभ ॥
 18-005-007e यदुवाच महातेजा दिव्यचक्षुः प्रतापवान् ॥
 18-005-008a मुनिः पुराणः कौरव्य पाराशर्यो महाव्रतः ।
 18-005-008c अगाधबुद्धिः सर्वज्ञो गतिज्ञः सर्वकर्मणाम् ॥
 18-005-009a वसूनेव महातेजा भीष्मः प्राप महाद्युतिः ।
 18-005-009c अष्टावेव हि दृश्यन्ते वसवो भरतर्षभ ॥
 18-005-010a बृहस्पतिं विवेशाथ द्रोणो ह्यङ्गिरसां वरम् ।
 18-005-010c कृतवर्मा तु हार्दिक्यः प्रविवेश मरुद्गणम् ॥
 18-005-011a सनत्कुमारं प्रद्युम्नः प्रविवेश यथागतम् ।
 18-005-011c धृतराष्ट्रो धनेशस्य लोकान्प्राप दुरासदान् ॥
 18-005-012a धृतराष्ट्रेण सहिता गान्धारी च यशस्विनी ।
 18-005-012c पत्नीभ्यां सहितः पाण्डुर्महेन्द्रसदनं ययौ ॥

- 18-005-013a विराटद्रुपदौ चोभौ धृष्टकेतुश्च पार्थिवः ।
 18-005-013c निशठाक्रूरसाम्बाश्च भानुः कम्पो विडूरथः ॥
 18-005-014a भूरिश्रवाः शलश्चैव भूरिश्च पृथिवीपतिः ।
 18-005-014c उग्रसेनस्तथा कंसो वसुदेवश्च वीर्यवान् ॥
 18-005-015a उत्तरश्च सह भ्रात्रा शङ्खेन नरपुंगवः ।
 18-005-015c विश्वेषां देवतानां ते विविशुर्नरसत्तमाः ॥
 18-005-016a वर्चा नाम महातेजाः सोमपुत्रः प्रतापवान् ।
 18-005-016c सोऽभिमन्युर्नृसिंहस्य फल्गुनस्य सुतोऽभवत् ॥
 18-005-017a स युद्ध्वा क्षत्रधर्मेण यथा नान्यः पुमान्क्वचित् ।
 18-005-017c विवेश सोमं धर्मात्मा कर्मणोऽन्ते महारथः ॥
 18-005-018a आविवेश रविं कर्णः पितरं पुरुषर्षभ ।
 18-005-018c द्वापरं शकुनिः प्राप धृष्टद्युम्नस्तु पावकम् ॥
 18-005-019a धृतराष्ट्रात्मजाः सर्वे यातुधाना बलोत्कटाः ।
 18-005-019c ऋद्धिमन्तो महात्मानः शस्त्रपूता दिवं गताः ॥
 18-005-019e धर्ममेवाविशत्क्षत्ता राजा चैव युधिष्ठिरः ॥
 18-005-020a अनन्तो भगवान्देवः प्रविवेश रसातलम् ।
 18-005-020c पितामहनियोगाद्धि यो योगाद्रामधारयत् ॥
 18-005-021a षोडशस्त्रीसहस्राणि वासुदेवपरिग्रहः ।
 18-005-021c न्यमज्जन्त सरस्वत्यां कालेन जनमेजय ॥
 18-005-021e ताश्चाप्यप्सरसो भूत्वा वासुदेवमुपागमन् ॥
 18-005-022a हतास्तस्मिन्महायुद्धे ये वीरास्तु महारथाः ।
 18-005-022c घटोत्कचादयः सर्वे देवान्यक्षांश्च भेजिरे ॥
 18-005-023a दुर्योधनसहायाश्च राक्षसाः परिकीर्तिताः ।
 18-005-023c प्राप्तास्ते क्रमशो राजन्सर्वलोकाननुत्तमान् ॥
 18-005-024a भवनं च महेन्द्रस्य कुबेरस्य च धीमतः ।
 18-005-024c वरुणस्य तथा लोकान्विविशुः पुरुषर्षभाः ॥
 18-005-025a एतत्ते सर्वमाख्यातं विस्तरेण महाद्युते ।
 18-005-025c कुरूणां चरितं कृत्स्नं पाण्डवानां च भारत ॥

18-005-026 सूत उवाच

- 18-005-026a एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठात्स राजा जनमेजयः ।
 18-005-026c विस्मितोऽभवदत्यर्थं यज्ञकर्मान्तरेष्वथ ॥

18-005-027a	ततः समापयामासुः कर्म तत्तस्य याजकाः ।
18-005-027c	आस्तीकश्चाभवत्प्रीतः परिमोक्ष्य भुजंगमान् ॥
18-005-028a	ततो द्विजातीन्सर्वास्तान्दक्षिणाभिरतोषयत् ।
18-005-028c	पूजिताश्चापि ते राज्ञा ततो जग्मुर्यथागतम् ॥
18-005-029a	विसर्जयित्वा विप्रांस्तान्राजापि जनमेजयः ।
18-005-029c	ततस्तक्षशिलायाः स पुनरायाद्राजाह्वयम् ॥
18-005-030a	एतत्ते सर्वमाख्यातं वैशंपायनकीर्तितम् ।
18-005-030c	व्यासाज्ञया समाख्यातं सर्पसत्रे नृपस्य ह ॥
18-005-031a	पुण्योऽयमितिहासाख्यः पवित्रं चेदमुत्तमम् ।
18-005-031c	कृष्णेन मुनिना विप्र नियतं सत्यवादिना ॥
18-005-032a	सर्वज्ञेन विधिज्ञेन धर्मज्ञानवता सता ।
18-005-032c	अतीन्द्रियेण शुचिना तपसा भावितात्मना ॥
18-005-033a	ऐश्वर्ये वर्तता चैव सांख्ययोगविदा तथा ।
18-005-033c	नैकतन्त्रविबुद्धेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥
18-005-034a	कीर्तिं प्रथयता लोके पाण्डवानां महात्मनाम् ।
18-005-034c	अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसाम् ॥
18-005-035a	य इदं श्रावयेद्विद्वान्सदा पर्वणि पर्वणि ।
18-005-035c	धूतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्मभूयाय गच्छति ॥
18-005-036a	यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः ।
18-005-036c	अक्षय्यमन्नपानं वै पितृस्तस्योपतिष्ठते ॥
18-005-037a	अह्ना यदेनः कुरुते इन्द्रियैर्मनसापि वा ।
18-005-037c	महाभारतमाख्याय पश्चात्संध्यां प्रमुच्यते ॥
18-005-038a	धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
18-005-038c	यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् ॥
18-005-039a	जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो भूतिमिच्छता ।
18-005-039c	राज्ञा राजसुतैश्चापि गर्भिण्या चैव योषिता ॥
18-005-040a	स्वर्गकामो लभेत्स्वर्गं जयकामो लभेज्जयम् ।
18-005-040c	गर्भिणी लभते पुत्रं कन्यां वा बहुभागिनीम् ॥
18-005-041a	अनागतं त्रिभिर्वर्षैः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
18-005-041c	संदर्भं भारतस्यास्य कृतवान्धर्मकाम्यया ॥
18-005-042a	नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पितृन् ।

- 18-005-042c रक्षो यक्षाञ्शुको मर्त्यान्वैशंपायन एव तु ॥
- 18-005-043a इतिहासमिमं पुण्यं महार्थं वेदसंमितम् ।
- 18-005-043c श्रावयेद्यस्तु वर्णास्त्रीन्कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः ॥
- 18-005-044a स नरः पापनिर्मुक्तः कीर्तिं प्राप्येह शौनक ।
- 18-005-044c गच्छेत्परमिकां सिद्धिमत्र मे नास्ति संशयः ॥
- 18-005-045a भारताध्ययनात्पुण्यादपि पादमधीयतः ।
- 18-005-045c श्रद्धधानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः ॥
- 18-005-046a महर्षिर्भगवान्व्यासः कृत्वेमां संहितां पुरा ।
- 18-005-046c श्लोकैश्चतुर्भिर्भगवान्पुत्रमध्यापयच्छुकम् ॥
- 18-005-047a मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
- 18-005-047c संसारेष्वनुभूतानि यान्ति यास्यन्ति चापरे ॥
- 18-005-048a हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
- 18-005-048c दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
- 18-005-049a ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।
- 18-005-049c धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥
- 18-005-050a न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ।
- 18-005-050c नित्यो धर्मः सुखदुःखे त्वनित्ये; जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥
- 18-005-051a इमां भारतसावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
- 18-005-051c स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ॥
- 18-005-052a यथा समुद्रो भगवान्यथा च हिमवान्गिरिः ।
- 18-005-052c ख्यातावुभौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते ॥
- 18-005-053a महाभारतमाख्यानं यः पठेत्सुसमाहितः ।
- 18-005-053c स गच्छेत्परमां सिद्धिमिति मे नास्ति संशयः ॥
- 18-005-054a द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं; पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
- 18-005-054c यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं; किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

धन्यवादाः

[Youtube](#) [MSG FB](#) [Blog](#) [Twitter](#)

© CHIRANJIBI KHATIWADA

MAHESH SANSKRIT GURUKUL, DEVGHAT-2, TANAHUN

ckachal@gmail.com

www.facebook.com/ck.achal

+977-9849165205

